BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

11

HOGG
İŞAR

Milliyet

BÜYÜK LAROUSSE

SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

11. CİLT

Hoogeveen — İşaret

Milliyet

İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş. adına
Hürrem FİLA

genel yayın yönetmeni
Adnan BENK

yayın kurulu
Oya ADALI, Nilgün AKAR, Bedia AKARSU, Engin ALÇORA, Yasemin ALPMAN, Abbas ALTUNKAŞ, Aydın ARIT, Selahattin BAĞDATLI, Mustafa BALEL, Mustafa BAYKA, Nezih COŞ, Güler DEĞİRMENCİ, Melek DENER, Turgut DEVECİ, Tamer ERDOĞAN, Sırrı ERİNÇ, Şenay ERKAN, Peyami ARMAN, Ayşegül EROL, Konur ERTOP, A.Fuat FİDAN, Tankut GÖKÇE, Öznur GÜNDOĞDU, Selahattin HİLAV, Rıfat İNSEL, Cenap KARAKAYA, M.N. KARAKÜÇÜK, Melih KIRANBAĞLI, Gülsen KORALTÜRK, Güzide KOSİFOĞLU, Dilek KÖSEOĞLU, Cevdet KUDRET, Turgut KUT, Deniz MAZLUM, Günnur ORMANLAR, Tahir ÖZÇELİK, Süleyman ÖZÇİFTÇİ, Ufuk ÖZKOLÇAK, İsa ÖZTÜRK, Mehmet SERT, Kenan SOMER, İlhami SOYSAL, Beyhan Aziz TANER, Aksel TİBET, Erdoğan TOMAKÇIOĞLU, Teoman TUNÇDOĞAN, Hale ULUSOY, Doğan ÜLGENCİ, Mara YAKOVLEVSKİ, Aydın YALKUT, Mehmet YARAŞ, Ömür YARS, Tahsin YAZICI, Dilek YELKENCİ, Melih YÜRÜŞEN

sorumlu yayın yönetmeni
Aydın YALKUT

araştırma
Despina ÇİMROĞLU ve yardımcıları Betül GÜVENSOY, Nesrin OĞRAŞKAN, Mine ÖZDİLER, Servet SABAK, Hilda SETYAN, Semra BAL

arşiv
Sevil ÇELEBİCAN ve yardımcıları Nurgül KAYA, Cansel Çolak SAVAŞ

teknik yönetmen
Nazlı TÜRKSOY

sayfa düzeni
Ömer BARANİOĞLU ve yardımcısı Çağatay AKYOL

harita
Mansus TETİK ve yardımcıları Berrin BÜYÜKANIT, Ruhi DİLGİMEN, Seval ÖZLER, Ceyda SAKARYA

düzelti
Hayrettin KARA ve yardımcıları Zeynep ATAYMAN, Fatma AYDIN, Sait GÜRAY, Aydın KARAAHMETOĞLU, Gülsüm ÖZ, Sibel TÜRKMENOĞLU

fotoğraf
Muhlis HASA ve yardımcısı Sedal ANTAY

sekreterler
Funda ARSLAN, Halime DEMİR, Nil HEPER, Kadriye KÖMÜRCÜOĞLU, Lale KURUDAĞ, Belgin SOYCAN, Satı ŞİMŞEK

dizgi
Turgay ŞIK ve yardımcıları Leyla BİRBEN, Âdem ÇALIŞKAN, Betül FERİK, Hülya HASEL, Sakine KAYA

kamera
Gelişim Yayınları kamera servisi

baskı: Milliyet Gazetecilik A.Ş.

Büyükdere Cad. Apa Ofset arkası
Levent-İSTANBUL Tel: 169 66 80 (20 Hat)

BÜYÜK
LAROUSSE
SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ

kent; 28 700 nüf. Ticaret merkezi. Metalürji.

HOOGHLY → HUGLİ.

HOOGVLİET, Hollanda'da (Güney Hollanda), kent, Rotterdam'ın batı banliyösünde. Petrol rafinerisi.

HOOK (James), ingiliz orgcu ve besteci (Norwich 1746 - Boulogne 1827). Her türden toplam 2 000 dolayında beste yaptı. Bunlardan kırk kadarı opera ve operakomiktir.

HOOK (Theodore Edward), ingiliz şarkı yazarı (Londra 1788 - *ay. y.* 1841), James Hook'un oğlu. On altı yaşında operetler yazarak kendini tanıttı (*The Soldier's Return*, 1805), geniş kitlenin ve müstakbel George IV'ün çevresinin gözdesiydi. Çılgınlıkları ve alaylarıyla ün yaptı. Mauritius adası baştahsildarı oldu; ihtilas nedeniyle hapsedildi. Daha sonra, tory'lerin gazetesi *John Bull*'u yönetti (1820) ve bu gazetede kraliçe Caroline'i alaya alan yazılar yayımlandı. Romanlarında, Dickens'ten önce, banliyölerde yaşayan küçük burjuvaziyi betimledi (*Sayings and Doings*, 1824-1828; *Gilbert Gurney*, 1836).

HOOKE (Robert), ingiliz gökbilimci ve matematikçi (Freshwater, Wight adası 1635 - Londra 1703). Boyle'ın asistanıydı, Gresham College'da geometri profesörü oldu (1665). Çok sayıda alet ve düzenek tasarlayarak geliştirdi. Maşalı eşapman ve sarmal zembereği Huygens'ten önce icat ettiğini, evrensel çekimi de Newton'dan önce bulduğunu öne sürdü. Gerçekte ise yerçekimi ivmesini hesaplamada bir sarkaç deviniminden yararlanma düşüncesi onundur. En büyük buluşu cismin esnek biçim değiştirmesi ile onu etkileyen kuvvetler arasındakı orantıyı açıklayan yasadır. Bu yasaya *Hooke yasası* denir. Işık girişimleriyle ilgili bir kuram tasarladı ve ışığın kırınımını inceledi. Ayrıca ilk çağdaş gökbilim aygıtlarını yaptırdı ve Güneş lekelerini, Jüpiter'i, Satürn'ün halkalarını, çeşitli kuyruklu yıldızları gözlemdi.

Hooke kavraması, genellikle teleskobik bir ara mille birbirine bağlanmış iki kardan kavramadan oluşan ve kesişen iki milin eşhareketli eklemle birleşmesi için kullanılan aktarma organı.

Hooke yasası. Ger. day. Biçim değiştirme küçük olması koşuluyla, gerilmeyle gerilmeden doğan biçim değişiminin orantılı olduğunu ifade eden yasa. Nitekim σ çekme ya da basınç gerilmesinden kaynaklanan ε birim uzunluk değişimi, $\varepsilon = \frac{\sigma}{E}$ ifadesiyle gösterilir; ifadede E gerecin boyuna esneklik modülüdür. Bu yasa aşağıdaki şekilde genelleştirilmiştir: küçük biçim değişimleri halinde gerilmelerin bileşenleri ile biçim değişmeleri arasında doğrusal bağıntılar vardır. Bu yasa doğrusal esneklik alanını tanımlar ve gereç dayanımının temel varsayımlarından birini oluşturur.

HOOKER (John), **Vowell** denir, ingiliz tarihçi (Exeter 1526'ya doğr. - *ay. y.* 1601). Holinshed vakayinamelerini ekler koyarak yeniden bastırdı, Exeter'i anlatan bir kitap ve İngiltere ile İrlanda parlamentolarının müzakere usulleri üzerine incelemeler yayımladı.

HOOKER (Richard), ingiliz tanrıbilimci (Heavitree, Exeter yakınında, 1553 ya da 1554 - Bishopsborne, Kent, 1600). John Hooker'ın yeğeni. İngiltere kilisesi'nin tanrıbilim alanında savlarını özetleyen *Of the Lawes of Ecclesiasticall Politie* (Kilise siyaseti yasaları) [1594'ten 1662'ye kadar yayımlandı] adlı bir kitap yazdı; kitapta İngiltere kilisesi'nin uzlaştırıcı zihniyetini övdü.

HOOKER (*sir* William Jackson), ingiliz botanikçi (Norwich 1785 - Kew 1865). Glasgow'da botanik profesörülüğü (1820) ve Kew Krallık bahçesi müdürlüğü (1841) yaptı. Başlıca yapıtları: *Muscologia britannica* (İngiltere'deki yosunlar) [Taylor ile birlikte, 1818-1836], *Musci exotici* (Yabancı yosunlar) [1818-1820], *Exotic flora* (Yabancı flora) [1822-1827], *İcones filicum* (Eğreltiotları tanımlaması) [Greville ile birlikte, 1829-1831], *The British Flora* (İngiltere florası) [1830-1842], *Species filicum* (Eğrelti çeşitleri) [1846-1864].

HOOKER (Joseph), amerikalı general (Hadley, Massachusetts, 1814 - Garden City, New York, 1879). Amerikan iç savaşı sırasında, **Fighting Joe** takma adı ile Williamsburg'ta ün kazandı (1862). Potomac ordusu kumandanıyken (1863), Chancellorsville savaşı'nı kaybetti, daha sonra Chattanooga zaferinin kazanılmasında katkısı oldu. 1868'e kadar, çeşitli eyalet valiliklerinde bulundu.

HOOKER (*sir* Joseph Dalton), ingiliz botanikçi (Halesworth, Suffolk, 1817 - Sunningdale, Londra yakını, 1911), sır William'ın oğlu. Ross'un Antarktika seferine katıldı, Hindistan, Himalaya ve Tibet'te incelemeler yaptı. Kew bahçeleri'nin ve buradaki kurutulmuş ot koleksiyonunun müdürlüğünü yaptı (1865-1885). G. Bentham ile birlikte *Genera plantarum ad exemplaria imprimis in herbariis Kewensibus servata definita* adıyla bitkilerin ilginç bir sınıflamasını yaptı (1862-1883). Öteki yapıtları arasında, *İnsectivorous Plants* (Böcek yiyen bitkiler) [Gray ile birlikte, 1874], *Flora of British İndia* (İngiliz Hindistanı florası) [1872-1897] dikkati çeker.

HOOKER (John Lee), amerikalı gitarcı ve blues şarkıcısı (Clarksdale, Mississippi, 1915). İkinci Dünya savaşı'ndan sonraki en önemli blues şarkıcısı olan John Lee Hooker, tümüyle kendine özgü, etkileyici bir üslup geliştirdi. Gitarın az perde basılarak ve süslemelerden kaçınılarak çalınmasına ve ritmin uzun süre hiç değiştirilmemesine dayanan ve Mississippi köylerinin blues geleneğinden doğan üslubunu modern ritimlerle de zenginleştiren Hooker ilk başarısını, 1948'de Detroit'te *Boogie Chillen* ile elde etti. 1962'de *Shake it, Baby* ile dünya çapında ün kazandı.

HOOPER (John), ingiliz rahip (1500'e doğr. - öl. Gloucester 1555), Gloucester ve Worcester piskoposu. Lutherciler ve katoliklere karşı Zwingli protestanlığını savundu. Mary Tudor devrinde idam edildi. Püritenler üzerinde büyük etkisi oldu.

HOORN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) kent; 16 300 nüf. K.-D.'da İjsselmeer ile G.'de Gouwzee ve İjmeer ile bağlantı kuran bir kanalla Markerwaard polderinden ayrılır. XVI. ve XVIII. yy.'dan kalma yapıları içeren eski site. Batı Friesland müzesi. Ticaret ve tarım merkezi. Balıkçılık. Makine sanayisi. Deniz sporları.

HOORN ya da **HOORNE kontluğu,** Germen İmparatorluğu'na bağlı Roermond yakınındaki Brabant fiefi (XV. yy.'da kontluk durumuna getirilen senyörlük).

HOORNE (Filips VAN MONTMORENCY, *—kontu*), Hollanda senyörü (Nevele 1518 ya da 1524 - Brüksel 1568). Egmont kontu Lamoral ve Orange prensi ile birlikte, Granvelle'e ve naip Parmalı Margherita' ya karşı Hollanda'nın özgürlüğünü savundu ve Alba dükünün buyruğuyla boynu vuruldu. —Kardeşi FLORİS (1527 - Simancas 1570), aynı nedenle idam edildi.

HOORNE (Willem VAN MONTMORENCY, *—kontu*), Hollanda senyörü (öl. 1580), Filips ve Floris van Montmorency'in kuzeni. Gent'te barışın sağlanmasıyla sonuçlanan 1576 darbesinde önemli bir rol oynadı. Don Juan'ın buyruğuyla tutuklandı ve boynu vurularak idam edildi.

HOORNİK (Eduard), hollandalı şair ve oyun yazarı (Lahey 1910-Amsterdam 1970), *Werk*'in yazı işleri müdürü. Önceleri gerçeküstücülüğe ilgi duydu, *Mattheus* (1938) adlı kitabını yayımladı. Dachau' ya kapatıldı. Buradan kurtulduktan sonra kaleme aldığı *Ex tenebris*(1947)ve *le Double* [fr. çev.], 1963) adlı,romantik-gerçekçi yapıtlarında ölüm temasını işledi. Dikkat çekici tiyatro oyunları yazdı *(La Race de Caïn* [fr. çev.]; *le Loup de mer* [fr. çev.], 1955; *l'Eau* [fr. çev.], 1959).

HOOVER (Herbert Clark), amerikalı devlet adamı (West Branch, İowa, 1874 - New York 1964). Bir çiftçi ailesinin oğluydu, maden mühendisi oldu. Birinci Dünya savaşı sırasında yurttaşlarının Avrupa'dan dönüşünü düzenlemekle, sonra da Belçika' nın ve Fransa'nın işgal altındaki bölgelerinin iaşelerini sağlamakla görevlendirildi. Ekim 1917'de ABD genel iaşe müdürlüğüne atandı. Savaştan sonra Doğu ve Orta Avrupa'daki kıtlıkla uğraştı. 1921'de ticaret bakanlığına getirildi, 1928'de Cumhuriyetçi parti adayı olarak ABD cumhurbaşkanı seçildi. 1929 iktisadi bunalımına bir çözüm getirmeyi başaramadı ve demokratların egemenliğindeki Kongre ile çatıştı. 1932'de demokratların adayı F. Roosevelt karşısında seçimi kaybetti. 1937'de Çin'e yapılacak amerikan yardımını ve 1945'te Avrupa ile Asya'da beslenme yetersizliği içinde olan ülkelere yönelik yiyecek yardımlarını düzenledi. 1958'de Brüksel'de ABD'yi temsil etti. Kaliforniya'da, çağdaş tarihe ilişkin en zengin koleksiyonlardan birine sahip *Fondation Hoover*'i kurdu.

HOOVER (John Edgar), amerikalı yönetici (Washington 1895 - *ay. y.* 1972). 1917'de Adalet bakanlığı'na girdi. Daha sonra yıkıcı hareketlerle uğraşan yeni bir bölümün yöneticisi oldu. 1921'de Soruşturma bürosu başkan yardımcılığına getirildi. Bu büro daha sonra Hoover'in, 1924'ten ölümüne kadar yönettiği Federal Bureau of İnvestigation (FBİ) oldu. FBİ, 1939'a kadar gangsterliğe karşı mücadele eden bir örgüt durumundayken başkan Roosevelt'in isteğiyle iç güvenliği sağlama görevini üstlendi. Önce nazi ajanlarını izleyerek, daha sonra da özellikle 1940-50 yılları arasında her tür komünist eğilime karşı savaşarak büyük bir önem kazandı. Hoover görev süreci boyunca 8 devlet başkanı ve 16 *attorneys general* (Adalet bakanlığı sorumluları) ile çalıştı.

Hoover Dam (1933-1947 arasında **Boulder Dam**), ABD'de baraj, Colorado ırmağı üzerinde, Nevada ve Arizona sınırında. Yüksekliği 221 m'dir. 42 milyar metre küp su tutar (*Mead gölü*). Irmağın akışını düzenlemiş ve 800 000 ha'lık bir alanın sulanmasını sağlamıştır. Baraj, Güney -batı ABD'nin bir bölümünün (sözgelimi Los Angeles) su ve elektrik gereksinimini karşılamaktadır.

Hoover-Worlside Corporation, elektrikli ev aletleri üreten amerikan firması; 1908'de Ohio'da dericilikle uğraşan W. H. *Hoover* (1877-1954) tarafından kuruldu. Hoover'in akrabalarından biri olan H. Murray Spangler, kendi alanında devrim yapan bir emici fırçalayıcının ilkörneğini icat etti.

HOP ünl. (yansıma sözc.). *Tkz.* **1.** Bir kimseyi uyarmak, harekete geçirmek ya da onun dikkatini çekmek için kullanılır: *Hop, dur bakalım, nereye gidiyorsun? Hop kalkın hadi, buradan gidiyoruz. Hop değmesin yağlıboya!* **—2.** *Hop diye*, zıplayarak ya da ani bir hareketle: *Hop diye ağacın tepesine çıktı. Hop diye suya atlamak. Hop diye yerinden fırlamak.* || *Hop, hop!*, bir kimseyi uyarmak ya da bir eylemi, bir davranışı engellemek amacıyla söylenir. || *Hop oturup hop kalkmak*, kızgınlık ve öfkeye kapılarak yerinde duramaz olmak: *Oğlunun yaptıklarını öğrenince hop oturup hop kalktı.*

HOPA, D. Karadeniz bölümünde Artvin iline bağlı ilçe; 30 862 nüf. (1990); 289 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 27 köy. Merkezi, Artvin'in 64 km K.-B.'sında *Hopa*, 11 507 nüf. (1990). Fındık, çay.

Lauros-Giraudon

Filips van Montmorency
Hoorne kontu
ressamı bilinmeyen
bir tablodan ayrıntı
XVI. yy. fransız okulu
Condé müzesi, Chantilly

IPS

mısır, pirinç, meyve üretimi. Çay fabrikası. Liman.

Hopa termik elektrik santralı, Artvin ilinde kurulu, fuel-oil ile çalışan termik elektrik santralı. 1963'te yapımına başlanan santral, 1973'te işletmeye açıldı. Her biri 25 MW gücünde iki birimden oluşan santral, yılda 350 milyon kWsa elektrik enerjisi üretmektedir.

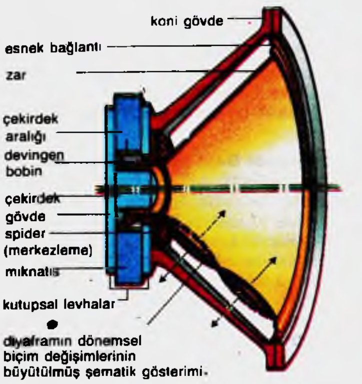
HOPAK a. Ukraynalı erkeklere özgü, canlı bir 2/4'lük ritimde ve çoğunlukla şarkı eşliğinde yapılan halk dansı. (Çok gösterişli bir dans olan hopak'ta, usta solocular tarafından fırıldak, -kollar ve bacaklar yere koşut olacak biçimde yapılan- sıçrama ve -tüm çeşitleriyle- çekiç gibi figürler sergilenir. Musorgskiy gibi rus bestecileri, bu dansın müziğini kullandılar. GOPAK da denir.)

HOPAL a. *Yörs.* Yabani güvercin.

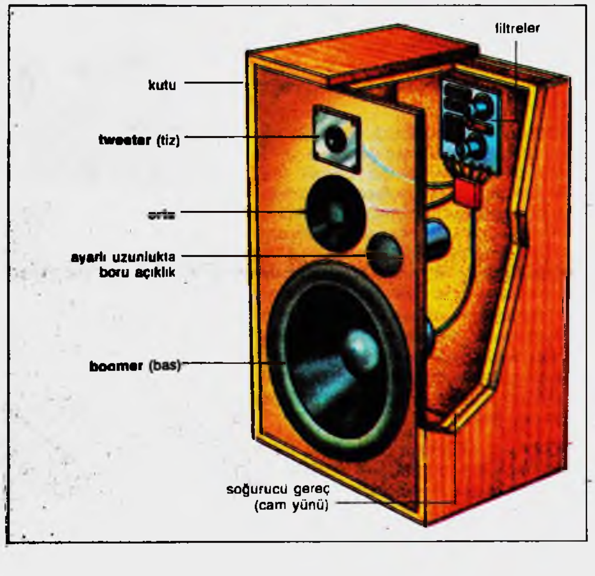
HOPARLÖR a. (fr. *haut-parleur*). Elektroakust. **1.** Çevreye, işitilebilir frekanslar bölgesinde akustik enerji yayan aygıt. (Bu terim, birçok yalın elektroakustik kaynak içeren karmaşık aygıt için olduğu kadar kutusuz, ekransız ve yalın elektroakustik bir kaynak için de kullanılır. Ayrıca ekran, kutu, yansıtıcı gibi akustik nitelikte ya da süzgeç, transformatör ve diğer edilgin öğeler gibi elektriksel özellikte ek düzenekler de bu terimle adlandırılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Akustik hunili hoparlör,* bir akustik huniyle çevre ortama bağlı bir sıkıştırma odasından oluşan hoparlör. ‖ *Çokhücreli hoparlör,* ışıma öğesi, eşlenmiş birçok akustik huniyle çevre ortama bağlı akustik hunili hoparlör. ‖ *Çokyollu hoparlör,* her biri belirli bir frekans bandının iletimi için tasarlanmış ve ayırıcı ağlarla birleştirilmiş birçok temel hoparlörden oluşan aygıt. ‖ *Elektrodinamik hoparlör,* değişmez bir manyetik alana yerleştirilmiş ve titreşen bir zara bağlanmış devingen bir iletken üzerinde elektromanyetik kökenli kuvvetlerin etkisiyle çalışan hoparlör. ‖ *Elektromanyetik hoparlör,* titreşen bir zara bağlı ferromanyetik bir armür üzerinde elektromanyetik kökenli kuvvetlerin etkisiyle çalışan hoparlör. ‖ *Elektrostatik hoparlör,* titreşen bir zar oluşturan bir kondansatör armatürü üzerinde elektrostatik kökenli kuvvetlerin etkisiyle çalışan hoparlör. ‖ *İyon hoparlörü,* özel bir maddenin çevresel havaya yaydığı iyonlar üzerinde, elektroakustik bir alanın etkisiyle çalışan hoparlör. ‖ *Piezoelektrik hoparlör,* çalışma ilkesi, kimi piezoelektrik cisimlerin iki koşut yüzüne uygulanan bir gerilim etkisiyle titreşim yapmasına dayanan hoparlör. ‖ *Pnömatik hoparlör,* çalışma ilkesi gaz halindeki bir akışın kiplenmesine dayanan hoparlör. ‖ *Temel hoparlör,* işitilebilir frekans bölgesindeki akustik enerjiyi, uzaya yaymak için tasarlanmış, kutu, ekran gibi ek düzeneği olmayan birim elektroakustik kaynak.

—ANSİKL. Hoparlör, bir elektrik akımının değişimlerini işitilebilir seslere çevirir ve ana parçaları şunlardır: elektrik titreşimlerini mekanik titreşimlere dönüştüren bir motor; motorun etkisiyle titreşen ve titreşimlerini havaya ileten bir zar; gereğinde, yayılan dalgaların ışımasını yönlendiren bir düzenek (yayıcı ya da akustik huni); titreşen zarın iki yüzünün yaydığı dalgalar arasındaki girişimi engelleyen bir ekran (bafıl) ya da kutu. İyi bir hoparlör duyarlı, sadık ve güçlü olmalıdır; ama bu özellikler ancak dar sınırlar içinde ve üretilecek frekansların yalnız bir bölümü için elde edilebilir. Bu yüzden çeşitli frekanslardaki seslerin tümünün aynı anda iyi nitelikte yayınlanması istendiğinde, tiz (yüksek frekanslar), bas ve orta sesleri yayan birçok hoparlörü birlikte kullanmak gerekir.

elektrodinamik bir hoparlörün şematik kesiti

koşut rezonans devreli bir kutunun şematik kesiti

HOPE (Thomas Charles), iskoçyalı kimyacı (Edinburgh 1766 - *ay. y.* 1844). Edinburgh'da kimya profesörüydü (1795); Klaproth ile birlikte stronsiyayı buldu (1792). Suyun 4 °C'ta maksimum yoğunluğa ulaştığını belirleyen ve 1805'te yayımlanmış bir inceleme yazısında anlatılan deneyi bugün bile klasik bir değer taşır.

HOPE (*sir* Anthony HOPE HAWKİNS, **Anthony** —denir), ingiliz yazar (Londra 1863 - Walton-on-the-Hill, Surrey, 1933). Hayali bir Ruritanya tahtı çevresinde, aşk ile siyasal entrikaların birbirine karıştığı serüvenlerin anlatıldığı *Zenda mahkûmları* (The Prisoner of Zenda) [1894] ve *Rupert of Hentzau* (1898) adlı romanlarıyla ün kazandı. Her iki yapıt da, halk ve çocuk edebiyatı klasikleri arasında yer alır.

HOPE (Victor Alexander John), 2. **Linlithgow** markisi, büyük britanyalı siyaset adamı (Abercorn, West Lothian, 1887 - Hopetoun, West Lothian, 1952). Babası Avustralya valisiydi; 1924-1926 arasında Muhafazakâr parti'den milletvekili seçildi, 1935 tarihli *Government of India Act*'ın hazırlık çalışmalarına katıldı. Hindistan genel valiliği sırasında (1936-1943), İkinci Dünya savaşı'nda çarpışan büyük bir gönüllüler ordusu kurmayı başardı.

HOPE (Alec Derwent), avustralyalı şair ve eleştirmen (Cooma, Yeni Güney Galler, 1907). Sydney ve Oxford'da öğrenim gördükten sonra, Canberra Üniversitesi'nde profesörlüğe getirildi. İlk şiirlerinde usta bir taşlamacı olduğunu gösterdi *(Australia; Dunciad Minimus).* Büyük ölçüde klasik kültürün etkisinde kalan yazar, daha sonraki yapıtlarında hayal gücü ve fiziki aşk temalarını işledi. Şiirleri, kimi kez şehvet duygularına ve didaktik unsurlara yer vermesine karşın, bilgiçlikten uzaktır (*The Wandering Islands,* 1955; *Selected Poems 1930-1970*). Hope, *The Cave and the Spring* (1965), *Compagnons du pays* (fr. çev.) [1974] gibi eleştiri yapıtları da yazmıştır.

HOPEA a. (ing. botanikçi G. *Hope*'un adından). Tropikal Asya'da yetişen, almaşık yapraklı, salkım çiçekli ağaç. (Çiçeğindeki çanakyapraklardan ikisi meyve üzerinde büyük birer kanat biçiminde kalır. Odunu uzun süre saklanabilir, yapı ve ince marangozluk işlerinde kullanılır. 50 tür; *dipterocorpaceae* familyası.)

HOPE CREEK, ABD'de (New Jersey) sit, Philadelphia'nın G.-G.-B.'sında, Salem yakınında. Nükleer santral.

HOPEİT a. (fr. *hopéite;* iskoçyalı kimyacı T. C. *Hope*'un adından). Miner. $Zn_3(PO_4)_2.4H_2O$ formülünde hidratlı doğal çinko fosfat.

HOPER, Rusya'da ırmak, Don ırmağının kolu (sol kıyıdan); 979 km (havzası 61 100 km²).

HOPETOWN, Güney Afrika'da (Cape ili) kent, Orange'ın sol kıyısında. Tuzlalar. Elmas madenleri. Güney Afrika'daki ilk elmas madeni 1867'de burada bulundu.

HOPEWELL, ABD'nin kuzey -doğusu'nda İ.Ö. 500 ve İ.S. 500 arasını kapsayan kültür evresini belirten ingilizce sözcük. Bu evrenin ikinci bölümüne *burial* mounds* denir ve efsanede "ormanlık bölge" (Woodlands) diye anılan Adena* kültür evresini oluşturur. Mezarlar ya da ölülerin yakıldığı yerler üzerine yükseltilen ve içerisinde çok sayıda cenaze eşyasının yer aldığı höyükler bu evrenin ayırıcı özelliğidir; bu cenaze eşyaları: kenarları kesilmiş mika ya da bakır levhalar, cilalı taştan kuş biçiminde iticiler*, üzerlerinde insan resimlerinin yer aldığı cilalı taştan ağızlıklar ve ender olarak da seramikten yapılmış insan heykelcikleri. Hopewell halkının mısır üretimiyle uğraştığı ve geçici köy yaşamı sürdürdüğü sanılmaktadır. Hopewell kültürünün gelişimi, ABD doğu bölgelerinin kültüründe doruk noktası olarak kubul edilir ve Hopewell adını Hamilton bölgesinde (Ohio) ilk olarak araştırılan sitten (Hopewell Farm) alır.

HOPF (Heinz), alman matematikçi (Breslau 1894 - Zollikon 1971). 1931'den başlayarak Zürich Politeknik okulu'nda profesörlük yaptı. Güçlü bir geometri sezgisinin yön verdiği Hopf, E. Noether'in ve 1920-30'lu yılların amerikan okulunun da etkisiyle benzeşiklik kuramının başlıca sonuçlarını cebirsel terimlerle ifade etti ve özellikle, benzeşiklik sınıflarının grup yapısında olduğunu kesin olarak ortaya koydu. Çalışmaları, H. Poincaré, L. Brouwer, S. Lefschetz, W. Hurewicz'inkilerle birlikte, devrişim topolojisinden cebirsel topolojiye geçişi belirler ve kategori, funktor gib çok önemli düşüncelerin nüvelerini taşır.

HOPFER (Hans), alman tasarımcı (Leipzig 1931). Önceleri heykel sanatıyla uğraştı; daha sonra, Mobilia firması için bir dizi modüler koltuk tasarladı. "Lounge" koltukları ile Roche-Bpbois tarafından Fransa'da tanıtıldı. Yeni koltuklarında heykel anlayışı ön plana çıktı (koltuklarını önce modlaj hamuru ile işler); giysi modasından esinlenerek büzgü, biye ve flu astar kullandı. Modellerinden dört tanesi VİA etiketine sahiptir. Hopfer, 1978'den beri Fransa'da çalışmaktadır.

HOPFGARTEN İN NORDTİROL, Avusturya'da (Tirol) sayfiye ve kış sporları merkezi, Kitzbühel Alpleri'nde, 620 m yükseltide; 4 200 nüf.

HOPİLER, Arizona'da (ABD) yaşayan Pueblo Kızılderilileri. Başlangıçta bağımsız köylerde ve birkaç klan içinde toplanmış dıştan evliliğe dayalı matriklanlar ve fratriler oluşturan Hopiler mısır yetiştirirler ve çömlekçilikte ustadırlar (verniklenmiş seramikler); yaylalarda güneşte kurutulmuş tuğla evlerde otururlar. Önemli bir iktisadi, toplumsal ve dini rol oynayan klan, dünyaya ve doğaya bakış açılarının temel taşıdır. Birkaç yüzyıldır süren kültürsüzleştirme çabalarına karşın Hopiler, özellikle dini törenleri aracılığıyla geleneksel yaşam biçimlerini korumaya çalışmaktadırlar.

HOPKİNS (John JOHNS) → JOHNS HOPKİNS (John).

HOPKİNS (Gerard Manley), ingiliz şair (Stratford 1844 - Dublin 1889). Society of Jesus (İsa derneği) üyesiydi (1868), yarı yarıya sürgün yaşamı sürdüğü Dublin'de klasik latin ve yunan dilleri ve edebiyatı profesörlüğü yaptı. Vaazlarıyla meslektaşlarını tedirgin ederdi. 1918'de R. Bridges tarafından yayımlanan şiirlerinde görülen *instress* (bir şeyin asıl niteliğini vurgulama) ve *inscape* (iç manzara) kavramlarında İgnacio de Loyola ile Duns Scotus'un etkileri gözlemlenir. Geleneksel sözcük ve prozodi anlayışını sarstı ve Wales şiirinin klasik usullerinden yararlanarak oluşturduğu canlı bir şiddetle bir tür soyut cinsel niteliğe ulaştı. Otuzlu yıllarda önemli bir etki yarattı.

HOPKİNS (*sir* Frederick Gowland), ingiliz biyokimyacı (Eastbourne 1861 - Cambridge 1947). Cambridge'de profesördü. 1935'te Royal Society'nin başkanı oldu. Pterinler ve başlıca aminoasitler üstüne önemli çalışmalar yaptı. İngiltere'de biyokimyanın kurucusu kabul edilir. (1929 Nobel tıp ödülü.)

HOPKİNS (Harry Lloyd), amerikalı siyaset adamı (Sioux City, Iowa, 1890 - New York 1946). Roosevelt'in güvenilir adamı ve New Deal'in öncülerinden biriydi.

HOPKİNS (Sam, **Lightnin'** —denir), amerikalı blues gitarcısı ve şarkıcısı (Leona, Texas, 1912 - Houston 1982). Blind Lemon Jefferson'ın tilmizi. Texas köylerinde yetişmiş büyük blues şarkıcılarından biridir. Türlerin ve makamların özeliklerine kayıtsız kalarak yarattığı sade ve etkileyici üslubunu, en saf blues'la besledi. Kalın, boğulu ve yaşı ilerledikçe derinlik kazanan bir sesle, kimi zaman dua okur, kimi zaman şarkı söyler gibi köylülere özgü bir mizah da katarak yaşamöyküsünü anlatırdı. 1947'den başlayarak sayısız plak doldurdu. Başlıcaları: *Bad Luck and Trouble* (1950), *Penitentiary Blues* (1959), *Lonesome Dog Blues* (1965), *Slavery* (1967).

HOPKİNSON (John), ingiliz mühendis ve fizikçi (Manchester - 1849-Petite Dent de Veisivi, İsviçre, 1898). Bir optik aletler fabrikasında mühendislik ve farlar bölümü müdürlüğü yaptı. Bu aletlerde, merceklerin yerlerini toplu ışınlar elde edecek şekilde değiştirdi (1874). Dinamoların çalışmasını inceledi. *Some Points in Electric Lighting* (Elektrikle aydınlatmada bazı noktalar) [1883] adlı yapıtında alternatörlerin senkronlaştırılmasını inceledi ve senkron motorların çalışma ilkesini ortaya koydu. Üç telli dağıtım düzeni, onun buluşudur. Manyetizma ve dielektrikler üzerinde kuramsal araştırmalar yapmıştır. 1890 yılında, King's College'da (Londra) elektroteknik kürsüsü profesörlüğüne getirildi.

Hopkinson yasası. Manyet. n sarımlı bir sargı içeren basit bir devreden i akımı geçtiğinde, ni manyetomotor kuvvetini $\mathfrak{R}$ manyetik direnci ile φ manyetik indükleme akısının çarpımına eşit olduğunu ifade eden yasa:

$$ni = \mathfrak{R}\varphi.$$

Hopkinson yasası, elektrik devrelerine ilişkin Ohm yasasının, manyetik devrelerdeki benzeridir.

Hopkinson çubuğu (ing. mekanikçi Bertram *Hopkinson*'un [Birmingham 1874 - öl. 1918] adından), patlayıcı madde yükünün patlaması sonucu oluşan darbeyi ölçmeye yarayan aygıt. Temelde bu aygıt aynı kesitli bir algılayıcıyla temas halinde, tellere asılmış metal bir çubuktan oluşur; patlama darbesi bu çubuğu bir tür balistik sarkaç içine fırlatır.

HOPLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Bir kimseden, bir hayvandan bir taşıttan söz ederken, art arda sıçrayışlar yapmak; zıplamak: *Tarlada tavşanlar, sincaplar hopluyordu. Neşeden, çocuklar gibi hoplamaya başladık. Araba bu bozuk yolda sürekli hopluyor.* **—2.** *Hoplaya hoplaya*, hoplayarak; severek, büyük bir istekle: *Hele bir sor, bence hoplaya hoplaya gelir.*

◆ **hoplatmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi hoplatmak*, onu, havaya kaldırıp yüksek bir yere oturtmak ya da havaya atıp yakalayarak, dizler üzerinde zıplatarak oynatmak, eğlendirmek. **—2** Hoplamasına neden olmak, zıplatmak: *Yoldaki tümsekler arabayı hoplatıyor.*

◆ **hoplatılmak** edilg. f. Hoplatmak eylemine konu olmak.

HOPLATILMAK → HOPLAMAK.

HOPLATMA a. Hoplatmak eylemi. —Halk oy. → SEKME.

HOPLATMAK → HOPLAMAK.

HOPLİA a. Dişisi genellikle esmer renkli olan, bedeni pullarla kaplı, sarı ya da mavimtrak küçük mayısböceği cinsi. (Mavi sedef rengindeki *Hoplia coerulea*, iyi bilinen türlerindendir. Yaprakduyargalıgiller familyası.)

HOPLİTES a. (silahlı anlamında yun. ve lat. sözc.). **1.** Ağır silahlarla donatılmış piyade eri. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Büyük yunan oyunlarında silahlı koşucu.
—ANSİKL. Hoplites ancak İ.Ö. VII. yy.'dan sonra büyük önem kazandı. İkinci bir tutamağın eklenmesiyle kalkanın daha sıkı kavranması sağlanınca kolektif savaşa dayanan *falanj* sisteminde görülen gelişme siyasal ve toplumsal düzende o kadar büyük değişikliklere yol açtı ki, buna haklı olarak *hoplites devrimi* dendi. Atina'da hoplitesler mülk sahipleri olan orta sınıfa mensup Zeugitai ve bunlarla eşdeğerde mülke sahip yerleşik yabancılar arasından toplanırdı. Yaklaşık olarak 35 kilo tutan tüm silah takımları *(panoplia)* sığır derisinden yapılmış yuvarlak ya da oval bir kalkan, miğfer, gömleğin üzerine giyilen zırh, dolaklar, iki tarafı keskin düz kılıç ve iki metre uzunlukta bir mızraktan oluşurdu. Hoplites donanımını kendi sağlar, yürüyüşler sırasında bir uşak silah ve yiyeceklerini taşırdı.

HOPLİTES a. Kabuğu karında son bulan yumrularla, yan kesimi kabarcıklarla kaplı ammonit cinsi. (Alt Kretase'de yaşamış birçok türü vardır: *Hoplitidae* familyasının örnek tipi.)

HOPLOCAMPA a. Larvası, meyvelerin (erik, armut, elma) içinde gelişen (bu meyveleri kemirir ve olgunlaşmadan dökülmesine neden olur) zarkanatlı böcek. (Armut testereliarısı ya da armut yaprakarısı [*Hoplocampa brevis*] armutlara, elma testereliarısı ya da elma yaprakarısı [*H. testudinea*] elmalara zarar verir. Erik testereliarısı [*H. flava* ya da *H. minuta*] erikleri kemirir. *Tenthredinidae* familyası.)
—ANSİKL. Yaklaşık 10 mm boyundaki, kırmızımsı esmer ya da sarı larvası, toprak altında koza içinde kışı geçirir; erişkini nisan başında ortaya çıkar, çiçek tomurcukları üzerine yumurtlar; yumurtadan çıkan larva meyvenin ortasına kadar bir dehliz kazar ve çekirdekleri kemirir; larvanın bu saldırısı sonucunda meyve düşer. Bu zararlılarla mücadele çiçek açma mevsiminde, ilk taç yapraklar düşer düşmez uygulanmalıdır.

HOPLOPSYLLUS ANOMALUS a. Kaliforniya'da yaşayan, spermofil kazıcı asalak pire. (Bu pire kemiricilere ve büyük olasılıkla insana veba bulaştırır. *Pulicidae* familyası.)

HOPLOSTETHUS MEDİTERRANEUS a. Zool. Genellikle ılık denizlerin 200-500 m derinliklerinde yaşayan etçil kemiklibalık. (Türkiye denizlerinde ender rastlanır. *Trachichthyidae* familyası; boyu 30 cm'ye kadar.)

HOPLURUS a. Madagaskar'da yeraltı yuvalarında yaşayan, dikenli kuyruklu kertenkele cinsi. (İguanagiller familyası.)

HOPPA sıf. Davranışları ölçüsüz, deliş men kimse, özellikle de kız ya da kadın için kullanılır.

Cnuzeville-Rapno

savaşan **hoplitesler** bir korinthos kraterinden ayrıntı, İ.Ö. VI. yy. *Louvre müzesi, Paris*

HOPPACA sıf., be. Hoppa bir kimseye özgü; ona yakışır biçimde: *Hoppaca giyinmek. Hoppaca konuşmak.*

HOPPALA ünl. **1.** Beklenilmeyen bir söz ya da davranış karşısında şaşkınlık ya da kınama belirtir: *Hoppala, bir bu eksikti! Hoppala, öyle şey olur mu!* **—2.** Küçük bir çocuğu, bir yerden atlarken yüreklendirmek için söylenir. **—3.** Küçük çocukları hoplatırken söylenir.

◆ a. **1.** Bebeklerin zıplayıp eğlenmeleri için içine konduğu yüksek bir yere asılı yaylı araç. **—2.** *Hoppala bebek*, bebekçe davranışlarda bulunan kimse için söylenir.

HOPPALIK a. **1.** Hoppa olan kimsenin niteliği; hoppaca davranış. **—2.** *Hoppalık etmek*, hoppaca davranmak.

HOPPER (Edward), amerikalı ressam ve gravürcü (Nyack, New York eyaleti, 1882 - New York 1967). Robert Henri'den ve resimlerinde günlük amerikan yaşamını vermeye çalışan "Sekizler grubu"ndan etkilendi. ABD'deki gezilerinde olduğu gibi, Avrupa gezilerinde de (1906, 1909 ve 1910) çeşitli öncü akımlara ilgisiz kaldı. Canlı ve cansız ayrımı yapmadan "tüm"ü kapsayan gerçeğe ilgi duydu; özellikle, yalın ve kesin çizgili hacimler ile tuvallerine garip bir şekilde egemen olan ışık üzerinde durdu (*Early Sunday Morning*, 1930, Whitney Museum, New York; *Nighthawks*, 1942, Chicago; *Second-Story Sunlight*, 1960, Whitney Museum). Aslına son derece bağlı bir biçimde tuvale aktarılmış kent dekorları içerisinde donakalmış kişilerin varlığı (Hopper hipperrealist akımın öncülerinden biri olarak görünmektedir), genelde yapıtlarına kaygı verici bir hava katmaktadır.

HOPPESTEYN (Jacob Wemmersz), delftli fayansçı (Delft 1627 - *ay. y.* 1671). Tabelasında bir "genç zenci başı" bulunan bir atölye açtı; oğlu ve halefi ROCHUS JACOBSZ (Delft 1660'a doğr. - *ay. y* 1692), tabelasında bir "ihtiyar zenci başı" bulunan bir atölye açtı. Üstün nitelikli yapıtları sanatçıların her birinin işaretini taşır. Avrupa ve Doğu esininin bir arada görüldüğü süslemelerde, mavi kamayö ve kimi zaman yaldızlı çokrenklilik ağır basar.

Edward **Hopper** *Early Sunday Morning* (1930) *Whitney Museum of Art, New York*

Whitney Museum of Art

John Hoppner'e mal edilen *Kadın portresi* *Louvre müzesi, Paris*

HOPPNER (John), ingiliz ressam (Londra 1758 - *ay. y.* 1810). Royal Academy'de Reynolds'ın öğrencisiydi; Reynolds'ın ölümünden sonra, Lawrence'la birlikte, İngiltere'nin en beğenilen portre ressamı oldu. 1789'da Wales prensinin portre ressamlığına atandı. Yaptığı kadın ve çocuk resimleri zariflik ve çekicilikleriyle dikkati çeker.

HOPURDATMAK → HÖPÜRDETMEK.

HOR sıf. (fars. *hār*). *Esk.* Değersiz, aşağılık, bayağı kimse için kullanılır.

◆ be. *Bir kimseye hor bakmak, hor görmek*, onu değersiz saymak, ona değer vermemek: *Herkesi sever, hiçbir kimseyi hor görmezdi.* || *Bir şeyi hor kullanmak:* onu yıpratırcasına, hoyratça ve özensizce kullanmak: *Arabayı çok hor kullanmış, hurdasını çıkarmış.* || *Bir kimseyi hor tutmak*, bir kimseye karşı incitici, aşağılayıcı davranışlarda bulunmak, onu değersiz görmek.

◆ a. *Hora geçmek*, sözkonusu bir şeyse kendisine verilen kişinin işine yaramak, onun tarafından beğenilmek: *Gönderdiğiniz para çok hora geçti.*

HOR ya da **HUR** a. (fars. *ḫōr, ḫūr*). *Esk.* **1.** Güneş. **—2.** Aydınlık, ışık.

HOR → HÂR.

HORA ya da **HORO** a. (yun. *khoreia, khoros*'tan). Folk. **1.** Toplu halde bağlı diziyle ve sık yinelenen yere ayak vurma figürleriyle oynanan halk oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** 6/8'lik ritimde rumen halk dansı. (Halka ya da tek sıra halinde genellikle nişan törenlerinde ve düğünlerde yapılan hora'yı genç erkekler başlatır, onlara genç kızlar, daha sonra çiftler, en son da yaşlılar katılır. Halkanın ortasında çalan küçük bir çalgı topluluğu, dansı sürükler.) **—3.** *Hora tepme*, hora oyununu oynama. — Ayaklarını yere vurarak gürültü çıkarma. || *Horada başı çekme*, hora oynamak üzere oluşturulan dizinin en sağında yer alma ve oyunu yönetme.

—ANSİKL. Hora Trakya yöresinde, özellikle Kırklareli, Tekirdağ, Edirne ve çevresinde oynanan halk oyunlarının başlıcalarındandır. Daha çok bir erkek oyunu olan horaya çift davul zurna eşlik eder. Genellikle en az beş kişiyle ve bağlı dizi oluşturularak oynanan disiplinli bir oyundur. En ayırıcı özelliğini sık sık yinelenen ve belli bir ritim oluşturan yere ayak vurma figürleri oluşturur. *Hora tepmek* deyimi de bu ayak vuruşlarından kaynaklanmaktadır. Bölgede düğün, nişan, askere uğurlama, dini ve resmi bayramlar ya da toplu halde yapılan her türlü şenliklerde, yöresel giysilerle oynanır. Bunun yanı sıra "hora" sözcüğü, giderek daha genel bir anlam kazanmış, toplu halde bağlı diziyle ve yere ayak vurarak oynanan her tür oyun için kullanılmaya başlanmıştır. Bazı yörelerde kadın erkek birlikte oynandığı da olur.

HORA a. SİSMİK I'in petrol araştırma gemisine dönüştürülmeden önceki adı.

HORA → HOŞKÖY.

HORA. Rom. mit. Quirinus'un, çoğu zaman *Hora Quirini* diye anılan karısı ya da tanrısal sıfatı. Hersilia, efsanede onunla özdeşleştirilmiştir.

HORA (Josef), çek şair ve gazeteci (Dobřini, Roudnice yakınında, 1891 - Prag 1945). Sanat yaşamına izlenimci şiirlerle başladı; Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, sosyalist devrim düşüncesine bağlandı. Yapıtlarında işçi temaları (*Strom v Kvĕtu*, 1920; *Praguji Den*, 1920; *Srdce a Vřava svĕta*, 1922) ile dingin ve uyumlu anlatımlarla yüklü lirik temalar birbirini izledi. Bu büyük şair, metafizik meditasyonda (*Deset let*, 1929) ve yurtseverlik duygularını işlemede de (*Jan Houliste*, 1939; *Zahrada popelčina*, 1950) son derece başarılı oldu. Hastalanan Hora, işgal şiirlerinde acıları, ulusal baskıları ve özgürlük sevincini dile getirdi (*Zápisky z nemoci*, 1945: *Život a dilo básnika Aneliho*, 1945; *Proud*, 1946). İyi bir Puşkin, Yesenin ve Boris Pasternak çevirmeni olan şair, öykü ve belgesel deneme gibi düzyazı çalışmaları yaptıysa da pek başarılı olamadı.

HOR EL-ZÜBEYR → ZÜBEYR.

HOR FAKKAN → FAKKAN.

HORAİ. Yun. mit. Mevsim Tanrıçaları. Üç tanedirler. Çok sonraları saatin kişileştiriliş biçimleri olarak kabul edildiler.

HORAH → HORON.

HORANTA a. (fars. *ḫōrende*, yiyici'den). *Yörs.* Bir evde yaşayan kişilerin hepsi; ev halkı.

HORAPOLLON, İ.S V. yy.'ın ikinci yarısında yaşayan Yukarı Mısır kökenli yazar. *Hieroglyphika* adlı yapıtında o dönemde unutulmuş olan Mısır yazı sistemini açıklamaya çalıştı. Büyük olasılıkla kıpti dilinde yazılmış olan ve bize yunanca çevirisi ulaşan bu kitapta yazar, birkaç işaretin doğru anlamını verir (bunlar herhalde Antikçağ'dan miras kalmıştı). Ancak, hiyeroglif işaretlerine yalnızca simgesel bir anlam vermek istediğinden, eski dilbilim sistemini yeniden kurma girişiminde bütünüyle başarısızlığa uğradı. *Hieroglyphika*, gizlici geleneği (Nostradamus) ve ikonografisini etkilemiştir.

HORASAN a. (*Horasan* kentinin adından). Mim. *Horasan harcı*, elenmiş tuğla, kiremit tozuyla kireç ve su karışımından oluşan bir tür harç. (Türkistan'da, özellikle Horasan kentindeki tuğla ve taş inşaatların harcı böyle yapıldığından bu adla anılır. Romalılar'dan beri bilinen horasan harcı, Osmanlılar'da ana yapı gereçlerindendi.)

HORASAN a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze, bestecisi bilinmeyen bir peşrevle bir sazsemaisinden başka örneği ulaşamamıştır.)

HORASAN, D. Anadolu bölgesinde Erzurum iline bağlı ilçe; 46 667 nüf. (1990); 1 669 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 74 köy. Merkezi, Erzurum'un 79 km K.-D.'sunda *Horasan*, 14 144 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı üretimi. Hayvancılık.

HORASAN ("Güneşin Yeri"), İran'ın K.-D.'sunda bölge. Horasan adı, Ortaçağ'da tüm Doğu İran'ı, bugünkü Afganistan'ın K.-B.'sını ve Türkmenistan çöllerinin G. bölümünü de içine alıyordu. Ortasındaki uzun tektonik çukurda, (Horasan "büyük vadi"si) Atrek K.-B.'ya ve Keşef Rud G.-D.'ya doğru birbirlerine ters yönde akarlar; ayrıca bölgenin başlıca kenti *Meşhed* de buradadır. Günümüzde Horasan, pamuk ve şekerpancarı başta olmak üzere çeşitli ürünlerin yetiştirildiği zengin bir tarım bölgesidir (özellikle derin kuyulardan sağlanan sularla sulanır). Bölge, K.-D.'dan ve G.-B'dan 3 500 m'ye ulaşan dağ bloklarıyla çevrilidir. Çoğunluktaki İran halkının yanı sıra, bölgede, XVII ve XVIII. yy.'da İran sınırını Özbekler'e karşı korumak amacıyla Şah Abbas ve Nadir Şah'ın yerleştirdiği önemli azeri ve kürt öbekleri de bulunmaktadır.

—Tar. Horasan bölgesi ulusların karıştığı bir kavşak noktası ve istila merkeziydi. Ahemeniler'in egemenliğinden (İ.Ö. 550-330) sonra, Büyük İskender tarafından fethedildi. İskitler'le Artaki Parthları arasında paylaşıldı. Parthlar'ı yenen Sasaniler'in egemenliğine girdi (224-651). Halife Osman zamanında, arap ordularınca istila edildi (651/652). Ancak halk merkezi yönetime karşı sık sık ayaklandı. Ebu Müslim emevi halifeliğini ortadan kaldıracak gücü toplama olanağını Horasan'da buldu. Tahir bin el-Hüseyin'in kurduğu Tahirîler hanedanlığı yönetiminde bağımsızlığını kazandı (830). Gazneli Mahmut tarafından ele geçirildikten sonra (994), Tuğrul Bey tarafından Selçuklular'a bağlandı (1037). Harizmşahlar'ı yenen Cengiz Han tarafından ele geçirilen bölge (1220) yakılıp yıkıldı. Moğol hanı Ebu Sait'in ölümü üzerine yeniden canlanmaya başladı; bu kez Timur'un istilasına uğradı (1383). Timur'un oğlu Şahruh zamanında imparatorluğun merkezi oldu. Özbek sultanı Şaybak Han tarafından ele geçirildi (1507). Nadir Şah'ın ölümünden sonra, Ahmet Şah Abdali Afganistan'a bağladı (1747) ve Meşhed başkent oldu. XVIII. yy. ortalarında bir kesimi Afganistan'da kalmak üzere ikiye bölündü (İran'a ait bölge, Sistan'ın D.'sunda, K.'den G.'e doğru Hamun gölüne kadar iner).

HORASANİ a. (*Horasan* kentinin adından). Esk. giy. Hacegân rütbeli Babıâli kalemi amirlerinin giydiği bir tür kavuk. (Horasan halkının giydiği başlıklara benzediğinden bu adla anılıyordu. Tepesi düz, kenarları dikişli, içi pamuklu ve astarlıydı. Üzerine ipekliden beyaz ya da yeşil sarık sarılır, sarığın üzerinden iki parmak kadar kavuk görünürdü. Sarığın altında kalan ön kısmı hilal biçiminde oyuk olur, sarıksız giyildiğinde alnı dışarıda bırakırdı. Bu açıklık ve sarığın kabarıklığı, namaz sırasında başlığın secdeye engel olmaması içindi.)

HORASANİ a. Türkistan steplerinde yetişen bileşikgillerden iki bitkinin (*Artemisia maritima* ve *Acina*) kömeçlerinden elde edilen tıbbi drog.

—ANSİKL. Horasani, 1-4 mm uzunluğunda sarı tanecikler şeklindedir. % 2-3 uçucu yağ ve santonin içerir. İyi bir kurt düşürücü olup şeritlere zayıf, solucan ve kıl kurtlarına çok etkilidir. Alınmaya başladıktan üç gün sonra sonuç verir. Bir müshil (hintyağı) eklenmesi uygundur. % 1'lik infusyon şeklinde günde 3 bardak olarak kullanılır. Tozu erginlerde 1-5 g, çocuklarda (5-10 yaş arası) 2-3 g verilir. İki yaşından küçüklerde kullanılmaz.

HORASANİLER, tunuslu bir sülale. Ziriler'den Muiz'in egemenliğindeki Tunuslular, hamadi hükümdarı el-Kala'dan kendilerini arap eşkıyalardan koruyacak bir vali isteyince Abdülhak bin Abdülaziz bin Horasani vali olarak Tunus'a gönderildi (1059). Egemenliklerinin sarsıldığını gören Ziriler'in kenti uzun süre kuşatmalarına dayanamayan Abdülhak, Ziriler'e bağlanmayı kabul etti. Onun ölümünden (1095) sonra ağlu Abdülaziz, ardından da torunu Ahmet kenti yönetti. Ahmet, amcası İsmail'i öldürttükten sonra dedesinin kurduğu, yönetiminde söz sahibi olan Şeyhler meclisi'ni kaldırdı, Tunus'u surlarla çevirtti. Bunun üzerine Ziriler, kendilerine bağlı arap kabileler ve Hammadiler'le birleşerek kenti kuşattı (1117). Baskıya dayanamayan Ahmet Ziriler'e bağlanmayı kabul

ettiyse de Bicaye'de tutuklandı, kente Hammadiler'den bir vali atandı. Ancak yirmi yıl sonra, Tunuslular bu valiyi uzaklaştırdılar, Horasaniler'den Abdullah bin Abdülaziz vali oldu. 1157'de Muvahhitler'in kenti kuşatmaları sırasında Abdullah ölünce yerine geçen Ali bin Ahmet kenti teslim etti; Horasaniler sülalesi Marakeş'e sürüldü.

HORATA a. *Yörs.* **1.** Şaka, alay. **—2.** Laf, söz, sohbet.

HORATİUS (Flaccus Quintus), latin şair (Venosa, Apulia, İ.Ö. 65 - Roma ? İ.Ö. 8). Kendisine Roma ve Atina'da iyi bir eğitim sağlayan, azatlı bir kölenin oğludur. Philippoi'de 42'de yenilen Brutus ordusunda subaydı. Roma'ya varını yoğunu yitirmiş olarak döndüğünde meclis idare amirlerinin yazıcısı olarak çalışmak zorunda kaldı ve ilk hicivlerini *(Epodoslar*)* yazdı. İ.Ö. 38'de arkadaşları Vergilius ve Varius tarafından, ölümüne dek derin bir dostlukla bağlanacağı Maecenas ile tanıştırıldı. Maecenas'ın koruyuculuğu gerek Roma'da, gerekse Sabina'daki küçük malikânesinde sakin bir ömür sürmesini sağladı. Horatius, Augustus yönetiminde etkin bir görev üstlenmeyi sürekli reddedecek ve Augustus rejimine tek katkısı İ.Ö. 17 yılında yazdığı *Carmen* saeculare* olacaktır. Horatius'un geniş şiir verimi lirik seçkiler, *Epodoslar, Odlar** ile İ.Ö. 41'den 30'a dek yazımı süren *Satirae** ve İ.Ö. 30'dan 8'e dek kaleme aldığı *Mektuplar** olarak dört ciltten oluşur. Aslında bu yapıtlar yazarın kişisel anılarını, ahlaki değerlendirmelerini ve estetik öğütlerini birlikte anlattığı aile sohbetleridir. Diyaloglar, masallar ve tasvirler felsefi kanıtlamalarını ortaya koymasına olanak verir.

Horatius duyarlılığı, içtenliği ve inceliğiyle en beğenilen latin şairlerinden biridir. Doğa ve yalnızlık tutkusu, gevşekliği ve rahatlığa düşkünlüğü, şiirini besleyen çok özgün bir yeteneğin oluşumuna katkıda bulunmuştur. Şairin odlarının çoğunda açıkladığı *carpe diem* ("günü derle") deyişi ile dile gelen epikurosçuluğu, sanılabileceği kadar yüzeysel değildir, çünkü ölümün tehdidi, denge ve mutluluk arayışını sürekli izler. Çeşitli ve karmaşık şiir ritimlerini sanatkârca kullanan Horatius, aynı zamanda büyük bir edebiyat kuramcısıdır. Latin edebiyatına Yunanlılar'ınki ile kıyaslanabilecek bir lirik şiir armağan etmiş ve *Şiir* sanatı* kitabında Yunanlılar'ı taklidin gerekliliğini savunmuş ve biçimin yüceltilmesi üzerine kurulu klasik bir sanat anlayışının kurallarını vermiştir.

HORATİUS BARBATUS (Marcus) [İ.Ö. V. yy.], romalı konsül (449). Yıllıklara göre decemvirliğin kaldırılmasıyla sonuçlanan devrimde etkin bir rol oynadı. Valerius Publicola Potitus ile birlikte konsül seçildi ve meslektaşıyla birlikte *Valeriae Horatiae* yasalarını çıkararak, pleblerin haklarını sağlama bağladı.

HORATİUS COCLES ("Tek gözlü"), Horatia gens'inden romalı efsane kahramanı. Porsenna'ya karşı Sublicius köprüsünü tek başına savunarak yandaşlarının köprüyü tutmasını sağladı. Savaşta bir gözünü yitirmesi, "tek gözlü" lakabının verilmesine yol açtı. Vulcanus tapınağı'nda bir heykeli bulunuyordu.

HORATİUSLAR *(üç)*, Roma efsanesi. Tullus Hostilius'un (İ.Ö. VII. yy.) hükümdarlığı sırasında savaş halinde olan Roma ve Alba, kaderlerini her iki kentten seçilecek üçer yiğide teslim etmeye karar verirler. Rastlantı sonucunda Romalılar üç Horatius kardeşi, Albalılar ise üç Curiatus'u görevlendirir. Curiatuslar'ın üçü yaralanır, Horatiuslar'ın ikisi ölür. Üçüncüsü kaçar gibi yaparak üç Curiatus'u ayrı ayrı yakalayıp öldürür. Muzaffer Horatius dönüşünde, Curiatuslar'dan biriyle nişanlı olan kız kardeşi Camilla'nın ölen nişanlısı için ağladığını görünce onu da öldürür. Ölüme mahkûm edilen Horatius, halkın adaletine sığınır ve bağışlanır, ancak babası ona bir ceza verilmesinde direnir.

HORD → HURD.

HORDA a. Göçebe, savaşçı ve yağmacı ilkel topluluk.

HORDALAND, Norveç'in güney-batısında yönetim bölümü *(fylke)*; 15 634 km^2; 409 167 nüf. (1990). Merkezi *Bergen.*

HORDE → HURDE.

HORDEİN a. (fr. *hordéine*). Biyokim. Arpada bulunan glutamik asitçe zengin bitkisel protein.

HORDENİN a. (fr. *hordénine*). Org. kim. ve Eczc. Formülünün para biçimi HO $—C_6H_4—CH_2—CH_2—N(CH_3)_2$ olan alkaloit; malttan özütlenir, sülfatı ishale karşı kullanılır.

HOREB Tar. coğ. Sina'nın öbür adı.

HOR EL-HAMMAR ya da **HAVR EL -HAMMAR,** Irak'ta bataklık göl. Şattülarab'ın biraz yukarısında Fırat'ın sularını alır. 130 km uzunluğunda, 25 km genişliğinde, ama sadece 1-2 m derinliktedir. Gölde buharlaşma yoğundur. Halkı pirinç yetiştirir, balıkçılık ve avcılık yapar, gölden sağladığı sazlarla yaptığı eşyaları (halı, battaniye, vb.) satar. Dicle ve Fırat sularının kullanılması ve petrol çıkarılması bataklığı besleyen su kaynaklarını tehdit etmektedir.

HOREMANLAR, flaman ressam ailesi (XVIII. yy.). —*Yaşlı* JAN JOSEF, *Esmer* denir (Anvers 1682 - *ay. y.* 1759), Teniers tarzında günlük yaşam resimleri yaptı (*Oyun oynayan köylüler,* Kassel; *Kunduracı dükkânı,* Viyana; *Çay satan kadın,* Floransa; *Sint-Mihiel rahibinin kabulü,* Anvers). — Kardeşi PETER JACOB (Anvers 1700 - Münih 1776), Bavyera Seçici prensi Karl Albrecht'in ressamı oldu (1727) ve Schleissheim ile Nymphenburg'daki malikânelerini mitolojik konulu resimlerle süsledi. Ayrıca portreler ve günlük yaşamla ilgili resimler de yaptı (*Meyhanede dans,* Floransa). —*Genç* JAN JOSEF, *Sarışın* denir (Anvers 1714 - öl 1790 ya da 1800'e doğr.) Yaşlı Jan Josef'in oğlu; babasının sanat tarzını sürdürdü (*Lorraineli Charles' ın 1749'da Anvers'e mutlu girişi,* Anvers).

HOREMHEB, XVIII. mısır hanedanının son kralı (İ.Ö. 1340 - 1214). Tutankhamon ve onun güçsüz ardıllarından sonra, muzaffer general Horemheb iktidarı ele geçirdi ve krallık otoritesini kurdu; çıkardığı bir fermanla, suiistimalleri ve karışıklığı ortadan kaldırmayı ve halkın yoksulluğunu azaltmayı amaçlayan yeni bir yasa düzeni kurdu, böylece ülkede düzeni ve refahı sağladı. Kendine halef olarak bir generali (Ramses I'i) seçti.

HORENBOUT ya da **HORENBAUT** (Gerard), flaman ressam ve tezhipçi (Gent 1465'e doğr. - *ay. y.* 1541'e doğr.). 1515 yıllarında Avusturyalı Margherita'nın özel ressamlığını ve hizmetkârlığını yaptı; daha sonra İngiltere'de saray ressamı oldu. Birçok dua kitabını süslemiş ve *Grimani breviariumu*'nun (Marciana kitaplığı, Venedik) resimlerini çizmiştir. *Azize Anna'nın akrabaları* üçkanatlısı ve portresi Gent müzesi'ndedir.

HORENDE a. ve sıf. (fars. *ḫorden,* yemek'ten *ḫorende*). *Esk.* Bir kimsenin beslemekle yükümlü olduğu kimseler; boğaz. (→ HORANTA.)

HORENDEGÂN çoğl. a. (fars. *ḫorende*'nin çoğl. *ḫorendegān*). *Esk.* Horantalar, birinin beslediği kimseler, aile bireyleri, boğazlar.

HORENSTEİN (Jascha), ABD yurttaşlığına geçmiş rus orkestra yöneticisi (Kiev 1898 - Londra 1973). Franz Schreker' in öğrencisi. Koro şefliği yaptı. 1922-1928 arasında Berlin'de halk konserleri verdi. 1929-1933 arasında Düsseldorf'ta genel müzik yönetmenliğinde bulundu. 1940'ta Almanya'dan ayrılarak ABD'ye gitti. Daha sonra birçok ülkede konserler vererek dünyaca tanındı. Özellikle Bruckner, Mahler ve Schönberg'in yapıtlarını yorumladığı plaklar doldurdu.

HORGEN, İsviçre'de (Zürich kantonu) kent, Zürich gölünün batı kıyısında; 17 000 nüf. Tekstil sanayileri. Makineler. Kırtasiye. Bağcılık.

HORGEN KÜLTÜRÜ a. İsviçre'de yenitaş çağı sonuna rastlayan kültür evresi (III. binyıl sonu - II binyıl başı). Seine-Oise -Marne ve Vienne-Charente kültürleriyle aynı gruba giren Horgen kültürü (aynı addaki kentin kuzeyinde) Fontbouisse kültürü gibi aynı çağa ait kültürlerden daha ilkel bir görüntü sergiler. Seramik ürünleri, daha çok düz tipli, dekorsuz büyük vazolardan oluşur.

HORHOR a. (yansıma sözc.). **1.** Gür ve gürültüyle akan su. **—2.** *Horhor çeşmesi,* durmadan akan, nezleli burun (tkz.).

HORHOR, İstanbul'un Fatih ilçesinde semt ve cadde. Atatürk bulvarına koşut olarak uzanan cadde, Vatan caddesiyle Macarkardeşler caddesini birleştirir Antikacılar çarşısı, Horhor hamamı, Horhor çeşmesi.

Horhor kebabı, patlıcan ve kuşbaşı etle yapılan bir tür kebap. (Soyulmuş ve karnıyarıktaki gibi ortası yarılmış patlıcanları kızarttıktan sonra bu yarıklara soğan ve salçayla pişirilmiş kuşbaşı et doldurup etin salçalı suyuyla pişirerek yapılır.)

Horhor kroniği, Urartular döneminden kaya yazıtı, Van kalesi'nin G.-B.'sında, Argisti I'in kaya mezarının girişindedir. Bugüne değin ele geçirilen en uzun urartu yazıtıdır. Burada Argisti I'in (İ.Ö. 787-766) yayılma siyaseti, yaptığı seferler ve bayındırlık çalışmaları anlatılır.

HORİA (Vasile Nicola URSU,—denir), transilvanyalı rumen yurtsever (Albac 1730-Alba İulia 1785). Viyana sarayı'nda Transilvanya köylüleri temsilcisiydi; hem ulusal, hem toplumsal nitelikli bir ayaklanma başlattı (1784). İhanete uğradı, Avusturyalılar'a teslim edildi ve ölüm cezasına çarptırıldı.

Horios kale, Adıyaman'ın Kâhta ilçesi Akıncılar bucağına bağlı Yığınak köyünün 1 km K.'inde kale. Orta doğu teknik üniversitesi'nce gerçekleştirilen Aşağı Fırat kurtarma projesi kapsamında, Prof. Baki Öğün yönetiminde kazılara başlandı (1978). Kalede XIII. yy.'a tarihlendirilen bir Bizans sarayının kalıntıları, Roma ve Bizans döneminden seramikler, Anadolu Selçukluları'na ait sikkeler ve çanak çömlekler ortaya çıkarıldı.

HORIYN → GORIYN.

HORKHEİMER (Max), alman filozof ve toplumbilimci (Stuttgart 1895 - Nürnberg 1973). Frankfurt am Main Üniversitesi'nde toplum felsefesi okuttu (1930), İnstitut für Sozialforschung'u yönetti. Sözkonusu enstitütü marxçı toplumbilimi temel alan bir program izledi ve 1932'den başlayarak *Zeitschrift für Sozialforschung* adlı dergiyi yayımladı. Frankfurt* okulu diye adlandırılan ve birtakım bağımlı aydınların Max Horkheimer'in çevresinde oluşturduğu topluluk böyle doğdu. 1933'te Horkheimer Almanya'dan ayrıldı, önce Cenevre'ye, sonra Paris'e ve sonunda New York Colombia üniversitesi'ne gitti. Daha önce *Zeitschrift für Sozialforschung*'da yayımlanmış kuramsal çalışmalarından en önemlileri, *Kritische Theorie I und II*'da (Eleştirel kuram I ve II) bir araya getirilmiştir (1968). Horkheimer'in 1937'de yazdığı "Traditionelle und kritische Theorie" (Geleneksel ve eleştirel kuram) başlıklı yazısı, Frankfurt okulunun "Eleştirel kuram" diye de bilinen kuramsal programını oluşturdu. Horkheimer'in yönettiği ortak bir çalışmanın ürünü olan *Studien über Autorität und Familie* (Otorite ve aile üzerine incelemeler) [1936] ve *Studies in Prejudice*

(Önyargı ile ilgili incelemeler), [1949-50] adlı kitaplarda, freudçu-marxçı antropolojinin ilkelerinin ortaya konduğu görülür. Horkheimer, 1947'de *Eclipse of Reason*'ı (Aklın karanlığa gömülmesi) ve yine aynı yıl Th. W. Adorno'yla birlikte *Dialektik der Aufklärung*'u (Aydınlanmanın diyalektiği) yayımladı. 1949'da Frankfurt'a döndü ve Institut für Sozialforschung'u yeniden kurdu. Horkheimer'in toplumsal felsefesi, temelde tarihsel maddecilikten hareket etmekle birlikte, bu maddecilik, tarihsel bütünlük kategorisini reddeden, eleştiriye ve hemen hemen bireyci hümanizme dayanan çift yanlı bir görüş noktasından ele alınmış bir tarihsel maddeciliktir.

Horla *(le)*, Maupassant'ın öykü kitabı (1887). Yapıt, ne olduğu belirsiz doğaüstü bir varlığın içinde yaşadığına inanan ve bu varlığın gerçekliğinden kendi deneyimleriyle emin olan, saplantılı bir adamın günlüğüyle başlar. Yapısının hayranlık uyandırıcı sağlamlığıyla bu uzun öykü, fantastik öykü türünün bir modeli sayılabilir.

HORLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Uyku sırasında nefes alırken boğazdan ve burun deliklerinden gelen bir gürültü çıkarmak: *Uykuya dalar dalmaz horlamaya başladı.*

HORLAMAK g. f. (fars. *ḫar*'dan). *Bir kimseyi horlamak*, onu aşağı, değersiz gördüğünü söz ve davranışlarla belli etmek, aşağılamak: *Her fırsatta öğrencilerini horluyor.*

◆ **horlanmak** edilg. f. Bir kimse tarafından hor görülmek; değersiz, aşağı sayılmak: *Haksız yere horlandım. Horlanmayı hak etmemek. Horlanmak onuruna dokundu.*

HORLANMAK → HORLAMAK.

HORMAYR (Joseph, *baron* VON), avusturyalı tarihçi ve diplomat (İnnsbruck 1782'ye doğr. - Münih 1848). Hofer'in yönettiği Tirol ayaklanmasını arşidük Johann ile birlikte hazırladı. Viyana krallık sarayı tarihçiliği (1816) ve Bavyera krallığı arşivciliği (1846) yaptı. Başlıca yapıtları: *Das Land Tirol und der Tirolen Krieg 1809* (Tirol bölgesi ve 1809 Tirol savaşı) [1848], *Österreichischer Plutarch* (Avusturyalı Plutarkhos) [20 cilt, 1807-1820].

HORMİSDAS *(aziz)* [Frosinone - öl. Roma 523]. 514'ten 523'e kadar papalık yaptı. 519'da İstanbul patriğine ve yunan piskoposlarının çoğunluğuna, Kilise'nin birliğini yeniden kuran ve *Hormisdas formülü* diye bilinen birlik formülünü imzalattı. Küçük Dionysios'a, yunan kilisesi kanunlarını latinceye çevirtti.

Hormisdas sarayı, İstanbul'daki Büyük saray'ın bölümlerinden. Sarayburnu'nda, Çatladıkapı kesimindedir. (→ BÜYÜK SARAY.)

HORMODENDRON a. (yun. *horman*, uyarmak, ve *dendron*, odun'dan). Yüzde ve boyunda, Japonya ve Madagaskar'da görülen pitiriyasis versikolora benzeyen renksiz lekelerle *(tinea flava)* belirgin bir deri hastalığına neden olan mikroskobik mantar *(Hormodendrum fontoynonti)*.

HORMOGENEZ a. (fr. *hormogenèse*). Fizyol. Bir içsalgı bezinin hormon üretmesi.

HORMOGONİ a. (fr. *hormogonie*; yun. *horman*, uyarmak, ve *gonos*, tohum'dan). Mavi suyosunlarının birçoğunda, ana bitkiden koparak yeni bir bitki vermek üzere hücreleri çoğalan uzantı parçası.

HORMON a. (fr. *hormone*; yun. *horman*, uyarmak'tan). Bir içsalgı bezi tarafından salgılanan ya da bir doku tarafından üretilen, doğrudan doğruya kana geçen ve bir organın işleyişi üzerinde özgül bir fizyolojik etki gösteren madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Bot. Bitki tarafından salgılanan ve bitkinin büyümesini (oksin), çiçek açmasını, vb. etkileyen madde. (Doğal hormonların yapısına benzer bileşimdeki kimyasal maddeler, yani sentetik hormonlar, bitki metabolizması üzerinde benzer etkiler yarattığından, hem ot öldürücü, hem büyümeyi düzenleyici olarak kullanılır.)

—Ted. *Hormon tedavisi*, çeşitli doğal ya da yapay hormonların tedavi amacıyla kullanılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. "Hormon" sözcüğü 1905'te W. M. Bayliss ve E. H. Starling tarafından önerildi. Ama Claude Bernard, karaciğerin glikojen oluşturma işlevini tanımladığı 1851'den beri onun etkisini biliyordu. Hormonların bireyin morfolojisi, metabolizmalar, cinsel yaşam, kan dolaşımı ve sinir sisteminde son derece önemli rolü vardır.

Hormonlar, "içsalgı bezleri" adı verilen doku ya da bezler tarafından salgılanır (→ ENDOKRİNOLOJİ.) Hormon salgılayıcı dokular arasında onikiparmak bağırsağı mukozası, plasenta (etene), bazı sinir gangliyonları ve hipotalamus sayılabilir. İçsalgı bezleri ise şunlardır: hipofiz, tiroit, paratiroitler, pankreas, üreme organları, böbreküstü bezleri. Bazı bezler birkaç hormon salgılayabilir. Hipofiz bu konuda birinci plandadır ve "içsalgı sisteminin orkestra şefi" olarak nitelenir. Hipofiz, diğer bezler üzerinde çok belirgin bir etki gösterir.

Kimyasal açıdan hormonlar üçe ayrılır:
1. sterol çekirdeğinden türeyenler (erkek ve kadın cinsellik hormonları, böbreküstü bezi kortikoitleri);
2. protein ya da polipeptit yapısında olanlar (ensülin, glükagon, hipofiz ve paratiroit hormonları);
3. aminoasitlerden türeyenler (tiroksin, adrenalin).

Hormonlardan bazılarının bireşimi gerçekleştirilebilmiştir ve bu şekilde elde edilen sentetik maddeler tedavide çoğu zaman doğal hormonlardan daha elverişli koşullarda kullanılmaktadır. (Bu durum özellikle böbreküstü bezi kabuğu hormonlarıyla androjen ve östrojenler için geçerlidir.) Polipeptit yapısındaki hormonların bireşimi daha zordur ve ancak pek azında gerçekleştirilebilmiştir. Ancak bu alanda genetik mühendisliğinin yarattığı ümitler çok büyüktür.) [Bk. çeşitli hormonlar için alfabetik sıraya göre kendi adları.]

—Ted. Hormon tedavisinin çeşitli yönleri vardır:
1. ilk uygulama olan ve uygun hormonların verilmesiyle bazı içsalgı bezlerinin işlevsel yetersizliklerini örten *ikame tedavisi*. Etki genellikle oldukça kısadır ve tamamen eksikleri karşılamaya yönelik tedavi kesintisiz sürdürülmelidir. Yavaş böbreküstü yetersizliğinde böbreküstü kabuğu hormonlarının, tiroit yetersizliğinde tiroit hormonlarının ya da şekerli diyabette ensülinin kullanımı buna örnektir; 2. hormonların farmakolojik etkinliğinin araştırıldığı ve iltihap önleyici, idrar söktürücü ya da idrar akımını önleyici özelliklerinden dolayı verildiği *belirtilere yönelik tedavi;* 3. hormonun hipofiz çalışmasını yavaşlatmak için verildiği *frenleyici tedavi;* 4. başlıca örneği prostat kanserinde sentetik östrojenlerin kullanımı olan *kanser tedavisi*.

HORMONAL sıf. (fr. sözc.). Hormonlarla ilgili olan.

HORN, Avusturya'da (Aşağı Avusturya) kent, Tuna ovasında; 4 900 nüf. Kilise (XVI. yy.) ve piyaristlerin kilisesi (XVII. yy.). XVIII. yy. şatosu. G.-B.'da XII. yy.'da kurulmuş Altenburg Benedikten manastırı (XVII. ve XVIII. yy.'lardan kalma barok yapılar).

HORN (Claes Christersson), **Aminne** baronu, isveçli amiral (1517'ye doğr. - Åby 1566). Erik XIV'ün en usta danışmanlarından biriydi. 1564'te amiralliğe atandı, Bornholm yakınlarında Danimarka filosunu yendi (1565) ve böylece Baltık denizi'ni egemenliği altına aldı.

HORN (Gustaf), **Björneborg** kontu, isveçli general (Örbyhus 1592 - Skara 1657). 1628'de feldmareşal oldu, Gustaf Adolf'un en değerli komutanlarındandı; Breitenfeld'de (1631) yararlık gösterdi. Lützen'den sonra Banér ve Saksonya-Weimar dükü Bernhard ile işbirliği yaptı. Nördlingen'de yenildi ve esir düştü (1634), serbest bırakıldıktan sonra büyük mareşal oldu ve kendisine soyluluk unvanı verildi.

HORN (Arvid, *kont*), isveçli siyaset adamı (Halikko, Finlandiya, 1664 - Ekebyholm, İsveç, 1742), önce senatör (1705), sonra kançılarlık başkanı (1710). Karl XII'nin ölümü üzerine (1718) Ulrika Eleonora'yı kraliçe olmaya ikna etti, ama kraliçenin zorba tutumu yüzünden görevinden ayrıldı. 1720'de Riksdag'da soyluların sözcülüğünü yaptı. Hessenli Friedrich I'in seçilmesine yardım etti ve onun tarafından hükümetin başına getirildi. Dük Karl-Friedrich'in Holstein partisi'ne karşı mücadele etti ve Fransa ile İngiltere'ye dayanarak rus entrikalarını boşa çıkardı. Yönetimi sırasında savaşın yıkıntıları onarıldı, ticaret, sanayi ve düşünce yaşamı gelişti. 1735'te, Şapkalar partisi, başkanı olduğu Takkeler partisi'nden daha ağır basmaya başlayınca, eski gücünü yitirdi. 1738'de görevinden ayrıldı.

HORN adaları, Futuna ve Alofi adalarının (Wallis-et-Futuna arazisi) ortak adı, Fransız Okyanusyası'nda.

HORN burnu, Şili'de yüksek burun, Güney Amerika'nın en güney ucu, Ateş Ülkesi takımadalarının en güneydeki adası olan *Horn adası*'nın ucunda. 580 m yükseklikte bir yalıyardır; çevresi çeşitli yönlerden düzensiz olarak esen rüzgârlara açıktır; gizli kayalıklar ve sığlıklarla çevrilidir ve birçok kıyı akıntısı buradan geçer. 1578'de Drake'in fark ettiği Horn burnunun gerçek konumu, 1616'da denizci Schouten ve Le Maire sayesinde öğrenildi. —*Yalancı Horn burnu*, K.-B.'da Hoste adasındaki bir yarımadadan oluşur.

HORNÁD, macarca **Hernád**, Slovakya ve Macaristan'da ırmak, daha sonra Tisza'ya kavuşan Sajo'nun kolu; yaklş. 250 km. Hornád Küçük Tatralar'dan (Maly Tatry) doğar. Batı-doğu yönündeki yukarı çığırı, Yüksek Tatralar'ı Slovakya'nın güneyindeki dağlık kütleden ayıran yatak içinde akar. Bu nedenle, Hron vadisine ulaşan ve kuzeyden batı Slovakya'yı doğu Slovakya'ya bağlayan büyük bir ulaşım yolu oluşturur. Orta çığırı kuzey-güney

Horn burnu'nun havadan görünümü

Schoenahl-Diaf

yönünde akar ve macar sınırına ulaşınca-ya kadar Košice havzasını akaçlar.

HORNBLEND a. (alm. *Hornblende*'den). Miner. Amfibol grubundan doğal alüminyum, kalsiyum, demir ve magnezyum silikatı.
—ANSİKL. Saydam olmayan bu mineral koyu yeşil, siyahımsı kahverengi ya da siyahtır. Monoklinik sistemde yer alan hornblende, yapraksı kütleler, altı yüzlü kısa prizmalar, bazen de iğnecikler ya da taneli kristaller halinde rastlanır. Kolay erir. Başlıca iki türü vardır: *adi horblend*, eski bazik kayaçlarda ve kristalli şistlerde yer alır; *bazalt hornblend* ya da *bazaltin*, volkanik kayaçlarda parlak ve siyah kristaller halinde görülür.

HORNBLENDİT a. (fr. *hornblendite;* alm. *Hornblende*'den). Petrogr. Özellikle hornblendden oluşmuş magma kayacı.

HORNBLOWER (Jonathan), ingiliz mühendis (Bristol 1717 - Scorrier, Cornwall, 1780). 1750'de ABD'ye yerleşti; orada, kardeşi JOSİAH (1729-1809) ile birlikte, Amerika'da kullanılan ilk buharlı makineyi yaptı ve çift genleşmeli makineyi tasarladı.

HORNBOSTEL (Erich Moritz VON), avusturyalı etnomüzikolog (Viyana 1877 -Cambridge 1935). Avrupa dışındaki ülkelerin geleneksel müziklerine eğildi. 1906-1933 arasında, Berlin Üniversitesi' nin Psikoloji enstitüsü'ndeki "Phonogrammarchiv"i (ses kayıt arşivi) yönetti. Aynı üniversitede 1917-1933 arasında ders verdi. 1934'te Londra'ya yerleşti. Akustik, psikoloji ve fizyolojinin yöntem ve kavramlarından geniş ölçüde yararlanarak yaptığı çalışmalar, müzikbilimde yeni bir disiplin olan "karşılaştırmalı müzikbilim"in doğmasını sağladı. 1914'te çalgıların yeniden sınıflanması yolunda C. Sachs'ın başlattığı araştırmalara katıldı.

HORNE → TOOKE (John Horne).

HORNE (Henry Sinclair, 1. *baron*), ingiliz general (Stirkoke, Caithness, 1861 -*ay. y.* 1929). 1914-15'te Cemal Paşa komutasında "Kanal seferi"ne çıkan osmanlı ordusu'na karşı Süveyş kanalı savunmasını yönetti, 1916-1918 arasında I. ingiliz ordusuna komuta etti; 1917'de Lens önünde, 1918 "Hindenburg hattı" harekâtında ve Cambrésis'de yararlık gösterdi.

HORNE (Marilyn), amerikalı mezzosoprano (Bradford, Pennsylvania, 1929). Sanat yaşamına, B. Smetana'nın *Satılmış nişanlı*'sıyla başladı. Otto Preminger'in *Siyah Carmen* (Carmen Jones) adlı filminde Carmen'i seslendirdi (1954). 1956'dan sonra Avrupa'da ve ABD'de hem eski, hem de çağdaş müziği savundu. A. Berg'in *Wozzeck*'indeki Marie rolünü yorumladıktan sonra önromantik italyan operalarındaki kontralto rollerine yöneldi. En iyi Rossini yorumcularındandır.

HORNEMANN (Friedrich Konrad), alman gezgin (Hildesheim 1772 - Bokani, Nijerya, 1801). 1797'de, African Society (Londra) tarafından görevle Mısır'a gönderildi. Kahire'ye gitti, Bonaparte Mısır'a geldikten sonra, İngiltere ile savaş halinde olmasına rağmen, ona yardımcı oldu. Hornemann, 1798'de, Murzuk vahasına vardı ve Fizan üzerinde incelemeler yaptı. 1799'da Murzuk'tan ayrılarak Bornu' ya gitti. Batı Afrika kıyılarına ulaşmaya çalıştığı bir sırada dizanteriden öldüğü söylenir.

HORNEOPHYTON a. Bot. Köksapı etli, dallarının ucu sporkeseli olan fosil eğrelti. İskoçya'da devon tabakalarında bulunur. (*Rhyniaceae* familyası.)

HORNER (Francis), ingiliz iktisatçı (Edinburgh 1778 - Pisa 1817). 1810'da, hükümetin kâğıt para emisyonunu durdurarak yeniden madeni para tedavülüne karar vermesini sağladı.

Horner kası, gözkapaklarının iç kısmında bulunan küçük yassı kas. Adını isviçreli göz hastalıkları uzmanı Johann Friedrich *Horner*'den (1831-1886) almıştır.

HORNEY (Karen), alman asıllı, amerikan psikiyatr ve psikanalizci (Hamburg 1885 -New York 1952). Berlin Psikanaliz enstitüsü sekreterliği, sonra Chicago Psikanaliz enstitüsü müdür yardımcılığı yaptı (1932-1934); daha sonra, Amerikan psikanaliz enstitüsü'nü kurdu (1941). Katı freudçuluktan ayrılarak Adler'in bazı görüşlerini benimsedi. S. Freud ile K. Horney arasında görüş ayrılığı kadın cinselliği konusunda çıkmıştır. Horney, Freud'daki "erkek organına sahip olma arzusu" kavramını yadsıdı; Freud'daki libidonun gelişimi ve nevrozlar kuramını reddederek nevrozların oluşumunda kültür ve çevre etkilerinin önemini vurguladı. Başlıca yapıtları: *Çağımızın tedirgin insanı* (The Neurotic Personality of our Time, 1937), *Neurosis and Human Growth: the Struggle towards Self-Realization* (1950), *Kadın ruhbilimi* (Feminine Psychology, 1967).

HORNİTO a. (küçük fırın anlamında isp. sözc.). Jeomorfol. Cüruflu olmayan volkanik bir akıntının üzerinde akışkan lav fışkırmasının oluşturduğu kabarcık.

HORNPİPE a. (ing. sözc.). Koregr. ve Müz. Başlangıçta üç, daha sonra iki zamanlı eski bir ingiliz dansı ve bu dansın müziği. (Genellikle sistemli senkoplarla düzenlenmiştir.)

HORNUNG (Ernest William), ingiliz romancı (Middlesborough 1866 - Saint -Jean-de-Luz 1921). Conan Doyle'un kayınbiraderiydi, Arsène Lupin'in (1905) atası kibar soyguncu Raffles tipini yarattı (1901).

HORO → HORA.

HORODŁO, Polonya'da (Lublin voyvodalığı) yer, Bug'un sol kıyısında. Grunwald komutasındaki Polonya-Litvanya kuvvetlerinin töton şövalyelerine karşı kazandıkları zaferden (1410) sonra, litvanyalı ve polonyalı beyler arasındaki dayanışma daha da sıkılaştı. 1413'te, Horodło'da bir "birlik" kurma antlaşması yapıldı. Sözkonusu antlaşmaya göre, polonyalı 43 aile, soylu armalı klanlarına aynı sayıda litvanyalı aileyi kabul edeceklerdi. Kral Władysław II Jagellon ve büyük dük Vytautas, bu ailelere, polonyalı beylerin yararlandıkları parasal ve tüzel ayrıcalıkların aynını tanıdı.

HOROG, Tacikistan'da, Gorno Badahşan Özerk Bölgesi'nin merkezi kent, Piyanc kıyısında; 15 000 nüf.

HOROLOGİUM, Saat* takımyıldızının latince adı (Kısalt. *Hor*).

HORON ya da **HORAN** a. (yun. *khoros*'tan). Folk. **1.** Karadeniz bölgesinde, özellikle D. Karadeniz'in kıyı kesimlerinde toplu olarak ve daha çok bağlı diziyle oynanan disiplinli halk oyunlarının genel adı. (Horan, horum, horom, horun, foron vb. biçimlerde de söylenir. [Bk. *ansikl.* böl.]) **—2.** *Horon faslı*, horon türü çeşitli halk oyunlarının belli bir sıra izleyerek oynanmasıyla oluşan kalıplaşmış dizi. || *Açık horon*, oyuncuların aralarında mesafe bırakarak oluşturdukları bağlı diziyle oynadıkları horon oyunlarının genel adı. || *Ağır horon*, yavaş tempolu horonların genel adı. (Of, Tonya, Vakfıkebir, Akçaabat ve Maçka yörelerinde yaygın bir horon türüdür.) || *Alaca horon*, kadın erkek birlikte oynanan horon oyunlarının genel adı. (Genellikle ağır horon türü oyunlar kadın erkek birlikte oynanır.) || *Atlama horonu*, horonların en hızlı oynanan ikinci bölümü. — Oyun sırasında sık sık atlama ve sıçrama figürlerinin yer aldığı horonların genel adı. || *Bıçak horonu*, iki erkek oyuncu tarafından elde bıçakla oynanan horon. (İki kişi tarafından karşılama biçiminde oynanır ve savaşımı simgeler. Atılma, korunma, korkutma ve dalaşma bölümlerinden oluşur. Bıçağın havaya atılıp tutulması ve dalaşma bölümü ustalık isteyen tehlikeli bir oyundur.) || *Deli horon*, yalnız erkeklerin oynayabildiği çok hareketli ve güç isteyen horonların genel adı. (Yörelere göre değişik ritimlerde oynanır. En ayırıcı özelliği-ni sık yinelenen ayakları yere vurma figürü oluşturur. Çalgı eşliği olmadan oynandığı da olur.) || *Düz horon*, yalın ve fazla hareketli olmayan figürlerle oynanan horonların genel adı. (*Adi horon* da denir.) [Oynanışı kolay olduğundan çok yaygındır ve çeşitli oynanış biçimleri vardır. Yalnız erkekler ya da yalnız kadınlar tarafından genellikle 6-8 kişilik gruplar halinde oynanır.] || *Karma horon*, ikinci bölümü sözsüz olarak, yalnızca ezgi eşliğinde oynanan sözlü horonların genel adı. || *Kapalı horon*, oyuncuların arada mesafe bırakmadan sık bir bağlı dizi oluşturarak oynadıkları horonların genel adı. || *Kılıç horonu*, iki erkek tarafından elde kılıç ya da kılıç gibi kullanılan bıçaklarla oynanan horon. (Bıçak horonuna benzerse de ayrıldıkları nokta, kılıç horonunda silahın kılıç biçiminde kullanılmasıdır.) || *Kız horonu*, daha çok kadınlar tarafından oynanan yumuşak ve yalın figürlü horonların genel adı. (Çoğunluğu düz horon türündedir. Alaca diziler oluşturularak oynandığı ya da yalnız erkeklerin oynadığı yöreler de vardır.) || *Rahat horon*, çömelme hareketi olmadan düz yürüme figürleriyle ve genellikle kadın erkek birlikte oynanan horonların genel adı. || *Sallama horonu*, düzenli bir şekilde hep aynı doğrultuda ilerleyerek ve bedenin alt bölümünü iki yana sallayarak oynanan horonların genel adı. (Yalnızca *sallama* da denir.) || *Sözlü horon*, sözlü ezgiler eşliğinde oynanan horon oyunları. (Kız horonları genellikle sözlü horonlardır. Güftesi oyuna uygun olarak yazılır ve bestelenir.) || *Sözsüz horon*, sözsüz ezgiler eşliğinde oynanan horonların genel adı.
—ANSİKL. Horonun, özelliğini oluşturan tüm vücudu titretme, silkinme, giderek hızlanıp durulma figürleri nedeniyle denizi ya da denizden tutulmuş balığın çırpınışlarını simgelediği öne sürülür. Yöre halkının yaşamında önemli bir yeri olan denizin ve balığın oyunun oluşumunda etkili olduğu, birçok araştırmacı tarafından kabul edilen bir görüştür.

Genellikle en az iki, en çok sekiz kişiyle oynanır. İki kişiyle oynanan horonlar, daha çok özel beceri gerektiren oyunlardır (bıçak horonu, kılıç horonu vb.). Günümüzde sekizden çok kişiyle oynandığı da görülmektedir. Yalnız erkekler tarafından oynanan horonlar (deli horon vb.) olduğu gibi yalnız kadınlar tarafından (kız horonu) ya da kadın erkek birlikte oynanan horonlar da vardır.

Horon oyunları çoğunlukla yedi tartımlıdır. Bu tartıma (zamana) göre bölünmüş çeşitli tartımlarda horon oyunları da vardır. Yedili tartım yanında beşli, ikili, dörtlü zamanlarda, aksak ve düz tartımda oyunlar da görülür.

Kadınlar arasında oynanan horonların çoğunluğu *nanay** türündedir. Yani sözlü ezgiler eşliğinde oynanır. Horonun kendine özgü uyarı sözcükleri vardır. Oyun sırasında horonbaşı, öteki oyuncuları genellikle bu sözcüklerle yönetir. "Ha uşak ha, taktum, üç yap, yaylan, ule ule hop hop hop" vb. türden sözler oyunun yönetimine katkıda bulunduğu gibi horona da ayrı bir özellik ve canlılık katar. Horon sıra biçiminde oynandığı gibi halka biçiminde de oynanabilir. Ya da bazı horonlarda sıra dizilişiyle oynanan bölümlerin arasında halka dizilişine geçilir. Horonların belli bir sırası vardır. Oynanırken, özellikle geleneksselliğini koruyan yörelerde *horon faslı* denilen dizilişe uyulur. Horonlara Rize, Trabzon, Maçka, Tonya, Vakfıkebir ve çevresinde kemençe eşlik eder. İç kesimlerde davul zurna ya da bağlama eşliğinde de horon oynandığı görülmektedir. Yalnız buralarda kullanılan davulların boyutları küçüktür. Kadınlar kendi aralarında tef, fincan, güğüm dibi ya da darbuka çalarak

Vladimir Horowitz

tabanca horozu (1810)

otomatik tabanca horozu (XX. yy.)

av tüfeği horozu (XX. yy.)

legorn horozu

da horon oynarlar. Artvin, Hemşin, Gümüşhane ve çevresinde ise horonlara tulum eşlik eder. Kemençe eşliğinde oynanan horonlarda ritim çalgısı kullanılmaz. Ayaklar yere vurularak ritim sağlanır. Horonlarda titreme, ani diz kırma, sağa sola açılma, omuzların titretilmesi, öne eğilme, elleri aşağı indirme, yukarı kaldırma, tepinme, çömelerek ayak fırlatma ve yürüme, ayakların yeri dövmesi başlıca devinimlerdir. Bunların hızlı gerçekleştirilebilmesi için kural olarak omuzdan kavranan diziler kurulmaz, oyuncular birbirlerinin ellerinden ya da parmaklarından tutarlar.

Horon giyimi yörelere göre farklılıklar göstermekle birlikte genellikle erkekler başlarına uzun uçları dolanarak biçimlendirilmiş ve düğümlenmiş kara başlık, üzerlerine ak ya da kara mintan, sol omuzdan ilikli kara yelek, paçaları dar ağı körüklü pantolon (zıpka), kuşak, üzerine enli kayış ve ayaklarına çapula* ya da salenk* denen ayakkabı giyerler. Giysi üstüne gümüş zincirle içinde muska bulunan pazubent ya da hamaylılar takılır. Horon oyunundaki erkek giysilerinin XVI. ve XVII. yy. korsan ve eşkıya giysisiyle benzerlik gösterdiğini öne sürenler vardır.

Kadınlar ise içlik, koyu renk gömlek, salta ve üstüne üç etek biçiminde fistan giyer, önlerine çubuklu peştemaldan önlük bağlarlar. Bele kuşak ya da şal sarılır, baş ipekli başörtüsüyle, yazma vb. örtülerle örtülür. Ayakkabılar erkeklerinki gibidir. Yemeni giyildiği de olur.

Horon oyunlarında birinci bölüm genellikle daha ağır devinimlidir. *Atlama* ya da *atlama horonu* denen ikinci bölümse çok hareketli figürlerden oluşur ve üçüncü bölümde tempo giderek düşer ve figürler ağırlaşarak sona erer.

HORONBAŞI a. Folk. Horon türü halk oyunlarında oyuncuların en sağında bulunan ve oyunu yöneten kişiye verilen ad. (Bazı yörelerde *horoncubaşı* ya da *çavuş* da denir.)

—ANSİKL. Horonbaşı genellikle en deneyimli ve en iyi horon oynayan kişilerden seçilir. Kimi zaman elinde taşıdığı "yağlık" adı verilen mendille, çoğunlukla da horon oyununun kendine özgü sözcükleriyle oyuncuları yönlendirir. (→ HORON.) Sıra oyunu biçimindeki horonlarda, yönetime çalgıcı da (genellikle kemençeci) katılır. Horonbaşı ayak geçkileri, figür değişimleri ve gidilecek yönü belirler; çalgıcı ise oyunun genel gidişinden sorumludur. Halka oyunlarında, horona tulum, zurna vb. nefesli sazların eşlik ettiği durumlarda yönetim bütünüyle horonbaşına aittir. Bazı yörelerde horonbaşı oyuna katılacak kişilerin seçimi, horon faslının saptanması vb. konularda da söz sahibidir.

HOROPTER a. (fr. *horoptère;* yun. *horos,* sınır, ve *opter* gözlemci, tanık'tan). Oftalmol. Gözler sabit durumdayken iki gözle görülen alanda yalın (ikileşmemiş) görülen tüm noktaların ortak yeri. (Kuramsal geometrik horopter, iki gözün görme merkezinden geçen bir çemberdir.)

HOROS a. (fars. *ḫurūs*). *Esk.* Horoz.

—Esk. giy. *Horos işi çarşaf,* genellikle koyu kırmızı renkli, parlak ve dayanıksız bir tür kumaştan yapılan kadın çarşafı.

—İkt. tar. İstanbul'daki un değirmenlerinin altlı üstlü bir çift taşına verilen ad. (Değirmenler taş sayısıyla hesaplanır ve dört at bu taşı çevirirdi. Alttaki taş sabit, üsttekiyse dönerdi.) ‖ *Horos gediği,* Osmanlı İmparatorluğu'nda değirmenci esnafı birliğine verilen ad. (XVIII. yy.'da kuruldu. Her gedik paylara bölünür ve herkes bir paya sahip olurdu.)

HOROSKOP a. (fr. *horoscope;* lat. *horoscopus;* yun. *horoskopos*'dan). Astrol. **1.** Bir olay, özellikle de doğum nedeniyle, yermerkezli biçimde düzenlenen kısa ve özlü gök haritası. **—2.** Sözkonusu haritadan yararlanma yoluyla, kişinin geleceğine yönelik yapılan çıkarsama ve yorumların tümü.

■**HOROWİTZ** (Vladimir), rus asıllı amerikalı piyanocu (Kiev 1904 - New York 1989). F. Blumenfeld'in öğrencisi. Dinleyici önüne ilk kez 1922'de Harkov'da çıktı. Almanya, Fransa ve İngiltere turnelerinden sonra, en büyük piyano virtüozlarından biri olarak kendini kabul ettirdi. Özellikle Chopin, Liszt, Skryabin, Debussy ve Prokofyev'in yapıtlarını yorumlamada başarı gösterdi. Toscanini'nin kızı olan eşi Wanda ile 1940'ta ABD'ye yerleşti.

■**HOROZ** a. (fars. ḫorūs). **1.** Evcil hayvan, tavuğun erkeği. (Bk. *ansikl.* böl. ve ikonogr.) **—2.** Bazı kuşlarda, özellikle tavuksularda erkek kuş. (Bk. *ansikl.* böl. Kuşç.)

■**—3.** Eskiden çakmaktaşı taşıyan ve falya kapağının üzerine düşerek barutun ateş almasını sağlayan, ateşli silah parçası. (Horozlu tüfekte, bir çıkıntı taşıyan horoz, kapsülün içindeki barutu ezerek ateşlerdi.) **—4.** Bazı modern tüfeklerde, fişeğin kapsülüne vuran iğnenin etkisini artırıcı kütlesel parça. (Horozun üzerinde, kurma ve düşme anında tetik başının geçtiği iki kertik yer alır. Av tüfeklerinde eskiden tüfek dışında bulunan horoz, günümüzde içindedir). **—5.** Kapı zembereğinin mandalı. **—6.** *Tkz.* Kabadayılık taslayan erkek. **—7.** *Horoz akıllı, horoz kafalı,* akılsız, beyinsiz, aptal. ‖ *Horoz evlenir, tavuk tellenir,* yerli yersiz başkasının sevincini paylaşan, ondan kendisine pay çıkaran bir kimsenin bu tutumu için söylenir. ‖ *Horoz gibi,* kabadayı, kavgacı kimse için kullanılır. ‖ *Horoz herif,* ikide bir vara yoğa öfkelenen erkek için söylenir. ‖ *Horozdan bile kaçar,* erkeklerden kaçma geleneğine aşırı ölçüde bağlı olan kadın için söylenir. ‖ *Horozlar ötmek,* sabah olmak. ‖ *Horozu başına bağlamak,* sabahleyin çok erkenden sokağa çıkmak.

—Bçç. Sustalı bir bıçağın sapında bulunan zıvana dili; bu dil, bıçağı kapatırken yaya gelip değen keskin tarafın aşınmasını önler.

—El sant. *Horoz kuyruğu,* daha çok yazmacılıkta kullanılan, horozun kuyruğundan esinlenilerek oluşturulmuş bir motif. (Yay biçiminde değişik boyda kavislerden oluşur. Kavislerin içi farklı renklerdedir.)

—Esk. sil. *Horoz dudakları,* çakmaklı tüfek ve tabancada çakmaktaşının yerleştirildiği yer.

—Folk. *Horoz dövüşü,* eğlence ve yarışma amacıyla özel olarak yetiştirilmiş iki horoz arasında yaptırılan dövüş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giz. bil. *Horoz falı,* bir horoz aracılığıyla bilinmeyeni kestirme sanatı. Bu sanat eski Yunanistan'a kadar uzanır. (Hayvan, çevresinde harfler yazılı bir dairenin içine bırakılır; her harfin önüne birkaç yem tanesi konulmuştur. Horozun birbiri ardınca hangi harflerin önündeki taneleri seçip yediğine bakılarak, bir ya da birkaç sözcükten oluşan bir cevabın öğeleri elde edilir.)

—Spor. *Horoz sıklet* → HOROZSIKLET.

—ANSİKL. Horozlar sülüngillerden orta boylu güçlü hayvanlardır; sülünlere benzerler, ama ibikleri daha gelişmiş, kuyruk örtüsü tüyleri daha uzundur. Endonezya -Malezya bölgesinde dört türü bilinir, bunlardan en yaygını bankiva horozu'dur *(Gallus gallus)* ve bu tür evcil ırkların atasıdır.

—Folk. Horoz dövüşü, bugün de Anadolu'nun birçok yöresinde sürdürülen geleneksel eğlencelerdendir. Eskiden daha çok ramazan aylarında düzenlenen horoz dövüşlerinde, kavgacı özellikleri nedeniyle daha çok hint horozu ya da hint kırması horozlar yeğlenir. İzleyiciler geniş bir halkanın çevresinde toplanır, bir ya da birkaç kişi hakemlik yapmak üzere görevlendirilir. Horoz sahipleri karşılıklı geçip aynı anda horozlarını alana bırakırlar. Dövüş sırasında gerek horoz sahipleri gerekse izleyiciler arasında bahse girenler olduğu gibi, ortaya bazı ödüllerin konduğu da olur. Ötekini ağır bir biçimde yaralayarak kavga dışı bırakan horoz, dövüşü kazanır. Kavgayı kendiliğinden bırakıp kaçan ya da sahibi tarafından dövüşten çekilense yenik sayılır. Anadolu'nun bazı yörelerinde dövüşçü horozların mahmuzları ince eğe ile sivriltilir ve dövüş sırasında bacağına renkli kurdelelerle çakı bağlanır. Bazı yörelerdeyse dövüş günü horozları gözalıcı renklere boyama geleneği vardır.

İlkçağlarda Yunan, Roma ve Çin'de bir tür kâhin bildirisi yerine geçen horoz dövüşü, G. Amerika, Filipinler, Antiller ve Meksika'da da çok yaygındır. İngiltere, Belçika ve Fransa'da yasaklanmış olmasına karşın günümüzde de horoz dövüşleri düzenlenmektedir.

—İkonogr. Antikçağ'da horoz, Mars, Mercurius, Apollon, Minerva ve özellikle Aesculapius'un simgesiydi. Louvre'da Galya -Roma döneminden kalma güzel bir bronz horoz heykeli vardır. Sanatçılar yapıtlarına konu olarak sık sık horoz dövüşlerini almışlardır: Pompei mozaikleri (Napoli müzesi), antik vazolar, Snyders, Jan Fyt (Prado), Oudry (Louvre), Hogarth, Falguière, Gérôme, Chasall'in tabloları. Horoz çoğu zaman *İnkâr* sahnesinde aziz Petrus'un yanında sık sık yer alır. Fransa'nın da simgesidir.

HOROZAĞIRLIK → HOROZSIKLET.

HOROZAYAĞI a. Esk. sil. Boş kovanı tüfekten çıkarmaya yarayan bir tür harbi.

HOROZBALIĞI a. Sıcak denizlerde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Alectis ciliaris; Carangidae* familyası.)

■**HOROZBİNA** a. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesiminde, en çok 40-50 m derinlikte yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Blennius sanguinolentus;* horozbinagiller familyası; boyu 18 cm'ye kadar.) [Eşanl. HOROZİBİN].

—ANSİKL. Dalgalı suların kayalık, taşlık ve yosunlu kesimlerini seven horozbinanın başa yakın yerden başlayan sırt yüzgeci, kuyruğa kadar kesintisiz devam eder ve geniş, saydam bir zarla kuyruk yüzgecine bağlanır. Gözlerinin üzerinde, küçük, ipliksi uzantılar vardır. Türkiye kıyılarında yaşayanlar göç etmez. Hepçildir; omurgasızları, balık yumurtalarını, yosunları yer. Erkekle dişi birlikte dolaşır.

HOROZBİNAGİLLER a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en çok 40-50 m derinliğe inen taşlı, kayalık diplerinde yaşayan kemiklibalık familyası. (Bil. a. *Blenniidae.*)

—ANSİKL. *Blennius fluviatilis* türü tatlısularda (örneğin İznik gölü) yaşayan horozbinagiller, uzun bedenli, yuvarlak kuyruk yüzgeçli, göğüs yüzgeci boğazına yakın, başının üstünde bir ya da iki dokunaç bulunan, beden renkleri çok çeşitli balıklardır. Çoğu dalgaların dövdüğü kayalara tutunarak uzun süre suyun dışında yaşayabilir. Türkiye sularında yaşayan 18 türünden en önemlileri şunlardır: kara* ibikli horozbina *(Blennius pholis),* ibikli* horozbina *(B. pavo),* horozbina* ya da horozibin *(B. sanguinolentus),* şeritli* horozbina *(B. guttorugine),* kâhküllü* horozbina *(B. tentacularis),* kelebek* horozbina ya da benekli horozbina *(B. ocellaris).*

HOROZCUK a. Kırlarda yetişen bir tere türü *(Lepidium latifolium).*

HOROZGÖZÜ a. Bot. Kuzey yarıkürenin Eski Dünya bölümünde yetişen genellikle çokyıllık otsu bitki. (Yaprakları almaşık ve genellikle çok parçalıdır. Beyaz çiçekleri bileşik şemsiye biçiminde topludur. Bil. a. *seseli;* maydanozgiller familyası.)

HOROZİBİĞİ a. Horoz ibiğini andıran koyu kırmızı çiçekli bitki. (Bil a. *Celosia cristata*). Bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

—Der. hast. SİVRİ KONDİLOM*'un eşanlamlısı.

HOROZİBİĞİGİLLER a. Horozibiği ve solmazçiçek gibi otsu ya da dip kısmı odunsu bitkileri kapsayan familya. (Bil. a. *amaranthaceae; chenopodiales* takımı.)

—ANSİKL. Horozibiğigillerin hepsi basit, almaşık yapraklıdır; çiçekleri kömeç, başak, küçük yığın ya da salkım biçiminde bulunur; meyveleri, yassı bir çekirdek içeren zarımsı bir aken biçimindedir. Bu familyadaki bitkilerin çoğu otsu ya da dibi odunsu bitkidir. Genellikle tarım bitkileri arasında yetiştikleri için bazen zararlı olurlar.

HOROZİBİN a. Zool. HOROZBİNA'nın eşanlamlısı.

HOROZKÖY, Manisa'ya çok yakın bir köy iken kentle birleşerek mahalle oldu.

HOROZLANMAK gçz. f. *Tkz.* Kabadayılık taslamak, çalım satmak; kafa tutmak: *Herkese horozlanıyor, bir gün çok kötü dayak yiyecek.*

Horozlu han, Konya-Akşehir yolunun başlangıcında selçuklu hanı. İzzettin Keykavus II'nin (1246-1249) atabeyi Emir Câmedar Esedüttin Ruzapa yaptırdığından *Ruzapa* ya da *Ruzbe hanı* da denir. Susuz han'ın süslemesiz, küçük bir örneğidir. 1956'da onarılan yapının avlusu tümüyle yıkılmıştır.

HOROZMANTARI a. Bot. Ormanlarda yetişen, sarkık lamelli, yenebilir mantar. (Bil. a. *Cantharellus cibarius.*)
—ANSİKL. Horozmantarlarının şapkası yumurta sarısı renginde ve huni biçimindedir, şapkanın içyüzünde ayak boyunca aşağıya uzanan kıvrımlar bulunur, sıkı etli, kokulu ve hoş lezzetlidir, bu nedenle sevilerek yenir.

HOROZOTU a. Dişli karşıt yapraklı, dörtköşe saplı, kimisinde mor ya da mavi lekeler bulunan sarı çiçekli yarı-asalak otsu bitki. Biri sapın ucunda topluca yer alan çiçeklerin dibinde bürgümsü yaprakçıklar bulunur. (Bil. a. *rhinanthus;* sıracaotugiller familyası.)

HOROZSIKLET a. Spor. Çeşitli bireysel sporlarda (güreş, boks, halter) ağırlık kategorisi. (Boksta sineksıkletle tüysıklet arası [üst sınır profesyoneller için 53,524 kg, amatörler için 54 kg'dır].)

HOROZŞEKERİ a. Küçük bir çubuğun ucunda horoz biçiminde dondurularak satılan renkli şeker.

HOROZTEPE. Arkeol. Tokat'ın Erbaa ilçesinde höyük. Tahsin Özgüç ve Mahmut Akok yönetiminde yapılan kazılarda (1957), Bakırtaş ve İlk Tunç çağın son evrelerine tarihlenen (İ.Ö. 2100'ler) bir yerleşme saptandı. Tepede ve G.'indeki mezarlıkta ortaya çıkarılan İlk Tunç çağdan metal eşyalar, dökümcülüğün çok ileri düzeyde olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında özellikle çocuğunu emziren kadın ve kuş heykelcikleri dikkati çeker. Ölü armağanı olduğu sanılan bu yapıtlar arasında, insan ayağı biçiminde ayaklı yuvarlak ya da dörtgen masalar, yüksek ayaklı meyvelikler, gaga ağızlı testiler, sepet kulplu çaydanlıklar, dövme aynalar, dinsel törenlerde kullanılan sistrumlar vb. vardır. (→ Kayn.)

Horoztepe'de bulunan
tunç sistrum
İ.Ö.III. binyıl'ın sonu
Anadolu medeniyetleri müzesi
Ankara

Ch. Lenars-Atlas-Photo

horse-guard

HORRAMÂBÂD → HÜRREMÂBÂD.

HORREBOW (Peder Nielsen), danimarkalı gökbilimci (Løgstør 1679 - Kopenhag 1764). Römer'in öğrencisiydi, yüz yıl sonra amerikalı jeodezi uzmanı Talcott tarafından yeniden keşfedilen bir enlem belirleme yöntemi geliştirdi. —Oğlu CHRISTIAN (Kopenhag 1718 - *ay. y.* 1776), babasının araştırmalarını sürdürdü.

HORREMŞEHR → HÜRREMŞEHR.

HORROCKS (Jeremiah), ingiliz rahip ve gökbilimci (Toxteth Park, Liverpool yakınında, 1617'ye doğr. - *ay. y.* 1641). Venüs'ün Güneş önünden geçişini ilk kez gözlemledi (1639). Kepler'in eliptik yörüngeler kuramını benimsedi ve bu kuramı Ay'a uygulayarak, onun hareketinin özelliklerini açıkladı.

HORSA (öl. 455), jüt başkan, Hengist' in kardeşi; onunla birlikte germen Kent krallığı'nı kurdu. Aylesford savaşı'nda Vortigern Bretonları tarafından öldürüldü.

HORSABAD → HURSABAD.

HORSE-GUARD a. (ing. *horse,* at, ve *guard,* muhafız). İngiliz kraliyet muhafız kıtasının süvari alayı askeri. (1819'da kurulan bu alay, geleneksel üniformasını [kırmızı yakalı mavi ceket] değiştirmedi.)

HORSENS, Danimarka'da liman kenti (Wejle *amt*'ı), Doğu Jylland'da, *Horsens fiyordu* kıyısında; 55 000 nüf. Balıkçılık limanı. Tekstil, makine ve besin sanayileri.

HORSE POWER a. (ing. sözc.). Büyük Britanya'da kullanılan, 0,745 7 kW değerinde güç birimi (simgesi HP).

HORSE-POX a. (ing. *horse-pox; horse,* at, ve *pox,* çiçek). At çiçeği (*cow-pox,* sığır çiçeğine benzetilerek).
—ANSİKL. At çiçeğinde döküntülerden önce nadiren genel bozukluklar görülür. Döküntüler, ağız, burun, cinsel organ mukozalarında, konjonktiva ya da deride görülür. Hastalık sekiz-on gün içinde dokuncasız sonuçlanır.

HORSFORDİT a. (fr. *horsfordite*). Miner. Doğal bakır antimonit.

HORSHAM, Büyük Britanya'da (West Sussex) kent, Weald'de, Londra'nın G.'inde; 26 400 nüf. XIII. yy.'dan kalma gotik kilise. Eski evler. Christ's Hospital koleji.

HORST a. (alm. sözc.). Yerbil. Tektonikte, blok biçiminde yükselen ve normal kırıklarla sınırlanan bölüm. (Horstlar da tıpkı grabenler [çökme çukuru] gibi yaygın bir rejimde oluşur.)

HORST (Louis), amerikalı müzikçi ve eğitimci (Kansas City 1884 - New York 1964). Denishawn School'da Ruth Saint Denis' in eşlikçisiydi (1915). Daha sonra 1925'e değin müzik yönetmenliğinde bulunduğu bu okulda Martha Graham'ı keşfetti ve onunla işbirliği yaptı (1926-1948). Doris Humphrey ve Charles Weidman'ı bağımsız olarak çalışmaya teşvik etti. Ruth Page, Agnes De Mille, Helen Tamiris ve Harald Kreutzberg ile çalıştı. Martha Graham'ın birçok koregrafisinin müziğini besteledi: *Primitive Mysteries* (1931), *Frontier* (1935), *El Penitente* (1940). 1934-1942 arasında, Bennington School of Dance'te koregrafik düzenleme çözümlemeleri yaptı ve bu konuda ders verdi. Öğretim ilkelerini, *Pre-Classic Dance Forms* (Ön-klasik dans biçimleri) [1937] ve *Modern Dance Forms* (Modern dans biçimleri) [1961] adlı kitaplarında açıkladı. 1933'te *Dance Observer* dergisini kurdu.

HORSUNLU, Aydın'ın Kuyucak ilçesine bağlı bucak; 11 699 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *Horsunlu,* 3 394 nüf. (1990).

HORTA, Faial adasının merkezi (Asor adaları); 16 300 nüf. (1989). Şarap ve meyve dışsatımı. Eğlence limanı. İkinci Dünya savaşı sırasında deniz üssü.

HORTA (*baron* Victor), belçikalı mimar (Gent 1861 - Brüksel 1947). Yeniklasikçi Alphonse Balat'nın öğrencisi. Art nouveau'nun öncülerindendir. Güzel sanatlar krallık akademisi'nde ders verdi, daha sonra da buranın yöneticisi oldu. Viollet-le-Duc'e ilgi duyan ve ispanyol-flaman soyundan gelen Horta, geç Ortaçağ'ın yapısal ve plastik birliğiyle barok akılcılık ve özgürlüğü klasik akılcılıkla bağdaştırdı, bitki incelemelerinden, kişisel soyut bir repertuvar, gerçek bir üslup çıkardı. Bu üslûpta, metal, taş ve tahta dağılım ve me-

horozotu
(Rhinanthus crista - galli major)

Victor **Horta**
Brüksel'de Van Eetvelde evi'nin
holü (1897)

Actualit

kânları gibi aynı organik yasaya uyar. Brüksel eviyle mobilyasını ve toplumsal mekânları gerçek bir değişime uğrattı (Tassel evi, 1892; Solvay konağı, 1895; Belediye binası, 1896 [1965'te yıkılmıştır], İnnovation mağazaları, 1901 [1967'de bir yangında tahrip olmuştur] vb.). Bir ABD yolculuğundan (1916-1919) sonra yaptığı ya da tasarladığı yapıtlarda yine serbest planı korudu, ama yalın bir akademizme döndü (Brüksel Güzel sanatlar sarayı, 1922-1928). Brüksel'deki evi (1898) 1969 yılından bu yana Horta müzesi olarak kullanılmaktadır.

Lauros-Giraudon

Hortense de Beauharnais
Gérard'ın bir resminden ayrıntı
Versailles şatosu

HORTEN, Norveç'te (Vestfold) kent, Oslo fiyordunun batı kıyısında; 14 500 nüf. Tersaneler. Deniz müzesi ve askeri fabrika.

HORTENSE DE BEAUHARNAİS (Paris 1783 - Arenenberg, İsviçre, 1837). Hollanda kraliçesi (1806-1810),Alexandre de Beauharnais ile Joséphine Tascher de La Pagerie'nin kızı, Paris'te, Mme Campan'ın yönettiği bir yatılı okulda yetişti. İstememesine rağmen, üvey babası Bonaparte onu kendi kardeşi Louis ile evlendirdi. 1810'da kocasının tahttan çekilmesinden sonra ondan ayrı yaşamaya başladı ve Paris'e yerleşti. Louis XVIII çar Aleksandr'ın ricası üzerine Hortense de Beauharnais'ye Saint-Leu düşesi unvanını verdi. 100 gün savaşı sırasında Napoléon I'in sarayını yönetti, ikinci Restauration'da sürgüne gönderildi; sürgün sonrası, kısa bir süre Paris'te kaldı; Louis Philippe tarafından yeniden sürgün edildi. 1817'de Konstanz gölü kıyısındaki küçük Arenenberg şatosu'na sığındı. Louis ile evliliğinden üç oğlu oldu: Napoléon Charles (doğm. 1802), Napoléon Louis (doğm. 1804) ve Charles Louis Napoléon (doğm. 1808). Bunlardan yalnızca Charles Louis yaşadı ve Napoléon III adıyla imparator oldu. İmparatorun hizmetindeki bir soylu olan Flahaut kontundan, 1811'de bir oğlu daha dünyaya geldi, bu çocuk daha sonra Morny dükü oldu

Hortensia yasası, İ.Ö. 287 ya da 286 yılında, pleblerin Janiculum'da bölünmelerinden sonra diktatör Hortensius'un girişimiyle onaylanan yasa. Bu yasa, plebisitleri gerçek yasalarla eşdeğerde görüyor, köylüleri hoşnut etmek için pazar kurulan günleri fasti* olarak kabul ediyordu.

HORTENSİUS (Quintus), romalı patricius (İ.Ö. IV. - III. yy.). Halkın Janiculum'a çekilmesinden sonra bozulan düzeni yeniden kurmak üzere 287 ya da 286'da diktatör seçildi. *Hortensia yasası*'na adını verdi.

HORTENSİUS HORTALUS (Quintus), romalı hatip (İ.Ö. 114-50). Mesleğine on dokuz yaşında parlak bir biçimde başladı, daha sonra Bithynia kralı Nikomedes III'ü savundu ve uzun zaman romalı hatiplerin en ünlüsü olarak kaldı. Quaestor (81), belediye meclisi üyesi (75), sonra da praetor (72) oldu, Senato partisi'ne bağlandı ve birçok il valisini savundu; Verres davasında (70), bu tarihten sonra kendisine üstün tutulan Cicero'ya yenildi. Yine de konsül seçildi (69) ve Pompeius'u yendi (66); Cicero gibi ılımlı gruptandı (63-61) ve bu iki avukat çeşitli davalarda müvekkillerini (Rabirius, Murena, Milo) birlikte savundular. 61'den sonra Hortensius her türlü siyasal etkinliği bıraktı. Sürgündeki Cicero'nun geri çağrılmasını istedi.

Larousse-Signal belg.

Miklós Horthy von Nagybánya
(1941'de)

HORTHY VON NAGYBÁNYA (Miklós ya da Nicolas), macar devlet adamı (Kenderes 1868 - Estoril, Portekiz, 1957). Bir süre imparator Franz-Joseph'in yaverliğini yaptı, sonra bir kruvazör filosunun başındayken Otranto deniz savaşı'nda ağır yaralandı, ama savaşı kazandı (1917). 1919'da, Béla Kun rejimine karşı olan Szeged'in karşıdevrimci hükümetinde savaş bakanı olarak yer aldı. Ulusal ordu'nun komutanlığına getirildi; Konseyler Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra Millet meclisi tarafından, kral Karoly IV'ün tahtını ele geçirmesi engellenebildiği sürece devlet başkanlığı görevini yürütmek üzere kral naibi seçildi (1920). Karoly IV'ün krala bağlılık çağrılarına karşın ilk kez Habsburglar'ın başa geçmesini önledi (1921). Naipliğinin ilk yıllarında karşıdevrimci ve yahudi düşmanı şiddet eylemlerine girişildi. Kont Bethlen hükümeti döneminde (1921-1931) Horthy, anayasaya bağlı bir devlet başkanı gibi göründü, ama yetkileri giderek diktatörce yetkilere dönüştü; bu arada Macaristan, Mihver devletleri' ne yaklaştı. Bu ittifak Horthy'nin 1938'de Slovakya'nın bir bölümünü geri almasını sağladı, savaşın başlamasından sonra Transilvanya'nın kuzeyini ve Yugoslavya' nın bir bölümünü işgal etti. Bununla birlikte, ilk yenilgilerinden sonra Almanya ile arasına mesafe koymaya başladı, ama kendi hanedanını kurma isteğinden vazgeçmedi; oğlu István naip vekilliğine getirildiyse de, kısa bir süre sonra rus cephesinde öldü (1942). Horthy'den kuşkulanan Hitler, onu Macaristan'ın Wehrmacht tarafından işgal edilmesini kabul etmek zorunda bıraktı (1944). Sovyetler'in Macaristan'a girmesinden sonra Horthy, ayrı bir ateşkes antlaşması yapmaya çalıştı, ama Almanlar tarafından yakalandı ve Almanya'ya götürüldü. 1949'da Portekiz'e sığındı.

HORTLAK a. Mezardan çıkarak, insanları korkuttuğuna inanılan ölü; hayalet.

Hortlak *(Mostellaria),* Plautus'un komedisi (İ.Ö. 190'a doğr.). Genç Philolaches, babası Theopropides'in yokluğunda, kölesi Tranio'nun da işin içine karışmasıyla bir fahişe için varını yoğunu yitirir. Babası eve dönünce, Tranio evi hortlakların bastığını söyleyerek onu uzaklaştırmak ister. Ama Theopropides, alacaklı bir tefecinin kapıya dayandığını görünce gerçeği anlar, ama sonunda Tranio'yu bağışlar. Olayların hızlı akışı ve Tranio'nun hayal gücüyle dikkatleri çeken *Hortlak,* Plautus'un ilginç oyunlarından biridir.

HORTLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Öldükten sonra hortlak olarak dirilmek; dirilip mezardan çıkmak. **—2.** Artık geçtiği, sona erdiği düşünülen bir sorun, bir durum vb. sözkonusuysa, yeniden görülmek, ortaya çıkmak: *Bu olay yüzünden eski dertleri yeniden hortladı.*

HORTOBÁGY, Doğu Macaristan'da küçük ırmak, orta Tisza'ya paraleldir ve Körös'e kavuşur; 160 km.

HORTOBÁGY pusztası ya da **bozkırı,** Doğu Macaristan'ın bir bölümü (Tiszántúl bölgesi). Uzun süre kaderiyle baş başa bırakılan bu topraklar, tozlu, yüzeye çıkan tuz parçacıklarının beyaz lekeler oluşturduğu, otlakların durumuna bağlı olarak yer değiştiren birçok büyük at ve sığır sürüsünün dolaştığı, bozkır (puszta) görünümünde bir ovadır Sulama sayesinde bu bozkırın büyük bölümü (ulusal park içine sokuldu) bir tarım ve ekilerek üretilen ot alanına dönüştü. Göl balıkçılığı (sazanbalığı).

HORTON (Lester), amerikalı dansçı ve koregraf (İndianapolis 1906 - Los Angeles 1953). 1934'te kurduğu grup, 1948'de Lester Horton Dance Theatre'a dönüştü. 1944'te geçirdiği bir kazadan sonra dans etmedi, ama hint dansıyla ilgilenerek tekniğini önemli ölçüde zenginleştirdi. Eğitimci olarak çağdaş balede çok büyük yankı uyandırdı. Öğrencileri arasında Alvin Ailey, Carmen De Lavallade, Bella Lewitsky, Joyce Trisler gibi ünlü dansçılar vardır. Birçok balenin koregrafisini yaptı: *Salome* (1934), *Bahar ayini* (1937), *Tierra y libertad* (1939), *The Beloved* (1948), *Prado de Pena* (1952).

Horton hastalığı, ŞAKAK ATARDAMAR* İLTİHABI'nın eşanlamlısı.

HORTONOLİT a. (fr. *hortonolite*). Miner. Doğal magnezyum, demir ve manganez silikat. (Demirli bir peridot türüdür.)

HORTUM a. (ar. *hortum*). **1.** Zool. Filde, sivrisinekte, kelebekte, vb. olduğu gibi boru biçiminde uzamış olan ağız ya da burun bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Musluklara ya da tulumbalara takılarak kullanılan genellikle plastikten boru. **—3.** Sütun biçiminde yükselen ve hızlı dönerek yer değiştiren, küçük çaplı bulutsu ya da sıvı kütle. (Bk. *ansikl.* böl. Meteorol.) **—4.** *Su hortumu,* nehirlerde kabarmalara ya da taşmalara yol açan şiddetli sağanak. **—5.** *Hortum gibi,* çok uzun burun için kullanılır. ‖ *Hortum sıkmak,* yangına su sıkmak.

—Denizc. *Yangın* ya da *temizlik hortumu,* gemilerde, yangın musluklarıyla donatılmış bir su toplayıcıya takılan bezden ya da kauçuktan boru.

—Dy. İki vagon arasında hava ve buhar dağıtım borularını, fren kumandalarını vb. birleştirmeye yarayan bükülgen boru.

—Hidr. pnöm. Hidrolik makinelerde, basınç altındaki akışkanların dolaşımını sağlayan ve genellikle güçlendirilmiş kauçuktan yapılan esnek boru. ‖ Pnömatik bir aleti sıkıştırılmış havayla beslemeye yarayan esnek boru.

—İtfaiyc. *Yangın hortumu,* yangına su sıkmada kullanılan hortum.

—Kuyuc. Kuyu açma çubuk takımının üst ucuna bağlanan ve çamuru püskürtmeye yarayan kauçuk boru.

—Petr. san. Denizaltı hidrokarbon yataklarını işletmede kullanılan, mekanik dayanımı yüksek, çok uzun esnek boru.

—ANSİKL. Meteorol. Hortumlar amerikan tornodolarının bütün özelliklerini taşır, ama bunlardan daha zayıf ve daha küçük çaplıdır (genellikle 20 m). Fırtına bulutlarının altında, yani havanın hızla yükseldiği bölgelerde doğarlar. Hortumlara, fırtına, dolu yağışı, cumulonimbus altında sütunsu bulutlar, hava titreşimlerinden kaynaklanan şiddetli gök gürültüleri eşlik eder; tornodolar gibi, birçok şeyi kaldırarak yanlara fırlatır ve önemli zararlara yol açar, damları uçurur, ağaçları söker. *Deniz hortumları* da aynı türdendir. Havanın hızla yükselmesi adiyabatik genleşmeyle denizde cumulonimbus altında hortum biçiminde bir bulutun oluşmasına yol açar ve bu bulutsu hortum denizden beyaz köpüklü bir su sütunu biçiminde yükselir. Böylece deniz hortumu cumulonimbusu okyanusa bağlayan kesiksiz bir sütuna (üst bölümde bulut, alt bölümde su) dönüşür.

—Zool. Fil hortumu, burun bölgesine ve üst dudağa bağlı, uzun kaslı, uç bölümü bir "parmak" (Asya fili) ya da iki alt lopla (Afrika fili) biten bir organdır. Hortum, uç bölüme açılan ve hayvan su içindeyken bile soluk almasını ya da içmek için su emmesini sağlayan burun kanallarını kapsar. Kaslı, esnek ve sinir bakımından zengin hortum, filin nesneleri iyice ve beceriyle kavramasını sağlar. Tapirlerin hortumu, daha kısa ancak çok hareketlidir.

Omurgasızların birçok organına da "hortum" denir: *Nemertes*'lerin, zehirli bezlerle bağıntılı, delme dikenleri taşıyan, hayvanın avını öldürmesini sağlayan organı; *Glycera* üyeleri gibi bazı çokkıllı sülüklerin gırtlağı; ayrıca, *Bonellia*'nın *(Echiura)* başında yer alan ve hayvanın çevreyi araştırarak avı yakalamasını sağlayan lop; *Pycnogonida*'larda rostrumun devamı olan uzantı; kürekayaklı kabuklularda ve asalak solungaçkuyruklularda, ağız bölgesini oluşturan ve konaklarının dokularına giren emici organ; pulkanatlılarda (kelebekler), önçenelerin uzamasından oluşan ve çiçek özlerini emmeye yarayan organ (sarmal hortum); ikikanatlılarda (sinekler ve sivrisinekler), iğneli ya da etli labium. Aslında, sokucu böceklerdeki organa daha çok *rostrum* adı verilir: sivrisineğin hortumu ya da rostrumu, tahtakurusunun rostrumu.

HORTUMCUK a. Zool. Denizde yaşayan ve hortuma benzeyen karından-

bacaklıların (*Buccinum* cinsi üyeleri vb.) kabuklarına verilen ad.

HORTUMKAYASI a. Sıcak ve az serin denizlerde, 0-75 m derinlikler arasında yaşayan dip kemiklibalığı. (Bil. a. *Gobius paganellus;* kayabalığıgiller familyası; boyu 18 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Çakıllı, taşlı, kumlu, çamurlu diplerin sazlı, yosunlu kesimlerini seven bu etçil (omurgasızları, yengeçleri, balık yumurtalarını, küçük balıkları yer) balığın başı sırta ve karına doğru yassılaşır. İri ve birbirine yakın gözleri başın üst kesiminde çıkıntı yapar. Karın yüzgeçleri birleşerek bir çekmen oluşturur. Yeşilimsi-sarımsı sırtında düzensiz esmer lekeler bulunur. Yanları daha açık renklidir.

HORTUMLU sıf. Hortumu olan.

HORTUMLUBÖCEKGİLLER a. Başı öne doğru az çok çıkıntılı bir rostrum biçiminde uzanan ve ucunda bir ağız bulunan kınkanatlı böcek familyası. (Hortumluböcekgiller, bazıları henüz iyi bilinmeyen 100 000 kadar türü kapsar.)
—ANSİKL. Hortumluböcekgiller bitkilerle beslenir. Etli, kısa ve ayaksız larvaları, ya toprakta bitki köklerinde ya da bitkilerin toprak üstünde kalan bölümlerinde, hatta odunda bulunur. Bazıları mazı denen ağaç urlarına yol açar. Birkaç türü yaprakların yüzeyinde, açık havada yaşar. Çoğu, özellikle de erişkinleri zararlıdır. Tropikal bölgelerde yaşayan *Eupholus, Entinus, Pachyrrhynchus* cinsi üyeleri gibi bazı hortumluböcekgiller en güzel kınkanatlılar arasında sayılabilir.

HORTUMLUKINKANATLI a. Larvaları bir çeşit hortum aracılığıyla kabukları, meyveleri, tohumları, vb. kemiren çeşitli kınkanatlılara (*Calandra, Balaninus, Rhynchites* vb. cinslerinin üyeleri) verilen genel ad. (Hortumlukınkanatlılar, 15 alt familyaya ayrılan geniş hortumluböcekgiller familyasını oluşturur.)

HORTUMLUMEMELİLER, filleri ve fillere yakın fosil biçimleri içeren, özmemeliler takımı.
—ANSİKL. Hortumlumemeliler, büyük hantal, digitigrad, ayakları 5 tırnaklı ve üst dudakları kavrayıcı bir hortum biçiminde uzamış hayvanlardır. Üst kesicileri savunma dişlerine dönüşmüştür; başka kesici dişi ve köpekdişleri yoktur. Enine, paralel, çok sayıda mine tabakasından oluşan azıdişleri, her yarı-çenede, önden arkaya doğru, tek bir diş halinde uzanır ve hiç değişmeden kalır. Hortumlumemeliler. Eosen'de *Moeritherium*'lar, ardından Oligosen'de *Mastodon*'lar, Miyosen'de *Dinotherium*'lar ve Pliyosen'de *Stegodontus*'larla varlığını sürdürdü; filgillerse sıcak iklim türleriyle ve soğuk bölge bozkırlarında yaşamaya uyarlanan bir türüyle (mamut) ancak Dördüncü Zaman'da ortaya çıktı.

HORTUMLUSÜLÜKLER a. Üyelerinde bir hortum bulunan sülükler takımı. (Örnek tipi eczacılıkta kullanılan Meksika sülüğüdür [*Haementeria officinalis*]. Bil. a. *Rhynchobdellae;* sülükler sınıfı.)

HORULDAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Sürekli olarak horultulu bir ses çıkarmak.

HORUL HORUL be. (yansıma sözc.). Horlayarak: *Horul horul uyumak.*

HORULTU a. (yansıma sözc.). Horlarken çıkarılan ses.

HORUM ya da **HORUN** a. *Yörs.* Biçildikten sonra balya ya da deste haline getirilmiş ot.

HORUN → HORUM.

HORUS, Eski Mısır'ın şahin tanrısı. Birçok tapınma yeri ve görevi vardır (Horus bu türe verilen addır). Eski düşünce sisteminde Horus, gün boyunca süzülerek uçan kuşun görülebildiği gökyüzüyle özdeşleşmiştir; göksel uzamların tanrısıdır, iki gözünden biri Güneş, öteki Ay'dır (Letopolis'te ona bu inanış uyarınca tapınılırdı); sık sık Güneş'in kendisiyle karıştırılır (birçok yerde, özellikle de Edfu'da, tanrısal imge çoğunlukla iki yanına iki iri kuş kanadı takılmış bir güneş diskiyla betimlenmiştir: sonradan tüm Mısır'da, özellikle tapınak kapıları üzerinde yer alan bu imge, tanrının koruyuculuğunun simgesi olmuştur). Monarşinin koruyucu tanrısı olarak Hierakonpolis*'te tapınılan Horus, 3200'e doğru, Mısır'ın birliğini ilk kez kuran Hierakonpolis prenslerinin tarihsel yazgısını paylaşarak kutsandı; Horus, 3 000 yılı aşkın bir süre boyunca krallık unvanının başta gelen adı olarak kalacaktır. Osiris efsanesinde de tanrının ve İsis'in oğlu bir Horus'tur, *Çocuk Horus* adını taşır (Yunanlılar'a göre Harpokrates*), yeryüzü kralı olarak babasının yerine geçmesi beklenir. Bu durumdan, Eski Mısır'da Horus adını taşıyan değişik kökenli birçok tanrının bulunduğu anlaşılmaktadır.
—İkonogr. Horus önce bir şahin biçiminde ortaya çıktı (1. hanedan döneminden kalma palet, Kahire müzesi). Bu yırtıcı kuşun bedeninde cisimleşerek firavun Kefren'in omzuna tüner ve kanatlarıyla hükümdarın ensesini korur (Kahire müzesi'ndeki heykel). Orta İmparatorluk (alçakkabartma, XII. hanedan, Kahire müzesi) döneminden başlayarak ve gerileme döneminde (bronz heykelcikler) sık sık şahin başlı bir insan olarak betimlenmiştir. İkonografide rastlanan diğer iki türüne de değinmek gerekir: steller ve büyük büyü törelerine özgü anıtlar üzerinde betimlenen timsah üstündeki Horus ve bir canavarı alt eden lejyoner Horus (kıpti dönemi).

HORVÁTH (Mihály), macar tarihçi, siyaset ve kilise adamı (Szentes 1809 - Karlsbad 1878). Tarih profesörü ve piskopos (1848), 1848 ulusal hareketine katıldı. İlk bağımsız Macaristan kabinesinde bakanlık yaptı (nisan 1849), çar Nikolay I'in birliklerinin ülkeye girmesi ve Macarlar'ı yenmesiyle başlayan baskı dönemi sonunda ölüme mahkûm edildi, ama yurtdışına kaçmayı başardı. Ülkesine geri döndüğünde (1866) Parlamento'ya seçildi (1867), orada Deâk'ın partisine katıldı. Macaristan tarihi üzerine birçok yapıt yayımladı.

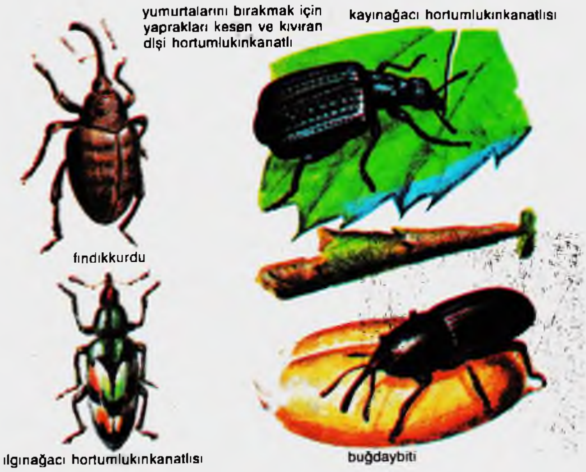
HORW, İsviçre'de (Luzern kantonu) komün, Luzern'in güneyinde, Luzern gölünün kıyısında; 11 600 nüf.

Horyu-ci, Japonya'da günümüze kadar ayakta kalmış en eski buddha tapınağı. Nara bölgesinde bulunan bu tapınak Uzakdoğu'daki ahşap mimarlık yapıtlarının en eski örneğidir. VII. yy. başında Şotoku Taişi tarafından kurulan Sai-in (Batı tapınağı) galeri oluşturan duvarlarla kuşatılmış dörtgen biçimindedir. Buraya Çumon adı verilen büyük bir kapıdan girilir. Ortada, taş taraçalar üstünde Kondo (Altın köşk) ve beş katlı pagoda yükselir. Kiremitle örtülü olan damlar iki kollu desteklerle hafif kabartılı sütunlar üstüne oturtulmuştur. Kondo'nun iç duvarları (1949 yangınında harap oldu) Tang dönemi (618-907) çin buddha resim sanatının en değerli örnekleriyle süslenmiştir. Doğuda To-in bütünü yükselir; Yumadono (VIII. yy.) burada yer alır.

HORZEM → HARİZM.

HOSANNA a. (lat. sözc.; ibranice *hoşkana,* yalvarıyoruz, kurtar'dan). **1.** Eski Ahit'te CXVIII sayılı mezamirden alınan ve paskalya yortusuyla Yahudiler'in sukot bayramında okunan ilahi. **—2.** Hıristiyan ayinlerinde Sanctus ilahisine VIII. yy.'da eklenen ve Rameaux tarikatı törenlerinde söylenen bölüm.

HOSİASSON (Philippe), rus asıllı fransız ressam (Odesa 1898 - Paris 1978). Odesa, Roma ve Berlin'de çalıştıktan sonra Paris'e yerleşti (1924). 1948'e doğru figüratif resmi bıraktı ve soyut sanata yaklaştı. Daha sonra, incelikli bir renk kullanımı içeren resmi informel sanattan uzaklaşarak daha duru ve duruk bir sanata yöneldi (1959-60). 1960'lı yılların sonundan başlayarak tedirgin bir şiddeti anlattı.

birkaç hortumlukınkanatlı

HOSİUS (Stanislaus), lehçe **Stanisław Hozjusz,** polonyalı rahip (Kraków 1504 - Capranica, Roma yakınında, 1579). Kral Zygmunt I'in sekreterliğini yaptı, sonra Kraków başrahibi, Kulm piskoposu (1549), Ermland piskoposu (1551) ve Viyana'da papalık elçisi (1560) oldu. Papa Pius IV, 1561'de, onu kardinal yaptı ve Trento konsili başkanlığıyla görevlendirdi. Polonya'da Reform'a karşı mücadelede çok önemli bir rol oynadı.

HOSKİNS (John), ingiliz ressam ve minyatürcü (1595'e doğr. - Londra 1664). Charles I'in tezhipçisiydi (1640). Kral ailesinin ve saray erkânının portrelerini yaptı (National Portrait Gallery, Wallace Collection). —Oğlu JOHN (*Küçük* —denir), babasının sanatını sürdürdü.

HOSPET, Hindistan'da kent, Karnataka'da, Hubli'nin D.'sunda; 115 000 nüf.

HOSPİTALET DE LLOBREGAT (L), Barcelona'nın (İspanya) güney-batı banliyösünde kent; 276 198 nüf. (1990). Ağır metalürji. Kimya sanayisi. Tekstil.

HOSPODAR a. (slavca *gospodar,* hükümdar'dan). Tar. XIV.-XIX. yy.'lar arasında Boğdan ve Eflak prenslere slavca resmi belgelerinde verilen unvan.

HOSSEİN (Robert HOSSEİNHOFF, —denir), fransız tiyatro ve sinema oyuncusu ve rejisörü (Paris 1927). Sahnede çoşkulu, yaratıcı ve kalabalık sahneleri iyi yöneten bir sanatçı olarak kendini gösterdi. Gerek Reims'te, 1971-1978 arasında, kültür evi bünyesinde Théâtre populaire'i yönetirken; gerek Paris'te, özellikle Spor sarayı'nda, hayat ve coşku dolu büyük freskler sahnelerken (*Potemkin* [1975]; *Notre-Dame'ın kamburu* [Notre-Dame de Paris], 1978; *Danton et Robespierre* [1979]; *Sefiller* [les Miserables], 1980), halk

Chuzeville-Rapho

şahin başlı Horus
bronz
gerileme dönemi, Sais hanedanı
Louvre müzesi, Paris

Horyu-ci
Çumon (iç orta kapı)
[XII. yy. başı]

Stierlin-Ziolo

tiyatrosuna son derece kişisel bir dramatik nitelik kazandırdı. Beyazperdede de birçok filmde rol aldı. Son filmleri *Jules César* (1985), *Les brumes de Manchester* (1986), *Un homme et une femme, vingt ans déjà* (1986), *Les enfants du désordre* (1989). Bazı filmleri kendisi gerçekleştirdi, özellikle, *le Vampire de Düsseldorf* (1964) ve *Sefiller* (les Misérables, 1982). Ayrıca, *la Sentinelle aveugle* (1978), *Nomades sans tribu* (1981) ve *En désespoir de cause* (1987) adlı üç anı kitabı yazdı.

hosso ya da **hosso-şu,** Maitreyanatha, Asanga, Vasubandhu ve Dharmapala'nın *vicananavada* öğretilerine dayalı çin tarikatı faşiang'ın japonca adı. Japonya'da, en önemlisi *Kofuku-ci* olan kırk kadar tapınağı vardır.

HOSTA a. Oval ya da değirmi yapraklı, beyaz ya da mavi renkte basit salkım çiçekli, yumru köklü, çokyıllık otsu küçük bitki. (Çin ve Japonya kökenli, on beş kadar türü vardır. Bazı botanikçiler bu cinsi *funkia* olarak adlandırır. Zambakgiller familyası.)

HOSTALRİCH, İspanya'da köy, Gerona'nın 30 km güneyinde; 2 700 nüf.

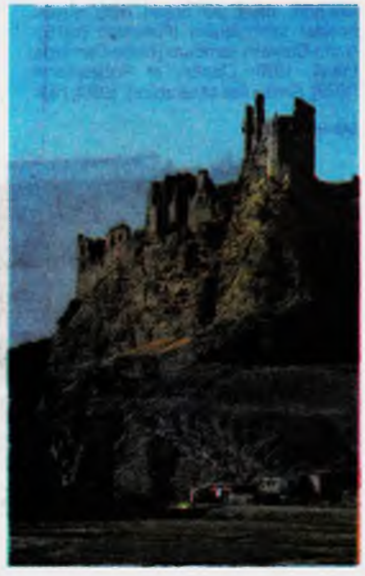
HOSTEL a. (ing. sözc.). Kültürel ve sportif amaçlarla seyahat edenlere ayrılan basit barınak.
—ANSİKL. Hosteller için konaklamaya elverişli, doğal güzellikleri ya da tarihi değeri olan yerler seçilir. İlgili yerlerden izin alınarak kale, kervansaray, kule vb. yerler de hostel olarak düzenlenebilir. Türkiye'de İstanbul ve Edirne başta olmak üzere çeşitli illerde bu tür hosteller vardır.

HOSTES a. (ing. *hostess*). **1.** Taşıtlarda, özellikle uçaklarda yolcuların rahat etmesi için gerekli hizmetleri görmek ve onların güvenliğini sağlamakla görevli bayan. **—2.** Özel ya da genel yerlerde, fuarlarda, sergilerde, toplantılarda vb. ziyaretçileri karşılamak ve onlara bilgi vermekle görevli bayan.

HOSTESLİK a. Hostesin mesleği.

HOSTİA a. (lat. sözc.). Din. **1.** Kudas ayininde kutsanan ekmek. (Bu sözcük, kurban edileni, özellikle de kudas ayininde İsa'yı belirtir.) **—2.** Kudas ayininde sunulan ekmek.
—ANSİKL. Hostia, has buğdaydan yapılan bir ekmektir ve yunan kilisesindeki geleneğin aksine, hamursuzdur, yani maya içermez. Ortaçağ'ın büyük bir bölümünde ekmeğin yapımı, özel olarak bu işe ayrılmış bir buğday tarlasını işleyen papaz adaylarına ya da din adamlarına bırakılmıştı. XIV. yy.'dan başlayarak ekmeğin yapımı ticari alana geçti, ama birçok rahibe hâlâ hostia yapmaktadır. Bunlar çok incedir ve biçimleri yuvarlaktır. Cemaatin yiyeceği hostialar, papaz tarafından tüketilmesi gerekenden daha küçüktür. Bugün, hostiaların renk ve biçim açısından ekmeğe daha çok benzetilmesi eğilimi vardır.

Hoşap kalesi'nden bir görünüm
Van

HOSTİLİUS → TULLUS HOSTİLİUS.

HOSTOS (Eugenio María DE), porto rikolu yazar ve pedagog (Mayagüez 1839 - Santo Domingo 1903). Özyaşamöyküsel bir roman olan *La peregrinación de Bayoán*'ı (1863) yazdı. Antiller'in bağımsızlığı için mücadele etti, sonra Şili'de ve Dominik Cumhuriyeti'nde öğretmenlik yaptı. Ayrıca, çok sayıda denemesi vardır.

HOSTOVSKÝ (Egon), çek yazar (Hronov 1908 - New York 1973). Mutlak duygusunu ve inancını yitirmişe benzeyen bir toplumun bencil kayıtsızlığıyla karşılaşan kahramanlarının ruhsal durumunu anlattığı romanlar yazdı. Edebiyata öykülerle (*Ghetto v nich*, 1928) başladı ve romanlarıyla (*Případ profesora Körnera*, 1932; *Cerná tlupa*, 1933; *Zhar*, 1935; *Dům bez pána*, 1937) ünlendi. Münih'e, sonra Fransa'ya gitti. Alman işgalinden kaçarak ABD'ye göç etti ve orada *Listy z uyhnanství* (1941), *Sedmkrát v hlavni úloze* (1942), *Cizinec hledá byt* (1942), *Ukryt* (1943) adlı yapıtlarını yazdı. 1949'da Çekoslovakya kültür ataşeliği görevinden istifa etti, ikinci kez sürgünü seçti ve ABD'de *Pulnocni pacient*'i (1954) yayımladı. Clouzot'nun *les Espions* adıyla beyazperdeye aktardığı bu yapıtın yanı sıra, *Tri noci*'yi (1964), *Literární dobrodružství českého spisovatele v cizině* (1964) adlı anı kitabını ve *Osvoboditel se vrací* adlı oyunu yazdı.

HOSTRUP (Jens Christian), danimarkalı rahip ve yazar (Kopenhag 1818 - Frederiksborg 1892). Grundtvig'in öğrencisiydi, gençlik ve bacchus esinli şarkılar ve komediler (*Gjenbeorne*, 1844), dramlar (*Eva*, 1881) ve genellikle ulusal esinli şiirler yazdı.

HOŞ sıf. (fars. *ḫoş*). **1.** Görünümü zevk veren, sevimliliğiyle insanı çeken bir kimse, bir şey için kullanılır: *Hoş bir kız. Güzel değil ama çok hoş bir yüzü var. Bu elbisen çok hoş. Hoş bir dekor. Hoş çocuk.* **—2.** Nitelikleriyle (özellikle işitsel, düşünsel açıdan) bir hoşnutluk duygusu yaratan şey için kullanılır: *Hoş bir sesi var. Hoş bir şarkı. Hoş bir tiyatro oyunu, film, kitap.* **—3.** Bir kimseye, çekici gelen şey için kullanılır: *Hoş bir teklif, kabul ediyorum. Hoş bir düşünce.* **—4.** Tuhaf, garip: *Çok hoşsun, bunu da nereden çıkardın?*
—*Esk. Hoş-âb,* hoşaf; parlak, berrak; yakut, elmas gibi şeylerin parlaklığı. ‖ *Hoş-aheng,* ahenkli. ‖ *Hoş-alef,* çok yiyen hayvan; haram helal demeden her şeyi yiyen. ‖ *Hoş-âmedi,* hoş geldin. ‖ *Hoş-âmed-gû,* hoş geldin diyen. ‖ *Hoş-avaz,* sesi güzel, güzel sesli. ‖ *Hoş-ayende,* hoşa giden, beğenilen. ‖ *Hoş-bin,* hoşgörülü. ‖ *Hoş-bû,* güzel kokan, güzel kokulu: *"Pek sert esiyor o bâd-ı hoş-bû..."* (A. H. Tarhan). ‖ *Hoş-dem,* iyi arkadaş. ‖ *Hoş-dil,* gönlü memnun, mutlu. ‖ *Hoş-eda,* hareketi, davranışı hoş, güzel. ‖ *Hoş-elhan,* sesi güzel; güzel okuyan: *"Bülbül-i nutkı Fuzuli'nin hoş-elhân olmasun"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Hoş-endam,* boyu bosu yerinde, düzgün olan. ‖ *Hoş-gû,* tatlı dilli: *"Perukar nazik, terbiyeli hoş-gû bir ermeni idi"* (Ahmet Rasim). ‖ *Hoş-güftar,* güzel konuşan. ‖ *Hoş-güvar,* lezzetli; sindirimi kolay. ‖ *Hoş-güzeşte,* iyi, hoş geçmiş zaman: *"Âhıdır, yükselir semâvâta / o sükût-ı ân hoş-güzeştesinin"* (Tevfik Fikret). ‖ *Hoş-hal,* hali vakti yerinde, geçimi yolunda. ‖ *Hoş-han,* okuyuşu güzel. ‖ *Hoş-hırâm,* güzel yürüyüşlü. ‖ *Hoş-kadem,* ayağı uğurlu. ‖ *Hoş-kalem,* iyi yazan, yazısı güzel; kâtip; hileci. ‖ *Hoş-kâm,* arzularına ulaşmış, rahat: *"Bu manzumenle ey üstad-ı hoşkâm"* (Y. K. Beyatlı). ‖ *Hoş-manzar,* görünüşü güzel; güzel yüzlü. ‖ *Hoş-meniş,* huyu, tabiatı iyi. ‖ *Hoş-meşreb,* sevimli. ‖ *Hoş-meze,* tadımı iyi, güzel yiyecek. ‖ *Hoş-nemek,* sevimli, sempatik. ‖ *Hoş-neva,* sesi güzel olan. ‖ *Hoş-nigâh,* güzel bakışlı. ‖ *Hoş-nihad,* iyi huylu. ‖ *Hoş-nişin,* rahat yerleşmiş olan; göçebe. ‖ *Hoş-nüma,* güzel görünen. ‖ *Hoş-nüvis,* hatta. ‖ *Hoş-reftâr,* güzel gidişli, güzel yürüyüşlü. ‖ *Hoş-rûy,* sevimli, tatlı yüzlü. ‖ *Hoş-sohbet* → HOŞSOHBET. ‖ *Hoş-tab,* iyi huylu. ‖ *Hoş-ter,* çok hoş. ‖ *Hoş-vakt,* zamanı iyi geçen, rahat, mutlu.
—Fels. Kant'ın felsefesinde, bir nesnenin tasarımına bağlı olarak duyulan haz duyumuna denir. Karşıtı, hiçbir tasarıma bağlı olmaksızın duyulan, çıkar gözetmez, salt hazdır. ("Duyumda, duyulara haz veren şey, hoştur" [*Kritik der Urteilskraft*, 1, 11].)

◆ a. *(Birinin) hoşuna gitmek,* sözkonusu bir şeyse, bir kimsenin zevklerine uygun düşmek, ona zevk vermek, onun tarafından beğenilmek: *Anlattığı öykü hepimizin hoşuna gitmişti. Bu elbise hoşuma gitti. Bu kitap hoşuma gitmedi;* bir kimseyse, bir başkasına çekici gelmek, onda sevgi ve istek uyandırmak; cezbetmek: *Bu kız, bütün erkeklerin hoşuna gidiyor. Şu çocuk çok hoşuma gidiyor.*

◆ be. **1.** Duyguları okşayıcı; çekici bir biçimde: *Bugün çok hoş görünüyorsun.* **—2.** *Hoş bulduk,* "hoş geldin, hoş geldiniz" sözlerine verilen karşılık. ‖ *Hoş geldin, hoş geldiniz,* birini karşılarken söylenen incelik ve esenleme sözü. ‖ *Hoş görmek, hoş karşılamak,* gücenilecek bir söz ya da davranışı, bir kusuru anlayışla karşılayıp sorun yapmamak: *Kusurlarımızı hoş gör.* ‖ *(Bir) hoş olmak,* kendini garıp hissetmek, tuhaflaşmak: *Onu görünce bir hoş oldum.* ‖ *(Bir kimseyi) hoş tutmak,* bir kimseye karşı incelik ve sevecenlikle davranarak onun kırılıp incinmemesi için özen göstermek: *Doğrusu orada kaldığım sürece beni çok hoş tuttular.*

◆ bağ. Bununla birlikte; zaten: *Hoş, onu artık görmesem de olur ya.*

Hoş bilezik, Erzurum, Tokat, Van, Erzincan ve çevresinde, aynı adlı türkü eşliğinde, yalnız erkekler tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanan bir halk oyunu. (Çoğunlukla bar türünde oynanan oyun, bazı yörelerde de halay biçiminde oynanır.)

HOŞA ünl. (fars. *ḫoş* ve *-ā*'dan *ḫoşā*). *Esk.* Ne güzel, çok hoş: *"Hoşâ metn-i derûn kim rûşenâdır her sevâdından"* (Namık Kemal).

HOŞAF a. (fars. *ḫoş,* iyi ve *āb,* su'dan *ḫoş-ab*). **1.** Mutf. Kurutulmuş meyvelerin şekerli suda kaynatılmasıyla yapılan meyveli şerbet: *Erik, kayısı hoşafı.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hoşaf gibi,* aşırı ölçüde yorgun ve bitkin. ‖ *(Birinde) hoşafın yağı kesildi,* "söyleyecek söz, verecek karşılık bulamayacak duruma düştü, bu durumdan üzüntü duydu" anlamında söylenir. ‖ *Hoşafına gitmek,* beğenmek, hoşuna gitmek (arg.).
—ANSİKL. Mutf. Hoşaf yapımında kurutulmuş kayısı, erik, kuru üzüm vb. kullanılır. Kuru meyveler yıkandıktan sonra bir süre suda bırakılarak yumuşatılır. Şekerli suyla kaynatıldıktan sonra soğutulur.

HOŞAFLIK sıf. Hoşaf yapmak için ayrılmış ya da hoşaf yapmaya elverişli: *Hoşaflık kayısı.*

◆ a. Güçsüzlük, halsizlik, dermansızlık.

HOŞAMEDİ a. (fars. *ḫoş* ve *amedi*'den *ḫoş-āmedi*). *Esk.* **1.** Hoş geldin: *Beyan-ı hoşâmedi* ("hoş geldin" deme). **—2.** Karşılama töreni.

HOŞAP → GÜZELSU.

HOŞAP çayı → GÜZELSU çayı.

Hoşap kalesi, Van'ın Gürpınar ilçesinde, Van-Başkale yolu üzerinde kale. Mahmudi aşireti beylerinden Sarı Süleyman'ın yaptırdığını gösteren 1643 tarihli yazıtı vardır. İç içe üç surdan, yalnızca iç kaleyi çevreleyen surlar oldukça sağlamdır. Kapı üzerindeki armanın yanlarında, zincirle bağlı iki aslan motifi yer alır. İç kalede mescit, hamam, çeşme gibi yapılar bulunur. Mahmudi aşireti beylerine yurtluk olarak verilmiş olan bölgedeki bu kale Van beylerbeyi Mehmet Emin Paşa tarafından 29 günlük bir kuşatmaya karşın ele geçirilememiştir (1650).

HOŞBEŞ a. **1.** Hal hatır sormak amacıyla söylenen ilk sözler ya da şundan bundan konuşma, söyleşme: *Biraz hoşbeşten sonra asıl meseleye geldik.* **—2.** *Hoşbeş etmek,* öteden beriden konuşmak, sohbet etmek. || *Hoşbeşi olmamak,* aralarında samimiyet, yakınlık bulunmamak.

HOŞÇA be. **1.** Hoş bir biçimde; zevkli: *Hoşça vakit geçirmek.* **—2.** *Hoşça kal, hoşça kalın,* bir yerden, bir kimseden ayrılırken söylenen vedalaşma sözü.

HOŞEA, İsrail krallığı'nın son hükümdarı (İ.Ö. 732-724). Mısır'la ittifak kurarak Asur'a karşı çeşitli komplolar çevirdi. Tutsak düşerek sürgünde öldü ve krallığı ortadan kalktı (Samiriye'nin düşüşü, İ.Ö. 722-721).

HOŞEA, Samiriye'nin düşüşünden (İ.Ö. 722-721) önceki yıllarda İsrail krallığı'nda etkinlik gösteren Kutsal Kitap peygamberi. Kutsal İttifak peygamberi olan Hoşea, bu ittifakı Yehova ile kavmi arasında bir evliliğe benzetir ve bu evliliğin türlü tecellilerini, kendi evliliğinin mutsuz olaylarından yararlanarak anlatır. Yehova'nın, pişmanlık duyan kavmine beslediği sevgiyi dile getiren sözleri, İncil'i anımsatan titreşimler taşır. Peygamberin kehanetlerini içeren *Hoşea'nın kitabı,* bütün Kutsal Kitap'ı derinden etkilemiştir. Nitekim, Yeni Ahit'te, İsa ile Kilise'nin birliği, evlilik imgesiyle simgelenir.

HOŞGÖR a. Dokmc. Pamuk ipliğinden bezayağı örgüyle dokunmuş bir tür çamaşırlık bez.

HOŞGÖRÜ a. (*hoş görmek*'ten *hoşgör -ü*). **1.** Başkalarının, kendisininkinden farklı düşünme ve yaşama biçimleri olmasını kabul eden kimsenin tutumu; müsamaha, tolerans: *Farklı eğilimlere ve tavırlara hoşgörüyle yaklaşmak demokrasinin gereklerinden biridir.* **—2.** Kimi durumlarda bir kimsenin bir kurala, bir yasaya uymamasına göz yummayı getiren esneklik: *Yasalar böyle emrediyor, hoşgörü gösteremeyiz.* **—3.** Anlayış, yüce gönüllülük gösteren, çevresindekilerin davranışlarını hoş gören kimsenin tutumu: *Hoşgörümü kötüye kullanmayın.*

—Din. Vicdan özgürlüğüne saygı ve farklı bir dini ya da dinsel öğretileri savunan kişilere karşı açık görüşlülük.

—Mant. *Hoşgörü ilkesi,* Carnap'ın önerdiği uzlaşmacı ilke; bu ilkeye göre, "önemli olan, yasaklamalar koymak değil, uzlaşmalara varmaktır".

Hoşgörü bildirgesi, İngiltere'de, biri 1672'de Charles II, öteki 1687'de James II tarafından yayımlanan iki bildirgeye verilen ad. Mevcut yasalara rağmen, katoliklerin yararlanabilecekleri bir ibadet özgürlüğü sağlamaya kalkışan bu bildirgeler, protestanların düşmanlığı karşısında başarısızlığa uğradı.

HOŞGÖRÜCÜ sıf. Hoşgörülü, müsamahalı, toleranslı.

HOŞGÖRÜCÜLÜK a. Fels. Sistemleştirilmiş hoşgörücü tutum.

HOŞGÖRÜLÜ sıf. **1.** Hoşgörüsü olan, özellikle de din, düşünce vb. konularda hoşgörü gösteren kimse, bu kimsenin tutumu için kullanılır; müsamahalı, toleranslı: *Bu konuda hoşgörülü bir insandır.* **—2.** Yüce gönüllülük, anlayış gösteren kimse için kullanılır: *Ne hoşgörülü bir baban var.*

HOŞGÖRÜRLÜK a. Bir şeyi hoşgörüyle karşılama durumu.

HOŞGÖRÜSÜZ sıf. Hoşgörüsü olmayan, kendi düşüncesinden başka hiçbir düşünceye tahammülü olmayan kimse, o kimsenin tutumu için kullanılır; müsamahasız, toleranssız: *Hoşgörüsüz bir insandı, çocuklarına hayatı zehir etti.*

HOŞGÖRÜSÜZLÜK a. Bir kimsenin, hoşgörü göstermeme, kendi görüşlerinden farklı görüşleri kabul etmeme, onları hiçe sayma biçimindeki tutumu ve davranışı; müsamahasızlık, toleranssızlık.

Hoşgörüsüzlük (*İntolerance*), amerikan filmi (1916). David Wark Griffith tarafından çekilen bu üstün yapım, çağlar boyunca süregelen toplumsal, siyasal ve dinsel hoşgörüsüzlüğün sonuçlarını göz önüne serer. Griffith'in senaryosu dört ayrı dönemi ele alır: birbiri içine giren ve öykü ilerledikçe bir bütün oluşturan babil dönemi, yahudiye dönemi, Ortaçağ dönemi ve çağdaş dönem. Filmin aslı sekiz saat sürüyordu; Griffith bu uzun filmden üç saat kırk dakikalık ticari bir film yaptı. Etkileyici bir kampanyaya rağmen, film ticari başarısızlığa uğradı; bu durum, ABD' nin o sıralarda savaşa girmesi (Griffith barışı savunuyordu), alışılmamış anlatım biçimi ve yapıtın uzunluğuna bağlanmıştır.

HOŞHAL HAN, afgan hatak kabilesi reisi, şair (? 1613 - ? 1691). Babasının yerine kabilesinin başına geçti (1650). Hint-türk imparatoru Şah Cihan'ın askeri eylemlerine yardım etti. Onun ölümü üzerine Gvalior kalesine hapsedildi (1664). En ünlü şiirlerini burada yazdı. Ülkesine döndükten sonra Türkler'e karşı cephe alarak çarpıştı. Kabileler arasında kurduğu birlik dağılınca yerini oğlu Abdülkadir Han'a bıraktı. Şiirlerinin 50 000 beyti geçtiği, yazdığı kitapların 250'yi bulduğu ileri sürülür. Afgan-peştu edebiyatının babası olarak nitelenir.

HOŞHOŞ a. Çocuk dilinde köpek.

HOŞİ a. (fars. *ḫōş* ve *-î*'den *ḫōşî*). *Esk.* Hoşluk, rahatlık, mutluluk.

Ho Şİ MİNH → HO CHİ MİNH.

HOŞKADEM (el-Melik üz-Zahir Seyfettin) [öl. 1467], Mısır Memlukları sultanı (1461-1467). Önce köleyken candar alayına yazıldı; haseki, bölükbaşı oldu. Şam'da memluk komutanlığı, Kahire'de hacibülhüccablık yaptı. Savaş bakanı oldu (1456), karaman beyine karşı sefere çıktı, ele geçirdiği yerleri ateşe vermesiyle ün kazandı. 1461'de Memluklar'ın bir bölümünce tahttan indirilen Ahmet'in yerine memluk sultanı ilan edildi. Uzun Hasan'la anlaştı, Osmanlılar'a karşı karaman beyi İshak'la birlik oldu.

HOŞKİN a. Üç ya da dört kişiyle oynanan bir iskambil oyunu. (*Papaz, Kalabalık* da denir.)

—ANSİKL. Hoşkin, 9'lu ve bunun üstündeki sayılardan oluşan dört deste kâğıtla oynanır. Kâğıdı ilk alan oyuncu kozu belirler. Üç kişiyle oynandığında 3 555 sayıda, dört kişiyle oynandığında 4 555 sayıda oyun biter.

HOŞKORNİT a. (fr. *hauchecornite*). Miner. Doğal antimon, bizmut ve nikel sülfür; kuvadratik sistemde kristalleşir.

HOŞKÖY, esk. **Hora,** Tekirdağ'ın Şarköy ilçesi Mürefte bucağına bağlı belde; 2 331 nüf. (1990). Üzüm bağları.

HOŞLAMAK g.f. *Bir kimseyi hoşlamak,* ona iyi davranmak, onu memnun etmek.

HOŞLANMA a. Hoşlanmak eylemi.

HOŞLANMAK gçz. f. **1.** *Bir şeyden, bir şey yapmaktan hoşlanmak,* ondan zevk almak: *Okumaktan hoşlanmak. Müzik dinlemekten, örgü örmekten hoşlanmak. Resmiyetten hiç hoşlanmam.* **—2.** *Bir yerden hoşlanmak,* orayı beğenmek, sevmek: *Yeni evlerinden hoşlanmadım, çok kasvetli. O şehirden oldum olası hoşlanmam.* **—3.** *Bir yerden, bir şeyden hoşlanmak,* hayvanlar ya da bitkiler sözkonusuysa, özellikle bir yerde büyümek, yetişmek ya da bir şeyden olumlu bir biçimde etkilenmek: *Ördekler bataklık yerlerden hoşlanır. Kayın ağacı soğuk ülkelerden hoşlanır. Kaktüsler sulanmaktan fazla hoşlanmaz.*

IPS

D.W. Griffith'in *Hoşgörüsüzlük* (1916) adlı filminin dört bölümünden biri olan *Babil'in düşüşü*'nden bir sahne

HOŞLAŞMAK gçz. f. **1.** Beğenilecek, hoşa gidecek bir duruma gelmek. **—2.** Yadırgatıcı davranışlarda bulunmaya başlamak: *Son günlerde biraz hoşlaştı, ne yaptığını bilmiyor.* **—3.** *Bir kimseden, bir şeyden hoşlaşmak,* onun varlığından zevk almak; hoşlanmak: *Bu adamdan hiç hoşlaşmadım.*

◆ işt. f. Birbirinden hoşlanmak.

HOŞLUK a. **1.** Hoş olan şeyin, kimsenin durumu; iyilik, güzellik. **—2.** Her zamankinden farklı ve iyiye yorulamayacak durum; tuhaflık, rahatsızlık: *Bugün bir hoşluğum var.*

HOŞMERİM → HÖŞMERİM.

HOŞMEYVE a. Küçük drupa biçiminde koyu kırmızı ve mor meyvelerinden dolayı süs bitkisi olarak yetiştirilen küçük ağaç ya da çalı. (Hoşmeyveler Asya, Okyanusya, tropikal Amerika kökenlidir. Bil. a. *callicarpa;* 100 tür; mineçiçeğigiller familyası.)

HOŞNUT sıf. (fars. *ḫōşnūd*). **1.** Bir şeyden, bir durumdan, içinde bulunduğu koşullardan mutluluk duyan; bir kimseden, davranışlarından memnun olan ve bunu gösteren kimse için kullanılır; memnun: *Bu paylaştırmadan herkes hoşnuttu. Yeni işinden hoşnut musun? Ben senden hoşnutum, başkalarının ne dediği hiç önemli değil. Son gördüğümde halinden çok hoşnuttu.* **—2.** *Bir kimseyi hoşnut etmek,* onu memnun etmek, mutlu kılmak: *Çevrendekileri de hoşnut etmeli, onları yanına almalısın.* || *Hoşnut olmak,* memnun olmak, yakınmamak.

◆ be. Mutlu, memnun olarak: *Hoşnut kalmak. Hoşnut görünmek.*

HOŞNUTLUK a. **1.** Hoşnut, memnun, mutlu olma durumu: *Hoşnutluğu yüzünden okunuyordu.* **—2.** *Hoşnutluk getirmek,* hoşnut olduğunu belirtmek, göstermek.

HOŞNUTSUZ sıf. Hoşnut olmayan, hoşnutluk göstermeyen.

HOŞNUTSUZLUK a. **1.** Hoşnut olmama

Sırrı Erinç

Hotamış bataklığı

durumu; hoşnut olmayan bir kimsenin tutumu; memnuniyetsizlik: *Hoşnutsuzluğu her halinden belliydi. Bir kimseye karşı hoşnutsuzluğunu göstermek. Ekonomi politikası halkta hoşnutsuzluk yarattı.* **—2.** *Hoşnutsuzluk getirmek*, hoşnut olmadığını göstermek.

HOŞOR → HOŞUR.

HOŞSOHBET sıf. Konuşması zevk veren kimse için kullanılır.

HOŞT ünl. Köpekleri ürkütmek, kovalamak için kullanılan söz.

HOŞUR ya da **HOŞOR** sıf. (erm. *hoşor* büyük). **1.** Bayağı, kaba ve değersiz olan şey için kullanılır. **—2.** *Arg.* Şişmanca ve güzel kadın için kullanılır.

HOT sıf. (*sıcak* anlamında ing. sözc.). Zenci müzikçilerin 1925-1930 dolaylarında yarattıkları caz için kullanılır. (Hot cazda, sesin renklendirilmesi amacıyla, anlatımı zenginleştirici yöntemlere [vibrato dizileri, ses dalgalandırmaları, kaydırmalar...] başvurulur. Louis Armstrong'un ilk orkestrası "Hot Five" adını taşıyordu.)

◆ a. Hot caz üslubu.

HOTAK → HODAK.

HOTAMIŞ, Konya'nın Karapınar ilçesine bağlı bucak; 7 658 nüf. (1990); 9 köy. Merkezi *Hotamış*, 2 293 nüf. (1990)

HOTAMIŞ bataklığı, İç Anadolu'nun Konya bölümünde, Çumra'nın yaklaşık 10 km D.'sunda, günümüzde kurutulmuş bir göl tabanındaki bataklık. G.'indeki kireçtaşı ve D.'sundaki volkanik Karadağ'dan gelen suların sığ bir çanakta birikmesiyle oluşmuştur.

HOTAN, Çin'de (Şinciang) kent, Hotan Derya'nın suladığı bir vahada; 134 000 nüf. Meyve ağaçları. İpekböceği yetiştiriciliği ve ipek işleme. Tekstil sanayileri (pamuk ve ipek). 1275'e doğru Marco Polo Hotan'ı ziyaret etti. Kent, mahayana'ya bağlı bir buddha kültürü merkezi oldu. Ya kınında, eski Yotkan'da ortaya çıkarılan arkeolojik kalıntılar: yaklaşık olarak İ.S. III. -V. yy.'larda yapılmış çömlekler ve kil eşyalar. Bölgede, buddha manastırları kalıntıları: Dandan-Uilik, Ravak (VII. yy.?).

Harbi Hotan

HOTAN (Harbi), türk mimar (İstanbul 1916). İstanbul Devlet güzel sanatlar akademisi mimarlık bölümü'nü bitirdi (1943). Çeşitli proje yarışmalarında dereceler kazandı (Ankara Sinema ve apartman blokları yarışması'nda ikincilik, Trabzon Sergi sarayı ve gazinosu yarışması'nda birincilik). 1946-1961 arası İzmir belediyesi'nde proje şefliği ve planlama müdürlüğü görevlerinde bulundu. Bu süre içinde şehirci Albert Baudmer ile dört yıla yakın çalıştı, 17 proje yarışmasında çeşitli dereceler aldı. 1961'den sonra serbest mimarlık yaptı, birçok konut yapımının yanı sıra proje yarışmasında birinciliğini kazandığı İzmir Ticaret odası tüccar kulübü ve oteli'ni uyguladı. 1963'ten sonra Beden terbiyesi genel müdürlüğü'nde çalışmaya başladı. Bu görevi sırasında İzmir'deki 5 000 kişilik Atatürk spor salonu'nun, Olimpik açık ve kapalı yüzme havuzlarının, Halkapınar spor tesisleri içinde 70 000 seyirci kapasiteli Atatürk futbol ve atletizm stadlarının projelerini yaptı ve uyguladı. Çeşitli okullarda mimarlıkla ilgili ders verdi. *Mimari perspektif, mimari gölge* adlı bir kitap yayımladı (1980).

HOTAN DERYA, çince **Hotan Hı**, Çin'de (Şinciang) ırmak, Kunlun'dan doğar, *Hotan* vahasını sular, Tarım'e kavuştuktan sonra kumlar arasında kaybolur.

HOTAN DİLİ a. Ortaçağ'da, Hotan bölgesinde konuşulan, orta iran dilinin doğu öbeğine bağlı dil. (Bu dil, VII. - X. yy.'lar arasına ait buddhacı metinlerin, XX. yy. başında bulunmasıyla ortaya çıkarıldı; bu metinler brahmi dilinde kaleme alınmıştır.) [Eşanl. SAKA.]

HOTAN HI → HOTAN DERYA.

HOTANTOLAR ya da **HOİ-HOİLER,** güney ve güney - batı afrika etnisi. XVIII. yy.'da Bantular tarafından sürülen ya da kırılan Hotantolar, hayvancılık (sığır, koyun, keçi), avcılık ve toplayıcılıkla geçinen göçebelerdir. Dıştanevli ve babayerli klanlar biçiminde örgütlenmişlerdir ve klan büyüklerinden oluşan bir meclis tarafından yönetilirler. Kurak ve yoksul bölgelerinde çok değerli olan su, yaratıcı tanrıyla kötülük tanrısına tapınmaya ağırlık veren dinsel törenlerinde önemli ve iki yanlı bir rol oynar.

Hotanto venüsü, 1816'da Paris'te ölen ve iskeletiyle vücudunun kalıbı Paris'te, İnsan müzesi'nde korunan boşiman (hotanto değil) kadın.

HOTCHKİSS (Benjamin Berkeley), amerikalı mühendis (Watertown, Connecticut, 1828 - Paris 1885). Vienne'de (İsère) bir cephane fabrikası kurdu (1867). Bu fabrikayı, Saint-Denis'ye nakledерek (1870) silah fabrikasına dönüştürdü (1875'te fransız hükümeti fabrikayı satın aldı). Fabrikada, 8 mm'lik makineli tüfek, top ve tank üretilir.

HOT DOG a. (sıcak köpek anl. ing. sözcükler; sosis biçiminde tekel cinsi bir köpek çizen amerikalı bir mizahçının deseninden). **1.** Küçük bir sandviç ekmeğinin arasına konan hardal sürülmüş sıcak Frankfurt sosisi. **—2.** Akrobatik kayak (kar üzerinde).

HOTEİ, Tang hanedanının son döneminde ün kazanmış çinli rahip. Japonya'da Maitreya'nın canlanmış biçimi ve yedi mutluluk tanrısından biri olarak kabul edilir, güleç yüzlü ve göbekli olarak temsil edilir.

HOTEL → OTEL.

HOTEMANUS (François) → HOTMAN.

HOT-FLUE a. (ing. sözc.). Tekst. **1.** Pigmentlenmiş, boyanmış ya da baskı yapılmış dokumaları sürekli kurutmada ve apreleri fikse etmede kullanılan, ısıtılmış ve havalandırılmış oda. (Dokuma, bu odanın içinde, kılavuz-silindirler sistemiyle düşey konut katlar halinde yer değiştirir ve kurutma sıcaklığına göre ayarlanmış bir hızda, boyarmaddenin her çeşit göçünü önleyecek biçimde yeterince uzun bir yol izler.) **—2.** Burada gerçekleştirilen kurutma işlemi.

HOTİN, Ukrayna'da kent, Dniestr ırmağının kıyısında, Çenovtsıy'ın kuzeyinde yer alır; 12 000 nüf.

—Tar. Ortaçağ'da Baltık denizi'nden İstanbul'a uzanan önemli bir ticaret yolu üzerinde, kolay savunulabilir bir konumda bulunan Hotin, XIV. yy.'dan XVIII. yy.'ın sonuna değin, önemli bir askeri nokta ve yığınak yeri oldu. Boğdan'ın müstahkem mevkisi olan ve Mehmet II döneminden başlayarak Türkler'in de dikkatini çeken kale, XVI. ve XVII. yy.'larda Polonya ile Osmanlılar'a bağlı Boğdan voyvodalığı arasında çekişmelere neden oldu. 1621'de Polonyalılar'ın işgalindeki Hotin'i kuşatan Osman II, kaleyi alamadıysa da, kentin Boğdan'a geri verilmesini sağladı. (→ HOTİN SEFERİ.) 1672'de Podolya'yı ele geçiren Osmanlılar'ın sınırlarını Dniestr'in ötesine değin genişletmeleri üzerine önemi azaldı. 1673'te Polonya kralı Jan III. Sobieski'nin ele geçirdiği kenti, Osmanlılar ertesi yıl geri aldılar Podolya'nın Polonya' ya geri verilmesi, 1699 da da Kamaniçe' nin boşaltılması üzerine Hotin, bölgedeki en önemli osmanlı kalesi durumuna geldi; Rusya ile anlaşmazlığın büyüdüğü XVIII. yy.'da önemi daha da arttı.

1713'te Ruslar'ın işgal ettiği kenti, Osmanlılar 1714'te geri aldılar; yıkılan kalesini yeniden inşa ettiler ve Boğdan'dan ayırarak Dniestr'in sağ yakası boyunca meydana getirdikleri eyaletin merkezi yaptılar. 1739'da ve 1769-1774 arasında rus işgalinde kalan Hotin, 1788'de Avusturya tarafından işgal edildi, Yaş antlaşmasıyla (1792) son kez olmak üzere Türkler'e bırakıldı. 1806'da bir kez daha rus işgaline uğrayan kent, Bükreş antlaşması (1812) ile Rusya'da kaldı; daha sonra Romanya'ya (1818-1947), ardından da SSCB'ye bağlandı.

Hotin seferi, Osman II'nin (Genç) Lehistan'a karşı başlattığı (1621) ve başarı sağlayamadığı sefer. Özi valisi İskender Paşa'nın Lehler'i bozguna uğratması üzerine (1620) Osman II, güçsüz düşen Lehistan'a bir sefer yapmaya karar verdi. 21 mayıs 1621 günü 200 000 asker ve savaş makinelerinden oluşan ordusuyla yola çıktı. Kırım hanı Canıbek'in gönderdiği tatar ordusu da Osman II'ye katıldı. Üç ay sonra Hotin kalesi önüne gelen ordu, kalenin çevreyle bağlantısını kesti. Çatışmalar çok şiddetli olduysa da sonuç alınamadı. Dördüncü saldırı sırasında Budin beylerbeyi Karakaş Mehmet Paşa ile Doğancı Ali Paşa şehit oldular. Beşinci ve altıncı saldırılar da başarılı olamayınca Lehler'in barış önerisi kabul edildi. 6 ekim 1621'de imzalanan antlaşmayla kale, osmanlı egemenliğindeki Boğdan voyvodalığına verilirken Kazaklar'ın osmanlı, Tatarlar'ın da Lehistan topraklarına akın yapmaları yasaklandı. Osman II İstanbul'a dönerken Boğdan'dan bir parçayı osmanlı topraklarına kattı, gelirini de Hz. Muhammet'in Mekke'deki mezarının bakım ve onarım işlerine bağışladı.

HOTİNLİ (Metin), türk gökbilimci (İstanbul 1920). İstanbul Üniversitesi fen fakültesi matematik-astronomi bölümü'nü bitirdikten sonra Astronomi kürsüsüne asistan oldu (1947). Doçentliğe (1956), profesörlüğe (1979) yükseldi. Fen fakültesi astronomi ve uzay bilimleri bölümü başkanlığına getirildi (1982), emekli oldu (1987). Hotinli, Türkiye'de olduğu gibi zaman zaman gittiği Fransa ve İngiltere'deki gözlemevlerinde Güneş kromosferi ve Güneş lekelerinin perspektif kısalmasına ilişkin kuramsal çalışmalarda bulundu ve bu çalışmalarını bilimsel makaleler halinde yayımladı.

hotinus candelarius

HOTİNUS CANDELARİUS a. Çinhindi'nde yaşayan oldukça iri eşkanatlı böcek. (Bedeniyle aynı uzunluktaki başı, silindir biçiminde bir kütle halinde öne uzanır, esmer, kızıl ve siyah renkli bedeninde sarı ve yeşil benekler vardır. Parlakağustosböceğigiller familyası.)

B.N., Paris

François Hotman ağaç üzerine gravür *Bibliothèque nationale, Paris*

HOTMAN ya da **HOTMANUS** ya da **HOTEMANUS** (François), **Villiers Saint-Paul** sieur'ü, fransız hukukçu (Paris 1524 - Basel 1590). Avrupa'nın çeşitli üniversitelerinde roma hukuku profesörlüğü yaptı. Başlıca yapıtı *Anti-Tribonian*'da (1567), roma hukukuyla, geleneklerin en iyi yönlerinin kaynaştırılacağı bir yasa metninin hazırlanmasını önerdi.

HOT MONEY a. (sıcak para anlamında ing. sözc.). OYNAK* SERMAYE'nin eşanlamlısı.

Hotot beyaz tavşanı, bembeyaz

renkli evcil tavşan ırkı. Beyaz tavşanların siyah gözlü tek ırkıdır.

HOTOZ a. **1.** Kadınların kendi saçlarından ya da inci, yaşmak, yemeni vb. ile yaptıkları baş süsü, tepelik. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Kimi hayvanların özellikle de kuşların başlarında püskül gibi duran tüyler; tepelik.

—Mim. TEPELİK'in eşanlamlısı. || *Ocak hotozu*, ocak ve şöminelerde, dumanın odaya dağılmasını önleyen, altı geniş, huni biçiminde bölüm. (Türk evlerinde ocak hotozları, çoğunlukla çok kenarlı prizma ya da silindir biçimindedir. Topkapı sarayı'nda, Bağdat köşkü'ndeki çini kaplı ocak hotozları, bir sanat eseri niteliğindedir.)

—ANSİKL. Hotoz, Cumhuriyet dönemine değin her yaşta kadının kullandığı yaygın bir baş tuvaletiydi. Sokağa çıkılacağı zaman üzerine örtü örtülürdü. Özellikle krep ya da papazi denen fabrika bürümcüğüyle yapılırdı. Rengine ve biçimine göre felek tabancası, zeyrek yokuşu, duduburnu, sa aylı, gelin sorguçlu, çimdik, kayık, küpkapağı hotoz gibi adlar alırdı. Genellikle giysinin rengine ve kesimine uygun olarak düzenlenirdi. Taranan ve toplanarak örülen ya da arkada serbest bırakılan saçların üzerine çeşitli biçimlerde dolanarak başlık biçiminde oturtulur, ucu değişik biçimlerde ya serbest bırakılır ya da düğümlenirdi.

HOTOZLU sıf. **1.** Başında hotozu olan kimse için kullanılır. **—2.** Hotozu, tepeliği olan hayvan için kullanılır. **—3.** Üzerlerinde hotoz bulunan yapı ya da mobilya için kullanılır.

—Mim. *Hotozlu kafes*, üst bölümünde süslü bir tepelik bulunan pencere kafesi. (Özellikle İstanbul konaklarında ve evlerinde görülürdü.)

HOTRİ, *çağırıcı* anlamında sanskritçe sözc. *Rigveda*'dan ezbere parçalar okuyarak tanrıları çağırmakla görevli veda rahipleri sınıfını adlandırır.

HOT PURSUİT (ing. sözc.). → SICAK* TAKİP'in eşanlamlısı.

HOT SPRİNGS, ABD'de (Arkansas) kent, Ouachita dağlarında; 35 000 nüf. Alüminyum metalürjisi. *Hot Sprıngs National Park* kenarında turizm merkezi; kaplıcalar.

—Tar. İkinci Dünya savaşı sırasında Hot Springs'te iki uluslararası konferans toplandı. Birincisi (1943) Müttefikler'in ikmal sorunlarını inceledi; ikincisinde (1945) de Büyük Okyanus sorunları görüşüldü.

HOTTE kütlesi, Haiti Cumhuriyeti'nde dağ kütlesi, Tiburon yarımadasının batı omurgasını oluşturur. Bir ölçüde karstlıdır ve en yüksek noktası 2 000 m'yi aşar.

HOTTENTOT a. Boşimana yakın, özellikle Namibya'da, yaklaşık 100 000 kişinin konuştuğu hoisan öbeği dili. (En belirgin örneği yazılı bir biçimi bulunan namadır.)

HOTTER (Hans), alman bas-bariton (Offenbach am Main 1909). Sanat yaşamına 1929'da başladı. 1931'den sonra Verdi ve Wagner'in yapıtlarını yorumlayarak dünyaca tanındı (Viyana ve Münih operaları, New York'taki Metropolitan Opera, Bayreuth'taki Festspielhaus). Ayrıca operalar sahneye koydu, lied resitalleri verdi (Schubert, Schumann, Wolf). 1942'de Münih'te R. Strauss'un *Capriccio*'sundaki Olivier rolünü ilk kez yorumladı. 1972'de şarkıcılığı bıraktı.

HOTTETERRE, müzikçi fransız aile. Ataları, Eure'e bağlı La Couture-Boussey komününden olan bu ailenin ünlü üyeleri arasında, XVII. ve XVIII. yy.'larda kralın hizmetine girmiş üflemeli ya da havalı çalgı yapımcıları, yorumcular ve besteciler vardır. Bazıları da Paris operası'nın orkestrasında çaldı. —JEAN (öl. 1690'a doğr.), burdonları ve müzetleri yetkinleştirdi. —Oğullarından NİCOLAS (öl. Paris 1694), flüt ve obua yapımcısıydı. İki oğlu virtüoz olarak tanındı: LOUİS, 1714'e değin sarayda flüt çaldı; kardeşi NİCOLAS (*Colin* de denir) [öl. Paris 1727] ise obuacıydı. Keman ve obua için 6 partili *bransle*'larını bir kitapta topladı. —Jean'ın oğullarından MARTİN (öl. Paris 1712), kralın obuacısı ve müzetçisi JEAN'ın babasıdır. Bu genç Jean'ın müzet parçaları 1722'de yayımlandı. —Ailenin en ünlü üyesi olan ve *le Romain* de denilen JACQUES (1684 - Paris 1760'a doğr.), öncekinin oğludur. İlk büyük flüt virtüozlarından olduğu gibi ünlü bir kuramcı da olan Jacques, kralın oda müziği topluluğunu yönetti. Çalgı yapıtları arasında *Yan flüt ve bas için parçalar* (1708-1715), *Üçlü sonatlar* (1712) ve *iki çalgı için sürekli bassız parçalar* (1. süit 1712; bir bas partisi eklenmiş 2.'si 1717; 3.'sü 1722) anılmalıdır. Ayrıca çok sayıda brunette, menuet, duo, *Pièces par accord pour la musette'* (1722), *Savaş, Bülbülün konseri* gibi yapıtlar ve Ballard'ın derlemesinde yer almış birkaç vokal parça bestеledi. Birçok incelemesi yayımlandı: *Principes de la flûte traversière, ... de la flûte à bec, ... et du hautbois* (Yan flütün, blok flütün ve obuanın ilkeleri) [1707], *l'Art de préluder* (Doğaçlama sanatı) [1719], *Méthode pour la musette* (Müzet metodu) [1737].

HOUBRAKEN (Arnold), hollandalı ressam, gravürcü ve sanat yazarı (Dordrecht 1660 - Amsterdam 1719). *Grand Théâtre des artistes et peintres néerlandais* ([fr. çev.], 3 cilt, 1718-1721) adlı kitabı Van Mander'in yapıtını bütünleyen değerli bilgiler içerir. —Oğlu JAKOB (Dordrecht 1698 -Amsterdam 1780) babasının bu yapıtını portrelerle resimledi.

HOUCHARD (Jean Nicolas), fransız general (Forbach 1738 - Paris 1793). 1755'te orduya girdi, Yedi Yıl savaşları'na ve Korsika seferine katıldı. Kuzey ordusu başkomutanı olarak (ağustos 1793), Hondschoote'ta York dükünün komutasındaki ingiliz ordusunu yenilgiye uğrattı (8 eylül), ama düşmanı takip etmekten kaçındı. Barère ve Jean Bon Saint-André tarafından düşmanı kayırmakla suçlandı; Devrim mahkemesi'nce ölüm cezasına çarptırılarak giyotine gönderildi.

HOUCİ ya da **HOUJİ,** çinli Cou hanedanının kralları tarafından ata olarak kabul edilen ve tarımın koruyucusu olarak büyük saygı gösterilen kahraman.

HOUCİACUANG ya da **HOUJİAZHUANG,** Çin'de, Anyang (Hınan) yakınında arkeolojik sit, Şang hanedanının Hınan'daki eski başkenti. Şang hükümdar mezarlarında çok zengin mezar eşyaları ortaya çıkarıldı.

HOUDON (Jean-Antoine), fransız heykelci (Versailles 1741 - Paris 1828). M.-A. Slodtz'un atölyesinde yetişti ve Pigalle'in de öğütlerinden yararlandı. 1761'de Heykel birincilik ödülü'nü kazandı, dört yıl Roma'daki Fransız akademisi'nde kaldı (1764-1768). Bir yandan antikçağ heykelcilerini incelerken öte yandan San Luigi dei Francesi kilisesi'ne bağlı diseksiyon anfisinde anatomi öğrenimi gördü. Sonuçta, kendisini birdenbire üne kavuşturan *Yüzülmüş**'ü yaptı. S. Maria degli Angeli kilisesi'ndeki *Aziz Bruno* (mermer) da bu dönemde yapılmıştır. Fransa'ya dönüşünde, 1769'da Krallık akademisi'ne kabul edildi ve oldukça düzenli bir biçimde salonlara devam etti. Saksonya-Gotha dükü için mermer *Diana* heykelini yaptı, bronzdan birçok modelini çıkardığı bu heykeli daha sonra imparatoriçe Yekaterina II ele geçirdi (bugün Lizbon'da Gülbenkyan kol.). *Kış* ve *Yaz* (1785, Fabre müzesi, Montpellier), yaptığı az sayıdaki alegorik heykelleri arasındadır. Ennery kontu ve kontesi için yaptığı mezar anıtı bugün Louvre'dadır.

Gerçekte, Houdon modellerinin fiziksel olduğu kadar psikolojik gerçeklerine de alabildiğine bağlı bir portreciydi, dahası döneminin en büyük portrecisiydi. Bu da onu, kadavra ya da canlı modelin kalıbını çıkarmaya götürüyordu. Sipariş üzerine yaptığı Voltaire, Rousseau vb. gibi fransız ya da antikçağ ünlü kişilerinin büstleri gerçek bir ticari sömürüye yol açtı. Voltaire'i, bol kıvrımlı bir ihrama bürünmüş olarak bir koltukta otururken alaycı gülüşüyle çarpıcı bir biçimde yansıttı (Comédie -Française). Güzel hanımların baştan çıkarıcı portrelerini *(Sabran kontesi, Sophie Arnould İphigeneia kılığında)*, çocuk portreleri (küçük *Brongniart*'lar, pişmiş toprak, Louvre) ve zamanının ünlü kişilerinin bir dizi portresini *(Diderot, Mirabeau, Buffon, Franklin)* yaptı. Franklin ile kurduğu dostluk sonucu bir Amerika gezisi daveti aldı ve orada kendisine bir *Washington* heykeliyle (Richmond) birçok büst ısmarlandı; bu çalışmaları Houdon'u ABD'de en tanınmış fransız heykelci durumuna getirdi.

Devrim ve İmparatorluk döneminde, kendisine birkaç resmi sipariş verildi, özellikle kolosal bir Napoléon heykeli ısmarlandı. Houdon, son yıllarında, profesör olarak atandığı Güzel sanatlar akademisi'nde ders vermekle yetindi.

HOUDRY (Eugène), fransız asıllı amerikalı mühendis (Domont 1892 - Upper Darby, Philadelphia, ABD, 1962). Arts et Métiers'de mühendis olan Houdry, ağır hidrokarbonların katalitik krakingi işlemlerini geliştirerek petrol sanayisinde çığır açtı. Çalışmalarını sürdürmek üzere ABD' ye çağrıldı ve orada, 1931'de Houdry Process Corporation'ı kurdu, 1941'de ABD vatandaşı oldu.

HOUGHTON (Richard Monckton MILNES, birinci *baron*) → MİLNES.

HOUGNTOH-LE-SPRİNG, Büyük Britanya'da (Tyne and Wear) kent, Durham'ın K.-D.'sunda; 32 700 nüf. XIII. yy.'dan kalma kilise. Madenkömürü.

Houghton Mifflin Company, 1832'de J.T. Fields ve W. H. Ticknor tarafından Boston'da kurulan amerikan yayınevi. Sözlükler, edebiyat ve insan bilimleriyle ilgili kitaplar yanında çocuk kitapları da yayımlamaktadır.

HOUHHOT ya da **HOUHEHOT,** esk. **Kuku-hoto,** Çin'de kent, İç Moğolistan özerk bölgesi'nin yönetim merkezi, Gobi çölünün güney kenarında (ulaşımı Pekin-Baotou demiryoluyla sağlanır); 626 100 nüf. (1990). Göçebelerin gelip gittiği büyük bir ticaret merkezidir. Kent, moğol özellikleri taşıyan, ticaretin ağır bastığı eski bir kesimle, 1921'den başlayarak demiryolu garı çevresinde gelişen, yönetim işlevinin ağır bastığı, modern bir çin semtinden oluşur. Metalürji sanayileri. Tarım makineleri. Tekstil. Şeker rafinerisi.

HOUJİ → HOUCİ.

HOUJİAZHUANG → HOUCİACUANG.

HOUNSFİELD (Godfrey Newbold), ingiliz mühendis (Newark 1919). Elektrik mühendisi. EMİ firması'na girdi ve hastanelerde kullanılan bir sistem olan EMİ - Scanner'i gerçekleştirdi. 1979'da scannerlerin gelişmesine katkıları dolayısıyla, Nobel tıp ödülü'nü A.M. Cormack ile paylaştı.

HOUNSLOW, Londra yerleşme alanının batısında *borough*; 199 800 nüf.

HOUPHOUËT-BOİGNY (Félix), fildişi kıyılı siyaset adamı (Yamusukro 1905). 1925'ten 1940'a kadar "afrikalı" bir hekim olarak tanındı (William Ponty okulu'ndan mezun), 1940'ta kanton şefliğine getirildi, tarım işletmeciliği yaptı, 1944'te Afrika Tarım sendikası'nı, 1945'te Fildişi Kıyısı Demokratik partisi'ni kurdu ve Afrika Demokratik birliği'ni yönetti (1946). 1945'ten 1959'a kadar Fildişi Kıyısı milletvekilliği, 1956'dan 1959'a kadar da fransız hükümetinde birçok kez bakanlık yaptı. 1959'da Fildişi Kıyısı başbakanı, 1960'ta

Lauros-Giraudon

Voltaire'in Jean-Antoine Houdon tarafından yapılan büstü pişmiş toprak (1778) *Güzel sanatlar müzesi, Orléans*

Lauros-Giraudon

Washington'ın Jean-Antoine Houdon tarafından yapılan büstü mermer (1785'e doğr.) *Versailles şatosu*

Christian Vioujard-Gamma

Félix Houphouët Boigny (mayıs 1976'da)

bağımsızlığın ilanından sonra da ilk cumhurbaşkanı seçildi ve her beş yıllık dönemin sonunda düzenli olarak yeniden bu göreve getirildi. Antant konseyi'nin, Brazzaville (1960) ve Monrovia (1961) gruplarının kurulmasında önemli bir rol oynadı. İçte, 1963-64 bunalımından sonra "Fildişi Kıyısı'na özgü diyalog"u uyguladı. Fildişi Kıyısı Demokratik partisi ve Afrika Demokratik birliği'nin 1980'deki 7. kongresi Houphouët-Boigny'nin 1979'da ilan ettiği siyasal demokratikleşme sürecini onayladı ve halefinin adını belirtmemekle birlikte veraset koşullarını değiştirdi. Houphouët-Boigny dışta Fildişi Kıyısı'nı bölgesel bir güç durumuna getirme isteğini gerçekleştirdi ve uluslararası ölçekte Batı yanlısı ılımlı bir siyaset izledi. 1985'te altıncı kez cumhurbaşkanı seçildi. Togo, Burkina ve Gana arasında arabuluculuk yaptıysa da başarı sağlayamadı (ocak 1987). 1990' da yedinci defa cumhurbaşkanı seçildi.

HOURTİCQ (Louis), fransız sanat tarihçisi (Brossac, Charente, 1875 - Neuilly-sur-Seine 1944). Ulusal güzel sanatlar yüksek okulu'nda profesör ve milli eğitim müfettişiydi. Başlıca yapıtları: *Rubens* (1905), *la Jeunesse de Titien* (Tiziano'nun gençliği [doktora tezi], 1919), *De Poussin à Watteau* (Poussin'den Watteau'ya, 1921), *Encyclopédie des beaux-arts* (Güzel sanatlar ansiklopedisi, 1925), *la Vie des images* (Resimlerin yaşamı, 1927), *la Jeunesse de Poussin* (Poussin'in gençliği, 1937), *Génie de la France* (Fransa'nın dehası, 1943).

HOUSE (Edward Mandell), amerikalı siyaset adamı (Houston, Texas, 1858 - New York 1938). Hiçbir zaman önemli bir resmi mevkide bulunmayan "albay" House, özellikle Büyük Britanya ve Fransa ile müzakereler sırasında (1915-1919) Wilson'ın danışmanı olarak siyasal yaşamda büyük bir rol oynadı.

HOUSECARL a. (ing. sözc.). Tar. Büyük Knud ve Harold döneminde, Danimarkalılar'dan oluşan İngiltere krallık muhafız birliği.

Household Words, Dickens'ın kurduğu ingiliz haftalık dergisi (1850-1859). *Blackwood's Magazine* geleneğini sürdürdü. Dickens'ın *Hard Times*'ı (1854) ve Mrs. Gaskell'in *North and South*'ı (1854-55) bu dergide yayımlandı.

HOUSE-KEEPER a. (ing. sözc.). Bir otelde, oda hizmetçilerinin çalışmalarını denetleyen kadın.

House of the Seven Gables *(The)*, Nathaniel Hawthorne'un romanı (1851). Bu yedi kalkan duvarlı ev, lanetli mekân ve kötülüğün kalıtım yoluyla kişiden kişiye geçişi temalarını kendinde birleştiren ve böylece Yeni İngiltere'ye özgü bir geleneği simgeleyen, harabe halinde eski bir konaktır. Duygusal ve ailevi bir entrika, sonunda, iyilik ve kötülük figürlerinin uzlaşmasına ve manevi yenileşmeye olan inancın pekişmesine varır.

HOUSMAN (Alfred Edward), ingiliz şair (Fockbury, Worcestershire, 1859 - Cambridge 1936). Cambridge'te profesördü, Juvenalis ve Manilius'un yapıtları için önsözler yazdı. Bu önsözlerdeki yabanıllık, hemen hemen fiziksel birer saldırı niteliği taşıyan *A Shropshire Lad* (1896) ve *Last Poems* (1922) adlı yapıtlarında da içli bir lirizm biçiminde ortaya çıkar.

HOUSMAN (Laurence), ingiliz yazar (Bromsgrove, Worcestershire, 1865 - Glastonbury, Somerset, 1959). A. E. Housman'ın kardeşi. Barışçı ve feministti (*An englishwoman's love letters*, 1900). Kraliyet ailesinden kişileri konu aldığı gerekçesiyle oyunları önceleri yasaklandı; ancak Victoria çağının gündelik yaşamını alaya alan bu yapıtlarıyla daha sonra üne kavuştu (*Little Plays of St. Francis*, 1922-1931).

HOUSSAY (Bernardo Alberto), arjantinli fizyolojist (Buenos Aires 1887 - *ay. y.* 1971). Buenos Aires Tıp fakültesi fizyoloji enstitüsü müdürüydü. Hormonlarla ilgili çalışmalarıyla 1947 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü aldı (C. F. ve G. Th. Cori ile birlikte).

HOUSTON, ABD'de kent, Texas'da, Meksika körfezinin (Galveston koyu) yakınında; 1 630 553 nüf. (1990). (anakent alanında 3 711 043 nüf. [1990]). Kültür kurumları (üniversiteler, müzeler, vb.). 1836'da Texas'ın yönetim merkezi olarak kuruldu. Sığırcılık ve pamuk pazarıydı. 1840'ta, Galveston koyundan başlayan bir *ship channel*'la doğrudan denize bağlandı. Kent, özellikle Texas'ın kıyı kesiminde petrol ve doğal gaz yataklarının işletmeye açılmasıyla gelişmeye başladı. Petrol rafinerileri limanla, kauçuk, plastik, kükürt fabrikalarının bulunduğu ship channel'in girişi arasında kuruldu. Tersane etkinlikleri, denizde petrol arama ve çıkarma platformlarının yapımına yöneldi. Hizmet kesiminin önemli bölümünü federal kurumlar (bu arada NASA'ya ait bir merkez) ve petrol şirketlerinin büroları oluşturur. Liman trafiği bakımından (120 Mt'a yakın: özellikle ağır yükler ve görece orta düzeyde bir uluslararası trafik) Amerika'nın ikinci büyük limanıdır.

HOUSTON (Samuel), amerikalı general ve siyaset adamı (Lexington yakınında, Virginia, 1793 - Huntsville, Texas, 1863). 1813'te öğretmendi, İngiliz-Amerikan savaşı'na katıldı. Nashville'de avukatlık yaptı, 1823'te Kongre üyesi oldu. Texas'ın bağımsızlığının ilanından sonra Santa Anna'yı yenerek (1836) bu eyaletin ilk başkanı oldu. Daha sonra, Federal senato'da Texas'ı temsil etti. 1859-1861 arasında Texas valiliği yaptı.

Houston kası, bulbo-cavernosus kasa ait küçük demet. Adını irlandalı cerrah John Houston'dan (1802-1845) almıştır.

Houston'dan bir görünüm

G. Boutin-Atlas-Photo

HOUTHULST, Belçika'da komün, Batı Flandre'da, Diksmuide'ün G.-D.'sunda; 8 900 nüf. —Staden ve Langemark arasında uzanan, Birinci Dünya savaşı sırasında bütünüyle tahrip olan ünlü orman. Denizlerde üstünlüğü ele geçirme yarışının başında Belçikalılar'ın savunduğu Houthulst'u Almanlar ele geçirdiler. Ekim 1917'de İngilizler'in kurtardığı kenti, nisan 1918'de Almanlar yeniden aldılarsa da eylülde kentten çıkarıldılar.

HOUTMAN → VAN HOUTMAN.

HOUTSMA (Martin Theodor), hollandalı doğubilimci (İrnsum 1851 - ? 1943). Leiden Üniversitesi'nde ibranice ve arapça derslerine devam etti. Aynı üniversitenin Doğu yazmaları bölümünde görev aldı (1874); fars ve türk dilleri okuttu. Utrecht Üniversitesi'nde ibranice dersleri verdi (1890-1917). Arap tarihi ve öteki islam kavimleri tarihleriyle ilgili arapça, farsça ve türkçe yayımlarıyla tanındı. Başlıca yapıtları: türk tarihi açısından önemli bir kaynak olan *Recueil de Textes relatifs à l'histoire des Seldjoukides* (Selçuklu tarihiyle ilgili metinler derlemesi, 4 cilt 1886-1902), *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Türkçe-arapça sözlük, 1894). Oğuzlar'ın tarihi ve edebiyatla ilgili çalışmaları da vardır.

Houyhnhnms, *Gulliver'ın seyahatleri*'nde (IV. kitap), akıl yetisi olan düşsel bir at cinsi: Yahoolar ve insandaki iğrenç hayvanlığın tersine, içgüdülerin baskısından kurtulmuş bir insanlık ütopyasının somut örneğidirler. Gulliver'ı evlat edinmeyi reddederler.

Hovanşçina, Musorgskiy'in 5 perdelik popüler müzikli dramı. Librettosunu, şair Stasov ile birlikte besteci yazmıştır. Musorgskiy, 1873'te başladığı bu operanın orkestralamasını kendisi yapmadı. Rimskiy-Korsakov tarafından epeyce değiştirilmiş ve kısaltılmış bir versiyonu 1886'da Petersburg'da ilk kez oynandı. 1960'ta, Şostakoviç, Musorgskiy'den kalan elyazmalarına daha uygun, eksiksiz bir versiyon gerçekleştirdi. 1682'ye doğru Sofiya'nın naibeliği döneminde, dindar yaşlıların, geleceğin Büyük Petro'sunun yenilikçi eğilimlerine karşı çıkmaları, bu güçlü dramın konusunu oluşturur.

HOVARDA sıf. ve a. **1.** Bol para harcamaktan hoşlanan kimse için kullanılır. **—2.** Çapkın, eğlence düşkünü erkek için kullanılır.

◆ a. Bir kadının paralı âşığı, dostu: *Hovardası onun her isteğini yerine getiriyor.*

HOVARDACA be. Hovarda biri gibi; düşünmeden, bol bol: *Hovardaca para harcamak. Zamanı hovardaca kullanmak.*

HOVARDALAŞMAK gçz. f. Hovardaca davranmaya başlamak.

HOVARDALIK a. **1.** Hovarda olma durumu; hovardaca davranış. **—2.** *Hovardalık etmek*, eğlencesi, zevki için düşünmeden bol para harcamak; kadın kız peşinde koşmak, çapkınlık etmek.

Hovardanın sonu *(The Rake's Progress)*, 6 tablolu bale. Konusunu ve müziğini Gavin Gordon, koregrafisini Ninette De Valois, dekor ve kostümlerini Rex Whistler hazırladı. İlk kez 1935'te Sadler's Wells Ballet tarafından Londra'daki Sadler's Wells Theatre'da sahneledi. Başlıca rolleri Alicia Markova, Walter Gore, Harold Turner yorumladı. Hogarth'ın bir dizi gravüründen esinlenen koregraf bu balede genç bir hovardanın serüvenlerini anlatır.

HOVE, Büyük Britanya'da (East Sussex) kent, Brighton'ın B.'sında, Manş denizi kıyısında; 67 000 nüf. Sayfiye merkezi ve konut kenti.

HOVEA a. Avustralya kökenli, üstü tüysüz, altı tüylü, tam ya da dişli-dikenli yapraklı, kısa salkım ya da başak halinde toplu mavi ya da kırmızı çiçekli, her zaman yeşil güzel ağaççık. (Bazı türleri serin

seralarda yetiştirilir. Kelebekçiçekligiller familyası.)

HOVELACQUE (Abel), fransız dilbilimci ve antropolog (Paris 1843 - ay. y. 1896). 1869-1874 arası *Revue de linguistique et de philologie comparées*'nin (Karşılaştırmalı filoloji ve dilbilim dergisi) yönetmenliğini yaptı, 1890'da Antropoloji derneği başkanlığına getirildi. 1891'de *Revue de l'école d'anthropologie*'yi (Antropoloji okulu dergisi) kurdu. *Grammaire de la langue zende* (Zendce dilbilgisi, 1869), *Mélanges de linguistique et d'anthropologie* (Dilbilim ve antropoloji seçmeleri, 1880) ve *Précis d'anthropologie* (Antropoloji elkitabı, 1887) adlı yapıtları yayımladı.

HOVENİA a. (Hollandalı botanikçi D. *Hoven*'in adından). Çin'de ve Japonya'da yetişen ve yaprakları ıhlamur yaprağını andıran, çiçek açtıktan sonra çiçek sapları yenebilen güzel ağaç. (Hünnapgiller familyası.)

HOVERCRAFT a. (ing. sözc.). HAVA* YASTIKLI TEKNE'nin eşanlamlısı.

HOVERPORT a. (ing. sözc.; *hover* [*craft*] ve *port*, liman'dan). Bir limanın, eğik bir düzlemden oluşan ve hava yastıklı gemilerin yanaşması için düzenlenmiş özel bölümü.

HOVHANESS (Alan), İskoçya ermenisi amerikalı besteci (Somerville, Massachusetts, 1911). İlk bestelerinin çoğunu yaktı ve doğu müziklerini inceledi, çeşitli ülkelerin dinsel düşüncesinden etkilendi. Yüzlerce yapıtı içinde 30 senfonisi, oda operaları, koro yapıtları ve oda müziği parçaları önemlidir.

HOVLİT a. (fr. *howlite*). Miner. Hidratlı doğal kalsiyum borosilikat.

HOVM → HAVM.

HOWARD, XIII. yy. sonunda norfolklu hukukçu WILLIAM ile birlikte yükselmeye başlayan ingiliz aile; 1483'te JOHN'un kişiliğinde, veraset yoluyla Mowbray ailesinin mülklerini ve Norfolk dükü ve mareşal-kont unvanlarını kazandı. Ailenin sonraki kolları Nottingham, Northampton, Effingham, Carlisle, Suffolk ve Stafford kont ya da markileri unvanını taşıdılar ya da taşımaktadırlar.

HOWARD (John), 1. **Norfolk** dükü (ikinci ihdas), ingiliz senyör (1430'a doğr. - Bosworth 1485). Robert Howard ile Margaret Mowbray'in oğlu; her iki ailenin de vârisi oldu. Richard III tarafından Norfolk dükü ihdas edildi, Bosworth'ta öldürüldü.

HOWARD (Thomas), **Surrey** kontu, 2. **Norfolk** dükü (1443-1524), ingiliz senyör, 1. Norfolk dükü John Howard'ın oğlu. Bosworth savaşı'nda esir düştü ve mallarına, babasınınkilerle birlikte elkonuldu; fakat 1489'da serbest bırakıldı ve unvanları geri verildi. Kuzey bölgesi genel komutanlığına atandı ve İskoçyalılar'a karşı büyük Flodden zaferini kazandı (1513). Bütün öteki Howardlar onun soyundan gelir.

HOWARD (Thomas), 3. **Norfolk** dükü, ingiliz siyaset adamı (1473 - Kenninghall, Norfolk, 1554), 2. Norfolk dükü Thomas Howard'ın oğlu. Çok yetenekli bir generaldi; İskoçlar'a karşı kazanılan Flodden savaşı'na katıldı (1513). Ateşli bir katolik olmasına rağmen, 1537'de Hidayet Haccı'nı bastırmakla görevlendirildi. Cromwell'in devrilmesinde (1540) rol oynadı; bu olay, nüfuzunun artmasını sağladı, ama kralın beşinci karısı olan yeğeni Catherine Howard'ın (1542), sonra da oğlu Henry'nin (1547) idam edilmeleri saygınlığını yitirmesine yol açtı ve ancak kralın ölümü üzerine idamdan kurtulabildi; ama yine de Edward VI' nın saltanatı süresince hapiste kaldı.

HOWARD (Catherine) → CATHERİNE HOWARD

HOWARD (Charles), **Effingham** baronu, 1. **Nottingham** kontu, ingiliz amiral (Effingham 1536 - Harling, Croydon yakınında, 1624). 1585'te büyük amirallik lordu oldu. Yenilmez Armada'yı yendi (1588). 1596'da Essex ile birlikte Cádiz'e karşı başarılı bir seferi yönetti. James I döneminde, eski gücünü artık kaybetmiş olduğundan ingiliz donanmasının çökmesini önlemek için hiçbir önlem almadı.

HOWARD (Thomas), 4. **Norfolk** dükü, ingiliz siyaset adamı (1538 - Londra 1572). Mary Stuart'ın İngiltere'ye sığınmasından sonra, onunla dükün evlenmesi konusunda bir tasarı oluşturulduysa da, bu tasarı Elizabeth'in muhalefetiyle karşılaştı. İskoçya kraliçesi tarafından gönlü çelinen Howard, açıkça katolik olmamasına rağmen, kendini iskoç ve ingiliz katolik gruplarınca örülmüş bir entrika ağının ortasında buldu. Ne var ki, komplo açığa çıkarıldı ve Norfolk dükü idam edildi.

HOWARD (Thomas), **Arundel** kontu, büyük ingiliz senyörü (1585'e doğr. - Padova 1646). Eski eserlere olan merakıyla ünlüydü, büyük masraflar karşılığı ünlü Paros mermerlerini satın aldı; o zamandan beri de bu mermerlere *Arundel* mermerleri* denir. Holbein'ın tablolarını ve desenlerini topladı; Rubens, Van Dyck ve Van Somer onun, karısının ve çocuklarının portrelerini yaptılar. Mimar İnigo Jones'un yeteneğini keşfetti ve alman gravürcü Hollar'ı koleksiyonundaki başyapıtların kopyalarını yapmakla görevlendirdi. James I ve Charles I zamanında çalkantılı bir siyasal yaşam sürdü; 1641'de, Strafford'u mahkûm eden mahkemeye başkanlık etti, bu olay siyasal yaşamının sonu oldu. Servetini Anvers'e nakletti.

HOWARD (John), ingiliz insansever (Hackney 1726 - Herson, Kırım, 1790). Yaşamını ve servetini ceza sistemini düzeltmeye adadı. Başlıca yapıtları: *The State of the prisons in England and Wales...* (İngiltere ve Wales'te hapishanelerin durumu) [1777]; *Historical Remarks and Anecdotes on the castle of the Bastille* (Bastille kalesi üzerine tarihsel açıklamalar ve fıkralar) [1784].

HOWARD (Edward Charles), ingiliz mühendis (Sheffield 1774 - Londra 1816). Cıva fulminatı buldu (1799) ve maddeyi incelerken ağır biçimde yaralandı. Şeker yapımında kullanılan, düşük basınçlı buharlaştırıcıyı icat etti.

HOWARD (Ebenezer), ingiliz şehircilik uzmanı (Londra 1850 - Welwyn Garden City 1928). Birçok ülkede uygulanmakta olan *bahçekent* anlayışını sistemleştirdi ve nüfusunu 30 000 kişiyle sınırladı. Kenti çevreleyen tarımsal kuşak kentin özerkliğini sağlıyor, uzun vadeli kira uygulaması arsa spekülasyonunu önlüyordu. *Tomorrow* (Yarın) [1898] ve *Garden cities of tomorrow* (Yarının bahçekentleri) [1902] adlı yapıtlarını yayımladı ve Garden City Association adında bir dernek kurdu. Mimar R. Unwin, Letchworth (1903), Hampstead (Londra'nın K.'inde) ve Welwyn Garden City'de (Hertfordshire, 1920) Howard'ın ilkelerini uyguladı.

HOWARD (Leland Ossian), amerikalı böcekbilimci (Rockford, Illinois, 1857 - Bronxville, Eastchester, New York eyaleti, 1950). 1894'ten 1927'ye kadar, Federal tarım bakanlığı'na bağlı "Bureau of Entomology"yi (Böcekbilim bürosu) yönetti. Görevi sırasında zararlı böceklerle mücadele için, böcekbilim araştırmalarının gelişmesi ve örgütlemesine büyük katkısı oldu. Böceklerin tehdidi konusunda yazdığı bir kitap dünya çapında yankı uyandırdı (1931).

HOWARD (Leslie STAINER, **Leslie** — denir), ingiliz oyuncu ve yönetmen (Londra 1893 - Vizcaya körfezi 1943). İngiltere' de ve Hollywood'da çevirdiği filmlerin başlıcaları şunlardır: *Aşk kölesi* (Of Human Bondage) [J. Cromwell, 1934], *Romeo and Juliet* (G. Cukor, 1937), *Pygmalion* (A. Asquith, 1938), *Rüzgâr gibi geçti* (Gone with the Wind) [V. Fleming, 1939]. Bir uçak kazasında öldü.

HOWARD (Andrée), ingiliz kadın dansçı ve koregraf (Fransa'da 1910 - Londra 1968). Sahneye ilk kez 1931'de Ballet Club ile çıktı. İlk koregrafisi olan *Our Lady's Juggler*'ı burada sahneledi. Daha sonra Ballet Rambert için (*Lady into Fox*, 1939; *The Sailor's Return*, 1947), London's Festival Ballet için (*la Fête étrange*, *Adsız köşk*'ten yararlanarak, 1940), Sadler's Wells Theatre Ballet için (*Selina*, 1948), Sadler's Wells Ballet için (*A Mirror for Witches*, 1952, *Veneziana*, 1953, *Conte fantastique*, 1957) birçok yapıtın koregrafisini ve dekorunu hazırladı.

HOWARD (Robin), ingiliz sanat koruyucusu (Londra 1924). 1962'de Londra'da Martha Graham'ın temsilciliğini yaptı. 1966'da London School of Contemporary Dance'i kurdu. Bu okul 1967'de kurulan London Contemporary Dance Theatre'ın çekirdeğini oluşturdu. 1969'da satın alarak hem okulunun, hem de topluluğunun merkezi durumuna getirdiği *The Place* tiyatrosu "çağdaş dans"ın Büyük Britanya'daki en önemli mekânıdır.

HOWARDİA BİCLAVİS a. Laponya ve Kuzey Amerika'da, çay ağaçlarıyla, limon ve portakal ağaçlarına saldıran kırmızböceği. (Kabuklubitgiller familyası.)

HOWE (Richard HOWE, 1. —*kontu*), ingiliz amiral (Londra 1726 - *ay. y.* 1799). 1782'de Cebelitarık ablukasını zorladı, Pitt hükümetinde Amirallik birinci lordu oldu (1783-1788), 1793'te Manş donanması komutanlığına getirildi ve 1794'te Brest önünde büyük bir zafer kazandı. Herkesçe sevilen bir kişi olarak, 1797'de Spithead ayaklanmasını çabucak yatıştırdı.

HOWE (William HOWE, 5. —*vikontu*), ingiliz general (1729 - Plymouth 1814), 1. Howe kontunun kardeşi. 1776'da Amerika'da kuvvetlerin başkomutanıydı, daha çok isyancılardan yana olmakla birlikte, görevini başarıyla yerine getirdi. 1778'de istifa etti.

HOWE (Samuel GRIDLEY), amerikalı insansever ve eğitimci (Boston 1801 - *ay. y.* 1876). 1830'a kadar yunanlı asilere, sonra da Polonyalılar'a cerrah olarak hizmet etti. Boston'a yerleşti (1832), burada körleri tedavi etti ve 1845'ten 1865'e kadar köleliğe karşı mücadele verdi. XIX. yy. ortalarındaki toplumsal dönüşümleri destekleyen burjuvazinin en seçkin temsilcilerinden biriydi.

HOWE (William), ingiliz mühendis (West Auckland, Durham, 1814 - öl. 1879). 1842'de, buharlı lokomotiflerde kullanılan ve "Stephenson kızak yolu" diye anılan buhar dağıtım sistemini buldu. Bu buluşu daha sonra Gooch ve Walschaert geliştirdi.

HOWE (Elias), amerikalı makine mühendisi (Spencer, Massachusetts, 1819 - Brooklyn 1867). Boston'da bir fabrikada işçiyken, 1830'da lyonlu B. Thimonnier' nin yaptığı dikiş makinesinden büyük ölçüde farklı bir dikiş makinesi tasarladı ve 1846'da bu ilk beratını aldı. Buluşu kısa sürede büyük başarı kazandı. 1852'de, günde yüz makine üreten bir fabrika kurdu.

HOWE (Julia WARD), amerikalı kadın şair ve insansever (New York 1819 - Newport, Rhode Island, 1910). Yaşamını insanlık davalarına adadı (kölecilik düşmanlığı, feminizm, hapishane reformu) ve bu konularda çok şey yazdı (*Sexe and Education* [Cinsellik ve eğitim], 1874; *Modern Society* [Modern toplum], 1881). *The Battle Hymn of the Republic* (Cumhuriyet'in savaş marşı) [1862] adlı yapıtı ünlüdür.

HOWE (Clarence Decature), kanadalı siyaset adamı (Waltham, Massachusetts, 1886 Montréal 1960). 1913'te Kanada uyruğuna girdi, milletvekili seçildi (1935), ulaştırma bakanı oldu, ulusal demiryolu

Canadian National'ı yeniden örgütledi, Kanada'yı boydan boya kateden uçak seferleri düzenlenmesini sağladı. Savaş başında iaşe sorunlarını yoluna koymakla görevlendirilen Howe, 1940'ta mühimmat ve iaşe bakanı, 1944'te imar bakanı oldu. 1948'de ticaret bakanlığına getirildi.

HOWE (James Wong), çin asıllı amerikalı görüntü yönetmeni (Guandong 1899 -Hollywood 1976). Cecil B. De Mille ve Herbert Brenon tarafından tanıtılan Howe, hızla ünlendi ve teknik ustalığı sayesinde bazı filmlerin biçimsel başarılarında büyük rol oynadı. Başlıca şu filmlerde çalıştı: *Viva Villa* (H. Hawks ve J. Conway, 1934), *Air Force* (Hawks, 1943), *Mark of the Vampire* (Tod Browning, 1935), *Hangmen also Die* (Fritz Lang, 1943), *Hedef Burma* (Objective Burma) [Raoul Walsh, 1945], *Takip* (Pursued) [Raoul Walsh, 1947], *Piknik* (Picnic) [Joshua Logan, 1945], *Sweet smell of Succes* (A. Mackendrick, 1957), *Çılgınların günahı* (Hud) [Martin Ritt, 1967], *Yolun sonu* ya da *Lanetli kadın* (This Property is Condemned) [Sydney Pollack, 1967], *Komik kadın* (Funny Lady) [Herbert Ross, 1975].

HOWE (*sir* Richard Edward Geoffrey), ingiliz siyaset adamı (Port Talbot, Glamorgan, Wales, 1926). Cambridge Üniversitesi'nde hukuk okudu. 1952'de avukat oldu. Muhafazakâr parti içindeki Genç liberaller grubu'nun kurucuları arasında yer aldı. 1964'te milletvekili seçildi, ticaret bakanı atandı (1972-1974). İşçi partisi'nin iktidarı döneminde partisinin "gölge -kabine"sinde maliye ve iktisat konularındaki sözcülüğünü üstlendi. Thatcher hükümetinde önce maliye (1979-1983), sonra dışişleri bakanı oldu (1983-1989).

P. Koch-Rapho

Hoysala sanatı
Belur'daki Çennakeşava tapınağı'nın heykel süslemesi
XII. yy.

HOWEA a. Avustralya'nın doğusundaki Lord *Howe* adasının adından). Pütürsüz kongövdeli, tüysü ve yay gibi eğri güzel yapraklı palmiye. (Çiçekleri bireşeylidir. Avrupa'da seralarda *hentia* adı altında yetiştirilen, Polinezya kökenli iki türü vardır.)

Howell zamanı. Hematol. Pıhtılaşmayı bütünüyle değerlendiren test. Oksalat ya da sitrat kullanılarak kalsiyumdan arındırılmış kandan elde edilen, trombositçe zengin plazmanın yeniden kalsiyumlandırılmasından sonra ölçülen pıhtılaşma zamanıdır. Normal değeri 1 dakika 30 saniye ile 3 dakika arasındadır. Heparin tedavilerinin ayarlanmasında kullanılır.

Howell-Jolly cisimleri. JOLLY* CİSİMLERİ'nin eşanlamlısı.

HOWELLS (William Dean), amerikalı yazar (Martins Ferry, Ohio, 1837 - New York 1920). Basımcı, gazeteci, 1860'tan başlayarak çok sayıda yapıt yazdı, *Atlantic Monthly* (1871-1881) ve *Harper's Magazine* (1886-1892) gibi dergilerle etkili oldu. Ilımlı, uzlaşılabilir ve ahlakçı bir toplumculukla özdeşleştirdiği amerikan edebi gerçekçiliğinin gelişiminde büyük rol oynadı. Başlıca romanları; *Their Wedding Journey* (1872); *A Chance Acquaintance* (1873); *The Lady of the Aroostook* (1879); *A Modern İnstance* (1882) *The Rise of Silas Lapham* (1885); *İndian Summer* (1886); *The Quality of Mercy* (1892); *A Traveler from Altruria* (1894); *Through the eye of a needle* (1907). Yazarın ayrıca *Criticism and fiction* (1891) adlı bir deneme kitabı vardır.

HOWTH, İrlanda Cumhuriyeti'nde (Laigin ili, Dublin yönetim bölümü) kent, K.'de Dublin koyunu sınırlayan bir yarımadada; 10 800 nüf. Özellikle, XVI. ve XVIII. yy.'da yapılan şato. Sayfiye merkezi. Balıkçılık ve eğlence merkezi.

HÔ XUÂN HUONG, XIX. yy. başında yaşamış, Quynh Doi, Nghê An (günümüzde Nghî Tinh) kökenli vietnamlı kadın edebiyatçı. Uzlaşmacı değildi, yerli dilinde ince mizah ve açık saçık duygular yönünden zengin kısa şiirler yazmakta büyük bir ustalık gösterdi.

HOY, Orkney takımadalarının güney bölümünde ada, Pentland halici kıyısında; 750 nüf. Yüzölçümü bakımından takımadanın ikinci büyük adası (137 km²) olan bu güzel ada, kırmızı kumtaşlarından oluşan güzel yalıyarlarla deniz üstünde yükselir.

HOY, İran Azerbaycanı'nda kent, Orumiye gölünün K.'inde, Çaldıran ovasının G.-D.'sundadır. Tebriz'den Trabzon'a, Orumiye'den Azerbaycan Cumhuriyeti ve Kafkasya'ya giden yolların kavşağında ticaret merkezi; 115 343 nüf. (1986).
—Tar. IX. ve X. yy. islam yazarlarının önemli ve bayındır bir kent olarak söz ettikleri Hoy ve çevresi, Anadolu'nun türkleşmesinde üs görevini gördü. XI. yy. başında Horasan'dan çıkan ve K. İran'la, Azerbaycan'a gelen Oğuz Türkleri, Diyarbakır ve Musul'a, Hoy-Orumiye bölgesine yayıldı. Alparslan, Malazgirt savaşı'ndan önce Hoy ve çevresinde üslendi. Yöre, Irak Selçukluları ve Azerbaycan atabeyleri döneminde 50 000 kişilik bir türkmen süvarisi çıkaracak güçteydi. İlhanlı sultanı Hulagu Han burada tapınaklar yaptırdı. XIV. ve XV. yy.'larda Akkoyunlular'ın egemenliğine girdi. XVI. yy. başında Selim I'le Şah İsmail arasında geçen Çaldıran savaşı, Hoy yakınlarında gerçekleşti. Bundan sonra kent birkaç kez osmanlı ordularının güzergâhı oldu ve XVIII. yy. ortalarına değin zaman zaman osmanlı yönetimine geçti. XIX. yy. başında rus işgaline karşı Abbas Mirza Kaçar buraya sığındı ve Hoy Türkleri'nin direnişi sonucu kent düşmedi; ancak Türkmençay antlaşması'yla (1828) kısa bir süre rus işgalinde kaldı. 1907-1917 arasında rus bölgesinde bulunan Hoy, Osmanlılar'a karşı askeri üs olarak kullanıldı.

HOYA a. (öz. a. *Hoy*'dan). Batı Asya ve tropikal Avustralya'da yetişen sarmaşık saplı çalı. (Yaprakları karşıt, basit ve kalındır. Porselen görünümündeki çiçekleri orta ya da büyük boyda olur ve şemsiye gibi durur. Birçoğu sıcak seralarda süs için yetiştirilen 70 türü vardır. İpekotugiller familyası.)

HØYANGER, Norveç'in sanayi merkezi (alüminyum), Sognefjord kıyısında.

HOYER (Dore), alman kadın dansçı ve koregraf (Dresden 1911 - Berlin 1967), 1945'te Dresden'de Mary Wigman okullarının bir şubesini açtı. 1949-1951 arasında Hamburg operası'nda solocu ve bale yöneticisi olarak çalıştı; en iyi yapıtlarından biri olan *Boléro*'yu burada sahneledi (1950). Daha çok Ravel ve Belá Bartók' un partisyonları üzerinde çalıştı. Bu bestecilerin yapıtlarında ritmin ve vurmalı çalgıların etkilerinden yararlandı. Besteci Dimitri Wiatowitch ile işbirliği yaparak Connecticut College dans festivali için *The Great Song* adlı baleyi düzenledi (1957).

HOYERSWERDA, Almanya'nın Brandenburg eyaletinde kent, Elster kıyısında; 71 000 nüf. Schwarze Pumpe'un kombinası yakınında konut yerleşmesi. Yapı gereçleri. Besin sanayileri. Linyit. Prusya prensi Heinrich Avusturyalılar'ı burada yendi (25 eylül 1759).

HOYİ (İbrahim), türk gazeteci, yazar (İstanbul 1908 - *ay. y.* 1983). Ortaöğrenimini İstanbul Amerikan koleji'nde tamamladıktan (1928) sonra Londra'da gazetecilik öğrenimi gördü. *Son posta, Akşam, Cumhuriyet, Yeni sabah, Hür vatan* gazetelerinde çalıştı, bazılarının sanat sayfalarını yönetti. Anadolu ajansı'nda çevirmenlik, müdürlük yaptı. Rabindranath Tagore, Pearl S. Buck, Somerset Maugham gibi yazarlar türkçeye çevirdi; *Muhit, Varlık, Yeditepe* vb. dergilerine, *Vakit, Akşam* vb. gazetelerine tiyatro eleştirileri yazdı.

HOYLAKE, Büyük Britanya'da (Cheshire) kent, Dee ile Mersey haliçleri arasında; 32 200 nüf. Sayfiye merkezi. Golf.

HOYLAMAK f. *Yörs.* Sığır sürmek.

HOYLE (*sir* Fred), ingiliz astrofizikçi ve matematikçi (Bingley 1915). 1948'den itibaren, Bondi ve Gold ile işbirliği yaparak evren bilimde, sürekli hidrojen oluşumu sayesinde yoğunluğun devamlı sabit kaldığı, durağan bir evren modeli geliştirdi. Hintli gökbilimci C.V. Narlikar ile birlikte, yeni bir çekim kuramı geliştirdi. Aynı zamanda halkın anlayabileceği bir dille bilimsel yazılar ve bilim kurgu kitapları yazdı.

HOYRAN → KUMDANLI.

HOYRAN gölü, Eğirdir* gölünün kuzey yarısına verilen ad.

HOYRAT a. (yun. *khoriates*, köylü, kaba' dan). Davranışları kaba, kırıcı, haşin olan ya da bir şeyi hırpalayarak kullanan kimse için söylenir.
◆ be. Özensiz bir biçimde, hırpalayarak: *Eşyaları hoyrat kullanmak.*
—Ed. Türk halk edebiyatında Güneydoğu Anadolu, Kerkük gibi bölgelerde ezgiyle söylenen cinaslı manilere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Hoyratlar, genellikle 4 mısradan oluşur; çoğu kez ilk mısra ile son mısra arasında bağ bulunur. Arkadaş toplantılarında, kına, düğün, bağ-bahçe çalışmaları, dinsel törenler sırasında okunan hoyratlar yiğitlik, sevgi, gurbet, sevinç, keder, ölüm gibi konuları ele alır. Örn: *"Ağasızlar / Kimsesiz ağaşızlar / Devran tersine döndü / Şah, geda, ağa sızlar."* Şirvan, galata, acem, karabağı vb. makamlarda okunan hoyratlarda dört dizeyi *"Ay havar", "Uy hevar"* şeklindeki sesleniş izler. (→ Kayn.)

HOYRATÇA be. Kaba, hırçın, kırıcı bir biçimde.

HOYRATLIK a. **1.** Hoyrat olma durumu, hoyratça davranış. **—2.** *Hoyratlık etmek*, hoyratça davranışlarda bulunmak.

HOYSALA, ilkin Kalyani Çalukyalar'ının vasali olan ortaçağ hint hanedanı. XII. yy.'da bağımsızlık kazanan Hoysalalar K.'de, özellikle Yadavalar'a, G.-D.'da Pandyalar'a karşı savaştılar. 1220-1245 arası en parlak dönemleriydi. 1311'de Halaciler'in saldırısına uğradıktan sonra, 1327-1335 arası Tugluklar'a boyun eğdiler, daha sonra da 1338-1342 arası Madura sultanlığı' na karşı savaştılar. 1343'te ülkeleri Vicayanagar Sangamaları tarafından ilhak edildi. Başkentlerinden biri de Dvarasamudra'ydı (bugün Halebid).
—Mim. Hoysalalar, Çalukya* sanatını devam ettiren bir "heykeltıraş mimarlığı"na bağlı kaldılar. Heykel bolluğu yatay çizgileri belirginleştirir ve fildişi oymacılığını hatırlatır. Geniş tabanlar üzerinde, yıldızlı plana göre yapılan tapınaklar genellikle çifttir. Tapınakların alçak ve piramit biçiminde şikhara* çatıları, önde yapılmış *mandapa**'lar gibi, düz damlarla örtülmüş ayaklar üzerinde önyapıları vardır. Belirgin bir maniyerizm gösteren, aşırı süslü heykelcilikte de aynı eğilimler görülür. Başlıca sit alanları: Somnathpur, Belur, Halebid*.

HOYTE (Hugh Desmond), guyanalı devlet adamı (Georgetown 1929). Londra Üniversitesi'nde okudu. Avukatlık yaptı. 1968'de milletvekili seçildi. İçişleri (1969-1970), maliye (1970-1972), çalışma ve iletişim (1972-1974), iktisadi kalkınma (1974) bakanlıklarında bulundu. Daha sonra Merkez yürütme komitesi üyesi ve 1980'de başkan yardımcısı oldu. 1985' te cumhurbaşkanı seçildi.

HOYUK a. *Yörs.* Bostan korkuluğu.

HOZ, Batı Sahra'da bölge, Moritanya ve Mali'de. Sahil'in sınırında, bir bölümü erglerle kaplı bir çanaktır (bir Birinci Zaman kumtaşları dikliği çanağın yanında yükselir). Dikliğin eteğinde, vahalar ve ticaret merkezleri (Tichit, Oualata) yer alır. — Moritanya'da, *Batı Hoz ili (Hoz el-Garbi)*, 57 000 km²; 140 000 nüf. (1987), yö-

netim merkezi *Ayun ül-Atrus; Doğu Hoz ili (Hoz eş-Şargi)*, 166 000 km²; 267 000 nüf. (1987), yönetim merkezi *Nema*.

HOZAN a. *Yörs.* Tarım. **1.** Bir ya da birkaç yıl işlenmeyip dinlendirilen tarla. **—2.** Hiç sürülmemiş ya da uzun süre işlenmemiş tarla. **—3.** Ekini yeni biçilmiş tarla. **—4.** Nadasa bırakılan tarla.

HOZAT, D. Anadolu bölgesinde Tunceli iline bağlı ilçe; 11 643 nüf. (1990); 804 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 36 köy. Merkezi, Tunceli'nin 54 km B.'sında *Hozat*, 4 606 nüf. (1990). Tahıl üretimi. Hayvancılık.

HÖCHST, Almanya'nın Hessen eyaletinde yer, Frankfurt am Main kentinin batı banliyösünde. Kimya sanayisi merkezi. Porselenler.

—Güz. sant. Höchst'te Löwenfinck tarafından bir porselen ve fayans imalathanesi kuruldu (1746) ve Ringler ile Benckgraff tarafından geliştirildi (1750). Bu imalathanede rokay üslubunda, sonra Antikçağ'dan esinlenen sofra takımları, hayvan sebze ya da meyve biçiminde çömlekler ve modellerini Lück, Russinger ve Melchior'un çıkardığı birçok heykelcik yapıldı.

HÖCHSTÄDT ya da **HÖCHSTÄDT AN DER DONAU,** Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent, Augsburg'un 35 km K.-B.'sında, Tuna kıyısında; 8 300 nüf. Ortaçağ şatosu. Kimyasal ürünler. Burada Fransızlar üç ünlü savaş yaptılar: birincisi, İspanya Veraset savaşları sırasında, 20 eylül 1703'te yapıldı ve Villars Avusturyalılar'ı yendi; ikincisi, aynı savaş sırasında, 13 ağustos 1704'te yapıldı ve Tallart ile Marsin, Marlborough ve Prens Eugène komutasındaki avusturya-ingiliz ordusuna yenildi (İngilizler bu savaşa "Blenheim savaşı" adını verirler; Blenheim adı, yakınlardaki Blindheim köyünün adının bozulmuş biçimidir.); üçüncüsü, Ren ordusu mareşali Moreau'nun 13 haziran 1800'de Kray komutasındaki Avusturyalılar'a karşı kazandığı zafer.

HÖCKERT (Johan Fredrik), isveçli ressam (Jönköping 1826-Göteborg 1866). Münih ve Paris'te (1851-1857) öğrenim gördü. Delacroix'nın etkisiyle fransız romantizmine yaklaştı, özellikle İskandinavya manzaraları ve kır sahneleriyle ünlüdür.

HÖDHR, iskandinav mitolojisinde Odin'in oğullarından biri. Kördü ve Kötülük tanrısı Loki'nin eline tutuşturduğu ökseotu dalını fırlatarak kardeşi Baldr'ı öldürdü.

HÖDÜK sıf. ve a. *Arg.* Kaba, görgüsüz, anlayışı kıt kimse için kullanılır.

HÖDÜKLÜK a. **1.** Hödük bir kimsenin niteliği, ona özgü davranış biçimi. **—2.** *Hödüklük etmek*, kaba ve görgüsüzce davranmak, hödükleşmek.

HÖFFDING (Harald), danimarkalı filozof (Kopenhag 1843 - *ay y.* 1931), Kopenhag Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi (1883-1915). Felsefesi Spinoza ve Kant ile ingiliz felsefesinden esinleniyordu. Yayımladığı yapıtlar: *la Philosophie en Allemagne depuis Hegel* (fr. çev., Hegel'den bu yana Almanya'da felsefe), 1872; *Introduction à la philosophie anglaise contemporaine* (fr. çev., Çağdaş ingiliz felsefesine giriş), 1874; *le Fondement de l'éthique humaine* (fr. çev., İnsan ahlakının temeli), 1876; *Esquisse d'une psychologie fondée sur l'expérience* (fr. çev., Deneyime dayalı bir ruhbilim taslağı), 1882; *Ethik*, 1887; *le Fondement psychologique du jugement logique* (fr. çev., Mantıklı muhakemenin ruhbilimsel temeli), 1899; *la Philosophie de Bergson* (fr. çev., Bergson'un felsefesi), 1914. Höffding, Bergson ile sık sık mektuplaşıyordu.

HÖGANÄS, İsveç'in (Malmöhus) güneyinde liman kenti, Kattegat'ın kıyısında, Hälsingborg'un K.-B.'sında; 10 500 nüf. Dökümevi; makine sanayisi. Seramik.

Höhr-Grenzhausen greal → WESTERWALD.

HÖKELEK a. *Yörs.* Çalım, kurum, gösteriş.

HÖKELEKLİ sıf. *Yörs.* Çalımlı, gösterişli, büyüklük taslayan.

HÖL a. *Yörs.* Islaklık, nem, rutubet.

Hölder eşitsizliği. Mat. çözlm. *p* ve *q*, sıkı pozitif gerçek sayılar olmak üzere, aşağıdaki biçimde verilen bağıntı:

$$\sum_{i=1}^{n} x_i y_i \leqslant \left(\sum_{i=1}^{n} x_i^p\right)^{1/p} \cdot \left(\sum_{i=1}^{n} y_i^q\right)^{1/q};$$

bu bağıntıda

$$\forall i \in \{1, \ldots, n\}, (x_i, y_i) \in (\mathbb{R}^+)^2$$

ve $\frac{1}{p} + \frac{1}{q} = 1$ dir.

$p = q = 2$ olduğunda, bu bağıntı *Schwarz eşitsizliği* adını alır. Bu eşitsizlikler, x_i ve y_i pozitif gerçek sayıları yerine değerlerini $\mathbb{R}^+$ dan alan fonksiyonlar ve Σ toplamı yerine iyi özelliklere sahip bir N fonksiyonu alınarak genelleştirilebilir; bu durumda aşağıdaki bağıntı elde edilir:

$$N(f \cdot g) \leqslant [N(f^p)]^{1/p} \cdot [N(g^q)]^{1/q}.$$

HÖLDERLİN (Friedrich), alman şair (Lauffen, Württemberg, 1770-Tübingen 1843). Yoksul bir küçük burjuva ailenin çocuğuydu; öğrenimini Tübingen Papaz okulu'nda (1788-1793) tamamladı, ama din adamlığına pek istekli olmadığı için, Schiller'in yardımıyla bir özel öğretmenlik buldu; değişik kentlerde, özellikle de Frankfurt'ta, banker Gontard'ın evinde (1795-1798) çalıştı; orada, öğrencisinin annesi Susette Gontard ile aralarında karşılıklı bir aşk doğdu ve Hölderlin en güzel lirik şiirlerini bu sırada yazdı. 1802'den sonra başlayan zihinsel rahatsızlığı, 1804-1806 arasında daha da arttı. 1807'de tübingenli marangoz Zimmer'in evine yerleştirilen Hölderlin, zihin berraklığına kavuştuğu birkaç an dışında ömrünün sonuna kadar kendini toparlamadan orada yaşadı.

Antik yunan uygarlığıyla yoğrulmuş olan Hölderlin, daha papaz okulundayken şiir yazmaya başlamıştı; bir yandan hastalığı yüzünden çalışmalarına ara verdiği, bir yandan da, yazdıklarını defalarca elden geçirdiği için, sayıca az olmakla birlikte büyük bir yoğunluk taşıyan şiirler kaleme aldı. Ondan bize kalan, iki defada yayımlanan (1797 ve 1799) ve Frankfurt döneminde tasarladığı, bir Yunanlı'nın, dostlarına ve sevgilisine yazdığı mektuplar aracılığıyla Türkler'e karşı mücadelesini anlattığı *Hyperion** adlı bir roman; *Der Tod des Empedokles* (1798-99) adlı bitmemiş bir trajedi; bir kısmı Uhland ve Schwab'ın hazırladığı bir derlemede yer alan (1826) şiirlerdir. Sayıca önemsiz olmalarına rağmen bu yapıtlar, gerek içeriğinin berraklığı, gerek biçimsel olgunluğu bakımından, Hölderlin'in en büyük alman şairlerinden biri sayılmasına yeter. Hölderlin mistik bir rüya düzeyine varan romantizminin etkisiyle hayalinde yepyeni bir şiirsel evren kurar: bu evren, bir çeşit kaybolmuş cennet saydığı antik Yunanistan'ın güzelliğiyle, Hellas'ın mirasçısı olarak gördüğü Almanya'nın düşüncesinin bağdaşmasından oluşmuştur.

HÖLLENTAL, Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletinde kayalık boğaz, Kara Orman'da; Dreisam'ın suladığı Höllental, Ren'in yamaçlarıyla Tuna'nın yamaçları arasında elverişli bir geçit oluşturur. 1796'da Moreau, Sambre-et-Meuse ordusunun ünlü geri çekilişi sırasında bu boğazı kullandı. Turizm.

HÖLLOCH mağarası, İsviçre'de Schwyz kantonunda mağara, Glarus Alpleri'nde; uzunluğu 120 km'yi aşan bir yeraltı dehlizleri ağını içerir.

HÖLLÜK a. Folk. BEBE* TOPRAĞI'nın eşanlamlısı.

HÖLTY (Ludwig), alman şair (Mariensee, Hannover, 1748-Hannover 1776). Göttingen'de, başkanı şair Bürger olan "Kutsal Göttingen ormanı" *(Göttinger Hainbund)* adlı edebiyat derneğine üye oldu. Şiirlerinde büyük ölçüde Klopstock'tan esinlenmiştir.

HÖPKEN (Anders Johan, *kont*), isveçli siyaset adamı (Stockholm 1712 - *ay. y.* 1789). Şapkalar partisi başkanı oldu ve Tessin'den sonra saray nazırlığı yaptı (1752-1761). Linné ve bazı bilginlerle birlikte Stockholm Bilimler akademisi'ni kurdu.

HÖPÜRDETME a. Höpürdetmek eylemi.

HÖPÜRDETMEK g. f. (yans. sözc. *höpür*'den höpürdetmek). Sıcak sulu bir şeyi gürültülü bir ses çıkararak içmek: *Çorbayı, kahveyi, çayı höpürdeterek içmek.* (HOPURDATMAK da denir.)

HÖRGÜÇ a. (esk. türkç. *örküç*, dalga'dan). **1.** Bazı hayvanların sırtlarında bulunan doğal çıkıntı (hecin devesinin ve çift hörgüçlü devenin hörgücü, hörgüçlü öküzde olduğu gibi yağımsı bir kütle). **—2.** Hörgücü andıran tümsek, çıkıntı.

—Bayınd. Birleşme çizgilerinin sağına ve soluna doğru eğimleri olan iki bölümün oluşturdukları yüzey. ‖ Bir karayolunun boyuna profilinin, ters yöndeki boyuna eğimler arasında yeterli bir birleşme olmamasıyla belirginleşen tepe çizgisi.

—Jeomorfol. *Hörgüç kaya*, bir buzulun sürtünmesiyle aşınmış ve parlaklaşmış meme başı biçiminde kaya.

HÖRGÜÇ a. Tropikal Amerika'da yetişen ve bakışımlı boru biçimindeki çiçekleri için bahçelerde çok kullanılan gösterişli otsu ya da ağaçsı bitki. (Bil. a. *cuphaea;* lythraceae familyası.)

HÖRGÜÇLÜ sıf. Deve, hörgüçlüöküz ya da bizonda olduğu gibi, sırtlarında hörgüç ya da doğal bir çıkıntı bulunan hayvanlar için kullanılır.

HÖRMANDER (Lars), isveçli matematikçi (Mjällby 1931). Lund Üniversitesi'nde profesör olan Hörmander, bugün kısmi türevli denklemler kuramının temeli sayılan genel bir doğrusal diferansiyel işlemciler kuramının yaratıcısıdır. Stockholm kongresi'nde, Fields madalyasını kazandı (1962).

HÖRNEZİT a. (fr. *hœrnésite*'ten). Miner. Hidratlı doğal magnezyum arsenat.

HÖRSCHİNG, Avusturya'da (Yukarı Avusturya) yer, Linz'in G.-B.'sında. Uluslararası havalimanı.

HÖSMEK gçz. f. Susmak.

HÖST ünl. (yansıma sözc.). **1.** At, katır, eşek, öküz gibi koşum hayvanlarını durdurmak için söylenen söz. **—2.** *Kaba.* Bir kimsenin bir sözünü, bir davranışını kesmek için kullanılan söz.

HÖŞMERİM ya da **HOŞMERİM** a. Mutf. Tuzsuz peynir ya da kaymak, un, tereyağı ve şekerle yapılan bir tür hamur tatlısı.

—ANSİKL. Höşmerim yapılırken, un pembeleşinceye değin tereyağında kavrulur. Başka bir kapta peynir ya da kaymak ateş üzerine konur ve karıştırılarak eritilir. İçine kavrulmuş un katılıp peynir ya da kaymak, sakız kıvamına gelinceye değin döve döve karıştırılır. Üzerine ince dövülmüş şeker serpilir. Trakya bölgesinde un kavrulmadan eritilmiş peynire karıştırılır ve yağını çekinceye değin pişirilir. Bazen unla birlikte şeker de katılır. Höşmerim yapılacak kaymak ve peynirin yağlı olması gerekir.

Anadolu'nun birçok yöresinde bugün de özel günlerde yapılması gelenek haline gelmiş tatlılardandır. İyi höşmerim yapmak ev kadınlığındaki ustalığın da göstergesi sayılır.

Dia-Leihweise

Friedrich Hölderlin
Hiemer'in pasteli (1792, ayrıntı)
Schiller-Nationalmuseum und Deutsches Literaturarchiv Marbach am Neckar

Giraudon

Hrabanus Maurus
Hrabanus Maurus'un *De laudibus sanctae crucis* adlı yapıtının elyazmasındaki bir minyatürden ayrıntı Anchin manastırı XII. yy.'ın ikinci yarısı *Belediye kütüphanesi, Douai*

Lessing-Magnum

Nikita Hruşçev (1960'ta)

HÖT ünl. (yansıma sözc.). **1.** Bir kimseyi korkutmak için kullanılan sözcük. **—2.** *Höt demek,* bir kimseyi sert sözlerle korkutmak, ona gözdağı vermek. || *Höt zöt,* kaba, sert, kötü davranış.

HÖTZENDORF → CONRAD VON HÖTZENDORF.

HÖXTER, Almanya'da Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde yer alan kent, Weser yakınında, Bielefeld'in G.-D.'sunda; 32 800 nüf.

HÖVEÇ a. *Yörs.* Bir yaşından küçük enenmiş erkek koyun.

HÖYKÜRMEK gçz. f. Dervişlerden söz ederken, dua ya da zikir sırasında kendilerinden geçerek hep bir ağızdan yüksek sesle bağırmak.

Höyücek, İzmir'in Aliağa ilçesinde iki küçük höyük. Prof. Muzaffer Şenyürek ve Hakkı Gültekin'in kazı yaptığı (1949, 1954, 1959) höyüklerden biri Helvacı köyündedir. Buradaki çalışmalarda Bakırtaş ve Tunç çağlarından Truva I ve II, Kusara ve Yortan çanak çömleklerinin benzeri ortaya çıkarıldı. Pişirilmiş seramiklerin bir bölümü kazıma tekniğiyle süslemeli, bir bölümüyse bezemesizdir. Bozköy yakınındaki höyükte de Truva I çanak çömleklerinin benzeri bulundu.

HÖYÜK a. Arkeol. Bir yerleşme ya da yapı kalıntısının üzerinde oluşmuş, yassı, yapay toprak tepe.
—ANSİKL. Höyükler, aynı yerde kurulmuş, özellikle kerpiç yapılardan oluşan katmanların, zaman içinde yıkılarak üst üste yığılmasıyla meydana gelir (Tel Açana on altı, Çatalhöyük on dört yapı katı). Bunların yüksekliği yüzyıllar, hatta binyıllar boyunca değişir, çapları da birkaç yüz m'ye ulaşır. Höyüklerin büyüklüğü ve biçimleri, yerleşmenin büyüklüğü ve gelişimi, yerleşme süresi ve bu sürenin sürekli ya da kesintili olmasıyla da ilişkilidir. (Alacahöyük'te hitit katmanı 700 yıllık, Beycesultan'ın kırk katmanı 2500 yıllık bir süreci kapsar). Arapçada "tel" sözcüğüyle (Tel Açana, Tel Cüdeyde, Tel Teynet, vb.) karşılanan höyükler, Anadolu'nun (özellikle İç Anadolu) iklim ve yapı gereci koşullarından doğdukları için Balkanlar dışında, G. ve Orta Avrupa'da görülmezler. Anadolu'daki sayıları da, denizlere yaklaştıkça azalır (dokuz katlı Truva gibi farklı örnekler de vardır); İç Anadolu'nun bozkır alanlarında, su kaynakları, verimli topraklar, savunmaya elverişli noktalarda yoğunlaşırlar. Batıdaki yapılarda ahşap kullanılması ve yerleşmelerin yer değiştirmesi höyüklerin oluşumunu engeller. Anadolu'da İ.Ö. II. binyıl sonlarına değin yerleşmeler vadi düzlüklerinde kurulmuştur. Az sayıda da yaylalarda höyüklere rastlanır. Dağlık bir yörede yer alan az bulunur bir örnekse Hititler'in merkezi Boğazköy'dür (Hattuşaş). Yerleşme yerlerinin seçiminde zamanla kaymalar görülebilir. Kilikia'da en eski yerleşmelerin büyük bölümü ovalarda, birkaçı yamaçlarda kurulmuştur. Kıyı yerleşmeleriyse çok azdır. Phrygialılar döneminde, İ.Ö. I. binyıl başlarında, savunma nedeniyle dik yamaçlı kaya düzlüklerine ve dağ tepelerine kurulan dağ kentleri ortaya çıkar, ancak İ.Ö. I. binyıl'ın sonlarında büyük kentlerin yer seçiminde belirgin bir değişim gözlenir. Buna karşılık köy yerleşmesi az çok aynı kalmıştır.

HÖYÜK DEĞİRMENİ. Arkeol. Sivas'ın Kangal ilçesi Kavak bucağında höyük. Ş. A. Kansu ve K. Kökten'in Sivas yöresinde yaptıkları araştırmalarda saptandı (1945). Bakırtaş ve İlk Tunç çağ buluntularına rastlandı. Hitit, Yunan ve Roma dönemlerinde de yerleşilen höyükte, çizgi bezemeli, kahverengi boyalı, el yapımı çanak çömlekler ortaya çıkarıldı.

HP, HALKÇI PARTİ'nin kısa yazılışı.

HP, Büyük Britanya'da kullanılan güç birimi *horse power*'in simgesi.

HRABAL (Bohumil), çek yazar (Brno 1914). Hukuk doktoru. Çok çeşitli işlere girip çıktıktan sonra ilk kitabını (*Paroles d'hommes* [fr. çev.], 1956) yayımladı. *Une perle dans le fond* (fr. çev.) [1963], *Cours de danse pour adultes et élèves avancés* (fr. çev.) [1964], *les Palabreurs* [fr. çev.) [1964], *Trains étroitement surveillees* (fr. çev.) [1965], *Petite Annonce pour une maison où je ne veux plus habiter* (fr. çev.) [1967], *Kluby poezie* (1981), *Ponorne ricky* (1991), daha sonra yayımlanan kitaplarından bazılarıdır. "İki bin sözcük bildirisi"ne katıldığından dolayı bir süre kitaplarının yayımlanması yasaklandı. Yeni Çek yazarları birliği'ne katılıncaya kadar yapıtları yabancı ülkelerde yayımlandı.

HRABANUS MAURUS, alman dinbilimci, şair ve bilim adamı (Mainz 780'e doğr.- Winkel, Rheinland, 856). Başpapazlığına getirildiği Fulda manastırı, onun zamanında Almanya'da, misyonerlerin çalışma merkezi durumuna geldi. Önemli yapıtları arasında din sohbetleri (*De institutione clericorum* [Kilise kurumları], 819), bir ansiklopedi (*De rerum naturis* [Tabiat bilgisi], 842-847) ve zengin bir yazışma koleksiyonu sayılabilir. Almanya'da karolenj rönesansının temsilcisi olarak kabul edilir.

HRAÇYA (Aznif), **Aznif hanım** denir, türk tiyatro oyuncusu (? 1853 - Rusya 1920). Tanzimat döneminin hemen bütün sanatçıları gibi, sahneye Güllü Agop'un Osmanlı tiyatrosu'nda çıktı. Özellikle *Vatan yahut Silistre* piyesindeki Zekiye rolünde çok tutuldu. 1881'de Kafkasya'ya geçerek, oradaki ermeni tiyatrolarında sahneye çıktı.

Hradčany, Prag'da şato. Vltava'nın sol kıyısına hakimdir ve içindeki yapılarla bir müstahkem mevki oluşturur: buradaki gotik katedralin büyük bölümü Arraslı Mathieu ve Peter Parler tarafından yapıldı, ama yapı ancak XX. yy.'da tamamlandı. Gotik Vladislav salonunun ve İspanyol salonunun (XVII. yy.'ın sonu) bulunduğu yapılarla, roman döneminden kalma bazilika ilgi çekici mimarlık yapıtlarıdır.

HRADEC KRÁLOVE, alm. **Königgrätz,** Çek Cumhuriyeti'nde kent, Doğu Bohemya'nın merkezi, Orlice ile Labe (Elbe) ırmaklarının birleştiği yerde; 98 000 nüf. Bohemya'nın en zengin tarım bölgesi Polabi'nin en büyük merkezlerinden biridir. Besin, tekstil ve makine sanayileri. Müzik aletleri. Gotik üslubunda katedral (XIV. yy.). Barok Meryem Ana kilisesi (XVII. yy.). Piskoposluk sarayı, eski evler vb. Kentin yakınında, 3 temmuz 1866'da, Sadova* savaşı yapıldı.

HRENİKOV (Tihon Nikolayeviç), rus besteci (Yelets 1913). 1933-1936 arasında Moskova konservatuvarı'nda V. Şebalin'in öğrencisi oldu. Ülkesinin günümüzdeki en önemli bestecisi olan Hrenikov, bale müzikleri (1970, 1976, 1980), operalar (1939, 1950, 1956, 1969, 1974, 1980, 1985), 2 piyano (1933, 1971), 1 keman (1958-59) ve 1 çello konçertosu (1964), 3 senfoni (1935, 1942 [iki yıl sonra gözden geçirdi], 1973) besteledi. 1977'de UNESCO ödülü'ne layık görüldü.

HRISTIC (Stevan), sırp besteci ve orkestra yöneticisi (Belgrad 1885 - ay. y. 1958). Leipzig'de S. Krehl ve Nikisch'in öğrencisi oldu. Müzik öğrenimini Moskova, Roma ve Paris'te tamamladı. Belgrad'a döndükten sonra filarmoni orkestrasının şefliğini yaptı (1923-1934). Daha sonra 1934'e değin yönettiği operada orkestranın başına getirildi. 1937-1950 arasında konservatuvarda ders verdi. Bilimler akademisi'ne üye seçildi. Yugoslav besteciler birliği'nin ilk başkanıdır. Folklordan esinlenen Hristić, Balkanlar'a özgü temalar üzerine bestelediği *Ohrid efsanesi* (1933; ikinci versiyon 1958) adlı balesiyle ünlendi. Önemli yapıtları arasında *Diriliş* oratoryosu (1912), *Ortodoks requiem*'i (1918) ve *Suton* (1925; ikinci versiyonu 1954) adlı dram anılmalıdır.

HRİSTO Lavtacı, Hristaki denir, rum asıllı türk besteci (öl. İstanbul 1914). Kardeşleri Lavtacı Andon ve Lavtacı Civan ile birlikte gazinolarda çalarak hayatını kazandı. Hacı Arif ve Şevki beylerin üsluplarını kaynaştırdığı şarkılarından bazıları çok ünlüdür: *Gidelim Göksu'ya bir âlemi ab eyleyelim* (kürdilihicazkâr), *Çalıma bak efede* (rast), *Sûy-i Kâğıthane'de mecnun misal* (segâh), *Cihan leyl ü nehar ağlar benim çün* (şevkefza).

HRİSTOV (Kiril), bulgar şair (Stara Zagora 1875 - Sofya 1944). *Pesni Vazdişki* (1896) ve *Trepeti* (1897) adlı şiir kitaplarıyla bulgar edebiyatına taze bir soluk getirdi, ona epikurosçu ve erotik bir nüans kazandırdı. Ayrıca, *Ceda Na Balkana* (1930) adlı epik bir şiir de yazdı.

HROMTAV, Kazakistan'da kent, Aktyabinsk'in yakınlarında yer alır. Krom ve nikel yatakları.

HRON, Slovakya'da ırmak, 289 km. Aşağı Tatralar'ın güney yamacındaki ve Krusné Hory dağlarının kuzey yamacındaki suları toplar. Banská Bystrica yönetim bölgesini ve kentini aşar. Estergon'un karşısında Tuna'ya kavuşur.

HROTSVİTHA → ROSWİTHA ya da HROTSVİTHA VON GANDERSHEİM.

HROZNÝ (Bedřich), çek arkeolog ve dilbilimci (Lysá nad Labem 1879 - Prag 1952). Viyana Üniversitesi'nde (1905), daha sonra Prag'da Karel üniversitesi'nde profesör (1919-1952). Hitit çivi yazısını çözdü, Boğazköy'de ortaya çıkarılan hitit kral arşivleri üzerinde çalışırken hititçenin hint-avrupa dilleri ailesine bağlı olduğunu ve hitit ülkesinde bu aileden olmayan dillerin varlığını (luvi dili ve hurrice) kanıtladı. 1925'te yaklaşık 1 000 asur yazıtının bulunduğu Kültepe kazısını yönetti. Yapıtları arasında *Sprache der Hethiter* (Hititler'in dili) [1915] ve *Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi* (Boğazköy'de hitit çivi yazısı) [1919] sayılabilir.

HRUB (EL-), esk. **el-Krub,** Cezayir'de kent, Konstantin'in G.-G.-D.'sunda; 39 700 nüf. Ticaret ve tarım merkezi.

HRUBIESZÓV, Polonya'da kent, Ukrayna sınırı yakınında, Lublin'in G.-D.'sunda; 18 000 nüf. Ticaret ve tarım.

HRUBİN (František), çek yazar (Prag 1910 - České Budějovice 1971). Meslek yaşamına 1933'te şiir yazarak başladı (*Zpívánoz z dálky*), bu şiirleri, ahenkli ve düşündürücü bir lirizmi içeren birçok kitap izledi (*Krásná po chudobě*, 1935; *Včeli plást*, 1940; *Zemĕ sudička*, 1941). Düşman işgalinden kurtuluştan sonra, *Jovoba noc* (1945) adlı şiiriyle üne kavuştu, bunu *Chléb socelí* (1945) ve *Hiroshima* (1948) izledi. *Proměna* (1957) ile ilk esin kaynağına, metafizik düşünceye döndü. Hrubín, ayrıca, birkaç tiyatro oyunu (*Srpnová neděle*, 1958; *Křišťálová noc*, 1961), bir öykü kitabı (*Zlatá reneta*, 1964) ve bir anı kitabı (*U stolu*, 1958) yazdı. Verlaine ve diğer bazı fransız simgecilerin en iyi çevirmenleri arasında yer alır.

HRUŞÇEV (Nikita Sergeyeviç), rus devlet adamı (Kalinovka, Ukrayna, 1894 - Moskova 1971). Yoksul bir ukraynalı köylü ailesinin çocuğuydu, kalifiye işçi oldu. 1918 yılında İşçi partisi'ne girdi ve iç savaşa katıldı. 1925'te partide görev aldı ve Kaganoviç'in desteğiyle Ukrayna komünist partisi'nin Merkez komitesi'ne girdi. Moskova'da Kaganoviç'in yardımcılığını yaptıktan sonra, 1934'te onun yerine bu kentin parti örgütünün başına geçti; yine aynı tarihte SSCB komünist partisi'nin Merkez komitesi'ne girdi. Ukrayna'da partinin birinci sekreterliğine seçildi (1938-1949), stalinci tasfiye ve ruslaştırma siyasetlerinde rol oynadı: 1939'da, SSCB

komünist partisi politbürosu'na girdi. 1944'te Ukrayna meclisi'nin başkanlığına getirildi ve 1947'de birkaç ay süreyle gözden düştü. Daha sonra yeniden partinin Moskova örgütünün başına geçti (1949). Merkez komitesi sekreterliğinde görevli olduğu sırada özellikle tarımsal sorunlarla ilgilendi. Stalin'in ölümünden sonra (1953), partinin birinci sekreterliğine atandı (eylül). Devleti yöneten Malenkov ile bir süre rekabet ettiyse de, Malenkov'un istifası bu duruma son verdi (1955); Bulganin, Malenkov'un yerine başkanlığa getirildi.

Partide öğretiye bağlılığı savunan Hruşçev ve üst yönetim halkın istekleri doğrultusunda yenilikler yapmayı (tüketim malları üretiminin artması, aflar) ve soğuk savaşla yaratılan uluslararası durumu yumuşatmayı vaat etti. 1954 yazından başlayarak Hruşçev, Yugoslavya ile uzlaşma zemini hazırladı, bunun etkisi bir yıl sonra kendini gösterdi (Belgrad ziyareti, mayıs 1955). Hruşçev 1955'te Cenevre'de yapılan zirve toplantısına katıldı. SSCB komünist partisi, 20. Kongresi'nde (1956), "barış içinde bir arada yaşama"yı dış siyasetinin genel çizgisi olarak belirledi. Kongre "kişiye tapma"ya karşı olduğunu açıkladıktan sonra, Hruşçev, stalinciliğin tasfiyesinin önderliğini yaparak, Stalin'in cinayetlerini "gizli rapor"dan, sovyet delegelere okuyarak ortaya çıkardı. Bu kongrenin açıklamaları, sosyalist blokta, özellikle de Polonya ve Macaristan'da (sovyet ordusunun ekim-kasım 1956'daki müdahalesi) büyük sarsıntılara yol açtı. İstifasını isteyen Prezidyum üyelerinin çoğunluğu tarafından eleştirilen Hruşçev, görevlerini Merkez komitesi genel kurulu'na onaylattı. Prezidyum'dan Molotov, Kaganoviç ve Malenkov'u, sonra da Jukov'u tasfiye ederek 1958'de Bulganin'i Konsey başkanlığına getirdi. Böylece daha önce Stalin'in de yaptığı gibi, parti ve devletin yönetimini ele aldı.

Ülkenin içişlerinde, Hruşçev, özellikle tarım alanında, bakir toprakların tarıma açılması kampanyasını başlatarak (1955'ten sonra) ve ekonominin yönetimini merkeziyetçilikten ve yoğunlaşmadan kurtararak (1957'den başlayarak) büyük reformlara girişti. Yedi yıllık plan (1959-1965) ve 21. Kongre (1959), SSCB'de komünist toplumun kurulmasını gündeme getirdi. Ama ağırlaşan tarımsal sorunların doğurduğu düşkırıklığı ve 1962-63 reformlarının doğurduğu düzensizlik (özellikle partinin yerel organlarını yeniden düzenleyen reform) yüzünden Hruşçev'in saygınlığı büyük ölçüde zarar gördü.

Dış siyasette Hruşçev, hidrojen bombasını elinde bulunduran güç olmanın (1953'te hazır durumdaydı) avantajını iyi kullandı. Süveyş kanalı bunalımına müdahale etti (1956), SSCB'nin Üçüncü dünya'yla, Hindistan ile ve arap ülkeleriyle ilişkilerini geliştirdi. Buna karşılık, SSCB'nin Çin ile ilişkileri bozuldu, 1961'deyse kopma durumuna geldi. 1959'da Hruşçev ABD'ye sıcak bir ziyaret yaptı, ama ertesi yıl Paris'te toplanan zirve toplantısına katılmayı reddetti. 1961'de Berlin duvarının yapılması ve Küba bunalımı (1962) ABD ile SSCB'nin arasında tehlikeli bir sürtüşme yarattı.

Hruşçev'in siyasetinin öbür cephesi, tepki göstermeye eğilimli bir irade gösterisiyle maceracılığa dayanıyordu. Hruşçev Merkez komitesi'nin 1964 ekiminde toplanan genel kurulu tarafından görevlerinden alındı.

HRVATSKA → HIRVATİSTAN.

HTR Nük. müh. İng. *High Temperature Reactor*'un başharflerinden oluşan kısaltma; kalbi, 800 °C'a erişen, hatta geçen sıcaklıklarda ısıl enerji üreten bir nükleer reaktörü belirtir.

HU a. (ar. *hüve,* o'dan *hū*). *Esk.* **1.** Tasav. Allah anlamına gelen zikir sözcüğü (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hu çekmek, hu demek,* ayin boyunca sürekli "hu" demek. ‖ *Hu -keşan,* "hu" çekenler; eskiden yeniçeri ortalarında bulunan bektaşi dervişleri.

◆ ünl. *Tkz.* "Baksana, nerdesin" anlamında kullanılan sözcük: *Hu komşu! Evde misin?*

—ANSİKL. Allah'ın yetkinliğini, yüceliğini, ululuğunu, aşkınlığını dile getiren "Hu" (O) sözcüğü, içeriğindeki genellik nedeniyle Allah'ı insanlar tarafından bilinmeyen bütün yönleriyle, evrendeki bütün tecellileriyle tanıtmayı ve onaylamayı amaçlar. Bu nedenle, ünlü islam düşünürü Gazali, *Mişkat ül-envar* adlı yapıtında "avam"ın (sıradan insanlar) tevhidinin *Lailaheillallah* (Allah'tan başka tanrı yoktur), "havass"ın (bilgeler, sufiler) tevhidinin *Lailaheillahu* (O'ndan başka tanrı yoktur) biçiminde olduğunu belirtir. Buna göre, şeyler O'nun yansımasıdır; her şey O'nda başlar, O'nda biter.

Arap abecesindeki "he" harfinin iki gözlü biçiminden esinlenen bazı sufiler, "Hu" sözcüğünden "Tanrı'nın her şeyi gören gözleri", "iki tarikat büyüğünün birleşmesi", "sufinin Tanrı ile tekleşmesi" gibi simgesel anlamlar çıkarırlar.

Tarikatlarda "Hu" sözcüğü ile yapılan ve *Hu çekmek* diye adlandırılan zikir çok yaygındır. Örneğin mevlevilikte mürit, "Destur!" diyerek izin ister; içeridekiler "Gir!" anlamına "Hu" diyerek karşılık verirler. Sema ayini sonunda da "Dem-i Hazret-i Mevlana, sırrı Şems-i Tebrizi, Kerem-i İmam Ali, Hu diyelim" denilerek ayine katılanlar uzunca bir Hu çekerler.

HUACA a. Arkeol. Eski Perulular'ın ve öteki komşu halkların ölülerini, ölünün işine yarayan pek çok eşyayla birlikte çömelmiş olarak gömdükleri yeraltı mezarları. (Mezarın üstüne bir oda, bir kurgan ya da taştan bir tepecik yapılırdı.)

HUACHİPATO, Şili'de yer, Concepción'un K.-B.'sında, San Vicente körfezinde. Demir-çelik merkezi.

HUACHO, Peru'da (Lima yönetim bölgesi) kent, Büyük Okyanus kıyısında, Callao'nun K.'inde; 36 700 nüf. Balıkçılık limanı (hamsi). Balık unu. Tuzlalar.

HUAGARUNCHO ya da **HUAGARUANCHUA sıradağları,** Peru'daki Andlar'da kütle, Doğu sıradağları'nda; en yüksek noktası 5 748 m'dir ve J. Kempe yönetimindeki bir ingiliz ekibince 1956'da fethedilmiştir.

HUA GUOFING ya da **HUA GUOFENG,** çinli sayaset adamı (Hunan'da 1920). Japonlar'a karşı savaşan gerilla örgütüne katıldı ve 1940'ta komünist partiye girdi. 1949'dan sonra, Hunan'da toprak reformunu uyguladı, eğitim ve ekonomiyle uğraştı. 1966'da, kızıl muhafızlar tarafından "kızıl kapitalist" olarak suçlandı, ancak durumunu korudu. 1970'ten başlayarak, Hunan'da parti genel sekreterliğini üstlendi. Pekin'e dönüşünde, 1973'te Siyasi büro'ya girdi. 1975'te başbakan yardımcısı ve kamu güvenliği bakanı oldu. 1976'da Cou Inlai'nin ölümünden sonra, çatışan fraksiyonları birleştirebilecek tek kişiydi. 8 nisandan sonra, Dıng Şiaoping'in ikinci kez gözden düşmesi üzerine başbakanlığa ve merkez komitesinin birinci başkan yardımcılığına getirildi. 1976 sonbaharında, Dörtler Çetesi tutuklanınca partinin başına geçti. Dıng Şiaoping, Hua Guofing'ın bu görevden ayrılmasını sağlamak için dört yıldan fazla uğraştı. 1978'de Merkez komitesi'nde özeleştirisini yaptı. Haziran 1981'de, Hu Yaobang lehine, parti başkanlığından istifa etti ve XII. kongre sırasında, eylül 1982'de Siyasi büro'dan çıkarıldı. 1987'deki XIII. kongre'ye Merkez komitesi üyesi olarak katıldı.

HUA-HİN, Tayland'da kent, Tayland körfezi'nde; 21 400 nüf. Sayfiye merkezi.

HUAHİNE, Fransız Polinezyası'nda ada (Société takımad.); 4 479 nüf. (1988).

HUA HONG, Laos'un kuzey kesiminde il, Tayland, Birmanya ve Çin sınırında; 12 900 km²; 133 000 nüf. Merkezi, *Ban Huei-sai.*

HUAİ, Çin'in doğusunda ırmak; ırmağın havzası (yaklaş. 210 000 km²), Huang Hı ile Yangzi Ciang'ın havzaları arasındadır ve Ciangsu'da Şandong yarımadasının G.'inde Sarı deniz'e dökülür; 1 080 km. 1949'da bölgede yaşayan 15 milyon kadar insan, Huai ırmağının sularının düzensizliği ve aşağı kesim yatağının yaz debisini akıtabilecek yetenekte olmaması nedeniyle sürekli su baskını tehdidi altındaydı. 1950'de Çin'deki akarsuları düzenlemeye yönelik büyük çalışmalar Huai ile başladı: 1955'ten sonra, ırmağın yukarı sol kolları üzerinde (Huaiyang Şan'ın yamaçlarında) beş biriktirmeli baraj yapıldı. Ayrıca, orta çığırda da başka barajlar ve aşırı oyulmuş kıyı göllerine giden derivasyon kanalları yapıldı. Irmağın fazla sularını toplayan Hongzı gölü düzenlendi ve yeni bir kanalla ırmağa bağlandı; iyice aşağı kesimde bir sulama kanalı açıldı. Toplam olarak 140 000 km uzunluğundaki kanalların ırmağı denetime alma ve 1,6 milyon ha'lık alanı sulama olanağı verdiği sanılmaktadır.

HUAİNAN, Çin'de (Anhuei) kent, Huai kıyısında; 674 000 nüf. (1990).

Huainan Zı, İ.Ö. II. yy.'da, Han'lar sülalesinden imparator ailesi üyesi bir Huainan prensinin sarayında yazılmış çince felsefe yapıtı. Bu yapıt, yazıldığı döneme ait düşünceler ve bilimsel bilgiler bakımından tarihsel bir önem taşır. Birçok bölümü, taocu bir esinle yazıldığını göstermektedir.

HUAİYANG ŞAN, Çin'de (Anhuei ve Hubei) eski kütle, Çinling'i G.-D.'ya doğru devam ettirir ve yer yer 1 000 m yükseltiye ulaşır. Huai havzasını Orta Yangzi Ciang havzasından ayırır.

HUALLAGA, Peru'da ırmak, Marañón'un kolu; 1 040 km. Cerro de Pasco'nun K.-B.'sından, Orta sıradağlarının batı bölümünden doğan Huallaga, Orta sıradağlarını, sonra batıya doğru ilerleyerek Doğu sıradağlarını aşar. Aşağı çığırı ulaşıma elverişlidir. Vadisinin bir bölümü, tropikal ürünleriyle (kahve, pirinç, çay, kauçuk ağacı, yağ palmiyesi) önemli bir tarım bölgesidir.

HUAMBO, esk. **Nova Lisboa,** Orta Angola'da kent; Benguela demiryolu bu kentten geçer; yönetim bölgesi merkezi; 62 000 nüf. —*Huambo yönetim bölgesi,* 30 667 km²; 1 368 000 nüf. (1990).

HUANAKO a. Zool. GUANAKO'nun eşanlamlısı.

HUANCAVELİCA, Peru'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Batı sıradağlarında, 3 660 m yükseltide; 15 900 nüf. Bu kent, sömürge döneminde, cıva madenleri nedeniyle ün kazandı. —*Huancavelica yönetim bölgesi,* 21 079 km²; 376 000 nüf. (1990).

HUANCAYO, Peru'da kent, Junín yönetim bölgesinin merkezi, Andlar'da, Lima'nın D.'sunda; 207 600 nüf. (1990). Mantaro'nun suladığı verimli bir havzada bulunan kent, bir ticaret merkezi ve demiryoluyla Lima'ya bağlanan bir karayolu kavşağıdır. Kızılderililer'in yoğun olduğu havza, kıyı kentlerine yönelik bir göçün odağıdır. Besin ve tekstil sanayileri.

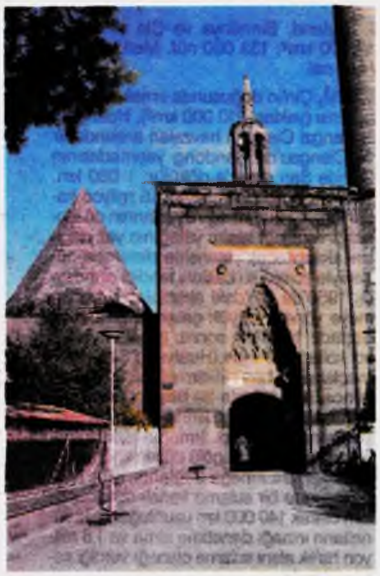
HUANCHACA, Bolivya'da (Potosí yönetim bölgesi) kent, 4 102 m yükseltide, Chichas sıradağlarının yamacında kurulmuştur. Gümüş, kurşun ve antimuan madenleri.

Huandhatun külliyesi, Kayseri'de Anadolu Selçukluları döneminden yapılar topluluğu. Cami, medrese, kümbet ve hamamdan oluşan külliyeyi Alaettin Keykubat I'in eşi Mahperi Huand Hatun yaptırdı (1235-1238). Anadolu Selçukluları dö-

C. Vioujard-Gamma

Hua Guofing (ağustos 1978'de)

Huandhatun külliyesi
Kayseri

neminin ilk külliyesi olması açısından önemlidir. Tüm yapılar kesme taştandır. Caminin kalın çevre duvarlarının köşelerinde ve cephelerde, yuvarlak ya da dikdörtgen kuleler vardır. Dikdörtgen planlı yapı mihrap önü kubbesi, eyvan ve küçük kare avluyla belirginleşmiş orta sahınıyla Malatya Ulu camisi'ne benzer. Yanlara doğru genişleyen mihrap bölümüyse Kayseri ve Erzurum Ulu camilerini andırır. Yapının içi, geometrik geçmeli kuşakla süslü mihrabı dışında yalındır. Daha büyük ve anıtsal olan B.'daki taçkapı da geometrik süslemeli ve mermer yazıtlıdır. Caminin bakışık planı K.-B. köşesine eklenen kümbetle bozulmuştur. Sekizgen planlı, piramit külah örtülü kümbetin içi yalın olmasına karşılık, dışı yuvarlak sütunlar, kemerler, üçgen alınlıklarla süslüdür. Buradan gene caminin K.-B.'sındaki medreseye geçilir. Dikdörtgen planlı iki eyvanlı medreseler planındaki yapıda, revaklı avlunun yanlarına sekizer oda yerleştirilmiştir. Giriş eyvanının karşısındaki ana eyvan, dershanedir. B.'daki kapı, mukarnaslı yarım kubbelidir. Külliyenin çifte hamam planındaki hamamı 1968-1969'da onarılmıştır. Medrese günümüzde Etnografya müzesi olarak kullanılmaktadır.

HUANDOY, Peru Andları'nda dağ, Blanca sıradağlarında. Birbirinden ayrı dört doruğu vardır. En yüksek doruk *Huandoy Norte*'ye (6 395 m) ilk defa 1932'de avusturyalı E. Hein ve E. Schneider tırmandı. *Huandoy Sur*'un aşırı kabarık güney cephesini, R. Desmaison'un yönettiği bir dağcılık ekibi 1976'da fethetti; R. Desmaison, 1978'de doruğa en kestirme yoldan tırmanmayı başardı.

HUANG BİNHONG, çinli ressam (Şişien 1863 - Hangcou 1955). Klasik Çin resmiyle yenilikçi anlayışı bağdaştırdı ve sanat üstüne klasik yazılar içeren dev bir antoloji yayımladı: *Meişukongşu* (1911).

HUANG CHAO → HUANG ÇAO.

HUANG CIN ya da **HUANG ZHEN,** çinli siyaset adamı (Anhuei'de 1907). 1927-1935 arasında Mao Zıdong'un yardımcılığını yaptı. Japon işgali sırasında direniş hareketine katıldı. Budapeşte (1950-1954), sonra Cakarta (1954-1961) büyükelçisi oldu, Bandung konferansı'na katıldı (1955). Çin dışişleri bakan yardımcısı (1961) ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin ilk Paris büyükelçisi (1964) oldu. Komünist parti merkez komitesi üyesi olarak, Çin -amerikan görüşmelerinde ön planda rol oynadı, daha sonra Washington'da Çin irtibat bürosu yöneticiliğine atandı (1973-1977).

HUANG CÜNBİ ya da **HUANG JUNBİ,** çinli ressam (Guangdong ili 1899). Çağlayan manzaralarıyla ün yaptı.

HUANG ÇAO ya da **HUANG CHAO,** çinli asi önder (öl. 884). Bir tüccar ailesinin oğluydu, Şientong dönemindeki (860-875) büyük kıtlıklardan yararlanarak Tanglar'a karşı ayaklandı. Kuvvetlerini, Vang Şienci'nınkilerle birleştirdi, kendini imparator ilan etti ve dutlukları (dolayısıyla da ipek ticaretini) tahrip ederek Kanton'u ve Güney Çin'i uzun süre kan ve ateşe boğdu (879). Sonunda öldürüldü.

HUANG ÇUAN ya da **HUANG QUAN,** çinli ressam (Çıngdu 900'e doğr. - 965), özellikle çok gerçekçi çiçek ve kuş resimleriyle tanındı; yapıtlarında, kendi buluşu olan *mogu* tekniğini ("bastırılmış çevre çizgili teknik") kullandı.

HUANGDİ ("Sarı hükümdar"), efsanevi Çin hükümdarı (doğm. İ.Ö. 2074'e doğr.). Geleneğe göre, bütün sanatlar onun zamanında bulunmuş, karısı da halka ipekböceği yetiştirmeyi öğretmiştir. Özellikle miladi tarihin başlangıcından itibaren, Lao Zi'nin yanı sıra, taocu mezheplerin, simyacıların ve demircilerin büyük koruyucularından biri oldu. Sihirli bir kazanın dökümünü yaptıktan sonra bir ejderin sırtında gökyüzüne çıktığı söylenirdi. Onun, gökgürültüsünü temsil eden cin olduğu da ileri sürülür.

Huangdi suvın ya da **Huangdi suwen,** geleneksel olarak efsanevi hükümdar Huangdi'nin kaleme aldığı kabul edilen, en eski Çin tıp kitabı.

HUANG GONGVANG, çinli ressam (Çangşou 1269-1354). *Dört büyük usta Yüen*'in en büyüğüdür. Manzaraları beş yüz yılı aşkın bir süre ülkenin kültür yaşamını etkilemiştir. Kendiliğinden ve içten sanatıyla, çarpıcı biçimde yalın bir görünüş altında gündelik şeylerin bütün tadını vermeyi bilir.

HUANG HI ya da **HUANG HE,** Kuzey Çin'in en büyük ırmağı. Yangzi Ciang'dan sonra ülkenin ikinci büyük ırmağı olan 4 845 km uzunluğundaki Huang Hı, 220 milyon insanın yaşadığı 745 000 km²'lik bir havzayı akaçlar. Takma adı "Sarıırmak", taşıdığı çok büyük miktardaki löslü alüvyonun ırmağa verdiği renkten gelir; taşıdığı katı yükün toplam hacminin yılda 1,6 milyar ton olduğu sanılmaktadır ve ırmak işte bu yüküyle temelin bir çökün-tüsünde Kuzey Büyük Ovası'nı (boyutları 700 km × 900 km) oluşturmuştur. Irmağın deltası, Bohai körfezinde denize doğru yılda yaklaşık 100 m ilerlemektedir.

Bayan Kara sıradağlarındaki Çinghai'de, yaklaşık 4 500 m yükseltide doğan Huang Hı, başlangıçta Tibet platosunu G.-D.'ya doğru akaçlayan ırmaklardan biridir. Daha sonra bir dizi dirsek çizerek Animaçing kütlesini aşar ve kuzeye dönerek Lancou havzasına ulaşır. Yukarı çığırı boyunca ırmağın vadisi dar ve derine gömülüdür. Lancou'da denize 1 500 km uzaklıktadır; ne var ki büyük bir dirsek çizerek Moğol platosu sınırına kadar K.'e doğru ilerler; buradan D.'ya dönerek Moğol platosunun yanında akar; daha sonra G.'e dönerek Çinling'in kuzey eteğini sınırlayan tektonik oluğa ulaşır. Burada, Büyük Ova'nın girişine kadar B.'dan D.'ya doğru ilerler. Lancou'dan Baotou'ya kadar (G.-K. ve B.-D. kesimleri) geniş bir vadide akar; ama sonuncu K.-G. kesiminde lösü platolara gömülür. Aşağı çığırı (800 km), bentlerle kesilen alüvyon ovalarında akar. 1324'ten aşlayarak Şandong'un G.'inde akan ırmak, 1851'deki bir taşkından sonra bugünkü yönünü kazandı. 1887'de, yeniden G.'e ve Huai'ye doğru yöneldi; 1889'da ırmak yeniden bugünkü yatağına kavuşturuldu. Huang Hı'nın düzensizliği bu ırmağı ölümcül bir ırmak haline getirmektedir. Yılda yalnızca 47 milyar m³ su akıtır (Yangzi'den 20 ve Ren'den iki defa az): çünkü hem ırmağın çığırı buharlaşmanın ve toprağa sızmanın debiyi azalttığı Moğol çölüne kadar uzanır, hem de ırmak havzası az yağış alır (yılda 400-600 mm). Ne var ki yağışlar yazın yoğun biçimde düşer ve büyük taşkınlara neden olur; bu taşkınlar sırasında ırmak bentlerini yıkar, ovayı sular altında bırakır: yıllık ortalama debisi 1 500 m³/sn olmasına karşılık bu sırada debi 20 000 m³/sn'yi bulabilir (1843 ağustosunda 36 000 m³/sn). Milyonlarca can alan Huang Hı, sulama için az, ulaşım içinse daha da az yararlıdır. Çin Halk Cumhuriyeti Huang Hı'nın akışını denetim altına almaya çalışmaktadır. İlk çalışmalarla aşağı kesimdeki bentler güçlendirilmiş (1 800 km), Şandong'ta (Dongping gölü) ve Hınan'da (Çangyüen) suların azaldığı havzalar düzenlenmiş, pamuk tarlalarını sulama olanağı veren "Halkın zaferi kanalı" (Cıngcou ile Şinşiang arasında) yapılmıştır. 1955'te, orta çığırda 46 baraj yapılmasını (en büyük ikisi, yani Lancou'nun yukarı kesimindeki Liucia ve ağzı Büyük Ova'da olan Sanmın tamamlanmıştır; öbürkülerse henüz yapım halindedir) ve daha şimdiden gerçekleştirilmiş binlerce yerel tesisi öngören bir genel düzenleme planı kabul edilmiştir. Ne var ki ırmağın taşıdığı döküntüler bütün bu barajları aralıksız doldurmaktadır; ırmağın barajları doldurmasını azaltmak için, lösü bölgede milyonlarca ha'lık alanı ağaçlandırma çalışmaları sistemli biçimde sürdürülmektedir. Bu çalışmalar sonuçlandığında 500 t'luk gemiler Lancou'ya yanaşabilecek, 110 TWsa elektrik enerjisi elde edilecek ve 50 milyon ha'lık alan sulanacakır. Başlangıçta bu çalışmalar için yetmiş yıl öngörülmüştü, ne var ki sovyet yardımının kesilmesiyle belli bir gecikme ortaya çıktığından Huang Hı daha uzunca bir süre Çin'

F. Valla-Pitch

Huandoy

in büyük şantiyesi olmaya devam edecektir.

HUANG JUNBİ → HUANG CÜNBİ.

HUANGPU, Çin'de (Ciangsu) küçük kıyı ırmağı, Yangzi Ciang halicinin güney kıyısına dökülür; kıyısında Şanghay limanının bulunduğu ırmak, açık deniz gemilerinin girmesine olanak verecek derinliktedir.

HUANGPU, Çin'de (Guangdong) Kanton'un ön limanı, Şi Ciang'ın deltasında. Konteynerler için tesisler. Petrokimya kompleksi. —1924-1927 arasında, sovyet teknisyenlerinin katkılarıyla, Guomindang subaylarını yetiştirme merkezi burada çalıştı.

HUANG QUAN → HUANG ÇUAN.

HUANG SHEN → HUANG ŞIN.

HUANGSHİ → HUANGŞİ.

HUANG ŞIN ya da **HUANG SHEN,** çinli ressam (Ninghua, Fucien, 1687 -1768'den sonr.). *Yangcou'nun sekiz eksantrik kişisi*'nden biri; günlük yaşam resimleri ve çatısı sağlam olmayan ama özgün manzaralar yaptı.

HUANGŞİ ya da **HUANGSHİ,** Çin'de (Hubei) kent, Yangzi Ciang kıyısında; 442 400 nüf. (1990).

HUAN TİNGCİEN ya da **HUAN TINGJIAN,** çinli şair ve hattat (Ciangşi 1045 - öl. 1105). *Tsi* tarzında Songlar'ın büyük şairi, esin ve ülküsünü buddhacı ve taocu kuramlardan aldı.

HUANG ZHEN → HUANG CIN.

HUANGHE, Kuzey Kore'de demir-çelik merkezi, Pyongyang'ın G.'inde.

HUANTSÁN, Peru Andları'nda dağ, Blanca sıradağlarının güneyinde; 6 395 m. Dağa ilk tırmanışı L. Terray ile hollandalı E. Egener ve M. T. de Booy gerçekleştirdi (1952).

HUÁNUCO, esk. **San León de Huánuco,** Peru'da kent; yönetim bölgesi merkezi, Orta sıradağlarda, rlo Huallaga kıyısında; 41 100 nüf. (1990). Besin sanayileri. —*Huánuco yönetim bölgesi*, 35 315 km²; 609 000 nüf. (1990).

HUANUNİ, Bolivya'da madencilik (kalay) merkezi, Oruro'nun G.-D.'sunda.

HUA PANH, Laos'un doğu kesiminde il, Vietnam sınırı yakınında; 16 300 km²; 209 921 nüf. Merkezi *Sam Neua*. Hayvancılık ve göçebe pirinç tarımıyla uğraşan Taylar ve Meolar (ya da Miaolar), ormanlarda, *Laccaria*'lar ve özellikle aselbentler toplarlar. Bölge, uzun süre Anamlılar'la Laoslular arasında çekişme konusu olmuştur.

HUARAL, Peru'da kent, Lima'nın K.'inde; 20 300 nüf. Ticaret ve tarım (pamuk, meyveler, sebzeler) merkezi.

HUARÁZ, Peru'da kent, Ancash yönetim bölgesinin merkezi, derin Santa havzasında, Andlar'ın ortasında; 29 700 nüf. Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi; ekimlerin taraçalarda yapılması ürün çeşitliliğine (şekerpancarı aşağıda, patates ve çavdar yukarıda) yol açmaktadır; ne var ki bu taraçaların bir bölümü 1970 depreminde yıkılmıştır.

HUARİ ya da **WARİ,** yüksek Peru yaylalarında, Ayacucho yakınında arkeolojik sit. Aynı zamanda bir tören alanı ve yerleşme merkezi olan Huari çok geniş bir alanda yayılır. Yontulmamış yüksek taş duvarlardan oluşan dikdörtgen biçiminde surların içinde iki ya da üç katlı yapılar vardır; burada yığma taş bloklarından yapılmış yeraltı kompleksleri ortaya çıkarılmıştır. Huari İ.S. 600-1000 yıllarında büyük bir metropoldü; Tiahuanaco'dan etkilenen huari üslubunun özellikleri bütün Peru topraklarına bu dönemde yayılmıştır. Huari kültürü, mimarlık sanatının yanı sıra, seramik, dokuma ve maden işlemeciliği alanında da çeşitli üsluplar yarattı. Kent, orta ufuk çağının sonlarına gelmeden terk edildi, ancak bu dönemin son iki yüzyılı boyunca bölgedeki çok sayıda üslupta Huari etkisi belirgindir.

Baumgartner-Explorer

Huang He'nin Lancou'daki kesimi

Huari Bumedyen, Cezayir kentinde uluslararası havalimanı.

HUARMEY, Peru'da (Ancash yönetim bölgesi) kent, Büyük Okyanus kıyısında; 11 800 nüf. Balıkçılık limanı (hamsi). Balık unu.

HUARÓN, Peru'da (Pasco yönetim bölgesi) madencilik merkezi, Batı sıradağlarında 4 000 m'yi aşan yükseltide (çinko, bakır, kurşun ve gümüş). Konsantre madenler dar bir demiryoluyla Oroya'ya gönderilir.

HUART (Clément İMBAULT), fransız doğu bilimci (Paris 1854 - *ay. y.* 1926). Doğu ülkelerinde 23 yıl konsolos olarak çalıştı. 1898'de Paris'te, Yaşayan doğu dilleri okulu'nda farsça profesörlüğüne atandı. 1908'de Yüksek etütler okulu müdürlüğüne getirildi. Babilik, İran kültürü, dil ve edebiyatı, arap tarihi, türk dili ve tarihi üzerinde çalıştı. Bu konulara ilişkin *La Religion du bab* (Bab dini, 1884), *Grammaire élémantaire de la langue persane* (Fars dilinin ana grameri, 1899), *Littérature arabe* 1902 (bu kitap *Arap ve arap dilinde islam edebiyatı* adı altında türkçeye çevrildi, 1944), *Histoire des arabes* (Arap tarihi, 1912-1913), *Bibliographie ottomane* (Osmanlı bibliyografyası, *Journal asiatique*'te dizi yazılar) adlı yapıtlarını yayımladı. Ahmet Eflaki'nin *Menakıb-ül -Arifin*'ini (Ariflerin menkıbeleri), *Les Saints des Derviches Tourneurs* adıyla fransızcaya çevirdi (1918-1922).

HUÁSCAR, İnka (Peru) imparatoru (öl. 1532), imparator Huayna* Cápac'ın meşru oğlu. Huayna Cápac, ona, başkenti Cuzco ile birlikte imparatorluğun güneyini verdi. İmparatorluğun kuzeyinde, Quito'da hüküm süren üvey kardeşi Atahualpa*, Huáscar'a karşı ayaklandı ve onu öldürmeyi başardı. Bu hanedan kavgaları, İspanyollar'ın İnka krallığı'nı ele geçirmelerini kolaylaştırdı.

HUASCARÁN, Peru Andları'nın en yüksek noktası, Blanca sıradağlarında. Geniş, karlı bir düzlükle birbirinden iyice ayrılan iki doruktan oluşur; kuzey doruğuna (6 655 m) Annie S. Peck rehberleri G. Zumtaugwald ve R. Taugwalder ile tırmandı (1908); güney doruğunuysa (6 768 m) bir avusturya-alman dağcılık ekibi (F. Bernhard, P. Borchers, E. Hein, H. Hoerlin. E. Schneider) fethetti (1932). Huascarán'ın güney doruğunun etkileyici kuzey cephesine ilk kez R. Paragot yönetimindeki bir fransız ekibi tırmandı (1966). Ulusal park.

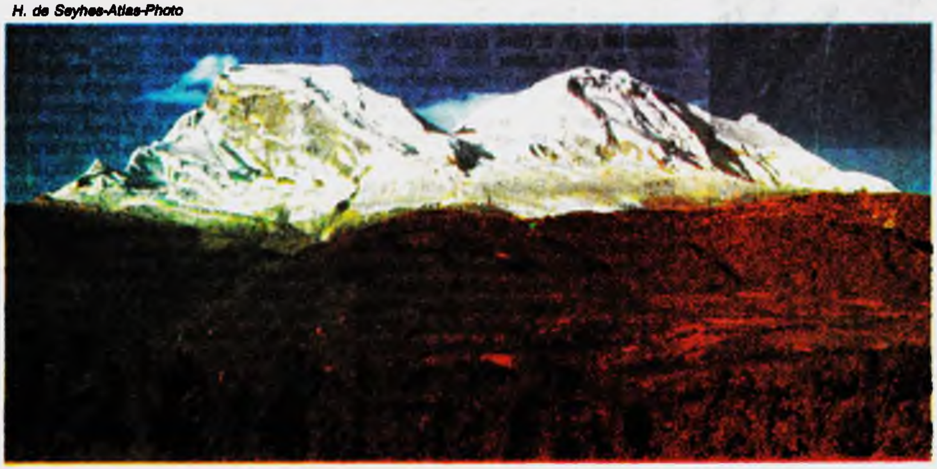
HUASCO, Şili'de liman kenti, Atacama'nın kıyısında, Huasco ırmağının denize döküldüğü yerde. Demir cevheri dışsatımı.

HUA ŞAN ya da **HUA SHAN,** Çin'de (Şaanşi) dağ, Huayin'in G.'inde; Çin'in 5 kutsal dağından biridir.

HUASTEKÇE a. Maya dil ailesinden, Huastekler'in konuştuğu yerli dili.

HUASTEKLER, Meksika Kızılderilileri; kolomböncesi dönemden beri bugünkü San Luis Potosí, Tamaulipas, Veracruz, Hidalgo, Querétaro ve Puebla yönetim çevrelerini içine alan toprakların bir bölümünde yaşamaktadırlar. Arkeolojik kalıntıların zenginliğine karşın, bu bölge hâlâ daha pek iyi bilinmemektedir. Huastekler'in maya dil ailesine bağlı oldukları, ama klasiköncesinden beri Güney Meksika ve

H. de Seyhes-Atlas-Photo

Huascarán

Giraudon

dişi Bereket tanrısı figürü
Huastecler sanatı
Mexico Ulusal antropoloji müzesi

Caltech

Edwin Powell Hubble (1947'de)

Guatemala Mayaları'ndan ayrıldıkları sanılmaktadır. Las Flores ve Tamuin sitlerinin gösterdiği gibi Huasteca, en parlak dönemine klasiksonrasında (950-1500) ulaştı. Ulu kişileri ya da tanrıları temsil eden güzel heykeller bu zamandan kalmıştır. Yuvarlak biçimli yapılar, genellikle Quetzalcóalt*'a adanan tapınaklar huastec mimarisini temsil eder. Aztek ve daha sonraları ispanyol egemenliğine karşın, Huastecler, kendilerine özgü kültürel özelliklerini korudular. Sayıları yaklaşık 19 000' dir (1960) ve tarım ve zanaatçılıkla geçinen üç gruba (Potosiler, Tantoyucalar, Sierra Otontepecler) ayrılırlar.

HUAVA a. Meksika'da Tehuantepec kıstağının güney kıyısında konuşulan yerli dilleri öbeği.

HUA YEN ya da **HUA YAN,** çinli ressam (Fucien eyaleti, 1682-1765), *Yangcoulu sekiz eksantrik ressam*'dan biri. Bunların en yeteneklisi ve en yetkin tekniğe sahip olanıydı. Manzaraları, böcek, kuş ve çiçek desenlerinin yalın üslubuyla ünlüdür.

HUAYHUASH sıradağları, Peru Andları'nda kütle, Blanca sıradağlarının G.'inde; *Nevado Yerupaya*'da 6 634 m; beş başka doruk 6 000 m'yi aşar. Bütün bu dağlar, dağcılara büyük tırmanma güçlükleri çıkarır.

HUAYNA CÁPAC, Büyük ya da **Fatih** lakabıyla anılır (öl. 1527'ye doğr.). İnka (Peru) imparatoru (1493-1525). İmparatorluğu kuzeyde, Kolombiya'nın bugünkü sınırına kadar genişletti. Öldüğü zaman, krallık, oğulları Huáscar ile Atahualpa arasında bölündü ve kardeş kavgası başladı.

HUB, -bbi a. (ar. *ḥubb*). *Esk.* Sevgi, bağlılık: *Hubb-i câh* (rütbe sevgisi, hırsı). *Hubb-i din* (din sevgisi). *Hubb-i dünya* (dünya sevgisi). *Hubb-i nefs* (nefsine düşkünlük): *"...biz onların insaniyetine değil hubb-i nefslerine müracaat ederiz..."* (Ahmet Muhtar ve Şükrü Kaya). *Hubb-i vatan* (vatan sevgisi).
—Esk. fels. *Hubb-i gayr* ya da *hubb-ül -gayr,* başkasını sevme, özgecilik. (fr. *altruisme* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HÛB sıf. (fars. *ḥūb*). *Esk.* **1.** Güzel, hoş, iyi. **—2.** *Hûbb-avaz,* güzel sesli. || *Hûb -hisal,* iyi karakterli. || *Hûb-rû,* güzel yüzlü: *"Nitekim ıyd irişe bir hûb-rû dilber gibi"* (Vasfi, XVI. yy.).
◆ a. Güzel insan, güzel kadın: *"Cenk iderler birbirleriyle tîgın içün hûblar"* (Fuzuli, XVII. yy.).

HUBACHER (Hermann), isviçreli heykelci (Biel 1885 - Zürich 1976). Cenevre Güzel sanatlar okulu'nda (1905) ve Viyana akademisi'nde (1906-07) öğrenim gördü. Önceleri gravür ve resimle uğraştı, ancak 1908'den sonra heykelcilikte karar kıldı. 1909-1912 arasında Paris'te bulundu ve Maillol ile Despiau'dan büyük ölçüde etkilendi. Bu yıllardan sonra Zürich'e yerleşerek büstler ve figürler üzerinde çalışmalarını sürdürdü (sanat tarihçisi Wölfflin' in büstü de bunlardan biridir).

HÛBAN çoğl. a. (fars. *ḥūb*'un çoğl. *ḥūbān*). *Esk.* **1.** Güzeller, iyiler: *"Olsun, dilerim, cihanda dâim / Hûban-ı cihan benimle kaim"* (A. H. Tarhan). **—2.** *Hûban -name,* güzeller ve yakışıklı gençler hakkında yazılan kitaplara verilen ad. || *Hûban-ı Dımışk,* Şam güzelleri.

Hubanname, Enderunlu Fazıl'ın çeşitli ulusların erkek güzellerini betimlediği mesnevisi (1837). Yazar, reisülküttap Ratip Efendi'ye sunduğu yapıtını sevgilisinin "Hangi ulusta güzel çoktur?" sorusuna yanıt olarak kaleme aldığını belirtir. Hindistan, İran, Bağdat, Mısır, zenci, habeş, Yemen, Mağrib, Cezayir, Tunus, Hicaz, Şam, Halep, Anadolu, Rumeli, Adalar, İstanbul, rum, ermeni, yahudi, çingene, tatar, arnavut, boşnak, çerkes, felemenk, ispanyol, ingiliz, Nemçe, moskof ve Yeni Dünya (amerikan) güzellerinin niteliklerini kendi görüşüne göre canlandırır, özelliklerini sayar. Yapıtta yer yer açık saçık beyitler vardır. Taşbaskısı nüshaları, hariciye nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından müstehcen görülerek toplattırılmıştır.

HUBAY (Jenő), macar kemancı ve besteci (Budapeşte 1858 - *ay. y.* 1937). 1882-1886 arasında Brüksel konservatuvarı'nda ders verdi. 1919-1934 arasında Budapeşte konservatuvarı'nı yönetti. Keman virtüozu olarak kendini kabul ettirdi. Operalar, senfoniler, keman konçertoları, sonatlar vb. besteledi.

HUBBARD dağı, Alaska'nın güney -doğu'sunda dağ, Saint Elias dağlarında, Kanada (Yukon) sınırında; 4 556 m.

HUBBLE (Edwin Powell), amerikalı astrofizikçi (Marshfield, Missouri, 1889 - San Marino, Kaliforniya, 1953). Araştırmalarını, sırasıyla Yerkes (1914), Wilson (1919) ve Palomar (1948) gözlemevlerinde yaptı. M31 Andromeda bulutsusunda yıldızların bulunduğunun anlaşılması (1923), Hubble'ın, Samanyolu'nun dışında da yıldız sistemlerinin, yani gökadaların varlığını belirlemesine olanak verdi. Daha sonra, gökadaların tayfında görülen sistemli olarak kırmızıya kayma olayını Doppler -Fizeau etkisi biçiminde yorumlayarak deneysel bir yasa ortaya koydu (1929); bu yasaya göre, gökadalar birbirinden, uzaklıklarıyla orantılı bir hızla uzaklaşır. Hubble, bu yasayla, Evren'in genişleme kuramının başarısına katkıda bulundu.

HUBBÜSELATİN a. Kuzey Anadolu'da yetişen, 1-1,5 m yükseklikte, ikiyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Euphorbia lathyris;* sütleğengiller familyası.)
—ANSİKL. Eczc. Hubbüselatinin tohumlarından çıkarılan yağ, hintyağı yaygınlaşmadan önce müshil olarak çok kullanılırdı. Tahriş edici olduğundan günümüzde kullanımı azalmıştır. Tohumlardan 6-12 tanesi toz haline getirilip ağızdan alındığında kuvvetli ishal yapar. Tohumdan çıkarılan yağ hap halinde alınır. Bir defalık dozu 0,30-1 g'dır, fazlası kanlı ishal yapar. Bu bakımdan tehlikeli bir ilaçtır.

HUBEİ, Çin'de il, Yangzi Ciang'ın iki kıyısında; 187 500 km²; 53 969 210 nüf. (1990). Yönetim merkezi *Vuhan.* Birbirinden farklı iki bölgeye ayrılır: B.'da, Yangzi Ciang'ın 200 km boyunca ünlü boğazlardan geçerek suladığı dağlık kesim (Sıçuan'da devam eder), yani Vuşanlar; D.'da, Dabie Şan ve Mufu Şan'ın (ırmak bu iki dağ arasında D.'ya yönelerek Ciangşi'ye girer) sınırladığı üçgen biçimli ova. Bu alçak çanakta (40 m) birçok göl bulunur ve Yangzi ile kolları menderesler çizer. Yaz tropikal iklim özelliklerini (temmuzda 29,3 °C) taşırsa da, kışlar soğuktur (ocakta 3,7 °C; 90 gün don) ve 104 günde (yaz) 1 189 mm (Vuhan'da) yağış düşer. Aynı zamanda ırmağın debisi de çok değişir. Kabarık dönemi kollarının (özellikle de Hanşui'nin) kabarık dönemiyle çakıştığında debisi 75 000 m³/sn'ye ulaşarak çok büyük taşkınlara yol açar. 1950'den bu yana yapılan büyük çalışmalar (Taipingkou barajı, Hanşuei'de Duciatai derivasyon kanalı), ovayı, içinden geçen ırmağın taşkınlarına karşı yavaş yavaş korumaya başlamıştır. Burada pirinç, bir kış ekimiyle (buğday, arpa, kolza, soya) nöbetleşe yetiştirilir ve pamuk sulanmayan alanlarda ekilir. Pekin-Kanton ana hat demiryolu, ulaşıma elverişli Yangzi Ciang'ı, Vuhan'daki çok büyük bir köprüyle aşar; il, Çin'in ortasında büyük bir kavşak noktasıdır; ayrıca Hanşui, Şian'a ve K.-B.'da Huang Hı havzasına doğru ulaşıma elverişli bir yol oluşturur. Daye ve Eçeng'in demir yatakları, Vuhan'da bir demir-çelik kompleksinin kurulmasına olanak vermiştir; Vuhan, ayrıca, ildeki başka sanayilerin büyük bölümünü (özellikle tekstil) de bünyesinde toplar.

HUBER (Wolf), alman ressam ve gravürcü (Feldkirch 1485 - Passau 1553). 1515'ten başlayarak Passau'daki piskoposluk sarayının ressamı oldu. Altdorfer ile Tuna okulunun son önemli temsilcisidir. Sunakarkalıkları, portreler ve çok sayıda manzaralar yaptı. Önemli yapıtları: Feldkirch kilisesi için *Azize Anna sunakarkalığı* (1521, Feldkirch ve Bregenz müzesi), Berlin-Dahlem'deki *Mısır'a kaçış* (1525'e doğr. - 1530).

HUBER (Hans), isviçreli besteci ve eğitimci (Eppenburg 1852 - Locarno 1921). Leipzig'de C. Reinecke'den piyano, E. F. Richter'den besteleme dersleri aldı. 1877'de Basel'de öğretmenliğe başladı. 1896-1918 arasında aynı kentin konservatuvarını yönetti. Romantik alman bestecilerden etkilendi, halk müziğinden de yararlandı. İsviçre'deki müzik yaşamında çok önemli bir rol oynadı. Çok sayıda vokal yapıtın ve oda müziği parçasının yanı sıra, 9 senfoni, senfonik şiirler, konçertolar, bir oratoryo, operalar (*Der Simplicius,* 1912; *Die Schöne Belinda,* 1916; *Frutta di mare,* 1918) ve 4 missa besteledi.

HUBER (Kurt), alman filozof ve müzikbilimci (Chur 1893 - Münih 1943). Köln'deki derslerinde hıristiyanca bir öğretiyi savundu; öğrencilerini "açık ve kesin ahlak ilkeleri, devlette adalet, insanlar arasında güven" uğrunda mücadeleye teşvik etti. Nasyonal sosyalist yönetime karşıydı; Hans ve Sophie Scholl, münihli öğrencileri ayaklandırmaya kalkışınca tutuklandı, ölüm cezasına çarptırıldı ve idam edildi.

HUBER (Klaus), isviçreli besteci (Bern 1924). Zürich'te Stefi Geyer'den keman, Willy Burkhard'dan besteleme; Berlin'de Boris Blacher'den besteleme dersleri aldı. 1950-1960 arasında Zürich'te, 1960-1963 arasında Luzern'de ders verdi. Basel Müzik akademisi'nde 1961'de kuram, 1964'te de besteleme öğretmenliğine getirildi. 1973'te, Freiburg im Breisgau Yüksek müzik okulu'nda besteleme dersi vermeye başladı. İlk yapıtını 1952'de bestelediyse de, ancak kontralto, keman ve çello için *Sechs kleine Vokalisen* (1955) ve kontralto ve oda orkestrası için *Oratio Mechtildis* (1957) adlı yapıtlarıyla dikkat çekti. Yapıtlarında, hem engin doğa sevgisi, hem de dinsel kaygıları dile gelmiştir. Başlıca yapıtları: orkestra için *Tenebrae* (1967; 1970'te Bonn kentinin Beethoven ödülü); koro, hoparlör, manyetik bant ve büyük orkestra için *... inwendig voller figur..* (1971) [A. Dürer'in 500. doğum yıldönümü dolayısıyla Nürnberg kenti tarafından ısmarlanmıştı]; kernan ve orkestra için *Tempora* adlı konçerto (1970); koro ve 9 çalgı için *Hiob 19* (1971); *Jot, oder die Reise ins Ungewisse, oder Wann kommt der Herr zurück* (opera, 1973); konusu A. Jarry'nin yapıtından alınmış *Im Paradies oder der Alte vom Berge* operası (1975); Ernesto Cardenal'in metni üzerine yedi bölümlü *Erniedrigt-Geknechtet-Verlassen -Verachtet...* oratoryosu (1981).

Huber *(Hans),* 1927'de Bern'de kurulan isviçre yayınevi. Tıp ve insan bilimleriyle ilgili kitaplar yanında çok sayıda tıp dergisi yayımlamaktadır.

Hubertusburg antlaşması, 15 şubat 1763'te imzalanan ve Yedi Yıl savaşı'na son veren antlaşma. Bu antlaşmayla, Avusturya kraliçesi Maria-Theresia, Silezya'yı kesin olarak Prusya'ya bıraktı ve sahip olduğu Glatz kontluğu'nu geri verdi. Saksonyalı August III ise kendi eyaletlerini korudu.

HUBEYB ya da **HUBEYBE** a. (ar. *ḥubeyb, ḥubeybe*). *Esk.* Habbecik, küçük tanecik, buğday.

HUBEYBAT çoğl. a. (ar. *ḥubeybe*'nin çoğl. *ḥubeybāt*). *Esk.* Küçük tanecikler, habbecikler.
—Esk. bot. *Hubeybât-ı mülevvene,* kromoplast.

HUBEYBE → HUBEYB.

HUBEYBİ sıf. (ar. *ḥubeyb* ve *-î*'den *ḥu-*

beybî). *Esk.* Tanecikli.

HUBEYB BİN ADİ EL-ENSARİ, islamlığın ilk şehitlerinden (öl. 625'ten sonr.). Uhud savaşı'nın ardından Huzeyl-ler'e tutsak düştü, Mekke'de köle olarak satıldı. Alıcısı tarafından Bedir savaşı'nda Haris'i öldürmüş olduğu gerekçesiyle kazığa bağlanarak işkenceyle öldürüldü. Hubeyb'in ölümü menkıbelere konu olmuştur.

HÛBÎ a. (fars. *ḫūb* ve *-î* 'den *ḫūbî*). *Esk.* İyilik, güzellik.

HUBLÂ a. (ar. *ḥublā*). *Esk.* Gebe, hamile.

HUBLİ, Hindistan'da (Karnataka) kent, Goa'nın D.'sunda, Umman denizi'ne dökülen Gangavalli'nin kıyısında; 647 640 nüf. (1991). [komşu kent Dharvar ile birlikte]. Pazar yeri. Tekstil sanayileri (pamuğun işlenmesi). Kırtasiye.

HUBR a. (ar. *ḫubr*). *Esk.* **1.** Bilme, bilgi. **—2.** Sınama, deneme.

HUBS a. (ar. *ḫubs*). *Esk.* **1.** Kötülük, fenalık. **—2.** Pislik, murdarlık.

HÛBTER sıf. (fars. *ḫūbter*). *Esk.* **1.** Pek güzel, en güzel. **—2.** Daha iyi, daha güzel.

HÛBTERİN sıf. (fars. *ḫūb* ve *-ter* ve *-in*'den *ḫūbterin*). *Esk.* En iyi, en güzel.

HUBUB çoğl. a. (ar. *ḥabāb*'ın çoğl. *ḥubub*). *Esk.* Su üzerinde oluşan kabarcıklar.

HUBÛB çoğl. a. (ar. *ḥabb* ve *ḥabbe*'nin çoğl. *ḥubūb*). *Esk.* Taneler, tohumlar.

HUBUBAT çoğl. a. (ar. *ḥubūb*, taneler' in çoğl. *ḥubūbāt*). Buğday, arpa, mısır, çavdar gibi un elde edilen taneli bitkiler. (→ TAHIL.)

HUBÛR a. (ar. *ḥubūr*). *Esk.* Çok sevinme, sevinç, gönül ferahlığı.

HUBUŞKİA. Tar. coğ. Eskiçağ'da Van gölünün G.'inde bölge, Uluçay (esk. Botan) vadisiyle D.'da Karadağ'a değin uzanıyordu. Asur çivi yazılı metinlerde adı geçen bölgenin Urartular'la ilişkisi kesin olmamakla birlikte, bu devletin egemenliğini tanıdığı bilinmektedir.

HUBZ a. (ar. *ḫubz*). *Esk.* **1.** Ekmek. **—2.** *Hubz-i hınta*, buğday ekmeği. ‖ *Hubz-ı rumi*, peksimet. ‖ *Hubz-ı şaîr*, arpa ekmeği.

HUC (Évariste Régis), fransız lazarist (Caylus, Tarn-et-Garonne, 1813 - Paris 1860). Misyoner olarak Çin'e gönderildi (1839). Moğolistan'da beş yıl kaldıktan sonra Tibet'e yolculuğa çıktı (1844-1846); başkent Lasa'ya giren ilk avrupalıdır. *Souvenirs d'un voyage dans la Tartarie, le Tibet et la Chine pendant les années 1844, 1845 et 1846* (1844, 1845 ve 1846 yıllarındaki Tataristan, Tibet ve Çin yolculuğundan anılar) [1850, 2 cilt; yeniden basım 1960] adlı yapıtı yayımladı.

HUCBALD, müzik kuramcısı (Tournai 840'a doğr.-Saint-Amand 930). Saint -Amand manastırı'nda başlayan bilim öğrenimini Auxerre'deki St-Germain manastırı'nda, Heiric'in yanında tamamladı. 866'da norman istilasından kaçtı. Daha sonra Saint-Omer'deki St-Bertin'de ve Reims'te ders verdi. Reims'te, Remigius ile birlikte, *canonici regulares* ve *clerici rurales* okullarını yeniden düzenledi. Aziz menkıbeleri, şiirler, ayinler (metin ve müzik), aziz Theodoricus üzerine iki ilahi, troposlu bir *Gloria*, birkaç sekans yazdı ve önemli bir müzik kuramı incelemesi bıraktı: *De harmonica institutione* (Armonik kuruluşlar üzerine) [880'e doğr.].

HUCENDİ → HOCENDİ.

HUCESTE sıf. (fars. *ḫuceste*). *Esk.* **1.** Uğurlu, hayırlı, saadetli, kutlu. **—2.** *Huceste-ahter*, yıldızı uğurlu, iyi bir burçta doğmuş olan. ‖ *Huceste-fal, huceste -talih*, falı uğurlu, şanslı. ‖ *Huceste-hisal*, tabiatı uğurlu, iyi huylu. ‖ *Huceste-mana*, anlamı uğurlu, yerinde düşünen.

HUCET a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HUCH (Rudolf), **A. Schuster** takma adıyla da tanınan alman yazar (Porto Alegre, Brezilya, 1862 - Bad Harzburg 1943). Goethe'ye kadar uzanan köklü bir hümanist gelenek içinde yetişti. Maeterlinck'in simgeciliğine ve natüralizmine karşı çıktı (*Mehr Goethe*, 1899). Burjuva yaşamının gülünç yönlerini hüzünlü bir mizah anlayışıyla sergileyen birçok roman yazdı (*Die Familie Hellmann*, 1909).

HUCH (Ricarda), **Richard Hugo** takma adıyla da tanınan alman kadın edebiyatçı (Braunschweig 1864 - Schönberg, Taunus, 1947), Rudolf Huch'un kız kardeşi. İlk şiirlerini yayımladıktan sonra en iyi lirik şairlerinden biri kabul edildi (*Neue Gedichte*, 1907). Goethe ve G. Keller'den etkilenerek ilk romanı *Erinnerungen von Ludolf Ursleu dem Jüngeren*'i kaleme aldı. Bu türde önemli diğer yapıtları, *Vita somnium breve* (1903), *Der Wiederkehrende Christus*'dur (1926). 1912-1914 arasında yazdığı *Der grosse Krieg in Deutschland*' da Otuz Yıl savaşları'nın özgün bir tablosunu çizdi. Ayrıca romantikler üzerine bir çalışma (*Die Romantik*) ve *Herbstfeuer* (1944) adlı son bir şiir kitabı yayımladı.

HUCH (Friedrich), alman yazar (Braunschweig 1873 - Münih 1913). Çok sevdiği çocuksu ve saf karakterlerle dolu ve genellikle mizahi romanlar yazdı (*Peter Michel*, 1901; *Enzio*, 1911).

HUCHEL (Peter), alman yazar (Berlin 1903 - Laufen 1981). Felsefe ve edebiyat öğrenimi gördü. İkinci Dünya savaşı sırasında rus cephesinde esir düştü. 1948-1962 arasında Alman Demokratik Cumhuriyeti'nde yayımlanan *Sinn und Form* adlı edebiyat dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 1963'te bir şiir kitabı yayımladıktan sonra (*Chauseen, Chauseen*), sekiz yıllık bir suskunluk dönemine giren Huchel, ADC'yi terk etti. Yalın ve dengeli bir üslupla kaleme aldığı *Gezählte Tage* (1972) adlı şiir kitabını Freiburg'da yayımladı.

HUCHOWN of the Awle Ryale, XIV. yy.'da yaşamış ve sir Hew of Eglintoun olduğu öne sürülen iskoç şair. *Gest of Arthur* ile *Pistil of Sweet Susan*'ı kaleme aldı.

Huckleberry Finn'in serüvenleri (*The Adventures of Huckleberry Finn*), Mark Twain'in romanı (1884). *Tom Sawyer*'in devamı olan ve hayırsız bir babadan kaçan Huck ile kaçak zenci köle Jim' in serüvenlerini konu alan bu güldürücü destanda, Mark Twain, amerikan kültürünün çelişkileri içinde boğulan iki insanın kendilerini ve özgürlüğü bulma çabalarını anlatır.

HUCR BİN ADİ, şiilikte ilk şii şehidi olarak kabul edilen kişi (öl. 671). Şiiler sahabeden olduğunu öne sürerlerse de bu konuda kesin bir kanıt yoktur. Aşırı bir Ali yanlısı olarak Cemel* vakası ve Sıffin* savaşı'nda bulundu. Ali yanlılarının çıkardıkları bütün karışıklıkların içinde yer aldı. Muaviye tarafından yargılatıldıktan sonra idam edildi.

HUCRİYE, G. Arabistan'da, Sobeki bölgesinin K.'indeki dağlık bölgelerde yaşayan bir kabile. Aralarında yahudiler de vardı. Sana imamlığına bağlıyken, imamlığın zayıf düşmesi üzerine bağımsızlıklarını kazandılar. XIX. yy. ortalarından beri Bakil sülalesinden Zu Muhammet'e ve ardıllarına bağlı olarak yaşamaktadırlar. Karşı oldukları bu yönetimden kurtulmak için zaman zaman gruplar halinde Aden'e göç etmekte ve burada işçilik yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar.

Hucurat suresi, Kuran'ın 49. suresi. 18 ayettir. Medine'de inmiştir. Adını, 4. ayette geçen ve *odalar* anlamına gelen *hucurat* sözcüğünden alır.

Müslümanlara Allah'a ve elçisine (Hz. Muhammet) saygılı olmalarını emreden ayet ile başlayan surede inancın kalbin süsü olduğu, inançsızlık, kötülük ve başkaldırıcılığın ise iğrenç olduğu belirtildikten sonra islamın en önemli ahlak ilkeleri anlatılır. Buna göre, anlaşmazlıkları öncelikle barışçı yol ve yöntemlerle ortadan kaldırmaya çalışmak, her şeye karşın haksızlıkta direnenlere karşı gerekirse zora başvurmak pahasına da olsa adalet ölçüleri içinde toplumsal barışı sağlamak gerekir. "Bütün müslümanlar kardeştir", öyleyse müslümanların birbirleriyle alay etmeleri, birbirlerini yakışıksız lakaplarla çağırmaları, insanlar hakkında olasılıklara dayanarak yargılara varmaları, birbirlerinin gizli kusurlarını araştırmaları ve arkadan çekiştirmeleri doğru değildir. 13. ayette islam dininin evrensel eşitlik ilkesini şöyle açıklar: "Ey insanlar, biz sizi bir kadın ile bir erkekten (Âdem ile Havva) yarattık; birbirinizi tanımanız (iyi ilişkiler kurmanız) için sizi halklara ve kabilelere ayırdık. Kuşkusuz ki Allah katında en değerliniz, takvada (Allah'a saygıda) en ileride olanınızdır." Daha sonra imanın gönülden inanmakla gerçekleşebileceğini belirten sure, Allah'ın ilminin genişliğini açıklayan ayetle son bulur.

HÛD a. (fars. *ḫūd*). *Esk.* Başlık, miğfer. *—Esk. Hûd-i horus*, horoz ibiği.

HUD, Âd kavmine gönderilen peygamber. Adı, birçok ayette geçen 24 peygamberden biridir. Kuran'da anlatıldığına göre, Âd kavmi Hak yolundan ayrıldı ve büyük bir çoğunluk Hud'a inanmadı. Bu nedenle Allah, Âd kavmini üç yıl süren bir kuraklıkla cezalandırdı. Ardından çıkan bir fırtına sonunda Hud ve ona inananlar dışında bütün Âd kavmi yok oldu. Hud'un 150 yıl yaşadığına inanılır. Bazı kaynaklara göre mezarı Şam'da, bazılarına göre de 98 peygamber ile birlikte Kâbe'dedir.

Hud suresi, Kuran'ın 11. suresi. 123 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adını, 50-60. ayetlerde kendisinden söz edilen Hud peygamberden alır.

Kuran'ın Allah'tan başkasına tapılmaması için gönderilmiş güçlü ve açık-seçik ayetlerden meydana gelen bir kitap olduğunu belirten ayetlerle başlayan surede, yeryüzündeki bütün canlıların geçiminin Allah'a bağlı olduğu, insanlar için bir sınav niteliğindeki yaşam süresince iyi işler yapılmasının gerekliliği anlatılır. Sureye göre, bütünüyle dünya işlerine sarılarak Allah yolundan yüz çevirenlerle inanan ve yararlı işler yapanlar arasındaki fark, "kör ve sağır olan"la "gören ve duyan" arasındaki fark gibidir. İnsan, nasıl emredildiyse (Kuran'da), öylesine dosdoğru olmalıdır. İyilikler kötülükleri ortadan kaldırır; Allah, hiçbir zaman iyilikleri ödülsüz bırakmaz.

20. ayetten 100. ayete kadar Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Şuayp ve Musa peygamberler ile halkları arasında geçen çekişmelerin, bu halkların inançsızlık ve kötülükte direnişlerinin, bu yüzden uğradıkları cezaların anlatıldığı surede şöyle denilir: "Biz (cezalandırmakla) onlara kötülük etmiş değiliz, ancak onlar kendilerine kötülük ettiler. Senin Rabbin, halkı iyilik için çalışan ülkeleri haksız yere batıracak değildir."

HUDA → HÜDA.

HUDA a. (ar. *ḫudʻa*). *Esk.* **1.** Aldatma, oyun, dek, düzen. **—2.** *Huda etmek, eylemek*, aldatmak, kandırmak, dalavere çevirmek: *"Taraf-ı ilâhiye hud'a etmek isteyenler aldanır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *Hudager, hudakâr*, aldatıcı, hilebaz. ‖ *Huda-i harbiye*, savaş hilesi.

HUDADÂD, türk ciltçi (XVI. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak döneminin değerli ciltçilerinden olduğu bilinmektedir.

HUDÂRET a. (ar. *ḫudāret*). *Esk.* **1.** Yeşillik, sebze. **—2.** İç açıcılık.

HUDAVEND → HÜDAVEND.

HUDAVENDİGÂR → HÜDAVENDİGÂR.

HUDDÂM çoğl. a. (ar. *ḫādim*'in çoğl. *ḫuddām*). *Esk.* **1.** Hizmet edenler, hademeler, hizmetçiler: *"Seni şah onları huddam eylemiş"* (Ahmedi, XIV. yy.). **—2.** Cinci hocaların toplayıp kendilerine hizmet ettirdikleri öne sürülen cinler. (Ehl-i huddam denilen bu kişilerin, Kuran'dan okudukları bazı ayetlerle ya da yaptıkları efsunlarla "huddam" denilen bu cinleri kullanarak hastalıkları iyileştirdiklerine, belaları ortadan kaldırdıklarına inananlar vardır.)

HUDDERSFİELD, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Penninler'in kenarında; 148 544 nüf. Tekstil sanayileri. Tekstil makineleri.

HUDDİNGE, İsveç'te kent, Stockholm'un büyük güney-batı banliyösü; 64 000 nüf. Konut merkezi. Metalürji.

HUDEYBİYE, Mekke dolaylarında bulunan, kuyusu ve kutsal ağacıyla tanınmış vadi. Hz. Muhammet'in Kureyşliler'le 628 yılında burada yaptığı ve Hudeybiye antlaşması olarak tarihe geçen antlaşma, Kureyşliler'in, islamlığı tanımalarına ilişkin ilk belge olması dolayısıyla önemlidir.

HUDEYDE (EL-), Yemen'de liman kenti, Kızıldeniz kıyısında; 155 110 nüf. 1960'ta modernleştirilen kent, ülkenin başlıca dış ticaret limanıdır (kahve, pamuk deri dışsatımı.

—Tar. XVI. yy. başlarında Mısırlılar, portekizli denizcilere karşı Hudeyde'yi denetimleri altına aldılar. Stratejik önemi dolayısıyla iki yüz yıl boyunca Osmanlılar'la Mısırlılar arasında çekişme konusu olan, aralıklı olarak da Sana imamlarının, Asirliler'in egemenliği altına giren Hudeyde, 1833-1834 yıllarında İbrahim Paşa'nın Mısır'dan gönderdiği ordu tarafından Asirliler'in elinden alındı. 1849'da yeniden Osmanlılar'a geçen kent, bir askeri üs ve mutasarrıflık merkezi oldu; uzun yıllar da ticari ve askeri önemini sürdürdü. Birinci Dünya savaşı sırasında Türkler'in Hudeyde'yi boşaltıp Sana'ya çekilmelerinden sonra burası İngilizler'in denetimine geçti. 1921-1935 arasında Asir emiri Seyit Muhammet el-İdrisi ile İmam Yahya arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra Taif antlaşması'yla (1935) Yemen sınırları içinde kaldı.

HUDİKSVALL, İsveç'te (Gävleborg) liman kenti, Botten körfezi kıyısında; 36 bin nüf. Tarih müzesi. Makine sanayisi. Bıçkıevleri ve ikincil ağaç ürünleri.

HUDİLER, Endülüs Emevi devletinin çöküşü üzerine ortaya çıkan küçük hanedanlardan (Tavaifi müluk) biri (1039-1142). Son Tucibi emiri Munzir II bin Yahya'nın katli üzerine Süleyman el-Mustain, Zaragoza'nın yönetimini ele geçirerek Calatayud ve Tudela'yı da kapsayan bölgeye egemen oldu. Soyundan gelenler Zaragoza'yı 1110'a kadar bağımsız, bu tarihten sonra Murabıtlar'ın egemenliği altında yönettiler.

HUDRET a. (ar. *ḫudret*). *Esk.* Yeşillik, yeşil renklilik.

—Esk. bot. *Hudret-i evrak,* klorofil.

HUDSON, ABD'nin (New York ve New Jersey eyaletleri) kuzey-doğu'sunda ırmak; Atlas okyanusu'na dökülür; yaklaşık 500 km. Adirondack dağlarından doğar, Glens Falls çağlanında 25 m yükseklikten düşer, sağdan Mohawk'ı alır, Troy ve Albany'den geçer ve New York körfezine dökülür. Dördüncü Zaman'da Hudson vadisi Büyük Göller'in gideğeniydi; buzulların geçişiyle derin bir biçimde oyuldu ve genişledi; günümüzde hâlâ önemli bir ulaşım yolu olan bir kanalla Erie ve Saint Lawrence gölüne bağlanan Hudson, ulaşıma elverişli bir ırmaktır. Özellikle yapı gereçleri, petrol ürünleri ve kömür taşımacılığında bu ırmaktan yararlanılır.

HUDSON kanyonu, Amerika'nın Atlas okyanusu kıta yamacında denizaltı kanyonu; baş kısmı, New York açığındaki platformun oyulmasıyla oluşan Hudson denizaltı vadisinin (derinliği 80 m) devamıdır.

HUDSON körfezi, Kanada'nın kuzeyinde iç deniz, *Hudson boğazı* ile Atlas okyanusu'na bağlanır; güneye doğru James koyuyla karaların içine derinlemesine sokulur. En derin yeri 257 m'dir.

Hudson körfezi İngiliz kumpanyası, 1670'te, kral Charles II tarafından *Hudson körfezi'nde ticaret yapan ingiliz serüvencileri kumpanyası* adıyla ve Kanada'nın kuzeyinde kürk ticareti yapmak amacıyla kurulan özel ayrıcalıklı şirket. Geniş olanakları sayesinde etkinlik alanını batıya doğru genişletti ve orada, 1783'te kurulmuş olan *Kuzey-Batı kumpanyası*'nın rekabetiyle karşılaştı. Şiddetli bir mücadeleden sonra iki ortaklık 1821'de birleşti. Yeni kumpanyaya Labrador'dan Büyük Okyanus'a kadar uzanan topraklarda ticaret tekeli verildi. 1870'te, Kanada hükümeti, kumpanyanın kendi toprakları üzerindeki haklarını satın aldı. Kuruluşundaki amacına uygun olarak etkinliğini sürdüren kumpanya, kuzey-doğu toprakları üzerinde hâlâ birçok ticari merkeze sahiptir. Kanada'daki taşınmaz varlıkları bugün de önemini korumaktadır.

HUDSON (Henry), ingiliz denizci (XVI. yy.'ın ortalarına doğr. - Hudson körfezi yakınında? 1611). 1607'de, Çin'e doğru yeni bir deniz yolu bulmak amacıyla Amerika'nın kuzeyinde düzenlenen bir keşif gezisini yönetmek üzere seçildi. Grönland kıyısı boyunca, batıya doğru geçit bulamadı; doğuya doğru yön değiştirdi ve Spitzberg'e ulaştı, sonra da Jan Mayen'i keşfetti. 1608'de, bankiz nedeniyle, bu bölgelerdeki araştırmalarını sürdüremedi. Yolculuğu, 1609'da Hollandalılar tarafından paraca desteklendi. Ama bir isyan nedeniyle, kuzey-doğu yolunu izlemekten vazgeçmek zorunda kaldı. Bunun üzerine, Amerika'ya doğru yola çıktı ve Albany'ye kadar, kendi adının verildiği ırmakta yolculuk etti. 1610'da yeniden ingiliz tüccarların hizmetinde Grönland'a doğru yola çıktı, kendi adıyla anılan boğazı geçti. Gemisi, geniş *Hudson körfezi*'nde buza saplandı. Çok zahmetli bir kış dönemi, bir ayaklanmayla kapandı; buzların çözülmesiyle, Hudson, oğlu ve yedi arkadaşı, yanlarında hiçbir erzak olmaksızın, bir sandala bırakıldılar: hiç kuşkusuz, yalnızca birkaç gün yaşayabildiler.

HUDSON (Thomas), ingiliz ressam (Londra 1701 - *ay. y.* 1779). J. Richardson'ın damadı ve öğrencisi. Oldukça geri bir üslupta portreler yapmasına rağmen çok sayıda müşterisi vardı. Reynolds, Hudson'u kendisine örnek almıştır.

HUDSON (William Henry), ingiliz yazar (Quilmes, Buenos Aires yakınında, 1841 - Londra 1922). Amatör bir kuşçu olarak dolaştığı latin Amerika'yı olağanüstü görüntülere yer verdiği öykülerinde anlattı. *The Purple Land that England Lost* (1885) adlı yapıtı, *El Ombú*'nun (1902) ürkünç öyküleri ve özyaşamöyküsü *Far Away and Long Ago* (1918) arjantin klasikleri arasında yer alır. İngiliz kırsal yaşamını anlattığı yapıtlarıyla (*Hampshire Days,* 1930; *A Shepherd's Life,* 1910; *Green Mansions,* 1904), kendisi için "bir ot nasıl biterse öyle yazıyor" diyen Conrad'ın beğenisini kazandı.

HUDUS a. (ar. *ḫudūs*). *Esk.* **1.** Sonradan oluşma, meydana çıkma. **—2.** *Hudus etmek,* ortaya çıkmak, sonradan çıkmak: *"İhtimal yine sona tevdi edilecek mühim vak'alar hudûs edecek"* (Ömer Seyfettin).

—İsl. fels. İslam felsefesinde bir şeyin, ortaya çıkmadan önce varlığı olmama; başka bir deyimle, bir şeyin ancak ortaya çıktıktan sonra varlık kazanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hudus sözcüğü, genellikle onun zıddı olan kıdem (eskilik) sözcüğü ile birlikte kullanılır. Bu ikisine varlık arazlarından iki nitelik atfedilir. Hudusla ilgili olana hâdis, kıdemle ilgili olana ise, kadîm denir. Hâdis, ortaya çıkışından önce varlığı olmayana, kadîm ise, başlangıcı ve ortaya çıkışı düşünülmeyen şeye denir. Hâdis ve kadîm de zati ya da zamani (zamanla ilgili) olan diye ikiye ayrılır: Zati kadîmin nedeni, zamani kadimin ise, başlangıcı olmaz (ancak bunun için bir neden düşünülebilir). Zati hâdisin nedeni olur, zamani hâdisin ise, öncesi olduğu gibi nedeni de gerektirir.

İslâm felsefecilerinden bazısı, Evren'in zati ve zamani kıdemine inanmaz. Onun yerine Evren zati hâdis mi yoksa, zamani hadis mi sorunu ile uğraşırlar. Hudus (tazelik) kıdem (eskilik) sorunu Kuran hakkında da ileri sürülmüş ve uzun tartışmalara neden olmuştur.

HUDUT a. (ar. *ḥadd*'in çoğl. *ḥudūd,* sınırlar). **1.** Bir ülkeyi, bir araziyi, bir bölgeyi ayıran çizgi; sınır: *Hududu geçmek.* **—2.** En uç nokta, had, son: *Sabrın da bir hududu var. Bu davranışıyla iyice hududu aştı.* **—3.** *(Bir kimseyi) hudut dışı etmek,* bir kimseyi ülke sınırlarının dışına çıkarmak.

—*Esk. Hudud-i memalik,* memleket hudutları.

—Huk. → SINIR.

—İsl. huk. *Hudud-i şeriye,* toplumdaki huzur ve güvenliğin sağlanması için konmuş belli, değişmez cezalar.

HUDUTLANMAK gçz. f. Bir yerden, bir şeyden söz ederken, hudutları belirlenmek, çizilmek; sınırlı olmak.

◆ **hudutlandırmak** ettirg. f. Bir yeri, bir şeyi sınırlandırmak, sınırlarını çizmek.

HUDUTLANDIRMAK → HUDUTLANMAK.

HUDUTLU sıf. Sınırlı, sınırları belirlenmiş.

HUDUTNAME a. (ar. *ḥudūd* ve fars. *nāme*'den *ḥudūd-nāme*). *Esk.* **1.** Memleket sınırını belirten belge. **—2.** Savaş sonunda çıkan anlaşmazlık nedeniyle devletler arasında sınırları saptamak üzere hazırlanan proje ve rapor. **—3.** Ülke içinde belirli bir mekânın sınırlarını göstermek için hazırlanan belge.

HUDUTSUZ sıf. **1.** Sınırları belirlenmemiş, sınırsız. **—2.** Sonu olmayan; sonsuz, sınırsız: *Hudutsuz bir aşkla sevmek. Hudutsuz bir sevinç içindeyiz.*

HUÊ, Vietnam'da kent, Binh Tri Thien ilinin yönetim merkezi, *Huê ırmağı* kıyısında, Güney Çin denizi'ne 8 km uzaklıkta; 211 085 nüf. (1989). Annamlılar'a eskiden başkentlik yapan, kaleli, saraylı ve tapınaklı eski kent, ırmağın sol kıyısındadır ve ticaretin yoğunlaştığı modern kent sağ kıyıdadır. Tekstil ve besin sanayileri. Üniversite. —*Huê ovası,* kıyı boyunca 250 km uzanır. Pirinç tarlaları.

—Tar. Huêler'in kökeni, Nam Phân derebeyleri olan Nguyênler'in, bugünkü kalenin G.-B.'sında kalan Song Huê ırmağı çevresine yerleştikleri 1635 yılına dayanır; bugünkü pazar yeri, eski sarayın bulunduğu alandadır. Krallık sarayı, 1687'de bugünkü yeri olan Phu Xuân köyüne nakledildi. Kent, 1775'te Tonkinli Trinhler, 1777'de de Tây Sonlar tarafından işgal edildi. 1801'de Huê'ye dönen imparator Gia Long, birleşik Annam'ın başkenti olan kenti, fransız subay O. de Puymanel'in planlarına göre tahkim ettirdi; ırmağın güney kıyısında, kentin yukarı kesiminde, anıtsal mezarların bulunduğu annam imparatorları mezarlığı, aynı hükümdar tarafından kuruldu. Annam üzerinde fransız korumasını sağlayan antlaşma, 1883'te Huê'de imzalandı.

Kent, 1954'e kadar Fransızlar'ın elin-

deydi. Huê, 17. enlemin güneyinde kaldığından, Cenevre antlaşması'na göre Güney Vietnam'a bırakıldı. Şubat 1968'de kent, kuzey vietnamlı kuvvetlerin başlattığı büyük Têt saldırısının doruk noktasını oluşturan şiddetli bir savaşa sahne oldu. Önce gafil avlanan Güney Vietnamlılar ile Amerikalılar, sonradan bu saldırıyı püskürttüler. Kuzey Vietnamlılar'ın Quang Tri'ye düzenledikleri saldırı da 1972'de başarısızlıkla sonuçlandı. Mart 1975'te, kent Kuzey Vietnamlılar'ın eline geçti; bu olay onların güneye doğru yaptıkları son saldırının ilk başarısıydı.

HUEHUETENANGO, Guatemala'da kent, yönetim bölgesi merkezi, yanardağ kökenli kütlenin K.-B.'sında 12 600 nüf. — *Huehuetenango yönetim bölgesi*, 7 400 km²; 671 441 nüf. (1989).

HUEHUETEOTL, Xiuhtecuhtli de denilen, eski Meksika Ateş tanrısı. Ateşin, yıldırımın ve depremlerin efendisiydi. Huehueteotl'e tapınmanın, klasik dönem öncesinden (İ.Ö. 2000-İ.S.250) ortaya çıktığı sanılmaktadır.

HUEİ → HUI.

HUEİNING ya da **HUİNENG,** buddhacı çinli filozof (638-713). Çan okulu içinde meydana getirdiği akım, daha sonra Japonya'da *zen* adıyla yayıldı.

HUEİŞİEN ya da **HUİXİAN,** Çin'de (Hınan) arkeolojik sit. Savaşçı krallıklar döneminden kalma Şang ve Han mezarlıklarında çanak-çömlekler, bronzlar, 19 arabadan oluşan göz kamaştırıcı bir heykel grubu, kara topraktan cilalı küçük figürler ve Savaşçı krallıklar'ın bronz yapıtları burada bulundu.

HUEİZONG ya da **HUİZONG,** çinli imparator ve ressam (1082-1135). Kuzey Songları'nın son hükümdarıydı. Güzelliği seven bir koleksiyoncu, iyi bir hattat, kusursuz bir teknikle çiçek ve kuş resimleri yapan bir ressam olması, onun hükümdarlığı sırasında (1100-1126) çin sanatının büyük bir incelik kazanmasına neden oldu. İmparatorluk resim akademisi'ni yeniden örgütledi ve geliştirdi.

HUEJOTZİNGO, Meksika'da (Puebla eyaleti) kent; 10 000 nüf. İspanyollar'ın gelişinden önce kurulan kentte, yapımına 1529'a doğru başlanan, 1570'e doğru tamamlanan, klasik planlı önemli bir fransisken manastırı vardır: köşeli *posas* (küçük kilise), atrium, surlu kilise; içinde, flaman Simón Pereyns'e mal edilen resimlerle ve zengin oymalarla bezenmiş plateresco üsluplu büyük sunakarkalığı.

Huelgas manastırı *(Las)*, Burgos yakınlarında, İspanya'daki cîteaux tarikatı manastırlarının en önemlilerinden biri. Kral Castillalı Alfonso VIII tarafından 1187'de kurulan manastır, roman üslubunda (küçük avlu ya da *claustrillas*), sonra da gotik üslupta (yapımına 1225'te başlanan kilise, XIII. yy.'ın ortalarına tarihlenen büyük avlu) birçok binadan oluşur. Bununla birlikte, Andalucía'nın fethinden sonra, müslüman sanatçılar manastıra üç capella eklediler ve pek çok kapı ve tavanı süslediler. Manastırdaki müzede, kilisede gömülmüş kral ve infante'lerin giysilerinin yer aldığı zengin bir ortaçağ dokumaları koleksiyonu vardır.

HUELVA, İspanya'da (Andalucia) kent, il merkezi, río Tinto'nun denize döküldüğü yerde; 141 002 nüf. (1990). Batı sierra Morena'da çıkarılan maden cevherlerinin gemilere yüklendiği liman. Petrol rafinerisi. Bakır dökümevi. Kimya sanayileri. Selüloz. —Yakınında, Kristof Kolomb'un 1484'te sığındığı La Rábida manastırı. — *Huelva ili*, 10 085 km²; 418 600 nüf. Burada devam eden Guadalquivir ovası, yavaş yavaş daralarak Portekiz sınırına ulaşır; ovada bağlar, zeytin, meyve ağaçları, tahıllar, turfanda sebze ve meyveler yetiştirilir. Kıyı bölgesi önemli bir balıkçılık kesimidir. K.'de, yakın geçmişte yoğun bir ağaçlandırma (ökaliptüsler) çalışmasının yapıldığı sierra Morena, maden (Río Tinto'da demirli bakırlı piritleri) bakımından zengindir.

HUERNİA a. Güney Afrika kökenli etli bitki. (Etli sulu saplan yapraksızdır; etli çiçekleri *stapelia*'nın çiçeklerine çok benzer; ipekotugiller familyası.)

HUERTA a. (bahçe anlamında isp. sözc.). Coğ. İspanya'da, zengin tarım alanlarıyla kaplı sulanan ova.

HUERTA (Victoriano), meksikalı asker ve devlet adamı (Colotlán, Mexico, 1854 - El Paso 1916). Mütevazı bir aileden gelen bir melezdi. Federal orduda askerlik mesleğine atıldı ve başkan Madero'nun hizmetinde, devrimci lider Orozco'nun isyanına son verdi (1912). Şubat 1913'te, amerikan büyükelçisinin el altından yardımıyla başkan Madero'ya ihanet etti ve onu öldürttü. Geçici başkan oldu, bazı devrimci ayaklanmalara (Carranza, Obregón, Villa) ve Veracruz limanını işgal ettiren (1914) başkan Wilson'un açık düşmanlığına karşı koymak zorunda kaldı. Meksika devrimi, onun giderek askeri diktatörlüğe dönüşen yönetimine karşı mücadele içinde gelişti. Temmuz 1914'te yurdunu terk edip İspanya'ya, oradan da ABD'ye gitti. Burada, tarafsızlık kurallarını çiğnemekle suçlanıp tutuklandı. Hapiste öldü.

HUESCA, İspanya'da (Aragón) kent, il merkezi, Pireneler'in eteğinde; 41 500 nüf. Romalılar'ın **Osca** (Sertorius ayaklandığı sırada bir süre başkent haline getirdi) kentidir. Eski anıtlar bakımından zengindir; sözkonusu anıtlar arasında S. Pedro el Viejo eski manastırı (XII. yy.'dan kalma roman üslubunda kilise ve avlu dehlizi) ve XV. yy. sonunda yapılmış katedral (D. Forment'in alçıdan büyük sunakarkalığı) sayılabilir. Bir kolejde (XVI. yy.) ve Aragón krallarının eski sarayındaki bir salonda (XII. yy.), zengin il müzesi. Tarım pazarı. —*Huesca ili*, 15 671 km²; 210 719 nüf. (1990). Pireneler'in en yüksek doruklarının (Midi d'Ossau'dan Maladeta'ya kadar) yer aldığı Orta Pireneler'in bir bölümünü kapsar. Yüzey şekilleri G.'e doğru yavaş yavaş alçalırken, dağ yaşamının odak noktaları olan vadiler ve havzalar (Yukarı Aragón kıyısında Jaca havzası; Cinca kıyısında Sobrarbe) genişler. Irmaklar dar bir kıyı sierrası'nı aştıktan sonra Ebro havzasına ulaşırlar. Ne var ki yüzey şekilleri, çöküntüleri (Huesca ovası) ve sulanan masamsı tepeleriyle (tahıllar, zeytinlikler) birbirinden çok farklı öğelerden oluşur.

HUET (Jean-Baptiste), fransız ressam (Paris 1745 - *ay. y.* 1811). Hayvan resimleriyle tanınan Nicolas **Huet**'nin (1718'e doğr. - 1780'e doğr.) oğlu. Manzaraları, hayvan resimleri, Demarteau, Lebas ve özellikle Louis Marin Bonnet tarafından karakalem tarzında ve akuatinta yöntemiyle kazınmış desenleri çok ilgi görürdü. Vinyetler, halı patronları (Beauvais için) yaptı. Yapıtları Lyon (*Kır simgeleri*, 1777), Nantes, Chantilly ve Louvre (*Kazlara saldıran buldok köpeği*, 1769) müzelerindedir.

HUET (Paul), fransız ressam (Paris 1803 - *ay y.* 1869). Yetenekli bir manzara ressamı olduğu gençlik yıllarında anlaşıldı; Bonington (1819) ve Delacroix (1822) ile yakın dostluk kurdu; 1828'den sonra Turner'in etkisinde kaldı. Seguin adası'nda, Paris'in batısında (1817-1827), Fontainebleau çevresinde (Chailly), Normandiya kıyılarında çalıştı. Güney Fransa'ya, Roma'ya (1842), Londra'ya (1862), Hollanda'ya (1864) yaptığı yoculuklar sanat yaşamını belirledi. Romantik lirizmi (*Granville'de köpüklü dalgalar*, 1853; *Saint-Cloud'da su baskını*, 1855, Louvre müzesi) yazar dostları Hugo, Dumas, Lamartine ve Michelet'nin beğenisini kazandı. Özellikle suluboya çalışmalarında (Apt görünümleri, 1862) son derece dikkat çeken bir önizlenimciliğe yöneldi.

HUF a. (ar. *ḫuff*). *Esk.* **1.** Aptes alırken üzerine meshedilebilen mest, çizme, çedik gibi ayakkabı. **—2.** *Huf ü hafir,* deve ve at.
—Esk. bot. Devetabanı.
—Esk. zool. Deve.

HU FENG → HU FING.

HUFFÂŞ ya da **HUFFÂŞE** çoğl. a. (ar. *ḫuffāş* ya da *ḫuffāşe*). *Esk.* Yarasa, gece kuşu: *"Rencide olur dide-i huffâş ziyadan"* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

HUFFÂŞE → HUFFAŞ.

HUFFAZ çoğl. a. (ar. *ḥāfiẓ*'ın çoğl. *ḥuffāẓ*). *Esk.* Hafızlar, Kuran ezberleyenler; ezberleyiciler.

HUFFİ a. (ar. *ḫuff* ve *-î*'den *ḫuffî*). *Esk.* Çizme içine konacak biçimde yapılmış küçük kitap.

HU FING ya da **HU FENG** (CANG GUANGZIN, —denir), çinli şair ve eleştirmen, (İdu, Hubei'de, 1903 - Çin 1985). Solcu yazarlar birliği'nin üyelerindendi. Lu Şün ile birlikte 30-40'lı yılların edebi hareketinde önemli rol oynadı. Çin Komünist partisi, 1949'dan sonra yazarlara gittikçe daha çok baskı yapmaya başlayınca hoşnutsuzluğunu belirtti; bunun üzerine tutuklandı ve hapsedildi. 1955'ten sonra adı anılmaz olduysa da 1980'de itibarı iade edildi.

HUFRE a. (ar. *ḥufre*). *Esk.* **1.** Çukur, oyuk, delik: *"... bu dağın derin hufrelerin Ispartalılar malul doğan nevzadlar alarak itlaf ederlerdi"* (Mehmet Tevfik, XIX. yy.). **—2.** *Hufre-i ârâm* (dinlenme çukuru, sessiz yer). *Hufre-i mezar* (mezar çukuru).
—Esk. anat. Dokular ve hücreler arasındaki boşluk.

Hufre, Libya'da Trablus'ta petrol yatağı; El-Sider'e boruhattıyla bağlanır.

HUFRETEYN a. (ar. *ḥufre*'nin ikili çoğl. *ḥufreteyn*). *Esk.* İki çukur, iki delik.
—Esk. anat. *Hufreteyn-i enf,* burun delikleri.

HUFTE sıf. (fars. *ḫufte*). *Esk.* **1.** Yatmış, uyumuş, uykuda. **—2.** Hiçbir şeyden haberi olmayan, gafil.

HUFTEGÂN çoğl. a. (fars. *ḫufte*'nin çoğl. *ḫuftegān*). *Esk.* Yatıp uyumuş olanlar.

HUFTEGİ a. (fars. *ḫufte* ve *-î*'den *ḫuftegî*). *Esk.* Yatıp uyuma.

HUFTEISFAHAN a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HUFUF ya da **HOFUF,** Suudi Arabistan'da kent, Riyad'ın D.'sunda; 101 271 nüf. (1986). Geniş bir artezyen örtüsünün beslediği çok zengin sıcak ve soğuk su kaynakları, Arabistan'ın bu en büyük vahalarından el-Hufuf'u yaratmıştır. Hufuf halkı, Beyrut hurması ağaçları arasında, buğday, arpa, sebze ve meyve yetiştirir. Birçok işçi deri işleri, bakır eşyalar, silah, kumaş ve maşlak üretir. Kut kalesinin koruduğu Hufuf vahası, çok eski bir kervan ticareti merkezidir; Dahran-Riyad demiryolu ve Riyad'dan Dammam'a ya da Basra körfezi kıyısındaki ed-Davha'ya uzanan karayolu, sanayisi pek gelişmemiş (çimento fabrikası) olan kentin çevreyle ulaşımını sağlar. —Yakınında Osmaniye petrol yatakları.

HUGENBERG (Alfred), alman sanayici ve siyaset adamı (Hannover 1865 - Kükenbruch, Rinteln yakınında, 1951). Krupp kuruluşlarında müdürlük yaptı (1909). 1919'da siyasete atıldı ve muhafazakâr parti Deutschnationale Volkspartei'yi (DNVP) yönetti (1928). Ruhr sanayicilerinin yardımıyla, alman gazetelerinin çoğunu ele geçirdi, ayrıca UFA sinemacılık firmasını denetimi altına aldı. Hitler ile birlikte bir "ulusal cephe" kurdu ve onun

yükselmesine yardım etti. İktisat bakanlığıyla görevlendirildi (ocak 1933), ancak altı ay sonra, Hitler tarafından tasfiye edildi.

HUGGİNS (*sir* William), ingiliz gökbilimci (Stoke Newington, Londra, 1824 - Londra 1910). Hayvan ve insan dokuları üzerinde mikroskopla araştırmalar yaptıktan sonra, Londra banliyösündeki evinde bir gözlemevi kurdu. Burada, yıldızların kimyasal bileşimini belirlemek üzere, tayf ölçümü üzerinde araştırmalar yaptı. Böylece, 1864'te bazı bulutsuların gazsı yapısını ortaya çıkardı. 1866'da kuyrukluyıldızların yalnızca Güneş'in ışığını yansıtmadıklarını, kendilerinin de bir ışınım yaydıklarını doğruladı ve 1868'de, bu ışığın tayfında, hidrokarbürlerin belirtisini saptadı. Aynı yıl, Doppler-Fizeau etkisi sayesinde, gökbilim tarihinde ilk kez Sirius'un uzaklaşma hızını, daha sonra da, birçok başka yıldızın ışınsal hızını ölçtü. Güneş yüzeyindeki gaz fışkırmalarını da inceledi ve 1899'da, karısının yardımıyla, bir yıldız tayfı atlası yayımladı.

PPP-İPS kol.

Charles Evans Hughes

HUGGİNS (Charles Brenton), amerikalı hekim (Halifax 1901). Chicago Üniversitesi'nde cerrahi profesörü (1929) olarak çalıştıktan sonra, kanser üzerine araştırmalar yapan Ben May laboratuvarı'nın başına getirildi (1951). Prostat kanseri ameliyatlarından önce hastalarına sentetik bir hormon (dietilstilböstrol) tedavisi uygulayarak başarılı sonuçlar elde etti. Böylece prostat kanserinin ilaçla tedavisi başlatılmış oldu (1966 Nobel tıp ödülü).

HUGHES (Thomas), ingiliz yazar (Uffington, Berkshire, 1822 - Brighton 1896). Rugby'de Dr. Arnold'un öğrencisiydi, F. D. Maurice'in tilmizliğini yaptı, hıristiyan sosyalistliğini benimsedi ve işçi üniversitesi yöneticiliği görevinde bulundu (1872 -1883), klasikleşmiş *Tom Brown's Schooldays* (1857) adlı yapıtında belli bir hıristiyan kesimin düşlediği ideal genç insanın portresini çizdi. *The Manliness of Christ'* teyse (1879) İsa'nın yiğitliğini övdü.

İPS

James Langston Hughes

HUGHES (David Edward), ingiliz asıllı amerikalı mühendis (Londra 1831 - *ay. y.* 1900). 1854'te, yazıcı bir telgraf aleti yaptı ve 1855'te buluş belgesi aldı. Hughes, telefonun gelişmesinde de çok önemli bir rol oynadı. 1878 yılında, mikrofonu tasarladı. İndükleme terazisini bulması ve manyetiklik kuramına katkılarıyla da tanınır.

HUGHES (Charles Evans), amerikalı siyaset adamı (Glens Falls, New York, 1862 - Osterville, Massachusetts, 1948). New York eyaleti cumhuriyetçi valisi (1906-1910), Yüksek mahkeme üyesiydi (1910-1916). Woodrow Wilson'a karşı cumhuriyetçi başkan adayı oldu (1916). Harding ve Coolidge'in dışişleri bakanlığını yaptı (1921-1926). Washington konferansı'nda (1921-22) deniz piyadelerinin sayısının azaltılmasını önerdi. 1926-1930 arasında Lahey Adalet divanı sürekli üyeliği ve 1930-1941 arasında da ABD başyargıçlığı yaptı.

HUGHES (William Morris), avustralyalı siyaset adamı (Londra 1864 - Sydney 1952). İşçi partisi üyesi ve federasyonun öncülerinden biriydi, 1908-1915 arasında adalet bakanlığı yaptı. 1915'te, Fischer' den sonra başbakan oldu ve savaşla ilgili faaliyetleri etkin bir biçimde sürdürdü. Labour partisi, dönemler halinde askere alma sistemini reddedince Ulusal parti'yi kurdu. 1919'da barış konferansına katıldı ve Alman Yeni Ginesi'nin denetimini ele geçirdi. 1922 seçimlerinde Çiftçi partisi tarafından yenilgiye uğratıldı, 1934-1941 arasında yeniden bakanlık yaptı.

HUGHES (Richard), ingiliz yazar (Weybridge, Surrey, 1900 - Talsarnau, Wales, 1976). Bir best-seller yazarıydı (*A High Wind in Jamaica*, 1929); ayrıca tarihsel romanlar (Münih darbesi üzerine yazdığı *The Human Predicament* [1973]) ve welsh dilinden esinlendiği şiirsel dramlar da kaleme aldı. Çocuklara yönelik fantastik edebiyat türünün ustalarından biriydi (*The Spiders Palace*, 1931; *The Wonder Dog*, 1977).

HUGHES (James Langston), amerikalı yazar (Joplin, Missouri, 1902 - New York 1967). Oldukça varlıklı bir zenci ailenin çocuğuydu. Columbia Üniversitesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak, Afrika ve Avrupa'da dolaştı. Daha sonra Harlem'e yerleşti. Harlem, yazarın şiirlerine (*The Weary Blues*, 1926; *The Negro Mother*, 1931; *Shakespeare in Harlem*, 1942), oyun, roman ve anlatılarına (*Sandy*, 1934; *The Ways of White Folks*, 1934; *Simple Speaks his Mind*, 1950), özyaşamöykülerine (*The Big Sea*, 1940; *I wonder as I wander*, 1956) esin kaynağı olmuştur Yapıtları, Whitman, Lindsay ve Sandburg geleneğinden kopmadan zenci edebiyatının özgünlüğünü sergiler.

HUGHES (Howard Robard), amerikalı işadamı (Houston, Texas, 1905 - öl. Acapulco ile Houston arasında bir uçakta 1976). Babasının ölümüyle 19 yaşındayken petrol kuyusu delme makineleri üretim tekelini elinde bulunduran bir işletmenin başına geçti. Birkaç yılda büyük ölçüde kâr sağladıktan sonra, sinema sanayisine atıldı ve *Hell's Angels* (1930) ve *Yaralı yüz* (Scarface) [1932] adlı filmlerle başarıya ulaştı. Ayrıca, 1931'de, ABD'nin en büyük bira fabrikası olan Gulf Brewing Company'yi inşa ettirdi. İçki yasağı kaldırıldığında fabrika hazır durumdaydı. Daha sonra, havacılığa el attı; 1938'de, kendi tasarısına göre yapılmış bir uçakla dünyanın çevresini 3 gün 19 saatte dolaşarak bir rekor kırdı. TWA havacılık şirketi' nin hisse senetlerinin % 75'ini satın aldıysa da, 1966'da bunları sattı. İkinci Dünya savaşı sırasında top ve askeri uçak üretti. 1948'de yeniden sinemaya dönerek RKO firmasının denetimini ele geçirdi. 1950'den sonra, içine kapanık bir yaşam sürdü.

HUGHES (Ted), iskoç şair (Mytholmroyd, Yorkshire 1930). Kaba görünümü altında romantik bir insan olan Hughes, antropoloji meraklısıdır. Yaradılış ve yok oluşun doğal çevrimleri içinde ele aldığı ölümden sonra yaşama isteğinin acımazlığını anlatır (*Crow*, 1970). Ayrıca *Eclipse* (1976) ve *Chiasmodon* (1977) adlı iki yapıtı vardır. *Gaudete* (1977) adlı şiir dizisinde, dionysos törenlerini bir iskoç köyü çerçevesine yerleştirir. Son yapıtlarından bazıları: *River* (1983), *Flowers and Insects* (1987), *Moorlown Diary* (1989), *Shakespeare and the Goddes of Complete Being* (1992).

HUGLI, Hindistan'da (Batı Bengal) akarsu; yaklş. 250 km. Ganj deltasının batı koludur; buradaki kum yığışması, açık deniz gemilerinin Hugli ırmağı kıyılarında kurulmuş sanayi kentlerine ulaşmasını güçleştirmektedir.

HUGLİ, Hindistan'da (Batı Bengal) kent, aynı adı taşıyan akarsuyun kıyısında; 105 200 nüf. (Çinsura ile birlikte). 1537'de Portekizliler'in kurduğu kent, 1561'de İngilizler'in ticaret merkezi oldu; 1690'da İngilizler Kalküta'yı yeğleyince bu kenti bıraktılar. Bugün Çinsura ile tek bir yerleşme ve sanayi bütünü oluşturur. Metalürji. Jüt işleme. Besin sanayileri.

HUGO (Gustav), alman hukukçu (Lörrach, Baden, 1764 - Göttingen 1844). 1788'de, o zamana kadar bilinmeyen parçalardan oluşan *Ulpianus'tan parçalar* adlı yapıtı yayımladı. Göttingen Üniversitesi'nde ders verdi. Roma hukuku ve medeni hukuk konusunda birçok çalışması vardır.

HUGO (Joseph, Léopold Sigisbert, *kont*), fransız general ve yazar (Nancy 1773 - Paris 1828). 1788'de orduya girdi, sırasıyla Ren ordusunda, Vendée'de (1792-93) ve Joseph Bonaparte'ın Napoli krallığı sırasında İtalya'da görev yaptı. 1812'de Madrid karargâh komutanı oldu ve bağımsızlık yanlılarıyla savaştı. Victor Hugo'nun babasıydı.

HUGO (Victor Marie), fransız yazar (Besançon 1802 - Paris 1885), Joseph Hugo'nun oğlu. Klasik ve monarşist şair. Daha on yedi yaşında Toulouse Şiir yarışması'nda ödül kazandı. La Mennais, Nodier ve Chateaubriand'ın (*Odes*, 1822) etkisinde kaldı. Koloni yaşamı üzerine kısa bir anlatı olan *Bug-Jargal*'de (1826), daha o yaşta, ender rastlanır bir yazı ve kompozisyon ustalığı gösterdi. Adèle Foucher ile evlendi (1822) ve çarçabuk başarıya ulaştı: *Han d'Islande* (1823) adlı romanını yayımladı, romantizm akımına katıldı, Charles X tarafından Légion d'honneur nişanıyla onurlandırıldı (1825) ve sırasıyla *Odes et Ballades*'ını (1826), manifesto niteliğinde bir önsözü içeren *Cromwell** (1827) adlı dramını, *Orientales**'i (1829) ve *le Dernier Jour d'un condamné* (1829) adlı romanını yayımladı. Bu roman, onun "sosyalizm"inin ve halka dönük, ama skandallara konu olan dehasının habercisiydi.

1830 siyasi olayları, aile anlaşmazlıkları, Juliette Drouet ile ilişkisi (1833), yazarın fikir ve duygularında derin değişiklikler yol açtı. *Marion de Lorme* adlı piyesinin yasaklanması (1829) onu, *Hernani** dramını yazmaya ve bunun savaşını vermeye yöneltti. Bunu, Temmuz ihtilali ertesinde yazdığı *Marion de Lorme*'un (1831) önsözü izledi. *Notre-Dame'ın kamburu'* nun (Notre-Dame de Paris) [1831] trajik ve eleştirel kötümserliğinin karşısına, aynı yıl *Feuilles* d'automne*'un içli lirizmini koydu. Bu sonraki yapıt, diğer üç lirik şiir kitabıyla birlikte (*les Chants du crépuscule*, 1835; *les Voix intérieures*, 1837; *les Rayons et les Ombres*, 1840), Hugo'nun metafizik sürgün şiiri yönündeki evriminin aşamaları niteliğindedir. Bu arada, Hugo, *Le roi s'amuse* (1832) adlı manzum (yasaklandı), *Lucrèce Borgia* (1833) adlı düzyazı oyunlarıyla, başarı kazanan dramı *Mary Tudor*'u (Marie Tudor) [1833] ve *Ruy* Blas*'ı (1838) yayımladı. Hemen herkesin yerdiği *Ruy Blas*, düşünce ve sanat tiyatrosunun, yerini burjuva tiyatrosuna bırakarak çöküşünün göstergesi oldu. Ama yine de şairin ünü, onun Fransız akademisi'ne üye seçilmesiyle (1841) pekişmekten geri kalmadı.

Juliette Drouet ile yıllık gezilerini anlatan kitaplarından, özellikle *le Rhin*'den (1842) sonra, *Burgraves* üçlemesinin uğradığı başarısızlıkla, Hugo'nun tiyatro yazarlığı son buldu. Louis-Philippe'in yanındaki yarı resmi görevi, kızı Léopoldine'in trajik boğulma olayı (1843), 1848'e kadar bir süre için şairin bütün yaratıcı kaynaklarını kuruttu. 1848'de, halkın çektiği acılardan derinden duygulanan şair, cumhuriyetçi oldu. Önce Napoléon III'ten yana iken, sonra ona düşman bir tavır alması, sürgün edilmesine yol açtı (1852) ve bir hiciv başyapıtı olan *Napoléon le Petit*'yi (1852) ona ilham etti. Olup biten her şeye karşı duyarlı olan ve öfkeyle yanıp tutuşan Hugo, yapıtlarının en zengin ve en kişisel bölümünü Jersey'de ve 1855'ten başlayarak da Guernesey'de kaleme aldı. Hicvin bir vahiy, bir peygamber öfkesi halini aldığı, tam anlamıyla halka yönelik bir çağrı olan *les Châtiments* (1853), arkadan bir başyapıt olan *les Contemplations* (1856) -maddi ve manevi acılardan ve özellikle Juliette'in anısından kaynaklanan bir vecd ve mistisizm dönemi geçiren şairin yaşadığı çeşitli heyecanların izlenimleri-, *la Légende* des siècles* (1859), *les Chansons des rues et des bois* (1865) yayımlandı. Bunları romanlar izledi: bir hamlede parlak bir başarı elde eden efsanevi, gerçekçi, popüler roman *Sefiller** (les Misérables), *Deniz* işçileri* (les Travailleurs de la mer) [1866], *l'Homme qui rit* (1869), ve yazarın tüm edebi kuramını ve militan felsefesini içerdiğinden ayrı bir yeri olan *William Shakespeare* (1864).

Cumhuriyetin ilanı üzerine Hugo Paris'e

Lauros-Giraudon

Victor **Hugo.** Bonnat'nın bir portresinden ayrıntı *(Versailles şatosu)* [© by S.P.A.D.E.M. 1987]

döndü (1870); imparatorluğa karşı cumhuriyetçi direnişin simgesi olarak, Paris milletvekili, sonra da senatör seçildi (1876). 1872'de, ezilenleri savunan *l'Année terrible*'i, *Doksanüç ihtilali*'ni (Quatrevingt -Treize) [1874], gerçek bir siyasi saldırı olan *Actes et Paroles*'ü (1875-76), daha sonra, 1877-78'de, *l'Art d'être grand-père*'i, *la Légende des siècles*'in ikinci dizisini, *l'Histoire d'un crime*'i ve *le Pape*'ı yayımladı. Geçirdiği bir kriz yüzünden yazmayı bıraktıysa da hiç basılmamış yapıtlarını (*la Pitié suprême*, 1879; *Religions et Religion*, *l'Âne*, 1880; *les Quatre Vents de l'esprit*, 1881; *Torquemada* ve *la Légende*'ın üçüncü dizisi, 1883) yayımlayarak ününü sürdürdü. Ölümünden sonra -Panthéon'da gömülüdür-, mirasçıları, hiç basılmamış birçok yapıtını (*Théâtre en liberté*, 1886-1888; *la Fin de Satan*, 1886; *Choses vues*, *Toute la lyre*, 1888-1893; *Voyages*, 1890-1892; *les Années funestes*, 1898; *Dernière Gerbe*, 1902) yayımlamaya devam ettiler. Victor Hugo, hayal gücünü gözler önüne seren 2 000'den fazla desen (sepya, çini mürekkebi) bıraktı.

HUGONİA a. Hindistan, Okyanusya ve tropikal Afrika'da yetişen ve küçük dalları çoğunlukla odunsu iki sülükdal taşıyan küçük ağaç. (Çiçekleri şemsiye biçiminde, meyvesi etlidir. Ketengiller familyası.)

HUGUENOT a. (alm. *Eidgenosse*, konfedere; sonradan *eiguenotz* biçimiyle XVI. yy.'da Cenevre protestanlarını belirtmek için kullanıldı). Din savaşları sırasında fransız protestanlara verilen ad.

Huguenots *(les)*, G. Meyerbeer'in 5 perdelik operası. Librettosunu E. Scribe'in yazdığı yapıt, ilk kez 1836'da Paris'te sahnelendi. Saint-Barthélemy katliamını konu alan *les Huguenots*, fransız tarihsel operalarının ilk örneği sayılır. Yapıtın ünlü bölümleri, Raoul'ün romansı, kılıçları kutsama sahnesi ve Luther'in *Ein'feste Burg* koralinin kullanılması.

FRANSA

HUGUES Büyük ya da **Beyaz** (897'ye doğr. - Dourdan 956), Franklar'ın (ya da Fransa) dükü, Paris kontu. Kral Robert I'in oğluydu. Louis IV'ün önce koruyucusu sonra hasmı oldu. Louis IV ölünce (954) Lothaire'in seçilmesine karşı çıkmadı, buna karşılık Aquitania ve Bourgogne düklüğünü denetimi altına aldı.

HUGUES I Capet (941'e doğr. - 996), Fransa dükü (956-987), Fransa kralı (987-996), Büyük Hugues'ün büyük oğlu. Karolenj hanedanından gelen, Aquitania dükü Guillaume'un kızı Adelaïde ile evlendi (970). Paris'i, Otto II'ye karşı başarıyla savundu (978), Louis V ölünce Germanya ile Fransa arasında bir anlaşma peşinde olan Reims başpiskoposu Adalberon'un desteğinden yararlandı. Hugues Capet, 3 temmuz 987'de Noyon'da, Aşağı Lorraine dükü ve Louis V'in amcası, son karolenj kralı Charles'ın yerine krallığını ilan etti ve kutsandı. Charles miras hakkını değerlendirmek istedi, ama tutuklandı ve hapse atıldı (991). Hugues Capet devlet otoritesinin parçalanmasını önleyemedi, ama yine de Reims başpiskoposluğunu denetiminden çıkarmamaya ve krallığın alanlarını genişletmeye çalıştı, Senlis'i ve Dreux'yü (geçici olarak) topraklarına kattı. Daha 987'de, sağlığında oğlunu kutsattı ve böylece iktidarın babadan oğula geçmesini güvence altına aldı.

BOURGOGNE

HUGUES III (1148'e doğr. - Tir 1192), Bourgogne dükü (1162-1192), Eudes II' nin oğlu. Nevers kontu Gui ye karşı başarıyla savaştı, 1183'te Béatrice Dauphine ile yaptığı ikinci evlilik dolayısıyla Albon ve Viennois kontu oldu. Gücünün artmış olmasına rağmen, Philippe Auguste tarafından desteklenen Vergy sire'i Hugues, 1185'te ona başarıyla karşı koydu. Hugues III, 1190'da Üçüncü haçlı seferi'ne katıldı.

HUGUES IV (1213-1272), Bourgogne dükü (1218-1272), Selanik kralı (1266 -1272), dük Eudes III'ün oğlu. 1248'de Mısır'a giden Saint Louis'ye eşlik etti ve onunla birlikte Mansure'de esir düştü (1250). 1254'te serbest bırakıldıktan sonra, 1266' da imparator Baudouin II'den, veraset yoluyla çocuklarına geçmek kaydıyla, Selanik kralı unvanını aldı.

KIBRIS

HUGUES III (öl. Tir 1284), Kıbrıs (1267-1284) ve Kudüs (1 267-1284) kralı, Antiokheialı Henri ile İsabelle de Lusignan'ın oğlu, Hugues I'in torunu. 1262'den başlayarak kral naipliği yaptı ve Antiokheia-Lusignan hanedanını kurdu. Suriye'deki frank egemenliğini yeniden sağlamaya çalıştı (1278-1283).

HUGUES IV (1299-1359), Kıbrıs ve Kudüs kralı (1324-1359). Kıbrıs connétable'ı Gui'nin oğlu, Henri II'nin yeğeni ve ardılıydı. Monarşiye yeniden güç kazandırdı. Hükümdarlığı zamanında Kıbrıs en refahlı dönemlerinden birini yaşadı. 1343'te Papalık, Venedik ve Rodos şövalyeleriyle "Kutsal Birlik"i kurdu. İzmir'e gelen birlik donanması, Aydınoğlu Umur Bey'in donanmasını yaktı; kıyı İzmir'i (Gâvur İzmiri) ele geçirdi (1344).

VERMANDOIS

HUGUES (1057 - öl. Tarsus 1102), Vermandois kontu (1068'e doğr. - 1102), Fransa kralı Henri I'in üçüncü oğlu. Vermandois kontu Herbert V'in kızı ve vârisi Adélaïde ile evlendikten (1068'e doğr.) sonra, Birinci haçlı seferi'nde krallık ordusunun başına geçti (1096). Bizans imparatoru Aleksios I Komnenos'a teslim edilen Hugues, serbest bırakılmak için ona bağlılık yemini etmek zorunda kaldı. İznik ve Antakya kuşatmalarına katıldı (1097-98).

HUGUES de Payns ya da **de Pains**, Temple şövalyeleri tarikatının kurucusu (Pains şatosu, Troyes yakınında, 1070'e doğr. - Filistin 1136). Birinci haçlı seferi'ne katıldı; Filistin'de kaldı ve diğer bazı şövalyelerle birlikte Kudüs'te ilk askeri tarikatı kurdu. Bu rahip-askerlere Temple şövalyeleri dendi. Temple tarikatının, Büyük Üstadı olan Hugues, tarikatının Troyes konsilince onaylanmasını sağladı (1128).

HUGUET (Jaume), katalan ressam (Valls 1415'e doğr. - Barcelona 1492). Tarihleri iyice belirlenmiş bir dizi sunakarkalığı sayesinde, meslek yaşamının 1448'den sonraki dönemi aydınlığa kavuşmuştur. Huguet, Barcelona'ya yerleşti, bu kentin sanat geleneğini benimsedi ve gösterişli dekorlara ilgi duyan (altın vaftiz kurnaları) müşteriler için çalıştı. Bu arada, ince duyarlığı, kompozisyon anlayışı ve akdenizli büyük ressamlarla birlikte giriştiği üslup araştırmalarıyla dünya çapında ün kazandı. (Barcelona'da çok sayıda yapıtı, S. Maria da Tarrasa'daki sunakarkalığı; Louvre'da iki pano.)

HUĞ a. (erm. *hüğ*). Saz ya da kamıştan yapılmış kulübe.

HUĞLU a. *Yörs.* Biçilen mısır saplarının iyice kuruması için tarlada yapılan yığın.

HUĞLU, Konya'nın Beyşehir ilçesi Üzümlü bucağına bağlı belde; 3 030 nüf. (1990). Belediye. Başlıca geçim kaynağı tüfek yapımı.

HUİ ya da **HUEİ,** üç büyük toplanma merkezi (Gansu eyaleti, Hınan ve Huang hı kıvrımındaki özerk Ningşia bölgesi) başta olmak üzere bütün Çin'de, özellikle kentlerde yayılmış çinli müslümanlar. 1990'da sayıları 8,6 milyondu. Etni ve dil bakımından çinli olmakla birlikte, ulusal bir azınlık (55 azınlık grubundan ikincisi) oluştururlar. X. yy.'dan başlayarak Çin'deki türk halklarla birlikte islamlaşan ya da arap-türk karışımı melez gruplar oluşturan, XVIII. ve XIX. yy.'lar boyunca mançu imparatorların zulmüne uğrayan Huiler, uzun süre belirli semtlerde kervancılık ve ticaretle uğraştılar.

HUİA a. Eskiden Yeni-Zelanda'da yaşamış kuş. (Başlıca özelliği, erkekle dişinin gagasının farklı olmasıydı: erkek kısa ve kalın gagasıyla ağaç gövdelerine vurur, dişiyse uzun ve eğri gagasıyla erkeğin açtığı deliklerden böcekleri bulup çıkarırdı. Bil. a. *Heteralocha acutirostris;* sarkıkgerdanlıgiller familyası.)

HUİCHOLLER, Meksika Kızılderilileri (Jalisco ve Nayarit eyaletleri). Uto-aztek ailesinden bir dil konuşan, 1722'de İspanyollar tarafından fethedilen topraklarda oturan Huicholler, kendilerine aşılanmak istenen yabancı kültüre karşı daima büyük bir direniş gösterdiler. Çiftçi (mısır, tütün, fasulye) ve usta dokumacı olan Huicholler, birbirini izleyen kurak ve yağışlı mevsimlerin etkisinde kalan ekonomik ve dinsel bir yaşam sürerler. Siyasal iktidar gerçekte bir yaşlılar meclisinin elindedir. Fakat siyasal iktidarın önemi, geleneksel kuralların (geyik avlama, peyotl toplama) ve özellikle mısır ve tütün ekimine hükmeden çeşitli tanrılara (Su tanrıçası ve tanrıların anası Nakave; Güneş tanrısı Tayau) tapınmanın yanında ikinci derecede kalır.

HUİDOBRO (Vicente), şilili şair (Santiago 1893 - Cartagena, Santiago yakınında, 1948). İlkelerini *El espejo de agua* (1916) adlı kitabında ve çeşitli bildirilerde açıkladığı "kreasyonizm" akımını kurarak şiire öncü teknikler soktu. 1916'da Paris'e gitti, Apollinaire ve P. Reverdy ile sık sık beraber oldu. Bu beraberlik, onun fransızca şiirlerini olduğu kadar (*Horizon carré*, 1917; *Tour Eiffel*, 1918) ispanyolca şiirlerini de etkiledi (*Vientos contrarios*, 1926; *Altazor*, 1931; *Ver y palpar*, 1941; *El ciudadano del olvido*, 1941). Düzyazı yapıtları da vardır; bunlardan birinde şiirsel bir biçimde el Cid'i anlatır (*Mio Cid Campeador*, 1929).

HUİLA, Kolombiya'nın Cordillera central'ında yanardağ; 5 750 m. —*Huila yönetim bölgesi*, Magdalena yüksek vadisinde uzanır; 19 890 km², 693 712 nüf. Merkezi *Neiva*.

HUİLA, Angola'nın güneyinde yönetim bölümü, Merkezi *Lubango*.

HUİNENG → HUEİNİNG.

HUİSNE, Perche'te (Fransa) ırmak, Sarthe'ın kolu (sol kıyıdan); 130 km. Huisne, Bellême ormanı yakınından doğar, Nogent-le-Rotrou ve Ferté-Bernard'dan

geçer, Mans'ta Sarthe'a kavuşur.

HUİTFELDT (Arild), danimarkalı tarihçi ve siyaset adamı (Bergenhus 1546 -Herlufsholm 1609). 1595'te Şansölye oldu, bir Danimarka tarihi yazdı.

HUİTZİLOPOCHTLİ, Aztekler'in kabile tanrısı. Göçleri sırasında Aztekler'e önderlik etti. Toprak tanrıçası Coatlicue'nin oğluydu. Tepeden tırnağa silahlı olarak dünyaya gelmişti ve savaş değerlerini simgeliyordu. Tenochtitlán'daki, birçok insanın kurban edildiği Büyük Teocalli ikiz tapınaklarından biri ona adanmıştı.

Tenochtitlán'daki (Mexico) Güneş'e adanan (1507'de) tapınakta bulunan **Huitzilopochtli** sunağı aztek sanatı (*Mexico müzesi*)

H. Stierlin-Ziolo

HUİXİAN → HUEİŞİEN.

HUİZEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) komün, Hilversum'un K.'inde, İjsselmeer yakınında; 24 600 nüf. Tekstil, besin, kimya ve makine sanayileri. Radyo verici istasyonu.

HUİZİNGA (Johan), hollandalı tarihçi (Groningen 1872 - De Steeg 1945). 1915 -1941 arasında Leiden Üniversitesi genel tarih kürsüsü'nü yönetti, yaygın bir ün kazanan tarih incelemeleri ve yaşam öyküleri yayımladı (*Herfsttij der middeleeuwen* [Ortaçağ'ın çöküşü], 1919; *Erasmus*, 1924; *Homo ludens*, 1938).

HUİZONG → HUEİZONG.

HÛK a. (fars. *ḫūk*). *Esk.* **1.** Domuz. **—2.** *Hûk-ban*, domuz çobanı. || *Hûk-i zahm -horde*, yaralı domuz.

Huk ya da **Hukbalahap**, Filipinler'de Japonlar'a karşı girişilen komünist yanlısı köylü direniş hareketi (1942). Taruc ya da Lava kardeşler gibi başkanların yönetimi altında, savaş sırasında Luzon'un merkezinde etkinlik gösteren Huklar, özellikle bağımsızlıktan ve demokratik ve tarımsal reformlardan yana tutumları nedeniyle Amerikalılar'a ve yerel oligarşiye ters düştüler. 1945'te Luis Taruc, birkaç ay süreyle tutuklu kaldı. 1946 seçimlerinde Huklar, başkan Osmena'nın adaylığını desteklediler. Seçimleri Roxas kazanınca baskılar arttı ve Huklar yasadışı ilan edildi (mart 1948). 1953'te başkan olan Magsaysay, amerikan yardımından da yararlanarak ayaklanmayı kuvvet kullanarak bastırdı. 1954'te Luis Taruc teslim oldu. Huklar'ın etkinlikleri azaldı; bazıları eşkıyalığa başladı ya da siyasal çetelerle işbirliği yaptı. Sovyet yanlısı komünist parti, silahlı mücadeleden vazgeçti. 1968'de kurulan ve maocu halk partisinin silahlı kolu olan Yeni halk ordusu eylemleri yeniden başlattı.

HUKEŞAN a. Ask. tar. Bektaşi şeyhinin Yeniçeri ocağı'nda bulunan müritlerine verilen ad.

—ANSİKL. Bunlardan sekizi tören sırasında, yeşil çuhadan giysileriyle yeniçeri ağasının atı önünde, yumruklarını midelerine bastırarak yürürler, en kıdemlileri "Kerim Allah" diye bağırır, ötekilerse "Hu" diyerek karşılık verirlerdi. Bu yüzden "hukeşan" diye anılırlardı. Yiyecek ve barınma gereksinimleri ocak tarafından karşılanan hukeşanların bir görevi de sabah akşam dua etmekti.

HUKKA a. Hint nargilesi.

HUKUK, -ku a. (ar. *ḥaḳḳ*'ın çoğl. *ḥuḳuḳ*). **1.** Bir toplumda kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen ve devlet gücüyle uyulması zorunlu hale getirilmiş olan kurallar bütünü. **—2.** Bu kuralları inceleyen bilim. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Üniversitenin hukuk eğitimi yapılan bölümü; hukuk fakültesi: *Hukukta okuyor.* **—4.** Bir kişinin (özel ya da tüzel) hakları: *Bir kimsenin hukukunu ihlal etmek.* **—5.** Uzun bir geçmişe dayanan dostluk: *Onunla hukukumuz çok eskilere dayanır. Aramızdaki hukuka dayanarak, senden bunu yapmanı rica ediyorum.* **—6.** Konusunu belirleyen bir tamlayanla ya da sıfatla tek bir alandaki kanunlar, yönetmelikler vb.: *Aile hukuku. Ticaret hukuku. Uluslararası hukuk.* **—7.** Tamlayan olarak, hukuka ilişkin, hukuka dayanan şeyi belirtir: *Hukuk devleti. Hukuk kuralları. Hukuka aykırı.*

—*Esk.* *Hukuk-perver, hukuk-şinas*, vefalı dost. || *Hukuk-i cezaiye*, ceza hukuku. || *Hukuk-ı düvel*, devletler hukuku. || *Hukuk -ı ibâd*, insan hukuku. || *Hukuk-ı kadime*, eskiden beri tanışık olma, eski dostluk. || *Hukuk-ı medeniye*, medeni hukuk. || *Hukuk-ı mevzua*, kanun, tüzük, yönetmelik vb.'nin oluşturduğu hukuk. || *Hukuk-ı milel*, uluslararası hukuk: *"Günden güne münteşir olmakta bulunan muhafaza-yı hukuk-ı milel efkârına meyyâl olarak..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Hukuk-ı siyasiye*, ülke yönetimini ve halkın hakkını tanıyan hükümlerin hepsi. || *Hukuk-ı şahsiye*, kişi hukuku. || *Hukuk-ı tabiiye*, doğal hukuk. || *Hukuk-ı teamüliye*, yazılı olmayan, bir ülkenin âdet ve gelenekleriyle belirlenmiş hukuk. || *İlm-i hukuk*, hukuk bilgisi.

—Huk. *Hukuk danışmanı*, hukuk konusunda bilgisine başvurulan uzman kişi. || *Hukuk devleti*, hukuk kurallarına uyan, keyfi davranmayan devlet, hukuka bağlı devlet de denir. (Hukuk devletinde devletin tüm karar ve işlemleri yargı organlarının denetimi altındadır.) [Bk. *ansikl.* böl.]. || *Hukuk felsefesi*, hukukun kaynağını ve niteliğini araştıran, hak ve adalet kavramlarını olması gereken açısından ele alan kuramlar bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hukuk sosyolojisi*, hukuk kurallarının toplumun yapısıyla ve öteki toplumsal olgularla olan ilişkilerini inceleyen bilim. || *Hukuk tarihi*, hukuk kurum ve kurallarının tarihsel evrimini inceleyen bilim. || *Hukuka aykırılık* → AYKIRILIK. || *Doğal hukuk*, insanın doğasına ve yeryüzündeki amacına önem veren kurallar bütünü, tabii hukuk da denir. (Doğal hukuk, pozitif hukukun aksine olması gereken hukuku dile getirir.) || *İç hukuk* ya da *ulusal hukuk*, bir ülke sınırları içindeki hukuk kurallarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kamu hukuku*, devletin yapısını ve kişilerle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı, amme hukuku da denir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Örf ve âdet hukuku* → ÖRF ve ÂDET. || *Özel hukuk*, kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen hukuk dalı, hususi hukuk da denir. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Pozitif hukuk*, belirli bir toplumda yürürlükte olan hukuk kurallarının tümü. || *Yazılı hukuk*, yetkili organlarca kabul edilip yayımlanan hukuk kurallarının tümü. (Yasa, tüzük vb.'den oluşan bu hukuk örf ve âdet kurallarının karşıtı anlamında kullanılır.) || *Uluslararası hukuk*, devletlerin kendi aralarında ve uluslararası örgütlerle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Hukuk-ı akit*, sözleşmeden doğan haklar. || *Hukuk-ı aile kararnamesi*, islam hukukuna uygun olarak düzenlenen ve 30 ekim 1917 tarihinde yürürlüğe giren Osmanlı aile hukuku kanunu. (Evlenme ve boşanmayla ilgili yüz elli yedi maddeden oluşan kanun 19 haziran 1919 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak kimi islam ülkelerinde uzun süre yürürlükte kalmıştır.) || *Hukuk-ı amme*, kamu hukuku. || *Hukuk-ı arz*, toprak hukuku. || *Hukuk-ı cezaiye*, ceza hukuku. || *Hukuk-ı düvel*, ya da *hukuk-ı milel*, devletler hukuku. || *Hukuk-ı hükümraniye*, hükümranlık hakları. || *Hukuk-ı mektube*, yazılı hukuk. || *Hukuk-ı mücerrede*, kişinin mülkiyet dışında bir mal üzerinde sahip olduğu öteki haklar. (Önalım hakkı, geçit hakkı vb.) || *Hukuk-ı tabiiye*, kişinin doğal hakları. (Yaşama hakkı, kendini savunma hakkı, soyunu devam ettirme hakkı vb.) || *Hukuk-ı zevciyet*, karı ve kocanın karşılıklı hakları.

—ANSİKL. Hukuk kuralları insan topluluklarında bir düzen yaratan kurallardır. Toplumu düzenleyen başka kurallar da vardır. Ahlak ve din kuralları, hatta görgü kuralları da toplumsal yaşantıyı düzenli bir biçimde sürdürme işlevi görürler. Ancak hukuk kuralları ilkel insan topluluklarından başlayarak, din ve ahlak kurallarından farklı bir nitelik gösterirler. Hukuk kurallarının en belirgin özelliği bu kurallara uymanın devletin zorlayıcı gücüyle sağlanmış olmalarıdır. Din ve ahlak kurallarına uymayı zorunlu hale getirecek maddi bir güç yoktur. Bu kurallara uymak manevi yaşamla ilgili bir konudur. Oysa hukuk kurallarına aykırı davranış her zaman bir yaptırım ile karşılanır.

• *Hukuk devleti*, polis devleti kavramının karşıtı olarak kullanılır. Devletin hukukla bağlı oluşu, yurttaşların da hukuki güvenlik içinde olmalarını sağlar. Bu açıdan hukuk devleti, hak ve özgürlüklerin anayasal güvenceye bağlanmasını ve devlet işlemlerinin bağımsız yargı organları tarafından hukuka uygunluk denetiminden geçirilmesini gerekli kılar. İdari eylem ve işlemler sözkonusu olduğunda bu denetim genel mahkemeler (anglosakson ülkeleri) ya da özel idare mahkemeleri (Türkiye, Fransa) tarafından yapılır. Yasama işlemlerinin anayasaya uygunluğunun sağlanması ise genellikle Anayasa mahkemesi adı verilen özel yargı organları eliyle gerçekleştirilir. Hukuk devleti ilkesi, mahkemelerin bağımsızlığını ve yargıç güvencesini olduğu kadar yönetilenlerin de haksız tutuklama ve cezalandırma işlemlerine karşı korunmasını gerektirir. 1961 ve 1982 türk anayasaları, hukuk devleti ilkesini devletin nitelikleri arasında saymışlar, gerek yasama gerekse yürütme organının eylem ve işlemlerinin yargısal denetimini ayrıntılı biçimde düzenlemişlerdir.

• *Hukukun kaynakları*. Hukukun kaynakları deyimi çeşitli anlamlarda kullanılır. Bir anlama göre, hukukun kaynağı hukuk kurallarının ortaya çıkışı ve oluşma biçimidir. Hukuk kaynağı deyimi kimi zaman parlamento, hükümdar gibi hukuk kurallarını koyan organlar için kullanılır. Ama hukukun uygulanması bakımından hukukun kaynakları yasa, tüzük, yönetmelik gibi hukuk kurallarının büründükleri biçimlerdir. Örf ve âdet hukuku kuralları da bir hukuk kaynağıdır. Mahkeme kararları (içtihatlar), bilimsel görüşler (doktrin) de hukuk kaynağı sayılır. Türk Medeni k.'nun 1. maddesi bu anlamdaki hukukun kaynakları konusuna bir açıklama getirmektedir. Hukuk kurallarını belirli bir anlaşmazlığa uygulamak durumunda olan yargıç anılan yasa maddesine göre şu kaynaklara başvuracaktır: yasa, örf ve âdet, mahkeme kararları, bilimsel görüşler. Buradaki yasa deyiminin dar anlamdaki yasanın (kanun) yanında anayasa, kararname, tüzük ve yönetmelikleri de kapsadığı kabul edilmektedir. Hukukun asıl kaynakları bunlardır. Örf ve âdet kurallarıyla mahkeme içtihatları (kararları) ve bilimsel görüşler (doktrin) hukukun yardımcı kararlarıdır. Ancak türk hukukunda Yargıtay içtihadı birleştirme kararları mahkemeler için bağlayıcı kural getiren kararlar olduğundan bunların da asıl kaynaklar içinde sayılacağı görüşü vardır. Uluslararası hukuk alanında

antlaşmalar da bir hukuk kaynağı olarak kabul edilir.

• *Çeşitli hukuk dalları.* Çağımızda hukukun ilgi alanına giren konular çoğalmış ve çeşitlenmiştir, bunları eskiden beri var olan geleneksel kurallarla düzenleyebilme olanağı artık yoktur. Bu yüzden de daha özel konuları düzenleyen "hukuk dalları"nın doğumu kaçınılmaz olmuştur, bunların sayısı da giderek artmaktadır. Hukukun çeşitli dalları iki kümede toplanabilir: *kamu hukuku* ve *özel hukuk*.

Kamu hukuku ve *özel hukuk*. Kişiler arasındaki uyuşmazlıkları çözmekle görevli bir yargı sisteminin yanında, kamuyla ilgili uyuşmazlıklara bakan bir yargı sisteminin de var olması, kamu hukuku-özel hukuk ayrımını önemli kılan bir noktadır. Şu var ki bu ayrım giderek silikleşmeye de başlamıştır. Şöyle ki, XX. yy. boyunca kamu hukuku ile özel hukuk arasında yer alan bir ara hukuk ortaya çıkmıştır. Bu, iş ilişkilerini düzenleyen ve bireyleri çeşitli ekonomik ve mesleki tehlikelere karşı koruyan *Sosyal hukuk*'tur. Bu anlamıyla sosyal hukuk *İş hukuku* ile birlikte bütün sosyal mevzuatı (yasaları) içerir (özellikle sosyal güvenlik yasaları).

Aynı şekilde ceza hukuku, ceza usul hukuku, özel ilişkilerle (medeni, ticari) ilgili usul hukukları da, amaçları bakımından kamusal, korudukları çıkarlar bakımından özel hukuk karakterini birlikte taşırlar, bu nedenle de kamu hukuku ile özel hukuk arasındaki sınır bölgesinde yer alırlar.

Nihayet, hukuki konu ve alanların karşılıklı olarak iç içe geçmeye başlamaları nedeniyle, kamu hukuku-özel hukuk ayrımı silikleşmeye yüz tutmuştur. Bir yandan devlet özel hukuk ilişkilerine karışmakta, öte yandan da kamu iktidarları kendi örgütlenmelerinde özel hukuk usul ve tekniklerini benimsemektedir. Bu gelişmeler, klasik ayrımın eski netliğini yitirmesine yol açmıştır. Bununla birlikte, pozitif hukuk bugün hâlâ bu temel ayrım üzerine kuruludur.

İç hukuk ve uluslararası hukuk. Her siyasal toplumda, pozitif hukukun kural ve kurumları, içinde bulundukları toplumun özelliklerine göre bir gelişme gösterirler. Ülkelerin her birinin bir iç hukuku vardır. Ama birtakım iç hukuk sistemleri arasında önemli benzerliklere rastlanır (örneğin, belçika ve fransız hukukları arasında). Daha geniş bir ölçekte, büyük hukuk sistemlerinin varlığı göze çarpar: açıkça roma hukukunun etkisini taşıyan ve değişik ölçülerde Belçika, İspanya, Fransa, İtalya, Portekiz'in ve çeşitli Güney Amerika devletlerinin bağlı bulundukları *latin ülkeleri sistemi;* Britanya, ABD ve İngiliz milletler topluluğu'nun çeşitli ülkelerinin hukukunu içeren *anglosakson sistemi;* belli ölçüde yine roma hukukunun damgasını taşıyan ve Almanya, Avusturya, Hollanda, İsviçre gibi ülkeleri kucaklayan *germanik sistem; islam hukuku sistemi*, vb. SSCB ile halk demokrasilerinde de marksizmleninizmden esinlenen yeni bir hukuk sistemi oluşmuştur.

Bireyler yalnız kendi ülkelerinde yaşamazlar. Değişik ülkelerin yurttaşları arasında da kişisel ilişkiler kurulur. Ulusal yasaların farklılığından doğan uyuşmazlıkları çözme gereksinmesi, devletleri, yeni hukuk kuralları koymaya zorladı. Böylece her ülkede, iç hukukun özel bir dalı durumunda bir *uluslararası özel hukuk* doğdu.

Devletlerin de kendi aralarında kurdukları ilişkiler vardır; bunlar kendilerine özgü hukuk kurallarının konması gereğini doğurur. Bu kuralların kaynağı , bir yanda iki ya da çok taraflı antlaşmalar, öbür yanda da uluslararası sözleşmelerdir. Böylece bir de *uluslararası kamu hukuku* (devletler umumi hukuku) oluştu. Antlaşma ve sözleşmeler, tıpkı uluslararası kamu hukuku için olduğu gibi, giderek, uluslararası özel hukukun da kaynaklarını oluşturma yolundadırlar. Bugüne kadar uluslararası kamu hukuku (devletler hukuku), belli bir ölçüde, çeşitli devletlerin ortaklaşa olarak benimsedikleri bir iç hukuk özelliği taşıdı.

Uluslararası örgütlerin ve yeni tip konfederasyonların (Avrupa toplulukları) çoğalması, bunlara üye devletlerin her defasında ayrı ayrı onayını gerektirmeden bu ülke toprakları üzerinde uygulanabilecek yeni uluslararası hukuk kurallarının doğumuna da yol açtı. Örneğin, üye devletlerin uluslararası topluluğun organlarına tanıdıkları yetkilerin kullanılmasıyla birlikte, ulus üstü hukuk sistemlerinin oluşumuna (Avrupa hukuku gibi) tanık olundu. Gittikçe artan sayıda devletin çeşitli uluslararası örgütlere katılmaları, beraberinde, uluslararası hukuklar arasında birleşme eğilimini gündeme getirdi.

• *Hukuk felsefesi.* Grotius gibi, doğal hukuk okuluna bağlı siyaset felsefesi düşünürleri (ya da "doğal hukukçular"), doğal hukuk ilkelerinin ancak doğal aklın ışığında kavranabileceğini kabul ederler: "Doğal hukuk, sağlam aklın belirli ilkelerine dayanır; bu ilkeler bize, bir eylemin, ussal ve toplumsal bir doğaya uyarlığı ya da uyarsızlığı açısından, ahlaken dürüst olup olmadığını tanıma olanağı verir" (*De jure belli ac pacis*, 1,1,10). Bu düşünürlere göre doğal hukuk sivil toplumda, bu topluma özgü hukukla birlikte yan yana yaşar. Bunun anlamı, bu hukukun doğal hukuka ters düşecek kurallar koymaması gereğidir. Sivil toplumlarda doğal hukukun bu biçimdeki sürekli varlığı, *direnme hakkı*'nın en son dayanağını oluşturur. Doğal hukuk kuramcılarına göre, doğal hukuk ilkelerini çiğneyen baskıcı bir iktidara karşı ayaklanmak meşrudur. Çünkü bu hukuk, tanımı gereği, sonsuza dek uzanır ve değişmez niteliktedir: "Gerçek yasa diye bir şey vardır; bu, bütün insanlarda var olan, her zaman kendi kendisiyle tutarlı kalan, sonsuzluğa dek uzanan, doğaya uygun sağlam akıldır. Buyruklarıyla bize görevimizi yaptırtan, yasaklarıyla da bizi kötülük yapmaktan alıkoyan bu yasadır (...). Onda değişiklik yapılması, ona istisnalar getirilmesi hiçbir şekilde kabul edilemez; onun kaldırılmasına ise hiç mi hiç izin verilemez. Ne Senato ne de halk bizi ona uymaktan alıkoyamaz" (Cicero, *De Republica*, 3, 22).

Gens hukuku (bazen doğal hukukla eşanlamlı olarak görülmekle birlikte), gerçekte, uluslar arasındaki ilişkilere uygulanan hukuk kurallarının tümünü kapsar (günümüzde buna daha çok "uluslararası hukuk" denmektedir).

Nihayet, *siyasal hukuk* "yönetenlerin yönetilenler"le olan ilişkilerini düzenler (Montesquieu, *Kanunların ruhu üzerine* [De l'esprit des lois, 3, 1]). Leibniz'e göre, "Kimseye zarar verme" ilkesine dayanan *gerçek anlamdaki hukuk*'u, herkese hakkı olanı vermek anlamına gelen *hakkaniyet*'ten, ve özellikle Leibniz'in *saygı* (bazen de *dürüstlük*) diye adlandırdığı ve her türlü durumda Tanrı'nın kurduğu düzenden doğan buyruklara uyma ilkesinden ayırmak gerekir.

Hegel için hukuk (Recht) alanı, insana öbür insanlarla birlikte yaşamını geliştirme olanağı veren belirlemeler bütününden oluşur. Bu durumda sözkonusu terim yalnız yasaları ve teamülleri içermez, daha geniş bir kapsamı kucaklar: "Hukukun alanı genel olarak tinsel alandır; hukukun ayırtedici yanı ve kalkış noktası, özgür olan iradedir; öyle ki, özgürlük hukukun özünü ve belirlenimini oluşturur; hukuk sistemi gerçekleşmiş özgürlük ülkesi demektir" (*Grundlinien der Philosophie des Rechts, 4* [Hukuk felsefesi]). Bu yüzden de bir "hukuk felsefesi" pozitif ve tarihsel hukuk sistemlerininkinden daha geniş bir alana yayılır, ahlakı ve etik hayatı da (aile, ekonomi, siyaset) içine alır. Marxistlere göre ise hukuk, egemen sınıfın, yasalarla tanınan ve devlet gücüyle uygulanan, iradesini ifade eder. Üstyapının önemli bir bölümü olan hukuk bir yandan toplumun ekonomik temeli tarafından belirlenirken, öbür yandan da ekonomik temeli güvene bağlar, yasallaştırır ve koruma altına alır. Marx şöyle yazar: "Din aile, devlet , hukuk, ahlak, bilim, sanat, vb. bütün bunlar üretimin özel biçimlerinden başka bir şey değillerdir ve onun genel yasalarına tabidirler" (*1844 Elyazmaları*). Engels de şunu ekler: "Bugüne kadarki bütün geçmişimiz sınıf mücadeleleri tarihidir. Birbirleriyle savaşan bu sınıflar, her zaman, üretim ve değişim ilişkilerinin bir ürünü, kısacası kendi dönemlerinin ekonomik ilişkilerinin sonucuydular. Dolayısıyla, toplumun ekonomik yapısı, son tahlilde her zaman, bütün bir hukuksal ve siyasal kurumlar üstyapısını, içinde bulunulan tarihsel dönemin dinsel, felsefi ve başka türden düşüncelerini açıklamaya yarayan gerçek temeldir" (*Anti-Dühring*, 1, 1).

Hukuk fakültesi, lisans düzeyinde hukuk öğrenimi sağlayan yükseköğrenim kurumu. Türkiye'deki başlıca hukuk fakülteleri şunlardır:

• *İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi*, başlangıcı, 1874'te Mektebi âliyei sultaniye'de (Galatasaray lisesi) açılan Hukuk mektebi'ne kadar uzanır. Bu okulda dersler türkçe ve fransızca olarak verildi. Başlıca dersler medeni usul hukuku, roma hukuku, hukuk başlangıcı, ticaret hukuku, ceza usul hukuku, mecelle-i ahkâm-ı adliye, arazi kanunnamesi ve ceza hukuku idi. Okul, Darülfünun'un üçüncü kez kuruluşu sırasında fakülte niteliğini kazandı (1909). 11 ekim 1919 tarihli nizamname ile Darülfünun'a bilimsel özerklik tanındıktan sonra, 1924'te öteki bölümler gibi Hukuk fakültesi de, tüzelkişilik kazandı. 31 temmuz 1933'te çıkarılan yasa ile Darülfünun kapatılarak İstanbul Üniversitesi kurulunca, Hukuk fakültesi İstanbul Üniversitesi'nin bünyesinde yer aldı.

• *Ankara Üniversitesi hukuk fakültesi*, Ankara Adliye hukuk mektebi adıyla kuruldu (5 kasım 1925). Ankara'da bir hukuk mektebi kurulması için ilk girişim, 1921'de Kastamonu milletvekili Abdülkadir Kemali'nin (Öğütçü), TBMM'ye bir yasa önerisi vermesiyle oldu. Ancak, parasal olanaksızlık nedeniyle bu öneri gerçekleşemedi. 1922'de, Gazi Mustafa Kemal Paşa Ankara'da bir hukuk mektebinin kurulması gerektiğini bildirerek bu konuda gerekli hazırlıklara başlanmasını emretti. 1925'te Ankara Hukuk mektebi açıldı. Uygun bir bina bulunamadığından, açılış TBMM (günümüzde müze) binasının büyük toplantı salonunda yapıldı. Açılışı, Gazi Mustafa Kemal'in konuşmasından sonra Ağaoğlu Ahmet Bey'in verdiği ilk ders izledi. Öğretim üyelerine "müderris" yerine "profesör" denilmesi, ilk kez bu sırada uygulandı. Ankara Hukuk mektebi, 1927'de Bakanlar kurulu kararı ile Ankara Hukuk fakültesi adını aldı. Adalet bakanlığı'na bağlı olan fakülte, 1940'ta bir yasa ile Milli eğitim bakanlığı'na devredildi. Kuruluşunda üç yıl olan öğrenim süresi 1941'de dört yıla çıkarıldı; 6 haziran 1948 tarih ve 5239 sayılı yasa ile Ankara Üniversitesi'nin bir fakültesi durumuna getirildi.

Günümüzde (1993) Türkiye'de hukuk öğrenimi yapılan öteki fakülteler, Selçuk (Konya), Dokuz eylül (İzmir), Marmara (İstanbul), Dicle (Diyarbakır) ve Atatürk (Erzincan) üniversiteleri hukuk fakülteleridir. Ayrıca İstanbul, Ankara ve İzmir Dokuz eylül fakültelerine bağlı birer Adalet* yüksekokulu vardır.

Hukuk-ı beşer, gazeteci Hasan* Tahsin tarafından İzmir'de çıkarılan (1918) günlük siyasi gazete. Sosyalist görüşleri yayan gazetesinde Hasan Tahsin, eski hükümeti tutanları ve İttihat ve Terakki fırkası'nın izinden gidenleri şiddetle kınıyor, halkı işgal ordularına karşı direnmeye çağırıyor, ezilen sınıfların haklarını savunuyordu. Gazete, Hasan Tahsin'in ölümün-

den (15 mayıs 1919) sonra kapandı.

Hukuk kurumu *(Türk)*, türk hukukunun gelişmesine hizmet etmek amacıyla 9 mart 1934'te kurulan kamuya yararlı kurum. Amacı doğrultusunda yapıtlar, dergiler yayımlar, konferanslar, bilimsel toplantılar düzenler, uluslararasında türk hukukunu tanıtacak çalışmalar yapar. Merkezi Ankara'dadır.

HUKUKÇU a. Hukuk eğitimi görmüş olan ve hukuk alanında çalışan kişi.

HUKUKÇULUK a. Hukukçunun yaptığı iş.

HUKUKEN be. (ar. *ḥuḳūḳ*'tan *ḥuḳuḳen*). Hukuk bakımından, hukuk açısından.

HUKUKİ ya da **HUKUKSAL** sıf. **1.** Hukukla ilgili. **—2.** Hukuka uygun. ||*Hukuki fiil* → FİİL. || *Hukuki hata*, hukuk kuralının uygulanmasındaki yanlışlık. || *Hukuki ilişki* ya da *hukuki münasebet*, hukuksal olaylara konu olan, hukuksal sonuç doğuran ilişki. ||*Hukuki işlem* ya da *hukuki muamele*, bir ya da birden çok kişinin hukuksal sonuç doğurmak amacıyla yaptığı irade açıklaması. (Bk. *ansik.*böl.) ||*Hukuki mesuliyet* ya da *hukuki sorumluluk* → SORUMLULUK. ||*Hukuki olay* ya da *hukuki hadise*, hukuksal sonuç doğuran olay. || *Hukuki sebep*, bir hak iddiasının, bir davanın ya da işlemin hukuksal dayanağı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hukuki sonuç*, hukuksal olayların öğelerinin tamam olması halinde doğması hukukça kabul edilen durum. (Hakların doğması, değişmesi ya da ortadan kalkması biçiminde olur.) || *Hukuki tağyir* → TAĞYİR.||*Hukuki tasarruf* → TASARRUF.

—ANSİKL. Huk. • *Hukuki işlem*'in iki öğesi vardır: irade açıklaması ve hukuksal sonuç. Hukuki işlemden söz edebilmek için irade açıklamasının hukuksal bir sonuca yöneltilmiş olması gerekir. Bu irade açıklamasının hukuksal sonuç doğurması da hukuk düzeninin buna olanak tanımasına bağlıdır. İradenin dışa vurulması açık bir biçimde olabileceği gibi örtülü bir biçimde de olabilir. Hukuki işlemler, bu işlemlere katılanların sayısına göre ikiye ayrılır: tek yanlı hukuki işlemler ve iki (ya da çok) yanlı hukuki işlemler. Tek yanlı hukuki işlemler, yalnız bir yanın (tarafın) irade açıklamasıyla meydana gelen işlemlerdir. Örneğin vasiyetin yapılması için vasiyet yapan kişinin irade açıklaması yeterlidir. Bir hukuki işlemin sonuç doğurabilmesi için buna birden çok kişinin katılması gerekliyse hukuki işlem iki (ya da çok) yanlıdır. İki ya da çok yanlı hukuki işlemler de sözleşmeler ve kararlar olmak üzere ikiye ayrılır. Hukuki işlemlerin büyük bir bölümü sözleşmeler oluşturur. Sözleşme karşılıklı ve birbirine uygun irade açıklamasından meydana gelir. Örneğin kira sözleşmesi kiracı ile kiralayanın karşılıklı olarak birbirine uygun irade açıklamalarından oluşur. Karar, ortak bir işte tek bir çözüm bulma amacına hizmet eder. Kararın oluşması için tarafların açıkladıkları iradelerin tümünün birbirine uygun olması gerekli değildir. Kararda açıklanan irade oylamaya katılanların çoğunluğunun iradesidir. Karar, yalnız oylamaya katılarak olumlu oy kullananları değil, azınlıkta kalanları hatta oylamaya katılmayanları da bağlar. Kimi hukuki işlemlerin geçerli olması bunların belirli bir biçimde yapılmış olmasına bağlıdır. Kimi hukuki işlemler ise belirli bir biçime bağlı değildir. Borçlar k.'nun 11. maddesine göre, sözleşmenin geçerliliği, yasada aksine bir kural bulunmadıkça, hiçbir biçime bağlı değildir.

• *Hukuki sebep*, usul hukuku açısından, davalı ya da davacının ileri sürdüğü ve istemini dayandırdığı maddi olayların hukuki niteliğidir. Hukuki sebeplerin dava dilekçesinde belirtilmesi zorunlu değildir. Yargılama sırasında taraflarca ileri sürülen maddi olaylara uygun düşecek hukuki sebebi mahkeme değerlendirir. Uygulanacak yasa kuralını saptamak yargıcın görevi ve yetkisi içine girer. Dava dilekçesinde, davacının, uygulanacak yasa maddesini yanlış göstermesi yargıcı bağlamaz. Yargıç, davaya dayanak olarak ileri sürülen maddi olaya uygun düşen yasa maddesini kendisi saptar.

HUKUKİYAT a. (ar. *ḥuḳūḳ*'tan çoğl. *ḥuḳūḳiyyat*). *Esk.* Hukuk bilgisi, hukuk konuları.

HUKUKİYE sıf. (ar. *ḥuḳūḳi*'nin dişl. *ḥuḳūḳiyye*). *Esk.* Hukukla ilgili, hukukla uğraşan: *Mahkeme-i hukukiye* (hukuk mahkemesi).

HUKUKLU a. Hukuk fakültesi öğrencisi.

HUKUKSAL → HUKUKİ

HUKUKULLAH a. (ar. *ḥuḳūḳ* ve *Allāh*'tan *ḥuḳūḳ-ul-lah*). İsl. huk. Allah'ın hakları, yararı kamuya ait olan, bir kişiye özgü olmayan kurallar.

HUL a. (ar. *ḫul'*). İsl. huk. Karı ve kocanın anlaşarak boşanmaları. (Boşanma bedelsiz olabildiği gibi karının kocasına ödeyeceği bir bedel ya da mehir borcu karşılığı da olabilir. Genel olarak hul karının ödediği bir bedel karşılığında kocanın onu boşamasıdır.)

HUL a. *Yörs.* Yeni doğan buzağıların konulduğu yer.

HULA → HULEH.

HULAGU (1217-1265), İlhanlı devletinin kurucusu (1256-1265). Kardeşi Büyük Han Möngke tarafından ismaililere ve halifeye karşı savaşmak üzere komutanlığına getirildiği orduyla, 1253'te Moğolistan'dan yola çıktı. İran ve Kafkasya'daki bazı hükümdarları kendine bağladıktan sonra Ceyhun'u geçerek (1256) ismaililerin üstüne yürüdü; Alamut kalesini alarak batınileri ezdi. Irak'ta, halifenin ordusunu bozguna uğratarak Bağdat'a girdi ve halife Mustasım'ı öldürttü (1258). Ertesi yıl çıktığı Suriye seferinde Meyyafarıkin, Urfa, Halep'i ele geçirdi; Şam'ı kuşatmaya hazırlanırken kardeşinin ölümünü duyunca İran'a döndü. (Bıraktığı kuvvetler, Ayn Calut'ta Mısır Memlukları tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı). İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu'ya Büyük Han adına egemen oldu ve Büyük Han'ın bağlısı anlamında "İlhan" unvanını aldı. 1262'de Altınordu devleti üzerine yürüdü, başlangıçta başarılı olarak Terek'in ötesine kadar ilerledi, ama daha sonra yenilerek askerlerinin büyük bölümünü kaybetti. Savaşlarda yıkılan kentlerin onarılmasına önem verdiği gibi hıristiyan eşi Dokuz Hatun da ülkedeki hıristiyan halkları müslümanların zararına himaye etti. Hulagu, barış zamanlarında kaldığı Orumiye gölü kıyısındaki Meraga'nın kuzeyinde büyük bir gözlemevi, gölün doğusundaki Şah yarımadası üzerinde de zamanının en görkemli saraylarından birini yaptırttı. Ölümünden sonra, moğol geleneklerine göre haremindeki genç ve güzel kızlarla birlikte bu göldeki bir adaya gömüldü.

HULAN ERGİ, Çin'de kent, Heilongciang'da Tsitsihar'ın G.-B.'sında. Demir-çelik fabrikası.

HULASA → HÜLASA.

HULD a. (ar. *ḫuld*). *Esk.* **1.** Sonu olmayan, sürüp giden varlık. **—2.** Devamlılık, bakilik. **—3.** Sekiz cennetten biri: *"Hevâsı zahidün huld u benim kûy-ı nigarumdur"* (Vasfi, XVI. yy.). **—4.** *Huld-ı berrin*, kutsal cennet: *"İşte melek, işte huld-i berrin!.."* (A.H. Tarhan). || *Huldzar*, cennet: *"Şair nişimeninde eder seyr-i huld-zâr"* (Tevfik Fikret).

HÛLE ya da **HÛLA,** Suudi Arabistan'da Necit bölgesinde şehir. Sedeyir vilayetine bağlı.

HULEFA çoğl. a. (ar. *ḫalife*'nin çoğl. *ḫulefa*). *Esk.* **1.** Halifeler. **—2.** Bir resmi dairede kalem amirinin çalıştırdığı kimseler: *"İki yüz elli kuruş maaşla dahiliye mektubi kalemine, şüphesiz "hülefa!" olmak üzere kabul ediyorlar"* (Baha Tevfik). — **3.** *Hulefa-i aklam*, kalem memurları || *Hulefa-i raşidin*, ilk dört halife.

HULEH ya da **HULA,** İsrail'de göl, Celile'nin K.'inde Suriye sınırı yakınında. Ürdün ırmağı bu gölden doğar; ırmağın adını taşıyan çukurda bulunan göl, Havran bazaltlı akıntılarıyla Taberiye gölünden ayrılır. Gölü çevreleyen bataklıkların bir bölümü kurutulmuş ve tarıma açılmıştır (pirinç, mısır, pamuk). Bataklıkların başka bir bölümüyse ulusal bir rezerv oluşturur. Balıkçılık etkin biçimde sürmektedir.

HULEYME a. (ar. *ḥuleyme*). *Esk.* **1.** Memecik. **—2.** Deride, en çok da dil üzerinde çıkan küçük kabarcık.

HULF a. (ar. *ḫulf*). *Esk.* **1.** Verilmiş olan sözü tutmama. **—2.** Aksine gitme, karşı olma.

HULK a. (ar. *ḫulḳ*). *Esk.* **1.** Yaradılıştan var olan huy, yaradılış özellikleri. **—2.** Manevi nitelik, iyi veya kötü huy. **—3.** *Hulk-ı hüsn*, güzel huy.

—Esk. fels. Felsefenin ahlaktan bahseden kısmı.

HULİGAN a (*genç serseri* anlamında ing. *hooligan*'dan rusça sözc.) eski SSCB ile Doğu bloku ülkelerinde, huligancılığı saptanmış serseri ya da suçlu.

HULİGANCILIK a. Toplumu açıkça küçümsediği ve kamu düzenine darbe indirdiği için eski SSCB ve Doğu bloku ülkelerinde suç sayılan kasıtlı eylem.

HULKE a. (hollandaca sözc., yük gemisi). Eskiden Hollanda kıyılarında yük taşımada kullanılan ve brik ya da üç direkli yelkenli biçiminde donatılan gemi; çok fazla yük alabilmesi için tekne biçimi oldukça hantaldır. (Hıza fazla elverişli olmayan biçimi, bu gemilerin hantal gemi olarak tanınmasına neden oldu ve kalın biçimli ve kötü yol alan tüm gemilere "hulke" adı verildi.)

HULKEN be. (ar. *ḫulk*'tan *ḫulken*). *Esk.* Huyca, yaradılışça: *"Halken hulken müşabihsin Resulullah'a sen"* (Kethüdazade Arif, XIX. yy.).

HULKİ sıf. (ar. *ḫulk* ve *-i*'den *ḫulki*). *Esk.* Yaradılışla ilgili, yaradılışa ilişkin.

HULKİ BABA, türk halk şairi (Edirne ? - *ay. y.* 1898). Çamlıca Nuri Baba bektaşi tekkesinde yetişti. Edirne'de, kendi evinde bektaşi ayinleri düzenlerdi. Bazı nefesleri günümüze kadar ulaştı.

HULKİYET a. (ar. *ḫulk*'tan *ḫulkiyyet*). *Esk.* Törecilik. (fr. *moralisme* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HULKUM a. (ar. *ḥulḳūm*). *Esk.* İnsan ve hayvanlarda gırtlak, boğaz: *"... bana bakıp bildi aman sır-rişte verme makamında elini hulkuma vaz'eyledi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HULL, resmi adı **KİNGSTON-UPON-HULL,** Büyük Britanya'da (Humberside) liman kenti, Humber halicinin kuzey kıyısında; 247 200 nüf. (1989). Edward I'in kurduğu bu liman kenti, XVI-II. yy.'a kadar askeri bakımdan önemli rol oynadı. İkinci Dünya savaşı sırasında ağır biçimde bombalanan kentte, XIV. yy.'dan kalma ilginç bir kilise ayakta kaldı: Holy Trinity Church. Önemli bir balıkçılık ve ticaret limanı (kereste ve petrol ürünleri dışalımları) ve sanayi merkezi (kimya, elektrikli gereçler, besin).

HULL, Kanada'da (Québec) kent, yönetim bölgesi merkezi, Ottawa kıyısında; 59 000 nüf. Kereste sanayisi. Tekstil. Besin sanayileri.

HULL (Cordell), amerikalı siyaset adamı (Olympus, Overton County, Tennessee 1871 - Bethesda, Maryland, 1955). Temsilciler meclisi'nde demokrat milletvekili olarak görev aldı (1907-1921; 1923-1931),

1931'de Senato'ya girdi ve dışişleri bakanı oldu (1933-1944). Birinci Dünya savaşı'ndan sonra ülkesinin tekbaşınalık siyasetine karşı çıktı, 1940'tan sonra müttefik devletlere yardım çabasını var gücüyle destekledi. Québec (ağustos 1943) ve Moskova (ekim 1943) konferanslarına katıldı. Birleşmiş milletler örgütü'nün kurulmasıyla sonuçlanan uluslararası güvenlik sistemini kurdu. 1945'te Birleşmiş milletler'in "baba"sı olarak Nobel barış ödülü'nü kazandı.

HULL (Albert Wallace), amerikalı mühendis ve fizikçi (Southington, Connecticut, 1880 - Schenectady, New York eyaleti, 1966). Triyot lambasını geliştirerek ızgara ekranlı lambayı icat etti. İlk manyetron'u yaptı.

HULL (Clark Leonard), amerikalı ruhbilimci (Akron, New York, 1884 - New Haven, Connecticut, 1952). Wisconsin Üniversitesi'nde ve özellikle, 1929'dan başlayarak Yale'de ders verdi. Özellikle öğrenme olaylarına dayalı, çok sistemli bir davranış kuramı hazırladı. Amerikan davranışçılığı üzerinde çok büyük etkisi oldu. Başlıca yapıtları: *Mathematico-deductive Theory of Rote Learning* (Hovland, Ross, Hall, Perkins ve Fitch ile birlikte) [Matematiksel ve tümdengelimsel ezberleme kuramı], 1940; *Principles of Behavior* (Davranışın ilkeleri), 1943; *Essentials of Behavior* (Davranışın temelleri), 1951; *A Behavior System* (Bir davranış sistemi), 1952.

Hull kabı, elektrolizle ayrılan maddeleri farklı akım yoğunluklarında incelemeye yarayan deneysel küçük elektroliz kabı ya da hücresi. Amerikalı R.O. Hull'ın geliştirdiği bu kap, belli bir akım yoğunluğu aralığında ayrılan maddeleri gözle görülür duruma getirebilme özgünlüğü taşır. Hull hücresi, sanayide kimi parametrelerin denetimi amacıyla elektroliz tesislerinde kullanılır. Böylece hem organik katılmalar, zor çözümlenen tuzlar, parlatıcılar, çeşitli katışkı maddeleri gibi kimi etkenlerin etkileri ölçülebilir, hem de sıcaklık, derişim değişikliği, pH, banyonun süzülmesi vb. gibi etmenlerin etkileri doğrulanır.

HULLE → HÜLLE.

HULLİ ya da **HULLİY** a. (ar. *hullī, hulliyy*). *Esk.* Altın, zümrüt, pırlanta gibi ziynet eşyası.

Hullide mülkühü, "mülkü devamlı olsun" anlamında arapça sözcükler, osmanlı paralarında (1359-1648) yer alan kalıplaşmış dua: Bayezit bin Murat hullide mülkühü 792 (Bayezit I adına 1389-1390' da basılan gümüş akçede).

Hullide mülkühü ve saltanatühü, "mülkü ve saltanatı devamlı olsun" anlamında arapça sözcükler, osmanlı paralarında (1519-1520) yer alan kalıplaşmış dua: Hullide mülkühü ve sultanehü Musul duribe fi 926 (Süleyman I adına 1519' da Musul'da basılan gümüş dirhemde).

HULLİY → HULLİ.

HULLİYAT çoğl. a. (ar. *hulliyy*'in çoğl. *hulliyyāt*). *Esk.* Altın, gümüş, pırlanta gibi süs eşyaları; takı.

HULLS (Jonathan), ingiliz makine mühendisi (Campden, Gloucestershire, 1699 - Londra 1758). 1736'da çarkları Newcomen'ın buhar makinesiyle döndürülen bir gemi projesinin patentini aldı. Avon ırmağı üstünde yapılan deneme başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, bu gemi buharlı gemilerin ilki kabul edilir.

HULMAN a. Zool. LANGUR'un eşanlamlısı.

HULME (Thomas Ernest), ingiliz yazar (Endon, Staffordshire, 1883 - Nieuport yakını, Fransa, 1917). Eleştirmen, filozof ve "imgeci" bir şairdi, romantizme karşı mücadelesi özellikle T. S. Eliot'u etkiledi (*Complete Poetical Works,* 1915; *Speculations,* 1924).

HULNA, Bangladeş'te kent, Hulna ilinin merkezi, Rakka'nın G.-G. B.'sında; 877 388 nüf. (1991). Jüt işleme. Kâğıt hamuru. Gemi onarımı. —*Hulna ili* (ya da *yönetim bölümü*), Hindistan sınırında, G. de, Sundarban'lar bataklık kuşağını içine alır. Yaklaşık yüzölçümü 33 000 km²; 22 247 000 nüf. (1990).

HULTEN (Karl Gunnar Pontus VOUGT, **Pontus** —denir), isveçli sanat tarihçisi ve müze müdürü (Stockholm 1924). Sanat tarihi ve etnografya eğitiminden sonra, Stockholm Nationalmuseum'da çalıştı, sonra 1959'da, Moderna Museet'in müdürü oldu. Ardından, plastik sanatlar müdürlüğü yaptı. Paris'teki Centre national d'art et de culture G.-Pompidou'nun Art Moderne müzesi'ni (1973-1980), ardından da Los Angeles Museum of Contemporary Art'ı yönetti. Onun anlayışında müze, yalnızca bir saklama ve sergileme yeri değil, aynı zamanda sanatçıların halk ve toplumla karşılaşma ve doğrudan ilişki kurma yeri, sosyal ve kültürel davranışlar üzerine bir araştırma merkezidir.

HULTZCH (Eugen), alman doğubilimci (Dresden 1857 - Halle 1927). Halle Üniversitesi'nde sanskritçe profesörüydü. Yapıtları: *South-İndian İnscriptions* (Güney Hint yazıtları) [1890-1903, 3 c.], *The İnscriptions of Asoka* (Aşoka yazıtları) [1925].

HULÛD a. (ar. *hulud*). *Esk.* Ölmezlik, daimilik, kalıcılık, bakilik.

HULUL a. (ar. *hulūl*). *Esk.* **1.** Zamanın ya da mevsimin gelip çatması, başlaması. **—2.** Girme, geçme, nüfuz etme. **—3.** *Hulûl etmek,* gelip çatmak: *"Artık müsâadekârlık zamanı hulûl etmelidir"* (H.C. Yalçın). || *Hulul-i ramazan,* ramazanın gelip çatması. || *Hulul-i şita,* kışın gelip çatması.
—Esk. fels. Felsefede bir şey başka bir şeyi ayırt edilemeyecek duruma getirmek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tasav. Allah'ın, maddesel ve bedensel kuluyla birleşmesi, tekleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Esk. fels. Bu iki şeyden birine *hâll* (giren, konan, çözen, eriten), diğerine de *mahall* (konulan, çözülen, eritilen yer) denir: *hâll*'in parçaları mahall'in parçaları içine girer (gülün parçalarının gülsuyu içindeki durumu gibi). *Mahall, hâll'*in kabı gibi de düşünülür. Felsefeciler cisimle mekân, arazla cevher, suretle madde arasındaki bağlılığı da hulul olarak kabul ederler. Cesetle ruh arasındaki ilgi ve bağ da hulul olarak yorumlanır. Bir bölük şii fırkası, Tanrı'nın insanın içine girip yerleştiğine inanır, ancak bu inanç kelamcılar ve çoğunlukla sofilerce reddedilir. Onlara göre bir şeyin bir şey içine girip kaynaşabilmesi için aynı cinsten olması gerekir. Buna göre nitelikleri birbiri ile kesinlikle bağdaşmayan Tanrı'nın insanın içine girmesi düşünülemez. Bazıları onun yerine çok ince bir madde sayılması nedeni ile ruhun yine madde olan cesede girip konduğunu kabul ederler. Tanrı'nın insanın içine girip yerleşebildiğine inananlara hululiye adı verilir.
—Tasav. Birleşme anlamına gelen *ittihat* sözcüğü ile de dile getirilen hulul inancı, ilk dönem sufilerinde görülmez. İnanç, tasavvufa sonraları İran ve hıristiyan kültürleri ile yeniplatoncu felsefenin de etkileriyle ve özellikle şii tarikatlar kanalıyla girdi. Şiilerin aşırı kesimi (gulat-ı şia) Allah'ın önce halife Ali'ye, sonra da imamlara ve ötekı şia ulularına hulul ettiğini öne sürerler. Bazı islam düşünürlerine ve sufilerine göre, ilke olarak her varlık tanrısal gerçeğin bir görüntüsüdür. Bu nedenle özü bakımından evren, Tanrı'dan başka bir şey değildir. İnsanın evrendeki seçkin yeri ve yaratıkların en onurlusu (eşref-i mahlukat) olması, ruhsal ve manevi nitelikleriyle tanrısal gerçeğin en iyi yansıtmasından ileri gelir. Hulul akımının en önemli temsilcilerinden olan ve Enelhak (Ben Tanrı'yım!) dediği için idam edilen Hallac-ı Mansur*, hulul düşüncesini açıklarken, Tanrı'ya kulluk ederek nefsini eğiten, dünya nimetlerine ve tutkularına sabırla karşı koyabilen kişinin, Allah'a yakın olanların (mukarrebin) makamına yükseleceğini, giderek bütün insani niteliklerden sıyrılıp arınarak saflaşacağını ve sonunda Allah'ın ruhunun, bu kişiye de hulul edeceğini savundu. Yaygınlaşan ve geniş bir yandaş kitlesince benimsenen bu düşünceler, *vahdet*-i vücut* adı verilen ve islam düşünce tarihinde etkili olan tasavvuf akımının kökleşmesine yol açtı.

HULULİYE a. (ar. *hulūl*'den *hulūliyye*). Tasavvufta Tanrı'nın evrendeki varlıkların biçimine büründüğünü ya da insan bedenine girdiğini öne süren akımların ortak adı. (→ HULUL.)

HULUMEÇ kadılığı, Osmanlı devleti döneminde, Yunanistan'ın Mora yarımadasındaki bir kadılık merkezi. XVI. yy.'dan başlayarak XVIII. yy.'a değin süregelen Hulumeç kadılığı, rumeli kadılarının en alt dereceden başlayarak yükseldikleri bir görevdi. Bu görevden sonra emekli olunurdu.

HULUN NUR, Çin'de göl, Heilongciang'da, Büyük Kingan'ın B.'sında. Tuzlalar. Balıklavalar.

HULUS a. (ar. *hulūs*). *Esk.* **1.** Arılık, saflık, gönül temizliği. **—2.** Samimilik. **—3.** Dalkavukluk. **—4.** *Hulus çakmak,* dalkavukluk etmek, yaltaklanmak. || *Hulus -name,* ilgi ve bağlılık ifade eden mektup. ||*Hulus-ı kalb,* kalp temizliği, samimiyet. || *Hulus-ı niyet,* iyi niyet.

HULUSİ sıf. (ar. *hulūs* ve *-i*'den *hulūsī*). *Esk.* **1.** Halis, saf, katıksız. **—2.** Samimi, candan.

HULUSİ EFENDİ, türk hattat (Seyitler, Kastamonu, ? - İstanbul 1874). Şemsettin Buhari soyundandır. Mahmut Raci Efendi'den ve Ali Vasfi Efendi'den sülüs ve nesih yazı öğrendi. Kocamustafapaşa kütüphanesi'nde hafız-ı küttap, Hekimoğlualipaşa camisi'nde hatip, Nusretiye camisi'nde de kürsü şeyhi olarak görev yaptı. Şevki Efendi en seçkin öğrencisidir.

HULUSİ EFENDİ, asıl adı **Mehmet,** türk hattat (İstanbul 1869 - *ay. y.* 1940). Sülüs ve nesih yazıları Muhsinzade Abdullah Bey'den, talik yazıyı ise Hasan Hüsnü Efendi'den, Çarşambalı Arif Bey'den ve Sami Efendi'den öğrendi. Darüşşafaka mektebi'nde, Medreset ül-hattatin'de, bu okulun kapanmasından sonra da 1928'e değin Hattatlık mektebi'nde ders verdi. Özellikle talik ve celi talik yazılarda ün yaptı, en başarılı çalışmalarını 1902-1927 arasında gerçekleştirdi. Çeşitli müze ve koleksiyonlardaki yazılarının yanı sıra, Türkiye Büyük millet meclisi'ndeki "Hâkimiyet milletindir", Vakıf gureba hastanesi'ndeki "Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi" levhaları onundur. Sultanselim ve Sultanahmet camilerinde de yazıları vardır. Halim Özyazıcı, Macit Ayral, Hamit Aytaç, Kemal Batanay ünlü öğrencileridir.

HULUSİ RAŞİT BEY, Hulusi bin Raşit de denir, türk hekim (İstanbul 1862 -*ay. y.* 1936). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1887). Aynı okulda ilm-i hayvanat (zooloji) muallim muavini olarak muallim Hüseyin Remzi Bey'in yanında çalıştı; ölümü üzerine onun yerine muallimliğe getirildi (1897). Ek olarak Darülfünun tabiiye şubesi'nde de muallimlik görevi verildi (1902). Darülfünun tıp fakülkesi'nin kuruluşunda kadro dışı kaldı (1909). Eczacı ve Dişçi mektepleri zooloji muallimliğine getirildi. Üniversite reformunda bu görevlerine de son verildi (1933). Başlıca yapıtları: *İlm-i hayvanat-ı tıbbi* (1902), *İlm-i hayvanat-ı umumi* (1911), *Rehber-i umran-ı vatan ve şebçerağ-ı rah-ı medeniyet* (1913), *İlm-i hayvanat-ı tıbbi ve parazitoloji* (1928).

IPS

Cordell Hull

Wilhelm von Humboldt
Johann Joseph Schmeller'in yaptı

Robert Humblot
Ölü çocuk (1936)
özel kol., Paris

Lauros-Giraudon

HULUSİYET a. (ar. *ḫulūṣ*'tan *ḫulūṣiy-yet*). *Esk.* Çıkara dayanmayan gerçek dostluk.

HULUSKÂR sıf. (ar. *ḫulūṣ* ve fars. *-kār*'dan *ḫulūṣkār*). *Esk.* **1.** Temiz duygulu, samimi dost için kullanılır. **—2.** Dalkavuk, ikiyüzlü, riyakâr.

HULUSKÂRANE sıf. ve be. (ar. *ḫulūṣ*, fars. *-kār* ve *āne*'den *ḫulūṣkārāne*). *Esk.* **1.** Dostça. **—2.** Dalkavuklukla.

HULUSKÂRLIK a. (ar. *ḫulūṣ*, fars. *-kār*'dan). *Esk.* **1.** Samimi ve temiz duygulu olma. **—2.** Dalkavukça davranış.

HULÛV a. (ar. *ḫulūvv*). *Esk.* Boşluk, boş olma.
—İsl. huk. Kiralama ya da başka yollarla bir mal üzerinde doğan kulanma hakkı.

HULV sıf. (ar. *ḫulv*). *Esk.* Tatlı, şirin, hoş, güzel.

HULVİ MAHMUT EFENDİ, Cemalettin Mahmut Hulvi Efendi de denir, tarikat şeyhi ve yazar (İstanbul ? - *ay. y.* 1645). Babası sarayda helvacıbaşı olduğundan *Hulvi* mahlasını aldı. Önce halveti tarikatının sünbüliye koluna, hac dönüşü Mısır'da gülşeniye tarikatına girdi. En önemli yapıtı, halveti şeyhlerinin yaşam öykülerinden söz eden *Lemezât*'tır. Elliye yakın kaynağa başvurularak yazılan bu yapıt, yalnızca tasavvuf tarihi bakımından değil, genel ve toplumsal tarih bakımından da önem taşır. Hulvi Mahmut Efendi, bunun dışında iranlı yazar Lahici'nin *Gülşen-i raz* şerhini *Cam-ı dilnüvaz* adıyla türkçeye çevirdi. Ayrıca şair Yahya'nın *Hamse*'sine naziresi ve bir de *Divan*'ı vardır.

HULVİYAT çoğl. a. (ar. *ḫulv*'den çoğl. *ḫulviyyāt*). *Esk.* Tatlılar, tatlı yiyecekler, şekerlemeler.

HULYA → HÜLYA.

HUM a. (fars. *ḫum*). *Esk.* Şarap küpü: *"Peymâne-i şerâb-ı hum-ı âremîdeden"* (Nedim, XVII. yy.).

HUM a. (sırpça sözc.). Jeomorfol. Yugoslavya'da, karstik engebe bölgelerinde bir polyenin tabanını engebelendiren tepe.

HUM a. Ugiyanın 1/5'i değerindeki Moritanya parası.

HUM, Hersek'in eski adı (VII. -XV. yy.).

HUMACAO, Porto Riko'da kent, doğu kıyısı yakınında; 12 400 nüf. Şeker rafinerisi. Tekstil. Plastik.

HUMAİTÁ, Brezilya'da (Amazonas) kent, Transamazonica demiryolu (rio Madeira'dan geçer) üzerinde; 24 800 nüf.

HUMAKA çoğl. a. (ar. *ḥamik*, aptal'ın çoğl. *ḥumaḳā*). *Esk.* Ahmaklar.

Humanité (*l'*), 1904'te Jean Jaurès tarafından, Fransız sosyalist partisi'nin yayın organı olarak kurulan ve daha sonra Fransız komünist partisi'nin yayın organı haline gelen günlük gazete.

HUMANN (Karl), alman mühendis (Steele, bugün Essen'de, 1839 - İzmir 1896). Bergama (1884) ve Magnesia e epi Maiandroi'de (1891-1894) arkeolojik kazıların teknik bölümünü yönetti.

HUMAR a. (ar. *ḫumar*). *Esk.* **1.** İçkiden ya da uykudan sonra gelen başağrısı, sersemlik: *Cezası mest-i müdâmın humâr-ı zillettir!.."* (Tevfik Fikret). **—2.** *Humar-âlud*, kendinden geçen, baygın bakan göz.

HUMAREVEYN BİN AHMET BİN TOLUN (864-895), Tolunoğulları hükümdarı (884-895). Babası tarafından veliaht atandı ve ölünce onun yerine geçti. Hükümdarlığına karşı çıkan ağabeyi Abbas'ı öldürttü. Halife Mutemit'in kardeşi Muvaffak'ın üzerine gönderdiği kuvvetleri etkisiz bıraktı. Muvaffak'la bir antlaşma yaparak 300 000 dinar haraç karşılığında Mısır, Suriye ve Kuzey Mezopotamya' nın (Musul dışında) otuz yıl süreyle kendisine ve vârislerine bırakılmasını kabul ettirdi. Mutemit'in ölümü üzerine "Mutezit" lakabıyla halife olan Muvaffak'ın oğlu Ahmet'le iyi ilişkiler kurdu ve kızını onunla evlendirdi. Suriye'ye yaptığı bir sefer sırasında köleleri tarafından öldürüldü.

HUMASİ sıf. (ar. *ḫumāsī*). *Esk.* Her parçası beş mısradan oluşan nazım şekli.
—Dilbil. Sözcük kökü beş harften oluşan.
—Esk. bot. Beş yapraklı, beş katlı, beş köşeli.
—Esk. mat. *Humasiy-ül-vücuh*, BEŞYÜZLÜ'nün eşanlamlısı.

HUMASON (Milton La Salle), amerikalı gökbilimci (Dodge Centre, Minnesota, 1891-1973). Yüzyılın başında yaptığı gökadalar dışındaki bulutsuların ışınsal hızlarını belirleme çalışmaları, 1929 yılında, Hubble-Humason yasasını oluşturmaya katkıda bulundu. Bu yasaya göre, tayfın kırmızıya doğru kayışı ve gökadaların ışınsal hızları, gökadalar arasındaki mesafeye bağlı olarak çizgisel biçimde büyür.

HUMATA a. Malezya'da yetişen epifit eğrelti. (*Polipodiaceae* familyası.)

HUMBABA, Mezopotamya mitolojisi kişilerinden biri. (→ GILGAMIŞ.) Yunanlılar' ın Gorgona'sına onun korkunç yüzü örnek olmuştur.

HUMBARA a. (fars. *ḫumbere*). *Esk.* **1.** Kumbara. **—2.** Bir çeşit top mermisi. **—3.** Esk. sil. Yuvarlak ve içi boş demirden yapılan ve içine barut, demir ve kurşun parçaları doldurularak havantopuyla ya da elle atılan savaş aleti. (Havantopuyla atılana *havan humbarası*, elle atılana da *el humbarası* denirdi.)

HUMBARACI a. Ask. tar. Osmanlı ordusunda humbara yapan ve kullananlara verilen ad. ||*Humbaracı ocağı*, humbaracıların bağlı olduğu ocak. (Bk. *ansikl. böl.*)
—ANSİKL. Osmanlı ordusundaki humbaracıların bir bölümü Cebeci ocağı'na, bir bölümü ise Topçu ocağı'na bağlıydı. Ulufeli olan bu iki bölümün yanı sıra, kalelerde görevli olan tımar ve zeamet sahibi humbaracılar da vardı. Asıl humbaracı sınıfı olarak kabul edilen tımar ve zeamet sahibi humbaracıların başı, İstanbul'da bulunan humbaracıbaşı idi. XVII. yy.'da önemini yitirmeye başlayan ulufeli humbaracı sınıfını bir fransız, batılı tarzda düzenlemeye çalıştı. Ocaktaki asıl düzenleme, sadrazam Topal Osman Paşa tarafından görevlendirilen (1731) Humbaracı Ahmet Paşa tarafından gerçekleştirildi. Ulufeli humbaracıların yeniden güçlendirilmesi amacıyla Bosna çevresinden 300 asker getirilerek Üsküdar'da yaptırılan kışlada eğitime başlandı. Humbaracı Ahmet Paşa'dan sonra düzenini yitiren ocağı, sadrazam Halil Hamit Paşa yeniden ele aldı (1783). Humbaracı ocağı, Selim III'ün yenilik çabaları sırasında kurulan Nizamı cedit ordusunun çekirdeğini oluşturdu.

HUMBARACI AHMET PAŞA, asıl adı **Claude Alexandre de Bonneval,** *kont*, Türkiye hizmetinde fransız subayı (Coussac - Bonneval 1675 - İstanbul 1742). On üç yaşında deniz kuvvetlerine girdi. İspanya Veraset savaşı sırasında Fransa'yı terk ederek (1704) Savoia prensi Eugène'e hizmet sundu. Malpaquet savaşı'nda Fransa'nın düşmanları safında yer aldı. Petrovaradin savaşı'nda (1716) Türkler'e karşı dövüştü; Belgrad'ın ele geçirilmesinde yararlık gösterdi. Bunun üzerine Karl VI onu Yüksek savaş konseyi'ne aldı. Hollanda valisine karşı küstahlık ettiği için bir yıl kalebentliğe mahkûm oldu. Serbest kalınca Avusturya'ya karşı savaşmak amacıyla Osmanlı devletinin Bosna eyaletine geçti (1729). Ancak dönemin padişahı Ahmet III ve sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın barışçı siyaseti kendisine bu olanağı vermedi. Kendisini kabul ettirebilmek için Fransa'nın desteğini sağlamaya çalıştı, bu arada müslümanlığı kabul ederek "Ahmet" adını aldı. Mahmut I döneminde İstanbul'a çağrıldı (1731); Humbaracı ocağı'nı yenileştirmekle görevlendirildi. 1733'te, maaşlı bir humbaracı birliği kurdu ve bir humbaracılar kanunnamesi hazırladı. Hekimoğlu Ali Paşa'nın sadrazamlığında siyasi fikirlerinden de yararlanıldı: Avrupa ülkelerinin durumlarına ilişkin raporlar sundu; Rusya'ya karşı Osmanlı devleti ile Fransa'nın yakınlaşmasına dayanan bir siyasi plan hazırladı. Ancak hazırladığı planlardan bir sonuç alınamadı. Macaristan'ı ayaklandırma girişimleri de sonuçsuz kaldı. Humbaracıların bir maaş meselesi dolayısıyla kazan kaldırmaları üzerine Kastamonu'ya sürgün edildi (1838). Ertesi yıl İstanbul'a döndü ve eski görevine getirildi. Hayatının son yılları devlet büyüklerine raporlar sunmak ve Fransa'ya dönmenin yollarını aramakla geçti. (→ Kayn.)

HUMBARACIBAŞI a. Ask. tar. Osmanlı ordusundaki humbaracıların komutanına verilen ad.

Humbarahane, osmanlı ordusunun topçu gereksinimini karşılamak amacıyla kurulan (1734) askeri okul. Hendesehane ile birlikte açılan ilk askeri okullardandır. Üsküdar'da Toptaşı'nda öğrenime başladı. Ancak, kısa bir süre sonra yeniçerilerin karşı çıkmaları yüzünden kapatıldı. 1759'da sadrazam Koca Ragıp Paşa'nın buyruğuyla yeniden açıldı. Selim III döneminde topçu sınıfında yapılan düzenlemelere koşut olarak genişletildi ve Halıcıoğlu'nda yapılan yeni kışlaya taşındı. 1795'te Mühendishanei berrii hümayun' un kurulması üzerine kapatıldı.

HUMBARALIK a. Esk. denizc. Eskiden savaş gemilerinde humbaraların konulduğu bölüm.

HUMBER, İngiltere'nin doğu kıyısında haliç. Derwent, Ouse, Don ve Trent ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Yukarı kesiminde en çok 1 500 m genişliğinde olan bu körfez, Kuzey denizi kıyısındaki ağzında 12 km genişliğe ulaşır. Güney kıyısından Grimsby'e, kuzey kıyısından Hull'a giden gemilerin kullandığı büyük bir ticaret yoludur.

HUMBERSİDE, Büyük Britanya'da yönetim bölümü, İngiltere'de, *Humber*'in her iki yanında, Kuzey denizi kıyısında; 3 512 km²; 850 500 nüf. (1988). Merkezi *Kingston-upon-Hull* (ya da *Hull*)

HUMBLOT (Robert), fransız ressam (Fontenay-sous-Bois 1907 - Noisy-sur-École 1962). Yeni güçler adlı grubun (1935-1939) kurucularındandı. Katı ve tedirgin edici figürleriyle dikkati çeker (*Savaşın iğrençlikleri*, 1937, özel kol.). Natürmort ve manzaralarında daha dengeli bir hava egemendir.

HUMBOLDT (Wilhelm VON), alman dilbilimci ve siyaset adamı (Potsdam 1767 -Tegel 1835). Dil, edebiyat ve antropoloji üzerine yaptığı incelemelerin yanı sıra

parlak bir diplomatlık ve siyaset adamlığı yaşamı sürdürdü. 1797-98'de, iki yıl öğrenim için Paris'e gitti. Sonra, 1801 ve 1802'de, dil öğrenmek amacıyla Bask ülkesi'nde kaldı. Roma, Viyana ve Londra' da Prusya büyükelçiliği yaptı, Halk eğitim müdürlüğüne atandı, Berlin Üniversitesi'ni kurdu ve bu üniversitenin ilk rektörü oldu (1810). Prag kongresi'nde tam yetkili temsilcilik yaptı ve antlaşmaların yazımına katıldı. Ocak 1819'da devlet bakanlığına getirildi ve liberallere karşı kovuşturma açılmasına karşı çıktı; ancak, aralık 1819'da hükümetten çekilmek zorunda kaldı. Yaşamının son 15 yılında anlatım ve diller üzerine genel bir kuram geliştirme çalışmasına girişti. Sanskritçe, çince, bask dili, macarca, birman dili, kavi, japonca, sami dilleri gibi çeşitli dillerin incelemesinden yola çıkarak, karşılaştırmalı dilbilgisinin çerçevesini (hint-avrupa alanıyla sınırlıydı) aşmaya ve genel bir antropoloji oluşturmaya çalıştı: ona göre her dil, onu konuşan halkın dünya görüşünün bir yansıması ve izdüşümüdür: "bir halkın dili onun düşüncesidir ve düşüncesi de dilidir". Öte yandan, genel anlamda dil insanın düşüncesine bağlı, doğuştan gelen bir özelliktir: "düşünceyi biçimlendiren bir araçtır". Humboldt'un başlıca yapıtı, *Über die Verschiedenheit des menschlischen Sprachbaues* (İnsan dillerinin yapılarının çeşitliliği üzerine), ancak ölümünden sonra 1836'da, Cava'nın eski dili kavi üzerine bir incelemeye uzun bir giriş biçiminde yayımlandı. Yaşarken büyük olan etkisi, kendisiyle birlikte söndü, ama yapıtı, XX. yy.'da yeniden geniş bir ilgi gördü (Croce, Whorf, Cassirer, Chomsky).

HUMBOLDT (Alexander VON), alman doğabilimci ve gezgin (Berlin 1769 - Potsdam 1859). Kardeşi Wilhelm ile birlikte, Tegel şatosunda seçkin eğitimciler tarafından, öncü bir eğitim gördü. Ansiklopedik bilgisini Berlin'de, Frankfurt an der Oder' de ve Göttingen Üniversitesi'nde tamamladı. Özellikle yerbilimle ilgilendi, 1792'de Franken madenlerinin müdürlüğüne getirildi. Ardından, büyük gezi projeleri hazırladı ve gerekli parayı sağlamak için birçok mülkünü sattı. Bilimsel gereçler almak için geldiği Paris'te doğabilimci Aimé Bonpland ile tanıştı, onunla 1798'de İspanya'ya gitti. Madrid'de, ikisi de, Amerika'daki ispanyol sömürgelerine gitmek için pasaport aldılar. Temmuz 1799'da Venezuela'ya vardılar. 1800'de, "llanos" bölgesini geçtiler, sonra Amazon havzasının sularını Orinoco'nun kollarıyla birleştiren, río Cassiquiare'nin ilginç "yatak değiştirmesi"ni incelediler: böylece iki büyük ırmak arasındaki sürekli bağlantı ortaya çıkarılmış oldu.

Humboldt ve Bonpland, 1801'de Kolombiya'yı ziyaret ettiler. Haziran 1802'de Chimborazo yamaçlarında 5 610 m yüksekliğe (doruğu 6 272 m) ulaşarak büyük bir başarı elde ettiler.

Peru'da Amazon havzasını gezdiler. Gezileri, Humboldt'un adını taşıyan büyük deniz akıntısı üzerine yaptıkları araştırmalarla sonuçlandı. Avrupa'ya dönüş için Meksika ve ABD'den geçtiler (1803-04). Bütün gözlemlerin değerlendirilmesi yirmi yıldan fazla zaman aldı. 1807'de Paris'e yerleşen Humboldt, *Voyage aux régions équinoxiales du Nouveau Continent*'ın (Yeni Dünya'nın ılıman bölgelerine gezi) otuz cildinin yazılmasını yönetti. 1827'de Berlin'e döndü, kralın chambellan'ı olarak atandı. Kısa bir süre sonra çarın daveti üzerine Rus Asyası'nda büyük bir gezi için yola çıktı; 1829'da Çungarya ve Altay'ı gezdi. Daha sonra, Prusya kralının önemli danışmanlarından biri oldu. Humboldt'a verilen diplomatik görevler giderek çoğaldı; özellikle de Louis-Philippe nezdinde görev yaptı.

Humboldt gerçekten ansiklopedik bilgilere sahip son bilginlerden biriydi. Çok sayıdaki yapıtları doğabilimlerini olduğu kadar biyocoğrafyayı, yerküre fiziğini ve fiziki coğrafyayı kapsar.

HUMBOLDT akıntısı → PERU VE ŞİLİ *akıntısı*.

HUMBOLDT buzulu, Grönland'ın kuzey-batı'sında buzul, Ellesmere toprağının karşısında, Kuzey Buz denizi'ne (Kane havzası) yaklaşık 100 km cepheli dünyanın en büyük buzullarından biridir.

HUMBOLDTİN a. (fr. *humboldtine;* A. von *Humboldt*'un adından). Miner. Doğal demir oksalat; Macaristan'daki linyit yataklarında küçük sarı kütleler halinde bulunur.

HUMÇE a. (fars. *ḫum* ve *-çe,* küçültme eki'nden *ḫumçe*). *Esk.* Küçük küp.

HUME (David), iskoçyalı filozof, tarihçi ve iktisatçı (Edinburgh 1711 - *ay. y.* 1776). Edinburgh koleji'nde sağlam bir öğrenim gördükten sonra (burada Newton'un "yeni felsefesi"ni de öğrendi) Fransa'ya gitti ve orada insan biliminin kurulması için Newton düşüncesinden ve kurallarından yararlanılması gerektiğini ileri süren *A Treatise of Human Nature* (İnsan doğası üzerine inceleme) adlı bir yapıt kaleme aldı. Okurların kitaba ilgi göstermemesi düş kırıklığına uğramasına yol açtı ve felsefe alanında gerçekleştirdiği "devrim"i kabul ettirmek için deneme üslubunu ve edasını benimsemeye karar verdi. Tanıtanımaz olduğu gerekçesiyle felsefe kürsüsü edinme girişimi iki kez (Edinburgh ve Glasgow üniversitelerince) geri çevrildi; Edinburgh Barosu kütüphanesi yöneticiliğine seçildi ve bir yandan felsefe araştırmalarını sürdürürken, bir yandan da *History of England* (İngiltere tarihi) adlı bir kitap yazmaya koyuldu. Sonunda üne kavuştu ve elçilik kâtibi olarak 1763'te Fransa'ya döndü. Burada çok iyi karşılanan, baş tacı edilen bir saraya takdim edilen Hume, "moda kişi" durumuna geldi. Ansiklopedicilerle ve daha sonra Rousseau ile dostluk kurdu, hatta 1766'da Rousseau için İngiltere'de sığınacak bir yer buldu, ama daha sonra çeşitli anlaşmazlıklar dolayısıyla onunla arası bir daha'düzelmemecesine bozuldu. 1767'de dışişleri bakan yardımcısı olan Hume, servet yapmış bir kişi ve tanınmış bir yazar olarak 1769'da Edinburgh'a çekildi.

Malebranche, Locke ve Berkeley'in düşünce mirasçısı, Descartes'ın düşmanı olan Hume, Newton modeline uygun bir insan doğası bilimi kurmak istiyordu. Bu amaçla deneyi ölçüt olarak aldı, son neden kavramını bırakıp ilke kavramını benimsedi ve "niçin"in yerine "nasıl?"ı koydu. Nitekim, inanç mekanizmasını (özellikle nedenselliğin çözümlemesine dayanak) alışkanlığa bağlı olarak, hep aynı şeyin tekrarlanmasını beklemek olarak açıkladı. Ama bu inanış, ne sezgiyle, ne de kanıtlanarak açıklanabileceğinden, akıldışı bir şeydi; sağladığı kesinliğin de matematik bilimlerin kesinliğiyle hiçbir ilgisi yoktu: zorlayıcı olmakla birlikte, "moral" bir nitelik taşıyordu. Hume ılımlı bir kuşkuculuğa dayanan bu anlayışı, ahlaka, siyasete, ekonomiye ve özellikle dine uyguladı. Nedensellikle ilgili eleştirisi, Kant üzerinde çok büyük etki yaptı; ekonomik yapıtları da Adam Smith'i doğrudan esinlendirdi. Başlıca yapıtları: *A Treatise of Human Nature* (İnsan doğası üzerine bir inceleme) [1739-40]; kısaltılmış biçimiyle *Treatise... (1740); Essays* moral and Political* (Ahlak ve siyaset üzerine denemeler) [1741-42]; *An Enquiry Concerning Human Understanding* (İnsan zihni üzerine bir araştırma) [1748]; *An Enquiry Concerning the Principles of Morals* (Ahlakın ilkeleri üzerine bir araştırma) [1751]; *Political Discourses* ((Siyasal konuşmalar) [1752]; *History of England* (İngiltere tarihi) [1754, 1756, 1759, 1762]; *Four Dissertations* (Dört bilimsel yazı), *The Natural History of Religion* (Dinin doğal tarihi) [1757]; *Dialogues Concerning Natural Religion* (Doğal din üzerine konuşmalar) [1779, Hume'un yeğeni tarafından yayımlanmıştır].

HUMEA a. Avustralya'da yetişen sapsız ya da kın gibi saran almaşık yapraklı otsu ya da çalımsı bitki. (Çiçekleri, pek çoğu bir arada küçük kahverengi kömeçler oluşturur ve bu kömeçler salkım halinde toplu bulunur. *Humea elegans* türü bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bileşikgiller familyası.)

HUMENNÉ, Slovakya'da kent, 24 100 nüf. Sentetik elyaf.

HUMERUS a. (lat. sözc.). Anat. KOLKEMİĞİ'nin eşanlamlısı.
—Böcbil. Böceklerin kanadındaki ışınsal damarın eski adı. || Kınkanatlı böceklerde elitraların dış dip köşesi.
—ANSİKL. Karş. anat. Humerus, saçakyüzgeçli balıkların göğüs yüzgeçlerinin iskelet yapısında, daha sonra da *Labyrinthodonta*'ların ön ayaklarında ortaya çıktı. Kurbağalarla sürüngenlerin çoğunda humerus "enine" yani, bedenin bakışım düzlemine dik ve yataydır; bu nedenle bu hayvanlarda bedeni topraktan kaldırmak için büyük bir kas güçü gereklidir. Dinozor sürüngenlerde, kuşlarda ve memelilerde ayak bakışım düzlemine paraleldir; humerus az çok düşey hale geldiğinden dörtayaklıların yürümesini çok kolaylaştırmıştır.

HUMET ES-SUK, Tunus'ta kent, Cerbe adasının merkezi; 6 000 nüf. Yönetim ve elsanatları merkezi. XV. yy.'dan kalma kale. Sanat ve halk gelenekleri müzesi.

HUMEYNİ (Ayetullah), iranlı dini ve siyasi önder (Humeyn, Kum yakınında, 1902 - Tahran 1989). Birçok din adamı yetiştirmiş bir aileden gelen Humeyni, ulema olduktan sonra ilahiyat dersleri verdi (1930). Ayetullah Kuşani'nin ölümü üzerine İran şii topluluğunun başına geçti (1962). İslam ilkelerinin ödünsüz biçimde uygulanmasından yana olduğu için Muhammet Rıza Şah tarafından sürdürülen batılılaşma siyasetine karşı cephe aldı, bu yüzden tutuklandı (Kum, haziran 1963), ardından Türkiye, Irak, Fransa gibi çeşitli ülkelere sürgüne gitti. Ancak bu durum, Humeyni'nin 1978-79'daki çağrılarının İran'da devrim sürecinin gelişmesinde oynadığı önemli rolden de anlaşıldığı gibi, otoritesini ve saygınlığını sarsmadı. Şah'ın sürgüne gidişinden iki hafta sonra görkemli bir biçimde Tahran'a döndü (şubat 1979). O tarihten sonra, islami cumhuriyetin anayasasında özellikle vurgulanan dini ve siyasi otoritesini kabul ettirdi (aralık 1979).

Cumhurbaşkanı seçilen (1980) Beni Sadr'a karşı, onunla görüş ayrılığına düşen başbakan Muhammet Ali Recai'den ve İslami cumhuriyet partisi başkanı Ayetullah Beheşti'den yana oldu. Beni Sadr cumhurbaşkanlığından alındı; Fransa'ya kaçtı. Eylül 1980'de Irak'la savaş başlayınca, Humeyni yaptığı konuşmalarda, Irak orduları İran toprağından çıkarılana ve Irak önderi Saddam Hüseyin iktidardan düşene dek savaşı sürdüreceklerini söyledi. Devrimi destekleyen ve islami cumhuriyet anayasasına "evet" oyu verilmesini savunan komünist Tudeh partisi'ne karşı kampanya açtı. Parti üyeleri çeşitli cezalara çarptırıldı; önderleri idam edildi (1983). 1985'te, hacca giden İranlılar'a, orada propaganda yapmalarını önerdi. Suudi yönetimi 1987'de Hac'da çıkan kargaşa ve ölümlerden Humeyni'yi sorumlu tuttu. Humeyni *Şeytan ayetleri*'nin yazarı Salman Rushdie'nin öldürülmesi için çağrıda bulundu (şubat 1989).

HUMFREY ya da **HUMPHREY** (Pelham), ingiliz besteci (1647 - Windsor 1674). H. Cooke'un öğrencisi. Müzik öğrenimini Fransa'da ve İtalya'da tamamladı. İngiltere'de Charles II'nin lavtacılığını, krallık capella'sında çocuklar korosu şefliğini (buradaki öğrencileri arasında H. Purcell da vardı) ve saray besteciliği (kemanlar için) yaptı. Çok sayıda, çalgı eşlikli ve büyük korolu anthem'in yanı sıra Shakespeare ve Drynden'ın dramları için

J.V. Borocvic

Alexander von **Humboldt** ressamı bilinmeyen tablo (ayrıntı)

British Council

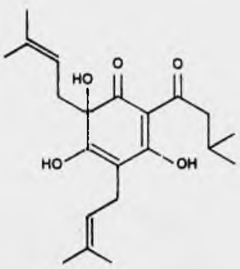

David **Hume**

Gamma

imam **Humeyni** (nisan 1982'de)

humulon

müzik besteledi. Üslubunda, belirgin bir fransız, özellikle de Lully etkisi vardır.

HUMHANE ya da **HUMİSTAN** a. (fars. *ḫum* ve *ḫāne* ya da *-istān*'dan *ḫum -hāne, ḫumistān*). *Esk.* **1.** Şarap küplerinin konulduğu yer. **—2.** Meyhane. —Tasav. Tanrı aşığının kalbi.

HUMİK sıf. (fr. *humique; humus*'tan). Org. kim. *Humik asit,* suda çözünen ya da kil üzerinde tutulan organik asit; humusta bulunan bu madde, bir fenon ya da kinon halkasının çevresinde oluşur.

HUMİLİORES. Rom. tar. Antoninus Pius döneminde resmen ortaya çıkan ve toplumsal bir sınıfı belirten lat. sözc. Bu sınıf honestiores* sayılmayanları, yani en yoksulları kapsıyordu. Yasalar onlara karşı daha sert ve acımasızca uygulanırdı.

HUMİLİS a. (lat. sözc.). Meteorol. Bulutların sınıflandırılmasında, düşey doğrultuda çok az yayılan hafifçe basık görünümlü özel bir cumulus türü.

HUMİN a. (fr. *humine; humus*'tan). Humik asitlerle kimi benzerlikleri olan kömür bileşeni. (Özellikle genç linyitlerde bulunur.)

HUMİSTAN → HUMHANE.

HUMİT a. (fr. *humite;* öz. a. *Hume*'den). Miner. Vezüv yakınlarında bulunan, demirli ve fluorlu doğal magnezyum silikat. (Kondrodit ve klinohumit, humit grubunda yer alır.)

HUMK a. (ar. *ḥumḳ*). *Esk.* Ahmaklık, aptallık, budalalık.

HUMLEBAEK, Danimarka'da (Sjaelland) kent, Sund kıyısında, Helsingør'ün G.-B.'sında; 5 400 nüf. 1958'de kurulan Louisiana müzesi, bu küçük kenti bir kültür merkezi haline getiren etkinlikleri geliştirdi.

HUMMA a. (ar. *ḥummā*). **1.** Ateşli hastalık. **—2.** Hastalık nöbeti. **—3.** Sıtma. —Esk. tıp. *Humma-yı balgamiye,* balgamdan olan, balgamlı humma. || *Humma-yı cemreviye,* dalak humması. || *Humma-yı cerhiye,* travmadan ileri gelen humma. || *Humma-yı daire,* yeniden gelen, dönüşlü humma. || *Humma-yı dıkkiye,* eritici humma. || *Humma-yı merzagiye,* bataklık humması. || *Humma-yı müsellese,* 48 saatte bir nöbet yapan sıtma. || *Humma-yı mütereddide,* aralıklı gelen humma. || *Humma-yı nifasiye,* lohusa humması. || *Humma-yı racia,* dönüşlü humma. || *Humma-yı rub,* 72 saatte bir nöbet yapan sıtma. || *Humma -yı safra,* sarı humma. || *Humma-yı safraniye,* öd humması. || *Humma-yı sevdaviye,* karasevda. || *Humma-yı vebaiye,* veba. —Tıp. *Akdeniz humması* ya da *Malta humması,* BRÜSELLOZ'un eşanlamlısı. || *Aralıklı humma, bacaklı humma, bataklık humması, kınakına humması, tellür humması,* SITMA'nın değişik adları. || *Dört gün humması, üç gün humması,* üç gün sonra (dört günde iki nöbet) ya da iki gün sonra (üç günde iki nöbet) yeniden başlayan aralıklı humma. (Bu terimler sıtmanın özel türleri için kullanılır.) || *Miliyer humma,* İSİLİK'in eşanlamlısı. || Sankt Joachim humması, KOKSİDOİDOMİKOZ'un eşanlamlısı. || *Süt humması,* sütün gelmesiyle aynı zamana rastladığı için bu adı taşıyan, loğusa hummasının hafif şekli. || *Üç gün humması, papatasi humması* ya da *Volhynia humması,* özellikle Balkanlar'da gözlenen ve mikrobu (bir arbovirus) tatarcık *(Phlebotomus papatasi)* adlı sineğin sokmasıyla bulaşan, kısa süreli hastalık.

HUMMALI sıf. **1.** Yüksek ateş ve nöbetle kendini gösteren hastalık; böyle bir hastalığa ya da sıtmaya tutulmuş hasta için kullanılır: *Hummalı bir hastalığa yakalanmak. Hummalı bir hasta.* **—2.** Yoğun, hızlı ve hareketli geçen bir etkinlik için kullanılır: *Hummalı bir çalışma. Bayramdan önce evde hummalı bir faaliyet vardı.*

HUMMEL (Johann Nepomuk), alman piyanocu ve besteci (Pressburg 1778 - Weimar 1837). Viyana'da Mozart'ın öğrencisi oldu. Almanya, Danimarka ve İngiltere'yi kent kent gezdi (1788-1793). Londra'da Clementi'den, yeniden gittiği Viyana'da Albrechtsberger ve Salieri'den ders aldı. Avrupa'da konser gezileri yaptı ve piyano virtüozu olarak tanındı. Beethoven ile ilişkilerinde birtakım sorunlar çıktı. 1804-1811 arasında Eisenstadt'da Esterházy'lerin, daha sonra da Stuttgart ve Weimar saraylarının capella yöneticiliğinde bulundu. Çok verimli bir besteciydi. Yapıtları arasında piyano için sonatlar, füg-ler, çeşitlemeler, fanteziler, bagateller, 24 etüt ve 7 konçerto; ayrıca 1 trompet konçertosu, oda müziği parçaları, missa'lar, baleler, pantomimler ve operalar vardır. Büyük ölçüde Mozart'ın etkisini taşıyan piyano üslûbu, XVIII. yy.'ın yeniliklerine geçişi temsil eder. Yetiştirdiği çok sayıda müzikçiden Czerny, Hiller ve Thalberg anılmalıdır. Bir piyano metodu yazdı: ...*Anweisung zum Pianofortespiel* (Piyanonun çalınışı üzerine öneriler) [1828].

HUMMOCK a. (*tepe* anlamında ing. sözc.). Hidrol. Basınç sırtlarının oluşturduğu denizsel buz tepeciği (metrik yükseltili).

HUMOKALKER sıf. (fr. *humocalcaire*). Pedol. Humus ve kalsiyum karbonat bakımından zengin toprak için kullanılır.

Hump (ing. sözc.), 1942'den 1945'e kadar milliyetçi Çin'i Himalayalar üzerinden Hindistan'a bağlayan hava köprüsü.

HUMPERDİNCK (Engelbert), alman besteci (Siegburg 1854 - Neustrelitz 1921). Köln ve Münih'te öğrenim gördü, Bayreuth'te Wagner ile işbirliği yaptı (1881-82). Köln, Barcelona, Frankfurt ve Berlin (1900-1920) konservatuvarlarında ders verdi. Verimli bir besteciydi, adı birçok ünlü sahne müziğiyle (*Lysistrata, Fırtına, Nasıl hoşunuza giderse* [As you like it], *Venedik taciri, Mavi kuş*) ve tiyatro yapıtlarıyla birlikte anılır. En önemli yapıtları, üç operasıdır. Bunlar arasında, halk şarkılarından yararlanarak bestelediği *Hänsel ve Gretel* (1893) çok ünlüdür.

HUMPHREY (Pelham) → HUMFREY.

HUMPHREY (Doris), amerikalı kadın dansçı ve koregraf (Oak Park, İllinois, 1895 - New York 1958), modern dance' in öncülerinden biri, Ruth Saint Denis ile Ted Shawn'ın öğrencisi ve izleyicisidir. 1928'de Charles Weidman'la bir okul ve bir topluluk kurdu. İnsan vücudunun, inme ve doğrulmanın birbirini izlemesiyle kazandığı ritim ve denge olanaklarına dayalı bir teknik geliştirerek amerikalı genç kuşağı derinden etkiledi. Dansa şaşırtıcı zenginlikte bir ilişkiler ağı kazandıran "hareketin alanı" kavramını Humphrey ortaya attı. Yapıtlarını genellikle özgün müzikler üzerine düzenledi. Balelerinden bazıları soyuttur. (*Passacaglia,* 1938); bazıları da, kendi yazgılarının ya da toplumun, kadın ya da erkeğin karşısına çıkardığı sorunları irdeler (*The Shakers* [1931] ve tekniğini özetleyen üçlemesi: *New Dance* [1935]; *With my Red Fires* [1936] ve *Theatre Piece* [1936]). Sağlık nedeniyle dansı bırakınca başka dansçılar için baleler düzenlemeye başladı. 1946-1957 arasında José Limón Dance Company'nin sanat yönetmenliğini yaptı. Bu topluluk için *Lament for Ignacio Sánchez Mejías* (1946), *The Story of Mankind* (1946), *Night Spell* (1951), *Ritmo Jondo* (1953), *Dance Overture* (1957) adlı baleleri koregrafiledi. Juilliard School of Dance'te ders verdi (1951). Bennington College ve Connecticut College'da düzenlenen stajları yönetti. 1955'te Juilliard Dance Theatre'ı kurdu. *The Art of Making Dances* (Dans düzenleme sanatı) adlı kitabı ölümünden sonra yayımlandı (1959).

HUMPHREY (Hubert Horatio), amerikalı siyaset adamı (Wallace, Güney Dakota, 1911 - Waverly, Minnesota, 1978). Minneapolis belediye başkanlığı (1945), Minnesota senatörlüğü (1949-1965 ve 1971'den ölünceye kadar), ABD başkan yardımcılığı (1965-1969) yaptı. Demokrat parti'nin liderlerindendi. Kennedy ile Johnson'un siyasetini tümüyle destekledi. 1964 medeni haklar yasasını savundu; Peace Corps'un ve Üçüncü dünya'ya besin yardımının öncülerinden biri oldu. Komünizmin kararlı bir düşmanı olarak sivrildi. 1968 başkanlık seçimlerinde demokratların adayı olarak cumhuriyetçi rakibi Richard M. Nixon karşısında yenilgiye uğradı.

HUMPHREY (William), amerikalı yazar (Clarksville, Texas, 1924). Roman ve öykülerinde (*The Last Husband,* 1953; *Home from Hill,* 1958; *Proud Flesh,* 1973), Amerika'nın güney-doğusu'nun tarihini ve küçük topluluklarını katı bir edebi bölgeciliğin tuzağına düşmeden anlatır.

Humpty Dumpty, bir ingiliz *nursery -rhyme*'ının kahramanı, düşerek dünyayı oluşturan ilk yumurtadır. Lewis Carroll'da "sözcüklerin ustası", Joyce'ta çaresizliğin simgesidir.

HUMRET a. (ar. *ḥumret*). *Esk.* Kırmızılık, kızıllık: *"Hep zulmet-i cehldir bu humret"* (A. H. Tarhan). *Humret-i hicab* (utanmadan doğan kızarma). *Humret-i şafak* (şafak kızıllığı).

HUMS a. (ar. *ḫums*). *Esk.* Beşte bir.

HUMS, Libya'da yer, Trablus kıyısında, Trablusgarb'ın D.'sunda; 2 500 nüf. Çevresinde, Roma döneminden kalma *Leptis* Magna* yıkıntıları.

HUMT-SUK → HUMET ES- SUK.

HUMULEN a. (fr. *humulène;* lat. *humulus,* şerbetçiotu'ndan). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{24}$ olan tekhalkalı seskiterpensel hidrokarbon; şerbetçiotu ve karanfil esansından çıkarılır.

HUMULON a. (fr. *humulone;* lat. *humulus,* şerbetçiotu'ndan). Formülü $C_{21}H_{30}O_5$ olan ve şerbetçiotunda bulunan acı madde; bakteriyostatik bir etkisi vardır; bu etki askorbik asit katılarak uzatılabilir.

HUMUS a. (ar. *ḥummuṣ*). *Esk.* Nohut. —Mutf. Nohut, tahin, baharat, limon, zeytinyağı ve sarmısakla hazırlanan meze türü bir arap yemeği. (Bk. *ansikl.* böl.) —ANSİKL. Humus yapılırken nohutlar iyice haşlanıp kevgirden geçirilerek ezilir ve kabuklarından ayrılır. İçine tahin, limon, zeytinyağı, kırmızıbiber, kimyon ve sarmısak konarak koyuca bir püre kıvamına gelinceye değin iyice karıştırılır.

HUMUS a. (yer, toprak anlamında lat. sözc.). **1.** Bitkisel döküntülerin (ölü, yaprak, dal, kök, vb.) içindeki organik maddelerin, kimyasal ve biyolojik yollarla ayrışması ve dönüşmesi sonucunda oluşan koloidal yapıda toprak bileşeni. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Toprağın yüzeysel katmanında bulunan organik maddeler topluluğu. —Tarım. *Humus bilançosu,* tarım yapılan bir toprakta, her yıl parçalanan humus miktarı ile toprağa verilen gübre ve bitki artıklarının (kök, yaprak, sap) miktarı arasındaki karşılaştırmanın sonucu. (Humus bilançosu tarladaki organik maddelerin durumu hakkında bilgi verir. Toprak çözümlemeleriyle doğrulanan sonuçlar, toprak için gerekli humus yedeklerinin korunması bakımından başvurulacak tarım tekniklerini yönlendirmeye yarar.) || *Humus gübresi,* toprağa karışan ve çürüyüp dönüşerek humus oluşmasını sağlayan organik maddeler. —ANSİKL. Pedol. Bitkisel bir döşek oluşturan döküntüler toprağa düştüklerinde böcek yer solucanı, mantar bakteri gibi ayrıştırıcı bir dizi organizmanın etkisiyle, iklim koşullarına bağlı olarak az çok hızlı bir biçimde çözülürler. Biyolojik bir yolla gelişen bu ayrışma, karbon, azot, fosfor, kükürt gibi çeşitli elementlerin çözelti ya da gaz biçiminde mineralleşmeleriyle sonuçlanır. Bu basit elementlerin birçoğu

bitkiler tarafından yeniden ve doğrudan doğruya özümlenirken, diğer bir bölümü de fiziksel-kimyasal ve biyolojik süreçler sonucunda koloidal humus bileşikleri oluşturur ve polimerleşir, demek ki humuslaşma* gerçek bir bireşimdir.

Humusu oluşturan, başlıca üç çeşit bileşik vardır: humus asitleri, fülvik asitler ve hümin. Bunlardan ilk ikisi azotça zengin, karmaşık organik asitlerdir; bunların temel yapısal birimi aromatik (fenolik ve kinonik) bir çekirdektir; en az çözülebilir bölüm olan hüminse, taze organik maddelere ve bunun yanı sıra killere sıkı sıkıya bağlı humus asitlerine çok benzeyen bir dizi değişik organik bileşikten oluşur. Azotça zengin olan, yavaş çözünen ve mineralleşen (yılda % 1,5-2) bu bileşikler, bitkiler için gerçek bir besin deposu oluşturur. Elektronegatif kololt olmak gibi fiziksel nitelikleri nedeniyle humus, killeri dağılmaktan alıkoyar ve toprağın yapısını kararlı duruma getirir. Elektronegatif yükleri sayesinde büyük miktarda iyon bağlayabilir. Böylece toprağın, potasyum, amonyak, magnezyum, kalsiyum gibi besleyici emme gücünü artırarak verimliliği yükseltir. Humusun hidrofil niteliği çok su tutmasını, sonra da bu suyu yavaş yavaş geri vermesini sağlar; şu halde humus, toprak neminin düzenlenmesine katkıda bulunur. Humusun, mikroorganizmaların etkisiyle yavaş yavaş mineralleştikçe bitkilere yarayan besleyici mineral ve organik öğeleri salıverir. Mineralleşmesi sırasında salıverdiği bu yararlı öğeler ve düşük dozda da olsa içerdiği özel hızlandırıcılar sayesinde bitkilerin büyümesini kolaylaştırır. Toprağın ana bileşeni olan ve onun fiziksel, kimyasal ve biyolojik niteliklerini iyileştiren humus, toprağın verimliliğini yükseltir ve korunmasını sağlar.

Humus, mineralleşme hızına bağlı olarak yavaş yavaş yok olur. Toprağın verimliliğini yitirmemesi, için humusun yenilenmesinin sağlanması ve stokların kalıcı kılınması önem taşır. Bir ormanda ya da doğal bir çayırda bitkisel döküntü döşeği oluştukça stok yeniden birikir, ancak bazı tarımsal topraklarda durum farklıdır: çok sayıda işletme hayvan yetiştirmeye son verdiğinden topraklar, gübredeki organik maddeleri artık geri alamamaktadır. Bazı tahıl üretim bölgelerinde humusun biricik kökeni olan ürün döküntülerinin hacmi sapların yakılması ve bazı tahıllarda sap uzunluğunu kısaltmak amacıyla büyüme indirgeyicilerinin kullanılması nedeniyle daha da azalır. Yapılan çözümlemeler, bazı toprakların içerdikleri humus miktarında belirgin bir azalma olduğunu göstermiştir. Eğer bu eğilim, özellikle hayvancılığın yeniden devreye sokulması, yeşil gübre kullanılması humusla verim artırılması gibi tarımsal uygulamalarla tersine çevrilmezse yalnızca toprağın verimi açısından değil, aynı zamanda çevre açısından da kaygı verici sonuçlar doğurabilir. Gerçekten de bu doğal verimliliğin azalmasını telafi etmek için toprağa gittikçe daha çok fenni gübre vermek gerekir; fakat humus artık emici ve düzenleyici rol oynayamadığından, verimi artırıcı öğeler yağmur sularıyla hızla yıkanır ve akarsularla yeraltı su yataklarına sürüklenerek bu ortamların kirlenmesine yol açar. Fenni (suni) gübrelerin, yeraltı su yataklarını kirleten başlıca etken olduğu söylenebilir; bu yüzden yeraltı suları o kadar kirlenir ki, pahalı ve karmaşık işlemlerden geçirilmedikçe insan beslenmesinde kullanılamaz.

Pedologlar, humusların içinde oluştukları ortamları havalandırılma, asitlilik, ana kayacın türü, bitki örtüsü vb. gibi koşullarına bağlı olarak çeşitli humus türleri ayırt ederler: biyolojik bakımdan çok etkin ve havalanması çok iyi bir ortamda oluşmuş *kalsiyumlu mull;* bu humusun nötr ya da bazik toprakları, humuslaşma sürecini kolaylaştıran çok miktarda etkin kireç içerirler; *orman mull*'u hemen hemen aynı koşullarda oluşur, tek farkı biraz daha asitli bir topraktan gelmiş olmasıdır; *moder,* belirgin derecede asitli topraklardan oluşmuştur; bu durumda organik maddelerin ayrışması ve humuslaşma yavaş gelişir. Toprak çok asitli ve iklim kuşağı soğuk ve yağışlıysa, çözünmemiş bitkisel döküntü birikimiyle belirgin bir *mor* oluşur. Geçici ve yeraltı suyu yatağının bulunduğu, oksijence fakir bir ortamda biyolojik etkinlik çok aza indirgenmiştir, burada oluşan humus türü *anmoor* adını alır. Eğer yeraltı suyu yatağı sürekliyse bitkisel döküntülerin çözünmelerine yalnızca oksijensiz ortam bakterileriyle bazı mantarlar katılırlar; oluşan humus türü turbaya benzer.

HUMUS, ar. **Hims,** Suriye'de kent, il merkezi, Antilübnan'ın K.'inde; 464 000 nüf. (1989). Antikçağ'daki Emesus* kentidir. Sulu (Asi ırmağının aştığı Humus gölü) verimli bir tarım bölgesinin ticaret merkezi olan Humus, aynı zamanda bir sanayi kentidir (çırçır fabrikası, kimyasal gübre, çimento fabrikası, petrol rafinerisi, ipekli dokuma). —*Humus ili,* 42 228 km²; 1 124 000 nüf. (1990).

—Tar. İmparator Elagabalus zamanında zenginleşen ve gelişen kent, Bizanslılar zamanında dinsel bakımdan da önem kazandı ve piskoposluk merkezi yapıldı. Daha sonra Halep hükümdarlarınca yönetildiyse de Bizanslılar'ın yaptıkları akınlarda yağmalanmaktan kurtulamadı. XII. ve XIII. yy.'da değişik hükümdarların egemenliği altına giren Humus, 1516'dan başlayarak osmanlı yönetiminde, Şam'a bağlı bir sancak merkezi oldu. 1831-1840 arasında Halep'le birlikte Mısır hıdivi Mehmet Ali Paşa tarafından işgal edildi. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmalarla Suriye'nin yönetimine geçti.

HUMUSÇUL sıf. Biyol. Humusta ya da ölü yaprakların içinde yaşayan organizmalara denir.

HUMUSLAŞMA a. Toprağa, temel olarak bitki döküntüleri (odunözü, selüloz), ikincil olarak da hayvansal artıklar (proteinler) biçiminde katılan taze organik maddelerin kimyasal, biyolojik dönüşümü.

—ANSİKL. Toprağa karışan bitki döküntülerinin önemli bir bölümü, yükseltgenme sonunda hızla bozunarak karbondioksit, amonyak ve su buharına dönüşür. Geride kalan bölüm, topraktaki humuslaşmış organik maddeyi ya da humusu* oluşturur: bunlar yer faunası tarafından (sindirim sistemlerinde, kille organik maddelerin birleşmesini sağlayan toprak kurtlarıyla) toprağa karıştırılarak az ya da çok bozunmuş odunözü artıkları ile özellikle humuslu bileşiklerdir; başlangıçta çözünür bir özellik taşıyan bu bileşikler, daha sonra anorganik ortamda, çözünmezleşerek ya da çoğul yoğuşma (yavaş ya da hızlı) tepkimesine uğrayarak değişir. Humuslaşma toprakta, suda, deniz dibi çökellerinde meydana gelir; deniz dibinde biriken organik artıkların bir bölümü petrol yataklarındaki kerojenin kaynağını oluşturur.

HUMUSLAŞMIŞ sıf. İçerdiği organik madde humusa dönüşmüş bir toprak (ya da toprak katmanı) için kullanılır.

HUMUSLU sıf. Pedol. *Humuslu toprak,* kalın bir A katı olan ve humus bakımından zengin (% 5 ve daha fazla) toprak. (Kıta steplerinin çernozyumları ve baz volkanik kayaçlar üzerindeki siyah topraklar olan andosoller, verimli humuslu topraklardır; podzoller ise asitli ve verimsiz humuslu topraklardır.)

HUMÛZA ya da **HUMÛZET** a. (ar. *ḥumūza, ḥumūzet*). *Esk.* Ekşilik.

HUN a. (fars. *ḫūn*). *Esk.* **1.** Kan: *"Yalnız o kalmış ortada, âsi ve bağrı hun"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** *Hun etmek,* kana bulamak: *"Ey firak-ı leb-i cânan ciğerim hun ettin"* (Fuzuli, XVI. yy.) **—3.** *Hun-âb,* kanlı su: *"Çehre-yi zerdimi hun-âb ile gülgûn ettin"* (Fuzuli, XVI. yy.). ‖ *Hun-âlud,* kana bulanmış kanlı: *"Gözlerinde hun-âlûd / bir iltima-i beşâşetle eyliyordu suûd"* (Tevfik Fikret) ‖ *Hûn-âşâm,* kan içen. ‖ *Hun-baha* ya da *hûn-behâ,* kan pahası; diyet. ‖ *Hun-bâr,* kan yağdıran, kan akıtan: *Dide-i hun-bâr* (kan ağlayan göz, kan saçan göz). ‖ *Hun-çekân,* kan damlatıcı. ‖ *Hun-feşan* ya da *hun-efşan,* kan saçan: *"Bir pençe-i hûn-feşan mı lazım?"* (A. H. Tarhan). ‖ *Hun-hân,* kan isteyen; kan güden. ‖ *Hun-germ,* sıcak kanlı. ‖*Hun-paş,* kan saçan: *"Felek sedd olsa virmez dide-i hûn-pâşe temkîni"* (Fuzuli, XVI. yy.) ‖ *Hun-i cam,* şarap. ‖ *Hun-i ciğer,* üzüntü gözyaşları: *"Hûn-i ciğerle besliyelim tek o gamzeler"* (Nedim, XVIII. yy.). ‖ *Hun-i kebuter,* güvercin kanı, şarap. ‖ *Hun-i mürde,* sıyrık ya da çizikten çıkan kan. ‖ *Hun-i pak* temiz kan. ‖ *Hun-i siyavuş,* tan yerinin kırmızılığı; şarap. ‖ *Hun-i şişe, hun-i tâk,* şarap.

Humus
Ulu cami

J. Guillard-Scope

HUNA → HUNLAR.

HÛNAB ya da **HÛNABE** a. (fars. *ḫūn* ve *āb*'dan *ḫūn-āb ḫūn-ābe,* kanlı su). *Esk.* Kanlı gözyaşı: *"Ey firak-ı leb-i cânân ciğerim hûn ettin / Çehre-i zerdimi hûn-âb ile gülgûn ettin"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HUNAK → HUNNAK.

HUNALD → HUNAUD.

HUNAN, Güney Çin'de il; 210 500 km²; 60 659 754 nüf. (1990). Merkezi *Çangşa.* K.'de Yangzi Ciang ovasına bağlı Dongting gölü çanağı dışında, D. ve B.'da 2 000 m'ye yaklaşan yüksekliklerle çevrili, Orta Çin ile Guangdong arasında geçit görevi yapan bir alçak tepeler (400 m) ülkesidir. Apalaş tipi yüzey şekillerini andıran bu kırmızı kumtaşlarının yontulmasıyla biçimlenmiş yamaçlarda taraçalar halinde sıralanan tarlalar (soya, tatlı patates, mısır) ve çay bahçeleri uzanır. Ama maden çıkarma ilin en önemli etkinliğidir: Hunan, dünyanın en büyük antimuan üreticisidir (Şikuangşan); Çin'de en çok cıva ve manganez de buradan çıkarılır; Şueikouşan'da kurşun ve çinko, başka yerlerde volfram, tungsten, boksit, altın ve gümüş üretilir. K.'de Dongting, Yangzi Ciang'ın fazla sularını toplar ve ulaşıma elverişli genel bir su yolu ağında kavşak noktası oluşturur. Bütün mevsimlere yayılan 1 500 mm yağış düşer; ama tropikal bitki örtüsü hemen her yerde yerini savana bırakır. Pirinç, ekilen alanların % 80'ini kaplar (Çin üretiminin % 15'i) ve 1 milyon ha'lık alanda yılda iki hasat yapılır. Lienyüen'de bir çelik fabrikası kurulmuştur ve Çangşa'da bazı ağır sanayiler vardır, ama kentler (hemen hemen hepsi Şiang Ciang'ın kuzey-güney vadisinde sıralanmıştır) daha çok kırsal pazar görünümündedir.

HUNAUD ya da **HUNALD** (öl. Roma 756'ya doğr.), Aquitania dükü (735-745),

Eudes'in oğlu. Hunaud'nun kendisine sadakat yemini etmeyi reddetmesi üzerine, Charles Martel, Aquitania'yı yakıp yıktı. Charles Martel'in oğulları Carloman ve Pépin'in tahta çıkışlarına yol açan ayaklanmaya katıldı. Birkaç yıl süren mücadeleden sonra boyun eğmek zorunda kaldı ve oğlu Waifre lehine düklükten feragat etti (745). Roma'nın kuşatılması sırasında Lombardia ordusu saflarında çarpışırken öldü.

HUNDERTWASSER (Friedrich STOWASSER, **Fritz** — denir), avusturyalı ressam (Viyana 1928). Akıl hastası çocukların resimlerinden ve Schiele, Klimt ve Klee gibi ressamlardan etkilendi. 50'li yıllardan başlayarak zengin renk ve labirentli biçimlerle dikkat çeken özgün bir sanat geliştirdi. İnsanın evrenle ve özellikle bireyin modern çevreyle ilişkisi üstünde duran sanatçı çok renkli ve büyüleyici havasıyla ve simgesel temalarıyla özgünlük arayışına yöneldi. Yağlıboya ve suluboyalarının dışında özellikle renkli ağaç gravürler de yaptı.

HUNDİ SULTAN, Bayezit II'nin kızı (Öl. 1511). Hersekzade Ahmet Paşa ile Anadolu beylerbeyi iken evlendirildi (1484). Malı mülkü Bursa'da olduğu için uzun süre orada yaşadı. Kocasının şehzadeler savaşında taraf tutması yüzünden zaman zaman zor günler geçirdi.

HUNDRED a. (*yüz* sayısı anlamında ing. sözc.). Tar. Kanton'a denk düşen ingiliz toprak taksimatı. (Anglosakson monarşisi döneminde temel toprak bölümüydü; aşağı yukarı yüz kadar *hide* bir ailelik toprak kapsar, böylece hukuksal ve mali bir birim oluştururdu.)

HUNEDOARA, Romanya'da kent, Transilvanya'da; 86 000 nüf. Cǎlan ile birlikte ülkenin en eski-demir çelik merkezini oluşturur ve yakınlarında çıkan demiri, bölgede elde edilen kokları ve yakındaki Jiu havzası kömürlerinden elde edilen yarı kokları ve briketleri (Cǎlan'da imal edilir) kullanır. Gösterişli derebeylik şatosu.

—*Hunedoara yönetim bölgesi* (7 016 km^2; 558 012 nüf. [(1989)]) merkezi *Deva.*

HUNERİCH ("Kuvvetinden ötürü kudretli") [öl. 484], vandal kralı (477-484), Geiserich'in büyük oğlu. Konstantinopolis'e rehine olarak gönderilen Hunerich, Valentinianus III'ün kızı Eudoxia ile evlendi (455). Kral olunca katoliklere zulmetti.

HUNEYN BİN İSHAK EL-İBADİ (Ebu Zeyd), arap bilgin (Hire 808 - Bağdat ? 873). Batı dünyasında latince *Johannitius* adıyla tanındı. Babası hıristiyan arap (nesturi) bir eczacıydı. Genç yaşta geldiği Bağdat'a yerleşti. Ana dili süryanicenin yanı sıra çok iyi arapça biliyordu. Müşterilerinin isteği üzerine arapçadan süryaniceye, süryaniceden arapçaya çok sayıda kitap çevirdi. Bir çeviri bürosu niteliğindeki Beytülhikme'nin yöneticisi olan hekim Yuhanna bin Masevey'den tıp öğrenimi gördü. Hocası ile düştüğü bir anlaşmazlıktan sonra, bir söylentiye göre, Anadolu'ya bir başka söylentiye göre İskenderiye'ye gitti ve yunanca öğrendikten sonra Bağdat'a döndü. Galenos, Hippokrates, Platon, Aristoteles ve Dioskurides gibi yunan bilgin ve düşünürlerinin yapıtlarını, Ptolemaios'un *Megiste* adlı yapıtının bir bölümünü arapçaya çevirdi. Bir süryani dilbilgisi yapıtı, bir de yunancadan süryaniceye sözlük yazdı. Başta Kutsal Kitap olmak üzere tıp, felsefe, astronomi, matematik ve rüya yorumları konusunda arapça ya da süryaniceye çevirdiği kitapların sayısı 129'u buldu. Çevirilerini en güvenilir yazmalardan yapmayı ilke edindiğinden bunların en eskilerini bulur, gerekli karşılaştırmalardan sonra sağlam bir metin kurduktan sonra çeviriye başlardı. El yazması bulmak için Suriye, Filistin ve Mısır'a gittiği söylenir. Çevirilerinin yanı sıra tıp, felsefe, jeofizik, meteoroloji, hayvanbilim, genel dilbilim ve din ile ilgili konularda birçok yapıt yazdı. Tıp ile ilgili yapıtları klasik tıp kitaplarının özetleri ya da onlardan yaptığı alıntılardır. Bu alandaki en ünlü yapıtı *el-Mesa'ilu fi'tıfab*'tır. Öteki başlıca yapıtları; göz hastalıkları ile ilgili *el-Aşr makalat fi'l-ayn,* aynı konuda oğlu İshak için yazdığı *el-Mesa'il fi'l-ayn,* ışık ve niteliği hakkında *fi'l-Zav ve hakikatihi,* felsefe ile ilgili *Nevadir ül-felasife,* din ile ilgili *fi Keyfiyeti idraki hakikat id-diyane.* Çoğu ibranice ve latinceye çevrilen bu yapıtlarının dışında Âdem'den Mütevekkil dönemine kadar gelen bir tarih kitabı yazdığı da söylenir.

Huneyn savaşı, ilk müslümanlarla birleşik Havazin kabileleri arasında yapılan savaş (630). Günümüzde Şerâı adı verilen, Mekke'ye bir günlük uzaklıktaki Huneyn vadisinde meydana geldiğinden bu adla anılır. Hz. Peygamber'in Mekke'yi fethetmek için Medine'den ayrılmasını fırsat bilen Havazin kabilesi ve yandaşları harekete geçtiler. Mekke'nin kuşatılması sırasında Hz. Peygamber'in önderliğindeki müslüman güçlere saldırmak istedilerse de buna cesaret edemediler. Hz. Muhammet 12 000 kişilik bir kuvvetle düşmanlarının üzerine yürüdü. Huneyn vadisindeki savaşta Havazin kabileleri ağır bir yenilgiye uğratıldı. 6 000 tutsak ganimet olarak da 24 000 deve alındı. Düşmanlarının bir bölümü Taif'e kaçtı.

HUNFALVY (Pal), macar dilbilimci ve etnograf (Nagyszalók 1810 - Budapeşte 1891). *Magyar Nyelvészet* ve *Nyelvtudományi Köslemények*et adlı filoloji dergilerini yönetti. Macaristan'da dilbilimin kurucusudur. Başlıca yapıtları: *Ethnographie de la Hongrie* (fr. çev.) [Macaristan'ın etnografyası] (1876) ve *les Hongrois ou Magyars* (fr. çev.) [Macarlar] (1881).

HUNG YÊN, Vietnam'da (Hai Hung ili) kent, Song Koi ırmağının kıyısında, Hanoi'nin G.-G.-D.'sunda.

HUNHAR sıf. (fars. *ḫūn* ve *ḫ'ᵛār*'dan *ḫūn -ḫ'ᵛār*). *Esk.* Kana susamış, kan dökmekten zevk alan zalim kimse için kullanılır: *Pek hunhar bir hükümdardı.*

HUNHARANE sıf. ve be. Zalimce, gaddarca.

HUNHARLIK a. Zalimlik, kan dökücülük: *Böyle bir hunharlık görülmemiştir.*

HUNİ a. (yun. *khoni*'den). **1.** Bir sıvıyı ağzı dar bir kaba aktarmaya yarayan koni biçiminde kap. **—2.** *Yörs.* Ağızlık.

—Akust. ve Elektroakust. *Akustik huni,* insan ağzına ya da bir hoparlörün titreşen zarına uyarlanabilen, kesik koni biçiminde, iki ucu açık boru. (Kaynaktan maksimum ses enerjisini çekmek ve bu enerjinin yayılmasını yönlendirmek için tasarlanmıştır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Anat. Bir organın genişleyen ağız kısmı. || Uyluk kanalında, uyluk toplardamarının iç yanında, uyluk fıtıklarının girdiği kısım. || Dölyatağı borusunun serbest ucu. || İç kulakta ortak çekirdeğin tepesinde bulunan koni biçiminde küçük boşluk.

—Balıkç. Pinterlerde ve balık tutma sepetlerinde, balığın gırdikten sonra geri dönemediği koni biçimindeki girişlerin her biri.

—Hidr. bağl. Bir kireç fırınının üst bölümü.

—İnş. Bir iniş borusunun tepesindeki dolu savak açıklığı. || *Dolgu hunisi,* iki taşı birbirine kenetlemek için taşların derzi içine çimento şerbeti akıtmaya yarayan bir tür oluk ya da huni. || *Şömine hunisi,* bir şömine ateşliğinin yaşmakla verev olarak birleşen üst ve yan yüzlerinin oluşturduğu bütün. (Şömine hunisi tuğla, sırlı seramik ya da dökme demirden yapılabilir.)

—İstihkc. Düşmanın ilerleyişini durdurmak için dar geçitlerde patlayıcı maddeyle açılan, dik kenarlı büyük çukur. || *Huni açma,* patlayıcı madde kullanarak bu çukuru açma tekniği.

—Kim. *Huni gömleği,* hunileri ısıtmaya yarayan elektrik dirençli düzenek.

—Nöroanat. Beynin üçüncü karıncığının alt ucu. (Hipofizi beynin tabanına bağlayan pitüiter sapın üst yarısında sonlanır.) [Eşanl. İNFUNDİBULUM.]

—Radyotekn. *Huni anten,* dik kesiti ışıma açıklığına ulaşana değin büyüyen bir dalga kılavuzundan oluşmuş anten. (Bunlar biçimlerine göre konik ya da piramitsi huni antenler olarak adlandırılır; kesik piramit antenler, iki yüzü koşut ve iki yüzü birbirinden gittikçe uzaklaşan dörtgen tabanlı piramit huni antenlerdir.)

—Teknol. Herhangi bir maddeyi depolamaya, kesmeye, elemeye, öğütmeye ya da çekmeye yarayan her tür aygıtın üzerine yerleştirilen ve aygıtın etkin bölümlerine sözkonusu maddeleri yönelten, kare tabanlı, ters çevrilmiş kesik piramit biçiminde kap.

—ANSİKL. Elektroakust. Mikrofonlar eskiden zarlarına etkiyecek ses dalgalarını yoğunlaştırmaya yarayan, huni biçiminde bir akustik armatür taşıyordu. Ayrıca ilk hoparlörlerde, deveboynu biçiminde bir akustik huni vardı. Günümüzde, kimi hoparlör modelleri de bir akustik huni taşır. Bunlar, konili hoparlörlerden daha iyi bir verim sağlar ve sesi yüksek güçle yayımlaması gereken donanımlarda kullanılır. Akustik hunilerden bazen yüksek frekanslı sesleri yayımlamak için birçok temel hoparlörle birlikte de yararlanılabilir.

HUNİ sıf. (fars. *ḫūn* ve ar. *-ī*'den *ḫūnī*). *Esk.* Kanlı, kan dökmeye alışık: *"Meni gel öldürüp kurtar beladan, çünki ey hûnî"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HUNİMSİ sıf. Bot. Huni biçiminde bitişiktaçyapraklı taca denir (kahkahaçiçeği).

HÛNİN sıf. (fars. *hun*'dan *hunin*). Esk. **1.** Kanlı, kana bulanmış: *"Dem mi var kim zahm-ı gül derdinle hûnin olmaya"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Katil. **—3.** *Hûnin-i ciger, hûnin-i dil,* çok üzgün.

HUNİTAŞIR a. Kim. Süzme işlemi sırasında huni asmaya yarayan araç.

HUNLAR, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da devlet kuran türk boyu. Çin kaynaklarının İ.Ö. IV. yy.'dan başlayarak "Şiongnu" adını verdikleri topluluk (Asya Hunları), kendilerini türkçe "insan, halk" anlamında "hun" diye adlandırıyordu. Bir görüşe göre türkçe "hun" adı İ.Ö. I. binyıl başlarında "gun", V. yy.'dan önce "kun", IV -III. yy.'da ise "hun" biçiminde söyleniyordu. Hunlar'ın imparatorluğunda Türkler'le birlikte moğol, tunguz vb. gibi kavimler yer almakla birlikte devleti kuran ve yöneten asıl öğenin türk olduğu konusunda inandırıcı kanıtlar bulunmaktadır (Çin yıllıklarında geçen şiongnu dilindeki "tanrı", "kul", "il", "ordu", "tuğ", "kılıç" sözcüklerinin türkçe olması). Öte yandan İ.S. IV. yy.'ın ikinci yarısında Doğu Avrupa'da tarih sahnesine çıkan ve kökenleri hakkında çeşitli görüşler (türk, fin, moğol, türk -moğol, türk-moğol-manço, slav, germen, vb.) ileri sürülen Batı ya da Avrupa Hunları'nın da Asya Hunları ile aynı soydan geldiği son araştırmalarla açıklık kazanmıştır.

• *Asya Hunları,* Çin'in kuzeyinde, Orhon -Selenga ırmakları ile Ötügen çevresi merkez olmak üzere ortaya çıkan hun siyasal birliğinin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinemememektedir. Bu tarihi İ.Ö. XIII. yy.'a kadar götürenler olmakla birlikte Hunlar'la ilgili ilk tarihsel belge İ.Ö. 318 tarihli bir antlaşma metnidir. Daha sonra çin toprakları üzerinde baskıyı artıran Hunlar'a karşı, imparator Şi Huangdi (İ.Ö. 247 - İ.Ö. 210) ünlü Çin Seddi'ni inşa ettirdi. Çin kaynaklarının adını belirttikleri ilk hun hükümdarı (tanhu) Tuman'ı (Teoman) öldürerek (İ.Ö. 209) hun devletinin başına geçen oğlu Mao-Dun (eski okunuşu Mete), toprak talebinde bulunan moğol -tunguz kabileler birliği Tunghular'ı, Orta Asya'da Tanrı dağları-Kansu çevresindeki Yüeciler'i yendikten sonra Çin'e yöneldi. Mayi, Tayvan bölgelerini zapt etti; üzerine gelen Han sülalesinin kurucusu

imparator Kao-tsu'nun ordusunu bozkır savaşı taktiğiyle çember içine aldı; yiyecek, ipek, yıllık vergi ödemeleri koşuluyla bir barış antlaşması yaptı. Türk soyundan bütün toplulukları yönetimi altında toplayarak ülkesinin sınırlarını Kore ve Japon denizi'nden Volga'ya kadar genişletti. Mao-Dun İ.Ö. 174'te öldüğünde Hun İmparatorluğu gücünün doruğunda bulunuyordu. Oğlu ve ardılı Kiok (Lao Şang) Yüeciler'i yurtlarından sürdü, Çin'e girerek başkent Çang'an yakınındaki imparator sarayını yaktı; Çin ile barış yaparak bir çin prensesiyle evlendi. Oğlu Kun Sin döneminde (İ.Ö. 160 - İ.Ö. 126) Hun İmparatorluğu'nda ilk sarsıntılar baş gösterdi. Çinliler hun akınlarını durdurmayı ve giderek savaşları hun ülkesine götürmeyi başardılar. İ.Ö. 127 - İ.Ö. 115 arasında Ordos'taki Hunlar'a karşı kazandıkları zaferler, hun ağırlık merkezinin kuzeye, Orhon ırmağı bölgesine kaymasına neden oldu. Çu Di Hu döneminden (İ.Ö. 101 - İ.Ö. 96) başlayarak hun ülkesinin zengin güney -batı topraklarının istilaya uğraması, devletin gelirlerini azalttı. Bu arada hun prensleri arasındaki mücadeleler, imparatorluğu ciddi biçimde sarsıp zayıflattı. Hunlar'a bağlı boylar yavaş yavaş ayrılmaya ve Çin'e yaklaşmaya başladılar. İktisadi güçlükler ve askeri zayıflık karşısında tanhu Hu Han Yeh'in Çin himayesine girme eğilimine kardeşi Çi Çi karşı çıktı. Hu Han Yeh Çin himayesini kabul edip halkının bir bölümünü Ordos'a gönderirken, Çi Çi kendisine bağlı kitlelerle batıya yöneldi (İ.Ö. 54). Tanrı dağları - Isık göl çevresindeki Vusunlar'ın direnişini kırdı; Tarbagatay bölgesindeki boylara ve kuzeydeki Kırgızlar'a boyun eğdirdi. Daha sonra egemenlik alanını Aral gölüne kadar genişletti. Ancak bu Orta Asya Hun devleti fazla sürmedi. Hunlar'ı adım adım izleyen Çinliler, Çi Çi'nin boyun eğdirdiği boyları da yanlarına alarak Talas ırmağı üzerindeki hun başkentini tahrip ettiler. Çi Çi de aralarında olmak üzere bütün saray erkânı öldürüldü. Hu Han Yeh'i izleyen hun kitleleri bir süre Çin seddi'nin kuzeyinde Çin'e bağlı olarak yaşadılar. Hu döneminde (İ.S. 18 - İ.S. 46) Hunlar, Çin'deki iç mücadelelerden de yararlanarak bağımsızlıklarını yeniden elde ettiler ve topraklarını genişlettiler. Hu'nun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Pu Nu ile amcası Pi arasındaki iktidar kavgası, hun ülkesinin bir kez daha ikiye bölünmesiyle sonuçlandı. Kuzey Orhon ve Dış Moğolistan yörelerine çekilen Pi ve ona bağlı boylar Kuzey Hunlar'ını oluşturdular ve bağımsızlıklarını korudular. Güney Sibirya ve Çungarya ötesine kadar Batı ve İç Asya'nın bütün önemli kentlerini elinde tutan Kuzey Hun devleti, Çinliler ve Sienpiler'in baskısı sonunda çöktü. Kalabalık kitleler halinde batıya göç eden hun boyları, Güney Kazakistan ve Başkırt ülkesinde yaşayan Hunlar'a katıldılar.

İç Moğolistan'da Çin Seddi'nin kuzeyinde Çin'e bağlı olarak yaşayan Güney Hunları, Kuzey Hun devleti ortadan kalkıncaya kadar onları rahatsız ettiler. Kukla hükümdarlara karşı hun boylarının ayaklanmaları güçlükle bastırılabildi (124, 140, 153, 158). Bu yıllarda Kuzey Moğolistan'ı işgal eden Sienpiler, Güney Hunları için de tehlike oluşturmaya başladılar. 188'deki bir ayaklanmada Çinliler'ce atanan tanhunun öldürülmesi Güney Hunları'nı başsız bıraktı. Çinliler'in atadığı iki tanhu, hun boylarınca kabul edilmedi. Sonunda Çinliler son tanhuyu hapsederek Güney Hun devletine son verdiler (216). Bununla birlikte Asya Hunları V. yy.'ın sonuna kadar varlıklarını korudular ve Çin'in çeşitli yerlerinde kısa ömürlü küçük devletler kurdular. Öte yandan Aral gölü ve Türkistan bölgelerinde yaşayan hun toplulukları, doğudan gelen hun kalıntılarıyla sayıları artmış olarak varlıklarını sürdürdüler.

Tarihte bilinen ilk türk siyasal kuruluşu olan hun devleti aralarında hiyerarşik ilişki bulunan boylar ve budunlar topluluğuydu. Devletin başında soylu Tu-ku boyundan, "sonsuz genişlik, yücelik, ululuk" anlamında *tanhu* unvanını taşıyan bir hükümdar bulunuyordu. Tanhu'nun boyu dışında soylu sayılan dört boy daha vardı. Bunların altında öteki hun boyları, daha alt sırada da köleleştirilmiş boylar yer alıyordu. Askeri ve idari örgütlenmede sol ve sağ ayrımı vardı ve bu kanatların yöneticileri *sol bilge elig* ve *sağ bilge elig* adını taşıyordu. Hun İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu Mao-Dun orduyu 10, 100, 1 000, 10 000 kişilik birimlere ayırmıştı. Bu birimler, sol ve sağ kanatlarda 11'er askeri şefin yönetimindeydiler. Bu askeri sistem, mülki yönetimin de temelini oluşturuyordu. Besiciliğe elverişli topraklar üzerinde yaşayan hun boylarının başlıca iktisadi etkinlikleri başta at olmak üzere hayvan yetiştiriciliğiydi.

• *Batı Hunları.* Aral gölü ve Türkistan bölgelerinde yaşayan hun halkları, iklim değişikliği ya da doğudan gelen Uarlar'ın baskısıyla yurtlarını terk ederek Volga'nın batısına geçtiler (374). Başbuğları Balamir'in yönetiminde önce Ostrogotlar'ı, sonra Vizigotlar'ı çökerttiler (Vizigotlar'ın batıya hareketleri Avrupa'yı altüst eden kavimler göçünü başlattı). Gotlar'dan, Alanlar'dan ve germen Taifaller'den oluşturdukları kuvvetlerle güçlenmiş olarak 378'de Tuna'yı geçtiler ve herhangi bir direnişle karşılaşmadan Trakya'ya kadar ilerlediler, ama bir süre sonra yurtlarına döndüler.

Hunlar, Roma imparatoru Theodosius I'in öldüğü 395 yılında doğu ve batı yönlerinde yeniden harekete geçtiler. Hunlar'ın bir bölümü Balkanlar üzerinden Trakya'ya ilerlerken, Don havzasından hareket eden bir bölümü de Anadolu üzerinden Suriye'ye indikten sonra Kappadokia ve Kafkaslar üzerinden yurtlarına döndüler. 400 yılına doğru Balamir'in oğlu ya da torunu Uldız'ın büyük kuvvetlerle Tuna'nın batısında görülmesi, kavimler göçünün ikinci dalgasını başlattı. Batıya kaçan Vandallar ve Vizigotlar roma topraklarına girdiler. Vizigotlar'ın önderi Alarik, 402'de Roma'ya girerek kenti üç gün yağmaladı. Çeşitli germen kavimlerini (Vandallar, Saksonlar, Alamanlar) çevresine toplayan Radagais'in İtalya'daki ilerleyişini durduramayan Roma, Hunlar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Uldız, roma takviyeli kuvvetleriyle Radagais'i Floransa yakınlarında yendi ve öldürdü. 410 sıralarında ölen Uldız'ın ardılı Karaton'un doğuda Balkaş gölüne kadar uzandığı sanılan Hun İmparatorluğu'nun doğu sınırları ile ilgilenmiş olması olasıdır. Avrupa kaynaklarının Hunlar'dan yeniden bahsettiği 412 yılında imparatorluğun başında Rua bulunuyordu. Rua 422'de Bizans üzerine bir ordu gönderdi ve hiçbir direniş göstermeyen Bizans'ı vergiye bağladı (350 libre altın). Bizans'ın Roma üzerine bir ordu göndermesi Roma'nın bir kez daha Hunlar'dan yardım istemesine yol açtı. Rua'nın 60 bin kişilik bir orduyla harekete geçmesi üzerine Bizans savaşa girmeden kuvvetlerini geri çekti. Rua'nın ölümü (434) üzerine yerine kardeşi Muncuk'un oğulları Attila ve Bleda geçtiler. Attila, Doğu Roma'nın ödediği yıllık vergiyi iki katına çıkardı (Margos barışı). 437'de Oktar'ın komuta ettiği Hunlar, Ren kıyılarında yaşayan Burgundlar'ı yenilgiye uğrattılar. Böylece hun egemenliği Kuzey denizi ve Manş kıyılarına kadar yayıldı. Attila 440'tan başlayarak Doğu Roma üzerindeki baskıyı artırdı. 441-442'de Singidunum (Belgrad) ve Naissus (Niş) üzerinden Trakya'ya doğru ilerleyen Attila, Batı Roma'nın araya girmesiyle durdu: yapılan barış antlaşmasında eski koşullar aynen yinelendiği gibi, Tuna boyundaki kaleler Hunlar'a bırakıldı. 445'te kardeşi Bleda'yı öldürten Attila, Hunlar'ın tek imparatoru oldu. 447'de yeniden Doğu Roma üzerine yürüyerek Serdica (Sofya), Philippopolis (Filibe), Arcadiupolis (Lüleburgaz) kentlerini zapt etti. Barış isteyen Bizans savaş tazminatı ödemeyi ve yıllık vergi miktarını üç katına çıkarmayı kabul etmek zorunda kaldı (Anatolios barışı). Bizans'ı denetimi altına alan Attila, bu kez Batı Roma'ya yöneldi. 451 yılı başlarında Galya'ya girdi; romalı general Aetius'la Aureliani (Orléans) yakınında yaptığı savaşta kesin bir sonuç alamadı. Ertesi yıl Alpler'i geçerek Po ovasına indi. Hunlar'ın yolu üzerindeki kentleri ele geçirerek Roma üzerine yürümesi Batı Roma'yı barış istemek zorunda bıraktı. Attila'nın ölümü (453) üzerine birbiri ardından Hun İmparatorluğu'nun başına geçen oğulları İlek (453-454), Dengizik (454-469) ve İrnek (469) imparatorluğun birliğini sağlayamadılar. İlek, ayaklanan germen kavimleri ile savaşırken öldü. Dengizik'in imparatorluğun birliğini sağlama çabaları sonuç vermedi, sonunda Bizans'la yapılan bir savaşta hayatını kaybetti. Orta Avrupa'da tutunmalarının olanaksızlığını anlayan İrnek, Hunlar'ın büyük bölümüyle Karadeniz'in batı kıyılarına döndü.

Hunlar'ın Güney İran ve Batı Afganistan'a inen bir kolu ise Akhunlar* adını aldı.

SANAT

Altay dağları eteklerindeki Pazırık*'ta bulunan kurganlarda rus arkeolog Rudenko tarafından yapılan kazılarda, İ.Ö. IV. - III. yy.'lardan birçok eşya (halı, kilim, keçe, eyer altı örtüsü, at koşum takımları, dört tekerlekli araba gibi daha çok göçebelikle ilgili yapıtlar) insan ve hayvan iskeletleri bulundu. Halı ve çeşitli dokumalar, bu sanatın Hunlar'da özel bir yeri olduğunu gösterir. Bunların bir bölümünde ahemeni sanatının etkileri görülürse de, keçe üzerine ince ve renkli deriler yapıştırılarak süslenen eyer altı örtüleri tümüyle hun üslubundadır. Kurganlardan birinde bulunan bir halı üstün tekniği ve motiflerinin zenginliğiyle dikkati çeker. Keçeden yapılmış bir eyer altı örtüsü üzerine renkli deriden kesilerek yapıştırılmış parçalarla elde edilen, dağ keçisine saldıran kartal betimi gerçekçi üslubunun yanı sıra, hun sanatına özgü olarak, aynı motifin bakışık düzende iki kez kullanılması açısından da ilginçtir. Benzer buluntular içeren Katanda ve Şibe kurganları da aynı dönemdendir. Alma-Ata'nın 50 km D.'sunda, Isık-kul yakınlarındaki Esik kurganında ortaya çıkarılan bir delikanlıya ait altın giysi ve altın plakalar K. ve Orta Asya sanatının gelişmiş örnekleridir. İ.Ö. IV. yy.'a tarihlenen ve sayıları dört bini bulan altın plakalarda at, kaplan, geyik, pars, kurt, dağ keçisi, aslan ve yırtıcı kuş figürleri, hayvan mücadelesi sahneleri büyük bir ustalıkla işlenmiştir. Gümüşten bir kadehin içindeki yirmi altı harften oluşan yazıt, hun ve göktürk abecelerinin ilişkisini ortaya koyması açısından önemlidir. Selenga nehrinin Baykal gölüne döküldüğü yerin yakınındaki Noyun Ula bölgesindeki, I. yy.'a tarihlenen kurganlardan birinde, çok iyi işçilik gösteren ahşap bir tabut bulundu. Mezar odası ipek, keçe ve yünden örtülerle kaplıydı. Mezardan ayrıca hun sanatını aydınlatan pek çok gümüş plaka, eyer takımları, üç ayaklı masalar, ahşap eşya, tunç kaplar, takılar, giysiler ortaya çıkarıldı (tümü Leningrad Ermitaj müzesi'ndedir). Kurganlardan birinde bulunan bir işlemede hun atlıları canlandırılıyordu. (→ Kayn.)

HUNNAK ya da **HUNAK, -kı** a. (ar. *ḫunāk*). Esk. tıp. **1.** Boğmaca, boğaz iltihabı. **—2.** *Hunnak-ı sadri*, göğüs iltihabı. (fr. *angine de poitrine* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

HUNRİZ a. (fars. *ḫūn* ve *rīz*'den *ḫūn-rīz*). *Esk.* Kandöken: *"Lebüne kasd ider vasfı gözelden çeşm-i hûnrîzün"* (Vasfi, XVI. yy.).

HUNSA → HÜNSA.

HUNSRÜCK, Almanya'da bölge, Rheinisches Schiefergebirge'nin güney-

doğu kenarında, Saar, Ren ve Moselle arasında. Derine gömülmüş güzel vadiler. Ortalama yükseltisi 500 m; en yüksek noktalar (Hochwald, 818 m; İdarward, 757 m) düşeye yakın kuvarsitleden oluşur. Tarım etkinlikleri ticari ürünlere (süt, buğday, et) yönelik olarak yeniden düzenlenmiştir. Sanayi gelişmemiştir (çeşitli metalürji) ve değerli taş yontuculuğu devam etmektedir. Çevre kentlerin (Trier, Koblenz) kurulması sayesinde kırsal kesimden kentlere göç azalmıştır.

HUNSTANTON, Büyük Britanya'da (Norfolk) yer, Wash körfezinin girişi yakınında; 4 100 nüf. Sayfiye merkezi.

HUNT (Henry), ingiliz siyaset adamı (Upavon, Wiltshire, 1773 - Alresford, Hampshire, 1835). Coşkulu bir hatip ve radikallerin en ateşlilerinden biriydi. Saint Peter's fields mitingini yönetti (1819). Milletvekilliği yaptı (1830-1832), Corn Laws'a (tahıl yasaları) karşı savaştı.

HUNT (James Henry LEIGH), ingiliz yazar (Southgate, Middlesex, 1784 - Putney 1859). 1805'te kardeşinin çıkardığı *The News* gazetesinde yazmaya başladı; 1808'de *The Examiner*'ı kurdu ve yazılarını burada sürdürdü. Aşırı radikal tutumu ve naip prense yönelttiği saldırılar nedeniyle 1813'te iki yıl hapis cezasına çarptırıldı. Özgürlüğüne kavuşunca, Byron'a adadığı kısa şiiri *The Story of Rimini*'yi (1816) yayımladı. 1819-1821 arasında çıkardığı *The İndicator* adlı gazetede en ünlü denemelerini yazdı. 1822'de karısı ve yedi çocuğuyla birlikte İtalya'ya gitti; Byron ve Shelley ile son derece liberal eğilimli bir dergi kurdu. Şiirler ve siyasal denemeler yayımlayan *The Liberal* adlı bu dergi Byron'un aristokrat dostlarının baskısıyla yalnızca dört kez çıkabildi. İngiltere'ye dönen Hunt, *Lord Byron and Some of His Contemporaries*'i (1825) yazdı, Byron'un yakın çevresinde bulunan ve halkı küçümseyen aristokratları acı bir dille eleştirdi. *İmagination and Fancy* (1844), *Wit and Humour* (1846) adlı yapıtların ardından *Stories from the İtalian Poets* (1846) adlı bir antoloji ve 1850'de ünlü özyaşamöyküsünü yayımladı. Yoksulluk içinde öldü.

HUNT (William Morris), amerikalı ressam ve heykelci (Brattleboro, Vermont, 1824 - İsles of Shoals, Maine, 1879). Düsseldorf akademisi'nde öğrenim gördü, daha sonra Paris'te (1847) Couture'ün atölyesinde çalıştı ve Millet ile dost oldu. Portreler ve süslemeler (Albany Capitol'ı) yaptı.

HUNT (Richard Morris), amerikalı mimar (Brattleboro, Vermont 1827 - Newport, Rhode İsland 1895). William Morris Hunt'ın kardeşi. Cenevre ve Paris'te okudu. Paris'te, hükümet çalışmaları müfettişi olarak (1854), hocası Lefuel ile birlikte Louvre'da çalıştı. 1855'te ABD'ye döndü ve Washington Capitol'ının yapımına katıldı. Rönesans üslubunda kır evleri yaptı ve özellikle Vanderbilt ailesi için çalıştı (Staten İsland'daki anıtkabir). New York'taki Metropolitan Museum of Art'ın anıtsal cephesi de onun yapıtıdır.

City Art Gallery, Manchester

William Holman Hunt
Kötü çoban (1851)
City Art Gallery
Manchester

HUNT (William Holman), ingiliz ressam (Londra 1827 - *ay. y.* 1910). Royal Academy'de öğrenim görürlerken Millais ile dost oldu; sonra kendi sanat anlayışını benimsettiği Rossetti ile tanıştı. İki sanatçı arasındaki bu görüş birliğinden doğan önraffaelloculuğun kuramları Hunt tarafından 1905'te belirlendi. Hunt'ın en ince ayrıntılarına kadar büyük bir titizlikle işlediği yapıtların temelinde, simgesel ve alegorik bir sistematikle anlatılan ahlaksal ve dinsel görüşleri yer alır. Uzun yıllar Filistin'de kalan sanatçının en ünlü tabloları şunlardır: *Kötü çoban* (1851, Manchester), *Dünya ışığı* (1853, Oxford), *Abalı* (1854, Port Sunlight), *The Lady of Shalott* (1886-1905, Hartford, ABD).

HUNT (James Ramsay), amerikalı nörolog (Philadelphia 1874 - Katonah, New York eyaleti, 1937). Dizsi gangliyonun uçuk lezyonlarını ve onların ihtilatlarını ilk olarak tanımladı. Kendi adını taşıyan, miyokloni beyincik işbirliği bozukluğunu betimledi; beyin damarlarında meydana gelen kazalarda karotis lezyonlarının önemi üzerinde ilk duranlardandır.

HUNT (Frederick Vinton), amerikalı mühendis (Barnesville, Ohio, 1905 - Buffalo, New York, 1972). İkinci Dünya savaşı sırasında sonarı geliştirdi.

HUNT (*lord* John), ingiliz subay ve dağcı (Marlborough, Wiltshire, 1910). 1953'te Everest'e ilk kez tırmanan ingiliz gezi grubunu yönetti.

HUNTE, Almanya'nın Aşağı Saksonya eyaletinde ırmak. Oldenburg'dan geçen Hunte ırmağı, Bremen'in aşağı kesiminde Weser ırmağına (sol kıyıdan) kavuşur; 189 km.

HUNTER a. (ing. sözc; *to hunt*, avlamak'tan). Eskiden sürek avı için yetiştirilmiş, engelli atlama ve yarışmada uzmanlaşmış ingiliz binek atı. (Saf kan ingiliz aygırlarla yerel kısrak ırkının birleştirilmesinden yaratılmıştır.)

HUNTER, Avustralya'da (Yeni Güney Galler) ırmak, Newcastle'ın kuzey banliyösünde; 470 km. Büyük Okyanus'a dökülür. Vadisinde bağlar.

HUNTER (William), ingiliz hekim (Long Calderwood, Lanarkshire, 1718 - Londra 1783). 1748'de Middlesex hastanesi'nde cerrah ve Krallık sanatlar akademisi'nde anatomi profesörü oldu. Başlıca yapıtı *Anatomy of the Gravid Uterus*'tur (Gebe rahmin anatomisi) [1774]. Bu kitapta bulunan 24 resim o çağdaki anatomi resimlerinin en önemlileri sayılır. —Kardeşi, JOHN (Long Calderwood, Lanarkshire, 1728 - Londra 1793), deniz kuvvetlerinde hekimlik yaptı, daha sonra Londra'da halk için anatomi ve cerrahlık kursları açtı, zengin bir anatomi müzesi kurdu. Kralın başcerrahı (1776) oldu. Hunter, İngiltere'de deneysel patolojinin kurucusudur.

HUNTER (James DE GRAAFF, **De Graaff** —denir), ingiliz jeodezi bilgini (Chester 1881 - öl. 1967). Lord Kelvin'in sekreteriydi (1905). Daha sonra, National Physical Laboratory'ye atandı, 1907'den sonra, daha çok Hindistan'da çalıştı. 1954'ten 1957'ye kadar, Uluslararası jeodezi birliği başkanlığı yaptı.

HUNTERSTON, Büyük Britanya'da (İskoçya) yer, Clyde halicinin girişinde. Maden limanı. Nükleer santral. Petrol gereçleri.

HUNTİNGTON, ABD'de (New York eyaleti) kent, Long İsland'ın kuzey kıyısında; 200 600 nüf. New York'un konut banliyösü.

HUNTİNGTON, ABD'de (Batı Virginia) kent, Apalaş platosu bölgesinde, Ohio kıyısında; 54 844 nüf. (1990). Ticaret ve sanayi (nik[illegible]) gereçleri) merkezi. Sanat müzesi.

HUNTİNGTON (Ellsworth), amerikalı kâşif ve coğrafyacı (Galesburg, İllinois, 1876 - New Haven, Connecticut, 1947). Orta Asya'da, özellikle Çin Türkistanı'nda birçok keşif gezisine katıldı (1905-06). Yale Üniversitesi'nde ders verdi (1917-1945), insan ve iklim arasındaki ilişkiler üstünde durdu. Orta ve batı asya uygarlıklarının gerilemesini bu bölgelerdeki kuraklığa bağladı ve tarihsel evrimi iklim değişiklikleriyle açıklayan genel bir görüş ortaya koydu.

HUNTİNGTON dağı, Alaska'da doruk, McKinley dağı yakınında; 4 016 m. L. Terray yönetimindeki fransız dağcılar 1964'te doruğu fethetti.

Huntington koresi (ingiliz hekim George *Huntington*'un [1851-1916] adından), kalıtımsal süreğen kore.

HUNTİNGTON BEACH, ABD'de (Kaliforniya) kent, Long Beach'in G.-D.'sunda; 181 250 nüf. (1990). Uzay araştırmaları merkezi. Termik santral. Sayfiye.

HUNTLY (*kont* DE) → GORDON.

HUNTSMAN (Benjamin), ingiliz saatçi ve demir madencisi (Epworth, Lincolnshire, 1704 - Attercliffe, Yorkshire, 1766). XVIII. yy. başında, yalnızca semantasyon çeliği biliniyordu; bu çelik demir çubukları, toz odun kömürü, kül ve deniz tuzundan oluşan bir semanla ısıtılarak elde edilmekteydi. Ama bu yöntemde yüzeyde eksiksiz bir semantasyon elde edilmesine karşılık iç kesimlere pek inilemiyordu. 1740'tan sonra Huntsman, semantasyon çeliğini potalarda eriterek, saatçilik, bıçakçılık vb. gibi her tür kullanıma uygun, daha homojen bir çelik üretti.

HUNTSVİLLE, ABD'de (Alabama) kent, Birmingham'ın K.'inde; 159 790 nüf. (1990). Uzay araştırmaları merkezi.

HUNUT → ÇAMLIKAYA.

HUNUT dağı, Doğu Karadeniz bölgesinde Rize dağlarının Pazar kasabası G.'indeki kesimine verilen eski ad. En yüksek yeri, K. yamacında küçük bir buzulun da yer aldığı Dilek dağıdır (esk. Verçenik, 3 711 m). Dördüncü Zaman buzullaşma izleri.

HUNYADİ, rumen ya da sırp asıllı, soylu ve eski macar ailesi. **Hunyadi** adını 1409'da, Eflak'tan gelen ve kral Sigismond'dan bağış olarak Vajdahunyad (bugün Hunedoara, Romanya) şatosu'nu alan (1409) VAIC adlı bir soylu kullandı. — Oğlu JÁNOS (Transilvanya 1407'ye doğr. - Zimony, bugün Zemuri, Belgrad, 1456). Szörény bânı, Transilvanya voyvodası ve 1439'da Belgrad komutanı odu. Transilvanya'da ilerleyen Mezit Bey'i yenerek iki oğluyla birlikte şehit etti (1441). Bu yenilgi üzerine Murat II'nin Macaristan'a gönderdiği Şehabettin Kula Şahin Paşa'yı da Varsag savaşı'nda yendi (1442). Sırbistan despotu Branković, Eflak voyvodası Drakul ve papanın vekiliyle birlikte oluşturduğu haçlı ordusuyla Sırbistan'a girdi. Kasım Paşa'yı yenilgiye uğrattı (1443), Sofya'yı aldı. Rumeli'ye geçen Murat II'nin gönderdiği akıncıları iki kez yendi, sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın kardeşi Mahmut'u tutsak etti. Osmanlılar'la Segedin antlaşması'nı imzaladı (1444). Varna* savaşı'nda bozguna uğradı. Yeniden güç toplayarak Osmanlılar üzerine yürüdüyse de İkinci Kosova* savaşı'nda da yenildi. László V rüştünü ispat edene kadar Macaristan kral naipliği yaptı (1446); László V'in vasisi imparator Friedrich III'ün tarafını tutan Garay ve Cilli senyörleri ile mücadele etmek zorunda kaldı. 1453'te László V, Friedrich'in vasiliğinden kurtulup reşit ilan edilince başkomutanlığa atandı. Mehmet II'nin (Fatih) Belgrad kuşatmasına karşı direndi, ancak burada aldığı yaralar yüzünden öldü. —LÁSZLÓ (1433 - Buda 1457), János Hunyadi'nin oğlu. 1453'te Hırvatistan bânlığına atandı. János'un ölümünden sonra Cilli'nin saldırısına uğradı, fakat László'nun arkadaşları tarafından öldürüldü.

Zayıf bir kişiliğe sahip olan kral kendisini tutuklattı ve boynunu vurdurdu. —MATYAS *Corvinus*, János Hunyadi'nin öteki oğlu → MATYAS I. —JÁNOS, *Corvinus* denir (Buda 1473 - Krapina 1504), Matyas I'in gayrimeşru oğlu. Meşru çocuğa sahip olmayan babası tarafından krallık için yetiştirildi; ancak Matyas'ın karısı Aragönlu Beatriz, János'un kral olmasına karşı çıktı ve kralın ölümünden sonra Bohemya kralı Władysław II Jagellon'u kral seçtirdi (1490). János, Hırvatistan ve Dalmaçya valilikleriyle yetinmek zorunda kaldı (1495).

HUNZA, Keşmir'in bölgesi (Pakistan yönetimindedir). K.'inde Afganistan, G.'inde İndus'un kolu Hunza vardır. Yönetim merkezi *Baltit* (*Hunza* da denir). Burası, çok derin vadili ırmakların aştığı çok yüksek dağların (K.'de Hindu Kuş ve ortada Karakurum'un kuzey ucu) bölgesidir. Yamaçların az eğimli kesimleri, pirinç tarımı ve bununla birlikte meyve ağaçları (kayısı) dikimi için taraçalar halinde düzenlenmiştir.

HUON, Büyük Okyanus'ta küçük ıssız takımada, yönetim bakımından bağlandığı Yeni Kaledonya'nın 200 km K.-B.'sında.

HUOVİNEN (Veikko), fince yazan finlandiyalı yazar (Simo, 1927). Çağdaş güldürücülerin en büyüklerinden biri olan bu eski orman mühendisi, güldürü ve parodi dalında çok başarılı oldu. Tiyatroya uyarlanan, sonra filmi yapılan *Philosophe de Havukka -aho* (fr. çev.) [1952] adlı romanını *le Calumet de la paix* (fr. çev.) [1956], *les Hamsters* (fr. çev.) [1957], *les Mangeurs de mouton* (fr. çev.) [1969] ve *la Cirrhose* (fr. çev.) [1973] izledi. Romantik bir yaklaşımla yazılan ve inceliklerle dolu olan *Montagnes bleuissantes* (fr. çev.) [1960] Huovinen'e son derece özgün bir yazar niteliği kazandırmıştır.

HUPA, bir sinagogda dikilmiş ve bir yahudi nikâhı sırasında çiftlerin altında durduğu gölgeliği belirten ibranice sözc. Zamanla sözcük törenin kendisi için kullanılmaya başlandı. Önceleri, yeni evlilerin törenden sonra baş başa kaldıkları oda ya da çadırı göstermek için kullanılıyordu.

HUPP (Otto), alman armacı ve gravürcü (Düsseldorf 1859 - Schleissheim, Bavyera, 1949). Arma desenini ve süsleyici dekorda arma kullanımını yenileştirdi, ortaçağ üslubunun yalınlığına ve şemacılığına döndü.

HUR → HOR.

HÛR a. (ar. *ḥavra*'nın çoğl. *ḥūr*). *Esk.* **1.** Huri. **—2.** Ahu gözlü kız. **—3.** *Hûr-likâ*, huri yüzlü, yüzü huri gibi güzel olan. || *Hûr -peyker*, huri yüzlü, peri yüzlü. || *Hûr ü gılman*, huriler ve tüyü çıkmamış oğlanlar. || *Hûr-i behişti*, hûr-i cinân, cennet kızları; cennet kızına benzeyen güzel.

HÛR a. (fars. *ḫūr*). *Esk.* **1.** Güneş. **—2.** *Hûr u mah*, güneş ve ay.

HURA a. Tropikal Amerika'da yetişen ve asaku da denen büyük bir ağacın cins adı. (*Hura crepitans*'ın çok sayıda ikiçenetli kabuklardan oluşan meyvesi olgunlaşınca gürültü çıkararak patlar ve tohumlarını uzağa fırlatır; *hura*nın özsuyu zehirlidir. Sütleğengiller familyası.)

HURAFAT çoğl. a. (ar. *ḫurāfe*'nin çoğl. *ḫurāfāt*). *Esk.* Batıl inançlar; inanılmaz, uydurma öyküler.

HURAFE a. (ar. *ḫurafe*). Dinın aslında olmayıp sonradan girmiş boş inanç, batıl inanç; akıldışı, uydurma hikâye.

HÛRAN çoğl. a. (ar. *ḥur*'un fars. çoğl. *ḥuran*). *Esk.* İri gözlü cennet kızları.
—Dilbil. *Hûr* sözcüğü arapça *havra*'nın çoğuludur. Farsçada ve osmanlıcada tekil olarak kullanılır. Bu yüzden de farsça çoğul eki almıştır.

HURAYYİF (el-Beşir), arapça yazan tunuslu yazar (Nefta 1917). Diyalogların konuşma diliyle yazıldığı ilk metnini (Nuit de noces [fr. çev.]) 1937'de yayımladı. Gösterilen tepkilerle düş kırıklığına uğradı ve yirmi yıl boyunca hiçbir şey yazmadı. Irmak romanı *Berk ül-leyl*'den (1961) sonra kadın sorunlarını işlediği *les Régimes de dattes* (fr. çev.) [1969] adlı yapıtını verdi. Öyküleri (*Bouquet de jasmin* [fr. çev.], 1971) yalancı naif gerçekçilikleriyle dikkat çeker.

HURBAN (Jozef Miloslav), slovak yazar (Beckov 1817 - Hluboká nad Vltavou 1888). Vatansever bir protestan papazıydı, slovakça ve çekçenin birbirinden ayrılması için mücadele etti. *Nitra* adlı yedi ciltlik almanağının (I. VI. ve VII. ciltler dışında) dört cildini slovakça yazdı. Ayrıca *l'Huilier* (fr. çev.) [1846] adlı bir öykü kitabı vardır; *les Disciples slovaques* (fr. çev.) [1853] adlı yapıtı çağının slovak yaşamının gerçekçi bir betimi niteliğindedir.

HURBAN VAJANSKÝ (Svetozár), slovak yazar (Hluboká 1847 - Martin 1916). Jozef Miroslav Hurban'ın oğlu. Slovak milliyetçiliğinin önde gelenlerindendir. Önce *les Tatras et la mer* (fr. çev.) [1879] adlı bir şiir kitabı yayımladı. Bunu *De dessous le joug* (fr. çev.) [1884] ve *Vers* (fr. çev.) [1890] adlı yapıtları izledi. Çok sayıda öykü ve romanın dışında eleştirel incelemeler yayımladı: *Écrivains slovaques* (fr. çev.) [Slovak yazarları], 1897'de yayımlanan *Mouvements d'âme et perspectives* (fr. çev.) [Ruhsal dalgalanmalar ve bakış açıları] adlı yapıtında slavcılığını dile getirdi.

HURÇ a. (ar. *hurc*). Eşya taşımakta kullanılan meşin, yelken bezi ya da sık dokulu kumaşlardan yapılmış büyük torba; büyük heybe.
—ANSİKL. Hurç, yolculuklarda, göçlerde eşya taşıma amacıyla kullanılır; arka tarafında bulunan meşin kollardan hayvanın semerine ya da eyerine karşılıklı olarak iki hurç bağlanırdı. Eskiden yangın çıktığında gerekli eşyaları doldurup pencereden atmak için İstanbul'daki ev ve resmi dairelerde de hurç bulundurulurdu. Hurç, konar göçer yaşam sürdüren bazı topluluklarda ve çeşitli eşya, zahire taşımak amacıyla bugün de kullanılmaktadır.

HURD sıf. (far. *ḫurd*). *Esk.* **1.** Ufak, küçük, kırık parça. **—2.** Hurd etmek, kırmak: *"Başında hurd edeyim şöyle kim asasını şeyh"* (Nedim, XVIII. yy.). **—3.** Önemsiz. **—4.** *Hurd-sal*, küçük yaşta. || *Hurdu haş*, param parça. || *Hurd ü mürd* → HURDEMÜRDE.

HURD ya da **HORD** a. (fars. *ḫürden*, yemek'ten *ḫurd*, *ḫord*). *Esk.* **1.** Yiyecek. **—2.** *Hurd u hâb*, yiyecek ve uyku.

HURDA sıf. ve a. (fars. *ḫurde*). **1.** Kullanılmış, eski ya da üretim artığı metal parçaları için kullanılır: *Hurda demir Hurda alım satımı.* **—2.** Eskimiş, işe yaramayacak kadar bozulmuş eşya için kullanılır; döküntü: *Araba tam bir hurdaya döndü.* **—3.** *Hurda fiyatına*, çok ucuza, değerinden çok düşük bir fiyatla: *Arabayı hurda fiyatına satmak.* || *Hurdası çıkmak*, eşya sözkonusuysa, işe yaramayacak kadar bozulmak, eskimek, zarar görmek: *Bu makinenin hurdası çıkmış.* || *Hurdaya çevirmek*, bir eşyayı kullanılmaz, işe yaramaz duruma sokmak: *Söke taka hurdaya çevirmiş motoru.*
—Hat. Kırma yazıların biraz daha ince yazılmış biçimi: talik hurdası, nesih hurdası gibi. (Daha da incelerine "gubarı" denir.)
—İkt. *Hurda değeri*, donanım malları türü yatırımlarda, sözkonusu yatırım mallarının ekonomik ömrünü tamamladıktan sonra satılması durumunda elde edilen tutar.
—Kâğ. san. *Hurda kâğıt*, ESKİ* KÂĞIT'ın eşanlamlısı.
—Metalürj. Demir, dökme demir ya da çelik parça artıkları: *Hurda yığını.* || Iskartaya çıkarılan ve yeniden eritilen parça.
—Süslem. sant. Müzehhipler altın döverken, kenarlardan çıkan artıklar. || *Hurda süsleme*, özellikle levhalardaki harflerde ve sözcüklerde kullanılan bezemeler.
—Tekst. İplik makineleri üzerinde kalan ya da kumaşları makaslama sırasında dökülen tekstil maddesi artıklarının tümü.

HURDACI a. **1.** Kullanılmış, eski metal eşyalar alıp satan, hurda ticareti yapan kimse. **—2.** Hurda satılan yer: *İstediğiniz parçayı belki hurdacılarda bulabilirsiniz.*

HURDACILIK a. Hurda alım satım işi.

HURDAHAŞ sıf. (fars. *ḫurde* ve *ḫaş*, kırıntı'dan *ḫurdehāş*). **1.** İşe yaramayacak derecede parçalanmış şey için kullanılır. **—2.** *Hurdahaş etmek*, bir şeyi kırıp dökerek hurda durumuna getirmek. || *Hurdahaş olmak*, eşya sözkonusuysa, kırılıp dökülmek, kullanılmaz duruma gelmek; bir kimseyse, aşırı ölçüde yorulmak, bitkin düşmek.
—Tıp. *Hurdahaş olma*, bir dokunun travma sonucu ezilmesi. (Hurdahaş olma, dokunun [deri, kas, vb.] ölümüne ve nekrozuna yol açar. Büyük ve yaygın ezilmelere [kol ve bacakların hurdahaş olması], hemen tedavi edilmesi gereken bir şok ya da zehirlenme sendromu eklenir. Hurdahaş olan dokunun bir kısmı ya da organın tümü ameliyatla alınarak tedavi edilir.)

HURDALAŞMAK gçz. f. İşe yaramayacak duruma gelmek, kırılıp dökülmek, parçalanmış olmak.

HURDALIK a. Hurdaların bulunduğu ve/ya da alınıp satıldığı yer.

HURDE a. (fars. *ḫurde*). *Esk.* **1.** Değersiz, ufak şey; kırıntı, önemsiz şey. **—2.** Nükte, ince anlam. **—3.** *Hurde-çîn*, döküntü, kırıntı toplayan; dilenci. || *Hurdedan*, sözdeki nükteyi anlayabilen, önemli işlerden anlayan. || *Hurde-fürûş*, ufak tefek şeyler satan, çerçi. || *Hurdegir*, ince eleyip sık dokuyan. || *Hurdekâr*, usta elinden çıkan, zarif iş. || *Hurde-i kalem*, yazı hatası. || *Hurde-i mina*, cam kırıntısı, kırmızı şarap. || *Hurde-i zer*, altın tozu; çiçek tozu.

◆ sıf. Ufak, değersiz: *Hurde elmas* (elmas kırıntısı).

HURDE ya da **HORDE** sıf. (fars. *ḫorden*, yemek'ten *ḫürde*, *ḫorde*). *Esk.* "Yemiş" anlamında bileşik sıfatlar türetir: *dane -hurde* (kurşun yemiş), *helal-hurde* (helal yemiş), *sâl-hurde* (yıl yemiş; yaşlı), *taam -hurde* (yemek yemiş), *tir-hurde* (ok yemiş; yaralanmış) vb.

HURDEBİN sıf. (fars. *ḫurde* ve *bin*'den *ḫurde-bin*). *Esk.* **1.** Çok ufak şeyleri gören. **—2.** Dikkat sahibi, incelikleri gören.

◆ a. Mikroskop.

HURDEBİNAN çoğl. a. (fars. *ḫurde-bin*'in çoğl. *ḫurde-binān*). *Esk.* **1.** Dikkatli kimseler; ayrıntıları görenler. **—2.** Mikroskoplar.

HURDEBİNANE be. (fars. *ḫurde-bin* ve *-āne*'den *ḫurde-bināne*). *Esk.* Ayrıntılı ve derinlemesine görüşü olana yakışacak biçimde; inceden inceye, derinlemesine.

HURDEBİNİ sıf. (fars. *ḫurde-bin* ve *-i*'den *ḫurde-binī*). *Esk.* Mikroskobik, mikroskopla görülecek kadar küçük.

HURDEMÜRDE a. (fars. *ḫurdumürd*, ufak tefek'ten *ḫurdemürde*). *Esk.* Ufak tefek şeyler, parça parça şeyler.

HURDES (Las), İspanya'da (Extremadura) küçük bölge, Gata'nın K.-D.'sunda. Tarımın çok zayıf kaldığı ve nüfusun kaynaklara oranla çok yoğun olduğu kurak yamaçlı, derin vadilerden oluşur. Burada yaşayan halkın sefil yaşamını Luis Buñuel bir filminde anlattı: *Tierra sin pan* (*Las Hurdes*, 1932).

HURDEVAT → HIRDAVAT.

HUREWİCZ (Witold), polonya asıllı amerikalı matematikçi (Łódź 1904 - Uxmal, Meksika, 1956). 1936'da ABD'ye gitti, 1945'ten itibaren MIT'te çalıştı. Cebirsel

topolojiye, topolojik X uzayının yarık sınıfları grubu olan π_1(X) temel grubunun genişlemelerinden oluşmuş π_n(X) üst uzamdaş gruplarını kattı. Hurewicz'in lifli uzaylar üzerine çalışmaları, Hopf'un çalışmalarının bir devamıdır.

HUREYMİLE. Tar. coğ. Suudi Arabistan'da kent, Sedeyr (Sudeyr) eyaletinde, Riyad'ın K.-B.'sındadır. Güçlü surlarla çevrili olan kentte, İbrahim Paşa'nın yaptırdığı bir hisar bulunmaktadır.

HURGADA, Mısır'da liman, Kızıldeniz kıyısında. —Yakınında petrol yatağı.

HURİ a. (fars. *ḥur*'dan *ḥūri*). **1.** İslamiyet inancına göre, cennette yaşadığına inanılan güzel kızlara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Çok güzel kadın, kız. **—3.** *Huri gibi*, genç ve güzel kadın, kız için kullanılır.
—*Esk. Huri-veş*, huri gibi, çok güzel.
—Denizc. Tek parça kütükten oyularak yapılmış, kürek ve yelkenle yürütülen ince yapılı tekne; eskiden Yemen kıyılarında balık avlamada kullanılırdı. ||*Huri yelkeni*, serenleri direğin gerisinde ve direk yönünde dik durumda, sürmeli olarak yapılmış üçgen yelken.
—Ed. Divan edebiyatında sevgili. (Huri, cennette bulunduğu için sevgilinin bulunduğu yer de cennet olarak tanımlanır.)
—ANSİKL. Adları Kuran'ın birçok ayetinde ve Hz. Muhammet'in hadislerinde geçer. Çok güzel, kara gözlü ve beyaz tenlidirler. Cennete gelen her müslümanı kapıdan karşılar ve onun her türlü isteğini karşılamaya hazır bulunurlar. Sürekli bakire kalmak ve hiç yaşlanmamak gibi özellikleri vardır.

HURİ (EL-), birçok yazar ve devlet adamı çıkarmış Suriye asıllı lübnanlı aile. — ŞAKİR (Bkasin 1847-1911), Beyrut'taki Fransız tıp fakültesi'nde doktor, profesör (1883-1907), anılarını, toplumsal içerikli yapıtlar ve çok sevilen küçük öyküler *(Mecma ül-meserret)* yazdı. —FARİS (El-Kfeyr 1873 - Şam 1962), birkaç kez bakan ve başbakan (1944), Suriye'nin bağımsızlık mücadelesinin öncülerinden ve ülkesinin Birleşmiş Milletler'deki ilk daimi temsilcisi (1945). —BİŞARE ABDULLAH (Beyrut 1885 - *ay. y.* 1968), *el-Berk* gazetesinin kurucusu (1908), basın sendikasının başkanı (1925) ve Şam akademi üyesi (1932). *Ahtel ül-Sagir* takma adını aldı ve 1961'de arap şairlerinin prensi unvanıyla onurlandırıldı. Batı romantizminden etkilenen şiirlerinde (*l'Amour et la jeunesse* [fr. çev.], 1952; *la Corde blessée* [fr. çev.], 1961) büyük bir dil ustası olduğunu kanıtladı. — BİŞARE HALİL (Beyrut 1890 - Cuniye 1964), avukat, 1936 Fransa-Lübnan antlaşması'na karşı çıktı. Lübnan cumhurbaşkanı seçildi (1943); 1948'deki tartışmalı seçimleri kazanarak ikinci kez aynı göreve geldi. 1952'de cumhurbaşkanlığından ayrılmak zorunda kalınca siyasal yaşamdan çekildi. —REŞİT (el-Berkere, el-Cubail yakınında, 1886), takma adı EL-KARAVİ, "köylü", 1913'e kadar öğretmenlik yaptı; aynı tarihte Brezilya'ya göç etti ve kardeşi Kayser'le (1891-1972) birlikte ticarete atıldı. Lübnan'a dönünce edebiyata yöneldi. Arap ulusçuluğunun sözcülüğünü yaptı; çarpıcı lirik bir üslupla yazdığı şiirlerini *Tempêtes*'de (fr. çev.) topladı. —EMİLE (Brummana 1894 - Beyrut 1961), denemeci, Roma büyükelçisi (1952); burada, Kahire'de çıkan *el-Ehram* gazetesinin muhabirliğini yaptı, önemli hukuksal ve diplomatik incelemelerin yanı sıra toplumsal -siyasal denemeler yazdı. —FEİZ (Şam 1895), diplomat, bakan ve avukat; hukuk günlükleri yazdı. —VECİH (Homs, 1900), gazeteci, Musset'nin *Nuits* adlı yapıtını çevirdi ve romantik şiir kitapları yayımladı (*les Larmes de la Jeunesse* [fr. çev.], *les Gazouillements d'un oiseau* [fr. çev.]).— RAİF (Nebey 1913 - Beyrut 1967) Lübnan, Suriye ve Filistin'de başarılı bir öğretmen olarak çalıştı. Lübnan radyosu'nda haber yorumcusu ve komünist parti üyesiydi. Denemeler, oyunlar, öyküler ve haber -yorumlar yazdı. —COLETTE (Şam 1936), toplumsal ve duygulu romanlar yazdı (*Des jours avec lui* [fr. çev.], 1957; *Une seule nuit* [fr. çev.], 1960). —HALİL (doğm. Beyrut'ta), Adunis'in tilmiziydi, birçok kitap yayımladı (*Point de perles dans les coquillages* [fr. çev.], 1962).

hurma ağacı

HURİBGA, Fas'ta kent, il merkezi, Tadla platolarında; 127 181 nüf. Büyük fosfat çıkarım merkezi. —*Huribga ili*, 4 250 km²; 513 000 nüf.

HURİYAN çoğl. a. (ar. fars. *ḥūri*'nin fars. çoğl. *ḥūriyān*). *Esk.* Huriler.

HURİYE MURİYE ya da **KÜRİE MURİE adaları,** Arabistan'da kıyıya yakın takımada, bağlı olduğu Umman'ın karşısında.

Hurler hastalığı, cüceliğin yanı sıra özellikle kafatası ve yüz kemiklerinde bozukluğa, içorgan (karaciğer, dalak) lezyonlarına, kornea saydamsızlığına ve zekâ geriliğine neden olan ve çekinik otozomlarla soydan geçen doğuştan hastalık. Genellikle 15 yaşından önce ölümle sonuçlanır. Hastalık, dokularda aşırı miktarda mükopolisakkarit ve gangliolipit birikmesinden ileri gelir. (Eşanl. GARGOYLİZM.)

HURMA a. Hurma veren palmiye türü. (Bil. a. *Phoenix dactylifera;* birçenekliler sınıfı.)
—ANSİKL. Hurma ağacının yetişme alanı Kuzey yarıkürede 15 ila 30'uncu enlemler arasıdır, fakat İspanya'nın güneyinde, Güney Afrika'da, Avustralya'da ve Kaliforniya'nın güneyinde de bulunur. Dalsız yalın gövde (kongövde) biçiminde bir bitki olan hurma ağacında bir tepe tomurcuğu vardır; ağacın yukarıya doğru büyümesini sağlar. Ağacın boyu 20 m'ye erişebilir. Yapraklar kongövdeden birbirine çok yakın olarak helezon biçiminde çıkar. Yaprakların boyu hurma ağacının çeşidine, yaşına ve yetişme koşullarına göre 2 ila 6 m arasında değişir. Ağacın üst kısmında her yaprağın koltuğunda bir tomurcuk bulunur; bu tomurcuktan bir çiçek topluluğu doğar. Hurma ağacının kökleri çok gelişmiş olduğundan, çöl bölgelerinde çok derin olmayan su tabakalarından yararlanma olanağı sağlar.
Hurma ağacı ikievcikli diploit bir bitkidir; çiçek topluluğu bir başak salkımı oluşturur. Çiçekleri sapsızdır ve dalcıklara ayrılmış etli bir eksene bitişiktir. Hepsi bir kılıfla sarılmıştır (yen). Başka bir ağaçtan kesilmiş erkek çiçekler dişi çiçeklerin üzerine getirilip silkelenerek onlardan dökülen çiçektozlarıyla döllenir. Çapraz döllenme ve heterozigotluk yavru bitkilerde çok büyük bir çeşitlilik yaratır. Yalnız ağacın dibinden çıkan sürgünlerle yapılan çoğaltma ana ağacın özelliklerini taşıyan bir ürün verir. Son yıllarda, koltuk tomurcuklarının in vitro kültürüne dayanan bir üretme tekniği geliştirilmiştir. Çok yüksek sıcaklıklara ve fazla güneşe en iyi uyum sağlamış olan hurma ağaçları vahaların temel ağaç topluluğunu oluşturur (hurmalık).

HURMA a. Hurma ağacının büyük bir besleyici dietetik değer taşıyan, genellikle uzunca meyvesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mutf. *Hurma revendi*, olgunlaşmış hurma, tereyağı ve yumurtayla yapılan pelte türü bir tatlı. (İyice olgunlaşmış hurmaların çekirdekleri çıkartılıp, erimiş tereyağına konur ve iyice ezilir. Karışım kevgirden geçirilip kabukları ayıklanır. Tekrar ateşe konup birer birer yedirerek yumurta eklenir. Pelte kıvamına gelince ateşten indirilir.) ||*Hurma tatlısı*, hamuru sıcak küllü su, un, erimiş sadeyağ ve biraz tuzla hazırlanan bir tür tatlı. (Hazırlanan hamurdan ceviz büyüklüğünde parçalar koparılıp kalbur, sepet, çatal ya da parmakla bastırılarak içi kof hurma biçimi verilir, kızgın tereyağında kızartılır. Biraz soğuyunca şerbete atılır.)
—ANSİKL. Hurma ince kabuklu etli ve tatlı bir meyvedir; bileşiminde % 72 glusit ve içinde zarımsı bir endokarpla sarılmış bir tek tohum bulunur (çekirdek). Albumeni boynuz gibi serttir. Yumuşak, yarı yumuşak ve kuru olarak sınıflandırılan pek çok hurma çeşidi vardır. Hurmadan besin olarak kullanılan çeşitli ürünler elde edilir: un, şeker, içki (hurma şarabı). Dünya hurma üretimi, 1979 yılında 2 Mt dolayındaydı. En çok hurma üreten ülkeler Mısır, Irak, İran, Suudi Arabistan ve Cezayir'dir.

HURMAN çayı, Doğu Anadolu bölgesinin G.-B. ucunda akarsu. Yaklaşık 120 km. Tahtalı ve Binboğa dağlarından inen kolların birleşmesiyle oluşur. Elbistan ovasında Söğütlü çayı ve Göksun deresi ile birleşerek Ceyhan nehrini meydana getirir. Ortalama akım 8,5 m³/sn; ilkbaharda en çok, kış ortasında en az su geçirir.

HURMAKAYASI a. Sıcak ya da az serin denizlerin kıyı kesimlerinde ve 75 m derinliğe kadar inen bölgelerinde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Pomatoschistus minutus;* kayabalığıgiller familyası; boyu 10 cm'ye kadar.)
—ANSİKL. Taşlık, kayalık ve çakıllı diplerde yosunlar ve taşlar arasında yaşayan bu balığın gözleri birbirine yakındır ve başın üst tarafından çıkıntı yapar. Karın yüzgeçleri çekmen biçiminde birleşmiştir. Etçildir: karides, yengeç, kurtlar, küçük balıklar vb. ile beslenir.

HURMALIK a. Hurma ağacı yetiştirilen ya da hurma ağaçlarının çok olduğu yer.

HURMUZAKİ (Eudoxiu), romanyalı hukukçu ve tarihçi (Cernăuţi, bugün Çernovtsıy, 1812 - *ay. y.* 1874). 1849'da Avusturya medeni yasasını ve ceza yasasını rumenceye çevirmek, 1850'de de rumen hukuk terimleri sözlüğünü hazırlamakla görevlendirildi. *Documents sur l'histoire roumaine* (fr. çev.) [Romanya tarihi üzerine belgeler, 1878] adında bir çalışması vardır.

HUROK (Solomon, **Sol** —denir), rus asıllı amerikalı emprezaryo (Pogar, Briansk yakınında, 1888 - New York 1974). 1906'da ABD'ye göç etti. 1910'dan başlayarak, Martha Graham, Rus baleleri, Loïe Fuller, la Argentinita, Royal Ballet, Bolşoy balesi, Kirov balesi, Paris operası gibi pek çok sanatçı ya da toplulukla anlaşarak bale gösterileri sundu.

HURON gölü, Kuzey Amerika'da göl, Michigan ve Ontario eyaletlerinin sınırında. Yüzölçümü bakımından (60 090 km²) Amerika'daki Büyük Göller'in ikincisidir. En derin yeri 229 m, su düzeyi 177 m'dir; bu durum göl çanağının iyice oyularak deniz düzeyi altına indiğini gösterir. Soo Canal'la (Sault-Sainte-Marie çavlanları düzey farkının 6 m'sinden yararlanır) Superior gölüne, Mackinac boğazıyla Michigan gölüne, Saint-Clair ırmağıyla Erie gölüne bağlanır. Niagara cuestası'nın devamı olan adalar ve yarımadalarla Georgia koyundan ayrılır. Güneye doğru, eski buzul mendereslerinin dışbükey bölümünü kaplayan iki cep oluşturur. Ocak sonuyla mart sonu arasında yüzölçümünün % 60'ı donar. Ulaşımın yoğun olmasına karşın kıyılarında büyük bir liman yoktur (Alpena'dan demir-çelik merkezlerine kireçtaşı gönderilir).

HURONCA a. XVII. yy'da Huronlar'ın konuştuğu iroquoilar öbeğinden dil.

HURONLAR, Kuzey Amerika'da yaşayan Kızılderililer. Huronlar, Saint Lawrence sınırında (bugünkü Ontario) balıkçılık, avcılık ve özellikle ticaret yaparak yaşamlarını sürdürüyorlardı. XVII. yy.'da sömürgeleşme geliştikçe, özellikle kunduz kürkleri için çok büyük bir istek oluştu; Fransızlar'a mal satan Huronlar ve Hollandalılar'a mal satan İroquoilar arasında bu kürkler nedeniyle kanlı bir savaş çıktı, rezervlerin azalmış olması savaşın şiddetini daha da artırdı. Savaştan (1648-1650) sağ kurtulan Huronlar, Québec'e çekildiler.

HURRA ünl. (ing. *hourra*). "Yaşa, varol" anlamında kullanılır.

◆ be. Topluca, bağırıp çağırarak, büyük bir gürültüyle, şamatayla: *Hurra sınıfa doluştular.*

HURRÂS çoğl. a. (ar. *ḫāris*'in çoğl. *ḫurrās*). *Esk.* Bekçiler, nöbetçiler.

HURREM sıf. (fars. *ḫurrem*). *Esk.* **1.** Şen, gönül açıcı, güler yüzlü, taze: *"Temâşâsı derûnı hurrem eyler şübhe yoktur kim"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** Yeşil. **—3.** *Hurremgâh* ya da *hurremgeh,* şen, gönül açan yer. ||*Hurrem-rû,* güler yüzlü. ||*Hurrem-rûz,* her ayın sekizinci günü.

HURREMİ sıf. (fars. *ḫurrem* ve *-î*'den *ḫurremî*). *Esk.* Sevinç.

HURRİ ya da **HURRİŞ.** Mit. Hitit panteonunda hurri kökenli tanrı. Adı "gece" anlamına gelen bu tanrı, boğa biçiminde betimlenir. Fırtına tanrısı Teşup'un kutsal hayvanı olarak, onun arabasına koşulu iki boğadan biriydi (ötekisi, Şeri). Boğazköy kazılarında bu iki boğayı betimleyen, pişmiş topraktan yapılmış, 70 cm yüksekliğinde iki heykel bulundu.

HURRİCANE a. (kasırga anlamında ing. sözc.; isp. *huricán*'dan). Coğ. Antiller'de tropikal siklon.

HURRİCE a. (Kalde'nin eski kenti *Ur*'un adından). II. bin'den başlayarak Anadolu' nun güney-doğu'suyla Mezopotamya'nın kuzeyinde konuşulan ve hint-avrupa öbeğinden olmayan dil.

—Ansikl. Bilinen hiçbir dille akrabalığı bulunmayan hurrice, I. bin'de urartu dilinde varlığını sürdürmüş bir dildir. Dilbilgisi kategorilerini belirtmek için sonekleme bu dilde önemlidir. Orta Fırat üzerindeki Mari'de (İ.Ö. XVIII. yy.), Mısır'da Amarna'da (III. Amenofis'e gönderilmiş bir mektup), Boğazköy hitit arşivlerinde (hurrice olan bölümler "hurlili" notuyla belirtilir) ve Suriye'nin kuzey kıyılarındaki Ugarit'te (İ.Ö. XIV. yy.) hurrice yazılmış metinler bulunmuştur.

HURRİLER, İ.Ö. XXI. yy.'dan İ.Ö. XII. yy.'a değin D. ve G.-D. Anadolu'nun dağlık bölgelerinde, Van gölü dolaylarında yaşamış ve Yakındoğu tarihinde ve kültüründe önemli rol oynamış halk. Hurriler'e ilişkin ilk kişi ve yer adlarına İ.Ö. III. binyıl sonlarına tarihlenen belgelerde rastlandı. Bilinen ilk hurri hükümdarları (İ.Ö. XXI. yy.) Subaru'ya (K.-D. Mezopotamya) yerleşmişti. İ.Ö. II. binyıl başlarında göç ederek Suriye'ye ve Anadolu'ya yayıldılar ve buralarda krallıklar kurdular. İ.Ö. XVI. yy. dolaylarında D. Anadolu, Yukarı Mezopotamya ve tüm Suriye'de kendilerini soylu savaşçılar olarak kabul ettirdiler. Buralarda yeni devletler oluşturdular. Bunların en önemlisi, Mitanni* devletidir. İran ve Yukarı Mezopotamya'daki Hint-Ariler'le ilişki kurdular. Önceleri, hint-ari hükümdarlar tarafından yönetilen Hurriler'in kültüründe hint-ari etkilerinin büyük olduğu sanılıyordu. Ancak bu etkinin birkaç tanrı ve kral adından öteye gidemediği anlaşılmıştır. Hurriler, Suriye'yi elde tutabilmek için özellikle Mısır firavunu Tutmosis III'le savaştılar. Amenofis III dönemindeyse Mısır' la dostça ilişkiler kuruldu.

Hurriler'in hitit tarihinde de önemli bir yeri vardır. Hattuşili I ve Mursilis I dönemlerinde Hititler Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'deki hurri prensleriyle çarpıştılar. Daha sonra Mitanni devleti zamanında da Hurriler'le Mısır ve hitit kralları arasında kız alıp vermeler olmuş, Mitanni devleti zaman zaman esnek bir siyaset izleyerek Mısır'la Hitit İmparatorluğu arasında tampon bölge oluşturmuştur. Hitit İmparatorluğu dönemindeyse hitit kraliçelerinin hurri adları kullandıkları görülmektedir (Tuthalya II'nin karısı Nikalmatu, Arnuvanda'nın karısı Aşmunikal gibi). Bu durum bu dönemdeki kral hanedanlarının Hurriler'le kaynaştığı biçiminde açıklanmakta ya da kültürel etkileşimlere bağlanmaktadır. İ.Ö. XIV. yy.'da Şuppiluliuma I, Mitanniler'i yendi, başkentleri Vaşuganni' yi yağmaladı. Mitanni tahtına geçmek isteyen Mattivaza, Hititler'e sığındı ve Şuppiluliuma'nın kızıyla evlenip vasal kral olarak mitanni tahtına geçti. Hitit saldırılarını Asurlular izledi ve Mitanni devleti Salmanasar I zamanında ortadan kaldırıldı (İ.Ö. XIII. yy.). Hitit İmparatorluğu da İ.Ö. 1190'larda çöktü. Bu krallıklarda yaşayan Hurriler asur, luvi ve arami dillerini benimseyip, öteki halklarla kaynaştı. Dağlardaki Hurriler de nairi halklarıyla (urartu) karıştılar.

• *Din ve sanat.* Mitanni yerleşim merkezleri ve başkentleri Vaşuganni'nin yeri saptanamadığından hurri kültürü Nuzi, Tel Açana gibi çevre kentlerin buluntuları ya da bu devletin etkisinde kalan yabancı kentlerin (Ugarit, Hattuşaş) kültürleri aracılığıyla bilinebilmektedir. Boğazköy (Hattuşaş) tabletlerinde sıkça rastlanan hurrice belgeler, Hurriler'in Hititler'i din ve sanat açısından önemli ölçüde etkilediklerini ortaya çıkardı. Çivi yazısına dayalı hurri edebiyatı, öteki Suriye (Ugarit Samileri) ve Anadolu (Luviler, Hititler) halklarına bir efsaneler, ayinler ve bilicilik uygulamaları hazinesi aktarmıştır. Bu hazine, sümer -akkad, K. Suriye ve Anadolu geleneklerıyle hurri geleneklerinin bireşiminden oluşuyordu.

Hurri tanrılarının, hitit panteonunda sayıca ve etkinlik açısından önemli bir yeri vardır. Hurri-hitit kültür alışverişi, hurri tanrılarının başkent Hattuşaş'ta da saygı görmesine değin uzandı (Yazılıkaya'da çok sayıda hurri tanrısının betimi vardır). Hattuşili III'ün eşi kraliçe Puduhepa zamanında hurri etkilerinin ne denli arttığı, onun dinsel metinleri kopya ettirmesinden anlaşılmaktadır. Bu etkiler daha Hattuşili I'in Fırtına tanrısı Teşup'un heykelini Halep' ten başkente getirmesiyle başlamıştı. Hurri panteonunda baş tanrı Teşup'un yanı sıra karısı Hebat, oğulları Şarruma, Ay tanrısı Kuşuh, Güneş tanrısı Şimegi, Bilgelik tanrısı Ea yer alıyordu. Hurriler'in özgün dinsel edebiyatı İ.Ö. II. binyıl'da Mezopotamya'nın B.'sındaki halkları önemli ölçüde etkiledi. Gılgamış destanı, Kumarbi efsanesi Hurriler aracılığıyla hitit edebiyatına geçti. Daha sonra Hesiodos'un *Theogonia*'sı ve hellen efsaneleri, "tanrıların babası" olan Kumarbi'ye ilişkin bazı efsanelerin etkilerini taşır.

Bugüne değin yapılan araştırmalarda, hurri sanatına ait bulgular taş oymacılığına ve çanak çömlekçiliğe dayanır. Mühürler üzerinde yaygın olan motifler karma hayvanlar, kutsal ağaç ve gök kubbeyi taşıyan sütunlardır. Kimi mühürler üzerinde Girit ve Mykenai etkisi sezilir (araba sürücüsü betimleri ve atların uçar biçimde dörtnala resmedilmesi). Siyah zemin üzerine süslemeli, büyük kâseler dönemin tipik seramik biçimidir (İ.Ö. XV. yy.'dan başlayarak görülen bu seramiklerin ince örnekleri Tel Açana'da bulundu). Nuzi'de ortaya çıkarılan duvar resimleri de hurri sanatı ürünleridir (cepheden gösterilen inek başları ve inek kulaklı kadın başları).

HURRİŞ → Hurri.

HURSABÂD ya da **HORSABÂD,** Musul'un 15 km. K.-K.-D.'sunda bir Irak köyü. Fransız konsolosu P. E. Botta buranın Ninova olduğunu sandı. Aslında burası, yapımı, İ.Ö. 713'te Asurlu Sargon II tarafından başlatılan ve 7 yıl süren Dur -Sarrukin'di. Kabartmaları ve çivi yazıları Fransa'ya gönderildi ve bunlarla Louvre müzesi'nde bir Asur bölümü açıldı (1847). Botta ve desencisi Flandin'in yerini 1852-1855 yılları arasında Victor Place ve F. Thomas aldı. Place'ın bulduğu heykellerin çoğu Dicle'de bir deniz kazasında kayboldu. Chicago Doğu enstitüsü adına çalışan amerikalı arkeologlar 1928-1935 arasında kazıları yeniden başlattılar.

Dev boyutlardaki Sargon sarayı'nın (yaklaşık 10 ha) 200'ü aşkın odası ve otuz kadar avlusu vardı. Buna, değişik renklerde boyanmış yedi katlı bir ziggurat eklenmişti. Sarayın içi saray yaşamını, dinsel törenleri, av ve savaşları, mitoloji kahramanlarını ve doğaüstü yaratıkları yansıtan çeşitli ortostatlarla süslüydü. Avlulardan biri, sırlı tuğlalara yapılmış motiflerle bezenmişti. Ana kapının iki yanında, yaldızlı bronz kaplı iki anıtsal palmiye, öteki girişlerde sekiz tanrı heykeli vardı. Saray, birçok konut ve Nabu tapınağı, bir sur duvarıyla çevriliydi. Sur, iki yanında insan başlı boğa ve kanatlı doğaüstü yaratık figürlerinin yer aldığı iki kapıyla 300 ha genişliğinde bir terasa açılıyordu. Teras, yedi kapısı bulunan girintili çıkıntılı bir duvarla çevriliydi. Kent Sargon'un ölümünden kısa bir süre sonra (İ.Ö. 705) terk edildi.

HURSEND sıf. (fars. *ḫursend*). *Esk.* **1.** Yetingen, kısmetine razı olan, memnun. **—2.** Tokgözlü, doymuş. **—3.** Sevinçli.

HURST (Fannie), amerikalı kadın romancı (Hamilton, Ohio, 1889 - New York 1968). Bütün yapıtlarında (*Humoresque,* 1919; *Lummox,* 1923; *Back Street,* 1930; *The Hands of Veronica,* 1947 ve *Any Woman,* 1950) ahlaksal uzlaşımlarla birlikte toplumsal gerçekçilik kaygıları görülür.

HURŞİT a. (fars. *ḫurşîd*). *Esk.* **1.** Güneş: *"Lâl edip hurşîd rizân etti andan dürr-i râb"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Hurşit -fürûğ,* güneş gibi parlayan. || *Hurşit -perestan,* güneşe tapanlar. || *Hurşit -süveran,* erken vakitte kalkanlar; keşişler, melekler. ||*Hurşit-talat,* görünüşü güneş gibi güzel olan. ||*Hurşid-i leb-i bâm, hurşid -i ser-i divan,* güneşin batışı; hayatın son zamanları.

Hurşit ile Mahmihri, sözlü gelenekten yazıya geçirilmiş türkülü halk hikâyesi. Güney Anadolu'da, Toroslar'ın güneyinde söylenir. Konya'da oturan Molla Hünkâr Bey'in oğlu Hurşit'le, kozanlı türkmen beyinin kızı Mahmihri'nin aşk serüvenini anlatır. İki gencin birleşmesini Karahan Bey engeller. Genç kız başkasıyla evlendirileceği sırada kahramanın çıkıp gelmesi motifinin yer aldığı hikâyenin sonunda iki sevgili birbirine kavuşur. Bayburt'ta anlatılan çeşitlemede, genç kızın, yedi erkek kardeşi, Hurşit'in babası, padişah'ın gönderdiği cadılar sevgililerin arasına girer. Hurşit başkasıyla evlendirilecek olan sevgilisinin düğününe kadın kılığında katılır. Hizmetkârı arabın yardımıyla sevgilisine kavuşur. Yapıt, *Gül ile Sitemkâr* adlı halk hikâyesiyle birlikte iki kez basıldı (1885 -1925); sadeleştirilerek yeni basımları yapıldı.

HURŞİT AHMET PAŞA, türk sadrazam (Larissa ? - Yenişehir 1822). Gürcü asıllıdır; köle olarak Selim Paşa'ya satıldıktan sonra kaptanıderya Küçük Hüseyin Paşa'nın hizmetine alındı. Mısır'ın Napoléon'dan geri alınması sırasında gösterdiği yararlıklar üzerine İskenderiye muhafızlığına, daha sonra Mısır valiliğine getirildi. Bir ara azledildiyse de, yeniden çeşitli görevlere atandı. Sadrazam oldu (1812 -1815). Selanik, Anadolu, Halep valilikleri

Lauros-Giraudon

hurri okçusu
tel Halef'teki
kral Kapara'nın
sarayında bulunan alçakkabartma
bazalt
İ.Ö.I. binyıl başı
Louvre müzesi, Paris

Fiore

Sargon II savaş arabasının üzerinde
Hursabâd'da bulunan
bir ortostattan ayrıntı
asur sanatı, İ.Ö. 750'ye doğr.
Bağdat müzesi

yaptı. Yunan isyanı sırasında şehit oldu.

HURŞİT BANU NATEVAN, **Han kızı** da denir, türk şair (Şuşa, Azerbaycan, 1837 - *ay. y.* 1897). Karabağ hâkimi İbrahim Halil Han'ın soyundan Mehdi Kulu Han I'in kızıdır. Özel öğrenim gördü. "Meclis-i üns" adlı bir edebiyat topluluğu kurdu (1854). Şiirlerinde Karabağ'da yaşanan felaketleri, mutsuz evliliğini, oğlu Mir Abbas'ın ölümü üzerine duygularını içli bir anlatımla dile getirdi. Ölümünden sonra şiirleri derlendi ve yayımlandı (1928).

HURŞİT PAŞA (Mehmet), türk vezir (? - Ankara 1878). Kudüs mutasarrıflığı, Sayda, Erzurum valilikleri gibi görevlerde bulunduktan sonra maliye nazırlığına getirildi (1863). İki kez evkaf nazırı, bir kez de adliye nazırı oldu; Hicaz, Elazığ, Sıvas valilikleri yaptı. Son görevi sadaret müsteşarlığıydı.

Hurşitname, Şeyhoğlu Mustafa'nın mesnevisi (1387). İran şahı Siyavuş'un kızı Hurşit, olağanüstü güzellikte bir kızdır; yüzünü gören hemen âşık olur. Mağrib sultanının oğlu Ferahşad ile Hıtay ülkesinin padişahı Boğa Han, yüzünü görmeden ona âşık olurlar; Mısır sultanı Tûs'un oğlu Behram da kızın resmini görünce kendinden geçer, bayılır. Hurşit, bu üç âşık arasından Ferahşad'ı seçer, uzun ve tehlikeli serüvenlerden sonra evlenirler.

Hurşitname, türk edebiyatında mesnevi türünün ilk örneklerinden biri olması bakımından önemli sayılır. 7 903 beyitten oluşmaktadır. Süleymaniye, Manisa, Berlin ve Paris yazmalarının karşılaştırılmasıyla elde edilen metin, latin abecesiyle, başına geniş bir inceleme yazısı eklenerek, basılmıştır (1979, haz. Dr. Hüseyin Ayan).

William Hurt

HURT (William), amerikalı sinema oyuncusu (Washington 1951). 1980'lerin başlarından itibaren amerikan sinemasının en çok umut bağlanılan, yetenekli genç aktörlerinin başında yer aldı. 1985 Cannes Film festivali'nde *Örümcek kadının öpücüğü* filmindeki eşcinsel kompozisyonuyla en iyi erkek oyuncu seçildi. Başlıca filmleri: *Altered States* (K. Russell 1979), *Şahit* (Eyewitness) [P. Yates 1981], *Body Heat* (L. Kasdan 1981), *Moskova'da cinayet* (Gorky Park) [M. Apted 1983], *Örümcek kadının öpücüğü* (Kiss of the Spider Woman) [H. Babenco 1984], *8 millions way of to Die* (H. Ashby, 1985), *Başka tanrının çocukları* (The Children of a lesser God) [R. Haines, 1986], *Kazara turist* (The Accidental tourist) [L. Kasdon, 1988], *Doktor* (The Doctor) [R. Haines, 1991].

HURTADO (Luis), ispanyol yazar (Toledo, 1520'ye doğr. - *ay. y.* 1590'a doğr.). Toledo'da papazdı. Daha 1547'de Morais'nin portekizce romanı *Palmerin de İnglaterra*'yı, basıldığı tarihten yirmi yıl önce ispanyolcaya çevirdi. Bu nedenle yapıt zaman zaman Hurtado'ya mal edilir. Hurtado ayrıca pastoraller ve komediler de yazmıştır.

sibirya huskysi

HURTADO DE MENDOZA (Diego), ispanyol devlet adamı, tarihçi ve şair (Granada 1503 - Madrid 1575). Granada'nın ilk valisi Tendilla kontunun oğlu; kendisine İngiltere'de (1537-38), İtalya'da (1539 -1547) ve Trento konsili'nde çeşitli diplomatik görevler verildi. Felipe II'nin gözünden düşünce Granada'da zorla hıristiyanlığa döndürülen müslümanların ayaklanmasının bastırılışına katıldı, yunan ve arap elyazmalarından oluşan koleksiyonunu Escorial kütüphanesi'ne bağışladı. Şiirleri 1610'da yayımlandı.

HURTADO İZQUIERDO (Francisco), ispanyol mimar (Lucena, Córdoba, 1669 - Priego, Córdoba, 1725). Córdoba katedrali'nin planlarını çizdi. 1703'te Kardinal capellası'nı tamamladı. 1705'te, Granada katedrali'nin planlarını çizdi ve *Sagrario*'yu yaptı. Aynı kentin manastırındaki zengin *Sagrariolar* (1702-1720) ve Paular cartujası'nın *Sagrariolar*'ı da (Segovia, 1718 -1725) onun yapıtlarıdır. Üslubuyla XVIII. yy. meksika barokunu etkilemiştir.

HURUÇ a. (ar. *ḫurūc*). *Esk.* **1.** Çıkış, çıkma. **—2.** Bir yerden gitme; göç etme. **—3.** Ayaklanma, isyan: *Huruc ales-sultan* (padişaha isyan). **—4.** *Huruç etmek*, çıkmak, isyan etmek: *"Osmanlı sultanına karşı hurûc ettiğini öğreniyoruz"* (N. Kurdakul). || *Huruç imtihanı*, çıkış sınavı, bitirme sınavı. —Ed. Divan şiirinde kafiyeyi oluşturan harflerin toplandığı dokuz gruptan biri. (Revi* ve vasl* adı verilen kafiye harflerini izlerdi.) —Mim. *Huruç kapıları*, kalelerde, sur duvarlarına, kulelere, düşmana gizlice saldırmak, ani çıkışlar yapmak ya da tehlike anında kaçabilmek amacıyla açılmış küçük kapılar. (*Uğrun kapısı* da denir.)

HURUF çoğl. a. (ar. *ḥarf*'in çoğl. *ḥurūf*). *Esk.* **1.** Harfler **—2.** *İlm-i huruf*, harflerden anlam çıkarıp yorumlama bilgisi.

—Esk. dilbilg. *Huruf-ı asliye*, bir kökte bulunan temel harfler. || *Huruf-ı âniye*, kullanılırken uzatmaya uğramayan harfler. || *Huruf-ı bedel*, zayıf köklerin yerine konulan harfler. || *Huruf-ı cazime*, kelimeyi sakin yapan son ünsüzlere verilen ad. || *Huruf-ı heca*, abece harfleri; ا , و , ه , ی harfleri. || *Huruf-ı halk*, *huruf-ı hançeriye*, ا , ح , خ , ع , غ , ه gibi gırtlak ünsüzleri. || *Huruf-ı hareke*, *huruf-ı imla*, arapçada uzun ünlü, türkçede ünlü harfleri karşılayan ا , و , ی , ه harfleri. || *Huruf-ı illet*, illet harfleri; ا , و , ی harfleri. || *Huruf-ı kameriye*, "el" harfi tarifini şeddesiz okutan harfler, ا , ب , ج , ح , خ , ع , غ , ف , ق , ك , م , و , ه , ی harfleri. || *Huruf-ı lisevi*, diş etlerine çarparak çıkan sesler. || *Huruf-ı menkuta*, *huruf-ı cevherdar*, *huruf-ı cevherîn*, *huruf-ı muceme*, *huruf-ı mücevher*, arap abecesinde noktalı, harfler; ب , پ , ت , ث , ج , خ , ذ , ش , ض , ظ , غ , ف , ق , ز harfleri. || *Huruf-ı munfasıla* kendisinden sonra gelen harflerle bitişmeyen ا , د , ذ , ر , ز , و harfleri. || *Huruf-ı muttasıla*, kendisinden sonra gelen harflerle bitişik yazılan harfler. || *Huruf-ı mühmele*, noktasız harfler. || *Huruf-ı müteşabihe*, benzer harfler. || *Huruf-ı nâriye*; ا , ت , ص , ض , م , ه harfleri. || *Huruf-ı nıtiye*, damaksıl ünsüzler. || *Huruf-ı rahve*, yumuşak sesler. || *Huruf-ı resmiye*, sadece yazıda belirtilen, okurken yok sayılan harfler. || *Huruf-ı safir*, ıslığa benzer ses veren s, z vb. harfler. || *Huruf-ı sahiha* ا , و , ی harfleri dışındaki harfler. || *Huruf-ı savtiye*, sesli harfler. || *Huruf-ı şemsiye*, kendisinden önce gelen "el" harfi tarifini şeddeli okutan harfler; ت , ث , د , ذ , ر , ز , س , ش , ص , ض , ط , ظ , ل , ن harfleri. || *Huruf-ı tehecci*, abece harfleri. || *Huruf-ı vasliye*, kendisinden sonra gelen harflerle bitişen harfler. ||*Huruf-ı zaide*, sözcükte kök harfleri dışında kalan harfler; ا , ت , س , ل , م , ن , و , ه , ی , harfleri. || *Huruf-ı zevlâkiye*, dil-dudak sesleri.

HURUFAT, -tı çoğl. a. (ar. *ḥurūf*'un çoğl. *ḥurūfāt*). *Esk.* Harfler: *"Ondan sonra hurufât sırasıyla kelimât-ı fihristi ta'kib ediyor"* (F. Köprülü).

—Matbaac. Dizgide kullanılan çeşitli karakterdeki harflerin ve işaretlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || Dizgide kullanılan harf, sayı ve işaretlerin maden ya da benzeri maddelerden yapılmış kalıpları. || *Hurufat kasası*, matbaa harflerinin konulduğu çok bölümlü kasa. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hurufat takımı*, aynı abecenin, aynı karakterdeki bütün harf, sayı ve işaretlerini içeren matbaa harflerinin tümü.

—ANSİKL. Matbaac. İlk matbaadan kadrat-punto sisteminin uygulanmaya başladığı ve tipometrenin bulunduğu 1737'ye kadar matbaa harfleri belli bir standarda bağlı değildi. Bu tarihten sonra harfler, yüzlerinin boyutuna göre 6 punto, 12 punto, 36 punto, 48 punto vb. diye "punto ölçüsü"ne göre adlandırıldı. Harflerin ve satırların enlerinin ölçümünde ise kadrat (12 punto 1 kadrattır) ölçüsü kullanıldı. Batı dünyasında, harflerin punto ile ne büyüklükte olacağı belirtildikten sonra hangi türden olacağı da eklenir: *36 punto italik*, *48 punto gotik*, *96 punto antik* gibi. Harflerin türlerinin adlandırılmasında uluslararası bir birlik sağlanamamıştır. Türkçede *tam siyah*, *siyah*, *beyaz*, *dar*, *geniş*, *italik*, *yarım siyah*, *batone*, *sorbon* gibi terimler kullanılagelmiştir. Tipo sistem gibi ofset tekniğinde de, elektronik dizgi tekniğinde de harfler için ölçü, kadrat ve puntodur.

• *Hurufat kasası*. Genellikle 6-10 cm derinliğinde ve 50 × 70 boyutunda olur. Elle dizilen harfleri ve bu harflerin aralarını açan espas parçaları, satır aralarını açan ve *anterlin* denilen çeşitli punto kalınlığında ve kadrat uzunluğundaki kurşun karışımı levhaları, kalıp yapmakta kullanılan çizgi, pirinç çizgi ve öteki desenleri korumaya ve sıralı bir biçimde kullanıma hazır tutmaya yarar. Malzeme birbirine karışmasın diye, kasalar irili ufaklı bölmelere ayrılmıştır. Kasaların üst parçasında 72, alt parçasında ise 46 bölme vardır. Abecenin ve dilin durumuna göre çok kullanılan harfler için daha geniş, az kullanılan harfler ve işaretler için daha ufak bölmeler vardır. Hurufat kasaları tahta, sac-demir karışımlı alüminyum ya da plastikten yapılır.

HURUFİ → HURUFİLİK.

HURUFİLİK a. Tanrı'yı, insanı ve genel olarak varlığı harfler ve sayılar ile açıklayan tarikat.

—ANSİKL. İslam dünyasında harflere ve sayılara birtakım simgesel anlamlar yükleme faaliyetleri ve çabası ilk önce, Kuran'ın 29 suresinin başında yer alan ve *hurufu mukattaa* diye adlandırılan "elif-lâm-mim", "hâ-mim", "yâ-sin" gibi harflerin ne anlama geldiklerini yorumlama girişimleriyle başladı. Bu konu, Hallac-ı Mansur, İbni Arabi, Bistami gibi sufiler tarafından daha geniş bir biçimde ele alındı. İbni Arabi, *el-Fütühat ül-Mekkiye* adlı yapıtında 29 surenin başında geçen bu harfleri ayrı ayrı açıklayarak bunların *esmayı hüsna* (Tanrı'nın güzel adları) ile ilişkisini kurmaya çalıştı. Yeniplatoncu felsefeden etkilenen İbni Arabi, harflere metafizik anlamlar yükleyerek harflerin sözlerin imamı olduğunu, göklerin ve yerin harflerle döndüğünü ileri sürdü.

Hurufilik'i bir tasavvuf kuramı olarak geliştiren ve bir tarikat durumuna sokan, Esterabadlı Fazlullah Hurufi (öl. 1394) oldu. Batıni inançların kök salıp çok sayıda yandaş bulduğu İran'da, kendi görüşlerini aynı batıni yöntemlerle kurup yaymaya çalışan Fazlullah, öncelikle harflerin önemi ve onların sayılarla ilişkisi üzerinde durdu; inanç konularını ve dinsel yükümlülükleri arap abecesinin 28 harfi ve fars abecesinin 32 harfi ile yorumladı. Allah ile ilgili sırların harf ve sayılarda gizlendiğini, bunların gerçek anlamları açığa çıkarılırsa sırların da çözüme kavuşacağını savunan Fazlullah Hurufi, Kuran'ın belirttiği gibi Allah'ın asıl gerçekliğinin gizli bir hazine (kenz-i mahfi) olduğunu, bu gizliliğin, seslerin ve harflerin yorumlanmasıyla çözümlenebileceğini ileri sürdü. Hurufi, daha sonra şu görüşleri savundu: harfler dile aktarılınca söz niteliğini kazanır; buna göre ses, harflerin mana âleminden madde âlemine geçmesidir ve "oluş" böylece gerçekleşir. Aslında varlığın temeli sözdür ve evren sözün dışa yansımasıdır. Allah, insanın yüzünde kendi varlığının işaretlerini gösteren "kelam"dır. İnsan, evrenin özeti (zübde-i âlem) olması nedeniyle Tevrat, Zebur, İncil ve Kuran'ı özünde bulunduran gerçek kitaptır ve onun yüzü hakikatin aynasıdır. İnsanın yüzündeki 2 kaş, 4 kirpik ve 1 saçtan oluşan *hutat-ı ümmiye* (doğuştan var olan yedi çizgi) yedi göğü; yüzün iki yanındaki 2 sakal, 2 bıyık, 2 yanak kılları ve 1 dudak altı kıllarından oluşan *hutat-ı şebiye* (sonradan oluşan yedi çizgi) de yeri temsil eder ve bütün bun-

lar insan yüzünün tümüyle evreni yansıttığı anlamına gelir. Bu 14 çizgi (hat) ile, insanın yüzünde bunların bulundukları 14 yerin (mahal) toplamı 28'dir. Buna göre Kuran'ı oluşturan 28 harf, insan yüzündeki bu 28 öğeyi, tüm insan yüzü Tanrı'yı, o halde 28 harf de Tanrı'yı gösterir. Bu nedenle insanda görünen ve konuşan, Tanrı'dır. Başka bir deyişle insan, Tanrı'nın "kelam"ıdır.

İnsan yüzünde bazı harflerin açıkça göründüğünü öne süren hurufiler; ağzı *ayın* harfine, burnu *lam* harfine ve çeneyi de *ye* harfine benzeterek, insan yüzünde "Ali" adının okunduğu sonucunu çıkarırlar.

Hurufilik inancına göre, bütün varlıklar insana bağlı oldukları gibi, bütün insanlar da peygambere ve imama bağlıdırlar. Peygamberlik, Hz. Muhammet ile en yüce ve son noktaya ulaştığı gibi imamlık da halife Ali ile olgunluğa ulaşmıştır. Ali'nin soyundan gelenler bu olgunluğu (kemal) açıktan sürdürdüler (zahir imam). XI. imam Hasan Askeri zahir imamların sonuncusudur. Ondan sonra *gizli imam* (gayb) dönemi başlamıştır; Mehdi ile başlayan bu dönem, aynı zamanda *uluhiyet* dönemidir ve Mehdi de Fazlullah Hurufi'dir.

XIV. yy. sonlarında ortaya çıkan hurufilik kısa sürede İran sınırlarını aşarak Azerbaycan, Irak, Anadolu ve Rumeli'de yayıldı. İran'da siyasal tepki ve güçlüklerle karşılaşan hurufiler osmanlı topraklarına sığındılar. Bunlar arasında Anadolu'ya geçen Fazlullah'ın baş halifesi Aliyyülâlâ Hacı Bektaş tekkesine sığınarak tarikatını buradan yaymaya çalıştı. Fazlullah'ın dinsel yükümlülükleri kaldıran, büyüleyici açıklamalarla dolu *Cavidanname* adlı yapıtı, bilgisiz halk yığınları üzerinde oldukça etki yaptı. Bu etkide, onu destekleyen Nesimi, Refii, Ferişteoğlu, Virani gibi şairlerin de katkısı oldu. Hurufiler, bir ara Fatih'in sarayına bile sızmayı başardılarsa da vezir Mahmut Paşa'nın çabasıyla cezalandırılmaları üzerine, daha çok bektaşilik kılığına bürünerek faaliyetlerini sürdürdüler.

—Ed. Fazlullah Hurufi'nin *Cavidanname* adlı yapıtında açıkladığı öğreti, Abdülmecit Ferişteoğlu'nun *Işkname, Ahiretname;* Nesimi, Misali, Arşi gibi şairlerin yapıtlarında geniş biçimde konu edinildi. Yusuf-ı Sinecaki, Niyazi-i Mısri, Semai Mehmet Dede vb. gibi şairler, hurufilerin sözcüklere ve sayılara verdikleri gizemli anlamları sık sık konu edindiler. Alevi ve bektaşilerin şiirlerinde de hurufilikle ilgili kavram ve değerlendirmelere geniş bir yer verildi.

HURUFİYE → HURUFİLİK.

HURÛS a. (fars. *hurus*). *Esk.* **1.** Horoz. **—2.** *Hurûs-ı bi-mahâl*, yersiz konuşan ya da zamansız gelen kimse. ‖ *Hurûs-ı hindi*, hindi. ‖ *Hurûs-ı sahrai*, sülün.

—Mit. *Hurûs-ı arş*, islam mitolojisinde, gün doğarken öterek öteki horozların da ötmesini sağladığına inanılan kutsal horoz.

HURUŞ a. (farş. *huruş*). *Esk.* **1.** Coşma; gürültü, şamata, telaş: *"Bir hurûşıyla eder bin hane-i ikbali pest"* (Nâbi XVII. yy.). **—2.** *Huruş etmek*, coşmak, gürüldemek: *"Sessiz denizler şimdi ulu dalgalar, köpükler ile huruş etmiş akıyor"* (H. E. Adıvar).

HURUŞAN sıf. (fars. *huruşan*). *Esk.* **1.** Bağırıp şamata yapan. **—2.** Coşan, çağlayan, telaşlı, coşkulu: *"Tarz-ı ifadesi de kendisine has olub tabiat gibi yer yer revân ve huruşân, yer yer kırık, kesik; fakat heyet-i mecmuası lâtif ve dil-firibdir"* (İsmail Suphi, XIX. yy.).

HURVARİ a. (fr. *hourvari*). Meteorol. Antillerin şiddetli yel dönümü.

HURWİTZ (Adolf), alman matematikçi (Hildesheim 1859 - Zürich 1919). 1892 yılında, Zürich Politeknik okulu'nda profesör oldu. F. Klein'ın etkisiyle bir "modüler fonksiyonlar" (eliptik fonksiyonlar) kuramı oluşturdu; Kronecker ve Hermite'i izleyerek de bunu sayılar kuramına uyguladı. Riemann yüzeyleri üzerinde en genel eşlemelerle ilgili araştırmaları ve cebirsel sayılar konusundaki tanıtlamalarından başka, Hurwitz özellikle, gerçek sayıların, karmaşık sayıların, kuaterniyon ve oktavların, $Q(xy) = Q(x)Q(y)$ yasasını doğrulayan bir Q ikilenik normuyla donatılmış, $\mathbb{R}$ üstünde tek cebirsel sayılar olduğunu gösterdi.

Hurwitz polinomları. Ceb. Köklerinin gerçek kısımları negatif olan polinomlar.

HUS (Jan), çek din reformcusu ve yazar (Husinec, Bohemya, 1371 ? - Konstanz 1415). Vaiz, edebiyat ve sanat uzmanı, tanrıbilim fakültesi dekanı ve Prag Üniversitesi rektörü (1409) olan J. Hus, çek kültürünün belli başlı temsilcilerinden biridir. İngiliz reformcu Wycliffe'in düşüncelerinden esinlenerek simonia'ya ve Kilise hiyerarşisinin yol açtığı haksızlıklara karşı çıktı ve bu yüzden 1411'de birinci kez aforoz edildi. Papa Gregorius XII'nin koruyucusu Napoli kralı László'ya karşı bir haçlı seferinde kendisini destekleyecek olanlara günah bağışlama belgeleri dağıtacağını vaat eden düzmece papa XXII'ye karşı -kralın da desteğiyle- karşı çıktı. Bu kez büyük aforozla cezalandırıldı (1412) ve Kozí Hrádek'e çekilerek, Polonya ve Macaristan içlerinde yayılan öğretilerini savunmayı sürdürdü. Konstanz konsili'ne hesap vermeye çağrıldı (1414). Bu isteğe boyun eğdi, ancak imparator Sigismond, husçu öğretilerin (Kilise'nin ilk haline dönüş) yaratabileceği toplumsal çalkantılardan çekinerek himayesini ondan çektiği için sapkınlıkla suçlandı ve yakılarak idam edildi. Din uğrunda ölümü, hus savaşlarına yol açtı. Edebi üretimi olağanüstü genişti. İlk yapıtlarını latince kaleme aldıysa da *(De sanguine Christi;* 1405; *De Ecclesia*, 1413; *De sex erroribus*, 1413), yurttaşlarınca okunup anlaşılmayı büyük tutkuyla istediğinden, sonraki bütün yapıtlarını çekçe yayımladı (*Postila*, 1413; *Vyklad viery, desatera a patere*, 1412; *Knizky o svatokupectvi* (1414), kurban edilmeden önce dostlarına yazdığı mektupları çok duyarlı ve sarsıcıdır. Edebi diline yenilikler getiren Hus, büyük bir olasılıkla çek yazımına diakritik yenilik getiren *De ortho graphia bohemica*'nın (1410'a doğr.) yazarıdır.

HUSA (Karel), ABD yurttaşlığına geçmiş çek besteci (Prag 1921). Prag konservatuvarı'nda öğrenim gördü. 1946-1954 arasında Paris'te yaşadı. Bu kentte N. Boulanger, A. Honegger, E. Bigot ve A. Cluytens'den ders aldı. 1954'te ABD'ye yerleşti. New York'a bağlı İthaca'daki Cornell University'de besteleme ve orkestra yönetimi dersleri verdi. Piyano ve orkestra için *Concertino*'su (1949) ve *1. senfoni*'si (1953) Honegger ve Bartók'un etkisini taşır. Orkestra için *Mozaikler* (1961) adlı yapıtında ise on iki ton tekniğini kullandı. Önemli yapıtları arasında yaylılar için 3 dörtlü (1948, 1953, 1968), *Music for Prague* (1968), *Monodrama* balesi (1976), *American Te Deum* (1976) anılmalıdır. Lully ve Delalande'ın yapıtlarını yayımladı.

HUSÁK (Gustáv), slovak devlet adamı (Bratislava 1913 - *ay.y.* 1991). Avukatlık yaptı (1938-1942); alman kuvvetlerine karşı başlatılan slovak ulusal ayaklanmasına katıldı (1944-45). Slovak Ulusal konseyi üyesi (1943-1945), Merkez komitesi üyesi (1945, 1949-1951), Çekoslovakya Komünist partisi Prezidyum üyesi (1945-1950), Millet meclisi üyesi (1945-1951) oldu. Savaş sonrasında Slovakya'nın en önemli siyasetçilerinden biri oldu. Slovakya özerk hükümetinin başkanlığını yapmaktan başka (1946-1950), çeşitli bakanlıklar yaptı. 1951'de tutuklandı, 1954'te bir burjuva milliyetçisi olmakla suçlanarak ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. 1960 yılında serbest bırakıldı, 1963'te yeniden saygınlığına kavuştu, nisan 1968'de Cernik hükümetinde başbakan yardımcılığı yaptı. 23 ağustosta sovyet askeri müdahalesi sırasında cumhurbaşkanı Svoboda ile birlikte Moskova'ya gitti ve Moskova anlaşmalarının imzalanmasında rol oynadı. Bilák'ın yerine Slovakya Komünist partisi birinci sekreterliğine seçildi. Ağustos 1968 sonunda toplanan XIV. Kongre'yi iptal ettirdi. Nisan 1969'da Dubček'in yerine Çekoslovakya Komünist partisi birinci sekreterliğine getirildi. Rejimi "normalleştirme" siyasetini benimsedi. Mayıs 1975'te cumhurbaşkanı seçildi. Mayıs 1985'te üçüncü kez cumhurbaşkanı seçildi. Mart 1986'da toplanan Çekoslovakya Komünist partisi 17. kongresinde yaptığı konuşmada, iktisadi reformlar yapmaktan korktukları yolunda yapılan düşmanca propagandadan yakındı. SSCB ve diğer sosyalist ülkelerdeki gelişmeleri yakından izlediklerini, kendi koşullarına en uygun yolu tutacaklarını açıkladı. Ancak aralık 1987'de parti genel sekreterliğinden ayrıldı. 1989 yılında cumhurbaşkanlığından istifa ederek, görevi demokratik seçimle işbaşına gelen yönetime devretti.

HUSÇULAR a. (öz. a. J. *Hus*'dan). Jan Hus'un yandaşları.

—ANSİKL. Husçular iki ana gruba ayrılır: praglı ılımlılar ve táborlu radikaller (Güney Bohemya'daki Tábor kenti çevresi). Kral Venceslav'ın ölümünden sonra, ortak bir program ("Prag maddeleri" [1420]) üzerinde anlaştılar. Programda, vaız özgürlüğü, iki değişik kudas hakkı, kilise adamlarının yoksul kalmaları ve büyük günahların sivil makamlarca cezalandırılması isteniyordu. Venceslav'ın kardeşi kral Sigismond bu programı kabul etmeyince táborlular başkaldırdılar ve bütün husçular'ı savaşa sürüklediler (1419-1436). Başkanları Jan Žižka ve Büyük Prokop yönetiminde husçular Žižkov (1420), Pankrác (1420), Kutná Hora (1422), Ústí (1426) ve Tachov (1427) zaferlerini kazandılar. Kardinal Cesarini'nin Domažlice yakınlarında uğradığı bozgun (1431) Basel'de başlayıp, Prag'da süren görüşmelere imkân sağladı. 30 kasım 1433'te kabul edilen *compactata* husçular'a iki değişik kudas hakkını tanıdı, ama öteki istekleri pek gerçekleşmedi. *Compactata*'yı kabul etmek istemeyen táborlular Lipany savaşında ılımlı husçular ve katolikler karşısında yenilgiye uğradılar (1434). Jihlava diyeti (ya da Iglau) *compactata*'yı onayladı ve Sigismond'u Bohemya kralı olarak kabul etti (1436). Husçular'ın çoğu XVI. yy.'da luthercilerin etkisinde kaldı. Aşırı táborlular, Kardeşler birliği'ne (Moravyalı kardeşler) girdi.

HUSEYMA (EL-), isp. **Alhucemas**, Fas'ta liman kenti, il merkezi, Akdeniz kıyısında; 18 700 nüf. Balıkçılık. Yönetim ve turizm merkezi. —*El-Huseyma ili*, 3 550 km²; 355 000 nüf. (1989).

HU SHİ → HU Şİ.

HUSKVARNA, İsveç'te (Jönköping) kent, Vättern gölü kıyısında; 18 000 nüf.

HUSKY a. (kısık anlamında ing. sözc.). **1.** Kanada'da, kar üstünde kızak çekmeye alıştırılan boğuk sesli köpek ırkı. **—2.** *Sibirya huskysi*, Sibirya kökenli, kızak çekmekte kullanılan kanada köpek ırkı. (Uysal, sevecen, çok dayanıklı bir köpektir.)

HUSNES, Norveç'te (Hordaland) yer, Hardangerfjord kıyısında. Alüminyum.

HUSRAN → HÜSRAN.

HUSRİ (Satı **EL-**) → SATI BEY.

HUSS (Selim **EL-**), lübnanlı iktisatçı ve siyaset adamı (Beyrut 1929). İktisat ve bütçe yönetimi öğrenimi yaptıktan sonra, çeşitli idari görevlere atandı (bankacılık kesiminde) ve 1976'da cumhurbaşkanı Sarkis'in danışmanlarından biri oldu; daha sonra da hükümet başkanlığına getirildi (ocak 1976 - ekim 1980). 1981'de Uluslararası arap yatırım şirketi yönetim kurulu başkanı seçildi. 1984'te çalışma ve eğitim

Ulusal kütüphane, Viyana

Jan Hus, sapkınlıkla suçlanarak 6 haziran 1415'te Konstanz'da yakılırken
desen (ayrıntı)
Ulusal kütüphane, Viyana

Camera Press-Parimage

Gustáv Husák

bakanlığına getirildi. Haziran 1987'de başbakan Kerami öldürülünce başbakan oldu. 1988'de başbakanlık görevini geçici olarak M. Aoun'a devretti. 1989-1990 arasında tekrar Lübnan başbakanı oldu.

HUSSÂD çoğl. a. (ar. *ḥâsid*'in çoğl. *ḥussâd*). *Esk.* Hasetçiler, kıskananlar.

HUSSERL (Edmund), alman filozof ve mantıkçı (Prossnitz, günümüzde Prostějov, Moravya, 1859 - Freiburg im Breisgau 1938). Matematikçi Kronecker ile Weierstrass'ın öğrencisiydi, 1883'te ikincisinin asistanı oldu. Aynı yıl, ruhbilimci Brentano ile tanıştı ve onun maksatlılık kavramını benimsedi. Naziler tarafından görevden uzaklaştırılıncaya (1933) kadar alman üniversitelerinde çalıştı.

Husserl'in ilk çalışmaları matematik felsefesi sorunlarına ilişkindir (*Philosophie der Arithmetik* [Aritmetiğin felsefesi] 1891); ilk baskısı 1900-01'de yapılan *Logische Untersuchungen*'in (Mantık araştırmaları) büyük bir bölümündeyse, mantığın ruhbilime dayandırılmasına şiddetle karşı çıkar. Bu yapıtta ayrıca, mantıksal salt dilbilgisinin temel kavramları yer alır. 1907'de Göttingen'de verdiği konferanslardan oluşan *Die Idee der Phänomenologie*'de (Görüngübilim düşüncesi) ve özellikle *Ideen* zu einer Phänomenologie und phänomenologische Philosophie*'de (Bir salt görüngübilim ve görüngübilim felsefesi üzerine düşünceler) [1913] Husserl felsefesinin ana doğrultuları ve epokhe (görüngübilimsel indirgeme) yöntemi açıklanmıştır. Husserl, 1920'lerin sonuna doğru üç temel metin yayımladı: zaman bilincine ilişkin antientelektüel bir kuram ortaya koymak amacıyla önyönelim* ve tutma* kavramlarını kullandığı *Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewusstseins* (İçsel zaman bilinci üzerine dersler) [1928]; Descartes'ın transsendental felsefeye açtığı perspektifle bağlantı kurma kaygısını dile getiren *Cartesianische* meditationen* (Descartesçı düşünceler) [1929]; mantığın çağdaş evrimi üzerine son derece ayrıntılı bilgiler taşıyan, ama bunu şiddetle eleştirmekten de geri kalmayan ve mantığın transsendental temele dayandırılması konusunda çok ayrıntılı kanıtlara dayanan bir savunmayı da içeren *Formale* und transzendentale Logik* (Biçimsel ve transsendental mantık) [1929]. Husserl'in verimli dönemi, *Krisis der europäischen wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* (Avrupa'da bilimleri saran bunalım ve transsendental görüngübilim) ile kapanır. Husserl, bu yapıtlarında *avrupa insanlığı* dediği çevrenin içinde bulunduğu karışıklık üzerinde düşünmeye yönelir. Ona göre bu bunalımın kökeni, Galilei'nin gerçekleştirdiği devrimde, ve daha genel olarak, avrupa rönesansının ayırtedici niteliği olan doğanın matematikleştirilmesi girişimindedir: bilimler, çocuksu gerçekleştirmelerle uğraşırken, anlamlarını ve kökenlerini unutmuşlardır. Bu kuramsal çocuksuluk zararlı olmakla birlikte, çağımızın ideolojisine egemen olan nesnelciliğin kaynağını oluşturur ve Husserl'e göre buna karşı bizi ancak transsendental felsefe koruyabilir.

Husserl'i izleyenler çok ve çeşitlidir: Eugen Fink ve R. İngarden gibi düşünürlerin temsil ettiği ve husserlci "ortodoksluk"a hayli yakın, günümüzde de geçerliğini koruyan bir düşünce akımının yanı sıra, Husserl'in, Heidegger, Sartre ve Merleau-Ponty üzerinde tartışılmaz bir etkisi olduğu görülür. Ayrıca Husserl'in anlam kategorileri kuramı, mantıkçı Tarski'nin geliştirdiği biçimiyle çağdaş anlambilimin kaynaklarından birini oluşturur.

Edmund Husserl (1905'te)

HUSSERLCİ sıf. Husserl'in felsefesine ilişkin.

◆ sıf. ve a. Husserl felsefesi yanlısı kimseye denir.

HUSSİTLER → HUSÇULAR.

HUSTİNGS a. (Bir kralın, kontun ya da liderin adamlarının toplantısı anlamında ing. sözc.). **1.** Londra kentinin eski mahkemesi. **—2.** 1872'den önce İngiltere'de parlamento adaylarının seçmenlere seslendiği kürsü.

HUSTON (John), amerikalı sinema yönetmeni, yapımcı, senarist ve oyuncusu (Nevada, Missouri, 1906 - New York 1987). Aktör Walter Huston'un oğluydu. Senarist olarak William Wyler, Howard Hawks, Raoul Walsh ve Anatole Litvak ile çalıştı. Yönetmen olarak gerçekleştirdiği ilk film, Dashiell Hammett'in bir "thriller" romanından uyarladığı *Malta şahini* (The Maltese Falcon) oldu. 1941'de çektiği bu filmde, daha sonra en çok yöneteceği aktörlerden biri olan Humphrey Bogart oynuyordu. Yapıtlarında "çaba sarf etmenin geçerliliğini ve felaketin kaçınılmazlığını" çok özgün bir üslupla işledi. En ünlü filmleri: *Malta şahini* (The Maltese Falcon) [1941], *Altın hazineleri* [The Treasure of Sierra Madre) [1947], *Ölüm gemisi* (Key Largo) [1948], *Elmas hırsızları* (The Asphalt Jungle) [1950], *Kanlı zafer* [The Red Badge of Courage) [1951], *Afrika kraliçesi* (The African Queen) [1952], *Kırmızı değirmen* (Moulin Rouge) [1953], *Beyaz balina* (Moby Dick) [1956], *Affedilmeyenler* (The Unforgiven) [1959], *Uygunsuzlar* (The Misfits) [1961], *Gizli hakikatler* (Freud) [1962], *İguana geceleri* (Night of the İguana) [1964], *Peygamberler tarihi* (The Bible) [1966], *Parıltılı gözler* (Reflections in a Golden Eye) [1967], *Boksörün dünyası* (Fat City) [1972], *Yargıç Roy Bean* (Life and Times of Judge Roy Bean) [1972], *Wise Blood* (1979), *Zafere kaçış* (Escape to Victory) [1980], *Annie* [1981], *Yanardağın altında* (Under the Vulcano) [1982], *Prizzi's Honor* (1985), *The Dead* (1987).

John Huston

Humphrey Bogart John Huston'ın filmi *Altın hazineleri*'nin (1947) bir sahnesinde

HUSUF a. (ar. *ḥusûf*). Esk. gökbil. **1.** Ay tutulması. **—2.** *Husuf-ı cüzi*, yarım ay tutulması. || *Husuf-ı külli*, tam ay tutulması.

HUSUL ,-lü a. (ar. *ḥuṣûl*). *Esk.* **1.** Türeme, üreme, oluşma, meydana çıkma: *"Maksadının husûlünü tesadüflerin lütfuna bırakıyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.***Husul bulmak, husule gelmek*, oluşmak, meydana çıkmak, doğmak. **—3.** *Husul-pezir, husul-yafte*, ortaya çıkmış, oluşmuş.

HUSÛM çoğl. a. (ar. *ḫaṣm*'ın çoğl. *ḫuṣûm*). *Esk.* Düşmanlar, hasımlar.

HUSÛM a. (ar. *ḥusûm*). *Esk.* Uğursuzluk.

HUSUM, Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletinde kent, Kuzey Friesland'da; 24 600 nüf. Şato (XVI. yy.) Müze. Ticaret ve turizm merkezi. Bilimsel araştırma merkezi. Balıkçılık. Takım tezgâhları. Besin sanayileri.

HUSUMET, -ti a. (ar. *ḫuṣûmet*). *Esk.* **1.** Hasım olma durumu, düşmanlık, hasımlık. **—2.** *Bir kimseye husumet beslemek*, bir kimseye düşman olmak, onunla hasım olmak.

—Huk. Bir davanın açılması üzerine davacıyla davalı arasında ortaya çıkan durum. || *Husumet ehliyeti*, davacı ya da davalı olabilme yeteneği. (→ SIFAT.)

Husumet andı (Milli), 20 haziran 1949'da, Demokrat parti'nin Ankara'daki büyük kongresinde "Milli tesanüt andı" adıyla kabul edilen bildirge. Seçimlerde yolsuzluk yapılması halinde ulusça direnme önerisini içeren bildirgenin bir gazetede "Milli husumet andı" diye anılması üzerine halk arasında bu ad yerleşti.

HUSÛN çoğl. a. (ar. *ḥısn*'ın çoğl. *ḥuṣûn*). *Esk.* Kaleler: *"Sûriyye açtı cümle hüsûn u hisârını"* (Y.K. Beyatlı).

HUSUS a. (ar. *ḫuṣûṣ*). **1.** Ele alınan, incelenen konu: *Bu değişikliğin faydası hususunda hiçbir görüş belirtmedi. Bu hususta ne yapacağınızı biliyor musunuz?* **—2.** Bir konuda önemli bulunan yön: *Bazı hususlarda anlaşamadığımız için ortaklıktan vazgeçtik. Bu hususu göz ardı edemeyiz.*

HUSUSA ya da **HUSUSEN** be. (ar. *ḫuṣûṣ*'tan *ḫuṣûṣen*). *Esk.* **1.** Başkaca, ayrıca, bundan başka. **—2.** Özellikle, hususiyle.

HUSUSAT çoğl. a. (ar. *ḫuṣûṣ*'un çoğl. *ḫuṣûṣât*). *Esk.* **1.** Kanunlar, maddeler. **—2.** Biçimler, yollar. **—3.** Konular, sorunlar.

HUSUSİ sıf. (ar. *ḫuṣûṣî*). **1.** Bir kimsenin kendi kişiliğine, hayatına ilişkin şey için kullanılır; özel: *Onunla birtakım hususi meseleleri görüşeceğiz.* **—2.** Bir kimseye ait olan şey için kullanılır: *Hususi araba.*

—Huk. *Hususi hukuk*→ ÖZEL HUKUK*'un eşanlamlısı.

◆ a. Bir kimseye ait olan özel araba.

◆ be. Herkesten ayrı, özel olarak: *Sizinle başbaşa hususi görüşebilir miyiz?*

HUSUSİ KOKULU a. Eskiden Tekel idaresi'nce üretilen 80 mm uzunluğunda, 8,25 mm çapında, yuvarlak kesitli özgün kokulu, sert içimli amerikan tipi türk sigarası.

HUSUSİLİK a. Hususi olma durumu; bir kimseye ya da bir şeye ait olan özellik.

HUSUSİYAT çoğl. a. (ar. *ḫuṣûṣî*'nin çoğl. *ḫuṣûṣiyyât*). *Esk.* Özel şeyler, kişinin özel yaşamına ait şeyler.

HUSUSİYE sıf. (ar. *ḫuṣûṣî*'nin dişl. *ḫuṣûṣiyye*). *Esk.* Kişiye ait, bireye özgü, özel: *Evrak-ı hususiye* (özel kağıtlar). *Mekâtib-i hususiye* (özel okullar).

HUSUSİYET, -ti a. (ar. *ḫuṣûṣiyyet*). **1.** Bir şeyi, bir canlı varlığı başkalarından ayıran nitelik; özellik: *Bunun hiçbir hususiyeti yok.* **—2.** Bir kimseyle kurulan ileri derecedeki yakınlık; samimiyet. *Onunla hiçbir hususiyetim, hiçbir yakınlığım olmadı.*

HUSUSUYLA be. (ar. *ḫuṣûṣ* ve *ile*'den). *Esk.* Hepsinden çok, bilhassa özellikle.

HUSYE a. (ar. *ḫuṣye*). Anat., Biyol. ERBEZİ'nin eşanlamlısı.

—Esk. zool. *Husyet-üs-semek*, balık yumurtası.

HÛŞ a. (fars. *hûş*). *Esk.* **1.** Akıl, bilinç, us. **—2.** Ölüm. **—3.** Zehir. **—4.** *Hûş-ber*, aklı bozarı ilaç. || *Hûş-fersa*, şaşırtıcı. ||*Huşmend*, akıllı, aklı başında. || *Hûş-rüba*, akıl kapan. || *Hûş-rübude*, aklı kapılmış, aklı alınmış.

HUŞ a. Kuzey yarıkürenin ılıman ve soğuk bölgelerinde yetişen beyaz kabuklu, ince yapraklı ağaç ya da ağaççık. (Bil. a. *betula;* huşgiller familyası.)

—ANSİKL. Huş Orta ve Batı Avrupa'da doğınık yetişen önemsiz bir ağaç türüdür. Tohumla çoğalır, çocuktan sürgün vermesi azdır, bol kök sürgünü verir. Kış soğuklarına çok iyi dayanan huş, özellikle kuzey kutup bölgelerinin ağacıdır; İskandinav ülkelerinde en çok bulunan geniş yapraklı orman ağacı odur; Kanada'da da yaygındır. Hafif yapraklıdır ve çok ışık sever. Belli alanlarda, özellikle silisli topraklarda yeti-

şir; baltalık ve korulu-baltalık ormanlarında oldukça bol bulunur. 3-4 yaşlarına kadar kahverengi, pütürsüz ve parlak olan kabuğu, gümüşi bir beyazlık alır, sonra yaşlı ağaçlarda esmerleşerek çatlaklaşır. Türkiye'de huşun üç türü yetişir: Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu'da siğilli huş (*Betula verrucosa* ya da *B. alba*, *B. pandula*), Doğu Anadolu'da tüylü huş (*B. pubescens* ya da *B. litwinowinii*) ve Artvin yöresinde kızılağaç yapraklı huş ya da hatıla huşu (*B. medwediewi*).

HUŞ TAVUĞU a. Zool. Kafkasya'da dağlarda yaşayan kuş. (Siyah tüylüdür. Taneler ve filizlerle beslenir. Bil. a. *Lyrurus mlokosiewiczi;* sülüngiller familyası; uzunluğu 50 cm.)

HÛŞE a. (ar. *ḫūşe*). *Esk.* **1.** Başak. **—2.** Salkım. **—3.** *Hûşe-i engür,* üzüm salkımı. ‖ *Hûşe-i hurma,* hurma salkımı.
—Esk. gökbil. *Hûşe-i çarh, hûşe-i sipihr,* Sünbüle, Başak burcu.

HÛŞEÇİN sıf. (fars. *ḫūşe* ve *çīn'* den *ḫūşe-çīn*). *Esk.* Tarlada artık başları toplayan: *"Hûşe-çin olmaya çıkmış belli / Semt-i re'sinde güneş pür-feverân / Ediyor neşr-i şuâ-ı miran"* (Tevfik Fikret).

HUŞENG, eski pers mitolojisinde, evrensel monarşinin kurucusu ve Zerdüşt yasasının ortaya çıkışından önceki Pişdadi hanedanının ilk hükümdarı. Fravak'ın oğluydu. Fravak ise Siyamek'in, o da Maşya'nın, Maşya da Gayomert'in oğluydu. Mazana'nın iblisleriyle savaştı.

HUŞENG ŞAH GURİ (öl. 1435), Guri soyundan Malva sultanı (1405-1435). Ülkesi bir ara Gucerat hükümdarı Muzaffer I'in eline geçtiyse de yeniden tahtına döndü. Yaptığı akınlarla Gond eyaletini fethetti; Gucerat, Dekkan, Delhi sultanlarıyla savaştı. Ölümünden sonra büyük oğlu Gazni Han, Muhammet Şah unvanını alarak hükümdar oldu.

HUŞGİLLER a. En çok Kuzey yarıkürede yetişen ve kışın yapraklarını döken ağaç ya da ağaççıklar familyası (Bil. a. *betulaceae.*)
—ANSİKL. Huşgillerde çiçekler bireşeylidir: erkekler sarkık tırtılsılar, dişiler yalın ya da başağımsı tırtılsılar halinde bir arada bulunur. Küçük ceviz biçimindeki meyveler birbirine kaynamış bürgü yaprakçıklarıyla çevrilidir. Belli başlı cinsleri: gürgen, huş, kızılağaç, fındık, ostriya (topu topu 6 cins ve yüz kadar tür).

HUŞİ, Romanya'da kent, Moldavya'da, Prut yakınında, Yaş'ın G.-D.'sunda; 22 000 nüf. Prens Büyük Stefan III'ün girişimiyle 1491'de yapılan katedral ve saray.

HU Şİ ya da **HU SHİ,** çinli yazar (Şanghay 1891 - Taipei 1962). 1910-1917 arasında ABD'de yükseköğrenim gördü. Halk edebiyatının *(baihua)* en önemli savunucularından biri olan Hu Şi 4-Mayıs (1919) akımının temel kurallarını oluşturan bildiriyi kaleme aldı. Şüeihu cuan ile Honglou mıng üstüne yaptığı araştırmalar eski halk edebiyatını ön plana çıkardı. Pekin Üniversitesi'ndeki profesörlük ve Washington'daki Çin büyükelçiliği görevlerindeyken çağdaş çin edebiyatının oluşmasında ve dışa açılmasında büyük rol oynadı.

HUŞİEN → RESSAM KÖYLÜLER.

HUŞK sıf. (fars. *ḫuşk*). *Esk.* **1.** Kuru: *"Böyle germâde ki deryâları huşk etti hevâ"* (Nef'i, XVII. yy.). **—2.** İşe yaramaz, faydasız. **—3.** Kaba; soğuk; zalim; görgüsüz. **—4.** Sade, boş, yalnız; saf. **—5.** *Huşk -âhur,* kıtlık yılı. ‖ *Huşk-can,* bilgisiz beceriksiz. ‖ *Huşk-leb,* susamış, dudağı kurumuş. ‖ *Huşk-magz,* boş kafalı. ‖ *Huşk -nihad, huşktıynet,* merhametsiz, acımasız. ‖ *Huşk-pey,* uğursuz. ‖ *Huşk-sal,* kuraklık, kıtlık yılı. ‖ *Huşk-ser,* beyinsiz, ahmak, kaçık. ‖ *Huşk u ter,* kuru ve yaş; iyi ve kötü; kara ve deniz

—Esk. tıp. *Huşk-rişe,* ciltteki bir yerin kangren olarak kabuk bağlaması.

HUŞKİ a. (ar. *ḫuşk* ve *-ī*'den *ḫuşkī*). *Esk.* Kuruluk, kabızlık.

HÛŞMEND sıf. (fars. *hūş* ve *-mend'*den *hūşmend*). *Esk.* Akıllı, anlayış sahibi olan.

HÛŞMENDAN çoğl. a. (fars. *hūşmend'* in çoğl. *hūşmendān*). *Esk.* Aklı başında olanlar.

HÛŞMENDANE be. (fars. *hūş, -mend* ve *-āne*'den *hūşmendāne*). *Esk.* Akıllıca, akıllı bir biçimde.

HÛŞMENDİ a. (fars. *hūşmend* ve *-ī*'den *hūşmendī*). *Esk.* Akıllı olma, akıllılık.

HUŞU, -u a. (ar. *ḫuşū'*). **1.** Alçakgönüllülük, tevazu. **—2.** İsl. Tanrı'ya sessizlik ve sükûnet içinde saygı ile boyun eğme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İslam dininde kulun bütün eylemlerini Tanrı'nın hoşnutluğunu gözeterek yapması, özellikle dünyasal kaygı ve düşüncelerden arınarak kendisini tümüyle Tanrı'ya vermesi gerektiğine inanılır. Kuran'da Müminun suresinin ilk ayetlerinde kurtuluşa erenlerin belli başlı nitelikleri sayılırken en başta huşu niteliğine yer verilerek "onlar namazlarını huşu içinde kılarlar" denilir. Bu nedenle, başta sufiler olmak üzere hemen bütün islam bilginleri, ibadetleri Tanrı'ya karşı huşu içinde yapmanın, biçimsel koşullardan daha önemli olduğunu belirtirler.

HUŞUNET a. (ar. *ḫuşūnet*). *Esk.* **1.** Sertlik, kabalık, katılık: *"...ne kadar şiddet ve huşunetle emretmeyip de katiyet ile emrederlerse..."* (H. C. Yalçın). **—2.** *Huşunet -amiz,* sert, kaba. ‖ *Husunet-i libas,* elbisenin sertliği. ‖ *Huşunet-i mizac,* mizaç sertliği. ‖ *Huşunet-i tabiat,* tabiat sertliği.

HUŞUNETLİ sıf. (ar. *ḫuşūnet*'ten). *Esk.* Sert, kaba, katı olan.

HÛŞYÂR ya da **HÜŞYÂR** sıf. (fars. *hūş* ve *yār*'dan *hūş-yār*). *Esk.* Aklı başında olan: *"Zaman gelir bu gönül hûşyâr olur giderek"* (Nedim, XVIII. yy.).

HÛŞYÂRANE ya da **HÜŞYÂRANE** be. (fars. *hūş-yār* ve *-āne*'den *hūş-yārāne*). *Esk.* Akıllı olan yaraşır biçimde, akıllıca.

HÛŞYÂRİ ya da **HÜŞYÂRİ** a. (fars. *hūş-yār* ve *-ī*'den *hūş-yārī*). *Esk.* Akıllılık, akıllı olma.

HÛT a. (ar. *ḥūt*). *Esk.* Büyük balık.
—Esk. gökbil. Balık burcu.

HÛTAM a. (ar. *ḥutām*). *Esk.* **1.** Kuru ot, kabuk ve saman kırıntıları. **—2.** Boş ve değersiz şeyler. **—3.** *Hutâm-ı dünya,* dünyanın geçici malı, mülkü.

HUTAME a. (ar. *ḥuṭame*). *Esk.* Cehennemin beşinci katı. (Gayya kuyusu'nun bulunduğuna inanılan yer.)

HUTAYE, asıl adı **Cervel bin Avs,** arap şair (öl. 650). Muhadrem (cahiliye döneminde doğup islam döneminde yaşayan) şairlerdendir Müslüman olmakla birlikte dinine pek bağlı kalmadığı gibi Ebubekir döneminde (632-634) ridde (islamdan dönüş) hareketini katıldı. Yaşamını, dilenerek ya da kendisini koruyanlara övgü şiirleri yazıp karşılığında aldıklarıyla sürdürdü. Güçlü bir şair olarak kabul edilir. Kendisinden sonra gelenler ondan övgü ile söz ederler. *Divan*'ı es-Sükkeri'nin şerhi ile birlikte basıldı (Kahire, tarihsiz).

HUTBE a. (ar. *ḫuṭbe*). Cuma ve bayram namazlarında hatibin minderden yaptığı konuşma.
—ANSİKL. Cuma namazlarında hutbe okunması farz, bayram namazlarında ise sünnettir. Bu nedenle herhangi bir nedenle hutbesiz bayram namazı kılınabilirse de cuma namazı kılınamaz. Hutbe, cumada namazdan önce, bayramlardaysa namazdan sonra okunur. Hutbe okuyana hatip*, hutbenin okunduğu yüksekçe yere minber* denir. Allah'ın adının anıldığı ve O'na saygının dile getirildiği sözcüklerle hutbenin farzı (rükûn) gerçekleştirilmiş olursa da sünnete uygun bir hutbe iki bölümden oluşur: müezzin ezan okurken minbere çıkan hatip, ezandan sonra ayağa kalkarak cemaate yüzü dönük olarak birinci hutbeye başlar. Bu bölümde Allah'a hamd, Hz. Muhammet'e salat ve selam ile Kuran'dan bir ya da birkaç ayet okur. Sonra, dinsel toplumsal, ahlaksal vb. herhangi bir konuda cemaati aydınlatıcı bir konuşma yapar. Hutbede konuşmayı fazla uzatmamak, kişisel görüşlere değil, Kuran'a ve hadislere dayanmak gerekir. Birinci hutbenin bitiminden sonra kısa bir süre yerine oturan, hatip, daha sonra ikinci hutbe için ayağa kalkar. Birinci hutbede olduğu gibi Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salat ve selamdan sonra ayetler ve dualar okur. Bu hutbenin de kısa tutulması, birinci hutbeye göre daha alçak sesle okunması sünnettir.

HUTBEHAN a. (ar. *ḫuṭbe* ve fars. *ḫᵛan*'dan *ḫuṭbeḫᵛān*). *Esk.* Hutbe okuyan.

HUTCHESON (Francis), ingiliz filozof (Drumalig, Kuzey İrlanda, 1694 - Glasgow 1746). Dublin'de bir okul açtı. İnsanda hem ahlaksal, hem de estetik bir duygunun var olduğunu öne sürdü. En önemli yapıtı *System of Moral Philosophy*'dir (Ahlak felsefesi sistemi) [1755].

HUTCHİNSON, ABD'de (Kansas) kent, Great Plains (Büyük Ovalar) bölgesinde, Arkansas kıyısında; 36 900 nüf. Tuz yatakları. Buğday pazarı. Bir petrol bölgesinin merkezi.

HUTCHİNSON (*sir* Jonathan), ingiliz cerrah (Selby, Yorkshire, 1828 - Haslemere, Surrey, 1913). Londra Üniversitesi'nde cerrahi profesörüydü. 1889'da Royal College of Surgeons'ın başkanı oldu, deri hastalıklarını ve frengiyi inceledi; soydan geçen frenginin biçim bozukluklarını ve anormalliklerini tanımladı.

Hutchinson dişi, doğuştan frengide gözlenen, biçimsiz, küçük, kirli gri renkte diş. Biçim bozukluğu en çok üst orta kesicilerde olur ve bunların yerlerinde burkulup birbirinden ayrılarak aşağıya doğru eğilmelerine yol açar. Serbest kenar yarımay şeklinde kertiklenir (dişli diş) ve boyun kısmına göre daralır (tornavida diş).

Hutchinson üçlüsü, doğuştan frengide birlikte görülen üç belirti: diş bozukluğu (Hutchinson dişi), göz lezyonları (iki yanlı keratit) ve işitme bozuklukları (labirent sağırlığı).

HUTCHİNSON (John), ingiliz botanikçi (Blindburn, Northumberland, 1884 -Kew, Surrey, 1972). Çiçekli bitkiler için, özellikle çiçek organının gittikçe yalınlaştığı ve kapalıtohumlu bitkilerin çift kökenli olduğu (biri özellikle otsu türleri, öteki odunsu türleri içeren iki şube) görüşüne dayanan yeni bir sınıflandırma sistemi önerdi.

HUTCHİNSON (Ann), amerikalı kadın dansçı (New York 1918). New York'ta müzikli güldürülerde dans etti. Dans yazısı alanına ilgi duyarak özellikle R. von Laban'ın sistemini inceledi. New York'ta Dance Notation Bureau'yu kurdu. Burada ve Jacob's Pillow festivali (Massachusetts) kapsamındaki University of the Dance'te ders verdi. G. Balanchine ile işbirliği yaparak onun koregrafilerinin büyük çoğunu yazıya geçirdi. *Labanotation* adlı incelemeyi yazdı (1954). Londra'ya yerleşince (1962), dans yazısı dersleri vermeye başladı. 1967'de ünlü cachucha*'nın (*le Diable boiteux* adlı baleden) yeniden kurgulanmasına katkıda bulundu. 1971'de Londra'daki Royal Academy of Dancing' de çalışmaya başladı.

HUTCHİNSONİT a. (ingiliz mineralog

siğilli ak huş (*Betula alba*)

A. *Hutchinson*'un adından). Miner. Doğal talyum ve kurşun arsenosülfür.

HUTEBA çoğl. a. (ar. *ḫaṭib*'in çoğl. *ḫuṭebā'*). *Esk.* Hutbe okuyanlar, hatipler: *"Bu sırada eimme ve hutebâ güruhundan bir takım cehele-yi âlem..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

HUTİA a. (isp. sözc.). Antil adalarında ve Bahama adalarında yaşayan, tıknaz gövdeli iri bir sıçana benzeyen bazı kemirgenlerin genel adı. (Bu genel ad çeşitli cinslerin üyelerini kapsar: ağaççıl *Capromys* cinsi; karada yaşayan *Plagiodonta;* bütün gündüzü kazdıkları yeraltı yuvalarında geçiren *Geocapromys*. Yerlilerin yediği hutiaların soyları çok azalmış, bazı türleri yok olmuştur. *Capromyidae* familyası.)

HUTİER (Oskar VON), alman general (Erfurt 1857 - Berlin 1934). Eşsiz bir kurmaydı. VIII., sonra XVIII. Ordu komutanı olarak Riga'da (1917) tahkimli cephelere karşı yeni bir saldırı yöntemi denedi. Bu yöntemi daha sonra da Picardie'de (mart -haziran 1918) uyguladı. Montdidier'de Debeney tarafından yenilgiye uğratıldı.

HUTT, Yeni-Zelanda'da ırmak. İkiz kent *Upper Hutt* ve *Lower Hutt* bu ırmağın vadisinde gelişmiştir; başkent Wellington'a yakın olmaları, bu yerleşmeleri, sanayi ve konut banliyöleri haline getirmiştir.

HUTTEL ya da **HUTTELAN.** Tar. coğ. Yukarı Amu Derya'nın sağ kıyısında Piyanç ile Vahş nehirleri arasında bölge. Batı'da Çağaniyan ve Vahş bölgeleri ile sınırlıdır. İslam öncesinde Huttel hükümdarları Huttelan Şah ya da Şir-i Huttelan diye anılıyordu. 751'de Araplar bölgeyi ele geçirdikten sonra bu unvanlar kalktı. Samaniler döneminde Huttel emirleri, bu hanedana bağlılıklarını bildirmek için hediyeler vermekle yetiniyorlardı. Daha sonra Gazneliler'in eline geçen bölge zaman zaman Karahanlılar'ın saldırılarına uğradı. X. yy.'da bölgenin başkenti, bugünkü Kulyab'ın (Kulab) güneyine düşen Hülbük'tü. Ancak, bölgedeki Helavend ve Munk kentleri daha büyüktüler. XI. ve XII. yy.'larda da burada bazı emirlerin hüküm sürdüğü görülmektedir. Nitekim bölge, XII. yy. ortalarında kendisine Behram-ı Gûr lakabını veren Ferruhşah adlı bir emirin egemenliğindeydi. XIV. yy.'da Huttel, Çağatay İmparatorluğu'nun dağılmasıyla ortaya çıkan küçük devletlerden biriydi. 1371/1372'de Huttel emiri Keyhüsrev, Harizm'le ilişkileri dolayısıyla Timur tarafından öldürüldü. Bundan sonra Huttel, Hisar bölgesine bağlandı ve timurlu emir Kunduz'un egemenliği altına girdi. 1505'te Özbekler'in egemenliğine giren bölge daha sonra "Kulab" adını aldı. XVIII. ve XIX. yy.'larda Buhara Hanlığı'na bağlanan ortaçağ Huttel bölgesi, günümüzde Tacikistan sınırları içinde yer almaktadır.

British Council

Aldous Huxley

HUTTEN (Ulrich VON), alman şövalye ve hümanist (Steckelberg şatosu, Fulda yakınında, 1488 - Ufenau adası, Zürich gölü üzerinde, 1523). İsrail düşüncesini yaydığı gerekçesiyle toplatılacak kitaplar konusunda Reuchlin ile Köln dominikenleri arasında çıkan anlaşmazlık sırasında *Reuchlin Streit* adlı yapıtı, sonra da *Epistolae obscurorum virorum*'u (DunkelmännerBriefe) [1515-1517] yazdı; bu yapıtlarda, Almanlar'ı Roma'nın himayesinden kurtulmaya ve İmparatorluk'ta reform yapmaya çağırıyordu. 1517'de imparator Maximilian I'den başşair unvanı aldı. Franz von Sickingen ile birlikte, Luther'e şövalyelerin desteğini sağladı ve onların askeri harekâtına katıldı. Şövalyelerin yenilerek Karl V'e teslim olmalarından sonra, Hutten sürgün edildi.

HUTTON (James), iskoçyalı kimyacı ve yerbilimci (Edinburgh 1726 - *ay. y.* 1797). Tıp doktoru oldu (1749), madensel alkaliyi buldu. *Theory of the Earth* (Yer kuramı) [1785] adlı yapıtında Werner ve neptüncülere karşı kayaların oluşumunu yanardağlara bağlayan volkan tezini savundu.

HUTTON (Charles), ingiliz matematikçi (Newcastle-on-Tyne 1737 - Londra 1823). Woolwich Harp akademisi'nde ders verdi (1772-1807), daha sonra da Royal Society üyeliğine (1774) ve bu kurumun sekreterliğine (1779-1783) seçildi. Yer'in ortalama yoğunluğunu hesapladı (1778), mermilerin hızı üstüne deneyler yaptı ve *Principles of Bridges* (Köprülerin ilkeleri) [1772] ve *Mathematical Tables* (Matematik cetvelleri) [1785] adlı yapıtları yayımladı.

HUTTWİL, İsviçre'de (Bern kantonu) komün, Bern'in K.- D.'sunda; 4 600 nüf. Halı. Besin sanayileri. Kereste sanayisi.

HUTULAR, Doğu Afrika'da, Burundi ve Ruanda'nın kalabalık halkı. Toprak kirası ödemek zorunda oldukları Tutsiler'in hegemonyası altına girdiler. Hutular, esas olarak darı, manyoka ve mısır ekimiyle geçinirlerdi. Aile sistemleri babayerli ve babasoylu bir klan örgütlenmesine dayanır. Hutular'ın özgürlüğe kavuşmaları Burundi'nin bağımsızlığından sonra (1962) gerçekleşti. Ortak yönetim denemelerine rağmen, Tutsiler'e göre üstün durumdadırlar. Etnik çekişmelerin ortaya çıkması, nüfusun Zaire ve Tanzaniya'ya göçmesine yol açan sistemli kıyımlarla sonuçlandı.

HUTÛN ya da **HUTÛNET** a. (a. *ḫutūn*, *ḫutūnet*). *Esk.* **1.** Kadın tarafından yakınlık, akrabalık. **—2.** Damat olma, damatlık. **—3.** Evlenme.

HUTÛNET → HUTÛN.

HUTUR a. (ar. *ḫuṭūr*). *Esk.* Hatıra gelme, hatırlama, akla gelme: *"Hiç bir vakit hâtır-ı âcizâneme hutûr etmemiş olan böyle bir temyiz bize isnat eylemek...."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

HUTÛT çoğl. a. (ar. *ḫaṭṭ*'ın çoğl. *ḫuṭūṭ*). *Esk.* Çizgiler, hatlar: *"...Hacer'in sarı saçlarını da bir demet hutut-ı ziyâ gibi savurarak...."* (H. Z. Uşaklıgil). *Hutut-ı mütelâsıka* (bitişik, birleşmiş çizgiler, hatlar). —Esk. topogr. *Hutut-ı şuaiyye usulü*, KUTUPSAL* YÖNTEM'in eşanlamlısı.

HUVEYN a. (ar. *ḫuveyn*). *Esk.* Gözle görülemeyecek kadar küçük canlı, hayvancık, mikrop.

HUVEYSEL a. (ar. *ḫuveyṣel*). *Esk.* Deri altında oluşan içi sulu, ufak kabarcık.

HUVEYTAT, Hicaz'ın kuzey taraflarında, Sina yarımadasında yaşayan kabile. Komşu kabilelere sık sık saldırılarda bulunan savaşçı Huveytatlar, 1877'de kazandıkları bir savaştan sonra Hutaymlar'ı vergiye bağladılar. Mısır hıdivi Mehmet Ali Paşa, Huveytatlar'ı armağanlar vererek yatıştırma yolunu denedi.

HUVVARİN. Tar. coğ. Şam'dan Humus ve Tedmür'e (antik Palmyra) uzanan yolların ortasında yerleşme. Yezit I'in oturduğu ve gömüldüğü yer olarak ünlüdür. Halife Abdülmelik bin Mervan zamanında arami kökenli hıristiyan Nebitler oturuyordu. Bu durum Mısır Memlukları'nın işgaline değin sürdü.

HUXLEY (Thomas Henry), ingiliz fizyolog (Ealing, Middlesex, 1825 - Londra 1895). Önce Kraliyet madencilik koleji'nde zooloji profesörü, sonra Londra Kraliyet cerrahlık koleji'nde fizyoloji ve karşılaştırmalı anatomi profesörü oldu. Darwin'in dostuydu. Evrim kuramını bütün gücüyle savundu. Uygulamalı biyoloji öğretiminde bir öncü rolü oynadı. Başlıca yapıtları: *The Oceanic Hydrozoa* (Okyanus hidraları) [1858], insanın antropoid maymunlarla benzerliklerini ortaya koymaya çalıştığı *Evidence as to Man's Place in Nature* (İnsanın doğadaki yeriyle ilgili kanıtlar) [1891], vb. Ayrıca, eğitimbilim bakımından bir berraklık örneği olan, tatlısu istakozları (kerevit) üzerine bir monografisi vardır.

HUXLEY (*sir* Julian Sorell), ingiliz biyoloji bilgini (Londra 1887 - *ay. y.* 1975). T. Henry Huxley'in torunu. Londra King's College'da zooloji profesörlüğü yaptı (1925-1927), Londra Zooloji derneği sekreteri oldu (1935-1942), Unesco'nun ilk genel müdürüdür (1946-1948). Evrim sorunu ve zooloji eğitimiyle ilgilendi. Yapıtları: *Essays of a Biologist* (Bir biyoloji bilgininin denemeleri) [1923], *The Science of Life* (Yaşamın bilimi) [1931], *Evolution, the Modern Synthesis* (Evrim, modern bireşim) [1942], *Soviet Genetics and World Science* (Sovyet genetiği ve dünya bilimi) [1949], *Evolution in Action* (eylem içinde evrim) [1952], vb.

■ **HUXLEY** (Aldous), ingiliz yazar (Godalming, Surrey, 1894 - Los Angeles 1963), öncekinin kadeşi. Eton'da ve ardından Oxford'da okudu. Hindistan, İtalya, Fransa ve Amerika'ya yolculuklar yaptı. Görme yetisini büyük ölçüde yitirince, tıp öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. İmgeciliğin çekiciliğine kapıldı (*The Defeat of Youth*, 1918; *Leda;* 1920), ama şiirleri açıklıktan yoksundu. *Crome Yellow* (1921), *Mortal Coils* (1922), *Ses* sese karşı* (Point Counter Point) [1928], *Music at Night* (1931) gibi yapıtları nedeniyle, haksız yere, maddesel yaşamla ilişkisini kesmiş bir aydın biçiminde tanındı: aslında bütün tutkusu, insan zekâsının işleyişini kavramaktı ve deneyselci romancılığı, Lawrence ya da Woolf'un yanında ne denli soyut görünürse görünsün, bir anlama isteğini yansıtıyordu; bu istek, savaşlarla altüst olmuş bir aydınlar kuşağının sezgisel mitlere ve anlaşılabilme tutkusuna ters düşüyordu. *Yeni* dünya* (Brave New World) [1932] yalnızca karşı ütopyaların en parlağı değil, aynı zamanda kehanete en dayalı olanıdır. Yazar, bu yapıtında, saldırganlığın yükselmesinin ardında, özenli bir teknisyen uygarlığının gelişeceğini ve psikobiyolojinin, bu uygarlığın yetkesini oluşturacağını öngörür. *Eyeless in Gaza*'da (1936) ve uyuşturucular üzerindeki denemelerinde (*Sezgi kapıları* [The Doors of Perception], 1954), ruhsal açıdan Blake'e, teknik açıdan da meskaline dayanır. İktidar (*Grey Eminence*, 1941) ve cinlenme (*The Diables of Loudun* [Loudun şeytanları], 1952) üzerine yazdığı incelemelerle savaş hakkındaki düşüncelerini belirtti. Daha sonra, hippi alt kültürünün ortaya çıkmasını sağlayan psikedelizmle (*Ada** [İsland], 1962; *The Politics of Ecology* [Çevrebilim siyasetleri], 1963; Moksha, 1976) ilgilendi.

HUXLEY (Andrew Fielding), ingiliz nörofizyolog (Hampstead, Londra yakınında, 1917), Aldous Huxley'in üvey kardeşi. University College'da (Londra) fizyoloji profesörü Hodgkin ile işbirliği yaparak daha çok sinir akımıyla ilgili olaylar üstünde çalıştı. (1963 Nobel fizyoloji ve tıp ödülü'nü Eccles ve Hodgkin ile paylaştı.)

HUY a. (fars. *ḫūy*, *ḫū*) **1.** Yaradılıştan gelen özellik; tabiat, mizaç: *Yüzü güzel olacağına huyu güzel olsun. Bu huyu babasına çekmiş.* **—2.** Sürekli yinelendiği için vazgeçilemez bir durum almış alışkanlık: *Onu parmak emme huyundan bir türlü vazgeçiremedik.* **—3.** *Bir şeyi huy edinmek*, onu alışkanlık durumuna getirmek: *Bunu da yeni huy edindi, ikide bir göz kırpıyor.* ‖ *Huyu huyuna, suyu suyuna*, iki kişinin her yönden birbirine denk olduğunu vurgulamak için söylenir. ‖ *Huyu suyu*, bir kimsenin mizacı, davranış ve görüş özellikleri: *Huyunu suyunu bilmediğin herkesle arkadaş olma.* ‖ *(Bir kimsenin) huyuna suyuna gitmek*, bir kimsenin alışkanlıklarına, istek ve görüşlerine uygun biçimde davranmak, onu kızdırıp ürkütecek davranışlardan kaçınmak.
—*Esk.* Eklendiği sözcüğe "huylu", "yaradılışlı", "mizaçlı" anlamı kazandırır: *bed-huy* (kötü huylu), *divane-huy* (deli mizaçlı), *dürüst-huy* (dürüst yaradılışlı), *hoş-huy* (hoş yaradılışlı), *melek-huy* (melek yaradı-

lışlı), *nik-huy* (iyi huylu), *pakize-huy* (soy yaradılışlı), *sitize-huy* (hırçın yaradılışlı), *tünd-huy* (sert mizaçlı). || *Huy-gerde* ya da *huy-kerde*, bir şeye alışmış.

HÛY a. (fars. *hûy*). *Esk.* **1.** Ter. **—2.** *Hûy-efşan*, ter saçan, terleyen.

HUY, hollandaca **Hoei,** Belçika'da kent, Liège ilinin *arrondissement* merkezi, Meuse ırmağı kıyısında; 17 500 nüf. XIV-XVI. yy.'da yeniden yapılan Notre-Dame kilisesi (mahzen [XI. yy.]; kutsal eşyalar) ve başka anıtlar. Manastırda (XVII. yy.) komün müzesi (XIII. yy.'dan kalma çarmıha gerilmiş İsa). Dökümevi. Alman toplama kampı (1941-1944). —*Huy arrondissement*'ı, 17 komün; 88 600 nüf.

HU YAOBANG, çinli siyaset adamı (Hunan'da, resmi olarak 1915'te - Pekin 1989). 1933'te Komünist gençlik merkez bürosu üyesi oldu. Uzun Yürüyüş'ten sonra, Yınan'da japon karşıtı siyasi ve askeri kolejde okudu. 1941'den 1949'a kadar ordunun çeşitli siyasi bölümlerinin yönetiminde görev aldı. Sıçuan'ın kurtuluşuna katıldı, bu eyaletin siyasi komiseri oldu. 1957'de Gençlik derneği sekreterliğine atandı. Kültür devrimi sırasında Liu Şaoçi'nin yakını olmakla suçlandı, kırsal kesime sürüldü, iki yıl evinde gözetim altına alındı. 1972'de Dıng Şiaoping'in yanında yeniden ortaya çıktı. 1975'te Bilimler akademisi'ni yeniden örgütlemek ve Kültür devrimi sırasında gözden düşen aydınları saygınlıklarına kavuşturmakla görevlendirildi. Kısa sürede Dörtler çetesi' nin şüphesini çekti ve nisan 1976'da, Tien'anmın olaylarından sonra, Dıng Şiaoping ile birlikte yeniden gözden düştü. Ağustos 1977'den başlayarak, partinin XI. kongresi sırasında Merkez komitesi üyesi seçildi, daha sonra, aralık 1978'de siyasi büroya girdi. Şubat 1980'de parti genel sekreteri oldu, haziran 1981'de Hua Guofıng'ın yerine başkanlığa getirildi, daha sonra, XII. Kongre sırasında bu görevin kaldırılması üzerine (eylül 1982) yeniden genel sekreter oldu. Parti örgütünü aşırı sol eğilimlerden, fırsatçılardan temizlemek için çalışacak komitenin başkanı oldu (ekim 1983). Partideki yolsuzluklara karşı kampanya başlattı (ocak 1986). 1986 sonunda Şanghay'da başlayan ve ülkenin bazı kentlerinde başgösteren öğrenci gösterileri, parti kademelerinde liberalleşme hareketine karşı tepkilere neden olunca olaylardan sorumlu görülen Hu, parti merkez komitesi politbürosu önünde özeleştiri yaptıktan sonra genel sekreterlikten istifa etti (ocak 1987).

HUY CÂN, asıl adı **Cu Huy-Cân,** vietnamlı şair (Ha Tinh, Nghê Tinh ili, 1919). Yeni şiir akımı yandaşlarındandır. 1940 yılında, romantizmden esinlenerek yazdığı *Lua thiêng* adlı ilk şiir kitabıyla ünlendi.

HUYGENS (Constantijn), hollandalı şair ve diplomat (Lahey 1596 - *ay. y.* 1687), Christiaan Huygens'in babası. Gerçek bir "homo universalis" olan Huygens, önce, Donne'ın etkisiyle bir fars (*Trijntje Cornelis*, 1653) yazdı. Birçok dilde şiirler yazan bir şair, mimar ve müzikçiydi. Yaptığı uluslararası yazışmalar bunu kanıtlamaktadır. Anlatımda özlülüğü örnekleyen yeni latin türü epigramlarıyla hollandaca yazdığı şiirleri (*Korenbloemen* [1658] adıyla yeni baskısı yapıldı) *Otiorum libri sex* (1625) adlı kitabındadır.

HUYGENS (Christiaan), hollandalı matematikçi ve gökbilimci (Lahey 1629 - *ay. y.* 1695), Constantijn Huygens'in oğlu. Öğrenimini Leiden ve Breda üniversitelerinde yaptı. Geometri üzerine yapıtlar yayımladıktan sonra fiziğe yöneldi ve bir duvar saati icat etti. 1663'te, Londra Royal Society'ye kabul edildi. En önemli çalışmalarını, 1680'e kadar kaldığı Paris'te yaptı.

1656'da, *De ratiociniis in ludo aleae* adında, olasılık hesabını kapsamlı biçimde ele alan ilk yapıtı yazdı. Açanlar ve açılanlar kuramını ortaya attı; burada eğrilik merkezlerini belirleyerek çevrim eğrisinin özdeliklerini açıkladı, sarmaşık eğrisinde düzeltme yaptı ve zincir eğrisi problemini çözdü. Gökbilim alanında, günümüzde hâlâ kullanılan, Huygens gözmerceği adıyla tanınan ve renkser sapınca yol açmayan bir mercek takımı yaptı. Gök dürbünlerinin uzunluğunu iki katına çıkararak büyütme gücünü çok yükseltti. Huygens, bu gelişmeler sonucu Satürn'ün halkasıyla birinci uydusu Titan'ı (1665), Mars'ın dönmesini ve dönemini buldu, Orion bulutsusunu gözlemledi. Yıldızların, bir olasılıkla canlı bulunan gezegenlerle çevrili, son derece uzak başka güneşler olduğunu ilk söyleyen de odur. Yer ile Güneş arasındaki uzaklığın, Yer çapının 12 543 katı olduğunu tahmin etti; bu değer günümüzde bulunan değerden yalnızca % 7 oranında farklıdır. Ama en ilgi çekici buluşlarını fizikte, özellikle mekanik ve optikte yaptı. Louis XIV'e adadığı *Horologium oscillatorium* adlı yapıtında (1673) maddesel sistemlerin dinamiğinin ilk açılımı olan bileşik sarkaç kuramını ortaya attı. Eşzamanlı basit sarkacın varlığını, tersinir sarkaçta, salınım ve asılma eksenleri arasındaki karşıtlığı buldu. Saat hareketinde sarkacı düzenleyici olarak kullandı, ko! saatleri için sarmal bir yayın kullanımını önerdi. 1657'de maşalı eşapmanı tasarladı; bir sarkacın tam eşzamanlı olması için izlemesi gereken eğriyi belirledi. Ayrıca merkezkaç kuvvet kavramını (1673) ve etkin kuvvetler kuramını ortaya attı, eylemsizlik momentinin tanımını yaptı. 1669'da, devinim miktarının ve etkin kuvvetin korunumunu gözleyerek darbe probleminin çözümünü buldu. *Traité de la lumière* (Işık üzerine inceleme) [1678] adlı yapıtını Fransa'da kaldığı sırada yazdı. Bu çalışma daha sonra Leiden'de 1690'da yayımlandı ve doğa felsefesine değinen *Discours sur la cause de la pesanteur* (Yerçekiminin nedeni üzerine konuşma) adlı çalışma bunu izledi. Huygens, *Traité de la lumière*' de, ışığın, çok ince esnek bir maddesel ortam olan esirin titreşimlerinden oluştuğunu öne süren bir dalga kuramını benimsedi. Sözkonusu titreşimler bu ortamda, madde taşınımı olmaksızın sonlu bir hızla yayılıyordu. Huygens kendi adını alan temel ilkeyi ortaya attı: her titreşim merkezi, küresel bir dalga yayar ve bu dalganın her noktası da aynı etkiyi gösteren bir titreşim kaynağıdır. Huygens, yansıma, kırılım ve hatta Erasmus Bartholin'in 1669'da bulduğu İzlanda spatındaki çift kırılımı da aynı şekilde açıkladı. Ama parçacık kuramları karşısında, ışığın doğrusal yayılımı üzerine doyurucu bir açıklama getiremedi. Bu başarısızlığın nedenlerinden biri, Fresnel'e kadar gelen fizikçilerin çoğu gibi, titreşimlerin boyuna yayıldığına inanmasıydı. Huygens'te dalga kavramı hâlâ belirsizdi.

Birçok alanı kapsayan önemli çalışmaları arasında en önemlisi Denis Papin ile birlikte ilk ateşli, içten yanmalı makineyi (barutun yanması) yapmasıdır. Huygens, pratik gerçekleştirmelere ulaşmamış da olsa, bu gibi makinelerin sanayide değerli bir enerji kaynağı olabileceğini öngördü.

Huygens modern bilimsel anlayışın ilk gerçek temsilcisidir. Bunu iki açıdan başardı: özellikle, deneyci bir fizikçi olarak daha çok yaratıcısı olduğu aletleri kullanıp niteliği yüksek gözlemler yaptı; kuramcı olarak değişik sarkaç tiplerinin devinimlerini hesaplayıp, cisimlerin boşlukta düşüşü yasasını Galilei'den daha doyurucu biçimde formülleştirdi ve mekanikte, optikte, doğa bilimlerinde matematik kullanımını büyük ölçüde geliştirdi.

Huygens ilkesi. Opt. Bir sarsıntı sonucu ulaşılan noktaları ikincil kaynak olarak göz önüne alıp titreşimlerin yayılma mekanizmasını çözümleme.

Huygens teoremi. Geom. ve Fizs. mekan. Maddesel bir S sisteminin, bir Δ_1 doğrusuna göre eylemsizlik momentinin, S nin, kendi eylemsizlik merkezince çizilen Δ_0 koşuturna göre eylemsizlik momenti ile S nin M kütlesi ve iki doğru arasındaki $a = d(\Delta_0, \Delta_1)$ uzaklığının karesinin çarpımının toplamına eşit olduğunu ileri süren teorem:

$$I_{\Delta_1} = I_{\Delta_0} + M \cdot a^2.$$

HUYGHE (René), fransız estetikçi ve sanat tarihçisi (Arras 1906). Collège de France'ta plastik sanatlar psikolojisi kürsüsü başkanlığına atandı. Çeşitli artistik düşünüş biçimlerini tanımlamaya ve bir ressamın yapıtının gelişmesine neden olan ruhbilimsel öğeleri belirlemeye çalıştı. *l'Art et l'Âme* (Sanat ve ruh) [1960], *Delacroix ou le Combat solitaire* (Delacroix ya da yalnız dövüş) [1964], *Formes et Forces* (Şekiller ve güçler) [1971], *De l'art à la philosophie* (Sanattan felsefeye) [1980], *les Signes du temps et l'art moderne* (Çağımızın özellikleri ve modern sanat) [1985], *Psychologe de l'art* (Sanatın psikolojisi) [1991], başlıca yapıtlarındandır. İki savaş arasında, fotoğraf karşılaştırmalarına önemli bir yer ayıran *l'Amour de l'art* dergisinin sanat yönetmenliğini yapan René Huyghe, ayrıca, bireşim niteliği taşıyan birçok yapıtı da yönetti; bunların başlıcaları şunlardır: *Histoire de la peinture contemporaine* (Çağdaş resmin tarihi) [1934], *l'Art et l'Homme* (İnsan ve sanat) [1958-1961], *l'Art et le monde moderne* (Sanat ve çağdaş dünya) [1970, Jean Rudel ile birlikte]. (Fr. akad., 1960.)

HUYLANDIRMAK → HUYLANMAK.

HUYLANMA a. Huylanmak eylemi. —Zootekn. Atların kullanım sırasında sinirlenmesi. (Bazı atlar koşum takımları takılırken, kolanları sıkılırken, arabaya koşulurken huylanır. Hatta kimisi dizginler sırtına değince ya da araba oku omuzuna dokununca bile huylanır. Derileri çok duyarlı olan bu hayvanları soğuk suyla yıkamak ya da en iyisi derilerini veteriner hekimin vereceği ilaçlarla oğuşturmak gerekir. Kırbaçlamak ya da başka türlü cezalandırmak hiçbir fayda vermez, hatta daha tehlikeli olur.)

HUYLANMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, bir şeyden, bir kimseden, bir davranıştan vb. rahatsız, tedirgin olmak; endişelenmek, işkillenmek: *Saçımla oynama huylanıyorum. Bir kimsenin bakışlarından huylanmak. Onun oraya sık sık gidip gelmesinden huylanıyorum, bir şeyler çeviriyor olmasın.* **—2.** Bir hayvan sözkonusuysa, herhangi bir nedenle ürkmek, huysuzlaşmak: *Kolay kolay huylanan bir at değildir, korkmadan binebilirsin.*

◆ **huylandırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi huylandırmak*, onun tedirginlik, rahatsızlık duymasına, işkillenmesine neden olmak: *Bu tavırları beni huylandırıyor.* **—2.** *Bir hayvanı huylandırmak*, onun ürkmesine, huzursuzlanmasına yol açmak: *Bu kadar yaklaşma, atı huylandıracaksın.*

HUYLU sıf. **1.** *Nit. sıf.* + *huylu*, yaradılışı belirtilen nitelikte olan kimse için kullanılır: *İyi huylu bir çocuk.* **—2.** Herhangi bir şeyden kolayca tedirgin olan kimse için kullanılır: *Amma huylusun, gece tek başına dönmekte korkulacak ne var?* **—3.** Çabuk sinirlenen, ürkek binek hayvanı için kullanılır: *Huylu bir at.*

HUYNH TİNH CUA, Paulus Cua denir, vietnamlı yazar (Ba Ria, Dông Nai ili, 1834 - 1907). 1865'te ilk vietnam gazetesi *Gia Dinh bao*'nun (*Gia Dinh* gazetesi) kurucuları arasında yer aldı. Kendisini ülkesinin kültürel mirasını korumaya adadı. Çağdaş vietnam edebiyatının yaratıcılarındandır.

HUYS (Pieter), flaman ressam ve gravürcü (Anvers 1519'a doğr. - 1584). Gravürcü olarak Yaşlı Bruegel ve Bosch'tan etkilendi. Daha sonra Plantin ile çalıştı. Bu-

x

Christiaan Huygens
Edelinck'in gravürü (ayrıntı)

L.L.

René Huyghe (1982'de)

Roger-Violett; Viollet kol.

Joris-Karl Huysmans

Keystone

Camille Huysmans (ekim 1937)

Peter Huyssens Anvers'de Sint-Carolus-Borromeus kilisesi

gün Anvers'de Mayer Van den Bergh müzesi'nde ve Louvre'da bulunan *Aziz Antonius'un şeytana karşı koyması* adlı tablosuyla "şeytanı konu alan" ressamlar arasında yer aldı.

HUYSMANS (Jacob), flaman ressam (Anvers 1633 - Londra 1696). Özellikle İngiltere'de çalıştı ve kraliçe Catherine'in birçok portresini yaptı (National Portrait Gallery).

HUYSMANSLAR, flaman ressamlar. —CORNELİS (Anvers 1648 - Mechelen 1727), Brüksel'de J. d'Arthois'nın öğrencisiydi, bol yapraklı ağaçları konu alan ve bugün Avrupa müzelerinde bulunan manzara resimleri yaptı. —JAN BAPTİST (Anvers 1654 - *ay y.* 1716), Cornelis'in kardeşi ve öğrencisi, iki ressam sık sık birbiriyle karıştırılır.

■ **HUYSMANS** (Georges Charles, **Joris -Karl** — denir), fransız yazar (Paris, 1848 - *ay. y.* 1907). Flaman kökenli bir aileden gelen yazar, Hollanda okulunun yarı karanlık, ışığı içeriden dışarıya vuran üslubunu yapıtlarında benimsemiştir. Çok sevmesine rağmen hiçbir zaman alışamadığı Paris yaşamı onu fantastik yapıtlar yazmasında büyük ölçüde etkiledi. Sözcüklerin, anlamlarının çok ötesinde güçleri olduğuna inanır ve çok çeşitli kaynaklardan kitaplar dolusu sözcükler derlerdi. İlk yapıtı nesir şiirler derlemesi *le Drageoir aux épices* (1874) ve onun ardından yazdığı roman *Marthe, histoire d'une fille* (1877), onu Zola ve natüralistlere yaklaştırdı. Bu tarihten sonra verdiği yapıtlarda gittikçe natüralizmden uzaklaşarak dekadanlarca benimsendi. Başyapıtı sayılan *À rebours* (1884) o güne dek var olmuş tüm edebiyat akımlarının reddi niteliğindedir. Yazında modern sanatı müjdeleyen, doğanın kabullenilemeyecek çarpıklıklarını incelikli yapaylıklarla törpüleyen "natüralist spiritüalizm" akımını geliştirdi. Okuyucularına Mallarmé, Villiers de L'Isle-Adam gibi gerçeküstücülüğün öncülerini tanıttı. Yapıtları arasında *En route* (1895), *la Cathédrale* (1898), *les Foules de Lourdes* (1906) sayılabilir. Çağdaşları tarafından hayranlıkla benimsenmiş yapıtlarına bugün, estetik anlayışından çok, yazarın zengin deneyimlerini yansıtmaları bakımından değer verilmektedir.

Loirat-Explorer

■ **HUYSMANS** (Camille), belçikalı siyaset adamı (Bilzen, Limbourg, 1871 - Anvers 1968). 1910'dan başlayarak Belçika Sosyalist işçi partisi milletvekili, 1905 -1921 arası II. Enternasyonal yürütme komitesi sekreteri oldu. Nisan 1922'de Berlin konferansı'na katıldı, Komünist enternasyonal'e bağlı partilerle sosyalist parti arasındaki kesin ayrılışta önemli bir rol oynadı. Milli eğitim bakanlığı (1925-1927; 1947-1949), 1954-1958 arası Meclis başkanlığı yaptı.

■ **HUYSSENS** (*kardeş* Peter), flaman mimar (Brugge 1577 - *ay. y.* 1637). Ülkesinde İsa topluluğu'nun başlıca mimarlarından biridir. Günümüzde etkinliği kalmamış olan Maastricht koleji'nin kilisesi flaman barok üslubunun ilk özgün anıtıdır (1606 -1614). Anvers'deki cizvit kilisesi (Sint-Carolus-Borromeus, 1615-1621) flaman barok üslubunun başyapıtıdır. Ayrıca Brugge'deki Sint-Walburge, Namur'daki St -Loup ve Gent'teki Sint-Pieters (1629 -1645) kiliselerini de o yapmıştır.

HUYSUZ sıf. **1.** Başkalarıyla iyi geçinemeyen, sürekli sorun çıkaran kimse için kullanılır; geçimsiz: *Ne huysuz adamsın, biraz anlayışlı olsana.* **—2.** Kolayca sinirlenen, ürken, zapt edilmesi güç hayvan, özellikle binek hayvanı için kullanılır: *Huysuz bir at.*

HUYSUZCA be. Huysuz bir biçimde: *Huysuzca davranmak.*

HUYSUZLANMA a. Huysuzlanmak eylemi.

HUYSUZLANMAK gçz. f. **1.** Bir kimse sözkonusuysa, başkalarını tedirgin eden davranışlarda bulunmak, huysuzca davranmak, huysuzluk etmek: *Bu çocuk niçin huysuzlanıyor?* **—2.** Bir hayvan sözkonusuysa, ürkek, sinirli hareketler yapmak.

HUYSUZLAŞMAK gçz. f. Huysuz bir duruma gelmek: *Yaşlandıkça huysuzlaşıyor.*

◆ **huysuzlaştırmak** ettirg. f. Huysuzlaşmasına neden olmak.

HUYSUZLAŞTIRMAK → HUYSUZLAŞMAK.

HUYSUZLUK a. **1.** Huysuz bir kimseye özgü davranış; bu davranışla kendini gösteren ruhsal durum: *Bu huysuzluğunun nedenini bir türlü anlayamıyorum.* **—2.** *Huysuzluk etmek,* huysuzca davranışlarda bulunmak.

HUYUL çoğl. a. (ar. *ḫayl*'ın çoğl. *ḫuyūl*). *Esk.* **1.** Atlar. **—2.** Atlı alaylar. **—3.** Kötülerden oluşan kalabalık, güruh.

HUYÛT çoğl. a. (ar. *ḫayṭ*'ın çoğl. *ḫuyūṭ*). *Esk.* İpler, lifler, teller: *Huyût-ı rakika* (ince lifler).

HUYUT → KAVAKBAŞI.

HUZAE BİN AMR, Arabistan'da Azd kabileler topluluğunun bir kolu. Kabile, Güney Arabistan'dan kuzeye doğru göç ederek Mekke civarına yerleşti. Kabilenin başında Amr bin Rebia bulunmaktaydı. O sırada Mekke ve Kâbe Curhum kabilesinin denetimindeydi. Aralarında çıkan savaşı Curhum kabilesi kaybetti ve iki kabile bir arada yaşamaya başladı. Amr'ın torunu Rebia bin Harise, Curhum kabilesinden olan Mekke valisinin kızı ile evlendi. Haccın kural ve törelerini yerine getirdi; Kâbe'ye putları ilk kez o yerleştirdi. Kâbe'nin yönetimi uzun yıllar Huzae kabilesinin denetiminde kaldı. Gittikçe güçlenen Kureyş kabilesi ile Kâbe'nin yönetimi için yaptıkları savaşı kaybeden Huzae kabilesi, Kureyş kabilesinin baskısına dayanamayarak Mekke'yi terk ederek dağıldı.

HUZEMAT çoğl. a. (ar. *ḫuzme*'nin çoğl. *ḫuzemat*). *Esk.* Huzmeler, ışınlar.

HUZİ a. *Müz.* Türk müziğinde bir makam. (Uşşak makamı içinde çargâh beşlisi kullanılmasına dayanır. Durağı dügâh [*la*] perdesidir.)

HUZİAŞİRAN a. *Müz.* Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Huzi makamına, hüseyniaşiran [*mi*] perdesi üzerindeki uşşak dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. Günümüze ulaşabilmiş başlıca örneği, bestecisi bilinmeyen bir peşrevdir.)

HUZİBUSELİK a. *Müz.* Türk müziğinde bir bileşik makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, huzi makamının, buselik dörtlüsü ya da beşlisiyle sona eren biçimi olduğu bilinmektedir.)

HUZİSTAN, bugün ortadan kalkmış yerel bir halkın adından türeyen ve bazen, halkının çoğunluğunu Araplar oluşturduğu için Arabistan diye de adlandırılan Mezopotamya ovasının İran bölümüyle Zagros'un G.-B. kenarına verilen ad. Başlıca kenti *Ahvaz.* Huzistan, petrol kuyuları ve bunlara bağlanan büyük sanayi ve liman merkezlerini (Abadan, Hürremşehr) kapsayan bir bölgedir. Yarı çöl iklimi, sulanan birkaç yöre (en önemlisi Dez'dir) bir kenara bırakılırsa, yalnızca, son derece az yağan yağmura bağımlı cılız bir tarıma olanak verir.

HUZME a. (ar. *ḫuzme*). Demet, ışın demeti.

—Akışkan. mekan. *Akışkan huzmesi,* bir kaptaki dar bir delikten çıkan sıvı ya da gaz püskürtüsü.

—Atom fiz. Bir vakum kabında eşit hızla yayılan atom ya da moleküllerden oluşmuş *(tekhızlı huzme)* koşut demet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. mat. DEMET'in eşanlamlısı.

—ANSİKL. Atom fiz. Bir atom ya da molekül huzmesi gerçekleştirmek için, incelenecek atom ya da moleküller uzun ve dar bir kanaldan oluşan bir hazne içine kapatılır; haznenin tek çıkış ağzı, ileri derecede boşluk yaratılmış bir kaba açılır. Hazne, moleküllerin çeperi terk ederek, çok düşük basınçlı bir buhar oluşturması için ısıtılır. Haznenin çıkış bölümüne eğik konumda hızla giren moleküller bu kanalın soğuk çeperine çarparak yapışır. Yalnızca hızları kanal doğrultusuna koşut olan moleküller hazneden çıkmayı başarır; bunlar kanaldan çıktıklarında artık hiçbir engelle karşılaşmaz ve doğrusal bir yörünge izleyerek huzmeyi oluşturur. Bir atom huzmesinin en önemli niteliği, huzmenin, hazneden çıkıp varacağı yere değin atomların halinin hiçbir çarpışmayla bozulmadan gözlenebilmesidir. Stern ve Gerlach'ın 1921'de yaptığı deneyler (→ GERLACH), Rabi'nin 1938'de manyetik çınlama olayı üstüne ilk gözlemleri ve Townes'ın 1955'te geliştirdiği ilk maser* atom huzmelerine dayanır. Atom huzmeleri kimi atom saatlerinde de kullanılır.

HUZMELİ sıf. *Esk.* Işık saçan (genellikle kendisinden önce gelen bir sıfatla birlikte kullanılır): *Uzun, bol huzmeli farlar.*

HUZÛ a. (ar. *ḫuzū'*). *Esk.* Alçakgönüllülük: *Hepsi huzû ve huşû içinde onu da dinlediler"* (Neyzen Tevfik).

—İsl. Kulun, Tanrı karşısındaki çaresizliğinin bilincine vararak O'na boyun eğmesi.

HUZUR a. (ar. *ḥuẓūr*). **1.** Her türlü kaygı ve endişenin ortadan kalkmasıyla ulaşılan ruhsal ve/ya da zihinsel rahatlık, erinç, dirlik: *Huzur içinde yaşamak. Huzura kavuşmak. Sınav sonuçlarını huzur içinde beklemek.* **—2.** Bir yerin sessiz, sakin olma niteliği; sükûnet: *Yaz bitmiş, kıyı kasabasının gürültülü neşesi, yerini derin bir huzura bırakmıştı.* **—3.** Bir kimsenin, bir kurumun önü, karşısı, katı: *Huzurunuzda konuşmaya cesaret edemiyorum. Sanık adalet huzuruna çıkarıldı.* **—4.** Hazır bulunma. (Karşt. GIYAP.) **—5.** *Esk.* Padişah katı: *Huzura çıkmak. Huzura kabul edil-*

mek. —6. *Huzur vermek*, rahat bırakmak, dirlik, gönül rahatlığı vermek: *Buraya geldik, ama burada da huzur vermiyorlar insana.* || *Huzurunu kaçırmak*, bir kimseyi tedirgin etmek, rahat bırakmamak.
—*Esk. Huzur-âver*, rahatlatıcı, rahatlık veren. || *Huzur ü sükûn*, rahatlık ve eminlik. || *Huzur-ı kalb*, gönül rahatlığı.
—Fels. *Huzur-ı külli*, Tanrı'nın her yerde hazır bulunduğuna inanan görüş (fr. *omnipresence* karşılığı olarak kullanılmıştır).
—Huk. *Hukuk hakkı*, kamu idarelerindeki bazı komisyon ve meclis üyeleriyle anonim ortaklık yönetim kurulu üyelerine, her toplantıya katılmalarının karşılığı olarak ödenen para, HUZUR ÜCRETİ de denir. (Esas sözleşmede aksine bir kural bulunmadıkça, anonim ortaklık yönetim kurulu üyelerine bir ücret verilir. Ücret miktarı sözleşmede belirlenmemişse, genel kurul tarafından saptanır.)
—Kur. tar. *Huzur dersleri*, Ramazan ayının birinci gününden başlanarak "mukarrir" denilen bilgin ya da bilginler tarafından, haftada iki kez padişah önünde verilen dersler. (Kuran'ın yorumlanmasını içeren bu derslerin Osman Gazi zamanından beri süregeldiği, Murat I döneminde ramazan ayına özgü bir uygulamaya dönüştürüldüğü bilinmektedir. Bazı kaynaklarda *huzuru hümayun* dersleri olarak da geçer.) || *Huzur mürafaası*, Arz odası'nda, sadrazam huzurunda Rumeli ve Anadolu kazaskerleri ile İstanbul, Eyüp, Galata, Üsküdar kadılarınca görülen davalara verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Huzur münadisi*, Bedesten'de padişahın da katıldığı, yüksek değerde malların satışının yapıldığı mezatın (Suk-ı sultani) tellallarına verilen ad.
—Sey. oy. *Huzur karagözü*, sarayda, padişah önünde düzenlenen gölge oyunu gösterisi.
—ANSİKL. Kur. tar. *Huzur mürafaası*. Şeri mahkemelerin verdiği kararlara yapılan itirazlar, haftada iki gün (çarşamba, cuma) toplanan huzur mürafaasında karara bağlanırdı. Cuma günleri kazaskerler, çarşamba günleri ise kadılar toplanırdı. 1834'te yapılan bir düzenlemeyle, dava günleri pazartesi ve perşembe olarak değiştirildi. Yine Mahmud II döneminde sadaret, başvekilliğe dönüştürülüp dahiliye nezareti de ona bağlanınca, huzur mürafaası şeyhülislam huzurunda görülmeye başladı. Mecelle'nin benimsenmesiyle bu tür davalara sivil mahkemelerin bakması kararlaştırıldı.

Huzur, A. H. Tanpınar'ın romanı (1949). Türkiye'de yaşanan uygarlık değişimini konu edinir. Geçmişin değerlerinin batı uygarlığıyla birleşebilecek yanlarını araştırır. Kahramanlarından edebiyat fakültesi asistanı, şair Mümtaz, romancının düşünce çizgilerini yansıtır; onun amcasının oğlu tarih öğretmeni İhsan ise yazarı birçok yönüyle etkilemiş Y. K. Beyatlı'yı hatırlatır. İkinci Dünya savaşı'nın ilanından önceki bir tek günün olayları çevresinde dönen roman geriye dönüşlerle Mümtaz'ın geçmişte yaşadığı aşkı sergiler. Bu ilişkiye İstanbul semtleri, Boğaziçi, doğa, sanat (mimari, özellikle de müzik) çerçeve oluşturur.

Huzur çıkmazı, Haldun Taner'in oyunu (1962). Bir lise öğretmeni olan Memnun Bey, ikinci eşi Zennube'ye karşı aşırı sevgi beslemekte, ama bu sevginin kadını bunalttığını, hatta kendisinden uzaklaştırdığını fark edememektedir. Gittikçe sinirleri bozulan genç ve güzel kadın, tedavi olmak için başvurduğu doktora yakınlık duymaya başlar. İlişkileri gelişir. Memnun Bey'in hiçbir şeyin farkına varmaması, kadını daha da rahatsız eder ve onu öldürmeye karar verir; ancak bardağına koyduğu zehiri yanlışlıkla kendisi içince hastaneye kaldırılır. Oyunda mutlak iyiliğin de bazen kötülüklere yol açabileceği görüşü savunulur. Yapıt, 1962-1963 döneminde Ankara Devlet ve İstanbul Şehir tiyatrolarında, 1970 - 1971 döneminde Ulvi Uraz tiyatrosu'nda oynandı.

HUZUREVİ a. Bakıma muhtaç yaşlı kimselerin barındırıldığı ve bakıldığı özel ya da resmi kuruluş.

HUZURİ Yusufelili, asıl adı **Ali Coşkun**, türk halk şairi (Yusufeli, Artvin, 1887 - *ay. y.* 1951). Tasavvufi şiirleriyle tanınan Keşfi Efendi'nin oğludur. On yıl medrese öğrenimi gördü. Şavşat'ta nüfus, Yusufeli'nde tapu memurluğu, Doğu Anadolu köylerinde imamlık yaptı. İki yüzü aşkın koşma ve güzelleme, otuza yakın destan, aruzla dört yüze yakın şiir yazdı. Zengin bir gözlem gücü, ince buluşlarla yüklü yergileri, İstanbul'u, gezdiği kentleri, toplum gerçeklerini yansıtan şiirleri vardır. Bazı şiirlerinde aruz veznini kullanmıştır.

HUZURKENT, İçel'in Tarsus ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 17 410 nüf. (1990). Belediye.

HUZURLU sıf. **1.** Kaygı ve endişeden uzak ruhsal ve/ya da zihinsel bir dinginlik içinde olan kimse için kullanılır; erinçli, rahat. —**2.** İnsanların huzur içinde oldukları bir yer, bir ortam için kullanılır: *Huzurlu bir iş ortamı.* —**3.** Huzur içinde geçen zaman için kullanılır: *Huzurlu bir yaşam.*

HUZURSUZ sıf. **1.** Huzuru olmayan, rahatsız ve tedirgin kimse, onun davranışı için kullanılır: *Huzursuz bir adam. Bugün biraz huzursuz gibisin. Huzursuz bir ses.* —**2.** İnsanların kendilerini rahatsız ve tedirgin hissettikleri bir yer, bir ortam için kullanılır: *Huzursuz bir ev. Huzursuz bir işyeri.* —**3.** Rahatsız ve tedirgin geçen zaman için kullanılır: *Huzursuz bir yaşam.*

HUZURSUZCA be. Huzursuz bir biçimde.

HUZURSUZLUK a. **1.** Tedirginlik, rahatsızlıkla kendini belli eden ruhsal durum: *İçimde bir huzursuzluk var.* —**2.** İnsanların kendilerini rahatsız, tedirgin hissettikleri bir ortamın durumu: *Her gittiği yerde huzursuzluk çıkarmak, huzursuzluğa neden olmak.*

HUZUZ çoğl. a. (ar. *ḥaẓẓ*'ın çoğl. *ḥuẓūẓ*). *Esk.* Sevinçler, zevkler, hazlar: *"Bir saltanat-serây-ı huzûz etti arzû"* (Y. K. Beyatlı).

HUZUZAT çoğl. a. (ar. *ḥuẓūẓ*'un çoğl. *ḥuẓūẓāt*). *Esk.* İnsanın hoşuna giden şeyler, hazlar: *"Kudemâ huzuzatı pek doğru olarak iki kısma ayırılırdı"* (H. C. Yalçın). *Huzuzat-ı nefsaniye:* nefse hoş gelen şeyler.
—Dil. Hazz'ın çoğulu olan huzuz'un çoğuludur.

HUZZÂR çoğl. a. (ar. *ḥāżır*'ın çoğl. *ḥuzzār*). *Esk.* Hazır bulunanlar, seyredenler: *Huzzâr-ı meclis* (mecliste hazır bulunanlar).

HUZZİYA, Hititler döneminde çeşitli kişilerin adı: —Hitit kralı, İ.Ö. 1600-1500 arasındaki kargaşa döneminde, Ammuna'dan sonra başa geçtiği sanılır. Boğazköy kazılarında onun adının ve sanlarının yazılı olduğu bir mühür bulundu. —Anitta metninde adı geçen Zalpa kralı. —Hattuşuli I'in (İ.Ö. 1640-1610) oğlu, Tappaşanda kenti yöneticisi. Yaşlıların kışkırtmasıyla babasına başkaldırdı ve görevden alındı.

HÜBEL, müslümanlıktan önce Kâbe'deki büyük putlardan biri. Bu putu Kâbe'ye ilk kez Hüzeyme bin Müdrike getirdiğinden *Hübel-i Hüzeyme* diye de anılırdı. Kinane kabilesinin olmakla birlikte Kureyşliler de ona taparlardı. Kureyşliler, Hübel'in kırılan sağ kolunun yerine, altından bir kol takmışlardı. Mekke'nin müslümanlar tarafından ele geçirilmesinden sonra öteki putlar gibi Hübel de ortadan kaldırıldı.

HÜBNERİT a. (fr. *hubnérite;* alman mineralog A. *Hübner*'in adından). Miner. Doğal manganez tungstat. (Kızıl renkli bu mineral monoklinik prizmalar biçiminde kristalleşir.)

HÜBSCHMANN (Heinrich), alman dilbilimci (Erfurt 1848 - Freiburg am -Breisgau 1908). Ermenice ve İran dilleri üzerine çalışmaları vardır: *Armenische Studien* (Ermenice incelemeleri) [1883]; *Die altarmenisch Ortsnamen* (Eski ermenice yer adları) [1904].

HÜBÛB a. (ar. *hubūb*). *Esk.* Esme, üfleme, üfürme: *Hübûb-ı riyah* (rüzgârın esintisi).

HÜBÛT a. (ar. *hübūṭ*). *Esk.* **1.** Aşağı inme. —**2.** Düşme. —**3.** Uyuşma. —**4.** *Hübût-ı Âdem*, Âdem peygamberin cennetten yeryüzüne inmesi. ||*Hübût-ı kuva*, hayat veren güçlerin azalması.

HÜCCAC çoğl. a. (ar. *ḥacc*, *ḥācı*'nın çoğl. *ḥüccāc*). *Esk.* Hacılar, hacca gitmiş olanlar: *"Bu hüccac sağ selâmet girü dönsün"* (Ahmet Fakih, XIII. yy.).

HÜCCET, **-ti** a. (ar. *ḥüccet*). *Esk.* **1.** Delil, tanıt: *"Münasibdir sana ey tıfl-ı nâzım hüccetin al gel"* (Nedim, XVIII. yy.). —**2.** Senet, vesika. —**3.** Bir hak ya da sahiplik gösteren ve şeriat mahkemesi tarafından verilen resmi belge. —**4.** Din bilginlerine verilen unvan. —**5.** *Hüccet-ül-islam*, imam Gazali.
—İkt. tar. *Hüccet akçesi*, osmanlı döneminde, mahkemelerde kadılar tarafından verilen kararlar için düzenlenen belgelerden alınan para. (Osmanlı devletinin çeşitli zamanlarında değişik miktarlarda alınan hüccet akçesi, Fatih Sultan Mehmet zamanında otuz iki, XVI. yy. sonrası ve XVII. yy.'da yirmi beş akçe idi.)
—İsl. Hadis biliminde üç yüz bin hadisi metin ve senetleriyle (hadisi birbirlerinden duyarak aktaranlar zinciri) birlikte ezberleyen ve senette adı geçenlerin güvenilirlik durumlarını bilen kişi. —Şia'nın ismaililik kolunda zamanın imanı tarafından baş dâi (propagandacı) seçilen kişi.
—İsl. huk. Hâkimin önünde düzenlenen, taraflardan birinin ikrarı ile diğerinin onayını içeren ve üzerinde onu düzenleyen hâkimin mühür ve imzası bulunan belge. ||*Hüccet defteri*, kadıların hüccetleri kaydettiği defter. ||*Hüccet-i defia*, defide bulunan kişinin ileri sürdüğü delil. ||*Hüccet-i kasıra*, davalının ikrar ve itirafı. (Davalının hakkında ileri sürülen suçlamayı kabul etmesi hâkim kararına gerek kalmadan davayı haklı kılar ve yalnız kabul eden kişi hakkında sonuç doğurur, başkasını bağlamaz.) ||*Hüccet-i müsbite*, davayı kanıtlayan delil. ||*Hüccet-i müteaddiye*, hükmü yalnız tarafları değil diğer ilgilileri de etkileyen deliller, nesebi ya da mülkiyeti kanıtlayan tanıklık vb.

HÜCEC çoğl. a. (ar. *hüccet*'in çoğl. *hücec*). *Esk.* **1.** Deliller, senetler, belgeler. —**2.** İsl. huk. *Hücec-i hatiyye*, yazılı belgeler. (Doğruluğu tanıkla saptanmayan yazılı belgeler mahkemede delil kabul edilmez. Ancak Mecelle'ye göre beratlar, defter-i hakani kayıtları, hile ve değiştirilme şüphesi taşımayan mahkeme sicil kayıtları, tescil edilmiş vakfiyeler delil olarak kabul edilebilir.)

HÜCERAT ya da **HÜCÛRAT** çoğl. a. (ar. *ḥücre*'nin çoğl. *ḥücerāt*, *ḥücūrāt*). *Esk.* **1.** Odacıklar. —**2.** Ağıl.
—Esk. biyol. *Hücerat-ı tanasüliye*, bitki ve hayvanlarda üreme organı.

HÜCEYRAT çoğl. a. (ar. *ḥüceyre*'nin çoğl. *ḥüceyrāt*). *Esk.* Küçük hücreler, delikler, oyuklar.

HÜCEYRE a. (ar. *ḥüceyre*). *Esk.* Küçük delik, küçük hücre.

HÜCKELHOVEN, Almanya'nın, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Mönchengladbacht'ın güney-doğusunda; 34 700 nüf.

HÜCNET a. (ar. *hücnet*). *Esk.* **1.** Ayıp, kusur, eksiklik. —**2.** Bayağılık, soysuzluk. —**3.** *Hücnet-i kelam*, sözün yakışık almaması.

HÜCRA → ÜCRA.

HÜCRE a. (ar. *hücre*). **1.** Tüm canlı varlıkları oluşturan, özümleme yeteneğiyle belirgin temel fizyolojik ve morfolojik birim. (Bk. *ansikl.* böl.) Biyol. **—2.** *Esk.* Küçük oda. **—3.** Siyasal ve gizli bir örgütlenmede örgütü oluşturan temel birim: *Yakalanan hücre elemanları.*

—*Esk. Hücre-i mesai, hücre-i iştigal,* çalışma odası. *Hücre-i zifaf,* zifaf odası.

—Anat. Bazı kemiklerin ve birçok dokunun yapısını oluşturan küçük bölmelerin her biri. (Örneğin [mememsi çıkıntı, kalburkemiği] kemik hücreleri.)

—Bilş. *Bellek hücresi,* bir bilgisayarda, bir adresle erişilebilen ve genellikle merkezi bir bellek için bir karaktere (6 ya da 8 bit), bir sekizli birime (8 bit) ya da bir sözcüğe (16, 32 ya da 64 bit) karşılık gelen bellek öğesi.

—Biyol. *Hücre kuramı,* hayvansal ya da bitkisel her türlü yaşamın temel öğesinin hücre olduğunu öne süren kuram. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hücre zarı,* canlı organizmalarda her hücreyi saran ve sınırlandıran zar. (Bitkilerde bu zarın dışında bir de selüloz zar ya da çeper bulunur.) || *Alev hücre,* SOLENOSİT'in eşanlamlısı. || *Ana eşey hücresi,* olgunlaşma öncesinde eşeysel hücreleri veren ana hücre. (Erkek eşey hücreleri ya da sperma hücreleri ve dişi eşey hücreleri ya da yumurta hücreleri diye iki çeşittir; ilk kuşak eşey hücreleri [eşey hücresi I] henüz diploittir, ikinci kuşak eşey hücreleri [eşey hücresi II] ise daha öngamet halindedir.) || *Bazal hücre,* epitelyumdaki bazal katmanda yer alan hücre. || *Doğurucu hücre,* eritroblastlardan alyuvarların oluşmasında görüldüğü gibi kendinden farklı tipte bir hücre doğuran hücre. || *Dokulararası hücre* ya da *Leydig hücresi,* erkeklik hormonu salgılayan erbezi hücresi. || *Dokunma hücresi,* dokunma duyusunu algılamaya yarayan üstderi ya da altderi hücresi. || *Duyu hücresi,* belli bir uyarana cevap olarak belli bir merkeze mesaj ileten hücre. || *Embriyon hücresi,* çok sık bölünebilen, çok miktarda nükleoplazma içeren (büyük çekirdek) ve ilk oluşan hücrelerden biri. || *Görme hücresi,* retinada yer alan ve görmeyi sağlayan koni ya da çomakçık biçiminde hücre. || *Isırıcı hücre,* knidlilerde bulunan zehirli hücre. || *İşitme hücresi,* sesleri duymaya yarayan içkulak hücresi. || *Kan hücresi,* akyuvar (lökosit) ya da alyuvar. || *Karaciğer hücresi,* karaciğerde yer alan kimyasal yapısı oldukça karmaşık hücre. || *Kas hücresi,* KAS LİFİ'nin eşanlamlısı. || *Kemik hücresi,* OSTEOBLAST'ın eşanlamlısı. || *Koku hücresi,* koku almaya yarayan kimyasal alıcı hücre. || *Salgı hücresi,* organizma için yararlı bir madde salgılayan hücre. || *Sinir hücresi,* NÖRON'un eşanlamlısı. || *Tat hücresi,* tat almaya yarayan hücre. || *Yağ hücresi,* ADİPOSİT'in eşanlamlısı.

—Bot. *Ana hücre,* bölünerek başka hücreleri, söz gelimi çiçektozlarını, embriyon kesesini, sporları veren hücre. || *Arkadaş hücre,* kalbursu borulara bitişik olan ve uzunlamasına bölünerek aynı ana hücreden gelen özekdoku hücresi. || *Başlangıç hücreleri,* arka arkaya bölünmelerle sapların ve köklerin dokularını oluşturan hücreler; başlangıç hücreleri ile de bu organların uçlarında olmayabilir. || *Bitişik hücre,* gözenek hücrelerinin yanında bulunan, çoğunlukla böbrek biçimindeki komşu hücre. || *Boyun, kanal hücresi,* oosferin ana hücresinin bölünmesinden gelen hücre. (Birinciler arkegonların boyun çeperlerini, ikincisi de bu boyunu dolduran helmeyi verir.) || *Duyu hücresi,* dokunma uyarılarına duyarlı üstderi hücresi. (Örneğin sinekkapanın duyarlı kılları.) || *Gözenek hücreleri,* gözenekaltı boşluğun üstünde ve gözenek ağzının iki yanında yer alan klorofilli iki üstderi hücresi. || *Kalbursu hücre,* kalbursu boruları oluşturan canlı hücre. || *Salgı hücresi,* çeşitli maddeleri (tanen, esans, vb.) hazırlayan ve biriktiren hücre. || *Sert hücre,* zarı odunlaşmış canlı hücre. || *Su hücresi,* yedek su biriktirmeye elverişli ince çeperli hücre. (Örneğin kaynanadilinin kalın gövdesi.) || *Taş hücresi,* çeperleri odun maddesiyle dolu ölü hücre. || *Uç hücresi,* pteridopyta grubundan bitkilerin sap ve kök uçlarında, yosunların yalnız sap uçlarında bulunan dörtköşe piramit biçiminde iri hücre. (Bazı botanikçiler bu uç hücresinin başlangıç hücresi olduğunu kabul ederler.) || *Yardımcı hücre,* kapalıtohumlularda embriyon kesesinin içinde, oosferin iki yanında yer alan hücrelerin her biri. (Ender olarak bazı türlerde [küstümotu] yardımcı hücreler döllenir ve fazladan embriyon verir.)

—Cez. huk. Cezaevlerinin disiplinini bozan hükümlü ve tutukluların kapatıldıkları küçük oda. || Ağır cezalı hükümlülerin belirli bir süre kapatıldıkları küçük oda. || *Hücre hapsi,* tutuklu ya da hükümlülerin kimseyle görüştürülmeden gece ve gündüz yalnız olarak, bir hücreye konması.

—Dokubil. *Hücre dokusu,* gevşek lifli bağdokusunun özel biçimi. (Yumurtalığın kabuk bölgesinde, bu doku özellikle iğsi hücreler bakımından zengindir; iğsi hücreler birbirine karışıp dolaşan ağsı ve kollajen liflerle birlikte sürekli olarak yön değiştiren bir burgaç görünümündedir.)

—Dy. *Sığınma hücresi,* bir demiryolu tüneli çeperine açılan ve tren yaklaştığında tünelde bulunan demiryolu personelinin sığınmasına olanak veren boşluk.

—Elektron. *Kerr hücresi,* akışkanların elektriksel çiftkırıcılık olaylarına dayanarak çalışan ve televizyon tekniğinde kullanılan ışık kipleme sistemi.

—Esk. eğit. Osmanlı döneminde yükseköğretime hazırlık bölümü olan Süleymaniye ve Fatih medreselerinde bir ya da birkaç öğrencinin oturmaları için ayrılan oda. (Bu tür yerlere alınmak öğretimde telif sahibi olanlara verilir ve önemli bir başarı olarak kabul edilirdi.)

—Fizs. kim. *Bakışımsız hücre,* direncin, akımın dolaşım yönüne göre değişiklik gösterdiği elektrolitik hücre. || *Elektrolitik hücre,* elektrik enerjisi uygulanarak elektrokimyasal tepkimelerin oluşturulduğu ya da elektrokimyasal tepkimeler sonunda elektrik enerjisinin üretildiği hücre. (Elektrolitik hücreye birinci durumda *elektroliz hücresi,* ikinci durumda *pil* denir. Elektrolitik hücreler iletkenlik ve coulombölçümde kullanılır.)

—İklimbil. *Antisiklon hücresi,* yüksek basınç altındaki atmosfer kütlesi. || *Depresyon* ya da *alçak basınç hücresi,* alçak basınç altındaki atmosfer kütlesi. (Depresyon hücreleri, toposfere yerleşmiş düşey eksenli çevrintilerdir. Isıl ya da dinamik süreçler sonucu ortaya çıkarlar. *Hadley, Ferrel* ve *kutup hücreleri,* yüksek ve alçak enlemler arasında kuzey-güney doğrultulu hava alışverişleri sağlayan üçhücreli dizinin öğeleridir.

—İnş. Sanayileşmiş yapım yöntemleriyle fabrikada üretilen içinde yaşanabilir birim hacim. (Bu teknik, şantiyedeki işlemleri, altyapı çalışmalarıyla ve hücrelerin bir araya getirilip bağlanmasıyla sınırlar.)

—İsl. Hz. Muhammet'in eşi Ayşe'nin, Medine'de Peygamber mescidi'nin yanındaki odası. (İlk iki halife Ebubekir ve Ömer'in mezarları da buradadır.) || *Hücre-i saadet,* Hz. Muhammet'in makamı.

—Kur. tar. *Hücre-i muzlime,* Abdülhamit II döneminde, kuşkulanılan mektupların kontrol edildiği yere verilen ad.

—Mim. Tekke ve medreselerde bir ya da iki kişinin kalabileceği küçüklükte oda. || Eski türk evlerinde odaların duvarlarına oyulmuş küçük, kapaksız göz, dolap. (Çoğunlukla oymalı, işlemeli olan bu hücreler, bulundukları yere ve işlevlerine göre "tembel deliği", "takça gözü", "lambalık", "kavukluk", "feslik", "çubukluk", "testilik", "fincanlık", "peşkirlik", "öteklik" gibi adlar alırdı.)

—Nük. müh. Radyoaktif maddeleri işlemede ya da depolamada kullanılan, uygun havalandırma ve süzme düzenekleriyle donatılmış sızdırmaz alan. (Güçlü radyoaktif maddeleri depolamada ya da işlemede kullanılan, iyice zırhlanmış hücreye daha özel olarak *yüksek etkinlikli* hücre ya da *sıcak* hücre denir.) || *Reaktör hücresi,* nükleer reaktörlerin çoğunun kalbini oluşturan, düzenli olarak sıralanmış, biçimi ve bileşimi hemen hemen özdeş temel birimlerin her biri. (Dolayısıyla her hücre bir reaktörün temel bileşenlerini içerir: yakıt, yavaşlatıcı ve soğutma akışkanı.)

—Siber. Çeşitli otomatizmlerin bileşimine giren ve aldığı bilgiler arasında belli mantıksal koşullar (ve, ya da, evet, hayır vb.) gerçekleştiğinde bir işaret (flüidik ya da pnömatik) veren öğe.

—Siyas. bil. Bir siyasal partinin, özellikle komünist partilerin belli sayıdaki üyelerinden oluşan örgüt birimlerine verilen ad. (Belirli bir mesleki ya da coğrafi temeli [atölye, semt] olan hücre, komünist partilerin taban örgütüdür. Hücre bir sekreter tarafından yönetilir. Hücreleri birleştiren üst kademe [seksiyon] aracılığıyla bu sekreter, diğer işyerlerindeki ya da belli bir coğrafi bölgedeki hücrelerle bağlantıyı sağlar).

—Tasav. Tekke ve zaviyelerde bir ya da iki dervişin barındığı odacık. (Hücrelerin tek pencereleri olur ve genellikle tekke ve zaviyelerin semahane, mukabelehane ve selamlık dairesinin bulunduğu yere açılırdı.) || *Hücre çilesi,* mevlevilikte dervişin bin bir gün süren çilesini bitirdikten sonra hücreye alınarak burada doldurduğu üç günlük çile. || *Hücre küşadı,* mevlevilikte hücre çilesini de dolduran dervişin hücresinin kapı ve penceresinin meydancı tarafından açılması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hücre -nişin,* mevlevilikte bin bir günlük çileden sonra on sekiz gün de hücre çilesi çıkartarak dedelik makamına ulaşan derviş. || *Hücreye çıkmak,* mevlevilikte dervişin bin bir günlük çilesini bitirdikten sonra hücre çilesine başlamak üzere hücreye geçmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ted. *Hücre tedavisi,* hücre sübyelerinden yararlanan ve bazı ülkelerde yaşlanmayla mücadele için önerilen tedavi yöntemi. (Eşanl. SİTOTERAPİ.)

—ANSİKL. Biyol. Hücreyi incelemeye yarayan teknikler çok çeşitlidir; hücreler canlı ya da cansız (frottis, kesitler) olarak incelenir. Hücre kimyası, hücre fiziği (kriyodekapaj) ve doku kimyasıyla ilgili yöntemler hücreyi oluşturan ögelerin kimyasal doğasını anlamaya yarar. Mikrokesim, morötesi mikropunktur ve doku kültürleri hücre öğelerinin fizyolojisi hakkında bilgi verir. Hücreyi incelemek için mikroskoptan (siyah zeminli sıradan mikroskoplar, morötesi ışınlı, elektronik, zıt fazlı, polarize ışıklı ültramikroskoplar), mikrofotograf ve mikrosinematograftan yararlanılır.

Hayvan hücrelerinin boyutları 10 μm (ama bazı birhücreliler 5 mm, tavuk yumurtası 20 mm); bitki hücrelerininki 20 ile 50 μm (ama rami lifi 220 mm, bakterilerse 0,5 μm ila 2 mμ) dolayındadır. Buna karşın tüm hücrelerin yapısı birbirine benzer, tüm hücrelerde bir zar, bir sitoplazma ve bir çekirdek bulunur.

• *Hayvan hücrelerinin bileşenleri.* Hayvan hücresi bir sitoplazma zarıyla sınırlıdır; biyolojik bir sınırlama tabakası olan hücre zarı, aslında sitoplazmanın farklılaşmasından başka bir şey değildir. Bu zar sitoplazmayı sarar; sitoplazma *hiyaloplazma* da denen bir ana maddedir; içinde çeşitli cisimleri asıltı halinde barındırır; sitoplazma, birbirine peptit, disülfür, vb. bağlarıyla bağlı protein yapısında liflerden oluşan tekdüze bir ağ görünümündedir. Sitoplazmanın fiziksel özellikleri (akışkanlık, esneklik, her biçime girebilme) yapısal polipeptit zincirlerini birbirine bağlayan bağların sayısına göre değişir. Üzerinde ribozomlar bulunan ve endoplazmik retikulum (ergatoplazma) adı verilen kanalcıklar, sitoplazmayı boydan boya geçer ve onu dış zarlara ve çekirdek zarına bağlar. Sitoplazmada bulunan inklüzyonlar iki çeşittir: bazıları canlıdır, yani kendi kendilerne üre-

yebilirler *(kondriyom, Golgi aygıtı)*, diğerleri cansızdır (kofullar, yedek besinler, iskelet oluşumları, artıklar); bu cisimlerin tümü birlikte *paraplazmayı* oluşturur.

Çekirdek sitoplazmanın ortasında yer alır; ışınları sitoplazmadan daha çok kırdığı için hücre incelenirken görülebilir. Tüm hücrelerde çekirdek bulunur; çekirdeği bulunmayan hücreler (memelilerde alyuvarlar, gözmerceği lifleri) değişikliğe uğramış yaşlı hücrelerdir. Genel olarak hücrelerde tek çekirdek bazen de iki (karaciğer hücreleri) ya da daha fazla sayıda çekirdek (kemik iliğindeki miyeloplakslar ya da polikaryositler, kanserli hücreler) bulunur. Çekirdeğin biçimi, boyutları ve konumu değişkendir. Çekirdeği çevreleyen zar hücre bölünmesi, yani *mitoz** sırasında kaybolur. Çekirdeğin yakınında mitoz sırasında çok önemli işlevi olan *santrozom** (hücre merkezi) bulunur.

• *Bitki hücrelerinin bileşenleri.* Bitki hücreleri de hayvan hücreleri gibi zar, sitoplazma ve çekirdekten oluşur. Ama örgüsü biraz farklıdır. Zar, *selülozdan* bir çeperle çevrilidir. Sitoplazmada hayvan hücresinde bulunan inklüzyonların aynısı yer alır; kondriyom, Golgi aygıtı ve.bunlara ek olarak klorofil içeren yeşil bitkilere özgü *plastit*'ler (cyanophyceae dışında). Cansız inklüzyonlar da aynı öğeleri kapsar, ama artıklarını iyi boşaltamayan yaşlı bitki hücresinde kofullar daha iridir.

Hayvan hücreleri ile bitki hücreleri arasındaki başlıca ayrılıklar, bitki hücresinde fazla olarak selüloz zar, plastitler ve daha büyük çapta kofullar bulunmasına dayanır. Buna karşılık bitki hücresinde hemen hemen hiçbir zaman santrozom bulunmaz. Bu farklılıklar hücre gençken o kadar belirgin değildir.

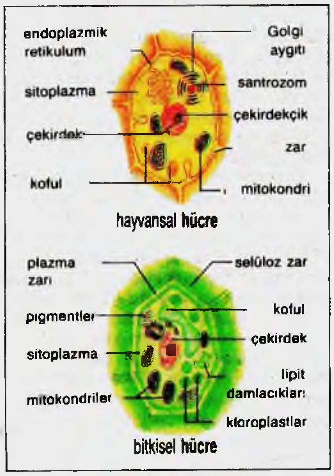
Hücre bileşenleri iki gruba ayrılır: 1. genel görünümleri ve işlevleri değişmeyenler (sitoplazma, çekirdek, kondriyom); 2. genel görünümleriyle, önemleriyle ve varlıklarıyla değişken olanlar (santrozom, Golgi aygıtı, plastitler, paraplazma).

• *Hücre fizyolojisi.* Hayvan ya da bitki hücresi ile dış ortam arasında, çeşitli mekanizmalarla (geçişme, emme, yüzde tutma) ve seçici olarak gerçekleştirilen bir alışveriş vardır. Hücre yoğun bir metabolizma alanıdır; emilen maddeler işlenir ve yeni canlı maddenin bireşimine katılır. Bu anabolizma çok enerji gerektirir; anabolizmaya, maddeleri parçalayan ve artıkların oluşmasını sağlayan bir katabolizma eşlik eder; artıklar daha sonra dışarı atılır ya da hücrenin içinde bir kenarda biriktirilir. Metabolizma tepkimeleri kimyasal etmenlerle (biyokatalizörler) ve fiziksel etmenlerle (yüzey olayları) yürütülür.

Hücre solunum yapar, karmaşık bir kimyasal olay olan hücre solunumu, normal işlevlerle bağdaşan bir yükseltgeme -indirgeme gücüne dayanır; ısı ve mekanik iş üretebilecek, önemli miktarda enerji doğmasını sağlar.

Hücrenin içinde her zaman hareket (çevrinti*) vardır, bazen de hücrenin dış yüzeyinde hareketler görülür (amipsi* hareketler, kamçı ve kirpiklerin hareketleri, hücrenin şişmesine bağlı hareketler). Elektron mikroskobu birçok hücrenin içinde, kas gibi işlev gören ve kas lifleri gibi aktinden oluşan *mikroiplikler* bulunduğunu ortaya çıkardı. İplikler hücrenin kenarlarından birini uzatarak ya da kısaltarak kıvrılma, toplanma hareketlerine yol açar, bazılarıysa, embriyon döneminde en karmaşık organların (örneğin, akciğerler, pankreas, tükürük bezleri, vb.) oluşmasına yarar. Ayrıca mitozdan sonra iki yavru hücrenin birbirinden ayrılmasını ve hareketli tek hücrelerin (spermatozoitler, lökositler) ilerlemesini sağlar, vb. Aynı şekilde, hücrede aksonların iskeletini ve mitoz bölünmede iğ iplikçiklerini oluşturan *mikroborucuklar* bulunduğu anlaşılmıştır. Yaklaşık olarak 250 A çapında olan mikroborucuklar kemiklerin kaslara desteklik etmesi gibi mikroipliklere desteklik eder. Biyokimyasal bakımdan, bu çeşitli organitlerin çalışması için kalsiyum iyonlarından başka halkalı AMP'ye, fosforilazlara, vb. gerek vardır.

• *Hücrenin çoğalması.* Hücre çoğalır; hücrenin çoğalması genellikle dolaylı

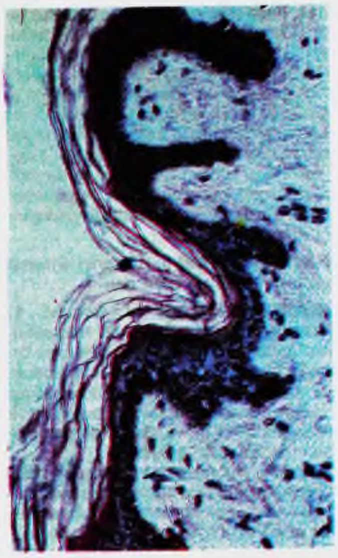

hayvansal ve bitkisel hücre ve çeşitli kısımları

Chaumeton

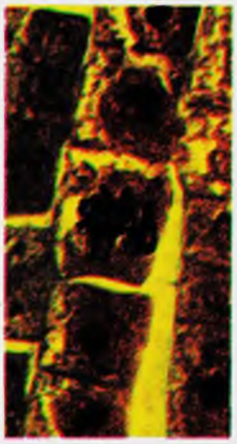
kas hücreleri (susemenderinin çizgili kası)

Chaumeton

üstderi hücreleri (insan derisi)

Chaumeton

bitki hücreleri (sümbül kökü)

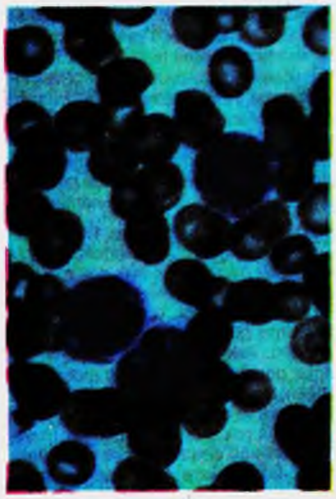

Chaumeton

kıkırdak hücreleri (memeli hayvan kıkırdağı)

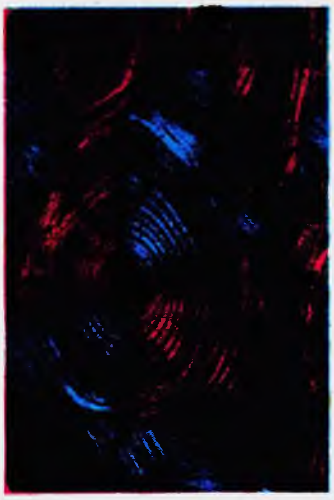
kan hücreleri: alyuvarlar ve çokçekirdekli üç lökosit (akyuvar)

J. C. Revy

kuru bir kemikte Havers kanallarının çevresinde eşmerkezli dizilmiş bulunan kemik hücreleri (ya da osteoblastlar)

J. C. Revy

Chaumeton

sinir hücresi (ya da nöron) (sığırın omuriliği)

bölünmelerle (mitoz) gerçekleşir.
• *Hücre farklılaşması.* Yumurta farklılaşmamıştır. Art arda bölünmeler sonucu meydana gelen hayvan hücrelerinin daha gastrula evresinde çok özel potansiyelleri vardır. Aynı potansiyeli olan hücreler bir arada toplanır ve dokuları oluşturur. Dokular da bir araya gelerek organları meydana getirir.

Bitkilerde de hayvanlarda olduğu gibi hücreler farklılaşır ve organlar oluşur.
• *Hücrelerarası iletişim.* Sinir akısının sinaps yoluyla iletilmesi, kimyasal aracıların (noradrenalin, asetilkolin, serotonin vb.) iş görmesi, kalp hücrelerinin eşgüdümle çalışması, iyonların ve elektrik potansiyellerinin dokularda yayılması için komşu hücreler arasında iletişim olması gereklidir. İki hücre birbirine değer değmez, molekül ağırlığı oldukça yüksek moleküllerin geçmesine elverişli bağlantı delikleri oluşur. Ama, iki hücre birbirinden ayrılır ayrılmaz, bağlantı delikleri kapanır ve zar geçirgenliğini önemli ölçüde yitirir.

En basit canlı birim tek çekirdekli hücredir, ama çizgili kas hücrelerimiz gibi, aynı sitoplazmanın içinde yüzen çok çekirdekli dev birimler de vardır (plasmot). Bunun tersine bir hücreden daha basit ve daha küçük olan virüs tipindeki yapılar (→ VİRÜS) yaşamın tüm özelliklerini taşımazlar, bu da "hücre kuramı"nı doğrular.
• *Hücre kuramı.* 1665'te Hooke, mantarın, zarlarla birbirinden ayrılmış küçük peteklerden oluştuğunu buldu ve bunlara *hücre* adını verdi. Grew (1671) ve Malpighi (1672) bitkilerde ve Hooke'un hücrelerini buldular. 1781'de Fontana hücrenin içinde, yumurtamsı bir cismin, bir çekirdeğin bulunduğunu, onun ortasında da bir leke (çekirdekçik) görüldüğünü belirledi. Önce De Mirbel (1809), sonra Brown (1831) çekirdeğin hem bitki, hem hayvan hücrelerinde bulunduğunu gördüler. 1835'te Dujardin, çekirdekle hücre zarı arasında yarı saydam, esnek, kasılgan, biçim değiştirebilen ve hareket edebilen jöle kıvamında bir madde bulunduğunu gösterdi, Mohl buna *protoplazma* adını verdi. Schleiden (1838) ve Schwann (1839) bu verilerden yararlanarak birincisi bitkilerle, ikincisi hayvanlarla ilgili iki hücre kuramı ortaya attılar; hücrede, zar, protoplazma, hücre özsuyu, çekirdek ve çekirdekçik bulunduğunu belirttiler; Dutrochet (1824) ve Raspail'dan (1827) sonra onlar da tüm bitkisel ve hayvansal dokuların üst üste dizili hücrelerden oluştuğunu öne sürdüler.

Hücre kavramı, Remak, Virchow, Henle, Purkinje, Mohl, Max Schultze, Ranvier ve Nägeli'nin çalışmaları sayesinde günümüzdeki biçimini aldı. Özellikle, hiçbir hücrenin kendiliğinden ortaya çıkmadığı ve her zaman bir başka hücreden doğduğu anlaşıldı: Virchow (1855) *Omnis cellula e cellula* (her hücre bir hücreden doğar) derken, Strasburger buna *Omnis nucleus e nucleo* (her çekirdek bir çekirdekten doğar) kavramını ekledi. Senobiyumların varlığı, filtreden geçen virüslerin keşfi yaşamın hücresel yapıya bağlı olduğu görüşünü sakatlamaz, çünkü bir virüs ancak canlı bir hücrenin içinde çoğalır.

—Tasav. • *Hücre küşadı.* Mevlevilikte bin bir günlük çilesini dolduran derviş, meydancı dede tarafından hücreye götürülerek hücre çilesine alınırdı. Üç gün sonra hücre kapısına gelen meydancı "Destur!" diye seslenir, hücredeki derviş "Hu!" diye karşılık verdikten sonra meydancı "Hücren küşat ola!" diyerek çilesinin bittiğini bildirir, hücrenin perdelerini açtıktan sonra dervişi tekkenin şeyhine götürürdü.
• *Hücreye çıkmak.* Çilesini dolduran derviş hücreye çıkmak için temizlenip hazırlık yaptıktan sonra gece meydanda mumlar yakılır, yemekler yenir; tarikatçı dede meydanın ortasına gelerek "Vakti şerif hayrola, hayırlar fethola, şerler defola, derviş.... kardeşimizin niyazı kabul, hizmeti makbul, aşiyanı fukarada feyz ve safası müzdat ola. Demi Hazreti Mevlana, hu diyelim hu!" sözlerinden oluşan gülbankı çeker; arkasından hep birlikte "Hu!" denilirdi. Törenin bu bölümü bitince meydancı tarafından matbaha (mutfak) götürülen can, yemeğini yer ve aşçı dedenin yanına çıkarılır, burada da gülbank çekildikten sonra meydancı can'ı hücresine götürür, burada da tekrarlanan gülbanktan sonra meydancı can'ı hücreye sokar, hücrenin perdelerini örter, hücre gülbankını da çektikten sonra dışarıya çıkarak kapıyı kapatırdı.

HÜCRE HASTALIKLARI BİLİMİ → SİTOPATOLOJİ.

HÜCREBİLİM a. Hücreyi, hücrenin biçimini, yapısını, fiziksel, kimyasal ve fizyolojik özelliklerini inceleyen bilim dalı. (Eşanl. SİTOLOJİ.)

—ANSİKL. Tüm canlı varlıkların ortak özelliği, karmaşık mikroskobik birimlerden (hücre*) oluşmuş olmaktır. Modern biyolojinin temeli olan hücrebilim, tekniğin ilerlemesiyle atbaşı giden bir gelişme göstermiştir. Mikroskop, ultramikroskop, faz kontrastlı mikroskop ve elektron mikroskobu hücrenin gittikçe daha ince yapılarını ortaya çıkarma olanağı verdi. Hücrenin incelenmesi yalnız *biçimsel* (gerek boyanmaksızın, gerek sabitleştirmeli ve boyamalı, hatta canlıyken boyalı) olarak kalmadı, hücrenin ortam değişikliklerine tepkisinin ve fiziksel, kimyasal, hormonal etkenlere karşı davranışının ve üreme şekillerinin (amitoz ya da mitoz) incelenmesiyle *işlevsel* bir nitelik kazandı. Deneysel hücrebilimin amacı hücre organitlerinin rolünü ortaya çıkarmaktır, bunu ya hücreyi organitlerinden yoksun bırakarak ya da mikroişlemlerle kesip çıkararak ve birinden ötekine aktarmalar yaparak gerçekleştirir (mikrocerrahi).

HÜCREKİMYASI a. Hücrenin kimyasal yapısını inceleyen bilim dalı.

HÜCRELERARASI sıf. Dokubil. **1.** Hücreler arasında olan. **—2.** *Hücrelerarası kanallar,* salgı ürünleri içeren bir organın hücreleri arasında bulunan boşluklar (safra kanalcıkları). ‖ *Hücrelerarası madde,* hücreler arasında bulunan ve makromolekül, su ve elektrolitlerden oluşan madde. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hücrelerarası madde, en basit haliyle, embriyonda hücreler arasında bulunan ve göbek kordonunda bol miktarda rastlanan (Wharton peltesi) cıvık, sümüksü bir sıvıdır. Proteoglikanlar ve yapı glikoproteinleri (mükoproteinler) jelleri (şekilsiz ana maddeler) oluştururlar. Diğerleri ise lif şeklinde görülen (lifsi proteinler ya da hücrelerarası şekilli madde: kollajen, elastin) polipeptitlerdir. Hücrelerarası madde epitelyumlarda ve bez parankimalarında pek fazla değildir. Bağdokularında ise çok fazla miktarda bulunur. Kemikte (osein) ve kıkırdakta (kondrin) hücrelerarası madde çoktur ve farklılaşmıştır. Hastalık durumlarında ana maddelerin bileşenleri değişime uğrar. Polimerlerin çözülmesinin yanı sıra, aralarına serum sızması, fibrinsi bulanıklığa yol açar. Kollajenin miktar olarak artışıysa bir onarım ya da nedbesel işlev kaybı (skleroz) belirtisidir.

HÜCRESEL sıf. **1.** Hücreyle ilgili; hücrevi. **—2.** Hücrelere dayanan: *Hücresel örgütlenme.*

—Metalogr. İçerdiği iki tür kristalden biri diğerini çevreleyerek bir kafes oluşturan kimi alaşımların mikrografik görünümü için kullanılır. (*Kafes yapı* da denilen hücresel yapı sürekli kafes biçiminde yerleşmiş fazın türüne göre az ya da çok kırılgandır.)

HÜCREVİ sıf. (ar. *ḥücre* ve *-ī*'den *ḥücrevī*). *Esk.* Hücreyle ilgili, hücre gibi olan.

HÜCREYUTARLIĞI → FAGOSİTOZ.

HÜCUM a. (ar. *hücūm*). **1.** Bir kimseye, bir yere, bir şeye saldırma, üstüne yürüme, atılma: *Bir kimsenin hücumuna uğramak. Hücumuna, hücumla karşılık vereceksin. Oraya yapılacak hücumu ayrıntılarıyla planladılar.* **—2.** Bir yöne doğru birden koşuşma, bir yere hızla üşüşme, toplanma: *Halkın kapılara hücumunu polisler önleyemedi. Altına hücum sürüyor. Tatlıları dışarı çıkarınca arıların odaya hücumu kesildi.* **—3.** Bir kimseyi, bir kurumu suçlama, sert eleştiri: *İktidarın keyfi tutumu muhalefetin hücumuna yol açtı.* **—4.** *(Bir kimseye, bir yere, bir şeye) hücum etmek;* saldırmak, atılmak, üstüne yürümek: *Ellerindeki taş ve sopalarla bize hücum ettiler. Hazırlıklar tamam, bu gece düşmana hücum edeceğiz.* **—5.** *Bir yere, bir şeye hücum etmek,* bir şeyi elde etmek, ne pahasına olursa olsun yapmak için bir yere doğru koşuşmak, oraya üşüşmek, toplanmak: *Kapıda bekleyenler içeriye hücum ettiler. Ekmeksiz kalan halk fırınlara hücum etti. Tabaktaki tatlıya sinekler hücum ediyor.* **—6.** *Bir kimseye, bir kuruma hücum etmek,* bir kimseyi, bir kurumu suçlamak, ağır bir dille eleştirmek: *Bakan, önergeyi verenlere hücum etti. Böyle asılsız belgeleri kullanıp bize hücum etmekle bir yere varamazsınız.* **—7.** *Hücuma kalkmak,* sözkonusu askerse, siperlerden ileriye doğru fırlayarak düşman üzerine atılmak.

—Ask. Muharebede, taarruz edenin hedefi ele geçirmek üzere ateş, manevra ve göğüs-göğüse muharebeyi birleştirerek yaptığı son saldırı. ‖ *Hücum dalgası,* bir kara taarruz hareketinde, hedefe ilerleyen, çıkarma taarruzunda kıyı başına taarruz eden, hava-indirme harekâtında hava başını ele geçirmek üzere taarruz eden birliklerin, en ileride ve açılmış biçimde muharebeye katılan unsurlarına verilen ad. ‖ *Hücum mesafesi,* hedefi ele geçirmek üzere taarruz eden birliklerin, düşmanın savunma mevzilerine 150-300 m kadar yaklaştıktan sonra, "Allah Allah" sesleri ve göğüs göğüse muharebeyle kat edecekleri mesafeye verilen ad.

—Ask. denizc. *Kıskaç hücum,* torpidobotlarla ya da hücumbotlarla bir düşman gemisine iki yandan aynı anda yapılan saldırı.

—Havc. *Hücum açısı,* bir kanat profilinin kirişi ya da hücum kenarını kaçış kenarına birleştiren doğru ile kanada gelen hava ipçiklerinin yönü arasındaki açı. (Hücum açısı geliş açısı ile uçuş açısının cebirsel toplamına eşittir.) ‖ *Hücum kenarı,* bir kanadın ön kenarı.

—İstihkc. *Hücum köprüsü,* Ortaçağ'da, bir şatonun etrafında bulunan bir hendeği aşmak amacıyla, kuşatanlar tarafından yerleştirilen, makara ve halatlarla hareket ettirilen inip kalkan köprü.

—Sil. *Hücum atışı,* nişan aygıtlarını kullanmadan kısa mesafeden yapılan atış.

—Spor. Futbol, hentbol, basketbol vb. takım sporlarında, takımların sayı yapmak için çeşitli seçenekleri uygulayarak yaptıkları sonuç alıcı hareket. ‖ *Hücum alanı,* hücum oyuncularının yer aldıkları bölge. ‖ *Hücum oyuncusu,* takım sporlarında hücum alanındaki oyuncu ya da bazı bireysel sporlarda eylemi temel olarak hücuma yönelik olan oyuncu. —FORVET'in eşanlamlısı. ‖ *Hücuma kalkma,* yüzme ve kürek sporlarında sporcunun ani hızlanma ve itiş hareketi. —Atletizmde bir yarışmacının rakiplerinden öne geçmesi için yaptığı ani hızlanma. —Eskrimde rakipten sayı almak amacıyla yapılan hamle.

HÜCUMBOT a. Ask. denizc. **1.** Çok hızlı küçük savaş gemisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Açık deniz hücumbotu,* açık denizde savaşmak için düzenlenmiş hücumbot. **—2.** Füzeatar hücumbot, güdümlü füzelerle donatılmış hücumbot.

—ANSİKL. Ask. denizc. 1915'te, İtalyan ve İngiliz donanmaları patlamalı motorlarla çalışan, top, torpido ve sualtı bombalarıyla donatılmış ve denizaltılara karşı savaşmaya yönelik çok hızlı küçük gemiler (5 ile 20 t, 30 ile 50 deniz mili) inşa ettiler. İtalyanlar bu gemilere *Motoscafi antisom-*

mergibili (kısalt. MAS), İngilizler de *Coastal Motor Boat* (kısalt. CMB) adını verdi. Kimi MAS hücumbotları, engel ağlarını kesmek ve liman barikatlarını aşmak için özel olarak donatıldı. İki dünya savaşı arasında hücumbotlar çok yüksek hızlarıyla (15 ile 18 yerine 40 deniz mili) ve torpidolarıyla denizaltı avcı botlarından farklı gemilere dönüştü; denizaltı avcı botlarında genellikle, yalnız denizaltılara karşı kullanılabilen sualtı bombaları vardı. İkinci Dünya savaşı sırasında hücumbotlar dar denizlerde ve kıyılarda kullanıldı. İtalyanlar'ın MAS'larına ve Almanlar'ın *Schnellboote*'larına İngilizler'in MTB'leri ve Amerikalılar'ın PT'leri karşı koydu. Birbirine benzeyen bütün bu gemiler 50 t'du ve saatte 40 ile 45 deniz miline ulaşıyordu; ayrıca her birinde 2 ile 4 torpido bulunuyordu. Savaş hücumbotlarının dışında tamir, mayın tarama, sahil güvenlik hücumbotları da vardır; ayrıca denizaltı avlamak için özel olarak donatılmış, denizaltı avcı botlarına ya da ingiliz ML'lerine (Motor Launch) benzeyen hücumbotlar da kullanılır. *Torpidoatar hücumbotlar* hafif tonajlarıyla orantılı bir atış gücüne sahip olduğundan, kapalı denizlerde ve dar sularda harekât yapacak donanmalarca özel olarak inşa edilir. Bu hücumbotlara örnek olarak *Spica* sınıfından tip 1, 1967 ve tip II, 1971 (235 t, 40 deniz mili, telgüdümlü 6 torpido) İsveç hücumbotları gösterilir. Ancak bu küçük gemilerin yerine genellikle *füzeatar hücumbotlar* yeğlenir; çünkü füzeatar hücumbotlarda kullanılan mermilerin erimi 5 ile 30 kilometre arasında değişir. Bu hücumbotlara örnek olarak *Osa I* ve *Osa II* (90 t, 35 deniz mili, 4 SS -N-2 Styx güdümlü füze rampası) ya da *Nanuşka* (700 t, 28 deniz mili, 6 SS-N-9 güdümlü füzesi, 35 deniz millik erim) sınıfı rus hücumbotları gösterilir. Bu sınıftan fransız hücumbotları da vardır; MM -38 Exocet güdümlü füzeleriyle (erimi 37 km) donatılmış *Combattante* gibi. Ayrıca İsrail donanması'nda da Gabriel ve Harpoon güdümlü füzeleriyle donatılmış fransız yapımı 24 hücumbot bulunur. Fiyatının fazla yüksek olmaması nedeniyle hücumbotlar genellikle sınırlı kaynaklara sahip ülkelerin donanmalarınca kullanılır.

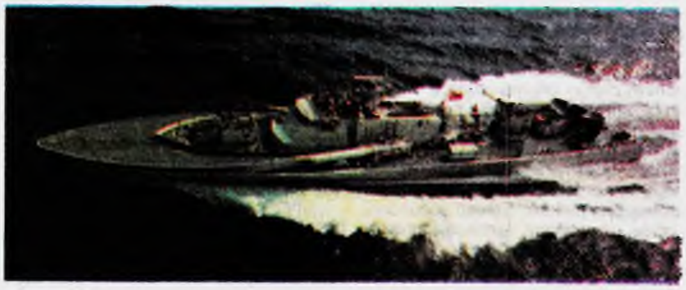
HÜCÛRAT → HÜCERAT.

HÜDA ya da **HUDA** a. (fars. *ḫod-āy*, kendi gelen'den *ḫudā*). *Esk.* **1.** Tanrı. **—2.** Sahip, efendi: *Hüda-yı cihan* (cihanın sahibi). **—3.** *Hüda-bende*, Tanrı'ya hizmet eden; kul. ‖ *Hüda-dan*, Tanrı'yı tanıyan. ‖ *Hüda-dur*, Tanrı'dan uzak duran. ‖ *Hüda -füruş*, Tanrı'yı satan; münafık, ikiyüzlü. ‖ *Hüda-gir*, Tanrı'nın adaletine mazhar olan. ‖ *Hüda-han*, Tanrı'yı çağıran; şehadetparmağı. ‖ *Hüda-meşreb*, dindar. ‖ *Hüda -nâgerde, hüda-nâkerde* ya da *hüda -nekerde*, Allah etmesin: *"...hoşça geçinmesi dahi usul-i ihtiyadan olduğu ve hudâ-negerde, Akdeniz'de bunların böyle bir hareket-i tasallütkârileri zuhûre gelse..."* (Ali Fuat, XIX. yy.). ‖ *Hüda-perest*, Tanrı'ya tapan. ‖ *Hüda-râ*, Allah için. ‖ *Hüda-şinas*, Tanrı'yı tanıyan, mümin. ‖ *Hüda-ters*, Tanrı'dan korkan. ‖ *Hüda-yı bi-enbâz*, eşsiz Tanrı. ‖ *Hüda-yı lem-yezel*, zeval görmeyen Tanrı. ‖ *Hüda-yı taalâ, hüda -yı müteal*, yüce Tanrı.

HÜDA a. (ar. *hidāyet*'ten *hüdā*). *Esk.* **1.** Doğru yolu gösterme, doğru yola gitme, hidayet. **—2.** Kuran. **—3.** İslamiyet.

HÜDA (Tevfik Ebu **EL-**), ürdünlü siyaset adamı (Akka 1895 - Amman 1956). Birinci Dünya savaşı sonunda arap milliyetçiliği mücadelesine katıldı, sonra Maverai Ürdün yönetiminde görev aldı (1922). Maverai Ürdün kabinesini yönetti (1939-1944), sonra dışişleri bakanı oldu (1945-1947). Daha sonra üç kez Ürdün başbakanlığı yaptı (1947-1950; 1951-1953; 1954-55).

Hüdai kaplıcaları, Afyonkarahisar'ın Sandıklı ilçe merkezinin 9 km G.-B.'sındaki 4 sıcak su kaynağı üzerinde kurulu tesisler. Sandıklı ovasının B. kenarını sınırlayan genç bir fay boyunca sıralanmış olan kaynakların yüksek sıcaklıktaki suları (60-70°), yüksek radyoaktivitelidir; alkali maddeler içerir ve bikarbonatlıdır. Çeşitli hastalıklarda, özellikle ağrılı romatizmaların tedavisinde su ve çamur banyosu yapılarak kullanılır.

Kartal sınıfı TCG *Kasırga* (P-329) hücumbotu, 1968'de hizmete girdi (yüklü deplasman: 180 t; hız: 42 deniz mili silah donanımı: Penguin G/M güdümlü mermileri)

Genelkurmay genel sekreterliği

Taşkızak tersanelerinde inşa edilen Doğan sınıfı TCG *Volkan* (P-343) hücumbotu, 1984'te hizmete girdi (yüklü deplasman: 436 t; hız: 38 deniz mili; boy: 58 m; silah donanımı: Harpoon G/M güdümlü mermileri; 76 mm'lik ve 35 mm'lik toplar)

HÜDAT çoğl. a. (ar. *hādī*'nin çoğl. *hüdāt*). *Esk.* Doğru yol gösterenler.

HÜDAVEND ya da **HUDAVEND** a. (fars. *ḫudā* ve *-vend*'den *ḫudāvend*). *Esk.* **1.** Sahip, efendi, malik. **—2.** Hâkim, hükümdar. **—3.** Tanrı.

Hüdavendhatun türbesi, Niğde'de, Kılıç Arslan IV'ün kızı Hüdavend Hatun tarafından yaptırılan türbe (1312). Yapı, figürlü bezemenin yoğun olduğu önemli örneklerden biridir. Sekizgen planlı türbede cepheler sarmaşık, yaprak ve çiçek motifleriyle süslü sütunçelerle ayrılır. İçten kubbe, dıştan piramit çatılıdır. D.'daki taçkapı ve cephelerdeki pencereler, yıldız geçmeler, palmet ve rumilerle bezelidir. Sivri kemerli alınlıklardaysa bitkisel motiflerin arasında aslan, panter, çift başlı kartal ve insan başı figürleri göze çarpar. Mihrabı da aynı biçimde zengin bezemelidir.

HÜDAVENDİGÂR ya da

HUDAVENDİGÂR a. (fars. *ḫudā*, *-vend* ve *-gār*'dan *ḫudāvendgār*). *Esk.* **1.** Amir, hükümdar. **—2.** Osmanlı padişahı Murat I'in unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Bursa sancağı ve vilayetinin adı.

—ANSİKL. Anadolu Selçukluları döneminde bu unvan askeri şefler ve vezirler için kullanılırdı. Ayrıca Celalettin Rumi gibi mutassavvıflara yönelik bir sıfattı. Murat I'in unvanı olarak yaygınlaşan sözcüğe Âşıkpaşazade, Neşri gibi eski osmanlı tarihçilerinde rastlanmaz. Oysa XV. yy. metinlerinde, padişahın adı anılmaksızın "Hüdavendigâr zamanında..." gibi cümlelere rastlanmaktadır. XVI. yy. tarihçileri de Murat I'i hüdavendigâr lakabıyla anarlar. Padişah ayrıca "gazi hünkâr" olarak da adlandırılır. Belgelere göre Murat I'in, Selim I'e kadar olan ardılları için de kullanılan hüdavendigâr unvanının XVII. yy.'daki kullanımı yalnızca Murat I'e yöneliktir. "Hünkâr" sözcüğü Hüdavendigâr'dan gelmiştir.

HÜDAVENDİGÂR a. *Müz.* Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze, Acem Hoca'nın bir peşrev ve bir sazsemaisinden başka örneği ulaşamamıştır.)

Combattante V tipi fransız füzeatar hücumbotu (yüklü deplasman: 560 t; maksimum hız: 38 deniz mili; silah donanımı: 57 mm'lik 1 Bofors topu, denizden havaya Crotale güdümlü mermilerini fırlatan 1 füzeatar, denizden havaya SATCP güdümlü mermilerini fırlatan 1 füzeatar, MM-40 Exocet güdümlü mermileri için 2 dörtlü kundak 2 Magaie alev makinesi)

Hüdavendigâr camisi, Murat I (Hüdavendigâr) döneminde (1360-1389), osmanlı sınırları içinde çeşitli yerlerde yaptırılan camilerin ortak adı; en önemlilerinden biri Bursa'daki Hüdavendigâr* külliyesi'nin camisidir. Çanakkale'nin Ezine ilçesindeki, Ayvacık ilçesinde Behramkale' deki, Lapseki ilçesinin Umurbey bucağındaki örnekler ya günümüze ulaşmamış ya da onarımlarla özgünlüğünü yitirmiştir. Filibe'deki Hüdavendigâr camisi (1366 -1369) üç kubbeli, geniş orta sahınlıdır; dar yan sahınlar üçer çapraz tonozla örtülüdür. Önünde düz saçaklı son cemaat yeri vardır. D. köşesindeki tuğla minaresi, baklava motifli firuze çini süslemeleriyle dikkati çeker.

Hüdavendhatun türbesi
Niğde

Hüdavendigâr külliyesi, Bursa'nın Çekirge semtinde, Murat I (Hüdavendigâr) döneminden, cami, medrese, imaret, türbe ve hamamdan oluşan yapılar topluluğu. 1366-1385 arasında tamamlanan caminin mimarı bilinmemektedir. Duvarları bir sıra taş, üç sıra tuğla örgülü, gösterişli görünümüyle sarayı andıran yapı, üst katta medrese, altta camiden oluşan mimarisiyle, osmanlı sanatında benzeri olmayan bir örnektir. Alt kat planı, yüksek kubbeli orta mekânı, mihrap yönündeki tonozlu, uzun eyvanı, yanlardaki tonozlu, küçük eyvanlarıyla Kırşehir Cacabey medresesi'ne benzer. Köşelerde tonozlu odalar, ortada giriş kubbesi, iki yanda da üst kata ulaşan merdivenler vardır. Ortadaki kubbeli mekânla aynı genişlikte olan kıble eyvanının tonozu da iki kat yüksekliğindedir. Payelere oturan beş kubbeli son cemaat yerinin üstünde, ortada üç kubbeli, yanlarda tonozlu ikinci kat yer alır. Üst katta orta kubbeyle kıble eyvanı tonoz örtülü bir koridorla çevrilmiş, yanlara medrese odaları yerleştirilmiştir. Yapı ön cephedeki çift sivri kemerli üst kat revakları ve geometrik yıldız geçmeli mermer şebekeleri ile de dikkati çeker. Tek şerefeli minaresi tuğla örgülüdür. Caminin K.'inde Murat I'in türbesi vardır. Bayezit I'in yaptırdığı ilk türbe, 1722'de, eskisinin temelleri üzerinde yenilendi. Caminin B.'sındaki imaret de 1906'da yıktırılarak yeniden yapıldı, 1975-1976'da elden geçirildi. Camiyle aynı tarihte yaptırılan hamam Girçık ya da Cıkcık hamamı olarak bilinir. Moloz taştan, kare planlı, kubbeli, tek hamam planında bir yapıdır.

HÜDAVENDİGÂR SULTAN → MURAT I.

HÜDAVER sıf. ve a. (fars. *ḫudāver*). *Esk.* **1.** Sahip, malik. **—2.** Hâkim, bey.

HÜDAVERDİOTU a. Eski ve Yeni Dünya'nın sıcak ve ılıman bölgelerinde yetişen çokyıllık otsu bitki. (Eczacılıkta kullanılan hüdaverdiotu, çok nemli çayırlarda ya da su kenarlarında yetişen yaprakların koltuğunda pembemsi uçlu ve boru biçiminde sarı çiçekler açan bir bitkidir. Kullanımı tehlikeli, güçlü bir müshildir. Bil. a *gratiola*; sıracaotugiller familyasındandır.

HÜDAYÂ ünl. (fars. *ḫudā*, Tanrı ve *-a* dan *ḫudāyā*). *Esk.* Ey Tanrı, Ey Allah.

HÜDAYDA → FİDAYDA.

HÜDAYGÂN a. (fars. *ḫudaygān*). *Esk.* **1.** Padişah, büyük, ulu efendi. **—2.** Tanrı.

HÜDAYİ a. (fars. *ḫudā* ve *-ī*'den *ḫudāyī*). *Esk.* **1.** Hüdalık, Allahlık. **—2.** *Hüdayı -füruş*, Allahlık iddiasında bulunan, kendini Tanrı sanan.

Büyük Larousse

Hüdayi tekkesi ya da dergâhı
Üsküdar, İstanbul

HÜDAYİ sıf. (fars. *ḫuda* ve ar. *-ī*'den *ḫudayi*). *Esk.* **1.** Tanrı ile ilgili, tanrısal. **—2.** Doğada kendiliğinden yetişen, Tanrı tarafından var edilen. **—3.** *Hüdayi küpe*, koyun kulağının biçimi. || *Hüdayi nabit* → HÜDAYİNABİT. || *Hüdayi sille*, şiddetli tokat.

HÜDAYİ → AZİZ MAHMUT HÜDAYİ.

Hüdayi tekkesi ya da **dergâhı,** Aziz Mahmut Hüdayi'nin İstanbul Üsküdar'da yaptırdığı tekke ve cami (1594-1595). Naima, tekke ve caminin Rüstem Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından yaptırıldığını bildirir. İçinde semahane, kütüphane, türbe, çeşme, imaret gibi bölümler bulunan tekke, Abdülmecit ve Abdülhamit II dönemlerinde onarılmıştır. Şeyhin türbesi İstanbul'un önemli ziyaret yerlerinden biridir.

HÜDAYİNABİT sıf. (fars. *ḫudāyī* ve ar. *nābit*'ten *ḫudāyī-nābit*). *Esk.* **1.** Ekilmeden, doğada kendiliğinden biten bitki için kullanılır. **—2.** Başıboş büyümüş kimse için kullanılır. **—3.** Amatör, hevesli.

Hüdne, hicretin 6. yılında Hz. Muhammet'in Kureyşliler'le Hudeybiye'de yaptığı barış.

HÜDÜB a. (ar. *hüdub*). *Esk.* **1.** Kirpik. **—2.** Sarık. **—3.** Minderin kenarındaki saçak.
—Esk. bot. Kirpik; ince uzantı.

HÜKEMA çoğl. a. (ar. *ḥakīm*'in çoğl. *ḥükemā*). *Esk.* Bilgeler, filozoflar; bilim adamları (genellikle ulema sınıfının dışındaki bilginler için kullanılırdı): *"Hükema fırka-i dûn felsefe cem-i süfeha"* (Fuzuli, XVI. yy.).

HÜKKÂM çoğl. a. (ar. *ḥakim*'in çoğl. *ḥükkām*). *Esk.* **1.** Hâkimler: *"Görüp hükkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten / Çekildik izzet ü ikbal ile bâb-ı hükûmetten"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** Hükümet adamları: *Hükkâm ü zabitan* (sivil ve askeri hükümet memurları).

HÜKM → HÜKÜM.

HÜKMEN be. (ar. *ḥükm*'den *ḥükmen*). Spor. Hakem kararıyla. || *Hükmen yenilgi*, karşılaşmalarda rakibin sahaya, ringe, piste vb. çıkmaması; karşılaşma bitmeden buraları terk etmesi; oyun sırasında uyulması zorunlu kuralları çiğnemesi; seyircilerin yasadışı davranışlarda bulunması gibi nedenlerle hakem ya da yetkili kurullarca alınan karar. (Bu durumdaki oyuncu ve takım yenik sayılır. Hükmen yenilgi alan takım futbolda 3-0, basketbol ve hentbolda 4-0 yenik kabul edilir; oyunu galip bitirmiş olsa bile alması gereken puan silinir.)

HÜKMETMEK gçz. f. (ar. *ḥükm*'den). **1.** *Bir ülkeye, bir yer hükmetmek*, orada egemenlik kurmak: *Dünyaya hükmeden bir imparatorluk. Yıllarca Akdeniz'e hükmeden osmanlı donanması.* **—2.** *Bir kimseye, bir topluluğa hükmetmek*, ona, onlara sözünü geçirmek, isteğini kabul ettirmek: *Bana hükmedemezsin. Bize hükmetmeye çalışıyor.* **—3.** *Bir şeye hükmetmek*, o kanıya, o yargıya varmak: *Onun yetersiz olduğuna hükmettiler.* **—4.** *Aklı hükmetmek*, aklına ne gelirse, ne eserse onu yapmaya kalkışmak: *Aklı ne hükmederse onu yapar* (tkz.).

HÜKMİ sıf. (ar. *hükm* ve *-ī*'den *hükmi*). Hükme, karara dayanan; tüzel.
—Huk. *Hükmi şahıs* → TÜZEL KİŞİ'nin eşanlamlısı.

HÜKMİ, türk halk şairi (XVIII. yy.). Yaşamıyla ilgili bilgi yoktur. Ayaklandığı için öldürülen Şam valisi Nasuh Paşa (öl. 1714) için söylediği ağıttan yaşadığı yüzyıl belirlenmektedir. Bu ağıda dayanılarak, paşanın emrindeki bir yeniçeri saz şairi olduğu ileri sürülür. Bektaşilik inancını dile getiren şiirleri vardır. Bazı şiirleri aruz vezniyledir.

HÜKÜM, -kmü a. (ar. *ḥükm*). **1.** Bir kimse ya da bir şey hakkında varılan yargı, verilen karar: *Hükmünü vermeden önce iyi düşünmek. Yanlış bir hüküm vermekten kaçınmak.* **—2.** Yargı organlarının verdikleri son karar. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** Sözünü geçirebilme, egemenlik, hâkimiyet: *Bir kimsenin hükmü altında yaşamak.* **—4.** Önem, değer, geçerlilik: *Artık bu kararın hükmü kalmadı.* **—5.** Etki, şiddet: *Kış hükmünü icra ediyor.* **—6.** *Hüküm giymek*, mahkemece cezalandırılmak: *O olaydan altı yıla hüküm giydi.* || *Hüküm sürmek*, sözkonusu bir kimseyse, işbaşında bulunmak, erkini yürütür olmak: *Yaşlı kral yirmi yıl hüküm sürmüştü;* bir şeyse, varlığı sürmek, devam etmek: *Ortalıkta derin bir sessizlik hüküm sürüyordu.* || *Hüküm vermek*, suç işlemiş birini cezaya çarptırmak: düşünüp taşındıktan sonra bir karara ulaşmak: *Bekle, sonucu gör de hükmünü öyle ver.* || *Hükmü geçmek*, sözü dinlenmek: *Onlara sen söyle, senin hükmün geçer;* etkili, geçerli durumunu yitirmek: *Sıcakların hükmü geçti.* || *Hükmü parasına geçmek*, istediklerini parayla gerçekleştirmek: *Ne yapalım, bizim hükmümüz de paramıza geçer, verir, alırız.* || *Bir şey hükmünde*, bir şeyin yerine geçebilen: *Kanun hükmünde kararname.*
—*Esk.* *Hükm-berdâr, hükm-keş*, emre boyun eğen. || *Hüküm-name*, bir hüküm ya da kararı bildiren yazı. || *Hükm-i karakuşi*, akıl dışı, mantıksız, hesaba kitaba uymayan hüküm. || *Hükm-i kaza, hükm-i ezeli*, Tanrı tarafından önceden verilmiş olan hüküm, Tanrı emri; alın yazısı: *"Hükm-i kazâya zerre kadar yok inadımız!"* (Baki, XVI. yy.). || *Hükm-i nizami*, şeri yargı dışında kalan işler için nizamiye mahkemelerince verilen yargı. || *Hükm-i şeri*, şeriata göre verilmiş hüküm, karar. || *Hükm-i vicdani*, vicdana ait hüküm. || *El hükmü lil-galip*, hüküm kazananındır.
—Huk. Yasa, tüzük vb. hukuk kaynaklarında belirtilen kural. || Bir uyuşmazlığa son veren mahkeme kararı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kesin hüküm*, değiştirilmesi için hiçbir yasal başvuru yolu kalmamış, kesinleşmiş mahkeme kararı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. *El hükmü lillah*, "Yargı Allah'ındır" anlamına gelen deyim, Allah'ın yargısına (hükmüne) karşı konulamayacağını, O'ndan kaynaklanan her şeyi hoşnutlukla karşılamaktan başka çare olmadığını dile getirir. Deyim, özellikle başsağlığı dilenirken, ölenin yakınlarını teselli etmek amacıyla kullanılır.
—İsl. huk. Allah'ın emri ve yasaklamaları ile ortaya çıkan helal, haram, farz ve mubah olma durumları. || Hâkimin yargılamayı sonuçlandırması. (Uyuşmazlık konusu hakkın davalıya ödenmesi hakkında verilen hükme kaza-i istihkak, davacının davasını kanıtlayamadığı durumlarda verilen hükme de kaza-i terk denir. Kaza-i istihkak kesin hükümdür. Kaza-i terk ise kesin hüküm değildir. Davacı davasını kanıtlama olanağını bulduğunda yeniden dava açabilir.)
—Kur. tar. Divanı hümayun'da padişah adına alınan kararlar. (Bu kararlar ahkâm defterlerine işlenirdi. Daha sonra Babıâli'den çıkan emirlere de "hüküm" denildi.) || *Hükm-i şerif*, padişah buyruğu. (*Hükm-i hümayun* da denir.)
—ANSİKL. Huk. Bir mahkeme kararının hüküm niteliğinde sayılması için bu kararın uyuşmazlığa son vermesi, duruşmayı sona erdirmesi gerekir. Davayı sona erdirmeyen ara kararları hüküm sayılmaz. Mahkeme hüküm niteliğindeki karardan dönemez ve onu değiştiremez. Temyiz yoluna başvuru ancak hüküm niteliğindeki kararlar için sözkonusu olur. Mahkemelerin kimi kararları verildikleri anda kesindir. Bunlar temyiz edilemeyen hükümlerdir. Kimi kararlar da temyiz mahkemesinin onamasıyla ya da süresi içinde temyiz yoluna başvurmamayla kesinleşir. *Kesin hüküm*, anlaşmazlığa kesin olarak son veren, yeniden dava konusu yapılamayan karardır. Kesin hükmün olumlu ve olumsuz olmak üzere iki etkisi vardır. Kesin hük-

mün olumlu etkisi taraflar için kesin delil oluşturması, olumsuz etkisi de yeniden dava konusu edilememesidir. Kesin hükümden söz edebilmek için şu öğelerin de bulunması gerekir: 1. taraflar aynı olmalıdır; 2. davanın nedeni aynı olmalıdır; 3. davanın konusu aynı olmalıdır. Davacı ve davalı arasındaki anlaşmazlığı çözüme bağlayan mahkeme kararı ancak onlar için kesin hüküm niteliğini taşır. Kesin hüküm için dava nedeninin, yani davanın dayandığı maddi olayların da aynı olması gerekir. Herhangi bir olay dava nedeni olarak ileri sürülmüş ve bu olay üzerine karar verilmişse, artık aynı olay nedeniyle yeni bir dava açılamaz. Bu durumda kesin hüküm vardır. Buna karşılık, dava nedeni farklı olursa kesin hüküm sözkonusu olmaz. Örneğin, sözleşmeye dayanarak açılmış bir dava sonunda verilmiş olan karar aynı sözleşmeye dayanarak yeni bir davanın açılmasına engel olabilir. Kesin hüküm bu sözleşmeye ilişkindir. Aynı kişiler arasında başka bir sözleşme ya da nedenden kaynaklanan yeni bir dava sözkonusu olabilir. Daha önce karara bağlanmış bir konu yeniden dava edilemez. Örneğin herhangi bir nedene dayanarak daha önce maddi tazminat istenmişse aynı nedenle yeni bir maddi tazminat istemine olanak yoktur; her iki davanın konusu aynıdır. Buna karşılık aynı nedene dayanarak manevi tazminat istenebilir. Çünkü davanın konusu farklıdır. Maddi tazminata ilişkin mahkeme kararı manevi tazminat için kesin hüküm niteliği taşımaz.

HÜKÜMAT çoğl. a. (ar. *ḥükūmet*'in çoğl. *ḥükūmāt*). *Esk.* Hükümetler.

HÜKÜMDAR a. (ar. *ḥükm* ve fars. *dār*'dan *ḥükm-dār*). Bir ülkeyi yöneten taht sahibi kimse (kral, imparator, padişah, şah, hakan vb.).

—Fels. Machiavelli'ye göre, bir devletin yasal iktidarını kişiliğinde cisimleştiren ve bunu, sözkonusu devleti oluşturan uyrukların ya da yurttaşların genel iradesini ve özellikle çıkarlarını -yalnızca onların çıkarlarını, kendisininkileri değil- temsil ederek yapan kimse. ‖ J.-J. Rousseau'ya göre, yürütme erkini yasal olarak kullanmakla görevli insan ya da siyasal heyet. ‖ Hegel'e göre, ulusun tekilliğini ve aynı zamanda hükümdarın ulus üzerine yasa koyma gücünü temsil eden bir monarkın kişiliğinde cisimleşen siyasal ilke. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *Hükümdar mehterhanesi* → MEHTERHANE.

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde çağın hükümdarı (hakan, hünkâr, padişah vb.), kahramanlığı, adaleti, ülkesinin zenginliği, elinin açıklığı bakımından Süleyman peygambere, Cemşit, Feridun, Hüsrev, Dârâ'ya İskender'e benzetilerek övülür. Hükümdar anlamında sultan, şehriyar, şeh (şah), şahenşah vb. diye de anılan sevgili, gönül ve güzellik ülkesinde hüküm sürer. Âşık onun emirlerine uyar Ona hizmet etmeyi amaçlar. Sevgili, güzellik Mısırı'nın sultanıdır; çile çeken âşığın gözyaşı ise Nil nehri gibi akar. Aşk sultanı karşısında âşık, aşk zincirine vurulmuş köledir. Hükümdarla derviş ve dilenci karşılaştırılır. Sevgilinin sarayının kapısında dilenci olmak Mısır'a hükümdar olmaya yeğ tutulur. Hükümdarlar, onların şehzadeleri, kızları olan sultanlar mesnevilerin kahramanları arasındadır. Halk hikâyelerinde ve özellikle masallarda da başlıca kahramanlardan biri, "padişah" diye anılan hükümdardır. (→ PADİŞAH.)

—Fels. Hegel'de hükümdar (alm. *Fürst*) ya da hükümdarlık erki (alm. *die fürstliche Gewalt*), "siyasal devlet" içinde "tekillik" öğesini her şeyin üstünde temsil eder (*Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Hukuk felsefesinin ilkeleri], 273). Ancak, monarkın böyle bir karar mercii rolü oynayabilmesi için, kavramın diğer öğeleriyle (yasamacı tümellik ve hükümet edici tikellik) esaslı bir ilişki ağı içinde yer alması gerekir. Böylece, zorbalık tehlikesi giderilmiş olur: çünkü, böyle bir iktidarın *anayasal* meşruiyeti, bu ilişkilerin geçerliğine bağlıdır.

Hükümdar *(Il Principe)*, Machiavelli tarafından 1513'te yazılıp 1532'de yayımlanan ve Muhteşem Lorenzo'ya ithaf edilen siyasal inceleme. Bu yapıt, salt olgulardan hareket ederek gerçekçi bir siyaset görüşüne varmaya çalışan bir düşünceyi ilk kez olarak ortaya koyduğu ölçüde, çağdaş felsefe tarihinin temel yapıtlarından biri sayılır. Yazar, italyan birliğinin, ancak Devlet çıkarı ilkesini tereddütsüz uygulayan bir hükümdarın (Cesare Borgia ?) eylemiyle sağlanabileceğini ortaya koyar. Machiavelli'ye göre, amaç araçları doğruladığı için, güç ve hileye başvurmak yasaldır; yeter ki izlenen erek hükümdarın özel çıkarı değil, genel çıkar olsun.

HÜKÜMDAR PALMİYESİ a. Kongövdesi yıl halkalarıyla belirgin Avustralya palmiyesi. (Süs bitkisi olarak iki türü yetiştirilir: *Archontophoenix alexandrae* ve *A. cunninghamii.* Cinste yalnızca üç tür vardır.)

HÜKÜMDARANE be. (ar. *ḥükm* ile fars. *dār* ve *-āne*'den *ḥükm-dārāne*). *Esk.* Hükümdara yakışır yolda, hükümdara özgü biçimde.

HÜKÜMDARİ a. (ar. *ḥükm* ile fars. *dār* ve *-ī*'den *ḥükm-dārī*). *Esk.* Hükümdarlık, şahlık, padişahlık.

◆ sıf. Hükümdarla ilgili olan.

HÜKÜMDARLIK a. **1.** Hükümdar olma durumu. **—2.** Bir hükümdar tarafından yönetilen ülke.

HÜKÜMET, -ti a. (ar. *hükūmet*). **1.** Bir devletin siyasal yönetim biçimi: *Demokratik hükümet, parlamenter hükümet, meclis hükümeti.* **—2.** Bir ülkenin genel yönetimini sağlayan devlet organları. **—3.** Bir devlette yürütme gücünü elinde tutan organ, bakanlar kurulu. (Bk. *ansikl.* böl. Anayas. huk. ve Siyas. bil.) **—4.** Hükümet konağı: *Valiyi en son hükümetten çıkarken gördüm.* ‖ *Hükümet etmek*, ülke yönetimini elinde bulundurmak, ülkeyi yönetmek. ‖ *Hükümet kapısı*, devlet dairesi. ‖ *Hükümet konağı*, il ve ilçelerde başta vali ve kaymakam olmak üzere hükümet görevlilerinin çalıştığı bina. ‖ *Hükümet kurmak*, hükümet işlerinde görev alacak bakanlar kurulu başbakanca oluşturulmak. ‖ *Hükümet merkezi*, başkent. ‖ *Hükümeti devirmek*, zor kullanarak devlet yönetimini elinde bulunduranları işbaşından uzaklaştırmak, hükümet darbesi yapmak. **—5.** *Arg.* Hapishane müdürü. **—6.** *Hükümet gibi*, her dediğini yaptırma gücü olan kimse için kullanılır. ‖ *Hükümet gibi kadın*, iriyan, çevresindekileri korkutarak sindiren, sözünü bu yolla geçiren kadın için kullanılır *(tkz.)*.

—*Esk. Hükümet-i adile*, adaletli hükümet. ‖ *Hükümet-i agniya*, zenginler hâkimiyeti. ‖ *Hükümet-i âmme, hükümet-i avam*, demokrat hükümet. ‖ *Hükümet-i cumhuriye*, cumhuriyet hükümeti. ‖ *Hükümet-i gayr-i müstakille*, bağımsız olmayan, himaye altındaki hükümet. ‖ *Hükümet-i müstakille*, bağımsız hükümet. ‖ *Hükümet-i meşruta*, meşrutiyetle idare olunan hükümet. ‖ *Hükümet-i müstebidde*, istibdatla yönetilen hükümet. ‖ *Hükümet-i ruhaniye, hükümet-i ruhbaniye*, teokrasi. ‖ *Hükümet -i sabıka*, eski hükümet, önceden idare başında bulunanlar, iktidardan ayrılmış bulunan hükümet. ‖ *Hükümet-i zadegân*, oligarşi. ‖ *Hükümet-i zalime*, zalimlikle idare eden hükümet.

—Anayas. huk. ve Siyas. bil. *Hükümet bildirisi*, çoğu kez bakanlar kurulu toplantısından sonra hükümetin, sözcüsü aracılığıyla basın organlarına verdiği bildiri. (Türkiye Radyo ve televizyon kurumu hükümet bildirilerini yayımlamakla yükümlüdür. Yayın sırasında bunun hükümet bildirisi olduğunu açıklar.) ‖ *Hükümet darbesi*, yöneticiler içindeki bir grubun, siyasal iktidarı devirmek amacıyla giriştikleri şiddet hareketi. ‖ *Hükümet komiseri*, Toplantı ve gösteri yürüyüşleri k.'na göre düzenlenen toplantılarla tüzel kişilerin yaptıkları genel kurul toplantılarında hazır bulunmak üzere valilik ya da kaymakamlıkça görevlendirilen memur. ‖ *Hükümet tasarrufları*, hükümetin yargı denetimi dışında kalan işlemleri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Başkanlık hükümeti*, hükümet üyelerinin parlamentoya karşı sorumlu olmadıkları ve genellikle devlet ve hükümet başkanlığının aynı kişi tarafından yerine getirildiği siyasal sistem. ‖ *Demokratik hükümet*, siyasal iktidarın halkın iradesine dayandığı yönetim biçimi. ‖ *Dikta hükümeti*, siyasal iktidarın halkın iradesine dayanmadığı yönetim biçimi. ‖ *Doğrudan hükümet*, egemenlik yetkisinin temsilciler aracılığıyla değil, doğrudan doğruya halk tarafından kullanıldığı siyasal sistem. ‖ *Meclis hükümeti*, yasama ve yürütme yetkisinin mecliste toplandığı siyasal sistem. ‖ *Parlamenter hükümet*, yasama ve yürütme yetkisinin yumuşak bir biçimde ayrıldığı, meclisle hükümet arasında işbirliğine dayanan siyasal sistem. ‖ *Temsili hükümet*, iktidarın halk tarafından seçilen temsilciler aracılığıyla kullanıldığı siyasal sistem.

—Ask. *Askeri hükümet*, silahlı kuvvetlerce anlaşmayla ya da kuvvet kullanılarak ele geçirilen bölgelerde kurulan askeri yönetime verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fels. J.-J. Rousseau'ya göre, "yürütme gücünün meşru kullanımı" (*Toplum sözleşmesi*, 3, 1). [Rousseau'ya göre, hükümet ya da "yüce yönetim", yasama gücü demek olan hükümranlıktan ayrı tutulmalıdır.] ‖ Hegel'e göre, evrensel bir yasadan kaynaklanan bir mantıksal kural uyarınca özel kurallar koymakla görevli siyasal merci. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *Hükûmet-i adl*, şeriat tarafından belirlenmemiş bilirkişiler tarafından saptanması gereken diyet. ‖ *Hükûmet-i elem*, acı bedeli, yaralamalarda, bilirkişilerin çekilen acıya karşılık olmak üzere kararlaştırdıkları diyet. (*Erş-i elem* de denir.)

—Tar. Eskiden bir sömürgenin yönetiminden sorumlu idari organ. (Bazı önemli sömürgeler ya da sömürgeler birliğinde GENEL HÜKÜMET denirdi.) ‖ Rusya'da idari bölge (rusça *guberniya*). [Rusya ve Rus İmparatorluğu topraklarının hükümetler olarak örgütlenmesi (1708'de 8, 1775'te 40, 1914'te 78 taneydi) Büyük Petro tarafından başlatılmış (1708), Yekaterina II tarafından yeniden düzenlenmişti (1775). Sovyet hükümetinin 1924-1929 reformlarına kadar, birçok kez değiştirilerek sürdü.] ‖ *Yargıçlar hükümeti*, ABD'de, New Deal döneminde, Yüce divan'ın, Roosevelt'in müdahaleci siyasetine muhalefeti; yargı gücünün aşırı yetkilere sahip olması. ‖ *Partiler hükümeti*, Fransa'da, özellikle IV. Cumhuriyet dönemindeki koalisyon hükümetlerinin güçsüzlüğü ve istikrarsızlığını vurgulamak için kullanılan terim.

—ANSİKL. Anayas. huk. ve Siyas. bil. Hükümetin meclis karşısındaki durumu, benimsenen siyasal sisteme göre değişiktir. Kuvvetler birliğine dayanan meclis hükümeti sisteminde (konvansiyonel sistem), yürütme işlerini meclis adına yerine getirmekle görevli hükümet üyeleri meclisin birer memuru gibidirler. Bu sistemde meclis yasama yetkisinin yanında yürütme yetkisini de elinde bulundurur. Parlamenter sistemdeyse devlet başkanı tarafından atanan başbakan ve başbakan tarafından seçilen bakanlardan oluşan hükümet, meclisten ayrı ve daha bağımsız bir konuma sahiptir. Bu sistemde kimi durumlarda cumhurbaşkanı da bakanlar kuruluna (hükümete) katılır ve ona başkanlık eder. ABD'de olduğu gibi, başkanlık rejiminde hükümet halk tarafından seçilen başkanla onun seçtiği yardımcılardan oluşur. Parlamenter sistemde hükümet meclis önünde sorumluyken başkanlık rejiminde böyle bir sorumluluk yoktur. Bu sistemde katı bir kuvvetler ayrılığı ilkesi egemendir. Bakan durumundaki yardımcılar, parlamenter sistemdeki bakanlardan daha silik bir konuma sahiptirler. Bu sis-

temde gerçek anlamda bir kabineden yani parlamenter sistemdeki biçimiyle bir hükümetten söz edilemez. Yürütme yetkisi büyük oranda başkan tarafından kullanılır.

• *Hükümet tasarrufları*, ilk kez Fransa'da mahkemelerin bazı işlemleri denetlemeyi reddetmelerinden doğdu. Bu ülkede 1815'ten sonra yürütme organının işlemlerinin yargı yoluyla denetlenmesi çığırı açılınca Danıştay hükümete serbest bir alan tanımak için onun kimi işlemlerini denetlemeyi baştan reddetti. Hükümet tasarrufları başlıca iki alanda toplanmıştır: parlamentoyla hükümet arasındaki ilişkiler (Meclis'in feshi kararı) ve dış ilişkiler (antlaşmalar).

Hükümet tasarrufları kategorisi Türkiye' de 1924 Anayasası döneminde genişçe bir uygulama alanı buldu: iskân yasalarına ilişkin idari karar ve uygulamalar, yabancılara karşı alınan misilleme kararları, yurttaşlıkla ilgili bazı kararlar, yabancıların sınır dışı edilmeleri, hatta emekliliğe sevk işlemleri, vb. yargı denetimi dışında kaldı. 1961 Anayasası, başka alanlarda olduğu gibi bu noktada da geçmişin olumsuz uygulamalarına karşı bir tepkiyle, idarenin hiçbir eylem ve işleminin hiçbir halde yargı denetimi dışında bırakılamayacağını bildirdi (md. 114). Bu kesin ilke hükümet tasarrufları kategorisinin de artık sözkonusu olamayacağını haber veriyordu. Buna karşın bu dönemde Danıştay, Bakanlar kurulu'nun sıkıyönetim ilanı kararlarını, bu işlemin daha sonradan TBMM tarafından onaylanıp idari niteliğini yitirdiği gerekçesiyle incelemekten kaçınmıştır. 1982 Anayasası da, "İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır" kuralını getirmiş olmakla birlikte, cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek askeri şûra kararlarını yargı denetimi dışında bırakmıştır. Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği işlemlerin neler olduğu ise, biri dışında (Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliği ile ilgili "Cumhurbaşkanlığı kararnamesi") anayasada gösterilmemiştir. Öte yandan, Milli güvenlik konseyi tarafından Sıkıyönetim kanunu'nda yapılan bir değişiklikle, sıkıyönetim komutanlarının idari işlemlerine karşı iptal davası açılamayacağı kuralı getirilmiştir (Ek md. 3). Bu kural, Milli güvenlik konseyi tarafından yapılan öbür yasalar ve da yasa değişiklikleri gibi, anayasaya aykırılığı ileri sürülemeyen kurallar arasındadır (Anayasa geçici md. 15).

—Ask. Askeri hükümet kurulan bölgenin denetim ve yönetimi üst komutanlığın, uluslararası hukuka uygun olarak verdiği emir ve talimatlara göre yürütülür. Askeri hükümet kurulduktan sonra, harekâtı gerçekleştiren komutan icra ve yargı yetkilerine sahip olur. Askeri hükümet bölgesinin sınırları, sivil halkın yükümlülükleri, sorumlulukları ve hakları yayın organları aracılığıyla bölge halkına duyurulur.

—Fels. Hegel'e göre hükümet *(Regierung)*, "siyasal devlet"in bölündüğü "tözsel farklılıklar"dan birini adlandırır. "Tümeli belirlemek ve kurmak"la görevli "yasama gücü"yle "en yüksek karar olarak öznellik"i temsil eden "hükümdarın gücü" arasında "hükümet gücü", "tikel alanları ve bireysel durumları tikelin altına koymak" işini görür (*Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Hukuk felsefesinin ilkeleri], 273). Böylece bir dolayım düzeyi olan hükümet, memurları ve idari kuruluşları içerir. Hükümette bulunması gereken nitelikler, çıkar gütmeme ve kamu yararını gözetmektir. Hükümet, hükümdara karşı sorumludur; ama işlevi salt yukardan düzenlenmez; "özel idari işlerde" gösterebileceği keyfi davranışlara karşı çıkabilen halk tarafından da düzenlenir" (*ay. y.*, 295).

Hükümet-i meşruta, anayasa hukukuyla ilgili olarak Türkiye'de yayımlanmış ilk kitap (1876). Halka anayasa rejiminin ne olduğunu, anayasayla toplumun neler kazanabileceğini öğretmeyi amaçlayan kitap, Ticaret-i bahriye meclisi görevlilerinden Esat Efendi tarafından yazılmıştır. Yer yer Montesquieu'yü anımsatan fikirleriyle Esat Efendi, kitabının gelirini Hediye-i askeriye cemiyeti'ne bağışlamıştır.

HÜKÜMETLERARASI sıf. Birçok hükümetle ilgili olan için kullanılır.

HÜKÜMLÜ sıf. ve a. Huk. Yargı organlarınca hakkında kesin bir mahkûmiyet kararı verilmiş kişi. (Eşanl. MAHKÛM.)

HÜKÜMNAME a. (ar. *ḥükm* ve fars. *name*'den *ḥükm-nāme*). *Esk.* Bir hüküm ya da kararı bildiren yazı.

—Kur. tar. Saray'ın Harem dairesi'nden, özellikle valide sultanlar tarafından, bazı devlet adamlarına gönderilen ve buyruk içeren yazı.

HÜKÜMRAN sıf. (ar. *ḥükm* ve fars. *rān*, süren'den *ḥükm-rān*). Hüküm süren, hâkim, egemen.

HÜKÜMRANİ a. (ar. *hüküm*, fars. *ran* ve *-ī*'den *ḥüküm-rānī*). *Esk.* Hükümranlık, egemenlik.

◆ sıf. Hüküm sürenle ilgili.

HÜKÜMRANLIK a. Hüküm sürme durumu; hâkimiyet, egemenlik.

—Siyas. bil. → EGEMENLİK.

HÜKÜMSÜZ sıf. **1.** Hükmü kalmamış, geçersiz. **—2.** *(Bir şeyi) hükümsüz kılmak*, geçersiz duruma getirmek, yürürlükten kaldırmak, iptal etmek.

HÜKÜMSÜZLÜK a. Hükümsüz olma durumu; geçersizlik.

HÜLAM a. (ar. *hülām*). *Esk.* Balık tutkalı.

HÜLAMİ sıf. (ar. *hülām* ve *-ī*'den *hülāmī*). *Esk.* Tutkalsı, jelatinli madde için kullanılır.

HÜLAMİYAT a. (ar. *hülāmī*'nin çoğl. *hülāmiyyāt*). *Esk.* Tutkalımsı maddeler.

HÜLASA a. (ar. *ḫulāṣa*). **1.** Bir yazı ya da konuşmanın en önemli noktalarından oluşan özet (HULASA da denir): *Kitabın hülasası.* **—2.** Herhangi bir maddenin etkili özü: *Karaciğer hülasası. Balık hülasası.* **—3.** *Hülasa etmek*, özetlemek.

—*Esk. Hülasa-i hesabiye*, hesap bilançosu. || *Hülasa-i kelâm*, sözün kısası. || *Hülasat-ül-hülasa*, özün özü.

◆ be. Özetle, sözün kısası, kısacası: *Hülasa, söylediklerimden hiçbir şey anlamadı.*

HÜLASETEN be. (ar. *ḫulāṣa*'dan *ḫulāṣeten*). *Esk.* Özet olarak, kısaca, özetle: *Düşündüklerini hülaseten anlatmaya çalışmak.*

Hülasat ül-itibar, Ahmet Resmi Efendi'nin 1768-1774 Türk-Rus savaşı ve Küçük Kaynarca antlaşması'na ilişkin risalesi. Türk yenilgisinin eleştirel bir yaklaşımla değerlendirildiği yapıtta, savaşın yeniliklerin zararlı olduğunu değil, yetersiz olduğunu gösterdiği ileri sürülür. Yalnız eski savaş geleneğinin değil, geleneksel devlet düzeninin de değişmesi gereği ve batılı ülkelerle barışçı ilişkiler geliştirilmesinin önemi üzerinde durulur.

Hülasat üt-tıbb, XV. yy.'da cerrah Mesut tarafından türkçeye çevrilmiş özet niteliğinde tıp kitabı. Türkçe ilk tıp kitaplarından biri olan yapıtın asıl adı, *Tercemetü hülasati fi fennil-cirâhe*'dir. Önsözünde halife Memun döneminde (786-833), tanınmış cerrah ve hekimler tarafından ortaklaşa yazıldığı belirtilir. Üç bölümden oluşan yapıtın birinci bölümünde tıp bilimi, ikinci bölümünde cerrahi hastalıklar, son bölümünde de ilaçlar ve formülleri anlatılır.

HÜLB a. (ar. *hülb*). *Esk.* **1.** Atlardaki ve benzeri hayvanlardaki kalın kuyruk ya da yele kılları. **—2.** Kıl fırça, kıl kalem.

HÜLLE ya da **HULLE** a. (ar. *hulle*). *Esk.* **1.** Cennet elbisesi. **—2.** Belden aşağı ve yukarı olmak üzere iki parçadan oluşan elbise. **—3.** *Hülle-bâf*, terzi. || *Hülle-i Âdem*, Âdem peygamberin elbisesi; incir yaprağı. || *Hülle-i hadra*, yeşil elbise: *"Bahar gül-şene geydürdi hulle-i hadra"* (Fuzuli, XVI. yy.).

—İsl. huk. Bir kadının kendisini üç defa boşayan kocasıyla yeniden evlenebilmesi için başka bir erkekle evlenip onun tarafından boşanmış olması. (Kişi karısını en çok üç defa boşayabilir. Kocasından üçüncü defa boşanmış bir kadın bir daha onunla evlenemez. Ancak ikinci bir evlilik yapar ve bu ikinci kocası ölür ya da onu boşarsa ilk kocasıyla yeniden evlenebilir. Başından geçen bu evlilik kadına birinci kocasıyla evlenmeyi helal kılar. Hüllede göstermelik bir nikâh kıyılmaz, tam bir evlilik yapılır. Evlilikle ilgili tüm hukuk kuralları bu evlilikte de geçerlidir.)

HÜLLECİ a. Hülle yoluyla evlenmede, bir kadını ertesi gün boşamak üzere nikâhına alan erkek.

Hülleci, Reşat Nuri Güntekin'in dört perdelik oyunu (1934). İslam hukuk kurallarına göre boşanma ve yeniden evlenme işleminde uygulanan *hülle**'nin nasıl kötüye kullanıldığını göstermek amacıyla yazılmıştır. Oyunda bu din ve hukuk uygulamasının yarattığı komik durumlar sergilenir. İlk kez 1935'te İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sahnelenen yapıt, Ankara Devlet tiyatrosu'nca (1965) ve başka topluluklarca da oynandı.

HÜLÜK a. *Yörs.* Taneleri alınmış mısır koçanı.

HÜLYA ya da **HULYA** a. (yun. *melanqkholia*; ar. *māliḫūlyā*'dan *ḫūlyā*). **1.** Kurulan tasarlanan şey; hayal. **—2.** Mutluluk veren güzel düş.

—*Esk. Hulya-âmiz*, hayal alemine sürükleyen. || *Hulyadar*, hülyalı. || *Hulya-yi hazin*, hazin hülya.

Hülya *(le Rêve)*, Émile Zola'nın romanı (1888), *Rougon-Macquart* dizisinin on altıncı kitabı. İkinci İmparatorluk döneminde bir ailenin ve özellikle, tam sevgiyi bulduğu sırada ölen kimsesiz bir kız çocuğunun alınyazısının gerçekçi bir biçimde anlatılışı, bu yapıta edebiyat alanında apayrı bir yer kazandırmıştır.

HÜLYALI sıf. **1.** Kendisini hülyalara kaptıran, hayal kuran kimse; bunu gösteren şey için kullanılır: *Hülyalı bakışlar, gözler.* **—2.** Hayal kurmaya yönelten şey için kullanılır: *Hülyalı bir mavilik.*

HÜMA ya da **HÜMAY** a. (fars. *hümā*, *hümāy*). *Esk.* **1.** Saadet, kutluluk. **—2.** Cennet kuşu; Hint okyanusu'nda yaşayan, güvercin büyüklüğünde, kemikle beslenen, üzerinden geçtiği insanlara mutluluk ve zenginlik getireceğine inanılan mitolojik kuş. **—3.** *Hüma-paye*, çok yüksek dereceli. || *Hüma-pervaz*, hüma gibi yüksek uçan; yüksekten atan. || *Hüma-sâye*, iyilikleri yeryüzüne yayılmış: *"Asman-pâye hüma-sâye vezir-i âzam"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Hüma-yı beyza-yı din*, dinin beyaz hüması; Hz. Muhammet. || *Hüma-yı ikbal*, devlet kuşu; talih, uğur: *"Uçmuş, gitmiş hüma-yı ikbâl"* (A. H. Tarhan). || *Hüma-yı lâ-mekân*, mekânı olmayan; hüma Allah.

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde kasidelerde övülen devlet büyükleriyle hüma arasında ilişki kurulur. Sevgilinin yakınlık göstermesi, âşığın başına hümanın kanadının gölgesinin düşmesidir. Güzellik ülkesinin hükümdarı sayıldığı için de sevgiliyle hümanın ilişkisi vardır: *"Zülf-i siyahı saye-i perr-i hüma imiş / İklim-i hüsne anın için padişah imiş"* (Kara saçı hümanın kanadının gölgesiymiş. Onun için de kendisi güzellik ülkesinin padişahıymış) [Baki]. Kasidelerde övülen devlet adamının en güç işi gerçekleştirerek hüma kuşunu avlamayı başardığından söz edilir: *"Yahut hüma şikâr edici şahbâzdır / Daim hevâ-yı sayd ile bîâşiyan olur"* (Yahut av için yuvasından uçan ve hüma avlayan bir doğan mıdır?) [Nef'i].

—Mit. Hüma kuşuna ilişkin çok çeşitli ef-

saneler vardır. Bunlara göre sürekli karlarla kaplı Kafdağı'nda, Çin'de ya da Hint okyanusu'ndaki adalarda yaşar. Bir efsaneye göre, çok büyük ve yırtıcı bir kuştur; bir başkasına göreyse güvercin büyüklüğünde, yeşil ve beyaz kanatlı, sarı gagalıdır. Yere inmez, çok yükseklerde uçar, kemik yer, havada yumurtlar, yavrusu da yumurtadan çıkar çıkmaz uçarmış. Üzerinden geçtiği, gölgesinin düştüğü kimselere mutluluk getirir ya da bu kişiler taç giyermiş (bu yüzden *devlet kuşu* da denir). "Hümayun" ve "devlet kuşu" deyimlerinin bu inanıştan kaynaklandığı öne sürülür. Hümayı bilerek öldüren kırk gün içinde ölürmüş. İranlı Sadi *Gülistan*'ında hümanın tüm kuşlardan üstün olduğunu yazar.

HÜMA HATUN, Murat II'nin kadını, Fatih Sultan Mehmet'in annesi (öl. Bursa 1449). Tarihi kaynaklarda hakkında çelişkili bilgiler vardır. Ancak, birçok tarihçi, onun korsanlar tarafından kaçırıldığını, Murat II'nin haremine alındığını, Fatih Sultan Mehmet'e hamile kalınca müslümanlığı kabul ettiğini yazar.

HÜMAMİ, türk şair (İznik XV. yy.). Hümami-i Acem'in *Si-name* adlı otuz mektubunu içeren yapıtını *Vesile-name* adıyla çevirerek vezir Kara Halil Paşa'ya sundu; yapıta kendi gazellerini de ekledi. İranlı şair Selman-ı Saveci'nin *Kaside-i musanna* adlı yapıtına bir nazire yazdı. Murat II'ye kasideleri vardır. Çağdaşı Şeyhi ve Ahmedi ile münazaralarda bulundu. Bazı kaynaklar *Hünername* adlı bir yapıtı olduğunu belirtir.

HÜMANİST a. (Rönesans lat. *humanista*, klasik lat. *humanus*, insani). **1.** Kendini "humanitas" denilen eski dil ve edebiyatların incelenmesine veren kişi. **—2.** XV. ve XVI. yy.'larda, klasik Antikçağ başyapıtlarını yeniden değerlendirerek moda durumuna getiren bilgin ve edebiyatçılara verilen ad.

◆ sıf. Hümanizmle ilgili.

HÜMANİSTİK sıf. (fr. *humanistique*). Paleogr. XV. yy.'ın başından itibaren, italyan hümanistlerinin, Antikçağ yazarlarının yapıtlarını kopya ederken kullandıkları yazıya denir. (Caroline küçük harfine benzeyen bu yazıya *ronda* ya da *romen* adı verildi.)

HÜMANİZM a. (fr. *humanisme*). **1.** İnsanı ve insansal değerleri bütün öteki değerlerden üstün gören felsefe anlayışı. **—2.** Özellikle XVI. yy. Avrupası'nda gelişen ve yöntemleriyle felsefesini antik metinlerin incelenmesinden alan düşünsel akım. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.)

—ANSİKL. Ed. Ortaçağ'ı izleyen ve değişik olarak tarihlendirilen dönem (İtalya için XV. yy., Fransa, İspanya ve Portekiz için XVI. yy.), özelliğini yeni bir felsefi antropolojinin kurulmasına ve eski yunan-latin kaynaklarına dönülmesine borçlu olduğu için, hümanizm ve rönesans terimlerini birbirinden ayrı düşünmek olanaksızdır. Bu antropolojiyi ve bu kaynaklara dönüşü bir araya getiren edebiyat, birbirini tamamlayan birtakım dini, tarihi ve ideolojik verilerin etkisindedir: Reform ve Karşı Reform, büyük seferler ve Amerika'nın bulunması, matbaanın keşfi ve XV. yy.'ın sonundan başlayarak, özellikle Floransa, Milano ve Roma'da, hükümdar aileleriyle papaların düşün ve sanat araştırmasını destekledikleri ve yazarı hemen hemen bir danışman durumuna getirdikleri İtalya'da olduğu gibi, yazarla kent ve iktidar arasında kurulan yeni ilişki.

Eskiler'e dönmekle, Rönesansçılar, Luther'in dinsel felsefesinde örnek işlevi gören birey'in, tarihsel olarak ortaya çıkışını düşünmeyi ve dile getirmeyi olanaklı kılan kavramsal ve edebi biçimlere kavuşmuşlardı. Destan ve trajedi gibi eski büyük türlerin benimsenmesi, hem türler hiyerarşisinde toplum hiyerarşisinin yansımasına, hem hıristiyanlığın yayılmasına, hem de ulusal gerçeklerin anlaşılmasına dayanan yeni bir tarih anlayışının doğmasına yol açtı. Ayrıca, Eskiler'e tanınan öncelik, çelişkili bir biçimde, ana dilde bir edebiyatı da engellemedi; çünkü her şeyden önce bu eski metinlerin açık ve seçik bir biçimde anlaşılması gerekiyordu. Ortaçağ'da yapılan eklemelerden arındırılmış bir metnin ortaya konmasından sonra yapılan Kutsal Kitap çevirileri sayesinde, yerel diller daha geniş bir alana yayıldı ve büyük bir saygınlık kazandı. İtalya'da gerçekleşen hümanizm ve rönesans kaynaşması bu özelliğini, Micolaj Rey ve Jan Kochanowski'yle Polonya'ya, Bálint Balassi'yle de Macaristan'a kadar her yerde korudu.

Yeni bir antropoloji olarak hümanizmin ilk belirtilerine, hayatı bir değer olarak ve insanı kendi kendiyle doğrudan ilişki içinde ele alan Petrarca ve Boccaccio'da rastlanz. İnsana tanınan bu özerklik, dinseli ve evrenseli hiçe saymak anlamına gelmez: gerçek amacı, insanoğlunu evrenin merkezine yerleştirmek, insan ruhuna evrensel ile geçici arasında bir bağlantı niteliği kazandırmak ve yeryüzünü ruhun bir uygulama alanı olarak görmektir; bunun böyle bir olduğunu gösteren en iyi kanıt, Manetti'nin *De dignitate et excellentia hominis* (İnsanoğlunun saygınlığı ve üstünlüğü) ve Pico della Mirandola'nın *Oratio de hominis dignitate* (İnsan saygınlığı üzerine konuşma) adlı kitaplarıdır. Bu tutumun değişik bir biçimini, her türlü kozmolojik ilişkiden arınmış olarak insanoğlunun kendi kendini tanımasını savunan Erasmus ve Montaigne'de görürüz: önemli olan tek şey yaşamın içeriği ve kişinin kendi ayrıcalığı içinde ele alınmasıdır. Bu indirgemeyi yapabilmek için, her şeyden önce insanoğlunun evrendeki yerini saptamak zorunludur. Ficino'nun ve Pico della Mirandola'nın yeniplatonculuğunda, insanoğlunun yer üstünde ve öteki dünyada kaderini saptayacak olan şey aşktır. Böylece bütün rönesans şiirini ve hayalgücünü besleyen ana fikir ortaya çıkmış olur: küçükevrenle büyükevren arasındaki bozulmaz birlik. Bu görüşü dine karşı bir görüş saymak doğru olmaz; nitekim Luther'de, bu iki evren arasındaki bağlantı, insandan harekete, insanla Tanrı arasında bir bağlantıya dönüşür.

Bu şekliyle ele alınınca hümanizm, edebiyatın, edebiyata karşı olan papaz ve laiklere kendini kabul ettirmesini sağlayan bir dayanaktır. Boccaccio, daha XIV. yy.'ın ilk yarısında, *De genealogiis deorum gentilium*'da (Tanrı ailelerinin soykütüğü) [1350-1360], şiirle dinin birbirini tamamladıklarını ileri sürmüş ve Kutsal Kitap'ın şiirselliği üzerinde durmuştu. Boccaccio'nun edebiyatı savunmak için Kutsal Kitap'ın şiirselliğini kanıt olarak göstermesiyle birlikte, dindışı yazarlar, dolaylı bir biçimde saygınlık kazanıyor ve yaratıcılık niteliğine kavuştukları için de, konularını diledikleri biçimde seçme olanağına kavuşuyorlardı. Böylece, rönesans şiirinin ana çizgisi de belirginlik kazanmış oldu: insanoğlunun beslendiği bütün mitler arasında bir akrabalık kuruluyor, din ve dindışı konular birbiriyle kaynaşabiliyordu. Edebiyat, zorunlu olarak, bu mitlerle, alegorilerle besleniyor, bir yandan dili dener, evrendeki uyumu çizer, insana kendi olmanın gururunu duyururken, bir yandan da mistik bir boyut kazanarak tarihe ve hükümdarların soykütüğüne yöneliyor, destan ile nazım sanatının karmaşıklığı arasında kendine değişik yollar arıyor, XVI. yy.'ın sonunda ağırlık kazanmaya başlayacak olan barok sanatın ilk belirtilerini olgunlaştırıyordu. Yaratmanın bu karmaşıklığı, yaratıcının ne yaptığını açık seçik olarak görmesine de engel değildi. O zamanın yazarı yeni bir çağa girdiğini biliyordu. Bu çağın gereğiyse, her türlü tarihi karmaşadan, belirsizlikten kurtulmak, filoloji çalışmalarına hız vererek eski yunanlı ve latin şairlerin sanatını incelemek ve Aristoteles'i yunancasından okumaktı: Minturno ve Scaliger'in incelemeleri, birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılması gereken türler arasındaki hiyerarşiyi ve *mimesis* kavramını açıklığa kavuşturmuştu. Ariosto, Tasso, Camões ve Ronsard'ın en yetkin örneklerini verdikleri destan türü, Antikçağ'a bağlılığın kaypak bir anlam taşıdığını gösteriyordu: gerçekten de, destanın halka dönük olması, hem destana özgü yücelikle uyuşmuyor, hem de biçimsel birliği yok ediyordu. Ortaçağ'dan kurtulmanın ölçüsü, gene de, klasik edebiyattı. Pastoral türü, Poliziano Sannazzaro, Tasso ve Giovanni Battista Guarini ile yenilendi ve od, eleji, sone tekrar gündeme geldi. Michelangelo Buonarroti'den Ronsard'a kadar yayılan alegorik şiir merakının yanı sıra, şairler nazım sanatına da büyük bir önem verdiler. Biçimsel araştırmalarda ve esin kaynağında yenileşme kaygısı, Fransa'da Pléiade okuluyla, İspanya'da Garcilaso de la Vega, Cristóbal de Castillejo ve Luis de León'da en yetkin ürünlerini verdi. Portekiz'de Camões, ulusal bir destan olan *Os Lusíadas*'ı, Montemayor da, düzyazı bir pastoral olan *Diana*'yı yazdı, Góngora ise, biçimsel yeniliği anlamın kaybolduğu sınırlara kadar götürdü. Birey ile evren arasındaki değişik bağıntılardan doğan ve alegoricilik, dayanaksız bir oyun değil, birtakım nesnel veriler arasındaki ilintilerin kısıtlı bir biçimde yeniden düzenlenmesiydi. İngiltere'de edebi yeniliğin en iyi örneklerini Edmund Spenser verdi ve XVI. yy.'ın sonunda Sidney, Marlowe, Drayton, Shakespeare, Chapman ve Donne ile bu yenileşme son biçimini aldı.

Seneca, Plautus ve Terentius'u örnek alan tiyatrodaki yenilenme, İspanya ve İngiltere'de, özellikle Lope de Vega, Shakespeare ve tüm Elizabeth dönemi oyun yazarlarıyla, XVI. yy. sonu ve XVII. yy. başında parlak bir gelişme gösterdi. İtalya'da Trissino'nun *Sofonisba* (1515) adlı yapıtı, milli dilde yazılan ilk trajediydi. Tasso ve Guarini'den başlayarak trajediye müzik eklenmesi, Monteverdi'nin müziğiyle, ilk opera olan Striggio'nun *Orpheus*'una yol açtı (1607).

Rönesans'ın en şaşırtıcı paradokslarından biri de, nesrin hem bilimsel yapıtlarda, hem de günlük yaşamın yüceltilmesinde kullanılmasıydı: Thomas Morus'un *Utopia*'sındaki latince ve bilgince nesiri, la Pléiade ile Dorat, Muret, Turnèbe ve Estienne gibi filologlar arasında bağ kuran çevirilerdeki yerel nesir (Amyot, Plutarkhos'un *Bioi Paralleloi*'sinin 1559'da fransızcaya [les vies parallèles] çevirdi); ilk italyanca dilbilgisi kitapları arasında Pietro Bembo'nun *Prose della volgar lingua*'sı (Halk dilinde düzyazı) [1525]; milli dilin, fikirleri iletmeye ne kadar elverişli olduğunu göstermesi bakımından Calvin'in *Institutio christianae religionis*'i (Institution de la religion chrétienne) [1541, fr. çev.]. İtalya'da, Benvenuto Cellini'nin özyaşamöyküsü, Castiglione'nin *il Cortegiano*'su ve Giovanni Della Casa'nın *Galateo*'su günlük olayları ve toplum yaşamını anlatıyor, bunun yanı sıra, Bembo'yu örnek alan Grazzini, Bandello ve Giraldi Cintio ile kısa hikâye biçimsel bir kesinliğe kavuşuyor ve gerçekçiliğin çeşitli yönlerini işliyordu. Fransa'da Rabelais, *Pantagruel*'den *Quart Livre*'e kadar uzanan dizisinde, kutsal ile kutsal olmayanı aynı düzeyde ele alıyor, din, ideoloji, yeniplatonculuğun yanı sıra, günlük yaşam sahnelerine ve folklora yer veriyor ve modern insanı temsil eden *Panurge*'ü yaratıyordu. İspanya'da gerçekçilik, Fernando de Rojas'a mal edilen ve başkişisi *La Celestina*'nın adıyla da anılan *Comedia de Calixto y Melibea* ile kendini kabul ettirdi.

HÜMAŞAH SULTAN, Telli Haseki de denir, Sultan İbrahim'in kadını (XVII. yy.). Güzelliği, cazibesi ve zekâsı ile Sultan İbrahim'i kendine bağladı. Saray geleneklerine aykırı olmasına karşın Sultan İbrahim onunla nikâhlandı. Telli Haseki adını düğünündeki giyim kuşamından ötürü al-

Hadi Hün

dı. Haremde Kösem Sultan'ın etkinliğini kaldırdı ve onun şehir dışına sürülmesini sağlayarak haremde kendisi egemenlik kurdu. Sultan İbrahim'in tahttan indirilerek öldürülmesinden (1648) sonra Eski saray'a gönderildi. Kayıtlara göre 1672'de sağ olduğu bilinmekle birlikte, nerede ve ne zaman öldüğü bilinmemektedir.

HÜMAY → HÜMA.

HÜMAYUN sıf. (fars. *hümāyūn*). *Esk.* **1.** Kutlu, kutsal. **—2.** Tar. Osmanlı hükümdarlarına yönelik saygı belirten bir sözcük. Doğrudan doğruya padişahın sahip bulunduğu ya da onun özel hizmetine ayrılmış yerler, kuruluşlar, eşyalar için de kullanılırdı: *Müzikayı hümayun* (saray bandosu, orkestrası), *yaver-i hümayun* (saray yaveri) vb. **—3.** *Hümayun-baht,* talihli, çok uğurlu. ‖ *Hümayungâh,* padişah sarayı. ‖ *Hümayun-name,* bir hükümdarın başka bir hükümdara gönderdiği yazı.

—Esk. dokmc. Çözgü ve atkısı pamuk ipliğinden bezayağı örgü ile dokunan ve çoğunlukla astarlık olarak kullanılan bir tür kumaş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Esk. dokumc. Hümayun, çözgüsünde haşıllı pamuk ipliği kullanılarak bezayağı örgüyle dokunur, daha sonra ağartılarak çeşitli renklere boyanırdı. Hassa* denilen bezin en yumuşak ve nitelikli türü olan hümayundan genellikle giysilerin içine astar yapılırdı.

HÜMAYUN ya da **HUMAYUN** a. Müz. Türk müziğinde bir basit makam. (Hicaz ailesinden olan hümayun, hicaz dörtlüsüne, neva [*re*] perdesi üzerindeki buselik beşlisi eklenerek oluşturulmuştur.) [HİCAZ HÜMAYUN da denir.]

HÜMAYUN (Kâbil 1508 - Delhi 1556), Hint-Türk imparatoru (1530-1540, 1555 -1556). Babur'un büyük oğlu ve ardılı. Küçük yaşlardan başlayarak babasının savaşlarına katıldı. Panipat savaşı'nda (1526) büyük yararlık gösterdi ve bu savaşın ardından Âgrâ'yı ele geçirdi. Babasının ölümü üzerine Hindistan imparatoru oldu; saltanat değişikliğinden yararlanarak Caunpur'u ele geçiren Mahmut Ludi'yi yenerek kenti geri aldı (1531). Şir Han'ın (sonra Şir Şah) elindeki Çunar kalesini kuşattı; kaleyi alamadıysa da Şir Han'a egemenliğini kabul ettirdi. Gucerat sultanı Bahadır Şah'ı Mandacor'da yenerek Gucerat, Malva'yı ülkesine kattı (1535). Ama kardeşleri ile mücadele etmek zorunda kalması durumunu zayıflattı. Şir Han karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (1540) ve ülkesini terk ederek İran'a sığınmak zorunda kaldı. İran şahı Tahmasp I'den sağladığı kuvvetlerle önce Kâbil, Gazne ve Kandahar'da hüküm süren kardeşlerini ortadan kaldırdı. Bundan sonra Hindistan üzerine yürüyerek Şir Şah'ın ardıllarını yendi; Delhi ve Âgrâ'ya yeniden egemen oldu (1555). Ancak, başarılarını sürdürecek zamanı bulamadı, kütüphanesinin merdiveninden düşerek öldü. Mezarı (*Hümayun* türbesi* denir) Delhi'nin en ünlü anıtlarından biridir.

Hünername'nin II. cildinden Zigetvar savaşı'nı betimleyen bir minyatür
Topkapı sarayı kütüphanesi, İstanbul

Hümayunâbâd kasrı, İstanbul'da Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında, Bebek semtinde kasır; XVIII. yy. başlarında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı, Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından yenilendi. Reisülküttap ve sefirler zaman zaman burada toplandıklarından yabancı yazarlarca *Konferans köşkü* olarak tanınıyordu. Selim III döneminde yeniden elden geçirildi. Abdülmecit tarafından yıktırılarak yerine Bebek kasrı yaptırıldı.

Hümayunname, Bidpai* tarafından yazılmış *Kelile ve Dimne* adlı ahlaki, öğretici hint masallarının türkçe çevirisi (XVI. yy.). Hüseyin Vaiz Kâşifi'nin farsça bir *Kelile ve Dimne* çevrisi olan *Envar-ı süheyli* adlı yapıtının türkçe çevirisidir. Ali Vâsi Çelebi tarafından Kanuni Sultan Süleyman'a sunuldu (ilk baskısı 1835). Güç anlaşılır bir dille yapılan türkçe çeviriden Osmanzade Taip ile müftü Yahya Efendi sade bir dille seçmeler (*Semar ül-envar,* 1835) yaptılar. Ratip bu seçmeleri aynı ad altında özetledi (1860). Günümüz türkçesine de (Ö. R. Doğrul, *Kelile ve Dimne,* 1945) çevrilip basıldı.

Hümayun türbesi, Hint-Türk imparatoru Hümayun'un anıt mezarı. Hindistan'da, Delhi yakınlarında hint-türk mimarlığının en önemli anıtlarından (bitimi 1570), Tac Mahal'in ilk örneği olarak nitelenir. Mimarı, Mirek Mirza Giyas'tır. Duvarlarla çevrili bir bahçe içinde, taş döşeli bir teras üzerinde yükselen yapının eteği revaklarla süslüdür. Her kenarı 55 m olan türbenin duvarları kırmızı kumtaşından, 47 m yüksekliğindeki kubbesiyse beyaz mermerdendir (Hindistan'da biri dış, ötekisi iç olmak üzere çift kubbeli ilk yapıdır). Ana kubbe, sivri, taşkın kemerli bir niş biçimindeki taçkapının eksenine yerleştirilmiştir. Taçkapının yanlarında da gene sivri, taşkın kemerli, ancak daha küçük kapılar vardır. Bunların ekseninde de küçük kubbeler bulunur.

HÜMEYDİ Ebu Abdullah Muhammet, arap bilgin (Mallorca yakl. 1027 - Bağdat 1095). Ebu Ömer Yusuf bin Abdül Berr ile Ebu Muhammet Ali bin Ahmet'in öğrencisi oldu. Kahire, Mekke, Medine, Suriye, Irak'ı kapsayan uzun bir geziye çıktı. Bağdat'a yerleşti; fıkıh, tarih, hadis konularındaki çalışmalarıyla tanındı.

Hümeze suresi, Kuran'ın 104. suresi. 9 ayettir. Mekke'de inmiştir. Adını, birini arkasından çekiştirmek, kırmak, incitmek gibi anlamlara gelen ve birinci ayette geçen "hümeze" sözcüğünden alır. Surede insanları çekiştiren, kaş göz işaretleriyle başkalarını küçümseyen, biriktirdiği ve sayıp dökmekle oyalandığı malının kendisini sürekli yaşatacağını sananlar kınanır ve böylelerinin cehennem ateşi ile cezalandırılacakları belirtilir.

HÜMORESK a. (fr. *humoresque;* alm. *humoreske*'den). Müz. İlk örneklerini romantiklerin verdiği, genellikle neşeli ve serbest yapılı, ruh durumlarını yansıtan ya da bir şiiri yorumlayan enstrümantal parça.

HÜN (Hadi), türk tiyatro oyuncusu ve yönetmen (İstanbul 1907 - *ay. y.* 1969). Topkapı gençler mahfili'nde başlayan (1925) tiyatro çalışmalarını 1932'den sonra İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sürdürdü. *Bir ölü evi, Hile ve sevgi, Peer Gynt, Othello, Don Carlos, Deli saraylı, Cyrano de Bergerac* vb. piyeslerin birçoğunda başrole çıktı. Tiyatronun yanı sıra *Bir millet uyanıyor* (1932) ile sinema oyunculuğuna başladı; *Kızılırmak-Karakoyun, Canavar, Kapanan gözler* vb. filmlerin rejisörlüğünü yaptı.

HÜN (Samiye), türk tiyatro oyuncusu (İstanbul 1918). Tiyatro oyuncusu Hadi Hün'ün eşidir. İtalyan kız lisesi'nde okudu. Halkevlerinde amatör olarak başlayan sahne yaşamını 1934'ten başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda sürdürdü. 1976'da aynı kurumdan emekli oldu. Rol aldığı belli başlı piyesler: *Cürüm ve ceza, Kral Lear, Tebeşir dairesi, İhtiras tramvayı, Sezuan'ın iyi insanı, Fizikçiler,* vb. Bazı filmlerde de oynadı.

HÜN (Agâh), türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen (İstanbul 1918 - *ay.y.* 1990). Hadi Hün'ün kardeşidir. Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdikten (1942) sonra Tatbikat sahnesi'nde, Devlet tiyatrosu'nda oyunculuk yaptı. 1951'de yeni kurulan Küçük sahne'ye geçti. 1961-1983 arası İstanbul Şehir tiyatrosu'nda çalıştı, aynı kurumdan emekli oldu. 100'den fazla oyunda başrol oynayan, birçok piyesi yöneten sanatçı, ayrıca Türkiye'de çevrilen ilk renkli film *Halıcı kız*'da da oynadı (1953), bazı filmlerin rejisini üstlendi.

HÜNALP (Ayhan), türk romancı, şair, gazeteci (Bitlis 1927). Ankara Üniversitesi Dil tarih coğrafya fakültesi Türk dili ve edebiyatı (1953) bölümü'nü bitirdi. Çeşitli gazetelerde çalıştı. İstanbul, Kıbrıs, Sofya radyolarına programlar hazırladı. 17 kez ödül aldı. Türk sine-romanının kurucusu. Bazı yapıtları: *Üçotuz para* (1950), *Bir martı öttü* (1964), *Uzak maviler* (1981); şiirleri: *Küçük istasyonlar* (1953), *Vapur düdükleri* (1962), *Şarkısız dünyaların orkinosları* (1977). Meydan Larousse ve Milliyet Türkiye ansiklopedileri yayın kurullarında çalıştı. Bizim gazete ve Bâbıali magazin'de çalışmaktadır.

HÜNER a. (fars. *hüner*). **1.** *Esk.* Bir şeyi bilme, bilgi. **—2.** Bir işi yapmada gösterilen ustalık, beceri, marifet. **—3.** *Esk.* İnce sanat; güzel sanatlar: *Ashab-ı hüner* (güzel sanatlarla uğraşan kimseler). **—4.** *Hüner göstermek,* becerisini, ustalığını ortaya koyarak herkesin yapamayacağı işleri yapmak. ‖ *Hüner satmak,* becerisi, ustalığı olmadığı halde varmış gibi havaya girmek.

—*Esk. Hünerdar,* hüner sahibi. ‖ *Hüner-füruş,* hüner satan. ‖ *Hünermend,* hünerli, beceri sahibi. ‖ *Hünermendi,* hünerlilik. ‖ *Hüner-perveri,* ustalık, hünerlilik. ‖ *Hüner-pişe,* becerikli, marifetli. ‖ *Hüner-ver,* hünerli, işinin ehli: *"Bunlar tel üstünde raks etmeyi öğrenmiş hüner-verlerdir"* (Cenap Şahabettin). ‖ *Hüner-veran,* beceri sahibi olanlar. ‖ *Hünerveri,* ustalık, maharet.

HÜNERLİ sıf. **1.** *Esk.* Bilgili. **—2.** Elinden iş gelen kimse ya da o işi yaparken kullandığı organı için kullanılır; becerikli, marifetli: *Hünerli adam. Hünerli eller, ayaklar, parmaklar.* **—3.** Kimi becerilere sahip otomatik araçlar için kullanılır: *Hünerli bir çamaşır makinesi.* **—4.** Büyük bir hüner, ustalıkla yapılmış şey için kullanılır: *Hünerli bir örtü.*

Hünername, Murat III döneminde saray şehnamecisi Seyit Lokman tarafından türkçe olarak yazılmış ve dönemin ünlü minyatürcüleri tarafından resimlenmiş yazma kitap. İki ciltlik yazmanın, 1584'te bitirilen birinci cildinde, Osman Gazi ile Selim I arasındaki dokuz padişahın yaptıkları, hünerleri anlatılır. 1588'de tamamlanan ikinci cilt ise Süleyman I'in (Kanuni) saltanat dönemine ayrılmıştır. Nakkaş Osman'ın yönetimindeki bir ekip tarafından (Ali, Mehmet Bey, Veli Can, Molla

Tilisi, Mehmet Bursavi) hazırlanan minyatürler, türk minyatür sanatının başyapıtları arasında yer alır. Birinci ciltte kırk iki, ikincisindeyse altmış beş minyatür vardır. Bunlarda padişahların tahta çıkış törenlerinin yanı sıra, Topkapı sarayı'na ve dönemin İstanbul'una ilişkin belgesel betimlemeler, Süleyman I'in D. ve B. seferleri resmedilmiştir.

HÜNERSİZ sıf. **1.** Elinden iş gelmeyen, hüneri, becerisi olmayan kimse için kullanılır. **—2.** Ustalıkla yapılmamış şey için kullanılır.

HÜNGÜRDEME a. Hüngürdemek eylemi.

HÜNGÜRDEMEK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Eskiden tekkelerde, zikir sırasında yüksek, coşkun sesle bağırmak. **—2.** Yüksek sesle ağlamak.

HÜNGÜR HÜNGÜR be. (yansıma sözc.). Yüksek sesle, hıçkırarak: *Hüngür hüngür ağlamak.*

HÜNGÜRTÜ a. (yansıma sözc.). Yüksek sesle, hüngür hüngür ağlarken çıkan ses.

HÜNKÂR a. (fars. *ḫudāvendgār*'dan). Tar. **1.** Osmanlı padişahlarının unvanı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Hünkâra çatmak,* Harem'de kadınlardan birinin padişaha rastlaması. (Saray geleneğine göre saygısızlık sayıldığından hoş görülmezdi. Bu tür karşılaşmaların önüne geçmek için padişahlar Harem'de dolaşırken altı gümüş çivili ayakkabılar giyerlerdi. Bu gelenek Tanzimat'tan sonra bırakıldı.) || *Hünkâr çavuşu* (resmi adı *maiyeti seniye çavuşu*), sarayın korunması, çağrı ve tebliğ işleriyle görevli saray memuru. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hünkâr imamı,* padişaha namaz kılarken imamlık eden kişi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hünkâr kalfası,* padişahların hizmetiyle görevli cariyelere verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hünkâr macunu,* padişahlar için hazırlanan özel macun. (Bileşiminde çeşitli bahar, misk ve anber bulunan macun, baş lalanın gözetiminde hazırlanırdı.) || *Hünkâr müezzini,* saray mescidinin baş müezzini (Has odalılardandı. Maiyetinde "müezzin-i hassa" denilen müezzinler bulunurdu. Padişahların cuma ve bayram namazları için gittiği camilerde de müezzinlik yapardı.)
—Ask. tar. *Hünkâr hasekisi* → HASEKİ.
—Esk. denizc. *Hünkâr gemisi,* uzunluğu 210 ile 216 ayak arasında değişen bir tür baştarda. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hünkâr kayığı,* padişahların gezinti sırasında ya da resmi ziyaretlerde bindiği kayık. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Hünkâr sandalcıbaşısı,* deniz gezintilerinde padişahların bindiği sandal, filika ya da hünkâr gemisinde görev yapan bostancıbaşı.
—İkt. tar. *Hünkâr dirliği,* osmanlı döneminde, padişahın devlet hazinesinden, geçimi için aldığı maaş.
—Mim. *Hünkâr mahfili* ya da *hünkâr dairesi,* selatin camilerinde, sultanların ibadetine ayrılan özel bölüm. (Bunlar fevkani kat düzeyinde, zeminden yüksekte yapılır; ayrı girişi ve merdiveni vardır. Çevresi caminin içini görebilecek biçimde kafesli ve küçük pencerelidir. Kimileri küçük bir daire biçiminde donatılmıştır. İstanbul'da Fatih, Sultanahmet, Süleymaniye, Yenivalidesultan külliyelerinin, Edirne'de Selimiye camisi'nin hünkâr mahfilleri bu mekânların özgün örnekleridir.)
—ANSİKL. Osmanlılar, "sultan", "padişah", "han" gibi unvanları başka hükümdarlar için de kullandıkları halde "hünkâr" sözcüğünü yalnızca kendi padişahları için kullanmışlardır. "Gazi" (gazi hünkâr), "şevketlu" (şevketlu hünkâr) gibi sıfatlarla birlikte de kullanılırdı. (→ HÜDAVENDİGÂR.)
• *Hünkâr çavuşu.* Bu görev Tanzimat'tan sonra, büyük olasılıkla Abdülaziz döneminde ihdas edildi. Sayıları yirmi kadardı. Genellikle saray mensuplarının, devlet ileri gelenlerinin, ülkeye sığınan tanınmış yabancıların çocukları ya da yakınları arasından seçilirlerdi. Padişah bir yere gittiğinde onu atlı olarak izlerler, selamlık alaylarında hazır bulunurlardı. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra askeri sıfatları kaldırılan hünkâr çavuşlarına yalnızca Hazinei hassa'dan maaş verildi. Kalpaklı ve cepkenli özel üniformaları vardı.
• *Hünkâr imamı.* Birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç derecede idiler. Birinciye "baş imam" da denirdi. Hünkâr imamları, sarayda nöbetle padişaha namaz kıldırdıkları gibi, cuma ya da bayram namazlarını, aynı zamanda halife olan padişaha vekâleten, onun gittiği camide kıldırırlardı. En aşağı ilmiye rütbesinde de olsalar, bu göreve atandıklarında kendilerine müderrislik verilirdi.
• *Hünkâr kalfası.* Bunlar, padişahın günlük hizmetleriyle görevliydiler. Gedikli cariyelerden olan hünkâr kalfaları haznedar, ibriktar, kilerci, çamaşırcı, kahveci, kutucu ve çaşnigir olarak görev yaparlardı. "Usta" da denilen hünkâr kalfalarının maiyetlerinde, yamaklar ve acemiler bulunurdu.
—Esk. denizc. *Hünkâr gemisi.* Diğer baştardalar gibi hünkâr gemisinde de 26 ile 36 oturak bulunurdu. Her küreği yedi kürekçi tarafından çekilen bu geminin pruvasına üç top, çıkmaları üzerine de dört ya da beş küçük çaplı top yerleştirilirdi. Bu gemide de paşa baştardasında olduğu gibi üç fener yakılırdı. Hünkâr gemisini diğer baştardalardan ayıran en önemli özellik teknenin, direklerin ve küreklerin yeşile boyanmasıydı. Ayrıca bu gemiye yeşil bir sancak asılırdı. Bu gemi kimi kez serdar sıfatıyla donanmaya refakat eden vezirin emrine de verilirdi; bu durumda geminin grandi direğine paşa sancağı çekilirdi.
• *Hünkâr kayığı.* Bu kayıkların som gümüşten parmaklıkları ve yine gümüşten dört sütun üzerine yerleştirilmiş bir köşkü vardı. Köşkün kumaşı kırmızı saçaklı çuhadan olurdu. Kayıkta üç fener yakılırdı. Padişah köşkün içinde oturur, arkasında da bostancıbaşı dümen tutardı.

Hünkâr iskelesi, Boğazın Anadolu yakasında, Beykoz çayırının deniz kıyısındaki kesimi. Hünkâr iskelesi, çayırı ve denizi ile osmanlı döneminde ünlü bir mesire yeri idi.

Hünkâr iskelesi antlaşması, Osmanlı devletiyle Rusya arasında Hünkâr iskelesi denilen yerde imzalanan antlaşma (8 temmuz 1833). Altı açık, bir gizli maddeden oluşan bu antlaşma, görünüşte bir karşılıklı savunma ve işbirliği antlaşması niteliğindeydi. Sekiz yıllık bir süre için geçerli olan antlaşmaya göre, taraflardan birinin üçüncü bir ülke tarafından saldırıya uğraması halinde, öteki kara ve deniz kuvvetleriyle ona yardım edecekti. Ancak gizli madde Osmanlı devletine, Karadeniz'e çıkmak isteyecek bütün yabancı savaş gemilerine Boğaz'ı kapatmak zorunluluğunu getiriyordu. Böylece Türkiye fiilen Rusya'nın koruması altına girmiş oluyor, Boğazlar'da üstünlük Ruslar'a geçiyordu. Bundan memnun olmayan batılı ülkeler (İngiltere, Avusturya, Prusya, Fransa) Hünkâr iskelesi antlaşması'nın fiilen sona erdiği 1841 yılında Londra'da toplanarak, Boğazlar sorununa kesin bir çözüm getirmeye karar verdiler. Osmanlılar'ın ve Ruslar'ın da katılmasıyla, 13 temmuz 1841'de Boğazlar mukavelesi imzalandı. (→ Kayn.)

Hünkâr iskelesi madalyası, Mahmut II döneminde çıkartılan madalya (1833). Ön yüzünde Adli tuğrasıyla tarih, arka yüzündeyse ay-yıldız vardır. Hünkâr iskelesi antlaşması'nın anısına bastırıldığı sanılan madalya 28 mm çapındadır; altınları 15,90 g, gümüşleri 12,35 g ağırlığındadır.

Hünkâr kebabı, kuşbaşı doğranmış koyun eti, soğan, domates, salça, tuz ve biberle hazırlanan ve hünkârbeğendiyle birlikte yenen bir tür tencere kebabı.

Hünkâr sofası, Topkapı sarayı'nın Haremi hümayun bölümünde, Süleyman I (Kanuni) tarafından yaptırılan sofa, dikdörtgen planlı ve kubbelidir. Osman III döneminde (1754-1757) değiştirilerek duvarları ayet yazıları, yaldızlı süslemeler ve aynalarla donatıldı. Selim III (1789-1807) mermer çeşmeler ekletti. Bayramlarda sofanın köşesindeki mermer sütunlar arasına tahtı hümayun kurulur, valide sultan, öteki saray kadınları ve kadın efendiler için eğlenceler düzenlenirdi.

HÜNKÂRBEĞENDİ a. Mutf. Közlenmiş patlıcan, un, yağ, süt, tuz ve rendelenmiş kaşar peyniriyle yapılan patlıcan ezmesi. (Közlenen patlıcanların kabukları soyulur ve iyice ezilir. Un yağda kavrulup içine patlıcanlar eklenerek eze eze karıştırılır. Bu karışıma bir miktar sıcak süt yedirilip üzerine rendelenmiş kaşar ya da gravyer peyniri serpilir. Genellikle et yemeklerinin yanına garnitür olarak hazırlanır.)

HÜNKÂRİ sıf. (*hünkâr* ve ar. *-ī*'den). *Esk.* Hünkâra ait, padişahla ilgili.
—Kâğ. sant. *Hünkâri kâğıt,* özellikle sadrazamlar tarafından sultana gönderilen yazılarda kullanılan beyaz, iyi cins kâğıt. (*Arz kâğıdı* da denir.)

HÜNNABİ a. (ar. *ḥünnab* ve *-ī*'den *hünnabi*). *Esk.* Hünnap renginde olan.

HÜNNAP a. **1.** Süs ya da meyve bitkisi olarak yetiştirilen ağaç. (Bil. a. *zizyphus;* hünnapgiller familyası.) **—2.** Aynı ağacın meyvesi. (Eşanl. ÇİĞDE, ÜNNAP.)
—ANSİKL. Hünnaplar almaşık yapraklı, dikenli ağaçlardır. Küçük yeşilimsi çiçekleri talkım biçiminde topludur. Asya ve Amerika'nın tropikal bölgelerinde kırk kadar türü yetişir. Birçok türü, bir kısmı süsleme amacıyla, diğerleri yenebilir meyveleri için yetiştirilir. 2 ile 8 m yüksekliğinde bir ağaççık olan adi hünnap (*Zizyphus sativa*) sarı çiçek açar, Avrupa ve Asya'nın güneyine özgüdür ve Akdeniz havzasında meyveleri için yetiştirilir. *Z. lotus* Kuzey Afrika'ya özgüdür ve çok daha küçük bir türdür. Yine Kuzey Afrika'da yetişen *Z. spina-christi,* dikenli dalları İsa'ya taç yapmak için kullanılan hünnap türü olabilir. *Z. jujuba* (asıl hünnap) Güney Asya'da, Afrika'da ve Türkiye'de (Batı ve Güneydoğu Anadolu) meyveleri için yetiştirilen orta boy bir ağaçtır. Diğer türler arasında şunlar sayılabilir: *Z. mistol* (Arjantin), *Z. joazeiro* (Brezilya), *Z. calophylla* (Malezya yarımadası). Pek çok türü marangozluk ve mobilyacılıkta kullanılan kaliteli kereste verir.
Hünnap olgunlaşınca kızaran beyaz ve tatlı özlü bir meyvedir. Hafif müshil ve göğüs yumuşatıcı etkisi vardır.

HÜNNAPGİLLER a. Çoğunlukla almaşık basit yapraklı, yaprakların koltuğundan sarkan talkım düzeninde genellikle erdişi, küçük, yeşilimsi çiçekli, etli ya da kapçık meyveli, kimisi tırmanıcı ağaç ya da ağaççık familyası. Başlıca cinsleri: *cehri*

Agâh Hün

hünkâr mahfili
Süleymaniye camisi, İstanbul

Büyük Larousse

[*rhamnus*], *hünnap* [*zizyphus*], *ceanothus, colletia, paliurus;* bil. a. *rhamnaceae.*)

HÜNSA sıf. (ar. *ḫünsā*). ERDİŞİ'nin eşanlamlısı.
—*Esk. Hünsa-yi reculi,* erkeklik özelliği daha fazla olan. || *Hünsa-yi müşkil,* hem erkeklik hem de kadınlık özelliği gösteren, bu cinslerden hangisine ait olduğu anlaşılamayan kişi. || *Hünsa-yi nisai,* kadınlık özelliği daha fazla olan.

HÜNSAİYET a. (ar. *ḫünsā* ve *-iyyet*'ten *ḫünsā'iyyet*). *Esk.* Çift cinsiyetli olma durumu.

HÜR sıf. (ar. *ḥürr*). **1.** Köle, tutsak olmayan kimse için kullanılır; özgür, serbest: *Artık bir savaş tutsağı değil, hür bir insandı.* **—2.** Egemenliğini koruyarak hiçbir zorbalığa ya da dış güce boyun eğmeyen ülke, halk için kullanılır; özgür, bağımsız: *Hür milletler.* **—3.** Siyasal otorite karşısında bağımsız olan şey için kullanılır; özgür: *Hür basın, demokrasinin başlıca teminatlarındandır.* **—4.** Özgürce hareket eden, düşünebilen, dilediğince karar verebilen kimse için kullanılır; özgür: *İstediğin gibi davranmakta hürsün. "Fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür bir şairim"* (Tevfik Fikret). **—5.** *Hür dünya,* sosyalist ülkelere karşıt olarak, NATO'ya bağlı ülkeler için kullanılır. || *Hür teşebbüs,* özel girişim.
—Fels. *Hür düşünce,* inanma konusunda hiçbir dogma ve ön yargının etkisinde kalınmamasını, düşünce ve fikir üretiminde yalnızca insan aklının egemen olmasını savunanların dünya görüşü.
—Tar. *Hür bölge,* İkinci Dünya savaşı sırasında, Fransa'nın Almanlar tarafından işgal edilmeyen bölümü.
◆ be. Hür olarak: *Hür yaşamak.*

Hür cam-İş, cam sanayisinde çalışan işçileri örgütleyen sendika. 1968'de Gebze'de kuruldu. 1970'te DİSK'e katılma kararı aldı. 1972'de genel merkezi İstanbul'a taşındı. Ülke çapında örgütlenen milli tip sendikaya dönüştü. 12 Eylül hareketi ile çalışmaları askıya alındı. DİSK üyesi diğer sendikalarla birlikte, yöneticileri hakkında dava açıldı. Temmuz 1991'deki beraat kararından sonra aynı yıl ağustos ayında yeniden faaliyete geçti.

Hür dağıtım, 1963 yılında *Hürriyet* gazetecilik ve matbaacılık aş tarafından kurulan dağıtım şirketi. Kuruluş amacı yalnız *Hürriyet* gazetesinin ve yayınlarının belirli il merkezlerinde dağıtılmasını sağlamak iken, sonraki yıllarda tüm Türkiye düzeyinde, Veb ofset grubu'nun ve başka bazı yayın kuruluşlarının yayınlarını da kapsayacak biçimde örgütlendi.

Hür demokrat parti (HDP), 9 mayıs 1986'da kurulan ve yaklaşık 6 ay sonra kapanan siyasi parti. Ülkü Söylemezoğlu'nun başkanlığındaki Milliyetçi demokrasi partisi'nin (MDP) feshedilmesinden sonra, Mehmet Yazar'ın başkanlığında kuruldu. 16 türk devletini temsil eden 16 köklü çınar ağacını amblem olarak seçen parti, ara seçimde aldığı başarısız sonuç üzerine, kurucular kurulunun kararıyla ANAP'a katıldı.

Hür Fransa *(la France libre),* başlangıçta general de Gaulle'ün 18 haziranda Londra'dan yaptığı çağrıya olumlu cevap veren küçük gönüllüler grubu. Temmuz 1942'de, de Gaulle "Hür Fransa" adını "Savaşan Fransa" olarak değiştirdi; Savaşan Fransa Fransa'da ve Fransa dışında Müttefikler safında savaşa katılan herkesi bünyesinde topluyordu.

HÜRLE a. *Yörs.* Bir tür burçak.

HÜRMET, -ti a. (ar. *ḥürmet*). **1.** Saygı: *Hürmete layık bir adam. Bir kimseye hürmetlerini sunmak.* **—2.** *Esk.* Din bakımından haram olma durumu. **—3.** *Hürmet etmek,* birine karşı saygı göstermek, onu saymak. || *Bir şeyin ya da kimsenin (yüzü suyu) hürmetine,* onun hatırı için anlamında söylenir.
—İsl. huk. Bir şey hakkında konmuş yasak. || *Hürmet-i galize* ya da *hürmet-i kübra,* kişinin üç kez boşadığı karısıyla yeniden evlenme yasağı. || *Hürmet-i hafife* ya da *hürmet-i suğra,* kişinin karısını bir ya da iki kez boşaması nedeniyle doğan yasak. || *Hürmet-i muvakkate,* geçici evlenme yasağı. (Yasak nedeni ortadan kalkınca evlenme yapılabilir. Örneğin iddet bitince evlenilebilir.) || *Hürmet-i müebbede,* kişinin kardeş, hala, teyze vb. yakınları ile evlenme yasağı. || *Hürmet-i müsahere,* sıhri hısımlıktan doğan evlenme yasağı. (Örneğin karının anası ya da kocanın babası ile evlenilemez.) || *Hürmet-i rada,* süt akrabalığı nedeniyle doğan evlenme yasağı.

HÜRMETEN be. (ar. *ḥürmet*'ten *ḥürmeten*). *Esk.* Saygı gereği, saygı göstermek amacıyla.

HÜRMETKÂR sıf. (ar. *ḥürmet* ve fars. *-kār*'dan *ḥürmetkār*). Saygılı bir kimse ya da onun davranışı için kullanılır: *Hürmetkâr bir adam.*

HÜRMETKÂRANE be. (ar. *ḥürmet,* fars. *-kār* ve *-āne*'den *ḥürmetkārāne*). *Esk.* Saygılı bir biçimde, saygılı olarak.

HÜRMETKÂRLIK a. Hürmetkâr olma durumu.

HÜRMETLİ sıf. **1.** Saygılı, saygı belirten: *Hürmetli bir tavırla babasının sözlerini dinlemek.* **—2.** *Tkz.* Oldukça büyük; okkalı.
—Tar. Hürmetlü, Osmanlı İmparatorluğu'nda piskopos ve metropolitler için kullanılan resmi hitap sözcüğü.

HÜRMETSİZ sıf. Saygısız.

HÜRMETSİZLİK a. Saygısızlık, saygı göstermeme, değer vermeme.

HÜRMÜZ, Ahuramazda* ("Bilgelik Tanrısı") adının, sasani dönemi iran dilindeki değişikliğe uğramış biçimi. Ahemeni Persleri'nce en büyük tanrı kabul edilen Hürmüz, Zerdüşt içinde, çevresinde Ameşa Spentas denilen bir sürü tanrısal varlıklar bulunan en yüce tanrıydı. Bunun karşısında, kötülük ilkesi olan Ehrimen bulunuyordu. Yumuşak bir ikilik biçimi oluşturan bu karşıtlık, mezdekilikte daha da belirgindir.

HÜRMÜZ, sasani hanedanından beş pers kralının adı: HÜRMÜZ I, 272-273 arasında krallık yaptı. Şapur I'in oğlu ve ardılı. Horasan valisiyken Romalılar'la yaptığı bir savaşta ün kazandı. Maniciliğin kurucusu Mani'yi sarayında sakladığı öne sürülür. —HÜRMÜZ II, 302-309 arasında hüküm sürdü. Şapur I'in torunu, Yezdigird II'nin oğlu ve ardılı. Tahta çıktıktan sonra Araplar'la savaştı; savaşı kazanmasına karşın onlar tarafından öldürüldü. —HÜRMÜZ III, 457-459 arasında hüküm sürdü. Yezdigird II'nin oğlu ve ardılı. Akhunlar'ın desteğini elde eden kardeşi Firuz'la savaşmak zorunda kaldı. Savaşı kazanan kardeşi tarafından öldürüldü. Bu savaş sırasında ülkeyi anneleri Dinak yönetti. —HÜRMÜZ IV, 579-590 arası hüküm sürdü. Hüsrev I'in oğlu ve ardılı. Annesinin türk oluşu nedeniyle "Turkzad" (Türkten doğma) diye anıldı. Bizanslılar'la tutuştuğu savaşlarda yenildi; ayaklanan Bayram Çubin tarafından tahttan indirildi. —HÜRMÜZ V, 631-632 arası hüküm sürdü. Hüsrev II'nin torunu. Halası olan Azermiduth'la savaştı. Yezdigird III'ün hükümdarlığı almasından sonra, kendi askerleri tarafından öldürüldü.

HÜRMÜZ adası, Basra körfezinde İran'a bağlı ada. Hürmüz boğazı kıyısında. Çok kayalık bir ada olan Hürmüz hem önemli bir ticaret merkezi, hem de Hindistan yolu üzerinde önemli bir iskele görevi yapan bir limandır. Portekizliler general Albuquerque aracılığıyla 1507'de buraya yerleştiler. İngilizler 1622'de adayı ele geçirdiler ve kenti yakıp yıktılar.

HÜRMÜZ boğazı, Basra körfezini Umman denizi'ne bağlayan boğaz. Genişliği altmış kilometre kadardır. ABD ve Batı Avrupa'ya gönderilen petrolün yarısına yakınını bu boğazdan transit geçen gemiler taşır.

HÜRMÜZAN (EL-), Huzistan hükümdarı (VII. yy.). Bir İran ordusunun başında Kadisiye savaşı'na (637) katıldı. Memleketi Huzistan'a çekilerek Meysan ve Destmeysan'ı ele geçirdiyse de daha sonra Basra ve Küfe kuvvetlerine yenilerek işgali altındaki yerlerin büyük bir bölümünü müslümanlara bıraktı. Ancak Hürmüzan'ın tutumu gittikçe daha tehdit edici olunca halife Ömer ona karşı Numan bin Mukarrin'in komutasında bir ordu gönderdi. Hürmüzan kaçarak Tuster'e gitti. Halifenin ordusu Ramhürmüz'ü alıp Tuster'i kuşattı; iki yıla yakın bir süre sonra Tuster düştü. Hürmüzan yakalanarak halifeye gönderildi, islamlığı kabul edince bağışlandı. Birkaç yıl sonra halife Ömer bir iranlı tarafından öldürülünce (644), Ömer'in oğlu Abdullah da, bunda rolü bulunduğunu sandığı Hürmüzan'ı öldürdü.

HÜROL (Ekmel), türk tiyatro sanatçısı, oyun yazarı (İstanbul 1926). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro yüksek bölümü'nü bitirdi (1949). Bu tarihten başlayarak 1967'ye değin Ankara Devlet tiyatrosu'nda oyuncu ve yönetmen olarak çalıştı. Burada *Deniz'in mektubu, İkiz kardeşim David, Hizmetçiler* vb. oyunları sahneye koydu. Devlet tiyatrosu'ndan ayrılan bazı arkadaşlarıyla birlikte Ankara Mithatpaşa tiyatrosu'nu kurdu (1967). *İsyancılar, Deli Emine* gibi oyunları Almanya, Belçika ve Fransa'ya yaptığı turnelerde başarıyla oynayan bu topluluğun dağılmasından (1972) sonra yeniden Devlet tiyatrosu'na döndü. 1991'de emekliye ayrıldı.

HÜROL (Beyhan) → SARAN (Beyhan).

HÜROLİT a. (fr. *hureaulite;* yer adı *Hureaux*'dan). *Miner.* Hidratlı doğal manganez ve demir fosfat.

HÜRRE sıf. (ar. *ḥürr*'ün dişl. *ḥürre*). *Esk.* Cariye ya da esir olmayan kadın.

HÜRREM SULTAN, Kanuni Sultan Süleyman'ın başkadını, Selim II'nin annesi (? 1504 ya da 1505 - Edirne 1558). Slav asıllı olduğu bilinmektedir. Bazı tarihçiler (Hammer) tarafından galiçyalı bir papazın kızı olduğu ileri sürülür. Batılı kaynaklarda adı Roxelane, Rosa, Ruziac vb. olarak geçer. Cariye olarak saraya girdikten sonra Süleyman I'e takdim edildi. Ondan bir erkek çocuk doğurması üzerine padişah tarafından nikâhlandı. Bu durum, şehzade Mustafa'nın annesi Mahidevran kadını sinirlendirdi, ikisi arasında çekişme başladıysa da padişahın annesi Hafsa Sultan'ın araya girmesiyle rekabetin büyümesi önlendi. Hafsa Sultan'ın ölümünden sonra haremin tek etkili kadını olan Hürrem Sultan, Mahidevran Sultan'ı şehzade Mustafa'nın yanına gönderdi, çeşitli yollara başvurarak sadrazam İbrahim Paşa'yı öldürttü ve damadı Rüstem Paşa'nın vezir olmasını sağladı. Kurduğu düzenle şehzade Mustafa'yı da öldürtüp, saltanatın yolunu oğullarına açtı. Bu olaydan sonra azledilen Rüstem Paşa iki yıl sonra yeniden sadrazamlığa getirildi. Hırslı bir kadın olan Hürrem Sultan bir yandan saraydaki otoritesini pekiştirirken, bir yandan da hayır işlerine önem verdi. İstanbul Aksaray'da Haseki camisi ve külliyesini (1539), Mekke ve Medine'de birer imaret, Meriç nehri üzerindeki Cisrimustafapaşa'da kervansaray, imaret ve cami yaptırdı; Edirne'ye su getirterek kentin çeşitli yerlerindeki çeşmelerden akıttı. Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte gittiği Edirne'den dönüşte hastalanarak öldü. Süleymaniye camisi avlusuna gömüldü. Türbesi Kanuni tarafından yaptırıldı. (→ Kayn.)

Hürrem Sultan, Orhan Asena'nın üç perdelik tarihsel oyunu (ilk oyn. 1959, bas. 1960). Kanuni Sultan Süleyman'ın sarayında, karısıyla damadı sadrazam Rüstem

Paşa'nın, şehzade Mustafa'yı ortadan kaldırmak için kurdukları düzenleri anlatır. Kanuni'nin ve Hürrem'in ruh halinin tarihsel olayların itici nedeni olarak açıklandığı oyunda, imparatorluğun başındaki "baba" ile günün birinde onun yerini alacak olan "oğul" arasındaki insan ilişkileri, çağdaş bir yaklaşımla değerlendirilir. Şehzade Bayezit, Kanuni'nin büyük dramını şu sözlerle dile getirir: "Tarih senin için şöyle diyecek baba: büyük adamdı o, ama bahtsız adamdı. Ülkelerini Ural dağlarına, Viyana kapılarına kadar genişletti, ama arkasında tek bir hayr ül-halef bırakmadı. Devletini çok severdi, oğlunu feda edecek kadar çok. Devlete en büyük kötülüğü de bu oldu".

İlk kez Ankara Devlet tiyatrosu'nda sahnelenen *Hürrem Sultan* (daha sonra *İlk yıllar-Roksalan* adıyla; İstanbul Devlet tiyatrosu, 1985), Nevit Kodallı'nın müziği ve Oytun Turfanda'nın dans düzeniyle bale haline de getirildi (1979).

HÜRREM ŞAH Ahlati, türk mimar (XIII. yy.). Anadolu'daki türk mimarlık anıtlarının en önemlilerinden olan Divriği Ulu camisi ve darüşşifası onun denetimindeki ustalarca gerçekleştirildi.

HÜRREMÂBÂD ya da **HORRAMÂBÂD,** İran'da kent, Luristan ilinin merkezi; 208 592 nüf. (1990). Kenarında bir ortaçağ kalesinin yükseldiği Hürremâbâd bugün bir ticaret merkezidir (yün, tahıl, kurutulmuş meyve).

Hürremâbâd ya da **Hüsrevâbâd,** İstanbul'da Haliç'in Alibeyköyü kesiminde eski kasır ve mesire yeri. Mehmet IV (Avcı) döneminde (1648-1687) av köşkü olarak yaptırılan kasır, sultanın tahttan indirilmesinden sonra terk edildi. Ahmet III zamanında Hüsrevâbâd adıyla onarıldı, çevresi mesire yeri olarak düzenlendi (1721). Patrona Halil ayaklanması sırasında (1730) yağmalandı, yıkıldı.

Hürremsultan türbesi, İstanbul'da Süleymaniye camisi'nin haziresinde türbe; Süleyman I'in (Kanuni) başkadını Hürrem Sultan için Mimar Sinan'a yaptırıldı (1557). Osmanlı türbe mimarlığının klasik örneklerinden olan, düzgün kesme taştan, sekiz köşeli yapı, basık bir kubbeyle örtülüdür. İç duvarları kaplayan özgün çinileri, özellikle bahar dallı motifleriyle dikkati çeker.

HÜRREMŞEHR ya da **HORREMŞEHR,** İran'da (Huzistan) kent, Karun ve Şattülarap kavşağında; 147 000 nüf. İkinci Dünya savaşı sırasında modern tesislerle donatıldıktan ve demiryoluyla Ahvaz'a ve Transiran demiryolu hattına bağlandıktan sonra Hürremşehr, besin maddeleri (buğday, pirinç ve hurma), pamuk ve deri dışsatımı yapan önemli bir ticaret limanı oldu.

—Ask. tar. Iraklılar'ın, İran'a karşı savaşa girdikten hemen sonra ekim 1980 sonunda ele geçirdikleri kent, mart 1982'deki İran saldırısının hedeflerinden biriydi. Iraklılar ellerindeki İran'a ait tek önemli yer olan Hürremşehr'i gerçek bir tahkimli ordugâha dönüştürdüler; burası şiddetli savaşlara sahne oldu ve mayıs 1982'de İranlılar tarafından geri alındı.

HÜRRİYET, -ti a. (ar. *ḥurriyet*). **1.** Tutsaklık, boyunduruk, baskı altında olmayan kimsenin durumu; özgürlük: *Bir esire hürriyetini vermek. Hürriyetine kavuşmak.* **—2.** Egemenliğini kendi elinde tutan bir halkın durumu; özgürlük, bağımsızlık: *Hürriyetini ne pahasına olursa olsun koruyan bir halk.* **—3.** Siyasal güç karşısında bağımsız olan şeyin durumu; özgürlük: *Basın hürriyeti.* **—4.** Özgür düşünceli, önyargıların, kalıplaşmış fikirlerin etkisinde kalmayan kimsenin durumu; özgürlük: *Düşünce hürriyeti.* **—5.** Bir sosyal gruba tanınan en yüksek serbestlik derecesi; özgürlük: *Hürriyetlerin yılmaz savunucuları.* **—6.** Zorunluluktan, zorlamadan uzak eylemin özelliği; özgürlük: *Seçme hürriyeti.* **—7.** *Hürriyeti seçmek,* baskı yönteminden kaçıp kurtulmak; karışanı görüşeni olmadan başına buyruk bir yaşam sürmeye başlamak.

—*Esk. Hürriyet-i bedeniye, hürriyet-i şahsiye,* kişisel özgürlük: *"Hürriyet-i şahsiyyenin idâme ve müdafâsı maksadıyla..."* (Baha Tevfik). ‖ *Hürriyet-i maneviye,* inanç özgürlüğü. ‖ *Hürriyet-i medeniye,* yasaların getirdiği kısıtlamaların dışında bir kimsenin sahip olduğu özgürlükler. ‖ *Hürriyet-i tabiiye,* insanın doğuştan gelen tabii haklarını kullanma özgürlüğü.

—Huk. Hürriyet → ÖZGÜRLÜK'ün eşanlamlısı.

—ANSİKL. Ed. Tanzimat'tan önce türk toplumunda siyasal ve toplumsal anlamda "hürriyet" kavramı yoktu. Bütün insanlar Tanrı'nın kulu, osmanlı tebaası padişahın kulu, savaşta tutsak düşen kimseler de kişilerin kulu (kölesi) sayılırdı. Ancak köleler için "azat etmek" (salıvermek), "azatlı" sözleri vardı. 1789 Fransız devrimi'yle yaygınlaşan siyasal ve toplumsal "hürriyet" kavramı, Türkiye'de Tanzimat'tan sonra toplumda ve edebiyatta kullanılır olmuştur. Bu kavramı ilkin Şinasi kullanmak istemiş; o bile, Reşit Paşa'ya yazdığı kasidede, "hürriyete kavuşturmak" düşüncesini "azat etmek" sözleriyle karşılamıştır (*Ettin azat bizi olmuş iken zulme esir*). "Hürriyet" sözcüğü, belki de ilk olarak, "Yeni Osmanlılar cemiyeti" üyelerinin İngiltere'de (daha sonra da İsviçre'de) çıkardıkları gazeteye ad olarak verilmiş (1868 -1870, 100 sayı); daha sonra, Tanzimat dönemi şair ve yazarları (Namık Kemal, Ziya Paşa, vb.) tarafından sık sık kullanılmıştır. Namık Kemal, ünlü *Hürriyet kasidesi*'nde, "Ey hürriyetin yüzü! ne büyüleyici imişsin; gerçi tutsaklıktan kurtulduk, bu kez de senin aşkının tutsağı olduk"; Ziya Paşa da "İnsanoğlunun hakkı olan hürriyet, dünyada bize nasip olmayacak mı bilmem" demiştir. Samipaşazade Sezai nin *Sergüzeşt* adlı romanında, çeşitli kişilere satılışı anlatılan Dilber adlı cariyenin, ancak kendisini öldürerek hürriyetine kavuştuğu anlatılır. Edebiyatı cedide şairi Tevfik Fikret, *Rubab-ı şikeste* adlı şiir kitabının başında, kendisini *"Fikri hür, irfanı hür, vicdanı hür bir şairim"* diye tanıtır; İkinci meşrutiyet döneminde "hürriyet, eşitlik, kardeşlik, adalet" sloganlarıyla işbaşına gelen İttihat ve Terakki fırkası'nın bu kavramları işlemez hale getirmesi üzerine, Fikret, "Doksan beşe doğru" adlı şiirinde, *"Hürriyetimiz var, diyoruz, şanlı, mübeccel; / Düşman bize kanun mu, ya hürriyetimiz mi? / Bir hamlede biz bunları kahrettik en evvel"* der. Kurtuluş savaşı yıllarında ve Cumhuriyet döneminde bu kavram, toplum yaşayışımıza iyice yerleşmiştir. Mehmet Akif, *İstiklal marşı*'nda, *"Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet"* der. Günlük yaşayışımızın doğal bir parçası haline gelen "hürriyet", kitap ve oyun adı olarak da kullanılmıştır: *Hürriyet* (Suat Taşer, şiirler), *Hürriyete doğru* (Hasan Âli Yücel, denemeler), *Hürriyet gene hürriyet* (H. Â. Yücel), *Hürriyet apartmanı* (Sedat Simavi, oyun) vb.

Hürriyet, Tanzimat, İkinci meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde yayımlanan bazı dergi ve gazetelerin adı. Tanzimat döneminde bu adla ilk ve en önemli gazeteyi Yeni osmanlılar adına haftalık olarak, sürgünde bulunan Namık* Kemal ile Ziya* Bey (Paşa) çıkardı. Giderleri Mustafa Fazıl Paşa tarafından karşılanıyordu. 29 haziran 1868'den başlayarak önce Londra'da, 78. sayıdan sonra da Cenevre'de yayımlanan gazetenin ilk döneminde istibdadı eleştiren, Osmanlı devletinin dış politikası konularını ele alan en önemli yazıları Namık Kemal ile Ziya Bey yazdı. Özellikle Namık Kemal'in tüm yaşamı boyunca savunduğu düşünceler, bu yazılarda ateşli ve etkileyici bir üslupla dile gelir. Ziya Paşa'nın edebiyatımızda önemli bir yeri olan "Şiir ve inşa" ile "Rüya" makaleleri de burada yayımlandı. Siyasi gazetecilliğin ilk örneğini veren *Hürriyet*'te borçlanmaların durdurulması, öğretim ve eğitim alanlarında reform yapılması, bilgili ve ülke çıkarlarını korumasını bilen devlet adamları yetiştirilmesi, türkçenin sadeleştirilmesi gibi konular üzerinde de ısrarla duruldu. Gazete, 22 haziran 1870'te çıkan 100. sayısından sonra kapandı. —Yayıncılığını ve yazarlığını Civanpir'in yaptığı gazete. 1893-1894 yıllarında 15 günlük olarak Londra'da yayımlandı. Bazı sayıları Türk inkılap tarihi enstitüsü kitaplığı'nda bulunmaktadır. —İkinci meşrutiyet'ten sonra *Hürriyet* adlı iki gazete çıktı. Bunlardan günlük olanının başyazarlığını Cenap Şahabettin yapıyordu. Bir yıl kadar yayımlandıktan sonra kapandı. Öteki, Girit cemiyet-i osmaniyyesi'nin sahibi gözüktüğü ve Ali İffet Giridi'nin sorumlu müdürlüğünü yaptığı süreli yayındır. 1908 -1911 yılları arasında yayımlanan gazetenin bazı sayıları Türk inkılap tarihi enstitüsü kitaplığı'ndadır.

Büyük Larousse

Hürremsultan türbesi
İstanbul

Hürriyet, İstanbul'da çıkan günlük gazete. Sedat Simavi tarafından 1 mayıs 1948'den başlayarak yayımlandı. Simavi'nin ölümünden (1953) sonra gazetenin yönetimi oğulları Haldun ve Erol Simavi'ye, 1971'den sonra da doğrudan doğruya Erol Simavi'ye geçti. Sansasyonel haberleri bol resimle ve kısa yazılarla veren, spor, kadın, moda, sağlık vb. konulara geniş yer ayıran, çeşitli ekler çıkaran gazete kısa sürede yüksek tirajlara ulaştı. 1959'da yurtdışı baskısına başladı. 1970'lerden başlayarak da İzmir, Ankara, Adana, Erzurum gibi illerde de basıldı. 1973'te ofset tekniğiyle çıkarılmaya başladı. Uzun yıllar Türkiye'nin bir numaralı gazetesi olmayı başaran Hürriyet, Türkiye'nin ilk üç gazetesi arasındaki yerini korumaktadır. Ayrıca Hürriyet grubunun süreli yayınlarının sayısı 14'ü bulmuştur (Tempo, Hafta sonu, Elele, Gösteri, vb.).

Hürriyet, Eşitlik, Kardeşlik, Fransa Cumhuriyeti'nin şiarı, fransız devrimcilerinin Ancien Régime'e karşı elde etmiş oldukları siyasal ve toplumsal zaferlerin simgesi. 1793'te kabul edildi ve 1814'e kadar Fransa devletinin resmi şiarı olarak kaldı, 1848-1851 arasında yeniden benimsendi ve 1875'ten günümüze kadar, 1940-1944 arası kısa bir dönem dışında, bu niteliğini korudu.

Hürriyet karikatürleri, Mim (Mustafa) Uykusuz'un karikatür albümü (1970). Yapıtta, genel olarak özgürlük (Özgürlük anıtı'yla somutlaştırılır) ve özgürlüğü tehdit eden güçler (ABD ile simgelenen emperyalizm) grotesk ve yergisel bir bakışla ele alınır

Hürriyet kasidesi, Namık Kemal'in, vatan, millet ve hürriyet temalarını işlediği ünlü şiiri. Abdülaziz'in tahttan indirilişi üzerine, sürgün bulunduğu Magosa'dan İstanbul'a gelen (1876) şair, daha önce başladığı şiirini yeni özgürlük ortamı içinde tamamladı. Asıl adı "Besalet-i osmaniye ve Hamiyet-i insaniye" olan bu şiir "Kaside-i hamaset" olarak da tanınır. Vezin ve kafiye özellikleri açısından Fehim' in (XVII. yy.) "Kaside-i der şikâyet-i dehr"ine naziredir ve aruz'un "mefâîlün mefâîlün mefâîlün mefâîlün" kalıbı ile yazılmıştır. Adına karşın klasik kasidelerden gerek içerik bakımından, gerek onlarda bulunan nesip, girizgâh, methiye, tegazzül, fahriye, dua gibi bölümlere yer vermemiş olması bakımından ayrılır. Anlamların beyit içinde tamamlanması ve beyitler arasında bağlantı bulunmaması gibi özellikleri ise bir bakıma divan geleneğinin Namık Kemal üzerindeki etkisinin tümüyle kalkmadığının bir kanıtı olarak düşünülebilir. Hürriyet kavramı türk düşünce sistemine bu şiirle girmiştir.

Hürriyet misakı, Demokrat parti'nin kuruluşunun ilk yıldönümünde toplanan (7 ocak 1947) büyük kurultay sonunda yayımlanan bildirge. Özgürlüklere yönelik soyut bir özlemler paketi niteliğindeki bu bildirge, iktidar yanlısı basında ve hükümette büyük tepkilere yol açtı. İktidar -muhalefet ilişkilerinin sertleşmesi üzerine, cumhurbaşkanı İ. İnönü ile DP genel başkanı C. Bayar arasında başlatılan görüşmeler, İnönü tarafından yayımlanan *12 temmuz beyannamesi* ile yeni ve olumlu bir yörüngeye girdi.

Hürriyet partisi, türk siyasi partisi (1955-1958). Demokrat parti'den ayrılan 19 milletvekili tarafından kuruldu. 1950'de iktidara gelen ve 1954 seçimlerinde de büyük bir başarı kazandıktan sonra ülke çapında olduğu gibi parti düzeyinde de demokrasi ilkelerinden uzaklaşmaya başlayan Demokrat parti içindeki liberal görüşlü kimi üyeler Celal Bayar-Adnan Menderes yönetimine karşı muhalefetlerini, basına ispat hakkı tanınması yolundaki istemleriyle somutlaştırdılar. Kimi partiden çıkarılan kimi de istifa eden ve aralarında DP genel yönetiminde görev almış, bakanlık yapmış Ekrem Alican, Turan Güneş, Fethi Çelikbaş, Ekrem Hayri Üstündağ, Nihat Reşat Belger, İbrahim Öktem, Enver Adakan, Raif Aybar, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi milletvekilleri; başta basın ve radyo olmak üzere üniversitenin ve adliyenin bağımsızlığını, yönetimin tarafsızlığını, sendikaların özgürce çalışmasını isteyen, liberal ekonomiden yana bir program etrafında Hürriyet partisi'ni kurdular. Başkanlığa Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu getirildi. DP iktidarını çökertmek için öteki muhalefet partileriyle (CHP, CKMP) anlaşarak bir güçbirliği oluşturulmaya çalışıldı. Ancak iktidardaki DP, aleyhindeki bu gelişmeyi önlemek için yasalarda değişiklikler yapıp partilerin ortak listeler düzenlemesini önledi ve seçimleri öne aldı. Basının ve aydın kamuoyunun geniş desteğini sağlayan Hürriyet partisi 1957'de yapılan seçimlerde genel oyun ancak yüzde dördünü alabildi ve Meclis'e sadece Burdur'dan Fethi Çelikbaş başta olmak üzere dört milletvekili sokabildi. 24 Kasım 1958'de toplanan genel kongrede partinin kapatılmasına, mallarının CHP'ye devredilmesine karar verildi. Ekrem Alican, Raif Aybar ve İrfan Aksu gibi birkaçının dışında partinin üyelerinden büyük bölümü CHP saflarına katıldı; yöneticilerin bir bölümü CHP üst yönetiminde (Parti meclisi) görev aldı.

Hürriyet ve Anayasa bayramı, 1960 yılında, Demokrat parti iktidarına karşı askeri müdahalenin gerçekleştirildiği 27 Mayıs günü, TBMM'ce onaylanan 9 mayıs 1963 gün ve 221 sayılı yasayla ulusal bayram olarak kabul edildi. Bu bayram, 12 eylül 1980'deki askeri müdahaleden sonra oluşturulan Milli güvenlik konseyi'nin 17 mart 1981 gün ve 2429 sayılı yasası uyarınca kaldırıldı.

Hürriyet ve İtilaf fırkası, türk siyasal partisi. Trablusgarp savaşı'nın yarattığı bunalımlı ortamda, İttihat ve Terakki iktidarına karşı çıkan partilerden Mutedil hürriyetperveran ve Ahrar fırkalarının gazeteci Tahir Hayrettin Bey'in girişimi sonucu bir araya gelmeleriyle oluştu (21 kasım 1911). Rum, ermeni, arnavut, arap, bulgar kökenli mebusların büyük bölümü ve meclisteki bağımsızların (Hizbi müstakil) katılmalarıyla güçlenen fırka, İttihat ve Terakki karşısındaki en güçlü parti oldu. İktidarın tutumundan memnun olmayan eski ittihatçılar, ahrarcılar, ilmiye mensupları, sosyalistler de fırkanın çatısı altında toplandılar. Partinin kurucuları arasında, İsmail Hakkı Paşa, Abdülhamit Zehravi, Dr. Dagavaryan, Mustafa Sabri Efendi, Dr. Rıza Nur, Müşir Fuat Paşa, Damat Ferit Paşa, miralay Sadık Bey bulunmaktaydı. Damat Ferit Paşa başkan seçildi, bir süre sonra sağlık nedeniyle ayrılınca yerine Müşir Fuat Paşa getirildi. Çok farklı kesimlerden gelen, farklı çıkarları savunan kişileri bir araya getiren fırkanın amacı, öncelikle, ittihatçıların iktidarını yıkmak oldu. Fırka programında, osmanlıcılık, ademimerkeziyetçilik, teşebbüsi şahsi (özel girişim), meşrutiyetçilik ve liberal iktisattan yana oldukları belirtiliyordu. Fırka, kuruluşundan 20 gün sonra yapılan İstanbul ara seçimine katıldı ve Tahir Hayrettin Bey ittihatçıların adayı dahiliye nazırı Memduh Bey'den fazla oy alarak seçimi kazandı. Bu yenilgi ittihatçı iktidarda tedirginlik ve kuşku yarattı. Bu nedenle 1912'de yapılan genel seçimleri kazanmak için her türlü yola başvurdular. "Sopalı seçim" diye anılan seçimde ancak 6 muhalif mebus meclise girebildi. Bu koşullar itilafçıları sert bir muhalefete yöneltti. Anayasa değişikliği görüşmelerinde, mecliste ilk kez engelleme uyguladılar. Meclis dışında eylemlerle durumlarını güçlendirmeye, kamuoyunu etkilemeye çalıştılar. İkinci başkan miralay Sadık Bey, subaylar aracılığıyla ittihatçı mebusları tehdit ederek 1911'de meclisin feshini önlemeye çalıştı; ittihatçılardan önce Babıâli'yi basarak Kâmil Paşa'nın yerine Nazım Paşa'yı geçirmeyi planladı. Parti birbiri ardından *Teşkilat, Takdirat, Teminat, Merih, Hemrah, Islahat, Şehrah, İfham* gazetelerini yayımladı. Ayrıca *İkdam, Yeni ikdam, İktiham, Yeni gazete* ve *Alemdar* gazeteleri de fırkayı desteklediler. Fırka üyelerinden Lütfi Fikri, Rıza Tevfik, Dr. Rıza Nur, Mustafa Sabri ve Refi Cevat (Ulunay) yazılarıyla, polemikleriyle ittihatçıları yıprattılar. Fırka içi ilk anlaşmazlık Batı yanlısı gençlerle (münevveran) tutucular (hoca takımı) arasında çıktı. Daha sonra miralay Sadık, Şaban Efendi ve Gümülcineli İsmail hizbi fırkayı ele geçirdi. Ancak, İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştığı Ahmet Muhtar ve Kâmil paşaların hükümetleri dönemlerinde iktidara gelebilecek kadar güçlü olamadı. 23 ocak 1913'teki Babıâli baskınından sonra fırka dağılmaya başladı. Dr. Rıza Nur yurtdışına gitti; Gümülcineli İsmail bir süre siyasetle uğraşmayı bıraktı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra (11 haziran 1913) fırka üyelerinden bir kısmı olayda sorumlu görüldü; yargılanarak idam edildi ya da Sinop'a sürüldü. Birkaçı da Avrupa'ya kaçtı; orada Şerif Paşa, miralay Sadık ve Mustafa Sabri Efendi önderliğinde yeni bir Jön Türk hareketi örgütlemeye çalıştılar.

Birinci Dünya savaşı sonrasında İttihat ve Terakki partisi iktidardan düşünce fırka, 14 ocak 1919'da yeniden yurtiçinde eyleme geçti. Yeni kurucular arasında Müşir Nuri Paşa (başkan), Zeki Paşa, Seyit Abdülkadir Efendi, Mustafa Sabri Efendi (şeyhülislam), Ali Kemal Bey, Refik Halit (Karay), Rıza Tevfik (Bölükbaşı) yer alıyordu. Savaşın yenilgiyle bitmesinin sorumluluğunu ittihatçılara yükleyen fırka yöneticileri yayımladıkları bildiride (22 ocak 1919), fırkanın yeniden doğduğunu, ülkenin en güçlü siyasal partisi olarak eski ittihatçılar dışında her siyasal grubu destekleyeceklerini açıklıyorlardı. İngilizler'in desteğine güvenen itilafçılar, Anadolu'daki Müdafaai hukuk hareketini ittihatçıların bir girişimi olarak değerlendirdiler ve engellemeye çalıştılar. Bu harekete karşı taşra örgütlerini genişlettiler. Fırkayı destekleyen *Alemdar, Peyamı sabah* gazeteleri Mustafa Kemal Paşa aleyhine yazılar yayımladılar; Milli mücadele'ye karşı ayaklanmaları desteklediler. Damat Ferit Paşa'nın kurduğu beş kabineye nazır veren fırka Mütareke dönemi'nin bir anlamda iktidar partisi oldu. Ancak Anadolu'da Müdafaai hukuk hareketi güçlendikçe itilafçılar zayıfladılar. Miralay Sadık, Ferit Paşa hükümetinin (2. kabine) izlediği siyasetin fırka programıyla bağdaşmadığını ileri sürünce parti bölündü. Dahiliye nazırı Ali Kemal, harbiye nazırı Şevket Turgut Paşa kabineden ayrıldılar. Miralay Sadık'a karşı çıkan Mustafa Sabri Efendi ve arkadaşları, fırkadan ayrılıp Mutedil hürriyet ve itilaf fırkası'nı kurdular (haziran 1920). Ferit Paşa üçüncü ve dördüncü hükümetlerine iki fırkadan da nazır seçmek durumunda kaldı. Bir yandan fırkaları yeniden birleştirme girişimleri sürdürüldü. Sevr antlaşması'nın tartışıldığı İkinci şûrayı saltanat'ın hemen hemen bütünü itilafçı üyelerdi. Sevr antlaşması'nı da, Şûrayı saltanat'ta alınan karar gereğince, beşinci Damat Ferit Paşa hükümeti imzaladı. Anadolu'da giderek güçlenen Milli mücadele karşısında, itilafçıların direnişi anlamsızlaşmaya başladı. Dr. Rıza Nur, Ahmet Ferit (Tek) gibi eski itilafçılar Ankara'ya gelerek TBMM'ye katılmıştı. Kurtuluş savaşı'nın son aşamasında, fırka üyeleri İstanbul'da halkın tepkilerine hedef oldular. Üniversitede görevli itilafçılar Ali Kemal, Rıza Tevfik (Bölükbaşı), Cenap Şahabettin öğrencilerin tepkileri karşısında, Talebeı ulum cemiyeti'nin de eyleme geçmesiyle üniversiteden uzaklaştırıldılar. Savaşın kazanılmasından sonra itilafçı önderler İstanbul'da barınamayıp yurtdışına kaçtılar. Bir kısmı 150'likler listesine girdi; fırka dağıldı. (→ Kayn.)

Hürriyeti ebediye anıtı → ABİDEİ HÜRRİYET.

HÜRRİYETİ EBEDİYE tepesi, İstanbul'da, Şişli ilçesine bağlı Çağlayan semtinde bir tepe. İstanbul'un fethi sırasında Mehmet II'nin (Fatih) otağını kurmuş olduğu bu tepeyle çevresi, daha sonra Mahmut II tarafından yabancı bir aileye bağışlandı. 13 nisan 1909'da baş gösteren 31 Mart vakası'nda şehit olan Hareket ordusu mensuplarına bir anıt dikilmesi için ailenin mirasçılarından satın alınarak kamulaştırıldı. Mimar Muzaffer Bey'in planlarına göre yaptırılan anıt, 23 temmuz 1909'da açıldı. (→ ABİDEİ HÜRRİYET.)

HÜRRİYETPERVER sıf. (ar. *ḥürriyet* ve fars. *perver*'den *ḥürriyet-perver*). *Esk.* Hürriyet taraftarı, özgürlükçü.

HÜRRİYETPERVERANE be. (ar. *ḥürriyet*, fars. *perver* ve *-āne*'den *hürriyet-perverāne*). *Esk.* Özgürlüğünü seven kişiye yakışır biçimde.

HÜRRİYETPERVERLİK a. (ar. *ḥürriyet* ve fars. *perver*'den). *Esk.* Özgürlük yanlısı olma, özgürlüğü sevme.

HÜRRİYETSİZ sıf. Hürriyeti bulunmayan, hürriyeti olmayan.

HÜRTH, Almanya'nın, Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Köln'ün güney-batısında; 50 900 nüf. Federal dil enstitüsü.

HÜRYA be. (yansıma sözc.). Hep birden, topluca ve gürültülü bir biçimde: *Çocuklar hürya dersten fırladılar Seyirciler hürya çıkış kapısına hücum ettiler.*

HÜSAM a. (ar. *ḥüsām*). *Esk.* İyi bilenmiş keskin kılıç.

HÜSAMETTİN a. (ar. *ḥüsām*, keskin kılıç ve *dīn*'den *ḥüsām-üd-dīn*). *Esk.* Dinin keskin kılıcı.

HÜSAMETTİN Zerrinkalem, türk hattat (XVI. yy.). Derviş Mehmet'ten (Şeyh Hamdullah'ın torunu) sülüs ve nesih yazı meşk etti. Özellikle halife Ali'nin sözlerini kıtalar ve murakkalar halinde yazmakla ün kazandı. 1591-1592'lerde öldüğü sanılır.

HÜSAMETTİN ÇELEBİ (Hasan bin Muhammet bin el-Hasan bin Ahi Türk), Mevlana'nın halifesi (Konya 1226 ? - *ay. y.* 1284). Ailesi Azerbaycan'da Orumiye' den gelip Konya'ya yerleşti. Babası ve dedeleri Anadolu'nun önde gelen ahileri arasında yer aldılar. Mevlana'nın müridi olduktan sonra bütün olanaklarını ve servetini mevlevilik uğruna harcadı. Öteki müritler gibi davranmayıp Şemsettin Tebrizi'ye ve Mevlana'nın ilk halifesi Selahattin Zerkûp'a büyük saygı göstermesi, Mevlana'nın ona olan sevgisini ve yöredeki saygınlığını artırdı. Mevlana, Hüsamettin Çelebi'yi önce Konya'da Ziya ve Lala tekkesine (Hankâh) şeyh yapmak istediyse de Selahattin Zerkûp ölünce müritlerini yönetmesi için kendisine halife olarak seçti.

Hüsamettin Çelebi'nin en önemli işlevi, Mevlana'nın ünlü yapıtı *Mesnevi*'nin yazılmasını sağlamak oldu. Bir gün Mevlana'ya giderek müritlerin Senai'nin *İlahiname*'sini okuduklarını, onun yerine kendisinin (Mevlana'nın) yapıtının okunmasının daha uygun düşeceğini söyledi. Bu öneri üzerine Mevlana daha önce yazdığı, sonradan *Mesnevi*'nin başında yer alacak olan on sekiz beyiti okudu. Sonraki günlerde Mevlana'nın söylediği beyitleri Hüsamettin Çelebi yazıya aktardı, gerekli düzeltmeler yapıldı ve gece gündüz beş yıl süren çalışmalar sonunda *Mesnevi** ortaya çıktı.

HÜSAMETTİN ÇOBAN → ÇOBAN HÜSAMETTİN.

HÜSAMETTİN DEDE EFENDİ, türk besteci (İstanbul 1839-*ay. y.* 1900). Yenikapı mevlevihanesi'ndeki dersleri izledi. Bu dergâhın önce aşçıbaşılığını, sonra da kudümzenbaşılığını yaptı. Kudümün yanı sıra keman, rebap, sinekemanı gibi çalgıları da çalabilen Hüsamettin Dede Efendi'nin günümüze ulaşabilen en önemli yapıtı, *Rehatülervah mevleviayini*'dir.

HÜSAMETTİN EFENDİ Karaçelebi, türk bilgin (Karaman ?-İstanbul 1614). Kadılık görevlerinde bulunduktan sonra Rumeli kazaskeri oldu. Sadrazam Hadım Hasan Paşa tarafından şeyhülislamlık için önerildiyse de, padişah bu öneriyi kabul etmedi. Tarihçi Karamani Mehmet Paşa'nın kardeşidir.

HÜSAMETTİN ES-SIGNAKİ (Muhammet bin Osman), fıkıh bilgini (öl. 1311). *Hidaye* adlı fıkıh kitabıyla ilgili *en -Nihaye* adlı şerhi ve Pezdevi'nin fıkıh usulü ile ilgili *Usul* adlı yapıtına bir şerhi vardır.

HÜSAMETTİN KAYMERİ, Anadolu selçuklu emiri (XIII. yy.). Alaettin Keykubat I'in, yerine İzzettin Kılıç Arslan'ı ardıl atamasına karşın, Gıyasettin Keyhüsrev II'nin tahta çıkmasına (1237) yardımcı oldu. Ancak sultanı etkisi altına alan Sadettin Köpek, rakip gördüğü herkes gibi ona da ceza verilmesini sağladı ve Malatya'da hapse attırdı.

HÜSAMETTİN PAŞA, türk kaptanıderya (öl. 1771). Tersane kethüdası oldu. Bu görevden azledikten sonra mirmiran olarak mutasarrıflığa (1668), ertesi yıl vezir rütbesiyle kaptanıderyalığa getirildi. İngilizler'le girdiği çatışma sırasında Cezayirli Hasan Paşa'nın uyarılarını dinlemediği için osmanlı donanmasının ingiliz amirali Elfinston tarafından yakılmasına engel olamadı. Bu olaydan sonra Sakız adasına sığındı; İzmir'e dönünce de azledildi (1770).

HÜSAMETTİN PAŞA → RIFAT HÜSAMETTİN PAŞA.

HÜSAMZADE ABDURRAHMAN EFENDİ Tulumcuzade, türk şeyhülislam, hattat (İstanbul 1594/1595 - Kahire 1670). İstanbul kadısı Tulumcu Koca Hüsamettin'in oğlu olduğundan *Hüsamzade* ya da *Tulumcuzade* sanlarıyla da anılır. Fıkıh bilginiydi. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı; 1640'tan başlayarak Halep, Şam ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu (1649) ve Rumeli (1651) kazaskeri oldu. Ağalar saltanatı denilen döneme son veren ayaklanmalar sırasında azledildi (1651). Ebu Sait Efendi'nin görevden alınması üzerine şeyhülislamlığa getirildi (1655). Ancak Vakayı* vakvakiye'de Mehmet IV'ün zorbalara karşı çıkmasını istediğinden yeniçerilerce cezalandırılacağı korkusuyla istifa ederek (1656) Kudüs kadılığıyla İstanbul'dan uzaklaştı. Mısır'da kendisine verilen Cizre arpalığına gitti, orada öldü. Talik yazıda (Mısır'da hocalık yaptı) ve kemankeşlikte çok ustaydı. *Keşşaf* tefsirine haşiye yazdı. (→ Kayn.)

HÜSCH (Gerhard), alman bariton (Hannover 1901 - *ay.y.* 1984). Sanat yaşamı 1924'te başladı. Bayreuth'tan sonra dünyanın birçok ülkesinde Mozart'ın operalarını, Schubert ve Schumann'ın lied' lerini yorumladı.

HÜSEYİN (Şerif) → HÜSEYİN BİN ALİ.

HÜSEYİN I (1668'e doğr. - İsfahan 1729'a doğr.), safevi hanedanından İran şahı (1694-1722). Şah Süleyman'ın oğlu ve ardılı. Hükümdarlığının ilk yılları rahat ve olaysız geçti. Ancak, Kandahar Afganlılar'ı'nın (Gılzeyler) 1709'da başlattıkları sünni ayaklanma (Afgan devletinin temelinde bu ayaklanma yatar), 1722'de İsfahan'ın Mir Mahmut komutasındaki afgan ordusunca ele geçirilmesiyle sonuçlandı. Hüseyin, tahtını Mahmut'a bırakmak zorunda kaldı ve Afganlılar yaklaşık sekiz yıl süreyle İran'a egemen oldular. İran, ayrıca Horasan, Şirvan, Gürcistan ve Basra körfezi'ndeki adaları da kaybetti. Hüseyin, Mahmut'tan sonra tahta çıkan Eşref tarafından öldürüldü.

HÜSEYİN Damat, Dinari, türk din bilgini (Dinar, Afyonkarahisar, ? - Burdur 1877). Medrese öğrenimi gördü. *Haşiye-i kadı mir, Haşiye-i celal, Risale-i ruh, Risalet-i nefs* gibi yapıtları yazdı.

■ **HÜSEYİN** (Taha), mısırlı yazar (Magarga 1889-Kahire 1973). Üç yaşında kör olmasına rağmen Kahire'de ve Paris'te (Sorbonne üniversitesi) parlak bir öğrenim gördü. Kahire Edebiyat fakültesi'nde profesörlük (1919) yaptı; eğitim bakanlığı (1950-1952) ve Arap birliği kültür dairesi (1955), Mısır enstitüsü (1963), Kahire akademisi başkanlıkları (1963) görevlerinde bulundu. En ünlü arap yazardır, eleştiriler, romanlar ve denemeler yazdı. Çok sayıda kitap çevirdi (özellikle André Gide'den). Yerleşik düşüncelere karşı çıkması, sık sık eleştirilere uğramasına neden oldu. Elliyi aşkın yapıtı arasında, özyaşamöyküsel bir roman olan *le Livre des jours* (fr. çev.) [1929], bir edebi deneme (*la Poésie préislamique* [fr. çev.], 1926) ve toplumsal romanlar (*l'Appel du Karwan* [fr. çev.], 1934; *Un homme de lettres* [fr. çev.], 1938) en önemlileridir. Taha Hüseyin'in yapıtlarının, kuşağı üstünde çok büyük etkisi olmuştur.

■ **HÜSEYİN** (Amman 1935), Ürdün kralı (1952), kral Tallal'ın oğlu. Harrow ve Sandhurst'ta öğrenim gördü. Babasının tahttan indirilmesi üzerine kral oldu. Arap lejyonu başkomutanı Glubb Paşa' nın istifasını (1956) ve ingiliz birliklerinin çekilmesini (1958) kabul ettirdi. Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne karşı pek tutunamayan Arap federasyonu'nu (Irak ve Ürdün, şubat-temmuz 1958) kurdu. Bedeviler'e dayanarak, başarısız birkaç darbe düzenleyen Birleşik Arap Cumhuriyeti yandaşlarına karşı şiddetle direndi. Nasır ile yaptığı bir görüşme (30 mayıs 1967) iki ülke arasında yeniden bir uzlaşma sağladı. Kral, ülkesini üçüncü İsrail -Arap savaşı'na soktuysa da, savaş ordusunun dağılmasına ve Batı Şeria'nın İsrail tarafından işgaline yol açtı. Karama savaşı (mart 1968), Ürdün'deki Filistin askeri gücünün büyük ölçüde arttığını gösteriyordu. Direniş hareketlerinin önünü almaya karar veren Hüseyin, krallık ordusuna fedailerin eğitim kamplarını yok etme emri verdi (16-17 eylül 1970). Mısır'ın arabuluculuk girişiminden sonra 27 eylülde Kahire'de Ürdün'deki Filistin faaliyetlerini yeniden düzenleyen bir ateşkes antlaşmasını imzaladı. 1971'de Ürdün ordusuyla Filistinliler arasında çarpışmaların yeniden başlaması, fedailerin ülkeden çıkarılmasına yol açtı. 15 mart 1972'de Hüseyin, krallığı, Ürdün ve Filistin olmak üzere iki federe devlete ayırma ve böylece Birleşik Arap Krallığı'nı oluşturma tasarısını açıkladı. Ama Filistin direniş örgütleriyle arap ülkeleri ve İsrail, "Hüseyin'in planı"na bütünüyle karşı çıktılar. Dördüncü İsrail-Arap savaşı sırasında Hüseyin, Suriye cephesine 3 000 asker gönderdi. Mayıs 1974'te, ışgal altındaki topraklar üzerindeki haklarından Filistin Kurtuluş örgütü (FKÖ) hesabına vazgeçmeye hazır olduğunu açıkladı. Hüseyin'in mart 1977'de Kahire'de Yaser Arafat ile görüşmesi yeni bir Ürdün -Filistin yakınlaşmasının başlangıcı oldu; Filistinliler'in Batı Şeria ve Gazze'de özerk bir statüye sahip olmalarını öngören Camp David (1978) ve Washington (1979) antlaşmalarının imzalanmasından sonra, bu antlaşmaların öngördüğü, Filistinliler'e Batı Şeria'da ve Gazze'de özerklik tanımaktan vazgeçilmesiyle bu yakınlaşma daha da güçlendi.

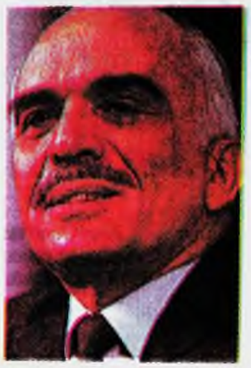
1980'de başlayan İran-Irak savaşı'nda Irak'ı destekledi. Irak'ın Akabe limanından yararlanmasına izin verdi. 1981'de SSCB'yi ziyaret etti; hava savunma silahları almak üzere anlaşma yaptı. ABD'ye de gitti (1981, 1982); orada aynı konuda bir anlaşma yaptıysa da ABD kongresi, İsrail'in itirazı karşısında Ürdün'e silah satımını engelledi. Hüseyin 1984'te bir kez daha ABD'ye gitti. Orada ilk kez Mısır cumhurbaşkanı Mübarek'le görüştü. Bu buluşmalar her yıl yinelendi. Amman'da toplanan Filistin Ulusal meclisi 17. toplantısında Yaser Arafat'a bir barış girişimi antlaşması önerdi. Arafat'ın kabul ettiği antlaşmada İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmesi ve bu topraklar üzerinde yerleşecek Filistinliler'le Ürdün arasında bir konfederasyon kurulması öngörülüyordu (şubat 1985). Suriye ile de ilişkiler düzeldi . Aynı yıl Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ni ziyaret etti. 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle patlak veren Körfez krizi sırasında, Irak'a dolaylı destek verdi.

■ **HÜSEYİN** (Saddam), ıraklı devlet adamı (Tikrit 1937). 1957'de Baas partisi'ne girdikten sonra, general Kasım'a karşı, açığa çıkarılan bir komploya katıldı (1959) ve Suriye'ye, sonra Mısır'a sığınmak zorunda kaldı. Baas iktidarı ele geçirince (şubat 1963) Irak'a döndü; mareşal Arif' in baasçılara karşı düzenlediği darbe (kasım 1963) sırasında tutuklandı ve iki yıl hapis cezasına çarptırıldı (1964-1966). Baas partisi genel sekreter yardımcılığına seçilmesinden (1966) ve temmuz 1968 hükümet darbesinden sonra devlet ve parti aygıtı kademelerinde hızla ilerledi. Kasım 1969'da Devrim komuta konseyi başkan yardımcılığına getirildi. 16 temmuz 1979'da, başkan Bekir'in istifası üzerine hem devlet başkanı, hem Baas genel sekreteri, hem de Devrim komuta konseyi

Mısır büyükelçiliği, Fransa

Taha **Hüseyin**

Ürdün kralı **Hüseyin**

başkanı oldu. İran'ın islam devrimini yayma girişimlerini tepkiyle karşıladı. İran'ın kuzistan bölgesinde huzursuzluğun artması üzerine İran'dan, Huzistan'daki Araplar'a özerklik verilmesini, 1975'te Cezayir'de yapılan antlaşmanın yeniden gözden geçirilerek Şattülarap su yolu üzerinde Irak'ın haklarının tanınmasını, arap ülkelerinin iç işlerine karışılmamasını istedi. İran bu istekleri reddedince Cezayir antlaşması'nın geçersiz olduğunu ileri sürdü. Beş gün sonra Irak uçakları İran havaalanlarını bombaladılar (22 eylül 1980). Savaşın başlaması Hüseyin'i Irak'ın tek önderi durumuna getirdi. İran yöneticileri de onu savaşın tek sorumlusu saydılar ve o iktidardan düşene dek savaşı sürdüreceklerini açıkladılar. Buna karşılık Ürdün kralı Hüseyin ve Mısır cumhurbaşkanı Mübarek Bağdat'a gelerek Irak'ı desteklediklerini belirttiler (mart 1985). Hüseyin, Bağdat radyosu'ndan barış çağrısı yaptı (ağustos 1986, ocak 1987); iki tarafın, bütün dünyaca kabul edilen eski sınırlarına çekilmesini önerdi. Temmuz ayında ateşkes sağlandı ve savaş sona erdi. 1988 Halepçe katliamı, silahlanmaya devam ve 1990 ağustosunda Kuveyt'e saldırı, Saddam Hüseyin'i dünya gündeminin baş oyuncularından biri durumuna getirdi. ABD önderliğindeki müttefikler Irak askerini Kuveyt'ten çıkardılar (17 ocak - 28 şubat 1991). 1992'nin son günlerinde Irak'a karşı bir uyarı harekâtı daha yapıldı. Ama Saddam Hüseyin, müttefiklerin "ehveni şer" endişesiyle yerinde kalmayı becerdi.

Saddam Hüseyin

HÜSEYİN (Raşit), filistinli şair (Masmas 1940 - New York 1977). Celile'de ders verdi. *Fecr* ve *Musavvir* gazetelerinde fıkra yazarlığı yaptı. ABD'ye göçen şair, ulusunun çektiği acıları dile getiren lirik yapıtlar bıraktı.

HÜSEYİN AVNİ → LIFIJ (Hüseyin Avni).

HÜSEYİN AVNİ PAŞA, türk asker ve sadrazam (Şarkikaraağaç 1821-İstanbul 1876). Kıdemli kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harbiye'den mezun oldu (1849); Kırım savaşı'nda, Tuna ve Kafkas cephelerinde bulundu. 1855'te mirlivalığa yükseltildi; Harbiye komutanlığı, Askeri şûra başkanlığı yaptı. 1863'te müşir rütbesiyle I. Ordu komutanlığına ve harbiye nazırı vekilliğine getirildi. Bir süre Girit valiliği yaptıktan sonra harbiye nazırı oldu (1869). Azledilip Isparta'ya sürgüne gönderildi. Aydın (İzmir) valisi, bahriye nazırı, yeniden harbiye nazırı (1873) oldu. Ertesi yıl sadrazamlığa getirildiyse de, 1875'te azledildi. Bu arada Aydın, Konya, Selanik ve Hüdavendigâr (Bursa) valilikleri ve seraskerlik yaptı. Son seraskerliği sırasında Sultan Abdülaziz'i sadrazam Rüştü Paşa, Mithat Paşa ve şeyhülislam Hayrullah Efendi ile birlikte tahttan indirdi; yerine Murat V'i getirdi. Bu olaydan sonraki 15 gün yönetimde mutlak söz sahibi olan Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülaziz'in kayınbiraderi kurmay binbaşı Çerkez Hasan tarafından öldürüldü.

Hüseyin Avni Paşa
Deniz müzesi kütüphanesi İstanbul

HÜSEYİN BAYKARA Ebülgazi Sultan Mirza, türk devlet adamı ve şair (Herat 1438 - Baba İlahi, Herat yakınları, 1506). Timur soyundandır. İyi bir öğrenim gördü. Ali* Şir Nevai çocukluk ve okul arkadaşı idi. Gençlik dönemini bozkırlarda siyasal, askeri mücadelelerle geçirdi. Özbekler'in yardımıyla Ceyhun'un Özboy yöresinde küçük bir yerin yönetimini aldı. Yine Özbekler'in desteğiyle Mazenderan'ı ele geçirdi; Esterabad dolaylarına egemen oldu. Timurlu hükümdarlarından Ebu Sait ile çarpıştı. Ebu Sait'in ölümünden sonra Herat'ı aldı ve burada uzun süre hüküm sürdü. Bu bölgede Çin, Kuzey Asya ve hint etkileriyle beslenen türk kültürü yeni ürünler ortaya koydu. Herat bir kültür ve edebiyat merkezi oldu. Hüseyin Baykara, bilgin ve sanatçıların koruyucusu olarak tarihe geçti. Sarayını döneminin bütün önde gelen düşünür ve sanatçılarıyla, bir akademi haline getirdi. Korumasına aldığı kişilerin başında arkadaşı Ali Şir Nevai gelir. Cami, Hatifi, Hilali, Bennai, minyatürcü Bihzad, tarihçi dede-torun Mirhond ile Hondmir, tezkire yazarı Devletşah da, onun koruduğu sanatçılardandı. Osmanlılar'la da yakın ilişkileri oldu ve osmanlı ülkesinde tanındı. Hüseyni mahlasıyla yazdığı türkçe şiirleri, farsçaya da çevrildi. *Divan*'ı (İ. H. Ertaylan yayını, 1946) vardır. *Mecalis ül-Uşşak* adlı bir yapıtı olduğu ileri sürülürse de, Babür ve Hondmir bunu yazanın başkası olduğunu belirtir. (→ Kayn.)

HÜSEYİN BEHÇETİ → BEHÇETİ HÜSEYİN ÇELEBİ.

HÜSEYİN BEY Kemalettin, Hamitoğulları beyi (öl. 1391). İlyas Bey'den sonra beyliğin Eğirdir kolunun başına geçti (1347-1391). Murat I'in önerisi üzerine Yalvaç, Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir, Alaşehir'i 80 000 altın karşılığında Osmanlılar'a sattı. Ölümünden sonra beyliğinin toprakları Osmanlılar ile Karamanlılar arasında paylaşıldı.

HÜSEYİN BEY Maanzade, türk yönetici (öl. İstanbul 1690). Saray'da yetişti. Mehmet IV'ün sır kâtibi, hazinei hümayun kethüdası (1651), kapıcıbaşı oldu. 1655'te bu görevden alınmasına karşın, bir süre sonra Hindistan'a elçi olarak gönderildi. *Temyiz* adlı bir yapıtı vardır.

HÜSEYİN BEY (öl 1835), Tunus beyi (1824-1835). Hüseyni ailesinden geliyordu. 15 aralık 1824'te imzaladığı anlaşmayla Fransızlar'a ticaret ve özel mülkiyet alanında birtakım ayrıcalıklar tanıdı. Navarin baskınında bütün tunus donanmasının, osmanlı ve mısır donanmalarıyla birlikte yok edilmesinden sonra Fransa'yla ilişkiler bozulduysa da Fransızlar'ın Cezayir'e saldırısı karşısında seyirci kaldı. Ölümünden sonra üç oğlu sırayla Tunus beyi oldular: Muhammet Bey (1855-1859), Muhammet es Sadık Bey (1859-1882), Ali Bey (1882-1904).

HÜSEYİN BİN ALİ, Hz. Muhammet' in torunu, Ali'nin Fatıma'dan olan ikinci oğlu (Medine 626 ya da 627-Kerbela 680). O zamana kadar Araplar arasında hiç rastlanmayan adı (Hüseyn), ağabeyi Hasan'ın adı gibi dedesi tarafından konuldu. İkisi birden *Hasanan* (iki Hasanlar) diye de anılır. Hadislere göre, Hz. Peygamber iki torununu da çok severdi. Hüseyin doğduğu zaman kulağına: "O, cennet çocuklarının efendisidir (seyit)" diye fısıldadı. Bir defasında da: "Hüseyin bendendir, ben Hüseyin'denim; Allah Hüseyin'i sevenleri sever" biçiminde konuştu. Hüseyin'in yetişmesi ve eğitimi ile ilgili bilgi yoktur. Ömer halife olduktan sonra kurulan divanda Hüseyin'e de Bedir* gazasına katılanlar kadar ödenek bağlandı (634). Osman'ın halifeliği sırasında (644-656) Küfe üzerinden Horasan'a düzenlenen sefere ağabeyi Hasan ile birlikte katıldı. Babası Ali'nin bütün seferlerinde bulundu. Hasan'ın ölümüne (679) kadar hiçbir siyasal hareketin içinde yer almadı. O tarihte Muaviye Şam'da halife sıfatıyla hüküm sürmekteydi. Kısa süre sonra ölen Muaviye'nin yerine oğlu Yezit geçince (680), Hüseyin, ona biat etmedi ve bütün aile bireyleri ile birlikte Medine'den Mekke'ye geldi. Oradan da yine ailesiyle birlikte kendisine yapılan çağrılara uyarak Küfe'ye doğru yola çıktı. Oysa o sırada Basra valisi Ubeydullah bin Ziyat, Hüseyin'e halife olarak biat etmeye hazırlanan Küfe halkını sindirmiş, kentte duruma egemen olarak gerekli bütün önlemleri almıştı. Daha önce Küfe'ye gönderdiği amcasının oğlu Müslim bin Akil'in iki oğlu ile birlikte öldürülmesi üzerine kendisine yapılan uyarılara karşın yoluna devam etti. Kerbela'ya ulaştığında Yezit'in valisi Ubeydullah bin Ziyat'ın yolladığı, Ömer bin Sad bin Ebı Vakkas komutasındaki kuvvetler önce Fırat nehrinin yolunu keserek Hüseyin ve beraberindekileri susuz bıraktılar, aileyi kuşattılar. 10 muharrem 680 cuma günü meydana gelen Kerbela* olayı'nda yiğitçe direnen Hüseyin şehit edildi ve başı kesildi. Kerbela'da Hüseyin'in ailesinden yalnızca hasta ve yatakta olan Ali bin -el Hüseyn sağ kurtulabildi, geriye kalan 72 erkeğin tümü kılıçtan geçirildi.

HÜSEYİN BİN ALİ (öl. Kayrevan 1740), Tunus beyi (1705-1740), son Tunus beyleri sülalesinin kurucusu. Yunanlı bir dönmeninin oğluydu. Cezayirliler'in Tunus'u ele geçirip Tunus dayısı İbrahim'i tutuklamalarından sonra Tunus beyi oldu (1705). On beş yıl sonra Cezayirliler'i Tunus'tan kovdu; İbrahim'i ve onun yerine dayılığa getirilen Muhammet'i öldürttü. Büyük Avrupa devletleriyle antlaşmalar imzalayarak barışı sağladı. Yeğeni Ali Paşa ile onun oğlu Yunus'un başlattıkları bir ayaklanmayı bastırdı (1729). Cezayir'e kaçan Ali Paşa, 1735'te Cezayir dayısı İbrahim'in desteğiyle Hüseyin'i Smenca'da yenerek Tunus'a girdi. Kayrevan'a kaçan Hüseyin burada beş yıl boyunca Yunus'a karşı direndiyse de, kentin düşmesi üzerine yakalanarak kafası kesildi.

HÜSEYİN BİN ALİ, Şerif Hüseyin de denir (1856'ya doğr. - Amman 1931), Hicaz emiri (1916-1924). Babasından sonra Mekke şerifi oldu ve Birinci Dünya savaşı'na değin Osmanlı devletine bağlı kaldı. 1915'te İngiltere'nin "arap" siyasetinin başlıca dayanaklarından biriydi. İngiltere' nin Mısır'daki yüksek komiseri sir Henry McMahon ile yaptığı görüşmeler sonunda Londra, doğuda İran, güneyde İran körfezi ve Hint okyanusu (Aden dışında), batıda Kızıldeniz ve bazı koşullarla Akdeniz'le sınırlı bağımsız bir arap devletini tanımayı taahhüt etti. İngiltere'nin teminatıyla güç kazanan Şerif Hüseyin, Türkler'e karşı "kutsal savaş" çağrısında bulundu (haziran 1916) ve kendini arap ülkelerinin meliki ilan etti, ama ittifak devletleri tarafından yalnızca Hicaz kralı olarak tanındı. Birlikleri, Arabistan'daki türk-alman birliklerine karşı harekâtlar düzenledi. Ancak, egemenliğini Arabistan'ın başka bölgelerine de yaymak istemesi, 1919'dan itibaren Necit emiri İbni Saud ile mücadeleye girmesine neden oldu. Hüseyin'i deviren İbni Saud Mekke'yi ele geçirdi. Hüseyin 1924'te büyük oğlu Ali bin Hüseyin lehine tahttan feragat etti.

HÜSEYİN BİN EL-HÜSEYİN, son Cezayir dayısı ve beylerbeyi (Denizli 1765 -İskenderiye 1838). Cezayir ocakları'nda yetişti. Ali Hoca'nın ölümünden sonra Cezayir dayısı oldu (1818). Genel af ilan ederek toplum düzenini yeniden kurmaya ve ülkenin bayındırlığına önem verdi. Yerli kabilelerin Osmanlı devletine karşı ayaklanmalarını engelleyerek türk egemenliğini yeniden kurdu. Aachen kongresi'nde (1819) alınan korsanlığın önlenmesine ilişkin kararlara katılmaması, Avrupalılar'la arasını bozdu; İngilizler'le Fransızlar, donanmalarını gözdağı vermek amacıyla Cezayir önlerine gönderdiler. Hüseyin'in ingiliz elçisini sınır dışı etmesi üzerine (1824) ingiliz donanması Cezayir'i bombaladı. Bu arada Hüseyin Yunanlılar'a karşı Mora'ya donanma göndererek (1821-1828) Osmanlı devletine olan bağlılığını kanıtladı. Fransa'nın Cezayir'den alacağını isteyen elçi Deval'e yelpazesiyle vurarak hakaret etmesi Fransa'nın Cezayir'i ablukaya almasına (1827-1830) neden oldu. Babıâli'nin anlaşmazlığın giderilmesi için yaptığı öneriler çözüm getirmeyince, Fransızlar Sidi-Frec'e çıkartma yaptılar (14 haziran 1830). Bu çıkartmaya direnemeyen Hüseyin teslim oldu; önce Napoli'ye, sonra da Livorno'ya gitti. Yaşamının son yıllarını İskenderiye'de geçirdi.

HÜSEYİN BİN HAMDAN, arap komutan (öl. 917). Abbasi halifelerinden Mu-

tezit tarafından, hamdani soyunun kurucusu olan babası Hamdan'la birlikte Bağdat'a götürüldü. Ayaklanan haricilerin komutanı Harun'un yakalanmasında Mutezit'e yardım ederek (896) babasının kurtulmasını sağladı. Mutezit'in yerine halife olan Müktefi'ye karşı açtığı savaşta başarılı olamayıp Musul'a kaçtı; yakalandıktan sonra bağışlanarak Kaşan valisi oldu. 914 yılında Diyarı Rabiz valiliğine atandıysa da kardeşinin hapsedilmesi üzerine ayaklandı. Halife tarafından üzerine ordu gönderilince kaçtı; yakalanarak Bağdat'a getirildi, bir süre sonra da idam edildi.

HÜSEYİN BİN MUSTAFA Karatepeli, türk bilim adamı (öl. Karatepe, Aydın, 1777). Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre müftülük yaptı. Adana'ya giderek çalışmalarını sürdürdü. Yaşamının son yıllarını doğduğu kentte geçirdi. Mevlana Mahmut Antaki'nin ünlü *İstiare* risalesini şerhetti. Ayrıca, bir de *Talikat*'ı vardır. Öte yandan, Birgivi Mehmet Efendi'nin dilbilgisine ilişkin *Kifayetül-mübteda*'sına *Bahrül-kavaid* adıyla bir açıklama getirdi. *Tefsir-i kadi*'nın bir bölümü için de yine bir haşiye yazdı.

HÜSEYİN BİN NÜMEYR, arap komutan (öl. yaklş. 687). Sıffin savaşı sırasında Muaviye'nin yanında yer aldı, oğlu Yezit zamanında da Hıms'ı yönetti. Şair İbni Mufarriğ'in Ubeydullah bin Ziyat tarafından hapse atılması üzerine Mekke ve Medine'ye karşı açılan seferde Müslim bin Ukbe'nin vekili oldu. Müslim'in ölümünden sonra onun yerine geçti. Yezit'ten sonra halife olan Mervan tarafından Irak'a gönderildi. Burada şiileri yendi (685), Hazir savaşı'nda İbrahim bin Aştar tarafından öldürüldü.

HÜSEYİN BİN ONN, malezyalı siyaset adamı (Johor Bahru 1922). UMNO'nun (United Malays National Organization [Birleşik Malaylar ulusal örgütü]) kurucusu Onn bin Cafer'in oğlu. Irk politikasıyla ilgili bir anlaşmazlık nedeniyle 1950'de babasıyla birlikte bu partiden ayrıldı. Avukatlık yaptı. Yeniden UMNO'ya döndü ve milletvekili seçildi (1969), eğitim bakanı (1970), başbakan yardımcısı ve ticaret ve sanayi bakanı (1973), daha sonra da maliye bakanı (1974) oldu. Abdürrezzak ölünce (ocak 1976) onun yerine başbakan oldu; rüşvete karşı mücadele etti, toplumsal politikayı tüm etnik grupları kapsayacak biçimde değiştirdi, ama Malaylar'ı kayırmayı sürdürmekten geri kalmadı. 1981'de bütün görevlerinden istifa etti.

HÜSEYİN CAVİT, azerbaycanlı şair ve oyun yazarı (Nahcivan 1882 - Türkistan 1944 ?). Hacı Molla Abdullah'ın oğlu, Şeyh Muhammet'in kardeşi. Öğrenimine medresede başladı, daha sonra Mehmet Taki Sıdki'nin, müdürü olduğu yeni eğitimi uygulayan Mekteb-i terbiye'de okudu (1894-1898). 1906'da İstanbul'a gelerek Rıza Tevfik, Abdülhak Hamit ve Tevfik Fikret'le tanıştı; onların ders ve söyleşilerinden yararlandı. İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde okudu (1906-1910). Türkçülük ve islamcılık akımlarının etkisinde kaldı. Azerbaycan'a döndükten sonra (1910) Nahcivan, Tiflis ve Bakü'de dil ve edebiyat öğretmenliği yaptı. Bakü Türkoloji kongresi'ne katıldı (1926). Yazarlar birliği'ne kabul edildi (1932). Ancak rejime uygun yapıtlar yazmadığı için suçlandı, 1937'de tutuklandı. Türkistan'ın belirsiz bir yerine sürüldü ve öldürüldü. Yapıtlarının çoğunu Türkiye türkçesiyle yazdı. 1909-1910 yılları arasında yazdığı lirik şiirlerini *Geçmiş günler* (1913), *Bahar şebnemleri* (1917) adlı kitaplarında topladı. Daha sonra siyasal-sosyal içerikli şiirlere yöneldi. Din, sorumluluk, adalet duygularını geniş olarak ele alıp işledi. İlk tiyatro yapıtı olan *Ana* (1913) adlı manzum oyununda Dağıstan yaşamını ve geleneklerini yansıttı. *Uçurum* (1917), *İblis* (1924) gibi manzum oyunlarında Türkiye'nin sorunlarını konu edindi. *Topal Timur* (düzyazı, 1925), *Siyavuş* (manzum, 1932), *Hayyam* (düzyazı, 1935) adlı yapıtlarının konusunu türk tarihinden aldı. *Meral* (1912-1917) adlı oyunu Bakü'de sahnelendi (1922). *Azer* adlı destanının bazı bölümleri ile *Köroğlu* (senaryo, 1937), *Telli saz* (1930), *Şehla* (1934) gibi yapıtları kayıptır.

HÜSEYİN CEMİL PAŞA Namıkpaşazade, türk asker, yönetici (İstanbul 1830 - ay. y. 1890). Harbiye'yi bitirdikten sonra Abdülaziz'in yaveri oldu. Daha sonra birçok askeri ve mülki görevlerde bulundu. Serasker olan babasının azli (1869) üzerine onun da Askeri danıştay'daki görevine son verildi. 1877'de Edirne, 1880'de Halep, 1887'de Hicaz valiliğine gönderildi.

HÜSEYİN ÇELEBİ, türk ciltçi (XVI. yy.). Selim I'in sermücelliti (baş ciltçi) Mehmet Çelebi'nin kardeşidir. Onunla birlikte saray ciltçisi olarak çalıştı.

HÜSEYİN DANİŞ, soyadı **Pedram,** türk yazar (İstanbul 1870-Ankara 1942). Ailesi 1850'de İsfahan'dan gelerek İstanbul'a yerleşti. Rüştiye, Mülkiye ve Institution Française'de bir süre okudu, ingilizce dersleri aldı. İran'da Horasanlı Hacı Rızakuli ve Tebrizli Hacı Mirza Mehdi'den arapça ve farsça öğrendi. 1894'te Türkiye'ye dönüp *İkdam* gazetesinde yazmaya başladı. Mahmut Celalettin Paşa'nın çocukları Prens Sabahattin ve Lutfullah'a ders verdiği sırada onlarla birlikte Avrupa'da bulundu. Dönüşünde Düyunu umumiye'de çevirmen oldu. Galatasaray ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'nde İran edebiyatı tarihi ve farsça okuttu. Aka Mirza Ali Ekber Han ile İstanbul'da *Süruş* gazetesini çıkarttı. Mütareke döneminde türklük aleyhinde oldukları gerekçesiyle üniversiteden ayrılması istenen profesörler arasındaydı. Başta *Servet-i fünun* olmak üzere çeşitli gazete ve dergilerde şiir ve makaleleri yayımlandı. Başlıca yapıtları: makalelerini topladığı *Neva-yı sarir* (1899), *Talim-i lisan-ı farisi* (1915), *Zerdüştname* (1916), *Hediye-i sal* (1919), *Kervan-ı ömr* (şiir, 1926), Rıza Tevfik'le birlikte çevirdiği *Tercüme ve şerh-i hal-i Ömer Hayyam* (1927) ve *Fransızca-türkçe hukuki ve medeni lügat* (1934).

HÜSEYİN DAYI, Cezayir'de komün; 211 200 nüf. Sahil tepeleriyle Cezayir koyu arasında uzanır. Adını son Cezayir dayısından alır.

HÜSEYİN DEDE, Yenikapı mevlevihanesi şeyhi (öl. 1630). Bulgaristan'ın Berkofça (günümüzde Berkovica) kentinden İstanbul'a geldi ve mevlevi tarikatını benimsedi. Girdiği (1602) Yenikapı mevlevihanesine bir süre sonra şeyh oldu. Bu görevini ölünceye kadar sürdürdü.

HÜSEYİN DEDE EFENDİ Eyyubi, türk besteci (öl. 1740). Mevlevi tarikatındandı. Günümüze ulaşabilmiş iki yapıtından *Nühüft mevleviayini* önemlidir.

HÜSEYİN EFENDİ Lamekâni → LAMEKÂNİ (Hüseyin Efendi).

HÜSEYİN EFENDİ Ahizade → AHIZADE HÜSEYİN EFENDİ.

HÜSEYİN EFENDİ → CİNCİ HOCA (Hüseyin).

HÜSEYİN EFENDİ Hezarfen → HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ.

HÜSEYİN EFENDİ Acemzade, türk reisülküttap (? - Niş 1687). Divanı hümayun'dan yetişti, birinci ruznamçeci, sonra reisülküttap oldu (1663). Kandiye fethine katıldı, deftereminliği yaptı. Hakkında bazı ihbarlar olan Macaristan seraskeri İbrahim Paşa'yı teftiş görevi verildi. Padişaha gönderdiği rapor üzerine İbrahim Paşa idam edildi. Orduyu hümayun'da görevli bulunduğu sırada, Şiklos yenilgisi dolayısıyla ayaklanan askerler tarafından çadırında öldürüldü.

HÜSEYİN EFENDİ Yekçeşm, türk şeyhülislam (Isparta ? - ? 1704). Edirne vakası diye bilinen ayaklanma sırasında (1703) Sultan Mustafa II tarafından şeyhülislamlığa getirildi. Mustafa II'nin yerine Ahmet III'ün padişah olması üzerine üç gün sonra azledilerek Kıbrıs'a sürüldü.

HÜSEYİN FAHRETTİN DEDE EFENDİ *(şeyh)*, **Neyzen,** türk müzikçi (İstanbul 1854 - *ay. y.* 1911). Sekiz yaşındayken babası ölünce, ismen onun yerine Beşiktaş mevlevihanesi şeyhi oldu (yerine Raşit Dede şeyhlik yaptı). Çok iyi öğrenim gördü; din ve tasavvuf bilgileri, arapça, farsça, fransızca, türk müziği (Zekai Dede'den), ney (Salih Dede'den, sonra da Yusuf Paşa'dan) ve batı müziği (flütçü Ratip Efendi'den) öğrendi. 1868'de, yerine Çırağan sarayı yapılmak üzere Beşiktaş mevlevihanesi yıkılınca Maçka mevlevihanesi şeyhi oldu (1870). Beş yıl sonra burası da yıkıldı. Hüseyin Fahrettin Dede'nin 1877'de başlayan Bahariye mevlevihanesi şeyhliği ölümüne değin sürdü.

Celalettin Dede ve Ataullah Dede ile birlikte, uzun zaman üzerinde çalışılmamış türk müziği kuramının, yeniden araştırma konusu edilmesine çalıştı. Bu alandaki birikimini Suphi Ezgi ve Rauf Yekta Bey'e devretti. Gelmiş geçmiş en büyük ney virtüozlarından biri sayılan Hüseyin Fahrettin Dede az beste yaptı; ama bu besteler, başta, mevlevi müziğinin belki en güzel yapıtı olan *Acemaşiran mevleviayini* olmak üzere, çok seçkin yapıtlardır.

HÜSEYİN FAKRİ → ERBABİ

Hüseyin Fellah, Ahmet Mithat Efendi'nin romanı (1875). Yazar, Alexandre Dumas'dan esinlenen *Hasan mellah* yapıtının gördüğü ilgi üzerine, denizci (mellah) bir roman kişisinin yerine çiftçi (fellah) kahramanı konu edinir. İstanbul ve Cezayir'de geçen olaylar esircilerin eline düşen Şehlevent adlı genç kızın, kendisini sağır ve dilsiz olarak gösterdiği Dayızadeler konağındaki yaşamını konu edinir. Üçü de Şehlevent'i seven Civelek Mustafa, Hüseyin Fellah ve Ömer adlı delikanlılar türlü serüvenlere karışırlar. Şehlevent'in üçüne de ilgisiz olmadığı gençlerden Civelek Mustafa intihar eder; Ömer, Şehlevent'i alır; Hüseyin Fellah, Sahire adlı genç kızla evlenir. Serüven ve aşk konularını işleyen roman, dönemin tarihsel özellikleriyle ilgili bilgileri yansıtır.

HÜSEYİN FEVZİ PAŞA → FEVZİ PAŞA (Hüseyin).

Hüseyin Galip Efendi kütüphanesi, seribriktar Hüseyin Galip Efendi tarafından Nevşehir'in Ürgüp ilçesine bağlı Ortahisar bucağında kurulan kitaplık (1829). Bir süre bakımsız kaldı. Milli eğitim bakanlığı tarafından yeniden hizmete açıldı (1954). Kütüphaneler genel müdürlüğü'ne bağlandı (1956). Dermesinde 65 yazma, 12 200 basma eser (1993), gazete ve dergi koleksiyonları vardır.

HÜSEYİN HABLİ BİN RAMAZAN, türk hattat (Akçakavak, ? - İstanbul 1744). İstanbul'a geldikten sonra Zindankapısı'nda habbâl (ipçi) olarak çalıştığından ketebesini *Hüseyin el-Habli* olarak atardı. Ambarizade Derviş Ali'den sülüs ve nesih yazı meşk etti ve icazet aldı (1708). Sarayı sultani'ye kâtip ve Validesultan camisi'ne ikinci imam oldu. Ayasofya mektebi'nde hat dersleri verdi. Birçok Kuran yazdı, öğrenci yetiştirdi (Yahya bin Osman, Ketanizade Ali, Seyit Mehmet Hamdi, İbrahim Namık, vd.).

HÜSEYİN HAMİT (Seyit Hadimi), türk din bilgini (Konya 1855 - ? 1920). Babasının Abdülkadir Geylani, annesinin ise Sadettin-i Cilavi soyundan geldiği söylenir. İlk öğrenimini Konya'da yaptıktan sonra geldiği İstanbul'da Hadımlı Muhammet Nuri'den ders aldı ve bu nedenle kendisine "Hadımi" nisbesi verildi. Bayezit camisi müderrisliğinden sonra Arakiyeci Hüseyin darülhilafetilâliye medresesi'nde müderrislik yaptı. 1907'de Fetvahane-i acil

pusula odasında (fetva verilmesine ilişkin soruların bir kâğıda geçirildiği oda), 1914'te Fetvahane-i âli müstediyat (dilekçe kabul) odasında görevli olarak çalıştı.

HÜSEYİN HASİB BEY, türk yönetici (İstanbul 1800 - *ay. y.* 1870). 1834'ten başlayarak ihtisap nazırlığı (belediye başkanlığı), ticaret nazır vekilliği (1842), posta nazırlığı görevlerinde bulundu. Bir ara yine ihtisap nazırlığı yaptıktan sonra Valide Sultan'ın kâhyalığına getirildi.

HÜSEYİN HAŞİM BEY → HAŞIM BEY (Hüseyin), Yenişehri, Fenari.

HÜSEYİN HEMEDANİ, iranlı tarihçi (öl. 1882). İran şahı Nasırettin zamanında yaşadı. Bir süre İstanbul'da kaldıktan sonra İran'a dönüşünde hapsedildi (1874). Serbest bırakıldıktan sonra hizmetine girdiği Manakçı (ya da Manukçu) adlı birinin önerisi üzerine *Bab tarihi*'ni yazdı. Bu önemli yapıtı E. G. Browne tarafından ingilizceye çevrilerek *The tarih-i gadid or new history of Mirza Ali Muhammet the Bab* adıyla basıldı (1893).

Hüseyin Hüsnü Paşa

HÜSEYİN HİLMİ, İştirakçi Hilmi de denir, türk gazeteci ve siyaset adamı (İzmir ? - İstanbul 1922). İzmir'de bir süre sivil polis olarak çalıştı. *Serbest İzmir* gazetesini çıkardı (1907). İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a yerleşti ve *İştirak* dergisini yayımladı (26 şubat 1910). Dergi, 13 haziran 1910'da 17. sayısında (Ahmet Samim özel sayısı) kapatılınca bir süre tutuklu kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra *İnsaniyet* adlı bir dergi çıkarttı (18 ağustos 1910). *İştirak* dergisinin yayımlanmasına izin verilince, iki sayı yayımlanmış bu dergiyi "yeniden çıkmak üzere" kapattı. Namık Hasan, İsmail Faik, Baha Tevfik ve Hamit Suphi Bey ile kurduğu (10 eylül 1910) Osmanlı sosyalist fırkası'nın başkanı oldu. Fırkanın kuruluş bildirgesini ve programını yayımlayınca dergisi yeniden yasaklandı. Arkadaşlarıyla *Sosyalist* gazetesini çıkarttı (24 kasım 1910). Gazete iki sayı çıkabildi. Bunun üzerine *İnsaniyet* dergisi 1 aralık 1910'da yeniden yayımlandı, üçüncü sayısından sonra süresiz kapatıldı. İki sayı yayımlanabilen *Medeniyet* gazetesini çıkardı (14 aralık 1910). Arkadaşlarıyla solcu düşünceleri yaymak amacıyla başlattığı hareket, daha sonraları İttihat ve Terakki fırkası'nın etkisiyle, liberal nitelikli bir muhalefete dönüştü. 20 haziran 1912'de yeniden yayımladığı *İştirak*, Osmanlı sosyalit fırkası'nın yayın organı oldu. İttihat ve Terakki fırkası'na karşı muhalefeti çevresinde toplayan Hürriyet ve İtilaf fırkası'nın yanında tümüyle yer almayan Hüseyin Hilmi, Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin (11 haziran 1913) ardından Sinop'a sürgüne yollandı. Mütarekeye kadar Çorum ve Balâ'da gözaltında tutuldu. Mehmet Ali (Bilgişin), Dr. Refik Nevzat, Sadrettin Celal (Antel), Suphi Nuri (İleri)'nin de aralarında yer aldığı on üç arkadaşıyla birlikte Türkiye Sosyalist fırkası'nı kurdu (22 şubat 1919). Partinin kuruluşundan bir buçuk ay sonra tek yapraklı *İdrak* gazetesini çıkardı. Yayımında değişik aksamalarla karşılaşan gazete, 33. sayısında kesin olarak kapandı (22 temmuz 1919). Dönemin birçok grevinde gösterdiği tavır Hüseyin Hilmi'ye büyük ün kazandırdı. "İştirakçi Hilmi" ya da "Sosyalist Hilmi" olarak tanındı. Çalışmalarını yürütürken kurduğu ilişkiler, hakkında değişik yorumların yapılmasına neden oldu. Başına buyruk hareketleri ve bazı grevlerdeki başarısızlıklar onu ve partisini etkisizleştirdi. Hakkında Tunus'a sürgüne yollanacağı söylentileri çıktığı sırada, Bozdoğan Kemeri önünde esrarengiz bir şekilde öldürüldü. (→ Kayn.)

Hüseyin Hulki Bey

HÜSEYİN HİLMİ PAŞA, türk sadrazam (Midilli 1855 - Viyana 1922). 1874'te Midilli tahrirat kalemi'nde göreve başladı. Dokuz yıl süren bu görevi sırasında Namık Kemal'le tanıştı ve dostluk kurdu. Sırasıyla Aydın, İzmir mektupçuluğu, Mersin, Nablus, Süleymaniye mutasarrıflıkları yaptı. Kısa süren Adana valiliğinden (1897) sonra atandığı Yemen valiliğinde 1902'ye değin kaldı. Selanik, Kosova, Manastır illerinde genel müfettişlik yaptı. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra dahiliye nazırlığına getirildi; hükümetin düşmesi üzerine de birkaç ay sonra dahiliye nazırlığı kendisinde kalmak koşuluyla sadrazamlığa atandı (1909). 31 Mart vakası dolayısıyla bu görevden çekildi. Kısa bir süre sonra Tevfik Paşa'nın yerine yeniden sadrazam oldu, aynı yılın sonlarına doğru istifa etti Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde adliye nazırlığı yaptı. 1912'de Viyana büyükelçiliğine atandı. Görevi sona ermesine karşın orada kaldı ve öldü.

HÜSEYİN HULKİ BEY, türk hekim (İstanbul 1861 - *ay. y.* 1894). Mektebi tıbbiyei mülkiye'yi bitirdi (1885). Açılan sınavı kazanarak Mektebi tıbbiyei şahane'ye menafi ül-aza (fizyoloji) muallim muavini oldu. Deri ve frengi ihtisası yaparak aynı okulun emrazı cildiye ve zühreviye (deri hastalıkları ve frengi) muallimi sanisi oldu. Koch'un yeni buluşu olan tüberkülin tedavisini incelemek üzere Berlin'de düzenlenen toplantıya katıldı (12 kasım 1889). Bu geziye ve toplantıya ilişkin anılarını *Berlin hatıratı* adıyla yayımladı (1892). Viyana'da toplanan II. Uluslararası deri hastalıkları ve frengi kongre'sine delege olarak katıldı (1892), kongrede Avrupa'da ilk cüzamevinin Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulduğu öne sürüldü. Bu kongreye ilişkin anılarını *Sabah* gazetesinde *Viyana hatıraları* adıyla yayımladı (1894). Başlıca yapıtları: *Müslümanların tababete ettikleri hizmet* (1884); *Tababeti hakikiye ve mesaliki batılai tıbbiye* (1889); *Koleraya karşı ne yapmalı* (1891); *Deniz hamamlarına kimler girmeli* (1894).

HÜSEYİN HÜSNÜ BİN HALİL Giritli ya da **Giritli,** türk din bilgini (Kandiye ? - *ay. y.* 1803). Öğrenimini İstanbul'da tamamladıktan sonra Kandiye'ye dönerek burada müderrislik yaptı. Başlıca yapıtları: hac törelerinden söz eden *Menasik-i hac,* fıkıh ile ilgili *Talikat ala's-siraciyye nun el-feraiz.*

HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ, türk tezhipçi (XIX. yy.). Abdülhamit II döneminin önemli tezhipçilerindendir. Topkapı sarayı kütüphanesi'nde bulunan yapıtlarındaki tarihlerden XIX. yy.'ın ikinci yarısında eser verdiği anlaşılır. Hocasının Hezargradizade Ahmet* Ataullah olduğu sanılmaktadır. Dönemin ünlü hattatlarıyla çalıştı (Şevki, Sami) ve ciltçilikte de başarılı oldu. XVII. yy. klasik ve XIX. yy. rokoko üsluplarında yapıtları vardır.

HÜSEYİN HÜSNÜ EFENDİ Çelebizade, türk şeyhülislam, hukuk bilgini (İstanbul 1848 - *ay. y.* 1911). Zamanın ünlü öğretmenlerinden ders aldı, 1863'te İstanbul mahkemesi'nde göreve başladı. Çeşitli devlet hizmetlerinde bulundu. 1897'de Islah kurulu üyesi olarak gönderildiği Yemen'de beş yıl kaldı; İkinci meşrutiyet'ten sonra Mahkemei evkafı hümayun kadısı, 1910'da şeyhülislam oldu. Altı ay sürdürdüğü bu görevinden istifa etti. Hukuk öğrencileri için bazı kitaplar yazdı.

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, türk vali (öl. 1877). Pepe Mehmet Paşa'nın kâtipliğinden sonra Tırhala kaymakamı, mutasarrıf, 1858'de Yanya valisi oldu. Selanik, Rodos valilikleri yaptı; 1868'de zaptiye müşirliğine getirildiyse de Âli Paşa'ya yakınlığı dolayısıyla rütbesi alınarak Kıbrıs'a sürüldü. Bir süre sonra affa uğradı. Konya, Bursa, ikinci kez Yanya valiliği yaptı. İbnülemin Mahmut Kemal, *Son sadrazamlar* adlı yapıtında, sert ve otoriter oluşuyla tanınan Hüseyin Hüsnü Paşa'nın Selanik valiliği döneminde, avdetilerin ibadetlerini pencereden ve damdan kontrol ettirdiğini yazar.

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, türk asker ve yönetici (1839-1896). Harbiye'yi kurmay subay olarak bitirdi; Bosna'ya gönderildi (1865). Ferik rütbesiyle kısa bir süre meclis başkanlığı yaptı. İşkodra valisi olarak görev yaptığı sırada harbiye nazırlığına atandı (1891). Daha sonra padişahın yaveri oldu. İkinci kez harbiye nazırı olduysa da bu görevi iki gün sürdü.

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA, türk asker ve siyaset adamı (İstanbul 1850 ? - *ay. y.* 1926). Harp okulu ve akademisini bitirdi. 1877-78 Türk-Rus savaşı'nda (93 harbi) görev aldı. Müşir Mehmet Ali Paşa'nın kızıyla evlendi. Rütbesi mirlivalığa yükseltildi. İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. Abdülhamit II yönetimince Karaman'a sürüldü. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra Selanik'teki 3. Ordu komutanlığı emrine verildi (1908). 31 Mart ayaklanması üzerine Selanik'ten İstanbul üzerine gönderilen askeri birliklerin komutanlığına atandı. Yanına kurmay başkanı olarak Erkânı harp kolağası (yüzbaşı) Mustafa Kemal'i aldı. Birliklerine "Hareket ordusu" adı verildi ve bu öncü ordu Yeşilköy'de (Ayastefanos) karargâh kurdu. Kurmay başkanınca kaleme alınan bir bildiriyi yayımlayarak İstanbul halkını sükûnete davet etti (6 nisan 1909). Selanik'teki ordu komutanına da 8 nisanda İstanbul üzerine yürüyeceğini bildirdi. Ancak bu hareketi, Yeşilköy'e gelen ordu komutanı Mahmut Şevket Paşa kendi kurmay heyeti ile yönetti ve Hüseyin Hüsnü Paşa Trablusgarp'ta görevlendirildi. Bir süre sonra Sultan Reşat tarafından Âyan meclisi üyeliğine atandı. Osmanlı devleti Birinci Dünya savaşı'nda yenilip Mondros mütarekesi'ni imzaladığında, İttihat ve Terakki fırkası kendini feshedip Teceddüt fırkası'na dönüşünce bu fırkanın kurucuları arasında yer aldı ve başkanlığına seçildi (9 kasım 1918). İstanbul'da İttihatçılar'a karşı kovuşturma başladığında tutuklanıp Bekirağa bölüğü'ne kapatıldı. Serbest bırakıldığı zaman Ankara'ya kaçtı. Kurtuluş savaşı yılları boyunca Anadolu'da kaldı ve ancak kurtuluştan sonra İstanbul'a geri döndü. Boğaziçi'ndeki yalısında öldü. Hüseyin Hüsnü Paşa Mehmet Ali Aybar'ın dedesidir.

HÜSEYİN KÂMİL PAŞA, İngilizler' in atadığı Mısır sultanı (Kahire 1853 - *ay. y.* 1917). Hıdiv İsmail Paşa'nın ikinci oğlu. 1909'da Yasama meclisi başkanı oldu. Kasım 1914'te Osmanlılar'la savaşa giren İngilizler, Türkler'den yana olan Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'yı uzaklaştırıp, onu sultan ilan ettiler. Sultan olunca Mısır halkına yayımladığı beyannamede, Mısır ve Sudan meliki olduğunu, eski hıdivin vatana ihanet ettiği için makamından indirildiğini, İngilizler'in Mısır'a bağımsızlık vereceğini duyurdu. Osmanlı yönetimi çıkardığı fetvalarla, her müslümanın onunla savaşması gerektiğini, müslümanların halifesine itaatsizlik ettiği için öldülmesinin vacip olduğunu ileri sürdü. Ayrıca bir bildiri yayımlayarak İngiltere için çalıştığından bütün rütbe ve nişanlarının geri alındığını, harp divanında yargılanacağını açıkladı. Hüseyin Kâmil Paşa, üç yıl süren yönetimi sırasında, ingiliz ordusunun Mısır'ı bir ikmal merkezi gibi kullanmasına, Mısır ordusunun İngilizler'in geri hizmetlerinde çalıştırılmasına olanak verdi.

HÜSEYİN KÂZIM, türk gazeteci, şair ve oyun yazarı (XIX.- XX. yy.). Gazetelere yazdığı yazılar ve taşlama türündeki şiirleriyle İkinci meşrutiyet (1908) döneminde ünlendi. Aynı dönemde yazdığı ve kendisinin de oynadığı *Sabah-ı hürriyet* adlı oyun, geniş yankılar uyandırdı.

HÜSEYİN KÂZIM KADRİ, türk bilim ve siyaset adamı (İstanbul 1870 - Tarsus 1934). Trabzon valisi Kadri Bey'in oğlu. Mülkiye mektebi idadisi'nde, İzmir İngiliz ticaret mektebi'nde okudu. İngilizce, fransızca, arapça, farsça, latince öğrendi. Tarım öğrenimi için Almanya'ya gitti. 1866'dan sonra Maliye nezareti mektebi kalemi'nde ve Hariciye nezareti'nde ça-

lıştı; Darüşşafaka'da astronomi öğretmenliği yaptı. İkinci meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra Tevfik Fikret ve Hüseyin Cahit' le (Yalçın) *Tanin* gazetesini çıkardı. Canik (Samsun) ve Serez (Selanik) mutasarrıflıklarında (1909), Halep (1910) ve Selanik (1911) valiliklerinde bulundu. Saruhan (Manisa) milletvekili olarak Osmanlı mebusan meclisi'ne katıldı (1912). Balkan savaşı'nda Rumeli'nin kaybedilişi üzerine ittihatçılara kızarak Beyrut'a çekildi (1914). Aydın milletvekili oldu (1920). Tevfik Paşa kabinesinde ticaret, ziraat ve evkaf nazırlıklarında bulundu (1921). Daha sonra ticaretle uğraştı. Dinsel yapıtlarıyla bazı yazılarında "Şeyh Muhsin Fani" takma adını kullandı. *Tanin, İkdam, İçtihat, Servet-i fünun* gibi gazete ve dergilerde dil, din, felsefe, iktisat, tarım ve siyasetle ilgili yazılar yayımladı. *Hak ve hakikat* (1909), *Felaha doğru* (1912), *İslamın Avrupa'ya son sözü* (1913) kitaplarını çıkardı. Beyrut'ta bulunduğu sırada hazırlamaya başladığı *Büyük türk lugatı*'nda (I. c. 1927, II. c. 1928, III. c. 1943, IV. c. 1945) türkçe, arapça, farsça sözcüklerle, türk dilinin uygur, çağatay, kazan, azeri, yakut, çuvaş, altay, kırgız lehçelerine ait sözleri, tanık ve örnekleriyle verdi. 3 659 sayfalık yapıtının 1. cildinin başında yer alan girişte türk lehçeleri ve gramer özelliklerini anlattı; cilt sonuna kaynaklar ekledi. *Mahdumkulu divanı ve yedi asırlık türkçe bir manzume* (1924) adlı kitabında türkmen şairi Mahdumkulu'nun şiirlerinin bir bölümünü topladı; kitabın sonuna Ali adında eski bir türk şairinin yazdığı *Kıssa-i Yusuf*'tan bir manzume ekledi. Antepli Mustafa Efendi ile birlikte bir Kuran çevirisi hazırladı: *Nûr ül-beyân* (1924). Tarihe ilişkin *Tarih hatıraları* (1930) ve *Gazi Mustafa Kemal, bir millettin basü badelmevti* (1932) kitaplarını yayımladı.

HÜSEYİN NURETTİN, soyadı **Özsu,** türk asker (İstanbul 1879 - *ay. y.* 1937). Harp okulu'nu bitirerek teğmen oldu (1898), 3. Ordu nişancı taburunda görev aldı, gönüllü olarak Yemen'e gitti (1901), üstteğmenliği atlayarak yüzbaşılığa yükseltildi, yedi yıl Yemen'de kaldıktan sonra İstanbul'a, 1. Ordu'ya atandı. Türk-İtalyan savaşı'na (1911-1912), Balkan savaşı'na (1912-1913), Birinci Dünya savaşı'na katıldı. Albaylığa yükseldiğinde (1917) 3. Tümen komutanı oldu. İstanbul 1 numaralı askeri mahkeme üyeliği yaptı (1919-1920). Anadolu'ya geçti (ocak 1921) ve sırasıyla 7., 8., 17. tümen komutanlıklarını yaparak Kurtuluş savaşı'nın çeşitli cephelerinde savaştı, rütbesi mirlivalığa (tümgeneral) yükseltildi (1922). Generaller mahkemesi üyeliği (1926-1930), 41. Tümen komutanlığı (1930-1931), Askeri yargıtay üyeliği (1931-1932) yaptı, emekliye ayrıldı.

HÜSEYİN PAŞA Müneccim → CANBULAT ya da CANBULADİYE.

HÜSEYİN PAŞA Ohrili, türk sadrazam (? - İstanbul 1622). Ohrili bir sipahinin oğlu; bostancıbaşılık, yeniçeri ağalığı, Rumeli beylerbeyliği yaptı. Güzelce Ali Paşa'nın ölümünden sonra dördüncü vezirlikten sadrazamlığa getirildi (1621). Hotin seferi sırasında Karakaş Mehmet Paşa'nın ölümüne neden olduğu gerekçesiyle birkaç ay sonra azledildi. İstanbul ayaklanmasında Dilaver Paşa öldürülünce, yerine ikinci kez sadrazam olduysa da, bir gün sonra yeniçeriler tarafından öldürüldü. Beşiktaş'taki Yahya Efendi dergâhına gömüldü.

HÜSEYİN PAŞA Merre, türk sadrazam (? - İstanbul 1623). İstanbul'da aşçılık ederken Satırcı Mehmet Paşa'nın aşçısı oldu. Sipahiliğe girdikten sonra ilerleyerek Mısır valiliğine değin yükseldi. Osman II'nin öldürülmesinden sonra tahta geçen Mustafa I (1622) tarafından sadrazamlığa getirildi. Bir ay sonra azledildi. Gürcü Mehmet Paşa'nın istifaya zorlanmasından sonra ikinci kez (1623) sadrazam oldu, yedi ay sonra görevden alındı. Mustafa I'in hal edilmesi üzerine tahta çıkan Murat IV tarafından boğduruldu.

HÜSEYİN PAŞA Nasuhpaşazade, türk vali (? - Sıvas 1645). Saray'da kapıcıbaşı, kapıcılar kethüdası oldu. 1635'ten başlayarak vezir rütbesiyle Budin, Erzurum, Halep valilikleri yaptı. 1643'te atandığı Sıvas valiliği görevindeyken öldü.

HÜSEYİN PAŞA Deli → DELİ HÜSEYİN PAŞA.

HÜSEYİN PAŞA Abdülcelilzade, türk vezir (? - Musul 1660). Musul (1630), Amasya (1631) mutasarrıflığı görevlerinden sonra beylerbeyi rütbesiyle Musul'a atandı. 1639'dan başlayarak bazı önemli illerin (Basra, Sıvas vb.) valiliklerinde bulundu. İkinci kez valilik yaptığı Musul'da Nadir Şah'a karşı savaştı.

HÜSEYİN PAŞA Alipaşazade, Basra valisi (öl. 1667). Basra'da vali olan babasının ölümünden sonra Osmanlı devletine karşı bağımsızlık ilan etti. Basralılar'ın onun ve bölgedeki Ümmüler'in davranışlarını şikâyet etmeleri üzerine (1654) Bağdat valisi Murtaza Paşa, Basra üzerine yürüdü. Ümmüler'in birçoğunu yakalattı ve öldürttü. Ancak Hüseyin Paşa'yı affetti. Hüseyin Paşa mutasarrıfla anlaşmazlığa düşünce, Murtaza Paşa yeniden Basra' ya geldi. Bu arada Hüseyin Paşa, Kurna kalesine çekildi ve İran'dan yardım aldı. Mehmet Paşa Bağdat valisi olunca Kurna kalesini ele geçirdi ve Hüseyin Paşa' yı idam ettirdi.

HÜSEYİN PAŞA Darphaneci, türk beylerbeyi (?-1671). Saray'da eğitildi, 1661'de beylerbeyi rütbesi verilerek başdefterdarlığa getirildi. Ertesi yıl azledildi; Van, Silistre valiliği yaptı. Son görevi Rumeli beylerbeyliğidir.

HÜSEYİN PAŞA Abaza, türk vali (?-1683). Halep (1664) ve Şam (1671) valilikleri yaptı. Rusya'ya gönderilen ordunun serdarlığına getirildi. Hotin'de savaşın kaybedilmesinden sonra bir süre Boğazhisar'da sürgün yaşadı. Anadolu, Babadağı seraskeri, 1679'da da Şam valisi oldu. Atandığı Saşte muhafızlığı görevine giderken öldü.

HÜSEYİN PAŞA Gümrükçü, türk vali (?-Basra 1687). Küçük Hasan Paşa'nın, Valide Sultan'ın, Haseki Sultan'ın kethüdalıklarını yaptı. Gümrük emini görevindeyken vezirliğe yükseltildi; Özi, Silistre, Basra valiliklerinde bulundu. Burada isyancıları dize getirdi ve devlet otoritesini sağladı.

HÜSEYİN PAŞA, türk vali (?-Boğaziçi 1687). 1669'dan başlayarak Halep, Erzurum (üç kez), Diyarbakır (iki kez), Basra (iki kez), Timişoara (Temeşvar) valiliklerinde bulundu. Macaristan serdarlığına atandı. Boğazhisar muhafızıyken öldü.

HÜSEYİN PAŞA Boşnak, Doğancı, türk vezir (?-Eğriboz 1689). Orduyu hümayun defterdarlığı, vezirlik, başdefterdarlık (1687-1688), Basra valiliği yaptı. Bu görevde bulunduğu sırada azledilip Eğriboz'a sürüldü, orada öldürüldü.

HÜSEYİN PAŞA Mezomorto, türk amiral (? - Sakız 1701). Lakabı, italyanca "yarı ölü" anlamına gelen "mezzomorto" sözcüğünden gelmedir. Söylentiye göre, çok genç yaşta katıldığı bir savaşta ölümcül derecede aldığı yaralara karşın, iyileşti. 1683'te, Cezayir beyliği sırasında Fransızlar'a karşı savaştı, Louis XIV ile bir dostluk antlaşması imzaladı. 1690'da kaptanıderyalığa getirildi. Ancak Cezayir ocakları karşı çıkınca, bir ay sonra azledildi. 1695'te komutasındaki donanmayla Venedik donanmasına büyük kayıplar verdirdi; Sakız adasını fethetti. Bunun üzerine vezirliğe yükseltilip bir kez daha, kaptanıderyalığa getirildi. Altı yılı aşkın süre kaldığı bu görev sırasında Venedikliler'le yaptığı bütün deniz savaşlarını kazandı. Yeni yasaların çıkarılmasında da etkili oldu ve türk denizciliğinin canlanmasına, gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulundu. (→ Kayn.)

HÜSEYİN PAŞA Amcazade, türk sadrazam (? 1644 - Silivri 1702). Köprülü Mehmet Paşa'nın yeğenidir. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yanında Viyana kuşatmasına katıldı. Valilik, sadaret kaymakamlığı gibi görevlerde bulundu. Seddülbahir muhafızıyken kaptanıderya oldu (1694), Sakız adasını kuşatan Venedik donanmasını yenerek Sakız'ı aldı ve Sakız muhafızı oldu. Bir süre sonra Adana valiliğine, oradan da Belgrad muhafızlığına getirilen Hüseyin Paşa, Mustafa II'nin Macaristan'a düzenlediği ikinci sefer sırasında, ordunun Zenta'da bozguna uğraması ve sadrazam Elmas Mehmet Paşa'nın şehit olması üzerine sadrazamlığa getirildi (1697). Bey yıl süren sadrazamlığı sırasında imparatorluğun barış içinde yaşaması amacıyla Avusturya, Venedik, Polonya, Rusya ile Karlofça antlaşması'nı imzaladı (1699). Bu antlaşma Osmanlı devletinin oldukça önemli toprak parçalarını yitirmesine yol açtıysa da ülkede huzurun sağlanması, vergilerin azaltılması, donanmanın yenilenmesi ve güçlendirilmesine olanak verdi. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin yaptıklarına karşı koyması nedeniyle görevinden istifa ederek Silivri'deki çiftliğine çekildi. Yüksek niteliklere sahip bir komutan ve yönetici olan Hüseyin Paşa' nın Kanlıca koyundaki yalısı (→ AMCAZADE YALISI) günümüze değin gelebilmiş tarihsel bir yapıdır. Naima da ünlü *Tarih*'ini ona ithaf etmiştir.

HÜSEYİN PAŞA Bosnalı, Sarı, Dizveren, türk vali (Bosna ? -Şam 1706). Anadolu beylerbeyliği, Bağdat, Bosna, Kars, Trabzon valilikleri yaptı. Adı bazı yolsuzluklara karışınca kovuşturmaya uğradı. Mustafa II padişah olunca (1695) bağışlandıysa da rütbeleri alınıp Rodos'a sürüldü. Daha sonra Hamit sancağına, ardından Şam valiliğine atandı. 1706'da bir ayaklanmayı bastırmaya giderken öldürüldü.

HÜSEYİN PAŞA Can Arslanpaşazade, türk beylerbeyi (? - Adana 1716). Arnavutluk'ta, Elbasan sancağında görev yaparken 1689 savaşı'ndaki başarısından ötürü Çankırı sancağına mutasarrıf olarak atandı. Konya, Trablusşam ve Adana beylerbeyliklerinde bulundu. Adana'daki bir savaş sırasında şehit oldu.

HÜSEYİN PAŞA İpşir, türk vali (XVIII. yy.). Enderun'da yetişti; 1703'ten başlayarak silahtar, birinci imrahor oldu. 1715'te İzmit, ardından Adana, Sıvas valilikleri, Niş seraskerliği, Niğbolu, Tuna muhafızlıkları yaptı. Bir ara vezirlik rütbesi geri alındıysa da, 1719'dan sonra rütbesi yeniden geri verildi. Edirne, Vidin, Selanik valilikleri yaptı.

HÜSEYİN PAŞA Darendeli, Kandilci, türk vali (?-1721). Edirne'de (1684), İstanbul'da (1687) bostancıbaşılık yaptı. Aynı yıl beylerbeyliğine, 1689'da vezirliğe yükseldi. Sofya muhafızlığı, Timişoara valiliği, İstanbul kaymakamlığı, Sıvas valiliği görevlerinde bulundu. 1697'de vezirliği alınarak emekli edilmesine karşın, iki yıl sonra Özi ve Niş muhafızlığına atandı. Baltacı Mehmet Paşa'nın sadaretten ayrılması üzerine İnebahtı muhafızlığına, 1720'de de Hanya muhafızlığına getirildi.

HÜSEYİN PAŞA Kazıkçı, türk vezir (? - Kütahya 1773). 1723'ten başlayarak mirmiran rütbesiyle Musul, Amasya, Afyon mutasarrıflıkları yaptı. Vezirlik rütbesiyle 1727'de Musul, Sıvas, Şam, Adana valiliklerinde bulundu. Bu görevleri sırasında birkaç kez azledildi; 1737'de Rodos'a sürüldü. 1773'te Anadolu beylerbeyliğine getirildi.

HÜSEYİN PAŞA Giritli, türk kaptanıderya (? - Trablusşam 1794). Tersanei amire kaptanlığından sonra liman başkanlığı yaptı. Rumeli beylerbeyi (1788), kap-

tanıderya (1789) oldu. Daha sonra vezirliğe yükseltildiyse de azledilerek Bender muhafızlığına (1792), ardından Trablusşam valiliğine atandı.

HÜSEYİN PAŞA Hacıalipaşazade, (**Battal** —denir), türk vezir (? - Trabzon 1802). Canikli Ali Paşa'nın oğlu; babasının ölümünden sonra kapıcıbaşı oldu. 1784'te vezirlik rütbesiyle Erzurum valisi ve seraskeri atandı. Çeşitli illerde valilik yaptı. Osmanlı-Rus savaşı sırasında (1787), komuta ettiği birliklerle Ruslar'a teslim oldu. Sonradan padişah tarafından affedilerek (1799) Trabzon valiliğine atandı.

HÜSEYİN PAŞA Mirimiran, türk vezir (öl. 1803). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Kul kethüdası iken yeniçeri ağası oldu. Görevi başaramadığından azledildi. Niğbolu muhafızı (1797), ardından Silistire valisi oldu. Aynı yıl vezirliğe getirildi. 1803'te ek görev olarak Niğbolu valiliğini aldı. Görevinde örgütçü niteliğiyle tanındı.

HÜSEYİN PAŞA Kavanoz, türk vezir (öl. 1834). Filibe'deki bazı ayaklanmaların bastırılmasında etkili olduğu için Filibe beyliğine, 1818'de vezirlik rütbesiyle Rumeli beylerbeyliğine atandı. Kavala, Selanik, Niş, Adana valiliklerinden sonra, 1834' te yeniden Rumeli beylerbeyi oldu.

hüseyni perdesi

HÜSEYİN PAŞA Küçük → KÜÇÜK HÜSEYİN PAŞA.

HÜSEYİN PAŞA Ağa → AĞA HÜSEYİN PAŞA.

HÜSEYİN PAŞA Şerif, türk yönetici (öl. Cidde 1870). 1864'te vezirlik rütbesiyle Şûrayı devlet üyesi oldu. Mülkiye dairesi başkanlığı yaparken (1869) Mekke emirliğine gönderildi. Bu görevde bulunduğu sırada bir arap milliyetçisi tarafından öldürüldü.

HÜSEYİN REMZİ BEY, türk hekim (İstanbul 1839 - *ay. y.* 1896). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi (1865), öğrenciliği sırasında açılan "mümtaz sınıf"a kabul edildi (1856). Cemiyeti tıbbiyei osmaniye' nin kurucularındandır (1862). Göreve, III. Ordu emrinde Manastır'da başladı. İki yıl sonra Viyana'ya gitti, dönüşünde Bahriye'ye girdi. Askeri tıbbiye'de önce müfredatı tıp (1873), daha sonra mevalidi selase muallimi olarak çalıştı, Sivil tıbbiye'de de menafi ül-aza (fizyoloji) okuttu. Abdullah Bey'in ölümü üzerine ilmi hayvanat (zooloji) öğretimiyle görevlendirildi, kısa bir süre sonra hoca oldu. Yeni açılan hıfzıssıhhat (hijyen) dersini vermesi istendi (1876). Askeri tıbbiye'de "ilmi hayvanatın çiftliklere tatbiki" dersi muallimliğine getirildi, Baytar mektebi'nde fizyoloji dersi verdi. Zoeros Paşa ve Hüseyin Hüsnü Bey'le birlikte kuduz aşısını öğrenmek ve Abdülhamit II'nin nişanını Pasteur'e vermek üzere Paris'e gitti (1886). Burada bakteriyolojideki yenilikleri inceledi, tıp zoolojisi ve parazitoloji öğrenimini araştırdı. Dönüşte öğrendiklerini derslerinde uyguladı ve yaygınlaşması için çaba harcadı. Miralay (albay) oldu (1887). Kolera konusunda incelemeler yapmak üzere Halep'e gönderildi (1890). Çiçek aşısı üzerinde çalıştı ve onun önerisiyle Abdülhamit II döneminde İstanbul'da Telkihhanei şahane (çiçek aşısı hazırlama istasyonu) açıldı (1892). Mikrobiyolojinin hemen her dalında hocalık etmiş olan Hüseyin Remzi Bey, bu alandaki yayınlarıyla Türkiye'nin ilk mikrobiyoloğu ve halk sağlığı eğitimcisi kabul edilir. Toplam sayısı 58'i bulan yapıtlarından çoğu sağlığında basıldı, bir bölümü de, sonradan, oğlu Nurettin Remzi tarafından yayımlandı. Başlıca yapıtları: *Kuduz illeti ve tedavisi* (1890); *Aşı dersi* (1894); *İlmi hayvanatı tıbbiye* (1893).

Hüseyin Zekâi Paşa'nın *Papağan* adlı yapıtı *MSÜ Resim ve heykel müzesi İstanbul*

HÜSEYİN RIFKI PAŞA Hacı, türk asker (İstanbul ? - *ay. y.* 1911). Askeri mühendis okulu'nu bitirdikten sonra Viyana'ya gönderildi (1846). Orada bir osmanlı tarihini almancaya çevirip imparatora sundu. Askeri okullarda ve topçu dairesinde çeşitli görevlerde bulundu; topçu dairesi başkanlığı yaptı. *Topçuluk fenni, İstihkâmat-ı cesîme, Hücum ve müdafaa, Usûl-i inşâ-yi tarîk* (Yol yapımı yöntemleri) başlıca yapıtlarıdır.

HÜSEYİN RIZA PAŞA, türk vezir (Yalova 1838 - İstanbul 1904). Vezir Ramazanoğlu İsmet Paşa'nın oğlu. Mektebi İrfan'da okudu. Dışişleri'nde Mektupçu dairesi'nde çalıştı. Temyiz üyesi oldu. Bulgaristan komiserliğine atandı (1887). Aynı yıl vezirlik rübbesiyle Aydın, ertesi yıl Bursa valisi oldu. Evkaf nazırı (1889) olduktan birkaç ay sonra adliye nazırlığına getirildi. Kısa bir süre sadaret kaymakamlığı yaptı. Selanik valiliği ve Muhacirun komisyonu üyeliğinde bulundu.

HÜSEYİN SABRİ Hacı, türk hekim (öl. 1898). Mektebi tıbbiyei şahane'yi bitirdi. Sivil tıbbiye'de müdürlük yaptı ve fenn-i ispençiyari (eczacılık) dersleri verdi. *Fenn-i ispençiyari* (1870) adlı yapıtı Türkiye'de batılı anlamda yazılmış ilk eczacılık meslek kitabı olarak kabul edilir. Bu yapıt, uzun süre türk eczacıları tarafından kodeks olarak kullanıldı.

HÜSEYİN SUAT → YALÇIN (Hüseyin Suat).

HÜSEYİN ŞAH BİN MAHMUT (XV. yy.), Caunpur sultanı (1458-1499). Sultanlığı kardeşi Muhammet Şah'ın elinden alarak Delhi sultanı Behlül ile dört yıllık bir barış antlaşması imzaladı. Orissa ve Gvalior savaşlarını kazandı. 1478'de Behlül ile tutuştuğu savaşlarda başarı kazanamayınca Bihar'a kaçtı. Behlül'ün ölümünden (1488) sonra büyük bir ordu toplayıp Caunpur'u yeniden fethetmeyi denediyse de başaramadı. Ordusu dağıldı, kendisi de Gavre Bangal kralı Alaettin Hüseyin Şah'a sığındı, orada öldü (1499).

HÜSEYİN VAİZ KÂŞİFİ → KÂŞİFİ.

HÜSEYİN VASIF, türk şair ve yazar (İstanbul 1872 - *ay. y.* 1929). Ürgüplü Hacı Osman Ağa'nın oğlu. Mülkiye mektebi' ne gitti. Özel öğrenim gördü. Gümrük dairesi'nde çalıştı. İstanbul rüsumatı başmüdürü oldu. Ermişleri konu edindiği *Sefine-i evliya-yi ebrar;* İbnül Emin Mahmut Kemal için *Kemal ül-Kemal* adlı kitapları yazdı. Şiirlerini *Divan*'ında bir araya topladı.

HÜSEYİN ZEKÂİ PAŞA ya da **HÜSEYİNZADE ZEKÂİ PAŞA,** türk ressam (İstanbul 1859 - *ay. y.* 1919). Harbiye'yi bitirdikten (1887) sonra çeşitli askeri görevlerde bulundu. Şeker Ahmet Paşa' nın ölümüyle (1907) boşalan mabeyn ressamlığına, Abdülhamit II'nin tahttan indirilmesinden sonra da redif alayı komutanlığına atandı. Emekliye ayrılınca Sanayii nefise encümeni (Güzel sanatlar kurulu) üyeliğine getirildi. Sulu ve yağlıboyu çalışmalarında iyi bir doğa gözlemcisi olduğu anlaşılan Zekâi Paşa, Şeker Ahmet Paşa ile Süleyman Seyit'in çeşitli özelliklerini kendinde toplamış bir ressamdır. Yurtdışına gitmediği için yabancı ressamların etkisinden uzak kaldı; bu bakımdan kendine özgü bir çizgi ve perspektif yoğunluğuna ulaşırken, ayrıntı zenginliğine de önem verdi (*Ayasofya camisi hünkâr mahfili, Üçüncü Ahmet çeşmesi, Meyvalar* vb.). Son dönem yapıtlarında, Çallı kuşağının etkisiyle izlenimciliğe yönelmesine karşın, ince ve duyarlı işçiliğini sürdürdü.

HÜSEYİN ZEKİ PAŞA, türk halk şairi (XX. yy. başı). Karaağaç Hasip Baba bektaşi dergâhı postnişini oldu. Bektaşiler arasında geniş ün kazandı. Bektaşi inancına bağlı, Hz. Ali sevgisini dile getiren nefesler yazdı. Şiirleri bir araya toplanmadı.

Hüseyingazi medresesi, Çorum'un Alaca ilçesinde Anadolu Selçukluları döneminden medrese. XIII. yy.'da yaptırıldığı sanılan medrese, günümüzde çok yıkıktır. 4,80 m yüksekliğindeki mukarnaslı taçkapısı, siyah-beyaz mermer sövelidir. Dikdörtgen planlı avlunun çevresinde odalar yer alır. G.'deki eyvanın B.'sında beşik tonoz örtülü bir oda, D.'sundaysa kapısı avluya açılan, cepheleri pencereli türbe vardır.

HÜSEYİN SADAT (Emir Rüknettin Hüseyin bin Alim), iranlı sufi ve yazar (Guziv, Gur, ? - Herat 1328). Babasıyla birlikte önce Herat'a, sonra da Multan'a gitti. Burada ünlü sufi Bahaettin Zekeriyayi Multani' nin müridi oldu ve onun kızlarından biriyle evlendi. İletmiş zamanında (1210-1235), şeyhi ile birlikte Delhi'yi ziyaret etti. Uzun süre Multan'da kaldıktan sonra Herat'ta öldü. Sühreverdiye tarikatındandı; tasavvufla ilgili görüş ve düşüncelerini hikâye ve fıkralarla anlatma konusunda üstün bir yeteneği vardı. Başlıca yapıtları: *Divan, Nüzhet el-ervah, Tarab ül-mecalis, Zad ül -müsafirim, Kalendername.*

HÜSEYİNMESCİDİ, Samsun'un Terme ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 2 688 nüf. (1985).

HÜSEYİNZADE ALİ → TURAN (Ali), Hüseyinzade.

HÜSEYİNZADE ZEKÂİ PAŞA → HÜSEYİN ZEKÂİ PAŞA.

HÜSEYN (Zakir), hintli filozof ve devlet adamı (Haydarabad 1897 - Delhi 1969). Gandhi yanlısı bir müslümandı, Berlin Üniversitesi'nde felsefe doktoru oldu, 1947'deki bölünme sırasında Pakistan'a gitmeyi reddetti. 1948-1956 arasında Aligarh Müslüman üniversitesi'nde başkan yardımcılığı, 1957-1962 arasında Bihar valiliği yaptı. 1962'de cumhurbaşkanı yardımcısı ve nihayet 9 mayıs 1967'de Hindistan Cumhuriyeti cumhurbaşkanı oldu.

HÜSEYN MEHDİ (Mehdi Ali oğlu HÜSEYNOV, —denir), azerbaycanlı yazar (Şıyhlı 1909 - Bakü 1965). İlk öykülerinde köydeki toplumsal mücadeleyi işledi (*la Tonte*) [fr. çev.], 1927), daha sonra devrim hareketinin kökenlerini konu alan yapıtlar verdi (*Hautes -Eaux* [fr. çev.], 1933-1936; *le Commissaire* [fr. çev.], 1942; *l'Aube* [fr. çev.], 1950-1953). Son yapıtlarındaysa, deniz dibinde petrol arayanları konu aldı (*Apchéron* [fr. çev.], 1947; *les Rochers noirs* [fr. çev.], 1957).

HÜSEYNİ a. Müz. Türk müziğinde bir basit makam. (Hüseyni beşlisine hüseyni [*mi*] perdesi üzerindeki uşşak dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. En çok kullanılan makamlardandır. Halk ezgilerinin pek çoğu da bu makamdadır.)

hüseyni dizisi

■**HÜSEYNİ** a. Müz. Türk müziğinde tiz sekizlideki *mi* (piyanodaki *si*) sesinin adı. (Orta sekizlideki *mi, hüseyni aşiran;* tiz tiz sekizlideki *mi* ise *tiz hüseyni* adını taşır.)

HÜSEYNİ a. (ar. *ḥüseynî*). Esk. giy. Kadınların giysilerini bezemek amacıyla kullanılan ipek, yün ve/ya da pamuk ipliğinden yapılmış şerit, püskül, kaytan vb. türden süsler.

HÜSEYNİ, türk halk şairi (XVI. yy. ortası). Latifi tezkiresi'nde Rumeli'den gelen mutasavvıf bir şair olduğu belirtilir. Şiirlerinde daha çok günlük yaşamı konu edindi. Doğayı, başından geçen olayları, olduğu gibi dile getirdi. Bazı koşmalarında tekke şiirinin etkisinde kaldı. Günümüze çok az şiiri kalmıştır. *Osmanlı müellifleri*'nde, *Câmi ün-nesâyih* ve *Câmi ül-envâr* adlı *Muhammediye* biçiminde manzum kitapları olduğu yazılıdır.

HÜSEYNİ (Emin **EL-**), filistinli dini ve siyasi lider (Kudüs 1893 - Beyrut 1974). Kudüs'ün bir eşraf ailesindendi. Birinci Dünya savaşı sırasında türk ordusunda görev yaptı. Kudüs'e döndüğünde panarap eğilimli milliyetçi bir grup olan Arap kulübü'nü kurdu. 1921'de Kudüs müftüsü, manda yönetiminin kurduğu bir organ olan Yüksek müslüman konseyi başkanı oldu (ocak 1922). Siyonist sızmaya karşı filistin direnişi, onun ön ayak olmasıyla belirgin bir dinsel boyut kazandı. Emin el-Hüseyni, 1931'de Kudüs'te toplanan Dünya islam kongresi başkanlığına seçildi. Nisan 1936'da, Filistin ulusal hareketi temsili organı Yüksek arap komitesi başkanı oldu; o sırada filistinli Araplar ingiliz mandacılığına karşı açıkça isyana girişmişlerdi (1936-1939). Yetkili makamlarca aranan Emin el-Hüseyni, Filistin'den ayrıldı (1937). Lübnan, Irak ve İran'da kaldıktan (1937 -1941) sonra Almanya'ya geçti ve müslüman halk içinde nazi yanlısı propaganda yapmaya başladı. 1946'da yeniden Yüksek arap komitesi başkanı seçildi ve 1947'de Birleşmiş milletler'in Filistin'i paylaştırma planına karşı mücadele etti. Araplar'ın İsrail karşısında yenilgiye uğramasından (1948-49) sonra Gazze'de kısa ömürlü bir Bütün Filistin hükümeti kurdu. 1951'de kral Abdullah, Kudüs'te Emin el-Hüseyni'nin bir yandaşı tarafından öldürüldü. Lübnan'a yerleşen Emin el -Hüseyni'nin etkisi giderek azaldı, 1955'te Bandung Afrika-Asya konferansı'nda yine Filistin heyetini yönetti.

HÜSEYNİACEM a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

■**HÜSEYNİAŞİRAN** a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Hüseyni makamının, hüseyniaşiran [*mi*] perdesi üzerindeki hüseyni beşlisiyle sona eren biçimidir.)

müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HÜSEYNİGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HÜSEYNİGÜLİZAR → GÜLİZAR.

HÜSEYNİHORASANİ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HÜSEYNİKÜRDİ → HÜSEYNİZEMZEME.

HÜSEYNİLER, halife Ali'nin oğlu Hüseyin'in soyundan gelen Fas şerifleri. Hasaniler'e oranla Fas'a daha geç gelen Hüseyniler, Sakaliyun ve Irakiyun kollarına ayrılırlar. Ali Rıza kolundan inen Sakaliyun, Norman istilası dolayısıyla yurtları Sicilya'yı terk ederek İspanya'ya sığındılar, XIV. yy. sonlarında da Fas'a geçtiler. İbrahim el-Murtaza kolundan gelen Irakiyun ise, İspanya'dan Granada'nın hıristiyanlar tarafından ele geçirilmesinden (1342) sonra ayrıldılar.

HÜSEYNİNEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HÜSEYNİNİKRİZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze, bestecisi bilinmeyen bir peşrevden başka örneği ulaşamamıştır.)

HÜSEYNİREHAVİ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HÜSEYNİSABA a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Kuzey Afrika ülkelerinde günümüzde de kullanılan bu makam, hüseyni makamına, çargâh [*do*] perdesinde sona eren saba makamının eklenmesiyle oluşturulmuştur. Durağı çargâh perdesidir.)

HÜSEYNİŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

■**HÜSEYNİZEMZEME** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hüseyni makamının, kürdi dörtlüsü ya da beşlisiyle sona eren biçimidir.) [HÜSEYNİKÜRDİ de denir.]

ḥüsniyyat). *Esk.* Güzel, hayırlı işler.

HÜSNİYE → HÜSNİ.

Hüsn ü Aşk, Şeyh Galip'in mesnevisi. Divan edebiyatının en ünlü mesnevilerinden biridir. Şair, bu mesneviyi 26 yaşında iken, bir iddia üzerine yazmıştır (1782). Yapıtın "Der beyân-ı sebeb-i telif" (yazma nedeninin bildirilmesi) bölümünde anlatıldığına göre, bir toplantıda, Nabi'nin *Hayrâbâd* adlı mesnevisi aşırı derecede övülüp buna nazire yazmanın olanaksız olduğu söylenince, Şeyh Galip, *Hayrâbâd*'ı eleştirmiş, konusunun iranlı şair Attar'dan alındığını, bir yerde de Nef'i'nin rahşiyesinden yararlanıldığını vb. anlatmış; bunun üzerine, daha iyisini yazması istenince öneriyi kabul edip *Hüsn ü Aşk*'ı yazmıştır. *Hüsn ü Aşk* (Güzellik ve Aşk) alegorik bir yapıttır. Fettahi*'nin *Hüsn* ü Dil*'inden de esinlenen yapıtta mecazi aşka ulaşmanın güçlükleri birtakım alegorilerle anlatılmıştır "Beni mahabbet" (sevgi-oğulları) adlı bir arap kabilesinde aynı gecede doğan "Hüsn" (güzellik) adlı kızla "Aşk" adlı oğlan büyüdükleri zaman "Mekteb-i edeb"e (dergâh) giderler, "Molla-yı cünun"dan (mürşit) ders alırlar, birbirlerini severler, Aşk'ın Hüsn'e kavuşabilmesi için "Diyar-ı kalb"e (kalp ülkesi, gönül) gitmesi gerekmektedir; Aşk, türlü tehlikeler ve zorluklarla dolu bir yolculuktan (çile) sonra Hüsn'e (hüsn-i mutlak'a, Tanrı'ya) ulaşır.

2 101 beyit tutan mesnevide 4 tane de tardiye* vardır; bunlar yapıtın en ünlü ve en güzel parçalarıdır. Şair, fars edebiyatında görülen "sebk*-i hindi" akımının etkisiyle, divan edebiyatının kalıplaşmış mazmunları dışında, birtakım yeni mecazlar yaratmıştır.

HÜSNÜ BABA, türk şair (Çanakkale 1863 - ? 1923). Bektaşi ve uşaki tarikatlarına bağlandı. Kilitbahir tekkesi şeyhi İrşadi'den icazet aldı; aynı tekkede baba oldu. Gazellerinde divan edebiyatı geleneğine bağlı kaldı, divan şiiri mazmunlarını kullandı. Tasavvuf konularını, Hz. Ali sevgisini işledi. *Divançe*'si vardır.

Hüsn ü Dil, Fettahi*'nin aynı adı taşıyan yapıtından Lamii'nin çevirdiği nazım-nesir karışık alegorik hikâye (bir nüshası Süleymaniye kütüphanesi, Esat Efendi bölümü no. 1839). Lamii yapıtını Selim I'e sundu. Bu hikâye daha sonra Şeyh Galip'in mesnevisi *Hüsn* ü Aşk*'ın kaynaklarından biri oldu.

HÜSNÜ EFENDİ Köse, türk nazır (öl.

hüseynizemzeme makamı

hüseyniaşiran makamı

■**HÜSEYNİAŞİRAN** a. Müz. Türk müziğinde orta sekizlideki *mi* (piyanoda *si*) sesinin adı. (Bir ottav yukardaki *mi*'nin adı *hüseyni*'dir.) [AŞİRAN da denir.]

■**HÜSEYNİBUSELİK** a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hüseyni makamının buselik beşlisiyle sona eren biçimidir.)

hüseynibuselik makamı

HÜSEYNİGERDANİYE a. Müz. Türk

HÜSN → HÜSÜN.

HÜSNÂ sıf. (ar. *aḥsen*'in dişl. *ḥüsnâ*). *Esk.* En güzel, daha güzel, çok güzel.

HÜSNİ, HÜSNİYE sıf. (ar. *ḥüsn* ve *-î*'den *ḥüsnî*, dişl. *ḥüsniyye*). *Esk.* Güzelliğe ait, güzellikle ilgili.

HÜSNİHAT → HÜSNÜHAT.

HÜSNİYAT çoğl. a. (ar. *hüsni*'nin çoğl.

1850). Maliye'de değişik görevlerde bulundu. Maliye müsteşarı oldu (1837). Görevinden alınarak, Konya defterdarlığına atandı (1839). Birinci defterdarlığa yükseldi. Meclisi vâlâyı ahkâmı adliye üyeliğine getirilerek İstanbul'a çağrıldı (1844). Daha sonra Çiftlikatı hümayun nazırlığına, ardından vezirlik rütbesiyle maliye nazırlığına getirildi (1849).

HÜSNÜ EFENDİ, türk hattat (İstanbul 1852 - *ay. y.* 1911). Maliyeci olduğundan Divanı muhasebat, Maliye teftiş odası memurluğu, Beytülmal idaresi mümeyyizliği, Defteri hakani nezareti muhasebeciliği gibi görevlerde bulundu. Osmani, mecidi nişanları ve altın liyakat madalyasıyla ödüllendirildi. Bu arada sülüs ve nesih yazı-

B.N., Paris

pers kralı Hüsrev I Anuşirvan gümüş bir sasani parasının ön yüzü VI. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

B.N., Paris

vahşi hayvanları avlayan kral Hüsrev II Abherviz (?) bir bölümü yaldızlanmış gümüş tabak sasani sanatı, VI.-VII. yy. *Bibliothèque nationale, Paris*

da icazet aldı, özellikle istifleriyle tanındı.

HÜSNÜ EFENDİ Enderuni, Hafız, türk besteci (İstanbul 1858 - *ay. y.* 1919). Babasından sonra Harem camisi'nin imamlığını yaptı. Topkapı sarayı'nda Hırka-i saadet dairesi imamlığı yaptığı dönemde Enderun'da da görev aldı. Mevlit okuyuşu ünlüydü. Hemen hemen yalnız şarkı formunda ürün verdi. Başlıca şarkıları: *Çok sürmedi geçti tarab-ı şevk-ı baharım* (bestenigâr), *Saba tarf-ı vefadan peyam yok mu* (mahur), *Nice bir hasret ile rûz ü şeb efgan edeyim* (hüzzam).

HÜSNÜ YUSUF BEY, türk ressam (? 1817 - İstanbul 1861). Mühendishanei hümayun'da okudu, aynı okula resim öğretmeni oldu (1849). Hükümetin ilk kez resim öğrenimi yapmaları için Avrupa'ya gönderdiği on ressam arasında yer aldı; çeşitli ülkelerde incelemeler yaptı. Aynı gruptan olan Ferik İbrahim Paşa gibi "fenni resim", "fenni menazır" diye anılan klasik tarzda desen yöntemini benimsedi.

HÜSNÜHAL, -li a. (ar. *ḥüsn* ve *ḥal*'den *ḥüsn-i ḥāl*). *Esk.* **1.** Herhangi bir kimsenin yaşayışında kötü bir durum bulunmaması. **—2.** *Hüsnühal kâğıdı,* İYİ* HAL KÂĞIDI'nın eşanlamlısı.

HÜSNÜHAT a. (ar. *ḥüsn* ve *ḥaṭṭ*'tan *ḥüsn-i ḥaṭṭ*). *Esk.* Güzel yazı yazma sanatı. (HÜSNİHAT da denir.)

—ANSİKL. Estetik değeri olan islam yazıları önce "hüsnühat", daha sonra da yalnızca "hat" sözcüğüyle belirtildi. Eski hattatlar hüsnühat için kalemin âlâsı, mürekkebin rânâsı (güzeli, iyisi), kâğıdın zıbâsı (süslüsü, iyisi) gerektiğini bildirirler. Birçok Kuran, cüz, hilye, kitap, murakka, kıta, meşk, ferman, ilam, levha yazımında kullanılan hüsnühat, mimarlıkta da süs öğesi olarak değerlendirilmiştir.

HÜSNÜKABUL a. (ar. *ḥüsn* ve *ḳabūl*'den *ḥüsn-i ḳabūl*). *Esk.* **1.** İyi karşılama, güleryüz gösterme. **—2.** *Hüsnükabul göstermek,* bir kimseyi güler yüzle, iyi bir biçimde karşılamak.

HÜSNÜKURUNTU a. (ar. *ḥüsn* ve türkç. *kuruntu*'dan *hüsn-i kuruntu*). Herhangı bir duruma büyük bir iyi niyetlilikle, safça kendinden yana yorumlama (alay yollu kullanılır): *Şef mi oluyorsun? O senin hüsnükuruntun.*

HÜSNÜNİYET, -ti a. (ar. *ḥüsn* ve *niyet*'ten *hüsn-i niyet*). Bir kimse için ya da bir şey hakkında kötü bir niyet beslememe; temiz yüreklilik, iyi niyet: *Hüsnüniyet sahibi bir insan. Bir kimsenin hüsnüniyetinden yararlanmak. Alındın ama o bu sözü hüsnüniyetle söylemişti.*

—Huk. İYİNİYET'in eşanlamlısı.

HÜSNÜTELAKKİ a. (ar. *ḥüsn* ve *telaḳḳi*'den *ḥüsn-i telaḳḳi*). *Esk.* Hoş karşılama, iyi karşılama, hayra yorma.

HÜSNÜYUSUF a. Bahçe karanfiline benzeyen kırmızı çiçekli, çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Dianthus barbatus.*) [Yabani olarak Trakya bölgesinde kayın ormanlarının altında yetişir. Bahçelerde süs bitkisi olarak bol miktarda yetiştirilir. Osmanlı devrinde hanımlar bu bitkinin çiçekleriyle hazırlanan merhemleri yüzlerine renk vermek için kullanırlardı. Günümüzde halk hekimliğinde terletici, idrar artırıcı, yatıştırıcı ve kalp kuvvetlendirici olarak kullanılır.] (Eşanl. KILLIKARANFİL.)

HÜSR a. (ar. *ḫüsr*). *Esk.* Zarar, ziyan, kayıp.

HÜSRAN a. (ar. *ḫusran*). **1.** *Esk.* Zarar, ziyan. **—2.** Bir beklentinin gerçekleşmemesinden kaynaklanan acı, hayal kırıklığı: *Bu ilişkisi de hüsranla sonuçlandı.* **—3.** *Hüsrana uğramak,* girişilen bir işten beklenilen sonucun elde edilmemesi yüzünden üzüntüye kapılmak, acı çekmek.

HÜSREV a. (fars. *ḫüsrev*). *Esk.* **1.** Padişah, hükümdar, sultan. **—2.** *Hüsrev-i encüm, hüsrev-ı seyyaregân,* yıldızların padişahı; güneş. || *Hüsrev-i hûban,* güzeller güzeli.

HÜSREV, Parthlar'ın arsaki kralı (110'a doğr. - 127). Roma ile çatıştı (114). Traianus, Parth devletini istila etti ve Hüsrev'i başkenti Ktesiphon'dan kovarak hanedanın simgesi olan altın tahtı aldı. Ama, Hüsrev'in yeğeniyle oğlunun da katıldığı genel doğu ayaklanması karşısında Traianus, Parth krallığı'nın topraklarını bırakmak zorunda kaldı, Hüsrev de Roma'nın başa geçirdiği hükümdarın elinden krallığını geri aldı. Bundan sonra, altın tahtın geri verilmesi isteğinin reddedilmesine karşın, Roma ile iyi ilişkiler içinde yaşadı.

HÜSREV I Anuşirvan, sasani pers kralı (531-579), Kubat'ın en küçük oğlu. Anuşirvan (Nuşirevan) lakabı, ölmez, ebedi ruh anlamındaki pehlevi dilindeki "anoşek revan" sözcüğünden gelmektedir. İslam dünyasında daha çok "Adil" sıfatıyla tanınır. Adının arapça biçimi olan "Kisra" daha sonraki tüm sasani hükümdarları için kullanıldı. Daha 513'te tahtın vârisi ilan edildi, tahta çıkışının hemen ardından yeğeni lehine bir komployla karşı karşıya kaldı. Iustinianos'un ilerlemesinden kaygı duyarak 540'ta ona karşı savaş açtı ve Antakya'yı (Antiokheia) ele geçirdi, daha sonra Kafkas Lazları'nı boyunduruğu altına almaya çalıştı. 562'de sonuçlanan barış antlaşmasıyla iki taraf da eski topraklarını korudu. Doğuda Hüsrev I, Türkler'in de yardımıyla Akhunlar'ı yenerek imparatorluğun sınırlarını Oxus'a kadar genişletti. 570'te Yemen'i aldı. Hüsrev I 573'te Dara'yı aldı, 575'te Kappadokia'ya girdi, Melitene'de Bizanslılar'a yenik düştü. Hüsrev I'in hükümdarlık dönemi askeri reformları ve geliştirilen yeni bir vergi toplama sistemiyle önemlidir. Hüsrev I Mezdekiler'i ülkeden atmasına rağmen adil, bilge ve hoşgörülü kişiliğiyle sağlam ün kazanmıştır. Kralın büyük oğlu olan Anuşagzad babasına karşı entrika çevirdiği için kör edilmiş ve kardeşi Hürmüz IV veliaht olmuştur.

HÜSREV II Perviz ya da **HÜSREV Abherviz,** sasani pers kralı (591-628). Hürmüz IV'ün oğlu ve Hüsrev I'in torunuydu. Babası öldükten sonra, Bizans imparatoru Maurikios'un desteğiyle zorba Behram IV Çubin'e karşı savaştı ve tahta geçti (591 yazı); karşılık olarak Bizans'a Dara ve Martyropolis'i verdi. Maurikios'un Phokas tarafından öldürülmesiyle (602) Hüsrev II imparatordan öç almak için Bizanslılar'a savaş açtı (603). Başlangıçta hemen hemen bütün Doğu Bizans'ı, Kudüs'ü fethetti (614) ve kutsal haçı ele geçirdi. Ama Phokas'tan sonra imparator olan Herakllius hücuma geçerek ordusuyla Ktesiphon'a yürüdü. Kısa süre sonra Hüsrev II'nin soylular tarafından desteklenen oğullarından biri babasını hapse attırarak öldürttü.

—Ed. Kahramanlıkları Firdevsi'nin *Şehname*'sinde konu edilmiştir. Şirin ile aşk serüveni, Ferhat ile rakip olmaları Hüsrev ile Şirin mesnevilerinde anlatılmıştır. Divan şiirinde bunlardan başka atı, kılıcı, başarılı bir hükümdar oluşu gibi yönleriyle ele alınır. Sevgili ve aşk ülkesinin sultanı olarak nitelenir. Genel olarak padişah, hükümdar anlamına da gelir: *"Hüsreva bir yol tutup dursun ki adl ü dad ile / Hep seninledir dua-yı evvelin ü âhirin"* (Ey padişah, adaletle ve merhametle hükmetmek yolunu tutmuşsun; bu yüzden eskilerin ve yenilerin duaları hep seninledir) [Necati].

HÜSREV BEY Gazi, türk komutan ve sancakbeyi (Serez 1480 - Saraybosna 1541). Bayezit II'nin damadı Ferhat Bey'in oğlu. Sarayda eğitim gördü. Dayısı şehzade Mehmet, Kefe sancakbeyliğine giderken onu da götürdü (1503). Onun elçisi sıfatıyla Moskova'ya gitti. Süleyman I'in (Kanuni) Belgrad seferine katıldı, Zemlin kalesini aldı. 1521'den başlayarak uzun yıllar Bosna sancakbeyliği yaptı. Mohaç savaşı'nı kazandıktan (1526) sonra Obrovaç kalesiyle birlikte stratejik önemi olan birçok kaleyi ele geçirdi. İki yılı aşkın bir süre Semendre sancakbeyliği görevinde bulunduktan sonra yeniden Saraybosna'ya gönderildi (1536). Yahyapaşaoğlu Mehmet Bey ve kethüdası Murat Bey Sırbistan, Karadağ, Slavonya'da birçok yeri fethederken Hüsrev Bey de Saraybosna'da bayındırlık işlerine önem verdi. Camiler, köprüler, çarşılar, medreseler yaptırdı. İyi yönetimi ve gerçekleştirdiği işlerle halkın saygısını, sevgisini kazandı. Şehrin ortasında yaptırdığı Gazi Hüsrev Bey medresesi (Kurşunlu medrese), yıllarca bilgi ve kültür merkezi olarak yaşamaya devam etti.

HÜSREV EL-BENNA Üstat, türk mimar (XII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur; ancak Anadolu'daki selçuklu yapılarının en önemlilerinden olan Malatya Ulu camisi'nde, B. taçkapısının yazıtında (1247) ve onarım yazıtında (1274) adı bulunur. Yapının Alaettin Keykubat I tarafından yaptırılan öteki bölümlerinin mimarıysa Yakup bin Ebubekir'dir.

HÜSREV FİRUZ, (XI. yy.), ırak emiri (1048-1059). Emir Ebu Kaliçar'ın ölümünden sonra emir oldu. Şiraz yönetimi konusunda kardeşi Mansur'la birçok kez savaşa tutuştu. Ramahürmüz, Abu Sad, İştar ve Şiraz kentlerini ele geçirdi; bunun üzerine Mansur, selçuklu sultanı Tuğrul Bey'in desteğiyle Şiraz'ı yeniden aldı (1054). Birkaç yıl sonra Tuğrul Bey Bağdat'a girince Hüsrev Firuz'u yakalatarak Rey kalesinde hapsettirdi; daha sonra da öldürttü.

HÜSREV MEHMET PAŞA Koca → KOCA HÜSREV PAŞA.

HÜSREV MELİK → GAZNELİLER.

HÜSREV MOLLA, asıl adı **Mehmet bin Feramerz bin Ali,** türk fıkıh bilgini (öl. İstanbul 1480). Kökeni tartışmalıdır. 1444'te Edirne kadısı, ardından Rumeli kazaskeri oldu. 1459'da Hızır Bey'in yerine İstanbul kadılığına getirildi, 1469'da şeyhülislam oldu. *Mirkat ül-vusûl fî ilm il-usûl, Dürer ül-hükkâm fî şerhi gurer il-ahkâm* vb. yapıtları yazdı.

HÜSREV PAŞA Deli, türk vali ve beylerbeyi (öl. 1583). Saray'da kapıcılar kethüdalığı, 1550'den başlayarak Konya, Diyarbakır, Halep valiliği ve beylerbeyliği yaptı. Şam, Rumeli beylerbeyi oldu. 1571'de vezirliğe, sonra da ikinci vezirliğe yükseldi.

HÜSREV PAŞA Köse, türk beylerbeyi (öl. 1587). Gaziantep beylerbeyliğine atandı (1552). İran'a gönderilen elçilik heyetine başkanlık etti (1559). Daha sonra Şam, Diyarbakır, Erzurum, Van beylerbeyliklerinde bulundu. Murat III döneminde İran'la yapılan savaşlara katıldı, şehit düştü.

HÜSREV PAŞA Hadım, türk beylerbeyi (öl. Kanije 1606). Saray'da kilercibaşılığa değin yükseldikten sonra Şam beylerbeyi oldu (1592). Çeşitli illerde valilik yaptı. Diyarbakır valisiyken Kara Yazıcı ayaklanmasını bastırdı (1599). Kanije beylerbeyliği görevinde bulunduğu sırada öldü.

HÜSREV PAŞA, türk sadrazam (Bosna ? - Tokat 1630). Yeniçeri ağası olduktan sonra ası Abaza Mehmet Paşa'nın üstüne gönderildi, abaza kuvvetlerini bozguna uğrattığı için vezirliğe yükseldi (1624). Bağdat kuşatmasındaki başarısından ötürü kubbe vezirliğine (1625), daha sonra sadrazamlığa getirildi. Serdarıekrem olarak yeniden başkaldıran Abaza Mehmet Paşa'ya karşı gönderildi. Mehmet Paşa'yı Erzurum'da kıstırdı ve yakalayıp İstanbul'a getirdi (Abaza Mehmet Paşa sonradan Bosna valiliğine atanmıştır). Ancak Bağdat'ın İranlılar'dan geri alınması için başlattığı (1629) sefer sırasında çıkan bazı karışıklıklar yüzünden sadrazamlıktan alındı. Bunun üzerine Hüsrev Paşa askerlerini alıp Tokat'a çekildi. Fakat

birkaç ay sonra yeniçeriler Topkapı sarayı'na gelerek Murat IV'ü ayak divanına çağırdılar ve yeni sadrazam Hafız Ahmet Paşa'nın kendilerine teslimini istediler. Teslim edilince de paşayı kılıç ve hançerle öldürdüler (10 şubat 1632). Bu olaydan sonra intikam almaya karar veren padişah, Özi muhafızı Murtaza Paşa'yı Diyarbakır beylerbeyliğine atadı ve Tokat'tan geçerek Hüsrev Paşa'yı öldürmesini buyurdu. Murtaza Paşa'nın ordusuyla Tokat yakınlarında karşılaşan Hüsrev Paşa, önce direnmeye çalıştıysa da, daha sonra Murtaza Paşa'ya teslim oldu ve idam edildi.

HÜSREV PAŞA, türk vali (Samakov ? - Harput 1846). Miralay rütbesiyle Samakov nazırlığı, 1838'den başlayarak mirliva rütbesiyle Sofya, Kıbrıs, Niş mutasarrıflıkları yaptı. Sırasıyla Niş feriği ve Belgrad muhafızı olduktan sonra Bosna, Edirne, Yanya, Harput valiliklerinde bulundu.

HÜSREV SAMİ → KIZILDOĞAN (Hüsrev Sami).

HÜSREV ŞAH → GAZNELİLER.

Hüsrevâbâd → HÜRREMÂBÂD.

HÜSREVAN çoğl. a. (fars. *ḫüsrev*'in çoğl. *ḫüsrevān*). *Esk.* Hükümdarlar, şahlar, padişahlar.

HÜSREVANE sıf. ve be. (fars. *ḫüsrev* ve *-āne*'den *ḫüsrevāne*). *Esk.* Hükümdara yakışır biçimde, hükümdarca.

HÜSREVANİ sıf. (fars. *ḫüsrevān* ve *-ī*'den *ḫüsrevānī*). *Esk.* **1.** Hükümdara layık olan. **—2.** Çok iyi, birinci derece.

HÜSREVİ sıf. (fars. *ḫüsrev* ve *-ī*'den *ḫüsrevī*). *Esk.* **1.** Hükümdarla ilgili olan. **—2.** Hükümdarlık, sultanlık.

HÜSREVİ ya da **KİSREVİ** a. Nümism. İran'da bastırılan sasani gümüş sikke birimi.

—ANSİKL. 3,55 - 4,00 g ağırlığındaki bu sikkelerin ön yüzlerinde hükümdarın adıyla portresi, arka yüzlerindeyse bir sunakla, bunun yanlarında yer alan iki nöbetçi figürü, basım yeri ve yılı vardır. İşgal ettikleri topraklarda, daha önceleri geçerli olan sikkeleri kullanan müslüman Araplar'ın kestirdikleri tarihi olan ilk sikke, halife Osman döneminde bastırılan bir dirhemdir ve bu sasani hükümdarı Yezdigird II'nin gümüş sikkesinin kopyasıdır. Günümüze ulaşan en erken tarihli örnekler Yezdigird II'nin yirminci saltanat yılına (652) aittir. Bunu izleyen yeni sikkeler, sasani hükümdarı Hüsrev II'nin drahmilerine benzediğinden *hüsrevi* olarak adlandırılmıştır. On dört değişik darphanede bastırılan bu sikkeler yezdigird takvimine göre tarihlendirilmiştir. İslam halifelerinin ilk sikkeleri Hüsrev'in, yerel arap valisinin ya da halifenin de adını taşır. Vali adı bulunanlar genellikle 661'den önceye aittir. Taberistan ve Buhara'da bu sikkelerin kesilmesi Abbasiler döneminin ilk yıllarına değin sürdü; Taberistan'da 794'e değin bastırılanlarda vali adları önceleri pehlevi, daha sonra da arap harfleriyle yazıldı.

HÜSREVİ DİHLEVİ (Ebulhasan Emir bin Emir Seyfettin Mahmut), türk kökenli iranlı şair ve yazar (Patyali, Delhi, 1253 -Delhi 1325). Moğol istilası yüzünden Türkistan'dan Hindistan'a göçen bir ailenin oğlu. İyi bir öğrenim gördü. Delhi saray mensuplarından birinin kızı ile evlendi ve büyük bir olasılıkla kayınpederinin sayesinde Muhammet bin Gıyasettin'den (1265-1287) başlayarak Muhammet II bin Tuğluk'a (1324-1351) kadar yedi hükümdar tarafından korunup saygı gördü. Ünlü sufi Nizamettin Evliya'nın müridi oldu ve şeyhinin ölümü üzerine saraydaki görevinden ayrılarak servetini yoksullara dağıttı, kısa süre sonra da öldü. Başlıca yapıtları: *Tuhfet üs-sigar, Vasat ul-hayât, Gurret ül-kemâl, Bakiye-i nâhiye* ve *Nihâyet ül -kemâl*, adlarıyla 5 bölüme ayrılan ve ömrünün çeşitli dönemlerinde yazdığı şiirleri içeren *Divan*; Nizami'nin *Hamse*'sinden esinlenerek yazdığı *Matla ül-envar, Şirin u Hüsrev, Mecnun u Leylâ, Aine-i Sikenderi* ve *Heşt bihişt* mesnevilerinin yer aldıkları *Hamse;* aynı nitelikte, Duvalrani adlı bir kız ile Hızır Han adlı bir prensin aşkını anlatan *Duvalrani Hızır Han; Miftâh ül -fütûh, Kıran üs-sa'deyn* ve *Nur Sipihr* adlarındaki tarih yapıtları.

Hüsrev ü Şirin, sasani hükümdarı Hüsrev'in, Şirin'le aşkını anlatan, İran ve türk edebiyatında pek çok mesneviye konu olmuş ünlü hikâye. Bazı yönleriyle gerçeğe dayanır. Öykünün kahramanı Hüsrev, sasani hanedanının son hükümdarı Hürmüz II'nin oğludur. Şehzade Hüsrev, nedimi Şavur'dan, Ermen ülkesi melikesi Mehin Banu'nun Şirin adlı çok güzel bir yeğeni olduğunu öğrenir. Resmini görünce de kıza âşık olur. Birçok serüvenden sonra iki sevgili buluşurlar. Hüsrev, ülkesindeki karışıklıkları bastırmak için Şirin'den ayrılır, rum kayserinden yardım ister. O da kızı Meryem'i alması koşuluyla yardım etmeyi kabul eder. Mehin Banu ölünce Şirin Ermen'e hükümdar olur. Bu arada Ferhat adlı bir usta da Şirin'e âşık olmuştur. Hüsrev bir kocakarı aracılığı ile Ferhat'a, Şirin'in öldüğü haberini iletir. Bu yalan habere inanan Ferhat kendini kayalardan atarak ölür. Hüsrev de Şirin'le evlenir. Öykünün ilk izlerine eski efsanelerden parçalar aktaran İbnü'l Fakih'te (öl. 902) rastlanır. Firdevsi (öl. 1201), *Şehname*'sinde Hüsrev'in yaşamını anlatır. Konuyu bir bütün olarak hikâyeleştiren ise, iranlı şair Senai'dir (öl. 1150). *Hamse*'sinin ikinci yapıtı olan 6 512 beyitlik *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi ile (1180-1181) aynı konuyu işleyenler arasında erişilmez bir başarıya ulaşan Genceli Nizami (XII. yy.) Kutb mahlaslı harizmli şair tarafından örnek alınmış ve *Hüsrev ü Şirin* mesnevisi aynı vezinle yer yer kısaltmalar yapılarak ya da eklemelerle türkçeye çevrilmiştir. Ali Şir Nevai (öl. 1501), *Hüsrev ü Şirin*'e yeni yorumlar kattı. Şeyhi (öl. 1429) ise, 11 bölüm içinde 6 944 beyitten oluşan *Hüsrev ü Şirin* mesnevisini Murat II'ye sundu. Şeyhi'nin mesnevisi, kahramanlarının ağzından söylenmiş gazel, kaside, terciibentlerle süslüdür. Yapıtın sonunda ise Tanrı'ya, yaratılanlara ve yıldızlara ait bilgiler yer alır. Hüsrev ile Şirin'in aşkları ve serüvenleri türk edebiyatında halk hikâyelerine de konu oldu. Karagözde yerel motifler kazandı ve renklendi.

Hüsrevpaşa ya da **Hüsreviye küllíyesi,** Halep'te Osmanlı döneminden yapılar topluluğu. Şam beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı külliye, Sinan'ın ilk yapıtlarından biri olması açısından önemlidir (1536/1537). Tek kubbeli camide, yanlardan taşan beş kubbeli son cemaat yerinin arka köşelerine eklenen, kubbeli küçük mekânlarla ters T (zaviyeli) plan uygulanmıştır. Sağ köşede kalın, bodur minare yükselir. Medrese, imaret, misafirhane, hamam gibi yapılar daha alçak tutularak caminin mimarisi belirginleştirilmiştir. Mihrap ve minber taştan, yalın örneklerdir.

Hüsrevpaşa kütüphanesi, sadrazam Koca Hüsrev* Mehmet Paşa tarafından İstanbul'un Eyüp semtinde kurulan kitaplık (1839). Daha sonra çevredeki yıkık binalarda bulunan Mihrişahsultan, Esmihansultan, Hacıbeşirağa, Hazretihalit ve Hasanhüsnüpaşa kitaplıklarındaki kitaplar da buraya devredildi. Kataloğu Abdülhamit II döneminde basıldı. Dermesi 1957'de Süleymaniye kütüphanesi'ne nakledildi.

HÜSÜN, -snü a. (ar. *ḥüsn*). *Esk.* **1.** Güzellik, iyilik: *"Şevk-i hüsnün gevher-i ahmerleri suzan eder"* (Derdi, XIX. yy.). **—2.** *Hüsn-aver,* güzellik artırıcı. || *Hüsn ü ân,* güzellik: *"Esrâr-ı hüsn ü ânına hayran olub gelür"* (Nedim, XVIII. yy.). || *Hüsn ü aşk,* güzellik ve sevgi. || *Hüsn ü kubh,* güzellik ve çirkinlik. || *Hüsn ü letafet,* güzellik ve hoşluk. || *Hüsn-i adab,* güzel terbiye, görgü. || *Hüsn-i ahlak,* ahlak güzelliği. || *Hüsn-i akibet,* iyi sonuç. || *Hüsn-i cîret,* iyi komşuluk. || *Hüsn-i endam,* endam, vücut güzelliği. || *Hüsn-i hal* → HÜSNÜHAL. || *Hüsn-i hareket,* davranış güzelliği. || *Hüsn-i hat* → HÜSNÜHAT. || *Hüsn-i hisâl,* huyların iyiliği. || *Hüsn-i hitam,* iyi sona erme, iyi son. || *Hüsn-i hizmet,* iyi hizmet etme, iyi iş görme. || *Hüsn-i hulk,* iyi karakter. || *Hüsn-i idare,* iyi idare, iyi kullanma. || *Hüsn-i imtizac,* iyi geçinme. || *Hüsn-i intizam,* iyi düzen, düzenlilik. || *Hüsn-i istimal,* iyi kullanma. || *Hüsn-i itibar,* çok değer verme, itibar gösterme, iltifat etme. || *Hüsn-i ittifak,* mutlu anlaşma, uyuşma. || *Hüsn-i kabul* → HÜSNÜKABUL. || *Hüsn-i kuruntu* → HÜSNÜKURUNTU. || *Hüsn-i manevi,* iç güzelliği. || *Hüsn-i meyelân,* iyi, temiz sevgi. || *Hüsn-i muamele,* iyi muamele, iyi davranma. || *Hüsn-i nazar,* teveccüh, iltifat, takdir, övgü. || *Hüsn-i netice,* iyi sonuç. || *Hüsn -i niyet* → HÜSNÜNİYET. || *Hüsn-i rey,* sağlam ve köklü kanı. || *Hüsn-i suret,* yüz güzelliği, güzel görünüş. || *Hüsn-i suri,* görünüşteki güzellik, dışa, görünüşe ait güzellik. || *Hüsn-i sülûk,* dürüstlük, namusluluk. || *Hüsn-i şöhret,* iyi şöhret. || *Hüsn-i tabiat,* zevk güzelliği, iyi zevklere sahip olma. || *Hüsn-i tabir,* söyleyiş güzelliği. || *Hüsn-i takvim,* en mükemmel ve doğru düzen. || *Hüsn-i tedbir,* akıllıca ve yerinde alınmış tedbir. || *Hüsn-i tefsir,* iyiye yorma. || *Hüsn-i telakki* → HÜSNÜTELAKKİ. || *Hüsn -i tesadüf,* mutlu, iyi rastlantı. || *Hüsn-i teveccüh,* iyi muamele, iyi niyet. || *Hüsn-i zan,* bir kimse hakkında iyi düşünceler besleme.

—Ed. *Hüsn-i talil,* bir olaya, bir duruma, gerçekle ilgili olmayan, fakat uygun düşebilecek ve güzel bir neden yakıştırma sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Güzel, iyi.

—ANSİKL. Ed. Dostları tarafından terk edildiğine inanmış bir kimse, çağrıldığı halde yanına gelmeyen kedisine *"Anlaşıldı, sen de beni bıraktın"* dese hüsn-i talil yapmış olur. Çünkü kedinin gelmeyişi ile onun terk edilmişlik duygusuna kapılmış olması arasında bir ilişki yoktur. Buna "hüsn-i tevcih" adı da verilir. İleri sürülen neden bir kesinlik ifade etmiyor, yalnızca olasılık çerçevesinde kalıyorsa buna "yarım hüsn-i talil" denir. Baki'nin şu beyti hüsn-i talil sanatının örneklerinden birini içerir: *"Seni seyretmek için reh güzer-i gülşende / İki cânipte durur serv-i hırâmân saf saf"* (Gülbahçesi yolunun iki yanında salınıp duran servilerin bulunması senin geçişini seyretmek içindir).

HÜŞYÂR → HÛŞYÂR.

HÜŞYÂRANE → HÛŞYARÂNE.

HÜŞYÂRİ → HÛŞYÂRİ.

HÜT a. (öz. a. *Uhut dağı*'nın adından). "Bir hastalık yüzünden bedeni özellikle de karnı çok şişmek" anlamında kullanılan *Hüt dağı gibi şişmek* deyiminde geçer.

HÜTEYMLER, Arabistan yarımadası ve Mısır'da dağınık olarak yaşayan büyük bir konar göçer kabile. Kökenleri konusunda bilgi yoktur. Bedevi olarak kabul edilmediklerinden Araplar, Hüteymler'i küçük görürler. Kötü bir üne sahip olan Şeraratlar'la akraba oldukları kabul edilir. Başlıca konak yerleri Arabistan'da Cidde, Lis ve Vaşh yöreleridir. Bazı küçük Hüteym grupları el-Hicr, el-Ula, Hubeyr, Harrat el -Asnan, Medine'nin güneyindeki Rumma vadisi ve Mekke yakınlarında yaşamlarını sürdürürler. Mısır'da Halvan'ın güneyinde ve D. Delta'da yerleşmişlerdir. İlkbaharda Akabe körfezi ve Kızıldeniz adalarında konaklarlar. Çoğunluğu yoksuldur. Cidde, Yanbu ve başka bazı limanlarda kervanlara ve hacılara hayvan ve hayvan ürünleri satarlar. Hicaz ve Necit yöresinde yaşayan Hüteymler'se daha varlıklıdır. Bir bölümü İbni Raşit Şammar şeyhlerine vergi verirler. Beni Raşit, İbni Simra Bedovna, İbni Berrak, İbni Dammuk gibi ka-

bileler Hüteymler'in ikinci dereceden kollarıdır.

Hüthüt, Eburrebi adıyla da bilinir, Hz. Süleyman ile Saba melikesi Belkıs arasında haber taşıdığına inanılan efsane kuşu. Kuran'da bu efsane şöyle anlatılır: Süleyman peygamber su aramaya göndermek üzere Hüthüt'ü arar, bulamayınca kızar ve onu keseceğini söyler. O sırada Hüthüt, su bulmak için başka kuşların gidemeyeceği, doğa zenginlikleriyle dolu Saba ülkesine gitmiştir. Saba melikesi Belkıs hakkında bilgiler edinir, onun Güneş'e taptığını öğrenir, dönüşte bunları Süleyman peygambere anlatır. Peygamber ile Belkıs arasında haberleşmeyi Hüthüt sağlar. Sonunda Belkıs, Süleyman'a iman eder ve onun karısı olur. Hüthüt'e Feridüttin Attar'ın *Mantık-u t-tayr* adlı yapıtında geniş yer verilmiştir. Divan şiirinde Süleyman ve Belkıs ilişkisi sözkonusu edinilirken anılır: *"Ey name sen ol mâhlikadan mı gelirsin / Ey hüthüt-i ümmid Sabâ'dan mı gelirsin"* (Ey mektup sen o ay yüzlü güzelden mi gelirsin; Ey umudun hüthütü Saba ülkesinden mi gelirsin) [Nabi].

HÜTHÜTKUŞU a. Zool. ÇAVUŞKUŞU'nun eşanlamlısı.

HÜVARE, XIV. yy.'da Kuzey Afrika'ya yayılmış bir berberi kabile. Yemen'den geldikleri sanılmaktadır. Arap istilası sırasında Libya'nın bazı kentlerini ele geçirdiler. Bir kol (Hoggarlar) Sahra'da Lamta yöresine, bir kol da Fas'ın güney kesimlerine yerleşti. Harici mezhebini benimseyerek Ebu Yezit'in ayaklanmalarına katıldılar. Bingazi'den İskenderiye'ye değin yayılarak Selif vadisinde Hüvare kalesini yaptılar. Bir ara Beni Hattap'ın yerine Fizan'da bir devlet kurdularsa da Karakoş'un, Muhammet bin Hattap bin İsliten'i öldürmesiyle bu devlet ortadan kalktı.

HÜVE adl. (ar. *hüve*). *Esk.* **1.** Üçüncü tekil kişi adılı, sözü edilen kişi, o. **—2.** Tanrı. **—3.** *Hüve hüvesine* ya da *hüvesi hüvesine,* tamı tamamına, elifi elifine: *"Hanım ablamın başına gelecek felaketi, hüve hüvesine görmüşüm"* (R. C. Ulunay).

HÜVELBAKİ a. (ar. *hüve,* o ve *el-bākī* den *hüvel-bākī*). *Esk.* "Baki kalan O (Tanrı)'dur" anlamına gelen ve mezar taşlarına yazılan bir kalıp söz.

HÜVEYDA sıf. (fars. *hüveydā*). *Esk.* Meydanda, apaçık, belli, besbelli olan: *"Çokluk olmaz nem hüveydâ hırka-i peşmîrede"* (Nedim, XVIII. yy.).

HÜVEYDA (Emir Abbas), iranlı diplomat ve siyaset adamı (Tahran 1919 - *ay. y.* 1979). Çeşitli diplomatik görevlerinde bulunduktan sonra, Birleşmiş Milletler mülteciler yüksek komiserliği üyeliğine getirildi (1956-57) ve Yeni İran *(İran Novin)* partisi'nin kurulmasına katıldı (1963). Maliye bakanlığı (1965), ocak 1965-ağustos 1977 arasında başbakanlık yaptı. Şah yönetiminin devrilmesinden sonra ölüme mahkûm edildi ve öldürüldü (nisan 1979).

Giraudon

Hüzün* (1514), Dürer'in kazıma kalem gravürü *Petit Palais, Paris

HÜVİYET, -ti a. (ar. *hüve,* o, kişi adılından *hüviyyet*). **1.** Bir kimsenin, bir grubun değişmez ve özüne ilişkin niteliği; kimlik, kişilik: *Bu hareketiyle gerçek hüviyetini ortaya koydu. Milli hüviyet.* **—2.** Bir kimsenin kim olduğunu belirten veriler bütünü; kimlik: *Kaza kurbanlarının hüviyetlerini tespite çalışmak. Aşağıya hüviyetinizi yazınız.* **—3.** Kimlik belgesi (hüviyet cüzdanından kısaltılarak): *Hüviyetiniz yanınızda mı?* **—4.** *Hüviyet cüzdanı, hüviyet varakası,* kimlik belgesi.

Hüytepeler → ÇILDIRIN HÜYLERİ.

HÜYÜK, Konya'nın Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 34 203 nüf. (1990); 20 köy. Merkezi, Konya'nın 93 km batısında *Hüyük,* 4 387 nüf. (1990).

HÜYÜKLÜ, Isparta'nın Yalvaç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 430 nüf. (1990). Belediye.

HÜZÂL a. (ar. *hüzāl*). *Esk.* Zayıflık, bitkinlik, arıklık.

HÜZBE a. Süs bitkisi olarak yetiştirilen, beyaz ya da pembe çiçekli, kökten sürme şerit yapraklı, soğanlı küçük bitki. (Dağlık bölgelerde yabani olarak yetişir. Bil. a. *leucoium;* nergisgiller familyası.)

HÜZEYL, varlığını bugün de sürdüren eski bir arap kabilesi. VII. yy.'a doğru, Mekke ile Medine arasındaki Sarat Huzeyl dağlarında yaşadıkları bilinen bu kabile, puta tapardı. Uhut savaşı'ndan (626) sonra kabilenin Beni Lihyan kolu, Süfyan bin Halit'in komutasında Hz. Muhammet'le savaşa tutuştu. Süfyan'ın öldürülmesi üzerine Huzeylliler de, Hz. Muhammet'in islamlığı anlatmak için gönderdiği elçilerin dördünü öldürüp ikisini de Kureyşliler'e sattılar. Mekke'nin peygamber tarafından alınmasından sonra da ona karşı direnmeyi sürdürdüler. Bugün daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraşan hüzeylli Araplar'dan bir bölümü Cebel Kora'da, bir bölümü de Mekke'nin güneyindeki Mabede'de yaşamaktadır. Ebu Züayp, Ebu Hiras gibi bazı ünlü şairler de çıkarmışlardır.

HÜZNİ ya da **HİZBİ,** asıl adı **Keşşafzade Mehmet,** türk halk şairi (Yozgat 1869 - *ay. y.* 1936). Bir süre medresede okudu. Yozgat'ta mahkeme kâtipliği, köy imamlığı yaptı. Birinci Dünya savaşı yıllarında İstanbul'da bulundu. Âşık Ceyhuni'nin çıraklarındandı. Koşmaları, taşlamaları, nefesleri yanında gazelleri de vardır.

HÜZÜN, -znü a. (ar. *ḥüzn*). **1.** Kişinin iç dünyasında iç sıkıntısı, üzüntü, içe kapanıklık biçiminde yaşadığı ruh durumu; keder, sıkıntı, tasa, gam, üzüntü: *Yüzünde derin bir hüzün vardı. Hüznü yüzünden okunuyor.* **—2.** *Hüzün çökmek, içine bir hüzün çökmek,* hüzünlenmek, sıkılmak.

—*Esk. Hüzn-âmiz,* hüzünle, gamla karışık. ‖ *Hüzn-âver,* hüzün veren, hüzün getiren. ‖ *Hüzn-efza,* hüzün, tasa artıran. ‖ *Hüzn-engiz,* hüzün koparan, hüzün karıştıran.
—Ed. Romantiklerde, o dönemin moda hastalığı sayılan bir çeşit melankoli.
—ANSİKL. İkonogr. En ünlü *Hüzün* betimlemesi Dürer'in gravürüdür (1514). Dürer bu yapıtında insan biliminin sınırlarını simgelemek istiyordu. Ayrıca Cranach'ın (Kopenhag), Fetti'nin (Venedik akademisi ve Louvre) ve Yaşlı Lagrenée (Louvre) tablolarını sayabiliriz. Falconet (Sèvres imalathanesi için örnek), C. D. Friedrich (tahta üzerine gravür) gibi sanatçılar da bu temadan esinlendi.

HÜZÜNLENDİRİLMEK → HÜZÜNLENMEK.

HÜZÜNLENDİRMEK → HÜZÜNLENMEK.

HÜZÜNLENMEK gçz. f. Bir iç burukluğu, iç sıkıntısı, iç kapanıklığı duymak; üzülmek, kederlenmek, tasalanmak: *Akşam olunca hüzünlenmek.*

◆ **hüzünlendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi hüzünlendirmek,* onun hüzünlenmesine yol açmak: *İnsanı hüzünlendiren bir manzara.*

◆ **hüzünlendirilmek** edilg. f. Hüzünlendirmek eylemine konu olmak.

HÜZÜNLÜ sıf. **1.** İç sıkıntısı, iç üzgünlüğü, iç kapanıklığı duyan kimse; bir kimsenin bu duygusunu dışa vuran tutum ve davranışı için kullanılır; üzüntülü, üzgün, mahzun, gamlı: *Hüzünlü bir kadın. Bugün çok hüzünlüyüm. Hüzünlü bir bakış, ses, gülüş. Hüzünlü bir ifadeyle bana başından geçenleri anlattı.* **—2.** İç üzgünlüğü, içe işleyen bir burukluk uyandıran bir şey, bir olay, bir durum için kullanılır; dokunaklı, hazin, üzücü, acıklı: *Hüzünlü bir şarkı. Hüzünlü bir ayrılış. Hüzünlü bir son. Akdeniz'in hüzünlü akşamları.*

HÜZZAM a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Kuramsal olarak açıklamakta en çok güçlük çekilen makamlardandır. Hümayun makamına hüzzam beşlisi eklenerek oluşturulduğu kabul edilir. Ancak, Arel ve Ezgi'nin 4 komalık bemol koyduğu *mi* sesi, daha tiz icra edilir. Gerçekte, türk müziğindeki başka birçok ses gibi, bu *mi* sesi de, melodi içindeki yerine göre, pesleşir ya da tizleşir. İcracılar, bu sesin *hisar* (4 komalık bemollü *mi*) değil, *dik hisar* perdesi (1 komalık bemollü *mi*) olduğunu söylerlerse de, genellikle kullanılan ses *mi*'den 2 ya da 3 koma pestir. Bu sesin ise, özel bir adı yoktur. Makamda, hüzzam beşlisinin yanı sıra, hüzzam dörtlüsü de kullanılır.)

hüzzamicedit makamı

HÜZZAMICEDİT a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Hüzzam makamının, segâh dörtlüsüyle ırak [*fa #*] perdesinde sona eren biçimidir.)

HÜZZAMIKADİM a. Müz. Türk müziğinde, XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir bileşik makama, günümüzdeki hüzzam makamından ayırmak amacıyla XVIII. yy.'da verilmiş ad. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HÜZZAMIRUMİ a. Müz. Türk müziğin-

de XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

HVANNADALSHNJÚKUR, İzlanda'nın en yüksek doruğu, adanın güney-doğu'sunda; 2 119 m.

HVERAGERDİ, İzlanda'da yer, Reykjavík'in D.'sunda. Seraların (çiçek, meyve, sebze) ve Reykjavík kentinin ısıtılmasında kullanılan sıcak su kaynakları.

HVH, HERPES* VİRUS HOMİNİS'in kısaltması.

HVİEZDOSLAV (Pavol ÖRSZÁGH, — denir), slovak şair (Horní Kubín, Žilina yakınlarında, 1849 - Dolný Kubín 1921). Ateşli bir yurtseverdi, Çekler ile birleşmeyi öğütledi ve aynı zamanda slovak şiirine prozodik ve biçimsel düzenini verdi; Shakespeare, Goethe, Schiller, Puşkin, Mickiewicz, Petőfi gibi şairlerden yaptığı çevirilerle yurttaşlarını dünya edebiyatından zevk alır duruma getirdi. Hviezdoslav'ın kimi lirik (*Krvavé sonety*, 1919), kimi epik (*Hájnikova žena*, 1884; *Ežo Vlkolinský*, 1890), kimi de dramatik nitelikli yapıtları, bir tüm olarak, onun slovak ulusunun gelişmesine beslediği mesihvari inancı ortaya koyar.

HYADES. Yun. mit. Atlas'ın, sayıları belirsiz (yedi?) kızları olan periler. Dionysos'un sütanneleriydiler; Hera'dan korkup süt çocuklarını İno'ya bıraktılar. Zeus da bu yüzden onları takımyıldız haline getirdi. Bir başka geleneğe göre erkek kardeşleri Hyas*'ın ölümü üzerine kendilerini öldürdüler.

HYAENİDAE a. Zool. SIRTLANGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYAGNİS, phrygialı müzikçi; Mariandynos'un öğrencisi. Aulos'u, bu çalgı eşliğinde söylenen şarkıyı ve phrygia armonisini onun bulduğuna inanılıyordu.

HYAKİNTHİA, Antikçağ'da, Lakonia'daki Amyklai'de, ilkbaharda Hyakinthos ve Apollon onuruna kutlanan bayramları adlandıran yun. sözc.

HYAKİNTHİDES. Yun. mit. Yurtlarının mutluluğu için kurban edilen genç Atinalılar.

HYAKİNTHOS. Yun. mit. Lakonialı kahraman, Amyklas ile Diomedes'in oğlu. Disk atmada yarışırken Apollon tarafından kaza sonucu öldürüldü. Tanrı, yarasından akan kandan bir çiçek yarattı: sümbül. Bu mitolojik öykünün altında, hayvanların efendisiyle aynı tapınakta tapınılan hellen-öncesi bir çiçek tanrısı gizlenir.

HYAKUSEN, japon ressam (Nagoya 1697 - öl. 1752). *Nanga* okulunun büyük sanatçısı, aydın Çin resminin etkisinden gerçek anlamda kurtulmuş ilk ressam. *Haiga*'nın (*haiku** resmi) öncülerinden.

HYALE a. "Denizbitleri" öbeğinden kabuklubit cinsi. (Denizin çekilmesiyle ortaya çıkan suyosunlarında çok yaygındır. *Talitridae* familyası.)

HYALİNİA a. Akciğerli, küçük, karındanbacaklı yumuşakça cinsi. (Loş ve nemli yerlerde yaşar. *Zonitidae* familyası.)

HYALONEMA a. Uzun bir sapla dibe tutunan, kupa biçiminde, silisli sünger cinsi. (Bütün okyanuslarda, 500-5 000 m derinlikte yaşar.)

HYALOPTERUS a. Erikağacının yapraklarına saldıran, toza benzeyen yeşil ya da esmer renkli bitki biti. (Yaprakbitigiller familyası.)

HYAS a. (mitol. a. *Hyas*'tan). Kuzey yarıkürenin Kuzey Buz denizi'ne kadar uzanan soğuk kıyı sularında yaşayan yengeç cinsi. (Kuzey denizi'nde yaygın olan iki türü bazen Manş denizi'nde de görülür. Aynagiller familyası.)

HYAS. Yun. mit. Atlas ile Pleione'nin oğlu; avda bir hayvan tarafından öldürüldü. (→ HYADES.)

HYATT (John Wesley), amerikalı kimyacı (Starkey, New York eyaleti, 1837 - *ay. y.* 1920). 1870'te bilardo topu üretiminde fildişinin yerine geçecek olan selüloiti buldu. Bu plastik madde uzun süre bilinen tek sentetik plastik madde olarak kaldı.

HYBERNİA a. HİBERNİA'nın başka bir yazılış biçimi.

HYBLA. Tar. coğ. Sicilya'da birçok kentin ortak adı. **Hybla Major,** Etna yakınındaydı (bugünkü *Paterno*); **Hybla Heraia,** Sicilya ve Catania'nın G.'indedir (bugünkü *Ragusa*); **Hybla,** Siküller'in kurduğu ve kıyıyı burada bir koloni kurmaları için Megaralılar'a bıraktıkları kent; adı *Megara Hyblaia* olan bu koloni güney-doğu'da Cantaro kıyısındaydı.

HYBOS a. (kambur anlamında yun. sözc.). Arka baldırları kalın ve dikensi olan, gri ya da siyahımsı bedenli, kambur, küçük sinek cinsi. (Küçük böcekleri avlarlar. Dansçısinekgiller familyası.)

HYBRİSTİKA a. Esk. Yun. Kleomenes komutasındaki Lakedaimonlular'ı püskürten Argoslular tarafından gösterilen cesaretin anısına Argos'ta düzenlenen şenlikler. (Erkeklerle kadınlar, giysilerini değiştirerek, cinsiyet değiştirmiş gibi davranırlardı.)

HYDAİ ya da **KYDAİ.** Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde antik kent, Milas'ın 7 km B.'sında, Sarıçay (antik Kybersos) vadisinde, Damlıboğaz köyündedir. İ.Ö. V. yy.'da Attike-Delos deniz birliği'ne vergi veriyordu, daha sonra bağımsızlığını kazandı, İ.Ö. II. yy.'da Mylasa'ya (Milas) bağlandı. Kalıntılar az olmakla birlikte, akropolisi çevreleyen daire planlı surlar, kimi yerlerde 2,44 m yüksekliğe değin durmaktadır. Surların G.-B.'sında birkaç kaya mezarı, çevrede hellenistik dönemden mezarlar vardır. Bir yapı kalıntısının kentin tanrıları olan Apollon ve Artemis'in tapınağına ait olduğu sanılmaktadır. Kent sikkeleri üzerindeki, Sarıçay'ı simgeleyen nehir motifi, nehir tanrısına da tapıldığını gösterir.

HYDASPES, sanskritçe **Vitasta,** Pencab'da (bugün Pakistan'da) ırmak. Büyük İskender İ.Ö. 326'da (haziran ayı) bu ırmağı aştı. Bugün *Chelum.*

HYDE, Büyük Britanya'da kent, Manchester'in D.'sunda 37 100 nüf. Tekstil ve besin sanayileri.

HYDE *(Edward ve Henry),* **Clarendon** kontları → CLARENDON.

HYDE (Anne) [1637-1671], York düşesi, 1. Clarendon kontu Edward'ın kızı. Orange prensesinin nedimesiydi, 1660'ta James of York (geleceğin James II'si) ile gizlice evlendi. Bu evlilikten olan sekiz çocuğundan ancak Mary ve Anne adlı iki kızı yaşadı. Protestan dininde yetiştirdiği bu iki kız, 1688 devrimi'nden sonra art arda tahta çıktılar. Hyde, 1670'te katolik oldu.

HYDE (Douglas), **An Craoibhin Aoibhinn** ("Güzel Dal") denir, irlandalı yazar ve devlet adamı (Frenchpark, Roscommon, 1860 - Dublin 1949). Gael kültürüyle yoğrulan ve "İrlanda'yı ingiliz etkisinden arındırma zorunluluğu"na inanan Hyde (1892), ulusal dilde modern bir edebiyat yaratmak için Gael birliği'ni kurdu (1893). Geleneksel balad ve öyküleri topladı. Bunlardan yaptığı ingilizce çeviriler (*The Love Songs of Connacht*, 1894), Synge, Yeats ve lady Gregory gibi yazarları etkiledi. İrlanda dilinde oyunlar yazdı (*The Twisting of the Rope*, 1901). 1915'te Gael birliği'nden ayrılarak İrlanda Cumhuriyeti'nin ilk başkanı oldu (1938-1945).

Hyde Park, Londra'da, kentin batı bölümünde 146 hektarlık bir alanı kaplayan park. Henry VIII tarafından Westminster manastırı keşişlerinin elinden alınan bu alan, Elizabeth çağında av bölgesi, Charles I döneminde at yarışları meydanı olarak kullanıldı. William II döneminde, bir bölümü ayrılarak Kensington bahçeleri haline getirildi. 1851'de ilk Uluslararası sergi burada açıldı.

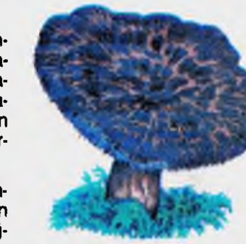
HYDHRA → HYDRA.

HYDİSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde antik kent, Muğla'nın Milas ilçesi merkez bucağına bağlı Karacahisar köyünde ortaya çıkarılan bir yazıt ve Roma dönemi paralarından yeri saptandı. Attike-Delos deniz birliği'ne vergi ödüyordu. Kalıntılar arasında surlar, kuleler, tiyatro, agora ve stoa vardır.

HYDNOCARPUS a. Asya ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde yetişen, almaşık yapraklı, talkım çiçekli ağaç. (20'den fazla türü bilinmektedir; *Hydnocarpus venenata* türünün meyveleri çok zehirlidir. *H. anthelminthica* türünün tohumlarından, cüzam ilacı olarak kullanılan şolmogra yağı elde edilir. Flacourtiaceae familyası.)

HYDNOPHYTUM a. Hint okyanusu'nda ve Okyanusya adalarında yetişen karıncalı epifit bitki (Kökboyasıgiller familyası). [*Hydnophytum formicarium* türü, karıncalara barınak olur; karıncalar bitkinin yumrulu sapının içindeki boşluklara yerleşerek onunla birlikte yaşar.]

HYDNORA a. Güney Afrika'da ağaçların ve çalıların köklerinde asalak yaşayan otsu bitki. (Yapraksız olan bu bitki, doğrudan doğruya topraktan çıkan, yarı sapsız ve oldukça büyük tek çiçek açar. *Hynoraceae* familyasının örnek tipi.)

pullu hydnum
(Hydnum [Sarcodon] imbricatus)
[önemsiz]

HYDNUM a. Şapkasının altında bir diken tabakası bulunan ve bazidyosporları bu diken tabakasının yüzeyinden fışkıran bazitli mantar. (Birçok türünde şapkanın ortasında bir ayak vardır; bir kısmı çok dallı, bir kısmı da iri yumru biçimindedir. Çoğu yenir.)

HYDRA ya da **HYDHRA,** Ege denizi'nde yunan adası, Argolis'in karşısında; 50 km²; 2 800 nüf. Adanın nüfusu XIX. yy. başında 40 000'di. Turizm merkezi.

HYDRA, Suyılanı* takımyıldızının latince adı (kısalt. Hya).

HYDRA a. Yun. mit. Suyılanı biçimindeki efsanevi hayvan.

HYDRACNA a. (yun. *hydros, hidra,* ve [ar.] *akhne,* örümcek'ten). Tatlısularda yaşayan küçük akar cinsi. (*Hydracna*'lar küremsi bedenli, genellikle kırmızı hayvanlardır; erişkinleri, suda, bitkilerin arasında yüzer; larvaları suakreplerinin ve başka böceklerin üzerinde yaşar. *Hydracnidae* familyası.)

HYDRACOİDEA a. Zool. KIRSIÇANIMSILAR takımının bilimsel adı.

HYDRACTİNİA a. Bir kabuklukeşişin koloni haline getirdiği karındanbacaklı kabuğu üzerine tutunarak koloni halinde yaşayan hidra cinsi. (Kabuklukeşiş kabuğu bırakırsa *Hydractinia* soysuzlaşarak ölür. *Gymnoblastida* takımı.)

HYDRAENA a. (yun. *hydrainein,* suya sokmak, yıkamak'tan). Dere ve sel sularında taşlara tutunarak yaşayan küçük kınkanatlı cinsi. (*Hydraenidae* familyasının örnek tipi.)

HYDRANGEA a. (lat. *hydrangea;* yun. *hydor, -atos,* su, ve *angos,* kavanoz, küp'ten). Ortancanın (hortensia) bilimsel adı.

HYDRAPHAENOPS a. Kayaların çatlaklarında yaşayan, hava akımlarına çok duyarlı koşarkınkanatlı cinsi. (Koşarkınkanatlıgiller familyası.)

HYDRASTİS a. Kanada ve ABD'de yetişen çokyıllık küçük bitki. (Yaprakları parçalı, çiçekleri dalların ucunda ve kırmızımsı beyaz, meyvesi böğürtlenimsidir. Kökapı acı ve yakıcıdır; kan dindirici ilaç olarak kullanılan hidrastin ve hidrastinin gibi alkaloitler içerir. Ayrıca kumaşları safran sarısına boyamakta kullanılan özsuyu el-

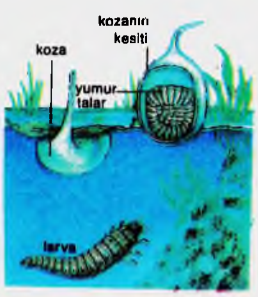
Lauros-Giraudon

üstünde iki Eros bulunan bronz hydria yunan sanatı, İ.Ö. IV. yy. *Condé müzesi, Chantilly*

erişkin hydrophilus

hydrophilus larvası

hygrophorus *marzuolus* (yenebilir)

hygrophorus *conicus* (şüpheli)

hygrophorus *coccineus* (yenebilir)

de edilir. Düğünçiçeğigiller familyası.)

HYDRAULİS a. (yun. sözc.). Askerlere "toplan", "dağıl" gibi komutlar vermek ya da sirk gösterilerine eşlik etmek amacıyla kullanılmış borulu ilkçağ çalgısı. (Eşanl. SU ORGU.)
—ANSİKL. Büyük olasılıkla İskenderiyeli Ktesibios (İ.Ö. III. yy.) tarafından icat edilen, yapısı ve çalınışı konusunda Heron ve Vitruvius'un yapıtlarında bilgi bulunan hydraulis'in ana parçaları, sürgülü bir somye ile ağızlı ve dilli borulardı. İki sıra oluşturan bu borulardan her biri, icracının, tek sıra halindeki ilkel tuşlardan birini itip çekmesiyle ses verirdi. Kimi hydraulis'lerde hava, haznenin, püskürtmeye elverişli huni biçimindeki ağzından (*pnigeus'* tan) somyeye giderdi. Hazneye hava, yan taraftaki su dolu silindirlerden gelirdi. Pistonlu ve supaplı bu silindirlerin içindeki su, hydraulis'in "register"i, yani muslukları açıldığında basıncın düşmemesini sağlardı. Daha sonra Romalılar, su pompalarının yerine demirci körükleri taktılar.

HYDRİA a. Antik. Su taşımakta kullanılan ve bir büyük düşey, iki de küçük yatay kulpu bulunan testi.

HYDRİDEA a. Tatlısu hidrası gibi serbest medüzsüz hidraları içeren takım.

HYDROBATİDAE a. Zool. FIRTINAKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYDROBİA a. **1.** Durgun sularda yaşayan siyah ya da bronz renkli suböceği cinsi. (Kınkanatlılar takımı; suböceğigiller familyası.) **—2.** Tatlısularda yaşayan öndensolungaçlı yumuşakça cinsi. (*Hydrobiidae* familyasının örnek tıpi.)

HYDROCAMPA NYMPHAEATA a. Zool. NYMPHULA NYMPHAEATA'nın eşanlamlısı.

HYDROCHOERİDAE a. Zool. SUKOBAYIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYDROCORALLİA a. Mercan kayalıklarının oluşumunda görev alan, kireçli koloniler halinde yaşayan yakıcıkapsüllü hidra sınıfı. (3 tip polipi ya da hidrantı bulunur: besleyici gastrozoitler; koruyucu daktilozoitler; eşeyli küçük medüzler oluşturan gonoforlar.)

HYDROCYON a. Golyatbalığının cins adı.

HYDROİDA a. Yakıcıkapsüllü hidralar sınıfı. (Sınıf üyelerinin, genellikle, serbest, yüzücü, eşeyli bir biçim olan medüz ile sabit bir bitkisel biçim olan polip evrelerinden oluşan bir üreme çevrimleri vardır. Hidraların 4 sınıfından birini oluştururlar.)
—ANSİKL. *Hidroida* sınıfı 2 öbeğe ayrılır: *Hydridea* (örnek tipi tatlısu hidrası); leptolitler (peritekası üreyici polipleri kapsamayan *Gymnoblastida*'ları ve üreyici bireyleri bir eşem örtüsüyle korunan *Calyptoblastea*'ları içerir). Hidraların, içerisinde gametlerin olgunlaştığı kalıcı medüzsü tomurcukları bulunmasına karşılık, leptolitlerin genellikle, nokta gözleri, işitme keseleri vardır ve bunlar hareket etmeyi sağlayan bir velumları bulunması nedeniyle "kraspetodonlu" sayılırlar.

HYDROMANTES GENEİ a. Alpler'deki ve Apenninler'deki mağaralarda yaşayan semender. (Akciğersizsemendergiller familyası.)

HYDROMEDUSA a. (suların kraliçesi anlamında yun. sözc.). **1.** Brezilya'da yaşayan, çok uzun boyunlu su kaplumbağası cinsi. (Yılanboyunlukaplumbağagiller familyası.) **—2.** Koloni halinde yaşayan hidraların bazı medüzlerine verilen ad. (İkiye ayrılırlar: *Gymnoblastida* öbeğine giren antomedüzler ve *Calyptoblastea* öbeğine giren leptomedüzler.)

HYDROMETRA a. Su birikintilerinde yaşayan ve su yüzeyinde yürüyebilen, uzun bedenli çeşitkanatlı cinsi. (Kızıl ayakları olan esmer renkli *Hydrometra stagnorum*, Avrupa ve Sibirya'da yaygındır. Yanlış olarak "Su örümcekleri" de denen *Hydrometra*'lar, su yüzeyine düşmüş küçük avlarla beslenir. *Hydrometridae* familyasının örnek tipi; karayarımkanatlıları öbeği.)

HYDROMYİNAE a. (yun. *hydros,* hidra ve *mys,* sıçan'dan). Güney-doğu Asya ve Avustralya'da suda yaşayan kemirici sıçan oymağı. (Kabuklular ve yumuşakçalarla beslenir. Kürkü makbuldür.)

HYDROPHİLUS a. Böcbil. Durgun sularda yaşayan yumurtamsı bedenli, *Palpicornia* öbeğinden büyük, kınkanatlı böcek cinsi. (Suböceğigiller familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. Sternumunda sivri bir çıkıntı bulunan, bedeninin üst kesimi kabarık *Hydrophilus*'lar, parlak, yeşilimsi siyah renktedir. Genellikle ot yerlerse de larvaları etçildir; dişiler yumurtalarını ipeksi bir koza içine yumurtlar. *Hydrophilus* (ya da *Hydroüs*) *piceus* türü iyi bilinir.

HYDROPHORUS a. Deniz kıyısında yaşayan etçil sinek cinsi. (Dansçısinekgiller familyası.)

HYDROPORUS a. Tatlısularda, acısularda ve hatta kaplıca sularında yaşayan, kahverengi ya da kızıl bedenli, küçük dalıcıböcek. (Dalıcıböcekgiller familyası.)

HYDROPSYCHE a. (fr. *hydropsyché;* yun. *hydor, -atos,* su ve *psykhe,* kelebek' ten). Larvası, kum taneleriyle ya da ipekle birbirine tutturulmuş bitkilerle yapılmış bir kılıf içinde ırmaklarda yaşayan böcek. (*Hydropsychidae* familyasının örnek tipi.)

HYDROPTERİDALES a. Nemli yerlerde yetişen, değişik görünüşte erkek ve dişi sporlar veren damarlı bitkiler takımı. (*Hydropteridales* takımında 15 kadar bitki cinsi bulunur; bunlardan üçü [*salvinia, azolla, marsilea*] ayrı birer familyanın örnek tipidir. Pteridophyta şubesi; pteropsidea sınıfı.)

HYDROTEA a. Serin yerlerde yaşayan gri ya da siyahımsı sinek cinsi. (Avrupa' da yaşayan *Hydrotea irritans* ve *H. meteorica* evcil hayvanların terini emerek onları rahatsız eder; etçil larvaları çürümekte olan organik maddelerde gelişir. Karasinekgiller familyası.)

HYDROZDOA a. Zool. HİDRALAR altşubesinin bilimsel adı.

HYDRURGA LEPTONYX a. Antarktika çevresinde yaşayan fok. (Balık, krill ve penguenlerle beslenir. Karada ya da bankiz üzerinde uyur. Fokgiller familyası; boyu [yaklaşık 400 kg'a kadar] 3-4 m.)

HYDRUS, Küçük* Suyılanı takımyıldızının latince adı. (Kısalt. Hyi.)

HYDRYPHANTES a. Durgun sularda yaşayan küremsi bedenli akar cinsi. (*Hydrachnidae* familyası.)

HYENİA a..Paleobot. Orta devon tabakalarında bulunan ve sphenophyta şubesindeki bitkilerin atası olan fosil bitki.

HYÈRES, Fransa'da kanton (Var) merkezi, Maures kütlesinin kenarında yer alır; 50 122 nüf. (1992). Eski bir roma kalesi, Ortaçağ'daysa liman olan Hyères, günümüzde hem deniz ve güneş tedavi merkezi hem de sayfiye yeridir. *—Hyères koyu,* Giens yarımadasıyla Maures kütlesinin deniz üzerindeki çıkıntısı Bénat burnu arasındadır. *Hyères-Plage* sayfiye merkezi, bu koydadır.

HYÈRES adaları, esk. **Or adaları,** Fransa'da Provence adaları (Var), *Hyères koyu*'nun ağzını güneyden kapatır ve Hyères komününe bağlıdır. İki öbeğe ayrılır: B.'da Porquerolles ve Grand-Ribaud adacığı; D.'da Port-Cros, Bagaud adacığı ve Levant adası. Bu adalar, turizm merkezleridir.

HYGİEA, 1849'da bulunan 10 no'lu küçük gezegen. Güneş'e ortalama uzaklığı: 471 milyon km. Dolanım dönemi: 5,59 yıl. Tahmini çapı: 450 km. Albedosu: 0,4 (C tipi).

HYGİEİA. Yun. mit. Sağlık tanrıçası. Adı uzun süre öteki tanrılara, örneğin Athena' ya yakıştırılan bir sıfat olarak kullanıldı. İ.Ö. V. yy.'da, genellikle Asklepios ile birleştirilen ayrı bir tanrıça durumuna getirildi.

HYGOPHUM BENOİTİ a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde mezopelajik ve batipelajik olarak yaşayan kemiklibalık. (Bedeni küçük pulludur. Omurgasızlar, küçük balıklar ve larvalarla beslenir. Işıkbalığıgiller [*Myctophidae*] familyası; boyu 8 cm'ye kadar.

HYGOPHUM HYGOMİ a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerde mezopelajik ve batipelajik olarak yaşayan kemiklibalık. (Bedeni iri pullarla örtülüdür. Omurgasızlar, larvalar, küçük balıklarla beslenir. Işıkbalığıgiller [*Myctophidae*] familyası; boyu 12 cm'ye kadar.)

HYGROBİA a. Durgun sularda ve balçık içinde yaşayan kahverengi, küçük dalıcıböcek cinsi. (Bir cırlama sesi çıkarır. Dalıcıböcekgiller familyası.)

HYGROPHORUS a. Mumlu görünüşte, aralık, kalın lamelli, genellikle cıvık şapkalı bazitli mantar. (Bazı türleri yenir; bazıları küçük ve göz alıcı renkte olur.)

HYGROTUS İNAEQUALİS a. Durgun sularda yaşayan küçük dalıcıböcek. (Dalıcıböcekgiller familyası.)

HYİA. Tar. coğ. Anadolu'nun Pisidia bölgesinde antik kent, Burdur'a bağlı Bucak ilçe merkezinin beş km G.'inde bulunan bir yazıttan yeri saptandı. Bir tepe üzerinde, çok köşeli taşlardan örülmüş surlar, kimi yerlerde dört m'ye yükselir. G. yamaçta, bir cephesi kayalara yaslanmış bir yapı vardır ve bu cephede çeşitli büyüklükte nişler açılmıştır. Dağınık haldeki kalıntılar Roma dönemindendir.

HYKSOS, mısır dilinde **Heka Hasut** ("yabancı ülkelerin önderleri"). İ.Ö. II. binyıl'da hint-avrupa istilalarıyla Anadolu'ya sürülen, kimileri de Mısır'a kadar uzanan Asya halklarına verilen ad. Firavunların güçsüzlüğünden yararlanan Hyksoslar önce Delta'nın doğu kıyısına yerleştiler ve burada bir başkent kurdular: Avaris. Daha sonra, Yukarı-Mısır dışında, bütün ülkeyi fethettiler, XV. ve XVI. hanedanları kurdular (İ.Ö. 1730-1580). 1580'e doğru Teb prensleri Hyksoslar'ı Avaris önünde bozguna uğrattıktan sonra Mısır'dan attılar ve Şaruhen'e (Güney Filistin) kadar sürdüler.

Hyksoslar Mısır ve Filistin'de bulunan ve ortalarında mısır ya da sami dilinde hiyeroglifle kral adları yazılı gülçe, girift ve helezoni süslerle işli sayısız scarabeuslar yapmışlardır.

HYLAMBATES a. Kamerun'da ağaçlarda yaşayan küçük kurbağa cinsi. (Parmakları çekmenlidir. Yumurtalarını ağzı içinde olgunlaştırır. Sukurbağasıgiller familyası.)

HYLAS. Yun. mit. Theiodamas'ın oğlu, Dryopes kabilesinin kralı. Herakles'in dostuydu, Argonautlar seferine katıldı. Mysia

kıyısında kayboldu, bir daha da izine rastlanmadı. Mysia'da her yıl düzenlenen bir dinsel törende, adıyla çağrılır, hiçbir yanıt alınamazdı.

Hylas ve Philonous arasında diyalog *(Three Dialogues between Hylas and Philonous)*, Berkeley'nin yapıtı (1713). Yazarın bu yapıtta geliştirdiği idealizme göre, insanların varlığı onlar hakkındaki tasarımlarımızdan başka bir şey değildir.

HYLASTES a. Özellikle çamların köklerine zarar veren kabukböceği cinsi. (Kabukböceğigiller familyası.)

HYLEMYİA a. Çiçekler üzerinde yaşayan ve bazı türlerinin larvaları ekili bitkilere saldıran gri sinek cinsi. (Mısır sineği [*Hylemyia cilicrura*] tahıl, meyve ve sebze ekinlerine saldırır; *H. antiqua*, pırasa, sarmısak ve soğan yapraklarından oluşan bir yaprakkoltuğuna yumurtlar; lahanakurdunun [*H. brassicae*] larvasıysa turp, şalgam ve lahanalara zarar verir; sinekgiller familyası.)

HYLESİNUS a. Birçok türü ağaçlara büyük zarar veren, kızıl ya da esmer renkli, silindir biçiminde bedenli, küçük kabukböceği. (Kınkanatlılar takımı; kabukböceğigiller familyası.)
—ANSİKL. Dalkurutan *(Hylesinus oleiperda)* zeytin ağacının küçük dallarında açtığı dehlizlerde yaşar; dişbudaklara ve leylaklara da saldırır; dişbudak kabukböceği *(H. fraxini)* dişbudaklara saldırır. Yakın cinslerden birinin türü olan büyük ormanbahçıvanıysa *(Blastophogus* [*Myelophillus*] *piniperda)* ormanlarda büyük yıkımlara yol açar.

HYLETİK sıf. (fr. *hylétique*). Fels. Görüngübilimde, maddeye, duyuma ilişkin olana denir. (Husserl'de, yaşanmış hyletik öğelerin karşısında noetik ve noematik öğeler yer alır. Hyletik veriler, duyu verileridir.)

HYLİDAE a. Zool. AĞAÇKURBAĞASIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYLLARİMA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde antik kent, kalıntıları Muğla'nın Yatağan ilçesi Kavaklıdere bucağına bağlı Çayboyu (esk. Mesevle) köyü yakınındadır. 1934'te bulunan bir yazıttan, İ.Ö. III. yy.'da var olduğu anlaşıldı. İ.Ö. 189-167 arasında Rodos'un egemenliğindeydi. Çevresindeki kutsal alanların en önemlisi Zeus Hyllos'tu. Roma döneminde sikke bastı. Kalıntılar arasında agora, tiyatro ve bir sinagog vardır.

HYLLEİS, Dorlar'ı oluşturan üç kabileden biri (öteki ikisi Dymanes ve Pamphyloi'ydi).

HYLLOS. Yun. mit. Herakles ile Deianeira'nın oğlu. Oiti dağında ölülerin yakılacağı odun yığınını tutuşturdu, Herakleidailer'in başına geçti ve Arkadhia'yı fethetme girişiminde başarısızlığa uğradı.

HYLOBATİDAE a. Zool. UZUNKOLLUMAYMUNGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYLOBİUS a. Hortumlukınkanatlı cinsi. (*Hylobius abietis*, çamgillerin kütüğünde yaşayan, kahverengi üzerine sarı hareli bir böcektir. *H. piceus* karaçamda yaşar. Hortumlukınkanatlıgiller familyası.)

HYLOCEREUS a. Geceleri çiçek açan, üçgen saplı epifit kaktüs. (*Hylocereus triangularis* türü, bazen süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

HYMENAİOS. Yun. mit. Evliliğe yön veren ve düğün şarkılarını temsil eden tanrı. Hakkında çeşitli efsaneler anlatılırdı.

HYMENANTHERA a. Yeni-Zelanda ve Avustralya'da yetişen çalı. (*Hynemanthera crassifolia* ılıman iklime de dayanıklıdır. Menekşegiller familyası.)

HYMENOCEPHALUS İTALİCUS a. Zool. Sıcak, ılık ve serince denizlerde 100 m ile 1 500 m derinlikler arasında yaşayan etçil kemiklibalık. (Türkiye denizlerinde bulunur. Uzunkuyruklubalıkgiller familyası; boyu 15 cm'ye kadar.)

HYMENOMYCETALES a. Bot. ŞAPKALIMANTARLAR takımının bilimsel adı.

HYMENOPHYLLUM a. Nemli tropikal ormanlarda ve bazı ılıman bölgelerde yetişen, genellikle epifit, küçük eğreltiotu.

HYMENOPTERA a. Böcbil. ZARKANATLILAR takımının bilimsel adı.

■ **HYMENOPTEROİDEA** a. Zarkanatlılar ve yelpazekanatlılar takımlarını kapsayan tümbaşkalaşmalı kanatlı böcekler üsttakımı.

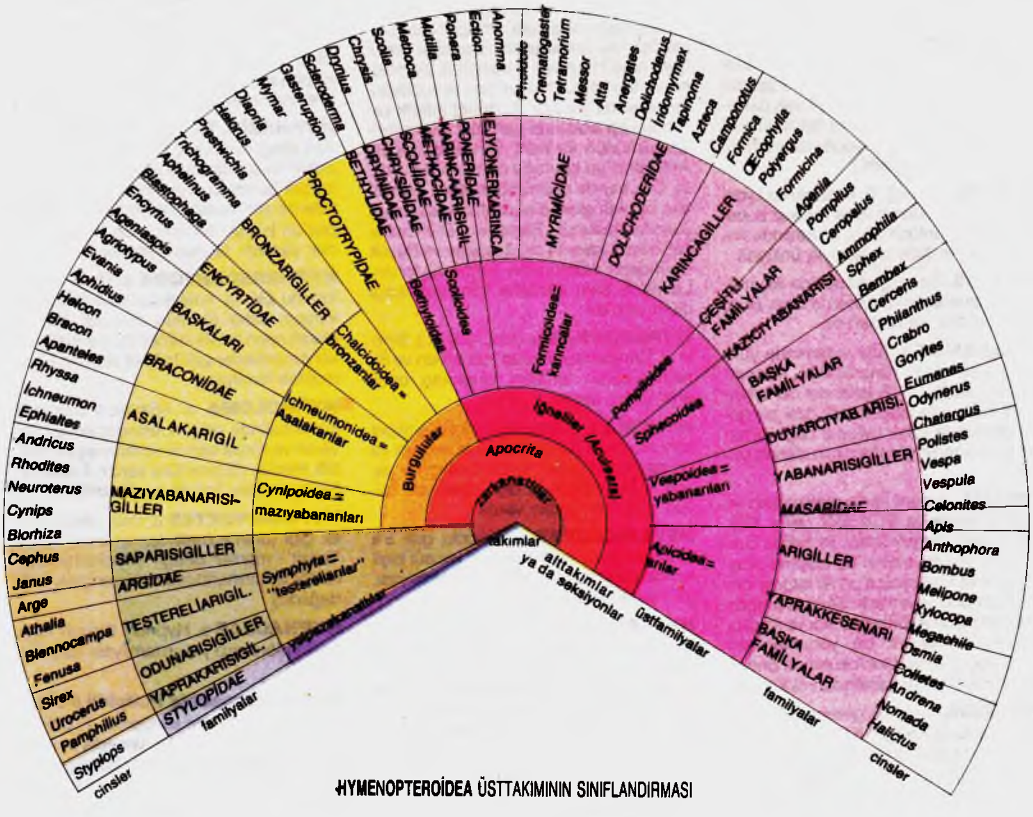
E. Saint-Servan-Explorer

Hymettos dağı (ön planda, Atina kenti)

HYMENOSTOMATİDA a. Tümkirpikli *Protozoa* takımı. (Temel özellikleri ağız çevrelerinde titreşen zarlardan oluşan kirpikler bulunmasıdır. Üç alttakıma ayrılır; *Tetrahymenia*, *Peniculia* [terliksihayvanlar] ve *Pleuronemia*.)

■ **HYMETTOS** ya da **YMİTTOS dağı,** Yunanistan'da dağ, Attike'de, Atina'nın G. - D.'sunda; 1 026 m. Balı ve mermer ocaklarıyla ünlü olan kütlenin batı ve doğu kesimlerinde Atina'nın banliyöleri vardır.
—Tar. telm. *Hymettos arıları*, bu dağda çiçeközü toplayan arılara anıştırma. Platon'un, yumuşak üslubunu dudaklarına konan bu arılara borçlu olduğu söylenirdi.

Hymnen an die Nacht *(Geceye İlahi-*

HYMENOPTEROİDEA ÜSTTAKIMININ SINIFLANDIRMASI

ler), Novalis'in *Athenäum*'da yayımlanan (1800) manzum yapıtı. Şairin nişanlısı Sophie von Kühn'ün ölümü üzerine yazılan bu altı şiir, genç romantik okulun en belirtici yapıtıydı: müziğin ağır bastığı bu şiirde, simgecilik ve gizemcilik iç içedir.

HYMNOGRAPHOS a. (yun. sözc.). Din. İlahi yazarı. (*Melodos*'tan farklı olarak, yalnızca bilinen ezgilere uyan sözler yazardı.)

BBC-Hulton Picture Library

Henry Mayers **Hyndman**

HYNDMAN (Henry Mayers), ingiliz sosyalist (Londra 1842 - *ay. y.* 1921). 1881'de, daha sonraki ingiliz sosyal demokrasinin bir tür bildirgesi olan *England for All*'u, 1883'te de *The Historical Basis of Socialism in Great Britain*'i (İngiltere'de sosyalizmin tarihsel temelleri) yayımladı. 1881'de Helen Taylor ve Herbert Burrows ile Democratic Federation'ı (DF) kurdu. Çartizm ilkelerine dayanan hareket, William Morris'in etkisiyle kısa sürede sosyalist görüş doğrultusunda gelişti; 1884'te DF, Social Democratic Federation'a (SDF) dönüştü. Hyndman, alman örneğine uygun bir sosyal-demokrat parti kurmak istedi. 1884'te, kısmen Fabian Society'nin etkisiyle meydana gelen ciddi bir ayrılmaya karşın Hyndman, özellikle işsizliğe karşı önemli gösteriler düzenleyerek (şubat 1886, kasım 1887) SDF'nin liderliğini korumayı başardı; bu gösteriler ayaklanmaya dönüştü. Hareket, marxçı geleneği sürdüren Hyndman'ın şiddetle karşı çıktığı trade-union'culuğun etkisine girdi ve SDF zayıfladı. Hyndman, sosyalistlerin 1914'ün hemen başında savaşa giren hükümetle destekleme siyasetine katıldı.

HYNOBİİDAE a. Zool. İLKELSEMENDERGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYOGO, Japonya'da il, Honşu'nun güney kesiminde; 8 363 km^2; 5 380 000 nüf. (1989). Merkezi *Kore.*

HYOLİTHES a. (yun. *hyo[eides]*, Y biçiminde, ve *lithos*, taş'tan). Üstüne pek bilgi bulunmayan fosil cinsi. (Hafifçe kavisli ya da düz olan kavkısı bir çeşit boru biçimindedir. Cambria ile Permi devirleri arasından kalma Paleozoyik arazilerde *Hyolithes* fosillerine sık rastlanır; günümüzde bu hayvanların yumuşakça olduklarından kuşku duyulmaktadır.)

HYOPHORBUS a. (lat. sözc.; yun. *hys, hyos*, domuz, ve *phorbe*, yiyecek'ten). Madagaskar ve Mascareignes adalarında yetişen, tüysü yapraklı palmiye. (İki türü süs bitki olarak yetiştirilir, fakat yüksek ısıya ihtiyaç gösterir: *Hyophorbus amaricaulis, H. verschaffeltii.*)

küme halinde **hypholoma** *(Hypholoma fasciculare)*

HYPAİPA. Tar. coğ. B. Anadolu'da Lydia kenti, İzmir'in Ödemiş ilçesi merkez bucağına bağlı Günlüce köyü çevresinde kalıntıları vardır. Kök boyalarıyla ünlüydü.

HYPANİS. Tar. coğ. Avrupa'da iki ırmağın adı; bunlardan Skythia'da olanı *Bug*, Sarmatia'daki ise *Kuban*'dır.

HYPARKHOS a. (*vali* anlamında yun. sözc.). Esk. tar. **1.** Yunanlılar'da, Ahemeni krallığı satrabı. **—2.** İskender döneminde ve hellenistik krallıklarda özel bir görev (genellikle ortak hukuka bağlı olmayan bir bölgenin yönetimi) için atanan görevli.

tüylü **hypholoma** (*Lacrymaria [Hypholoma] velutina*) [yenebilir]

HYPATİA, yunanlı kadın matematikçi ve filozof (İskenderiye 370'e doğr. - *ay. y.* 415). Babası İskenderiyeli Theon ile birlikte Eukleides'in *Stoikheia*'sının bir eleştirel incelemesini ve Ptolemaios'un *Almagest*'inin bir yorumunu yayımladı. Seridas'a göre, Diophantos'un *Arithmetika*'sını ve Apollonios'un *Konika*'sını da yorumlamıştır. 400'e doğru yeniplaton okulunun önderi oldu ve hıristiyanlar tarafından öldürüldü.

HYPATİOS, bizanslı general (VI. yy.). İranlılar'a karşı savaştı; 514'te ayaklanan Vitaliano'ya tutsak düştü. Daha sonra Justinianos tarafından İranlılar'la barış imzalamak için görevlendirilmesine karşın, bir iftira sonucu bu görevden alındı. Nika ayaklanması (532) sırasında kral ilan edildi. İmparatorun buyruğuyla tutuklandı ve öldürüldü.

HYPENA a. (sakal, bıyık anlamına gelen yun. sözc.). Gri ve esmer gece kelebeği. (Temel özellikleri ağız dokunaçlarının uzunluğudur. *Hypena proboscidalis* ve *H. rostralis* türleri yazın şerbetçiotları ve ısırganlar üzerinde yaşar. Kukumavpervanegiller familyası.)

HYPERA a. Yonca biti genel adı altında toplanan böceklerin cins adlarından biri. (Yoncalıklarda bazen büyük zararlara yol açan bu cinsin başlıca türleri: yonca hortumluböceği [*Hypera postica*], tırfıl yapraktohumluböceği [*H. punctata*]. Hortumluböcekgiller familyası.)

HYPERBOLOS, güldürü şairlerinin genellikle alaya aldıkları atinalı demagog (öl. Sisam İ.Ö. 411). Demokrat parti'nin başında Kleon'a yardımcı oldu, sonra onun yerine geçti. Ostrakismosla tehdit ettiği rakipleri Alkibiades ve Nikias, aralarında anlaşarak onu mahkûm ettirdiler (İ.Ö. 417). Bunun üzerine Hyperbolos Sisam'a çekildi ve orada oligarşi yanlıları tarafından öldürtüldü.

HYPERBOREOİ. Yun. mit. Avrupa'nın kuzey ucunda yaşayan efsanevi halk.

HYPERDORİOS a. (yun. sözc.). Müz. Eski Yunanlılar'ın aktarım makamlarından biri. (Sonradan, Aristoteles'in *miksolydia* adını verdiği eski makamın yerini almıştır.)

HYPEREİDES, atinalı hatip ve devlet adamı (Atina İ.Ö. yaklş. 390-389-Kleohai ?, Peloponisos, İ.Ö. 322). Platon'un ve İsokrates'in öğrencisiydi. Yazıcılıktan kazandığı büyük servet sayesinde siyasete atılma olanağı buldu (362). Ciddiyetten uzaklığı ve sefih yaşamı -mahkeme önünde savunduğu Phryne metresiydi- siyasal yaşamda ilerlemesini engellemedi. 347'den sonra Makedonya yandaşlarına (Aiskhines, Philokrates) ve barışçılara karşı Demosthenes'i destekledi. Sakız ve Rodos adalarını, Philippos'a karşı savaşmak üzere Atina çevresinde oluşan koalisyona soktu (341). Khaironeia yenilgisini öğrenince Demosthenes'in yokluğunda Atina'nın savunmasını örgütledi. Philippos'un ölümü üzerine yurtseverlerin partisine yakınlaştı, ama Harpalos sorununda Demosthenes'ten koptu (324) ve onu ilk suçlayanlar arasında yer aldı. İki devlet adamı Lamia savaşı sırasında barıştılar. Makedonya zulmünün kurbanı olan Hypereides, Antipatros'un buyruğu üzerine idam edildi. Çok sayıda söylevinden altısı, bazıları tam bazıları eksik olarak Mısır papirüsleri üzerinde bulundu. Başlıcaları, Demosthenes'e karşı kaleme aldığı söylev ve Büyük İskenderin ölümünden sonra söylenen, Lamia'da ölen Atinalılar için hazırladığı ölüm ağıtı'dır.

HYPERGONAR a. (tesc. edil. a.). Sine. H. J. Chrétien tarafından icat edilen ve Sinemaskop'un temelini oluşturan optik anamorfoz aygıtı.

HYPERİA a. Çok gelişmiş gözlü amfipot kabuklu cinsi. (Ortasularda ya serbest ya da bazı medüzlerin içinde ortakçı bir yaşam sürer; erkeğiyle dişisi arasında büyük görünüş farkları vardır.)

HYPERİCACEAE a. Kılıçotu gibi 5'li tipte sarı ya da beyaz çiçekli, kapsül biçiminde üzümsü meyveli bitkiler familyası. (*Guttiferales* takımı.)

HYPERİNA a. *Hyperia* cinsi üyeleri gibi, planktonlarda serbestçe ya da bazı başka organizmaların (denizanaları, gömlekliler) bedeninde yaşayan kabuklular alt takımı. (Bazı *Hyperina*'ların bedeni, *Hyperia*'larda olduğu gibi, bodur, hemen hemen küreseldir; oysa bazı üyeleri çok incedir ve çoğunlukla uzun bir rostrumları vardır.)

HYPERİON. Yun. mit. Titan; Uranos ile Gaia'nın oğlu. Kız kardeşi Theia ile evlendi ve üç çocuğu oldu: Helios, Selene ve Eos.

Hyperion oder der Eremit in Griechenland *(Hyperion ya da Yunan Keşişi)*, F. Hölderlin'in iki bölümlük romanı (1797-1799): gerçekleşemeyecek güzellik ve olanaksız aşkın ardında koşan insanın tek sığınağı olan doğanın sonsuz ruhuna övgü.

Hyperion *(Hyperion. A Fragment)*, J. Keats'ın epik şiiri (1818-19'da yazıldı; 1820'de yayımlandı). Milton ile boy ölçüşmek isteyen Keats, yapıtında Titanlar'ın tanrılarla savaşını anlatır. Saturnus ölmek üzeredir; Hyperion savaştan sağ çıkar, bu arada Apollon'un egemenliği ilan edilir. Başarısızlığını kabul eden Keats, tasarıyı yeniden ele aldı (*The Fall of Hyperion*, 1819; 1856'da yayımlandı) ve ana konu olarak şairin işlevi sorununu işledi: şiirin, ancak dişiye yaklaştığı ve hıristiyanlığın ötesinde pagan dünyanın kurucu efsanelerine doğru uzandığı zaman bir anlamı vardı.

HYPERİON SCHROETTERİ a. Bilinen en büyük (5 cm'den büyük) koşarkınkanatlılardan biri. (Avustralya'da yaşar; koşarkınkanatlıgiller familyası.)

HYPERMESTRA. Yun. mit. Danaos kızlarından biri; kocası Lygkeus'u öldürmeye kıyamadığı için onunla birlikte sürgüne gönderildi.

HYPEROLİUS a. Afrika'da ağaçlarda yaşayan küçük kurbağa. (Canlı renkleri çevre renklere benzetebilir; ayaklarında tutunma olanağı veren diskler vardır. Böceklerle beslenir. Paçavralıkurbağagiller familyası.)

HYPERPYRON a. Parac. 1092'de Bizans'ta Aleksios I tarafından bastırılan 21 kıratlık altın para. Ön yüzünde arkalıksız bir tahta oturmuş İsa, arka yüzünde imparatorun başı vardır. (Hyperpyron'un yerini XIV. yy.'da venedik dukası aldı.)

HYPHAENE a. Genellikle ikişer ikişer bölünmüş, dikensiz gövdeli palmiye. (Yelpaze biçimindeki yaprakları kınlıdır. Üçgen kesitli tek çekirdek içeren, etli ve lifli bir meyvesi vardır. Odunu çok serttir ve ince marangozluk işlerinde kullanılır. Tropikal Afrika'da yetişen 9 türü vardır. *Hyphaene thebaica* türü özellikle Yukarı Mısır'da, Antikçağ'dan beri bilinmektedir.)

HYPHASİS. Tar. coğ. İndus'un sol kıyıdan aldığı ikincil kol; Büyük İskender, askerlerinin ayaklanması üzerine başarılı ilerleyişini bu ırmak kıyılarında durdurdu ve seferine son verdiğini belirtmek için Olympos'un büyük tanrılarına on iki dev tapınak yaptırdı. Günümüzde *Bias.*

HYPHESSOBRYCON a. Canlı renkli, fosforlu, Güney Amerika kökenli birçok akvaryum balığı türünün cins adı. (Genel olarak *neon* adıyla bilinen bu balıklara akvaryumseverler çok rağbet ederler; *Characidae* familyası.)

HYPHOLOMA a. Ağaçların üzerinde küme halinde yetişen, firfiriesmer sporlar veren ve körpe iken bir kortina taşıyan bazitli mantar. (Birçok türü vardır; hepsi zehirsiz olmakla birlikte acı lezzetlidir.)

HYPHOMYCETES a. Bazı yaygın küfler gibi (üreme özellikleri iyi bilinmeyen) "basit" mantar öbeği. (*Hyphomycetes* öbeğinin sınıflandırmadaki yeri pek belli değildir.)

HYPNACEAE a. Hypnum türlerini kapsayan plörokarp yosun familyası. (Bryales takımı.)

Hypnerotomachia Poliphili *(Poliphili'nin rüyası üzerine konuşma)*, F. Colonna'nın yapıtı. İlk basımı, Venedik'te Aldo Manuzio basımevi'nde tahta baskı gravürlerle bezenmiş olarak gerçekleştirildi (1499). Kitapçılık sanatının başyapıtlarından biridir.

HYPNOS. Yun. mit. Uyku tanrısı; Erebos ve Nyks'in (Gece) oğlu, Thanatos'un (Ölüm) ikiz kardeşi.
—İkonogr. Yunan mezar vazolarında, Hypnos, Thanatos'un yardımıyla, Memnon'u, Sarpedon'u ya da destan savaşçılarından birini mezara yatırırken gösterilir: ciddi ve yumuşak ifadeli, bazen kanatlı (şakağı ya da omuzu) bir delikanlıdır. Hellenistik dönemden kalma bir heykel, Hypnos'u bir boynuzdan uyku verici bir sıvı dökerken gösterir (Madrid müzesi).

HYPNUM a. Spor keseleri yanda bulunan kara yosunu. (Hypnumlar, oldukça uzun boylu [20 cm'e ulaşır] ve ince uzun saplı oldukları için gevşek çimler oluşturur. Bu cins, günümüzde, birkaç cinse bölünmüştür; örneğin *Hypnum triquetrum* artık *Rhytidiadelphus triquetrus* olarak adlandırılmaktadır.)

HYPOCAUSTON a. (lat. sözc.; yun. alttan ısıtılmış anlamında *hypokaustos*'tan *hypokauston*). Antik. **1.** Hamam ya da odaları ısıtan yeraltı fırını. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Fırının bulunduğu tonozlu oda. **—3.** Fırınla ısıtılan oda ya da salon.
—Ansikl. Hypocauston, büyük bir olasılıkla İ.Ö. I. yy. başlarında Sergius Orata adında biri tarafından bulunmuştur; en yaygın biçimi, aralarından sıcak hava geçen küçük tuğla yığınları üzerinde yükseltilmiş zeminlerdir. Sıcak hava, çift cidarlı duvarların içinden de geçer. Cidarlar birbirlerine, duvara gömülen pişmiş toprak ya da taş kamalarla tutturulur. Galya'da yaygın olan bir başka sistemde hava, zeminin altında yer alan taş örgü kanallardan geçer. Hypocauston, imparatorluk dönemi hamamlarının olağan ısıtma sistemidir. Kimi zaman, soğuk iklimli bölgelerde, konutlarda da kullanılmıştır.

HYPOCEPHALUS a. Brezilya'da yaşayan tekeböceği cinsi. (*Hypocephalus armatus* kahverengi, gececi bir kınkanatlıdır. Ölü sığırların, başka iri hayvanların leşi altında ve çürümüş ağaçların altındaki toprakaltı yuvasında yaşar ve ancak bol yağışlar sonucu toprak göllendiğinde yuvasından dışarı çıkar. *Prionidae* familyası.)

HYPODERMA a. Larvası çeşitli geviş getirenlerin deri altında yaşayarak nokra hastalığına yol açan, tüylü, kalın sinek. (Mavisinekgiller familyası.)
—Ansikl. Büve* *(Hypoderma diana)* dağ keçilerine saldırır. *H. bovis,* sığırların üzerine yumurtlayarak, yumurtalarını sığırın kıllarına yapıştırır; yumurtadan çıkan larvayı hayvan yutar ve konağın bedeninde geçirdiği uzun bir çevrimden sonra, deri altında çıbanlı bir ur oluşturur; buradan, iyice geliştikten sonra yere düşerek başkalaşma geçirir.

HYPOESTE a. Düz ya da tırtıklı kenarlı yaprakları, kömeç biçiminde toplu pembe ya da kırmızı çiçekleri olan ağaççık, çalı ya da ot. (Avustralya, Asya, Madagaskar, Tropikal ve Güney Afrika'da yetişen 80'den fazla türü bilinmektedir. Ayıpençesigiller familyası.)

HYPOGEUM a. (geç lat. sözc.; yun. *hypogeion,* yeraltı odası'ndan). Arkeol. **1.** Yerin altındaki her şey (taşocağı, tapınak altındaki mezarlar). **—2.** Yeraltı mezarlığı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ansikl. Eski Doğu. Hypogeum çağımızdan önce, bütün Akdeniz kıyısı boyunca kullanılmış bir mezar biçimidir. En yalın haliyle, kayalar içine oyulmuş bir mezardır. Mezara bir kuyudan ya da merdivenle iniliyordu. Hypogeumların duvarları resimler ya da yazılarla süslü olabiliyordu. En ilginçleri arasında, Teb'de, Yeni Mısır İmparatorluğu zamanında, Krallar Vadisi ile Kraliçeler Vadisi'nde bulunanlar sayılabilir. Krallara, kimi zaman da özel kişilere ait olan bu mezarlarda uzun koridorlar, birçok odayla yeraltı mahzenine inen bir dehliz yer alıyordu. "Hypogeum" terimi aynı zamanda mezar odaları (örn. Mitra kültünde) için değil de yeraltı tapınma yerleri için kullanılmaktadır.

HYPOHİPPUS a. Kuzey Amerika'da Miyosen ve Alt Pliyosen'de yaşamış fosil at cinsi. (Her üyesinde üç parmak vardır. *Anchitherium* cinsi üyelerine çok benzer. Atgiller familyası.)

HYPOKEPHALİON a. (yun. sözc.). Arkeol. Mısırlılar'ın, mumyaların başları altına koydukları alçı sıvalı papirüsten (altın rengine boyanmış) ya da bez, tahta ya da bronzdan tomar. (Hypokephalionlar, "baş altında alevler" sayılırdı, çünkü bunların üstünde ölüyü tanrısallaştıracak ve ona yaşam sıcaklığı verecek formüller bulunurdu. Genellikle dört koç başlı bir tanrı figürüyle süslüydüler. Hypokephalionun, hıristiyanlıktan yüzyıllarca önce Mısır'da varlığı kanıtlanmış bir ayça anatipi olduğu söylenebilir.)

HYPOLAİS a. Başka kuşların şarkılarını taklit eden, *Acrocephalus* cinsi üyelerine benzeyen küçük ötücükuş. (Kışı Senegal ve Nijerya'da geçiren *Hypolais polyglotta* ile Kongo'da kışlayan *H. İcterina,* melez bülbül [*H. hypolais*], sazlık ötleğen bülbülü [*H. hypolais luscinoides*] türleri iyi bilinir. Sarı mukallit [*H. icterina*], zeytin mukalliti [*H. olivetorum*] ve beyaz mukallite [*H. pallida*] Türkiye'de rastlanır.)

HYPOLİMNAS BOLİNA a. Hindistan da bulunan gündüz kelebeği. (Siyah bedeninde siyah-mor kıllar ve her kanadının ortasında beyaz bir leke bulunur. Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

HYPONEURİNA a. Sindirim borusunun altında bulunan sinir düğümleri kümeleri sinir sisteminin önemli bölümünü oluşturan selomlu ve triploblastik hayvan öbeği. (*Hyponeurina*'lar aynı zamanda *Protostomia* öbeğine girerler; omurgasızların çoğu bu öbekte sınıflandırılır; *Hyponeurina* öbeği *Epithelioneura* [derisidikenliler, stomokordalılar] ve *Epineuria* [kordalılar] ile karşıtlaştırılır.)

HYPONOMEUTA a. "İplikçi tırtıl" denen tırtılı özellikle elma bahçelerinde büyük zararlara yol açan küçük güve cinsi. (Pulkanatlılar takımı; ağkurdugiller [*Hyponomeutidae*] familyasının örnek tipi.)
—Ansikl. *Hyponomeuta* larvasının bedeni sarımsı ya da arduvaz grisi, başı siyahtır; her bölütünde siyah bir leke bulunur. Kışı yumurtada geçirdikten sonra, tırtıllar nisanda yumurtadan çıkar. Hemen yapraklar arasına giren tırtıllar, burada 10-20 gün yaprakları delerler; sonra yapraklardan ayrılarak öbeklenir, ipeksi ipliğiyle yuvalar örerler. Haziranın ortasına doğru, tırtıllar ipek kozalar yaparak pupaya dönüşürler; 15 gün sonra bu kozalardan kelebekler çıkar. Sayıları her yumurtlamada 20-100 arasında değişen yumurtalar, ağaçların genç dalları üzerinde öbeklenir. Aşırı çoğalma durumunda, ağaçlar tamamen yaprak dökebilir.
Başlıca türü elma ağkurdu'dur *(Hyponomeuta malinellus).* Erik ağkurdu *(H. padellus)* da büyük zararlar verir.
Kış sonunda ya da tomurcuklar açılmaya başladığı zaman uygulanan ilaçlama, yumurta içindeki tırtılları öldürür; ama, çiçek açma mevsiminden sonra, yaprakları delme evresinin sonunda kurşun arsenatla (80 g/hl arsenik) ilaçlama yapmak tavsiye edilir. Güvelerin yuvalarını kurmasından sonra yapılacak bütün kimyasal mücadeleler etkisiz kalır.

HYPONOMEUTİDAE a. Pulkanatlılar takımının *Heterocera* öbeğinden beyaz ön kanatlı, kanatlarının üstü siyah benekli böcek familyası. (*Hyponomeuta* cinsi üyelerini ve bunlara yakın güveleri içerir. *Ağkurdugiller* adıyla da bilinir.)
—Ansikl. *Hyponomeutidae* familyasının birçok ağaç türü için çok zararlı olan tırtılları toplu yaşayan hayvanlardır ve bir ağaç dalını çevreleyen bir çeşit ipeksi dokudan yapılmış yuvalarında yapraklarının üst tabakalarını kemirerek yaşarlar. Familya, *Prays, Plutella, Hyponomeuta* vb. cinsleri içerir.)

HYPORKHEMA a. ("pantomim" anlamında yun. sözc.). Yun. müz. Eşliğinde dans edilen koro şarkısı. (Apollon onuruna yapılan dansların eşlik şarkısı olarak doğan hyporkhema'nın, üç ayrı biçimi vardı: 1. koronun tüm üyeleri hem dans eder, hem de şarkı söylerdi; 2. koronun yarısı dans ederken öbür yarısı şarkı söylerdi; 3. korobaşı şarkı söylerken tüm ötekiler dans ederdi. Girit'te ortaya çıktığı sanılan bu şarkıya, başlangıçta phorminks, daha sonra aulos ve kithara [ya da lir] eşlik ederdi.)

HYPOSTYLOS. sıf. Mısır tapınaklarındaki sütunlu büyük salon. (En ünlüsü Karnak'taki Amon tapınağı hypostylosudur.)

HYPOTREMATA a. (yun. *hypo,* normalin altında, ve *trema,* delik'ten). Temel özelliği solungaç yarıklarının karın yüzündeki konumu olan kıkırdaklıbalık üsttakımı. (Buna karşılık gözleri ve spirakulumları başın sırt yüzünde bulunur. İki takımı vardır: *Rajiformes* ve elektrikbalığımsılar.)

HYPOTRİCHA a. Yassı bedeninin arka yüzü genellikle kirpiksiz, ön yüzüyse, hareket etmeye yarayan ve "sir" denen iri eklentiler taşıyan, kirpikli *Protozoa* alttakımı. (*Hypotricha* alttakımındaki kirpiklilerin bir bölümü [*Stylonychia, Euplotes,*] vb. yürür, *Uronychia* cinsi üyeleri gibi bazılarıysa yüzer.)

HYPPOLİTE (Jean), fransız filozof (Jonzac 1907 - Paris 1968). Sorbonne'da ve Collège de France'ta profesörlük, École normale supérieure'de müdürlük yaptı. Hegel'den çevirdiği *Phénoménologie de l'esprit* (Tin'in görüntübilimi) [1939] ve *Genèsa et structure de la "Phénoménologie de l'esprit"* ("Tin'in görüngübilimi"nin doğuşu ve yapısı) [1947] adlı yorum denemesiyle Hegel düşüncesinin Fransa'da yaygınlaşmasına katkıda bulundu. *İntroduction à la philosophie de l'histoire de Hegel* (Hegel'in tarih felsefesine giriş) [1948] ve *Logique et existence* (Mantık ve varoluş) [1953] adlı yapıtlarında Hegel felsefesiyle ilgili düşüncelerini sürdürdü; ve bu arada *Etudes sur Marx et Hegel* (Marx ve Hegel üzerine incelemeler) [1955] adlı kitabında, Marx'ın gençlik yazılarına özel bir önem verdi.

HYPSİKLES İskenderiyeli, hellenis-

hyponomeutanın yuvası

tehdit altında kalan tırtıl, iplikçiği sayesinde hemen yere iner

erişkin hyponomeuta uçuş halinde

erişkin hyponomeuta dinlenirken

M. Levassort

Karnak'taki (Mısır) büyük Amon tapınağı'nın hypostylosunun sütunları Yeni İmparatorluk, XIX. sülale

tik dönemde yaşamış yunanlı matematikçi ve gökbilimci. Eukleides'in, kürenin içine düzgün çokdüzlemlilerin çizilmesini irdeleyen *Stoikheia* adlı yapıtının XIV. kitabı Hypsikles'in yazdığı ileri sürülür.

HYPSİLOPHODON a. (yun. *hypsilophos,* yüksek dorukta, ve *-odus, -ontos,* diş'ten). Kretase devrinde Büyük Britanya'da yaşamış, ikiayaklı, otçul, fosil sürüngen cinsi. (Ağaççıl olduğu sanılır. İskeleti eksiksiz bilinir. *Ornithopoda* takımı.)

HYPSİPYLE. Yun. mit. Lemnos kralı Thoas'ın kızı. Lemnoslu erkeklerin, karıları tarafından katledilmesi sırasında Hypsipyle, babasını kurtardı ve kaçmasına yardım etti. Kraliçe oldu. Lemnos'ta karaya çıkan İason, ona tutuldu ve ondan iki çocuğu oldu. Daha sonra, Thoas'ın yaşadığını öğrenen lemnoslu kadınlar, Hypsipyle'yi Nemea kralı Lykurgos'a köle olarak sattılar; Lykurgos da onu oğlu Opheltes'e dadı yaptı. Hypsipyle, Thebai'yi kuşatan Yedi önderle buluştu ve onları yakındaki bir pınara götürdü; fakat, onun yokluğu sırasında bir yılan Opheltes'i boğdu; bu ölüm, Yedi önderin seferinin başarısızlığa uğrayacağına bir işaret sayıldı.

HYPSYPOPS RUBİCUNDUS a. Kaliforniya kıyılarında yaşayan kemiklibalık. (*Pomacentridae* familyası.)

HYPTİOTES a. Kuzey yarıküre ve Hindistan'da bulunan örümcek cinsi. (*Hyptiotes*'ler kahverengi ya da sarımsı kızıl renkli, kısa bacaklı, küçük örümceklerdir; kozalaklıların alçak dallarında ördükleri üçgen ağlarla dikkati çekerler. *Uloboridae* familyası.)

HYPTİS a. Tropikal Amerika'da yetişen otsu ya da odunsu 250 kadar türü içeren bitki cinsi. (Familyadaki öteki cinslerden farklı olarak çoğu çalı görünümünde olan bu bitkilerin çiçekleri değişik biçimlerde olur. Ballıbabagiller familyası.)

HYRACHNELLİDAE a. Böcbil. SUAKARIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYRACOTHERİUM → EOHİPPUS

HYRKANİA. Tar. coğ. İran'da bölge; Hazar denizi'nin G.-D.'sunda, Margiane ve Media arasında. Harizmliler'e, Persler'e, Makedonyalılar'a bağlandıktan sonra Parth'ların egemenliğine girdi. Romalılar'a karşı yapılan savaşlarda rol oynadı ve değerli savaşçılar yetiştirdi. Birçok kez (özellikle de Vologesus I döneminde [İ.S. 60'a doğr.]) ayaklandı.

HYROROPHİDAE a. Zool. DENİZYILANIGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYRY (Antti Kalevi), fince yazan finlandiyalı yazar (Kuivaniemi 1931). Günlük gerçekliği büyük bir dikkatle betimleyen roman ve öyküleri (*Description d'un voyage en train* [fr. çev.], 1958; *le Bord du monde* [fr. çev.], 1967), Fransa'daki "yeni roman" araştırmalarıyla benzerlik gösterir.

HYSİAİ. Tar. coğ. Peloponisos'ta (Argolis) kent; İ.Ö. 417'de yıkıldı. Spartalılar, burada, Argos'un karşısında ağır bir yenilgiye uğradı (İ.Ö. 669).

HYSTASPES → VİŞTÂSB.

HYSTRİCİDAE a. Zool. OKLUKİRPİGİLLER familyasının bilimsel adı.

HYSTRİCOMORPHA a. Zool. OKLUKİRPİMSİLER takımının bilimsel adı.

HYTHE, Büyük Britanya'da (Kent) kent, Manş kıyısında, Folkestone'un B.'sında; 12 000 nüf. "Beş liman"dan biridir, XI.-XV. yy.'dan kalma kilise, XIII.-XIV. yy.'dan kalma şato. Sayfiye merkezi.

HYVİNKÄÄ, Finlandiya'da (Uusimaa ili) kent, Helsinki'nin K.'inde; 34 500 nüf. Demiryolu kavşağı ve sanayi (tekstil [yün], makine, ayakkabı) merkezi. —Yakınında, kış sporları.

HYWEL DDA ("İyi") [öl. 950], Wales kralı (942-950). Deheubarth prensi, Rhodri Mawr'un torunu. Wales'in büyük bir bölümünü buyruğu altına aldı. Cambria (Wales) göreneklerini derleyerek, değerli kalıcı bir yasa derlemesi bıraktı.

Hz, SI'de frekans birimi olan *hertz*'in simgesi.

KAYNAKÇA

Habibi. M.F. Köprülü, *Habibi hayatı ve eseri* (Darülfünun Edebiyat fakültesi mecmuası, c. VIII, İstanbul, 1932).

hac. B. Şehsuvaroğlu, *Hac yolu* (İstanbul, 1948). — Ö. N. Bilmen, *Büyük İslam ilmahali* (İstanbul, 1957). — H. B. Bilgin, *Hac kılavuzu* (İstanbul, 1964). — S. Yeprem, *Hac ve kurban, hükümler ve delilleri* (İstanbul, 1968). — E. Esin, *Lebbeyk, hac hatıraları* (İstanbul 1968). — L. Doğan, *Yeni hac kılavuzu* (İstanbul, 1970). — H. Ülkü, *Hac ve kurban* (İstanbul, 1970). — A. F. Yavuz, *İslam fıkhı ve hukuku* (İstanbul, 1970).

Hacı Bayram Veli. M. A. Okhan, *Hacı Bayram hakkında davamız ve cevabımız* (Ankara, 1943); *Hacı Bayram Veli münakaşaları münasebetiyle* (Ankara, 1960). — A. Gölpınarlı, *Hacı Bayram Veli* (İstanbul, 1964); *100 soruda tasavvuf* (İstanbul, 1969); *100 soruda Türkiye'de mezhepler ve tarikatlar* (İstanbul, 1969); *Tarih boyunca islam mezhepleri ve şiilik* (İstanbul, 1987 [2. basım]). — Z. Karadeniz, *Hasatlar ve sanatlar velisi Hacı Bayram Veli* (İstanbul, 1966).

Hacı Bektaş menakıpnamesi. E. Gross, *Des Vilâjet-nâme des Hağği Bektash* (Leipzig, 1927). — S. Aytekin, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli* (Ankara, 1956, 2 c). — A. Gölpınarlı, *Manâkıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli* (İstanbul, 1958). — B. Noyan, *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi* (Aydın, 1986).

Hacı Bektaş Veli. F. Köprülü, *Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar,* (İstanbul, 1966 [2. basım]). — A. Gölpınarlı, *Yunus Emre, hayatı* (İstanbul, 1936); *Vilayetname-i Hacı Bektaş-ı Veli* (İstanbul, 1958); *Alevi bektaşi nefesleri* (İstanbul, 1963); *100 soruda tasavvuf* (İstanbul, 1969); *Tarih boyunca islam mezhepleri ve şiilik* (İstanbul, 1987 [2. basım]). — M. Kara, *Tasavvuf ve tarikatlar tarihi* (İstanbul, 1985).

Hacıbektaş höyüğü. K. Balkan, O. Sümer, *1967 yılı Hacıbektaş (Sulucakarahöyük) kazısı ön raporu* (Türk arkeoloji dergisi, s. XVI/2, Ankara, 1967); *1968 yılı Hacıbektaş kazısı (Sulucakarahöyük) ön raporu* (Türk arkeoloji dergisi, s. XVIII/1, Ankara, 1969).

Hacılar. J. Mellaart, *Excavations at Hacılar* (Hacılar kazıları) [2 cilt, 1970].

haçlı seferleri. R. Eser, *Türkler'e karşı haçlı seferleri* (İstanbul, 1947). — R. G. Arkın, *Haçlı seferleri* (İstanbul, 1956). — F. Carim, *Tarihin türke yüklediği çetin görev, haçlı seferleri* (İstanbul, 1965). - S. Runciman, *Haçlı seferleri,* çev. F. Işıltan (Ankara, 1986-1987 [2 cilt]).

Haçova meydan savaşı. Genel kurmay askeri tarih ve stratejik etüt başkanlığı yayınları, *Türk silahlı kuvvetleri tarihi, osmanlı devri osmanlı-Avusturya harbi 1593-1606* (Ankara, 1985 [3 cilt, 3. kısım eki]).

hadis. M. T. Okiç, *Bazı hadis meseleleri üzerinde tetkikler* (Ankara, 1959). — H. Karaman, *Hadis usulü* (İstanbul, 1965); *Hadise dair ilimler ve hadis usulü* (İstanbul, 1969). — Muhammed Hamidullah, *Muhtasar hadis tarihi,* çev. K. Kuşçu (İstanbul, 1967). — T. Koçyiğit, *Hadis usulü* (Ankara, 1967).

Hakkâri. S. Şimşek, *Hakkâri dedikleri* (İstanbul, 1960). — M. Erdost, *Şemdinli röportajı* (Yön dergisi, sayı: 173-179, İstanbul, 1966). — S. Tuncer, *Hakkâri vilayetinin beşeri ve iktisadi etüdü* (İstanbul, 1968). — O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye* (İstanbul, 1971); *Doğu Anadolu türk devletleri tarihi* (İstanbul, 1980). — U. Barlas, *Hakkâri ili evlenme töre ve törenleri* (Karabük, 1975). — A. Şafak, *Hakkâri ve civarında halkın dini ve ahlakı yaşayışının hayatta tezahürü üzerinde bir araştırma* (Atatürk Üniversitesi islami ilimler fakültesi dergisi, sayı 2, Ankara, 1977). — T. Arısoy, *Hakkâri ve çevresinde topraktan faydalanma* (İstanbul, 1980). — N. Sevgen, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da türk beylikleri* (Ankara, 1982).

Haldi. B. B. Pietrovskii, *Urartu dini* (Dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, 1965). — O. A. Taşyürek, *Darstellungen des urartäischen Gottes Haldi* (Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, 1978).

Halet Efendi. E. Z. Karal, *Halet Efendi'nin Paris büyükelçiliği, 1802 -1806* (İstanbul, 1940). — Abdurrahman Şeref Efendi, *Tarih musahabeleri* (Ankara, 1985).

halife. J. Wellhausen, *İslamın en eski tarihine giriş,* çev. F. Işıltan (İstanbul, 1960); *Arap devleti ve sükûtu,* çev. F. Işıltan (Ankara, 1963). — C. Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi,* çev. N. Çağatay (Ankara, 1964). — B. Üçok, *İslam tarihinde Emeviler-Abbasiler* (Ankara, 1968). — C. E. Bosworth, *İslam devletleri tarihi,* E. Merçil - M. İpşirli (İstanbul, 1980).

Halil Bursalı. F. A. Tansel, *XVII. asır sazşairleri hakkında notlar* (Türk kültürü, sayı 65, Ankara, 1968). — H. Eren, *Bursalı Âşık Halil* (Türkoloji dergisi, cilt IV, sayı 1, Ankara 1974).

Halili. Ali Emiri, *Tezkire-i şu'ra-yı Âmîd* (İstanbul, 1327 [1909]). — G. Kut, *Fürkat-nâme* (Türk dili araştırma yıllığı - Belleten 1977, Ankara, 1978).

Halilname (Dâsitan-ı İbrahim Nebi). G. Kut, *Abdülvasi Çelebi'nin eseri ve nüshaları* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1969, Ankara, 1969).

Halim Giray. Bursalı Mehmet Tahir, *Kırım müellifleri* (İstanbul, 1333 [1919]).

Halit bin Velit. Hılmizade İbrahim Rıfat, *Halid bin Velid* (İstanbul, 1910). — J. Wellhausen, *İslamın en eski tarihine giriş,* çev. F. Işıltan (İstanbul, 1960). — A. Akçiçek, *Allah' ın kılıcı Halid bin Velid* (Ankara, 1961). — C. Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi,* çev. N. Çağatay (Ankara, 1964). — A. C. Akıncı, *Halid bin Velid* (İstanbul, 1967).

Halk şûralar fırkası. M. Tunçay, *Türkiye'de sol akımlar I: 1908 -1925* (Ankara, 1978 [3. basım]).

Hamdullah Hamdi Akşemsettinoğlu. *İstanbul kütüphaneleri hamseler kataloğu I* (İstanbul, 1947). — A. Çelebioğlu, *Kıyafet ilmi ve Akşemsettinzade Hamdullah Hamdi ile Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın kıyafetnameleri* (Erzurum Üniversitesi edebiyat fakültesi araştırma dergisi, sayı II, fasikül 2, Ankara, 1979). — H. Mazıoğlu *Türk edebiyatında*

mevlid yazan şairler (Türkoloji dergisi, c. VI, sayı I, Ankara, 1974).

Hamitoğulları. Mehmet Arif, *Anadolu tarihinden Hamidoğulları* (Tarihi osmani encümeni mecmuası, c. 3, sayı 15, İstanbul 1330 [1912]). — Ali, *Teke emareti* (Türk tarih encümeni mecmuası, c.14, sayı 2, İstanbul 1924). — İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri* (Ankara, 1984 [3. baskı]).

hamzaname. F. Köprülü, *Türk edebiyatında hamzanameler* (Türkiyat mecmuası, c. I, İstanbul, 1925).

Hançerli Hanım. Ş. Elçin, *Kitabi, mensur, realist, İstanbul halk hikâyeleri* (Hacettepe sosyal ve beşeri bilimler dergisi, c. I, sayı 1, Ankara, 1969).

Hanname. O. Ş. Gökyay, *Hanname* (Necati Lugal armağanı, Ankara, 1968).

Hapalla. F. Kınal, *Arzava memleketlerinin mevkii ve tarihi* (Ankara, 1953). — M. Özsait, *İlkçağ tarihinde Pisidia* (İstanbul, 1980). — B. Umar, *Türkiye halkının ilkçağ tarihi* (İzmir, 1982).

Harabat. M. K. Bilgegil, *Harabat karşısında Namık Kemal* (İstanbul, 1972).

Hareket ordusu. A. B. Kuran, *Osmanlı İmparatorluğu'nda inkılâp hareketleri ve milli mücadele* (İstanbul, 1956). — E. Güresin, *31 Mart isyanı* (İstanbul, 1969). — S. Akşin, *31 Mart olayı* (İstanbul, 1970). — Feroz Ahmad, *1908-1914 İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1971). —Ali Cevat, *İkinci meşrutiyet'in ilanı ve 31 Mart hadisesi*, yayıma hazırlayan: F. R. Unat (Ankara, 1985 [2. basım]).

haremeyn. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilatı* (Ankara, 1984 [2. baskı]).

Haremi hümayun. R. E. Koçu, *Topkapı sarayı* (İstanbul, ?). —İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı devletinin saray teşkilatı* (Ankara, 1984 [2. baskı]).

Harizmşahlar. İ. Kafesoğlu, *Harezmşahlar devleti tarihi* (Ankara, 1984 [2. baskı]).

Harname. T. Olgun, *Germiyanlı Şeyhi ve Harnamesi* (Giresun, 1949). — F. K. Timurtaş, *Harname* (Türk dili ve edebiyatı dergisi, c. III, İstanbul, 1949); *Şeyhi'nin Harnamesi üzerinde dil araştırmaları* (Türk kültürü araştırmaları no 2, Ankara, 1964).

Harran. S. Lloyd, W. Brice, *Harran* (Anatolian Studies, c.I, 1951). — O. C. Rice, *Medieval Harran* (Anatolian Studies, c.II, 1952). — N. Yardımcı, *Harran 1983* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *1984 Harran kazı ve onarım çalışmaları* (VII. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1986).

Harunurreşit. Ebuzziya Tevfik, *Harun Reşid* (İstanbul, 1882). — Kemalettin Şükrü, *Harun-ür-Reşid* (İstanbul 1932). —İ. H. Konyalı, *Harun-ür-Reşid* (İstanbul, 1941). — J. Wellhausen, *Arap devleti ve sükûtu*, çev. F. Işıltan (Ankara, 1963). —C. Brockelmann, *İslam milletleri ve devletleri tarihi*, çev. N. Çağatay (Ankara, 1964). —B. Üçok, *İslâm tarihinde Emeviler-Abbasiler* (Ankara, 1968).

Hasan. Türk halk şairi. N. Soysal, *Âşık Hasan* (Kayseri, 1946). —A. Satoğlu, *Kayseri şairleri* (Ankara, 1970).

Hassan. M. Canpolat, *Hassan'ın şiirleri* (Ömer Asım Aksoy armağanı, Ankara, 1978).

Hassek höyük. M. R. Behm-Blancke, *Hassek höyük* (İstanbuler Mitteilungen, S. XXXI, 1981); *Hassek Höyük 1980 kazı dönemi* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *Die Ausgrabungen auf dem Hassek höyük im Jahre 1982* (V. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1984); *Hassek höyük 1983* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985); *Die Ausgrabungen auf dem Hassek höyük im Jahre 1984* (VII. Kazı sonuçları toplantısı).

Haşimiler. J. Wellhausen, *İslamın en eski tarihine giriş*, çev. F. Işıltan (Ankara, 1960); *Arap devleti ve sükûtu*, çev. F. Işıltan (Ankara, 1963). —H. G. Yurdaydın, *İslam tarihi dersleri* (Ankara, 1971). —N. Çağatay, *İslam öncesi arap tarihi ve cahiliye çağı* (Ankara, 1982).

Hatay sorunu ve antlaşması. A. Melek, *Hatay nasıl kurtuldu ?* (Ankara, 1966). —A. N. Konuralp, *Hatay kurtuluş ve kurtarış mücadelesi tarihi* (İskenderun, 1970). —T. Sökmen, *Hatay'ın kurtuluşu için harcanan çabalar* (Ankara, 1978).

Hayaz höyük. J. J. Rodenberg, *Hayaz höyük kazısının ilk sonuçları* (III. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1981); *1983 yılı Hayaz höyük ve civarı (Kumartepe) kazıları* (VI. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1985).

Hayreti (Mehmet). A.S. Levend, *Türk edebiyatında şehr-engizler ve şehr-engizlerde İstanbul* (İstanbul, 1958). — M. Çavuşoğlu, *Hayreti'nin Belgrad şehrengizi* (Güney-doğu Avrupa araştırmaları dergisi, sayı 2-3, İstanbul, 1974); *Hayreti'nin Yenice şehrengizi* (Güneydoğu Avrupa araştırmaları dergisi, sayı 4-5, İstanbul, 1975-1976).

Hayyam Ömer. Hüseyin Daniş, *Rubaiyat-ı Ömer Hayyam* (İstanbul 1927). —A. Gölpınarlı, *Ömer Hayyam* (İstanbul 1953). —Y. K. Beyatlı, *Rubailer ve Hayyam rubailerini türkçe söyleyiş* (İstanbul, 1963). — S. Eyuboğlu, *Bütün dörtlükler* (İstanbul, 1968).

Hazarlar. R. S. Karaşemsi, *Hazar Türkleri* (İstanbul, 1934). —Ş. Baştav, *Sabir Türkleri* (Belleten, sayı 5. Ankara, 1941). —J. Biutzkus, *Eski Kiev'in türk-hazar menşei* (Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi dergisi, sayı: 4, Ankara, 1946).

Hazine. Z. Karamursal, *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler* (İstanbul, 1940). —Z. Kayla, *Türkiye'de Hazine-Merkez bankası ilişkileri* (Ankara, 1970)

Hefthan. T. Karacan, *Heft-Hân mesnevisi* (Ankara, 1974).

Hendek savaşı. R. Korok, *Hazreti Muhammet ve muharebeleri* (İstanbul, 1941). —M. A. Ulusoy, *Büyük peygamberimiz Hazreti Muhammet'in gazveleri* (İstanbul, 1948). —Muhammet Hamidullah, *Hazreti Peygamber'in savaşları*, çev. S. Tuğ (İstanbul, 1962).

Hızır Bey Çelebi. R. Ziyaoğlu, *İstanbul kadıları - şehreminleri -belediye reisleri ve partiler tarihi* (İstanbul, 1971); *İstanbul'un ilk belediye başkanı Hızır Bey* (İstanbul, 1976).

hicret. İbni Hişam, *Hazreti Muhammet'in hayatı (Es-siret'ün nebeviyye)*, çev. N. Çağatay— İ. Hasan (Ankara, 1971). —Muhammet Hamidullah, *İslam peygamberi*, çev. N. Çağatay (İstanbul, 1980; 2 cilt). —M. A. Köksal, *İslam tarihi -Mekke devri-* (İstanbul, 1985).

Hierapolis. G. Bean, *Turkey Beyond the Meander* (Londra, 1971). — E.Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (Ankara, 1983). —P. Verzone, *1981'de Hierapolis'te yapılan restorasyon ve kazılar* (IV. Kazı sonuçları toplantısı, Ankara, 1983). —D. B. Ferrero, *Les Travaux de Fouilles et de Restauration à Hierapolis*.(VII. Kazı sonuçları toplantısı).

Hikâyet-i ibda-ı yeniçeriyan ba bereket-i pir-i bektaşiyan şeyh Hacı Bektaş Veli-i müsliman. N. Akı, *Hikâyat-ı ibda-i yeniçeriyan ba bereket-i pîr-i bektaşiyan şeyh Hacı Bektaş Veli-i müsliman* (Erzurum, 1969). —M. And, *Şair evlenmesi'nden önceki ilk türkçe oyunlar* (İstanbul, 1983).

Hitabi. V. L. Salcı, *Hitabi* (Halk bilgisi haberleri bülteni, sayı 50, İstanbul, 1935).

Hititler. E. Pottier, *l'Art hittite* (Geuthner, 1926). —E. Cavaignac, *le Problème hittite* (Leroux, 1936); *Les Hittites* (A. Maisonneuve, 1950). — L. Delaporte, *les Hittites* (La Renaissance du livre, 1936). —E. Laroche, *Recherches sur les noms des dieux hittites* (G.- P. Maisonneuve, 1947); *Recueil d'onomastique hittite* (Klincksieck, 1951); *les Hieroglyphes hittites* (Ed. du C.N.R.S., 1960); *les Noms des Hittites* (Klincksieck, 1966). —M. Riemschneider, *le Monde des Hittites* (Corréa, 1955). —O. R. Gurney, *The Hittites* (1955); *The Hittite line of kings and chronology* (Anatolian Studies presented to H. G. Güterbock, İstanbul, 1974); *Some aspects of Hittite Religion* (Oxford, 1977). — J. Garstang, O.R. Gurney, *The Geography of the Hittite Empire* (Londra, 1959). —E. Benveniste, *Hittite et İndo-Européen* (A. Maisonneuve, 1963). —P. Garelli, *le Proche-Orient asiatique, des origines aux invasions des peuples de la mer* (P. U. F., 1969). —K. Bittel, *les Hittites* (Gallimard, 1976). —E. Akurgal, *Die Kunst der Hethiter* (Münih, 1976). —M. Darga, *Eski Anadolu'da kadın* (İstanbul, 1976). —A. M. Dinçol, *Hitit devletinin kuruluşuna ait ilk yazılı belgeler* (Arkeoloji ve sanat, s.10, 1980). —C. W. Ceram, *Tanrıların vatanı Anadolu* (İstanbul, 1984).

Hoca Neşet Süleyman. *Hoca Neşet Efendi hazretlerinin menakıbıyla beraber tercüme-i halidir* (İstanbul, 1294 [1877]).

Hoca Sadettin Efendi, A. R. Altınay, *Hoca Sadeddin* (İstanbul, 1933).

Hocaoğlu. M. H. Bayrı, *Halk şairleri hakkında küçük notlar* (İstanbul, 1937).

Horoztepe. T. Özgüç, M. Akok, *Horoztepe eserleri* (Türk tarih kurumu belleteni, c. 21, 1957); *Horoztepe eski tunç devri mezarlığı ve iskân yeri* (Ankara, 1958); *Kültepe ve Horoztepe kazıları* (Türk arkeoloji dergisi, VIII/1, 1958).

hoyrat. P. Sungur. *Diyarbakır halkiyatından mani-hoyrat ve atasözleri* (Diyarbakır, 1935). —A. Terzibaşı, *Kerkük hoyratları ve manileri* (İstanbul, 1975). —M. Özbek, *Türk halk edebiyatı ve müziğinde hoyrat* (I. Uluslararası türk folklor kongresi bildirileri, c. III, Ankara, 1977).

Humbaracı Ahmet Paşa, M. Arif, *Humbaracıbaşı Ahmet Paşa* (Tarihi osmani encümeni mecmuası, c. 3, sayı 18-19-20, İstanbul 1331 [1913]). —Ahmet Nefik, *Tecâvîr-i ricâl* (İstanbul 1331 [1913]).

Hunlar. Z. V. Togan, *Türk ve tatar tarihi* (Kazan, 1912); *Umumi türk tarihine giriş* (İstanbul, 1970). —H. N. Orkun, *Hunlar* (İstanbul, 1938). —G. Muravcsik, *Hunlar meselesinin bugünkü hali* (İstanbul Üniversitesi tarih dergisi, sayı 3-4, İstanbul, 1952). —G. Nemeth, *Attila ve Hunlar*, çev. Ş. Baştav (İstanbul, 1961).

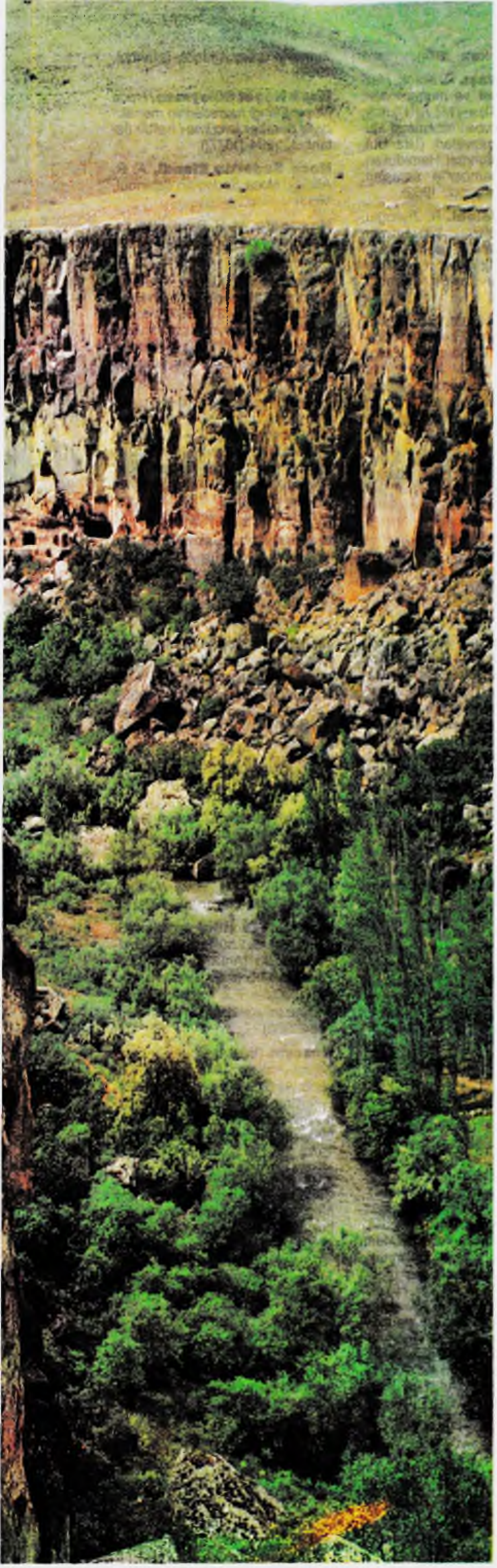
Hürrem Sultan. Ahmet Refik, *Kadınlar saltanatı* (c.I, İstanbul 1332 [1914]); *Hürrem Sultan'ın son seneleri* (Yeni mecmua, sayı 32, İstanbul, 1918). — M. Fevzi (Akalın), *Hürrem Sultan* (İstanbul, 1921).

Hürriyet ve İtilaf fırkası. S. Akşin, *İstanbul hükümetleri ve milli mücadele* (Ankara, 1976); *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki* (İstanbul, 1980). — T. Z. Tunaya, *Türkiye' de siyasal partiler* (c.I-II, İstanbul, 1984-1986).

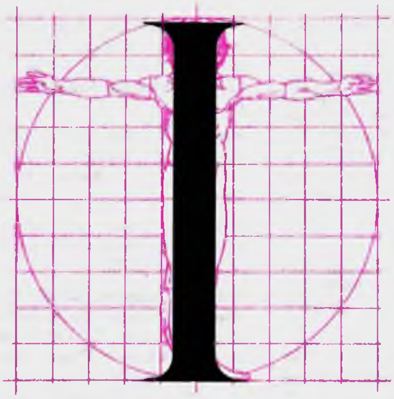
Hüseyin (Baykara). Babür Şah, *Vekayi* (Ankara, 1946). —A. S. Levend, *Ali Şir Nevai* (Ankara, 1965). —R. Grousset, *Bozkır imparatorluğu* (İstanbul, 1980). —Z. V. Togan, *Umumi türk tarihine giriş* (İstanbul, 1970).

Hüseyin Hilmi (İştirakçi). M. S. Çapanoğlu, *Türkiye'de sosyalizm hareketleri ve Sosyalist Hilmi* (İstanbul, 1964). —F. Tevetoğlu, *Türkiye' de sosyalist ve komünist hareketler 1910-1960* (Ankara, 1967). —M. Tunçay, *Türkiye'de sol akımlar 1908-1925* (Ankara, 1978 [3. basım]).

Hüseyin Paşa (Mezomorto). A. S. İlter, *Şimâlî Afrika'da Türkler* (İstanbul, 1937). —F. Kurdoğlu, *Türkler'in deniz muharebeleri* (İstanbul, 1940).

Ihlara vadisi'nden bir görünüm

I a. **1.** Türk abecesinin on birinci harfi. **—2.** Dar, düz, art ünlü.
—ANSİKL. Latin abecesinde yoktur. 1928'de kabul edilen türk abecesinde dar, düz, ön ünlü (i) ile dar, düz, art (ı) ünlüyü birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.
• *Sesbilgisi*. Art (kalın), dar ve düz ünlü olan *ı*, incelik ve kalınlık yönünden, dar, düz ve ön (ince) bir ünlü olan *i*'ye karşıttır. Bu harfle gösterilen ünlü, türkçede sözcük başında *(ışık, ılık)*, içseste *(kırık, çıkık)* ve sonseste *(yazı, aldı)* bulunur. Türkçeye batı dillerinden geçen ve başında ünsüz çifti bulunan kimi sözcüklerde *ı-* (*ıskala* [fr. scala], *ıspatula* [fr. spatüle]) ya da *i-* (*istasyon* [fr. station], *istatistik* [fr. statistique]) vb. öntüremesi görülürken kimilerinde de bu iki ünsüz arasına ses uyumuna bağlı olarak kimi zaman yazıda gösterilen (*pırlanta* [fr. brillante], *pirzola* [fr. brisiola]), kimi zaman da gösterilmeyen (*spor* [söyleyişte sıpor], *kral* [söyleyişte kıral] *-ı-* ve *-i-* sesi girer. Arapçadan alınan ve sözcük sonunda türkçeye yabancı ünsüz çifti bulunan sözcüklerde de yine ses uyumuna bağlı olarak ünsüzlerin arasına *ı* ya da *i* sesi gelir (*sabır* [sabr], *vakıf* [vakf], *feyiz* [feyz], *ilim* [ilm] gibi).
Türkçeye yabancı dillerden geçen *l* ve *r* ünsüzleriyle başlayan kimi sözcüklerin başında Anadolu ağızlarında bir *ı* ve *i* öntüremesi görülür: *ramazan* (ıramazan), *raf* (ıraf), *limon* (ilimon) *lamba* (ilamba), vb.
• *Tarihsel sesbilgisi*. Eski türkçede *ı* sesi bulunduran bazı sözcüklerde *ı > i* gelişmesi görülür: *bıŋ > biŋ > bin*, *bıçın > biçin* 'maymun', *ışlar > işler* 'kadın', *ısıġ > ıssı > issi* 'sıcak', *tıŋla- > diŋle- > dinle-*, *bıç- > biç-*, *ınan > inan-*, *tıl > til > dil*. Sözcük başında *ı-* sesi bulunduran kimi sözcüklerde de *y-* öntüremesi görülür: *ılan > yılan*, *ır > yır*, *ırak > yırak*. Sözcük başında tek başına hece durumunda olan kimi *ı-* seslerinin de düştüğü görülür: *ısıtma > sıtma*, *uş ol > ışol > şol* 'o', *uş imdi > ışimdi > şimdi*, *ısıcak > sıcak*, *ılaçın*, *> laçin* 'şahin'.
Eski türkçedeki *a* ve *ı* ünlüsünden sonra gelen *u* sesi, Türkiye türkçesinde küçük ünlü uyumuna uydurularak *ı*'ya çevrilir: *kapuġ > kapu > kapı*, *artuk > artık*, *yazuk > yazık*, *altun > altın*, *açuk > açık*, *kaygu > kaygı*. Şu sözlerde ise *b*, *m* ve *v* dudak seslerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi nedeniyle bu gelişme görülmez: *kabuk*, *çamur*, *kambur*, *kavur-*, *savur-*, *samur*, *kamu*, *yağmur*.
Eski türkçede *a* sesiyle bulunan *taş* sözcüğünde *a > ı* gelişmesi olmuş ve sözcük *dış* biçimini almıştır. Buna karşılık aynı kökten gelen *taşra* sözcüğünde eski biçim korunmuştur. Öte yandan *taş*'ın bir türevi olan *taşık-* sözcüğünün *taşık- > tışık- > çık-* biçiminde geliştiği görülür.
Türkçenin bütün tarihsel dönemlerinde ve lehçelerinde, ikinci hecede *ı* sesi bulunduran kimi sözcükler, ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında vurgusuz orta hecede bulunan *ı* sesi düşer: *ağız + a > ağıza > ağza*, *beyin + i > beyni*, *alın + ım > alnım*. Eski türkçede orta hecede *ı* sesi bulunduran kimi sözcüklerde de Türkiye türkçesine geçerken orta hece düşmesi oluşmuştur: *tanġlaġ > tarıla > tarla*, *tabışġan > tavışan > tavşan*, *yapırġak > yapırak > yaprak*.
Tarançı, yeni uygurca, özbekçe gibi doğu türk lehçelerinde *ı* sesi *i*'ye çevrilir: *ḳız > ḳiz*, *ḳış > ḳiş*, *tıḳ- > tiḳ-*, *aldı > aldi*. Çuvaşça ve yakutçada ise *e* ile *ı* arası bir sese çevrilir.

I Arit. Değeri 1 olan romen rakamı. (V ya da X'in solunda yer aldığında sözkonusu işaretlerin değerinden çıkarılır [IV = 4, IX = 9]; sağında yer aldığında eklenir [VI = 6, XI = 11].)

-I [-İ, -U, -Ü]. Yapım eki. **1.** Fiilerden soyut ve somut anlamlı adlar türetir: *açı* (aç-ı), *anı* (an-ı), *çeviri* (çevir-i), *doğu* (doğ-u), *ölü* (öl-ü), vb. **—2.** Fiil köklerine gelerek kökteki anlama yineleme kavramı katan fiiler yapar: *çitimek* (çit-i-mek, çitmek işini yinelemek), *kazımak* (kaz-ı-mak, kazmak işini yinelemek), *tozumak* (toz-u-mak, tozmak işini yinelemek), *sürümek* (sür-ü-mek, sürmek işini yinelemek), vb.

IBIHÇA a. Kuzey-batı kafkas dili. 1930 yılında G. Dumézil'in kuzey-batı kafkas bölgesinde belirlediği beş köyde konuşulan bu dilin, günümüzde doğal konuşucusu hemen hemen kalmamıştır.

IBIT → IBT.

IBKA → İBKA.

IBLIK ya da **IMLIK** a. Halk. **1.** Daha çok yağlanması için iğdiş edilmiş horoz, kapon. **—2.** *Iblık* ya da *ımlık etmek*, yağlanması için horozu iğdiş etmek.

IBT ya da **IBIT** a. (ar. *ıbṭ*). Esk. anat. Omuzun alt ve iç tarafı, koltukaltı.
—Esk. biyol. Yaprak ya da dalın bitki gövdesiyle oluşturduğu bitişme açısı.

IBTİ, IBTİYE sıf. (ar. *ıbṭ* ve *-ī*'den *ıbṭī*, dişl. *ıbṭiyye*). Esk. anat. Koltukaltına ait, koltukla ilgili: *Hufre-i ıbtiye* (koltukaltı çukurluğu).
◆ **ıbtî** a. Ağaç yapraklarıyla, dalların bittiği yerden çıkan çiçek.

IBTİYE → IBTİ

-ICI [-İCİ, -UCU, -ÜCÜ]. Yapım eki. Fiil köklerinden ad soylu sözcükler türetir. Bu ekle oluşan kimi adlar meslek ya da özellik belirtir: *alıcı* (al -ıcı, alma işini yapan kimse ya da aygıt), *gezici* (gez-ici, gezerek iş gören kimse), *okuyucu* (oku-y-ucu, okuyan), *sürücü* (sür-ücü, araba vb. araçları süren), *üzücü* (üz-ücü, üzüntü veren) vb.

ICIĞI CICIĞI ya da **İCİĞİ CİCİĞİ** a.*Tkz.* **1.** Bir şeyin tüm ayrıntıları, içi dışı, hepsi. **—2.** *(Bir şeyin) ıcığını cıcığını bilmek,* bir şeyi en ince noktalarına değin tanımak, öğrenmek. ‖ *(Bir şeyin) ıcığını cıcığını çıkarmak,* bir şeyi bütün yönleriyle, en ince noktasına kadar elden geçirmek, didik didik etmek; bir konuyu en küçük ayrıntılarıyla ele alıp incelemek, eleştirmek. ‖ *Icığı cıcığını sormak,* bir kimsenin soyunu sopunu, gelmişi geçmişini, huyunu suyunu öğrenmek için gerekli araştırmayı yapmak.

-IÇ [-İÇ, -UÇ, ÜÇ]. Yapım eki. Fiilden ad türetmede kullanılır: *çekiç* (çek-iç), *gömüç* (göm-üç), *umuç* (um -uç) vb.

IÇKI a. Marangl. Kavisli işlerin ve köşelerin kabasını almada kullanılan çift saplı ve içbükey ağızlı bıçak. (Eşanl. SIYIRGI.)

IDÂA → IZÂA.

IDHÂK a. (ar. *ıḍḥāk*). *Esk.* Güldürme, güldürülme.

IDLÂL ya da **IZLÂL** a. (ar. *iḍlāl, iżlāl*). *Esk.* **1.** Doğru yoldan ayırma, yolunu şaşırtma, azdırma. **—2.** *Izlal etmek,* doğru yoldan çıkarmak, şaşırtmak.

IDLÂLİYAT ya da **IZLÂLİYAT** çoğl. a. (ar. *ıḍlāl, iżlāl*'dan çoğl. *ıḍlāliyyāt, iżlāliyyāt*). *Esk.* İnsanı doğru yoldan çıkaracak nedenler ve düşünceler.

IĞDIR (76), Doğu Anadolu bölgesinin kuzey-doğu kesiminde, Ermenistan ve Azerbaycan (Nahçivan) ile komşu il; 142 601 nüf. (1990); 3 539 km^2; merkez ilçe dışında 3 ilçe, 158 köy. Merkezi *Iğdır*, 35 858 nüf. (1990).

İlin güney kesimini, kuzey yamaçları zengin bir çayır örtüsüyle kaplı olan Aras dağlarının kolları engebelendirir. Batı-doğu doğrultusunda uzanan bu sıraların en önemlileri Durak dağı ve Zor dağı'dır (Akpınar doruğu, 3 196 m). Ağrı dağının kuzey-batı yamaçları ve 5 137 m yüksekliğindeki doruğu da il sınırları içinde kalır. İlin en önemli su kaynağı Aras ırmağıdır. Bingöl dağlarının kuzey yamaçlarından kaynaklanan ve doğuya doğru akan Aras ırmağı, kuzeyden gelen Arpaçay'ı aldıktan sonra Iğdır ovasına girer, Ermenistan ve Nahçivan ile sınırı oluşturur.

İlin kuzey kesiminde yer alan Iğdır ovası (eski adı Sürmeli çukuru), Bölgenin K.-D. kesiminde, Erzurum-Kars platosuna gömülmüş bir ovadır. Ortalama yüksekliği 850 m'dir. Doğu uzantısı olan Dil ovasıyla birlikte toplam 770 km^2'lik bir alanı kaplar. Aynı doğal özelliklerle Ağrı dağının kuzey eteklerinden, Türkiye sınırları ötesinde Ermenistan'daki Alagöz dağı eteklerine kadar yayılır. Ovanın sularını ortasından geçen Aras ve kolları toplar. Iğdır ovası, kışların çok soğuk ve sert geçtiği Doğu Anadolu bölgesi içinde, yumuşak kışlar ve sıcak yazlarla belirlenen bir mikroklima oluşturur. Ayrıca alüvyonlarla kaplı yüzeyi ve elverişli sulama olanaklarıyla, Türkiye ölçeğinde ekonomik tarım potansiyeli olan bir yöre görünümündedir. Meyveciliğin yanı sıra sürdürülen şekerpancarı ve pamuk üretimi, tarımda çeşitlenmeyi sağlamıştır. Bu ekonomik potansiyeli değerlendirmek amacıyla Dil ovası kesiminde Kâzımkarabekir* tarım işletmesi kurulmuştur.

Iğdır ovası

Iğdır ovasında tahıllardan yaz meyvelerine kadar çok çeşitli ürünler yetiştirilir. Bölge tarımının pazara dönük üretimle birlikte modernleştirilmesi, yörenin rus işgali altında kaldığı ve Tiflis'le bağlantısının sağlandığı döneme rastlar. Bu dönemde ekonomik değeri yüksek sanayi bitkilerinin ekimiyle ürün deseni çeşitlenirken, hayvan ırklarını ıslah çalışmaları da yürütüldü ve gravyer peynir üreten mandıralar kuruldu. Birinci Dünya savaşı sonrasında rus işgalinin kalkmasının ardından, pazarla bağlantısı kesilen yörenin ekonomik yaşamı bir durgunluk dönemine girdi. Iğdır tarımının yeniden canlanması, ülke pazarıyla bütünleşmeye yönelik bazı altyapı yatırımlarının gerçekleştirildiği 1950'lerde başladı. Bu yıllarda Aras ırmağından yararlanarak Iğdır ovası sulandı. Sulamayla birlikte ürünlerde büyük bir çeşitlenme sağlandı.

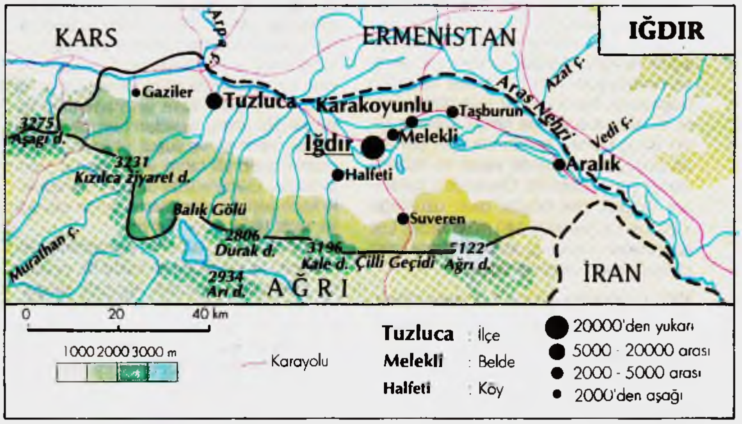
Iğdır'ın ekonomik değer ve miktar bakımından en önemli ürünü şekerpancarıdır. Bununla birlikte ildeki tarım alanlarının büyük bölümünde buğday, arpa gibi tahıllar yetiştirilir. Şekerpancarından sonra en önemli sanayi ürünü pamuktur. Patates üretimi de önem taşır. Sebzecilik ve meyvecilik gelişmiştir (kayısı, elma, armut, vd.). Ovanın kendine özgü iklim koşulları çeşitli sebzelerin yanı sıra karpuz, kavun, üzüm, erik ve şeftali üretimine de olanak verir.

Iğdır'da hayvancılık en az bitkisel üretim kadar önem taşır. Koyunculuk birinci, sığırcılık ikinci sırada gelir. Çok miktarda kıl keçisi de yetiştirilir. Pancar üretimine ve hayvancılığı geliştirme yönünde yapılan çeşitli çalışmalara bağlı olarak besiciliğin gelişmesine karşın, geleneksel yöntemler hâlâ ağır basmaktadır. Yüksek yaz sıcakları yaylacılığı kaçınılmaz kılmaktadır. Hayvancılık daha çok canlı hayvan ticaretine dönük olduğundan, elde edilen hayvansal ürün miktarı, hayvan varlığına oranla düşüktür. Daha modern alet ve yöntemlerin kullanıldığı mandıralarda, başta kaşar peyniri olmak üzere, yağ, kaymak gibi süt ürünleri elde edilir. Deri, yapağı ve kıl üretimi de önemlidir.

IĞDIR, D. Anadolu bölgesinde aynı adı taşıyan ovada yer alan kent, aynı adlı ilin merkezi; 35 858 nüf. (1990). Ankara'dan 1 253 km, Kars'tan 170 km uzaklıkta.

Iğdır'ın yerleşim tarihinin Urartular'a kadar uzandığı bilinmektedir. Sırasıyla Med, Pers, Makedonya, Seleukos, Araks, Roma, Arsaklı ve Sasani yönetiminde kalan yöre, VII. yüzyılda Arapların eline geçti. Birçok kez Bizanslılar ile Araplar arasında el değiştirdikten sonra XI. yüzyıl ortalarında selçuklu egemenliğine girdi. 1239'da moğol istilasına uğradı, 1514'te osmanlı topraklarına katıldı. 1737'den 1746'ya değin iran, 1878-1918 arasında da 40 yıl rus yönetiminde yaşadı. 1924'te kentte bir belediye kuruldu. Daha sonra Kars iline bağlı bir ilçe olan Iğdır, 3 haziran 1992 tarih ve 21247 sayılı yasayla il statüsüne kavuştu.

Eskiden kervan yolları üzerinde önemli bir durak olan Iğdır, günümüzde zengin bir tarımsal alanın merkezidir. Kentte TMO'ya ait silolar ve SEK'e bağlı Kars Sek Mama İşletmesinin bir süt toplama merkezi vardır. Başlıca sanayi kuruluşları dokuma sanayi kolunda çalışan küçük ölçekli işyerleridir. Tarım ürünlerini işleyen kuruluşların yanı sıra tarım araçlarının onarım ve bakımıyla küçük ölçekli imalatla uğraşan atölyelerde bulunur. Kentte bir devlet hastanesi vardır.

Iğdır il haritası.

Büyük Larousse

Sümbüllü kilisesi'nin ön cephesi

— Arkeol. ve Mim. Iğdır'ın merkez ilçe merkez bucağına bağlı Melekli köyünde, ölülerin yakılarak küllerinin kaplar içinde gömüldüğü bir Urartu mezarlığı ortaya çıkarıldı (1913). Mezarlıkta ayrıca süs eşyaları, silahlar ve mühürler bulundu. Kentte ayrıca, Anadolu Selçukluları döneminden bir kervansaray kalıntısı vardır. XIII. yy. sonlarına tarihlenen yapı, avlusuz, uzunlamasına üç sahınlı bir holle, bunun önündeki üç bölümlü sahanlıktan oluşur. Orta sahın daha geniş ve yüksek tutulmuştur. Sivri kemerli taçkapısı geometrik geçmeler ve yıldızlarla, alınlığı rumiler ve kıvrık dallar arasında yıldız ve baklava motifleriyle süslüdür.

Iğdır tarım işletmesi → KÂZIMKARABEKİR TARIM İŞLETMESİ.

IĞIL a. *Halk.* Belli belirsiz akan su.

IĞIL IĞIL be. Ağır ağır, yavaş yavaş: *Iğıl ığıl akan dereler. Yılan ığıl ığıl süzülerek uzaklaştı.*

IĞRIP ya da **IRIP** a. (yun. *gripos*'tan). **1.** Tatlısularda ya da deniz suyunda, düz dipli kumsallarda kullanılan sık gözlü balık ağı. **—2.** Tuzak, hile. **—3.** *Iğrıp çekmek,* balık yakalamak için atılmış ığrıbı suyun dışına, yukarı çıkarmak. || *Iğrıp çevirmek,* yalana dolana başvurarak bir şeyden kurnazca yarar sağlamak.

—Denizc. *Iğrıp demiri,* küçük teknelerde kullanılan dört ya da beş kollu demir. || *Iğrıp kayığı,* beş çifte kürekle çekilen balıkçı teknesi.

—ANSİKL. Tatlısu ığrıbı uzun, az yüksek, alt yanında kurşun topları, üst yanında mantarlar bulunan büyük bir ağdır. Ağın arka kesiminde küçük gözlü bir torba vardır; ağın uç kısmında çarmıklar, yani her uca bağlanmış bir sopa üstünde kazayağı gibi hareket eden ve yakın iplerini birbirine yaklaştırmadan ağı çekme olanağı veren ipler bulunur.

Deniz ığrıbı, normal gözlü, çok uzun bir ağdır ve kıyıya paralel ilerleyen bir tekne yardımıyla suya atılır. Çarmıklar, havadan başlayarak, her kolda bir ekip olmak üzere iki ekip aracılığıyla çekilir. Çekme işi, her iki uç kumsal kenarında aynı zamanda buluşacak biçimde yavaş ve düzenli olarak gerçekleştirilir. Okyanusta kullanılan ığrıplar çok büyük olur: uzunluğu 1 200 m'ye, genişliği 140 m'ye kadar. Üst kesimlerine mantarlar, alt kesimlerine safra görevi yapan zincirler takılır.

IH ünl. (yansıma sözc.). **1.** Deveyi çöktürmek için çıkarılan ses. **—2.** İnleme sesi.

IHLAMAK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Hastalıktan ya da yorgunluktan inlemek. **—2.** Deveden söz ederken, çökmek.

◆ **ıhlatmak** ettirg. f. Deveyi çöktürmek, ıhtırmak.

ıhlamur

IHLAMUR a. (yun. *phlamuri*'den). **1.** Kuzey yarıkürede, ılıman bölgelerde yetişen ve çiçekleri çay gibi kullanılan ağaç. (Bil. a. *tilia:* ıhlamurgiller familyası.) **—2.** Bu ağacın kurutulmuş çiçekleri. **—3.** Bu çiçeklerle hazırlanan içecek.

—ANSİKL. Ihlamurun 30 kadar türü vardır. Ağacın boyu 20-25 metreyi, çapı 1,50 m'yi bulur. Büyümesi oldukça hızlıdır ve yüzyıllarca yaşayabilir.

Önceleri düz olan kabuğu, yaşlandıkça çatlar. Almaşık dizili, düz kenarlı ve yürek biçiminde olan yaprakları her yıl dökülür ve mevsiminde yenilenir. Erdişi, sarımtrak ve kokulu olan çiçekleri, 3'ü ya da 5'i bir arada, zarımsı uzun bir bürgü yaprağının orta damarına bağlı bir sapın ucunda toplu halde bulunur. Meyvesi yuvarlak ve kurudur. Ihlamur Akdeniz bölgesi dışında ovalık ve dağlık ormanlarda, yaygın halde bulunur. Killi ya da kalkerli, serin ve nemli toprakları sever; iyi çotuk sürer. Odunu beyaz ve hafif olup kolay işlenir (tornacılık, heykelcilik), ama yakacak olarak pek makbul sayılmaz. Formakopelerde ıhlamur çiçeğinin, Avrupa'da yaygın küçük yapraklı ıhlamur *(Tilia cordata)* ve büyük yapraklı ıhlamur *(T. platyphyllos)* türlerinden elde edileceği kayıtlıdır. Küçük yapraklı ıhlamur Türkiye'de ender bulunur. Ama büyük yapraklı ıhlamur, gümüşi ıhlamur *(T. argentea)* ve Kafkas ıhlamuru *(T. rubra)* Kuzey Anadolu dağlarında bol yetişir.

Ihlamur ağacından doğal boyamacılıkta da yararlanılır. Kabukları şap ve çam kabuklarıyla birlikte kaynatılarak ışık ve yıkamaya karşı dayanıklı açık ve koyu kahverengi boya elde edilir. Elde edilen bu has boya pamuk, yün ipliklerinin ve balıkağlarının boyanmasında kullanılır.

—Halk. hek. Ihlamurun çiçekleri ilkbaharda toplanarak gölgede kurutulur. İdrar artırıcı, terletici, yatıştırıcı, uyutucu ve göğüs yumuşatıcı etkileri nedeniyle özellikle infusyon halinde kullanılır. İnfusyona eklenen bir miktar portakal çiçeği içimi kolaylaştırır. Ihlamurun kabuğu da dekoksiyon yapılarak yatıştırıcı ve safra söktürücü olarak kullanılır.

IHLAMURGİLLER a. Ihlamur gibi ağaç ya da ağaççıkları kapsayan bitki familyası. (Yaklaşık 400 tür; başlıca cinsleri *tilia* [ıhlamur], *corchorus, grewia.*)

İHLARA, Aksaray'ın Güzelyurt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 922 nüf. (1990). Turizm.

İHLARA vadisi, Aksaray ilinde, Melendiz dağlarından doğup kuzey-batıya yönelen Melendiz suyunun orta çığırında volkanik fasiyesli neojen tortulları ve tüfleri içinde açtığı kanyon biçimli gömük vadi. Alüvyal tabanında Melendiz suyunun menderesler çizerek aktığı bu çok dik yamaçlı vadi kesimi Aksaray'ın yaklaşık 20 km G.-D.'sunda başlar ve Ihlara köyüne kadar devam eder. Vadinin K. girişi yakınlarında tüfler içinde oluşmuş koniler ve peribacaları yer alır. Ihlara vadisi, alüvyal tabanı, yeraltı suyunun yüzeye yakınlığı, sulama imkânları ve kuytu oluşu nedeniyle, vadi yamaçlarında tüfler içinde oyulmuş birçok manastır, kilise ve mağaranın da gösterdiği üzere, eskiden beri çevredeki çıplak, verimsiz ve susuz plato yüzeyine oranla cazip bir tarım ve yerleşme alanı olmuştur. Günümüzde de bağ, bahçelerle kaplı yeşil bir alan olarak çorak çevresi ile tezat teşkil eder. Turizm.

—Arkeol. Ihlara vadisinin yamaçlarındaki manastır ve kiliselerin en eskisi IX. yy.'dandır. Haç planlı, kubbeli Ağaçaltı kilisesi'nin (IX. yy.) kubbesindeki fresklerde İsa'nın doğumunun müjdelenmesi ve göğe yükselişi anlatılmaktadır. Aynı yy.'dan Pürenliseki kilisesi geniş bir giriş mekânıyla, yanındaki capelladan oluşur. Duvarları bitkisel motiflerin üzerinde, havariler, İsa'nın yaşamından sahnelerle süslüdür. Bu iki kilisenin arasındaki Kokar kilisesi de IX. yy.'dandır. Duvarları dinsel konulu fresklerle süslü yapının içinde ince bir duvarla ayrılmış iki mezar vardır. Ağaçaltı kilisesi'nin B.'sındaki Sümbüllü kilise (X.- XI. yy.'lar), kemerli nişlerle süslü ön cephesiyle dikkati çeker. İki katlı olan yapının parlak renkli fresklerinde İsa'nın yaşamından sahnelerle, azizlerin portreleri yer alır. Kubbe, İsa'nın göğe yükselişi sahnesiyle kaplıdır. Sümbüllü kilise'nin karşısındaki Yılanlı kilise (X. yy.), adını kötü ruhlu kadınların yılanlar tarafından cezalandırılışını anlatan freskten alır. Kilisenin duvarlarında ayrıca İsa'nın göğe yükselişi, son akşam yemeği, azizler, Constantinus I'in (Büyük) annesi Helena betimlenmiştir. Karagedik kilisesi X.-XI. yy.'lara tarihlenir. Ihlara vadisinin uzantısı durumundaki Belisırma köyündeyse Kırkdamaltı, Direkli ve Ala kiliseleri bulunur. Bazilika planlı Kırkdamaltı kilisesi'nin duvarlarını süsleyen fresklerin yanındaki vakıf yazısında, burasının Bizans imparatoru Andronikos II ile Anadolu selçuklu sultanı Mesut II dönemlerinde, Tamara adlı bir kadın tarafından yaptırıldığı bildirilmektedir. Aziz Gheorgios'a sunulan bu kilisenin bir freskindeki erkeğin türk giysili oluşu dikkati çeker. Direkli ve Ala kiliseleriyse yunan haçı planındadır. Direkli kilise'de Basileios II ve Konstantinos VIII'in adları bulunduğundan X. ya da XI. yy.'da yaptırıldığı sanılmaktadır. Helvadere köyü yakınındaki Kemerli kilise yunan haçı planlıdır. Ayrıca Selime köyü yakınlarında da küçük bir kilise vardır. Ihlara vadisi yakınlarındaki Eğritaş kilisesi fresklere eşlik eden metinlerin uzunluğuyla dikkati çeker.

Ihlara vadisindeki kiliselerin freskleri Bizans resim sanatının yanı sıra, Roma, Mısır, Suriye ve İran sanatlarından da etkiler taşır.

IHLATMAK → IHLAMAK.

IHMAK gçz. f. (yansıma sözc.). Develerden söz ederken, çöküp oturmak; ıhlamak.

◆ **ıhtırmak** ettirg. f. *Deveyi ıhtırmak,* çöktürmek; ıhlatmak.

◆ **ıhtırılmak** edilg. f. Deve sözkonusuysa, çöktürülmek.

IHN a. (ar. *ˤıhn*). *Esk.* Boyanmış sert kumaş: *Ihn-ı menfuş* (didilmiş kumaş).

IHŞITOĞULLARI → İHŞİDİLER.

IHTIRILMAK → IHMAK.

IHTIRMAK → IHMAK.

-IK → -K.

IKAD a. (ar. *ıkˤād*). *Esk.* **1.** Oturtma, bir nesneyi ya da kimseyi bir yere oturtma. **—2.** Yüksek bir aşamaya çıkarma, terfi ettirme.

IKAL a. (ar. *ˤıkāl*). *Esk.* **1.** Deve vb. hayvanların ayağına bağlanan bağ, köstek, bukağı. **—2.** Ayak bağı.

IKAR a. (ar. *ḳaˤr,* derinlikten'ten *ıkˤār*). *Esk.* Derinleştirme.

IKBÂZ a. (ar. *ḳabż,* tutma'dan *ıkbāż*). *Esk.* Satın alarak elde tutma.

IKD a. (ar. *ˤıkd*). *Esk.* **1.** Gerdanlık. **—2.** İnci dizilen iplik; inci dizisi. **—3.** Hurma salkımı. **—4.** *Ikd-ı şeb-efruz,* yıldızlar. || *Ikd-ı şeb ü rûz,* gece ile gündüzün birbirini takip etmesi.

—Esk. gökbil. *Ikd-ı Süreyya,* Ülker denilen ikişer ikişer karşılıklı yıldız dizisi.

IKFÂL a. (ar. *ḳufl,* kilit'ten *ıkfāl*). *Esk.* Kilitleme, kilitlenme.

IKHÂR a. (ar. *ḳahr*'dan *ıkhār*). *Esk.* Kahrolma, kahretme: *Ikhâr-ı düşman* (düşmanın kahredilmesi).

IKIL IKIL be. (yansıma sözc.). Güçlükle, boğulurcasına nefes alarak: *Yokuşu ıkıl ıkıl çıkabilmek. Ikıl ıkıl nefes almak.*

IKINDIRMAK → IKINMAK.

IKINMA a. Ikınmak eylemi.

IKINMAK gçz. f. **1.** Dışkıyı doğal yollarla organizmadan atmak, özellikle, doğum sırasında dölütün çıkmasına yardım etmek için karın kaslarını kuvvetle zorlamak: *Doğum sırasında, peklikte ıkınmak.* **—2.** Bir işi yaparken bedence zorlanmak. **—3.** *Ikına sıkına,* zorlanarak, büyük bir güç harcayarak: *Elindekileri ıkına sıkına yavaşça yere bıraktı;* çekinerek, ürkerek, sıkılıp utanarak: *Ikına sıkına benden biraz para istedi.* ‖ *Ikınıp sıkınmak,* bir düşünce ya da bir iş üretebilmek için kendini aşırı ölçüde zorlamak: *Ikına sıkına yazılmış bir yazı, doğallıktan yoksun.*

◆ **ıkındırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi ıkındırmak,* ıkınmasına yol açmak.

IKINTI a. (yansıma sözc.). Ikınmak eylemi.

IKLÂB ya da **İKLÂB** a. (ar. *ḳalb,* dönme'den *ıḳlāb*). *Esk.* Çevirme, tersine çevirme, döndürülme.

IKLÂL a. (ar. *ḳıllet,* azlık'tan *ıḳlal*). *Esk.* **1.** Azaltma, eksiltme. **—2.** Az bulma, azımsama.

IKLAMAK gçz. f. **1.** Yükü çok ağır olduğu için güçlükle solumak. **—2.** Ağlarken boğulur, soluğu kesilir gibi iç çekmek. **—3.** *Iklaya sıklaya,* büyük bir çabayla, kendini olabildiğince zorlayarak.

IKLIĞ, IKLIG ya da **IKLIK** a. ("ok" [*kemençe yayı*] anlamındaki esk. türkç. *ık'* tan). Müz. Rebap ve kabak kemane gibi, deri gerilmiş küremsi küçük bir teknesi ve uzunca bir sapı olan, telleri bağırsaktan ya da at kılından yapılan eski bir (kimi yazarlara göre en eski) türk yaylı çalgısı.
—ANSİKL. İki ya da üç teli olan ıklığ, Asya'daki çeşitli türk boylarının kemençeleri (bunların atasının ıklığ olduğu sanılmaktadır) gibi, çalınırken iki diz arasına sıkıştırılır ve düşey olarak tutulurdu. Dünyanın hemen her yerinde, ıklığa az çok benzeyen yaylı çalgılara rastlanmıştır. Bunların tek bir merkezden yayıldığını söylemek güçtür. Bu benzeş çalgıların adları da, kökenleri konusunda fikir vermeye yetmez. Yalnızca türk boyları arasında bile, aynı tipteki çalgılara birbirine az çok benzeyen ya da tümüyle ayrı birçok ad verilmiştir. Örn. *gizek*', *gıcak, gicek* ya da *gıcık* denilen çalgıyla ıklığ, hemen hemen aynı çalgı olduğu halde, adları hiçbir fonetik ve etimolojik yakınlık göstermemektedir. Evliya Çelebi, yanlış olarak, ıklığın, Mansur-ı Reşidi adında bir mısırlının buluşu olduğunu yazmıştır. *TDK Derleme sözlüğü,* Malatya'nın Yeşilyurt yöresinde, *ıklığ* sözcüğünün, yukarıdaki tanıma uygun bir yaylı çalgının adı olduğunu belirtir. (→ KEMENÇE.)

IKLIM TIKLIM be. Bir yerin aşırı ölçüde kalabalık olduğunu belirtir: *Salon ıklım tıklım doluydu.* (TIKLIM TIKLIM da denir.)

IKLİD a. (ar. *ıḳlīd*). *Esk.* Anahtar.

IKTÂ ya da **İKTÂ** a. (ar. *ḳaṭ',* kesme'den *ıḳṭā'*). *Esk.* **1.** Padişahın toprak bağışlaması. **—2.** Delille susturma. **—3.** Devlete ait toprakların, bazı vergilerin ve devlet gelirlerinin hizmet ve maaşlarına karşılık olmak üzere asker ve sivil yöneticilere bırakılması ve tahsis edilmesi sistemine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. tar. Iktâlar "menşur", "tevki" ve başka adlar taşıyan belgelerle verilirdi. Hükümdar ailesine mensup kimselere geçimlerini sağlamak için verilen topraklarla, bazı beylere devlete olan bağlılıklarını kuvvetlendirmek amacıyla bir ya da birkaç vilayette bağımsız olarak egemenlik sürdürmesine olanak sağlayan anlaşmalar da ıktâ kapsamına giriyordu. Iktâ sistemi, zamanla genişleyerek her türlü arazi vergileri, maden işletmeleri, gümrük vergileri, cizye ve hayvan vergileri iltizamını da kapsamına aldı. Iktâ sisteminin aldığı bu biçime "mukataa" denildi. (→ MUKATAA.) Iktâ sahibine "muktâ" ya da farsça söyleyişle "ıktâ-dar", "mukataa" sahibine de "mukataadar" denilirdi. Tahsis edilen kişilerin kimlikleri dolayısıyla çeşitli biçimlerde ıktâlar olduğu halde, Selçuklular'dan sonra bunların askeri niteliği ve önemi esas alındığından ıktâ denilince, genellikle, bu son anlamı kastedilmiştir. İslamiyetin doğuşundan itibaren izlediği gelişme dolayısıyla, ıktâ sistemini, ilk dönem, selçuklu ve osmanlı dönemleri olmak üzere üç bölümde incelemek gerekir.
İlk dönem. İslam ordularının fethettikleri ülkeler başlangıçta askerlerin mülkü sayıldı. Bunun maliyeye yaptığı olumsuz etki dolayısıyla Halife Ömer, araziyi eski sahiplerinde bırakarak, bunların ödeyeceği vergileri hazine adına tahsil edip, askerlerin maaşlarına tahsis etti. Bununla birlikte, istila dolayısıyla, sahipsiz kalan yerlerin, devlete ait vergilerini ödemek koşulu ile, kişilere bırakılmasından doğan ve "ıktâ" adını alan bir rejim ortaya çıktı. İlk uygulamada bugünkü anlamı ile mülkiyetten farklı görülmeyen bu ıktâlara sahip olanlar, vergilerini ödedikten sonra, hizmet karşılığı olarak, arazinin mülkiyet ve tasarrufunu elde etmiş oluyorlardı. İslam ordularının Araplar'dan oluştuğu ilk dönemin koşullarına uygun olarak kurulan bu tip ıktâlar, Abbasiler döneminde askerlik hizmeti Türkler'in eline geçince bu niteliklerini kaybettiler. Başlangıçta ücretli asker olan Türkler, zamanla devlet işlerine egemen olduktan sonra, ordu gereksinmelerinin hazineden karşılanması yerine, doğrudan doğruya arazi gelirine bağlandı. Böylece, birçok yerde vergi toplayıcısı ve kiracısı durumuna gelen komutanlar, maiyetlerindeki askerlerin giderlerine karşılık olarak hesap edilen vergileri tahsil ettikleri yerlerin ıktâ sahipleri oldular. Böylece devlete ait vergilere dayanan ve daha sonraki dönemdekilerin çekirdeğini oluşturan ıktâlar ortaya çıktı. Toplumsal bunalımlara neden olan ve askerlerin toprağa bağlanmasına olanak vermeyen bu sistem selçuklu egemenliğine kadar sürdü.
Selçuklular dönemi: Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması ile ıktâ sisteminin gelişmesinde yeni bir aşamaya ulaşıldı. İlk kuruluş döneminde, yani henüz türk öğelerin islami kurumlarla kaynaşmadığı zamanlarda, bir yandan ordu göçebe askeri geleneklerine dayandığı ve bir yandan da fethedilen ülkelerin eski idari ve mali sistemlerine dokunulmadığı için, selçuklu askeri ıktâsı denilen sistemden söz etmek olanağı yoktur. Eski dönemden kalan ve Selçuklular döneminde de var olan, askeri olmayan ıktâlar, bir değişikliğe uğramadan sürdü. Kuruluş aşamasında devletin askeri gücü doğrudan doğruya sultanın emrinde ya da göçebe geleneklerine göre ona bağlı bulunan hanedan mensupları ve boy beylerinin maiyetindeki türkmen aşiretlerinden oluşuyordu. Devletin egemenlik anlayışı da eski türk devlet anlayışı ve geleneklerine dayanıyordu. Bunun sonucu olarak devletin yönetimindeki ülkeler, Göktürk ve Karahanlılar döneminde olduğu gibi, selçuklu hanedanı mensuplarının ortak malı sayılıyordu. Tuğrul Bey, sultan olarak devletin başı sayıldığı halde, hanedana mensup ya da nüfuzlu türkmen beyleri, paylarına düşen vilayetlerde, idari ve siyasi bakımdan, yarı bağımsız hüküm sürüyorlardı. Bu egemenlik anlayışı, islamiyetin mülkiyet ve ıktâ kurumları ile bağdaştırıldı. Selçuklu hanedanı arasında eski türk geleneklerine göre yapılan arazi bölünmesi "ıktâ" terimi ile ifade edilmeye başlandı. Selçuklu İmparatorluğu'nun kurulması ile Orta Asya'da ortaya çıkan nüfus yoğunluğu sonucunda Ortadoğu ülkelerine doğru kitleler halinde türkmen göçleri başladı. Ama, imparatorluğu kuran bu göçebe öğenin, yine o imparatorluğu yaşatabilmesi için askeri kuvvetin esası olması zorunluluğu vardı. Bu nedenle bu öğelerin göçebe yaşam biçimi ve egemenlik anlayışından uzaklaştırılması yağma hareketlerine son verilerek devlete bağımlı kılınması gerekiyordu. Selçuklu döneminde toprağa bağlı bir ordunun ortaya çıkması, yani göçebelere arazi vermek suretiyle, askeri ıktâların kurulması, bu zorunluluktan doğmuştur. Sistemin kurucusu, büyük selçuklu veziri Nizamülmülk'tür. Nizamülmülk, vergileri merkezden toplayıp askere harcamak yöntemini bıraktı ve araziyi, derecelerine göre, askerlere ıktâ olarak verdi. Böylece, arazinin divan'a (merkeze) bağlı durumundakinden daha fazla bayındır hale geldiği ve devlet gelirlerinin daha da arttığı kanıtlanmış oldu. Nizamülmülk'ün askeri ıktâları kurarken yaptığı iş, eski türk askeri ve idari geleneklerini, yeni koşulların gereğine göre düzenlemekten ibarettir. İslamiyetten önce türkmen boylarına verilen ıktâlarla selçuklu ıktâsı arasındaki temel fark, göçebe ve yerleşik yaşam biçimi arasındaki farktan kaynaklanır. Selçuklu askeri ıktâ sistemi bütün imparatorlukta ve ondan esinlenen öteki türk-islam devletlerinde küçük değişikliklerle uygulandı. Bu sistemde toprağın mülkiyeti değil, topraktan alınan vergi ıktâ olarak verilmekteydi. Iktâ sahipleriyle, toprağı ekip biçen reaya arasındaki haklar yasalarla belirtilmişti. Toprağı ekenlerin özgür olduğu, yasalara uymayan ıktâ sahibinin devlete şikâyet edilebileceği, usulsüzlük yapan ıktâ sahibinden arazisinin alınacağı yasalarda belirtilmişti. Bu gibi yolsuzlukları önlemek için müfettişler sürekli denetleme yapmaktaydı. Devlet, kölelerden ve ücretlilerden oluşan merkez kuvvetleri dışında, bu sistem sayesinde büyük bir askeri güç kazanmış oldu. Eski maaş sistemi ortadan kalktı. Ordunun büyük bölümünü oluşturan ıktâ sahipleri kendi geçimlerini ve seferde gereksinim duydukları erzak, at, silah vb.'yi kendi ıktâlarından karşılıyorlardı. Hükümdarın emriyle komutanlarının maiyetinde sefere giden bu askerler, barış zamanında ıktâlarının başında idare, inzibat ve askeri eğitim işleriyle uğraşıyorlardı. Savaşta yararlık gösteren erler, ıktâ verilmek suretiyle ödüllendirildikleri gibi, daha büyük hizmeti geçen komutanların ıktâları artırılır, hatta, bazen köyler mülk olarak da verilirdi. Iktâların dağıtılması, çoğunlukla, yeni bir sultan tahta çıktığında ya da zafer sonrasında olurdu. Devlet yönetiminde yüksek mevkilerde bulunanlara da ıktâ verilirdi. Reaya ile ıktâ sahipleri arasındaki uyumu düzenli ve sürekli kılmak için, ıktâlar hizmetin sürmesi koşuluyla ya da hayatta kaldıkları sürece verildiği gibi, bazen de babadan oğula geçen uygulamalara da rastlanmaktaydı. İslam hukukunda ancak mülkiyette geçerli olan irsiyeti, Selçuklular bir örf halinde, ıktâlara da uyguladılar. Hatta ıktâ sahibinin oğlu küçükse, büyüyünceye kadar ıktâsını yönetmek için biri tayin edildiği gibi, oğlu olmayan ıktâ sahibinin ıktâsı kardeşlerine verilirdi. Ama, ıktâ sahibi ıktâsını asla, hibe, vakıf ve satış yoluyla devredemezdi. Veraset yoluyla ıktâların intikali daha çok küçük ıktâlarda görülürdü. Büyük ıktâ sahiplerinin güçlenerek sultana karşı isyanından çekinildiği için veraset yoluna pek izin verilmezdi. Bunlardaki genel uygulama daha çok, hizmet koşuluna bağlıydı. Iktâ sahibi hizmetten ayrılınca ya da ölünce ıktâsı da geri alınırdı. Daha çok Irak ve İran taraflarında toplanan büyük ıktâlar, nitelikleri̇nden dolayı feodal bir yapıya sahiptiler. Yönetimlerinde geniş topraklar ve maiyetlerinde büyük askeri kuvvetler bulunan ve merkezdeki devlet örgütünün küçük bir örneğine sahip olan bu büyük ıktâ sahipleri bazen sultan ile, bazen kendi aralarında mücadele ediyorlardı. Bu savaşımlar, selçuklu feodalinin Avrupa feodali gibi kurumlaşmasını önlemekte idi. Ama, Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun parçalanmasında, Alparslan ve Melikşah'ın merkeziyetçi bir biçim verme çabalarına karşın, henüz gücünü kaybetmemiş olan ve göçebe kökenli egemenlik ve devlet anlayışının rolü büyük olmuştur. Devletin, başlangıçta türkmen beylerine yaptığı büyük ıktâları sonradan daha bağlı

olan ve kölelikten yetişen büyük emirlere vermesi de önemli bir fark oluşturmamıştır. Öte yandan, büyük kabile kuruluşlarını parçalama ve nüfuzlarını kırma girişimlerine karşın, oğuz boylarının yoğun oldukları bölgelerde boy beyleri, siyasi durum elverdikçe, güçlerini göstermiş ve birtakım beylik ve devletler kurabilmişlerdir.

Büyük ıktâların mali bakımdan merkezle hiçbir ilgisi bulunmuyordu. Devlet idari, inzibati bütün işleri ıktâ sahibine bırakmıştı. Iktâ sahipleri vergileri kendi memurlarıyla toplamaktaydılar. Yalnız bazı büyük ıktâ sahipleri devlet hazinesine yıllık bir vergi ödemekteydi. Büyük Selçuklular'a göre daha kuvvetli bir merkezi idareye sahip olan Anadolu Selçukluları'nda ise ıktâlar mali bakımdan bağışıklı olan ve olmayan diye iki bölüme ayrılıyordu. Bağışıklı olmayanlar "tekâlif-i divaniye" ve "avarız" vergileri ödüyordu. Bu osmanlı dönemindeki serbest olan ve olmayan tımarların karşılığıydı.

Büyük ıktâlarda yargı işleri tümüyle merkeze bağlı ve başkadının emrindeydi. Askeri ıktâların Anadolu'da özel bir durumu göze çarpmaktadır. Burada araziyi fazla parçalayan küçük ıktâlar vardır. Büyük Selçuklular'da görüldüğü gibi, vilayetlerden toplanan askerlerin başında büyük ıktâ sahipleri değil, her vilayet merkezinde oturan merkezi yönetime bağlı subaşılar (ser-leşker) görülmektedir. Yoğun oğuz kitlelerinin yerleşim alanı olmasına karşın, Anadolu Selçukluları'nda merkeziyetçi bir yönetimin yerleşebilmesi, bu ülkeye gelen göçebelerin eski aşiret birliklerini koruyamama sonucudur. Anadolu Selçukluları'nın izledikleri iskân politikası bunu hazırlamıştır. Anadolu'da askeri ıktâlar küçük parçalar halinde ortaya çıktığı halde, askeri olmayan ve devlet adamlarına verilen ıktâlar (Büyük Selçuklular'da olduğu gibi), vilayet büyüklüğünde, devletin yıkılışına kadar sürmüştür.

Rıfat Ilgaz

Iktâ yönetiminin devlet ve reaya bakımından yarattığı uyum ve ülkenin kalkınmasında oynadığı rol, siyasi istikrara bağlıydı. Siyasi istikrarsızlık ve savaşımlar oranında ıktâ yönetimi ve onunla birlikte ülke ve reaya kalkınması da sarsılmıştır. Bu durum Büyük Selçuklu devletinin son zamanlarında kendini daha fazla göstermiştir. Iktâlarını kaybeden emir ve askerler bir anarşi öğesi olmuşlardır. Moğol egemenliğine giren bütün ülkelerde ıktâlar, askerleriyle birlikte ortadan kalkarken ıktâ rejimi Türkiye'de daha bir süre varlığını korudu. Ama, Kösedağ yenilgisinden (1243) sonra Selçuklu devletiyle birlikte selçuklu ordusu da sarsıldı. Sonuçta ordunun esasını oluşturan ıktâlar da aynı derecede bundan etkilendi. Kılıç Arslan IV (öl. 1264) zamanında birçok yer mülk haline geldi. Türkiye'ye özgü olan ve ıktâ rejimi ile birlikte süren miri toprak rejimi yok olmaya başladı. İlhanlılar'ın Anadolu'yu tümüyle askeri işgalleri altına almalarıyla (1276'dan sonra) Selçuklu devleti ve onunla birlikte selçuklu ordusu da fiilen ortadan kalkınca, ıktâ yönetimi de yıkılmış oldu. Bu tarihten sonra ıktâlarını kaybedenler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde isyanlar çıkardılar. İlhanlılar'ın darbesinden sarsılmayan, uçlarda daha bağımsız bir varlık haline gelen türkmen boyları selçuklu örgüt ve kurumlarına dayanan beyliklerini koruyorlardı. Böylece onlar selçuklu ıktâsını da bünyelerine aldılar ve yeniden zaptettikleri hıristiyan ve müslüman ülkelerine naklettiler. İşte bunlardan biri olan Osmanlı beyliği de aynı biçimde selçuklu ıktâsını "tımar" adı altında bünyesine aldı.

Ilgaz dağları

Moğol istilası dolayısıyla, Anadolu'da yıkılan ıktâ sistemi, beylikler tarafından korunup, osmanlı tımarını ortaya çıkarırken, İran'da da moğol askeri örgütlenmesini esas alan ve selçuklu modelinde ilhanlı ıktâsı kuruldu. Anadolu'da ilhanlı ıktâsının kurulmadığı ve eski ıktâların yeniden canlandırılmadığı bilinmektedir. İlhanlı ıktâları da reayayı özgür bırakmaktadır. Yalnız devlet vergi hakkını askerlere, yani ıktâ sahiplerine bırakmaktadır. Bunlar da selçuklu ıktâları gibi miras yöntemine bağlıydılar. Bazı küçük farklılıklarla, selçuklu -ilhanlı ıktâsı daha sonraki dönemlerde Timurlular'da, Akkoyunlular'da ve öteki türk devletlerinde de sürdü. İran Safevileri döneminde artık eski hizmet karşılığı anlamını kaybederek, ıktâların mülk edinildiği, Avrupa'daki anlamda birtakım senyörlük hakları da elde ettikleri görülmektedir.

Selçuklu ıktâsında ıktâ edilen topraklarda ıktâ durumu yalnızca devlete ait vergilerde sözkonusudur. Bu toprakların hukuksal olarak kimin mülkiyetinde olduğu konusu tartışmalıdır.

Osmanlılar dönemi: selçuklu ıktâsını "tımar" adı altında bünyesine alan Osmanlılar, var olan sosyal düzeni korumada gösterdikleri titizlik dolayısıyla, Anadolu'da topraklarına kattıkları yerlerde yalnız eski tımar idarelerini değil, çok kez, halkın alışkın olduğu eski tımar sahiplerini de tımarları başında bıraktılar. Osmanlılar, selçuklu ıktâsının feodal biçimi ile zararlı yanlarını ortadan kaldırarak aldılar. Reayayı koruyucu, toprak aristokrasisinin doğmasını önleyici önlemlerle geliştirilen bu sistem, tanzimata kadar sürdü. (→ TIMAR.)

IKTÂAT çoğl. a. (ar. *ıḳṭāʿ*'nın çoğl. *ıḳṭāʿāt*). *Esk.* Iktâ yoluyla verilen mülkler, araziler.

IKTÂR a. (ar. *ḳaṭre*'den *ıḳṭār*). *Esk.* Damlatma, damlatılma.

IKTİDA a. (ar. *ıḳtidā*'). *Esk.* Örnek tutma, uyma, tabi olma.

IKTİDAEN be. (ar. *ıḳtidā*'dan *ıḳtida*'en). *Esk.* Uyarak.

IKTİFA a. (ar. *ıḳtifā*'). *Esk.* Birine uyup onun ardından gitme: *"Vakıa latif ü nazik ve zariftir diyerek bina, libâs ve kıyafet ve hareketlerine ıktıfaya mübâderet eder oldular"* (Ebüzziya Tevfik, XIX. yy.).

IKTİFAEN be. (ar. *ıḳtifā*'dan *ıḳtifāen*). *Esk.* Örnek sayarak, izinde yürüyerek.

IKVÂL a. (ar. *ıḳvāl*). *Esk.* Birinin söylemediği bir sözü, söylediğini iddia etme.

IKVALİYAT çoğl. a. (ar. *ıḳvāl*'den çoğl. *ıḳvāliyyāt*). *Esk.* Yersiz, lüzumsuz, saçmasapan iddialar.

-IL [-İL, -UL, -ÜL]. Yapım eki. Yansıma sözcüklerden yine yansıma sözcükler türetmede kullanılır: *cıvıl* (cıv -ıl), *gurul* (gur-ul), vb. (-DA ekiyle fiilleştirilir → -DA.)

-IL → -L.

ILDIR, İzmir'in Çeşme ilçesi Alaçatı bucağına bağlı köy; 456 nüf. (1990). — Yakınında, Antikçağ'ın önemli kentlerinden Erythrai*'nin kalıntıları vardır.

ILGAMAK gçz. f. Atını dörtnala sürmek.

ILGAR a. **1.** Dizginleri koyuverilmiş atın dörtnala koşması. **—2.** Düşman topraklarına yağma amacıyla yapılan süvari akını. **—3.** *Ilgar etmek,* ılgarlamak.

ILGAR dağı geçidi, Doğu Anadolu'nun K.-D. köşesinde Ardahan'ın Hanak ilçe merkezini, Posof ilçe merkezine bağlayan karayolunun Çiçek dağını aştığı yüksek geçit (2 540 m).

ILGARCI a. *Esk.* Düşman ülkesine yağmaya giden süvari.

ILGARİNİ, B. Karadeniz bölümünde, Cide'nin G.'inde, kireçtaşları içinde oluşmuş, iki katlı, kolay girilebilen kesimi 150 m kadar uzunlukta mağara. Tapınak ve sığınak olarak kullanıldığını gösteren bazı kalıntılar içerir.

ILGARLAMAK g. f. *Esk.* Bir ülkeye yağma amacıyla atları dörtnala sürerek saldırmak, akın etmek; ılgar etmek.

ILGAZ, Çankırı'nın B. Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 23 281 nüf. (1990); 782 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 73 köy. Merkezi, Çankırı'nın 51 km K.'inde *Ilgaz* (esk. **Koçhisar**), 8 136 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, baklagiller, pirinç üretimi, meyvecilik (elma). Hayvancılık. Yerel önemde linyit ve manganez yatakları.

ILGAZ, rumca **Phterykha,** KKTC'de Girne ilçesine bağlı köy.

ILGAZ dağları, B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde, Kastamonu havzası ile Devrez çayı vadisi arasında yaklaşık 180 km uzunluktaki sıradağlara verilen ad; en yüksek doruğu Kastamonu'nun 30 km kadar G.'inde Büyükhacettepe (2 587 m). Çok daha dik olan G. yamaçları K. Anadolu fay sistemi ile boydan boya kesilen Ilgaz dağları, K. ve G.'deki tektonik kökenli tersiyer havzalarını ayırır. Jeolojik yapısı karmaşıktır; en geniş yeri D. kesiminde bilurlu şistler, batıda kretase ve eosen oluşukları kaplar. Doruk kesiminde çeşitli periglasiyal şekiller (şeritli, çelenkli topraklar, taş halkaları, kaya buzulları) yaygındır. Geniş karaçam, sarıçam, köknar ormanları.

ILGAZ geçidi, B. Karadeniz bölümünün iç kesiminde Kastamonu'yu G.'de Ilgaz kasabasına bağlayan karayolunun Ilgaz dağlarını aştığı geçit (1 775 m).

ILGAZ (Rıfat), türk şair, hikâyeci ve romancı (Cide, Kastamonu, 1911). Kastamonu Öğretmen okulu'nu bitirdi (1930). Gerede, Akçakoca ve Düzce'de altı yıl ilkokul öğretmenliği yaptı. Ankara Gazi eğitim enstitüsü edebiyat bölümü'nden mezun oldu (1938). Adapazarı ve İstanbul'da ortaokullarda türkçe öğretmeni olarak çalıştı. Toplumsal konuları ele alan *Sınıf* adlı şiir kitabı nedeniyle tutuklandı (1944). Öğretmenlikten ayrılarak gazeteciliğe başladı (1948). Aziz Nesin'in çıkardığı *Markopaşa, Malumpaşa, Merhumpaşa* dergilerinde yazı işleri müdürlüğü yaptı. *Âdembaba* adlı gülmece dergisini çıkardı (1952). *Dolmuş, Taş, Karikatür, Şaka* vb. dergilerde ve *Yeni gazete*'de yazdı. Bu yazılarla ve *Devam* (1953) adlı şiir kitabıyla ilgili olarak açılan davalar sonucu beş yılı aşkın bir süre tutuklu kaldı. Toplumcu 1940 kuşağı'nın önde gelen adlarındandır. *Yaşadıkça* (1947), *Üsküdar'da sabah oldu* (1954), *Karakılçık* (1960), *Güvercinim uyur mu?* (1974) vb. şiir kitaplarında insan sevgisini, umutlu bir geleceğe duyduğu güveni yansıttı. Ezilen, yoksul insanların yaşamlarını, yalın bir söyleyişle dile getirdi. Yakından tanıdığı okul, hastane, cezaevi çevrelerini, buradaki insanların yaşama koşullarını, özlemlerini, çelişkilerini işledi.

Eğitim sisteminin gerçekçi bir taşlaması olan *Hababam sınıfı* (1959) adlı romanıyla gülmece alanında büyük ün kazandı; bu yapıtı sahneye kondu; filme alındı. Güldürü türündeki kitapları *Bizim koğuş* (1959), *Nerde o eski usturalar* (1962), *Saksağanın kuyruğu* (1962), *Şevket Usta'nın kedisi* (1965), *Sosyal kadınlar partisi* (1984) vb.'dir. Karadeniz bölgesi insanlarının yaşamlarını gerçekçi bir anlatımla aktaran yapıtlarından *Karadeniz'in kıyıcığında* (1969) romanı, Akçakoca'da öğretmenlik yaptığı yılların izlerini taşır. *Sarı yazma*

(1976) kendi yaşamından kaynaklanır. *Yıldız karayel* (Fikret Madaralı ve Orhan Kemal ödülleri, 1981) adlı romanında, geçimini kıyı topraklarında ekip biçmekle sağlamaya çalışan halkı konu edinir. *Yokuş yukarı* (1982) kitabında anılarına, Babıâli'den portrelere yer vermiştir. Son yapıtlarından bazıları: *Hoca Nasreddin ve çömezleri* (1984), *Çalış Osman çiftlik senin* (1987), *Meşrutiyet kıraathanesi* (1988).

ILGAZ-MUHTEREMOĞLU (Afet), türk yazar (Ezine 1937). İstanbul Eğitim enstitüsü'nü bitirdi. Edebiyat fakültesi felsefe ve klasik diller bölümü'nde okudu. İstanbul ve İzmit'te türkçe öğretmenliği yaptı. Hikâyelerinde, gözlemlerinden yola çıkarak kadınların gizli dünyalarını sergilemeye çalıştı. Orta halli kentli bir ailenin yaşamını konu edindiği *Eşiktekiler* (1960) romanıyla Törehan ödülü'nü kazandı. *Bedriye* (hikâye, 1963) kitabında bir aile çevresini anlatarak halkın sorunlarına eğildi. *Başörtülüler*'de (1964, 1965 TDK hikâye ödülü) aile bireyleri arasındaki kopuşları, kadınların iç dünyalarını, acılarını, ezilmişliklerini irdeledi. Diğer bazı yapıtları: *Aşamalar* (roman, 1977), *Ölü bir kadın yazar* (hikâye, 1983), *Sendika* (1987), *Bir feministin doğruya yakın portresi* (roman, 1988).

ILGIDIR a. Dokmc. **1.** Yumak halindeki ipliği çile yapmada kullanılan iki kollu tahta araç. **—2.** Masura haline getirilmeden önce, ipliğin sarıldığı dört kollu döner tahta araç. **—3.** Halk. Eskiden dokumacılıkta kullanılan ve çile iplikleri ölçmeye yarayan, uzunluğu bir metreye yakın, uçlarına bir karış çivi sokulmuş ağaçtan ölçü aracı.

ILGIM a. **1.** Özellikle çöllerde uzaktan su gibi görünen ışık yanıltısı; serap. **—2.** *Ilgım salgım,* belli belirsiz (yörs.).

ILGIN a. Yapraklı uzun salkımlar halinde öbeklenmiş küçük, beyaz veya pembe çiçekli, ufak yapraklı çalı veya küçük ağaç. (Her yerde yetişebilen, tuzlu topraklarda bile kuraklığa dayanıklı bir bitkidir. Kumlu toprakları sever. Bil. a. *tamarix;* ılgıngiller familyası.)

ILGIN, İç Anadolu bölgesinde Konya iline bağlı ilçe; 75 890 nüf. (1990); 1 394 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 41 köy. Merkezi, Konya'nın 87 km K.-B.'sında *Ilgın,* 25 032 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, ayçiçeği üretimi, meyvecilik.

Ilgın ilçesine 3 km uzaklıkta kaplıca ve turistik konaklama tesisleri. Bikarbonat, kalsiyum, sodyum ve karbondioksit içeren, hipertermal ve hipotonik özellikte kaplıca suyunun sıcaklığı 42°C. Dolaşım, solunum, kadın hastalıkları, metabolizma bozukluklarının tedavisinde önerilir ve kullanılır.

ILGIN gölü, Çavuşçu gölü de denir. İç Anadolu'nun Konya bölümünün B. kesiminde Ilgın kasabasının K.'inde küçük göl; 9 km². Tektonik kökenlidir; kenarında bir sıcak su kaynağı vardır. Sultan dağlarından inen bazı akarsular gölü besler.

ILGINCAR a. KUŞKİRAZI'nın eşanlamlısı.

ILGINGİLLER a. Çok küçük almaşık yapraklı dal uçlarında salkım halinde öbeklenmiş başak biçiminde beyaz ya da pembe çiçekli, kapsül biçiminde meyveli, tohumu sorguçlu, ikiçenekli ağaç ya da çalılar familyası. (Başlıca cinsleri: *tamarix* ve *myricaria.* Bil. a. *tamaricaceae.*)

ILGINLIK a. Su kenarlarındaki ılgın koruluğu.

ILGIT ILGIT be. Yavaş yavaş, hafif esen rüzgâr, akan su vb. için kullanılır: *Ilgıt ılgıt esen rüzgâr. Ilgıt ılgıt akan sular.*

ILICA a. **1.** KAPLICA'nın eşanlamlısı. **—2.** *Ilıca ördeği gibi,* sıcağı seven, rahatına düşkün kimse için kullanılır.

ILICA, D. Anadolu bölgesinde, Erzurum iline bağlı ilçe; 40 392 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 73 köy. Merkezi, Erzurum'un 15 km K.-B.'sında *Ilıca,* 12 638 nüf. (1990).

ILICA, Balıkesir'in Balya ilçesine bağlı bucak; 3 700 nüf. (1990). Merkezi *Ilıca* (esk. **Şifa**), 1 430 nüf. (1990).

ILICA, Ordu'nun Fatsa ilçesi Bolaman bucağına bağlı belde; 4 316 nüf. (1990). Belediye.

ILICAK sıf. Ilıkça.

ILICAK (Kemal), türk gazeteci (Amasya 1932). İstanbul Gazetecilik okulu'nu bitirdi. *Son telgraf* ve *Gece postası* gazetelerinde çalıştı. *Kokulu radyo mecmuası*'nı (1953) ve *Türkiye Birlik gazetesi*'ni (1955) çıkardı. 1961 yılında sahip olduğu *Tercüman* gazetesini bir dönem Türkiye'nin çok satan gazeteleri arasına sokmayı başardı. Avrupa'da ilk Türk matbaasını kurarak Türkiye dışında, Avustralya da dahil olmak üzere pek çok ülkede, Tercüman'ın basılıp yayılmasını sağladı. *Bulvar* gazetesini yayımladı (1982-1988).

ILICAK (Nazlı), türk gazeteci (Ankara 1944). Orta öğrenimini İstanbul'da Notre Dame de Sion fransız kız lisesi'nde tamamladıktan sonra, Lozan (İsviçre) Siyasal bilimler fakültesi'ni bitirdi. *Tercüman* gazetesi sahibi Kemal Ilıcak'la evlendi (1969), eşinin gazetesinde başyazar oldu. Tercüman grubunun ikinci gazetesi olarak yayın hayatına atılan *Bulvar* gazetesinin imtiyaz sahipliğini, gazetenin kapandığı 1988 yılına kadar sürdürdü. Yazılarının bir bölümünü *Salim Başol'u yargılıyoruz* (1977), *15 yıl sonra 27 mayıs yargılanıyor* (1978), *Makaleler* (1982), *Allah kurtarsın* (1983), *Menderes'i zehirlediler* (1989), *Bitmeyen hasret* (1989), *Zincirbozan mektupları* (1990) adlı kitaplarında topladı. 1991 yılından beri TRT 1'de, *Söz meclisten dışarı* adlı programı hazırlıyor.

ILICALAR → AĞAÇELİ.

ILIK sıf. Ne sıcak ne de soğuk olan; sıcakla soğuk arası: *Tableti ılık suda eritiniz. Ilık ve tatlı bir rüzgâr. Ilık bir banyo almak.*

ILIKÇA sıf. Biraz ılık.

ILIKÇIL sıf. Yaşamak için ortalama 15°C sıcaklığa uyarlanmış olan ve yetiştiği yerde en soğuk ay sıcaklığı uzun süre sıfırın altına düşmeyen bitkilere denir. (Eşanl. MEZOTERM.)

ILIKLAŞMAK gçz. f. Ilık duruma gelmek; ılımak.

◆ **ılıklaştırmak** ettirg. f. Ilık duruma getirmek; ılıtmak.

ILIKLAŞTIRMAK → ILIKLAŞMAK.

ILIKLIK a. Ilık olan şeyin durumu: *Havanın, suyun ılıklığı.*

—Mim. Türk hamamlarında soğuklukla sıcaklık bölümleri arasındaki mekân. (Roma hamamlarındaki *tepidarium*'un karşılığıdır.)

ILIM a. Davranışlarında aşırılıktan uzak, dengeli, ölçülü olma durumu; itidal.

—Gökbil. *Ilım noktası,* Güneş'in tutulum üzerinde görünen devinimini yaparken gök ekvatorundan geçtiği ve gündüz ile gecenin eşit olduğu noktalar. (Altı aylık aralıklarla oluşur.) [Eşanl. EKİNOKS.] ‖ *Ilım noktaları çizgisi,* tutulum düzlemiyle gök ekvatoru düzleminin arakesiti. ‖ *Ilım noktası güneş saati,* ekvatora koşut bir düzlemde çizilen güneş saati. ‖ *İlkbahar ılım noktası,* İLKBAHAR* NOKTASI'nın eşanlamlısı. ‖ *Sonbahar ılım noktası,* GÜZ* NOKTASI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Gökbil. Tutulum* düzlemiyle gök* ekvatoru düzlemi bir $\gamma\gamma'$ doğrusu boyunca kesişir. Güneş'in Güney yarıküreden Kuzey yarıküreye geçişine denk düşen birinci noktaya *ilkbahar ılım noktası* ya da *ilkbahar noktası* denir. Gregorius takvimi*, Güneş γ noktasından her yıl 20 ya da 21 martta geçecek biçimde düzenlenmiştir. İlkbahar işte bu tarihte başlar. $\gamma\gamma'$ doğrusuna dik olan EE' tutulum çizgisine *gündönümleri* doğrusu* denir. Güneş γE, Eγ', γ'E' ve E'γ yaylarından, birbirinden çok az farklı ilkbahar, yaz, sonbahar ve kış mevsimleri* boyunca geçer. Gece ve gündüzlerin eşit olduğu ılım noktası hangi enlemde olursa olsun Yer'in bütün noktaları için geçerlidir.

ILIMAK gçz. f. Ilık duruma gelmek; ılıklaşmak.

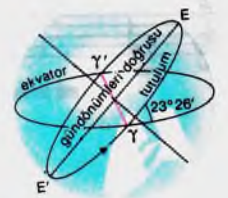
◆ **ılınmak** dönşl. f. Bir şeyden söz ederken, ılık duruma gelmek: *Hava ılındı, artık bahar geliyor. Süt ılındı.*

◆ **ılıtmak** ettirg. f. *Havayı, suyu vb. ılıtmak,* ısıtarak ılık duruma getirmek; ılıklaştırmak.

ILIMAN sıf. İklimbil. **1.** Yaz sıcaklarının oldukça hafiflemesiyle ve kışın daha az şiddetli geçmesiyle, yani yıllık sıcaklık genliğinin 10-30°C arasında olmasıyla nitelenen iklim için kullanılır. (Eşanl. MUTEDİL.) **—2.** Bu iklimin egemen olduğu orta enlem bölgeleri için kullanılır: *Ilıman bölgeler. Ilıman kuşak.*

—ANSİKL. İklimbil. "Ilıman" olarak nitelenen iklimlerin ısı özelliği, gerçekte, yüksek enlemlerin soğuk ya da alçak enlemlerin sıcak iklimlerine oranla çok daha az belirgindir. Aslında ılıman iklim terimiyle aşırı soğuk ve aşırı sıcak olmayan iklimlerden çok, birbirini izleyen soğuk ve sıcak mevsimli yani mevsimlik ısı almaşması olan iklimler belirtilmektedir. Dahası ılıman iklimde, ya mevsim sıcaklıklarını aşırıya götüren ya da mevsim sıcaklıklarıyla çelişen soğuk ve sıcak hava dalgaları meydana gelebilir Sonuç olarak "Ilıman iklim" terimi, orta enlemlere aşırı sıcağı ve soğuğu bulunmayan bir iklim kazandıran bağımsız hava kütlelerinin oluşmasından çok, yüksek ve alçak enlemler etkisiyle gelişen süreçlere uygun düşmektedir. Zaten hava kütleleri ılıman enlemlerde oluştuğu ölçüde, mevsimlik ısıların eşitlenmesinden çok, ısı çelişkilerinin artmasına yardım eder. Sözgelimi yazın ortaya çıkan sıcak hava kütleleri ve kışın kıtaların iç kesiminde ışıma süreçleri sonucu oluşan soğuk hava kütleleri için de aynı şey sözkonusudur. Şu halde, ılıman iklimler, kutup iklimlerinin ve kurak ya da yağışlı sıcak iklimlerin tersine, hem mevsimlik ısı farkları gösteren (bir kış ile sıcak bir yazın bulunması), hem de düzensiz sıcaklık değişkenliği büyük olan iklimlerdir. Bu yüzden "ılıman iklimler" terimi yerine "orta enlem iklimleri" terimini kullanmak daha yerinde olur.

Sıcaklığın zamana ilişkin farklılıklarına, uzama bağlı farklılıklar da eklenmektedir. Uzama bağlı sıcaklık farklılıkları şu üç etkenin sonucudur: enlem etkeni; kara ve okyanus dilimlerinin almaşmasının yol açtığı boylamsal konumun etkisi; yükseltinin etkisi. Enlem, önce *soğuk* ya da *serin ılıman iklim*'leri (yalnızca kuzey yarıkürede iyice gerçekleşebilen bu iklimler [Hudson ormanı, sovyet taygası] çok kısa yazlı ve çok uzun ve son derece sert kışlıdır), ikinci olarak da *orta ılıman iklim*'leri (bu iklim tipinde, mevsime bağlı sıcaklık almaşması, daha az sert kışlar ve bir öncekine oranla daha sıcak yazlar görülür. Avrupa'nın orta enlemlere rastlayan kesiminde bu iklim tipi egemendir), son olarak da *sıcak ılıman iklim*'leri (Akdeniz iklimi bu tipe girer) ayırt etme olanağı verir. Ilıman iklimlerin bu nitelikleri temelde Kuzey yarıküreyi ilgilendirir. Kara ve okyanus dilimlerinin almaşmasının sonucu olan etki için de aynı ilkeler geçerlidir. Kıtaların batı yüzleri, batı atmosfer dolaşımı aracılığıyla okyanustan gelen hava kütlelerinin etkisinde kalır ve bunun sonucunda mevsimlik sıcaklık farkları azdır. Hem okyanusun etkilerine uzak olan hem de dağların yarattığı set nedeniyle okyanus etkilerinin ulaşamadığı iç kesimlerde, yerişmesi ve ya-

ılım noktası
($\gamma\gamma'$: ılım noktaları çizgisi)

Nazlı Ilıcak.

tay hava hareketleri yüzünden mevsimlik sıcaklık farkları çok artar. Bu düzen kıtaların K.-G. doğrultusundaki hava akımlarının başat olduğu ve mevsimler boyunca büyük bir sıcaklık almaşmasına yol açtığı D. kesiminde yerleşmiştir.

Ilıman iklimler, şu halde, uzama ve zamana ilişkin eşitlikten çok, aşırılık ve benzeşmezlik olgusudur. Yağışlar için de aynı şey sözkonusudur Orta enlemler genellikle bol ya da oldukça bol yağış alır. Buna karşılık, orta ılıman iklim enlemlerine, daha kuzeyde ya da daha güneyde olduğundan daha çok yağış düşer. Ama kıta etkilerinin egemen olduğu yerlere oranla, okyanus etkilerinin ulaştığı yerlerde de yağışlar daha boldur. Bunun sonucunda, okyanus alanları ve dağ iklimlerinin ayrıntıları bir yana bırakılırsa, enlemsel bölümlemeyle boylamsal bölümlenmeyi kaynaştıran bir iklim bölümlenmesi ortaya çıkar.

"Soğuk ılıman" enlemler, Kuzey Amerika ve Avrasya kıtalarında görülen üç bütün halinde düzenlenir: kıtaların içleri; mevsimlere oldukça dengeli dağılmış bol yağışları, oldukça yumuşak kışları, serin yazları (dolayısıyla mevsimden mevsime sıcaklık farkları azdır) ile kıtaların batı yüzleri (Alaska, Norveç); aşırı boyutlardaki mevsimlik sıcaklık farkları, oldukça bol yıllık yağışları (kışın Québec'te kar, Asya'nın doğusunda kuraklık, yağışların yazın en üst noktasına ulaşma eğilimi) ile kıtaların doğu yüzleri (Saint Lawrence, Vladivostok bölgeleri). "Orta ılıman" enlemlerde, batıdan doğuya doğru üç alttip görülür: batıda mevsimlik sıcaklık farkları az ya da oldukça az olan okyanus tipi (soğuk mevsimde ve mevsim değişme dönemlerinde yağışların büyük bölümü düşer); kıtaların orta kesiminde kışları soğuk, yazları sıcak, en çok yazın yağış alan, yarı kuraklıktan kuraklığa geçen tip; kıtaların doğu kenarlarına da kıta etkileriyle okyanus etkilerinin almaşması (mevsimlik sıcaklık farklarının çok olması, yazın nemli kışın kurak olması) ile belirlenen tip. "Sıcak ılıman" enlemlere, Akdeniz iklimleri ya da Akdeniz tipi iklimler eklenir (soğuk dalgalarına karşın yumuşak ve yağışlı kışlar; mevsim değişme dönemleri de yağışlıdır; yazlar sıcak ve kuraktır). Akdeniz iklimleri, Kuzey Amerika (Kaliforniya) ve Güney Amerika'nın (Orta Şili) batı yüzlerinde görülür. Eski Dünya'da, doğuya doğru ilerler, ama bu yönde gidildikçe kuraklık artar. Kıtaların doğusunda, gerçekte orta enlemlerin bazı özellikleriyle bazı tropikal iklim özelliklerini birleştiren "Çin" tipi iklimler görülür.

Böyle bir düzen, zeminin coğrafi etkilerinin yanı sıra, atmosfer dinamizmini de işe karıştırır. Ilıman enlemler, kutupsal ve yarıtropikal hava kütlelerinin karşılaştığı geniş alanlardır ve bunun sonucunda Akdeniz cephesi gibi ikincil cepheler ve cephesel süreçlerin de görüldüğü kutup cephesi ortaya çıkar. Süreçlerin okyanus nemini kıtalara doğru taşıyan bu cephesel hava olayları genel olarak B.'dan D.'ya doğru ilerler. Bu ilerleme temel öğesi kutupsal jet ve yarıtropikal jet akımları olan yükseklerdeki B. yönlü atmosfer dolaşımıyla bağlantılıdır. Bunlardan kutupsal jet, kutupsal cepheye bağlıdır. Kutupsal ve tropikal etkilerin birbirleriyle karşıtlaşmasına yol açan nedenler, kışın dönenceler yazın kutuplar doğrultusunda yer değiştiren B. yönlü atmosfer dolaşımının enlemlere göre genel konumu ve atmosferde jet akımlarının dalgalanmasıyla oluşan alçak basınç ve yüksek basınç kuşaklarının varlığıdır.

Kısacası, coğrafi farklılıkların ötesinde, ılıman enlem iklimlerinin niteliği olan mevsimlik sıcaklık almaşmasına egemen olan, mevsimlere bağlı olarak kuşaksal dolaşımda ortaya çıkan salınımlardır.

ILIMLI sıf. **1.** Özellikle siyasette, çok hızlı bir gelişmeden, çok köklü bir değişimden kaçınma eğiliminde olan bir kimse, bir grup, bir tutum için kullanılır; mutedil: *Ilımlı bir politikacı. Ilımlı bir konuşma. Ilımlı bir yönetim. Ilımlı bir parti.* **—2.** Uzlaşmaya yatkın, uzlaşma eğiliminde: *Bugün mecliste ılımlı bir hava vardı.*

◆ sıf. Siyas. bil. *Ilımlı monarşi,* hükümdarlık yetkilerinin bir anayasayla sınırlandığı monarşi.

ILIMLILIK a. Her türlü aşırılıktan uzak, davranışlarında dengeli ve ölçülü olan kimsenin, davranışlarının niteliği; mutedillik.

ILINMAK → ILIMAK.

ILIŞMAK gçz. f. Sudan söz ederken, ılık duruma gelmek.

◆ **ılıştırmak** ettirg. f. *Bir sıvıyı ılıştırmak,* onu durumuna göre içine sıcak ya da soğuk su katarak ılık duruma getirmek.

ILIŞTIRMAK → ILIŞMAK.

ILITMAK → ILIMAK.

ILKI → YILKI.

-IM → M.

IMEİ ŞAN ya da **EMEİ SHAN,** Çin'de (Sıçuan) kutsal dağ ve buddha kutsal yerleri, Çıngdu'nun G.-G.-B.'sında; 3 099 m. Imei Şan'da, son Hanlar sülalesinden (İ.S. II. yy.) bu yana yapılmış 70 tapınak vardır.

IPISLAK sıf. (*ıslak*'tan pekiştirilerek). Islaklığı vurgulamak için kullanılır; çok ıslak: *Ipıslak bir palto.*

IPISSIZ sıf. (*ıssız*'dan pekiştirilerek). Bir yerin ıssızlığını vurgulamak için kullanılır: *Caddeler, sokaklar ıpıssızdı.*

-IR [-İR, -UR, -ÜR]. Yapım eki. Yansıma sözcüklerden yine yansıma sözcükler türetmede kullanılır: *tıkır* (tık-ır), *kütür* (küt-ür) vb. (-DA ekiyle fiilleştirilir → -DA.)

IR → YIR.

-IR → -R.

IRA a. KARAKTER'e karşılık olarak önerilen sözcük.

IRABİLİM a. KARAKTEROLOJİ'ye karşılık olarak önerilen sözcük.

IRAK sıf. Uzak: *Irak bir köyde oturuyorlar.*

IRAK a. Müz. Türk müziğinde orta sekizlideki *fa #* (piyanodaki *do #*) sesinin adı. (Bir oktav yukardaki *fa #* ise *evç* adını taşır.) [ARAK da denir.]

IRAK a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Uşşak ya da neva makamına, ırak [*fa #*] perdesi üzerindeki segâh dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur.) [ARAK da denir.]

ırak makamı

IMIZGAMAK → IMIZGANMAK.

IMIZGANMA a. Imızganmak eylemi.

IMIZGANMAK gçz. f. *Yörs.* **1.** Uyur gibi olmak; uyuklamak. (IMIZGAMAK da denir.) **—2.** Seçenekler karşısında kararsız kalmak, neyi seçeceğini bilememek. **—3.** Ateş sözkonusu ise, kararıp sönmeye yüz tutmak.

IMLIK → IBLIK.

-IMSA [-İMSE, -UMSA, -ÜMSE]. Yapım eki. Fiillerden ve adlardan fiil türetir: *anımsamak* (an-ımsa-mak), *gülümsemek* (gül-ümse-mek), *azımsamak* (az-ımsa-mak), *benimsemek* (ben-imse-mek), vb.

-IMTIRAK → -MTIRAK.

-IN [-İN, -UN, -ÜN]. Yapım eki. **1.** Fiil köklerinden soyut ve somut adlar türetir: *basın* (bas-ın), *yayın* (yay-ın), *ekin* (ek-in), *gelin* (gel-in), *sorun* (sor-un), *tütün* (tüt-ün). **—2.** Ad soylu sözcüklerden belirteçler yapar: *Kışın* (kış-ın), *yazın* (yaz-ın), *ansızın* (ansız-ın), *ilkin* (ilk-in), *güzün* (güz-ün), *gündüzün* (gündüz-ün) vb.

INCALIZ a. *Yörs.* Turşusu yapılan bir tür yabani soğan.

-INÇ → -NÇ.

-INTI [-İNTİ, -UNTU, -ÜNTÜ]. Yapım eki. Fiillerden adlar türetir: *akıntı* (ak-ıntı), *gezinti* (gez-inti), *sarsıntı* (sars-ıntı), vb. Bu ekle türeyen kimi sözcükler küçümsenen önemsiz sayılan varlıkların adlarını karşılar: *kırıntı* (kır-ıntı), *döküntü* (dök-üntü), *bozuntu* (boz-untu), *sığıntı* (sığ-ıntı), vb.

IPIL IPIL be. Pırıl pırıl: *Ipıl ıpıl bir aydınlık.*

IRAK, Batı Asya'da devlet (D.'sunda İran, K.'inde Türkiye, B.'sında Suriye ve Ürdün, G.'inde Suudi Arabistan ve Irak-S. Arabistan tarafsız bölgesi ve G.-D.'da Basra körfezi); 434 000 km² (tarafsız bölge dışında); 18 782 000 nüf. (1990). Başkenti *Bağdat.* Resmi dili *arapça.*

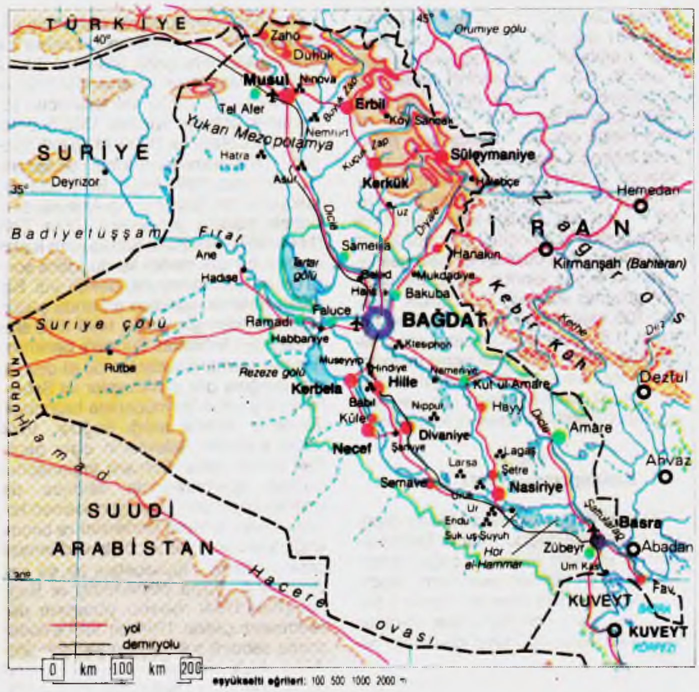
COĞRAFYA
büyük doğal birimler ve insan birimleri

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan parçalardan biri üzerinde kurulan Irak devleti, alüvyonlu Mezopotamya çanağıyla, Osmanlılar döneminde göçebelerin yaşamayı başardıkları başlıca kent merkezi olan başkent Bağdat çevresinde örgütlendi. Irak'ın toprakları, B.'dan (Fırat'ın sağ kıyısının büklümü) Suriye çölünün Üçüncü Zaman tortulları, D.'dan Zagros dağlarının eteğindeki kaynaşmış birikinti konileriyle (bunlar K.'deki Irak Cezire'sinde, Toroslar'ın kenarında daha düzenli bir dağ eteği ovasına ulaşır) sınırlanan dev bir çöküntü havzasıdır. Bu havzada Dicle'nin ve çığırı düzensiz olan Fırat'ın alüvyonları çökelir. Çanak, alçak ovada, Antikçağ'da Sümerler döneminde de var olan, ama İ.S.'ki ilk yüzyıllarda büyük ölçüde gelişen önemli göl ve bataklık kesimlerinin bulunmasını açıklayan tektonik hareketlerin hâlâ etkisindedir. Mezopotamya'nın B.'sında Irak toprakları "verimli hilal" in ortasını kapsayan tortul platolar üzerinde geniş alanlara yayılır. Bu platoların ve Mezopotamya çanağının iklimi, nemlerini daha önce Doğu kıyısı üzerine boşaltmış Akdeniz kökenli ender kış alçak basınçlarının getirdiği yağışların (yıllık ortalama yağış 100 -200 mm arasındadır) görüldüğü bir yarı çöl iklimidir; burada yalnızca sulu tarım yapılabilir. Buna karşılık K.'de, Cezire'deki doğal fıstık ağaçlı bozkırda yağışlar artar (200-400 mm arası) ve yağmura bağlı ekimler yapılan geniş bir kırsal şerit (bol yağışlı Toros ve Zagros dağlarının kenarında devam eder) ve doğal bir orman örtüsü ortaya çıkar.

Bu çelişki etnik kitlelerin dağılımında da görülür. Kuzeyin yağmura bağlı ekim alan-

larında toplam nüfusun yaklaşık on beşte birini oluşturan bir kürt azınlığı ve Türkmenler yaşar; oysa Mezopotamya çanağı bütünüyle araplaşmıştır. Araplar arasında en büyük karşıtlık dinsel alandadır. Özellikle Necef ve Kerbela gibi önemli kutsal yerleri içeren ülkede çoğunlukta oldukları sanılan şiiler (% 57) kırsal kesimde, sünnilerse (% 33) Bağdat'ta, Basra'da, genel olarak kentlerde ve ülkenin güneyinde çoğunluktadır. Buna karşılık, Cezire'de cebel Sincar'a sığınmış olan yezidiler (30 000 nüf.) bir yana bırakılırsa Kürtler genellikle sünnidir. Kürtler egemen bir soy ya da dinsel bir şef (Barzani gibi) tarafından yönetilirler; Kürtler ya uzun süre önce yerleşik düzene geçmişlerdir ve kuru tarım uygulamaktadırlar ya da yarı göçebe yaşarlar. Siyasal girişimleri bulunmayan ova şiileri (örneğin nüfusu 60 000'i bulan Lurlar) Bağdat iktidarını hiç tehdit etmediler ve ülkenin aşağı kesimindeki tek bütünleşme sorunu, kamış keserek, pirinç yetiştirerek ya da manda besleyerek yaşayan güneydeki bataklık halklarıdır (Madenler); buna karşılık ülkenin yukarı kesimindeki kürt ayaklanmaları ulusal birliği birçok kez tehlikeye sokmuştur. Bataklıklarda yaşayan bu Araplar'ın nüfusu yaklaşık 400 000'dir ve hepsi de şiidir.

Ayrıca Irak'ta, özellikle de Musul yönetim bölümünde, birçok hıristiyan topluluğu vardır. Bunlar, nesturi ve kaideli (466 900 kişi), suriyeli (44 400 kişi), ermeni (22 300 kişi), sabii (15 000 kişi) ve latin (3 500 kişi) kökenlidir. Bağdat'ta toplanan musevilerin sayısı ancak 300 kişi kadardır. Irak'ta çeşitli etnik ve dinsel toplulukların bulunması, özümlemeye daha iyi karşı koyan dağlık, bataklık kesimlerde ve kutsal yerlerde gücü ortaya çıkan bir cemaat bilincini sürekli canlı tutmaktadır.

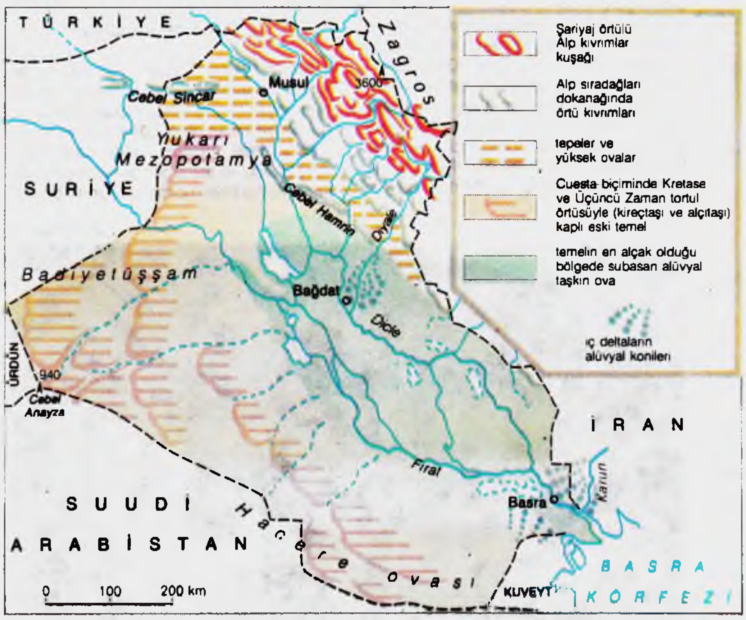

IRAK

ekonomi

Kuzeyin, yağışa dayalı ekim yapılan kırsal bölgelerinde yaşam, temel olarak kış tahıllarına (buğday ve arpa), hayvancılığa ve bazı kesimlerde ticari tarım olarak biraz da tütüne dönük yoğun ve sürekli bir köyler ağına dayanır. Buna karşılık, Mezopotamya ovasının işlenip değerlendirilmesi süreklilik göstermez ve yeterli olmaktan çok uzaktır. Binlerce yıl boyunca bu iş, Dicle ile Fırat'ın yıkıcı taşkınlarıyla engellenmiştir. Bunlar, ancak son zamanlarda (1956) ovada yapılan büyük su bentleri (Dicle üzerinde, Bağdat'ın yukarı tarafında, Samerra barajı ve Tartar vadisi çanağı; Fırat üzerinde Habbaniye barajı ve çanağı) ve dağlık kesimde, Dicle'nin kollarından Büyük Zap, Küçük Zap ve Diyale üzerinde yapılan büyük regülatör barajları sayesinde önlenebilmiştir. Ovanın tarımsal amaçlarla kullanılması, Antikçağ'ın ve islamlığın ilk zamanlarının refah içinde geçen yüzyıllarından bu yana, özellikle XIII. yy.'daki istilalar sonucu zaten büyük ölçüde gerilemiş ve göçebelerin kitlesel bir biçimde yayılıp kapladıkları ovada ekili alanların yüzeyi 1918'de 380 000 ha'a kadar düşmüştü. O tarihten bu yana, Fırat üzerinde Hindiye ve Dicle üzerinde Kut ül -Amare barajları ve özellikle, ırmaklar boyunca yer alan motorlu pompalar sayesinde tarımda büyük bir canlanma oldu. Ama yine de ovadaki ekili alanların, 80 bin km²'lik bir potansiyele karşılık, hâlâ yaklaşık 35 000 km² olduğu sanılmaktadır. Yapılan tarımların düzensizliği ve nadas alanlarının genişliği pirinç ve mısır ekiminin güney dışında yetersizliği, ticari tarımların (pamuk) ve yalnızca güneyde iki ırmak kıyısı ve Şattülarap boyunca bir kuşak gibi uzanan büyük palmiyelikler (bunlardan elde edilen hurmalar dışsatımda önemli bir fazlalık oluşturur ve Irak'ı dünyanın birinci hurma dışsatımcısı yapar) biçiminde gelişmiş olan meyve bahçelerinin azlığı, mezopotamya tarımının genelde çok ilkel nitelikli olduğunu gösterir. Bunun yanı sıra, gayet elverişsiz olan toplumsal koşullar da (bedevi kabile reislerinin egemen olduğu dönemlerden kalma büyük toprak mülkiyetinin üstün durumu ve bunun yörenin dağlık kesimindeki küçük toprak mülkiyetiyle çelişmesi), ancak oldukça yakın bir tarihte (1958) yapılan bir toprak reformuyla değiştirilebilmiştir. Ne var ki, bu ilkel teknik çerçeve içinde sözkonusu reform, uzun yıllar boyunca, iktisadi bir düzensizliğe ve bir üretim düşüşüne yol açtı; son zamanlarda girişilen büyük kolektif işletmeler (1980'de 400 000 ha) denemesiyse, henüz istenilen sonuçları vermedi. Arap Ortadoğu'sunun sulanabilir en büyük toprak rezervine sahip olan Irak, bir aykırılık oluşturacak biçimde tahıl dışalımcısı bir ülke olarak kaldı (yılda 1 Mt'dan fazla).

Ülkenin modernleşmesi ve gelişmesi petrole dayanmaktadır. Önceleri (1927'den başlayarak) kuzeyde (Kerkük ve Musul bölgelerinde, Zagros dağlarının kenar kıvrımlarındaki yataklarda) işletilen petrol (bir boruhattıyla, önce Trablusşam [Lübnan] ve Hayfa'ya [İsrail], sonra Sayda [Lübnan] ve Baniyas'a [Suriye, 1952], 1977'den itibaren 35 Mt kapasiteli bir boru hattıyla İskenderun'a [Türkiye] ve aynı zamanda tekrar Baniyas üzerinden dışarıya satıldı) daha sonra ülkenin güney ucunda da (Rumeyle yatakları) bulunup (1953-1958) işletilmeye başladı. Petrol gelirleri (1970'te yalnızca 520 milyon dolarken 1989'da 15 milyar doların üstünde) belli bir sanayi gelişmesinin finansmanına olanak sağladı (Basra yakınlarında petrokimya; Şattül-arap'ın sağ kıyısında Hor el-Zübeyr demir-çelik fabrikası; Bağdat çevresinde çeşitli hafif sanayiler; çimento fabrikaları; şeker fabrikaları). Sanayinin sosyalizasyon oranı % 50'nin biraz üstündedir (ticarette yaklaşık % 60). Ünlü Irak Petrol şirketi'ni de içeren petrol kesimiyse, tümüyle ulusallaştırılmış durumdadır (1975'ten bu yana). Sonuç olarak, yaralanılabilir büyük toprak rezervleri ve petrol kaynaklarıyla (1991'de 13 699 Mt petrol ve 2 690 milyar m³ doğal gaz rezervi) Irak, Arap Ortadoğusu'nun kuşkusuz en dengeli gelişme olanaklarına sahip ülkesidir. Ancak, Körfez bunalı-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

mından beri (BM'in 6 ağustos 1990 tarihli ve 661 sayılı kararıyla) uygulanan ekonomik ambargo, Irak'ın toplam dış satımının % 99,5'ini oluşturan petrol satımını engelleyerek, yalnızca eylül 1990-ocak 1992 arası 26,5 ila 32 milyar dolarlık zarara neden olmuştur. Ayrıca ham petrolünü arıtmak için gerekli rafineri kapasitesine sahip olmayan ülkede benzin kullanımı karneye bağlanmış, yedek parça temin edemeyen endüstri kesiminin büyük kısmı üretimi durdurmuş, otomobil lastiği gibi birçok ürün bulunamaz hale gelmiş, yiyecek ve ilaç sıkıntısı başgöstermiştir. BM güvenlik konseyi, 15 ağustos 1991'de, 706 sayılı kararıyla, Irak'ın 6 ay boyunca 1,6 milyar dolarlık petrol satıp, elde ettiği gelirin % 30'unu savaş tazminatının ödenmesi için ayırmak koşuluyla ilaç ve yiyecek satın almasına izin verdiyse de, Irak yönetimi bu kararı reddetmiştir.

TARİH

başlangıcından 1914'e kadar

En eski doğu uygarlıkları Mezopotamya* ovalarında doğdu. Fırat ve Dicle kıyılarında yaşayan halkların, çoğu zaman korkutucu bir biçimde yayılmaları, yabancı halkların (Hititler, ahemeni Persler'i, Selefki hanedanından Yunanlılar, Parthlar, Romalılar, Sasaniler) karşı istilalarına neden oldu.

Arap fetihleri ve müslümanlığın bölgeye yerleşmesi (633-642) o dönemden sonra Irak-ı Arab adını alan Mezopotamya'nın yeniden canlanmasını sağladı. Irak, müslüman imparatorluğunun en önemli eyaletlerinden biri haline geldi ve halife Osman'ın öldürülmesinden ve Ali'nin başa geçmesinden sonra iktidar mücadelesine girişen gruplar, Irak'ın desteğini kazanmaya her zaman önem verdiler. Ali'nin ölümünden (661) sonra, Emeviler döneminde Suriye bir süre için Irak'ı gölgede bıraktı. Bölge Emeviler'in başa çıkamadığı bir muhalefet ve ayaklanma merkezi haline geldi. VIII. yy.'ın ortalarında, Abbasiler, şii muhalefeti çevrelerinde toplamayı başararak, emevi hanedanını devirdiler. Bağdat, bir zamanların Babil'i, Ninova'sı ve Ktesiphon'u gibi, abbasi halifeleri döneminde de güçlü bir devletin başkenti ve büyük bir kültür merkezi oldu. Ama Emeviler'den kalan iktisadi ve toplumsal rekabetler daha da büyüdü ve ayaklanmalar merkezi iktidarı zayıflattı. X. yy.'ın başında, abbasi halifeleri iktidarı şii Büveyhiler'e bırakmak zorunda kaldılar (945). Bu sırada, ülkenin kuzeyi X. yy.'da bölgeyi yeniden fetheden Bizanslılar'ın tehdit ettiği küçük beyliklere bölünmüştü. Daha çok, Mısır'ın Uzakdoğu ticaretinin yönünü değiştirmesinden kaynaklanan uzun bir duraklama döneminin ardından, selçuklu sultanı Tuğrul Bey (1055) Büveyhiler'i kovarak, tüm Mezopotamya'nın hâkimi olduysa da toprakları parçalandı (1092); birlik sağlanamayınca ülke Hulagu Han'ın komutasındaki Moğollar tarafından işgal edildi (1258-59). Pek çok sulama şebekesinin tahrip edilmesi üzerine Irak, tarihinin en bunalımlı dönemine girdi. Bedeviler tarafından tehdit edilen bir sınır eyaleti haline geldi. Siyasi açıdan da istikrarsız bir dönem yaşandı. İlhanlılar ülkeyi her biri bir moğol vali tarafından yönetilen iki bölgeye ayırdılar. 1335'te onların yerini Celayirliler (1335-1410) aldı; Moğollar Timur komutasında Irak'ı bir kez daha yakıp yıktı (1393-1401). Bu sırada Karakoyunlu türk boylar birliği Anadolu sınırındaki bozkıra yerleşirken Cihan Şah (1444-1467) Tebriz'den Şattülarap'a kadar uzanan bir türk devleti kurdu; daha sonra onun yerini Akkoyunlu devleti aldı. Safeviler türkmen aşiretleri arasında şiiliğin yayılmasından güç alarak 1499-1508 arasında Irak'ı fethettiler. Sünniliği benimsemiş olan osmanlı sultanları bu şii devletinin varlığına göz yummadılar ve Safeviler'e karşı uzun bir mücadele başlattılar; Türkler'in 1534'te aldığı Bağdat, 1623-1638 arasında Safeviler'in eline geçti. Irak 1918'e kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldıysa da uzaklığı yüzünden özerkliğini kısmen korudu. Hasa ve Necit Bedevileri ve birçok dağlı topluluk, Fırat ve Dicle vadilerinde yaşayan yerleşik topluluklara sık sık saldırıyorlardı. Basra (1624-1668) ve Bağdat (1694-1704) merkezi yönetimin denetiminden çıktılar. 1704'ten 1831'e kadar otorite, osmanlı sultanlarının yerinden atadıkları, bağdatlı memluk valilerinin eline geçti. Memluklar Nadir Şah'ın yönettiği İran saldırılarına (1736-1747) ve Müntefikler'in baskınlarına karşı koydular. 1790'dan sonra, katı islam dini kurallarının ödünsüz bir şekilde uygulanmasından yana olan Vahhabiler sürekli olarak Irak-ı Arab'daki şii toplulukları tehdit ettiler ve Necef (1803) ile Basra'yı (1804) yakıp yıktılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesini engellemeye çalışan Mahmut II'nin, 1831'de Irak'a yolladığı Ali Rıza Paşa İstanbul yönetiminin otoritesini yeniden kurdu.

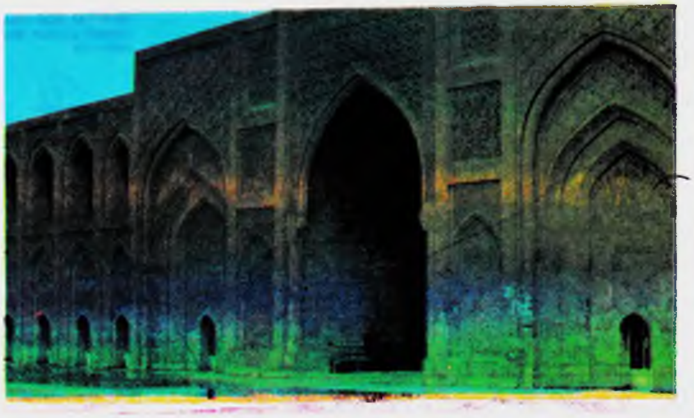
Avrupalılar daha o zaman Irak'a girmeye başlamışlardı; İngilizler ve Fransızlar'ın, Basra ve Bağdat'ta XIX. yy. başından beri temsilcileri vardı. Memluk valilerin yönetimine son verildikten sonra osmanlı valileri Irak'ın modernleştirilmesi çalışmalarına başladılar. Dicle üzerinde ilk buharlı gemiler 1836'da sefere başladı ve ilk telgraf hatları 1861'de kuruldu. Irak'a vali olarak gönderilen (1869-1872) Mithat Paşa, reformları geliştirdi: bir gazete kurdu, bir hastane ve okullar açtı, ana yolların güvenliğini sağladı ve bir posta servisi kurdu. Bir fransız-alman şirketi 1903'ten başlayarak Bağdat demiryolunun yapımını üstlendi.

1914'ten 1959'a kadar

Kasım 1914'te Türkler'in Almanlar'ın yanında savaşa girmesinin hemen ardından, ingiliz-hint birlikleri, modern bir liman haline getirilmiş olan Basra'ya çıktılar. İngiliz saldırısı, 1915'te Türkler tarafından durduruldu ve saldırgan birliklerin bir bölümü Kut'ta teslim olmak zorunda bırakıldı (nisan 1916). Ancak, ikinci saldırıda ingiliz ordusu Fırat ve Dicle vadilerini tırmanarak Bağdat'ı (mart 1917) ve Kerkük'ü (1918) aldı. Ekim 1918'de imzalanan ateşkes antlaşmasıyla, Irak'ın yönetimi İngilizler'e bırakıldı. İngilizler, San Remo konferansı'nda (nisan 1920) Milletler cemiyeti'nden manda kararı çıkarttılar. Bu karar Güney'de Bedeviler'in ayaklanmasına yol açtı. 1908'deki Jön Türk devrimi sırasında, gizli subay örgütü el-Ahd ve özellikle Basra eyaletinde yaşayan halktan destek gören ulusçu bir hareket gelişmişti. Ayaklanma hızla bastırıldıktan sonra, ülkenin yönetimi İngilizler'in denetimindeki bir Arap devlet konseyi'ne devredildi. Fransızlar'ın Şam'dan uzaklaştırdığı, büyük Haşimi ailesinden emir Faysal bin Hüseyin, 1921'de ilk Irak kralı oldu. 1924 martında toplanan bir kurucu meclis Irak ile manda yönetimi arasındaki ilişkileri belirleyen 10 ekim 1922 antlaşmasını şiddetli bir muhalefete rağmen onayladı. Soy ilkesine bağlı monarşiyi ve temsili hükümeti kabul etti. Lozan konferansı sırasında kesin çözüme kavuşturulamayan Türkiye-Irak sınırı 1926 Ankara antlaşması ile belirlendi. (→ MUSUL SORUNU.) Siyasal durumun istikrara kavuşması üzerine Milletler cemiyeti mandayı sona erdirip, 30 ekim 1932'de onaylanacak olan Irak'ın bağımsızlığını kabul etti. Bağımsızlık büyük ölçüde kâğıt üzerinde kaldı. İngiliz etkisi hâlâ kuvvetliydi: 30 haziran 1930 tarihli ingiliz-ırak antlaşması Irak ve İngiltere arasında 25 yıllık bir ittifak öngörüyordu; buna göre İngiltere Şuaybe ve Habbaniye'de hava üsleri bulundurmaya devam edecek ve birlikleri Irak toprakları üzerinde serbestçe yer değiştirebilecekti. Üstelik, 1927'den sonra Irak Petrol şirketi'ne devredilen petrol çıkarımından da daha çok yabancılar yararlanıyordu. Bu durum milliyetçi duyguları şiddetlendirdi. 1933'te Faysal'ın yerine geçen Gazi I'in yönetimi sırasında İngiltere karşıtı hareketler büyüdü ve ülke yönetilemez duruma geldi. Irak 1936 ve 1941 arasında yedi darbeye sahne oldu. Gazi'nin, geride amcası Abdullah'ın naipliğinde kral ilan edilen 4 yaşındaki oğlu Faysal II'yi bırakarak ölmesinden bir süre sonra, Mihver devletlerine yakın olan güçlerin temsilcisi Reşit Ali bir darbeyle iktidara geldi (1941). Hindistan yolu üzerindeki tehditlere karşı duyarlı olan İngiltere harekete geçti ve ülkeyi işgal etti (1941), Abdullah'ı yeniden başa getirdi ve Irak, Müttefikler'in yanında savaşa girdi (1943).

Nuri es-Sait gibi, İngiltere ile uzlaşma yanlısı siyasetçilerin çabalarına rağmen, Filistin'e yahudi göçünün hızlanması, İngiltere'ye duyulan hoşnutsuzluğu artırdı. Irak yönetimi 1930 ittifak antlaşmasını gözden geçirmeye karar verdi ve Portsmouth antlaşması (ocak 1948) imzalanırken bazı tavizler elde etti. Ama kamuoyu, sona ermesi istenen bir ittifakın sürdürülmesi yüzünden öfkeliydi; Bağdat'taki şiddetli gösteriler, Londra'ya kaçmak zorunda kalan Salih Cebr hükümetinin devrilmesine neden oldu ve 1930 antlaşması yürürlükte kaldı. İsrail ile yapılan savaş (1948-49) sırasında hissedilen küçük düşme duygusu, Arap birliği önderlerinin bölünmesi ve halkın sefaleti sürekli bir gerilim yarattı. Kasım 1952'de Bağdat'taki karışıklıklar sırasında açığa çıkan bu gerilim, sıkıyönetim önlemlerine başvurulmasına ve Komünist partisi'ne karşı sert bir mücadeleye girilmesine neden oldu. Ulusal bir kalkınma konseyi kurulmasıyla (1950) ve amerikalı, ingiliz ve mısırlı birçok teknisyenin ülkeye gelmeleriyle başlayan, Irak ekonomisini geliştirme girişimi, Irak hükümetine petrol işletmelerinden sağlanan kârın yarısını veren şubat 1952 antlaşması, Nuri es-Sait tarafından ortaya atılan Bereketli hilal federasyonu (Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin'in arap kesimi) Irak kamuoyunu yatıştırabildi. Ama Bağdat paktı (1955) ve Irak-Ürdün Arap federasyonu'nun ilanı (şubat 1958) Arap birliği ve Mısır tarafın-

J.-C. Chabrier

Bağdat'ta el-Mustansıriyye medresesi'nin eyvanlarından biri
XIII. yy. başı

dan hiç iyi karşılanmadı. 14 temmuz 1958'de, Bağdat'ta bir grup asker başkaldırdı. Genç kral Faysal ve naip Abdullah ve birkaç gün sonra da Nuri es-Sait öldürüldü. General Kasım'ın yönetimindeki bir askeri komite, iktidarı ele geçirdi ve cumhuriyeti ilan etti. Yeni rejim Arap birliği'nin diğer üyelerinin beklediğinden oldukça farklıydı: general Kasım komünistlerin desteğini kabul etti, buna karşılık, Mısır yanlısı partileri yasakladı, Irak, Arap federasyonu'ndan (ağustos 1958) ve Bağdat paktı'ndan (mart 1959) çekildi, ingiliz etki alanından çıktı (haziran 1959), ama SSCB ile iktisadi bir anlaşma imzaladı.

1959'dan 1968'e

Kasım rejimini destekleyen sendikaların ve görünüşte askıya alınmış olan siyasal partilerin güçlenmesinden yararlanan komünistlerin kilit mevkileri ele geçirmesi, sözcülüğünü albay Abdüsselam Arif'in yaptığı ve Nasır'ın birlikçi savlarına yakın milliyetçi çevreleri kaygılandırdı. General Kasım, komünistlerin ve Kürtler'in albay Şevvaf'ın Musul'da çıkardığı (mart 1959) Nasır yanlısı başkaldırıyı ezmelerine göz yumdu, ardından aşırı solu, Kerkük'teki Kürtler ve Türkmenler arasında kargaşa yaratmakla suçlandı (temmuz 1959). Komünistleri hükümetten uzaklaştırdı ve ocak 1960'ta partilerini kapattı, buna karşılık, öbür beş partinin yeniden kurulmasına izin verildi. Rejimin otoriter yapısı giderek belirginleşti ve 1961'de general Kasım "tek önder" durumuna geldi.

Kendine yetmeyi amaçlayan bir iktisadi siyaset izlenmesi, tarımsal reformun (eylül 1958) ve 1960'ta başlatılan dört yıllık kalkınma planının başarısızlığı alttan alta bir hoşnutsuzluğun doğmasına neden oldu. Irak ordusunun 1961'de Barzani yönetimindeki kürt gerillalar karşısındaki ilk başarısızlıkları hoşnutsuzluğu artırdı. Irak'ın haziran 1961'de. Kuveyt'ten toprak talep etmesi Mısır ile ilişkileri iyice bozdu, Lübnan, Ürdün ve ABD ile diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açtı ve İngiltere'nin düşmanlığını uyandırdı. Aralık 1961'de Irak Petrol şirketi ile anlaşmazlığa düşen hükümet, imtiyaz alanlarının % 99,6'sını millileştirdi ve IPC'nin sermayesinin % 20'sini talep etti: şirketin bunu reddetmesi üzerine ulusal bir petrol şirketi kurulduğunu ilan etti. 8 şubat 1963'te, "Nasır yanlısı birlikçiler"in, özellikle de Baas partisi üyelerinin desteğiyle bazı askerlerin gerçekleştirdiği bir darbeyle, olaydan bir süre sonra mareşalliğe yükseltilen Abdüsselam Arif, Ulusal devrim konseyi başkanlığına getirildi. Kasım ve en önemli yardımcıları idam edildi, 27 temmuz 1958 tarihli geçici anayasa yürürlükten kaldırıldı. Baaslılar yönetimin kilit noktalarını ele geçirdiler ve komünistlere baskı yapmaya başladılar. Mart 1963'te Kürtler'e özerk bir statü vaat ettilerse de son anlaşma yapılmadı ve çatışma haziranda daha şiddetli bir şekilde yeniden patlak verdi. Ülke dış ticarete açıldıkça IPC ile olan ilişkiler düzeldi. Suriye'de Baas yanlısı darbeden (8 mart 1963) sonra, Suriye ve Mısır ile birlikte bir federasyon kurmak için çalışmalara başlandı. 18 nisan 1963'te üç yanlı bir birlik tasarısı imzalandı, ama Irak ile Suriye'nin birbirlerine yaklaşmasını sağlayan (Suriye-Irak askeri işbirliği, ekim 1963), Mısır-Suriye anlaşmazlığının büyümesi üzerine geçersiz bir belge haline geldi. Bu arada Irak, Kuveyt üzerindeki iddialarından vazgeçti. Ama ilericilerle muhafazakârlar arasında bölünmüş olan, Nasır yanlılarının düşmanlığını üzerine çeken, toplumcu demeçleriyle burjuvaziyi kaygılandıran, buna karşılık reformları başaracak gücü de olmayan Baas partisi, 17 kasım 1963'te iktidardan uzaklaştırıldı. Mareşal Arif tüm yetkileri ele geçirdi ve başbakanlığını general Tahir Yahya'nın yaptığı bir hükümet kurdu (21 kasım).

3 mayıs 1964'te yeni bir geçici anayasa ilan edildi ve kapatılan siyasal partilerin yerini tek bir parti, Arap sosyalist birliği aldı (temmuz 1964); rejimin islamcı niteliği vurgulandı. Yatıştırıcı birtakım önlemler alındı: siyasal tutuklular serbest bırakıldı, Nasır'ın etkisiyle, Kürtler'le ateşkes imzalandı (10 şubat 1964). IPC ile anlaşmazlığı yeniden başlatan Milli petrol şirketi'nin kurulmasından (şubat 1964) sonra, bankalar, sigorta şirketleri, tütün ve çimento sanayisi millileştirildi (14 temmuz 1964). İktidar, Mısır'a yaklaştı: iktisadi antlaşma (şubat 1964); Irak-Mısır ortak askeri komutanlığı ve başkanlık konseyi kurulması (mayıs 1964). Ama Kürtler'le anlaşmazlığın yeniden başlamasına bağlı olarak, 1965'ten itibaren her iki taraf da düş kırıklığına uğradı (Irak'ta Nasır yanlısı 6 bakanın [temmuz 1965] ve başbakan Yahya'nın [eylül] istifası).

Iraklılar, özellikle de temmuz 1964 önlemlerinin sosyalist niteliğinden korkan burjuvazi, nasırcılıktan uzaklaştı. Eylül 1965'te başbakan olan general Arif Abdürrezzak'ın başarısız darbe girişiminden sonra Abdurrahman el-Bezzaz'ın başbakanlığa atanması, Irak'ta "arap sosyalizmi"nin sonu oldu. Yeni başbakan artık devletleştirme yapılmayacağını ilan etti, ithalat üzerindeki devlet tekelini kaldırdı, millileştirilmiş işletmelerde işçilerin yönetim konseylerinde temsil edilmesine son verdi ve Mısır ile ilişkileri sınırlandırdı. Mareşal Arif'in bir kaza sonucu ölmesi (14 nisan 1966) üzerine yerine kardeşi general Abdurrahman Arif geçti ve bahar saldırısının başarısızlığı Kürtler'le bir ateşkes imzalanmasına olanak verdi (haziran 1966). Bezzaz liberalizmine düşman siyasal güçlere (komünist parti, Baas partisi ve Nasır yanlıları) katılan ordunun bir bölümü bu ateşkese muhalefet etti. Ancak bu muhalefet, Arif'in Bezzaz'dan ayrılma ve hükümeti mayıs 1967'de istifa edecek olan general Neci Talib'e emanet etme kararında (ağustos 1966) rol oynadı. Arif, Kürtler'in ve ılımlı Baasçılar'ın da katıldığı bir hükümeti 10 temmuz 1967'ye kadar bizzat yönetti; bu tarihte general Yahya yeni bir hükümet kurdu. Irak, 3 haziranda, Mısır-Ürdün ortak savunma paktına katılarak, 5 haziran 1967'de İsrail'e savaş ilan etti. Irak birlikleri, Ürdün'e girdikleri halde, çatışmalarda önemli rol oynamadılar. 6 haziranda, ABD ile diplomatik ilişkilerini kesen Irak, anglosakson ülkelerine petrol ihracatını durdurdu.

1968'den 1973'e

17 temmuz 1968'de askeri bir darbeyle Abdurrahman Arif devrildi. Devrim komuta konseyi, general Ahmet Hasan el-Bekr'i cumhurbaşkanlığına atadı. Ahmet Hasan, çoğunluğu Baas partisi üyelerinden oluşan bir hükümet kurdu ve bakanlıkları yeniden düzenleyerek (30 temmuz), hem başbakan, hem de başkomutan oldu. General Bekr hükümeti, 22 eylül 1968'de, sosyalizmi esas alan geçici bir anayasa ilan etti. Sağ muhalefet sert bir biçimde bastırıldı.

Bekr hükümeti, içerde güçlü bir muhalefetle karşılaştı: ocak 1970'te subayların ve polisin hazırladığı, Devrim komuta konseyi'ne göre İran ve ABD'nin de karıştığı bir komplo açığa çıkarıldı ve yirmi kişi idam edildi. Bu arada, kasım 1971'de Ulusal işbirliği paktı'nın yayımlanmasıyla ilerici partilerle anlaşma zemini arandı. 14 mayıs 1972'de, Komünist parti'nin iki temsilcisi hükümete girdi. Güvenlik örgütü başkanı yönetimindeki general Bekr'e karşı düzenlenen komplonun başarısızlığa uğramasından sonra, Komünist parti ile Baas partisi arasındaki işbirliği güçlendi. General Bekr, 17 temmuz 1973'te Baas adına, Komünist parti'yle ulusal eylem paktı imzaladı; böylece Komünist parti kuruluşundan beri ilk kez yasal bir statüye kavuştu.

Uluslararası düzeyde Irak yönetimi Filistin sorununda katı bir tavır aldı ve Filistinliler'e önemli maddi yardımlarda bulundu. Iktisadi, askeri ve teknik yardımlarda bulunan SSCB'ye (1969 işbirliği antlaşmaları) hızla yaklaştı ve 9 nisan 1972'de bu ülkeyle yeni bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalandı. Kürt gerillalara silah sağlamakla suçlanan İran ile ilişkiler, nisan 1969'da Tahran'ın, Şattülarap üzerindeki iddialarını tek yanlı olarak çözümlemesinden sonra iyice bozuldu. Irak, boyun eğmek zorunda kaldıysa da, karşılığında ülkedeki İranlılar'ı sınırdışı etti. Haziran 1972'de International Petroleum Company millileştirildi. 1973'te, dördüncü İsrail-Arap savaşı sırasında Irak, İsrail devletine karşı Mısır ve Suriye'yi destekledi.

Saddam Hüseyin'in başkanlığı

İç sürtüşmeler, şii muhalefeti, kürt sorunu ve Irak-Suriye ilişkilerindeki hemen hemen sürekli bunalım yüzünden, sistemin istikrara kavuşması kolay olmadı. 16 temmuz 1979'da mareşal Bekr, Baas partisi'ndeki ve devletle ilgili tüm görevlerinden istifa etti. Yerine, Saddam Hüseyin devlet başkanı oldu. Rejimin bu yeni "güçlü adamı", birçok gözde yöneticinin de içinde bulunduğu bir darbe girişiminin açığa çıkarılmasından (ağustos 1979) sonra durumunu iyice sağlamlaştırdı. Mart 1980'de, Devrim konseyi'nin, 1970 Anayasası'nı iptal eden ve ulusal bir Meclis kuran yasayı ilan etmesiyle, demokratik döneme ilk adım atıldı. 20 haziran 1980'de 22 yıldan beri ilk kez meclis seçimleri yapıldı, sandalyelerin çoğunu Baas, kalanını da Baas'la birlikte Ulusal ilerici cephe'yi oluşturan çeşitli gruplar elde etti. Komünist parti Meclis'te temsil edilmedi.

Hemen hemen sürekli hale gelen dinsel çalkantılar Necef ve Kerbela'da (5 ve 6 şubat 1977) ve Güney Irak'ta (mart 1977) ortaya çıkan mezhep anlaşmazlıkları yüzünden yeniden alevlendi. İran'da İslam Cumhuriyeti'nin kurulması (şubat 1979) şii muhalefete yeni bir atılım kazandırdı. Şii toplumunun birçok manevi önderi iktidar tarafından, özellikle nisan 1980'de tasfiye edildi.

Enver Sedat'ın İsrail ile ilgili girişimlerini başarısızlığa uğratmak için kurulan Arap cephesi, Şam ve Bağdat arasındaki yakınlaşmayı pekiştirecek gibi göründü. Gerçekten de, Bağdat'taki Arap zirvesi'nde (kasım 1978) Irak ile Suriye, uzun vadede iki ülkenin birleşmesini öngören bir Ortak ulusal eylem şartı hazırladılar. Ama, ağustos 1979'da, Bağdat'ta, ıraklı yöneticilerin Şam tarafından kışkırtıldığını düşündükleri bir suikast ortaya çıkarılınca, iki ülke arasındaki görüşmeler kesildi.

Irak yönetimi, İran'da Pehlevi yönetiminin çökmesiyle hem Cezayir antlaşmalarıyla (mart 1975) İran'a verilen toprak ödünlerini geçersiz kılmak (Şattülarap sorunu), hem de İran'da arapça konuşan halkın yaşadığı Huzistan üzerindeki hak iddialarını gerçekleştirmek için bir fırsat doğduğunu düşündü. İran, ekim 1979'da Cezayir antlaşması'nı iptal etti. Cezayir antlaşması, Bağdat tarafından resmen yürürlükten kaldırıldığı sırada eylül 1980'de Irak ile İran arasında savaş başladı. Irak askeri saldırısı Huzistan üzerinde yoğunlaştı. Önemsiz birkaç başarının ardından Iraklılar yerlerinde saymaya başladılar. Buna karşılık, islam devrimi sırasında komutanları safdışı bırakılan İran ordusu yeniden örgütlendi ve gün geçtikçe daha büyük bir direnme gösterdi. 1981 eylülünün sonundan itibaren, İranlılar başarılı bir karşı-saldırı başlattılar. Haziran 1982'de Irak barış önerdiyse de Tahran, savaşın Saddam Hüseyin rejimi çökmeden sona ermeyeceğini ilan etti. Irak'ın Cezayir antlaşması'yla belirlenen sınırları kabul etmesi (ekim 1982) savaşı sona erdirmedi. Bu çatışma arap dünyasını tam anlamıyla parçaladı ve körfez üstündeki petrol istasyonlarının imhası sonucunda Irak'ın petrol dışsatımı üçte iki oranında azaldı. İran'a karşı savaşta Ürdün, Irak'ı destekledi. Mısır ve ABD'yle kesik olan diploma-

tık ilişkiler yeniden kuruldu. Savaş, Birleşmiş milletler genel sekreterinin arabuluculuk girişimlerine karşın, şiddetini artırdı. (→ İRAN-IRAK SAVAŞI.) İran'ın petrol dışsatım limanları ve tesisleri bombalandı. (→ KÖRFEZ SAVAŞI.) Birleşmiş milletler, İran birliklerine karşı zehirli gaz kullandığı için Irak'ı kınadı (21 mart 1986). Fransa ve SSCB Irak'a silah ve araç gereç yardımı yaparken, ABD de İran'a karşı düzenlenen hava hücumları için gerekli istihbaratı sağladı. 1988 yılında Cenevre'de ateşkes görüşmeleri başladı. BM genel sekreteri Perez de Cuellar, ateşkesin ağustos 1988'de kabul edildiğini ve 20 ağustostan itibaren yürürlüğe gireceğini açıkladı. Savaşın hukuken sona ermesi ancak 17 ağustos 1990'da gerçekleşti. Bu tarihte imzalanan antlaşma gereği Irak, savaşta elde ettiği toprakları İran'a geri verecek ve 10 eylül 1990'da iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden kurulacaktı.

1989'da, ordu mevcudunun azaltılması sonucu işsiz kalan eski askerlerle, Irak'taki Mısırlı işçiler arasında zaman zaman ölümle sonuçlanan çatışmalar oldu. Bu olaylar Mısır-Irak ilişkisini zedelerken, yaklaşık 200 bin Mısırlı, çok zor koşullar altında ülkelerine döndüler. Sekiz yıl süren savaş, Irak'ın petrol üretim ve dışsatımını da ciddi şekilde etkiledi. Bağdat hükümeti 35 milyar dolara varan dış borçları için Japonya, Fransa ve Almanya ile ikili görüşmeler yaparak ödeme planları hazırladı. Kesintiye uğramış olan petrol ihracatı, 15 mayıs 1990'da körfezden tekrar başladı.

1990 yılında Irak'la Kuveyt'in arası açıldı. Irak Kuveyt'i kendi topraklarından petrol çıkarmak, OPEC tarafından saptanan kotaları aşarak üretim yapmak ve petrol fiyatlarının düşmesine sebep olmakla suçladı. İki ülke arasındaki sürtüşme ciddi boyutlara ulaştı; Irak Kuveyt sınırına asker yığmaya başladı. Komşu ülkelerin arabuluculuk çabaları sonuçsuz kaldı. Kuveyt, Irak'ın birikmiş borçlarını ödememek için anlaşmazlık çıkardığını öne sürüyordu. Çeşitli girişimler sonucu Irak ve Kuveyt temsilcileri, aralarındaki petrol ve sınır sorununu görüşmek üzere Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde bir araya geldiler (31 temmuz 1990); ancak görüşmelerden bir sonuç elde edilemedi ve 2 ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i savaş ilan etmeden işgal etti.

İşgal, başta ABD olmak üzere tüm dünyada tepkiyle karşılandı. BM Güvenlik Konseyi, Irak'ın Kuveyt'ten derhal çekilmesini istedi ve 6 ağustosta Irak'a ambargo uygulanması kararı aldı. Irak, Kuveyt'i ilhak ettiğini bildirdi. Irak'ın bu tutumu karşısında Güvenlik Konseyi ekonomik ambargoyu genişlettiği gibi, Irak'a silahlı müdahale kararı da aldı. 1990'ın son günlerinde ABD ve müttefiklerinin bölgedeki asker sayısı 600 000'i bulmuştu. 17 ocak 1991'de ABD ve müttefiklerine ait savaş uçakları Irak ve Kuveyt'i bombalamaya başladı. "Çöl fırtınası" diye anılan hava harekâtının ardından, 24 şubatta kara saldırısı başladı. Irak ordusu bu saldırılara dayanamadı ve 27 şubatta Kuveyt'ten çekileceğini ilan etti. 28 şubatta yapılan ateşkes, Irak'ın sorunlarını çözmeyecek ve Irak hükümeti bu sefer de iç karışıklıklarla, özellikle kürt azınlığın ayaklanmalarıyla uğraşmak zorunda kalacaktı. Kürt ve şii ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırılırken, Kürtler kitleler halinde Türkiye ve İran'a sığınmak zorunda kaldılar. (→ KÖRFEZ SAVAŞI.)

BM genel sekreteri, 5 nisanda, bir BM Irak-Kuveyt gözlem gücü (UNİCOM) oluşturma tasarısını açıkladı. 1 440 kişiden oluşan gözlem gücü Irak ve Kuveyt sınırı boyunca 3 000 km²'lik bir alan üzerinde konuşlandırılacaktı. Ayrıca Irak'ın nükleer, kimyasal ve biyolojik silah kapasitesi ortadan kaldırılacak ve Irak gelecekteki petrol gelirlerinin bir bölümünü Kuveyt'in zarar ve kayıplarını karşılamak üzere tazminat olarak BM tazminat fonuna yatıracaktı.

Saddam Hüseyin savaşın ardından ülkede ekonomik ve siyasal reformlara girişti. 3 eylülde kabul edilen bir yasayla siyasal partilerin iktidardaki Baas partisi'yle yarışmasına bir ölçüde izin verildi. Başbakan Sadun Hammadi, 13 eylülde görevden alındı ve bu göreve Hamza El-Zübeydi getirildi. 6 kasımda içişleri bakanı El-Mecid savunma bakanlığına, Hammadi de başkanın özel danışmanlığına getirildi. 19 mayıs 1992'de İran'daki Kürdistan Özerk bölgesi'nde yapılan seçimlerde Barzani'nin Kürdistan Demokrat partisi ve Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler birliği eşit sayıda oy aldı, ancak bu demokratik girişim teoride kaldı.

1992'nin son aylarından itibaren BM kararlarına uymakta pek istekli görünmeyen Irak kuvvetleri, uçuş yasağının konduğu 32. paralelin güneyinde savaş uçakları bulundurmak ve Kuzey Iraklı Kürtler'e yardım ulaştıran kamyonları bombalamakla suçlandı. Saddam Hüseyin, ülke topraklarında gereken savunma önlemlerini almasının doğal olduğunu iddia etti. BM kararlarını ihlal ettiği gerekçesiyle müttefik kuvvetlerin (ABD, İngiltere, Fransa) savaş uçakları 18 ocak 1993'de Irak'a karşı yeni bir hava saldırısı düzenlediler.

• Türkiye-Irak ilişkileri, resmen 1926'da Ankara'da Türkiye, İngiltere ve İngiltere' nin mandası altında bulunan Irak arasında imzalanan antlaşmayla başladı. Antlaşma, Lozan konferansı'nda bir karara bağlanamayan Musul sorunu'na çözüm getiriyordu. Antlaşmanın 6-9. maddelerinde silahlı eşkıyaların sınırı geçmeleri durumunda tarafların birbirlerine haber vermesi, önlemler alması, gerekirse eşkıyayı yakalayarak suç işlediği ülkeye teslim etmesi öngörülmüştü. Taraflar, sınır bölgelerinde propaganda yapılmasına, propaganda için örgütler kurulmasına izin vermeyeceklerdi. 24 şubat 1955'te Bağdat'ta imzalanan karşılıklı işbirliği antlaşmasıyla (→ BAĞDAT PAKTI) ilişkiler gelişmeye başladı. Arap dünyasının tepkisine karşın kurulan yakın ilişkiler, temmuz 1958'de Irak'ta yapılan hükümet darbesine dek gelişti. İktidara gelen yönetim, mart 1959'da Bağdat paktı'ndan ayrıldı. 1974'te Irak petrolünü Akdeniz'e ulaştıracak bir boruhattı döşenmesi için anlaşma yapıldı, bu hat 1977'de tamamlanarak petrolü İskenderun körfezine ulaştırdı. 1980'de başlayan İran-Irak savaşı'nda Türkiye tarafsızlığını korudu. Türkiye'de terörist eylemlere girişen ayrılıkçı çetelerin Irak'a kaçmaları karşısında dışişleri bakanı Vahit Halefoğlu Irak'a giderek Irak hükümetiyle sınır ötesi operasyonlar konusunda görüştü (ekim 1984). Irak'ta yuvalanan çetelere karşı, Irak'ın onayıyla, operasyon yapıldı.

Saddam hükümeti mart 1988'de Halepçe'de kürt ahaliye kimyasal silahlarla saldırdı; 5 000 kişi öldü, kaçan 50 000'e yakın Kürt Türkiye'ye sığındı; bunlardan 25 000 kadarı Türkiye'de kaldı.

Irak'ın Kuveyt'e saldırısıyla başlayan Körfez savaşı'nda Türkiye, Birleşmiş Milletler safında yer aldı; harekâtın dışında kaldıysa da, ambargo uygulamasına katıldı. Savaş sona erince, Türkiye'ye doğru göç yeniden başladı (nisan 1992) ve sınırı geçenlerin sayısı 900 000'i buldu. BM bu arada, 36. paralelin kuzeyinde Irak saldırılarına karşı bir güvenlik bölgesi oluşturma kararı aldı; ve sığınmacılar Irak'a dönmeye başladı. 4 ekim 1992'de Kuzey Irak'ta ilan edilen Federe Kürt Devleti'ni Türkiye tanımadı. 16 ekim'den başlayarak, Türk silahlı kuvvetleri PKK kamplarına karşı yeni ve geniş bir operasyona girişti; Barzani'ye bağlı peşmergeler de bu harekâta katıldı.

EDEBİYAT

Irak edebiyatı, Mahmud Şükri el-Alusi (1857-1924) ve onun sanatını sürdüren yazarların etrafında, Birinci Dünya savaşı öncesine kadar gelenekçi, biçimci ve durağan kalır. Cemil Sıdkı ez-Zehavi (1863-1936), Ma'ruf ur-Rusafi (1875-1945) ve Ahmed es-Safi en-Necefi (1896-1978) ölmek üzere olan klasikçilikle bir sonraki kuşağın toplumsal ve siyasal bağımlılığı arasında bir geçiş sağlarlar.

Simgeci akım, Hasan el-Beyyati (doğm. 1930), Hafız Cemil (doğm. 1908) ve Haris Taha er-Ravi (doğm. 1929) ile birlikte toplumsal dengesizliklerle mücadele eden el-Cevahiri'ye çok şey borçludur.

Bir süre sonra, ritim ve ölçü, şiirsel yapı için zorunlu olmaktan çıkar. Nazik ül-Mela'ike (doğm. 1923), Bülend ül-Haydari (doğm. 1926), Sadi Yusuf ve Bedr Şakir es-Seyyab (1926-1964) sayesinde Irak'ta yenileşme hareketi başlar. Serbest dizenin bile başladığı görülür. Ancak burada sözkonusu olan dili altüst etmekten çok, onu devrimci atılıma uyarlamaktır.

Roman, aynı zamanda oyunlar (*les Messagers de l'humanité* [fr. çev.], 1946) da yazan Abdülmelik Nuri (doğm. 1921), Ali eş-Şarki (1890-1964), Aziz ül-Hacc (doğm. 1926), büyük dilbilimci Anastase-Marie el-Kermili (1866-1947), sevilen denemeci Ali el-Verdi (doğm. 1913) tarafından temsil edilir. Öteki iki romancı Zunnun Eyyub (doğm. 1908) ve Fuad et-Tekerli'nin (doğm. 1927) ise, özel bir yeri vardır.

Evrensellik isteği artık süreklidir. Es-Seyyab örneği, genç kuşak sanatçıları "dünyayı açıklamaya ve onu değiştirmeye" çalıştırlar. Bu yeni şiirin önde gelen temaları, yeni dönemin gerektirdiği temalarla aynıdır. Geleceğin şiiri, Suriyeli Adunis' in deyişiyle "bir inkâr ülkesi" olmayacak mıdır? Bundan böyle şiir, Cebra İbrahim Cebra ile neredeyse mitolojik bir niteliğe bürünen düşünce karşıtlıklarının gündelik bir gerçekliğine dönüşür; hatta el-Me-

Lauros-Giraudon

Samerra'da bulunan hurmadalı demetiyle süslü kâse sırlı seramik, IX. yy. ***Louvre müzesi, Paris***

Irak işgal kuvvetleri Kuveyt'te (1990)

la'ike ve es-Seyyab ile anlamsız ve olanaksız bir şarkı olur.

ARKEOLOJİ.

→ MEZOPOTAMYA.

İSLAM SANATI

Bağdat'ın, abbasi halifesi Ebu Cafer el-Mansur tarafından kurulmasıyla birlikte Irak, islam dünyasının merkezi oldu. Yönetim merkezine bağlı olarak sanatsal ve kültürel merkez de yer değiştirdi; Şam Akdeniz dünyasının etkisindeyken, Bağdat, saraydaki iranlı ve türk devlet adamlarının yönlendirmesiyle iran ve türk sanatıyla bağları güçlendirdi. Daha sonra sanat ve kültür merkezi olan Samerra'nın etkileri Mısır'a, Bahreyn'e ve Nişapur'a uzandı. Abbasiler yükseliş dönemlerinde Bağdat'ın yanı sıra Irak'ta parlak kentler kurdular (Samerra, Rakka). Ancak bu dönemin Bağdat ve Rakka'sından günümüze hiçbir anıt ulaşamadı. Samerra'daysa (IX. yy.) dinsel ve sivil mimariyi yansıtan önemli kalıntılar (saraylar [Cevsak ül-Hakani], camiler [Cami ül-Kebir], minareler [Melviye], ilk islam türbesi olduğu sanılan Kubbet ül-Sülaybiyye) vardır. Dönemin en önemli sivil mimarlık örneği Bağdat'ın yaklaşık 120 km G.-B.'sındaki Ukhaydır* sarayı'dır. Emevi saraylarında tören avuları ve salonları bulunmamasına karşılık, abbasi saraylarında Sasaniler'in tören geleneğinin benimsendiği ve kubbeli, önü büyük eyvanlı kapalı taht salonlarının yer aldığı görülür. Hem askeri hem dinsel bir nitelik taşıyan ribatların yapımı IX. yy.'da yaygınlaşmıştır (Sus ribatı). Abbasi döneminin temel mimarlık gereci tuğladır, çok çeşitli ayaklar, tonozlar ve kubbeler hep tuğladan yapılmıştır. Kubbe, gücü simgelediği için görkemlidir. Süsleme genellikle yalancı mermer (stuko) ya da alçı kaplama üzerine başarıyla uygulanmıştır. Yapıların içinin zengin bezemesine karşılık, dış duvarlar yalındır. Günümüze ulaşmayan arı, görkemli ve güçlü resimler de kubbeye yalın ve ağırbaşlı bir güzellik katar. Cevsak ül-Hakani'de duvarlar yalancı mermer, taht salonu mermer levhalarla kaplıdır. Harem bölümünde duvarların üst kesimi insan, hayvan figürleri ve bitki motifleriyle süslüdür. Dönemin mimarlığında görülen bir başka yenilik de kırık ve sivri kemerlerdir (türk etkisi). Mimariye koşut olarak sınai etkinlik de ileri düzeydeydi, özellikle seramik ve cam yapımı gelişmişti.

Irak X. yy.'dan başlayarak dış etkilere boyun eğen bir eyalet oldu, ancak bu durum XII. ve XIII. yy.'larda canlılığını korumasını engelleyemedi. Bağdat'ta halife Mustasım'ın yaptırdığı ve dönemin en önemli islam üniversitesi sayılan Mustansıriyye medresesi (1232 / 1233), Şeyh Ömer el-Sührеverdi türbesi (1234), Basra'daki Hasan el-Basri türbesi, Musul'daki Lu'lu sarayı, Ulu cami, Takrit ve Sincar'daki öteki yapılar bu dönemin anıtsal örnekleridir. Maden ve seramik sanatı da gelişme gösterdi, Selçuklu Atabeyleri zamanında Musul, maden sanatlarında okul oluşturacak düzeye erişti. Bu döneme ilişkin yapıtların büyük çoğunluğu kakma tekniğiyle süslenmiş ya da döküm tekniğiyle yapılmış kabartmalı pirinç eserlerdir. Minyatür sanatında XII. yy.'da Musul okulu, XIII. yy.'da da Yahya* bin Mahmut el-Vasıti'nin temsil ettiği Bağdat okulu görülür. İran resminden daha az tanınan Irak resmi, gerçekçi ayrıntı düşkünlüğü, malzeme kullanımında tasarruf, fanteziyi ve özgürlüğü kullanışıyla belki de İran resmini aşmıştır. Günümüze yaklaştıkça Irak kimi zaman türk, kimi zaman da ısfahan sanatından etkilendi. Necef ya da Kerbela'daki büyük dinsel yapılar, Bağdat'taki göz kamaştırıcı anıtlar ise iran sanatının etkisindedir.

IRAK OĞUZLARI → OĞUZLAR.

Irak Petrol boruhattı, K. Irak petrollerinin Akdeniz'e akıtılması amacıyla döşenen petrol boruhattı. Adana'nın Yumurtalık ilçesindeki Gökova dolum tesislerinde sona eren boruhattının yapımına 1975'te başlandı ve 1977'de tamamlanarak Türkiye'ye petrol gelmeye başladı. Toplam uzunluğu 981 km olan boruhattının 641 km'si Türkiye sınırları içinde bulunmaktadır. Türkiye kesiminde 3, Irak kesiminde 2 tane olmak üzere 5 tane pompa istasyonu vardır. Boruhattının yıllık kapasitesi 35 Mt'dur. Taşınan petrol ile Türkiye'ye ödenen geçiş ücretleri şöyle olmuştur: 1978'de 13,3 Mt, 38,5 milyon $; 1979'da 27,6 Mt, 80 milyon $; 1980'de 20,2 Mt, 58,6 milyon $; 1981'de 27,8 Mt, 80,6 milyon $; 1982'de 31,7 Mt, 92 milyon $; 1983'te 33 Mt, 100 milyon $; 1984'te 36,3 Mt, 120 milyon $; 1985'te 38 Mt, 130 milyon $; 1986'da 47,7 Mt, 214,5 milyon $; 1987'de 59,2 Mt, 173,5 milyon $; 1988'de 78,5 Mt, 222,4 milyon $; 1989'da 82,9 Mt, 231,6 milyon $; 1990'da 45,8 Mt, 139,2 milyon $. Irak petrol boruhattı, 7 ağustos 1990'da ambargo dolayısıyla kapatılmıştır.

Irak Petrol şirketi *(Iraq Petroleum Company Ltd.)* [*IPC*], 1925'te *Turkish Petroleum Company* adıyla kurulan, 1929'da, Anglo-Persian (bugünkü British Petroleum), Royal Dutch-Shell, Standard Oil (New Jersey), Socony-Vacuum, Gulf Oil, Fransız petrol şirketi (CFP) ve K. S. Gülbenkyan'ın katılımıyla bugünkü adını alan şirketler grubu. Üç amerikan şirketi (Standard Oil, Socony-Vacuum ve Gulf Oil), başlangıçta *Near East Development Corporation* (NEDC) adıyla birleşti. 1934'te, Gulf Oil gruptan çekildi. IPC, bu tarihten İkinci Dünya savaşı'na kadar, hemen hemen eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarına karşılık gelen sınırlar içinde yer alan ve 1928'de Red Line Agreement ("Kızıl hat anlaşması") hükümleriyle kabul edilen petrol bölgeleriyle ilgili ayrıcalıklar nedeniyle grup şirketlerinin rekabet etmelerini önlemeye çalıştı. İkinci Dünya savaşı sırasında anglosakson grubun Fransız petrol şirketi'yle Gülbenkyan'ı düşman sayması nedeniyle bu siyaset terk edildi. Savaş sona erince, Arabian American Oil Company'ye (Aramco) katılmak isteyen Standard Oil ve Socony-Vacuum, IPC'nin kurallarından sıyrılmak amacıyla Red Line Agreement'ın geçersizliğini ve bu anlaşmanın yapısının, ABD'nin tröstleşme karşıtı yasalarını çiğnediğini ileri sürdüler. 1948'de, Irak Petrol şirketi'ni oluşturan şirketler, Ortadoğu petrollerini tek başlarına araştırma ve işletme düşüncesiyle gruptan ayrıldılar; IPC ise, üye şirketlerin petrol paylarının dağıtımcılığı rolünü sürdürdü.

1972'de, Irak Petrol şirketi'nin sermayesi Royal Dutch-Shell (% 23,75), CFP (% 23,75), BP (% 23,75), Near East Development Corporation (% 23,75) ve Participation and Exploration Corporation (% 5) arasında paylaştırıldı. Irak yönetimi, 1 haziran 1972'de IPC'nin tüm tesislerini millileştirme kararı aldı. Grubun tüm hak ve gelirleri devlete devredildi, yani Irak Ulusal petrol şirketi'nin yönetimine bırakıldı.

IRAK SELÇUKLULARI → SELÇUKLULAR.

IRAKEYN. Tar. coğ. Müslümanlığın ilk dönemlerinde Küfe ve Basra bölgeleri için kullanılan ad; daha sonraları bu adın kapsamı Cibal bölgesi denilen Irak-ı Acem'i de içerecek biçimde genişletildi.

Irakeyn seferi, Kanuni Sultan Süleyman'ın Irak-ı acem (G.-D. Azerbaycan bölgesi) ile Irak-ı arap (Bağdat yöresi) beldelerini kesin olarak osmanlı yönetimine bağlamak için İran üzerine düzenlediği sefer (1534-1535). Şah Tahmasp I'le arası açılan İran'ın Bağdat valisi Zülfikâr Han, Süleyman I (Kanuni) adına hutbe okutup para bastırınca (1529), osmanlı egemenliğini tanımış oldu. Padişahın Avusturya seferinde bulunmasından yararlanan Tahmasp I, Bağdat önlerine geldi ve savunma önlemleri alan Zülfikâr Han'ı unvan vaadiyle kardeşlerine öldürttükten sonra kente girerek Tekeli Muhammet Han'ı valiliğe atadı. Bu gelişmeler üzerine Süleyman I tarafından Bağdat'ı geri almakla görevlendirilen sadrazam Makbul İbrahim Paşa komutasındaki türk ordusu Adilcevaz, Erciş ve Ahlat kalelerini alarak Diyarbakır'a ulaştı (1534). Ancak, kethüdası İskender Çelebi'nin önerisine uyarak Bağdat yerine Tebriz üzerine yönelen İbrahim Paşa, Fırat'ı aşıp Safeviler'in başkentini ele geçirdi. Bağdat yerine Tebriz'in fethini söz dinlemeyene sayan Süleyman I, büyük bir orduyla İstanbul'dan yola çıkarak İznik, Kütahya, Konya, Kayseri, Sıvas üzerinden Tebriz'e ulaştı (28 eylül 1534). Görevinden alınan İskender Çelebi, daha sonra Bağdat'ta idam edildi. Safeviler'den ayrılıp osmanlı saflarına katılan Gilan hanı Muzaffer Sultan huzura kabul edilerek kendisine hilat giydirildi. Erzurum ve Kars yörelerindeki türkmen beyliğine son verilerek oluşturulan yeni Erzurum eyaleti valiliğine Dulkadıroğlu Mehmet Bey atandı ve kardeşi Ali Bey de Çemişgezek sancakbeyliğine getirildi. Ardından İbrahim Paşa bir orduyla Bağdat üzerine gönderildi. Vali Tekeli Muhammet Han'ı kentten kovan Bağdat halkı, şehrin anahtarını "Cihan padişahı Sultan Süleyman"'a sunulmak üzere İzvornik sancakbeyi Cafer Bey aracılığıyla Kasrışirin'de ordugâh kurmuş bulunan sadrazam İbrahim Paşa'ya gönderdi. Herhangi bir yağma ve yıkıma meydan vermemek için ordusunu kent dışında bırakan İbrahim Paşa, Cafer Bey'e 500 duka altını müjde bahşişi verdikten sonra maiyetindeki küçük birlikle Bağdat'a girip kenti kan dökülmeksizin teslim aldı (28 ekim 1534). Bir ay sonra da padişah görkemli bir törenle Bağdat'a girdi. Bu olayı Fuzuli, "Geldi burc-i evliyaya padişah-i namdar" diye başlayan 70 beyitlik kasidesiyle kutladı. Ancak, türk ordusunun Irak-ı acem'den Irak-ı arap'a gitmesini fırsat bilen Şah Tahmasp I, ani bir saldırıyla başkentini geri aldığı gibi (9 aralık 1534), Van'a kaçan Tebriz valisi Ulema Han'ı da orada kuşattı. Nisan başlarında Kanuni'nin Bağdat'tan ikinci Azerbaycan seferine çıktığını haber alan Tahmasp I, Van bölgesinden çekildi ve padişaha da barış için elçiler gönderdi (14 mayıs 1535). Tüm barış önerilerini geri çeviren Süleyman I, Tebriz üzerine yürüyerek kenti ikinci kez ele geçirdi (3 temmuz 1535). Sonra da şah ordusuyla karşılaşmak için İran içlerine doğru ilerledi. Bu büyük güç karşısında sürekli çekilen Tahmasp I'le bozuşan kardeşi Sam Mirza da padişahın elini öperek askerleriyle birlikte türk ordusuna katılınca, sıkışık durumdaki İran şahı yeniden elçiler gönderip barış ricasında bulundu. Her iki Irak'ı da Osmanlılar'a bırakmak koşuluyla yapılan barış önerisini kabul eden padişah, Tebriz'e çekildi (20 ağustos 1535). 27 ağustosta Tebriz'den yola çıkan Kanuni Sultan Süleyman, 8 ocak 1536'da Irakeyn seferinden İstanbul'a döndü. Matrakçı Nasuh'un bu seferi minyatürlerle anlatan *Der-beyan-ı menazır-ı sefer-i Irakeyn* adlı bir albümü vardır.

IRAKGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRAKGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRAKIACEM a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRAK-I ACEM. Tar. coğ. B. İran'da, günümüzde Kürdistan, Hemedan ve Kirmanşah eyaletlerinin bulunduğu G.-D. Azerbaycan bölgesine verilen eski ad. Cibal bölgesi de denir. B.'da Irak ile sınırlıdır.

ıraksak mercekler

Brissonneau et Lotz Marine S. A.

bir yük gemisinin başüstündeki demir ırgatı

Cahit Irgat

IRAK-I ARAP. Tar. coğ. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Mezopotamya'nın K.'de Musul'dan G.'de Basra körfezi kıyılarına kadar uzanan kesimine verilen ad.

IRAKLAŞMA a. Psik. *Iraklaşma duygusu,* çevrenin yakınlığı duygusunu yitirme. (Iraklaşma duygusu, kişinin kendi gerçeksizliği duygusuyla birleştiği kişiliksizleşme sendromunda görülür.)

IRAKLAŞMA a. Biyol. Belli bir topluluk içinde ırkların ortaya çıkmasına yol açan olay. (Iraklaşma, türleşmenin ilk evresi olabilir.)

IRAKLAŞMAK gçz. f. *Yörs.* Uzaklaşmak.

IRAKLI a. Irak halkından olan.

IRAKLIK a. Irak olma durumu; uzaklık.
—Gökbil. ve Psikofizyol. *Iraklık açısı,* PARALAKS'ın eşanlamlısı.

IRAKMAYE a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRAKNEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRAKSAK sıf. Bir çıkış noktasından gittikçe ıraksayan, uzaklaşan şey için kullanılır.
—Fiz. ve Kim. Hızı artan bir kimyasal ya da nükleer tepkime için kullanılır. (Eşanl. AÇILAN.)
—Mak. san. *Iraksak lüle,* bir lülenin aşağı çığırına yerleştirilen ve gazları genleştirmeye yarayan bölüm.
—Mat. çözlm. Yakınsamayan bir integral, bir seri ya da bir dizi için kullanılır.
—Opt. *Iraksak mercek,* başlangıçta koşut olan ışınları birbirinden uzaklaştıran mercek. (Iraksak cam merceklerin kenarları ortalarına göre daha kalındır.)
—Ruhbil. *Iraksak düşünce,* J.-P. Guilford'a göre, yaratıcılık işlemlerinden biri.
—Topol. Yakınsamayan bir süzgeç için kullanılır.
◆ a. Akışkan. mekan. Bir enjektör ya da ejektörde, jetin çevresine gelen akışkanı sürüklemesini sağlayan ve akış yönü doğrultusunda genişleyen parça.

IRAKSAKLIK a. Mat. çözlm. Iraksayan bir integralin, bir serinin ya da bir dizinin özelliği. || *Fonksiyon değerinde bir $\vec{F}$ vektörünün ıraksaklığı,* $\vec{F}$ vektörünün alanına aşağıdaki niceliği eşlik ettiren ve div $\vec{F}$ biçiminde yazılan skaler fonksiyon:

$$\frac{\partial X}{\partial x}+\frac{\partial Y}{\partial y}+\frac{\partial Z}{\partial z};$$

burada X, Y ve Z, $\vec{F}$ nin bileşenleridir. (Iraksaklık kavramı dikdüzgülü işaret değişimiyle değişikliğe uğrar. Bir gradyanın ıraksaklığı Laplace işleyenidir. Bir dönergenin ıraksaklığı sıfırdır.)

IRAKSAMA a. **1.** Iraksamak eylemi. **—2.** Birbirinden gittikçe uzaklaşan iki çizginin, iki ışının durumu.
—Bot. *Iraksama açısı,* bir bitki ekseninde tek yaprak sarmalı üzerinde yer alan ardışık iki yaprağın bakışım düzlemlerinin oluşturduğu iki yüzlü açı. (Yaprak sarmalı kuramı çok tartışmalıdır.)
—Denizbil. Bir deniz akıntısında, akı çizgilerinin yatay bir düzlemde birbirinden uzaklaşması olayı. (Açık denizde ıraksamalar, genellikle, besleyici tuzları yüzeye doğru çıkaran ödünleyici hareketlerle birlikte görülür. Bu nedenle, yüzey sularının üretkenliğinde, ıraksamalar önemli rol oynar.) || *Iraksama bölgesi,* ıraksama olayının gerçekleştiği bölge.
—İklimbil. Atmosferde, hava akımı çizgilerinin düşey düzleminde görülen uzaklaşma. (Iraksamanın varlığı ya da yokluğu akımların hızıyla belirlenir.) || Belirli bir bölgeye göre yatay olarak uzaklaşması sonucu, havanın dışa doğru akması. (Bu hareket yüzeyde, atmosfer kütlesi yitimi bölgesinde, yukarıdan aşağı doğru ödünleyici bir hareket [dinamik çökme] doğurur. Aşağı tabakalardaki ıraksama, yükseklerde yakınsamaya yol açar. Iraksama yükseklerde gerçekleştiğinde, hava aşağı doğru çöker.)
—Nük. müh. Bir nükleer reaktörde ıraksak bir parçalanma tepkimesinin oluşumu.

IRAKSAMAK g. f. *Bir şeyi ıraksamak,* onun gerçekleşeceğine pek inanmamak, onun gerçekleşme olasılığını uzak görmek.
—Dalga ve titr. Bir ışıma demetinden söz ederken, genişleyerek yayılmak.
—Mat. çözlm. Iraksaklık özelliği göstermek.
—Nük. müh. Bir nükleer reaktörden söz ederken, ıraksamaya girmek.

IRAKSAMA-YAKINSAMA a. Merkezlenmiş optik bir sistemin odak uzaklığının tersi. (Yakınsama pozitif, ıraksama ise negatif bir ıraksama-yakınsamadır. SI ıraksama-yakınsama birimi metrede 1'dir [m^{-1}].)

IRAKSAYICI a. Havc. Havatünelinin deney odasından sonraki bölümü. (Sesaltı akışlarda ıraksayıcıda hız azalır; sesüstü akışta ise ses boğazında oluşan şok dalgasının arkasında hız artar. Iraksayıcının biçimi sesüstü havatünellerinin temel öğesini oluşturur.)

IRAKSELMEK a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRAKSINMAK gçz. f. Kendini bir şeyden uzak görmek, uzak saymak.

IRAKŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

IRALAMAK gçz. f. (*ıra*'dan ıra-la-mak). Bir şeyi, benzerlerinden ayıran bir özelliği ile belirtmek; karakterize etmek.

IRAMAK gçz. f. Bir yerden uzaklaşmak, ayrılmak; uzakta kalmak.

IRGADİYE a. (*ırgat* ve ar. *-iyye*'den). *Esk.* Irgatlara ödenen ücret.

IRGALAMAK gçz. f. **1.** *Bir şeyi ırgalamak,* onu olduğu yerde sallamak, sarsmak: *Beşiği ırgalamak. Dalları ırgalamak.* **—2.** Tkz. *Bir kimseyi ırgalamak,* bir şey sözkonusuysa, bir kimseyi ilgilendirmek, etkilemek, sarsmak: *Söyledikleri beni hiç ırgalamıyor.*
◆ **ırgalanmak** edilg. f. Sarsılmak, sallanmak: *Rüzgârda beşik gibi ırgalanan kayıklar.*

IRGALANMAK → IRGALAMAK.

IRGAMAK gçz. f. *Esk.* Sallamak, ırgalamak.
◆ **ırganmak** edilg. f. Irgamak eylemine konu olmak.
◆ **ırgatmak** ettirg. f. Irgamak eylemini yaptırmak.

IRGANMAK → IRGAMAK.

IRGAT a. (yun. *ergates,* işçi'den). **1.** Tarım işçisi. **—2.** Yapı işçisi, amele. **—3.** *Irgat gibi çalışmak,* güç bir işte durup dinlenmeden çalışmak. || *(Bir yeri) ırgat pazarına çevirmek, döndürmek,* bir yeri karıştırmak, dağıtmak, bir yerin düzenini bozmak.
—Denizc. Gemilerde, demir alma, halat manevrası vb. işlemlerde kullanılan mekanik ya da elektriksel aygıt. || *Irgat bedeni,* ırgatın orta bölümü. || *Irgat fırdöndüsü,* ırgata dolanan zincirin akışını düzenlemek için ırgat yatağı üzerine yerleştirilmiş devinimli babalar. (Modern ırgatlarda ırgat fırdöndüsü yoktur.) || *Irgat kastanyola çemberi,* üzerine ırgat kastanyolalarının yerleştirildiği çember. || *Irgat kastanyolası,* ırgat çalışırken ayboci olmaması için, ırgat yatağı içinde yuvalara dönebilecek bir biçimde yerleştirilmiş bir tür güvenlik damağı. || *Irgat kolu yuvası,* ırgat kollarını yerleştirmek için elle çalıştırılan ırgatların üst bölümüne açılmış yuvalar. || *Irgat nivelası* ya da *kolu,* eski yelkenli gemilerde bulunan ırgatların elle çalıştırılmasında kullanılan ve ırgat kolu yuvalarına yerleştirilen uzun çubuklardan her biri. || *Irgat mili,* üzerine ırgat bedeninin yerleştirildiği mil. || *Irgat mihveri,* çevresinde ırgatın döndüğü düşey çubuk. || *Irgata almak,* demiri vira etmek için feneri avara düzeneğiyle ırgata bağlamak ya da babaya volta edilmiş bir halatı babadan çözerek ırgatın babasına volta etmek. || *Baş ırgatı,* geminin pruvasında bulunan ve hem demir zincirini hem de palamar halatlarını vira etmeye yarayan ırgat. || *Demir ırgatı,* gemilerde demir atmaya ya da demiri vira etmeye yarayan yatay eksenli vinç. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ ünl. Denizc. *Dura ırgat!,* çalışan bir ırgatın durdurulması için verilen komut.
—ANSİKL. Denizc. Ağaçtan yapılmış eski ırgatlar ırgat manivelalarıyla çalıştırılırdı ve yalnız demiri vira etmede kullanılırdı. Demir atmak için, istenilen uzunlukta zincirin elle çıkarılması gerekirdi. Modern ırgatlar, zincirler için iki kaveletayı, halatlar ve palamarlar için de iki palamar babasını çalıştıran bir elektrik motoruyla donatılır. Bir avara düzeneği, demir atarken ırgatın dönüş hızını azaltmayı sağlar.

IRGAT (Cahit), türk şair, tiyatro ve sinema oyuncusu (Lüleburgaz 1915 - İstanbul 1971). Edirne Öğretmen okulu son sınıfından ayrıldı, Ankara Devlet konservatuvarı'nda okudu (1932-1936). 1940'lara doğru İstanbul Şehir tiyatrosu'nda başlayan oyunculuğunu çeşitli topluluklarda sürdürdü. 1957'de bir süre Ankara Devlet tiyatrosu'nda sahneye çıktı. Cahide Sonku ile birlikte 1962-1963 döneminde Cahitler tiyatrosu'nu kurduysa da, çalışmaları kısa süreli oldu. Tiyatro oyunculuğunun yanı sıra birçok filmde başrol ve karakter rolleri oynadı. 1940 kuşağı içinde toplumcu -gerçekçi sanat anlayışına bağlı şiirleriyle tanınmıştı. Kovuşturmaya uğrayan ve sonra aklanan şiir kitaplarından *Rüzgârlarım konuşuyor*'da (1947) İkinci Dünya savaşı'nın yarattığı acıları, özgürlük ve barış özlemini dile getirdi. *Ortalık* (1952) yapıtında yer alanlarla birlikte bütün şiirleri *Irgat'ın türküsü* (1969) kitabındadır. Sanat çevreleriyle ilgili anıları ("Çok yaşasın ölüler", *Akşam* gazetesi, 1968), 1940 yıllarındaki sanat dünyasını konu edinen romanı (*İnsan kafesi, Milliyet* gazetesi, 1971) kitap haline gelmemiştir.

IRGATLIK a. Irgat olma durumu; ırgatın yaptığı iş.

IRGATMAK → IRGAMAK.

IRGILLI, Denizli'nin Çivril ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 132 nüf. (1990). Belediye.

IRGINCAK a. *Yörs.* Ağıl kapısı.

IRILMAK gçz. f. *Yörs.* **1.** Bir yerden ayrılmak, uzaklaşmak **—2.** Yorgun düşmek, yorulmak.

IRIM a. (esk. türkç. *ırk,* kâhinlik'ten). Orta Asya'da yaşayan şaman inanışlarını benimsemiş Türkler arasında, çeşitli şeylerden anlam çıkartarak bakılan fal. (Falın birçok türü vardı. Kürek kemiği falına *yağrın,* koyun tezeği falına *kumalak,* değişik şeylerle bakılan fala *ırım* denirdi.)

IRIMCI a. Orta Asya'da yaşayan şaman inanışlarını benimsemiş Türkler arasında çeşitli şeylerden anlam çıkartarak fala bakan kişi. (Saralı olur, sarası tuttuğunda gelecekten haber verdiğine inanılırdı.)

IRIP → IĞRIP.

IRIZVA a. Müz. Güney Anadolu'da yaşayan Türkmenler arasında yaygın telli çalgılardan biri. (Bağlamadan farkı, teknesinin armut biçiminde değil, yuvarlak ve küçük olmasıdır. Üç tellidir ve -bağlama gibi- tezeneyle çalınır. İki boyu vardır: büyüğüne *baz,* küçüğüne *cura ırızva* ya da kısaca *cura* denir. Her iki ırızva türünün sapında da on üç perde vardır. Ses alanı

iki oktav kadardır.) [KARADÜZEN de denir.]

IRK, -kı (ar. *ʿırḳ*). **1.** İnsan türünün altbölümü. (Bk. *ansikl.* böl. Antropol. ve Genet.) **—2.** Coğrafi uzaklık ya da ıslah ve ayıklanma yoluyla aynı hayvan türünün alt bölümlere ayrılmasıyla ortaya çıkan topluluk. (Bk. *ansikl.* böl. Zootekn.)

—*Esk. Irk u güher,* damar, maya. ‖ *Irk-ı ahmer,* kızılderili, kırmızı ırk. ‖ *Irk-ı asfer,* sarıderili, sarı ırk. ‖ *Irk-ı ebyaz,* beyaz derili, beyaz ırk. ‖ *Irk-ı esved,* siyah derili, siyah ırk.

—Esk. bot. Kök. ‖ *Irk-us-sûs,* meyankökü. ‖ *Irk-üz-zehep,* altkökü denilen bir bitki.

—Esk. tıp. Damar. ‖ *Irk-un-nisa,* siyatik.

—Huk. *Irk ayrımı* → IRKÇILIK.

—ANSİKL. Antropol. ve Genet. İnsan türünü ırk açısından bilimsel savlarla sınıflandırma çabaları XVIII. yy.'da başlamıştır. Öne sürülen insan ırklarının sayısı ve kapsamı o zamandan beri çok değişmiş ve ırkların sınıflandırılmasında büyük ölçüde keyfi davranılmıştır. Değişik ad ve kavramlar altında anılsalar da, bunların çoğu ortak özellikler taşır ve sonuçta üç büyük ırk bulunduğu görülür: beyaz ırk (beyaz derili ya da kafkassı), siyah ırk (kara derili ya da negroid), sarı ırk (sarı derili ya da mongoloid). Bunlar Linne'nin türleri sınıflandırma anlayışı çerçevesinde, yani "tip" denilen örnekler bir araya getirilerek belirlenmiştir. Başlıca tipler, dünyanın keşfi ve sömürge fetihleri sırasında Batı Afrika ve Uzakdoğu halklarının görülmesi ve bunların sınıflandırmayı yapanların mensup olduğu Avrupa halklarıyla karşılaştırılması sonucunda ortaya çıkan aykırılıklara dayanılarak belirlenmiştir.

İnsanların ırk olarak sınıflandırılması, açıkça ya da üstü kapalı olarak, genetik bakımdan insanları çeşitlendiren özellikleri sınıflandırmaya dayanır. Oysa genetik bakımdan değişik olan her şeyi ırk özelliği saymak, kendine özgü genlerin toplamı olan her insanı başlıbaşına bir ırk saymak sonucunu doğurur. Bu bakımdan, doğru sayılabilecek tek yaklaşım, insan topluluklarını, genetik benzerlik derecesine dayalı gruplaşma mantığına göre ve bireylerin birbiriyle evlenme eğilimlerine bakarak sınıflandırmaya çalışmak olabilir. Buna, birtakım karakterler açısından, topluluklar arasındaki farklılığın (ya da biyolojik uzaklığın) ölçülüp hesaplanmasına dayanan sayısal sınıflandırma yöntemi denir; bu yöntemde ele alınan karakterler tamamen ya da kısmen genetiğe dayanır ve topluluk "küme"lerini sınırlandırmada esas alınır. Henüz pek çok eksikleri bulunan bu yöntemin insan türüne uygulanması, insan topluluklarının yeryüzüne biyolojik uzaklıklar içinde hemen hemen homojen dağıldığını varsayar ki, böyle bir görünüş her türlü sınıflandırmayı olanaksız kılar. Bu yüzden günümüzde antropobiyolojistlerin pek çoğu her türlü ırk sınıflandırmasını reddetmektedir.

• Genetikçi için bir topluluk, biyolojik özü bakımından, çeşitli karakterler gösteren bir bireyler toplamı değildir; çeşitli alelleri temsil eden bir genler toplamıdır. Alel, kromozomlarda belli bir yerde bulunan genlerin eylem biçimlerinden birine tekabül eden genlerin toplamı olarak tanımlanır (örneğin en iyi bilinen kan sistemindeki 4 alel, A_1, A_2, B ve O gibi). Demek ki, bir topluluğun özelliklerini belirtmek için, her temel karakter bakımından o topluluğun genetik varlığının içeriğini belirlemek yeter; bu da çeşitli alellerin belirme sıklığı hesaplanarak sağlanabilir. Temel olarak ele alınıp incelenecek karakterler kanla ilgili olanlardır; kan sistemleri, hemoglobinin yapısı vb. Bu araştırmalara ilişkin eğreti bir görüş 1976'da A. F. Mourant tarafından yayımlanmış ve 70'ten fazla sistem belirtilmiştir; (*Répartition des groupes sanguins et des autres polymorphismes humains* [İnsan kan gruplarının ve diğer çokbiçimliliklerinin dağılımı]).

İlk çarpıcı sonuç, bir ırka özgü "belirtici" gen araştırmasının başarısızlığa uğramış olmasıdır. Eğer herhangi bir ırkta ve bu ırka mensup önemli sayıda bireyde yalnız onlara özgü bir gen bulunsaydı gerçekten o gen "belirtici" olurdu. Gerçi yalnız bazı topluluklarda bulunan ve başkalarında hiç bulunmayan bazı genler bulunmuştur: örneğin yalnız Uzakdoğu'da ve Güney Amerika'da bulunan Diego geni, Orta Afrika'da bulunan Gm6 geni, Güney-Doğu Asya'da bulunan E hemoglobini geni; ama bu genler bulundukları topluluklarda da çok seyrektir ve sistemli araştırmalar yapıldığı takdirde başka insan gruplarında bulunmayacağı da kesin değildir.

Birinci sonuçtan çıkan ikinci sonuç da şudur: çeşitli topluluklar kesin karakterlerle birbirinden ayırt edilemez, ancak kademeli bir ayrılık sözkonusu olabilir. Nitekim, ABO sistemi bakımından, çeşitli avrupa topluluklarının hepsinde 4 alelin (A_1, A_2, B ve O) bulunduğu, ama örneğin B alelinin doğudan batıya doğru gittikçe azaldığı görülür: Ural'da % 20-25, Polonya'da % 10-15, Pireneler'de % 5'ten az. Aynı biçimde, Rhesus sistemi bakımından, d alelinin (rhesus negatif) sıklığı kuzeyden güneye doğru azalır: Bask ülkesinde % 50, İspanya'da % 40, Mağrib'de % 30, eski Fransız Batı Afrikası'nda % 20, Zaire ve Angola'da % 10, Güney Afrika'da % 10'dan az.

Demek ki, ender istisnalar dışında bir ırk, bazı alellerin varlığına ya da yokluğuna göre değil, o alellerin az ya da çok bulunmasına göre belirlenebilir: bu da ırklar arasında kesin sınırlar bulunmadığını gösterir.

Bu bağlantı, sınıflandırma yönteminin büsbütün gereksiz olduğunu göstermez, ama ona genetik uzaklık* kavramının sokulmasını gerekli kılar.

X, Y, Z ile gösterilen üç toplulukta *a, b, c,* alellerinin görülme sıklığı (frekans) f_{xa}, f_{xb}... olsun; bu frekanslara bakılarak topluluklar birbiriyle karşılaştırılıp X'in Y'ye mi, yoksa Z'ye mi daha çok benzediği saptanabilir mi? Bu sorunun tek yanıtı, f_{xa}, f_{xb}... frekanslarından başlanıp yapılacak hesaplamalarla d_{XY} uzaklığını bulmaktır; eğer $d_{XY} < d_{XZ}$ ise X, Y'ye Z'den daha yakın demektir.

Böyle düşünülünce soruya birçok yanıt bulunur; matematikçiler, hepsi aynı sonuca ulaşmayan, tamamen akla yatkın, pek çok uzaklık tasarlamışlardır. Bununla birlikte, gruplar arasındaki genetik uzaklıkları hesaplamak için kullanılan formüllerin çoğu, incelenen karakter sayısı yeterince yüksek olduğu takdirde oldukça benzer sonuçlar vermektedir.

Uzaklıkları hesaplamak için kullanılacak formül bir kez belirlendikten sonra, insan ırklarının tanımı belli bir yol izlenerek yapılabilir: 1. her topluluk, çeşitli karakterler bakımından o toplulukta rastlanan çeşitli alellerin frekanslarıyla belirginleşir; 2. d_{XY} uzaklıkları topluluktaki çeşitli çiftlere (X, Y) ilişkin frekanslara göre hesaplanarak bulunur; 3. *d*'nin küçük çıktığı toplulukların aynı ırktan, *d*'nin büyük çıktığı toplulukların ayrı ırktan olduğu kabul edilir.

Ancak bu yol, insan türü için doğru sonuç vermez.

Topluluklar ikişer ikişer ele alınarak hesaplanan uzaklıkların tümü öyle bir dağılım gösterir ki, bu uzaklıklardan hangilerinin küçük, hangilerinin büyük olduğu kesin bir biçimde belirlenemez, ancak keyfi olarak belirlenebilir. Nitekim amerikalı genetikçiler R. Lewontin ile M. Nei'nin, birbirlerinden bağımsız olarak elde ettikleri iki sayı bu sonucu vermiştir. Rast gele alınan insan grupları arasındaki uzaklıkların ortalaması 100 kabul edilirse, bilinen "beyaz", 'sarı" ve "siyah" ırklarda, aynı "ırk"a ait gruplar arasındaki ortalamanın 93'e eşit olduğu görülür: başka bir deyişle, aynı ırktan olan iki grup arasındaki uzaklık, rasgele alınan iki grup arasındaki uzaklıktan ancak % 7 kadar azdır. Bu yöntem aynı ulusa ait gruplar (sözcüğün hukuki anlamında) ele alınarak uygulanacak olursa ortalama 85'e düşer.

Demek ki, aynı ırka (beyaz, siyah, sarı) ya da aynı ulusa ait olmak, genetik yapı bakımından büsbütün anlamsız değildir, ama sonuçları çok önemsizdir: rasgele alınan herhangi bir beyaz, ortalama olarak, "Fransa'da fransız ana babadan doğma bir beyaz"'dan, herhangi bir başka Fransız'a göre genetik bakımdan daha uzaktır, ama uzaklık sapması sadece % 7-8 dolayındadır; yeryüzünde rasgele ele alınan herhangi bir kişi, ortalama olarak herhangi bir beyaz'a göre aynı Fransız'dan genetik olarak daha uzaktır, ama uzaklık sapması gene % 7-8 dolayındadır.

Bu sapmalar, istatistik açıdan anlam taşısalar bile, ırkları sınıflandırma çabasının bilimsel dayanaklardan yoksun olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlar genetik farklılığın, temelde, gruplar arasında değil, grupların içinde bulunduğunu göstermektedir; bu durum, hem eşeyli üreme mekanizmasıyla (çünkü rolü çeşitliliği yaratmaktır), hem de (sürekli ve aralıksız genetik engellerin oluşmasına çok ender olarak olanak veren) insan davranışıyla açıklanabilir.

Evrim mekanizmasının çözümlenmesi (→ TOPLULUK GENETİĞİ*) gerçekten, gruplar arası göçlerin, genetik frekansların değişiminde (rastlantıya, özellikle doğal ayıklanmaya bağlı) öteki etmenlerden daha çok ağırlık taşıdığını göstermektedir. Bu göçler sonucunda meydana gelen genetik alışverişler, uzun süre yalıtılmış (ayrı) kalmanın yarattığı ender farklılıkları hızla yok etmiştir.

—Zootekn. Her ırk, kuşaktan kuşağa geçen birtakım ortak özelliklerle belirgindir. Hayvancılıkta, bir hayvan, aynı ırktan ana babadan geliyor ve kendisi de o ırka özgü standart ortak özellikler taşıyorsa (bu özellikler her ırk için bellidir) safkan sayılır. Belli bir ırkta, bir hayvan, özellikle performansları (görünüş, süt verimi, vb.) bakımından yeterli niteliklere sahipse, damızlık olarak seçilir. Aynı şekilde, bir ırk, alt -küme ya da çeşitlere ayrılır; her çeşit, o ırkın geri kalan hayvanlarından özel ıslah çalışmalarıyla ayrılan bir saf ırk bölümü anlamına gelir: türlere göre, bu ırk çeşidi bir dal, tip ya da soy sayılabilir (örneğin Hollanda alaca sığır ırkında, Avrupa siyah alacası ile Kuzey Amerika siyah alacası).

Saf ırk üretiminin, hayvancılık düzenini kolaylaştırmak ve bölgesel koşullara uygun hayvan sürüleri elde etmek gibi faydaları vardır; ama bir hayvan topluluğunun özelliklerini, hızla değişen çevre koşullarına uyarlamak için kısa sürede değişiklik yapmak üzere çaprazlamaya başvurulsa da ilerlemeler gene de hayli yavaş olmaktadır.

Böceklerde, klin denen (bazı kelebeklerin değişik renkli biçimi) ve morfolojik, fizyolojik ya da ekolojik bakımdan değişiklik gösteren tipler vardır. Uygulamalı entomolojide, biyolojik ırk dendiği zaman, bir türün, üzerinde yaşadığı hayvansal ya da bitkisel konağın özgül yapısına göre ayrılan çeşitleri anlaşılır; böcek zehirlerine dayanıklı ırklar da belirlenmiştir. (→ SİNEK.)

Irk bitig, göktürk abecesiyle yazılmış fal kitabı. Tun-huang yöresindeki tapınaklarda bulunmuştur. Doğu Türkistan'a Uygurlar'ın egemen olduğu, uygur edebiyatının parlak dönemlerinde yazıldığı sanılmaktadır. Isig Sangun ve Ite Çuk adlı iki kardeş adına yazılmıştır. 65 paragraf, 104 sayfadan oluşmaktadır. Paragraflarda yaşamla ilgili türlü olasılıklar sıralanır. Fala bakan kişi zar atarak saptadığı paragraflardan kendisi için neyin iyi, neyin kötü olacağını öğrenir. Yapıt eski Türkler'in din ve folkloruyla ilgili bilgiler de içermektedir. Çevriyazı olarak V. Thomsen tarafından yayımlanan yapıtı, H. N. Orkun türkçeye, S. E. Malov rusçaya çevirdi. A. Arlotto, Marcel Erdal vb. gibi araştırmacılar yapıt üzerinde çalıştılar. (→ Kayn.)

IRKÇI sıf. Irkçılıkla ilgili, ırkçılıktan kaynaklanan: *Irkçı görüşlere sahip olmak. Irkçı teori.*

◆ sıf. ve a. Irkçılık yanlısı kimse için kullanılır.

IRKÇILIK a. İnsan grupları arasında değer bakımından bir hiyerarşi olduğu inancı; bu inançtan esinlenen davranış.

—ANSİKL. Irkçılık, geçen yüzyılda, Gobineau ve özellikle H. S. Chamberlain tarafından bilimsel bir kuram durumuna getirilmek istendi. Irkçı ideoloji, doğuştan gelen zekâ ve kültürel gelişme yetenekleri arasında bir hiyerarşi ya da duygu, kişilik ve mizaç konusunda insan grupları arasında bir değer eşitsizliği bulunduğunu ileri sürer. Böylece bu ideoloji, insan grupları arasında genetik bir değer eşitsizliği olduğunu iddia eder. Ayrıca bütün bireylere, içinde bulundukları grubun özelliklerini atfederek, bu özellikleri bir stereotip durumuna getirir. Günümüzdeki bilimsel bilgiler bu görüşleri yalanlamıştır: sözkonusu nitelikler bakımından insan gruplarının üyeleri arasında büyük bir çeşitlilik bulunduğunu ve bu gruplar arasında hiçbir genetik fark bulunmadığını göstermiştir.

Bütün insanların hak ve saygınlık bakımından eşit oldukları yolundaki ahlak ilkesine aykırı olan ırkçı ideoloji, genellikle bir grup insanın bir başka grup insan üzerindeki egemenliğini haklı göstermek yönünde gelişti. Örneğin, sömürge fetihleri sömürgecilerde biyolojik bakımdan üstün oldukları inancını doğurdu ve bu inanç sömürge halklarıyla yurtlarından alınıp götürülen kölelerden türeyen halkların aleyhine kulanıldı. Bir aşama sırasına göre düzenlenmiş toplumlarda da, çoğu kez, yönetici sınıf yararına olmak üzere böyle bir ideoloji ortaya çıkar ve bu sınıf üstün bir kast haline gelmeye çalışır. Bu gibi durumlarda, özellikle en alt basamağın göçmenler tarafından oluşturulduğu toplumlarda, eşitsizlikçi ideolojinin toplumsal hiyerarşi boyunca zincirleme bir etkide bulunduğu görülür. Irkçılık, bir toplumda, kötülük ya da zararlı niyetlerle suçlanan etnik ya da dinsel azınlığa duyulan güvensizlik temeli üzerinde de gelişebilir. Örneğin yahudi düşmanlığı böyledir. Bu durum heterofobi çerçevesine girer. Heterofobi, insanın kendini bağlı hissettiği grubun dışında kalanlara karşı duyduğu, genellikle saldırgan eğilimlere yol açabilen korku ve düşmanlık eğilimidir. Burada sözkonusu olan bağlılık, koşullara göre farklı biçimde algılanabilen (örneğin bir spor karşılaşması, toplumsal ya da dinsel bir çatışma gibi) bir bağlılıktır.

Bazı ülkeler yasalarında ırk ayrımına yer vermişlerdir. Yasalarda yer almasa bile, bu ayrım, bir toplumun işleyişini derinden etkileyebilir ve gerek aile ve okul eğitimi, gerekse kitle haberleşmesi yoluyla sürdürülebilir.

Güney Afrika Cumhuriyeti ırk ayrımcılığını, devletin resmi poitikası olarak son yıllara kadar sürdürmüş ender ülkelerden biridir. XX. yüzyılın başlarından itibaren çıkarılan birçok yasa ile zencilere ve asya kökenlilere, siyasal, sosyal ve kültürel hayatla ilgili kısıtlamalar getirilmiş, *apartheid* diye adlandırılan bu siyaset, 60 yılı aşkın bir süre uygulanmıştır. 70'li yıllarda Güney Afrika yönetiminin bu konudaki tutumunda bir yumuşama başladıysa da, ülkedeki zenci ve asyalı çoğunluğun temel haklarını elde edebilmesi için 90'lı yılları beklemek gerekmiştir.

—Huk. Anayasanın 10. maddesi dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle ayırım gözetilmeksizin herkesin yasa önünde eşit olduğu kuralını koymuştur. Bu kurala göre Türkiye Cumhuriyeti yurttaşları arasındaki ırk farklılıkları yasaların uygulanması açısından hiçbir önem taşımaz.

Sadi Irmak

IRKIYAT, -tı a. (ar. *ʿırk*'tan çoğl. *ʿırkıyyāt*). *Esk.* Etnoloji.

IRKİ sıf. (ar. *ʿırk* ve *-ī*'den *ʿırḳī*). *Esk.* Irkla ilgili; ırksal.

IRKSAL sıf. Irkla ilgili.

IRKTAŞ sıf. ve a. Aynı ırktan olan kimse için kullanılır.

IRLAMAK → YIRLAMAK.

IRMAK a. Geçirdiği su ve uzunluğu genellikle dere ve çaylardan çok, nehirlerden az olan akarsu. (Bu terim türkçede bazen nehir boyutunda akarsular için, nehir karşılığı olarak da kullanılır [örneğin Kızılırmak].)

—Deric. *Irmak çalışması*, deriyi sepilemeye hazırlamayı amaçlayan ve işlenmiş deri yapımının başlangıcı sayılan işlemlerin tümü. (Irmak çalışması işlemleri su verme ya da suya basma, kireçleme, yolma, etleme ve kireç gidermedir. Eskiden bu işlemler tabakhane boyunca uzanan ırmak kıyısında gerçekleştirilirdi. Irmak çalışması tamamlanmış deri "tola deri" adını alır.)

—Ed. *Irmak roman* → NEHİR* ROMAN.

—Su yapı. *Gelgite açık ırmak*, halicin yukarı çığırındaki belli bir uzaklıkta, gelgit etkisinin hissedildiği ırmak. (Bu tür ırmağın sağladığı seyir kolaylıkları eskiden, Londra, Liverpool, Anvers, Rotterdam, Hamburg, Rouen, Nantes, Bordeaux vb. birçok deniz limanının kullanılışlığını artırıyordu. İkinci Dünya savaşı'ndan bu yana, gemilerin tonajının ve çektiği suyun önemli bir biçimde artması ve gelgite açık ırmakların sözkonusu gemilerin geçişine elverişsiz hale gelmesi, bu ırmakların girişindeki derinliğin bakımı ve iyileştirilmesi konusunda önemli çalışmaların yapılmasına neden oldu.)

—ANSİKL. Ed. Kutsal ırmak öğesi türk mitolojisinde önemli yer tutar. Göktürkler'in Orhun ve Selenga ırmaklarının birleştiği yerde, gökten inen bir ışıktan türediklerine inanılırdı. Cengiz Han'ın üzerine yemin ettiği Bakuna ırmağı kutsal sayılırdı. Su kültünün çok yaygın olduğu eski Türkler'de sular kutsal sayılıyordu. Uygurlar'ın türeyiş efsanelerinde kutsal ırmak motifi yer alır. Kutsal ırmakların, genel olarak, cennetten çıktığına inanıyorlardı. Türk mitolojisinde çocukları tuluma ya da sandığa koyup büyük ırmaklara bırakmak da yaygın bir motiftir. Divan şiirinde sevgili için dökülen gözyaşları ırmaklara benzetilir. Halk edebiyatında, ırmak sevgilileri ayıran bir engeldir. Sevgiliden, sıladan ayrılanların yitip gitmek istedikleri bir kurtuluş (ölüm) yoludur: *"Ağlayı ağlayı düştüm yollara / Karışayım boz bulanık sellere"* (Karacaoğlan). Genç yaşta hastalık, kaza, vb. nedenlerle ölenler için yakılan, özellikle bir hikâyeye dayanan ağıtlarda da ırmak öğesi çok geçer. Kızılırmak köprüsünün yıkılmasıyla suda boğulan gelin için yakılan ağıt *(Kızılırmak nettin allı gelini / Gelini gelini benim yarimi")* bunlardan biridir.

—İkonogr. Irmakların geleneksel olarak betimlenmesi yunan sanatına dayanır. Irmak tanrısını bir boğa (örneğin Akheloos destanı; arkaik Sicilya sikkeleri), uzanmış genç bir delikanlı (Olympia tapınağı alınlığında Alpheios ve Kladeos, Parthenon alınlığında İllissos ve Kephisos), bazen de genç bir yüzücü (Antakya'daki Tykhe heykeli ayaklığındaki Asi ırmağı) gibi gösteren betimlemelerin ardından yunanlı sanatçılar, elinde kürek, ölü küllerinin konulduğu bir vazoya dayanmış, sazların arasına uzanmış sakallı adam tipini benimsemişlerdir.

Bu tip, Ortaçağ ikonografisinde, Kutsal Kitap'a göre Cennet'in dört ırmağını betimlemek için yeniden kullanılmıştır: Ravenna ve Roma mozaikleri; Toulouse, Moissac, Cluny'deki sütun başlıkları; Chartres katedrali kuzey kapı sundurması kemer kovanı. Özellikle XVI. ve XVII. yy.'larda açık hava heykellerinde ırmak motiflerine rastlanır: Giambologna'nın İsoletto çeşmesi (Floransa), Van Cleve, Coustou'lar ve Pierre Bourdy'nin yapıtı olan Tuileries bahçesindeki heykel toplulukları ve özellikle Coyzevox ve ekibinin Versailles havuzunu çevreleyen heykelleri. Lyon'daki Louis XIV heykelinin tabanlığındaki kabartmalarda Saône ve Rhône ırmaklarının görüntüleri yer alır (N. ve G. Coustou); Bouchardon· ise Grenelle çeşmesi'nde (Paris) Sen ve Marne ırmaklarını temsil etmiştir. Ayrıca Roma'daki ünlü Quattro Fiumi çeşmesi (Bernini) ile Viyana'daki Neueur Markt çeşmesi'ni (G. R. Donner) sayabiliriz.

IRMAK, eski coğrafyadaki bir nehrin adını taşıyan ve kapladığı alan bakımından gökyüzünde altıncı sırayı alan güney takımyıldızı. Takımyıldız ekvator ile 58° güney enlemi arasında kıvrımlar çizer ve en büyük genişliğine Tavşan ile Balina arasında ulaşır. Kuzeyde Rigel*'in (β Orion) yakınında başlar, güneyde bir başka parlak yıldız olan Aşernar*'a değin uzanır; çoğu 3. ve 4. kadirden parlak yıldızlarla kıvrımlı bir eğri çizer. Irmak'ın ε yıldızı 10.7 ıy uzaklıkta yer alır; bu yıldıza, kütlesi Jüpiter'in 6 ile 50 katı arasında tahmin edilen ve dolanım süresi 25 yıl olan bir gezegen eşlik eder. 1960'ta Green Bank (Batı Virginia) radyoteleskopu, bu yıldıza doğrultuldu ve Yer dışında bir uygarlığın yayımlayabileceği işaretleri yakalamak umuduyla haftalarca bu yıldız izlendi ama bu girişimden sonuç alınamadı.

IRMAK, Kırıkkale'nin Yahşihan ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 055 nüf. (1990).

IRMAK (Mustafa Nafiz), türk besteci (İstanbul 1904 - *ay. y.* 1975). Çocukluğunda çeşitli hocalardan müzik dersi aldı. 1931'de besteciliğe başladı. Bir yandan da şiirler yazdı. *Tanburun derdi, Viran bağ, Körfezdeki ses* ve *Neyden nefesler* başlıklı kitaplarda topladığı şiirlerinin bir bölümünü kendisi, bir bölümünü dönemin ünlü bestecileri besteledi. İstanbul radyosu'nda spikerlere ve stajyer ses sanatçılarına edebiyat dersleri verdi. Yalnızca şarkı formunda beste yaptı. Başlıcaları: *Sonbahar goncası mı göğsünün üstündeki gül* (suzinâk), *Sebep sensin gönül-*

Yeşilırmak
Amasya

de ihtilale (şevkefza) [başyapıtı], *Kanaryam güzel kuşum* (hicaz).

IRMAK (Sadi), türk siyaset adamı (Seydişehir 1904 - İstanbul 1990). Konya sultanisi'ni bitirdi (1922). Biyoloji öğretmenliği yaparken Hukuk fakültesi'nde okudu. Tıp öğrenimi için burslu olarak Almanya'ya gitti (1924). Tıp fakültesi'ni bitirdi (1930). Almanya'da çeşitli hastanelerde asistan olarak çalıştı. Yurda döndüğünde, Ankara hükümet tabipliği ve Gazi eğitim enstitüsü biyoloji öğretmenliği yaptı. 1933'te doçent, 1940'ta profesör oldu. 1943 seçimlerinde Konya'dan milletvekili seçildi. 1945'te Türkiye'nin ilk çalışma bakanlığına atandı. Milletlerarası İş konferansı ikinci başkanı oldu (1947). 1950'de siyaset yaşamından ayrılarak, 1953'e kadar Münih Üniversitesi'nde çalıştı. 1952'de ordinaryus profesör sanı verildi. İstanbul Tıp fakültesi'nden emekli oldu (1973). Cumhurbaşkanı tarafından senatörlüğe getirildi. CHP-MSP hükümetinin çekilmesinden sonra partiler arası anlaşma sağlanamayınca cumhurbaşkanı tarafından tarafsız başbakan olarak atandı. Çeşitli partilere üye ve dışarıdan kişilerle kurduğu hükümet güvenoyu alamamasına karşın 1974 -1975 arası 4,5 ay başbakanlık yaptı. 12 eylül 1980'den sonra kurulan Danışma meclisi'ne Konya temsilcisi atandı ve bu meclisin başkanlığına seçildi (1980-1983).

IRMAK (Mustafa Asaf), türk bilim adamı (Yanya 1905). İstanbul Orman mekteb-i âlisi'ni (1923) ve İstanbul Darülfünunu kimya enstitüsü'nü bitirdi (1927). Orman mekteb-i âlisi kimya muallimliğine atandı (1928), Almanya'ya gönderildi (1929); Tharandt Yüksek orman okulu'nda "Beitrag zur Ökologie der Tanne" adlı araştırmasıyla "Dr. İng." unvanını kazandı (1934); Yüksek ziraat enstitüleri Orman fakültesi'ne dönüştüğünde, Silvikültür kürsüsü'ne asistan (1934); profesör (1942) ve ordinaryüs profesör oldu (1959). 1943'te Toprak ilmi ve ekoloji kürsüsü'nü kurdu ve emekliliğine kadar (1975) bu kürsünün başkanlığını ve birer dönem fakülte dekanlığı, üniversite senatörlüğü yaptı. 21 kitabı ile 50'ye yakın bilimsel araştırması ve yayını vardır. Uzmanlık alanı toprak ilmi ve orman ekolojisidir. Başlıca yapıtları: *Belgrad ormanı toprak münasebetleri* (1934), *Yetişme muhiti tanıtımı kılavuzu* (1946), *Arazide ve laboratuvarda toprağın araştırılması metodları* (1954), *Karakavak bastardlarının yetişme muhiti* (1956), *Orman ekolojisi* (1966, 1970), *Toprak ilmi* (1968, 1972), *Trakya'nın orman yetişme muhiti bölgesel sınıflandırması* (1975).

IRMAK ARDICI → ÇİL ARDICI.

IRMAK DOMUZU a. Afrika'da Büyük Sahra'nın güneyinde yaşayan yaban domuzu. (Bilimsel adı *Potamochoerus porcus;* domuzgiller familyası.)
—ANSİKL. Öteki yaban domuzlarına göre biraz daha küçük olan ırmak domuzunun daha yumuşak, kızıl tüyleri vardır; yelesi boyunca bir kısım tüyleri, kulaklarının ucundaki, kaşlarındaki ve yanaklarındaki tüyler beyazdır. Erkeklerde gözün arkasında bulunan etli deri kıvrımı dişilerinkinden daha iridir. Irmak domuzu öteki yaban domuzları gibi gece ortaya çıkarak beslenir ve tarım alanlarına büyük zarar verir.

IRMAK ÖTLEĞENİ a. Zool. Asya ve Avrupa'nın en kuzeyi dışındaki kesimlerinde yaşayan ötücükuş. (Göçmendir: Türkiye, Filistin, Kuzey Afrika ve Afrika'nın tropikal iklimli kesiminde kışlar. Bataklıkların kenarındaki fundalıkları, bodur ağaçlı nemli yerleri, tarları sever. Bil. a. *Locustella fluviatilis;* ötleğengiller familyası; uzunluğu 15 cm'ye kadar.)

IRMAKLARARASI sıf. Coğ. iki ırmak, iki akarsu arasındaki bölge için kullanılır.

IRMAKMİDYESİGİLLER a. Zool. DEREMİDYESİGİLLER familyasının eşanlamlısı.

IRMAKYUNUSBALIĞIGİLLER a. Uzun ve ince çeneli, ilkel tatlısu yunusbalığı familyası. (Irmakyunusbalığıgiller familyasının 4 türü vardır: Ganj yunusbalığı [*Platanista gangetica*], Geoffroy yunusbalığı [*Inia geoffroyensis*], Çin yunusbalığı ya da albayraklı yunusbalığı [*Lipotes vexillifer*], La Plata yunusbalığı [*Stenodelphis blainvillei*]. Bil. a. *Platanistidae.*)

IRMIK a. Denizc. *Irmık halatı*, yelkenli gemilerde, rüzgâr kesildiğinde gemiyi filikalarla çekmek için kullanılan halat.

IRS a. (ar. *ᶜırs*). *Esk.* Karı ile kocadan herbiri: *"Şimdi ırs ile senin malındır ol"* (Ahmedi, XIV. yy.).

IRSOY (Ahmet), **Zekâizade Hafız Ahmet** denir, türk müzikçi (İstanbul 1869 - *ay. y.* 1943). Besteci Zekâi Dede'nin oğlu. Hafız Osman Efendi'den hafızlık icazeti aldı, babasından hat ve müzik öğrendi. 1885'te Bahariye mevlevihanesi kudümzenbaşılığına getirildi. Hüseyin Fahrettin Dede'den müzik kuramı dersleri aldı. Başta Darüşşafaka ve Darülelhan olmak üzere birçok okulda öğretmenlik yaptı, sayısız öğrenci yetiştirdi. 1926'dan ölümüne değin Türk musikisi tasnif heyeti'nin üyesiydi. Klasik yapıtlar konusunda döneminin en büyük otoritelerindendi. Besteleri arasında en ünlüleri: *Nazlım ne kadar güzel yüzün var* (tahirbuselik şarkı), *Hatırında kalsın ey reşk-i melek* (hüzzam şarkı).

IRZ a. (ar. *ᶜırż*). **1.** Bir kimsenin, başkalarınca gözetilmesi, saygı gösterilmesi gereken cinsel dokunulmazlığı; iffet, namus. **—2.** *Esk.* Perde. **—3.** *Irz düşmanı*, cinsel isteklerini doyurmak için töreleri çiğneyerek başkalarının iffetine saldırmaktan çekinmeyen kimse. || *Irz ehli*, temiz, iffetli, namuslu. || *Irzı kırık*, namussuz, kirli işlere bulaşmış, temiz olmayan anlamında kullanılır: *O ırzı kırığa mı inanacaksın, yoksa bana mı?* || *(Birinin) ırzına geçmek*, zorla ya da kandırarak bir kimseyle cinsel ilişkide bulunmak. || *(Bir şeyin) ırzına geçmek*, bir şeyi yozlaştırıp gerçek niteliklerinden uzaklaştırmak: *Bu sanatın da ırzına geçtiler, nerede o eski saatçilik* (tkz.).
—*Esk. Irz ü namus*, namus, şeref.
—Cez. huk. *Irza geçme*, bir kişinin başka bir kişiyle zorla cinsel ilişkide bulunması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Irza tasaddi*, bir kişinin bedeni üzerinde, cinsel birleşme derecesine varmayan, cinsel duyguları tatmin etmek kastıyla yapılan eylem. (Irza tasaddi Türk cez. k.'nun 415 ve 416. maddelerinde yer alan bir suçtur.)
—İsl. Kişinin kendisi, aile ve akrabalarıyla ilgili ve başkaları karşısında dokunulmaz olan onuru. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Cez. huk. Irza geçme ağır bir suçtur. Bu suç kadınlara karşı işlenebileceği gibi erkeklere karşı da işlenebilir. Fiziksel olarak zorlama ya da korkutma on beş yaşını bitirmiş kişilere karşı işlenecek ırza geçme suçlarında suçun maddi unsurunu oluşturur. Ancak, on beş yaşını bitirmemiş bir küçüğe karşı işlenen ırza geçme suçunda, bir zorlamanın var olduğu yasa tarafından kabul edilir. Bu nedenle herhangi bir zorlama ya da korkutma olmadan bu yaştakilerle cinsel ilişkide bulunma yasaya göre ırza geçme suçu sayılır. Küçüklere karşı işlenen ırza geçme suçlarında, zor kullanmak ya da korkutmak suçu ağırlaştıran bir nedendir. On beş yaşını bitirmeyen bir küçüğün ırzına geçen kişi, beş yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasına çarptırılır. Eğer eylem, zor kullanarak, korkutarak ya da aldatarak işlenirse ağır hapis cezası on yıldan aşağı olamaz. On beş yaşını bitiren bir kişinin, zor kullanarak ya da korkutarak ırzına geçen kişi yedi yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezası ile cezalandırılır (Türk. Cez. k. md. 416).
—İsl. Irz, cahiliye devrinde Araplar'ın genellikle manevi benliği (nefs), temiz ve soylu huyları, atalarının yüksek nitelikleri (mefahir) anlamlarında kullanılan, kişiyi ya da topluluğu dış saldırıların etkisinden koruyan bir etken olarak düşünülürdü. Güçlü bir dinsel otoritenin bulunmadığı bu dönemde "ırz" kavramı, dinin koruyucu gücü görevini üstlenmişti. Müslümanlıktan sonra "ırz" kavramının bu işlevi ortadan kaldırılmakla birlikte, sözcüğün içeriği, kişinin namusu ve öteki kişilik değerlerinde yoğunlaştırıldı. Hz. Muhammet, "Veda hutbesi" diye bilinen, 100 000'den fazla müslümana yaptığı ünlü konuşmasında, müslümanların canlarının, mallarının ve ırzlarının birbirlerine haram ve dokunulmaz olduğunu açıkladı; bu değerleri korurken ölen bir müslümanın şehit sayılacağını belirtti.

IRZA a. (ar. *ırżāᶜ*). *Esk.* **1.** Emzirme, emzirilme. **—2.** *Irza-yı etfal*, çocukların emzirilmesi. || ***Irza-yı gayr-i maderi,* çocuğu hayvan sütüyle besleme.** || *Irza-yı maderi*, çocuğu ana sütüyle besleme. || *Irza-yı sınai*, çocuğu biberonla besleme.

IRZEN be. (ar. *ᶜırż*'dan *ᶜırżen*). *Esk.* Şeref ve haysiyetle ilgili olarak.

IS a. (esk. türkç. sözc.). Sahip, iye: *Isını ağırlayan itine kemik atar* (atasözü).

ISAB a. (ar. *ṣaᶜb*, zor'dan *ıṣᶜāb*). *Esk.* Bir işi güçleştirme, zora koşma.

ISABE a. (ar. *ᶜıṣabe*). *Esk.* **1.** Cemaat, topluluk. **—2.** Başa sarılan sarık, tülbent. **—3.** Sargı bezi.

ISÂD a. (ar. *ṣuᶜūd* yükselme'den *ıṣᶜād*). *Esk.* Bir cismi bulunduğu noktadan yukarı çıkarma, yükseltme.

ISÂGA a. (ar. *ıṣāġa*). *Esk.* **1.** Eritilmiş şeyleri kalıba dökme, şekilsiz bir maddeyi kalıba sokma, şekillendirme. **—2.** Kuyumculuk.

ISBAH a. (ar. *ıṣ bâḥ*). *Esk.* Seher vakti.

ISBI a. (ar. *ıṣbıᶜ*). *Esk.* **1.** Parmak. **—2.** Arşının yirmi dörtte birine karşılık gelen eski bir uzunluk ölçüsü.

ISDA a. (ar. *ıṣdāᶜ*). *Esk.* Sesin boşlukta bir yere çarparak tekrar geri dönmesinden doğan ikinci ses, yankı: *Isda-yı cebel* (dağ yankısı).

ISDAR a. (ar. *ṣudūr*, çıkma'dan *ıṣdār*). *Esk.* **1.** Çıkarma, çıkarılma: *"... bir takım kanunnameler ısdâr etmek hakkını ellerinde tutmuş iseler de ..."* (N. Kurdakul). **—2.** Döndürme.

ISDAR a. *Yörs.* Halı ya da kilim dokunan tezgâh.

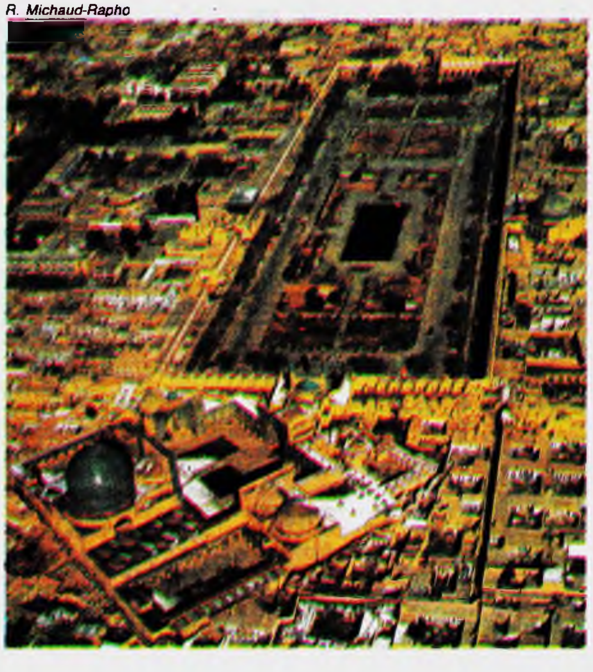
ISFA a. (ar. *ṣāf*'tan *ıṣfā'*). *Esk.* Seçme, ayıklama, temizleme.

ISFAHAN ya da **İSFAHAN**, İran'da

ırmak domuzu

R. Michaud-Rapho

İsfahan
Meydanı Şah ve
Mescidi Şah;
(1612-1630 arasında yapıldı)

kent; 986 753 nüf. Burası, Zayende Rud'un (Isfahan'ı Abbas I'in XVII. yy. başında ermenileri [bugün ortadan kalkmışlardır] yerleştirdiği Colfa dış mahallesinden ayırır) suladığı Zagros'un kuzey-doğu eteklerinde büyük bir vahadır. Selçuklular (XI.-XIII. yy.) ve Safeviler döneminde İran'ın başkenti olan Isfahan, Safeviler döneminden kalma anıtsal bir kentçiliğin örnekleriyle doludur ve bu örneklerin iyi korunmuş olması kenti büyük bir turizm merkezi haline getirir. Kentin en önemli sanayisi tekstildir (el tezgahlarında halı dokuma, yün ve özellikle de pamuk iplikçiliği); bunu daha sonra metalürji (çelik fabrikası) ve kimya (petrol rafinerisi) sanayileri izler.

—Güz. sant. Büyük Selçuklular zamanında yapılmış olan Mescidi* Cuma (1121), mihrap önündeki damarlı kubbesiyle dikkati çeker. XVII. yy.'a kadar yapımı süren caminin en güzel bölümleri iki kubbesi ve Moğollar döneminden mihrabıdır. Damarlı kubbe öteki selçuklu anıtlarında da uygulanmıştır. Medresei İmam (1354) selçuklu geleneğini sürdüren ilhanlı mimarisi üslubunda olmakla birlikte, İlhanlılar'ın çöküşünden sonra yapılmıştır. İmamzade Cafer türbesi (1325) İlhanlı dönemi anıtlarındandır. Öteki yapıların hemen hemen tümü Abbas I ve ardılları zamanında gerçekleştirilmiştir. Abbas I döneminde başkent olan Isfahan Doğu'nun en görkemli kentlerinden biri haline gelmiştir. Abbas I yalnızca camiler, saraylar yaptırmakla yetinmemiş, aynı zamanda bir kentleşmeci tutumuyla Isfahan'ı uzun vadeli bir plana göre kurmaya başlamıştır. Kentin tam ortasında açılan Meydanı Şah 512 m uzunluğunda, 159 m genişliğindeydi ve iki katlı revaklarla çevriliydi. Dikdörtgenin her kenarında anıtsal taçkapılar yer alıyordu. (D.'daki Şeyhlütfullar camisi'nin, B.'daki Ali Kapı sarayı'nın, K.'deki Kayseriyye çarşısı'nın, G.'deki Mescidi Şah'ın taçkapılarıdır). 1612-1630 arasında tamamlanan Mescidi* Şah özellikle çini mozaik süslemelerinin zenginliğiyle dikkati çeker. Sultan Hüseyin'in annesi tarafından yaptırılan Maderi Şah medresesi (1706-1714), dört eyvanı ve geniş orta avlusuyla geleneksel plandadır. Saraylar arasında Ali Kapı yalın, ince çizgili bir yapıdır. Çihil Sütun (Kırk Sütun) diye anılan köşkün tâlârı (sundurma) uzun, ağaç sütunlara oturan çatıyla örtülüdür. Bu bölüm büyük eyvana, o da daha küçük bir eyvana açılır. Yapı Ahemeniler döneminin çok sütunlu salonlarını (apadana) andırır. Şah Abbas'ın açtırdığı üç km uzunluğundaki zafer yolu Çahâr Bağ çok bozulmuştur. Kentte bunların yanı sıra güzel köprüler, çok sayıda türbe, cami ve medrese bulunmaktadır.

ISFAHAN a. Müz. Türk müziğinde bir bileşik makam. (Bayati makamına, dügâh [*la*] perdesi üzerindeki rast dörtlüsü eklenerek oluşturulmuştur. XVIII. yy.'dan önce bugünkü *bayati* makamına *ısfahan;* bugünkü *ısfahan* makamınaysa *ısfahanek* dendiğinden, kimi XIX. yy. bestecileri, *ısfahan* makamını, *bayati* makamının bir türü gibi [rast dörtlüsüne yer vermeden] kullanmışlardır. Makam, her zaman uşşak dörtlüsüyle sona erer.)

Çok ince kalitede dokunan bu halılarda ipek bağlantılar, altın ve gümüş teller kullanılmıştır. Zeminin hemen hemen tümünün motiflerle kaplı oluşu ve düz zemine yer verilmeyişi en önemli özelliklerinden birini oluşturur. Dokumada canlı renklere yer verilmiştir. Yeşil, mavi ve kırmızı zemin ve bordür rengi olarak değiştirilerek kullanılmıştır.

ISFAHANBUSELİK a. Müz. Türk müziğinde XX. yy.'da ortaya çıkmış bir bileşik makam. (Isfahan makamına buselik dörtlüsü ya da beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Repertuvardaki tek örneği Sadettin Heper'in yürüksemaisidir.

ISFAHANGEVEŞT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

ISFAHANEK a. Müz. **1.** ISFAHAN makamının XVIII. yy.'dan önceki adı. **—2.** XIX. yy.'ın sonlarından başlayarak ISFAHANEKİ-CEDİT makamının kısaltılmış adı.

ISFAHANEKİATİK a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makama XVII. yy.'dan sonra verilmiş ad. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, ısfahan makamına, hüseyniaşiran [*mi*] perdesi üzerindeki uşşak dörtlüsü eklenerek oluşturulduğu bilinmektedir.)

ISFAHANEKİCEDİT a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Isfahan makamından, neva [*re*] perdesi üzerindeki buselik beşlisinin ısrarla kullanılmasıyla ayrılır. Selim III tarafından adlandırılmıştır.)

ISFAHANGERDANİYE a. Müz. Türk müziğinde XVII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

ISFAHANICEDİT a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'a değin kullanılmış bir makam. (Repertuvardaki örnekleri, Kantemiroğlu'nun peşreviyle sazsemaisidir.)

ISFAHANIRAK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

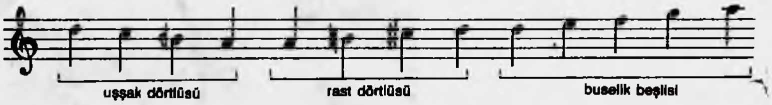
ISFAHANISULTANİ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

ISFAHANMAYE a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da ısfahan makamına segâh [*si* 𝄳] perdesinde segâh dörtlüsüyle sona eren biçimi olduğu tahmin edilebilir.)

ISFAHANNEVRUZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

ISFAHANSELMEK a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

ISFAHANŞEHNAZ a. Müz. Türk müziğinde XVIII. yy.'dan önce kullanılmış bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoktur.)

ısfahan makamı

Isfahan halısı, XVII. yy.'da İran'ın Isfahan ve Kaşan yörelerinde dokunmuş, altın ve gümüş telli bir tür saray halısı. D. Avrupa saraylarında çok ilgi gösterilen bu halılar ilk kez 1878 Paris dünya sergisi'nde polonyalı prens Czartoryski tarafından sergilendiğinden batıda *polonya halısı* adıyla bilinir. Bu adı almasının nedenlerinden biri de bunlardan birinin üzerinde Polonya kralı Zygmunt'un armasının bulunmasıdır.

ISFAHANZEMZEME a. Müz. Türk müziğinde bir makam. (Günümüze ulaşabilmiş örneği yoksa da, ısfahan makamının, kürdi dörtlüsüyle sona eren biçimi olduğu bilinmektedir.)

ISFİRAR a. (ar. *ıṣfirar*). *Esk.* Sararma: *Isfirar-ı ayn* (gözün sararması). *Isfirar-ı evrak* (yaprakların sararması).

ISGA a. (ar. *ıṣġā'*). *Esk.* **1.** Birinin isteğini göz önünde bulundurarak kabul etme. **—2.** Dinleme, kulak verip söz dinleme: "...*bu türlü sözleri ısgâ etmediğine mebni erkân-ı devletten bazılarının canı sıkılıp*..." (A. Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Söylenilen sözü dinleyip, kabul etme ve yerine getirme.

ISGAR a. (ar. *ṣuġr,* küçüklük'ten *ıṣġār*). *Esk.* Bir kimseyi küçük görme, aşağılama, önemsiz görme.

ISI a. **1.** Sıcak bir cismin niteliği, sıcak bir cismin verdiği duyum. (Bk. *ansikl.* böl. Fiz.) **—2.** Bir şeyin sıcaklığını artıran fiziksel güç. **—3.** Sıcaklık, hararet: *İnsanın beden ısısı.* **—4.** *Isı dam* → ISIDAM. ‖ *Isı ot* → ISIOT.

—Biyol. *Bitkisel ısı,* bazı biyolojik olguların (filizlenme, çiçek açma, mayalanma, tomurcukların patlaması) ürettiği ısı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hayvansal ısı,* canlı bir hayvanın vücudunda meydana gelen ve bir kısmı örteneği yoluyla çevreye dağılan ısı. (Hayvansal ısı sıcakkanlılarda [memeliler ve kuşlar] dokunmakla duyulabilir; çünkü onların vücut ısıları dış ortamın ısısından genellikle daha yüksektir; kuşlarda bu ısı, yumurtaların kuluçkalanmasını sağlar.)

—Fizyol. *Kas ısısı,* kas çalışması sonucunda ortaya çıkan sıcaklık.

—İklimbil. Atmosfer süreçlerinde gizli ve duyulur biçimde yer alan enerji biçimi (ısı enerjisi). *Duyulur ısı,* havanın ısıma olayları etkisiyle doğrudan ısınmasıdır. *Gizli ısı,* su buharının atmosfere aktarılmasıdır (su buharının gizli ısısı). Yoğuşma durumunda bu ısı açığa çıkar. Gizli ısı ve duyulur ısı, bir yerin sıcaklık bilançosunun başlıca terimleridir. (→ BOWEN *oranı.*)

—İnş. ve Isıbil. *Isı yitimi* ya da *kaybı,* bir odadan, bir yapıdan dışarıya aktarılan ya da bir odadan ısıtılmayan bir başka odaya geçen ısı miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Hacimsel ısı yitimi* ya da *kaybı katsayısı,* bir yapı için ısıl yalıtım düzeyini niteleyen ve yararlı metreküp ile iç ve dış sıcaklıklar arasındaki bir kelvinlik farka indirgenen yitimlere eşit katsayısı ($W.m^{-3}.K^{-1}$).

—Jeofiz. *İç ısı kuramı,* yerkürenin yüzeyine yakın kesimlerde derine doğru her 30 m'de sıcaklığın 1°C artışına dayanarak ısıl gradyan genelleştirildiğinde, kayaçların erimesi gereken bölgeye hızla ulaşılacağını ortaya atan kuram. (*İç ateş* adı verilen bu bölgenin bir "iç ısı"nın kaynağı olduğu varsayılıyordu. Günümüzde bu kuram artık geçersizdir.)

—Kaynakç. *Isı kamasıyla biçimlendirme,* çelik bir parçayı bölgesel olarak ısıtarak ısınan bölümde, diğer bölümün mekanik eylemsizliği nedeniyle genleşme ve çekmesine dayanan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nük. müh. *Bir nükleer yakıtın artık ısısı,* bu yakıtın, reaktörden çıkarıldıktan sonra verdiği ısı. (Yakıt içindeki radyoaktif ürünlerden kaynaklanır.) ‖ *Bir reaktörün artık ısısı,* bu reaktörde, durdurulduktan sonra oluşan ısı. (PWR tipi bir reaktörün bu gücü, reaktör durdurulduktan hemen sonra çalışma gücünün % 7'si, 2 saat sonra yaklaşık % 1'i ve 24 saat sonra % 0,5'idir. İlk saniyeler dışında, bir reaktörün artık gücü hemen hemen yakıtının artık gücüne eşittir.)

—Oto. *Isı göstergesi,* motor normal çalışma sıcaklığına ulaştığında, otomatik olarak devreden çıkan jikle. (Eşanl. TERMOSTARTER.)

—Patol. *Isı yüksekliği,* vücut sıcaklığının normalin üzerine çıkması.

—Termodin. Bir cisimden ötekine, işe dönüşmeden (mekanik, elektrik) enerji aktarma biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Gizli ısı* → GİZLİ. ‖ *Özgül ısı,* birim kütlenin ısısını 1 derece artırmak için gereken ısı miktarı. (Bir cismin özgül ısısı genellikle cismin haline [örneğin, basınç, sıcaklık, elektrik yükü] ve ısıtma biçimine bağlıdır: öteki türlerden başka değişmez hacimdeki C_v ve değişmez basınçtaki C_p özgül ısıları tanımlanır.)

—ANSİKL. Biyol. *Bitkisel ısı.* Bitkilerin solunumuna, özellikle tohumların çimlenme-

si, tomurcukların açılması ve çiçeklerin gelişmesi sırasında bir ısı çıkarma eşlik eder. Çimlenen bezelyelerin bulunduğu bir kapta 10°C'a varan ısı artışı gözlenmiştir; aynı şekilde yılanyastığının çiçekleri, bürümlerinin içinde olgunlaşırken birkaç derecelik net ısı artışı görülür. Mayalanma işlemleri de, solunum gibi, çevrenin sıcaklığını artıran kaloriler üretir. Bu olay özellikle, silolarda (şekerpancarı, tahıllar, yem bitkileri), alkol mayalanmasının gerçekleştiği fıçılarda, hatta pazarlarda bile (ıspanak yaprakları) görülebilir. Bazı zahire ambarlarında çıkan yangınlar, ıslak otların mayalanmasından açığa çıkan ısıyla açıklanabilmiştir.

—Fiz. *Isı kavramının tarihçesi.* Antikçağ düşünürleri arasında, yalnızca Platon ve Heron ısı üzerine doğru ve kesin bilgiler elde etti (sıcak havanın hafifliği, devinimle ısı oluşumu, genleşme, döner buhar makinesi). Bu konuda yeni kavramlar bulmak için XVII. yy.'ı beklemek gerekti. Descartes, F. Bacon, Newton ve Boyle, mekanik ve ısıl olayların birbiriyle ilişkileri olduğunu öne sürdüler. XVIII. yy. sonunda, ısının, tartılmaz bir akışkanla, yani kalorikle iletildiği düşünüldü.

Philon ve İskenderiyeli Heron'un "termoskop"undan sonra bilinen ilk sıcaklıkölçer, Santorio Santorio (1612) ya da Cornelis Drebbel'in yaptığı aygıtlardır; bu iki bilim adamı üzerinde ince bir boru bulunan cam bir kürenin içindeki su kütlesinin hacmini değiştirdiğini saptadı. Sonra su yerini alkole bıraktı (Accademia del Cimento, 1641), 1714'te Fahrenheit cıvalı bir sıcaklıkölçer yaptı ve sabit noktalar olarak, Amontons'un çalışmalarından sonra, buzun erime sıcaklığı ile suyun buharlaşma sıcaklığını, yani 32 °F ile 212 °F'i kabul etti. Réaumur 1730'da 0 °R-80 °R ölçeğini ve Celsius 1742'de yüzdelik ölçeği benimsedi. Rutherford maksimumlu ya da minimumlu sıcaklıkölçeri, Newton pirometreyi (1701) ve Fitzgerald metal sıcaklıkölçeri (1780) geliştirdi. Sıcaklıkölçümünün temelini oluşturan genleşme olayları, bilinen en eski olaylardan sayılır (Amontons, 1695; Deluc, 1772). Fizeau ve Guillaume katılar için, Dulong, Petit ve Regnault sıvılar için, Gay-Lussac ve yine Regnault gazlar için kesin ölçümler yaptı.

Black, Wilcke, Lavoisier ve Laplace'ın çalışmalarıyla sıcaklık ile ısı miktarı arasındaki ayrım anlaşıldı, özgül ısı ve gizli ısı kavramları benimsendi, böylece ısıölçüm doğdu. 1838'de Dulong kaloriyi tanımladı. İlk ısıölçerleri Bunsen, Berthelot ve Nernst geliştirdi.

XVIII. yy.'da hal değişimlerinin, bütün cisimler için geçerli olaylar olduğu anlaşıldı. Dolayısıyla fizikçiler, katıların erime ve gazların sıvılaşma olayları üstünde çalışmaya başladı. 1850'de, Faraday'ın çalışmaları sonucu, sıvılaştırılamayan yalnızca altı gaz kalmıştı; 1860'ta, Sainte-Claire Deville'in deneylerinden sonra eritilemeyen birkaç katı vardı; günümüzde artık ne sürekli gaz ne de ateşe dayanıklı maddeler vardır. Kritik noktanın bulunuşundan sonra (Andrews, 1869; Van der Waals, 1873), Cailletet, Dewar ve Kamerlingh Onnes bütün gazları sıvılaştırdı. Linde ve G. Claude, sıvı havanın sanayisel üretimine çözüm getirdi.

La Provostaye ve Desains buzun erime ısısını ölçtü. W. Thomson ve Amagat, basınca bağlı olarak erime noktasının değişimlerini, Watt, Dalton, Gay-Lussac, Biot, Despretz, Holborn ve Henning (1908) doyma buharlarını inceledi.

Zamanla ışıyan ısı, ışıkla özdeşleştirildi. 1777'de Lambert, 1783'te Rochon, 1801'de W. Herschel, ısıl ışınların, ışık ışınlarıyla aynı özellikleri gösterdiğini belirledi. 1859'da Kirchhoff, yayım ve soğurma güçleri konusundaki yasasını ortaya attı; 1879'da Stefan, 1893'te Wien, kara cismin ışıma yasalarını açıkladı.

Bu arada ısıl motorlar, uygulamaya yönelik araştırmalara konu olmaya başladı. Papin, otoklavından sonra, 1674'te buhar makinesinin ilk taslağı sayılabilecek bir aygıt yaptı; daha sonra Savery ve Newcomen bu aygıtı geliştirdi ve 1785'te Watt uygulama alanına koydu.

Benjamin Thompson, deliklerin delinmesi sırasındaki ısı oluşumunu inceledi ve devinimin ısıya dönüştüğünü sezdi. Amontons, daha önce Newton'un ilgisini çeken, ısının katılarda yayılma olaylarını inceledi; J. Fourier Amontons'un deneylerini yeniden ele alarak bu konuda kuramsal bir inceleme yaptı (*Isının analitik kuramı*, 1822).

1824'te Sadi Carnot ısı ile iş arasındaki bağıntıları açıklayarak, yeni bir bilim dalı olan "termodinamik"in temellerini attı. 1842'de R. von Mayer, 1843'teki ünlü deneyiyle Joule, entropiyi tanımlayan Hirn ve Clausius, Clapeyron ve Duhem, Carnot'nun çalışmalarını tamamladı.

Molekül çalkalanması konusunda ısıl enerjiyi açıklamaya yönelik ilk girişimler, Daniel Bernoulli'ye (1738) dek uzanır. Bu düşünceyi yeniden ele alan J. C. Maxwell molekül hızlarının dağılım yasasını ortaya attı (1859). 1877'de L. Boltzmann entropiyi olasılıkçı bir bakış açısıyla yeniden tanımladı; termodinamik özellikleri, çok genel istatistik ilkelerine bağlayan Gibbs (1902) entropi kavramını daha da genişletti. Max Planck, enerji kuvantumundan yararlanarak, modern istatistiksel termodinamiğin temellerini attı.

—İnş. ve ısıbil. Yapıların ısı yitim hesapları birçok ülkede standartlaştırılmıştır ve geleneksel olarak iki sınıfa ayrılır: ısı geçişi ile oluşan yitimler; havalandırmanın ve sızmanın yol açtığı yitimler. Geçiş yitimleri çeperlerin (duvar vb.) ısı iletiminden kaynaklanır. Sızma ya da havalandırma yitimleri içeriye isteyerek alınan (havalandırma) ya da istek dışı giren (sızma) havanın yeniden ısıtılmasına denk düşer. Isı yitimi hesaplarında "K katsayısı"na, iç ve dış sıcaklık gibi kavramlara başvurulur. Bu hesap ısıtma tesislerinin gücünü belirlemeye yarar.

—Kaynakç. Isı kamasıyla biçimlendirme işleminden sonra parçada ısıtılan tarafa doğru içbükey bir eğrilik elde edilir. Bu yolla başlangıçta doğrusal ya da düzlemsel olan parçalar biçimlendirilebildiği gibi biçim değiştirmiş öğeler de düzeltilebilir. Bu işlemin belirgin ancak sınırlı bir biçimlendirme ya da düzeltme gücü vardır. Gerçekleştirilmek istenen biçim değiştirme çok büyük olduğunda işlemi mekanik yöntemlerle birleştirmek gerekir.

—Patol. Isı yüksekliği genel ya da yerel olabilir: yerel olduğunda az yaygın bir iltihaplanmanın ya da belli bir kas grubunun fazla çalışmasının sonucudur; genel olduğunda ya yukarıda sayılan nedenlerin daha geniş çapta olmasından ya da ısı düzenleyici merkezlerin çalışmasındaki değişiklikten ileri gelir. Bu merkezler, en başta organizmadaki toksinlere ya da mikrop artıklarına (ateşle birlikte süren bulaşıcı hastalıklar) tepki gösterdikleri gibi hastanın doğrudan doğruya kendisinden gelen proteinlere (hematomların soğurulması) ya da ilaç olarak şırınga edilen yahut nakledilen kanda ya da plazmada bulunan proteinlere de tepki gösterirler. Cerrahide, erişkinlerde görülen ameliyat sonrası ısı yüksekliği olağan bir durumdur.

En çok 6-18 aylık çocuklarda görülen ve ameliyat sonrası büyük bir karmaşa olarak kabul edilen renk solukluğu ısı yüksekliği sendromuna yol açan ısı yüksekliği, çeşitli belirtilerle birlikte gelişirse de solukluk bunların en önemlisidir. Hasta en geç 24-48 saat içinde ya iyileşir, ya ölür. Bu bozuklukların başlıca etmenleri, aşırı metabolizma giderlerine ve su yokluğuna yol açarak büyük bir fizyolojik dengesizlik yaratır, bu da dolaşım yetersizliğine (şok) ve sonunda merkez sinir sistemi hücrelerinde oksijen yokluğuna neden olur. Bu gibi olayların önlenmesi ve tedavisi doğrudan doğruya ısı yüksekliğine karşı savaşmak ve her şeyden önce damar içine glikozlu serum vererek su kaybını önlemekle olur.

—Termodin. Günlük deneylerimizde de gördüğümüz gibi kendisinden daha sıcak bir cisme dokunan cismin sıcaklığı artar; dolayısıyla sıcaklığın bir fonsiyonu olan her iki cismin enerjisi de değişir. Bu durumda sıcak cismin soğuk cisme ısı verdiğinden söz edilir. Verilen ısı genellikle ısı alan sistemin sıcaklığında değişime yol açar (→ ISIL *sığa*); ayrıca sistem değişmez sıcaklıkta bir faz* geçişine (erime, buharlaşma, allotropi) uğrayabilir. (→ GİZLİ *ısı*.)

Enerji ya da sıcaklıktan farklı olarak, ısı bir hal fonksiyonu değildir; dolayısıyla bir cismin içerdiği ısı miktarı sözü bir anlam taşımaz; yalnızca cismin dönüşüm sırasında aldığı ısı miktarından söz edilebilir. Bir sistem ile çevresi arasındaki ısı ve iş alışverişleri termodinamiğin* ilk iki yasasına göre gerçekleşir.

Isı aktarımları maddenin kinetik* kuramı çerçevesinde açıklanır. Bir sistemin atomları ya da molekülleri sıcaklıkla orantılı olan ve ısıl çalkalanmadan kaynaklanan bir kinetik enerji taşır. Farklı sıcaklıklardaki iki sistem, birbirinden sabit bir çeperle ayrılan iki kap içine yerleştirilirse, her iki sistemin atomları çepere sayısız darbe uygulayarak çeperin atomlarıyla kinetik enerji alışverişinde bulunur. Daha sıcak olan sistemin atomları, kinetik enerjilerinin bir bölümünü çeperin atomlarına vererek yavaşlar; çeper ısıgeçirgen ise bu enerji soğuk sistemin atomlarına geçerek sistemin sıcaklığını artırır. Böylece ısı alışverişlerinin boşlukta gerçekleşmeme nedeni anlaşılır (Dewar* kabı). SI sisteminde ısı miktarı birimi joule'dür. Artık yasal olmamasına rağmen kalori* ve anglosakson birimi BTU (özellikle yakıtlar için) yaygın olarak kullanılır.

ısı kamasıyla biçimlendirme

ISIALAN sıf. Fizs. kim. Isı soğurarak gerçekleşen bir tepkime için kullanılır. (Eşanl. ENDOTERMİK; Karşt. ISIVEREN.)

ISIBİLİM a. Fizik bilimlerinin, özellikle uygulamalı fiziğin ısı üretimini, iletimini ve kullanımını inceleyen bölümü. (Eşanl. TERMİK.)

—ANSİKL. Isıbilim özellikle yanmayla ısı üretimini, farklı ısı iletim biçimlerini (ışıma, aktarma, taşınım), ısı üreteçlerini, enerji bilançolarını, ısıtılan ya da soğutulan akışkanların dolaşımını inceler. Ocakları, kazanları, fırınları, gazojenleri, ısı değiştiricilerini, ısı toplayıcılarını, kurutucuları, sanayide ve evlerde kullanılan ısıtma aygıtlarını tasarlamada önemli bir rol oynar.

ISIBİLİMCİ a. Isıbilim uzmanı.

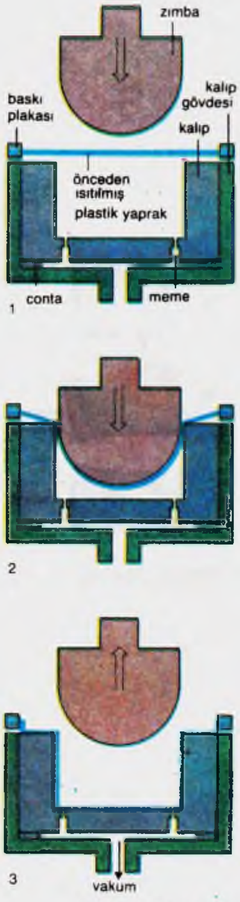
ISICAK a. *Yörs.* **1.** Sıcak. **—2.** Hamam. (ISIDAM da denir.)

İSICAM a. (tesc. edil. a.). Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş tarafından üretilen özel birleştirilmiş çift cam.

—ANSİKL. Çift cam, pencere yüzeylerindeki ısı ve ses yalıtımını artırmak için yapılan bir uygulamadır. Çeşitli kalınlıklardaki iki cam plakası çevresel olarak metal bir ara çıta ve özel macun yardımıyla birbirine bağlanır. Arada kalan hava tamamen kurutulmuş olduğundan ısı ve ses yalıtım değeri yükselir, buğulanma da olmaz.

Petrol bunalımlarından sonra yakıt tasarrufu için Dünyada ve Türkiye'de çift cam uygulamaları yaygınlaşmıştır. 1981'de İmar ve iskân bakanlığı'nın hazırladığı Isı yalıtım yönetmeliği ile Türkiye'de dört iklim bölgesinde uygulanacak çeşitli duvar, döşeme ve pencere standartları ısı yalıtım değerlerine göre sınıflandırıldı. 1983'te bu hükümler imar yönetmeliklerine alınarak binaların merkezi ısıtma hesaplarında zorunlu hale getirildi. Önceki uygulamalarda olduğu gibi kaloriferli binaları büyük pencereli olarak tek camlı yapmak zorlaştı. Yönetmelikte saptanan döşeme ve duvar türlerine göre, inşaat alanının % 15'i kadar pencere alanı olarak sınırlandırılması kuralı kondu. Daha büyük pencere yapmak için, kalorifer projesindeki ısı kayıp hesaplarına uygun ni-

emme ve dişi kalıpla **ısılbiçimlendirme**
1. Önceden ısıtılmış plastik yaprağı yerine yerleştirme;
2. Zımbayı indirme ve biçimlendirmeye başlama;
3. Parçanın emmeyle biçimlendirilmesi ve kalıbın geri çekilmesi.

Exico belgesine göre

telikte çift cam kullanma zorunluluğu getirildi.

ISIDAM a. *Yörs.* Hamam.

ISIGEÇİRGEN sıf. Isıyı geçiren maddeler için kullanılır. (Eşanl. DİYATERMİK.)

ISIGEÇİRMEZ sıf. Fiz. Isı iletmeyen ya da çok az ileten bir malzeme için kullanılır.

◆ a. Çok az ısı ileten madde. (En sık kullanılan ısıgeçirmezlere örnek olarak, mantar, mineral, yün, keçe, karton vb. verilebilir. Gözenekli ya da lifli olan bu gereçler çok sayıda hava kabarcığı ya da boşluğu içerir.)

ISIK-KUL gölü, Kırgızistan'da göl, Kungey Alatavı ile Terskoy Alatavı arasında; 6 236 km². 1 608 m yükseltideki göl, tektonik kökenli bir kapalı havzadadır ve günümüzde eski gideğeni Çu'dan kopmuştur. Balıklavalar.

—Tar. Isık-Kul havzası, tarihçiler tarafından türk ırkının doğum yeri sayılır. Bugünkü Usun Türkleri'nin atası olan Vu-sunlar'ın, Çigiller'in ve daha başka türk boylarının anayurdu olan bölge, XVII. yy.'da Kalmuklar tarafından, XIX. yy.'ın ikinci yarısında da Ruslar tarafından ele geçirildi. Sovyet devrimi'nden sonra Kırgızistan sınırları içine alındı (1924).

—Arkeol. Isık-Kul kıyılarında çeşitli dönemlerden birçok kurgan bulundu. Bunların en eskileri Hunlar dönemine, İ.Ö. III. -İ.S. I. yy.'lar arasına tarihlenen Karakol kurganlarıdır. Isık-Kul'un B. kıyısındaki Göktürk dönemi kurganları Karoy, Kırçin, Cargelan ve Oy-Bulak bölgelerine yayılmıştır. Çoğu büyük mezarlar olan bu kurganlar arasında özellikle Karoy ve Oy-Bulak kurganları Altay'dakilere benzer. Kurganlarda ortaya çıkarılan eşyalar arasında da Karoy ve Oy-Bulak buluntuları (yassı kaplar, ahşap eserler) büyük benzerlik gösterir. Bu mezarlardaki balbal ya da taş nine heykelleri değerli yapıtlardır. Karoy kurganlarında bulunan siyah renkli seramikler, VI. - VIII. yy. Altay ve Orta Asya seramiğinin özelliklerini yansıtması açısından önemlidir.

Isık-Kul'un K.'inde X. - XII. yy.'lardan, göçebe çigil mezarları ortaya çıkarıldı. Çigiller Karluklar'ın bir kolu sayılan göçebe Türkler'di. Buluntular daha çok Koy-su ve Ruslar'ın Dolinka dedikleri yerlerdeydi. Altay, Yenisey-Kırgız bölgesi yapıtlarıyla büyük benzerlik gösteren bu buluntular, X. -XII., hatta XIII. yy.'larda, islamlığın etkisine karşılık, eski kültür ve geleneklerin korunduğunu kanıtlar. Üç köşeli ok ve mızrak uçları, üzerleri plakalarla süslü kayışlar, oklar, bıçaklar, üzengiler, çeşitli kaplar dönemin özelliklerini yansıtır.

ISIL sıf. Isıya ilişkin.

—Anal. kim. *Isıl çözümleme,* ısıtma ya da soğutma sırasında cisimlerde ve özellikle alaşımlarda görülen kimyasal ve fiziksel değişimleri ortaya koyan inceleme yöntemi. (Eşanl. TERMİK ÇÖZÜMLEME.) || *Diferansiyel ısıl çözümleme (DTA-diferansiyel termal analiz),* tanık bir örnekle karşılaştırma sonunda elde edilen ısıtma ya da soğutma eğrisi türevinin ölçümüne dayanan ısıl çözümleme tekniği.

—Elekt. *Isıl etki,* bir iletkenin uçlarında, elektronların ısıl çalkalanmasından kaynaklanan gerilim dalgalanması. (Eşanl. TERMİK ETKİ.)

—Elektrotekn. Akım geçişinin doğurduğu sıcaklık değişimiyle göstergesi kumanda edilen bir ölçü aygıtı için kullanılır. (Eşanl. TERMİK.)

—Havc. *Isıl uçuş,* ısıl hava akımlarından yararlanan motorsuz uçuş.

—Nük. müh. *Isıl nötron,* TERMİK* NÖTRON'un eşanlamlısı.

—Termodin. *Isıl denge,* birbiriyle ısıl ilişkisi olan, ama ısı alışverişi yapmayan cisimlerin durumu. (Isıl denge halindeki cisimlerin sıcaklıkları eşittir.) || *Isıl genleşme,* bir cismin boyutlarının sıcaklıkla değişmesi. (Isıl genleşmenin ayırtedici özelliği ısılesneklik katsayılarıyla belirtilir.) || *Isıl katsayılar,* bir cismin dönüşümü sırasında aldığı ısı miktarını, T sıcaklığında, V hacminde ve *p* basıncında doğan değişikliklere göre yazmaya olanak veren ayırtedici fonksiyonlar. (Eşanl. KALORİMETRİK KATSAYILAR.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Isıl makine,* ısıyı işe dönüştürmeye (motor) ya da bir motorla (soğutma makinesi, ısı pompası) belli sıcaklıktaki bir kaynaktan farklı sıcaklıktaki bir başka kaynağa ısı aktarmaya yarayan makine. || *Isıl sığa,* sıcaklığını 1 Kelvin yükseltmek için bir cisme verilmesi gereken ısı miktarı. (Isıl sığa homojen bir cisim için cismin kütlesi ile özgül ısının çarpımına eşittir. Joule / Kelvin cinsinden gösterilir. Bir mol miktarındaki bir madde için molar ısıl sığadan söz edilir.) [Eşanl. TERMİK SIĞA.] || *Isıl ilişki,* ısı alışverişi yapan iki ya da birçok cismin etkileşimi.

◆ a. Eskiden ısı oluşturmak için geçen varsayımsal akışkana verilen ad.

—ANSİKL. Termodin. Akışkanın birim kütlesinin sıcaklığı, hacmi ve basıncı sonsuz küçük değişimlere uğradığında bu kütlenin aldığı ısı miktarı aşağıdaki üç formülden biriyle gösterilebilir:

$$\delta Q = C_V\,dT + l\,dV,$$
$$\delta Q = C_p\,dT + h\,dp,$$
$$\delta Q = \lambda\,dp + \mu\,dV;$$

bu formüllerde yer alan akışkanın altı ısıl katsayısı (C_V, C_p, l, h, λ, μ genellikle sıcaklığın, hacmin ve basıncın fonksiyonlarıdır. dT, dV ve d*p* nicelikleri akışkanın hal denklemiyle [*f*(*p*, V, T)= 0] birbirine bağlı olduğundan, ısıl katsayılar ancak iki niceliğin, yani genellikle değişmez hacimdeki C_V ve değişmez basınçtaki C_p özgül ısılarının fonksiyonu olarak gösterilir.

ISILAĞIRLIKÖLÇÜM a. Anal. kim. Sürekli olarak ısıtılan ya da soğutulan bir maddenin kütlesindeki artış ya da azalışı, sıcaklık ve zamana göre incelemeye yarayan fizikokimyasal çözümleme tekniği. (Isılağırlıkölçüm, genellikle diferansiyel ısıl çözümleme, kızılaltı ve Raman tayfölçümü, X ışınlarıyla çözümleme ve ısılölçüm yöntemleriyle birlikte kullanılır. Bu yöntem, bir yandan katı durumdaki tepkimeler ile etkinleşme enerjilerini incelerken, öte yandan yeni maddeler ile yeni ağırlıkölçüm yöntemlerinin bulunmasını sağlar.) [Eşanl. TERMOGRAVİMETRİ (TG).]

ISILAKIM a. Havc. ve Meteorol. Isı aktarımından kaynaklanan düşey akım.

ISILAYRIŞMA a. Fizs. kim. Bir maddenin sıcaklık değişimi etkisiyle ayrışması. (Isılayrışma, otomatik olarak bir eğri [sıcaklık diyagramı] çizen ısıl teraziyle sürekli izlenebilir; bu eğri ordinatlardaki kütle değişmelerini, apsislerdeki sıcaklık ya da zamana göre gösterir.) [Eşanl. TERMOLİZ.]

ISILBAŞKALAŞIM a. Yerbil. → TERMOMETAMORFİZMA'nın eşanlamlısı.

ISILBİÇİMLENDİRME a. Polim. Yaprak ya da plaka durumundaki plastik maddeleri ısı etkisiyle biçimlendirme tekniği.

—ANSİKL. Isılbiçimlendirme, ilkesel olarak şöyle yapılır: kalıp üstüne yerleştirilen plastik madde, önce ısıtılarak yumuşatılır, sonra vakum etkisiyle kalıbın dış çeperine yapıştırılır. İşlem sırasında erişilen son basınç, genellikle 0,05 MPa düzeyindedir. Kalıplama hızlı bir biçimde yapılır ve dakikada 3-4 işlem uygulanır. Biçimlendirilmiş maddeyi kalıptan çıkarmak için vakumu durdurmak yeterlidir. Pek çok ısılbiçimlendirme tekniği vardır ve bu tekniklerin tümü, aynı ilkeye göre uygulanır. Termoplastiklerin çoğu, ısılbiçimlenir reçineler grubuna girer. Bunlar arasında özellikle düşük ve yüksek yoğunluklu polietilenler, polipropilen, polistiren ve eşpolimerleri ile polivinilklorür sayılabilir.

ISILBİÇİMLENİR sıf. Polim. *Isılbiçimlenir madde,* ısılbiçimlendirme yöntemiyle biçimlendirilebilen plastik malzeme.

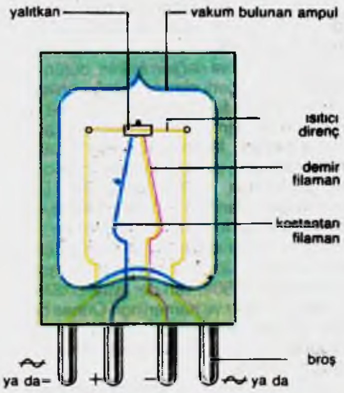
ISILBİÇİMLENMİŞ sıf. Polim. Isılbiçimlendirme yöntemiyle elde edilmiş bir madde için kullanılır.

ISILBOYA a. Isıbil. Temel maddesi genellikle bir kobalt bileşiği olan ve 1 350 °C'a değin sıcaklık yükselişleri etkisiyle ton değiştirme özelliği gösteren boya. (Isılboya bir makine ya da bir donanımın herhangi bir bölümünün sınır kullanım sıcaklığını aştığını belirlemek için güvenlik aracı olarak kullanılır.)

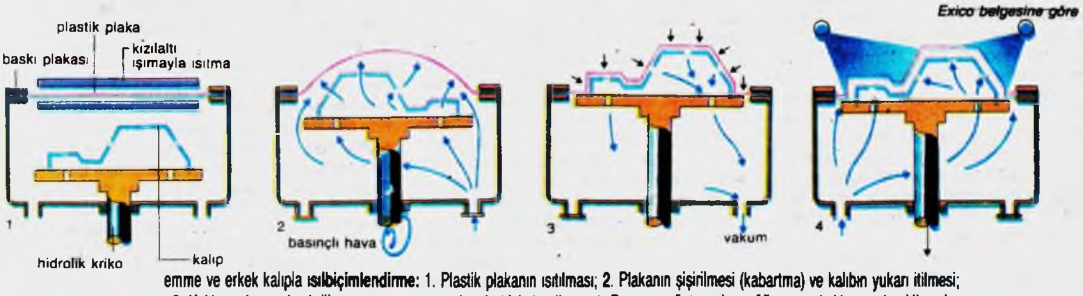
ISILBOZUNMA a. Fizs. kim. **1.** Isı etkisiyle oluşan kimyasal ayrışma. (Eşanl. PİROLİZ.) **—2.** Bir cismin aşırı ısıtılması sonunda oluşan kimyasal tepkime.

—Petr. san. Özellikle ısıl kraking yöntemlerinde, hidrokarbonları ısı etkisiyle ayrıştırma. || *Isılbozunma benzini,* buharla kra-

ısılçiftli komparatör karşılaştırılacak akımların dirençten geçmesiyle doğan ısınma demir ve konstantan filamanlardan oluşmuş ısılçiftle ölçülür

Exico belgesine göre

emme ve erkek kalıpla **ısılbiçimlendirme**: 1. Plastik plakanın ısıtılması; 2. Plakanın şişirilmesi (kabartma) ve kalıbın yukarı itilmesi; 3. Kalıbı yerine yerleştirdikten sonra parçayı vakumla biçimlendirme; 4. Parçayı soğutma, hava üfleme ve kalıbın geri çekilmesi.

king yöntemiyle etilen üretiminde yan ürün olarak elde edilen kraking benzini.

ISILBOZUNMAK gçz. f. Fizs. kim. Bir madde için, ısı etkisiyle bozunarak ayrışmak.

ISILÇİFT a. Elekt. Termoelektrik çift. (Eşanl. TERMOKUPL.)

ISILÇİFTLİ sıf. Ölçbil. *Isılçiftli komparatör,* bir almaşık akımı bir doğru akımla karşılaştırmaya yarayan aygıt. (Bu amaçla akımlardan birinin geçtiği bir direncin ısınma miktarı bir termoelektrik çiftle ölçülür.) [Eşanl. TERMOKUPLÜ KOMPARATÖR.]

ISILÇÖZÜMLEME a. Isı açığa çıkarma ya da soğurma eşliğindeki dönüşüm noktalarını belirlemede kullanılan çözümleme yöntemi. (Eşanl. TERMOANALİZ.)

ISILDEĞER a. Isıbil. Bir yakıtın yanma sonucu çıkardığı ısı. ‖ *Alt ısıldeğer,* gaz ya da sıvı yakıtın yanması sonucu açığa çıkan ve suyun buharlaşmasıyla soğurulmuş ısı hesaba katılarak bulunan ısı miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Üst ısıldeğer,* bir gazın ya da sıvı yakıtın yanması sonucu açığa çıkan toplam ısı miktarı.

—ANSİKL. Kullanılan çeşitli yakıtların ısıldeğerleri şunlardır:

alt ısıldeğer

petrol ürünleri	*kg'da Joule*	*kok*	30 100
benzin	43 900	konut çöpleri	6 300 ile 8 400
petrol	43 500	bir çamurun	
mazot	43 050	kuru kalıntıları	20 900
hafif fueloil	43 500		
ağır fueloil	41 400		*olağan koşullarda*
		gaz yakıtlar	
diğer yakıtlar			*m³'te Joule*
metanol	19 850	doğal gaz (metan)	34 300
etanol	26 750	propan	87 800
benzol	40 300	bütan	117 000
olağan kömür	24 250 ile 31 350	kokhane gazı	16 700 ile 21 000
antrasit	yaklaşık 33 400	çürütme gazı	23 000

ISILDENGELİ sıf. Oto. *Isıldengeli fren,* etkisi ve güvenirliği, çalışma sırasında doğmuş sıcaklıktan bağımsız olan frenleme düzeneği.

ISILDİRENÇ a. Biyokim. Isıldirençli bir maddenin durumu. (Eşanl. TERMOREZİSTANS.)

—Elektron. Değeri, sıcaklığa göre doğrusal olmayan şekilde aşırı değişen direnç. (Eşanl. NEGATİF SICAKLIK KATSAYILI DİRENÇ ya da CTN DİRENÇ, TERMİSTANS.)

—ANSİKL. Isıldirençler, metal oksit kökenli yarıiletkenlerden oluşur; T mutlak sıcaklığında bunların dirençleri aşağıdaki formülle verilir:

$$R = R_0 e^{a\left(\frac{1}{T}-\frac{1}{T_0}\right)};$$

formülde *a*, kullanılan yarıiletkenin doğasına bağlı bir değişmezi ve R_0, T_0 sıcaklığındaki direnci gösterir.

Isıldirençler aşağıdaki alanlarda kullanılır: sıcaklıkölçer olarak bir cismin sıcaklığını ölçme; ışınımölçer olarak kızılaltını ya da Hertz türü elektromanyetik ışımayı soğurma sonucu bir cismin ısınmasını ölçme; çeşitli kararlılaştırma sistemlerinde sıcaklık dalgalanmalarının elektronik devreler üzerindeki etkisini dengeleme.

ISILDİRENÇLİ sıf. Biyokim. Isıya dayanıklı olan.

ISILDUYARLI sıf. Biyokim. Isılduyarlılığı olan.

—Polim. Bir ya da daha çok ısılduyarlılık özelliği taşıyan bir polimer için kullanılır.

ISILDUYARLILIK a. Biyokim. Isıya duyarlı bir maddenin durumu.

—Polim. Bir polimerin mekanik, elektriksel ya da daha başka kimi özelliklerinde sıcaklık değişmesi sonunda ortaya çıkan ve çeşitli derecelerde görülen genel değişme.

ISILDÜZENLENME a. Biyol. Organizmanın iç sıcaklığını sabit tutmaya yönelik biyolojik işlev (sıcakkanlılık). [Eşanl. TERMOREGÜLASYON.]

—ANSİKL. Organizmanın ısıldüzenlenmesi iki karşıt olguyu dengelemeyi öngörür: ısıoluş (termogenez) ve ısıyitiş (termoliz). Bunun için bir sıcaklık ölçme sistemi vardır: özellikle hipotalamustaki merkezi alıcılar başta olmak üzere, çevresel ısıalıcılarca sağlanan ısılduyarlık. Hipotalamusu çıkarılan hayvan soğukkanlı bir hayvan gibi davranır. Tahrip edilince ısıoluşun ortadan kalkmasına neden olan bir hipotalamus merkezi vardır. Buna karşılık ısıyitişi denetleyen bir ön hipotalamus merkezi bulunmaktadır (burası tahrip edilince terleme, sık soluk alma, damar genişlemesi tepkileri yok olur ve soğukta titreme ortadan kalkar). Ön hipotalamus ayrıca merkezi sıcaklığı ölçer: gerçekte, ön hipotalamusta vücut sıcaklığı ne olursa olsun etkinliği değişmeyen sinir hücreleriyle, etkinlikleri çevre sıcaklığına göre değişen sinir hücreleri bulunduğu anlaşılmıştır. Buna dayanarak hipotalamus bu değişik sinir hücrelerinin etkinliklerini karşılaştırabilir ve bir termostat gibi hareket edebilir: hipotalamusun bir termotla ısıtılması, hayvan soğuk bir odada olsa bile, belirgin bir ısıyitişe yol açar. Bundan başka, hipotalamus daha yavaş hormonal tepkileri yönetir: soğuk, ısıoluşu kolaylaştıran tiroit hormonlarının salıverilişini artırır.

ISILELEKTRİK sıf. Elekt. TERMOELEKTRİK'in eşanlamlısı.

ISILERİME a. Kim. Artıkları, yüksek sıcaklıkta ve az oksijenli bir atmosferde yakma. (Bu yöntemde yalnızca karbonmonoksit elde edilirken, ısılbozunmada yanıcı ya da yeniden çevrime girebilecek maddeler üretilmeye çalışılır.)

ISILESNEK sıf. Cisimlerin sıkışabilme ve genleşme özellikleri için kullanılır. (Eşanl. TERMOELASTİK.) ‖ *Isılesnek katsayılar,* cisimlerin ısıl genleşmesini ve sıkışabilirliğini nitelemek için kullanılan büyüklükler. (Eşbasınçta genleşme katsayısı

$$\alpha = \frac{1}{v}\frac{\partial v(p,T)}{\partial T}$$

eşitliğiyle, eşsıcaklıkta sıkışabilirlik katsayısı

$$\chi = -\frac{1}{v}\frac{\partial v(p,T)}{\partial p}$$

eşitliğiyle ve eşhacimde basınç artış katsayısı

$$\beta = \frac{1}{p}\frac{\partial p(v,T)}{\partial T}$$

eşitliğiyle tanımlanır; bu eşitliklerde *v* hacmi, *p* basıncı, T ise sıcaklığı gösterir.)

ISILESNEKLİK a. Sıcaklık alanı düzgün olmayan ya da genleşmesi dış bağlantılarla değişen katı bir cisimde ısıl kökenli gerilmelerin dağılımını inceleme.

ISILIŞILDAMA a. Herhangi bir ışınlamayla önceden uyarılmış kimi maddelerin sıcaklığının, düzgün olarak yükselmesinden (akkorluğun başlama sıcaklığına dek) kaynaklanan ışıldama.

—ANSİKL. Isılışıldamanın oluşum mekanizması şekil üzerinde gösterilmiştir. Işınlama α, β, γ ve X ışınlarıyla, kozmik ışınlarla, elektronlarla ya da başka parçacıklarla sağlanabilir. Yayımlanan fotonların enerjisi tuzakların yasak banttaki derinliğine bağlıdır; ışık yeğinliği tuzaklara yakalanan elektronların sayısına ve sonuç olarak maddenin aldığı ışıma dozuna ilişkin bir bilgi verir. Isılışıldamanın uygulamaları şunlardır: β, γ ve X dozölçümü; arkeolojide buluntuların, yerbilimde kayaçların, astrofizikte göktaşlarının tarihlerini belirleme; bu malzemeler, gerek yerkabuğunun radyoaktif maddeleri, gerek kozmik ışınlarla ışınlanmanın etkisinde kalmıştır.

ISILIŞILDAR sıf. Isı etkisiyle ışıldama özelliği gösteren cisimler için kullanılır.

ISILIŞIMA a. Opt. Maddeyi oluşturan parçacıkların ısıl çalkalanması sonucu doğmuş, ışıma enerjisi yayım mekanizması.

—Termodin. Belli bir sıcaklık verilmiş bir cismin yayınladığı elektromanyetik ışıma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Termodin. *Isılışıma.* Gözlemler, bir cismin sıcaklığı yükseldikçe daha güçlü enerji yayınladığını gösterir: 500 °C'ın altındaki sıcaklıklarda ışıma temelde kızılaltı ışınlarından oluşur; 500 °C'a doğru koyu kırmızı olan cisim sıcaklık yükseltildikçe açık kırmızıya, sarıya dönüşür ve nihayet 1 200 °C'a doğru beyazlaşır.

Cisimlerin ısılışımasının ayırtedici özellikleri kara* cisim adı verilen ve aldığı bütün ışımaları soğuran ideal bir cismin ışımasıyla karşılaştırılarak belirlenir. Planck yasası kara bir cismin birim yüzeyinden birim zamanda, ν ile $\nu + d\nu$ frekans aralığında yayınlanan $u(\nu)d\nu$ enerjisini

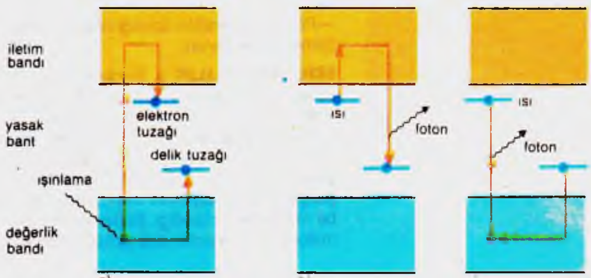
$$u(\nu)\,d\nu = \frac{4h}{c^3}\frac{\nu^3}{e^{h\nu/kT}-1}\,d\nu$$

eşitliğiyle verir; bu eşitlikte *h* Planck değişmezini, *c* ışığın boşluktaki hızını, *k* Boltzmann değişmezini ve T mutlak sıcaklığı gösterir. Alçak frekansta Planck yasası

$$u(\nu)\,d\nu = \frac{4\nu^2}{c^3}kT$$

biçiminde yazılabilir; bu yasayı Rayleigh ve Jeans, klasik fiziğin sonuçlarından yola çıkarak tanıtlamıştır. Yüksek frekansta, $u(\nu)$ üstel olarak frekansla birlikte azalır; bu olgu ışımanın kuvantalanmasının bir sonuçudur.

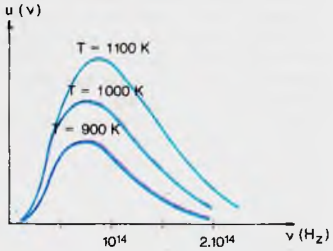
Tarihsel açıdan ele alınırsa Planck ışığın kuvantalanma kavramını $u(\nu)$ eğrisinin deneysel gelişimini açıklamak için ortaya koydu. *u* yu ν nin bir fonksiyonu olarak gösteren eğri, sıcaklık yükseldikçe daha büyük bir maksimumdan geçer. Bu maksimumun ν_m apsisi, Wien yasası uyarınca sıcaklığa göre yer değiştirir: ν_m / T değişmez. Olağan sıcaklıkta bu maksimum kızılaltı bölgesinde (dalga boyu 10 μm düzeyinde) yer alır; daha yüksek sıcaklıkta görünür ışıma bölgesine doğru yer değiştirir. Bu olgunun uygulama alanlarından biri yüksek sıcaklıkların ölçümüdür: T sıcaklığındaki bir kay-

ısılışıldama mekanizması

a) Işınlamayla, iletim bandında bir serbest elektronun ve değerlik bandında bir deliğin oluşumu. Elektron ve delik sıcaklık yeterince düşükse tuzağa yakalanır.
b ve c) Daha sonraki ısıtmayla, elektron uyarılır ve iletim bandına geçerek deliklle birleşir; ya da delik uyarılır ve değerlik bandına geçerek elektronla birleşir; bu aşamaların her birinde, bir foton yayınlanır.

nağın yayımladığı ısılışımanın rengi saptanabilir. Pirometri* adı verilen bu yöntem 1 200°C'ın üzerindeki sıcaklıkları ölçmede kullanılır.

ısılışıma
farklı sıcaklıklar
için Planck yasası
(maksimumun apsisi
T'yle orantılı olarak artar)

Birim yüzeyden birim zamanda yayılan E toplam ışıma enerjisi Planck yasasıyla kolayca hesaplanabilir; bu enerji Stefan yasasıyla verilir: $E = \sigma T^4$; σ orantı değişmezi

$$\sigma = \frac{\pi^2}{60}\,\frac{k^4}{c^2 h^3} = 5{,}670 \cdot 10^{-8}\ \mathrm{W \cdot m^{-2} K^{-4}}$$

bağıntısıyla bulunur.

Gerçek cisimler kara cisim yasalarına ancak yaklaşık olarak uyar: bu cisimlere gri cisim denir. Bununla birlikte tayf dağılım eğrileri kara cisimlere benzer bir gelişim gösterir.

ISILİŞLEM a. Hidr. bağl. Taze betonu atmosfer basıncındaki doymuş su buharı eşliğinde ısıtmaya dayanan ve betonun sertleşmesini hızlandıran işlem. || *Isılişlem betonu,* ısılişlem uygulanmış beton.

ISILİTİŞLİ sıf. Fiz. Isı enerjisiyle itme sağlayan aygıtlar için kullanılır.

ISILİTME a. Bir ısı üretimine dayanan itme ilkesi. (Remjetin çalışması ısılitmeye dayanır.)

ISILİYONSAL sıf. Elekt. *Isılİyonsal çevirici,* ısıtılmış bir katotun yaydığı elektronları kullanarak doğrudan elektrik enerjisi üreten çevirici.

—Elektron. *Isılİyonsal etki,* ısıtılmış bir elektrik iletkeninin oluşturduğu elektron yayımı. (Eşanl. TERMOELEKTRONİK ETKİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Vakum altında ısıtılan bir metal, yeterince pozitif bir V potansiyeli verilmiş bir elektrotun toplayabileceği elektronlar yayımlar (vakum tüplerinin çalışma ilkesi). V'den bağımsız olarak doğan ve doyma akımı denen *i* akımı, Dushman formülüyle verilir:

$$i = AT^2 \exp\left(-\frac{eV_s}{kT}\right);$$

bu formülde T mutlak sıcaklığı, *e* elektron yükünü, *k* Boltzmann değişmezini, A ve V_s (çıkış potansiyeli) metale özgü değişmezleri gösterir.

ISILKALICI sıf. Manyet. Isılkalıcılık özelliği gösteren maddeler için kullanılır.

ISILKALICILIK a. Manyet. Önceden ısıtılmış ferrimanyetik maddelerin, soğumaları sırasında bir mıknatıslanma kazanma özelliği. (Pişmiş toprakların ısılkalıcığı, yer manyetik alanının Yer'in soğuma dönemindeki ayırtedici niteliklerine ilişkin bilgiler verir.)

ISILKARARLI sıf. Biyokim. Isılkararlılık yeteneği olan (madde). [Eşanl. TERMOSTABİL.]

—Polim. Isılkararlılık özelliği olan bir malzeme için kullanılır.

ISILKARARLILIK a. Biyokim. Belli bir dereceye kadar ısıtıldığında bütün özelliklerini koruyan maddenin durumu.

—Polim. Isıya karşı büyük bir kararlılık gösteren ya da başka bir deyişle ancak yüksek sıcaklıklarda önemli derecede bir parçalanmaya uğrayan makromoleküllü bir malzemenin özelliği. (Isılkararlı malzemeler arasında poliimitler, polisülfonlar, kimi aromatik poliamitler ile polisiloksanlar sayılabilir.)

ISILKARARLILIKÖLÇER a. Anal. kim. Bir bileşiğin ve özellikle yüksek molekül ağırlıklı bir cismin ısılkararlılığını saptamaya yarayan aygıt. (Bu aygıtın çok sıkı kapalı bir odası vardır; örnek, bu odada değişmez bir hızla yükseltilen sıcaklıkta ısıtılır. Basıncın ani yükselişi, yani ürünün bozunmaya başladığını gösteren sıcaklık kaydedilir.)

ISILKARARSIZ sıf. Biyokim. Genellikle çok yüksek olmayan belirli bir sıcaklıkta bozulan ya da özelliklerini yitiren maddelere denir. (Örneğin, enzimlerin hepsi her derecede, kompleman 55-56°C'ta ısılkararsızdır.) [Eşanl. TERMOLABİL.]

ISILKARARSIZLIK Biyokim. Isılkararsız bir maddenin durumu.

ISILKAYNAK a. Kaynakç. *Sızdırmaz ısılkaynak,* bir kabı sızdırmazlaştırmak için ona ısı etkisiyle bir plastik gereç katmanı kaynaklama.

ISILKİMYA a. Tepkime sırasında ortaya çıkan ısıl olayları inceleyen kimya dalı. (Eşanl. TERMOKİMYA.)

—ANSİKL. Kimi tepkimeler ısı açığa çıkarır, bunlar ısıveren tepkimelerdir. Kimileri ise ısı soğurur, bunlara da ısıalan tepkimeler denir. Tepkimenin gerçekleştiği koşullara bağlı olarak belirli bir sıcaklık için, değişmez bir hacim ya da basınçta bir tepkime ısısı tanımlanır. Gerek ısıveren, gerekse ısıalan tepkime, tepkime denklemi sonunda aşağıdaki gibi gösterilir ve açığa çıkan ısı, pozitif kabul edilerek kilokalori cinsinden yazılır:

$$H_{2(gaz)} + 1/2O_{2(gaz)} \rightarrow H_2O_{(buhar)} + 58\ \text{kcal};$$

$$C_{(grafit)} + O_{2(gaz)} \rightarrow CO_{2(gaz)} + 94{,}2\ \text{kcal};$$

$$1/2N_{2(gaz)} + 1/2O_{2(gaz)} \rightarrow NO_{(gaz)} - 21{,}5\ \text{kcal}.$$

58 kcal, 94,2 kcal ve −21,5 kcal sırasıyla su buharı, karbondioksit ve azot monoksidin oluşum ısılarıdır. Azot monoksit eldesini gösteren sonuncusu, ısıalan bir tepkimedir.

Kimi tepkime ısıları, ısılkimyanın kurucusu olarak kabul edilen M. Berthelot'dan bu yana, ısıölçüm yöntemleriyle ölçülür. Ölçülemeyenlerinki ise "başlangıç ve son durum ilkesi" uygulanarak hesaplanır: değişmez bir basınç ya da hacimde belli bir başlangıç durumundan belli bir son duruma geçişte dönüşüm ısısı ara ürünlere bağlı değildir. Örneğin

$$C + O_2 \rightarrow CO_2 + 94{,}2\ \text{kcal}$$

tepkimesinde açığa çıkan ısı,

$$C + 1/2O_2 \rightarrow CO + x\ \text{kcal};$$

$$CO + 1/2O_2 \rightarrow CO_2 + 68\ \text{kcal}$$

tepkimelerinde açığa çıkan ısıların toplamına eşittir. Dolayısıyla,

$$x = 94{,}2 - 68 = 26{,}2\ \text{kcal}$$

olarak bulunur. Bu, deneysel olarak doğrudan belirlenemeyen karbonmonoksidin oluşum ısısıdır.

Berthelot "maksimum iş ilkesini" ortaya atarken, ısılkimyayı tepkimelerin kestirilmesinde şaşmaz bir kılavuz olarak düşündü. Bu düşünce, o günden bu yana kısmen doğru olarak kabul edilir. Aslında tepkimelerin önceden kestirilmesi, kimyasal ilginin çözümünü gerektirir. Bununla birlikte, tepkime ısılarının bilinmesi kimya sanayisinde günümüzde de önemini korumaktadır.

ISILKİMYASAL sıf. Isılkimya ile ilgili.

ISILLIK a. Fiz. Fiziko-kimyasal dönüşüme uğrayan bir sistem için, dış ortamla ısı alışverişi yapmak eylemi. (Kimyasal bir tepkimenin ısıllığı, bu tepkimenin ısıveren, ısıalan ya da ısısız olmasına bağlı olarak pozitif, negatif ya da sıfırdır.)

ISILMANYETİK sıf. Isının, mıknatıslar üzerindeki etkisine ilişkin. (Eşanl. PİROMANYETİK.)

ISILMANYETİKLİK a. Isıyla oluşan manyetiklik.

ISILMEKANİK sıf. Fiz. Aynı anda ısıl ve mekanik özellikler gösteren olaylar ve maddeler için kullanılır. (Eşanl. TERMOMEKANİK.) || *Isılmekanik etki,* KAYNAK* ETKİSİ'nin eşanlamlısı.

—Kâğ. san. *Isılmekanik hamur,* diskli inceltcilerde basınç altında ve 120° - 130°C sıcaklıkta elde edilen çok yüksek verimli odun hamuru. (Eşanl. TERMOMEKANİK HAMUR.)

ISILOLUŞUK sıf. Ağır yanık kokulu yağlar ve reçineler gibi, ateş etkisiyle oluşan bir madde için kullanılır.

ISILRENKLİ sıf. Fizs. kim. Isılrenklilik özelliği olan bir madde için kullanılır.

ISILRENKLİLİK a. Fizs. kim. Kimi katı cisimlerin sıcakta daha koyu, soğukta ise daha açık bir renge bürünme özelliği. (Kükürt ve fosfor bu tür özellikleri olan maddelerdir.) [Eşanl. TERMOKROMİ.]

ISILSAYDAM sıf. Isı etkisiyle saydamlaşan bir madde için kullanılır.

ISILSERTLEŞİR sıf. Polim. Isıtma sonunda makromolekülleri kimyasal bir bağla birbirine bağlanmış bir polimer için kullanılır. (Isılsertleşir malzeme, böylece erimez ve çözünmez bir duruma gelir. Bu tür bir malzeme, biçimlendirilmeden önce genellikle bir önpolimer halinde bulunur; bu polimer daha sonra bir kalıpta pişirilerek sertleştirilir. Fenoplastlar ile aminoplastların çoğu ısılsertleşir maddelerdir.)

◆ a. Isılsertleşir polimer.

ISILSERTLEŞMİŞ sıf. Polim. Makromolekülleri, ısı etkisiyle birbirine bağlanmış bir polimer için kullanılır; böylece erimez ve çözünmez bir madde elde edilir.

ISILSIKIŞTIRICI a. Isıbil. TERMOKOMPRESÖR'ün eşanlamlısı.

ISILTERAZİ a. Bir maddenin, ısıtıldığında, soğutulduğunda ya da sabit sıcaklıkta tutulduğunda kütle değişimlerini kaydeden aygıt. (Sıcaklık değişimlerinin yol açtığı kimyasal dönüşümleri incelemek amacıyla kullanılır.)

ISILYANSIZLIK a. Fizs. kim. Verilen bir sıcaklıkta ısı alıp vermeden çözünen cisimlerin özelliği.

ISILYAPIŞTIRICI a. Yapış. Isı etkisiyle yapıştırıcı özelliklerini geliştiren gereç.

ISILYAYINIM a. Termodin. Bir kaynaktan ısının yayılışı.

ISILYOĞUŞUR sıf. Isı etkisiyle yoğuşabilen bir reçine için kullanılır.

ISILYÖNELİM a. Etol. Çevrede ısıl bir gradyanın varlığı ile ortaya çıkan ve belli yönde gelişen hareket tepkisi. (Isılyönelim tercihe dayanan bir davranıştır; hayvan sıcaklığın kendisi için en uygun bulunduğu ısı alanı bölgesinde durur. Demek ki gerçekte bir yönelim değil bir pati sözkonusudur. Hayvanın hareketleri ısı odağının durumuna göre yönlendiğinden *pozitif* ya da *negatif* bir ısılyönelimden söz edilebilir.)

ISILYUMUŞAR sıf. Polim. TERMOPLASTİK'in eşanlamlısı.

ISILYÜKSELTGEME a. Yağ. mad. Yağlı bir maddenin, örneğin bir kızartmada kullanılan yağın, havadaki oksijen ve ısının etkisiyle uğradığı kimyasal değişikliklerin (yükseltgenme ve polimerleşme) tümü.

ISINAK a. Isınma aracı.

ISINDIRMAK → ISINMAK.

ISINILMAK → ISINMAK.

ISINMA a. Isınmak eylemi.

—Dy. *Isınma uyarıcısı,* kimi elektrikli lokomotiflerde, dingil yatak kutularına yerleştirilen ve kutunun sıcaklığı tehlikeli boyutlara ulaştığında makinisti uyarmaya yarayan, elektrikli sıcaklık algılayıcısı.

—Fizyol. *Isınma hareketi,* bedeni bir ça-

ba harcamaya koyulan bir kişinin, çeşitli kas sakatlanmalarından sakınmak ve bu çabayı göstermeye en kısa zamanda hazır olmak için, kaslarını yavaş yavaş hızlanarak çalıştırma hareketi.
—İnş. *Isınma çarpanı,* ateşe tutulan bir gerecin doğrusal hacminin, ısıdan etkilenen doğrusal yüzeye bölümüyle ifade edilen çarpan.
—Mak. san. Bir sürtünme ya da yuvarlanma parçasında, yağlama ya da soğutma hatası yüzünden ortaya çıkan sıcaklık artışı.
—Metalürj. *Dönüşümde ısınma,* bir alaşımın, soğuma sırasında kendiliğinden ve kısa süreli yeniden ısınması. (Bu ısınma fizikokimyasal fazların belli dönüşümlerinde görülür: örneğin sıcakta haddelenmiş çelik çubukların 600°C dolayında $\gamma \rightarrow \alpha$ dönüşümü. Bu faz dönüşümlerine öbür özellik değişimleri [genleşme, kristal kafesi, manyetiklik vb.] eşlik eder.)
—Ruhbil. *Isınma etkisi,* başarının en yüksek ya da en iyi değerine erişmesi için, belli bir süre ve belli sayıda deneme yapmak gerektiğini gösteren etki.
—Spor. Karşılaşma (ya da antrenman) öncesi kasları ısıtmak, sporcunun verimini artırmak ve sakatlıkları önlemek için yapılan alıştırmaların tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Spor. Isınma, *genel* ve *özel ısınma* olmak üzere iki şekilde uygulanır. *Genel ısınma,* ısınmanın ilk aşamasını oluşturur, bu aşamada amaç bütün kasları, araç kullanmadan karşılaşmaya ya da antrenmana hazırlamaktır. *Özel ısınma* ise, ısınmanın ikinci ve son aşamasını oluşturur. Bu aşamada genel ısınmasını bitiren sporcu, uğraştığı spor dalına yönelik (örn. basketbolda pas, şut atma vb.) alıştırmalar yaparak ısınmayı tamamlar.

ISINMAK gçz. f. (*ısımak*'tan *-n-* dönşl. ekiyle). **1.** Bir şey ya da bir yer sözkonusuysa, sıcak ya da daha sıcak duruma gelmek, ısı kazanmak: *Ütü çok çabuk ısınıyor, dikkat edin. Havalar iyice ısındı. Su ısındı, çayı demleyebiliriz.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, üşümesini gidermek, üşümez olmak: *Kalorifer yanınca hepimiz ısındık. Sobayı yak da ısınalım.* **—3.** Bir motordan, elektrikli bir aletten söz ederken, fazlasıyla kızmak: *Bu motorda bir bozukluk var, hemen ısınıyor.* **—4.** *(Bir şeyle) ısınmak,* yaşanılan yerde belli bir ısıtma sisteminden yararlanmak: *Gazla mı, elektrikle mi ısınıyorsunuz?* **—5.** Hafif hareketlerle ve ölçülü alıştırmalarla kasları daha ağır çalışmalar için önceden hazırlamak: *Maçtan hemen önce sporcular ısınmaya başladılar.* **—6.** *Bir kimseye, bir şeye ya da onların bir şeyine ısınmak,* ona alışmak, ondan hoşlanır olmak: *O adama ısınamadım gitti. Bu derse de ısınmak zorundasın. Yeni işine ısınabildin mi? Bu şehrin gece hayatına bir türlü ısınamıyorum.*

◆ **ısındırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi bir şeye ısındırmak,* onun o şeye alışmasını, o şeyi benimsemesini sağlamak: *Çocuğu okuluna ısındırmak için çaba harcamak.*

◆ **ısınılmak** edilg. f. Isınmak eylemine konu olmak.

ISIOLUŞ a. Biyol. **1.** Canlıların büyümesinde ısı üretimi. (Etkin yaşam süren her canlı mutlaka ısı üretir. Yanlış olarak "hayvansal ısı" adı verilen bu olgu bitkiler için de geçerlidir. Türlere ve ortamlara göre çok değişik miktarda olan bu üretim sıcakkanlı hayvanlarda ayrıca ısıldüzenleme konusudur.) [Eşanl. TERMOGENEZ.] **—2.** *Isınmayla ısıoluş,* sıcakkanlı canlılarda soğuğa karşı mücadele sırasında fazladan sıcaklık üretimi.
—ANSİKL. Nörobiyol. Isıoluş iç sıcaklığı çevre sıcaklığının üzerinde tutabilmek ve ısıyitişi dengelemek için gereklidir. Hem hücrenin yaşaması ve yenilenmesi, hem kas çalışması sırasında kasların kasılması için gerekli enerjiyi sağlamak üzere organizmanın metabolizma etkinliğince (sindirim, glikozun hücrelerce tüketimi) sağlanır.

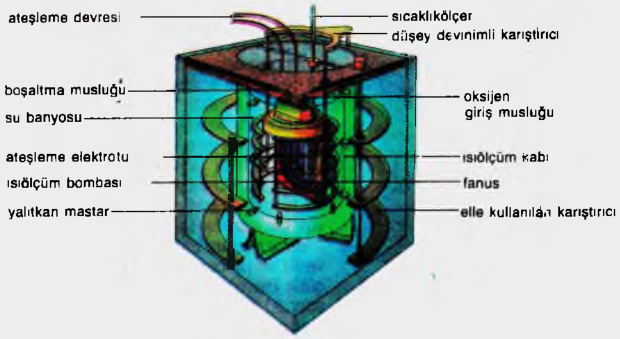
ISIOT a. *Yörs.* Biber.

ISIÖLÇER a. Herhangi bir etki sonucu cisimlerin ürettiği ya da açığa çıkardığı ısı miktarını ölçen aygıt. (Eşanl. KALORİMETRE.)
—Tem. parç. Bir parçacığın toplam enerjisini ölçen algılayıcı. (Sözkonusu parçacık ardışık etkileşimlerle bir ışın demeti oluşturarak enerjisini yoğun bir ortama, fotonlar ve iyonlar biçiminde bırakır. Bunların ölçümü yitirilen enerjiyi değerlendirmeye olanak verir.)

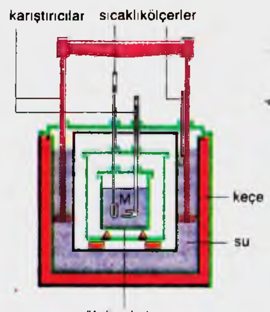
■ **ISIÖLÇÜM** a. Çeşitli olayların oluşumuna katılan ısı miktarlarını ölçme.
—ANSİKL. Isıölçüm aşağıdaki ilkelere dayanır:
1. *Ters dönüşümler ilkesi:* ters yönde gerçekleşen iki dönüşüm sırasında bir sistemin aldığı ısı miktarları birbirine eşit ve ters işaretlidir.
2. *Isı alışverişlerinin eşitliği ilkesi:* ısıl bakımdan yalıtılmış bir sistemin iki bölümünün birbirine etkisi yalnız sıcaklıklarının farkından kaynaklanıyorsa, bölümlerden birinin aldığı ısı miktarı ötekinin verdiği ısı miktarına eşittir.
Isıölçümde karşılaşılan temel güçlük, sistemle çevre arasında ışıma, iletim ya da taşınım sonucu oluşan parazit ısı alışverişlerinden kaynaklanır. Bu alışverişler yansıtıcı çeperler ve yalıtkan destekler kullanarak sınırlandırılır; olanak varsa vakumda çalışılır ve dış kap sistemle aynı sıcaklıkta tutulur *(adiyabatik ısıölçüm).*
Temel ısıölçüm yöntemleri üç grupta toplanabilir.
• BİRİNCİ GRUP. *—Sıcaklık değişimleri yöntemi.* Evrim geçiren sistem bir ısıölçüm maddesiyle çevrilir; bu madde genellikle kütlesi M, özgül ısısı *c* ve başlangıç sıcaklığı t_1 olan sudan oluşur. Sistemin evrimiyle suyun sıcaklığı t_1 değerinden t_2 değerine geçer. t_2, t_1'den büyükse, sistem $Q = Mc\,(t_2 - t_1)$ kadar ısı sağlar; buna karşılık t_2, t_1'den küçükse sistem $Q = Mc\,(t_1 - t_2)$ kadar ısı alır. Dolayısıyla Q'yü bulmak için su kütlesindeki sıcaklık değişimini ölçmek gerekir. Su yerine ısıölçüm maddesi olarak özgül ısısı bilinen, daha az uçucu bir sıvı (yağ) ya da iletken bir katı kullanılabilir.
Isıölçümde kullanılan aygıta *ısıölçer* denir. *Berthelot ısıölçeri*'nde ana bölüm M, su kütlesidir; suyun içine bir sıcaklıkölçer ile sıcaklığı kısa sürede düzgün olarak dağıtma işlevi gören bir karıştırıcı daldırılmıştır; sistemin tümü parlak metal bir kap içinde yer alır. *Metal ısıölçerler*'de ısı yalıtımı Dewar kabı'yla sağlanır. Metal blok (bakır, alüminyum) ölçülecek ısı miktarını alır; bloğun sıcaklığındaki değişme termoelektrik çiftle ölçülür.
• İKİNCİ GRUP. *—Faz geçişlerini kullanan ısıölçüm yöntemleri.* Ölçülecek ısı miktarı yukarıdaki yöntemlerde anlatıldığı gibi ısıölçüm maddesinin sıcaklık değişimi yerine kütlesi bilinen bir arı maddenin değişmez sıcaklıkta hal değişimine başvurur (örneğin buz kütlesinin erimesi, sıvı kütlesinin buharlaşması).
Isı miktarı faz değişimine uğrayan kütleyle orantılıdır. Bu büyüklük yani faz değişimine uğrayan kütle ya da onunla orantılı bir başka büyüklük ölçülerek sözkonusu ısı miktarı bulunabilir. Faz değişimine uğrayan kütleyi belirlemede kullanılan yöntemlerden biri de değişmez basınçta sistemin tümünün (buz + sıvı, sıvı + buhar) hacminde doğan değişmeyi ölçmeye dayanır.
• ÜÇÜNCÜ GRUP. *—Elektriksel ısıölçüm yöntemleri.* Q ısı miktarı belirli bir dönüşüme yol açar. Aynı dönüşüm yalnızca bir W elektrik enerjisi harcayarak gerçekleştirilebilir; bu enerji belirlenecek ısı miktarına eşittir.
Elektrik enerjisi genellikle bir reziztanstan akım geçirerek elde edilir. Elektrik enerjisi miktarı reziztansa paralel bağlanan ve uçları arasındaki V gerilimini veren bir gerilimölçer ile reziztansa seri bağlanan ve I akım şiddetini veren bir ampermetreyle ölçülür. *x* zamanlık bir ölçme süresince bu büyüklükler değişmiyorsa, enerji W = VI*x* ifadesiyle belirtilir. Büyüklükler genellikler τ zamanı boyunca değişir ve enerjinin değeri

$$W = \int_0^x VI\,d\tau$$

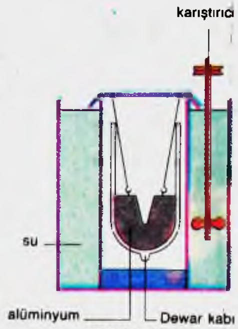
integraliyle bulunur.
—Elektriksel yöntemin uygulama örnekleri.

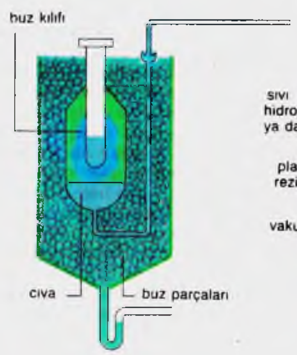
bir ısıölçerin kesiti

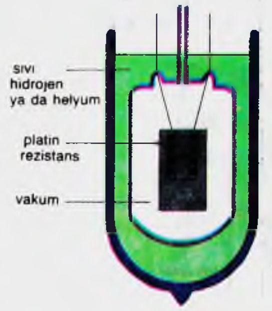
Berthelot ısıölçeri

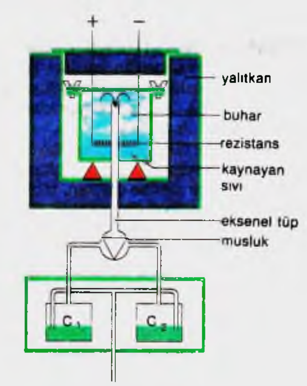
metal ısıölçer

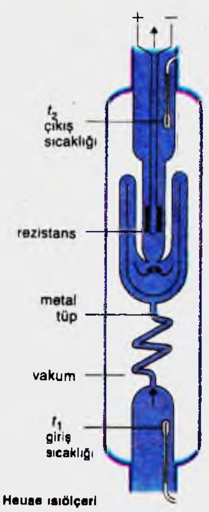
buzlu ısıölçer

Nernst ısıölçeri

Henning aygıtı

Scheel ve Heuse ısıölçeri

ısıölçümde kullanılan çeşitli ısıölçer türleri

a) *Bir katının özgül ısısını ölçme.* Aşağıdaki yöntem çok düşük sıcaklıklardaki özgül ısıları ölçmede kullanılır: kütesi *m* olan metal blok içine açılmış bir yuvaya hem ısıtıcı hem de sıcaklıkölçer işlevi gören platin bir rezistans yerleştirilir; bu blok akımın rezistansa giriş ve çıkış tellerine asılarak bir vakum kabına yerleştirilir; sıvılaştırılmış bir gazdan (hidrojen ya da helyum) oluşmuş bir termostat başlangıçta bloğa çok düşük bir sıcaklık sağlar.

Bir *x* zamanı boyunca rezistansa akım verilir ve harcanan W elektrik enerjisi ölçülür. Platin telin akım geçişinden önce ve sonraki direnci ölçülerek blokun t_1 başlangıç sıcaklığı ile t_2 son sıcaklığı bulunur. Böylece *c* özgül ısısı,

$$mc(t_2 - t_1) = W$$

eşitliğiyle elde edilir.

b) *Bir akışkanın özgül ısısını ölçme.* İçi boş bir alanda bulunan metal bir tüp içinde akışkan, *m* kg/sn gibi değişmez bir debiyle akar. Akışkanla doğrudan temas halindeki bir rezistanstan elektrik akımı geçirilerek P elektrik gücü serbest bırakılır. Akışkanın t_1 giriş sıcaklığı ile t_2 çıkış sıcaklığının sabit kaldığı sürekli bir rejim oluşur. Bu sıcaklıklar rezistanslı sıcaklıkölçerlerle ölçülür. Böylece *c* özgül ısısı,

$$mc(t_2 - t_1) = P$$

formülüyle bulunur.

c) *Bir sıvının buharlaşma gizli ısısını ölçme.* Sıvı, üst bölümünden eksenel bir tüp taşıyan bir kaba daldırılmış bir rezistanstan geçirilen elektrik akımıyla kaynar halde tutulur. Su buharı eksenel tüpten çıkar ve aynı yayın atmosferle bağlantılı C_1 ya da C_2 kondansörüne ulaşır; bu atmosferin basıncı kaynama sıcaklığını belirler. Kaynama başlangıcında buhar C_1 kondansöründe yoğuşur; sürekli rejim kurulduğunda, buhar bir muslukla C_2'ye gönderilir. Sürekli rejimde belli bir süre boyunca rezistansta harcanan W elektrik enerjisi ölçülür ve C_2'de yoğuşan su alınarak tartılır. Sıvının kütlesi *m* ve buharlaşma gizli ısısı L ile gösterilirse, $mL = W$ bağıntısı elde edilir.

d) *Peltier etkisini kullanan elektriksel ısıölçüm.* İki metalin kaynak noktasından akım geçirilirse, işareti akım yönüne bağlı ve büyüklüğü akım yeğinliğiyle (Peltier etkisi) orantılı bir enerji oluşur. Dolayısıyla işareti ne olursa olsun ısı miktarı eşdeğer enerjiden yararlanarak Peltier etkisiyle dengelenebilir ve ölçülebilir. Akımın yeğinliğinin karesiyle orantılı olan Joule etkisinin, Peltier etkisini örtmemesi için akımın yeğinliğini düşük tutmak gerekir. Nitekim bu yöntemde ancak düşük miktarda ısı dengelenebilir. Demek ki Peltier etkisi ısıyı ancak *mikroısıölçüm* düzeyinde (organik kimyada tepkime sıcaklıkları, biyolojide ısıl olaylar vb.) değerlendirmede kullanılabilir.

ısırgan
(Urtica dioica)

ISIRAN a. *Yörs.* **1.** Hamur teknelerini kazımaya yarayan araç. **—2.** Fırında ekmek, börek vb. çevirmekte kullanılan bir tür kürek.

ISIRANTİTREKSİNEKGİLLER a. Böcekleri ve omurgalıları sokarak kanlarını emen sinek familyası. (Titreksinekgillere yakındır. Bil. a. *Ceratopoyonidae.* İplikboynuzlular alttakımı.)

—ANSİKL. Isırantitreksinekgiller, tüm dünyaya yayılan ve *Ceratopogen, Culicoides, Leptoconops* cinslerine dağılan, yüzlerce küçükboylu (1-4 mm) türü kapsar. Genellikle saydam ve kurtsu biçimli larvaları suda ya da karada yaşar. Erişkinleri memelileri vahşice ve ısrarla sokar; kitleler halinde bir araya gelerek doğal felaketlere yol açabilirler. Hastalık yapıcı işlevleri kesin olmakla birlikte, henüz iyi bilinmemektedir. Dişiler, çoğunlukla, çiftleşmeden sonra erkekleri parçalayarak yer.

ISIRGAN a. Yerkürenin ılıman bölgelerinde yetişen ve üzeri ısırıcı kıllarla kaplı olan otsu bitki. (Bil. a. *urtica;* ısırgangiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl. Bot.]

—Zool. *Deniz ısırganı,* yakıcı kapsüllerinden salgıladıkları toksinlerle derilerde tahrişe yol açan çeşitli knidlilere (denizşakayıkları, denizanaları, sifonoforlar) verilen genel ad.

◆ sıf. Isırmayı alışkanlık edinmiş hayvan için kullanılır.

—ANSİKL. Bot. Isırganın boyu 1 m'yi aşabilir. Isırıcı kılları, formik asit içeren yakıcı bir sıvı salgılar, insana batınca çok acı verir ve kaşınmaya neden olur. (Yakıcı etki tüylerdeki histamin ve asetilkolinden ileri gelir.) Yaprakları karşılıklı, çiçekleri bir ya da iki eşeyli ve yeşilimsi renktedir. Kurutulmuş ısırgan iyi bir yem bitkisidir; Avrupa'da bu bitkiden tekstil maddesi elde etmek amacıyla denemeler yapılmıştır. Pişirilen ısırgan yakıcı özelliklerini yitirdiğinden ıspanak gibi pişirilip yenebilir.

—Halk hek. Büyük ısırgan *(U. dioica L.)* ile küçük ısırganın *(U. ureus L.)* kurutulmuş yaprakları ya da kökü kan temizleyici, idrar söktürücü ve iştah açıcı olarak kullanılır. Hazırlanan infusyon (% 2-5) ya da dekoksiyon (% 3-4) yemek aralarında günde 2-3 bardak içilir. Isırgan tohumu da romatizma ağrılarını dindirici, idrar artırıcı, müshil, âdet söktürücü, kurt ve ateş düşürücü olarak kullanılır. Havanda dövülüp bal ile karıştırılarak macun kıvamına getirilir, günde 2-3 çay kaşığı alınır.

ISIRGANGİLLER a. Kimisi tüylü, kimisi ısırıcı kıllı, basit almaşık yapraklı, genellikle taçyapraksız ve bireşeyli çiçekli otsu, ender olarak çalımsı ya da ağaçsı bitkiler familyası. (Bil. a. *urticaceae;* 700 tür; başlıca cinsler: ısırgan, yapışkanotu, rami.)

ISIRGANLAR a. Taç yapraksız çiçekli bitkiler takımı. (Isırgangiller [ısırgan, yapışkanotu, rami], karaağaçgiller [karaağaç, çitlembik], dutgiller, [dut, incir], kenevirgiller [kenevir, şerbetçiotu] familyalarını kapsar; bil. a. *urticales.*)

ISIRGIN a. *Esk.* İsilik.

ISIRICI sıf. **1.** Isıran. **—2.** Dalayan, kaşındıran kumaş, yün vb. için kullanılır. **—3.** Sert, soğuk hava ya da rüzgâr için kullanılır: *Dışarıda ısırıcı bir soğuk vardı.*

—Biyol. İnsana değince ısırgan gibi yakıcı etki bırakan hayvan ya da bitkiye denir. || Kaşıntıya neden olan etken ya da organlara denir. || *Isırıcı kıl,* kökü zehir dolu bir keseciğe bağlı olan, yabancı bir cisme batınca kesedeki zehiri boşaltan içi boş kıl (ısırgan, bazı tırtıllar).

ISIRICIBİTLER a. Böcbil. TÜYBİTLERİ takımının eşanlamlısı.

ISIRIK a. Isırma sonucu oluşan iz.

◆ sıf. Bir şeyden bir ısırmada koparılan miktarı belirtir: *Bir ısırık elma.*

ISIRILMAK → ISIRMAK.

ISIRIMLIK a. Bir kerede ısırılacak miktar.

ISIRMAK g. f. **1.** *Bir kimseyi (bir yerinden) ısırmak, bir yerini ısırmak,* dişleri ve iki çene kemiği arasına alarak yaralayacak biçimde kuvvetle sıkmak: *Köpek çocuğu bacağından ısırdı. Bacağını ısırdı.* **—2.** *Bir şeyi ısırmak,* bir kimse, bir hayvan sözkonusuysa, bir şeye dişlerini geçirmek, onu dişleri arasında sıkmak, dişleriyle kesmek, koparmak: *Kalemi ısırmak. Acıdan haykırmamak için mendilini ısırmak. Elmayı ısırmak.* **—3.** *Bedeni, bedenin bir bölümünü ısırmak,* sert, batıcı bir kumaş, yün vb. sözkonusuysa, dalamak, kaşındırmak. **—4.** *Bir kimseyi ısırmak,* sert, soğuk bir rüzgâr sözkonusuysa, onu üşütmek, rahatsız etmek: *İnsanı ısıran bir rüzgâr.*

◆ gçz. f. Bir hayvan sözkonusuysa, saldırmak: *Bu köpek çok havlar ama ısırmaz.*

◆ **ısırılmak** edilg. f. Dişler arasında sıkılmak ya da dişlerle koparılmak.

◆ **ısırtmak** ettirg. f. Isırmak işini yaptırmak.

ISIRTMAK → ISIRMAK.

ISISEVER sıf. Biyol. Yüksek sıcaklıkta (50-70 °C) yaşayıp gelişebilen mikroorganizmalara denir. (Son zamanlarda, okyanusların derinliklerinde yaşayan, 250 °C'ta, çok yüksek basınç altında [265 atmosfer] etkin olarak çoğalabilen tiyobakteriler keşfedilmiştir.)

ISISIZ sıf. Fizs. kim. Oluşumu sırasında ısı alıp vermeyen bir tepkime için kullanılır.

ISITAŞIYICI sıf. Termodin. Isı taşıyan ya da aktaran bir akışkan için kullanılır.

◆ a. Isıyı aktaran akışkan.

ISITICI sıf. Isıtan, ısıtma işlevi olan.

—Akupunk. *Üçlü ısıtıcı,* insanı besin ve solunum yoluyla besleme amacına yönelik üç fizyolojik işleve geleneksel Çin tıbbında verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Anal. kim. *Dış ısıtıcı,* kızılaltı ışınım yayan, sızdırmaz aygıt; çözeltilerin uzaktan buharlaştırılarak kurutulmasında kullanılır.

—Dy. *Makas ısıtıcısı,* kışın makas lamalarının kar ve buz nedeniyle sıkışmasını önlemeye yarayan ve gaz ya da elektrikle çalışan aygıt.

—Elektrotekn. Elektriksel bir ısıtma gövdesi taşıyan ve ısıtmak amacıyla su içine daldırılan taşınabilir aygıt.

—Ev. eşy. Bir ya da birçok ocağı olan taşınabilir pişirme aracı. || Yemekleri masada sıcak tutmak için elektrik ya da alevle ısıtılan metal tabak altlığı.

—Isıbil. Kullanımından önce bir cismin, genellikle bir akışkanın sıcaklığını yükselten aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Karışımlı ısıtıcı,* çalışma ilkesi ısıtılacak akışkanla ısıtan akışkanın karışmasına dayanan ısıtıcı. || *Yüzeyli ısıtıcı,* ısı değiştirici.

—Isıl mot. Kimi karbüratörlerde buharlaşma odasını saran ve gerek motorun sıcak suyunu gerekse egzos gazlarını kullanarak yakıt karışımını ısıtmaya yarayan gömlek.

—Sıh. tes. *Musluk suyu ısıtıcısı,* akan suyu akışla orantılı olarak az ya da çok ısıtan sıcak su aygıtı. || *Su ısıtıcısı,* gazla, elektrikle, güneş enerjisiyle ya da kimi yakıtlarla (odun, kömür, fueloil) sıcak su sağlayan aygıt.

—Teknol. *Sıvı ısıtıcısı,* az miktarda bir sıvıya daldırıldığında bu sıvıyı ısıtan elektrik dirençli aygıt.

—ANSİKL. Akupunk. *Üçlü ısıtıcı. Üst ısıtıcı,* ya da göğüs pişiricisinin ana özelliği soluk ve kanı yakalamak, toplamak ve dağıtmaktır; karın düzeyindeki *orta ısıtıcı* değişimden sorumludur: besinlerin ezilmesi ve çürütülmesi; leğen kemiği içindeki *alt ısıtıcı* dışkıların atılması ve işlevsel besinlerin saklanmasıyla yükümlüdür. Her üç işlev de maddesel bir görüntüye büründürülememekle birlikte, aynı adı taşıyan boylam üzerinde etkili olur.

—Isıbil. • *Besleme suyu ısıtıcısı.* Isıtıcılar, suyu dış ortama atılacak egzos buharını ya da makineden çekilen ara buharı kullanarak ısıtır; ekonomizörler* ise ısıtmada yanma gazlarından yararlanır. Ekonomizörler ve "atık buharlı" ısıtıcılar gerikazanım aygıtlarıdır; "ara buharlı" ısıtıcılar iş çevriminin termodinamik verimini artırır. Elektrik santrallarında buhar üreteçlerinin besleme suyu art arda ara buharlı ısıtıcılarda ve ekonomizörlerde ısıtılır.

• *Yanma havası ısıtıcısı.* Temelde bir ısı toplayıcısı olan hava ısıtıcısı, dumanları olabildiğince soğutmak için ekonomizörle birlikte kullanılır. Besleme suyu ekonomizör girişinde temiz havadan daha sıcak olduğundan, yanma havası ısıtıcısı duman yoluna ekonomizörden sonra yerleştirilir. Bununla birlikte havayı ısıtma, yanmayı kolaylaştırdığı ölçüde yararlıdır; bazı hallerde ekonomizörün önüne yüksek sıcaklık hava ısıtıcısı yerleştirilebilir. *Yüzeyli ısıtıcılar*'da sabit çeperlerin bir yanında hava öbür yanında yanma gazları dolaşır; çeperler düz ya da kanatlı borulardan ya da metal levhalardan oluşur. Ljungström tipi *çevrimsel ısıtıcılar*'da birçok

oluklu sac içeren bir tambur yer alır; bu tambur, her kesiminde almaşık olarak gaz ve hava geçecek biçimde sürekli döner. Her iki yanında büyük bir dokunma yüzeyi bulunan saclar gazdan aldıkları ısıyı havaya iletir.

—Sıh. tes. Su ısıtıcıları beş sınıfa ayrılabilir; *katı yakıtlar*'la (odun, kömür) ısıtılan aygıtlar; *sıvı yakıt*'la (mazot) ısıtılan aygıtlar; gaz yakıt (doğal gaz, butan ya da propan) kullanan aygıtlar; *elektrikli* su ısıtıcıları; güneş enerjili su ısıtıcıları. Gaz ya da elektrik tüketen su ısıtıcıları, anlık ve biriktirmeli olmak üzere iki türdür. *Anlık ısıtmalı su ısıtıcısı* akan suyu, akışla orantılı olarak az ya da çok ısıtan sıcak su üretecidir. *Biriktirmeli su ısıtıcısı*, ısıtma gövdesiyle ve termostatla donatılmış ısıgeçirmez bir depodan oluşur; bu aygıt depodaki suyun sıcaklığını görece düşük bir güç tüketerek yavaş yavaş belli bir değere yükseltir.

• *Güneş enerjili su ısıtıcısı.* Konutlarda çeşitli gereksinimleri karşılamada kullanılan suyun ısıtılması güneş enerjisi kullanımına çok uygun bir alandır. Bir yandan, mutfaklarda ve banyolarda kullanılan sıcak su gereksinimi, tüm yıl boyunca, hatta orta enlem ülkelerinde güneşlenme oranının yüksek olduğu yaz dönemlerinde bile sürer. Öte yandan, bu uygulamada elde etmek istenen sıcaklık oldukça düşüktür (60°C ile 70°C düzeyinde), dolayısıyla basit bir teknoloji ve uygun fiyatla yapılacak düzlem toplayıcılar, gereken güneş enerjisini toplayabilir. Güneş enerjili su ısıtıcıların kullanımı Japonya, İsrail, Avustralya gibi yeterince güneş alan ülkelerde çok yaygındır. Bu su ısıtıcıları 1980'lerin başında Batı Avrupa'nın güneyinde ve özellikle Fransa'da yaygınlaşmaya başladı. Bununla birlikte güneş enerjisinden yararlanma olanağının mevsime, günün saatine, meteorolojik koşulara bağlı olarak değişmesi yüzünden ek bir ısıtma aracı da gerekir. Ek kaynak genellikle elektriktir. Su ısıtıcılarında kullanılan toplam enerji tüketiminde, güneş enerjisi kökenli ısının payı % 40 ile 70 arasında değişir, dolayısıyla büyük bir ekonomi sağlar. Kullanılan düzlem toplayıcılar çatı üzerine, güney cepheye yerleştirilir ve konutları güneş enerjisiyle etkin ısıtmada kullanılan toplayıcılarla aynı teknolojiye göre üretilir (→ KONUT): toplayıcılarda, soğurucu siyah bir yüzeyi yüksek sıcaklığa çıkarmak için bir camın doğurduğu sera etkisinden yararlanılır; bu yüzeye dokunarak dolaşan su ısınır ve bir hazneden geçerken burada bir değiştiricide depolanmış konut suyuna ısısını bırakır. Yani iki bağımsız su devresi vardır: bir yandan güneş toplayıcısında ısınan su devresi, öte yandan konut suyu devresi. Bu iki devre bir haznede temas halindedir. Güneş enerjili ısıtma devresindeki su sıcaklığı yetersiz olduğunda (örneğin gece), bir pompayla sağlanan dolaşım, depolanmış sıcak suyun soğumasını önlemek için durdurulur. Bu durumda elektrikli ek ısıtma sistemi devreye girer.

ISITILMAK → ISITMAK.

ISITMA a. **1.** Isıtmak eylemi. **—2.** Bir sanayi kuruluşunu ya da bir konutu ısıtmak için gereken ısıyı yanma yoluyla sağlama, özellikle bu yanmayı yönlendirme işlemi. (Bk. *ansikl.* böl. Isıt. havld. ve Isıbil.) **—3.** *Yörs.* Sıtma.

—Elektron. Bir tungsten filamandan elektrik akımı geçirerek, elektron tüplerinde katotların sıcaklığını, çalışma sıcaklığına yükseltme.

—Fıçıc. Temizlemek amacıyla fıçıların içine su buharı fışkırtmaya dayanan işlem.

—Isıt. havld. ve Isıbil. *Isıtma bataryası*, son ısıtmayı sağlayan batarya. ‖ *Isıtma denetimi*, ısıtmanın durumunu ve yanma ayarını denetlemek için yapılan işlemlerin tümü. (Sürekli denetim kazan dairesine ya da özel bir denetim postasına yerleştirilen göstergeler ya da kaydedicilerle sağlanır. Kazan dairelerinin birçoğunda denetim donatımı ısı bilançosunu çıkarmak için yetersizdir, dolayısıyla özel deneylerle ısıtmayı dönemsel olarak denetlemek yararlı sonuçlar verir.) ‖ *Isıtma öğesi*, merkezi ısıtma sisteminde mekânları ısıtmada kullanılan radyatör, konvektör ya da panel. ‖ *Isıtma tesisatı*, bir mekânı ısıtmaya yarayan donatımın tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Isıtma yüzeyi*, sanayi kuruluşunu ya da çevreyi ısıtmada kullanılan bir aygıtın ısı ileten yüzeyi. (Kazanlarda ocak ışımasını doğrudan alan *dolaysız ısıtma yüzeyi* ile sıcak gazların dolaştığı boru demetinden oluşan *dolaylı ısıtma yüzeyi* birbirinden ayrılır.) ‖ *Elektrikle tümleşik ısıtma*, sabit ya da yapı içine yerleştirilmiş, taşınmaz ısıtma öğelerinden yararlanan ısıtma. ‖ *Güneşle ısıtma*, bireysel ya da toplu bir konutu ısıtmaya katkı sağlamak için Güneş enerjisinden yararlanılan ısıtma biçimi. ‖ *Işımayla ısıtma*, ısıyı elektromanyetik dalgaların ışımasıyla ileten ısıtma. ‖ *İletimle ısıtma*, ısı aktarımında iletimden yararlanan ısıtma. ‖ *İndüklemeyle ısıtma*, indüklenmiş akımın doğurduğu Joule etkisine dayanan ısıtma. ‖ *Katalizle ısıtma*, çok arı özel C benzinin alevsiz katalitik yükseltgenmesinden yararlanan ısıtma. ‖ *Kent ısıtması*, kentin bütün yapılarını, bir fabrikada üretilen ve borularla dağıtılan ısıtaşıyıcı bir akışkanla ısıtma. ‖ *Kesintili ısıtma*, ısıtılan mekânın, yalnız insan bulunduğu süre boyunca değişmez sıcaklıkta kalmasını sağlayan belli aralıklarla ısıtma. ‖ *Merkezi ısıtma*, bir noktada üretilen ısıyı öteki noktalara ısıtaşıyıcı bir akışkanla dağıtmaya dayanan ısıtma. ‖ *Pompalı sıcak sulu ısıtma*, sıcak su dolaşımını bir pompayla sağlayan ısıtma yöntemi. ‖ *Rezistansla ısıtma*, iletkenlerin uçlarına potansiyel farkı uygulayarak elde edilen Joule etkisiyle ısıtma. ‖ *Son ısıtma*, bir havalandırma donatımında üflenecek havayı gereksinime yeterli ölçüde ısıtarak sıcaklığını ayarlama yöntemi. ‖ *Sürekli ısıtma*, bütün bir mevsim boyunca iç sıcaklığı gece ve gündüz, kesintisiz olarak belli düzeyde tutan ısıtma. ‖ *Taşınımla ısıtma*, ısı aktarımında akışkanın taşınımından yararlanan ısıtma yöntemi. ‖ *Üflemeli havayla ısıtma*, sıcak hava dolaşımını bir ya da birkaç vantilatörle sağlamaya dayanan ısıtma.

—Metalürj. *Yeniden ısıtma*, istenmeden ya da bir dönüştürme işlemi sonucu soğumuş bir metalürji parçasını ya da aygıtını uygun sıcaklığa getirmeyi amaçlayan ısıl işlem. (Örneğin çekinti boşluğunu sınırlamak için külçe başını yeniden ısıtma.)

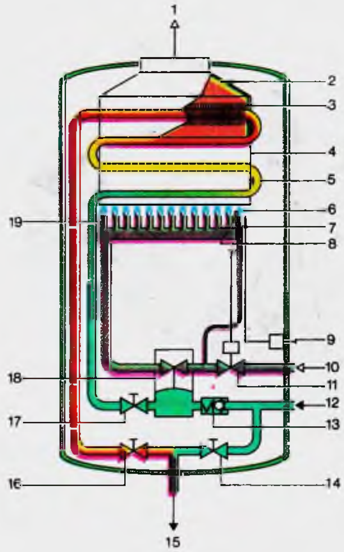
—Polim. *Isıtma silindiri*, enjenksiyon presinin organlarından birini oluşturan çelik silindir. (Silindirde, püskürtülecek maddenin sıcaklığı yumuşama sıcaklığının üzerine çıkarılır. Silindirin çeperleri elektrik dirençleriyle ısıtılır; bunlar, kimyasal büyük bir eylemsizlik sağlayacak kadar kalın olmalıdır.) [Eşanl. BESLEME SİLİNDİRİ, ENJEKSİYON SİLİNDİRİ.]

—Teknol. Küçük bir buhar borusu donanımıyla (buharla ısıtma) ya da ısıtıcı bir kabloyla (elektrikle ısıtma) bir boruhattının, bir kabın ya da bir aygıtın ısısını artırma. (Isıtma, fabrikalarda ve gemilerde, ürünlerin, özellikle gazların ve sıvı petrollerin yoğuşmasını, pelteleşmesini ya da donmasını önlemeye yarar.)

—ANSİKL. Isıtmada, yakıt tüketimi, elde edilen basınç ya da sıcaklığın ayarı, yanma ürünlerindeki toz, parçacık ya da yanmamış gazların oranı (dolayısıyla çevreyi rahatsız etme tehlikesi), ayrıca kişi güvenliği ve gerecin iyi korunması ısıtma işlemini gerçekleştirme biçimine bağlıdır. Elle yönlendirilen ısıtma dikkat gerektiren, genellikle güç bir işlemdir; özel bir bilgi ve beceri ister; işlem, denetim aygıtları kullanılarak daha yararlı biçimde yönlendirilebilir. Mekanik ocaklarla, akışkan ya da toz yakıtlı brülörlerle sağlanan ısıtmada, yükleme, boşaltma ve temizleme işlemleri genellikle mekanik olarak yapılır; kumanda ve ayarlama işlemleri ise kazancı ya da otomatik aygıtlar tarafından sağlanır. Otomatik aygıtların kullanımı halinde kazancının görevi kazanın gözetimi ve bakımıyla sınırlıdır.

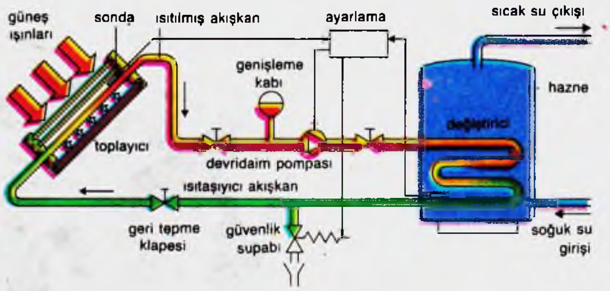
Isıtma yöntemlerinin çoğu (elektrikle ısıtma, Güneş enerjisiyle ısıtma, rüzgâr santralıyla ısıtma, jeotermik ısıtma ya da ısı gerikazanım yöntemleri dışında) yanma olayına dayanır. Termodinamik ısıtma, bir *ısı pompası*'na başvuran özel bir haldir; yani evirtilmiş bir soğutma donanımı kullanılır ve enerji genellikle elektrikle sağlanır.

• *Çevre ısıtması.* Çevre ısıtma sistemleri dört tipte toplanabilir: *şömineler, sobalar, elektrikle ısıtma* ve *merkezi ısıtma.* Merkezi ısıtmada kullanılan ısıtaşıyıcı akışkanlar su, buhar ya da havadır. Sıcak sulu ısıtma günümüzde en yaygın kullanılan yön-

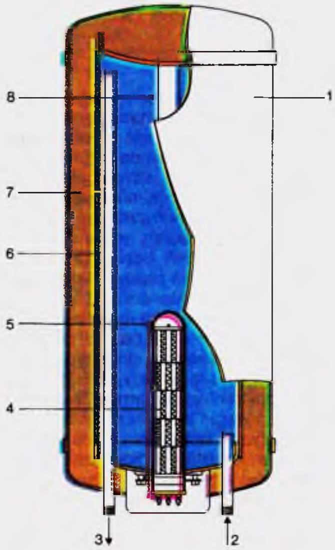

gazlı anî ısıtmalı su ısıtıcısı

1. Yanmış gazları boşaltma;
2. Gövdeye yerleştirilmiş yansıtıcı;
3. Kanatlı değiştirici;
4. Isıtma gövdesi;
5. Serpantin;
6. Güvenlik alevi;
7. Piezoelektrik ateşleyici;
8. Isılçiftli güvenlik;
9. Ateşleme düğmesi;
10. Gaz girişi;
11. Elektrovalf;
12. Soğuk su girişi;
13. Geri tepme klapesi;
14. Soğuk su boşaltma musluğu;
15. Sıcak ya da soğuk su çıkışı;
16. Sıcak su boşaltma musluğu;
17. Sıcaklık seçici;
18. Gaz ana klapesi;
19. Her tür gaz için brülör.

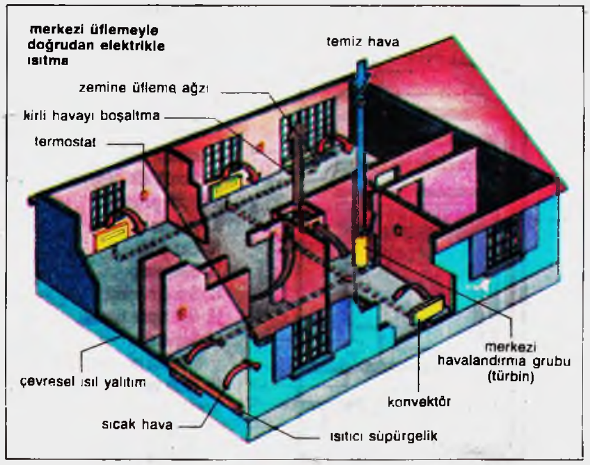

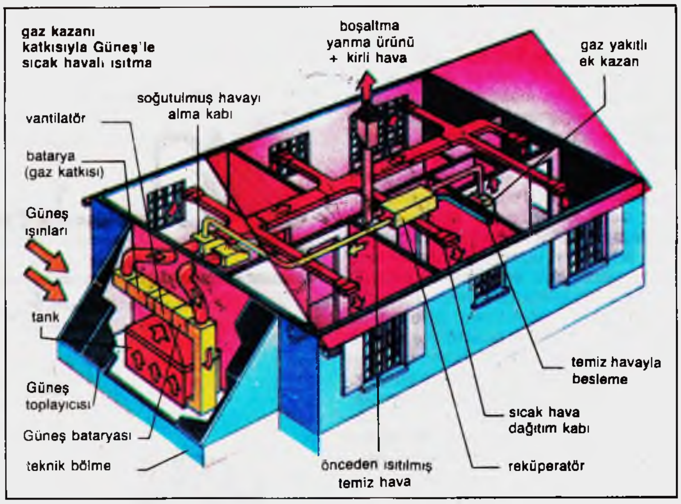
güneş enerjili su ısıtıcı

biriktirmeli elektrikli su ısıtıcısı

1. Dış zarf;
2. Soğuk su girişi;
3. Sıcak su çıkışı;
4. Elektrikli ısıtma dirençleri;
5. Dalgıç piston;
6. İçi sırlanmış depo;
7. Sağlam yalıtkan;
8. Magnezyum anot (elektriksel koruma).

çeşitli konut ısıtma sistemleri

temdir. Gerçekten yüksek ısıl sığası nedeniyle su görece küçük hacimlerde önemli miktarda ısı depolar. Böyle bir ısıtmada bir ya da birçok kazan, ayrıca kazana ve birbirine borularla bağlı ısıtma öğeleri kullanılır. Donatımın üst bölümüne yerleştirilen genişleme deposunun atmosferle bağlantısı varsa devre açıktır, yoksa kapalıdır. Açık devreler *alçak basınçlı*'dır; kapalı devreler ise *yüksek basınçlı, kızgın sulu* donatımlardır; bunlar ancak büyük mekânları ısıtmada ve uzak mesafelere ısı taşımada kullanılır. Alçak basınçlı sıcak sulu ısıtmada, tesisatta su dolaşımı eskiden yoğunluk farkıyla sağlanıyordu. Bu türe *doğal dolaşımlı* ya da *termosifonlu ısıtma* denir. En yaygın sıcak su dağıtımı iki boruyla sağlanır: borulardan biriyle sıcak su kazandan radyatörlere gider, ötekiyle radyatörlerden kazana döner. Üstten dağıtımlı ya da *şemsiye* biçiminde ısıtmada besleme borusu doğrudan üst kata çıkar ve dönüş boruları sütunlar halinde inerek radyatörleri besler. Alttan dağıtımlı ya da *şamdan* biçiminde ısıtmada besleme ve dönüş boruları koşut olarak yeraltına döşenir. Kazan ile ısıtma öğeleri hemen hemen aynı düzeydedir. Bu durumda çıkış boruları ile genişleme kabı tavana, çıkış boruları üst katın döşemesine ya da tavanına yerleştirilir. Bu tür ısıtma düzenli ve kararlı biçimde işler; ayarı da kolaydır. Bununla birlikte ısıl eylemsizliği büyük, kuruluş giderleri yüksektir ve don tehlikesi doğurur. Günümüzde, tesisatlarda genellikle hızlandırılmış ya da cebri dolaşımlı ısıtma sistemleri kullanılır. Yoğunluk farkına dayanan doğal yüke mekanik yolla (pompa) elde edilen devindirici bir yük katılır. Rejime giriş daha hızlıdır; boru çaplarının küçülmesi sonucu ısı kayıpları azalır. Ancak tesisat elektrik akımına bağımlıdır.

Buharla merkezi ısıtmada su buharının soğumasından kaynaklanan ısı dışında, buharlaşma sırasında aldığı gizli ısıyı yoğuşurken açığa çıkarması olayından yararlanılır. Buhar ya doğrudan alçak basınçlı kazanlardan gelir ya da yüksek basınçlı üreteçlerden alınarak genleştirilir. Basıncın etkisiyle buhar radyatörlere ulaşır ve burada kısmen yoğuşur. Yoğuşan su sifonlarla dönüş borularına geçer ve basınç sınırlayıcı bir güvenlik düzeneğiyle donatılmış kazana döner. Hava boşaltma delikleri borulardaki ve ısıtma yüzeylerindeki havayı boşaltmaya yarar. Bu ısıtma türünde tesisat daha ucuza mal olur ve sıcak sulu ısıtmaya oranla ısıl eylemsizliği daha azdır. Bununla birlikte ısıtma öğelerinin yüksek sıcaklığı havanın kuruluğunu artırır; borulardaki ısı yitimi daha yüksek ve ayarlama daha duyarsızdır. Bu ilke daha çok hastane, okul gibi yapıları kesintili ısıtmada kullanılır. Günümüzde ayarlama güçlüğü yüzünden düşük basınçlı buharla ısıtma yöntemi hemen hemen terk edilmiştir.

En eski merkezi ısıtma biçimlerinden biri olan sıcak havayla ısıtmada ısıtaşıyıcı akışkan havadır. Doğal dolaşımlı sıcak havayla ısıtmada sıcak hava, parkeye ya da süpürgeliğe döşenen ve ısıtma ağızlarıyla biten borularla yoğunluk farkından yararlanılarak taşınır. Bu tür ısıtma düşük ısıl eylemsizlik taşır.

Işımayla ısıtmada, ısı yayımı *panel* adı verilen geniş ısıtma yüzeyleriyle sağlanır. Paneller döşemeye ya da tavana gömülen serpantin biçiminde borulardan oluştuğu gibi döşemeye, tavana, bazen kapılara yerleştirilen elektrik rezistanlarından da elde edilebilir. Bu borular genellikle sıcak suyla beslenir. Bu ısıtma biçimi daha estetik nitelik taşır; çünkü yayıcı yüzeyler tümüyle gizlidir. Sanayi yapılarında, son günlerde gittikçe artan şekilde konutlarda, asılı paneller kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca bu tür donatımlardan yazın mekânları serinletmede de yararlanılabilir.

Merkezileştirme ilkesinin genelleşmesi sonucu bu yöntem aynı ortaklığa ait yapı gruplarında olduğu kadar konut topluluklarında da (ada halinde ısıtma) önemli ölçüde uygulanmaya başlandı. Bu anlayış genişletilerek su, gaz ve elektrik dağıtımlarına benzer kent ısı dağıtım ağları kuruldu. Bu uzaktan ısıtma yönteminde ısıtma öğeleri ısı kaynağından (merkezi, jeotermik) kilometrelerce uzakta yer alır ve akışkan olarak kızgın su (210°C'a ulaşan sıcaklıkta) ya da yüksek basınçlı buhar kullanılır. Boru donanımının, ısı yitimlerine karşı etkin bir geçirmezlik sistemiyle korunması zorunludur. Bu ısıtma biçimi kazan dairelerini ortadan kaldırmaya olanak verir.

Görece yeni gelişen elektrikle tümleşik ısıtmada normal olarak elektrik konvektörleri kullanılır; bunlar doğrudan elektrikle beslenirler ve genellikle pencere eteğine gömülürler. Bu sistemde her aygıt kullananın kolayca ayarlayabileceği bir termostatla donatılır. *Karma sistemler*'den ayırmak için bu sisteme *doğrudan ısıtma* sistemi adı verilir. Karma sistemler iki bölümden oluşur: biri yapıyla bütünleşir (elektrik panelleri) ve kullananca denetlenemez; doğrudan bölüm ise (konvektörler) kullanana yalnızca sıcaklıkları ayarlama olanağı veren yardımcı bir işlev görür.

Elektrikle ısıtma bazen sıcak havalı ısıtma tesisatlarında da kullanılır. Bu tür sistemlerden biri de "çift akıllı" ısıtma adı verilen sistemdir; bu sistemde sıcak hava denetimli mekanik havalandırma devresiyle girer ve yine bu devreyle çıkar. Sistem özellikle ısı gerikazanım yöntemine uyarlanmıştır.

Güneş'le ısıtmada sıcak sulu, sıcak havalı merkezi ısıtma ağlarını ya da -daha çok- sıcak su dağıtım servislerini beslemek için "Güneş" toplayıcılarınca üretilen sıcak su ya da sıcak havadan yararlanılır.

• *Taşıtları ısıtma.* Bir otomobilin ısıtma tesisatı dış havayı içeri üflemeye dayanır; bu hava bir filtrede temizlendikten sonra su, dolaşım donatımına çevirme biçiminde yerleştirilen bir radyatörde ısıtılır; sonra buğu oluşumunu önlemek için öncamın arkasına dağıtılarak karoserinin içine gönderilir. Püskürtme havalı ısıtma tesisatları havayla soğutulan taşıtlarda kullanılır.

Demiryolu taşıtlarını ısıtma, eskiden lokomotifin ürettiği buharı borularla kanapelerin altına ve koridorlara yerleştirilmiş radyatörlere dağıtma ilkesine dayanıyordu. Yoğuşan su boşaltma musluklarıyla atılırdı. Günümüz taşıtları *üflemeli hava*'yla ısıtılır ve lokomotifin ya da *bir üreteç grubunun ürettiği elektrik akımından yararlanılır: dışardan emilen temiz hava elektrikli (rezistanslar) ya da buharlı (borulu radyatör) bir ısıtma bataryasına, oradan da kompartımanlara gönderilir. Isıtma ayar*'ı otomatiktir ve kompartımanlara yerleştirilen rezistanslı *yoklayıcılar ya da termostatlar*'la sağlanır. Aynı işlem ısıtma bataryasını kesintili biçimde besleyerek, üflenen havanın sıcaklığını ayarlama yoluyla da gerçekleştirilebilir. Bu sisteme *kiplenmiş üflemeli havayla* ısıtma adı verilir. Yeni yolcu vagonları koşullandırılmış havayla çalışan klima aygıtlarıyla donatılmıştır.

• *Sanayisel ısıtma.* Sanayisel ısıtmada, ısı ya tam anlamıyla sanayisel işlemlerde ya da bu tür işlemlerde yararlanılan sıcak akışkanı elde etmede ya da yakıt üretiminde kullanılır. Sanayisel ısıtma işlemleri arasında şunlar sayılabilir:

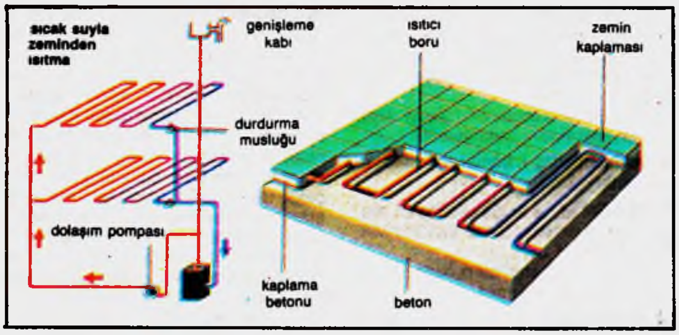
1. sıvıyı buhar haline dönüştüren fiziksel işlemler: su buharı üretimi, kurutma, damıtma, şıra derişimi (alkol, petrol, şeker vb. sanayisi);
2. katı maddeleri hamursu ya da sıvı hale dönüştüren fiziksel işlemler; bu işlemler gerek katıları işlemek ya da başlangıç hallerinden farklı bir katı haline getirmek, gerekse tam bir karışım ya da bileşme elde etmek için uygulanır; bileşmede erime kimyasal işlemin yalnızca tamamlayıcısıdır;
3. bir katının yapısını ve özelliklerini (kristal hal, tanelerin boyutları ve düzenleri vb.) değiştiren ısıl işlemler; özellikle metallere ya da bileşenleri arasında tepkime olsun ya da olmasın alaşımlara uygulanır; ısıl işlemler bazen başlangıç maddesinin birçok molekülünü tek bir molekül halinde birleştirerek maddenin molekül yapısını değiştirir (polimerleştirme). Seramik ürünlerini pişirme işlemleri, malzemenin suyunu gidermeyi, eriyebilir maddelerin camlaşmasını sağlar;
4. maddeler arası kimyasal tepkimelerin oluşumuna yol açan işlemler; bu işlemlerde ısıdan, maddeleri sıvı hale getirmek, tepkimeyi hızlandırmak ya da oluşturmak (ısıalan tepkime) ve denge koşullarını is-

tenen yönde değiştirmek için yararlanılır; 5. ısıyla ayrıştırma ya da hava eşliğinde dönüştürme işlemleri (kireç üretimi, taşkömürünü bozundurarak gaz, kok ve çeşitli damıtma ürünleri üretimi).

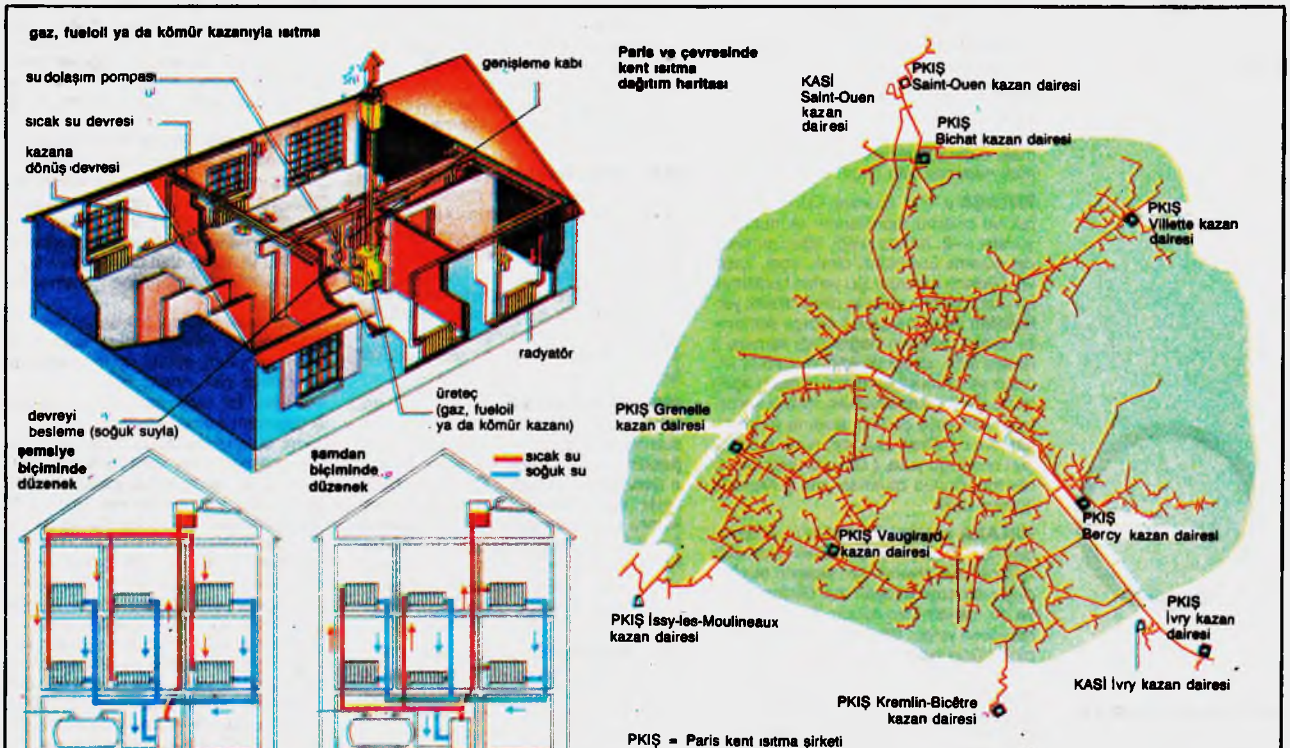
Isıtma yöntemleri, işlem için gereken sıcaklığa, işlenecek maddelerin dayanabileceği sıcaklığa, olası ısıtma hızına, ayarlama zorunluluğuna, maddelerin yakıt ya da alevle olası temas sakıncasına bağlıdır.

Çok yüksek sıcaklıktaki işlemler, yakıtlı fırınlarda ya da elektrik fırınlarında gerçekleştirilir.

Yakıtlı fırınlarda genellikle yakıt ve işlenecek maddeler almaşık katmanlar halinde yerleştirilebilir. İşlenecek maddelerle

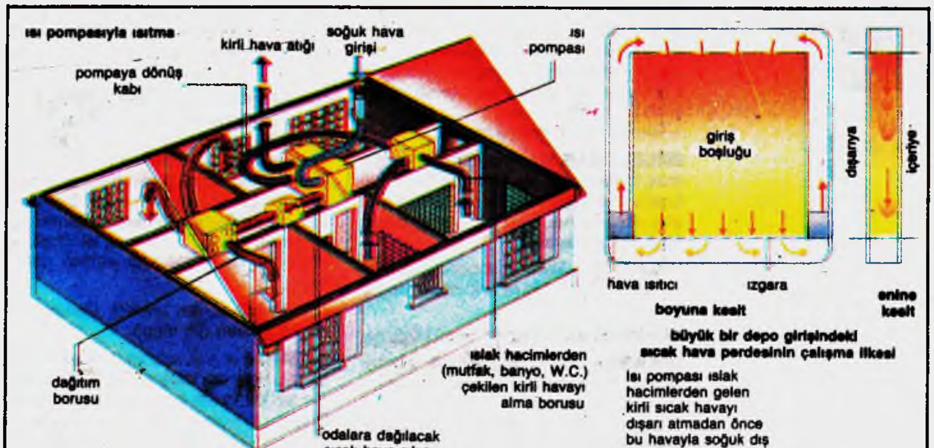
ÇEŞİTLİ KONUT ISITMA SİSTEMLERİ

bk. artıklar (sanayi ve konut artıkları)

yakıtın karıştırılmaması halinde yanma ürünleri fırının tepkime odasından geçer. Genellikle yakıt başka bir ocakta yakılsa bile yanma tepkime odasında da sürer ve maddeler alevle temas ederek ısınır; ayrıca çeperlerin ışıması da az çok katkı sağlar. Öte yandan yakıt başka bir ocakta yakılarak kapalı kaplara (karni, pota, kazan, imbik vb.) konan işlenecek maddeler, alev ve yanma ürünlerine dokunmadan ısıtılabilir.

Elektrik fırınlarında ısıtma aşağıdaki biçimlerde uygulanır: işlenecek maddenin yüzeyine elektrik arkı boşaltılır; bu maddenin, rezistanslarla teması sağlanır; işlenecek maddeler iletken olursa, rezistans biçiminde kullanılır; bu amaçla ya madde içine elektrotlar daldırılır ya da dönemsel olarak değişen bir manyetik alanla alçak gerilimde ve düşük yeğinlikte bir akım indüklenir; bu son durumda maddeler halka biçiminde yerleştirilir. Ayrıca elektrikle ısıtma "kızılaltı" ışımalı lambalarda kullanılabilir; bu yönteme özellikle kurutmada ve ince maddeleri pişirmede başvurulur. Elektriğin bir başka kullanım biçimi de dielektrik maddelere uygulanan mikrodalgalı ısıtmadır: bu dalgaların elektromanyetik enerjisi dielektrik histerezisle madde kütlesi içinde ısıya dönüşür. Bu teknik don çözme, kurutma, pişirme işlemlerinde kullanılır.

ISITMAK g. f. (*ısımak*'tan *-t-* ettirg. ekiyle). **1.** *Bir şeyi, bir yeri (bir şeyle) ısıtmak,* onun ısısını yükseltmek, onu sıcak ya da daha sıcak duruma getirmek: *Su ısıtmak. Bir evi elektrikle ısıtmak. Şöminenin ateşi odayı ısıtmaya yetiyordu.* —**2.** *Bedenini, bedeninin bir bölümünü ısıtmak,* sıcaklığından yararlanabilmek için bir ısı kaynağının yanında durmak, sıcakta durmak: *Ateşin yanında ellerini ısıtmak.* —**3.** *Kasları ısıtmak,* görevini iyi yapabilmesi için hafif hareketlerle kasları çalıştırmak: *Sahneye çıkmadan önce kaslarını ısıtan dansçı.* —**4.** *Bir motoru ısıtmak,* onu iyi çalışması için gerekli ısıya getirmek: *Hava öyle soğuktu ki yola çıkmadan önce moto-*

ru on dakika ısıttık. **—5.** *Isıtıp ısıtıp önüne koymak,* çok önce olmuş, üzerinde durulup konuşulmuş bir olayı, bir işi ya da bir konu ve düşünceyi yeniymişçesine ikide bir öne sürmek.
—Bahç. *Bitkiyi ısıtmak,* onu yapay ısıyla sararak gelişmesini hızlandırmak.

◆ **ısıtılmak** edilg. f. Isıtmak eylemine konu olmak.

ISIVEREN sıf. Isı açığa çıkaran bir tepkime için kullanılır. (Eşanl. EKSOTERMİK; Karşt. ISIALAN.)
—Termodin. Isı üreten bir madde, bir aygıt, bir olay için kullanılır.

ISIVERİRLİK a. Kim. Isıveren bir tepkimenin özgün niteliği.

ISIYALITKAN sıf. Dy. *Isıyalıtkan vagon,* güçlü bir ısıl yalıtımı olan buna karşılık soğutma donanımı içermeyen vagon.

ISIYAYICI sıf. Isı yayınımı yapan bir olay, bir madde, bir aygıt için kullanılır.

ISKA a. *Arg.* **1.** Hedefi tutturamama, boşa atma. **—2.** *Iska geçmek,* hedefe rast getirememek; bir şeyin üzerinde durmamak, önemsememek, atlamak: *Sorularımızı nedense ıska geçti.*

ISKAÇA a. (ital. *scassa*). Denizc. **1.** Direk ve cıvadra topuklarının oturtulduğu yuvalar. **—2.** *Iskaça çeliği,* ağaç gemilerde, güverte üzerindeki direk, ırgat, baba vb. öğelerin tutturulduğu yerleri berkitmek için kemerelerin arasına dikey olarak yerleştirilen ağaç parçası. || *Iskaça kemeresi,* ıskaça çeliğinin bağlandığı kemere. || *Iskaça siğili,* direği dikildiği durumda tutmaya ve dibini sıkıştırmaya yarayan ağaç takoz. || *Iskaça taraklaması,* ıskaça kemereleri ile ıskaça çelikleri arasına yerleştirilen takoz. || *Direk ıskaçası,* direk topuğunun oturduğu yuva. || *Güverte ıskaçası,* direk topuğunun oturması için güvertede açılmış delik.

ISKALA a. Müz. ("merdiven" anlamındaki lat. *scala*'dan). Bir müzik yapıtında kullanılmaya elverişli tüm seslerin oluşturduğu, bir ezgi olmayan dizi. (*Sistem, gam* ya da *makam*'dan ayrıdır. Tiz ve pes tarafta sınırı yoktur. Iskaladaki seslerden hiçbiri öbürlerinden ayrıcalıklı değildir.)
—Değirmenc. → SKALA.
—Matbaac. Renkli baskıda renk ayrımı için hazırlanan deneme provalarının (tipografi klişeleri ya da ofset filmler) tümü. (Dörtrenkli ıskala şu provaları kapsar: sarı, magenta, üst üste getirilmiş sarı ve magenta, siyan, üst üste konulmuş sarı, kırmızı ve siyan, siyah ve üst üste konulmuş dört renk.) || *Gri ıskalası,* değerlerin dengelenmesini ve denetimini kolaylaştırmak için fotoğrafı çekilecek belgenin kenarına yan yana konulmuş ve yoğunlukları belirli oranda artan gri alanların oluşturduğu şerit.
—Teknol. ÖLÇEK'in eşanlamlısı.

ISKALAMAK g.f. *Arg. Bir şeyi ıskalamak,* herhangi bir atış sırasında hedefi tutturamamak, (nesnesiz de kullanılır): *Üç el ateş etti ama hep ıskaladı. Hedefi birkaç santimle ıskalamak.*

ISKANÇA a. Tayfanın nöbet değiştirmesi. || *Iskança vardiya etmek,* nöbet değiştirmek.

ISKAPARMA a. Denizc. Gemi kiralama.

ISKARÇA ya da **İSKARÇA** a. (ital. *scarza,* bir tür bataklık bitkisi). Bir şeyi tıka basa doldurma.
—Denizc. Bir limandaki gemi kalabalığı. || *Iskarça yüklemek,* bir gemi ambarını, kemerelerin yüksekliğine kadar aşırı biçimde yüklemek.

ISKARLAT a. (ital. *scarlatto*'dan). Esk. dokmc. Venedik'te dokunan has boyalı ve parlak renkli bir tür çuha. (Osmanlılar döneminde devlet tarafından ithal edilir ve yeniçerilere dağıtılırdı. Yeniçerilerin giydiği çuhaların en makbulüydü. Kırmızı, yeşil, beyaz renkleri vardı. En çok kırmızı renklisi beğenilirdi.)

ıskarmoz

ıskarmoz ipi

ıskarmoza geçirilmiş ıskarmoz ipi

ISKARMOZ a. (ital. *scalmo*). Denizc. **1.** Kürekli teknelerde ıskarmoz kayışının takılması için küpeşteye dikey olarak tutturulmuş ağaç ya da metal çubuk. (Iskarmoz kayışının içinden kürek geçirilir.) **—2.** Bir geminin kaburgasını oluşturan eğrilerden her biri. || *Iskarmoz boğazı,* yarımay ıskarmozların, küreğin kayarak çıkmasını önleyen dar bölümü. || *Iskarmoz çeliği,* ıskarmozların (gemi kaburgasında) arasına yatay olarak yerleştirilen takoz. || *Iskarmoz dirseği,* kürekli yarış teknelerinde, teknenin dış bordasına tutturulan ve uç bölümünde yarımay ıskarmozu taşıyan metal donanım. || *Iskarmoz ipi,* ıskarmoz kayışı yerine kulanılan ip. || *Iskarmoz kayışı,* küreği ıskarmoza bağlamada kullanılan kayış. || *Iskarmoz yatağı,* bir teknenin küpeştesi üzerine, küreğin küpeşteye sürtündüğü yere konulan ağaç parça. || *Çelik ıskarmoz,* küreği sandalın küpeştesine tutturmak için kullanılan metal çubuk. — Kazayağı, borina vb. donanımları birbirine tutturmak için aralarına sokulan çubuk. || *Yarımay ıskarmoz,* kürek çekmek için küreklerin içine oturtulduğu yarımay biçiminde metal ıskarmoz.

ISKARMOZBALIĞI a. Genellikle sıcak ve ılık denizlerin 100 m derinliğe kadar inen kıyı kesimlerinde ortasularda yaşayan balık. (Iskarmozbalığı çok hareketli, çok yırtıcıdır. Bedeni pullu, altçenesi üstçenesinden uzundur. Sürü balıkları [istavrit, sardalya, hamsi, uskumru, kolyoz vb.], mürekkepbalığı, denizanası ve ortasularda bulduğu omurgasızlarla beslenir. Bil. a. *Sphyraena sphyraena;* ıskarmozgiller familyası; boyu 1 m'ye kadar.)

ISKARMOZGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerin 100 m derinliğe kadar inen ortasularında yaşayan kemiklibalık familyası. (Iskarmozgillerin bedenleri uzun, suratları sivri, dişleri güçlüdür. Çok yırtıcı balıklardır: sürü balıkları [istavrit, hamsi, uskumru vb.], omurgasızlar vb. ile beslenir. Familyanın Türkiye sularında üç türü bulunur: ıskarmozbalığı *(Sphyraena sphyraena);* Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdeniz'e giren *S. chrysotaenia; S. viridensis.* Bil. a. *Sphraenidae.*)

ISKAROZBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerin derinliği 10 m'ye, ender olarak da 50 m'ye kadar inen kıyı kesimlerinde yaşayan batipelajik balık. (Türkiye denizlerinden Akdeniz ve Ege denizi'nde bulunan ıskarozbalığının ağzının ön kesiminde dişleri birleşerek papağan gagasına benzeyen bir görünüm aldığından bu balığa "papağanbalığı" da denir. Genellikle çok parlak renklidir sarı, yeşil, mavi, kırmızımsı vb. Bil. a. *Sparisoma cretense;* papağanbalığıgiller familyası.) [Eşanl. PAPAĞANBALIĞI.]

ISKARPELA ya da **İSKARPELA** a. Marangl. Temelde zıvana deliği açmada, ayrıca tıraşlama, alıştırma, kenar temizleme işlemlerinde kullanılan suverilmiş çelikten marangoz kalemi. (Iskarpela sert ağaçtan bir sap ile kare kesitli bir lamadan oluşur. Metal işlemede kullanılan ıskarpelalarda sap bulunmaz ve inceltme işleminde bir el çekiciyle vurmak gerekir.)

ISKARSO a. (ital. *scarso*). Denizc. Yelkeni dolduran dik rüzgâr.

ISKARTA a. (ital. *scorto*). **1.** Kimi iskambil oyunlarında kullanılması gerekmediğinden bir tarafa bırakılan kağıtlar. **—2.** Çürüme, bozulma ya da başka nedenlerle değerini yitirmiş şey, kullanılmaz duruma gelmiş, değersiz mal. **—3.** *Iskartaya çıkarmak,* işe yaramaz, değersiz bularak ayırıp bir yana koymak. || *Iskartaya çıkmak,* işe yaramaz, değersiz sayılarak bir köşeye atılmak: *Iskartaya çıkmış bir sürü masa ve sandalye vardı odada.*
—Deric. Kullanılmayan ya da yalnızca düşük kaliteli eşyalarda kullanılan düşük nitelikli deri.
—İpekböcç. Kusurlu oldukları için bir kenara ayrılan kozalar.
—Kâğ. san. *Kenar ıskarta,* bobinleme sırasında elde edilen ve yeniden hamurlaştırılarak kullanılabilen kâğıt artığı.
—Orm. san. Biçilen tomruk ya da kalaslardan çıkan ve kereste olarak kullanılmaya elverişli olmayan tahta.

◆ sıf. Kullanılmayacak duruma gelmiş, artık kullanılmayan şey için söylenir: *Iskarta mal.*
—Kâğ. san. *Iskarta bobin,* eni sipariş edilenden daha dar kesilen, ama hamur haline getirmeden başka bir amaçla kullanılabilen bobin. || *Iskarta yaprak,* işleme sırasında ayrılan, boyutları sipariş edilenden küçük, ancak hamur haline getirmeden, başka bir amaçla kullanmak için yeterli olan yaprak.

ISKAT a. (ar. *ıskat*). *Esk.* **1.** Düşürme, düşürülme: *Iskat-ı cenin* (çocuk düşürme). **—2.** Yok etme, silme. **—3.** Ölünün ruhunun azap çekmemesi için dağıtılan sadaka. **—4.** Geçersiz kılma, iptal. **—5.** *Iskat etmek,* düşürmek, alaşağı etmek, aşağı atmak.
—İsl. *Iskat-ı salat,* ölen bir müslümanın kazaya bıraktığı (yaşamı sırasında kılmadığı) beş vakit namazla vitir namazının bağışlanması umuduyla yapılan bir uygulama. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Iskat-ı savm,* ölen bir müslümanın yaşamı sırasında tutamadığı farz ve vacip olan oruçlarının bağışlanması umuduyla yapılan uygulama (Bk. *ansikl.* böl.)
—Med. huk. *Medeni haklardan ıskat* → KISITLAMA. || *Mirastan ıskat,* saklı paylı (mahfuz hisseli) mirasçının mirasçılıktan çıkarılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İsl. *Iskat-ı salat.* Ölünün erginlik çağından sonraki yaşamı süresince yükümlü bulunduğu bütün namazların toplamı bulunarak her vakit namazının karşılığında bir ya da birkaç yoksula bir fitre (bir günlük yiyecek gereksinimi) verilir. Ölünün mirasından ayrılan mal ya da para (mirasın en çok üçte biri) bütün namaz vakitlerinin tutarını karşılamıyorsa, eldeki malın tutarı kadar para ya da altın, gümüş gibi akçeler (ıskat akçesi), en çok on yoksulun katılacağı "devir" işlemi ile elden ele gezdirilir ve bu işlem bütün malların karşılığı olan ıskat tutarına ulaşılıncaya kadar sürdürülür. Örneğin, ıskat tutarı 4 000 000 TL olmakla birlikte elde ancak 50 000 TL varsa, bu para devir sırasında 8 defa dolaştırılarak 80 defa el değiştirmiş olur. Devir işlemi bittikten sonra ölünün günahının bağışlanması için dua edilir ve ıskat akçesi devire katılan yoksullar arasında bölüştürülür.
Eğer bir müslüman, ölümünden sonra kalan malının bir bölümünün ıskat-ı salat için yoksullara dağıtılmasını vasiyet etmişse, bu vasiyetin yerine getirilmesi gerektir. Böyle bir vasiyet olmasa bile, ıskat-ı salat yapılması caizdir. Aslında ne Kuran'da ne de Hz. Muhammet'in hadislerinde devir konusunda herhangi bir emir ya da öğüt bulunmamakla birlikte, bazı hanefi fıkıhçıları böyle bir uygulamanın, ölünün bağışlanmasına yol açabileceğini belirtirler. Bu nedenle hanefiler arasında devir yaptırmak bir gelenek olmuştur.
• *Iskat-ı savm.* Ölünün erginlik çağından sonraki yaşamı süresince tutmadığı farz olan ramazan oruçlarıyla vacip olan kefaret* ve adak* oruçlarının toplamı bulunarak her orucun karşılığında bir ya da birkaç yoksula bir fitre* tutarında mal yardımı yapılır. Bir müslüman, ölümünden sonra malının bir bölümünün ıskat-ı savm için yoksullara dağıtılmasını vasiyet etmişse vârisler bu vasiyeti, mirasın üçte birini aşmamak koşuluyla, yerine getirmekle yükümlü sayılırlar. Ancak, eldeki olanaklar ıskat-ı savm için yeterli değilse, yükümlülük olanaklar ölçüsünde kalır. Ayrıca vârisler isterlerse devir işlemi de yaptırabilirler.
—Med. huk. *Mirastan ıskat,* saklı paylı mirasçılar için sözkonusu olur. Saklı paylı mirasçılar miras bırakanın ölüme bağlı tasar-

rufu (işlemi) ile mirasçılıktan çıkarılabilirler. Yasaya göre mirasçılıktan çıkarılma nedenleri şunlardır: 1. mirasçının miras bırakana ya da yakınlarından birine karşı ağır bir suç işlemesi; 2. mirasçının miras bırakana ya da ailesine karşı yasa gereğince yükümlü olduğu ödevleri yerine getirmede büyük bir kusur işlemesi (Türk Med. k. md. 457). Bu nedenlerle mirasçılıktan çıkarılan mirasçı tereke*'den pay alamayacağı gibi tenkis* davası da açamaz; mirasın bölüşülmesinde, sanki hiç yokmuş (miras bırakandan önce ölmüş) gibi, dikkate alınmaz. Tereke, miras bırakanın öteki yasal mirasçıları arasında paylaşılır. Mirastan ıskat tasarrufu (işlemi), ölüme bağlı tasarrufların yapıldığı biçimde yapılmalı ve mirasçılıktan çıkarılma (ıskat) nedeni açık olarak belirtilmelidir.

ISKATAT çoğl. a. (ar. *ıskat*'ın çoğl. *ıskaṭat*). *Esk.* Düşürmeler, geçersiz kılmalar.

ISKATÇI a. (ar. *ıskāṭ*'tan). **1.** Iskat sadakası verilen kimse. **—2.** Mezarlıkta dilenen dilenci.

ISKONTO a. (fr. *escompte*). **1.** Bir ticari senedi vadesinden önce hamilinden satın almaktan oluşan kısa vadeli kredi işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir ticari senedi satın alan kişinin, senet tutarı üzerinden yaptığı indirim. **—3.** Vadeli bir menkul kıymetin alıcısına tanınan, kararlaştırılmış bir fiyat ödedikten sonra bu menkul kıymetin kendisine teslim edilmesini istemek hakkı. **—4.** *Iskonto etmek*, bir kimsenin söylediklerinin abartılı olduğunu, bir bölümünü söylenmemiş saymak gerektiğini belirtmek için söylenir: *Ona bakma, söylediklerinden ıskonto edip öyle değerlendireceksin.*

—Bank. ve Bors. *Iskonto etmek*, bir ıskonto işlemi yapmak. || *Iskonto koşulları*, ıskonto işlemine eşlik eden koşullar. (Bu koşullar şunlardır: *asıl ıskonto*, yani bankanın bir senet için peşin olarak ödediği paranın faizi; *piyasa ıskonto oranı*, yani ibraz ve tahsil giderleri karşılığı; ve son olarak, asıl ıskonto ücretini belirten *komisyon*.) || *Banka dışı ıskonto*, bankalar arasında yapılagelen ve Merkez bankası'nın ıskonto oranı üstünde cereyan eden senet ıskontosu. || *Dış ıskonto* ya da *ticari ıskonto*, vade sonunda ödenecek olan anaparanın, peşin ödeme tarihinden vade tarihine kadar getireceği faize eşit prim. || *Götürü ıskonto*, ıskontocu bankayı ödeme yükümlülüğü altına sokan ve senedin ödenmemesi durumunda keşideciyi rücu etme hakkından yoksun kılan işlem biçimi. || *İç ıskonto*, vade tarihine kadar olan süre için kararlaştırılan faiz miktarı oranında artırıldığı zaman, vadede ödenecek tutara tıpatıp eşit duruma gelebilmesi için, anaparadan düşülmesi gereken miktara eşit prim. || *Satıcı senetleri ıskontosu* ya da *"dolaylı ıskonto"*, satıcının değil de, alıcının ıskonto talebinde bulunduğu, yani satıcı tarafından keşide edilen poliçenin, alıcı tarafından -gideri kendisine ait olmak üzere- ıskontaya sunulduğu işlem biçimi.

—İkt. *Iskonto cetveli*, ıskontoyla ilgili sorunların çözümünü veren hesap cetveli.

—Tic. Bir tüccarın, sipariş ve satışların bolluğunu göz önünde tutarak ya da giderlerini azaltmak amacıyla fiyatlarında yapmaya razı olduğu indirim. (RİSTURN da denir.) || Fiyat kırmaktan oluşan ticari uygulama. || Peşin ödemede bulunan alıcıya ya da borcunu vadesinden önce ödeyen borçluya yapılan fiyat indirimi. || *Iskonto etmek*, bir ticari senedi paraya çevirmek, yani satmak. (Bu işlem, senedin bankaya devredilmesi [ciro edilerek] ve onun itibari değerinin, ıskonto acyosu düşüldükten sonra, senet hamiline derhal ödenmesi biçiminde yapılır.) —Vadeli olarak satın alınmış menkul kıymetleri, üzerinde anlaşmaya varılan bir fiyatı tümüyle ödeyerek vadesinden önce almak.

—ANSİKL. *Iskonto*, senedin vadesine kadar geçecek süre için kararlaştırılan bir faizle, senedin nominal tutarı üzerinden kesilen acyoya karşılık gelen bir banka komisyonunun düşülmesi yoluyla yapılır. Iskonto, ıskontocuyla senet satıcısı arasında gönüllü olarak belirlenen bir oran üzerinden gerçekleştirilir. Iskonto edilen senedin hamili, isterse onu reeskont ettirebilir ya da vadesini bekleyip ödenmek üzere borçlusuna ibraz edebilir.

Dış ıskonto, hesaplanması kolay olduğundan en çok kullanılan ıskonto biçimidir. Formülü şöyledir:

$$E = \frac{ait}{100},$$

burada a senedin nominal değeri, i ıskonto oranı, t de vadeye kadar geçecek olan ve yıl ya da yılın alt bölümü olarak belirtilen zamandır.

İç ıskonto'da ise aşağıdaki şu formülle elde edilir:

$$E' = \frac{ait}{100 + it'}$$

Genellikle ancak iki imza taşıyan senetler ıskonto ettirilir. (→ BANKA, REESKONT.)

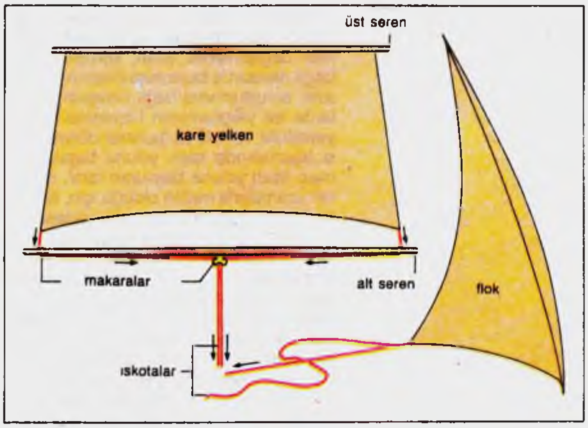
ISKONTOCU a. Bank. ve Bors. **1.** Senet ıskonto eden kimse. **—2.** Vadeli bir menkul kıymetin vadesinden önce kendisine teslimini istemek hakkına (üzerinde anlaşmaya varılmış bir fiyatı tümüyle ödemiş olduğu için) sahip kimse.

ISKONTOLU sıf. İndirimli, tenzilatlı: *Iskontolu fiyat. Iskontolu mal.*

◆ be. **1.** İndirimli olarak: *Bunca malı ıskontolu almasaydık bize çok pahalıya gelirdi.* **—2.** Bir kimsenin söylediklerinin bir bölümünü söylenmemiş sayarak: *Söylediklerini ıskontolu dinlemek.*

ISKOPAMAR a. Denizc. **1.** Geminin sancak ve iskelesindeki serenlerin dışına, miyama halatları kendi serenlerine, altabaşoları bastonlara bağlanarak açılan cunda yelkenlerinin, küpeşte ile ana seren arasında kalanı. (Yelken yüzeylerini artırmak için açılır.) **—2.** *Iskopamar alavaresi*, ıskopamar yelkenini toplamada kullanılan donanım. || *Iskopamar amorası*, ıskopamar yelkeninin, amora yakasından alınarak yan mataforasının cundasından geçirildikten sonra güverteye alınan ıskotası. || *Iskopamar bastonu*, ıskopamar yelkenini açmak için ana serenlerin cundasından dışa doğru sürülen çubuk. || *Iskopamar mataforası*, BORDA MATAFORASI*'nın eşanlamlısı. || *Iskopamar sereni*, ıskopamar yelkeninin üst yakasının bağlandığı seren. || *Iskopamar silongosu*, ıskopamar serenini, orta bölümünden ıskopamar bastonunun cundasına çekmede kullanılan kandilisa halatı.

ISKOTA a. (ital. *scotta*). Denizc. **1.** Yelkeni bordada tutmaya yani rüzgâra göre pırasya etmeye ve ayarlamaya yarayan selviçe. **—2.** *Iskota bosası*, bir gezi yelkenlisinde, ana yelkenin ıskota yakasını sabitleştirmeyi sağlayan bosa. || *Iskota çemberi*, ıskota makara donanımında kullanılan çember. (Yelkenlinin güvertesine tutturulmuş enlemesine bir ray üzerinde kayan bu çembere ana yelkenin ıskotası bağlanır; çember bu ray üzerinde hareket ettirilerek ana yelkenin gevşekliği ya da sıkılığı ayarlanır) || *Iskota çıtası*, uçlarından birbirine tutturulmuş yay biçiminde iki çıtadan oluşan ve üzerine yelken açılan bumba. —Bir rüzgâr sörfünün manevrasında ıskota görevi gören kemer biçiminde çift çıta. (Sörfçü buradan destek alır ve yelkene dolan rüzgâra bir karşı güç oluşturarak dengeyi sağlar.) || *Iskota düğümü*, bir halatın çımasını makara bülbülüne ya da radansalı bir kasaya bağlamaya yarayan bir bağ türü. (Kolay çözüldüğünden birçok yerde kullanılır.) || *Iskota kamçısı*, bir ucu flok ya da velena yelkeninin ıskota yakasına, diğer ucu yelkenin ıskotasının geçtiği palangaya bağlanan ip. || *Iskota lavrası*, yelkenli teknelerde, küpeştelere açılmış deliklere dil geçirerek oluşturulan sabit bastika; tirinket ve mayıstra yelkenlerinin ıskotalarını donatarak güverteden lava etmeye yarar. || *Iskota mataforası*, KONTRA* MATAFORASI'nın eşanlamlısı. || *Iskota patası*, ıskotaların bağlanması için ıskota yakasına gradin halatıyla tutturulmuş radansa. || *Iskota makara donanımı*, bir yelkenli teknede, ıskotanın gerginliğini bozmadan teknenin eksenine göre bumba açısını değiştirmeyi sağlayan düzenek. (Iskota makara donanımı orsa seyirde kullanılır ve ana yelkenin boşluğunu denetlemeyi sağlar.) || *Iskota yakası*, yan yelkenlerin, teknenin kıç tarafına bakan alt köşesi. —Bir kare yelkenin alt köşelerinden her biri. || *Çift ıskota bağı*, yağmurlu ve fırtınalı havalarda sancak savlolarını sağlamlaştırmak için yapılan iki voltalı bağ. || *Gabya ıskotası*, gabya yelkenini germek için ıskota yakalarına bağlanmış selviçe. || *Gabya kontra ıskotası*, gabya yelkeninin ıskota yakalarını pırasya etmek için donatılmış selviçe.

kare yelkenin ve flokun ıskotaları

bermuda yelkeninin ıskotası

ISLAH a. (ar. *ıṣlāḥ*). **1.** Bir hayvanı, bir kimseyi yola getirme, terbiye etme; bir şeyi düzeltme, onun eksiğini giderme: *Islahı çok zor olan bir at. Bu çocuğun ıslahı mümkün değil. Tarlanın ıslahı için çok para harcadık.* **—2.** Bir hayvan ya da bitki türünden daha iyi ürün almak için yapılan işlem: *Bir inek türünün ıslahı. Tohumun ıslahı ile bu yıl bol ürün alındı.* **—3.** *Bir kimseyi ıslah etmek*, onu terbiye etmek, eğitmek, yola sokmak: *Çok çalıştı ama oğlunu bir türlü ıslah edemedi.* **—4.** *Bir şeyi, bir yeri ıslah etmek*, onu düzeltmek, iyileştirmek: *Bu kurumu ıslah etmek gerek.* **—5.** *Islah olmaz*, düzelmez, iyi bir duruma gelmez.

—Esk. *Islah-pezir*, onarımı ve düzeltilmesi mümkün olan. || *Islah-ı hal*, kendi durumunu iyileştirme, düzeltme. || *Islah-ı zât-ül-beyn*, iki kişi arasındaki anlaşmazlığı gidererek onları uzlaştırma.

—Coğ. → DÜZELTME.

—Med. us. huk. Bir davada taraflardan birinin yaptığı usul işlemini düzeltmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ormanc. Otlatma ya da aşırı işletme yüzünden bozulup yozlaşan dağlık orman alanlarının eski hale getirilmesi. (Eğimli yerleri teraslama, sel yataklarının düzeltilmesi ve yeniden ağaçlandırma işlemlerini içeren ıslah çalışmaları Tarım orman ve köyişleri bakanlığı'nın sorumluluğu altındadır.)

—Zootekn. *Islah sürüsü*, bir dereceye kadar homojen hayvan topluluğu. (Hangi kökenden gelirse gelsin, belirli bir yönde sürekli ve güdümlü bir ıslah konusu yapılarak belli bir çevrede ve kapalı sürü halinde yetiştirilen hayvanlardan oluşur.)

—ANSİKL. Med. us. huk. Islah yöntemi, medeni usul hukukunda iddia ve savunmanın genişletilemeyeceği ve değiştirilemeyeceği kuralının istisnalarından biridir. Islah yoluna başvurmak için, karşı tarafın iznini almaya gerek yoktur. Taraflar, ancak

bir kez ıslah hakkını kullanabilirler. Islah yoluyla dava dilekçesi ya da cevap layihası değiştirilebilir. Islah, soruşturmaya bağlı davalarda bu soruşturmanın bitmesine, soruşturmaya bağlı olmayan davalarda ise yargılamanın bitmesine kadar yapılabilir; temyiz ya da karar düzeltilmesi aşamasında ıslah yoluna başvurulamaz. Islah yoluna başvuran taraf, davanın uzamasına neden olduğu için, ıslaha kadar yapılmış olan yargılama giderleriyle, karşı taraf için mahkemece değerlendirilecek zarar ve ziyanı davada mahkûm olmuş gibi mahkeme veznesine ödemek zorundadır; ödemezse ıslah yapılmamış sayılır. Bir davanın tümü ıslah edilebileceği gibi, bir bölümü de ıslah edilebilir. Islahın yapılmasıyla usule ilişkin işlemler hiç yapılmamış sayılır; ancak yargıç önünde yapılan ikrar, keşif, bilirkişi raporları ve tanık ifadeleri, ıslah yoluyla geçersiz hale getirilemez.

ıslahane → ISLAHHANE.

ISLAHAT, -tı a. (ar. *ıslah*'ın çoğl. *ıslahat*). Özellikle bir kurumun işleyişini iyileştirmeye yönelik düzenlemeler; reform.
—Esk. *Islahat-ı adliye*, adli yenilik. || *Islahat-ı askeriye*, askerlikte yapılan yenilemeler. || *Islahat-ı cedide*, yeni düzenler, düzeltmeler. || *Islahat-ı maliye*, mali yenilikler. || *Islahat-ı mülkiye*, idari düzenlemeler, yenilikler.
—Tar. *Islahat hareketleri*, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, Batı örneğine göre girişilen yenileşme akımlarının genel adı. (→ BATILILAŞMA, OSMANLI İMPARATORLUĞU.)

Islahat fermanı, Abdülmecit tarafından Kırım savaşı'nın son yıllarında hazırlanarak sadrazam Âli Paşa tarafından Babıâli'de tüm nazırlar, yüksek dereceli memurlar, şeyhülislam, patrikler, hahambaşı ve etnik toplulukların temsilcileri önünde okunup ilan edildikten sonra Paris antlaşması sırasında yabancı devletlere sunulan yenileştirme programı (28 şubat 1856). Gülhane hattı hümayunu (1839) gibi, Islahat fermanı da Osmanlı devletinde yapılması kararlaştırılan yeni bir düzenin ilkelerini genel çizgileriyle programına aldığından, Tanzimat döneminin bir aşaması olarak benimsenirse de hazırlanmış biçimi başta gelmek üzere yapısı ve etkileri açısından ötekinden birçok noktada ayrılır. Osmanlı devlet adamlarının girişimiyle, siyasal düşünceler ön planda tutulmaksızın ve sadece imparatorluğun kurumlarını yenilemek amacıyla hazırlanan Gülhane hattı'nın başlattığı Tanzimat dönemi, ordunun olumlu yönde düzenlenmesi, yönetimde belirli bir eyalet bölünümünün benimsenmesi, Devlet şûrası ile vilayet meclislerinin kurulması, ceza yasasının çıkarılması, medreselerin yanı sıra Batı örneğine uygun okulların açılması, kadılıklar dışında karma mahkemelerin kurulması, ticaret yasasının kabul edilmesi gibi önemli işlerin başarılmasını sağladı. Bu başarılar imparatorluğu tam anlamıyla çağdaş bir devlet düzeyine getirmekten uzak kalmasına rağmen, Tanzimat öncesi durumuna oranla osmanlı kurumları büyük ölçüde modernleşti. Ancak, Rusya başta olmak üzere Avrupa devletleri Tanzimat'ı imparatorluğun hıristiyan uyrukluları (reaya) için yetersiz görmekte direndiler. Sürüp giden Kırım savaşı'nda anlaşma olasılıkları belirince, barış görüşmelerinde Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan uyruklular çıkarına siyasal dolaplar çevirerek Avrupa kamuoyu üzerinde olumlu etki yaratmasını engellemeyi düşünen bağlaşık devletler (İngiltere ve Fransa), Viyana'da Avusturya delegesinin de katıldığı bir toplantı düzenlediler (1 şubat 1855). Burada barış görüşmelerine temel olacak ilkeler görüşülürken, arasına Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hıristiyan uyrukluların hak ve ayrıcalıklarının açıklanmasını isteyen bir madde de eklendi. Bu maddenin programlaşması yolunda ortaya atılan başlıca tezler: 1- Osmanlı devleti sınırları içinde yaşayan hıristiyan uyruklulara tanınan hak ve ayrıcalıklar Fatih kanunnamesi'nde belirtildiği gibi iki bölümden oluşur. Birincisi, din özgürlüğüyle ilgili olduğundan, Babıâli bunu her zaman yenilemeye hazırdır. İkincisi, yurttaşlık haklarıyla adalet ve özgürlük konusundaki ayrıcalıkları içerir. Gülhane hattı'yla müslüman ve hıristiyan uyruklular arasında eşitlik ilkesini kabul etmiş olan Babıâli, bundan öte ayrıcalıklar tanıyamaz (türk tezi). 2- Paris antlaşması'na eklenecek özel bir maddeyle osmanlı hıristiyanlarının hak ve çıkarları Avrupa devletlerinin toplu güvencesi altına alınmalıdır (rus tezi). 3- Tam anlamıyla bir din özgürlüğü ve hukuk eşitliği sağlanmalıdır (ingiliz tezi). 4- Müslümanlarla hıristiyanlar arasında toplumsal haklar, vergiler, askerlik, milli eğitim ve devlet memurluklarına atanma gibi öteden beri var olan ayrılıklar bir fermanla kaldırılmalı ve uyrukluk eşitliği tam anlamıyla getirilmelidir (fransız tezi). Rusya ile İngiltere'nin tezlerini reddeden Babıâli, Fransa'nın tezini akla yatkın bularak benimsedi. İngiltere ile Avusturya da bunu kabul ettiklerinden, bir fermana dönüştürülen fransız tezinin ilanı Babıâli'ye bırakıldı. Sadrazam, Şeyhülislam, Hariciye nazırı ve Avrupa devletleri elçileri tarafından hazırlanan Islahat fermanı, Gülhane hattı'nda yer alan ilkeleri yineleme dışında bunlara yenilerini de ekleyerek şu maddelerden oluşuyordu:
1- Tebaa'nın can, mal, ırz ve namus dokunulmazlığı din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin devletçe korunur.
2- Tebaa yasa önünde din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin eşittirler.
3- Devlet, kişilerin ve toplulukların tasarruf hukuklarına saygı gösterir.
4. Tebaa yönetsel ve askeri her tür devlet hizmetine din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin kabul edilirler.
5- Tebaa dinsel inançlarında ve milli eğitimlerinde tam bir özgürlüğe sahiptirler.
6- Tebaa'dan din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin eşit oranda vergi alınır. Bundan böyle iltizam yöntemi geçerli değildir.
7- Mahkemelerde herkes din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin eşit olarak tanıklık yapar. Herhangi bir kimse mahkeme ya da mahkemeler önünde hüküm giymesinden sonra idam ya da af konusu padişah efendimizin yetkilerinde saklıdır.
8- Mahkemelerde duruşmaların açık olarak yapılması ile ilamların yayımlanması zorunludur.
9- Suçlu mülklerine devletçe elkonulması yöntemi kaldırılmıştır.
10- İşkence yapılması kesinlikle yasaklanmıştır.
11- Cezaevi yöntem ve kuralları insanlık onuruna yaraşır temeller üzerine oturtulacaktır.
12- Ticaret, ceza ve cinayet davaları için karma mahkemeler kurulacak, bu mahkemelerde aranacak haklar, mahkeme yöntemlerinin yeniden düzenlenmesiyle meydana gelecek ceza yasalarıyla saptanacaktır.
13- Müslüman olmayan toplulukların dinsel hakları korunacak, ayrıca başka ayrıcalıklar edinmeleri konusu da incelendikten sonra karara bağlanıp gerekirse değiştirilecektir.
14- Patrikhanelerin ya da müslüman olmayan dinsel kuruluşların bazı durumlarda hukuk davalarında zaten sahip bulundukları yetkiler daha genişletilmiş olarak onaylanır.
15- Yukarda adı geçen kuruluşlar vilayet ve nahiye meclisleriyle Ahkâmı adliye kurulunda üye bulundurabilirler.
16- Resmi yazışmalarda müslüman olmayanlar için hakaret anlamı taşıyan terim ve deyimler kullanılamaz.
17- Rüşvetle iş görmek kesinlikle yasaktır.
18- İrtikâp ve ihtilasın kaldırılması için çıkarılan yasa şiddetle uygulanacaktır.
19- Maaşların düzenli olarak dağıtımına başlanacaktır.
20- Tarım ve ticaretin gelişimi için yollar yapılıp kanallar açılacaktır.
21- Batı kültürüne önem verilecek; bilim, öğretmen ve sermaye olarak Avrupa'dan yararlanılmaya bakılacaktır.
22- Bu hattı hümayun hükümlerinin sırası geldikçe uygulamaya konulması ve yürütülmesinden hükümet sorumludur.

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, Gülhane hattı'nda olduğu gibi Islahat fermanı'nda da başlıca düşünce, tüm yurttaşları din ve ırk ayrımı gözetmeksizin kaynaştırmak ve devletin geleceğiyle ilgili bir osmanlı toplumu yaratmaktı. Bu amaca ulaşmak için müslümanlarla hıristiyanları ayıran özellikleri kaldırmayı ön planda tutan Islahat fermanı din, vergi, askerlik, devlet memurluklarına geçme gibi pürüzleri çözümlemeye yöneldi. Bu ferman, 1839 fermanı gibi anayasa benzeri bir nitelik taşımaktan çok, ondaki vaatleri gerçekleştirmeye yarayacak somut reformları içerir. Müslüman-hıristiyan eşitliği konusunda cizyenin kaldırılması ve onun yerini hıristiyanların da askerlik yapması öngörülüyordu. Osmanlı kanunlarına göre islamiyeti kabul etmiş bir gayri müslimin yeniden din değiştirmesi yasaktı. İngilizler başta olmak üzere batılı devletlerin itirazına neden olan bu konuda Osmanlı hükümetinin verdiği garanti, fermanda "kimsenin dinini değiştirmeye zorlanamayacağı" biçiminde yer aldı. Anayasal gelişme açısından 1856 fermanı, halkın temsil edilmesi konusunda ilk önemli adımı oluşturur. Vilayet ve belediye meclislerinde müslim ve gayri müslim temsilcilere yer verilecek ve buradaki tartışmalar özgürlük içinde yapılacaktı. Adalet kurullarına gayri müslim üyeler de alınacaktı. İmparatorluğun kuruluşundan beri var olan ve Fatih tarafından genişletilen gayri müslimlerin "millet" örgütlenişleri yeniden düzenlenecekti. Kilise adamlarından oluşan ruhani meclislere halktan temsilciler katılacaktı. 1839 fermanı müslümanlar için çıkarılmış olarak nitelenebilirse, 1856 fermanı gayri müslimler için yayımlanmış bir belge sayılabilir. Bu ferman çeşitli yönlerden eleştirilere uğradı. En büyük eleştiri, o sırada iktidarda bulunmayan Mustafa Reşit Paşa'dan geldi. Paşa, Avrupa'nın bir olup bitti ile kabul ettirdiği bu reform programının Paris antlaşması'nda anılmasıyla, reformların uluslararası bir sorun olacağını ve uzak illerde müslümanlarla gayri müslimler arasında çatışmalar çıkabileceğini ileri sürüyordu. 1856 fermanı Kilise ruhanilerini de memnun etmedi. "Millet" denilen cemaatleri üzerindeki yetkilerinin azaltılmasına şiddetle karşı çıktılar. Gayri müslim halk, sağlanan haklardan memnun olmakla birlikte askerlik hizmetinin kendilerine de yüklenmesinden hoşlanmadı. Bu yükümlülüğün uygulanması da hükümeti bir hayli uğraştırdı. Fermanın hazırlanmasını sağlayan Avrupa devletlerinin temsilcileri de tam tatmin olmuş değillerdi. Onlar da, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda gayri müslimlere daha fazla ayrıcalık istiyorlardı. Çeşitli baskılar sonucunda uygulamada 1856 fermanı genel olarak gayri müslim "millet"lerin anayasal gelişmelerinin başlangıcı oldu. Çeşitli unsurları "osmanlılık" ideolojisi çevresinde birleştirmeyi amaçlayan ferman, tersine osmalı toplumunun dağılmasını kolaylaştıran bir belge oldu. (→ Kayn.)

ISLAHATÇI sıf. ve a. Islahat yapan ya da ıslahat yanlısı kimse; reformcu.

Ishalatçı demokrasi partisi (IDP), türk siyasal partisi (21 mart 1984). Aykut Edibali ve 48 arkadaşı tarafından kuruldu. 1 haziran 1986'da yapılan Belediye seçimleriyle, 28 eylül 1986'da yapılan ara seçimlere katılma hakkını elde etti, ancak başarılı olamadı. 29 kasım 1987 genel seçimlerinde de barajı aşamadı. 26 mart 1989 yerel seçimlerinde % 1 oranında oy aldı. 1991 erken genel seçimleri için RP ve MÇP ile üçlü bir ittifak oluşturdu. Partinin adayları seçime RP

listesinden girdi. Böylece mecliste 2 üyeyle temsil edilen parti, 1992 sonunda adını *Millet partisi* olarak değiştirdi.

ISLAHATÇILIK a. Reformculuk.

Islahatı esasiye osmaniye fırkası, türk siyasal partisi (1909 - Ağustos 1913). İttihat ve Terakki partisi'yle anlaşmazlığa düşen Şerif Paşa tarafından Fransa'da kuruldu. Öteki kurucu üyeleri Ali Kemal, Mevlanzade Rıfat, Pertev Tevfik, Dr. Refik Nevzat, Albert Fua, Kemal Avni beylerdir. Fransa'da iktidarda olan partiye özenerek ve osmanlı aydınlarını etkilemek için partiye "Le parti radical ottoman" adı konuldu. Parti, yurtdışında İttihat ve Terakki partisi'ne karşı sert bir muhalefet yürüttü. Yurtiçinde etkin bir örgütleme yapamadı. Ağırlığı olmayan parti, Babıâli baskını'ndan sonra Paris'e kaçan Hürriyet ve İtilafçılar'la birleşti ve Şerif Paşa yurtdışında yeniden oluşturulan Hürriyet ve İtilaf fırkası'na başkan oldu.

ISLAHEN be. (ar. *ıṣlāḥ*'tan *ıṣlaḥen*). *Esk.* Islah ederek, düzelterek.

ISLAHEVİ a. Suçlu çocukları eğitmek ve topluma kazandırmak amacıyla etkinlik gösteren kurum. (Eşanl. ISLAHHANE.)
—Cez. huk. Suçlu çocukların cezalarının infaz edildiği kurum. (Ceza infaz kurumları ile tutukevlerinin yönetimine ve cezaların infazına ilişkin 5 temmuz 1967 tarihli tüzüğün 9. maddesine göre, suçu işlediği zaman on bir yaşını bitirmiş olup da on beş yaşını bitirmeyen ve cezanın çektirilmesine başlandığı anda on sekiz yaşını doldurmayan küçüklerin cezaları ıslahevlerinde çektirilir.)

ISLAHHANE a. (ar. *ıṣlāḥ* ve fars. *ḫāne'*den *ıṣlāḥ-ḫāne*). ISLAHEVİ'nin eşanlamlısı.

Islahhane ya da **Islahane,** ilk kuruluşlarında sanat okullarına verilen ad. Mithat Paşa Tuna valiliği yaptığı sırada onun tarafından önce Niş'te açıldı (1865). Ardından Rusçuk, Halep ve Selanik'te aynı adla yenileri kuruldu. *Islahhane* adı Mithat Paşa'nın önerisiyle konuldu. 1868'de çıkarılan Mektebi sanayi nizamnamesi ile İstanbul'da da benzeri bir okul açılarak *Sanayi mektebi* adı verildi. Bunu aynı yıl İzmir, Bursa, Kastamonu, Bosna, Trabzon, İşkodra'da; 1869'da Erzurum'da, 1870'te Diyarbakır'da açılan sanat okulları izledi. Bunlardan Niş ıslahanesi'nde öğrencilere ilköğretim düzeyinde dersler verildiği gibi terzilik ve kunduracılık da öğretildi. Rusçuk'taki okulda ise mürettiplik, demircilik ve marangozluk gibi çalışma alanlarında eğitim verildi. Öteki illerde açılan bu tür okullarda da çevrenin gereksinimlerine göre ders ve uygulamalı sanat öğrenimi düzenlendi. İstanbul'daki okula devletin parasal desteğinin yanı sıra Unkapanı köprüsünden alınan mürüriyeden (geçmelik) de pay verildi. Öteki illerdeki okulların giderleri halkın yardımları ve okullarda yapılan eşyanın satışlarından sağlanan gelirle karşılandı. Bu kurumlar çağdaş anlamda sanat okullarının kuruluşuna kadar varlık ve etkinliklerini sürdürdüler.

ISLAHİ, ISLAHİYE sıf. (ar. *ıṣlāḥ* ve *-ī*'den, *ıṣlāḥī*, dişl. *ıṣlāḥiyye*). *Esk.* İyileştirmeyle, düzeltmeyle ilgili: *Tedâbir-i ıslahiyye* (düzeltme tedbirleri).

ISLAHİYE → ISLAHİ.

ISLAK sıf. **1.** Islanmış, üzerinde su bulunan ya da suya değmiş, suya batırılmış şey için kullanılır: *Islak ellerinle tele dokunma. Islak bir bezle masayı silmek. Islak elbiseyle dolaşma, hastalanırsın.* **—2.** *Islak karga, tavuk,* çok ıslanmış, su içinde kalmış kimse için kullanılır; aşırı ölçüde korkak, ürkek kimse için söylenir *(arg.)*.
—Teknol. İşlenecek malzemenin sudan geçirilmesini gerektiren kimi işlemler için kullanılır.

ISLAKLIK a. Islak olma durumu; ıslak olan şeyin niteliği.

ISLAMA a. Islamak eylemi.

ISLAMAK g. f. *Bir şeyi ıslamak,* onu suya batırmak ya da üzerine su dökmek; ıslatmak: *Çamaşırları ıslamak.*

◆ **ıslanmak** edilg. f. **1.** Suyu içine çekmiş, emmiş olmak; ıslak duruma gelmek: *Vazo devrilince masa örtüsü ıslandı. Yastığı gözyaşlarıyla ıslanmıştı.* **—2.** Üstünde su birikmek, su yayılmak: *Gözyaşlarıyla ıslanan yüzünü mendilimle kuruladım. Islanmış saçlarından sular damlıyordu.* **—3.** Bir kimseden söz ederken, üstü başı ıslak duruma gelmek: *Şemsiyesi olmadığından yağmurda sırılsıklam ıslandı.*

◆ **ıslatmak** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir sıvıyla) ıslatmak,* onu ıslak duruma getirmek: *Mendilini kolonyayla ıslatmak. Bir bezi ıslatıp ellerini silmek.* **—2.** *Bir kimseyi ıslatmak,* onun üstünü başını ıslak duruma getirmek: *Beni su tabancasıyla bir güzel ıslattı.* **—3.** *Tkz.* Mutlu bir olayı, yeni alınan bir şeyi içkiyle kutlamak: *Şampiyonluğu ıslatmak. Yeni arabanı ne zaman ıslatıyoruz?* **—4.** *Arg. Bir kimseyi ıslatmak,* onu dövmek. **—5.** *Altını, külotunu, yatağını ıslatmak,* işemek: *Çocuk yine altını ıslatmış.*
—Ev. ekon. Çamaşır ya da bulaşığı, yıkamadan önce içine temizleyici bir madde katılmış suda bekletmek.
—Fıçıc. *Fıçıları ıslatmak,* fıçı tahtalarının şişmesi için fıçıları suyla doldurmak. Bu işlem sonunda fıçıların su sızdırması önlenmiş olur.
—Fiz. Bir yüzeye dokunan bir sıvı için, yüzeyle dar açı yapan bir kavuşum arayüzeyi oluşturmak. (Kavuşum açısı geniş olduğunda, sıvı yüzeyi ıslatmaz.)
—Tekst. *İpeği ıslatmak,* kolay dokunabilmesi için ipeği nemlendirmek.

◆ **ıslatılmak** edilg. f. Islatmak eylemine konu olmak.

ISLANGA a. Ekmekç. Kazanda yeterince mayası gelmemiş hamurun içinde bekletilerek dinlendirildiği derin madeni tekne; dinlendirme kabı. (Burada dinlendirilerek kabarması sağlanan hamur, daha sonra parçalara ayrılarak çevirme makinesine atılır.) || *Islanga mayası gelmek,* mayalı hamur için, ıslangada bekletilerek kabarmak.

ISLANIRLIK a. Fizs. kim. Bir sıvıya sokulduğunda ıslatıcılık etkisine karşı belli bir yatkınlık gösteren bir yüzeyin özelliği.

ISLANMA a. Islanmak eylemi.
—Denizc. Gemi yükünde nemin, deniz suyunun ya da yağmurun yol açtığı avarya.

ISLANMAK → ISLAMAK.

ISLATICI a. Pul, zarf, etiket vb. şeyleri yapıştırmadan önce ıslatmak için kullanılan içi süngerli kap.

◆ sıf. Islatıcı etken, ıslatıcı ürün.
—Fizs. kim. Değdiği cisimlerin yüzeyine yayılma özelliği gösteren bir sıvı ürün için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Islatıcı etken,* sıvı ortamların yüzey ve arayüzey gerilimlerini azaltan kimyasal madde. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Fizs. kim. Islatıcı güç, deterjanların temel özelliğini oluşturur. Bu maddelerin suya katılması, suyun dokuya işleme gücünü yaklaşık beş kat artırır. "Islatıcı katılmış su", özellikle yapılarının gözenekli olması yüzünden kolayca yanabilen maddelerin (saman, kuru ot, tekstil) söndürülmesinde oldukça etkilidir.
• *Islatıcı etken.* Kimya sanayisinde hava üflenmiş keten yağı, hintyağı, çam esansı ve lesitin, ıslatıcı etkenler olarak kullanılır. Islatıcı etken, toz durumundaki katının sıvıda, ya da ana bileşeni sıvı olan bir ortamda dağılmasını daha da kolaylaştırır.
Tarımda, bitkilere püskürtülecek bir sıvıya bir ıslatıcı etken katıldığında, bu sıvının bitki üzerine yayılarak daha iyi yapışması sağlanır; böylece sıvı, bitki dokularına daha iyi işler ve içerdiği etkin maddenin, örneğin bir tarım koruma ilacının etkisi daha da artar.
Fotoğrafçılıkta kimi işleme banyolarına bir ıslatıcı etken katıldığında tekdüze bir etki elde edilir; yıkama suyuna katıldığında da fototipler üzerindeki kurutma lekelerini yok eder. Özellikle, parlak kâğıda basılan resimlerin daha da parlatılmasını sağlar.
Tedavide, bir merhem ya da bir losyona katıldığında ilacın örteneğe işlemesi kolaylaşır ve bu nedenle deri hastalıklarının tedavisinde yararlanılan ilaçlarda kullanılır.
Islatıcı etkenden, tekstil sanayisinde, boyarmaddenin elyaf üzerine düzgün biçimde çıkmasını kolaylaştırdığından özellikle boyamacılıkta yararlanılır.

ISLATICILIK a. Fizs. kim. İçinde çözündüğü bir sıvıya bir yüzeyi ıslatma yeteneği kazandıran ya da bu yeteneği artıran ıslatıcı bir maddenin özelliği.

ISLATILMAK → ISLAMAK.

ISLATMA a. Islatmak eylemi.
—Birac. Malt yapımının ilk aşaması. (Çimlenmeyi kolaylaştırmak için arpanın nemlendirilmesiyle başlar. Büyük hacimli kaplarda, arpa 30-35 saat suda bekletilir. Bu süre içinde taneler % 15 ila % 45 oranında su emer.)
—Deric. Deri yapımında ham derilere uygulanan su verme ya da suya basma işlemi.
—El sant. *Islatma banyosu,* yapma çiçekçilikte, yaprak ya da çiçek oluşturmak üzere kesilmiş kumaş parçalarının boyama işleminden önce, su dolu bir kaba batırılarak ıslatılması. (Bu işlem boyanın doğal ve düzgün bir biçimde yayılımını sağlar.)
—Fizs. kim. Çözeltideki yüzetkin bir maddenin özel bir durumunda ıslatıcılık ve ıslanırlık özelliklerinin kullanılmasına ilişkin eylem.
—Kaynakç. Lehimlemede, uygun sıcaklığa getirilmiş ana metalle sıvı kaynak metali arasında, kaynak metalinin öteki üzerinde yayılmasını ve akmasını sağlayan etkileşim olayı.
—Tekst. Dokuma işlemini kolaylaştırmak için kötü kalite ipekten yapılmış çözgü ipliklerini nemlendirmek işlemi. || Daha dayanıklı iplikler ya da daha sıkı bir dokuma elde etmek için atkı ipliklerini saf suya ya da sabunlu suya batırarak ıslatmak eylemi. || *Islatma kabı,* eğirme işlemi sırasında parmakları ıslatmaya yarayan içi su dolu küçük kap ya da küçük sünger.

ISLATMAK → ISLAMAK.

ISLIK a. **1.** Dudakları büzerek ya da ağza parmak sokarak havayı üfleme sonucunda çıkarılan tiz ve uzun ses. **—2.** Hızla hareket eden bir kitlenin, bir cismin çıkardığı ince ve keskin ses: *Rüzgârın ıslığı.* **—3.** *Islık çalmak,* ıslık sesi çıkarmak: *Bırak herhangi bir çalgıyı, ıslık bile çalamam.*
—Dilbil. *Islık dili,* ıslık çalma yoluyla oluşturulmuş özel dil. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. Bazı hayvanların organları aracılığıyla çıkardıkları tiz ve uzun ses. || *Islık çalmak,* bazı kuşlardan ya da hayvanlardan söz ederken, türlerine özgü çığlıkları atmak ya da ıslığa benzeyen sesler çıkarmak: *Karatavuğun ıslık çalmasını dinlemek. Yılanlar ıslık çalar.*
—ANSİKL. Islık dilinin, Türkiye'deki örneklerinden birinin Giresun'un Görele ilçesinin Çanakçı bucağına bağlı Kuşköy'de yaşadığı saptanmıştır. Bir vadinin iki yamacında yaşayan köy halkı bu yolla kolayca anlaşabilmektedir. Dudakların hareketiyle, uzun ya da kısa üflemelerle kelimeler kalıplaşmış biçimlerde ifade edilir. Türkçedeki 29 sesten i, o, ö, ünlüleriyle f, ç, k ünsüzleri belirli kelimeleri anlatmakta kullanılır. (→ ÖZEL* DİL.)

ISLIKÇIKUŞ a. Güney-doğu Asya'dan Avustralya'ya kadar uzanan alanda ormanlarda yaşayan *Pachycephala* cinsinden ötücükuşların genel adı. (Ötüşleri ez-

gili, böcekçil, küçük kuşlardır; sinekkapangiller familyası.)

ISLIKLAMAK g. f. *Bir kimseyi, bir oyunu, bir gösteriyi ıslıklamak*, grup halinde ıslık çalarak onu beğenmediğini, sevmediğini, istemediğini belli etmek, yuhalamak: *Bir konuşmacıyı ıslıklamak. Bir futbol takımını ıslıklamak.*

◆ **ıslıklanmak** edilg. f. Islıklamak eylemine konu olmak.

ISLIKLANMAK → ISLIKLAMAK.

ISLIKLI sıf. Islık gibi çıkan, ıslık sesi veren şey için kullanılır: *Islıklı solunum.*
—Sesbilg. İşitsel ve izlenimsel terminolojide, sesletimleri ıslık gürültüsü özelliği taşıyan [s] ve [z] ünsüzlerine denir.
—Zool. Islık sesi çıkaran, ıslık sesi çıkarma alışkanlığında olan, ıslığa benzeyen bir ses çıkaran hayvan için kullanılır: *ıslıklı yılanlar.*

◆ a. Islıklı ünsüz.

ISLIKLITAVŞAN a. Orta Asya ya da Kuzey Amerika'da yaşayan, küçük bedenli, geniş kulaklı, kuyruksuz, tavşanımsılardan memeli hayvan. (Islıklıtavşanlar karada, koloniler halinde yaşar, toprakaltı yuvaları kazar ya da kayaçların kovuğunda yuva yapar; otla beslenir ve kış için [kış uykusuna yatmaz] kuru ot biriktirir; on iki kadar türü vardır; *Ochotona* cinsi; ıslıklıtavşangiller familyası.)

ISLIKLITAVŞANGİLLER a. Kuzey Amerika'da ve Asya'da Himalaya'nın kuzeyindeki dağlarda bulunan, kuyruksuz, iri yuvarlak kulaklı küçük memeli familyası. (12 türü vardır. Bil. a. *Ochotonidae;* tavşanımsılar takımı.)

ISMAM a. (ar. *ışmām*). *Esk.* **1.** Sağırlaştırma. **—2.** Şişenin ağzını tıkama. **—3.** *Ismam-ud-dua*, verilen öğütlere ya da söylenen kötü sözlere aldırış etmeme.

ISMARLAMA a. Ismarlamak eylemi.

◆ sıf. **1.** Bir kimsenin ölçülerine ve seçtiği modele uygun olarak yapılan şey için kullanılır: *Ismarlama ayakkabı. Ismarlama elbise.* **—2.** İçtenlik taşımayan, yapmacık; baştan savma: *Yüzünde ısmarlama bir gülüşle bizi selamladı.*

ISMARLAMACI a. Ölçü üzerine ayakkabı yapan zanaatçı.

ISMARLAMAK g. f. **1.** *(Bir kimseye, bir satıcıya) bir şey ısmarlamak*, onun yapılmasını, teslim edilmesini ya da getirilmesini istemek; özellikle de lokanta vb. bir yerde herhangi bir yemeği ya da içeceği istemek; sipariş vermek: *Bir ressama tablo ısmarlamak. İçki olarak kırmızı şarap mı ısmarlamıştınız? Ismarladığım kitapları en kısa zamanda gönderecekmiş.* **—2.** *(Bir kimseye) bir şey ısmarlamak*, onun parasını ödemek: *Hadi size bira ısmarlayayım. İçkileri kim ısmarlıyor?* **—3.** *(Bir kimseye) bir şey ısmarlamak*, bir kimse sözkonusuysa, bir kimseden bir şeyi (giysi, ayakkabı vb.) kendi ölçülerine ve seçtiği bir modele uygun olarak yapmasını istemek: *Ayakkabıcıya ayakkabı ısmarlamak. Terziye elbise ısmarlamak.* **—4.** *Bir kimseyi bir kimseye ısmarlamak*, onu, onun gözetimine, korumasına bırakmak; emanet etmek: *Çocukları sana ısmarlıyorum.* **—5.** *Yörs.* Bir kimseyi ısmarlamak, onu çağırmak. **—6.** *Esk. Bir kimseye bir şey ısmarlamak*, tembih etmek: *"Eğer oğlancıklar nesne döktüyse ısmarlayam dahi etmeyeler ve evi arı tutalar"* (El Ferec badeş-şidde, XV. yy.).

◆ **ısmarlanmak** edilg. f. Bir kimseden bir şeyin yapılması ya da getirmesi istenmek.

◆ **ısmarlatmak** ettirg. f. *Bir şeyi bir kimseye ısmarlatmak*, o şeyi o kimsenin yapmasını, teslim etmesini, getirmesini sağlamak; o şeyin parasını ona ödetmek: *Bunları ısmarlattığı halde almaktan vazgeçti. İçkileri ona ısmarlattık.*

ISMARLANMAK → ISMARLAMAK.

ISMARLATMAK → ISMARLAMAK.

ISPANAK a. Yaprakları yenen sebze bitkisi. (Bil. a. *Spinacia oleracea;* ıspanakgiller familyası.)
—Mutf. *Ispanak çorbası*, ince kıyılmış ıspanak, haşlanmış havuç, kereviz kökü, yağ, tuz ve su ya da et suyuyla yapılan bir tür çorba. (Kısa süre haşlanan sebzeler, suyu süzüldükten sonra ince ince doğranır. Yağda hafifçe pembeleşene değin kavurulan una su ya da et suyu eklenip kaynatıldıktan sonra kıyılmış sebzeler ilave edilir. Terbiyelisi de yapılır.) ‖ *Ispanak kavurması*, ıspanağı bol soğanla yağda kavurarak yapılan yemek. (Yağda kavrulan soğanlar pembeleşince ince kıyılmış ıspanak eklenir ve birlikte sürekli karıştırarak kavrulur. Üzerine isteğe göre yoğurt ya da sarmısaklı yoğurt dökülür.) ‖ *Ispanak kökü*, ıspanak kökü, kuşbaşı koyun eti ya da kıyma, soğan, yağ ve tuzla yapılan bir tür yemek. (Pişirilen ya da kavrulan ete, ayıklanıp doğranmış ıspanak köklerini ekleyip pişirerek yapılır. Terbiyelisi de olur.) ‖ *Ispanak püresi*, ince kıyılmış ıspanak, soğan, süt, un, yağ ve tuzla yapılan püre türü yiyecek. (Ispanak kısa bir süre haşlanıp suyu süzüldükten sonra ince ince kıyılır. Başka bir kapta soğan ve un pembeleşinceye değin kavrulur, ıspanaklar ilave edildikten sonra bir süre daha karıştırılarak pişirilir. Daha sonra üzerine süt ve yağ gezdirilip karıştırılır.) ‖ *Ispanak sotesi*, kısa süre haşlanıp süzüldükten sonra kıyılmış ıspanağı, yağda çevirip sote ettikten sonra kısa bir süre et ya da tavuk suyuyla pişirerek yapılan yemek. ‖ *Kıymalı ıspanak*, soğanla kavrulmuş kıyma, ince kıyılmış ıspanak, pirinç, salça, tuz, su ve yağla yapılan bir yemek. (Kavrulmuş kıymaya ıspanaklar eklenip suyunu salıncaya değin pişirilir. Daha sonra pirinç ve su ilave edilir, genellikle yoğurtla yenir.) ‖ *Kuşbaşı etli ıspanak*, kuşbaşı etle pişirilen ıspanak yemeği. (Yapılışı kıymalı ıspanak gibidir. Kıyma yerine kuşbaşı doğranmış koyun eti kullanılır.) ‖ *Yumurtalı ıspanak*, kavrulmuş ıspanağın üzerine yumurta kırılarak yapılan yemek. (Soğan ve yağla kavrulan ıspanaklar düz bir tepsiye alınır. Kırılacak yumurta sayısı kadar üzerinde boşluk açılıp buralara yumurtalar kırılır. Kapağı kapatılarak kısık ateşte yumurtalar pişinceye değin tutulur.)
—ANSİKL. Ispanak Asya kökenli bir bitkidir; XV. yy.'da Avrupa'ya girmiştir. Çoğunlukla ikiyıllık, ikievcikli olanları sebze olarak yetiştirilir; tohumları pütürsüz ya da dikenli olur.

Ispanağın yetiştirilmesi çok kolaydır. Kış türleri sonbaharda, daha ağır gelişen yaz türleri ise ilkbaharda ekilir. Pek çok da çeşidi vardır.

Ispanak besleyici bir sebzedir, pişirilerek yenir. Taşıdığı yüksek orandaki tuzlar (özellikle oksalatlar) nedeniyle idrar yolları, böbrek, sindirim sistemi ve karaciğer hastalığı olanlara ve şeker hastalarına tavsiye edilmez. Halk hekimliğinde, yaprakları idrar artırıcı, müshil ve kuvvet verici olarak, tohumları kalp kuvvetlendirici ve yatıştırıcı olarak kullanılır. Doğal boyamacılıkta ıspanak yaprakları kaynatılarak dayanıklı olmayan yeşil renk elde edilir.

ISPANAK → POLATELİ.

ISPANAKGİLLER a. Pazı, ıspanak ve pancar gibi bitkileri kapsayan ikiçenekliler familyası. (Çoğunluğu tuz ve azot seven 1 000 dolayında ot ve çalıyı kapsar. Bunlar bütün dünyada yaygın taçsız çiçekli bitkilerdir. Bil. a. *chenopodiaceae.*)

ISPANAKLAR a. Pancar, horozibiği ve ıspanak gibi yumurtalığı ortadan ya da dipten eteneli, kıvrık embriyonlu, taçsız çiçekli bitkiler takımı. (Ispanakgillerle horozibiğigiller familyalarını kapsar. Bil. a. *chenopodiales.*)

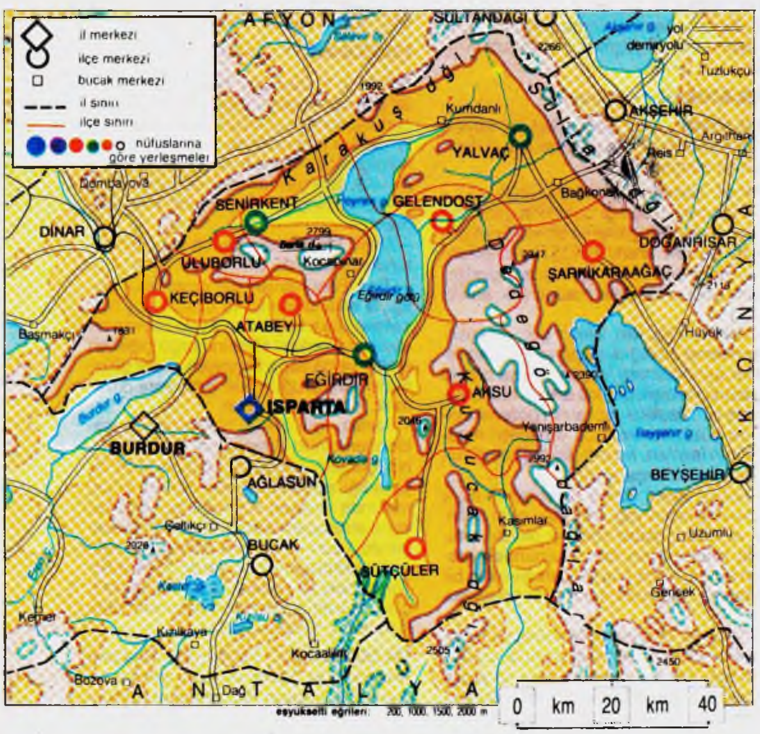
ISPARMAÇA a. Denizc. Zincirlerin deniz içinde birbirine dolaşması.

ISPARTA (32), Akdeniz bölgesinde, Antalya bölümünün iç kesiminde, Göller yöresi'nde il; 434 771 nüf. (1990); 8 933 km^2; merkez ilçe dışında 12 ilçe; 3 bucak; 209 köy. Merkezi *Isparta*, 112 117 nüf. (1990).

Antalya körfezinin iki yanında B. Toroslar'ın sıralarının adeta içiçe girdikleri bir alanda yer alan ilin yüzey şekilleri bakımından başlıca özelliğini yüksek dağlar ve bunlar arasında bir kesimi alüvyal ovalar, bir kesimi göllerle kaplı tektonik kökenli çukurlar meydana getirir. İlin B. yarısında başlıca doruklar G.'de Davras dağı (2 635 m) ve Akdağ ile K.'de Barla dağı (2 799 m) ve Karakuş dağıdır. D. yarısında Dedegöl (2 992 m) ve ilin K.-D. sınırını oluşturan Sultandağları (2 519 m) yükselir. Bu dağlar arasındaki çukurlarda B.'da alüv-

ıspanak

Isparta il haritası

yonlarla kaplı Isparta, D.'da Yalvaç ovaları ile Eğirdir, Kovada ve Beyşehir gölleri yer alır. Jeolojik yapısı karmaşık olan il topraklarında en geniş yeri İkinci Zaman oluşukları ile ofiyolitler kaplar. Yer yer daha genç andezit kütleleri görülür. Isparta kentinin G.-B.'sındaki taze bir patlama krateri olan Gölcük, çok yeni volkanik süreçlerin bir sonucudur. İlin dağlık kesimlerinde karst şekilleri büyük ölçüde gelişmiştir. İl topraklarının bir kısmı sularını yeraltından Akdeniz'e dökülen ırmaklara boşaltır. İl denizden uzaklık ve karasallık nedeniyle değişikliğe uğramış Akdeniz ikliminin etkisindedir. Yazlar sıcak (Isparta temmuz ort. 23,1 °C) ve kuraktır. Kışlar Antalya bölümünün kıyı kesimine oranla çok daha soğuktur (ocak ort. 1,7 °C); sıcaklık −20 °C'ın altına inebilir. En çok yağış kışın düşer. Ort. yağış G.'e gidildikçe ve yükseldikçe artar; çukur alanlara doğru azalır. (Isparta yıllık ort. yağış 600 mm). İlin özellikle G.'deki dağlık kesimi yoğun bir orman alanıdır. En yaygın ağaç türleri iç kısımlarda ve K.'de karaçam, daha G.'de kızılçam ile meşeler ve daha çok yüksek kısımlarda yer alan ardıçlardır.

Yüzyıllar boyunca ulaşım zorluğu ve engebeli oluşu nedeniyle gelişememiş bir yöre olarak kalan Isparta ilinde nüfus yoğunluğu, günümüzde de Türkiye ortalamasının altındadır (km²'ye 49 kişi). Buna karşılık nüfus artış hızı, Türkiye genelinden biraz fazladır (‰ 25,44). Kentleşme oranı da giderek yükselmektedir. İl halkının % 52,8'i kentsel yerleşmelerde, bunun da yaklaşık yarısı Isparta il merkezinde yaşar. Kuvvetli engebelik, tarım topraklarının alanını kısıtlar. Tarlalar il topraklarının ancak % 19'unu kaplar. Bunun 3/4 kadarı tahıllara (buğday, arpa) ayrılmıştır. Ticari ürünlerin başlıcaları şekerpancarı, afyon kapsülü ve haşhaş tohumu ile ilin simgesi olan gül, ayrıca az miktarda anason, tütündür. Daha çok küçükbaş hayvan beslenir; hayvan ürünleri özellikle engebeli kırsal kesimin başlıca geçim kaynağıdır. Bazı neojen havzalarındaki linyit yatakları (Yalvaç) dışında ilin en önemli yeraltı zenginliği Türkiye üretiminin tamamını sağlayan Keçiborlu kükürt yataklarıdır. Başlıca sanayi dalları dünyaca ünlü halı dokumacılığı ve yan kolları ile gülyağcılık ve kükürt çıkarım ve üretimidir (Keçiborlu kükürt işletmeleri). Ulaşım şartları 1950'li yıllardan sonra yapılan karayolları ile büyük ölçüde düzelmiş, il yoğun sayılabilecek bir yol ağı sayesinde sapalıktan kurtulmuş, yurdun öteki bölgelerine bağlanmıştır.

ISPARTA, Akdeniz bölgesinde Antalya bölümünün iç kesiminde, Göller yöresi'nde aynı addaki ilin merkezi kent; 112 117 nüf. (1990). Ankara'dan karayoluyla 423 km uzaklıkta. Yurdun öteki bölgelerine düzenli karayolları ve demiryoluyla bağlı. Kent, yüksek dağlarla çevrili alüvyal bir ovanın güney-batı köşesinde, gerideki Akdağ kütlesinden inen derenin (Isparta suyu) iki yanında yer alır. Yukarı kesiminde ancak temelleri korunmuş bir kale kalıntısı, eski bir kuruluşa sahip olduğunu gösterir. Uzun bir süre ulaşım bakımından elverişsiz, sapa bir yörenin yerel ticaret merkezi olarak kalmış, ancak Cumhuriyet döneminde demiryolu ağına bir şube hattı ile bağlanmıştır. Ama kentin hızla gelişmesi ancak daha sonra, düzenli karayolları yapımının canlandırdığı hareket ve ticaret sayesinde, 1950'lerden sonra olmuştur. 1935-1945 arasında 18 000 dolayında hemen hemen sabit kalan nüfusu, bu gelişmeler sonucunda hızla artmaya başlamış, 1955'te 24 000'i, 1960'ta 35 000'i, 1970'te 50 000'i aşmış, 1980'de 86 000'i, 1990'da ise 110 000'i geçmiştir. Günümüzde Isparta, Göller yöresi'nin en önemli ticaret, sanayi (halıcılık, gülyağcılık) ve kültür merkezidir.

—Tar. İ.Ö. 546'da Baris adıyla kurulduğu sanılan Isparta, Ortaçağ'da müslüman Araplar'la Bizans devleti arasında sürüp giden savaşlarda sık sık el değiştirdi. Abbasiler döneminde kenti ele geçirmeyi başaran islam orduları (774), bir süre sonra burasını yeniden Bizanslılar'a bırakmak zorunda kaldılar. Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıç Arslan III döneminde Türkler tarafından alındı (1204). Anadolu Selçuklu devletinin çökmesi üzerine Hamitabad adıyla Hamitoğulları beyliğinin merkezi olan kent (1300), son Hamitoğulları beyi Hüseyin Bey tarafından Murat I döneminde Karaağaç, Beyşehir, Seydişehir ve Yalvaç ilçeleriyle birlikte 80 000 altın karşılığında Osmanlı devletine satıldı (1380). Murat I'in Balkanlar'da uğraşmasından yararlanan Karamanoğlu Alaettin Ali Bey'in eline geçti (1386). Anadolu'ya geçerek Karamanoğulları'nı yenen Murat I tarafından geri alındı (1387). Kosova savaşı'nda (1389) Murat I öldürüldükten sonra osmanlı tahtında meydana gelen değişimden yararlanmak isteyen Karamanoğulları'nın istilasına uğradı. Anadolu birliğini kendi yönetimi altında kurmaya çalışan Bayezit I (Yıldırım) tarafından alınarak (1390) şehzade İsa Çelebi'ye verildi. Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Timur tarafından yine Karamanoğulları'na verilen kent, Mehmet I (Çelebi) döneminde yeniden Osmanlı devletine bağlandı (1415), sancak merkezi konumuna getirildi. Süleyman I (Kanuni) döneminde bir ticaret merkezi olarak büyük önem kazanan Isparta, XVIII. yy. başlarında patlak veren celali ayaklanmaları sırasında ekonomik yönden geriledi. Dirlik ve düzeni yeniden kurmayı başaran Kuyucu Murat Paşa'nın çabaları sonucu yine eski refah düzeyine kavuştu. Tanzimat'tan sonra eyalet örgütünün yerine vilayet sisteminin konması üzerine Konya'ya bağlandı. Yeniden sancak konumuna getirildi (1867). Hamitabad adını aldı (1891). Cumhuriyet'in ilanından sonra Isparta ilinin merkezi oldu. (→ Kayn.)

—Mim. Özellikle Bizans döneminde önem kazanan ve J. Arundell'in pek çok kilisesi olduğunu bildirdiği Baris kentinden günümüze hiçbir kalıntı ulaşmadı. Anadolu Selçuklu, Hamitoğulları ve osmanlı dönemi yapıları da depremlerden çok zarar görmüştür. Hamitoğulları'ndan Hızır Bey'in yaptırdığı (1312) Hızırbey camisi 1714 ve 1888'de yıkılmış, yenilenmiştir. Gene bu dönemden Kutlubey camisi'ni Isparta'nın ilk subaşısı Kutlu Bey yaptırdı (1417). 1901'de onarılan yapı, 1914 depreminden sonra yenilendi. 1550 tarihli İplik camisi (Hacıabdi camisi), sadrazam Halil Hamit Paşa tarafından onartıldı (1781), 1914 depreminden sonra yerine günümüzdeki iki katlı cami yaptırıldı. Şadırvanı da Halil Hamit Paşa'nın onarımı sırasında eklenmiştir. Kentin en önemli yapılarıysa Mimar Sinan'ın eseri olan Firdevsbey camisi ve Firdevsbey bedesteni'dir. Sancakbeyi Firdevs Bey döneminden olan cami, 1561'de tamamlandı, sadrazam Halil Hamit Paşa zamanında özgünlüğü bozulmayacak biçimde onarıldı (1783). Cami ve minaresi kesme taştan, son cemaat yeri ve sütunları mermerdendir. Kare planlı ana mekân kasnağa oturan bir kubbe, yanlara taşkın son cemaat yeriyse beş küçük kubbeyle örtülüdür. Camiye gelir sağlamak amacıyla 1561'de bitirilen bedesten de özgünlüğünü korumaktadır. 1967'de onarılan yapı günümüzde kapalı çarşı olarak değerlendirilmektedir. Fakih bin Muhammet tarafından yaptırılan (1512) Yılankıran çeşmesi, üç sülüs yazıtıyla dikkati çeker.

ISPARTA → SPARTA.

ISPARTA gölcüğü → GÖLCÜK.

Isparta halısı, Isparta ve çevresindeki el tezgâhlarında dokunan, altı ve çözgüsü pamuk, ilmeleri yün ipliğinden halı. Dm²'sinde kalitesine göre 24×30, 26×33, 28×36, 32×40 ya da 38×38 ilme bulunur. Desen ve renkler karakteristik olmayıp alıcının isteğine göre değişmektedir. Desenler çoğunlukla yerli ustalar ya da Sümerbank'ın desinatörleri tarafından alıcının talebine göre çizilir. Türkiye'de en çok üretilen halı türüdür. İç ve dış pazarlarda geniş bir satış hacmi bulunan Isparta halılarının ortalama yıllık üretimi 2 000 000 m²'nin üzerindedir.

Isparta müzesi, Isparta kentinde müze. 1981'de yapımı biten müzenin etnografik eserlerle türk halı ve kilim sanatından örneklerin sergilendiği bölümü 1985'te açıldı. İldeki çeşitli antik kentlerden (Adada, Antiokheia, Anabura, vd.) ve kazı yerlerinden getirilen arkeolojik buluntuların sergilendiği bölüm ise 1989'da tamamlandı.

ISPARTA ovası, Göller yöresi'nde K.'de Barla dağı G.'de Davras dağı ve Akdağ gibi 2 000 m'yi aşan yüksekliklerle çevrili tektonik kökenli alüvyal ova. K. kesimine Kuleönü ovası da denir. K.-B. kesiminde demiryolunun da geçtiği bir boğazla Burdur gölünün bulunduğu çukura bağlanır.

ISPASA → İSPASA.

ISPATULA a. (fr. *spatule*). Cerr. Yaraların ya da pansuman gereçlerinin üzerine topikleri yaymaya yarayan ucu yassı madeni âlet.

—Eczc. Yağları, özütleri yoğurmaya ve bu sırada havanın dibine yapışan maddeleri sıyırıp toplamaya yarayan değirmi ve küt uçlu alet. || *Tane ıspatulası,* iki ucunda, 0,05g ve 0,10 g alabilen birer çukur bulu-

Isparta'dan bir görünüm

Isparta ulu camisi

nan ve eskiden toz halindeki cisimleri tartmadan ölçmeye yarayan küçük ıspatula.
—Heykc. Kalıpçıların alçıyı yaymak ve perdahlamak için kullandıkları, heykelcilerin de çamurun ya da balmumunun modlajında yararlandıkları geniş ve yassı uçlu alet.
—İnş. Derzleri doldurmakta kullanılan küçük duvarcı malası. || *Duvarcı ıspatulası,* alçının oluşturduğu çapakları ve derzler üzerindeki çimentoyu almak, köşeleri kesmek, silmeleri düzlemek, sıva mastarlarını çıkarmak vb. için duvarcı ustalarının kullandığı, geniş ve bükülgen lamalı bir tür bıçak.
—İnş. ve Res. Bir sap ve bir paletten (az ya da çok geniş) oluşan, sıvama, tesviye, tıkama, macunlama vb. gibi işlerde kullanılan alet.
—Kad. doğ. *Thierry ıspatulası,* doğum sırasında dölütün başını çıkarmakta kullanılan ve iki bağımsız koldan oluşan araç. (Thierry ıspatulası, kolların birbirinden bağımsız olması bakımından kolları birbirine bağlı olan forsepsten farklıdır.)
—Matbaac. Baskı mürekkebi hazırlamaya, sonra bu mürekkebi haznesine koymaya, bazen de mürekkepleme merdanelerine yaymaya yarayan geniş ve bükülgen ağızlı bıçak.
—Metalürj. Kalıpçıların kalıp kumunu düzlemede, sivrilikleri gidermede, maçaların bıraktığı çıkıntıları koparmada vb. kullandığı dökümhane takımı.
—Mutf. Pişmiş bir yemeği, pişirme kabından ayırmaya, delmeden ters çevirmeye ya da üzerindeki kaplamayı perdahlamaya yarayan dikdörtgen biçimli ve saplı, esnek, ama kesici olmayan büyük bıçak. || Bir büyük tabağın iç yüzeyindeki yiyecekleri sıyırmaya yarayan kauçuktan küçük kürek ya da besinleri çevirmeye ya da süzmeye yarayan deliksiz ya da delikli küçük metal kürek. || *Balık ıspatulası,* balığı açmak ve masada servis yapmak için kullanılan madeni mala.
—Res. Ressamların, boyaları fırçayla tuvale sürmeden önce palet üzerinde ezmek ve karıştırmak ya da doğrudan tuvale aktarmak için kullandıkları esnek çelikten küçük mala.
—Spor. Kayağın kıvrık ön bölümü.

ISPAVLO ya da **İSPAVLO** a. (ital. *spago,* ip, sicim). Denizc. **1.** Piyan ve façuna işlemlerinde kullanmak için bükülmüş filasa. **—2.** Bir arada bükülmüş üç filasadan oluşan otuz kulaç uzunluğunda sicim. || *İki kollu ıspavlo,* iki kollu iyi kalite kendirden yapılmış sicim.

ISPAZMOZ a. (yun. *spasmos,* çırpınma'dan). **1.** Aşırı ölçüde titreme, çırpınma. **—2.** *Ispazmoza tutulmak,* aşırı ölçüde titremeye, çırpınmaya başlamak: *Ispazmoza tutulmuşçasına dişlerim birbirine vuruyordu.*

ISRAN a. *Yörs.* Övendirenin ucuna çakılı olan ve sabanın çamurunu sıyırmaya yarayan demir.

ISRAR a. (ar. *ısrār*). **1.** Bir şeyde, bir davranışta direnme, bir şeyin üstünde durma, üsteleme: *Gerçeği kabul etmemekteki ısrarı bizi şaşırtıyor. Bu konuda ısrara gerek yok.* **—2.** *Israr etmek,* bir konu, düşünce ya da görüş üstünde direnmek, ondan caymamak, olmasını çok istemek. || *Israrla,* ısrarlı bir biçimde.
—Huk. Temyiz mahkemesinin bozma kararına karşı ilk derece mahkemesinin kendi kararında direnmesi. (→ DİRENME kararı.)

ISRARLI sıf. **1.** Sürekli yinelenen, üstelenen: *Israrlı davet.* **—2.** *Bir şeyde ısrarlı olmak,* bir şeyde direnmek, ısrar etmek: *Kararında ısrarlıydı.*

ISSIZ sıf. **1.** Kimsenin yaşamadığı ya da terk edilmiş izlenimi veren yer için kullanılır: *Issız bir bölge. Issız ada.* **—2.** Geçici olarak kimsenin bulunmadığı yer için kullanılır; tenha: *Issız sokaklarda dolaşmak.*
—Tıp. *Issız kemik iliği,* hücresel elemanlarca fakir ya da bunlardan yoksun kemik iliği.
◆ be. Boş, tenha, terk edilmiş olarak: *O gittikten sonra buralar çok ıssız kaldı.*

Issız han, Bursa'da Uluabat gölünün B.'sındaki Ulubat köyünde ilk osmanlı hanlarından. Bayezit I (Yıldırım) döneminde subaşı Eyne Bey yaptırdı (1394). Avlusuz, derinliğine uzanan üç sahınlı, tonoz örtülü, tuğla yapı, Anadolu Selçukluları dönemi kervansaraylarının etkilerini taşır. Beşik tonoz örtülü girişin yanlarında birer oda bulunur. Orta sahındaki iki büyük ocak, dört sütuna oturan ve yukarıya doğru daralan bacalarla örtülüdür.

ISSIZLAŞMAK gçz. f. Bir yer sözkonusuysa, ıssız bir duruma gelmek: *Kış akşamları erkenden ıssızlaşan sokaklar.*

ISSIZLIK a. Issız olan bir yerin durumu: *Çevreye ürpertici bir ıssızlık çökmüştü.*

ISTABL a. (yun. *stablos*'tan ar. *ıstabl*). *Esk.* Ahır.
—Kur. tar. *Istablı amire* → HAS* AHIR. || *Istablı amire müdürlüğü,* Osmanlı devletinde padişah atlarına bakmakla görevli kurum. (*Istablı hümayun müdürlüğü* de denir.) [Önceleri *imrahor* denen bu kuruluşun başındaki yöneticiye, Tanzimat'tan sonra *ıstablı amire müdürü* dendi.] || *Istablı amire müdürlüğü payesi,* Osmanlı devletinde sivil görevlilere verilen ikinci ile üçüncü (saniye ile salise) dereceler arasında bir rütbe. (Bu rütbeyi taşıyan kişiler XIX. yy.'ın ikinci yarısından sonrasına kadar [1866] resmi tören günlerinde özel giysiler giyer ve sırmalı kılıç kuşanırlardı). || *Istablı has,* padişah atlarına özgü ahır. (*Istablı hümayun* ya da *Istablı şehinşahi* de denir.)

ISTABUR a. (Tabur'dan). Ask. tar. Asker, araba, top vb. unsurların dörtlü sıra, kare ya da kale görünümü yaratacak biçimde oluşturdukları düzene verilen ad.

ISTAKA → İSTEKA.

ISTAKOZ ya da **İSTAKOZ** a. (yun. *astakos*'tan). **1.** Zool. Soğuk ya da ılık denizlerde yaşayan, güçlü kıskaçlı, iri, *Homarus* cinsinden deniz kabuklularının genel adı. (Istakozgiller familyasının örnek tipi.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Istakoz gibi,* çok kırmızı.
—Balıkç. *Istakoz ağı,* ıstakoz ya da böcek yakalamaya yarayan ağ. || *Istakoz kayığı,* ıstakoz avı için donatılmış kayık. (Kayığın ortasına, yan delikleriyle sürekli denizle bağlantısı olan bir canlı balık havuzu yerleştirilebilir. || *Istakoz sepeti* ya da *ıstakoz livarı,* ıstakoz avlamada ve canlı olarak saklamada yararlanılan sepet. || *Istakoz üreticisi,* ıstakoz üreten uzman. || *Istakoz üretimi,* ıstakozların yetiştirilmesi ve çoğaltılması.
—Denizc. Sepetle ıstakoz avlamada kullanılan, 8 ile 24 m uzunluğunda tekne. (Istakoz teknelerinin güvertesi, sepetleri depolamada kullanıldığından oldukça geniştir ve bu tekneler, sepet halatlarını çekmek için özel bir bocurgatla donatılır. Livarlı olanların yanı sıra Afrika açıklarında avlanan teknelerde, yakalanan ıstakozları – 20°C'ta depolayan ambarlar bulunur.)
—Mutf. *Istakoz dolması,* haşlanmış ıstakozun içini boşalttıktan sonra, etini kavrulmuş soğan, kuş üzümü, baharat, tuz ve çam fıstığıyla karıştırıp tekrar içine doldurarak yapılan yemek. (Doldurulan ıstakoz belinden bir telle tutturulur ve fırına verilir.) || *Istakoz haşlaması,* ıstakozu içine tuz ve sirke konmuş kaynar suda haşlayarak yapılan yemek. (Haşlama suyuna soğan, havuç, maydanoz, karabiber, defne yaprağı, karanfil vb. de katılabilir. Soğuduktan sonra karnının altı ve kuyruk tarafı kesilip etleri çıkarılır, ekşi salçalarla ya da içinden çıkan maddeyi ayaklarıyla birlikte dövüp içine hardal, çiğ yumurta sarısı, biber, zeytinyağı, limon ve biraz sirke yedirerek yapılan sosla yenir.) || *Istakoz salatası,* haşlanmış ıstakoz etini dilimleyip üzerine zeytinyağı, tuz, karabiber ve limon suyuyla hazırlanmış sos dökerek yapılan salata. || *Mayonezli ıstakoz,* haşlanmış ıstakoz etinin üzerine mayonez, haşlanmış havuç, bezelye ve patates konarak yapılan ıstakoz yemeği.
—ANSİKL. Istakoz, *Astacura* alttakımına giren, böceklere ve tatlısu ıstakozlarına benzeyen onayaklı bir kabuklu hayvandır. Istakozun temel özelliği, ilk göğüs ayağı çiftinde güçlü kıskaçların bulunmasıdır; bunları izleyen iki çiftte de kıskaçlar varsa da bunlar küçüktür. Üç ıstakoz türü bilinir: küçük bedenli ve sayıları çok azalmış olan türlerden biri Güney Afrika denizlerinde yaşar. Öbür ikisi Kuzey Atlas okyanusu'nda, kayalık kesimlerin 60 m'ye kadar inen derinliklerinde bulunur. Avrupa ıstakozu *(Homarus gammarus),* üzeri sarı menevişli koyu mavi bedenlidir; ağırlığı yaklaşık 9 kg olan bireylerin boyu 60 cm'yi bulabilir. Amerika ıstakozunun *(H. americanus)* özelliği karın yüzünün kırmızımsı rengidir; bu türün bireyleri de hemen hemen aynı boya ulaşırsa da, daha kalın bedenli olurlar ve ağırlıkları da 17 kg'ı geçebilir. Istakozlar, daha çok, yem olarak içlerine balık yerleştirilmiş sepetlerle avlanır.
—Mutf. Istakoz etinin besin değeri düşük ve sindirilmesi güçtür. Taze ıstakozların vücuduyla kuyruk arkası deniz kokar. Soğuk ve sıcak olarak değişik biçimlerde yenir. Canlı olarak haşlanır.

avrupa ıstakozu
(Homarus gammarus)

ISTAKOZGİLLER a. Tatlısuda yaşayan onayaklı kabuklular familyası. (Birinci ayak çifti iri kıskaçlarla son bulur; geri kalan iki çiftse çok küçüktür. Familyanın örnek tipi ıstakozdur [*Astacus* cinsi]. Bil. a. *Astacidae.*)

ISTAMPA a. (ital. *stampa*). **1.** Kabartılı (tahta, linolyum üzerine), oyuk (metal üzerine) ya da düz (taşbaskı, ipek baskı) bir yüzey halindeki bir kalıp yardımıyla kâğıt üzerine basılan, sanatsal bir özelliği olan şekil. **—2.** Bu resimleri basmaya yarayan kalıp, damga; mühür. **—3.** İçine damga, mühür vb. şeyleri mürekkeplemekte kullanılan mürekkep içirilmiş çuha, keçe vb. konmuş kutu.
—Ayakkc. Çeşitli modellerde ayakkabı sayası kesiminde kullanılan, bütün numara serileri çıkarılmış karton kalıp. (Kenarı pirinç, sac ya da plastik gereçle çerçevelenir.) || *Istampa çıkarmak,* bir modelin çeşitli parçalarını oluşturan ıstampa dizisini hazırlamak. || *Istampa yerleştirmek,* en iyi konumu belirlemek için bir deri ya da deri parçası üzerine kesim ıstampalarını önceden yerleştirerek denemek.
—Ciltç. Cilt kapakları üzerine çeşitli motifler ya da yazı basan metal alet.
—Kuyumc. *Istampa basma,* KALIP* ÇARPMA'nın eşanlamlısı.
—Saraç. Eyer, akıtma vb. koşum parçalarını keserken kullanılan teneke ya da karton kalıp. (Eşanl. ENDAZE.)

ISTAMPACI a. **1.** Bir örnekten ıstampa serilerini çıkaran kimse. **—2.** Istampayla kesim yapan işçi.

ISTAMPALAMA a. Seram. Damga, kalıp ya da merdane yardımıyla kabartma ya da oyma deseni toprak üzerine basmaya dayanan bezeme türü.

ISTANBULİN → İSTANBULİN.

ISTAR a. Dokmc. Sarma tip ilkel bir dikey dokuma tezgâhı.
—ANSİKL. Istar, halı, kilim vb. kirkitli el dokumalarının yapıldığı dikey el dokuma tezgâhlarındandır. Genellikle evlerin avlu ya da odalarında, arkaya doğru hafifçe eğik konumda, dikine olarak duvar diplerine yerleştirilir. Karşılıklı iki yan ağaç ile bu yan ağaçların alt ve üst kısımlarındaki yataklara geçirilmiş, serbestçe dönebilen, yuvarlak ve birbirine koşut ağaç bazılardan oluşur. Bazıların her iki başında birbirine

karşıt konumda delikler vardır. Ayrıca alt ve üst bazılar üzerinde, bazı boyunca uzanan belirli genişlik ve derinlikte kanallar bulunur. Dışarıda çözülerek hazırlanan çözgü iplikleri, ahşap ya da demir çözgü çubukları üzerinde yapılacak dokumanın enine göre yayılarak, çubukla birlikte bu kanallara oturtulur. Bir kısım tezgâhlarda, üst bazı üzerine kanal yerine belirli aralıklarla, uçları 3-4 cm dışarıda kalacak biçimde çiviler çakılmıştır. Bu durumda çözgü çubukları bu çivilere sağlam ipliklerle bağlanır. Üst bazı her iki başında bulunan buru deliklerine takılan buru ağaçları ile çevrilerek, çözgünün alt ucu alt bazı doğrultusuna gelinceye değin üst bazıya sarılır. Alt ucu alt bazı kanalı içerisine oturtularak gerilme işlemi tamamlanır. Istar tezgâhlarının yan ağaçları genellikle kertiklidir. Germe işlemi sonucu buru ağacına bağlı olan buru ipi, bu kertiklerden birine takılarak tespit edilir. Alt bazının buru ağacı ise buru deliği içerisinden uzatılıp zeminde bir noktaya temas ettirilerek dönmesi engellenir. Daha sonra çözgülere gücü işlemi yapılarak dokumaya başlanır. Bugün de Anadolu'nun çeşitli yörelerinde kullanılan ıstar tezgâhlarına yöresel olarak *ip ağacı, mazman* gibi adlar da verilir.

ISTAVROZ → İSTAVROZ.

ISTIBAR a. (ar. *şabr*'dan *ıştıbār*). *Esk.* Sabretme, katlanma, dişini sıkma: *"...avâm-ı nâsın kasr-ı ıstıbârları müşrif-i indiras olarak..."* (Ebüzziya Tevfik).

ISTIFA a. (ar. *ıştıfā'*). *Esk.* **1.** Bir şeyin temizini, safını, iyisini seçme, alma. **—2.** Seçme. **—3.** Ayıklama, ayıklanma (fr. *sélection* karşılığı olarak kullanılmıştır.).
—Esk. biyol. Ayıklanma. ‖ *Istıfa nazariyesi*, bütün canlıların ancak bir ayıklanmayla yaşayabileceklerini anlatan teori.

ISTILAH a. (ar. *ıştılāḥ*). *Esk.* **1.** Terim: *"Elimizde fransızca lisanlarında ıstılahlar ile beraber takriben 5 000 kelimeyi ihtiva eden..."* (F. Köprülü). **—2.** Herkesin anlayamayacağı, özel anlamda kullanılan söz. **—3.** *Istılah-perdaz*, tuhaf ve karışık sözcükler kullanan.

ISTILAHAT çoğl. a. (ar. *ıştılāḥ*'ın çoğl. *ıştılāḥāt*) *Esk.* Terimler; terminoloji.

ISTILAHİ, ISTILAHİYE sıf. (ar. *ıştılāḥ* ve *-ī*'den *ıştılāḥī*, dişl. *ıştılāḥiyye*). *Esk.* Terimle, ıstılahla ilgili: *Manayı ıstılahi* (terimsel anlam). *Tabirat-ı ıstılahiye* (terim gibi kullanılan sözler.)

ISTILAHİYE → ISTILAHİ.

ISTILÂM a. (ar. *ıştılām*). *Esk.* Dibinden koparma, kesme.

ISTINA a. (ar. *ıştınā'*). *Esk.* Seçme, adam seçme: *Istinâ-yı sıddık* (sadık dost seçme).

ISTIRABAT çoğl. a. (ar. *ıżṭırāb*'ın çoğl. *ıżṭırābāt*). *Esk.* Acılar, azaplar, elemler, sıkıntılar, üzüntüler: *Istırabat-ı kalbiye* (gönül, kalp üzüntüleri.).

ISTIRAP a. (ar. *ıżṭırāb*). **1.** Dış bir etki sonucu duyulan bedensel sızı; acı: *Istıraptan yüzü kasılmak*. **—2.** Üzüntü verici güç durum; acı, keder: *Onu kaybettiği için büyük ıstırap çekmişti. Ayrılığın ıstırabına katlanmak.*
—*Esk. Istırap-aver*, acı, sıkıntı veren. ‖ *Istırab-ı cismani*, bedensel acı.

ISTIRAPLI sıf. Istırap veren; acılı, sıkıntılı, üzüntülü: *Istıraplı bir hayat sürmek.*

ISTIRAR ya da **IZTIRAR** a. (ar. *ıżṭırār*). *Esk.* **1.** Çaresizlik, zorunluluk, istem dışı oluşan kaçınılmaz durum: *"Haliç bittikten sonra Boğaziçi'ne kaçanlar oradan da arka tarafa kaçmak ıstırarındadırlar"* (Y.K. Beyatlı). **—2.** Bir şeyi yasak olduğu halde yapma. **—3.** *Istırar hali*, zorunlu durum: ‖ *Istırarında kalmak*, zorunda kalmak, başka çıkar yolu olmamak: *"İki üç defa, kâh yukarıya doğru, kâh aşağıya doğru yürüyüp dönmek, dönüp yürümek ıstırarında kaldı"* (Y. K. Beyatlı).
—Huk. *Istırar hali*, birinin kendisini ya da başkasını zarardan ya da hemen doğacak bir tehlikeden korumak için hukuka aykırı bir eylemde bulunmak zorunda kaldığı durum. (Bu durumda başkasının mallarına zarar veren kimsenin ödeyeceği tazminatı hâkim hakkaniyet ölçülerine göre belirler. Istırar hali içinde suç sayılan bir eylemde bulunan kişiye ceza verilmez.)

ISTIRARİ sıf. (ar. *ıżṭırār* ve *-ī*'den *ıżṭırārī*). *Esk.* Zorunlu olarak yapılan, zorunlu olan, güç durumda yaptırılan.

ISTIRARİYAT ya da **IZTIRARİYAT** çoğl. a. (ar. *ıżṭırārī*'nin çoğl. *ıżṭırāriyyāt*). *Esk.* Zorunlu olarak yapılan şeyler.

ISTIYÂD a. (ar. *şayd*, av'dan *ıştıyād*). *Esk.* Avlama, ava gitme, avlanma.

ISTRANCA bölümü → YILDIZ dağları bölümü.

ISTRANCA dağları → YILDIZ dağları.

ISTUFA → ÜSTUFE.

-IŞ [-İŞ, -UŞ, -ÜŞ] Adfiil eki. Yapım eki işlevi kazanmıştır: *çıkış* (çık-ış), *dikiş* (dik-iş), *varış* (var-ış), *satış* (sat-ış), *kurtuluş* (kurtul-uş), *görüş* (gör-üş), vb. → ADFİİL.

IŞÂ a. (ar. *ʿışā'*). *Esk.* Akşam ezanı ile yatsı ezanı arasındaki zaman dilimi.

IŞÂAN ya da **IŞÂYA** çoğl. a. (ar. *ʿışā'* nın çoğl. *ʿışaan, ʿışayā*). *Esk.* Akşam ezanıyla yatsı ezanı arasında geçen zamanlar.

IŞÂYA → IŞÂAN.

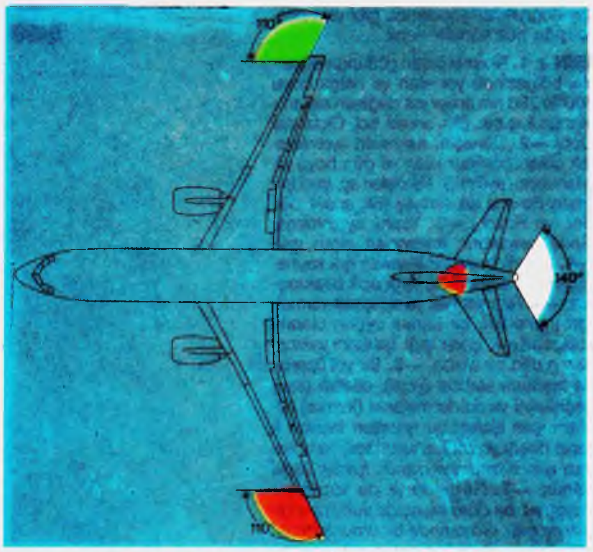
IŞGIN ya da **IŞKIN** a. Böbrek biçiminde yapraklı, küçük beyaz çiçekli, kazık köklü otsu bitki. (Bil. a. *Rheum ribes;* karabuğdaygiller familyası.)
—ANSİKL. Işgın, Doğu Anadolu bölgesinde, İran, Filistin ve Lübnan dağlarında bol yetişir. Arap hekimlerince (İbni Baytar, vb.) tıbbi nitelikleri övülmekle birlikte Anadolu'da önemli bir tıbbi kullanımı yoktur. Genç gövde yaprakları ilkbaharda toplanıp, kabuğu soyulduktan sonra taze olarak yenir.

IŞIĞADUYARLI sıf. Işık etkisiyle dönüşüme uğrayan maddeler için kullanılır.
—Foto. *Işığaduyarlı reçineler*, metal, cam, seramik, emay vb. yüzeyleri önceden duyarlı hale getirmeye yarayan ışılpolimer plastik maddeler. (Morötesi ışınları hava basıncıyla çalışan bir şasi içinde sıkıca tutturulmuş bir fotoğraf klişesinden geçirdikten sonra (ensolasyon) çok basit işlemlerle asit kullanarak kimyasal gravür ya da fırında emaylama gerçekleştirilebilir. Görüntüler kalıcı olduğu gibi korozyona ve yüksek sıcaklıklara karşı dayanıklıdır.)

IŞIĞAGÖÇÜM → FOTOTAKTİZM.

IŞIĞAYÖNELİM a. Bot. Bitki sap ve köklerinin, eşit olmayan ışık dağılımıyla yönlendirilen büyüme hareketi. (Eğer organ ışığa doğru yönelirse, ışığayönelimi *pozitif*, karşıt yöne doğrulursa ışığayönelimi *negatif*'tir.) [Eşanl. FOTOTROPİZM.]
—ANSİKL. Dik bitkilerde gövde ve çiçek saplarının ışığayönelimi pozitiftir, kökler tesadüfen ışığın etkisinde kaldıklarında, genellikle negatif ışığayönelim gösterirler. Işığayönelim eğrisi hücresel uzama bölgesinde uçtaki sürgendokunun (meristem) biraz altında bulunur. Eğrilik farklı büyümeyle ortaya çıkar; sapın ışık alan içbükey yüzü, dışbükey yüzünden daha az uzar. Went'in yulaf tohumunun sap taslağı üzerinde yaptığı araştırmalar oksinin bu eğrilme mekanizmasında oynadığı rolü ortaya çıkarmıştır. Sap taslağının 2-3 mm yukarısında meydana gelen oksin, aydınlık bölgeye ve oksin içermeyen karanlık bölgeye eşitsiz bir şekilde dağılır; bu nedenle büyüme birinci bölgede etkinlik kazanır. Bazı yapraklar güneş ışınlarına dikey doğrultuda yönelir; bu gibi yapraklara ışığa düz yönelik denir.

IŞIK a. **1.** Normal insan gözünün duyarlılık bölgesinde yer alan ve dalga boyu 400 ile 780 nm arasında değişen elektromanyetik ışıma. (Bk. *ansikl.* böl. Ölçbil. ve Opt.) **—2.** Güneşin, nesneleri aydınlatarak onları görünür kılan ve gün boyu algılanabilen aydınlığı: *Perdeleri aç, içeri ışık girsin. Bu oda ışık almıyor.* (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Fizyol.) **—3.** Yapay aydınlatma: *Gece perdelerin arasından sızan ışık.* **—4.** Aydınlatmada kullanılan ışık kaynağı (lamba, ampul vb.): *Işığı açık bırakmışsın.* **—5.** Aydınlatmak ya da işaret vermek için (genellikle bir kurala uygun olarak) kullanılan ışık: *İşaret ışığı. Işıklarını yakmadan giden bir araba.* **—6.** Bir yol üzerinde taşıtların serbest (yeşil), dikkatli (sarı) geçişlerini ya da durmalarını (kırmızı) bildiren ışıklı işaret; bu işaretleri taşıyan işaret direği ya da kemeri: *Yeşil, sarı, kırmızı ışık. Kırmızı ışık yandı. Işıktan sağa dönün.* **—7.** Gözlerde ya da yüzde bir duyguyu, bir durumu açığa vuran parıltı: *Sevinç ışığı. Gözlerinde bir umut ışığı parıldıyordu.* **—8.** Yol gösteren, ruhu ve zihni aydınlatan kimse, yapıt ya da düşünce: *O bizim ışığımızdı. Işık saçan bir kitap.* **—9.** *Işık tutmak*, bir yeri, bir kimsenin yolunu aydınlatmak; bir konuyu ya da sorunu aydınlatıcı düşünceler öne sürerek çözümleyici yolu göstermek: *Bize ışık tutacağınıza, bizi bu çıkmazdan kurtaracağınıza inanıyoruz.* ‖ *Bir şeyin ışığı altında*, bir durum ya da düşüncenin verilerinden yararlanarak, onu göz önünde bulundurarak: *Araştırmanın ışığı altında konuya bakarsak, kimi ipuçları çıkarabiliriz.*
—Astrol. Yeryüzünü aydınlatmaları açısından Güneş ve Ay için kullanılır.
—Aydınlt. *Işık oyunları*, sabit ya da devingen ışık demetlerinin, sabit ya da devingen yüzeyler ve hacimler üzerinde oluşturdukları etkiler. ‖ *Işık siperi*, lamba ışığının belli bir açı altında doğrudan göze gelmesini maskelemeye yarayan ekran. (Işık siperi geometrik olarak, hatlar, petekler biçiminde dizilmiş yarı saydam ya da donuk, üstten ve alttan açık, düşey bölmeli öğelerden oluşur. Halkamsı ışık siperi, eşmerkezli halkalardan meydana gelir. Işık siperi ışığı yukarıdan aşağıya doğru geçirirken, eğik ışınları engeller.)
—Balıkç. *Işık balıkçılığı*, ya da *ışıkla avlanma*, teknenin elverişli bir yerine ışığı denize düşecek biçimde bir fener ya da başka bir ışık kaynağı takılarak yapılan balık avı; ışığın parlaklığı balıkların toplanmasını ve kolayca yakalanmasını sağlar. ‖ *Aynalı ışıkla balıkçılık*, balıkların dikkatini çekmek için tekne yanına bir meşale ya da lamba takılarak ve ışık aynadan denize yansıtılarak yapılan balık avı.
—Bayınd. *Işık siperi*, bir tünelin giriş ya da çıkışında dışardan gelen ışığın yeğinliğini azaltmaya yarayan ekran.
—Bilş. *Işık kalemi*, bir görüntüleme ekranının ışıklı tarama işaretine duyarlı bir öğe taşıyan ve bunu elinde tutarak ekranın bir noktasına yönelten bir kullanıcı ile bir bilgisayar arasında, bu noktada görüntülenen bilgileri seçerek ve belirleyerek diyalog sağlayan kalem biçiminde düzenek.
—Denizc. *Işık kaportası*, geminin üst güvertesine, kamaraların, salonun, makine dairesinin üzerine yerleştirilen ve metal bir kafesle korunan camlı kapak. ‖ *Gemi ışığı*, geceleri geminin bulunduğu mevkiyi belirtmek için yakılan fener.
—Dy. İşaretlemede kullanılan beyaz ya da renkli (kırmızı, yeşil, sarı, mor) elektrik ışığı birimi. (Mekanik işaretler, gece görülebilmeleri için düşük güçte ışık birimleriyle donatılır; bir siyah fon üzerinde gruplanmış daha güçlü [kesiksiz ya da yanıp sönen] ışık birimleri ise gündüz ve gece aynı bilgileri veren ışık işaretlerini oluşturur.)
—Esk. sil. MİĞFER'in eşanlamlısı.

bir uçağın seyrüsefer ışıkları

—Fels. *Doğal ışık*, Descartes'a göre, doğuştan sahip olduğumuz bazı şeyleri bilme olanağı. Descartes şöyle der: "Dolayısıyla, Tanrı'nın bize vermiş olduğu ve doğal ışık dediğimiz bilme yetisi, algıladığında, yani açık ve seçik olarak bildiğinde, hiçbir zaman doğru olmayan bir şey algılamaz" [*Felsefenin ilkeleri*, 30].)

—Fiz. *Işık üreten*, ışık oluşturan bir öğe için kullanılır.

—Foto. *Yüksek ışıkla aydınlatma*, ışıltı farkları az, açık renklerde bir konuyu zayıf kontrastla gösterme. (Eşanl. HIGH KEY).

—Gökbil. *Işık eğrisi*, değişken bir yıldızın parlaklığını zamana göre gösteren grafik. || *Işık yılı*, ışığın boşlukta bir yılda geçtiği uzaklığa eşdeğer uzunluk birimi. (Değeri yaklaşık 9,461 × 10^{12} km'dir [simge: ıy].)

Ayhan Işık

—Havc. *Seyrüsefer ışıkları*, tüm havataşıtlarının gün battığı andan başlayarak yakmak zorunda oldukları ışık işaretleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Masonl. *Işığa kavuşmak* (Nura kavuşmak), mason derneğine kabul edilmek. (Her zaman büyük harfle yazılır.) || *Üç Büyük Işık*, Kutsal Kitap, Gönye ve Pergel. (Yemin kürsüsü üzerinde bulunurlar.)

—Nörol. *Işık irkiltmeli yanıt*, elektroensefalografide, ışıkla uyarım yapıldığında sara tipinde elektriksel bir etkinliğin (dikenler ya da dikendalgalar) ortaya çıkması. || *Işık refleksi*, muayene edilen göze doğrudan bir ışık demeti tutulduğunda gözbebeğinde ortaya çıkan ani ve enerjik daralma (doğrudan refleks). [Bu tek taraflı uyarı öbür gözbebeğinde de bir daralmaya yol açar (eşduysal refleks).]

—Opt. Morötesi ve kızılaltı ışınım bölgesinde (görünmez ışıklar) yer alan ve dalga boyu 400 nm'nin çok az altında ya da 780 nm'nin çok az üstünde olan elektromanyetik ışıma. || *Işık ölçmek*, ışıkla ilgili büyüklükleri ölçmek. || *Siyah ışık*, çok az görünür ışık içeren ya da hiç içermeyen morötesi A ışını. || *Soğuk ışık*, çok az kızılaltı ışın (elektroışıldama, biyoışıldama vb.) içeren ya da hiç içermeyen ışık.

—Ormanc. *Işık ağacı*, büyümek ve iyi koşullarda yenilenmek için ışığa gereksinmesi olan orman ağacı (örneğin meşe, sahil çamı). [Karşt. GÖLGE AĞACI.]

—Oto. *Işık anahtarı*, motorlu bir taşıtın aydınlatma aygıtlarını çalıştırmaya yarayan anahtar. || *Araba ışıkları*, karayolu taşıtlarında aydınlatmada, işaretlemede ve işaretleşmede kullanılan çeşitli ışık aygıtlarına verilen genel ad.

Hasan Esat Işık

—Zool. *Işık organı*, kafadanbacaklı yumuşakçalarda (batipelajik kalamarlar), kabuklularda *(Euphausiaceae)* ve bazı kemiklibalıklarda beden örtüsü üzerinde bulunan, ışık veren organ. (Eşanl. FOTOFOR.) || *Işıktan kaçan*, ışıkta kalmamaya dikkat eden hayvanlar için kullanılır. (Gececi hayvanlar, toprak altında yaşayanlar, özellikle de böcekler.)

—ANSİKL. Balıkç. *Işığa bağımlılık*. Dip balıkları ve dibe yakın yaşayan balıklar besinlerini bulabilmek için güneş ve ay ışığından yararlanırlar. Gene yaşam koşulları gereği 100-150 m derinliğe inen balıklar ve birkaç mantar türü dışında kalan bütün canlılar, zaman zaman da olsa, yaşamsal etkinliklerini gerçekleştirebilmek için ışığa gereksinim duyarlar. Hatta bazı omurgalı ve omurgasızlar, uzun süren çok bulutlu karanlık günlerden sonra yüzeye iyice yaklaşarak güneş ya da ay ışığı altında hareketsiz yatarlar. Işığa bağımlılık kuramını amerikalı J. A. Knight geliştirdi. Bu bilim adamına göre günde dört etkinlik dönemi vardır: bunlardan ikisi uzun, ikisi kısa sürer. Knight, gelgit tablolarıyla büyük benzerlik sergileyen ve yıldaki bütün günler için uzun ve kısa etkinlik dönemlerini veren tablolar hazırlamıştır.

—Bot. Işık, yeşil bitkiler için enerji kaynağı ve birtakım tepkimeleri başlatan bir uyarıcı olarak etki gösterir.

• *Enerji kaynağı olarak ışık*, genellikle yapraklarda bulunan, yeşil renkli klorofil*li yüzeyler tarafından emilir. Bitkiler bu yüzeyleri ışığa doğru çevirirler. Yeşil ışık sadece emilmekle kalmaz, yansır ve yapraklara yeşil bir görünüm verir. Diğer ışıklar, kloroplastların içinde gerçekleşen bir dizi hızlı endotermik tepkimeyle glusit ve protein bireşimine katılır. (→ FOTOSENTEZ.)

• *Etkili uyarıcı olarak ışık*, bazı türlerin (marul, sinirotu, huş, kılıçotu) filizlenmesini kolaylaştırırken bazı bitkilerinkini (hezaren) güçleştirir. Işık, bütün organların büyümesini de etkiler: ışıkta kalan saplar, karanlıkta yetişenlerden daha kısa, daha kalın ve daha dayanıklı olur. Işık, aynı zamanda farklı büyüme (ışığayönelim*) sayesinde çeşitli organların yönelmesini de etkiler (hatta yeşil ve morötesi ışık bile). Klorofilin oluşması için her zaman gereklidir; nitekim karanlıkta kalan organlar beyazlaşır (marul göbeği). Gözeneklerin açılıp kapanmasında rol oynayarak solunum ve terlemeyi de uyarır. Günlük ışık değişmelerinin ritmiyle çiçek açmayı etkiler (fotoperiyot*luk). Hücre düzeyinde, kloroplastların uyarlanmasını sağlar: ışık zayıf olduğu zaman onu almak için açılıp yayılır, ışık şiddetli olduğu zaman onun zararlı etkisinden sakınmak için yön değiştirir.

—Fizyol. Işık yokluğu insanda niktalofobiye kadar varan doğrudan ruhsal etkiler yaratabilir. Hatta bazı durumlarda, organizma kendini savunmak için, bünyesinde porfirin şeklinde ışıkduyarlaştırıcı öğeler oluştururken birtakım fizyolojik bozukluklara da uğrayabilir. Işık fazlalığı ise, tersine göz kamaşması, deri yanıkları ya da güneş çarpması ve kızarıklık gibi fiziksel (→ LÜSİT), fotofobi gibi ruhsal, melanin artışı gibi organizmanın kendini savunmasına yönelik ya da içsalgı işlevleriyle ilgili olgulara yol açar.

Diğer canlılarda olduğu gibi insan için de bir gereksinim olan ışık, sabit bir değer değildir; doğal yasalara uygun olarak etkinlik için ışığı, yani gündüzü, dinlenme için karanlığı, yani geceyi öngören günlük bir çevrim izler. Aktinoterapi, aktinoloji ve daha geniş olarak fotobiyoloji çerçevesinde de ışığın işleviyle ilgili sayısız inceleme sürdürülmekte ya da geliştirilmektedir.

—Havc. *Seyrüsefer ışıkları*. Gece uçuşu yapan uçaklar, öteki uçaklara göre konumlarını belirlemek ve kaçınma manevralarını kolaylaştırmak için, üç ışık yakmak zorundadır; arkada bir beyaz ışık, sol kanadın ucunda bir kırmızı ışık, sağ kanadın ucunda da bir yeşil ışık bulunur; ayrıca yerde bulunan ve gece yola çıkan bütün uçaklar genellikle kuyruk takımının tepesine yerleştirilen, kırmızı çakan bir ışık taşımak zorundadır. Bazen bu ışığın yerini sisli havalarda daha iyi görülen ve kanatların ucuna yerleştirilen beyaz çakan ışıklar alır.

—Mit. Işığın türk mitolojisinde önemli bir yeri vardır. Gökten ışık inmesi daha çok Uygurlar'da, özellikle VIII. yy.'da mani dininin kabulünden sonra yaygınlaşan bir motiftir. Şamanlıkta da gökten ışık inmesi motifine rastlanırsa da, bu Uygurlar'daki kadar önemli ve yaygın değildir. Bu yüzden mani dinine "ışık dini" de denilmiştir. Kimi mitoloji kahramanlarının, gökten inen ışıkla annelerinin hamile kalması sonucu doğduklarına inanılır (Alankova efsanesi). Aynı temaya Çin efsanelerinde de rastlanmaktadır. K. Çin'de Liao sülalesini kuran çitan asıllı Abaoci de annesiyle birleşen böyle bir ışıktan doğmuştur denirdi.

—Opt. • *Işık kuramları*. Işık XIX. yy.'a değin optikte, parçacık kuramı ve dalga kuramı biçiminde ortaya çıkan tartışmaların odak noktası oldu; XX. yy. başında çağdaş fiziğin iki kuramının oluşmasında önemli rol oynadı: Einstein'in görelilik kuramı ve kuvantum fiziği. Birinci kuramda, ışık boşlukta yayım kaynağının deviniminden bağımsız olarak değişmez *c* hızıyla yayılır. İkinci kuramda ışığın iki görünümü (tanecik ve dalga) $W = h\nu$ bağıntısıyla (*h* Planck değişmezi) birbirine bağlıdır; bu bağıntı bir fotonun W enerjisini ona eşlik eden dalganın ν frekansının bir fonksiyonu olarak verir. Günümüzde kuvantum fiziği, özellikle alanların kuvantum kuramı (Dirac, Feynman), ışıktan yararlanarak çeşitli olayları duyarlı bir biçimde açıklamayı sağlar.

• *Işık üretimi*. Işık genelde ya akkorluğa (yalnızca ısıl kökenli ışıma) ya da ışıldamaya başvurularak üretilir. Bu iki yöntem özellikle aydınlatmada kullanılır. İlgi çekici özellikte bir başka ışık kaynağı türü de laserdir.

• *Işığın ayırtedici özellikleri*. Işık genellikle karmaşıktır, yani her biri boşluktaki dalga boyuyla nitelenen birçok ya da sonsuz ışınımdan oluşur. Güneş'ten gelen ışığın prizmayla ayrıştırılmasının nedeni işte budur. Her dalga boyu ya da eşdeğeri olan her frekans, Güneş ışığı için mordan kızıla kadar yayılan basit ya da tekrenkli bir ışınımı karşılar. Işığın çeşitli bileşenleri ışık tayfını oluşturur. Tayf kesiksiz olduğu kadar tersine belli sayıda çizgi ya da şerit içerebilir. Güneş ışıkları gibi beyaz ışıklar görünür bölgenin tüm dizisini taşıyan basit ışınımlardan oluşur. Birtakım kaynaklar ya da filtrelerle tekrenkli ışıklar elde edilebilir. Karmaşık bir ışığın tekrenkli bileşenlerini belirleme tayfölçümün, bunların göreli yeğinliklerini saptama spektrofotometrinin, renkli karmaşık ışıkların incelenmesi ise renkölçümün konusunu oluşturur. Bir ışık, daha doğrusu bir ışık demeti göze belli bir etki yapan, belli bir enerji iletir. Bu enerjinin etkisini ve enerjiye bağlı büyüklükleri (enerji akısı ve ışık akısı, aydınlatma, yeğinlik, ışıltı) inceleme ve ölçme, algılanışlarına göre ışıkları niceliksel olarak karşılaştırma ışınölçüm ve ışıkölçüm alanına girer.

• *Işık fiziği*. Işık insan için olduğu kadar genel anlamda bütün canlı varlıklar için de temel bir olaydır. Her şeyden önce enerji ve bilgi taşıyan bir etkendir. Örneğin Güneş'in ışıma enerjisi, ısıl enerjiye (atmosferi, karaları ve denizleri ısıtma, Güneş toplayıcıları ve fırınları vb.), kimyasal enerjiye (fotosentez, özellikle fotoğrafçılıkta fotokimyasal tepkimeler) ya da elektrik enerjisine (fotoseller, fotopiller) dönüştürülebilir. Işık bilgiyi çeşitli biçimlerde taşır. Aydınlatılan nesnelerin yaydığı ışımayı alan optik sistemler (göz, ayna, mercekler, büyüteç, dürbün, mikroskop vb.) yansıma ya da kırılmayla büyütülmüş, küçültülmüş ya da yaklaştırılmış görüntüler verir. Öte yandan bir kaynağın yayımladığı ve belli bir ortamla etkileşen ışık, cam bir prizma ya da bir ağ kullanılarak dağılımla bileşenlerine ayrıştırılabilir. Böylece oluşan tayf çok kez hem kaynağın ışık yayımını (alev, elektrik boşalması), hem de ışığın geçtiği ortamca soğurulmasını belirleyen tayf çizgileri içerir ve her ikisi üstünde bilgi verir: atomların, moleküllerin, iyonların yapı-

ları ve halleri üzerine önemli bilgiler veren tayfgözlem işte bu olguya dayanır. Işığın yararlanılan öteki özellikleri şunlardır: kimi ortamlardan geçen ışık demetinin polarma değişimi (döndürme gücü); ölçübilimde ışık girişimleri; devinim halindeki bir kaynağın yayımladığı ışımanın frekans değişimi (Doppler-Fizeau etkisi) vb. Işık ayrıca bilgi iletmede de kullanılır (optik lifler). —Ölçbil. *Işığın yayılma hızı (boşlukta).* 300 bin km/sn'ye yakın olan bu hız en önemli fiziksel değişmezlerden biridir. Işığın hızını ilk kez 1676'da Römer ölçtü; Römer bu ölçümde gökbilimsel gözlemlere (Jupiter' in uydularının tutulmaları) dayanıyordu ve yaklaşık 210 000 km/sn'lik bir değer buldu. Daha sonra dişli çark (Fizeau, 1849) ve döner ayna (Foucault 1850) yöntemleriyle daha dolaysız ölçümler yapıldı. 1940'a doğru boşlukta ışık hızının 299 774 ± 5 km/sn olduğu tahmin ediliyordu. Daha sonra ilerleyen radar dalgaları ya da durağan dalgalar halinde radyoelektrik frekansında elektromanyetik dalgaların hızı girişimölçüm tekniğiyle ölçüldü. Tekrenkli bir ışınımın boşluktaki λ dalga boyu ve f frekansı ölçüldüğünde, λf çarpımı, c yayılma hızını verir; bu özellik doğrudan doğruya λ ve f niceliklerinin tanımlarından kaynaklanır. K. D. Froome 1958'den sonra benimsenen değeri bu yolla ölçtü:

$$c = 299\ 792{,}5 \pm 0{,}5 \text{ km/sn.}$$

K. D. Froome bu ölçümde bir klistronun verdiği yaklaşık 4 mm dalga boyunda 72 GHz frekanslı hertz ışımasından yararlandı; 4 m'lik bir yol üzerinde yaklaşık 1 000 dalga boyunu λ/1 000'lik bir duyarlıkla ölçtü; yaklaşık 10^{-6} düzeyinde göreli belirsizliğin nedeni buydu. 1971-72 arasında National Bureau of Standarts'ın, Joint Institute for Laboratory Astrophysics'in (her ikisi de Colorado'da Boulder'dedir) ve Uluslararası tartılar ve ölçüler bürosu'nun çalışmalarına dayanan yeni bir belirlemede ise, bu hız $c = 299\ 792\ 458 \pm 1$ m/sn olarak tanımlandı. Bu belirlemede kararlı bir laserin sağladığı $\lambda = 3{,}39$ μm dalga boyundaki kızılaltı ışınımı kullanıldı. Bu yöntemde λ'yı bir girişimölçerle 10^{-8}'in altında göreli belirsizlikle ölçmek için 34 cm'lik, yani 100 000 λ'lık bir yol yeterli görüldü. 88,4 THz'e yakın frekansın ölçümü ise, uzun yıllar süren araştırmalar gerektirdi. Bu ölçmede, 10 GHz ile 100 THz arasında sıralanmış kararlı frekanslar veren laser ve klistron dizisinden, ayrıca bu frekanslarda çalışabilen nokta kontaklı diyotlardan yararlanıldı. Bu tür bir diyot 1 mm uzunluğunda ve 5 μm çapında bir tungsten telden oluşur ve telin çok ince ucu duyarlı şekilde nikel bir yüzeye dokunur; bu diyot ayrıca anten, armonik üreteci, frekans karıştırıcısı ve algılayıcı (doğrultucu) görevi yapar: diyot biri f'frekanslı, öbürü f' nün tam katı $n'\ f'$ çarpımına yeterince yakın f'' frekanslı iki ışınımla aynı anda ışınlanırsa, frekansı $\Delta f'' = f'' - n'f'$ olan ve doğrudan ölçülebilen bir işaret verir. Frekanslarla armonikleri karıştırılarak, 88,4 THz'lik en yüksek frekans ile yaklaşık 10 GHz düzeyindeki sezyum etalonu frekansı arasında bir bağ kurulur; bu yöntemde ara frekansların kararsızlığıyla sınırlanan 10^{-10} düzeyinde göreli bir belirsizlik görülür. Özellikle, metrenin günümüzdeki en iyi tanımlarının bile yetersizliği yüzünden dalga boyunun ölçümünde iyi bir duyarlık elde edilemez; bu durum kuşkusuz metre tanımının gözden geçirilmesini gerektirir. Metrenin yeni tanımı ışığın boşluktaki hızının büyük bir olasılıkla 299 792 458 m/sn olduğunu ortaya koyacaktır; kaldı ki bu değeri en son deneyler de doğrulamaktadır.
—Zool. İki çeşit ışık organı varsa da bunların her ikisi de salgı bezi yapısındadır. Bunlardan bir bölümü lüsiferin denen bir protein salgılar ve bunun bir lüsiferaz tarafından oksitlenmesi ile ışık saçar; işleyişleri sinirlerin denetimi altındadır. Öteki ışık organları, ışık verici ortakyaşar bakteriler barındırır ve onları besler. Işık organlarında ek yapılar bulunur: çıkarılan ışığı yönlendiren boyarmaddeli bir ekran; ışığı odaklamak için bir "billursu mercek"; ortak yaşar bakteri barındıran organlarda bazen ışığı kesici "gözkapağı"na benzeyen bir perde.

IŞIK a. (ar. *'aşık*'tan). *Yörs.* Bektaşi dervişi.

Işık, Tanzimat ve Kurtuluş savaşı dönemlerinde çıkan bazı türkçe gazete ve dergilerin adı. Bunlardan en eskisi, İttihat ve Terakki cemiyeti Süleymaniye kulübü tarafından İstanbul'da yayımlanmış (1908) olanıdır. İki sayı çıktığı bilinmektedir.— Haftada üç kez basılan resimli gazete, İskenderiye'de teksirle çıkartıldı (1919-1920). 104. sayıdan sonra basılıp basılmadığı bilinmiyor. — Cemşitzade Osman Nuri Bey' in imtiyaz sahibi olduğu edebiyat dergisi. 1919-1922 yılları arasında Giresun'da on beş günde bir olmak üzere 58 sayı yayımlandı. Kurtuluş savaşı'nı destekleyen ve halk tarafından benimsenmesine büyük ölçüde katkıda bulunan dergilerden biriydi.

IŞIK (Esat) → ESAT PAŞA.

IŞIK (Hüseyin Hüsnü), türk siyaset ve din adamı (Gebze 1879 - ? 1960). Medrese öğrenimi gördü. Gebze'de müftülük yaptı. TBMM'nin 1. döneminde İstanbul milletvekili seçildi. TBMM Şeriye komisyonu'nda çalıştı.

IŞIK (Hasan Esat), türk diplomat ve siyaset adamı (İstanbul 1916 - Ankara 1989). Göz hekimi Esat Paşa'nın oğludur. Galatasaray lisesi'ni ve Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi, Dışişleri bakanlığı'na memur olarak girdi (1940). Paris başkonsolosluğu'nda görev aldı (1945). Bükreş büyükelçiliği müsteşarlığı (1951), Cenevre'de Avrupa ofisi daimi delegeliği (1952) yaptı. Dışişleri bakanlığı ticaret ve ticari anlaşmalar genel müdürü oldu (1954-1957). Dışişleri bakanlığı'nın genel sekreter yardımcılığına getirildi (1957). Brüksel büyükelçiliğine atandı (1962) ve Türkiye ile Avrupa Ekonomik topluluğu ilişkilerini yürüttü. 1964'te atandığı Moskova' da büyükelçi iken, birinci Ürgüplü hükümetinde dışarıdan dışişleri bakanlığına getirildi (şubat 1965 - ekim 1965). Bakanlıktan ayrıldıktan sonra tekrar Moskova büyükelçiliğine döndü (1966). Atandığı Paris büyükelçiliğinden, bir ermeni anıtının dikilmesi nedeniyle Fransız hükümetini protesto ederek yurda döndü (1973). Aynı yıl siyasete atıldı ve Bursa'dan CHP milletvekili seçildi (1973-1980). CHP-MSP koalisyon hükümetinde (Birinci Ecevit hükümeti) milli savunma bakanı oldu (ocak 1974 - kasım 1974). CHP genel sekreter yardımcılığına getirildi. Güvenoyu alamayan ikinci Ecevit hükümetinde (haziran 1977 - temmuz 1977) ve üçüncü Ecevit hükümetinde (ocak 1978-ocak 1979) milli savunma bakanlığı yaptı. 12 eylül 1980'den sonra milletvekilliği son buldu ve beş yıl süreyle politika ile uğraşması yasaklandı. Halkoylamasıyla yasağı kalktı (6 eylül 1987). Siyasal çalışmalarını Sosyaldemokrat halkçı parti'de sürdürdü.

IŞIK (Ayhan), türk sinema oyuncusu (İstanbul 1929 - *ay. y.* 1979). *Yıldız* dergisinin düzenlediği bir yarışmada birinci gelerek (1951) film çevirmeye başladı. 1952'de rol aldığı *Yavuz Sultan Selim ve yeniçeri Hasan* filmiyle birlikte kısa zamanda başrol oyuncuları arasına girdi. Özellikle Lütfi Ö. Akad'ın yönettiği *Kanun namına*'da (1952) oynadıktan sonra sert, korkusuz ve iyi yürekli erkek tipinin en iyi yorumcularından biri oldu. Başlıca filmleri: *İngiliz Kemal* (1953), *Öldüren şehir* (1954), *Kardeş kurşunu* (1955), *Yangın var* (1960), *Kanlı firar* (1961), *Otobüs yolcuları* (1961), *Acı hayat* (1963). *Haşhaş* ve *Harakiri* adlı filmler ise Işık'ın 1975'te hem oyuncu hem de yönetmen olarak gerçekleştirdiği çalışmalardır.

IŞIK dağı, Batı Karadeniz bölümünün iç kesiminde dağ (2 034 m).

Işık lisesi → FEVZİYE MEKTEPLERİ VAKFI IŞIK LİSELERİ.

IŞIKBALIĞI a. **1.** Işıkbalığıgiller adıyla bilinen iki familyanın (*Myctophidae* ve *Gonostomatidae* [bu balıklara dikenliağızlıbalıklar] da denir) üyelerine, özellikle de *Cylothone* cinsi üyelerine verilen genel ad. **—2.** Türkiye sularında yaşayan iki türün (*Cylothone braneri* ve *Manrolicus muelleri*) adı. (Sıcak ve ılık denizlerin 100 -1 000 m'ye kadar inen derinliklerinde yaşayan bu balıklardan *C. braneri*'nin bedeni pulsuz, *M. muelleri*'ninki ince pulludur. Her ikisinin bedeni de yanlardan yassıdır. Başlarında ve yanlarında öbek öbek ışık organları bulunur. Planktonlar, larvalar, küçük balık ölüleriyle beslenirler.)

IŞIKBALIĞIGİLLER a. **1.** Orta boylu, iri gözlü, birçok ışık organı taşıyan kemiklibalık familyası. (Bu familyanın Türkiye sularında yaşayan ve ışıkbalığı genel adı altında toplanan 11 türü vardır: *Notoscopelus elongatus; Ceratoscopelus maderensis; Gonichthys coccoi; Lampanyctus crocodilus; L. pusillus; Hygophus benoiti; H. hygomi; Diaphus holti; D. rafinesquei;* *Myctophum punctatum; Benthosema glaciale.* Bil. a. *Myctophidae.*) **—2.** DİKENLİAĞIZLIBALIKGİLLER *(Gonostomatidae)* familyasının eşanlamlısı.

IŞIKÇI a. **1.** Aydınlatma uzmanı. **—2.** Işıklı bir dekor (tiyatro, sinema, televizyon, sergiler, vitrinler vb.) yapan teknisyen.

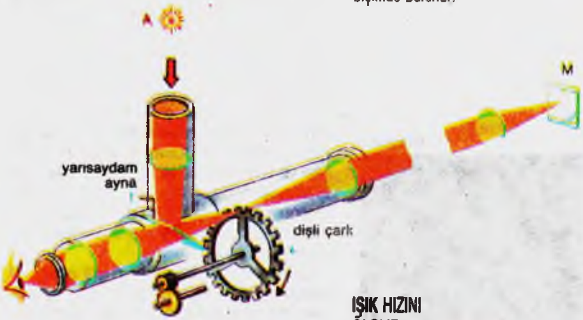
IŞIKÇIL sıf. Bot. Bulunduğu ortamdaki aşırı ışık şiddeti değişimlerinden etkilenmeyen (bitki).

IŞIKÇILIK a. Güz. sant. Resimde, ışık ya da ışıkgölge etkilerine ağırlık veren eğilim. (Bu, caravaggioculuğun özelliklerinden biridir).

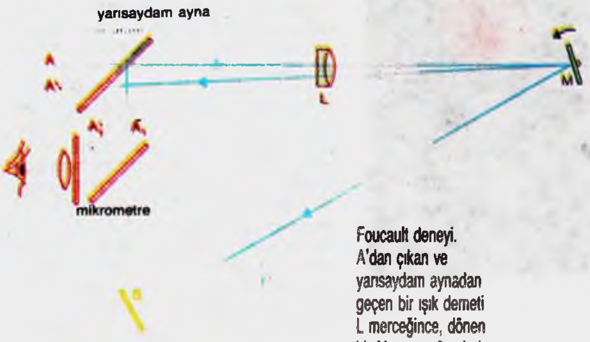
IŞIKDUYARLI sıf. Görünen ışınıma duyarlı madde için kullanılır.

IŞIKGÖLGE a. Bir tabloda, bir gravürde, bir resimde, kabartma ve derinlik izlenimi vermeye yarayan karşıtlıklar yaratacak biçimde gölgeli bir fon üzerinde ışığı değiştirmekle elde edilen etki.
—ANSİKL. Resimde, Leonardo da Vinci ve Giorgione'nin öncülüğünü yaptıkları ışıkgölge, Correggio tarafından geliştirildi ve

IŞIK HIZINI ÖLÇME

Fizeau deneyi. A'dan gelen ve yarısaydam bir aynada yansıyan bir ışık demeti çarkın iki dişi arasından geçer, sonra M aynasında yansıyarak gözlemciye döner. Herhangi bir hızla dönen çarkın bir dişi gidişte ve dönüşte dönemsel olarak demetin yolunu keser ve göz yansıyan bu ışıktan almaşık olarak artan ve azalan bir parıltı algılar. Çark belli bir hızla dönerse demet, gidişte bir diş aralığından, dönüşte aynı noktada bir sonraki aralıktan geçerek göz için düzgün bir duyum oluşturur. Çarkın hızından ve aynaya uzaklığından (8 km düzeyinde) ışığın hızı duyarlı biçimde bulunur.

Foucault deneyi. A'dan çıkan ve yarısaydam aynadan geçen bir ışık demeti L merceğince, dönen bir M aynası üzerinde odaklanır ve merkezi M'de olan küresel S aynasıyla yansıtılır. Işık M'den S'ye gidip, S'den M'ye dönene değin M aynası küçük bir açı yaparak döner. M'de yeniden yansıyan ışık A yakınındaki A noktasında bir görüntü oluşturur. A ve A noktalarının yarısaydam aynadaki görüntüleri A_1 ve A'_1'dir. AMA sapma açısı (A_1 A_1 uzaklığını bir mikrometreyle ölçerek bulunur), aynanın dönme hızı ve ışığın geçtiği MSM uzaklığı (8 ile 10 m) ışık hızını hesaplamayı sağlar.

Fehmi Işıklar.

Nitschelm

Güneş ışıkküresi

özellikle Tiziano, Caravaggio, Velázquez, Rembrandt, Georges de la Tour vb. tarafından işlendi. Gravürde, birkaç levha kullanımını gerektiren ışıkgölge yöntemi, XVI.yy.'da İtalya'da Ugo da Carpi, daha sonra Hollanda'da Goltzius tarafından geliştirildi; bu yöntem, aynı dönemde Almanya'da (Cranach, Burgkmair, Baldung, -Grien) uygulanan kamayö yöntemine çok yakındı.

IŞIKKÜRE a. Astrofiz. Bir yıldız ya da Güneş atmosferinde, çıplak gözle görünen ışınımların hemen hemen tümünü üreten bölge. (Eşanl. FOTOSFER, IŞIKYUVARI.)

—ANSİKL. En iyi incelenmiş ışıkküre Güneş ışıkküresidir. Işık ışınımlarını geçirmeyen gaz bölgesiyle (Güneş'in içi) saydam bölgeyi ayıran ve Güneş "yüzeyi" adı verilen görece ince kesimi oluşturur. Bu bölge morötesinden kızılötesine değin uzanan kesiksiz bir tayf yayımlar. Güneş ışıkküresinin ışınım enerjisi akısı 6 kW/cm² kadardır. Kalınlığı 200 km'yi geçmez. Bu bölgede özgül kütle 10^{-8} g/cm³ düzeyindedir. Derin katmanlarda 8 000 K olan elektron sıcaklığı dış katmanlarda 4 500 K'e düşer. Işıkküre, Güneş içindeki nükleer tepkimelerden doğan ısının taşınımsal devinimlere dönüştüğü bölgelerin tam üstünde yer alır ve bu devinimlerin kimisi ışıkküre düzeyinde gözlenebilir; nitekim bu devinim taşınımsal hücrelerden oluşmuş taneciklenme biçiminde ortaya çıkar; hücreler üç türe ayrılabilir: yatay boyutları 1 500 km kadar olan hücrelerin ömrü birkaç dakikayla birkaç saat arasında değişir; ortalama boyutları 30 000 km'ye ulaşan ve ömürleri birkaç saat ile 25-30 saat arasında değişen hücreler süpertaneciklenmeyi oluşturur; nihayet daha büyük uzay ve zaman ölçeğinde taşınımsal hücreler görülür.

Güneş'in gaz bileşiminin yol açtığı diferansiyel dönmeye bağlı toplam taşınım, ışıkküre düzeyinde ölçülen güçlü manyetik alanların doğmasına elverişli koşulları sağlar. Manyetik alanlar, ortamın akışmazlığını değiştirerek gazları etkiler; buna karşılık gazlar da manyetik alanlarda değişime yol açar.

Lekeler, gözenekler, faküller yeğin manyetik alanların varlığına bağlı ışıkküre olaylarıdır: manyetik alan yeğinliği "dingin" denen (fakülsüz ve lekesiz) bölgelerde 2 ile 5 gauss arasında değişirse, fakül bölgesinde 50 ile 300 gauss, leke bölgesinde 2 000 ile 4 000 gauss arasında sıralanan değerlere ulaşır. Manyetik alanlarda ve ışıkküre maddesinin devinimlerinde görülen düzen ve evrim, Güneş atmosferinin dış katmanlarında gözlemlenen büyük ölçekli bütün yapıların varlığını, süresini ve davranışını koşullandırır: fışkırmalar, fakül alanları, kemerler, taçsal fışkırma ve yoğuşumlar, kutupsal delikler, püskürtüler vb.

Işıkküre, enerji aktarımı bakımından çok önemli bir bölgedir; bu küre, foton ışınımı, parçacıkların hızlanması, taşınımsal devinimler, akustik ve manyetik dalgalar gibi olaylarla dış ortama aktararak enerji yitirir; ama sıcak tacdan gelen ışınım ve iletimle yitirilen enerjinin bir bölümünü geri alır. Bu alışverişler kökenini, renkküre düzeyinde gözlenen geçici ya da sürekli aerodinamik ve elektromanyetik eşleşmeden alır.

IŞIKLAMA a. Foto. **1.** Duyarlı bir yüzeyi ışımaya tutma. **—2.** Bir ışımanın duyarlı bir yüzey üzerindeki etkisi. **—3.** Doğru bir fototip elde etmek için yeterli ve gerekli olan enerji miktarı. **—4.** *Işıklama indisi*, bir fotoğraf çekimi sırasında, duyarlı yüzeye ulaşan ışık miktarını belirten ve diyafram açıklığıyla kapanma hızını göz önüne alan değer.

IŞIKLAMAK g. f. Foto. Duyarlı bir yüzeyi ışığa tutmak.

IŞIKLANDIRILMAK → IŞIKLANMAK.

IŞIKLANDIRMA a. Görülebilmeleri için cisimleri ya da çevrelerini aydınlatma.

—Güz. sant. Bir tabloda, ışığın resim yöntemleriyle dağılış biçimi.

IŞIKLANDIRMAK → IŞIKLANMAK.

IŞIKLANMA a. Işıklanmak eylemi.

IŞIKLANMAK gçz. f. Işıklı duruma gelmek, aydınlanmak.

◆ **ışıklandırmak** ettirg. f. *Bir şeyi ışıklandırmak*, onu ışıklı duruma getirmek; aydınlatmak.

◆ **ışıklandırılmak** edilg. f. Işıklı duruma getirilmek.

IŞIKLAR, Afyonkarahisar'ın Çobanlar ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 014 nüf. (1990).

IŞIKLAR, Trabzon'un Akçaabat ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 348 nüf. (1990).

IŞIKLAR, Bursa kentinde, Işıklar askeri lisesi'nin bulunduğu yüksekçe semt.

IŞIKLAR (Fehmi), türk siyaset adamı ve sendikacı (Şanlıurfa 1941). Sanat enstitüsü'nü bitirdi. Kırıkkale Akşam tekniker okulu'nda öğrenim gördü. 1968' den sonra sendikal çalışmaların içinde yer aldı. Ankara Metal-İş sendikası genel sekreter yardımcısı, iki yıl sonra da Metal-İş genel sekreteri oldu. Renault fabrikalarındaki grevler nedeniyle sendika ile anlaşmazlığa düştü ve Çağdaş Metal-İş sendikası'nı kurdu, 1976'ya değin başkanlığını yaptı. DİSK'e bağlı Maden-İş sendikası'na katılma kararı alınınca, Maden-İş sendikası genel başkan yardımcısı olarak göreve başladı. 1976'da DİSK yürütme kurulu üyeliğine, 1977'de genel sekreterliğe seçildi. 12 eylül hareketi ile açılan DİSK davası sanığı olarak yargılandı. Dört yılı aşkın bir süre tutuklu kaldı. 1991'de beraat etti. Sendikacılığın yanında politik yaşam içinde de yer aldı. Türk-İş içindeki sosyal demokrat harekete katıldı. CHP'de çeşitli kademe yönetimlerinde çalıştı. SHP'ye katıldı ve 1987 seçimlerinde Bursa milletvekili seçildi. Ancak 7 milletvekilinin, Paris'te kürt konferansına katıldıkları gerekçesiyle SHP'den ihraç edilmesine tepki göstererek istifa etti. Halkın emek partisi'nin (HEP) kurucuları arasında yer aldı ve kurucu başkanlığa getirildi (1990). 1991'de yapılan genel seçimlerde yeniden SHP'den adaylığını koydu ve Diyarbakır milletvekili oldu. Meclis başkan vekili seçildi (1991).

IŞIKLAR dağı, esk. **Ganos dağı,** Marmara bölgesinde, Marmara denizi'nin B. kıyılarında dik yamaçlarla birdenbire yükselen dağlık kütle (924 m). Kıyılarında Şarköy, Mürefte ve Hoşköy (esk. Ganos) kasabalarının sıralandığı kütle, billurlu bir çekirdeğin etrafını saran eosen, oligosen ve miyosen tortullarından oluşur. D.'da ve B.'da çok genç ve diri faylarla sınırlanmıştır. Birinci derecede deprem alanı.

IŞIKLAYICI sıf. Ask. havc. Işınımı bir hedefe yönelten güçlü bir verici radar için kullanılır. (Hedeften yansıyan ışınımı, verici radarla donatılmış uçağın attığı havadan-havaya güdümlü mermi üzerinde bulunan bir alıcı algılar; atışı yapan uçağın güdümlü mermi ulaşıncaya değin hedefi ışıklamayı sürdürmesi gerekir.)

◆ a. *Laser ışıklayıcısı*, güçlü bir laser kaynağı taşıyan bir aygıtın ürettiği çok ince kızılötesi demeti yayımına dayanan ve bir bombardıman uçağını, bir güdümlü bombayı ya da güdümlü mermiyi yerdeki bir hedefe yöneltmeye yarayan sistem.

IŞIKLI sıf. Işıklandırılmış, aydınlık: *Işıklı bir gece.*

—Biyol. *Işıklı organ*, FOTOJEN* ORGAN'ın eşanlamlısı.

—Denizbil. *Işıklı bölge*, ışığın ulaştığı ve bitkilerin yaşayabildiği deniz bölgesi.

—Teknol. *Işıklı gösterge*, bir olayın varlığını, değişimini görsel olarak bildiren ya da sözkonusu olay hakkında bilgi veren aygıt, düzenek.

IŞIKLI, Denizli'nin Çivril ilçesine bağlı bucak; 6 750 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi *Işıklı*, 2 676 nüf. (1990).

IŞIKLI gölü, İçbatı Anadolu'da Çivril ovasının K.-D. kesiminde eski bataklık ve sığ göl. Büyük Menderes'in kaynak kolunun geçtiği bu alanda akaçlama düzenlenmiş ve eski göl alanında bir baraj oluşturulmuştur (Işıklı barajı).

IŞIKLIK a. Lambaların ışığını dağıtmaya, süzmeye ya da dönüştürmeye yarayan, bu lambaları tespit etmek, korumak ve besleme şebekesine bağlamak için gerekli bütün parçaları içeren aydınlatma aygıtı.

—İnş. Doğal ya da yapay ışığın girmesini sağlayan ya da dekoratif özelliği olan küçük açıt. || *Tepe ışıklığı*, tepe aydınlığı.

—Mim. AYDINLIK'ın eşanlamlısı.

IŞIKLILIK a. Opt. Bir ışık kaynağının görsel algılama oranını belirleyen ayırtedici özelliği.

IŞIKÖLÇER a. Bir fotoğraf klişesi elde etmek için gerekli ışıklama süresini ölçen alet. (Elde tutularak kullanılabilir ya da makinenin içine yerleştirilmiş olabilir.) [Eşanl. POZMETRE.]

—Opt. Bir ışık kaynağının yeğinliğini ölçmeye yarayan alet. (Eşanl. FOTOMETRE.)

IŞIKÖLÇÜM a. Opt. Işımalara bağlı büyüklükleri, bunların doğurduğu görsel izlenime ve kimi uzlaşmalara dayanarak ölçme. (Eşanl. FOTOMETRİ.)

—ANSİKL. Işıkölçümde büyüklükleri ışık yeğinliği, ışık akısı, ışıltı ve aydınlık oluşturur; bunların birimleri kandela, lümen, metre karede kandela ve lükstür.

Işıkölçüm ölçü aygıtları, fotosellerden ya da yarıiletken öğelerden oluşan alıcılar içerir. Bu gibi alıcıların tayf yanıtı, insan gözüne oranla farklıdır; bu yüzden alıcılara uygun filtreler takmak ya da ölçümlere düzeltme çarpanı uygulamak gerekir.

Bir ışık kaynağının ya da aydınlatma aygıtının ışık yeğinliği ya doğrudan okumalı ya da grafik çizici ışıkölçerle ölçülür. Her iki tür aygıt da şu formüle dayanır: $I = Er^2$; bu formülde I ışık yeğinliğini, E aydınlığı, *r* ise kaynak ile ölçüm noktası arasındaki uzaklığı gösterir. Laboratuvarlarda en sık kullanılan ışıkölçerler, ışık yeğinliğinin dağılım eğrilerini çeşitli düzlemlerde otomatik olarak çizer.

Bir ışık kaynağının toplam *ışık akısı* ya ışık dağılımına dayanarak hesaplama yoluyla ya da doğrudan okumalı bir ışıkölçerle elde edilir. Doğrudan okumalı ışıkölçer, içi donuk beyaza boyanmış boş bir küreden oluşur. Işık kaynağı kürenin içine asılır ve bir ekran, kaynak ışınlarının doğrudan alıcıya ulaşmasını önler; alıcının aydınlığı kaynağın ışık akısıyla orantılıdır. Aygıt akısı bilinen bir kaynakla ayarlanır.

Işıltı ya kaynağın birim yüzeyinin ışık yeğinliğini ölçerek ya da doğrudan doğruya ışığa duyarlı bir alıcıyla donatılmış, ışıltıölçerle elde edilir.

Aydınlık, fotoğrafçılıkta kullanılan ışılelektrik ışıkölçere benzer bir *aydınlıkölçer*'le saptanır.

Bir ışık kaynağının *tayf dağılımı*, yani enerjinin dalga boyuna göre dağılımı bir *spektrofotometre*'yle belirlenir; bu aygıt gereçlerin tayf yansımasını ve iletimini belirlemede önemli bir işlev görür.

IŞIKSEL (Cemal), **Foto Cemal** de denir, türk gazeteci (İstanbul 1905 - *ay.y.* 1989). Ankara Hukuk mektebi'nde okurken foto muhabiri olarak gazeteciliğe başladı. *Vakit* (1924), *Cumhuriyet* (1926) gazetelerinde çalıştı. Atatürk'ün isteği üzerine 1929 yılından başlayarak girmiş olduğu *Ulus* gazetesinden 1944'te ayrıldı. Yeniden *Cumhuriyet* gazetesine girdi, emekli oldu (1963). Belgesel değeri bü-

yük pek çok fotoğraf çekti. Ankara'da Atatürk fotoğraflarından oluşan iki sergi açtı (1965, 1967), daha sonra bunları *Atatürk Gazi Mustafa Kemal* adlı bir albüm halinde de yayımlayan (1969) Işıksel, Ankara'daki apartmanını bir Atatürk fotoğrafları müzesi'ne dönüştürdü.

IŞIKSIZ sıf. Işığı olmayan, ışık almayan, karanlık: *Işıksız bir oda. Işıksız bir sokak.*
—Denizbil. Suların derinliklerindeki, ışığın ulaşamadığı bölgeler için kullanılır; ışıksız bölgelerde yalnızca, üstteki aydınlık bölgeden inen organik kalıntılarla beslenen dışbeslek canlılar yaşar. (Eşanl. AFOTİK.)

IŞIKTEPE, Ordu'nun Gürgentepe ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 7 519 nüf. (1990).

IŞIKYAYINIMÖLÇER a. Polim. Işığın yayınımından yararlanarak polimerlerin molar kütlesini belirlemeye yarayan aygıt.

IŞIKYUVARI a. Gökfiz. IŞIKKÜRE'nin eşanlamlısı.

IŞILAK sıf. *Yörs.* Işıltılı, parıltılı.

IŞILAMAK gçz. f. *Yörs.* Işıldamak, parlamak, ağarmak.

IŞILAY (Sadi), türk kemancı ve besteci (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1969). Babasından keman öğrendi. 8 yaşında, babasının kıraathanesindeki fasıllarda çalmaya başladı. Düzenli öğrenim görmedi. 12 yaşından başlayarak, yurtdışına birçok konser gezisi yaptı. Kişisel üslubu olan ve kemanla türk müziğini çok iyi bağdaştıran bir kemancı olarak büyük ün kazandı. Gazinolarda ve İstanbul radyosu'nda çaldı, plaklar doldurdu. Yaklaşık 40 bestesi vardır. Bunları çoğu şarkı ve fantezidir. Başlıca yapıtları: *Muhayyerkürdi sazsemaisi, Segâh sazsemaisi, Sultaniyegâh sirto,* hüzzam şarkı *(Manada güzel, ruhta güzel, tende güzelsin),* hicazkâr şarkı *(Yolları gurbete bağlayan dağlar),* hicaz şarkı *(Bende hicran yarasından da derin bir yara var),* dügâh şarkı *(Gel son nefesten evvel hastana derman getir),* segâh *(Ruhunda ölen nağmede sevda sesi var mı).*

IŞILAYRIŞIM a. Fizs. kim. **1.** Işık ve özellikle morötesi ışınların etkisiyle oluşan kimyasal bozunma. (Eşanl. IŞILBOZUNMA.) **—2.** *Işılayrışım şimşeği,* molekülleri parçalama, atomları iyonlaştırma ve serbest kökler oluşturma etkisi gösteren yeğin bir ışık şimşeğiyle gerçekleştirilen ışılayrışım; böylece elde edilen kimyasal türler, zincirleme gevşeme tepkimelerine yol açar. (Eşanl. FOTOLİZ.)

IŞILAYRIŞIR sıf. Fizs. kim. Işık etkisiyle bozunabilen maddeler için kullanılır.

IŞILAYRIŞMA a. Fizs. kim. Bir molekül sözkonusu olduğunda ışık enerjisi (fotonlar) soğurarak ayrışma.

IŞILBAŞLATICI a. Polim. Bir monomere, fotopolimerleşmesini sağlamak üzere katılan bileşik. (A ışılbaşlatıcısı ışıma etkisiyle [gözle görülebilir ya da morötesi] önce uyarılmış bir A* durumuna geçer ve bir monomerle tepkimeye girerek polimerleşmeyi başlatır ya da başlatıcı rolü oynayan etkin türler halinde parçalanır.)

IŞILBOZUNMA a. Fizs. kim. IŞILAYRIŞIM'ın eşanlamlısı.

IŞILÇOĞALTICI sıf. Elektron. Elektron çoğaltıcı bir ışılelektrik fotosel için kullanılır.

◆ a. Işılçoğaltıcı fotosel.
—ANSİKL. Işılçoğaltıcı en duyarlı ışık enerjisi algılayıcısıdır (yaklaşık, saniyede 1 foton). 1919'da J. Slepian'ın geliştirdiği bu aygıt, ışılelektrik olayın ve ikincil yayımın bileşik etkisini kullanır; ışılkatotun yayımladığı elektronlar, ikincil yayımı yüksek, karma katmanla kaplı bir metalden oluşan ve her birine "dinot*" adı verilen ardışık onlarca levha üzerine düşürülür. Böylece tek bir tüp içinde ışılelektrik fotosel ve bir akım yükseltme sistemi gerçekleştirilir; katottan kopan her elektron için, son elektrota on milyondan çok elektron çarpar. Bu tüpler, bilinen en duyarlı ışılelektrik düzenekleri oluşturur ve bunların özellikle parçacık fiziği, nükleer tıp, gökbilim vb. gibi alanlarda çok sayıda uygulaması vardır.

IŞILDAK a. Ask. Belirli bir bölgenin ya da hedefin aydınlatılması amacıyla kullanılan aygıt. (Eşanl. PROJEKTÖR.)
—Aydınlt. PROJEKTÖR'ün eşanlamlısı.
—Denizc. Gemiler ve istasyonlar arasında, sancak işaretlerinin görülemediği ya da mesafe ve görüş koşullarının elverişli olmadığı durumlarda kullanılan haberleşme aygıtı. (Işıldaklar, direklerin ve serenlerin cundalarındaki manipleye bağlıdır. Işıldakla yollanacak mesajlar her taraftan görüleceği için gizli konuların verilmesi sakıncalıdır. Yalnız tek bir gemiye mesaj yollanmak istendiğinde yönlendirilmiş ışıldaklar kullanılır.)

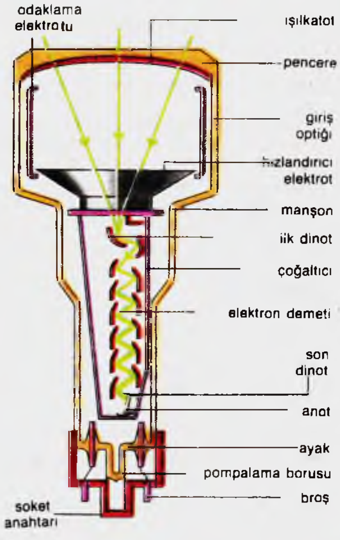
◆ sıf. Işıltılı, ışıldayan, parıldayan.

IŞILDAMA a. Maddenin, elektromanyetik bir ışıma yayımlama olayı. (Bu ışımanın yeğinliği, belli dalga boyları ya da belli küçük tayf bölgeleri için, bu maddenin aynı sıcaklıkta yaptığı ısıl ışımanın yeğinliğinden daha büyüktür.) [Bk. *ansikl.* böl. Atom fiz.]
—Jeofiz. *Atmosfer ışıldaması,* parçacıklar arasındaki çarpışma ya da tepkimeyle ya da Güneş ışınımıyla uyarılan atmosferdeki atomların ve moleküllerin yol açtığı ışık yayımı. (Bk. *ansikl.* böl. Jeofiz.)
—Metalogr. *Katodik ışıldama,* mikrosonda ya da taramalı elektron mikroskobuyla çözümleme sırasında kimi kimyasal bileşiklerin elektron demeti etkisiyle belli renklerde ışık yayımı.
—Miner. Kedigözü kuvarsı, Labrador feldispatı, kaplangözü amfibolü gibi bazı minerallerin, yapraksı ya da lifsi sistemlerindeki iç yansımaları devingen biçimde gönderme özelliği.
—Tem. parç. *Işıldama gücü,* iki demetin çarpışma halkalarında karşılaşması sırasında, saniyede etkileşim sayısını hesaplamaya yarayan ayırtedici büyüklük.
—ANSİKL. Atom fiz. Işıldama, katılarda, gazlarda, sıvılarda, anorganik ve organik maddelerde gözlemlenir. Ateşböcekleri, kimi kabuklular, bu olayın doğal örneklerini oluşturur. Işıldama çeşitli biçimlerde doğabilir: malzemeyi aydınlatma (ışılışıldama); α ya da β parçacıklarıyla (radyoışıldama) ve hızlandırılmış elektronlarla ışınlama (katodik ışıldama); sürtünme sonucu (sürtünmeli ışıldama); kimyasal bir tepkime sırasında (kimyasal ışıldama ya da biyoışıldama) vb.

Bütün hallerde, madde atomlarının elektronlarına belli bir enerji verilir (uyarma) ve denge haline dönüş, foton yayımına, yani bir elektromanyetik ışımaya yol açar. Demek ki tek tek atomlar için ışılışıldama, foton soğurma-yayım olayının yalnızca özel bir biçimidir: uyarma evresinde atom bir foton soğurur; bu olgu atomun elektronlarından birinin temel halden uyarılmış hale geçişine yol açar; uyarılmış halden temel hale dönüş ise ya doğrudan ya da ardışık evrelerle gerçekleşir; bu evrelerde uyarıcı fotonun enerjisinden zorunlu olarak daha düşük enerjili fotonlar yayımlanır; işte bu olaya ışıldama denir.

Moleküller için olay daha karmaşıktır; çünkü elektron düzeylerine, atomların molekül içindeki titreşim enerjilerine bağlı "titreşim" düzeyleri de eklenir. (→ KUŞAKLAR* *tayfı.*) Molekül, bir fotonu soğururken, temel halden uyarılmış hale geçer; uyarılmış halin enerjisi ise bir elektron enerjisi ile bir titreşim enerjisinin toplamına eşittir. Titreşim enerjisi, başka moleküllerle çarpışmalar (bir sıvıda) ya da kristal kafesinin fotonlarıyla etkileşim (bir katıda) sonucu değişen hızlarla yitirilir. Dolayısıyla temel hale dönüşe (elektron uyarısızlaşması) bir foton yayımı eşlik eder; bu fotonun enerjisi, uyarıcı fotonun enerjisinden daha düşüktür.

Uyarmayı yayımdan ayıran zaman aralığı çok değişkendir ve gerçek anlamıyla yayımdan önce oluşan uyarısızlaşma ara süreçlerine bağlıdır. Fluorışı, genellikle fosforışıdan farklıdır: fluorışıda yayım hemen hemen anlıktır (10^{-8} saniyeden az), oysa fosforışıda daha uzun sürer. Bu ayrım, süre sıcaklığa bağlı olduğu ölçüde değişebilir; dolayısıyla uzun fluorışılar ve kısa fluorışılar gözlemlenir.
—Jeofiz. *Atmosfer ışıldaması.* • *Gözlem koşulları.* Gün boyunca, atmosfer* ışıldaması, atomlar ve moleküller üzerine düşen milyonlarca kez daha yeğin Güneş ışığıyla örtülür. Işıldama gece, Yer çevresinde yaklaşık 100 km yükseltide ince bir ışık halkası çizer. Bu halka, Yer çevresindeki yörüngeden teğetsel gözlemeyle kolayca izlenebilir. Atmosfer ışıldamasını 1920'de Lord Rayleigh aydınlığa kavuşturdu; 1950'de kutup ışığı ya da şimşek ve göktaşları kökenli ışıklar dışında, üst atmosferin yayımladığı ışık biçiminde tanımlandı. Günümüzde aeronominin* temel inceleme konularından birini oluşturur.
• *Oluşum mekanizması.* Güneş ışığı atmosferdeki molekülleri ve atomları ayrıştırır ya da iyonlaştırır. Ayrışma ya da iyonlaşma ürünleri etkileşime girer ve yeniden birleşerek özgül dalga boylarında ışık yayımlarına yol açar; nitekim atmosferden gelen ışığın tayfında atom tayf çizgileri ya da molekül kuşakları gözlenir. Gece, gökyüzünde görülen en yeğin kuşaklar morötesinde oksijen molekülü kuşağı (Herzberg kuşakları), kızıl ya da kızılaltında OH kökü kuşağı (Meinel kuşakları) ve kızılaltında oksijen molekülü kuşağıdır. En yeğin tayf çizgileri 557,7 nm'lik yeşilde (yaklaşık 100 km yükseltide üçlü çarpışma sonucunda yeniden bileşmeyle), 630 ve 636,3 nm'lik kırmızıda (üst atmosferde O_2 iyonlarının yeniden bileşmesiyle) oluşan oksijen atomu tayf çizgileridir. En üst atmosferde yani, Yer tacında da oksijen atomunun 121,6 nm'lik yeğin morötesi tayf çizgisi gözlemlenebilir; bu olgu soğurulan fotonların dalga boyundan daha uzun boyda fotonların yeniden yayımından kaynaklanır. Bu tür tayf çizgilerinden bazısı, atmosfer bileşenlerinin etkisi altında kalan

R. T. C. belgesine göre

bir ışılçoğaltıcının genel yapısı

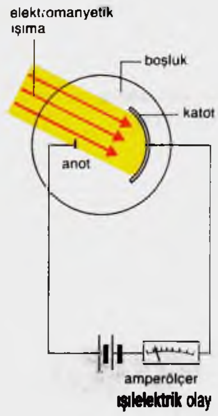

ışılçoğaltıcı

C. N. R. S. -Intercosmos

28 haziran 1982'de rus Salyut 7 yörünge istasyonundan çekilmiş atmosfer **ışıldama**sı (ilk fransız uzay adamının uçuşu sırasında)

ışılelektrik olay

Vishay-Micromesures

ışılesneklikölçüm kamyon şasisinin bir bölümü üzerindeki gerilmelerin görüntüsü

kutup ışığında da izlenebilir, ama bu halde uyarma dolaylı ya da dolaysız olarak enerji yüklü parçacıklardan kaynaklanır; oysa öteki çizgilere Güneş ışınımı yol açar.

• *İncelemenin yararı.* Atmosfer tayfının ve yeğinliğinin saat ya da mevsime göre değişimleri incelenirse, yüksek atmosferin doğası, bileşimi, yoğunluğu, sıcaklığı ve dalgalanmaları hakkında bilgi elde edilebilir. Bu bölgede oluşan fizikokimyasal gelişmeleri araştırmada en etkili yöntem tayfların çözümlenmesidir.

IŞILDAMAK gçz. f. **1.** Kendi ışığıyla parlamak: *Güneş ışıldıyor.* **—2.** Işıklı yansımaları olmak, ışık yaymak, parıldamak: *Güneşte ışıldayan çakıltaşları.* **—3.** Bir duyguyu, ruhsal bir durumu, özellikle de bir doygunluk duygusunu güçlü bir biçimde belirtmek; parıldamak: *Sağlıkla ışıldayan yüz. Yüzü neşeyle ışıldıyordu.*

◆ **ışıldatmak** ettirg. f. Bir şeyin ışıldamasını sağlamak; parıldatmak.

IŞILDAR sıf. Işıldama özelliği gösteren olaylar ve cisimler için kullanılır. (Katı kristal halinde ışıldar bir madde, düşük oranda bir etkinleştirici, örneğin, manganez katkılı çinko silikat eklenmiş temel bileşenden oluşur.)

IŞILDATMAK → IŞILDAMAK.

IŞILDEVİNİM a. Kim. Güçlü bir ışık ışınlamasının etkisiyle asıltı halindeki kolloidal parçacıkların yer değiştirmesi. (Eşanl. FOTOFOREZ.)

IŞILDİRENÇ a. Elektron. Direnci aydınlatmayla değişen elektrik iletkeni.

IŞILDUYAR sıf. Biyol. Işık ışınlarına duyarlığı olan.

IŞILDUYARLANMA a. Der. hast. Işık etkisiyle derinin bağışıklık yanıtı vermesine neden olan maddelerin oluşumuna bağlı patolojik deri olgularının tümü.

—ANSİKL. Işılduyarlanma bir alerji olayıdır. Bunun için hem duyarlayıcı (kendi başına zararlı olmayan) bir maddeye hem de bu maddeyi etkileyebilecek uzunlukta dalga boylu ışık ışınlarının etkisine gerek vardır.

Duyarlayıcı madde dış kaynaklı olabileceği gibi (deriye parfümlü kozmetik ürünlerin, pudra halinde sülfamitlerin, krem halinde sentetik antihistaminiklerin uygulanması, antiseptik sabunların kullanılması, vb.) genellikle ilaçların alınmasına bağlı olarak iç kaynaklı da olabilir (sülfamitler, tetrasiklinler, idrar antiseptikleri, fenotiazin, fenolftalein, vb.).

Işılduyarlanma tüm deri hastalıkları biçiminde ortaya çıkabilir.

IŞILDUYARLAŞTIRICI sıf. Işılduyarlık yaratan (madde).

IŞILDUYARLI sıf. Camc. Işık etkisi altında, kalıcı fiziksel-kimyasal dönüşümlere uğrayabilen cam için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Işılduyarlı camlar morötesi ışınımlarla başlatılan yükseltme-indirgeme tepkimelerinin merkezidir. Örneğin, cam içinde az miktarda seryum ve gümüş iyonları bulunduğundan şu tepkime meydana gelir:

$$Ce^{3+} + Ag^{+} \xrightarrow{h\nu} Ce^{4+} + Ag^{0}.$$

Bu biçimde oluşturulmuş gümüş atomları, uygun bir ısıl işlemin etkisiyle, sarı bir renk alan kolloit bir topaklaşmaya uğrarlar. Altın ve bakır kırmızı renkler verir, böylece cam kütlesi içinde fotoğraf görüntüleri oluşturulabilir. Solarizasyon* olayı camın ışılduyarlığına bir örnektir. Bu ışılkimyasal tepkimelerle ortaya çıkarılan metal parçacıklar, bunları çevreleyen cam için kristalleşme çekirdekçikleri görevi yapabilirler; ancak camın özel bir bileşimde olması gerekir. Böylece, *fotoseramik camlar* denen bu tür camlar içinde, farklılaşmış seramikleşmeler geliştirilebilir.

Nihayet, seramikleşmiş bölümler, onları oluşturan mikrokristallerin büyük yüzeyinden dolayı hidrofluorik asitten cama göre daha çok etkilenir ve bu bakımdan cam kalıba dokunmadan bunları çözündürmek olanaklıdır. Bir cam içinde bu yolla bir çeşit kimyasal işleme gerçekleştirilir ve örneğin, ancak 10 μm çapında delik ağları oluşturulabilir; bu durumda *ışılişlenebilir camlar*'dan söz edilir.

Bütün bu cam türleri ilk kez amerikalı bilgin S. D. Stookey tarafından incelenmiştir.

IŞILDUYARLIK a. Canlıların, ışık ışınlarının ya da kızılötesi ve uzun morötesi ışınımlarının etkisine karşı gösterdikleri duyarlık.

—ANSİKL. Biyol. Hayvanlardaki görme ve yeşil bitkilerdeki fotosentez olgularına ilişkin ışılduyarlık konusu bir yana, ışığın hayvansal ve bitkisel organizmaların davranış tepkileri üzerindeki etkisine ilişkin daha birçok çarpıcı örnek vardır: fototropizm, fotopati, fototaktizm, fotofobi, fotokinezi. Üstün yapılı hayvanlar ışığın etkisi altında bazı besin zehirlerine duyarlanabilirler. Görme organının algıladığı ışığın etkisiyle yalnız alınan ışık miktarı işe karıştığı için gerçek bir görme olmaksızın birçok biyokimyasal değişiklik (ördekte erbezlerin gelişmesi, sıçan epifizinde çevrimsel AMP'nin oluşumu, vb.) ortaya çıkar. Işığın deri üzerindeki etkisinden de başka olgular doğar (dermatoptik duyarlık, güneş yanığı, provitamin D oluşumu). Işılduyarlık öldürücü olabilir (alabalık ve sombalığı yumurtaları). En karmaşık durum, fotoperiyotluk olayıdır. Bazı tohumlar çimlenmek için ışığa gereksinme duyarlar (pozitif ışılduyarlık): embriyonda bulunan fitokrom ışığı kapar ve embriyonu uyarır; o da böylece kabuktan gelen engellemeyi yenebilir. Bazı tohumlar negatif ışılduyarlık gösterir, ancak karanlıkta çimlenebilirler. Tarım bitkilerinin büyük bir kısmının (buğdaygiller, baklagiller) tohumları ışılduyarlıkla ilgisizdir.

■ **IŞILELEKTRİK** sıf. *Işılelektrik olay,* ışıma ile madde arasında, fotonların soğurulması ve ardışık olarak elektronların açığa çıkışı biçiminde ortaya çıkan etkileşim olayı. (Eşanl. FOTOELEKTRİK.)

—ANSİKL. Fiz. Işılelektrik olayı 1887'de Hertz buldu. Bu olayı ortaya koymak için belli frekansta bir elektromanyetik ışıma alan metal bir levhanın (katot) yayımladığı elektron akımı ölçülür. Olayın temel niteliği, belli bir frekans eşiği altında, gelen ışımanın yeğinliği ne olursa olsun, hiçbir elektronun yayımlanmamasıdır. Bu özelliğin, elektromanyetik ışımayı bir dalga olarak göz önüne alan klasik fizikte hiçbir açıklaması yoktur. Olayı 1905'te Einstein yorumladı. Einstein, 1905'ten birkaç yıl önce Planck'ın, siyah cismin ısılışımasını açıklamak için öne sürdüğü kuvantum varsayımını yeniden ele alarak, ışığın oluşumuna da uyguladı. Işık, maddeyle etkileşirken foton adı verilen kuvantumlar halinde yayımlanır ve soğurulur; bu fotonlardan her birinin enerjisi, h Planck değişmezi ve ν frekans olmak üzere $h\nu$'dir. Bir foton ancak, $h\nu$ enerjisi metalden bir elektron koparmak için gerekli W_s enerjisinden büyükse, ışılelektrik olaya yol açar. Yayımlanan elektronun kinetik enerjisi

$$\frac{1}{2} mv^2 = h\nu - W_s$$

eşitliğiyle verilir. Çıkış işi adı verilen W_s, katotu oluşturan metale bağlıdır. Metallerin birçoğu için W_s'yi, morötesi bölgesinde yer alan bir eşik frekansı karşılar. Kimi metaller için (alkaliler, toprak alkaliler), bu frekans tayfın görünür bölümünde bulunur.

Işılelektrik olayın öbür ayırtedici nitelikleri şunlardır:

—yeterli bir dış gerilim için yayımlanan bütün elektronların anota yönelmesinden kaynaklanmış bir doyma akımının varlığı;

—doyma akımının, katotun aldığı ışık akısıyla orantılı olması;

—akımın, durdurma potansiyeli denen eksi bir gerilim için sıfır olması; bu olgu yayımlanan hiçbir elektronun, elektrik alanın itme etkisini yenmek ve anota ulaşmak için yeterli kinetik enerjiyi taşımamasından kaynaklanır.

Işılelektrik olay, ışılelektrik fotosel* gibi birçok önemli düzeneğin temelini oluşturur.

IŞILELEKTRİKLİK a. Bir elektromanyetik ışımanın (daha özel olarak ışığın) bir maddede elektrik yükü açığa çıkması sırasında görülen olayların tümü. (Bunlar: ışılelektrik olay, ışıliletkenlik, fotovoltaik olaydır.)

IŞILELEKTRON a. FOTOELEKTRON'un eşanlamlısı.

IŞILESNEKLİK a. Kimi saydam, izotrop maddelerin, esnek biçim değiştirmelerin etkisiyle çiftkırıcı olma özelliği. (1816'da Brewster'in bulduğu bu özellikten, ışılesneklikölçümde yararlanılır.) [Eşanl. FOTOESNEKLİK.]

IŞILESNEKLİKÖLÇER a. Ger. day. Işılesneklikölçüm çözümlemesi yapan aygıt.

■ **IŞILESNEKLİKÖLÇÜM** a. Belli etkiler altındaki bir katı cismin karşılaştığı gerilmelerin ya da biçim değiştirmelerin dağılımını ve değerini çözümlemeye olanak veren optik yöntem.

IŞILETKİNLEŞTİRME a. Fizs. kim. Fotonlarla oluşturulan etkinleştirme.

IŞILGAN a. Bot. ÇOBANPÜSKÜLÜ'nün eşanlamlısı.

IŞIL IŞIL be. Işıldayarak: *Kristal avize ışıl ışıl parlıyor.*

◆ sıf. Çok ışıltılı: *Işıl ışıl gözler.*

IŞILIŞILDAMA a. Fiz. Morötesi, görünür ya da kızılaltı ışımalarından kaynaklanan ışıldama. (Eşanl. FOTOLÜMİNESANS.)

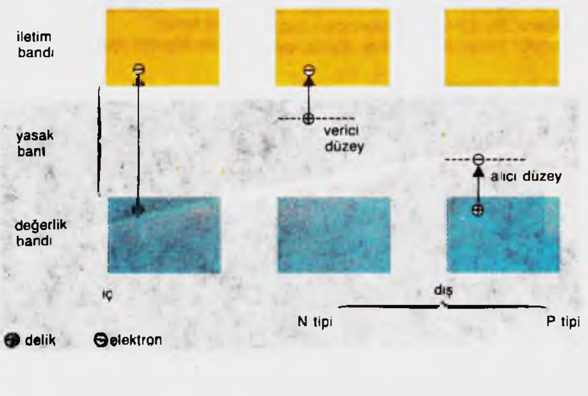
IŞILIŞILDAR sıf. Fiz. Işılışıldama özelliği gösteren olaylar ve maddeler için kullanılır.

IŞILİLETİM a. Elektron. **1.** Bir yanıletkende, ışık etkisiyle elektrik yüklerinin açığa çıkması. (Eşanl. FOTOİLETİM.) **—2.** *Çözümleyici ışıliletim tüpü,* televizyon tekniğinde, görüntü almada kullanılan ve ışılduyarlı elektrotu ışıliletken olan çözümleyici tüp. (Çözümleyici ışıliletim tüplerinde yer alan, yanıletken hedef üzerinde, bir objektifle görüntü oluşturulur; ışığın yerel olarak açığa çıkardığı elektrik yükleri, bir elektron demetiyle taranır. Bu tüpler küçük boyutlarına ve görece düşük elektron hızlandırma gerilimine rağmen çok iyi nitelikte görüntüler verir.)

IŞILİLETKEN sıf. Işıliletkenlik özelliği gösteren bir madde için kullanılır.

—Elektron. *Işıliletken fotosel,* aydınlatmayla direnci değiştirilebilen yanıletken. (Görünür ve yakın kızılaltı bölgesi için kadmiyum sülfürlü, orta kızılaltı bölgesi için kurşun sélenürlü ya da kurşun tellürürlü olan bu fotosel türünün, özellikle kullanım kolaylığından dolayı çok ilginç özellikleri vardır.)

■ **IŞILİLETKENLİK** a. Elektron. Yanıletken bir malzemede, elektromanyetik bir ışımayla aydınlatıldığında görülen elektrik iletkenliği artışı.

ışıliletkenlik

—ANSİKL. Üç tür ışıliletkenlik vardır: dış potansiyel farkı gerektirmeyen fotovoltaik* etki, bu potansiyel farkını gerektiren iç ve dış ışıliletkenlikler. İç ışıliletkenlik, katkılanmamış yarıiletkende oluşur; böyle bir yarıiletkende foton, yasak bant genişliğinden büyük enerji taşımak koşuluyla, bir elektronun değerlik bandından iletim bandına geçişini sağlar. Aynı anda elektron değerlik bandında bir delik bırakır; elektronlar ve delikler iletkenliği artırır. Dış ışıliletkenlik katkılanmış yarıiletkende oluşur; katkı atomları yasak bantta yer alan verici (N tipi) ya da alıcı (P tipi) merkezlerde toplanır. Foton, bir elektronu gerek verici merkezden iletim bandına (N tipi), gerek değerlik bandından alıcı merkeze (P tipi) geçirebilir; her iki durumda da bir delik bırakır. Olay yukarıdaki olaya benzer, ancak gereken foton enerjisi çok daha düşüktür.

IŞILİYONLAŞMA a. Atom fiz. FOTOİYONLAŞMA'nın eşanlamlısı.

IŞILKARARLILIK a. Plastik maddelerin ışığa karşı kararlılığı. (Eşanl. FOTOKARARLILIK.)

IŞILKATOT a. Elektron. FOTOKATOT'un eşanlamlısı.

IŞILKİMYA a. FOTOKİMYA'nın eşanlamlısı.

IŞILKİMYASAL sıf. Kim. FOTOKİMYASAL'ın eşanlamlısı.

IŞILPARÇACIK a. Elektron. ve TV. Bir elektron demetinin etkisiyle, genellikle renkli ışık yayımlayan madde taneciği. (Işılparçacıklar, katot tüpleri ve televizyon görüntü tüplerindeki ekranın duyarlı katmanını oluşturur.) [Eşanl. FOSFOR.]

IŞILPARÇALANMA a. Çekird. fiz. Fotonların (örneğin kozmik kökenli) etkisiyle bir çekirdeğin parçalanması. (Eşanl. FOTOFİSYON.)

IŞILPOLİMERLEŞME a. Polim. FOTOPOLİMERLEŞME'nin eşanlamlısı.

IŞILRENKSEME a. Kimi maddelerin güneş ışığına bırakıldığında uğradığı renk değişikliğinden ileri gelen tersinir fotokimyasal olay. (Olayı tersine çevirmek için aynı maddeyi yalnızca karanlığa bırakmak yeterlidir.)

IŞILRENKSER sıf. Kim. FOTOKROM'un eşanlamlısı.

IŞILRENKSERLİK a. Kim. FOTOKROMİZM'in eşanlamlısı.

IŞILSÖNÜM a. Opt. Bir sıvıda asıltı halinde bulunan saydamsız tozların, sıvıdan geçen ışık demetinin yeğinliğini azaltma özelliği. (Tozun taneölçümünü incelemede kullanılan çökelimli bulanıklıkölçerlerin çalışma ilkesi ışılsönüme dayanır.)

IŞILTEPKİME a. Kım. Fotokimyasal tepkime.

IŞILTI a. Işıldayan bir şeyin saçtığı ışık; parıltı.
—Aydınlt. *Işık ışıltısı çarpanı*, kendiliğinden ışıma yapmayan bir yüzeyin bir noktasında, belirli bir doğrultu ve belirli ışınlama koşullarında, yüzeyin ışık ışıltısının, aynı koşullarda ışınlanan ve gözlemlenen, yansıma ya da iletim açısından yetkin bir yayıcının ışık ışıltısına oranı.
—Fişekç. *Işıltı önleyici*, baruta katıldığında, ateşli silahla atış anında barutun ışıltı çıkarmasını önleyen ya da azaltan madde için kullanılır. (Potasyum bitartarat ışıltı önleyici bir etkendir.)
—Fiz. Bir doğrultuda, bir kaynak, bir alıcı yüzeyinin bir noktasında ya da bir demet yörüngesi üzerindeki bir noktada yüzey öğesinden ayrılan bu öğeye ulaşan ya da oradan geçen ve verilmiş doğrultuyu içeren temel koniyle tanımlı doğrultularda yayılan ışık akısının, koninin uzay açısı ile yüzey öğesinin verilen doğrultuya dik bir düzlem üzerindeki dik izdüşüm alanının çarpımına bölümü. (SI birimi metre karede kandeladır.) [Eşanl. LÜMİNANS.]
—Metalürj. Kal işlemi son bulur bulmaz gümüş banyosunun ansızın ışıldaması.
—TV. *Işıltı işareti*, görüntüsü iletilen cismin yalnızca noktalarının ışıltılarını veren işaret.

IŞILTILI sıf. Işıltısı olan, parıldayan şey için kullanılır: *Işıltılı bir bakış. Işıltılı taşlarla süslenmiş elbise.*

IŞILTIÖLÇER a. Bir yüzeyin ışıltısını değerlendirmeye ya da ölçmeye yarayan aygıt.
—ANSİKL. Işıltıölçer, tam yansıyan ışık akısının, gelen ışık akısına oranını ölçer; ayrıca tek bir doğrultuda aydınlatılan ve tam yansıma doğrultusunda gözlemlenen bir örneğin ışıltısının, aynı şekilde aydınlatılan ve gözlemlenen tamamen yansıtıcı ideal bir aynanın ışıltısına oranını belirler.

IŞILÜRETİM a. Çekird. fiz. Foton ile çekirdek arasındaki etkileşimde, bir parçacık (proton, α, pion vb.) oluşumu.

IŞILYAYICI sıf. Elektron. Işılyayım olayı gösteren bir madde için kullanılır.

IŞILYAYICILIK a. Elektron. Işılyayıcı bir maddenin niteliği.

IŞILYAYIM a. Elektron. Bir ışık ışımasının etkisiyle elektron yayımı. (Eşanl. FOTOEMİSYON.)
—Metalürj. *Işılyayım mikroskobu*, vakum altında ısıtılmış ya da morötesi ışınlarla uyarılmış mikrografik bir örneğin yaydığı elektronları elektromanyetik merceklerle saptırarak bir örneğin yapısının büyütülmüş görüntüsünü veren mikroskop. (Geçişli elektron mikroskobunun tersine bu aygıtla, ince bir katman değil kütlesel bir örnek incelenir.)

IŞIMA a. Işımak eylemi.
—Fiz. Bir kaynaktan, dalga biçiminde, bir olasılıkla parçacık eşliğinde enerji iletimi. (Bk. *ansik.* böl.) || Bir ortamda enerji iletimi gerçekleştiren dalgalar ve bir olasılıkla onlara eşlik eden parçacıklar bütünü. || *Işıma basıncı*, elektromanyetik bir ışımanın, yayılma doğrultusu üzerinde yer alan yansıtıcı ya da soğurucu bir yüzeye uyguladığı basınç. (Eşanl. IŞINIM BASINCI.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Elektromanyetik ışıma*, elektromanyetik dalgalara ya da bir olasılıkla onlara eşlik eden fotonlara dayanan ışıma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Görünür ışıma*, doğrudan görsel duyum oluşturmaya elverişli optik ışıma. || *İyonlaştırıcı ışıma*, bir maddeden geçerken doğrudan ya da dolaylı olarak iyonlar oluşturan ışıma. (Bk. *ansikl.* böl. Polim.) || *Optik ışıma*, dalga boyları, X ışınlarının geçiş bölgesi ile radyo dalgalarının geçiş bölgesi, yani bir nanometre (10^{-9} m) ile bir milimetre (10^{-3} m) arasında yer alan elektromanyetik ışıma. (Morötesi ışıma, görünür ışıma ve kızılaltı ışıma, optik ışıma bölgesinde yer alır.) || *Tanecik ışıması*, temel olarak, elektron, proton, nötron, atom çekirdeği gibi parçacıklardan oluştuğu düşünülen ışıma.
—Jeofiz. *Yer ışıması*, Yer'in uzaya doğru, kızılaltı bölgede, 4 μm'den büyük ve maksimum 11 μm dalga boyunda yayımladığı ışıma. (Gökyüzü açık ve hava kuru olduğunda 100 W · m^{-2}'ye ulaşan ve yeryüzünün gece sıcaklığını 6°C kadar düşüren bu ışıma, nemli havada önemli ölçüde azalır: su buharı ışımayı kısmen soğurur ve her doğrultuda yeniden yayınlayarak "sera etkisi" oluşturur.)
—Petr. san. *Işıma bölgesi*, bir arıtma fırınında, brülörlerin alevinden doğrudan ışıyan ısıyı kullanan bölüm.
—Telekom. *Bir antenin ışıma yeğinliği*, bir antenin, belli bir doğrultuyu merkez alan çok küçük bir uzay açı altında yayımladığı ışıma gücü ile bu uzay açının değeri arasındaki oran. (İdeal izotrop antenin ışıma yeğinliği, yayımlayacağı varsayılan ve aldığı güce eşit olan toplam gücün 4π ye bölümüne eşittir.)
—ANSİKL. Fiz. • *Işıma basıncı*. Bu basınç, ışımanın, her birinin devinim miktarı $p = h\nu/c$ olan (h Planck değişmezi, ν ışıma frekansı, c ışık hızı) fotonlardan oluştuğu varsayılarak açıklanabilir. Fotonlar bu devinim miktarının bir bölümünü, karşılaştıkları yüzeye aktarır ve böylece bir basınç kuvveti uygular. Bu basınç, elektromanyetik dalgalar kuramı çerçevesinde de açıklanabilir. Elektromanyetik dalganın elektrik alanı, yüzeyin yüklü parçacıklarını devinime geçirir; dolayısıyla dalganın manyetik alanı devinim halindeki bu parçacıklara, sözkonusu yüzeye dik bir kuvvet uygular. Güneş'e Yer uzaklığında bulunan ve yansıtma çarpanı ρ olan bir yüzeye dik olarak düşecek güneş ışıması, yüzey üzerinde

$$\frac{4}{9}\,(1 + \rho)\,10^{-5}$$ pascal değerinde bir

basınç doğurur. Bu basınç, özellikle yapay uyduların çalışmasında ve Güneş yakınından geçen kuyrukluyıldızlar*'ın kuyruğunda, gözle görülür etkiler oluşturur. Hertzsprung-Russell diyagramının temel dizisinde yer alan sıcak yıldızlar*'ın kararlılığını sağlayan da bu basınçtır.
• *Elektromanyetik ışımalar*. Bu ışımaların ayırtedici özelliğini, birbirine sıkı sıkıya bağlı değişken iki alanın (manyetik alan ve elektrik alanı) varlığı oluşturur; bu alanlar, boşlukta c = 300 000 km/sn'ye, maddesel bir ortamda, n ortamın kırılma indisi olmak üzere c/n'ye eşit sonlu bir faz hızıyla yayılır. "Tekrenkli" denen sinüzoidal bir elektromanyetik ışımanın ayırtedici özelliği, ν ile gösterilen bir frekans ya da boşlukta $\lambda = c/\nu$ ye eşit bir dalga boyudur. 1891'de X ışınının ve 1896'da radyoaktifliğin bulunuşuna kadar yalnızca optik ışımalar ve 1877'de Hertz'in denediği radyoelektrik ışımalar biliniyordu.
—Polim. *İyonlaştırıcı ışımalar* (α, β, γ, X ve hızlandırılmış elektronlar). İyonlaştırıcı ışımaların polimerler üzerinde çok büyük bir etkisi vardır. Zincir kopmaları ve köprüleşmelere (köprüleme*) yol açtıkları ölçüde özelliklerinde önemli değişiklikler oluşturmak için, iyonlaştırıcı ışımaların yalnız küçük moleküller üzerinde değişiklikler yaratabilen miktarları yeterlidir.

AB gibi bir polimerde (A ve B, zinciri oluşturan parçalar) köklerin aşağıdaki sürece göre oluştuğu düşünülür:

$$AB \rightsquigarrow (AB)^{\dot{+}} + e$$

bunu aşağıdaki tepkime izler:

$$(AB)^{\dot{+}} + e \rightarrow (AB)^{*} \rightarrow A^{\cdot} + B^{\cdot}$$

(*, uyarılmış bir durumu gösterir).

Bunun dışında başka biçimler de görülebilir; nitekim CD, karışımın başka bir makromolekülü (ya da bir polimerin destekleyicisi) olduğunda, şöyle bir tepkime meydana gelir:

$$CD + e \rightarrow (CD)^{\dot{-}}$$

bunu aşağıdaki tepkime izler:

$$(AB)^{\dot{+}} + (CD)^{\dot{-}} \rightarrow (AB)^{*} + (CD)^{*}$$
$$\rightarrow A^{\cdot} + B^{\cdot} + C^{\cdot} + D^{\cdot}.$$

Bir polimerin ışınlanması sonunda, bu polimerin yapısına göre köprüleşmiş ya da parçalanmış bir ürün elde edilir. Polietilen, polipropilen, poliakrilatlar, poliakrilamit, polivinilklorür, poliamitler, poliesterler, polivinilpirrolidon, doymamış elastomerler, polisiloksanlar, polivinilalkol ve poliakrolein gibi ürünlerde köprüleşme, poliizobutilen poli (α-metilstiren), polimetakrilatlar, polimetakrilamit, poliviniliden klorür, selüloz ve türevleri, politetrafluoroetilen ve poliklorotrifluoroetilen gibi malzemelerde ise parçalanma yeğlenir. Vinil polimerlere gelince, tekornatmalı malzemelerin köprülenmesine karşın, iki ornatma-

lılar en azından parçalanır. Aynı eğilim, morötesi ışımanın yol açtığı parçalanmalarda da gözlenir. Oksijen eşliğinde, zincirler boyunca oluşan kökler, çoğu kez aşılanmış polimerlerin elde edilmesinde yararlanılan peroksit ya da hidroperoksitlerin kaynağını oluşturur. Polimerlerin iyonlaştırıcı ışımalara karşı gösterdiği duyarlık, bu malzemelerin kimi alanlarda kullanılmasını engeller, ancak onun bu özelliğinden, polimerlerin ağlaştırılarak ya da aşılanarak değiştirilmesinde yararlanılır.

IŞIMAK gçz. f. Işık saçmak, ışık yaymak, aydınlanmak: *Gün ışıdığında yola çıkmak.*

◆ **ışıtmak** ettirg. f. Işık yaymak, ışıklandırmak, aydınlatmak.
—Fiz. Işınım yayınlamak.

IŞIMAÖLÇER a. Meteorol. Yer yüzeyi yakınındaki tüm Güneş ışımasının (doğrudan ve yayınmış) belli bir zaman aralığındaki ortalama yeğinliğini ölçmede kullanılan alet.

IŞIMBAY, Başkırdistan Özerk Cumhuriyeti'nde (Rusya Federasyonu) kent, Belaya kıyısında, İkinci Bakü petrol bölgesinde; 54 000 nüf. Orsk'a giden petrol boruhattı.

IŞIN a. Bır ışık kaynağından çıkan ışık çizgileri: *Güneş ışınları.* (Esk. eşanl. ŞUA.)
—Bot. *Öz ışını,* iki çenekli bitkilerde özle kabuğu birbirine bağlayan hücresel doku şeridi. (Eşanl. ÖZ UZANTISI.)
—Fiz. Atomların (katot* ışınları) ya da çekirdeklerin yayımladığı kimi parçacıkların (alfa* ışınları, beta* ışınları) ve dalga boyları çok küçük kimi elektromanyetik ışımaların (X* ışınları, gama* ışınları) genel adı. || *Işına tutma,* bir maddeyi iyonlaştırıcı bir ışımanın etkisinde tutma. || *Güneş ışınları,* Güneş'ten yayımlanan ve özellikle etkileri açısından göz önüne alınan ışımalar, ışınımlar ve ısı enerjisi: *Güneş ışınlarından korunmak.*
—Karş. anat. *Yüzgeç ışını,* balıklarda yüzgeçleri tutan iskelet parçalarının her biri. (Köpekbalıklarında ve kemiklibalıkların larvalarında yüzgeçköklerine, *Actinopterygii*'lerde yüzgeçsaplarına ve akciğerli balıklarda mahmuzlara bağlanır.)
—Meteorol. *Yeşil ışın,* Güneş ufukta doğmadan hemen önce diskin görüneceği ya da battıktan hemen sonra kaybolduğu noktada, çok kısa yeşil ışık pırıltısı biçiminde gözlenen atmosfer olayı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Opt. *Işık ışını,* ışığın yayılırken izlediği varsayımsal çizgi. (Yayınım kuramında, ışınlar, ışık kaynağından aydınlatılmış cisme giden taneciklerin yörüngeleridir. Elektromanyetik kuramında, ışık ışını enerjinin yörüngesidir ve dalga yüzeylerine diktir.)
—Patol. *Işın hastalığı,* X ışınlarıyla ya da radyoaktif maddelerle tedavi edilmiş hastalarda ortaya çıkan, değişik şiddet ve süreli bozukluk. (Bozukluklar hemen ortaya çıkabilir ve önemsiz olabilir [halsizlik, bulantı, kusma], ama bazen daha ciddi olgulara da rastlanır. Nükleer bombardıman ya da laboratuvar kazası kurbanlarında görülen akut bir ışın sendromu da vardır. Bazı bozukluklar, kemik iliğinin ışınlanmasına, hasta dokuların tahribine ya da soğurulmasına bağlı olarak kan formülünün bozulması yüzünden daha geç ortaya çıkar.) || *Işın lezyonları,* X ışınlarının ve radyoaktif cisimlerin etkisinden doğan anomalilerin tümü. (Bilinen başlıca ışın lezyonları, ışın etkisiyle ortaya çıkan deri iltihap ve nekrozlarıdır.) [Eşanl. RADYOLEZYON.]
—Perspekt. *Görme ışını,* klasik perspektifte, görme noktasından (gözlemcinin gözü), çizilecek nesnenin herhangi bir noktasına giden sanal çizgi. (Görme ışınlarının tümü *görme piramidi*'ni oluşturur.) || *Temel görme ışını,* görme piramidinin, görme noktası ve temel kaçış noktasınca tanımlanan ekseni.
—Ted. *Işın tedavisi,* RADYOTERAPİ'nin eşanlamlısı.
—Zool. Deniz kestanelerinin çubukçukları. (Eşanl. DİKEN, RADİOLA.)

◆ sıf. Geom. *Işın vektör,* O kutuplu kutupsal koordinatlarda değişken bir M noktası için, (OM) doğrusu ya da [OM) yarıdoğrusu ya da [OM] parçası. (Eşanl. YARIÇAP VEKTÖR.)
—ANSİKL. Meteorol. *Yeşil ışın.* Bu olay, özellikle ufuk düzeyinde atmosferin ışığı çok yoğun biçimde kırmasından kaynaklanır. Kırılma bütün renklerde aynı düzeyde değildir ve Güneş'in üst kenarında ince bir yeşil saçağın belirmesine yol açar. Bu olay ancak çok açık havalarda gözlenebilir; bu koşula genellikle denizde ve yüksek dağlarda rastlanır. Ayrıca gözlem Güneş'in batışında doğuşuna oranla daha kolaydır, çünkü o sırada olayın oluşması gereken ufuk noktası duyarlıkla belirlenebilir.
—Zool. Uzunlukları, biçimleri, renkleri değişik olan ışınların her biri, yarım daire biçiminde bir yumru üzerine eklemlenir. Kaslar yardımıyla her yöne hareket edebilen ışınlar, hayvana savunma ve hareket etme olanağı verirler.

IŞIN (Zeki), türk asker (İstanbul ? - Doğu Akdeniz 1941). Heybeliada bahriye mektebi'ni bitirdi. Denizaltıcılık alanında uzmanlık eğitimi gördü. İkinci Dünya savaşı sırasında, eğitim görmek için İngiltere'ye giderken torpillenen Refah vapurunun komutanıydı (yarbay) [23/24 haziran 1941]. Kendisi ile birlikte birçok görevlinin öldüğü bu olay tarihe "Refah* faciası" olarak geçti.

IŞINBİLİM a. Tıp. RADYOLOJİ'nin eşanlamlısı.

IŞINBOZUNMA a. Fizs. kim. Kimyasal maddelerin iyonlaştırıcı ışıma etkisiyle ayrışması. (Eşanl. RADYOLİZ.)

IŞINDUYAR sıf. Biyol. Işınduyarlığı olan.

IŞINDUYARLIK a. Biyol. Canlı dokuların, iyonlaştırıcı ışınları ve özellikle X ışınlarının etkisine karşı gösterdiği duyarlık.
—ANSİKL. Işınduyarlık, dokuların morfoloji ve fizyolojisine göre değişir. Ayrıca ışınımın tipine ve yoğunluk dozuna da bağlıdır. Nükleer enerji açığa çıkmasının canlı varlıklar için öldürücü ya da sadece zararlı olan etkileri üzerinde pek çok çalışma yapılmıştır. Bir yandan şok dalgasının ve açığa çıkan enerjinin ani etkisi, öte yandan tehlikeli radyoaktif artıkların (stronsiyum 90) beslenme zincirleri boyunca yoğunlaşması bir kenara bırakılsa bile, bir hayvan ya da bitkinin yüzeyine ulaşarak bünyesine giren (ışınduyarlık) ve "iyonlaştırıcı" denen ışınların doğrudan etkilerinin incelenmesi gibi geniş bir çalışma alanı geriye kalmaktadır. Bir yüzeye gelen radyoaktif enerji gün başına röntgenle (R/g), bazen de elektronvoltla belirtilir. Bazı bilginler alınan enerjinin uzun vadede birikerek etki gösterdiğini düşünmekte ve sonuçlarını, süre belirtmeksizin röntgen olarak ifade etmektedirler.

Öldürücü doz çeşitli bitki ve hayvan türlerine göre değişiktir: çam 20 ila 30 R/g, diğer ağaçlar 60 R/g, insan 600 R, tavşan 800 R, kaplumbağa 1 500 R, balık 1 800 R, kuşlar ve susenenderi 3 000 R, karındanbacaklılar 1 200 R, böcekler 40 000 ila 60 000 R, akrep 75 000 R. Tohumlar radyoaktif ışınlara çok dirençlidir. Hayvanların ışımaya olan dirençlerini, çeşitli kimyasal ve fiziksel etkenler de artırabilir. Araştırmalar, ışınduyarlık ile bitki hücrelerinin kromozom sayısı arasında bir ilinti bulunduğunu ortaya koymuştur: çok sayıda ve küçük kromozomları olan türler, az sayıda ve büyük kromozomları olan türlerden daha dirençlidir. Bu doğal yasa poliploit mutantlar için büyük bir üstünlüktür.

IŞINIM a. **1.** Fiz. Parçacık ya da tekrenkli ışıma yayımı; bu parçacıkların ya da bu ışımanın kendisi. (Eşanl. RADYASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Işınım basıncı,* IŞIMA* BASINCI'nın eşanlamlısı. || *Işınım koruyucusu,* kimi ışınımlardan, özellikle radyoaktiflikten koruyan gereç.
—Gökbil. *Işınım gücü,* bir gökcisminin tüm elektromanyetik tayf boyunca ve tüm yönlerde ışıdığı toplam güç.
—Isıbil. *Işınım borusu,* borulu bir kazanda ocak ışımasını doğrudan alan boru.
—Radyol. *Dağınık ışınım,* X ışınları demetinin bir cismin içinden geçmesi sırasında ortaya çıkan ikincil ışınım. (Her doğrultuda yayılan ve röntgen filminde kontrastı azaltan parazit bir ışınım sözkonusudur. Dağınık ışınımı azaltmak için özel bir araç [diyafram, sınırlayıcı koni, dağılmayı önleyici ızgara] kullanılır.)
—ANSİKL. Fiz. "Işınım" ve "ışıma" gerçekte, tamamen farklı kavramlar değildir; birincisi temel olarak tanecik görünümü göz önüne alındığında kullanılır, ikincisi özellikle, elektromanyetik dalga görünümünü belirtir. Tanecik yapılı ışınımlar, çok büyük hızlarla devinen parçacıklardan (elektronlar, protonlar, nötronlar, çekirdekler) oluşur; ancak bu parçacıkların hızı, ışığın boşluktaki hızından her zaman daha küçüktür.

IŞINIMÖLÇER a. **1.** 1881'de Langley'in, ışıyan bir enerji akısını, metal bir şeridin elektriksel direnç değişimiyle ölçmek için tasarladığı elektrikli aygıt. (Eşanl. BOLOMETRE.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Işınımların ve özellikle Güneş ışınımlarının yeğinliğini ölçmeye yarayan aygıt. **—3.** İyonlaştırıcı ışımaların yeğinliğini ölçmede kullanılan aygıt. (Eşanl. RADYAMETRE.)
—ANSİKL. Işınımölçer, taşınan enerjiyi doğrudan tanımaya olanak veren ısıl bir ışıma alıcısıdır; bir Wheatstone köprüsünde yer alan, karartılmış metal bir yapraktan oluşur. Işımayı soğuran metal yaprakta sıcaklık değişir; bu olgu köprü dengesinin bozulması biçiminde algılanan direnç değişimlerine yol açar. Yıldızlardan gelen çok zayıf ısıl ışımayı algılamak için çok yüksek duyarlıkta ışınımölçerler kullanılır; bu aygıtlarda metal yaprak, geçiş sıcaklığı dolayında kullanılan aşırı iletkenden oluşur.

IŞINIMÖLÇÜM a. Işınımların ve özellikle Güneş ışınımlarının yeğinlik ölçümü. (Eşanl. AKTİNOMETRİ.)
—ANSİKL. Güneş, atmosfer ve yer kabuğu arasındaki ışınımsal alışverişler, atmosfer devinimlerinin temel kaynaklarından biridir. Dolayısıyla ışınımölçüm meteorolojinin ve iklimbilimin temelini oluşturur. Bu fiziksel olaylara, ışınımın, bitkilerin büyümesine ve insan sağlığına etki etmesi yüzünden biyolojik yarar da eklenir.

XX. yy.'ın ilk yarısında, Washington Smithsonian enstitüsü'nün ve Uppsala Fizik enstitüsü'nün gerçekleştirdiği Güneş değişmezi ölçümleri, ayrıca meteoroloji istasyonlarının gözlemleri bir ışınım iklimbiliminin temellerinin atılmasını sağladı. Yakın geçmişte bu ölçümler, atmosferin yoğun katmanları dışında yapılan gözlemlerle (balonlar, uçaklar ve özellikle uydular) tamamlandı. Yer'e gelen ve Yer'den uzaya yayılan ışımanın sistemli olarak ölçümü için uydulardan yararlanacak bir politika, gerçekleşme aşamasındadır. Bu arada eldeki bilgiler, gözlem ağının yetersizliği ve dizilerin çok kısa olan süresi yüzünden tam değildir: nitekim Parc-Saint-Maur *tümel ışınım*'ı ancak 1928'den bu yana düzenli olarak gözleyebilmektedir. Öte yandan, biyolojik etkiler henüz iyi bilinmemektedir.

Yer yüzeyinde kullanılan ölçü aygıtları, ölçtükleri niceliğin yapısal niteliğine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:
- pirhelyometre, doğrudan güneş ışımasının yeğinliğini ölçer;
- piranometre, doğrudan güneş ışımasından ve atmosferin yayımladığı ışımadan kaynaklanan tümel ışınımı ölçer;
- pirjeometre Yer'in yayımladığı kızılaltı ışımayı ölçer.

Uydulara yerleştirilen aygıtlar, Yer'in ışınımsal özelliklerinin duyarlı çözümlenmesini yapmak için hem Yer'i tümüyle alanı-

na alacak biçimde büyük bir açıklık açısıyla, hem de küçük bir açıklık açısı ve bir tarama sistemiyle, aynı tip ölçümler yapar.

IŞINIMSAL sıf. Çekird. fiz. Bir gama ışıması yayımı eşliğinde gerçekleşen her tür çekirdek dönüşümü için kullanılır.

IŞINKARARLILIK a. Polim. Plastik maddelerin iyonlaştırıcı ışıma karşısında gösterdiği kararlılık. (Eşanl. RADYOSTABİLİTE.)

IŞINKİMYACISI a. Işınkimyası ile uğraşan bilim adamı.

IŞINKİMYASI a. Radyoelementlerin (doğal ya da yapay) fizikokimyasal özelliklerini, başkalaşım ve nükleer tepkimelerin kimyasal yanlarını inceleyen bilim dalı. (İyonlaştırıcı ışımaların kimyasal etkilerinin incelenmesi uzun süre ışınkimyası terimiyle karşılandı. Ancak bu ışımaların, radyoaktiflik dışında başka yollarla da elde edilmesinden sonra daha çok *ışınım kimyası* ya da *ışıma kimyası* terimleri kullanılmaya başlandı.) [Eşanl. RADYOKİMYA.]

IŞINLAMA a. Canlı ya da cansız bir cisim üzerinde ışımayla bilinçli ya da rastlantısal olarak oluşturulan etki; ışınlanma olayı. (Bk. *ansikl.* böl. Polim.)
—Bes. san. Enzimlerin ve mikroorganizmaların etkisini engelleyen iyonlaştırıcı ışınlarla besinlerin korunması yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Foto. Bir noktanın görüntüsünü ışığa duyarlı katmanda ışığın yayınımıyla genişletme.
—Nük. müh. Belli hacimdeki hava kütlesinde, fotonların açığa çıkardığı bütün elektronlar tümüyle durdurulduğunda, γ ya da X ışımasının bu hacimde doğurduğu aynı işaretli bütün iyonların elektrik yükleri toplamının bu hava kütlesine bölümü. (Işınlamanın SI birimi kilogramda coulomb'dur, ancak yaygın olarak *röntgen* kullanılır:

$$1\ \mathrm{R} = 2{,}58.10^{-4}\ \mathrm{C/kg.})$$

—Opt. Gözün, ışığı cisimlerin gerçek çevrelerinin ötesinde algılaması sonucu, görünür çaplarını olduğundan büyük görmesi olayı.
—ANSİKL. Bes. san. Besin maddelerinin ya da besinlere değen maddelerin (ambalajlar) ışınlarla, genellikle γ ışınlarıyla işlenmesi konusunda pek çok deney yapılmıştır. Bu ışınlamalar bazı sebzelerin çimlenmesini önler, tohumları bozan böcekleri tahrip eder, enzimlerin ve mikroorganizmaların etkisini engeller, tapaları ve ambalajları sterilize eder. Yiyecek maddelerinin ışınlanmasına bu işlemin sakıncasız olduğu anlaşıldıktan sonra izin verilir. Işınlama izni çok az besin için verilmiştir. Örneğin bazı ülkelerde patatesin kobalt 60 ya da sezyum 137 kullanılarak 7 500 ila 15 000 rad arası dozlarda ışınlanmasına izin verilmiştir. Bunun için yumrular üzerinde, ışınlanmadan önce ya da sonra hiçbir kimyasal işlem yapılmamalıdır. ABD, Kanada ve Rusya'da tanelerin 30 000 rad'lık ışınlarla ışınlanmasına izin verilmektedir.
—Polim. Hem iyonlaştırıcı, hem de ışılkimyasal (morötesi ışınlar, görünen ışınlar) denen ışınımları belirtmek için ilke olarak "ışınlama" terimi kullanılır, ancak bu terim temel olarak asıl ilgili olduğu iyonlaştırıcı ışınımları kapsar. (Morötesi ya da görünebilen ışımaların etkisi için → FOTOPOLİMERLEŞME, PARÇALANMA.)
İyonlaştırıcı ışınımlar, γ, β, X-ışınları ile hızlandırılmış nötron ve elektronlardır. Bu ışınların, makromolekülü malzemeler üzerindeki etkisi, zincirleri kopartma ya da atom çıkartma biçiminde gelişir; bunun sonunda da ya bir parçalanma (polimetakrilatlar, viniliden poliklorür, selüloz) ya da bir ağlaşma (polietilen, poliamitler, poliesterler) görülür. Işınlama ne kadar havalı bir ortamda yapılırsa, parçalanma o kadar ileri gider. Bir monomere uygulandığında, mekanizması genellikle köksel, kimi durumlarda da iyonsal olan bir polimerleşme görülür. Bu teknikten daha çok tahta gibi boşluklu malzemelere emdirilen monomerlerin aşılanması ve polimerleştirilmesinde yararlanılır.

IŞINLAMAK g. f. **1.** Işın vermek, ışına tutmak. **—2.** Besin maddelerini enzimlerin ve mikroorganizmaların etkisinden korumak için iyonlaştırıcı ışınlara tutmak. **—3.** Bilim-kurgu yapıtlarda, ışın gücüyle bir varlığı atomlarına ayırarak bir yerden başka bir yere, zamana göndermek. **—4.** *Tkz.* Bir kimsenin işine son vermek ya da başka bir yere atamak.

◆ **ışınlanmak** edilg. f. Işınlamak eylemine konu olmak.

IŞINLANDIRMA a. Kızılaltı ve morötesi ışınlar birleştirilerek bunlarla sütün ısıtılması ve işlenmesi.

IŞINLANMA a. Işınlanmak eylemi.
—Elektroradyol. ve Patol. *Akut ışınlanma,* ışınlarla kısa süreli bir karşılaşma sonucunda ortaya çıkan ve uzun süreli hiçbir tedavi yöntemiyle ışın etkisi azaltılamayan ışınlanma biçimi. || *Dıştan ışınlanma,* organizmanın kendi dışındaki radyoaktif kaynaklardan aldığı ışınlanma. || *Doğal ışınlanma,* doğal iyonlaştırıcı ışınların neden olduğu ışınlanma. || *İçten ışınlanma,* organizmanın kendi içinde bulunan radyoaktif kaynaklarla ışınlanması. || *İstisnai olarak önceden tasarlanmış dıştan ışınlanma,* önceden incelenerek tehlikeli kabul edilmiş olan ve normal çalışma koşullarında ışınım altında çalışırken ışınlardan doğrudan etkilenen kişiler için saptanmış dayanılabilir doz eşdeğerlerinin aşılmasına yol açan dış ışınlanma. (*İstisnai danışıksız dıştan ışınlanma* ise bunun aksidir ve rastlantı sonucu gerçekleşir.) || *Kısmi ışınlanma,* bedenin, ya da sözkonusu maddenin yalnız bir bölümünü ilgilendiren ışınlanma. || *Süreğen ışınlanma,* ışınlarla, uzun bir zaman içinde sürekli ya da aralıklı olarak karşılaşma sonucu ortaya çıkan ışınlanma. || *Toptan ışınlanma,* organizmanın tümünün dıştan ışınlanması. || *Tüm ışınlanma,* dıştan ve içten ışınlanmanın toplamı.

IŞINLANMAK → IŞINLAMAK.

IŞINLANMIŞ sıf. Tıp. Radyoaktif ışınların etkisinde kalındıktan sonra ortaya çıkan kanser süreçlerine (özellikle lösemiler) denir.

IŞINLARARASI sıf. Zool. Derisidikenlilerde, ambulakumlararasıyla ilgili.

IŞINLAYICI a. Nük. müh. Işınlama sağlayan sabit ya da devingen donanım. (Kullanılan ışımayı bir radyoelement [örneğin kobalt 60], bir X fotonları üreteci, bir parçacık hızlandırıcısı ya da bir nükleer reaktör üretebilir.)

IŞINLI sıf. Işın saçan.
—Mim. *Işınlı capellalar,* bir kilisenin absidası ya da deambulatoriumu çevresine, koroyerinden başlayarak ışınlı doğrultularda yerleştirilmiş capellalar. || *Işınlı gotik,* 1230'a doğru Île-de-France'ta ve Champagne'da ortaya çıkan ve Fransa'da XIV. yy. sonuna kadar süren üslup. (Cephe güllerindeki taş şebekenin ışınlı yapısı nedeniyle bu üslup böyle adlandırıldı; çizgisel süslemelerin zarifliği ve zenginliği, kafesli triforiumların ve şebekeli pencerelerin ışıklılığı en belirgin özellikleridir. Paris'te Saint-Chapelle ve Notre-Dame'ın çaprazsahnı, Saint-Denis'nin sahnı, Strasbourg [sahın], Amiens [koroyeri] ve Tours [koroyeri] katedralleri ışınlı gotiğin en belirgin örneklerindendir.)
—Zool. Eksene göre bedeni bakışımlı hayvan. (Işınlı hayvanlar XIX. yy.'da bir şube olarak sınıflandırılmıştı.)

IŞINLILAR a. Gövdesi zarla kaplı bir orta kapsülden oluşan *Protozoa* sınıfı. (Üzerinde bütün yüzeye yayılmış küçük delikler ya da belli bölgelerde toplanmış daha büyük delikler bulunan zar, kalın, jelatinli ve türdeş bir kılıfla kaplıdır; bu kılıf da ağcıklı ama aksopotsuz protoplazma yalancıayaklarla örtülüdür. Bil. a. *Radiolaria.*)
—ANSİKL. Zool. Işınlıların çoğunda, tek tek iğnecikler ya da çevresel bir kabuk biçiminde, içi dolu ya da boş parçalardan oluşan bir iskelet vardır; hiç iskeleti olmayan birkaç ışınlı biçimi de vardır; bazı ışınlılarsa plazmalı bedenlerinin çevresinde diyatome, sünger iğnecikleri vb. gibi yabancı kökenli cisimler toplar. Delikli ışınlıların çoğu denizlerde tek başına yaşar; ötekilerse erişkin duruma gelince topluluklar oluşturur. Işınlıların binlerce türü bilinir; bunlar, özgül ağırlığı çevre özgül ağırlığından küçük kofullarla dolu jelatinli ve kalın örtüleri sayesinde planktonun öteki canlıları arasında yüzerler. Işınlılar, yalancı-ayaklarıyla yakaladıkları diyatomelerle ve başka hayvanlarla beslenir.

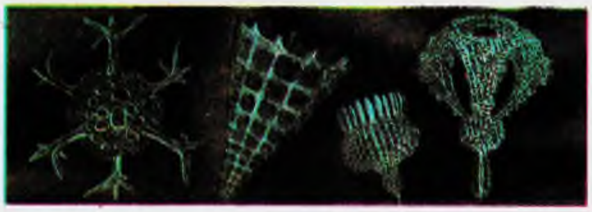
IŞINÖLÇER a. Işımanın ilettiği enerji akısını ölçmeye yarayan aygıt. (Eşanl. RADYOMETRE.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Akustik ışınölçer,* sesötesi dalga demetinden kaynaklanmış ışınım basıncını ölçmeye yarayan aygıt.
—Fiz. *Crookes ışınölçeri,* ılımlı vakum uygulanmış bir kaba yerleştirilen ve bir yüzü karartılmış düşey kanatçıklar taşıyan düşey eksenli çark. (Işıma etkisi altında kanatçıklar ısınır ve kendilerine çarpan artık gaz moleküllerinin daha yüksek bir hızla yeniden yayımına, dolayısıyla çarkın gerileme etkisiyle dönmesine yol açar.)
—ANSİKL. Işınölçerin duyarlı bölümü, karartılmış ön yüzü ışınmayı soğuran çok ince bir metal disk ya da konidir; bu ışımadan doğan hafif ısınma, ısılçiftlerle ölçülebilir; bununla birlikte çoğu kez bir yerine koyma yöntemi yeğlenir ve metal diske yapıştırılmış, aynı ısınmayı sağlayan küçük bir direncin soğurduğu elektrik gücünü bulma yoluna gidilir. Işınölçer, çevredeki bütün cisimlerin kızılaltı ışımalarına duyarlı olduğundan düşük ve değişmez sıcaklıkta bir kaba yerleştirilir.

IŞINÖLÇÜM a. Fiz. Işımalara ilişkin enerji büyüklüklerinin ölçümü.

IŞINSAL sıf. Işınla ilgisi olan.
—Biyol. *Işınsal bakışım,* derisidikenlilerde, selenterelerde ve "düzgün" çiçeklerde olduğu gibi birbirinin benzeri birçok eksen üzerinde yinelenen bakışım.
—Bot. Kenarları dilcik biçiminde küçük yarı çiçeklerle bezenmiş bir daire oluşturan ve ortasında birçok küçük çiçek bulunan kömeçlere denir. || Değişik kısımları, bir tekerleğin parmakları gibi dizilmiş olan organların yapısına denir. || *Işınsal şemsiye durumu,* ortasında düzgün çiçekler, çevresinde bakışımlı çiçekler olan şemsiye durumu.
—Böcbil. *Işınsal damar,* böceklerde kanadın üçüncü siniri. (Işınsal damar, kanat damarı siniriyle orta sinir arasındadır.) || *Işınsal gözeler,* bilim adamlarının böceklerdeki kanat damarlarındaki farklı gözelere verdikleri ad.

ışınlılardan birkaç canlı örnek

ışınlılardan çeşitli iskelet örnekleri

—Nörobiyol. Dendritleri çepeçevre her yönde homojen dağılan nöronlara denir.
—Şehirc. *Işınsaleşmerkezli kent,* ÖRÜMCEKAĞI* KENT'in eşanlamlısı.

IŞINSAYDAM sıf. Tıp. Radyografide görünmeyen cisimlere (özellikle taşlar) denir.

IŞINTAŞI a. Miner. AKTİNOLİT'in eşanlamlısı.

IŞINTUTUCU sıf. İnş. *Işıntutucu cam,* konutlara giren güneş ışınımının bir bölümünü engelleyerek aşırı aydınlanma ve ısınmayı önleyen cam.
—ANSİKL. İnş. Işıntutucu camlar, cam içinde bileşim halinde bulunan demir, nikel ya da kobalt oksitler yardımıyla ışığın kısmi soğurulması yoluyla etkili olurlar. Oksitler cama grimsi bir görünüm verir ve ısıl ışınımı artırır. Bu ışınım, iç yüzeyi yarı -yansıtıcı, ince bir katmanla (altın ya da oksit) kaplanmış çift camla azaltılabilir; böylece ısı yalıtımı iyileştirilir, ama camlı yüzey çevre için bir ayna oluşturur. Gümüş halojenürleri içeren camlarla değişken bir ışık iletimi elde edilir (fotokromik camlar): zayıf bir ışıklılıkta saydamlık, daha şiddetli bir ışıklılıkta yarısaydamlık.

IŞITMAK → IŞIMAK.

IŞIYAN sıf. Işınımla yayılan ya da ışınım yayımlayan şeyler için kullanılır.

IŞK → AŞK.

IŞKI a. Tahta parçalarının düzeltilmesinde ve kenarlarının alınmasında ya da deri kazımada kullanılan iki ucu saplı, eğri bıçak. (At arabacıları tarafından arabanın tahtalarını düzeltmede, kenarlarının alınmasında kullanılır.)

IŞKIN → IŞGIN.

IŞKIRLAK a. Türk gölge oyununda Karagöz'ün başında bulunan oynak eklemli başlık.
—ANSİKL. Işkırlak, Karagöz'ün giyiminin değişmez öğelerindendir. Oynak eklemli olduğundan ileri geri hareket edebilir. Karagöz'ün ani bir devinimiyle geriye düşer ve Karagöz'ün çıplak başı görünür. Bazı araştırmacılar bu hareketle ortaoyunundaki "kavuk devirme" arasında ilişki olduğunu öne sürerler.
Işkırlak üzerine değişik görüşler vardır. Bazı araştırmacılar ışkırlağı kırgız, başkırt başlıklarına, bazılarıysa Orta Asya göçebelerinin ve Çingeneler'in kullandıkları başlıklara benzetirler. Moğol külahlarından kaynaklandığını öne sürenler de vardır. Ancak eski türk minyatürleri incelendiğinde çeşitli oyuncuların, özellikle curcunabazların Karagöz ve Hacivat'ın giydiklerine benzer başlıklar kullandıkları görülmekte ve bunun bir oyuncu başlığı olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır.

IŞMAR → İŞMAR.

IŞRILKIRŞ a. (ar. *ʿaşr, ʿışr,* on ve *ġurūş,* kuruş, *ʿaşr-ül-ġurūş, ışr-ül-ġurūş*'tan). Abdülhamit II ve Mehmet V dönemlerinde Mısır'da basılan, kuruşun onda biri değerinde nikel ve bakır para. (Nikelleri onluk, beşlik, ikilik ve birliklerden, bakırları 1/2'lik ve 1/4'lüklerden oluşuyordu.)

ıtır

IŞTIN a. Yörs. Topraktan yapılmış kandil.

-IT → -T.

ITAM a. (ar. *ıṭam*). Esk. tıp. İdrar zorluğu, idrar tutulması.

ITAM ya da **İTAM** a. (ar. *iṭʿam*). *Esk.* Yemek verme, yedirme: *Itam-ı muhtâcin* (yoksulları doyurma).

ITBAK a. (ar. *ıṭbaḳ*). *Esk.* Kaplama, örtme: *Itbâk-üz-zeheb* (altın kaplama).

ITER çoğl. a. (ar. *ʿıtret*'in çoğl. *ʿıter*). *Esk.* Nesiller, akrabalar, zürriyetler.

ITIK ya da **ITK** a. (ar. *ʿıtḳ*). *Esk.* Köle ya da cariyeye özgürlüğünü geri verme, azat etme.
—İsl. huk. *Itk ala cul*, kitabet şeklinde olmaksızın bir kölenin belli bir mal ya da hizmet karşılığı azat edilmesi. (*Itk ala mal* da denir.) || *Itk-ı baz,* bir kölenin bir kısmının azat edilmesi. (Bu şekilde azat edilmiş köle özgürlüğüne kavuşur. Kölenin sahibi onun ne kadarını azat ettiğini açıklamak zorundadır. Köle azat edilmemiş kısmın bedelini ödemek için sahibi yanında ya da başka bir yerde çalışır.) || *Itk-ı kül,* bir köleyi tamamen azat etme. || *Itk-ı muallak,* koşula bağlanmış azat. (Örneğin "şu işi yaparsan hürsün" denmekle edilen azat. Köle söyleneni yapınca azat olur.) || *Itk-ı muzaf,* belli bir zaman içinde gerçekleşmesi koşuluyla yapılan köle azadı. (Örneğin gelecek ayın başından sonra hürsün diyerek azat etme.) || *Itk-ı müphem,* kim olduğunu belirtmeksizin bir grup köleden birini ya da birkaçını azat etme. || *Itk-ı müneccez,* herhangi bir koşula bağlanmadan köleyi azat etme. (Sen hürsün, seni azat ettim diye yapılan ıtklar gibi, köle hemen azat edilmiş olur.) || *Itk-ı müşterek,* iki ya da daha çok kişinin, ortaklaşa sahip oldukları bir köleyi azat etmeleri. || *Itk-ı sehim,* miktar belirtmeksizin kölenin bir payının azat edilmesi. (Bu durumda kölenin altıda biri azat edilmiş sayılır. Hanefi mezhebi hukukçularından İmam Muhammet ve İmam Ebu Yusuf, ıtk-ı baz ya da ıtk-ı sehim durumunda kölenin tamamen azat olacağı ve sahibine herhangi bir ödeme yapmaması gerektiği görüşündedirler.)

ITIKNAME ya da **ITKNAME** a. (ar. *ʿıtḳ* ve fars. *name*'den *ʿıtḳ-nāme*). *Esk.* Bir kölenin ya da cariyenin azat edildiğini, özgür olduğunu belgeleyen yazı, azat kâğıdı.

ITIR, -trı a. (ar. *ʿıṭr*). *Esk.* **1.** Güzel koku. **—2.** *Itır-feşan,* çevresine güzel koku saçan. || *Itır-nâk,* güzel kokulu. || *Itır-sa,* güzel koku süren.

ITIR ya da **ITIR ÇİÇEĞİ** a. Yaprakları güzel kokulu, türlü renkte çiçekli birkaç *pelargonium* türüne verilen ad. (*Pelargonium graveolens, P. radicula, P. roseum.*)
—Süslem. sant. *Itır yaprağı* → BERG• İTRİ.
—ANSİKL. Sabun ve parfümeri sanayisinde önemli bir koku maddesi olarak kullanılan ıtır yağının elde edildiği ıtır türleri özellikle Hindistan'da ve Kuzey Afrika'da (Fas, Cezayir) yetiştirilir. Orta ve Doğu Anadolu dağlarında yetişen yabani ıtırın (*Pelargonium endlicherianum*) çiçekleri kurt düşürücü olarak kullanılır. Güney Afrika kökenli bazı türlerle melezleriyse bütün dünyada süs bitkisi olarak yetiştirilir.

ITIRLI sıf. Güzel kokan.

ITIRŞAHİ a. Tüysü yapraklı, çeşitli renkte çiçekli, keskin kokulu mürdümük. (Bil. a. *Lathyrus sativus;* baklagiller takımı.) [Anayurdu Güney Avrupa'dır; Türkiye'de de süs bitkisi olarak yetiştirilir.]

ITK → ITIK.

ITKNAME → ITIKNAME.

ITLA a. (ar. *ıṭlāʿ*). *Esk.* **1.** Bildirme, haberdar etme. **—2.** Ufuktan doğma.

ITLA a. (ar. *ıṭlāʾ*). *Esk.* Bir şeyin üzerine bir şey sürme.

ITLAK a. (ar. *ıṭlaḳ*). *Esk.* **1.** Bırakma, salıverme: *"Hz. Abbas kemal-i sürat ile yetişip Ebu Sufyan'ın af ve ıtlakını niyaz etti"* (Cevdet Paşa). **—2.** Bağışlama, cezadan kurtarma. **—3.** Erkeğin karısını boşaması. **—4.** Adlandırma; isim verme. **—5.** *Itlak etmek,* boşamak; serbest bırakmak, isim vermek. **—6.** *Itlak olunmak,* salıverilmek; adı konmak, adlandırılmak. || *Itlak üzre,* genel olarak. **—7.** *Itlak-ı inan,* başıboş bırakmak. || *Itlak-ı lisan,* ağzına geleni söyleme. || *Itlak-ı yed,* iyilikte bulunma.

ITMA a. (ar. *ıṭmāʿ*). *Esk.* Hırslandırma, kışkırtma, tamah ettirme: *"Dönersem kahbeyim millet yolunda bir azimetten demiş olan bir adamı kim ıtmâ veya tehdid edebilir"* (Süleyman Nazif).

ITMAAT çoğl. a. (ar. *ıṭmāʿ*'ın çoğl. *ıṭmāʿāt*). *Esk.* Hırslandırmalar, kışkırtmalar.

ITMAİYAT çoğl. a. (ar. *ıṭmaiyye*'nin çoğl. *ıṭmāiyyāt*). *Esk.* Hırs uyandırmak için söylenen sözler.

ITNAB → ITNAP.

ITNAP a. (ar. *ıṭnab*). Esk. Ed. Kısa anlatılabilecek bir konuyu, sözü uzatarak anlatma. (Sözü güzelleştirerek sanatlı biçimde uzatma *ıtnab-ı hasen, itnab-ı makbul*; gereksiz ve bıkkınlık verecek biçimde uzatma *ıtnab-ı mümil*'dir.) [Karşt. İCAZ.]

ITRA a. (ar. *ıṭrāʾ*). *Esk.* **1.** Aşırı derecede övme. **—2.** *Itra etmek,* mübalağa yaparak övmek.

ITRAB a. (ar. *ıṭrāb*). *Esk.* Neşelendirme, şevke getirme, keyiflendirme.

ITRAH a. (ar. *ıṭraḥ*). *Esk.* **1.** Çıkarma, dışarı atma. **—2.** *Itrah etmek,* vücuttan atmak.

ITRET a. (ar. *ʿıtret*). *Esk.* **1.** Soy, nesil. **—2.** *Itret-ün-nebi,* Hz. Muhammet'in sülalesi.

ITRİFİL a. Cennetbiberine eskiden verilen ad.

ITRİ, ITRİYE sıf. (ar. *ʿıṭr* ve *-ī*'den *ʿıṭrī*, dişl. *ʿıṭriyye*). *Esk.* Güzel kokulu; güzel koku ile ilgili: *Mevâdd-ı ıtriye* (güzel kokulu maddeler).
—Süslem. sant. → BERG.

ITRİ sıf. (ar. *ʿıtret* ve *-ī*'den *ʿıtrī*). *Esk.* Soyla, aile ile ilgili.

ITRİ (Buhurizade Mustafa Efendi, —denir), türk besteci, hattat ve şair (öl. İstanbul 1711 ya da 1712). Çağdaşları için düşürdüğü tarihlere ve şiirlerini bestelediği kimi şairlerin yaşadığı yıllara dayanılarak 1630 ile 1640 arasında doğduğu tahmin edilebilir. Kendisinin mi, yoksa babasının ya da dedesinin mi buhurculukla uğraştığı bilinmemektedir. Çok yönlü ve iyi bir öğrenim gördüğü bellidir. Müzikte belli başlı hocasının Hafız Post olduğu kabul edilir. Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Cami Ahmet Dede Efendi'ye (öl. 1671) bağlandı. Mehmet IV döneminde hanende olarak saray fasıllarına katılmaya başladı. Besteci olarak da ünü giderek büyüyordu. Müziksever padişahlardan büyük ihsanlar aldı, padişah musahipliğine değin yükseldi. Hayranları arasında Kırım hanı Selim I Giray da vardı. Çok kazançlı bir iş olan esirciler kethüdalığına getirilmesi sayesinde, hem bolluk içinde yaşadı, hem de çeşitli ülkelerden getirilmiş esirlerin müzik bilenlerini dinleyerek, birçok ülkenin geleneksel müziğini tanıdı. Uzun yıllar Enderun'da ders verdikten sonra 1690'a doğru emekli olarak Saray'dan ayrıldı. Yaşamının bundan sonraki dönemi daha da karanlıktır.
Döneminin önde gelen şairlerinden olan Mustafa Efendi, şiirlerinde *Itri* mahlasını kullandı. Hem divan, hem de saz şairleri tarzında şiirleri vardır. *Divan*'ı bulunamadığından, şiirleri, çeşitli şuara tezkirelerinde ve derlemelerde dağınık olarak kalmıştır. *Itri* mahlaslı şiirlerin bir bölümü, kendisinden yaklaşık 90 yıl önce

yaşamış başka bir şairindir.
Siyahi Ahmet Efendi'den hat dersleri alan Itri, özellikle talik yazıda çok başarılıydı. Hafız Post'un güfte *Mecmua*'sına eklediği güfteler, bunun kanıtıdır.
Ünlü mustabey armudunu, ilk kez aşılama yöntemiyle, meyvecilik ve çiçekçilikle de uğraştığı bilinen Itri'nin yetiştirdiği söylenir.
XVII. ve XVIII. yy.'larda yaşamış *Buhurizade* lakaplı başka iki besteciyle karıştırılmaması gereken Itri, türk müziğinin (kronolojik olarak) Abdülkadir Meragi'den sonraki en büyük bestecisidir. 1 000'i aşkın beste yaptığı yolunda tanıklıklar varsa da, günümüze 40 dolayında yapıtı ulaşmıştır: 2 kâr, 13 beste, 8 ağırsemai, 5 yürüksemai ve 10 dinsel/tasavvufi yapıt (*Bayram tekbiri; Salât-ı ümmiye; Maye cuma salâtı; Dilkeşhaveran gece salâtı; Nât-ı Mevlana; Segâh mevleviâyini;* rast tevşih [*Mefâtîhu'l-Hudâ*...]; nühüft durak [*Halk içre bir âyineyim*...]; nühüft ilahi; nühüft tevşih [*Sayesi düşmez*...]). Müzikte osmanlı üslubunun ilk örnekleri olan bu yapıtlardan her biri, türünün başyapıtıdır. *Bayram tekbiri* ve *Salât-ı ümmiye*, tüm islam dünyasında cami müziğinin en güzel ve en etkileyici iki parçasıdır. *Nât-ı Mevlana*, mevlevihanelerde her semadan önce okunmuştur. *Dilkeşhaveran* ve *Maye* salâtlarıysa türün en sık okunan örnekleridir. Dindışı yapıtlarının en büyüğü olan *Neva kâr*, dindışı türk müziğinin de en sanatlı, en parlak yapıtıdır. Itri'nin öteki dindışı yapıtları arasında, hisar beste *(Câm lâlindir senin âyine rûy-i enverin)*; hisar ağırsemai *(Dil-i pür-ıstırabım mevce-i seylâbdır sensiz)*; pencgâh beste *(Hem sohbet-i dildar ile mesrur idik ol dem)*; rehavi ağırsemai *(Dile mâye-i safadır hatt-ı rûy-i yâr derler)*; ırak ağırsemai *(Nevruz erişti bağa şarab istemez misin)* ve en ünlü yapıtı olan segâh yürüksemaisi *(Tuti-i mucize-gûyem ne desem laf değil)* anılmalıdır.

ITRİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *ʿıtriyye*'nin çoğl. *ʿıtriyyāt*). Sürünülecek güzel kokular.

ITRİYATÇI a. Güzel kokular ve makyaj malzemeleri satan kimse; bu gibi şeylerin satıldığı dükkân.

ITRİYATÇILIK a. Itriyatçının işi, mesleği.

ITRİYE → ITRİ.

ITTILA a. (ar. *ıttılaʿ*). *Esk.* **1.** Anlama, öğrenme, bilme; bilgi: *"Az zamanda hâsıl olur ıttılâ"* (Niyazi, XVII. yy.). **—2.** *Ittıla kesbetmek*, öğrenmek, bilgisi olmak.

ITTILAAT çoğl. a. (ar. *ıttılāʿ*'nın çoğl. *ıttılāʿāt*). *Esk.* Öğrenmeler, tanımalar, haberler, bilgiler.

IVIR ZIVIR sıf. ve a. (yansıma sözc.). Gereksiz, işe yaramayan eşya: *Evi ıvır zıvır şeylerle doldurmuş. Ivır zıvıra para vermek.*

ıy, IŞIK* YILI'nın kısaltması.

IYADE ya da **IYADET** a. (ar. *ʿıyāde, ʿıyādet*). *Esk.* **1.** Hatır sormak için yapılan ziyaret. **—2.** Hasta ziyareti.

IYAN → AYAN.

IYAZ → İYAZ.

IYŞ → AYŞ.

-IZ → -Z.

IZÂA ya da **IDÂA** a. (ar. *żiyāʿ*, yok olma' dan *iżāʿa, idāʿa*). *Esk.* Kaybetme, mahvetme; yok etme, edilme.

IZÂF a. (ar. *żaʿf*, zayıflık'tan *iżʿāf*). *Esk.* Zayıflatma; zayıflama.

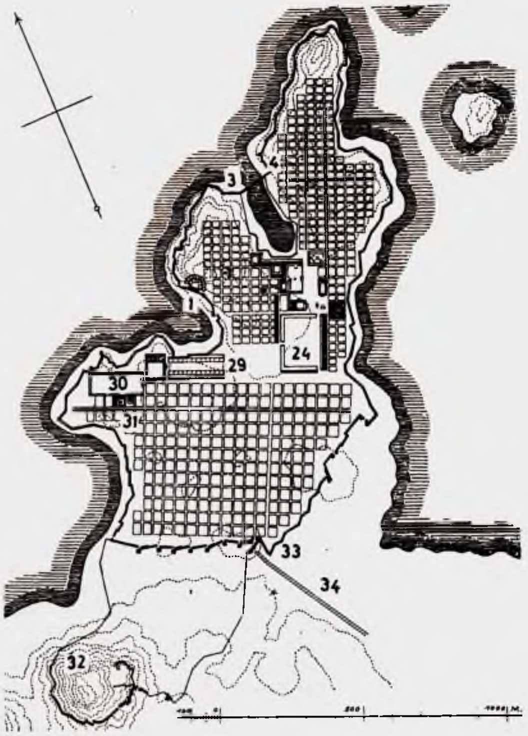
IZÂF a. (ar. *żaʿf*, sayısını artırma'dan *iżʿāf*). *Esk.* Bir şeyin üzerine bir katını koyma, bir şeyi iki katına çıkarma.

IZBANDUT sıf. ve a. (ital. *ilbandito*'dan): Tavrı ve iriyarı görünüşüyle insana korku veren kimse için kullanılır: *Izbandut gibi iki adam çıktı karşıma.*
◆ a. Esk. Osmanlılar'da rum korsanlara verilen ad.

IZBARÇİNA a. Denizc. *Izbarçina bükümlü halat*, sağa bükülmüş üç yoma bükümlü halatın bir arada sola bükülmesiyle elde edilen dokuz kollu kalın halat.

IZBARÇO a. Denizc. *İzbarço bağı*, bir gemiden kıyıya verilen yomayı bir babaya takmak için, halatın çımasına tekrar açılmak üzere geçici bir kasa oluşturmada kullanılan bir bağ türü. —Baca, direk, seren vb. yüksek yerlerde çalışacak gemicileri, çalışacağı yere çekmede kullanılan bir bağ türü. || *Izbarço tahtası*, yüksek yerlerde çalışan gemicilerin oturarak iş görebilmeleri için kullanılan enli tahta. (Eşanl. KANDİLİSA TAHTASI.) || *Çifte ızbarço bağı*, ızbarço bağının bir volta fazlasıyla oluşturulan bağ. || *Fıçı ızbarçosu*, FIÇI* BAĞI'nın eşanlamlısı. || *Sugalı ızbarço bağı*, ızbarço bağının oluşturduğu kasa içinden halat bedenini geçirerek yapılan bağ. (Kement gibi yük bindikçe sıkışan bir bağ olduğundan, herhangi bir cismi çekmede kullanılır.)

IZGARA a. (yun. *skara*'dan). **1.** Metal ya da ağaç çubuklarından yapılan parmaklık ya da kafes biçimindeki araçlara verilen genel ad. **—2.** Metal parmaklıklardan ya da nervürlenmiş dökme demirden yapılmış bir levhadan oluşan ve et, balık gibi besinleri harlı ateşte kızartmaya olanak sağlayan mutfak gereci: *Izgarada balık pişirmek.*
—Arıc. *Anaarı ızgarası*, kovanlarda genellikle kuluçkalık ile ballık arasına konan delikli çerçeve. (Demir çinko ya da fırınlanmış tahtadan yapılır. Izgaradan işçi arılar geçebilir fakat anaarı ve erkek arılar geçemez. Anaarının ballığa geçip orada yumurtlamasına engel olmak için kullanılır. Izgaranın delikleri 0,44 cm çapındadır.)
—Bayınd. Suların taşıdığı tahta, yaprak, taş ya da artıkları durdurmak için bir vananın yukarı kesimine ya da bir borunun girişine yerleştirilen, dikey ya da koşut öğelerden oluşmuş metal ya da betonarme parça. (Izgaraların tıkanmasını önlemek için bazen çok sayıda ızgara, önce kalın sonra ince ızgara gelecek biçimde dizi halinde yerleştirilir.)
—Denizc. *Karina ızgarası*, bir kıyıya inşa edilmiş ve gelgit alçalmasında karina bakımı yapılacak gemilerin, gelgit kabarması sırasında üzerine oturtulduğu tahta ya da beton platform. || *Kızak ızgarası*, sağlam bir biçimde ırmak kıyısına kurulan ve üzerine temizlenecek ya da onarılacak tekneler yerleştirilen ahşap çatkı. (Genellikle kuru havuz yerine kullanılır.)
—Elektron. Bir elektron tüpünde, gözenekli metal levhalardan ya da helis biçiminde sarılmış telden oluşan ve elektrik alanının değerini değiştirmek için genellikle katotla anot arasına yerleştirilen yardımcı elektrot. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Bastırıcı ızgara*, anodun ikincil yayım etkilerini önlemek için ekran-ızgara ve anot arasına yerleştirilen ızgara. || *Hızlandırıcı ızgara*, katoda oranla daha büyük artı kutuplanmayla katot ve anot arasındaki elektron dolaşımını hızlandıran, dolayısıyla tüp içindeki elektron akısını artıran ızgara. || *Kumanda ızgarası*, tüpü, eylemsiz bir elektronik röle gibi çalıştırmaya yarayan ızgara. || *Uzay yükü ızgarası*, kimi elektron tüplerinde, özellikle çift ızgaralı tüplerde yer alan elektron hızlandırıcı ızgara. (Bu tüplerde iç ızgarayı ya da kumanda ızgarasını yetersiz bir hızla geçen elektronları, dış ızgara artı kutuplanma sonucu, anoda gönderir.)
—Ev eşy. Metal bir ızgaradan ya da damarlı bir dökme demir levhadan oluşan ve et; balık gibi besinlerin harlı ateşte pişirilmesini sağlayan mutfak aleti. || Çevirme ya da ızgara yapmada kullanılan elektrikli aygıt. (Küçük boyutlu teknesinin cidarları yansıtıcıdır ve çoğunlukla kendi kendisini temizleyecek biçimde tasarlanmıştır. Teknenin içinde takılıp çıkarılabilen bir şiş çevirme düzeneği ve bir ızgara bulunur. Aygıta bir anahtar ve bir zamanlayıcıyla kumanda edilir.) || Elektrikli ya da gazlı bir fırında, ızgara yapılmasını sağlayan, tepedeki ısıtıcı parça. || Bir fırının, yuvarlak çelik tellerden, gergin, metal bir şasiden oluşan ve pişirme sırasında üzerine tepsi vb. konulan, takılıp çıkarılabilir parçası.
—Isıt. havld. ve Isıbil. Küçük odun parçalarını şömineye yerleştirmeye yarayan ve enine çubuklarla donatılmış bir çerçeveden oluşan destek. || Şömineye yerleştirilen ve bir daireyi ısıtmak için kok, odun, taşkömürü vb. yakmaya yarayan dökme demir kafes. || Katı yakıtlı ocaklarda, tutuşmuş yakıtı taşıyan, yakıcı havanın girişini ve küllerin boşaltılmasını sağlayan parmaklıklı düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İnş. *Izgara döşemesi*, çeşitli mekânlarda kaymayı, saat ya da mücevher atölyelerinde değerli parçaları ezmeyi önlemek için yerden daha yüksek bir taban oluşturan, kare ya da baklava biçiminde ahşap ya da metal kafes. || *Döşeme ızgarası*, boşluklu öğelerle yapılmış bir döşemenin alt yüzeyini tahtayla kaplamaya yarayan ahşap kılıf. || *Kalıp ızgarası*, üzerine kerpiç duvarların yapımında kullanılan kalıbın dayandığı başlıklardan her biri. || *Kazık ızgarası*, bir platform oluşturmak üzere ahşap temel kazıklarının tepesine yatay olarak yerleştirilen hatıl.
—İstat. Değişik dönemlerde (bir yılda ve yıllar boyunca) bir olayın gösterdiği değişimleri karşılaştırmaya yarayan iki girişli dikdörtgen çizelge.
—Kırs. inş. Hayvancılık yapılarının kafesli döşemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kim. Yüksek sıcaklıktaki bir maddeyi taşımaya yarayan laboratuvar aracı.
—Mad. oc. Kırıcı önüne yerleştirilen kalın ve koşut çubuklardan oluşmuş kalbur. (Küçük parçaları geçirir, ama kırıcıyı besleyen iri parçaları tutar.)
—Mak. san. *Kanat ızgarası*, türbopompa, türbin vb. gibi birçok makinede, akışkanın akışını yönlendiren, eşit aralıklarla yerleştirilmiş dönel bakışımlı engellerin tümü. (Genellikle profil verilmiş bu engeller akışkanın mekanik gücünü aktarmak için kullanılır.) [Eşanl. KANAT DİZİSİ.]
—Marangl. Lambri döşemede ve geniş yüzeyli dolap arkalıklarını tespit etmede

ızgara planlı Miletos kenti

kullanılan marangozluk öğesi. (Lambriler barsakların ya da pervazların ızgaralarına döşenir.)

—Metalürj. *Kalıp bozma ızgarası,* kumun ızgaradan geçmesini sağlayarak döküm parçalarından ayıran titreşimli aygıt.

—Tarım mak. Tahıl hasat makinelerinde bulunan ve açıklıkları sabit ya da ayarlanabilir delikli plaka. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tıp. Kasetin önüne konarak doğru ışınları geçirip yaygın, parazit ışınları süzmeye yarayan birbirine bitişik, sabit ya da hareketli, kurşun levhalardan oluşan radyoloji aracı.

◆ sıf. Izgara üzerinde pişirilmiş yiyecek için kullanılır: *Izgara köfte. Izgara balık.*

—Ev eşy. *Izgara paspas,* metal lamalardan oluşan ayakkabı sileceği.

—Şehirc. *Izgara plan,* birbirini dik açılarla kesen caddelerden ve kare ya da dikdörtgen açıklıklardan oluşan kent planı. (Miletoslu Hippodamos'un bulduğu ya da geliştirdiği sanıldığından *hippodamos planı, damalı plan* ya da *dik plan* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Elektron. Izgaranın potansiyeli, katottan anota doğru giden elektron akısına bir etki uygular. Eksi yüklü ızgara, anotun eksi yükünü iter, dolayısıyla ızgaranın eksi potansiyeli yükseldikçe anot akımının yeğinliği düşer. Bu potansiyeldeki küçük değişimler, anot akımında büyük değişimlere yol açar; elektron tüplerinin yükseltme niteliği işte bu olgudan kaynaklanır.

—Isıt. havld. ve Isıbil. Parça kömür yakan konut ocaklarının ve küçük sanayi ocaklarının ızgaraları, dökme demir çubuklardan oluşur. Çubuk uçları sabit yataklara oturur. Bu ızgaralar yatay, eğik, sabit ya da devingen çubuklu ve basamaklı olabilir. Daha büyük ocaklarda *mekanik ızgaralar* kullanılır; bunlar yanma sırasında yakıtı devindirerek yolun sonunda cürufları ve külleri ayırır.

—Kırs. inş. Izgaralar, dışkıların geçmesine olanak veren küçük bir aralıkla ayrılmış betonarme, metal ya da sert ahşap çubukların koşut olarak yerleştirilmesiyle oluşur. Dışkılar, ızgaranın altında bulunan bir çukurda toplanır ve sonra boşaltılır. Özellikle domuz ve dana ahırlarında ızgara kullanılması, yere serilen ottan tasarruf edilmesini sağlar.

—Şehirc. Izgara planının ilk örneklerine Mezopotamya'da rastlanır. Urartular'da ızgara planın uygulandığı kazılarla ortaya çıkarıldı (Karmir, Blur, Zernakitepe). Batı Anadolu'daki Bayraklı'nın (eski İzmir) yerleşme düzeni de bir ölçüde ızgara planını andırır. İ.Ö. V. yy.'da Miletoslu Hippodamos bu planı geliştirerek Pire, Miletos ve Rodos'ta uyguladı. Priene, Magnesia e epi Maiandroi, Latmos Herakleia'sı, Knidos bu anlayışla düzenlenmiş önemli örneklerdir. Roma döneminde de yeni kurulan kentlerin hemen tümü bu plana göre gerçekleştirildi. Buna karşılık Ortaçağ Avrupası'nda çok az uygulandı. Doğuda eski Çin ve Japon kentlerinin bir bölümü ızgara planlıydı. İslam ülkelerindeyse bu düzende kentlere rastlanmaz. XVII. yy.'dan başlayarak ABD'de kurulan kentler bu plana göre gerçekleştirildi.

—Tarım mak. Biçerdöverlerin savurma sandıklarında, genellikle üst üste duran ve vantilatörden gelen hava akımına göre yönetilip salınım hareketleriyle çalkalanan iki ızgara bulunur. Üstte bulunan ızgara (kesmik ya da ufak saman ızgarası) en iri hafif parçaları tutar; alttaki ızgara (son ızgara) küçük boyutlu daha ağır parçaları tutar ve sadece taneleri geçirir. Kesmik ızgarası genellikle ayarlanabilir tiptedir (pancur ızgara ya da "graepel" ızgarası); alttaki ızgaranın delik boyutları hasat edilen tahıla göre seçilir.

IZGARACI a. Lokantalarda ızgarada pişen yiyecekleri hazırlayan kimse.

IZGARALI sıf. Izgarası olan.

—Ekmekç. *Izgaralı tava,* içindeki oyuklara hamur parçaları yerleştirilerek, burada önce ikinci mayalanma, ardından pişirme işleminin gerçekleştirildiği yassı, metal parça.

IZGARALIK sıf. ve a. Izgarada pişirmeye elverişli ya da ızgarada pişirmek için hazırlanmış yiyecek (genellikle et, balık) için kullanılır.

IZLAK a. (ar. *ızlak*). *Esk.* Ayağını kaydırma, sürçtürme: *Izlak-ı akdâm* (ayakların sürçmesi).

IZLÂL → IDLÂL.

IZLÂLİYAT → IDLÂLİYAT.

IZLAM a. (ar. *ızlām*). *Esk.* **1.** Karartma, karanlıkta bırakma. **—2.** Karanlık olma.

IZMAR a. (ar. *ızmar*). *Esk.* **1.** Bir şeyi gönülde gizleme, saklama: *"Asrın çirkin günahlarına karşı dişlerini mecburiyet-i ızmâr ile gıcırdatıyor"* (Cenap Şahabettin). **—2.** *Izmar-ı gayz,* kin besleme, kin tutma.

—Ed. *Izmar kabl ez-zikr* (adı anmadan önce zamir kullanma), metinde bir addan önce onun yerini tutan zamire de birlikte yer verme. (*"Sen de mi giryende-i firkatsin ey ebr-i bahar / Ya nazire-saz-ı eşk-i çeşm-i giryanım mısın* [Sen de mi ayrılıktan gözyaşı dökmektesin ey bahar bulutu; ya da ağlayan gözümün yaşına nazire mi oluşturuyorsun] [Tahir Olgun]. Bu örnekte "sen" zamiri kullanılmış, arkasından onunla ilişkili "ebr-i bahar" tamlaması gelmiştir. Vezin zorunluluğuyla başvurulan bu anlatım yolunun izlenmemesi öğütlenirdi.)

IZRAR a. (ar. *ızrar*). *Esk.* **1.** Zarar verme, zarara uğratma. **—2.** *Izrar etmek,* zarar vermek.

—Cez. huk. *Nası ızrar,* başkasına zarar verme suçu. (Bir kimse başkasının taşınır ya da taşınmaz malını yıkar, yok eder, bozar ya da bunlara zarar verirse zarar görenin şikâyeti üzerine bir yıldan üç yıla kadar hapis ve doksan bin liradan iki yüz yetmiş bin liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır [Türk Cez. k. md. 516].)

IZTIBA a. (ar. *ıztıba*ʿ). Mekke'de Kâbe'yi tavafa başlamadan önce ihramın bir ucunu sağ koltuk altından geçirerek sol omuz üzerine atma. Bu uygulama, erkekler için sünnettir. (→ REMEL.)

IZTICA a. (ar. *ıztıcā*ʾ). *Esk.* **1.** Yan tarafına yatma. **—2.** Namazda secde sırasında koltukları sıkarak göğsü yere değdirme.

IZTINA a. (ar. *ıztına*ʿ). *Esk.* Utanma, sıkılma, çekinme: *Iztına-yi nisvan* (kadınların utanması).

IZTIRAR → ISTIRAR.

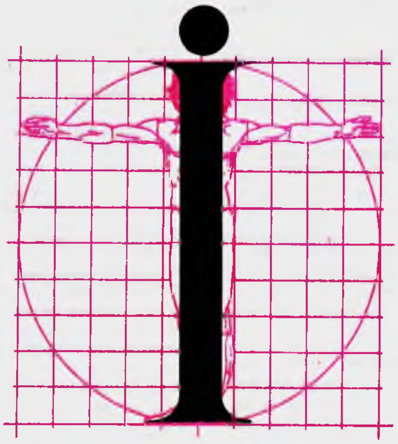
IZTIRARİYAT → ISTIRARİYAT.

KAYNAKÇA

Irk bitig. H. N. Orkun, *Eski türk yazıtları* c. II (İstanbul, 1939). —M. Erdal, *Irk bitig üzerine yeni notlar* (Türk dili araştırmaları yıllığı - Belleten 1977, Ankara, 1978).

Islahat fermanı. Ahmet Refik (Altınay), *Türkiye'de ıslahat fermanı* (Türk tarih encümeni mecmuası, c.9, sayı 4, İstanbul, 1921). —B. Lewis, *Modern Türkiye'nin doğuşu,* çev. M. Kıratlı (Ankara, 1970). —N. Berkes, *Türkiye'de çağdaşlaşma* (Ankara, 1973).

Isparta. Z. Eroğlu, *Isparta 1923-38* (Ankara, 1939). —N. Katırcıoğlu, *Bütün Isparta* (Ankara, 1958). —M. Koç, *Tüm yönleriyle Isparta* (Isparta ?).

I a. **1.** Türk abecesinin on ikinci harfi. **—2.** Dar, düz, ön ünlü.

—ANSİKL. Latin *i*'si, [j] yarı ünlüsünü belirten ve "el" anlamına gelen fenike *yod*' undan uyarlanan yunan *iota*'sıdır. Bu durum, *i*'nin kökenini açık parmaklı bir eli gösteren mısır hiyeroglifine değin götürmemizi sağlar. İ.Ö. III. yy.'da *i*, üstündeki ve altındaki çıkıntılarla klasik biçimini aldı. Daha sonraları pek az değişiklik gösteren harfin biçimindeki tek dönüşüm, işlek biçimlerde çıkıntıların ortadan kalkmasıdır. *M, n, u* harflerinin bacaklarından ayırmak için XI. yy.'da *i*'nin üstüne bir vurgu göstergesi konulmaya başlandı; XII. yy.'ın sonunda ortaya çıkan nokta kullanımı, ancak XV. yy. sonunda yaygınlaştı.

• *Sesbilgisi.* Eklemlenim bakımından *i* ünlüsü, dil sırtının damak bölgesine doğru yükselmesi ve dudakların birleştiği yerlerin gerilmesiyle oluşturulur. Bunun dışında arapça ve farsçadan alınan sözcüklerde uzun bir *i* [i:] görülür: *izah* (īzaḥ), *icap* (īcāb), *hakiki* (ḥaḳīḳī), *resmi* (resmī) vb. *i* sesinden sonra ayın sesi bulunan kapalı hecelerde de bu iki ses [*i*:]'ye dönüşür: *ilan* (iʿlān), *ilam* (iʿlām), *imar* (iʿmār) vb. *i* harfiyle gösterilen ünlü, türkçede başta (*iç, iş, il*), içseste (*diş, biz, giz*) ve sonseste (*kişi, verdi, aldı*) bulunur.

Bk. resim sayfa 5512

Türkçeye yabancı dillerden geçmiş, başında ve sonunda çift ünsüz bulunan kimi sözcüklerde öntüreme ya da ses uyumunun etkisiyle bir *ı* ve *i* türemesi oluşur. Bak. → I.

• *Tarihsel sesbilgisi.* Eski türkçede *ı* sesi bulunduran kimi sözcükler, orta türkçe döneminden başlayarak *ı* > *i* gelişmesine uğramışlardır: *ış* > *iş*, *ışlar* > işler 'kadın', *bıç-* > *biç-*, *ıt* > *it*, *şış* > *şiş*, *tıl* > *til* 'dil', *ısıg* > *isig* 'sıcak', *yaŋı yeŋi* 'yeni', *yaşıl yeşil*, *tıŋla- tiŋla-* 'dinlemek'.

ş, y seslerinin etkisiyle eski türkçede *e* sesi ile kullanılan kimi sözcükler, Türkiye türkçesinde *e* > *i* gelişmesine uğramışlardır: *eşid-* > *işit-*, *keḍ- key-* > *giy-*, *edgü* > *eygü* > *eyü* > *eyi* > *iyi*, *yaşıl* > *yeşil*.

Eski türkçede *i* işareti ile yazılan ve Türkiye türkçesinde kapalı *e* olan seslerin, gerçekte *i* mi *ė* mi olduğu konusu tartışmalıdır: *bil* ~ *bėl*, *bir-* ~ *vėr-*, *il* ~ *ėl*, *yil* ~ *yėl*, *yi-* ~ *yė-*, *yimiş* ~ *yėmiş*, *yir* ~ *yėr*, *ti-* ~ *dė-*, *biş* ~ *bėş*, *yiti* ~ *yėdi* gibi sözcüklerin tarihsel dönemlerde hep *i* işareti ile yazıldığı görülür. Harizm türkçesi metinlerinde bu sözcüklerin (کی) ile yazıldığı halde üstün harekesi ile gösterilmesi bu dönemde kapalı *e* sesinin varlığını gösterir. Birtakım eski Anadolu türkçesi metinlerinde de düzenli bir biçimde olmamakla birlikte aynı durum görülür. XVI. yüzyıldan sonraki az kültürlü çevrelerde yazılan metinlerde ise kapalı *e* sesi bulunduran sözcüklerin düzensiz bir biçimde üstün ya da esre harekesi ile gösterildiği dikkati çeker. Bu da kapalı *e* sesinin varlığını ortaya koyar.

Eski türkçe döneminde *m* dudak sesi yanında *i* > *ü* gelişmesi görülür: *bin-* > *min-* > *mün-* 'binmek'. Türkiye türkçesinde de *m* sesinin yuvarlaklaştırıcı etkisi son dönemlere kadar sürmüşse de arapça *müsafir* sözcüğü tersine bir gelişmeye uğramış ve *misafir* olmuştur.

Çağatay türkçesinde birinci hecedeki bütün *e* sesleri *i* biçiminde yazılır: *kil-* 'gelmek', *kiç-* 'geçmek', *til-* 'delmek', *tiri* 'deri', *kis-* 'kesmek', *ilig* 'el', *ir* 'er', *ik-* 'ekmek' vb. Bu durumun bir *e* > *ė* gelişmesi mi yoksa *e* > *i* gelişmesi mi olduğu bilinmemekle birlikte genellikle çevriyazılarda *i* olarak gösterilmektedir. Bu gelişme bugünkü kazan lehçesinde de görülmektedir.

Sözcük başında *ı* sesinin tek başına bir hece oluşturduğu durumlarda *ı* > *i* gelişmesi görülür: *ınan-* > *inan-*, *ılan* > *ilan* (Anadolu ağızlarında ve azeri türkçesinde).

Doğu türkçesinde (özbek, tarançı, yeni uygur) *ı* > *i* olur. Bu lehçelerde yazıda *ı* işareti de yoktur. Bununla birlikte kalın *ḳ*, *ġ* sesleri bulunduran hecelerdeki *i*'lerin biraz daha geriden çıktığı, yani *ı*'ya yaklaştığı görülür: *ḳirḳ* 'kırk', *ḳiz* 'kız', *ḳiş* 'kış', *ḳil-* 'kılmak', *oḳi-* 'okumak', *çiḳ-* 'çıkmak', *aġir* 'ağır' vb.

Yakutçada *i* yanında uzun *i* sesi de bulunur: *in* 'in', *ini* 'küçük kardeş', *tiri* 'deri', *tiş* 'diş', *bir* 'bir', *bil* 'bel'. Kapalı *e* sesi genellikle *ie* ünlü çiftine dönüşür: *bėr-* > *biber-* 'vermek', *tė-* > *die-* 'demek', *kėç* > *kies* 'geç', *yėŋ sieŋ* 'elbise yeni', çuvaşçada ise *i* sesi genellikle *e*'ye dönüşür.

I Arit. ve Ceb. Karmaşık sayılar cismi ℂ nin, $i = \sqrt{-1}$ ile tanımlı elemanı. (Elektrikçiler, *i* elektrik akımını gösterdiği için bunun yerine çoğu kez *j* yi kullanırlar.)

I Anorg. kim. *İyot*'un simgesi.

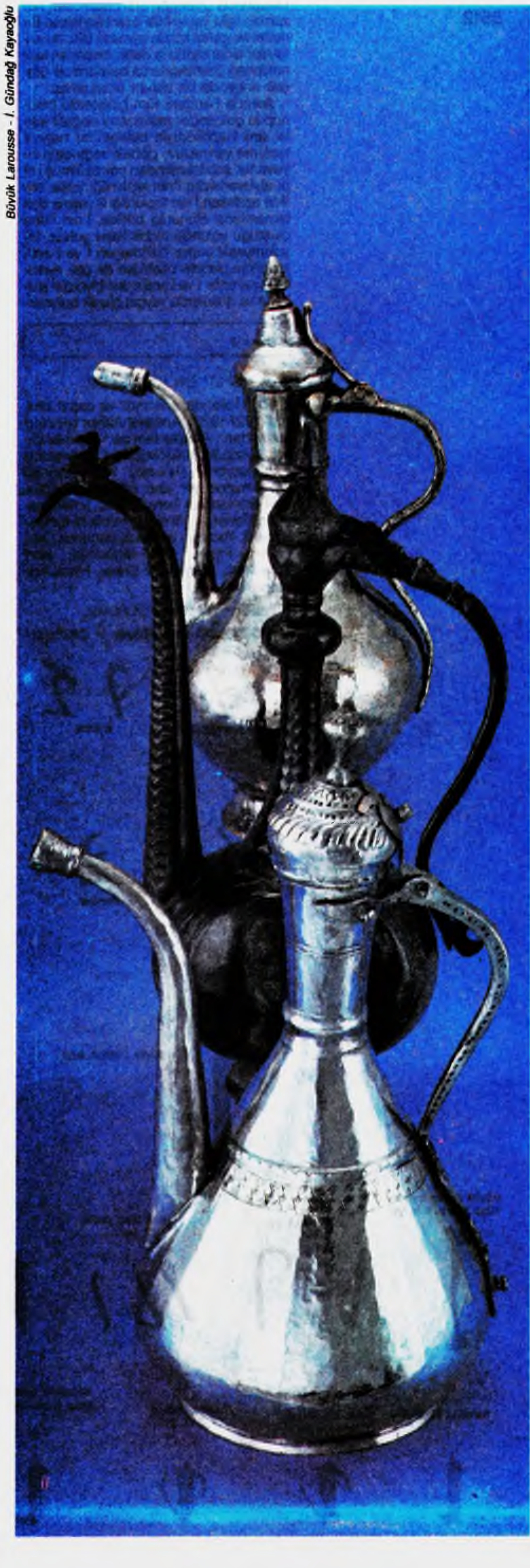
—Elekt. Bir elektrik akımını belirten simge.

—Fiz. mekan. Eylemsizlik momentini ya da enerji yeğinliğini belirtir.

—Hematol. *I antijeni*, insan alyuvarı antijeni. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Opt. Işık şiddetini belirtir.

—ANSİKL. Hematol. İ antijeni herkeste rastlanan bir antijendir, ancak 10 000'de bir kişide bulunmaz (İ negatif ya da i). Bu antijen insan alyuvarlarının tümünde bulunur. Anti İ antikorları süreğen soğuk aglütinin hastalığında görülen IgM tipinde monoklonal "soğuk" özantikorlardır; İ negatif kişilerin serumunda zayıf etkili bir aloantikor bulunabilir. Çeşitli kötücül kan has-

Büyük Larousse - İ. Gündağ Kayaoğlu

İbrikler
XIX. yy.

talıklarında gözlenen anti i antikorları her zaman IgM yapısında özantikorlardır. Bu nedenle, genel kurala uymasa bile, bu antijenler aloantikorlarla değil, insandan kaynaklanan özantikorlarca belirlenir ve gerçek anlamda bir sistem oluşturmaz.

Aslında i antijeni tüm bireylerde bulunur ve çok ender rastlanan İ negatif kişiler anti İ antikoruyla belirgin bir negatif tepkime vermezler; göbek bağındaki alyuvarlar, anti i tarafından çöktürülmüş i tipi alyuvarlardır; i'nin tepkinliği yaşla birlikte azalırken İ'nin tepkinliği 2 yaşına dek tamamlanır. Bununla birlikte, İ'nin i'den oluştuğu yolunda hiçbir kanıt yoktur. Biyokimyasal yapısı bilinmeyen İ ve i antijenlerinin genetik özellikleri de pek aydınlatılamamıştır. İ ve i antijenleri biyolojik sıvılarda ve dokularda yaygın olarak bulunur.

-İ → -I

-İ → NİSPET* EKİ, MASTAR* EKİ.

İ 10, Hollanda edebiyat ve sanat dergisi (1927-1929). Anarşist Arthur Lehning tarafından Amsterdam'da yayımlandı; adı László Moholy-Nagy'nin *Bir onuncu Enternasyonal* (10'uncu İnternasyonal) adlı filminde yer alan görüş çeşitliliğinden esinlenerek konulmuştu, amacı sanat dallarını doğal bir toplumla bütünleştirmekti. Yazarları arasında Jacobus Oud, Willem Pijper, Piet Mondrian, Kurt Schwitters, Menno Ter Braak, Hans Arp vb. vardır.

-İ hali → YÜKLEME* DURUMU.

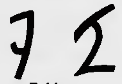
IACOBELLO del Fiore → JACOBELLO.

Mısır hiyeroglifi

Mısır hieratikos

Byblos

batı yunancası ve latince

Thera yunancası

Fenike

büyük İ klasik latin

IACOPINO del Conte. → JACOPINO *del Conte.*

IACOPO da Bologna → JACOPO *da Bologna.*

IACOPO DA CARPI → BERENGARIO DA CARPI.

IACOPO da Varazze, italyan yazar (Varazze 1228'e doğr. - Cenova 1298). Lombardia dominikenlerinin bölge başkanı (1267), Cenova başpiskoposu (1292). Ruhban sınıfını yeniden düzenledi ve kenti bölen hizipleri uzlaştırdı. Vaızlar, 1296'ya kadar uzanan bir Cenova kroniği ve azizlerin yaşamöyküsü niteliğindeki *Leggenda aurea*'yı yazdı. 1816'da aziz ilan edildi.

IACOPO del Pecora, italyan yazar (Montepulciano XIV. yy.), Dante'den esinlenen alegorik bir şiir *(Fimerodia)* yazdı.

IACOPO della Quercia → JACOPO *della Quercia.*

IACOPONE da Todi → JACOPONE *da Todi.*

İADE a. (ar. *i'āde*). **1.** Alınmış bir şeyi geri verme: *Kitapların iki gün içinde iadesi isteniyor. Vergi iadesi.* **—2.** Verilen bir şeyi geri çevirme; reddetme. **—3.** Geri verilen mal, mektup, yayın, vb.; bunun üzerine yazılan sözcük: *Bu satıştan on beş tane iade var. İadeler listesi nerede?* **—4.** *Esk.* Bir şeyi eski haline getirme: *İade-i itibar.* **—5.** *Bir şeyi iade etmek,* onu geri vermek ya da geri çevirmek: *Bileti iade etmek. Mektubumu iade etti.* ‖ *Bir sözü, bir hareketi iade etmek,* onu söylemeden karşılık olarak verdiğini belirtmek: *Söylediklerinizi aynen iade ederim.* ‖ *Bir ziyareti iade etmek,* karşılığını vermek, yerine getirmek: *Bizim de gitmemiz, ziyaretlerini iade etmemiz gerekir.*

—*Esk. İade-i afiyet, iade-i sıhhat,* hastalıktan kurtulma, iyileşme. ‖ *İade-i itibar,* kaybedilen saygınlığı, güvenilirliği tekrar kazanma. ‖ *İade-i sulh,* yeniden barış yapılması. ‖ *İade-i ziyaret,* yapılan ziyaretin karşılığını verme.

—Bank. *Masrafsız iade kaydı,* bir poliçeye konan ve bu poliçenin ödenmemesi durumunda, masraftan kaçınmak için, protesto edilmesini önleyen kayıt.

—Ed. Şiirde bir dizenin son sözcüğünü ya da sözcüklerini bir sonraki dizenin başında yineleme: *"Kuşlar gelir konar pencereme / Penceremden kuşlar uçar gider"* (C. S. Tarancı).

—Huk. *İadei muhakeme,* YARGILAMA*'NIN YENİLENMESİ'nin eşanlamlısı. ‖ *Mirasta iade.* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Sebepsiz zenginleşmede iade.* (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Zilyetlikte iade.* (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. Bir müşterinin, satın aldıktan sonra, gereksinimini karşılamadığı için satıcıya geri getirdiği ve değiştirilmesini ya da bedelinin geri verilmesini istediği mal.

—Tic. Çeşitli nedenlerle ve özellikle kalite bozukluğu yüzünden satıcıya geri gönderilen mal. ‖ Bayilerin, kararlaştırılmış bir süre sonunda yayıncıya geri gönderdikleri satılmamış kitap, dergi, gazete, vb.

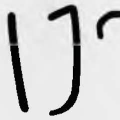
—Uluslarar. huk. ve Cez. huk. *İade edilebilir kişi,* hakkında kovuşturma açmış ya da mahkûmiyet kararı vermiş bir devlet tarafından istendiğinde, geri verilmesi için hukuki bir engel bulunmayan kişi. ‖ *Suçluların iadesi,* bir devletin yargı organlarınca hakkında dava açılmış ya da mahkûm olmuş bir kişinin, sığındığı ülkenin devleti tarafından sözkonusu devlete teslim edilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. *Mirasta iade.* Yasal mirasçılar, miras paylarına sayılmak üzere miras bırakanın sağlığında ondan almış oldukları şeyleri terekeye geri vermekle karşılıklı olarak yükümlüdürler. Miras bırakan açıkça bağışta bulunduğunu belirtmedikçe, füru yararına yapılan çeyiz, kuruluş gideri, borçtan kurtarma yoluyla ve bunlara benzer başka yollarla yapılan kazandırmalar geri verilir (Türk Med. k. md. 603). Mirasçılardan biri mirasın açılmasından önce ya da sonra mirasçılık hakkından yoksun kalırsa, ona düşen geri verme yükümlülüğü onun payını alanlara geçer. İadeyle yükümlü olan mirasçı, isterse almış olduğu malı olduğu gibi geri verir, isterse miras payına saydırır (Türk Med. k. md. 604-605). ‖ *Sebepsiz zenginleşmede iade.* Nedensiz mal kazanımlarında iade borcu, haksız olarak kazanılan malın geri verilmesidir. Bu borcun kapsamı, geri vermekle yükümlü olan kişinin iyi niyetli olup olmamasına göre değişir. İyi niyetli kişi, kazandığı şeyden elinde kalan ne varsa onu geri vermekle borcundan kurtulur. Geri verdiği eşya için yaptığı zorunlu ve yararlı harcamaları karşı taraftan isteyebilir. Lüks harcamaları isteyemez, ancak geri verilen eşya üzerindeki kendisinin yaptırdığı lüks nitelikteki fazlalıkları, eşyaya zarar vermeden sökülüp alabilir. Geri vermekle yükümlü kişi kötü niyetli ise, eşyanın eşdeğerini vermek zorundadır. Yaptığı harcamalardan da yalnızca zorunlu olanları karşı taraftan isteyebilir. Sebepsiz zenginleşmeden dolayı açılacak iade davası geri isteme hakkının öğrenilmesinden başlayarak bir yıl ve her halde bu hakkın doğduğu tarihten başlayarak on yıl içinde zamanaşımına uğrar (Borçlar k. md. 66). ‖ *Zilyetlikte iade.* Zilyetlikte iade borcunun kapsamı eşyaya zilyet olan kişinin iyi niyetli olup olmamasına göre değişir. İyi niyetle zilyet olduğu eşyadan yararlanan kişi, eşyayı geri vermekle yükümlü tutulduğu kimseye karşı hiçbir tazminat ödemek zorunda değildir. İyi niyetli zilyet eşyanın yok olmasından sorumlu olmadığı gibi onun zarar görmesinden de sorumlu tutulmaz. Bir eşyaya iyi niyetle zilyet olan kişi, eşyaya yaptığı zorunlu ve yararlı harcamaların ödenmesini, eşyanın geri verilmesini dava eden kişiden isteyebilir ve bunlar ödeninceye kadar eşyayı alıkoyabilir (Türk Med. k. md. 906, 907). Bir eşyaya kötü niyetle zilyet olan kimse onu sahibine geri vermek zorunda olduğu gibi, eşyayı haksız olarak elinde tutmasından doğan zararlar için tazminat vermekle de yükümlüdür. Kötü niyetli zilyet, yapılması hak sahibi için de gerekli olan giderler dışındaki giderlerini isteyemez.

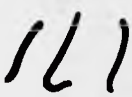
—Uluslarar. huk. ve Cez. huk. *Suçluların iadesi,* bir devlet topraklarının başka dev-

büyük İ latin fırça ve kitap yazısı, I.-V. yy.

graffitolar, I. yy.

işlek latin yazısı, I.-VII. yy.

onsiyal ve yarı-onsiyal III.-IX. yy.

meroven yazısı

benevento, VIII.-XIII. yy.

Büyük Britanya yazısı VI.-X. yy.

caroline küçük i

gotik, XII.-XV. yy.

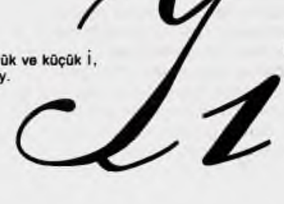
fransız batard, XV.-XVI. yy.

hümanist yuvarlak kitap yazısı XV. - XVI. yy.

işlek hümanist yazı ya da "italik", XV. yy.

alman büyük ve küçük İ, XVI.-XX. yy.

let topraklarında suç işlemiş kişilere sığınak olmaması ve suçluların cezasız kalmaması düşüncesine dayanır. Bunu önlemek için devletler arasında suçluların geri verilmesine ilişkin sözleşmeler yapılmıştır. Türkiye bu konuda değişik devletlerle sözleşme yaptığı gibi 1959 yılında, suçluların iadesine ilişkin Avrupa sözleşmesini onamıştır. Türk hukuku açısından suçluların iadesi konusunda uygulanacak kurallar çeşitli devletlerle yapılan sözleşmeler, suçluların iadesine ilişkin Avrupa sözleşmesi ve Türk Cez. k.'nun 9. maddesinde belirtilen kurallardır. Genellikle benimsenen görüşe göre siyasal nitelikli suçlarda iade kabul edilmez.

İade fermanı, 6 mart 1629'da imparator Ferdinand II tarafından ilan edilen ferman. Danimarka'ya ve protestan alman prenslerine karşı kazanılan zaferlerden sonra, Karşı Reform savunucusu Ferdinand II, Kilise topraklarının laikleştirilmesini ve 1552-1555'teki durumuna getirilmesini istiyordu. Fermana göre, protestanların Magdeburg ve Bremen başpiskoposluklarını, on iki piskoposluğu, yüz yirmiden fazla manastırı iade etmeleri gerekiyordu. Wallenstein, "infaz ordusu" denilen ordusuyla fermanın büyük bir coşkuyla uygulanmasını sağladı. Otuz yıl savaşları'nın ilerlemesi ve imparatorun yenilgileri bu girişimin tam olarak gerçekleşmesini engelledi.

İADELİ sıf. Postc. *İadeli taahhütlü,* PTT'nin gideceği yere, olağanüstü durumlar dışında, mutlaka ulaştırılacağını taahhüt ettiği mektup. (Mektubun alıcıya ulaştığı, PTT tarafından mektubu gönderene bir makbuzla bildirilir. Bu tür mektuplara adi mektuplardan daha yüksek tutarda pul yapıştırılır.)
—Ambal. *İadeli ambalaj,* yeniden kullanmak için geri alınan ambalaj.

İADESİZ sıf. Ambal. *İadesiz ambalaj,* teknik bakımdan ancak bir kez kullanmak için tasarlanan ve varış yerine ulaşıncaya değin içeriğini bozulmadan koruyan ambalaj.

IAEA, *Uluslararası Atom* enerjisi ajansı*'nın kısaltması.

Iago, Shakespeare'in trajedisi *Othello**'nun kişilerinden biri. Bir rakibi yeğlediğini düşünerek, öç almak için, Desdemona'ya karşı Othello'nun kıskançlığını körükler.

İAKKHOS. Yun. mit. Dionysos'un Eleusis'teki adı ya da Demeter veya Persephone'nin oğlu kabul edilen daha küçük bir tanrı. Eleusis ayin alayına rehberlik eden bir çocuk olarak tasvir edilirdi. Mysteslerin attıkları naranın kişileştirilmiş biçimi de olabilir.

İAKSARTES. Tar. coğ. Sogd'da, Aral gölüne dökülen ırmak. Ahemeniler döneminde İran'ın doğu sınırını çiziyordu; sınırın ötesinde, İskitler'in dolaştığı bozkırlar uzanıyordu. İaksartes'in Tanais'in kollarından biri olduğunu sanan Yunanlılar'ın İskender'in seferi sırasında yaptıkları coğrafi yanlış kısmen bu sanıdan kaynaklanır. Günümüzde *Sir Derya*.

İALEMOS. Yun. mit. Kalliope ile Apollon'un oğlu. Genç yaşta ölen erkekler için cenaze töreninde ağlayıp sızlamayı simgelerdi.

İALOMIŢA, Romanya'da ırmak, Güney Karpatlar'dan doğar (Bucegi kütlesi), Tuna'nın kolu; 414 km. Sanayi bölgesi Cîmpina ile Doiceşti'yi aşar (petrol, linyit) ve Prahova'yı alır.

İALU ya da **İARU,** Mısırlılar'ın ölüler ülkesine verdikleri ad. Eski Mısırlılar öldükten ve Osiris'in mahkemesinde yargılanıp aklandıktan sonra bu tanrının topraklarında kendilerine ayrılan arazilere gidecеklerine ve canlılar dünyasındaki olağan işlerini burada da sürdüreceklerine inanırlardı. "Ölüler kitabı"ndaki bezemelerde öbür dünyadaki arazilerde hasat yapan çiftçiler olarak tasvir edilirler.

İAMBE. Yun. mit. Pan ile Ekho'nun kızı, Eleusis kralı Keleos'un kölesiydi. Şakalarıyla Demeter'i neşelendirmeyi başarmıştır.

İAMBİKOS sıf. (yun. sözc.). Yun. ed. **1.** İamboslardan oluşan bir ayak için kullanılır. **—2.** Tümü ya da bir bölümü iamboslardan oluşan bir dize için kullanılır. (Yunan ölçübiliminde en çok kullanılan iambikos dizeler, üç ölçülüler ve sistemler, latin ölçübiliminde, senarius, septenarius ve octonariusdu; iambikos üç ölçülü yunan tiyatrosunda, özellikle de trajedinin konuşmalı bölümünde en çok kullanılan dizedir.)

İAMBLİKHOS, yunanlı filozof (Khalkis, Koile Syria, 250'ye doğr. - 330). Bir platoncudan çok, pythagorasçı olarak kabul edilir. Yapıtlarından çeşitli parçalar kalmıştır. Bunlar arasında, *Logos Protreptikos is Philosophian*'ı (Felsefeye teşvik edici bilgi), latince adı *De communi mathematica scientia* (Genel matematik bilimi üstüne) olan önemli bir incelemeyi sayabiliriz. Bu son kitabında İamblikhos, matematiksel düşünce aracılığıyla bir ruh kuramının temellerini atar. Gerçekten de, ona göre, matematik ilkeleri, tıpkı ruh gibi, kavranabilir dünya içinde yer alır ve üstelik, "ruh kavramı, matematiğin en gelişmiş halini kendiliğinden kapsar". İamblikhos, *De mysteriis* (Gizemler üstüne) adlı bir diğer yapıtındaysa, dinsel uygulamaları, ayinleri ve dine girmek için benimsenmesi gereken sırları akıl ve mantık açısından temellendirmeye çalışır. İamblikhos'a göre tanrılar, bizim yakarışlarımıza ve dualarımıza cevap vermezler ve bizden bağımsız hareket ederler. Onun için, ruhumuzu, tanrısal varlığa boyun eğecek duruma getirmemiz gerekir. Ayrıca, iki çeşit tanrı ve dolayısıyla iki yaşam tarzının karşılığı olan iki ibadet derecesi bulunur. Bir bedenin arınmasıyla ilgili törenlerin tanrıları, bir de manevi eylemlerin, erdemin ve bilgeliğin tanrıları vardır. Nihayet, İamblikhos, tanrıların çeşitliğinin ötesinde bir ilk ve tek ilke bulunduğunu ileri sürdüğü için, tektanrıcılığın habercilerinden biridir. Böylece, İamblikhos, hıristiyanlık karşısında, platoncu ve pythagorasçı yunan felsefesinden akılcı bir din çıkarmaya çalışan son yunan filozoflarından biridir.

İAMBLİKHOS Suriyeli, yunanlı yazar (İ.S. II. yy.). Suriye asıllı olmasına karşın, yunan eğitimi aldı. Retorik dersleri verdiği sanılır. Babil kralı Garmos tarafından katledilen Rodanes ve Sinonis'in olağanüstü serüvenlerini anlatan romanı *Babylonika*'dan ancak parçalar kalmıştır.

İAMBOS a. (yun. sözc.). Esk. ed. **1.** Kısa bir hecenin ardından bir uzun hecenin geldiği (U—), iki heceden oluşan ayak. (Bu, çıkıcı ritimli bir ayaktır. Yunanlılar tarafından, konuşmanın doğal ritmine en yakın olarak kabul edildiğinden, diyalog (tiyatro), hiciv ve masallarda çok sık kullanılmıştır.) **—2.** İambikos dizelerden oluşan şiir. (Çoğunlukla hicivli şiirler sözkonusudur.)
—Esk. ed. *İambos şiiri,* lirik yunan ve latin şiirinde, temel öğesi iambos olan şiir türü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Esk. ed. Genellikle ionia lehçesiyle yazılan ve müzik eşliğinde okunan iambos şiiri, canlılığını iambosun hızlı ritmine borçludur ve bu canlılık nedeniyle yergici şiirlerin en gözde türüdür. Bu şiir biçimini yaratan Paroslu Arkhilokhos'tur (İ.Ö. VII. yy.) ve Efesli Hipponaks'ın (İ.Ö. VI. yy.) *aksak* iambos dizesini bulduğu kabul edilir. İskenderiyeliler iambos şiirine yeniden saygınlık kazandırdılar, Kallimakhos *(İambes)* ve Herondas (*Mimes*'i kholiamboslarla oluşturmuştur) yapıtlarında bu türden esinlendiler. Onlar aracılığıyla iambos şiiri latin edebiyatına geçti: Catullus, Horatius *(Epodes)* ve başka şairler, yergi şiirlerine ritim olarak iambosu seçmişlerdir.

İAMOS. Yun. mit. Apollon ile Euadne'nin oğlu. Bir ormanda doğdu ve annesi tarafından kırda menekşelerin üstüne bırakıldı. Olympia'da, Zeus tapınağı'nda kehanette bulunurdu. Soyundan gelenler *(lamides)* Olympia'nın din hizmetindeki ailelerinden biri olmuşlardır.

İANAT çoğl. a. (ar. *i'ane*'nin çoğl. *i'ânat*). *Esk.* Yardımlar, yardım için toplanan paralar.

İANE a. (ar. *i'ane*). **1.** Maddi yardım: *İaneye muhtaç olmak. İaneyle yaşamak.* **—2.** Yardım amacıyla toplanan para ya da eşya: *İane toplamak, dağıtmak.* **—3.** *İane etmek,* yardım etmek (esk.).
—İkt. tar. *İane-i askeriye,* Tanzimat'tan sonra, hıristiyanlardan cizye yerine alınan vergiye verilen ad. (Verginin bedeli 15 000 kuruştu. Daha sonra "bedel-i askeri" adını alan bu vergi, 1908'de kaldırılmıştır.) ‖ *İane-i cihadiye,* osmanlı döneminde, savaş giderlerini karşılamak için halktan toplanan para. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İane-i hükkâmiye,* Osmanlılar'da, mahkemelerdeki işlemlerden alınan paralardan kadılar için ayrılan pay. (Bu vergi Tanzimat'tan sonra kaldırılmıştır.)
—ANSİKL. İkt. tar. İane-i cihadiye olarak alınacak verginin miktarı merkezde hazırlanan "tevzi defterleri"ne her yerin mali gücü göz önünde tutularak nakit para olmak üzere yazılırdı. Savaş zamanlarında bir de imdad-ı seferiye adlı bir vergi alınırdı. İane-i cihadiye ile imdad-ı seferiye arasındaki fark, birincinin doğrudan orduya, ötekinin ise merkeze gönderilmesiydi. Bazen de bu vergilerin ikisi birden toplanırdı. İane-i cihadiye öteki bazı vergi ve ianelerle birlikte Tanzimat'tan sonra kaldırıldı.

İANET a. (ar. *i'anet*). *Esk.* Yardım: *"Mürevvetmend olan mazlûma el çekmez ianetten"* (Namık Kemal, XIX. yy.).

İANETEN be. (ar. *i'ânet*'ten *i'âneten*). *Esk.* Yardım olarak, yardım olmak üzere.

İANTİNİT a. (fr. *ianthinite*). Miner. Siyahımsı mor renkte doğal hidratlı uranyum oksit.

İANUS. Rom. mit. Biri öne, öteki arkaya bakan, birbirine karşıt iki yüz biçiminde betimlenen eski bir Roma tanrısı. Efsanesi Roma'nın kuruluş efsanesine bağlıdır. Birçok serüvenden sonra Latium'a egemen olduğuna ve *Janiculum*'a yerleştiğine inanılırdı. İki taraflı yüzü en eski Roma paralarında görülebilir (İ.Ö. III. yy. başları); bu yüz bir kapının (lat. *janua*) iki yüzünü hatırlatır: İanus, kapıların ve genelde uzay ve zamanda geçişlerin (bir yıldan ötekine geçiş vb.) tanrısıydı. Yılın ilk ayı (lat. *januarius,* ocak) ve ayın ilk günü ona adanmıştı. Onuruna, aralarında iyi durumda ayakta kalmış olan İanus Quadrifrons takının

Giulio-Atlas-Photo

Roma'daki İanus Quadrifrons takı İ.S. IV. yy.

da bulunduğu taklar kurulmuştur.

Forum'da, Titus Livius'a göre Argiletum'un girişinde (Aemilia bazilikası ile Julia curiası arasında) İanus'a adanmış bir tapınak vardı. İzi bile kalmayan anıtın dikdörtgen biçiminde, düz çatılı olduğu ve görünen tarafının bir kapıyla boydan boya örtülü bulunduğu, Neron döneminden kalma bir sikke üzerindeki resimden anlaşılmaktadır. Arka tarafta bakışımlı bir başka kapının yer aldığı ve tüm binanın bir geçit niteliği taşıdığı sanılmaktadır. Romalılar'ın değişik yorumlar getirdikleri bir âdete göre bu kapılar savaş zamanında açık, barışta kapalı tutulurdu.

Giraudon

İason
İason ve Pelias'tan ayrıntı
Pompei'de bulunan duvar resmi
İ.S. I. yy.
Ulusal müze, Napoli

İANUZİS → GENUZİS.

İAPETOS. Yun. mit. Titanlar'dan biri, Uranos ile Gaia'nın oğlu. Klymene ile evlendi, bu evlilikten dört oğlu oldu: Prometheus, Atlas, Epimetheus, Menoitios. Tüm insanların atası sayılırdı.

İAPYDES ya da **İAPODES,** Adriya kıyısında yerleşmiş İllyria halkı. İ.Ö. II. yy.'da Romalılar ile birçok çarpışmaya girdiler. Ancak Augustus döneminde boyun eğdiler (İ.Ö. 35-33).

İAPYGES → İAPYGİALILAR.

İAPYGİA. Tar. coğ. İapygialılar'ın yurdu, güney İtalya'da.

İAPYGİALILAR ya da **İAPYGES,** İllyria asıllı halk; İtalya'da önce Gargano yarımadasına, sonra Apulia'ya geldiler ve İ.Ö. V. yy.'da buraya kesin olarak yerleştiler. Taranto'da, Yunanlılar'ın gelmesinden önce İapygialılar oturuyordu. "İapygialılar" terimi, eski yazarlar tarafından genellikle tüm eski Apulia halklarını belirtmek için kullanılmıştır.

İAPYKS. Yun. mit. İapygialılar'a adını veren kahraman. Çoğu efsanelerde bir Giritli olduğu söylenir.

İARE a. (ar. *iʿāre*). *Esk.* **1.** Ödünç verme; iğreti olarak verme. **—2.** *İare-i mukayede,* bir malın belirli şartlarla ödünç verilmesi. ‖ *İare-i mutlaka,* bir malın sahibi tarafından hiçbir bağ ve koşul konulmadan birine ödünç verilmesi.

—İsl. huk. Bir malı geçici bir süreyle, herhangi bir bedel ödemeden yararlanması için bir başka kişiye vermek. (İare sözleşmesinin geçerli olması için tarafların temyiz gücüne sahip olmaları gerekir.)

İARETEN be. (ar. *iʿāret*'ten *iʿāreten*). *Esk.* Ödünç olarak.

İAROVİT ya da **YAROVİT,** Slavlar'da Savaş tanrısı; kendisine Odra'nın batısında, Havel ve Peene bölgelerinde ve Baltık kıyılarında tapılırdı.

Allan Cash-Vloo

İbadan'dan genel görünüm

İARU → İALU.

İASİKOS körfezi, Anadolu'nun Ege denizi kıyısında körfez, Miletos ile Halikarnassos yarımadaları arasında. (Bugün Güllük* körfezi.)

İASİON. Yun. mit. Demeter'in âşık olduğu titan. Birleşmelerinden Plutos doğdu. Zeus öfkelenip yıldırımlarıyla İasion'u öldürdü.

İASON. Yun. mit. Tesalyalı kahraman. Babası Eson, Pelion'un eteğindeki İolkos' un kralıydı. Kentauros Kheiron tarafından yetiştirildikten sonra, amcası Pelias'ın zorla ele geçirdiği baba tahtını ondan geri istedi. Tahtı ona vermeye niyetli olmayan amcası, onu Kolkhis'teki Altın post'u getirmekle görevlendirdi. Bunun üzerine Argonautlar'ın seferi gerçekleşti. Karısı Medeia'nın kıskançlığı nedeniyle yaşamının son yılları mutsuzluk içinde geçti.

—İkonogr. İason'un seferleri yunan vazoları (Louvre'daki şarap testisi), lahit taşlarının yüzü, alçakkabartmalar (*Altın postu kaçıran İason,* Campana levhası, Louvre), duvar resimleri (*İason ve Pelias,* Pompei) üzerinde betimlenmiştir. Rembrandt'ın ofort tekniğiyle yaptığı *İason ve Kreusa' nın düğünü,* Thorvaldsen'in *İason ve Altın post,* Gustave Moreau'nun *İason ve Medeia* (Louvre) adlı yapıtlarıysa modern sanatta İason'u betimleyen çalışmalar arasındadır. İason'un öyküsü, ayrıca Filarete'nin bir dizi bronz kabartmasına (San Pietro in Vaticano'nun kapıları), R. Boyvin' in, tasarımını L. Thiry'nin yaptığı bir dizi estampına ve Gobelinler'in, J.-F. De Troy' nın desenlerine göre yaptığı duvar halılarına esin kaynağı olmuştur.

İASONİON ya da **İASONİUM burnu.** Tar. coğ. Karadeniz kıyısında, Ordu ile Fatsa arasındaki Yasun* burnunun antik adı.

İASOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde Antikçağ kenti, kalıntıları Güllük körfezinin K.-D. kıyısında, Milas'ın merkez bucağına bağlı Kıyıkışlacık (esk. Asinkurin) köyü yakınındadır. Önceleri adacıkken, daha sonra kıyıyla birleşti. Efsaneye göre İ.Ö. IX. yy.'da bir Argos kolonisi olarak kuruldu, ancak kazılar sonucu İlk Tunç çağdan beri bir karia yerleşmesi olduğu belirlendi. Son Tunç çağda Akhalar'ın etkisine girdi, Argos ve Mykenai ile ilişkilerin bu döneme rastladığı sanılmaktadır. İ.Ö. V. yy.'da Attike-Delos deniz birliğince vergiye bağlanmasına değin kentin adına rastlanmaz. İ.Ö. 412'de Spartalılar'ca yakıldı, yıkıldı. Persler'den ve Büyük İskender'den sonra, Roma döneminde Asya eyaletine katıldı (İ.Ö. 129). Bizans döneminde piskoposluk merkezi olan İasos, Ortaçağ'da şövalyelerin kalesiydi.

Apollon ve Artemis'in kült merkezi olan kentte, Dionysos da büyük saygı görüyordu ve ona adanan tiyatroda sergilenen şenlikler, İasos'u bir müzik ve tiyatro merkezi yapmıştı.

Kentin yeri, ilk kez, Charles Texier tarafından saptandı (XIX. yy. ortaları). Prof. Doro Levi'nin yönetiminde yapılan kazılar günümüzde Prof. C. Laviosa başkanlığındaki italyan ekibince sürdürülmektedir (1987). Kentteki en çarpıcı kalıntı, surlardır. Bunun yanı sıra Zeus Megistos, Apollon, Artemis, Demeter ve Kore tapınakları, roma agorası, tiyatro, buleuterion, Artemis ve Commodus'a adanan stoa, nekropolis, mausoleion, mozaikli ev, su kemerleri, sarnıçlar, çeşme, gymnasium, hamamlar, Bizans döneminden bazilika ve kiliseler, evler, ortaçağ kalesi belirtilmesi gereken anıtlardır. İasos buluntuları, İzmir Arkeoloji müzesi'nde sergilenmektedir. (→ Kayn.)

İAŞE a. (ar. *iʿaşe*). *Esk.* **1.** Yedirip içirme, besleme: *Askerin iaşesini levazımcılar temin eder. Bir kimsenin iaşesini sağlamak.* **—2.** *İaşe etmek,* beslemek, bakmak. **—3.** *İaşe ve ibate,* besleme ve barındırma.

—Ask. Silahlı kuvvetler'in her tür besin gereksiniminin (yiyecek, içecek vb.) karşılanması için yürütülen çeşitli etkinlik ve hizmetlerin (alım, pişirme, dağıtım) tümüne verilen ad. ‖ *İaşe subayı* ya da *iaşe astsubayı,* iaşe mallarının teslim alınması, korunması ve dağıtılmasından sorumlu subay ya da astsubay. (İaşe saymanının emrinde çalışır. Günlük yemek tabelasına işlenmiş kuru sebze, yaş sebze, yağ, tuz, sabun vb. istihkakı nöbetçi heyetine teslim eder.)

—Ask. denizc. *İaşe astsubayı,* bir savaş gemisinde yeme içme işini düzenlemekle görevli astsubay.

İAŞECİ a. Tar. XIV. ve XV. yy.'larda Baltık ve Kuzey denizi korsanı.

—ANSİKL. İskandinav dilinde bunlara *fetalie-brödre* ("iaşeci kardeşler") ve almancada *Vitalienbrüder* denir. İlk iaşeciler, 1389'da Danimarkalılar tarafından kuşatılan Stockholm'un iaşesini sağlayarak kentin daha uzun süre direnmesini kolaylaştıran rostocklu ve wismarlı kimselerdi. Korsanlık eylemleri daha sonra başladı. Hansa taraftarlarınca kovalanan, Helgoland'da Hamburglular tarafından yenilgiye uğratılan (1401) iaşeciler, ancak XV. yy. sonunda tamamen ortadan kalktılar.

İATA, INTERNATİONAL* AİR TRANSPORT ASSOCİATİON'ın kısaltması.

İATANDZA a. Tropikal Afrika'da yetişen, parlak sarı yansımalı, kaba dokulu, yumuşak ve hafif, sarımtırak esmer odunlu ağaç. Odunun iç doğrama, hafif yapı ve iç düzenleme, ambalaj sandığı yapımında kullanılır. (Bil. a. *Albizzia ferruginea;* küstümotugiller familyası.)

İ.A.U., İNTERNATİONAL ASTRONOMİCAL UNİON'un kısaltması. (→ ULUSLARARASI GÖKBİLİM BİRLİĞİ.)

İAZYGES. Esk. coğ. İ.Ö. I. yy.'a doğru Skythia'ya, sonra Tuna yakınına ve bu ırmağın ağzına yerleşmiş olan sarmat halk. Sarmatlar ile ittifak kurdular ve Marcus Aurelius'a yenildiler.

İB, Yemen'de kent, Sana ile Taiz arasında; 48 806 nüf. (1986).

İBÂ a. (ar. *ibaʾ*). *Esk.* **1.** Çekinme, razı olmama. **—2.** *İbâ etmek,* kabul etmemek, razı olmamak, sakınmak: *"...oğlu Pirus'u öldürmek cinayetini de işlemekten ibâ etmemişti"* (Mehmet Tevfik).

İBACUS a. Çin denizi'nde yaygın bulunan, *Scyllarus* cinsi üyelerine benzeyen onayaklı kabuklu cinsi. (Ayılangustugiller familyası.)

İBAD a. (ar. *ibʿād*). *Esk.* Uzaklaştırma: kovma, uzaklaştırılma: *"Selânik valiliği ile der-i devletten ibâd ve oradan da az zaman azl edilerek..."* (Ali Fuat, XIX. yy.).

İBAD çoğl. a. (ar. *ʿabd*'ın çoğl. *ʿibād*). *Esk.* **1.** Kullar, insanlar. **—2.** Tapınanlar, ibadet edenler. **—3.** *İbad-ul-lah* → İBADULLAH.

—Tar. VII. yy.'da Irak'ta Hire adı verilen yerde yaşayan hıristiyan arap birliğini belirtir. Bunlar dışındaki hıristiyanlar için bu ad kullanılmaz.

İBADAN, Nijerya'da kent, Lagos'un K.-K. D.'sunda, Oyo eyaletinin merkezi; 1 263 000 nüf. (1991). Avrupalılar'ın ticaret semtleri özellikle ingiliz işgalinden (1893) sonra gelişti. Kentte ticari ve kültürel (üniversite) etkinlikler canlıysa da, sanayi (konservecilik, biracılık, makine, otomobil) gelişmemiştir.

İBADAT çoğl. a. (ar. *ʿibādet*'in çoğl. *ʿibādāt*). *Esk.* İbadetler.

İBADET a. (ar. *ʿibadet*). **1.** Tanrı'ya olan inancını, şükranını gösterme; bunun için yapılan dinsel uygulamalar. (Bk. *ansikl. böl.*) **—2.** *İbadet etmek,* Tanrı'ya şükran ve bağlılığını göstermek için dinin gereklerini yerine getirmek.

—Huk. *İbadet hürriyeti* → DİN VE VİCDAN ÖZGÜRLÜĞÜ*.

—ANSİKL. İsl. İslam dininde ibadet, dinin vazgeçilmez temellerinden biri olarak ka-

bul edilir. Kuran'da "Sana ölüm gelip çatıncaya kadar Tanrı'ya ibadet et" (XV, 99) denilir ve bütün insanların ibadet etmek için yaratıldıkları belirtilir (LI,56). Bu nedenle mutezilie ve haricilik gibi bazı mezhepler "amel, imandan cüzdür" ilkesinden yola çıkarak ibadetsiz inanmanın geçerli sayılamayacağını savunurlar. Buna karşılık eşariler ve matüridiler imanın bir gönül işi olduğunu, dolayısıyla gönülden inanan bir insanın, ibadet etmese de *mümin* sayılması gerektiğini belirtmekle birlikte, ibadetle desteklenmeyen ımanın her an yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunacağını belirtirler. Ünlü islam bilgini Gazali, *İhya* adlı yapıtında ibadetsiz mümini, komaya girmiş ve öldü ölecek diye beklenen bir hastaya benzetir.

İslam dininde ibadetler *farz* ve *nafile* olarak iki ana bölüme ayrılır. Farz ibadetler, Allah'ın Kuran'da yapılmasını açık ve kesin bir dille emrettiği görevlerdir. Bunların başlıcaları, "islamın beş şartı" diye bilinen *kelime-i şahadet, namaz, oruç, hac* ve *zekât*'tır. Nafile ibadetler ise müslümanlara kesin ve açık bir emir ile yüklenmiş olmamakla birlikte, yapılması öğütlenen ya da kişinin sırf Tanrı'nın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla, içinden gelerek yaptığı ibadetlerdir. Örneğin, beş vakit farz namazlarla birlikte kılınan sünnet namazlar, ramazan orucu dışında, şaban ve muharrem aylarında ya da haftanın belli günlerinde tutulan oruçlar, zekâtın dışında yapılan parasal yardımlar birer nafile ibadettir. Hz. Muhammet, daha genel olarak, çıkar kaygısı gütmeksizin yoksul ve kimsesizleri gözetmek, yoldan gelip geçenlere sıkıntı veren şeyleri bir kenara atmak, tatlı dilli ve güler yüzlü olmak, ailenin geçimi için çalışmak, dargınların arasını bulmak gibi ahlaksal ve toplumsal içerikli davranışların da ibadet olduğunu belirtir.

İslam dininde ibadetin değeri konusunda ağırlık verilen en önemli nokta, ibadetin biçiminden çok, dayandığı niyet ve içtenliktir (ihlas). Hz. Muhammet bunu "Ameller (ibadetler), niyetlere göre değer taşır" anlamındaki sözüyle vurgular. Kuran'da "Ey insanlar, hayırlarınızı başa kakmak ve eziyet vermek suretiyle boşa çıkarmayınız" (II,264), "Yararlı bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır" (II,263) denilir. İslam inancında herhangi bir ibadetin bir çıkar kaygısı ile yapılmasına *riya* denilir ve riya ile yapılan ibadet, kesinlikle makbul ve geçerli sayılmaz.

İBADETGÂH a. (ar. *ʿibādet* ve fars. *-gāh*'tan *ʿibadetgāh*). *Esk.* İbadethane, tapınak.

İBADETHANE a. (ar. *ʿibādet* ve fars. *ḫane*'den *ʿibādet-ḫāne*). İbadet edilen yer; tapınak, mabet.

İBADETKÂR sıf. (ar. *ʿibādet* ve fars. *-kār*'dan *ʿibādetkār*). *Esk.* İbadet eden, tapınan.

İBADİYE a. Abdullah bin el-İbat tarafından kurulan (685'ten önce) haricilik mezhebinin siyasal ve dinsel nitelikli kollarından biri.

—ANSİKL. *Abadiye, şurat, abaziye, beyaziye* diye de anılan bu akımın kurucusu el-İbat, emevi yönetimine başkaldırarak Basra'dan ayrılan haricilerin aşırı kolu ezrakilere (ezarika) katılmadığından emevi halifesi Abdülmelik'in güven ve dostluğunu kazandı. Abdullah bin el-İbat'ın yerine geçen ve onun gibi ılımlı bir siyaset güden Cabir bin Zeyd, ibadiyenin ilkelerini saptayarak mezhebi bir kurum durumuna getirdiğinden "Umdet ül-ibadiye (İbadiye'nin temeli)" diye anıldı. Daha sonraları ibadilerin siyasal yönetime karşı tutumları sertleşmeye başladı ve bu yüzden Cabir'in öğrencisi ve mezhebin üçüncü önderi Ebu Ubeyde bir ara tutuklandı. Ubeyde'nin ölümünü izleyen yıllarda Basra'da ibadilerin etkinliği azalmaya başladı.

İbadiler zamanla Basra dışında Umman, Kûfe, Mekke, Medine, Orta ve Güney Arabistan, Kuzey Afrika, Horasan, İspanya, Sicilya gibi yörelere yayıldılar. Bunlar içinde günümüze (1988) kadar varlıklarını sürdürebilenler Umman çevresinde yaşayanlarla Kuzey Afrika, özellikle Zengibar ibadileri oldular.

İbadiler, öteki harici kollarının tersine, başka mezheplere karşı daha hoşgörü sahibidirler. Kendilerinden olmayanları kâfir ve müşrik saymazlar; onların mallarını kendilerininki gibi dokunulmaz, tanıklıklarını da geçerli kabul ederler. İnançlarına göre, harici ya da ibadi olmayanlarla evlenmek caiz, bu gibilerin mirasları helaldir. İmam (din ve devlet başkanı) gizli oyla seçilir ve seçim sonucu herkese duyurulur. İmam, Kuran, sünnet ilkeleri ve kendisinden önceki imamların uygulamaları çerçevesinde davranır.

İBADULLAH sıf. (ar. *ʿibad* ve *Allah*'tan *ʿibād-u-llāh*, tanrı kulları). *Esk.* Pek çok, pek fazla.

İBAGUE, Kolombiya'da kent, Tolima yönetim bölgesinin merkezi, Cordillera central'in doğu yamacında; 269 495 nüf. Kahve işletmeleri ve altın çıkarma bölgesinin ticari merkezi.

İBÂHE ya da **İBÂHET** a. (ar. *ibāḥe, ibaḥet*). *Esk.* Yasaklanmış bir şeyi, bir işi serbest bırakma, yasak olmaktan çıkarma, mubah etme.

—İsl. Tanrı'nın koyduğu yasakları ve haramları, haklı bir gerekçe ve kanıta dayanmaksızın mubah ve helal görme. (→ İBAHİYUN ya da İBAHİLER.)

—İsl. huk. Bir kişiye bir şeyden bedelsiz olarak kullanma izni verme. (Örneğin, bir kişinin bahçesindeki meyvelerden yemesi için başkasına izin vermesi ya da arsasından geçmesi için komşusuna izin vermesi ibâhedir.)

İBAHİ a. İslam dinince haram ve yasak sayılan şeyleri mubah ve helal sayarak hiçbir konuda yasak tanımayan, ibahiyun'dan olan.

İBAHİLER → İBAHİYUN.

İBAHİYE a. İslam dininin haramlar ve yasaklar konusundaki tüm hükümlerini ortadan kaldırmayı amaçlayan, aşırı tasavvuf ve batınilik akımlarının genel adı. (→ İBAHİYUN ya da İBAHİLER.)

İBAHİYUN ya da **İBAHİLER** a. Müslümanlığın haramlar ve yasaklar konusundaki bütün kısıtlamalarını kaldırarak her türlü davranışı helal ve serbest sayan aşırı sufiler ve batınilere verilen ad.

—ANSİKL. Bazı şii akımlarındaki *tevil* (kuralsız yorum) eğiliminin aşırıya götürülmesiyle doğan, İran mazdeizminden de etkilenerek dindeki buyruk ve yasakların bir yük olduğunu, insanların yasasız, emirsiz ve yasaksız olarak diledikleri gibi davranabileceklerini savunan; dolayısıyla miras, mülkiyet, aile gibi kurumları da ortadan kaldırmayı amaçlayan bu batıni görüş, ılımlı şiilerin de şiddetle karşı koydukları islam dışı (zındık) bir akım olarak kabul edilir. Batınilik ve ismailiğin önde gelenlerinden Hasan bin es-Sabbah'ın, müritlerinin sayısını çoğaltmak ve başlattığı başkaldırıyı başarıya ulaştırarak siyasal amacını gerçekleştirmek düşüncesiyle kurduğu son derece düzenli propaganda örgütü (dailer) sayesinde Irak, İran ve Suriye'de yayıldığı bu akım, giderek islam dünyası için önemli bir iç tehlike durumuna geldi. Bir yandan dailerin özellikle bilgisiz ve kültürsüz halk kitlelerine yönelik etkin ve yoğun propagandalarla ibahilerin sayısı artarken, öte yandan Hasan bin es-Sabbah silahlı çatışmalarda önemli başarılar elde etti.

Dönemin abbasi halifesi Mustazhir'in (1094-1118) çağrısı üzerine ünlü islam bilgini Gazali, genel olarak batınilerin tevilci görüşlerine, özellikle de ibahiyuna karşı bilimsel bir savaşıma girişti ve bu amaçla en az beş kitap yazdı. Buna karşın bu akım, uzun yıllar varlığını sürdürdü ve ancak Hulagu'nun 1260'ta batınilerin merkez karargâhı olan Alamut ve öteki sarp kaleleri ele geçirmesiyle bu tehlike ortadan kalkmış oldu. İbahiyun, dinsel emir ve yasakların geçersiz kılınmasını genellikle iki değişik biçimde açıklar.

Bir kesim sufiye göre, insanın gerçek amacı, bütün bencil tutkulardan ve dünyasal bağlardan sıyrılarak kendisini bütünüyle Tanrı'ya vermek olmalıdır. Oysa bu amaç için uğraşanlar, bizzat kendi deneyimleriyle bu istek ve tutkulardan, dünyasal bağlardan kurtulmanın olanaksızlığını görmüşlerdir. Bu nedenle yapılacak tek şey, hiçbir emir ve yasağa uyma sıkıntısına girmeden, dilediğince yaşamaktır.

Öteki anlayışa göre, dindeki emir ve yasakların amacı, kişiyi tanrısal yolda (süluk) belli bir amaca (vusul) ulaştırmaktır. Bu amaç gerçekleşince artık birer araç olan emir ve yasakların sıkıntısına katlanmaya gerek kalmaz. Böylece, en yüksek amaç olan tanrısal gerçeği kavrama (marifetullah) aşamasına ulaşan sufilere (muhakkıkun) her şey helal ve mubah olur.

İBAK a. (ar. *ibak*). İsl. huk. Bir kölenin kendisine baskı yapılmadığı, ağır işlerde çalıştırılmadığı halde efendisinden ya da efendisinin isteği ile çalıştığı bir yerden kaçması.

İBAÑEZ (BLASCO) → BLASCO İBAÑEZ.

İBAÑEZ DE İBERO (Carlos). **Mulhacén** markisi, ispanyol general ve jeodezi uzmanı (Barcelona 1825 - Nice 1891). İspanya'da önemli topografya çalışmaları yaptı. 1879'da, general F. Perrier ile birlikte, Kuzey Afrika'yı jeodezi ağı bakımından Avrupa'ya bağladı ve 1872'den 1891'e kadar Uluslararası ağırlıklar ve ölçüler komisyonu'nun başkanlığını yaptı.

İBAÑEZ DEL CAMPO (Carlos), şilili devlet adamı (Linares 1877 - Santiago 1960). A. Alessandri Palma hükümetinde savaş bakanı oldu (1925). Anlaşmazlığa düştüğü Palma'nın 1925'te istifasına yol açtı. Sol partilerin desteğiyle cumhurbaşkanı seçildi (1927-1931), ülkeyi, ilerici subaylara, orta sınıflara ve halk tabakalarına dayanarak yönetti. Çalışma yasasını ilan etti, ama otoriter yönetimi ve dünya çapındaki bunalım 1931'de düşmesine neden oldu. Çiftçi-işçi partisi'nin başında aynı göreve bir kez daha seçildi (1952 -1958).

İBANLAR, eski malaylar etnisi; sayıları 240 000 kadar olan İbanlar, Borneo'nun batı kesimindeki tepelerde yaşarlar. Özerk ve bağımsız olan uzun, ortak evlerde otururlar; bu evlerde, her aile, yakılarak açılmış arazilerde pirinç tarımı, balıkçılık ve hayvancılıkla uğraşan bir iktisadi birim oluşturur.

İBAR, Sırbistan'da ırmak, Batı Morava'nın kolu (sağ kıyıdan); 276 km. Ulaşıma elverişli olmayan İbar Raska dağlarını aşar. Sularının en bol olduğu dönem ilkbahardır.

İBARA SAİKAKU → İHARA SAİKAKU.

İBARAKİ, Japonya'da il, Honşu'nun D. kıyısında, Tokyo'nun K.'inde; 6 090 km^2; 2 821 000 nüf. (1989). Merkezi *Mito.*

İBARAKİ, Japonya'da (Honşu) kent, Osaka'nın kuzey banliyösünde; 254 080 nüf. (1989).

İBARAT çoğl. a. (ar. *ʿibare*'nin çoğl. *ʿibārāt*). *Esk.* **1.** Cümleler, paragraflar. **—2.** Bir düşünceyi anlatan bir ya da birden fazla cümleden oluşan sözler, ibareler.

İBARBOUROU (Juana FERNÁNDEZ MORALES, **Juana de** —denir), uruguaylı kadın edebiyatçı (Melo 1895-Montevideo 1979). Şiirlerinde yarım yüzyıl süreyle aşk ve tutkuyu dile getirdi (*Las lenguas de diamente,* 1919; *Raíz salvaje,* 1922; *La rosa de los vientos,* 1930; *Oro y tormenta,* 1956; *La pasajera,* 1967). Kendi şiir antolojilerinin (*Los mejores*

Roger-Viollet

Dolorès İbárruri (1935'te)

Roland-Ziolo

İberler'in sanatı Despeñaperros'ta bulunan (Jaén ili) dua eden heykelcik (bronz, VI. yy.) *Arkeoloji müzesi, Madrid*

poemas, 1968) dışında, mensur şiirler (*Cántaro fresco*, 1920), kimileri özyaşamöyküsel (*Chico Carlo*, 1944) ve çocukluğunu ele alan öyküler (*Perdida*, 1950), çeşitli anlatılar (*Juan soldado*, 1971) yayımladı.

İBARE a. (ar. *ʿibāre*). **1.** Bir düşünceyi anlatan bir ya da daha çok sözcük: *Bir ibarenin anlamını kavramak.* **—2.** Bir metinden çıkarılmış bir ya da birkaç cümle: *Bu ibare hangi kitaptan ?*
—*Esk. İbare-sene*, açık ve düzgün konuşan, anlaşılır biçimde yazan.

İBARET sıf. (ar. *ʿibāret*). *A + dan ibaret*, ondan oluşan, ondan oluşmuş; ancak o kadar: *Üç beş pırtıdan ibaret eşyasını toplayıp gitti. Sınıflar kırkar kişiden ibaretti. İki oda bir mutfaktan ibaret bir ev. Söyleyeceklerim bundan ibarettir.*

İBARRA, Ekvador'da kent, İmbabura ilinin yönetim merkezi, Andlar'da; yüksl. 2 235 m; 37 100 nüf. Ticaret merkezi.

İBARRA Y MARÍN (Joaquín), ispanyol matbaacı (Zaragoza 1726 - Madrid 1785). Kâğıt üretiminde ve tipografi alanında önemli ilerlemeler yapılmasını sağladı.

İBÁRRURİ (Dolorès), **La Pasionaria** denir, ispanyol kadın komünist (Gallarta, Vizcaya, 1895 - Madrid 1989). Bir maden işçisinin karısıydı, 1917'de sosyalist partiye, daha sonra İspanyol komünist partisi'ne girdi. 1930 yılında merkez komitesi üyesi, 1932'de parti siyasal büro üyesi, 1935'teyse Komünist enternasyonal yürütme komitesi üyesi oldu. Şubat 1936'da milletvekili seçildi, 1937'de Cortes başkan yardımcısı oldu. Hitabet yeteneği sayesinde İspanya İç savaşı'nda (1936-1939) cumhuriyetçi kanadın önderlerinden biri haline geldi. 1939'da önce Fransa'ya, sonra SSCB'ye göç etti. Komünist enternasyonal sekretaryasına girdi. 1942'de İspanyol komünist partisi genel sekreteri oldu, 1960'a kadar bu görevde kaldı. 1960'ta parti başkanlığına seçildi. La Pasionaria mayıs 1977'de İspanya'ya geri döndü ve Cortes milletvekili seçildi.

İBÂS a. (ar. *ibʿas*). *Esk.* Gönderme, yollama.

İBAS, Süryani kilisesi'ne bağlı tanrıbilimci (380'e doğr.- 457), Edessa (Urfa) piskoposu (436). Edessa okulunu yönetti ve Rabula'nın ardından aynı kentin piskoposu oldu. Nesturiliğinden kuşkulanıldı, ama Khalkedon konsili'nde (451) saygınlığını yeniden kazandı. Bununla birlikte, yüz yıl sonra yapılan İkinci İstanbul konsili (553) sırasında mektupları mahkûm edildi. İbas ünlü Edessa okulunun yükselmesine katkıda bulundu.

İBATE a. (ar. *ibāte*). *Esk.* **1.** Gece yatırma, barındırma. **—2.** *İbate etmek*, barındırmak. **—3.** *İbate ve iaşe*, barındırma ve besleme.

İBÂVET a. (ar. *ibāvet*). *Esk.* Kendi evladı olmayan bir çocuğa babalık etme, babalık.

İBBÂN a. (ar. *ibbān*). *Esk.* Her şeyin mevsimi, vakti, uygun zaman ya da mevsim: *İbbân-ül-fâkiha* (meyve mevsimi).

İBBENBÜREN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaleti sınırları içinde kent, Teutoburger Wald'ın batı ucunda; 42 000 nüf. Mekanik. Elektrokimya. Tekstil. Besin sanayileri. —Yakınında, kumtaşı ocakları ve taşkömürü havzası. Termik santral.

İBBİ-SİN, III. Ur hanedanının son kralı (2028-2003). Elamlılar'a karşı koyduğu sırada Amurrular Mezopotamya'ya yerleştiler ve sümer kentleri birbiri ardına birlikten ayrıldı. 2003'te, Elamlılar, Ur'u aldılar ve İbbi-Sin, hapsedildiği Anzan'da öldü.

İBCÂL a. (ar. *ibcāl*). *Esk.* Ağırlama, saygı gösterme.

İBDA → İBZA.

İBDA a. (ar. *ibdāʿ*). *Esk.* **1.** Benzersiz, örneği olmayan yeni bir şey meydana getirme, yaratma: *"Mitolojik mevzularda da ibdâ aranırsa bu manzume emsâlinden alınmışa benziyor"* (Muammer Lütfü). **—2.** *İbda etmek*, yaratmak: *"...Moğol efsanesi bizzat Moğollar tarafından ibdâ edilmiş, ..."* (F. Köprülü). **—3.** *İbdakâr*, yaratıcı.
—Ed. Yepyeni bir konuyu kendine özgü bir anlatımla işleme.

İBDAİYE a. (ar. *ibdaʿ* ve *-iyye*'den *ibdāʿiyye*). Esk. fels. Yaratılış teorisi.

İBDÂL a. (ar. *ibdāl*). *Esk.* **1.** Değiştirme, bir şeyin yerine bir başkasını koyma. **—2.** *İbdâl etmek*, değiştirmek.

İBELİN, ataları Chartres vikontları olan ve Doğu Latin İmparatorluğu'nda ün kazanan fransız aile. —BALİAN I *Fransız Balian* denir, sülalenin kurucusudur (öl. 1155'ten önce). Kutsal Toprak'a gitti ve oradaki senyörün kızıyla evlenerek İbelin (Yabna) ve Rama (Yafa'nın G.'inde) senyörü oldu. —BALİAN II, Balian I'in oğlu (öl. 1193'ten sonr.), Amauri I'in dul karısı ve Kudüs kraliçesi Maria Komnene ile evlendi. Kenti müslüman istilasından kurtaramadı (1187), ama Selahattin'den hıristiyanları kentten çıkarma iznini elde etti. —JEAN I (öl. 1236), Balian II'nin oğlu, Beyrut senyörlüğünü aldı (1197-1236). Yeğeni Marie de Jérusalem-Montferrat rüştünü ispat edinceye kadar Kudüs kral naipliği (1205-1210); öteki yeğeni Lusignanlı Henri I rüştünü ispat edinceye kadar da Kıbrıs kral naipliği (1227-1232) yaptı. Kıbrıs adasına ve Kudüs krallığı'na göz diken imparator Friedrich II'ye karşı savaştı. Kutsal Toprak baronlarınca lider olarak tanınan Jean I, Kıbrıs devletini örgütledi ve baronların anayasal haklarını her türlü mutlakıyetçiliğe karşı savundu. —BALİAN III, Jean I'in oğlu, Beyrut senyörü (1236 -1247). Babasının eserini sürdürdü ve imparatorluk yanlılarını Kudüs krallığı'ndan kesin olarak kovdu (Tir'in alınışı, 1243). —JEAN **d'İbelin-Jaffa** (1200'e doğr. - öl. 1266), Jean I'in yeğeni, 1250'de Yafa kontu oldu. Filistin'deki senyörlüklerinin Memluklar tarafından ele geçirilmesından (Arsuf, 1265; Yafa, 1268; Beyrut, 1291) sonra İbelinler, Kıbrıs'a çekildiler.

İBER çoğl. a. (ar. *ʿibret*'in çoğl. *ʿiber*). *Esk.* İbretler, kötü durumlardan alınan dersler.

İBER çoğl. a. (ar. *ibre*'nin çoğl. *iber*). *Esk.* İbreler, göstergeler.

İBER yarımadası, Güney Avrupa'nın Akdeniz'deki üç büyük yarımadasından en batıdaki ve en büyüğü; 581 600 km². Yarımadada İspanya, Portekiz ve Andorra devletleri ile Cebelitarık sömürgesi yer alır.

İBERCE a. Antikçağ'da İberler'in konuştuğu, hint-avrupa kökenli olmayan dil.
—ANSİKL. İberce, Béziers, Zaragoza, Murcia ve Akdeniz kıyılarının sınırladığı bölgede bulunan yazıtlar ve İ.Ö. III. yy'da kimi sitelerin bastığı paralardaki yazılar aracılığıyla tanınır. Bu yazıtlardan bazıları yunancadır, ama büyük bir bölümü, 28 harfli özel bir abeceyle yazılmıştır. Kimi harfler fenikece ya da yunancadan alınmıştır, ancak birçoğunun kökeni saptanamamıştır. Roma'nın bu yöreyi ele geçirmesinden sonra, keltiberce de yazmaya yarayan bu abece, yerini latin abecesine bırakmıştır. Hiç kuşkusuz bu dil ne hint -avrupa, ne de sami diliydi. Bask dilinde ve ibercede özdeş biçimli sözcüklerin bulunması, iki dilin aynı kökenden geldiğini düşündürmektedir.

İBERİCA sıradağları, İspanya'da dağ kütlesi. K.- B.'dan G.- D.'ya yönelir ve Ebro havzasını yüksek Castilla ovalarından ayırır. Jalón'un K.'inde yüksek, heybetli, bol yağış alan kütleler halindedir (*sierra da la Demanda* [2 305 m], *sierras Cebollera* ve *Picos de Urbión* [2 228 m], *Moncayo* [2 393 m]). Jalón'un G.'inde ova geçitleri ve çöküntü alanları (Calatayud, Teruel), yüksekliği daha az olan (1 700 m) kireçtaşlı ve az yağışlı kütleleri (*Javalambre, montes Universales, sierra de Albarracín*) birbirinden ayırır.

İBERLER, lat. **İberi,** Roma fethi döneminde İspanya'nın bir bölümünde yaşayan ve İber yarımadasına adını veren halk. Kökenleri bilinmemektedir. İber uygarlığı İ.Ö. VI. yy.'dan başlayarak Fenikeliler ve Yunanlılar ile kurulan verimli ilişkiler sayesinde gelişti. Yarımadanın Keltler tarafından istila edilmesi, Keltiberler'i oluşturan melez bir ırkın doğmasına yol açtı. (→ İSPANYA.)
—Arkeol. Albacete ilinde, Pozo Moro'da yapılan kazılar sonunda, taştan yapılmış bir mezar anıtı ortaya çıkarıldı. Mezar, İ.Ö. 500'de yapılmış ve iber sanatı üzerinde Anadolu etkisini gösteren yontularla süslenmiştir. Aslanları, sfenksleri, griffonları, boğalarıyla iber sanatının hayvan ikonografisi bu konuda ayırtedici nitelik taşır. *Dama de Baza* ya da *Dama de Elche** gibi bazı insan betimlemeleri ünlüdür. Bu sanatın özgünlüğü kuyumculukta, bronzdan küçük heykelciklerde ve barok motifli vazo resimlerinde de açıkça görülür. Bazen kyklop örgülere yer veren mimarlık ürünleri arasında tahkim edilmiş küçük kentlerin surları, bunların tapınakları ya da tümülüs altındaki mezarlar sayılabilir.

İBER-MAĞRİB EVRESİ a. Son Yontmataş çağının ve capsa endüstrisiyle zamandaş olan ater evresini izleyen mağrib Üst Yontmataş çağının kültürel evresi. (İber-mağrib evresi endüstrileri, ince lamalar biçiminde yapılmış alet takımlarıyla ayırt edilir.)

İBERT (Jacques), fransız besteci (Paris 1890 - *ay. y.* 1962). 1919'da *le Poète et la Fée* (Şair ve peri kızı) adlı kantatıyla Roma ödülü'nü aldı. İtalya'dayken bestelediği *Escales* (İskeleler) [1922] başlıklı senfoni üçlemesiyle bir anda ünlendi. 1937-1940 ve 1946-1960 arasında Medici villası'nı, 1955-56'da da Lirik tiyatrolar ulusal birliği'ni yönetti. Bağımsız kalmayı yeğleyerek seçmeci ve zarif bir üslup geliştiren İbert, yedi lirik yapıt (en önemlileri *Angélique* farsı [1927] ve *le Roi d'Yvetot* opera komiğidir [1928]), baleler (örn. *Diane de Poitiers*, 1934), sahne müzikleri (*Un chapeau de paille d'Italie*, 1929), film müzikleri (Pabst'ın *Don Quijote*'si, 1932; O. Welles'in *Macbeth*'i, 1948), konçertolar, oda müziği yapıtları (örn. üflemeliler beşlisi için *Üç kısa parça*, 1930) ve yaylılar için bir dörtlü (1937-1942) besteledi.

İBERUS a. Büyük kavkılı sümüklüböcek cinsi. (Kavkısı hemen hemen çököktür; son dolambacı iyice karınalıdır. İspanya ve Kuzey Afrika'da yaşar. *Helicidae* familyası.)

İBERYA a. Bodur ağacımsı otsu bitki. (Bil. a. *İberis;* turpgiller familyası.)
—ANSİKL. İberya'nın bir, iki ve çokyıllık türleri vardır. Bazı türleri bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

İBERYA. Tar. coğ. Güney Avrupa'da İberler'in yaşadığı ülke.

İBERYA. Tar. coğ. Ön Asya'da ülke, Kafkasya'da, Kura ırmağının yukarı vadisinde. Herodotos'un *Saspeires* adını verdiği İberya halkı, İ.Ö. I. yy.'da "İberler" adını aldı. Persler'e, sonra İskender'e boyun eğen, İskender'in soyundan gelenler zamanında yeniden bağımsızlığına kavuşan İberler, Roma'ya karşı Mithridates'le birleştilerse de Pompeius, Harmozike (Tiflis) kalesini ele geçirdi ve İberler'i yendi (İ.Ö. 65). V. yy.'da Persler'e boyun eğdiler.

İberya *(İberia)*, Albéniz'in 1906-1909 arasında bestelediği piyano parçalarını içeren dört derlemenin ortak adı. Bu

parçalarda, bestecinin başlıca esin kaynağı olan ispanyol folkloru, armoni ve piyano tekniğiyle ilgili buluşlarla zenginleştirilmiştir.

İberya *(İberia)*, Claude Debussy'nin senfonik yapıtı. *Images* başlıklı üçlemenin ikinci parçasıdır. 1908'de tamamlanmış olan *İberya* üç bölümlüdür: *Par les rues et par les chemins* (Caddelerden sokaklardan), *les Parfums de la nuit* (Gecenin kokuları), *le Matin d'un jour de fête* (Bir bayram sabahı). Tef, kastanyet, célesta, zil ve ksilofon partileri, oldukça pitoresk bir İspanya tablosu çizer.

İBERYA-KAFKAS ÖBEĞİ a. Dilbil. Oluşumsal bir birliği bulunduğu sanılan İberya, bask ve kafkas dillerinin varsayımsal öbeği.

İBHAM a. (ar. *ibhām*). *Esk.* Başparmak.

İBİBİK a. Zool. Çavuşkuşu*'na bazen verilen ad.

İBİBİOLAR, Nijerya'nın güney-doğu'sunda yaşayan halk; nüfusu yaklaşık 4,2 milyon'dur, yarı bantu dili öbeğine bağlıdırlar. Toplumsal örgütlenmeleri halkın yaş sınıfları ve babasoyluluk biçiminde bölünmesine bağlı olan İbibiolar, devletsiz bir toplum oluştururlar; Nijer ve Cross River arasında kalan bölgede nüfusları çok yoğundur. Zenginler için dinsel dernekler yoluyla mal edinme, dolayısıyla siyasal ve dinsel bir iktidara sahip olma olanağının bulunması, bazı toplulukları oligarşik sistemlere dönüştürmüştür.

İBİDORHYNCHA STRUTHERSİİ a. Orta Asya'daki yüksek platolarda yaşayan, çok kıvrık gagalı, kılıçgagalı kuş. (Kılıçgagalıgiller familyası.)

İBİK a. **1.** Horoz, hindi vb. hayvanların ve buna benzetilerek bazı balıkların başları üzerinde bulunan, çoğunlukla kırmızı renkli, etli deri uzantısı. **—2.** İBİBİK'e halk arasında verilen ad. **—3.** *Yörs.* Köşe, kenar, uç. **—4.** İbriğin, çaydanlığın vb. içi delik uzantısı; emzik. **—5.** *İbiğini kaldırmak,* kafa tutmak, karşı gelmek.
—Anat. Kavalkemiği ve alın kemiği çıkıntıları gibi dar ve uzunca kemik çıkıntılarına verilen ad. || Diş eti mukozasının, diş kemerlerini, ağız girişinden ve dil ya da damak yüzlerinden ayıran sürekli çizginin çıkıntıları. || *Kalçakemiği ibiği,* kalçakemiğinin çıkıntılı üst kenarı.

İBİKLİ sıf. İbiği olan ya da ibiği belirtili bir nitelikte olan.
—Miner. *İbikli mineral,* ince romboedrik katmanlar halindeki kristalleri kabaca horoz ibiğine benzer biçimde toplaşan kristal mineral.

İBİKLİ HOROZBİNA a. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ yerleriyle 40-50 m derinliğe kadar uzanan kıyı kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Başının üstünde ibiğe benzeyen bir et parçası vardır. Bedeninde ve yüzgeçlerinde mavi benekler bulunur. Hepçildir. Bil. a. *Blennius pavo;* horozbinagiller familyası; uzunluğu 14 cm'ye kadar.)

İBİKSİ sıf. İbiğe benzeyen.
—Anat. *İbiksi çıkıntı,* kalburkemiği dikey laminasının üst bölümünün kafatasında oluşturduğu çıkıntı.

İBİKSİZÇAVUŞKUŞUGİLLER a. Alaycıkuşları içeren familya. (Bil. a. *Phoeniculidae.*)

İBİS a. (lat. sözc.). Birçok iri (kanat açıklığı 1,40 m'ye kadar), ince ve çok kıvrık gagalı kuşun ortak adı. (*Threskiornithidae* ya da kaşıklıbalıkçılgiller familyası.)
—ANSİKL. Tatlısuların yakınında yaşayan ibisler uzun bacaklı, uzun boyunlu ve iri gagalı kuşlardır. Bütün ılıman, sıcak ya da tropikal bölgelerde bulunurlar. Tatlısularda yakaladıkları avlarla (böcekler, kurbağalar, yumuşakçalar ve kabuklular) beslenir, genellikle kalabalık sürüler halinde ağaçlara yuva yaparlar. 25 ibis türü bilinir; başlıcaları: Mısırlılar'ın kutsal ibis'i *(Threskiornis aethiopica)* çekirgeleri yiyerek yok ettiği için saygı görürdü; tropikal Amerika'da yaşayan beyaz ibis *(Endocimus albus)* ve kırmızı ibis *(E. ruber);* yalnızca çok sayıda temsilcisi bilinen ve Japonya'da yaşayan tepeli ibis *(Nipponia nippon).* Çeltik kargası *(Plegadis falcinellus)* zaman zaman Batı Avrupa'ya uğrayan bir türdür.
—Arkeol. Mısır'da firavunlar döneminde gövdesi beyaz, başı ve kuyruğu siyah olan kutsal ibis, Mısır tanrısı Thot'u temsil ederdi. Bugünkü Mısır'da soyu bütünüyle tükenmiştir. Özellikle Thot'un kutsal kenti Hermopolis'te mumyalanmış ibis mezarları bulundu.

phothothèque des Musées nationaux

ibis heykeli
bronz ve yalancımermerle sıvanmış ahşap
Gerileme dönemi. *(Louvre müzesi, Paris.)*

İBİSGİLLER a. Zool. Dünyanın hemen hemen bütün sıcak bölgelerinde yaşayan kuş familyası. (Bil. a. *İbidae* ya da *Threskiornithidae;* leyleksiler takımı.)
—ANSİKL. İbisgiller oldukça iri bedenli (uzunlukları 50 cm ile 1 m arasında değişir), uzun ve orak biçiminde kıvrık gagalı, uzun bacaklı ve boyunlu kuşlardır. Çoğunun başları ve boyunları teleksizdir. Sulak yerleri sever. 28 türden oluşur. Başlıca türleri arasında İbis *(İbis aethiopica),* kelaynak *(Geranticus eremita),* çeltik kargası *(Plegatis falcinellus),* beyaz ibis *(Eudocimus albus)* ve kırmızı ibis'tir *(E. ruber).*

İBİŞ a. **1.** Türk tuluat tiyatrosunda baş komik görevindeki uşak tiplemesi. (Bu anlamda büyük harfle yazılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Yüzü ve davranışları komik, saf kimse; şapşal. **—3.** *İbiş gibi,* davranışlarıyla çevresindekileri güldüren saf ve alık kimse için kullanılır.
—ANSİKL. İlkin giyimi ve davranışlarıyla Abdürrezzak* Abdi tarafından kişileştirildi. Oyunda olayları çözüme bağlayıcı, yanlış anlamalara dayanan güldürü öğelerini oluşturucu bir işlevi vardır. Halktan, kimi zaman saf, kimi zaman kurnaz, gerçekçi bir kişiliği simgeler. Basmadan bol paçalı bir şalvar, mintan ve kalıpsız bir fes giyer, elinde uzun saplı bir tavan süpürgesi taşır. Daha sonra Kel* Hasan bu tiplemeye, önden bir gaz tenekesi fırlatılıp gürültüyle sahneye çıkma öğesini eklemiştir. Naşit Özcan*, İbiş tiplemesini en iyi canlandıran sanatçılardan biri olarak kabul edilir.

İBİZA, İspanya'ya bağlı Balear takımadalarında ada, Nao burnunun 100 km D.'sunda; 541 km²; 67 340 nüf. (1990). Yönetim merkezi *İbiza* (25 000 nüf.). Engebeli, kıraç topraklar ve çamlıklarla örtülü bir adadır; çok ürünlü tarım ve meyvecilik (badem, incir) yapılır; bundan başka halk adanın turistik gelişmesine bağlı olarak, çoğunlukla ikinci bir işle uğraşır. Uluslararası bir havalimanı ile büyük önem kazanan ve bu havalimanından büyük destek gören adada, yeni yerleşme merkezleri oluşmaktadır.

İBKA a. (ar. *ibka'*). *Esk.* Ağlatma.

İBKAEN be. (ar. *İbka'*'dan *ibka'en*). *Esk.* **1.** Yerinde bırakılarak, sürdürülerek. **—2.** *İbkaen tayin,* işinden ayrılan bir memuru eski görevine atama.

İBLAĞ a. (ar. *iblāğ*). *Esk.* **1.** Ulaştırma, eriştirme, eriştirilme. **—2.** Artırma, yükseltme. **—3.** *Bir şeyi (bir yere, bir kimseye) iblağ etmek,* onu (bir kimseye, bir yere) eriştirmek, ulaştırmak. || *Bir şeyi bir değere iblağ etmek,* onu belli bir değere ulaştırmak, yükseltmek: *Masrafları iki yüz liraya iblağ etti.*

İBLEİ dağları, İtalya'da kütle, Sicilya'da, adanın güney-doğu'sunda; bitümlü kalın kireçtaşı tabakalarından oluşur; *Lauro tepesi*'nde 985 m.

İBLER (Drago) hırvat mimar (Zagreb 1894 - *ay y.* 1964). Dresden'de ve Paris'te Le Corbusier'nin yanında (1921) yetişti, Uluslararası modern mimarlık kongreleri'nin üyesi oldu. Doğduğu kentte "Zagreb okulu" diye anılan mimarlar topluluğunu örgütledi ve 1929'da ressam Hegedušić ve yazar Krleža ile birlikte, ilerici "Zemlja" ("Toprak") derneğini kurdu. Eğitimciliği (1941-1950, Cenevre'de, daha sonra Zagreb'de), projeleri ve yapıtlarıyla (Zagreb'de Martic sokağı evleri) hem işlevsel, hem heykelsi, hem de şiirsel bir mimarlık kurmak için savaşım verdi.

İBLİS a. (ar. *iblis*). İsl. Şeytanın özel adı. (Bu ad, büyük bir olasılıkla grekçe *diabolos* ["şeytan"] sözcüğünden gelmektedir. Ancak arap dilciler, onu Tanrı'nın yarlığama ve bağışlamasından umudu kesmiş bir varlık olarak düşündükleri için İblis adını umutsuz olmak anlamına gelen b-l-s kökünden getirmişlerdir. İblis'e, Şeytan, Aduvullah [Tanrı'nın düşmanı] ya da sadece el-aduvv [düşman] adları da verilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
◆ sıf. ve a. Kötülük yapan, bunun için türlü düzenlere başvuran kimse.

kırmızı ibis
(Eudocimus ruber)

kutsal ibis
(Threskiornis aethiopica)

Fiorepress

İbiza
kent ve limandan bir görünüm

—ANSİKL. Kuran'da 11 defa tekrarlanan "İblis" sözcüğü, 9 defa Âdem'in yaratılmasından sonra, onun karşısında secde edilmesi emrine karşı gelen varlık olarak geçer. Bir ayette de Allah'ı tanımayanlardan "İblis'in adamları" diye söz edilir ve böylelerinin İblis ile birlikte cehenneme atılacakları anlatılır. Bir başka ayette ise, aslında İblis'in karşı konulmaz bir güç olmadığı, ancak ona uyanların İblis'e umduğunu verdikleri belirtilir.

Kuran'da genellikle iyiliklerden alıkoyan ve kötülüklere iten varlık "şeytan" diye adlandırılırken, Âdem'e secde etmemekte direnen varlık için "İblis" sözcüğü kullanılır. İlgili ayetlerde bildirildiğine göre, Allah Âdem'i topraktan yaratıp ona ruh üfledi. Melekler Âdem'in yaratılış nedenini anlayamadıklarından buna karşı çıkar gibi oldularsa da, Âdem Allah'ın emri ile meleklerin bilmedikleri birçok şeyi bildiğini kanıtlayınca, yanıldıklarını anladılar. Bundan sonra Allah bütün meleklere ve İblis'e Âdem'e secde etmelerini emretti. İblis'in dışındakiler emri yerine getirdiler. İblis büyüklük taslayarak bu emre karşı çıktı ve nedeni sorulduğunda Allah'a "Balçıktan ve kara topraktan yarattığın bu insana secde etmeyeceğim (XV, 33); "Ben ondan daha değerliyim; çünkü beni ateşten, onu çamurdan yarattın (XV, 35)" dedi. Bakara* suresinde yaratılış ayetlerinin hemen ardından, Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılmasına yol açan kötü varlıktan, "İblis" yerine, "Şeytan" diye söz edilir. Kuran'a göre, Allah Âdem'e Havva ile birlikte cennette oturmasını, diledikleri gibi yiyip içmelerini, ancak belli bir ağaca (elma ağacı) yaklaşmamalarını ve meyvesinden yememelerini emretti. Ne var ki şeytan ikisini de aldattı (II, 35-36). Allah, "Ey Âdem, bu İblis senin ve eşinin düşmanıdır!" diyerek onları uyardığı halde, Âdem şeytanın kışkırtmasına kapıldı. İblis (şeytan) "Ey Âdem, sana sonsuzluk ağacını, çökmeyecek bir saltanatı bildireyim mi?" diyerek onlara bu yasak ağacın meyvesini yedirince görünen "ayıp" yerlerini yapraklarla örtmeye çalıştılar. Bunun üzerine Allah ikisini de cennetten çıkardı (XX, 16-23).

Kuran'ın "yaratılış" ve "ilk günah" ile ilgili bu açıklamaları, genel çizgileriyle Tevrat'ta anlatılanlara uyar. Ancak, Tevrat'ta "ilk günah"ı İblis'in Havva'ya, onun da Âdem'e işlettiği bildirilerek ilk suçlunun ve bu suçuna erkeği de ortak edenin kadın olduğu vurgulanır (Yaradılış, III. bab). Oysa, Kuran'ın ilgili bütün ayetlerinde İblis' in Âdem ve Havva'yı birlikte aldattığı belirtilir, özellikle bir ayette (XX, 120) "Ey Âdem!" diyerek doğrudan Âdem'e seslendiği vurgulanır. Ayrıca hıristiyanlık inancına göre, İblis'in işlettiği bu ilk günah, bütün insanları suçlu yapmış, lanetlemiş, Hz.İsa, insanlığı bu suçtan kurtarmak için kendisini feda etmiştir. Buna karşılık islam dininde ise, ilke olarak "Kimse, kimsenin günahını çekmez" (VI, 164; XXXV,18; XXXIX,7; LIII,78). İblis'in günah işlettiği kişiler yalnızca Âdem ve Havva'dır. Üstelik onlar bu günahlarından dolayı tövbe etmişler ve Allah bu tövbelerini kabul ederek onları bağışlamıştır; yani, insanoğulları lanetlenmiş bir toplum değildir (II, 37;VII,23;XX,122).

—Ed. Cennette Âdem'e secde etmeyi kabul etmemesi, Havva'yı yanlış yola yöneltmesi, cennetten kovulması, insanoğlunu baştan çıkarması, eşeğin kuyruğuna yapışıp Nuh'un gemisine girmesi (*Nuh peygamber'in gemisine ol/İblis'e kuyruğuyla vermiş yol* [Şeyhi]) vb. divan edebiyatında sık sık konu edinilir.

İBLİSANE be. (ar. *iblis* ve fars. *-ane*'den *iblisāne*). *Esk.* Şeytana yakışacak biçimde, şeytanca.

İBLİSÇİLİK a. Kötülüğün kendisi olarak anlaşılan İblis'e bilerek ve isteyerek tapınma.

—ANSİKL. Giz. bil. İblisçilikte genellikle çıkarcı amaçlara yönelik bir din sözkonusudur: hoşnut edilecek olursa, kötülük lütuflarını bağışlayacaktır; ve onu hoşnut etmenin yolu da Tanrı'ya saldırmaktır (kara missa, şeytanla ahitleşme). İblis, kötülük gören Doğru olarak da anlaşılabilir: baskın çıkan rakibi ona iftira etmiştir. Öyleyse, İblis'in ışığına erişebilmek için, Tanrı' ya karşı savaşmak, özellikle onun emirlerini çiğnemek gerekir: bu da ahlaksızlıkla, kan (hayatın taşıyıcısı) ve sperm (yaratılmamış ışığın taşıyıcısı) akıtmakla olur (Sade, Gilles de Rais). Bu iki tutumun karışımı, XIX. yy. romantik iblisçiliğinin esin kaynağıydı. Yandaşları, İblis'i bir kardeş, bir baba sayarlar; çünkü o, lanetlenmişlerin bahtsızların ilkidir.

İBM, *International Business Machines'* in kısaltması; 1911'de Charles R. Flint'in, Computing Tabulating Recording Company adı altında kurduğu amerikan şirketi; şirket Hermann Hollerith'ın bulduğu ve 1880'de patentini aldığı delikli kart makinesini çalıştırmayı, geliştirmeyi amaçlıyordu. 1924'te günümüzdeki adını aldı. 1914'te şirkete giren Thomas J. Watson' un (1874-1956) çabaları sonucu İBM, bilişim ve büro donanımları alanında, dünyanın önde gelen şirketlerinden biri haline geldi. 1980'li yıllarda büyük zarara uğrayan şirket, bazı Batılı ve Japon üreticilerle (Toshiba, Siemens, vb) ortak çalışmalar yaptı.

İBM, bütün dünyada şubeler açtı; özellikle, İBM World Trade Americas 44 ülkede İBM'nin çalışmalarından sorumludur ve bu ülkeler arasında Avustralya, Brezilya, Kanada ve Japonya yer alır; merkezi Paris'te bulunan İBM World Trade Europe, firmanın 77 ülkedeki çalışmalarının sorumluluğunu üstlenir.

Türkiye'de ilk şubesini 1938'de açan şirket, günümüzde İBM Türk limited şirketi adı altında etkinlik gösterir. Merkezi İstanbul'da bulunan kuruluş bilgisayar ve büro makineleri dışalımı, satımı ve bakımıyla uğraşır.

İBN ya da **İBNİ** a. (ar. *ibn*). *Esk.* **1.** Oğul, erkek çocuk. **—2.** *İbn-i arabi* ya da *ibn-ül-arabi*, Muhiddin Arabi'nin lakabı. ‖ *İbn-i arz*, vatanından ayrılmış, garip yolcu. ‖ *İbn-i cellâ*, ünlü, şanlı kimse. ‖ *İbn-i haram*, gayrımeşru çocuk. ‖ *İbn-i harb*, savaşçı. ‖ *İbn-i hurre*, dürüst, doğru, namuslu kimse. ‖ *İbn-i leyl*, hırsız. ‖ *İbn-i sebil* ya da *İbn-üs-sebil*, yolcu. (Bk. *ansikl.* İsl.) ‖ *İbn-i üsbüyn*, ayın ondördü; çok güzel genç. ‖ *İbn-i vakt* ya da *ibn-ül-vakt*, zamanın gerektirdiği gibi davranan, zamana uyan. ‖ *İbn-üz-zeman*, zamane çocuğu. ‖ *İbn-üz-zina*, piç.

—ANSİKL. İsl. Kuran'da "İbn üs-sebil" biçiminde sekiz ayette geçen bu terim, bu ayetlerin hepsinde de kendilerine parasal yardım yapılması öğütlenen ya da emredilenler arasında gösterilen yolcular için kullanılmıştır. Özellikle Tevbe suresinin 17. ayetinde, kendilerine *zekât** verilmesi caiz olanlar arasında yolcular da sayılır. Buna göre, elinde yol masraflarını ve temel gereksinimlerini karşılayacak parası bulunmayan, parasını çaldıran ya da kaybeden yolculara, bunlar kendi ülkelerinde varlıklı bile olsalar zekât verilebilir. Ancak, verilen bu zekât yolcunun gereksinim duyduğu ölçüden fazla olamaz.

İBNE a. (ar. *ibne*, kız çocuk). *Kaba.* Eşcinsel ilişkide edilgin erkek.

◆ sıf. Kaba. Kendisine kızılan kimseye söylenen hakaret sözü.

İBNELİK a. *Kaba.* İbne olma durumu; İbne gibi davranma.

İBNETOR sıf. ve a. *Arg.* İbne.

İBNİ → İBN

İBNİ ABBAD (Ebülkasım İsmail bin Abbad), **Kâfilküfât** da denir, büveyhi vezir ve şair (Istahr 938 - Rey 995). Çocukluğunu Talekan'da geçirdi. Öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Devlet hizmetine girerek hızla yükseldi, Müeyyidüddevle tarafından vezirliğe getirildi. Tahta çıkmasını sağladığı Fahrüddevle döneminde büyük etkinlik kazandı. Siyaset alanında olduğu kadar başka alanlarda yazdığı yapıtları ile de tanındı. Bunlardan başlıcaları: *Divan;* kelam alanında mutezile ve öteki mezhep inançlarını konu edinen *el-İbâne an mezâhibi ehl il-adl bi-hücec il-Kuran ve'l-akl;* tarihle ilgili olarak Ali soyundan biri hakkında bilgi veren, *Risâle fî ahvâli Abdülazim el-Hasanî;* sözlük konusunda arap abecesindeki sessiz harflere göre düzenlenmiş *Kitâb ül-muhît;* şiir eleştirisi niteliğinde olan *el-Keşf an mesâvii şi'r il-Mutenebbi.*

İBNİ ABBAD (Ebu Abdullah Muhammet bin Ebubekir er-Rundi), arap sufi, fıkıh bilgini ve yazar (Ronda, İspanya, 1333 - Fas 1390). Şazili tarikatının okumuş bir üyesi olarak genç yaşta Fas'a gitti ve öğrenimini orada tamamladı. Tlemsen şerifinin yanında kaldığı süre içinde el-Makkari ve el-İmran gibi bilginlerin etkisinde kaldı. Gittiği Tanca'da sufi Ebu Mervan Abdülmelik'e bağlanarak kendisini tasavvufa verdi. Yeniden döndüğü Fas'ta sultan tarafından Karaviyyin camisi hatipliğine atandı ve ölene kadar bu görevde kaldı. Başlıca yapıtları: Ataullah el-İskenderani'nin yazdığı *Hikem*'in bir açıklaması olan *Gays ül-mevâhib il-aliyye şerh ül-hikem il-Atâ'iyye* ve kendi mektuplarından oluşan *Resâ'il ül-kübrâ* ile *Resâ'il üs-sugrâ.*

İBNİ ABBAS (Abdullah) → ABDULLAH BİN ABBAS.

İBNİ ABDİ RABBİHİ (Ebu Ömer Ahmet bin Muhammet), arap şair (Kurtuba 860 - *ay. y.* 940). İspanya'da Mervaniler' in kasidecisiydi. Ancak, bu amaçla yazdığı şiirlerinde başarılı olamadı. Asıl şairliği gençliğinde aşk ve yaşlılığında dinsel duyguların etkisiyle yazdığı şiirlerinde görülür. Yaşlılığında yazdığı şiirlerine "günahlarını silen" anlamına *mümahhirat* adını verdi. Ayrıca *muvaşşahat* (akrostiş) ve *urcuze* denilen türlerden şiirleri de vardır. En ünlü yapıtı "Tek gerdanlık" anlamına gelen *el-İkd ül-ferid*'dir. Her birine değerli bir taşın adını koyduğu 25 bölümden (kitap) oluşan bu yapıt, aslında bir ansiklopedi niteliğindedir. Yapıtta yönetim, savaş, atasözleri, cömert kişiler, halifeler tarihi vb. konular yer alır.

İBNİ ABDUN EBU MUHAMMET, arap kökenli endülüslü şair (öl. Yabura [Evora] 1134). Şiirleriyle dikkatini çektiği Yabura emiri Ömer el-Mütevekkil bin el-Eftas'ın yanına kapılandı. El-Eftas, Badajoz (Batalyus) Eftasileri hükümdarı olunca (1078), onun sır kâtipliğine getirildi. Eftasi hanedanına son veren (1094) Murabıtlar'ın hizmetine girerek sultanları Yusuf bin Taşfin (1061-1106), oğlu ve ardılı Ali' nin (1106-1142) yanında kâtiplik görevini sürdürdü. Çok güçlü bir edebiyat kültürüne sahip olan şairin, Eftasiler'in ortadan kalkmasından sonra yazdığı *el-Bessame* adlı kasidesi en ünlü yapıtıdır. Tarihsel bir nitelik taşıyan bu uzun kasidesinde şair, kaderin değişmezliğinden, sonları kötü olan bazı müslüman hükümdarlarından, Tevaifi mülûk döneminin acılı günlerinden söz eder ve bu sonuncu bölümü Eftasiler'in çöküşüne bağlayarak yapıtını noktalar. Kaside bazı ek notlarla birlikte R.Dozy tarafından fransızcaya çevrildi ve Leiden'de yayımlandı (1846).

İBNİ ABDÜLHAKEM (Abdülkasım Abdurrahman bin Abdullah), arap tarihçi (öl. Fustat 871). Mısırlı soylu bir aileye mensup olan İbni Abdülhakem özellikle hadis ilmi ile uğraştı. Başlıca yapıtı *Fütuh-ı Mısr ve'l Mağrib*'de Mısır'ın eski tarihi, fethi, yönetimi; Kuzey Afrika ve İspanya'nın fethi anlatılır. Yapıtta, ayrıca 860 tarihine kadar Mısır kadıları ve Mısır'a gelen sahabe tarafından yayılan hadisler yer alır.

İBNİ ABDÜZZAHİR (Muhittin Ebülfazl Abdullah bin Reşit), memluk sultanlarının

sır kâtiplerinden (Kahire 1223 - *ay. y.* 1292). Baybars, Kalavun, Halil zamanlarında önemli görevler üstlendi. 1263'te, Baybars'ın halifeye biat etmesi dolayısıyla yazdığı hutbe, halife tarafından okundu. Sultanları öven ve önemli olayları anlatan şiirlerinin yanı sıra, kendisinden sonra gelen yazarların yararlandığı yapıtlar da bıraktı: *Kitab ür-ravzat il-behiyyet iz-zâhire fi-hitat il-Mu'izziyet il-Kahire, Sîret üs-sultân il-Melik üz-Zâhir Baybars, Temâ'im ül -hemâ'im.*

İBNİ ABİDİN (Muhammet Emin bin Ömer bin el-Aziz), hanefi mezhebi fıkıh bilgini (Şam 1784 - *ay. y.* 1836). İyi bir öğrenim gördü. Başlıca yapıtları; fıkıhla ilgili *Redd ül-muhtar ala'd-dürr il-muhtâr, Nesamât ül-Eshâr alâ şerh-il Menâr;* feraiz ile ilgili *er-Rahik ul-mahtum, Mirhat ül-Hâlik ala-bahr ür-raik.* Beyzavi'nin tefsirine bir de haşiyesi vardır.

İBNİ ACERRAD (Abdülkerim), haricîliğin ecaride kolunun kurucusu (Belh VIII. yy.). Kurduğu bu mezhep kolunda kişiler, ancak erginlik çağıyla birlikte müslüman olabilirler. Eşari meymuniye, halefiye, hamziye, sünbiliye, saltiye ve hazimiye gibi haricilik kollarını da ecaride kolundan sayar.

İBNİ ACURRUM (Ebu Abdullah Muhammet bin Muhammet es-Sanhaci), faslı dilbilimci (Fas 1273 ya da 1274 - *ay. y.* 1323) Edebiyat ve fıkıh ile birlikte matematik dersleri de verdi. *Mukaddime* adlı yapıtı yakın zamanlara kadar arapça konuşulan ülkelerde temel bir dilbilgisi kitabı olarak kabul edildi. Ezberlenmesi kolay olan bu yapıt, XVI. yy.'dan başlayarak Batı'da birçok dile çevrildi.

İBNİ AMMAR (Ebu Talib Eminüddevle), Trablusşam'da hüküm süren Ammariler hanedanının kurucusu (öl. 1072). Kentin kadısıydı; fatımi valisi Muhtarüddevle bin Bazzal'ın ölümünden sonra iktidarı eline aldı ve Mısır halifesine karşı bağımsızlığını ilan etti (1070). Döneminde Trablusşam refaha kavuştu ve önemli bir bilim merkezi oldu. Burada bir medrese yaptırdı ve zengin bir kütüphane kurdu. Soyundan gelenler Trablusşam'da 1109'a kadar hüküm sürdüler.

İBNİ AMMAR (Ebu Bekir Muhammet bin Ammar), arap vezir ve şair (Şilb [Silves] 1031 - İşbiliye [Sevilla] 1086). Öğrenimini Şilb ve Kurtuba'da tamamladıktan sonra kapılandığı İşbiliye emiri el-Mutezid'in nedimi oldu. Şehzade el-Mutemit ile yakın arkadaşlık kurdu. El-Mutemit Şilb valiliğine getirilince onunla birlikte gitti. Ancak, karşıtı olan kişilerin kışkırtmaları nedeniyle kentten uzaklaştırılarak Zaragoza'ya sürüldü. El-Mutezid'in ölümünden sonra oğlu el-Mutemit emir olunca İbni Ammar'ı önce Şilb valisi, sonra vezir yaptı. 1071'de Kurtuba İşbiliye krallığı'na katılınca saray buraya taşındı. İbni Ammar rakibi vezir İbni Zeydun'u saraydan uzaklaştırdı. Emirin askeri güçlerinin komutanlığını üstlenerek Mürsiye'yi aldı ve burada bağımsızlığını ilan etti. Ancak, bir süre sonra yakalanarak Mutemid'e teslim edildi ve başı kesilerek öldürüldü.

İbni Ammar'ın şair olarak olağanüstü bir yaratıcılık gücü ve sanat yeteneği vardı. Şiirleri bir *Divan*'da toplanmamış olmakla birlikte, bazıları günümüze kadar ulaşabildi.

İBNİ AMMAR (Ebu Ali), Trablusşam emiri (1099-1109). Trablusşam'ı kuşatan Haçlılar'a karşı koymaya çalıştı. Selçuklu sultanı Muhammet'ten yardım istemek için Bağdat'a gitti, ama yokluğunda halk kenti Fatımiler'e teslim etti. Muhammet'ten yardım alamayınca, Şam atabeyi Tuğtigin'den sağladığı kuvvetlerle Cebele'yi ele geçirdi. Haçlılar Cebele ve Trablusşam'ı ele geçirdikten (1109) sonra bir süre Tuğtigin'in sarayında kaldı. 1118'e kadar Musul emiri Mesut'un vezirliğini yaptı; daha sonra abbasi halifesinin hizmetine girdi.

İBNİ ARAPŞAH (Ahmet bin Muhammet ed-Dımaşki), arap tarihçi, dilci ve şair (Şam 1389 - Kahire 1450). Timur'un emriyle ailesi ile birlikte götürüldüğü Semerkand'da başta seyit Şerif Cürcani olmak üzere birçok bilginden öğrenim gördü. Farsça, türkçe ve moğolca öğrendi. Öğrenimini tamamlamak amacıyla doğuda Hata, Harizm; batıda Deşt ve Kırım'a gitti. Kırım'dan Edirne'ye geçerek osmanlı sarayına kapılanıp Mehmet I'in sır kâtibi oldu. Padişahın ölümünden (1421) sonra önce bir süre Şam'da kaldı, ardından Kahire'ye gitti (1436). Ömrünün sonuna kadar bu kentte yaşadı. Başlıca yapıtları; Timur'un fetihlerini ve ardılları dönemindeki durumu, Semerkand ve yöresini anlatan *Aca'ib ül-makdur fi neva'ibi Timur* (Timur ile ilgili olayların ayrıntılı biçimde incelendiği, ancak onun kişiliği hakkında çok olumsuz yargılara da yer verildiği görülen bu yapıt Mürteza Nazmizade el -Bağdadi tarafından türkçeye, 1636'da latinceye, 1658'de fransızcaya 1936'da da ingilizceye çevrildi), kendi yaşamöyküsünden söz eden *Ukud un-nasiha,* bazı devlet adamlarını öven Cilvet *ül-emdah il cemaliyye,* türk dili bakımından büyük bir önem taşıyan arapça-türkçe-farsça sözlük niteliğindeki *Tercüman ül-mütercem bi -münteheb il ereb fi lugat it-türk vel acem* (yapıtın I. cildi Paris bibliothèque nationale'de, II. cildi Topkapı sarayı kütüphanesi'ndedir [Ahmet III, no. 88]).

İBNİ ASAKİR (Sikatüttin Ebülkasım Ali bin el-Hasan), arap hadis bilgini ve tarihçi (Şam 1105 - *ay. y.* 1175). Şam'da uzun yıllar (1077-1261) etkin rol oynayan ve aralarında birçok hadisçi, fıkıh bilgini, tarihçi, dilci vb. yetişen Beni Asakir ailesinin en ünlü üyesi. Çok iyi bir öğrenim gördü. Öğrenimini tamamladıktan sonra hadis derlemek için Bağdat, Mekke, Medine'yi dolaştı. Şam'a döndükten bir süre sonra kentte karışıklık başgösterince yeniden geziye çıkarak Horasan, Isfahan, Maveraünnehir ve Merv'i dolaşıp Şam'a döndü (1134-1139). Kendisini bilim ve hadis çalışmalarına verdi. Nurettin Zengi Şam'ı ele geçirince İbni Asakir için Dar üs-sünne adını verdiği bir darülhadis yaptırdı. İbni Asakir, Şam'ı alan Selahattin Eyyubi'den de saygı gördü. Başlıca yapıtları; Nurettin Zengi'ye, asker sağlamak amacıyla açtığı cihadı öven ve 40 hadisten oluşan *Erba'in fi'l-ictihad fi ikamet il-cihad,* Şam'ın topografik durumu ile ilgili ayrıntılı bilgileri, kentte sürekli ya da kısa süre kalan önemli kişilerin abece sırası ile yaşamöykülerini veren ve bir tür ansiklopedi niteliğindeki *Tarihu medineti Dimaşk,* eşari mezhebine övgü ve mezhebin savunması niteliğindeki *Menakıbu eşariye* ve *Tebyinu kâzib il-müfteri alâ Ebi'l-Hasan il Eş'ari.*

İBNİ ASEM EL-KÛFİ (Ebu Muhammet Ahmet), arap tarihçi (X. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Günümüze ulaşan *Kitab ül-fütuh* adlı arapça yapıtı, islam tarihi için değerli bir ilk kaynaktır. Yapıtın ilk cildinde halife Osman döneminin sonlarına, ikinci cildinde Osman'ın son günlerinden Memun dönemine, üçüncü cildinde Memun döneminden Mutasım Billah'ın ölümüne kadar olan olaylar anlatılır.

İBNİ ASIM (Ebu Bekir Muhammet bin Muhammet bin Asım el-Garnati), maliki mezhebinden arap fıkıhçı, dilci ve yazar (Granada 1359 - *ay. y.* 1426). Öğrenimini Granada'da tamamladı. Çoğu manzum olan on yapıtından başlıcaları: maliki fıkhı ile ilgili *Tuhfet ül-hükkâm fî nüket il -ukud ve'l-ahkâm,* Nasriler'den Yusuf II'ye sunulan hikâye ve fıkraların bir derlemesi olan *Kitâb ül-hadâik* ya da *Hadâ'ik ül-ezhar.*

İBNİ ASKER (Ebu Abdullah Muhammet bin Ali), faslı yazar (Şafşavan 1530 -Vadilmehazin 1578). İdrisi şerifi ve evliyaların yaşamöykülerine ilişkin *Devhat ün -nâşir li-mehâsini men kâne bil-Mağrib min meşâyih il-karn el-âşir* adlı yapıtın yazarıdır. Muhammet ile Abdülmelik arasındaki taht kavgasında Muhammet'in yanında yer aldı. Portekizliler'le Vadilmehazin' de yapılan savaşta öldü.

İBNİ ATAULLAH (Tacettin Ebülfazl Ahmet bin Muhammet el-İskenderi), arap sufi (İskenderiye ? - Kahire 1309). Yaşamını Kahire'de sürdürdü. Şaziliye tarikatının kurucusu Ebülhasan Ali eş-Şazili'nin müridi oldu. Tasavvufa karşı olan hanbeli mezhebi önde gelenlerinden İbni Teymiye'yi eleştirdi. Bu davranışından dolayı şafiiler ve malikiler tarafından desteklendi. Başlıca yapıtları: tasavvufi nitelikteki özdeyişlerini içeren *Hikem ül-Ataiye,* Ebülabbas'ın yaşamöykülerinden söz eden *Leta'if ül -minen fi menakıb iş-şeyh Ebi'l-Abbas ve şeyhihi,* yine tasavvuf konusundaki *Tac ül -arus ve kam'ün-nüfus* ve *el-Kasd ül -mücerret fi ma'rifet il-ism il müfred.*

İBNİ BABUYE ya da **İBNİ BABAVEYH,** iranlı kelam ve hadis bilgini (Horasan 920 - Rey 991). Deylemli bir tutsağın oğlu. Yaşamı ile ilgili fazla bilgi yoktur. Horasan'dan geldiği Bağdat'ta Büveyhiler'den Rüknüddevle (932-976) tarafından saygı ile karşılandı (966). Burada dersler verdiği gibi Rüknüddevle'nin yerine, sarayda yapılan dinsel tartışmalara katıldı. Gittiği Rey'de öldü. Çok sayıda yapıt yazdığı söylenirse de (kimilerine göre 17, kimilerine göreyse, 190) bunlardan çok azı günümüze ulaşabildi. Başlıcaları: şii hadisleri ve fıkıh ile ilgili *Men la yahduru hu'l -fakih,* şii inançları ile ilgili *Kitâb ül-itikadat,* aynı konuda *İkmal üd-din,* şiilerin sekizinci imamı Ali er-Rıza'nın yaşamı ve sözlerini içeren *Uyunu ahbar ir-Rıza.*

İBNİ BACCE (Ebubekir Muhammet bin Yahya bin es-Saig-el-Endelusi es -Sarakusti), endülüslü arap filozof (öl. Fas 1139). Doğu islam dünyasında Farabi ve İbni Sina tarafından kurulan Meşai okulunun Endülüs'teki temsilcisi olarak ardıllarından İbni Tufeyl ile İbni Rüşt'ü de etkileyen filozof, Ortaçağ Batı Avrupası'nda "Avempace" adıyla anılırdı. Doğum yeri olan Zaragoza'da Murabıtlar'ın egemenliği altında hüküm süren hudi hükümdarı İmadüddevle Abdülmelik'in hizmetine girdi. Elçi olarak gönderildiği Ruta'da (Rueda di Joilon) hıristiyanlar tarafından hapse atıldı (1117). Serbest bırakıldığında efendisinin öldüğü ve Zaragoza'nın hıristiyanların eline düştüğü haberlerini aynı zamanda öğrendi (1118). Bunun üzerine Murabıtlar'ın yönetimindeki Badajoz'a (Batalyus) kaçmaya çalışırken yolda yakalandı ve sapkınlıkla suçlanarak hapse atıldı. Badajoz kadısı olan İbni Rüşt'ün dedesinin yardımıyla kurtulup Sevilla'ya (İşbiliye) gelebildi. Burada murabıt hükümdarı Ali bin Yusuf bin Taşfin'in hizmetine girip vezir olarak görev yaptı. Daha sonra görüşlerini yaymak için Granada'ya (Gırnata) ve Kuzey Afrika'da Oran'a gitti. Bir söylentiye göre, Fas'ta düşüncelerini paylaşmayanlarca zehirletilerek öldürüldü.

Tedbir ül-mütevahhid, Risalet ül-veda, Risalet ül-ittisal, Kitab ün-nefs gibi başlıca yapıtlarında yazar, ruhun Tanrı ile bütünleşmesi üzerinde durur ve bu bütünleşmeyi insanın en yüce işlevi ve mutluluğu sayar. Özellikle *Tedbir ül-mütevahhid* adlı yapıtında Platon ile Farabi'nin yolunda giderek çeşitli siyasal kuruluşların döküműnü yaparken, yetkin ve yetkin olmayan devleti birbirinden ayırır. Yetkin olmayan bir devlette, tıpkı bir salgın hastalık sırasında sağlığı korumak ya da ona yeniden kavuşmak için yığınlardan uzaklaşıldığı gibi, kötü yurttaşlardan uzaklaşmayı gerçek mutluluğa erişmenin tek yolu olarak önerir. Topluma uyum sağlayamayan bu geçimsiz kişileri "tohum ekili tarlalarda kendiliğinden biten ayrık otları"na ben-

zeterek bunlar için bir kökten türeme zararlı bitki anlamına gelen *nevabit* terimini kullanır ve mutlaka ayıklanıp etkisiz duruma getirilmeleri konusunda direnir. Daha sonra nevabitleri, davalarında haklı olanlar ve olmayanlar diye ikiye ayırır. Haklı olan kesimin yetkin devletin çekirdeğini oluşturacağını savunur. Ardından insan davranışları konusunda bir inceleme yaparak insana ilişkin tüm etkinlikler içinde hayvansal ya da bitkisel olanları değil de, gerçekten insansal olanlarını saptamaya çalışır. Ayrıca, olumlu nevabitlerin insanlıklarını geliştirecek rejimi de bu yoldan tanımlar. Ona göre, amaçlanan insana özgü gerçek mutluluk, bu gelişimin son basamağıdır. *Risalet ül-veda* ve *Risalet ül-ittisal*'de yine aynı konuyu ele alır. Ruh üzerine bir inceleme olan *Kitab ün-nefs*'te ise, insanın nasıl imgelem yolundan geçerek duyumsal bilgiden düşünsel bilgiye yücelebileceğini belirtir. Ancak, duyumsal verilerle ilişkide kaldığı sürece, bilimsel düzeydeki anlaşılır konuları kavramanın henüz gerçek mutluluk anlamına gelmeyeceğini de sözlerine ekler. Öyleyse anlaşılır olanı bir kavram aracılığıyla kavrayan kişinin, bu soyut bilimselliği aşması gerekir. Kendi başına ele alınan bir konunun düşünselliğini genel ve soyut kavramı içinde değil, aracısız olarak sadece akıl yoluyla kavramak gerektiğinden, yer aldığı soyut bilimselliğin ötesinde aramak bir zorunluktur. "İşte bu düzeye ulaşmış bir algılama yetisi edinmenin kendi tözüyle özdeş olduğu" görüşünü ortaya atan yazar, bundan da kişinin kendi düşünselliğini kavrayacağı sonucunu çıkarır. Böyle bir algılama yetisi "ne yıpranır, ne de bozulur" derken, "es-süeda" diye tanımladığı mutluluk durumuna da ancak bu tür bir algılama yetisiyle ulaşılabileceğini belirtir.

İBNİ BADİS (Abdülhamit) [Konstantin 1889 - öl. 1940]. Cezayir'de müslüman ortodoks reformcu hareketin kurucusu. *Eş-şihâb* (Göktaşı) dergisini çıkardı. Cezayirli ulemalar derneği'nin başkanlığını yaptı. Cezayir'in arap-müslüman kimliğinin tutkulu bir savunucusu oldu. Derneğinin kültür ocaklarında arapça öğretimiyle dinsel eğitimi yönetti. 1936'dan ölümüne kadar, cezayir rönesansını simgeleştiren yoğun bir siyasal ve dinsel etkinlik ortaya koydu.

İBNİ BAKİYE (Nasireddevle Ebuttahir Muhammet), büveyhi vezir (öl. 978). Büveyhi emiri Bahtiyar tarafından vezirliğe getirildi (973). Bağdat'ı ele geçirerek Bahtiyar'ı hapseden Adududdevle'nin yanına geçti; Vasıt ve çevresinin yönetimi kendisine verildi. Burada Adududdevle'ye muhalif bir tavır aldı; yeniden Bağdat'a dönen Bahtiyar'ın yanına giderek onu Adududdevle'ye karşı kışkırttı. Adududdevle'ye yenilerek Vasıt'a çekilen Bahtiyar tarafından gözlerine mil çektirilerek hapse atıldı. Daha sonra teslim edildiği Adududdevle tarafından fillere çiğnetilerek öldürüldü.

İBNİ BAŞKÜVAL (Ebülkasım Halef bin Abdülmelik), endülüslü hadisçi ve tarihçi (Córdoba [Kurtuba] 1101 - *ay. y.* 1183). Doğduğu kentte başladığı öğrenimini Sevilla'da (İşbiliye) tamamladı; bir süre kadı İbnülarabi'ye naiplik yaptı. Hadis ve İspanya tarihi konularında geniş bilgi sahibi olan İbni Başküval, özellikle Endülüs bilginlerinin yaşamöykülerini içeren *Kitâb el-sıla fî târîhi e'immet il-Endülüs* adlı yapıtıyla ünlüdür.

İBNİ BATTE (Ubeydullah bin Muhammet el-ukberi), arap fıkıh ve kelam bilgini (Ükbera 917 - *ay. y.* 997). Bağdat'ta tanınmış bilginlerden fıkıh ve kelam öğrenimi gördü. Bir süre Mekke'de kalıp Irak'ı da dolaştıktan sonra doğduğu kente döndü. Yapıtlarında öteki hanbeliler gibi müslümanlıkta Hz. Muhammet dönemindeki sadeliğe dönülmesini savundu. Şiiliğe şiddetle karşı çıktığı halde mutezile mezhebine ve felsefeye karşı hoşgörülü davrandı. Görüşleri, Emevîler döneminde geniş ilgi gördü. Memluklar döneminde ise İbni Teymiyye, İbni Kayyim, el-Cezriye gibi yazar ve düşünürler İbni Batte'nin yapıtlarından esinlendiler. Birçok yapıtı olmasına karşın günümüze fıkıh ile ilgili iki yapıtı kaldı: *İbenatu sagire* ve *İbenatu kebire.*

İBNİ BATTUTA (Şerafettin Ebu Abdullah Muhammet bin Abdullah bin Muhammet bin İbrahim et-Tanci el-Levati), arap gezgin (Tanca 1304-Fas'ta 1368/69 ya da 1377). Tanca'da din eğitimi gördü. Hacca gitmek için Tanca'dan ayrılmasıyla başlayan (1325) uzun yolculuğu, çeyrek yüzyılı aşkın bir süre aldıktan sonra yeniden Tanca'ya dönmesiyle son buldu (1354). Fas'ın merini sultanı Ebu İnan'ın isteği üzerine gezileri sırasında gördüklerini Muhammet bin Cuzey el-Kelbi adlı bir bilim adamına yazdırdı. Gerçek adı *Tuhfet ün-nüzzâr fî garâ'ib il-emsâl ve'l-acâ'ib il-esfâr* olan, *Rihle* de denen ve genel olarak *İbni Battuta seyahatnamesi* diye anılan bu yapıtın yazımı üç yılda tamamlandı (1357). Üç gezi dizisinden oluşan yapıta bakılırsa, yolculuğunun ilk bölümünde gezgin, Kuzey Afrika yoluyla Mısır'a ulaşır ve geleneksel hac güzergâhı yerine Şam'dan hareket eden bir kervana katılarak Mekke'ye gelir (1325). Mekke'den ayrılıp Huzistan, Fars, Cebel Sammara, Musul yörelerini dolaşarak Tebriz'de son büyük ilhanlı hükümdarı Ebu Sait ile görüştükten (1326) sonra Bağdat'a gider. Anlattığına göre, gezisinin bu ilk bölümünde uğradığı yerlerde din ve şeriat konularından anlayan bir kişi olarak belde önde gelenlerinin saygınlığını kazanması, kendisinde çağının islam dünyasını tanıma merakını uyandırır. Böylece gezi notları tutmaya başlar. Yeniden Hicaz'a dönerek gezisinin ilk bölümünü noktalayan gezgin, Mekke ve Medine'de üç yıl ibadetle vakit geçirir (1327-1330). Gezisinin ikinci bölümünde Kızıldeniz kıyılarını Yemen'e kadar izler, Aden'e geçip Doğu Afrika'daki müslüman ticaret merkezlerini görür, Arabistan yarımadasının G.-D. kıyıları boyunca yol alarak Umman'a uğrar ve Basra körfezinde karaya çıktıktan sonra Mısır'a, oradan da Suriye'nin Lazkiye limanından deniz yoluyla Anadolu'ya geçer. Alanya'da (Alaiye) karaya çıkan gezgin, anlatımına göre Antalya ve yöresine egemen olan Tekeoğlu Hızır Bey'i hasta yatağında ziyaret eder. Muğla ve Milas'ı gördükten sonra Karamanoğulları beyliğinin başkenti Karaman'da (Larende) Karaman beyi Bedrettin Mahmut tarafından ağırlanır. Tire-Efes yoluyla İzmir'e geçen ve Aydınoğulları beyliğinin kurucusu Gazi Mehmet Bey'in konuğu olan gezgin, oradan kuzeye yönelerek Manisa-Bergama-Balıkesir yoluyla Osmanlı beyliğinin başkenti Bursa'ya vardığını ve İznik'te Orhan Gazi ile görüştüğünü söyler. Onun savaşçılığını, kalelerini savunma yöntemlerini ve ordusunun disiplinini çok öven gezgin, Orhan Gazi'yi Anadolu beylerinin en güçlüsü olarak tanımlar. Sakarya ırmağını geçerek Taraklı'ya (Yenice), sonra da Safranbolu üzerinden Kastamonu'ya ulaşır ve Sinop'ta Kırım'a gitmek için bir gemi kiralar. Bu arada, Anadolu'da gittiği her yerde esnafın birlik ve dayanışma örgütü olan ahiliğe bağlı kişilerce karşılanıp ağırlandığını anlatırken, ahileri över ve onlar hakkında çok değerli bilgiler verir. Kerç'te Kırım'a ayak basan gezgin, Altınordu hükümdarı Gıyasettin Mehmet Özbek Han'ın Kafkasya'daki ordugâhını ziyaret ettiği gibi, Bulgar Türkleri'nin bulunduğu Volga kıyılarına kadar da uzanır. Ailesini görmek isteyen Özbek Han'ın Bizans prensesi olan eşini, hükümdarın izniyle İstanbul'a götürür ve orada imparator Andronikos III Palaiologos ile görüştüğünü söylerken, o dönemin İstanbul'unu da ballandırarak anlatır. Hükümdarın eşiyle birlikte Altınordu Hanlığı'nın başkentine dönmesi ve Özbek Han'ın sarayında bir süre konuk edilmesiyle gezinin ikinci bölümü de sona erer (1330-1333). Harizm bozkırlarını geçerek Buhara'ya ulaşması, Horasan'ı da gezdikten sonra Hindi Kuş dağlarını aşıp İndus vadisine varmasıyla yolculuğunun üçüncü bölümü başlar (1333). *Rihle*'nin üçüncü bölümünde önemli bir yer tutan Hindistan'ın tarihi, görenekleri, kurumları, halkı ve yetiştirdiği ürünler ayrıntılarıyla anlatılır. Delhi'de Gıyasettin Muhammet Şah II tarafından kabul edilir, orada kadı olarak görev yapar (1334-1337). Bir elçiler kurulunun başında Çin'e gönderilir. Orta Hindistan'dan geçerek Malabar kıyılarına iner. Ancak, Çin'e gidecek gemilerin şiddetli bir fırtınada kayalara çarparak batmaları üzerine bir süre Malabar sultanlığı'nda kalır. Maldiv adalarına geçerek burada da kadılık yapar (1342-1344). Sumatra adasına gittiğinde, adanın müslüman sultanı kendisine Çin'e gitmek için bir gemi verir. Kanton ve Pekin'i (Hanbalık) gören gezgin, büyük moğol hakanı Togan Timur'u göremediği için yakınır. İç savaşların şiddetlenmesi nedeniyle Çin'de daha çok kalamayacağını anlayarak dönüş hazırlıklarına başlar (1347). Sumatra ve Malabar üzerinden Dofar'a, Umman ve Güney İran yoluyla da Bağdat'a gider. Suriye'de halkı büyük can kaybına uğratan veba salgınına tanık olur (1348). Mısır'a geçip bir katalan gemisiyle Tunus'a ulaşır (1349). Buradan önce Sardinya adasına, sonra da Cezayir'e giden gezgin, Cebelitarık boğazını geçerek İspanya'ya varır (1350). Granada krallığı'nı gezdikten sonra Mandigo müslüman zenci devletini görme merakına kapılır ve Nijer kıyılarına iner (1352). Ardından Büyük Sahra'yı boydan boya geçerek Batı Sudan'a ve Mali'ye ulaşır (1352-1353). Mali İmparatorluğu'nda bir yıl kalıp incelemeler yaptıktan sonra berberi Tuaregler'in ülkesinden geçerek Fas'a döner (1354). 29 yıl süren ve yaklaşık 130 500 km tutan gezi de böylece sona ermiş olur.

Doğu'da ve Batı'da geniş yankılar uyandıran ve birçok dile çevrilen (fransızca, almanca, portekizce, ingilizce, urduca vb.) yapıt Damat Mehmet Şerif Paşa tarafından türkçeleştirildi (1917-1919). Muhammet bin Cuzey'in kaleminden çıkmış olan ilk metin, Paris'te Bibliothèque nationale'de bulunur. Ancak, İbni Battuta'nın tuttuğu notlardan bir bölümü Hindistan'da başından geçen bazı olaylar sırasında kaybolduğundan, kitabın yazılması kimi noktalarda gezginin sadece belleğinde kalan gözlemlere dayanır. Buna bir de gezi notlarını derleyen Cuzey'in kendi kafasından yaptığı eklemeler ve üslubu nedeniyle bazı anlatım yanılgıları katılınca, seyahatnamede açık kronoloji yanlışlıkları kadar, birbiriyle çelişen tutarsızlıklar ve eksik yerler göze çarpar. Yapıt bu yüzden daha İbni Battuta'nın sağlığında bile uzmanlar arasında kuşkuyla karşılandı. Ancak, her şeye karşın, Anadolu beylikleri, Hindistan ve Nijer kıyısındaki Mandigo krallığı'nı tanımlaması açısından önemli bir kaynak niteliği taşıdığı gibi, bu ülkeler insanlarının toplumsal yaşamlarını, gelenek ve göreneklerini aydınlatması yönünden de bilgi verici olma özelliğini korur. (→ Kayn.)

İBNİ BERRİ (Ebu Muhammet Abdullah bin Berri el-Makdisi eş-Şafii), arap dilci (Kahire 1106 - *ay. y.* 1187). Köklü bir dil öğrenimi görerek döneminin yetenekli dilcileri arasında yer aldı. Divan ül-inşa'da yazılan mektupları gözden geçirmekle görevlendirildi. Cevalihi, Cevheri gibi yazarların yapıtlarına haşiyeler yazdı. Özgün başlıca yapıtları; eleştirilere karşı Hariri'nin *Makamât*'ını savunduğu *el-İstidrakât alâ Makamât il-Harîrî ve'ntisâr İbn Berri, Şerhu şevâhid il-îzâh*, yeteneksiz fakihler hakkındaki *Kitâbu galat iz-zü' efâ'min el-fukahâ.*

İBNİ BERRİ (Ebulhasan Ali bin Muhammet er-Ribati), arap dilci (Taza 1261

? - *ay. y.* 1333 ?). Özellikle Kuran'ın çeşitli okunuş biçimleri hakkındaki 242 beyitten oluşan *ed-Dürer ül-levâmi* adlı yapıtı ile tanındı. Bunun dışında harflerin çıkış yerlerinden söz eden *Fi mehâric il-hurûf* adlı bir yapıtı da vardır.

İBNİ BEVVAB (Ebülhasan Ali bin Hilal), **İbn ül-Bevvab** da denir, arap hattat (Bağdat, ? - *ay. y.* 1022). Arap yazısının güzelleşmesinde İbni Mukle'den sonra en önemli rolü oynayan ikinci hattattır. Genç yaşında Kuran'ı ezberledi, önce Ebu Abdullah Muhammet bin Esedi Bağdadi' den, daha sonra da Muhammet bin Semsani'den ders aldı. Bu arada İbni Mukle' nin yazılarını inceleyerek döneminin en ünlü hattatı oldu. Ortaya koyduğu yeni kurallarla "aklam-ı sitte" adı verilen altı tür yazıyı geliştirdi. Yazdığı altmış dört Kuran' dan ancak biri günümüze ulaştı (Dublin Chester Beatty kitaplığı'nda). Aynı zamanda şair olan sanatçının İstanbul'da Topkapı sarayı müzesi ve Türk ve islam eserleri müzesi kitaplıklarında da yapıtları vardır.

İBNİ BİBİ (El-Hüseyin bin Muhammet bin Ali el-Caferi el-rugedi), iranlı tarihçi ve yazar (XIII. yy.). Yaşamı konusunda fazla bir şey bilinmemektedir. Başlıca yapıtı olan *El-Evâmir ül-Alâ'iyye fi'l-umur il-Alâ'iyye*'de anlattığına göre babası Muhammet Tercüman, Celalettin Harizmşah' ın sarayında bulunmuş, diplomatik görevler üstlenmiştir. Annesi, zamanın ileri gelen müneccimlerindendi. Ailesinin 1231'de Şam'a gittiğini, daha sonra da selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I'in çağrısı üzerine Konya'ya yerleştiğini aynı yapıtında açıklar.

İBNİ BUTLAN (Ebülhasan el-Muhtar bin Abdun bin Sadun), arap hekim ve yazar (öl. 1066). Batı dünyasında Johannes, Elluchasem, Elimihtar adlarıyla tanınır. Bağdat'ta hekimlik yaparken (1049) Halep, Antakya, Lazkiye, Kahire ve İstanbul'a gitti. Kahire'de o dönemin ünlü hekimlerinden Ali bin Rıdvan'la tanıştı ve aralarında birbirlerinin görüşlerini reddeden bilimsel tartışmalar oldu. Bunun üzerine Mısır'dan ayrılıp İstanbul'a (1054), oradan da Antakya'ya gitti. En önemli yapıtı olan *Takvim üs-sıhha*, latinceye (1531) ve almancaya çevrildi (1532). Ayrıca *Davet ül-etibba alâ mezhebi Kelile ve Dimne* adlı bir yapıtı daha vardır.

İBNİ CEBRON → GABİROL (Şelomo İbn).

İBNİ CEHİR, XI. ve XII. yy.'larda yaşamış dört arap vezirinin ortak adı. —FAHRÜDDEVLE EBU NASIR MUHAMMET (Musul 1007/8 - ? 1090). Birçok melik ve halifeye vezirlik yaptı, 1085'te Diyarbakır valisi oldu. —AMİDÜDDEVLE EBU MANSUR MUHAMMET BİN FAHRÜDDEVLE (? 1043 - ? 1100). Öncekinin oğlu. Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün kızlarından biriyle evlendi. 1083-1084'te halife el-Muktedi'nin veziri olduysa da devlet gelirlerini kendi çıkarı için kullandığı gerekçesiyle hapse atıldı. —EL-KÛFİ, ZAİM ÜR-RÜESA KIVAMÜTTİN EBÜLKASIM ALİ BİN FAHRÜDDEVLE. Öncekinin kardeşi. 1085'te Diyarbakır'ı ele geçirdi. 1103'ten başlayarak Melikşah'a iki kez vezirlik yaptı. —NİZAMETTİN EBU NASIR EL-MUZAFFER BİN MUHAMMET. 1140-41'de halife el-Muktefi'nin veziriydi.

İBNİ CEMAA, Hama'nın bilgin yetiştiren ünlü bir ailesi: BEDRETTİN EBU ABDULLAH MUHAMMET BİN İBRAHİM, fıkıhçı (1241-1333). Şam'da öğrenim gördü ve müderrislik yaptı. Kudüs kadısı (1288), Kahire baş kadısı (1291), Şam baş kadısı (1294), yeniden Kahire baş kadısı (1302-1327) oldu. En önemli eseri *Tahrir ül-ahkâm fi tedbiri ehl il-islam* (İslamların tedbirlerine göre hükümlerin yazılışı). —EBU ÖMER ABDÜLAZİZ, Bedrettin Ebu Abdullah'ın oğlu (Şam 1294 - ?,1366). Mısır ve Suriye baş kadılıklarında bulundu, Kahire'de müderrislik yaptı. — İBRAHİM BİN ABDÜRRAHİM, Bedrettin Ebu Abdullah Muhammet'in torunu (Kahire 1325 - Şam 1388). Kahire ve Şam'da öğrenim gördü, Kudüs'te hatip oldu. Mısır baş kadılığı (1371, 1379) ve Şam kadılığı (1383-1388) görevlerinde bulundu. —EBU ABDULLAH MUHAMMET BİN EBU BEKİR, Ebu Ömer Abdülaziz'in torunu (1358-1416). Kahire' de tıp ve felsefe konularında ders verdi. *Bed'ül-emâlî* adlı manzumeyi şerhetti.

İBNİ CERİR-İ TABERİ → TABERİ (Ebu Cafer Muhammet bin Cerir **ET-**).

İBNİ CEZLE (Şerafettin Ebu Ali Yahya bin İsa), **Ebu Ali** de denir, arap hekim (Bağdat ? - *ay. y.* 1100). Batı dünyasında Ben Gesla ve Buhualiha adlarıyla tanınır. Hıristiyan araplardandı, mutezile mezhebinden olan hocasının etkisiyle müslüman oldu (1074). Halife el-Muktedi'nin saray hekimlerinden Sait bin Hibetullah'tan tıp öğrendi. Bağdat'ta ücretsiz olarak hekimlik yapar, hastalara ilaç dağıtırdı. Başlıca yapıtları: hastalıkları gruplara ayırıp cetveller halinde topladığı *Takvim ül-ebdan fi tedbir ül-insan* ve halife el-Muktedi için yazdığı *Minhac ül-beyân fimâ yesta'miluh ül-insan*'dır. Bu yapıtta alfabetik sırayla tıbbi bitki ve ilaçları anlatır.

İBNİ CİNNİ (Ebülfeth Osman), arap filolog (Musul 932'ye doğr. - 1002). Ebu Ali el-Farisi'nin öğrencisi oldu. Hocasıyla birlikte kırk yıl İran'da Seyfüddevle'nin ve Adududdevle'nin yanında bulundu. Daha sonra el-Farisi'nin yerini aldı. Özellikle sarf ile ilgilendi ve tasrif konusundaki bilgisiyle ün kazandı. En önemli eserleri: *Kitâbu sırr is-sinâ'e ve esrâr il-balaga* (Arapça ünlü ve ünsüz harfler); *Kitâb ül-hesâ'is fî ilmi usul il-arabiyye* (Arapçanın özellikleri).

İBNİ CÜBEYR, asıl adı **Ebülhüseyin Muhammet bin Ahmet,** arap gezgin (Valencia 1145 - İskenderiye,?). Fıkıh ve hadis öğrenimi gördü. Granada'dan İskenderiye'ye, oradan da Kahire ve Cidde yoluyla Mekke'ye ulaştı. Daha sonra Medine, Kûfe, Bağdat, Musul, Halep ve Şam'ı gezdi, Akkâ'dan gemiyle Sicilya'ya geçti, Kartaca yoluyla Granada'ya döndü (1185). Bundan sonra iki kez daha yaptığı Doğu gezilerinin sonuncusunda İskenderiye'de öldü. *Seyahatname*'si özellikle Sicilya'nın İyi Guglielmo II yönetimine ilişkin önemli bilgiler içerir.

İBNİ DAVUT (Ebu Bekir Muhammet), zahiriye mezhebinin fıkıh bilginlerinden, şair (Bağdat ? 868-909). Isfahanlı Davut bin Ali'nin oğlu ve zahiriye mezhebinin kurucularındandır. Genç yaşlarda edebiyata duyduğu ilgi, çağın önde gelen şairlerinden el-Buhturi'yle dost olmasını sağladı. Ahmet bin Yahya el-Şeybani' den de etkilendi ve *Kitab üz-Zehra* adlı ünlü yapıtını 20 yaşındayken yazdı. Her biri 200'er beyitlik 200 bölümden meydana gelen bu yapıtından sonra *Kitab ül-vüsul ila ma'rifet ül-usül, Kitab ül-inzar, Kitap ül-izar ve'l-icaz* gibi fıkıh konusundaki yapıtları yazdı. Ayrıca Muhammet bin Cerir, Abdullah bin Şerşir ve İsa bin İbrahim el-Zerir'e karşı yazılmış *el-İntişar* adlı bir eleştirisi vardır.

İBNİ DEYSAN, İran kökenli süryani düşünür (Urfa [Edessa] 154 - *ay. y.* 222). Ailesi İran'dan Urfa'ya göçtü. Hizmetine girdiği süryani kralı Manu'nun sarayında yetişti. Hıristiyan oldu (179). 190'lı yılların sonlarında iyilikle kötülük, aydınlıkla karanlık gibi ikicilik (düalizm) görüşüne dayalı olan ve sonradan islam dünyasında "deysaniye" adıyla bilinen bir mezhep kurdu. Bu mezhep üyeleri, kurucusunun ölümünden bir süre sonra aydınlığın isteyerek karanlığa karıştığını öne sürenler ve zorla karanlığa karıştırıldığını benimseyenler olmak üzere ikiye ayrıldılar. Ortaçağ' ın sonlarına kadar sayıları hayli kabarık olan bu mezhep mensuplarına, günümüzde Fırat'ın denize döküldüğü delta ağzında, Horasan ve Çin'de dağınık gruplar halinde rastlanır.

İBNİ DOKMAK (Sarimettin İbrahim), türk kökenli arap tarihçi ve fıkıhçı (Kahire 1349 - *ay. y.* 1407). Fıkıh öğrenimi gördü ve tarihle ilgilendi. Koyu bir hanefi idi. *Tabakat* adlı yapıtında İmam Şafii aleyhinde bulunduğu için dövdürülüp hapse atıldı. Bir süre Dimyat'ta yaşadı. Yapıtlarından *El-cevher üs-semîn fî siyer il-mülûk ve's selâtîn*'de dört halifeden, Emeviler'den, Abbasiler'den ve Eyyubiler'den kısaca söz ettikten sonra Memluklar dönemine ilişkin ayrıntılı bilgi verir. *Kitab ül-intişâr li vâsitât ikd il-emsâr*'da on islam kentinin coğrafyası ve topoğrafyasını anlatır. *Nazm ül-cüman fî tabakat-i eshab-ı imaminâ en-Nu'mân* adlı üç ciltlik yapıtının birinci cildi Ebu Hanife'ye, öteki iki cildi hanefi fakihlerinin yaşamöykülerine ayrılmıştır.

İBNİ DÜREYD (Ebu Bekir Muhammet bin Hasan), arap dilbilimci (Basra 837-Bağdat 933). Ebu Hatim el-Sicistani, er-Riyazi, el-Uşnendani gibi zamanın önde gelen ulemasından ders aldı. Zanclar'ın ayaklanıp Basra'ya saldırmaları sırasında (870/871) amcasıyla birlikte kaçıp Umman'a gitti. Burada 12 yıl kadar kaldıktan sonra İran'a giderek 920'ye değin Mikaliler'in sarayında divan başkâtipliği yaptı. *Kitâb ül-cemhere fî ilm il-lüga* adlı yapıtıyla *Maksure* adlı ünlü manzumesini bu sırada yazdı. Kendisinden sonraki şairlerin de örnek aldığı *Maksure* birçok kez şerhedildi ve basıldı. Mikaliler'in Horasan'a göç etmeleri üzerine Bağdat'a gelen İbni Düreyd, halife el Muktedir'in yanında çalışmaya başladı. Çağının en ünlü dilbilimcilerinden biri olduğu kadar şairlerin en bilgini, bilginlerin en şairi (a'lem'l üş-şuara ve eşa'r ül-ulema) nitelemesini hak edecek kadar da büyük bir şairdi. Arap kabile adlarının etimolojisini içeren *Kitâb ül-iştikak*'tan başka atlar konusunda iki, silahlar konusunda bir, bulutlar ve yağmur hakkında bir yapıtı bulunmaktadır.

İBNİ EBU DİNAR (Ebu Abdullah Muhammet bin Ebülkasım), tunuslu tarihçi (XVII. yy.). Yazıldığı yıllara (1681-1698) yakın tarihlerde geçen olaylar bakımından önemli sayılan *Kitâb ül-Mu'nis fî ahbârı İfrikiye ve Tunis*'i kaleme aldı.

İBNİ EBU HACELE (Ahmet bin Yahya), arap şair (Tlemsen 1325-Kahire 1375). Ömer bin el Fariz'inkilere benzer şiirleriyle tanındı. Sufi zaviyesinin şeyhliğini yaptı. Bir veba salgını sırasında öldü. Yapıtlarından günümüze değin ikisi kalmıştır: *Divan ül-şebabe*'de ünlü sevgililerin hikâyeleriyle erotik şiirleri yer almaktadır; *Sukkerdan üs-sultan el-Malik ün-Nasır* adlı yapıtı bir antolojidir.

İBNİ EBU RENDEKA (Ebu Bekir Muhammet bin el-Velit et-Turtuşi), arap hadis ve fıkıh bilgini (Turtuş 1060-İskenderiye 1131). Öğrenimini Zaragoza'da tamamladıktan sonra hacca gitti (1083). Hac dönüşü bulunduğu Bağdat, Basra, Şam ve Kudüs'te bir yandan bilgisini artırırken, bir yandan da hadis ve fıkıh dersleri verdi. Son olarak gittiği İskenderiye'ye yerleşti. Başlıca yapıtları: istimnanın haram olduğunu kanıtlamaya çalışan *Tahrim ül-istimna*, tefsir ile ilgili *Keşf ül-beyan an tefsir il-Kuran*, siyasal ve yöneticilik ile ilgili öykülerden oluşan *Sirac ül-mülûk*.

İBNİ EBU TAHİR TAYFUR (Ebülfazl Ahmet), iran asıllı arap edebiyatçı ve tarihçi (Bağdat 819-*ay. y.* 893). Horasanlı bir aileden gelme olup, Bağdat'ın doğu kesimindeki kitapçılar mahallesinde dersler verdi. Halife el-Mühtedi'nin saltanatına kadar gelen Bağdat tarihini içeren *Tarih-ı Bağdat* adlı yapıtının el-Memun'u anlatan bölümü günümüze değin gelebilmiştir. Şairlerin yaptıkları çalıntıları açıklayan *Kitabı serikat üş-şuara* zama-

nında büyük tartışmalara, sert tepkilere yol açtı. Bu yapıtı zamanımıza ulaşmamıştır. Önemli bir antoloji sayılan *Kitab ül -Mensur ve'l-manzum* adlı yapıtının da ancak on birinci, on ikinci ve on üçüncü bölümleri bilinmektedir.

İBNİ EBU USAYBİA (Muvafaküttin Ebülabbas Ahmet bin el-Kasım), arap hekim ve biyografi yazarı (Kahire 1198-Serhad 1270). Babası el-Kasım ünlü bir göz hekimiydi. Öğrenimini Kahire'de el-Nuri hastanesi'nde yaptı. Döneminin ünlü tıp bilginlerinden Razıyettin el-Ruhabî, Şemsettin el-Küllî, Muhazzabettin Abdürrahim'den ders gördü. Ünlü yaşamöyküsel yapıtını yazarken hastanedeki meslektaşı yahudi hekim Umran bin Sadaka'nın zengin kitaplığından yararlandı. Bilinen ve bugüne ulaşmış en önemli yapıtı islam döneminde yetişmiş 400 ünlü tıp bilgininin biyografilerini verdiği *Uyûn ül Enbâ'fi tabakat il-etibbâ*'dır. Bu yapıtında hint ve yunan hekimliği, islam dünyasının toplumsal ve bilimsel yaşamına ilişkin değerli bilgiler verir.

İBNİ EBU ZER (Ebülabbas Ahmet el -Fasi), faslı imam ve tarihçi (öl. 1324'ten az sonr.). Fas kenti ve Mağrib hanedanları tarihini ele alan ve kısaca *Ravz el-Kırtâs* adıyla anılan yapıtı birçok kez basıldı, batı dillerine çevrildi.

İBNİ EBU ZEYD (Ebu Muhammet Abdullah bin Zeyd el-Kayrevani), maliki mezhebi fıkıhçısı (Kayrevan 922 - *ay. y.* 996). Köklü bir öğrenim görerek din ve fıkıh alanında döneminin ünlü bilginleri arasında yer aldı. Eşariliğin ve tasavvufun etkisi altında kaldı. Verdiği fetvalar ile maliki mezhebinin yayılmasında etkin rol oynadı. Başlıca yapıtları; islam dini ile ilgili *el-Akide evcümle muhtasara min vacib-i umur id diyane,* fıkıh ile ilgili *Kitâb ün-nevadir ve'z-ziyadati ala'l-müdevvene.* Bunların dışında fıkıh konusunda çeşitli risaleleri de vardır.

İBNİ EBÜDDÜNYA (Ebu Bekir Abdullah bin Muhammet), arap yazar (823 -898). Edebi bilgiler içeren 19 yapıtı olduğu bilinmektedir. Başlıcaları şunlardır: *Mekarim ül-ahlak, Fezail-i asrı zilhicca, Kitab ül-akl ve fazlihi, Zemm üd-dünya, Kitab ül -cu, El ferecü bade şidde.*

İBNİ EBÜLEVCA (Abdülkerim), arap zındık (öl. Kûfe 772). Basra'da Hasan el -Basri'nin öğrencisi olduysa da, onun düşüncelerini benimsemedi. Zındık olduklarından kuşkulanılan bazı kimselerle ilişki kurduğundan Basra'dan kovuldu. Geldiği Kûfe'de gençleri zındıklığa yöneltmeye çalışınca kent valisi Muhammet bin Süleyman tarafından öldürtüldü. Öldürülmeden önce "Hadisleriniz arasına 4 000 uydurma hadis katarak sizlere helali haram, haramı helal gösterdim" dedi. Bazı yapıtlarının olduğu söylenirse de bunlar günümüze kadar gelmemiştir.

İBNİ EBÜLVEFA EL-KUREYŞİ → ABDÜLKADİR BİN MUHAMMET EL -KUREYŞİ.

İBNİ EBÜRRİCAL (Ebülhasan Ali eş -Şeybani el-Kayrevani), arap müneccim (astrolog) [XI. yy.'ın ilk yarısı].Ziri emiri el -Muizz bin Badis'in döneminde (1016 -1062) emirin eğiticisi ve müneccimi oldu. 1057'ye kadar el-Muizz'in Kayrevan'daki sarayında kaldı. Bu süre içinde ünlü şair İbni Raşik'in saraya kapılanmasını sağladı. Başlıca yapıtları; astroloji ile ilgili *Kitab ül-bari fi ahkâm in-nücum, Urcuze fi'l -ahkâm, Kitab fi'r-rumuz;* zic ile ilgili *Hall ül-akd ve beyan ir-rasd.*

İBNİ EBÜRRİCAL (Ahmet bin Salih), arap tarihçi, şair ve fıkıh bilgini (el-Şebat 1620-er-Ravza 1681). Yemen'deki her mezhepten bilginlerin derslerini izledi, kendisi de zeydi mezhebinin tanınmış bilginlerinden biri oldu. İmam ül-Mütevekkil Elallah İsmail bin el-Mensurbillah el Kasım'ın saray hatipliğini ve kâtipliğini yaptı. Yemenli zeydilerden 1 300'ünün özgeçmişlerini içeren ve uzun yıllar zeydiler tarafından yabancılardan kaçırılan *Matla ül -budur ve mecmaül-buhur,* Kuran yorumcularını anlatan *Teysîr ül-i'lâm bi-terâcimi e'mmet it-tefsir il-a'lâm*'dan başka *Şerh-ül -ezhâr, Mecâlis* gibi yapıtları bulunmaktadır.

İBNİ EZRA ya da **ABEN EZRA** (Abraham), yahudi şair, dilbilgisi uzmanı, filozof, gökbilimci (Tudela, İspanya 1089 -Narbonne 1164). İspanyol okulunun ibrani şiirini tanıtmasıyla ünlüdür. Torah'ı yorumlarken, kökenbilim ve dilbilgisi açıklamalarıyla yetindi. İbranice yazdığı dilbilgisi kitaplarıyla, İspanya'daki ve Doğu'daki dilbilgisi uzmanlarının çalışmalarını Batı'ya tanıttı.

İBNİ FADLAN (Ahmet), arap yazar (X. yy.). Abbasiler için Mısır'ı yeniden fetheden Muhammet İbni Süleyman'ın kölesi. Ünlü *Risale*'sine göre, 921/922 yılında Bağdat'tan bulgar kralına gönderilen bir elçilik heyetinde yer aldı. Heyetteki görevinin fakihlik, ayrıca Bulgarlar'ın yaşadığı İdil topraklarındaki müslüman fakihleri teftiş etmek olduğu yine aynı kaynakta yazılıdır. Heyetin Bağdat'a dönüşü sırasında Buhara'da samani emiri Neşr bin Ahmet'le veziri olan büyük coğrafyacı Ceyhani'nin, Harizm'de vali Muhammet bin İrak'ın konuğu oldu. Daha birçok yer gezip gören, Ruslar'ı, Hazarlar'ı, Peçenekler'i tanıyan İbni Fadlan, bu ülkeler ve halkları hakkında çok önemli bilgiler topladı. Gözlemlerini, öğrendiklerini, Horasan'daki alevilerin ayaklanması gibi bizzat tanık olduğu olayları kolay anlaşılır, akıcı bir dille kaleme aldı ve bunları kuru bir tarih kitabının kalıpları içinde değil, kısa hikâyelerle süsleyerek verdi. Bu yüzden özellikle de Meşhet'teki İmam Rıza kütüphanesi'nde *Risale*'nin özgün elyazmasının bulunmasından (1923) sonra, batılı araştırmacıların üzerinde önemle durdukları biri oldu. Nitekim, H. Grégoire, İbni Fadlan'ı yalnızca bilimsel bir seyahatnamenin yazarı olarak görmekle kalmamış, onun zamanın iyi bir diplomatı olduğunu ve abbasi halifesine Türkler'i kazandırmak gibi önemli bir işi de başardığını belirtmiştir.

İBNİ FARİS (Ebülhüseyin Ahmet), iran asıllı arap dilci (öl. Rey 1004). Kûfe okuluna bağlı olup öğrenimini Kazvin, Hemedan ve Bağdat'ta yaptı. Ebu Bekir Ahmet bin Hasan el-Hatip, Ebülhasan Ali bin İbrahim el-Kattan, Ebu Abdullah Ahmet bin Tahir ül-müneccim gibi zamanın ünlü bilginlerinden ders aldı. Kendisi de daha sonra Hemedan'da ders verdi. Fahrüddevle Ali bin Rükneddevle'nin oğlu Ebu Talip'e ders vermek üzere Rey'e çağrıldı. Yaşamının sonuna değin burada kaldı. Şafii mezhebindeyken daha sonra maliki mezhebini benimseyen İbni Faris'in yapıtları hakkında Sahip İbni Ahbat onlarda hiç yanlış bulunmadığını söyler. Günümüzde bilinen başlıca yapıtları şunlardır: *Kitab ül -mücmel fil-luga, es sahibi fi fıkh il-luga ve sunen il-arap fi kelamiha, Kitab üs-selase, Evcez üs-siyer li hayr ül-beşer, Zemm ül -hata fi şiir, Kitab ül-itba vel-muzavece, Kitab ül-nevruz, Kitab ül-lamat.*

İBNİ FERAH EL-İŞBİLİ, arap yazar ve şair (İşbiliye [bugün Sevilla] 1228-Umm el -Salih 1300). Sevilla'nın Fernando III tarafından alınması sırasında yakalanarak hapse atıldı (1248). 5 yıl kadar hapiste kaldıktan sonra kaçıp Mısır'a gitti, burada zamanın önde gelen bilginlerinden ders aldı. Bir süre sonra Şam'a yerleşti. Burada Emeviye camisinde dersler verdi. Öğrencileri arasında ed-Dimyati el-Yunini, Ebu Muhammet bin el-Velit, es-Sahabi gibi önemli kişiler bulunuyordu. Hadis bilimindeki 28 teknik deyim üzerine kaleme aldığı *Lamiye*'si çağının en ünlü yapıtları arasında yer aldı. *Manzumat-ı İbni Ferah* ya da *Garam-ı sahih* de önemli yapıtlarından biridir.

İBNİ FERHUN (Burhanettin İbrahim bin Ali el Ya'meri), maliki fıkıh bilgini (Medine 1358-*ay. y.* 1398). Birçok din bilgini yetiştirmiş endülüslü bir ailedendir. Öğrenimini tamamladıktan sonra bir süre Mısır ve Suriye'de bulundu. Medine kadısı oldu (1390). Bu görevdeyken maliki mezhebinin yayılıp benimsenmesi için çaba gösterdi. Başlıca yapıtları: maliki mezhebi fıkıhçılarının yaşam öykülerini içeren *ed-Dibac ul-muzhab fi ma'rifeti a'yanı ulema il -mezheb,* maliki mezhebi fıkhı ile ilgili sorunların ele alındığı *Tabsirat ül-hükkâm fi usul il-ezkiya ve menahic il-ahkâm.*

İBNİ FERİŞTE → FİRİŞTEOĞLU (Abdülmecit).

İBNİ GANİM (İzzettin Abdüsselam bin Ahmet), arap yazar (öl. 1274 ya da 1279). Yaşamı hakkında bilgi yoktur. Tasavvuf ve bilgilendirme konusunda önemli bazı yapıtlar bırakmıştır: *Hall el-rümuz, el-Kevl el -nefs fi teflis İblis*'in yanı sıra *Keşf el-esrar en hikem ül-tuyur vel-esher* adlı kuşlarla ve çiçeklerle ilgili kitabı XIX. yy.'da birçok batı diline çevrilmiştir.

İBNİ GANİYE, Murabıtlar'ın İspanya valisi (Kurtuba [Córdoba] ?-Gırnata [Granada] 1148). Marakeş sarayında yetişti, 1126'da İspanya valiliğine atandı. 1126 -1143 arasında hıristiyanların saldırılarına başarıyla karşı koydu (Aragón kralı Alfonso I'in Fraga'da yenilmesi, 1134). Endülüs müslümanlarının ayaklanması (1143) Murabıtlar'ın saltanatını çökertirken, İşbiliye'de (Sevilla) oturan İbni Ganiye büyük bir cesaretle direndi. 1146'da Kurtuba'yı geri aldı, ama kısa süre sonra metbu tanıdığı Castilla kralı Alfonso VII'ye bırakmak zorunda kaldı. Çekildiği Gırnata'da öldüğünde, Endülüs'teki murabıt varlığı da son buldu.

İBNİ HABİP (Ebu Mervan Abdülmelik bin Habip es-Sülemi), arap kökenli endülüslü fıkıh bilgini (Hisn Vat [Huctor Vega] 796 -Kurtuba [Córdoba] 853). Öğrenimini Elvira ve Kurtuba'da tamamladıktan sonra hacca gitti. Medine'de benimsediği maliki mezhebinin İspanya'da ateşli bir yandaşı ve yayıcısı oldu. Geniş bilgisinden ötürü büyük bir saygınlık kazandı. Kendisinin söylediğine göre, bini aşkın yapıt yazdı. Ancak, bunlardan yalnızca adı bilinmeyen bir yapıtının elyazması günümüze kadar gelebildi. Bu yapıtta Hz. Muhammet, dört halife, dini sorunlar ile ilgili bilgiler yer alır.

İBNİ HABİP (Muhammet), arap dilci (öl. 859). Arap kabile adları arasındaki benzerlik ve ayrılıklardan söz eden *Kitâbu kabâ'il ve'l-eyyâm il-kebîr* adlı yapıtı vardır. Bu yapıt Wüstenfeld tarafından Göttingen'de yayımlandı (1850).

İBNİ HABİP (Bedrettin Ebu Muhammet el-Hasan), arap yazar (Şam 1310-Halep 1377). Halep'te öğrenim gördü. İlki 1332, ikincisi 1338 olmak üzere iki defa hacca gitti. Suriye ve Mısır'ın birçok kentinde kaldı. *Dürret ül-eslak fi mülk il-Etrak* adlı yapıtında, 1250-1375 yılları arasındaki memluk hükümdarlarından söz eder.

İBNİ HACERÜLASKALANİ (Şihabettin Ebülfazl Ahmet bin Nurettin Ali el -Askalani), arap hadis bilgini, fıkıhçı ve tarihçi (Kahire 1372-*ay. y.* 1449). Ailesi Askalan'dan (Filistin) Kahire'ye gelerek buraya yerleşti. Erken yaşta anne ve babasını kaybettiğinde kendisine büyük bir servet kaldı. Anne tarafından akrabası olan Zekiyettin Ebu Bekir, onun yetiştirilmesini üstlendi. Bir süre sonra koruyucusu öldü; ancak bu, onun öğrenimini aksatmadı. Kahire'de dönemin ünlü bilginlerinden köklü bir öğrenim gördü. Hadis konusunda en çok bilgin Zeynettin Iraki'den (öl. 1404) yararlandı. Öğrenimini tamamladıktan sonra, çalışmalarını hadis üzerinde yoğunlaştırdı (1393). Önde gelen devlet adamlarından birisinin kızıyla yaptığı evlilik (1396) çok rahat bir yaşam sürmesine olanak sağladı.

Hicaz, Yemen ve Suriye'yi gezdi.

İlk yapıtı aruz ile ilgili bir risale oldu. Bilgisi ve çalışkanlığı sayesinde müderrislik, okul yöneticiliği, vaizlik, hatiplik ve kütüphanecilik gibi türlü işlerde çalıştı. Hiç istemediği halde Celalettin Bulkini'nin ısrarıyla Kahire kadılığına getirildi (1423) ve bu görevi kısa aralıklarla ölünceye kadar sürdü. Çalıştığı Mahmudiye kütüphanesi'nin biri alfabetik, öteki konularına göre iki kataloğunu yaptı. Başlıca yapıtları: Buhari'nin hadis dergisinde öne sürdüğü görüşler ile ilgili *Ta'lik üt-ta'lik*, sahabenin yaşam öykülerini içeren *el-İsabe fi temyiz is-sahabe*, hadisçilerden söz eden *Tezhib üt-tezhib* ve *Lisan ül-mizan*, Mısır kadılarının yaşam öykülerini anlattığı *Ref' ül-isr*, XIV. yy.'daki ünlü kişilerin yaşam öykülerini konu edinen *ed-Dürer ül-kâmine fi a'yan il-mi'et is-samine*, doğumundan (1372) 1446'ya kadar geçen süre içindeki tarihi olayları yıl yıl anlatan *İnba' ül-gumr*.

İBNİ HACERÜLHEYTEMİ (Ebülabbas Ahmet bin Muhammet el-Heytemi), şafii din bilgini ve yazar (Garbiye, Mısır, 1504-Mekke 1567). Yakınlarını küçük yaşta kaybedince babasının hocaları tarafından yetiştirildi. İlköğrenimini Tanta'da tamamladıktan sonra Kahire'de Ezher camisi'nde hadis, tefsir vb. islam bilimlerinin yanı sıra, tıp öğrenimi de görerek icazetname aldı (1524). Korucusu eş-Şenavi'nin yeğeni ile evlendi (1526). Çalışmalarını fıkıh üzerinde yoğunlaştırdı. Üç kez hacca gittikten sonra sürekli yerleştiği (1533) Mekke'de kitaplar yazarken bir yandan da müderrislik yaptı, büyük ün sağladı. Öldükten sonra Ma'lat mezarlığına gömüldü. Başlıca yapıtları: en-Nevevi'nin *Minhâc üt-talibin* adlı yapıtına yazdığı *Tuhfet ül-muhtâç li-şerh il-Minhâc* adlı şerh, şafii fıkhı ile ilgili fetvaları içeren *el-fetva'l kübrâ il-fıkhiyye*, şiilere karşı ilk dört halifeyi savunduğu *es-Savâ'ik ül-muhrika fi'r-reddi alâ ehl iz-zeyg ve'z-zendeka*.

İBNİ HACİP → İBNÜLHACİP.

İBNİ HALDUN (Veliyettin Ebu Zeyd Abdurrahman bin Muhammet et-Tunusi), arap bilgin (Tunus 1332-Kahire 1406). Müslüman-arap kültürünün çöküş dönemindeki en büyük tarihçi, toplumbilimci ve filozofu olarak kabul edilir. Müslümanların fethinden beri İşbiliye'ye yerleşmiş ve kentin siyasal tarihinde rol oynamış Hadramut kökenli bir arap ailedendir. Ailesi İspanya yeniden İspanyollar'ın eline geçmeden Septe'ye yerleşti, oradan da Tunus'a göçtü. İbni Haldun'un babasının dedesi Ebu Bekir Muhammet, Hafsiler'den Ebu İshak döneminde (1279-1283) parasal işleri yönetmekle görevlendirilmişti. Babası Muhammet ise fıkıh ile uğraşan aydın biriydi ve oğlunun tanınmış bilginlerden (Muhammet bin Cabir, Ebu Abdullah Ensari, El-Hasairi, İbn Âbili) öğrenim görmesini sağladı. Meriniler Tunus'u ele geçirdikten sonra kent bir bilim merkezi durumuna geldi. Bu durum, İbni Haldun'un felsefe ve arap-islam düşüncesi ile daha yakından ilgilenmesini sağladı. Meriniler'in Hafsiler'e yenilgisi ve ardından çıkan kolera salgını onu hayatta kimsesiz bıraktı (1349). Hafsi sultanı Ebu İshak'ın tuğracısı (alâme) oldu. Tunus'un Konstantin emiri Ebu Yezit tarafından alınması üzerine Ebba'ya sığındı. Buradan Tbessa, Gavsa ve Biskra'ya gitti (1352). Biskra'da kısa bir süre kaldıktan sonra Merini valisinin aracılığı ile yeniden Merini sarayına girerek münşilik ile görevlendirildi (1353).Bu arada bazı siyasal çatışmalara katıldığından bir süre hapis yattı (1357-1358). Daha sonra Granada'ya giderek Beni Ahmer'den Ebu Abdullah Muhammet V'in hizmetine girdi. Elçi olarak Castilla kralı Zalim Pedro'nun yanına gönderildi. Granada'da öteden beri aralarında dostluk bulunan vezir İbn ül-Hatip ile arası açılınca buradan ayrılarak Bicaye'ye geldi (1365) ve Ebu Abdullah Hafsi'nin sarayında hacip*lik görevi aldı. Kent, Konstantin emirinin eline geçince, bu kez onun hizmetine girdi. Bir süre sonra geçtiği İspanya'da fazla kalmayarak Cezayir'e gelip Tlemsen'e yerleşti (1375). Burada İbni Selame kalesine giderek ünlü yapıtı *Mukaddime*'yi yazmaya başladı. Tunus sultanının kendisine iyi davranması, bazı kişilerin kıskançlık ve düşmanca hareketlerine neden olunca Tunus'tan ayrılarak Kahire'ye geldi (1382). Burada önce el-Ezher camisi'nde, sonra Kamhiye medresesi'nde (1384) müderrislik yaptı. Yaşamının sonuna kadar kaldığı Mısır'da beş altı kez maliki kadıulkuzatlığına (başkadı) getirildi ve azledildi. Kadılığa son atanmasından kısa bir süre sonra öldü.

Türlü ülkelerde dolaşan, bu ülke halkları arasında yaşayan İbni Haldun, değişik toplumları inceleme olanağını buldu. İki ünlü yapıtını yazmadan önce Fahrettin* Râzi'nin (1149-1209) arap-islam inançları ve bunların felsefi içermeleri ile ilgili sorunlarını ele alan *Kitâb el-muhassal* adlı yapıtını *Lübâb ül-muhassal fi usul id-din* adı ile özetledi. Hayatı boyunca etkilendiği bu kitaptan başka Busiri'nin *Kaside-i Bürde*'sine şerh, ayrıca mantık ve matematik kitapları yazdı; İbni Rüşt'ün birçok yapıtını özetledi.

İbni Haldun'a en büyük ünü sağlayan, genel bir tarih niteliğindeki *Kitâb ül-iber ve divan ül-mübteda ve'l-haber fi eyyam il-arabi ve'l acemi ve'l-berber* ile adeta bağımsız bir nitelik taşıyan önsözü olan *el-Mukaddime* adlı yapıtlarıdır. Olayların tarih felsefesi, toplumbilim ve ekonomi bakımından ele alınıp irdelendiği *Mukaddime*, XV. yy.'dan sonra Türkiye'de tanındı; Pirizade Mehmet Sahip Efendi (1749), Suphi bin Abdurrahman Sami Paşazade Abdüllatif Suphi Paşa (1859), Cevdet Paşa (1862), Zakir Kadiri Ugan (1954) ve Süleyman Uludağ (1982) tarafından türkçeye, XIX. yy.'da fransızcaya çevrildi.

İbni Haldun Tanrı'nın, insanları bir toplum içinde yaşamaları için yarattığını öne sürerek şöyle der: "Tanrı bizi yeryüzünde bir kuşaklar ve halklar topluluğu olarak barındırdı. Geçimimizi topraktan sağlamaya izin verdi." Ona göre tarih, kuşakların ve halkların birbirlerine aktardıklarıdır. Tarih, dışardan bakıldığında geçmişin büyük olayları ve hanedanlar üzerine bir haber *(ihbar)* olarak görünür. Ama, aslında gerçekliğin akılsal bir inceleme *(nazar)* ve araştırılmasıdır *(tahkik)*. Tarih, "olayların içyüzünün ve nedenlerinin bilimi"dir. Onun tarih görüşü, toplumların, yaşama biçimlerinin ve uygarlığın, dünya nimetlerinden yararlanma *(umran)* ve toplumsal örgütlenme tipi *(temeddün)* olarak incelenmesine yol açar. Törelerdeki ve kurumlardaki farklılıklar, her toplumun kendi üyelerinin geçimini sağlama tarzına *(ma'aş)* dayanır ve her toplumun *(içtima)* ereği, yardımlaşmadır *(taavün)*. Gereksinim *(hacet)* kavramından yola çıkarak üç tür gereksinim olduğunu belirtir: zorunlu *(zaruri)* gereksinim, yapay gereksinim ve bolluk içinde lüks gereksinim. Zorunlu gereksinimler topraktan sağlandığından, ilk toplumlar kırsal toplumlardır. Onlar için önemli olan tek şey, hayatta kalabilecek biçimde davranmaktır. Üretim, bu temel gereksinmeleri aşınca her şey değişir. O zaman zenginlik *(gına)* ve refah *(refh)* doğar. Beğeniler incelir; büyük evlerde ve saraylarda oturulur; süslü, pahalı giysiler giyilir. Bu durum, güzel sanatların gelişmesine yol açar. İnsanlar daha çok kentlerde yaşamaya başlarlar ve giderek büyük imparatorluklar kurulur. Maddi yaşam ile birlikte düşünce tarzları da değişip gelişir. Aynı durum düşünsel ve sanatsal alanlarda da görülür. Ancak, bu gelişme kendi dinamiği içinde bir *ölüm tohumu* da taşır. İnsan, yardımlaşma gücünü sağlayan ve *asabiye*'ye yol açan enerjiyi yitirir (asabiye, bireyi kendi toplumsal grubuna bağlayan gücü dilegetiren terimdir). *Asabiye*'nin her azalışı, toplumsal birlik ve direncin güçten düşmesi anlamına gelir; ortadan kalkması ise büyük imparatorlukların çöküş nedenidir. Ama, asabiye kendi yıkımı için çalışır, çünkü fetih yoluyla imparatorluklar kurma olanağını sağlayan da odur. Basit bir toplumdan bir imparatorluğa ve imparatorluğun çöküşüne giden bağlantı, hiçbir insanın önleyemeyeceği, durduramayacağı ya da başka bir yöne çeviremeyeceği, kesinlikle belirlenmiş bir süreçtir.

İbni Haldun, tarih felsefesi ve toplumbilim alanlarındaki öncülerden biri olarak kabul edilir.

İbni Haldun'un devlet, siyaset ve ulusların yapılarına ilişkin görüşleri, çöküş dönemi osmanlı aydınlarının dünya görüşlerini geniş ölçüde etkiledi. Osmanlı aydınları *Mukaddime*'de imparatorluğun çöküşünün açık seçik felsefi açıklamasını gördüler. Naima*, onun etkisi altında yaşlı Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı yapay yollarla ancak bir süre daha yaşayabileceğini öne sürdü. Cevdet* Paşa da onun görüşlerine katılarak insanlar gibi devletlerin de kendi yaş ve sağlık durumlarına katlanmaları gerektiğini savundu. (→ Kayn.)

İBNİ HALEVEYH (Ebu Abdullah el-Hüseyin bin Ahmet), arap dil bilgini (Hemedan ?-Halep 980). Öğrenimini gördüğü Bağdat'ta Kuran, dilbilgisi ve hadis derslerini döneminin ünlü bilginlerinden İbni Anbari, İbni Mücahit, Ebu Sait Sirafi ve İbni Düreyt'ten aldı. Yerleştiği Halep'te dilbilgisi başta olmak üzere çeşitli konularda ders verdi. Dilbilgisi konusunda *Kitab ül-leyse* adlı yapıtı ve İbni Düreyt'in *Maksurat* adlı yapıtına *Şerh-i maksurat-ı İbni Düreyt* adıyla şerh yazdı.

İBNİ HALLİKAN (Ahmet bin Muhammet bin İbrahim Şemsettin), arap fıkıhçı ve yazar (Erbil 1211-Şam 1282). Öğrenimini Halep ve Şam'da yaptıktan sonra Kahire'ye başkadı oldu (1238). Aynı görevi Şam'da da yürüttü (1261-1271). Şam başkadılığı kaldırılınca Kahire'de el-Fahriye medresesi'nde müderrislik yaptı (1271-1278). Yeniden Şam kadılığına getirildi (1278). Görev ikinci kez kaldırılınca ölünceye kadar el-Eminiye medresesi'nde ders verdi (1280-1282). Başlıca yapıtı Hz. Muhammet, sahabe ve halifenin dışında, islam tarihine geçmiş ünlü kişilerin yaşamöykülerini anlattığı *Vefeyât ül-a'yân ve enbâ'u ebnâ'iz-zamân*'dır. Abece sırası gözetilerek yazılan yapıt islam edebiyat ve tarihi bakımından önemli bir belge niteliğini taşır.

İBNİ HAMAME → BİLALİ HABEŞİ.

İBNİ HAMDİS (Ebu Muhammet Abdülcebbar bin Ebubekir), arap şair (Siracusa 1055-Bicaye 1132). Normanlar Sicilya'yı alınca İspanya'ya geçti. Ömrünün son yıllarında K. Afrika'da Bicaye'de yaşadı. Bir *Divan*'ı vardır.

İBNİ HAMDUN (Bahaettin Ebülmeali Muhammet), arap dilci (Bağdat 1101-ay. y. 1168). Bağdat'ta öğrenim gördü. Bilgisiyle kısa sürede adını duyurarak abbasi halifesinin sarayına kapılanmayı başardı ve burada önemli görevlere getirildi. Ancak, aralarında anlaşmazlık çıkan halife Mustencit (1160-1170) tarafından hapsedildi; hapisteyken öldü. En önemli yapıtı, dilbilim ve tarih ile ilgili *Tezkire*'dir.

İBNİ HANBEL → AHMET BİN MUHAMMET BİN HANBEL.

İBNİ HANİ Endülüsi (Ebülkasım Muhammet bin Hani), arap şair (Elvira ya da Kurtuba [Córdoba] 937-Barka, Bingazi, 973). Öğrenimini Kurtuba'da gördükten sonra Elvira'ya, ardından İşbiliye'ye gitti. Yunan filozoflarına yakın görüşleri, serbest düşünceleri ve sözünü esirgememesi yüzünden halkın düşmanlığını kazanıp İşbiliye'den uzaklaştırılınca Afrika'ya geçerek fatımi komutanı Cevher'in yanına gitti. Ondan umduğunu bulamadı ve Cezayir'de el-Mesile'ye geçti. Fatımi sultanı burada kendisini çok iyi karşıladı, ona sarayda görev ve armağanlar verdi. Ailesini almak için ülkesine döner-

ken yolda öldürüldü. *Divan*'ı vardır.

İBNİ HATİBURREY → FAHRETTİN RÂZİ.

İBNİ HAVKAL (Ebu Kasım), arap gezgin ve coğrafya bilgini (X. yy.). Doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. İslam ülkelerini dolaştı, kendisinden önceki bilginlerin yapıtlarını inceledi. Gezileri sırasında ünlü bilgin el-İstahri ile tanıştı ve onun isteği üzerine, *İslam atlası* adıyla bilinen, 21 haritadan oluşan yapıtında düzeltmeler yaptı. Daha sonra İstahri'nin yapıtını baştan başa yeniden yazmaya karar vererek *el-Mesâlik ve'l-memâlik* (Yollar ve ülkeler) adındaki bu yapıtı kendi adına yeniden kaleme aldı. Yapıt ingilizce ve fransızcaya çevrildi.

İBNİ HAYYAN BİN HALEF (Ebu Mervan), arap tarihçi (Kurtuba [Córdoba] 987/8 - ? 1076). Özgeçmişi hakkında çok az şey bilinmesine karşın, Ortaçağ'ın en büyük tarihçilerinden biri olarak kabul edilmektedir. İbni Ebülhübab, Bağdatlı Sait, hadisçi İbni Nebel gibi bilginlerden ders aldı. Bir süre Ebülvelit bin Cehver'in hizmetinde bulundu. Bazı kaynaklarda çok sayıda yapıt sahibi olduğu belirtilen İbni Hayyan'ın Endülüs tarihinden söz eden *el-Muktebis fî târîhi Endülüs* ile *Metîn*'i en önemlileridir. İber yarımadasındaki emevi uygarlığının geniş kapsamlı tarihini içeren yapıtlarından büyük bir bölümü günümüze değin ulaşmamıştır.

İBNİ HAZM (Ebu Muhammet Ali bin Ahmet bin Sait bin Hazm), arap din bilgini, yazar, tarihçi ve şair (Kurtuba [Córdoba] 994-Manta Lişam 1064). Vezir olan babası sayesinde sarayda köklü bir öğrenim ve eğitim gördü. Ebu Yezit el-Ezdi, İbnülcesur gibi dönemin ünlü hocalarından ders aldı. Babası bir darbe sonucu vezirlikten uzaklaştırılınca önce Almeria'ya, ardından Hısn ül-Kasr'a gitti. Abdurrahman V halife olunca onu vezir yaptı (1023). Ancak kısa süre sonra halife öldürüldü, Hazm da hapse atıldı (1024). Hapisten çıktıktan sonra 1027'ye kadar Játiva'da kaldı. Bundan sonraki yıllarını Manta Lişam'da siyasetten uzak, kitap yazıp öğrenci yetiştirmekle geçirdi. Önceleri şafii mezhebini benimsemişken, sonraları zahiri mezhebine bağlandı ve bu mezhebin Endülüs'te yayılması için büyük çaba gösterdi. Başlıca yapıtları: aşk ve aşkın çeşitli evreleri ile ilgili, ruhbilimsel görüşlerini kendi yaşamından ya da çağdaşlarının deneyimlerinden alınmış kısa hikâyeler ve kendi şiirleriyle açıkladığı *Tavk ül-hamâme*, Endülüs'teki yaşam ile ilgili *Risâle fî fazâ'il il-Endülüs*, *Cemheret ül-ensâb* da denilen ve Araplar'ın soykütüklerinden söz eden *Ensâb ül-arab*, çeşitli ulusların tarihleri hakkındaki *Kitâb ül-fısâl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihel*, halifelerin tarihleri ile ilgili *Nüket ül-arûs fî tevârîh il-hülefâ*, hadis ve fıkıh ile ilgili *Mülahhasü İbtâl il-kıyâs ve'r-rey ve'l-istihsan ve't-taklît ve't ta'lîl*, fıkıh ile ilgili *Mesâ'ilu usul il-fıkh*. (→ Kayn.)

İBNİ HEYSEM → İBNÜLHEYSEM.

İBNİ HİBBAN (Ebu Bekir Muhammet bin Hibban el-Büsti), arap hadis bilgini (Büst, İran, 883 - *ay. y.* 965). Hadis bilgini Ebu Bekir bin Huzeym eş-Şafii'den hadis derlemeyi ve bunlardan fıkıhta nasıl yararlanılacağını öğrendi. Hadis derlemek amacı ile Maveraünnehir'den Mısır'a kadar birçok ülkeyi dolaştı. Sicistan'da halk ile anlaşamadığından Semerkand'a gitti. Hadis ve fıkıh alanındaki geniş bilgisi nedeniyle kent kadılığına getirildi. Kendisine gösterilen büyük ilgi karşıtlarının ona cephe almalarına sebep olunca Semerkand'dan Nişapur'a gitti. Burada bir vakıf kurarak bir de hankâh yaptırdı. 962'de doğduğu kente döndü ve orada öldü. 40 kadar yapıtından ancak üçü günümüze gelebildi: Hadis ile ilgili *el-Müsned üs-sahih alâ tekasîmi ve'l-envâ'*, hadis rivayet edenlerin yetenek ve güvenirlikleri hakkında *Târîh üs-sikat* ve kentlerin yetiştirdiği ünlü bilginlerden söz eden *Kitabu meşahiri ülemâ il-emsâr*.

İBNİ HİCCE (Ebülmehasin Takiyettin Ebubekir bin Ali), arap yazar ve şair (Hama 1366-*ay. y.* 1434). Öğrenimini Kahire'de tamamladıktan sonra divan münşisi olarak çalıştı. Koruyucusu sultan el-Müeyyet Şeyh'in kâtibi el-Barizi ölünce ülkesine döndü. Şiirlerini *Semeret üş-şahiye fi'l fevakih il-Hameviyye ve'z-zevâ'id il-Mısriye* adlı yapıtta topladı. *Kahvet ül-inşâ* adlı yapıtı münşilik görevindeyken Memluklular'a gelen mektupları içermesi nedeniyle tarihsel belge olarak önem taşır. Ayrıca *Semerat ül-evrak* adlı bir antoloji ile bunun zeylini yazdı.

İBNİ HİŞAM (Ebu Muhammet Abdülmelik bin Hişam bin Eyüp el-Himyeri el-Basri), arap dilbilimci (Basra ? - Fustat, Mısır, 834 ya da 829). İncil'de yer alan hikâyeler ile G. Arabistan'ın hikâye ve efsanelerini *Kitâb üt-tîcân* adlı yapıtta bir araya getirdi. Ayrıca İbni İshak'ın *Siyer*'ini bazı düzeltmelerle genişleterek yeniden yazdı.

İBNİ HİŞAM (Cemalettin Ebu Muhammet Abdullah bin Yusuf bin Ahmet), arap dilbilimci (Kahire 1309 - *ay. y.* 1360). Döneminin ünlü dilbilimcilerinden ders alarak köklü bir öğrenim gördü. Dinsel eğitimini şafii mezhebi öğretisine göre tamamladıktan sonra Kahire'de Kubbet ül-mansuriye medresesine tefsir müderrisi oldu. Hanbeli medresesine müderris olabilmek için bu mezhebi inceleyerek hanbeli oldu (1355). Döneminin en ünlü dilbilimcileri arasında sayılır. Başlıca yapıtları: *Evzâh ül-Mesâlik ilâ Elfiyyet'ibni Mâlik, Katr ün-nedâ, el-İ'râb, Muğni'l-lebîb an kütüb il-e'ârîb, Risâle fî istîmâl il-münâdâ fî tis'a âyâtîn min'el-Kur'ân, er-Ravzat ül-ebediyye fî şevâhidi ulum il-arabiyye, Şuzur üz-zeheb fî marifet-i kelâm il-arab.*

İBNİ HUBEL (Muhazibettin Ebul Hasan Ali bin Ahmet el-Bağdadi el-Ahlati), arap hekim (Bağdat 1112 - Musul 1213). Nizamiye medresesi'nde nahiv ve fıkıh öğrenimi yaptı. Tıp öğrenimini bitirerek hekim oldu. Ahlat emirinin hekimliğini yaptı. Mardin'de Bedr el-Lulu'nun yanında çalıştı. Musul'a gitti. Yaşamının son yıllarında gözlerini yitirdi. En önemli yapıtı *el-Muhtar fi't-tıbb*'dır.

İBNİ HÜBEYRE (Ebu Halit Yezit bin Ömer), arap vali ve komutan (705-750). İbni Hübeyre Ebülmüsenna Ömer'in oğlu. Emevi halifesi Mervan II tarafından haricilerin ayaklanmasını bastırmak göreviyle Irak valiliğine atandı (745). Küfe ve Vasıt'ı ele geçirerek bütün Irak'ta Emeviler'in denetimini sağladı. Halifelik için ayaklanan Abbasiler'le savaştı: Küfe üzerine yürüyen Kahtabe bin Şebib'i önce yendi, ama onu izlerken baskına uğradı, canını zor kurtardı; kendisini Vasıt'ta kuşatan Abbasiler'e uzun süre karşı koyduktan sonra teslim oldu. Abbasiler, bağışlanacağına dair söz verdikleri halde onu öldürdüler.

İBNİ HÜBEYRE (Ebülmüsenna Ömer), arap vali ve komutan (VII.-VIII. yy.). Halife Süleyman bin Abdülmelik döneminde Bizans'a karşı yapılan seferde (715) donanmaya komuta etti. Kışı Anadolu'da geçirdikten sonra karadan ilerleyen kuvvetlerin komutanı Habib bin Mesleme ile birlikte İstanbul'u kuşattı (717). Bir yıl süren ve başarısızlıkla sonuçlanan bu kuşatmanın ardından Mezopotamya valiliğine atandı (719). 720/721'de Bizans'a karşı yapılan başarılı sefer sonunda Irak ve Horasan valiliğine getirildi. Hişam bin Abdülmelik halife olunca azledildi (724).

İBNİ HÜMAM (Kemalettin Muhammet bin Hüsamettin), hanefi fıkıh bilgini (Sivas 1386-Kahire 1457). Babasından ve döneminin ünlü bilginlerinden köklü bir öğrenim gördü. Bir süre Kahire'deki medreselerde fıkıh dersi verdi. Başlıca yapıtları; fıkıh usulü ile ilgili *Tahrir fi'l-usul*, dinsel bilimler hakkında *el-Müsayere*.

İBNİ İSA-YI SARUHANİ, bayrami tarikatı şeyhi (öl. Akhisar 1559). İcazet aldığı babası Muhittin İsa'nın halifesi oldu. Bilinen yapıtları: babasının menkıbelerini anlattığı *Menakıb-ı Şeyh Muhittin İsa* ve Selim II'ye sunduğu *Nuriye*'dir.

İBNİ İSHAK (Ebu Abdullah Muhammet bin Ishak bin Yesâr), arap tarihçi (Medine 704'e doğr. - Bağdat yaklş. 767). Gençliğinde iyi bir eğitim gördü. İskenderiye'ye giderek Yezit bin Ebu Habip'ten ders aldı. Bazı kaynaklara göre, zamanın hadis yorumcularından Malik bin Enes'le arası açıldığı için Medine'den ayrılıp Elcezire valisi Abbas bin Muhammet'in, Hira'da Ebu Cafer el-Mansur'un yanında bir süre kaldı, sonra Bağdat'a yerleşti. Burada Peygamber'in yaşamöyküsünü anlatan *Sîre*'yi yazdı. *Sünen* ve *Kitâb ül-hülefâ* adlı iki yapıtı daha olduğu bazı kaynaklarda belirtilir.

İBNİ İYAS (Ebülberekât Muhammet bin Ahmet en-Nasiri el-Hanefi), türk kökenli arap tarihçi (Kahire 1448 - *ay.y.* 1524). *Bedâ'i zühûr fî vakâ'i id-duhûr* adlı yapıtıyla tanındı. Yapıtta Memluklar dönemine kadarki mısır tarihiyle ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra kendi yaşadığı dönemi anlatır. Yapıtın çeşitli dönemlere ilişkin bölümlerini kapsayan ciltleri ayrı ayrı yerlerde (Kahire, İstanbul) ve tarihlerde (1848, 1894, 1931-1939) basıldı. Ayrıca patrikler ve peygamberler hakkında *Merc uz-zuhûr fî vekâ'i iz-duhûr* ve Mısır'la ilgili kayıtları içeren *Neşk ül-ezkâr fî acâ'ib il-aktâr* adlı iki yapıtı daha vardır.

İBNİ İZARİ (Ebu Abdullah Muhammet el-Marrakuşi), arap tarihçi (XIII. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi bulunmamaktadır. Mağrib ve Endülüs tarihi üstüne *El-Beyân ül-Muğrib fî ahbâr il-Mağrib* adlı yapıtı önemli bir kaynaktır. Fransızcaya ve ispanyolcaya da çevrilmiş olan yapıtın aslı 2 cilt halinde yayımlanmıştır (Leiden 1848-1851).

İBNİ KADI ŞÜBHE (Takiyüttin Ebu Bekir Ahmet bin Muhammet), arap yazar (Şam 1377 - ? 1448). Medrese öğrenimi gördü. Müderrislik, kadılık ve başkadılık yaptı. Şafii mezhebi önde gelenlerinin yaşamöykülerini *Tabakat üş-şafiiyye* adlı yapıtta topladı. Zehebi'nin tarihini özetleyerek yapıta zeyl yazdı.

İBNİ KALAKİS (Ebülfütuh Nasrullah bin Abdullah), arap şair (İskenderiye 1138-Ayzeb 1171). Bir süre (1167-1169) Sicilya'da yaşadı. *Ez-zehr ül-bâsim fi evsâf-i ebi'l Kasım* adlı yapıtını, koruyucusu Kaid Ebulkasım ibn el-Hacer'e sundu. Bir de *Divan*'ı vardır.

İBNİ KASİ AHMET, endülüslü şii sofi (öl. 1151). Muvahhitler İspanya'yı ele geçirmek için Endülüs'e asker çıkardıkları sırada (1145) mehdi olduğunu iddia ederek çevresine topladığı umutlarını yitirmiş murabıt emirleriyle birlikte saldırganlara karşı savaştı. Ele geçirdiği Mertola, Évora, Beca gibi kentlerde bir süre hüküm sürdü (1146-1148). Anlaşmazlığa düştüğü yandaşları tarafından Muvahhitler'e teslim edildiyse de hükümdarları Abdülmümin'in affına uğraması sonucu onlarla birlikte Murabıtlar'ın egemenliğine son vermek için savaşırken, dönekliğine öfkelenen bir müridince öldürüldü. Tasavvufla ilgili *Hal' ün-na'leyn fi't-tasavvuf* adlı bir yapıtı vardır.

İBNİ KAYSÜRRUKAYYAT (Ubeydullah), arap şair (VIII. yy.). Kureyş kökenlidir. Yaşadığı Emeviler döneminde Irak valisi Musab tarafından korundu. Musab öldürülünce uzun süre saklandı. Halife Abdülmelik'e kapılanmak için giriştiği çabalardan bir sonuç alamadı. Şiirleri, Sukkari'nin onun şiirlerinden yaptığı bir antoloji aracılığı ile günümüze kadar geldi.

İBNİ KAYYİM ÜL-CEVZİYE (Şem-

settin Ebu Abdullah Muhammet bin Ebu Bekir), hanbeli mezhebi tefsircisi (Şam 1292 - *ay. y.* 1350). Ünlü fıkıh ve kelam bilgini İbni* Teymiye'nin (1263-1328) öğrencisi oldu. Sofu bir hanbeli olarak ün yaptı. Ehli sünnet inancına ters düşen görüşler öne sürdüğünden ağır eleştirilere uğradı. Tefsir, Kuran, namaz vb. dinsel konulardaki başlıca yapıtları: *Tefsir ül-fatiha, Kitâb us-salat ve ahkâm-ı tarikiha, Et-tibyan fi aksam il-Kuran, Kitâb ur-ruh, Kitâb ul-fevaid il-müşevvike ila ulum il-Kuran.*

İBNİ KEMAL → KEMALPAŞAZADE ŞEMSETTİN (Ahmet bin Süleyman).

İBNİ KERRAM (Ebu Abdullah Muhammet bin Kerram), aşırı şii mezheplerinden kerramiye*'nin kurucusu (Zerenc, Sistan, 806 - Kudüs 869). Nişapur, Belh, Merv ve Herat'ta tanınmış sufi ve din bilginlerinden öğrenim gördü. Bir ara hadis ile de uğraştıysa da ravilere güvenmediğinden bu işi bıraktı. Hacca giderek beş yıl Mekke'de kaldıktan sonra Nişapur'a döndü, oradan Sistan'a geldi. Bütün mal varlığını satarak derviş kılığına büründü. Verdiği vaazlarda Tanrı'nın bedeni olduğunu öne sürdü. Kurduğu mezhep özellikle Horasan'da yayıldı. Bilgisiz halk kitlelerini aldatıp kışkırttığı gerekçesiyle Sistan'dan kovulunca Gur, Garcistan ve Horasan'da propagandasını sürdürdü. Nişapur'a dönünce hapsedildi ve sekiz yıl hapiste kaldı. Serbest bırakılınca Kudüs'e yerleşti ve orada öldü. Kerramiye mezhebinin esaslarını anlattığı *Azab ül-kabr* adlı bir yapıtı vardır.

İBNİ KESİR (Abdullah), iran kökenli arap din adamı (Mekke 665 - *ay. y.* 738). Mekke'de kadı ül-cemaa (islam cemaatinin kadısı) olarak görev yaptı. *Kıraat üs-seba*'dan (Kuran'ın yedi ayrı okunuşu) birini koyan kıraat imamı olarak, çeşitli kıraat râvileri aracılığıyla adı günümüze kadar geldi.

İBNİ KESİR (İmamettin Ebülfida İsmail bin Ömer), arap tarihçi ve hadisçi (Basra 1300 - Şam 1373). Şeyhülislam İbni Teymiye gibi zamanın önde gelen bilginlerinden ders aldı. Hadis, tefsir, özellikle de tarih konusunda kendini yetiştirdi. Başlıca yapıtları: İbnülerir'in *el-Kâmil* adlı yapıtında olduğu gibi islam dünyasını yıl yıl 1365'e kadar anlatan *El-bidâye ve'n-Nihâye;* hadis alanında *Kitâb ül-câmi.* Ayrıca bir *Tefsir*'i vardır. Şafii bilginlerinin yaşamöykülerinden söz eden *Tabakat üş-Şâfi'iyye* adlı yapıtı ise kaybolmuştur.

İBNİ KİLLİS (Ebul Ferec Yakup bin Yusuf), fatımi vezir (Bağdat 930 - Elazığ ? 991). Yahudi bir ailedendi. Babasıyla birlikte önce Suriye'ye gitti, daha sonra buradan kaçarak Mısır'da Kâfur'un hizmetine girdi. 967'de islam dinine geçip vezir oldu. Ancak Kâfur ölünce, öteki vezirlerden İbni Furat tarafından tutuklandı. Bir süre Kuzey Afrika'da yaşadı; Fatımiler'den Muizz Lidinillahz'ın hizmetine girdi ve onunla birlikte Mısır'a döndü. Devletin mali işlerinin örgütlenmesi görevini yüklendi. Aldığı önlemlerle, devletin gelirini artırdı. Muizz'in ölümünden (975) sonra, onun oğlu Aziz Billah tarafından vezir atandı (977); kendisine "el-vezir el-ecell" (en büyük vezir) unvanı verildi. Böylece, Fatımiler'in ilk veziri oldu. Dış sıyaset ve ülkenin mali durumunun düzelmesinde başarı gösterdi; hıristiyan ve yahudi topluluklarına da geniş haklar tanıdı. Şam'ı Alp Tigin'den aldı; bağışlanan ve Aziz'in yakınları arasına giren Alp Tigin'i zehirletti. Bilim ve edebiyat adamlarına, sanatçılara destek oldu.

İBNİ KUDAME (Muvaffakuttin Ebu Ahmet Abdullah bin Ahmet el-Makdisi), hanbeli fıkıh, kelam bilgini ve sufi (Cemmail, Kudüs yakınında 1147 - Şam 1223). Kudame kabilesinin önde gelenlerinden olan ailesi, Haçlılar'ın kötü davranışları üzerine Kudüs yakınlarındaki Cemmail'den Şam'a gelip bu kente yerleşti. İbni Kudame öğrenimini Şam'da tamamladı. Gittiği Bağdat'ta (1166) hanbeliler ve Abdülkadir Gılani tarafından iyi karşılandı. Bu nedenle tasavvuf ve sufilere karşı ilgisi arttı ve Abdülkadir Gılani'den tarikat hırkası giydi. 1179'da Şam'a döndü. Selahattin Eyyubi'nin Haçlılar'a karşı savaşına katıldı (1187). Başlıca yapıtları; hanbeli fıkhı ile ilgili *el-Mugni* ve *el-Umde,* şeriat ile ilgili sorunları içeren *Ravzat ün-nazır.* Bu üç yapıtı da basılmıştır.

İBNİ KUTEYBE (Ebu Abdullah Muhammet bin Müslim), **El-Dineveri, El Kûfi, El-Kuteybi, El-Merzevi** de denir, arap bilgin (Kûfe 828 - Bağdat 889). Köklü bir öğrenim gördükten sonra Cebel'de, Dinever'de kadılık, Bağdat'ta müderrislik yaptı. Özellikle varlıklı ve soylu kişilere ders verdi. Kuran'ı ve hadisi reybiliğe (şüphecilik) karşı savunmasına karşın bazı çevreler tarafından dinsizlikle suçlandı. Bağdat dilbilgicileri okulunun ilk temsilcisi sayılır. Din, dilbilim, edebiyat, siyaset, tarih, gökbilim vb. konularında eserler verdi. Başlıca yapıtları: *Kitâb ül-imâme ve's-siyâse, Kitâbu edeb il-kâtib; Kita'b ül-mesâ'il ve'l-ce vâbât; Kitâb ül-ma'âni'ş-şi'r; Kitâbu müşkil il-Kur'ân; Kitâbu uyûn il-ahbâr; Kitâb ur-rahl ve'l-menzil, Kitâbu te'vîl ir-rü'yâ*

İBNİ KUTLUBOĞA (Zeynettin Ebülfazl el-Kasım bin Abdullah), türk hadis bilgini ve yaşamöyküsü yazarı (1399-1474). Şafii hadis bilgini İbni Hacer ül-Askalani'nin öğrencisi oldu. Hanefi mezhebi önde gelenlerinin yaşamöykülerini verdiği *Tac üt-terâcîm fî tabakat il-hanefiyye* adlı yapıtı, özellikle islam dini bakımından önem taşır.

İBNİ KUZMAN (Ebu Bekir), arap şair (Kurtuba ? - ? 1160). Yaşamı ile ilgili bilgiler kesin olmadığı gibi birbiriyle çelişkilidir. Varlıklı olduğu ve İspanya'da birçok kenti dolaştığı söylenir. Günümüze kalan 145 kadar şiirinin çoğu, dönemin devlet büyüklerine yazılmış kasidelerdir. Dörtlük düzenindeki şiirlerinde Endülüs halk arapçasının yanı sıra, berberi dilinden alınmış sözcükleri de kullanmış, gerçek aşk öykülerini işlemiştir. Arap edebiyatında "zecel" denilen şiir türünün kurucusu olarak kabul edilir.

İBNİ MACE (Ebu Abdullah Muhammet bin Yezit el-Kazvini), türk hadis bilgini (Kazvin 825 - *ay. y.* 887). Hadis toplayıp derlemek amacıyla Irak, Suriye, Arabistan ve Mısır gibi ülkeleri dolaştı. Uzun yıllar süren bir uğraştan sonra 4 000 hadisin bir araya geldiği, 150 bölümden oluşan ünlü *Sünen* adlı kitabını yazdı. Bazı eleştirilere karşın *Sünen,* en güvenilir 6 hadis kitabından biri olarak kabul edilir. Bu kitaptan başka bir Kuran tefsiri ile bir de tarihle ilgili yapıtı vardır.

İBNİ MAHLED, Abbasiler döneminde baba oğul iki vezirin adı. —EL HASAN BİN MAHLED BİN EL-CERRAH (öl. Antakya 882), Ubeydullah bin Yahya'nın ölümünden sonra halife Mutemid tarafından vezirliğe atandı (877). Ayrıca halifenin kardeşi Muvaffak'ın kâtipliğini de yürüttü. Kısa bir süre sonra Samerra'dan ayrılmak ve Bağdat'a kaçmak zorunda kaldı. Yerine atanan Süleyman bin Vehb'in azlinden sonra yeniden görevine döndü. Muvaffak'ın etkisiyle azledildi; önce Mısır'a, oradan da Antakya'ya gitti. —SÜLEYMAN BİN HASAN (Ebul Kasım), öncekinin oğlu. Ünlü hattat İbni Mukle'nin azlinden sonra halife Muktedir tarafından vezirliğe getirildi (930). Ancak bu görevi yürütecek yetenekte olmadığı ve ülkedeki para sıkıntısı gerekçesiyle görevinden alındı (932). Halife Razi döneminde yeniden vezirliğe getirildiyse de (936), aynı yıl ülkedeki kargaşalıktan ötürü ikinci kez azledildi. Razi'nin ölümü üzerine yerine geçen Mutteki, onu üçüncü kez vezirliğe atadı; ama bu görevde ancak dört ay kalabildi (940).

İBNİ MAKULA (Ebul Kasım Hibetullah), büveyhi vezir (? 975/976 - Hit 1038 /1039). Celalüddevle'nin veziri oldu (1032), ancak kısa bir süre sonra azledildi. Ardılının türk saldırıları karşısında başarısız kalması üzerine, yeniden vezirliğe getirildi. Kerh'e kaçmak zorunda kalan Celalüddevle'nin peşinden gitti (1033), azledildi. Daha sonra değişik zamanlarda birkaç kez daha vezir oldu ve görevinden alındı. 1035'te ordunun baskısıyla vezirlikten uzaklaştırıldı. Bir süre sonra teslim olduğu ukayli Kervaş bin el Mukallet tarafından Hit kentinde hapse atıldı ve orada öldü.

İBNİ MALİK (Cemalettin Ebu Abdullah Muhammet bin Abdullah et-Tâî), dilbilimci ve hadis bilgini (Jaén, İspanya, 1204 -Şam 1274). Doğduğu yerde köklü bir öğrenim gördükten sonra Doğu'daki islam ülkelerinde nahiv bilginlerinin derslerini izledi. Bir süre Halep'te, ardından Şam'da nahiv dersleri verdi. Nahiv konusundaki başlıca yapıtları: *Lâmiyet ül-ef'âl* ya da *Kitâb ül-miftâh fî ebniyet il-ef'âl, Kitâbu hulasat il-Elfiye, Kitâbu tahsîl il-fevâ'id ve tekmîl il mekasid, el-Kâfiyetüş-şâfiye.*

İBNİ MANZUR (Cemalettin Ebülfazl Muhammet), arap dilbilimci (? 1232 - Trablus 1311). Saray ve öteki bazı devlet kuruluşlarının yazı işlerini yürütmekle görevli Divan ül-inşa'da çalıştı. Trablus kadılığına getirildi ve ölümüne kadar bu görevi yürüttü. Dilbilim ile ilgili başlıca yapıtları: *Nisar ül-ezhar fil-leyl ven-nehar, Lisan ül-arap.*

İBNİ MASEVEYH (Ebu Zekeriya Yuhanna), hıristiyan arap hekim (öl. 857). Rönesans'ın tıp kaynakçasında adı geçen IOANNES DAMASKENOS'dur. Harunurreşit zamanının önde gelen tıp bilginlerindendir. Yunan bilim yapıtlarının arapçaya çevrilmesindeki katkısı büyüktür. Halifenin ve saray çevresinin hekimi olarak ün yapmasına karşın halk arasında öncelikle diyetetik uzmanı olarak tanındı. Tıp özdeyişlerini içeren *el-Nevâdir üt-tıbbiyye* ile yılın mevsimlerini inceleyen *Kitâb ül-azmine* adlı arapça yapıtlarından başka birçok latince yapıtı da bulunan İbni Maseveyh, XV. yy.'a değin batılı tıp adamlarını da etkiledi.

İBNİ MERDENİŞ (Ebu Abdullah Muhammet bin Sa'd el-cüzami) [Castellón de la Plana 1124/5 - ? 1172], İspanya arap hükümdarlarından (1146 - 1169 ?). Bazı kaynaklara göre ispanyol asıllı hıristiyan bir ailedendir. İbni İyaz'ın ölümünden sonra Valencialılar tarafından hükümdar olarak ilan edildi. Kısa bir süre sonra İber yarımadasının geniş bir bölümüne egemen oldu. Kayınbabası İbrahim bin Hamuşk'un Kuzey Afrikalılar'la işbirliği yapması üzerine iktidarı son buldu.

İBNİ MESERRE (Muhammet bin Abdullah el-Cebeli), arap felsefeci ve sufi (Kurtuba [Córdoba] 883 - *ay. y.* 931). Babasınca eğitildi, onunla birlikte Mekke'ye gitti. Babası ölünce ülkesine dönerek müritleriyle birlikte bir zaviyeye çekildi. Empedokles adlı yunan filozofunun düşünceleriyle, mutezile mezhebinin iyi davranışların Tanrı, kötülerininse kulun iradesine bağlı bulunduğu görüşünü yaymaya çalışınca tepki gördü, ülkesinden uzaklaşarak önce Mısır'a sonra da Mekke'ye gitti. Halife Abdurrahman döneminde yurduna dönerek düşüncelerini yeniden yaymaya başladıysa da kısa bir süre sonra öldü. Felsefeyle tasavvufu bağdaştırmaya çalışan düşünceleriyle kendisinden sonraki sofileri (başta Muhittin Arabi) olduğu kadar Batı düşüncesini de etkiledi; günümüze ulaşamayan bir çok kitabı Córdoba, Almeria vb. yerlerde okunuyordu. Düşüncesine ilişkin bilgiler İbni Hazm ve Tuleytulalı Sait'in yapıtlarıyla günümüze ulaşmıştır.

İBNİ MESUT (Abdullah bin Gafil bin Habip), sahabe (öl. 652). Müslümanlığı ilk kabul edenlerin altıncısı olduğu söylenir. Halkın tepkisine karşın Mekke'de Kuran'ı ilk kez açık açık okudu. Bir süre sonra Ha-

Lauros-Giraudon

Musa İbni Meymun
İtalya'da bulunan (1400'e doğr.)
***Mişna Torah*'ın bir elyazmasından**
minyatür (ayrıntı)
Üniversite kitaplığı
Kudüs

Gino Zangheri

İbni Rüşt
***Averroes et alii opera varia* (XIV. yy.)**
adlı elyazmasının
bir sayfasını süsleyen minyatür
Malatestina de Cesena kitaplığı
(İtalya)

beşistan'a göç etti. Sonra Mekke'ye döndü ve Medine'de Hz. Muhammet'in yakınında bir eve yerleşti. Müslümanların yaptıkları bütün savaşlara ve Bizanslılar ile yapılan Yermuk savaşı'na katıldı (636). Gönderildiği Küfe'de islam dini hakkında halkı aydınlattı. Ölümü ile ilgili çeşitli söylentiler vardır.

İBNİ MEYMUN (Ebu İmran Musa bin Ubeydullah [Meymun] el-Kurtubı) ibranice **Moşe ben Maimon, Rambam** denir, yahudi kökenli din bilgini, filozof ve hekim (Kurtuba 1135-Fustat 1204). İyi bir öğrenim gördü. Muvahhitler'ın Yahudiler'e dinlerini değiştirerek islama dönmekle sürgün ya da ölümden başka bir seçenek bırakmayan ağır baskıları, onu İspanya'dan ayrılmak zorunda bıraktı. Önce Fas'a (1160), ardından kısa bir süre kaldığı Filistin'e gitti (1165), en sonra da Mısır'a yerleşerek Eyyubiler'in sarayında hekimlik yaptı.

Bazen arapça, bazen ibranice yazdığı; tıp, felsefe ve talmud incelemeleriyle ilgili ansiklopedik yapıtları içinde, arapçadan latinceye çevrilerek Batı'da da yararlanılan tıp kitaplarıyla birlikte üç büyük yapıtı da önem taşır: 1. *Sirâc* (Kandil) [1168], *Mişna**'nın arapça yazılmış anıtsal bir yorumu olan bu kitapta, iki parça (bir felsefe ve ahlak incelemesi olan *el-Fusûl Musa* ve bugün sinagog ayin usulünün bir parçasını oluşturan *Treize Articles* [fr çev.]) özel bir yer tutar; 2. *Mişna Torah* (1180) [Aristoteles düşüncesinden esinlenen ve sert tartışmalara yol açan bir felsefe incelemesi]; *Delâlet ül-hâirin* (1190) [Yolunu şaşırmışlara rehber], arapça yazılan bu kitaptaki "yolunu şaşırmışlar" ("kararsızlar" olarak da çevrilebilir), spekülasyonları yüzünden dinle çatışmaya düşen aydınlardır; bu kitap, İbni Meymun'un ancak arapça çeviri ya da yorumlardan öğrendiği Aristoteles felsefesinin derin etkisini taşımaktadır. İbni Meymun'un incelemeleri, yol açtıkları tartışmalara karşın, yalnız yahudi düşüncesini etkilemekle kalmadı, hıristiyan felsefesini de etkiledi (Halesli Alexander, Albertus Magnus, Duns Scotus). İbni Meymun, Pico Della'ya göre, Kutsal Kitap'ın felsefi bir yorumunu yapan ilk düşünürdür. Adı geçen yapıtları dışında mantık ile ilgili *Makale fi sina'at il-mantık* adlı yapıtı da önem taşır.

İBNİ MİSCAH (Sait Ebu İsa ya da Ebu Osman), arap şarkıcı ve besteci (Mekke ? - ay. y. 705-715 arasında). Mekke'de çalışan iranlı inşaat işçilerinden öğrendiği İran ezgilerini arapça sözlerle kaynaştırdığı söylenir. Gerçi, daha önce, İran kökenli Tüveys, Saip Hasir ve Naşit de aynı şeyi yapmışlardı, ama arap şarkılarıyla İran ve Bizans müziklerini mükemmel bir senteze ulaştıran İbni Miscah'tır. Bazıları *Egani* adlı derlemede yer alan besteleriyle daha sonraki arap müzikçilerine örnek olmuştur. Yetiştirdiği müzikçilerden İbni Muhriz, İbni* Süreyç ve El Gariz* anılmalıdır.

İBNİ MİSKEVEYH → MİSKEVEYH (Ebu Ali Ahmet Bin Muhammet).

İBNİ MUKLE, abbasi vezirlerinden (Bağdat 885/86-ay. y. 940). İbnülfurat'ın vezirliği zamanında çeşitli görevlerde bulundu, kendisi de vezir oldu (928-930). Aralıklı olarak 936 yılına değin süren vezirliği sırasında adı çeşitli entrikalara karıştı. İbni Raik'ın emirülümera olmasından sonra mal varlığına el konuldu; hapse atılarak önce sağ eli, ardından dili kesildi. Başarısız bir yönetici olmasına karşın *el-hatt ül-mensûb* denilen yazı türünü bulan bir hat ustasıydı.

İBNİ MUTİ (Zeynettin Ebülhüseyin Yahya), arap dilci (1168/69-1231). Cezayir' de Ebu Musa el-Cezuli'den fıkıh ve nahiv (sözdizimi) öğrenimi gördü. Bir süre kaldığı Şam'da hadis bilgini İbni Asakir'in öğrencisi oldu. Bir çağrıyı kabul ederek gittiği Kahire'de Amribnülas camisi'nde edebiyat ile ilgili derslerin müderrisliğine getirildi. Dilbilim konusundaki başlıca yapıtları: *Kitâb ül-fusûl il-hamsîn, ed-Dürret ül-elfiye fî ılm il arabiye, el-Bedî fîsinâ'at ış-şi'r*

İBNİ NÜBATE, iki arap din adamı ve edebiyatçısının adı: —ABDÜRRAHİM BİN MUHAMMET BİN İSMAİL (Meyyafarikin 946 -ay. y.984). Seyfüddevle'nin Halep'teki sarayında vaizlik yaptı. Değişik bir üslupla ve kısa olarak secili nesirle kaleme aldığı hutbelerinde güncel olayları işledi. Hutbeleri, daha sonra oğlu ve torunlarıyla birlikte yayımlandı. —MUHAMMET BİN MUHAMMET BİN MUHAMMET BİN EL-HASAN (Meyyafarikin 1287-Kahire 1366). Şam'da yaşadı. Sık sık Hama'ya giderek eyyubi emirlerinden bilgin Ebul Fida ile görüştü. Kahire'de sultan el-Nasır Hasan' ın kâtipliğini yaptı. Değişik konularda şiirleri vardır.

İBNİ NÜCEYM (Zeynettin ya da Zeynelabidin bin İbrahim el-Mısri), Mısırlı fıkıhçı (Kahire 1520 - ay. y. 1563). Müderrislik yaptı. Fıkıhla birlikte tasavvufla da ilgilendi. Başlıca yapıtları: *Kitâb ül-eşbâh ve'n-nezâ'ir, el-Fevâ'id üz-Zeyniyye,* çeşitli konulardaki fetva ve risalelerinin oğlu tarafından bir araya getirildiği *Resâ'il üz-Zeyniyye fî mezheb il-hanefiyye.*

İBNİ ÖMER (Abdullah) → ABDULLAH BİN ÖMER.

İBNİ RAİK ya da **MUHAMMET BİN RAİK,** arap komutan (öl. Musul 1942). Muktedir zamanında önemli görevlerde bulunmasına karşın, Kahir'in halifeliği döneminde Bağdat'tan kaçtı. Bir ara Basra valiliği yaptı. Razi tahta çıktıktan iki yıl sonra (936) emirülümera unvanıyla ordunun başkomutanlığına getirilen İbni Raik, halifeyi zayıflatmaya yönelik bir politika izledi. Eski vezirlerden İbni Mukle'ye işkence ettirdi. Ukbara savaşı'nda Kurtigin'i yendikten sonra Bağdat'a geldi. Ahvaz valisi Beridi'nin Bağdat'a yaklaşması üzerine Musul'a kaçtıysa da burada Hamdaniler'den Hasan bin Abdullah tarafından öldürüldü.

İBNİ REŞİK (Ebu Ali Hasan), arap şair ve yazar (Cezayir 1000-Sicilya 1071). Kayrevan'da fatımi sultanı el-Muizz'in saray şairliğini yaptı (1015-1016). Başka şairlerin kıskançlığı nedeniyle Sicilya'ya geçti. Şiirlerinin yanı sıra, şiir sanatı ile ilgili başlıca yapıtları: *Kuradat üz-zeheb fi nakdi eşar-ı arab, el-Umdet fi sınaat iş-şi'r ve nakhidi.*

İBNİ REŞİT HANEDANI, XIX. yy.'ın ilk yarısından başlayarak, Şammar ülkesi Vahhabileri'ni yönetmiş olan sülalenin adı. Sülalenin kurucularından Abdullah bin Ali er-Reşit, 1835'te İbni Ali ailesinden Şeyh Salih'i öldürerek Şammar ülkesine egemen oldu. Üç yıl sonra Şammar ülkesini alan mısırlı Hurşit Paşa tarafından uzaklaştırıldıysa da, 1841'de yeniden iktidara geçti. 1847'de öldü. Oğlu Telal bin Abdullah (1847-1867), el-Cevf vahasını, Heyber'i, Teyma'yı, Kesim'in bir bölümünü ele geçirdi. İran ve Osmanlı devletleriyle ve Mısır'daki yönetimle iyi ilişkiler kurdu; buyruğu altındaki halkı huzura ve refaha kavuşturdu. Telal'dan sonra sırasıyla kardeşi Mitep (1867-1869) ile yeğeni Bender (1869-1872) ve öteki kardeşi Muhammet (1872-1897) iktidarı ele aldılar. Bu sonuncusu, özellikle Osmanlı hükümetinden de gördüğü destekle Riyad'daki İbni Suud' lara karşı bağımsızlığını ilan ederek 1891'de Riyad'ı zapt etti. Ölümünden sonra yerine geçen yeğeni Abdülaziz bin Mitep (1897-1906), Kuveyt şeyhi Mübarek' le tutuştuğu savaş sonucunda Riyad'ı bırakmak zorunda kaldı (1902). Osmanlılar' dan yardım istediyse de, düşmanlarının bir gece baskını sırasında öldürüldü. Yerine geçen oğlu Mitep bin Abdülaziz, Sultan bin Hemut tarafından öldürüldü (1907). İktidarda çok kısa sürelerle kalan Sultan bin Hemut ile Suut bin Hemut'un devrilmesinden sonra Şammar ülkesinin yönetimi, Abdülaziz bin Mitep'in oğlu Sud'a geçti (1908). Sülalenin Şammar ülkesindeki iktidarına İbni Suud ailesi son verdi.

İBNİ RUH (Ebülkasım el-Hüseyin bin Ruh en-Nevbahti), şii imam (öl.940). Fatımi halifesi Ubeydullah el-Mehdi'nin sarayında kendisine çok sayıda mürit toplayınca bu durumu kıskanan vezir Hamit tarafından hapse atıldı. Özgürlüğüne kavuştuktan sonra (929) Karmatiler'in saflarında yer aldı. Ölmeden önce kendisine halife olarak Ebül Hasan es-Samerri'yi seçti.

İBNİ RÜSTE (Ebu Ali bin Ömer), iranlı coğrafyacı (IX. yy. sonları-X. yy. başları). *Kitâb ül-a'lak in-nefîse* adlı yapıtıyla tanındı. Tarih ve coğrafyayla ilgili kısa bir ansiklopedi niteliğindeki bu yapıtın günümüze ulaşan yedinci cildinde gökyüzü ve yerle ilgili ön sözden sonra Mekke ve Medine tasviri yapılır, dünyadaki görülmedik şeyler, denizler, ırmaklar, İstanbul anlatılır, Bulgarlar, Slavlar ve Ruslar'dan söz edilir. Ayrıca kimi bölgelerin yolları da gösterilir. Yapıt genel düzeni bakımından grek coğrafyacılarının yöntemini örnek almıştır.

İBNİ RÜŞT (Ebu Velit Muhammet bin Ahmet bin Muhammet), Batı'da **Averroès, Averroës, Averroè, Averroes** diye tanınır, islam filozof (Kurtuba 1128 -Marakeş 1198). Fıkıhçı bir ailedendi; dedesi maliki fıkıhçısı, babası Kurtuba camisinin imamıydı. İbni Rüşt, fıkıh konusundaki geniş bilgisini ailesinden aldı ve bu bilim dalında birbirine zıt sorunların çözümlenmesi konusunda olağanüstü bir yetenek kazandı. Ayrıca hadis ve tıp öğrenimi de gördü. Gittiği Marakeş'te İbni Tufeyl ile tanıştı (1153). Onun aracılığı ile Muvahhitler'den Ebu Yakup Yusuf'un hekimi oldu. Bu kültürlü emir, İbni Rüşt'ü Aristoteles'i yorumlamaya özendirdi. Bu alandaki çalışmaları sonucu Doğu'da ve Batı'da "Aristoteles'in açıklamalı yorumcusu" olarak ün yaptı birçok düşünür ve filozofu etkiledi. Muvahhitler'den emir Yakup el Mansur döneminde de gözdeydi; ancak yaşamının son yıllarında, Yakup filozoflara karşı önlemler alarak, halk üzerinde etkili olan maliki fıkıhçılarla uzlaşmak istediği zaman gözden düştü. Üç yıl sonra yeniden eski saygınlığını kazandıysa da bir yıl sonra öldü. Böylelikle filozof, yaşamının büyük bölümünde emirlerin sevgi ve saygısını kazanarak Muvahhitler'in din ve kültür siyasetlerinde küçümsenemeyecek bir rol oynadı.

Çeşitli yapıtları arasında *Bidâye* adlı bir fıkıh kitabı (bu kitapta öteki fıkıh okullarından aldığı düşüncelerle maliki öğretiyi yumuşattı) ve *el-Külliyat fi't-tıbb* adlı bir tıp kitabı da vardır (Latinler'in *Colliget*'i). İbni Rüşt yorumcu olarak, salt aristotelesçi öğretiyi, ona eklenmiş bulunan yeniplatoncu öğelerden arındırdı. İbni Sina'yı eleştirdi. Ona göre Aristoteles, bilim ve felsefenin aleti olarak tanıtlayıcı kanıtı (bürhan) ortaya koymuştu. Aristoteles'i izleyerek, dünyayı matematik kavramlarla değil, fizik kavramlarla (madde, biçim, hareket) açıkladı. Bu yüzden de, döneminin İspanya'daki birçok gökbilimcisiyle birlikte, Ptolemaios (Batlamyus) gökbilimine karşı Aristoteles gökbilimini savundu. Tıpta, Galenos'a (Calinus) karşı hep Aristoteles'ten yana çıktı. Metafizikteki varlık kuramı, töze dayanıyordu. (Öğelerin doğrusal hareketleriyle birlikte dünyanın duyulur ve bozulur tözleri; dairesel harekete bağlı, duyulur ve bozulmaz gök tözü; hareketsiz, cisimsiz ve bozulmaz ilk devinimdirici). Tanıtlayıcı bir kanıt olan her yerde, söz felsefeye düşüyordu. Ama bu kanıt insan düşüncesinin ortaya koyduğu bütün sorunlara, kökenler ve son erekler sorunlarına uymuyordu. Orada, bu sorunların durumlarını incelemek için aklı son sınırlarına kadar zorlamak gerekiyordu. Ancak, öteki dünyaya gidilemezdi ve işte o zaman

dinsel inan bir cevap verebilirdi. Dünyanın yaratılması, ruhun ve Tanrı'nın ölümsüzlüğü sorunları bu tür sorunlardandı. Madde ve hareketin zaman içinde yaratılmadıkları tanıtlanıyordu; ama hareketin bir öncesiz sonsuzluğundan söz edilebilir miydi? Bedenin biçimi olarak bireysel ruhun bozulurluğu kanıtlanıyordu; ama bozulmaz ve öncesiz-sonrasız kavranabilirleri kavrayabilmeye yetenekli bozulur bir anlama yetisi nasıl kavranabilirdi? Akıl arıyor, ama doyurucu hiçbir şey bulmuyordu. İbni Rüşt, bütün bu sorunlara kesin bir çözüm getirmekten uzaktı.

Latin ibnirüştçülerin kınamaları sonucu ve özellikle Renan'ın çalışmalarından sonra, İbni Rüşt maddeci bir akılcı, hatta bir tanrıtanımaz olarak betimlendi. Ancak, onun Gazali'nin *Tahâfut ül-felasife*'sine cevap olarak yazdığı *Tahâfut ut-tahâfut* (Tutarsızlığın tutarsızlığı), şeriatla felsefeyi bağdaştırmaya çalıştığı *Fasl ül-makal* (Kısa inceleme) gibi kendine özgü sorunlarını sergilediği *Menâhic ül-edille* (Tanıtma yöntemleri) gibi müslüman bir filozofun Kuran vahyini nasıl anlaması gerektiğini açıkladığı yapıtları dikkate alınırsa, bu betimlemenin tümüyle değiştirilmesi gerekir. İbni Rüşt'ün adları geçenler dışındaki başlıca yapıtları; Aristoteles felsefesi ile ilgili *Kitâb ma'bad it-tabi'a ve hüve'l-kısma ür-râbi'min telhisi makalatı Aristo, eş-Şerh üs-sagir bil cüz'iyyat ve'l-hayavan; Şerh üs-sema ve' âlem, Şerhü Calinus.* (→ Kayn.)

İBNİ SAD (Ebu Abdullah Muhammet bin Sad el-Basri el-Haşimi), arap hadis bilgini (Basra 787 - Bağdat 845). İyi bir öğrenim gördükten sonra hadis toplamak amacıyla çeşitli yerleri dolaşıp Bağdat'a yerleşti. Vahidi'nin kâtibi oldu. *Kitâbu Tabakat il-kebir* adlı yapıtıyla büyük üne kavuştu. Yapıtta, müslümanlığın başlangıcından kendi zamanına kadar hadis rivayet eden 600'ü kadın olmak üzere 4 250 kişi hakkında bilgi verdi. Kitap ayrıca Hz. Peygamber'in yaşamöykusü, coğrafya bölgeleri, tarih sırası bazen de soyağaçlarına göre müslümanlığın önde gelen kişileri hakkında bilgileri de içerir.

İBNİ SADAKA, XII. yy.'da yaşamış üç abbasi vezirin ortak adı. —CELALETTİN AMİDÜDDEVLE EBU ALİ EL-HASAN BİN ALİ (öl. 1128). Musterşit'in veziri oldu (1120), iki yıl sonra azledildi ve evi yağmalandı. Emir Süleyman bin Muhariş'e sığındı, yeniden vezirliğe getirildi, ölünceye değin bu görevde kaldı. —CELALETTİN EBURRIZA MUHAMMET (öl. 1160). Celalettin Amidüddevle'nin yeğeni, Raşit'in vezirliğini yaptı (1135-1136). Daha sonra çeşitli görevlerde bulundu. —MUTEMENÜDDEVLE EBÜLKASIM ALİ, abbasi halifelerinden Muktefi'nin (1136-1160) bir süre vezirliğini yaptı. Zamanın tanınmış bir ailesinden gelmesine karşın, yeterli öğrenim görmemiş biriydi.

İBNİ SAİT (Ebulhasan Ali bin Musa), arap tarihçi ve dil bilgini (Granada 1208 ya da 1214 - Şam ya da Tunus 1274). Öğrenimini İşbiliye'de gördü. Hac için babası ile birlikte yola çıktı. İskenderiye'ye geldiklerinde babası öldü (1243). Bir süre bu kentte kaldıktan sonra 1250'de Bağdat'a, oradan da Halep, Şam, yine Bağdat, Basra ve Mekke'ye gitti. İskenderiye ve G.-D. Anadolu gezilerinden sonra döndüğü Şam'da ya da en sonunda gittiği Tunus'ta öldü. Bir Mağrib tarihinin yanı sıra dilbilim konusunda çok sayıda yapıtı vardır.

İBNİ SEBİN, müslüman filozof ve tasavvufçu (Murcia 1217 ya da 1218 - Mekke 1270'e doğr.). Din konusunda sağlam bir öğrenim gördü ve hem tıp, hem de simya alanlarında geniş bilgi edindi. Ama gizemci öğretisi, pek de haksız olmayarak, varlığın birliği *(vahdet-i vücut)* görüşünü savunduğu konusunda kuşkuların doğmasına yol açtı. Septe'ye gitti ve orada bazı öğrencileriyle *(Sebiniyye)* birlikte bir *zaviye*'ye çekilerek çileci bir yaşam sürmeye başladı. Septe'de, Sicilya kralı Federico II'nin, Muvahhitler sultanı Abdülvahit'e gönderdiği bir takım felsefi soruları (Sicilya soruları) cevaplandırmakla görevlendirildi. Ancak, Septe'den de ayrılmak zorunda kaldı. Ne Tunus'ta, ne de Kahire'de kendini tanrıbilimcilerin ve *fıkıhçılar*'ın saldırılarından korunmalı hissedebildi. Mekke'ye gitti, ama orada da huzur bulamadı ve bilek damarlarını keserek, "Tanrı ile birleşme isteğiyle" can verdi.

İbni Sebin, "Sicilya soruları"na verdiği cevaplarda, başka konuların yanı sıra, dünyanın öncesiz-sonrasızlığını ve ruhun doğasını ele alır. Birinci konuda, hareket, hareket ettiren ve hareket edenle ilgili aristotelesçi tezlere; zamanın, gökküre hareketiyle ölçüldüğü düşüncesine ve ayrıca İbni Sina'nın zorunlu varlık ve olanaklı varlık konusundaki öğretisine dayanır. Dünyanın aşamalı bir yapısı olduğu konusundaysa, *ihvanüssafa**'nın büyük ölçüde etkisinde kaldığı görülür. İbni Sebin'in, Federico II'nin sorularına verdiği cevaplar Şerefeddin Yaltkaya tarafından türkçeye çevrildi (*Sicilya cevapları*, 1934).

İbni Sebin'in bir başka önemli yapıtı da *Budd ül-ârif*'tir (Bilgenin tapınağı). Bu yapıt, felsefe öğretilerinin, yeniplatoncu görüşler açısından bir sergilenmesi ve açıklanmasıdır. İbni Sebin'in özgün yanı, metafizik ve gizemci sistemlerin, tam anlamıyla içrekçi bir görüş açısından, kişisel bir bireşimini yapmasındadır. Muhittin Arabi ve yahudilikteki kabalacılar gibi İbni Sebin de, harflerin simgesel anlamlarıyla, yani *cefr* ile ilgilendi.

İBNİ SEYİDDİNNAS Endülüsi, arap yazar ve şair (1263-1334). Öğrenimini Kahire ve Şam'da tamamladıktan sonra Kahire'deki Zahiriye medresesi'nde hadis dersleri verdi. Hz. Muhammet için yazdığı birçok kaside dışında Hz. Muhammet'in yaşamı ve savaşlarını konu edinen *Uyun ul-asar fi fünun il-Megazi eş-Şemail ve's-siyer* adlı bir yapıtı vardır.

İBNİ SİDE (Ebülhasan Ali bin İsmail), arap dilci ve mantık bilgini (Murcia, İspanya, 1006-Denia 1066). Kendisi gibi gözleri görmeyen ve dönemin ünlü bilginlerinden olan babası ve öteki bilginlerden dilbilim, dilbilgisi ve mantık konularında öğrenim gördü. Günümüze ulaşan başlıca yapıtları: 17 ciltlik büyük arapça sözlük olan *Kitab ul-muhassas,* Mütenebbi'nin *Divan*'ındaki anlaşılması güç beyitlerin açıklandığı *Kitâbu şerh-i müşkil-i Mütenebbi* ve arapça abece dizinine göre hazırlanmış bir sözcük olan *Kitâb-ul muhkem ve'l-muhit ul-azam.*

İBNİ SİNA (Ebu Ali el-Hüseyin bin Abdullah bin Sina), iranlı filozof ve hekim (Afşana, Buhara yakınları, 980 - Hemedan 1037). Batı'da **Avicenna, Avicenne** adıyla tanınır. Samaniler'in yanında görevli olan babası oğlunu Buhara'da yetiştirdi, kendisinin ve kardeşinin ismaili mezhebinin etkisinde kalmalarına karşılık İbni Sina sünnilikten ayrılmadı. Üstün zekâsı ve güçlü belleği sayesinde daha on dört yaşındayken bilgi yönünden hocalarını geride bıraktı. On altı yaşına geldiğinde yanında çalışan hekimler vardı. Horasan emiri Nuh II'yi iyileştirdiği için saygınlık kazandı ve Samaniler'in zengin kütüphanesinden yararlanma olanağı buldu. Bu kütüphanede Farabi'nin günümüze ulaşamayan *et-Ta'lim üs-sâni* adlı yapıtından yararlanarak Aristoteles'in metafiziği ile ilgili bilgiler edindi. On sekiz yaşına geldiğinde Kuran, edebiyat, felsefe, matematik, gökbilim, doğa bilimleri, tıp ve benzeri alanlarında dönemin en ünlü ve güvenilir bilginleri arasında yer aldı. Horasan emiri Nuh II'nin ölümü üzerine Harizm'e giderek Biruni ve tanınmış sufi Ebu Sait Ebülhayr ile tanıştı. Harizm'den ayrılarak Irakı acem, Cürcan, Rey gibi ülke ve kentleri gezdi. Bu süre içinde bazen hekimlik, Hemedan'da Şemsüddevle'ye vezirlik yaptığı gibi, siyasal nedenlerle hapse düştüğü ve kendisini çekemeyenlerin kötülüklerinden kurtulmak için kentten kente kaçtığı da oldu. Sonunda Isfahan'da Kâkûyiler'den Alaüddevle'ye kapılandı. Bu hükümdarın düzenlediği bir sefer sırasında Hemedan'da öldü. Anısına Hemedan'da (1937) ve Bağdat'ta (1952) birer anıt dikildi.

Günlük işleri ve sıkıntıları yüzünden daha çok geceleri okuyup yazmaya fırsat bulan İbni Sina, felsefesini Farabi kanalıyla Aristoteles'inkine dayandırmakla birlikte, kendi özgün düşüncelerini de ortaya serdi. Tıp ile ilgili yapıtlarında da kendi gözlemleri büyük yer tutar.

İbni Sina'nın iki yüz elliden fazla kitap yazdığı söylenirse de bunların bir bölümünün onun olduğu kesinlik kazanmamıştır. Bir bölümünde bağımsız konuların bir bölümünde de genel konuların işlendiği başlıca yapıtları şunlardır: Dönemindeki tıp bilimi ile ilgili bütün bilgileri, düzenli, açık ve derli toplu biçimde içeren *Kanun fi't-tıb;* mantık, doğa bilimleri ve metafizikten oluşan bir felsefi sistemin anlatıldığı *Kitâbü'ş-şifa; Kitâbu'ş-şifa*'dan alınmış bazı yanlışlıkların düzeltildiği *Kitâb ün-necat;* felsefi sistemi üzerinde sonradan yaptığı değişikliklerden söz eden *Kitâbü'l-işarat vet' tenbihat;* bir bölüm felsefi hikâyeleri içeren *Hayy ibni yekzan;* felsefe hakkındaki dokuz risale ile doğa bilimlerinin tanıtıldığı *İs'resa'il fi'l-hikme;* yaşamının sonlarına doğru yazdığı, mantık, matematik ve din ile ilgili *el-Hikmet ül-maşrikiye;* kâkûyi emiri Alaüddevle'nin isteği üzerine yazdığı, kendi öğretisini anlatan *Danişname-i Alâ'i* ya da *Hikmet-i Alâ'i;* yalnızca bazı parçaları günümüze kadar gelen, Doğulular ve Batılılar arasında yansız yargı konusunun ele alındığı *Kitâb ül-insaf;* aşkın niteliğinden söz eden *Risale fi'l-ışk;* ruhbilim ile ilgili *Kitâb ün-nefs.*

Bright-Rapho

İbni Sina'nın *Kanun fi't-tıb* **adlı yapıtının ibranice elyazmasından (XV. yy.) bir sayfa**
Üniversite kitaplığı, Bologna

Aristoteles felsefesini Farabi'nin şerhlerinden yola çıkarak anlayan İbni Sina, Aristoteles'te olduğu gibi, bütün yapıtlarında mantık biliminden yararlandı. Aristoteles mantığından geniş ölçüde etkilenmiş olmakla birlikte, kendi düşüncelerine de yer vererek islamda mantığın temellerini attı.

İbni Sina'nın metafiziği, büyük ölçüde Farabi'nin öne sürdüğü tezlerin bir devamı sayılabilir. Gene de aralarında önemli bir fark vardır. İbni Sina'ya göre madde, Allah'tan sudûr etmez (doğmaz). Allah, *vacibülvücut*'tur; var olabilmek için kendi dışında bir nedene gereksinme duymaz. Dolayısıyla *vacibülvücut* olan Allah, kesin-

likle "bir"dir ve "bir"den ancak "bir" çıkacağına göre *(ex uno non provenit nissi unum)*, O'ndan çokluğun doğması (kesretin sudûru) olanaksızdır. Bu durumda evrende var olan çokluğu nasıl açıklamalıdır? İbni Sina, bunu *vacibülvücut*'un doğasında bir değişiklik yapmadan ondan doğan (sadır olan) ilk nedenli ile *(malul-i evvel)* açıklar. "İlk nedenli"ye İbni Sina *Akl-ı küll* adını verir. Akl-ı küll "bir' den bir çıkar" kuralı gereğince, Allah'tan ilk sudûr eden "akıl"dır. Ancak, akl-ı küll, nedenli olduğu için, çokluğu içerir. Akl-ı küll, Allah'ın kendi kendisini düşünmesi (zatını aakkul etmesi) nedeniyle sondan sudûr eder. Akl-ı küllün de nedenini (yani Allah'ı) düşünmesi, "ikinci akıl"a, kendi kendisini düşünmesi ise "birinci nefs"e, hem de o nefsin canlandırdığı bir "felek"-in sudûruna neden olur. Bu "ilk felek"e İbni Sina, *felek-i azam, felek-i atlas* adını verir. Bu, Kuran'daki "arş"ın karşılığıdır. Felek-i atlas denilmesinin nedeni, orada hiç yıldızın bulunmamasıdır *(felek-i gayr-ı mükevkeb)*. İkinci akıl da kendi nedenini ("birinci akıl"ı) düşünerek, "üçüncü akıl"-a, kendi kendisini düşünerek de hem "ikinci nefs"e, hem de o nefsin canlandırdığı "ikinci felek"in sudûruna yol açar. Bu, sabit yıldızların bulunduğu felektir *(felek ül-aksa)*. Bu sudûr, on akıl ve dokuz nefs ile dokuz feleğin doğuşuna dek devam eder. İbni Sina, "onuncu akıl"a *akl-ı faal* adını verir. Akl-ı faal, doğru, iyi, güzel gibi "makuller"in (kategoriler) yeridir. Müstefad'dır, yani bu makulleri hem yukardan alır hem de aşağıya, yani insani nefislerin bulunduğu oluş ve çürüyüş evrenine *(âlem-i kevn ü fesad)* geçirir. Âlem-i kevn -ü fesad (dünya), Dokuzuncu felek olan Ay feleği'nin altındadır (sub luna). Dünyaya ait şeylerin maddesi, cisimlerin formları ve insani nefisler, bütünüyle akl-ı faal-den sudûr ederler (sadır olurlar).

İbni Sina'nın doğa (fizik) kuramı da bu bağlamda ele alınmalıdır. Ona göre bir cisim, hiçbir zaman fail (etmen) olamaz. Fail, aklın, onun aracılığı ile etkinlikte bulunan bir "kuvvet", bir "form" ve bir "nefs" tir. İbni Sina'nın "nefs" adını verdiği şey, latince *anima* sözcüğü ile karşılanabilir: "can verici" ya da "ruh". Dolayısıyla, İbni Sina'nın felsefesinin ağırlık merkezi, De Boer'i izleyerek söylenirse, psikolojidir *(ilm ün-nefs)*. İnsani nefs (insan ruhu) bir "nefs ül-natıka"dır, yapıcı ve bilici güçle donatılmıştır. İnsani nefsten başka hayvansal nefs ve bitkisel nefsler vardır. Bu nefslerin (ruhların) melekeleri birbirinden farklıdır. Nefs-i natıka'nın (insan ruhunun) iki melekesi vardır. Tanıma melekesi ve icra melekesi. Bu iki melekeye "akıl" adı verilir. Birincisi kuramsal (nazari) akıl, ikincisi de kılgısal (ameli) akıldır. Bunlar, yukarda sözü edilen bilici ve yapıcı güçlere tekabül eder. İnsani nefs (insan ruhu) bir şeyi idrak ettiğinde, idrak daima "akl-ı faal"den gelir. Bu idrak ya külliyat (tümeller) ya da cüziyattır (tikeller).

İbni Sina, din felsefesi yönünden birbirini tamamladığı öne sürülen akıl ile imanın aslında birbirleri ile bağdaşmadığını savunur. Ona göre imanı, aklı bilfiil tamamlar.

Peygamberlere felsefecilerden daha fazla önem vermekle Farabi'den ayrılan İbni Sina, vahyi Cebrail ile konuşmak değil, akla özgü en yüksek aşamada bir sezgi olarak kabul eder. Ona göre şeriat dünyayı düzeltmeye ve nefsi bir şey öğrenmeye yetenekli duruma getirmeye yarar.

Tıp alanında Galenos'un ve müslümanlık dönemi yapıtların dışında, kendi gözlemlerine dayanarak hastalıklar, ilaçlar ve tedavi yöntemleri hakkında elde ettiği bilgiler Rönesans dönemine (XV. yy.) kadar Batı'da saygınlık gördü. Bu dönemde İbni Sina'nın geliştirdiği anatomi yöntemine ilk tepkiyi Leonardo da Vinci gösterdi. Bununla birlikte tıptaki etkisi XVII. yy.'ın ortalarına kadar sürdü. İbni Sina, Galenos' tan esinlenerek insan vücudundaki dört ayrı sıvıya göre bu sıvıların dengesini, menenjit, ateşli döküntüler gibi hastalıkları gözleyerek bunların tedavileri için dengeli besleme ve gerekli ilaçların kullanılmasını salık verdi.

İbni Sina, eski yunanca yapıtları arapçaya çevirerek bunların latinceye de çevrilebilmelerine olanak sağladı. Bu durum, Avrupa'da Rönesans'ın ilk etkenlerinden biri olarak kabul edilir. Bu dönemde onun *Şifa* ve *Kanun*'u tıpta, doğa bilimleri ve felsefede en başta gelen yapıtlar arasında yer aldı. XII. yy.'dan XVI. yy.'a kadar Ebu Bekir Muhammet bın Zekeriya er-Razi'nin yapıtları en iyi klinik yapıtlar olarak kabul edildiği halde, İbni Sina'nın *Kanun*'u, yerine başkası konulamayan öğretici bir niteliğe sahipti. Bu yapıt bütün üniversitelerde temel kitap sayıldı ve uzun yıllar temel bir ders kitabı olarak okutuldu. (→ Kayn.)

İBNİ SİNA OTU a. Halk hekimliğinde kullanılan otsu bitki. *(Eupatorium cannabinum)*. Çiçekli dalları idrar artırıcı, terletici ve kusturucu olarak kullanılır. *Haşişe-i Ebu Ali Sina otu* ve *koyun pıtrağı da* denir

İBNİ SUUD, Arabistan'da, Deriye ve Riyad'daki Vahhabiler hanedanı prenslerinin adı. Kurucusu Muhammet bin Suud 1766'da öldü. Tarihleri üç döneme ayrılır: Deriye'nin başkent olduğu birinci dönem, ülkenin 1820'de Mısırlılar tarafından işgal edilmesiyle son buldu; Riyad'ın başkent olduğu ikinci dönem, kentin 1891'de Cebel Şammarlı İbni Reşit tarafından alınmasıyla kapandı; üçüncü dönem ise Riyad' ın 1902'de Abdülaziz* III bin Suud tarafından geri alınmasıyla başladı. (→ SUUDİ ARABİSTAN*.)

İBNİ SUUD (Muhammet), 1735-1766 arasında ed-Dir'iyye'de hüküm süren Anayza grubundan bir arap kabilesinin başkanı. Vahhabilerin düşüncelerini benimsedi ve öğretiyi kılıç ve sözle yaymak için Muhammet bin Abdülvahhab ile işbirliği yaptı.

İBNİ SÜREYÇ (Ubeydullah Ebu Yahya), arap şarkıcı ve besteci (Mekke 660 *-ay y.* 714). İbni Miscah ve El Gariz'in öğrencisi. Önceleri, cenaze törenlerinde *na' ih*'lik (ağıtçılık) yaptı. Sonra şarkıcılığa başladı. Mekke ileri gelenlerinin, özellikle de Peygamber'in kuzeni Abdullah bin Cafer' in gözdesiydi. İshak el-Mavsili'ye göre, bestelediği 68 şarkının 63'ü özgündü. Ünlü şairlerin şiirlerini, genellikle, İran flütü eşliğinde doğaçtan müziklerdi. Son derece etkileyici bir sesi vardı. Şarkılarından bazıları, damadı Sait bin Mesut el-Hudali'ye mal edilmiştir.

İBNİ SÜREYÇ (Ebül Abbas Ahmet), arap din bilgini (Bağdat 861 - *ay. y* 918). Genç yaşta şafiiliğin kurucusu el-Şafii'nin müridi oldu. Zamanla el-Muzini'yi bile geride bırakarak şafii bilginlerinin en ulularından biri durumuna geldi. Ünlü şafiilerden çoğu onun müridi olarak yetişti. Şiraz kadısıyken, zahirilerin inançlarını reddeden fetvalar verdi, yazılar yazdı. Daha sonra Bağdat'a yerleşerek şafiiliği yaymaya yönelik çalışmalar yaptı.

İBNİ ŞEDDAT (Bahaettin Ebül Mehasin Yusuf), arap yazar (Musul 1145 - ? 1234). Musul ve Bağdat'ta eğitim gördü, müderrislik yaptı. Şam'a gitti, Selahattin Eyyubi' nin hizmetine girdi. Kudüs'e kadı atandı. Selahattin Eyyubi'nin ölümünden sonra Halep kadısı oldu. El-Zahir ve el-Aziz dönemlerinde nüfuzlu ve kazançlı bir göreve atandı, zengin vakıflar kurdu. Sultan Selahattin Eyyubi'nin yaşamöyküsünü anlatan bir yapıtı vardır.

İBNİ ŞEDDAT (İzzettin Ebu Abdullah, Muhammet bin Ali), arap tarihçi ve topograf (Halep 1217 - Kahire 1285). Halep hükümdarı el-Malik en-Nasır zamanında önemli görevlerde bulundu. Kuzey Suriye'nin Moğollar tarafından işgal edilmesi (1260) üzerine Mısır'a kaçtı, burada yaklaşık on yıl memluk sultanı Baybars'ın konuğu oldu. Suriye ile Cizre'nin tarihini ve topografyasını içeren *el-Ahlak el-hatîre fî zikri ümerâ iş-Şam v'el-Cezire* adlı üç bölümlük büyük yapıtını, ayrıca Baybars'ın yaşamını anlatan kitaplarını burada yazdı.

İBNİ ŞERİF, türk hekim (XV. yy.). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur. Timurtaş Paşazade Umur Bey adına yazdığı *Yadigâr* adlı yapıtıyla tanınır. Önsözünde İbni Sina ve İbni Baytar'dan yararlanarak yazdığını belirttiği bu yapıtta hijyen, hastalık belirtileri, farmakoloji ve tedavi konusunda bilgi verir.

İBNİ ŞİRİN (Muhammet), arap ravi (öl. Basra 728). Ebubekir'in evlatlığı olan annesinden naklen Ebu Hureyre, Abdullah bin Ömer ve Enes bin Malik'ten rivayet edilmiş hadisler aktardı. Kendi gibi çok sofu olan kız kardeşi Hafsa ile birlikte Basra'ya yerleşti. Burada rüya yorumlayarak da büyük ün kazandı. Kendisinden sonra gelen yazarlar, onun adını kullanarak birçok sahte rüya yorum kitabı yazdılar.

İBNİ TEYMİYYE (Takiyettin Ahmet), arap kelamcı ve fıkıh bilgini (Harran 1263 - Şam 1328). Ailesiyle birlikte Şam'a göç etti (1268). Öğrenimini tamamladığında henüz 20 yaşına gelmemişti. Ölen babasının (1282) yerine hanbeli müderrisi oldu. 1292'de hacca gitti. Benimsediği hanbeli öğretilerini savunması yüzünden birkaç kez hapse atıldı. Hapisteyken de görüşlerini savunan yapıtlar yazmayı sürdürdü; ancak kitapları, hokkası vb. elinden alınınca, bu durum yaşlanan İbni Teymiyye'nin direncini kırdı ve 20 gün sonra hapiste öldü.

İbni Teymiyye, yeniliklere karşı, ilk müslümanların Kuran ve hadislerden kaynaklanan saf geleneklerini savundu. Velilerin yüceltilmesine, mezar ziyaretlerine karşı çıktı. Benimsediği hanbeliliği de gözü kapalı savunmuyor, kendini bir "müçtehit" sayıyordu. Kuran ve hadisleri, şerh ve tefsir etmeden harfi harfine açıklıyor; ancak tartışmalarında kıyasa başvurmaktan kaçınmıyordu. İmansızlığa götürdüğü iddiasıyla felsefeye karşı çıktı. Gazali'nin felsefeyle ilgili düşüncelerini, yunan felsefesini, bu felsefenin islam dünyasındaki savunucuları İbni Sina ve İbni Sebin'i kıyasıya eleştirdi. İslamlığın, museviliğin ve hıristiyanlığın yerini aldığı görüşüyle bu iki dine karşı mücadele etti. Sinagog ve kiliselerin korunmasına, yeniden yapılmasına karşı risaleler yazdı. Harici, rafızi, eşari, kaderi, mutezili mezheplerine karşı yazılar yazdı, vaazlar verdi. Allah'ı insan suretinde tasavvur etmesi İbni Battuta, İbni Hacer el Haytami gibi kimselerce sapkınlık (rafızilik) sayıldıysa da pek çok din bilgini de onu savundu. Dört temel konuda fıkıhçıların görüşlerinden ayrılıyordu: eşinden üç kez boşanmış kadının eşiyle yeniden evlenebilmesi için önceden bir yabancıya varmasını (hülle) kabul etmiyor; kadınları âdet durumunda boşamanın geçersiz sayılacağını; Allah tarafından emredilmemiş vergilerin de makbul olduğunu, bunları verenlerin zekâttan muaf olacağını ileri sürüyor; icma'ya karşı bir fikri savunmanın suç sayılmasını kabul etmiyordu. Bundan başka halifelerden Ömer ve Ali'nin birçok hata yaptıklarını iddia ediyordu. Çağdaş islamcılık akımları onun düşüncelerinden etkilendi. Vahhabilik onun ilkelerinden kaynaklandı.

Yazmış olduğu ileri sürülen 500'den fazla yapıtından önemlileri: *Risâlet ül-furkan beyn el-hak ve'l-bâtıl*, peygamberlerin bazı durumlarda yalan söylediklerini söyleyen filozoflara ve karmatilere karşı yazdığı *Ma'âric ül-vusûl*, Kuran'ın indirilmesine dair bir açıklama olan, *et-Tıbyân fî nuzûl il-Kur'ân; el-Vasiyye fi'd din ve'l-dünyâ, Risâle fi'n-niye fi'l ibâdet, el-vasiyyet ül -kübra, Risâle fî ziyâret Beyt il-Makdis, Risâle fî kazâi; ve'l-kader, Risâle fî ma'na'l -kıyâs, Risâle fi's-semâ' ve'r-raks, el-Furkan beyn evliyâ ir-rahmân ve evliyâ iş-şeytân, el-vâsıta beyn el-halk ve'l-Hakk*, Sayda ve Antakya metropoliti Paulus'un mektubuna bir cevap olarak yazdığı ve hıristiyanlı-

ğı eleştirip, müslümanlığı övdüğü *el-cevâb us-sahih limen beddele din el-Mesîh; Kitâbu fî usûl-il fıkh, Kitâb üs-siyâsat iş-şer'ıyye fî islâh ir-râ'î ve ra'iyye* (Halk ve hükümdarları islah etmek için şeri siyaset kitabı). [→ Kayn.]

İBNİ TUFEYL, arap filozof ve hekim (Vadi Aş, bugün Guadix, XII. yy.'ın başları -Marakeş 1185). Ailesi ve öğrenimi hakkında hiçbir şey bilinmemektedir. Gırnata'da (Granada) hekimlik yaptıktan sonra aynı yerde valinin kâtibi oldu. 1154'te Muvahhitler hanedanının kurucusu Abdülmümin'in Septe ve Tanca valisi olan oğullarından birinin kâtipliğine getirildi. Yaşamının son yirmi yılını ise Muvahhitler sultanı Ebu Yakup Yusuf'un hekimi olarak geçirdi (1163-1184). Öğrencilerinden el-Bitruci'nin onu "kadı" olarak anmasına karşın, böyle bir görevde bulunup bulunmadığı kesin değildir. Ancak sultanın üzerinde büyük etkisi olduğu ve bilginleri sarayda topladığı bunların arasında İbni Rüşt'ün de bulunduğu bilinmektedir. Sultanın isteği üzerine İbni Tufeyl, Aristoteles' in yapıtlarına açıklamalar yazması konusunda İbni Rüşt'e tavsiyede bulunmuştur. Ebu Bekir Bündud'un yazdığına göre, Ebu Yakup Yusuf'un sevgisini ve dostluğunu kazanmış olan İbni Tufeyl, sarayda kalıyor, bazen günlerce kimseyle görüşmüyordu. 1182'de çok yaşlanmış olduğu gerekçesiyle halifenin hekimliğini İbni Rüşt'e bırakarak çekildi. 1184'te ölen Ebu Yakup'un yerine halife olan oğlu Ebu Yusuf da İbni Tufeyl'e her zaman büyük saygı gösterdi.

İbni Tufeyl'in ünlü felsefi romanı *Hayy bin Yekzan*, Ortaçağ'ın en ilginç yapıtlarından biridir. Bu romanda Hayy, Hindistan'ın ıssız bir adasında ortaya çıkan anasız babasız bir çocuktur. Bir ceylan tarafından beslenir ve ceylan çok geçmeden ölür. Tek başına kalan Hayy, yavaş yavaş en yüce doğruları keşfeder: demek ki Tanrı insandadır ve onun bilgisine sezgi yoluyla erişilebilir.

Bu kitabın dışında, tıp konusuna ilişkin iki incelemesi olduğu ve *el-Külliyat* hakkında İbni Rüşt'e mektuplar yazdığı bilinmektedir. Öğrencisi tanınmış gökbilimci el-Bitruci'ye göre gökbilim konusunda da özgün fikirlere sahip bulunuyordu. Nitekim İbni Tufeyl'in görüşlerinden esinlenen el-Bitruci, Ptolemaios'un dışçevrim eğrisi ve dışmerkezlilik kuramını reddetmeyi denedi.

İBNİ TUMERT (Ebu Abdullah Muhammet), Muvahhitler devletinin berberi kökenli kurucusu ve mehdisi (İcli, Vargan, Sus, 1080-Tinmel 1130). Yaşamının ilk 25 yılına ilişkin bilgi yoktur. 1106'da Córdoba'ya gelerek ertesi yıl İskenderiye'ye gitti. Ardından Mekke ve Bağdat'a uğradıktan sonra Mağrib'e döndü (1116). Burada çöküş sürecine girmiş Murabıtlar devletindeki karışıklıklardan yararlanarak koyu dindarlığı ve verdiği vaazlarla çevresini etkiledi. Geldiği Tunus'ta kendisine ileride bağlanacak, el-Beydak diye de bilinen müridi Ebu Bekir bin Ali es-Sanhac ile tanıştı. Bicaye yakınlarında ise sonradan halefi olacak, yöneticilik ve askerlik alanlarında üstün bir yeteneğe sahip Abdülmümin ile karşılaştı ve onu kendisine mürit edindi. Murabıt sultanı Ali bin Yusuf bin Taşfin'in huzurunda düzenlenen bir tartışmada, karşıtı bir grup fakih, rejime karşı olduğu gerekçesi ile İbni Tumert'in öldürülmesini önerdi. Ancak, suçun şeriata karşı değil, rejime karşı işlendiği için öldürülmesine gerek olmadığına karar verilerek serbest bırakıldı. Agmata kentine gelerek burada Murabıt sultanına karşı girişilen ayaklanmaya katıldı. Daha sonra kendisini mehdi ilan etmeyi iyice kafasına koyduğundan bir mağaraya çekilerek müritleri aracılığı ile mehdinin çok yakında dünyaya döneceği haberini çevreye yaydı. Sonunda ortaya çıkarak mehdiliğini ilan etti. Kendisini Hz. Muhammet'e benzeterek onun cennetle müjdelediği on yakını gibi on müridini yanına aldı. Çevresine topladığı güçlerle Tinmel'i ele geçirdi ve bu kentte kendisine biat edildi. Murabıtlar'a karşı olan kabileler de kendisine katılınca Fas'ı kuşatma altına aldıysa da bir sonuç elde edemeyerek bir hafta sonra kuşatmayı kaldırdı (1130). Bu kuşatmadan birkaç ay sonra öldü. Tinmel' de gömüldüğü yer ziyaretgâh oldu. Yerine müridi Abdülmümin bin Ali geçti.

Kuran ve sünnete sıkı sıkıya bağlı olan İbni Tumert, müritlerine "müminun" ve "muvahhidun" dediğinden bunlar Muvahhidun (Muvahhitler) adıyla anıldılar.

İBNİ ÜMMİ MEKTUM, sahabeden. Hz.Muhammet'ten önce Medine'ye göç etti. Orada müezzinlik yaptı, Medineliler'e Kuran öğretti. Gözleri görmediğinden savaşlara katılmaz, Peygamber tarafından Medine'de kalanlara imamlık etmekle görevlendirilirdi.

İBNİ VASIL (Cemalettin Muhammet), arap tarihçi ve edebiyatçı (Hama 1208 -ay. y 1298). İbni Şeddad, Şemsettin el-Hüsrevşahi gibi zamanın önde gelen bilginlerinden ders aldı. 1234'ten başlayarak Eyyubiler'den Muzaffer II'nin hizmetine girdi. 1243'te Bağdat'a, oradan da Kahire'ye gitti, sultan Baybars adına Sicilya kralı Manfredi'ye elçi olarak gönderildi. 1264'te döndü, Hama'ya kadı oldu. İlerlemiş yaşına ve gözlerinin görmemesine karşın, yazmayı sürdürdü. Günümüze ulaşabilen yapıtlarının başlıcaları: *et-Tarih üs-sâlihî* (Hz. Muhammet'ten 1240'a kadarki olayları içeren genel tarih), *Nazm üd-dürer fî'l-havâdis ve'l-siyer, Müferriç ül-kürûb fî ahbâr Beni Eyyûb* (Eyyubi hanedanı tarihi), *er-Risâlet ül-e'nbrûriyye* (Manfredi için yazdığı mantık el kitabı). Ayrıca elçiliğinin hikâyesini yazmıştır.

İBNİ YAİŞ (Muvaffakettin Ebülbeka Yaiş bin Ali), **İbnüssani** de denir, arap dilbilimci ve edebiyatçı (Halep 1158 - *ay. y* 1245). Doğduğu kentte başladığı dilbilgisi ve hadis öğrenimini Musul ve Şam'da sürdürdü. Ölümüne değin Halep'te ders verdi. El-Zemahşeri'nin *el-Mufassal* adlı yapıtına yaptığı ayrıntılı şerhlerle bilinir. İbni Halikân, Yakut, Cemalettin bin Malik, el-Şerişi gibi öğrencileri yetiştirdi.

İBNİ YEMİN (Emir Fahrettin Mahmut), **Mustavfi** ve **Tuğral** de denir, türk kökenli iranlı şair (Faryumad, Horasan, 1286 - ? 1368). Öğrenimini döneminin iyi şairlerinden olan babası Yeminittin Tuğra'dan (öl. 1321) gördü. Bir süre bulunduğu Tebriz dışında bütün yaşamı Horasan ve yakınlarındaki yerel hükümdarların saraylarında geçti. *Divan*'ı bir savaş sırasında yağmacıların eline geçti ve kayboldu (1343). Kendi hatırlayabildiklerinden, çeşitli mecmualarda yer alan ve yeni şiirlerinden meydana gelen yeni bir *Divan* oluşturdu. *Divan*'ın tek nüshası İran Meclis kütüphanesi'ndedir. *Divan*'ın kıtalar ile rübailer bölümü Sait Nefisi tarafından kısa bir önsözle yayımlandı. Bu kıtalarında ve rübailerinde ahlak, tasavvuf ve felsefe konularını işledi. Sade ve yapmacıksız üslubu ile İran'ın önde gelen şairleri arasında yer aldı.

İBNİ YUNUS (Ebulhasan Ali bin Sait es-Sadefi), arap gökbilimci (Kahire ? - *ay. y.* 1009). Döneminin ünlü bilginlerinden Ebülvefa'dan öğrenim gördü. Kahire yakınlarında Güneş'in, Ay'ın ve gezegenlerin konumları, hareketleri, tutulmaları, tutulumun eğriliği vb. konularda çok sayıda gözlem ve incelemeler yaptı. *Zic ül-kebir il-hâkimi* adlı gökyüzü cetvelini hazırladı (1007). Bu yapıttaki veriler, 1252'de Avrupa'da hazırlanan büyük cetvellerde kullanıldı.

İBNİ ZAFER (Hüccetüttin Ebu Abdullah Muhammet), arap yazar (Sicilya ? -Hama 1169). Bazı kaynaklara göre de Mekke'de doğdu. Uzun yıllar Mekke'de kaldıktan sonra Sicilya'ya geri döndü. Kelile ve Dimne'yi örnek alarak yazdığı *Sulvan il-muta fi udvan el-etba* adlı yapıtını Sicilya hâkimi Ebu Abdullah Muhammet bin Ebül Kasım'a ithaf etti. Ünlü kimselerin çocukluklarını anlattığı *İnba nuceba el-ebna* adlı yapıtının yanı sıra başka kitapları da vardır.

İBNİ ZEHEBİ → ALTUNCUZADE.

İBNİ ZEYDUN (Ebülvelit Ahmet), endülüslü şair (Kurtuba [Córdoba] 1003 - İşbiliye [Sevilla] 1071). Araplar'ın mahzum kabilesinden geliyordu. İlk şiirleriyle yirmi yaşında ün kazandı. Kurtuba'yı işgal eden Berberiler'e karşı girişilen eylemlere katıldı. Kadın şair Vallada'ya sevgisi yüzünden rakibi İbni Abdûs'ün iftirasına uğradı, hapse atıldı. Zorunlu olarak bir süre sürgünde kaldı. Vali Ebülhazm bin Cahvar'ın ölümünden sonra Kurtuba'ya döndü. Onun oğlu Ebu Velit'in elçisi olarak islam emirliklerine gönderildi. Daha sonra yine gözden düştüğü için Badajoz ve İşbiliye'de (Sevilla) yaşamak zorunda kaldı. İşbiliye emiri Mutezit'in kâtibi oldu, vezirliğe yükseldi. Emirin yerine geçen oğlu Mutemit, Kurtuba'yı ele geçirmek için ondan yararlandı. Ünüyle öteki şairlerin kıskançlığını kazandı.

İBNİ ZÜBEYR (Ebu el-Hüseyin Muhammet), arap gezgin (Valencia 1145 -? 1217). Granada'da öğrenim gördü. Deniz yoluyla İskenderiye'ye gitti. Nil ırmağından güneye indikten sonra Kızıldeniz'i aşarak Mekke ve Medine'yi ziyaret etti. Irak, Suriye ve Sicilya üzerinden yurduna döndü. Gezdiği ülkeleri anlatan seyahatnamesi, döneminde Ortadoğu hakkında bilgi veren en değerli kaynaklardan biri sayılır.

İBNİ ZÜHR (Ebu Alâ Zühr bin Zühr), endülüslü hekim (İşbiliye ? - Kurtuba (Córdoba 1131). Batı'da, latince metinlerde *Aboali, Abuleli, Ebilule* biçiminde yalnızca künyesi, bazen de, Zuhr adıyla birlikte *Abulelizor, Albulelizor* olarak geçer. Hekimlik mesleğini babasından ve el-Mısrî'den öğrendi. Koyduğu isabetli teşhislerle ün kazandı. Córdoba'da edebiyat ve hadis öğrenimi gördü; bu alanda da ünlenince Mutemit'in sarayına alındı. Daha sonra Yusuf bin Tafşin'in vezirliğini yaptı. Başlıca yapıtları: ilaçlar hakkındaki *Kitab ül-havâss* ve *Kitab ül-edviye*, İbni Ridvan' ın (öl. 1068) tıpla ilgili düşüncelerine reddiye olarak yazılmış *Kitab ül-izah bi-şevâhid il-iftitâh*, tıpla ilgili nükteleri içeren *Kitab ün-nükat it-tıbbiyye.*

İBNİ ZÜHR (Ebu Mervan bin Zühr), endülüslü hekim (İşbiliye, [Sevilla] 1095'e doğr. - *ay. y.* 1162). Batı'da *Avenzoar* adıyla tanınır. Babası Ebu Alâ Zühr'den tıp dersleri aldı. Önce Murabıtlar'ın daha sonra da Muvahhitler'in hizmetinde çalıştı. En tanınmış yapıtı *Kitâb üt-teysîr fi'l-müdâvâti ve't-tedbîr* adını taşır. Basit ilaçları anlattığı bu kitabını dostu İbni Rüşt' ün isteği üzerine yazdı. Mediastin tümörlerini ve perikardit iltihabını tarif etti; Araplar arasında ilk kez trakeotomiyi uyguladı. Öteki yapıtları: çeşitli beslenme rejimlerini, baharat, mutfak ve içkilerle ilgili hazırlıkları, sağlık kurallarını anlattığı *Kitab ül-agdiye*, süslenme konusunda kızı için yazdığı *Kitâbü zîne*, çeşitli deri hastalıklarını konu edinen *Risâle fî illetey el-baras ve'l-bahak*, ruh ve cesetlerin düzeltilmesiyle ilgili *Kitâb ül-iktisâd fî islâh in-nefs ve'lecsâd.*

İBNİRÜŞTÇÜ sıf. ve a. İbni Rüşt'ün felsefesine bağlı olan.

İBNİRÜŞTÇÜLÜK a. Ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde, Batı düşünce dünyasında çok etkin olan İbni Rüşt'ün felsefe öğretisi.

—ANSİKL. İbnirüştçülük, XIII. yy. fransız felsefesi üzerinde büyük etki yapmasına karşılık Doğu ve islam dünyasında hemen hiçbir iz bırakmamıştır. Felsefe öğretisini genellikle reddeden islam düşünürleri ibnirüştçülüğü de benimsememişlerdi. Osmanlı ulemasından Hocazade Muslihittin

Efendi (öl. 1488), türk-islam dünyasında ibnirüştçülük konusunda bir eleştiri ve reddiye yazmış ender müslümanlardan biridir. Fransa'da ise, özellikle 1266'dan 1277'ye değin Sorbonne'da ders veren Brabantlı Siger üzerinde ibnirüştçülük derin izler bıraktı. Bu akım XIV. XV. ve XVI. yy.'larda İtalya'ya yayıldı. Bundan etkilenen Nifo ve Cremonini (1550-1631) *Padova okulu*'nu kurdular.

İBNİYYE a. (ar. *ibn*'den *ibniyye*). İsl. huk. Bir kişinin oğlunun kızı ya da oğlunun oğlunun kızı.

İBNÜDDEYBE (Ebu Abdullah Abdurrahman bin Ali Vacihüddin), arap tarihçi ve din bilgini (Zebid 1461 - *ay. y.* 1537). Dedesi ve dayısı tarafından yetiştirildi. Beytülfakih'te hadis öğrenimi gördü. Tahiriler'den Melik üz-Zafir Selahattin Amir II'nin isteği üzerine hükümdar ailesini anlatan *el-Ikd el-bâhir fî târihi devlet-i Beni Tâhir* adlı yapıtını yazdı (bugün kayıptır). Hadis öğretimi için *Teysîr ül-vusûl ve temyîz ül-Tayyib min el-habîs* adlı kitaplarının dışında en önemli yapıtı, Zebid kentinin 1495'e kadarki tarihini içeren ve özyaşamöyküsü ile son bulan *Bugyet ül-müstefîd fî ahbari medinet iz-Zebîd*'dir. Bu yapıta ek olarak *el-Fazl ül-mezîd fî târîhi Zebîd* ile Amir II'nin ölümünü ve Mısır Memlukları'nın bu hanedana son verdiği 1518'e kadarki olaylardan söz eden *Kurret ül-uyûn fî ahbâr il-Yemen il-meymûn* adlı yapıtları vardır.

İBNÜLABBAR (Ebu Cafer Ahmet bin Muhammet), arap şair (öl. 1041). İşbiliye hükümdarının sarayında bulundu. Bir *Divan*'ı vardır. Kâtip Çelebi dört yapıtı daha olduğunu ileri sürer.

İBNÜLABBAR (Ebu Abdullah Muhammet bin Abdullah), arap tarihçi, hadisçi, yazar ve şair (Valencia 1199 - *ay. y.* 1260). Endülüs'ün tanınmış hadis bilginlerinden Ebürrebi bin Salim'in öğrencisi oldu. Valencia valilerinin hizmetinde bulundu. Kentin Aragón kralı Jaime I tarafından ele geçirilmesi (1238) üzerine Tunus sultanı Ebu Zekeriya'ya sığındı. Burada sultanın kâtipliğini yaptığı sırada, buyruklara uymadığı için bir süre tutuklu kaldıysa da, bağışlanıp yeniden göreve getirildi. Ebu Zekeriya'nın ölümünden sonra, onun yerine geçen Mustansır kendisini azletti. Sultanı hicveden bir şiiri yüzünden mızrakla idamına karar verildi. Cesedi kitapları, şiirleri, eşyalarıyla birlikte yakıldı. Sayısı 45 cildi bulan yapıtlarından bazıları günümüze değin gelebilmiştir: Ibn Baskuval'ın 1 400 yaşamöyküsünü içeren *es-Sıla* adlı yapıtını tamamlayan *Kitâb üt-tekmile li kitâb is-sila*, yine aynı nitelikte *el-Mu'cem fi ashâb il-kazi'l-imâm Ebi Ali es-Sadefî*, İspanya'daki arap şairlerinden söz eden *Tuhfet ül-kadim*, Peygamber ailesi ve Ali yanlılarını konu edinen *Dürer üs-simti fî haber is-sibt*.

İBNÜLAHNEF → ABBAS BİN EL-AHNEF.

İBNÜLAMİT (Ebülfazl Muhammet bin el-Hüseyin), büveyhi vezir (Kum ? - Hemedan 970). Rüknüddevle tarafından vezirliğe getirildi (940). Rey ve İsfahan üzerine yürüyen Muhammet bin Mâkân'la savaştı; Mâkân'ı tutsak alıp, işgal ettiği toprakları kurtardı. 966'da Bizans'a doğru yürüyen bir Horasan ordusunun çıkardığı karışıklıkları bastırdı. Kürt liderlerinden Hasanveyh'in üzerine yürüdüyse de, yakalandığı hastalık nedeniyle seferi tamamlayamadan öldü. Uzun yıllar vezirlik yapan İbnülamit, özellikle düzyazısı ile zamanının önemli edebiyatçılarından biri olarak da tanındı. *Kitâb ül-mezheb fî'l-belâga* ve *Kitâb ül-halk ve'l-huluk* adlı yapıtlarının sadece adları bilinmektedir. Mektuplarını içeren *Resâil* adlı dergi günümüze kadar gelmiştir. Edebi değeri pek olmayan bir miktar da şiiri vardır. Felsefe ve döneminin türlü bilimlerindeki geniş bilgisi nedeniyle kendisine "Cahiz ül-ahir" (Son cahiz) denilmiştir.

İBNÜLAMİT (Ebülfeth Ali bin Muhammet), büveyhi vezir (? 948 - Rey 976). Deneyimsizliğine rağmen Rüknüddevle tarafından babasının yerine vezirliğe getirildi. Bir süre sonra Adududdevle'yle onun kardeşi Müeyyet tarafından kıskanılmaya başlandı. 974-975'te gönderildiği Irak seferinde başına buyruk hareket etmesi Adududdevle'yi kızdırdı. Rüknüddevle'nin ölümünden sonra atıldığı hapiste yapılan işkenceler sonucu öldü.

İBNÜLARABİ → MUHİTTİN ARABİ.

İBNÜLARABİ (Ebu Bekir), arap kökenli endülüslü fıkıh bilgini (İşbiliye [Sevilla] 1076 - Fas 1148). Babasıyla birlikte Doğu gezisine çıktı (1092). Şam ve Bağdat'ta öğrenim gördü. Hamit el-Gazzali'nin öğrencisi oldu. Mısır'da kahireli ve iskenderiyeli ünlü fıkıh bilginleriyle bağlantı kurdu. Babasının ölümünden (1100) sonra İşbiliye'ye dönerek fıkıh, usul ve adap üzerine birçok yapıt yazdı. İşbiliye kadılığına atandı. İşbiliye'yi ele geçiren Muvahhitler' den kaçarak Fas'a sığındı (1147).

İBNÜLAVVAM (Ebu Zekeriya Yahya bin Muhammet bin Ahmet el-İşbili), arap yazar (XII. yy.). İşbiliye'de (Sevilla) yaşadı. Bitkiler ve hayvanlardan söz eden *Kitâb ül-felaha* adlı yapıtıyla tanınır.

İBNÜLBAYTAR (Ebu Muhammet Abdullah bin Ahmet Ziyaettin el-Malagî), Batı'da **Elbeithar** adıyla bilinir, arap tıp bilgini, botanikçi (Málaga ? - Şam 1248). Botanik hocası, Ebul Abbas en-Nebati'ydi. Fas, Tunus, Trablus ve Antalya yöresine yaptığı gezilerde çeşitli bitki örnekleri topladı, eyyubi sultanlarından el-Melik el-Kâmil'in hizmetine girerek reisülaşşâbîn (aşşâb* başı) oldu. Şam'a gitti (1237), Suriye ve Anadolu'da araştırmalar yaptı. *Kitab ül-câmi'li müfredat ül-edviye ve'l-agdiye* adını taşıyan yapıtında 1 400 hayvansal ve bitkisel basit ilacı, abecesel sırayla anlatır. Latince, fransızca ve almancaya çevrilmiştir. XIX. yy. ortalarına değin doğulu bilginlerin temel başvuru kaynaklarından olan kitap XIV. yy.'da Aydınoğlu Umur Bey adına ve XVII. yy.'da Hekim Rindani tarafından türkçeye çevrilmiştir. Hastalık adlarına göre ilaçları anlattığı *Kitab ül-mugnî fi'l-edviyet el-müfrede* adlı bir yapıtı daha vardır.

İBNÜLBENNA EL-MERRAKUŞİ, (Ebülabbas Ahmet bin Muhammet bin Osman el-Ezdi) arap matematik, astronomi ve tıp bilgini (Marakeş 1256 - *ay.y.* 1321). Dil, hadis, fıkıh ve matematik eğitimi gördü. Tunus'ta Ebu Zeyd Abdurrahman el-Hazmiri'nin müridi oldu. Mantık, sihir, dilbilgisi, meteoroloji, gökbilim, matematik konularında yazdığı 80'i aşkın yapıtın çoğu günümüze kadar geldi. Ebu Zekeriya el Hassar'ın kitabının özeti olan *Telhîs a'mal il-hisab*, İbni Haldun'a göre zamanında çok büyük ün kazandı; iki yüz yıl matematik eğitiminin temel yapıtlarından biri oldu. Özellikle kesir işlemlerinde arap bilginleri içinde en başarılı olanlardan biriydi. Eukleides geometrisine giriş olarak: *Risâle fî ilm il-mesâha;* matematik alanında, Telhis'ten başka onun bir şerhi olan *Ref ül hicâb an ilm il-hisab, Makalat el hisab* (tam sayılar, kesirler, ondalık kesirler ve orantılar), *Mesâ'ilu fi'l-aded et-tamm ve'n-nâkıs, Kitâb ül-usûl ve'l-mukaddimât fi'l-cebr ve'l-mukabala;* gökbilimden: *Kitabu minhâc it-tâlib li-ta'dîl il-kavâkib, Kanûn li-fasl iş-şems ve'l kamer ve evkat il-leyl ve'n-nehâr* başlıca yapıtlarıdır.

İBNÜLCERRAH (Ali bin İsa bin Davut), abbasi vezir (? 856 - ? 946). Abbasi veziri Abdurrahman bin İsa bin Davut'un kardeşi. Hükümdarlık iddiasında bulunan İbnülmutez yanlısı olduğu için Vasıt'a sürüldü (908). Vezir İbnülfurat'tan izin alarak oradan Mekke'ye gitti. Halife Muktedir tarafından vezirliğe atandı (913). Aldığı önlemlerle ekonomik durumu düzeltti. Ancak tasarruf nedeniyle aylıklarını azaltması, asker arasında hoşnutsuzluk yarattı, görevinden çekilmek istediyse de, bu isteği halife tarafından kabul edilmedi. 917'de azledilerek hapsedildi. Daha sonra birkaç kez vezir oldu ve azledildi. Son kez getirildiği vezirlikten ayrılma isteği kabul edilince, yerine İbni Mukle geldi (928). Daha sonra yeniden teklif edilen vezirliği kabul etmeyerek, kardeşi Abdurrahman'ın vezir olmasını sağladı (936).

İBNÜLCERRAH (Abdurrahman bin İsa bin Davut), abbasi veziri (X. yy.). Ravzi'nin veziriyken başarısızlığı yüzünden azledilerek kardeşi Ali bin İsa İbnülcerrah'la birlikte tutuklandı. Daha sonra Muttekî'nin vezirliğine getirildi.

İBNÜLCEVZİ (Abdurrahman bin Ali bin Muhammet Ebülferec), arap vaiz ve yazar (Bağdat 1116 - *ay. y.* 1200). Zengin ancak bilimle hiç ilişkisi bulunmayan bir ailenin çocuğu olarak ciddi ve köklü bir öğrenimle bilgisini artırmak için çalıştı. Tüm yaşamını okumak, yazmak ve vaaz vermekle geçirdi. Bu arada, gerçek ününü vaizlik alanında kazandı. Yalnız camilerde değil, evlerde, sokaklarda bile etkili vaazlar verdi. Özellikle kendi gibi hanbeli mezhebinden olanları şiddetle eleştirdiği bu vaazlarıyla, binlerce kişiye islamlığı kabul ettirdi. Bir genel tarih olan *El-muntazam ve mültekat el-mültezem;* saflığın nitelikleri üzerine *Kitabı sifat ül-safve*, şeytanı kandıranlar üzerine *Telbisi iblis*, dalgınlar ve akılsızlar üzerine *Kitab ül-humeka ve'l-mugaffilin*, hutbeler üzerine *Kitabı aceb ül-hutab* yazdığı söylenen 300 yapıtının en önemlileridir. *El-muntazam*'ın ilk bölümleri Tabari'nin bir özeti olmakla birlikte, özellikle 1177'ye kadar süren son bölümleri Selçuklular ile Abbasiler ve onların birbiriyle olan ilişkileri hakkında önemli bilgiler içerir.

İBNÜLCEVZİ (Şemsettin Ebülmuzaffer Yusuf bin Kızoğlu, **Sıpt** —de denir), türk asıllı arap tarihçi ve vaiz (Bağdat 1185/86 - Şam ? 1256). Vezir İbni Hübeyre'nin azatlısı bir türkün ve ünlü vaiz Bağdatlı İbnülcevzi'nin kızının oğlu. Dedesinin adıyla tanındı; onun yanında öğrenim gördü. Dedesi ölünce Şam'a yerleşti. Burada Eyyubiler'le ilişki kurdu. Vaazları ile büyük bir ün yaptı.

İBNÜLCEZERİ (Şemsettin Ebül Hayr Muhammet bin Muhammet), arap kelamcı ve kıraatçı (Şam 1350 - Şiraz 1429). On üç yaşında hafız oldu (1363). Ertesi yıl namazlarda Kuran'dan sureler okumaya başladı. Gittiği Mekke ve Kahire'de 13 biçimde Kuran okuma yöntemi öğrendi (1368). Şam'a dönerek hadis ve fıkıh ile uğraştı. Yüksek düzeyde fıkıh ve belagat öğrenimi görmek amacıyla yeniden gittiği Kahire'den döndükten sonra Ebülfida İsmail bin Kesir, Ziyaettin, şeyhülislam el-Bulkini gibi din yetkelerinden fetva için icazet aldı (1383). Kıraat dersleri verdiği sırada Şam kadılığına atandı (1391). Ancak, Mısır'da mal varlığına el konulması sonucu Yıldırım Bayezit'e sığındı (1395). Ankara savaşı'ndan (1402) sonra Timur tarafından götürüldüğü Semerkand'da kıraat dersi verdi. Timur'un ölümü üzerine (1405) gittiği Şiraz'da kelam ve kıraat dersleri verirken, Pir Muhammet tarafından kentin kadılığına getirildi. Bu görevinden ayrılarak (1420) çekildiği köşesinde kelam, kıraat, fıkıh yöntemleri üzerine kitaplar yazdı. Başlıca yapıtları: *Kitab ün-neşr fi'l-kıraat il-aşr, Ed-dürret ül-mudiye fî kırâ'at il-e'immet is-selâset il-mardiyye, Et-temhîd fî ilm it-tecvîd, Nihâyet üd-dirâye fî esmâ'i ricâl il-kıra'a* vb.

İBNÜLEMİN MAHMUT KEMAL → İNAL (İbnülemin Mahmut Kemal).

İBNÜLESİR, üç kardeş arap bilim adamının aile adı: —MECDETTİN EBUSSAA-

DAT EL-MÜBAREK BİN MUHAMMET (Cezire 1149 - Musul 1210). Kuran,arap grameri ve hadis öğrenimi gördü. Musul atabeylerinin divan başkâtipliğini yaptı.Nurettin Arslantaş döneminde kötürüm olunca evine çekildi. Ölümünden sonra evi sufiler tarafından ribat haline getirildi; —İZETTİN EBULHASAN ALİ BİN MUHAMMET (Cezire 1160 - Musul 1234), Musul'da, Bağdat'ta ve Şam'da dönemin önemli bilginlerinden hadis eğitimi gördü. Araplar'ın 1229-1230 yıllarına kadarki tarihini anlattığı 12 ciltlik *el-Kâmil fi't-tarih* ile sahabe hakkındaki *Üsd ül-gâbe fî ma'rifet'is sahâbe* adlı yapıtlarıyla tanındı. Ayrıca Musul atabeylerinin tarihi ile bir sözlüğü vardır; — ZİYAETTİN EBÜLFETH NASRULLAH (Cezire 1163 - Bağdat 1239), önce Selahattin Eyubi'nin hizmetine girdi (1191), daha sonra onun oğlu Efdal'in vezirliğine yükseldi. Halep, Musul, Erbil, Sincar emirlerinin hizmetinde çalıştı. Nasrettin Mahmut tarafından Divan ül-inşa'ya atandı. En tanınmış yapıtı: *el-Mesel üs-sa'ir fî edeb il-kâtib ve' şa'ir.*

İBNÜLFARADİ (Ebülvelid Abdullah), arap yazar (Kurtuba 962 - *ay. y.* 1013). Kurtuba'da fıkıh, tarih, edebiyat, hadis okudu. 992'de hac amacıyla yolculuğa çıktı; Kayrevan, Mekke, Medine, Kahire' de ders gördü. İspanya'ya dönünce Kurtuba'da hocalık, Valencia'da (Belensiye) kadılık yaptı. Kurtuba'nın Berberiler tarafından zaptı sırasında öldürüldü. Yapıtlarından *Kitâbı tarihi ulema el-Endülüs* günümüze ulaşabilmiştir.

İBNÜLFARİD (İbnülfariz Ömer bin Ali), arap sufi şair (Kahire 1182 - *ay. y.* 1235). Fıkıh ve hadis öğrenimi gördükten sonra sufi dervişliği dönemini tamamlayıp çile çekmek üzere el-Mukattem dağına çekildi. Mekke'yi ziyaret ederek bir süre orada kaldı ve yeniden Kahire'ye döndü. Öldüğünde, Mukattem dağının eteğinde sakin bir yere gömüldü. Pek büyük olmayan *Divan'ı* doğulu ve batılı yetkelerin beğenisini kazandı. Özellikle şairin tüm sufilik serüvenini anlatan ve *El-taiye el-kübra* diye ün kazanan *Nazm el-süluk* adlı kasidesi bunların en önemlisidir. Batı'da çok sevilen "mim" uyaklı öteki şiiri *Hamriye* ise, ingilizce ve fransızcaya çevrildi. Şairin gazelleri bugün bile Mısır'da sufiler tarafından ezbere bilinir.

İBNÜLFURAT, bazı arap devlet adamlarının ortak adı. —EBÜLHASAN ALİ BİN MUHAMMET BİN MUSA BİN EL-HASAN (855 -924), abbasi halifesi Muktedir'in üç kez vezirliğini yaptı (908-12, 917-18, 923 -24). Mal hırsı ve kindarlığı nedeniyle halkın nefretini kazandığından vezirlikten uzaklaştırıldı ve idam edildi. —EBU ABDULLAH CAFER BİN MUHAMMET (öl. 910). Öncekinin kardeşi. Ağabeyi vezir olunca doğu ve batı vilayetlerinin maliye örgütünün denetlenmesi görevi kendisine verildi. —EBÜLFETH EL-FAZL BİN CAFER BİN MUHAMMET (892-939), öncekinin oğlu. Halife Muktedir tarafından vezirliğe getirildi (932). Tam bir karışıklık içinde bulunan Bağdat'ta düzeni sağlayamadı; halife, hassa birlikleri komutanı Munis ile yaptığı savaşta ölünce (932) mevkiini yitirdi. Halife Razi tarafından Mısır ve Suriye vergi mütesellemliğine atandı. 937'de yeniden vezirliğe getirildi, başarılı olamayınca vezirlikten ayrılarak (938) Suriye ve Mısır vergilerini yönetmek üzere Suriye'ye çekildi. —EBÜLFAZL CAFER BİN EL-FAZL BİN CAFER BİN MUHAMMET (921-1002), öncekinin oğlu. Mısır'daki İhşidiler'in veziriydi. İktidarın gerçek sahibi Kâfur'un gölgesinde görev yaptı; Kâfur'un ölümünden sonra küçük yaştaki Ahmet tahta çıktığında da görevde kaldı. Suriye ordusu komutanı Ebu Muhammet el-Hasan tarafından tutuklandı. Ancak bir süre sonra serbest bırakıldı. Hasan, Suriye'ye dönerken Mısır' ın yönetimini ona bıraktı (969). Aynı yıl Mısır, Fatımiler'in eline geçti.

İBNÜLFURAT (Nasrettin Muhammet), mısırlı tarihçi (? 1334 - ? 1405). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Dünya tarihini ele alan *Tarih üd-düvel ve'l mülûk*'un el yazmaları dağınıktır. XII-XIV. yy.'ların kronolojisini içeren bölümler, halepli İbni Ebi Tayyi'nin ve mısırlı İbni Tuvayr'ın kayıp tarihlerini tamamlar.

İBNÜLGAYBİ → ABDÜLKADİR MERAGİ.

İBNÜLHACCAC (Ebu Abdullah el -Hüseyin), arap şair (öl. 1001). Devlet hizmetleri için yetiştirilmişti, ama şairlik kendisine daha çekici geldi. Şiirlerinde övdüğü İzzüddevle Bahtiyar tarafından Bağdat'ta muhtesip olarak görevlendirildiyse de bir süre sonra azledildi. Müstehcen şiirleriyle ün yaptı.

İBNÜLHÂCİP (Cemalettin Ebu Amr Osman bin Ömer), arap fıkıh bilgini, yazar (İsna köyü, Mısır, 1175 - İskenderiye 1249). Kahire'de Kuran ve Kuran'la ilgili bilimler, maliki fıkhı, nahiv ve edebiyat öğrenimi gördü. Şam'da Ümeyye camisi'nde ders verdikten sonra Kahire'ye, oradan da İskenderiye'ye gitti. Fıkıh ve aruz üzerine yapıtları bulunmakla birlikte özellikle nahivde ün yaptı. Fıkıhta Mısır malikilerinin öğretileriyle Mağrib malikilerininkini birleştirdi. Yalın bir dille yazdığı eserleri: *el-Kâfiye* (küçük bir sözdizimi kitabı); *el -Şâfiye* (küçük sarf); *el-Maksad ül-Celîl fî ilm il-Halîl* (aruza ilişkin didaktik bir eser); *el-Kasîde il-müveşşaha bi'l-esmâ' il -mü'ennese* (dişil adlarla ilgili bir yapıt).

İBNÜLHATİP (Lisanüttin Muhammet), arap tarihçi (Loja, Gırnata yakınında, 1313 - Fas 1375). Zamanın önde gelen bilginlerinden ders aldı, hemen her dalda geniş bilgi sahibi oldu. 1340'tan başlayarak Gırnata emiri Ebülhaccac Yusuf'un hizmetine girdi. 1349'da vezir rütbesiyle sarayın kâtip ül-inşalığına getirildi. Muhammet V'in tahttan indirilmesi (1358/59), özellikle de koruyucusu Rıdvan'ın öldürülmesinden sonra bir süre hapsedildi. Serbest bırakılınca Fas'a gitti. Muhammet III'ün yeniden tahta çıkması üzerine Gırnata'ya dönüp (1362) saraydaki görevine başladıysa da, birkaç yıl sonra düşmanlarının ve kendisini kıskananların suçlamaları yüzünden Tlemsen'e, merini sultanı Ebufarıs Abdülaziz'e sığınmak zorunda kaldı. Gırnata'da yokluğunda dinsizlikten mahkûm edilerek geri verilmesi istendi. Abdülaziz ve oğlu ve ardılı Muhammet IV (1372-1374) bu isteği reddettiler. Ancak, merini tahtını ele geçiren Ebülabbas Ahmet onu teslim etti. Yargılanırken hapishane kapısını kırıp içeri giren cellatlar tarafından boğularak öldürüldü. Ortaçağ'ın en büyük islam düşünürlerinden biri olan İbnülhatip'in tıptan tarihe, şiirden felsefeye değin, çeşitli konularda 60'ı aşkın yapıtı olduğu bilinmektedir. *Reyhânet ül -küttâb* ve *nu'cat ül-müntâb*'da yer alan diplomatik yazışmaları birer edebiyat başyapıtı niteliğindedir. Gırnata tarihini içeren *el-İhâta fî târîh Gırnâta* ile *A'mâl ül-a'lâm fi men buyi'l kabl el-İhtilâm min mülûk il -islâm,* uzun yıllar batılı tarihçilerin yararlandığı kaynakların başında gelir.

İBNÜLHEBBARİYE, arap şair (Bağdat ? - ? 1115). Dört ciltten oluşan *Divan'ı* günümüze ulaşamamıştır. Şiire büyük yeteneği olduğu, özellikle hiciv alanındaki başarısı günümüze kalan yapıtlarından anlaşılmaktadır.

İBNÜLHEYSEM (Ebu Ali el-Hasan bin Hasan bin Heysem), arap matematikçi, fizikçi ve gökbilimci (Basra 965 - Kahire 1039). Ortaçağ batı metinlerinde adı *Alhazen, Avenathan* ve *Avenatan* biçimlerinde geçer. Halife el-Hâkim döneminde (996-1021) Mısır'a giderek Nil ırmağının akışını düzenlemek için çalıştı. Bunun olanaksızlığını anlayınca çalışmasından vazgeçti ve Kahire'ye yerleşti. Geçimini özellikle matematik ile ilgili yapıtları istinsah* ederek sağladı. Matematik alanında eğrilerin kesişimiyle, geometrik olarak kübik ve ikilenik denklemlerin çözümlerini elde etti. Fizik alanındaki çalışmaları sonucu ışığın doğrusal yayılma, kırılma ve yansıma yasalarını açıkladı. Bilinen 92 kitabı arasında Aristoteles, Galenos, Eukleides ve Ptolemaios'un eleştirili yorumlarına yer verdi. Gökbilim üzerine birçok kitap yazdı. Görüş ve düşünceleri R. Bacon, Kepler, Descartes, Huygens gibi Ortaçağ Avrupası bilginlerine esin kaynağı oldu. Başlıca yapıtları; kıble yönünün belirlenmesi ile ilgili *Makale fi'stıhraci semt il-kıble,* perspektifle ilgili *Kitâb fi'l-menazır,* ayışığı hakkında *Makale fi dav'il -kamer,* dünya ile ilgili *Makale fi hey'et il -âlem,* sayılarla ilgili *Fi'stihraci mes'elet il -adediyye,* zaman ve mekân hakkında *Fi'l-mekân ve'z-zaman.*

İBNÜLİBRİ → EBÜLFEREC (Gregorius).

İBNÜLKADI (Ebülabbas Ahmet), arap yazar (Fas 1552 - *ay. y.* 1616). Hukuk, edebiyat, tarih, matematikle ilgilendi. *Cezvet ül-iktibâs fî men helle min el-a'lâm* adlı yapıtı Fas'ta yaşamış önemli kişilerin yaşamöykülerini kapsar.

İBNÜLKALANİSİ (Ebu Yala Hamza bin Esed el-Temimi), arap tarihçi (Şam 1073 - *ay. y.* 1160). Bir ara Şam'ın yöneticiliğini yaptı. *Zeylü tarihi Dimaşk* adlı kitabında, X. yy.'ın ortalarından ölümüne kadarki süreci içine alan Şam'ın, yanı sıra Suriye ve Filistin'in siyasal-toplumsal tarihini yazmıştır. Yapıtın özellikle Haçlı seferlerine ilişkin bölümleri büyük önem taşır.

İBNÜLKASIM (Ebu Abdullah Abdurrahman), maliki imamı (öl. Kahire 806). Yirmi yıl hocası İmam Maliki'nin derslerini izledi; onun ölümünden sonra en büyük maliki imamı sayıldı. Mağrib'de maliki mezhebi onun sayesinde yaygınlaştı. Malikilerin başta gelen kitaplarından biri olan *Müdevvene* ona aittir.

İBNÜLKIFTİ (Cemalettin Ebülhasan Ali bin Yusuf), arap yazar (Kift, yukarı Mısır, 1172 - Halep 1248). Uzun yıllar Kudüs'te yaşadıktan sonra Halep atabeyi Melik üz -Zahir'in hizmetine girdi; mali işlerin başına getirildi. Zahir'in ölümünden (1216) sonra da 1230'a değin aynı görevi sürdürdü. Melik ül-Aziz tarafından 1236'da vezirliğe atandı, ölümüne değin bu görevde kaldı. İrili ufaklı 26 yapıtından günümüze ancak ikisi ulaşabilmiştir: *Tarih ül -hükemâ* (414 doktor, filozof ve gökbilimcinin yaşamöyküsünü içerir), *İnbâh ür -rüvât alâ enbâh ın-nuhât* (bin dolayında bilginin yaşamöyküsünü içerir).

İBNÜLKUTİYE (Ebu Bekir Muhammet), arap yazar (Kurtuba ? - *ay. y.* 997). İşbiliye'de başladığı öğrenimini Kurtuba' da tamamladı. *Tarihi feth ül-Endülüs* adlı yapıtı islamlar tarafından fethinden Abdurrahman III dönemine kadarki İspanya tarihini içerir. *Kitâb ül-ef'al* adlı yapıtı ise dilbilgisine ilişkindir.

İBNÜLMUALLİM → MÜFİT (Ebu.Abdullah Muhammet).

İBNÜLMUKAFFA (Ebu Amr Abdullah bin el-Mukaffa), İran kökenli arap yazar (Cûr, günümüzde Firuzabad, 720 - Basra 757). Müslüman olmadan önceki adı Ruzbihti idi. Önce emevi, sonra da abbasi valilerinin kâtipliğini yaptı, zındıklıkla suçlandı, yakılarak öldürüldü.

İbnülmukaffa, ilk kez hint ve İran edebi yapıtlarını arapçaya çevirdi ve yeni bir düz yazı türü icat etti. Asıl ününü *Kelile ve Dimne* adıyla yaptığı, öğüt verici hint öykülerinden derlenen çevirisiyle kazandı. Yapıt, Batı'da onun yaptığı bu çeviri sayesinde tanındı. Ayrıca, Sasaniler 'in son dönemlerindeki şahlarla ilgili olarak yazılmış *Hudaynâme*'yi *Siyer ül-mülûk,* sasani devlet örgütünü ve yönetimini tanıtan *Ayin nameg*'i *Kitab ur-rüsûm* ya da *Kitab ül-ayin* adlarıyla arapçaya çevirdi. Bu çevirilerinin dışında ahlaki öğütler ve terbiye ile ilgili *el-Edeb üs-sagir* ve hükümdarlara nasıl davranılacağını anlatan *el-Edeb ül-kebir* adlı küçük risaleleri vardır.

İBNÜLMUKAFFA (Ebu Beşer), asıl adı **Severus**, kıpti yazar, tarihçi, monofizit piskopos (X. yy.). Yaşamına ilişkin yeterli bilgi yoktur, ancak fatımi halifesi Muizlidinillah'ın (931-975) çağdaşı olduğu ve kendisine dinsel konularda kadılarla tartışma izni verildiği bilinmektedir. İskenderiye patrikliğinde bulunmuş kişilere ilişkin kitabı, rahip Eusèbe Renadot'nun *Historia Patriarcharum Alexandrinorum Jacobitarum* (Paris, 1713) adlı yapıtına temel oldu.

İBNÜLMUTEZ (Ebülabbas Abdullah), arap retorikçi ve şair, bir günlük halife (Samerra 861 - Bağdat 908). Abbasi döneminin önde gelen şairlerindendi. Edebiyat alanındaki engin bilgisinin ve esin gücünün kanıtı olan eserlerinin önemli bir bölümü erotik ve içkiyle ilgili şiirlerden oluşur (*Kitâb fusûl il-temâsîl fî tebâşîr is-surûr, Kitâb üş-şarab*). Retorik üzerine kuramsal bir yapıtı (*Kitâb ül-bedî'*)ve abbasi şairlerinin, alıntılarla desteklediği yaşamöykülerinden oluşan bir eseri (*Tabakat üş-şuara il-muhdesîn*) bulunmaktadır. *Divan*'ı birkaç büyük dilci ve yazar tarafından derlendi (en önemlileri Ebu Bekir Muhammet bin Yahya ve Hamzat ül-İsfahani'nin hazırladıklarıdır).

İBNÜLMÜSLİME, XI. ve XII. yy.'larda yaşamış bir abbasi ailesinin adı. İlkin, Al er-rakil ailesinden Ahmet bin Ömer (öl. 1024) tarafından kullanıldı. Birçok komutan ve vezir yetiştirmiş olan İbnülmüslimeler'in en önemli kişisi, Ahmet'in torunu Ebülkasım Ali bin Hüseyn'dir. 1045-1058 yıllarında halifenin vezirliğini yaptı ve "reis ün-rüesa" unvanını aldı. Şii yanlısı kelamcılara karşı sünniliğin Bağdat'ta güçlenmesinde etkili bir rol oynadı. Bulunduğu dinsel ve politik makamda selçuklu Türkleri'nin Bağdat'a girmesine (1055) yardım etti. Fatımi Araplar'dan destek gören el-Besasiri tarafından öldürtüldü (1058).

İBNÜLVERDİ (Zeynettin Ebu Hafs Ömer), arap yazar (Maaretünnuman 1290 - Halep 1349). Nahiv ve fıkıh bilginiydi, bir süre kadı Muhammet bin el-Nakib'in yardımcısı oldu. Şiirler, Ebülfida tarihinin devamı niteliğinde bir tarih kitabı *(Tetimmet ül-Muhtasar fî ahbâr il-beşer)*, filoloji ve hukuk yorumları yazdı.

İBNÜNNEDİM (Ebülferec Muhammet bin Ebu Yakup İshak el-Bağdadi), arap yazar (Bağdat 936 - *ay. y.* 995). On iki imam inançlı bir şii olmakla birlikte felsefeye, özellikle Aristoteles'in yapıtlarına karşı büyük bir ilgisi vardı. Arap ve arap olmayan yazarların yapıtlarını içeren *el-Fihrist* adlı kataloğuyla ün kazandı. On bölümden oluşan bu yapıtın ilk altı bölümü: islam, musevi, hıristiyan velileri ya da azizlerinden; dilbilgisi ve filolojiden; tarih, yaşamöyküleri ve soyağacından; şiirlerden; kelamdan; fıkıhtan ve hadisten söz eden kitaplardan, kalan dört bölümü ise felsefe ve öteki bilimlerden; masal ve sihirden; çok tanrılı dinlerden; simyayla ilgili kitaplardan oluşur. Yapıtın biri büyük öteki daha küçük olmak üzere iki kez yazılmış farklı iki nüshası bilinmektedir.

İBNÜNNEFİS (Alaettin Ali bin Ebülhazm el-Kureyşi), arap hekim (Şam 1210 - Kahire 1288). Şam'daki Nurettin Zengi hastanesi'nde tıp öğrenimi yaptı. Ayrıca sarf, nahiv, mantık ve fıkıh öğrenimi gördü. Kahire'ye yerleşerek hekimbaşı oldu. Kahire'deki Mesruriye medresesi'nde fıkıh dersleri verdi. İbni Sina'nın *Kanun fit-tıbb* adlı kitabının bir açıklaması olan *Mucez* ile büyük ün kazandı. Bu yapıt XIX. yy.'a değin osmanlı hekimlerinin ve islam tıbbının temel başvuru kaynaklarından oldu. Mısırlı bir hekim, Miguel Serveto tarafından 1556'da bulunan küçük kan dolaşımını, İbnünnefis'in *Şerhi teşrihi İbni Sina* adlı yapıtında doğru olarak tanımladığını kanıtladı (1924). Hippokrates ve Huneyn bin İshak'ın tıp kitaplarına da açıklamalar yazan İbnünnefis'in dinsel yapıtları da vardır.

İBNÜRREFİK AHMET NURİ → SEKİZİNCİ (İbnürrefik Ahmet Nuri).

İBNÜRRUMİ (Ali bin el-Abbas), arap şair (Bağdat 836 - *ay. y.* 896). Şiir alanındaki ustalığıyla büyük ün kazandı. Ancak, manzum taşlamaları*yüzünden pek çok düşman edindi. Bunlardan biri olan vezir el-Kasım bin Ubeydullah tarafından zehirletilerek öldürüldü. El-Şuli tarafından derlenip düzenlenmiş büyük bir *Divan*'ı bulunan şair, el-Kehtebi'ye karşı yazdığı *el-Merzebani* adlı ilk taşlamasını bağdatlı şairlerden Miskal Muhammet bin Yakup' un adı altında yayımladı. Şii olduğundan, haşimi hanedanına hiçbir zaman yaranamadı. Sanatı özellikle gözleme dayalı olduğu için taşlayacağı kişinin çirkinlik ya da sakatlığını hemen yakalar ve bu yanını çok iğneli bir dille vurgulardı. Aşk şiirleri de yazmayı deneyen şair, taşlamacı olmanın etkisiyle döneminin kadınlarını yerin dibine batırdı. Oğlunun ölümü üzerine yazdığı *Seet bayna-il-kütub* adlı ağıt, bu dalda da üstün olduğunun önemli bir kanıtıdır. Ayrıca, Basra'yı yıkıma uğratan zenci köleler ayaklanmasını yeren bir şikâyetnamesi de vardır.

İBNÜSSAATİ, kardeş iki arap bilgin. — FAHRETTİN RIDVAN BİN MUHAMMET EL-HORASANİ, arap hekim (Şam, ? - *ay. y.* 1230). Hekimliğin yanı sıra edebiyat, mantık, felsefe alanlarında geniş bilgi sahibi ve babası gibi ünlü bir saatçiydi. El-Melik ül-Fâiz'in ve onun kardeşi El-Melik ül Muazzam'ın vezirliğini ve özel hekimliğini yaptı. Saat yapımı ve kullanımıyla ilgili *Risale fi amel is-sâât ve'stimâlihâ* adlı yapıtı almancaya çevrildi (1915). —BAHATTİN EBUL HASAN ALİ, arap şair (öl. Kahire 1207). Öncekinin kardeşi. *Divan*'ı vardır.

İBNÜSSAATİ, asıl adı **Muzafferüttin Ahmet bin Ali el-Bağdadi,** arap fıkıhçı (öl. 1295). El-Kudusi'nin *Muhtasar*'ıyla el-Nesefi'nin *Manzume*'sinden oluşan *Mecma ül-bahreyn ve mültek an-nayyireyn* adlı kısaltılmış fıkıh kitabının yazarıdır.

İBNÜSSİKKİT (Ebu Yusuf Muhammet), arap dilbilimci (Bağdat 800 - *ay. y.* 858'e doğr.). İyi bir öğrenim gördü. Arap dilini en saf biçimde korudukları kabul edilen Bedeviler arasında incelemeler yaptı. Halife Mütevekkil'in çocukları Mutez ve Müeyyet'in hocalığına atandı. Alevi olması nedeniyle öldürüldü. Başlıca yapıtları: *Kitâbı ıslâh il-mantık; Kitâb ül-elfâz; Kitâb ül-kalb ve'l ibdâl.*

İBNÜŞŞECERİ, asıl adı **Ebüssaadet Hibetullah bin Ali,** arap yazar ve dilbilimci (1058-1147). Yaşamı boyunca arap dili ve şiiri üzerine çalıştı. Yapıtlarının en ünlüsü edebi sanatları konu alan *el-Âmili*'dir.

İBNÜTTİKTAKA (Seyfettin Muhammet bin Ali), ıraklı tarihçi (XIII-XIV. yy.). Yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur. Bağdat'ın Moğollar tarafından ele geçirildiği yıllarda doğduğu sanılmaktadır. Irak'tan Azerbaycan'a değin birçok yeri gezdi. Mustasım'a kadarki halifelerin özgeçmişlerini içeren ve Fahrettin İsa adına yazdığı için de *el-Fahri* adını verdiği tarihi, anlatımıyla olduğu kadar olayların özünü araştıran yöntemiyle de Ortaçağ'ın seçkin yapıtlarından biridir. İbni el-Fuvati, onun *Kitâb el-gayat* adlı bir yapıtı daha bulunduğunu kaydeder.

İBNÜTTİLMİZ (Ebul Hasan Hibetullah bin Ebil-Âlâ Sait bin İbrahim), **Emînüddevle** de denir, hıristiyan arap hekim (Bağdat 1063 - *ay. y.* 1101). İran'a yaptığı gezilerde çeşitli bilim dallarında öğrenim gördü. Bağdat'a yerleşerek Adududdevle'nin Bağdat'ta kurduğu büyük hastanede yöneticilik yaptı. Yapıtlarını genellikle Hippokrates ve Galenos'un kitaplarından ya da bunların İbni Sina, Razi ve Huneyn bin İshak tarafından yapılmış açıklama ve özetlerinden yararlanarak yazdı. *Akrabadin* adlı farmakoloji yapıtı, daha sonraki tıp kitaplarına kaynak oldu.

İBNÜTTÜRKMANİ (Alaettin Ali), türk fıkıh bilgini (öl. 1349). Mardinli bir ailedendir. Hanefi fıkhı konusundaki bilgisiyle ünlüydü. Mısır kadılığında bulundu. Önemli eserleri arasında fıkıh konusunda *Behcet ül-earib bimâ fi'l-Kur'anı mine'l-garîb*, hadis konusunda *el-Müntehab fi'l-hadîs*, arap soy kütükleri ile ilgili *el-Mu'telef ve'l-muhtelef* belirtilebilir.

İBO a. Nijerya'da İbolar'ın konuştuğu, kva öbeğinden nijer-kongo dili.

İBOGA a. Gabon'da yetişen zakkumgillerden ağaç. (İçerdiği alkaloitler, kas ve sinir uyarıcıdır. Yerliler ibogayı afrodizyak, halüsinojen ve yorgunluk giderici olarak kullanırlar. Bil. a. *Tabernanthe iboga.*)

İBOGAİN a. (fr. *ibogaïne*). Org. kim. Formülü $C_{20}H_{26}N_2O$ olan alkaloit; *Tabernanthe iboga*'dan (zakkumgiller) özütlenir ve sakinleştirici özellikler taşır. Afrika'da iki gün kadar önezede beklemek ve aynı zamanda uyanık kalmak zorunda olan avcılar tarafından kullanılır.

İBOLAR ya da **İGBOLAR,** Nijerya'nın güney-doğusunda yaşayan etni. Nüfusları yaklaşık 21 milyon kadardır; kva öbeğinden bir dil konuşurlar. İbolar'da nüfus yoğunluğu çok yüksektir. Manyok, ignam ve yağ palmiyesi yetiştirirler. Toplumsal-siyasal örgütlenmeleri, hem yaş sınıfları içinde büyüklere önemli rol veren dıştanevlenme eğilimli babasoyluluğa, hem de önceleri köle, sonraları palmiye ticaretinden güç alan köylerüstü bir iktidara dayanmaktaydı ve bereket simgesi sayılan toprağa tapınma bu örgütlenmeyi pekiştirmekteydi. Büyüklerin siyasal işlevlerini ortadan kaldıran ve bağımsız Nijerya kadrolarını yetiştiren ingiliz sömürge yönetimi, İbolar'ın öteki etniler üzerinde üstünlük kurmalarını sağladı. Ancak, toplumsal bunalımın ağırlaştırdığı bu durum, iç savaşa yol açtı.

İBORA. Tar. coğ. Anadolu'nun Kappadokia bölgesinde (Bizans döneminde Helenopontos) kent; Bizans piskoposluk listelerinde adı geçer, ancak yeri tartışmalıdır. Prof. W. Ramsay, Gaziura* olabileceğini bildirir.

İBR (ing. *İnfectious Bovine Rhinotracheitis*'in kısaltması), sığırlarda bulaşıcı rinotrakeite neden olan herpes virüs türüne verilen ad.

İBRA a. (ar. *ibrā'*). **1.** Huk. Aklama, yükümlülükten kurtarma. **—2.** Alacaklının borçluyu yükümlülükten kurtarması. **—3.** Tüzelkişilerde, yönetim organlarının genel kurulca aklanmaları.

—Bank. *İbra makbuzu,* bir alacaklının, alacağını aldığına ilişkin olarak verdiği yazılı kâğıt.

—Bank. ve Tic. huk. Bir ödemenin yapıldığını yazılı olarak kabul ve onaylama. (İbra şerhi, faturaların altına; senetlerin, poliçelerin ve çeklerin arka yüzüne *ödenmiştir* sözcüğü yazılarak verilir ve altına tarih ve ödemeyi alanın imzası konulur.)

—Esk. tıp. İyileştirme, sağlığına kavuşturma.

—İsl. huk. *İbra-i âm,* bir kişiyi tüm haklardan ve davalardan ibra etme, genel ibra. ‖ *İbra-i has,* bir kişiyi belli bir haktan, belli bir davadan ibra etme, kısmi ibra. ‖ *İbra-i ıskat,* bir kişinin bir başkasında olan hakkının tümünü ya da bir bölümünü düşürmesi. (Örneğin, bir kişinin başkası tarafından satın alınmış bir taşınmaz üzerindeki şufa [önalım] hakkını kullanmaktan vazgeçmesi ibra-i ıskattır.) ‖ *İbra-i istifa,* bir kişinin, başkasında olan hakkını aldığını bildirmesi.

—Kamu mal. *Kamu muhasibinin ibrası,* Sayıştay'ın, bir kamu muhasibini, sorumlu olduğu hazine birimi için ibra etmesi.

—Muhs. *İbra etmek* → AKLAMAK.

—Verg. huk. Bir vergi yükümlüsünün ta-

hakkuk etmiş vergisinden ya da bir muhasibin borç takıntılarından bağışık tutulması. || Ziynet eşyası üzerine konulan ve gerekli vergilerinin ödendiğini gösterir ayar damgası.

İBRÂD a. (ar. *ibrad*). *Esk.* Soğutma.

İBRADI, Akdeniz bölgesinde Antalya iline bağlı ilçe; 17 126 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Antalya'nın karayoluyla 186 km K.-K. D.'sunda *İbradı;* 4 215 nüf. (1990).

İBRAGİMOV (Galimcan), tatar yazar ve siyaset adamı (Başkırdistan 1887 - 1938). Tatar modernist ve ilerici milliyetçilik hareketinin önderiydi. 1905'te Rus sosyalist-devrimciler partisi'ne, 1920'de Bolşevik parti'ye girdi. Stalin'in yardımcısı oldu (1918-1923). Ancak Tatarlar'ın ruslaştırılmasına karşıydı. 1929'da tutuklandı ve hapiste öldü. Stalin'in ölümünden sonra saygınlığına kavuştu.

İBRAHİM (Halilullah), islam inancına göre ilk tek tanrıcılık inancını getiren ve Kâbe'yi yaptıran peygamber (İ.Ö. XIX. yy.). Söylentiye göre Kalde (Babil) hükümdarı Nemrud, doğacak çocuklardan bir zarar gelmemesi için bütün gebe kadınları gözaltında bulundurduğundan annesi Uşa, İbrahim'i bir mağarada doğurmak zorunda kaldı. İbrahim, daha küçük yaşta tek Tanrı'ya inandı ve bu nedenle halk kurban kesmek için kentten ayrılınca mabede girerek bütün putları kırdı. Putları kimin kırdığını soranlara, en büyük putun kırdığını söyledi. "Put bu işi yapabilir mi?" diyenlere "Madem yapamayacağına inanıyorsunuz, o halde ona niye tapıyorsunuz?" dedi. Nemrud olaya kızarak, bir söylentiye göre Edessa'da (Urfa) İbrahim'i ateşe attıysa da ateş kendisine bir şey yapmadı. İbrahim Nemrud'a karşı ayaklanarak onu yendi. Babası Tareh (islam rivayetinde Azer) ve kardeşinin oğlu Lut ile birlikte Harran'a yerleşti. Babasının ölümünden sonra 75 yaşında iken Kenan ülkesine gitti. Burada İbrahim'e gözüken Tanrı "Bu ülkeyi senin soyundan geleceklere vaat ediyorum" diye seslendi. Bu nedenle Kenan (Filistin) ülkesine arz-ı mevud (vaat edilmiş ülke) de denir. Kenan ülkesinde bir süre sonra kıtlık başgösterince İbrahim Mısır'a gitmek zorunda kaldı ve orada güzel karısı Sara'yı (ya da Sare) kız kardeşi imiş gibi tanıttı. Mısır'dan yine Kenan ülkesine döndü. Sara, bir türlü bir evlat sahibi olamayınca cariyesi Hacer*'i İbrahim ile evlendirdi. Bu evlilikten İsmail dünyaya geldi. İbrahim 100 yaşında iken bu kez de Sara'dan İshak adındaki oğlu doğdu. Tanrı, İbrahim'in inancını sınamak için, islam inancına göre İsmail'i, Kutsal Kitap'takine göre ise İshak'ı kurban etmesini istedi. Bunlardan birini kurban etmek isterken Tanrı bir koç gönderdi. Böylelikle İsmail ya da İshak kurtuldu; İbrahim koyunu kurban etti. Araplar soylarının İsmail'den, Yahudiler ise, İshak'tan geldiğini öne sürerler. İbrahim 175 yaşında iken öldü ve Hebron'da bir mağaraya gömüldü.

Kuran'da Musa'dan sonra adı en çok geçen peygamber, İbrahim'dir (LXXXVII, 18 vd; LIII, 36 vd; XXXVII, 83-98; XXVI, 69-89 vd). Kuran'ın 14. suresi de onun adını taşır.(→ Kayn.)

—Ed. İbrahim peygamberin yaşamı ve serüvenleri, divan edebiyatında sık sık konu edinilmiştir. İşlenen konuların en ünlüleri putları kırması, hükümdar Nemrud' un buyruğuyla ateşe atılınca ateşin gül bahçesi haline gelmesi, cariyesi Hacer' den olan oğlu İsmail'i kurban etmeye kalkışması, Mekke'de Kâbe'yi kurmasıdır. Sofrası herkese açık olduğundan her yemekten sonra konukların "Allah sofranıza Halil İbrahim bereketi versin" demeleri âdet olmuştur. Edebiyatta Kâbe ve cömertlik kavramlarıyla birlikte anılır; sevgilinin saçı, güzelliği ve ağzı İbrahim'e benzetilir. Onunla ilgili destanlar kaleme alınmıştır. Bu konudaki en önemli yapıt, Abdülvasi'nin (XV. yy.) *Halilname* adlı mesnevisidir.

—İkonogr. İbrahim'in yaşamının en çok canlandırılan bölümleri şunlardır: *Kurban* (Dura-Europos'un freski [III. yy.], roman heykeli [Veronalı S. Zeno, Souillac], Brunelleschi ve Ghiberti'nin Floransa vaftizhane projeleri [Bargello], Caravaggio [Uffizi], Rembrandt [Münih], Rubens [Louvre]); *Üç meleğin ziyareti* (XIII. yy. minyatürü, Rembrandt [Ermitaj], G. B. Tiepolo [Prado]); *İbrahim'in bağrı*, İbrahim mantosunun bir eteğine sardığı çocuğunu dizlerinin üzerinde tutuyor (XII. yy. heykeli [Moissac], XIII. yy. heykeli [Notre Dame de Paris katedrali'nin alınlık tablası]).

İBRAHİM I (Böritigin Tamgaç Han) [öl. 1068], batı karahanlı hükümdarı (1052 -1068). Muhammet Aynüddevle'nin ardılı oldu (1052). Uzun süre Alparslan'la yaptığı savaşlar sonucunda topraklarının büyük bölümünü Selçuklular'a kaptırdı, egemenliğini tanıma koşuluyla Alparslan ile barış yapmak zorunda kaldı ve onun dostluğunu kazanarak tahtını korudu. Kötürüm olunca (1068), tahtı Nasr I unvanını alan oğlu Şemsülmülk'e bıraktı. Aynı yıl öldü. Semerkand'da yaptırdığı görkemli sarayı ile ünlü olduğu kadar, bayındırlık etkinlikleri, şair ve bilginleri korumasıyla da tanınır.

İBRAHİM I (Zahirüddevle bin Mesut) [1033-1099], gazneli hükümdarı (1059 -1099). Ağabeyi sultan Ferruhzad'ın ölümü üzerine ardılı oldu (1059). Uzun zamandır sürüp giden Gazneli-Selçuklu savaşı'nı, aynı yıl bir barış antlaşmasıyla sona erdirdi. Gazneliler devletini dedesi Mahmut ve babası Mesut II dönemindeki gücüne yeniden kavuşturmaya çalıştı. Hindistan'da bazı kaleler ele geçirdi, Gur bölgesini denetimi altına aldı. Bastırdığı sikkelerin üzerine ilk gazneli sultanı unvanıyla İbrahim I adını kazıttı. Barış içinde geçen hükümdarlık dönemi 40 yıl sürdü. Ölünce, yerine oğullarından Mesut III geçti.

İBRAHİM, türk halk şairi (XVII. yy.). Yaşamı ile ilgili bilgi yoktur. Yeniçeri olduğu sanılıyor. On şiiri günümüze ulaştı. Bu şiirler arasında Murat IV'ün ölümü üzerine yazdığı bir ağıdı ve Girit fatihi Deli Hüseyin Paşa'ya bir övgüsü bulunmaktadır. Ayrıca bektaşilikten etkilenerek yazılmış, lirik şiirleri de vardır.

İBRAHİM Deli (İstanbul 1615 - *ay. y.* 1648), türk padişah (1640-1648). Ahmet I ile Kösem Mahpeyker Sultan'ın en küçük oğlu. İki yaşındayken babası öldü (1617). Amcası Mustafa I (1617-1618; 1622 -1623) ve ağabeyleri Osman II (1618-1622) ile Murat IV'ün (1623-1640) saltanatları süresince Topkapı sarayı'ndaki dairesinde hapis yaşamı geçirdi. Ağabeyi veliaht Kasım'ın öldürülmesi üzerine (1638) veliaht oldu. Özellikle Murat IV döneminde odasında her gün cellat bekleyen genç şehzadenin sinirleri iyice bozuldu. Uç ağabeyinin gözünün önünde öldürülmesi, kendisinin de boğdurulurken son anda annesi tarafından kurtarılması, onu sinir hastası yaptı. Kürklü giysiler giymeyi çok sevdiği için hüküm sürdüğü döneme "Samur devri" denilen sultan Deli İbrahim'in sakalına inciler dizdirdiği, havuzundaki balıklara mücevherler saçtığı yolundaki yakıştırmaların doğruluk ölçüsü belli değildir. İbrahim, Murat IV'ün vakitsiz ölümüyle 25 yaşında tahta çıktığında sadrazam Kemankeş Mustafa Paşa'nın yerini korumasına, annesi Kösem Sultan'ın da yeniden devlet yönetiminde söz sahibi olmasına olanak sağlamıştır. Hastalığını iyileştireceğine inandığı Cinci Hoca'nın ve annesi Kösem Valide Sultan'ın etkisinde kalmış, ancak kendisinden önceki padişahların tersine, kendisinden sonra osmanlı soyunu sürdürecek şehzadelerinden (veliaht Mehmet [Mehmet IV], şehzade Süleyman [Süleyman II], şehzade Ahmet [Ahmet II], şehzade Selim) hiçbirini öldürtmemiştir. Onun döneminde türk-iran dostluğu gelişti, Kazaklar'ın elinde bulunan Azak kalesi alındı (1642), Aydın ve Teke' de yönetime karşı ayaklanan Kınaoğlu yakalanarak öldürüldü, türkmen atlılarının çekirdeğini oluşturduğu büyük bir güçle İstanbul üzerine yürümeye kalkışan Erzurum beylerbeyi Nasuhpaşazade Hüseyin Paşa'nın birlikleri dağıtılıp kendisi de idam edildi (1643). Ancak, sadrazamın bu başarıları Cinci Hoca'nın başında bulunduğu bir çevrenin düşmanlığını kazandı. Padişaha sürekli kötülenen Kemankeş Kara Mustafa Paşa önce görevden alındı, sonra da idam edildi (1644). Onun yerine getirilen Mehmet Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Girit adasının fethi, tüm Doğu Akdeniz kıyılarına sahip olan Osmanlı devleti için siyasal ve askeri açıdan gerekli sayıldı. Mısır'dan dönen darüssaade ağası Sümbül Ağa'nın içinde bulunduğu geminin Girit açıklarında Malta korsanlarının eline düşmesi bahane edilerek adayı elinde bulunduran Venedik Cumhuriyeti'ne savaş açıldı (1645). Girit seferi'ne kaptanıderya olarak katılan Silahtar Yusuf Paşa, 45 günlük bir kuşatma sonunda Hanya kalesini ele geçirdi (22 ağustos 1645). Ancak, orduyu başsız bırakıp İstanbul'a döndüğü için padişahın gazabına uğrayarak idam edildi, sadrazam da görevden alındı (1646). Baş defterdarlıktan sadrazamlığa atanan Salih Paşa döneminde Girit serdarlığına getirilen Deli Hüseyin Paşa, Resmo'yu fethederek (1646) adanın merkezi olan Kandiye'yi kuşattı (1647). Girit savaşı sürüp giderken yine bir sinir bunalımı sırasında sadrazam Salih Paşa'yı öldürten padişah (1647), onun yerine Kara Musa Paşa'yı ve haftasına kalmadan da Hezarpare Ahmet Paşa'yı sadrazamlığa getirdi. Ahmet Paşa ilk iş olarak yüksek dereceli ulemadan, vezirlerden, âyanla eşraftan ve Yeniçeri ocağı'nın büyük ağalarından alınmak üzere padişah adına bir samur ve amber vergisi koydu (1648). Bu vergiye, kafes arkasından hoşnutsuzluğu körükleyen Kösem Sultan'ın da kışkırtmasıyla devlet ricali sert tepki gösterdi. Böylece İstanbul'da bir ayaklanmanın tohumları saçılmış oldu. Ocak ağalarının Hezarpare Ahmet Paşa'ya karşı başlattıkları bu hareket, sadrazam görevinden alınarak öldürüldüğü ve yerine de seksenlik Sofu Mehmet Paşa getirildiği halde yatışmadı. Artık oğluna sözünü geçiremediği için torununu tahtta görmek isteyen hırslı valide sultanın bir işaretiyle bu ayaklanma tavır değiştirip padişaha yöneldi. Sultan İbrahim tahttan indirilerek 7 yaşındaki oğlu Mehmet IV tahta çıkarıldı (8 ağustos 1648). Bu oldubittiye şiddetle karşı çıkan eski padişah, yalnız bir penceresi bulunan, kapısı bile duvar gibi örülmüş bir odaya iki cariye ile birlikte hapsedildi. Ancak, Enderun ağalarının eski padişahı yeniden tahta çıkaracakları söylentilerinin yaygınlık kazanması üzerine korkuya kapılan Kösem Sultan, sözünden çıkmayan sadrazama oğlunun öldürülmesini buyurdu. İbrahim'in yeniden tahta çıkması durumunda kendilerinden öç alacağından çekinen ocak ağaları ve ulema da bu karara katıldılar. Bunun üzerine eski padişah, tahttan indirilişinin onuncu gününde sadrazam Sofu Mehmet Paşa tarafından cellatbaşı Kara Ali'ye boğdurtuldu.

Deli İbrahim

İBRAHİM (**Oğlan Şeyh** — ya da **Oğlanlar Şeyhi** —denir), türk şair ve mutasavvıf (Eğirdir ? - İstanbul 1655). Genç yaşta İstanbul'a geldi. Eğrikapı halveti tekkesi şeyhi Hakikizade Osman Efendi'ye bağlandı. Daha sonra Gavsi tekkesine şeyh oldu. Yaşamının sonuna kadar burada tarikatını yaymaya çalıştı. Çocukluğunda söylediği bir söz üzerine atası Tap -tap Şah Ali'nin "Bu oğlan şeyhtir" dediği ve lakabının "Oğlan Şeyh" kaldığı, Gaybi Sunullah'ın *Sohbetname*'sinde belirtilir. Genellikle vahdeti vücut görüşünü işleyen manzumelerden oluşan bir *Divan*'ı (Selim Ağa kütüphanesi, Haşim Paşa bölümü no. 86) vardır. *Dil-i dânâ* kasidesi

(Süleymaniye kütüphanesi, Zühtü Bey bölümü no. 154) özellikle melamiler arasında kutsal sayılır. Tekkelerde okunan *Devriye*'si de ünlüdür. İlahilerinde Yunus Emre'nin etkisi görülür. Şiirlerinden tenasüh (ruh göçü) kuramına ve hurufiliğe inandığı şiiliğe eğilimi olduğu anlaşılmaktadır. (→ Kayn.)

İBRAHİM (Muhammet Hafız), mısırlı şair (Deyrut 1871- öl. 1932). Sudan'da subay, Kahire'de hıdiv kütüphanesinin edebiyat bölümü başkanı, reformcu mısır okulunun temsilcilerinden biridir. Şiirleri, Nil vadisindeki köylülerin üzüntülerini, kaygılarını ve melankolilerini dile getirir. Victor Hugo'nun *Sefiller*'inin (Misérables) bir bölümünü çevirdi (1903). Ayrıca, töre eleştirileri (*les Nuits de Satih* [fr. çev.] 1906) ve büyük bir *Divan*'ı (1922) vardır

İBRAHİM (Abdullah), faslı siyaset adamı (doğm. 1918). 1944'ten 1959'a kadar İstiklal'in üyesi, daha sonralarıysa Halk güçleri ulusal birliği'nin önderi olan İbrahim, 1958 aralığından 1960 mayısına kadar başbakanlık ve dışişleri bakanlığı yaptı. 1965 kasımında, devlet makamlarının halk kitleleriyle bir diyalog kurmasını istedi. Halk güçleri ulusal birliği'nin başında on üç yıl bulunduktan sonra, bu parti içindeki görevine son verildi (1972).

İBRAHİM AĞA Zurnazenbaşı, türk besteci (öl. 1715 ?). Mehterhane'de zurnacıbaşılık yaptı. Türk mehter müziğinin en büyük bestecilerindendir. Günümüze, 4'ü peşrev, 9'u sazsemaisi olmak üzere 13 yapıtı ulaşabildi.

İBRAHİM AĞA, türk besteci (öl. 1740 ?). Yaşamı üzerine pek bilgi yoktur. Lale devri'nde Saray'a alındığı, Enderun'da görev aldığı ve "çavuş" unvanını taşıdığı sanılıyor. Günümüze ulaşabilmiş 10 dolayında sözlü yapıtının en ünlüleri: hicaz ağırsemai *(Kul oldum bir cefakâre...)*, hicaz ağırsemai *(Güller kızarır şerm ile ol gonca gülünce)*, rast yürüksemai *(Bir yüzden idi yar ile üslub-u muhabbet)*, mahur şarkı *(Sabah olsun ben şu yerden gideyim)*.

İBRAHİM AĞA → BABA PAŞA.

İBRAHİM BAHADIR BEY Aydınoğlu, Aydınoğulları beyliğinin kurucusu Gazi Mehmet Bey'in küçük oğlu (öl. 1346). Ağabeyi Umur Bey'in komutasındaki donanmayla Sakız, Bozcaada, Gümülcine yöresi ve Mora kıyılarına başarılı akınlar yaptı. Yine ağabeyi ile birlikte kıyı İzmir'i (Gâvur İzmir) ele geçirdi (1328). Babasının ölümü üzerine (1334) beyliğin başına geçen ağabeyi Gazi Umur Bey döneminde Saruhanoğlu Süleyman Bey ile birlikte Yunanistan kıyılarına seferler düzenleyerek sayısız tutsak ve ganimetle İzmir'e döndü (1335). Alaşehir'in Aydınoğlu topraklarına katılmasında önemli rol oynadı (1336). Bizans donanmasıyla birlikte Karadeniz seferine katılarak Kili ve Eflâk'ı yağmaladı (1340). Ege denizi'nde Rodos şövalyeleriyle çarpışırken şehit düştü.

İBRAHİM BERGAMEVİ, türk din bilgini (öl. 1605). Medrese öğrenimi gördü. Medresede çalışmaya başladı. Sinanpaşa darülhadis'inde on yıl müderrislik yaptı. Tefsir, hadis üzerine geniş bilgisi olan İbrahim Bergamevi'nin kelam üzerine yapıtları vardır.

İBRAHİM BEY, Menteşoğulları beyi (XIV. yy.). Babası Mesut Bey'in ölümü üzerine (1318), kardeşi Orhan'la beyliğin yönetimini paylaştı. Ancak, komutanları kendi yanına çekmesini bilen Orhan Bey tarafından ertesi yıl etkisiz duruma getirilerek yönetimden uzaklaştırıldı ve hapsedildi (1319).

İBRAHİM BEY I, Candaroğulları beyi (öl. 1345). Yaman Candar'ın torunu ve Süleyman I Paşa'nın oğlu. Kastamonu'nun Yavlak Arslan'ın oğlu Hüsamettin Bey'in elinden alınışıyla sonuçlanan sefere babasıyla birlikte katıldı (1320). Pervaneoğlu Gazi Çelebi'nin ölümü üzerine (1322) candaroğlu topraklarına katılan Sinop'a vali atandı. Kardeşi Çoban Candar'ı veliaht ilan eden babasına karşı ayaklanarak Kastamonu'yu ele geçirdi. Yaşlı babasını öldürttükten sonra beyliğin başına geçti (1340).

İBRAHİM BEY Bedrettin, Karamanoğulları beyi (öl. 1349). Bedrettin Mahmut Bey'in oğlu. Babasının ardılı olan ağabeyi Burhanettin Musa Bey'e karşı ayaklandı (1318), onu yendi, öldürttü ve beyliğin başına geçti (1322). Komşu beyliklerin baskısı karşısında memluk sultanının korunması altına girdi ve yardımına gönderilen Mısır ordusunun desteğiyle Aksaray ve Karaman'ı (Larende) Eretnaoğulları'nın elinden aldı (1341). Ardından, ülkesine saldıran doğu hıristiyanlarını kesin yenilgiye uğratarak onları ağır koşullarla barış yapmaya zorladı (1343). Yerini, kardeşi Fahrettin Ahmet Bey'e bıraktı. Ancak, onun ölmesi üzerine (1345) yeniden yönetimi ele aldı. Ölümünden sonra yerine öteki kardeşi Şemsettin Bey geçti.

İBRAHİM BEY, Menteşeoğulları beyi (öl. yaklş. 1360). Orhan Bey'in oğlu. Babasının Latinler'e karşı başlatmış olduğu savaşı sürdürdü. Onların eline geçmiş kıyı İzmir'i geri almak için Aydınoğlu Umur Bey'e yardıma hazırlandı. Ancak Umur Bey'in Latinler'e karşı savaşırken şehit düşmesi üzerine (1348), bu girişiminden vazgeçti. Daha sonra Venedikliler onu barışa zorlamak için İzmir körfezindeki Balat limanına güçlü bir donanma soktular. Bu baskı karşısında Girit dukası aracılığıyla yapılan ağır bir antlaşma uyarınca (1355) silahsızlanmayı, Balat'ta hıristiyanların hakkını koruyacak bir konsolos bulundurulmasını ve kentte bir kilise kurulmasını kabul etmek zorunda kaldı. Ölümünden sonra beyliği üç oğlu arasında bölüşüldü.

İBRAHİM BEY Sarımettin, Ramazanoğulları beyi (öl. 1383). Beyliğin kurucusu Ramazan Bey'in oğlu. Babasının ardılı olarak beyliğin başına geçtikten sonra Adana'yı topraklarına kattı. Dulkadıroğulları ve Karamanoğulları ile güçbirliği yaparak bağlı olduğu memluk sultanına karşı ayaklandı (1376). Müttefiklerinin düşman güçler karşısında dağılması üzerine memluk sultanının affına sığındı. Ancak, bir süre sonra karamanoğlu Alaettin Bey' le anlaşarak yeniden Memluklar'a karşı ayaklandı. Halep valisi Yelboğa komutasında üzerine gönderilen mısır kuvvetlerine yenilerek tutsak düştü ve kardeşi Kara Mehmet Bey ile birlikte öldürüldü. Küçük kardeşi Şahabettin Ahmet Bey, Yelboğa tarafından beyliğin başına getirildi.

İBRAHİM BEY II, Candaroğulları beyi (öl. Sinop 1443). İsfendiyar Bey'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (1440) en büyükleri sıfatıyla öteki kardeşleriyle uzlaşarak beyliğin başına geçti. Dönemi barış içinde geçti. Osmanlı devletine bağlı olarak yaşadığı gibi, Murat II'nin kız kardeşi Selçuk Hatun'la evlenip osmanlı hanedanıyla akrabalık da kurdu. Ölümünden sonra yerine oğlu Kemalettin İsmail Bey geçti.

İBRAHİM BEY, Karamanoğulları beyi (öl. 1463). Mehmet Bey'in oğlu. İkinci kez beyliğin başına getirilen (1421) babasına karşı ağabeyi Alaettin Ali ile güçbirliği yaparak ayaklandı. Ağabeyinin babasını öldürüp yerine geçmesine yardımcı oldu (1424). Ancak, aynı yıl ağabeyini öldürterek beyliğin başına kendisi geçti. Murat II'nin kız kardeşi İlaldı Hatun'la evlenerek Osmanlı devletiyle iyi ilişkiler kurdu. Daha sonra Macarlar'la anlaşarak Osmanlılar zararına çalışmaya başlayınca, Anadolu seferine çıkan Murat II, Konya'yı aldı ve kız kardeşinin hatırı için onu ortadan kaldırmayıp kendisine bağlı bir emir olarak bıraktı (1430). Ancak, İbrahim Bey Murat II'nin ordusuyla Rumeli'ye geçmesinden yararlanarak Konya'da bağımsızlığını ilan edip Kayseri'yi ele geçirdi. Rumeli'de duruma çabuk egemen olan Murat II, Anadolu'ya dönüp Konya üzerine yürüyünce, barış isteyerek yeniden ona bağlandı (1435). İkinci Kosova savaşı sırasında (1448), kayınbiraderinin buyruğuna yardımcı kuvvetler gönderdi. Mehmet II' nin tahta çıkmasıyla (1451) yeniden Osmanlılar'a karşı savaşıma girişti. Ancak, bir süre sonra oğullarından Pir Ahmet kendisine karşı ayaklandı. Bunun üzerine büyük oğlu İshak'la Konya'dan kaçmaya hazırlanırken, bu oğlu tarafından öldürüldü (1463).

İBRAHİM BEY Molla İvazpaşazade, türk şeyhülislam (İstanbul 1719 - ay. y. 1797). Belgrad fatihi sadrazam Yagozinalı İvaz Mehmet Paşa'nın oğlu. Birçok kadılıklarda bulunduktan sonra Anadolu (1761), Rumeli (1766) kazaskeri oldu. Şeyhülislamlığa atandı (1774). Bir olaydan ötürü sadrazam İzzet Mehmet Paşa ile Abdülhamit I'in huzurunda yaptığı sert tartışma üzerine onunla birlikte görevden alındı (1775). İkinci kez şeyhülislamlığa getirildi (1785). Ancak bu kez de padişahla tartıştığından, aynı yıl görevden alınarak arpalığı olan Ankara'ya sürüldü. Selim III tahta çıktıktan sonra (1789) İstanbul'a dönmesine ve Boğaz'daki yalısında oturmasına izin verildi.

İBRAHİM BEY (1735 - Dongola 1816), Mısır'daki Memluklar'ın son önderlerinden (1795-1801). Çerkes kökenli olan İbrahim Bey, memluk ileri gelenlerinden Ebuzzeheb tarafından satın alındı ve 1774'te Kahire valiliğine getirildi. Barışçı eğilimli bir yöneticiydi, Ebuzzeheb'in ölümünden sonra ülkeyi yönetmek için Murat Bey ile anlaşma sağladı. Piramitler savaşı'nı (1798) Nil'in karşı kıyısından izledi, ama Murat Bey'in aksine, Fransızlar'a sürekli karşı çıktı. 1801'den sonra Türkler, Memluklar'ı yönetimden uzaklaştırmak isteyince İbrahim Bey eski önemini yitirdi, ama Mehmet Ali'nin saldırılarından kurtulmayı başararak Dongola'ya kaçtı.

İBRAHİM BEY, soyadı **Tahtakılıç,** türk din ve siyaset adamı (Uşak 1871 - Ankara 1937). Uşak ve İstanbul'da medrese eğitimi gördü. 1908'de Uşak müftülüğüne atandı. 31 Mart'taki gerici harekete karşı Uşak ve çevresinde bir gönüllü birliği hazırladı. Bir yıl kadar Kütahya Tedrisatı iptidaiye (ilköğretim) müfettişliği yaptı (1910). Kütahya mebusu oldu (1913-1917). Uşak'ta kurduğu gönüllü birliğiyle Balkan savaşı'na katıldı, Edirne'nin kurtuluşunda bulundu. Mütareke'den sonra yunan ilerleyişine karşı Uşak'ta kurulan Reddi ilhak cemiyeti'nde görev aldı. Alaşehir Milli kongresi ikinci başkanı oldu, Salihli -Bozdoğan cephelerini yönetti. Niğde mutasarrıflığında bulundu (1920). Kütahya milletvekili seçildi (1927-1937).

İBRAHİM BİN ABDULLAH, halife Ali'nin torununun oğlu Abdullah bin Hasan'ın oğlu (715-763). Kardeşi Muhammet'le birlikte halife olmak üzere yetiştirildi. Ancak abbasi halifesi Ebu Cafer'in hışmına uğrayınca, Basra'ya kaçarak orada yönetime karşı ayaklandı. İsa bin Musa komutasında üzerine gönderilen halife ordusuyla savaşırken öldü.

İBRAHİM BİN DAVUT (el-Hakilani), asıl adı **Abraham Echellensis,** maruni dinbilimci (Lübnan 1599 - Roma 1664). Lübnan Katolik kilisesi okulunu bitirip papaz cübbesini giydikten sonra Roma'ya giderek çeşitli öğretim kuruluşlarında arapça ve süryanice dersleri verdi. İncil' in birkaç dilde yapılacak yeni basımı için Louis XIII tarafından Fransa'ya çağrılması üzerine Collège royal'de arapça ve süryanice okutmanlığına getirildi (1646). Roma'ya döndükten (1652) sonra İncil'in Katolik kilisesi yayın kurumunca hazırlatılan arapça çevirisi üzerinde çalıştı ve bu çevirisi ölümünden sonra yayımlandı (1671).

İznik konsili'ni doğu hıristiyanları açısından ele alan ve kalde edebiyatını inceleyen kitapları da vardır.

İBRAHİM I BİN EL-AGLEB (öl. Kayrevan 812), Kuzey Afrika valisi (800-812) ve Aglebiler'in yarı bağımsız hanedanının kurucusu. İfrikiye'nin valisi olan el-Agleb bin Salim'in (öl. 767) oğluydu; Zab valiliğine atandı ve asi bir arap şefini yendikten sonra İfrikiye'nin valiliğini yıllık bir vergi karşılığında elde etti (temmuz 800).

İBRAHİM BİN EL-MEHDİ (779 -Samerra 839), abbasi halifesi (817-819). Halife Mehdi'nin (775-785) oğlu. Yeğeni olan halife Memun'un, onun yerine Ali el -Rıza'yı ardılı olarak ilan etmesi, Abbasiler arasında anlaşmazlıklar ve karışıklıklar çıkmasına yol açtı. Taraftarları Memun'u tanımadıklarını söyleyip onu Bağdat'ta tahta çıkararak halife saydılar (817). Halifeliği döneminde Hira ve Kûfe' yi aldıysa da ülkede birlik ve düzeni sağlayamadı, görevinden ayrılarak köşesine çekilmek zorunda kaldı (819). Yeniden Bağdat'a giren Memun tarafından bir ara hapse atıldı (825-826). Affedilerek yaşamının sonuna kadar Samerra'da oturmaya zorunlu tutuldu.

İBRAHİM BİN MUHAMMET BİN ALİ, Emeviler'e karşı Abbasiler'in savaşını başlatan Muhammet bin Ali'nin büyük oğlu ve abbasi hanedanının kurucusu Ebülabbas'ın (Es-Saffah) ağabeyi (701 -747). Babasının ölümü üzerine (742), onun yerini alarak Emeviler'e karşı çıkış hareketinin önderi oldu. Çok iyi bir örgütçü olarak ülkenin her yanına, bu hareketi yürütmeleri için etkin kişiler gönderdi. Ancak son emevi halifesi Mervan II tarafından yakalanarak öldürüldü.

İBRAHİM BİN YAKUP, Tortosa kökenli, X. yy. yahudi gezgini. Muhtemelen 966'da Almanya'ya ve slav ülkelerine bir gezi yaptı ve Büyük Otto'nun sarayında kaldı. Gezi anıları ve slavlar üzerine değerli belgeleri 1878'den başlayarak Rusya'da yayımlanıp çevrildi.

İBRAHİM BURHANETTİN GÜRANİ, nakşibendi şeyhi, din bilgini (Şehrizar 1616 - Medine ? 1690). Öğrenimini Şam' da ve Mısır'da yaptı, genç yaşta bilgisi ve güzel konuşmasıyla üne kavuştu. 100'ü aşkın kitap yazdı. Başlıcaları: *Tekmil üt -tasrif, Ziya ül-misbah fi şerhi behçeti'l -ervah, Setr ül akide, Beyt ül-umemi li ikazi'l-hümem, Hilal ül-fühum,* vb.

İBRAHİM CİHANGİROĞLU, türk siyaset adamı (Kars 1865 - *ay. y.* ?). Mondros ateşkes antlaşması döneminde Güney-Batı Kafkasya milli hükümeti başkanı oldu. İngiliz işgaliyle bu devletin ortadan kalkması üzerine (1919), Malta'ya sürüldü. Kars belediye başkanlığı (1922), Serbest cumhuriyet fırkası il başkanlığı (1930) yaptı. Ağrı ayaklanması nedeniyle bir süre Ankara'da oturmak zorunda bırakıldı.

İBRAHİM ÇELEBİ Haydarpaşalı, türk tezhipçi (XVII.-XVIII. yy.'lar). Yaşamına ilişkin bilgi yoktur, ancak hattat ve tezhipçi Abdurrahman Abdi Çelebi'nin öğrencisi olduğu bilinmektedir. XVIII. yy.'ın ünlü hattatlarından Eğrikapılı Mehmet* Rasim'in bazı Kuran'larını tezhipledi.

İBRAHİM DERVİŞ PAŞA → DERVİŞ İBRAHİM PAŞA.

İBRAHİM II EBU İSHAK (öl. Cosenza, 902), dokuzuncu aglebi emiri (875 -902). Henüz çocuk olan yasal vârisin yerine halkın isteği üzerine iktidara geldi. Zalimliğiyle ünlüdür, ama imara çok önem verdi ve iyi bir yönetici oldu. Sicilya'da savaştı ve 878'de Siracusa'yı aldı. Halifenin emri üzerine, oğlu Abdullah II lehine tahttan feragat ettikten sonra 902'de Sicilya' ya gitti, Taormina'yı aldı, sonra Calabria' ya ayak bastı, ancak Cosenza'yı kuşatırken öldü.

İBRAHİM EDİP EFENDİ → EDİP İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ Ruznamçeci, türk saray adamı (öl. 1634). Hazinei hassa dairesi'nde çalışırken, silahtarlığa yükseltilerek Hotin seferine katıldı (1621). Murat IV döneminde önce mukabeleci, sonra da birinci ruznamçeci oldu (1628). Padişahın büyük güvenini kazandı ve ölünceye kadar sarayda onun danışmanı olarak görev yaptı.

İBRAHİM EFENDİ Nefeszade, türk hattat (İstanbul ? - *ay. y.* 1650). Hattat Mustafa bin Nefes'in oğlu. Önce babasından, onun ölümünden sonra da Demircikulu Yusuf Efendi'den sülüs ve nesih yazı meşk ederek icazetname aldı. İlk dönem yazılarında Şeyh Hamdullah okulunun etkisinde kaldı. Daha sonra Ahmet Karahisari okulunun üslubunu benimsediyse de, yazılarında Şeyh Hamdullah okulunun ağırlığı fazladır. Yazının tarihçesiyle de ilgilenen sanatçı, *Gülzâr-ı savâb* adlı yapıtında, önemli hattatların yanı sıra, kâğıt ve mürekkeplere ilişkin bilgiler verir.

İBRAHİM EFENDİ Yalvaçlı, türk yazar (Yalvaç ?-? 1876). Döneminin ileri gelen ulemasından ders aldığı, ölümünden sonra Yalvaç'ın Hisarardı köyünde yaptırdığı medreseye gömüldüğü bilinmektedir. Başlıca yapıtları *Risale-i ahbaru billezi, Usul ul-müşâvere fî envâc il-muhâvere, Garâ'ib-i i'lâl, Hâşiye-i dîbâce-i Dür-ün -Nâci, Haşiye-i kasîde-i Bür'e.* Arapça kasideler de yazmıştır.

İBRAHİM EFENDİ Mısırlı → MISIRLI İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ Teknecizade, türk hattat (İstanbul, ? - *ay. y.* 1688). Şeyh Hamdullah okuluna bağlı Halidi* Erzurumi'den aklâm-ı sitte denilen altı tür yazıyı meşk ettiyse de daha çok celi sülüs yazıda yapıtlar verdi ve bu yazının gelişmesinde rol oynadı. İstanbul'daki Yenivalidesultan külliyesi'nin camisindeki yazılar onundur (çiniler üzerindeki yazılar için İzmit'te çalıştığı bilinir). Ayasofya'daki Mustafa İzzet Efendi'ye ait sekiz levhanın yerinde 1849'a değin onun yazıları bulunuyordu. İstanbul'da Hasköy'deki Mehmet IV ve Kasımpaşa'daki Eminefendi çeşmelerinin yazıları da bu sanatçınındır.

İBRAHİM EFENDİ Türk, türk defterdar (öl. 1728 ya da 1729). Hacı Mustafa Efendi'nin görevden alınması üzerine (1719) baş muhasebe kesedarlığından baş defterdarlığa getirildi. Yaklaşık 10 yıl Osmanlı devletinin maliyesini başarıyla yönetti. Ancak, 1728'de yönetimde yapılan genel değişimde yerini İzzet Ali Bey'e bırakmak zorunda kaldı.

İBRAHİM EFENDİ Behçeti, Seyit, türk tarihçi (öl. 1769). Köprülü ailesinden Numanpaşaoğlu Ahmet Paşa'nın imamı olarak görev yaptı. *Tarih-i sülale-i Köprülü* adlı yapıtının tek nüshası Köprülü kitaplığı'ndadır.

İBRAHİM EFENDİ Seyit, türk şeyhülislam (Şebinkarahisar 1690 - İstanbul 1783). Çeşitli kadılıklarda bulunmuş olan ulemadan Osman Efendi'nin oğlu. Kazasker Kâtipzade Refi Efendi'nin yanında yetişti, talik yazıyı öğrendi ve arap edebiyatı dalında uzmanlaştı. İki kez İstanbul kadılığı, iki kez de Rumeli kazaskerliği yaptıktan sonra Esatzade Mehmet Şerif Efendi'nin görevden ayrılması üzerine, nakibüleşraflıktan şeyhülislamlığa getirildi (1782). Ertesi yıl 90 yaşını geçmiş olarak görevi başında öldü.

İBRAHİM EFENDİ Gizli Sıtma, türk defterdar (XVIII. yy.). Rikab defterdarı İsmail Efendi'nin oğlu. Sadaret kethüdasıyken görevden alındı. Bir süre sonra baş defterdarlığa getirildi (1793). Nizamıcedit yanlısı olmasına karşın, acımasız davranışları yüzünden "Gizli Sıtma" lakabıyla anıldı. Ertesi yıl görevinden alındı (1794). Yaşlılığını ileri sürerek görevden ayrılan Mehmet Emin Efendi'nin yerine ikinci kez baş defterdarlığa atandı (1796). Ekonomide tutumluluğu savunduğundan saray çevreleriyle anlaşmazlığa düştü, görevden alındı (1799).

İBRAHİM EFENDİ (Asariye Hatibi — denir), türk besteci (öl. İzmir 1880?). Tophane'deki Asariye camisi'nin hatibiydi. Güzel sesiyle tanındı. Sadrazam Ali Paşa tarafından korundu. Günümüze ulaşabilmiş altı şarkısı, seçkin yapıtlarıdır. En ünlüsü, *Yok hilafım hem müdara bir yana* dizesiyle başlayan hicazkâr şarkıdır.

İBRAHİM EFENDİ, Klarinet İbrahim de denir, türk besteci (öl. Bağdat 1925). Büyük ustalıkla çaldığı klarinetin, türk fasıl müziğinin değişmez çalgıları arasına girmesini sağladı. Şarkılarından birkaçı çok sevilmiştir: *Zamanı var ki her bezmim anarsın* (hüzzam), *Geçti âlâm-ı firakın canıma* (suzinâk).

İBRAHİM EFENDİ → PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EFENDİ Haydarizade → HAYDARİZADE İBRAHİM EFENDİ.

İBRAHİM EL-MAVSİLİ, Ebu İshak da denir, arap besteci (Kûfe 742 - Bağdat 804). Rey'de iran şarkı üslubunu öğrendi. Sesinden etkilenen bir devlet ileri geleninin yardımıyla Ubulla'lı bir mezdeki olan Cüveneveyh'ten müzik dersleri aldı. Muhammet bin Süleyman bin Ala'nin ya da kardeşi Ali'nin dikkatini çekerek, müziksever halife el-Mehdi'nin sarayına girmeyi başardı. Ama halifenin oğullarıyla (bunlardan biri geleceğin Harunurreşit'idir) işret yaptıkları ortaya çıkınca hapse atıldı. Halife olunca İbrahim'i bağışlayan El-Hadi, ona birçok armağan verdi ve gelir bağladı. İbrahim'in sanatı, kendisine çok düşkün olan Harunürreşit'in döneminde doruğa ulaştı. Onun İbni Cami ve Füleyh bin ebi'l-Avra ile hazırladığı yüz seçme şarkı, Ebulferec'in *Kitab el -Egani*'sinin çerçevesini oluşturdu. İbni Cami, şarkılara, ritim ve geçki açısından çeşitli yenilikler getirmeye çalışırken, İbrahim, eski Hicaz üslubuna bağlı kaldı. Bu ayrılık, eski ve yeni üslup yandaşları arasındaki çatışmanın başlangıcıdır. Bu çatışma ancak, El Mütevekkil döneminde eski üslubun baskın çıkmasıyla sonuçlandı.

İBRAHİM ETHEM → ETHEMNAME.

İBRAHİM ETHEM, arap mutasavvıf (Belh ? - Şam 777 ya da 779). Menkıbeleşmiş yaşamı tasavvufla ilgili yapıtlarda anlatılır. Bu kaynaklara göre belhli bir şehzadeydi. Dünya işlerinden el çekerek tasavvufa yöneldi. Mekke'de ünlü tasavvuf adamlarıyla görüştükten sonra Şam'da çileli bir yaşam sürdü. Tanrı yolunda dünya nimetlerini bir yana bırakmanın, nefsini yenmenin, azla yetinmenin simgesi olarak tanınır.

İBRAHİM ETHEM → ULAGAY (İbrahim Ethem).

İBRAHİM ETHEM BEY → AYKUT (İbrahim Ethem).

İBRAHİM ETHEM PAŞA, türk sadrazam ve bilim adamı. → ETHEM PAŞA (İbrahim).

İBRAHİM ETHEM PAŞA, türk asker. → ETHEM PAŞA (İbrahim).

İBRAHİM ETHEM PAŞA → ETHEM PAŞA (İbrahim) Gazi.

İBRAHİM GÜLŞENİ, gülşenilik tarikatının kurucusu, şair (Diyarbakır ? - Mısır 1533). Tebriz'de öğrenim gördü ve burada halveti şeyhlerinden Seyit Yahya Şirvani'nin halifesi Aydınlı Dede Ömer Ruşeni'yle tanışarak ondan hilafet aldı. Erdebil soyuna mensup şiilerin ortaya çıkışı üzerine oğluyla birlikte Tebriz'den ayrıldı. Bir süre Diyarbakır'da kaldıktan sonra Mısır'a gitti. Bazı tarihsel kaynaklar, Selim I' in Mısır seferi sırasında (1516/1517) ünü

kendisine değin ulaşmış olan İbrahim Gülşeni'ye bir zaviye yaptırması için arsa bağışlamış olduğunu yazar. Süleyman I de padişah olduktan sonra kendisini İstanbul'a çağırtmış ve sarayında ağırlamıştır. Bu sırada Mevlana ibni Kemal'le de tanışan İbrahim Gülşeni'nin, *Mesnevi-i şerif'e* nazire ve cevap olarak yazdığı 40 000 beyitlik farsça *Manevi'sini* 40 günde bitirdiği söylenir. Bu yapıtından başka türkçe, farsça, arapça birer *Divan'ı*, *Razname* adlı türkçe bir mesnevisi, *Kenz el-cevahir* adlı bir risalesi, *Pendname* ve *Kademname* adlı manzumeleri vardır.

İBRAHİM HAN, türk yönetici (İstanbul 1565 - *ay. y.* 1622). Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın küçük oğlu. Murat III döneminde Enderun'a alındı. Kısa sürede kapıcılar kâtibi ve şehremini oldu (1594). Ağabeyi Sokulluzade Hasan Paşa'nın yanında kapıcıbaşılığa yükseldi (1601). Mirimiran rütmesiyle Bosna (1610), sonra da Rumeli (1618) beylerbeyliğine atandı. İskender Paşa'nın Dniestr (Turla) seferine birlikleriyle katılarak leh ordusunun yok edilmesinde önemli rol oynadı (1620). Erdel prensi Bethlem Gabor ile birlikte Avusturya içlerine etkili akınlar düzenledi (1621). Görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü (1622). Babasının türbesine gömüldü.

İBRAHİM HAKKI Erzurumlu → ERZURUMLU İBRAHİM HAKKI.

İBRAHİM HAKKI Konyalı, soyadı **Atis,** türk tarihçi, yazar (Konya 1896 - Akşehir 1984). Medrese eğitimi gördü, sonra Demiryolu okulu'nu bitirdi. Bir süre Batum'da istasyon şefliği yaptı. Konya ve İstanbul'da öğretmen olarak çalıştı. 1953'te Askeri müze'ye uzman atandı. Tarihe duyduğu ilgi yüzünden binlerce belge ve fotoğraf topladı. *Yeni sabah, Vatan, Milliyet* gibi gazetelere yazılar yazdı; *Tarih dünyası, Tarih hazinesi, Örnek* gibi dergiler yayımladı. Bir ara yazılarında, "Atis" soyadını da kullandı. Başlıca yapıtları: *Topkapı sarayında deri üzerine yapılmış haritalar* (1936). *Eski islami paralar* (1946), *Mimar Koca Sinan'ın eserleri* (1948), *Abideleri ve kitabeleriyle Konya tarihi* (1964), *Abideleri ve kitabeleri ile Karaman tarihi* (1967).

İbrahim Müteferrika

İBRAHİM HAKKI PAŞA, türk sadrazam (İstanbul 1863 - Berlin 1918). Şehremaneti meclis reisi Sakızlı Mehmet Remzi Efendi'nin oğlu. Sübyan mektebi'nde ve Beşiktaş rüştiyesi'nde okudu. Mülkiye'nin yüksek bölümünde öğrenimini sürdürürken ingilizce ve fransızca öğrendi. Bu okulu bitirince (1882), Hariciye tahrirat kalemi'ne maaşsız memur adayı olarak girdi. Mabeyin mütercimliğine (1884), iki yıl sonra ayrıca Hukuk mektebi'nde tarih ve siyaset hukuku, idari hukuk, devletler hukuku dersleri hocalığına (1886) atandı. Hamidiye ticaret mektebi'nde ekonomi ve ticaret hukuku öğretmenliğine (muallimlik) getirildi (1889). Geçici görevlerle İtalya ve Yunanistan'a gönderildi, Chicago sergisi'ne komiser atanarak iki kez ABD'ye gitti (1893). Babıâli hukuk müşaviri oldu (1894). Değişik tarihlerde aralarında anlaşmazlık bulunan devletlerin hukuksal ve siyasal sorunlarını çözümlemek, daha birçok konuda dış ilişkileri düzenlemek için kurulan kurul ve komisyonlarda temsilci ya da başkan olarak üstlendiği önemli görevleri başarıyla yerine getirdi. İkinci meşrutiyet'ten sonra kurulan Kâmil Paşa başkanlığındaki hükümette Maarif ve Dahiliye nazırlığı yaptı (1908). Aynı yıl sonlarında Roma büyükelçiliğine atandı. Hüseyin Hilmi Paşa'nın görevden ayrılması üzerine sadrazamlığa getirildi (1910). Yaklaşık altı ay Ticaret ve Nafia nazırlıklarını da vekâleten üstlenen sadrazam, Rifat Paşa'nın Paris büyükelçiliğine atanması üzerine (1911), ayrıca Hariciye nazırlığı da yaptı. İtalyanlar'ın Trablusgarp saldırısı karşısında önlemsiz kalmayı kendi siyasal yanılgısı sayarak görevden ayrıldı (1911). Berlin büyükelçisi oldu (1915). Büyükelçiliği sırasında Talat Paşa başkanlığında Brest-Litovsk barış görüşmelerine katılan türk heyetinde bulundu (1918). Berlin'deki görevi başına döndükten bir süre sonra öldü. Cenazesi İstanbul'a getirilerek Yahya Efendi türbesi'ne gömüldü. Başlıca yapıtları: tarihsel çalışmalarının en önemlisi sayılan üç ciltlik *Tarih-i umumi* (1887-1888), Mehmet Azmi ile birlikte *Muhtasar islam tarihi* (1888), *Küçük osmanlı tarihi* (1890); ayrıca hukuk öğrencileri için açıklamalı ders kitapları olarak *Medhal-i hukuk-i beyne'd-düvel* (1885), *Tarih-i hukuk-i beyne'd düvel* (1885), *Mukaddeme-i ilm-i hukuk* (1901) ve ölümünden sonra 1919'da yayımlanan, Mustafa Mithat ile birlikte yazdığı *Muhtasar Kıbrıs coğrafyası ve muhtasar Kıbrıs tarihi* vb.

Büyük Larousse

İbrahim Müteferrika matbaasının bastığı ilk kitap olan *Sihah ül—cevheri'den* bir sayfa *Süleymaniye kütüphanesi İstanbul*

İBRAHİM HİLMİ PAŞA, türk sadrazam (öl. 1817). Görevinden alınan Hafız İsmail Paşa'nın yerine yeniçeri ağalığından sadrazamlığa getirildi (1806). Yeniçeri ağalığından bu konuma geldiği için "Ağa" ve çok cılız olduğu için de "Keçiboynuzu" lakaplarıyla anılır. Rusya'ya savaş ilan edilmesi üzerine serdarıekrem sıfatıyla ordunun başında Silistre önlerine geldi (1807). Selim III'ün tahttan indirilmesiyle sonuçlanan Kabakçı olayı sırasında ordudaki yeniçeriler de ayaklanınca can kaygısıyla Rusçuk'a kaçıp bir çiftliğe saklandı. Yeni padişah Mustafa IV tarafından görevden alındı (1807). Affedildikten sonra çeşitli valiliklerde bulundu. İstanköy muhafızı olarak öldü.

İBRAHİM KEMALETTİN, Dede Cöngi de denir, türk bilgin (öl. Bursa 1567). Dericilikle uğraşırken, arap edebiyatına merak sarması sonucu kendi kendisini yetiştirdi; ardından medrese öğrenimini tamamladı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 7 yıl Kefe müftüsü olarak çalıştı. Arapça dilbilgisine ilişkin *Haşiye alâ şerh il-izzi ti -Taftazani* en ünlü yapıtı sayılır. Öte yandan, *Tabakat ün -nuhat* ve *Siyasetname* adlı arapça yapıtlarından ikincisi şeyhülislam Meşrepzade Mehmet Arif Efendi tarafından türkçeleştirilerek yayımlandı (1858).

İBRAHİM KONEVİ, Radiyettin İbrahim bin Süleyman da denir, türk din bilgini (Konya ? - Şam 1380). Öğrenimini doğduğu kentte tamamladıktan sonra Şam'a gitti. Fıkıhla ilgili *Cami ül-kebir*, adlı yapıta altı ciltlik bir şerh yazdı. *Manzûme-i fıkhiyye* adlı yapıtı da şerh etti.

İBRAHİM LUDİ (öl. Panipat 1526), K. Hindistan'ın Delhi devletinde afgan ludi hanedanının son hükümdarı (1517-1526). Babası İskender Nizam Han II'nin Âgrâ da ölümü üzerine ardılı oldu (1517). Bozulan devlet düzenini yeniden kurmak için sert önlemlere başvurdu. Kendisinden yüz çeviren soylularla komutanlar, Türk -hint imparatoru Babur'u kurtarıcı olarak ülkeye çağırdılar. Babur ve Panipat savaşı'nda onu kesin yenilgiye uğratarak öldürdü ve Delhi'de ludi hanedanına son verdi (1526).

İBRAHİM LÜTFİ PAŞA, türk hekim (Manastır 1838 - İstanbul 1902). Mektebi tıbbıyei şahane'yi bitirdi (1865). Yanya'da görevliyken İstanbul'a çağrılarak tıbbiyede teşrih-i emraz (patolojik anatomi) muallim muavinliğine getirildi. Macarlı Abdullah Bey'in ölümüyle boşalan ilm ül-arz ve'l-maadin (yerbilim ve mineraloji) dersi muallimliğine atandı. Kaymakam (1878), miralay (1889) ve mirliva (1899) rütbelerine yükseldi. Cemiyeti tıbbıyei osmaniye'nin kurucuları arasında yer aldı. Okuttuğu derslerin türkçe terimlerini koyarak bu konuda öncülük etti. Çeşitli kişilerden çevirdiği *İlm ül-arz ve'l-maadin* (1875), *Fenn-i vilade* (1882), *İlm ül-arz* (1892) adlı yapıtlarında bu yöntemi uyguladı.

İBRAHİM MÜNİP EFENDİ Mühürdar, türk reisülküttap (öl. İstanbul 1785). İvaz Mehmet Paşa tarafından yetiştirildi. Büyük ruznamçeci iken reisülküttaplığa getirildi (1774); iki ay sonra azledildi. İkinci murahhas olarak katıldığı Küçük Kaynarca antlaşması görüşmeleri sırasında uyuması ve gözlerini açınca uyuduğunu belli etmemek için "Gel gelelim tazminat meselesine" diyerek Ruslar'a gündemde olmayan savaş tazminatı konusunda olanak sağlamasıyla ünlüdür.

İBRAHİM MÜTEFERRİKA, türk matbaacı, yayımcı, yazar ve çevirmen (Kolozsvár, bugün Cluj [Romanya'da], 1670 -1674 arası - İstanbul 1745). Erdelli hıristiyan bir macar ailesinin oğlu olan İbrahim Müteferrika'nın asıl adı bilinmemektedir. Vaiz yetişmek üzere, calvinci olduğu söylenen ama gerçekte Unitarianlar'ın yönettiği Kolozsvár koleji'nde tanrıbilim okudu (1689). Erdel'de çok sayıda taraftarı olan Unitarianlar, teslis inancını ve İsa'nın tanrılığını kabul etmiyorlardı. Bu inançlarından ötürü de katolikler, lutherciler ve calvinciler tarafından hıristiyanlığa karşı, islamiyete yakın sayılıyorlardı. Osmanlı desteğindeki Orta Macaristan kralı İmre Thököly'nin Avusturya'ya karşı düzenlediği ayaklanmaya katıldı. Ayaklanmanın başarısızlığa uğraması üzerine, o sıralarda Kolozsvár'a yakın bir yerde bulunan bir osmanlı birliğine sığındığı sanılıyor (1691). İstanbul'a gelerek bir süre sonra islamiyeti kabul etti. Yer yer çocukluk dönemine ait bilgilerin de bulunduğu *Risale-i islamiye* (1710, basımı 1982) adlı yapıtıyla ilgi çekti. Yapıtta katolikliğin ya da papalığın Kutsal Kitap'ı tahrif ettiğini ve teslis inancını eleştirdi; latince Kutsal Kitap'tan seçilmiş parçaları arap harfleriyle verdi. Devlet hizmetine girerek müteferrika oldu. Bu görevle Mora sorununu görüşmek üzere Viyana'ya gönderildi (1715). Prens Rakoçi Ferenc II, Türkiye'ye 1717'de davet edildiğinde tercüman olarak onun yanına verildi. Prensin ölümüne kadar hizmetinde bulundu. Tercüman ya da temsili olarak bu tür devlet görevlerini ölümüne kadar sürdürdü. Kimi kaynaklar basma sanatını, öğrencilik yıllarında Calvinci kilise'nin matbaasını modern bir hale getiren Misztotfausi Kis'ten öğrenmiş olabileceğini ileri sürmektedirler. Matbaasını kurarken Yirmisekizçelebizade Sait Efendi'den büyük destek gördü. Basma sanatının faydalarından söz eden, önemini gerekliliğini belirten *Vesilet üt-tıbaat* adlı risalesini yazıp sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya sundu (1726). Ardından da bir dilekçe ile matbaa kurmak için ferman ve fetva isteğinde bulundu. Ahmet III'ün fermanı ile şeyhülislam Yenişehirli Abdullah Efendi'nin fetvasını adıktan sonra gerekli

hazırlıklara başladı. Yirmisekizçelebizade Sait Efendi ile birlikte, Fatih civarında Yavuzsultanselim'de evinin alt katında, Darüttıbaatülmamure adıyla ilk türk matbaasını kurdu (1727). İlk kitap olarak basımı iki yıl süren *Sıhah ül-cevheri* (Vankulu lügati) 31 ocak 1729'da 1 000 adet basıldı. İbrahim Müteferrika'nın yönetiminde matbaada 17. yapıt basılmıştır. (→ DARÜTTIBAATÜLÂMİRE.) Bunlar arasında *Usul ül -hikem fi nizam il-ümem* (1732) ile *Füyuzat -ı mıknatısiye* (1732) kendi yapıtıdır. T.J. Krusinski'nin *Tarih-i seyyah* adlı kitabını latinceden çevirdi (1729). Marmara denizi haritasının şimşirden kalıbını hazırladı (1720). Ayrıca Karadeniz İran ve 1979'da ele geçen Mısır haritasını bastı. *Usul ül -hikem fi nizam il-ümem* adlı yapıtında, bir fikir adamı olarak da Osmanlı düzeninin çağdaşlaşması için önerilerde bulundu. İlk kez "Nizamıcedit" terimini kullandığı yapıtında Osmanlı devletinde gerilemenin nedenleri üzerinde durdu. (→ Kayn.)

İBRAHİM PAŞA Çandarlıoğlu, türk sadrazam (öl. Edirne 1429). Çandarlı Hayrettin Kara Halil Paşa'nın küçük oğlu ve Ali Paşa'nın kardeşi. Medresede yetişti. Edirne'de müderrislik yaparken, kenti bir baskınla ele geçiren Musa Çelebi'nin hizmetine girdi (1411). Bizans imparatoruyla görüşmeler yapmak üzere İstanbul'a gönderilince, Bursa'da bulunan Çelebi Mehmet'in yanına gitti. Osmanlı padişahı olarak Edirne'de tahta çıkan Mehmet I'in (1413) iyi niyet elçisi sıfatıyla barışçı görüşmeler yapmak için İstanbul'a gönderildi. İzmiroğlu Cüneyt Bey'in osmanlı yönetimine karşı başlattığı ayaklanmayı bastırdı (1414). Padişahın Karaman seferine katıldı (1415). Amasya valiliğine atanan şehzade Murat'ın maiyetine verildi (1418). Murat II tahta çıktığında Düzmece Mustafa üzerine gönderilerek Sazlıdere savaşı'nda şehit düşen Amasyalı Bayezit Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1421) ve ölene kadar görevinde kaldı.

İBRAHİM PAŞA Çandarlı → ÇANDARLI İBRAHİM PAŞA.

İBRAHİM PAŞA Pargalı, Frenk, Makbul, Maktul, italyan kökenli türk sadrazam (Pargha [Parga] 1493 - İstanbul 1536). Küçük yaşta türk korsanlarınca kaçırılarak Manisa'da yaşlı ve çok zengin bir hanıma satıldı. Ona İbrahim adını veren bu kadın tarafından müslüman terbiyesiyle yetiştirildi, iyi bir eğitim ve öğrenim görmesi sağlandığı gibi, türkçenin yanı sıra arapça ve farsça da öğretildi. İtalyanca, sırpça, rumca dillerini konuşan genç, ayrıca müzik ve edebiyata da meraklıydı. O sırada sancakbeyi olarak Manisa'da bulunan veliaht-şehzade Süleyman'ın (Kanuni Sultan Süleyman) dikkatini çekti ve onun maiyetine girdi. Böylece Manisa sarayı'nda önemli bir konuma geldi. Süleyman I padişah olunca (1520), onunla birlikte İstanbul'a gitti ve Enderun'un en üst düzeydeki memurluğu olan hasodabaşılığa atandı. Padişahla birlikte Belgrad'ın fethine (1521), Rodos seferine katıldı (1522). Emekliye ayrılan Piri Mehmet Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1523). Ertesi yıl padişahın da katıldığı görkemli bir düğünle, Kanuni'nin kız kardeşi Hatice Sultan'la evlendirildi. Böylece padişah tarafından çok sevildiği için anıldığı "makbul" sıfatının yanına bir de "damat" lakabı eklendi. Vezir Hain Ahmet Paşa'nın yönetime karşı ayaklanması üzerine Mısır'a giderek orada dirlik ve düzeni sağladı (1524-1525). Süleyman I'in (Kanuni) zaferle sonuçlanan Mohaç seferi'ne katıldı (1526). Onunla birlikte Budapeşte'ye girdi. Ardından Anadolu'ya geçerek safevi kışkırtmasıyla çıkan ayaklanmaları bastırdı (1527). Kendisine ayrıca seraskerlik rütbesi ve Rumeli beylerbeyliğinin tüm geliri verildi. Gösterişe meraklı damat paşa, At meydanı'nda (bugün Sultanahmet meydanı), Topkapı sarayı'nın yavrusu olan çok görkemli bir saray (İbrahimpaşa sarayı) yaptırdı ve burada Avrupa hükümdarlarını bile kıskandıracak biçimde yaşamaya başladı. Mehter takımıyla birlikte 6 tuğ ve 7 sancak (önceli sadrazamların 4 sancaktı) taşıma yetkisi verilen paşanın yıllık ödeneği padişah ihsanları, ganimet payları ve çeşitli Avrupa hükümdarlarından aldığı haraçlar dışında, 2 milyon akçeden 3 milyon akçeye çıkarıldı. Birinci Viyana kuşatması sırasında (1529) geleneklere aykırı olarak padişahla bir örnek giyinip onunla yan yana at sürdü. Kanuni'nin beşinci Avusturya seferine de katıldı ve onunla birlikte Graz kentine girdi (1532). İstanbul antlaşması için yapılan görüşmelerde diplomatlıktaki ustalığıyla tüm koşullarını Avusturyalılar'a kabul ettirmeyi başardı (1533). Aynı yıl İran seferine çıktı. Türk ordusunun başında Tebriz'e girdi (1534). Ardından Bağdat fethedildi. Ancak, orada baş defterdar İskender Çelebi'yi idam ettirmesi (1535), bu sıralarda sarayda büyük nüfuz kazanan haseki Hürrem Sultan ve yandaşları tarafından padişaha karşı bir hareket olarak duyurulunca, durumu sarsıldı. Böylece bazı saray entrikaları sonunda Süleyman I'in (Kanuni) "kardeşim", kral Ferdinand'ın "sayın ağabeyim", onun ağabeyi imparator Karl V'in "kuzenim" diye seslendiği ve yaklaşık 13 yıl sadrazamlık, ayrıca 7 yıl başkomutanlık (seraskerlik) yapan paşanın idamına karar verildi. Topkapı sarayı'na çağrıldı ve geceyi geçirmek için çekildiği odasında cellatbaşı Kara Ali tarafından yağlı kementle boğularak öldürüldü. Makbul İbrahim Paşa böylece Maktul İbrahim Paşa oldu. Hatice Sultan'dan olan oğlu Mehmet Bey çok genç yaşta öldüğü için, krallara yaraşır büyüklükteki serveti hazineye kaldı. Kendisini padişahla eşit tuttuğu ve büyük olasılıkla onun adına karar verme yetkisine sahip olduğu inancına kapıldığı için öldürülen bu mağrur vezirin yerine, Ayas Mehmet Paşa sadrazamlığa getirildi (1536). [→ Kayn.]

İBRAHİM PAŞA Defterdarzade, türk defterdar (öl. XVII. yy.). Süleymanı I (Kanuni) döneminin ünlü baş defterdarı Mustafa Çelebi'nin torunu ve eski Anadolu defterdarı Abdurahman Çelebi'nin oğlu. Kastamonu valiliği yaptı. Bir süre sonra baş defterdarlığa atandı (1639). Görevden alındı (1641) ve emekliye ayrıldı.

İBRAHİM PAŞA Damat, boşnak ya da hırvat kökenli türk sadrazam (öl. Belgrad yakınları 1601). Murat III'ün kızı Ayşe Sultan'ın kocası ve Mehmet III'ün eniştesi. İkinci vezirlikten sadrazamlığa getirildi (1596). Mehmet III'ün Eğri seferi sırasında büyük bir zaferle sonuçlanan Haçova savaşı'nda bir ara durumun kötüye gittiğini görerek kayınbiraderi olan padişahı kaçırmaya kalkışması, ardılı Cigalazade Yusuf Sinan Paşa tarafından abartılıp istismar edildiği için görevden alındı. Ancak, valide Safiye Sultan'ın damadını desteklemesi sonucu yaklaşık 40 gün sonra görevden alınan Cigalazade Yusuf Sinan Paşa'nın yerine ikinci kez sadrazam oldu (1596). Önceli tarafından atanan Kırım hanı Feth Giray'a karşı, kardeşi Gazi Giray'a da bir hanlık fermanı göndererek Kırım'da kanlı bir kardeş kavgasına neden oldu, bu yüzden yine görevden alındı (1597). Yaşlılığı nedeniyle görevden ayrılan Cerrah Mehmet Paşa'nın yerine üçüncü kez sadrazamlığa getirildi (1599). Serdarıekrem olarak çıktığı Avusturya seferi sırasında, Belgrad önlerindeki karargâhında öldü.

İBRAHİM PAŞA Hacı, türk vezir (öl. 1604). Medrese öğrenimi gördü. Çeşitli kadılıklarda bulundu. Halep defterdarlığından baş defterdarlığa getirildi (1582). Ertesi yıl görevden alındı (1583). İkinci kez baş defterdar oldu (1587); görevden alınıp Yedikule zindanına atıldı (1588), defterleri incelendikten sonra salıverildi (1589). Üçüncü kez baş defterdarlığa atandı (1593). Karaman beylerbeyliğine gönderildi (1594). Dördüncü ve son beş defterdarlığı sırasında (1596) kalp paraları devlet hazinesine kabul etmeyişiyle tanındı ve vezir rütbesiyle Halep beylerbeyliğine getirildi. Altıncı kubbealtı veziri olarak celali ayaklanmacılarından Karayazıcı Abdülhalim ve kardeşi Deli Hasan'ı cezalandırmakla görevlendirildi (1600). Karayazıcı'nın 20 000 kişilik ordusuna yenilip Kayseri kalesine kapandı. Görevden alınarak Mısır'a sürüldü (1601), bir ayaklanma sırasında öldürüldü.

İBRAHİM PAŞA Sarhoş, türk akıncı beyi (öl. 1635). Sadrazam Şahinoğlu Lala Mehmet Paşa'nın yeğeni ve Arnavut Gazi Koca Memi Bey'in oğlu. Dayısı Lala Mehmet Paşa tarafından vezir rütbesiyle Kanije beylerbeyliğine atandı (1605). Sadrazamla birlikte Estergon kalesinin fethine katıldı. Yine aynı yıl buyruğuna verilen tatar ve macar atlılarından oluşan 20 000 kişilik bir kuvvetle Hırvatistan sınırlarından Avusturya içlerine doğru büyük bir akın düzenledi Koermend ve Steinamanger kentlerini ele geçirdiği gibi, bu akından birçok tutsak ve ganimetle döndü. Bosna valisi olarak Boğdan seferine çıktı (1616) ve Lehler'in buyruğunda savaşan kazak ordusuna yenilince görevden alınarak yerine eski Eğri beylerbeyi İskender Paşa getirildi. Osman II ile Hotin (1621) ve Murat IV ile de barış yapıldığı için yarıda kalan Lehistan (1634) seferine katıldı.

İBRAHİM PAŞA Mostarlı, boşnak kökenli türk defterdar (öl. Erzurum 1636). Meslekten yetenekli bir maliyeci olarak yetişti. Kendisini defterdarlığa yükselten amiri baş defterdar Prevezeli Mustafa Paşa'yı Murat IV'e kötüleyerek idamına yol açtıktan sonra onun ardılı oldu (1633). Revan seferine çıkan Murat IV'le birlikte Erzurum'a gitti. Orada padişaha sadrazam Tabanıyassı Mehmet Paşa'yı kötüleyen ve kendisinin sadrazam olmasını öneren bir mektup verdi. Murat IV'ün bu gizli mektubu Mehmet Paşa'ya göstermesi üzerine otağına çağrıldığı sadrazam tarafından öldürtüldü (1636).

İBRAHİM PAŞA Şişman, türk vezir (öl. Kahire 1668). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Çavuşbaşı, yeniçeri ağası (1664) oldu. Vezir payesiyle Sıvas valiliğine atandı (1665). Mısır valisiyken öldü.

İBRAHİM PAŞA Uzun, arnavut kökenli türk asker (öl. Raab [Yanıkkale], Macaristan, 1683). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Kul kethüdası, yeniçeri ağası (1665) oldu. Sadrazam ve serdarıekrem Köprülü Fazıl Ahmet Paşa ile birlikte Girit seferi'ne katıldı (1666). Kandiye kalesi teslim alındıktan ve Girit adası antlaşma uyarınca Osmanlı devletine bırakıldıktan sonra (1669) İstanbul'a döndü ve vezir payesiyle Budin beylerbeyliğine atandı (1670). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığı döneminde onun Rusya seferine katıldı (1680). Mehmet IV tarafından Orta Macaristan kralı ilan edilen İmre Thököly'nin maiyetine verilerek krallığın topraklarını Avusturyalılar'dan kurtarmakla görevlendirildi (1682). Aynı yıl Orta Macaristan serdarı olarak Kaschau (Kaşa) kalesini fethetti. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın İkinci Viyana kuşatmasına katıldı (1683). Sağ kanat komutanı olarak düşmanın daha ilk saldırısında askerini alıp Yanıkkale'ye kaçmakla Viyana kuşatmasının kaldırılmasına ve türk ordusunun bozguna uğramasına yol açtı. Kahlenberg (Alamandağı) meydan savaşı'nın yitirilmesine neden olduğu için burada sadrazam tarafından idam ettirildi.

İBRAHİM PAŞA Melek, türk vezir (öl. Belgrad 1685). Maliyede yetişti. Çok zeki ve atak olduğu için "Şeytan" lakabıyla anıldı. Baş baki kulluğundan baş defterdarlığa getirildi (1656). Murat IV'ün kızlarından Rukiye Sultan'la evli olduğu için Mehmet IV'ün gözünde saygınlığı arttı. Vezir payesiyle Mısır valiliğine atandı

(1661). Diyarbakır ve Şam valilikleri, bir ara kubbealtı vezirliği yaptıktan sonra Kandiye muhafızlığına getirildi (1673). Osmanlı devleti delegesi olarak Lehistan seferine son veren görüşmeleri yürütüp bir barış antlaşması imzalanmasını sağladı (1676). Kazak hetmanı Doroşenko'nun Osmanlı devletine ihanet ederek Ukrayna'yı Ruslar'a bırakması üzerine Kırım hanı Selim Giray'la birlikte buradaki Çehrin kalesini almakla görevlendirildi, bunu başaramadığından azledildi (1677). Halep beylerbeyi olarak İkinci Viyana kuşatmasına katıldı (1683). Bozgundan sonra Avusturyalılar'ın Budin kuşatması sırasında şehit düşen vali Kara Mehmet Paşa'nın yerine Budin muhafızlığına atandı (1684). Budin kalesini, üstün avusturya kuvvetlerine karşı büyük bir kahramanlıkla savunarak (III gün) kuşatmadan kurtarması üzerine Mehmet IV tarafından gönderilen bir hattı hümayunla "Şeytan" lakabı "Melek" biçiminde değiştirildiği gibi, Bekri Mustafa Paşa'nın yerine Macaristan serdarlığına da getirildi (1684). Ancak, kendi yerini alacağından kuşkulanan ve Estergon kalesi önünde Avusturya orduları başkomutanı Lorraine dükü Charles'a yenilip geri çekilmesini bahane ederek onu ihanetle suçlayan sadrazam Kara İbrahim Paşa tarafından idam ettirildi.

L. L.

İbrahim Paşa (1840'a doğr.)

İBRAHİM PAŞA Çelebi, türk yönetici (öl. Timişoara [Temesvár] 1686). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Kul kethüdası (1675), yeniçeri ağası (1677) oldu. Vezirlik rütbesiyle Erzurum (1679), Bağdat (1682) ve Şam (1683) valiliklerine atandı. Halka zorbalıkla davrandığı için görevinden alınarak hapse atıldı (1684). Tekfur dağına sürüldü. Affedilerek Maraş valiliğine (1685) ve İstanköy muhafızlığına (1686) atandı. Timişoara muhafızı olarak görev yaparken, yine Şam valiliğinde olduğu gibi halka zulmederek haksız yere vergi topladığından, konağını basan silahlı kişilerce öldürüldü.

İBRAHİM PAŞA Kara, türk sadrazam (Bayburt 1620 - Rodos 1687). Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın yanında yetişti. Onun sadrazamlığı döneminde kubbealtı veziri olarak kaptanıderyalığa getirildi (1677). Sadaret kaymakamı oldu (1678). İstanbul'da kalmayı donanmayla denize açılmaya yeğlediği için kaptanıderyalık görevinden alındı ve rütbesi beşinci vezirliğe düşürüldü (1679). Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın düşmanları olan kızlarağası Yusuf Ağa ile baş imrahor Boşnak Sarı Süleyman'la işbirliği yaparak Mehmet IV'ün gözüne girince yeniden ikinci vezirliğe getirildi (1681). Sadrazamın serdarıekrem sıfatıyla Avusturya seferine çıkması üzerine ikinci kez sadaret kaymakamlığına atandı (1682). İkinci Viyana bozgunundan sonra, işbirliği yaptığı kişilerle birlikte velinimeti olan Kara Mustafa Paşa için bir idam fermanı çıkartmayı başararak onun yerine sadrazam oldu (1683). Ancak, öncekinin uğradığı sonuçtan korkarak sefere çıkmaktan kaçındığı için görevden alındı (1685) ve tüm mal varlığına elkonulduktan sonra, sürüldüğü Rodos adasında öldürüldü.

İBRAHİM PAŞA Mısırlızade, türk denizci (öl. Eğriboz 1697). Trablusgarp ocağı'nda yetişerek orada valiliğe kadar yükseldi. İstanbul'a gelip deniz kuvvetlerine girdi (1677). Kıbrıs sancakbeyi (1681), miri kalyonlar kaptanı (patrona) [1683] oldu. Vezir rütbesiyle kaptanıderyalığa getirildi (1685). Navarin'de Venedikliler'le savaştı (1686). Görevden alınarak Eğriboz muhafızlığına gönderildi (1688). Mezomorto Hüseyin Paşa'nın yerine ikinci kez kaptanıderyalığa atandı (1690). Ahmet II döneminde görevinden alınarak (1692) yeniden Eğriboz muhafızlığına getirildi. Mustafa II'nin çıktığı Avusturya seferine katılmaya hazırlanırken öldü.

İBRAHİM PAŞA Kavukçu, türk vezir (öl. Macaristan 1697). Yeniçeri ocağı'nda yetişti. Kul kethüdasıyken (1694), Eğriboz muhafızı (1695) ve vezir payesiyle Diyarbakır valisi (1696) oldu. Katıldığı Macaristan seferi sırasında şehit düştü.

İBRAHİM PAŞA Şarkan, türk yönetici (öl. Yanya 1710). Saruhan mutasarrıfı olarak Avusturya savaşlarına katıldı ve tutsak düştü (1696). Serbest bırakıldıktan sonra Alanya (Alaiye) mutasarrıflığına atandı (1700). Vezir rütbesiyle Cezayir beylerbeyliğine gönderildi (1702). Yanya valisiyken öldü.

İBRAHİM PAŞA Hoca, türk sadrazam (öl. İstanbul 1713). Deniz kuvvetlerinde yetişti. Kapudanei hümayun kaptanı olarak görev yaparken, kaptanıderyalığa yükseldi (1713) ve aynı yıl Silahtar Süleyman Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi. Ahmet III'ün 9 yaşındaki kızı Fatma Sultan'la evlendirilmiş olan ikinci vezir Damat Ali Paşa ile anlaşmazlığa düştü. Bir şölende onu öldürtmek için kurduğu tuzağın ortaya çıkması üzerine 21 günlük sadrazamlığı sonunda görevden alınarak idam edildi. Öldürtmek istediği Damat Ali Paşa ardılı oldu.

İBRAHİM PAŞA Kabakulak, türk sadrazam (öl. 1742). Mısır'da bazı azılı eşkıyayı ortadan kaldırarak kapıcılar kethüdası olduktan sonra tahta yeni çıkan Mahmut I tarafından İstanbul'a çağrıldı (1730). Vezirlik rütbesiyle Halep valiliğine atandı ve kendisinden Patrona Halil ile avanesini yok etmeye yönelik bir plan yapması istendi. Bu plana göre vezirlik payesi verilmek üzere saraya çağrılan Patrona, avanesiyle birlikte Revan köşkünde huzura çıkmak için beklerken paşa ve askerlerince öldürüldü. Hükümetin başında güçlü bir kişi görmek isteyen padişah, Silahtar Mehmet Paşa'nın yerine onu sadrazamlığa getirdi (1731). Hemen sıkı önlemler alan yeni sadrazam, Patrona yanlılarının İstanbul'da çıkardığı ayaklanmayı bastırdı. Ancak, sarayın en güçlü kişisi olan kızlarağası Beşir Ağa ile anlaşmazlığa düştüğünden aynı yıl görevden alınarak Eğriboz muhafızlığına gönderildi (1731). Daha sonra Bosna valiliğine atandı (1732). Halep valisiyken öldü.

İBRAHİM PAŞA Eğribozlu, türk kaptanıderya (öl. 1775). Vezir Hacı İbrahim Paşa'nın torunu ve Eğribozlu Osman Paşa'nın oğlu. Meslekten iyi bir denizci olarak yetişti. Tersane kethüdalığından beylerbeyi payesiyle kaptanıderyalığa getirildi (1768). Başarılarından ötürü ertesi yıl vezirlik payesiyle ödüllendirildi. Kaptanıderyalıktan alınarak Eğriboz muhafızlığına atandı (1770) ve bu görevi sırasında öldü.

İBRAHİM PAŞA, türk vezir (Kavala 1789 - Kahire 1848). Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu. İstanbul'da öğrenim gördü. 1805'ten beri Mısır valisi olan babasının yanına gitti (1806). Mehmet Ali Paşa'nın en büyük yardımcısı olarak Mısır ordusunun fransız subaylarının gözetiminde yeniden düzenlenmesinde önemli rol oynadı. Hicaz'ı ele geçiren Vahhabiler'i cezalandırmakla görevlendirilen babası tarafından güçlü bir ordunun başında Hicaz'a gönderildi (1816). Mekke ve Medine'yi alarak burada dirlik ve düzeni yeniden kurunca, padişah tarafından kendisine paşa unvanı verildi (1817). Ardından, Vahhabiler'in merkezi olan Deriye'yi 6 aylık bir kuşatmadan sonra ele geçirip reisleri Abdullah'ı tutsak alarak ayaklanmayı bastırdı (1818). İstanbul'a gönderilen Abdullah burada idam edildi. İbrahim Paşa'nın Saray çevrelerindeki saygınlığı arttı. Mora'da yunan ayaklanması başlayınca (1821), Mehmet Ali Paşa Girit ve Mora valilikleri kendisine verilmek koşuluyla yunan asileri üzerine kuvvet gönderilebileceğini bildirdi. İsteğinin yerine getirileceği vaadini alınca oğlu İbrahim Paşa'yı Mora seferine gönderdi. 54 savaş gemisi, 16 000 eğitilmiş asker ve 150 sahra topuyla Rodos'a gelen paşa, burada kaptanıderya Hüsrev Paşa komutasındaki türk donanmasıyla birleşti. 1824 kışını Girit'te geçirerek son hazırlıklarını tamamladı. Ayrıca kendisine Mora valiliği de verildi. Bahar başlarında Mora'da Modon limanına çıkartma yaptı (1825). Sonra Navarin, Tripolis, Mesolongion kentlerini ele geçirdi, ayaklanmacıları yok etme harekâtına başladı. Kısa sürede tüm Mora'yı denetim altına aldı. Atina'nın da teslim olması üzerine (1827) yunan ayaklanması tam anlamıyla bastırıldı. Durumdan çok hoşnut kalan padişah, onu Girit valiliğiyle ödüllendirdi. Ancak, ayaklanmanın bastırılmasından hiç de hoşnut kalmayan İngiltere, Fransa ve Rusya, aralarında gizli bir antlaşma yaparak işe karışmaya karar verdiler. Müttefik donanma Navarin limanında yatan türk-mısır donanmasını ani bir baskınla yakarak yok etti (1827). Fransa, ayaklanmayı yeniden alevlendirmek için Mora'ya asker çıkardı (1829). Bunun üzerine İstanbul'un talimatını beklemeksizin, babasının buyruğu uyarınca Mora'dan çekilen İbrahim Paşa, Girit valiliğini de kabul etmeyerek Mısır'a döndü. Büyük devletlerin baskısıyla Yunanistan bağımsızlığını kazandıktan sonra Suriye valiliğinin de kendisine verilmesini isteyen Mehmet Ali Paşa, bu isteğinin geri çevrilmesi üzerine Akkâ valisi Abdullah Paşa ile arasındaki anlaşmazlığı bahane ederek oğlunu Filistin'e gönderdi. İbrahim Paşa, yaklaşık 40 000 asker ve 25 parçalık bir donanmayla Filistin üzerine yürüyünce (1831), Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın osmanlı yönetimine karşı giriştiği ayaklanma da başlamış oldu. Hayfa'da karaya çıktıktan sonra Kudüs ve Nabulus'u alan İbrahim Paşa, kuşattığı Akkâ dışında tüm Filistin'i ele geçirdi. Ardından Lübnan'ı istila edip Suriye üzerine yürüdü. Şam'ı aldı. Bu arada Akkâ düştü ve tutsak alınan Abdullah Paşa Mısır'a gönderildi. Osmanlı devleti tarafından kendisini durdurmakla görevlendirilen Arabistan seraskeri Mehmet Paşa'yı Humus yakınlarında yenen İbrahim Paşa, Halep'e girdi (1832). Ağa Hüseyin Paşa komutasında üzerine gönderilen padişah kuvvetlerini Hatay'da Beylan meydan savaşı'nda bozguna uğratarak Anadolu içlerine yürüdü ve hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Konya'ya kadar ilerledi. Burada sadrazam ve serasker Reşit Mehmet Paşa'nın kendisininkinden sayıca çok üstün ordusuyla karşılaştı (1832). Tam bozguna uğrayacağı sırada sisli hava nedeniyle yolunu şaşıran sadrazamın kendi birlikleri sanarak onun askerleri arasına düşüp tutsak edilmesi sonucu padişah kuvvetleri dağıldığından, Adana'yı (1832), sonra da Kütahya'yı (1833) aldı ve ordugâhını burada kurdu. Yeniçeri ocağı ortadan kaldırılmış, Nizamıcedit ordusu da henüz tam anlamıyla oluşmamış ve deneyim kazanmamış olduğu için, Osmanlı devleti, yardım için İngiltere'ye başvurdu; red yanıtı alınca, Rusya'dan yardım istemek zorunda kaldı. Böylece Mısır ayaklanmasının uluslararası bir kimlik kazanması üzerine yerli ve yabancı heyetler Kütahya ile İstanbul arasında mekik dokumaya başladılar. Sonuçta imzalanan Kütahya antlaşması'yla (1833) İbrahim Paşa Adana eyaleti dışında Anadolu'yu boşaltmayı kabul ederken; Mısır, Sudan, Hicaz, Filistin, Lübnan, Suriye eyaletleri babasına bırakıldı. Osmanlı devletinin tarihinde 7 eyalet ilk kez bir tek valinin yönetimine verildi. Antlaşmadan sonra İbrahim Paşa, babası tarafından Suriye valiliğine atandı ve Mehmet Ali Paşa ayaklanmasının ilk evresi böylece sona erdi. Ancak, vergilerin artırılması, birtakım özgürlüklerin kısıtlanması ve zora başvurulması gibi nedenlerle bir süre sonra Suriye halkı ayaklanınca (1839), Mahmut II müşir Hafız Mehmet Paşa'ya İbrahim Paşa'nın üzerine yürümesini buyurdu. Bunun üzerine ayaklanma olayının ikinci evresi başladı. Mahmut II, ordusunun Nizip'te bozguna uğradığı haberini duymadan öldü (1839). Öte yan-

dan, savaşı kazanmasına karşın, İbrahim Paşa da Suriye'deki ayaklanmaları bastıramadı. Avrupa devletlerinin arabuluculuğu sonunda yeni padişah Abdülmecit'in temsilcisi Mustafa Reşit Paşa ile Mehmet Ali Paşa arasında varılan anlaşmaya göre (1840) Mısır-Sudan valiliği onun soyundan gelenlere bırakıldı, buna karşılık da İbrahim Paşa Filistin ve Suriye'den çekilmeyi kabul etti. İbrahim Paşa'nın Suriye ve Filistin'i boşaltarak Kahire'ye dönmesinden sonra Osmanlı devleti açısından Mısır bunalımı sona ermiş oldu. Çağrılı olarak bir Avrupa gezisine çıkan İbrahim Paşa; İtalya, İngiltere ve Fransa'ya gitti, Paris'te Louis-Philippe tarafından kabul edildi (1847). Yaşı iyice ilerleyen babasının yerine naip olarak Mısır'ın yönetimini üstlendi (1848). İstanbul'a çağrılarak naipliği onaylandı. Mısır'a döndükten kısa bir süre sonra öldü. 1952'de varlığına son verilen Mısır kral hanedanı onun soyundan gelmedir.

İBRAHİM PAŞA, türk hekim (İstanbul 1861 - *ay. y.* 1926). Mektebi tıbbiyei mülkiye'yi bitirdikten sonra (1888) Bahriye'ye tabip zabıt (subay) olarak girdi ve Akdeniz ile Atlas okyanusu limanlarını gezdi. Abdülhamit II'nin emriyle bilgi ve görgüsünü artırması için Almanya'ya gönderildi (1893). İstanbul'a dönüşünde Bahriye merkez hastanesi'nde görevlendirildi (1896). Hamidiye Etfal hastanesi'nin kuruluş çalışmalarının başına getirildi ve başhekimi oldu (1898). Türkiye'de ilk resmi çocuk hastanesi ve ilk sanatoryumun kurucuları arasında yer aldı. Tasfiye-i rüteb yasası ile paşalığı kaldırıldıysa da (1909) halk kendisini ölünceye kadar "İbrahim Paşa" diye andı. Balkan savaşı sırasında Muhacirin hastanesi başhekimliği yaptı (1912). Ardından yeniden Etfal hastanesi başhekimliğine getirildiyse de (1918) sağlık durumunun elverişsizliği nedeniyle Sıhhiye müdüriyet-i umumiyesi istatistik müdürlüğüne atandı. Son görevi Silivri dispanser hekimliği oldu. Bilgisi, çalışkanlığı, yöneticiliği ile döneminin önde gelen hekimleri arasında yer aldı. Uzun yıllar başhekimliğini de yaptığı döneminin en modern sağlık kuruluşlarından biri olan Etfal hastanesi onun çabalarıyla kurulup faaliyete geçti. Röntgen, fizikoterapi, kalörifer, havagazı gibi yenilikler Türkiye'de ilk kez bu hastanede uygulandı. Stetoskop gibi yardımcı araçlar da Türkiye'ye İbrahim Paşa'nın eliyle girdi.

İBRAHİM PAŞA Şeytan → İBRAHİM PAŞA Melek.

İBRAHİM PAŞA Nevşehirli, Damat → NEVŞEHİRLİ DAMAT İBRAHİM PAŞA.

İBRAHİM RAŞİT EFENDİ, türk şair (İstanbul 1812 - *ay. y.* 1892). Cami derslerine devam etti. Antepli Ayni'den farsça ve şiir kurallarını öğrendi. Deavi kesedarlığında, Edirne, Belgrad, Erzurum ve Halep divan kâtipliklerinde bulundu. Kastamonu daha sonra Trablusgarp vilayetleri kapu kethüdalığına atandı. *Divan*'ından başka haziran 1859'da Halep'te çıkan isyana ilişkin *Vaka-i Halep* (*Divan*'ı ile birlikte, Millet kütüphanesi, Ali Emiri bölümü manzum 149) adlı bir yapıtı vardır.

İBRAHİM RUMİ, türk din adamı (öl. Kahire 1775). Kahire'de fıkıh öğrenimi gördü. İstanbul'da arabacılar ocağının şeyhliğine getirildi. Hac farizesi sırasında hastalandı (1775). Dönüşte Kahire'de öldü. Bir fıkıh yapıtı olan *Sadr üş-şeria*'yı türkçeleştirdi ve Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz-zünûn*'una uzunca bir zeyl yazdı.

İBRAHİM SARIM PAŞA, türk sadrazam (İstanbul 1801 - *ay. y.* 1853). Ayasofya türbedarı Hafız Musa Efendi'nin oğlu. Divanı hümayun kalemi'nde yetişti. Ticaret nazırlığı ve sadaret müsteşarlığı yaptıktan sonra görevden alınan Koca Reşit Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirildi (1848). Tanzimat fermanı'nın getirdiği görüşlere ters düştüğü için üç buçuk ay sonra görevden alınarak Bursa (Hüdavendigâr) valiliğine gönderildi. Sonra Trabzon valiliğine atandı. Bu görevinden de alınınca (1853) İstanbul'a döndü ve kısa bir süre sonra öldü. İlk türk gazetesi olan *Takvim-i vekayi*'de Mahmut II'nin Çanakkale gezisi üzerine yazdığı yazı, Türkiye'de ilk gezi notu olma niteliği taşır.

İbrahim suresi, Kuran'ın 14. suresi. 52 ayettir. Mekke'de inmiştir. 35-41. ayetlerde peygamber İbrahim*'in bir duası yer aldığından bu adla anılır.

Kuran'ın, Tanrı'nın izni ile insanları karanlıktan kurtarıp aydınlığa çıkarması için Hz. Muhammet'e indirildiğini bildiren ayetle başlayan surede, Hz. Musa ve öteki peygamberlerin, halklarına yönelik çağrıları ve buna karşın onların inkârcılıkta direnmeleri özetlendikten sonra, 18. ayette Tanrı'yı inkâr edenlerin bütün işlerinin "fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu küller gibi" bereketsiz ve yararsız olduğunu belirtir. Sureye göre, Tanrı'nın sözleri yerin derinliklerine kök salmış, dalları göklere uzanan bereketli bir ağaca, kâfirlerin sözleriyse topraktan koparılmış, süreklilikten yoksun, bereketsiz bir ağaca benzer (24-25. ayet). Bundan sonraki ayetler şöyle devam eder: Tanrı'nın insanlara verdiği nimetler sayılamayacak kadar çok olduğu halde, insanoğlu yine de nankördür Allah'ın kötülerin yaptıklarından habersiz oldukları sanılmasın. O, bunlara gözlerin dehşetten donup kalacağı bir güne (ahiret) kadar süre tanımıştır. O gün, onların pişmanlıkları ve dünyaya geri dönerek iyi işler yapmak için kendilerine süre verilmesini istemeleri yarar sağlamayacaktır. O gün, dünya başka bir dünya, gökler başka gökler olacak ve Allah, herkese yalnızca yaptıklarının karşılığını verecektir.

İBRAHİM TALİ → ÖNGÖREN (İbrahim Tali).

İBRAHİM TEMO, İbrahim Ethem denir, türk siyaset adamı (Struga, Manastır, 1865 - Mecidiye, Romanya, 1939). İlköğrenimini Struga'da yaptı. 1884-1888 arası Ahırkapı tıp idadisi'nde öğrenim gördü. 1888'de Mektebi tıbbiyei şahane'ye girdi. Burada okurken İshak Sükûti, Mehmet Reşit ve Abdullah Cevdet ile birlikte İttihadı Osmani cemiyeti'ni kurdu ve bir numaralı üye olarak başkanı oldu (1889). Bu dernek daha sonra kurulan İttihat ve Terakki cemiyeti'nin çekirdeğini oluşturdu. Tıbbiye'den mezun oldu (1892). Yüzbaşı iken 1895'te Romanya'ya kaçtı. Aynı yıl *Hareket* adlı bir dergi yayımladı. Romanya vatandaşlığına geçti (1897). İttihat ve Terakki cemiyeti'nin yeniden düzenlenmesinde Köstence birimini oluşturdu (1906). İkinci meşrutiyet'in ilanında (1908) İstanbul'a döndü, ancak umduğunu bulamadı. Darülaceze müdürlüğü ve Beyoğlu mutasarrıflığı, sıhhiye müfettişliği yaptı. Arkadaşı Abdullah Cevdet'le 1906 ve 1907 yılında kurulmuş Selameti umumiye kulübü'nü Osmanlı demokrat fırkası'na dönüştürdü (1909). Partisinin İttihat ve Terakki yönetimine karşı muhalefeti içinde toplayan Hürriyet ve İtilaf fırkası'na katılma kararı almasından (1911) sonra Romanya'ya döndü. Birinci Dünya savaşı sonrası görüşmelerde Arnavutluk'un parçalanması ve toprak bütünlüğünün korunması için çalıştı. Romanya'da senatör olarak parlamentoya girdi (1920). İstanbul'da toplanan Balkan Tıp kongresi'ne Romanya temsilcisi olarak katıldı (1936). Romanya'da yaşayan müslüman ve türk topluluğunun haklarını korumak için çalışmalar yaptı. Çeşitli dergi ve gazetelerde siyasal ve tıp konularında yazıları yayımlandı. *Atatürk'ü niçin severim* (1937) adlı yapıtından başka, anıları ölümünden sonra Romanya'da *İttihat ve Terakki cemiyetinin teşekkülü ve hidemat-ı vataniye ve inkılabı milliye dair hatıralarım* (1948) adıyla yayımlandı. Aynı kitap Türkiye'de *İbrahim Temo'nun İttihat ve Terakki anıları* adıyla 1987'de basıldı.

Büyük Larousse

İbrahimbey imareti
Karaman

İBRAHİM TENNURİ, türk şair, mutasavvıf (Amasya ? - Kayseri 1482). Konya'da öğrenim gördükten sonra Kayseri'de müderrislik yaptı. Akşemsettin'in halifelerindendi. Âşık mahlasıyla söylediği Yunus Emre yolundaki nefesleri tasavvuf inancını dile getirir. *Gülzar-ı manevi* (basılışı 1978) adlı mesnevisi ibadet ve ahlaka ilişkin görüşlerini kapsar. Bu yapıtta Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden türkçeleştirilmiş bir bölüm de yer alır.

İBRAHİM ZAHİDİ GEYLANİ → ZAHİDİ GEYLANİ.

İbrahimbey imareti, Karaman'da, Karamanoğulları döneminden kalma imaret; 1433'te İbrahim Bey II tarafından yaptırıldı. İbrahim Bey'in türbesinin de bulunduğu yapı, medrese, darülkurra, mescit ve tabhane bölümlerinden oluşur; karşısındaki çeşme, Anadolu'daki zengin süslemeli örneklerdendir. İmaretin mimarı bilinmemektedir; ancak ahşap işleri Ömer bin İlyas adlı bir sanatçıya aittir. Kesme taştan, iki katlı yapı, revaksız avlulu, üç ya da dört eyvanlı kapalı medreseler planındadır. En önemli bölümü, duvarları ve mihrabı çinilerle kaplı ana eyvandır (çiniler sökülerek İstanbul'daki Çinili köşk'e taşındı). Burası büyük dershane ve mescit işlevindedir. Bu bölümün yanlarında kubbeli dershaneler vardır. İmaretin önüne günümüzdeki onarım sırasında üç bölümlü son cemaat yeri eklendi. G.-B. köşedeki türbe kesme taştan, sekizgen gövdeli bir yapıdır, içten kubbe, dıştan piramit biçimi külahla örtülüdür. Geometrik ve bitkisel bezemeler arasında insan ve hayvan figürleri bulunan kapı ve pencere kanatları İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'nde sergilenmektedir.

İbrahimpaşa camisi, İstanbul'da aynı adı taşıyan birkaç cami: —Silivrikapı semtinde cami, Süleyman I'in (Kanuni) kubbe vezirlerinden Hadım İbrahim Paşa Mimar Sinan'a yaptırdı (1551). Kare planlı, tek kubbeli caminin iç mekânı duvarlara açılan nişlerle genişletilmiş, böylece nişler arasında sekiz duvar payesi oluşmuştur. Yapı bu konumuyla, sekiz ayaklı camilerin öncüsü olarak nitelenir. Dışardan yalın, kübik bir görünümü olan caminin kubbesi, istiridye biçiminde tonoz bingilere oturur. Beş kubbeli son cemaat yeri mermer sütunludur, ortadaki giriş kubbesi daha yüksek ve yivlidir. Minber ve bursa kemerli müezzin mahfili mermerdendir. Mihrap ve dış pencere alınlıkları çiniyle kaplıdır. 1648 ve 1754 depremlerinde zarar gören yapı onarılmıştır. Üç cephesi taş ve tuğla örgülü, son cemaat yeri duvarıysa düzgün kefeki taşındandır.

Büyük Larousse

İbrahimpaşa camisi
İstanbul

—Şehzadebaşı'nda cami, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırıldı (1720). *İbrahimpaşa darülhadis mescidi* de denilen yapı mescit, darülhadis, medrese, kütüphane gibi bölümlerden oluşur. Köşesinde sebil ve çeşme vardır. Hazire-sinde Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın ve oğlunun mezarları bulunur. — → ESEKAPISI MESCİDİ.

İbrahimpaşa sarayı, İstanbul'un Sultanahmet meydanında saray, Süleyman I'in (Kanuni) sadrazamlarından Pargalı İbrahim Paşa (Makbul) tarafından yaptırıldı. Ancak İstanbul emini Ömer Ağa'nın padişaha gönderdiği, Topkapı sarayı arşivindeki 1520 tarihli yazısından, burada bulunan bir konağın önemli eklemeler, onarımlar ve değişikliklerle saraya dönüştürüldüğü anlaşılmaktadır. İçinde bir kule ve çardağı, köşk, hazine odası, hamam, kiler, mutfaklar, divanhane, hassa evleri, ahır vb. bölümler olan saray kısa bir sürede tamamlanmış, 1521'de seferden dönen padişah burada ağırlanmıştır. İbrahim Paşa'nın görkemli düğünü burada gerçekleştirilmiş (1524), şehzadelerin sünnet düğünü için meydana bakan cephesine bir kasır eklenmiştir (1531). Saray, İbrahim Paşa'nın idamından sonra (1536), devletin önde gelenlerine ayrılmıştır. 1571-1572'de Mimar Sinan'ın onardığı yapı 1652'de yandı. Bu kez Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından onartıldı. 1741 / 1742'de geçirdiği yangından sonra terk edildi. Nuruosmaniye camisi'nin temel kazısı sırasında çıkan toprak da buraya döküldüğünden, sarayın kalıntıları da ortadan kalktı. İbrahimpaşa sarayı'nın kesin durumu, buradaki Mehterhane ve Mehterhane kasrı ile ilgisi bilinmemektedir. Alemdar vakası (1808) sırasında yanan bu iki yapıdan Mehterhane kasrı Mahmut II döneminde yenilendi (1816) ve daha sonra Defterhane olarak kullanıldı; bir bölümü 1939'a değin cezaevi oldu. Adliye sarayı'nın yapımı sırasında sarayın ve öteki yapıların adlarının ve işlevlerinin belirlenmesi tartışmalara yol açtı. Sarayın günümüze ulaşan bölümü onarılarak Türk ve islam eserleri müzesi'ne dönüştürüldü.

İbrahimpaşa sarayı
İstanbul

Adnan Benk

• *İbrahimpaşa sarayı gılmanı,* Osmanlı devletinde sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın yaptırdığı sarayın, onun maktul olmasından sonra okul ve kışlaya dönüştürülmesi üzerine, burada öğrenim gören öğrencilere verilen ad. Okula, genellikle Rumeli'den gönderilen devşirme gençler ve rehine olarak tutulan yabancı devlet soylu çocukları alınırdı. Eğitimlerini tamamlayan öğrenciler, tıpkı Edirne ve Galatasaray gılmanları gibi, acemi oğlanı olarak Enderun ya da Kapıkulu Süvari ocağı'na dağıtılırdı.

• *İbrahimpaşa sarayı Medrese-i sani müderrisliği,* sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra iki bölüme ayrılarak medreseye dönüştürülen sarayın ikinci bölümü. Birinci bölümde uygulanan eğitim programlarıyla okulu bitirdikten sonraki koşullar burada da aynen uygulanırdı.

• *İbrahimpaşa sarayı Medrese-i evvel müderrisliği,* sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra iki bölüme ayrılarak medreseye dönüştürülen sarayın birinci bölümünün müdürlük makamı. Burada okuyan öğrencilere kuramsal ve uygulamalı derslerin yanı sıra, sanat da öğretilirdi.

İBRAİL → BRĂILA.

İBRAİL kalesi, Romanya'da Tuna kenarında liman kent (günümüzde Brăila*). Süleyman I (Kanuni) döneminde osmanlı topraklarına katıldı (1554). Ruslar tarafından alındı (1711). Yıkılan kale Ruslar'ca üç kez onarıldı (1777, 1791 ve 1801). Yeni bir Türk-Rus savaşı sonunda yapılan bir antlaşmayla yeniden Osmanlı devletine teslim edildi (1812). Kalenin 1817'de başlanan onarımı, 1818'de tamamlandı. Ayrıca, kalenin içinde vezir konutu olarak bir paşa sarayı da yapıldı (1819). Türk-Rus savaşı'nın yeniden başlaması üzerine (1828), İbrail muhafızı Ebubekir Paşa tarafından onarılarak yeni bir savunma hattı meydana getirildi. Aynı yıl Ruslar'ın eline geçti. Savaşın bitiminde yeniden osmanlı yönetimine verildi (1829). Berlin antlaşması'yla (1878) bağımsızlığını kazanan Romanya'ya bırakıldı.

İBRĂILEANU (Garabet), rumen edebiyat eleştirmeni (Tîrgu Frumos 1871 - Bükreş 1936). Iaşi Üniversitesi'nde profesörlük yaptı. C. Stere ile birlikte yönettiği *Viata Românească* edebiyat dergisinde halka dönük bir kültürü savundu (1906-1933). Ülkesindeki toplumsal ilişkileri yansıtan bildirili sanatı, gerçekçi edebiyatı savundu; edebiyatta ulusal özgüllüğün kuramcısıdır (*l'Esprit critique dans la culture roumaine* [fr. çev.], 1909). Ayrıca bir özyaşamöyküsel romanı (*Adela,* 1933) vardır.

İBRALA → YEŞİLDERE.

İBRÂM a. (ar. *ibram*). *Esk.* **1.** Zorlama, aşırı usanç verecek derecede ısrar etme, üstüne düşme: *"Benim ibrâm ve ısrar derecesine varan teklifime ram olarak bu vazifeyi kabul etti"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *İbrâm etmek,* üstüne düşmek, zorlamak: *"Pek ziyade ibrâm etmekle anın ibrâmına dayanamayıp ehl-i islâm aleyhine..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İBRÂMAT çoğl. a. (ar. *ibram*'ın çoğl. *ibrâmat*). *Esk.* Zorlamalar, üstüne düşmeler.

İBRANAME a. (ar. *ibra* ve fars. *nâme*' den *ibrâ-name*). *Esk.* Aradaki alacağın vereceğin bittiğini gösterir belge, aklama belgesi.

—Bank. Bir müşterinin, bankadaki alacağını almış olduğunu bildiren yazılı beyanı.

İBRANCA → İBRANİCE.

İBRANİ sıf. ve a. (Hz. İbrahim'in atası *Haber*'in adından). İbraniler'in kültürüne ya da diline ilişkin: *İbrani alfabesi, ibrani dili.*

—ANSİKL. *Eski ibrani edebiyatı.* Dünya edebiyatında çok önemli bir yeri olan Kutsal Kitap*'ın eski ibrani edebiyatının da en seçkin "Kitap"ı olduğu kuşku götürmez. Kutsal Kitap'ın tam bir çözümlemesini yapmadan, yavaş yavaş oluşan musevi "kanun"unun, sonunda bir çeşit kutsal metin derlemesi haline geldiğini belirtmek yeterlidir; dın dışı yazılar, öğretiye aykırı dinsel yazılar, geç döneme ait düzmece yazılar bu derlemenin dışında bırakılmıştır. Hıristiyan kilisesinin, Tevrat'ı Eski Ahit adıyla kabul etmesi, bu düzmece yazıların bazılarını kurtarma olanağını verdi; bu yazılardan elimize geçenler, hellenistik dönemde ve Roma çağının ilk zamanlarında musevi edebiyatının -ibranice ya da doğrudan doğruya yunanca- ne kadar üretken olduğunu gösterir. Aşağı yukarı İ.Ö. 150 ve İ.S. 150 arasında, kimin tarafından yazıldığı tam bilinemeyen kitaplar bazı Doğu kiliseleri'nce korunmuştur. 1946-1956 arasında Ölü* deniz civarında bulunan elyazmaları eski ibrani edebiyatının temelini zenginleştirdi. İkinci Tapınağın 70 yılında Titus tarafından yıkılmasından sonra ibrani edebiyatı farklılaşmaya başladı. Tek merkez olan Filistin'in yerini çok sayıda kültür merkezi (Roma, Antiokheia, İskenderiye, Atina vb.) aldı. Vespasianus'un hizmetine giren yahudi Flavius Josephus (İ.Ö. I. yy.) *Peri tu iudhaiku polemu* adlı yapıtını aramcadan yunancaya çevirdi. I. yy.'ın sonunda iskenderiyeli yahudi Philon, bambaşka bir hedefe yönelerek, platoncu modele göre Kutsal Kitap'ın alegorik bir yorumunu yapmaya çalıştı.

Bu çalışmaya benzer başka bir girişim olmadı. Özellikle Kutsal Kitap metinlerinin ve genelde musevi yaşamının incelenmesi çok daha önemlidir ve Talmud*'un yazılmasıyla bu inceleme daha da derinleştirilmiştir. *Talmud*'u oluşturan *Mişna** ve *Gemara**, II.-III. ve VI. yy.'larda yazılmıştır. Bundan sonra başlayan *Talmud*'u yorumlama girişimleri XII. yy.'a dek devam etti; bu döneme ait birkaç büyük isim arasında yorumcu ve dilbilimci, şair ve filozof, Kutsal Kitap'ı arapçaya çeviren Babilli Saadya el-Fayyuni (882-942) sayılabilir.

Tüm Ortaçağ boyunca yahudi edebiyatı türleri ve merkezleri çoğaldı; bunlar Kayrevan'da talmudcu Hananel ben Kuşiel (öl. 1055), Granada kralının veziri şair Şemuel Anagid (993-1055), İspanya'da da şair ve filozof Şelomo ibn Gabirol (1021'e doğr. - 1058'e doğr.), gramerci Musa ibni Gigatilla (XI. yy.) gibi kişiler tarafından temsil edildi. Fas'ta gramerci Yuda ben David Hayyuc (X. yy.), ibraniceyi yeniden düzenlemek amacıyla bir *Kitab el-Nugat* bir de *Noktalama kitabı* yazdı. Yine İspanya'da, 1075'e doğru yahudi şairlerin en büyüklerinden biri olan Ha Levi Yuda doğdu. Arapçayı ve İbraniceyi aynı ustalıkla yazan Ha Levi Yuda 1141'de öldü. Tarihçiler, ahlakçılar, çevirmenler ve daha birçok yazar da, hızla gelişmekte olan ibrani edebiyatına katkıda bulundular. Ayrıca, II. yy.'dan beri yarı gizli bir biçimde süregelen *kabala** da yeni bir içrek usavurma tarzı olarak bu dönemde (XII. yy.) gelişti. Kutsal kitap yorumcusu en ünlü kabalacılardan biri Portekizli İzak Abravanel'di (1437 -1508). "Romalı Emmanuel" adıyla anılan şair Emmanuel ben Şlomo (1261'e doğr.

- 1330'a doğr.) tamamen başka bir tür olan soneyi ibrani edebiyatına soktu. Rönesans, ibrani edebiyatına herhangi bir canlılık getirmedi. Aydınlanma çağıyla ibrani edebiyatı, dinsel esinden büsbütün vazgeçmeden tanrıbilimsel temalardan kurtuldu. Bunun yerine modernleşme ve özgürleşme hareketlerine açılan ve yahudilikten ayrılmadan gettoyu terk etmek isteyen ibrani edebiyatı doğdu. İtalya'da, şair Mosheh Hayyim Luzzatto (1707-1746), yapıtlarında yaratıcı bir imgelem, bir ritim duygusu, bir tazelik ve ibrani şiirinin İspanya'daki altın çağından (XI.-XII. yy.) sonra görmediği bir üslup güzelliği yarattı.

1770'e doğru doğa ya da toplum bilimlerine ilişkin kitaplar yazılmaya başladı. İbrani edebiyatı, gittikçe daha laik bir nitelik kazandı. Bilim, din bağından kurtuldu. Haskala üzerine ibranice yorumlarıyla bu hareketin öncüsü olan Moses Mendelssohn (1729-1786) tüm Haskala döneminin simgesi oldu. Arkadaşı Naphtali Herz Wessely'nin de (1725-1805) "Musa" edebiyatı üzerinde büyük etkisi oldu (Klopstock'un *Messias* örneğine uygun olarak). 1784'te kurulan *Measef* (Karışımlar) gazetesinin yazarları Wessely, Euchel ve Satanov, ibraniceyi, modern Avrupa kültürünü yansıtabilecek bir dil haline getirmek istediler. Almanya'da özümseme politikasının gelişmesi alman Haskala'sına son verdi. Bunun üzerine Haskala'nın merkezi, Galicia'ya ve Avusturya İmparatorluğu'nun italyan eyaletlerine yerleşti; Samuel David Luzzato (1800-1865), Yosef Perl (1773-1839), Nahman Krohmal (1785-1840) gibi yazarlar bu dönemin önde gelen isimlerindendi. Haskala akımı Rus İmparatorluğu'na da girdi. Rus maskilimleri, Mendelssohn ve *Measef*'in etkisiyle rus kültürünü değil, alman kültürünü benimsemişlerdi; halktan kopan yazar, tüm dikkatini, başlı başına bir amaca dönüşen dil üzerinde topladı. Mihail Yosef Lebensohn'un şiirinden çok etkilenen Yudah Leib Gordon'un (1831-1892) yanı sıra Abraham Dov Lebensohn, modern ibrani şiirinin öncüleri olarak kabul edilebilir. Kutsal Kitap'ın diline duyulan körü körüne coşku yavaş yavaş Kutsal Kitap'ta anlatılan yaşam biçimine duyulan coşkuya dönüştü: maskilimlerin ustaca sıyrıldığı getto yaşamı bir yana bırakılarak, örneğin Mapu Abraham'ın (1808-1867) tarihsel romanlarında olduğu gibi geçmişin parlak dönemleri anıldı. XIX. yy.'ın ortasında ibrani basını çok zengindi: *Amelits, Akarmel* ve *Amagid* (1857) günlük yaşamla "soylu" niteliğini yitirmeye başlayan edebiyat arasında ilişki kurdu. Bazı yazarlar getto yaşamına eğildiler. Gençler, o dönem Rusya'sındaki genel eğilime uyarak alman kültürünü reddederken rus yaşamı ve edebiyatıyla ilgilendiler ve gerçekçiliğe döndüler. Yapıtlarında Doğu Avrupa'daki gettoların acılı ve canlı yaşamını betimleyen modern ibrani edebiyatının babası Mendel Moşe Sefarim Abramoviç (1835-1917) bu yazarlardan biridir. M. L. Lilienblum (1843-1910), ulusal dirilişi öven yazarların öncüsüdür. Milliyetçi eğilimler ve direnen ılımlı dindarlar, *Alevanon* gazetesinde ve *Huzur çağında savaş* başlıklı bir derlemede birbirlerine meydan okudular. Tüm bilim kollarında çok sayıda bilimsel kitap yayımlandı: Abramoviç'in *Doğa bilimleri*, Kalman Schulman'ın (1819-1899) *Doğa bilimleri* ve *Rusya'nın coğrafyası* adlı yapıtları bunlar arasındadır. Varşova'da H. S. Slonimski'nin (1810-1904) çıkardığı günlük *Asefira* gazetesi bu bilimleri halka benimsetme görevini üstlendi. Zeev Jawitz (1847-1944) bir Kutsal Kitap diliyle Talmud'un Agadotlarını anlattı; A.B. Gottlober (1810-1899), edebi yapıtlarından başka, VIII. yy.'da oluşan yahudi mezhebi karaimler'in tarihçisi oldu. Rus radikal hareketi, ibrani edebiyatı üzerinde büyük etki yaptı. Önce Haskala şairi olan ve Yehale adıyla da anılan Yudah Leib Levin (1844-1925) daha sonra yergiler yazdı ve 1877'de kurulan, Aaron Şemuel Libermann'ın (1845-1880) çıkardığı ilk sosyalist gazete *Aemet*'te çalıştı. Sosyalist düşünceler gelişti; sosyalist yahudi şair ve yazarlar yahudi milliyetçiliğine, aydınlık düşmanlığına ve hasidimlerin batıl inançlarına karşı çıktılar. *Şafak*'ın makale yazarı Perez Smolenskine (1840 ya da 1842-1885), Yahudiler'in dinsel bir mezhep değil, ama bölünmez bir halk, ortak manevi değerlere sahip bir ulus olduğunu yineledi. Onu izleyen Eliezer Ben Yehuda'nın (1858-1922) hazırladığı ibranice bir sözlüğün (1908) beş cildi, yazar hayattayken yayımlandı; ibraniceyi kendi evinde günlük dil olarak kullanan ilk kişi o oldu.

Modern ibrani edebiyatının gelişmesinin ikinci dönemi ulusal bir nitelik taşır. Bu evrede kuramcısı Lilienblum olan "Sion Sevgisi" hareketinin düşünceleri dile getirildi. Bu hareket içinde yer alan Menahem Mendel Dolitzki (1856-1931), İsrail ulusal marşı olan, siyonizmin ezgisi *Atikva*'nın (Umut) yazarı Naphtali Herz İmber, Mordehay Tsvi Manne (1859-1886), daha sonra yidiş edebiyatının büyük klasik şairi olan İsaac Leib Peretz (1852-1915), yazar, gazeteci ve edebiyat eleştirmeni David Frişman (1859-1922), *Asefira* gazetesinde makale yazarı Nahum Sokolow (1859-1936), ibrani dilinin gelişmesini, yerleşmesini ve modernleşmesini büyük ölçüde kolaylaştırdılar.

Rusya'daki yahudi kırımı, sözcülüğünü yazar Ahad Aam (1856-1927) ve şair Bialik'in (1873-1934) yaptığı siyonist eğilimleri güçlendirmekten başka işe yaramadı. XIX. yy. sonu ve XX. yy.'ın ilk çeyreği, yüksek nitelikli edebiyat yapıtları bakımından zengindir. Düzyazıda: M.Z. Feuerberg (1874-1899), Berdiçevskiy (1865-1921), Devorah Baron (1887-1956), Yitshak Dov Berkoviç (1885-1967); şiirde: Tchernikhovsky (1875-1943), I. Katzenelson (1886-1944), Fichman (1881-1958), Yaakov Kohen (1881-1960), Brenner (1881-1921); edebiyat tarihinde: J. Klausner (1874-1958), Y.F. Lachower vb. sayılabilir. Şemuel Yosef Agnon (1888-1970), Nobel edebiyat ödülü'nü (1966) alan ilk ibrani yazarıdır.

Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Filistin, ibrani edebiyatının merkezi oldu. Yayınevlerinin, basının ve üniversitenin girişimleriyle desteklenen çok sayıda yazar buraya yerleşti. İsrail devletinin kurulmasıyla (1948) birlikte ibrani edebiyatı daha da gelişti.

İBRANİCE a. İbraniler'in konuştuğu ve bugün İsrail devletinin resmi dili olan kuzey-batı öbeğinden sami dili.

—ANSİKL. Sami dillerinin batı öbeğinde yer alan ibranice fenikece, moab dili ve ugaritçeyle "kenan" dalını oluşturur. İbranice, İsrailliler gelmeden önce kenan halkının kullandığı ağzın gelişmiş biçimidir. İsrailliler'in bu ağza çok yakın olan bir aram lehçesi kullandıkları sanılır. Ardından, bu lehçeyi bırakıp, daha yüksek bir uygarlık düzeyine erişmiş yenik halkın dilini benimsediler. İbranicenin tarihi genellikle dört döneme ayrılır: eski ibranice ya da Kutsal Kitap ibranicesi (kimi zaman klasik ibranice denir), Mışna ibranicesi, Ortaçağ ibranicesi ya da yeni ibranice, modern ve güncel ibranice (israilce de denir).

• *Eski ibranice*, bütünü yahudi Kutsal Kitap'ını oluşturan yapıtların (birkaçı dışında) dilidir. Uydurma kimi kitapların da ibranice yazıldığı sanılır. Ancak günümüzde bunların yalnızca çevirileri vardır. Ayrıca, 1946'dan sonra, Ayn Feşha yakınında Kumran mağarasında bulunan ve *Megillot Midhar Yeuda* adıyla bilinen metinler de bu dilde yazılmıştır. Gezer takvimi, Şiloah yazıtları, cenaze kayıtları, paralar başlıca yazılı belgelerdir. Tüm bu metinler İ.Ö. X. yy. ile İ.Ö. I. yy. arasına yayılmışlardır.

İbranice, yalnız ünsüzleri belirten 22 göstergelik bir abeceyle sağdan sola doğru yazılır. Bu dizge paleoibranice de denen, Byblos'un arkaik döneminde fenike abecesinden aktarılmış ve İ.Ö. I. yy.'ın ortalarına değin kullanılmıştır. Bu tarihten sonra yerini, aram işlek yazısından türeyen kare yazı adlı yazı biçimi almıştır. Bu dizgede de ünlülere ancak İ.S. VIII. ve X. yy.'da yer verilmeye başlanmıştır (benimsenen yazı biçimi Masoretler*'in tasarladığı taberiye okulununkidir).

İbranicenin sesçil dizgesi, ilkel sami dizgesinin yalınlaştırılmış bir biçimidir. *b, g, d, k, p, t* harfleri, kimi zaman sert, kimi zaman da sızıcı olmak üzere iki türlü söylenir. Gırtlaksıllar, dilin ilkel durumuna göre daha az sayıda olmalarına karşın, belirgin değerlerini korumuşlardır. Dizgede tumturaklılar da bulunur. Ortak sami dilinin üç ünlü tınısının (*a, i, u*) sayısı uzun, orta ve kısa olmak üzere yediye yükselmiştir.

Kutsal Kitap, yaklaşık 500 kökten oluşmuş 5 500'ü biraz aşan sözcük içerir. Tutsaklık dönemine değin (İ.Ö. 587) ibranice, sözcük aktarımlarından kaçınmıştır. Ancak, bu dönemden sonra aramcadan etkilenmiş ve farsçadan bazı sözcükler almıştır. Arkaik özellikleri koruyan şiir dili, düzyazı dilinden çok ayrıdır. Kutsal Kitap'ın koşuklama tekniği, ayeti oluşturan ve

İbranice abece

		harflerin adı	çevriyazı
א	א	alef	(yumuşak soluklu)
ב בּ	ב בּ	bet	b, v
ג גּ	ג גּ	gimel	g, gh
ד דּ	ד דּ	dalet	d, dh
ה	ה	e	e
ו	ו	vav	v
ז	ז	zain	z
ח	ח	het	he
ט	ט	tet	ṭ
י	י	yod	y
כ כּ [ך]	כ כּ [ך]	haf	k, h
ל	ל	lamed	l
מ [ם]	מ [ם]	mem	m
נ [ן]	נ [ן]	nun	n
ס	ס	sameh	s
ע	ע	ayın	(sert soluklu)
פ פּ [ף]	פ פּ [ף]	pe ya da fe	p, f
צ [ץ]	צ [ץ]	tsadi	ṭs
ק	ק	kof	k
ר	ר	reş	r
שׂ שׁ	שׂ שׁ	sin ya da şin	s, ş
ת תּ	ת תּ	tav	t, th

Çizgi arasındaki harfler son değişkelerdir.

aynı düşünceyi benzer ya da karşıt biçimde anlatan iki, üç dizenin koşutluğuna dayanır. Bu yöntem belli sayıda vurgulu heceden ya da kuvvetli zamanlardan oluşan bir ritimle takviye edilir. Ancak ağıtımsı şiirlerde ritmi, uzun ve kısa dizenin art arda gelmesi belirler.

Öbür sami dilleri gibi, ibranice de temel düşünceyi aktaran üç ünsüzlü fiil köklerine dayanır. Adlar, kökün başına (ön oluşturucu ünsüzler) ya da sonuna (art oluşturucu ünsüzler) eklenen ünsüzlerle türetilir. Akkadca ve yazılı arapçada bulunan ortak sami dilinin ad çekimi ibranicede kaybolmuştur. Ancak adların ünsüzlerden oluşan kökü, sayılarına, işlevlerine ve iyelik soneklerinin eklenmesine göre değişiklikler gösterir. Adlarda iki cins ve üç sayı biçimi vardır (tekil, ikil, çoğul). İbranicede fiil kökü anlatılanın temel düşünceyi (hafif ya da yalın biçim) ya da nüansları (ağır ya da çoğaltılmış biçimler) belirtmesine göre yedi biçime bürünür. Ayrıca, beş biçimin isteme kipi vardır. Yalın biçim dört fiilimsi ad içerir: mutlak mastar, oluşturulmuş mastar, etken ortaç, edilgen ortaç. İbranicede oluş, kronolojik açıdan değil; tamamlanmış (perfectum) ya da tamamlanmamış (imperfectum) görünüşüne göre ele alınır. Kişiler, çekim ekleri (perfectum) ya da ön oluşturucu ekler (imperfectum) adıl ya da iyelik adılı değerini içeren öğelerle belirlenir. İkinci ve üçüncü kişilerde her cins için ayrı bir biçim vardır. İbranice cümle yapısı, sözdizimsel özelliklerle değil, sözcüklerin aldıkları eklerle belirlenir. Önermeler genellikle kısadır, yer aldıkları bağlama göre değeri de değişen *ve* bağlacıyla birleştirilir.

• *Mişna ibranicesi*, İ.Ö. IV. yy.'dan sonra Filistin Yahudileri'nin konuşma dili olmuştur. Gerçekte, o dönemde yahudiye halkının ikidilli (hatta üçdilli) olduğu sanılır. İbranice, aramca ya da yunancayı gündelik yaşamda, okul ve sinagogda da yalnız ibraniceyi kullanmışlardır. Aramca karşısında yavaş yavaş gerileyen ibranice (İsa, Kutsal Kitap'ı aramca çevirisine dayanarak anar) Bar-Kohba (İ.S. 135) yenilgisinden sonra, yerli dil özelliğini yitirmiş, yalnızca dinsel ve bilimsel dil olarak sürmüştür. Bu tarihten sonra ibraniceye ancak hukuk ve edebiyat metinlerinde rastlanır (İ.S. II. yy.).

Mişna ibranicesini Kutsal Kitap ibranicesinden ayıran birçok özellik vardır: aktarma sözcüklerin sayısı çoğalır (aramca, yunanca, persçe, latince), eski sözcükler yeni anlamlar kazanır. İkili kullanım alanı genişler. Kimi fiil kategorilerinde yeni biçimler ortaya çıkar. Fiil biçimleri zaman değeri kazanır. Ortaçtan şimdiki zaman oluşur. Dolaylamalı yapılar çoğalır. İlgeç ve bağlaçların sayısı Kutsal Kitap'ta bulunanlardan çok daha yüksektir. Bütün bu olgular cümle yapısının ayrı bir nitelik kazanmasına yol açar.

• *Ortaçağ ibranicesi* (ya da *yeniibranice*) dönemi, III. yy.'da başlayıp XIX. yy. sonuna değin uzanır. Bu 17 yüzyıl boyunca ibranice konuşulmamıştır. Yahudiler günlük bildirişimde, bulundukları ülkenin dilini kullanmışlardır. Öğretim ve törenlerde kullanılan Ortaçağ ibranicesinin belirgin özelliği Kutsal Kitap ile Mişna'nın edebiyat örneklerine öykünme çabasının yoğun olmasıdır. Öte yandan, üsluplar dönem ve edebiyat türlerine göre çeşitlilik kazanır. Düzyazıda *Midraşimler*'in ve İbni Meymun'un *Yad Ahazaka* dilinde mişna ibranicesi sürdürülür. *Talmud*'u yorumlayanlar mişna ibranicesine aramcadan alıntılar yaparlar. Ortaçağ'da felsefi, bilimsel yapıtların çevirilerini yapan "çevirmenlerin dili" olarak anılan "felsefecilerin dili" sözlüksel yaratımların, anlam genişlemelerinin, arapçadan yapılan öyküntülerin kaynağı olmuştur. Yazı, genellikle kare biçiminden türeyen işlek yazı biçimidir: Raşi.

XVIII. yy. sonunda Almanya'da "Aydınlanma" hareketine bağlı olarak dilsel tepki akımı ortaya çıktı. Kutsal Kitap dilinin arılığı yeniden bulunmaya çalışıldı ve çağdaş yaşamın tüm kavramlarını onun kaynakları aracılığıyla dile getirmeye özen gösterildi: bu "retorik üslubu" ya da *melitsa*'dır. Dolaylamaların egemen olduğu tumturaklı bir dil çıkar ortaya.

Başlangıçta (IX.-XII. yy.) dinsel tören şiirlerinde Kutsal Kitap diline benzer bir dil kullanılır. Bu dil, sonraları bırakılan biçimbilimsel yaratım ve yeni kullanımlarla zenginleşmiştir. Vezinli şiirdeyse ıspanyol üslubu kullanılır. Kutsal Kitap diline dayanan bu üslup arap etkilerini taşır ve alman *melitsa* üslubundan çok ayrı nitelikler içerir.

• *Çağdaş ibranice* dönemi XIX. yy.'ın ikinci yarısında, çağdaş gerçeklikleri anlatmada *melitsa*'dan daha elverişli olan rus üslubunun ortaya çıkmasıyla başladı. Önemli yazarlar (S. Y. Abramoviç, H.N. Bialik, S. Tchernikhovsky) yapıtlarında bu üslubu kullandılar. Böyle bir dilsel yenileşme çabasının uzantısı olan, Ben Yehuda'nın *Amilon Agadol Lelaşon Aivrit* adlı yapıtının günümüzde konuşulan ibranicenin oluşmasına katkısı büyüktür. Ancak, tarihsel koşullardan da etkilenerek, hiç durmadan değişen dil, bu sözlüğü çoktan aşmıştır. Avrupa'da yahudi ulusal duygusunun uyanması ve bir yahudi devletinin kurulmasıyla sonuçlanan Filistin'in sömürgeleştirilmesi son evresinde ibraniceyi, yaşayan bir yerli dile dönüştürmüştür. İbraniceden başka hiçbir konuşma dilinin kökeninde yazılı dil yoktur.

Dilsel düzlemde, çağdaş ibranice çeşitli eğilimlerle belirginleşir: kimi durumlarda bu dil Kutsal Kitap ibranicesini Mişna ibranicesiyle birleştiren değişimi sürdürür. Örneğin, sesçil düzlemde yalnız *b,d,k* ünsüzleri bir ünlüyle birlikte patlamalı ve sızıcı özelliklerini sürdürmüşlerdir. Boğazsıllar arasında hiçbir ayrım kalmamıştır. Ancak, arapça da bilen yahudiler arasında boğazsıl ayrımları sürmüştür. Öte yandan, sözdizimde bağımlama ve karmaşık cümle yapılarına daha geniş ölçüde yer verilir. Öteki biçimsel özelliklerde Kutsal Kitap ibranicesine dönüş gözlemlenir: örneğin *-im* sonekinin çoğulda yeniden ortaya çıkması. Dolaylı anlatımın genelleşmiş kullanımı gibi tümüyle özgün yanlar da vardır. Kullanılan yazı biçimi, kare matbaa harflerini yalınlaştıran işlek bir yazıdır.

İBRANİLER, Kutsal Kitap'ta tarihi anlatılan, Filistin'de yaşamış sami asıllı eski Doğu halkı.

• *Peygamberler çağı*. İ.Ö. 2000-1750 arasında Suriye-arap çölü çevresinden ve Mezopotamya'dan gelen yarı göçebe kabileler Kenan ülkesine girdiler. İbraniler'in kökeni bu çöl insanlarına dayanır. Ulusal geleneklere göre, ibrani halkının ataları olan ve Kutsal Kitap'ta adları geçen peygamberlerin öyküsü, üç büyük peygamberi, İbrahim, İshak ve Yakup'u esas alır, ama gerçekte biri İbrahim'i, öbürü Yakup'u ele alan iki anlatı çevrimi vardır; İshak'ın rolü sınırlı gibidir; onun öyküsü babası İbrahim'in öyküsünde anlatılır ve oğulları Esav ve Yakup'un öykülerinde de ancak ikinci derecede bir yeri vardır. *Yaradılış*'taki anlatılara göre Mezopotamya kökenli olan İbrahim, Yahuda dağında el -Halil çevresinde, sürüleri için otlaklar ve su noktaları arayan ve göçebe çobanlar gibi yaşıyan kabilesiyle birlikte Filistin'e indi. Güney Filistin'de Beerşeba bölgesine yerleşen oğlu İshak ise daha yerleşik bir yaşam kurdu.

Peygamberlerin öykülerini anlatan ikinci çevrim, İshak'ın iki oğlu Esav ve Yakup'un öyküsüyle başlar. Yakup ağabeyi Esav'dan ekber evlat hakkını kapan kurnaz bir kişi olarak gösterilir. Rakip iki kardeşin kavgalarında iki toplumsal tip ayırt edilir: becerikliliği sayesinde başarıya ulaşan sakin çoban Yakup ve avlanarak ya da baskınlarda ele geçirdiği ganimetle yaşayan göçebe avcı Esav. Yakup, yukarı Mezopotamya'da kayınpederi Laban'ın yanında bir süre göçebe bir yaşam sürdükten sonra, iki karısı ve büyük sürüleri olan zengin bir kimse sıfatıyla Kenan ülkesine döner ve Orta Filistin'de Şhem bölgesinde yerleşik bir düzene geçer.

Yakup'un öyküsü biterken, oğullarından Yusuf'unkı başlar; böylece ilk peygamberler çevrimi, ulusal kaynakların öbür büyük bölümüne, Mısır dönemini anlatan bölüme bağlanmış olur.

• *Mısır dönemi*. Firavun'un yanında önemli mevkilere gelen Yusuf'un servet sahibi oluşunu ve Yakup'un kabilesinin Goşen'e (Nil deltasının doğu sınırı) yerleşmesini konu alan anlatıların önemli bölümü, ancak, Hyksoslar'ın, Mısır'a yabancıların akın etmesiyle sonuçlanan egemenliği (İ.Ö. 1770-1560) çerçevesinde anlaşılabilir. Nefretle karşılanan istilacıların Teb prensleri (XVIII. hanedan) tarafından kovulmasından sonra, Mısırlılar'ın bu döneme ve istilacıları anımsatan yabancı unsurlara kötü gözle baktıkları anlaşılıyor. Zor işlerde köle gibi kullanılan, devletin serfleri haline getirilen İbraniler özgürlüklerine yeniden kavuşmak istiyorlardı.

• *Kurtarıcı Musa*. Direnişin temel direği Musa olacaktır. Elinin altındaki ucuz işgücünü yitirmek istemeyen krallık yönetimiyle yapılan zorlu pazarlıklar, düşmanca bir tutum alan bu ülkeyi terk etmenin güçlükleri, İsrail halkının belleğinde, tanrıları Yehova'ya borçlu oldukları mucizevi bir kurtuluşa dönüştü; Yehova, bir dizi mucizeyle (Mısır'ın on yarası, Kızıldeniz'i aşma) Mısırlılar'ı cezalandırdı ve halkını kurtardı. Bu olaylar, ulusal gelenek içinde Yehova ve Musa'nın kazandıkları zafere destansı bir nitelik kazandırdı. Tarihçiler sözkonusu olayların genellikle Ramses II döneminde (1298-1235), 1250'ye doğru yaşandığını kabul ederler. İbraniler uzun zaman (Kutsal Kitap'taki kırk yıl simgesel bir sayıdır, yani bir kuşağın yaşama süresidir) bugünkü Sina yarımadasında, sulak yaylalarda sürülerini otlatarak çobanlık yaptılar. Metinlerdeki belirsizlikler yüzünden, izledikleri yolu kesin olarak saptamak zordur. Kades vahasındaki dönem yerleşik düzene geçişin ilk adımıydı; örgütlenmenin ilk öğeleri burada ortaya çıktı: yıllarca ortak bir yaşam süren kabilelerin birleşmesi, İbraniler'le birlikte Kenan ülkesinin fethine katılan öbür göçebe unsurları da bünyesine katan bir birliğin kurulmasını sağladı.

• *Kenan ülkesine yerleşme. Yeşu (İ.Ö. 1220'ye doğr. - İ.Ö. 1200'e doğr.)*. Yerleşme, bazen savaşarak bazen barışçı yoldan yavaş yavaş gerçekleşti. Ülkenin bir bölümünü fethetmeye gerek duyulmadı. Issız bölgelere, çatışma olmadan girildi; kimi durumlarda güçlerini istilacılarınkilerle birleştiren amurru kökenli (İbraniler gibi) bazı gruplarla yapılan anlaşmalar bu süreci kolaylaştırdı. Ülkenin, yerleşik Kenanlılar'ın yaşadığı ve çok sayıda site devletine bölünmüş yörelerinin fethi, Yeşu'nun kitabında bir süvari akını olarak anlatılmıştır. Aslında Kenanlılar ve İbraniler, uzun süre bir arada yaşadılar. Fetih süreci, Hâkimler dönemi boyunca sürdü ve son müstahkem mevkiler olan Kudüs ve Megiddo'nun alınmasıyla krallık döneminde sona erdi.

• *Hâkimler dönemi (İ.Ö. 1200'e doğr. - İ.Ö. 1030'a doğr.)*. Yeşu'nun ölümünden sonra İbraniler, Kenanlılar'ın düşmanca tutumuna ve Şeria ırmağının öbür yakasındaki göçebelerin (Moablılar, Edomlular, Ammonoğulları) yıkıcı akınlarına karşı, Filistin'de ele geçirdikleri bölgede güçlenmeye çalıştılar. Yafa'nın güneyinde kıyı şeridine ve Şefela ovasına yerleşen Filistiler'in gelişi (XII. yy.) durumu daha da kötüleştirdi; beş yönetim bölgesi halinde örgütlenen ve iyi donanımlı bir orduya sahip olan Filistiler, İsrail için gerçek bir ulusal tehdit oluşturdular. Bu güçlü örgütlenmeye, İbraniler her biri tam bağımsız kabilelerden oluşan istikrarsız bir konfederasyonla karşı koymaya çalıştılar; kabileler birbirlerine sadece dini bir bağla, Yehova kültüyle bağlıydılar. Ortak tehlike, bir grup kabilenin, "Hâkimler" denen ve kur-

tuluş savaşının başını çeken önderlerin otoritesi altında geçici olarak birleşmesini sağladı; Hâkimler'in otoritesi bir süre devam etti. Sürekli hale gelen filisti tehlikesinin baskısıyla kabileler, kalıcı bir önder seçme gereği duydular. Böylece İsrail, koşulların doğurduğu Hâkimler kurumundan kalıcı bir krallık dönemine geçti.

• *Birleşik krallık (İ.Ö. 1030'a doğr. - İ.Ö. 931).* Şaul'un önderliğindeki ilk krallık denemesi (1030'a doğr. - 1010'a doğr.) başarısızlıkla sonuçlandı. Başlangıçta, yerel bir önder olarak zaferleriyle otoritesini tüm kabilelere kabul ettiren Şaul, sonunda Filistiler'e yenildi (Gilboa dağı savaşı).

Tehlikeye düşen ulusal birliği Davut yeniden sağladı (1010'a doğr. - 970'e doğr.). Şaul'ün ölümünden sonra güneyli kabileler tarafından kral ilan edilen Davut, çok geçmeden tüm İsrail'e egemen oldu. Uzun bir savaş pahasına Filistiler tehlikesini kesin olarak ortadan kaldırdıktan sonra, aralarında Megiddo ve Kudüs'ün de bulunduğu, bağımsızlıklarını hâlâ koruyan Kenan sitelerine kendi otoritesini kabul ettirdi; Kudüs'ü başkent yaptı (1000'e doğr.). Ammonoğulları'na, Edomlular'a ve Kuzey'deki arami devletlerine karşı bir dizi seferden sonra Davut, protektorası Şam'daki arami krallığına dek uzanan küçük bir imparatorluğun başına geçti. Ama ulusal birlik henüz sağlam değildi; halkının gözünde İsrail ve Yahuda kralı olmaya devam eden Davut'un gücüne dayanıyordu.

Davut'un oğlu Süleyman (970'e doğr. - 931), kuzeyli ve güneyli kabilelerin karşılıklı ve dinmek bilmeyen düşmanlıklarıyla sürüp giden bir entrika ortamında tahta çıktı. Babasından devraldığı mirası sağlamlaştırdı; saltanatı sırasında eski İsrail, siyasal ve iktisadi gücünün doruğuna ulaştı. Süleyman gösterişe düşkün bir hükümdardı; Fenike devletlerinin yardımıyla geliştirdiği ticaret sayesinde zenginleştikten sonra, büyük imar işlerine girişti: kendisi için yaptırdığı sarayın yanı sıra, en önemli yapıtı, eski yazarların göz kamaştırıcılığını nasıl betimleyeceklerini bilemedikleri Kudüs tapınağı'dır. Ama kralın binalar yaptırma konusundaki gayretkeşliği, debdebeye düşkün bir hükümdar olması halkın sırtındaki yükü ağırlaştırdı (angarya işler, ezici vergiler). Özel bir statüleri olan yüksek görevlere ve saray maiyetine seçilen güneyli kabilelerin ayrıcalıklı durumu, kuzeyli kabileler arasında sürekli hoşnutsuzluğa yol açıyordu. 931'de Süleyman ölünce isyanlar başladı.

• *Parçalanan krallık.* İki kabile arasındaki kökleşmiş düşmanlık parçalanmayı kaçınılmaz hale getirdi; Süleyman'ın oğlu Roboam'ın beceriksizliği yüzünden bu süreç daha da hızlandı. İki krallık ortaya çıktı: güneyli kabileleri kapsayan Yahuda krallığı (931-587) [başkenti Kudüs] ve kuzeyli kabilelere dayanan İsrail krallığı (931-721) [başkenti bir süre Tirsa, sonra Samiriye]. İlk zamanlarda iki devlet de güçlerini kardeş kavgalarında harcayarak zayıfladılar. Tutarlı bir siyaset izlemedikleri için ikisi de, güçlü komşuları Mısır, Asur ve Babil'in eline geçtiler: 721'de Asurlular'ın Samiriye'yi, 587'de Babilliler'in Kudüs'ü ele geçirmesiyle iki krallık da yıkıldı; halkı kitleler halinde sürüldü.

İki krallığa bölünme siyasal bakımdan felaketle sonuçlanırken, bu durumdan doğan dinsel sonuçlar da ağır oldu. Kutsal tapınağın bulunduğu Kudüs'ü dize getirmek, Yehova'ya inananları rakip krallığın başkenti Kudüs'ten uzaklaştırmak için kuzey krallığında, Dan ve Beyt-el'de iki tapınak yaptırıldı. Tapınak birliğinin bozulması ve bazı kralların, kişisel inançları ya da siyaset gereği kayırdıkları Kenan ülkesine ait kültlere de yer verilmesi büyük bir dinsel bunalım yarattı. Yehova'nın haklarını kabul ettirmek isteyen Peygamberler seslerini yükselttiler. Bu karışık dönemde Kutsal Kitap'ta adları geçen peygamberler, rehberlik yaptılar (yahudi halkı, en değerli niteliklerini onlara borçludur). Peygamberlerin eylemleri, Eski Ahit dininin ana hatlarını belirledi (tektanrıcılık, ittifak öğretisi, büyük ahlaksal buyruklar ve mesihçilik).

• *Babil sürgünü (İ.Ö. 587 - İ.Ö. 538).* Kudüs'ün fethi ve tapınağın yıkılması, ibrani halkının tarihinde bir dönüm noktası oldu. Sürülen Yahudiler halkın seçkin tabakasını, yönetici sınıflarını (soylular, yüksek görevliler), nitelikli işçilerini (zanaatkârlar) temsil ediyordu. Ata toprağında küçük bir köylü grubu kaldı; Yeremya'nın Mersiyeler*'i bu felaketi ve üzüntüyü dile getirir. Sürgünler yavaş yavaş yerleştiler ve örgütlendiler. Çiftçi, mülk sahibi ya da memur oldular ve Babil belgelerine göre belli bir rahatlığa, hatta kıskanılacak mevkilere ulaştılar. Dinsel duyguları derinleşti ve arındı: ulusal felaketten ders aldılar. Bu dönemde yoğun bir dinsel etkinlik, yeni bir ulusal canlanma (yahudilik*) başladı.

• *Kudüs'ün yeniden kurulması. Pers dönemi (İ.Ö. 538 - İ.Ö. 332).* 539'da Babil, pers saldırılarıyla yıkıldı. Doğu'nun yeni hükümdarı, usta politikacı Büyük Keyhüsrev II, köleleştirilen halklara belli bir özerklik tanıdı. Sürülen Yahudiler'e, 538 fermanıyla Filistin'e dönme ve burada Tapınak'larını yeniden kurma izni verdi. İlk kafile hemen yola çıktı. Ülkelerine geri dönenlerin sahip oldukları kaynaklara karşın (girişim için gerekli kaynaklar Babil'deki yahudi topluluklarınca sağlanmıştı), tapınağı onarmak için ilk girişimler, ülkede kalan Yahudiler'in işbirliğine yanaşmaması nedeniyle başarısızlığa uğradı. 520'ye doğru, Dara'nın saltanat döneminin (522 -486) başında Zorobabel'in yönetiminde bir bölüm daha geri döndü; İkinci tapınak beş yılda (520-515) tamamlandı. Artakserkses I'in saltanatının (465-424) başında Kudüs surlarını yeniden inşa girişimi, Samiriyeliler'in karşı çıkması yüzünden yarım kaldı. Ama 445'te Nehemya, surları yaptırdı; daha sonra da, Yahudiye valisi sıfatıyla önemli reformlara girişti; bu reformlar, rahip Ezra tarafından sürdürüldü ve kesin olarak belirlenemeyen bir tarihte (428 ya da 398) sonuçlandı. Nehemya ve Ezra, bugünkü Torah kitabında belirtildiği gibi, Musa yasası'nın kesin biçimini almasında önemli bir rol oynadılar; gerçek anlamıyla yahudiliği kuranlar Nehemya ve Ezra'dır.

• *İskender'in fetihlerinden Roma egemenliğine (İ.Ö. 332 - İ.Ö. 63).* İskender'in ele geçirdiği (332) Filistin, diadokhoslar arasındaki savaşlardan (323-281) sonra, bu ülkeyi, kazanılan haklara dokunmadan yöneten Lagoslar sülalesinden Ptolemaioslar'a kaldı. Her şey, topluluk önderi olan hahambaşının otoritesi altında, Persler zamanındaki gibi sürdü. Antiokhos III'ün Panion'da kazandığı zafer (200 ?), Ptolemaioslar'ın çekilmesine ve Suriyeli Selefkiler'in gelmesine yol açtı. Antiokhos III, Yahudiler'e, dini statülerini güçlendiren ve eskiden Persler'in tanıdığı ayrıcalıkları Selefki İmparatorluğu'nun genel koşullarına uydurarak yeniden tanıyan bir yasa verdi. Başlıca kaygısı, selefki devletlerini, yunan kültürünü kabul ettirerek birleştirmek olan Antiokhos IV Epiphanes'in iktidara gelmesiyle (175-164) durum birden değişti. Ama Yahudiler'e göre, Yunanlılar gibi yaşamak, hellenizmin dinsel törenlerine katılmak ve Musa yasası'nı ve tektanrıcılığı yadsımak demekti. Makabiler'in ayaklanması (167) Yahudiler'e dinsel özgürlüklerini ve ulusal bağımsızlıklarını yeniden kazandırdı. Makabiler'in (134-37) kolu olan Hasmonlar zamanında yahudi devleti Roma'nın himayesine girdi, bu hanedandan prenslerin bitmek bilmeyen çekişmeleri, Roma'ya Filistin'in iç işlerine karışma fırsatı verdi. İ.Ö. 63'ün yazında Pompeius Kudüs'e ve Tapınağa girdi. Yahudiler, bağımsızlıklarını yitirdiler ve haraç ödediler.

• *Roma egemenliği altında. Yahudi devletinin sonu (İ.Ö. 63 - İ.S. 70).* Hasmonlar'ın son temsilcileri (63-37) kral unvanı taşımadan ve Suriye'nin romalı valisinin denetiminde iktidarlarını sürdürdüler. Hasmonlar hanedanının sonunda, Roma'dan sağlam destekler sağlamayı başaran İdumealı Herodes Senato'dan kral unvanını elde etti (40); ama krallığını lejyonların desteğiyle ele geçirmesi için üç yıl gerekti. Son İsrail kralı Herodes I (İ.Ö. 37 - İ.Ö. 4) Filistin'in birliğini sağladı ve yeniden yapılan İkinci tapınağa Süleyman dönemindeki görkemini yeniden kazandırdı. O ölünce krallık, Roma'ya bağlı prensler ve Romalı procuratorlar (valiler) tarafından yönetilen üç parçaya ayrıldı. Nasıralı İsa ve hıristiyanlık işte bu dönemde ortaya çıktı. Roma otoritesinin beceriksizlikleri ve baskılarının yol açtığı milliyetçi ve mesihçi hareketler, 66-70 ayaklanmasıyla ve Kudüs ve tapınağının Titus'un lejyonları tarafından yıkılmasıyla sonuçlandı. İkinci tapınağın yıkılması Eski İsrail tarihinin sonu oldu; ruhban sınıfı ortadan kalktı: ulusal kurban törenlerine bir daha başlanmamak üzere son verildi. Filistin, artık Roma İmparatorluğu'nun bir eyaletiydi.

İbraniler'e mektup, Kilise tarafından resmen kabul edilen mektupların sonuncusu; gelenek bu mektubu aziz Paulus'a atfeder. Modern eleştiri, bu mektubu paulus bağlamından ayrı düşünür ve I. yy.'ın sonuna doğru yazıldığını ileri sürer. İbraniler'e mektup tapınak ayinine özlem duyan bazı yahudi sapkınlara bir çağrı niteliğindedir. Yazar, imanlarını kuvvetlendirmek için onlara İsa'nın yeryüzünü kurtarmak için geldiğini söyler.

İBRAZ a. (ar. *ibraz*). **1.** Meydana çıkarma, ortaya koyma, gösterme. **—2.** *İbraz etmek,* ortaya koymak, göstermek: *Havalimanında pasaportları ibraz etmek. Biletlerin ibraz edilmesi mecburidir.*

—Bank. *İbrazında,* bir ticari senedin, bir ödeme emrinin ilk sunuluşunda (örneğin, ibrazında çekilebilir, ibrazında ödemeli). ‖ *İbrazından üç, dört vb. günde ödemeli,* sunulmasından üç, dört vb. gün sonra ödemeli.

—Huk. *Delil ibrazı,* delilin ortaya konması, mahkemeye sunulması. ‖ *Senet ibrazı,* ticari senetlerin, ödenmesi ya da kabulü için borçlu ya da muhataba gösterilmesi. ‖ *Ticari defterlerin ibrazı,* yargılama sırasında ticari defterlerin delil olarak mahkemeye sunulması.

İBRE a. (ar. *ibre*). Ölçü aygıtlarında ölçülen şeyle ilgili rakamı, işareti göstermeye yarayan hareketli iğne; gösterge: *Saatin ibresi. Pusulanın ibresi. İbre yüz yirmiyi gösteriyor*

—Esk. *İbre-i hayyat* ya da *ibret-ül-hayyat,* dikiş iğnesi. ‖ *İbre-i havam,* arı ve akrep gibi böceklerin zehirli iğnesi. ‖ *İbre-i mıknatısi,* pusula iğnesi.

—Esk. bot. *İbre-i râiye,* ıtır çiçeği cinsinden ve dönbaba denilen bir çeşit bitki.

—Ormanc. İĞNE* YAPRAK ın eşanlamlısı.

—Ölçbil. GÖSTERGE'nin eşanlamlısı.

—Saatç. Bir kadran üzerinde saatleri, dakikaları, saniyeleri gösteren gösterge. (Öteki ibreler kronometreyle ölçmede, zaman dilimlerini saptamada kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Saatç. Saniye ibresi dışmerkezli olabileceği gibi saatleri gösteren ibreyle aynı mil üzerinde yer alabilir. İbreli görüntüleme ("örneksemeli görüntüleme" de denir) zaman aralıklarını daha iyi belirlediğinden geçerliliğini korumaktadır. Buna karşılık saati rakamlarla bir pencerede sayısal görüntüleme geçicidir ve saat bölmeleri yoktur. Kuvarslı saatlerdeki görüntüleme her iki yöntemi de kullanır.

İBRET a. (ar. *'ibret*). **1.** Kötü, tatsız bir olaydan alınan, alınması gereken ders: *Hiçbir şeyden ibret almıyor. Herkes olayı ibretle seyretti.* **—2.** *İbret almak,* kötü sonuçlanan davranış, olay ya da durumlardan ders almak: *Kardeşinin durumundan ibret al da çok çalış.* ‖ *İbret olmak,* ders olmak. ‖ *İbreti âlem için,* herkese ders olsun, herkes örnek alsın diye: *İbreti âlem için evi ateşe verir yakarım.* ‖ *İbretin kud-*

Lauros-Giraudon

kazıma bakırdan iran **ibriği**
XII. yy. sonu
Louvre müzesi, Paris

Büyük Larousse

ibrik
selçuklu dönemi
Türk ve islam eserleri müzesi İstanbul

ibrikgagalı
(Cochlearius cochlearius)

reti, çok çirkin, pek garip.
—Tiyat. Batı'da, Ortaçağ sonunda ve XVI. yy.'da ortaya çıkan dram türü. (En belirgin özelliği kişileştirilmiş alegorilerin arasında bir diyalog biçiminde olmasıdır.)

◆ sıf. Yörs. Acaip, çirkin, kötü bir şey için kullanılır: *İbret bir araba.*
—*Esk. İbret-amiz, ibret-bahş, ibret-nüma, ibret-nümûn,* ibret almayı, ders almayı öğreten. ‖ *İbret-bin,* bir olaydan ders almış olan. ‖ *İbret-enduz,* ibret alınacak; şaşılacak. ‖ *İbret-pezir,* bir olaydan ibret alan, kendine ders çıkaran. ‖ *İbret-i müessire,* bir kimsenin başına gelen ve başkalarına ders olan kötü olay.

İbret, Aleksan Sarrafyan Efendi tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük gazete (1870-1873). Çıktıktan kısa bir süre sonra kapatıldı. Yayımı *İbretnamei âlem* adıyla haftalık mizah gazetesi olarak sürdü. 1872'de Ahmet Mithat Efendi tarafından kiralandı ve Namık Kemal'in yönetimi altında aynı yılın 13 haziran gününden başlayarak yeniden günlük gazete biçimine dönüştü. Daha çok Namık Kemal'in yazılarını içeren gazete, sadrazam Mahmut Nedim Paşa'ya ve hükümete karşı cephe aldığı için 10 temmuz 1872'de dört ay kapatıldı. Bir haber gazetesi olma niteliğinin yanı sıra bir savaşım gazetesi oldu, meşrutiyet fikrinin yaygınlaşıp benimsenmesinde etkili oldu. Ancak Gedikpaşa tiyatrosu'nda Namık Kemal'in *Vatan* yahut Silistre* adlı oyununun temsilinden (1 nisan 1873) sonra halkın sokaklara dökülerek gösteri yapmaları ve gazeteye bir teşekkür mektubu bırakmaları nedeniyle Abdülhamit II'ye jurnal edildi. Bunun üzerine *İbret,* 5 nisan 1873 günü çıkan 132. sayıdan sonra kapatıldı, yazarları da tutuklanarak sürgüne gönderildi.

İBRETEN be. (ar. *ʿibret*'ten *ʿibreten*). *Esk.* İbret olsun diye: *İbreten-li-s-sâirîn* (başkalarına ibret olmak üzere).

İBRETLİK sıf. Ders alınacak nitelikte olan: *İbretlik bir durum. İbretlik bir öykü.*

İBREVİ sıf. (ar. *ibre* ve *-î*'den *ibrevî*). *Esk.* **1.** İbreyle ilgili olan. —**2.** İğne biçiminde, iğne gibi.

İBRİ sıf. ve a. (ar. *ʿibr* ve *-î*'den *ʿibri*). *Esk.* İbrani dininden olan, yahudi.

İBRİK a. (ar. *ibrik*). Sıvı, özellikle su koymaya yarayan ince boyunlu, geniş karınlı bir gövdeyle, buna bağlanan bir emzik ve bir kulptan oluşan kap. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bağç. Gaga biçiminde uzun bir musluğu olan ve mahzende istiflenmiş fıçılara, boşaldıkça şarap koymaya yarayan küçük kap.
—Kur. tar. *İbrik gulamı,* osmanlı sarayında yıkanma, aptes alma ve leğen, ibrik işlerine bakanlara verilen ad. (Görevleri aptes, el yüz yıkamak ya da içmek için kaplarda su bulundurmak ve taşınmalarda gerekli kapları götürmekti.)
—ANSİKL. Türkler'de ve islam ülkelerinde özellikle aptes almak, el yüz yıkamakta kullanılan ibriklerin pişmiş topraktan, porselenden, bakırdan, pirinçten, tunçtan, gümüş, altın ve camdan yapılmış örnekleri vardır. Bunlar, genellikle, leğeniyle birlikte takım oluşturur ve leğen-ibrik olarak adlandırılır. Leğenin üstünde dökülen suyun görünmemesi için süzgeçli bir kapak bulunur ve ibrik bu kapağın ortasındaki çukura konur. Padişahlar ve dönemin önde gelen kişileri için ünlü ustalarca yapılmış, çeşitli tekniklerle bezenmiş, sanatsal değeri olan ince işlemeli leğen-ibrikler vardır. Sarayda, padişahın ibriğini tutmakla görevli ibriktarlar bulunuyordu. İbrik, tekke eşyaları arasında da yer alıyordu. Bunlar, tarikatlara göre değişik motifliydi. İbrik tutmak, tarikata yeni giren dervişlerin göreviydi.

Erken islam döneminden ibriklerin altın ve gümüşten örnekleri bulunmakla birlikte, günümüze ulaşanlar çoğunlukla tunçtandır. Bunlar genellikle formları, teknikleri ve süslemeleriyle, sasani ibriklerine benzer, gövdeleri armut biçiminde, boyunları yivlidir. Kulplarında parmak dayanan bir yaprak, hayvan başı ya da topuz bulunur (Basra* ibriği). Yapımı X. yy. sonlarına değin süren bu ibrikler kabartma ya da kazıma tekniğiyle süslenmiştir VIII. - X. yy.'larda Horasan'da yapılanlarsa kakma tekniğiyle bezeniyordu. Bu teknik daha sonra Selçuklular'da (XII. yy. ortaları) gelişti. XIII. yy. başlarında İran'dan Mezopotamya'ya, oradan da Yakındoğu ülkelerine yayıldı. Bu dönemde ayrıca döküm tekniğiyle, yuvarlak gövdeli, silindir biçiminde ince, uzun boyunlu, kalın kulplu ibrikler yapıldı. Selçuklu dönemi ibrikleri formları, teknikleri ve süslemeleriyle, önceki döneme göre çeşitlilik gösterir. İran'da döküm tekniğiyle yapılan bir grup, sasani ibriklerine benzemekle birlikte gövdeleri daha geniş ve yayvan, emzikleri yağ kandili biçimindedir. Erken islam döneminde ortaya çıkan yuvarlak gövdeli, ince uzun boyunlu ibriklerin yapımı Selçuklular'da da sürmüş, ancak bunların bir bölümünde emzikler, abartmalı bir biçimde uzatılmıştır. Bu dönemde Horasan'a mal edilen bir başka formla karşılaşılmaktadır; bunlar XII. yy. sonu - XIII. yy. başlarına tarihlenen, döküm ya da dövme tekniğiyle yapılıp kakma tekniğiyle işlenmiş, çoğu pirinçten ibriklerdir. Silindir biçimindeki gövdeleri dışbükey ve içbükey yivlidir. Üzerleri kuş, aslan ve efsanevi hayvan motiflidir. Bir bölümünün omuz başları kuş ya da harpya heykelcikleriyle bezenmiştir. Bu dönem ibriklerinin bir bölümünün gövdeleriyse on iki köşelidir (Homberg* ibriği). XIII. yy.'a tarihlenen ve Musul okuluna bağlanan, pirinçten yapılmış değerli örnekler de vardır (Blacas* ibriği).

Müzelerimizde Anadolu Selçukluları döneminden günümüze ulaşan örnekler bulunmamakla birlikte, özellikle Topkapı sarayı müzesi'yle İstanbul Türk ve islam eserleri müzesi'nde, osmanlı döneminden çeşitli formlarda değerli ibrik ve leğen-ibrikler sergilenmektedir. Bunlar arasında XVII. - XIX. yy.'lardan, kabartma ya da kazıma tekniğinde süslemeli, gümüş ya da altın yaldızlı bakır (tombak) ibrik ve leğen-ibrik takımları bulunmaktadır. Ayrıca süs eşyası niteliğinde, beykoz işi, kristalden, renkli ya da renksiz camdan ve opalden ibrik ya da leğen-ibrik takımları vardır.

İBRİKÇALISI → SUİBRİĞİ.

İBRİKÇİ a. İbrik yapan ve/ya da satan kimse.

İBRİKGAGALI a. Yassı, kısa ve geniş gagalı balıkçılkuşu. (Başında, siyah tüylü uzun bir tepelik vardır. Tropikal Amerika ve Meksika'dan Arjantin'e kadar uzanan bataklıklarda yaşar. Bil. a. *Cochlearius cochlearius;* ibrikgagalıgiller familyasının örnek tipi.)

İBRİKGAGALIGİLLER a. Tropikal Amerika'da yaşayan uzun bacaklı kuşlar familyası. (Mangrovlarda yaşayan ibrikgagalı familyanın tek türüdür. Bil. a. *Cochleariidae.*)

İBRİKSİ KIKIRDAK a. Zool. Dörtayaklılarda, gırtlak iskeletinin kıkırdaksı çift parçası. (Son embriyon solungaç yayından oluşur. İbriksi kıkırdaklar, kurbağaların ses organını destekler; memelilerdeyse, tiroit kıkırdaklarıyla birlikte, ses tellerinin kenarlarıyla uçları arasını kapsar.)

İBRİKTAR a. (ar. *ibrik* ve fars. *dar*'dan *ibrik-dār*). Eskiden saray ve konaklarda el ve yüz yıkanacağı zaman ibrikle su döken görevli.
—Kur. tar. *İbriktar usta,* osmanlı sarayında Harem dairesi'nde görevli yedi kalfadan birine verilen ad. (Haremdeki leğen, ibrik ve yıkanma, aptes alma işlerinin düzenli bir biçimde yürütülmesini sağlamakla görevliydi. Ustanın yedi yamağı, onların da bir o kadar acemisi [gulamı] bulunurdu.)

İBRİKTEPE, Edirne'nin İpsala ilçesine bağlı bucak; 9 839 nüf. (1990); 6 köy. Merkezi *İbriktepe,* 2 984 nüf. (1990).

İBRİŞİM a. (fars. *ebrīşüm*'den). Bükülmüş ipekten yapılmış iplik; ipek ipliği.
—Tekst. Üç kat ipek ipliği birlikte bükülerek elde edilen organze.

◆ sıf. İbrişimden yapılmış: *İbrişim kuşak. İbrişim saçak.*
—ANSİKL. İbrişim bükülmüş ipek iplikten yapıldığından öbür ipliklere oranla daha dayanıklıdır. Bunun için dikişte ibrişim iplik yeğlenir. Bunun yanı sıra kese, oya, püskül vb. de yapılır. Gramla, çile ya da masura halinde satılır.

İbrişim yasağı, İran'la yapılan ipek ticaretine Selim I (Yavuz) tarafından uygulanan yasak (1518). Osmanlı devleti, Safeviler'le siyasi ilişkileri bozulunca, ekonomik ilişkilerini de kesti. Kurallara uymayan tüccarlar cezalandırıldı, mallarına elkondu. Yakınmalar üzerine haksız işlem yapan memurlar cezalandırıldı, uğranılan zararlar Süleyman I (Kanuni) döneminde karşılandı (1520).

İBRİŞİMKURDU a. Kimi yörelerde ipekböceğine verilen ad.

İBRİZ a. (ar. *ibriz*). *Esk.* Halis, saf, katıksız.

İBSAN, Vulgata'ya göre "Küçük hâkimler"den biri. İsrail'i kurtarıp yedi yıl süreyle yönetti (İ.Ö. XII. yy.).

İBSAR a. (ar. *ibṣar*). *Esk.* Dikkatle bakma.

İBSEN (Henrik), norveçli şair ve oyun yazarı (Skien 1828 - Christiania, bugün Oslo, 1906). Grimstad'ta geçen sıkıntılı bir gençlikten sonra, Christiania'ya gitti ve kendini tek tutkusu olan tiyatroya adadı. Bergen Ulusal tiyatrosu'nda öğretmenlik yaptığı sırada (1851-1857) tarihsel oyunlar (Sallustius'tan esinlenerek *Katilina*'yı [1830]; 1854'te Bergen'de *Kjaempehøjen*'i) yazdı. İbsen bu iki oyunu sayesinde, Almanya ve Danimarka'da öğrenim görmek üzere burs kazandı. Danimarka'da Holberg'i, *Sancthansnatten* (1853) adlı komedisinde esinlendiği Shakespeare'i ve *Brand**'ta ortaya koyacağı "ya hep ya hiç"in kaçınılmazlığını ona öğreten Kierkegaard'ı okudu. Psikolojik oyunu *Fru Inger til Østråt*'ta (1855), fransız yazar Scribe'in tekniğinden yararlandıysa da, lirik komedisi *Gildet paa Solhaug* (1856) ve *Olaf Liljekrans*'ın (1856) temalarını eski Norveç'in tarihinden aldı.

Mutsuz bir evlilik ve Christiania'da Yeni tiyatro'nun yöneticiliğini yaptığı sırada uğradığı düş kırıklıkları (konusunu İzlanda sagalarından aldığı *Hermoendene pd Helgeland* [1858] adlı tarihsel oyununu bu tiyatroda oynatmıştı), İbsen'i, *Kjaerlighedens Komedie* (1862, sahnelenişi 1873) ve *Kongsemnerne* (1863) adlı oyunlarında da hissedilen, derin bir ümitsizliğe sürükledi. İbsen, Norveç'te bulamadığı geniş ufka, 27 yılını geçireceği yabancı ülkelerde (Roma, Dresden, Münih, sonra gene Roma) kavuşacaktır. 1864'te Roma'da, idealinin ne olması gerektiğini bulduğuna inandı: kişiliği, iradeyi yüceltmek; korkaklığı ve sinmişliği yermek. Bu görüşlerin etkisiyle, önce epik şiir, sonra manzum oyun olarak kaleme aldığı, vahşi güzelliği, kusursuz anlatımı ve nihayet yapıta egemen olan bulanıklık sayesinde, vaazcı yanının aşırılıkları pek dikkati çekmeyen *Brand**'ı (1866, sahnelenişi 1885) yazdı. Ertesi yıl, alay, hiciv ve şiirin bir dram içinde kaynaştığı *Peer* Gynt*'i kaleme aldı; Büyük Eğri'nin öğütlerine uyarak "devreyi tamamlayan" oyunun kahramanı Peer Gynt, yeniden eritilmek üzere tekrar kalıba döküleceği sırada Solveig'ın aşkıyla bu çevrimden kurtuluyordu.

Sanatının doruğuna erişen İbsen, 1903'te sahnelenen *Kejser og Galiloeer* (1873) adlı oyunu dışında, şiirsel ve simgesel düzeyde kalmayıp, toplumsal ve ahlaksal düzeye de ulaşan, nesir "çağdaş

oyunlar'' kaleme aldı. *De Unge Forbund*' da (1869), zaman zaman anarşizme kayarak burjuva zihniyetini lanetlerken, *Samfundets Stoetter*'de (1877) de, toplumun ''boşluğunu ve çürümüşlüğü''nü mahkûm etti. İbsen, *Nora** (*Bir bebek evi* [Et dukkehjem], 1879) adlı oyununda, feminizmin uyanışı ve aşkın yüceltilmesiyle birlikte, özellikle *Hortlaklar*'da (Gengangere) [1881] yeniden ortaya çıkacak olan yeni bir temadan yararlandı: geçmişimiz peşimizi bırakmaz ve yalnızca kusurlarımız değil, öldüklerine inandığımız fikirlerimiz ve inançlarımız da peşimizden gelir. *Bir Halk* düşmanı*'nda (En Folkefiende) [1882], doktor Stockmann hem fiziksel hem manevi anlamda ''kirlenme''yle mücadele eder Buna karşılık, İbsen'in en trajik dramlarından biri olan *Yaban* ördeği*'nde (Vildanden) [1884] kehanetler yatışır, belirsizlik egemen olur ve güçsüzlerin kaçınılmaz çöküşü şu soruyla açığa vurulur: ''mutlaka gerçeği aramak gerekir mi?'' Simgesel bir oyun olan *Rosmersholm*'den de anlaşıldığı gibi, bu dönemden sonra İbsen'in kötümserliği gittikçe arttı. İbsen'in dünya çapında bir üne kavuştuğu dönemde kaleme aldığı *Denizden gelen kadın* (Fruen fra haret) [1888] ve *Hedda* Gabler* (1890) adlı çarpıcı oyunlarının yapısı, kadın kahramanların bilinçdışı ruhsal yaşamları ve kadın olmanın onlara verdiği güç üzerine kurulmuştur.

1891'de Norveç'e dönen İbsen, altedilmez olanı aşk'la aşmak istediği için sönüp giden kahramanı *Yapı ustası Solness* (Bygmesters Solness) [1892] gibi, ölüm düşüncesine saplandı. Suçluluk duygusunu işlediği *Küçük Eyolf* (Lille Eyolf) [1894], özellikle de *John-Gabriel Borkmann* (1896) adlı iki trajedisinde, erkek kahraman ön plana çıkar ve onun tarafından aldatılan kadın, yalnızca bir düşman olarak görülür. İbsen, ''dramatik son'' altbaşlığını taşıyan son oyunu *Biz ölüler uyanınca*' da (När vi doede vägner) [1899], heykelci Rubeck'in ve ona modellik yapan Maya'nın kişiliklerinde sanatı ve aşkı yok eder.

İbsen'in ruhunda kendisini mutlağa, özellikle de ahlak konusunda mutlağı aramaya, dolayısıyla da yavanlıktan ve idarecilikten nefrete iten bir püritenlik ve güçlülerle güçsüzlerin birbirlerini ortadan kaldırdıkları bir manicilik vardır. İkinci bir yanı da, insan gerçeğine karşı olağanüstü bir duyarlığı olmasıdır; kişilerinin günümüzde bile yaşamın bütün sıcaklığını korumaları, onun bu gerçeği doğrudan doğruya günlük yaşama bağlamasından ileri gelir.

İBŞÂR a. (ar. *ibşār*). *Esk.* Müjde verme, müjdeleme.

İBŞÂRAT çoğl. a. (ar. *ibşār*'ın çoğl. *ibşārāt*). *Esk.* Müjde vermeler, müjdelemeler.

İBŞİHİ (Bahaettin Ebülfeth Muhammet bin Ahmet **EL-**), mısırlı yazar (Fayyum 1388 - Kahire 1446). Kahire'de öğrenim gördü. *Mustatraf fî külli fenni mustazraf* adlı antolojisi ile ün kazandı. Küçük bir ansiklopedi niteliği de taşıyan bu yapıtta din, felsefe, topluluk, ahlakla ilgili yazılar da yer alır. XV. yy. mısır arapçası hakkında da bilgi veren yapıt, M. Rat tarafından fransızcaya (Paris-Toulon 1899-1902), Mehmet Esat tarafından da türkçeye (İstanbul 1845-1847) çevrildi. Öteki yapıtları: ahlakla ilgili olarak *Etvak ül-ezhâr alâ sudûr il -enhâr*, velilerin yaşamöyküleriyle ilgili *Tezkiret ül-ârifîn ve tabsiret ül-müstabsirîn*.

İBTALE a. (ar. *ibṭale*). *Esk.* Boş, batıl, gereksiz şey.

İBTÂR a. (ar. *ibtar*). *Esk.* **1.** Esirgeme, mahrum etme. **—2.** Çocuksuz bırakma. **—3.** Kesme, ayırma, parçalama. **—4.** Gündüzün başlangıcında, kuşluk vakti yapılan ibadet. **—5.** Karar verme, bir soru-nu çözme.

İBTİDA → İPTİDA.

İBTİDAEN be. (ar. *ibtidā*'dan *ibtidaᶜen*). *Esk.* İlk olarak, başlangıç olarak, ilk önce, ilkin.

İBTİDAİYAT a. (ar. *ibtidāī*'den çoğl. *ibtidaʾiyyat*). *Esk.* Başlangıç bilgileri ve bu bilgileri kapsayan kitaplar.

İBTİDÂR a. (ar. *ibtidār*). *Esk.* **1.** Bir işe hemen başlama. **—2.** *İbtidâr etmek*, bir işe girişmek, başlamak.

İBTİGA a. (ar. *ibtiğā*). *Esk.* **1.** İstek, eğilim, arzu. **—2.** Amaç, erek, istem. **—3.** *İbtıga-yı tevil*, sözü değiştirme, söze başka anlam verme çabası, isteği; sözü saptırma çabası.

İBTİGAEN be. (ar. *ibtiğa*'dan *ibtiğaen*). *Esk.* **1.** Arzu ederek, isteyerek. **—2.** *İbtigaen li-merzati-llah*, Tanrı'nın iznini isteyerek.

İBTİHÂC a. (ar. *ibtihāc*). *Esk.* Sevinme, sevinçli olma, iç açıklığı, gönül açıklığı: *''Olsa hasıl fahrdan hüsn ü gınâdan ibtihâc''* (Fuzuli, XVI. yy.).

İBTİHAL a. (ar. *ibtihāl*). *Esk.* Yalvarma, yakarma: *''Rokzan nihayet derecede ibtihal ile...''* (A. H. Tarhan).

İBTİHÂS a. (ar. *ibtiḥās*). *Esk.* Bir şeyin doğruluğunu öğrenmek için sorup soruşturma, araştırma.

İBTİKÂ a. (ar. *ibtikāʾ*). *Esk.* Ağlama: *''Bir ibtika-yı hazânîsi aşk-ı sehhârın''* (Tevfik Fikret).

İBTİNA a. (ar. *ibtināʾ*). *Esk.* **1.** Bir şeyin üzerine kurma, bir şeye dayama. **—2.** Bir tartışmada, davada konuyu, doğruluğuna inanılan bir kurama dayama: *''Fizyokratlara ve Smitt'e göre serbesti-yi mübadele bilhassa menafi-i ahengî gibi umumi bir telâkkiye ibtinâ eyliyordu''* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

İBTİSÂM a. (ar. *ibtisām*). *Esk.* **1.** Gülümseme, tebessüm etme: *''Cismen bu demektir ibtisânım''* (A. H. Tarhan). **—2.** *İbtisâm etmek*, hafifçe gülmek, gülümsemek.

İBTİSÂR a. (ar. *ibtiṣār*). *Esk.* Gönül gözüyle görme, bir şeyin gerçek yüzünü kavrama: *''Nazar-ı ibtisâr ve iftikâr önünde tecelli edince...''* (Mehmet Tevfik, XIX. yy.).

İBTİYÂ a. (ar. *ibtiyāʾ*). *Esk.* Satın alma, para ödeyerek bir şeye sahip olma.

İBUSE MASUCİ, japon yazar (Fukuyama, Hiroşima, 1898). Hiroşima bölgesinden bir çiftçi ailesinin çocuğudur; yazarlık çizgisi, her türlü okulun dışında kalması ve de aldığı konuların çeşitliliğiyle dikkat çeker: ''hayvan öyküleri'', bunlardan *Sanşo-uo* (1929) özel bir önem taşır; özyaşamöyküsü hikâyeler (*Keirokuşu*, 1936), tarihsel freskler (*Hyomin Usaburo*, 1954 -55), özellikle halk törelerini konu alan romanlar (*Honcitsu Kyuşin*, 1949-50) ve atom bombasından sonra Hiroşima'da oturanların günlük yaşamını anlatan *Kuroi Ame* (1966). Bu çeşitlilik içinde yine de değişmeyen birçok şey vardır: ayrıntının doğru ve canlı verilişi, tokyo dili ve taşra lehçelerinin uyumlu birleşimiyle ortaya çıkan bir üslup ve yazarın hem coşkulu, hem de bıkkın mizacını ortaya koyan mizah anlayışı. İbuse, gerek kişilerinin seçimi, gerek yapıtlarının geniş yayılma alanıyla halkın çok tuttuğu bir romancıdır.

İBYİZÂZ a. (ar. *ibyiżāż*). *Esk.* Beyazlanma, ağarma.

İBYKOS, yunanlı lirik şair (İ.Ö. VI. yy.). Büyük Yunanistan'ın Region bölgesinde doğdu, Sısam'da Polykrates'in sarayında yaşadı. Yedi şiir kitabı yazdı. Bunlardan yüz dize günümüze kadar gelebilmiştir; bu parçalarda, İbykos'un, aşk bunalımlarını ve acılarını anlatmada ne kadar usta olduğu görülür.

İBZA ya da **İBDA** a. (ar. *ibżāᶜ*, *ibdaᶜ*). İsl. huk. Bir kişinin kârı tümüyle kendisine ait olması koşuluyla bir başkasına sermaye vermesi. (Bu sermayeye bidaa denir. Sermayeyi işleten bunun karşılığında ücret alır.)

İBZAL, -li a. (ar. *ibẕal*). *Esk.* **1.** Sakınmadan bolca kullanma, harcama; bol bol verme: *''O sizin görmediğim bilmediğim gözleriniz / safha-i şiirime ibzâl-i nigâh eylerken''* (Baha Tevfik). **—2.** *İbzal etmek*, bolca vermek. **—3.** *İbzal-i kelam*, çok söz

İCA, Peru'da kent, yönetim bölgesi merkezi, Lima'nın G.-D.'sunda; 152 300 nüf. (1990). Ticaret merkezi (pamuk). Yakınında hurmalıklar. —*Yönetim bölgesi*, 21 250 km²; 543 000 nüf. (1990).

İCÂ a. (ar. *īcāᶜ*). *Esk.* **1.** Ağrıtma, acı verme. **—2.** *İcâ etmek*, ağrıtmak, acı vermek.

İCÂB a. (ar *iᶜcāb*). *Esk.* **1.** Şaşırtma, hayrette bırakma. **—2.** Kendini beğenmişlik.

İCABAT çoğl. a. (ar. *icāb*'ın çoğl. *icābāt*). *Esk.* Gerekli olan şeyler, gerekler, icaplar: *''...aldıkları terbiye icâbâtından olarak''* (F. Köprülü).

İCABEN be. (ar. *icāb*'dan *icaben*). *Esk.* Gerekli olarak, ister istemez.

İCABET a. (ar. *icābet*). **1.** Bir çağrıyı, bir daveti yerine getirme. **—2.** Bir emre, bir isteğe uyma, muvafakat etme, kabul etme. **—3.** *Bir çağrıya icabet etmek*, o çağrıyı yerine getirmek, çağrılı olduğu yere gitmek: *Davetinize icabet edemediğim için üzgünüm.* || *Bir buyruk ya da isteğe icabet etmek*, ona uygun olarak davranmak, onu yerine getirmek.

—*Esk.* *İcabet-i makrun*, kabul edilmiş, kabul edilebilir dua için kullanılır.

İCABETGÂH a. (ar. *icabet* ve fars. *-gah*'tan *icābetgāh*). *Esk.* **1.** Kabul etme yeri. **—2.** *İcabetgâh-ı ilahi*, Tanrı'nın duaları kabul ettiği yer.

İCABINDA be. Gerektiğinde, gerekli olduğu zaman: *Siz başlayın, icabında biz de gelir yardım ederiz.*

İCABİ sıf. (ar. *icāb* ve *-ī*'den *icabī*). *Esk.* İcapla ilgili, olumlu.

İCÂDE ya da **İCÂDET** a. (ar. *icāde*, *icādet*). *Esk.* **1.** İyi yapma, iyi işleme. **—2.** İyi konuşma, iyi davranma. **—3.** Cömertlik, cömertlikle bir şey verme.

İCÂLE a. (ar. *icāle*). *Esk.* **1.** Gezdirme, dolaştırma: *İcâle-i esb* (atın dolaştırılması). **—2.** *İcâle-i fikir*, düşünüp taşınma. || *İcâle-i kalem*, yazı yazma.

İCÂLET a. (ar. *icālet*). *Esk.* **1.** Acele ile yapılan iş ya da bulunan şey. **—2.** El kitabı.

İCÂLETEN be. (ar. *ᶜicalet*'ten *ᶜicāleten*). *Esk.* Acele olarak, çarçabuk, hemen, derhal: *''Reşit Paşa bu mazbataları icaleten fakire terceme ettirdi''* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İCAM çoğl. a. (ar. *eceme*'nin çoğl. *icām*). *Esk.* **1.** Ağaçlıklar, çalılıklar, kamışlıklar. **—2.** Aslan yatakları.

İCÂM a. (ar *ᶜacem*, noktalama'dan *iᶜcām*). *Esk.* Yazıya, harflere nokta koyma: *''Etti hüner-âverân icâm''* (Ziya Paşa, XIX. yy.).

İCAP a. (ar. *icāb*). **1.** Bir şeyin gereği olan şey: *Demokrasinin icabı. Hoşgörü icabı.* **—2.** *İcap etmek*, gerekmek: *İcap eden neyse yapılacaktır.* || *İcabına bakmak*, gereğini yapmak: *Siz durun, biz icabına bakarız;* bir kimseyi ortadan kaldırmak, yok etmek: *Oğlunun da icabına bakar, babasının yanına göndeririz.*

—*Esk.* *İcab-ı maslahat*, iş gereği.

—Huk. Bir sözleşmenin yapılmasında taraflardan birinin ötekine yaptığı öneri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *İcab-ı vakıf*, bir malın vakfedilebilmesi için mal sahibinin söylemesi gereken ''malımı vakfettim'' gibi bir söz.

—ANSİKL. Huk. İcap, sözleşmenin öğelerinden biridir. Sözleşmenin taraflarından birinin yaptığı icap, öteki tarafça kabul edilirse, sözleşme tamamlanmış olur. Bir söz-

O. Vaering-Nasjonalgalleriet

Henrik İbsen
Erik Werenskiold'un
bir tablosundan (1895) ayrıntı
Nasjonalgalleriet, Oslo

leşmenin oluşmasındaki irade açıklamalarının hangisinin icap hangisinin de kabul olduğunun saptanmasında tarafların kimliği değil irade açıklamalarının hangisinin daha önce yapılmış olduğu belirleyicidir Önce yapılmış olan irade açıklaması icaptır. İcap, tek yanlı ve karşı tarafa ulaşması gerekli bir irade açıklamasıdır. Taraflardan biri icap'la sözleşme yapmayı önerir. Bu öneri belirli bir kişiye yapılabileceği gibi kamuya (herkese) da yapılabilir (mağaza vitrinlerindeki malların üzerine konan ve fiyatları gösteren etiketler kamuya yapılmış bir icap sayılır). Bir önerinin geçerli bir icap sayılabilmesi için bunun, sözleşmenin temel noktalarını içermesi, kesin olması, sözleşme yapılmak istenen kişiye (ya da kişilere) yöneltilmiş bulunması ve ciddi olması gerekir. Sözleşmenin temel noktaları, tarafların zorunlu olarak üzerinde anlaşmaları gereken noktalardır. Örneğin bir kira sözleşmesinde kira bedeli ve kiralanan yer sözleşmenin temel noktaları sayılır. Önerinin kesin olması karşı tarafın bu öneriyi kabul etmesiyle sözleşmenin doğmasına yol açabilecek nitelikte olması demektir. Önerinin geçerli bir icap sayılması için bunun belirli bir kişiye ya da kişilere yöneltilmiş olması da gereklidir. İcabın bir koşulu da bunun ciddi bir irade açıklaması olmasıdır. Şaka olarak yapılan ya da ahlak ve hukuka aykırı olan öneriler geçerli bir icap sayılamaz.

Kabul için belirli bir süre koyarak sözleşme yapmak için icap'ta bulunan kişi süre bitene kadar bu önerisinden dönemez. Bu süre bitmeden önce kabul haberi kendisine ulaşmazsa önerisiyle bağlı kalmaz. Kabul için belirli bir süre konmamış ise öneride bulunan kişinin bu önerisiyle ne kadar süre bağlı kalacağı koşullara bağlıdır. Bu öneri (icap), kabul edecek olan kişiyle karşı karşıya bulunulan bir durumda yapılmışsa ve hemen kabul edilmezse icapta bulunan bununla bağlı kalmaz. Telefonla yapılan öneriler için de bu kural geçerlidir. Öneride bulunulan kişiyle kabul edecek olan kişi birbirlerinden uzakta iseler öneride bulunan kişi "normal bir kabul haberinin kendisine ulaşacağı ana kadar" bu önerisiyle bağlı kalır (Borçlar k. md. 1, 3, 4, 5).

İcap'ın kabul edilmesiyle sözleşme tamamlanır.

Santa Helena

Jorge İcaza Coronel

İCAR a. (ar. *icār*). **1.** Kiraya verme; kiralanan şeyden alınan ücret; kira. **—2.** *İcara vermek,* kiraya vermek.

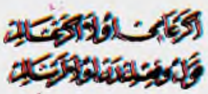
—Huk → KİRA.

İCARAT çoğl. a. (ar. *icare*'nin çoğl. *icarat*). *Esk.* Kira olarak alınan gelirler.

İCARE ya da **İCARET** a. (ar. *icare, icaret*). *Esk.* **1.** Kira, gelir, ücret. **—2.** Devlete ya da bir vakfa kira olarak ödenen para. **—3.** *İcare-i akar,* ev, arsa gibi şeylerin kirası. || *İcare-i muaccele,* peşin kira.

—Esk. denizc. *İcare kâtibi,* osmanlı tersanelerinde, işçilerin ücretlerini tahakkuk ettiren ve defterleri tutan, tersane kâtipliğine bağlı memur.

—İsl. huk. Belli bir yararlanma hakkını bedel karşılığında ve belli bir süre için bir başkasına vermek. || *İcare-i ademi,* bir iş ya da sanat için bir kişiyi ücret karşılığı çalıştırma, hizmet sözleşmesi yapma. || *İcare-i batıla,* geçersiz icare, koşullarına uyulmadan yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i faside,* sözleşmenin geçerli olması için gerekli olan koşulların tümüne ya da bir bölümüne uyulmadan yapılan icare sözleşmesi. (Bu koşullar şunlardır: 1- sözleşmenin tarafların karşılıklı istekleri ile yapılmış olması, 2- kiralanan malın ya da çalışacak kişinin belli olması, 3- kira ve ücretin belli olması, 4- malın ne amaçla kullanılacağının ya da kişinin ne iş yapacağının belli olması, 5- malın kullanma amacına uygun ya da kişinin istenilen nitelikte olması, 6- sözleşmenin koşullara uygun olarak yapılmış olması.) || *İcare-i gayrilazime,* taraflardan biri yararına hıyar-ı ayb, hıyar-ı gabn, hıyar-ı rüyet vb. birinin bulunduğu icare sözleşmesi. || *İcare-i hayvan,* bir hayvanın belli bir iş için kiralanması. || *İcare-i lazime,* sözleşme koşullarına uygun olarak yapılan ve tarafların seçme hakkı olmadığı icare. || *İcare-i mevkufe,* bir başkası tarafından onaylanmadıkça yürürlüğe girmeyecek biçimde yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i münakide,* sözleşme şartlarına uygun olarak yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i münecceze,* bir şeyin bir koşula ya da süreye bağlı olmadan kiraya verilmesi. || *İcare-i müsanehe,* yıllık olarak yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i müşahere,* aylık olarak yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i müzafe,* belli bir tarihten başlamak üzere yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i nafize,* sözleşme koşullarına uygun olarak yapılan, başkasının karışma yetkisi olmayan icare sözleşmesi. || *İcare-i sahiha,* geçerli olan, tüm koşullara uyularak yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i tavile,* uzun bir süre için yapılan icare sözleşmesi. || *İcare-i vahide,* bir şeyden yararlanma karşılığı ödenen belli bir ücret ya da kira. || *İcare-i vahideli vakıf,* mütevellisi ya da vakıflar idaresi tarafından ay ya da yıl gibi kısa süreli kiraya verilen vakıf malları.

icazet yazısı
Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul

İcare, Serge Lifar'ın balesi. Müzik ve ritimler Serge Lifar, orkestrasyon S. Szyfer, koregrafi S. Lifar ve dekorlar Larthe tarafından hazırlandı. İlk kez 1935'te Paris operası'nda sahnelendi. Lifar bu baleyi, *Manifeste du chorégraphe* (Koregrafın manifestosu) adlı yapıtını hazırladığı dönemde tasarladı. Lifar manifestoda, balenin başka bir sanat dalının gölgesinde kalmaması, esinini ve ritmini kendinde bulması gerektiğini savunuyordu. *İcare,* manifestonun somut örneğiydi. Yalnızca vurmalı çalgılardan oluşan orkestra, dansçıların hareketlerine eşlik ediyordu. Paris operası, yapıtı Attilio Labis yönetiminde, Picasso'nun kostüm ve dekorlarıyla 1962' de yeniden sahneledi. —İkaros efsanesi, Vladimir Vasilyev (*İcarus,* 1971), Aurel Milloss (*Daidalos,* 1972), Gerald Arpino (*Relativity of İcarus,* 1976) gibi koregraflara da esin kaynağı olmuştur.

İCARELİLER a. Ask. tar. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasından (1826) önce, kent ve kalelerin yerli halkı arasından görevlendirilen topçulara verilen ad. (Yerli kulu askerlerini oluşturan beş sınıftan biri olan icareliler, "topçu" ya da "topçu ağası" denilen, merkezden gönderilen subaylarca yetiştirilirdi.)

İCARET → İCARE.

İCARETEYN a. (ar. *icare*'den *icareteyn*). İsl. huk. Bir şeyden yararlanma karşılığında kısmen peşin kısmen belli zamanlarda ödenmesi şart koşulmuş kira bedeli.

İCARETEYNLİ sıf. İsl. huk. *İcareteynli vakıf* → VAKIF.

İCART ARAZİLERİ a. Yerbil. En az 2,5 milyon yıl yaşında ve arkeyene yerleşmiş başkalaşım arazilerinin tümü. (Eşanl. İKARTİYEN.) [→ KATMANBİLİM.]

İCAT a. (ar. *icad*). **1.** Yeni bir şey bulmak, yaratmak eylemi: *Telgrafın icadı. Yazının icadı.* **—2.** İcat edilen şey; buluş: *Son icatlar.* **—3.** Baştan sona hayal ürünü olan bir şeyi gerçekmiş gibi göstermek eylemi; böyle gösterilen şey, uydurma: *Bu hikâye senin icadın, öyle bir şey yok.* **—4.** *Bir şeyi icat etmek,* yeni bir şey bulmak, yaratmak; gerçekte olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi göstermek: *Gitmemek için türlü bahaneler icat etti.* **—5.** *İcat çıkarmak,* gereksiz yere bir sorun yaratmak; herkesçe yadırganan bir tutum takınmak ya da yol tutmak.

—*Esk.* *İcad-gerde* ya da *icad-kerde,* icat edilmiş, ortaya konulmuş. || *İcad-ı akl-ı insani,* insan aklının buluşu. || *İcad-ı bedayi,* güzel şeyler yaratma.

—Ed. Bir konuyu işlerken başkalarının etkisinde kalmaksızın yeni bir anlatım yolu tutma, yeni bir düşünce oluşturma.

—Ruhbil. *İcat etmek,* düşünce yoluyla, bir kavram, bir öneri, bir nesne, yeni bir sistem yaratmak. Bu yenilik doğrudan doğruya bireyin kendisine, bir grup bireye ya da tüm topluma ilişkin olabilir.

İCAZ a. (ar. *i'caz*). **1.** Aciz bırakma. **—2.** Şaşırtma, şaşkınlık içinde bırakma. **—3.** Bir benzerinin yapılması mümkün olmayan şey, mucize. **—4.** *İcazkâr,* benzersiz, insanı şaşkınlığa düşüren bir eser ortaya koyan. || *İcaz-nüma,* şaşırtıcı bir ustalıkla eserler meydana getiren.

—Ed. Mucize sayılacak kadar başarılı yapıt verme. || Özlü sözler söyleme sanatı. (Nabi, İzzet Molla, Ziya Paşa gibi şairlerin şiirlerinde, Cenap Şahabettin'in örneğin *Tiryaki sözleri*'nde icaz sanatını başarıyla uyguladığı kabul edilir.) [Karşt. İTNAP.]

İCAZA CORONEL (Jorge), ekvadorlu yazar ve diplomat (Quito 1906 - *ay. y.* 1978). Birkaç oyun ve bir öykü kitabı (*Barro de la sierra,* 1933) çıkardıktan sonra, yaylalarda yaşayan, beyaz sömürücüler tarafından ezilen ve sonuçta bir ayaklanma sırasında topluca katledilen bir kızılderili topluluğunun öyküsünü katı bir gerçekçilikle anlattığı romanı *Huasipungo* (1934) ile ünlendi. Daha sonraki romanlarında da aynı sertlikle bu konuyu işledi (*En las calles,* 1934; *Cholos,* 1937; *Media vida deslumbrados,* 1942; *Huairapamushcas,* 1948). Son öykülerinde de *El chulla Romero y Flores* (1958), *Atrapados* (1972) ülkesinin toplumsal gerçeğini betimlemeyi sürdürdü. Icaza, "indigenismo" akımının önderlerindendir.

İCAZANE be. (ar. *icaz* ve fars. *-ane*'den *icazane*). *Esk.* Sözü kısaltarak.

İCAZET a. (ar. *icazet*). *Esk.* **1.** İzin, onay. **—2.** Diploma. **—3.** *İcazet almak,* izin almak; diploma almak. || *İcazet vermek,* izin vermek, onaylamak.

—Hat. *İcazet yazısı* (*icaze yazı, hattı-ı icazet* ya da *hattı-ı icaze* de denir), aklam-ı sitteden biri olan rika hattına, icazetnameler ve hattat icazetnameleri bu yazıyla yazıldığı için, türk hattatlarınca verilen ad. (Tevki yazısının küçük yazılan biçimi olan icazet yazısının en belirgin özelliği elif, dal, re, ze ve vav gibi kendinden sonraki harfe bağlanmayan harflerin birleşik yazılabilmesidir. Kuran'ların son dua sayfasında da icazet yazısı kullanılır.)

—Huk. Borçlanmaya ehil olmayan ancak temyiz kudreti bulunan bir kimsenin yaptığı hukuki işlemi, yasal temsilcisinin sonradan onaylaması. || Bir kimsenin, temsil yetkisine sahip olmaksızın başkası adına yaptığı işleme, ötekinin daha sonra onay vermesi. (İcazet tek taraflı bir işlemdir ve geçmişe etkilidir, yani işlem yapıldığı andan başlayarak geçerli sayılır. İcazetten cayılamaz.)

—İsl. Hadis usulü biliminde, bir hadis bilgininin öğrencisine, kendisinden duyduğu ya da yazdığı hadisleri başkalarına aktarmasına (rivayet) izin vermesi. (Bu izin sözlü ya da yazılı olabilir.)

—İsl. huk. *İcazeti lahika,* izinsiz yapılan bir işleme sonradan izin verme. (Mecelle, icazeti lahika vekâleti sabıka gibidir, kuralıyla yapılan işleme sonradan icazet verilmesinin önceden vekâlet verilmesi gibi sonuç doğuracağını belirtir.)

—Kur. tar. *İcazeti külli,* Osmanlılar'da serdarlara ve elçilere savaşa girme, resmi işlemleri ve yazışmaları merkeze danışmaksızın yürütme konusunda verilen tam yetki.

İCAZETNAME a. (ar. *icazet* ve fars. *name*'den *icazet-name*). *Esk.* **1.** İzin belgesi. **—2.** Medrese eğitimi görenlere verilen diploma.

—Hat. Hat hocasının öğrencisine verdiği yazı diploması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hat. İcazetname, hattata, yazılarının altına imza atma izni ve yetkisini kazandırır. Öğrencinin icazetname alabilmesi için belirli çalışma evrelerinden geçmesi

gerekir. Harflerin ayrı ayrı ve bileşik yazımından sonra uzun bir kasidenin yazımına geçilir. Öğrenci son aşamada sözcüklerin bir satırda nasıl yazılacağını, yani kompozisyonu öğrenir. Bu çalışmaların sonunda hoca, icazetname almaya hak kazanan öğrencisine eski üstatlardan birinin yazısını aynen kopya etmesini ister. Bu çalışmayı beğenirse altına öğrencisine tek başına yazı yazıp imza atmak için izin verdiğini bildiren ve *izinname* denen bir iki cümle yazar. İzinnamenin sonuna kendi adını ve hocasının adını ekler. Böylece öğrenci, yazılarının altına, imzasından önce "ketebehu" sözünü kullanmaya hak kazanır. Bu nedenle icazetnamenin bir adı da *ketebe kıtası*'dır. Sülüs ve nesih icazetnamelerinde izinnamelerinde rika hattı (icazet yazısı), nestalik icazetnamelerindeyse hurda (küçük) nestalik yazı kullanılırdı. Bu bölümün arapça olması gelenektendir (türkçe yazılmış pek az örnek arasında Kebecizade Vasfi Efendi'nin Mahmut II'ye verdiği icazetnamenin izinnamesi belirtilebilir). XV. yy. hattatlarından Abdurrahman-ı Sâbıg'ın başlattığı bu uygulama, genellikle bir camide yapılan tören ve ardından verilen şölenle son bulurdu. İcazetname alamamış bir kişinin yazılarının altına "ketebe" (imza) koyması hoş karşılanmazdı.

İCBAR a. (ar. *icbar*). *Esk.* **1.** Zorlama, zorunda bırakma: *İcbar altında itiraf etmek. İcbar-ı nefs* (kendini zorlama, zorla kendini tutma). **—2.** *Bir kimseyi (bir şeye) icbar etmek,* zorlamak, zorunda bırakmak: *Onu böyle davranmaya icbar etti.*

İCBM (İntercontinental Ballistic Missile' in kısaltması [kıtalararası balistik güdümlü mermi]), erimi 3 500 deniz milini (6 482 km) aşan stratejik balistik güdümlü mermi.

İCERYA a. Bütün dünyaya yayılan bitkicil kırmızböceği. (Kabuklubitgiller familyası.)
—ANSİKL. *İcerya aegyptiaca* Afrika ve Küçük Asya'da, inciragacında yaşar; *İ. seychellarum* limonağacına ve şekerkamışına saldırır; pamuklu portakal biti ya da beyaz torbalı koşnil ya da bağalıböcek *(İ. purchasi),* kahve, inciragacı, limonağacı, portakalağacı vb.'de gelişir. Doğal bir felakete yol açabilen bu kırmızböcekleriyle *Novius cardinalis* denen bir hanımböceği aracılığıyla mücadele edilir.

İCFTU, INTERNATIONAL CONFEDERATION OF FREE TRADE UNIONS'un kısaltması. (→ ULUSLARARASI HÜR SENDİKALAR KONFEDERASYONU.)

İCHNEUMON a. Böcbil. Tırtıllarda asalak yaşayan, burgulu, zarkanatlı böcek cinsi. (*Asalak arı* genel adıyla da bilinen bu cinste çok sayıda tür bulunur. *İchneumonidae* familyasının örnek tipi.)
—ANSİKL. *İchneumon* cinsindeki asalak arılar, zarkanatlıların çoğu gibi, gelişmiş böcek evresinde, çiçeklerin üstünde yaşar; ama dişinin karnındaki yumurtlama borusu yardımıyla yumurtalar bir tırtılın bedeni içine bırakıldığından larvalar tırtılların bedeninde yaşar (her *İchneumon* türünün asalak olduğu özel bir tırtıl vardır). *İchneumon*'lar yararlı böceklerdir.

İCHNEUMONİDAE a. *İchneumon* ve benzeri cinsler gibi, böcekle beslenen, zarkanatlı, burgulu asalak arıları içeren familya. (Başlıca cinsleri: *Ephialtes, Ophion, Pimpla, Rhyssa, Hemiteles, İchneumon.*)

İCHTYOBDELLA a. Silindir bedenli, daha çok balıklarda asalak yaşayan sülük cinsi. (Çekmenleri iyice belirgindir. *Piscicolidae* familyası; *Rhynchobdelliformes* takımı.)

İCHTYOPTERYGİİ a. Eskiden *İchtyosauria* bilimsel adıyla bilinen fosil sürüngenler takımının günümüzdeki adı.

İCHTYORNİS a. Kretase devrinde Kuzey Amerika'da yaşamış fosil kuş cinsi. (Güvercin büyüklüğünde, dişli, güçlü kanatlı, balıkla beslenen kuşlardı. *Odontornithes* altsınıfı.)

İCHTYOSARCOLİTES a. (yun. *ikhtys,* balık, ve *sarks, sarkos,* et'ten). Paleont. *Caprinidae* familyasından ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Kretase devrinde yaşamış bir rüdist öbeğindendir. Bir yere tutunan çeneti uzun ve koni biçimindedir; serbest çenetiyse sarmaldır.)

İCHTYOSAURİA a. İkinci Zaman'da orta sularda yaşamaya uyarlanmış, fosil, iri sürüngen takımı. (*Parapsida* alt sınıfı.)
—ANSİKL. *İchtyosauria* takımı üyeleri, orta sularda yaşamaya kusursuz biçimde uyarlanan morfolojileri nedeniyle, çoğunlukla köpekbalıklarına, kılıçbalıklarına ya da yunuslara benzetilir. Kafatasları uzundur; burunları dişli bir gaga biçimindedir; yüzme paletleri vardır; yumuşak sırt yüzgeci, bakışımsız "kuyruk" yüzgeci, ön lobun içine kadar uzanan omurgası deniz ortamına sağladığı kusursuz uyumun belirtileridir. *İchtyosauria* takımı üyelerinin yavruların canlı doğurdukları sanılmaktadır: böylelikle, üremek için kıyıya dönme zorunluluğu ortadan kalkmıştır. En iyi korunmuş örnekler, balıklardan, kabuklulardan ya da amonitlerden oluşan besinleri üzerine değerli bilgiler de verdi. *İchtyosauria*'ların çoğu, 1-10 m uzunluğundaydı. Özellikle Avrupa'da Trias ile Kretase devrinin sonu arasından kalma topraklarda fosillerine rastlanır.

İCHTYOSTEGİDAE a. Üst Devon döneminde Grönland'da yaşamış fosil omurgalı familyası. *Batrachomorphia* öbeğinden amfibyumların en ilkel evresidir. (*İchtyostega* cinsi üyeleri birçok kafatası ayrıntısı bakımından *Rhipidistia* öbeği üyelerine benzer. Saplı bir kuyruk yüzgecinin bulunması bu hayvanların akraba olduğu savını güçlendirirse de, beş parmaklı gerçek kiridyumlu üyelerinde güçlü kaburga kemiklerinin bulunması, bu hayvanların karada yaşamaya uyarlandıklarını kanıtlar. Boyu yaklaşık 1 m'dir. *Temnospondyli* takımı.)

İCHTYOTOMUS a. Balıklarda asalak yaşayan çokkıllı halkalısolucan cinsi. (Balıkların kanını emerek beslenir, oysa çokkıllılarda asalaklığa pek rastlanmaz.)

-ici → -ICI.

İCİ, IMPERIAL CHEMICALS INDUSTRIES'in kısaltması.

İCİ (Adudüddin Abdurrahman bin Rüknettin **EL-**), şafii fıkıh bilgini ve eşari kelamcı (İc 1281 - *ay. y.* 1355). Öğrenimini el-Beyzavi'nin yanında yaptıktan sonra İlhanlı hükümdarı Ebu Sait'in çağrısı üzerine gittiği Sultaniye'de kadı oldu. Koruyucusu vezir Gıyasettin'in öldürülmesinden sonra yerleştiği Şiraz'da da kadılığa getirildi. Kent kuşatma altındayken Şebankare'ye geçti. Burada Muzafferiler'e karşı girişilen bir ayaklanmaya karıştığı gerekçesiyle kapatıldığı kalede öldü. Başlıca yapıtları: edebiyattan söz eden ve *Miftah ül-ulum*'un kısaltılmışı olan *el-Fevaid ül-gıyasiye,* kelamla ilgili *Kitâb ül-mevakif fi ilm il-kelam* ve İbn Hacer'in *Muhtasar* adlı yapıtının şerhi.

İCİCA a. (fr. sözc.). **1.** Bir reçine (elemi) veren, burseraceae familyasından çeşitli ağaçların cins adı. (Eşanl. PROTIUM.) **—2.** Kim. ELEMİ'nin eşanlamlısı.

İCİĞİ CİCİĞİ → ICIĞI CICIĞI.

İCİL KEDİASI, Sahra'nın batısında (Moritanya'da) kütle, F'Derick'in D.'sında. Demir cevheri yatağı. —K.-B.'sında, *İcil sebhası*'nda tuz ocakları.

İCL, İCLE a. (ar. *'icl,* dişl. *'icle*). *Esk.* Buzağı, sığır yavrusu.
—Din. *İcl-i Samiri,* Samiri'nin buzağısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kuran tefsirlerinde verilen bilgiye göre, İsrailoğulları'nın Samire kabilesinden olduğu sanılan ve bu nedenle Samiri diye anılan biri, Musa vahiy almak için Tur dağına çıktığında altından bir buzağı heykeli yaparak, Harun'un karşı çıkmasına karşın, halkı bu heykelin Tanrı olduğuna inandırdı. Musa, geri dönüşünde durumu düzeltti. Rivayete göre Musa'nın bedduası üzerine bulaşıcı bir hastalığa yakalanan Samiri, yaşamı boyunca insanlardan uzak kaldı.

İCL, K. Arabistan'da yaşayan aşiret. Cahiliye döneminde bölgede egemenlik için savaşan Bekr bin Vail ile Temim kabileleri arasında sürüp giden çekişmede Bekr' in tarafını tuttular. Savaşta üstünlüğünü kabul ettiren Temim kabile reisinin oğlu Halit bin Cafer'i öldüren Bekrli savaşçı Haris bin Zalim'i düşmanlarına teslim etmeyerek uzun süre korudu. Aşiret, islamlıktan sonra başkanları Hanzele bin Salebe yönetiminde İranlılar'a karşı yapılan Zu-Kar savaşı'na katılarak önemli rol oynadı; Hanzele'nin halife Ömer'in buyruğuyla öldürülmesi üzerine, komutan Halit bin Velit' in İranlılar'a karşı yaptığı Ülleys savaşı'nda (634) İran saflarında çarpıştı. Yeniden putataparlığa dönen ve İran toprağı olan Nihavend yöresindeki Kalat'a yerleşen aşiret, Nihavend'in islam orduları tarafından fethedilmesi (644) sonucu yine müslümanlığı benimseyerek ait olduğu arap topluluğuna katıldı.

İCLÂ a. (ar. *iclā'*). *Esk.* **1.** Uzaklaştırma, sürme, sürgün etme. **—2.** Cilalama, parlatma. **—3.** *İclâ etmek,* uzaklaştırmak, sürmek: "*...cümlemizi diyâr-ı ademe def ve iclâ etmek kasdında bulunuyorlarmış...*" (Ebüzziya Tevfik). **—4.** *İclâ-yı vatan,* yurdundan sürme, uzaklaştırma.

İCLAL a. (ar. *iclāl*). *Esk.* **1.** Ağırlama, ikram, saygı gösterme. **—2.** Kudretlilik, ululuk.

İCLALEHÜ ünl. (ar. *iclalehū*). *Esk.* Eski den resmi yazışmalarda, vezir ya da valilerin adından sonra, "ulu ve yüce olan" anlamında kullanılan hitap sözü.

İCLALEN be. (ar. *iclal*'den *iclalen*). *Esk.* Büyük sayarak, ululayarak, saygıyla.

İCLALİ sıf. (ar. *iclal* ve *-i*'den *iclali*). *Esk.* **1.** Ağırlamayla, ikramla ilgili. **—2.** Büyüklük, ululuk ve güçlülüğe uygun.

İCLÂS a. (ar. *iclās*). *Esk.* **1.** Tahta çıkarma, tahta oturtma: "*...Murat Efendi'nin iclâsı havâdisi şâyi oldu*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İclâs etmek,* tahta çıkartmak.

İCLE → İCL.

İCLİ (Ebu Mansur), arap sufi ve yalancı peygamber (VIII. yy.). Yandaşları, düşmanlarını boğarak öldürdüklerinden "boğucu" anlamına *el-Hannak,* "parça" anlamına da *Kisf* lakaplarıyla da anılan İcli, önceleri halife Ali'nin soyundan gelen Muhammet bin Ali el-Bakır'ı imam olarak tanırken, sonradan Kuran'ın bir ayetine (LII, 44) dayanarak gökte iken Tanrı'nın elinin kendisine değdiğini ve yeryüzüne bir peygamber olarak indiğini öne sürüp islam şeriatının kaldırıldığını ve kendisine inanmayanların mallarına ve karılarına el konabileceğini ilan etti. Çevresine bazı işsiz güçsüz ve çapulcuları toplamayı başaran bu yalancı peygamber, çeşitli karışıklıklara neden olunca Irak valisi Yusuf bin Ömer tarafından yakalanarak boynu vurduruldu.

İCMA a. (ar. *icma'*). *Esk.* **1.** Dağınık un-

ichneumonidae familyasından *Rhyssa persuasoria* ağaçta yaşayan bir böcek larvası üzerine yumurtalarını bırakıyor

ichtyornis iskeleti

ichtyornisin temsili resmi

bir ichtyosauria başından ayrıntı

ichtyosauria fosili

surları bir araya getirme, toparlama. **—2.** *İcma-yı ümmet,* din bilginlerinin, dinle ilgili bir konuda görüş birliğinde olmaları.
—ANSİKL. İsl. huk. İcma islam hukukunun kaynaklarından biridir. Bu hukukun temel kaynağı olan Kuran ve sünnette açık bir kuralın bulunmaması durumunda islam hukuku bilginlerinin görüşlerine başvurulur. İcma, belirli bir dönemdeki hukuk bilginlerinin bir sorun konusundaki görüş birliğidir. İslam bilginleri bir sorun konusunda görüş birliğine varınca bu icma sayılır ve itiraz edilemez bir kanıt olarak görülürdü. Hz. Muhammet'in ölümünden sonra, islam hukukunun temel kaynaklarında sorunları çözmeye yeterli kural bulunmadığı zamanlarda icma önemli bir kaynak olarak ortaya çıktı. İcma üç yolla meydana gelirdi: kavli, fiili, takriri ya da sükûti. Bir dönemin tüm islam bilginleri bir sorun konusunda aynı düşüncede olduklarını sözleriyle bildirmişlerse kavli bir icma oluşurdu. Aynı bilginler eylemleriyle düşüncelerini belirtmişlerse fiili icma sözkonusu olurdu. Bu bilginler bir sorunun çözümünü öğrenip ses çıkarmamış olurlarsa takriri ya da sükûti bir icmanın meydana geldiğini gösterirdi.

İCMÂD a. (ar. *icmâd*). *Esk.* Sıvı maddeleri katı hale getirme, dondurma: *İcmâd-ı ma* (suyun dondurulması).

İCMÂEN be. (ar. *icma*'dan *icma'en*). *Esk.* **1.** Bir konuda halka danışmak yoluyla, halka danışarak. **—2.** Dinle ilgili bir konuda ulemaya danışmak yoluyla, ulemaya danışarak.

İCMAL a. (ar. *icmal*). *Esk.* **1.** Bir sözü gereksiz ayrıntılara girmeksizin ana hatlarıyla ifade etme; özet: *"Her mısraları bir icmâl olan bu klasik şairler..."* (A. Ş. Hisar). **—2.** Uzun bir hesabın özü, hesap özeti.
—Esk. mat. TOPLAM'ın eşanlamlısı.
—İkt. tar. *İcmal defteri,* osmanlı döneminde, para işleriyle ilgili hesapların toplu olarak geçirildiği defter. || *İcmal hülasası,* mali konularda tutulan defterlerden kısaltılarak çıkartılan ve hesapları toplu bir biçimde göstermeye yarayan cetvel. || *İcmal-i senevi,* yıllık gelir ve giderleri ya da yalnız giderleri kısaltarak ve topluca gösteren cetvel. || *İcmal-i şehri,* aylık gelir ve giderleri ya da yalnızca giderleri topluca ve kısaltarak gösteren cetvel. || *İcmal kalemi,* Maliye'de hesapların toplu bir halde tutulduğu ve bu hesaplardan özetler çıkarıldığı kalem.

İCMALEN be. (ar. *icmal*'den *icmâlen*). *Esk.* Özetleyerek, özetle: *"İcmâlen beyanı bu vechiledir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İCMALİ sıf. (ar. *icmal* ve *-i*'den *icmâli*). *Esk.* Kısaca, toplu, özetlenmiş.

İCOD DE LOS VİNOS, Tenerife'de (Kanarya takımadaları) kent, adanın batısında; 18 900 nüf.

İCOM (*International Council of Museums*'ın kısa adı), Uluslararası müzeler kurumu. 1946'da kurulan ve bütün dünyadaki müzelerin çoğalması, korunması ve gelişmesi için çalışan örgüt, her tür müzeyle ilgilenir ve üç düzeyde çalışır: Paris'teki sekreterliği ve belgeleme merkezi; müzelerin bilimsel, eğitimsel ve koruyucu işlevlerini geliştirmeyi amaçlayan 65 ulusal kurul; bütün ülkelerin en iyi uzmanlarını bir araya toplayan 25 uluslararası uzmanlaşmış organ.

İCONİUM ya da **İKONİON** → KONYA.

İCRA a. (ar. *cereyan*'dan *icra*ᵃ, akıtma, akıtılma). **1.** Yapmak, yerine getirmek, gerçekleştirmek eylemi: *Bir emrin, kararın, görevin, sanatın icrası.* **—2.** Bir hak sahibinin kendisine karşı yükümlülüğünü yerine getirmeyen bir kimseden devletin zorlayıcı gücü aracılığıyla hakkını alması; bunu sağlayan devlet dairesi: *Kirayı icra yoluyla almak. Alacağını almak için icraya başvurmak. İcrada çalışıyor.* **—3.** Tamlayan olarak, icrayla, icra dairesiyle ilgili, ona ilişkin: *İcra hukuku. İcra memuru.* **—4.** *Bir şeyi icra etmek,* yerine getirmek, yapmak. || *Bir müzik parçasını icra etmek,* seslendirmek. || *İcra vekilleri heyeti,* bakanlar kurulu (esk.). || *Bir kimseyi icraya vermek,* yükümlülüğünü yerine getirmeyen bir kimseden hakkını alabilmek için icra dairesine başvurmak.
—Anayas. huk. ve Siyas. bil. *İcra kuvveti* → YÜRÜTME* GÜCÜ. || *İcra selahiyeti* → YÜRÜTME* YETKİSİ.
—Ask. denizc. *İcra emri işareti,* bir tatbikatın, bir manevranın kesin zamanını belirtmek için filo komutanı tarafından verilen işaret.
—Bors. Ne satın aldığı senetleri "kaldırabilen", ne de sattığı senetleri teslim edebilen zor durumdaki bir spekülatör hesabına, sözkonusu senetlerin satılması ya da satın alınması.
—İc. ifl. huk. *İcra dairesi,* yeni adıyla *icra müdürlüğü,* icra takiplerini yürütmekle görevli kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İcra dosyası,* icra takip işlemlerini içeren dosya. (Her icra takibi bir dosyayla yürütülür. Dosyalar icra memurluğu tarafından dairede saklanır. İlgililer dosyadaki belgeleri inceleyebilir.) || *İcra emri,* ilamlı icra takiplerinde icra dairesinin, mahkeme kararının yerine getirilmesi için, borçluya gönderdiği yazı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İcra hâkimi,* icra takiplerine ilişkin şikâyet ve itirazları karara bağlayan hâkim. || *İcra-iflas hukuku,* özel hukuka ilişkin borç ve yükümlülüklerin devlet organları aracılığıyla yerine getirilmesini düzenleyen hukuk dalı. || *İcra masrafı,* icra takibi için ödenen harç ve öteki giderler. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İcra memuru,* icra takip işlemlerini yürütmekle birinci derecede yetkili ve sorumlu memur. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İcra satışı,* alacağı karşılamak üzere icra memurluğunca haczedilen borçluya ait malların, kural olarak açık artırma yoluyla, satılarak paraya çevrilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İcra takibi,* borcun yerine getirilmesi için alacaklının icra dairesine başvurması üzerine yapılan işlemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İcra tetkik mercii,* icra dairelerinin yaptığı işlemlerin yasalara uygunluğunu denetlemekle görevli mahkeme. || *İlamlı icra,* bir ilama (mahkeme kararı) ya da ilam niteliğinde sayılan bir belgeye dayanarak yapılan icra takibi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İlamsız icra,* ilam ya da ilam niteliğinde sayılan bir belgeye dayanmaksızın yapılan icra takibi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İda. huk. *İcrai karar,* bir idare organının kamu gücünden aldığı yetkiyle tek taraflı olarak aldığı, üçüncü kişiler üzerinde etkili sonuçlar doğuran, kendiliğinden yerine getirilebilir nitelikteki (re'sen icra edilebilir) kararı.
—Kur. tar. *İcra resmi* (*icraat resmi* de denir), Babıâli'de yapılan törenlerden birine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Müz. SESLENDİRME'nin eşanlamlısı.
—ANSİKL. İc. ifl. huk. *İcra dairesi.* İcra takiplerinin yürütülmesinde birinci derecede sorumlu ve yetkili olan bir dairedir. Bu daire icra tetkik hâkimliğinin denetimi altında olmakla birlikte ona bağlı değildir. Her asliye mahkemesinin yargı çevresinde yeteri kadar icra dairesi bulunur. Her icra dairesinde Adalet bakanlığı'nca atanan bir icra memuru ve yeteri kadar yardımcı ile kâtip, mübaşir ve hizmetliler vardır.
• *İcra emri.* İlamlı icra takiplerinde, alacaklı, icra dairesine mahkeme kararını götürür ve bu karara uygun bir takip talebi düzenler. İcra dairesi alacaklının düzenlediği takip talebi üzerine borçluya bir icra emri gönderir. İcra emrinin içeriği mahkemenin kararına (ilama) bağlıdır. İcra emri bir para alacağına ilişkin olabileceği gibi bir malın teslimine, bir taşınmazın boşaltılmasına vb. ilişkin olabilir. İcra emrinde borçlunun yedi gün içinde borcunu yerine getirmesi, bu süre içinde borcu yerine getirmezse zorla yerine getirileceği bildirilir. Borçlu, icra emriyle yerine getirilmesi istenen yükümlülükleri yerine getirmezse icra memurluğu tarafından zorla yerine getirilir.
• *İcra masrafı.* İcra takip işlemlerinin yerine getirilmesi için alacaklı tarafından yapılan tüm giderleri kapsar. Bu giderlerin en büyük bölümü harç ve avukatlık ücretidir. Tüm bu giderler asıl alacakla birlikte borçluya yükletilir. Ancak borçlunun avukatlık ücreti olarak ödeyeceği para, alacaklının avukatıyla kararlaştırdığı ve ona ödediği ücret değil, avukatlık ücret tarifesine göre hesaplanan ücrettir.
• *İcra memuru.* Her icra dairesinin başında bir icra memuru, işin çok olduğu dairelerde icra memurunun yanında yeterince icra memur yardımcısı vardır. İcra memuru zor kullanma yetkisine sahiptir. Gerekli durumlarda zabıta memurları icra memurunun emirlerini yerine getirmek zorundadırlar. İcra memuru, ödeme ve icra emirlerinin düzenlenmesi, borçlunun mallarının haczi ve satışı gibi icra takip işlemlerinin yapılmasında birinci derecede yetkili ve görevlidir. İcra dairesinin sorumlu amiri icra memurudur. İcra memurunun işlemlerine karşı şikâyet yoluna başvurulabilir. Başvurulacak yer icra tetkik merciidir.
• *İcra satışı.* Hacizli malların satılabilmesi için alacaklı ya da borçlunun satış isteğinde bulunması gerekir. İcra memurluğu, istem olmadan satış işlemlerine başlayamaz. Satış isteğinde bulunmak belirli bir süreye bağlıdır. Alacaklı, haciz* tarihinden başlayarak taşınır mallar için bir yıl, taşınmaz mallar içinse iki yıl içinde satış isteğinde bulunabilir. Bu süreler içinde satış isteğinde bulunmazsa mallar üzerindeki haciz kalkar. Taşınır mallar kural olarak açık artırma yoluyla, istisnai olarak da pazarlık usulüyle, satılır. Taşınmaz malların mutlaka açık artırma yoluyla satılması gerekir. Satış isteğinden başlayarak taşınır malların bir ay, taşınmaz malların ise iki ay içinde satılması gerekir. İcra memurluğu açık artırmanın yapılacağı yer, gün ve saati daha önce ilan eder. Taşınmaz malların satışında bu ilanın satış gününden en az bir ay önceden yapılmış olması gerekir. Açık artırma ilan edilen yer, gün ve saatte yapılır. Satış ilanı genellikle gazetelerle yapılır. Bu ilanda satışın genel koşulları, hacizli malların niteliği ve mallara biçilen değer belirtilir. Açık artırma icra memuru ya da onun görevlendirdiği bir memur tarafından yönetilir. Satışa çıkarılan mal en yüksek fiyat verene ihale edilir. İhalenin yapılabilmesi için artırma bedelinin hacizli mal için biçilen değerin yüzde yetmiş beşini bulması ve satış isteyen alacaklının alacağından önce gelen alacaklıların (örneğin rehin alacaklıları) bu mallarla güvenceye bağlanmış alacaklarından fazla olması gerekir. Artırma bedeli bu koşulları karşılamıyorsa satış geri bırakılır ve ikinci bir artırma yapılır. Taşınır malların satışında ikinci artırma ilk artırmayı izleyen beş gün içinde yapılır. İkinci artırmada mal en çok artıranın üstünde bırakılır. Ancak bunun için, artırma bedelinin malın tahmin edilen değerinin yüzde kırkını bulması ve satış isteyenin alacağına önceliği (rüçhanı) bulunan alacakların toplamından fazla olması, ayrıca paraya çevirme ve paraların paylaştırılması giderlerini geçmesi gerekir. Bu fiyata alıcı çıkmazsa satış isteği düşer (İc. ifl. k. md. 116). Satış peşin parayla yapılır. Ancak icra memuru bu parayı ödemek üzere alıcıya yedi günü geçmemek üzere bir süre verebilir. Taşınmaz malların açık artırma yoluyla satışı da kural olarak taşınır mallarınki gibidir. Ancak bazı farkları da vardır. Örneğin birinci artırma için gerekli koşulların gerçekleşmemesi nedeniyle yapılan ikinci artırma birinci artırmadan on gün sonra yapılır. Başka bir fark da, taşınmaz mallar için yapılan ikinci artırmada, birinci artırma sırasında en çok pey sürenin bu taahhüdüyle bağlı kalmasıdır. Yani ikinci artırmada mal için teklif edilen bedel birinci artırmadaki en yüksek teklifen daha azsa ihale birinci artırmada en yüksek teklif edene yapılır. Oysa taşınır malların satışı ertelendiği zaman artırmada pey sürmüş

olanların hepsi taahhütlerinden kurtulur. Taşınmaz malların satış bedeli peşin olarak ödenir. Ancak icra memuru alıcıya yirmi günü geçmemek üzere bir ödeme süresi verebilir.

Açık artırmanın yapılmasında yasalara aykırı davranılmış ya da artırmaya fesat karıştırılmış ise ilgili kişiler icra tetkik merciine başvurarak ihalenin feshini isteyebilirler.

Haczedilen malların satışından elde edilen para icra memurluğunca alacaklıya ödenir. Alacaklıya ödenecek para, alacağın aslı, işlenmiş faizleri ve icra takibi için yaptığı giderleri kapsar.

• *İcra takibi (ilamlı ve ilamsız icra).* İcra takibi bir ilam ya da ilam niteliğindeki bir belgeye dayanarak ya da bu tür bir belgeye dayanmaksızın yapılır. İlam ya da ilam niteliğindeki bir belgeye dayanılarak yapılan icra takibine ilamlı icra, bu tür bir belgeye dayanmadan yapılan icra takibine de ilamsız icra denir. İlamsız icra takibi ancak para ve teminat alacakları için yapılabilir (bunun tek istisnası ilamsız tahliye yoludur). Para ve teminat alacakları dışındakı alacaklar için alacaklının önce mahkemeye başvurarak bir karar (ilam) alması gerekir. Bu tür alacaklar için doğrudan doğruya icra dairesine başvurulamaz. Buna karşılık para ve teminat alacakları için mahkemeye başvurarak karar alınabileceği gibi doğrudan doğruya icra dairesine de başvurulabilir. İlamlı icra takibinde alacaklı elindeki mahkeme kararını istediği icra dairesinde icraya koyabilir; borçlu yetki itirazında bulunamaz. Alacaklı mahkemeden aldığı ilamı, kural olarak hükmün kesinleşmesini beklemeden, icraya koyabilir. Alacaklı elindeki ilamı icra dairesine vererek takip talebinde bulunur. İcra dairesi bunun üzerine bir icra emri düzenleyerek borçluya gönderir. İcra emrinin gerekleri borçlu tarafından yerine getirilmezse icra memurluğunca zorla yerine getirilir.

Üç tür ilamsız icra yolu vardır: genel haciz yolu, kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu ve kiralanan taşınmazların ilamsız icra yoluyla tahliyesi. Genel haciz yolu, rehinle güvence altına alınmamış olan ve kambiyo senedine (çek, bono, poliçe) de dayanmayan para alacakları için başvurulan bir yoldur. Bu tür icra takibi için alacaklının elinde bir senedin bulunmasına gerek yoktur. Alacaklı icra dairesinde takip* talebinde bulunur. Alacaklının takip talebi üzerine icra dairesi borçluya ödeme* emri gönderir. Ödeme emrini alan borçlu yedi gün içinde itiraz* etmezse icra takibi kesinleşir. İtiraz ederse takip durur. İtirazla duran icra takibinin sürdürülebilmesi için itirazın mahkemede iptal edilmesi ya da icra tetkik merciinde kaldırılması gerekir. İcra takibinin kesinleşmesiyle alacaklı icra takibini sürdürerek borçlunun mallarının haczini ve daha sonra da satışını isteyerek alacağını satış bedeli üzerinden alır. Kambiyo senetlerine mahsus haciz yolu alacaklı için daha avantajlıdır. Bu durumda alacaklı bono, çek ya da poliçe gibi bir kambiyo senedine dayandığı için borçlunun yapacağı itiraz daha sınırlı nedenlere dayanmak zorundadır. Bu tür icra takibinde alacaklı, takip talebine kambiyo senedinin aslını ekleyerek icra dairesine verir. İcra dairesi borçluya ödeme emri çıkarır. Borçlu ödeme emrinin kendisine tebliğinden başlayarak beş gün içinde itiraz edebilir. Borçlu, gerek borca, gerekse imzaya ilişkin itirazlarını beş gün içinde icra tetkik mercii hakimliğine bildirmek zorundadır. İmza ile ilgili olanlar dışındaki itirazların tümü borca itiraz diye adlandırılır. Borçlunun, beş gün içinde yapmış olduğu borç konusundaki itiraz, icra takibini durdurmaz. Takibin durdurulabilmesi için, icra tetkik merciinden, itirazın kabul edildiğine ilişkin bir karar getirmesi gerekir. Borca itirazda olduğu gibi, imzaya itirazda da takibin durdurulmasına karar verilemez. Bu konudaki takibin durdurulması için mutlaka bir mahkeme kararı icra müdürlüğüne verilmelidir. Kural olarak yalnızca para alacakları için yapılabilen ilamsız icra takibi, istisnai olarak iki halde kiralanan taşınmazların tahliyesi için de kabul edilmiştir: kira bedelinin ödenmemesi nedeniyle ilamsız tahliye ve kira süresinin bitmesi nedeniyle ilamsız tahliye. Kiracı, kirayı zamanında ödemezse, kiralayan yapacağı icra takibiyle, kiracıya bir süre tanıyarak (30 gün) bu süre içinde kirayı ödemezse sözleşmeyi bozarak kiralanan taşınmazdan çıkarabilir. Bu tür icra takibinde tahliyenin sağlanabilmesi için kira sözleşmesinin feshedileceğine ilişkin ihtarın yapılması gerekir. Borçlu (kiracı) ödeme emrinin kendisine tebliğinden başlayarak otuz gün içinde borcu ödemezse alacaklı icra tetkik merciinden kiracının tahliyesine karar verilmesini isteyebilir. Kira süresinin bitmesi nedeniyle ilamsız tahliye 6570 sayılı yasaya bağlı olmayan taşınmazlar için geçerlidir. 6570 sayılı yasanın kapsamı dışında kalan taşınmaz kiralarında kiralayan kira süresinin bitiminde sözleşmeyi yenilemek istemiyorsa bir ay içinde icra dairesine başvurarak kiracıya tahliye emri gönderir. Kiracı yedi gün içinde itiraz etmez ve on beş gün içinde taşınmazı boşaltmazsa icra memurluğu tarafından tahliye edilir. 6570 sayılı yasa kapsamı içindeki taşınmazlar için kiralayanın böyle bir olanağı yoktur. Bu tür taşınmazlarda ancak kiracının yazılı taahhüdü varsa bu yola başvurulabilir. Kiralayan, kiracının yazılı tahliye taahhüdünü bir ay içerisinde icra dairesine vererek kiracının tahliyesini isteyebilir. İcra dairesi kiracıya tahliye emri gönderir. Kiracı tahliye emrine yedi gün içinde itiraz ederse icra takibi durur; itiraz etmezse tahliye emri kesinleşir. Tahliye emrinin kesinleşmesiyle kiracı icra memurluğu tarafından zorla çıkarılır. (→ TAHLİYE.)

—Kur. tar. Osmanlılar'da yeni bir göreve atananlara, aldıkları görev ya da kıdeme göre sadrazamın huzurunda kürk ve hilat giydirilir, hediyeler verilirdi. Önce sadrazamın huzurunda, atanan kimsenin kararı okunur, teşrifat yamağı tarafından hilatı giydirilirdi. Atanan kimse huzurdan çıktığında, hilatı geri alınırdı. Bu nedenle sarayda belli sayıda hilat bulundurulurdu. Taşraya atanan vali ya da mutasarrıf merkezde yoksa, onun yerine kapı kethüdası hilat giyerdi. Hilat giyen, sadrazama teşekkür eder, teşrifatçının yol göstericiliğinde belli bir protokolle dışarı çıkardı. Bu gelenek daha sonraki yıllarda kaldırıldı.

İCRAAT, -tı çoğl. a. (ar. *icrā*'nın çoğl. *icraat*). Yapılan işler, uygulamalar, çalışmalar: *Hükümetin üç yıllık icraatı.*

İCRACI a. İcra dairesinin kararlarını uygulayan görevli: *İcracılar gelip mal tespiti yaptılar.*

—Müz. SESLENDİREN'in eşanlamlısı.

İCRAKÂR a. Müz. SESLENDİREN'in eski eşanlamlısı.

İCTERİDAE a. Tropikal Amerika'da yaşayan ötücükuş familyası. (Orta irilikte, canlı renkli, koni biçiminde ve alnın üstünde oldukça yükselerek uzanan gagalı, erkekleriyle dişileri belirgin biçimde ayırt edilebilen kuşlardır. Bütün yaşama ortamlarına yayılmış, bütün beslenme rejimlerine uyarlanmış ve çeşitli üreme biçimlerini [tekeşlilik, çokeşlilik, asalaklık] kullanan 100 kadar türü vardır. Bu türler arasında amerika sarıasmakuşları, *Sturnella magna türü, Quiscalus* ve *İcterus* cins üyeleri, vb. sayılabilir.)

İCTERUS a. Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşayan uzun ve sivri gagalı ötücükuş cinsi. (Tüyleri canlı renklerdedir. Hepçil beslenir. Sürüler halinde yaşayan bu kuşlar, koruları ve bahçeleri sever. Tüylerine egemen olan sarı renk, yuvalarının biçimi ve ezgili şarkılarından ötürü ABD'de "sarıasmakuşu" genel adıyla anılırlar. *İcteridae* familyasının örnek tipi.)

İCTİBA a. (ar. *içtibā*'). *Esk.* **1.** Seçme, toplama. **—2.** Vergi memuru ve tahsildarın para toplaması.

İCTİDOSAURİA a. (yun. *iktis, -idos,* sansar, ve *-sauria,* kertenkele). *Therapsida* ("memeli") öbeğinden, orta irilikte kulaklı, fosil sürüngenler alttakımı. (Trias devri'nde yaşamış küçük hayvanlardır. Alt çenelerinde iki eklem vardır: biri sürüngenlerdeki gibi artiküler ile kare arasında; öbürü memelilerdeki gibi çene ile skuamosus arasında [örneğin, Güney Afrika'daki *Diarthrognathus*].)

İCTİHÂR a. (ar. *ictihar*). *Esk.* Ortada olma, açık seçik bulunma.

İCTİNA a. (ar. *ictinā*'). *Esk.* **1.** Meyve toplama. **—2.** Toplama, devrişme. **—3.** *İctina-yı semerat-ı ulum,* bilgi meyvelerini toplama.

İCTİNAH a. (ar. *ictinah*). *Esk.* **1.** Eğilme, eğiklik. **—2.** Secdede, elleri yere koyup, dirsekleri yere yatırarak kanat gibi açma. **—3.** Hayvanın bir tarafa eğik olarak koşması. **—4.** *İctinah etmek,* secde etmek; alçakgönüllülük göstermek.

İCTİRA a. (ar. *ictira*'). *Esk.* Cesaret etme, yeltenme.

İCTİRÂM a. (ar. *ictiram*). *Esk.* Günah, suç işleme.

İCTİRÂR a. (ar. *ictirar*). *Esk.* **1.** Geviş getirme. **—2.** Çekiştirme, sürükleme; çekerek götürme; çekip koparma.

İCTİSÂR a. (ar. *ictisar,* çölü geçme). *Esk.* **1.** Cesaretlenme, cüret etme. **—2.** *İctisâr etmek,* cüret etmek: *"Mekke-i mükerremeyi tazyıka ictisâr edip..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İCTİSÂS a. (ar. *ictisas,* hayvanın ağzı ile çayırı araştırarak otlaması). *Esk.* Araştırma.

İCTİYÂL a. (ar. *ictiyal*). *Esk.* Doğru yoldan gitmeyip dönüp dolaşma, dönüp dolaşarak gitme.

İCTİZÂB a. (ar. *ictizab*). *Esk.* **1.** Çekip uzatma. **—2.** Etrafında toplama.

İCTUS a. ('darbe' anlamında lat. sözc.). Müz. İkili ya da üçlü ritim gruplarının okunuşunu kolaylaştırmak amacıyla, bir notanın altına konulan düşey çizgi. (Dom Mocquereau'nun yeniden kullanmaya başladığı ictus'a Solesmes'deki gregorius müziği kitaplarında rastlanır.)

İÇ a. **1.** Bir yerin, bir şeyin sınırları arasında kalan, onun dışında olmayan: *Bahçenin içine girmek. Ev dıştan küçük görünüyor, ama içi oldukça büyük.* **—2.** Bir şeyin dıştan bakıldığında görülmeyen yüzü: *İçi kürklü bir palto.* **—3.** Nesnelerin oyuk ya da çukur olan yüzü; oyuğu, çukuru oluşturan boşluğu: *İçi boş bir tabak. Tabağın içini iyice temizlemek.* **—4.** Bir şeyin yüzeyleri arasında kalan bölümü: *İçten içe çürümeye başlayan bir ağaç.* **—5.** Tenle dış giysiler arası: *Yazın içine hiçbir şey giymez.* **—6.** *(Çoğul bir tamlayan +) içine, içinde,* iki ya da daha çok kişinin, şeyin oluşturduğu bir topluluğu belirtir: *Aile içinde pek sevilmez. İçimize hainler sızmış.* **—7.** *(Çoğul bir tamlayan +) içinden,* seçme olanağı tanıyan bir bütünü belirtir: *Oyuncakların içinden istediğini seçebilirsin.* **—8.** *a + içi,* bir yeri, bir topluluğu ilgilendiren, orada, o toplulukta gerçekleşen bir şeyi belirtir: *Ülke, parti, aile içi sorunlar. Yurt içi ulaşım.* **—9.** Bir ülkenin, bir yerleşim biriminin merkezi, sınırlarına ya da kıyılarına karşıt olarak merkez bölümü: *İzmir'in içinden misiniz? Hava sıcaklıkları içlere gidildikçe düşüyor.* **—10.** *Bir şey içinde,* bir kimsenin, bir topluluğun, bir yerin maddi ya da manevi bakımdan bulunduğu durumu vurgulayarak belirtir: *Büyük bir şaşkınlık içinde. Halk ekonomik sıkıntı içinde. Ev gürültü patırtı içindeydi. Acı içinde kıvranmak.* **—11.** *Bir şey (soyut) içine, içinde,* onun alanında, sınırları dahilinde: *Bu in-*

sanları açlıktan kurtarmak imkânlarımız içinde. Uçak görüş alanımız içine giriyor. **—12.** Bir kimsenin ruhsal yaşamı, başkalarına göstermediği yönü: *İçim bunalıyor İçinde bir sıkıntı vardı. İçimden bir ses bana dönmem gerektiğini söylüyor. Kimse, kimsenin içini bilemez. İçi dışı birdir.* **—13.** Derinlik: *Karanlığın içinde kaybolmak.* **—14.** Kabuğu olan ya da dışında kabuk bulunan yiyeceklerde, kabukça sarılmış bölüm: *Aldığın çekirdeklerin içi hep acı çıktı. Ekmek içi.* **—15.** Bedenin karın bölümünde yer alan mide, bağırsak gibi organlar: *İçim bulanıyor. İçi sürmek.* **—16.** Dolma yapmak için hazırlanan karışım. **—17.** *İç açıcı*, insanı ferahlatıp rahatlatan ya da görünümü iyi bir durumda olan şey için kullanılır: *İç açıcı bir manzara. Ülkenin durumu hiç de iç açıcı değil.* || *İç açmak*, gönlü neşelendirmek, ferahlatmak. || *İç bağlamak, iç tutmak*, sözkonusu kabuklu yemişlerse yenilecek kısmı oluşmak: *Cevizler daha iç bağlamamıştı.* || *İç çamaşırı*, giysilerin altına giyilen külot, atlet vb. çamaşır. || *İç çekmek, içini çekmek, iç geçirmek*, üzüntüsünü ya da özlemini derin bir soluk alarak dışa vurmak: *Memleketinin adı geçince derin derin iç çekti.* || *İç darlığı*, sıkıntı, bunalım: *Gezip dolaşması da iç darlığını giderememişti.* || *İç etmek*, başkasının olan bir şeyi kendine mal ederek kimseye göstermemek, ortadan kaldırmak: *Parayı da, çuvalları da iç etmiş, üstelik bizi de dövmeye kalkmıştı* (arg.). || *İç gıcıklamak*, bir kimseyi etkileyerek onda istek uyandırmak. || *İç içe*, birbirinin içine geçmiş olan: *Sefertası gibi iç içe geçmiş evler;* birinden ötekine geçilebilir durumda olan: *Salonla yatak odası iç içe olmalı.* || *İç sıkıcı*, bıktırıcı, usandırıcı. || *İç sıkıntısı*, bunalma, can sıkıntısı: *Dolaşmanın da bir yararı olmadı, iç sıkıntısı hafifleyeceğine artıyordu.* || *İçi açılmak*, güzel bir görünüm karşısında iç sıkıntısı dağılarak ferahlamak: *İyi ki geldik buraya, içim açıldı.* || *(Bir şeyi) içi almamak*, bir yemek ya da yiyeceği yiyememek; beğenmediği ya da hoşlanmadığı bir işi yapmayı istememek: *Zorlama, içim bir kaşık bile almıyor İçim almıyor ki oturup da çalışayım.* || *İçi bayılmak*, çok acıkarak halsizlik duymak; çok tatlı ya da yağlı bir yiyeceği ağır gelmesi yüzünden daha fazla yiyemez duruma gelmek ve bu yüzden su içme gereksinmesi duymak. || *İçi beni yakar, dışı eli (seni) yakar*, dış görünüşüyle herkesin ilgisini çeken bir durum ya da şeyin hiç de göründüğü gibi olmadığını, sıkıntı veren yanlarının da bulunduğunu belirtmek için söylenir. || *İçi bulanmak*, midesi bulanarak kusacak gibi olmak. || *İçi burkulmak*, sızlamak, güçlü bir acıma duygusunun etkisiyle aşırı ölçüde üzülmek: *Onları perperişan görünce içim burkuldu, söyleyecek söz bulamadım.* || *İçi cız etmek*, birden büyük bir üzüntü duymak, yüreği yanmak: *Kapının kırıldığını, ortalığın darmadağın olduğunu görünce içi cız etti.* || *İçi çekmek*, bir şeye karşı istek duymak: *Üzümleri görünce ağzı sulandı, içi çekti.* || *İçi çıfıt çarşısı*, hemen her iş ve durumda başkaları için kötü şeyler düşünen kimse için söylenir. || *İçi dar*, bir iş üzerinde uzun boylu durmaktan hoşlanmayan, beklemeyi sevmeyen, aceleci, ivecen kimse için söylenir. || *İçi daralmak*, içi sıkılmak, sıkılıp bunalmak, sıkıntının etkisiyle ne yapacağını bilememek: *Bu saçma sapan konuşmaları dinlemekten içi daralıyor, büyük bir tedirginlik duyuyordu.* || *İçi dışı bir*, düşündüğünü açıkça söyleyen, gizli kapaklı bir yanı bulunmayan, özü sözü bir olan kimseler için söylenir. || *İçi dışına çıkmak*, midesi bulanıp kusmaktan aşırı ölçüde rahatsız olmak; binilen taşıtın taşlı bir yoldan geçmesi gibi bir nedenle çok sarsılmak. || *İçi erimek*, üzüntü yaratacak bir durum ortaya çıkacak diye tedirgin olmak, üzüntü içinde bulunmak: *Oğlan bu yıl da sınıfta kalacak diye içim eriyor.* || *İçi ezilmek, içi kazınmak, içi kıyılmak*, açlıktan midesinde bir eziklik, bir rahatsızlık duymaya başlamak: *Artık çalışamam, içim eziliyor, bırkaç lokma bir şeyler yesek.* || *İçi geçmek*, sözkonusu insansa, yaşlılık, zayıflık gibi etkenlerle gücü azalmak, hiçbir şeye karşı ilgi duymamak; uyku ağır basıp birden uyuyuvermek; kavun, karpuz vb. ise aşırı ölçüde olgunlaşıp yenmez duruma gelmek: *Ondan böyle şeyler beklemeyin, içi geçmiş artık. Yemekten sonra sedire oturmuş, oturmasıyla birlikte içi geçmişti.* || *İçi geniş*, hiçbir şeyi kendine dert etmeyen, gamsız, tasasız kimseler için kullanılır. || *İçi gitmek*, sürgün olmak, büyük aptestini sulu olarak sık sık yapmak; bir şeye ulaşmak, onu elde etmek için büyük bir istek duymak: *Böyle evlerde oturmaya, o evlerde oturanlar gibi giyinip kuşanmaya benim de içim gidiyordu.* || *İçi götürmemek*, acıklı bir durum ya da acı çeken bir kimse görmeye dayanamamak, bir kimseyi ya da durumu kıskanmak, çekememek: *Böyle filmleri seyredemiyorum, içim götürmüyor. Onun böyle bir makama gelmesini içi götürmüyordu doğrusu.* || *İçi hop etmek*, bir şey ya da bir durum karşısında birden heyecanlanmak: *Oğlunun koşarak geldiğini görünce içi hop etmişti.* || *(Bir kimseye) içi ısınmak*, bir kimseden hoşlanmak, onu sevmek: *Bir türlü ona içim ısınmadı, kendime yakın bulamadım.* || *İçi içine geçmek*, bir durum ya da şeyin etkisiyle tedirginlik içinde bulunmak. || *İçi içine sığmamak*, coşku içinde olmak, sevinçten yerinde duramamak: *Haberi aldığından beri içi içine sığmıyor, bir aşağı bir yukarı koşturup duruyordu.* || *İçi içini yemek*, istediğini gerçekleştirememek ya da işlerin istediği gibi olmaması yüzünden üzülmek, bunu kendine dert etmek: *Onlar ağırdan aldıkça, işi zamanında bitiremeyeceğiz diye içim içimi yiyordu.* || *(Bir şeyi) içi kabul etmemek*, (bir şeyden) kusacak gibi olmak, gönlü bulanmak. || *İçi kalkmak, içi kabarmak*, bir şeyden iğrenip tiksinmek, midesi bulanmak; doya doya ağlama duygusu ve gereksinimi içinde bulunmak; duygulanıp heyecanlanmak. || *İçi kan ağlamak, içinden kan gitmek*, kimseye sezdirmeden aşırı biçimde üzülmek, kederlenmek: *Kocası başını alıp gittiğinden beri içi kan ağlıyordu.* || *İçi kanatlanmak*, bir şeyin etkisiyle sevinip coşmak. || *İçi kapanmak*, sıkılıp bunalmak. || *İçi kararmak*, dünya güzelliklerinden zevk almaz olmak; karamsarlığa ve umutsuzluğa düşmek. || *İçi paralanmak, parçalanmak*, bir kimsenin içinde bulunduğu acıklı duruma çok üzülmek: *Oğlunun günden güne zayıflayıp eridiğini gördükçe içi paralanıyordu.* || *İçi pır pır etmek, içi vık vık etmek*, sabırsızca davranmak, ivecenlik göstermek. || *İçi rahat etmek*, bir sıkıntıdan kurtularak ferahlamak: *Oğlunun iyi olduğunu öğrenince içi rahat etmiş, sevinmişti.* || *İçi sıkılmak*, sıkıntı duymak, bunalmak. || *İçi sürmek*, ishal olmak, içi gitmek. || *İçi tez*, sabırsız, ivecen, ağır aksak yapılan işlerden hoşlanmayan kimseler için kullanılır. || *İçi titremek*, bir kimseye ya da bir şeye zarar gelecek diye kaygı içinde bulunmak; çok üşümek. || *İçi yağ bağlamak*, bir durum ya da sonuçtan son derece memnun olmak; yüreği yağ bağlamak. || *İçi yanmak*, çok susamak; bir durum ya da olaya aşırı derecede üzülmek: *Benim aslanlar gibi oğlum ölmüş içim yanıyor, onun umurunda mı?* || *İçinde kaybolmak*, bir giysiden söz ederken, çok büyük gelmek. || *(Bir şey) içinde yüzmek*, iyi ya da kötü, değerli ya da değersiz bir şeyin, bir durumun içinde bütün yönleriyle bulunmak: *Pislik içinde yüzmek. Para içinde yüzmek.* || *(Bir işin) içinden çıkmak*, güç bir işin üstesinden gelmek, onu başarıyla sonuçlandırmak: *Bu işin de içinden çıkmaya var gücümüzle çalışacağız.* || *İçinden doğmak*, birine hiçbir karşılık beklemeden bir iyilik yapmayı, bir şey vermeyi kararlaştırmak. || *(Bir şeyi) içinden geçirmek*, bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak. || *İçinden geçmek*, düşünmek, şöyle ya da böyle olacağı aklına gelmek. || *İçinden gelmek*, bir şeyi yapmaya, gerçekleştirmeye karşı güçlü bir istek duymak: *Kimsenin zoruyla değil, içinden geldiği için çalışıyor.* || *(Bir kimseye) içinden gülmek*, bir kimseye sezdirmeden, hiçbir şey demeden, onunla alay etmek. || *İçinden konuşmak, içinden demek*, kimsenin duyamayacağı kadar yavaş bir sesle söylemek ya da söyleyeceklerini içinden geçirmek. || *İçinden okumak*, sessizce okumak, ezberindeki bir şeyi aklından geçirmek, bir kimseye ses çıkarmadan sövmek (arg.). || *İçinden pazarlıklı, içten pazarlıklı*, kinini, öfkesini dışa vurmayan, yapacağı kötülükleri sezdirmeyen, sinsi kimseler için kullanılır: *Ona güvenilmez, içinden pazarlıklının biridir.* || *İçinden vırlamak*, kendi kendine söylenip durmak. || *(Bir şeyi) içine almak*, bir şeyi kapsamak, dışta bırakmamak. || *İçine (yüreğine) ateş düşmek*, oldukça büyük bir acı ve üzüntünün etkisi içinde olmak. || *İçine atmak*, derdini ve sıkıntısını kimseye açmamak; uğradığı bir kötülük ya da haksızlığa karşı koymamakla birlikte bunu hiçbir zaman unutmamak. || *İçine batmak*, bir iş ya da davranıştan pişmanlık duymak. || *İçine baygınlıklar çökmek*, sıkıntı ve bunaltı gelmek, fenalık basmak: *O anlattıkça içime baygınlıklar çöktü.* || *İçine çakıl taşı kaçmış*, tedirgin, içi dar, huzursuz kimseler için kullanılır. || *İçine çekilmek* → KABUĞU'NA ÇEKİLMEK. || *İçine çekmek*, soluk almak; bir şeyin nedenini niçinini kavrayarak onun bilincine varmak. || *İçine (yüreğine) dert olmak*, yapmayı, gerçekleştirmeyi istediği bir şeyi yapmama yüzünden üzülmek. || *İçine doğmak*, ortada hiçbir belirti, hiçbir ipucu yokken olacak bir şeyi önceden sezinlemek: *Sanki gelecekleri içime doğmuştu, karşılamaya gittim.* || *(Bir şey) [bir kimsenin] içine dokunmak*, bir kimseyi etkileyerek üzmek, dertlendirmek. || *İçine etmek, içine sıçmak*, bir işi, bir durumu berbat etmek, onu kötü bir duruma sokmak (kaba.). || *İçine kapanık*, içe dönük, duygu ve düşüncelerini başkalarına açmaktan kaçınan kimse için kullanılır. || *İçine (ciğerine, yüreğine) işlemek*, bir söz ya da davranıştan son derece incinip etkilenmek, bunun acısını derinlemesine duymak: *Onun yaptıkları içine işlemişti, ölünceye değin unutamazdı.* || *İçine kapanmak, içine çekilmek*, çevresindeki kimselerle ilişki kurmaktan kaçınmak ve duygularını kimseye açmamak. || *İçine kurt düşmek*, bir şeyden kuşkulanıp tedirginlik duymak: *O günden sonra içine bir kurt düşmüş, adamı izlemeye başlamıştı.* || *İçine sinmemek*, yaptığı ya da yaptırdığı bir şey gönlünce olmadığı için beğenmemek; sevilen, güzel bir şeyden onu çok seven bir yakının yararlanmadığını düşünerek ondan tat almamak: *İçine sinmediyse yeniden yaparım. Kızının çalıştığını düşündükçe bu tatil içine sinmiyordu.* || *(Birini) içine sokacağı gelmek*, bir kimseye karşı aşırı sevgi duymak, ondan çok hoşlanmak. || *İçine tükürmek*, bir şeyi bozmak, berbat etmek. || *İçini açmak*, bir kimseye derdini anlatmak, içini dökmek: *Kimseye içini açmaz, kimseyle oturup dertleşmezdi.* || *İçini bayıltmak*, sözkonusu tatlı vb. ise, ağır gelip artık yenmez bir durum almak; bir kimseyse, sürekli konuşarak ya da çok yavaş davranarak karşısındakini bunaltmak. || *İçini boşaltmak*, öfkelenilen birine karşı gerekeni söyleyip rahatlamak. || *İçini dökmek*, bir kimseye derdini, sıkıntılarını anlatmak. || *İçini bir kurt kemirmek, yemek*, sürekli olarak bir kaygının etkisi, tedirginliği içinde olmak. || *İçini kemirmek*, bir üzüntünün sürekli olarak verdiği huzursuzluk içinde bulunmak: *Görevini gereği gibi yapmadığı duygusu içini kemiriyordu.* || *İçini sıkmak*, bir kimseye üzüntü ve sıkıntı vermek. || *İçini yakmak*, bir kimseye çok üzüntü vermek, onun üzülmesine yol açmak: *Bu olay kadıncağızın içini yakmış, günlerce ona gözyaşı döktürmüştü.* || *İçini yemek*, çok üzülmek: *Bu düşünceler içinde bütün gün içini yedi durdu.* || *İçinin yağı erimek*, korkulacak ya da üzüntü yaratacak bir durum ortaya çıkacak diye

kaygılanıp üzülmek. | *İçler yürekler acısı*, çok acıklı ve üzücü olayların, durumların bu yönünü vurgulamak için söylenir. | *İçten içe*, belli etmeden, gizli gizli.
—Bes. san. *İç almak*, saklamak için işlemeden önce, lahana gibi birtakım sebzelerin iç kısımlarını soyup çıkarmak.
—Cerr. *İçten dikiş*, iç yüzeyler karşı karşıya getirilerek yapılan dikiş.
—Dy. *İç-dış yapma*, iki ray dizisini, yönlerini değiştirmeden yani çarpazlayarak ya da rayları aynı dizi üzerinde kalacak biçimde çevirip uç uca getirerek tekerlek budenlerinin sürtünmesi sonucu aşınan mantar bölümünü hattın dışına alma.
—Geom. *İçine çizilebilir*, bir şeklin içine çizilmeye elverişli bir başka şekil için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.) | *İçine çizilmek*, bir şekilden söz ederken, bir eğri, bir çokgen, bir yüzey ya da bir çokyüzlü içinde yer almak. | *İçine çizmek*, bir şekli, eğer varsa, bir eğri, bir çokgen, bir yüzey ya da bir çokyüzlü içine yerleştirmek. | *Bir çemberin, bir kürenin içi*, sınırını oluşturduğu dairenin ya da yuvarın içi. | *Bir E_n afin Eukleides uzayının bir V parçasının içi*, birim küre S_{n-1} ile V eşyapılı olmak üzere, $E_n - V$ nin bağlantılı iki bileşeninin görece tıkız parçası. | *Bir S dışbükeyinin göreli içi*, S nin, doğurduğu doğrusal afin katlı uzaydaki içi.
—Güz. sant. *İç içe yapıt*, içinde kendi türünden bir başka yapıtın yer aldığı yapıt.
—Hat. Karınlı ya da tekneli arap harflerinde, çizgi içinde kalan bölüme verilen ad.
—İşlem. *İç boşaltmak*, DELİK* KESMEK'in eşanlamlısı.
—Koregr. Vücudun orta çizgisine ve ayakların başlangıçtaki pozisyonuna göre arkada başlayan, yanda devam eden ve önde biten hareketlerin, özellikle de bacak hareketlerinin yönü. | *İçe dönmek*, dayanma bacağı yönünde dönmek. (Yalnızca arabesk dönüş, yere basmayan bacak yönünde içe doğru yapılır.) | *İçe dönük olmak*, bir dansçının dizleri ve ayakları yeterince açık olmamak. (Klasik dans, ayakların dışa dönük olmasını gerektirdiğinden, içe dönüklük klasik dansçı için bir kusurdur.)
—Kur. tar. *İç ağaları* → ENDERUN. | *İç halk*, osmanlı sarayı içinde hizmetli olarak yaşayanlara verilen ad. (Bunların görevleri ve yetkileri kıdemlendikçe değişirdi.) | *İç hazine* → HAZİNE. | *İç il müderrisleri*, İstanbul, Edirne, Bursa ve çevrelerinde bulunan medreselerde yirmi akçe gündelikle çalışan müderrislere verilen ad. (Rumeli kazaskeri tarafından atanırlardı.) | *İç kiler oğlanları* → KİLER. | *İç mehteri* → MEHTER. | *İç muayede* → MUAYEDE. | *İç oğlanı* → İÇOĞLANI, OĞLAN. | *İç vezirler* → VEZİR.
—Mak. san. *İç boşaltmak*, bir malzemeyi bir uçtan diğer uca doğru silindir biçiminde talaş kaldırarak oymak.
—Meyvc. Kabuklu meyve ya da çekirdeğin içindeki tohum: *Fındık içi. Badem içi.*
—Mutf. → HARÇ.
—Orm. san. Liflerinin doğrultusu kontrplağın yüzeyindeki levhanın lif doğrultusuna dikey olan levha.
—Oto. *İçten yanmalı motor* → ÖZATEŞLEMELİ* MOTOR.
—Paleogr. *İç içe harf*, daha büyük bir başka harfin içine yazılmış küçük harf.
—Spor. *İç oyuncusu*, futbolda WM sisteminde kanat ile santrfor arasındaki oyuncu. (1960'tan sonra oyuncuların saha içindeki konumlarının değişmesiyle birlikte bu terim ortadan kalktı.) [Eşanl. İNTER.]
—Tıp. *İç sürdürücü*, MÜSHİL'in eşanlamlısı.
—Topol. İç noktalar kümesi. (Bir A parçasının içi çoğu kez Å biçiminde gösterilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
◆ sıf. **1.** Bir şeyin dıştan görünmeyen, içinde, özellikle de merkezinde yer alan şey için kullanılır: *İç kapı. İç duvarlar. İç avlu. İç kale.* **—2.** Bireyin psikolojik yaşamıyla ilgili şey için kullanılır: *İç dünyası zengin bir çocuk.* **—3.** Ülke dahilinde gerçekleştirilen şey için kullanılır: *İç ticaret. İç siyaset.* **—4.** Bir kimsenin, bir şeyin kendisinden kaynaklanan; dahili: *İç baskılar. İç etkenler.* **—5.** *İç âlem, iç dünya*, insanın ruhsal yaşamıyla ilgili etkinliklerin bütünü. | *İç bakla*, kabuğu soyulmuş, tane durumundaki taze bakla. | *İç etek* → İÇETEK.
—Anat. Belli bir noktaya ya da başka bir organa göre vücudun orta önarka düzlemine daha yakın bulunan bir organın konumuna denir. (Kol ve bacaklarda bağıntılar hazır ol duruşunda, yani avuç içi öne dönük olarak belirlenir, buna göre kol ya da bacağın ekseni ile vücudun önarka düzlemi arasında bulunan tüm organlar ve aynı nedenle serçeparmak başparmağa göre "iç" konumda sayılır. | Karın-göğüs boşluğu içinde bulunan tüm organlara (kalp, akciğerler, sindirim kanalı, böbrekler) denir.
—Ask. tar. *İç cebehane*, osmanlı döneminde, cebehanelerde mühimmatın, değerli küçük silah ve aletlerin saklandığı yer. (Sonraları "hazinei esliha", Ahmet III döneminde "darülesliha", daha sonra da "harbiye anbarı" diye anıldı.)
—Bisikç. *İç lastik*, iki kenarı dikilerek elde edilen kauçuk bir gömlekle çevrelenmiş ince şambriyel.
—Biyol. *İç fauna*, hareketli tortul çökeltilere gömülü yaşayan derin su organizmalarının tümü.
—Camc. *İç kalıp yöntemi*, en eski cam biçimlendirme yöntemlerinden biri. (Bu yöntemde değişik malzemelerden [kum, çamur] oluşan iç kalıp, ya cam hamuruna daldırılır ya da sarma yoluyla hamurla kaplanır.)
—Ceb. *İç çarpım*, SKALER* ÇARPIM'ın eşanlamlısı. | *Bir E kümesi üzerinde iç işlem*, ExE den E içine tanımlı uygulama. (E üzerinde her yerde tanımlı iç yasa da denir.) | *Bir G grubunun iç özyapı uygulaması*, G nin saptanmış bir elemanı *a* olmak üzere *x* e axa^{-1} eşlik ettiren ve f_a biçiminde gösterilen özyapı uygulaması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ciltç. *İç kapak*, dış kapaktan sonra gelen sayfa. (Çoğu kez boştur ya da kitabın adı bulunur.) | *İç yüz*, kitapta kapağın iç tarafı. (Kimi kitaplarda bezemesiz, tıraş edilmiş deridendir. Selçuklular'da istampa yöntemiyle süslenmiş örnekleri vardır. XV. yy.'dan sonraki türk ciltlerinde oyma, kabartma, ebru ya da halkârı bezemelidir.)
—Coğ. *İç bölge*, bir ülke ya da kıtanın çevre kesimlerinden, özellikle denizden uzak, merkezi kesimi (örnek: İç Anadolu, İç Asya). Bu konum özelliği iç bölgelerin coğrafi karakterini belirlemede önemli rol oynar. —Ekonomik etkinlikler bakımından bir kente ya da limana bağlı, onun çevresinde yer alan değişik boyutta bölge. Bazen hinterland (ardülke), çekim bölgesi, etki bölgesi, bağımlı bölge ile aynı anlamda da kullanılır.
—Çamaşır san. *İç çamaşırı*, giysilerin altına giyilen çamaşır.
—Denizbil. *İç dalga* ya da *iç gelgit*, suyun belirli bir yükselmesinde kaydedilmiş dönemsel sıcaklık ve tuzluluk çalkantısı. (Çizimlerde iç dalgalar, eşsıcaklık ve eştuzluluk eğrilerinin dalgalı çizgisiyle gösterilir. Kısa periyotlu [birkaç saatlik] dalgaları hava koşulları yaratmaktadır; birkaç günlük periyotlu dalgalardaysa gelgitin etkisi olduğu sanılmaktadır.) || *İç deniz* → DENİZ.
—Denizc. *İç astar*, baş bodoslamasını berkitmek için iç bölümünden güverteye kadar uzanan ve bodoslama astarına cıvatalarla bağlanan eğri ağaç. (Eşanl. YATIRMA.) || *İç bodoslama*, tek pervaneli gemilerde, dümen bodoslamasının iç tarafında bulunan ve şaft kovanını taşıyan bölüm. —Ağaç tekne yapımında, kıç bodoslamasının iç bölümüne cıvatalarla tutturulan ensiz tahta. || *İç bumba*, yükleme boşaltma işlemlerinde kullanılan iki bumbalı donanımlarda, üst ucu ambar ağzı düzeyinde tutulan bumba. || *İç omurga*, ağaç gemi inşaatında, omurganın üstünde yer alan sağlam ağaç parça. (Baştan kıça kadar uzanan iç omurga, omurganın üzerinde bulunan eğrilerin iç yüzüne oturur. Yatlarda bu omurga doğrudan doğruya baş bodoslamasının uzantısına dayanır.) —Düz dipli metal gemi inşaatında, geminin dibine boylamasına olarak kaynaklanan ve döşekler arasındaki bağlantıyı sağlayan birincil gemi çerçevesi.
—Dilbil. *İç cümle* → İÇCÜMLE. | *İç ses* → İÇSES.
—Ed. *İç uyak*, dizenin bölündüğü parçalar arasındaki uyak. (Divan şiirinde musammat* gazel ve kaside, halk şiirinde musammat koşmada bu tür uyaklar vardır: "*Gül devri ayş eyyamıdır, zevk u safa hengâmıdır / Âşıkların bayramıdır bu mevsim-i ferhunde-dem*" [Bu kutlu mevsim güllerin açtığı, içkili eğlencelerin yapıldığı dönemdir; zevk ve safa zamanıdır] [Nef'i]. Bu örnekte iç uyakları "*hengâmıdır*"la uyaklı "*eyyamıdır*" ve "*bayramıdır*" sözcükleri oluşturur.)
—Elektrotekn. *İç açı*, bir alternatörde, frekans değişmez kalmak koşuluyla, indükleyici kutup eksenlerinin yük konumlarıyla boştaki konumları arasında, açısal kayması.
—Esk. sil. *İç yastık* → İÇYASTIK.
—Geom. *Bir $A_1A_2....A_n$ çokgeninin iç açısı*, AA_i ve AA_k çokgenin kenarları olmak üzere $[AA_i]$ ve $[AA_k]$ afin yarıdoğruları arasındaki açı. || *Bir $A_1A_2A_3$ üçgeninin iç ortayı*, $i \neq j$, $i \neq k$ ve $i, j, k \in \{1, 2, 3\}$ için, $[A_iA_j$ ve $[A_iA_k$ afin yarıdoğrularının ortayı. || *Bir C tıkız dışbükeyinin iç yarıçapı*, C de bulunan kürelerin yarıçaplarının üst sınırı.

Lauros-Giraudon

İç mekân resmi
İsa, Marta ve Maria'nın evinde (ayrıntı)
Genç Hendrick Van Steenwyck'in tablosu (1620)
Louvre müzesi, Paris

—Güz. sant. *İç mekân resmi*, bir yapının, kamuya açık bir yerin, özellikle de bir konutun içini betimleyen, genellikle insan figürlerinin yer aldığı tablo. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. *İç ezan*, cuma hutbesinden önce cami içinde okunan ezan* (İç ezanın sözleri, cami dışında okunanınkiyle aynıdır. Müezzin, hatibin minbere çıkarak yüzü cemaate dönük durumda oturmasından sonra iç ezanı okumaya başlar. Ezan bitince hatip ayağa kalkarak hutbe*'yi okur.)

—İstat. *İç değer biçme,* değerleri çok aralıklı bir istatistik serisinde, hiçbir ölçüm yapılmamış bir ara özelliğe karşılık olacak yeni değerler belirlemek işlemi. (Belli bir saymacalık içerdiği için, iç değer biçme hatalara açık bir işlemdir.) [Eşanl. ENTERPOLASYON.]
—İstihkc. *İç istihkam,* kale vb. tahkimli tesislerde en son sığınılacak yer olarak kullanılan mukavemet merkezi.
—Jeofiz. *İç ateş,* iç ısı kuramına göre Yer'in merkezinde yer aldığı varsayılan sıvı mineraller topluluğu.
—K.b.b. *İç kulak* → KULAK.
—Mad. oc. *İç kuyu,* YERALTI' KUYUSU'nun eşanlamlısı.
—Mutf. *İç pilav* → PİLAV.
—Orm. san. *İç levha,* bir kontrplak tahtasında iç katı oluşturan ya da oluşturmaya yarayan ince levha.
—Patol. Gövdenin iç organlarından kaynaklanan hastalıklara ya da belirtilere denir. || *İç hastalıkları,* iç organlarda (kalp, mide, böbrek, vb.) olan hastalıklar. || *İç kullanımlı ilaçlar,* organizmaya ağız, makat, damar ya da kas yoluyla verilmesi gereken ilaçlar. || *İç patoloji,* ilaçlarla tedavi gerektiren iç hastalıklarıyla ilgili patoloji (bunun tersi, cerrahi tedavi gerektiren hastalıkları kapsayan dış patolojidir).
—Sesbilg. Ele alınan birimin (hece, sözcük, öbek, cümle) sınırında (baş ya da sonunda) yer almayan sesbirim (ya da sesbirim dizisi) için kullanılır. || *İç patlama* → İÇPATLAMA. || *İç türeme* → İÇTÜREME.
—Sine. *İç sahne,* dış mekânlarda değil stüdyoda çevrilmiş sahne.
—Telekom. *İç haberleşme* → İÇİLETİŞİM.
—Topol. *Bir topolojik uzayın bir* A *parçasının iç noktası,* dolaylarından biri A içinde bulunan nokta.
—Tüt. *İç sargı,* dolgu ile dış sargı arasındaki sargı.
—Uluslarar. huk. *İç deniz* → DENİZ. || *İç sular,* karasuları esas çizgisinin berisinde kalan ve üzerinde kıyı devletinin egemenlik haklarını kullandığı deniz alanı (koy, körfez vb.).
—Yerbil. *İç kuşaklar,* başlangıçta önülkeden en uzakta olan kuşaklar (Batı Alpler'de iç kuşaklar, cilalı şistlerden ve ofiyolitlerden kurulu okyanussal Piemonte bölgesinin Briançon kenar kesimiyle, artülkenin [Avusturya Alpleri] tektonik oluşumunun bir sonucudur.)
—ANSİKL. Ceb. *İç özyapı uygulaması.* G grubunun özyapı uygulamaları kümesi, uygulamaların bileşimi için, G nin özyapı uygulamalarının Aut (G) grubunun bir altgrubunu oluşturur. G, Abel grubuysa, G nin iç özyapı uygulamaları, özdeşliğe indirgenir. a ya iç özyapı uygulaması f_a yı eşlik ettiren G den Aut (G) içine uygulama bir benzeryapı uygulamasıdır [$f_{aa'}(x) = f_a \circ f_{a'}(x)$]. Bu benzeryapı uygulamasının çekirdeği G grubunun merkezine eşittir: bu, G nin, her x için, $axa^{-1} = x$ ya da $ax = xa$ eşitliklerini sağlayan a elemanları kümesidir. S bir altgrupsa, bunun bir H altgrubuna göre bütün eşlenikleri, H nın iç özyapı uygulamalarıyla S nin görüntü altgruplarıdır.
G grubunun iç özyapı uygulamaları, G nin her seçkin altgrubunu değişmez bırakır.
—Geom. Düzlemde, başka bir açıklama yapılmaksızın, bir şeklin içine çizilebilir olduğu söylendiğinde, bir çember içine çizilebilen bir şekil, uzayda ise, bir küre içine çizilebilir bir şekil sözkonusudur. Böylece, her dışbükey düzgün çokgenin içine çizilebilir olduğu ya da kenarları sırasıyla a, b, c, ve d olan içine çizilebilir bir dörtgenin alanının aşağıdaki bağıntıya eşit olduğu da söylenir:

$$\sqrt{(p-a)(p-b)(p-c)(p-d)}\ ;$$

bu bağıntıda p dörtgenin yarıçevre uzunluğunu belirtir.
—Güz. sant. İç mekân resmi günlük yaşam resminin bir bölümünü oluşturur; bu tür altın çağını XVII. yy.'da Flandre ve Hollanda'da yaşamıştır. Dinginlik izleri taşıyan içten sahneler (Vermeer, De Hooch, Pieter Janssens, Metsu, Dou, Van Brekelenkam, Jacobus Vrel vb.), daha canlı ve gözalıcı sahneler (Steen, Van Ostade, Genç Teniers vb.) ya da kırsal sahneler (Baba Bruegel, Brouwer, Bega vb.), kilise içleri (E. de Witte, Saenredam, Van Steenwyckler vb.), bu dönemde en çok sevilen konulardır. Resim alanında iç mekâna duyulan bu ilgiyi Fransa'da önce Le Nainler, ardından XVIII. yy.'da Chardin, Lepicie vb. temsil ettiler; Drolling ya da Meissonier gibi ressamlarla bu ilgi XIX. yy.'a kadar sürdü. Doğuculuk akımının içinde yer alan ressamlar da (Delacroix, Decamps vb.) renk zenginliği olan iç mekân resimleri gerçekleştirdiler. İngilizler' in *conversation piece*'i, XIX. yy. başı danimarkalı ressamların ve Biedermeier döneminin alman ressamlarının birçok yapıtını da saymak gerekir. Fransa'da, açık hava resmine duyulan büyük ilgiden sonra, Vuillard, Bonnard, Matisse vb. ile iç mekân resmine dönüldü. İç mekân resimlerinin özel bir türü olan sanatçı atölyelerini betimleyen resimleri de unutmamak gerekir. Özellikle XVII. yy. flaman ressamları ve XIX. yy. ressamları, bu türden resimler gerçekleştirdiler. Atölye içi resimleri XX. yy.'da da canlılığını korudu (Picasso, Braque, Giacometti, de Stael, Lichtenstein vb.).
—Topol. A nın içi $\mathring{A}$, A içinde yer alan en büyük açıyı oluşturur. Ayrıca A, ancak ve ancak A = $\mathring{A}$ ise açıktır. Birkaç özellik şöyle verilebilir:

$$1°\quad \overset{\circ}{\overbrace{A_1 \cap A_2}} = \mathring{A}_1 \cap \mathring{A}_2\ ;$$

$$2°\quad \overset{\circ}{\overbrace{\bigcap_{i \in I} A_i}} \subseteq \bigcap_{i \in I} \mathring{A}_i \text{ (I, herhangi bir ailedir);}$$

$$3°\quad \bigcup_{i \in I} \mathring{A}_i \subset \overset{\circ}{\overbrace{\bigcup_{i \in I} A_i}}.$$

İÇ- Önek. İçte, merkezde bulunanı belirten kimi bileşik sözcüklerin yapısında ilk öğe olarak yer alır: *içbükey, içzar, içkulak, içses,* vb.

-İÇ → -IÇ

İÇ ANADOLU bölgesi, Anadolu'nun Küçük Asya olarak tanınan yarımadasının orta kesimini kaplayan coğrafi bölge. 141 000 km²lik alanı ve 11 milyon dolayındaki nüfusuyla Türkiye yüzölçümünün ve nüfusunun 1/5 kadarını içerir.

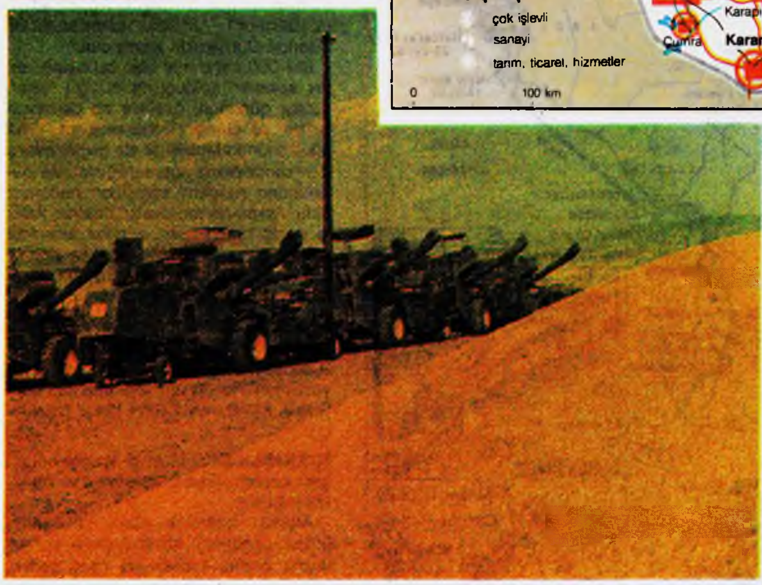
İç Anadolu'da yüzey şekillerinin başlıca özelliği sadeliktir. K.'de Karadeniz dağları, G.'de Toroslar, B.'da Sultan dağlarından Uludağ'a doğru uzanan engebeler dizisi ve D.'da yüksek dağ sıraları ile kuşatılan İç Anadolu'da yer şekillerinin en yaygın iki unsurunu 1 100 - 1 200 m yükseklikteki platolarla (Haymana, Cihanbeyli, Obruk, Kızılırmak ve Kırşehir platoları), bunların içine gömülmüş daha alçak bölmeler oluşturan ovalar meydana getirir. Çoğu yazın kuruyan vadilerle yarılmış olan platolar, genellikle neojen çökellerini kesen aşınım yüzeyleri ile yer yer görülen yapısal ve fosil yüzeylerdir. Ovalar, tektonik kökenlidir; bunların bazıları küçük alüvyal düzlüklerdir; bazıları ise çok geniş havzaların tabanlarını meydana getirirler. Bunlardan birini Dördüncü Zaman' da çok daha geniş bir alana yayılan sığ Tuz gölü kaplar. Konya-Ereğli arasında uzanan geniş düzlükler ise Dördüncü Zaman'da yaklaşık 25 m derinlikte, 150 km uzunlukta ve 40 km genişlikte eski bir gölün, bugün yer yer rüzgârların sürükleyip yığdığı kum tepecıklerinin (Karapınar kumluğu) kaynağını oluşturan taban dolguları ile kaplıdır. Engebeliğin en ilginç şekillerinden birini de, Toroslar'ın iç yamaçları önünde Karadağ, Karacadağ, Hasandağ, Melendiz dağı ve Erciyes'in oluşturdukları G.-B.-K.-D. doğrultulu bir çizgi boyunca sıralanmış genç volkanlar dizisi ve bunların çevresindeki çok çeşitli volkanik şekiller oluşturur. Eskiden basit bir ara bölge olduğu düşünülen İç Anadolu'nun jeolojik yapısının çok daha karmaşık olduğu, günümüzde ortaya çıkarılmıştır. Bölgenin çekirdeğini, yaşı tartışmalı olmakla birlikte, çoğunlukla eski bir kütle sayılan billurlu ve granitik sokulmalarla kesilmiş Kırşehir bloku oluşturur; bölgenin en büyük kısmı Anadolu'nun tektonik ayırımında Anatolid olarak nitelenen birimdir; onu kenet kuşakları ile sınırlanmış olarak K.'de Pontid'ler, G.'de daha karmaşık yapılı Torid'ler çevreler. Eski temel yer yer meydana çıkar; bunun dışında en geniş yeri, daha eski kayaçları örten, eski ve yer yer linyit ve kayatuzu yatakları içeren yeni tersiyer çökelleri kaplar. Bu geniş bölgede karasal ve yarıkurak bir iklim, bitki örtüsünü, akarsu rejimini, akaçlama koşullarını, toprak türünü, yerleşme ve tarım alanlarını belirleyerek coğrafi görünüme egemen damgasını vurur. Kışlar soğuk, uzun ve karlıdır; ortalama sıcaklık 0 °C'ın altındadır. Bütün bölgede sıcaklık – 30 °C'a,hatta D. kesimlerinde bunun da altına düşebilir. Yazlar kısa, fakat sıcaktır, yaz ortalamaları yörelere göre 20-23 °C'lar arasında değişir. En çok yağış ilkbahar ve kışın düşer; yıllık yağış ortalaması bölgenin kenar kesimlerinde 400 mm dolayındadır; ama orta kesime doğru 300 mm'nin altına iner. Bu kesim, yağışın daha da azaldığı bazı yıllarda önemli ekonomik ve sosyal sonuçlara yol açan şiddetli bir kuraklığın etkisine girer (1876, 1916, 1928 kuraklıkları sonucunda yüzbinlerce hayvan ölmüş, birçok köy terk edilerek, halkı daha nemli bölgelere doğru göç etmişti). Yine iklimin bir sonucu olarak bölgenin G. yarısındaki Konya bölümü ülkenin en geniş kapalı havzasını oluşturur. Bölgenin K. kesimi ise, sularını Kızılırmak ve Sakarya ile Karadeniz'e boşaltır. Çevredeki daha nemli dağlık kesimlerdeki seyrek ve çoğunlukla meşe ve sarıçamdan oluşan ve bölgenin ancak % 7'sini kaplayan ormanlar bir yana bırakılırsa, yarıkurak iç kesimler, ağaçların ancak akarsu boylarında bir şerit oluşturduğu yerler dışında bozkır niteliğindedir. Ama, doğal koşullar bakımından ılksel bozkır alanı, bölgenin Antikçağ'da da ağaçsız yöre (axenia) olarak betimlenen orta kesimidir. Günümüzdeki bozkır görünümündeki öteki alanlar antropojen kökenlidir. Bölge düzeyinde nüfus yoğunluğu (35), Türkiye ortalamasına yakındır, ama bu bakımdan büyük yöresel farklar vardır; yarıkurak orta kesim çok tenha olduğu halde nüfus, başlıca yolların izlediği, tarıma daha elverişli, daha nemli çevre kesiminde kümelenmiştir. Nüfus artış oranı bölgenin farklı gelişme düzeyindeki yörelerine göre yılda ‰ 10-30 arasındadır. Başlıca büyük kentler, kasabalar da buradadır. Nüfusun % 55 kadarı kentsel yerleşmelerde yaşar. Kentleşme oranı son yıllarda özellikle B. kesiminde hızlı ekonomik gelişmeye koşut olarak artmıştır. Nüfusu 3,5 milyona yaklaşan Ankara'dan başka, Türkiye'nin, nü-

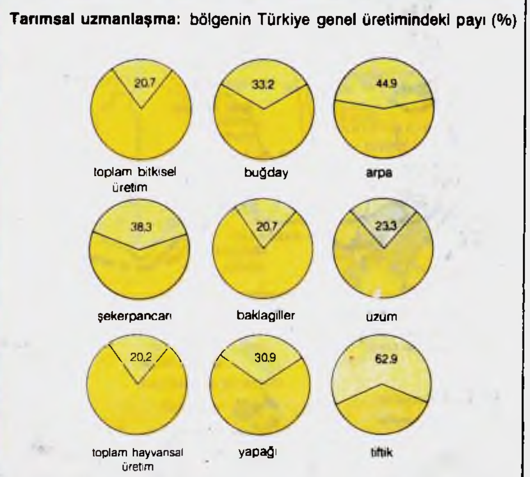

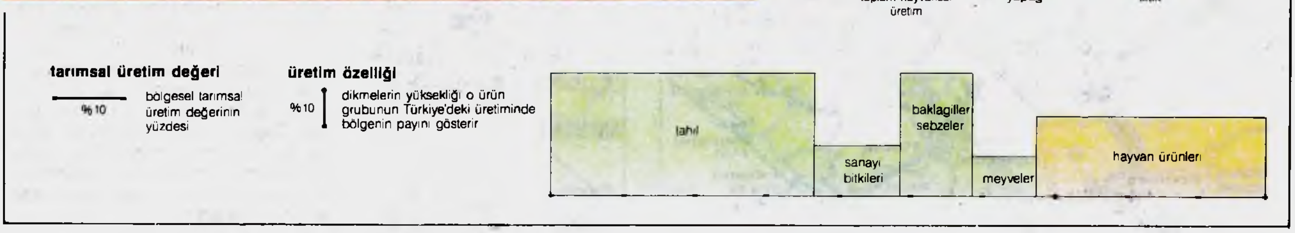
İç Anadolu bölgesi Karaman civarından bir görünüm

fusları 200 000'in üzerinde 5 büyük kenti burada, bölgenin kenar kesimlerinde yer alır. Sanayinin payı giderek artmakla birlikte, İç Anadolu Türkiye ekonomisine en büyük katkıyı tarım ve hayvancılık ile sağlar; toplam bitkisel üretimin % 20,7'si bu bölgenin payına düşer. Bölge, her şeyden önce, Türkiye'nin tahıl ambarıdır. Tahılların % 32,6'sı, buğdayın % 33,2'si, arpanın % 44,9'u burada üretilir ve pazarlanır.

Hayvancılık ve hayvan ürünleri, tarımsal gelir kaynağının % 32,2'sini oluşturarak bölge ekonomisinde çok önemli yer tutar. Türkiye'deki küçükbaş hayvanların 1/3 kadarının yetiştirildiği İç Anadolu bölgesi, en

büyük yapağı ve tiftik üreticisidir. Son yıllardaki gelişmelere karşın, Türkiye imalat sanayisinde bölgenin payı yaklaşık % 9 kadardır. Bununla birlikte Ankara, Kırıkkale, Konya, Kayseri ve Eskişehir gibi Türkiye'nin sanayi etkinliğinde önemli rolleri olan bazı merkezler, burada yer alır. Türkiye topraklarının ortasında bulunan ve yurdumuzun bütün kenar bölgelerini birbirine bağlayan yolların geçtiği İç Anadolu'nun bu konumu, bölgenin tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de önemini artıran ve rolünü belirleyen bir etkendir. Bölgenin doğal güzellikleri (Ürgüp-Göreme yöresi, Ihlara vadisi), kültürel zenginlik ve yapıları (Derinkuyu ve Kaymaklı yeraltı kentleri, mağara kiliseleri, medreseler, kervansaraylar, hanlar, Mevlana ve Hacıbektaşveli türbeleri) giderek yoğunlaşan bir turizm etkinliğinin temelini ve çekiciliğini oluşturur.

İÇ ASYA MOĞOLLARI → MOĞOLLAR.

İÇ DENİZ Japon denizi'nin ya da Seto* Naikai'nin öbür adı.

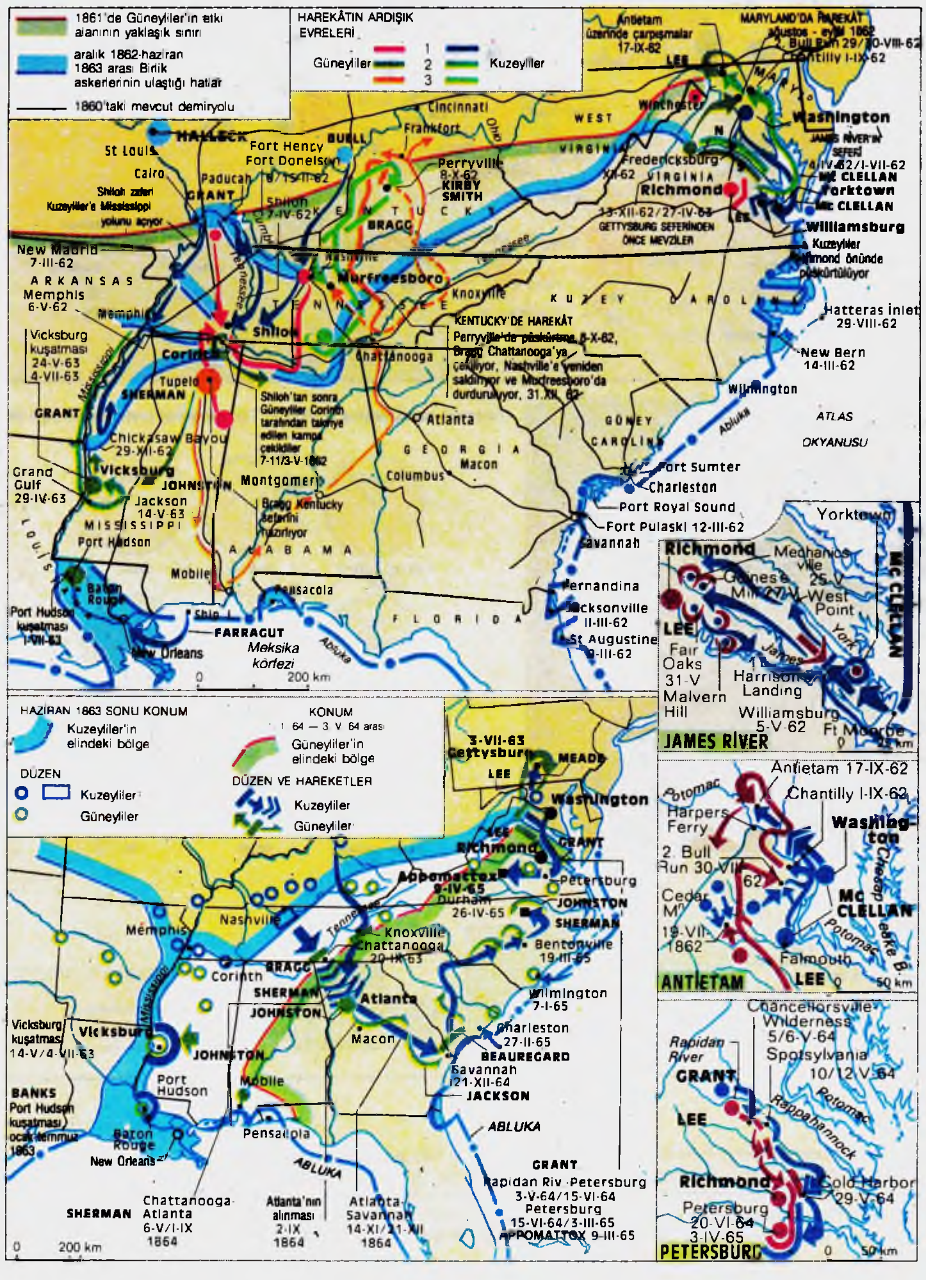
İÇ SAVAŞ

İç savaş *(Civil War)*, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1861-1865 arasında, zenci sorunu yüzünden, Güney eyaletleri konfederasyonu ile Kuzey eyaletlerini karşı karşıya getiren ve Kuzey'in zaferiyle sonuçlanan iç çatışma.

Köleciliğe karşı olan Lincoln'un başkan seçilmesi (1860) üzerine, Güney Carolina ve onu izleyen 10 güney eyaleti, Kongre'deki temsilcilerini geri çektiler; Birlik'ten ayrılarak Richmond'da Jefferson Davis' in yönetiminde özerk bir konfederasyon oluşturdular. Sonuçta, Lincoln'un federasyoncuları ya da "Kuzeyliler" ile (nüf. 22 milyon) konfederasyon üyesi devletleri, ya da köleliğin kaldırılmasının yol açabileceği yıkımı önlemek isteyen "Güneyliler"i (nüf. 4 milyonu zenci olmak üzere 9 milyon) karşı karşıya getiren uzun bir savaş başladı. İki yanın orduları da derme çatmaydı. Kuzeyliler 4 yıl içinde, 2 milyon kişiyi askere aldılar; 1863'ten başlayarak 900 bin kişi sürekli savaş durumunda kaldı. Güneyliler asker sayılarındaki görece eksikliği (850 000 kişi), birliklerinin niteliğiyle giderdiler. Yaklaşık 2 000 muharebe oldu ve bu arada birtakım üstün komutanlar (Kuzeyliler'den McClellan, Grant, Sherman; Güneyliler'den Lee, Beauregard, Bragg, Forrest, Johnston ve Jackson) ortaya çıktı.

Çatışmaları, nisan 1861'de, Charleston önündeki Fort Sumter'da Güneyliler başlattılar ve saldırılarını Maryland bölgesinde uzun zaman başarıyla sürdürdüler; burada Lee, 1862'de (Richmond ve Fredericksburg muharebeleri), özellikle de 1863'te büyük çabalar harcadı; Washington için yarattığı tehlike ancak Gettysburg'daki çetin muharebede yenilgiye uğramasıyla ortadan kalktı (1-3 temmuz 1863). Ama, batıda, Grant Mississippi vadisine girdi; bu arada Farragut'un Kuzey donanması da New Orleans'ı işgal etti. 1863'te Grant, Vicksburg'u (temmuz) ve Tennessee ırmağı kayısındaki Chattanooga'yı (kasım) alarak Mississippi'nin batısındaki kararsız devletlerin Güney konfederasyonu ile bağlantısını kesti. 1864'te Birleşik kuzey orduları komutanlığı Grant'e verildi. Grant, batı harekâtıyla Sherman'ı görevlendirdi ve dengenin federasyoncular lehine bozulmasını sağladı. Gerçekten de, Atlanta'yı aldıktan sonra başlattığı ünlü yürüyüşle Sherman, 24 günde Savannah yakınlarında Atlas okyanusu'na vardı. Savannah, 21 aralıkta düştü. Sherman, daha sonra kuzeye çıkarak Johnston'ın birliklerine saldırdı; Lee'nin güçleriyle birleşmelerini engelledi. Güneyliler önce güneyde Sherman'ın saldırısına uğradılar. Charleston'ın düşmesinden ve Columbia'nın Kuzeyliler'in eline geçmesinden (şubat) sonra, Sherman, Bentonville'de Johnston'ı yendi (mart). Grant'ın birlikleri, 4 günlük bir çarpışmadan (nisan 1865) sonra, 9 ayı aşkın süredir kuşatılmış durumda olan Petersburg'u ele geçirdi. Gücü tükenen Lee, 9 nisanda Appomattox'da teslim oldu. Ardından Johnston da 26 nisanda Durham'da teslim oldu.

617 000 cana mal olan bu savaş, asker sayısının çokluğuyla olduğu kadar, sanayi gücünün, özellikle de demiryollarının ve Güney donanmasının 1864 ağustosunda Mobile'de ele geçirilmesinden sonra deniz egemenliğinin rolü bakımından modern savaşların habercisi oldu. Askeri denizcilik alanındaysa, ABD iç savaşı'nda ilk kez zırhlılar arasında çarpışmalara (→ MERRİMACK) ve yine ilk kez torpil ve mayın kullanımına tanık olundu. (→ ABD.)

İÇAKIŞLI sıf. Akarsuları sürekli yüzeyde aksa da denize ulaşamayan bölgeler için kullanılır. (İçakışlı bölgeler kıtaların toplam yüzeyinin % 11'ini kaplamaktadırlar.) [Eşanl. KAPALI; ANDOREİK. Karşt. DIŞAKIŞLI.]

İÇAKIŞLILIK a. Hidrogr. İçakışlı bölgelerin özelliği. (Eşanl. ANDOREİZM. Karşt. DIŞAKIŞLILIK.)

—ANSİKL. İçakışlılık yüzey şekillerinin (kapalı çanaklar), iklimin (yüksek buharlaşma oranı), toprakların (geçirgenlik, yeraltına sızma oranının yüksekliği) sonucudur. Volga, Ural, Amuderya, Sir Derya, İli, Tarim akarsu ağlarının bulunduğu Avrasya'nın orta kesimi, yeryüzündeki en önemli içakışlılık alanıdır. Burada içakışlılıkla birlikte akışsızlığa da rastlanır. Dışakışlı ağlar, çoğunlukla, alttaki bir tabaka düzeyine göre daha iyi çalıştıklarından ve daha iyi beslendiklerinden, dünyanın her yanında içakışlı alanlar gerilemektedir.

İÇALKARANCİ, Hindistan'da kent, Maharaştra'da, Kolhapur'un D.'sunda; 214 835 nüf. (1991).

İÇASALAK a. ve sıf. Tüm gelişmesini konağının derin boşluklarında, dokularda, kanda (hematozoer) tamamlayan asalak (örneğin böcek larvası). [Bu tür yaşam iki kanatlı tırtılsineğigillerin, zarkanatlı bronz-

arıgillerin, vb. yaşama biçimidir.) (Karşt. DIŞASALAK.)

İÇASALAKLIK a. İçasalakların yaşam biçimi.

İÇBAKIŞ a. Ruhbil. → İÇEBAKIŞ.

İÇBAŞKALAŞIM a. Magma kökenli bir kütlenin ilksel kimyasal bileşiminde, dokusunda ya da yapısında çevredeki kayaçların özümlenmesi, magma içi farklılaşma süreçleri ya da dinamik etkenlerle meydana gelen değişimlerin tümü. Çevredeki kayaçların özümlenmesi sonucu ana kütle içinde ksenolit adı verilen kütleler oluştuğu gibi, bazı minerallerin belli yerlerde toplanarak billurlaşması ile otolit denilen ve yine kimyasal bakımdan farklı küçük kütleler meydana gelir. Ayrıca magma, katılaşma evresinde ya da sonraki basınçlar altında doku ve iç yapı değişikliklerine de uğrayabilir.

İÇBATI ANADOLU bölümü, Ege bölgesinin yüzey şekilleri, iklim, bitki örtüsü ve tarım bakımından, kıyı kesiminden belirgin biçimde ayrılan ve İç Anadolu'ya geçiş özelliği gösteren daha az yoğun nüfuslu D. bölümüne verilen ad. (→ EGE BÖLGESİ.)

İÇBOŞALTIM a. Bayınd. Bir kazı çukurunun çeperlerinde düşey hendekler ve altta da yatay bir hendek açtıktan sonra, hendekler arasında kalan toprak prizmasını kamalar yardımıyla kazmaya dayanan yöntem. || Bir kesonun, bir çelik kuyu iksasının vb. yerine yerleştirilmesi için kullanılan başaşağı kazı yöntemi; bu yöntemde, çalışma hücresini içeren alttaki çarık üzerinde hareket eden keson ağırlığından yararlanılır. (Suya daldırma ya da yeraltı su tablası altındaki zeminlerde kazı sözkonusu olduğunda, çalışma hücresi sıkıştırılmış havayla basınç altında tutulur. İçboşaltım işlemi yalnızca kazı çukurunun iksalanmasından kaçınmak için az duraylı zeminlerde de kullanılabilir. Keson projede istenen kota ulaştığında, çalışma hücresi betonla doldurulur.)

İÇBÜKEY sıf. Görünürde düzenli, çukur bir biçim için kullanılır.
—Geom. *Negatif y lere doğru içbükey yay,* bir $(O, \vec{i}, \vec{j})$ işaretinde, bir *f* fonksiyonunu gösteren eğrinin Γ yayı; Γ nın her $\widehat{[M_1, M_2]}$ parçası (M_1M_2) doğrusunun üstünde bulunur. [*f* nin, I aralığı üzerinde sıkı negatif bir ikinci türevi varsa, *f* nin I üzerinde grafik gösterimi, Γ, negatif *y* lere doğru içbükeydir.]
—Mat. çözlm. *İçbükey fonksiyon,* ters fonksiyonu dışbükey olan fonksiyon.
—Opt. ve Akust. *İçbükey ayna,* koşut bir demet biçiminde gelen ışık, ısı ya da ses ışınlarını yakınsatma özelliği olan çukur yüzeyli ayna.

İÇBÜKEYLİK a. İçbükey nesnenin niteliği.
—Geom. İçbükey bir yayın görünümü. (Bir Γ yayı negatif *y* lere doğru içbükeyse, Γ nin içbükeyliğini negatif *y* lere doğru döndürdüğünden söz edilir.)

İÇBÜYÜME a. Petrogr. Aynı anda kristalleşme yüzünden farklı iki mineralin kristallerinde görülen az çok geometrik binişme.

İÇCÜMLE a. Dilbil. Bir tümce içinde tümleç gibi kullanılan tümce: Bakan, SORUNA KESİNLİKLE BİR ÇÖZÜM BULUNACAKTIR, dedi. GELİRİM dedi, gelmedi.

İÇÇATAL a. Arabac. At arabasının öntakımında üstüne çarkın oturtulduğu ve yastığa bağlı, "L" harfi biçiminde demir parça.

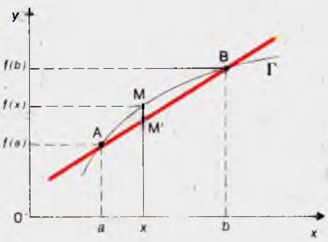
İÇÇEVRİM a. Geom. *İççevrim eğrisi,* sabit bir (C) çemberi içinde kaymadan yuvarlanan bir (C′) çemberinin sabit bir noktasından çıkarılmış P noktaları kümesi olarak elde edilen düzlem eğri; (C) ve (C′) nün yarıçapları oranı, oransal bir sayıdır.
Daha önce dışçevrim eğrisi için kullanılan gösterim biçimiyle, P nin koordinatları aşağıdaki şekilde bulunur:

$$\begin{cases} x = -(R + r)\cos\theta + r \cdot \cos\left(\dfrac{R + r}{r}\right)\theta \\ y = -(R + r)\sin\theta + r \cdot \sin\left(\dfrac{R + r}{r}\right)\theta. \end{cases}$$

R = 4*r* için yıldız eğrisi, R = 3*r* için delta eğrisi elde edilir.

İÇDARALMASI a. Fels. Heidegger gibi bazı varoluşçu filozoflara göre, insanoğlunun dünyanın gerçekliğini ve kendi gerçekliğini kavramasını sağlayan temel deneyimi.
—ANSİKL. Fels. Kierkegaard, *Begrebet Angst (İçdaralması kavramı)* [1844] adlı yapıtında "tendeki diken" dediği içdaralmasının ruhbilimsel yanını incelemiş ve tanrıbilimsel yanının, yani günah işlemekten duyulan dehşetin, tanrıbilime götüren yol olduğunu söylemişti. Heidegger'e göre ise, içdaralması *(Angst)* durumunda, biz, "hiç" in, "hiçlik" in deneyimini yaparız. "Hiç", olabilirlik biçimini alır. Bizi hiçbir şey tehdit etmez, daha doğrusu, bizi tehdit eden şey hiçbir yerde değildir. Heidegger şöyle yazar: "Gırtlağımızı sıkan şey, ne şudur, ne de bu; tüm varolan şeylerin toplamı da değildir; varolanın, varolan olarak olabilirliğidir, yani dünyadır". (*Sein und Zeit* [Varlık ve zaman], 187.)

İÇDEĞER a. Mat. çözlm. *Doğrusal içdeğer biçme,* kapalı bir [*a*, *b*] aralığı ve [*a*, *b*] üzerinde sürekli bir *f* fonksiyonu verildiğine göre,
$a = x_0 < x_1 < ... < x_i < x_{i+1} ... < x_N = b$
olacak biçimde [*a*, *b*] nin sonlu sayıda $x_0, x_1, ..., x_N$ noktasını almaya ve *f* yi f^* ile göstermeye dayanan işlem; öyleki: (1) her $i = 1, ..., N$ için $f^*(x_i) = f(x_i)$ dır ve (2) $i = 0, 1, ..., N-1$ için, $[x_i, x_{i+1}]$ altaralığıyla sınırlı f^* fonksiyonu afindir (yani $\alpha_i x + \beta_i$ biçiminde). [Yöntem, $[x_i, x_{i+1}]$ altaralıkları yerine, üçgenler, dörtyüzlüler vb. olmak koşuluyla, birçok değişkenli fonksiyonlara genelleştirilebilir.) [Eşanl. İNTERPOLASYON] || *Polinom içdeğer biçmesi,* bir D kümesi üzerinde tanımlı bir *f* fonksiyonu yerine, katsayıları D nın sonlu sayıda noktasında, *f* nin ve bunun kimi türevlerinin aldığı değerlerden elde edilen bir polinom almaya dayanan matematiksel işlem. (Yalnızca *f* nin değerleri kullanılıyorsa Lagrange içdeğer biçmesi, bunun yanısıra kimi türevlerin değerleri de kullanılıyorsa Hermite içdeğer biçmesi elde edilir.)
—Says. çözlm. *Doğrusal içdeğer biçme,* bir *f* fonksiyonunun, [*a*, *b*] nin bir *x* noktasındaki *f*(*x*) değerine, $f(a) + \dfrac{x - a}{b - a} \cdot [f(b) - f(a)]$ değeriyle yapılan yaklaşıklık. (A, B ve M, *f* yi gösteren Γ eğrisinin *a*, *b* ve *x* apsislerine karşılık gelen noktalarıysa bu, kimi sayısal değerlerin hesabını yalınlaştırmak için, Γ nın AB yayının M noktası yerine [AB] doğru parçasının M′ noktasını gözönüne almak anlamına gelir; M ve M′ aynı *x* apsisine sahiptir.)

doğrusal içdeğer biçme

İÇDEĞİŞİM a. Petrogr. Anklav biçiminde katılaşmış gereçlerin erimesi ve karışması sonucu bir magmada görülen kimyasal değişim. (Bu olayın, anklavların ya da çeperlerin erimesi için gerekli enerjinin miktarıyla sınırlanan genliği, magmanın yüzeyselliği ölçüsünde küçülür.)

IPS

İç savaş sırasında (1861-1865) Kuzey ordusunun (federal ordu) bir top bataryası

İÇDEĞİŞME a. Org. kim. Bir molekülde, bir atom ya da kökün, başka bir atom ya da kökle yerdeğiştirmesi. (Alkenlerdeki içdeğişme aşağıdaki denklemle gösterilir:
2 RCH=CHR′
→ RCH=CHR + R′ CH=CHR′.
Bu tepkime renyum, molibten ya da tungstenden türeyen bileşiklerle katalizlenir; halkalı bir alkenin kullanılması durumunda, kauçuğa benzer yüksek bir polimer elde edilir ve bu yöntemden sanayide yararlanılır.)

İÇDERE a. İnş. İki dam sağrısının yanal arakesitinde oluşan girintili eğik ayrıt. || *İçdere kiremiti,* iki dam sağrısının kesiştiği yerde sızdırmazlığı sağlamak üzere kiremit sıraları arasına yerleştirilen, çok geniş açılı yamuk ikidüzlemli biçiminde pişmiş topraktan parça. || *İçdere merteği,* bitişik iki çatı arasının sırt merteklerini birleştiren ahşap parça.

içdere

İÇDERİ a. Bot. Kökte kabuğun en derin tabakasına verilen ad.
—ANSİKL. İçderinin başlıca özelliklerinden biri genellikle kalın ve mantarlaşmış maddelerle sarılmış olmasıdır; hücrelerinin yan yüzlerini çevreleyen bu maddeler onları zorlayarak birbirlerine yapıştırır, bu da topraktan emilen sıvıların zorunlu olarak içderi hücrelerinden geçmesine ve merkez silindire girmeden önce bu hücrelerin sitoplazmasınca bir miktar ayıklanmasına yol açar.

İÇEATIM a. Psikan. Dış nesnelerle bu nesnelerin içkin niteliklerini psişik yapının değişik durumlarında bir fantazma biçimine aktarmaya dayanan süreç.
—ANSİKL. Psikan. S. Ferenczi'nin önerdiği "içeatım" terimi sık sık "yansıtma" terimine karşıt olarak kullanılmaktadır. İçeatım, kendi bedensel matrisi olan alma modeli üzerinde etkili olur. M. Klein'a göre içeatım ve yansıtma, sırasıyla alınabilen ya da atılabilen iyi ve kötü nesnelere bağlıdır. İçeatım, özdeşleşimde de temel bir rol oynar.

İÇEBAKIŞ a. Ruhbil. Gerektiğinde sözünü etmek üzere, kendi durumlarına ve kendi iç etkinliklerine dikkat eden öznenin etkinliği. (Eşanl. İÇSEL GÖZLEM.)

İÇEBAKIŞÇI sıf. Ruhbil. *İçebakışçı ruhbilim,* nesnel ruhbilimin tersine, içebakışın kendi başına geçerliliğini kabul eden kuram. (Eşanl. ÖZNEL ya da ÖZNELCİ RUHBİLİM.)

İÇECEK a. (*içmek*'ten *iç-ecek*). Susuzluğu gidermek ya da serinlemek amacıyla içilen her tür sıvı; meşrubat: *Soğuk bir içeceğiniz var mı?*
◆ sıf. **1.** İçilmeye elverişli olan sıvı için

kullanılır: *Evde içecek su kalmamış.* **—2.** *Bir yerde içecek suyu olmak,* oraya gitmesi bir kimsenin kısmetinde bulunmak,ona nasip olmak: *Demek burada da içecek suyumuz varmış ki, kalkıp geldik işte.*

İÇEDÖNÜK sıf. Bot. Açılma yarıkları, çiçeğin içine yönelik olan erkekorgan ya da başçığa denir.
—Ruhbil. İçedönüklük eğilimi güçlü olan özne için kullanılır.

İÇEDÖNÜKLÜK a. Ruhbil. Kendi içine kapanma eğilimi.
—İkt. Değişimlerin iç piyasaya yönelik olduğu bir ülke ekonomisinin niteliği. (Karşt. DIŞADÖNÜKLÜK.)
—Psikan. Libido yatırımlarının iç dünya yararına dış dünya nesnelerinden çekilmesi. (Yung'un ortaya attığı bu terimi [1910] Freud da kullandı, ancak içedönüklük Freud'da yalnızca libidonun fantazma oluşumlarına çekilmesini belirtiyordu.)

İÇEK a. Dilbil. Anlamını ve / ya da dilbilgisel değerini değiştirmek üzere bir sözcüğün köküne gelen ek.

İÇEKAPANIKLIK → KAPANIM.

İÇEKAPANIŞ → KAPANIM.

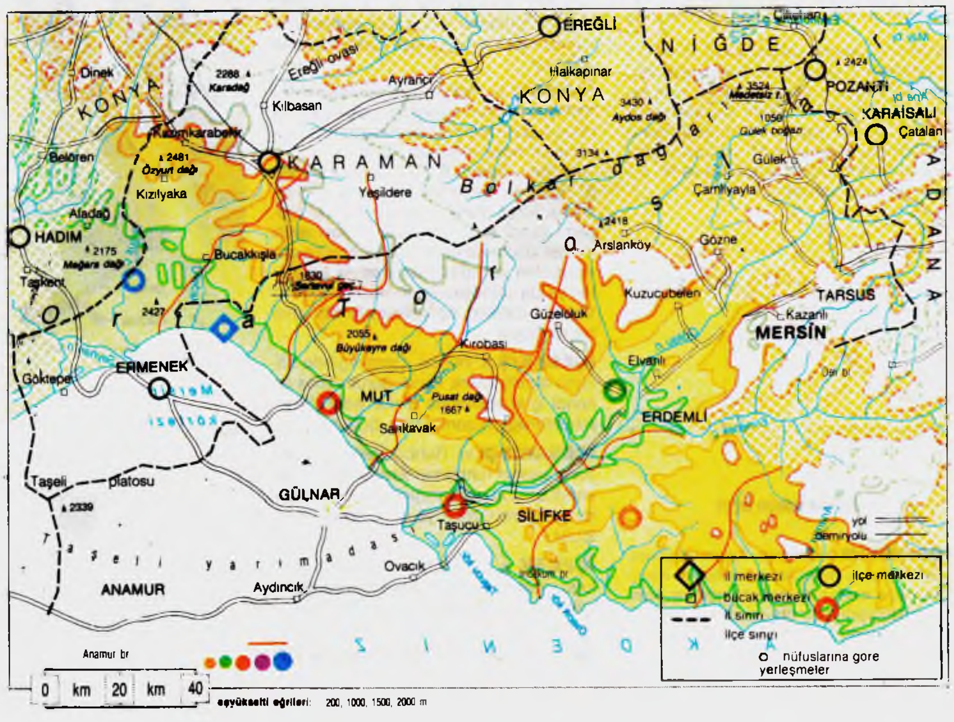
İÇEKIVRIK sıf. Bot. Taçyaprak ve çanakyaprak kenarlarının içe doğru katlandığı çenetli tomurcuk biçimine denir.

İÇEL (33), Akdeniz bölgesinde il; 1 266 995 nüf. (1990); 15 853 km^2; merkez ilçe dışında 9 ilçe, 12 bucak, 556 köy. Merkezi *Mersin,* 422 357 nüf. (1990).

Çukurova'nın B. kesiminden Anamur'un B. kıyısına kadar Akdeniz kıyısı boyunca uzanan il topraklarının en büyük bölümünü yer yer 3 000 m'yi aşan dorukları ile Orta Toros dağları ve ortalama 2 000 m yükseklikteki karstik Taşeli platosu kaplar. İli, İç Anadolu'dan ayıran aşılması güç doğal bir engel oluşturan bu yüksek, engebeli alan D.'da Çakıt, B.'da Göksu ırmaklarıyla yarılmıştır; kıyıyı iç kesimlere bağlayan yollar da bu gedikleri izler. Akdeniz kıyıları boyunca bazı akarsuların denize ulaştığı yerlerdeki küçük kıyı ovaları dışında, D.'da Çukurova, ortada Göksu deltası, tarım bakımından çok değerli başlıca alüvyal düzlüklerdir. İl genel olarak tipik Akdeniz ikliminin etkisindedir. Ancak, özellikle sıcaklık bakımından gerideki yüksek platolar ve dağlar ile dar kıyı şeridi arasında büyük ayrılıklar vardır. Yüksek kısımlar kışın karlı ve çok soğuktur; Toroslar'ın bazı doruklarında küçük buzullar oluşmuştur. Buna karşılık kıyı şeridi Türkiye'de yıllık ortalama sıcaklığın en yüksek olduğu (Anamur yıllık ort. 19,3°C), kışların en ılık geçtiği (Anamur ocak ort. 11,5°C), kar yağışının ve don olayının çok az görüldüğü bir alandır (bugüne kadar saptanmış en düşük sıcaklık –4,7°C). İlin B. kesiminde yılda 1 000 mm'yi bulan, yükseklerde daha da artan yağış tutarı Silifke ve Çukurova arasında ve Göksu vadisinde 700 mm'nin altına düşer. Bitki örtüsü, özellikle yükseltiye bağlı olan iklim koşullarını yansıtan bir kademelenme gösterir. Kıyıda 600-700 m'ye kadar maki topluluklar yer alır. Onları 1 500 m'ye kadar özellikle meşeler ve kızılçam koruları, 1 500 - 2 000 m arasında kızılçam ormanları izler; daha yukarıda Alpin kuşağa geçilir.

İçel, il düzeyinde Türkiye ortalamasının üzerinde bir yoğunlukta nüfuslanmıştır (km^2'ye 80 kişi). Ama, çok farklı yöreleri içerir. Nüfusun büyük kısmı, dar kıyı şeridinde kümelenmiştir; yoğunluk, yer yer km^2'ye 200'ü aşar. Taşeli platosu ve Toroslar, Türkiye'nin en tenha yöreleri arasındadır. Nüfusun % 60'a yakını kıyı bölgesindeki kentlerde yaşar. Bunun da % 80'den çoğu ilin iki büyük kentinde (Mersin ve Tarsus) toplanmıştır. İlçe merkezlerinden Tarsus, 190 000'e yakın nüfusu ile bir büyük kenttir. İl, Türkiye ortalamasının üzerinde olan genel nüfus artışı ile de (1985-1990 döneminde ‰ 40,6) dikkati çeker. Ancak bu oran, iç kesimdeki Gülnar ve Mut'ta çok düşüktür (‰ 3,83 ve ‰ 9,30). İlin bir başka demografik özelliği, kentleşme eğiliminin kuvvetli oluşudur. Ekili topraklar, il yüzölçümünün % 22,8'ini kaplar; bunun da büyük kısmı kıyı şeridindedir. Ekili alanın % 70 kadarı tahıllara ayrılmıştır. Fakat, ilin tarımsal önemi, ekili alanın yaklaşık % 32'sini kaplayan sanayi bitkileri ve yağlı tohumlar (susam, yerfıstığı) üretimi ve turfanda sebze, turunçgiller ve muz gibi ticari ürünlere dayanır. Yaylacılık şeklinde hayvancılık özellikle iç kesimlerin başlıca gelir kaynağıdır. İl topraklarındaki bakır, demir, kurşun, çinko ve krom gibi bazı maden yataklarına karşılık çıkarım sanayisi gelişmemiştir. İçel'in Türkiye imalat sanayisindeki payı % 6'yı aşar, bu bakımdan illerimiz arasında 4. sıradadır. Başlıca sanayi merkezleri Mersin (Ataş rafinerisi, kimya, besin, dokuma) ve Tarsus'tur (dokuma, çırçır, yağ ve sabun). Yakın dönemlerde yapılan karayolları ile, ilin muhtelif kesimleri arasındaki ulaşım büyük ölçüde kolaylaşmıştır. İl merkezi olan Mersin, geçen yüzyıl sonlarından bu yana giderek etkinliği artan bir dış ticaret kapısıdır ve iş hacmi bakımından Türkiye limanları arasında ilk sıralarda yer alır.

İçel il haritası

İçel-Erdemli deniz bilimleri enstitüsü *(ODTÜ),* İçel'in Erdemli ilçesindeki Ortadoğu teknik üniversitesi'ne bağlı, deniz bilimleri alanında lisansüstü eğitim -öğrenim, bilimsel araştırma ve uygulama yapan yükseköğrenim kurumu.

Yükseköğretim kurumlarını yeniden düzenleyen 1983 tarihli yasa uyarınca İçel -Erdemli deniz bilimleri bölümü'nün enstitüye dönüştürülmesiyle oluşturuldu. Amacı, deniz kaynaklarını ve bu kaynakların insanlık yararına değerlendirilmesi yollarını araştırmak ve bu konularda üst düzeyde insan gücü yetiştirmektir. Enstitü, çağdaş cihazların bilgisayarların yanı sıra Bilim, Erdemli ve Lamas adlı 3 araştırma gemisine de sahiptir.

İçerdekiler, M. C. Anday'ın iki perdelik oyunu (1964). Bir yıldır tutuklu bulunan bir sanığın irade gücünü kullanarak kendisini sorguya çekenler karşısında direnmesini anlatır. Yapıtın temelinde, zorda kalmış iki kişinin, akıl ve mantık yoluyla yaşamın asal değerlerini savunan diyalektiğe ulaşmaları teması işlenmiştir. İstanbul Şehir (1964), Devlet (1965, 1974) tiyatrolarında ve Kent Oyuncuları'nda (1971) oynandı.

İÇEREN sıf. Dilbil. **1.** *O* dışında, *ben* ve *sen*'i gösteren birinci çoğul kişi *(biz)* için kullanılır. **—2.** *Sen* ve *o*'nu gösteren *siz*'e (bu durumda mutlak denir) karşıt olarak *sen* ve *sen*'i gösteren ikinci çoğul kişi *(siz)* için kullanılır.

İÇERİ a. (esk. türkç. *iç-gerü*). **1.** Bir yerin, bir şeyin içinde kalan yer; bulunulan yere göre içte yer alan bölüm: *Niye dışarıda duruyorsunuz, içeriye girsenize. Çocuklar hava soğudu, içeriye gelin. Kapıyı içerden (içeriden) kilitlemişler. İçeride (içerde) neler oluyor?* **—2.** Cezaevi, hapishane: *On yıl içeride yattıktan sonra özgürlüğüne kavuşmak.* **—3.** Gönül, yürek: *İçerisi kan ağlamak.* **—4.** *İçeri almak, içeri atmak, içeri tıkmak,* hapsetmek, tutuklamak. || *İçeri düşmek,* hapse girmek. || *İçeri girmek,* bir alışveriş ya da ticaret işinde zarar etmek: *Ne kadar içeri girdiğimizi bilanço gösterecek;* hapse girmek. || *İçeride olmak,* ticarette ya da parayla oynanan bir oyunda zararda bulunmak; tutuklu olmak, hapishanede bulunmak. || *İçerisi,* sınırlı, kapalı bir yerin içi: *İçerisi çok sıcak.*
—Balıkç. *İçeri almak,* oltayla ya da ağla yakalanan büyük bir balığı, kanca ya da kement yardımıyla tekneye almak.
—Denizc. *İçeriden dönme,* kıyıya koşut durumda seyreden bir geminin, ters yönde seyretmek için, kıyıyla bulunduğu yer arasındaki alanda bir daire çizerek dönmesi.
—Havc. *İçeri alma,* uçağın bir parçasını kanatların, gövdenin ya da motor gövdesinin içine çekme. || *İniş takımını içeri alma,* iniş takımını kanatların ya da gövdenin içine çekme.
—Kur. tar. *İçeriden çıkma,* osmanlı sarayında Enderun'da (iç) yetişmiş olup çırağ çıkarılanlar için kullanılan bir deyim. (→ ÇIKMA.)

◆ sıf. İçte yer alan şey için kullanılır; içerideki: *İçeri oda.*

◆ be. Bulunulan yerin iç bölümüne, içine doğru: *Sular içeri damlıyor. Çocukları içeri al.*

İÇERİÇUMRA, Konya'nın Çumra ilçesi merkezi bucağına bağlı belde; 8 517 nüf. (1990).

İÇERİK a. (*içermek*'ten). Bir metinde, bir söylemde anlatılan şey, o şeyin kapsamı,

anlamı, özü: *Mektubun içeriği ne? Vasiyetnamenin içeriğini kimse bilmiyor.*
—Belgl. *İçerik çözümlemesi*, herhangi bir okur için bir belgeyi tanımlayan ya da betimleyen belgesel eylem. (İçerik çözümlemesinden iki tür ürün çıkmıştır: çözümlenen yapıtın içeriğini birkaç sözcük ya da satırla özetleyen, genellikle kısa *anahat;* yapıtın içeriğinin ussal ve anlamlı bir görüntüsünü veren *betimleyiciler* ya da *anahtar sözcükler.*)
—Dilbil. Dilsel bildirinin soyut, kavramsal yüzü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. Hegel'e göre, tarihte bir yeri olduğundan, kendi kendine tikel bir biçim kazandıran nesnenin içselliği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Jeokim. *Jeokimyasal içerik*, bazı elementler için yerel ya da bölgesel ölçekli bir yerbilimsel oluşumun ortalama oranı. Cevher araştırmalarında yararlanılan jeokimyasal aramalarda kullanılır.
—Psikan. *Açık içerik*, psikanalitik yorumdan önceki rüya anlatısı. || *Örtük içerik*, psikanalitik yorumun rüyanın ardında keşfettiği düşünce içeriği, daha geniş bir anlamda da, anıların, konuşmaların, özellikle de çözümleyenin serbest çağrışımlarıyla ortaya çıkardığı gündüzden kalma isteklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. *Ek içerik*, bir değişkenin işlemsel tanımında yer almamakla birlikte, onun başka değişkenlerle ilişkilerinin göz önünde tutulmasından doğan ve tanıma eklenen içerik.
—Topruhbil. *İçerik çözümlemesi*, kotlayıcının, örneğin toplumsal etkinin kendini hangi yollardan gösterdiğini saptamak üzere, bir metnin (söylem, siyasal iletişim, film, çizgi roman, görüşmeler) anlamını ortaya koymak için başvurduğu deneysel yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dilbil. L. Hjelmslev'in kuramında, "içerik" teriminin anlamı, "anlatım" terimiyle olan karşıtlığından kaynaklanır. Anlatım göstergelerin sesli aracı olurken, içerik anlamlı yönü yansıtır. Böylece, anlatım / içerik ikilisi, F. de Saussure'ün gösteren / gösterilen biçiminde önerdiği ikiliye yakınlaşır. Bununla birlikte, Hjelmslev, içeriğin tözünü (düşünce ya da anlam) içeriğin biçiminden (bu düşüncelerin dillere göre özel olarak yapılaşması) ayırmayı öneren bir eklemlemeyi de bu ikili karşıtlığa katar.
Bugün, anglosakson dilbilimcilerin ön ayak olmasıyla, içerik kavramı, doğal dillerin cümleleriyle dile getirilen, kavramsal ya da bilisel görünüşten kaynaklanan her şeyi belirtmek üzere çok geniş bir anlamda üstdil söyleminde kullanılma eğilimi göstermektedir. Örneğin, üretici kuramlarda, içerik, sözdizim ve sesbilim düzeylerine karşıt olarak anlam düzeyine ilişkindir; içerik, anlamsal bir gösterim biçiminde (ya da mantıksal biçim) yapılaştırmaya çalışılmaktadır.
—Fels. Hegel'in felsefesinde içerik *(Inhalt)*, her zaman belirleyicinin göstergesidir; kendini aşma hareketinde, kendine bir biçim, bir başka deyişle tarih içinde bir varoluş kazandıran odur. "Aynı belirlenime, yani içeriğe bir temel aradığımızda, ilkin içeriğin konulan varlığının biçiminde, sonra da, kendinde düşünülen varlığın, özselliğin biçiminde olmak üzere iki temel görmek isteriz" *(Wissenschaft des Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 1,3). İçeriğin konulan varlığı (biçimi), öz olarak onun anlatımı olduğundan, bu ikilik kalkar. "İçerik, varlığının özgürlüğüne göre, ya kendini dışa vuran Kendi'dir, ya da kendini bilmenin dolayımsız birliğidir. Bu dışsallaşmanın, içerikte varsayılan saf hareketi, doğrudan doğruya içeriğin zorunluğunu doğurur" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geist], "Mutlak bilme").
—Psikan. Rüyanın kısa ve yer yer unutulan açık içeriği çok büyük bir yoğunlaşmının ürünüdür. Bu içerik, örtük içeriğin hiyeroglif biçimindeki bir çeviriyazısına ya da doğru olarak çevrilince istekler ileten bir söylemi ortaya koyan bir bilmeceye benzetilebilir. Zengin ve çeşitlendirilmiş bir nitelik taşıyan örtük içerik, rüya işleminden geçen "psişik malzeme"nin çözümleyici yorum aracıyla ortaya konmasıdır. Freud'un, "açık içerik ne kadar üzücü ve can sıkıcı olursa olsun, rüya, bir isteğin yerine getirilmesidir" biçimindeki iddiası, ancak rüyanın örtük içeriği kavramıyla tutarlılık kazanır.
—Topruhbil. İçerik çözümlemesinde kotlayıcı, incelenen metindeki anlam birimlerini ayırır ve gözlemlenen durumları tanımlamak için ayrılıkları, benzerlikleri ve değişiklikleri saptar. Klasik soru şeması, "kim söyledi, ne söyledi, kime söyledi, nasıl söyledi, niçin söyledi" biçimindedir. Bu şema, özdeşleşim ve kotlama, dolayısıyla denge sınıflarının oluşturulması sorunlarını ortaya çıkarır. Araştırıcı kendi çözümleme kategorilerini çözümlenecek sorun ve içeriğe uygun bir biçimde kurar ve belli bir çözümleme biriminin belli bir kategoriye uygulanması olanağını veren ölçütler saptar. Kapalı içerik çözümleme yöntemleri, metnin ya da söylemin üretim koşullarıyla ilgili varsayımları sınamadan geçirir ve çözümlemeden önce tanımlanmış kategorilerden yararlanır. Açık ya da açıklayıcı yöntemlerdeyse, çözümleme çerçevesi önceden saptanmış değildir.

İÇERİKLİ sıf. **1.** İçeriği belirtilen bir nitelikte ya da konuda olan anlatı için kullanılır: *Toplumsal içerikli bir roman.* **—2.** İçerik bakımından zengin: *İçerikli bir yazı.*

İÇERİKSEL sıf. İçerikle ilgili, içeriğe ilişkin: *Bir metnin içeriksel açıdan incelenmesi.*

İÇERLEK sıf. Yanındakilere göre daha içeride, daha dipte bulunan: *İçerlek bir bina. Ev biraz içerlek olduğu için rüzgâr almıyor.*

İÇERLEMEK gçz. f. *Bir kimseye, bir şeye (yapılan bir davranış, söylenen bir söz vb.) içerlemek*, dışa vurmadan için için kızmak, kırılmak: *Davetini geri çevirdiği için ona çok içerledi. Bir kimsenin sözlerine içerlemek.*

İÇERME a. Mant. →, ⊃ ya da ⇒ simgeleriyle belirtilen önerme eklemi. ($p \to q$ formülü, "p, q'yü içerir" ya da "mademki p öyleyse q" biçiminde okunur). Bunun, doğruluk çizelgesi yardımıyla tanımı şöyledir:

p	q	$p \to q$
D	D	D
D	Y	Y
Y	D	D
Y	Y	D

(Eşanl. KOŞULLU.)
—ANSİKL. Mant. Doğruluk çizelgesinden anlaşılacağı gibi, $p \to q$ içermesi p'nin doğru, q'nün yanlış olması dışında, her zaman doğrudur. Buradan sözkonusu içermenin (buna *maddi içerme* denir), arzu edilmeyen ve *içerme paradoksları* adı verilen bazı özellikleri ortaya çıkar: (1) yanlış bir formül, her formülü içerir; (2) doğru bir formül, her formül tarafından içerilir. Bu nedenle, C. I. Lewis, 1918'de, matematik çıkarımları rahatça biçimselleştirmeye elverdiği için en çok kullanılan bu tür içermenin yerine *sıkı içerme* adını verdiği başka bir içerme önerdi. Ancak modal mantık çerçevesi içinde tanımlanabilir olan bu içerme şöyledir: "olasılık" kavramı M ile gösterilirse, $p \rightsquigarrow q$ (p, q'yü sıkıca içerir), tanımı gereği, $\neg M(p \,\&\, \neg q)$ ["bir şeyin aynı zamanda hem p, hem de p-olmayan olması olanaklı değildir"] ile eşdeğerdedir. Son olarak, bir de *biçimsel içerme* denilen ve yüklemler mantığını ilgilendiren bir içerme vardır ki, bu içerme

$$\forall x(\varphi(x) \to \psi(x))$$

türünden formüllerde kullanılır.

İÇERMEK g. f. *Bir şeyi (somut ya da soyut) içermek*, onu içine almak, öğesi olarak içinde bulundurmak, kapsamak: *50 bin sözcük içeren sözlük. Kanın içerdiği şeker oranını belirlemek. Doğal bitki özleri içeren bir ilaç. Bu görüş çelişkiler içeriyor.*

İçel il merkezi Mersin'den bir görünüm

İÇETEK a. Bir etek ya da elbisenin altına giyilerek vücudun görünmemesini ya da bu giysilerin vücuda yapışmasını önleyen, belden oturmalı kadın çamaşırı. (Eşanl. JÜPON.)

İÇEVLİLİK → İÇTENEVLENME.

İÇEYÖNELİK sıf. Mant. Kaplamsallık tezinin gereklerine uymayan her türlü özlüğe, her türlü formülleştirmeye denir. (Örneğin, kuramlara,dillere karşıt olarak, önermeler içeyönelik nesnelerdir.) [Karşt. KAPLAMSAL.]

İÇGERİLİM a. Metalürj. Her tür mekanik parçada, üretim sırasında ve üretimden sonra dengelenen gerilme ve basınç kuvveti. (İçgerilime kaçınılmaz olarak bütün alaşımlarda rastlanır; bu gerilim çeliklerde ılımlı bir ısıtmayla, örneğin 500°C'ta düşürülebilir. İyi denetlendiğinde mekanik parçaların dayanımını artırır; özellikle yüzeydeki basınç gerilmeleri yorulma dayanımını yükseltir.)

İÇGERİLME a. Metalürj. → İÇGERİLİM.

İÇGÖBEK a. Bot. Etenedeki soymuk -odun demetinin, yumurtacığı örten zarlara dal vermek üzere, açılıp genişlediği nokta. Aynı zamanda, evinin yumurtacık zarına bağlandığı yüzeydir.
—Zool. Sürüngenlerin ve kuşların yumurtalarında, yumurta sarısını akına ya da albümine bağlamaya yarayan müsin liflerinden oluşan bağ. (Döllenmiş yumurtanın, albümin salgılandığı sırada, döngüsel hareketlerle yumurta kanalında yol alması sonucu içgöbek ortaya çıkar. İçgöbek, daha yoğun bir albümin kabuğuyla [içgöbek zarı] yumurta sarısının vitellüs zarı çevresinde uzanır.) || *İçgöbek zarı*, kuş ve sürüngen yumurtalarının sarısını çevreleyen, içgöbeğin bağlandığı albüminli zar. (Eşanl. KALAZA ZARI.)

İÇGÖÇ a. Nüfbil. → GÖÇ.

İÇGÖREN (Kâzım Nuri), türk hekim (Tarsus 1892 - İstanbul 1957). Askeri tıbbiye'yi bitirince (1916) Haydarpaşa hastanesi röntgen mütehassıslığına atandı. İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi fizikmedikal dersi müderris muavini oldu (1923). Dişçi ve Eczacı mekteplerinde, Haydarpaşa lisesi'nde fizik öğretmenliği (1928); Bakırköy asabiye ve akliye hastanesi, Beyoğlu Zükûr hastanesi (1939), Haydarpaşa numune hastanesi (1943) röntgen mütehassıslığında bulundu. Müzmin apandisitin rönt-

gen ile teşhisinde kullandığı kişisel yöntem ile Türk tıp cemiyeti'nin koyduğu Zambako Paşa mükâfatı'nı kazandı. Başlıca yapıtları: *Tıbbi ve hayati fizik dersleri* (1925), *Tıbbi ve hayati fizik* (1938).

İÇGÜDÜ a. **1.** Bir cinse özgü, genetik yoldan aktarılan ve öğrenme sonucu olmayan hayvan ya da insan davranışlarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl. Etol. ve Psikan.) **—2.** Bireyin yargılarını, edimlerini ve duygularını belirleyen usdışı nitelikteki içsel ve kişisel itki; sezgi: *Tehlikeyi içgüdüsüyle anladı. İçgüdüsü kabul etmesi gerektiğini söylüyordu. İçgüdülerine uymak.*

—Fels. Nietzsche'ye göre, insanın en derin yerinde yatan ve olduğu gibi ortaya çıkabildiğinde, insanın gerçek anlamda kendini bulmasını, tam olarak gerçekleştirmesini ve yetkinliğe ulaşmasını sağlayan güç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Etol. "İçgüdü" için önerilen tanımların başlıca özelliği, bu tanımların nesnellik ve açıklıktan yoksun olmalarıdır. Öyle ki günümüzde birçok uzman, bu terimi ya reddetmiş ya da kullanmaktan kaçınmıştır. Davranış mekanizmalarını açıklamak için mekanistler yönelim (Loeb) ya da refleks (Pavlov) kavramlarını ileri sürmüşlerdir. Nesnelcilere göre, içgüdüsel edim doğuştan gelen başlatma mekanizmalarınca yönetilen bir motor şemalar bütünlüğü olarak anlaşılmalıdır. Gerçekleşmeleri dış çevredeki özel işaret-uyartıların algısına bağlıdır. Bugün etoloji uzmanları, içgüdüsel edimi genetik bir bileşeni bulunan ve ortaya çıkma olasılığı bireyin embriyonoluş ve bireyoluşunun gelişme biçimine, yani bu dönem sırasında yaşanan olgunlaşma ve deneyim koşullarına bağlı olan bir hareket etkinliği olarak görmektedir.

—Fels. Nietzsche'ye göre, "herhangi bir yargı (örneğin, en alt dereceden bir *zevk*), hiçbir uyartı beklemeden kendiliğinden ortaya çıkabilecek ölçüde bir varlığın içine işlemişse" bir içgüdü var demektir.

Nietzsche'nin felsefesi çoğunlukla, içgüdüyü yüceltme girişimi olarak belirir. Gerçekten de, Nietzsche'nin çoğu sözleri, dolaysızlığı "irrasyonalist" (G. Lukács) yönde savunmaya yönelir: "Deha içgüdüdedir. İyilik de öyle. İçgüdüsel davranıştan daha yetkin bir davranış yoktur" (*Der Wille zur Macht* [Güçlü olma istenci]). Nietzsche, içgüdünün kavranılmaz bir "ben"e bağlandığını ileri sürer: "Herhangi bir kimsenin kendi benini bilmede ulaşmış olduğu derece ne olursa olsun, bireyliğini oluşturan içgüdüler konusundaki tasarımı kadar eksik ve yanlış bir şey yoktur. En kaba içgüdülerinin bile olsa olsa adlarını bilir; onların sayısı ve gücü, kabarışı ve yatışması, en başta da *beslenme* yasaları tümüyle bilgisi dışındadır" (*Morgenröte: Gedanken über moralische Vorurtelle* [Gündoğumu: Ahlaki önyargılar üzerine düşünceler], 119). Nietzsche, başlangıçta içgüdüleri ahlaksal değerlendirmeler alanı ötesinde tutmaya özen gösterir, çünkü "aynı içgüdü [...], duruma göre, iyi ya da kötü bilince yol açabilir. Ama kendi başına bütün bunlara yabancıdır ve hiçbir ahlaksal özelliği ya da adı yoktur, hatta belirli bir hoşnutluk ya da hoşnutsuzluk duyumuyla birlikte de bulunmaz: içgüdü, bütün bunları, ancak iyi ya da kötü diye adlandırılmış bazı içgüdülerle ilişkiye sokulduğu ya da hakkında halkın kesin bir ahlaksal yargıya vardığı bazı kimselerin özelliği olarak kabul edildiği zaman kazanır" (*Morgenröte*, 38).

—Psikan. S. Freud "içgüdü" (alm. *Instinkt*) terimini, hayvanlardaki içgüdülere benzeşim yoluyla, insandaki kökensel soyoluş şemalarının (kökensel fantazmalar gibi) kökenini adlandırmak için kullanır. Almanca *Trieb* sözcüğünün "itki" değil de "içgüdü" biçiminde çevrilmesine onu psikanalitik cinsellik kuramının özgünlüğünü ortaya koyan gerçek anlamından uzaklaştırır. Bu anlamda insanda cinsel içgüdü yoktur, nesne seçimleri ve amaçların farklılığıyla belirlenen cinsel itkiler vardır. Yaşam ve ölüm içgüdüleri de yoktur, yaşam ve ölüm itkileri vardır.

İÇGÜDÜSEL sıf. İçgüdüden kaynaklanan, içgüdüyle ilgili şey için kullanılır; insiyaki: *Bunu içgüdüsel olarak yapıyor.*
—Psikan. DÜRTÜSEL'in eşanlamlısı.

İÇGÜVEY, İÇGÜVEYİ ya da **İÇGÜVEYSİ** a. **1.** Karısının ailesiyle birlikte oturan erkek. **—2.** *İçgüveysi girmek*, evleneceği kızın ailesinin evinde onlarla birlikte oturmak üzere evlenmek. || *İçgüveysinden hallice*, nasılsın sorusuna "oldukça iyiyim" anlamında şaka yollu verilen yanıt ya da pek iyi olmayan durumlarda söylenen söz.

İÇHABERLEŞME → İÇİLETİŞİM.

İÇİBOKU, Heian döneminin başlangıcında, en azından başı ve gövdesi tek parça ağaçtan yapılan büyük tahta figürler için uygulanan heykel tekniğini belirten japonca sözcük.

İÇİCİ sıf. Aşırı içki içen kimse için kullanılır; içkici.

İÇİHARA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Çiba ili), Tokyo körfezinin doğu kıyısı yakınında; 257 717 nüf. (1990). Çelik fabrikası. Kimya sanayisi.

İÇİKAVA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Çiba ili), Tokyo'nun D.'sunda; 436 597 nüf. (1990). Metalürji.

İÇİKAVA ENNOSUKE, japon tiyatro oyuncusu (Tokyo 1888 - *ay. y.* 1963). Gençliğinde batılı oyunları geleneksel dağarla birleştirmeye çalışan "yeni tiyatro" *(şingeki)* akımının öncülüğünü yaptıktan sonra (1915) ünlü aktörler arasına katılan İçikava, ileriki yıllarda, kabuki'ye döndü.

İÇİKAVA KON, japon sinemacı (Uci Yamda, Mie eyaleti, 1915). Çok sayıdaki yapıtları arasında, özellikle, savaşın kötülüklerini anlatan *Biruma-na-Tate-goto* (1956) ve *Nobi* (1959) önemlidir. Ayrıca *Kagi* (1959), *Yukinoco Henge* (1963), *Taiheiyo Hitoribocçi* (1963), *Tokyo olimpiyatları* (1965), *Seistrum* (1970), *Vagahai va Neko de Aru* (1975), *Byoin-zaka no Kubikukuri no Ie* (1979), *The Makioka Sisters* (1983) ve *Actress* (1987) adlı filmleri çevirdi.

İÇİLETİŞİM a. Telekom. Bir yapının, bir taşıtın içinde ya da bir trenin vagonları arasında kısa mesafeli, genellikle telefonla kurulan iletişim.
—Dy. Trende vagonlar ile lokomotif arasındaki alarm bağlantısı; bu bağlantı, genellikle, otomatik fren borusuna etkiyen alarm işaretiyle sağlanır.

İÇİLMEK → İÇMEK.

İÇİM a. **1.** İçmek eylemi. **—2.** İçilen bir şeyden alınan tat: *İçimi sert bir sigara. İçimi hoş bir şurup.*
◆ sıf. **1.** Bir yudumda, bir defada içilen. **—2.** *Bir içim su* → BİR.

İçimizdeki şeytan, Sabahattin Ali'nin romanı (1940). İkinci Dünya savaşı öncesinde İstanbul'da aydın çevrelerin yaşamı, ilişkileri, görüşleri bir aşk hikâyesi çevresinde sergilenir. Politika, ideoloji, ahlak sorunlarını kişileştiren roman kahramanlarının sanat, üniversite ortamından bazı ünlüleri (Nihal Atsız, Peyami Safa, Mükrimin Halil Yınanç, Zeki Velidi Togan vb.) anımsatması, yazara ağır eleştiriler yöneltilmesine yol açtı.

İÇİMLİ sıf. **1.** İçimi belirtilen bir nitelikte olan şey için kullanılır: *Sert içimli bir sigara.* **—2.** İçmesi tat veren, içimi güzel olan şey için kullanılır: *İçimli, hoş bir şarap.*

İÇİMLİK sıf. *Say. sıf. + içimlik*, miktarı belirtilen sayıda içmeye yetecek kadar olan şey için kullanılır: *Üç içimlik çayımız kalmış.*

İÇİN ilg. **1.** Amaç belirtir: *Zayıflamak için yağlı yiyecekleri bırakmak. Seninle konuşmak için geldim. Beni rahat bırakması için sonunda onunla görüşmeyi kabul ettim. Güç için savaş.* **—2.** Yapılma, kullanım amacını belirtir: *Eller için bir krem. Çiçek için saksı.* **—3.** Neden belirtir: *Aptalca şeyler için kavga etmeye değer mi? Yasalara uymadığınız için cezalandırılacaksınız.* **—4.** Saptanan, beklenen ya da olası sonucu belirtir: *Bu mevkiye gelmek için çok çaba harcamak. Bunu yapmak için artık çok geç.* **—5.** Alıcıyı, bir şeyin yöneldiği, özgülendiği kimseyi belirtir: *Senin için bir mektup var. Geniş bir izleyici kitlesi için yapılan yayın. Çocuklar için bir film. Senin için bir şiir yazdım.* **—6.** Çıkarına ya da yararına bir şey yapılan kimse ya da şeyi belirtir; uğruna, yararına, yoluna: *Yüce bir amaç için savaşmak. Gözaltına alınanlar için bir yürüyüş yapıldı.* **—7.** Bakış açısını belirtir; göre, düşüncesince: *Benim için o hâlâ iyi bir insan.* **—8.** Hakkında: *Onun için iyi şeyler söylemiyorlar.* **—9.** Oranla, göre: *Benim için büyük bir elbise bu.* **—10.** Karşılığında, karşılık olarak: *Bu kadar küçük bir ev için istediğiniz kira çok fazla. Aldığım şeyler için kaç lira ödeyeceğim.* **—11.** Bir şey yapmak için gereken ya da öngörülen zamanı belirtir: *Taksim'e gitmek için bir saat gerekli. Kitabı iki gün için alıyorum.* **—12.** Soyut ya da somut bir süreyi, bir değeri belirtir: *Bir dakika için beni kabul eder misiniz?* **—13.** Yerini almayı belirtir; adına, yerine: *Benim için ondan özür dile. Paketi postaneden benim için sen alır mısın?* **—14.** Yararlananı, kâr sağlayanı belirtir: *Patron için çalışmak.* **—15.** Bir etkinin yöneldiği kimse ya da şeyi belirtir: *Sağlık için zararlı.* **—16.** Sözkonusu olan kimse ya da şeyi belirtir: *Tutuklu için ne yapılacak?* **—17.** Bir oranı belirtir: *Üç bardak pirinç için üç bardak su koy.* **—18.** Nedeniyle: *Bayram için geldiler.* **—19.** Gidilen yönü, yeri belirtir: *Ankara için bir bilet almak.* **—20.** Durumu belirtir: *Bugün için bu kadar yeter.* **—21.** Ant deyimlerinde kullanılır: *Namus hakkı için. Allah için. Çocukların başı için.*

İÇİNDE be. *Say. sıf. + zaman belirten a. + içinde*, sözkonusu sürenin bir şeyin gerçekleşmesi için son sınır olarak alındığını belirtir; zarfında: *Baraj üç yıl içinde tamamlanacakmış. Dört gün içinde döneceğim.*

İÇİNDEKİLER a. Belgl. Bir belgenin başlıklarını, sayfalarını, gerektiğinde çeşitli bölümlerinin yazarlarını gösteren liste. (İçindekiler bir kitabın ya başında ya da sonunda yer alır. Günümüzde, içindekilere bir ya da birkaç dizin eklenmektedir; konular dizini çoğunlukla içindekilerle karıştırılmaktadır.)

İÇİNDELİK a. Dilbil. Kimi fin-ugur dillerinde kullanılan, kapalı bir yerde bulunmayı anlatan ad durumu.

İÇİN İÇİN be. **1.** Dıştan görülmeden, dışarıya yansımaksızın: *Döşemeler için için çürümüş. Ateş için için yanıyor.* **—2.** Kimseye fark ettirmeksizin; gizli gizli: *İçin için ağlamak, kızmak.*

İÇİNOMİYA, Japonya'da kent, Honşu'nun (Aiçi ili) merkezinde; 262 434 nüf. (1990). Tekstil sanayisi. VII. yy.'da kurulan şinto tapınağı. (Eski maskelerden oluşan güzel koleksiyon.)

İÇİRİK a. (*iç*'ten *iç-irik*). *Yörs.* Yatak doldurmakta kullanılan yün, pamuk vb. şeyler.

İÇİRİLMEK → İÇMEK.

İÇİRME a. İçirmek eylemi.
—Bayınd. Topaklanmış gerecın yerine hidrokarbonlu bağlayıcı (genellikle bitüm emülsiyonu) ve iyice silindirlenmiş çakılı art arda sererek makadam yol yapma yöntemi. (Eşanl. PENETRASYON.) || *İçirme deneyi*, basınçlı bir iğnenin belirli bir süredeki batma uzunluğuna göre bitüm ya da yağın sertliğini belirleyen deney.

İÇİRMEK → İÇMEK.

İÇİRTMEK → İÇMEK.

İÇİSKELET a. **1.** Omurgalılarda, bedenin iç kesiminde bulunan kemikleşmiş kıkırdak ya da kıkırdak yapısında iskelet. (İçiskelet, kemik ya da pullardan oluşan deri kökenli bir dışiskeletle kaplanabilir.) **—2.** Kafadanbacaklı yumuşakçalarda, merkezi sinir sistemini çevreleyen bir "kafa" oluşturan kıkırdaksı bağdokusu. **—3.** Eklembacaklıların, gövdesine gömülen ve kas demetlerinin arasına giriş yerlerini oluşturan kutikula apodemleri bütünü. (Böceklerin kafa içiskeletine *tentoryum* denir.)

İÇİŞLERİ a. **1.** Bir devletin iç güvenliğiyle ilgili işlerin tümü: *Bir ülkenin içişlerine karışmak. İçişlerinde bağımsız bir ülke.* **—2.** Bir kurumun, bir kuruluşun vb. yönetimiyle ilgili işler.

İçişleri bakanlığı, yurdun genel kolluk ve güvenliğini, kamu düzenini, kişi hak ve özgürlüklerini korumak, sınır ve karasularımızın güvenliğini sağlamak, kaçakçılığı önlemek, vatandaşlık işlemlerini yürütmek amacıyla kurulmuş bakanlık. Dahiliye vekâleti adıyla 1920'de kurulan bakanlığın örgütleri 14 şubat 1985 tarih ve 3152 sayılı yasayla yeniden düzenlenmiştir. Bakanlık ana hizmet birimleri şunlardır: İller idaresi genel müdürlüğü; Nüfus ve vatandaşlık işleri genel müdürlüğü; Mahalli idareler genel müdürlüğü; Sivil savunma genel müdürlüğü; Kaçakçılık, istihbarat, hareket ve bilgi toplama dairesi başkanlığı. Bakanlığın taşra kuruluşu il, ilçe ve bucaklardır. Emniyet genel müdürlüğü, Jandarma genel komutanlığı ve Sahil güvenlik komutanlığı bakanlığın bağlı kuruluşlarıdır.

İÇİT a. Susuzluğu gidermek ya da serinlemek için içilen her türlü sıvı, içecek: *"Soğuk soğuk suların sana içit olsun"* (Dede Korkut kitabı, XIV. yy.).

—ANSİKL. İçitlerin başlıca fizyolojik rolü, organizmanın suyunu en uygun düzeyde tutmaktır. İçitlerin sağladığı su, katı besinlerin getirdiği su ile organizma içi yükseltgenmelerden doğan suya eklenir. Besinlerce sağlanan su, miktar olarak, beslenme rejimine ve yemeklerin hazırlanma tarzına göre değişir. Bu miktar günde ortalama 1 000 g kabul edilmektedir. Vücuttaki yükseltgenmelerden doğan su, günde yaklaşık 300 g kadardır. Geriye içitlerden sağlanan su kalır ki, bunun da miktarı, kişinin etkinliğine ve iklime göre günde 500-1 500 g arasında değişir.

İçilen sular çok çeşitlidir: içme suları, doğal ve yapay maden suları ve gazozlar. Hayvansal kaynaklar arasında tek içecek süttür. Sütün ayran, kefir, kımız gibi değişik şekilleri olabilir. Bütün öteki içitler bitkisel özsularla hazırlanır ve üretim yöntemine göre şu içitler sayılabilir: meyve ya da sebze suları, limonata, portakal suyu ve meyve, çiçek ve bitkilerle hazırlanan şuruplar. Ondan sonra mayalanmış içitler gelir: meyvelerden yapılanlar (şarap, vb.), tanelerden ve bitkilerden yapılanlar (boza, bira, rus kvası), baldan yapılanlar (bal şerbeti), bunların ardından da damıtık alkollü içkiler (rakı, cin, viski, likör, konyak, vb.); alkollü aromatik içkiler arasında kına kına şarabı, bitter, sangrıa gibi aperitiflerle, punç, grog, sıcak şarap ve kokteyl gibi içkiler yer alır. Alkolsüz aromatik içkiler arasında infusyon, dekoksiyon ya da maserasyon yoluyla elde edilen çay, kahve, kakao, mate (paraguay çayı), hindiba kahvesi ve gene bitkilerle yapılan ıhlamur, adaçayı gibi tüm içitler sayılabilir.

İÇİTMEK g. f. *Bir şeyi bedene, bedenin bir bölümüne içitmek,* şırıngayla zerk etmek.

İÇKABUK a. Bazı kafadanbacaklı yumuşakçalarda (*Nautilus*'lar ve ammonitler) kabuk içindeki ilk loca. (Az çok küresel bu odacıktan, bazen ilkkabuğun dibine bir prosifonla bağlanmış bir sifon çıkar.)

İÇKAT a. Kâğ. san. Bir kartonun lifli alt katmanlarının tümü.

İÇKESTİRİM a. Ölçbil. *İçkestirim hatası,* bir ölçü aygıtında, iki bölme çizgisi arasındaki göstergenin konumunu değerlendirmede yapılan hata.

İÇKILIF a. Nük. müh. *Sızdırmazlık içkılıfı,* radyoaktif maddeler içeren bir yerin iç çeperini örten ve bu maddelerin korunmasını sağlayan kaplama. (Birçok nükleer reaktör yapısı iç kesimden, milimetrelerce kalınlıkta çelik sactan oluşan bir sızdırmazlık içkılıfıyla kaplanır.)

İÇKIRINIM a. Krist. Düzenli biçimde dağılmış katkılar içeren kimi kristallerde, noktasal bir ışık kaynağıyla aydınlatıldığında gözlemlenen kırınım olayı. (Bu olay bir ışık içkırınımıyla belirir. Kristalin bakışımına uyan birçok içkırınım bir asteri oluşturur [safirin üç dallı asterisi].)

İÇKİ a. **1.** İçinde alkol bulunan içecek: *İçkiye konan vergi.* **—2.** İçki içme: *Yeniden içkiye başlamak.* **—3.** *İçki âlemi, sefası,* içkili eğlence. ‖ *İçki sofrası, masası,* değişik nesnelerle donatılmış, içki içilen sofra.

—Ev eşy. *İçki dolabı,* içki şişeleriyle kadehlerin konduğu mobilya.

—Huk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İçit san. *Damıtık içki,* mayalanmış çeşitli ürünlerin (şaraplar, cibreler, meyve ezmeleri, mayalanmış tahıllar, şekerkamışı, vb.) damıtılmasıyla elde edilen alkollü içki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan şiirinde daha çok, bade, mey, şarap biçiminde geçer. Rengi, lezzeti, sarhoşluk verme özelliği ile ayş ve nûş aracı olarak işlenir. Mazmun olarak da sevgilinin dudağını, yanağını, nazı, gururu, gözyaşını çağrıştırır Âşıkın gözyaşları kanlıdır. Bu nedenle şarap ve kan arasında ilişki kurulur. Divan şairlerinin ilgi duyduğu, yalnız kırmızı şaraptır ve bu rengiyle lali ve o yolla da dudağı anımsatır. Şarap tasavvufta Tanrı sevgisi ve ona ulaşmanın yollarından biridir: *"Meyden safa-yı bâtın-ı hümdur garaz heman / Erbab-ı zâhir anlayamazlar muradımız"* (Şaraptan asıl amaç küpünün içindeki hazza varmaktır; sofular [zahitler] bizim ne istediğimizi anlayamazlar) [Baki].

—Huk. 8 haziran 1942 tarih ve 4250 sayılı "İspirto ve ispirtolu içkiler inhisarı kanunu"na göre her türlü ispirto ve ispirtolu içkilerin yapılması, dışarıdan getirilmesi, yurtiçinde satılması hükümetin tekelindedir. 9 mayıs 1955 tarihinde yasada yapılan değişiklikle bira, her türlü şarap ve meyve şaraplarının yapılması, satılması, viski ve köpüren şarapların dışalımı ve satımı serbest bırakılmıştır. Öte yandan tekel altında olan bazı ispirtolu içkilerin yapımı için türk uyruklu gerçek ve tüzel kişilere Maliye ve gümrük bakanlığı ve Tekel idaresi'nce izin verilebilir. Şarap yapmak isteyenler üretime başlamadan önce şarap yapacaklarını bir belgeyle Tekel idaresi'ne bildirmek zorundadırlar. Kendi tüketimleri için, kendi ürünlerinden beş yüz litreye kadar şarap yapanlar hakkında böyle bir zorunluluk yoktur. İspirto ve ispirtolu içkileri satmak isteyenlerin Tekel idaresi'nden ruhsat almaları gerekir. Şarap ve bira satmak isteyenlerin bir beyannameyle satış yerlerini Tekel idaresi'ne bildirmeleri yeterlidir. Şarap ve bira gibi hafif içkiler dışında kadehle rakı ve öteki içkiler, yalnız lokanta ve gazinolarda verilebilir. Kent ve kasabalarda gazino, bar, lokanta vb. içki satılan yerlerin bulunacakları bölgeler önceden o yerin en büyük mülki amirinin başkanlığında en büyük zabıta amiri, tekel müdür ya da memurları, sağlık müdürü ya da hükümet tabibi, belediye ve ticaret odasından bir temsilcinin oluşturduğu komisyon tarafından saptanır. İçki satılan yerlere 18 yaşından küçüklerin girmesi yasaktır. 21 yaşından küçük kadın ve erkekler içkili yerlerde çalıştırılamazlar. İçkili yerlerin açık ve kapalı bulunacağı saatler en büyük mülki amirin izni alınarak belediyelerce saptanır. İçki yapımı, satılması ve içkili yerlerin açılıp işletilmesiyle ilgili yasa hükümlerine uymayanlar hakkında cezai yaptırımlar uygulanır.

—İçit. san. Damıtık içkilerin yapımı her ülkede belli kurallara bağlanmıştır. Kendilerine özgü aromayı koruyabilsinler diye bu içkiler saf alkoller gibi iki kez damıtılmazlar. Ünlü damıtık içkiler arasında şaraptan yapılan konyak, şekerkamışından yapılan rom, kirazdan yapılan kirş, tahıl tanelerinden yapılan viski, votka, pirinçten yapılan arak ve üzümden yapılan rakı sayılabilir.

—İkt. *İçki sanayisi,* rakı, votka, viski, likör, konyak ve cin gibi yüksek alkollü, şarap ve bira gibi düşük alkollü içkilerle (müskirat), kolalı, meyveli ve sade gazozlar gibi içecekler ve memba suları, soda, maden suları (meşrubat) üretimini ve işletmeciliğini kapsayan sanayi kolu.

Türkiye'de, yüksek alkollü içkiler üretimi Tekel tarafından yapılmaktadır. Düşük alkollü içkiler üretiminde ise tekel uygulanmamakta ve özel kesim kuruluşları da bu sanayi dalında etkinlik göstermektedir. Gazoz sanayisi ise, tümüyle özel kesimin elindedir. Memba ve maden suları işletmeciliği Kızılay öncülüğünde başlamış, il özel idareleri ve özel kesim kuruluşları tarafından geliştirilmiştir.

1985 sanayi ve işyerleri sayımına göre Türkiye'de, içki sanayisi dalında, 100'ü büyük (10 ve daha fazla kişi çalıştıran) ve 188'i küçük (10'dan az işçi çalıştıran) olmak üzere toplam 288 işyeri faaliyet göstermekteydi. 1989 yılı, sanayi gruplarına göre imalat sanayisi anketi verileri ise, içki sanayisi kolunda, özel kesime ait 55 büyük işyeri, kamu kesimine ait 24 işyeri bulunduğunu gösteriyordu. Gene aynı verilere göre, bütün bu işyerlerinde çalışanların ortalaması, % 37,7'si kamu kesiminde olmak üzere toplam 13 967 kişiyi buluyordu.

Türkiye'de 1991 yılında 61 634 000 litre rakı, 22 849 000 litre şarap, 418 791 000 litre bira, 1 358 000 litre kanyak, 781 000 litre likör, 7 323 000 litre votka, 250 000 litre vermut ve 4 288 000 litre cin üretilmiştir. Gene 1991 yılında gerçekleştirilen 22 360 009 litrelik alkollü içki dışsatımı toplam 20 973 000 dolar tutarındadır.

—İsl. Araplar'da cahiliye* döneminde içkiye büyük düşkünlük vardı. Müslümanlığın ilk dönemlerinde de içki yasaklanmış değildi. Araştırmacılar, Kuran'ın içki ile ilgili ayetlerinin içeriklerini göz önüne alarak, islam dininde içki yasağı konusunda aşamalı bir yöntem izlendiğini belirtirler. Buna göre, Kuran'da bu konuya ilk kez "Sizler hurma ve üzüm ürünlerinden içki ve iyi bir besin olarak yararlanırsınız (VI, 67)" ayetiyle değinilir ve burada içki "iyi bir besin"den ayrı tutulur. İkinci aşamada "Şarap ve kumarda insanlar için büyük bir kötülük ve ayrıca bazı zararlar vardır (II, 219)" denilerek ilk kez içki ve kumarın kötülüğünden de söz edilir. İçkili bir imamın namaz sırasında ayetleri yanlış okuması üzerine, üçüncü aşamada "Ey insanlar, sarhoş durumdayken ne konuştuğunuzun farkına varıncaya kadar namaza durmayınız (IV,43)" anlamındaki ayet ile içkiye ilk kez sınırlı bir yasak getirilir. Son aşamada, bir içki sofrasında bazı müslümanların kavga etmeleri üzerine "Ey inananlar, içki, kumar, dikili taşlar (putlar) ve fal okları, şeytanın işlerinden olan birer pisliktir. Bunlardan uzak olunuz ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan, içki ve kumarla aranıza düşmanlık ve kin sokarak sizi Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoymak ister. Artık vazgeçeceksiniz, değil mi? (V, 90-91)" anlamındaki ayetlerle içki içilmesi kesinlikle yasaklanmış olur.

Cahiliye döneminde içki olarak yalnızca şarap kullanıldığından, Kuran'da içki yasağı ile ilgili ayetlerde şarap (hamr) söz-

Şerif İçli

Selahattin İçli

cüğü geçerse de, Hz. Muhammet "İçki üzümden olur, hurmadan olur, arpadan olur, buğdaydan olur Bu nedenle size şarhoşluk veren her şeyi yasaklıyorum"; "Her sarhoşluk veren şey, içkidir ve her içki haramdır"; gibi hadisleriyle içki yasağı konusuna açıklık getirmiştir. Ayrıca, her türlü sarhoşluk veren şeylerin haram olduğu yolunda bütün islam bilginlerinin görüş birliği (icmâ) vardır.

—Tar. *İçki yasağı.* Osmanlılar'da değişik nedenlerle zaman zaman içki yasakları konuldu. Bu yasakların en şiddetlilerinden biri, Süleyman I (Kanuni) dönemindedir. Dönemin ünlü şairlerinden Bakı ve Nev'i içkı yasağından yakınan şiirler yazdılar. İçkiye düşkünlüğüne karşın, Selim II de içki yasağını sürdürdü. Yayınladığı fermanda İstanbul ve Galata'daki meyhanelerin kapatılmasını emretti. Mustafa III'ün ilk yıllarında birçok yerde meyhaneler açıldı. Ancak 1575'te, Mustafa III'ün yayınladığı fermandan, müslüman halkın içki içenlerden rahatsız olduğu, sarhoşların kadınlara sataştığı, kadınlar hamamına girdikleri, meyhaneye zorla sokulan bir müezzinin üzerine şarap döküldüğü anlatılır. Bu nedenle cami ve hamamların civarındaki meyhanelerin kapatılması emredildi. Giderek, içkiyi yasaklamaktansa içkiden ağır vergiler almak devletin daha çok işine gelmeye başladı. Ahmet I'in bir süre sonra sıkı biçimde uyguladığı içki yasağı, yavaş yavaş geçerliliğini yitirdi. Mustafa I ve Osman II (Genç) dönemlerinde iyice serbest bırakıldıysa da Murat IV döneminde içkiye yeniden, ve bu kez en şiddetli ve amansız yasaklar konuldu. Kendisi içki ve tütün düşkünü olmasına karşın, kahve ve tütünü de yasaklayan Murat IV, bütün kahvehane ve meyhaneleri kapattırdı. Yasağa uymayanlar cezalandırıldı, bazıları idam edildi. İçki yasağının konulduğu yıllarda 6 000 kişi meyhanecilik yapıyor, 300 civarında da koltuk meyhanesi bulunuyordu. Mehmet IV zamanında on bir yıl uygulanan yasak döneminde meyhaneler yıktırıldı. Silahtar Fındıklı Mehmet Ağa'nın yazdığına göre, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa meyhanecilerden 400 kese akçe rüşvet almış ve meyhane açılmasına göz yummuştu. Bunu duyan padişah hesap sorunca suçu üzerinden atmak isteyen Kara Mustafa Paşa, kethüdası Hasan Ağa'yı öldürttü ve suçlunun cezasının verildiğini padişaha bildirdi. Hazineye kazanç sağlamak için Süleyman II zamanında kaldırılan (1687) içki yasağı, Mahmut I tarafından yeniden yürürlüğe kondu (1740); yalnızca yabancı elçiliklerin gereksinimleri kadar içki alabilmelerine izin verildi. Selim III döneminde de içki yasağı sürdü. Meyhaneler kapatıldı, içki içenler ağır cezalara çarptırıldı, azınlıklar müslümanlara içki vermemek konusunda uyarıldı, ancak gizli içki yapımı ve satışı önlenemedi. TBMM hükümeti Kurtuluş savaşı sırasında (23 nisan 1920 - 29 ekim 1923) içki yasağı koydu. İçki yasağı, ulusal kuvvetlerin İstanbul'a girmelerinden (6 ekim 1923) sonra bir süre İstanbul'da da uygulandı. Günümüzde Türkiye'de sadece genel seçimlerle yerel seçimlerde seçim süresince ve Atatürk'ün ölüm günü olan 10 kasımda da gün boyunca içki satılması ve halka açık yerlerde içki içilmesi yasaktır.

İÇKİCİ sıf. İçkiye düşkün kimse için kullanılır.

İÇKİCİLİK a. İçkiye aşırı düşkünlük.

İÇKİLİ sıf. **1.** İçki içmiş ya da içkiyi fazla kaçırmış kimse için kullanılır: *Bu akşam çok içkilisin. Ona aldırma, içkili olduğu için ne söylediğini bilmiyor.* **—2.** İçki içilen, içki verilen: *İçkili yemek.*

◆ be. İçkili olarak: *İçkili araba kullanmak tehlikelidir.*

İÇKİN sıf. Bir varlığın yapısında olan, bir dış etkenden değil, bu varlığın kendi doğasından kaynaklanan şey için kullanılır: *Panteist felsefeye göre, Tanrı dünyaya içkindir.*

—Dilbil. Dıldışı (ruhbilimsel, tarihsel vb.) olgu ve ilişkilere başvurmaksızın göz önünde tutmayan ve sınırladığı konunun dışına kesinlikle çıkmayan (içkinlik ilkesi) dil incelemesine denir.

—Fels. Kant felsefesinde, uygulama alanı olanaklı deneyimi aşamayan anlık ilkelerine denir ("Uygulaması kesinlikle olanaklı deneyimin sınırları içinde kalan ilkelere *içkin*, bu sınırların dışına çıkanlara da *aşkın* diyeceğiz" [*Kritik der Reinen Vernunft*, 1, 2, "Giriş"].) ‖ *İçkin neden*, Spinoza'ya göre, "kendi dışında kesinlikle herhangi bir şey meydana getirmeyen" neden (*Korte Verhandeling van God, de Mens en des zelfs Welstand* [Tanrı, insan ve insanın yüce mutluluğu üstüne kısa inceleme], I, 2, 1, 12). "İçkin neden'in karşıtı *geçişli neden*'dir" ("Kendi dışında hiçbir şey var olmadığını göre, o kendi dışında değil, kendi içinde etkinlik gösterdiğinden, Tanrı, geçişli değil, içkin bir nedendir" [*ay. ypt.*, I, 3, 2]).

İÇKİNLİK a. Ereklerin, öznenin, kendi içinde bulunması; parçası olduğu şey üzerine etki yapan bir nedenin niteliği. (Karşt. AŞKINLIK.)

—Dilbil. Dilin içkin niteliği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Dilbilimin yönteminde olduğu kadar konusunda da bilimsel konumunu sağlamlaştırmak için, içkinlik ilkesini F. de Saussure ortaya attı: dilbilimci, dilin işleyişini tarihe, filolojiye, psikolojiye, vb. başvurmadan, kendi içinde incelemelidir. İçkinlik ilkesini, çeşitli yapısalcı okullar, özellikle glosematik (Hjelmslev, dilden bir "içkin cebir" gibi söz eder) ve dağılımsalcılık (Bloomfield anlama başvuruyu bile dışlar) daha katı bir biçimde yeniden ele aldı. İçkinlik ilkesi, bütüncenin kesin bir biçimde oluşturulmasına bağlı görünür. Gerektiğinde mantığa ve felsefeye de başvuran üretici dilbilgisi ve dilsel ile dildışı olguların kavşak noktasında yer alan toplumdilbilim ya da ruhdilbilim gibi dallar içkinliği yeniden tartışma konusu etmişlerdir.

İÇKİNLİKÇİLİK a. Fels. İçkinlik kavramına dayanan sistem.

İÇKİSİZ sıf. **1.** İçki içmemiş kimse için kullanılır. **—2.** İçki içilmeyen ya da verilmeyen yer vb. için kullanılır: *İçkisiz lokanta. İçkisiz toplantı.*

İÇKÖKENLİ sıf. Petrogr. Tellürik bir gezegenin içinde oluşan bir kayaç için kullanılır (magma ya da başkalaşım kökenli kayaç). [Karşt. DIŞKÖKENLİ.]

İÇKUTİKULA a. Böcbil. Kutikulanın üstderi ile dışkutikula arasında kalan, renksiz, esnek ve yumuşak tabakası.

İÇKUVVET a. Ger. day. Yapının bir kesitinde bu yapıya uygulanan dış etkilerin yol açtığı kuvvetlerin (dik kuvvet, kesme kuvveti) ve momentlerin (eğilme momenti, burma momenti) genel adı. ‖ *İkincil içkuvvet*, etkilerin yol açtığı biçim değişimlerini göz önüne alarak elde edilen içkuvvet. (Olağan hallerde, dış etkilerden kaynaklanan biçim değişimlerinin, içkuvvetlerin değeri üzerinde önemli bir etkisi olmaz. Ancak göz önüne alınan parçanın karşılaştığı etkide dik kuvvet egemen olursa, durum değişir ve ikincil etkilerin yol açtığı eğilme momenti gözardı edilemez; kimi durumlarda dış etkiler ortadan kalktıktan sonra parça biçim değişimini koruyabilir; bu halde burkulma ya da biçim kararsızlığından söz edilir.)

İÇKÜRE a. Geom. Bir çokyüzlünün bütün ayrıtlarına teğet olan küre.

İÇLEK sıf. Maddi nitelikleri olmayan; manevi, tinsel.

İÇLEM a. Mant. Bir kavramın içine giren (ya da bir kavramın kapsadığı) ve onun kaplamı olan nesneler topluluğuna karşıt olarak, o kavrama özgü niteliklerin tümü. ‖ Aristoteles mantığında içlemsel tanım (karşıtı KAPLAM, yani kaplamsal tanımdır).

İÇLEMSEL sıf. Mant. İçlemle ilgili. (Karşt. KAPSAMLI.) *İçlemsel tanım*, bir kavramın kapsadığı nesneleri saymaya dayanan kaplamsal tanıma karşıt olarak, o kavram içine giren nesnelerin ayırtkan özelliklerini belirme işlemi. (Kaplamsal tanımı "1, 2, 3, 5, 7)" olan kavramın içlemsel tanımı "10'dan küçük asal sayı"dır.)

İÇLENMEK gçz. f. **1.** Bir şeyi başkalarına belli etmeden dert edinmek, bir şeye gizli gizli üzülmek: *Herkesin kendisini unuttuğunu düşünerek içleniyordu.* **—2.** Meyve ya da sebze sözkonusuysa, tanelenmek, iç bağlamak: *Bezelyeler henüz içlenmemiş, toplamayalım.*

İÇLER a. Arit. ORTALAR'ın eşanlamlısı.

İÇLİ sıf. **1.** Kolayca duygulanan; duygulu, hassas. **—2.** İç bağlamış, içi dolarak yenecek duruma gelmiş taneli sebze ya da kuruyemiş için kullanılır: *İçli bakla.* **—3.** İnsanı duygulandıran, etkileyen; hüzünlü: *İçli bir sesle şarkı söylemek. İçli şarkılar.*

—Mutf. *İçli köfte*, ana malzemesi bulgur ve kıymadan oluşan, G. ve D. Anadolu'ya özgü bir mahalli yemek. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İçli köfte kıyma ve bulguru iyice yoğurup yumurta büyüklüğünde parçalara ayırdıktan sonra içlerini yuva gibi oyup kıymalı harç koyarak yapılır. Dışını yaparken daha çok yağsız ve sinirsiz dana budu kıyması kullanılır. Kıymaya iki ya da iki buçuk kat ince bulgur ve baharat katılıp iyice yoğurulduktan sonra parçalara ayrılıp içleri parmakla oyulur. İçli köftenin dışı ne denli ince olursa, o kadar makbul sayılır. Bundan sonra içine ince doğranıp yağda kavrulmuş soğan, kavrulmuş kıyma, maydanoz, baharat, tuz ve cevizden oluşan iç yerleştirilir ve ağzı kapanır. Haşlanarak ya da yumurtaya bulanıp kızartılarak yenir.

■**İÇLİ** (Şerif), türk bestecı (İstanbul 1899 - *ay. y.* 1956). Beşiktaş musiki kulübü'ne devam etti, kendi kendine ut öğrendi. Bir süre memurluk yaptıktan sonra, yeni açılan Ankara radyosu'nda görev aldı. Burada bir yandan, stajyer müzikçilere ders verdi, bir yandan da Hakkı Derman'la birlikte çok başarılı fasıl programları yaptı ve solistlere eşlik etti. 1947'de İstanbul radyosu'na geçti. Bestelerinde Şevki Bey'in üslubunu izledi. Şarkılarından çoğu dönemin en sevilen şarkılarıydı. Birçok yapıtı bugün de sık sık seslendirilir: *Birlikte bir akşam çıkalım seyre civanım* (neva yürüksemai); *Gözlerin hayran bakarmış görmeyip ısrarımı* (uşşak şarkı); *Yine bir sızı var içimde...* (hüzzam); *Sen de Leylâ'dan mı öğrendin cefakâr olmayı* (hüzzam); *Mest oldu gönül gözlerini gördüğüm akşam* (karcığar); *Cevr olur imkân-ı vuslat vermeyen imaların* (rast); *Ezelden âşinanım ben...* (hüseyni); *Gece sahilden açıp sandalı enginlere biz* (nihavend); *Derdimi Umman'a döktüm asumana inledim* (hicaz).

İÇLİ (Selahattin), türk besteci (İstanbul 1923). Şerif İçli'nin yeğeni. Tıp öğrenciliği yıllarında, Üniversite korosu'nda ve Beşiktaş musiki kulübü'nde müzik öğrendi. Fakülteyi bitirdikten (1949) sonra İstanbul'da ve Susurluk'ta çeşitli resmi ya da özel kuruluşlarla hekimlik yaptı. 1962-1981 arasında SSK Samatya hastanesi'nde çalıştı. Başhekim yardımcısıyken ayrılarak İstanbul Türk musikisi devlet konservatuvarı'nda öğretim ve yönetim görevi aldı. 1986'da kendisine YÖK tarafından "profesör" unvanı verildi.

Makamların, alışılagelmiş asma kalıp perdelerine kayıtsız kalmaya ve prozodiyi öne çıkarmaya dayalı bir üslupla "popüler" şarkılar besteledi: *Ayrılık var çıkan falda* (muhayyerkürdi); *Zeytin gözlüm* (hüseyni); *Siyah gözde bin keder* (segâh); *Esmer ona derler* (rast); *Bir destan dolanır Bolu dağı'nda* (nikriz).

İÇLİDIŞLI sıf. **1.** Birbirlerinden gizlisi olmayan; teklifsiz, senlibenli. **—2.** *Bir kimseyle içlidışlı olmak*, karşılıklı olarak, özel

yaşamlarını bile birbirinden gizlemeyecek ölçüde yakın, senlibenli arkadaş olmak; kız ve oğullarını karşılıklı olarak evlendirerek yakın bir ilişki oluşturmak.

İÇLİK a. İçe giyilen çamaşır; iç gömleği.
—Mim. Osmanlı mimarlığında, iç mekâna bakan renkli camlı alçı pencere. (Bu pencerelerin dışa bakan yanı, bezemesizdir.)

İÇLİLİK a. İçli, duygulu olma durumu; duygululuk.

İÇME a. **1.** İçmek eylemi. **—2.** *İçme suyu*, içilebilecek nitelikteki su.

İÇME, Elazığ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 8 209 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *İçme*, 1 907 nüf. (1990).

İÇMECE → İÇMELER.

İÇMEK g. f. **1.** *Bir sıvıyı içmek*, bir canlıdan söz ederken, onu yutmak: *Çay içmek. Şarap içmek. Bir fincan kahve içmek. İçki içmek.* **—2.** Sürekli olarak ve çok miktarda alkollü içki tüketmek (nesnesiz kullanılır): *Her akşam içer.* **—3.** *Sigara, pipo vb. içmek*, onun dumanını ağız yoluyla içine çekmek: *Çok sigara içiyorsun. Burada sigara içmek yasaktır. Esrar içmek.* **—4.** *İlaç içmek*, bir ilacı ağız yoluyla almak. **—5.** *Bir sıvıyı içmek*, gözenekli bir maddeden söz ederken, onu içine çekmek; emmek: *Toprak yağmur sularını hemen içti.* **—6.** *Bir kimseyle içtikleri su ayrı gitmemek*, onunla çok yakın arkadaş olmak, her zaman bir arada bulunmak. || *Bir kimsenin başarısına, sağlığına içmek*, içkisini içmeden önce, ona başarı, sağlık dileklerinde bulunmak.

◆ **içilmek** edilg. f. **1.** İçmek eylemine konu olmak. **—2.** Belli bir biçimde tüketilmeyi gerektirmek: *Bu şarap soğuk içilir.*

◆ **içirmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi (bir kimseye, bir hayvana) içirmek*, onu, onun içmesini sağlamak, ona içmek eylemini yaptırmak: *Çocuğa süt içirmek. Hastaya antibiyotik içirmek.* **—2.** *Bir sıvıyı (bir şeye) içermek*, onun, bir şeyi içmesini sağlamak; emdirmek: *Yağı hamura iyice içirmek.* **—3.** *Bir kimseye içirmek*, onun alkollü içki içmesini sağlamak: *Ona adamakıllı içirmişler.*

◆ **içirilmek** edilg. f. İçirmek eylemine konu olmak.

◆ **içirtmek** ettirg. f. İçirmek eylemini yaptırmak.

İÇMELER a. İçerdiği minerallerden ötürü kimi hastalıklara iyi gelen şifalı kaynak suları; bu sulardan yararlanmak üzere kurulmuş işletme. (İÇMECE de denir.)
—Denizc. Gemilerde, içme suyu tanklarının bulunduğu bölüm.
—ANSİKL. Bu gibi kaynak sularının bazıları soğuk, bazıları sıcaktır. Sıcak olanlar soğutularak içilir. Türkiye'deki içmelerin başlıcaları arasında, Osmaniye'de Gebeli, Demre ve Korkuteli, Rize'de Şimşirli, Kuşadası'nda Güzelçamlı, Çeşme'de Şifne, Köyceğiz'de Sultaniye ve İstanbul'da Tuzla içmeleri sayılabilir. Bunlardan kuruluş bakımından en gelişmiş olanı Tuzla içmeleridir. Denize yakın iki kaynaktan çıkan buradaki içme sularının sıcaklığı 19 -20°C'tır; kimyasal bakımdan klorürlü, sodyumlu ve magnezyumlu maden suları grubundandır. Ayrıca Türkiye'deki birçok kaplıca suyundan ve bazı mağara sularından da (Burdur yakınındaki İnsuyu mağarası) içme suyu olarak yararlanılır.

İÇMELER, Muğla'nın Marmaris ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 6 404 nüf. (1990).

İÇMELİ (Mürşide), türk baskı sanatçısı (İstanbul 1930). Gazi eğitim enstitüsü resim-iş bölümü'nü bitirdi (1953); Madrid'de taşbaskı ve gravür dalında, Londra'da illüstrasyon tekniği üzerinde çalıştı (1962-1965). Bir süre bölüm başkanlığı görevini de üstlenmiş olduğu Bilkent üniversitesi Güzel sanatlar, tasarım ve mimarlık fakültesi'nde öğretim görevlisi olan sanatçı, karışık tekniklerle ürettiği yapıtlarında, gerçekle soyut olanın bireşimine ulaştıran yolları ararken, bir yandan da sanayi toplumunda insanın yalnızlığını anlatmayı denedi. Bazı yapıtları: *Üçlü grup* (1976), *Yaşama övgü* (1976), *Bir dostun anısına üç kadın* (1980), vb.

İÇMERKEZ a. Jeofiz. *Deprem içmerkezi*, bir depremin başlangıcını oluşturan yeraltı noktası.

İÇMERKEZLİ sıf. Dilbil. Bir cümlenin dolaysız kurucularına ayrıştırılmasında, dağılımı kurucularından birinin dağılımına özdeş olan bir sentagma ya da kuruluşa denir. (*Küçük çocuk mutlu* cümlesinde, *küçük çocuk* sentagması, ikisinin de dağılımları aynı olduğundan [aynı işlev], kurucusu *çocuk*'a göre içmerkezlidir.)

İÇMİMAR a. Mimar tarafından tasarlanan bir yapının inşaatı tamamlandıktan sonra, iç mekânı düzenlemek, ince inşaatla ilgili tüm işleri yürütmekle görevli kişi.

İÇMİMARLIK a. İçmimarın işi.

İÇOĞLANI a. Kur. tar. Saray'a alınarak çeşitli devlet hizmetleri için yetiştirilen devşirmelere verilen ad.
—ANSİKL. Osmanlı İmparatorluğu'nda içoğlanı yetiştirilmesine Bayezit I (Yıldırım) döneminde başlandı. Devşirmelerin en zeki, yetenekli ve yakışıklıları saray hizmetleri için ayrılır, yetiştirilmek üzere, Edirne sarayı ve İstanbul'da Galata, İbrahimpaşa, İskenderçelebi saraylarına verilirdi. Bu saraylarda eğitimlerini tamamlayanların en seçkinleri Topkapı sarayı'na alınır, ötekiler kapıkulu süvari bölüklerine atanırdı. "Gılman-ı Enderun"da denilen Topkapı sarayı içoğlanları büyük ve küçük odalar, doğancı koğuşu, seferli koğuşu, kiler koğuşu, hazine koğuşu, hasoda denilen ve birbirini izleyen sınıflarda hem sıkı biçimde eğitilirler, hem de padişahın kişisel hizmetine bakarlardı. Böylece hem padişaha tam bir bağlılık duygusu edinirler, hem de ilerdeki devlet hizmetlerine hazırlanırlardı. İçoğlanları içinden XVI. ve XVII. yy.'larda büyük sanatkârlar ve devlet adamları yetişti.

İÇORGAN a. Anat. **1.** Vücudun büyük boşluklarında bulunan kalp, mide, akciğerler, karaciğer gibi başlıca organların ortak adı. **—2.** *İçorgan boşluğu*, vücuttaki üç büyük boşluğun (kafatası, göğüs, karın) her biri.
—Nöroanat. *Leğen içorgan sinirleri*, ECKARD DİKLEŞTİRİCİ* SİNİRLERİ'nin eşanlamlısı.

İÇOVA, yun. **Messaoria,** Kıbrıs'ta, G.'de Troodhos kütlesiyle K.'de Karpas sıradağları arasında yer alan geniş çöküntü bölgesi. Bozkır ve çorak İçova'nın bir bölümü, sulama sayesinde tarıma açılmıştır.

İÇÖZ (Süleyman Sırrı), türk siyaset adamı (Yozgat 1878 - ? 1963). Darende kaymakamlığı yaptığı sırada TBMM'ye Yozgat milletvekili olarak girdi (1920-1950). Gönüllü olarak Kurtuluş savaşı'na katıldı. TBMM kararıyla kırmızı-yeşil şeritli İstiklal madalyası aldı. 1950 seçimlerine değin CHP Yozgat milletvekilliği görevini sürdürdü.

İÇPATLAMA a. Mekanik direnci üstünde bir dış basınçla karşılaşan bir katı ya da içi boş bir cismin şiddetle ezilerek daha küçük bir hacim içinde yoğuşması (televizyon vakum tüpünün, bir denizaltının içpatlaması) biçiminde ortaya çıkan fiziksel olay. (Bu olaydan kimi nükleer silahlarda nükleer maddeleri yoğuşturma ve daha tepkin duruma getirmede yararlanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Sesbilg. Kapantılı bir ünsüzün, sesletime katılan eklemleyicilerin yerlerini almasına denk düşen bir eklemlenim evresi.
—ANSİKL. TV. Köşegeni 60 cm olan bir televizyon görüntü tüpü üstünde toplam atmosfer basıncı on ton düzeyindedir; bir çatlak halinde tüpün içpatlaması sonucu çok kısa sürede açığa çıkan enerji dev boyutlara ulaşır ve çok ciddi yıkımlara yol açar.

İÇPATLAMALI sıf. Sesbilg. Patlama evresinden yoksun ünsüz için kullanılır. (Bu terim, kimi kez gırtlağın çukurlaşmasıyla ortaya çıkan, dış havanın ses yoluna çekilmesiyle gerçekleşen bir sesbirimin oluşmasını nitelendirmek amacıyla da kullanılır.)

İÇPINAR, Bingöl'ün merkez ilçesine bağlı Ağaçeli bucağının merkezi; 1 538 nüf. (1990).

İÇPLAZMA → ENDOPLAZMA.

İÇPÜSKÜRME a. Yerbil. → SOKULUM.

İÇRE be. (*iç*'ten *-re* yön gösterme ekiyle). İçinde, içine, arasında: *"Fitne arta deyü savaş içre / Gizledi Yusuf'u kumaş içre"* (Hamdullah Hamdi, XV. yy.).

İÇREK sıf. Fels. Aristotelesçi okul içerisinde verilen öğrenime denir. (Karşt. DIŞRAK.)

İÇREKÇİLİK a. Kimi felsefelerin, uygulaması yabancılara açıklanmayan bölümü. (İçrekçilik daha çok pythagorasçı, kabalacı felsefelerin ve genel olarak bir giriş ayrıcalığı ve toplumsal hiyerarşi yaratmayı amaçlayan felsefelerin özelliğidir.)

İÇSALGI a. **1.** İçsalgı bezlerince üretilen ve bir kanalla dışarı atılmadan doğrudan doğruya kana karışan salgı maddesi. **—2.** *İçsalgı bezi*, bu çeşit salgıları üreten bez. (Eşanl. ENDOKRİN.)
—Böcbil. Böceklerin içsalgı bezleri, başkalaşma, ekdisis ve üreme organlarının gelişmesi için gerekli hormonları salgılayan küçük, kapalı organlardır. İçsalgı sistemi corpus allatum'u Joly organcığını, Weismann halkasını, nefrosit hücreleri, Toyoma bezlerini vb. içerir.
—ANSİKL. İçsalgı bezi hücresinin tepesi, yani üst kutbu kılcaldamara dönüktür; dışsalgı bezlerindeyse aynı kutup boşaltma kanalına doğrudur. Bazı salgı hücreleri özellikle karaciğer hücreleri hem içsalgı, hem dış salgı yapar. Bu nedenle, karaciğer hücrelerinin bir yüzü kılcaldamara yapışık, öteki yüzü safra kanalına dönüktür. (→ ENDOKRİNOLOJİ.)

İÇSALGIBİLİMİ a. Tıp. ENDOKRİNOLOJİ'nin eşanlamlısı.

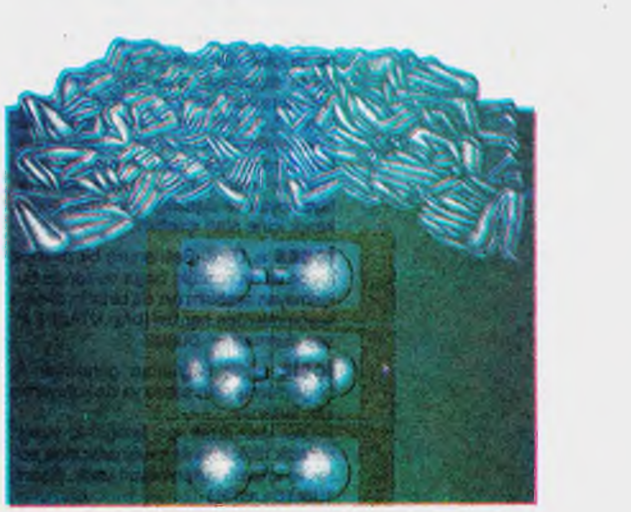
İÇSEL sıf. İçle ilgili, bir şeyin doğasında, özünde bulunan için kullanılır. (Karşt. DIŞSAL.)
—İkt. *İçsel değişken*, bir iktisadi süreçte doğrudan bu sürecin içinde yer alan değişken (tersi, bir ya da birden fazla dış etkenden kaynaklanan *dışsal* değişkendir).
—Mant. *İçsel bağıntılar ilkesi*, iki terim ara-

Büyük Larousse

içoğlanı
Atatürk kitaplığı, İstanbul

Mürşide **İçmeli**'nin bir yapıtı

Büyük Larousse

sındaki her bağıntının, bağlı terimlerin niteliğinden kaynaklandığı yolundaki ilke. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. Öznenin içinde olup biten ve başka özneler tarafından gözlemlenemeyen şeyler için kullanılır. || *İçsel etkinlikler,* öznenin içinde gelişen süreç. || *İçsel gözlem,* İÇEBAKIŞ'ın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Mant. *İçsel bağıntılar ilkesi.* Bu ilkeye göre, gerektiği gibi çözümlenen her bağlantı önermesi, kendini bir özneye bir nitelik yükleyen bir önerme olarak gösterecektir. Bu ilkeyi en açık biçimde Leibniz dile getirmiştir. Russell ve Moore'a göre, geleneksel metafiziğin temelinde içsel bağıntılar ilkesi vardır; ancak bu ilke yanlış bir ilkedir, çünkü birçok bağıntı önermesi, özne/yüklem biçimine indirgenemez: "İzmir İstanbul'un güneyindedir" önermesine böyle bir biçim vermek için, *İzmir* öznesinin karşısına "İstanbul'un güneyinde olmak" yüklemini koymaya karar vermem gerekir. Ama bu çözümlemenin keyfi olduğu ve onu *İstanbul*'un özne, *İzmir'in kuzeyinde olmak*'ın yüklem olduğu çözümlemeye yeğlemek için yeterli bir nedenimin olmadığı açıktır.

İÇSELLEŞME a. Fels. Hegel'e göre, bir varlığın kendine dönmesini sağlayan işlem.

—ANSİKL. Fels. Hegel'de içselleşme *(Erinnerung),* dışsallaşmanın karşıtıdır. Ama bu iki hareket sıkı bir biçimde birbirine bağlıdır. Bunun için, varlığın özne içselleşmesinin karşılığı, bu özün yeniden ulaşılan varlıkta, yani varoluşta dışsallaşmasıdır. "Koşulların içselleşmesi önce dolayımsız somut varlığın çöküşü ve temelin ortaya çıkmasıdır. Ama bu temel, varsayılmış bir temeldir, yani temel olduğu ölçüde, temel olarak ortadan kalkar ve dolayımsız varlık olur" *(Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 1, 3).

İÇSELLEŞMEK gçz. f. İçselleşme işleminden geçmek.

◆ **içselleştirmek** ettirg. f. İçselleştirme sürecinden geçirmek.

İÇSELLEŞTİRME a. Psikan. Öznenin dış dünyada karşılaştığı yasak ve çatışmaları kendi içine aktarma süreci. (İçselleştirme, öznenin belli bir ruhsal ekonomi gerçekleştirmesini sağlar. Böylece ben, bastırıcı ya da çatışmalı bir dış gerçeklikle karşılaşmayı bile bile bırakıp, sansür eden ve bastıran üstbenin denetimi altına girer.)

İÇSELLEŞTİRMEK → İÇSELLEŞMEK.

İÇSELLİK a. Fels. **1.** İçsel olanın niteliği. **—2.** Bilincin içeriği. **—3.** Hegel'e göre, insanın, kendinde içsel olan ve böyle olduğu için de ayrılmaz ve bütünleyici bağıntılar kurduğu bir dışsallık olanağı içeren şeyle bağıntısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hegel'e göre, "her gerçek, başlangıcında, yalnızca dolayımsız bir özdeşliktir; çünkü başlangıcında [...] ne dışsallıktan yola çıkarak kendini içselleştirmiş, ne de içsellikten yola çıkarak, kendi etkinliğiyle dışsallaşıp gün ışığına çıkmıştır" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Öz", 2, 3). Öyleyse, içsellik (*İnnerlichkeit*) ve dışsallık*, birbirlerine yabancı kaldıkları sürece, tek yanlı soyutlamalardır; "gerçek" olan, kendini dışsallık olarak ortaya koyan ve dışsallığı yansımalı olarak kendi içine alan içselliktir.

İÇSES a. Dilbil. Belirlenmiş bir birimde (hece ya da sözcük) başta ve sonda bulunmayan sesbirim (ya da birbirini izleyen sesbirimlerden her biri [bAş, kİTAp]. || *İçses düşmesi* → DÜŞME.

İÇSİZ sıf. İç bağlaması gerekirken iç bağlamamış olan sebze ya da kuruyemiş için kullanılır.

—Oto. *İçsiz lastik,* dış lastiğin iç yüzeyi sentetik bir katmanla kaplanarak elde edilen ve iç lastik kullanmayan lastik. (Eşanl. TÜBLES LASTİK.)

İÇTABAN a. Ayakkabıda ayağın doğrudan oturduğu alt bölüm.

İÇTEN sıf. Yürekten, candan, samimi bir kimse; içtenlik gösteren davranış için kullanılır: *İçten bir dost, arkadaş. İçten bir gülüş. İçten bir ilişki.* **—2.** *İçten gelme,* yapay olmayan, gönülden.

İÇTENCİ sıf. ve a. **1.** En içten, en gizli coşkuları dile getirmeyi amaçlayan yazar, özellikle de şair için kullanılır.

İÇTENEVLENME a. Belirli bir toplumsal grup (kabile, soy vb.) üyelerinin, kendi gruplarından biriyle evlenme zorunluluğu. (Eşanl. ENDOGAMİ; karşt. DIŞTANEVLENME.)

İÇTENEVLİ sıf. ve a. İçtenevlenme uygulayan topluluklara denir. (ENDOGAM da denir.)

İÇTENLİK a. İçten olma durumu; samimiyet, samimilik: *İçtenlikle konuşmak. Sözlerinin içtenliğine inanıyorum.*

İÇTENLİKLE be. İçten gelerek; samimiyetle: *Bir şeye içtenlikle katılmak, içtenlikle inanmak.*

İÇTENLİKLİ sıf. İçtenlik taşıyan, içten, samimi: *İçtenlikli bir konuşma. İçtenlikli bir tutum.*

İÇTENLİKSİZ sıf. İçtenlik taşımayan, samimiyetsiz.

İÇTENSİZ sıf. İçten olmaksızın, samimiyetsiz.

İÇTENSİZLİK a. İçten olmama durumu.

İÇTEPİ → İTKİ.

İÇTİHADİ sıf. (ar. *ictihād* ve *-ī*'den *ictihādi*). *Esk.* İçtihatla ilgili, içtihatlara dayanarak.

İÇTİHAT a. (ar. *ictihad*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin bir şey hakkındaki özel görüşü, düşüncesi. **—2.** Çalışıp çabalama. **—3.** Bilginlerin, Kuran'dan ve Peygamber'in sözlerinden hüküm çıkarmak amacıyla yaptıkları çalışmalar, ortaya koydukları görüşler.

—Huk. Belirli bir hukuksal sorun konusunda mahkemelerin ya da hukuk bilginlerinin görüşü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İçtihadı birleştirme kararı,* bir yargı alanındaki değişik mahkeme kararlarının birleştirilmesi amacıyla o yargı alanındaki en yüksek mahkemenin aldığı karar. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*Bilimsel içtihat* ya da *öğreti*, hukuk bilginlerinin belirli bir hukuk sorunu üstündeki görüşleri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mahkeme içtihatları* ya da *kazai içtihatlar,* belirli bir hukuk sorunu konusunda mahkemelerin görüşleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. Özgün kaynaklara dönerek kişisel bir görüş edinmek ve şu ya da bu somut duruma uygulanabilecek bir hukuk kuralı çıkarmak amacıyla yapılan çalışma; herhangi bir hukuk okulunun görüşüne uymayı kabul etmek demek olan *taklit*'in karşıtı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. *İçtihat,* hukukun önemli kaynaklarından biridir. Gerek bilimsel içtihatlar gerekse mahkeme içtihatları yeni bir hukuk kuralı koymazlar. Bunlar yalnızca hukuk kurallarına açıklama getirirler; bu kuralları yorumlarlar. Türk Med. k.'nun 1. maddesi, hâkimin karar verirken bilimsel içtihatlardan ve mahkeme içtihatlarından yararlanacağını belirtir. İçtihatların mahkemeleri bağlayıcı niteliği yoktur. Ancak, içtihadı birleştirme kararları bağlayıcıdır. Mahkemeler, içtihadı birleştirme kararlarına aykırı karar veremezler. Bilimsel içtihatların mahkemeleri bağlayıcı niteliği daha da zayıftır. Bilimsel içtihatlar yani hukuk öğretisi mahkemeler için yardımcı bir kaynaktır. Bunların asıl işlevi kuramsal alandadır. Hukuk kuralını somut bir soruna uygulamak durumunda olan yargıç hukuk bilginlerinin görüşlerinden yararlanır. *İçtihadı birleştirme kararı,* yasaların uygulanmasında ülke düzeyinde birlik ve uyum sağlar, mahkemelerin belirli konulardaki kararları arasında çelişkilerin olmasını önler. Aynı konuda değişik mahkeme kararlarının bulunması yurttaşların yasa önünde eşit olmaları ilkesini zedeler, adalet duygusunu zayıflatır. İçtihatların birleştirilmesiyle yasaların farklı biçimde uygulanması önlenmiş olur. Adli yargı alanında içtihatları birleştirme kararları alma görevi ve yetkisi Yargıtay'ındır. Yerel mahkemelerin kararları Yargıtay'ın çeşitli daireleri tarafından denetlenir. Bu daireler arasında görüş birliğinin sağlanması içtihadı birleştirme kararlarıyla olur. Yargıtay hukuk daireleri arasındaki görüş farklılıkları Yargıtay hukuk genel kurulu'nda, ceza daireleri arasındaki görüş farklılıkları da Yargıtay Ceza genel kurulu'nda giderilir. Ceza ve Hukuk daireleri arasındaki görüş farklılıkları Yargıtay büyük genel kurulu'nca giderilir.

—İsl. huk. İslam hukukunda ayet ve hadislerin açık hükümleri ya da icma ile belirlenmiş konularda içtihat yapılamaz. İçtihat, genellikle, kıyas yoluyla yapılır. İçtihat konusundaki ilk çalışma Hz. Muhammet tarafından yapıldı. Hz. Muhammet, kimi yakınlarına da içtihat yapma yetkisi verdi. İçtihat çalışmaları Peygamber'in ölümünden sonra da sürdü ve çok sayıda islam hukuku okulu (mezhep) ortaya çıktı. Bu mezheplerin başlıcaları hanefi, şafii, maliki, hanbeli mezhepleridir. XI. yy.'dan sonra içtihat hareketlerinde bir duraklama ve daha sonra da gerileme başladı. XIX. yy.'dan sonra ise bu çalışmalarda yeniden bir canlanma görüldü. İçtihat, islam hukukuna canlılık kazandırdı ve esneklik sağladı.

İçtihat, doktor Abdullah Cevdet tarafından kurulan (1904) "ilmi, edebi, iktisadi" dergi. İkinci meşrutiyet'ten önce yurtdışında yaşayan Jön Türkler'in düşüncelerini yansıtan dergi önce Cenevre'de, 1905 -1911 yılları arasında Mısır'da, 1911 yılından başlayarak 1932'ye değin (1916, 1917 ve 1920'de çıkmadı) İstanbul'da yarısı türkçe, yarısı fransızca olarak yayımlandı; Tanzimat'ın uzlaştırıcı batıcılığına karşı kadın hakları, ailenin modernleşmesi, medrese öğretiminin kaldırılması, arap harflerinin yerine latin abecesinin alınması, laikliğin benimsenmesi gibi konuları ilk kez *İçtihat* gündeme getirdi. İran Emin'in imtiyaz sahibi olarak göründüğü dergi on beş günlük, bazen de haftalık olarak yayımlandı.

İÇTİMA a. (ar. *ictimā'*). *Esk.* **1.** Toplanma, bir araya gelme, birlikte yığılma. **—2.** İki ya da daha fazla şeyin birlikte bulunması. **—3.** Toplantı: *İçtima-yı umumiye* (genel toplantı). **—4.** *İçtima etmek,* toplanmak.

—Esk. dilbilg. *İçtima-yı sakineyn,* iki harekesiz harfin yan yana gelmesi.

—Esk. gökbil. KAVUŞUM'un eşanlamlısı. || *İçtima devri,* Ay'ın birbiri arkasına gelen iki evreye gelişi arasındaki zaman süresi. || *İçtima-yı azam,* birçok gezegenin aynı burç bölgesi içinde toplanmış gibi görünmesi. || *İçtima-yı külli,* bütün gezegenlerin gerçek kavuşum durumunda bulunmaları. || *İçtima-yı neyyireyn,* Ay ve Güneş'in bir doğru üzerinde bulunmaları durumu. || *İçtima-yı süfla,* ALT KAVUŞUM*'un eşanlamlısı. || *İçtima-yı ulya,* ÜST KAVUŞUM*'un eşanlamlısı.

—Ask. Birliklerin harekât, eğitim, denetleme, yoklama vb. amaçlarla belirli bir bölgede toplanmaları. || *İçtima alanı,* birliklerin komutan ya da komutanlık tarafından verilen bir komutla, göreve hazır biçimde toplandıkları yer. || *İçtima nizamı,* birliklerin görüşe hazır bulunmak için alacakları yanaşık düzen biçimine verilen ad.

—Cez. huk. *Cezaların içtiması* → CEZA. || *Suçların içtiması* → SUÇ.

İÇTİMAAT çoğl. a. (ar. *ictimā'*'ın çoğl. *ictimā'āt*). *Esk.* Toplanmalar, toplantılar.

İÇTİMAİ sıf. (ar. *ictimā'* ve *-ī*'den *ictimā'ī*). *Esk.* Toplumla, topluluklа ilgili; toplumsal, sosyal: *İçtimai ilimler* (sosyal bilim-

ler). *İçtimai muavenet* (sosyal yardım). *İçtimai nizam* (toplum düzeni). *İçtimai sigortalar* (sosyal sigortalar). *Sıhhat ve içtimai muavenet vekâleti* (Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı).

İçtimai taksimi amal (*Toplumsal işbölümü*) [*De la division du travail social*, 1893], E. Durkheim'ın yapıtı. Durkheim bu yapıtta, toplumları dayanışma bakımından iki tipe ayırır. Birincisi, en basit toplumlar olan mekanik dayanışmalı toplumlardır. Dayanışmanın bir bireyin ötekiyle özdeşliğinden doğduğu bu toplumlar bağlantılarını kolektif bilinçlerinin gücüyle gerçekleştirirler. İkinci tipi, modern toplumlar olan organik dayanışmalı toplumlar oluşturur. Bu toplumlarda işbölümü, her birinin özgül bir işlevi olduğundan dayanışma içinde bulunan ve gereksinimlerinin eksiksiz karşılanması için birbirine bağlı olan insanları, farklılaşmış bireyler durumuna getirir. Birinci tipten ikinci tipe geçiş, "maddi ve manevi yoğunluk"ta ve toplumda bir artmadan kaynaklanan toplumsal bir değişime bağlıdır. Yazar böylece, çağdaş toplumlarda işbölümünün işlevinin toplumsal gövdeyi bütünleştirmek ve birliğini güvence altına almak olup olmadığını araştırır.

İÇTİMAİLEŞMEK dönşl. f. (ar. *ictimā'ī*'den). *Esk.* Toplumsal yaşama uyum sağlamak.

İÇTİMAİYAT a. (ar. *ictimā'ī*'nin çoğl. *ictimā'iyyāt*). *Esk.* Toplumbilim.

İçtimaiyat-ı umumiye kanunu, osmanlı uyruğunda olan herkesin silahsız olarak her türlü toplantı ve gösteri yapmasına izin veren, Türkiye'nin ilk toplantı ve gösteri yasası (9 haziran 1909). Yasada, 1912'de yapılan değişiklikle, açık yerlerdeki gösterilerin huzur ve güveni bozabileceği gerekçesiyle hükümetçe yasaklanabileceği belirtildi.

İçtimaiyat mecmuası, Darülfünun içtimaiyat darülmesaisi (İstanbul Üniversitesi sosyoloji bölümü) adına Necmettin Sadık'ın (Sadak) sorumlu müdürü olduğu aylık dergi. Nisan-eylül 1917 arasında 6 sayı yayımlandı. Bu dergide din ve toplumsal evrim sorunlarını ele alan Ziya Gökalp, islamda kitlelere ters düşmeyecek reformlar yapılması gereğini savundu.

İÇTİMAİYATÇI a. (ar. *ictimā'iyyāt*'tan). *Esk.* Toplumbilimci.

İÇTİMAİYE sıf. (ar. *ictimā'ī*'nin dişl. *ictimā'iyye*). *Esk.* Toplumsal, sosyal.

İÇTİMAİYUN çoğl. a. (ar. *ictimā'ī*'nin çoğl. *ictimā'iyyūn*). *Esk.* Toplumsal olayları inceleyen bilginler, toplumbilimciler.

İÇTİNAP a. (ar. *ictinâb*). *Esk.* **1.** Sakınma, çekinme. **—2.** *İçtinap etmek*, bir şeyden kaçınmak, çekinmek.

İÇTİTREŞİM a. Hidr. bağl. Kütleyi tümüyle sıkıştıran güçlü titreşim.

İÇTUTUNUM a. Ger. day. KOHEZYON' un eşanlamlısı.

İÇTÜREME a. Sesbilg. Bir sözcük ya da bir sözcük öbeği içinde, kökenbilimin doğrulamadığı bir sesbirimin ortaya çıkması (örn. arapça *ġā'ib*'den gelen türkçe *kayıp* sözcüğündeki [y] ünsüzü).

İÇTÜREMELİ sıf. Sesbilg. Bir içtüremeden kaynaklanan sesli birime denir (örn. *kayıp* sözcüğündeki [y]).

İÇTÜZÜK a. Huk. Yasama meclislerinin, kendi iç çalışmalarını düzenlemek için koydukları kuralları içeren metin.
—ANSİKL. Huk. Anayasaya göre "TBMM, çalışmalarını, kendi yaptığı içtüzük hükümlerine göre yürütür" (md. 95). İçtüzükler, kural olarak yalnız yasama meclisi üyelerini ilgilendirir ve bağlar, parlamento dışında bir uygulama alanı bulmaz. Meclis çalışmalarının verimliliğini, düzenliliğini ve özellikle muhalefet gruplarının haklarını sağlaması yönünden içtüzük hükümleri büyük önem taşır. Bu nedenle 1961 ve 1982 anayasaları, tıpkı yasalar gibi, yasama meclisleri içtüzüklerinin de Anayasa mahkemesi'nce denetlenebilmesini öngörür. Uygulamada Anayasa mahkemesi, yalnız içtüzük ya da içtüzük değişikliklerini değil, "içtüzük düzenlemesi" niteliğindeki öteki meclis kararlarını da denetler. Ayrıca, Anayasa mahkemesi yasaların biçim yönünden anayasaya uygunluklarını denetlerken, içtüzük kurallarına uyulup uyulmadığını da göz önünde bulundurur.

1961 Anayasası döneminde yasama organı iki meclisli olduğu için (Millet meclisi ve Cumhuriyet senatosu) bunların her birinin ayrı bir içtüzüğü, bir de TBMM birleşik toplantısı içtüzüğü vardı. 1982 Anayasası'nda yasama organı tek meclislidir. 1982 Anayasası'na göre seçilmiş olan TBMM, henüz kendi içtüzüğünü yapmamış olduğundan, anayasanın Geçici 6. maddesi uyarınca, "Millet meclisi'nin 12 eylül 1980 tarihinden önce yürürlükte olan içtüzüğünün, anayasaya aykırı olmayan hükümleri" uygulanmaktadır.

İÇYAĞI a. Kasapl. Geviş getiren hayvanların karın boşluğundan çıkartılan katı yağ. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Deric. *İçyağı derisi*, sepicilikte sıcak hayvansal ya da bitkisel yağlara (başlangıçta içyağına) batırılmış deri. || *Tam içyağı derisi*, emebileceği % 30 dolayındaki maksimum içyağı miktarını almış deri. (Saraçlık derileri, tam içyağı derileridir.) || *İçyağına koyma*, esnek bir doku ve sugeçirmezlik kazandırmak için, derileri sıcak hayvansal ya da bitkisel yağlarla emprenye etme işlemi. (İçyağına koyma, sapa geçirilmiş bir bez yardımıyla elde, sepileme dolabında, ya da erimiş yağların bulunduğu bir tekneye daldırma yoluyla gerçekleştirilir.)
—ANSİKL. Mutf. İçyağı, ağır ve kokulu bir yağ olduğundan, genellikle mutfakta tek başına kullanılmaz. Bazı yörelerde başka yağlarla karıştırılıp mutfaklık yağ olarak yemeklere konur. Kavurma, dönerkebap ve salam, sosis gibi yiyeceklerin yapımında da içyağından yararlanılır. Bazı hamur işlerinde yağlı hamur yapılırken yufkaların arasına içyağı sürülür.

İÇYAPI a. Ceb. **1.** Bileşkesi, donatıldığı kümede yer alan ve bir benzeryapı oluşturan iç bileşim yasası. **—2.** *İçyapı uygulaması*, bir kümeden kendi içine benzeryapı uygulaması. (Eşanl. ENDOMORFİZMA.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bir A halkasının ters içyapı uygulaması*, A dan A içine aşağıdaki bağıntıları gerçekleyen *f* uygulaması:

$$\forall (x, y) \in A \times A,\ f(x + y) = f(x) + f(y) \text{ et } f(x \cdot y) = f(y) \cdot f(x);$$

bu bağıntıda toplama ve çarpma, A halkasındaki toplama ve çarpmayla aynıdır.
—ANSİKL. Ceb. Üzerinde içyapı uygulamasının tanımlandığı kümenin yapısına bağlı olarak şu ayrımlar yapılır:
—grup içyapı uygulaması; (G,T) bir grupsa, G nin bir *f* içyapı uygulaması

$$\forall x \in G, \quad \forall y \in G \quad f(xTy) = f(x)Tf(y)$$

bağıntısını gerçekler;
—halka içyapı uygulaması; (G, T, $\star$) bir halkaysa G nin bir *f* içyapı uygulaması

$$\forall x \in G, \quad \forall y \in G \quad f(xTy) = f(x)Tf(y)$$
$$\forall x \in G, \quad \forall y \in G \quad f(x \star y) = f(x) \star f(y)$$

bağıntılarını doğrular;
—E üzerinde doğrusal bir uygulama (ya da doğrusal işleyen) durumunda, E vektör uzayı içyapı uygulaması; E, değişmeli bir K cismi üzerinde bir vektör uzayı ise, E nin bir *f* içyapı uygulaması

$$\forall \alpha \in K, \quad \forall \beta \in K, \quad \forall x \in E, \quad \forall y \in E$$
$$f(\alpha x + \beta y) = \alpha f(x) + \beta f(y)$$

eşitliğini sağlar.
E nin içyapı uygulamaları kümesi $\mathcal{L}_K(E)$ ya da cisim üzerinde bir karışıklık yoksa $\mathcal{L}(E)$ biçiminde gösterilir. Uygulamaların toplamı, bir skalerle çarpımı ve uygulamaların bileşimi gibi işlemlerle donatılmış $\mathcal{L}_K(E)$, K cismi üzerinde bir cebir yapısı taşır:
—($\mathcal{L}_K(E)$, +, $\circ$) bir birim halka yapısındadır (genellikle değişmeli değildir ve sıfır bölenleriyle donatılmıştır);
—($\mathcal{L}_K(E)$, +, $\circ$) K üzerinde bir vektör uzayı yapısındadır (E nin boyutu *n* ise, $\mathcal{L}_K(E)$ nin boyutu n^2 dir);
— $\forall \lambda \in K,\ \forall f \in \mathcal{L}_K(E),\ \forall g \in \mathcal{L}_K(E)$

$$\lambda(f \circ g) = (\lambda f) \circ g = f \circ (\lambda g).$$

Bir içyapı uygulamasının değişmez (ya da kararlı) bir altuzayı bir E′ altuzayıdır; E′ nün her elemanının, yine E′ ne ait bir görüntüsü vardır. Bir içyapı uygulamasının çekirdeği değişmezdir. $f \in \mathcal{L}_K(E)$ ise E nin herhangi iki tabanında *f* ye eşlik eden matrisler benzerdir. Bir içyapı uygulamasına eşlik eden matris, bir kare matristir. Eşlik eden matrislere ilişkin determinantın değeri, seçilen tabandan bağımsızdır. Dolayısıyla, bir içyapı uygulamasının, det *f* biçiminde yazılan determinantından söz edilir ve aşağıdaki bağıntı elde edilir:

$$\det(g \circ f) = \det(g) \times \det(f).$$

Bir içyapı uygulaması ancak ve ancak det $f \neq 0$ ise birebir örtendir (bu durumda, bir özyapı uygulaması sözkonusudur).
• $\mathcal{L}_K(E)$ nin $f \circ f = f$ eşitliğini gerçekleyen içyapı uygulamalarına izdüşürüm adı verilir. Örneğini, bir E_1 altuzayı üzerinde, E_1 in bütünler bir altuzayına koşut izdüşümlerde bu durum sözkonusudur. İçyapı uygulamaları doğrusal cebirde önemli bir rol oynar ve bunları inceleme alanına, ek, Hermite, sıfırkuvvetli, köşegenlenebilir, normal, dikgen, bakışımlı ve birim içyapı uygulamaları gibi özel içyapı uygulamaları da girer.

İÇYARIÇAP a. Geom. Bir çokyüzlünün bütün ayrıtlarına teğet olan bir kürenin yarıçapı.

İÇYASTIK a. Esk. sil. Kalkanın arka yüzüyle savaşçının kolu arasında kalan, kumaş kaplanmış koruyucu parça, yastık.

İÇYÜZ a. **1.** Bir işin, bir durumun, bilinen, görünen özelliklerinin ötesinde, çoklukla bilinmeyen, görülmeyen yüzü: *İşin içyüzünü kimse bilmiyor.* **—2.** Bir kimsenin, bir grubun başkalarından gizlediği yönü: *Bir kimsenin içyüzünü anlamaya çalışmak. O içyüzünü kimseye göstermez. Bu ailenin içyüzünü bilmiyorum.*

İÇZAR a. Çiçektozunda dışzarın altında yer alan ve onunla korunan selüloz zar.

İD ya da **İYD** a. (ar. *'īd, 'iyd*). *Esk.* **1.** Bayram: *"Seyr-i sâ'dabadı sen bir kere iyd olsun da gör"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *Îd etmek*, bayram etmek; çok sevinmek: *"Sâye-i lütfunda her gün ehl-i dil iyd eylesin"* (Nedim, XVIII. yy.). **—3.** *Îd-i adha* ya da *îd-ül-adha, îd-ül-kebir, îd-ül-kurban, îd-ün-nahr*, kurban bayramı: *"İyd-i idhâya bir gün kala bu memuniyet dahi ref olundu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Îd-i beşaret*, İsa peygamberin doğuşunu müjdeleyen gün için düzenlenen bayram. || *Îd-i ekber*, arifesi cuma gününe rastlayan kurban bayramı: *"Kerbelâ-yı gamda kurban olduğu hengâm-ı aşk / Devr-i matemdir cihâne id-i ekberdir bana"* (Namık Kemal, XIX. yy.). || *Îd-i fıtr* ya da *îd-ül-fıtr, îd-i sagir*, ramazan bayramı: *"Îyd-i fıtr cuma gününe müsadif oldu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *Îd-i hamsin*, hıristiyanların paskalyadan elli gün sonra kutladıkları bayram. || *Îd-i mevlid*, Hz. Muhammet'in doğum günü olan, rebiyül evvel ayının on ikisinde yapılan bayram. || *Îd-i milli*, ulusal bayram.

İD a. Psikan. O'nun eşanlamlısı.

İDA. Tar. coğ. Anadolu'da ve Girit'te dağ.
—Anadolu'da, Biga yarımadasının G.'inde, Edremit körfezinin K.'indeki Kaz* dağının antik adı. Yunan mitolojisine göre Zeus, Ganymedes'i, bu dağın yamaçlarında sürülerini otlatırken kaçırdı. Paris Athena, Hera ve Aphrodite arasındaki güzellik yarışmasında seçimini burda yaptı.
—Girit adasının orta kesiminde dağ, 2 460 m. G. yamacında İ.Ö. XI.-IX. yy.'lardan kalma dağ tapınaklarında kurban kalıntı-

Sırrı Erinç

İda dağından bir görünüm Girit

ları, adak eşyası olan vazolar, silahlar, insan ve boğa heykelcikleri, çifte baltalar, erkek cinsel uzvu biçiminde heykelcikler bulundu. İda, Zeus'u bu dağda büyüttü.

İDA ya da **İDE.** Yun. mit. Girit kralı Melisseus'un kızı. Zeus'un sütannesi.

İDA, Bernicia kralı (öl. 559). İngiltere'nin kuzey-doğu kıyısındaki germen Angllar'ın pagan şefi. Bamburgh kalesini yaptırdı, Bernicia krallığı'nı kurdu ve hanedanı sürdü.

İDACİO ya da **HİDACİO,** ispanyol rahip ve kronikçi (Lameca, Galicia, 388'e doğr. -öl. 470). Doğu'yu gezdi, aziz Hieronymus ile tanıştı ve papa aziz Leo I tarafından priscilianocularla savaşmakla görevlendirildi. Chaves (*Aquae Flaviae*) piskoposu oldu, 378-469 yılları arasındaki dönemi kapsayan ve vizigot istilaları üzerine yararlı bir kaynak olan bir *Cronicon*'u (Kronik) yazdı.

İDÂD a. (ar. *ʿidād*). *Esk.* Sayı sayma, hesap: *Bi-idâd* (sayısız, pek çok).

İ'DÂD a. (ar. *iʿdād*). *Esk.* Hazırlama, geliştirme: *"Yavuz Sultan Selim Han hazretlerinin türbesi yanında i'dâd edilmiş olan türbeye nakl ü defn olundu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İDADE ya da **İZADE** a. (ar. *izade*). Esk. gökbil. Usturlabın sırtı üzerine konulmuş olan bir eksen çevresinde dönerek yıldızların yüksekliğini ölçmeye yarayan cetvel.

İDADİ, İDADİYE sıf. (ar. *iʿdad* ve *-î*'den *iʿdādi* dişl. *iʿdādiyye*). *Esk.* Hazırlama ile ilgili, hazırlanmaya ait.
—Esk. eğit. Hazırlık okulu; ilk örnekleri 1883'te açılan ve amacı Darülfünun'a öğrenci yetiştirmek olan, lise dengi okul. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İdadiye-i askeriye,* askeri lise. || *İdadiye-i mülkiye,* siyasal bilgiler okulu. || *İdadiye-i tıbbiye,* tıp lisesi.
—ANSİKL. Bu ad, daha önce de başka okullara verildi. 1838'de açılmaya başlana rüştiyelere (ortaokul) öğrenci yetiştirecek sübyan okullarına da idadi denildi; bazı semtlerdeki rüştiyelerin yakınlarında bu tür okullar açıldı. 1869'da yayımlanan Maarif nizamnamesi de bu ad altında okullar açılmasını öngörmekteydi. İdadiler, rüştiye sınıfları ile birlikte yedi yıl süreliydi. Her il (vilayet) merkezinde birer idadi açılması öngörüldü. Bu amaçla görkemli okul binaları inşa edildi. Sancaklarda da beş yıl süreli (rüştiye üzerine iki yıl) ikinci derecede idadiler açıldı. 1908'den sonra il idadilerine "sultani" denildi. Sultaniler ve idadiler Cumhuriyet'ten sonra kaldırılarak yerlerine liseler açıldı.

İDADİYE → İDADİ.

İDAEA → İDAİA.

İDAEOS → İDAİOS.

İDAHO, ABD'nin batı kesiminde eyalet; 216 412 km^2; 1 011 986 nüf. (1990). Merkezi *Boise.* İdaho birbirine benzemeyen iki bölüme ayrılır; Kayalık Dağlar'a bağlanan ve tortul dağ zincirleri (Bitterroot Range), 3 500 m'yi bulan yükselmiş bir batolit kapsayan orta ve kuzey kesimi; Snake ovalarının oluşturduğu güney kesimi. Bu yarı çorak ovalarda yaygın yöntemlerle koyun yetiştiriciliğine elverişli bir miskotu bozkırı uzanır; ne var ki burada sulu tarım yapılabilir (patates, meyveler, yem bitkileri). Kurşun, çinko, gümüş yatakları Coeur d'Alene yakınlarında işletilmektedir. Eyalette önemli orman kaynakları bulunur. Nüfus Snake ovalarında ve maden bölgelerinde toplanır.
—Tar. Bölgeye, XIX. yy. başında, kürk ticareti yapan avcılar ve Lewis ile Clark'ın araştırma heyeti girdi (1805). İlk sürekli yerleşme mormonların Franklin'e yerleşmesidir (1855); ama bölge ancak 1860'tan sonra altın yataklarının bulunması üzerine gerçek bir gelişme gösterdi. 1863'te kurulan İdaho arazisi, Montana'nın, ardından da Wyoming'in ayrılmasından sonra, 1890'da 43. amerikan eyaleti olmuştur.

İDAHO FALLS, ABD'de (İdaho) kent, Snake River'in kıyısında; 43 990 nüf. (1990). Ticaret ve turizm merkezi. Hidroelektrik tesisi.

İDAHO SPRİNGS, ABD'de (Colorado) köy, Front Range'ın eteğinde, Denver'ın B.'sında; 1 800 nüf. Eski madencilik (kurşun, gümüş, altın, bakır) merkezi. 1859'da, "altına hücum" bu bölgede gerçekleşti.

İDAİA ya da **İDAEA** ("İda'dan gelen" ya da "İda'da yaşayan kadın"). Yun. mit. Irmak tanrı Skamandros'un karısı, Truvalılar'ın kralı Teukros'un annesi olan peri.
—İskit kralı Dardanos'un kızı. Trakya kralı Phineus ile evlendi ve onun mutsuzluğuna neden oldu.

İDAİON. Tar. coğ. Gelibolu yarımadasında Eskiçağ kenti, Çanakkale'nin Eceabat ilçesinde Bigalı kalesi yakınlarındaydı. Traklar'ın kurduğu önemli yerleşim merkezlerindendi.

İDAİOS ya da **İDAEOS.** Yun. mit. Dardanos'un oğlu. Babası kaçınca peşinden gitti ve Phrygıa'daki, *İda dağı*'na adını verdi.

İDALİON, Kıbrıs'ta eski site (İ.Ö. XIII. yy. -İ.S. I. yy.), Kition'un K.-B.'sında. Tunç metalürjisi merkezi olan İdalion'a önce mykenaili, sonra fenikeli kolonlar yerleşti. XIII. yy.'dan sonra bir krallığın merkezi oldu, ama hanedanı Kition kralı tarafından yıkıldı (İ.Ö. 450'ye doğr.). 1868-69'da ortaya çıkarılan Apollon tapınağı'nda bin dolayında heykel ve heykelcik bulundu.

İDAM a. (ar. *iʿdam*). **1.** Bir mahkemenin (mutlak monarşilerde ve despotluklarda hükümdarın) bir kişiye verdiği ölüm cezası ya da infazı: *İdamına karar verildi. Sabaha karşı idam edildi. İdama karşı olmak. İdamı durdurmak.* **—2.** Yasal yetkisi olmadığı halde kendini yetkili sayan bir kişi ya da grup tarafından verilen ölüm cezası ya da infazı: *Çeteciler beş kişinin idamına karar verdiler.* **—3.** *İdam etmek,* idam cezasını uygulamak. || *İdam mangası,* idamları kurşuna dizilerek yerine getirilecek olanlar için görevlendirilmiş silahlı müfreze. || *İdam sehpası,* darağacı. || *İdamla yargılanmak,* idam istemiyle yargılanmak.
—*Esk. İdam-ı nefs,* kendini öldürme, intihar.
—Cez. huk. *İdam cezası,* ÖLÜM* CEZASI'nın eşanlamlısı.

İDÂM a. (ar. *idām*). *Esk.* Katık, ekmek ile beraber yenilen şey: *Nân ü idâm* (ekmek ile katık).

İDAME a. (ar. *idāme*). *Esk.* **1.** Devam ettirme, sürdürme: *Maddi yaşamın idamesi.* **—2.** *İdame etmek,* sürdürmek, sürmesini, devam etmesini sağlamak.

İDAMLIK sıf. ve a. Ölüm cezasına çarptırılmış kimse: *İdamlıklar koğuşu.*
◆ sıf. Yasalara göre ölüm cezasını gerektiren suç için kullanılır: *İdamlık bir suç işlemek.*

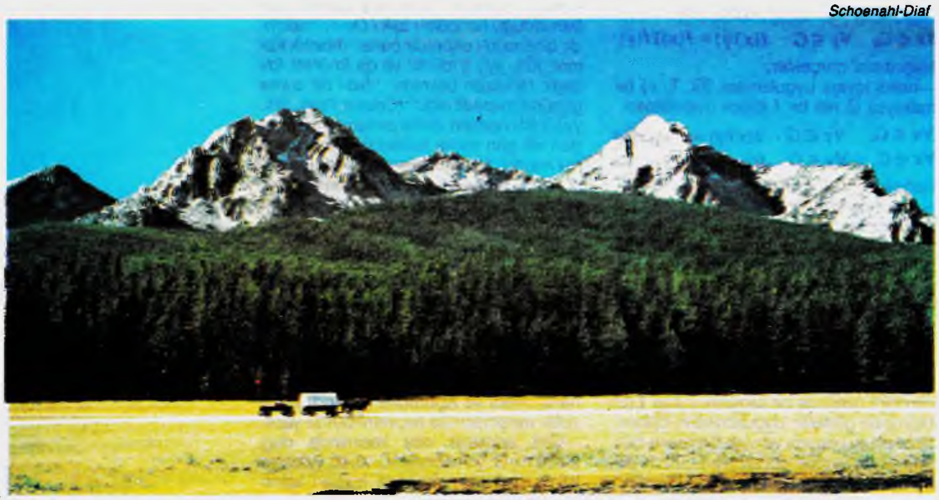
İDÂNE a. (ar. *idane*). *Esk.* Borç, ödünç verme.

İDÂNETEN be. (ar. *idāne*'den *idaneten*). *Esk.* Borç olarak.

İDARAT çoğl. a. (ar. *idāre*'nin çoğl. *idarat*). Mal.
—*Esk.* Varidat ve tahsisatı bildiren eski belgeler.

İDARE a. (ar. *idāre*). **1.** Yönetmek eylemi; yönetim: *Bir şirketin idaresini genç bir yöneticiye vermek. Gelirlerinin idaresini bir avukata bırakmak.* **—2.** Yönetimde bulunan kimseler, yönetimin yürütüldüğü yer, bina: *İdare gerekli önlemi alacaktır. İdare koridorun sonundaki odadadır.* **—3.** Kamu hizmeti gören kuruluş, bu kuruluşun görev yeri: *Sular idaresi. Sular idaresinde çalışmak.* **—4.** Bir şeyi gerektiği kadar harcama, harcarken, kullanırken tutumlu davranma; tutum: *İdare olmazsa bir değil beş maaş yetmez.* **—5.** İdare kandili. **—6.** *Esk.* Döndürme. **—7.** *Bir ülkeyi, bir kurumu, bir oyunu vb. idare etmek,* onu yönetmek, çekip çevirmek: *Bir şirketi idare etmek. Maçı başarıyla idare eden hakem.* **—8.** *Bir kimseyi, bir topluluğu idare etmek,* sözkonusu bir şeyse, onun ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde olmak, onu yeterli gelmek, yetişmek: *Bu para bizi ay sonuna dek idare etmez. Bu malzemeye epey idare ederiz;* bir kimse ise, olumsuz bir davranışına göz yummak, onu hoş karşılamak ya da onun huyuna suyuna gitmek: *Çocukları bu kez idare edin, bir hatadır yapmışlar. Sürekli geç kalıyor, müdür idare etmese çoktan uyarı almıştı. Sen de biraz onu idare et, kızdırma.* **—9.** *Bir şeyi idare etmek,* onu tutumlu kullanmak: *Parasını pek idare edemez, ayın sonunu zor getirir.* **—10.** *(Durumu) idare etmek,* gerekeni yapmak, işi yoluna koymak: *Toplantıya gelemeyeceğim, durumu siz ida-*

Schoenahl-Diaf

İdaho'nun orta kesimindeki Sawtooth Range'dan bir görünüm

re edin. —**11.** *İdare eder, etmez,* bir pazarlıkta bir şeye verilen fiyatın yeterli olup olmadığını belirtmek için söylenir: *Söylediğiniz fiyata satamam, idare etmez.* ‖ *İdare kandili,* küçük gaz lambası. ‖ *İdaresini bilmek,* gerektiği ölçüde harcamak, hesabını kitabını bilmek.

—*Esk. İdare-i akdâh,* şerefe kadeh kaldırma. ‖ *İdare-i askeriye,* askerlik işlerinin yürütüldüğü yer, askeri yönetim. ‖ *İdare-i beytiye,* ev idaresi. ‖ *İdare-i hususiye,* devletten ayrı bütçeye sahip özel kuruluş, özel idare. ‖ *İdare-i kelam etmek,* kurnazca söz söylemek. ‖ *İdare-i mahsusa,* eski devlet denizyolları işletmesi. ‖ *İdare-i meşruta,* meşrutiyet idaresi. ‖ *İdare-i mutlaka,* yönetimin bir hükümdar idaresinde bulunması durumu. ‖ *İdare-i umur,* yönetim bilgisi.

—Ask. tar. *İdare-i örfiye* → SIKIYÖNETİM.

—Huk. Yasama, yargılama ve bir ölçüde de yürütme (hükümet) işlerinin ve bunları yerine getiren organların dışında kalan kamu işleri ve kuruluşları. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdare hukuku,* idare örgütünü ve onun etkinliklerini inceleyen hukuk dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdare meclisi* → YÖNETİM* KURULU.

—İda. huk. *İdare ve vergi mahkemeleri,* idari yargı alanında genel görevli ilk derece mahkemeleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İkt. → YÖNETİM.

—Ormanc. *İdare süresi,* koru ormanlarında, ağaçların tamamen yenileşmesi için gerekli süre. (Meşe ağaçlarından oluşan bir koru ormanında idare süresi 150 ila 200 yılı bulabilir.) —Bataklık ormanlarda, aynı parsel üzerinde ardışık iki kesim zamanını birbirinden ayıran ve kısa devreli bataklık ormanlar için birkaç yıl, diğerleri için 25-30 yıl süren zaman. (Bir idare süresi içinde, ağaç hacminin tümü yenilenir)

—Tiyat. Bir tiyatro ya da müzikholün işletilmesinden sorumlu olanların tümü.

—Verg. huk. *İdarece takdir usulü,* vergi matrahının tamamen ya da kısmen maddi delillere dayanarak saptanması olanağı olmayan hallerde takdir komisyonlarınca tayin ve saptanacak matrah ya da matrah kısımları üzerinden vergi tarh edilmesi işlemi. (*Resen tarh* da denir.)

—ANSİKL. Huk. İdare, başbakan ve bakanlardan oluşan hükümetten farklı olarak, siyasal değil teknik bir kimlik taşır. Görevi ve işlevi, ana çizgileri hükümetçe belirlenen siyasal amaçlar doğrultusunda da olsa, ülke yönetiminin günlük, sürekli ve teknik sorunlarını çözmek ve bunun gerektirdiği kararları almak ve uygulamaktır. 1982 Anayasası yürütme organının cumhurbaşkanı, Bakanlar kurulu ve İdare'den oluştuğunu belirtir. Bir işlev olarak İdare yalnız görevlerden değil, aynı zamanda yetki ve usullerden de oluşan bir birleşimdir. İdare işlevinin amacı, yasama ve yürütme güçlerince saptanan genel siyasal hedefler doğrultusundaki etkinliklerin yürütülmesi olduğundan, İdare de, ilke olarak siyasal organların bir uygulama aracıdır. Ama bu işlev, tarafsızlık ilkeleri çerçevesinde yürütülür. Bu işlevin yerine getirilmesi, İdare'nin "kendiliğinden davranabilme" (resen hareket) ve "kendiliğinden uygulanabilir" kararlar alma (icrai karar alma) yetkilerini de içerir. İdari işlevler, hukuki işlemler ya da eylemler niteliğinde ortaya çıkarlar ve bunların hukuka uygun olarak yürütülmesi gerekir. Bu uygunluk denetimi yargı organlarınca yerine getirilir. 1982 Anayasası'na göre kuruluş ve görevleriyle bir bütün olan ve merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkelerine dayanan İdare'nin örgütsel yapısı, merkezi yönetim ve yerel yönetimler olmak üzere başlıca iki kesime ayrılır. Genel yönetim kuruluşları diye de anılan merkezi yönetim içinde "merkez örgütü" (cumhurbaşkanı, başbakan, Bakanlar kurulu, bakanlıklar) ile "taşra örgütü"nden (il, ilçe, bucak yönetimi) oluşur. Genel yönetimin dışında kalan, belli bir özerkliğe sahip bulunan ve halkın yönetime katılmasını sağlayan yerel yönetim kuruluşları "il özel yönetimi", "belediyeler" ve "köyler"dir. İdare'nin örgütsel yapısında da, kimi hizmet alanlarında çalışan ve hem genel yönetimin hem de yerel yönetimlerin dışında kalan, yine belli özerklikleri olan hizmetsel yönetim (hizmet ademi merkeziyeti) kuruluşları da vardır (TRT, üniversiteler, Sosyal sigortalar kurumu, Emekli sandığı, iktisadi devlet kuruluşları, vb.). İdare örgütü; görevlileri, kademeleri, kuruluşları, maddi unsurları (para, mal) ve işlevleri bakımından çeşitlilik göstermesine karşın, bir "bütün" oluşturur. İdare, bütün işlem ve etkinliklerinde hukukla bağlıdır ve özellikle yasalar çerçevesinde davranmak zorundadır. Bu etkinlikler kimi durumlarda özel hukuk kurallarına bağlı olarak yürütülmekle birlikte, İdare'nin asıl hukuki düzeni, onun genel hukukunu oluşturan İdare hukukudur.

• *İdare hukuku,* kamu yönetimi çerçevesinde yer alan kuruluşları, bunların işleyişlerini, kişilerle olan ilişkilerini ve sorumluluklarını düzenler. İdari işlem ve eylemlerin yargısal denetimi de idare hukukunun konusuna girer. Özel hukukun, Roma hukukuna kadar uzanan bir geçmişe sahip olmasına karşılık idare hukuku yeni bir hukuk dalıdır. Bu hukuk, özellikle kıta Avrupası ülkelerinde XIX. yy. sonlarına doğru gelişmeye başlamıştır. İdare hukuku, belli bir ya da birkaç yasadan oluşmadığı için dağınık bir yasal temele sahiptir ve gelişimini büyük oranda mahkeme kararlarına (içtihatlar) borçludur. İdare hukukuna giren ilişkilerde, kamu yararı kişisel çıkarların üstünde tutulur. İdare'nin işlemleri kural olarak tek yanlıdır. İdari rejimin gereği olarak, bu alandaki uyuşmazlıklar adliye mahkemelerinde değil, idari yargı organlarında çözüme bağlanır.

—İda. huk. İdare ve vergi mahkemeleri; Bölge* idare mahkemelerinin yargı çevresi içinde kurulur. Bunların kuruluş yerleri ve yargı çevreleri Adalet bakanlığı'nca belirlenir. İdare ve vergi mahkemeleri, Danıştay'ın ve Askeri yüksek idare mahkemesi'nin görev alanına girmeyen tüm idari uyuşmazlıklarda görevlidirler. İdari uyuşmazlıklara karşı açılacak iptal ve tam yargı davaları idare mahkemelerinde, vergi uyuşmazlıklarına ilişkin davalarsa vergi mahkemelerinde açılır ve karara bağlanır. Mahkemeler bir başkan ve iki üyeden oluşur. Üye tam sayısıyla toplanır ve oy çokluğuyla karar verir. İdare mahkemeleri sekiz milyon lirayı geçmeyen tam yargı davalarını, vergi mahkemeleri de, kazançları götürü usulle belirlenen yükümlülerin sınıf ve derecelerinin saptanmasına ilişkin işlemlerle, toplamı sekiz milyon lirayı geçmeyen vergi uyuşmazlıklarını tek yargıçla karara bağlar. Bu mahkemelerin kurul olarak verdiği kararlara karşı Danıştay'a, tek yargıçla verilen kararlara karşı da Bölge idare mahkemesi'ne başvurulur. İdare ve vergi mahkemeleri kurulduktan sonra, vergi temyiz komisyonu, vergi itiraz komisyonu vb. kurul ve komisyonların yargı görevlerine son verilmiştir.

İDAREBEZİ → HELALİ.

İDARECE be. İdare tarafından, İdare açısından: *İdarece gereken her şey yapıldı.*

İDARECİ a. Bir kurumu, kuruluşu vb. yöneten kimse; yönetici.

◆ sıf. Herkesle iyi geçinen, başkalarının kusurlarını görmezlikten gelen kimse için kullanılır.

İDARECİLİK a. Bir kurumun vb. yönetiminde bulunma durumu; yönetimde bulunan kimsenin görevi; yöneticilik.

İDAREHANE a. (ar. *idare* ve fars. *hane'*den *idare-hane*). **1.** Gazete, dergi vb. yayımcılık kuruluşlarında yayım işlerinin yönetildiği bölüm. —**2.** Bir kurumda, kuruluşta yöneticilerin bulunduğu yer, büro.

İDAREİMASLAHAT, -tı a. (ar. *idare* ve *maslahat*'tan *idare-i maslahat*). **1.** Bir işi gerektiği biçimde değil, değişen durum ve koşullara göre yapma, oluruna bırakma. —**2.** *İdareimaslahat etmek,* bir işi gelişigüzel yapmak, oluruna bırakmak. ‖ *İdareimaslahat politikası,* bir işi akışına, oluruna bırakma tutumu.

İDAREİMASLAHATÇI sıf. ve a. Bir işi gereklerini değil, günün koşullarını göz önünde bulundurarak yapan kimse, bu kimsenin tutumu için kullanılır: *İdareimaslahatçı bürokratlar. İdareimaslahatçı zihniyet.*

İDARELİ sıf. **1.** Gerektiği kadar harcayan, harcamalarında tutumlu davranan kimse için kullanılır: *İdareli bir insan olmasaydı, bu kadar para biriktiremezdi.* —**2.** Az masraflı; ekonomik şey için kullanılır: *İdareli bir gaz sobası.*

◆ be. İdareli biçimde: *Gazı idareli kullanmak.*

İDARESİZ sıf. **1.** Yönetme gücünden, yeteneğinden yoksun kimse için kullanılır. —**2.** Gereksiz harcamalarda bulunan, parasını vb. idare edemeyen kimse için kullanılır: *Çok idaresizdir, bu yüzden sürekli borca girer.*

İDARESİZLİK a. **1.** Yönetme gücünden, yeteneğinden yoksunluk; beceriksizlik. —**2.** Tutumsuzluk, savurganlık.

İDARETEN be. (ar. *idare*'den *idareten*). Belli bir süre için; geçici olarak: *İdareten burada çalış, daha sonra başka bir bölüme geçersin.*

İDARİ sıf. (ar. *idârî*). Yönetimle ilgili, yönetimsel. *İdari meseleler. İdari değişiklik. İdari görev.*

—İda. huk. *İdari dava,* idare organlarının haksız işlemlerine karşı kişilerin idari yargı organlarında açtıkları dava. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdari denetim,* kamu hizmetinin hukuka ve hizmetin gereklerine uygunluğunu sağlamak amacıyla idare organlarınca yapılan denetim. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdari eylem* ya da *idari fiil,* idare organlarının kamu hizmetini yerine getirirken yaptıkları eylem ve davranışlara verilen ad. ‖ *İdari irtifak,* İdare'nin, kamu yararı adına, kişilere ait taşınmazlar üzerinde koyduğu yükümlülük. (Örneğin askeri yasak bölgelere yakın yerlere yapı izni verilmemesi). ‖ *İdari işlem* ya da *idari tasarruf,* idare organlarının kamu hizmetlerini yerine getirmek için yaptıkları hukuksal işlem. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdari karar,* idare organlarının yasalardan aldıkları yetkiyle tek taraflı olarak verdikleri, doğrudan doğruya yürürlüğe konularak uygulanabilen karar. ‖ *İdari mahkeme,* idari davalara bakan mahkeme (Türkiye'de, idari davalara bakan mahkemeler Danıştay, Askeri yüksek idare mahkemesi, İdare mahkemeleri ve Vergi mahkemeleridir.) ‖ *İdari rejim,* İdare'yi ve onun faaliyetlerini idare hukuku denen ayrı bir hukuk sistemine dayandıran rejim. (Karşt. ADLİ* İDARE REJİMİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *İdari sözleşme,* kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi için idarenin üstün yetkilerine dayanarak yaptığı sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdari vesayet,* merkezi idare organlarının yerinden yönetim kuruluşları üzerindeki denetimi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdari yargı* ya da *idari kaza,* idari uyuşmazlıkları karara bağlayan idare mahkemelerinin yargı alanı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İdari zabıta,* kamu düzenini sağlamakla görevli zabıta. (→ ZABITA.)

—ANSİKL. İda. huk. *İdari dava.* İdari davalar, idare organlarının kamu hizmetini yerine getirirken, üstün kamusal yetkilerine dayanarak yaptıkları işlem ve eylemlerin hukuka aykırılığı nedeniyle açılan davalardır. İdare'nin üstün kamusal yetkilere dayanmadan yaptığı özel hukuka ilişkin etkinliklerinden kaynaklanan davalar idari dava niteliğini taşımazlar. İdari rejimin uygulandığı hukuk sistemlerinde idari davalar idare mahkemelerinde karara bağlanır. Türkiye'de idare mahkemeleri Danıştay, Bölge idare mahkemeleri, İdare mahkemeleri ve Vergi mahkemeleridir. Bu mahkemelerdeki uyuşmazlıklar 6 ocak

1982 tarih ve 2577 sayılı İdari yargılama usulü k.'nda belirtilen usullere göre karara bağlanır. Bu yasaya göre idare mahkemelerinde yazılı yargılama usulü uygulanır ve inceleme evrak üzerinde yapılır. İdari dava türleri şunlardır: iptal davaları; tam yargı davaları; idari sözleşmelerden doğan davalar. Bu davalar, konularına göre, Danıştay, İdare mahkemesi ya da Vergi mahkemesi başkanlıklarına hitaben yazılmış dilekçeyle açılır. Dilekçelerde bulunması gereken kayıtlar şunlardır: 1. tarafların ve varsa vekillerinin ya da temsilcilerinin ad ve soyadları ya da unvanları, adresleri; 2. davanın konusu ve nedenleriyle dayandığı deliller; 3. dava konusu idari işlemin yazılı bildirim tarihi; 4. vergi ve öteki mali yükümlülüklere ilişkin davalarla tam yargı davalarında uyuşmazlık konusunun parasal tutarı; 5. vergi davalarında, davanın ilgili bulunduğu verginin ya da vergi cezasının türü ve yılı, tebliğ edilen ihbarnamenin tarih ve numarası. Dava dilekçesine dava konusu kararın ve belgelerin asılları ya da örnekleri eklenir. Dilekçe ve bunlara eklenen belgelerin örnekleri, karşı taraf sayısından birer adet fazla olmalıdır. Dava açma süresi -özel yasalarında ayrı süre gösterilmeyen durumlarda- Danıştay'da ve idare mahkemelerinde altmış, vergi mahkemelerinde otuz gündür. Kural olarak, idari işlemlere karşı açılacak davalarda bu süre, yazılı bildirim tarihinde başlar. Bir idari işlemden dolayı iptal ve tam yargı davası birlikte açılabileceği gibi ayrı ayrı da açılabilir. İptal davası İdare'nin hukuka uygunluğunu denetleme yollarından biridir. Bu dava ile İdare'nin hukuka aykırı işlemleri geçersiz duruma getirilir. İptal davasının nitelikleri şunlardır: 1. İptal davasının konusu idari işlemlerdir. İdari sözleşmeler ve idari eylemler için iptal davası açılamaz. 2. İptal davası icrai nitelikteki idari işlemlere karşı açılır. Kişilerin hukuksal durumlarında değişiklik yaratmayan danışma niteliğindeki (istişari) kararlar için iptal davası açılamaz. 3. İptal edilen idari işlemden yalnız davacı değil tüm ilgililer yararlanır. 4. İptal davası idari işlemin geçersiz kılınmasını sağlar; ilgili kişi idari işlemden bir zarar görmüşse bunun için ayrıca tam yargı davası açması gerekir. Bir idari işlemin iptal edilebilmesi için bu işlemin yetki, şekil (biçim), sebep (neden), konu ve maksat yönlerinden hukuka aykırı olması gerekir. Yetki yönünden hukuka aykırılık, idari işlemin yetkisiz bir organ tarafından yapılmasında ortaya çıkar. Şekil (biçim) yönünden hukuka aykırılık, idari işlemin yasalarda öngörülen şekil ve usullere uyulmamasıdır. Bu durum hem idari işlemin biçimini hem de bu işlem yapılırken uyulması gereken yöntemleri kapsar. İdari işlemin sebep (neden) açısından hukuka aykırı olması, bu işlemin nesnel hukuk kurallarına aykırı, keyfi bir işlem olmasında kendini gösterir. İdari işlemlerin yasal nedenlere dayanması gerekir. İdari işlemin konusu, bu işlemin doğuracağı sonuçtur. İdari işlemin nedeni ile konusu arasında sıkı bir ilişki vardır. Özel hukuk alanında sözleşme özgürlüğü ilkesi egemen olduğundan hukuksal işlemlerin konusu özgürce saptanabilir. Oysa idare hukuku kuralları, idari işlemlerin nedenlerini ve buna bağlanacak sonuçları -yani konuları- önceden saptar. Maksat yönünden hukuka aykırı idari işlem, kamu yararına ya da yasada belirtilen amaca aykırı olarak yapılan işlemdir. İdari işlemin maksadının kamu yararı olması ana kuraldır. Kimi durumlarda maksat yasada açıkça belirtilir. Bu durumda yasada belirtilen maksadın (amacın) göz önünde tutulması gerekir. Kamu yararı amacına ya da yasada belirtilen amaca uygun olmayan bir idari işlem hukuka aykırı sayılır ve iptali istenebilir.

Hukuka aykırı idari işlemin iptal edilmesi üzerine idare organının, kendiliğinden harekete geçerek en geç altmış gün içinde iptal kararının gereklerini yerine getirmesi gerekir. Mahkeme kararlarının altmış gün içinde yerine getirilmemesi üzerine ilgili kişi, İdare'ye ve kararı yerine getirmeyen kamu görevlisine karşı maddi ve manevi tazminat davası açabilir. Danıştay'da ya da öteki idari mahkemelerde iptal davası açılması, dava edilen işlemin yürütülmesini durdurmaz. Yürütmeyi durdurma kararını verebilmesi için idari işlemin uygulanması halinde, giderilmesi çok güç ya da olanaksız zararların doğması, ayrıca idari işlemin açıkça hukuka aykırı olması gerekir.

Tam yargı davası, idari işlem, eylem ve sözleşmelerden hakları zarara uğrayanların, idare organlarına karşı açtıkları davadır. İptal davası yalnız idari işlemlere karşı açıldığı halde tam yargı davası idari işlemlerle birlikte idari eylem ve sözleşmelere karşı da açılabilir. Tam yargı davasıyla davacı, bir hakkın yerine getirilmesini, ya da uğranılan zararın giderilmesini isteyebilir. Bir idari işlem hem iptal davasının hem de tam yargı davasının konusu olabilir. Bu durumda davacı hem işlemin iptalini hem de uğradığı zararın giderilmesini ister. Önce iptal davası, daha sonra da tam yargı davası açılabileceği gibi iptal davası açmadan, uğranılan zararın giderilmesi için, tam yargı davası da açılabilir. Tam yargı davaları, adli yargı alanındaki hukuk davalarına benzer. İdare'nin işlem, eylem ve sözleşmelerinden doğan sorumluluğu değerlendirilirken özel hukuk alanındaki sorumluluk ilkelerinden yararlanılır. Ancak idare hukukunda hizmet kusuru diye anılan ve genel anlamdaki kusur kavramına göre daha nesnel niteliği olan bir kusur türü vardır. Örneğin, bir kamu hizmetinin gerektiği gibi yerine getirilmemesi kişisel bir kusura bağlı olmasa da idare kusurlu sayılır. İdare'nin bu kusuruna hizmet kusuru denir ve bu kusura dayanarak İdare'ye karşı tam yargı davası açılabilir.

Tam yargı davası sonucunda idare mahkemelerinin verecekleri karar, ancak davanın tarafları için geçerlidir. Tam yargı davaları hakkındaki kararlar, adli yargı alanındaki mahkeme kararları gibi yerine getirilir. İdare mahkemesinin kararı, davalı idare tarafından yerine getirilmezse icra dairesine başvurulması gerekir. Ancak devlet mallarına karşı haciz yoluna başvurulamaz. Hukuka bağlı devlet anlayışının egemen olduğu ülkelerde idare organları, mahkemelerin verdikleri iptal kararlarını da, tam yargı davası sonunda verilen tazminata ilişkin kararları da yerine getirir.

• *İdari denetim,* idare organları tarafından yapılan denetimdir. Bu denetimle kamu hizmetlerinin, yasalara ve hizmetin gereklerine uygunluğu sağlanmaya çalışılır. Hizmetin yasalara uygunluğu daha çok yargı denetiminin konusuna girer. İdari denetim özellikle kamu hizmetlerinin iyi bir biçimde yürütülmesine ağırlık verir. İdari denetimin başlıca iki biçimi vardır: hiyerarşi* denetimi ve idari vesayet denetimi. Hiyerarşi denetimi, bir kamu kuruluşunda üst derecedeki görevlilerin alttaki görevlileri denetlemeleri biçiminde ortaya çıkar. Bu tür denetim alt derecedeki kamu görevlisinin keyfi davranışlarını önler. Kamu hizmetinin nasıl yerine getirileceğini, üst derecedeki karar organları belirler. Bunların uygulanışı da hiyerarşi yoluyla denetlenir. Denetleme sonunda üst derecedeki görevliler astın yaptığı işlemleri yerinde bulmazsa onu değiştirirler. Ast durumunda olan görevli üstün verdiği emirlere göre hareket eder. İdari vesayet, hiyerarşik denetimden daha gevşek bir denetleme biçimidir. Bu denetim türü, hiyerarşi denetiminde olduğu gibi içten değil, dıştan yapılan bir denetimdir. Hiyerarşi denetiminde, bir kamu kuruluşu kendi içinden ast-üst ilişkisine göre denetlenirken idari vesayette, bir kamu kuruluşu başka bir kamu kuruluşu tarafından denetlenir. Denetime bağlı olan idari kuruluşun denetlemeyi yapan organa karşı göreceli bir özerkliği vardır.

• *İdari işlem.* Bu işlemlerle idare organları kamu gücünden aldıkları yetkilere dayanarak üçüncü kişilere etkili olabilecek hukuksal sonuçlar yaratırlar. İdari işlem, idare organlarının tek yanlı irade açıklamalarıyla oluşur. Bu özelliğiyle en az iki iradenin uyumuna dayanan sözleşmeden ayrılır. Bir idari işlemin hukuka uygun olması şu öğelerin hukuka uygun olmasına bağlıdır: yetki, şekil (biçim), sebep (neden), konu ve maksat (amaç). Yetki, idari işlemin yetkili bir idari organ tarafından yapılmasını dile getirir. İdari organlar arasında işbölümü vardır. Yetkisiz bir organ tarafından yapılan işlem, hukuk açısından geçersizdir. Şekil (biçim), idari işlemin hukuk kurallarınca öngörülen biçim ve usule göre yapılması anlamına gelir. İdari işlemler genellikle yazılı biçimde yapılır. Ayrıca bir idari işlemin, belirli bir biçimde yapılması özel olarak öngörülmüş de olabilir. Bu durumda öngörülen biçimde yapılmayan işlem, sakat bir işlem olur. İdari işlemin sebebi (nedeni), bu işlemin yasal gerekçesidir. Bu, bir hukuk kuralı ile saptanmış ya da idare organının takdirine bırakılmış olabilir. İdari işlemin geçerli olması için herhangi bir hukuk kuralı ile belirtilen sebebe dayanması ya da idare organının takdir yetkisi sözkonusuysa, nesnel olarak, yapılan işlemin hukuksal sebebinin gösterilmesi gerekir. İdari işlemin konusu, bu işlemle yaratılmak istenen sonuçtur. İdari işlemin hukuka uygun olması için, öngörülen sonucun doğması gerekir. İdari işlemin maksadı (amacı), kamu yararıdır. Kamu yararı amacıyla yapılmayan idari işlem, ilke olarak, sakat bir işlemdir. Ancak özel bir yasada, bir idari işlemin amacı açıkça belirtilmişse, buna uygun olarak yapılan bir idari işlemin kamu amacı taşımasa da geçerli olduğu kabul edilmektedir. Ama bu da çok istisnai bir durumdur.

• *İdari rejim.* İdare'yi ve idari faaliyetleri, özel hukuktan ayrı ve bağımsız olarak başlı başına düzenleyen bir idare hukukunun var olduğu, İdare'nin işlem ve eylemlerinin genel yargı mercileri (adliye mahkemeleri) tarafından değil, idari yargı mercileri tarafından denetlendiği idari sistemdir. İngiltere, ABD, Kanada gibi anglo-amerikan ülkelerinde İdare'yi düzenleyen kurallar ilke olarak genel hukuk ya da ortak hukuk kuralları olup, İdare için ayrı ve özel bir hukuk rejimi ve yargı düzeni yoktur. Buna karşılık, başta Fransa olmak üzere kıta Avrupası hukuk sistemlerinde İdare ve idari faaliyetler için, özel hukuka başvurulmasını gerektirmeyen, ilke ve kurallardan oluşan ayrı ve özel bir hukuk rejimi (idare hukuku) bulunur. Bunların uygulanması sırasında çıkan uyuşmazlıkları çözmekle görevli idare mahkemeleri vardır. Türkiye de idari rejimi benimseyen ülkeler arasındadır.

• *İdari sözleşme,* kamu kuruluşlarının idare hukuku kurallarına göre yaptıkları sözleşmedir. Bir idare organının taraf olduğu her sözleşme, idari sözleşme niteliğinde değildir. Bu sözleşmelerde, İdare'nin kamu hukukundan kaynaklanan üstünlükleri vardır. Bir sözleşmenin idari sözleşme sayılabilmesi için şu koşullar gerekir: 1. sözleşmenin taraflarından biri İdare olmalı; 2. sözleşme kamu hizmetine ilişkin olmalı; 3. İdare'nin üstün yetkileri bulunmalıdır.

• *İdari vesayet,* yerinden yönetim kuruluşlarının, kendilerinin dışındaki başka bir idari kuruluş tarafından, yasaların öngördüğü sınırlar içinde denetlenmesidir. Böyle bir merkez denetimine gerek duyulmasının nedenleri, İdare'nin bir bütün olarak uyum içinde çalışmasını sağlamak ve yerinden yönetim kuruluşlarının görevlerini gereği gibi yapmalarına yardımcı olmaktır. Burada, merkez konumundaki tüzelkişilik, merkez dışı tüzelkişiliğin (örneğin belediye) aldığı bazı kararlar üzerinde, yasadan doğan bir denetleme yetkisini kullanmaktadır.

• *İdari yargı.* Bu yargı sistemi İdare'nin eylem ve işlemlerinden doğan uyuşmazlık-

ların, adliye mahkemelerinden ayrı olarak kurulmuş ve görevlendirilmiş idare mahkemeleri tarafından çözülmesini öngörür. İdare'nin yargısal denetimi, hukuk devleti anlayışının zorunlu bir sonucudur ve başlıca iki yoldan gerçekleşir. Anglo-amerikan ülkelerinde uygulanan yargı birliğinde adliye mahkemeleri bu denetimi yapmaya yetkiliyken, başta Fransa olmak üzere kıta Avrupası ülkelerinde bu denetimle özel olarak görevlendirilmiş idare mahkemeleri vardır. Türkiye de bu grupta yer alır. Türkiye'de, ilk derecedeki idari mahkemeler olan idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleri genel görevli mahkemelerdir. Yüksek idari mahkemeler ise Danıştay ve Askeri yüksek idare mahkemesi'dir. İdari davaların başlıca iki türü, iptal davaları ile tam yargı davalarıdır. İptal davaları, idari işlemler hakkında yetki, şekil (biçim), sebep (neden), konu ve maksat (amaç) yönlerinden birine karşı ilgililer tarafından hukuka aykırı oldukları gerekçesiyle açılan davalardır. Burada, yapılan işlemin iptali istenir. Tam yargı davaları ise, İdare'nin eylem ve işlemlerinden dolayı zarara uğrayanların, bu zararlarının giderilmesini sağlamak amacıyla açtıkları davadır. İdare'nin yargısal yönden denetlenmesi, kural olarak, hukuka ve yasaya uygunluk denetimi olup, yapılan uygulamanın yerinde olup olmadığı açısından bir denetleme niteliği taşıyamaz. 1982 Anayasası'na göre, İdare'nin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır. Ancak anayasa, cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemlerin, Yüksek askeri şûra ve Hâkimler ve savcılar yüksek kurulu kararlarının yargı denetimine bağlı olmadığını da belirtmiştir. Ayrıca, Sıkıyönetim kanunu, komutanların işlemlerine karşı yargı yoluna gidilmesini engellemektedir.

İDARİK sıf. (fr. *idarique*). Org. kim. *İdarik asit*, İDOSAKKARİK* ASİT'in eşanlamlısı.

İDAR-OBERSTEİN, Almanya'da, Rheinland-Pfalz eyaletinde kent, Hunsrück'ün eteğinde; 36 400 nüf. XI. ve XII. yy.'dan kalma şato yıkıntıları. *Felsenkirche* (XI. ve XV. yy.). Büyük kuyumculuk merkezi: elmaslı ve değerli taşlı keseler, kuyumculuk ve değerli taş yontuculuğu. Deri işleme. Alüminyum metalürjisi.

İDAS. Yun. mit. Messinialı kahraman, Dioskurlar'ın kuzeni. Gönül verdiği Euenos' un kızı Marpessa'yı Apollon'a kaptırdı. Zeus araya girip Marpessa'yı seçiminde serbest bıraktı: Marpessa da İdas'ı seçti. İdas, kardeşi Lygkeus ile birlikte Argonautlar'ın seferine katıldı. Daha sonra, Kastor ve Polydeukes ile Arkadhia'ya bir sefer düzenlediler. Ama ganimet konusunda çıkan bir tartışma sırasında Kastor ile Lygkeus öldürüldü. İdas da Zeus'un şimşekleriyle can verdi.

İDASOLA a. Kavkısı kıllı bir üstderiyle kaplı, küçük, derin deniz midyesi cinsi. (Atlas okyanusu'nun, özellikle de Vizcaya körfezinin derin yerlerinde yaşar. Midyegiller familyası.)

İDAYİT a. (fr. *idaïte*). Miner. Demir ve bakır sülfür; heksagonal sistemde yer alır.

İDBÂR a. (ar. *idbār*). *Esk*. Baht ve talihin kötüye gitmesi, düşkünlük: *"Ahbabını ister iyi, ister kötü seç / idbâra düşersen seçilir er geç"* (Y. K. Beyatlı). *İkbal ü idbâr* (talih ve talihsizlik).
—Esk. gökbil. Bir gezegenin, burçların normal sıralanış durumları dışında hareket etmesi.

İDDESLEİGH *(lord)* → NORTHCOTE.

İDDET a. (ar. *ʿiddet*). İsl. huk. Kocası ölen ya da kocasından boşanan kadının yeniden evlenmesi için beklemesi gereken süre. || *İddet-i eşhür*, ay hesabıyla iddet bekleme. || *İddet-i haml*, çocuk doğurmakla sona eren iddet. || *İddet-i hayz*, hayza göre hesaplanan iddet. || *İddet-i vefat*, kocanın ölümü üzerine beklemesi gereken iddet. (Kocası ölen kadın hürse üç ay, cariye ise iki ay beş gün iddet bekler.)
—Med. huk. *İddet müddeti*, bir evliliğin iptal, boşanma ya da ölüm nedeniyle son bulmasından sonra kadının bir başkasıyla evlenebilmesi için geçmesi gerekli yasal bekleme süresi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Med. huk. *İddet müddeti* üç yüz gündür. Bu süre, boşanma ya da iptal kararının kesinleşmesinden başlar. Evlilik kocanın ölümü ile sone ermişse, bu durumda süre ölüm tarihine göre hesaplanır. Kadın üç yüz günlük bekleme süresi içinde doğum yaparsa, bu kısıtlama kendiliğinden kalkar. İddet müddetinin amacı nesep karışıklıklarını önlemek olduğu için, kadının gebe kalması mümkün olmadığı veya boşanma ile ayrılmış olan karı ve koca tekrar birbirleriyle evlenmek istedikleri takdirde, hâkim bu müddeti kısaltabilir. Bu evlenme engeline rağmen evlenme akdi her nasılsa yapılmışsa, artık bu evlenme iptal edilemez, hukuken geçerli bir evlenme sayılır (Türk Med. k. md. 95, 122).

İDDİA a. (ar. *iddiʿā*). **1.** Bir olgu, bir eylemle ilgili olarak ısrarla ileri sürülen, savunulan düşünce, sav: *Bu iddialar gerçeğe çok yakın. İddianı kanıtlamak zorundasın.* **—2.** Kendinde olmayan ya da az olan bir yeteneği, bir özelliği varmış gibi gösterme: *Şairlik iddiasından vazgeçemiyor. Zariflik iddiasındaki bir kimse.* **—3.** Bir şey üzerinde hakkı olduğunu öne sürme, hak isteminde bulunma: *Bu miras üzerindeki iddiasını inandırıcı buluyor musun? Taht üzerinde iddiası olan prens.* **—4.** Dediğinde direnme, inat: *Her şey apaçık ortada iddiaya ne gerek var? Doğrusu bu kadar iddia fazla.* **—5.** *Bir şeyi iddia etmek*, bir şeyi dile getirmek, söylemek; savunmak: *Ben asla böyle bir şey iddia etmedim. Siz böyle diyorsunuz ama ben bunun yanlış olduğunu iddia ediyorum;* sözünde ve öne sürdüğü bir savda direnmek: *Kanıtlar ortada, siz hâlâ tersini iddia ediyorsunuz;* bir şeyi yapabileceğini ısrarla söylemek: *Maçı kesinlikle kazanacaklarını iddia ediyorlar.* || *İddiaya girmek, tutuşmak*, bir şeyle ilgili olarak birbirine karşı savlar öne sürerek bahse girmek: *İstersen seninle on bin lirasına iddiaya girerim.*
—Huk. *İddia makamı* → SAVCILIK.

İDDİACI sıf. İddiasında haksız da olsa direnen kimse için kullanılır; inatçı: *İddiacı bir adam.*

İDDİACILIK a. İddiacı olma durumu, iddiacı olma durumunu yaratan tavır, davranış.

İDDİAİ sıf. (ar. *iddiʿā* ve *-ī*'den *iddiʿāʾī*). *Esk*. İddia kabilinden, kanıtsız, tanıksız sözler için kullanılır.

İDDİAİYAT çoğl. a. (ar. *iddiaʿī*'nin çoğl. *iddiʿāʾiyyat*). *Esk*. İddia olarak ileri sürülen sözler, tanıksız ve kanıtsız ortaya atılan sözler.

İDDİALAŞMAK gçz. f. Karşılıklı olarak birbiriyle iddiaya girmek; birbirlerine zıt gitmek, çekişmek.

İDDİALI sıf. **1.** Üstün bir çaba ürünü olmak, bir yenilik getirmek vb. özellikler taşıdığı ileri sürülen şey için kullanılır: *İddialı bir roman. İddialı bir çalışma.* **—2.** Kendine, üstünlüğüne çok güvenen kimse için kullanılır: *İddialı bir yönetmen.* **—3.** Üzerinde tartışma olan, itirazlı: *İddialı bir durum.* **—4.** Yapmacığa kaçan, dikkat çekmeyi amaçlayan şey için kullanılır: *İddialı bir dekorasyon. İddialı bir şapka.*

İDDİANAME a. (ar. *iddiʿāʾ* ve fars. *name*'den *iddiʿāʾ-nāme*). Cez. huk. Hazırlık soruşturması sonunda savcının kamu davasını açmak için mahkemeye verdiği yazı.
—ANSİKL. Hazırlık soruşturması sonunda toplanan deliller kamu davasının açılmasına yeterli ise, savcı bir iddianame düzenleyerek mahkemeye verir ve kamu davasını açar. İddianamede, suçun niteliği, uygulanması gereken yasa maddesi ve sanığın açık kimliği belirtilir. İddianame, duruşma gününü bildiren davetiye ile birlikte sanığa tebliğ edilir. İddianamenin tebliğ ile duruşma günü arasında en az bir haftalık süre olmalıdır. Bu süreye uyulmamış ise, iddianamenin okunmasından önce sanık, duruşmaya ara verilmesini isteyebilir.

İDDİASIZ sıf. **1.** Üstün görünmek ya da üstünlük sağlamak iddiasında olmayan kimse için kullanılır: *İddiasız bir öğrenci.* **—2.** Benzerleri arasında bir üstünlüğü olmayan, basit, sıradan: *İddiasız bir film. İddiasız, küçük bir ev.*

İDDİASIZLIK a. İddiasız olma durumu.

İDDİGAM → İDGAM.

İDDİHAL a. (ar. *iddiḫal*). *Esk*. Girme, dahil olma, içeri girme.

İDDİHAR a. (ar. *iddiḫār*). *Esk*. **1.** Toplama, biriktirme, yığma, saklama. **—2.** Kıtlıkta yüksek fiyatla satmak üzere zahire toplama. **—3.** *İddihar etmek*, toplamak, biriktirmek: *"Hazret-i Yusuf Mısır'da ziraati çoğalttı ve yedi sene içinde pek çok zahire iddihâr etti"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İkt. Bir miktar paranın, üretimde kullanılmayarak stok olarak yedekte tutulması. (Güvence arayışları, tasarrufçuyu parasını yatırımda kullanmayıp nakit olarak saklamaya ya da onu altın gibi "güvenilir" bir değere dönüştürmeye yöneltebilir.)

İDE → İDA.

İDEA a. (lat. sözc.). Fels. Platon'a göre, her somut şeyin ya da soyut kavramın genel modeli. (Her insanın zihninde doğuştan önce bulunur ve onun gerçekliği kavramasını sağlar.) || Descartes'a göre, hayalgücünün yarattığı imgelere ve fantezilere karşıt olarak, zihnin kavradığı her şey. || Spinoza'ya göre, bir insan tarafından düşünülmüş olmak koşuluyla, bir şeyin tasarımı. || Leibniz'e göre, doğruya ulaşabilmemiz için Tanrı'nın zihnimize yerleştirdiği doğuştan bilgi. || Kant'a göre, hiçbir deneyim nesnesine karşılık olmayan salt akıl kavramı. || Hegel'e göre, zihin ile dış gerçeklik arasındaki temel özdeşlik.
—ANSİKL. Fels. Platon'a göre idea *(eidos)* aralarında çeşitlilik gösteren nesneleri aynı şeyler kategorisi içinde toplamamızı sağlayan şeydir: atlar arasında büyük bir çeşitlilik varsa da biz onları daha önce zihnimizde at ideası bulunduğu için, aynı kategori içine sokarız. Soyut kavramlar için de aynı durum geçerlidir: "Şeylerden her birinin gerçek varlığını kendinde güzel, kendinde iyi vb. diye adlandırırız ve bu şeyleri başlangıçta çok ve çeşitli olarak görmemize karşın, daha sonra onları kendilerine özgü idea altında toplarız; böyle yapmakla da ideanın birliğini kesinlemiş oluruz" (*Devlet* [He politeia ya da Peri tes dikes], 6). İdealar, örneğin güzellik ideası gibi "doğmaz ve ölmezler, çoğalmaz ve azalmazlar" ve öncesiz-sonrasızdırlar (*Şölen* [To symposion]).
Descartes'ta idea (fikir), bedensel hayalgücünün ürettiği imgeden farklıdır: "Böylece, yalnızca hayalgücümüzde canlandırılan imgelere, idea adını vermiyorum" (*Secondes Réponses aux "Méditations"* [Metafizik düşünceler'e itirazların ikinci cevapları], "Tanımlar", 2). "İdea deyince, düşüncelerimizin her birinin belli bir biçimini, yani dolayımsız algısıyla bu düşüncelerin kendisini bilip tanıdığımız biçimi anlıyorum." Descartes'a göre, bazı ideaların ötekilerden daha geniş bir nesnel gerçekliği vardır. Filozof, bu gerçek nesnelliği şöyle tanımlar: "Bir ideanın nesnel gerçekliği deyince, ideanın temsil ettiği şeyin varlığını -bu varlık ideada bulunmak koşuluyla- anlıyorum" *(Secondes Réponses aux "Méditations")*. Böylece, Descartes, töz ve Tanrı ideası gibi idealara, daha geniş bir nesnel gerçeklik tanır, ayrıca doğuştan ideaların varlığını da kabul eder. "Bu idealardan bazıları benimle birlikte doğmuş, bazıları bana yabancı ve dışar-

dan gelmiş, bazıları da benim tarafımdan yapılmış ve yaratılmış gibi geliyor bana" (*Metafizik düşünceler* [Méditations métaphysiques], 3).

Spinoza'ya göre, idea "ruh*un düşünen bir şey olması bakımından oluşturduğu bir ruh kavramıdır" (*Etika* 2, "Tanımlar"). Ama düşüncenin iç dinamizmini vurgulamak isteyen Spinoza, klasik gibi görünen bu tanımı hemen yumuşatır. İdea, yalnızca ya da öncelikle "temsil edici" yanıyla tanımlanamaz, düşünceyi görüntüler arasına koymaktan da kaçınmalıdır: "İdealar derken, gözün derinlerinde oluşanlara benzer imgeleri kastetmiyorum" (*ay. ypt.*, 2, 48). Özellikle, ***doğru idea***'yı, "ideat"ı-na (yani ideası olduğu nesneye) uygun olan şey diye tanımlamaya kalkışmak, başarısızlığa adanmış bir girişimdir: ideayı, bizim dışımızdaki nesnesiyle karşılaştırabilmemiz için, bu nesnenin bizim içimizde olması gerekir, oysa bu saçma bir şeydir: "Çember başka şey, çember ideası başka bir şeydir. Çünkü çember ideası, çember gibi, bir çevresi ve bir merkezi olan bir şey değildir" (*Tractatus de intellectus emendatione* [Anlıkta yapılacak reform üstüne inceleme], 33). Demek ki, doğru ideayı zihin ile nesne arasındaki uygunluk olarak belirleyen klasik tanım yetersizdir. İdea bir şey ya da bir imge değil, bir edim olduğuna göre, doğru ideanın, doğruluğun kesinliğini kendinde içermesi, yani kendisini, zorunlukla doğru olarak kavraması gerekir. Zaten upuygun* ideanın tanımı da budur. Böylece, "bağlaşık"ı olmayan hiçbir idea var olmaz; doğru idea kavramı da ancak ideası olduğu şeye uygun bir idea için kullanılabilir. Fakat, "doğru bir ideası olan kimse, aynı zamanda doğru bir ideası olduğunu da bildiğine ve bildiği şeyin doğruluğundan şüphe etmediğine" (*ay. ypt.* 2, 42) göre, doğru idea ile upuygun idea arasında ancak şöyle bir ayrım yapılabilir: "doğru' sözcüğü, yalnızca idea ile ideatı arasındaki uygunluğu belirtir".

Bunun tersine, idea yalnızca bir dış şeyin "temsili" değil, bir anlamda, idea edinebileceğimiz bir şeydir de: Ahmet'in ideasının yalnızca bir nesnel özü yoktur; yalnızca Ahmet'i bir birey olarak bana temsil eden idea olmakla kalmaz, aynı zamanda, bir *biçimsel öz*'ü de vardır, yani düşüncenin bir *kip*'idir ve bu bakımdan bir başka ideanın nesnesi olabilir, Spinoza buna "ideanın ideası" der.

Leibniz'e göre, idealarımızın kaynağının gerçek açıklaması, Descartes'ın doğuştancı öğretisi (buna göre, idealarımızın birçoğu Tanrı'nın bizim benliğimize ektiği "doğruluk tohumları"dır ve böyle olduğu için onları sonradan edinmemiz gerekmez) ile Locke'un deneyci (ampirist) öğretisi (buna göre, zihin bir "boş levha" gibidir ve duyumsal izlenimlerimizden gelmeyen hiçbir şey burada yer alamaz) arasında yer alır: Leibniz, bütün idealarımızı ruhun kendi derinliklerinden çekip çıkardığını söyler, ama bu idealar ruhta ancak gizil biçimde bulunur.

Kant idea ile aklı ve akılsal mantık arasında ilişki kuran ilk düşünürdür. Şöyle yazar: "İdea'dan, duyular tarafından bize verilen nesneler arasında hiçbir karşılığı bulunmayan zorunlu akılsal kavramı anlıyorum. Aklın salt ideaları [...] aşkın idealardır. Bunlar, salt aklın kavramlarıdır, çünkü her deneysel bilgiyi, koşulların mutlak bütünselliğince belirlenmiş olarak ele alırlar. Bu kavramlar, gelişigüzel oluşturulmamışlardır; tam tersine, aklın doğasından kaynaklanırlar ve anlığın her işleminde zorunlu olarak kullanılırlar. Nihayet, bu kavramlar aşkındır, yani her türlü deneyin sınırlarını aşarlar [...]. Bir idea sözkonusu olduğunda, nesneyle ilgili *pek çok* şey söyleriz [...], ama özne üzerine söylediğimiz *pek az*'dır [...], çünkü idea, maksimumlukla ilgili bir kavram olduğundan, somut olarak hiçbir zaman upuygun bir biçimde verilemez" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 2 ,1).

Hegel'e göre, "idea upuygun kavramdır, nesnel doğru'dur ya da doğrunun kendisidir" (*Wissenschaft der Logik* [Mantık bilimi], "Kavram", 3). Bundan ötürü, idea terimi, dış gerçekliğin karşıtı olamaz; ama yaşam, doğru ve iyi şekilleri altında mantığın, kendi öz zorunluluğuyla kendini, kendinden başkası olarak belirlediği ve Doğa ile Tinin çifte dışsallığında, kendini kendine özdeş olarak ortaya koyduğu en uç noktayı belirtir. Bu anlamıyla "idea, yalnızca genel olarak hakiki varlığı, kavram ile gerçekliğin birliğini belirtmekle kalmaz, aynı zamanda öznel kavram ile nesnelliğin birliğini de daha iyi belirlenmiş bir biçimde dile getirir" (*ay. ypt.*).

İDEAL, -li sıf. (fr. *idéal*). **1.** Gerçekte var olmayıp yalnızca fikir, görüş, kurgu olarak var olan şey için kullanılır; düşsel, kurgusal: *Platon'un ideal devleti. İdeal bir toplum modeli.* **—2.** Kendi türüne, cinsine özgü tüm özellikleri, nitelikleri taşıyan, ancak gerçekleşmesi zor olan şey için kullanılır: *İdeal bir güzellik. İdeal bir mutluluk.* **—3.** Rollerine, işlevlerine tam olarak uyduğu düşünülen, kusursuzluğun, her türlü olumlu niteliğin yakıştırıldığı kimse ya da şey için kullanılır; harika, tek: *İdeal arkadaş. İdeal karı koca. Dinlenmek için ideal bir yer. İdeal bir çözüm.* **—4.** Kendi etkinlik alanında örnek olarak görülen kişi: *İdeal bir memur, subay, polis.*

—İstat. *İdeal indeks*, Laspeyres ve Paasche indeks*lerinin bazı sakıncalarını gidermek üzere, Fisher tarafından öne sürülen indeks. (Sözkonusu iki indeksin geometrik ortalamasına eşittir.)

◆ a. **1.** Bir kimsenin, bir topluluğun yüksek amaçlarına uygun olduğu düşünülen ve ulaşmayı istediği amaç olarak alınan zihinsel, ahlaksal, siyasal değerler bütünü: *Yeni Türkiye'nin büyük idealleri. İdealleri olmayan bir gençlik. İdeali için savaşmak.* **—2.** Bir kimsenin eylemlerini, yaşama biçimini yönlendiren amaç: *İdeali olan okula girmeyi sonunda başardı. İdealim sakin bir yaşam sürmek.*

—Ceb. *Bir* A *cebrinin soldan* (ya da *sağdan*) *ideali*, A nın, I vektör altuzayı; burada A nın her x ve I nin her y elemanı için $x \cdot y$ (ya da $y \cdot x$) çarpımı I ye aittir. ‖ *Bir* (A, +, ·) *birim halkasının soldan* (ya da *sağdan*) *ideali*, A nın, I toplama altgrubu; burada A halkasının her x elemanı ve I nin her y elemanı için xy (ya da yx) çarpımı I ye aittir. (A değişmeli bir halkaysa yalnızca ideal denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Bir* (E, ∧ , ∨) *kafesinin ideali*, E nin, ∧ yasasına göre kararlı, boş olmayan her I parçası; burada I nin her x elemanı ve E nin her y elemanı için $x \vee y$, I ye aittir.

—Fels. Kant felsefesinde, hiçbir nesnel gerçekliğin tekabül etmediği ve aklın bir ideası tarafından belirlenmiş bireysel yetkinlik. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Nietzsche'de, insanın bireysel bir tutkusuna dayanan bir yetkinliğin zihinsel tasarımı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ceb. A değişmeli olmayan bir halka, I de soldan ve sağdan bir idealse, I ye ikiyanlı ideal denir. A kümesinin kendisi ve {0} tekli kümesi, A nın ikiyanlı idealleridir; bunlara A nın bayağı idealleri de denir. Bir halka benzeryapı uygulamasının çekirdeği ikiyanlı bir idealdir.

A bir birim halka olduğunda, A nın bir I altkümesi, A nın her x ve her y elemanı ile I nin bütün u ve v elemanları için $x \cdot u + y \cdot v$ (ya da $u \cdot x + v \cdot y$) I nin bir elemanı oluyorsa, soldan (ya da sağdan) bir idealdir; bu durumda birim eleman I ye aitse, I = A eşitliği vardır.

A nın her ideali, A nın bir althalkasıdır (bunun tersi doğru değildir).

Bir A halkası üzerinde tanımlı ve bunun halka yapısıyla bağdaşık tek eşdeğerlik bağıntıları, $(a - b) \in I$ olmak koşuluyla, aRb biçimindedir; burada I, A nın ikiyanlı bir idealidir; A/I biçiminde yazılan bölüm kümesi halka yapısındadır. A, bağıl tamsayılar halkası $\mathbb{Z}$ ye eşitse, $\mathbb{Z}$ nin her ideali asal* ve dolayısıyla $n\mathbb{Z}$ ($n \in \mathbb{N}^*$) biçimindedir ve $(a - b) \in n\mathbb{Z}$ bağıntısına eşdeğer $a \equiv b$ mod n bağıntısı yeniden elde edilir.

A nın soldan ideallerinin her kesişimi yine A nın soldan bir idealidir ve P yi (kapsama için en küçük eleman) içeren bütün ideallerin kesişimine, A nın bir P parçasının doğurduğu ideal adı verilir. Seçim belitine göre, değişmeli ve birim bir A halkasının her I ideali için, A dan ayrı en az bir maksimal J ideali vardır; bu durumda A/J bir cisimdir. Değişmeli bir birim A halkasının I ve J gibi iki ideali verildiğine göre, I ∪ J nin doğurduğu ideal olan I + J toplamı tanımlanır (bu ideal, $x \in$ I ve $y \in$ J olmak üzere, A nın $x + y$ biçimindeki elemanlarının kümesidir). I + J = A ise I ve J asaldır. $\mathbb{Z}$ de, $a\mathbb{Z}$ ve $b\mathbb{Z}$ gibi iki idealin toplamı $d\mathbb{Z}$ idealine eşittir; burada d, a ve b nin E.B.O.B.'idir (a ve b aralarında asalsa, $a\mathbb{Z}$ ve $b\mathbb{Z}$ de asaldır.)

Öte yandan, $x \in$ I ve $y \in$ J olmak üzere, A nın, xy biçimindeki elemanlar kümesinin doğurduğu ideal olan IJ çarpımı da tanımlanır. I = J ise, bu çarpım I^2 biçiminde yazılır. Dolayısıyla I nin bir p. kuvveti tanımlanabilir.

İdealler kuramı, değişmeli ve birim bir halka üzerinde bölünebilirliği incelemeye olanak verir: a elemanının doğurduğu ideal (a) biçiminde yazılırsa, ancak ve ancak b, a yı bölerse $(a) \subset (b)$ bağıntısı vardır. Bir birim tamlık halkasında, ancak ve ancak $b = au$ ise (u, A nın evirtilir elemanı), $(a) = (b)$ dir.

Dolayısıyla, ideal ve özellikle asal* ideal kavramı, bölünebilirlik özelliklerini halkalara uygulamaya olanak verir. Bu kavram, bir K cismi üzerindeki bir belirsizli polinomlar halkasına uygulanır.

—Fels. Kant anlayışını şöyle açıklar: "İdeal dediğim şey, nesnel gerçeklikten ideadan da uzak görünür. Çünkü, idea derken onu, yalnızca somut olarak anlamakla kalmıyor, aynı zamanda idea tarafından belirlenebilen ve tümüyle onun belirlediği tekil bir şey olarak anlıyorum" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 2, 2).

Nietzsche'nin ideal anlayışı farklıdır. Nietzsche, soykütüğü* kavramını (*Zur Genealogie Moral*) ideallerin eleştirel incelenmesine uygular (belli bir ideale bağlanmak için ne tip bir insan olmalı ?). *Der Wille zur Macht*'ta (Güçlü olma istenci) şöyle der: "Her ideal, sevgi ve nefretin, saygı ve horgörünün varlığını gerektirir. İlk neden olumlu duygudur, ya da olumsuz duygu. Örneğin, hınçtan doğan bütün ideallerin ilk itici gücü nefret ve horgörüdür".

İDEALİST sıf. ve a. (fr. *idéaliste*). **1.** Fels. İdealizmin herhangi bir biçimini savunan kimseye denir. **—2.** Toplumu ya da insanı daha iyiye götürmek için, ahlaksal, toplumsal, zihinsel vb. düzlemdeki mutlak değerlere inanan ve bir ideale bağlanan kimse için kullanılır; ülkücü: *19. yy.'ın idealist devrimcileri. Çok fazla idealist olmak ve sırtını gerçeğe dönmek. O büyük bir idealistti.* **—3.** Sanatta ya da edebiyatta idealizme bağlı sanatçı, yazar için kullanılır: *İdealist bir yazar. İdealist bir romancı.*

—Psik. *Tutkulu idealist*, bütün etkinliği genellikle siyasal ya da dinsel bir idealin gerçekleşmesine yönelen paranoyak kişi.

◆ sıf. **1.** Fels. İdealizme ilişkin ya da ona uygun olana denir. **—2.** Bir ideali belirten bir insan davranışı, etkinliği idealine uygun olan şey için kullanılır: *İdealist eğilimler, düşünceler. Fazla idealist olan siyasi görüşler. İdealist bir ahlak.* **—3.** Sanat ya da edebiyatta idealizmden kaynaklanan şey için kullanılır: *G. Sand'ın idealist romanları.*

Idéalités mathématiques (matematiksel düşüncellikler), Jean Toussaint Desanti'nin (1968) yapıtı; yapıt, *Recherches épistémologiques sur le développement de la théorie des fonctions de variables réelles* (Gerçek değişkenli fonksiyonlar

kuramının gelişimi üzerine bilgikuramsal araştırmalar) altbaşlığını taşır. Bu yapıtın matematik bilgi kuramına yaptığı katkı, bir "düşüncellikler bilimi bilgi kuramı" biçiminde belirir. Gerçek değişkenli fonksiyonlar kuramının, Riemann'dan Lebesgue'e dek uzanan dönemdeki gelişimi üzerinde çalışan Desanti, yapıtta matematik kuramlarının ayırtedici özelliğini veren devingenliği ve göreli kararlılığı ortaya koyar. Matematiksel söylevin tükenmez yapıda olması gibi, matematik de bütünü içinde henüz tamamlanmamış yapı sunar: matematiğin öz başlangıcını ve öz temelini yine kendisi doğurur.

İDEALİZE a. (bir kimseyi, bir şeyi ülküleştirmek anlamında fr. *idealiser*'den). *Bir kimseyi, bir şeyi idealize etmek,* onlara ideal bir yetkinlik yüklemek, onları yüceltmek.

İDEALİZM a. (fr. *idéalisme*). **1.** Fels. Her türlü varoluşu, insanın dışındaki her türlü nesnel varlığı, düşünceye bağımlı kılan felsefe akımı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Sanat ve edebiyatın amacının, güzel, örneksel ya da ideal olduğu düşünülen bir gerçekliği dile getirmek olduğunu ileri süren felsefe öğretisi (GERÇEKÇİLİK'e karşıt olarak). **—3.** Özellikle toplumsal alanda ideal değerlere inanan yüksek, hatta ütopik bir ideali benimseyen bir kimsenin karakteri, tutumu: *Gençliğin idealizmi. İdealizmi onu düş kırıklığına uğrattı.*

—ANSİKL. Fels. İdealizm gerçek olandan yola çıktığını ileri süren gerçekçiliğe karşıt olarak tüm gerçekliği düşünceye indirger. Bununla birlikte, Platon'un felsefesi haklı olarak idealist bir felsefe sayılabilecekken "platoncu gerçekçilik" diye adlandırılmıştır. Çünkü Platon, idealara bir kendinde varlık tanır ve onları asıl gerçeklik sayar. Aynı biçimde, cogitoya öncelik tanıması nedeniyle, Descartes'ın felsefesi de "idealizm" olarak nitelendirilir.

İdealizm kavramı ancak XVIII. yy.'da ortaya çıktı ve Berkeley'in felsefesini adlandırmak için kullanıldı (oysa Berkeley bu sözcüğü kullanmaz). İdealizmin ilk tanımlarından biri Diderot tarafından yapıldı: "İdealist diye, yalnızca kendi varlıklarının ve kendi içlerinde birbirini izleyip duran duyumların bilincinde olduklarından, başka hiçbir şeyin varlığını kabule yanaşmayan filozoflara denir: acayip bir sistem [...]; ama, insan düşüncesi ve felsefe için ne utanılacak şeydir ki, bu sistem, sistemlerin en saçması olmasına karşın, savaşılması en güç olanıdır. Doktor Berkeley, yazdığı üç diyalogda, bu sistemi büyük bir içtenlik ve açıklıkla ortaya koymuştur" (*Körler hakkında mektup* [Lettres sur les aveugles], 1749). Fakat, idealizmi sürekli bir felsefe okulu haline getirenler, XVIII. yy.'da Kant ile başlayarak, alman filozofları oldu. Kant, descartesçı "idealizm"in karşısına, kendi "aşkın idealizm"ini çıkardı: "Bütün görüngülerin aşkın idealizmi sözünden bu görüngülerin tümünü, kendinde şeyler olarak değil, yalnızca tasarımlar olarak görmemizi gerektiren kuramı anlıyorum. Bu kurama göre, zaman ve mekân, yalnızca sezgimizin duyulur biçimleridir, yoksa kaynaklarını kendilerinden alan belirlenimler ya da kendinde şey olarak görülen nesnelerin koşulları değil (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 2, 2). Kant ayrıca şunu ekler: "Aşkın idealist [...] bir deneyci gerçekçi, dolayısıyla, *ikici* denilen bir kimse olabilir. Yani kendi bilincinin dışına çıkmadan maddenin var olduğunu ileri sürebilir ve ben'deki tasarımlara ilişkin kesinlikten, yani cogito, ergo sum'dan fazla bir şeyi kabul edebilir" *(ay. ypt.)*. Yazılarıyla, alman felsefesinin Fransa'da tanınmasına katkıda bulunan Mme de Staël'in belirttiği gibi, Fichte ve Schelling, işte bu ikiciliği eleştirdiler: "Kant'ın sistemi, Fichte'ye olduğu gibi Schelling'e de yetersiz görünüyordu, çünkü [...] o da idealarımızın bir dış nesneler, bir de ruhun yetileri olmak üzere iki kaynağı bulunduğunu kabul ediyordu [...]. Bunca arzulanan bu birliğe ulaşmak ve mutlak ideaları savunanların hiç hoşuna gitmeyen bu fiziksel ve ruhsal ikili yaşamdan kurtulmak için Schelling her şeyi doğaya bağladı, Fichte ise her şeyi ruhtan çıkarmaya çalıştı" (*De l'Allemagne,* 3. bölüm).

Gerçekte, Fichte'ye göre, gerçekçilik ile idealizm arasında karşıtlık yoktur ve felsefe, yaşamın bulduğuna inandığı şeyi ortaya koyar. Böylece, felsefi idealizm, yaşamın kendisini bilmesidir. Fichte'nin idealizmi, bir bilme kuramına (*Wissenschaftslehre)* ulaşır ve bu kuramda bilme varlığı ortaya koyma edimidir. Schelling bu idealizmi öznel diye nitelendirdi (oysa Fichte, bu terimi kullanmamış ve felsefesini, "aşkın idealizm" diye adlandırmıştır), bunun karşısına "nesnel idealizm" dediği şeyi, yani öznenin oluşumunu nesnede bulan, ama bunu yine bir düşünsel sürece göre yapan bir doğa felsefesini koydu. Schelling'in felsefesine göre düşünce her zaman nesnenin ve öznenin kaynağında yer alır. Öznel ile nesnelin bu birliğini Hegel gerçekleştirdi (mutlak idealizm sisteminde). Hegel'in sisteminde idea (sonsuz), gerçeğin (sonlu) bütün belirlenimlerini ortaya koyar. "Sonlunun idealliği, felsefenin temel önermesidir ve bunun için de her gerçek felsefe bir idealizmdir" (*Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften in Grundiss* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], "Varlık kuramı"). Böylece, Hegel'e göre, gerçeği bütün çeşitliliği içinde bilip yorumlamak savında olan süreç, bir düşünce sürecidir. Öyleyse, varlığın düşüncesi olarak felsefe, ancak varlığın düşünceyle aynı şey olduğunu varsaydığı ve onayladığı ölçüde olanaklıdır. Marx ve Engels'e göre bu tür akılyürütme, felsefeyi materyalizm (maddecilik) ile idealizm olarak iki karşıt kampa bölen bir aldatmacadır. Engels şöyle der: "Doğaya oranla zihnin önceliğini [...] ileri süren ve dolayısıyla, son çözümlemede, şu ya da bu biçimde dünyanın yaratılmış olduğunu -ki bu yaratılış, filozofların açıklamalarında çoğu kez hıristiyanlıkta olduğundan çok daha karmaşık ve çok daha olanaksızdır- kabul eden filozoflar idealizm kampını oluşturdular" (*Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu* [Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie], 2).

İDEALLEŞTİRME a. İdealleştirmek eylemi.

—Psikan. Öznenin, istek nesnesini hayalinde yüceltme ve nesnel olarak taşımadığı niteliklerle donatma süreci.

İDEALLEŞTİRMEK g. f. *Bir kimseyi, bir şeyi idealleştirmek,* o kimseye, o şeye ideal bir nitelik vermek, yüceltmek, ülküleştirmek.

İDEBESSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Lykia bölgesinde antik kent; Kumluca ilçesinin Altınyaka bucağına bağlı Karacaören köyünün Kozağacı kesimindeki kalıntıları, ilk kez T. A. B. Spratt ve E. Forbes tarafından bulundu (1847). Adına ancak Roma İmparatorluğu döneminde rastlanır. Akalissos başkanlığında Kormi ile birleşti. Bizans piskoposluk listelerinde Lebissos ya da Lemissos adlarıyla yer aldı. Roma döneminden sur duvarları, küçük bir tiyatro, hamam, çok sayıda lahit mezarlar, Bizans döneminden bir kilise başlıca kalıntılardır.

İdeen zu einer Phaenomenologie und Phaenomenologische Philosophie *(Bir görüngübilim ve görüngübilimsel felsefe konusunda düşünceler),* Husserl'in yapıtı (1913). Yapıtın tümü üç kitaptan oluşur. Bunlardan ikinci ve üçüncüsü ancak 1952'de yayımlandı. Yapıtın tümü "salt ya da aşkın görüngübilim"i, yani olguları değil, özlere ilişkin bir bilimi inceler. Özlere, özeyönelik indirgeme yöntemiyle ulaşılır. Birinci kitap, bu görüngübilimsel indirgemelerin genel kuramını ortaya koyar. İkinci kitap, fizik şeyleri, psikofizyolojik ben'i ve kişiyi, ruh bilimleri açısından inceler. Üçüncü kitap, felsefe kavramına ayrılmıştır: gerçek felsefe, salt görüngübilimden kaynaklanır. Böylece filozofların elinde, en sonunda sağlam bir biçimde temellendirilmiş ve sistemli olarak açıklanmış ve gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her türlü metafiziği içeren bir felsefe bulunuyor demektir. *İdeen*'de, önsel (a priori) bir *özler bilimi,* yani Husserl'in deyişiyle bir özeyönelik bilim kurma konusunda geniş bir tasarı yer alır. Burada *logos* düşüncesi, somut varlığa bağlı olarak ele alınmıştır.

İdeen'deki görüngübilim, aşkın bir idealizmdir, yani deneysel dünyanın etkilerinin dışında olan ve her türlü bilginin en son temeline yönelmiş öznenin girişimine dayanan bir görüştür. Kantçı bir terim olan "aşkın" terimini kullanmasına rağmen, Husserl'in sorusu, Kant'ın sorusu değildir. Kant, nesnel bir bilincin geçerliliği sorununu böyle bir bilincin var olup olamayacağı açısından ele alır. Husserl ise, tam tersine, Kant'ın bu "doğal" tavrını bir yana bırakır; dünyanın kökeni sorusunu ortaya atar ve bilinci, bir kurucu özne olarak değil, bir sezgi öznesi olarak ele alır. Ona göre sezgi "ilk verici"dir. Böylece aşkın öznenin görüş verileri, dünyanın doğal kuruluşunun yerini alır. Husserl'e göre, aşkın kuruluşa varabilmek için, doğal dünya kuruluşunu, yani "dünya tezi" adını verdiği şeyin, "indirgenmesi" ya da "askıya alınması" gerekir.

İdeen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit *(İnsanlık tarihinin felsefesi üzerine düşünceler),* Herder'in yapıtı (1784-1791). "Her şeyin bir felsefesi vardır," der Herder, "tarihin niçin olmasın?". İnsanlığın yazgılarını yönlendiren bir plan olması gerekir. Herder bu planı anlamaya çalışır. Yirmi kitaba bölünmüş olan yapıtı, bitki ve hayvanların yapısını, iklimleri, çevrelerin eğitim üzerindeki etkisini inceler ve Hindistan'da, Çin'de, Asya'nın büyük imparatorluklarında, Yunanistan'da yaşayan insan ırklarının ve Batı dünyası kavimlerinin tarihini anlatır. *Briefen zur Beförderung der Humanität* (İnsanlığın ilerlemesi üzerine mektuplar) [1793-1797], bu yapıtın devamıdır.

İDEFİKS a. (fr. *idee,* fikir ve *fixe,* sabit' ten). Psik. SABİT FİKİR*'in eşanlamlısı.

İDEMEN (Mithat), türk mühendis ve matematikçi (Urfa 1935). İTÜ'den yüksek mühendis olarak diploma aldı (1958). Makine fakültesi yüksek matematik kürsüsü asistanlığına atandı. Prof. Weyrich'in yanında titreşim problemleri üzerinde çalıştı (1958-1960). Paris Fen fakültesi elektronik enstitüsü'nde doktorasını yaptı. Yüksek matematik kürsüsü'ndeki görevine döndü (1963). Elektrik fakültesi elektromagnetik alanlar kürsüsü'ne atandı, profesör oldu (1975). Yeni bir integral dönüşüm tekniği geliştirerek ikincil derecede geometrik kırınım sorununa getirdiği kuramsal çözümle, 1981 Sedat Simavi vakfı fen bilimleri ödülü'nü aldı. TÜBİTAK bilim ödülü'ne layık görüldü (1983). 1965'ten bu yana TÜBİTAK uygulamalı matematik bölümü'nde yarı zamanlı araştırma uzmanı olarak çalışmakta, 1991' den bu yana bölümün başkanlığını yapmakta ve İTÜ elektrik fakültesi'nde difraksiyon teorisi ve sınır değer problemleri konusunda ders vermektedir. Başlıca yapıtları: *Yüksek matematik-II problemleri* (1968), *Elektromagnetik dalgaların temelleri* (1975), *Elektromagnetik alan teorisinin temelleri* (1987), *Kompleks değişkenli fonksiyonlar teorisi* (1992), *Essays on the Formel Aspects of Electromagnetic and Numerical Methods in Electromagnetic Wawe Theory* (1992).

İDEMPOTANS a. (fr. *idempotence*). Küm. kur. EŞKUVVETLİLİK'in eşanlamlısı.

İDEOGRAFİK sıf. (fr. *idéographique*). Dilbil. İdeogramlar kullanan yazıya, göster-

ge sistemlerine denir. (Eşanl. İDEOGRAMATİK.)

—ANSİKL. İdeografik yazı, göstergelerin söz zinciri içindeki ses birimlerini belirten sesçil yazıyla (abecesel, ünsüz ya da hece yazısı) karşıtlaşır. İdeografik yazının basit bir örneği romen ya da arap rakamları dizisidir: 1, 2, 3 vb. ya da I, II, III vb., gerçekte ayrı diller konuşan kişiler için özdeş kavramları gösterir. Bugünkü çin yazısı ve eski mısır yazısı ideografik yazı örnekleridir.

İDEOGRAM a. (fr. *idéogramme*). Dilbil. **1.** Kimi yazı sistemlerinde (mısır dili, çince) sesbirimlere ayrıştırılmayan bütün bir biçimbirimi belirten yazı karakteri. **—2.** Bir metinde başka bir dilden alınmış bir sözcüğün, o metnin dilinde okunması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. İdeogramların kullanılışı eski Yakındoğu, eski İran dillerinde çok yaygın bir uygulamadır. Örn. Eski İran dilinde "Malka" biçiminde yazılmış bir sözcük, "şah" ya da "padişah" diye okunur. Birçok eski uygur metninde yer alan çince sözcükler, çince yazıldıkları halde türlü nedenlerle eski uygur dilinde okunur.

İDEOGRAMATİK sıf. (fr. *idéogrammatique*). Dilbil. İDEOGRAFİK'in eşanlamlısı.

İDEOLOG a. (fr. *idéologue*). **1.** Bir grubun temel görüşlerini belirleyen, öğretisini ortaya koyan kişi. **—2.** Felsefesi birtakım soyutlamalardan oluşan ve somut gerçeklikleri bilmeyen kişi; düşünceler dünyasında yaşayan kişi. **—3.** Dünyayı, toplumu ve tarihi düşüncelerin yönettiğine inanan kişi.

—Tar. ve Fels. Fransız devrimi sırasında doğan bazı kurumları etkileyen ve Napoléon I'in iktidara gelmesine karşı çıkan düşünürler ve aydınlar grubuna verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tar. ve Fels. İdeologların ortak yanı, Condillac'ın uyguladığı ve Destutt de Tracy'nin önerdiği, metafizikten bağımsız bir gözlem yöntemini benimsemeleriydi.

XVIII. yy. sonuyla XIX. yy. başında etkileri büyük oldu. Konvansiyon'un kurduğu kurumlarda verilen öğretim özellikle onlardan esinlendi. İdeologlar arasında şu adlar sayılabilir: Condorcet, Sieyès, Lakanal, Volney, Garat, Laplace, Pinel, Cabanis ve Destutt de Tracy, Daunou, Benjamin Constant, Lamarck, Broussais, Ampère, Gérando ve Laromiguière.

İdeologie und Utopie *(İdeoloji ve ütopya)*, Karl Mannheim'in bilginin temellerini belirleyen yapıtı (1929). Yazar ideolojilerin toplumda egemen grubun çıkarlarını korumaktan başka bir işlevleri olmadığı düşüncesini geliştirir. Bu bakımdan, ideolojiler tutuculuğu yasallaştırırlar. Ütopyalarsa, ezilen grupların ideolojilere verdiği karşılıklardır.

İDEOLOJİ a. (fr. *idéologie*). **1.** XVIII. yy.'da ve XIX. yy. başında bazı ideologların, genel olarak fikirleri ve bunların kaynağını incelemeyi amaçlayan felsefe sistemi. **—2.** Bireysel ya da kolektif bir davranışın temelini oluşturan bir felsefi ve siyasal öğretiyi oluşturan genel fikirler sistemi: *Marxçı ideoloji. Milliyetçi ideoloji.* **—3.** İnsanların kendi varoluş koşullarıyla ilişkilerinden kaynaklanan yaşama biçimleriyle ilgili tasarımların tümü (kültür, yaşam tarzı, inanç): *XIX. yy. alman romantiklerinin ideolojisi.* **—4.** Marxçılara göre, bir egemen toplumsal sınıfın, fikirler dünyasında ürettiği, şeyleşmiş ve somut gerçeklikten kopmuş olan ve egemen sınıfa ezilen sınıf üzerindeki ekonomik egemenliğini pekiştirme olanağı veren fikirler. (EGEMEN İDEOLOJİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—5.** Karanlık ve belirsiz soyut düşünce sistemi.

—ANSİKL. Fels. Marx ve Engels şöyle yazarlar: "Her ideolojide, insanların ve aralarındaki ilişkilerin bir *camera obscura*'daki (karanlık oda) gibi bize başaşağı görünmesi onların tarihsel yaşam sürecinden kaynaklanır; tıpkı bir retina üzerinde nesnelerin başaşağı görünmesinin doğrudan doğruya fizik sürecinden kaynaklanması gibi" (*Alman ideolojisi* [Die deutsche Ideologie], 1). Engels, ayrıca şöyle yazar: "Bir ideolojisi olmak demek, bağımsız bir biçimde gelişen ve yalnızca kendi öz yasalarına bağlı özerk varlıklar olarak ele alınan fikirlerle uğraşmak demektir. Bu zihinsel süreci yaşayan insanların içinde bulundukları maddesel koşulların, eninde sonunda bu sürecin akışını belirlemesi, bu insanların hiç fark etmedikleri bir şeydir; yoksa, ortada ideoloji diye bir şey kalmazdı" (*Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu* [Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie]). Engels, görüşünü şu sözlerle belirginleştirir: "İdeoloji, sözde düşünürün kuşkusuz bilinçli olarak, ama yanlış bir bilinçle gerçekleştirdiği bir süreçtir. Düşünür, kendisini harekete geçiren gerçek güçleri bilmez; bilecek olsa, zaten artık bu bir ideolojik süreç olmaz. Onun için sahte ya da görünüşte kalan bazı yönlendirici güçler düşünür. Bu bir düşünsel süreç olduğu için, düşünür arı düşüncenin (ister kendi düşüncesi, ister kendinden öncekilerin düşüncesi olsun) hem içeriğini, hem biçimini bu düşünsel süreçten çıkarır. Yalnızca düşünsel malzemeyle uğraşır ve daha derin bir incelemeye girişmeden, bu malzemenin düşünceden kaynaklandığını kabul eder; bunların düşünceden çok daha uzak ve bağımsız başka bir kaynaktan gelip gelmediğine bakmaz" (*Franz Mehring'e mektup*, 14 temmuz 1893). Marxçı ideoloji görüşü, yanlış bilinci hayal gücü ürünüyle bir tutmaz. Ayrıca ideoloji, başına buyruk fikir de değildir; maddeseldir ve gerçek etkiler yaratır, bunu da somut maddesel temellere dayanarak yapar. Engels şöyle der: "Devlet, insan üzerinde etkili ilk ideolojik güç olarak karşımıza çıkar" *(Ludwig Feuerbach ve klasik alman felsefesinin sonu).*

Bazı çağdaş marxçılar, ideolojinin bu maddeselliği ve etkinliği savını bir toplumsal birlik ve bütünlük etkeni ve bireyi kısıtlayan bir güç olarak yeniden ele aldılar. Karl Mannheim şöyle der: "İdeoloji sözünden, somut deneyimlerin ürünü olmayan, fakat bu deneyimlerin, gerçek durumu gizlemeye yarayan ve birey üzerinde bir kısıtlama gibi etki yapan bir tür yozlaşmış biçimini anlıyoruz" (*Diagnosis of our Time* [Zamanımızın tanısı]).

Althusser'e göre, "ideoloji (kitle tasarımı sistemi olarak) insanları yetiştirmek, değiştirmek ve yaşam koşullarının gerekimlerini karşılayacak duruma getirmek üzere her toplum için zorunlu bir şeydir" (*Pour Marx* [Marx için]). Ama bu ideoloji anlayışı, ideolojiye bireyleri üretim ilişkileri içinde tutmaktan başka bir rol vermek istemez gibi görünmektedir. Yani Althusser ideolojisi, genel anlamıyla ideolojiden çok, marxçılığın "egemen ideoloji" dediği şeydir.

İDEOLOJİK sıf. (fr. *idéologique*). Bir ideolojiden kaynaklanan, ideolojiden çıkarılan, ideoloji ile ilgili bir şey için kullanılır: *İdeolojik mücadeleler. İdeolojik ayrılık.*

İDEOLOJİKLEŞTİRME a. Topbil. Toplumsal bir grubun kendi rolü ve tarihsel durumuyla ilgili az çok tutarlı bir tasarımlar bütünlüğü içinde kendini bulmasına yarayan süreç.

İDEOPSİS a. Güdükbacaklı, büyük ve güzel kelebek cinsi. (Gri ve sarı renklidir, yer yer siyah benekli ya da kenarlıdır. Çinhindi'nden Yeni Gine'ye kadar uzanan alana yayılır. Güdükbacaklıkelebekgiller familyası.)

İDEVA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve sarımsı esmerden kahverengiye kadar değişen, oldukça ince dokulu, sert ve ağır bir odun veren ağaç. (Odunu ince marangozlukta, ev dekorasyonunda ve ağaç kaplama işlerinde kullanılır. Bil. a. *Haplormosia monophylla.*)

İDGÂH a. (ar. *ʿid* ve fars. *-gah*'tan *ʿidgah*). *Esk.* Bayram yeri.

İDGAM ya da **İDDİGAM** a. (ar. *idġām*, *iddiġam*). Esk. dilbil. Çıkış yerleri yakın olan iki sesten birinin ötekini kendine benzetmesi; benzeşme.

İDGAMLI sıf. (ar. *idġām*'dan). *Esk.* Arapçada bir harfin okunmayarak, kendinden sonra gelen harfin şiddetli okunduğunu belirtmek için kullanılır.

İDGÜ MİRZA → İDÜKE.

İDHAN a. (ar. *idḫan*). *Esk.* Tütme, duman çıkarma.

İDHAŞ a. (ar. *idhaş*). *Esk.* Dehşet verme, korkutma.

İDHEC (*Institut des hautes études cinématographiques*) [*Sinemacılık yüksek okulu*], 1943'te kurulan ve bugün kültür bakanlığına bağlı olan, yönetmen yetiştiren fransız yüksek öğretim kurumu. Birçok türk sinemacı bu okula devam etmiştir.

İDHRA → HYDRA.

İDİ sıf. (ar. *ʿid* ve *-i*'den *ʿidi*). *Esk.* Bayramla ilgili, bayrama uygun.

İDİACANTHİDAE a. Derinlerde yaşayan, yılan biçiminde uzun gövdeli ve ışık organları bulunan kemikli balık familyası. (Dişisi 25 cm'dir, ama az gelişmiş olan erkeğin boyu 4 cm'yi geçmez; larvasının uzun saplı gözleri vardır.)

İDİA LUNATA a. Akdeniz bölgesinde çok yaygın yeşilimsi siyah sinek. (Fas kırçekirgesi yumurtalarının etkin bir asalağıdır. Mavisineкgiller familyası.)

İDİARTE BORDA (Juan), bask kökenli uruguaylı devlet adamı (Mercedes, Soriano, Uruguay, 1844 - Montevideo 1897). Colorado partisi üyesiydi, 1894'te cumhurbaşkanı seçildi. Uzun süre iktidardan uzak kalan Blanco partisi 1897'de ayaklanınca, İdiarte öldürüldü.

İdige destanı → EDİGE.

İDİKUT a. Uygur hükümdarlarına verilen san.

İDİKUT → HOÇO.

İDİL a. (fr. *idylle;* lat. *idyllium;* yun. *eidyllion*, küçük lirik şiir'den). Ed. Genellikle kırsal bir dekor içinde aşkı ele alan kısa şiir.

—ANSİKL. Yunan şiirinde idil, önceleri herhangi bir konunun kısa bir betimlemesiydi. Theokritos'un *İdiller*'indeki konular bu türün tanımını belirledi: kır yaşamından ya da bir mutluluk ve dinginlik anından söz eden mısralardan oluşmuş parça. Böylece, kır şiiri ve çoban şiiriyle bağıntısı da belirlendi. Bion'un (İ.Ö. III. yy.) ve Moskhos'un (İ.Ö. II. yy.) idillerinden sonra Vergilius'un *Bucolica*'sı bu türü yeniden canlandırdı ve Ausonius'a esin kaynağı oldu.

İDİL, Şırnak ilinin Güneydoğu Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 44 064 nüf. (1990); 1 224 km^2; 2 bucak, 65 köy. Merkezi, Şırnak'ın 78 km G.-B.'sında *İdil*, 12 905 nüf. (1990) Tahıl. Hayvancılık.

İDİL → İTİL.

İdiller *(Eidyllia)*, yunanlı yazar Theokritos'un (İ.Ö. III. yy.) 30 kısa şiirine verilen genel ad. Ancak bunlardan birkaçının Theokritos'un olduğu kuşkuludur. Bu şiirlerin büyük bölümü dor lehçesiyle, birkaçı da aiolis lehçesi ve ionia diliyle yazılmıştır. Kır şiirleri türünün yaratıcısı olan Theokritos (Vergilius'a esin kaynağı olmuştu) sonuna yaklaşan yazın renklerini ve kokularını *(Thaleialar)*, çobanların, sığırtmaçların, çiftçilerin çalışmalarını ve yaşamlarını anlatır. İçten bir anlatımla efsaneleri yenileştirir *(Dioskurlar, çocuk Herakles)*. En tanınmış idil olan *Siracusalılar* gerçek bir

mimdir ve İskenderiye'de bir bayram gününde iki genç kadını canlandırır. *Büyücü kadınlar* adlı idil çok farklıdır ve tutkunun zararlarını anlatır; sevgilisince terk edilen Simaitha, arzunun kıskacında, acılar içinde kıvranan ve acısının yalnızlığında aşk iksirleri ve dualarla vefasız sevgilisini geri getirmeye çalışan çaresiz bir âşıktır.

İd-i milli-yi osmani ya da **İyad-ı resmiye-yi osmaniye,** ilk osmanlı milli bayramı. İkinci meşrutiyet'in ilan edildiği 23 temmuz bayram olarak benimsendi ve bu konuda 28 haziran 1909'da bir yasa çıkartıldı.

İDİOCERUS a. Enlemesine geniş başlı, küçük, uzunca bedenli ağustosböceği cinsi. (*İdiocerus populi* başta olmak üzere çok sayıda türü, kavak ve söğütlerin üstünde çok yaygındır. Cinsin üyeleri eşkanatlı böcekler arasında yer alır. Cüceağustosböceğigiller [*Jassidae*] familyası.)

İDİOMELOS a. (yun. sözc.; "özel" anlamındaki *idios* ve "şarkı" anlamındaki *melos*'tan). Müz. Sözleri ve müziğini aynı sanatçının yazdığı özgün bizans şarkısı.

İDİSTAVİSO. Esk. coğ. Germanya'da ova, Weser kıyılarında, Cherusci ülkesinde. Germanicus Arminius'u burada yendi (İ.S. 16).

İDİT ya da **İDİTOL** a. (fr. *idite* ya da *iditol*). Org. kim. İdozdan türeyen heksitol.

İDİYE a. (ar. *ʿid* ve *-iyye*'den *ʿidiyye*). *Esk.* **1.** Bayram hediyesi. **—2.** Bayramda verilen bahşiş. **—3.** Bayram kutlaması **—4.** Bayramlık.

İDİZ (Bekir Fahri) → BEKİR FAHRİ.

İDKU → EDKU.

İDLÂL a. (ar. *delālet*'ten *idlāl*). *Esk.* **1.** Gösterme, işaret etme. **—2.** *İdlâl etmek*, göstermek.

İDLEWİLD, New York'un güney-batı banliyösünde semt, Queens *borough*'unun güney bölümünde, Jamaica Bay yakınında. New York uluslararası havalimanı 1948'de açıldı ve bugün John F. Kennedy'nin adını taşımaktadır.

İDLİB, Suriye'de kent, il merkezi, Halep'in G.-B.'sında; 51 334 nüf. Tahıl, pamuk, tütün, şamfıstığı yetiştirilen bir bölgenin ticaret merkezi. Pamuk iplikçiliği.
—*İdlib ili*, 5 933 km²; 807 000 nüf. (1990).

İDMÂC a. (ar. *idmāc*). *Esk.* Bir şeyi başka bir şeyin içine sokma, arasına sıkıştırma.
—Ed. Bir söze ikinci bir anlamın katılması. (Eşanl. İSTİTBA.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. "İdmaç"ın yaygın biçimi, övgü içinde övgü niteliğindedir. Örneğin, "Öyle olgun adamdır ki, onun yanında hiç kimse çiğlik yapamaz" tümcesinde, sözkonusu kişinin olgunluğu vurgulanırken, onun yanında kimsenin yakışıksız davranışta bulunamayacağı ileri sürülerek ikinci bir övgü dile getirilmektedir.

İDMAN a. (ar. *idman*). **1.** Bedenin uyumlu gelişmesi ve sağlığın korunması için yapılan doğal hareketlerin tümü (yürüyüş, atlama, koşu, tırmanma, yüzme). **—2.** *Tkz.* Bir şeye, bir duruma alışkanlık kazanma. **—3.** *İdman boksörü*, bir boksörün müsabakadan önce çalışmasını sağlayan çalıştırma boksörü; antrenör ‖ *İdman yapmak*, bedeni güçlendirici alıştırmalar yapmak.

İDMANCI a. **1.** Sporcu. **—2.** Beden eğitimi öğretmeni.

İDMANCILAR ŞEYHİ FAİK BEY → ÜSTÜNİDMAN (Faik).

İDMANLI sıf. **1.** Gerekli alıştırmalarla bedenini güçlendirmiş, çeviklik kazanmış kimse ve onun bedeni için kullanılır: *İdmanlıyım, bu sefer beni kimse geçemeyecek.* **—2.** *Tkz.* Herhangi bir şeye, bir duruma alışmış, onu yadırgamaz olmuş kimse için kullanılır: *Ben senin gibi idmanlı değilim, bu kadar fazla içemem. Onun sözlerine idmanlıdır, aldırmaz.*

İDMANSIZ sıf. **1.** İdmanı olmayan; ham: *Vücudum idmansız, o kadar yüzemem.* **—2.** Bir duruma, bir şeye henüz alışmamış olan.

İDMON. Yun. mit. Sefer kâhini olan Argonautlar'dan biri.

İDO a. (*oğul* anlamına gelen esperanto dilinde sözc.). L. Couturat ve L. de Beaufront'un 1907'de ortaya attıkları yapay dil. (Bu dil esperantoyu yalınlaştırmayı amaçlayan bir girişimdir. Çalışmanın gerekçesi esperantoyu roman dillerine daha çok benzetmektir.)

İDOKRAZ a. (fr. *idocrase;* yun. *eidos*, biçim, görünüm ve *krasis*, karışım'dan). Miner. Doğal hidratlı alüminyum, kalsiyum, magnezyum ve demir silikatı; kuvadratik sistemde kristalleşir. (Gök mavisi çeşidine *siprin* denir. Vezüv'de, Somma'nın dolomit bloklarında ve Pireneler'de bol miktarda bulunur.) [Eşanl. VEZÜVİYANİT.]

İDOKSÜRİDİN a. (fr. *idoxuridine*). Eczc. Herpes virüslerinin gelişmesini engelleyen madde.

İDOL a. (fr. *idole;* kilise, lat. *idolum;* yun. *eidolon*, resim, suret'ten). Tanrısal bir varlığı maddi bir biçimde (resim, heykel) betimleyen ve tanrının kendisi sözkonusuymuş gibi bir tapınma ayininin nesnesi olan eşya: *Ağaç, taş, bronz idol. Pagan tapınakların idolleri. İdoller kültü.*

mermer idol
İ.Ö. III. binyıl sonu
- II. binyıl başı, Kültepe
Kayseri müzesi

İDOMA a. İdomalar'ın konuştuğu, kva öbeğinden nijer-kongo dili.

İDOMALAR, 250 000 kişi oldukları sanılan ve kva öbeğinden bir dil konuşan, Nijerya etnisi. XIX. yy.'da İdomalar, Pöller tarafından Nijer ve Benue ırmaklarını çevreleyen kıyılara sürüldü. Babasoylu ilişkilerin egemen olduğu, geniş ailelerden oluşan kalabalık köylerde yaşayan İdomalar atalarının gelenek ve ayinlerini sürdüren birçok topluluk oluştururlar.

İdomeneo, W. A. Mozart'ın üç perdelik opera seria'sı. Librettoşunu rahip Varesco'nun yazdığı yapıt ilk kez 1781'de Münih'te sahnelendi. 1712'de Campra'nın da işlediği bu konuyu yeniden ele alan Mozart, fransız lirik trajedi üslubuyla Gluck' un opera tarzını tam bir başarıyla birleştirdi. Yapıtta koro bölümleri önemli bir yer tutar.

İDOMENEUS, efsanevi Girit kralı, Minos'un torunu. Helene'nin taliplerinden ve Truva kuşatmasının kahramanlarından biri. Dönüşünde gemisi kasırgaya tutulunca, Girit kıyısında karşısına çıkacak ilk canlıyı Poseidon'a kurban edeceğine dair adakta bulundu. Kıyıda karşısına çıkan ilk canlı oğlu oldu. Veba, Girit'i kırıp geçirince halk İdomeneus'u kovdu, o da İtalya' ya sığındı.

İDOMENEUS, yunan tarihçi (Lampsakos İ.Ö. IV. yy. sonu - öl. İ.Ö. III. yy.), Epikuros'un öğrencisi. Yaşamöyküsü ya da fıkra türünde tarih kitapları yazdı: *Peri ton Sokratikon* (Sokratçılar), *İstoriai ton kata Samothraken* (Semadirek tarihi), *Peri demagogon* (Demagoglar).

İDONİK sıf. (fr. *idonique*). Org. kim. *İdonik asit*, formülü $C_6H_{12}O_7$ olan asitalkol; İdozdaki CHO grubunun, CO_2H grubuna yükseltgenmesi sonunda idozdan türer.

İDOSAKKARİK sıf. (fr. *idosaccharique*). Org. kim. *İdosakkarik asit*, formülü $C_6H_{10}O_8$ olan asit, (İdozdaki, CHO ve CH_2OH gruplarının CO_2H grubuna yükseltgenmesi sonunda türer.) [Eşanl. İDARİK ASİT.]

İDOTHEA a. (yun. *Eidothea*; bir deniz tanrıçasının adından). Kıyılardaki suyosunları arasında yaşayan, küçük boylu (3 cm'den az) eşayaklı kabuklu cinsi. (*İdotheidae* familyasının örnek tipi.)

İDOZ a. (fr. *idose*). Org. kim. Bir heksoz; gulozun, 2 nolu karbon atomu üzerindeki epimeri.

İDRAC a. (ar. *idrāc*). *Esk.* **1.** Bükülmüş kağıt tomarı. **—2.** Bir yazıyı gazete, dergi gibi bir süreli yayında yayımlatma.
—Esk. fels. ALTAKOYMAK'ın eşanlamlısı.

İDRAK, -kl a. (ar. *idrāk*). **1.** Bir şeyi kavrama, anlama, algılama yetisi; anlayış. **—2.** Erişme, ulaşma. **—3.** *(Bir şeyi) idrak etmek*, onu kavramak, anlamak, algılamak; ona erişmek, ulaşmak: *Yaptıklarının yanlış olduğunu idrak etmek. Çok partili dönemin ellinci yılını idrak ettik.*
—Esk. fels. Algı. ‖ *İdrak-i dakik*, ince idrak; tam algı.

İDRAKAT çoğl. a. (ar. *idrāk*'in çoğl. *idrakat*). *Esk.* anlayışlar, kavrayışlar, algılayışlar.

İDRAKİ a. (ar. *idrāk* ve *-ī*'den *idraki*). Esk. fels. Algı ile ilgili, algıya ait.

İDRAKİYE a. (ar. *idrak* ve *-iyye*'den *idrakiyye*). Esk. fels. Algıcılık (fr. *conceptionnisme*, perceptionisme karşılığı olarak kullanılmıştır).

İDRAKSİZ sıf. Anlayışı, kavrayışı kıt; anlayışsız.

İDRAKSİZLİK a. Anlayışsızlık.

İDRAR a. Böbreklerce salgılanan ve idrar yollarıyla dışa atılan sıvı. (Eşanl. SİDİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Anat. *İdrar borusu*, ÜRETER'in eşanlamlısı. ‖ *İdrar torbası*, iki işeme arasında idrarın biriktiği torba. (Eşanl. MESANE.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *İdrar torbası damar ağı*, idrar torbasının yan yüzlerini kaplayan toplardamar ağı. ‖ *İdrar torbası-vajina fistülü*, idrar torbası ile vajinayı birleştiren patolojik delik.
—Anat. ve Fizyol. *İdrar aygıtı*, böbrekler ve idrar yolları. ‖ *İdrar deliği*, üretranın dış deliği. ‖ *İdrar yolları*, idrarın atılmasını sağlayan organların tümü. (Kalisleri, havuzcukları ve üreterleri içeren *üst idrar yolları* ile idrar torbasını ve üretrayı içeren *alt idrar yolları* olarak iki kısımdır.)
—Eczc. *İdrar söktürücü*, idrar çıkışını artıran ilaç. (Eşanl. DİÜRETİK.) ‖ *Sodyumlu idrar söktürücü*, idrarla birlikte sodyum atılışını artıran madde ya da ilaç.
—Nörol. *Nörolojik idrar torbası*, çevre ya da merkez sinir sistemindeki bir lezyondan sonra ortaya çıkan ve idrar tutamama ya da edememe zorluğu biçiminde belirginleşen işeme bozukluğu. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Otomatik idrar torbası*, omurilik lezyonlarının otomatikleşme evresinde meydana çıkan idrar etme bozuklukları. (Genellikle idrar torbası uyarıldıktan ya da bastırıldıktan sonra istemsiz olarak refleks işemelerle belirgindir.)
—Patol. *İdrar fistülü*, iinden idrar geçen

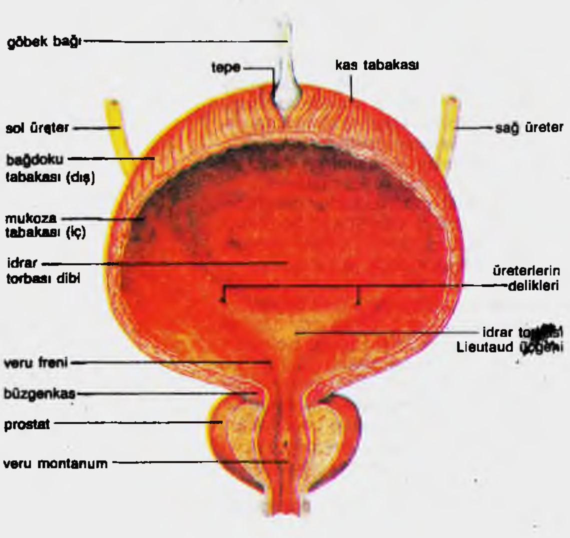
olağan dışı yol. (İdrar, ya dışa [*deri fistülü*], ya içi boş bir organa [kalınbağırsak] ya da, kadında, dölyolu içine [*idrar torbası-dölyolu fistülü*] akar. Tedavi büyük ölçüde cerrahidir.) || *İdrar tıkanıklığı*, idrarın akmasını engelleyen bir nedene bağlı olarak idrar gelmemesi. (İdrar tıkanıklığı doğuştan olabileceği gibi [idrar torbası boynu hastalığı, böbrek leğeni-üreter işlevi sendromu] edinsel de olabilir [edinsel idrar tıkanıklığının en sık görülen nedenleri prostat büyümesi ve böbrek taşlarıdır.].)

—ANSİKL. İdrar, böbreğin kandan süzerek salgıladığı sarımtrak bir sıvıdır. Böbreğin işlevi üç bölüme ayrılır: yumacıklarla sağlanan işlev (kan plazmasının süzülmesi, suyun ve suyla geçebilen organik ve madensel maddelerin kandan ayrılması), böbrek borucuklarıyla sağlanan işlev (suyun, ürenin ve madensel tuzların kısmen, şekerin tamamen geri emilmesi) ve salgı işlevi (örneğin potasyum için). İdrar böbrek leğenlerinden üreterlere, oradan da idrar torbasına akar ve işeme sırasında üretrayla dışarı atılır. İdrarın kişilere ve toplumlara göre değişik özgül bir kokusu vardır; normal halde ortalama yoğunluğu 1,018 ila 1,022'dir; çıktığı sırada tepkimesi asittir. Sağlam erkek yirmi dört saatte aşağı yukarı 1 500 ml idrar çıkarır. Bu miktar üzerinden yapılan tahliller ortalama olarak şu sonuçları verir: 18 ila 20 g üre; 600 mg ürik asit; 12 g sodyum klorür; 3 g çeşitli fosfatlar; 4 g çeşitli sülfatlar (kalsiyum, magnezyum, potasyum tuzları, vb. halinde). Bundan başka idrarda kreatinin ve pürik bazlar da bulunur. Aslında bu ortalama miktarlar beslenme tarzına bağlı olarak çok değişiktir ve sadece bir gösterge değeri taşır.

Patolojik durumda idrarın bileşimi değişir. Bazı yeni maddeler belirmeye başlar: böbrek hastalıklarında, albümin başta olmak üzere proteinler, diyabette şeker, bazı karaciğer hastalıklarında safra tuzları ve pigmentler. İdrar az olmasına *oligüri*, tümüyle kesilmesine *anüri* denir; tersine idrar çoğalırsa *poliüri* vardır. İdrarın muayenesi ve tahlili birçok hastalığın teşhisinde ve sonucunun saptanmasında önemli rol oynar.

—Anat. İdrar torbası çatı kemiği birleşeğinin arkasında, peritonun üstünde, erkekte rektumun, kadında dölyatağının ön tarafında bulunur. Boş olduğunda önden arkaya doğru yassı üçgen şeklindedir; dolu olduğunda yuvarlaklaşır ve çatı kemiğinin üst tarafına çıkar. Fizyolojik toplama yeteneği 250 ila 300 ml'dir. Arka yüzünden üreterler girer; altta ve önde üretraya açılır; torba boynu denilen bu dar bölüm erkekte prostatla çevrilidir. İdrar torbasının çeperi üç tabakadan oluşur; dış tabaka bağ dokusu; iç tabaka mukoza; orta tabaka kas dokusu.

idrar torbası (erkek)

—Eczc. İdrar söktürücüler üç büyük gruptа toplanabilir:

1. idrarla potasyum atılışını artıranlar; doğal olarak bunu yaparken su ve sodyum atılışını da artırırlar. Bunlar ağız yoluyla alınan, retar ya da değişik etkili tiazit ve benzeri idrar söktürücülerdir. Ancak böbrek yetersizliği varsa etkisiz ve gereksizdirler. "Halka" idrar söktürücüleri denen (özellikle nefronlardaki Henle halkasında etkili olan) fürosemit, etakrinik asit gibi, ağız ya da damar yoluyla verilenler, güçlü ve çabuk etkili, dolayısıyla tehlikeli idrar söktürücüler de bu gruba girer. Bunlar böbrek yetmezliği olduğunda da etkilidirler.
2. hepsi nefronun uç borusunda etki gösteren ve potasyum atılışına meydan vermeyen idrar söktürücüler; bunlar gerçek antialdosteron (spironolaktonlar) ve yalancı antialdosteronlar olmak üzere iki alt gruba ayrılırlar. Birinci gruptakiler ağız ya da damar yoluyla kullanılırlar, etkileri yavaş gelişir ve uzun sürer; ikinci gruptakiler (triamteren, amilorit) sodyum taşınmasını doğrudan engeller, daha çabuk ve kısa sürede etki gösterirler. Antialdosteronların cinsel bozukluklara yol açtığı unutulmamalıdır.
3. geçişme idrar söktürücüleri (glukoz, mannitol); böbrek borucuklarında geri emilmeyi engellemeye çalışarak idrarın geçişkenliğini artırırlar, fakat metabolizmaya uğramadıkları için kesin kontrol olmadan kullanımları tehlikelidir.

Diğer idrar söktürücüler arasında, organik cıva bileşikleri tehlikelidir, artık kullanılmamaktadır; ksantinler (teofilin ve türevleri) idrar söktürücü olarak zayıf etkilidirler; karbonik anhidrazı engelleyiciler (asetazolamit) başka gerekirlik hallerinde (glokom) kullanılırlar. İdrar söktürücüler acil tedavide (akut, akciğer ödemi) ve ödemli sendromlarda, hipertansiyonda, konjestif kalp yetmezliğinin tedavisinde kullanılır.

İdrar söktürücülerin kullanımı hiç de zararsız değildir ve ilaç olarak yarattıkları karmaşalar idrar söktürücünün tipine göre pek çok ve değişiktir (aşırı su kaybetme, hiponatremi, hipokaliemi ya da hiperkaliemi).

—Nörol. *Nörolojik idrar torbası*. Çevresel sinir sistemi lezyonları, kuyruksokumu sinir köklerinin ikinci ve üçüncüsünde refleks yayını durdurur, bu yüzden idrar tutulması başlar, idrar torbası gevşer ve dolup taşmadan ötürü de idrar kaçırma görülebilir. Özellikle at kuyruğu sendromlarında bu gibi lezyonlara rastlanır. Nörojen idrar torbası terimi, bazen çevresel sinir sistemi zedelenmelerinden ileri gelen büzgenkas bozuklukları için de kullanılır.

Merkez sinir sistemi lezyonları, özellikle omurilik lezyonları, sendrom birdenbire gelişmişse, omurilik şoku evresinde refleksin engellenmesine neden olur. Omurilik otomatikleşme evresine girer girmez işemeler yeniden başlar (otomatik idrar torbası). İki taraflı beyin lezyonları da işeme bozukluklarının kaynağı olabilir.

İDRARAT çoğl. a. (ar. *idrar*, gelir'in çoğl. *idrarat*). *Esk.* Sürekli olarak belirli zamanlarda, düzenli gelen gelirler, maaş, varidat, tahsisat.

İDRARZORU a. İşemede çekilen güçlük. (Eşanl. SİDİKZORU.) [İşeme yavaş, zahmetli, bazen ağrılı olur ya da zorlanarak birkaç defada gerçekleştirilir. İdrarzoru ya idrar torbasındaki ve üretradaki bir enfeksiyona, ya idrarın akmasındaki bir engele (üretra darlığı, prostat lezyonu) ya da idrar torbası kaslarındaki bir zayıflığa bağlı olabilir.]

İDRİA a. Meksika'da yetişen ve 20 metre yükseklikte bir sütun görünüşünde dalsız gövdesi olan büyük ağaç. (Kimisi diken biçiminde ve sürekli, kimisi kurak mevsimin başında dökülüp yenilenen değişik tipte yaprakları vardır. Doğaya garip bir görünüm verir. Tepesinde kısa dallardan oluşan sürekli bir taç bulunur: saman sarısı renginde saplı çiçeklerden oluşan büyük çiçek koçanları bu tacın üzerinde gelişir. Ilgıngiller familyası.)

İDRİAS. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde Eskiçağ kenti; antik yazarlara göre, Lykialılar tarafından kurulan ilk yerleşmeydi. Attike-Delos deniz birliğine vergi ödeyen kentler arasında *Edrieis* biçiminde geçer. Herodotos'a göre kentten çok, bir bölgenin adıdır. Yerine, daha sonra Stratonikeia* kuruldu.

İDRİEOS (öl. İ.Ö. 344-343), Hekatomnos'un ikinci oğlu ve Mausolos'un kardeşi. Mausolos'tan sonra Karia satraplığına getirildi (351-350) ve evlendiği kız kardeşi Ada ile Artemisia'dan sonra hükümdar oldu.

İDRİJA, Slovenya'da kent. 1918 yılından 1947 yılına kadar İtalya'ya ait bir kentti; 5 000 nüf. Cıva madeni. Müze (danteller).

İDRİMİ, Mukiş'in (Suriye'de) ilk kralı (İ.Ö. 1550'ye doğr. - 1520). Halep'teki batı-sami kralının oğlu. Babasından kendisine yalnızca Mitanni'nin egemenliğindeki Mukiş kaldı. İdrimi'nin serüvenleri, heykelindeki akkadca yazıttan öğrenilmiştir.

İDRİS, Kuran'da adı geçen 25 peygamberden biri. Kuran'da kendisinden çok dürüst bir kişilik sahibi olduğundan söz edilir ve bu nedenle peygamberliğe yükseltilip cennetle ödüllendirildiği anlatılır (XIX, 56-58; XXI, 85). "İdris" adının İblis adı gibi "İf'il" kalıbından arapçaya geçmiş yabancı bir sözcükten oluştuğu sanılır. Bu adın, Kutsal Kitap'taki Ezra'dan ya da İskender'in hayat suyunu içtiği için ölümsüzleşen Andreas'tan geldiği öne sürülür. İslam inancında İdris, genellikle Hanoh, az olarak da İlyas ve Hızır ile bir tutulur. Sünni rivayetlerde Âdem ile Nuh arasında yer alır; dindar biri olduğu ve Nuh'un oğlu Kâbil'in kötü halkına karşı savaştığı için kendisine "suhuf" indirilmiş ve göğe çekilmiştir. İslam halk inançlarına göre ilk kalemi yapan, yazıyı, sayıları bulan, ilk dikiş diken de odur ve terzilerin piridir. Eski islam felsefecileri ve sufileri arasında da saygın bir yeri olan İdris'e, ünlü sufi İbnülarabi, "felsefecilerin önderi" der. Şiirlerde ise İdris Kutsal Kitap'taki (I Krallar XXI, XVII ve XIX; II krallar VI) İlyas ve Elişa hakkındaki rivayetler çerçevesinde anlatılır ve efsane şiirlerde geçerli olan "gizli imam" sorunu ile ilgili *gaybe* kuramı uyarlanarak açıklanır.

İDRİS, Bornu krallığı'nda birçok hükümdarın adı; XVI. yy. boyunca iktidarda kaldılar ve komşu krallıkları da nüfuzları altına aldılar. Bu hükümdarların en ünlüsü İdris Aloama'ydı.

İDRİS I, Mağrib'deki idrisi hanedanının kurucusu (öl. Velile - Tlemsen 791). Yeğeni Hüseyin bin Ali'nin Mekke yakınlarındaki bir savaş sırasında öldürülmesinden (786) sonra Mısır'a, oradan da Mağrib'e gitti. Berberi aşiretinin başında bulunan İshak Muhammet bin Abdülhamit tarafından imam ilan edildi, birkaç ay sonra da Medinet Fas askeri üssü'nü kurdu. Bölgede yaşayan hıristiyan ve putatapar kabilelerle savaştı. Bazı kaynaklarda Harunurreşit tarafından zehirletildiği (791 ortaları) ileri sürülür.

İDRİS II (Velile 791 - *ay. y.* ya da Fas 828), mağrib hükümdarı (805-828). İdris I'in oğludur. Babasının "el-Ekber" sanıyla anılmasına karşılık, kendisi de "el-Eşgar" sanıyla tanınır. 11 yaşında tahta çıktı. Yukarı Atlas kabilelerine karşı düzenlediği sefer sırasında (812) Neffis ve Tlemsen kentlerini ele geçirdi. Fas'a döndükten sonra hariciler ve putatapar Berberiler'le uzun süre savaştı.

İDRİS I (Muhammet İdris el Mehdi es Senüsi) [Cerbub 1890 - Kahire 1983], Libya'nın ilk kralı (1951-1969); senüsi hanedanı kurucusu Muhammet bin Ali es-Senüsi'nin (öl. 1859) torunu. Cezayir'

den Sirenayka'ya geldi; amcası Seyit'ten sonra Senüsiler'in önderi oldu (1917). Kuzey Afrika'da egemen olmak amacıyla 1911'de Trablus'u işgal etmiş olan İtalyanlar'la bir antlaşma yaparak (1917) direniş hareketini durdurdu. İtalyanlar da onu Kufra, Cerbub, Calo, Acedabiye ve Evcile vahaları emiri tanıdılar. 1919'da, ikinci bir antlaşmayla İtalyanlar, Sirenayka'da bir meclis kurulmasını, kendisine ve yandaşlarına parasal destek sağlanmasını kabul ettiler. Ancak kabileleri silahsızlandırmaya yanaşmayınca Faşistler'le arası açıldı. Kabilelerin destek vaatlerine karşın, İtalyanlar'la mücadeleyi faydasız görerek Mısır'a gitti (1923). İkinci Dünya savaşı sırasında, Britanya ordusuyla birlikte İtalyanlar'a karşı çarpışacak bir yardımcı birlik oluşturdu (1940). Savaştan sonra Sirenayka'ya döndü (1947); 1948'de, Bingazi valisi oldu. Kasım 1949'da, Birleşmiş milletler'in kararı uyarınca, Sirenayka, Fizan ve Trablus temsilcilerinin oluşturduğu meclis, anayasal monarşinin kurulmasına karar verdi ve İdris'i krallığa seçti. (3 aralık 1950). Kral olunca zengin kentsoylulara ve kabile şeflerine dayanan bir oligarşi kurdu. Batılılardan sağladığı dış yardımlarla, ordu üzerinde kurduğu otoriteye dayanıp meclisi, yönetimi denetim altına aldı. Ancak tutucu yönetimi, arap ulusçuluğu akımının dışında kalması genç subaylar ve kentsel orta sınıf tarafından beğenilmiyordu. Eylül 1969'da Türkiye'de, Bursa kaplıcalarında tedavi görürken, ülkede düzenlenen askeri darbeyle tahttan uzaklaştırıldı; Mısır'a sığındı. Yokluğunda ölüme mahkûm edildi. 1974'te mısır vatandaşlığına geçti. (→ Kayn.)

İDRİS (Süheyl), lübnanlı yazar (Beyrut 1922). Beyrut'ta *el-Edeb* dergisini kurdu (1953), bir yandan kültür etkinliklerinde bulunup çevirmenlik yaparken, öte yandan öyküler, romanlar, oyunlar yayımladı. Ayrıca Doktor Cabbur Abdunnur ile birlikte fransızca-arapça bir sözlük hazırladı (*el-Menhel*, 1970).

İDRİS (Yusuf), mısırlı yazar (el-Bayrum 1927 - ? 1991). Hekim oldu (1951). Çok genç yaşta öyküler (*Erhas Leyâli*, 1954; *Cumhuriyetu Ferhat*, 1956; *Lugat ül-ey ey*, 1971), romanlar (*le Héros* [fr. çev.], 1957; *Des hommes et des taureaux* [fr. çev.], 1962; *la Femme blanche* [fr. çev.], 1970) ve tiyatro oyunları (*le Roi du coton* [fr. çev.], 1957; *le Moment critique* [fr. çev.], 1958) yayımladı. Yeni bir edebiyat okulunun önderi olarak kendiliğinden anlatım, hatta lehçesel anlatım, ruhbilimsel çözümleme ve duyarlılık üzerinde durdu, ülkesinin kaygı verici toplumsal ve demografik sorunlarını ele aldı.

İDRİS BİTLİSİ (Mevlana Hakimettin İdris bin Mevlana Hüsamettin), türk tarihçi (Bitlis ? - İstanbul 1520). Akkoyunlu Yakup Bey'in (1478-1490) yanında kâtip olarak çalıştı. Safevi devletinin kurulmasından (1501) sonra, Bayezit II'nin hizmetine girdi. Selim I'in İran seferine katıldı; Doğu Anadolu kentlerinin osmanlı egemenliğine girmesinde birinci derecede rol oynadı. Mısır'ın fethinde bulundu. *Heşt* behişt* adlı yapıtı ilk sekiz osmanlı padişahının dönemlerini içerir. Ayrıca oğlu Ebülfazl Mehmet Efendi'nin düzenlediği farsça bir *Selîmnâme*'si vardır.

İDRİS dağı, İç Anadolu bölgesinde Ankara'nın K.-D.'sunda dağ kütlesi; 1 992 m. B.'da Çubuk ovası, D.'da Kızılırmak vadisi arasında.

İDRİSAĞACI a. Bot. MAHLEP'in eşanlamlısı.

İDRİSİ (Ebu Abdullah Muhammet bin Abdullah **EL-**), arap coğrafyacı (Septe 1100'e doğr. - Sicilya 1165-1186 arası). Kurtuba'da (Córdoba) Mağrib üniversitesi'nde okudu. Afrika, Anadolu ve Avrupa'yı gezdikten sonra Sicilya'nın Palermo kentinde Ruggero II'nin sarayında yaşadı. Onun için açıklamalı bir kitapçıkla (*Kitâbu Rucar, el-Kitâb ur-Rucarî* ya da öteki adıyla *Kitâbü Nüzhet il-müştak fi'htirak il -âfak*) gümüşten bir yerküre yaptı (1154). İki harita bıraktı: 70 yapraklı bir dünya haritası ve Dünya'yı yuvarlak olarak gösteren bir başka harita (kıtalardaki çok büyük yanlışlara karşı bu harita daha sonraki yüzyıllarda tüm haritalara kaynak oldu). Dünyanın yerleşme alanlarını yedi enlem kuşağına ya da iklim bölgesine ayırdı ve bu bölgeleri B.'dan D.'ya doğru on kesime böldü. Bir başka ünlü yapıtı, Wilhelm I için hazırladığı *Kitâb ül-memâlik ve'l mesâlik* adlı coğrafya kitabıdır.

İDRİSİ MUHTEFİ, Hacı Ali Bey adını da kullandı, bayramilik tarikatı şeyhi (Tirhala, Yunanistan, ? - İstanbul 1615). Bayramilik tarikatı melamilerinin önde gelenlerindendi. Sarı Abdullah Efendi onun müritleri arasında yer aldı. Mezarı, Kasımpaşa'da Kulaksız camisi karşısındaki yokuşun alt yanındadır. Bazıları şerhedilmiş ilahileri vardır.

İDRİSİLER, mağribli hanedan. Ali bin Ebu Talip soyundan gelen İdris I* bin Abdullah tarafından kuruldu (789). Az bir süre hüküm süren İdris I'in ölümünden (791) sonra yönetim, oğlu İdris II*'ye geçti. 12 oğlu bulunan İdris II'nin ölümüyle (828) de bu çocukların en büyüğü olan Muhammet tahta çıktı. Büyükannesinin tavsiyesi üzerine ülkeyi, kendisinden sonraki en yaşlı 7 kardeşi arasında paylaştırdı. Ancak bu durum çok geçmeden kardeşleri birbirine düşürdü. Vezekkür beyi İsa'nın Muhammet'e başkaldırması üzerine Rif beyi Ömer önce Vezekkür'ü ele geçirdi, ardından Tanca'ya yürüyerek el -Kasım'ı yendi. Ömer'in ölümünden (835) birkaç ay sonra Muhammet de ölünce yerine oğlu Ali hükümdar oldu. On yılı aşkın bir süre iktidarda kalan Ali, ülkenin huzur ve barış içinde yaşamasını sağladı. Daha sonra kardeşi Yahya (848), ardından onun oğlu Yahya II tahta çıktı. X. yy.'ın başlarında, özellikle de Yahya bin İdris bin Ömer'in başa geçmesinden (905) sonra, ülkede karışıklıklar arttı. Mağrib, bir yandan Fatımiler'in, bir yandan da İspanya Emevileri'nin tehditleriyle karşı karşıya kaldı. İspanya Emevileri'nin Septe'yi ele geçirmelerinden (931) sonra İdrisiler'in zaten azalmış olan nüfuzları, bir darbe daha yedi. Yüzyılın ortalarına doğru yeniden güçlenme belirtileri gösteren İdrisililer'in varlığı, emevi emirlerinden Galip zamanında tamamen sona erdi (974). Bu aileden kalan bir kol, İber yarımadasının güneyindeki Málaga'da, ömrü 20 yıl kadar süren küçük bağımsız bir devlet kurdu.

İDRİYALİT a. (fr. *idrialite*'ten). Miner. Yugoslavya'da İdrija (ital. *İdria*) cıva yataklarında bulunan fosil mum çeşidi.

İDRO gölü, İtalya'da, Lombardia'da (Brescia ili) göl. Uzunluğu 10 km, genişliği 2 km, derinliği 112 m'dir. Buzul kökenli bu gölü, Oglio'nun kolu Chiese ırmağı aşar. Yapılan bir baraj, göl sularını elektrik üretiminde ve sulamada kullanma olanağı verdi.

İDROSİLAMİT a. (fr. *idrocilamide*'den). Kas kasılmasını etkileyen kimyasal ilaç.

İDRUS, endonezyalı yazar (Padang 1921 - Cakarta 1979). 1943'ten başlayarak *Balai Pustaka* yayınevinde redaktörlük yaptı. Çeşitli işlere girip çıktı, Malezya (1961) ve Avustralya'da (1965) öğretmenlik yaptı. Şairil Enver'in şiire getirdiği yenilikleri o da düzyazıda gerçekleştirdi. Japon işgali sırasında yazdığı *Corat-coret di bavah tanah* (1942-43), 1945'te Surabaya'nın Müttefikler'ce alınışını anlatan *Surabaya* ve çeşitli anlatıları, ahlak kurallarını kökünden sarsan; iğneleyici bir üslupla kaleme alınmış gerçekçi kısa öykü türünü başlattı.

İDUMEA → EDOM.

İDUMEALILAR → EDOMLULAR.

İDUS İDUS a. Orta ve Doğu Avrupa'da yaşayan, yeşil-mavi sırtlı beyaz karınlı, pembemsi yüzgeçli, iri kepenezbalığı.(*Sazangiller* familyası; boyu 2 kg'a kadar 40 cm; bazı ülkelerde kırmızı çeşidi yetiştirilmektedir.)

İDÜĞÜ a. (*i-düg-i*). *Esk.* Olduğu: *"Senin gerçek Resûl idüğüne tanıklık vere"* (Enfes ül-cevahir, XV. yy.). [Bugün bu sözcük yalnızca "ne olduğu, kim olduğu bilinmeyen" anlamına gelen" *ne idüğü belirsiz"* deyiminde geçer: *Ne idüğü belirsiz adamlarla dolaşıyor.*]

İDÜKE ya da **İDGÜ MİRZA,** özbek asıllı nogay emir (XIV.-XV. yy.) Timur'un Toktamış'ın yerine Altınordu tahtına çıkardığı Timur Kutluk'un koruyucusu olarak devlet yönetiminde etkili oldu. Taht iddiasında bulunan Toktamış'a yardım eden Litvanya kralını yendi (1399). Timur Kutlug ölünce yerine geçen kardeşi Şadı Beg ile savaştı ve onu yenerek kaçmak zorunda bıraktı (1408). Pulat Beg zamanında da Altınordu devletinin yönetiminde etkili oldu. Daha sonra Ruslar'ı da yenerek kendisine bağladı. Ancak Toktamış'ın oğullarıyla sürekli savaş halinde olmasından ötürü gittikçe yıprandı. Kerim Berdi ile yaptığı savaş sırasında öldü (1419).

İdylls of the King (*Kralın idilleri*), A. Tennyson'un kral Arthur ile ilgili temaları işleyen 12 manzum öykü dizisi. Bunların ilki olan *Morte d'Arthur* 1842'de yayımlandı. 1859'da dört öykü bir arada basıldı: *Geraint and Enid, Merlin and Vivien, Lancelot and Elaine, Guinevere. The Holy Grail, The Coming of Arthur, Pelleas and Ettare* ve *The Passing of Arthur* 1869'da; *The Last Tournament, Gareth and Lynette* 1872'de; *Balin and Balan* 1885'te yayımlandı. Bu manzum öyküler önraffaelloculuğu andıran havasıyla Victoria dönemi zevkinin tipik bir kesitidir.

İDYMA. Tar. coğ. Anadolu'nun Karia bölgesinde antik kent; kalıntıları Muğla'nın 18 km G.'inde, Kozlukuyu mevkisindedir. Attike-Delos deniz birliğine vergi ödeyen kentlerdendi (İ.Ö. 400). İ.Ö. 200'lerde Rodos'un egemenliğine girdi. 300 m yükseklikteki akropolis, oval bir surla çevrilidir. Yamaçlarda kaya mezarlar ve İ.Ö. 400'lere tarihlenen ion üslubunda, iyi işçilik gösteren birkaç anıt mezar vardır.

idus idus

İDYOFON a. (fr. *idiophone*'dan). Müz. Katı bir maddeden yapılmış gövdesi ses vermeye yeten telsiz ya da derisiz tüm çalgıları kapsayan sınıf. (İdyofon sınıfından olan kastanyet, iki parçası birbirine vurularak; ksilofon, sert bir cisimle plakalarına vurularak; çıngırak sallanarak çalınır.)

İDYOGRAFİ a. (fr. *idiographie*). Dilbil. Aynı kişiye özgü yazı alışkanlıklarının tümü.

İDYOLEKT a. (amerikanca *idiolect; idio -ve* [*dia*] *lect*'ten). Dilbil. Bir dilin, belli bir bireye, belli bir döneme özgü değişkelerinin tümü. (Dilsel değişimin incelenmesinde yararlanılan idiolekt kavramı, lehçebilimcilerin çalışmalarında temel olarak ele alabilecekleri tek gerçekliktir.)

İDYOMORF sıf. (fr. *idiomorphe*'dan). Kayaçlar içinde tüm yüzleri gelişmiş ve kendilerine özgü bir biçimi olan kristaller için kullanılır. (İdiyomorf kristaller ilk kristalleşenlerdir [fenokristaller vb.].)

İDYOPATİK sıf. (fr. *idiopathique*'ten). *İdyopatik hastalık*, nedeni belli olmayan hastalık.

İDYOSENKRAZİ a. (fr. *idiosyncrasie*'den). Tıp. ANAFİLAKSİ ve ALERJİ'nin eski eşanlamlısı

İDYOSİ a. (fr. *idiotie*'den; yun. *idiotes*, sıradan adam, cahil). Çoc. hekim. *Amorozlu idyosi*, çekinik tipte geçen kalıtımsal dislipoidoz. Gözdibi lezyonlarına bağlı körlükle, zihni gelişme yokluğuyla ve ganglijozit denen bir yağ çeşidinin merkez sinir sistemi hücrelerini doldurarak yozlaştırma-

sıyla belirgindir. (Tay-Sachs* hastalığı bir tür amorozlu idyosidir. Geç kalmış çocuk tipi, Bielschowsky tarafından tanımlanmıştır.)
—Psik. Çok ağır zekâ geriliği (eski).

İDYOSTATİK sıf. (fr. *idiostatique*'ten). Elekt. *İdyostatik yöntem*, dış elektrik kaynaklarını gerektirmeyen, elektrometre kullanım yöntemi.

İDYOTİPİ a. (fr. *idiotypie*'den). Bağışıkbil. İmmünoglobülinlerin değişken parçaları üstünde taşınan ve bu globülinlerin hangi antijen için özgül olduğunu belirleyen antijen saptayıcı.

İDYROS. Tar. coğ. Anadolu'nun Pamphylia bölgesinde yerleşme ve akarsu; yerleşmenin Antalya körfezinin B. kıyısında Kemer ilçesinde, akarsuyun da Kemer çayı olduğu sanılıyor.

İDZİKOWSKİ (Stanisław), polonyalı dansçı (Varşova 1894-Londra 1977). Cecchetti'nin öğrencisi. Rus baleleri kadrosundayken (1914-1926;1928-29), Massine'in *les Femmes de bonne humeur* (1917), *la Boutique fantasque* ve *le Tricorne* (1919), *Pulchinella* (1920) adlı yapıtlarını ilk kez yorumladı. Tekniği ve yükselişi Nijinski'ninkine yakın olduğundan prömiyerinde onun dans ettiği yapıtları yeniden yorumladı. En ünlü rolü *Uyuyan güzel*'deki Mavi kuş'tur (1921). Vic Wells Ballet'te konuk sanatçı olarak F. Ashton'ın *les Rendez-Vous* adlı yapıtını ilk kez yorumladı (1933). Londra'ya yerleştikten sonra kendini öğrenci yetiştirmeye adadı. 1922'de C. W. Beaumont ile işbirliği yaparak Cecchetti'nin öğretim sistemini açıklayan *A Manual of the Theory and Practice of theatrical Dancing* (Teatral dansın kuramı ve uygulaması) adlı incelemeyi yazdı.

İEKHONİAS →YOAKİN.

İEMİTSU →TOKUGAVA İEMİTSU.

İEMOÇİ →TOKUGAVA İEMOÇİ.

İENA, Jena'nın fransızca adı.

İENG SARY, kampuçyalı siyaset adamı (Vietnam'ın güneyi 1926 ya da 1930). Fransa'da öğrenim gördü. (1950-1953), komünist militan oldu. 1963'te gerilla savaşına katıldı. 1971'de Pekin'de sürgünde bulunan prens Sihanuk yanında direniş hareketinin özel temsilcisi oldu. Kızıl Khmer iktidarı sırasında "Demokratik Kampuçya" başbakan yardımcılığı ve dışişleri bakanlığı yaptı (1976). 1982'de prens Sihanuk'un sürgündeki Vietnam karşıtı koalisyon hükümetinde iktisadi ve mali işlerle görevlendirildi. 1991'de Kampuçya ulusal iktisat ve maliye koordinasyon komitesi üyeliğine atandı.

İEPER, Belçika'da (Batı Flandre) kent, *arrondissement* merkezi; 34 600 nüf. Ortaçağ'da kumaş sanayisi merkeziydi.
—Tar. X. yy.'da küçük Yperlee adasındaki bir şatonun çevresinde tüccar ve zanaatçıların toplanmasıyla kurulan kent, hıristiyanlığın önemli kumaşçılık merkezlerinden biri durumuna geldi. Yünlü kumaşlar, daha XII. yy.'ın başında Novgorod'a, Champagne fuarları aracılığıyla da (XII. yy. sonu) İtalya'ya (Cenova) ihraç edildi. İeper'e Gent ve Brugge kentlerininkine benzer geniş ayrıcalıklar tanındı, bu üç kent "Flandre'ın üç üyesi"ni oluşturdular ve XII. yy.'da ülkenin yönetimini kontun elinden almaya çalıştılar. Soylu yurttaşlarla zanaatçılar (dokumacılar, keçeciler) ve değişik meslekler arasındaki kanlı toplumsal çarpışmalar sırasında İeper, Fransa kralı Güzel Philippe'e karşı Courtrai'de (1302) savaştı ve XIV. yy.'da kontluk iktidarına karşı girişilen büyük ayaklanmalara katıldı.
1340'a doğru başlayan sınai çöküş, Norwich piskoposunun ve Gentliler'in kenti kuşatmasıyla (1383) hızlandı: kenar mahalleleri, yakılıp yıkıldı, işçiler göçe zorlandı ve halk sefalete sürüklendi.

İEPER 1. —*kontu* →FRENCH (John Denton Pinkstone).

İEPER KATI a. (öz. a. *İeper*'den). Yerbil. Eosen sisteminin katı. (→KATMANBİLİM.)

İeper savaşları, 1914'ten 1918'e kadar İeper bölgesinde ingiliz ve müttefik birlikleri arasında sürdürülen çarpışmalara verilen ad. 14 ekim 1914'te Belçika ve Fransa'nın desteğinde Flandres'da "yakın muharebe"ye giren French birlikleri, Almanlar'ı İeper'den püskürttü ve İngilizler'in ana ikmal üssü olan Calais yönünde ilerlemelerini engellediler ve 13 kasıma kadar Württemberg dükünün her türlü saldırı girişimlerine karşı başarıyla direndiler. Sonra Joffre'un emriyle Calais'nin güvenliğini sağlamak için savunma amacıyla *İeper ileri korunağı* kurulduysa da bu korunak 22 nisandan 2 mayıs 1915'e kadar Steenstraat ile Langemark arasında, çemberlerini daraltan ve ilk kez boğucu gaz kullanarak 5 km ilerleyen Almanlar'ın saldırısına uğradı. Chemin des Dames'ın başarısızlığa uğraması üzerine 7 hazirandan 6 kasım 1917'ye kadar Haig komutasındaki İngilizler, Almanlar'ı 1914'teki hatlarına gerilettiler (iperit gazı ilk kez olarak 11 temmuz 1917'de kullanıldı). Nisan 1918'deki alman saldırısı sırasında İeper, düşman baskınlarına karşı direndi ve Almanlar'ı Flandres tepeleriyle Nieppe ve Béthune ormanlarında durdurdu (→KEMMEL *tepesi savaşı*). 27 eylülde Müttefikler bölgeyi kesin olarak kurtardılar.

İESADA → TOKUGAVA İESADA

İESİ, İtalya'da kent, Marche'de, Ancona'nın G.-B.'sında, Esino kıyısında; 41 800 nüf. F. di Giorgio Martini'nin yaptığı (1486) belediye sarayı (pinakotek ve müze). Tarım makineleri. Şeker fabrikası.

İESOLO, İtalya'da komün, Veneto'da (Venedik ili), Venedik denizkulağının kuzey ucunda; 21 000 nüf. Ticaret merkezi Sayfiye merkezi.

İ.E.T.T. (İstanbul Elektrik, Tramvay ve Tünel işletmelerinin kısaltması). 16 haziran 1939 tarih ve 3645 sayılı yasayla kuruldu. Bu yasa daha önce ayrı ayrı kurulmuş olan şirketleri birleştiriyor ve İstanbul Belediyesi'ne bağlıyordu. İ.E.T.T. tüzel kişiliğe sahip bir genel müdürlük olarak kuruldu. İ.E.T.T. işletmesinin kuruluş yasasının kimi hükümleri 10 ekim 1983 tarih ve 110 sayılı kanun hükmünde kararnameyle değiştirildi.

İEYASU → TOKUGAVA İEYASU.

İF, Akdeniz'de Fransa'ya bağlı kireçtaşlı adacık, Marsilya'nın karşısında. François I döneminde yapılan (1524) ve devlet hapishanesi olarak kullanılan hisar.

İFA a. (ar. *ifā*'). **1.** Bir işi yapma, bir buyruğu, bir görevi yerine getirme. **—2.** Ödeme. **—3.** *İfa etmek*, yapmak, yerine getirmek, bir borcu ödemek. *Vazifesini ifa etmek. Borçlarını ifa etmek.*
—*Esk. İfa-yı ahd*, sözünü tutma. ‖ *İfa-yı bendegi*, görevini, üstüne karşı vazifesini yerine getirme. ‖ *İfa-yı deyn*, borcunu ödeme. ‖ *İfa-yı vazife*, görevini yapma.
—Huk. Borcun yerine getirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İfa yeri*, borcun yerine getirilmesi gereken yer. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İfa zamanı*, borcun yerine getirilmesi gereken zaman. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. İfa borçlanılmış edimin yerine getirilerek borcun sona erdirilmesidir. Borcun yerine getirilmesiyle alacak düşer ve borç ilişkisi sona erer. Bir borcun kişisel olarak (bizzat) borçlu tarafından yerine getirilmesinde alacaklının bir yararı yoksa borçlu borcunu kişisel olarak yerine getirmek zorunda değildir (Borçlar k. md. 67). Borç, birkaç edimi kapsamakta ve borçlu bunlardan yalnız birini yerine getirmekle yükümlüyse, kural olarak edimi seçme hakkı borçlunundur. Borcun tutarı belirli ve tümünün vadesi dolmuşsa alacaklı borcun bir bölümünün ödenmesini kabul etmek zorunda değildir. Borçlanılan şey yalnız türüyle belirlenmişse, işin niteliğinden başka türlü anlaşılmadıkça, o şeyin seçimi borçluya aittir. Bununla birlikte borçlu, ortadan aşağı nitelikte bir şey veremez (Borçlar k.md.70). Borcun ifasında (yerine getirilmesinde) *ifa yeri*'nin önemi büyüktür. Borçlu borcunu ifa yerinde ve zamanında yerine getirmezse temerrüd*e düşeceği gibi alacaklı da ifa yerinde edimi kabul etmekten çekinirse temerrüde düşer. Borcun ödenmesi gereken yer tarafların açık ya da üstü kapalı (zımni) isteğine göre saptanır. Aksi kararlaştırılamamışsa ifa yeri konusunda şu kurallar uygulanır: 1. borcun konusu paraysa ödeme, alacaklının ödeme zamanında oturduğu yerde yapılır; 2. borç belirli bir şeye (nesneye) ilişkinse, bu şey, sözleşmenin yapıldığı zamanda bulunduğu yerde teslim edilir; 3. bunlardan başka her borç, doğumu zamanında borçlunun oturduğu yerde ödenir (Borçlar k.md.73). *İfa zamanı* her şeyden önce, alacaklının borçludan edimin yerine getirilmesini isteyebileceği zamandır. Borcun yerine getirilmesi için bir süre kararlaştırılmaz ve işin niteliğinden de anlaşılmazsa borç hemen ödenebilir ve ödenmesi hemen istenebilir. Sözleşme ile borcun yerine getirilme zamanı saptanmışsa ödemenin bu tarihte yapılması gerekir. Ancak, sözleşmenin kurallarında ya da niteliğinden ya da durumun gereğinden iki tarafın başka türlü düşündükleri anlaşılmadıkça, borçlu borcunu ödeme gününden önce yerine getirebilir. İfa zamanı bir tatil gününe rastlıyorsa o günü izleyen ilk iş günü ödeme yapılabilir.

İFACH *(Peñón de)*, İspanya'da yüksek burun (383 m), Akdeniz kıyısında, Alicante'nin K.-D.'sında.

İFADAT çoğl. a. (ar. *ifade*'nin çoğl. *ifādāt*). *Esk.* Anlatımlar.

İFADE a. (ar. *ifāde*). **1.** Bir şeyi anlatmak eylemi; onu başkasına dil, hareket, mimik vb. aracılığıyla iletme biçimi; anlatım: *İfadenize dikkat ediniz, bozuk cümle kurmaktan kaçınınız. Sevincin, acının ifadesi.* **—2.** Bir kimsenin yüzünde bir duyguyu, bir kişilik özelliğini gösteren belirtiler bütünü: *Sert, alaycı, kayıtsız bir ifade. Yüzünün ifadesinden memnun kalmadığı anlaşılıyordu.* **—3.** Bir olgunun ortaya çıkışının göstergesi, işareti, belirtisi; anlatımı: *Bu oylamanın sonuçları, yönetimden hoşnutsuzluğun bir ifadesidir.* **—4.** Bir kimsenin bir olay üzerine söylediği sözler; deyiş, söyleyiş: *Onun ifadesine göre bugün geleceklermiş. İfadesinden anladığım kadarıyla, bu işte onun bir suçu yok.* **—5.** Bir şeyin, sanatsal bir teknikle anlatımı: *Resimsel, şiirsel ifade.* **—6.** *Bir şey ifade etmek*, anlatmak, dile getirmek; önem taşımak, önemi bulunmak: *Bunca borca karşılık birkaç yüz liralık alacak ne ifade eder ki?* ‖ *İfade vermek*, bir olayla ilgili olarak gördüğünü, bildiğini söylemek, sorgudan geçirilmek: *Tanıkların tümü de aynı biçimde ifade verdiler.* ‖ *İfadesi tamam olmak*, kötü bir duruma düşmek (arg.). ‖ *İfadesini almak*, bir tanık ya da sanığı sorguya çekmek; bir kimseye üstün gelmek, onu hırpalamak, tepelemek (arg.): *Gel, tavlada senin bir ifadeni alayım.*
—*Esk. İfade vü istifade*, anlatma, öğretme, faydalanma. ‖ *İfade-i cebriye*, zorunlu anlatım. ‖ *İfade-i meram*, dert anlatma; kitaplarda önsöz bölümü. ‖ *İfade-i şifahiye*, sözlü anlatım. ‖ *İfade-i tahririye*, yazılı anlatım.
—Huk. Bir soruşturmaya ilişkin olarak zabıta ya da yargı organları önünde yapılan açıklama. (→ SORGU.) ‖ *İfade hürriyeti* → DÜŞÜNCE ÖZGÜRLÜĞÜ*.
—ANSİKL. Mant. İfade kavramını açıklığının doruğuna çıkaran filozof kuşkusuz Leibniz'dir. Bu kavram, onun felsefesinin merkezinde yer alıyordu. Leibniz 1678'de yazdığı *Quid sit idea* adlı metinde bu kavramın ayrıntılı bir tanımını verdi: "Bir şeyi ifade etmek demek, ifade edilecek şeyin varlık tarzlarına uygun düşen varlık tarzlarının bulunduğu şeyi ortaya koymak de-

mektir. Ama bu ifadeler çeşitlidir: örneğin bir makinenin modeli, o makineyi ifade eder; bir nesnenin düzlemsel çizimi, o cismi ifade eder; söylem, düşünceleri ve doğruları ifade eder; rakamlar, sayıları ifade eder; cebirsel denklem, çember ya da bir başka şekli ifade eder: ve yalnızca ifade edenin varlık tarzının incelenmesiyle, ifade edilecek şeyin yöndeş özelliklerini tanıyabiliriz (bu ifadelerin ortak yanı da budur). Bu yüzden ifade edenin ifade edilene benzemesinin zorunlu olmadığı açıktır, ikisinin varlık tarzları arasında herhangi bir benzeşim bulunması yeter. İfadeler arasında bazılarının doğal bir temeli olduğu, bazılarının da, hiç değilse bir ölçüde, sözcükler ya da rakamlarla ifadelerde olduğu gibi keyfi bir temeli olduğu açıktır. Doğal olarak temellendirilen ifadeler ya da benzerlik -büyük bir çemberle küçük bir çember arasında ya da bir bölgeyle onun coğrafi haritası arasındaki gibi bir benzerlik- ya da hiç değilse çemberle onu optik açıdan gösteren elips (çünkü elipsin herhangi bir noktası, belli bir yasaya göre çemberin herhangi bir noktasına karşılık düşer) arasında olduğu gibi bir ilişki gerektirir. Üstelik bu tür bir durumda, çember ona daha çok benzeyen bir başka şekille daha kötü gösterilecektir. Aynı biçimde, her tam etki tam nedeni gösterir, çünkü böyle bir etkinin bilgisinden her zaman onun nedeninin bilgisine varabilirim. Böylece herkesin edimleri kendi düşüncesini, dünya da herhangi bir biçimde Tanrı'yı belirtir. Aynı nedenden doğan etkilerin, örneğin el kol hareketleri ile sözlerin, karşılıklı olarak birbirlerini ifade ettikleri de olur. Böylece bazı sağırlar konuşan kimseleri, sesten değil de ağız hareketinden anlarlar. Öyleyse şeylerin ideası bizdedir; şeylerin de, ruhumuzun da yaratıcısı olan Tanrı, ruhumuz kendi işlemlerinden, şeylerden doğan sonuçlara tümüyle uygun düşen sonuçlar çıkarabilsin diye bu ruha düşünme yetisi vermiştir. Buna göre, çember ideasının çembere benzememesine karşın, bu ideadan, deneyin gerçek bir çemberde doğru olduklarını kesinlikle göstereceği gerçeklikler çıkartılabilir."

Husserl'e göre ifade, "bir anlamla donanmış bir gösterge'dir ve gönüllü bir dışsallaşmaya dayanır; "kökensel olarak" bir iletişim işlevini yerine getirmeye "yönelik" tir (*Logische untercushungen*, 1).

İFADELENDİRMEK g. f. *Bir şeyi ifadelendirmek*, onu anlamlı duruma getirmek; anlamlandırmak.

İFADELİ sıf. İfadesi olan; belli bir anlam ifade eden: *İfadeli bir yüz.*

İFADESİZ sıf. Bir şey anlatmayan; anlamsız: *İfadesiz bir yüz. İfadesiz bir bakış.*

İFÂHE a. (ar. *ifāḥe*). *Esk.* **1.** Kaynatma, akıtma. **—2.** Kan fışkırtma.

İFAKAT a. (ar. *ifakat*). *Esk.* **1.** Hastalıktan kurtulma, iyileşme. **—2.** Hastalıktan sonra bütünüyle iyileşinceye kadar geçen zaman. **—3.** Sarhoşluktan kurtulma. **—4.** Kaybettiği şeyleri yeniden elde etme: *"Harp etmemede ifakatim var"* (A. H. Tarhan). **—5.** *İfakat bulmak*, iyileşmek. || *İfakat-pezir*, iyileşmesi olanaklı olan.

İFÂL a. (ar. *if'āl*). Esk. dilbil. Arapçada geçişsiz fiillere geçişli, geçişli fiillere ettirgen anlamı kazandıran bab.

İFAPT a. Bilş. Sayısal kumandalı takım tezgâhlarını programlamada kullanılan programlama dili.

İFÂTE a. (ar. *ifāte*). *Esk.* **1.** Elverişli bir durumu ya da zamanı değerlendirememe, elden kaçırma. **—2.** Hata yapma, hataya düşme. **—3.** Kaybetme. **—4.** *İfâte etmek*, elden kaçırmak. || *İfâte-i fırsat*, fırsatı kaçırmak: *"...Dört sene bilâ-ârâm ve rahat, bilâ -ifâte-i fırsat çalışmadık mı?"* (Vecihi, XIX. yy.). || *İfâte-i vakt*, zamanı boşa harcama.

İFÂZA a. (ar. *ifāza*). *Esk.* **1.** Kabı taşıracak kadar doldurma. **—2.** Bereketlendirme, nurlandırma. **—3.** Bilgiyle aydınlatma, bilgilendirme. **—4.** *İfâza etmek*, bilgilendirmek, aydınlatmak. **—5.** *İfâza-yı şevk*, istek aşılama: *"Onun ifâza-i şevkiyle şair olmuştum"* (Tevfik Fikret).

İFC, INTERNATIONAL FINANCE CORPORATION'ın kısaltması. (→ ULUSLARARASI MALİYE KURULUŞU.)

İFE, Nijerya'da kent (Oyo eyaleti), İbadan'ın K. D.'sunda; 261 900 nüf. (1991) Ticaret (kakao, pamuk). Üniversite.
—Arkeol. Ife, yüzyıllar boyunca Nijerya Yorubaları'nın dinsel başkenti ve başlıca kentlerinden biri olmuştur. Yüzyılın başında Frobenius burada, bronz bir baş (bugün yirmiden fazla yapıtı kapsayan bir dizinin ilki) ele geçirdi. Çoğu İfe müzesi'nde korunan ve son derece gelişmiş bir tekniğin ürünü olan bu başların en eskileri XI. yy., en yenileri XV. yy.'dan kalmadır. İçleri boştur (bronz tabakanın kalınlığı birkaç milimetredir) ve bunlara yalnızca çok küçük rötuşlar uygulanmıştır. Bunlar, kayıp balmumu dökümcülüğü yöntemiyle yapılmıştır. Yüzyılın başında ele geçirilen pişmiş topraktan başlarda olduğu gibi, yalın bir klasikçilikle yapılan bu gerçekçi portrelerin, ölüleri anma törenleri sırasında kullanılan, önemli kişi ve kral portreleri olduğu sanılmaktadır. Bu yüzlerin çoğu, etnik kimliği vurgulamak amacıyla yapılan deri çiziklerini çağrıştıran birbirine koşut sık çizgilerle süslenmiştir. Başların çoğunda, kafatası ve dudaklar çevresinde, çene boyunca delikler açılmıştır. Buralara, Afrika'nın birçok bölgesinde olduğu gibi takma saçlar, bıyıklar ve sakallar yerleştirildiği sanılmaktadır. Bronz sanatı, taştan yontulmuş heykellerin ve oturakların bulunması, 1962'den beri aralıksız sürdürülen kazılarda pişmiş topraktan döşeme plaklarının ele geçirilmesi büyük bir uygarlık merkezinin varlığını gösterir. Yoruba kökenli bir efsane bunun önemini doğrular: büyük tanrı Olodumare, astları olan on altı tanrıya dünyayı yaratmalarını söyler. Bunlardan biri olan Oduduva İfe'yi kurar ve onun ilk kralı ya da *Oni*'si olur.

İFENPRODİL a. (fr. sözc.). Eczc. Beyinde süreğen ya da akut kan dolaşımı yetmezliğini tedavi için kullanılan damar genişletici ilaç. (Aynı zamanda, kalp ritmi bozukluklarını düzeltici ve hafif yatıştırıcı etkisi vardır.)

İFF, *İdentification Friend or Foe*'nun (Dost-düşman birliklerin tanınması) kısaltması; dost ya da düşman uçakların kimliğinin radarla saptanmasını sağlayan düzeneği belirten ingilizce deyim. İFF'ler, genellikle, radardan yayılan dalgaların etkisiyle harekete geçen, aynı frekansta "yanıtlayan" vericilerden oluşur. Bu olay radar ekranı üzerinde karakteristik dalgalanmalar biçiminde belirir.

İFFET a. (ar. *'iffet*). **1.** Toplumca yasak sayılan cinsel zevklerden kaçınma; namus: *İffet sahibi olmak. İffetinden kuşku duymamak.* **—2.** Kötülükten kaçınma; doğruluk, namus.
—*Esk. İffet-fürûş*, namuslu görünen. || *İffet -vesim*, iffet saçan: *"...gayet edîb ve salih ve mütevekkil ve kaani bir zat-ı iffet-vesim idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İsl. İslam bilginlerinin ve filozoflarının benimsedikleri dört temel ahlak erdeminden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *İffet an-iz-zina*, bir kişinin yaşamı süresince iffetli olması, ahlak kurallarına ve yasalara aykırı davranmaması.
—ANSİKL. İsl. Platon ve Aristoteles felsefelerinden islam düşüncesine geçen anlayışa göre *hikmet* (bilgelik), *şecaat* ya da *cesaret* (yiğitlik) ve *adalet* ile birlikte dört temel arasında yer alan *iffet*, genellikle insandaki yeme, içme, cinsel eğilim gibi güdülerin (nefs-i behimi) hepsini birden içeren *şehvet* güdüsünün din'e ve akıl'a göre uygun bulunan dinginlik ve ılımlılık (itidal) ölçüsünde tutulması biçiminde tanımlanır. Klasik ahlak kitaplarında iffet erdeminden sonra şu ikincil erdemler gösterilir: *haya*, *rıfk* (yumuşaklık), *hedîy* (hidayete erme), *müsalemet* (barışçılık), *deat* (tutkuları dizginleme), *sabır, kanaat, vakar, vera* (Tanrı saygısı), *intizam, hürriyet, sehavet* (cömertlik).

İFFETLİ sıf. **1.** İffetini, namusunu koruyan kimse için kullanılır. **—2.** Namuslu, doğru, dürüst.

İFFETLÜ sıf. (ar. *'iffet*'ten). Eskiden mektuplarda kadına karşı kullanılan saygılı hitap biçimi.

İFFETSİZ sıf. İffetten yoksun: *İffetsiz bir kadın.*

İFFETSİZLİK a. İffetsiz olma durumu, iffetsiz bir kimsenin, davranışının niteliği.

İFFEZHEİM, Almanya'da köy, Baden-Württemberg eyaleti sınırları içinde, Rastatt'ın G.-B.'sında. —B.'sında, Ren kıyısında baraj ve Ren'in son "fransız-alman" tesisi olan hidroelektrik santralı.

İFFLAND (August Wilhelm), alman tiyatro oyuncusu ve yazarı (Hannover 1759 - Berlin 1814). Schiller'in dostu ve yorumcusu (özellikle 1782'de sahneye konulan *Die Räuber*'deki Franz Moor rolünde), Goethe'nin çok beğendiği bir oyuncuydu. Üstlendiği rolleri büyük bir gerçekçilik kaygısıyla yorumladı. Gerek oyun seçimi (burjuva dramları) ve bunları büyük bir yetenekle sergilemesi, gerek kendi oyunlarının (*Die Jäger*, 1785; *Die Hagestolzen*, 1793) konularıyla alman tiyatrosunu derinden etkiledi. 1779'da Mannheim Ulusal tiyatrosu'nun, sonra da Berlin tiyatrosu'nun müdürlüğünü (1796-1814) yaptı.

İFHAM a. (ar. *fuhūm*, susturma'dan *ifhām*). *Esk.* **1.** Susturma, ağız açtırmama. **—2.** Bir tartışmada tamamen haklı durumda olma, düşüncesini karşılık verilmeyecek kadar kuvvetle savunma. **—3.** *İfham etmek*, susturmak, cevap veremez hale getirmek.

İFNAM a. (ar. *fehm*, bildirmek'ten *ifhām*). *Esk.* **1.** Bir konu hakkında bilgi verme, anlatma; bildirme, anlatılma. **—2.** *İfham etmek*, bildirmek, bilgi vermek, belirtmek: *"...söyliyeceği şeyin yavaş sesle söylenecek şeylerden olduğunu ifhâm eden bir tarzla dedi ki..."* (H. Z. Uşaklıgil).

İfham, İstanbul'da yayımlanan, Mustafa Suphi'nin sorumlu müdürü olduğu günlük gazete (1912-1913). Kurucuları arasında A. Adnan (Adıvar), Yusuf (Akçura), M. Emin (Yurdakul) vb. adların yer aldığı gazete Millî türk fırkası'nın yayın organıydı.

İfham kütüphanesi, Ahmet Ferit'in (Tek*) çıkardığı *İfham* gazetesinin yayını olan çeviri kitaplara verilen genel ad.

İFHAŞ a. (ar. *ifḥaş*). *Esk.* Kötü söz söyleme, ahlaksızca konuşma.

İFİLDEMEK gçz. f. (yansıma sözc.). *Yörs.* **1.** Hafifçe titremek, ürpermek. **—2.** Rüzgârdan söz ederken, hafif hafif esmek.

İFİL İFİL → EFİL EFİL.

İFK a. (ar. *ifk*). *Esk.* **1.** Yalan söyleyerek aldatma. **—2.** Bir suçu birine yükleme. **—3.** *İfk ü iftira*, yalan söyleme ve haksızca suçlama: *"Bu ifk ü iftiradan başka bir şey değildir"*(Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *İfk-i mübin*, göz göre göre aldatma, yalan söyleme.

İFLAH a. (ar. *iflāḥ*). **1.** *Esk.* Kutlu, başarılı olma. **—2.** Kötü, güç bir durumdan, bir hastalıktan kurtulup selamete çıkma; onma. **—3.** *(Bir kimseyi) iflah etmemek*, iyileştirmemek, kurtarmamak: *Bu dert onu iflah etmez.* || *İflah olmamak*, kurtulmamak, onmamak: *İflah olmam ben bu hastalıktan ölürüm.* || *İflah olmaz*, alışkanlıklarından vazgeçmeyen, durumunu değiştirmeye hiç yanaşmayan kimse için söylenir: *İflah olmaz bir çapkın. İflah olmaz bir ayyaş.* || *(Bir kimsenin) iflahını kesmek*, bir kimsenin gücünü tüketerek onu aşırı öl-

Hoa Qui

İfe'de bulunan Oni kafası bronz, XIII. yy. ortaları
Nigerian Museum, Lagos

çüde yormak, ayakta duramayacak duruma sokmak.

İFLAS a. (ar. *iflās*). **1.** Borçlarını ödeyemediği mahkeme kararıyla saptanan ve ilan edilen kimsenin durumu. (Eşanl. BATKINLIK.) **—2.** Bir şeyin kesin başarısızlığı: *Bir siyasetin iflası.* **—3.** *İflas bayrağını çekmek, iflas borusunu çalmak,* batmak; her şeyini ve tüm gücünü yitirmek. ‖ *İflas etmek,* sözkonusu bir tüccar ya da bir kuruluşsa, anaparasını yitirdiği mahkemece saptanıp açıklanmak, batmak; bir şeyse, geçerliğini, değerini yitirmek: *Bu tür düşüncelerin iflas ettiğine kaç kez tanık olduk;* bir şeyse, kesin bir başarısızlığa uğramak: *İflas eden bir siyaset.*

—İc. ifl. huk. Borçlunun tüm mal varlığının alacaklıları yararına tasfiyesi amacıyla yapılan cebri icra yolu. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflas alacaklıları,* hakkında iflas kararı alınan borçludan alacaklı olan tüm alacaklılar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflas dairesi,* iflas işlemlerini yürüten resmi daire. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflas davası,* borçlunun iflasına karar verilmesi için açılan dava. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflas idaresi,* iflasın tasfiyesi için alacaklılar tarafından seçilen üç kişilik kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflas kararı,* borçlunun iflası ve mal varlığının iflas yoluyla tasfiyesi için ticaret mahkemesince verilen karar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflas masası,* iflasın açılmasıyla borçlunun haczedilebilir nitelikteki tüm mal, alacak ve haklarının oluşturduğu topluluk. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflasın açılması,* iflasa tabi borçlunun iflas yoluyla takibi için mahkemece karar verilmesi. ‖ *İflasın kaldırılması,* iflasın tasfiyesi sürerken borçlunun tüm borçlarını ödemesi ya da alacaklılarıyla anlaşması üzerine iflasa karar veren mahkemece iflasın tüm sonuçlarıyla kaldırılması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İflasın kapanması,* iflasın tasfiyesinin sona ermesi üzerine ticaret mahkemesince verilen karar. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Adi iflas,* borçlunun kusuruna dayanmayan, yani hileli ve taksiratlı olmayan iflas. ‖ *Hileli iflas,* alacaklıları zarara sokmak kastıyla yapılan iflas. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Taksiratlı iflas,* borçlunun kusuruna dayanan iflas. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İc. ifl. huk. İflas, borçlunun tüm alacaklılarının alacaklarını almaları için girişilen cebri icra yoludur. İflas eden borçlunun alacaklıları onun tüm mal varlığına el koyarak eşit bir biçimde paylaşırlar. Bir borçluya karşı yapılan iflas yoluyla takipten tüm alacaklılar yararlanırlar. İflasın nedeni, borçlunun vadesi gelmiş borçlarını ödeyememesidir. ancak bir borçlunun borçlarını ödemekten aciz olması iflas için yeterli olmayabilir. Borçlu, alacaklının ticaret mahkemesinde açtığı iflas davasının karara bağlanmasından önce borcunu öderse iflastan kurtulur. Kural olarak yalnızca tacirler, her türlü para borçlarından dolayı iflasa tabidirler; bunların iflaslarını istemek için alacağın adi, ticari ya da kamu alacağı olmasının önemi yoktur. Ancak konusu paradan başka bir şey olan alacaklar için iflas istenemez. İflas yoluyla takip ıcra dairesi tarafından yapılır. Ancak borçlunun iflasına karar verme yetkisi, asliye ticaret mahkemesinindir. İflas yoluyla takipte yetkili icra dairesi borçlunun ticari işlemlerini yürüttüğü yerdeki icra dairesidir. İflas davası için yetkili mahkeme de yine ticari işlemlerinin merkezinin bulunduğu yerdeki asliye ticaret mahkemesidir. İflas kararı her zaman asliye ticaret mahkemesi tarafından verilir. Üç tür iflas yolu vardır: genel (adi) iflas yolu; kambiyo senetlerine mahsus iflas yolu; doğrudan doğruya iflas yolu. Genel iflas yoluyla kambiyo senetlerine mahsus iflas yolunda alacaklı, önce icra dairesine başvurarak borçluya karşı iflas ödeme emri gönderir. Borçlu süresi içinde (beş ya da yedi gün) borcunu ödemezse, alacaklı ticaret mahkemesine başvurarak borçlunun iflasını ister. Doğrudan doğruya iflas yolunda alacaklının ıcra dairesine giderek ödeme emri göndermesine gerek yoktur; alacaklı doğrudan doğruya ticaret mahkemesine başvurarak borçlunun iflasını isteyebilir. Doğrudan doğruya iflas yoluna borçlu da başvurabilir. Alacaklının başvurusu ile doğrudan doğruya iflasın istenebileceği durumlar şunlardır: 1. borçlunun oturduğu yerin bilinememesi; 2. borçlunun taahhütlerinden kurtulmak için kaçması; 3. borçlunun alacaklılarının haklarına zarar verecek hileli işlemlerde bulunması; 4. borçlunun haciz yoluyla yapılan takip sırasında mallarını saklaması; 5. borçlunun ödemelerini tatil etmesi (durdurması); 6. borçlunun önerdiği konkordatonun onaylanmamış olması, konkordato süresinin kaldırılması, konkordatonun tümüyle feshedilmiş olması; 7. ilama bağlı bir alacağın icra emriyle istenmesine karşın ödenmemesi (İc. ifl. k. md. 177). İflasa tabi bir borçlu, borçlarını ödemekten aciz bulunduğunu bildirerek, ticaret mahkemesinden iflasını isteyebilir. Ancak borçlunun mal varlığının yarısına haciz konur ve geri kalan öteki yarısı da borçlunun kalan borçlarını ödemeye yetişmezse, borçlu kendi iflasını istemek zorundadır (İc. ifl. k. md. 178). Anonim, limited ve kooperatif ortaklıkların borçları, özvarlık ve alacaklarından çok olursa, önceden icra takibi yapmaya gerek kalmadan doğrudan doğruya ticaret mahkemesine başvurularak iflaslarına karar verilir (İc. ifl. k. md. 179).

• *İflas davası,* iflas takibini yapmış olan alacaklı tarafından borçluya karşı asliye ticaret mahkemesinde açılan davadır. Ödeme emrine süresi içinde itiraz olunmamışsa alacaklı ticaret mahkemesine başvurarak iflas kararı isteyebilir. Borçlu ödeme emrine itiraz etmişse takip durur ve alacaklı itirazın kaldırılması ile birlikte borçlunun iflasına karar verilmesini ticaret mahkemesinden isteyebilir. İflas isteme hakkı ödeme emrinin tebliği tarihinden başlayarak bir yıl sonra düşer (İc. ifl. k. md. 156). Asliye ticaret mahkemesinin iflas kararını vermesiyle borçlu hakkında iflas açılmış olur. İflas kararında iflasın açılma zamanı, gün saat ve dakika olarak gösterilir. İflasa karar veren mahkeme bu kararını yargı çevresindeki iflas dairesine bildirir.

• *İflas idaresi,* iflas masasının yasal temsilcisidir; üç kişiden oluşur. İflas idaresinin seçimiyle iflas masasının yönetim ve tasfiye işleri iflas dairesinden alınarak iflas idaresine verilir. İflas idaresi iflas dairesinin denetimi altında çalışır. İflas idaresi, tasfiyeyi yaparken masanın çıkarlarını gözetmek zorundadır; daire, iflas masasını yönetirken başlıca iki görevi yerine getirmek durumundadır: 1. masa mallarını korumak ve masanın aktifini çoğaltmak; 2. masanın pasifini (iflas alacaklılarını) saptamak.

• *İflas masası,* iflasın açıldığı anda borçlunun (müflisin) haczedilebilir nitelikteki tüm mal, alacak ve haklarından oluşur. Borçlunun (müflisin) artık iflas masasına giren mallar üzerinde hiçbir tasarruf yetkisi kalmaz; iflas masasının yönetimi iflas organlarına aittir İflas masasına giren mallar alacakların ödenmesine ayrılır.

• *İflasın kaldırılması,* tasfiye tamamlanmadan iflası sona erdirir. Bu yönden iflasın kapanmasından farklıdır. İflasın kaldırılmasına şu durumlarda karar verilir: 1. borçlu tüm alacaklıların isteklerini geri aldıklarını bir belgeyle kanıtlarsa; 2. borçlu tüm alacakların kapatıldığını (örneğin, ödendiğini) bir belgeyle kanıtlarsa; 3. konkordatonun onanmasıyla. İflasın kaldırılmasına asliye ticaret mahkemesi karar verir. Kaldırma isteği birinci ve ikinci durumda borçlu üçüncü durumda ise iflas idaresi tarafından yapılır.

• *İflasın kapanması,* ticaret mahkemesinin bu konuda vereceği bir kararla olur. İflas masasındaki paraların dağıtılması ve alacaklarını tümüyle alamamış olan alacaklılara aciz belgesi verilmesiyle tasfiye biter, ancak iflas kendiliğinden kapanmaz. İflas idaresi, paralar dağıtıldıktan sonra iflas kararı veren ticaret mahkemesine son bir rapor verir. Mahkeme tasfiyenin bittiğini anladıktan sonra kapanma kararı verir. İflas dairesi de kapanmayı ilan eder (İc. ifl. k. md. 254).

• *Hileli iflas.* İflasından önce ve sonra alacaklılarını zarara sokmak kastıyla hileli işlemlerde bulunan kişi hileli müflis sayılır ve Türk Cez. k.'na göre cezalandırılır. Hangi hallerin hileli iflas sayılacağı İc. ifl. k.'nun 311. maddesinde sayılmıştır. Hileli iflas suçunu işleyenler iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır (Türk Cez. k. md. 506).

• *Taksiratlı iflas.* Borçlunun (müflisin) kusuruna dayanan bir iflastır. Ancak buradaki kusur hile derecesinde değildir. Hangi durumların taksiratlı iflas sayılacağı İc. ifl. k.'nun 310. maddesinde belirtilmiştir. Taksiratlı iflas suçunu işleyenler bir aydan iki yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır (Türk Cez. k. md. 507).

İFNA a. (ar. *ifnā'*). *Esk.* **1.** Yok etme, ortadan kaldırma, tüketme. **—2.** Boşu boşuna harcama. **—3.** *İfna-yı beden,* vücudu ortadan kaldırma. ‖ *İfna-yı hayat,* ömrü yok etme. ‖ *İfna-yı mal,* malı tüketme.

İFNİ III, eskiden İspanya'ya bağlı olan il; 1 920 km². Merkezi *Sidi İfni.* Güney Fas'ta bir berberi kabilesi olan Ayt Ba Amren'in yaşadığı bu dağlık bölge eski Santa Cruz de Mar Pequeña'dır.

—Tar. 1860'ta Fas sultanı tarafından İspanya'ya bırakılan ve 1934'te İspanyollar tarafından tümüyle işgal edilen bu tecrit edilmiş toprak üzerinde Faslılar uzun bir süre hak iddia ettiler ve kasım 1957'de Tilivin'i ele geçirdiler. Bunun üzerine İspanyollar Agadir önünde bir güç gösterisi yaptılar. İfni bölgesi ocak 1958'de ispanyol eyaleti oldu. Ama, 4 ocak 1969'da imzalanan bir antlaşma uyarınca, İspanya tarafından Fas'a geri verildi.

İFORAS adrarı, Mali'de granitli platolar bütünü, Hoggar'ın G.-B.'sında; dağınık görünüşlü ve uvedlerle yarılan bu platolar adrar Tiruamin'de 900 m'ye kadar yükselir. Kısmen yerleşik düzene geçmiş Tuaregler, burada koyun, keçi ve sığır sürüleri yetiştirirler.

İFR (*İnstrument Flight Rule*'un [aletli uçuş kuralı] kısaltması), havataşıtlarının uçuş planında, bir uçağın aletli uçuş yapmak zorunda olduğu hali ve aletli uçuşa elverişli olduğunu belirten uluslararası simge.

İFRAD a. (ar. *ifrād*). *Esk.* **1.** Tek başına, yalnız bırakma; ayırma. **—2.** Hacca yalnız gitme.

İFRAĞ a. (ar. *ifrāğ*). *Esk.* **1.** Madenleri eritip kalıba dökerek biçim verme. **—2.** Biçimlendirme, bir biçimden başka bir biçime sokma: "*... küçük Yunan krallığını bir hamlede bir imparatorluk haline ifrağ ..., bütün bu muvaffakiyetler göz kamaştırıyordu*" (Y. K. Beyatlı). **—3.** *İfrağ etmek,* biçime sokmak, biçimlendirmek.

—Esk. biyol. Boşaltım.

İFRÂH a. (ar *ifrāh*). *Esk.* Feraha kavuşturma, sevindirme, mutlu etme.

İFRÂR a. (ar. *ifrār*). *Esk.* Kaçmaya zorlama, kaçırma; kaçırılma.

İFRAT, -tı a. (ar. *ifrād*). **1.** Herhangi bir konuda aşırılık, çok ileri gitme, ölçüyü kaçırma: *Harcamalarda ifrattan kaçınmak.* **—2.** *İfrat derecede,* aşırı olarak, aşırı ölçüde, pek çok. ‖ *İfrata kaçmak,* alışılmışın dışında davranmak, çok ileri gitmek. ‖ *İfrata vardırmak,* bir konuda ölçüyü oldukça aşmak; aşırı gitmek.

—*Esk. İfrat ü tefrit,* birbirine tamamen aykırı iki uç, aşırılık. ‖ *İfrat-ı hiss,* aşırı duygu. ‖ *İfrat-ı neşat,* aşırı neşeli olma durumu.

—Ed. Abartma (mübalağa) sanatının derecelerinden biri. Gulüv* ile igrak* arasında sayılır. Örn. "*Yoktur anın gibi bir fenn-i leziz / Zihn-i ehl-i dili eyler teşhiz*" (onun gibi [muamma sanatı gibi] tat verici bir edebiyat dalı yoktur. Gönül adamlarının

düşüncesini keskinleştirir) [Sümbülzade Vehbi].

İFRATKÂR a. (ar. *ifrat* ve fars. *-kar*'dan *ifratkar*). *Esk.* Aşırı giden, aşırı davranan.

İFRAZ a. (ar. *ifraz*). *Esk.* **1.** Bir bütünden bir parça alma, ayırma, ayrılma. **—2.** *İfraz etmek*, bir araziyi bölmek, parsellere ayırmak; salgı çıkarmak *(esk.)*.
—Esk. biyol. Salgı.
—Huk. Arazinin bölünmesi. (İmar mevzuatı yönünden ifraz, arazinin inşaata elverişli parsellere ayrılmasıdır. İfraz mahkeme yoluyla, isteğe bağlı ya da zorunlu olarak yapılır. İsteğe bağlı ifraz, yalnızca imar sınırları içinde yapılır. Bu tür ifrazın belediye encümeninin onayından geçmesi gerekir.)
—İkt. tar. Osmanlı devletinde, tımarın "kılıç" denilen altı bin akçesinden fazla olan gelirine verilen ad. (Tımarın altı bin akçesi tımar sahibinin ekmekliği sayılır, bu yüzden bundan bir şey ayrılamazdı. Ancak fazlasının sonradan gösterilen hizmetler karşılığı olduğu kabul edilerek ifraz sayılırdı.)
—Kur. tar. *İfraz hazinesi*, kullanılmamakla birlikte, saklanması gereken değerli eşyanın korunduğu yer. (Daha az değerli olan eşya ise, "bodrum hazinesi"nde saklanırdı.)

İFRAZAT, -tı çoğl. a. (ar. *ifraz*, ayırma'nın çoğl. *ifrazat*). Biyol. Kan, cerahat, irin gibi vücuttan çıkan salgılar.
—*Esk. İfrazat-ı dahiliye*, belirli bir amaç için salgı çıkaran ve bu salgıları vücut dışına atmayan salgı bezleri, içsalgı bezleri. || *İfrazat-ı daime*, vücuttan her zaman çıkan salgılar. || *İfrazat-ı cildiye*, ciltten çıkan ter ve benzeri salgılar. || *İfrazat-ı münkatıa*, mide asidi ya da tükrük gibi gerektiği zaman çıkan salgılar.

İFRAZCİYAN a. (ar. *ifraz*, türkç. *-ci* ve fars. *-an* çoğl. eki'nden *ifrazciyan*). *Esk.* Darphanede sikke kesenler.

İFREN (Beni), Zenate berberi kabilesinin önemli kollarından biri. İşliten (ya da Yeşliten) soyundan gelme olup Megrave, Beni İrniyan ve Beni Vesim aşiretleriyle akrabalıkları vardı. Müslüman Araplar'ın Kuzey Afrika'ya yayılmaya başladıkları dönemde (VII. yy.'ın ikinci yarısı) İfrikiye ve Orta Mağrib'i kapsayan geniş bir bölgeye yayıldılar. IX. ve X. yy.'larda Tunus'a ve İspanya'ya göç ettiler. İbni Haldun'a göre, X. yy.'ın sonuna doğru İberya yarımadasına gelen oldukça kalabalık bir Beni İfren kabilesi, Emeviler'den destek ve yardım gördü, yarımadanın büyük bir bölümünde etkili oldu. Ebu Nur'un oğlu Ebu Nezir'in Abbasiler tarafından öldürülmesinden (1065) sonra Beni İfrenler'in tarihsel varlığı da sona erdi.

İFRİKİYE, İFRİKİYYE ya da **İFRİKİYA.** Tar. coğ. Afrika'nın K.-B.'sındaki Berberistan'ın D.'suna Araplar'ca verilen ad, B.'sına da "Mağrib" denir. Romalılar, Kartaca'nın yıkılmasından sonra kurdukları eyalete "Afrika" adını vermiş, bu ad Araplar'da İfrikiye'ye dönüşmüştür. Sınırları B.'da Tanca, D.'da Barka, G.'de Afrika çöllerine kadar uzanıyordu (kimi arap coğrafyacıları sınırları daha dar tutar). Hicrete değin (622) Bizans'ın sınırları içindeydi ve burada berberi kabileleriyle arap yazarların "Afarik" diye adlandırdıkları yabancıların soyundan kişiler oturuyordu. Mısır'ın Araplar'ca ele geçirilmesinden sonra buraya da akınlar yapıldı; Ukbe bin Nafi, ilk önemli istilayı gerçekleştirdi (650-670). VII. yy. sonlarında kesin olarak arap egemenliğine girdi. Bölge önce Mısır valisine, daha sonra da Şam halifeliğine bağlandı. Musa bin Nuseyr, eyaletin sınırlarını Cebelitarık'a kadar genişletti. Aglebi (800-909) ve fatımi (909-1017) egemenliklerinden sonra ikiye ayrıldı, Bedeviler tarafından yağma edildi. XII. yy.'da Sicilya Normanları, kıyılarını ele geçirdi. 1168'de Muvahhitler'in topraklarına katıldı. XIII. yy.'da bağımsızlığını kazandı. XV. yy.'da ise Tunus'a bağlandı.

İFRİT, -ti a. (ar. *ʿifrit*). **1.** Doğu mitolojisinde, korkunçluğu, olağanüstü gücü ve kötü ruhlu oluşuyla anılan bir cin. **—2.** Kurnazca ve haince oyunlarla ortalığı birbirine katan kimse. **—3.** *(Birini) ifrit etmek*, bir kimseyi delirtircesine kızdırıp öfkelendirmek. || *İfrit olmak, ifrit kesilmek*, aşırı ölçüde kızıp öfkelenmek.
—İsl. Kuran'da adı geçen bir cin. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Kuran'da Neml suresinde anlatıldığına göre, gücünü kanıtlamak için Hz. Süleyman kendisini ziyaret edecek olan Saba melikesi Belkıs*'ın tahtının kendi sarayına getirilmesini ister ve etrafındakilere şöyle der: "Ey azizler! Onlar bana boyun eğip gelmeden önce hanginiz bana onun tahtını getirebilir?" Cinlerden bir İfrit: "Sen yerinden kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Buna gücüm yeter." Kitabı bilen biri ise (Hz. Süleyman'ın kendisini, bir veziri ya da kâtibi Asaf): "Sen gözünü yumup açıncaya kadar ben onu sana getiririm" der ve tahtı İfrit değil, o getirir (XXVII,38-40). Bu ayetlerde İfrit güçlü ve güvenilir bir varlık olarak geçer. Sonraları halk arasında İfrit, kötü cinler ve bu cinlere inananlar için kullanılmıştır.

İFSAH a. (ar. *füshat*'tan *ifsah*). *Esk.* Geniş bir hale getirme, açma, genişletme.

İFSÂH a. (ar. *fesahet*'ten *ifsah*). *Esk.* Açık ve düzgün bir dille anlatma.

İFSÂH a. (ar. *fesh*'den *ifsah*). *Esk.* Unutma, akıldan çıkarma.

İFSAK → İSTANBUL FOTOĞRAF VE SİNEMA AMATÖRLERİ DERNEĞİ.

İFSAM a. (ar. *ifsam*). *Esk.* **1.** Yağmurdan sonra havanın açılması. **—2.** Hastanın ateşinin düşmesi. **—3.** Kesilip tükenme.

İFSAT a. (ar. *fesad*'dan *ifsad*). *Esk.* **1.** Bir şeyi bozma, zarar verme, berbat etme: *İfsad-ı mide* (mideyi bozma). **—2.** Düzeni bozma, karışıklık çıkarma, karıştırma. **—3.** *İfsat etmek*, bir şeyi bozmak, zarar vermek; karıştırmak, fesada vermek: *"Hem bütün dünyayı ifsad eyle, hem muslih görün"* (M. A. Ersoy).

İFŞA a. (ar. *ifşa*ʾ). **1.** Bilinmeyen, gizli tutulan, sır olan bir şeyi açığa vurma, herkese yayma; açıklama: *Bir haberin ifşası. Devlet sırlarının ifşası.* **—2.** *İfşa etmek*, gizli tutulması gerekli şeyleri başkalarına söylemek, açığa vurmak, yaymak: *Hazırlayanlardan biri tarafından ifşa edilen bir komplo.*
—Esk. *İfşa-yı râz*, sırrı ortaya dökme, açıklama.

İFŞAAT, -tı (ar. *ifşa*ʾ nın çoğl. *ifşaʾat*). **1.** Gizli tutulan, saklanan şeyleri açığa vurmak için yapılan açıklama: *Ortalığı karıştıracak bir ifşaat. Beklenmedik bir ifşaat.* **—2.** *İfşaatta bulunmak*, bir konunun gizli kalmış, bilinmeyen, açıklanmamış yönlerini ortaya koymak: *Sanık polise hiçbir ifşaatta bulunmadı.*

İFTA a. (ar. *ifta*ʾ). İsl. huk. Fetva verme, şeyhülislamın bir işi Kuran hükümlerine göre çözmesi.
—ANSİKL. Bir din bilgininin, din ile ilgili bir sorunu Kuran, hadis ya da fıkıh kitaplarından yararlanarak yanıtlamasına *ifta*, yanıta *fetva*, yanıtlayana da *müfti* (müftü) denir. İfta, genellikle "hâkimlerin yargısı" anlamına gelen *kaza*'dan ayrı tutulur. Bir sorunun fetvası ile kazası ayrı olabilir. Kazada olayın dış görünüşü ve biçimi ağır bastığı halde, fetvada bu olayın içeriğine ve niyete önem verilir. Örneğin, birini bilmeden öldüren ve bu durumunu kanıtlayamayan kişi kaza bakımından suçlu olduğu halde, fetva bakımından günahsız sayılır.

İFTAH a. (ar. *iftah*). *Esk.* Kapalı bir şeyi açma.

İFTÂN a. (ar. *iftan*). *Esk.* **1.** Geçimsizlik yaratma, kargaşaya düşürme. **—2.** Ayartma, azdırma.

İFTAR a. (ar. *iftar*). **1.** Oruç açma, oruç bozma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ramazan ayında oruç açma zamanı: *İftar da geldi.* **—3.** Ramazanda oruç açmak için hazırlanmış yemek; iftar yemeği: *İftara davetli olmak.* **—4.** *İftar etmek*, oruç açmak. || *İftar sofrası*, ramazanda iftarda oruç açmak için hazırlanmış sofra. (Bk. *ansikl.* böl. Folk.) || *İftar topu*, oruç bozma zamanının geldiğini bildirmek için atılan top.
—Sey. oy. *İftar söyleşmesi (muhaveresi)*, gölge oyununda Karagöz ve Hacivat'ın birbirlerine hayali iftar sofraları kurmalarını konu alan söyleşme*.
—ANSİKL. Fıkıh kitaplarında iftar, oruç tutmamak, başlanmış bir orucu bozmak, vakitli ya da vakitsiz, özürlü ya da özürsüz olarak yemek, içmek ve böylelikle oruçlu durumdan çıkmak anlamına gelmekle birlikte, halk arasında, daha çok oruç vaktinin bitiminden sonra *oruç açma* anlamında kullanılır. Vakitsiz olarak oruçlu durumdan çıkma da *oruç bozma* diye adlandırılır. Oruçlunun yemeden içmeden uzak durmasına *imsak* (iftarın karşıtı), iftar eden kişiye *muftır*, orucun bozulmasına yol açan şeylere *muftırat* denir. Oruç vaktinin bitiminden sonra geciktirmeden iftar etmek, iftar yemeğine hurma ya da başka bir tatlı ile, su ya da zeytinle başlamak, yemekten önce uygun bir duada bulunmak, olanaklar ölçüsünde iftar yemeğinde bir ya da birkaç yoksul ağırlamak Hz. Muhammet'in öğütlediği, uyguladığı ve müslümanların öteden beri önem verdikleri dinsel gelenekler arasında yer alır.
—Folk. *İftar sofrası*. Anadolu'nun birçok yöresinde aile bireylerinin iftar sofrası başına oturup birlikte iftar vaktini beklemeleri gelenektendir ve bunun evin bereketini artıracağına inanılır. İftar sofrasına geç gelen ya da gelmeyen hoş karşılanmaz; sofrada yüksek sesle konuşmamaya, gürültü etmemeye özen gösterilir. Genellikle ilkin "iftariye" adı verilen çerezlerden yenir, daha sonra çorbadan başlanılarak yemeklere geçilir. Çorba, et yemeği, pilav, hoşaf, börek ve tatlı iftar sofrasının başlıca yemeklerindendir.
Eski İstanbul yaşamında iftar sofralarının ayrı bir önemi vardı. Ramazan aylarında iftar sofrası hazırlıkları, kadınların hemen hemen tüm vaktini alırdı. İftar sofralarına sıradan günlerde kurulan sofralardan çok daha fazla özen gösterilir, ramazan ayı başlamadan kilerler her türlü malzemeyle doldurulurdu. Varlıklı kişilere ait konaklarda, sarayda ramazan boyunca iftara yakın saatlerde harem ve selamlığın kapıları açılır, hazırlanan iftar sofralarına davetli davetsiz, kadın, erkek, varlıklı, yoksul herkes buyur edilir ve saygı gösterilirdi. Akraba ve komşulara ilk hafta içinde davetsiz olarak iftara gitmek büyüklere saygı olarak nitelenirdi. İftar sofrasına oturanlara, ailenin varlık durumuna göre "iftariye" ya da "diş kirası" denen bir miktar para ya da armağan vermek de gelenektendi.

İftar köşkü, İstanbul'da, Dolmabahçe sırtlarında, Mahmut I'in yaptırdığı (1741) köşk. Sultan, burada biri büyük, ötekisi küçük iki kasır yaptırmıştı. İki katlı, yirmi iki sütunlu büyük kasrın her katında bir divanhane vardı. Duvarlar altın yaldız süslemeli, kapı ve pencere kanatları ince işlemeliydi. Mahmut I yaz aylarında bu yapıda dinlenir, ramazanlarda burada iftar açardı.

İFTARİYE a. (ar. *iftariyye*). **1.** Oruç açmak için yemekten önce yenen çerez türü yiyecekler. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Saray ve konaklarda iftar yemeği yiyenlere dağıtılan bahşiş. (Halk arasında *diş kirası* da denirdi.)
—ANSİKL. İftar sofrasına, yemekten önce küçük tabaklar içinde iftariyeler getirilirdi. Zeytin, peynir, reçel ve bal, iftariyenin değişmez çeşitleriydi. Bunların yanı sıra

Büyük Larousse

İftariye kameriyesi
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

ceviz, sucuk, pastırma, hurma da konurdu. Bu çerezlerle orucunu bozan oruçlu, genellikle akşam namazının farzını kıldıktan sonra iftar sofrasına otururdu. Namazdan sonra iftariyeler kaldırılır, çorbadan başlayarak yemeklere geçilirdi.

■ **İftariye kameriyesi,** Topkapı sarayı'nda, Bağdat köşkü'nün terasının kenarında kameriye. Sultan İbrahim'in yaptırdığı (1640) kameriye, dört ince madeni sütuna oturan küçük bir kubbe ve saçaktan oluşur.

İFTARLIK a. İftar için hazırlanmış yiyecek: *İftarlıklar bu yıl çok pahalı.*
◆ sıf. İftarda yenecek: *İftarlık zeytin.*

İFTİAL a. (ar. *ifti'al*). *Esk.* İş sahibi olma.
—Esk. dilbilg. Mezidünfih bablarından biri, beş harfli sözcüklerin birinci babı. (Dönüşlü fiiller yapar.)

İFTİHAR a. (ar. *iftiḫār*). **1.** Övünme, kıvanç duyma: övünç. **—2.** *İftihar etmek,* övünç, kıvanç duymak: *Senin başarınla hepimiz iftihar ediyoruz.* || *İftihara geçmek,* eskiden okulda hem davranış, hem de derslerindeki başarısı yönünden üstün öğrenci olarak seçilmek. (→ TAKDİR, TEŞEKKÜR.)
—*Esk. İftihar-ül-emâsil,* benzerlerinin övüncesi. || *İftihar-ül-ulema,* bilginlerin övüncesi. || *İftihar-üş-şuara,* şairlerin övüncesi.

İftihar madalyası, Abdülmecit (1839-1861) ve Abdülhamit II (1876-1909) dönemlerinde bastırılmış madalya. — Abdülmecit döneminde altın, gümüş ve bakırdan bastırılan madalyaların ağırlık ve boyutları farklıydı. Mahmut II'nin Hünkâr iskelesi madalyası'nı anımsatan bu madalyaların ön yüzünde on altı kollu bir yıldız üzerinde tuğra, altında zeytin dalından çelenk ve tarihi, arka yüzündeyse alttan bir çelenkle çevrili ayyıldız motifi yer alıyordu. —Abdülhamit II döneminde, 1888'de bastırılan İftihar madalyası, osmanlı uyruğunda olup, yönetime bağlı ve yararlı hizmetlerde bulunan kişilere verilmek üzere hazırlanmıştı. Bir yüzünde osmanlı arması, öteki yüzünde çelenkle çevrili, içine madalyanın verileceği kişinin adının yazılacağı bir boşluk vardı. Altın ve gümüşten bastırılan ve yarım gümüş mecidiyenin ağırlık ve boyutunda olan madalyalar kırmızı kurdeleyle takılıyordu.

İftihar nişanı → NİŞANI İFTİHAR.

İftihar nişanı madalyası → NİŞANI İFTİHAR MADALYASI.

İFTİHARİYAT çoğl. a. (ar. *iftiḫāri*'den çoğl. *iftiḫāriyyāt*). *Esk.* Övücü sözler; övmek için söylenen sözler.

İFTİKÂK a. (ar. *iftikāk*). *Esk.* Rehinden kurtarma, rehinden çıkarma.

İFTİKAR a. (ar. *iftiḳār*). *Esk.* **1.** Yoksulluk gösterme, yoksulluğu belli etme: *"Bak vatan baştan başa iftikar altındadır"* (Neyzen Tevfik). **—2.** Büyük, aşırı ihtiyaç duyma. **—3.** Alçakgönüllü olma durumu.

İFTİKÂRİYE a. (ar. *iftikār* ve *-iyye*'den *iftikāriyye*). *Esk.* **1.** Ülkücülük, idealizm. (fr. *idealisme* karşılığı olarak kullanılmıştır). **—2.** *İftikariye-i tarihiye,* tarihi ülkücülük. (fr. *idealisme historique* karşılığı olarak kullanılmıştır).

İFTİRA a. (ar. *iftirā*). **1.** Kasıtlı ve asılsız olarak yapılan suçlama: *Bir iftiraya uğramak. Söylenenlerin hepsi iftira.* **—2.** *(Bir kimseye) iftira etmek, iftira atmak,* bir suçu, ilgisi olmayan birinin üzerine yıkmak, o kimseye kara çalmak, onu suçlamak: *Zavallı adama iftira etmiş, işinden attırmıştı.* (Bk. *ansikl.* böl. Huk.)
—ANSİKL. Cez. huk. *İftira,* Türk Cez. k.'nun 285. maddesinde düzenlenmiş bir suçtur. Anılan maddeye göre, bu suçun oluşması için şu koşulların bulunması gerekir: 1. bir kimsenin suçsuz olduğunu bildiği bir kişiye suç atması ya da bunun delillerini uydurması; 2. ihbar ya da şikâyetin, adliyeye ya da durumu adliyeye bildirmek zorunda olan bir yere yapılması; 3. ihbar ya da şikâyetin ya da suçun ve delillerinin uydurulmasının o kimsenin suçsuz olduğu bilinerek, kasten yapılması. İftira suçunun cezası üç aydan üç yıla kadar hapistir. Ancak, iftira sonucunda kişinin tutuklanması gibi özgürlüğü kısıtlayıcı bir durum doğmuşsa, iftirada bulunan kişi bir yıldan beş yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılır.
—Din. Kuran'da *iftira* sözcüğünün yanı sıra bu sözcük ile aynı ya da yakın anlamda *ifk* ve *bühtan* sözcükleri de geçer. Bunlardan iftira, daha çok fiil kalıbında, Allah hakkında yalan yanlış sözler uydurmak, Allah'ı uygun olmayan sıfatlarla nitelemek ya da müşriklerin Kuran'ı Hz. Muhammet'in uydurduğu biçimindeki iddiaları için kullanılır. Kuran'da yalan haber uydurma, özellikle namuslu kadınlar hakkında zina haberi yayma anlamında kullanılan *ifk* ve *bühtan,* "müslümanlara eziyet" sayılır ve bu suçu işleyenler "başlarına şeytanlar üşüşen günahkâr iftiracılar" olarak nitelenirler (XXVI, 222). Ayrıca, "bilerek ya da bilmeyerek bir suç işleyip de bu suçu başkasının üstüne atanlar"ın, "iftira etmiş ve apaçık bir suç işlemiş" oldukları belirtilir (IV, 112).

İFTİRAAT çoğl. a. (ar. *iftirā*'nın çoğl. *iftirāāt*). *Esk.* İftiralar, birine yüklenen asılsız suçlar.

İFTİRACI sıf. ve a. İftira eden, başkalarına iftira etme, kara çalma alışkanlığında olan kimse.

İFTİRACILIK a. İftiracı olma durumu, niteliği.

İFTİRAK a. (ar. *iftirāk*). *Esk.* **1.** Ayrılma, bir yerden bir yere gitme; ayrılık: *"Bu iftirakı, bunun telhi-yi lezizini siz / tahayyül etmeye bilmem ki muktedir misiniz?"* (Tevfik Fikret). **—2.** Dağılma, paralanma.
—Esk. anat. *İftirak-ı izam,* kemiklerin dağılması.

İFTİRAS a. (ar. *iftirās*). *Esk.* **1.** Zorla yere yıkma, yere yatırma. **—2.** Yırtıcı hayvanların avı parçalaması. **—3.** *İftiras etmek,* avlamak, avlayıp parçalamak.

İFTİSAL a. (ar. *iftisāl*). *Esk.* **1.** Çocuğun sütten kesilmesi. **—2.** Fideyi köküyle birlikte çıkarıp başka yere dikme.

İFTİTAH a. (ar. *iftitāḥ*). *Esk.* **1.** Kapalı bir şeyi açmak. **—2.** Bir şeyin başlangıcı, başlama. **—3.** *İftitah-ı kelam,* söze başlama.
—İsl. *İftitah tekbiri,* namaza başlama tekbiri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Bütün namazlara "Allahü ekber" denilerek başlanır. Buna, *iftitah tekbiri* ya da *tahrime* denir. İftitah tekbiri getirilirken elleri yukarı kaldırmak ve avuç içleri kıbleye doğru açık olarak başparmak uçlarını kulak memelerine değdirmek sünnettir. "Allah en büyüktür" anlamındaki *Allahü ekber* sözündeki *ekber* yerine *kebir, azim* gibi Allah'ın yüceliğini belirten başka bir sözcük kullanmak ya da yalnızca *Allah* adıyla yetinmekle de iftitah tekbiri getirilmiş olur. Ancak, dua ya da soru anlamı taşıyan sözler iftitah tekbiri yerine geçmez.

İFTİTAHİ sıf. (ar. *iftitāh* ve *-i*'den *iftitāhi*). *Esk.* Başlamayla, açılışla ilgili: *Nutk-ı iftitahi* (açılış konuşması).

İFTİZAH a. (ar. *iftiżāḥ*). *Esk.* **1.** Aşağılık bir duruma düşme, rezil olma. **—2.** Bir şeyi kırarak küçük parçalar haline getirme, ufalama.

İFTİZAZ a. (ar. *iftiżāż*). *Esk.* Kızlığın bozulması.
—İsl. İslam dinine göre dul bir kadının evlenebilmesi için üç ay on günlük süreyi doldurması.

İFTU, INTERNATİONAL FEDERATİON OF TRADE UNİONS'un kısaltması. (→ ULUSLARARASI SENDİKALAR FEDERASYONU.)

İFUGAOLAR, Luzon adasının kuzeyinde (Filipinler) yaşayan, yaklaşık 180 000 nüfuslu etni. Proto Malay kökenli olan ve (→ MALAYLAR) amerikan işgaline kadar kafatası avcılığı yapan İfugaolar'ın dili endonezya dilidir, dağınık küçük yerleşmelerle yaşarlar. İktisatları sulanan taraçalarda pirinç ekimine dayanır, bunun yanında yumru tarımı, hayvancılık, balıkçılık ve avcılık da yaparlar. Toplumsal hiyerarşi kararlılık göstermez ve gelir dağılımına göre belirlenir.

İFUKUBE AKİRA, japon besteci (Kuşiro 1914). Çerepnin'in öğrencisi. Orkestralama üzerine bir inceleme yayımladı (1953 ve 1968). Bale müzikleri, oda orkestrası için *Yerli üçleme*'si (1938), keman ve orkestra için *Konser rapsodisi* (1959) önemlidir.

İFZAH a. (ar. *ifżāḥ*). *Esk.* Kötülüğü ve kusuru ortaya çıkarma.

İGA, Japonya'da (Honşu) seramik merkezi, yüksek sıcaklıkta pişirilen ürünleriyle ünlüdür; bu yöntemle, üstünde çöküntü ve çatlaklar oluşturulan fincanlar XVI. yy. ortalarındaki çay ustaları tarafından çok tutuldu.

İGAGANGA a. OZİGO'nun eşanlamlısı.

İGALA → İGARA.

İGALALAR → İGARALAR.

İGAPO, Amazon bölgesi'nde bataklık sık orman; belli aralıklarla sular altında kalır; egemen bitkileri palmiyelerle sarmaşanlardır.

İGARA a. İgaralar'ın konuştuğu, kva öbeğinden nijer-kongo dili. (İGALA da denir.)

İGARALAR ya da **İGALALAR,** Nijerya'da müslümanlığı benimsemiş kavim; Nijer ırmağının sol kıyısında yaşarlar ve bir kva dili konuşurlar. Bugün nüfuslarının 280 000 kişi olduğu sanılan ve kendi kültürlerinden kopmuş olan İgaralar, hem saray hem köleler üstünde mutlak güce sahip bir kral tarafından yönetilirlerdi. Hint patatesi, taro, manyoka ve yağı için hurma ağacı yetiştirirler.

İGARE a. (ar. *iġāre,* gayretlendirme, teşvik etme). *Esk.* **1.** Yağma amacıyla oluşturulan gece baskını. **—2.** Yağma etme, çapul.
—Esk. huk. Bir malı baskın sonucunda zorla alma.

İGARKA, Rusya'da kent, Sibirya'da; Aşağı Yenisey kıyısında; 16 000 nüf. 1929'da kuruldu. İgarka, Rusların Arktika'daki arazilerinin hareketli bir merkezidir.

İGBOLAR → İBOLAR.

İGEL, Almanya'da, Rheinland-Pfalz eyaleti sınırları içinde köy, Moselle'in sol kıyısında; Trier'in 8 km G.'inde. Adını ve ününü, İ.S. III. yy. başında Trier burjuva sınıfının gönencini vurgulayan anıtmezarların en iyi korunmuş olanına, kule biçimindeki Galya-Roma mezarına borçludur. Me-

zarlarda yatan iki kardeş bu burjuva sınıfının önde gelen kelt kökenli ailelerindendi: Secundinii. Bu ailenin üyeleri sanayi ve ticaret yoluyla zenginleşmişler ve klasik kültürü çok iyi öğrenmişlerdi. Mezarın heykelcikleri, Secundinii kardeşlerin iktisadi ve toplumsal yaşamlarından çeşitli sahneleri canlandırır. Ganymedes Akhilleus, Rhea Sylvia, Hercules ve Perseus'un efsanelerinden yararlanılarak yapılmış başka mitolojik kabartmalarsa mutlu bir ölümsüzlüğün umudunu simgelemektedir.

İGERM a. (berberice sözc.). Fas'ta yarı göçebe çobanların yerleşik konut olarak kullandıkları tahkim edilmiş kolektif yapı. (İgerm, kolektif bir ev olmanın yanında, bir kale, bir ambar ve bir ahırdır; bir avlunun çevresinde düzenlenmiş ve kulelerle donatılmış kare planlı derme çatma büyük yapılardan oluşur Orta Atlas'ta ve Yüksek Atlas'ın doğu kesiminde birçok igerm yapılmıştır.)

I. G. Farben (*InteressenGemeinschaft Farbenindustrie*'nin kısaltması), 1925'te, Frankfurt am Main'da kimyasal madde̦ler üreten belli başlı dokuz alman firmasının, özellikle Ludwigshafen'deki BASF'ın (Badische Anilin), AGFA, Bayer (Levenkusen) ve Hoechst'ün oluşturduğu tröst. İ.G. Farben, Almanya'da kimyasal üretimler alanında gerçek bir tekel oluşturdu; İkinci Dünya savaşı'nda sentetik yollarla petrol ve kauçuk, savaş gazları ve toplama kamplarında kullanılan zehirli gazları üretti. 1945'te, firmanın yönetim kurulu üyeleri Nürnberg mahkemesine çıkarıldı ve savaş suçlusu olarak değişik hapis cezalarına çarptırıldı. Tröst, kartelleri dağıtma yasası uyarınca tasfiye edildi.

İGHUMENİTSA ya da **HİGHUMENİTSA,** Yunanistan'da kent, Epeiros'da, Thesprotia *nomos*'unun merkezi, İon denizi kıyısında; 4 100 nüf. Yolcu limanı.

I giganti della montagna (*Dağın devleri*), Pirandello'nun yarım kalmış üç perdelik oyunu (1936). Primadonnası halk tarafından taşa tutulan bir gezgin oyuncu kumpanyasını konu alır. Üçüncü perdeyi, yazarın oğlu Stefano, babasının ölmeden önce kendisine verdiği talimata uygun olarak tamamlamıştır.

İGİGİ, Mezopotamya'nın büyük tanrıları olan ve Anunnaki*ler'in yerini aldıkları sanılan Gök tanrıları.

İGLAT a. (ar. *iğlat*). *Esk.* Yanıltma, yanlışa götürme.

İGLAZ a. (ar. *iğlaz*). *Esk.* Kaba ve kötü söz söyleme.

İGLAZAT çoğl. a. (ar. *iğlaz*'ın çoğl. *iğlazat*). *Esk.* Kaba ve çirkin sözler.

İGLESİAS, İtalya'da kent, Sardinya'da (Cagliari ili), Iglesiente'de; 28 000 nüf. Eski anıtlar: XIII. ve XVI. yy.'dan kalma katedral. —Yakınında kurşun ve çinko madenleri.

İGLESİAS (Pablo), ispanyol siyaset adamı ve sendikacı (El Ferrol 1850 - Madrid 1925). Basımevi işçisiydi, daha 1870'te Birinci Enternasyonal'in İspanya bölümüne katıldı. 1879'da Sosyalist işçi partisi'nin, 1886'da da *El Socialista* gazetesinin kurucuları arasında yer aldı. İlk ispanyol marxçılardan biri olarak, Barcelona Ulusal işçi kongresi'nde (1888), Emekçiler genel birliği'nin kuruluş çalışmalarına katıldı, 1899'da bu birliğin başkanı seçildi. Cortes'te (1910-1925) iş yasalarının çıkarılmasına ön ayak oldu.

İGLESİENTE, Sardinya'nın güney-batı'sında bölge, denizle Campıdano arasında; kırıklı eski bir kütleden oluşur. Madenler (kurşun, çinko).

İGLO a. (eskimoca sözc.). Kimi Eskimo topluluklarının mevsimlik konut olarak kullandıkları kardan yapı.
—ANSİKL. İglo daire biçimli bir plana uygun olarak katı kar bloklarının üst üste konulmasıyla içerden yapılır. Kubbe biçiminde bir konuttur; dairenin içinde duran kişi, blokları üst üste yerleştirdikçe içerde kapalı kalır ve kapıyı ancak çeperleri iyice sağlamlaştırdıktan sonra içerden oyar. İglo yalnızca kış avları sırasında kullanılır.

İGLS, Avusturya'da (Tirol) sayfiye yeri ve kış sporları merkezi, İnnsbruck'un G.'inde, Brenner yolunda, yaklaşık 900 m yükseltide, Patscherkofel'in eteğinde (2 247 m).

İGMÂD a. (ar. *iğmad*). *Esk.* **1.** Kına, kılıfa yerleştirme: *igmâd-ı seyf* (kılıcı kına koyma). **—2.** Çeşitli şeyleri bir yere tıkma, sokma.

İGMAM a. (ar. *ğamm*'dan *iğmam*). *Esk.* Üzme, kederlendirme, üzüntüye yol açma.

İGNA a. (ar. *ğına*, zenginlik'ten *ığna'*). *Esk.* **1.** Gereksinmelerini karşılama. **—2.** Zenginlik verme, zenginleştirme: *"Yavuz Sultan Selim, ... ikiyüz bin florin irsâl ederek fukara-yı haremeyn'i igna buyurmuş oldukları ..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İGNACİO DE LOYOLA (*aziz*), cizvit tarikatının kurucusu (Loyola şatosu, Azpeitia yakınında, 1491 - Roma 1556). Otuz yaşlarında Alcala ve Salamanca üniversitelerinde latince öğrenimine başladı (1526-27). Öğrenimine Paris Üniversitesi'nde devam etti (1528-1535), sanat ve edebiyat doktoru unvanını aldı.

1539'a kadar, Loyola'nın bir tarikat kurmak niyeti yoktu: çevresindeki özgür reformcu rahipler arasında itaat bağı bulunmuyordu. Fakat, havariliğin gerekleri, Ignacio ve yoldaşlarını, Paulus III'ten kuruluşlarının tarikata dönüştürülmesi için izin istemeye yöneltti. İstedikleri iznin verilmesi (1540) üzerine İsa birliği (Cizvit) tarikatı kuruldu ve İgnacio tarikatın ilk başrahibi seçildi (1541). Yeni tarikat, Papalık'ın hizmetinde, Karşı Reform'un belli başlı araçlarından biri oldu. Cizvitler, özel bir itaat yeminiyle papaya bağlıydılar. Messina koleji'nin açılmasıyla öğretim tarikatın başlıca görevlerinden biri haline geldi. İgnacio, ilk papaz okullarını kurdu (Collegium Romanum, 1551; Collegium Germanicum, 1552). Protestanlığın Orta Avrupa'da ilerlemesini cizvit rahipleri durdurdu. Daha İgnacio'nun sağlığında, tarikat, yeni keşfedilen ülkelerde misyonerlik yapmaya başladı.

İgnacio de Loyola, *Ejercicios Espirituales*'ten başka, doğrudan doğruya mistik deneylerinin etkisiyle *Libro de los Constituciones de la Compania de Jesus*'ü (İsa tarikati yönetmeliği) [1541-1556] yazdı.

İGNATİOS (*aziz*), İstanbul patriği (İstanbul 798'e doğr. - *ay. y.* 877), imparator Mikhael I'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (813) hadım edilerek bir manastıra kapatıldı. Din kurallarına kesin bağlılıktan yana olan fanatik keşişlere (zelotlar) katıldı ve 847'de İstanbul patriği oldu. Aforoz ettiği Bardas, kral naibi olunca devlet yönetiminde başlattığı değişiklikler kiliseyi de etkiledi; İgnatios istifaya zorlandı (858). 867'de Basileios tahta çıkınca onu yeniden patrik yaptı. Roma ya da İstanbul'a bağlanması sorun haline gelen bulgar kilisesini, bir ölçüde özerklik tanıyarak, İstanbul kilisesine bağladı. Bu olay Roma ile anlaşmazlığı daha derinleştirdi.

İGNATİOS MAGİSTROS, bizanslı yazar (IX. yy.'ın başı). Ayasofya kilisesi'nde rahip yardımcısı ve kutsal kap sorumlusuydu (*skeuophylaks*); sonra Nikaia metropolitliğine getirildi. Çağdaşları olan patrik Tarasios ve Nikephoros üzerine ki inceleme kitabı kaleme aldı.

İGNATİUS (*aziz*), piskopos ve din kurbanı (İ.S. I. yy. - Roma 107'ye doğr.). Antakya piskoposu (69'a doğr.). Traianus zamanında tutuklandı, ölüme mahkûm oldu. Roma'ya gönderildi ve aslanlara atıldı. Doğu ve Roma kiliselerine yazdığı yedi mektup günümüze ulaşmıştır; IV. yy.'da bazı bölümleri değiştirilen bu mektuplar yine de eski kilise ve dogmalar tarihi üstüne önemli bir belge niteliğindedir.

İGNATİYEV (Nikolay Pavloviç, *kont*), rus diplomat ve siyaset adamı (Petersburg 1832 - Krupodernitsıy, Kiev ili, 1908). Muhafız alayında subaylık yaptı. Kırım savaşı'ndan sonra toplanan Paris kongresi'ne katılan rus heyetinde yer aldı. 1858'de Orta Asya'da görevlendirildi. Buhara Hanı'yla bir dostluk ve ticaret anlaşmasının imzalanmasını sağladı. Daha sonra Çin'e atandı. Pekin'in İngiliz ve Fransızlar tarafından kuşatılmasından yararlanarak Çinliler'i anlaşmayı imzaya zorladı. Pekin anlaşması'yla (1860), Amur ırmağının sol (kuzey) yakasının ve Usuri ırmağıyla Büyük Okyanus arasında kalan bölgenin Rusya'ya katılmasını sağladı. Böylece Rusya, Büyük Okyanus'a çıkma ve Vladivostok deniz üssünü kurma olanağına kavuşuyordu. Bu başarısı üzerine rütbesi generalliğe yükseltildi ve Dışişleri bakanlığı Asya bölümü başına getirildi (1861 -1864). Osmanlı devletiyle ilişkiler bu bölümün ilgi alanına giriyordu. 1864'te İstanbul'a elçi atandı. İstanbul'da Sadrazam Mahmut Nedim Paşa'yı etkisi altına aldı; rus çıkarları doğrultusunda yönlendirdi. Bir panslavcı olarak, osmanlı egemenliğindeki hıristiyan Slavlar'a bağımsızlıklarını kazandırmayı amaç edindi. Çar Aleksandr II de, panslavcıların etkisinde, aynı siyaseti güdüyordu. Panslavcıların kışkırtmasıyla çıkan sırp ve bulgar isyanlarını gizlice destekledi (1876-1877). Abdülaziz'in tahttan indirileceğini öğrenince onu uyardıysa da padişah bu uyarıyı dinlemedi. Balkanlar'da reform yapılması için İstanbul'da toplanan Tersane konferansı'nda (23 aralık 1876), osmanlı yöneticilerine en çok baskı yapan o oldu. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos antlaşması görüşmelerini rus heyetinin başkanı olarak yönetti. Bu antlaşmada Osmanlılar'a kabul ettirdiği Sırbistan'ın bağımsızlığı, Bulgar devletinin kuruluşu gibi maddelere İngiltere ve Avusturya'nın karşı çıkması üzerine, toplanan Berlin kongresi'nde Rusya, beklediği çıkarları sağlayamayınca İgnatiyev pasif bir göreve atandı. Çar Aleksandr II'nin öldürülmesi üzerine tahta geçen Aleksandr III, onu içişleri bakanlığına getirdi (1881). Koyu milliyetçiliği nedeniyle, Yahudiler'e karşı girişilen soykırım hareketlerine seyirci kaldı. Slavcı amaçlarla, Çar'a XVII. yy.'daki gibi, bir danışma meclisi (*Zemski Sobor*) toplanması önerisini sundu. Anayasal bir devlet biçimi amaçladığından kuşkulanan çar, onu bakanlıktan uzaklaştırdı. 1884'te, Rusya'nın Orta Asya yöresi için bir reform programı hazırlayacak komisyonun başkanlığına atandı ve bir daha önemli bir göreve getirilmedi.

İGNİMBRİT a. (fr. *ignimbrite*). Petrogr. Sıcak etkisiyle birbirine kaynamış riyolitli dasit kalıntılarından oluşan volkanik kayaç.
—ANSİKL. İgnimbritler az ya da çok tıkız, kimi kez breşli heterojen kayaçlardır ve akış yönünde uzayan camsı kabarcıklar ya da parıltılar içerir. Gazlar (kızgın bulutlar) bakımından zengin akışmaz bir magmanın patlamalı püskürmesi sonucunda

Lauros-Giraudon

aziz İgnacio de Loyola
bir portreden ayrıntı
XVII. yy. fransız okulu
Versailles şatosu

R. Berry Ronfard - Black Star-Rapho

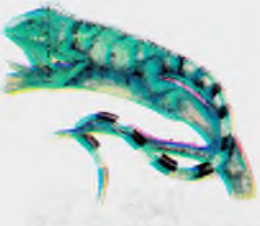

iglo

oluşur ve on binlerce kilometre karelik bir alanı kaplayabilir.

"İgnimbrit" sözcüğünü 1935'te yeni-zelandalı Marshall ortaya attı. Tarihte bilinen bir tek ignimbrit vardır; bu ignimbrit Alaska yarımadasında 6-8 haziran 1912 arasında paroksizma özelliğinde bir püskürme sonucu Bin duman vadisini oluşturdu. Bu olay, *Novarupta* adı verilen, akışmaz lavlı bir kubbenin yükselişi ve sayısız kilometre küp ignimbrit boşaltan yüzeysel hazne kayacı üstüne Katmai dağı tepesinin çökmesi sonucu aynı hacimde bir kaldeira'nın oluşumuyla sonuçlandı; bu kaldeira tarihte bilinen en eski kaldeiradır.

İgnimbritler, yeryüzüne bir volkanın kraterinden değil, genellikle çatlaklardan çıkar. Dolayısıyla ignimbritler bir anlamda bazik çatlaklardan püskürerek (bazalt yayları) yayılan asit kayaçları oluşturur.

yeşil **iguana** ya da **iguana** *(Iguana iguana)*

deniz **iguanası** *(Amblyrhynchus cristatus)*

İGNİTRON a. (ing. sözc.; igni- ve [*elec*] *tron*'dan). Elekt. Katotu sıvı cıvadan oluşan ve boşalımı her dönemde, *ateşleyici elektrot* denen özel bir elektrotla yenilenen gazlı doğrultucu tüp. (Uygulanan gerilim belli bir değere ulaştığında, ateşleyici elektrot ve cıva arasında bir kıvılcım çakar, böylece katotla anot arasında bir ark oluşur. Anotu katota göre pozitif yapan bu olay, her yarıdönemde ya da alternansta yinelenir.)

İGNJATOVİĆ (Jakov), sırp yazar (Szentendre, Macaristan, 1822 - Novi Sad 1889). Gençlik döneminde yazdığı yurtsever öyküler ve tarihsel romanlar niteliksiz, sıradan yapıtlardır. Buna karşılık, romantizmin duygusal yavanlıklarına bir tepki olarak yazdığı gerçekçi romanlarda, Macaristan'ın sırp kökenli küçük burjuva çevrelerinden çıkan yoksul insanların yaşamını anlatır. Üslup kaygısı taşımadan, çok cüretli konulara el atmış *(Milan Narandžić*, 1863; *Večiti mladoženja*, 1878) ayrıca, anılarını da yayımlamıştır.

İGOR (öl. 945), Kiev veliki knezi (912-945). Kiev'de Oleg'in ardılı oldu, Bizans'a karşı düzenlediği 941 seferi felâketle sonuçlandı; 943-944 seferi sonunda, rus tüccarları için 907 antlaşmasına göre daha elverişsiz koşullar içeren yeni bir ticaret antlaşması imzaladı. Haraç almaya geldiği Drevliyanlar tarafından öldürüldü. Dul karısı Olga, naiplik görevini yüklendi.

İgor destanı *(Slovo o polku İgoreve)*, Ortaçağ'dan kalma yazarı belirsiz rus şiiri. Destan ve lirik şiir havasında verilen öykü, Novgorod-Severskiy prensi İgor'un 1185'te Poloveçler'e karşı yaptığı savaşı, bozguna uğramasını, tutsak düşüşünü ve kaçışını hayranlık uyandırıcı ritimli bir şiir diliyle anlatır. 1795'te ele geçen elyazmasını kimileri gecikmiş bir taklit olarak gördülerse de uzmanlar bunun özgün metin olduğunu saptadılar ve İgor destanı'nı şiirselliği ve yeniliğiyle rus edebiyatının başyapıtlarından biri olarak değerlendirdiler.

İGOROTLAR, Luzon adasında (Filipinler) yaşayan halk. Aralarında Ifugaolar'ın ve Kalingalar'ın da bulunduğu on dolayında etniden oluşurlar, nüfusları 500 000' dir.

İGRA a. (ar. *iġra'*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi diğerinin aleyhinde kışkırtma. **—2.** İstek uyandırma. **—3.** Hırslandırma.

İGRAB a. (ar. *iġrab*). *Esk.* **1.** Uzaklaştırma, uzak tutma. **—2.** Uzaklara gitme, gurbete çıkma.

İGŞA a. (ar. *ġışa'*, örtü'den *iġşa*). *Esk.* Örtme, kapama, bürünme.

İGTA a. (ar. *iġta*). *Esk.* **1.** Bir şeyi görünmemesi için kapama, örtme. **—2.** Ağaç dallarının yerde sürünmesi.

İGTİMAM a. (ar. *ġamm*, üzüntü'den *iġtimam*). *Esk.* Üzüntü duyma, tasalanma, kederlenme, gamlanma.

İGTİSÂL a. (ar. *iġtisal*). *Esk.* İslam dini gereğince vücudun her tarafının pislikten arınması, yıkanması.

İGTİYÂB a. (ar. *iġtiyab*). *Esk.* Bir kimsenin arkasından konuşma, kötülüklerini söyleme, yerme.

İGTİYÂZ a. (ar. *iġtiyaz*). *Esk.* Bir şeye aşırı sinirlenme, öfkelenme, kızma.

İGTİZA a. (ar. *iġtiza'*). *Esk.* Beslenme, iyi gıda alma.

İGTİZAB a. (ar. *iġtiżab*). *Esk.* **1.** Gazaba gelme, intikam arzusu ile heyecanlanma. **—2.** Kızma, darılma.

Edel-Sidoc

İguaçu üzerinde Santa Maria'daki Salto Grande çağlayanları

İGUAÇU isp. **İguazú,** Güney Brezilya'da (Paranà eyaleti) ırmak, rio Paranà'nın kolu; 1 320 km. Serra do Mar'dan doğar, Arjantin sınırında Paraná'ya kavuşur. Aşağı çığırı, yoğun bir turizm işletmeciliğine konu olan (yakındaki *Foz de İguaçu* kenti 93 000 kişiyi barındırır), 70 m yüksekliğinde çok güzel çağlayanlarla (Santa Maria'daki Salto Grande) kesilir. Çağlayanlar bölgesinde, 205 000 ha'lık zengin bir rezervde, bitki örtüsünü yakarak açtıkları tarlalarda tarım yapan öncülerin yokettikleri Brezilya'nın yarı tropikal florası ve faunası korunmaktadır. Arjantin topraklarında bir ulusal park düzenlenmiştir.

İguala planı, Augustin de İturbide'nin 24 şubat 1821'de İguala'da (Guerrero eyaleti) kaleme aldığı, Meksika'nın bağımsızlığının temel ilkelerini (İspanya'dan ayrılma, monarşi ve katolik dini) ortaya koyan belge. Guerrero gibi daha silahlarını bırakmamış bağımsızlık yanlılarının, Kreoller'in büyük bir bölümünün ve Yeni İspanya'nın ispanyol yöneticilerinin bu plana katılması sonucu, Meksika, 24 ağustos 1821'de çatışma olmadan bağımsızlığına kavuştu (Córdoba antlaşması).

İGUALADA, İspanya'da (Katalonya, Barcelona ili) kent, rio Anoya'nın aştığı havzanın ortasında; 26 000 nüf. Tekstil (pamuk). Sepicilik.

İGUANA a. (isp. sözc.; aravak dilinden). İguanagiller familyasından çok sayıda kertenkelenin ortak adı.

—Ansikl. En iyi tanınan türü yeşil iguana ya da iguana *(iguana iguana)* büyüktür (1,80 m'ye kadar); ağaçta ve suda yaşar, bitkilerle beslenir. Uzun, yassı kuyruğu sayesinde tehlike anında atladığı su içinde hızla yüzer. Çölde yaşamaya uyarlanmış birçok iguana türü de vardır: *Callisaurus draconoides*. Antil adalarında, burnu üzerindeki boynuzsu çıkıntı nedeniyle gergedan iguana *(Cyclura cornuta)* adı verilen iri, kahverengi iguanalar bulunur. Galapagos adalarında yaşayan galapagos kara iguanası *(Conolophus subcristatus)*, derin yeraltı yuvaları kazan, kalın bedenli bir kertenkeledir. Galapagos kara iguanasıyla aynı çevrede yaşayan deniz iguanası *(Amblyrhynchus cristatus)*, denizde yaşamaya uyarlanmış tek türdür; 1,40 m boyunda, sırtında çıkıntılar bulunan bu türün üyeleri, suyosunlarıyla beslenir ve karınlarını doyurduktan sonra deniz dalgalarının dövdüğü kayaçlar üzerinde dinlenir.

—Deric. İguana derileri çok makbuldür ve "lezar" adıyla satılan derilerin yapımında kullanılır.

İGUANAGİLLER a. Amerika ve Madagaskar'da yaşayan kertenkele familyası. (İguanagillerin fosillerine Oligosen katmanlarından başlayarak rastlanır. Bil. a. *İguanidae.*)

—Ansikl. İguanagillerin, boyları ve biçimleri çok farklı, çok çeşitli yaşama biçimlerine uyarlanmış 300'ü aşkın türü vardır. Küçük bedenli, böcekçil dikenlikertenkeleler, Uta'lara ve Holbrookia'lara benzer. Çöl bölgelerinde yaşayan karakurbağaları ya da *Phynynosoma*'larla biyolojileri skinklere benzeyen Uma'lar da böcekçildir; renkteşleşme özelliklerinden ötürü bazen "yalancı bukalemun" adı da verilen *Anolis* cinsi üyeleri de böcekle beslenir. Asıl iguanalar gibi iri boylu türler daha çok otçuldur; *Ctenosaurus*'lar da ot yer. Kayaçlar üzerinde ya da yarı ağaççıl bir yaşam süren *Hoplurus*'larla toprakta yaşayan, çok çevik madagaskar iguanaları Madagaskar'da bulunur.

İGUANİDAE a. Zool. İGUANAGİLLER familyasının bilimsel adı.

İGUANODON a. (isp. *iguana*, aravak, ve yun. *odus, -ontos*, diş'ten). Avrupa'da Alt Kretase dönemi topraklarında bulunan, *Ornithopoda* alttakımından, fosil, sürüngen kuşsudinozor cinsi. (İguanodon, ikiayaklı, otçul bir "dinozor"du; iri bir gövdesi ve onu dengeleyen çok büyük bir kuyruğu vardı. Boyu 12 m'ye ulaşabilirdi. Küçük ön üyelerinin başparmağı etkili bir silaha dönüşmüştü. Çenenin sadece arkası dişle donanmıştı; öndeyse bir gaganın bulunduğu ve bu hayvanların bataklık yerlerde yaşadıkları sanılmaktadır.)

İGUANOİDEA a. İguanalar, agamalar ve bukalemunlar gibi sürüngen kertenkeleleri içeren üstfamilya.

İGUAZÚ → İGUAÇU.

İGUVİNİ. Esk. coğ. Umbrialı halk. Başlıca kentleri via Flaminia üzerindeki *İguuium* ya da *İguvium* (bugün *Gubbio*) idi. *Eugubines levhaları* 1444'te, bu halkın oturduğu topraklarda bulundu.

İGZA a. (ar. *iġza'*). *Esk.* **1.** Savaşa gönderme, savaştırma. **—2.** *İgza etmek*, savaşa göndermek.

İĞ a. (esk. türkç. *yig*'den). **1.** Ağaçtan ya da hafif bir metalden yapılmış ortası şişkin, iki ucu ince, iplik eğirmeye, bükmeye ve sarmaya yarayan küçük araç. (Eşanl. EĞİRMEN, KIRMEN.) **—2.** Araba okunun ekseni. **—3.** Değirmen taşının ortasında bulunan ve yukarıdaki üst taşa geçen demir eksen. **—4.** *Yörs.* Hastalık, dert. **—5.** *İğde de var, çıkrıkta da*, suçun tek yanlı olmadığını, iki tarafta da bulunduğunu belirtmek için söylenir.

—Biyol. Mitozun profaz evresinde, hücrenin iki kutbunda bulunan santrozomlar arasına gerili iplikler demeti. (Boyarmaddelerle boyanmayan bu demete bundan ötürü *akromatik iğ* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Nöroanat. *Sinir-kas iği,* kas kütlesi içinde yer alan ve kas gerilmelerini saptayarak miyotatik refleksleri başlatan karmaşık duyu organı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Nörobiyol. *İğ dışı lif,* iğ tellerinin tersine, bir sinir kas iğinin dışında bulunan kas lifi. || *İğ lifi,* bir sinir-kas iğinin içinde bulunan kas lifi. (İğ lifi olmayan kas liflerine iğ dışı lif denir.)

—Polim. İşlenmiş çelikten yapılan silindir ya da kesik koni biçiminde çubuk. (İğin bir ucun açılan ize uyarken öteki kolayca ayrılacak şekilde kalıplardan birine sıkıca bağlanır.)

—Tekst. İplik makinelerinde bobinleri ve flayerli çekme makinelerinde masuraları takmaya yarayan mekanik takım. —İpliği eğirmeye, bükmeye ve sarmaya yarayan, ağaçtan ya da hafif bir malzemeden yapılmış, yuvarlak, ortası şişkin, iki ucu ince küçük alet. || *İğ devinim mekanizması,* arabalı vargel makinelerinde iğlerin devinimini ayarlayan organ. || *İğ makarası,* çeşitli tekstil makinelerinin iğlerine takılan ve iğ kumanda kaytanları ya da kolonları bağlanan küçük makara. —Flayerli çekme makinelerinde, fitil sarılmış bobinleri taşımaya yarayan çembersel tabla. (İğe takılan iğ makarası iğden bağımsızdır.) || *İğ yatağı,* iplik makinelerinde iğlere destek görevi yapan küçük metal parça. || *Bobin iği,* şerit tezgâhlarında ve ipek sanayisinde kullanılan iplik bükme makinelerinde bobinleri taşıyan organ.

—ANSİKL. Biyol. İğin kaynağı iyice bilinmemektedir. Çoğu zaman santrozomdan doğar, ama santrozomsuz hücrelerde de vardır (tohumlu bitkiler, bazı yumurtaların kutup yuvarları); çekirdeğin özsuyu doğrudan doğruya iğin tamamının ya da bir kısmının kaynağı olabilir. Santromerlerin de iğin oluşumuna katılması olasıdır. Her kromozom, santromeriyle iğin bir teline bağlıdır.

—Dokmc. Tarihöncesi dönemlerden günümüze ulaşan buluntular, ilk iğlerin uzunca yuvarlak bir taştan yapıldığı görüşünü güçlendirmektedir. Sonraları taş yerine, geleneksel kesimde bugün de kullanılan aşağı doğru konik ağaç iğler kullanıldı. Bu ağaç iğlere, ipliğe düzenli bir büküm verilebilmesi için kil, taş, kemik vb. maddelerden ağırlıklar asıldı. Bugün kullanılan iğler ağaçtan yapılmışlardır ve iki parçadan oluşurlar: ekseni meydana getiren ve asıl "iğ" adı verilen yuvarlak ağaç mil ve bunun üst ucuna takılan ortası delik ve genellikle konik ağırşak*. Arkeolojik kazılarda çeşitli dönemlere ait kemik, fildişi, taş ve kilden çok sayıda ağırşak ortaya çıkarılmıştır. Ağırşağın görevi, iğin düşey olarak düzgün dönmesini sağlamak üzere gerekli ağırlığı oluşturmaktır. Genellikle iğin ağırşak takılı olan başında telden bir çengel bulunur. Ağırşağı aşağıda kullanılanlarda ise iğin öteki ucu hafifçe kertilmiştir. Bu kertiğe ya da çengele, iplik ya da el ile bükülen liflerden oluşturulan bir fitil takılır. Daha sonra taranmış ve düzgünleştirilmiş elyaf kümesi, iki elin parmakları arasından çekilip sağılarak dönen iğin ucunda bulunan ipliğe verilir. İğin döndürülmesi ya da alt ucundan parmaklarla hareket verilerek ya da el ile bacak üzerinden çekilerek sağlanır. Bükümün aşağıdan yukarı doğru gelmesiyle lifler büküm kazanır ve iplik haline gelir. İpliğin inceliği ve bükümü, iğin ağırlığına ve bu işlemi yapan kişinin ustalığına bağlıdır. İstenen büküm sağlanınca iplik takılı olduğu çengel ya da kertikten kurtarılarak iğ üzerine sarılır ve aynı biçimde işleme devam edilir.

Bazı yörelerde aynı amaçla kullanılan, ağırşak kısmı farklı iğlere de rastlanır. Eğirilen ipliğin yumak halinde elde edilmesi için kullanılan bu tip iğlere kirman* adı verilir. Ayrıca basit iğlere yardımcı olmak üzere taranmış elyafın sarıldığı öreke*'ler de kullanılmaktadır.

—Nöroanat. *Sinir-kas iğleri.* Her iskelet kası en çok 50 sinir-kas iği içerir. Her iğ bağdokusundan bir kapsülle kaplı ve jelatımsi "saydam" bir sıvıyla doludur; üç ayrı yapısal tipteki iğ içi kas lifleri bu sıvının içinde yer alır. Her iğ içi lifin orta kısmında duyusal lifler sinir uçları bulunur; çizgili olan uç kısımlardaysa iğ devindirici sinir uçları yer alır ve bu kısımlar kasılabilir. Bu kasa ulaşan sinir liflerinin yarıdan çoğu liflere aittir. Bu iğler, duruş reflekslerinde ve hareketlerin örgütlenmesinde karmaşık biçimlerde rol oynar.

İĞAĞACI a. Bazı türleri hepyeşil yapraklı, bazı türleri kışın yaprağını döken, yeşilimsi küçük çiçekli çalı ya da ağaççık. (Bil. a. *evonymus* ya da *euonymus; celastraceae* familyası.)

—ANSİKL. İğağacı Avrupa, Asya, Amerika ve Avustralya'da yetişen ve yüzden fazla türü olan bir bitkidir. Çiçekleri genellikle yaprakların koltuğunda salkım halinde bulunur. Meyvesi 4-5 parçalı, etli bir kapsül halindedir. İğağacının birçok türü, sonbaharda ağaca güzel bir görünüm veren meyvelerinden dolayı park ve bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Avrupa iğağacı *(Evonymus vulgaris* ya da *europaeus)*, geniş yapraklı iğağacı *(E. latifolia)*, siğilli iğağacı *(E. Verrucosa)* türleri Türkiye'de doğal olarak ormanların içinde yetişir. İğağacının odunu sıkı ve çok serttir, Avrupa'da tornacılıkta ve kakmacılıkta kullanılır. Kömürü hafiftir, karakalem resim ve barut yapımında kullanılır. Japon iğağacı *(E. japonicus)* bahçelerde yetiştirilen bir süs ağaççığıdır; yaprakları kalın, meşin gibi sert ve hepyeşildir, kışın dökülmez.

İĞBİRAR a. (ar. *iğbirâr*). *Esk.* **1.** Toz konma, tozlanma. **—2.** Kırılma, gücenme: *"Gerdûna iğbirârını hıfzeyledin müdâm"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *İğbirar-ı hatır,* gönlü kırılma.

İĞCİK a. Zool. Örümceklerde, ağbezlerinin ucunda bulunan ve ipeğin geçmesini sağlayan küçük eklenti.

İĞDE a. **1.** Gümüşi renkte dar uzun yapraklı sarımsı beyaz çiçekli ve genellikle dikenli ağaç. (Bil. a. *Elaeagnus angustifolia;* iğdegiller famiyasının örnek tipi). **—2.** *Yalancı iğde,* gri renkte sapsız, dar, uzunca yapraklı, sarı renkte, küçük ekşi meyveli, dikenli ağaççık. (Bil. a. *Hippophae rhamnoides;* iğdegiller familyası.)

—ANSİKL. İğde Türkiye'nin her yerinde yabani olarak yetişen ve 7 m kadar boylanabilen bir ağaçtır. Meyvesi tek tohumlu, dar ve uzunca (2 cm) sarı bir drupadır. İğdenin bir alttürü *(E. angustifolia* var. *orientalis)* Orta ve Doğu Anadolu'da meyvesi için yetiştirilir. Bu iğdenin meyvesi zeytin iriliğinde ve kırmızımsı esmer renktedir; iç kısmı unlu ve tatlıdır. "İğde" adıyla anılan bu meyve çerez olarak yenir, iğdenin çiçek ve yaprakları halk hekimliğinde, infusyon halinde (%5) idrar söktürücü ve ateş düşürücü olarak kullanılır.

İĞDEGİLLER a. İğde ve benzerlerini kapsayan bitki familyası. (Bil. a. *elaeagnaceae;* mersinler takımı.)

İğdeli gelin, Çorum ve çevresinde, yalnız kadınlar tarafından oynanan türkülü, halay türü bir halk oyunu.

İĞDELİÇEŞME. Arkeol. Nevşehir ilinin Acıgöl ilçesinde, ilçe merkezinin 4 km kadar batısında, Aksaray-Nevşehir yolunun kuzeyinde höyük. İan Todd'un yaptığı yüzey araştırmaları sırasında saptandı (1964-1966). Acıgöl obsidyen yataklarının yakınındaki tek Yenitaş dönemi yerleşmesi olması açısından önem taşır.

İĞDEMİR a. *Yörs.* Marangozlukta ağaç delmek için kullanılan çelik araç.

İĞDEMİR (Uluğ), türk tarihçi (Çanakkale 1901). Çanakkale Öğretmen okulu'nu bitirdi. Biga'da ilkokul öğretmenliği yaptı. Yunanlılar'ın Bıga'ya saldırısı üzerine (1920) Bıga'dan ayrıldı. Kurtuluş savaşı'na katıldı. Antalya (1920-1922) ve Adana'da öğretmenlik, *Yeni Adana* gazetesi yazı işleri müdürlüğü yaptı. Ferit Celal Güven'le *Türk sözü* gazetesini kurdu (1924). Türk ocakları merkez heyeti başkâtipliğine getirildi (1926). Türk ocaklarının kapanmasından (1931) sonra kurulan Türk tarih kurumu sekreterliği ve müdürlüğü, Türk tarih kurumu *Belleten*'i yazı işleri müdürlüğü yaptı. Ankara Üniversitesi dil ve tarih -coğrafya fakültesi'ni bitirdi. Başlıca yapıtları: *Kuleli vak'ası hakkında bir araştırma* (1921), *Atatürk* (1939), *Halkevleri kütüphaneleri için rehber* (1939), *Anafartalar muhaberatına ait tarihçe* (1962), *Arıburnu muharebeleri raporu* (1968), *Sıvas kongresi tutanakları* (1969), *Biga ayaklanması ve Anzavur olayı* (1973), *Cumhuriyetin 50. yılında Türk tarih kurumu* (1973), *Heyeti temsiliye tutanakları* (1975), *Yılların içinden* (1976), *Atatürk'ün buyruğuyla Türk tarih kurumu için hazırlanan bir program tasarısı* (1977), *Atatürk ve Anzaklar -Atatürk and Anzacs* (1978), *Atatürk'ün yaşamı* (1980).

İĞDİÇ → İĞDİŞ.

İĞDİN sıf. *Yörs.* Bozuk, cılk yumurta için kullanılır.

İĞDİR, Kastamonu'nun Araç ilçesine bağlı bucak; 14 170 nüf. (1990); 55 köy. Merkezi *Samatlar,* 115 nüf. (1990).

İĞDİR, Tokat'ın Zile ilçesine bağlı bucak; 17 677 nüf. (1990); 33 köy. Merkezi *İğdir,* 504 nüf. (1990).

İĞDİŞ a. (fars. *ikdiş*'ten). **1.** Erkeklik bezleri burularak ya da çıkarılarak erkekliği giderilmiş hayvan, özellikle at için kullanılır (İĞDİÇ de denir). **—2.** *İğdiş etme* → BURMA'nın eşanlamlısı.

—Tar. Selçuklular'da, karışık ırktan gelen kimselere verilen ad. (Anne ya da baba tarafından türk olmayan müslümanlara da bu ad verilirdi. İğdişler kent aristokrasisının içinde yer almaya başlayınca özel müfrezeler oluşturdular. Bu müfrezelerin başlarına müslüman, genellikle de yerli halktan müslüman olmuş birinin oğlu getirilirdi. Bu kimselere "iğdişbaşı" ya da "emır-i egâdişe" denirdi.)

İĞFAL, -li a. (ar. *iğfal*). **1.** *Esk.* Yanıltıp, kandırarak yanlış bir iş yaptırma; ayartma: *"İttihad-ı Muhamedî Cemiyeti", avcı taburu efradını iğfal etmiş. Onlar da "şeriat isteriz" diye meclise hücum ve adliye nâzırını falan katletmişler"* (Ö. Seyfettin). **—2.** Bir kimseyi baştan çıkararak cinsel ilişkide bulunma. **—3.** *İğfal etmek,* bir kimseyi aldatmak, ayartmak; kandırarak cinsel ilişkide bulunmak.

İĞFALAT çoğl. a. (ar. *iğfal*'in çoğl. *ığfalat*). *Esk.* Aldatmacalar, kandırmalar, gaflete düşürmeler.

İĞFALİ, İĞFALİYE sıf. (ar. *iğfal* ve *-i*'den *iğfali,* dişl. *iğfâliyye*). *Esk.* Aldatmayla ilgili: *Beyanat-ı iğfaliye* (aldatma amacıyla verilen demeçler). *Şayia-i iğfaliye* (kulaktan kulağa yayılan asılsız sözler, dedikodu).

İĞFALİYAT çoğl. a. (ar. *iğfali*'nin çoğl. *iğfalıyyât*). *Esk.* Yanıltmak, aldatmak, kandırmak için söylenen sözler.

İĞFALİYE → İĞFALİ.

İĞFALKÂRANE be. (ar. *iğfal,* fars. *kâr*

iguanodon iskeleti

iguanodonun temsili resmi

Avrupa iğağacı *(Evonymus vulgaris)*

ve *-âne*'den *iğfalkârane*). *Esk.* Aldatan kimseye yakışacak biçimde; aldatıcı bir biçimde.

İĞİLME a. Denizc. Bir geminin denize indirilişi sırasında doğan kaza. (Ağırlık ve itme kuvvetleri bileşkesi, ıslak kızağı aştığı anda gemi ansızın geriye doğru yatar. İğilme, ıslak kızağa yeterli bir uzunluk verilerek önlenir.)

İĞLAK a. (ar. *iğlak*). *Esk.* **1.** Kapama, örtme, geçilmez hale getirme. **—2.** Karıştırma, karışıklık, güç anlaşılırlık, kapalılık: *"Muhakemat-ı zihniyemizi bu kadar işgal ve iğlâk edenler kimlerdir?"* (Baha Tevfik).

İĞLAKÂT çoğl. a. (ar. *iğlak*'ın çoğl. *iğlâkât*). *Esk.* Karışık, kapalı ve güç anlaşılır sözler.

İĞLİK sıf. *Say. sıf.* + *iğlik*, iplik fabrikalarını ya da atölyelerini, çalışan iğ sayısıyla belirtmek için kullanılır: *Üç bin iğlik bir atölye.*

İĞMAZ a. (ar. *ġamz*, gammazlık'tan *iğmâz*). *Esk.* **1.** Gammazlık etme, kötüleme. **—2.** Küçük görme, ayıplama. **—3.** *İğmaz etmek*, ayıplamak, kötülemek, küçültmek: *"...Rusya tarafına ehemmiyet verilmemiş olmasına mebni bu hususta iğmaz edilmiş olması zann-ı kavîdir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İĞMAZ a. (ar. *ġamż*, göz kırpma'dan *iğmâż*). *Esk.* **1.** Göz kapama; görmezden gelme. **—2.** *İğmazdan gelmek*, işi oluruna bırakmak, aldırış etmemek. || *İğmaz-ı ayn*, kabahate, kusura göz yumma.

İĞNE a. **1.** Bir ucu dikilecek malzemeden geçmesi için sivri olan, öbür ucunda dikiş ipliğini geçirmek için bir delik (*iğne deliği* ya da *göz*) taşıyan, su verilmiş çelikten küçük ince dikiş aleti. (Geçirilecek ipliğe göre iğne deliği yuvarlak ya da uzun olabilir; aynı şekilde iğnenin uzunluğu, çapı ve biçimi dikilecek malzemeye göre değişir: örme iğnesi uzun ve ince; halı iğnesi kısa ve kör uçlu; şilte iğnesi de uzun ve eğridir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** İki şeyi birbirine ya da bir şeyi bir yere tutturmak için kullanılan bir ucu uzun ve sivri metal araç: *Topluiğne. Çengelliiğne. İğnelerle prova yapmak.* **—3.** Genellikle bir giysiye, başlığa, şapkaya iliştirilen başı bezemeli iğne: *Kıravat iğnesi. Şapka iğnesi.* **—4.** Altındaki iğne ile giysiye tutturulan süs eşyası: *Platin iğne. Göğsüne elmas bir iğne taktı.* **—5.** Bazı aygıtların ucu sivri parçası: *Pikap iğnesi. Pusula iğnesi. Tüfek iğnesi.* **—6.** İlacı vücuda vermek için kullanılan araç; bu aracın oluklu, sivri metal ucu: *İğneyi kaynatmak. Çok kasıldığı için iğne kalçasında kırılmış.* **—7.** İğne olmak eylemi: *Koca adam oldun, hâlâ iğneden korkuyorsun.* **—8.** Şırıngayla vücuda verilen ilaç: *Doktor, iki hapla bir iğne yazdı.* **—9.** Oltanın ucundaki küçük, sivri, metal kanca: *İğneye yem takmak.* **—10.** Kimi böceklerin kendisini korumasını sağlayan sokucu organı: *Arının iğnesi.* **—11.** Rahatsız edici, incitici söz. **—12.** *İğne atsan yere düşmez*, bir yerin çok kalabalık olduğunu belirtmek için söylenir. || *İğne batırmak*, bir kimseye laf dokundurmak, iğneleyici, dokunaklı sözler söylemek. || *İğne deliğinden Hindistan'ı seyretmek*, önemsiz ve küçük olaylardan büyük gerçeklere ulaşacak ölçüde sezgili, kavrayışlı olmak. || *İğne ile kuyu kazmak*, eldeki araç ve gereçlerin yetersizliğine karşın sürekli çalışarak, güç bir işi sabırla başarmaya çalışmak ya da güçlükle sürdürülebilen bir işin içinde ve üzerinde olmak. || *İğne ipliğe dönmek*, *iğne iplik kalmak*, aşırı ölçüde zayıflamak: *Çocukcağız iki haftada iğne ipliğe dönmüştü.* || *İğne üstünde oturmak*, her an gideceğini belirtir bir hava içinde oturmak. || *(Birine) iğne yapmak*, *vurmak*, vücuda iğneyle sıvı ilaç vermek: *Hastaların kimine iğne yapar, kimine de ağızdan ilaçlar verirdi.* || *İğne yurdu*, iğne gözü, deliği (yörs.). || *İğne yutmuş maymuna dönmek*, zayıf ve bitkin düşmeyi belirtmek için alay yollu söylenir. || *İğneden ipliğe kadar*, "ne kadar eşya varsa, en önemsizlerini bile" anlamında kullanılır: *İğneden ipliğe kadar ne gerekliyse evi donattık.*

—Akupunk. Bazı deri noktalarına batırılmak üzere kullanılan çok ince tel. (Bunun için çeşitli tipte iğneler kullanılır: çapları 0,26 ile 0,45 mm arasında değişen ince iğneler; kan çıkarmak için üçgen iğneler; "erik çiçeği" denilen iğneler; [yerlerinde bırakılan] deri içi iğneler; elektrik akımıyla çalışan iğneler.)

—Arkeol. Bir giysinin kanatlarını tutturmaya yarayan, kemikten ya da metalden sivri uçlu uzun çubuk. (Baş süslemelerinin çeşitliliği öntarih ya da ilk dönem ortaçağ tarihinin kronolojik dizilerinde kullanılan sınıflandırmalara olanak verdi. Tunç çağı iğneleri bu açıdan özellikle değerlidir; bunlar 70 cm'ye ulaşabilen gerçek mücevherlerdir.)

—Balıkç. Olta ipinin ucuna yerleştirilen ve balık tutmak amacıyla üzerine yem takılan damaklı madensel çengel. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İğneden çıkarmak*, olta iğnesini balığın boğazından çıkarmak. (Bazı ülkelerde iğneyi çıkartmak için özel bir alet de kullanılmaktadır.) || *İğneye balık takmak*, avlanmak için bir balığı yem olarak olta iğnesine geçirmek.

—Bot. *İğne yaprak*, çam yaprağı gibi ince, uzun ve sivri yaprak. (Eşanl. İBRE.)

—Cerr. Bir ilacı şırınga etmeye, bir organı delerek içindeki sıvıyı ya da herhangi bir vücut sıvısını çekmeye (ponksiyon) ya da dokuları dikmeye yarayan, ince uzun, içi boş ya da dolu, düz ya da eğri, ince metal aygıt. (Yara dikiş iğneleri çok değişik biçimlerde olur: deliği hareketli Reverdin iğneleri, kıvrık kenarlı iğneler.) || *İğne kıskacı*, dikiş atmak için iğneyi tutmaya yarayan çelik pens. || *Ponksiyon iğnesi*, bir delgi (mandren) ile donatılmış iğne. (İğne batırılacağı yere iyice yerleştirildikten sonra delgi çıkarılır; böylece iğne hareket ettirilmeden akıntının kontrolü sağlanabilir.) || *Radyum iğnesi*, urlarla temas edecek şekilde ya da urların içine yerleştirilen ve radyoaktif maddeler içeren küçük ve ucu kapalı iğne. || *Şırınga iğnesi*, ucu eğik olarak kesilip sivrileştirilmiş içi oyuk iğne. (Uzunluğu, çapı ve kesiliş şekli kullanıma göre değişir: toplardamar içi, kas içi, deri altı şırınga, vb.)

—Ciltç. ve Süslem. sant. *İğne perdahı*, tezhipte iğne perdahı demiri ile altın zemini noktalama. || *İğne perdahı demiri*, iğne perdahı yapılan küt uçlu, kalınca iğne.

—Dantelc. *İğne oyası*, iğneyle düğümlü ilmekler oluşturularak yapılan oya. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Yelkenli teknelerde, ana direklerin gerisine, boylamasına yerleştirilen ince ağaç çubuk. (Yarım serenlerin çatalları bu çubukların üzerinde hareket eder.)

—Dy. *İğne tarafı*, bir yol ayrımının makas iğnesi tarafındaki ucu. || *Makasa iğneden girmek*, bir tren ya da manevra sözkonusu olduğunda makasa iğne tarafından yaklaşmak.

—Elektroakust. *Okuma iğnesi*, okuma kafasının, plağın izine doğrudan temas eden bölümü.

—Esk. sil. İğneli horozlu tüfek ve tabancalarda, horozun düşmesi ile mermiye hızla çarparak onun namlu yatağına girmesini sağlayan parça.

—Hidr. pnöm. Çembersel bir deliğe oranla, yer değiştirerek belirli bir sıvının geçmesi için gerekli açıklığı ayarlamaya yarayan konik parça. (İğneli lüleler üretimi düzenlemek için petrol kuyularında yaygın olarak kullanılır.)

—Isıl mot. *Şamandıra iğnesi*, benzinin hazneye girişini düzenleyen karbüratör parçası. (Şamandıraya bağlı olan iğne, haznede yakıt en yüksek düzeyine ulaştığında benzin girişini kapar.)

—Manyet. ve Jeomanyet. *Mıknatıslı iğne*, bir eksen çevresinde serbestçe dönen ve mıknatıslanma nedeniyle uçlarından biri sürekli kuzeyi gösteren, genellikle eşkenar dörtgen biçiminde ince uzun lamel. || *Sapma, eğilme iğnesi*, sapmayı, eğilmeyi ölçmeye yarayan mıknatıslı iğne.

—Nük. müh. *Yakıt iğnesi*, nükleer yakıt içeren, silindir biçiminde, çok küçük çaplı öğe (Kimi reaktör tiplerinin kalbinde çok sayıda iğne bulunur: Creys-Malville santralının [1 200 MW] hızlı nötron reaktöründe yaklaşık 100 000.)

—Seram. *İğne bezi*, desenlerin çizildiği taslak kâğıdının altına konarak, üzerine iğneleme yoluyla motiflerin çıkarıldığı yumuşak bez.

—Sil. *Ateşleme iğnesi*, fişek, top mermisi ya da mayındaki barut hakkını ateşlemek için yay etkisiyle kapsüle çarpan, sivri uçlu metal parça. —Mekanizmayla doldurulan ilk tüfeklerde (Dreyse, 1827; Chassepot, 1866) fişek kapsülüne çarparak ateşlemeyi sağlayan ince çelik çubuk.

—Taronc. Dikiş dikmeye yarayan, kemik ya da fildişi çubuk. (Delikli iğneler solutré evresinden başlayarak üst yontmataş döneminde ortaya çıktı.)

—Ted. Tedavi ya da teşhis amacıyla organizmaya bir şey (ilaç) vermek ya da organizmadan bir şey almak (ponksiyon, vb.) için kullanılan içi boş sivri araç.

—Tekst. Üzerinde çıkıntılar bulunan ve iğneleme tekniğinde kullanılan metal çubuk. || *İğne düzeltme pensi*, bir tarağın dişlerini değiştirmeye yarayan yassı pens.

—Terz. *İğne ardı* → İĞNEARDI. || *İğne yastığı* → İĞNELİK.

—Tıp. *İğne yuvası*, bir sondanın sokulmasını kolaylaştıran ve maden, tahta ya da fildişinden yapılmış olan aygıt. —İğnenin geçip yerleştiği şırınga ucu.

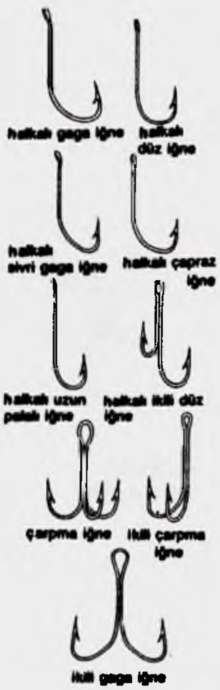
—Tuhf. Tuhafiye tezgâhlarının donatıldığı ve gaga adı verilen kıvrık ucu üzerinde ilmekleri oluşturmaya yarayan su verilmiş çelik çubuk. || *Gagalı iğne*, kıvrık ucu bükülgen olan ve "iğne deliği" adı verilen bir kertiğe oturtularak kapanan iğne. || *Paletli iğne*, devingen bir paleti kendi çevresinde dönerek gagasını kapatmayı sağlayan iğne. (*Klapeli iğne* ya da *self-acting iğne* de denir.) [Bu üç iğne değişik örgü makinelerinin işleyişine göre tasarlanmıştır.] || *Pistonlu iğne*, gagası, gövdenin içinde yiv üzerinde ya da uzunlamasına bir kertik boyunca kayan bir çubuğun yardımıyla kapanan iğne.

—Zool. Böceklerde (özellikle de zarkanatlılarda) genellikle bir zehir salgıbezine bağlanan, sivri, ince, içi oyuk, geriye çekilebilen, bazen tırtıllı, saldırı ya da savunma silahı (avın ya da düşmanın dokuları içine zehir boşaltmaya yarar), görevi yapan tek organ. (Bk. *ansikl.* böl.) || Balıklarda, bir zehir salgı bezine bağlı olan ya da olmayan, kemikleşmiş ya da kireçleşmiş güçlü diken; değişikliğe uğramış bir ışındır. Buna bazen "diken" de denir.

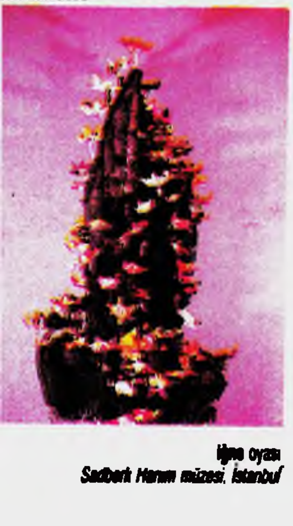
—ANSİKL. Çelik iğne üretimine Ortaçağ'da başlandı, ama bu iğneler, uzun süre, iplik geçirilecek bir deliği bulunan bir çividen farksızdı. Parlak çelik iğne üretimi 1500'e doğru İspanya'da başladı, XVI. yy.'da İngiltere ve Almanya'da yaygınlaştı.

Bugün, tüm dikiş iğneleri yuvarlak olarak haddelenmiş 5,5 mm çapındaki çelik telden üretilir, çekmeyle istenilen çaplar elde edilir. Çaplar 3 mm ile (kalın ambalaj iğnelerinde) 0,35 mm (en ince dikiş iğnelerinde) arasında değişir. Tel çekme işlemlerinin teli sertleştirme gibi bir sakıncası olduğu için, eylemsiz gazlı atmosferde tavlanması gerekir. Bugün iğne üretimi tümüyle otomatikleşmiştir. İğneler, hep ikişer ikişer, başları birleşik olarak üretilir. Makineler teli dikine kaldırır, iki iğne boyunda bir parça keser ve kesilen parçanın iki ucu sivriltilir. Büyük preslerle iki iğnenin delikleri açılır, daha sonra bir makine iki iğneyi birbirinden ayırır, yanlarını kalıplar ve iğne başlarını yuvarlaklaştırır. Bu işlemlerden sonra iğneyi sertleştirmek için su verilir ve esneklik kazandırmak amacıyla "menevişleme" uygulanır. Üretim süreci, parlatma ve elektrolitik nikel kaplamayla son bulur.

çeşitli iğne tipleri

rük Larousse

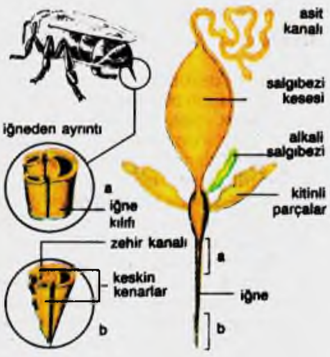
iğne oyası
Sadberk Hanım müzesi, İstanbul

—Balıkç. İğne, sap (ucu palet, halka ya da topuzla son bulur), kıvrım ve damaklı bir uçtan oluşur. İğneye, her yanı aynı düzlemde yer alıyorsa *düz iğne*, ucu dayanma yüzeyiyle bir açı oluşturuyorsa *yamuk iğne* denir. İğnenin kıvrımı her zaman yuvarlak olmaz; kare biçiminde olanları da vardır. Tekli, ikili, üçlü, hatta dörtlü iğnelere rastlanır. İğneyi yapmada kullanılan çeliğin kalınlığına göre çap çok inceyse ince iğne, çap kalınsa kalın iğne ortaya çıkar. Dövme iğneler, iri balıkları avlamada kullanılan, madeni kıvrım yeri yassıtılmış (bu işlem iğneye dayanıklılık kazandırır), oldukça büyük iğnelerdir.

—Dantelc. İğne oyası, düz ve üç boyutlu olmak üzere iki şekilde yapılır. Üç boyutlu iğne oyalarında daha çok üçgen ilmekler kullanılarak çeşitli çiçek ve meyve motifleri oluşturulur. Tülbent, yazma vb. örtülerin kenarlarına daha çok üç boyutlu iğne oyaları geçirilir. Düz iğne oyalarıysa bir iplik ya da kumaş kenarına kare ilmeklerle işlenir ve ince dantel görünümündedir. Daha çok geometrik desenlerin kullanıldığı düz iğne oyalarından yaka, kol kapağı, çeşitli örtüler ve değişik süsleme bordürleri yapılır.

İğne oyaları, Anadolu'nun hemen her yöresinde kadınların boş zamanlarını değerlendirme amacıyla yaptıkları başlıca el işlerindendir. Yazma, tülbent, mendil, yağlık ve çeşitli örtülerin kenarlarına gömleklerin yaka ve kollarına yapılır, baş süslemelerinde kullanılır. Çoğunluğu doğadan esinlenilerek oluşturulan motiflere kaynağı ya da biçimine göre, "mor sümbül", "yabangülü", "efe bıyığı", "garip yuvası", "kırmızı biber" vb. adlar verilir. Özgünlüğüyle Anadolu el sanatları içinde önemli bir yeri olan iğne oyalarının geçmişteki örneklerinden pek azı günümüze kalmıştır. Son zamanlarda çeşitli özel ve resmi kuruluşlar, bu halk sanatının özgünlüğünü yitirmeden sürdürülmesi, yaşatılması ve örneklerinin toplanması amacıyla çalışmalar yapmakta, yarışmalar düzenlemektedirler.

—Zool. Böceklerdeki iğne hep karnın ucunda bulunur. Zarkanatlılarda (balarıları, yabanarıları) iğne, iki tırtıllı tel içeren kitinli bir iğne kılıfından oluşur; dibine, iğnenin karından çıkmasını ve her yöne doğrulmasını sağlayan bazı parçalar eklemlenmiştir. Bir zehir salgıbezinin ağzı iğnenin dibine açılır.

arının iğnesi ve zehir aygıtı

Arının ve akrebin iğnesi vardır. Ayrıca zehir akıtmasalar da sokucu böceklerin (sivrisinek gibi ikikanatlılar, tahtakurusu gibi çeşitkanatlılar) hortumlarına da iğne denir. Aynı işlevi yapan çift organlara (örümceklerin, kırkayakların, engereklerin zehir çengelleri) hiçbir zaman "iğne" denmez.

İĞNEADA, Kırklareli'nin Demirköy ilçesine bağlı bucak; 3 865 nüf. (1990); 4 köy. Merkezi *İğneada*, 2 497 nüf. (1990).

İĞNEADA burnu, Trakya'nın Karadeniz kıyılarında, Bulgaristan sınırına yakın belirgin çıkıntı.

İĞNEARDI a. İğneyi kumaş yüzüne çıkış noktasından geriye batırıp daha ileriden çıkardıktan sonra tekrar başlangıç noktasından kumaşın arkasına alarak yapılan bir dikiş türü. (Yüzden görünümü makine dikişine benzer. Genellikle iki parçayı birleştirme amacıyla yapılır.)

İĞNEBURNU, portekizce **cabo das Agulhas,** Afrika'nın en güney (34° 50' güney enlemi) ucu. Ümit burnunun doğusunda.

İĞNEBURNU akıntısı, Hint okyanusu'nda güçlü sıcak akıntı. Güney Afrika'nın 100 km kadar açığında 25° - 40° G. enlemleri arasında G.-B.'ya doğru akar. Tahmini debisi: 72 milyon m^3/sn. Maksimum hız: günde [illegible]00 km'den çok.

İĞNEBURNU platosu, [illegible] okyanusu'nda Port Elizabeth'in G.'inde, geniş deniz dibi düzlüğü; derinliği yaklaşık 2 500 m.

İĞNECİ a. Hastalara iğne yapan kimse.

İĞNECİK a. Küçük iğne.

—Denizc. Dümen yelpazesinin ön bölümünde yer alan ve düşey bir yuvaya geçen bağlantı muylusu. —Özellikle yelkenli teknelerde kullanılan metal bağlantı parçası. || *İğnecik gönyesi*, dümen tabanı deniz dibine değdiğinde ya da tekne baş kıç vurduğunda, dümen iğneciklerinin yuvalarından çıkmasını önlemek için ortadaki iğneciğin üzerine gelecek biçimde dümen bodoslamasına vurulan takoz. || *İğnecik yakası*, bir seren yelkeninin ya da bir randa yelkeninin direk boyunca uzanan kenarı. —Latin yelkenlerinde, direğe bakan yaka. || *Dişi iğnecik*, kıç bodoslamasında yer alan ve dümen iğneciklerinin gireceği düşey yatakları taşıyan metal parça. —Dümene düşey yatak görevi yapan zıvana ya da menteşe. || *Dümen iğneciği*, dümeni kıç bodoslamasına tutturmaya yarayan erkek ya da dişi iğnecik. || *Dümen iğnecik yatağı*, dümen iğneciklerinin geçtiği düşey yataklardan her biri.

—Zool. Işınlılarda, süngerlerde ve çok sayıda derisi dikenli knidlilerde ve denizhıyarlarında iskeletin, uzun ya da sivri biçimli, silisli ya da kireçli, çeşitli öğelerine verilen ad. || Bir dingil yardımıyla birleşmiş iki dişli çark biçimindeki küçük iğne. (Tatlısu süngeriyle çeşitli güncel ya da fosil deniz süngerlerinin tomurcukları için koruyucu bir tabaka oluşturur.) || Çokkıllı halkalıların parapotlarındaki az çıkıntılı, güçlü telcik. || *Demospongiae* sınıfı üyelerinde bulunan, sarmal, yıldız ya da demet biçiminde, küçük iğne.

İĞNECİLİK a. İğnecinin işi.

İĞNEDANLIK → İĞNELİK.

İĞNEDENLİ sıf. Metalürj. *İğnedenli dökme demir*, soğumayla çok sert bir beynit yapısı veren alaşımlı dökme demir. (İĞNEMSİ de denir.) || *İğnedenli yapı*, optik ya da elektron mikroskobunda görülebilen ve iğne biçiminde kristallerden oluşan yapı. (Metalürjide iğnedenli ferrit, martensit ve beynit yapıları vardır. Bu yapılar, uzun süre çok yüksek sıcaklıkta tutma [ferrit], ani suverme [martensit] ya da yavaş suverme [beynit] yollarıyla elde edilir. İğnedenli ferrit yapısı göktaşlarında [Widmanstätten yapısı] gözlemlenen yapıya yakındır.)

İĞNEDENLİK → İĞNELİK.

İĞNELEME a. İğnelemek eylemi.

—Seram. Kütahya çiniciliğinde, iğneyle desen elde etmek üzere yapılan delikleme işlemi.

—Tekst. Çıkıntılar taşıyan iğnelerle, tekstil liflerini kendi aralarında ve gereğince bir doku içinde karıştırarak kumaş üretme tekniği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Terz. Topluiğnelerle tutturmak, yerleştirmek eylemi.

—Topogr. Bir belge üstündeki bir noktanın konumunu, bir iğneyle işaretlemeye dayanan işlem.

—ANSİKL. Tekst. İğneleme yöntemi, çalışma ilkesi bir ölçüde basit olan bir makinede uygulanır. Genellikle taraklamayla elde edilen elyaf, düzgün katmanlar halinde bir besleme keçesinin üzerine yerleştirilir. Bu şekilde oluşturulan tülbentlerin bileşimi değişebilir ve son kullanıma uyarlanmış daha karmaşık bir ürün verir. Kaplama, örneğin jütten ya da poliolefinden oldukça yumuşak bir dokuma üzerinde gerçekleştirilir. Elyaf tülbenti, delikli plakaların arasına girer; her delikte bir vargel devinimi yapan bir iğne bulunur. Bu iğneler kanca biçiminde çıkıntılarla donatılmıştır; böylece elyaf tülbentine batarak lifleri çeker ve karıştırır. İğnelerin her dönüşünde kumaş belli boyda ilerler. Makinelerin maksimum yararlı genişliği 10 m'yi geçebilir. İğneleme, dokumasız kumaşları üretmede kullanılan yöntemlerden biridir.

İĞNELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şeye, bir yere iğnelemek, şeyleri birbirine iğnelemek*, iğne yardımıyla bir şeyi bir başka şeye tutturmak: *Biçilmiş bir elbisenin kollarını bedene iğnelemek. Yakasına bir çiçek iğnelemek.* **—2.** *Bir kimseyi iğnelemek*, ona üstü kapalı ve incitici sözler söylemek: *İnsanları iğnelemekten zevk alıyor.*

—Güz. sant. *Bir deseni iğnelemek*, bir kalıp yapmak için iğne yardımıyla desenin çevresine küçük delikler açmak.

—Tekst. İğnelemeyle kumaş üretmek.

◆ **iğnelenmek** edilg. f. İğne ile tutturulmak.

—Tekst. Bir sanayi ürününden söz ederken, iğneleme tekniğiyle elde edilmek. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ **iğnelenmek** dönşl. f. Bedenin herhangi bir yerinde bir uyarma olmadan iğne batıyormuş gibi acı duymak.

—ANSİKL. Tekst. İğnelenerek elde edilen kumaşlar, birçok işlemden geçirilir. Apre işlemleri bu kumaşlara istenilen özellikleri kazandırır; yaygılar sentetik maddelerle (örneğin viniller) kaplanabilir. Bu ürünler dokumasız kumaşlar sınıfına girer.

İĞNELENME a. İğnelenmek eylemi.

İĞNELENMEK → İĞNELEMEK.

İĞNELEYİCİ sıf. İncitici, rahatsız edici söz ya da davranış için kullanılır.

◆ be. İncitici bir biçimde: *İğneleyici konuşmak.*

İĞNELİ sıf. **1.** İğnesi olan. **—2.** İğneyle tutturulmuş; bir yere iğnelenmiş. **—3.** İncitici, batıcı, iğneleyici: *İğneli sözler, bakışlar. İğneli konuşmalar.* **—4.** *İğneli beşik, iğneli fıçı*, insanı üzen ve sıkıntıya düşüren çok kötü durum.

İĞNELİK a. Üzerine iğnelerin saplandığı küçük yastık ya da içine iğne konulan kutu. (İĞNEDANLIK, İĞNEDENLİK, İĞNE YASTIĞI da denir.)

—Seram. Kütahya seramikçiliğinde motiflerin yapılmasında kullanılan bir alet. (Düzgün bir tahta çubuğun ucuna ince bir dikiş iğnesi takılarak oluşturulur. Kurşunkalemle çizilen motifli taslak kâğıdının altına birkaç boş kâğıt ve *iğne* bezi* konur. İğnelikle, çizgiler üzerinde sık delikler açılır. Bu deliklerden kömür tozu geçirilerek, motif seramik üzerine aktarılır.)

İĞNELİ KELERBALIĞI a. Sıcak ve ılık denizlerin 100 m'ye kadar inen kumlu, çamurlu, yumuşak diplerinde ya da dibe yakın kesimlerde yaşayan etçil balık. (Oldukça geniş göğüs yüzgeçli, bedeni sırta ve karına doğru yassılaşan, kamçı gibi ince uzun kuyruklu [uzunluğu bedenin iki katına yakındır] bir balıktır. Sırt yüzgecinin gerisinde, yan tarafı dişli, uzun bir [bazen iki] zehirli diken vardır. Bil. a. *Rhinoptera marginata;* iğnelikelerbalığıgiller familyası; uzunluğu [kuyruksuz] 150 cm'ye kadar.) [Eşanl. MANDABAŞ.]

İĞNELİ VATOZ a. Sıcak, ılık, oldukça soğuk denizlerin 10 - 1 000 m derinlikleri arasında yaşayan kıkırdaklıbalık. (Burun

kesimleri oldukça sivridir. Etçildir: omurgasızlar ve dip balıklarıyla beslenir. Bil. a. *Raja asterias;* özkedibalığıgiller familyası; boyu 1 m'ye kadar.) [Eşanl. YILDIZLI VATOZ.]

İĞNELİKELERBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerin 100 m derinliğe kadar inen, kumlu, çamurlu, yumuşak diplerinde yaşayan etçil balık familyası. (Türkiye sularındaki tek türü iğneli* kelerbalığı ya da mandabaştır. Bil. a. *Rhinopteridae.*)

İĞNELİLER a. Arı, yabanarısı, eşekarısı, karınca, kanatlı karınca, altın arı gibi zehirli bir iğneyle donanan zarkanatlılar alttakımı. (Bil. a. *aculeata.*)

İĞNEMSİ sıf. İğneye benzeyen, iğne biçiminde olan.
—Metalürj. → İĞNEDENLİ.
—Miner. İnce iğneler halinde kristalleşen bir madde için kullanılır.

İĞNEYAPRAKLILAR a. Çamgiller gibi yaprakları iğne biçiminde olan ağaçlara verilen genel ad.

İĞRA a. (ar. *iğra'*). *Esk.* **1.** İstek uyandırma, arzulandırma: *"...harbe koşan şuarâ okudukları harb şarkılarıyla, bu mübârezeleri teşvik ve iğra ederler idi"* (Mehmet Tevfik). **—2.** Hırslandırma, tahrik etme.

İĞRAK a. (ar. *iğrak*). *Esk.* Boğma, gark etme.
—Ed. Abartma (mübalağa) türlerinden biri. (Aklın kabul edebileceği ancak yapılmasına alışılmamış abartma diye tanımlanır. Ahmet Cevdet Paşa şu örneği verir: *"Feth-i Hayber olalı eylememiştir kimse / Zor-i bazu ile bir böyle hisarı teshir"* [Hayber kalesi alınalı beri bileğinin gücüyle kimse böyle bir kaleyi almamıştır"].)

İĞRAKAT çoğl. a. (ar. *iğrāk*'ın çoğl. *iğrākat*). *Esk.* Mübalağalar, abartmalar.

İĞRAKİYAT çoğl. a. (ar. *iğrāk*'tan çoğl. *iğrākiyyāt*). *Esk.* Mübalağalı, abartılı sözler.

İĞREMEK gçz. f. *Esk.* Boğa, sığır vb. bir hayvan sözkonusuysa, böğürmek.

İĞRENÇ sıf. **1.** Güçlü bir bulantı, tiksinti uyandıran şey için kullanılır: *İğrenç bir koku. İlacın çok iğrenç bir tadı var. Midyeyi çiğ çiğ yemek iğrenç bir şey.* **—2.** Nefret uyandıran, kendini son derece aşağılık bir duruma sokan bir kimse, bu kimseye özgü tutum ve davranış için kullanılır: *İğrenç bir adam. İğrenç bir iftira. İğrenç bir ihanet.* **—3.** Müstehcen, kaba, bayağı şey için kullanılır: *İğrenç bir fıkra. Bir porno filmdeki iğrenç sahneler.*
◆ be. İğrenç, tiksindirici bir biçimde: *İğrenç kokmak. Masanın üstü iğrenç görünüyor.*

İĞRENÇLİK a. İğrenç olma durumu; iğrenç olan şeyin, kimsenin niteliği.

İĞRENDİRMEK → İĞRENMEK.

İĞRENGEN sıf. Her şeyden iğrenme huyu olan kimse için kullanılır.

İĞRENİLMEK → İĞRENMEK.

İĞRENME a. İğrenmek eylemi; tiksinme.

İĞRENMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeyden) iğrenmek,* onu iğrenç bulmak, ondan midesi bulanmak; tiksinmek: *Kurbağadan iğrenirim, kesinlikle dokunamam. Bir ilacı iğrenerek içmek.* **—2.** *(Bir kimseden, bir tutumdan, bir davranıştan) iğrenmek,* onu aşağılık, bayağı bulmak, ondan tiksinmek, nefret etmek: *Bir kimseden iğrenmek. İkiyüzlülükten iğrenirim.*
◆ **iğrendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi iğrendirmek,* onun iğrenmesine yol açmak; bir daha istemeyecek biçimde tiksindirmek: *Yediğim midye beni bütün deniz ürünlerinden iğrendirdi. Adamın insanı iğrendiren davranışları var.*
◆ **iğrenilmek** edilg. f. İğrenmek eylemine konu olmak.

İĞRENTİ a. İğrenme duygusu, tiksinti.

İĞRETİ → EĞRETİ.

İĞRİ → EĞRİ.

İĞRİCE a. BÜVE'nin eşanlamlısı.

İĞRİK sıf. *Esk.* Çok böğüren hayvan için kullanılır.

İĞSİ sıf. İğin biçimini andıran.
—Dokubil. *İğsi hücre,* şekli iği andıran uzun hücre.
—Bakteriyol. *İğsi basil (Fusobacterium fusiforme),* Vincent'ın 1893'te, hastane yaralarında bulduğu basil. (Patolojik süreçlerde, genellikle bir spiroketayla birlikte bulunur ve Vincent "iğsi-spiril birliği"ni oluşturur. Bu birliğe bazı ülserli anjinlerde [Vincent anjini] ve akciğer kangrenlerinde rastlanır.)

İĞTİLAF a. (ar. *iğtilāf*). *Esk.* Kılıfa girme, kılıflanma: *İğtilaf-ı seyf* (kılıcın kınına konması).

İĞTİNAM a. (ar. *iğtinām*). *Esk.* **1.** Yağma, düşman malını ganimet olarak alma, çapul. **—2.** Ganimet gibi kolay kazanılan bir mal olarak görme, öyle kabul etme. **—3.** *İğtinam etmek,* ganimet almak, yağmalamak. **—4.** *İğtinam-ı fırsat,* fırsatı kaçırmama, fırsattan yararlanma.

İĞTİRAB a. (ar. *iğtirāb*). *Esk.* Gurbete çıkma: *"Teslim eder igtirâbı intaç"* (A. H. Tarhan).

İĞTİRAK a. (ar. *iğtirāk*). *Esk.* **1.** Suya batma, suda boğulma. **—2.** Soluğu kuvvetle içe çekme.

İĞTİRAR a. (ar. *iğtirar*). *Esk.* **1.** Büyüklük duygusuna kapılarak gururlanma. **—2.** Aldanma. **—3.** Gaflete düşme.

İĞTİRAREN be. (ar. *iğtirar*'dan *iğtiraren*). *Esk.* **1.** Güvenerek. **—2.** Gurura kapılarak.

İĞTİSAB a. (ar. *iğtiṣab*). *Esk.* **1.** Bir şeye izinsiz olarak sahiplenme; gasbetme. **—2.** Zorla alma. **—3.** *İğtisab etmek,* zorla almak.

İĞTİSABAT çoğl. a. (ar. *iğtiṣab*'ın çoğl. *iğtiṣābāt*). *Esk.* Zorla almalar, gasbetmeler.

İĞTİŞAŞ a. (ar. *iğtişaş*). *Esk.* **1.** Karışıklık, kargaşa: *"Heyet-i içtimâiyeleri iğtişâşa uğratan cebir ve şiddetlere karşı bî-rahmâne davranınız, fakat fikre hürmet ediniz"* (H. C. Yalçın). **—2.** Duruluğu, arılığı, saflığı kaybolma, bozulma.

İĞTİŞAŞAT çoğl. a. (ar. *iğtişaş*'ın çoğl. *iğtişaşat*). *Esk.* Karışıklıklar, bozukluklar, fenalıklar.

İĞVA a. (ar. *iğva'*). *Esk.* **1.** Yoldan çıkartma, azdırma: *"Şah Abbas bunu fırsat ittihaz ederek Dağıstanlılar'ı iğva ve idlâl etmekten nâşi âsâkir-i osmaniye ol havâliden berü tarafa çekilmeğe mecbur olmuşlardı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Bozma, şaşırtma. **—3.** İsl. ve Tasav. Düşünce ve davranışlarında doğru olan kişiyi yanlış kanıtlarla ayartıp şeytana uydurarak günaha sokma, inancından döndürme. (Sufilere göre, insanı Tanrı'ya yönelmekten alıkoyduğu için Dünya ve içindekiler iğva aracıdır. Gazali gibi bazı sufiler, aklı da bir iğva aracı sayarlar.)

İĞZAB a. (ar. *iğzab*). *Esk.* Kızdırma, öfkelendirme, gazaba getirme: *"Sizi ziyade iğzab eden..."* (Yusuf Kamil Paşa, XIX. yy.).

İHAFE a. (ar. *iḫafe*). *Esk.* **1.** Korkutma: *"Yaramazlık eden çocukları uyutmak ve susturmak için valdelerin vesâit-i ihâfesinden idi"* (İsmail Suphi). **—2.** *İhafe etmek,* korkutmak: *"...çocuklarını Türk geliyor yani katleder deyü ihâfe eder oldular"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İHALE a. (ar. *iḥale*). Huk. Kamu kuruluşlarının özel kişiler aracılığıyla yaptıkları kimi işlerin en uygun fiyatla olması için başvurdukları bir sözleşme usulü: *İhale etmek, ihaleye çıkarılmak.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—İc. ifl. huk. *İhalenin feshi,* icra yolu ile yapılan satışlarda, satış için öngörülen hükümlere aykırı davranılması sonucu, yapılan ihalenin ortadan kaldırılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. İhale usulü kamu kuruluşları tarafından benimsenmiş bir yöntemdir. Bu yöntemle objektif ölçülere dayanan sözleşmeler yapma amacı güdülür. Devlet ihale kanununa göre, genel bütçe içindeki dairelerle katma bütçeli dairelerin, özel idare ve belediyelerin alım-satım, kira, taşıma, hizmet, yapım, trampa ve benzeri işleri ile ilgili sözleşmeler ihale yöntemi ile yapılır. İhale yapılırken, idarenin gereksinmelerinin en iyi biçimde, uygun koşullarla, zamanında karşılanması ve ihalede açıklık ile rekabetin sağlanması genel ilkedir. İhalelerin yapılmasını ita amirleri sağlar. İta amirleri, ilgili idarenin memurlarından birinin başkanlığında idareden, yapım işlerinde işin uzmanı olmak koşuluyla en az bir kişi ve maliye memurunun katılmasıyla kurulacak komisyonları görevlendirir. İhale işlemlerini yürütenler, bunların eşleri ile ikinci dereceye kadar kan ve sıhri hısımları ihalelere katılamazlar. İhale konusu işlerin bütün özelliklerini belirten şartnameler idarece hazırlanır. İhale konusu işler ihale yapılan yerler ile öteki kentlerde ilan yoluyla duyurulur. İlan yapıldıktan sonra şartname ve eklerinde değişiklik yapılmaz. İhaleye katılan gerçek ya da tüzel kişilerden ihale konusu için tahmin edilen bedelinin % 3'ü oranında geçici teminat alınır. İhale komisyonları tarafından alınan kararlar ita amiri tarafından onaylanır ya da iptal edilir. İhale yöntemleri şunlardır: kapalı teklif, belli istekliler arasında kapalı teklif, açık teklif, pazarlık, yarışma. Bu yöntemlerden hangisinin uygulanacağı ilgili idarece saptanır. İhale kararının kesinlik kazanmasından sonra kendisine ihale verilen kişi ile idare arasında bir sözleşme imzalanır. Sözleşme yapıldıktan sonra ihaleyi alan kişi sözleşme ve şartname hükümlerine uygun olarak üstlendiği işi yapmak zorundadır.
—İc. ifl. huk. İhalenin feshi, ihale tarihinden itibaren yedi gün içinde İcra tetkik mercii hâkimliği'nden istenir. Artırmanın yöntemine uygun olarak yapılmaması, yasaya ya da ahlaka aykırı biçimde artırmaya fesat karıştırılması ya da malın esaslı vasıflarında hata bulunmuş olması durumlarında, ihale feshedilir. İhalenin feshine ilişkin, Tetkik mercii kararları (satış konusu eşyanın değerinin 100 000 TL'yı geçmesi durumunda) temyiz edilebilir. İhalenin feshine ilişkin karar kesinleşirse, alıcının ihale ile kazandığı mülkiyet hakkı sona erer (İc. ifl. k. md. 134).

İHALETEN be. (ar. *iḥale*'den *iḥaleten*). *Esk.* İhale yoluyla.

İHAM a. (ar. *iham*). *Esk.* Kuruntuya düşürme.
—Ed. İki ya da ikiden çok anlamı olan bir sözcüğü, yaygın olmayan anlamlarını düşündürecek yolda kullanma sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İham-ı tenasüp,* iham sanatı ile tenasüp* sanatını birleştiren edebiyat sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL.Ed. İham sanatına örnek olarak İzzet Molla'nın yeniçeriliğin kaldırılmasıyla ilgili olarak söylediği şu şiir gösterilebilir: *"Tecemmu eyleyip Meydan-ı lahm'e / Tuz ekmek haini nice bâği / Koyup kaldırmadan ikide birde / Kazan devrildi söndürdü ocağı"* (Etmeydanı'nda tuz ekmek hakkı tanımayan bir sürü eşkıya toplanarak kazanı ikide birde koyup kaldırdı. Sonunda kazan devrilerek ocağı söndürdü). Burada "kazan" ve "ocak" sözcüklerinin uzak anlamları olan Yeniçeri ocağı ile yeniçeri kazanı anımsatılmaktadır.
• *İham-ı tenasüp,* bir sözcüğün iki anlamının birlikte anımsatılması yoluyla uygulanır. Örn. *"Mihr salmazsın bana rahm eylemezsin bunca kim / Saye tek sevda-yı* zülfün payimal eyler beni" (Zülfünün sevdası [siyahlığı, sevgisi] beni gölge gibi bu kadar ayak altında ezdiği halde bana güneşe benzeyen sevgini salmazsın) [Fuzuli]. Bu beyitte "mihr"in sevgi anlamı kullanılmıştır. Ancak, zülfün siyahlığı, yüzün güneşe benzetilmesi gibi nedenlerle sözcüğün güneş anlamı da sezdirilmiş olmaktadır.

İHÂN a. (ar. *ihān*). *Esk.* Güçsüz bırakma, zayıf hale getirme.

İHÂNE ya da **İHÂNET** a. (ar. *hīn, ḥayn*, bir şeyin zamanı gelme; ölme'den *iḥāne, iḥānet*). *Esk.* Yok etme, mahvetme, öldürme.

İHANET, -ti a. (ar. *hevn*, hafife alma, küçümseme'den *ihānet*). **1.** Haince davranış, hainlik etme: *Bir ihaneti cezalandırmak.* **—2.** Sevgide vefasız davranma, eşe sadakatsizlik, eşi aldatma. **—3.** Bir yakının, yandaşın, topluluğun vb. güvenini boşa çıkarma, ona gerektiği halde yardım etmeme: *Bir dostun ihanetine uğramak.* **—4.** *Esk.* Bir kimseye haksız yere hakaret etme, onu küçümseme, aşağılama. **—5.** *Bir kimseye, bir topluluğa, ülkesine vb. ihanet etmek*, bir kimse sözkonusuysa, kendisine duyulan güveni yıkan bir eylemde, davranışta bulunmak, hıyanette bulunmak: *Askeri sırları düşmanlara satarak ülkesine ihanet eden biri.* **—6.** *Bir şeye (soyut) ihanet etmek*, bağlı olduğu ve savunduğu ilkelerden, görüşlerden vazgeçmek, onlara ters düşen davranışlarda bulunmak: *İlkelerimize ihanet ettiğiniz için, partiden uzaklaştırılacaksınız.* **—7** *Eşine, sevgilisine ihanet etmek*, onu başka birisiyle aldatmak.

—ANSİKL. Cez. huk. *Vatana ihanet* suçunun tek bir tanımı yoktur. Vatana ihanet kavramı yasalarda ve hukuk öğretisinde kullanılmakla birlikte bunun tanımı yapılmış değildir. Vatana ihanet suçlarının en belirgin niteliği, bu suçların ancak "vatandaş"lar tarafından işlenebilmeleridir. Gerek 29 nisan 1336 (1920) tarih ve 2 sayılı Hıyanet-i vataniye kanunu'nda, gerekse 6 temmuz 1960 tarih ve 15 sayılı kanun'da "vatana ihanet" deyimi yer alır. 15 sayılı yasa, Türk Cez. k.'nun 125-133, 141, 142, 146, 149, 150, ve 163. maddelerinde belirtilen suçları "vatana ihanet" olarak kabul eder.

Anayasa'nın 105. maddesine göre cumhurbaşkanı, vatana ihanetten dolayı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği kararla suçlandırılır. Cumhurbaşkanını bu suç nedeniyle yargılama görev ve yetkisi, yüce divan sıfatıyla Anayasa mahkemesi'nindir (Anayasa md. 148).

Hukuk öğretisinde genellikle kabul edilen görüşe göre, "vatana ihanet" suçları, ülkenin güvenliğine, toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı işlenen suçlardır.

İHÂNET → İHÂNE.

İHAP HULUSİ → GÖREY (İhap Hulusi).

İHARA SAİKAKU ya da **İBARA SAİKAKU**, japon yazar (Osaka 1642 - *ay. y.* 1693). Kırk yaşına kadar bir haiku şairi olarak tanındı; bu yaşta roman türünde yazmaya başladı. Ancak, bu türde ilk yapıtı olan *Koşoku içidai otoko* (1682) henüz tam anlamıyla bir roman değildir: haz peşinde koşan kahramanı Yonosuke'nin birbiriyle bağlantısız bir dizi serüveninden oluşur; ileride *ukiyo-zoşi*'yi ("yüzen dünya hikâyeleri") yani töre romanını yaratacak *otogi-zoşi*'den miras kalma belirsiz bir biçim taşır. Adı geçen kitap konusunu açıkça *Genji* Monogatari*'den alır; ancak, İhara, Orta Japonya'nın tüccar kentlerinde ayrı bir toplum oluşturmaya başlayan burjuvalar *(çonin)* için yazar ve kişilerini onlardan seçer. Bunların en gözde uğraşı aşktır; İhara Saikaku, bu burjuvalarla birlikte, sık sık hayal kırıklığına uğrayan, zevk düşkünü bir serseri yaşamı sürmeye, zenginlerin korumacılığını elde etmeye çalışır. *Koşoku içidai otoko*'dan sonra *Koşoku nidai otoko, Koşoku sandai otoko* ve özellikle 1686'da, *Koşoku içidai onna* ile *Koşoku gonin onna* adlı romanlarını yazdı. Bunlar, başka yanlarıyla olmasa bile üsluplarıyla japon edebiyatının başyapıtlarıdır. İhara Saikaku, yarattığı bu gerçekçi ve hicvedici töre romanı türüyle, tüccar kişilerin aksak yanlarını acımasızca gözler önüne serdi (*Nippon eitaigura*, 1688; *Sekemmura sanyo*, 1692). Tüccarların karşısına samurayları koyarak, bunların şeref yasalarını övdü (özellikle *Buke giri monogatari* adlı yapıtında). Fakat, onların kusurlarını eleştirmekten de geri kalmadı (*Danşoku Okagami*, 1687). *Çonin* okuyucu kitlesinin beğenisini paylaşmakta Çikamatsu ile yarıştı ve onunla birlikte, "Genroku çağı" adı verilen bu geçiş döneminin edebiyatına damgasını vurdu.

İHATA a. (ar. *iḥata*). *Esk.* **1.** Etrafını çevirme, kuşatma. **—2.** Kavrama, algılama, kavrayış; geniş bilgi, tam bilgi: *"O, bende, ihatası ve hatta anlaşılması güç, bir muamma tesiri bırakırdı"* (Neyzen Tevfik). **—3.** *İhata etmek, eylemek*, kuşatmak, etrafını sarmak; anlamak, kavramak: *"...ter içindeki arkalarını ihata eden sıcak bulut..."* (H. C. Yalçın). *"...bir kaç sene sonra bütün vukuf-ı beşerî bu fikri ihâta edecek"* (Baha Tevfik).

—Ask. tar. Kale ya da savunma için hazırlanmış yerleşim bölgelerinin, dışarıyla bağlantısını kesmek amacıyla kuşatılması.

İHATALI sıf. (ar. *iḥata*'dan). *Esk.* **1.** Geniş alanlı. **—2.** Kapsamlı. **—3.** Kavrayışlı, bilgi alanı geniş.

İHBAL a. (ar. *iḥbāl*). İsl. huk. Gebe bırakma. (Erkek çocuğun ergin yaşa gelmiş olduğunu belirtirdi.)

İHBAR a. (ar. *iḫbār*). **1.** Bir şeyi yetkili bir makama bildirme: *Kaza, yangın ihbarı.* **—2.** Yasadışı bir eylemi ya da yasadışı eylemde bulunan kimseyi yetkili makama bildirmek eylemi; bu amaçla verilen bilgi: *İhbar mektubu. İhbarları değerlendirmek. Bir cinayet ihbarı.* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir kimseye, bir gruba) ihbar etmek*, onları cezalandırılmak ya da mahkûm ettirmek üzere adalete ya da bir yetkiliye bildirmek.

—Ask. denizc. *İhbar topu*, deniz tatbikatlarında ve eğitimlerinde, bir harekâtın başlangıç zamanını bildirmek için yapılan top atışı.

—Bank. *Alacak ihbarı, borç ihbarı*, bir muhabire hesabının borcuna ya da alacağına bir tutarın geçirilmiş olduğunu bildiren belge.

—Huk. Bir hukuki durum, işlem ya da eylemin ilgili kişilere bildirilmesi. || *İhbar öneli*, iş sözleşmelerinde fesih bildiriminden sonra sözleşmenin sona ermesine kadar geçecek süre. (Yasa, işçinin işyerinde kıdemi arttıkça ihbar önellerinin de uzun olması esasını kabul etmiştir.) || *İhbar tazminatı*, iş sözleşmelerinde, fesih bildirimine ilişkin koşullara uymayan tarafın ödemek zorunda olduğu tazminat (İş. k. md. 13). || *Davanın ihbarı*, görülmekte olan bir davanın taraflarından birinin üçüncü bir kişiye bu davayı bildirerek kendisine yardım etmesini istemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Fesihi ihbar* → FESİH* BİLDİRİMİ. || *Suç ihbarı*, bir suç işlendiğinin yetkili organlara bildirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *İhbar ağzı*, Venedik'te bronz bir aslanın çenesine yerleştirilen ve ihbarların ve hükümete ulaştırılmak istenen gizli haber pusulalarının konulduğu kutu.

—ANSİKL.Huk. Davanın ihbarı, mahkeme aracılığı ile yapılabileceği gibi noter aracılığıyla da yapılabilir. Davanın ihbarı ancak görülmekte olan bir dava için yapılabilir. İhbarı yapan taraf bununla üçüncü kişiden şunları isteyebilir: 1. kendisinin yerine davayı izlemesini; 2. ya da davaya müdahale etmesini. İhbar eden taraf, üçüncü kişiye bu iki olanaktan birini seçme yetkisini verebilir. Davanın ihbarı yargılama bitinceye kadar yapılabilir. Temyiz ya da karar düzeltme aşamasında davanın ihbarı yapılamaz. Kendisine dava ihbar edilen üçüncü kişi, davaya müdahale etmez ya da davada ihbar eden tarafı temsil etmezse ihbar eden tarafın davayı sürdürmesi gerekir. İhbar eden taraf bu tarihten sonra üçüncü kişiye karşı ancak hileli davranışlarından ya da ağır kusurundan sorumlu olur. Suç ihbarı, bir suçun işlendiğinin yetkili organlara bildirilmesidir. Ancak bu bildirimin ihbar olarak nitelenmesi için, bunun suçtan zarar gören kişi tarafından yapılmamış olması gerekir. Suçtan zarar görenin yaptığı suç bildirimine "şikâyet" denir. Suç ihbarı savcılığa, sulh hâkimliğine, zabıtaya, valiliğe, kaymakamlığa ya da bucak müdürlüğüne yapılır (Cez. muh. us. k. md. 151). İhbar yazılı olabileceği gibi, sözlü olarak da yapılabilir. Sözlü ihbarlar için tutanak tutulur. İhbarı alan organ koğuşturma ile yetkili değilse, durumu yetkili organlara bildirir.

Yasa, kimi görevde çalışan kişilerin, işlendiğini öğrendikleri suçları yetkili organlara bildirmemesini suç sayar. Doktor, ebe ya da öteki sağlık memurları, kişilerin vücut tamlığına karşı işlenmiş bir suçu öğrendikleri zaman durumu adliyeye ya da zabıtaya bildirmek zorundadırlar (Türk Cez. k. md. 530).

Guimet müzesi

İhara Saikaku japon ansiklopedisi *Mainyakida*'nın bir sayfasından ayrıntı *Guimet müzesi, Paris*

İHBARAT çoğl. a. (ar. *iḫbār*'ın çoğl. *iḫbārāt*). *Esk.* Haber vermeler, bildirmeler.

İHBARCI a. **1.** Bir şeyi haber veren, bildiren kimse. **—2.** Bir kimseyi, bir eylemi vb. bir yetkiliye, bir makama vb. haber veren kimse; muhbir.

İHBARİ sıf. (ar. *iḫbār* ve *-ī*'den *iḫbārī*). *Esk.* Haberle, haber vermeyle ilgili.

—Esk. dilbilg.Haber kipi, basit zaman.

İHBARİYE a. (ar. *iḫbār* ve *-iyye*'den *iḫbāriyye*). *Esk.* **1.** İHBARNAME'nin eski eşanlamlısı. **—2.** Kaçak bir malı, bir kimseyi ya da kayıp eşyayı vb. bildiren kimseye ödenen para, muhbir ücreti.

İHBARİYE a. Şiiliğin kollarından imamiye*'nin başka adı. Melekıerin şii imamlarına Allah'tan haber taşıdıklarına inandıklarından bu adla anılırlar.

İHBARLI sıf. PTT merkezi aracılığıyla yapılan telefon görüşmelerinde, adı bildirilen ilgilinin merkeze çağrılması ile gerçekleştirilen telefon bağlantısı için kullanılır.

İHBARNAME a. (ar. *iḫbār*, fars. *name*'den *iḫbār-nāme*). Bir ödemeyle ya da işlemle ilgili olarak bir kimseye gönderilen haber kâğıdı, bildirim.

İHCÂC a. (ar. *iḥcāc*). *Esk.* Kendi yerine başka birisini hacca gönderme, hac görevini başkasına yaptırma.

İHCÂL a. (ar. *iḫcāl*). *Esk.* Utandırma.

İHDA a. (ar. *ihdā'*). *Esk.* Hediye etme, hediye olarak verme: *"Hasan Fehmi Paşa' nın kendisine ihdâ ettiği Devletler Hukuku kitabını görmüştüm"* (H. Z. Uşaklıgil).

İHDA sıf. (ar. *aḥad*'ın dişl. *iḥdā*). *Esk.* **1.** Bir. **—2.** *İhda aşer*, on bir.

İHDAİYE a. (ar. *ihdā'* ve *-iyyet*'ten *ihdā'iyye*). *Esk.* Hediye veren kişi için yazılan övgü yazısı.

İHDÂR a. (ar. *ihdār*). *Esk.* **1.** İptal etme, geçersiz kılma. **—2.** Boşa harcama.

—Esk. huk. *İhdâr-ı dem*, katilden kan diyetini aldırmama.

İHDAS a. (ar. *iḥdāş*). *Esk.* **1.** Yeni bir

şey ortaya koyma. **—2.** Bir şeyi tesis etme, kurma. **—3.** *İhdas etmek,* ortaya koymak; kurmak: *Bir usul ihdas etmek. Yeni hükümetin ihdas ettiği bakanlıklar.* || *İhdas olmak,* ortaya konmak, kurulmak.

İHER-NOFRET, firavun Senusret III'ün (Sesostris III) saltanat döneminde (İ.Ö. 1880'e doğr.) rahip. Abydos'taki mezarına kazılı yaşamöyküsü, tanrı Osiris'in *gizemleri*'nin en eski kutsamasını anlatır.

İHFA a. (ar. *iḫfā'*). *Esk.* **1.** Gizleme, gizli tutma: *"Fikrimce benim, ne lâzım ihfâl... / Bir padişah elverir cihâne"* (A. H. Tarhan). **—2.** *İhfa etmek,* gizlemek, saklamak: *"...ve eğerçi şimdilik irtidâdlarını ihfa ediyorlar ise de ba'dehu ilan edecekleri der-kârdır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İHFÂF a. (ar. *iḫfāf*). *Esk.* **1.** Hafifletme. **—2.** Aşağılama.

İHİ, Mısır tanrısı. Denderah'ta tanrıça Hathor'un oğlu sayılır. Kimi zaman Doğan güneş'le bir tutulur. Sistron çalarak kutsal danslara katılır.

İHKAK a. (ar. *iḥḳāḳ*). *Esk.* **1.** Hakkı yerine getirme. **—2.** *İhkak etmek,* hakkını vermek, hakkı yerine getirmek.

—Huk. *İhkakı hak,* bir hakkı hukuka uygun bir biçimde ortaya koyma. || *İhkakı haktan kaçınma,* bir mahkemenin haklı ve usulüne uygun bir başvuruyu reddetmesi, yargılama yapmaktan kaçınması. (Anayasa'ya göre hiçbir mahkeme görev ve yetkisi içindeki bir davaya bakmaktan kaçınamaz [md. 36]. Türk Cez. k.'na göre bir hakkı yerine getirmekten kaçınan hâkimin cezai sorumluluğu vardır [md. 230, 231].) || *Kendiliğinden ihkakı hak,* bir kimsenin, yasal yollara başvurmadan, zorla hakkını elde etmesi. (Bu tür davranış suçtur. Kişi haklarını elde etmek için zor kullanamaz. Böyle bir suç işleyen kişi hakkını kanıtlarsa göreceği cezanın dörtte üçü kadan indirilebilir [Türk Cez. k. md. 308].)

—Tar. *İhkak-ı hukuk-ı ibad ve hıfzı bilat,* Tanzimat'la birlikte benimsenen, vatandaş haklarının yasal yollardan korunması ve toplum yaşamının güvenlik altında tutulması ilkesi.

İHKÂM a. (ar. *iḥkām*). *Esk.* **1.** Sağlamlaştırma, kuvvetli hale getirme: *"...binanın ihkâm-ı erkânına bakılmadı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İhkâm etmek,* sağlamlaştırmak.

İHKAR a. (ar. *iḥḳār*). *Esk.* Alçaltma, aşağılama.

İHKÂR a. (ar. *ḥaker,* fazla para kazanmak için malı elde tutma'dan *iḥkār*). Esk. huk. Bir yeri, üzerinde bina yapmak ve ağaç dikmek üzere yıllık belirli bir tutarla ve süreklilik koşuluyla kiraya verme.

İHLA a. (ar. *ḫalā',* boş'tan *iḫlā'*). *Esk.* Boşaltma, boş hale getirme: *İhla-yı sebil* (yolunu açık bırakma).

İHLA a. (ar. *ḥulv,* tatlı'dan *iḥlā'*). *Esk.* Tatlılaştırma, tatlı hale getirme.

İHLAF a. (ar. *iḥlāf*). *Esk.* Yemin ettirme, ant içirme.

İHLAK a. (ar. *ihlāk*). *Esk.* **1.** Yok olmasına neden olma, yok etme, öldürme: *"Bir gün bizi mahvetmeyi isterdi felek / Bir kasdı var ihlâk ile ifnâmıza dek"* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Tüketme, bitirme, harcama.

İHLAL, -li (ar. *iḫlāl*). **1.** Bir şeyi bozma, ona zarar verme: *Asayişin, huzurun ihlaline yönelik fiiller.* **—2.** *Bir şeyi ihlal etmek,* onu bozmak: *Düzeni ihlal etmek. Sükuneti ihlal etmek.*

—*Esk. İhlal-i asayiş,* asayişi bozma, düzeni karıştırma.

—Huk. Yasa, sözleşme vb. hukuk kurallarını çiğneme, bu kurallara karşı davranış. || *Mesken masuniyetini ihlal* → KONUT DOKUNULMAZLIĞI*.

—İsl. Helal kılma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hac ya da umre amacıyla ihram*'a giren kişinin bu görevini tamamlayarak ihramdan çıkmasıyla birlikte, ihramlıyken kendisine geçici olarak konulmuş yasakların kalkması, helal kılınmasına "ihlal" denildiği gibi, genel olarak herhangi bir eylemin helal kılınması için de aynı sözcük kullanılır. İslam inancına göre Allah'ın haram kıldığını helal saymaya hiç kimsenin yetkisi yoktur. Aynı zamanda, helal kılındığı açıkça belirtilmiş olsun ya da olmasın, ilke olarak, haram olduğunu bildiren açık ve kesin bir kanıt bulunmayan her şey helal kılınmış sayılır ve bunları haram saymaya da hiçbir kimse yetkili değildir.

İHLAL a. (ar. *maḥall,* yer'den *iḥlāl*). *Esk.* Yerleştirme.

İHLAS a. (ar. *ḫuluṣ,* gönül temizliği'nden *iḫlāṣ*). *Esk.* **1.** Yalansız riyasız sevgi, bağlılık: *"Manda memurlarına memleketlerinin içkilerini sunmak, bu suretle ihlaslarını bildirmek isterler"* (R. H. Karay). **—2.** İçten, saf ibadet. **—3.** *İhlasmend, ihlasperver,* temiz yürekli, samimi, içten.

—İsl. Bütün eylemleri Tanrı'nın hoşnutluğunu göz önüne alarak yapmak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *İhlas ve ubudiyet,* mutlak monarşilerde bağlılık ve kulluk adına, istenileni ve buyurulanı, aykırı bir görüş ve eylem ortaya koymaksızın yerine getirme ilkesi.

—ANSİKL. "İhlas" kavramı, Kuran'da ve Hz. Muhammet'in hadislerinde üzerinde önemle durulan dinsel bir erdemdir. Kuran'da bu erdeme ulaşmış (muhlis) ya da ulaştırılmış (muhlas) kişilerden övgü ile söz edilir. Hz. Muhammet, Tanrı'nın hoşnutluğu dışında bir amaçla yapılan iyiliklerin ahirette karşılıksız kalacağını ve yalnızca ihlasla yapılan iyiliklerin ödüllendirileceğini belirtir. Bu nedenle sırf gösteriş olsun diye iyilik etmeyi *gizli şirk* (şirk-i hafi) olarak niteleyen islam bilginleri, ibadetlerin biçimleri ile ilgili koşullardan (şartlar ve rükünler) daha çok, özleri ile ilgili ihlas koşuluna ağırlık verirler ve bu erdemi özde tevhide ulaşmanın belirtisi sayarlar.

İhlas suresi, Kuran'ın 112. suresi. 4 ayettir. Mekke'de inmiştir. Sureye bu adın verilişinin nedeni, yalnızca Allah'tan ve O'nun en kapsamlı sıfatlarından söz edilmesi (halisaten lillah), islam inançlarının özü olan tevhit inancının özeti (hulasa) niteliğini taşıması, müslümanın içten ve özlü (halis) inancını dile getirmesidir. Hz. Muhammet sık sık ihlas suresinin önemi üzerinde durur ve bu sureyi bir defa okuyanın Kuran'ın üçte birini okumuş kadar sevap kazanacağını belirtir. Bu nedenle tam bir hatim yapılmış sayılacağı umuduyla *üç ihlas* okumak müslümanlar arasında yaygın bir gelenektir. Hz. Muhammet, akşam namazı farzının ikinci rekâtında zamm-ı sure olarak sık sık ihlas suresini okurdu.

Surenin meali şöyledir: "(Ey Muhammet!) De ki: Allah birdir. O, her şeyden bağımsız ve her şey O'na muhtaçtır. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O'na denk değildir."

İHLASİ Şeyh Mehmet, türk yazar (XVIII. yy.). Yaşamı hakkında bildiklerimiz, Kâtip Çelebi'nin *Cihannüma*'sının basılı nüshasına (1732), İbrahim Müteferrika'nın "Tezyil üt-tabi" (basanın katkısı) başlığı altında yazdıklarına dayanır. Buradaki bilgilere göre, Fransa'da ünlü ve zengin bir ailenin çocuğuydu. İyi bir öğrenim görüp papazlık mesleğini seçti. İslam dinini çürütmek ve incelemelerde bulunmak için Mehmet IV döneminde İstanbul'a geldi. Daha sonra islam dinine girip Şeyh Mehmet İhlasi adını aldı. Kısa sürede türkçe öğrendi, coğrafya biliminin modernleşmesine yardımcı oldu. G. Merkator ve A. S. Hondio'nun *Atlas minor*'unu (1621) *Levami ün-nur fi zulumatı atlas minor* adıyla (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 2 350) türkçeye çevirdi. Kâtip Çelebi *Cihannüma*'yı hazırlarken bu çeviriden yararlandı. Denizcilikle ilgili *İcmal üs-safain fi bihari âlem* (Süleymaniye kütüphanesi, Esat Efendi bölümü no. 2 035) adlı yapıtın da İhlasi'ye ait olduğu ileri sürülür. (→ Kayn.)

İHLİL a. (ar. *iḥlīl*). Esk. anat. **1.** Sidik yolu, erkeklik organının deliği. **—2.** Meme başı, sütün aktığı delik.

İHLİLEC a. (ar. *ihlilec*). *Esk.* Tohumları müshil olarak kullanılan bitki, bu bitkiden yapılan ilaç.

İHMAL, -li a. (ar. *ihmāl*). **1.** Bir işin yapımında gerekli titizliği, özeni göstermeme; baştan savma, savsaklama: *Bir işin yapımında ihmal göstermek.* **—2.** Dikkatli olmama, bir şeyi hesaba katmama, zarar verebilecek bazı şeyleri, olayları gözden kaçırma: *Çocuğunuzun okul durumuyla ilgilenmemeniz büyük bir ihmal.* **—3.** Kötü niyetten değil de dikkatsizlikten, özensizlikten ileri gelen kusur: *Kazaya bir işçinin ihmali neden oldu.* **—4.** *Bir şeyi ihmal etmek,* o şeye özen göstermemek, ona karşı ilgisiz kalmak; bir şeyi gereği gibi ve zamanında yapmamak, savsaklamak: *Sağlığını ihmal etmek. İşlerini ihmal etmek.* **—5.** *Bir kimseyi ihmal etmek,* ona gösterilmesi gereken ilgiyi, sevgiyi göstermez olmak: *Dostlarını ihmal etmek. Çocukları çok ihmal ettiler.* **—6.** *Bir şeyi yapmayı ihmal etmek,* onu yapmamak, unutmak: *Mektubu atmayı ihmal etme.*

—Esk. dilbilg. Noktalı yazılması gereken harfi noktasız olarak yazma.

—Mat. çözlm. *İhmal edilebilir,* bir g fonksiyonu karşısında, bir nokta dolayında f = o (g) eşitliğini gerçekleyen bir f fonksiyonu için kullanılır. (→ LANDAU *gösterimi.*)

—Topol. *İhmal edilebilir,* ölçülü bir uzayın, ölçüsü sıfır olan bir parçası için kullanılır. (Göz önüne alınan ölçü μ ise, kimi kez μ ihmal edilebilir biçiminde belirtilir. İhmal edilebilir parçaların sayılabilir bir birleşimi de ihmal edilebilir.)

İHMALCİ sıf. Bir şeyi ihmal eden, ona gerekli özeni, ilgiyi göstermeyen, onu zamanında yapmayan kimse için kullanılır; ihmalkâr: *Ne ihmalcisin, çoktan bir doktora görünmüş olmalıydın.*

İHMALCİLİK a. **1.** Bir şeye gerekli özeni, ilgiyi, dikkati göstermeme, zamanında yapmama durumu; bu durumdan kaynaklanan hata; ihmalkârlık: *Bu akıl almaz bir ihmalcilik. Bu tür bir ihmalciliği bağışlamamız imkânsız.* **—2.** İhmalci bir kimsenin niteliği: *Kaza, onun ihmalciliğinden başımıza geldi.*

İHMALİ sıf. (ar. *ihmāl* ve *-î*'den *ihmālī*). İhmalden kaynaklanan.

—Cez. huk. *İhmali suç,* eylemde bulunmamayla işlenen suç. (Yasanın emrettiği bir davranışı yapmama biçiminde işlenebileceği gibi, geç yapma ya da gerektiği gibi yapmama biçiminde de işlenebilir.)

İHMALKÂR sıf. (ar. *ihmāl,* fars. *-kār*'dan *ihmālkār*). İhmal eden; ihmalci, savsak.

İHMALKÂRANE be. (ar. *ihmāl,* fars. *-kār* ve *-āne*'den *ihmālkārāne*). *Esk.* İhmal edici, savsaklayıcı biçimde: *"Gözleri ihmalkârâne rakamları süzerek sütunun son adedini teşkil eden haneye kadar indi"* (H. Z. Uşaklıgil).

İHMALKÂRLIK a. Bir şeye gereken ilgiyi göstermeme, önem vermeme durumu; savsaklama, ihmalcilik.

İHMİRÂR a. (ar. *iḥmirār*). *Esk.* Kırmızı renk alma, kızarma, kızıllık.

—Esk. tıp. Kızıl hastalığı. || *İhmirâr-ı cildi,* ürtiker.

İHNÂK a. (ar. *iḥnaḳ*). *Esk.* **1.** Kızdırma, öfkelendirme. **—2.** Kin bağlama. **—3.** *İhnâk etmek, eylemek,* kızdırmak.

İHRACAT a. (ar. *iḫrāc*'ın çoğl. *iḫrācāt*). **1.** DIŞSATIM'ın eşanlamlısı. **—2.** *Esk.* Harcanan paralar. **—3.** Esk. fizyol. Boşaltım.

İHRACATÇI sıf. ve a. DIŞSATIMCI'nın eşanlamlısı.

İhracatçı birlikleri, Bakanlar kurulu kararnameleri ile kurulan ve belirli ürünlerin dışsatımcılarını bir araya toplayan

meslek kuruluşları. 1983'e kadar Ticaret bakanlığı'na bağlı iken bu tarihten sonra Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'na bağlandı. Amacı, dışsatım mallarının alıcı ülkelerin gereksinimlerine en uygun bir biçimde sunulmasını sağlamak, dış ülkelerdeki iktisadi gelişmeleri ve fiyat hareketlerini izlemek, üyelerin çalışmalarına yardımcı olmaktır. İhracatçı birliklerinin kuruluş, işleyiş, iş alanları, organları ve üyeliğe ilişkin esasları ile üyelerin hak ve yükümlülüklerini gösteren statüler Bakanlar kurulu kararıyla yürürlüğe konulur. Birliklerin dış ticarete ilişkin çalışmalarını düzenlemek, izlemek ve denetlemek Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı ana hizmet birimlerinden olan İhracat genel müdürlüğü'nün görevidir. Birlik, tüm üyelerinden oluşan genel kurulun seçtiği yönetim kurulu ve müsteşarlığın atadığı genel sekreterce yönetilir. İhracatçı birliklerinden başlıcaları: İstanbul Tekstil ve konfeksiyon ihracatçıları birlikleri, İstanbul Maden ve metaller ihracatçılar birlikleri, İstanbul İhracatçıları birlikleri, Ege İhracatçıları birlikleri (İzmir), Akdeniz İhracatçıları birlikleri (Mersin), Orta Anadolu İhracatçıları birlikleri (Ankara), Uludağ İhracatçıları birlikleri (Bursa), Doğu Anadolu İhracatçıları birlikleri (Erzurum), Güneydoğu Anadolu İhracatçıları birlikleri (Gaziantep), Karadeniz İhracatçıları birlikleri (Giresun), Antalya İhracatçıları birlikleri.

İHRACATÇILIK a. İhracat işleriyle uğraşma; dışsatımcılık.

İhracatı geliştirme etüt merkezi (İGEME), özel hukuk hükümlerine göre yönetilen ve tüzelkişiliği olan, Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı'na bağlı kamu kurumu. 118 sayılı yasayla, ülkenin ürünlerini dünya piyasalarına tanıtmak ve yeni piyasa koşullarını üretim bölgelerine duyurmak, üretimi artırma çarelerini araştırmak, dışsatımla ilgili etkinlikleri düzenlemek ve bu etkinliklerin sonuçlarını halkın yararına sunmak amaçlarıyla kuruldu (1960). Bütçenin onaylanması, çalışma raporunun, bilançonun ve alınan kararların incelenmesi yoluyla Hazine ve dış ticaret müsteşarlığı tarafından denetlenir. Dışsatımı geliştirmek için gereken fon, Ticaret ve sanayi odaları, Türkiye Odalar birliği ve İhracatçı birliklerinden alınan katılma payları ile yardımlardan ve hizmet bedellerinden oluşur. Kurumun ana hizmet birimleri, Araştırma ve geliştirme (Tarım dairesi, Sanayi dairesi, Araştırma dairesi) ile Uygulama ve koordinasyon (Fuarlar dairesi, Koordinasyon ve eğitim dairesi) başkanlıklarıdır. Tarım dairesi tarla, bağ-bahçe, hayvan, orman ve su ürünlerinin, Sanayi dairesi ise sınai ürünlerin dışsatımının geliştirilmesi amacıyla pazar araştırmaları yapar, dış talepleri ilgililere duyurur ve eğitim çalışmalarını gerçekleştirir.

İHRAÇ a. (ar. *iḫrāc*). **1.** Bir gruptan, bir yerden dışarı çıkarma, kovma, uzaklaştırma; bir iş ya da görevle ilişkisini kesme: *Bir kimsenin partiden ihracı. Üyelikten ihraç. İhraç cezası.* **—2.** Ulusal ürünlerin dış ülkelere satılması. **—3.** *İhraç etmek*, çıkarmak, dışarı atmak, kovmak; yabancı ülkelere mal göndermek, satmak.
—Bank. *İhraç işlemi*, çıkarılması düşünülen menkul değerler üzerine yapılan vadeli işlem.
—Bors. *İhraç koşulları genelgesi*, kamu kuruluşlarıyla anonim şirketlerin, çıkardıkları tahviller konusunda halka yaptıkları yazılı açıklama.
—Ed. Ebcet hesabında bir tarih dizesinden, gösterilen sayıyı çıkarma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İda. huk. Memurluktan çıkarma. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *İhrac-ı tuğ-ı hümayun*, sefer nedeniyle padişah tuğlarının dışarı çıkarılması. (→ TUĞ-I HÜMAYUN.)
—Mad. oc. ÇIKARMA'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. Ed. Ebcet hesabında bazı sayıların çıkarılması (ihraç) ya da eklenmesi (ithal) yoluyla tamiye'li tarih düşürme yolu uygulanır. Tamiyeli bir tarih düşürme türü olan ihraca, Koca Ragıp Paşa'nın şu beyti örnektir: *"Çıkarıp leşker-i küffarı dedim tarihin / Belgrad kal'asını aldı Mehemmet Paşa"* (*"Leşker-i küffar"*ı [düşman askerini] çıkararak tarihini şöyle söyledim: Mehmet Paşa Belgrad kalesini aldı). Burada tarih dizesinin arap abecesiyle yazılışındaki harflerin sayı değerlerinin toplamı 2 003'tür. Bundan "leşker-i küffar" tamlamasının değeri olan 815 çıkınca, Belgrad'ın alınışının hicri tarihi olan 1152 (miladi 1739) bulunur.
—İda. huk. İhraç, idarenin bir işlemiyle memurun görevine son verilmesidir. İhraç edilen kişiler yeniden devlet memurluğuna atanamazlar. Devlet memurluğundan çıkarılma cezasını gerektiren nedenler, Devlet memurları yasası'nda belirtilmiştir. Yasada belirtilen nedenler şunlardır: devlet memurluğuyla bağdaşmayacak nitelikte utanç verici davranışlarda bulunmak; ideolojik ve siyasal amaçlarla kurumların çalışma düzenini bozmak; boykot, grev, işi yavaşlatma vb. eylemlere katılmak; yetkisiz olarak gizli belgeleri açıklamak; siyasal partiye üye olmak; özürsüz olarak bir yılda yirmi günden çok göreve gelmemek; yasaklanmış yayın ya da siyasal, ideolojik bildiri vb. basmak, çoğaltmak, dağıtmak; amirlerine ve maiyetindekilere fiziksel olarak saldırıda bulunmak; siyasal ve ideolojik nedenlerden arananları görev yerinde gizlemek; yurtdışında devletin saygınlığını azaltacak davranışlarda bulunmak; Atatürk aleyhine işlenen suçlara ilişkin yasaya aykırı davranmak.

İHRÂK a. (ar. *ihrāḳ*). *Esk.* Akıtma, dökme: *İhrâk-ı dümû* (gözyaşı dökme).

İHRÂK a. (ar. *ḥarḳ*, yakma'dan *iḥrāḳ*). *Esk.* **1.** Yakma, ateşe verme. **—2.** Yangın. **—3.** *İhrâk etmek, edilmek*, yakmak; yakılmak: *"... Azak denizindeki donanması külliyen ihrâk edilmiş idi"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). **—4.** *İhrâk bi-n-nâr*, insanı ateşte yakma.
—Tüt. Ticari değeri olmayan çok düşük kaliteli tütün.

İHRÂKEN be. (ar. *iḥrāḳ*, yakma'dan *iḥrāḳen*). *Esk.* Yakarak.

İHRAM a. (ar. *iḥram*). *Esk.* **1.** Kâbe'ye giden hacıların giydikleri dikişsiz yün, keten ya da pamuktan dokunmuş beyaz elbise: *"Ben hakikat Kâbesinde sade ihrâm giymişem"* (Zati, XVI. yy.). [Bk. *ansikl.* böl. İsl.] **—2.** Araplar'ın giydikleri beyaz yün çarşaf, maşlah. **—3.** Anadolu'da kadınların dışarı çıkarken örtündükleri, doğal renkli yünlerden genellikle bezayağı örgüyle dokunmuş, kareye yakın dikdörtgen biçimli örtü. (*Ehram* da denir.) [Bk. *ansikl.* böl. Dokmc. ve Giy.] **—4.** Yere, sedire, mindere serilen havsız yün yaygı. **—5.** *İhrama girmek*, hac görevini yerine getirmek için, ihram giymek. ‖ *İhramdan çıkmak*, Kâbe'yi tavaf ettikten sonra, giyilen elbiseyi çıkarmak.
—Esk. Rom. Romalılar'ın ulusal giysisi olan geniş ve uzun yün manto. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Dokmc. ve Giy. Anadolu'nun D. ve G.-D. bölgelerinde bugün de dokunan ve kullanılan ihram, Osmanlılar döneminde car, çarşaf ve feracenin yanı sıra, kadın giyimine girdi. Daha önce bu tür örtüler, daha çok yaygı olarak kullanılıyordu. İhramlar da carlar gibi uzun kenarı insan boyunu aşacak ölçüde, iki kanat halinde dokunur, dikilerek kullanılır. Yünden dokunan ihramlar genellikle kareye yakın dikdörtgen biçimindedir. Düz ve desenli olmak üzere iki türü vardır. Düzleri, el eğirmesi yün ipliğinden bezayağı örgüyle dokunur, çözgü ve atkı ipliklerinin tek kat, ama fazla bükümlü olması, dokumaya bürümcük gibi kıvrımlı bir görünüm kazandırır. Düz ihramların yalnızca kenar kısımlarıyla alt ve üst boylarında pamuk ipliğinden 1-1,5 cm'lik bantlar vardır. Desenli ihramlarda ise, zemin örgüsü gene bezayağıdır. Motifler zemin atkıları arasına renkli yün ve pamuk iplikleriyle, tezgâh üzerinde işlenir. Tek kanat halinde dokunan bu ihramların bir kenarında "haşiye" adı verilen su halinde motifler bulunur. Desenli ihramlar serpme, yollu ya da sulu ve kaplama motifli olmak üzere üçe ayrılırlar. Kaplama ve düz ihramlar dışında haşiye hemen hemen tüm ihramlarda vardır. Haşiye ve kaplama motiflerine aynalıkutu, saat kordonu, kepenek, uçan kuşlar, analı kızlı, reyhan dalı, hanımeli vb. pek çok adlar verilir. Kaplama motifli ihramlarda desenler tüm yüzeyi kaplar. Yollularda desenler çubuklar halindedir. Serpme motiflilerde ise motifler belli bir düzene göre kumaş alanına serpiştirilmiştir.
İhram renkleri, genellikle doğal yün renklerindedir. Beyaz, mor ve siyah en çok görülen ihram renkleridir. Doğal renklerin harmanlanmasıyla bazı ara tonlar da yapılmaktadır. Ayrıca özel olarak yeşil, kırmızı, pembe, sarı ve pek az olarak mavi renklerde de dokutturulmaktadır. Bunlar arasında atkı ve çözgüde yeşil ve turuncu gibi karşıt renkler kullanılarak dokunan ve gurup rengi, güvercin göğsü, akşam güneşi gibi adlar verilen ihramlar çok ünlüdür. İhram ortası başa gelecek biçimde baş üzerinden atılır ve bütün vücudu örter. İhramın öne gelen uçları içten kuşak, kemer vb.'ye tutturulur, arkası düz iner. Üstte kalan parça içten elle tutularak yüz kapatılır. Bazı yörelerde ihram yüzü tamamen örter, seyrek dokulu kumaşlarla yapılan bu tür örtünmede ihram, peçe görevi de yapar. Haşiyelerin genellikle önde göğsün iki yanına gelmesine özen gösterilir. İhram kuşanıldığı zaman önden iki parçalıymış gibi görünür.
Erzurum, Bayburt ve Urfa yörelerinde bugün de dokunmakta ve kullanılmaktadır.
—Esk. Rom. İhramın etrüsk kökenli olduğu sanılmaktadır. Bu giysi, yaklaşık 5 m çapında yarım daire oluşturan beyaz bir kumaş parçasından oluşurdu. Sol omzun üzerine kıvrımlar düşürülür ve kumaşın arka eteği, sağ kolun altından dolandırıldıktan sonra gene sol omzun üzerine getirilirdi. İhram ne kadar geniş olursa o kadar gösterişli olurdu. Kamu görevlerine aday olanlar tebeşirle beyazlaştırılmış *(toga candida)* bir ihram giymek zorundaydılar. Boz ya da gri renkte olanları halktan kimselerle saray görevlilerine özgüydü. Çocuklar ve yüksek kamu görevlileri, erguvan renginde bir fileyle çevrili beyaz bir ihram giyerlerdi. İhram, özgür insanların giysisiydi. İmparatorluk döneminde, özellikle bazilikalarda ve Forum'da giyilen bir tür tören giysisine dönüştü.
—İsl. Fıkıhta hac, umre ya da ikisini birden yerine getirirken, olağan zamanlarda haram sayılmayan bazı şeyleri geçici olarak haram sayarak yapmamak anlamına gelen haram sözcüğü, zamanla Kâbe'yi ziyaret sırasında giyilen dikişsiz beyaz giysiye ad olarak kullanıldı, bu giysiyi giyene de *muhrim* denildi.
İhram, Kâbe ya da Beytullah da denilen müslümanların kutsal yapısına karşı saygıyı simgelediğinden, Mekke dışındaki yerlerden hac ve umreden başka amaçlarla buraya gelenlerin de ihram giymeleri gerekir. İhram, *rida* ve *izar* denilen iki parçadan oluşur. Genişçe bir havlu biçimindeki rida omza atılır; peştemal biçimindeki izar ise belden aşağıya sarılır. Erkekler, ihramın altına ya da üstüne başkaca bir giysi giyemezler; başın açık, ayağın çıplak olması gerekir. Kadınlar için bu koşullar aranmaz.
İhram giymek ile geçici bir yasaklar dönemi başlayacağından, bundan önce etek ve koltukaltlarını tıraş etmek, gusül aptesi ya da aptes almak, tıraş olmak gibi temizlik işlemleri yapılır. İhramdan sonra, hac işlemleri bitip de bu giysi çıkarılıncaya kadar tıraş olmak, cinsel ilişkide bulunmak, koku sürünmek, avlanmak, Kâbe çevresindeki bitkileri kopartmak haramdır. İhrama, *mikat* denilen ve hacı

Scala

İhram giymiş bir romalı "papalık görevlisi" adı verilen bir frizden ayrıntı roma sanatı İ.S. I. yy. sonu *Vatikan müzesi*

adayların geldikleri bölgelere göre değişen duraklarda girilirse de, buralara gelmeden önce de giyinmekte bir sakınca yoktur. İhramın mikattan sonra giyilmesi, hac işlemleri tamamlanmadan çıkarılması, ihramlı iken gerekli yasaklara uyulmaması gibi durumlarda kefaret olarak bir kurban kesilmesi gerekir.

İHRAZ a. (ar. *iḥraz*). *Esk.* **1.** Kazanma, erişme, ulaşma. **—2.** *İhraz etmek,* kazanmak, elde etmek, ulaşmak: *"Sanırlardı ki, fotoğrafı asılan Bucakçı artık en büyük mevkii ihraz ettiğine inanacak!"* (Ömer Seyfettin).

—Med. huk. Sahipsiz bir taşınmaz malda mülkiyet hakkı elde etmek amacıyla zilyetlik kurma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Med. huk. İhraz yoluyla mülkiyet hakkının kazanılması için malın taşınır nitelikte olması, ayrıca bu malın sahibinin bulunmaması gerekir. İhraz anına kadar hiç kımsenin mülkiyetinde bulunmamış mallarla (örneğin av hayvanları, balık vb.) önceki sahipleri tarafından bırakılmış mallar sahipsiz sayılır. Türk Med. k.'nun 692. maddesine göre, tutulan bir av hayvanı kaçar ve sahibi onu hemen aramazsa bu hayvan sahipsiz olur. Ehlileştirilen hayvan yeniden yabanileşirse sahipsiz hale gelir. Sahipsiz bir malın mülkiyetini kazanmak isteyen kişi, bu mal üzerinde, sahip olmak amacıyla, zilyetlik kurmalıdır.

İ.H.S., İsa'nın, Latin kilisesi'nce *Iesus, Hominum Salvator* ("İsa, insanların kurtarıcısı") olarak yorumlanan monogramı.

İHSÂ a. (ar. *iḥṣā'*). *Esk.* Sayma, sayılma: *"A'dânın telefâtı ise ta'dâd ve ihsâdan hariçtir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İHSÂİ sıf. (ar. *iḥṣa'* ve *-î*'den *iḥṣa'î*). *Esk.* **1.** Sayma ile ilgili, sayısal: *"... bugün toplanılan tarihi, tasviri, ihsâî malzemeleri kullanmak sayesinde olacaktır"* (Şükrü Kaya). **—2.** İstatistikçi.

İHSÂİYAT a. (ar. *iḥṣā'î*'nin osm. çoğl. *iḥṣā'iyyāt*, sayı ile ilgili şeyler). *Esk.* İstatistik: *"İçtimai hadiselerin kıymetlerini mesaha için elimizde yegâne vasıta ihsâiyâttır"* (F. Köprülü).

İHSÂİYÛN çoğl. a. (ar. *iḥṣā'î*'nin çoğl. *iḥṣā'iyyūn*). *Esk.* İstatistikçiler.

İHSAN a. (ar. *ḥüsn*'den *iḥsan*). **1.** Bağışlama, bağışta bulunma. **—2.** Bağışlanan şey; bahşiş: *İhsanı bol bir hükümdar.* **—3.** Karşılık beklemeden yardımda bulunma, iyilik etme, iyi davranma; iyilik, lütuf, kerem. **—4.** *İhsan etmek, ihsan buyurmak,* bağış yapmak, bağışta bulunmak, bağışlamak.

—*Esk. İhsan ale-l-ihsan,* ihsan ihsan üstüne; katmerli bağış. ‖ *İhsan-dide,* iyilik görmüş, lütuflandırılmış; bahşiş almış; minnet duyan, minnettar. ‖ *İhsan-ı şahane,* padişah lütfu; padişah tarafından verilen bahşiş. ‖ *El-ihsanü, bittamam,* bir şey verilince tamamıyla verilmeli anlamında kullanılır.

—İsl. Allah'a, O'nu görüyormuşçasına ibadet etme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. Bir kişiye hadd cezası uygulanabilmesi için o kişide bulunması gerekli nitelikler. (Örneğin zina suçunda recm cezasının uygulanabilmesi için akıl, erginlik, özgürlük, müslüman olma ve nikâh koşulları aranır.)

—ANSİKL. İsl. İhsan, genellikle adalet ilkesini aşan bir erdem olarak kabul edilir. Adalet, hak sahiplerine haklarını eksiksiz olarak ödemeyi ve başkalarına kötülük edilmemesini gerektirdiği halde, ihsan, başkalarına bir zorunluluk ve yükümlülük olmasa bile, iyilik edilmesi anlamını içerir. Ayrıca, kişinin başkasındaki hakkını eksiksiz-fazlasız alması adaletten; bu hakkı ona bağışlaması ise ihsandan sayılır.

—Tasav. İhsan, Allah yolunun makamlarından ve Allah'a ulaşmanın (ikaullah) koşullarından sayılır. Bunun nedeni Hz. Muhammet'in, ihsanın bir anlamının da "Allah'a O'nu görüyormuş gibi ibadet etmek" olduğunu belirterek "Sen O'nu görmüyorsan da O, seni görmektedir" demesidir.

İHSAN a. (ar. *ḥışn*, sağlam yer'den *iḥṣan*). *Esk.* Sağlamlaştırma, tahkim etme.

İHSAN BEY → ÖZSOY (İhsan).

İHSAN BEY, Hafız Mustafa da denir, türk hattat (İstanbul 1871 - ay. y. 1937). Gülhane askeri okulu'nda sürdürdüğü öğrenimi sırasında Kuran'ı ezberleyerek hafız oldu. Hatla ilgilenerek Vahdeti Bey'den sülüs, reisülhattatin Kâmil Akdik'ten nesih, Nazif Efendi'den celi sülüs, Galatasaray sultanisi yazı hocası Mehmet İzzet Efendi'den de rıka yazısını meşk etti. Nesih yazıda Hafız Osman, celi sülüste Mustafa Rakım okullarına bağlandı. Yazılarının bir bölümüne Rakım adıyla imza atması eleştirilere neden oldu. Orman nezareti mektubi kalemi, birinci belediye dairesi muhasebe kalemi, matbaa-i askeriye memurluğu gibi görevlerde bulundu. Müzikle de ilgilenerek Hafız Tevfik, Tütüncü Hafız Yusuf, Hacı Faik Bey ve Bolahenk* Nuri Bey'den ders aldı. Sanatçının özel koleksiyonlarda yapıtları bulunmaktadır.

İHSAN RAİF HANIM, türk şair (Beyrut 1877 - Paris 1926). Köse Raif Paşa'nın kızı. Mithat Paşa'nın yakınlarından olan babasının görevi nedeniyle uzun süre taşrada dolaştı. Düzenli bir öğrenim görmedi, özel dersler alarak bilgi ve kültürünü geliştirdi. Fransızca öğrendi, müzikle ilgilendi. Genç yaşta şiir yazmaya başladı. Edebiyat dersleri aldığı Rıza Tevfik'ten etkilenerek heceyle, lirik aşk şiirleri yazdı. Hececiler içinde yer alan ilk kadın şair oldu. Halk şiiri biçimlerinden yararlandı. *Rübap* mecmuasında E. R. imzasıyla şarkıları yayımlandı. Şiirlerinin çoğunu kendisi besteledi. Edebiyat tarihçisi Şahabettin* Süleyman'la evlendi; evinde düzenlediği edebiyat toplantılarıyla tanındı. Şiirlerini *Gözyaşları* (1914) adlı kitabında topladı.

İHSANAT çoğl. a. (ar. *iḥsān*'ın çoğl. *iḥsānāt*). *Esk.* Bağışlar, lütuflar.

İHSANEN be. (ar. *iḥsan*'dan *iḥsānen*). *Esk.* Bağış yoluyla, bağış yaparak; iyilikle.

İHSANGAZİ, Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı ilçe; 8 978 nüf. (1990); 23 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 35 km güney-batısında *İhsangazi,* 3 423 nüf. (1990).

İHSANİ, asıl adı **İhsan Sırlıoğlu,** türk halk şairi (Diyarbakır 1930). İran Azerbaycanı kökenli ailesinin halk hikâyesi kahramanı Âşık Garip'in soyundan olduğunu ileri sürer. Küçük yaşlarda saz çalıp şiir söylemeye başlayarak Anadolu'yu gezdi. Eşi Güllüşah'a görmeden âşık oluşunu, ona kavuşma yolunda başından geçenleri, eski halk hikâyeleri biçiminde dile getirdi. Güllüşah'tan ayrılıncaya kadar onunla birlikte yerel giysiler içinde gezici halk şairi geleneğini sürdürdü; konserler verdi. 1960'tan sonra toplumsal sorunları dile getiren bestelenmiş şiirleriyle tanındı. Şiirleri dolayısıyla birkaç kez kovuşturmaya uğradı ve aklandı (1966 vd.). Şiirleri *Ağalı dünya* (1964, Adana Sanat tiyatrosu'nca sahnelendi [1966]), *Yazacağım* (1966), *Bakalım hele* (1967) vb. kitaplarındadır. Çağdaş halk şairlerinin yaşamöykülerini, şiirlerinden örnekleri *Ozan dolu Anadolu* (1973) adlı kitabında derledi. (→ Kayn.)

İHSANİYE, İçbatı Anadolu bölümünde Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 30 034 nüf. (1990); 909 km^2; 35 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 36 km K.'inde *İhsaniye,* 2 253 nüf. (1990).

İHSANİYE, Bursa'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köyken, merkez ilçeye (Nilüfer) bağlanarak mahalle oldu.

İHSANİYE, esk. **Tatarköyü, Saniye,** Kocaeli'nin Gölcük ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 9 186 nüf. (1990).

İHSÂR a. (ar. *iḥṣār*). *Esk.* **1.** Bir yere kapama, hapsetme. **—2.** Bir yerin etrafını duvar vb. ile çevirme, kuşatma. **—3.** Önleme, birini yetersiz hale getirme, susturma. **—4.** *İhsâr etmek,* susturmak; kapamak, hapsetmek.

—İsl. Geçerli bir neden yüzünden hac ya da umrenin ertelenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Hac ya da umre amacı ile ihrama girmekle birlikte, haccın temel koşulları olan Arafat*'ta bir süre durma (vakfe*) ve Kâbe'yi tavaf* etmeden önce hastalık, sakatlık, açlık ve düşman tehlikesi, kadının kocasını kaybetmesi gibi olağanüstü durumlarla karşılaşan hacı adayları, bir kurban kestikten sonra ihramdan çıkıp haclarını ertelerler. İhsârı doğuran nedenler ortadan kalktıktan sonra, hacı adayı, henüz hac ya da umre yapma olanağı ortadan kalkmamışsa, yeniden ihrama girerek haccını tamamlar.

İHSAS a. (ar. *ḥiss*'ten *iḥsās*). **1.** Üstü kapalı anlatma, sezdirme, anıştırma, ima. **—2.** *Esk.* Duyum. **—3.** *İhsas etmek,* bir şeyi sezdirmek, anıştırmak.

—*Esk. İhsas-ı kâzib,* yalancı, gerçek olmayan duyum. ‖ *İhsas-ı muzaaf,* çift duyum. ‖ *İhsas-ı rey,* düşüncesini üstü kapalı sezdirme.

—Us. huk. *İhsası rey,* yargıcın bir dava hakkında, yasaca gerekmediği halde, görüşlerini açıklaması. (İhsası reyde bulunmak, yargıcın reddi nedenlerinden biridir. Davanın tarafları ya da üçüncü kişiler önünde dava hakkındaki görüşünü bildirmiş olan yargıç kendi kendini reddedebileceği gibi taraflardan birinin isteğiyle de reddedilebilir.)

İHSASAT çoğl. a. (ar. *iḥsās*'ın çoğl. *iḥsāsāt*). *Esk.* **1.** Sezdirişler, imalar. **—2.** Duyumlar: *"... gûya bu bister-i safvet ve timsal-i safvetin ihsâsât-ı ismet -perverânesine îda olunmuş idi"* (H. Z. Uşaklıgil).

İHSASİ sıf. (ar. *iḥsās* ve *-î*'den *iḥsāsî*). Esk. ruhbil. Duyumsal.

İHŞİDİLER, Mısır'da hüküm süren türk hanedan (935-969). Hanedanın kurucusu Muhammet bin Togaç, Abbasiler'in hizmetinde bulunan bir türk ailedendi. 935'te Mısır valiliğine atandı, Mısır'daki karışık duruma son verdi ve halife Razi'den İhşit unvanını aldı. Egemenliğindeki Suriye'yi önce emirülümera Muhammet bin Raik'e, onun ölümünden sonra da Hamdaniler'e karşı savunmak zorunda kaldı. Sonunda Hamdaniler'den Seyfüddevle'yi Kinnesrin'de yendi (945) ve bir barış antlaşması yaptı. Ölümünden sonra yerine oğulları Unucur (946-961) ve Ali (961-966) geçtiler. Ancak gerçek iktidar Muhammet bin Togaç'ın ölümünden kısa bir süre önce saltanat naibi atadığı kölesi Kâfur'un elindeydi. Ali'nin ölümünden sonra Kâfur, yönetimi tümüyle ele geçirdi ve bu durum abbasi halifesi Muti tarafından da onaylandı. Kâfur, naipliği dahil hüküm sürdüğü dönemde Kuzey Afrika kıyıları boyunca ilerleyen Fatımiler'i durdurdu ve Suriye'yi Hamdaniler'e karşı başarıyla savundu. Kâfur'un ölümünden (968) sonra, yerine Ali'nin oğlu Ahmet geçti; ama kısa süre sonra Fatımiler Mısır'ı ele geçirerek İhşidi devletine son verdiler.

İHTAR a. (ar. *iḫṭar*). **1.** Bir kimseyi herhangi bir konuda uyarma, bir şeye dikkatini çekme; uyarı: *Devamsızlık yüzünden ihtar almak.* **—2.** Bir şeyi hatırlatma. **—3.** *İhtar etmek,* bir kimseyi uyararak dikkatini çekmek, ona bir şeyi anımsatmak.

—Ask. Nöbetçi tarafından bir kıta ya da kişiye durması ve kendini tanıtması için yapılan yönetmeliğe uygun uyarı. (Dur! Eller havada yaklaş!) ‖ Önemli karışıklık durumlarında kalabalığı dağıtmak amacıyla askeri birlik ya da polis gibi güvenlik güçleri tarafından yapılan uyarı. (İhtar öncе düdük gibi sesli uyarıcılarla, daha sonra havaya ateş etme biçiminde yapılabilir. Güç kullanarak ya da göz yaşartıcı

bomba gibi caydırıcı nesneler atarak yapılan müdahaleden önce havaya ateş etme türünden sesli uyarıcılar en az üç kez yinelenir.) || Subaylara, astsubaylara ya da askeri öğrencilere verilebilen ve özgürlüğü kısıtlayıcı olmayan disiplin cezası. (İhtar önemli ya da çok önemli askeri kusurlarda uygulanır. Askeri suç ve kabahatlerde hapis cezası uygulanır.)

—Ask. denizc. Bayrak göstererek, bir gemiye durması ya da kendisini tanıtması için yapılan uyarı. || *İhtar atışı*, uyarı amacıyla kuru sıkı ya da gerçek mermiyle yapılan top atışı. || *Dur ihtarı*, bir gemiye bayrağını göstermesi ve gerektiğinde durması için verilen komut.

—Huk. Bir yükümlülüğün yerine getirilmesi için yapılan uyarı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İhtar cezası*, belirli bir statünün gereklerine aykırı davranışlarda uygulanan disiplin cezası.

—ANSİKL. Huk. İhtar yoluyla yerine getirilmesi istenen yükümlülük, sözleşmeye ya da başka bir hukuk kuralına dayanabilir. Değişik yasalarda ihtarın hukuksal sonuçlarına ilişkin kurallar konmuştur. Örneğin, Borçlar k.'nun 101. maddesine göre, vadesi dolmuş bir borcun borçlusu alacaklının ihtarı ile mütemerrit olur. Kira sözleşmelerine ilişkin 6570 sayılı yasa'ya göre, kira bedelini zamanında ödememelerinden dolayı kendilerine bir yıl içinde iki kez yazılı ihtar yapılan kiracılara karşı tahliye davası açılabilir (md. 7).

İHTARAT çoğl. a. (ar. *iḫṭar*'ın çoğl. *iḫṭārat*). *Esk.* **1.** Hatırlatmalar. **—2.** Uyarmalar, dikkati çekmeler: "... *Bu babda ihtârâtta bulunuyorlar*" (H. C. Yalçın).

İHTARNAME a. (ar. *iḫṭar*, fars. *name*'den *iḫṭār-name*). *Esk.* Resmi ihtar yazısı, protesto.

İHTİBAR a. (ar. *iḫtibār*). *Esk.* **1.** Bir kimseyi sınama, deneme, imtihan etme. **—2.** Sorup araştırarak öğrenme. **—3.** Adli tıp araştırması.

İHTİBARİ sıf. (ar. *iḫtibar* ve *-ī*'den *iḫtibari*). *Esk.* **1.** Deneysel, tecrübi. **—2.** Görgül (fr. *empirique* karşılığı olarak kullanılmıştır).

İHTİBARİYE a. (ar. *iḫtibar* ve *-iyye*'den *iḫtibariyye*). Esk. fels. Görgücülük (fr. *empirisme* karşılığı olarak kullanılmıştır).

İHTİBAS a. (ar. *iḥtibas*). *Esk.* **1.** Tutulma, tutukluk. **—2.** Kapanma, kapanıklık. **—3.** Hapsedilme, hapsolunma.

—Esk. ruhbil. İtilme.

—Esk. tıp. *İhtibas-ı bevl*, idrar tutukluğu, idrar zoru. || *İhtibas-ı hayz*, âdet görememe. || *İhtibas-ı safra*, safra kesesi iltihabı nedeniyle oluşan safra salgısının kesilmesi durumu.

İHTİCÂB a. (ar. *iḥticāb*). *Esk.* Örtünme, saklanma, gizlenme: "*Günden güne artıyor hicabım / Toprak ile olsun ihticâbım*" (A. H. Tarhan).

İHTİCAC a. (ar. *iḥticac*). *Esk.* Delil, kanıt ya da şahit gösterme: "... *halbuki üçünün dahi sıhhati müsellem değildir ve hiçbirisi ihticâca sâlih sened olamaz*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İHTİCÂM a. (ar. *iḥticām*). Esk. tıp. **1.** Kan aldırma, hacamat. **—2.** Bir organın fazla çalışması.

İHTİDA a. (ar. *hidāyet*'ten *ihtida*ʾ). *Esk.* **1.** Doğru yola girme, hidayete ulaşma. **—2.** Başka bir dinden müslümanlığa geçme, islam olma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *İhtida etmek*, müslüman olmak, islamiyeti kabul etmek: "... *Türkler de ihtidâ ederek islâm memleketlerinin sair Türkler'e karşı müdafaasını deruhte etmişlerdi*" (F. Köprülü).

—ANSİKL. Allah'ın varlık ve birliğini, Hz. Muhammet'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu içten benimseyen (kalp ile tasdik) ve bu inancını sözlü olarak açıklayan (dil ile ikrar) bir kişi, müslümanlığa girmiş sayılır. Dil ile ikrar, genellikle *kelime-i tevhit* denilen "La ilahe illallah, Muhammedün resülullah" (Allah'tan başka Tanrı yoktur, Hz. Muhammet de Allah'ın elçisi, peygamberidir) sözleriyle ya da *kelimei şahadet* denilen "Eşhedü en la ilahe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühu ve resülühu" (Tanıklık ederim ki, Allah'tan başka Tanrı yoktur, yine tanıklık ederim ki Hz. Muhammet Allah'ın kulu ve elçisidir) sözleriyle olur. Ancak bu, biçimsel bir koşuldur. İnanç değişikliğinin farklı sözlerle dile getirilmesi de müslümanlığın benimsenmiş olması için yeterli sayılır. Böylelikle müslüman olmuş biri için başkaca bir tören gerekli değildir. İhdida eden kişi, müslümanlığın öngördüğü yerlerini tıraş eder, gusül aptesi alır, erkek ve sünnetsizse sünnet olur ve daha sonra her müslümanın bilmesi gereken inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini öğrenir. İslam inançlarına göre, ihtida eden kişinin müslüman olmazdan önceki bütün günahları bağışlanmış sayılır.

İHTİDA a. (ar. *ḫudʿa*, hile'den *iḫtida*ʿ). *Esk.* Aldatma, kandırma.

İHTİDAD a. (ar. *iḥtidād*). *Esk.* **1.** Keskinlik kazandırma, keskinleştirme: *İhtidad-ı seyf-i cihad* (cihat kılıcının keskinleşmesi). **—2.** Çok kızma, öfkelenme.

İHTİFA a. (ar. *iḫtifāʾ*). *Esk.* **1.** Saklanma, gizlenme: "... *bu inzivaya da ihtifa demek yaraşır*" (Cenap Şahabettin). **—2.** *İhtifa etmek*, saklanmak, gizlenmek: "... *bu vâkıadan haber aldığından bir dek ile genç kahramanın ihtifa ettiği haneye vardı*" (Mehmet Tevfik).

İHTİFAGÂH a. (ar. *iḫtifaʾ* ve fars. *-gāh*' tan *iḫtifāʾgāh*). *Esk.* Gizlenme yeri, sığınak.

İHTİFAL a. (ar. *iḥtifal*). *Esk.* Anma töreni, anma: "*Üstad, o günkü ihtifal merasiminden pek mütehassis olmuş...*" (Neyzen Tevfik).

İHTİFALCİ MEHMET ZİYA BEY → MEHMET ZİYA BEY İhtifalci.

İHTİKAK a. (ar. *ḥakk*, hak'tan *iḥtikak*). *Esk.* Hak isteme, hakkını koruma, hak iddiasında bulunma.

İHTİKÂK a. (ar. *ḥikke*, kaşıntı'dan *iḥtikak*). *Esk.* **1.** Sürtünme. **—2.** Kaşınma: *İhtikâk-ı himar* (eşeğin kaşınması).

İHTİKAN a. (ar. *iḥtiḳān*). Esk. tıp. **1.** Vücutta kanın bir yerde toplanıp şişkinlik ve kızartı meydana getirmesi. **—2.** Kabızlıkta bağırsağa şırınga ile su verme. **—3.** *İhtikan aleti*, lavman. **—4.** *İhtikan-ı dem*, kanın vücudun bir yerine hücum etmesi, toplanması.

İHTİKAR a. (ar. *ḥakāret*'ten *iḥtiḳar*). *Esk.* **1.** Hakarete katlanma, boyun eğme. **—2.** Küçük görme, hor görme: *İhtikar-ı nefs* (nefsini hor görme).

İHTİKÂR a. (ar. *ḥakr*, zorla alma, gasp etme'den *iḥtikār*). *Esk.* Vurgunculuk, spekülasyon.

—Cez. huk. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Cez. huk. Türk Cez. k.'nun 401. maddesi halkın beslenmesi, ısınması ve sağlığı için gerekli olan ya da belli başlı ekonomik etkinliklerde kullanılan ya da kamu için gerekli olmaları nedeniyle fiyatları tespit ve ilan edilen maddeleri satışa çıkarmayan, saklayan ya da satılmadığı halde satılmış gibi gösteren, fazla fiyatla satan kişiler için iki yıldan on yıla kadar hapis ve çeşitli ağır para cezaları öngörmektedir. Aynı madde ayrıca, suç konusu mal ve eşyanın zoralımına da karar verileceğini belirtir.

İHTİKÂRCI sıf. ve a. (ar. *iḥtikār*'dan). *Esk.* Vurguncu, spekülatör.

İHTİKÂREN be. (ar. *iḥtikar*'dan *iḥtikāren*). *Esk.* Vurgunculuk yaparak, vurgunculuk yoluyla.

İHTİLA a. (ar. *iḫtilāʾ*). *Esk.* Kadının mihrinden vazgeçip boşanması.

İHTİLACAT çoğl. a. (ar. *iḫtilāc*'ın çoğl. *iḫtilācāt*). *Esk.* Seğirmeler; çarpıntılar: "*Kendi kendini teskin etmek isteyen bir cümle-i asabiyenin ihtilâcâtını seziyordu*" (Y. K. Karaosmanoğlu).

İHTİLAÇ a. (ar. *iḫtilāc*). **1.** Nörol. İskelet kaslarının ani ve istenç dışı kasılması. Bazen düz kaslardaki kasılmalarla birlikte görülen bu kasılma bir ya da birkaç kasla sınırlanabildiği gibi bütün gövdeye de yayılabilir. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bazı heyecan ve bazı karışıklıkların yol açtığı düzensiz hareket: *Öfkenin etkisiyle yüzü ihtilaçtan allak bullak olmuştu.* **—3.** Seğirme: *İhtilac-ı ayn* (göz seğirmesi). **—4.** Çarpınma, çarpma: "*Bir cehennem ömrünün ihtilaçlarını sarahatle hissediyorum*" (H. Z. Uşaklıgil). **—5.** *İhtilac-ı kalb*, yürek çarpıntısı: "*hissetiğim ihtilac-ı kalbi / hisseylemez o şiddetiyle*" (Tevfik Fikret).

—Giz. bil. Kasların istem dışı kasılıp gevşemelerini yorumlayarak fal bakma. (Daha çok Araplar arasında yaygın bir fal bakma türüydü.)

—ANSİKL. *Tonik ihtilaçlar*'da kas kasılması, kas gevşeme fasılası olmaksızın, oldukça uzun sürer; bununla birlikte, sürekli kasılmanın tersine, bu ihtilaçlar geçici bir olgu oluşturur. *Klonik ihtilaçlar*'daysa, birbirlerinden kas gevşeme fasılalarıyla ayrılan değişik yoğunluk ve düzenlilikteki sarsıntıların art arda geldikleri görülür.

Sara ihtilaçların en sık karşılaşılan nedenidir: bu yüzden bu iki terim genellikle eşanlamlı olarak kabul edilir. Buna karşılık, çocuktaki ihtilaçlar bu neden de olası olmakla birlikte, daha çok bulaşıcı hastalıklar, yüksek ateş, boğmaca nöbetleri gibi çeşitli uyarmalara bir tepki biçimidir.

İHTİLAF a. (ar. *iḫtilāf*). **1.** Anlaşmazlık, ayrılık, uyuşmazlık: *Aralarında bir ihtilaf var.* **—2.** *İhtilafa düşmek*, bir konuda anlaşamamak, uyuşamamak, bozuşmak.

—*Esk.* *İhtilaf-ı rey-i ümmet*, insanların düşüncelerinin farklı olması.

—Esk. gokbil. *İhtilaf-ı manzar*, PARALAKS' ın eşanlamlısı. || *İhtilaf-ı manzar-ı senevi*, YILLIK PARALAKS*'ın eşanlamlısı. || *İhtilaf-ı manzar-ı yevmi*, GÜNLÜK PARALAKS*'ın eşanlamlısı.

—Huk. → UYUŞMAZLIK

—İsl. Dinin inanç ve eylemlerine ilişkin görüş ayrılığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. Fıkıh biliminde, bu alanda söz sahibi kişiler arasındaki görüş ayrılıkları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *İhtilafı anasır*, bir ülkedeki çeşitli etnik topluluklar arasındaki uyuşmazlık. (Osmanlı devletinin XIX. yy.'dan başlayarak karşılaştığı sorun.)

—ANSİKL. İsl. İslam dininde, ilke olarak, Kuran ve sünnetin haklarında açık ve kesin hükümler koyduğu konularda ihtilaf sözkonusu olamaz. Kuran'da "Peygamber size neyi getirdiyse onu alınız ve neleri size yasakladıysa onlardan da uzak durunuz" denilir. Ayrıca Hz. Muhammet de kendisinin bile Tanrı'nın koyduğu hükümleri değiştirmeye yetkili olmadığını açıkça belirtir. Bununla birlikte "Ümmetimin ihtilafı geniş bir rahmettir" diyen Hz. Muhammet, böylece dinin açık seçik bildirmediği konulardaki görüş ayrılığının önemini dile getirir. Kuran'da ve hadislerde akıl ve özgür düşünceye verilen değer, görüş ayrılığı konusundaki olumlu yaklaşım, dinin ve dinsel ilkelerin doğru ve saptırılmadan anlaşıldığı ve uygulandığı ilk dönemlerde (özellikle ilk altı yüzyıl) din bilimleri, pozitif bilimler ve felsefe alanlarında birçok yeni görüş, mezhep ve akımların doğmasına ve böylece "İslamın altın çağı" denilen bu dönemlerde yüksek bir uygarlığın kurulmasına yol açmıştır.

—İsl. huk. Görüş ayrılıkları, ayrı mezhepler arasında olabileceği gibi, aynı mezhepte de ortaya çıkabilir. İhtilaf sözcüğünün fıkıhtaki karşıtı *icma* ve *ittifak*'tır. Eski fıkıh okulları (mezhepler), değişik mezhepler arasındaki ayrılıkları kabul ettikleri halde, aynı mezhebin içindeki uyuşmazlıkları sert bir biçimde eleştirirler. Bunun-

la birlikte, değişik görüşlerin hepsi bir içtihata dayanıyorsa geçerli kabul edilir. Hz. Muhammet'e atfedilen hadislerin çoğalması ile fıkıh okullarındaki ihtilaflar da çoğaldı. İlke sorunlarındaki anlaşmazlıklar şafii döneminde baş gösterdi. Fıkıh okulları ancak icma sayesinde bir uzlaşmaya varabildiler. Hz. Muhammet'in "Müslüman toplum içinde görüş ayrılıkları rahmettir, lütuftur" mealindeki hadisine ilk kez Ebu Hanife'nin *Fıkhu ekber*'inde rastlanır. Bu hadis, müslümanlar arasında hoşgörüye dayanan bir birliğin sağlanmasına neden oldu.

İhtilaf konusundaki yapıtların en önemlileri Ebu Yusuf'un *İhtilafü Ebi Hanife ve'b-ni Ebi Leyla* ile eş-Şeybani'nin *Kitab ül-hücec*'idir.

İHTİLAFAT çoğl. a. (ar. *iḫtilāf*'ın çoğl. *iḫtilāfāt*). *Esk.* Anlaşmazlıklar, uyuşmazlıklar.

İHTİLAFLI sıf. Anlaşmazlık konusu olan: *İhtilaflı bir konu.*

İHTİLAL, -li a. (ar. *ḫalel*, bozma'dan *iḫtilal*). **1.** Bir grubun yönetime elkoymasıyla devletin siyasal ve sosyal yapısında oluşan anı ve şiddetli değişiklik; devrim: *Rus ihtilali. 1789 Fransız ihtilali.* **—2.** Herhangi bir alandaki kökten değişim: *Sanatta bir ihtilali başlatmak. Teknolojide ihtilal yapan buluşlar.* **—3.** Hükümet darbesi. **—4.** *Esk.* Kargaşalık, bozukluk, düzensizlik.

—*Esk.* *İhtilal-i dimağ*, akıl bozukluğu. ‖ *İhtilal-i nizam*, düzen bozukluğu. ‖ *İhtilal-i umur*, işlerin karışıklığı, düzensizliği.

—Tar. *İhtilal-i kebir*, osmanlı kaynaklarında 1789 Fransız ihtilali'ne verilen ad.

İHTİLALCİ sıf. ve a. İhtilalden yana olan ya da ihtilal yapan kimse ya da topluluk için kullanılır.

◆ sıf. İhtilali savunan, amaçlayan düşünce, eylem vb. için kullanılır.

İHTİLALCİLİK a. İhtilalci olma durumu.

İHTİLAM a. (ar. *iḫtilām*). **1.** Tıp. Çoğunlukla uyku sırasında görülen istem dışı meni atımı: "*...bülûğ ihtilâm ve ihbâl yani gebe eylemek ve hayz ve habl yani gebe olmak ile sâbit olur*" (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den). (Eşanl. HAMAMCI OLMA, DÜŞ AZMASI, ŞEYTAN ALDATMA.) **—2.** Ergen olma, ergenlik.

İHTİLAS a. (ar. *iḫtilās*). *Esk.* **1.** Çalma, aşırma: "*Bu kerre ihtilâs olunan bir vakt-i ferag-ı müsamere mesag-ı fursatta birinci defa olarak...*" (Cevdet Paşa, XIX.). **—2.** Para çalma. **—3.** *İhtilaskâr*, hırsız, para çalan. ‖ *İhtilas-ı vakt*, boş vakit bulma, iş, uğraş arasında zaman ayırma.

—Cez. huk. Zimmet suçunun hileli hareketlerle işlenmiş biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Esk. sil. Ok atış biçimlerinden biri. (Hareketli ve uzun atışlarda, hızla çekilen yay, okun ucu atma noktasına gelince birden bırakılır.)

—ANSİKL. Cez. huk. İhtilas, zimmet suçunun ağırlaşmış biçimidir. Bu suç da, zimmet suçu gibi, yalnız memurlar tarafından işlenebilir. İhtilas suçunun en önemli unsuru, suçun ortaya çıkmasını önlemek için hileli davranışlarda bulunmaktır. Suçun öteki unsurları da şunlardır: 1. suçlunun memur sıfatını taşıması; 2. memurun, kendisine bırakılan para ya da para niteliğindeki senetleri ya da malları zimmetine geçirmesi; 3. suç işleme kastının bulunması. İhtilas suçunun cezası on yıldan aşağı olmamak üzere, ağır hapistir.

İHTİLASAT çoğl. a. (ar. *iḫtilas*'ın çoğl. *iḫtilāsāt*). *Esk.* Çalmalar, aşırmalar.

İHTİLAT, -tı a. (ar. *iḫtilaṭ*). *Esk.* **1.** Karışma, karışıp kaynaşma, **—2.** Karşılaşıp görüşme, bir arada olma: "*Hizmetçilerle çocukların ihtilâtını ne kadar dikkatle nezâret altında bulundurmak lâzım ise...*" (H.C. Yalçın). **—3.** *İhtilat etmek*, karışmak; kaynaşmak: "*İslam ile ülfet ve ihtilât edemedikleri cihetle...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *İhtilat yapmak*, bir hastalık sözkonusuysa, başka bir hastalığa dönüşmek. ‖*İhtilattan kesilmek*, başkalarıyla bağlantısı kalmamak. ‖ *İhtilattan memnu*, kimseyle görüştürülmeyen tutuklu için kullanılır. ‖ *İhtilattan menetmek*, tutukluyu yakınlarıyla ya da başkalarıyla görüştürmemek.

—Patol. Bir hastalığın normal gelişimine eklenen ve onun gidişini ağırlaştıran marazi belirtilerin tümü. (Eşanl. KOMPLİKASYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Patol. İhtilatlar hastalığın kendisine bağlı olabileceği gibi (onun alışılmadık belirtileri), uygulanan tedaviye (gün geçtikçe sayısı artan ilaç ihtilatları), başka bir hastalığın ortaya çıkmasına ya da kendi başına evrimini sürdüren ikincil bir enfeksiyonun eklenmesine de bağlı olabilir. Bununla beraber, ihtilat çoğu zaman hastalığın geliştiği özel alanla (yaş, gebelik, bedeni düşkünlük, önceden var olan alkolizm ya da başka bir kusur) ilişkilidir.

Enfeksiyon hastalıklarının ihtilatları, mikrobun anormal ya da alışılmamış bir yere yerleşmesinden ileri gelebilir (örneğin, tükürük bezi hastalığı olan kabakulakta [parotidit] pankreasın, cinsel organların, böbreğin, beyin-omurilik zarlarının hastalanması); başka bir mikrobun neden olduğu yeni bir enfeksiyonun eklenmesinden doğabilir (gripten sonra ortaya çıkan pnömoninin nedeni bir pnömokoktur, grip virüsü değildir [grip hastanın direncini kırmış, pnömokokun üremesini kolaylaştırmıştır]); ya da kızıla bağlı nefritte, kızamık sonrası ansefalitte, mikroplu hastalıkların ağır hallerinde sık görülen kanamalarda ve kötücül sendromda olduğu gibi, bir sistem ya da organın mikroplar ya da mikrop toksinlerinin saldırısına uğramasından ileri gelebilir.

Öte yandan, organ ya da işlev hastalıklarına bir enfeksiyon ihtilatı eklenebilir: örneğin, bir kalp kapakçığı hastalığına bir endokardit eklendiğinde, bir septiseminin ortaya çıkması kolaylaşır; safra yollarındaki bir taş, kolesistite yol açabilir; idrar yolu taşı idrar yolu iltihabına neden olabilir.

Herhangi bir enfeksiyon dışında, organ lezyonlarına bağlı ileri derecedeki işlev yetersizlikleri de ihtilat olarak kabul edilir (vücudun büyük ödemlerle şişmesi kalp hastalıklarının, üremi böbrek hastalığının ihtilatlarıdır). Buna karşılık, işlev yetersizliklerinden ileri gelen organik lezyonlar da birer ihtilattır (koroner yetersizliğinin enfarktüse; atardamar iltihabının atardamar tıkanmasına; kalbin sol karıncık yetersizliğinin kimi zaman akut akciğer ödemine neden olması gibi).

Özellikle travmalar sözkonusu olduğunda, cerrahlık patolojisinde, iyice belirginleşmiş bir lezyona eşlik eden yan lezyonlara ihtilat adı verilir. Kırık, bir yarayla (açık kırık) kas ezilmesiyle, damar ya da sinir kopmasıyla, vb. birlikte olursa ihtilatlı bir kırıktır.

Cerrahi müdahalelerden sonra görülen enfeksiyonlar, kanamalar, toplardamar tıkanıklıkları, akciğer ambolileri gibi ihtilatlar, antibiyotiklerin, kan sulandırıcılarının ortaya çıkmasıyla, çağdaş anestezi ve reanimasyon yöntemlerinin gelişmesiyle çok azalmıştır.

İHTİMA a. (ar. *iḫtimā'*). *Esk.* **1.**Perhiz. **—2.** Kaçınma.

İHTİMAL a. (ar. *iḫtimal*, tahammül, yüklenme). **1.** Olması mümkün durum; olasılık: *Tüm ihtimalleri göz önünde tutmak. Yalnızca iki ihtimal var, ya kabul edecek ya reddedecek. Kurtulma ihtimali var mı?* **—2.** *İhtimal vermemek*, bir şeyin gerçekleşebileceğini, olabileceğini sanmamak, düşünmemek: *Bu işi onun yapacağına ihtimal vermiyordu.*

—Olasıl. OLASILIK'ın eşanlamlısı.

◆ be. **1.** Herhalde, belki: *Başladığı işte ihtimal başarılı olabilecek. Gelecek misiniz? —İhtimal, fakat henüz hiçbir şey kesin değil.* **—2.** *İhtimal ki*, belki, olabilir ki anlamında kullanılır.

—*Esk.* *İhtimal-i bait*, zayıf olasılık. ‖ *İhtimal-i galip*, kuvvetli olasılık.

—Esk. mat. OLASILIK'ın eşanlamlısı.

İHTİMALAT çoğl. a. (ar. *iḫtimāl*'in çoğl. *iḫtimālāt*). *Esk.* Olasılıklar, ihtimaller: *İhtimalat-ı baîde* (uzak olasılıklar). *İhtimalat-ı karîbe* (yakın, kuvvetli olasılıklar).

İHTİMALİ sıf. (ar. *iḫtimāl* ve *-î*'den *iḫtimāli*). *Esk.* İhtimale dayalı, olasılı.

İHTİMALİYE a. (ar. *iḫtimāl* ve *-iyye*'den *iḫtimāliyye*). Esk. fels. Olasıcılık. (fr. *probabilisme* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

İHTİMAM a. (ar. *hemm*, kaygı'dan *ihtimām*). **1.** Bir şeyi yapmada ve sürdürmede gösterilen dikkat; özen: *İhtimamla hazırlanmış bir yemek. Büyük bir ihtimamla çalışmak.* **—2.** Bir kimseyi rahat ettirmek ya da bir şeyi yıpratmamak, yaşatmak için ona gösterilen ilgilerin tümü; dikkatli ve özenli bakım: *Konuklarını ihtimamla ağırlamak. Bu çiçeğin düzenli bir ihtimama ihtiyacı var. Bir hastaya, çocuğa ihtimamla bakmak.* **—3.** *İhtimam etmek, göstermek*, bir şeye iyi bakmak, ona özen göstermek.

İHTİMAMLI sıf. İhtimam gösterilerek yapılmış şey için kullanılır; özenli, titiz.

İHTİMAMSIZ sıf. İhtimam gösterilmeden yapılmış şey için kullanılır; özensiz: *İhtimamsız bir çalışma.*

İHTİMAN, Orta Bulgaristan'da küçük kent. Filibe-Sofya demiryolu üzerinde, Sofya'nın yaklaşık 55 km G.- D.'sunda.

İHTİMÂR a. (ar. *iḫtimār*). *Esk.* Mayalanma, ekşiyip kabarma.

İHTİNÂK a. (ar. *iḫtināḳ*). *Esk.* Boğazın tıkanması nedeniyle nefes alamama, boğulma.

—Esk. tıp. *İhtinâk-ı rahm*, isteri.

İHTİRA a. (ar. *iḫtira*ᶜ). *Esk.* **1.** Daha önce benzeri olmayan bir şeyi bulma, yaratma, türetme, icat etme. **—2.** Asılsız bir şey uydurup gerçek gibi gösterme. **—3.** *İhtira etmek*, yeni bir şey bulmak, yaratmak: "*Cellâtlara hayret-bahş olacak işkenceler ihtirâ etti*" (Namık Kemal).

—Ed. Daha önce pek görülmemiş bir konuyu ortaya koyma, yeni bir anlatım yolu izleme. (Divan şiirinde kendine özgü bir mazmun kullanma.)

—Tic. huk. *İhtira beratı* → BERAT.

İHTİRAAT çoğl. a. (ar. *iḫtirā*ᶜ'nın çoğl. *iḫtirā*ᶜ*āt*). *Esk.* Yoktan var edilen, daha önce bir benzeri olmayan şeyler, buluşlar.

İHTİRAB a. (ar. *ḥarb*'den *iḫtirab*). *Esk.* Savaşma, kavga etme.

İHTİRAİ sıf. (ar. *iḫtirā*ᶜ ve *-î*'den *iḫtirā*ᶜ*î*). *Esk.* Keşfedilmiş; yoktan var edilmiş.

İHTİRAİYAT a. (ar. *iḫtirā*ᶜ*î*'nin çoğl. *iḫtira*ᶜ*iyyat*). *Esk.* Yoktan var etme, icat etme yoluyla meydana getirilmiş olan şeyler; yeni buluşlar.

İHTİRAK a. (ar. *iḫtiraḳ*). *Esk.* **1.** Tutuşup yanma. **—2.** *İhtirak etmek*, yanmak. ‖ *İhtirak kabiliyeti*, tutuşma yeteneği. ‖ İhtirak noktası, bir maddenin yanması için gereken sıcaklık derecesi. ‖ *İhtirak-ı teneffüs*, akciğerlere dolan oksijenin etkisiyle vücuttaki yağların yanması.

—Esk. gökbil. Bir gezegenin Güneş'e yaklaşması, onunla aynı burçta bulunması.

İHTİRAKLI sıf. (ar. *iḫtiraḳ*'tan). *Esk.* Yanıcı.

—Ask. *İhtiraklı atış*, ihtiraklı tapa kullanılarak yapılan atış. (Merminin paralanma yüksekliği tapa tanzim aletiyle saptanır.)

—Sil. *İhtiraklı mermi*, hedef üstünde patlayan mermi.

İHTİRAM a. (ar. *iḫtiram*). **1.** Saygı gösterme, saygı: "*Fakat en ziyade ihtirâm ve takdir olunanlar, oyundan ve boş şeylerden ziyade...*" (Baha Tevfik). **—2.** *İhtiram duruşu*, saygı duruşu.

—Ask. *İhtiram birliği* → TÖREN* BİRLİĞİ.

İHTİRAMAT çoğl. a. (ar. *iḫtiram*'ın çoğl *iḫtirāmat*). *Esk.* Saygılar: *İhtiramat-ı faika* (üstün saygılar).

İHTİRAMEN be. (ar. *iḥtiram*'dan *iḥtiramen*). *Esk.* Saygı göstererek, saygıyla.

İHTİRAMKÂR sıf. (ar. *iḥtiram* ve fars. *-kār*'dan *iḥtiramkār*). *Esk.* Saygılı: *"Ben de uzaktan eldivenlerinin alelacele takınılan en ihtiramkâr bir selâmı haline teşvik edici..."* (H. Z. Uşaklıgil).

İHTİRAS a. (ar. *ḥırṣ*'tan *iḥtirāṣ*). Bir şeye karşı duyulan aşırı istek, tutku: *İhtiraslarının tutsağı olmak. Bir davaya ihtirasla sarılmak. Bir kadını ihtirasla sevmek.*

İHTİRAS a. (ar. *ḥirāset*' ten *iḥtiras*). *Esk.* Koruma, korunma, sakınma.

İhtiras tramvayı *(Streetcar named desire)*, amerikalı yazar Tennessee Williams'ın başyapıtları arasında yer alan 3 perdelik oyunu (1947). Blanche du Bois adlı içki ve erkek düşkünü bayan öğretmenin, işinden uzaklaştırılmasından sonra kız kardeşinin evine gelmesiyle başlayan olayların anlatıldığı yapıt, yazarın *The glass menagerie* piyesiyle elde ettiği ününü pekiştirdi, ona Pulitzer ödülü'nü ve ikinci kez Eleştirmenler birliği armağanı'nı kazandırdı. Amerika'da ve Avrupa'da birçok tiyatronun repertuvarına alınan, filme çekilen (1952) yapıt, aynı adla İstanbul Şehir tiyatrosu'nda (1950), *Arzu tramvayı* adıyla Devlet tiyatrosu'nda (1960) ve Kent oyuncuları'nda (1983) sahneye kondu.

İHTİRASAT çoğl. a. (ar. *iḥtiraṣ*'ın çoğl. *iḥtiraṣat*). *Esk.* Aşırı istekler, tutkular: *"Kendi hassâsiyet ve ihtirâsâtının mihanikiyetine..."* (Baha Tevfik).

İHTİRASLI sıf. Aşırı istekli, hırslı, tutkulu.

İHTİRASSIZ sıf. Bir ihtirası, hırsı, tutkusu olmayan.

İHTİRAZ a. (ar. *iḥtiraz*). *Esk.* **1.** Sakınma, çekinme: *"Biçâre kadın her türlü ihtiyata, ihtiraza rağmen..."* (H. R. Gürpınar). **—2.** Korkma, korku: *"... kütüphanenin sahibi ihtirazla başını dışarıya uzatıp...."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—3.** *İhtiraz etmek*, sakınmak, çekinmek, korkmak: *"Bazı eşhas hakkındaki tenkidatını pek ileri götürmekten ihtiraz eder"* (Y. K. Karaosmanoğlu). ‖ *İhtiraz kaydı*, başkalarının haklarının korunması için ileri sürülen şart; ilerisi için düşünülen, hesaplanan kayıt, çekince.

İHTİRAZEN be. (ar. *iḥtiraz*'dan *iḥtirazen*). *Esk.* Çekinerek sakınarak: *".... yalnız kalmaktan ihtirâzen artık çantamı hazırlayıp buradan kaçmak..."* (H. Z. Uşaklıgil).

İHTİRAZİ sıf. (ar. *iḥtiraz* ve *-ī*'den *iḥtirazī*). *Esk.* Sakınmayla ilgili.
—Huk. *İhtirazi kayıt* → ÇEKİNCE'nin eşanlamlısı.

İHTİSABİYE a. (ar. *iḥtisab* ve *-iyye*'den *iḥtisabiyye*). *Esk.* Belediye vergisi.

İHTİSAD a. (ar. *iḥtiṣad*). *Esk.* Biçme, hasat etme: *İḥtisad-ı mezrûat* (ekin biçme).

İHTİSAM a. (ar. *iḥtiṣām*). *Esk.* Düşmanlık, husumet.

İHTİSAP a. (ar. *iḥtisab*). *Esk.* **1.** Sorguya çekme, hesap sorma. **—2.** Ceza, eziyet. **—3.** Sorumluluk. **—4.** Eskiden belediyeye ve belediyenin gördüğü işe verilen ad. **—5.** Belediye vergisi.
—İkt. tar. Osmanlı döneminde hile yapan esnaftan alınan para cezası ile belediyelerce tartı, ölçü, damga, pazar ve panayır resmi adı altında toplanan para. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. İyi şeyleri teşvik etme kötü şeyleri de yasaklama görevi.
—Kur. tar. *İhtisap ağası*, Osmanlı devletinde ihtisap işlerini kadı emrinde yöneten görevli. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İkt. tar. İhtisap resmi adı altında toplanan vergiler, oldukça büyük miktarlara ulaşan önemli bir devlet geliriydi. Önceleri "ihtisap ağası" adı verilen memurlar tarafından toplanırken, daha sonra bu görev, bir ihtisap nezareti kurularak, bu nezaretin başında bulunan "ihtisap nazırı"na verildi. Bir süre de iltizam usulüyle toplanan bu vergiler, sonradan belediyelere bırakıldı. 1888'de, bu vergilerden sağlanan gelirlerin hazine ile belediyeler arasında bölüştürülmesine karar verildi. 1908'de ise hazine kendi payından vazgeçerek gelirin tümünü yeniden belediyelere bıraktı.
—Kur. tar. İhtisap ağalarının İmparatorluk içerisindeki kentlerde çok çeşitli görevleri vardı. Bunlardan bir bölümü günümüzdeki belediye zabıtalarının görevlerine benzerdi. Bir başka bölümünün görevleri ise maliye işleriyle ilgiliydi. Bunlar çarşı ve pazarlarda satılan malların fiyatını, tartısını, kalitesini denetler, narh koyulmasını, dükkânların temiz tutulmasını, camilerin temizlenmesini, kamuya açık yerlerde geleneklere ve ahlak kurallarına uyulmasını sağlar, yasalara ve gelenek, göreneklere aykırı davrananları cezalandırırdı. Ayrıca, özellikle İstanbul'da malların toptancılara ya da esnafa dağıtılması bunların gözetiminde yapılırdı. İhtisap ağalarının bir görevi de ticaret yapanlardan alınacak her türlü vergi,harç vb.'nin takdiri, miktarı ve toplanmasıydı. Bu görevlerini iltizam usulüyle "bedeli mukataa" denilen bir para ödeyerek alırlar, buna karşılık "kul oğlanları" denilen yardımcıları aracılığıyla dükkânlardan "ihtisap resmi" toplarlardı. İstanbul bu tür resimlerin toplandığı 16 bölgeye ayrılmıştı. Kadı ya da sadrazam kenti denetlerken ihtisap ağaları da onların yanında bulunur, sorumluluk alanlarına giren konularda bilgi verirlerdi. Bunların görev ve sorumlulukları kanunnamelerle düzenlenmişti. Bu konuda bilinen en eski kanunnameler, XVI. yy. başlarında. Bayezit II dönemine kadar uzanır. Daha sonraki padişahların da bu konuda kanunnameler çıkarmalarına karşılık, ihtisap ağalarının ve kul oğlanlarının vergi toplarken yetkilerini kötüye kullanmaları üzerine, 1826'da ihtisap ağalığı kaldırılarak yerine "ihtisap nazırlığı" kuruldu, kul oğlanlarının görevlerine son verildi ve onların yaptıkları işler, "ihtisap neferleri" denilen görevlilere devredildi. Ancak bu nazırlığın da istenilen sonucu vermediği görülünce 1854'te şehreminliği (belediye başkanlığı) örgütü kuruldu.

İHTİSAR a. (ar. *iḥtiṣar*). *Esk.* **1.** Kısaltma, kısa kesme; az sözle ifade etme; özet olarak, kısaca söz etme: *"..... hatta adamakıllı bir ihtisâra uğratıldığını isbat ediyor"* (F. Köprülü). *"Yalnız zamana ait değil memleketlere ait malumatta da ihtisar mecburiyetinde kaldık"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—2.** *İhtisar etmek*, kısaltmak; özetlemek: *".... vâki olan inkılâbâtı hülâsa ve ihtisar etmekte olduğumuza nazaran..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).
—Esk. mat. YALINLAŞTIRMA'nın eşanlamlısı.

İHTİSAREN be. (ar. *iḥtiṣar*'dan *iḥtiṣāren*). *Esk.* Kısaca, özet olarak; özetleyerek, kısaltarak.

İHTİSAS a. (ar. *ḫuṣuṣ*'tan *iḫtiṣaṣ*). **1.** Belli bir işte, belli bir alanda uzmanlaşma; uzmanlık, yeterlilik: *Bu konu benim ihtisas alanıma girmez. Bu iş özel bir ihtisas ister.* **—2.** Uzmanlık alanı: *İhtisasınız nedir?* **—3.** *İhtisas kazanmak*, bir alanda uzmanlaşmak. ‖ *İhtisas yapmak*, belli bir alanda özel öğrenim görerek uzmanlaşmak.
—Tıp. UZMANLIK'ın eşanlamlısı. ‖ *İhtisas yapmak*, uzmanlık öğrenimi görmek, uzmanlaşmak.

İHTİSAS a. (ar. *ḥiss*'ten *iḥtisas*). *Esk.* **1.** Duygu: *"hayat içün çekilen her azâb-ı dûrâdûr / bir ihtisâs-ı merâretle verdi nefse fütûr"* (Tevfik Fikret). **—2.** Duygulanma. **—3.** *İhtisas-ı defi*, bastırılmış duygu. ‖ *İhtisas-ı hüsn*, güzel şeyler duyma. ‖ *İhtisas-ı menfaat*, çıkar duygusu. ‖ *İhtisas-ı vazife*, görev duygusu.

İHTİSASAT çoğl. a. (ar. *iḥtisas*, duygu'nun çoğl. *iḥtisasat*). *Esk.* Duygular, hissetmeler: *"Her dakika titremek, yaşamak isteyen âsab-ı ihtisasatı bu hayalin tevessüüne yardım etmiştir"* (H. E. Adıvar).

Yıldız Kenter (Blanche Dubois) ve Kadriye Kenter (Stella Kowalski) **İhtiras tramvayı**'nın bir sahnesinde (1983)

İHTİSASİYUN çoğl. a. (ar. *iḫtiṣaṣī*'den çoğl. *iḫtiṣaṣiyyūn*). *Esk.* Uzmanlaşmış olanlar, uzmanlar.

İHTİŞAM a. (ar. *iḥtiṣam*). Gösterişli, görkemli, gözalıcı olan bir şeyin niteliği; görkem, debdebe: *Sultanahmet camisi'nin ihtişamı.*

İHTİŞAMLI sıf. Görkemiyle, gösterişiyle hayranlık uyandıran şey için kullanılır; görkemli, gösterişli: *İhtişamlı bir konak.*

İHTİTAB a. (ar. *ḥaṭab*, odun'dan *iḥtiṭab*). *Esk.* Odun toplama, odun kesme.
—İsl. huk. *İhtitab hakkı*, bir kişinin gereksinmeleri için oturduğu topraklardan odun kesme hakkı, baltalık hakkı.

İHTİTAB a. (ar. *ḫuṭbe*, kız isteme'den *iḫtitab*). *Esk.* Nikâhla kız isteme.

İHTİTAF a. (ar. *iḫtiṭaf*). *Esk.* **1.** Kapama, kapıp götürme. **—2.** Kamaşma: *İhtitaf-ı basar* (gözü kamaştırma).

İHTİTAM a. (ar. *iḫtitām*). *Esk.* Bitme, sona erme.

İHTİTAT a. (ar. *iḫtiṭāṭ*). *Esk.* Sınır çekme, hat çekme, sınırlandırma.

İHTİVA a. (ar. *iḥtiva*). **1.** İçine alma, içinde bulundurma, kapsama. **—2.** *İhtiva etmek*, içine almak, içinde bulundurmak; kapsamak.

İHTİYACAT çoğl. a. (ar. *iḥtiyac*'ın çoğl. *iḥtiyācat*). *Esk.* Gerekliliği duyulan şeyler: *İhtiyacat-ı siyasiye* (siyasi gereksinimler). *İhtiyacat-ı zaruriye* (zorunlu gereksinimler).

İHTİYAÇ a. (ar. *iḥtiyac*). **1.** İnsanı, gereksinme duyulan bir şeye yönelten duygu; gereksinim: *Eğlence ihtiyacı. Dinlenme ihtiyacı.* **—2.** Varoluş için zorunlu görülen şey; gereksinim, gereksinme: *Okuma, onun için gerçek bir ihtiyaç.* **—3.** Bir şeyi gerçekleştirmek için gereken şey; gereksinim: *Tarımda kaliteli tohum ihtiyacı.* **—4.** Gerekli olan bir şeyden yoksun kalmanın neden olduğu durum; yoksulluk, yokluk: *İhtiyaç içinde kıvranmak.* **—5.** *Bir şeye ihtiyaç duymak*, o şeye gereksinmek: *Böyle günlerde insan candan bir dosta ihtiyaç duyuyor.* ‖ *İhtiyaç olmak*, gereksinmek, gereksemek. ‖ *İhtiyaca cevap vermek*, gereksinimi karşılamak. ‖ *İhtiyaçtan*, ihtiyaç, yokluk, yoksunluk nedeniyle.
—*Esk. İhtiyac-ı azim*, aşırı gereksinim, büyük ihtiyaç. ‖ *İhtiyac-ı ruh*, ruhsal gereksinim, ruhsal ihtiyaç. ‖*İhtiyac-ı sevda*, sevmek gereksinimi. ‖*İhtiyac-ı tefekkür*, düşünme gereksinimi.
—İkt. → GEREKSİNİM.

İHTİYÂL a. (ar. *ḥile*'den *iḥtiyāl*). *Esk.* Hile, düzen, oyun etme.

İHTİYÂLAT çoğl. a. (ar. *iḥtiyāl*'in çoğl. *iḥtiyālāt*). *Esk.* Hileler, düzenler.

İHTİYAN a. (ar. *iḥtiyān*). *Esk.* **1.** Verilen sözde durmama. **—2.** Haince davranma, hainlik etme.

İHTİYAR sıf. ve a. (ar. *iḥtiyār*). Yaşı çok ilerlemiş kimse için kullanılır: *İhtiyar bir insan. İhtiyarlara saygı göstermek.*

◆ sıf. Çok yaşlanmış, yaşamının son dönemine gelmiş bir hayvan, bir bitki için kullanılır: *İhtiyar bir at. Bahçemizde ihtiyar bir kiraz ağacı vardı.*

◆ a. *Tkz.* **1.** İleri yaştaki bir kimseye seslenme sözü: *Hey ihtiyar, bastonunu unutmuşsun.* **—2.** Yaşı ilerlemiş ana ya da baba: *Bizim ihtiyarla hiç geçinemiyoruz.*

—Sey. oy. Tuluat ve türk el kuklasında, oyunun İbiş'ten sonra gelen ikinci önemli kişisi olan yaşlı, çiftlik çubuk sahibi varlıklı kişi tiplemesi. (*Efendi* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Sey. oy. İhtiyar, oyundaki işlevi bakımından karagözdeki Hacivat'ın, ortaoyunundaki Pişekâr'ın karşılığıdır. O da Hacivat ve Pişekâr gibi anahtar vererek (dişi konuşarak) İbiş'in yanlış anlamalarına ve çifte anlamlı sözlerine ortam hazırlar. Oyun argosunda *baba, paçacı, moruk,* sahnede ölecekse *tirit* de denir.

İHTİYAR a. (ar *iḥtiyār*). *Esk.* **1.** Seçme, seçilme. **—2.** Katlanma, tahammül etme. **—3.** Kendi isteği ile hareket edebilme gücü: *İhtiyarı elden bırakmamak. Bu benim ihtiyarımda değil.* **—4.** *İhtiyar etmek,* seçmek; katlanmak. **—5.** *İhtiyar-ı külfet,* güçlüklere, zorluklara katlanma. ||*İhtiyar-ı sükût,* susmayı tercih etme. ||*İhtiyar-ı zahmet,* zahmete katlanma.

—İda. huk. *İhtiyar meclisi,* köy yönetiminde karar ve denetim organı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Köy ihtiyar meclisine, en az altı aydan beri o köyde oturmak koşuluyla yirmi beş yaşını doldurmuş ve yasalara göre seçilmeye engel bir durumu olmayan her türk yurttaşı üye seçilebilir. Köy ihtiyar meclisinin görevleri, 18 mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy kanunu'nda belirtilmiştir. Köy işlerini düzenlemek, imece ve salma kararı vermek, köy bütçesini ve yapılan harcamaları denetlemek, köylüler arasındaki uyuşmazlıkları uzlaşmayla gidermek vb. işler ihtiyar meclisinin görevleri arasındadır. İhtiyar meclisi haftada en az bir kez toplanır. Alınan kararlar, köyün bağlı olduğu kaymakam ya da valinin onayıyla yürürlüğe girer.

İhtiyar adam ve deniz (*The Old Man and the Sea*), Ernest Hemingway'in romanı (1952). Kübalı bir balıkçının öyküsünden yararlanarak, Hemingway'in yapıtlarındaki büyük simgeleri yeniden ele alır: insan ve doğa, mücadele ve kahramanlık, her şeyden yoksun kalma ve yenilginin yüceliği. Romandaki öykü kötümserliğe ve kişisel gücün önemine de yer verir; denizi anarak, önceki yapıtlarında Afrika kıyıları ya da ispanyol yaylalarının simgelediği yalınlık ve güç öğelerini yazarın dünyasına yeniden katar.

İHTİYARAT çoğl. a. (ar. *iḥtiyār*'ın çoğl. *iḥtiyārāt*). Esk. astrol. Yedi gezegenin durumlarına bakarak bir işin yapılıp yapılmayacağına karar verilmesi.

İHTİYAREN be. (ar. *iḥtiyar*'dan *iḥtiyaren*). *Esk.* **1.** Kendi seçerek. **—2.** Gönüllü olarak.

İHTİYARİ sıf. (ar. *iḥtiyār* ve *-ī*'den *iḥtiyārī*). **1.** Zorunlu olmayan, kişinin isteğine, seçimine bağlı: *İhtiyari dersler, mecburi dersler.* **—2.** İradeye bağlı, istemli.

—Ask. *İhtiyari geri çekilme,* bir ordunun ilk izlediği yöne ters bir yönde ilerlemesi. (Geri çekilme düşman zoruyla yapılırken ihtiyari geri çekilme düşmanla karşılaşmamak ya da onları yanıltmak için yapılan bir manevradır.)

—Cez. huk. *İhtiyariyle vazgeçme,* suç işlemeye teşebbüs eden kişinin, suçun oluşması için yapılması gerekli eylemlere kendiliğinden son vermesi. (İhtiyariyle vazgeçmede faile ceza verilmez, ancak, vazgeçmeye kadar yapılan eylemler ayrıca suç oluşturuyorsa faile o suça ilişkin ceza verilir [Türk cez. k. md. 61/son].)

—Dy. *İhtiyari tren,* zaman tarifesinde ve seyir çizelgesinde yer almakla birlikte, ancak gereksinim duyulduğunda, örneğin, trafiğin yoğun olduğu durumlarda sefere konan tren.

—Sig. *İhtiyari reasürans,* sigortacının düzenlediği her poliçe için yasal ve zorunlu olmayarak reasürör ile yaptığı tekil anlaşma. ||*İhtiyari sigorta,* yapılması zorunlu olmayan, kişinin isteğine bağlı sigorta.

—Ulaş. *İhtiyari durak,* bir tren, tramvay, otobüs, vb.'nin, ancak bir yolcunun isteği üzerine durduğu durak.

İHTİYARİYAT çoğl. a. (ar. *iḥtiyarī*'nin çoğl. *iḥtiyārīyyāt*). *Esk.* Yapılıp yapılmayacağı insanın kendi iradesinde olan şeyler.

İHTİYARLAMA a. Yaşlanma, kocama.

—Ruhbil. YAŞLANMA'nın eşanlamlısı.

İHTİYARLAMAK gçz. f. **1.** Yaşamının sonuna doğru yol almak; yaşlanmak, kocamak: *Her geçen gün biraz daha ihtiyarlıyor.* **—2.** İhtiyar görünümü almak, yaşından fazla göstermek; yaşlanmak: *Bu olaydan sonra on yıl birden ihtiyarlamıştı.*

◆ **ihtiyarlatmak** ettirg. f. *Bir kimseyi ihtiyarlatmak,* onun ihtiyarlamasına, yaşlı bir görünüm almasına neden olmak: *Yıllar insanı nasıl da ihtiyarlatıyor. Bu çocuk beni ihtiyarlattı. Acılar onu çok ihtiyarlatmış.*

İHTİYARLATMAK → İHTİYARLAMAK.

İHTİYARLIK a. **1.** Yaşamın, işlevlerin yavaşlamasıyla belirginleşen son dönemi; yaşlılık: *Gençlik, erginlik, ihtiyarlık. Sorunsuz bir ihtiyarlık yaşamak.* **—2.** Genellikle bu dönemde ortaya çıkan bedensel ve zihinsel güç yitimi; yaşlılık: *İhtiyarlık işaretleri.*

—İş. huk. *İhtiyarlık sigortası* → YAŞLILIK* SİGORTASI.

—Nörol. *İhtiyarlık bunaması,* 70 yaşından sonra ortaya çıkan bunama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Patol. *İhtiyarlık sağırlığı,* Corti organındaki duyu hücrelerinin yaşlanmasına bağlı olarak gelişen ve gittikçe artan iki taraflı, ses algılama güçlüğü.

—ANSİKL. Nörol. İhtiyarlık bunaması, başlangıçta, bellek bozuklukları ve ruhsal belirtilerle kendini gösterir. Daha sonra, zihinsel yeteneklerde tümüyle bir zayıflama, yalnız yakın olaylarla ilgili ya da tam bir bellek yitimi, zaman-mekân belirlemede şaşkınlık ortaya çıkar; kişi kendisindeki bu bozuklukları kabullenmez. Yakın çevredeki kişilerin kendisi hakkında kötü düşünceler beslediği yolunda saplantılara yol açan ruhsal belirtiler sık görülür. Bilgisayarlı tomografiyle incelemede beyin kabuğunda ve altındaki alanlarda yaygın ve iki yanlı bir atrofi ve beyin karıncıklarında genişleme gözlenir. Gelişimin tamamlanma süresi yaklaşık 5 yıldır. Anatomik inceleme, yaşlılık plaklarıyla birlikte nöronlarda seyrekleşmeye bağlı yaygın bir beyin kabuğu atrofisini ve Ammon boynuzlarında daha belirgin olan bir sinirsi-lifsi ve tanecikli-boşluklu yozlaşmayı doğrular.

İhtiyarlık (*De senectute* ya da *Cato Maior*), Cicero'nun felsefi diyaloğu. İ.Ö. 45'te yazıldı. Atticus'a ithaf edilmiş olan bu küçük kitap, 84 yaşındaki Yaşlı Cato ile dostları Laelius ve Scipio Aemilianus arasında geçen bir konuşma biçimindedir. Cato, ihtiyarlığın, siyasal, zihinsel ve eğitsel etkinlikleri azaltmadığını kanıtlar. Yaşlı insan, bedensel gücü azalmış olsa bile, ölümün yaklaştığını korkusuzca düşünebilmesini sağlayan bir esenliğe erişmiştir.

İHTİYARSIZ be. (ar. *iḥtiyār*'dan). *Esk.* Fark etmeden, birdenbire.

İHTİYARÜDDİN HASAN BİN ALİ (*Kadi*), iranlı hattat (Türbeti Haydariye, Horasan, ? - *ay. y.* 1522). Timurlular'dan Hüseyin Baykara'nın döneminde Herat'ta kadılık yaptı, dinsel ve hukuksal konularda yapıtları vardır. Talik hatla yazılmış nesir ve mektuplardan meydana gelen münşeatı, Tahran'daki Kitabhane-i saltanati'dedir.

İHTİYARÜDDİN MÜNŞİ Hâce, iranlı hattat (Günabad, ? - ?, 1582). Birçok kaynakta Herat'ta doğduğu belirtilirse de, imzalarında Günabad kasabasının adını kullandığından, buralı olduğu kabul edilir. Safeviler döneminde Şah Tahmasp'ın oğlu sultan Muhammet Hüdabende'nin saray kâtipliğinde bulundu. Talik hattı geliştirerek doruğuna ulaştırdı. Bazı yapıtlarını *İhtiyar el-Münşi* biçiminde imzalayan sanatçının kıtaları, murakkaları ve risaleleri vardır.

İHTİYAT, -tı a. (ar. *iḥtiyāt*). **1.** Yaptığı işlerin sonuçlarını düşünerek karşılaşabileceği tehlikeleri önleyecek biçimde davranma: *İhtiyatı elden bırakmamak.* **—2.** *İhtiyat kaydıyla,* doğruluğundan kuşku duyarak, çekinceyle.

—Ask. Muvazzaflık hizmetini tamamlayarak terhis olan askerlik yükümlülerine verilen ad. (Doğdukları yıl ihtiyatı adıyla anılırlar.) || Bir görevin başarılmasını kolaylaştırmak, düşmanın önceden kestirilmeyen eylemlerini karşılamak, kazanılan bir başarıdan yararlanmak için göreve hazır olarak tutulan birlik ya da malzemeye verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Başkomutanlık ihtiyatları,* meydan muharebesinden beklenen sonucun alınabilmesi için gerektiği zamanda kullanılmak üzere bekletilen, başkomutanlığın emir ve kuruluşunda bulunan piyade, mekanize ya da zırhlı tümenden oluşan büyük birlikler.

—İkt. *İhtiyat nedeni,* Keynes'e göre, bir likidite tercih*'i yaratılmasına yardım eden nedenlerden biri.

—Kur. tar. *İhtiyat hazinesi,* osmanlı devlet düzeninde, olağanüstü durumlarda (savaş, doğal afetler vb.) harcanmak üzere biriktirilen para. (*İç hazine, Enderun hazinesi* de denirdi. Savaş ganimetlerinin bir bölümünün yanı sıra, yabancı ülkelerin hükümdarlarının gönderdiği armağanlar da İhtiyat hazinesi'nde saklanırdı.)

—Muhs. → YEDEK* AKÇE.

—Ormanc. Yeterli boyutlara ulaşmadığı ya da tohum ağacı olarak kullanılabileceği için işletme (kesim) sırasında kesilmeden yerinde bırakılan ağaç. || Sadece ölü ya da çürümeye yüz tutmuş ağaçların kesildiği, öteki ağaçların estetik ya da bilimsel amaçlarla alıkonduğu (doğal ve artistik ihtiyat) orman alanı. || *İhtiyat ağacı,* sanayi odunu vermesi amacıyla, korulu baltalık ya da baltalık ormanda, ihtiyata ayrılan ve baltalık idare süresi yaşında olan ağaç. (Orman fidanlıklarında türlere göre 1,50-2 m boyunda, 2-3 yaşında olan fidanlara ihtiyat sürgünü denir.) —Tarla ve bahçe kenarlarında yetişen yüksek boylu ağaç. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İhtiyat bırakma,* baltalık ya da korulu baltalık ormanlarda, ihtiyat ağaç olabilecek ağaçların gelişmeye bırakılması. || *İhtiyat ormanı,* olağanüstü gereksinimleri karşılamak üzere gerektiği zaman kesim yapılan orman.

—Sig. *Teknik ihtiyat,* sigorta şirketlerinin ayırmakla yükümlü oldukları yasal ve fevkalade ihtiyatlardan başka, taahhütlerini yerine getirebilmek için ayırdıkları öteki ihtiyatlar.

—Verg. huk. *İhtiyat yüzdesi,* bütçede öngörülüp de gerçekleşmeyen gelirleri karşılamak amacıyla alınan vergi.

◆ sıf. ve a. Gerektiği zaman ileride yararlanmak ve kullanmak için saklanan şey için kullanılır; yedek: *İhtiyat para, yiyecek.*

◆ sıf. Ask. denizc. *İhtiyat kömürlük,* eski savaş gemilerinde, daha çok kömür almak için ana kömürlük dışında kalan ikinci kömürlük.

—ANSİKL. Ask. İhtiyat, harekâtın gelişmesinde asıl taarruz bölgesinde, kesin sonucun alınması sırasında tam bir başarı elde edilmesi ya da düşmanın karşı taarruzunun önlenmesi amacıyla kullanılır. İhtiyatın büyüklüğü, genellikle harekâta katılan birliklerin üçte biri kadardır. İhtiyata başvurulması durumunda hızlı hareket ve manevra yeteneği gerektiğinden bu özellikleri taşıyan mekanize, zırhlı birlikler en etkin ihtiyat kuvvetleri olarak kullanılır.
—Ormanc. Bir korulu baltalık ormanında, ihtiyat bırakmada, baltalık tabakasının kesiminden önce, hektarda 60 kadar ihtiyat ağaç ya da sürgün işaretlenir. Bunlardan 30 kadarı yeni sürgün, 14-15 kadarı yaşlı ağaçtır. Bunlar, ormanın "ihtiyat"larını ve daha sonra da koru tabakasının koru ağaçlarını oluştururlar.
Baltalıkta, nitelikli sanayi odunu yetiştirmek bakımından, aşağı yukarı baltalık tabakasının yaşında olan ağaçların gelişmesine olanak vererek ihtiyata ayrılması da bir ihtiyat bırakma işlemidir. Bu işlem bazı baltalıklarda (ya da fakir korulu baltalıkta ağaç topluluğunu bir çeşit ıslah işlemidir. İhtiyat ağaçlar gerek tohumdan, gerek kütük ve kök sürgünlerinden yetişmiş fidanlar arasından seçilir, fakat ihtiyat olarak ayrılacak ağaçlar, nitelikli sanayi odunu verebilecek türlerden olmalı ve uygun toprak koşulları içinde yer almalıdır. İhtiyat ağacı olmaya elverişli türlerin başlıcaları, meşe, kayın, kestane, dişbudak, çınar yapraklı ve yalancı çınar yapraklı akçaağaç, çitlembik, üvez, gürgen, huş, vb.'dir. İhtiyat bırakma işi, belirtilen türlerden yeter sayıda ağaç bulunması, ağaçların arazi üzerinde iyi dağılmış, sağlıklı ve iyi gelişmiş olması halinde sözkonusudur. İhtiyat bırakma işlemi, türlere göre değişmekle beraber, hektarda 70-120 kadar ihtiyat ağacın boya ile işaretlenmesini gerektirir; bu ihtiyatlar, hektarda 400-600 ağaç arasından belirlenir. Baltalığın geri kalan ağaçları, işletilebilir ağaç olarak kesilip alınır.
Bir baltalık, ihtiyat bırakmaya elverişli olduğunda, baltalıkta tıraşlama kesim yapma, kesilen çotuklardan sürgün elde etme ya da yeni fidan dikme olanağı varsa bu işlem daha ilginç ve daha verimli olur. Bu nedenle, daha önce inceleme yapılmadan, baltalıkta tıraşlama kesimi yapılmamalıdır.
• *İhtiyat ağacı,* ağaçlı ekeneklerde ihtiyat ağaçları tarlaların kenarındaki hendek tümseklerine dikilir ve top tepeli, yüksek boylu ya da budanabilir ağaçlardan oluşur. Yüksek boylu olanlar çokça budanmaz ve bunların gövdelerinde belirgin bir şekil bozukluğu olmaz. Yeterli kalınlığa ulaştıklarında (40 ila 50 cm) bunlardan kereste elde edilir.

İHTİYATEN be. Her olasılığa karşı, ilerisini düşünerek: *Sen yine ihtiyaten yanına bir şemsiye al.*

İHTİYATİ sıf. (ar. *iḥtiyaṭ* ve *-ī*'den *iḥtiyaṭī*). İlerisi düşünülerek yapılması gerekli görülen; önlemsel.
—Huk. *İhtiyati tedbir,* bir zararı önlemek için davanın açılmasından önce ya da sonra, taraflardan birinin istemi üzerine mahkemece alınan yasalarla belirlenmiş sınırlı önlemler. (Bk *ansikl.* böl.)
—İc. ifl. huk. *İhtiyati haciz* → HACİZ.
—İkt. *İhtiyati tasarruf,* beklenmedik durumlarda kullanılabilmek için yapılan tasarruf.
—ANSİKL. Huk. Dava açılmadan önceki ihtiyati tedbir, bunu en az masrafla ve en çabuk yerine getirecek yer mahkemesinden ya da esas dava için yetkili olan mahkemeden istenir. Esas dava açıldıktan sonraki ihtiyati tedbir ise ancak davaya bakmakta olan mahkemeden istenir. İhtiyati tedbir kararları kural olarak icra daireleri tarafından uygulanır ve bu kararlar esas hakkında karar verilinceye kadar geçerliliğini korur. İhtiyati tedbir konusundaki mahkeme kararları şu biçimlerde olabilir: 1. dava konusu olan taşınır ve taşınmaz malların haczine ya da yeddiemine teslimine; 2. çekişmeli şeyin korunması için gerekli her türlü önlemin alınmasına; 3. nafaka davası sürerken bir miktar nafakanın davacıya ödenmesine; 4. ayrılık ve boşanma davası sürerken Türk Med. k. gereğince alınması gereken geçici önlemlerin alınmasına; 5. gecikmesinden tehlike ya da zarar doğacak olan durumlarda bu tehlike ya da zararı önlemek için gerekli önlemlerin uygulanmasına. İhtiyati tedbir kararı dava açılmadan önce verilmişse, on gün içinde esas hakkındaki davanın açılması zorunludur. Aksi durumda, ihtiyati tedbir kararı kendiliğinden kalkar.

İHTİYATKÂR sıf. (ar. *iḥtiyaṭ* ve fars. *-kār*'dan *iḥtiyaṭkār*). *Esk.* İhtiyatlı, sakıngan: *"Pek ihtiyatkâr yahut saygısız dostlar muhabbet yahut menfaat saikasıyla..."* (H. C. Yalçın).

İHTİYATKÂRANE be. (ar. *iḥtiyaṭ,* fars. *-kār* ve *-āne*'den *iḥtiyāṭkārane*). *Esk.* Sakınarak, ihtiyatla.

İHTİYATKÂRİ a. (ar. *iḥtiyaṭ,* fars. *-kar* ve *-ī*'den *iḥtiy āṭkarī*). *Esk.* İhtiyatlı olma, sakınganlık.

İHTİYATLI sıf. Karşılaşabileceği tehlikeleri düşünerek, davranışlarının zararlı sonuçlarını tartarak hareket eden kimse için kullanılır; tedbirli, sakınımlı: *Çok ihtiyatlı bir şoför. Yavaş ve ihtiyatlı hareketler.*
—Dy. *İhtiyatlı seyir işareti,* makiniste, trenin seyri için sınırlayıcı bir bildiri veren işaret.
◆ be. **1.** İhtiyatlı olarak: *Arabayı ihtiyatlı sürmek. İhtiyatlı konuşmak.* **—2.** *İhtiyatlı olmak,* bir işin, bir girişimin ilerisini düşünerek sakınımlı hareket etmek.

İHTİYATSIZ sıf. İhtiyatlı davranmayan; tedbirsiz, sakınımsız: *İhtiyatsız bir şoför.*
◆ be. İhtiyatsız olarak: *İhtiyatsız davranmak.*

İHTİYATSIZLIK a. İhtiyatsız bir kimsenin tutumu; düşüncesizlik, sakınımsızlık: *İhtiyatsızlığın başımıza çok iş açtı. İhtiyatsızlık etmek.*

İHTİYOFTRİYOZ a. (fr. *ichtyophtiriose*). Tatlısu balıklarında görülen ve türkçede akkabarcık adıyla bilinen hastalık.

İHTİYOL ya da **İHTİYOLAMONYUM** a. (fr. *ichtyol* ya da *ichtyolammonium*'dan). Kükürt oranı bakımından zengin madde; hayvansal taşıl kalıntıları içeren, Tirol'deki bitümlü kimi şistlerin damıtma ürünlerine uygulanan kimyasal işlem (sülfonlama, amonyaklama) sonunda elde edilir.
—ANSİKL. Der. hast. İhtiyol deri hastalıklarında kullanılan en önemli ilaçlardan biridir. İhtiyol indirgen, yani oksijeni bağlayan bir maddedir. Antiseptik, keratoplastik, şiş giderici ve kaşıntı dindirici özellikleri vardır. Başlıca kullanım alanı egzamadır.

İHTİYOLOG a. (fr. *ichtyologiste*'ten). Balıkları inceleyen hayvanbilimci. (Eşanl. BALIKBİLİMCİ.)

İHTİYOLOJİ ya da **İKTİYOLOJİ** a. (fr. *ichtyologie*). Hayvanbilimin balıkları inceleyen bölümü. (Eşanl. BALIKBİLİM.)
—ANSİKL. İhtiyoloji Rönesans devrinde Pierre Belon (1517-1565) ve Guillaume Rondelet'nin (1507-1566) çalışmalarıyla başladı. XVI. yy. başındaki büyük seyahatler sayesinde pek çok örnek ve betimleme ele geçirildi; isveçli Peter Artedi (1705 -1735) ve Carl von Linné (1707-1778) bu verileri düzenlediler. Linné'nin iki adlı terim listesi pek çok ihtiyologa yol gösterdi; bunlar arasında fransız Michel Adanson (1727-1806) ve Philibert Commerson (1727-1773), isveçli Petrus Forskål (1732 -1763), alman Marcus Elieser Bloch (1723 -1799) ve nihayet 1789-1803 yılları arasında bu omurgalı öbeğinin bütününe ilişkin ilk yapıt olan *Histoire naturelle des poissons*'u (Balıkların doğal tarihi) yayımlayan fransız Lacepède (1756-1825) sayılabilir. Ama ihtiyolojinin bugün de geçerliğini koruyan temel bilgilerini, büyük gezginlerin XIX. yy.'ın ilk yarısındaki buluşlarını inceleyen ve sınıflandıran Georges Cuvier (1769-1832) ile Achille Valenciennes'in (1794-1865) yapıtları sağladı. O zamandan beri betimleme ve sınıflandırma çalışmalarına anatomi, embriyoloji, fosilbilim, denizbilim, vb. alanlardaki çalışmalar da eklendi.

İHTİYOLOJİK sıf. (fr. *ichtyologique*). İhtiyolojiye ilişkin.

İHTİYOPATOLOJİ a. (fr. *ichtyopathologie*). Balık hastalıklarının nedenlerini, belirtilerini ve gelişmesini inceleyen bilim.

İHTİYOTOKSİN a. (fr. *ichtyotoxine*). Yılan balığının kanında ya da bazı balıkların dikenlerinde bulunan zehir.

İHTİYOZ a. (fr. *ichtyose*'dan; yun. *ikhthys,* balık, ve *-osis,* hastalık bildiren sonek, sis'den). Değişik şiddet ve yaygınlıkta olmak üzere deride pul oluşumuyla ve üstderide soyulmayla ya da pul pul dökülmeyle belirgin deri hastalığı.
—ANSİKL. İhtiyozun çok çeşitli dereceleri vardır: kserodermide deri yalnız kurudur ve hafifçe pullanmıştır; en sık rastlanan sedefsi ihtiyozda tabakalar ince ve gümüş rengindedir; siyah ihtiyozda pullar kahverengimsidir; yılan derisini andıran ihtiyozda geniş ve çok kenarlıdır; sauriasiste pullar kalın ve timsah derisi görünümündedir; dikenli ihtiyozda, siğile benzer boynuzsu çıkıntılar kirpi derisini anımsatır.
Hastalık 1 ya da 2 yaşında ortaya çıkar ve genellikle ölüme kadar sürer; yazın daha az belirgindir. İhtiyoz kalıtsal ve ailevi bir hastalıktır. Genellikle başat ya da çekinik genlerle (özellikle siyah ihtiyoz gibi en ağırları) iletilir. Yaşlılarda ve yatağa bağlı sakatlarda, *yaşlılık ihtiyozu* adı verilen ve deride atrofinin yanı sıra kuruma ve pullanmayla belirgin bir duruma rastlanabilir.
İhtiyoz genellikle bütün vücuda yayılır, ama yüzde pek görülmez. Bütün eklem kıvrımları sağlam kalır. Saçlı deride pitiriasis vardır, saçlar kuru ve seyrektir, tırnaklar çabuk kırılır, vücut kıllanması genel olarak azalmıştır. Kaşıntı sık gözlenen bir bulgudur. Hastalık sırasında genellikle egzama ve piyodermiler karmaşa yaratır. İhtiyoz iyileştirilemez ama, belirtileri çok hafifletilebilir. A vitamini genel tedavinin ana öğesini oluşturur. Yerel olarak da nişasta ve gliserin banyolarına ve nişasta gliserolesi, salisilatlı vazelin ve üre kremi uygulamalarına başvurulur.

İHTİYOZUMSU sıf. Patol. **1.** İhtiyoza benzeyene denir. **—2.** İhtiyozun başka distrofilerle birlikte bulunduğu doğuştan durumlara denir.

İHTİZA a. (ar. *iḥtiżā'*). *Esk.* Alçakgönüllülük, tevazu.

İHTİZAB a. (ar. *iḥtiżāb*). *Esk.* **1.** Boyanma. **—2.** Saçı ve sakalı kınayla boyama.

İHTİZAR a. (ar. *iḥtiżar*). *Esk.* **1.** Ölüme yaklaşma, can çekişme: *"Hayatta ihtizarı tatmak ister misin? Sev ve aşkın en ateşli devrinden sevdiğinden ayrıl"* (Cenap Şahabettin). **—2.** Huzura çıkma.

İHTİZAZ a. (ar. *hezz,* titreme'den *ihtizaz*). *Esk.* **1.** Titreme, titreşim: *"Yabancı bir varlığın ipek ihtizazlarla etrafımda dolaştığını duydum"* (H. E. Adıvar). **—2.** *İhtizaz etmek,* titreşmek: *"Elhamra'nın üstünde yıldızların ziyası ihtizaz ediyor"* (Samipaşazade Sezai). **—3.** *İhtizaz-ı asabi,* sinirsel titreşim. ‖*İhtizaz-ı hâsir,* zarara, bir kötülüğe uğramaktan ileri gelen titreme: *"... balıkçıya oğlu yan gözle / soluk dudaklarının ihtizâz-ı hâsirine / bakıp sükût ediyorlardı"* (Tevfik Fikret). ‖*İhtizaz-ı rikkat,* şefkat duygusundan ileri gelen titreme, şefkatle titreyiş.

İHTİZAZ a. (ar. *ḥaẓẓ*'dan *iḥtiẓaẓ*). *Esk.* Haz duyma, hoşlanma; sevinç.

İHTİZAZİ sıf. (ar. *ihtizaz,* titreşim ve *-ī*'den *ihtizazi*). *Esk.* Titreşimle ilgili.

İHVAN çoğl. a. (ar. *aḫū*, kardeş'in çoğl. *iḫvān*). *Esk.* **1.** Kardeşler, yakın arkadaşlar, ahbaplar: *"Gıbta etsin cümle ihvan Neyzen'in encamına"* (Neyzen Tevfik). **—2.** Aynı tarikatın, aynı mezhebin üyeleri. **—3.** *İhvan-ı ba-sefa,* saf, temiz kalpli kardeşler; mevlevi tarikatı üyeleri. ||*İhvan-ı din,* dindaşlar: *"İhvan-ı din filhal memnun olurlar"* (E. E. Talu). ||*İhvan-ı has,* iyi, yakın, seçkin dostlar: *"Ey ayâlü olmayan ihvân-ı has"* (Ahmedi, XIV. yy.). || *İhvan-ı vatan,* yurttaşlar. ||*İhvan-üs-safa* → İHVANÜSSEFA.

İHVAN (EL-), Arap birliğinin dinsel ve askeri kardeşlik örgütünde toplanan arap kabileleri üyeleri. Vahhabiliğin* yeniden doğması anlamına gelen bu birlik, eski cihat düşüncesinden esinlenerek büyük bir dinsel coşku ve arılık dalgası yarattı. Bu örgütün üyeleri 1912-1930 arasında "Allah'ın birliği şövalyeleri" adı altında Arap yarımadası'nı fethederek Suudi Arabistan krallığı'nı kuran Abdülaziz III İbn Suud' un (1880-1953) ordusunun en seçkin askerleriydiler.

İHVANİYAT çoğl. a. (ar. *iḫvan*'dan çoğl. *iḫvāniyyāt*). *Esk.* Arkadaşlardan gelen mektuplar.

İHVANLIK a. (ar. *iḫvān*'dan). *Esk.* Kardeşlik, arkadaşlık.

İHVANÜSSEFA (Temizlik, Arılık Kardeşleri), islam dünyasında bilim anlayışını ve doğa bilimlerine dayalı bir felsefi düşünce tarzını egemen kılmak amacıyla, İ.S. X. yy.'da Basra'da (ve Bağdat'ta) kurulup faaliyet göstermiş gizli dernek. Derneğin amaçları arasında "insanın yeryüzündeki yaşamını düzeltmek" ilkesi de yer almaktadır. Derneğin hazırlayıp salt kendi üyelerine dağıttığı risaleler *(Resâ'il),* hem felsefi bir görüşe dayanan, hem de çağının bütün bilimlerini kuşatan bir "ansiklopedi" oluştururlar. Dolayısıyla, İhvanüssefa topluluğuna, islamın ilk "ansiklopedistleri" demek yanlış sayılmaz.

İhvanüssefa topluluğunu oluşturan kişilerin kimler olduğu bilinmiyor. Ancak, daha sonraki yazarlardan bu kapalı ve gizli derneğin (Asin Palacios, "mason dernekleri"ne benzetiyor) üyelerinden bazılarının adlarını öğreniyoruz: Ebu Süleyman Muhammet bin Ma'şer el-Busti ("el-Makdini" diye bilinir), Ebülhasan Ali bin Haruni ez-Zencani, Muhammet bin Ahmet en-Nehrcuri, el-Avfi ve Zeyd bin Rifaa. İhvanüssefa topluluğuna, üyelerden (ihvandan) başkasının alınmadığı söylenirse de, bir söylentiye göre, Bağdat'taki bir toplantıya "her mezhepten müslüman, sünni, mutezile, acem, mümin ya da her türlü kâfir, yahudi ve hıristiyanların" katıldığı, sorunların özgürce tartışıldığı belirtilir. Bu yüzden de topluluğun, dinsel bağnazlığa karşı bir özgür düşünce hareketi olduğu vurgulanır. İhvanüssefa'nın, abbasi halifeliğinin şii Büveyhoğulları hanedanının egemenliği altında bulunduğu dönemde kurulmuş olmasını, özellikle şeriatı, felsefe ve şiilikle bağdaştırma konusunda fatımi bir ideoloji oluşturma hazırlığı biçiminde yorumlayanlar da vardır.

Fihristiyle birlikte 52 risaleden oluşan dört ciltlik ansiklopedilerinde (1-14. risaleler matematik ve mantığa; 15-30. risaleler doğabilimlerine; 31-42. risaleler metafiziğe ve 43-51. risaleler de din felsefesi ve öteki bilimlere ayrılmıştır), İhvanüssefa'nın matematik alanında Pythagoras'a, mantık alanında Aristoteles'e, metafizik alanında Platon'a, ahlak alanında Sokrates'e bağlı oldukları görülür. Din felsefesinde ise, daha çok Farabi'nin etkileri sezilir. Dolayısıyla İhvanüssefa'nın felsefi tavırlarında seçmeci (eklektik) bir yöntem uyguladıkları söylenebilir ve bu, onların "bütün uluslar ve dinlerin hikmetlerini bir araya toplamak" amaçlarına bağlanabilir (De Boer).

Risaleler, Gerasalı Nikomakhos (kendisinden alıntılar yapılmıştır) üslubunda bir aritmolojiye dayanan pythagorasçı bir platonculuk etkisiyle yazılmıştır. Sayıların özelliklerine (çiftler, tekler, çiftler-tekler, çift-tek çiftler, çembersel sayılar, dost sayılar vb.) büyük önem verir. Bazı gerçeklikler ikişer ikişerdir (madde ve biçim); bazıları üçer üçerdir (üç boyut, üç büyüklük: çizgi, düzey, hacim; zamanın üç bölümü); bazıları ise, dörder dörderdir (dört ilk nitelik, dört suyuk); vb. Sayıların ilkesi monat'tır. İlk sayı bir'in tekrarından doğan iki' dir: bunun gibi akıl, Yaratıcı'nın (el-Sânî') varlığından çıkan (Sudûr) ilk varlıktır. İhvana göre, "Yaradılış'ın (Hilkat) her şeyi birbirine bağlı ve hiyerarşiktir" *(Resâ'il IV).* Mertebeler silsilesinde tıpkı iki'den sonra üçün gelmesi gibi, akıldan sonra evren ruhu gelir; varlıklar da sayılara benzer bir biçimde sıralanırlar: ruhtan sonra, akılla kavranabilir ilk madde (heyula) bundan sonra doğa, yani evrensel vücut (tabiat) gelir (madde, bir'dir bütün çokluk biçim'den gelir). Bundan sonra, duyulabilir âleme girilir: gökküreleri, öğeler, dokuz sayısına karşılık olan üç varlık alanı. Yaratıcı, *mevcudiyet* (varoluş), *beka* (varlıkta süreklilik), *tamamiyet* (tamlık) ve *kemal* (yetkinlik, olgunluk) verir. Akıl, bunlardan hepsini alır. Ruh, kemal'i değil de yalnızca tamlık'ı alır; madde ise, tamlık'ı almayıp yalnızca beka'yı alır. Bireysel ruhlar, maddeyle birleşerek ona tamlık verir ve böylece kemale ererler. Kemale eren ruhlar, evrensel ruha dönerler. Ölüm, bir doğuştur: embriyon nasıl kılıfından kurtulursa, ruh da böylece bedenden kurtulur. Yaratılmış olan ilk madde kötü değildir ve kötülük kaynağı oluşturmaz. Kötülük bir sınırlamadan başka bir şey değildir; ruhun görevi, özgür eylemiyle bu sınırlandırmanın üstesinden gelmektir.

İHVE çoğl. a. (ar. *aḫu*, kardeş'in çoğl. *iḫve*). *Esk.* Kardeşler, erkek kardeşler.

—İsl. huk. *İhve-i müteferrikin,* her iki yönden asılları müşterek olmayan ana baba bir, ana bir ve baba bir kardeşlerin tümüne islam miras hukukunda verilen ad.

İHYA a. (ar. *iḥya'*). **1.** *Esk.* Yeniden canlandırma, diriltme. **—2.** Bir yeri bayındır duruma getirme. **—3.** Bir kimseye umut, mutluluk, güç verme, onu refaha ulaştırma. **—4.** *İhya etmek,* sözkonusu bir yerse, orayı bayındır bir duruma getirmek, canlandırmak; bir kimseyse, onu mutlu kılmak. **—5.** *İhya olmak,* sözkonusu bir yerse, canlandırılıp bayındır bir duruma getirilmek: *Koca kent iki yılda ihya oldu;* bir kimseyse, mutluluğa kavuşmak.

—Esk. İhya-kerde, canlandırılmış; yaptırılmış. ||*İhya-yı leyal, ihya-yı leyali* ya da *ihya-yı leyl,* geceleri ibadet ederek geçirme.

—İsl. Tanrı'nın cansız varlıklara can vermesi, diriltmesi anlamına gelen sıfatı. — Gecenin bir bölümünü ya da tamamını ibadet ederek değerlendirme.

—İsl. huk. *İhya-yı mevat,* bir toprağı tarıma uygun duruma getirme. (Bu toprağın maliki yoksa ihya eden toprağın mülkiyetini kazanır.)

—Tasav. *İhya gecesi,* tekkelerde ayinlerin yapıldığı pazartesi ve cuma geceleri. (Müslümanlıkta genel olarak bu gecelerde Kuran okumak, namaz kılmak, zikir, tövbe, istiğfar ve dua etmek gibi ibadetlerin çok sevap getirdiğine inanılır.)

İHYA (Ömer), türk şair (Tokat 1874 - İstanbul 1909). Sıvaslı Mütevellizade Musa Efendi'nin oğlu. Medresede okudu. Müftü Osman Efendi'den icazetname aldı. Sıvas'ta Askeri rüştiye'de Kavaid-i osmaniye okuttu. 1907'de İstanbul'a geldi. Reşit Akif Paşa'nın yardımıyla idadi muallimi oldu. Geçirdiği ruhsal bir bunalım sonucu kendini astı. *Darabât-ı aşk* (1909) adlı *Divançe*'si ile Sadi'nin *Bostan*'ından çevirilerini derleyen *Bakûre* adlı bir risalesi vardır.

İHYÂNEN be. (ar. *ihyanen*). *Esk.* Arada sırada, kimi zaman.

İHZÂN a. (ar. *iḥzān*). *Esk.* Keder verme, üzme.

İHZAR a. (ar. *iḥżār*). *Esk.* **1.** Hazır duruma getirme, hazırlama. **—2.** Birini bir yere çağırma, orada hazır bulunmasını sağlama. **—3.** *İhzar etmek,* hazırlamak; hazır bulundurmak: *"Saniha, ihzar edildiğini bildiği bu musibetin nevini tayin edemiyordu"* (H. Z. Uşaklıgil).

—Esk. biyol. Çoğalma, üreme.

—Esk. ruhbil. Kavrama yetisi.

—Huk. Duruşmaya gelmeyen sanık ya da tanığın zabıta kuvvetiyle zorla mahkemeye getirilmesi. (Davetiyeyle duruşma gününü kendisine tebliğ edilen kişi, belirli gün ve saatte duruşmaya gelmezse ihzar yoluyla getirilir.) ||*İhzar müzekkeresi,* mahkemeye çağrıldıkları halde gelmeyen kişilerin zorla getirilmeleri için zabıtaya yazılan yazı.

İHZARAT çoğl. a. (ar. *iḥżar*'ın çoğl. *iḥżārāt*). *Esk.* Hazırlamalar, hazırlıklar.

İHZAREN be. (ar. *iḥżar*'dan *iḥżāren*). *Esk.* **1.** Hazırlayarak, hazır bulundurarak. **—2.** *İhzaren celb,* birini polis nezaretinde mahkemeye çağırma.

İHZARİ sıf. (ar. *iḥżar* ve *-î*'den *ihzari*). Hazırlık niteliğinde olan; hazırlayıcı: *İhzari sınıf.*

◆ a. Hazırlık sınıfı: *Bu yıl ihzaride okuyor. İki yıl ihzari okuyacak.*

İHZARİYE a. (ar. *iḥżar* ve *-iyye*'den *iḥżāriyye*). *Esk.* Mahkemeye çağırılmak için yazılan yazı ve alınan harç.

İİDA, Japonya'da kent, Honşu adasında (Nagano ili), Nagoya'nın K.-D.'sunda; 78 500 nüf.

İİ NAOSUKE, japon soylu (1815-Tokyo 1860). Fucivaralar soyundan bir aileden. 1845'te sıradan bir memur olarak Edo sarayı'nda çalışmaya başladı, 1858'de Şogun'un başbakanı oldu, ABD, Hollanda, Rusya, İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar yaptı, sonra, büyük bir çabayla reformcu siyasetine karşı yapılan muhalefeti susturmaya çalıştı. Siyasetine düşman olan imparator yanlısı Roninler tarafından öldürüldü.

İİSALMİ, Finlandiya'da kent, Kuopio'nun K.'inde 21 700 nüf. — 1808-1809 savaşı'nda Finliler burada Ruslar'ı yendi.

İİZUKA, Japonya'da (Fukuoka ili) kent, Kyuşu'nun kuzeyinde; 80 300 nüf. Ticaret merkezi ve demiryolu kavşağı.

İJ körfezi, eski Zuiderzee'de küçük, dar körfez, Kuzey denizi kanalıyla denize bağlanır. Amsterdam yerleşmesi körfezin kıyısında gelişmiştir. Markerwaard'ın düzenlenmesiyle polder açma tamamlanınca üçgen biçimli bir göle dönüştü.

İJAVLAR → İJOLAR.

İJEVSK, Udmurt Özerk Cumhuriyeti' nin (Rusya Federasyonu) merkezi kent, Ural dağlarının batısında; 635 000 nüf. (1989). Sanayi merkezi (özellikle ağır metalürji ve otomobil yapımı).

İJMUİDEN, Hollanda'da (Kuzey Hollanda) liman, Amsterdam'ın B.'sında, Kuzey denizi kıyısında; 39 000 nüf. İJmuiden, Amsterdam'ın, kuzey kanalı kıyısındaki önlimanıdır. 1865-1876 arasında, kumullar üzerinde yapay olarak oluşturulan liman, açık denize doğru ilerleyen iki set sayesinde gelişti. İJmuiden, aynı zamanda, bir sanayi (demir sanayisi ve metalürji, kimya ve besin sanayileri [balıkçılık limanı etkinliklerine bağlı olarak balık konserveciliği]) ve sayfiye merkezidir.

İJOLAR ya da **İJAVLAR,** Nijer deltasında kva dili konuşan halk. Balık avı ve balık ticaretiyle geçinen İjolar sömürgeleştirme döneminin başında beyazlarla ilişkiye girdiler. Etnik birlikleri ortak atalara bağlılıkları ve yaşlılar meclisine verdikleri siyasal-dinsel rolle sağlamlaşmıştır. Yağ çıkarmaya yönelik hurma tarımı balıkçılığın yerini alma yolundadır.

İJOLİT a. (fr. *ijolite; İjola,* Finlandiya'da

bir yer adından). Petrogr. Nefelin ve aegirit bakımından zengin plütonik kayaç.

İJSSEL, Hollanda'da ırmak, Arnheim' in yukarı kesiminde; 116 km. Ren'in bir ayağından oluşur. On beş kilometre kadar yol aldıktan sonra, Almanya'da, Bocholt'un D.-G. D.'sunda doğan *Oude İJssel*'i sağdan alır; sonra bir delta oluşturarak Kuzey-doğu polderi'yle Doğu Flevoland polderi arasında İJsselmeer'in bir koluna kavuşur.

İJSSELMEER, Hollanda'da tatlısulu göl, Wadden denizi'nden bir setle ayrılır. Yaklaşık 125 000 ha'lık bu göl, Zuiderzee' nin set çekilmesinden, kurutulmasından ve polderlere dönüştürülmesinden (Kuzey -doğu polderi, Doğu Flevoland polderleri ve Güney Flevoland, Markerwaard) sonra geri kalan alanı kaplar. İJselmeer, sulama için bir su deposu oluşturur ve akaçlama sularını alarak polderlerin temizlenmesini sağlar. Ayrıca bu göl bir balıkçılık alanıdır (yılanbalıkları).

İJZER → YSER.

-İK → -K.

İKA, -ı a. (ar. *iḳā'*). *Esk.* **1.** Yapma, etme, meydana getirme: *"Herhalde lehte bir galeyan ikaına kabiliyetlidir"* (Ahmet Rasim). **—2.** Düşürme.

İKA a. Müz. → USÛL.

İKAB a. (ar. *ʿiḳāb*). *Esk.* **1.** Eziyet, cefa: *"... sultan Mahmud-ı sânî'nin ikâb ü nekâline bayağı tatvîn-i nefs edecek kadar..."* (Ebüzziya Tevfik).
—İsl. Günahkâr olarak ölen ve Tanrı'nın bağışını kazanamayanlara ahirette verileceğine inanılan ceza.

İKAD a. (ar. *vaḳd*, yanma'dan *iḳad*). *Esk.* **1.** Yakma, ateşe verme; yanma, tutuşma: *"... bir gece ikad-ı kanâdil ile resm-i meserret ve şâdmânî icrasını..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İkad etmek,* yakmak.

İKAD a. (ar. *ḳuʿūd*, oturma'dan *iḳʿād*). *Esk.* **1.** Oturtma, oturmaya neden olma: *"Bey'i bir diğer iskemleye ikad ile soydu"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** Tahta çıkarma, tahta oturtma, iclas. **—3.** *İkad etmek,* oturtmak; tahta çıkartmak: *"O güzel Eftelya'sını şu köşeye ik'âd edecek"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). *"Şehzade Sultan Mehmed'i ikâd eylediler"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

İKAF a. (ar. *iḳāf*). *Esk.* **1.** Vakfetme, bir malı vakıf olarak verme. **—2.** Durdurma, alıkoyma.

İKÂF a. (ar. *ikāf*). *Esk.* Eyer, semer: *İkâf-ı himar* (eşek eyeri).

İKAKO a. (lat. *icaco*). Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen ağaççık. (Bil. a. *Chrysobalanus icaco;* gülgiller familyası.)
—ANSİKL. Erik ağacını andıran ikako salkım biçiminde beyaz çiçekler açar. Çeşidine göre sarı, beyaz, kırmızı ya da mor renkteki meyvesi yumuşak özlüdür, yenir ve biraz peklik vericidir; ayrıca çekirdeği de yenir. Tanence zengin olan kabuğu dizanteri tedavisinde kullanılır. Çekirdeğinden çıkarılan sıvı yağdan eczacılıkta yararlanılır.

İKAL a. (ar. *ʿiḳal*). *Esk.* **1.** Bağ, kent. **—2.** Ayakbağı, engel. **—3.** *İkal olmak,* engel olmak.

İKALE a. (ar. *iḳale*). *Esk.* Söylenmemiş bir sözü söylendi deme.
—İsl. huk. Bir hukuki işlemin yarattığı durumu, ikinci bir hukuki işlemle eski haline getirme.

İKAME a. (ar. *iḳame*, ayağa kaldırma). *Esk.* **1.** Bir şeyi başka bir şeyin yerine koyma, yerine kullanma; ornatma. **—2.** Bir yere yerleştirme, orada durmasını sağlama: *Surlara nefer ikamesiyle kaleyi tahtel-hıfza aldı.* **—3.** Dava açma. **—4.** Ortaya koyma, gösterme. **—5.** *İkame etmek,* bir şeyin yerine koymak; ornatmak; bir yere yerleştirmek, dikmek; dava açmak: *Asker ikame etmek. Bir kişi aleyhine dava ikame etmek.* **—6.** *İkame-i hüccet,* delil gösterme; protesto. ||*İkame-i salat,* namaza durma.
—Anat. ve Tıp. Bir doku öğesinin yerini başka bir öğenin alması.
—Biyol. Bir türün yerini bir mutantın alması. (Biyolojide ikamenin klasik örneği huş kelebeğidir [*Biston betularia*]; bunun normal formu siyah benekli beyazdır; bir süre sonra onun yerini önce biraz beyaz olan *insularia* mutantları, sonra tamamıyla siyah olan *carbonaria* mutantları alır. Günümüzde birçok yerde *carbonaria* formları normal form kadar çok, hatta ondan daha çoktur denebilir.)
—İkt. Tüketici alımlarına daha önce edinilmiş mallar yerine bunlara yakın ve benzer nitelikte malların sokulması. (Bk. *ansikl.* böl.) ||Bir üretim etmeninin yerine bir başkasını koyma eylemi (örneğin, emeğin, sermaye ile ikamesi).
—Med. huk. Miras bırakanın, ölüme bağlı işlemden yararlanacak kişinin yerine başkalarını koyması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ormanc. *Ağaç ikamesi,* bir ağaç türünün yerine, ekolojik ve ekonomik nedenlerle bir başka ağaç türünün konması.
—Ruhbil. *İkame etkinlikleri,* normal olarak değer taşıyan ve yapılmaları yolunda güçlü bir güdülenim bulunan etkinlikleri gerçekleştirmesi dışsal ya da içsel bir biçimde (örneğin bir ketlemeyle) engellenen bireyin yöneldiği davranış ve etkinlikler. ||*İkame yöntemi,* yol açılan etkinin incelenmesi için, koşullar sabit tutulmak koşuluyla, bir öğenin yerine bir başkasının geçirildiği her türlü yöntem.
—Ted. *İkame tedavisi,* organik ya da işlevsel bir eksikliği gidermeye yönelik ilaç ya da tedaviye denir.
—Verg. huk. *İkame etkisi,* vergi oranlarında bir artış karşısında kazancını sınırlamayı ve daha az çalışmayı yeğleyen yükümlünün tepkisi.

◆ sıf. Yerine geçen, yerini tutan.
—Çal. ekon. *İkame işçi,* geçici iş sağlayan bir şirket tarafından, belirli nitelik gerektiren bir işte çalışmak üzere geçici olarak bir şirketin emrine verilen işçi.
—ANSİKL. İkt. İktisadi birim, iki maldan birini ya da ötekini kullanmakla aynı tatmini elde edebildiği zaman, bu iki mal birbiriyle ikame edilebilir demektir. Tamamlayıcılık gibi ikame de teknik ya da psikolojik olabilir. Gereksinimin tatmininde bir ürünün başka birinin yerine ikame edilebildiği bütün durumlarda, ikame *teknik*'tir (örneğin, şeker ve sakarin, tereyağı ve bitkisel yağ, vb.). Sınırlı bir gelirin kullanılması sırasında bir gereksinim başka bir gereksinimle ikame edilebildiği zaman, ikame psikolojik'tir.
Bir nesnenin ya da bir gereksinimin, başka bir nesne ya da gereksinimle ikamesi ilkesi, tekelcilerin fiyatları yükseltme arzularını dizginler. Fiyatlar belli bir artış oranını geçince, alıcılar ikame edilebilir ürünler aramaya başlarlar.
İkame esnekliği'nin hesabı, belli bir tatmini elde etmek isteyen alıcının bir malı başka bir malla ikame edebilme derecesini ölçmeyi olanaklı kılar. Esneklik sıfıra eşitse, iki mal ikame edilemez. Esneklik sonsuz ise, iki mal tam bir aynılık durumundadır ve kusursuz ikame mallarıdır.
—Med. huk. İkame iki türlü yapılır: alelade ikame ve olağanüstü ikame. Alelade ikame, yedek mirasçı tayinidir; ölüme bağlı işlemde bulunan kişi, mirasçının kendinden önce ölmesi ya da mirasçı kabul etmemesi durumunda, onun yerine geçecek bir ya da birkaç kişiyi atar. Olağanüstü ikame ise, mirasçıya bir yükümlülük koymak biçiminde ortaya çıkar. Ölüme bağlı işlemde bulunan kişi, mirasçı olarak atadığı kişiye mirası üçüncü bir kişiye geçirme yükümlülüğü koyar. Bu üçüncü kişiye "art mirasçı" denir. Ölüme bağlı işlemde başka türlü bir açıklama yoksa, miras, geçirim yükümlüsü ön mirasçının ölümüyle art mirasçıya geçer.

İKAMELİ sıf. (ar. *iḳame*'den). Psikan. *İkameli oluşum,* psikonevrozlara özgü belirtilerin oluşum süreci (bu belirtiler bastırım ve bastırılmışın dönüşü yoluyla dürtüsel sürecin yerini alır).

İKAMET, -ti a. (ar. *iḳamet*). **1.** Bir yerde oturma, kalma, yerleşme. **—2.** *İkamet etmek,* bir yerde oturmak, orada kalmak, eğleşmek. ||*Bir yerde ikamete memur edilmek,* orada oturmak zorunda bırakılmak, oraya sürgüne gönderilmek (esk.).
—*Esk.* *İkamet-i hüccet,* oturma izni, ikamet belgesi. ||*İkamet-i salat,* namaza başlama, namaza durma.
—Huk. *İkamet beyannamesi,* Türkiye'de bir aydan fazla kalacak yabancıların ikamet tezkeresi alabilmek için yetkili emniyet makamlarında doldurmakla yükümlü oldukları belge. ||*İkamet tezkeresi,* Türkiye'de bir aydan fazla kalacak yabancıların almak zorunda oldukları belge. (Türkiye'ye kalmak ya da iş yapmak için gelen yabancıların bir ay içinde ikamet tezkeresi almış olmaları gerekir. Seyahat amacıyla ya da müşterek pasaportla gelen yabancılar, iki ay süreyle ikamet tezkeresi almakla yükümlü değildirler. Turist damgalı vizeyle, kongre, konferans, vb. kültürel gösteriler için gelenler, triptik belgeleri olanlar dört ay süreyle ikamet tezkeresi almayabilirler. İkamet tezkereleri en çok iki yıl için verilir. Verilen tezkerenin süresi dolunca on beş gün içinde başvurarak yenisini almak gerekir. İkametgâh tezkereleri sürelerine göre harca bağlıdır [15 temmuz 1950 tarih ve 5683 sayılı Yabancıların ikamet ve seyahatleri hakkında kanun].)
—Kur. tar. *İkamet elçisi,* Osmanlı devletinin Avrupa başkentlerindeki daimi elçilerine verilen ad. (Tanzimat'tan sonra bunlara "sefir" denildi.)

İKAMETGÂH a. (ar. *iḳāmet* ve fars. *-gāh*'tan *iḳametgah*). **1.** Yerleşmek amacıyla sürekli oturulan, ikamet edilen yer; konut. (Bk. *ansikl.* böl. Huk.) **—2.** *İkametgâh (ilmühaberi, kâğıdı),* muhtarlıkça onaylanan konut belgesi.
—Bank. *İkametgâha bağlamak,* bir ticari senedi bir üçüncü kişinin ikametgâhında, genellikle muhatabın bankası nezdinde, ödettirmek. ||*İkametgâhlı senet,* belli bir yerde (banka, kredi kurumu, vb.) ödenmesi gereken senet. ||*İkametgâhlı tahsil vekili,* bir kimse üzerine keşide edilmiş bir kambiyo mektunun ya da çekin kendisine ikametgâhında ödeneceği üçüncü şahıs. (Genellikle bir banka olan tahsil vekili, poliçenin keşidesi sırasında keşideci tarafından belirtilebilir; çoğunlukla da kabul sırasında muhatap tarafından da belirtilir.)
—ANSİKL. Huk. Herkesin bir ikametgâhı bulunur. Kişiler ikametgâhlarını değiştirebilir, kendilerine yeni bir ikametgâh seçebilirler. Ancak birden çok ikametgâh sahibi olamazlar. Bu kural kimi tüzelkişilerle sınai ve ticari kuruluşlar için geçerli değildir. Bu kuruluşların değişik yerlerdeki şubeleri ayrı bir ikametgâh sayılır. Dernek ve benzeri tüzelkişilerin ikametgâhı, bunların kuruluşlarını düzenleyen statülerde belirtilir. Türk Med. k.'nun 21. maddesi evli kadınların, küçüklerin ve vesayet altında bulunan kişilerin ikametgâhlarının nerede olacağını kurala bağlamıştır. Sözü geçen kişilerin ikametgâhı yasa tarafından saptandığı için buna "yasal ikametgâh" denir. Yasaya göre, evli kadının ikametgâhı, kocasının ikametgâhıdır. Küçüklerin, yani henüz reşit olmamış kişilerin ikametgâhı ana ve babalarının ikametgâhı, vesayet altında bulunan kişilerin ikametgâhı da vesayet makamının yani sulh mahkemesinin bulunduğu yerdir. İkametgâhın saptanmasının önemi, özellikle dava açarken yetkili mahkemenin saptanmasında kendini gösterir. Yasada aksine bir kural bulunmadıkça, her dava davalının dava tarihindeki ikametgâhında açılır. (→ KONUT.)

İKAN a. (ar. *īḳan*). Esk. Kesin bilgi, sağlam bilgi, bir şeyi kesin olarak bilme.

İKANİ sıf. (ar. *ikan* ve *-i*'den *ikani*). Esk. fels. Kesin bilgiye, sağlam kanıtlara ilişkin.

İKANİYE a. (ar. *ikan* ve *-iyye*'den *ikaniyye*). Esk. fels. Bir düşünceyi belirtmekteki kesinlik.

İKAR a. (ar. *iķʻar*). *Esk.* Derinleştirme, derin hale getirme: *İkar-ı âbâr* (kuyuları derinleştirme). *İkar-ı enhar* (nehirleri derinleştirme).

İKAR, 1949'da Wilson dağı (Kaliforniya) gözlemevi'nde Walter Baade'ın bulduğu 1566 no.'lu, Apollo tipi küçük gezegen. 1,12 yılda çizdiği yörüngesi, çok büyük dışmerkezliği (0,827) ve tutulum düzlemi üzerindeki büyük eğimiyle (23°) ilgi çeker. Günberi noktası Merkür yörüngesinin içinde Güneş'ten 28 000 000 km uzaklıkta yer alır; günöte noktası ise Mars yörüngesinin dışında ve Güneş'ten 294,5 milyon km uzaklıktadır. İkar en elverişli koşullarda Yer'e 5 500 000 km'ye kadar yaklaşabilir. Tahmini çapı 1,6 km'dir ve bütün uçucu maddelerinden arınmış eski bir kuyrukluyıldız çekirdeği olduğu sanılmaktadır.

sir Muhammet **İkbal**

İKARİA, Ege denizi'nde (Sisam *nomos*'u) Yunan adası, Sisam'ın B.'sında; 267 km^2; 9 000 nüf. Efsaneye göre Herakles, bu ada yakınında boğulan İkaros'u buraya gömdü.

İKARİOS. Yun. mit. Atinalı, Erigone'nin babası. Evine aldığı Dionysos kızına tutuldu, İkarios, kızını ona verdi. Dionysos da bunun karşılığında kendisine şarap yapmayı öğretti. İkarios çobanlara şarap içirdi, çobanlar zehirlendiklerini sanarak kendisini öldürdüler. Tanrı, Atina'nın kızlarını çıldırtarak öcünü aldı.

İKARİOS, en yaygın efsaneye göre Penelope'nin babası olan Lakedaimonialı prens. Kızını isteyenler arasında düzenlediği araba yarışını Odysseus kazanmıştı.

İKARİOS denizi. Esk. coğ. Ege denizi'nin İkaria adasını çevreleyen bölümü; adını, burada ölen İkaros'tan alır.

İKAROS. Yun. mit. Daidalos'un oğlu. Minos tarafından babasıyla birlikte Labyrinthos'a hapsedildi. Minos'un karısı Pasiphae, onları kurtardı, omuzlarına balmumuyla tutturulan kanatlar yardımıyla havalanıp uçtular. İkaros yükselerek güneşe o kadar yaklaştı ki, balmumu eridi. Kanatlarını kaybederek denize düştü. Efsaneden ayrı olarak, İkaros'un kökeninde bir Minos tanrısı olması olanaklıdır.

—İkonogr. *İkaros'a kanat takan Daidalos* teması antikçağ sanatında sık sık ele alındı (Villa Albani'nin [Roma] hellenistik kabartması bu konuda en ünlü yapıt sayılır). Ayrı temayı Donatello (Riccardi sarayı'nın kabartması, Floransa) ve Cenova (Venedik) gibi heykelciler, Saraceni (Napoli), Fetti (Sen-Petersburg), Sacchi (Cenova) gibi ressamlar da işledi. *İkaros'un düşüşü* ise eski vazolarda (Napoli, Oxford), bir Pompei freskinde, S. Del Piombo'nun (Villa Farnesina), Tintoretto'nun (Modena), Cambiaso'nun (Cenova), Domenichino'nun (Roma), Rubens'in (Brüksel) ve özellikle Bruegel'in *İkaros'un düşüşü ile manzara* (Brüksel) adlı ünlü tablosunda yer alır. P. A. Slodtz'un bir grubunda da tema yeniden işlenmişti (Louvre).

Baba Pieter Bruegel'in *İkaros'un düşüşü ile manzara* adlı yapıtından ayrıntı *Krallık güzel sanatlar müzesi Brüksel*

Giraudon

İKARTİYEN a. (fr. *icartien*). Yerbil. İCART* ARAZİLERİ'nin eşanlamlısı.

İKAT a. Tekst. **1.** Rezerve baskıyla elde edilen süsleme yöntemi. (Bir çilenin kimi bölümleri bağlanarak boyarmaddenin işlemesine karşı korunur. Çözgüye, atkıya ya da her ikisine birden uygulanabilen bu yöntem çözgü ikatı, atkı ikatı ya da çift ikat biçiminde adlandırılır.) **—2.** Bu yöntemle elde edilen dokuma.

İkata, Japonya'da nükleer santral, Şikoku adasının batı ucunda, Sada-Misaki yarımadasının kıyı kesiminde.

İKAVCA a. Sırp-hırvat stokav dilinin, Sırbistan, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'in bazı bölgelerinde konuşulan çeşidi. (İkavcadaki [i] sesi, ekavcada [e] ve jekavca'da [ije]'yle eşdeğerdir: çiçeğe, *cvet* ya da *cvijet* yerine *cvit* denir.)

İKAZ a. (ar. *iķaz*). **1.** Bir kimseyi herhangi bir konuda uyarma; uyarı: *İkazlara kulak asmamak.* **—2.** *Esk.* Bir kimseyi uykudan kaldırma, uyandırma. **—3.** *Bir kimseyi ikaz etmek*, onu herhangi bir konuda uyarmak.

—Ask. *İkaz (uyarı) komutu*, icra (uygulama) komutu ile başlatılacak olan bir hareket için askeri birliği uyaran yanaşık düzen emri.

İkaz, Mehmet Şükrü (Koç) tarafından önce Afyon'da, sonra Ankara'da yayımlanan günlük siyasi gazete (1919). Başyazarlığını İzzet Ulvi'nin yaptığı gazete, mütareke döneminin sol nitelikli yayınlarındandı.

İKBAL, -li a. (ar. *iķbāl*). **1.** Baht açıklığı, şanslılık, yüksek bir mevkiye ya da duruma erişmiş olma: *İkbal peşinde koşmak.* **—2.** *Esk.* Yüz çevirip bakma. **—3.** *Esk.* İstek, arzu, bir şeye rağbet etme. **—4.** *İkbal düşkünü*, önce iyi yaşam koşulları içindeyken sonradan mevki ve makamını yitirerek gözden düşen, yoksullaşan kimse. ||*İkbal görmek*, iyi ve güzel günler yaşamış olmak. ||*İkbalden düşmek*, mevki ve makamını yitirip gözden düşmek. ||*İkbali sönmek*, bir kimsenin işi ya da durumu iyiyken koşullarının değişmesiyle sonradan bozulmak, kötüleşmek.

—*Esk.* *İkbal-cû*, yükselmeye çalışan, yüksek bir mevkiye ulaşmaya çalışan. ||*İkbal-mend*, talihli. ||*İkbal-perest*, ikbale düşkün, yükselme ve iyi yaşam hırsı duyan. ||*İkbal ü ıdhar*, talih ve talihsizlik. ||*İkbal-i beşer*, insan mutluluğu. ||*İkbal-i dehr, ikbal-i zaman*, dünyanın, yaşanılan zamanın mutluluğu, talihi.

—Kur. tar. Osmanlı sarayında padişahın kişisel hizmetinde olan ve onun dikkatini çekerek gönlünü çelmeyi başaran cariye. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Birkaç tane ikbal bulunması durumunda, bunların en gözde olanına "baş ikbal" denir, padişahın kadınlarından biri ölür ya da gözden düşüp Eski saray'a gönderilirse, onun yerine geçerek "kadın" unvanını alırdı. Ancak, padişahtan çocuk doğuran ikballer, sıra beklemeksizin doğrudan "kadın" olurlardı. Bunların sayısı 4 ile 7 arasında değişir, en çok sevilenleri "haseki", çocuk doğuranları da "haseki sultan" adıyla anılırdı. "Kadın" payesiyle onurlandırılan ikbal, padişahın eteğini öperek samur kürk giyer, kendisine ayrı bir daire ve buyruğuna da birçok cariye verilirdi. İkballerse yalnız kışın kürkle kaplı giysiler giyebilirlerdi. Padişah ölecek olursa, ikbal ve baş ikballer ya devlet ricalinden biriyle evlendirilerek ya da aylık bağlanarak saraydan çıkarılırlardı.

İKBAL (*sir* Muhammet), pakistanlı şair ve felsefeci (Sialkot 1876'ya doğr. - Lahor 1938). Keşmirli dindar bir ailenin çocuğuydu. Lahor'da eğitim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'ni bitirdi; Londra'da avukatlık ruhsatı aldı. Daha sonra Münih Üniversitesi'nde, metafiziğin İran'da gelişmesi konusundaki teziyle, doktorasını tamamladı (1908). Lahor'a dönerek felsefe ve hukuk dersleri verdi; avukatlık yaptı. Madras ve Haydarabad üniversitelerinde islam felsefesi konusunu işledi. Yazdığı şiirler toplumun her kesiminde beğenildi. Şiirleri, okuma bilmeyenlerce bile ezberlendi. Avrupa'ya gitmeden önce yazdığı *Naya şavala*'daki (Yeni sunak) şiirlerinde hint ulusçuluğunu övmüştü; ancak Avrupa'da kazandığı deneyimler ona, ulusçuluğa eleştirici bir gözle bakabilme yeteneği kazandırdı. (Avrupa'da ulusçuluğun ülkeleri nasıl yıkıcı bir ırkçılığa ve emperyalizme yönelttiğini görmüştü.) 1910'da Aligarh'da verdiği bir söylevde islamı, bir toplumsal ve siyasi ideal olarak önerdi; yeni bir islam birliği görüşünü savundu. Bu görüşe göre, şeriata uymak, iradeyi kontrol edebilmek ve herkesin mümin olabileceğini kabul etmekle birey güçlenecek ve reformlar gerçekleşebilecekti. Dünyadan elini eteğini çekmeyi öneren yaşam biçimine karşı çıktı; hareketli, dinamik bir yaşamı yeğledi. Bu dönemde yazdığı *Şekva* (Şikâyet), *Cevabı şekva* ve *Hızırı rah* (Yol gösterici) adlı şiirlerinde islam toplumlarının sorunlarını dile getirdi. 1915'te yazdığı *Esrarı hudi* (Benliğin sırları) adını taşıyan destanda Nietzsche ve Bergson'un etkisinde, insanlardaki yaşama iradesinin her şeyin üstesinden geleceğini savundu. Goethe'nin *West-östlicher divan* (Batı-doğu divanı) adlı yapıtına yanıt olarak yazdığı *Peyamı meşrik*'te (1922) islamın, evrensel geçerliliğini, yüzyıllarca süren uykusundan uyandığını; müslümanların yaşam anlayışları değişmedikçe ülkelerinin de değişemeyeceğini anladıklarını ileri sürdü. Bu kitaptaki şiirlerden biri Mustafa Kemal adını taşır. *Zeburi acem* (1927), Mahmut Şebüsteri'nin *Gülşeni raz*'ına benzer biçimde yazmış olduğu gazellerden oluşur. 1930'da çeşitli üniversitelerde verdiği altı konferansı içeren kitabında, *The reconstruction of religious thought in islam* (1930) [İslamda dinsel fikirlerin yeniden yapılanması], islamın çağın gereklerine göre yenilenmesini istedi; içtihatlar ve icma yoluyla yeni toplumsal ve siyasal kurumların oluşturulabileceğini savundu. 1932'de yazdığı, konusu Dante'nin *İlahi komedya*'sını çağrıştıran başyapıtı *Cavidname*'de Mevlana Celalettin Rumi'nin manevi rehberliğinde, felsefe ve siyaset dünyasında yaptığı düşsel geziyi dile getirdi. Urdu dilinde şiirlerini *Bali cibril* (1935) [Cebrail'in kanadı] ve *Divan*'ında, *Zarbı kelim* (1937) kitaplarında topladı. *Armağanı Hicaz* (1938) ölümünden sonra yayımlandı.

İkbal, 1930'da Allahâbâd'daki İslam birliği toplantısı'na başkanlık yaptı. Bu toplantıdaki ünlü konuşmasında, K.-B. Hindistan'da yaşayan müslümanların bağımsız bir devlet kurmaları gerektiğinden söz etti. Bu görüş, birliğin siyasi programı olarak benimsendi ve Pakistan devletinin kuruluş felsefesini oluşturdu. Her yıl, "İkbal günü"nde bütün Pakistan'da törenlerle anılır.

İkbal, Eyüpzade A. Nuri tarafından Trabzon'da haftada iki kez yayımlanan siyasi gazete (1913-1919).

İKBAL HANIM, türk şair (XIX. yy. sonu - XX. yy. başı). Çamlıca Bektaşi tekkesi'nde Nuri Baba'nın müritlerindendi. Eşi Mızıkacı* Tevfik Bey de kendisi gibi bektaşi şairlerindendi. Bazı nefesleri günümüze ulaştı.

İkbal kütüphanesi, İkbal kitabevi'nce 1923-1931 yıllarında yayımlanan oyun kitaplarını içeren dizilerin genel adı. Başlıcaları "Maruf muharrirlerin âsârını câmi temâşâ külliyatı", "Darülbedayi piyesleri", "Salon temsilleri" dizileridir.

İKBALİ, Mustafa II'nin şiirlerinde kullandığı mahlas.

İKBALLİ sıf. Bahtı açık, talihli.

İKBALSİZ sıf. Talihsiz, geleceği ve mevkii sağlam olmayan.

İKBÂR a. (ar. *ḳabr*'den *iḳbār*). *Esk.* Mezara konma: *İkbâr-ı meyyit* (ölünün gömülmesi).

İKBÂR a. (ar. *kibr,* büyüklenme'den *ikbār*). *Esk.* Büyük görme, ululama, yüceltme.

İKDAM a. (ar. *iḳdam*). *Esk.* **1.** Devamlı çalışma, gayretle çalışma: *"... ebeveynin biraz ikdâm ve sebat ile ..."* (H. C. Yalçın). **—2.** *İkdam etmek,* çalışmak, gayret göstermek: *"Mahall-i memuriyetlerine devama ikdâm etmeleri hususu ..."* (Namık Kemal, XIX. yy.).

İkdam, Ahmet Cevdet tarafından İstanbul'da yayımlanan (1894) günlük siyasi gazete. İlk sayısı 5 temmuz 1894'te çıkan gazete, özellikle dil ve tarih alanında türkçülük akımının öncüsü oldu. Abdülhamit II'nin iktidarda bulunduğu sürece Saray'la iyi ilişkiler içinde bulunan Ahmet Cevdet, İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefete geçti, ardından yurtdışına gitmek zorunda kaldı. Bu dönemde Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi (Gürpınar), Teodor Kasap, Necip Asım gibi adların yer aldığı yazarlar kadrosuna, daha sonra Hüseyin Cahit (Yalçın), maliyeci Cavit Bey, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay) vb. katıldılar. İkinci meşrutiyet'in ilan edildiği günlerde tirajı 40 bine değin çıkan *İkdam,* haber toplama işine büyük önem verdi, kent haberlerini sayıları on beşi bulan muhabirlerle izleme geleneğinin temellerini atarken, yurtdışından da özel haberler sağladı. Rotatif sistemini Türkiye'ye ilk getiren, böylece baskı işinde büyük bir yeniliğin ve gelişmenin öncüsü olan *İkdam,* bunun yanı sıra, basına sansür uygulamasına, gazete sahip ve yöneticileriyle muhabirlerin polis tarafından sorguya çekilmelerine şiddetle karşı çıktı. *İkdam,* yayınını mütareke döneminde Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) yönetiminde sürdürdü. 1922'den başlayarak Mecdi Sadrettin'in sorumluluğu altında çıktı; 1926'da ise Ali Naci (Karacan) tarafından devralındı. 1928'de kapandı.

İKDÂR a. (ar. *iḳdār*). *Esk.* **1.** Güç kazandırma, güçlendirme. **—2.** Geçimini sağlama, geçindirme. **—3.** *İkdâr etmek,* güç kazandırmak; geçimini sağlamak.

İKDİRÂR a. (ar. *keder*'den *ikdirār*). *Esk.* Bulanık olma, bulanıklık: *İkdirâr-ı ma* (suyun bulanması).

İKEBANA a. (çiçek düzenlemesi anlamında japonca sözc.). Japon gelenekleri ve felsefesi uyarınca, belirli kurallara ve belirli bir simgeciliğe göre çiçek düzenleme sanatı. (İkebana Japonya'da daha VII. yy.'da buddha heykelleri önünde uygulandı. Heian döneminden başlayarak dindışı amaçlarla kullanılmaya başlandı, japon evinin en değerli ve en kuralcı inceliklerinden biri durumuna geldi. Günümüzde de uygulanmaktadır.)

İKEDA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Osaka'nın K.-B.'sında; 104 209 nüf. (1990). Konut ve sanayi merkezi (bira fabrikası, kereste sanayisi, makine).

İKEDA (Masatoş Gündüz), japon asıllı türk matematikçi (Tokyo 1926). Osaka Üniversitesi'ni bitirerek aynı üniversitede matematik doçenti oldu (1955). Hamburg Üniversitesi'nde prof. H. Hasse'nin yanında araştırmacı olarak çalıştı. 1960'tan başlayarak Ege üniversitesi tıp fakültesi'nde görev aldı; 1964'te türk vatandaşlığına geçti, 1966'da aynı kurumda profesörlüğe yükseldi. ODTÜ'de (1968-1976), Hacettepe üniversitesi'nde (1976-1978), yeniden ODTÜ'de ders verdi; bu yıllarda ayrıca TÜBİTAK temel bilimler araştırma grubu üyeliğinde bulundu; ODTÜ matematik araştırma ünitesi'nin başkanlığını yaptı. 1987'de A. von Humboldt vakfı desteğiyle Almanya'da, Oberwolfach Matematik araştırma merkezi'nde çalışmalar yaptı. 1992'de ODTÜ'den emekliye ayrıldı. KKTC Doğu Akdeniz üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaya devam ediyor. Bazı araştırmaları: *Cahit Arf's Centributions to Algebraic Number Theory and Related Fields* (1985), *Migher order Derivations on Commutative Rings* (1987), *Integral Domâns Saturated with Respect to Polynomial Self-Maps* (1992).

Japonya'da bulunduğu dönemlerde halkalar kuramına ve grupların matrislerle gösterimine yönelik araştırmalarda bulunduktan sonra, cebirsel sayılar kuramına eğilerek sonlu cisimlerin kapsadığı mutlak Galois grubunun özyapı uygulamaları ve tümelliği konularında önemli çalışmalar yaptı. Bu çalışmalarından ötürü TÜBİTAK bilim ödülü'nü aldı (1979).

İKEDA HAYATO, japon siyaset adamı (Hiroşima 1899 - Tokyo 1965). Maliye (1949-1952 ve 1956-57) ve ticaret (1952-53) bakanlığı yaptı, Liberal-demokrat parti'nin başkanlığına getirildi. Japon-Amerikan güvenlik antlaşması'nı imzalayan Kişi Nobusuke'nin kendisine karşı girişilen gösteriler yüzünden görevi bırakması üzerine temmuz 1960'ta başbakan oldu. Ekim 1964'te hastalık nedeniyle görevden ayrılmak zorunda kaldı. "Milli geliri on yılda iki katına çıkarma" sloganını ortaya attı.

İKEN be. *İ-mek* yardımcı fiilinin bağfiili olan *i-ken, -ken* biçiminde ekleşir. Sonuna geldiği sözcüğe durum ve zaman anlamı katar: *Ben hayatta iken (hayattayken) o bu eve giremez. Genç iken (gençken) çok güzel bir kızdı.*

İKE NO TAİGA, japon ressam (Kyoto 1723 - ay. y. 1776). Buson ile birlikte *bun-cin-ga** akımının kurucularındandır. Çin modellerinden bağımsız olan yapıtları japon lirikliğinden izler taşır.

İKENUÇİ TOMOCİRO, japon besteci (Tokyo 1906). G. Caussade ve H. Busser'nin öğrencisi olduğundan fransız müziğinin etkisinde kaldı. Japonya'da çok sayıda öğrenci yetiştirdi. V. d'Indy'nin besteleme derslerini japoncaya çevirdi. Yaylılar için üç dörtlü (1937, 1945, 1946), sonatinalar ve iki bölümlü bir senfoni (1951) besteledi.

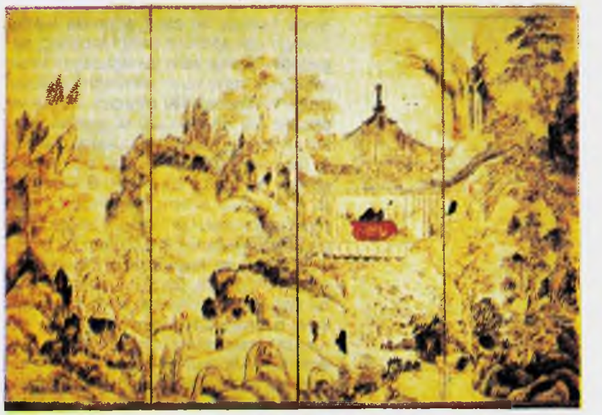
İKERE-EKİTİ, Nijerya'da (Ondo eyaleti) kent; 215 900 nüf. (1991). Kakao.

İKESUS (Saadet) → ALTAN-İKESUS (Saadet).

İketides *(Yakaran kadınlar),* Aiskhylos'un trajedisi (İ.Ö. 490'a doğru sahnelendi). Şairin korunabilmiş oyunlarının en eskisidir. Hemen hemen eyleme hiç yer verilmeyen yapıtın konusu, Danaos'un Aigyptos'un oğulları olan yeğenleriyle evlenmemek için Libya'dan kaçan elli kızının Argos tarafından korunmasıdır.

İketides *(Yakaran kadınlar),* Euripides'in İ.Ö. 422'de sahnelenen trajedisi. Thebai önünde ölen yedi argoslu önderin anneleri oğullarının cenazesini vermeyen Thebaililer'e karşı Atinalılar'dan yardım isterler. Theseus onların davalarını üstlenir.

İKFA a. (ar. *iḳfā*). Ed. Aralarında ses benzerliği bulunan iki değişik harfin, kafiyenin son harfi ("revi") olarak kullanılması. —ANSİKL. Ed. Yeni türk abecesiyle yazımda, ikfanın konusu olan değişiklikler ortadan kalkmıştır. Örneğin Ziya Paşa'nın *"Oldu şuarası bunların hep / Tertib-i huruf ile müretteb"* beytinde "müretteb" sözcüğü, bugün "mürettep" biçiminde yazılmaktadır. Arap abecesiyle eski yazılışlarına göre ise ilki "pe" ("hep"), ikincisi "be" ("müretteb") harfiyle yazılan iki sözcük arasında ikfa vardır; bu da kafiye kusuru sayılır. Kafiyenin göz için mi kulak için mi olduğuna ilişkin tartışmaların kaynağında bu konu yer alır.

Şogakukan

İke no Taiga
çin manzarası
altın fon üstüne boya ve mürekkep
bir paravanadan ayrıntı
Ulusal müze, Tokyo

İkhneutai, Sophokles'in hicivli dramı (tarihi belirsizdir), bir Mısır papirüsü üzerinde bulundu. Yalnızca ilk bölümü (oldukça hasara uğramış yaklaşık 400 dize) bilinmektedir. Konusu bir *Homeros ilahisi*'nden *(Hermes'e ilahi)* alınmıştır. Hermes, Apollon'un sürüsünü çalar ve liri keşfeder; Silenos ve koroyu oluşturan satyroslar "av köpekleri" gibi, tanrıyı soyan hırsızı ararlar.

İKHTHYOPHAGHOİ. Esk. coğ. Balık yiyen halklar. Büyük olasılıkla Hadramut'a (Güney Arabistan) yerleşmişlerdi. Bu halkın varlığını Knidoslu Agatharkhides açıkladı (İ.Ö. II. yy.).

İKHTHYS a. İsa'yı belirten monogram. Yunanca *İesus Khristos Theu Yios Soter* (Allah'ın oğlu kurtarıcı İsa) sözcüklerinin ilk harflerinden oluşur. İkhthys yunancada balık demektir. Yeraltı mezarlarını süsleyen resimlerde balık genellikle İsa'nın simgesidir.

İKİ as. sayı. sıf. **1.** Bir artı bir: *İki gözümüz, iki kolumuz var. İki iki daha dört eder.* **—2.** (Addan sonra) "ikinci" anlamında bir numaralama, bir sıralama belirtir: *Sayfa iki. Madde iki.* **—3.** Belirsiz ama, küçük bir sayıyı belirtir: *Buradan iki adım ötede oturuyorum. Size söyleyecek iki çift sözüm var. İki dakikada gidip gelirim.* **—4.** *İki ahbap çavuş* birbirinden hiç ayrılmayan, birbiriyle çok sıkı fıkı olan iki arkadaş için şaka yollu söylenir. ||*İki analı kuzu,* anası babası tarafından el üstünde tutularak büyütülmüş çocuk için kullanılır. ||*İki arada bir derede,* çok sıkışık koşullar içinde bile bir fırsat bularak, bir olanak yaratarak: *İki arada bir derede, bir yolunu bulur, anasını babasını görmeye gelirdi.* || *İki arada bir derede kalmak,* çok güç koşullarla yüz yüze gelmek. || *İki arada kalmak,* birbirine karşıt iki kişiden hangisinin yanında yer alacağını bilememek. || *İki ateş arasında kalmak,* iki ateşli silah arasında ya da tehlike arasında kalmak. || *İki ayağını bir pabuca sokmak, koymak,* bir işi, bir kimseye hemen yaptırmak için onu aşırı biçimde sıkıştırıp zorlamak: *İki ayağını bir pabuca sokup terziye elbiseyi bir günde bitirtmiş, sonra da gidip almamıştı.* || *İki ayaklı eşek,* incelikten yoksun, düşüncesiz kimse (kaba.). || *İki başlı tutmak,* bir işe girişirken karşılaşılabilecek olasılıkları önceden düşünerek ona göre hareket etmek, sakınımlı davranmak. || *İki baştan olmak,* bir iş ancak iki tarafın karşılıklı isteğiyle, iyi niyetiyle tam olarak gerçekleşebilir anlamında kullanılır. ||*İki büklüm,* yaşlılık, sayrılık ya da saygı gösterme nedeniyle beli iki kat olmuş biçimde: *İnleyerek, iki büklüm dolaşıyordu. Karşımda iki büklüm duruyor, öylece beni dinliyordu.* ||*İki cami ara-*

sında kalmak, iki cami arasında kalmış beynamaza dönmek, hangi seçeneği seçeceğini, hangi yana yanaşacağını kestirememek, neye karar vereceğini bilemez duruma düşmek. ||*İki cihanda,* dünya ve ahirette. ||*İki cihanda aziz ol,* yapılan bir iş karşısında büyüklerin küçüklere söylediği teşekkür sözü. ||*İki çift laf, söz, lakırdı etmek,* birkaç söz söylemek: *Bırakmıyorlar ki iki çift laf edelim.* ||*İki dinden avare,* hiçbir inanca ya da kimseye bağlı olmayanlar için kullanılır. ||*İki dirhem bir çekirdek,* giyim ve kuşamı aşırı ölçüde şık, özenli. ||*İki dünya,* dünya ve ahiret. || *İki el bir baş için,* geçimini güçlükle sağlayanların, başkalarına yardım edebilecek durumda olmadıklarını vurgulamak için söylenir. ||*İki eli böğründe kalmak,* çaresiz bir duruma düşerek ne yapacağını, ne edeceğini bilememek. ||*İki eli (kızıl) kanda olsa,* elindeki iş ne denli önemli olursa olsun, hangi durumda bulunursa bulunsun anlamında kullanılır: *İki elim kanda olsa beni çağırdığında yine gelirim.* ||*İki eli şakaklarında düşünmek,* derin derin düşünmek. ||*İki eli (birinin) yakasında olmak,* bir kimseden öteki dünyada sorulacak hesabı olmak, sorma hakkını saklı tutmak. ||*İki elim yanıma gelecek,* öldüğümde öteki dünyada cezalandırılmamak için yalan söylememeliyim anlamında kullanılır. ||*İki gözü iki çeşme,* sürekli olarak, çok ağlamayı vurgulamak için kullanılır: *Çocuk susmak bilmiyor, iki gözü iki çeşme.* ||*İki gözüm, iki gözümün nuru,* iki kimse arasında içtenlik, senli benlilik belirten ve okşayıcı anlamda kullanılan söz: *İki gözüm, sorunu bütün yönleriyle düşünmek gerekir.* ||*İki hırtı bir pırtı,* aşırı ölçüde yoksulluğu anlatmak için kullanılır: *Arabaya yüklenecek eşyamız mı var, iki hırtı bir pırtı.* ||*İki kat olmak, iki büklüm olmak,* beli bükülmüş durumda bulunmak. ||*İki kuyruklu,* eksikli, kusuru olan (arg.). ||*İki paralık,* bir şeyin değersiz, önemsiz olduğunu vurgulamak için kullanılır: *Böyle iki paralık şeylere insan imrenir mi hiç?* ||*(Birini) iki paralık etmek,* söz ve davranışlarla bir kimsenin saygınlığını yaralamak, onurunu kırıp değerini düşürmek: *Herkesin içinde beni iki paralık etti.* ||*İki paralık olmak,* bir kimse sözkonusuysa, saygınlığını, onur ve değerini yitirerek utanılacak bir duruma düşmek: *Bu işe girişmezse bunca yıllık ağalığı iki paralık olacaktı.* ||*İki rahmetten biri, iki iyilikten biri,* uzun süre yatan, çok acı çeken, ağır hastalar için iyileşme ya da ölüm dileme anlamında kullanılır. ||*İki satır laf etmek,* konuşmak, şurdan burdan dostça konuşmak, dertleşip söyleşmek.

Üniversite kütüphanesi, Gent

İki Gül savaşları
Barnet muharebesi'nde Edward IV'ün zaferi (14 nisan 1471) bir flaman elyazmasından minyatür
Üniversite kütüphanesi, Gent

||*İki satır yazmak,* çok kısa mektup yazmak. || *İki seksen uzanmak,* bir darbe ya da vuruşun etkisiyle boylu boyunca yere serilmek; bir haber ya da durum karşısında keyiflenip zevklenmek (arg.). ||*(Bir kimseyi) iki seksen uzatmak,* bir kimseyi bir vuruşta yere yıkıp boylu boyunca uzatmak (arg.). ||*İki söz bir pazar,* bir şey alırken ya da satarken uzun uzadıya pazarlık etmeden. ||*İki sözü, lakırdıyı, lafı bir araya getirememek,* düşündüğünü doğru dürüst, açık seçik anlatamamak. ||*İki şilte bir yastık, onu da terkiye astık,* taşınacak eşyanın azlığını belirtmek için söylenir. ||*İki ucu boklu değnek,* bir işi düzene koymanın olanaksızlığını, tutulacak her yolun ya da seçilecek her davranışın sakıncalı olduğunu vurgulamak için söylenir (kaba). ||*İki ucunu bir araya getirememek,* işleri düzene koyarak gelirle gideri denkleştirememek. ||*İki yakası bir araya gelmemek,* sürekli borç içinde yaşamak, geçim sıkıntısından kurtulamamak: *Kendimi bildim bileli iki yakamız bir araya gelmedi.* ||*İki yüzlü,* tersi de yüzü de kullanılabilen: *İki yüzlü kumaş.*

—Ask. *İki taraflı kuşatma,* ikisi kuşatma, birisi cephe taarruz kuvveti olmak üzere üç taktik grup tarafından yapılan ve cephede tespit edilen düşman kuvvetlerinin yanlardan kuşatılarak yok edilmesini amaçlayan harekât. (Harekât sırasında kuşatma grupları düşmanın iki yanından aynı anda ya da kademeli olarak taarruz ederken, cephe taarruz kuvveti de düşmanın herhangi bir hareketine [çekilme, kuvvet kaydırma vb.] olanak vermeyecek biçimde harekâta katılır.)

—Denizc. *İki çifte kayık,* iki çift kürekle yürütülen kayık.

—Dilbilg. *İki nokta,* üst üste konulmuş iki noktadan (:) oluşan, oldukça zayıf bir durağı belirleyen ve bir açıklama, bir sıralama, bir alıntı yapmayı sağlayan noktalama işareti.

—Fizs. kim. *İki bazlı,* DİBAZİK'in eşanlamlısı. ||*İki değerlilik,* ikideğerli cisimlerin ayırtedici niteliği.

—Kim. *İki işlevli,* değişik iki işlevi olan organik bir bileşik (asitalkol, aminoasit vb.) ya da değişik iki tür tepkimede (hidrojenleme, kraking vb.) etkin olan bir katalizör için kullanılır.

—Mat. çözlm. *İki dönemli fonksiyon,* dönemler grubunu iki dönemin doğurduğu fonksiyon. (Bu fonksiyonlar, kimi eliptik integrallerin evirtimiyle elde edilir.)

—Nöroanat. *İki uzantılı,* hayvan evriminin çok erken bir döneminde ortaya çıkan ve hücre gövdesine (perikaryon) uç uca iki aksonun eklenmesiyle belirginleşen nöron tipi. (Bu aksonlardan biri dendrit dallanmasıyla, öbürü uçtaki dallanmayla sonuçlanır. İnsanda, koklama hücresi ya da retinadaki iki kutuplu nöron buna örnek gösterilebilir.)

—Opt. ve Krist. *İki eksenli,* ÇİFTEKSENLİ'nin eşanlamlısı.

—Org. kim. *İki ornatmalı,* iki hidrojen atomunun yerini, özdeş ya da farklı iki başka atom ya da kökün alması sonucu oluşan organik bir bileşik için kullanılır. || *İkiye bölünemez madde,* enantiyomerler olarak ikiye ayrılamayan madde.

—Siyas. bil. *İki dereceli seçim,* seçmenin, temsilcileri seçmekle görevli ikinci seçmenler topluluğu üyelerini belirlediği seçim sistemi.

—Spor. *İki çifte dümencisiz,* kürek sporunda, dümencisiz kürek çeken iki takım elemanından oluşan tekne. —Bu tekneyle yapılan yarış.

—Topbil. *İki evli,* aynı zamanda iki kişiyle evli olan. —Birbirinin ardına da olsa iki kez evlenmiş kişi. ||*İki evlilik,* aynı zamanda iki kişiyle birden evli olma durumu.

◆ a. **1.** 2 rakamı, sayısı (yerine göre ayın günlerini, saati, apartman, ev, oda numarasını, yüzdeyi vb. belirtir): *Saat ikide oradayım. Yüzde iki kârdayız.* **—2.** *İkide bir, ikide birde,* sık sık: *İkide bir gelir hepimizi lafa tutardı.* ||*İkisi bir kapıya çıkar,* öyle de yapılsa, böyle de yapılsa sonuç değişmez, aynı sonuca varılır anlamında söylenir. ||*İkisini bir kazana koysalar kaynamazlar,* iki kişi arasındaki anlaşmazlığın büyüklüğünü, onları uzlaştırmanın olanaksızlığını vurgulamak için söylenir.

—Biyol. *İkiye bölünme,* iki parçaya ayrılma. (Hücreler ikiye bölünerek çoğalır.)

—İstat. *İkiye ayrılmış özellik,* şıkları iki bölümde toplanan özellik: kız-erkek, evliler-evli olmayanlar, aylık gelirleri 100 000 TL'nın altında olanlar-olmayanlar... gibi.

—Mant. *İkiden fazla değerli mantık,* doğru ve yanlış değerlerinden başka doğruluk değeri kabul eden mantık. (Bk. *ansikl.* bol.)

—Oto. İkinci vites.

—Oy. Zarın iki noktalı olan yüzü. (*Dü* de denir.) ||*İki bir,* tavlada zarlardan birinin tek noktalı, ötekinin çift noktalı yüzünün üste gelmesi. ||*İki iki* → DUBARA.

—ANSİKL. Mant. Yalnız iki doğruluk değeri (doğru ve yanlış) kabul eden geleneksel iki değerli mantıktan farklı olarak olası gibi, olanaklı gibi başka değerler de kabul eden mantık sistemleri düşünülebilir. Łukasiewicz, 1920'de Aristoteles'in "yarın bir deniz savaşı olacak" önermesini ele alarak, bu önermenin, ne doğru, ne de yanlış olduğunu, dolayısıyla doğru ile yanlıştan başka geçici olarak "nötr" denilen bir ara değeri kabul eden üçdeğerli bir mantıkta yer alabileceğini gösterdi. Böyle olunca, her önerme üç doğruluk değeri alabilir ve böylece üçdeğerli bir mantık geliştirilebilir. Biçimsel açıdan bir önermenin sonsuz sayıda değer almasını engelleyen hiçbir şey olmadığı, bu durumda önerme eklemlerinin sayılamayacağı, dolayısıyla tanımlanamayacağı açık olsa da, sonsuz sayıda doğruluk değeri kabul eden bir mantığın hiç de saçma bir şey olmadığı kanıtlanmıştır. Pratikteyse, Keynes (1921) ve Reichenbach (1934) gibi bazı mantıkçılar, matematikçilerin olasılıklar hesabı üzerindeki çalışmalarını daha da ileri götürerek, "olası"yı da bir doğruluk değeri olarak kabul eden bir mantık geliştirdiler.

İKİ, Kore boğazında Japon adası, Kyuşu'nun K.'inde (Nagasaki ili); 134 km²; 43 bin nüf.

İki gaip kardeşler, bir kukla oyunu. İhtiyar* çiftliğini görmeye gidecektir. Evini, karısını ve çocuğunu İbiş'e emanet edip yola çıkar. Eşkıyalar gelip çocuğu öldürürler. İhtiyar'la İbiş eşkıyalardan öç almaya gittiklerinde eşkıyabaşının, İhtiyar'ın yıllar önce kaçırılan kardeşi olduğu ortaya çıkar. Eşkıyabaşı, kardeşinin çocuğunu öldürdüğü için çok üzülür ve canına kıyar.

■**İki Gül savaşları,** 1450-1485 arasında Plantagenetler'in taht üzerinde hak iddia eden iki kolu Yorklar (amblemi beyaz gül) ile Lancasterler'i (amblemi kırmızı gül) karşı karşıya getiren iç savaş. Henry IV, 1399'da tahtı gaspetmekle, hakları evlilik yoluyla York sülalesine geçen Mortimer ailesini hiçe saymış oluyordu. Henry V'in kazandığı zaferler, bu olayı unutturdu ve Lancaster hanedanına büyük saygınlık kazandırdı. Henry VI'nın uzun bir süre iktidardan uzak kalması, yeteneksizliği ve hastalığı, Fransızlar'ın topraklarını geri almaları karşısındaki güçsüzlüğü, yavaş yavaş bu saygınlığı ortadan kaldırdı. 1450'de karışıklık öyle artmıştı ki, York dükü Richard, durumdan yararlanmaya çalıştı. Ayaklanma ve görüşme yolu arasında bocaladıktan sonra birkaç kez silaha sarıldı. İlk başarısını kazanarak Lancaster yanlılarının önderi Somerset dükü Edmund Beaufort'u yendi ve öldürdü (I. Saint Albans muharebesi, 1455). Ama, 1459'dan başlayarak Lancasterliler, kraliçe Margaret of Anjou'nun kışkırtmasıyla yeniden etkili olmaya başladılar ve öç almaya hazırlandılar. Eylülde York yandaşları karşılık verdiler; savaşın kaderinin birkaç kez değişmesine karşın Towton'da elde ettikleri kesin zafer (mart 1461) tahtın Richard'ın oğlu Edward

IV'e geçmesini sağladı. Ama yeni kralın, eski müttefiki Warwick kontu Richard Neville ile arası açıldı. Neville ayaklandı, önce Clarence dükünü kardeşine karşı kullanmaya çalıştı, sonra Lancasterler'in yanına geçti, ancak onları yeni felaketlere sürükledi (Barnet ve Tewkesbury muharebesi, nisan-mayıs 1471). Enerjik ve becerikli bir kral olan Edward IV kendini kabul ettirmeyi bildi, ama kardeşi ve ardılı Richard III, mutlakıyetçiliğiyle Yorklar'ın davayı yitirmesine neden oldu. Lancasterler'in son vârisi Richmond dükü Henry Tudor, ağustos 1485'te İngiltere'ye ayak basınca, Richard yandaşları tarafından terk edildi.

Bosworth'ta bozguna uğraması ve ölümü üzerine Plantagenet hanedanının yerine geçen Tudor hanedanı İngiltere'yi huzura ve eski gücüne kavuşturdu.

İki kardeş masalları, Yeni İmparatorluk dönemine ait Mısır metni (İ.Ö. 1400'e doğr.). Anup'un erkek kardeşi Bata'nın başına gelenleri anlatan iki öyküyü içerir. İlk bölüm konusu nedeniyle Yusuf ile Potifar'ın (klasik mısırlı uçarı kadın tipi) öyküsünü anımsatır. İkinci bölüm (Bata'nın serüvenleri), yaşam, ölüm ve diriliş konularını ele alan eski Mısır mitlerini (Güneş ve Osiris ile ilgili olanlar) işler.

İki Öksüz Kız *(Les Deux Orphelines)*, fransız yazarlar Dennery ve Cormon'un melodramı (1874); türünün örneği olarak kalmıştır. Louis XV döneminde kendilerine kardeş süsü veren iki öksüz Paris'e gelir. Mutlu sondan önce burada cadalozların, vicdansız ve kanunsuz adamların eline düşerek onların avı olurlar: kör olan Louise gerçek annesine ve iyileşme umuduna kavuşur, Henriette de bir koca bulur.

İki parmak zeybeği, İzmir ve çevresinde yalnız erkekler tarafından, tek kişiyle ya da grup halinde oynanan, ağır zeybek türü bir halk oyunu.

İKİ SİCİLYA KRALLIĞI, 1442-1458 ve 1816-1861 arasında Güney İtalya'da krallık. Sicilya krallığı'nın kuruluşu, XI. yy. başındaki norman seferlerine kadar uzanır. O tarihte birçok fief kuruldu. Bunların en önemlisi Roberto Guiscardo'ya ve onun ardıllarına ait olanıdır. XIII. yy.'da, Papalık'a karşı mücadelelerinde Hohenstaufenler'in başlıca dayanağı olan bu fief, Sicilya adasını ve italyan yarımadasının güneyini kapsamaktaydı. 1258'de, imparator Friedrich II'nin oğlu Manfredi, yeğeni Konradin'i (Konrad IV'ün oğlu) bertaraf ederek bütün İtalya'da ghibellino hareketinin başına geçti. Bunun üzerine papa Urbanus IV, Saint Louis'nin kardeşi Anjoulu Carlo'dan yardım istedi; Carlo, Manfredi'yi yenerek Sicilya krallığı'na egemen oldu (1266). Ne var ki, Hohenstaufenler'in hakları, Manfredi'nin kızı Costanza ile evlenen Aragón kralı Pedro III'e geçmişti. Pedro III Anjou aleyhtarı hareketin başına geçti ve bu hareket 1282 Sicilya kıyımı ve Anjoular'ın adadan uzaklaştırılmasıyla sonuçlandı. Bu tarihten başlayarak, her biri eski Norman krallığı'nın öteki yarısı üzerinde hak iddia eden iki ayrı "Sicilya krallığı" ortaya çıktı.

XIV. yy. sonu ve XV. yy.'da Napoli'deki Sicilya krallığı, Anjoulu Carlo'nun soyundan gelen Anjou-Durazzolar'la, Napoli kraliçesi Giovanna I tarafından evlat edinilen Anjou dükü Luigi I'in (İyi Jean II' nin oğlu) soyundan gelen Anjoular arasında çekişmelere sahne oldu. Kraliçe Giovanna II, sırasıyla Aragónlu Alfonso V'i, Anjou dükü Luigi III'ü ve onun ölümü üzerine de kardeşi Anjoulu René'yi evlat edindi; bu önlemler Anjoulular'la Aragónlular arasındaki mücadelenin yeniden alevlenmesine yol açtı. Sonunda, Alfonso V üstün geldi, "kral René"yi kovdu ve "İki Sicilya"yı, 1442'den ölümüne kadar (1458) tek bir krallık halinde birleştirdi.

1458'de her iki krallığın kaderi, fiilen olmasa bile hukuken, birkaç yüzyıl için yeniden ayrılmış oldu; "İki Sicilya" terimi Napoli ve Sicilya'nın XVI.- XIX. yy.'lar arasında oluşturdukları bütünü belirtmek için kullanılmış ve hâlâ da sık sık kullanılmaktaysa da "İki Sicilya krallığı" resmen ancak 1815 Viyana kongresi'nden sonra kurulmuştur.

1458'de Sicilya, Alfonso V'in kardeşi, Aragón kralı Juan II'nin, onun ölümünden (1479) sonra da oğlu Katolik Fernando II' nin yönetimine girdi.

Napoli krallığı'ysa, Alfonso V'in evlilikdışı oğullarından birine ve onun soyundan gelenlere geçti. Charles VIII'in (1494), sonra da Louis XII'nin (1500-1504), Anjoular'ın vârisi sıfatıyla, İtalya'ya yürümelerine neden olan Napoli krallığı, 1500'de, Fransa kralı ile Katolik Fernando arasında paylaşıldı (Fernando böylece gayrımeşru yeğenini tahttan yoksun bırakmış oluyordu); daha sonra da, Fransızlar'ın ülkeden çıkarılmasıyla (1504) bütünüyle Aragón'a geçti.

Bu tarihten İspanya Veraset savaşı'nın sonuna kadar her iki krallık, İspanya'nın gönderdiği kral temsilcilerince yönetildi: Utrecht ve Rastatt antlaşmalarıyla Sicilya Savoia'ya, Napoli de Avusturya Habsburgları'na bırakıldı. Avusturya Habsburgları, 1720'de, ellerinde tuttukları Sardinya ile Sicilya'yı değiştirdiler. Polonya Veraset savaşları sırasında (1733-1735/1738), Parma dükü don Carlos (İspanya kralı Felipe V'in oğlu) Napoli ve Sicilya'yı fethetti (1734). Don Carlos, Viyana barışı hazırlıkları sırasında (1735), ele geçirdiği bu iki krallığa karşılık, sahip olduğu Parma dükalığından vazgeçti. 1759'da İspanya tahtına vâris olunca da, İtalya'daki topraklarını ikinci oğlu Ferdinando IV'e bıraktı.

Ferdinando IV, Devrim ve İmparatorluk Fransası'nın girişimlerine karşı koymak zorunda kaldı: Fransa'ya karşı birinci ve ikinci koalisyona katıldı, Partenopea Cumhuriyeti'ni kuran (ocak 1799) Championnet tarafından Napoli'den kovuldu. Ferdinando IV, haziran 1799'da eyaletlerini geri aldı. Ancak, üçüncü koalisyona da girince, Napoléon, Pressburg antlaşması'nın (26 aralık 1805) ertesinde, Ferdinando IV'ü kovmaya ve yerine kendi kardeşi Joseph'i getirmeye karar verdi. Nitekim Joseph, 30 mart 1806'da Napoli kralı ilan edildi; Ferdinando IV Sicilya'ya sığındı. 1808'de Joseph'in yerine Joachim Murat geçti; ancak 1814'teki ihaneti, gaspedilmiş tahtı yitirmesine yol açtı: Casalanza uzlaşmasıyla (20 mayıs 1815) Napoli, Bourbonlar'a verildi. 2 mayıs 1815'te, Tolentino'da Avusturyalılar'a yeniden yenilen Murat, Korsika'ya sığındı ve buradan Calabria'ya bir çıkartma yapmayı denedi (28 eylül), ama yakalandı ve 13 ekim 1815'te kurşuna dizildi. Napoli kralı Ferdinando IV sonunda topraklarının iki parçasını birleştirdi ve 1816'da "İki Sicilya" kralı Ferdinando I unvanını aldı. Böylece resmen yeniden kurulan İki Sicilya krallığı, kırk dört yıl çeşitli olaylarla iç içe yaşadı; zaman zaman birbirine karışan iki akım (Sicilya'nın bağımsızlığı hareketi ve liberal hareket), krallığı sarstı. Birbiri ardınca tahta çıkan dört kralın merkeziyetçi mutlakıyeti her iki akımı da alabildiğine kışkırttı. Ferdinando I, 1820 ayaklanmalarını (general Pepe) bastırmayı ve daha önce çıkarmak zorunda kaldığı anayasayı yürürlükten kaldırmayı, ancak Avusturya'nın Troppau ve Laibach kongrelerinin verdiği hakla işe karışması sayesinde başarabildi.

Ferdinando I'in oğlu Francesco I, krallığı sırasında (1825-1830) önemli güçlüklerle karşılaşmadıysa da, Ferdinando II' ye (1830-1859) 1848-49 ayaklanmalarını bombardımanlarla bastırdığı için "Re Bomba" (Bomba Kral) lakabı verildi. 12 ocak 1848'den başlayarak Ruggiero Settimo yönetimindeki sicilyalı özerklik yanlıları, Palermo'yu ayaklandırdılar; kralcı birlikler Messina'da kuşatıldı ve kurulan Sicilya hükümeti 1812 liberal anayasasını yeniden yürürlüğe koydu. Kıta toprakla-

Anderson-Giraudon

İki Sicilya krallığı
Aragônlu Alfonso V'in 26 şubat 1443'te Napoli'ye girişi (Napoli'deki Castel Nuovo zafer takının [1445-1468] bir kabartması, F. Laurana'nın yapıtı)

Fabio Simion-Ricciarini

Garibaldi ve "Kızıl gömlekliler"inin 11 mayıs 1860'taki Marsala çıkartması ressamı bilinmeyen tablo *Risorgimento müzesi, Milano*

rında, Ferdinando II, Fransız yönetsel özerklik belgesinden esinlenen bir anayasayı kabul etmek zorunda kaldı (10 şubat). Ama, Sicilya, 13 nisanda bağımsızlığını ilan etti. Bununla birlikte, olaylara hâkim olamayan Ferdinando II, Sicilyalılar'la Napolililer'e, Avusturya ile savaşan Piemonte birliklerini takviye etme iznini verdi. Ama Pius IX'un papalık askerlerini savaştan çekmesinden sonra, 15 mayısta bir hükümet darbesi yaparak mutlakıyet rejimini yeniden kurdu ve takviye birliklerini 22 mayısta geri çağırdı.

Piemonteliler'in Custoza'da bozguna uğramalarından (25 temmuz) sonra Ferdinando II, adayı yeniden egemenliğine almaya girişti (29 mart-11 mayıs 1849). Ferdinando II, 1859'da öldü; oğlu Francesco II, bir buçuk yıl tahtta kaldı.

Avusturya'nın Piemonte'ye savaş açmasının (26 nisan 1860) arifesinde Sicilya yeniden ayaklandı. Cavour'un az çok desteklediği Garibaldi, 11 mayısta, 1 200 "Kızıl gömlekli"siyle ("Binler") Sicilya'da Marsala'ya çıktı; Palermo'yu (27 mayıs), Messina'yı (8 ağustos) işgal etti ve 19 ağustosta Messina boğazını aştı. Napoli üzerine yürüyerek 7 eylülde kenti ele geçirdi. Kuzeyde, Villafranca ateşkesiyle kurtulan (istemediği halde) ve Garibaldi'nin ilerleyişinden kaygılanan Piemonte, isyan halindeki papalık devletlerini ezip geçtikten sonra Napolililer'i de Volturno kıyısında bozguna uğrattı (1-2 ekim). Gaeta'da ablukaya alınan Francesco II, ancak 13 şubat 1861'de teslim oldu ve sürgüne gönderildi. Ama 21 ve 22 ekim 1860'ta yapılan referandumla Napoli ve Sicilya yeni birleşik İtalya'ya bağlandı. 7 kasım 1860'ta, Vittorio Emanuele II, Garibaldi ile birlikte, görkemli bir biçimde Napoli'ye girdi. 17 mart 1861'de yeni Ulusal parlamento İtalya krallığı'nı ilan etti. (→ ANJOU, ARAGÓN, BOURBON, NAPOLİ, SİCİLYA.)

İki yüzlü adam *(The Strange case of doctor Jekyll and Mr. Hyde)*, R. L. Stevenson'ın fantastik hikâyesi (1886). Enerjisini artırmak isteyen iyi bir doktor, insan sevgisinin bastırdığı iktidar hırsını, cinsel şiddeti, sadizmi ortaya çıkaran bir ilaç bulur. Jekyll'ın, önceleri istediği an bastırabildiği kötü yönü daha sonra benliğine egemen olur. Doktor, içindeki kötülüğü yok etmek için sonunda kendini öldürür. Yapıt birkaç kez sinemaya uyarlandı (J. S. Robertson, 1920; R. Mamoulian, başrolde Spencer Tracy, 1932).

İKİADLI sıf. Tar. *İkiadlı döküm*, Linné'nin kurduğu sistem; bu sistemde her cins latince ya da latinceleştirilmiş bir ikiadla belirtilir, adın birincisi cinsini, ikincisiyse türünü gösterir (örn. *Lilium candidum*, *Felis leo*).

İKİAKCİĞERLİ sıf. Zool. **1.** İki akciğeri bulunan hayvan için kullanılır. **—2.** İki akciğeri, altı ağbezi ve içeri doğru kıvrık zehir çengelleri bulunan örümcekler için kullanılır. (Genellikle solunum trakeleri vardır.)

◆ a. İkiakciğerli örümcek.

İKİAKIMLI sıf. İki tür elektrik akımıyla çalışabilen aygıtlar için kullanılır.

—Dy. *İkiakımlı lokomotif*, farklı türden (doğru akım ve almaşık akım) ya da aynı türden, ama farklı gerilim ve frekansta iki elektrik akımıyla çalışan lokomotif. (Fransa ile Almanya ya da İsviçre arasındaki demiryolu hatlarında 25 kV, 50 Hz ve 15 kV, 16$\frac{2}{3}$Hz'lik, ikiakımlı lokomotifler çalışır.)

İKİANLAMLI sıf. İki anlama gelebilen, iki biçimde de yorumlanabilecek söz ya da anlatım için kullanılır.

İKİANLAMLILIK a. Fels. Varoluşçularla görüngübilimcilerde, davranışın maksatlı çiftdeğerliliği.

İKİASİT a. Kim. DİASİT'in eşanlamlısı.

İKİATOMLU sıf. Fizs. kim. İki atomdan oluşan bir molekül için kullanılır.

İKİAYAKLI sıf. İki üyesi ya da ayağa benzer iki organı olan hayvan için kullanılır. (Dört üyesi olan ama yürümek için bunlardan sadece ikisini kullanan hayvanlar için de kullanılır.)

İKİAYAKLILIK a. Dört ayaklı hayvanların sadece iki arka ayağını kullanarak ilerlemesi (insanın yürüyüşü, kangurunun sıçrayışı).

İKİBAŞLI sıf. İki başı olan.

◆ a. İkibaşlı ucube.

İKİBAŞLIKAS a. Uçlarından biri ayrı iki kirişle bir kemiğe bağlı olan iki kasın adı: kol ikibaşlıkası ve uyluk ikibaşlıkası. ||*İkibaşlıkas oluğu* ya da *yatağı*, kolkemiği üzerinde ikibaşlıkas kirişinin yerleştiği uzun oyuk.

—ANSİKL. *Kol ikibaşlıkası* kolun ön bölümünde yer alır. Üst başı iki ayrı uzantıyla kemiğe yapışır: kısası kargamsı çıkıntıya, uzunu, hokka çukurunun üstünde, kürek kemiğine tutunur. Alt ucu kuvvetli bir kirişle, dirsek bükümünün alt yanında, dönerkemik üzerindeki bir çıkıntıda sona erer. Kol ikibaşlıkası önkolu kolun üstüne büker.

Uyluk ikibaşlıkası, uyluğun arka yüzünde yer alır ve o da yukarda iki kirişle kemiğe yapışır: uzunu oturgakemiği tümseğine, kısası uylukkemiği ibiğine tutunur. Alt ucu kamışkemiğinin başında ve kavalkemiğinin dış tümseğinde sona erer. Bu kas da baldırı uyluğun üstüne büker.

kol ikibaşlıkası

uyluk ikibaşlıkası

İKİBAŞLILIK a. Biyol. Aynı yaratıkta iki baş bulunması.

İKİBİÇİMLİ sıf. Biyol. Değişik iki biçim alabilen.

İKİBİÇİMLİLİK a. Biyol. Aynı hayvan ya da bitki türünün birbirinden farklı yetişkin iki özgül şeklinin varlığı. (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Zool.)

—ANSİKL. Bot. Bir bitkide ikibiçimlilik bireylerde olabileceği gibi bitkinin tümünde de olabilir; örneğin bitkilerde, hayvanlarda olduğu gibi bir *eşeysel ikibiçimlilik* vardır (bazı ikievcikli bitkilerin durumu böyledir), bir de almaşık olarak kuşakları içeren *ardışık ikibiçimlilik* vardır (karayosunları, eğreltiler, bazı suyosunları, vb.). Üstün yapılı bitkilerde yaşa bağlı ikibiçimlilik (gençlik biçimi), ortama bağlı ikibiçimlilik (suokunun suya gömülü, yüzen ve havada duran yaprakları), çiçek komşuluğuna bağlı yaprak ikibiçimliliği görülebilir (sarmaşığın verimli dallarının "bütün" yaprakları). *Çiçek ikibiçimliliği* birevcikli, poligam, kısmen kısır ya da kleistogam türlerde ve çuhaçiçeği gibi değişik boyuncuklu bitkilerde kuraldır.

—Zool. *Eşeysel ikibiçimlilik*. Eşeyli türlerin hemen hepsinde, cinsel organları yoklamaya gerek kalmadan, erkekle dişiyi bir bakışta birbirinden ayırt etmek mümkündür. Nitekim horoz tavuktan, erkek kadından kolayca ayırt edilir, vb. Dıştan görülen bu karakterlere ikincil eşeysel karakterler denir; bunlar ancak eşeysel olgunluğa ulaşıldığı zaman görülür. Bu karakterlerin gelişmesi eşey bezlerine (gonat) bağlıdır, örneğin cinsel olgunluğa erişmeden önce erbezleri ya da yumurtalıklar çıkarılırsa bu karakterler asla ortaya çıkamaz. İkincil eşeysel karakterlerin belirmesini ve süreklilik kazanmasını sağlayan hormonları gerçekten de eşey bezleri salgılar. Bazı hayvanlarda cinsel ikibiçimlilik çok belirgindir: bazı kopepot kabuklularının dişisi, üzerinde asalak yaşayan erkeğine göre bin kat daha iridir. Bazı hayvanlardaysa tersine, cinsel ikibiçimlilik hiç yoktur. Hormon dengesindeki değişiklikler, bu ikincil cinsel karakterlerin ortaya çıkmasına ya da ortadan silinmesine yol açabilir:

EŞEYSEL İKİBİÇİMLİLİK ÖRNEKLERİ
aşağıda
kızıl geyik ve dişisi
altta solda
dişi (solda) ve erkek (sağda)
Papilio ægens
altta sağda
erkek guppy (solda) ve dişisi

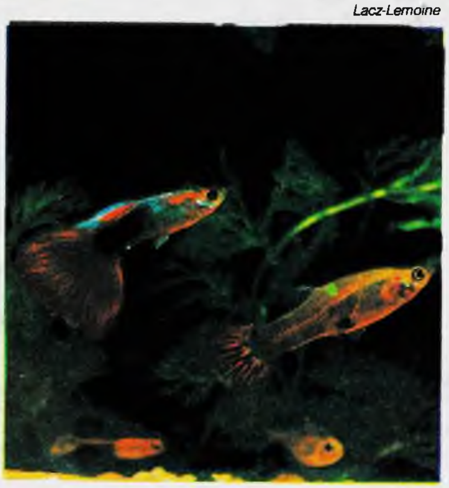
Lacz-Lemoine

Patrick Da Costa

Patrick Da Costa

Lacz-Lemoine

erkek dikenlibalık üreme döneminde kırmızı rengini edinir, erkek dokumacıkuşunun tüyleri eşeysel etkinlik başladıktan sonra değişir. İkincil eşeysel karakterlerin, karşı cins için bir uyarı işareti değeri vardır ve çiftleşecek eşlerin davranışlarını başlatmaya ya da yönlendirmeye yarar.

• *Ardışık kuşaklarda ikibiçimlilik.* Basit yapılı hayvanların ve bitkilerin pek çoğunda, birbirinden son derece farklı özgül iki biçim vardır: bazen çok düzenli bir tarzda birbirini izleyen eşeyli ve eşeysiz birer biçim (medüzler, eğreltiler).

• *Wallace dişi ikibiçimliliği.* Papilionidae familyasından kelebeklerin bir kısmında, bir tek erkek biçimine karşılık iki dişi biçimi (çokbiçimlilik halinde daha çok) görülmektedir. Bu duruma *poesilogini* denir.

• *Mevsimlik ikibiçimlilik.* Birçok hayvanda mevsimlik değişiklikler görülür; değişiklik dış görünüşte ve renkte (kış postu ve yaz postu), ya da yaşamın yavaşlamasında ya da üreme tarzında olabilir (marmotların kış uykusuna yatması, böceklerde kış uyuşukluğu).

İKİBİLEŞENLİ sıf. Farklı fiziksel ve kimyasal yapılarda olmasına rağmen birbiriyle kuvvetli bir biçimde kaynaşmış iki polimerden oluşan kimyasal tekstil elyafı için kullanılır. (Polimerler ya iki yanlı, ya sarmal ya da heterojen bir dağılımla [matris-lifçik sistemi] düzenlenebilir.)

İKİBİR a. Birisi ikiyi, diğeri biri gösteren tavla zarları.

İKİBOYUTLU sıf. Fiz. Uzayın iki boyutuna göre gelişen, oluşan olaylar için kullanılır.

—Olasıl. *İkiboyutlu rastlantı değişkeni,* tekboyutlu rastlantı değişkenlerinin sıralı ikilisi. (Bunlar [X, Y] biçiminde yazılır.) [Eşanl. ÇİFTBOYUTLU.]

—ANSİKL. Tekboyutlu değişkenlere ilişkin kavramlar, iki boyutlu rastlantı değişkenlerine genelleştirilebilir. (X, Y) ikilisinin, $\mathbb{R}^2$ nin belli bir bölgesinde bir değer alabilme olasılığı, olasılık yasasını belirler. Dağılım fonksiyonu aşağıdaki biçimde verilir:

$$F(x, y) = \Pr[X < x, Y < y].$$

Olasılık sıklığı $f(x, y) = \dfrac{\partial^2 F}{\partial x\, \partial y}$ dir

İKİBUÇUKLUK a. **1.** 250 kuruş değerindeki madeni paralara verilen ad. **—2.** *Arg.* Maçlarda oyun alanı dışına çıkan topu getirmekle görevli kimse; top toplayıcı.

—Kuyumc. *Beşibiryerde**'lerin daha küçüklerine verilen ad.

İKİCANLI sıf. Gebe, hamile kadına halk arasında verilen ad.

İKİCİ sıf. İkiciliğe ilişkin olana denir.

—Antropol. *İkici örgütlenme,* ikiciliğe bağlı toplumsal örgütlenme sistemi.

◆ sıf. ve a. İkiciliği savunan kimseye denir.

İKİCİLİK a. Nesnesini, mutlak olarak birbirine karşıt iki alt öğeye ayıran düşünce sistemi. (TEKÇİLİK'e karşıttır.) [Bk. *ansikl.* böl. Din ve Fels.]

—Antropol. Sanayileşmemiş birçok toplumun toplumsal sistemi; bu sistemde halk, özellikle kadınların değiş tokuşu, iktidarın intikali ve işin örgütlenmesi konularında tamamlayıcı işlevler üstlenen iki klana bölünmüştür.

—Dilbil. Birimler arasındaki bağıntıları ikili karşıtlıklara indirgeyen çözümleme yöntemleri bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Din. Tanrı'nın iki olduğuna inanma. (→ ŞİRK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tar. 1867 Avusturya-Macaristan uzlaşmasından ikili monarşinin 1918'de yıkılmasına kadar Avusturya-Macaristan ilişkilerini düzenleyen siyasal sistem. (Bu sistemde askerlik ve dış ilişkiler konusunda birbirine bağlı olan iki devlet, Franz-Joseph'in hükümranlığını kabul ediyor (Franz-Joseph hem Avusturya imparatoru, hem de Macaristan kralıydı), buna karşılık, iç işlerinde tam anlamıyla özerkliklerini koruyorlardı.

—Uluslarar. huk. Farklı hukuk sistemlerinden kaynaklandığı kabul edilen iç hukuk ve uluslararası hukukun mutlak ayrılığına dayalı öğreti. (*Düalizm* de denir.) [Bundan dolayı, uluslararası hukuk, ancak iç hukuk tarafından "kabul" edildikten sonra iç hukuk düzenine aktarılabilir. İki hukuk arasında aşama sıralaması yoktur, çünkü farklı sistemlerden kaynaklanırlar. İkiciliğin başlıca kuramcıları, D.Anzilotti ve H.Triepel'dir.]

—ANSİKL. Dilbil. Dilbilimsel öğreti olarak ikicilik, R. Jakobson'un sesbilim kuramından kaynaklanır. R. Jakobson'a göre, yeryüzündeki bütün dillerde karşılaşılabilen ayırıcı ses birimleri arasındaki tüm bağıntılar, sözün işitimsel çözümlemesine dayalı bir on iki karşıtlık dizisine (ayırıcı bir özelliğin varlığı ya da yokluğu) indirgenebilir: ünsüz / ünsüz olmayan, ünlü / ünlü olmayan, yoğun / dağınık, gergin / gevşek, titreşimli / titreşimsiz, genizsil / ağızsıl, süreksiz / sürekli, keskin / boğuk, engelli / engelsiz, pes / tiz, bemolleşmiş / bemolleşmemiş, diyezleşmiş / diyezleşmemiş. Bu kurama yöneltilen eleştirilere rağmen (kimi dillerin betimlenmesinde yetersiz kalması, başka dillerin betimlenmesi içinse çok fazla karmaşık olması), ikicilik verimli bir çözümleme aracı olarak ortaya çıkar. Değişik biçimlerde dilbilimin öteki dallarında (dil patolojisi, dilbilgisel betimleme, anlam çözümlemesi, edebiyat incelemesi) ve hatta öteki insan bilimlerinde de (antropoloji) uygulandı.

—Din. İkicilikçi sistemler arasında Zerdüşt'ünki ahlaki ve iyimser bir nitelik taşır. Bu sistemde, iki ilkenin, yani *aşa* ile *druc*'un (evrensel düzen ve yalan) karşıtlığı sözkonusudur. Ahuramazda'dan çıkan iki ruh, bu iki ilkeden birini seçerler. Ama en sonunda üstün gelecek olan, iyiliktir. Fakat daha varlıkbilimsel nitelikte olan rahiplerin ikiciliği, Ahuramazda ile Ehrimen'i karşılaştırarak zurvancılığın ortaya çıkmasına yol açtı. Zurvancılık bazılarına göre, iki rakibi doğuran Zaman tanrısı anlayışıyla, Sasaniler devrinde dinin egemen biçimini oluşturdu. Mani, daha köktenci ve kötümser bir ikicilik ortaya koydu. Bunun izlerine katharosçu din sapkınlığında hâlâ rastlanır. Ama manicilik de aslında gnostik nitelikte bir inançtır.

—Fels. İkicilik/tekçilik karşıtlığına birçok dinde rastlarız. İnsan davranışının seçenekleri olarak ve/ya da dünyanın kurucu öğeleri olarak iyi ile kötüyü karşı karşıya koyan dinler, bunun örnekleridir. Tarihçiler, ikicilik/tekçilik karşıtlığının en belirgin örneklerini felsefe alanında buldular. Böylece, felsefeler, ikicilik yanlısı (örneğin Platon'un sistemi) ve tekçilik yanlısı (örneğin Spinoza'nın sistemi) olarak iki sınıfa ayrıldı. Hegel, bu tarihselci sınıflandırmayı aşan bir ikicilik anlayışı ileri sürdü. Ona göre, ikicilik *(Dualismus)*, tüm gerçek diyalektik perspektiflerin dışında kalan ve akılla kavranabilir evreni, uzlaştırılması olanaksız momentlerin karşıtlığı içinde donduran bir düşünce sistemidir. "Sonlu ile sonsuzun karşıtlığını aşılmaz hale getiren ikicilik, böylece şu pek basit şeyi akıl edememiş olmaktadır: aşılmaz bir karşıtlık içinde ele alınan sonsuz, *iki terimden yalnızca biri* haline gelir ve böylece *tikel* bir varlık olur ve öbür tikel varlık olan sonlu gelip ona eklenir. Tikel bir varlıktan başka bir şey olmayan böyle bir sonsuz, sonlunun yanında yer alır ve bu sonlu onun sınırı, son haddi olur, yani o artık olması gereken şey değildir, sonsuz değildir, yalnızca *sonlu*'dur" (*Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* [Felsefi bilimler ansiklopedisi], 95, açıklama).

İKİCİNSLİ sıf. ve a. Tıp. Hem erkek, hem dişi cinsel eğilimi gösteren bireye denir.

İKİÇATALLI sıf. Eklembacaklılarda biri iç, biri dış olmak üzere iki çatala ayrılan eklentiler için kullanılır.

—Anat. *İkiçatallı üreter,* üreterlerde bir ya da iki yanlı olarak görülen doğuştan şekil bozukluğu. (Her üreter böbrekten iki üreter olarak doğar, sonra Y biçiminde birleşerek idrar torbasına tek delikle kavuşur.)

İKİÇENEKLİLER a. Embriyonları iki çenekli olan çiçekli ve tohumlu bitkiler sınıfı. (300 000 dolayında tür; bil. a. *dicotyledoneae.*)

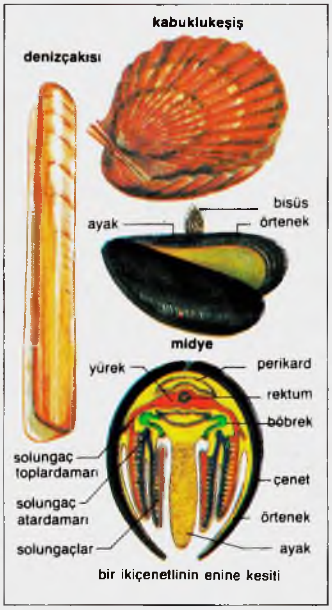
—ANSİKL. Birçeneklilerden daha çok sayıda ve daha çeşitli olan ikiçenekliler, çiçekleri genellikle 5'li, ender olarak 2'li, 4'lü ya da bir düzleme göre bakışımlı olan (zigomorf), ama hiçbiri 3'lü bakışım göstermeyen bitkilerdir. Eksenli organlarında (gövde, kök ve dallar), bir tek birincil odun -soymuk damar demeti bulunur ve odun, soymuğu çevrelemez. Çokyıllık türlerde, sürekli büyütken tabakaların işe karışmasıyla, tipik *ikincil oluşumlar* ortaya çıkar. Ağaçlarda odun ve mantarı üreten bu tabakalardır. Genellikle üzerinde dallanmış damarlar bulunan ve ayası hemen hemen yatay duran yaprakların, alt ve üst yüzleri görünüş ve yapı bakımından farklıdır; yaprak kını genellikle körelmiştir. Bu sınıfta iklim bölgelerimize özgü, meşe, gürgen, kayın gibi kışın yaprakları dökülen büyük ağaçların yanı sıra düğünçiçeği, bezelye, menekşe, ormangülü, atlasçiçeği, patates, gül ve kasımpatı gibi çok değişik bitkiler yer alır. İkiçenekliler iki altsınıfa ayrılır: eskiden ayrıtaçyapraklılar ve bitişiktaçyapraklılar adıyla anılan archichlamydeae ve metachlamydeae altsınıfları. Bu iki grup da kendi içlerinde çok sayıda takıma ayrılır.

İKİÇENETLİ sıf. Zool. ve Bot. Kabuklu yumuşakçalarda ve bazı bitkilerde (ceviz kabukları, leylakların kapsülleri) bedeni çevreleyen, iki sert parçadan (çenet) oluşan koruyucu düzenek ya da bu parçaların örttüğü delik ya da içerdiği organ için kullanılır.

İKİÇENETLİLER a. İstiridye, midye, denizçakısı vb. gibi ikiçenetli kabuklu yumuşakçalar sınıfı. (Bil. a. *Bivalvia.)* [Eşanl. YASSISOLUNGAÇLILAR.]

—ANSİKL. Bu sınıftaki yumuşakçaların hepsi suda yaşarsa da bazıları denizlerde bulunmaz; iki çenetten, yani birbiriyle bakışımlı ya da bakışımsız, sırt kesiminden bir menteşeyle (genellikle "dişli" esnek bir bağla donanır) birbirine bağlanan iki parçadan oluşan bir kavkıları vardır; bir ya da iki kapatıcı kas tehlike anında ya da hayvan sudan çıkarıldığında çenetleri bir-

ikiçenetlilerin bazı türleri

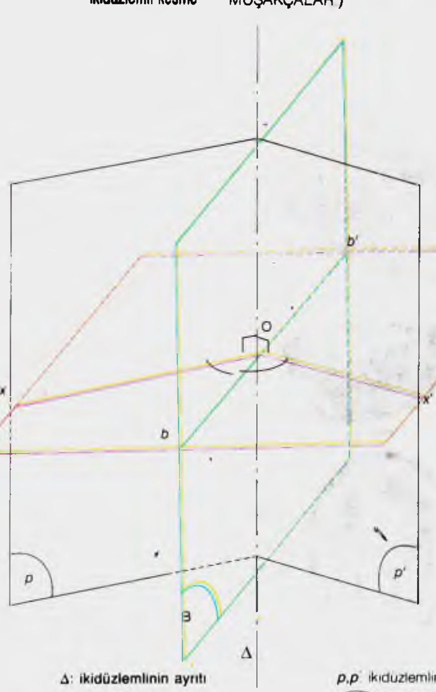

birine yaklaştırır ve böylece hayvanın bedeni bütünüyle ya da kısmen çenetlerin içinde kapalı kalır. Ayrıca ikiçenetlilerin başları da yoktur: yalnızca 4 palple çevrili bir ağza rastlanır; öbür sınıflardakinin tersine, ağızda ne çene ne de dişlidil bulunur. İkiçenetliler aynı zamanda yassı solungaçlıdır, yani örteneklerіyle (kavkının ikinci katı) beden kütleleri arasında yapraksı, yassı solungaçları vardır; solungaçlar üzerindeki çok küçük kirpikler durmaksızın titreşerek suyu hareket ettirir. Ayrıca, ikiçenetlilerin karın kesiminde "balta ağzı" biçiminde bir ayak bulunur: hayvan bazen bu ayak yardımıyla sürünür.

Bazı ender türler (kabuklukeşiş) çenetlerini oynatarak yüzer ve örteneğin kenarında görme organları yer alır. İkiçenetlilerin çoğu, ya ayağın dibinden salgılanan ve bisüs adı verilen iplikçiklerle (midye), ya da çenetlerinden çukur olanıyla (bu durumda düz olan öbür çenet kabuk görevi yapar; örneğin istiridye) kayaçlara tutunur. Fosil ikiçenetlilerden rüdist*'lerin çenetlerinden biri boynuzu andıran bir boru oluşturacak biçimde bakışımsızdır. Çamura gömülü yaşayan türlerde ya su dolaşımını sağlayan sifonlar bulunur (deniz çayırları) ya da kavkılarının genel görünümü boru biçiminde olur (denizçakısı). İkiçenetlilerden bazıları *(Pholas)* kayaçları, bazılarıysa (taretler) yüzen odunları oyarak içine yerleşirler. İkiçenetlilerin bazı türleriyse (*Dreissena*, tatlısu midyesi) tatlısuda yaşar. İnsanlar yemek için midye, istiridye, süslemede yararlanmak için incili türleri yetiştirirse de, denizdeki tesislerde keresteleri delen taretlerle mücadele ederler. İkiçenetlilerin yerbilimsel önemleri büyüktür: bunların kimileri yerbilimsel oluşumlarda (Grande-Chartreuse'deki rüdistler, mercan kayalıkları, *Gryhaea, Alectryonia, Congeria* vb. cinslerin oluşturduğu çeşitli kireçli oluşumlar) yapıcı, bazılarıysa yıkıcı *(Pholas)* rol oynar; istiridyelerse asıltı halindeki killerin çökelmesini kolaylaştırdıklarından haliçlerin çamurla dolmasını hızlandırırlar.

Hiçbir hayvan öbeği ikiçenetliler kadar çeşitli ve çelişkili altbölümlere ayrılmaz. Yalnızca fosilbilim, evrim sırasında menteşedeki dişlerin azalmasını, bakışımsızlığın ortaya çıkışını, solunum sistemindeki ilerlemeyi ve çeşitli uyarlanmaları (sifonlar, kapatıcı kaslardan birinin yok oluşu vb.) ortaya koyarak bu hayvanların evrimini belirleme olanağı vermektedir. (→ YUMUŞAKÇALAR.)

ikidüzlemli
ikidüzlemli kesme

Δ: ikidüzlemlinin ayrıtı
B: ortay düzlem
p,p': ikidüzlemlinin yüzleri
[xÔx']: ikidüzlemlinin ölçek açısı

İKİÇİZGİLİ sıf. Antropol. Belli bir birey bakımından, hem baba, hem de ana soyunun yan yana gelerek, ortaya iki özdeş haklar ve ödevler dizisi koydukları bir soyzinciri sistemi için kullanılır.

İKİDEĞERLİ sıf. Kim. 2 hidrojen ya da 2 klor atomu bağlayabilen ve değerliği 2 olan bir madde için kullanılır. (Magnezyum, ikideğerli bir metaldir, çünkü klorürünü $[MgCl_2]$ vermek üzere iki klor atomu bağlar.)

—Mant. İkideğerlilikle ilgili. ‖ *İkideğerli mantık*, çokdeğerli mantıkların tersine, doğru ve yanlış olmak üzere, yalnızca iki doğru kabul eden mantık.

İKİDEĞERLİK a. Genet. Birinci meyoz bölünme sırasında, homolog kromozomların tüm uzunlukları boyunca eşleşmelerinden doğan yapı (Haecker, 1892).

—ANSİKL. Genet. İkideğerliklerin varlığı, meyoz* bölünmenin özel bir anını belirtir. Genellikle otozomlar kaç çift iseler (insan türünde 22) o kadar ikideğerlik oluştururlar. Kadındaki iki X kromozomu, otozom ikideğerliklerine benzer bir ikideğerli oluşturur. Erkekte, X ve Y kromozomları uç -uca gelerek *eşeysel ikideğerli* adı verilen özel bir ikideğerli oluşturur.

İKİDEĞERLİLİK a. Mant. *İkideğerlilik ilkesi*, her önermenin yalnızca doğru ya da yanlış olabileceğini bildiren ilke.

İKİDERE, rumca **Dio Potamos,** KKTC'de Lefkoşa ilçesinde eski köy yeri.

İKİDERİLİ sıf. Embriyol. **1.** Embriyonun gastrulalaşmadan önceki iki katmanlı haline denir. **—2.** *İkiderili gastrula*, süngerlerle selenterelere özgü olarak yalnız iki kat yapraktan oluşan gastrula.

İKİDİLLİ sıf. İki ayrı dilde olana denir: *İkidilli yazıt, ikidilli sözlük.*

◆ sıf. ve a. İki dili ana dili gibi konuşan kişiye, topluluğa denir.

—ANSİKL. Arkeol. Eskiçağ'dan kalan ikidilli yazıtların önemli örneklerinden biri, Mısır'da bulunan Reşit* taşı'dır. Bu taş üzerinde yunanca, demotike ve Mısır hiyeroglifi yazılar vardır. Anadolu'da Adana'nın Kadirli ilçesindeki Karatepe'de ortaya çıkarılan (1946) Geç hitit döneminden ikidilli yazıtın bir yanında hitit hiyeroglifi, öteki yanında da fenike yazısıyla çok uzun bir metin yer alır. H.T. Bossert ve F.Steinherr, daha önceden çözülmüş olan fenike yazısının yardımıyla, hitit hiyeroglifini okumayı başardılar. Bu yazıt, yörenin tarihine ışık tutması açısından da önemlidir. Antalya'daki Side antik kentinde de ikidilli yazıtlar bulunmuştur. İ.Ö. III. yy.'a tarihlenen bu yazıtlar üzerindeki kente özgü side dili, yunanca çevirisinin yardımıyla bir ölçüde çözülebilmiştir. (→Kayn.)

İKİDİLLİLİK a. İki değişik dili akıcı biçimde konuşma yetisini edinen bireyin durumu (bireysel ikidillilik); iki dilin bir arada konuşulduğu bir topluluğun, bir bölgenin, bir ülkenin durumu.

—ANSİKL. İkidillilik, yeryüzündeki toplulukların büyük bir çoğunluğunu ilgilendiren çokdillilik olgusunun ancak özel bir durumudur; yeryüzündeki ulusal alanların hemen hemen hiçbirinde dar anlamda bir tekdillilik olgusu bulunmaz (Avrupa'da bu kuralın dışına çıkan yalnızca iki durum belirlenebilmiştir: İzlanda ve San Marino devleti) ve pek çok devlet resmen çokdillidir (İsviçre, Belçika, Yugoslavya, Finlandiya, Sovyetler Birliği, birçok Afrika devleti vb.).

İkidilliliğin ve çokdilliliğin nedenlerini, kuşkusuz sözkonusu bölgelerin coğrafyasıyla tarihinde aramak gerekir (ilişki bölgeleri, istilalar, nüfus hareketleri, sömürgeleştirme vb.); her durumda, çokdillilikten kaynaklanan çatışmaya ilişkin beklentiler (egemenlik kurma, saygınlık, karşılıklı etkilenme), genellikle dillere ilişkin çıkarcı ideolojik tasarımlara (dilin üstünlüğü "evrensellik", "açıkseçiklik, işlevsellik", vb.) eşlik etseler de, sözkonusu bölgelerin siyasal, ekonomik, toplumsal tarihleriyle açıklanır; örneğin XVIII. ve XIX. yy.'larda fransızca ve günümüzde ingilizce için durum böyledir.

Bir topluluk için kullanıldığında, ikidillilik terimi, sözkonusu dillerin eşitlik (en azından kuramsal ve/ya da hukuksal) düzleminde bir arada bulunmasını içerir. Gerçekte, en sık karşılaşılan durum, iki dil arasındaki ilişkinin temelden eşitsizliğidir: ikidilliliğin tarihsel nedenleri, öncelikle ikidilliliğin uygulamada hiçbir zaman tümüyle gerçekleşmemesinin nedenleridir. Bu veriyi göz önünde bulundurmak için, bundan böyle ikidillilik terimi özel, "ülküsel", gerçekte her zaman değişken durumlar için kullanılır: örneğin, çocuklukta ana ve babasından iki ayrı dil öğrenen ve bunları kullanma olanağını sürdüren bireyler, dilsel dengeyi koruma çabasındaki, anayasal olarak çokdilli devletler (İsviçre). Çok daha sık karşılaşılan öteki durumları belirtmek için, bundan böyle *çiftdillilik* ya da *çokdillilik* terimleri kullanılır. Bir anlamda, çiftdillilik ve çokdillilik, tekdilliler de içinde olmak üzere herkesin karşılaşabileceği bir durumdur; örneğin, yalnızca kimi durumlarda başvurulan halk diliyle, öteki durumlarda kullanılan standart dil arasındaki karşıtlık çiftdillilik türündendir. Diller arasındaki karşıtlık, işlevsel olarak dillerin birbirinin yerini alamamasına ve onları resmi olarak saymayı eşdeğerli görmemeye dayandığından okulda öğretilen dille yaşanılan bölgede konuşulan dil arasındaki ayrılık, ikidillilikten çok uzaktır: evde ve sokakta "ağız" (yöre dili), okul ve yakın çevredeki iletişim için araç dil. Birçok yerel farklılıklarla birlikte, bu türden durumlarla dünyanın birçok bölgesinde karşılaşılır: İsviçre'nin almanca konuşulan bölgesi, İtalya, Almanya'nın birçok bölgesi, Yunanistan, arapça konuşan ülkeler, ABD'deki dilsel azınlıklar vb.

İkidillilik incelemeleri zorunlu olarak çeşitli bilim dallarından yararlanır. Genel olarak toplumların tanınması için gerekli toplumbilimsel, siyasal, hukuksal yanlar kapsar. Daha özgül toplumdilbilimsel (diller arasındaki aşamalanma, standartlaştırma, eğitim) ve dilbilimsel (dillerin iç evrimlerinin incelenmesi, karışım ve girişimleri, değişimleri vb.) sorunlar bütünüyle genel dilbilim alanına girer ve sözkonusu toplumları tanımaksızın bu sorunlar ele alınamaz.

İKİDİŞLİ sıf. Fizs. kim. İki eşkonum yeri olan bir eşkonum bileşeni için kullanılır. (Örneğin karbonato iyonu, etilendiamin, dipiridin.)

İKİDÜZLEMLİ sıf. Geom. *İkidüzlemli kesme*, 3 boyutlu afin uzay E_3 ün, sınırları aynı, iki yarıdüzlem arasında yer alan kesmesi. (Ortak sınır ikidüzlemli kesmenin *ayrıt*'ını ve iki yarıdüzlem *yüz*'lerini oluşturur. İKİDÜZLEMLİ AÇI da denir.)

◆ a. Geom. İkidüzlemli kesme ya da açı. ‖ *İkidüzlemli* ya da *ayrıtı yönlü ikidüzlemli*, d bir yarıdoğru ve θ, d ye dik vektör düzlemindeki yarıdoğrular ikilisinin açısı olmak üzere, (d, θ) ikilisi. (d, ikidüzlemlinin ayrıtı, θ ise açısıdır.) [Bk. *ansikl.* bol.] ‖ *İkidüzlemli çifti*, E uzayının, sınırı aynı tekli kümeler ya da yarıdüzlem çiftleri kümesi üzerinde, izometrilerle tanımlanan eşdeğerlik sınıfı. (Sınırları aynı iki yarıdüzlem olan p ve p' için $\{p, p'\}$ sınıfı $\{\widehat{p, p'}\}$ biçiminde yazılır.) ‖ *Düz ikidüzlemli*, iki yarıdüzlem aynı düzlemde yer aldığında ve ayrı olduğunda sözkonusu olan ikidüzlemli çifti. ‖ *Sıfır ikidüzlemli*, her iki yarıdüzlemi eşit olan ikidüzlemli çifti.

—ANSİKL. İkidüzlemli çiftleri kümesi $\mathfrak{D}$ den, yarıdoğrular çiftinin açılar kümesi içine, her ikidüzlemli çiftine, bunun ölçek* açısını eşlik ettirerek, bir bijeksiyon kurulabilir.

Bu bijeksiyon, $\mathfrak{D}$ üzerinde bir sıralama bağıntısı, bir toplama (her yerde tanımlı olmayan) ve dik, dar, geniş ikidüzlemli çifti kavramlarını tanımlamaya olanak verir.

$\{p, p'\}$ ikidüzlemli çifti, $\{\widehat{p, p'}\}$ nün bir temsilcisi ise ve $p \cap p'$, iki yarıdoğrudan biri

seçilerek yönlendirilirse, ayrıtı yönlü ikidüzlemli kavramına ulaşır; burada d seçilen yarıdoğru, θ, Δ ekseni d yi içeren ve p yi p' üzerine uygulayan r dönmesinin ikili açısıdır. d ayrıtları aynı olan ve kimi kez $\Delta(d)$ ile gösterilen ikidüzlemliler kümesi üzerinde, aşağıdaki biçimde bir toplama tanımlanabilir:
$(d, \theta + (d, \theta') = (d, \theta + \theta')$.
d ye dik vektör düzleminde yer alan yarıdoğrular ikilisinin açılar kümesinden, $(\Delta(d), +)$ içine tanımlı $\theta \mapsto (d, \theta)$ uygulaması bir eşyapı uygulamasıdır; dolayısıyla $(\Delta(d), +)$ bir Abel grubudur.

İKİEŞEYLİLİK a. İkieşeyli bitki ya da hayvanların özelliği.

İKİEVCİKLİ sıf. Bot. Dişi ve erkek çiçekleri ayrı bitkilerde bulunan. (İkievcikli türler nispeten azdır.)

İKİEVCİKLİLİK a. Bot. **1.** İkievcikli bitkinin durumu. **—2.** Dişi ve erkek çiçekleri ayrı bitkiler üzerinde bulunan türlerin özelliği.
—ANSİKL. İkievciklilik, bitkiler âleminde hayvanlarda çok olağan sayılan ikieşeyliliğe benzetilebilecek tek durumdur. Başka bir deyişle, iki evciklilik zigotun bireşeyli olduğu tek durumdur.

İKİEVRELİ sıf. Etol. Bir gün ve bir gece boyunca, hayvan etkinliğinin iki yoğun anını yansıtan aktogram için kullanılır. (İkievreli aktogram, karanlıkta etkinlik gösteren türlerin özelliğidir.)

İKİFAZLI sıf. Elektrotekn. Fazlarından ikisi eşit ve zıt işaretli gerilimler veren çokfazlı sinüzoidal bir sistem için kullanılır.
—Metalürj. *İkifazlı çelik,* özel alaşımlı yumuşak çeliği doğrudan haddeleyerek elde edilen, iki yapısal bileşenli (ferrit ve martensit) çelik. (→ ÇELİK.)

İKİGERİLİMLİ sıf. Elekt. Farklı iki gerilimde çalışabilen elektrikli bir aygıt için kullanılır.

İKİHALKALI sıf. Org. kim. Formülünde iki kapalı zincir bulunan bir bileşik için kullanılır. (Naftalen, ikihalkalı bir hidrokarbondur.)

İKİKANATLI a. Res. ve heykc. Genellikle katlanabilir iki panodan oluşan ve Ortaçağ'da özellikle yolculuklarda taşınması çok kolay olan sanat yapıtı. (XIII. ve XIV. yy.'larda fildişinden dinsel konulu ikikanatlılar yapılırdı; daha sonra bunların yerini ikikanatlı resimler aldı.)
—Esk. Rom. Birbirine menteşeyle bağlı, kitap gibi açılıp kapanabilen ve içi, sivri bir uçla yazılmak üzere balmumuyla kaplanmış iki levha.

İKİKANATLILAR a. Karasinekler, ev sinekleri, sokan sinekler gibi bir çift kanadı, emici ya da sokucu ağız parçaları bulunan böcek takımı. (Bütün dünyaya yayılan 100 000'den fazla türü bilinir. Bil. a. *Diptera.*) [Eşanl. ÇİFTKANATLILAR, SİNEKLER].
—ANSİKL. İkikanatlılarda arka kanatlar gelişmemiş, *denge organı* denen, lobut biçiminde küçük organlara dönüşmüştür. Başkalaşımları tamdır. Solucan biçimindeki ayaksız larvalar, suda, çürümüş hayvan ya da bitki kalıntılarında gelişir; çoğu bitkilerin ya da hayvanların asalağıdır; içlerinde insanlarda miyaz denen hastalığa neden olanları vardır. Başka bir bölümü hastalık yapan organizmalar (sıtma, sarı humma, uyku hastalığı) bulaştırır. Çoğu tarıma zarar verir. Erişkin durumdaki ikikanatlıların çoğu bitki balözleri ya da canlı varlıkların salgıladığı başka sıvılarla beslenir. Birçok türü dışkıları arar ya da hortumlarıyla omurgalıların derilerini delerek kan emer. Nemfler serbest, hareketli ya da hareketsizdir ya da *pupa* denen nemf kılıfıyla örtülü olabilir. İkikanatlılar iki alt takıma ayrılır: iplikboynuzlular ve *Brachycera.* İplikboynuzlularda uzun duyargalı, ince (sivrisinekler) ve zarif gövdeli olan erişkin böcek, nemf kılıfından T biçiminde bir yarık açarak çıkar. *Brachycera*'ların kısa ve genellikle küt duyargaları (sözcüğün geniş anlamıyla karasinekler, bazı küçük sinekler) vardır; bunlardan *ortoraf* olanlar nemf kılıfından iplikboynuzlular gibi çıkar; daha kalabalık olan *sikloraf*'lardaysa pupanın ön kesimi yuvarlak bir yarık boyunca açılır.

fildişi ikikanatlı (çokrenkli çizgili)
Çocuklu Meryem ve çarmıha gerilmiş İsa
Fransa, XIV. yy.
Dobrée müzesi, Nantes

Lauros-Giraudon

İKİKAPILI a. ve sıf. Elekt. ve Telekom. İki erişimli elektrik şebekesi. (İki erişimi iki uç çiftinden oluşan dörtkutuplunun genelleştirilmiş ve en yaygın biçimidir.)

İKİKARINLI sıf. *İkikarınlı kas,* gövdesi bir ara kirişle etli iki parçaya (karın) bölünmüş kas. (İkikarınlı kas stilo-hiyoit kas ile birlikte boynun ön yan yüzeysel katını oluşturur ve hiyoit kemikle altçene arasında bulunur.)

İKİKAT sıf. Geom. *İkikat doğru,* $(ax+by+c)^2=0$ denkleminin çözümleri olan (x, y) ikililerinin görüntü doğrusu. || *İkikat nokta,* $(x-a)^2+(y-b)^2=0$ denklemine ilişkin çözümlerin görüntüsü olan(a,b) koordinatlı nokta. || *İkikat teğet,* aynı eğrinin ya da yüzeyin iki ayrı noktasına teğet olan doğru. || *Bir dönüşümde ikikat nokta,* DEĞİŞMEZ* NOKTA'nın eşanlamlısı. ||*İkikatını alma,* $\mathcal{A}$ yarıdoğru ikililerinin açılar kümesi ve $\mathfrak{D}$ doğru ikililerinin açılar kümesi olmak üzere, duruma göre,

$$\begin{array}{c} \mathfrak{D} \rightarrow \mathfrak{D} \\ \{\alpha, \alpha+\bar{\omega}\} \mapsto \{2\alpha, 2\alpha+\bar{\omega}] \end{array} \quad \text{ya da} \quad \begin{array}{c} \mathfrak{D} \rightarrow \mathcal{A} \\ \{\alpha, \alpha+\bar{\omega}\} \mapsto 2\alpha \end{array}$$

uygulaması. || *Küpün ikikatını alma,* hacmi, belli bir küpün hacminin ikikatına eşit bir küpün kenar uzunluğunu belirleme. (→ DELOS PROBLEMİ.)
—Kım. *İkikat halojenlemek,* iki kez halojenleme işlemine uğratmak. (Metilen klorür $[CH_2Cl_2]$, metanın $[CH_4]$ ikikat halojenli bir türevidir.) || *İkikat hidroksillemek,* iki kez hidroksillemek. || *İkikat iyotlamak,* iki kez iyotlama işleminden geçirmek. || *İkikat nitrolamak,* iki kez nitrolamaya uğratmak. (Dinitrobenzen $[(NO_2)_2C_6H_4]$, benzenin $[C_6H_6]$ ikikat nitrolanmış bir türevidir.)

İKİKATLI sıf. Arit. *Bir* (a, b, c, d) *gerçek ya da karmaşık sayı dörtlüsünün ikikatlı oranı,* aşağıdaki biçimde verilen ifade:

$$\frac{c-a}{c-b} : \frac{d-a}{d-b}.$$

(Esk. eşanl. UYUMSUZ ORAN.)
—Ceb. *İkikatlı denklem,* genel biçimi $ax^4+bx^2+c=0$ olan dördüncü dereceden denklem; çözümü $x^2=y$ değişken değişimi yapılarak elde edilir, bu da aşağıdaki sistemin çözümüne denktir:

$$\begin{cases} ay^2+by+c=0 \\ x^2=y. \end{cases}$$

$(ay^2+by+c=0$ denkleminin Δ diskriminantı $(\Delta = b^2-4ac)$ incelendiğinde, a, b, c katsayılarının işaretine göre, şu sonuçlar elde edilir:
$\Delta > 0$ ise, 4 gerçek çözüm ya da 4 karmaşık çözüm ya da 2 gerçek ve 2 karmaşık çözüm vardır;
$\Delta=0$ ise, zıt işaretle birbirine eşit 2 gerçek ya da 2 karmaşık kök vardır;
$\Delta<0$ ise 4 karmaşık çözüm vardır.)|| *İkikatlı üçterimli,* genel biçimi ax^4+bx^2+c olan dördüncü dereceden üçterimli. (Bu üçterimli $\mathbb{R}$ üzerinde her zaman indirgenebilir; $\mathbb{R}$ üzerinde tümüyle çarpanlarına ayrılır ya da $\mathbb{R}$ üzerinde indirgenemez 2 polinomun çarpımı biçiminde yazılabilir.)|| $\vec{u}, \vec{v}, \vec{w}$ *nin ikikatlı vektörel çarpımı,* $\vec{u} \wedge (\vec{v} \wedge \vec{w})$ biçiminde yazılan,aşağıdaki ifadeye eşit vektör:

$$(\vec{u} \cdot \vec{w})\vec{v} - (\vec{u} \cdot \vec{v})\vec{w}.$$

—Geom. (A, B, C, D) *dörtlüsünün ikikatlı oranı,* aşağıdaki bağıntıyla verilen ρ gerçek sayısı:

$$\rho = \frac{\overline{CA}}{\overline{CB}} : \frac{\overline{DA}}{\overline{DB}};$$

bu bağıntıda A, B, C ve D,bir $(O, \vec{i})$ işaretiyle donatılı afin bir doğrunun noktalarıdır. (Esk. eşanl. UYUMSUZ ORAN.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İçine çizilebilir bir* (A, B, C, D) *dörtaçılısının ikikatlı oranı,* bir $\mathcal{C}$ koniğinde, [(MA), (MB), (MC), (MD)] demetinin ikikatlı oranı; burada M, $\mathcal{C}$ nin herhangi bir noktasıdır. (Bu oran A, B, C ya da D dışında seçilen M noktasından bağımsızdır.) ||*Sıralı bir* (D_1, D_2, D_3, D_4) *demetinin ikikatlı oranı,* (A_1, A_2, A_3, A_4) dörtlüsünün ikikatlı oranı; burada A_i ler, D_i ler ile, bunların arakesit noktasından geçmeyen herhangi bir kesen (D) doğrusunun arakesit noktalarıdır. (D_i ler, koşut ya da kesişen, doğrular ya da düzlemler olabilir.)
—Kâğ. san. Üretim sırasında, yapıştırıcı sürülmeksizin iki lif katı ıslak halde birleştirilerek elde edilen kâğıt ya da karton için kullanılır.
—Mat. çözlm. *Bir* f *fonksiyonunun karelenir bir* A *parçası üzerindeki ikikatlı integrali,* küçük ve büyük Darboux toplamlarına ilişkin iki kümenin, var olduğunda aşağıdaki biçimde yazılan ortak sınırı:

$$\iint_A f(v) \cdot d\omega;$$

burada f, A üzerinde tanımlanır. [A üzerinde integrallenebilir fonksiyonlar kümesi $\mathcal{J}(A, \mathbb{R})$ üzerinde aşağıdaki doğrusal biçimin tanımlanabileceği bir $\mathbb{R}$-vektör uzayıdır:

$$f \mapsto \iint_A f(v) \cdot d\omega.]$$

—ANSİKL. Geom. $\rho=$ (A, B, C, D) ise,

$$(B, A, D, C) = (C, D, A, B) = \rho,$$
$$(A, B, D, C) = (B, A, C, D) = \frac{1}{\rho}$$

ve $(A, C, B, D)=(D, B, C, A)= 1-\rho$ dur.

Dolayısıyla A, B, C, D gibi belli 4 noktanın ikikatlı oranları ancak altı değer alabilir:

$$\rho, \frac{1}{\rho}, 1-\rho, \frac{1}{1-\rho}, 1-\frac{1}{\rho}=\frac{\rho-1}{\rho}, \frac{\rho}{\rho-1}.$$

İkikatlı oran, D nin, afin doğrusunun sonsuzdaki noktası olduğu duruma genelleştirilebilir: bu durumda ikikatlı oran $\frac{\overline{CA}}{\overline{CB}}$ ye eşittir.

Sıralı bir demetin ikikatlı oran değeri seçilen (D) doğrusundan bağımsızdır. Bu tanım, (D) nin, öbürlerine koşut olmadan (D_4) e koşut olduğu hale genelleştirilebilir.

İKİKIÇLI sıf. Tıp. Göbekten üst tarafı tek, alt tarafı çift olan ucube.

İKİKONAKLI a. Gelişmesi için iki ayrı bitkide konaklaması gereken göçmen yaprak biti türü için kullanılır.

İKİKOŞULLU sıf. Mant. İki koşula bağlı bir önerme ya da olumlama için kullanılır.

İKİKUTUPLU sıf. ÇİFTKUTUPLU'nun eşanlamlısı.

İKİKUTUPLULUK a. **1.** İktısadi, ticari ve toplumsal kesime, üniversite vb. çevrelere az çok birbirine karşıt ya da birbirinden farklı iki kutbun egemen olması. **—2.** Siyasal yaşama, karşıt kesimlerden iki partinin ya da grubun egemen olması.

—Biyol. Her iki yarıkürenin soğuk ya da ılıman bölgelerinde rastlanan ve günümüzde, dönenceler arası bölgede bulunmayan hayvan ve bitki öbeklerinin özelliği.

İKİL a. Dilbil. Tekil ve çoğuldan farklı, iki varlık ya da iki nesnenin sözkonusu olduğunu belirtmek üzere kimi dillerin (sanskritçe, yunanca, arapça, ibranice vb.) ad ve eylem çekimlerinde kullanılan dilbilgisel sayı.

—Ceb. *Bir* K-*vektör uzayı* E *nin ikili*, E den K içine tanımlı doğrusal biçimlerin $\mathcal{L}$(E; K) kümesi. (E* ile gösterilir.) [Eşanl. DUAL.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Geom. *Bir* P_1 *çokyüzlüsünün ikili*, ters kutup doğrularıyla bir küreye göre dönüşümde, P_1 in görüntüsü olan P_2 çokyüzlüsü. (Eşanl. DUAL.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Ceb. *İkil bağıntılar*, birincisi için *a*, *b* den önce geliyorsa, ikincisi için *b* nın *a* dan önce geldiği sıralama bağıntıları. (< ve > eşitsizlik bağıntıları ikildir.) [Eşanl. DUAL.] ‖ *Sıfır olmayan sonlu boyutlu bir* K *-vektör uzayına ait bir* $B=(a_i)_{i\in I}$ *tabanının ikil tabanı*, uyumlu doğrusai biçimlerin, E*nin bir tabanını oluşturan $(a_i^*)_{i\in I}$ ailesi. (B* ile gösterilir.)

—Geom. Bir başkasının ikili olan bir çokyüzlü için kullanılır. (Eşanl. DUAL.)

—ANSİKL. Ceb. E sonlu *n* boyutundaysa ve $(a_i)_{i\in[1,n]}$ E nin bir tabanıysa, E*de sonlu *n* boyutundadır $(a_i^*)_{i\in[1,n]}$ E*nin bir tabanıdır ve burada a_i^*, $x=\sum_{i=1}^{n}\alpha_i a_i$ olmak üzere $a_i^*(x)=\langle x, a_i^*\rangle=\alpha_i$ bağıntısıyla tanımlıdır. $x=\sum_{i=1}^{n}\alpha_i a_i$, x^* ise, E* nin elemanı x* $\sum_{i=1}^{n}\alpha_i^* a_i^*$ ye eşittir ve $x^*(x)=\langle x, x^*\rangle=\sum_{i=1}^{n}\alpha_i\alpha_i^*$ bağıntısı vardır.

(x, x^*) e, (x, x^*) = x^* (x) i eşlik ettiren, E×E* üzerinde tanımlı uygulamaya E×E* nin kononik ikili doğrusal biçimi denir. E* nin ikili E** ye çiftikil adı verilir. E* nin boyutu sonsuz olduğunda E* nin boyutu da sonsuzdur ve E ile E* eşyapılı değildir.

—Geom. Bir P_2 çokyüzlüsü bir P_1 çokyüzlüsünün ikili olduğunda, P_1 in köşelerinden her biri, P_2 nın bir yüzünü taşıyan düzlemin, ters kutup doğrularıyla dönüşümde kullanılan küreye göre kutbudur ve her P_2 köşesi için de aynı şey sözkonusudur. P_1 in yüz ve köşe sayıları sırasıyla P_2 nin yüz ve köşe sayılarıyla değiştirilir. P_1 in her ayrıtı, ters kutup doğrultularıyla dönüşümde P_2 nin görüntüsü olan ayrıta diktir. Öte yandan, kürenin yarıçapı uygun olarak seçilmişse,P_1in'her ayrıtı P_2nin ilişkin ayrıtını dik olarak ortasından keser.

Birbirinin ikili olan çokyüzlü örnekleri: çiftpiramit ve prizma, küp ve sekizyüzlü, onikiyüzlü ve yirmiyüzlü, küçük yıldız onikiyüzlü ve büyük onikiyüzlü; dörtyüzlü ve bunun öz ikili.

İKİLEM a. Mant. Anlam ya da biçim bakımından bağdaşmaz iki önerme arasındaki almaşıklık.

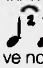
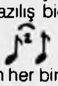
—ANSİKL. Mant. Antikçağ'da ikilem, yalnızca iki öncül içeren bir kanıttır; bugünse iki öncülü aynı zamanda "savunulamaz" olan kanıta ikilem deniliyor. İkilem bir biçim kanıtıdır: eğer *p q*'yü, *r* de *s*'yi içeriyor ve eğer "*q*-değil" ya da "*s*-değil" doğruysa, o zaman "*p*-değil" ya da "*r* -değil" de doğrudur (biçimsel olarak:

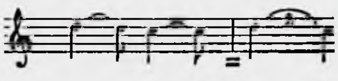
$p \rightarrow q,\ r \rightarrow s, \neg q \vee \neg s \vdash \neg p \vee \neg r$).

İKİLEME a. İkilemek eylemi.

—Arit. Oransal ve orandışı sayılar kümesi $\mathbb{R}$ nin bir [*a*, *b*] aralığından yola çıkarak, gerıdönüşle, iç içe, kapalı ve sınırlı bir T_m aralıklar dizisi kurmaya olanak veren iki parçaya bölümleme yöntemi; *m* sürekli olarak arttığında, T_m aralık dizisinin uzunluğu sıfıra doğru yaklaşır. (Bu yöntem özellikle $\mathbb{R}$ kümesinin üstten sınırlı [alttan sınırlı] ve boş olmayan bir P parçası için bir üst [alt sınırın] varlığını tanıtlamaya olanak verir.) [Eşanl. DİKOTOMİ.]

—Dilbil. Bir sözcüğün bir ya da birkaç öğesini ya da tümünü, bir anlam değişimine bağlı olarak yineleme ya da aralarında benzerlik bulunan iki birimi yan yana kullanma; bu biçimde oluşturulan sözcük öbeği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Müz. Zamanlarından her biri üç eşit parçaya bölünmüş iki zamanlı bir ritmin iki notayla yazılış biçimi. (Böyle bir ritim ya da biçiminde yazılabilir ve notalardan her biri, önünde nokta varmış gibi okunur.)

ikileme

—Nük. müh. *İkileme zamanı*, bir kuluçka reaktörde, tüketilen yakıt yerine yenisini koymak ve özdeş bir kuluçka reaktörün çalışmasını sağlayacak yeterli yakıt stokunu üretmek için geçen çalışma süresi. (Dolayısıyla bu stok böyle bir reaktör kalbinin yalnız ilk yükünü değil, soğutma, işleme ve yakıt üretim donanımlarında devinimsiz kalmış parçalanabilir maddeyi de karşılamaya yetecek çalışma rezervini içermesi gerekir. İkileme zamanı yıl olarak hesaplanır.)

—Says. çözlm. *İkileme yöntemleri*, bir değişkenli doğrusal olmayan bir denklemin belli bir aralık üzerindeki çözümünü aynı yapıda bir problemler dizisinin, uzunluğu bir yinelemeden öbürüne 2 kez azalan altaralıklar üzerindeki çözümüne indirgemeyi sağlayan yinelemeli yöntemler. (Bu yöntemler eniyileme problemlerine olduğu kadar, birçok değişkenli fonksiyonlar için, benzer problemlere de uygulanır.) [Eşanl. DİKOTOMİ.]

—Spor. Voleybolda oyuncunun, topu karşılama durumunda ya da pas atarken topa üst üste iki kez dokunmasıyla oluşan hata.

—Tarım. Tahıl ekiminde güz ekiminden önce toprağın ikinci kez sürülmesi. ‖ Bazı bölgelerde, bağların ikinci kez sürülmesi. ‖ Bazı ürünlerde, çapayla ya da dişli bir aletle yapılan (çapa makinesi) kabartma işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. İkilemede, duygusal bir anlatım, yoğunluk etkisi yaratma ya da yeni bir sözcük oluşturma sözkonusu olabilir. Kimi dillerde bir dilbilgisi kategorisi de (malaycada çoğul, eski yunancada belirli geçmiş) ikilemeyle belirtilir. Türkçede ikilemelerin kurulmasında birimlerdeki ses benzerliği önemli bir etkendir. Bu benzerlik sözcüklerin başındaki ünsüzlerde *(çer çöp, döl döş, şapur şupur)* ya da son seslerindeki ünlü ve ünsüzlerde *(arama tarama, yorgun argın, allak bullak)* görülür. İkilemeler kalıplaşmış birimlerdir. Bunun için kimi ikilemelerde ikilemeyi oluşturan sözcüklerden biri (tek *tük*, eski *püskü*, eğri *büğrü*) ya da her ikisi *(didik didik, karman çorman)* tek başına kullanılmaz. Bu kalıplaşma ikilemeyi oluşturan sözcüklerin sırasını da belirler: *Karı koca, kış kıyamet, kör kütük* gibi ikilemeler, *koca karı, kıyamet kış, kütük kör* biçiminde değiştirilemez. Türkçede ikilemelerin bir bölüğü yansımalarla (*şıkır şıkır* oynamak, *şarıl şarıl* akmak, *mırıl mırıl* uyumak), sayı bildiren sözcüklerle (*üç beş* kişi, *beş on* kuruş) aynı sözcüklerin belirtisiz ve belirtili ad tamlamalarıyla (*güzeller güzeli* bir kadın, *kötünün kötüsü* bir adam), ünlüyle başlayan sözcüğün başına ya da ünsüzle başlayan sözcüğün başındaki ünsüz kaldırılıp yerine *m* sesi getirilerek (*çocuk mocuk* istemem, *para mara* istemez) kurulur. Bunların dışında bağlaçlı *(yıllarca ve yıllarca bekledik, kızdı da kızdı)*, sorulu *(ev mi ev, yapar mı yapar)* ikilemeler de oluşturulur.

—Tarım. İkileme, toprağın yüzey tabakasını parçalamak, kabartmak ve yumuşatmak için yapılan bir tarım işlemidir. Bu terim, mekanik bir araçla yabancı otları yok etmek amacıyla yapılan çapalama işlemiyle çoğu zaman karıştırılır, ama ikileme de toprağı kabartırken kötü otları yok eder. İkileme bitkilerin büyümesini engelleyen yüzeysel kabukların parçalanmasını sağlar, toprakta dış ortam arasında gazların dolaşımını ve suyun girişini artırır Öte yandan en ince kılcal boruları kırarak toprağın havayla bağlantısını koparır, böylece buharlaşma yoluyla su kaybını azaltır. Kötü otların yok edilmesi, buhar-ter yoluyla su kaybını azaltarak tarım bitkileri için suda ekonomi sağlar.

İkileme uygulaması, ilaçlarla otların yok edilmesi nedeniyle büyük bir gerileme göstermiştir.

İKİLEMEK g. f. **1.** Sayısını ikiye çıkarmak; çiftlemek: *Arabaları ikiledik. Çocukları ikilemek.* **—2.** Bir sözü ikilemek, onu yinelemek, ikinci kez söylemek. **—3.** *Yörs. Tarlayı ikilemek*, iki kez sürmek.

—Avc. *Atışını ikilemek*, aynı av hayvanına birinci elden hemen sonra ikinci defa ateş etmek.

◆ **ikilenmek** edilg. f. İkilemek eylemi yapılmak.

◆ **ikileşmek** dönşl. f. Bir şey sözkonusuysa, sayısı ikiye çıkmak: *Çocuklar ikileşti.*

◆ **ikiletmek** ettirg. f. *Bir sözü ikiletmek*, yineletmek, yinelemek zorunda bırakmak.

İKİLENİK a. Geom. Eukleides uzayı E_3 ün dikdüzgülü bir işaretinde, $q(x, y, z) = 0$ denklemli yüzeyi; burada $q(x, y, z)$, toplam derecesi 2 olan, üç değişkenli bir polinomdur. (Eşanl. KUADRİK.) [Bk. *ansikl.* böl.]

◆ sıf. Arit. *İkilenik karşılıklılık yasası*, farklı iki asal tek sayı *p* ve *q* için

$$\left(\frac{p}{q}\right)\left(\frac{q}{p}\right)=(-1)^{(p-1)/2}\times(-1)^{(q-1)/2}$$

olduğunu ifade eden teorem;burada $\left(\frac{a}{p}\right)$ Legendre simgesidir ve *a* sayısı, *p* asal sayısının ikilenik kalanı ise $\left(\frac{a}{p}\right)=+1$ biçiminde, *a*, *p* nin ikilenik kalanı değilse $\left(\frac{a}{p}\right)=-1$ biçiminde tanımlanır. ‖ *Bir* m *tamsayısının ikilenik kalanı*, *m* ile aralarında asal olan *a* sayısı; öyle ki $x^2 \equiv a \bmod m$ yi gerçekleyen *x* tamsayıları vardır.(Aksi halde, daima *a* ile *m* aralarında asal olmak koşuluyla *a* ya kalan dışı denir. Bir *p* asal sayısı, $\frac{p-1}{2}$ ikilenik kalan ve $\frac{p-1}{2}$ ikilenik kalan dışı kabul eder.) ‖ *Bir* n *sayının ikilenik ortalaması*, *n* sayının kareleri ortalamasının kare kökü

$$\left(q=\sqrt{\left(\sum_{i=1}^{n}a_i^2\right)/n}\right).$$

—Ceb. *İkilenik denklem*, ikinci dereceden denklem. ‖ *Bir* k *cisminin ikilenik genişlemesi*, *k* nın ikinci dereceden cebirsel genişlemesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Bir* $\mathbb{C}$-*vektör uzayı üzerinde tanımlı bir Hermite biçimine eşlik eden ikilenik biçimi*, E den $\mathbb{R}$ içine, E nin *x* elemanına *f*(*x*, *x*) gerçek sayısını eşlik ettiren *q* uygulaması. [$\forall x \in E$, $\forall y \in E$ ise,

$$f(x,y)=\frac{q(x+y)-q(x-y)}{4}+i\,\frac{q(x+iy)-q(x-iy)}{4}$$

elde edilir.] || *Bir E K-vektör uzayı üzerinde ikilenik biçim (K değişmeli cisim),* E den K içine

$$\forall x \in E \quad \text{ve} \quad \forall \alpha \in K, \; q(\alpha x) = \alpha^2 q(x)$$

bağıntısını gerçekleyen *q* uygulaması; şöyle ki E × E nin her (*x, y*) ikilisine

$$q(x+y) - q(x) - q(y)$$

skalerini eşlik ettiren uygulama, E üzerinde bakışımlı ikili doğrusal bir biçimdir. || *Bir E K-vektör uzayı (K değişmeli cisim) üzerinde bir f bakışımlı ikili doğrusal biçimine eşlik eden ikilenik biçim,* E den K içine, E nin her elemanına *f(x, x)* skalerini eşlik ettiren uygulama. (K nın ayırtedicisi 2 den farklı ise, $\forall x \in E$, $\forall y \in E$,

$$f(x,y) = \frac{1}{2}[q(x+y) - q(x) - q(y)]$$

elde edilir.)

—ANSİKL. Ceb. *k* bir cisimse ve *k* nın α elemanı *k* nın hiçbir elemanının karesi değilse ($x^2 - \alpha$) polinomu *k* içinde indirgenemezdir ve $k(\sqrt{\alpha})$ genişlemesi [burada $\sqrt{\alpha}$, $(\sqrt{\alpha})^2 = \alpha$ yı gerçekleyen elemandır] *k* üzerinde ikileniktir. ℂ, ℝ nin bir ikilenik genişlemesi, $\mathbb{C} = \mathbb{R}(i)$. $\mathbb{Q}(\sqrt{2})$, ℚ nun ikilenik genişlemesidir.

—Geom. Bir Q ikileniğinin denklemi aşağıdaki biçimdedir:

$$ax^2 + a'y^2 + a''z^2 + 2byz + 2b'xz + 2b''xy + 2cx + 2c'y + 2c''z + d = 0.$$

Q nun sonsuzdaki noktaları, O tepeli "sonuşmaz koni" C nin elemanlarıdır; bu koninin denklemi şöyle verilir:

$$ax^2 + a'y^2 + a''z^2 + 2byz + 2b'xz + 2b''xy = 0.$$

Q ikileniğinin asal doğrultularını yani,

$$M = \begin{pmatrix} a & b'' & b' \\ b'' & a' & b \\ b' & b & a'' \end{pmatrix}$$

matrisine ilişkin $\vec{i}', \vec{j}'$ ve $\vec{k}'$ öz vektörlerinin asal doğrultularını kullanarak aşağıdaki biçimde bir denklem elde edilir:

$$\lambda_1 x'^2 + \lambda_2 y'^2 + \lambda_3 z'^2 + 2\alpha x' + 2\beta y' + 2\gamma z' + \delta = 0$$

bu denklemde λ_1, λ_2 ve λ_3 M nin öz değerleridir. (Yukarıdaki formülün bundan sonraki gösterimlerinde, *x, y* ve *z* lerin üstünleri, sadeleştirme amacıyla kullanılmayacaktır.) Üç hal sözkonusudur.

1. *Hiçbir λ_i sıfır değildir* Ω ya,

$$\overrightarrow{O\Omega} = -\frac{\alpha}{\lambda_1}\vec{i}' - \frac{\beta}{\lambda_2}\vec{j}' - \frac{\gamma}{\lambda_3}\vec{k}'$$

bağıntısını sağlayacak bir değer verildiğinde Q nun $(\Omega, \vec{i}', \vec{j}', \vec{k}')$ işaretindeki denklemi aşağıdaki biçime dönüşür:

$$\lambda_1 x^2 + \lambda_2 y^2 + \lambda_3 z^2 + h = 0$$

h ≠ 0 ise, Q bir öz ikileniktir.

$$a^2 = \frac{\lambda_1}{|h|}, \; b^2 = \frac{\lambda_2}{|h|}, \; c^2 = \left|\frac{\lambda_3}{h}\right|$$

eşitlikleri (λ_1 ve λ_2 nin pozitif oldukları varsayılmıştır) göz önüne alındığında sanal ya da gerçek bir dönel ya da dönel olmayan elipsoidin (ya da kürenin), iki yaygılı bir hiperboloidin ya da bir yaygılı dönel ya da dönel olmayan bir hiperboloidin yalın denklemi elde edilir. *h* = 0 ise, Q yozdur ve tepesi Ω olan bir koniye dönüşür.

$$a^2 = \frac{1}{\lambda_1}, \quad b^2 = \frac{1}{\lambda_2} \quad \text{ve} \quad c^2 = \frac{1}{|\lambda_3|},$$

ε = ±1 eşitlikleri göz önüne alınarak

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} + \varepsilon\frac{z^2}{c^2} = 0$$

yalın denklemi elde edilir; bu, ε = 1 ise sanal ve ε = −1 ise gerçek bir koninin denklemidir.

2. *Tek bir öz değer sıfırdır* (sözgelimi λ_3). Ω ya $\overrightarrow{O\Omega} = -\frac{\alpha}{\lambda_1}\vec{i}' - \frac{\beta}{\lambda_2}\vec{j}'$ bağıntısını gerçekleyecek bir değer verildiğinde, Q nun $(\Omega, \vec{i}', \vec{j}', \vec{k}')$ işaretindeki denklemi aşağıdaki biçime dönüşür:

$$\lambda_1 x^2 + \lambda_2 y^2 + 2\gamma z + h = 0$$

γ ≠ 0 ise Q, denklemi uygun bir $(S, \vec{i}', \vec{j}', \vec{k})$ işaretinde $\lambda_1 x^2 + \lambda_2 y^2 + 2\gamma z = 0$ biçiminde yazılabilen bir öz ikileniktir. $\lambda_1\lambda_2 > 0$ ise Q, dönel ya da dönel olmayan eliptik bir paraboloittir; $\lambda_1\lambda_2 < 0$ ise Q hiperbolik bir paraboloittir.
γ = 0 ise Q yozdur. $a^2 = \left|\frac{h}{\lambda_1}\right|$ ve $b^2 = \left|\frac{h}{\lambda_2}\right|$ eşitlikleri göz önüne alınarak, sanal ya da gerçek bir eliptik silindirin, hiperbolik bir silindirin, $\Delta(\Omega, \vec{k}')$yı içeren gerçek, ayrı ya da sanal eşlenik iki düzleme yozlaşmış bir silindirin yalın denklemi elde edilir.

3. *İki öz değer sıfırdır* (sözgelimi λ_2 ve λ_3). Bu durumda Q parabolik bir silindirdir [doğurucuları, kimi hallerde $\Delta(\Omega, \vec{k}')$ya koşut olan] ya da gerçek ya da sanal, iki ayrı koşut düzlem ya da çakışık iki düzlem biçiminde yozlaşmıştır.

İKİLENME a. İkilenmek eylemi.
—Yerbil. Yerbilimsel bir dizinin, tektonik bir süreç sonucunda yinelenmesi.

İKİLENMEK → İKİLEMEK.

İKİLEŞME a. İkileşmek eylemi.
—Psik. *Kişilik ikileşmesi,* aynı öznede, biri bilinçli güdülenimlere bağlı, toplumsal bakımdan uyumlu, öteki bilinçdışı güdülenimlere bağlı, patolojik, iki otomatik ve önlenemez tutum tipinin bir arada bulunmasına dayanan ruhsal bozukluk. (Doktor Jekyll ve mister Hyde kişiliği, bu olayın çok güzel bir örneğidir.)
—Sesbilg. Genellikle tek bir hece oluşturan iki sesin bulunduğu bir dizilişin iki hece olarak söylenmesi. (Karşt. BİRLENME.)

İKİLEŞMEK → İKİLEMEK.

İKİLETMEK → İKİLEMEK.

İKİLİ sıf. **1.** İki birim içeren, içinde aynı şeyden iki tane bulunan: *İkili kahve takımı. İkili priz.* **—2.** İki yanı, iki ülkeyi ilgilendiren şey için kullanılır: *Türkiye ve Pakistan arasındaki ikili ilişkiler İkili diyaloglarda bulunmak.* **—3.** *İkili oynamak,* birbirine karşı olan yanlardan her ikisini de destekleyen bir tutum izlemek, hem birini hem ötekini kollayarak davranmak.
—Arit. *İkili oransal sayı, m* bir doğal tamsayı olmak üzere $2^m r$ çarpımı bir tamsayı olan *r* oransal sayısı. || *İkili sayılama,* 2 sayısını taban alan ve bütün sayıları göstermek için yalnızca 1 ve 0 rakamlarının kullanıldığı sayılama sistemi. (Bilişimde kullanılır.)
—Ask. *İkili şifre,* kriptografide, iki harf ya da iki karakterden oluşan grup.
—Bilş. Yalnızca iki simgeli bir gösterim gerektiren bir süreç için kullanılır. (Bilgisayarlar, temel çalışma düzeyinde, hesaplarını ikili sayılamayla yapar.) — İki işleneni olan bir işlem için kullanılır. (X = A + B komutu ikilidir.) || *İkili işleyen,* iki işlenenli bir işlemde yer alan işleyen. (Toplama işlemini simgeleyen + [sözgelimi, 3+4], karşılaştırma işlemini simgeleyen > [sözgelimi, *a* > *b*] ikili işleyenlerdir.) || *İkili kodlanmış ondalık,* her ondalık sayının, 0 ya da 1 değerinde en az 4 bitlik bir kümeyle yazımı. (Örneğin 0'dan 9'a kadar sayılar aşağıdaki şekilde kodlanabilir:

0, 0000	4, 0100	7, 0111
1, 0001	5, 0101	8, 1000
2, 0010	6, 0110	9, 1001
3, 0011		

64 ise, $\underbrace{0110}_{6}\,\underbrace{0100}_{4}$ ile gösterilebilir.) || *İkili öğe,* bir veriyi oluşturan ve farklı iki değerden ya da durumdan birini ya da öbürünü gösterebilen öğe. (Eşanl. BİT.)
—Binc. *İkili bahis,* özellikle at yarışlarında birinci ve ikinci gelen atları bilmeye dayanan bahis. (Koşuya katılan atların sayısına [7'den az ya da daha çok] ve çeşitli ülkelerde ya da hipodromlardaki uygulamalara göre, ikili bahiste atların sırası hesaba katılır ya da katılmaz.) || *İkili engel,* konkurhipiklerde yani engelli binicilik yarışmalarında 7,5-8 m aralıklı, iki kombinasyonlu ve bir seferde atlanılan engel. (Uluslararası terminolojide *dubl* diye kullanılır.
—Biyocoğ. Biyocoğrafyada, birbirine eşit olmayan, aynı yarıkürede bulunan iki eşitsiz kuşaktan oluşan bir dağılım alanı için kullanılır.
—Dilbil. Hem ad hem fiil işlevi olan kök için kullanılır (*göç / göç-mek, ekşi / ekşi -mek*). || *İkili dönüşüm,* üretici dilbilgisinde, genelleştirilmiş dönüşüme denir. || *İkili karşıtlık,* iki ayırıcı özellik arasında, birinin seçimi ötekinin dışlanmasına yol açan bağıntıya denir.
—Fizs. kim. İki elementten oluşan bir bileşik için kullanılır. || İkinci basamaktan bir bakışım elementine denir. || Bağımsız iki bileşen içeren kimyasal bir sistem için kullanılır.
—İkt. *İkili fiyat yapısı,* devletin piyasa sürecine fiyat denetimi amacıyla yaptığı müdahaleler sonucu, resmi ve karaborsa fiyatlardan oluşan ikili yapı. ||*İkili yapı,* bir iktisadi sektör ya da iktisadi ve toplumsal özellikleri olan iki ya da daha fazla etkinlik kesiminin yan yana bulunması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. *İkili sınıflama,* değişke çözümlemesinde verilerin, iki etmenin bir değişken üzerindeki etkilerini aynı zamanda araştırabilmek üzere sınıflanması.
—Küm. kur. *İkili bağıntı,* iki terimi birbirine bağlayan bağıntı. ("*x, y* nin kızıdır" önermesi bir ikili bağıntıdır.) || *Bir M kümesi üzerinde ikili bağıntı,*

$$M \times M = \{(x, y) : x \in M \text{ vey} \in M\}$$

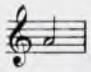
çarpım kümesinin çoğu kez ℜ ile gösterilen altkümesi. (*x, y*) ∈ ℜ olduğunda, *x* in *y* ile bağıntıda olduğundan ya da *y* ile ℜ bağıntısında olduğundan söz edilir ve bu bağıntı *x* ℜ *y* biçiminde yazılır.)
—Mad. oc. *İkili üretim kuyusu,* bir yeraltı yatağını yüzeyden işletmede kullanılan, birbirine yakın (yirmi otuz metre) iki kuyu ya da sondajdan oluşan bütün. (Kömürü yerinde gazlaştırma, çözündürmeyle tuz çıkarma kuyusu, pompalama ve püskürtmeyle bir su örtüsünün ısısını alma, bir akışkanı dolaştırarak derin kayaçların ısısını toplamada kullanılan kuyular.)
—Mant. İkililik özelliği gösteren nesneler için kullanılır.
—Metalürj. *İkili alaşım,* iki element içeren alaşım.
—Müz. Kaç zamanlı olursa olsun, zamanlarından her biri ikiye bölünebilen (2/4, 3/4, 4/4) ritimler için kullanılır.
—Ölçbil. Genellikle eşit biçimde ikiye ayrılan bir dizenin ritmi için kullanılır.
—Sesbilg. *İkili ünlü* → ÇİFTÜNLÜ.
—Siyas. bil. İki öğeden, iki siyasal partiden, iki gruptan oluşan: *İkili komite.*
—Telekom. Yalnız iki ayrı durum içeren bir işaret için kullanılır.
—Uluslarar. huk. *İkili antlaşmalar,* devletler arasında ikili değiş tokuş anlaşmalarına yön veren politika. (En belirginleri clearing ve ödeme anlaşmalarıdır.)
—Yapış. Önceden iki ayrı birim içinde ambalajlanmış (genellikle dozu önceden belirlenmiş içerikte) bir yapıştırıcı için kullanılır: bu birimler, kullanım sırasında iyice karıştırılması gereken baz ve hızlandırıcıdan oluşur.
◆ a. **1.** Üzerinde iki yazılı en küçük iskambil kâğıdı. **—2.** İki kişiden oluşan topluluk: *Ünlü ikilinin son plağı çıktı. Bu ikiliye dikkat. Güzel bir ikili.*
—Küm. kur. Bir M kümesinin bir *x* elemanından ve bir N kümesinin bir *y* elemanından oluşan (*x, y*) elemanı; *x* e ikilinin birinci koordinatı *y* ye ikinci koordinatı adı verilir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Etkileşim içindeki iki öznenin oluşturduğu çift.

ikilenikler

ikili

ikilik

◆ sıf. ve a. Müz. Diatonik ıskalada iki komşu derecenin oluşturduğu aralık için kullanılır. (Bu iki sesin aralığı yarım-ton ise, aralık *minör ikili*, bir ton ise *majör ikili* adını alır.)

—ANSİKL. İkt. Gelişmekte olan ülkelerde, iki ayrı etkinlik kesimi yan yana bulunur. Bunlardan birincisi çok eskimiş üretim tekniklerine sahip tarım kesimidir. Bu üretim teknikleri öyle bir biçimde kullanılır ki, ancak kesim nüfusunun gereksinimlerini sağlamaya yarar. Bu yüzden, bu kesime bazen geçimlik kesim de denir. İkinci kesimin temel özelliği, büyük sanayi işletmelerine sahip olmasıdır. Bu işletmeler çoğu kez, yabancı firmaların yan kuruluşları olup çok ileri teknikler kullanır ve yüksek kârlar sağlarlar. Bu yüksek kârlar yeni bir dağıtıma tabi tutulmadığı ve böylece birinci kesimin gelişmesine yardımcı olmadığı için, kolayca anlaşılabileceği gibi, ikili yapı sürüp gider.

Sanayileşmiş ülkelerde, bölgeler ve etkinlik kesimleri hiç de eşit bir biçimde gelişmiş değildir. Bu durumda, piyasaların dünyaya açılmış olması nedeniyle, dış piyasalarda etkinlik gösteren, son derece karmaşık yönetim yöntemleri uygulayan ve böylece az çok kısa bir vadede önemli sonuçlar elde eden büyük işletmelerle, artık ömürlerinin sonuna gelmiş bulunan öteki işletmelerin arası giderek büsbütün açılır. Böylece, "düal bir sosyo-ekonomi" (J. Amado ve C. Stoffaes), yani kendi istenciyle iki büyük alt-bütün'e bölünmüş bir "toplum" ortaya çıkar. Bu bölümlerden birincisi, bütünleşmiş olup, durmadan yenilenen tekniklerin kullanılmasına dayanan etkinlikleri içerirken, ikincisi, yaşayış biçimleri ya da etkinlikleri daha geleneksel olan bireylerden oluşmuştur.

Öte yandan, E. Gannage, *Économie du développement* (Gelişme ekonomisi) [1962] adlı yapıtında ikili yapıyı aşağıdaki çeşitli türlere ayırır: *bölgesel ikili yapı*, gelişme kutuplarıyla ülkenin geri kalan bölümü arasındaki karşıtlıktan doğan ve iktisadi gelişmenin özünde bulunan geçici evre; *işlevsel ikili yapı* iki sistemin, yani kapitalizm öncesi ve kapitalist sistemlerin bir arada bulunması (ama üretici etmen ve ürün akımları, bu iki sistemin iç içe girdiğini gösterir); *toplumsal ikili yapı*, her biri kendi değerler sistemine ve kendi kurumlarına sahip toplumların bir arada bulunması.

—Küm. kur. (x, y) ikilileri, M × N ile gösterilen kümeyi (M ve N kümelerinin *descartesçı çarpım*'ı) oluşturur; bu çarpım kümesi aşağıdaki biçimde tanımlanır:

$$M \times N = \{(x, y) \; ; \; x \in M \text{ ve } y \in N\}.$$

İkililer arasında, özellikle şu eşdeğerlik vardır:

$$(x, y) = (x', y') \leftrightarrow x = x' \text{ ve } y = y'.$$

Dolayısıyla (x, y) ikilisi ile $\{x, y\}$ biçiminde yazılan iki elemanlı kümeyi karıştırmamak gerekir. $\{x, y\} = \{y, x\}$ tir (*genişleme* ilkesi gereği) ancak M × N nin elemanı (x, y), N × M nin elemanı (y, x) e özdeş değildir.

İkili İttifak, 7 ekim 1879'da, Viyana'da, Avusturya-Macaristan ve Almanya arasında imzalanan ittifak. Antlaşma, Rusya'nın saldırısı durumunda ortak bir savunmayı ve Fransa'nın Almanya'ya saldırısı durumundaysa Avusturya'nın tarafsızlığını öngörüyordu. Bu ittifak, Bismarck için çok büyük bir başarıydı. Ancak, 1881'den başlayarak Almanya, Avusturya ve Rusya arasında bir başka ittifak imzalandı: bu antlaşma sistemi genişletiyor ve ilk ittifakın programının bir bölümünü yürürlükten kaldırıyordu.

İKİLİDEVRE a. Elektron. İki denge konumu olan ve ardışık uyarmaların etkisiyle, almaşık olarak bu konumların birinden öbürüne geçebilen düzenek. (Eşanl. MÜLTİVİBRATÖR.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Çiftkararlı ikilidevre,* iki kararlı hali olan ve bir dış kumandayla, bir halden öbürüne geçebilen devre. (Çiftkararlı ikilidevreler, biri tıkanmışken öbürü doymuş iki etkin öğeyle ya da pozitif geribeslemeli işlemsel bir yükselteçle gerçekleştirilir.) [Eşanl. FLİP-FLOP.] || *Kararsız ikilidevre,* bir halden öbürüne, dönemsel olarak ve kendiliğinden geçen ikilidevre. || *Tekkararlı ikilidevre,* kendi başına bırakıldığında, belirli bir hale dönen ikilidevre.

—ANSİKL. İkilidevre, iki etkin bileşenden elde edilir; bileşenlerin biri tıkandığında öbürü iletkenleşir ya da biri iletken olduğunda öbürü tıkanır. Etkin öğelerin her iki hali de kararlıdır. Devrenin girişlerinden birine, gerekli işaret ve genlikte bir gerilim uygulanırsa, devre bir halden öbürüne anı olarak geçer. Çıkışta alınan gerilim "artı -sıfır" biçiminde değişir; dolayısıyla bu öğe, sayısal tekniklerde kullanılan temel bileşenlerden birini oluşturur. İkilidevre, temel işlevi açısından, ikili bellek öğesidir. Kullanılan çeşitli ikilidevreler, tümdevre (MOS, TTL vb.) biçiminde gerçekleştirilir ve bunların tümleşik iki çıkışı vardır. Bu devreler adlarını girişlerinden alır: RS (*reset*, sıfırlama ve *set*, başlatma) türü ikilidevrenin iki eşzamansız girişi vardır; JK türü ikilidevre (ana uydu) eşzamanlıdır ve bütün girişleri için çıkışı tanımlıdır. D (*delay*, gecikme) türü ikilidevre bellek olarak kullanılır vb.

İKİLİK a. **1.** Birbirinden farklı iki biçimde oluş; iki türlülük: *Konuşma dilindeki ikilik yazı dilini de etkiliyor.* **—2.** Birbirine aykırı bir biçimde ikiye ayrılmış olma durumu: *Aralarında ikilik çıktı. Bir aileye, bir partiye ikilik sokmak.* **—3.** Kendi içinde çift olan ya da doğaları farklı iki öğeden oluşan şeyin özelliği: *İnsanın, beden ve ruh olarak ikiliği.*

—Müz. Birliğin yarısı ve dörtlüğün iki katı değerde olan nota. || *İkilik es,* portenin üçüncü çizgisinin üstüne yazılan, ikilik nota değerinde es. (→ ES.)

İKİLİK a. Nümism. Abdülhamit I döneminde (1774-1789) bastırılan gümüş sikke.

—ANSİKL. İki kuruşa eşit olduğundan halk arasında *çifte kuruş* ya da *ikilik* olarak anılıyordu. Ön yüzünde tuğra, arkasındaysa basım yeri ve yılıyla, cülus yılı yazılıydı. Yaklaşık ağırlıkları 30,50 g, çapları 43 mm'ydi. Bu ikiliklerin basımı Mustafa IV dönemine (1807) değin sürdü. Hasan Ferit *Nakd ve itibar-ı mali* adlı kitabında, Mahmut II'nin (1808-1839) birinci ve ikinci cülus yıllarında seksen para değerinde çifte kuruşların (ikiliklerin) yeniden ortaya çıktığını bildirirse de örneklerine rastlanmadı. Ancak bu sultanın on dördüncü, on beşinci ve on altıncı cülus yıllarında 37 mm çapında, 11,50-12,40 g ağırlıklarında *cedit ikilik* adıyla iki ayrı gümüş sikke kesildi.

İKİLİLİK a. Mant. Bazı mantıksal eklemler arasında var olan karşılıklılık ilişkisi. (Değilleme $\neg$) ile birleştirilen & ["ve"] ve V ["ya da"] eklemleri arasındaki ilişki bunun iyi bir örneğidir; bunu şöyle gösterebiliriz:

$$\neg(p \vee q) \leftrightarrow \neg p \,\&\, \neg q$$

ve

$$\neg(p \,\&\, q) \leftrightarrow \neg p \vee \neg q.)$$

İKİLİRENK a. Res. İki birincil (ya da temel) rengin karışımından oluşan ve 3. birincil rengi tamamlayan renk (örneğin turuncu, kırmızı ile sarının karışımından oluşur ve mavinin tamamlayıcısıdır). [Eşanl. İKİNCİL RENK.]

İKİLLİK a. Geom. Bir çokyüzlüyü ve ikilini birbirine bağlayan özellik.

İKİMETALLİ sıf. Matbaac. Bir ofset baskısının donanımında biri genellikle su tutucu krom, öbürü mürekkep tutucu bakır olan iki madenden yapılmış plakaya denir.

İKİMOLEKÜLLÜ sıf. **1.** İki molekülün katıldığı kimyasal bir tepkime için kullanılır. **—2.** İki molekülün bileşmesinden ya da karışmasından oluşan bir cisme denir. (Eşanl. BİMOLEKÜLER.)

İKİNCİ sıra say. sıf. **1.** İki sayısının belirlediği sırada yer alan kimse, şey için kullanılır: *Listedeki ikinci kişi. Şirketin ikinci adamı. Sağdan ikinci sokağa giriniz. İkinci katta oturmak. Haftanın ikinci günü. Yakında ikinci cilt çıkacak.* **—2.** Aşamalı bir düzende birinci sırada yer almayanı, en iyi olmayanı belirtir: *İkinci sınıf otel. İkinci mevki tren bileti. İkinci kalite pamuk.* **—3.** Ek olarak, yeni: *İkinci bir engel de zaman darlığı. Aileye ikinci bir çocuk geliyor.* **—4.** Başka bir kimseye ya da şeye tıpatıp benzeyen ya da onunla karşılaştırılabilen; onların yeni bir örneği, yeni bir biçimi olarak ortaya çıkan kimse ya da şey için kullanılır: *Bir öksüze ikinci bir anne olmak. Türkiye onun için ikinci bir vatan oldu. İkinci gençliğini yaşamak.* **—5.** *İkinci plana düşmek, ikinci planda kalmak,* önem yönünden geride kalmak.

—Ask. denizc. *İkinci kumandan,* bir savaş gemisinde, gemi kumandanından sonra gelen ve ona vekâlet eden subay.

—Bors. *İkinci pazar,* borsaya kayıtlı tahvil ve hisse senetlerinden dolaşım açısından en aktif olanlarının alınıp satıldığı Birinci pazar dışında kalanların işlem gördüğü pazar. (İstanbul Menkul kıymetler borsası'nın Birinci pazarı'nda borsa kodunda kayıtlı olan 45 şirketin hisse senetleri alınıp satılmaktadır. Bu liste her altı ayda bir gözden geçirilerek yeterli işlem görmeyen senetler listeden çıkarılmakta, onların yerine daha hareketli senetler konmaktadır. Bu 45 senedin dışında kalan hisse senetleri ise İkinci pazar'da işlem görmektedir.)

—Denizc. *İkinci çarkçı,* bir ticaret gemisinde çarkçıbaşıdan sonra gelen makine zabiti. || *İkinci kaptan,* bir ticaret gemisinde birinci kaptandan sonra gelen zabit.

—Folk. *İkinci reis,* tulumbacılarda birinci reisin yardımcısına verilen ad. (Yalınayak ve yaya olarak takımın solunda koşardı. Görevi, tulumba sandığı ile takımı koğuştan alıp yangına götürmek ve takımları oluşturmaktı.)

—İkt. *İkinci ekonomi,* bazı ülkelerde, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde, ulusallaştırılmış ekonominin yanı sıra var olan küçük ve orta ölçekte özel sanayiler.

—İstat. *İkinci tür yanılgı,* varsayım sınamında, gerçekte doğru olmayan H_0 varsayımını kabul etmekle sözkonusu olacak yanılgı. (Bir yargıcın gerçekte suçlu bir kimse için suçsuz kararını vermesindekine benzer bir yanılgı.)

—Kâğ. san. *İkinci hamur kâğıt* → KÂĞIT.

—Matbaac. *İkinci prova,* ilk düzeltme işleminden sonra ikinci okumayı gerçekleştirmek amacıyla çekilmiş dizgi provası. || *İkinci rengi basma,* bir mürekkep tabakası üzerine bir başkasını basma.

—Müz. Bir ses ya da çalgı topluluğunda, kendi sesine ya da çalgısına ayrılmış partilerden en pesini icra eden müzikçi için kullanılır: *İkinci keman.*

—Tarım. *İkinci el ot,* çayırlarda birinci biçmeden sonra yeniden biten ot. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ a. **1.** Bir sıralamada birinciden sonra gelen kimse ya da şey: *İkinciye de ödül verilecek. Sınıfın ikincisi.* **—2.** İyelik ekiyle adıl gibi kullanılır: *Sağlığına kavuşman için birincisi yediklerine dikkat edeceksin, ikincisi temiz hava alacaksın.*

—Koregr. Akademik dansın beş ana pozisyonundan ikincisi.

—Ulaş. Bazı toplu taşıma araçlarında (metro, tren, vapur), birinci mevkiden daha ucuz olan mevki; bu mevkinin bileti.

—ANSİKL. Tarım. Çayırlar bir mevsimde, toprağın özelliklerine, iklime ve tarım tekniklerine göre (sulama, gübreleme, işletme), birinci biçmeden sonra 3-4 kez daha biçilebilir. Biçmeden sonra ortaya çıkan ikinci el ot ister hayvanlara otlatılır, ister kuru ot yapılmak üzere gene biçilir. Yeniden biten otun bileşimi meteorolojik koşullara ve büyüme süresine bağlıdır.

İKİNCİ a. 68 mm boyunda, 8 mm çapında, yuvarlak kesitli, sert içimli, düşük kaliteli türk sigara çeşidi.

İkinci Balkan savaşı → BALKAN SAVAŞI.

İkinci bar, Erzurum ve çevresinde erkekler tarafından davul zurna eşliğinde oynanan bar türü bir halk oyunu. Yörede belli bir sıra izlenerek oynanan bar türü halk oyunlarında, birinci sırada yer alan başbar*'dan sonra geldiğinden bu ad verilmiştir.

İkinci Çırağan vakası → KLEANTİ SKALYERİ - AZİZ BEY KOMİTESİ.

İkinci Dünya savaşı → DÜNYA SAVAŞI *(İkinci)*.

İkinci Edward *(The Troublesome Raigne and Lamentable Death of Edward the Second, King of England)*, Christopher Marlowe'un tarihi freski (1592'ye doğru sahnelendi ve 1594'te yayımlandı). Gözdesi türedi Gabaston'a tutkun olan, aşk ile iktidar arasında bocalayan Edward, bu tutkusunu ona karşı kullanmak isteyen karısı İsabella'ya ve entrikacı Mortimer'in kışkırttığı baronlara karşı direnmeye çalışır, fakat başarılı olamaz. Kor haline getirilmiş bir şişle öldürülür ve cesedi helaya atılır. Yapıt tümüyle iktidarın acımasızlığını ve güçsüzlüğünü göstermeye yöneliktir. (Bertolt Brecht'in uyarlaması, 1923.)

İkinci grup, Birinci TBMM'de oluşan muhalefet grubu. 1920'de TBMM açıldığı zaman, partileşmenin ulusal birliği bozacağı ve Milli mücadele'ye zarar vereceği düşünülmüş, savaşı yürüten örgüt olan Anadolu ve Rumeli müdafaai hukuk cemiyeti, 1923'e kadar partiye dönüştürülmemişti. Mustafa Kemal Paşa ve çevresinin 1921'de fikir ve eylem birliği sağlamak için grup oluşturmaları muhaliflerin tepkisiyle karşılandı. Onlar da bir yıl sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın başkomutanlık süresinin üçüncü kez uzatılması için yapılan görüşmeler sırasında, İkinci grup'u kurdular (22 temmuz 1922). Mustafa Kemal Paşa'nın kişiliğini ve icraatını eleştirmeyi sürdüren grup, kişi egemenliğine karşı yasaların üstünlüğünü savunduğunu ileri sürdü. Cumhuriyet rejimine doğru gidildiğini sezen muhalefet, saltanat düzenini savundu. Ceza kanunu'na, bir önergeyle kişi özgürlüklerini güvence altına alan bir madde ekletti; yargıç tarafından verilmiş tutuklanma emri olmadan kişilerin tevkif edilmesi önlendi. Milletvekili seçim kanununda bir önergeyle değişiklik yaparak, milletvekili seçilebilmek için Türkiye'nin o günkü sınırları içinde doğmak ya da aday olduğu ilde 5 yıl oturmak koşullarını getirmek istedi. Bu koşullara uymayan durumu dolayısıyla Meclis dışında bırakılmak istendiğini anlayan Mustafa Kemal Paşa muhalefetin oyununu ortaya çıkardı ve önergeyi reddettirdi.

Kurulduğunda 70'ten çok üyesi olan grupta saltanatçı-hilafetçiler, Mustafa Kemal Paşa'nın diktatör olacağından çekinenler, İttihat ve Terakki partisi'ni canlandırmak isteyen eski İttihatçılar yer alıyor, *Tan* adlı gazete de bu grubun sözcülüğünü yapıyordu. Grup önderlerinden Hüseyin Avni Bey (Ulaş) TBMM başkan yardımcılığına seçtirilmişti. TBMM ikinci başkanı Celalettin Arif, Kara Vasıf Bey, Hasan Basri (Çantay), albay Çolak Selahattin (Köseoğlu), Ömer Lütfi (Yasan), Ömer Lütfi (Argeşo), İsmail Suphi (Soysallıoğlu) ve Ali Şükrü beyler grubun önde gelen kişileriydi. Ali Şükrü Bey'in TBMM Muhafız birliği komutanı Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesinden sonra, grup giderek etkisini yitirdi; üye sayısı 23'e düştü. 1923 seçimleri öncesi, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının girişimleriyle İkinci grup üyelerinin aday olması engellendi; bu gruptan bir tek Amasya milletvekili Ali Rıza Efendi (Özdarende) yeniden seçilebildi. Grup Birinci TBMM'yle birlikte dağıldı (1923).

İkinci meşrutiyet → MEŞRUTİYET.

İkinci ulusal mimarlık dönemi, 1930'lu yılların sonuna doğru ortaya çıkan ve türk mimarlığında yaklaşık olarak 1940-1950 arasını kapsayan dönem. 1930'lu yıllarda İtalya'da faşistlerin, Almanya'da nasyonal sosyalistlerin başlattıkları ulusçuluk akımı sanat akımlarını da etkiledi, özellikle mimarlıkta bu düşünceye uygun, anıtsal yönü ağır basan, ana yapı gereci olarak taşın kullanıldığı, bakışık olma özelliği vurgulanmış, büyük boyutlu yapılar ortaya çıktı. Bu anlayışa uygun, binlerce kişilik stadyumlar ve toplantı salonları gibi büyük mekânlar devletin gücünü de simgeliyordu. Kısa sürede yayılan ve ABD ile SSCB'de de taraftar bulan bu akım türk mimarlarını da etkiledi. Temel ilkeleri açısından kendi düşüncelerine ters düşmeyen bu akımı başlangıçta, bir ölçüde savunan türk mimarlar, zamanla etkin biçimde benimsediler. Türk mimarlarının bu akıma karşı önceleri ılımlı yaklaşımı, Atatürk'ün ulusal bir sanat, ulusal bir mimarlık düşüncesini açık olarak desteklememesine bağlanabilir. Onun ölümünün hemen ardından ulusal mimarlık akımının öncülüğünü yapan Sedat Hakkı Eldem'in 1940'ta, *Arkitekt* dergisinde yayımlanan "Yerli mimariye doğru" başlıklı yazısı, bu yıllarda Türkiye'de başlayan ulusal mimarlık anlayışının kuramsal düzlemdeki bildirisi oldu. İkinci ulusal mimarlık hareketinin oluşumunda 1930-1940'larda egemen olan uluslararası üsluba ve o yıllarda ülkede yoğun olarak faaliyette bulunan yabancı mimarlara tepki de önemli rol oynadı. Bu dönem yapılarında süsleme çok dar bir alanda uygulandı, taş ve ahşap gibi doğal malzemeye ağırlık verildi ve tasarımlarda bakışık eksenler önemle vurgulandı. Özellikle türk halk mimarlığının öğelerine yönelindi, bazı örneklerdeyse Almanya ve İtalya'daki anıtsal yapıların etkisinde kalındı (B. Uçar'ın Ankara Devlet demiryolları genel müdürlüğü yapısı). Bu akımın önemli örnekleri arasında Sedat Hakkı Eldem'in Ankara Fen fakültesi, İstanbul Taşlık kahvesi, Emin Onat'la birlikte gerçekleştirdikleri İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi ve Emin Onat'ın Bursa Vali konağı yapıları sayılabilir.

İkinci Viyana kuşatması → VİYANA KUŞATMASI.

İkinci yeni, türk edebiyatında Garip* şiirinin getirdiği yeniliğe karşı oluşan yenilik hareketi (1956-1960 sonrası). İ. Berk, T. Uyar, E. Cansever, C. Süreya, Ece Ayhan gibi şairlerin 1955'lerde dergilerde yayımlamaya koyulduğu şiirler O. V. Kanık ve arkadaşlarının 1940'larda gerçekleştirdiği yeniliklerden artık uzaklaşmış görünüyordu. 1956'da M. Erdost, sanat sayfasını yönettiği *Pazar postası*'nda da yayımlanan bu yeni şiirlerin anlamla sözcükler arasındaki alışılmış bağlantıyı sarstığına dikkati çekerek hareketi "İkinci yeni" diye adlandırdı. Garip şiirinin temsilcilerinden O. Rifat *Perçemli sokak* (1956) yapıtında şiirin bir sözcük ve görüntü sanatı olduğunu, ancak yalnızca olabilecek görüntülere de, anlama da bağlı kalamayacağını belirtip bu yolda örnekler vererek harekete katıldı. Garip şiirinin getirdiği ilkelere dayanan şiir günlük yaşamı, küçük insanı, toplum sorunlarını konu ediniyordu. Konuşma diline dayanıyor, yer yer folklordan yararlanıyordu. Akılcıydı. Şiirde anlam bütünlüğünü arıyordu. Anlamca açıktı. İkinci yeni ise bütün bunların karşıtlarını gerçekleştirdi: eski çağları, tarihi, yabansı doğayı, bilinçaltını; yalnızlık, sıkıntı, cinsellik, intihar, ölüm gibi temaları konu edindi. Tevrat, İncil gibi metinlerden yararlandı. Kentli aydınların duyarlığını yansıttı. Bilinçaltının özgür çağrışımlarına bağlandı. Dilin yapısını zorlayarak tamlamaları bozdu; sıfatların, eklerin yerlerini değiştirdi; dizelerde harfleri, anlamsız heceleri sıraladı; imgeye ön planda yer verdi. Tek tek dizelerin oluşturduğu güzelliğe dayandı. Bütün bunlar toplumcu eleştirmenlerce siyasal baskıdan doğmuş bir kaçış şiiri olarak suçlandı. Hareketin başlıca temsilcileri şunlardır: O. Rifat (*Perçemli sokak* [1956], *Âşık merdiveni* [1958]), İ. Berk (*Galile denizi* [1958], *Çivi yazısı* [1960], *Otağ* [1961], *Mısırkalyoniğne* [1962], Cemal Süreya (*Üvercinka* [1958]), T. Uyar (*Dünyanın en güzel Arabistanı* [1959]), E. Cansever (*Umutsuzlar parkı* [1958], Petrol [1959]), Ece Ayhan (*Kınar hanımın denizleri* [1959]), K. Özer (*Gül yordamı* [1959], *Ölü bir yaz* [1960]) vb. 27 Mayıs 1960'tan sonra değişen siyasal, toplumsal koşullar sonucu İkinci yeni şairleri toplumsal içerikli, anlamca daha açık, daha geniş topluluklara seslenmeyi amaçlayan şiirler yazdılar. Ancak hareketin getirdiği imge zenginliği, özenli dize işçiliği daha sonraki dönemlerin şiirlerini de besledi. Farklı yollar izleyecek yeni şairler (A. Behramoğlu, R. Durbaş vb.) ilk yapıtlarında İkinci yeni'ye bağlanmışlardı. Toplulukta yer almayan şairler de (B. Necatigil, M. Eloğlu vb.) İkinci yeni'nin uygulamalarından yararlandılar. (→ Kayn.)

İkinci ulusal mimarlık dönemi
Arif Hikmet Haltay'ın yapıtı
Konya İş bankası binası

İKİNCİ ZAMAN a. Yaklaşık 165 milyon yıl süren ve paleozoyikle Üçüncü Zaman arasında bulunan jeolojik zaman. (Eşanl. MEZOZOYİK.)

—ANSİKL. Alp çevrimi daha yakın bir tarihte oluştuğundan İkinci Zaman'da dağoluşum paroksizması yoktur. Gerçekte, triyas sisteminde Hercynia çevriminin durakladığı ve Jura, kretase sistemlerinde Alp çevriminin belli belirsiz başladığı söylenebilir. İkinci Zaman'da Pangea ya da ilkel kıta parçalanmış ve bunun sonucunda Atlas ve Hint okyanuslarının yanı sıra

İkinci Zaman'da dünya
(Jura döneminin başı)

İkinci Zaman sonunda dünya

İkinci Zaman'da kıtaların gelişimi

Mezoje doğmuştur; bu denizlerin yayılması olayının başlangıcıdır ve günümüzde de sürmektedir. Bu zamanda, Hindistan, Madagaskar, Avustralya, Antarktika ve Güney Amerika, Afrika, Kuzey Amerika ve Avrasya'dan ayrılmıştır. Panthalassa'dan geriye kalan Büyük Okyanus küçülmektedir. Kuşkusuz, kıtaların devinimleri genel dağoluşumlara neden olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde iklimler daha sıcaktır ve aralarında, paleozoyike göre daha az çelişki vardır, ancak buzullaşma görülmez. Bu olağanüstü ölçüde dengeli iklim koşulları, bitki ve hayvan türlerinin son derece büyük bir gelişme göstermesini sağladı. İkinci Zaman, açıktohumlular, sürüngenler ve ammonitlerin görüldüğü zaman olarak bilinir; kapalıtohumlular, kuşlar ve memeliler bu zaman süresinde ortaya çıkmıştır.

İKİNCİGEBELİK a. Biyol. Vücudunda bir embriyon taşıyan dişinin bir defa daha döllenmesi. (Bir arada yaşayan iki embriyon iki ayrı yumurtlama döneminde doğan yumurtaların döllenmesiyle meydana gelir.)

İKİNCİL sıf. Belirlenmiş bir alanda birinci sırada olmayan, ancak ikinci derecede bir önemi, bir yararı olan şey, kimse için kullanılır; tali: *Olaylarda ikincil bir rol oynamak. "İnsanlık komedyası"nın kalabalık ikincil insanları. İkincil renkler.*

—Anat. İkinci derecede rolü olan ya da büyük bir gövdeden çıkan damar ya da sinire denir.

—Biyol. *İkincil cinsel karakter,* organizmanın bedensel hücrelerinden kaynaklanan organlarda görülen ve cinsiyete göre değişen karakterlerin her biri. (Bireyoluş sırasında, çiftleşme organları [amfibyumların başparmaklarındaki nasırımsı kabartılar], genellikle süslerin biçimiyle ilgili bedensel organ değişiklikleri, cinsiyete göre bireyin biçimoluşumunu [morfogenez] farklılaştırır. Çok belirgin olan ikincil cinsel karakterler eşeysel ikibiçimliliğe neden olur; bunlara dayanılarak bazı türlerde erkek ve dişi bir bakışta anlaşılabilir.)

—Bors. *İkincil piyasa,* daha önce halk tarafından satın alınmış taşınabilir değerlerin (hisse senetleri ya da tahviller) sürümünü gerçekleştiren piyasa. (*Birincil* piyasa* adı verilen emisyon piyasasının karşıtıdır.)

—Bot. *İkincil çiçek sapı,* çiçeklerin bir kısmını taşıyan ve doğrudan doğruya gövdeye değil, ortak birincil sapa bağlı olan çiçek saplarından her biri. || *İkincil yaprak sapı,* bileşik yaprağı oluşturan yaprakçıklardan her birinin sapı.

—Cerr. İlk müdahaleden sonra yapılan ve ondan serbest bir aralıkla ayrılan cerrahi müdahaleye ya da onun için gerekli hazırlık işlemlerine denir.

—Dilbil. Geleneksel dilbilgisinde, *birincil*'e karşıt olarak türemiş bir biçime denir.

—Dy. *İkincil hat,* ana hattan çıkarak bir ikincil yol ya da fabrika, liman, antrepo, vb. için özel bir bağlantı oluşturan demiryolu hattı. || *Özel ikincil hat,* demiryolu ağını bir maden ocağına, bir fabrikaya, bir antrepoya, bir liman tesisine vb. bağlayan özel demiryolu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Elekt. *İkincil yük,* ARTIK YÜK*'ün eşanlamlısı.

—Elektron. *İkincil yayım,* elektron bombardımanından kaynaklanan şokların etkisiyle elektron yayımı. (İkincil yayımdan, büyük bir yükseltme kazancı sağlamak için, elektron çoğaltıcılarında yararlanılır.) [Eşanl. SEKONDER YAYIM.]

—Elektrotekn. *İkincil sargı* → SARGI.

—Fişekç. *İkincil patlayıcı,* birincil patlayıcı etkisiyle patlayan patlayıcı madde.

—İkt. *İkincil kesim,* hammaddelerin üretim malları ya da tüketim mallarına dönüştürülmesine yarayan etkinliklerin tümü.

—Mad. oc. *İkincil havalandırma,* ocağın ana havalandırma devresinin dışında yer alan şantiyeleri havalandırma.

—Metalürj. *İkincil karbür,* demir alaşımlarında katı halinde oluşan karbür. || *İkincil yapı,* birincil döküm yapısının ısıl ya da mekanik işlemle dönüşümü sonucu ortaya çıkan, tanelerin ve/ya da fazların birleşimi.

—Org. kim. Formülü RCHOHR′ olan bir alkol için kullanılır; formüldeki işlevsel OH grubu, tek bir hidrojen atomu taşıyan bir karbon atomuna bağlıdır. || Yalnız bir hidrojen atomu taşıyan bir karbon atomuna denir. || Formülü RNHR′ olan bir amin ya da RCONHR′ formüllü bir amit için kullanılır; formüllerdeki azot atomu, yalnız bir hidrojen atomu içerir.

—Oto. *İkincil askı donanımı,* birçok yay kademesi içeren bir askı donanımında, alttan ikinci kademe.

—Patol. Başka olgulara bağlı olgulara denir. || *İkincil belirtiler,* bir hastalığa özgü belirtilere eşlik eden ek belirtiler. || *İkincil dönem,* organizmada belli bir noktada meydana gelen bir lezyonun ya da şankrın bütün organizmaya yayıldığı dönem. || *İkincil kanama,* bir yaralanmadan ya da bir ameliyattan belli bir süre sonra ortaya çıkan kanama; travmaya bağlı kanama. || *İkincil lezyon,* bazı bulaşıcı hastalıkların, özellikle frenginin ikincil evresinde gözlenen lezyon.

—Psik. *İkincil durum,* karmaşık olabilen eşgüdümlü bir psikomotor etkinliğin (örneğin kaçıp gitme) ortaya çıkmasıyla belirginleşen, ancak alışkanlıklara ters düştüğü için tuhaf ya da çelişkili görünen ve normal duruma dönüş sırasında bellekyitimine yol açan geçici bozukluk. (İkincil durumlar genellikle sara'ya bağlanırsa da, bunlar histeride de görülür ve hastalık taslayanlarca da kullanılır.)

—Res. *İkincil renk,* İKİLİRENK'in eşanlamlısı.

—Ruhbil. Sonradan kazanılan pekiştirme ya da güdülenim için kullanılır. || Karakteroloji bakımından ikincillikle tanımlanabilen özne için kullanılır.

—Tem. parç. Bir çarpışmada ya da bir bozunmada oluşan parçacıklar ya da bunların izleri için kullanılır.

—ANSİKL. Dy. Özel ikincil hat, komple vagon halinde mal ve eşya taşımacılığında en iyi araçtır. Bu hatlar iki bölümden oluşur: birinci bölüm ana demiryolundan çıkış noktasında yer alır ve makaslarla gerekli güvenlik tesislerini içerir; ikinci bölüm hattan yararlanan kuruluşların arazisinden geçer ve kullanımı için gereken tesislerden oluşur. Ortak bölümleri aynı olan iki ikincil hatta *ortak ikincil hatlar* denir. Bir ikincil hattın ikinci bölümüne bağlanan hatta *ikincil alt hat* adı verilir.

İKİNCİLAĞIZLILAR a. Zool. Ağzı embriyon blastoporundan oluşmayarak daha sonra gelişmiş hayvanlar dalı. (İkincilağızlılar dalı, derisidikenlileri, stomokordalıları, ilkelkordalıları ve omurgalıları içerir. Bil. a. *Denterostomia.*)

İKİNCİLBEYİN a. Duyargalı eklembacaklılarda beynin orta bölümü. (Kabuklularda duyargacıkların böceklerde ve çokbacaklılarda duyargaların duyu ve hareket sinir merkezlerini içerir. İkincilbeynin kalıntılarına zehirçengellilerde de rastlanır.)

İKİNCİLBÖBREK a. Karş. anat. Amniyonlu omurgalılarda embriyon aşamasında oluşan böbrek; embriyonda işlevsel olan ikincilböbreğin yerini erişkin hayvanda gerçek böbrek, yani metanefroz alır. (Orta genel boşlukta eşey bezleri hizasında bulunan ikincilböbrek özellikle erkeklerde cinsel organların kanallarıyla birleşir ve erbezlerinin boşaltma kanallarını oluşturur; büyüyüp genişleyen Wolff kanalı epididime dönüşür; anamniyonlularda daha çok *opistonefroz* adıyla anılan ikincilböbrek erişkin hayvanda gerçek böbrek haline gelir.)

İKİNCİLİK a. Bir sıralamanın birinciliktten sonraki derecesi: *Okulu ikincilikle bitirmek. İkincilik ödülü. Topladığı puanlarla ancak ikinciliği alabildi.*

İKİNCİLLİK a. Ruhbil. Çevresinden gelen etkileri sürekli ve derin bir biçimde duyan ve heyecanlarını genellikle dolambaçlı yollardan dile getiren öznenin özelliği. (Heymans ve Wiersma'nın karakterolojisinde ikincillik, birincilliğin karşıtıdır: C. G. Jung'un betimlediği içedönüklüğe benzetilebilir.)

İKİNCİZAR a. Bot. Yumurtacığın, sonra tohumun iç zarı.

İKİNDİ a. **1.** Öğle ile akşam arasındaki sürenin ortası. **—2.** *İkindi güneşi gibi,* çok kısa süreli, çabucak geçen durumlar için kullanılır || *İkindiden sonra dükkân açmak,* bir işe başlamakta geç kalındığını, iş işten geçtiğini anlatmak için kullanılır. || *İkindi üstü* → İKİNDİÜSTÜ.

—İsl. *İkindi namazı,* ikindi vakti içinde kılınması farz olan namaz. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İkindi vakti,* günde beş vakit kılınan farz namazlarından üçüncüsünün kılındığı zaman dilimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kur. tar. *İkindi divanı* → DİVAN*I ASAFİ.

—ANSİKL. İsl. • *İkindi namazı,* dördü farz, dördü sünnet olmak üzere sekiz rekâttan oluşur. Bu namazın farzı, öteki dört rekâtlı farzlar gibi kılınır. (→ NAMAZ.) İkindi namazının sünnetinin öteki dört rekâtlı sünnetlerden farkı, birinci oturmada (kade-i ulâ) "et-Tahiyyat" duasından sonra "Allahümme salli" ve "Allahümme barik" dualarının eklenmesi, ayağa kalkınca da "Sübhaneke" duasının okunmasıdır. •*İkindi vakti,* öğle vaktinin bitimiyle başlar ve güneşin batımında son bulur. Ancak fıkıhçılar öğle vaktinin bitimi, dolayısıyla ikindi vaktinin başlangıcı konusunda iki farklı görüş ileri sürerler. İmamı Azam'ın temsil ettiği görüşe göre, bir nesnenin gölgesi kendi boyunun iki buçuk katı olunca, ikindi namazının vakti gelmiş olur. Bu vakte *asr-ı sani* (ikinci ikindi) denir. İmamı Azam'ın öğrencilerinden İmam Muhammet ve İmam Ebu Yusuf'un öncülük ettikleri ikinci görüşe göre ise, ikindi vakti, bir nesnenin gölgesi kendi boyunun bir buçuk katı olunca başlar; buna da *asr-ı evvel* (birinci ikindi) denir. Daha sonraki fıkıhçılar bu iki ayrı görüşü bağdaştırmak için öğle namazını asr-ı evvel girmeden kılmanın, ikindi namazını ise asr-ı sani girmeden kılmamanın yerinde olacağını belirtmişlerdir.

İKİNDİÜSTÜ a. Günün, öğleyle akşam arasındaki bölümüne rastlayan saatleri.

◆ be. İkindi saatlerinde, ikindi saatlerine doğru: *İkindiüstü şiddetli bir yağmur bastırdı.*

İKİNDİYİN be. İkindi zamanında, ikindi saatlerinde.

İKİODAKLI sıf. Opt. Farklı iki odak uzaklığı olan mercek ya da düzenekler için kullanılır.

İKİÖNDİŞLİLER a. Üst yarı çenesinde en çok üç kesicidiş bulunan keseliler öbeği. (Poliprotodontlardaysa bu dişler 4 tane ya da daha fazladır. *Phalangeroidea* alttakımını karşılayan ikiöndişliler, süzülen cüce akrobatı, kuskusu, kanguruları, keseli ayıyı, vombatı, vb. kapsar.)

İKİPARMAKLI sıf. Zool. **1.** İki parmağı olan hayvan için kullanılır. **—2.** Parmak biçimli iki eklentiyle son bulan organ için kullanılır.

İKİPARMAKLI DEVEKUŞU a. Yüksek boylu, kanatları uçmak için elverişsiz, göğsü kemiksiz, ayakları iki parmaklı, kısa gagalı kuş. (Bil. a. *Struthio camelus;* özdevekuşugiller familyası.)

İKİPARMAKLI TEMBELHAYVAN a. Amerika'nın tropikal ormanlarında yaşayan *Xenarthra* öbeğinden memeli. (Bil. a. *Cholœpus didactylus;* tembelhayvangiller familyası.) [Eşanl. UNAU.]

ikiparmaklı tembelhayvan
(Cholœpus didactylus)

—ANSİKL. İkiparmaklı tembelhayvan ağaççıldır, üyelerinin güçlü tırnakları sayesinde dallara baş aşağı asılarak yavaş yavaş ağaçlarda dolaşır. Dişleri körelmiş-

tir ve azıdişleri köpekdişi biçimini almıştır. 6 boyun omuru vardır (oysa öbür memelilerde 7 tane bulunur). Tropikal Amerika ormanlarındaki bazı ağaçların yapraklarıyla beslenir.

İKİPARTİLİLİK a. Siyasal yaşama iki partinin egemen olması ve iktidarın bu iki parti arasında el değiştirmesi. Parlamenter rejimde, çoğunluk partisi hükümeti, seçimleri kaybeden parti de muhalefeti oluşturur.

İKİPOLİMERLİ sıf. Tekst. İki polimer fazın homojen karışımından oluşmuş iki bileşen içeren bir tekstil lifi için kullanılır; karışım ilke olarak eğirme işleminden önce gerçekleştirilir.

İKİRCİK ya da **İKİRCİM** a. **1.** Kararsızlık, tereddüt. **—2.** Kuruntu, kuşku.

İKİRCİKLENMEK gçz. f. **1.** Kuşkulanmak, işkillenmek. **—2.** Kararsızlığa düşmek, tereddüt etmek.

İKİRCİKLİ ya da **İKİRCİMLİ** sıf. **1.** Kararsız, işkilli: *İkircikli bir adam.* **—2.** Ne olduğu belirsiz, kararsız: *İkircikli bir politika.*

İKİRCİL sıf. İki ayrı anlamı olan ve iki türlü yorumlanabilecek nitelikte olan: *İkircil sözcük. İkircil anlatım.*
—Mant. → AYRIKLI.

İKİRCİM → İKİRCİK.

İKİRCİMLİ → İKİRCİKLİ.

İKİRENKLİ sıf. **1.** İki farklı rengi olan bir şey için kullanılır. **—2.** Kâğ. san. Yüzleri farklı renkte olan karton için kullanılır.
—Fiz. Farklı kalınlıklarda farklı iki renk gösteren saydam bir cisim için kullanılır.
—Matbaac. *İkirenkli baskı,* genellikle tamamlayıcı iki renkten oluşan baskı; çokrenkli bir resme renk ayrımı uygulandıktan ya da bir siyah beyaz resme ek bir renk verildikten sonra elde edilen iki klişeyle gerçekleştirilir.

İKİRENKLİLİK a. Foto. Belirlenmiş tayf dizgilerinde yalnızca iki temel rengin kullanıldığı kısmi renk bireştirme yöntemi.
—Zool. *Eşeysel ikirenklilik,* aynı hayvan türünün erkek ve dişisi arasında görülen, sürekli ya da mevsimlik renk farklılığı.

İKİSIRALI sıf. Bot. Yarım devirlik bir farkla birbirinden ayrılmış yapraklara denir. (İkisıralı yapraklar sapta iki büyütkendoku tabakasından doğar ve boğumlar üzerinde almaşık sırayla yer alır: örneğin buğdaygillerin yaprakları, karaağaç yaprakları, vb.) || Dal boyunca almaşık olarak karşıt iki sıra halinde yer alan yapraklara denir.

İKİŞEKİLLİ sıf. Krist. İkişekillilik gösteren bir kimyasal bileşik için kullanılır.

İKİŞEKİLLİLİK a. Krist. Fiziksel özelliklerinde bir farklılık oluşturarak, atomların düzenleniş biçimi bakımından değişik iki halde kristalleşebilen bir maddenin ayırtedici niteliği.
—ANSİKL. İkişekilli cisimler arasında kükürtü sayabiliriz; kükürt kuru işlemle 111 °C'ta monoklinik prizmalar (prizmasal kükürt) biçiminde kristalleşir; oysa doğal halde ya da yaş işlemle kristalleştirmede ortorombik sisteme giren sekizyüzlü kristaller oluşturur. Bu iki tür yalnız kristal sistemleriyle değil, yoğunlukları ve erime noktalarıyla da birbirinden ayrılır. Bir biçimden diğerine geçme olanağı vardır. Nitekim prizmasal kükürt yavaşça soğutulursa sekizyüzlü kristal dizileri oluştururken, sekizyüzlü kükürt bir süre ısıtılırsa prizmasal kükürte dönüşür.

İKİŞER üls. say. sıf. **1.** Üleştirmede, iki sayısıyla belirlenen çokluktaki şey için kullanılır: *Her birimize ikişer elma düştü.* **—2.** *İkişer ikişer,* ikişer birimlik öbekler halinde: *İkişer ikişer sıralanmak. Evlere ikişer ikişer dağıldık.* || *İkişer olmak,* iki kişi yan yana gelecek biçimde sıraya dizilmek.

İKİTANRICILIK a. Din. Eşit güçte, biri iyi, diğeri kötü iki yüce tanrıya inanış.

İKİTELLİ a. Müz. Telli çalgılar grubundan tamburaya benzer bir müzik aleti. (İki teli olan ve adını da bu özelliğinden alan çalgının, Anadolu'da Selçuklular döneminden beri kullanıldığı bilinmektedir. Mısır ve Yunanistan'da da kullanılmış, XIX. yy. sonuna doğru ortadan kalkmıştır.)

İKİTELLİ, İstanbul'un Küçükçekmece ilçesine bağlı yerleşme ve sanayi merkezi; 39 829 nüf. (1990).

İKİTEMALILIK a. Müz. Bir bölümde, tonaliteleri ve karakterleri çoğu kez farklı iki temanın kullanılması. (BİTEMATİZM ya da DİTEMATİZM de denir.)

İKİTERİMLİ a. Ceb. Dereceleri ya da değişkenleri farklı iki terimden oluşan polinom. (Genel biçimi $ax + b$ olan birinci dereceden ikiterimliler, polinomları, çarpanları indirgenemez çarpımlara ayırmada çok önemli bir rol oynar; çünkü bunlar her cisim üzerinde indirgenemez.) [Eşanl. BİNOM.] || *İkiterimli katsayısı,* $(x+y)^n$ yi veren ikiterimli formülünde sözkonusu olan $C_n^p (0 \leq p \leq n)$ doğal tam sayılarından her biri. (→ NEWTON *ikiterimlisi.*) || *Newton ikiterimlisi* → NEWTON.

◆ sıf. Ceb. *İkiterimli denklemler,* genel biçimi $X^m - a = 0$ olan denklemler; burada m bir pozitif tam sayıdır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. *İkiterimli dağılım,* sıklıkları ikiterimli dizinin $\binom{n}{k}$ ya da C_n^k terimlerine eşit olan kuramsal dağılım. (BİNOM DAĞILIMI da denir.) || *Negatif ikiterimli dağılım,* sıklıkları ikiterimli dizinin $\binom{n+k-1}{k-1}$ terimine eşit olan kuramsal dağılım. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ceb. $X^m - a = 0$ denkleminin iki kökü x_1 ve x_2 ise, aşağıdaki eşitlikler sözkonusu olur:

$$\left(\frac{x_1}{x_2}\right)^m = 1 \text{ ve } x_1 = x_2\xi;$$

eşitlikte ξ, $X^m - 1 = 0$ denklemin bir kökü, dolayısıyla genel biçimi aşağıda verilen birimin m inci köküdür:

$$\xi_n = \cos\frac{2k\pi}{m} + i\sin\frac{2k\pi}{m};$$

burada $k = 0, 1, 2, ..., (m-1)$ dır. [Gauss ve Lagrange'ın bulduğu çözme yöntemi].
—İstat. İkiterimli dağılım, her birimin iki olanaklı sonucu bulunan, birbirinin aynı ve bağımsız n ardışık deney sözkonusu olduğunda uygulanır. Bir olayın k kez gerçekleşme olasılığını verir. Negatif ikiterimli dağılım da aynı durumda kullanılır. Bir olayın n'inci deneyde k'ncı kez gerçekleşme olasılığını verir ($n \geq k$, $k > 0$ ve önceden belirlenmiş).

İKİUÇLU a. İki ucu bulunan elektrik şebekesi. (Eşanl. TEKKAPILI.)

İKİULUSLU sıf. Havc. Yönetiminden iki ülkenin sorumlu olduğu havalimanı için kullanılır.

İKİÜNSÜZ Dilbil. Sami dillerinde, ünlü öğelerine destek görevi yapan, iki ünsüzden oluşmuş kök için kullanılır.

İKİÜSTÜN sıf. Mat. Sağ üst yanında iki vurgu işareti (″) taşıyan bir harf için kullanılır. (Bu gösterim, aynı harfle gösterilen birçok büyüklüğü ayırt etmek ya da bir ikinci türevi göstermek için kullanılır.)

İKİYAKA dağları, esk. **Sat dağları,** D. Anadolu bölgesinin G.-D. köşesinde Irak sınırı yakınında yüksek dağlık kütle (3 711 m). IV. Zaman buzullaşmasına ait çeşitli aşınım ve birikim şekilleri (buzultaş setleri, sirk gölleri, derin eski buzul vadileri). Günümüzde de K. yamaçlarında küçük buzullar vardır.

İKİYANLI sıf. İki yanı olan.
—Ceb. *İkiyanlı ideal,* bir A halkasının soldan ve sağdan ideali; A değişmeli ise yalnızca ideal denir.
—Dilbil. Kullanımlarına göre geçişli ya da geçişsiz olabilen fiile denir. (Örn. *Evi gezmek. Sokakta gezmek.*)
—İstat. *İkiyanlı test,* varsayım sınamı (hipotez testi) yapılırken, karşıt varsayımın, ilgili dağılımın iki ucunun da red bölgesi olarak kabul edilecek biçimde sunulmasının yol açtığı test. (Örneğin, H_0: $\mu = \mu_0$ ve H_1: $\mu \neq \mu_0$ biçimindeki iki yanlı testte, örnek ortalaması, ilgili dağılımın sağ ya da sol kuyruğundaki kritik bölgeye düştüğünde H_0 reddedilir. $\bar{x} - \mu_0$ farkının anlamlı olduğuna, başka deyişle, örnek verilerinin H_0 ile çeliştiğine [$\mu \neq \mu_0$ olduğuna], karar verilir.)
—Mak. san. İki parçayı ya da bir parçanın iki yüzünü aynı anda işlemeyi sağlayan bir takım tezgâhı ya da bağlama düzeneği için kullanılır. (Eşanl. DUBLEKS.)
—Topbil. ve Antropol. Anadan ve babadan yürüyen soy çizgilerinden her birinin, ancak kendi çizgisi içinde intikal eden bazı özel haklara sahip olduğunu kabul eden bir tür soyzinciri sistemine denir. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Zool. ve Bot. *İkiyanlı bakışım,* insana, hayvanların çoğuna ve bazı bitki organlarına özgü düşey bir düzleme göre bakışım.

◆ sıf. ve a. Ruhbil. H. Rorschach'ın tipolojisinde, dışadönüklük ve içedönüklük eğilimleri birbirini dengeleyen (bu durum genellikle bir kararsızlık ve ikiyanlılık eğilimini yansıtır) bir zihin tipi için kullanılır.
—ANŞİKL. Topbil. ve Antropol. İkiyanlı soyzincirinin birçok çeşidi vardır. Bu konuda iki örnek verebiliriz:

Nijerya'nın güneyinde küçük bir etnik grup oluşturan Yaköler'de, kişinin oturduğu yer babasoyuna göre belirlenir; miras konusunda, hayvanlar ve nakit servet kız kardeşin oğluna ya da oğullarına gider; topraklarsa babasoyu çizgisini izleyerek intikal eder.

Gana'da oturan ve Kara Volta nehri boyunda yerleşmiş bulunan Lo-Dagabalar' da (Lobiler'e yakınlığı olan bir kavim), toprağın ve konutların mülkiyeti, babasoyunu izleyerek intikal ederse de, hayvanlar, para ve ürünler anasoyu çizgisini izler.
—Zool. ve Bot. Hayvanlar evreninde ikiyanlı bakışım hareketle birlikte ortaya çıkar ve hemen hemen her zaman ön ile arka, alt ile üst arasında kesin değişiklikler gösterir; öyle ki bedendeki tek genel bakışım budur. İstisna olarak, kaburgalımedüzlerde sırt-karın bakışımı, bazı ikiçenetli yumuşakçalardaysa yaklaşık bir ön-arka bakışımı görülür. Hayvan bir yanı üzerine yatarak yaşıyorsa (bazı kabuklular, pisibalığı gibi balıklar) ilk bakışımını kaybeder ve düşey düzleme göre gelişen yeni bir bakışım kazanır. Aynı biçimde, kara bitkilerinde de ikiyanlı bakışım düşeydir (ikiçeneklilerin yaprakları, düzensiz ya da birbakışımlı olarak nitelenen çiçekler).

İKİYANLILIK a. Nöropsikol. *Beyinsel ikiyanlılık,* beynin her iki yarımküresinin de aynı işlevi yüklenme yeteneği. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ruhbil. Aynı nesne, aynı durum karşısında, aynı anda iki karşıt duygu duyan, iki karşıt davranışta bulunan öznenin ruhsal durumu. (Örneğin sevgi ve kin, istek ve korku, olumlama ve olumsuzlama.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Nöropsikol. Sağaklardaki konuşma işlevini yürütmede sol yarımkürenin salt üstünlüğü görüşü, yerini her iki yarımkürenin dil mekanizmalarını yüklenme yeteneklerinin eşitsiz bir dağılımı kavramına bıraktı. Beyninin sol yarımküresi alınan çocukların dil öğrenmesi, yetişkinlerde sol yarımkürenin alınmasından sonra sınırlı dil yeteneklerinin korunması; ayrıca beyin büyük birleşeği alınan hastalarda gözlemlenen sağ yarımkürenin sözsel başarıları, sağ yarımküreyi "dilsiz" olarak niteleyen tezi çürüttü.

—Ruhbil. İkiyanlılık kavramını, 1910'da E. Bleuler, bu çelişkili eğilimi en ayırtedici biçimleriyle teşhis ettiği şizofreni üzerindeki çalışmaları sonucu önerdi. Bu kavramı daha sonra Freud da kullandı ve onun çeşitli ruhsal işleyiş kayıtlarındaki önemini ısrarla vurguladı; ona göre bu kavram, ruhsaliçi çatışmaları açıklamak bakımından olduğu kadar, libidonun bazı gelişme evrelerini, hatta dürtülerin dinamiğinin tamamıyla ikici görünümünü belirtmek bakımından da önem taşıyordu.

Öznede aynı bir nesne karşısında karşıt duygusal eğilimlerin birlikte varlığı, özneye taban tabana zıt tutumlar benimseten bazı ruhsal çatışmaların örgütlenmesine yol açabilirdi. Aynı yönde M. Klein da, öznenin kendisine nitel olarak "iyi nesne" ve "kötü nesne" halinde bölünmüş görünen nesneyle ilişkisindeki tamamen ikiyanlı tutumunu ortaya koydu.

Sevgi ve kin, bu alanda, bu türlü çatışmaların patlak vermesindeki en kesin karşıtlıklardan birini oluşturuyorlardı.

İkiyanlılık, aynı anda zıt dürtüsel devinimlere sahip olan öznenin bazı libido evrim evrelerine oluşturucu bir biçimde bağlı bir etken olarak da kendini gösterebilirdi. Örneğin, sadik-ağızcıl evrenin sevgi -yıkım, sadik-anal evrenin etkenlik -edilgenlik karşıtlıklarını ele alalım. Bu anlamda ikiyanlılık, doğrudan doğruya dürtüsel dinamiğe bağlıydı.

Ayrıca özünde dürtülerin dinamizmine bağlı bir ikiyanlılık düşüncesini, örneğin özkorunum dürtüleri / cinsel dürtüler ve daha da açık bir biçimde yaşam dürtüleri / ölüm dürtüleri ikiciliğinde olduğu gibi, dürtülerin kendi karşıt nitelikleri de pekiştiriyorlardı.

İKİYAPRAK a. Avrasya ve Kuzey Amerika'da çayırlarda ya da ormanlarda yetişen orkide. (Aralarından başak halinde öbeklenmiş çiçekleri taşıyan bir çiçek sapının yükseldiği karşılıklı iki büyük yapraktan oluştuğu için bu adla anılır. Kökleri iplik gibi ince ve uzundur. Bil. a. *listera;* salepgiller familyası.) || Serin ormanlarda yetişen ve üzümsü kırmızı bir meyve veren, 10-20 cm yüksekliğinde yaygın gövdeli bitki. (Bil. a. *maianthemum;* zambakgiller familyası.)

İKİYAŞAYIŞLI a. Zool. AMFİBİ'nin eşanlamlısı.

İKİYAŞAYIŞLILAR a. Zool. AMFİBYUMLAR'ın eşanlamlısı.

İKİYERLİ sıf. Antropol. Yeni evli bir çifte kabul ettirilen ve eşlerin sırayla erkeğin ve kadının akrabalarının evinde ya da köyünde kaldıkları oturma biçimi için kullanılır. (Bu sistem genellikle bir bedeller sistemine bağlıdır ve bedeller devresi bitince ikiyerli konaklama da son bulur.)

İKİYILLIK sıf. Birinci yıl yalnız kök ve yaprak süren ve ancak ikinci yıl çiçekli bir sap çıkararak tohum veren bitkilere denir (havuç, pancar). [Bu bitkilerin yeraltı organları, yedek besin maddesi depo ettiğinden insan ya da hayvan beslenmesinde kullanılabilir. Floralarda bu tip bitkiler ② ya da ◯ işaretleriyle belirtilir.]

İKİYÜZLÜ sıf. **1.** Gerçek karakterini ya da niyetini saklayarak, kendinde olmayan bir erdemi, bir niteliği varmış gibi gösteren, özü sözü bir olmayan kimse için kullanılır; riyakâr, mürai: *Yüze gülen ikiyüzlü insanlardan korkarım. İkiyüzlü olma, ne düşünüyorsan onu söyle.* **—2.** Birbirine karşıt iki yandan her birine kendisini destekler gibi görünen, davranan kimse için kullanılır: *Ne kadar ikiyüzlü bir insanmış, bizi destekler görünürken onlara oy verdi. Bu kadar ikiyüzlü olabileceğini düşünmemiştim.*

—Ceb. *İkiyüzlü grup,* yarım basamaklı çevrimsel bir H altgrubu bulunan, çift basamaklı G grubu; öyle ki G – H nin her elemanının karesi etkisiz elemandır. (H nin basamağı 2 den sıkı büyükse, G değişmeli olmayan bir gruptur. *n* kenarlı bir düzgün çokgenin tepeleri kümesini değişmez bırakan izometri grubu, bir ikiyüzlü gruptur; yarım basamaklı çevrimsel altgrup, dönmeler grubudur ve G – H, bir doğruya göre bakışımların kümesini oluşturur.)

—Tarönc. İki yüzü de yontulmuş. || *İkiyüzlü balta,* Alt ve Orta Yontmataş dönemlerinde, iki yüzü de düzeltilerek yapılan ve çeşitli biçimlerde olabilen balta. (İki yüzün de düzeltilmesi, Üst Yontmataş döneminde, özellikle Solutré evresindeki defne yaprağı biçimindeki aletlerde de görülür.)

—Tekst. *İkiyüzlü kumaş,* ÇİFTYÜZLÜ* KUMAŞ'ın eşanlamlısı.

İKİYÜZLÜLÜK a. **1.** İkiyüzlü olma durumu; riyakârlık, mürailik: *Çevresindeki dalkavukların ikiyüzlülüğünü görmemek.* **—2.** İkiyüzlü kimsenin davranışı; aldatmaca, yalan: *Bırak ikiyüzlülüğü, hakkımda neler düşündüğünü artık biliyorum. İkiyüzlülük etmek.*

—Kâğ. san. Üretim yöntemi nedeniyle iki yüzü arasında az çok belirgin renk ya da doku farkı bulunan kâğıt ya da kartonun özelliği.

İKİZ sıf. ve a. **1.** Bir batında dünyaya gelen iki kardeş için kullanılır: *İkiz erkek kardeşler. İkizi ona hiç benzemiyor.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İkiz doğurmak,* ikiz çocuğu olmak; bir işte oldukça sıkıntı ve güçlük çekmek. || *İkiz gibi,* birbirine çok benzeyen iki kardeş için söylenir.

◆ sıf. Anat. *İkiz kas,* ilye ve baldırda bulunan dört çift kasın her bir çifti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kad. doğ. *İkiz gebe,* ikiz doğuran ya da doğuracak olan kadına denir. || *İkiz gebelik,* ikiz olarak (gerçek ya da yalancı) doğacak iki ya da daha fazla dölüte birden gebe olma durumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mim. Birbirinin eşi olan ve ikişer ikişer kümelenen, ortak bir öğeyle bağlı iki sütun, iki kemer, iki pencere vb. için kullanılır.

—Mobc. *İkiz yatak,* aynı karyolaya yan yana yerleştirilmiş birer kişilik iki eş yatağa denir. —Yan yana yerleştirilmiş eş iki ayrı karyolaya denir.

—Sesbilg. *İkiz ünlü* → ÇİFTÜNLÜ.

—Tekst. *İkiz lif,* iki kesiksiz liften oluşan iki bileşenli lif.

—Zool. *İkiz çıkıntı,* memelilerden olmayan omurgalılarda, iki görme tektumundan her birine verilen ad. (Memelilerdeki dördüz çıkıntılarının benzeridir. Önemli bir duyu giriş merkezi oluşturur.) || *Yalancı ikiz,* iki ayrı spermatozoitin döllediği iki yumurtadan gelişen ikiz. (Eşanl. ÇİFT YUMURTA İKİZİ.)

◆ a. Biyol. *Yalancı ikiz* → ÇİFT* YUMURTA İKİZİ.

—Krist. *Kalay ikizi,* girintili bir açı oluşturan ve kafes biçiminde ayrı birleşme düzlemi olan iki kristalden oluşmuş kasiterit ikizinin adı.

—Tıp.*İkiz nabız,* her normal kalp atımını bir ekstrasistolün izlediği nabız türü. (Ekstrasistollar çoğu zaman nabızda ele gelmediği için olay elektrokardiyogram üzerinde incelenir. Ekstrasistol, kulakçıktan [ender olarak], Aschoff-Tawara düğümünden ya da karıncıktan kaynaklanır.) || *İkiz nabızlılık,* ikiz nabız olayı. (Bu ritim sürekli ya da aralıklı olabilir. Dijitalin tedavisi sırasında, iyonlarla [kalsiyum, potasyum] ilgili bazı bozukluklarda görülebilir. Tek başına olduğunda, patolojik herhangi bir anlam taşımaz.)

—Zootekn. Bir koyunun bir defada doğurduğu çift kuzu. (İkiz doğuran dişi koyunlar üzerinde yapılan ıslah çalışmaları döl veriminin artmasını sağlamıştır.)

—ANSİKL. En sık rastlanan ikizler, iki yumurtanın iki spermatozoitle döllemesi sonucunda oluşan *çift yumurta* ikizleridir (*yalancı ikiz* de denir). Bunlar aynı zamanda oluşan aynı ya da karşıt cinsiyette ikizlerdir.

Öteki çeşidi ise *gerçek ikizler* ya da *tek yumurta* ikizleridir. Bunlar tek spermatozoidin tek yumurtayı döllemesiyle oluşur; fakat döllenen yumurta sonradan iki ayrı embriyona bölünür; bölünme değişik zamanlarda gerçekleşebilir. Tek yumurta ikizliğinin birçok tipi olabilir. Gerçek tek yumurta ikizleri bir kişinin iki özdeş kopyası gibidir; bunların kan grupları birbirinin aynıdır. Tek yumurta ikizi olmanın belirgin özelliği ve kanıtı karşılıklı yapılan deri greflerinin reddedilmemesidir. Çift yumurta ikizlerinin aksine, tek yumurta ikizleri genellikle her türlü hastalığa karşı da aynı direnci ya da duyarlığı gösterirler.

İkizliğin nedenleri henüz iyi bilinmemektedir. Bazı kalıtımsal etmenler yalnız çift yumurta ikizliğinde rol oynamaktadır. Bu etmenlerin âdet devresinde normal olarak birden çok yumurtlamayı engelleyen hormon mekanizmalarını bozduğu sanılmaktadır. Tek yumurta ikizlerindeyse, annenin yaşlı olmasına ya da döllenmenin gecikmesi yüzünden yumurtanın yaşlanmasına bağlı olabilir. İkiz gebelik, gebeliğin 12. haftasından sonra ekografiyle teşhis edilir.

İnsan toplumlarında ikizlere rastlanma sıklığı 80 doğumda 1'dir. Yani 40 kişide bir kişinin ikizi vardır. Tek yumurta ikizleri ikiz gebeliklerin % 74,6'sını, çift yumurta ikizleriyse % 25,4'ünü kapsar.

Klasik olarak görülen bu iki çeşit ikizden başka daha ender rastlanan çeşitler de vardır. *Yapışık ikizler,* birbirinden çok geç ayrılmış olan tek yumurta ikizleridir. Görülme sıklıkları 50 000 ila 100 000 doğumda birdir. Bunlardan en ünlüleri 1811'de Siyam'da doğan ve siyamlı kardeşler diye tanınan Çhang ve Eng kardeşlerdir. Bağlantı derecelerine göre çok sayıda yapışık ikiz bilinmektedir: teratopaj denilen iyi gelişmiş ikizler bir köprü ile birbirlerine bağlıdır: köprü başta olabilir (sefalopaj ikizler), göğüste olabilir (torakopaj ikizler), kaba etlerde olabilir (pigopaj ikizler). Teratodim ikizler vücutlarının büyük bir bölümünü ortaklaşa kullanırlar (iniyodim, sternodim ve torakodim ikizler). Son olarak teratodelf denilen ikizlerde çok eksik gelişmiş ikinci bir bireye rastlanır, örneğin, daha iyi gelişmiş olanın karnından çıkan bacaklar gibi.

Heterokaryot tek yumurta ikizleri aralarında bir çift kromozom farkı olan gerçek ikizlerdir. Normal 46, XY bir erkek ile Turner sendromu olan 45, X bir kızdan ya da normal bir çocukla trizomik 21'li bir çocuktan oluşan çiftler bilinmektedir.

Bir tek gen değişinimiyle birbirinden ayrılan tek yumurta ikizleri de vardır, örneğin ikizlerden birinde miyopati denilen hastalıktan sorumlu gen bulunur. Kimera ikizleri, embriyon evresinde kan alışverişinde bulunmuş çift yumurta ikizleridir. Her ikisi de birer kan kimerasıdır.

Üçüzler, dördüzler, beşizler ve altızlarsa doğal olarak ender görülür. Sıklık oranları sırasıyla $1/80^2$, $1/80^3$, $1/80^4$, $1/80^5$'dir (yani 1/6 400, 1/512 000, vb.). Aslında yumurtlama yokluğundan ileri gelen kadın kısırlığının tedavisinde klomifen sitrat türevlerinin kullanılmasıyla ikizlerin sayısı çok artmıştır. Çok çocuklu doğumlar tek ya da çok yumurtadan olabileceği gibi, bu iki çeşidin bir karması da olabilir.

—Anat. İkiz kaslar, çok farklı iki kas grubunu oluşturur:

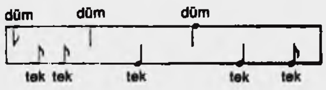
1. *üst* ve *alt* ikiz kaslar, ucu, büyük trokanter üzerinde iç obturator kasınkiyle karışan, ilye bölgesinin derinlerinde bulunan iki küçük kastır;

2. *dış* ve *iç* ikiz kaslar, baldır arka kasıyla birlikte baldır üçbaşlı kasının bileşimine giren geniş ve kalın iki kastır. Bu üç kas, Achille kirişi adı verilen ortak bir kirişle topuk kemiği üzerinde sonlanır. Baldıra kabarık bir görünüm veren ikizlerden içteki dıştakine göre aşağıya doğru daha fazla iner; ayağın bacak üzerine taban yönünde bükülmesini sağlar.

—Kad. doğ. İkiz gebeliğin iki tipi vardır: bir tek yumurtanın zamanından önce bölünmesiyle meydana gelen ikiz gebelik (tek yumurta ikizi, homozigot ikiz ya da "gerçek ikiz" de denir) ve farklı iki yumur-

tacığın döllenmesiyle meydana gelen ikiz gebelik (çift yumurta ikizı, heterozigot ikiz ya da "yalancı ikiz"). İkiz gebelikler erken doğum, gelişme geriliği ve zehirlenmelerle belirgindir. İkinci bebeğin doğumu güç olur ve doğum sonrasında kanamalar görülebilir. Riskli gebelik sayılan ikiz gebeliğin özel olarak izlenmesi gereklidir.

İKİZAKSAK a. Müz. Türk müziğinde bir küçük usul. (12 zamanlı, 8 vuruşludur. Klasik türk müziğinde kullanılmamıştır. Özellikle Batı Anadolu halk ezgilerinde rastlanır. Usule bu adı veren H. Saadettin Arel de, kimi çalgı yapıtlarını bununla ölçmüştür.)

ikizaksak usulü

İKİZANLAMLI sıf. Fels. İkizanlamlılıkla ilgili.

İKİZANLAMLILIK a. Fels. İki farklı yetinin nesnelerini aynı yetiyle bağlamaktan doğan çifte anlamlılığa Kant tarafından verilen ad. Örneğin, anlığın ilkelerinin deney verilerine uygulanmasıyla kendinde şeylere uygulanmasını birbirinden ayırt etmemek, Kant'a göre transsendental bir ikizanlamlılıktır.

İKİZCE, Ankara'nın Haymana ilçesine bağlı bucak; 2 911 nüf. (1990); 2 köy. Merkezi *İkizce*, 433 nüf. (1990).

İKİZCE, D. Karadeniz bölümünde Ordu iline bağlı ilçe; 22 087 nüf. (1990); 17 köy. Merkezi, karayoluyla Ordu'nun 94 km D.'sunda *İkizce*, 6 078 nüf. (1990).

İKİZDERE, D. Karadeniz bölümünde Rize iline bağlı ilçe; 15 295 nüf. (1990); 898 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 27 köy. Merkezi, Kalkandere üzerinden, karayoluyla Rize'nin 50 km G.-G. D.'sunda *İkizdere*, 3 643 nüf. (1990).

İKİZELEK a. Kâğ. san. Yakınsak iki elek içeren, kesiksiz kâğıt şeridi oluşturma düzeneği. (Bu iki elek, aralarında yer alan hamur kasasının püskürttüğü lifli asıltı suyunun, şeridin iki yüzeyinden süzülmesini sağlar. Yüksek hız gerektiren üretimlerde uzun elek yerine ikizelek kullanma eğilimi vardır; bu yöntemle elde edilen yaprağın iki yüzü daha homojendir.) [Eşanl. ÇİFTELEK.]

İKİZKENAR sıf. Geom. Sonuşmazları birbirine dik olan bir hiperbol için kullanılır. || *İkizkenar üçgen*, iki kenarı eşit olan üçgen. || *İkizkenar yamuk*, koşut olmayan iki kenarı birbirine eşit olan yamuk.
—ANSİKL. Bu hiperbolün indirgenmiş denklemi $x^2 - y^2 - a^2 = 0$ biçimine konabilir. Dışmerkezliği $\sqrt{2}$ ye eşittir. Buna karşılık olan işaret $(O, \vec{i}, \vec{j})$ ise yeni işaret olarak $(O, \vec{u}, \vec{v})$ [burada $\vec{u} = \frac{\sqrt{2}}{2}(\vec{i} + \vec{j})$ ve $\vec{v} = -\frac{\sqrt{2}}{2}(\vec{i} - \vec{j})$ dır] alınarak bu hiperbolün denklemi $XY = \frac{a^2}{2}$ biçiminde yazılabilir.

İkizkenar üçgenlerin ayırtedici özellikleri şunlardır: 1. ikizkenar üçgenin, eşit kenarları karşısındaki açılar (ya da açı kesmeleri) birbirine eşittir (bunlara taban açıları denir); 2. tabana, yani eşit iki kenar dışındaki kenara ait kenarortay, yükseklik ve bu kenarın orta dikmesi üçgenin tepesine, yani eşit iki kenarın kesim noktasına ait içaçıortayla çakışır.

İKİZKISIRLIĞI a. Zootekn. Erkek dana ikizi olan bazı düvelerde görülen ve dölyatağında ikizler arası damar ağızlaşmalarına ve bu yolla gerçekleşen hormon değiştokuşuna bağlı olarak onları kısırlaştıran anomali.

İKİZLEME a. Sesbilg. Bir ikiz ünsüz gerçekleştirme.

İKİZLEMEK f. *Yörs.* Hayvc. Koyun ya da ineği iki kez sağmak. || İkiz doğurmak.

İKİZLENME a. Krist. Aynı türden iki ya da daha çok kristalin düzenli olarak iç içe girişi.
—ANSİKL. Bir kristal, kesin ya da yaklaşık yalın bir bakışımla birbirine bağlanan (örneğin *ikizlenme düzlemi, ikizlenme ekseni*) ve yalın ya da katlı bir ortak kafesi olan iki ya da birçok kristalden oluşuyorsa, buna ikizlenmiş kristal denir. İkizlenmeler büyüme sırasında oluşur ve minerallerde çok sık görülür (örneğin alçıtaşı, kuvars, pirit, aragonit, rutil, albit, periklin, fluorit, altın vb.). Ayrıca mekanik bir etki de ikizlenmeye yol açabilir (örneğin kalsitte). Bir kristal ikizlenme konumunda istiflenmiş pullardan oluşuyorsa, *polisentetik ikizlenme*'den söz edilir.

İKİZLENMEK g. f. Krist. İki kristalden söz ederken, ikiz konum oluşturmak.

İKİZLER, ayırtedici özelliğini Samanyolu'na koşut konumdaki iki parlak yıldızı Kastor* ve Polluks*'tan alan burç takımyıldızı. Bu takımyıldızda, bileşenleri küçük aygıtlarla ayırt edilebilen birçok çift yıldız ve çoğu düzensiz birçok değişken yıldız yer alır. İkizlerin U yıldızı, püskürtülü yıldız sınıfının en belirgin örneğidir; genel olarak 14. kadirden olan bu yıldız 30 ile 200 günlük dönemler boyunca parlaklığını korur, ardından bu parlaklık ansızın 100 katına çıkarak birkaç saatte 9. kadire ulaşır. Ayrıca takımyıldızda, el dürbünüyle seçilebilen 2 800 ıy uzaklıkta M 35 açık kümesi ve parlaklığı 13. ya da daha düşük kadirden yaklaşık 120 yıldız bulunur.
—Astrol. Güncel gregorius takvimine göre ilkbaharın üçüncü burcu. (İkizler, ay yarıküresinin beşinci, üçüncü büyüküçgenin ikinci burcudur; gecesi Mercurius'un gökevidir. Çifte yapısı özellikle vurgulanır: biryandan Hercules gibi gürz taşır ve adalet dağıtır; öte yandan Apollon gibi lir çalar ve avcılık yapar. Bu burcun anlatım, esin, kâhinlik yetenekleri verdiği kabul edilir.)

İkizler *(Menaechmi)*, Plautus'un, Menandros'a öykünerek yazdığı komedi (İ.Ö. 215'e doğr.). Çocukken birbirlerinden ayrı düşen sicilyalı ikizler, bir rastlantı sonucu Epeiros'un Epidamnos kentinde bir araya gelirler. Kardeşlerden biri zengin olmuştur. Oyun ikizlerin benzeşmesinden doğan ve zengin kardeşin karısını, metresini ve kayınpederini bile yanıltan bir yanlışlıklar dizisi üzerine kurulmuştur. Plautus, *Amphitryon* ve *Bakkhiadai*'daki gibi, ikizlerin benzerliğinden kaynaklanan güldürü öğesini işlemiş ve renkli ikincil tipler yaratmıştır.

İKİZLEREVİ, Orion*'un α yıldızına verilen ad. Kadiri ortalama 2 070 günlük dönemle 0,1 ile 1,2 arasında yarı-düzgün biçimde değişir. Bu yıldız, bir üstdevdir; çapı Güneş'in çapının 400 katına, ışıma gücü Güneş'in ışıma gücünün yaklaşık 3 000 katına ulaşır. Tayf tipi M2, uzaklığı 650 ıy' dır.

İKİZLEŞME a. Dişç. cerr. İki diş arasındaki tüm dokuların birbirine bitişmesiyle belirgin diş anomalisi. (Bitişmenin yalnız köklerde olmasıyla kaynaşmadan ayrılır.)

İKİZLİ sıf. Aynı işe yarayan iki parçadan oluşan: *İkizli mumluk. İkizli abajur.*

İKİZLİK a. İkiz doğan çocukların durumu.

İKİZLİLİK a. Mant. KAYPAKLIK.

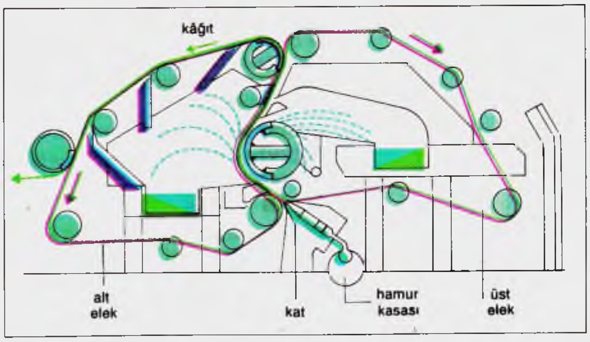
İKİZNAMLULU sıf. ÇİFTNAMLULU'nun eşanlamlısı.

İKİZÖREN, Çankırı'nın Yapraklı ilçesine bağlı bucak; 10 988 nüf. (1990); 25 köy. Merkezi *İkizören*, 345 nüf. (1990).

İKİZTEPE höyüğü. Arkeol. Samsun'un Bafra ilçesinde höyük; ilçe merkezinin 7 km K.-B.'sındaki İkiztepe köyü yakınında dört yükseltiden oluşur. Höyük Karadeniz kıyılarının Bakırtaş ve İlk Tunç çağ kültürlerini aydınlatmasının yanı sıra, buradaki hitit varlığını kanıtlaması açısından da önemlidir. 1940-1942'de K. Kökten'in yaptığı yüzey araştırmalarından sonra, U. B. Alkım'ın başlattığı kazılar (1974), Ö. Bilgi tarafından sürdürülmektedir (1988). İkiztepe I ve İkiztepe II tepeciklerinde yapılan çalışmalarda Bakırtaş, İlk Tunç çağ (I, II, III) ve Hitit öncesi (*Er-Hitit* ya da *Geçiş çağı* da denir) dönemlerden buluntulara rastlandı. İkiztepe I'de saptanan altı yapı katında da, yöre mimarisinin ahşaba dayandığı ortaya çıkarıldı. Düzleştirilmiş toprağa çatılan ahşap kasnak üzerinde yükselen duvarlar, birbirine bağlanan tomruklardan oluşuyordu. Duvarlar ayrıca çamurla sıvanıyordu. Eğimli çatı sazdan örülüyordu. Hitit öncesi evredeyse duvarlar sıvasızdır. Yerleşmenin nekropolisinde pek çok mezar ortaya çıkarıldı. Ölüler sıkıştırılmış toprak üstüne sırt üstü yatırılıyor, yanlarına çok çeşitli armağanlar (yüzük, bilezik, zıpkın, kama, mızrak ucu gibi tunç eşyalar, pişmiş topraktan heykelcikler, kemik iğne ve bizler, çanak çömlekler) konuyordu. Bunlar arasında üzerleri kabartmalı iki mızrak ucu özellikle dikkati çeker (İ.Ö. III. binyıl ikinci yarısı). Kabartmalardakı, başlarının üzerinde güneş kursu bulunan figürlerin bir tanrı-tanrıça çiftini simgelediği sanılmaktadır.

İkiztepe II'deyse mimari buluntu az, İlk Tunç çağ I ve II evrelerinden çanak çömlekler çoğunluktadır. İkiztepe buluntuları yerleşmenin Bakırtaş döneminde ve İlk Tunç çağ I'de Batı Anadolu, Ege adaları, Balkanlar, İlk Tunç çağ II ve III'te de Orta Anadolu ile ilişkiler içinde olduğunu gösterir. Boğazköy'de bulunan bir tablette adı geçen Zalpa ülkesi ve kentinin burası olduğu öne sürüldü. (→ Kayn.)

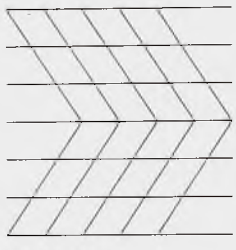
İkiztepeler. Arkeol. Erzurum'un merkez ilçesi, Dumlu bucağına bağlı Gülpınar köyü yakınlarında tümülüs. H. Z. Koşay yönetiminde yapılan kazılarda (1965), Büyük İskender dönemine (İ.Ö. IV. yy.) tarihlenen

ikizelek makinesiyle kâğıt yaprağı oluşturma

İkizler burcunun simgesel gösterimleri

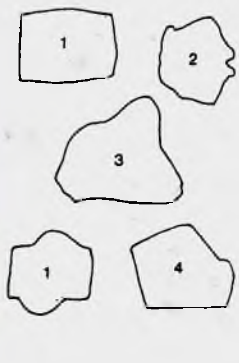
ikizlenmiş kristal

ikizlenmemiş kristal

İKİZLENME

ikizlenmiş kristaller
1. Staurolit;
2. Rutil;
3. Kalsit;
4. Fluorit.

mezarlar ortaya çıkarıldı. Birbirine koridorla bağlı, kesme taştan, tonoz örtülü mezarlarda silahlar, tek ve çift kulplu, bezemeli çanak çömlekler ve gümüşten İskender sikkeleri bulundu.

İkiztepeler → ÇILDIRIN HÜYLERİ.

İKİZYİV a. Mim. İki yivden oluşan friz ya da konsol süslemesi.

İKLÂB → IKLÂB.

İKLİL a. (ar. *iklil*). *Esk.* Taç: *"İklîl idi kevkebi serinde"* (A. H. Tarhan).
—Ciltç. → BAŞLIK.
—Esk. bot. Çiçekte taç kısmı.
—Esk. gökbil. *İklîl-i şimali*, Elavvâ burcunun yakınlarındaki parlak yıldız kümesi.

İKLİLİ sıf. (ar. *iklil* ve *-î*'den *iklilî*). *Esk.* Taçla ilgili.

İKLİM a. (yun. *klima*'dan ar. *iklim*). **1.** Belli bir yerde atmosferin ortalama durumunu ve bu durumdan sapma biçiminde meydana gelen salınımları niteleyen meteoroloji olaylarının tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ülke, diyar, memleket: *Uzak iklimlerin havasını taşıyan bir şiir* **—3.** Eskiden yeryüzünün ekvatordan Kuzey kutbu'na doğru bölünmüş olduğu yedi bölgeden her biri: *Yedi iklim dört bucak.*
—Biyol. *İklime alışma*, canlı bir varlığın yeni bir ortama alışması. (Bk. *ansikl.* böl. Bot.)
—Ed. Sevgilinin bulunduğu yer, gönül ülkesi. || *Yedi iklim*, kasidelerde övülen devlet adamının hükmettiği ülkelere verilen ad.

İKLİM

—ANSİKL. Niteliğini oluşturan öğelerin (nem, sıcaklık, basınç, rüzgârlar, vb.) atmosferdeki ortak etkilerini belirten iklim, bu öğeler üzerinde kozmik (güneş ışıması), yeryuvara ilişkin (hareketlerinin sonucu olarak Yer'in küresel biçim alması) ve coğrafi (karaların, denizlerin, engebelerin, bitki örtüsünün dağılımı vb.) etkenlerin sonucudur. Öte yandan hava, geçici bir atmosfer durumudur ve gene çok geçici iklim öğelerinin birleşmesine bağlıdır. Belli bir yerin iklimini tanımlama olanağını, birbirini izleyen hava durumlarının gözlemlenmesi ve gerçekleşme sıklıklarının incelenmesi sağlar.

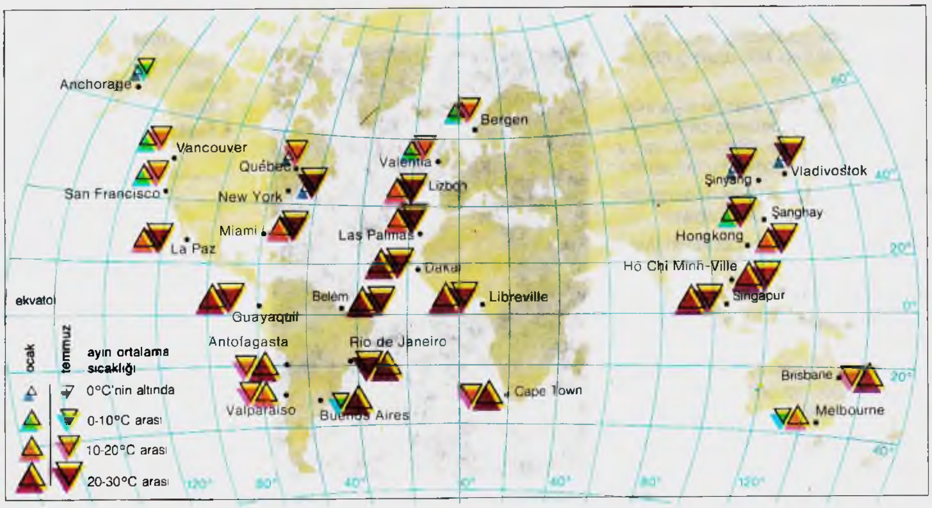
Kozmik ve yeryuvara ilişkin etkenler, iklim kuşaklarının meydana gelişinde temel rol oynarlar. Bunlar ısı kuşaklarını belirledikten (soğuk yüksek enlemler; yarıtropikal ve tropiklerarası sıcak alçak enlemler; soğuk ve sıcak hava kütlelerinin karşılaştığı ara durumdaki orta enlemler) başka, özellikle de serbest atmosferde dinamik nedenlere bağlı bir kuşaklaşmaya da yol açarlar (orta enlemler üzerinde kutupsal ve yarıtropikal jet akımları ile birlikte kutupçevresinde batıdan doğuya dönüş hareketi, yarıtropikal antisiklonlar, tropiklerarasında doğudan batıya yönelik hava dolaşımı; buna hava kütlelerinin büyük karşılaşma alanları da eklenir: meteroloji ekvatoru adı da verilen tropiklerarası yakınsama ve kutup cephesi). Nihayet aynı etkenler nemlilik bakımından farklı kuşakları da belirler (cephesel karşılaşma alanlarındaki yağış eğilimi [orta enlemlerde ve alçak enlemlerdeki yağışlar bununla ilgilidir], büyük antisiklonlar kuşağının uzandığı yerlerde yağışı engelleyici etkiler [elverişli coğrafi şartlar dışında yarıtropikal enlemlerin kuraklığı]). Gerçekte coğrafi etkenler, kozmik ve yeryuvara ilişkin etkenlerin yol açtığı kuşak şemasındaki bozulmalar biçiminde ortaya çıkar. Okyanuslar yalnızca kütleleri ve ısıl durgunluklarıyla değil, aynı zamanda akıntılarıyla da iklimi etkiler. Bunun sonucunda bulunulan enleme göre ısı ve yağışla ilgili sapmalar meydana gelir: Norveç'in denize bakan cephesinin ısınması ve bol yağış (Kuzey Atlas okyanusu akıntısı etkisiyle), Kaliforniya, Peru, Sahra'nın Atlas okyanusu cephesi ve Kanarya adaları ve Afrika'nın güney-batı cephesinde soğumalar ve yağış engellenmesi (Kaliforniya, Humboldt, Kanarya ve Benguela soğuk su akıntılarının etkisiyle). Kıtaların ve engebelerin etkileriyle birleşen bu türden okyanus etkileri, kıtaların her iki yanında ve çeşitli enlemlerde iklimsel bakışımsızlıklara yol açar (şek. 1). Küçük boyutlarda olmakla birlikte coğrafi etkenler de işe karışır (orman kütleleri; ikinci topografya öğeleri: vadiler, platolar; kentler bütünü, vb.). Böylece, kuşaksal olmayan etkilerin büyük kuşaksal sıralanma üzerine eklenmesi yerkürenin iklim mozaiği adını verebileceğimiz bir iklim dağılımı düzenine yol açar (şek. 2). İklim mozaiği en genelden (kuşaksal iklimler) başlayıp, bölgesel iklimlerden geçerek en küçüğe (yerel iklimler) ulaşan büyüklük ölçeklerine göre düzenlenir. Öte yandan, özel bir yaklaşım gerektiren mikroiklimleri ayrıca ele almak yerinde olur.

Kuşaksal iklimlerin yayılış alanlarını ısıl, dinamik ve yağış kuşaklarının birleşmesi belirler. Isıl kuşaklaşma yalnızca yukarıda sözü edilen genel eğilimleri değil, mevsimlik ışıma dengelerinin gidişini de kapsar. Sözgelimi, kutup iklimlerinde yaz, sıcak iklimlerde kış yoktur; buna karşılık ılıman iklimlerin hem kışı, hem yazı vardır ve bu iklimler, bu ikili karşıtlıktan çok bütün yıl boyunca görülen aşırılığa kaçmayan ısı eşitliğinden doğarlar. Bazı durumlarda ısıl şartlarla birleşen (etki merkezleri bu iki etkenin etkisini gösterebilir) dinamik kuşaklaşma atmosferde büyük yükselme ve alçalma kuşaklarına ve dolayısıyla nemlilik bakımından farklı eğilimlere yol açar. Bu nedenle, kutup iklimleri, yalnızca soğuk değil, aynı zamanda kuraktır (yüzeysel antisiklon). Soğuk ılıman iklimler (çok kısa yazlar, çok uzun ve çok sert kışlar), orta ılıman iklimler ve sıcak ılıman iklimler (soğuk dalgalarıyla kesilen yumuşak kışlar, sıcak yazlar), cephesel süreçler ve batıdan gelen hava akımlarına bağlı olarak az çok sürekli yağış alırlar. Sıcak yarıtropikal iklimler aynı şekilde kuraktır (büyük çöller). Nemli tropikal iklimlere gelince, bunlar nöbetleşe yağışlı mevsimli iklimlerle, ekvatoral iklimlere (çok yağışlıdır ve buralara tropiklerarası yakınsama egemendir) ayrılır. Bu sıralamada, başlıca özelliklerini bulundukları enlemlerin konumundan alan iklim kuşaklarıyla (kutup, orta ılıman, sıcak çöl, ekvator iklimleri) ve almaşık etkilerden doğan iklim kuşaklarını (enleme bağlı olarak, aslında ılıman kökenli atmosfer süreçleri ile kesintiye uğrayan kışları, sürekli ve aydınlık yazları ile kurak yarıtropikal kökenli sıcak ılıman bir iklim olan Akdeniz iklimi; yağışlı yazı tropiklerarası yakınsamanın etkisine, kurak kışı kurak kuşağın yüksek basınçlarına bağlı olan tropikal alize ve muson iklimleri) ayırt etmek gerekir.

Bu iklim kuşakları, *bölgesel iklimler*'i düzenleyen bir bölümlemeye çerçeve görevi yapar. Kuzey Amerika'da orta ılıman iklim enlemlerinde (40. ve 50. paraleller arasında), batının dağlık sistemi, kuşak düzeninde büyük bir bozulmaya yol açar. Kuşaklara bağlı olmayan coğrafi etkenlerin gücü, bulunulan enlemlere bağlı özelliklerin yok olmasına bile neden olabilir. 35. ve 40. paraleller arasında görülen Akdeniz iklimi (ya da akdeniz tipi iklim) kıtaların doğusunda yerini daha yağışlı iklimlere bırakarak ortadan kalkar. Büyük yarıtropikal sıcak çöller de, gene kıtaların doğu kesiminde, yerlerini sıcak ve yağışlı iklimlere (G.-D. ve D. Asya'nın muson iklimleri) bırakır. Nihayet, yağışlı alçak enlemlerde, yer yer, garip biçimde kurak alanlara (Somali) rastlanır. İşte yüzey şekillerinin etkilerini bu açıdan ele almak gerekir. Bütünüyle ele alındığında, bölgesel iklimler kuşaksal iklimlerin coğrafi fasiyesleri olarak görünürler. Çok genel bölgesel iklim kavramı çerçevesinde farklılıklar ayırt edilebilir (C. P. Peguy'e göre: dilim, alan, bölge, altbölge; sözgelimi Avrupa dilimi, okyanus alanı, Atlas okyanusu bölgesi, İle

Mevsimlik sıcaklık rejimleri ve kıta kenarlarının sıcaklık ayrılıkları

-de-France altbölgesi). Altbölümlere ayrılsın ya da ayrılmasın, bölgesel iklimler, yerküre iklimler mozaiğinin önemli bir öğesidir.

Yerel iklimler (ya da *topoiklimler*) de bu mozaiğin bir parçası olarak düşünülebilir. Gerçekte, yerel iklimler bölgesel iklimlerin fasiyesleridir. Yerel iklim, hava ortamını genel atmosfer bütününden soyutlamayan çok yerelleşmiş coğrafi etkenlerin sonucudur. Bu yamaç, bir orman, bir kentsel yerleşme yerel iklimden yararlanır.

Mikroiklimler, çok sınırlı bir meteoroloji tabakasını genel koşullardan ayıran etkenlerin sonucudur. Bir ormanın üstünde yerel bir iklim egemenken, ağaç taçlarının altında bir mikroiklim ortaya çıkar. Mikroiklimler, kapalı çevrelerde (insanın yarattığı konutların içi gibi çevreler de dahil) görülür.

Yerkürenin iklim mozaiği (mikroiklimler bunun dışında bırakılacaktır) bir "sistem" de toplanır (şek. 3).

İklim etkenleri başlangıçta yer alır; orta bölümü atmosfer ve hareketlerinden (yatay ve düşey hareketler) oluşur; yerkürenin iklim mozaiği son bölümdedir. Bir geriye dönüş etkisinin varlığı kabul edilebilir; çünkü biyocoğrafya ve morfoloji koşullarının sonucu olan bazı iklimler (ekvator iklimleri ve hepyeşil ormanlar, sıcak çöller, inlandsisler, vb.) hem kendi yörelerini, hem de durağanlık açısından yakınlarındaki başka iklim bölgelerini etkilerler. Bununla beraber, atmosfer şartlarını belirlemeyen ve alışverişe (enerji, nem, atmosfer hareketleri) yol açan genel bilançonun durağanlığından başlayarak, sistemin durağanlığı gerçekleşir. Genel enerji bilançosu sabittir (yerküre yıldızlararası boşluklara yaydığı ışınımlar kadar ışınım alır); hareketlerin bilançosu (Yer'in kendi ekseni çevresindeki dönüşüyle kuşaksal atmosfer dolaşımını birleştirir) ve su döngüsü (buharlaşmalar, katı halden gaz haline geçişler, yağışlar, akış) için de durum aynıdır. Günümüzde denge halinde bulunan iklim sistemi, aşırı özellikte havaların (kuraklıklar, bol yağışlar, soğuk dalgaları, sıcak dalgaları, vb.) çokluğuyla ortaya çıkan ayrıntıdaki değişkenliklerle birlikte görülür. Bu aşırılıklar, genel dengeler çerçevesinde, dengeleme etkileri olarak sayılmalıdır. Bütünü bakımından durallığı ve ayrıntıdaki değişkenlikleriyle yerkürenin iklim mozaiği aslında jeolojik özellikte bir evrimin ancak bir anıdır. İklim değişiklikleri, dünyayı Üçüncü Zaman'ın ikinci yarısındaki sıcak bir dönemden sonra büyük buzullaşmalardan geçirerek bugünkü duruma getirdi. Bu zaman diliminde, iklim mozaiğinin birbirini izleyen durumlarının (denge anları) önemli bunalımlarla (sonuncusu Würm sonrası ısınmadır) birbirinden ayrılması gerekti. (→ ATMOSFER, SALINIM, PALEOKLİMATOLOJİ.)

—Bot. Bir bitkinin iklime alışması, o bitkinin, kendiliğinden yetiştiği bölgeninkinden farklı iklim ve toprak koşullarına dayanması halinde insan tarafından gerçekleştirilir. Bazen hiç ekilmemiş bölgelerde ekim ve dikime kadar vardırılan bu alışma (bir bölgedeki yarı kendiliğinden yetişen bitkiler) yeni coğrafi alanın ortam koşulları, asıl alanınkine ne kadar yakınsa o kadar kolay olur. Tarımda ve bahçecilikte yüzyıllar boyunca çok sayıda iklime alışma olayı gerçekleşmiştir. Örneğin patates, mısır, tütün, domates Amerika kökenlidir ve dünyanın bütün sıcak ve ılıman iklim bölgelerinde yetiştirilmektedir. Kayısı, kiraz ve şeftali gibi bitkiler de Batı bölgelerine Ortadoğu'dan gitmiştir.

İKLİMBİLİM a. İklimleri inceleyen bilim. (Eşanl. KLİMATOLOJİ.)

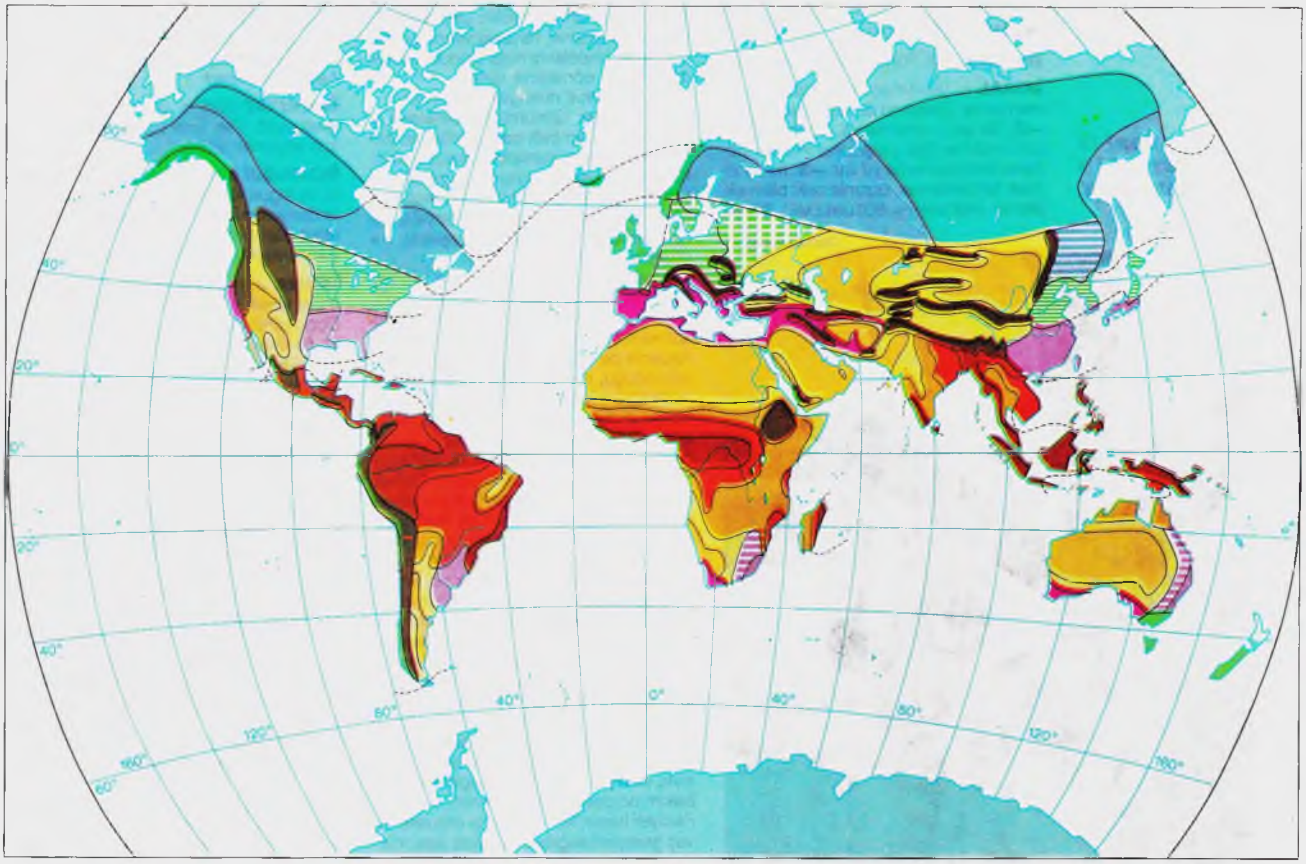
—Tıp. *Tıbbi iklimbilim*, iklimlerin ve onları oluşturan çeşitli öğelerin (fiziksel, kimyasal ve biyolojik) sağlıklı ya da hasta organizma üzerinde yapabilecekleri etkilerin incelenmesi ve özelliklerinden yararlanılması. (Eşanl. TIBBİ KLİMATOLOJİ.)

—ANSİKL. *Temel iklimbilim*, öncelikle betimleyicidir (istatistiksel iklimbilim); ya da betimlemeyi hava olayları açıklamalarına bağlayabilir (sinoptik haritaların, radyosondajların, uydulardan gelen görüntülerin kullanımı vb. göz önünde bulunduran dinamik iklimbilim). İklimbilim, istatistikte kullanılan yöntemlerde verilerin işlenmesinde (bilgisayarlar), atmosfer araştırmalarında (yapay uydular), yer yüzeyinin gözlemlenmesinde (uzaktan algılama), bilanço hesaplarında (radyasyon, ısı, yağış, hava hareketleri) gerçekleştirilen gelişmelerden yararlanır. Temel araştırmanın amaçları da bilim adamlarının görüşlerine ve hizmetlerine sunulan araçlara paralel olarak gelişti. Örneğin Türkiye'de ve Fransa'da iklimbilim, 1950'ye kadar daha çok betimleyiciydi. 1950-1970 arasında dinamik iklimbilim ağırlık kazandı. Bugün atmosferi

bütün olarak ele alan ileri düzeyde bir istatistiksel irdelemesine (dağılım yasalarını araştırarak ve zaman serilerini inceleyerek iklim öğelerini değerlendirme), atmosferde görülen dinamik olayların çeşitli düzeyde incelenmesine ve bilanço tahminlerine dayanan görüş ağır basmaktadır. Temel iklimbilim, ister betimleyici ya da dinamik, isterse her iki nitelikte olsun, genel iklimbilime (atmosfer olaylarını inceler ve geniş ölçüde meteorolojiden yararlanır) ve bölgesel iklimbilime (genel iklimbilimden hareketle sınırları belirlenmiş iklim alanlarını inceler) ayrılır. Temel araştırmada, iklimbilimci coğrafyacıların, özellikle bölgesel iklimbilime yöneldikleri, meteoroloji ya da fizik (atmosfer fizikçileri) kö-

Dünya'nın **iklimleri**

kenli iklimbilimcilerinse daha çok (ama bütünüyle değil) genel iklimbilimle ilgilendikleri (daha çok süreçlerin incelenmesi) söylenebilir. Birinci öbektekilerden bazıları, daha çok geniş bölgeler üzerinde (geniş ölçüde sinoptik belgelere başvuran kuşak ve bölge [dar anlamda] iklimbilimi), öbürleriyse daha dar alanlarda (yer ve atmosferin sıkı ilişkisine dayalı ölçümler ve gözlemlemeler yoluyla topoiklim, hatta mikroiklimbilim; istasyonların bilançoları) çalışırlar. İklimbilimci coğrafyacılarla bazı meteorologlar doğalbilimci bir yaklaşımı benimserken (deneysel yöntemler) başka meteorologlarla atmosfer fizikçileri, her şeyden önce "sayısal dolaşım modelleri"ni araştırmaya yönelen matematikçilerdir.

Uygulamalı iklimbilim, temel iklimbilimden biraz farklıdır. Temel özelliği uygulamaya yönelik olmasıdır. Bitkilerin yetişme ortamını iyi tanımlamak ve buna bağlı olarak tarımı daha iyi yönlendirmek (tarımsal iklimbilim) için bir bölgenin iklim koşullarını bilmek gerekir. Bir havaalanı kurulacak yerin iklimini bilmek zorunludur (havacılık iklimbilimi). Ayrıca insan organizmasıyla iklim arasındaki bağları da öğrenmek gerekir (insan biyoiklimi). Uygulamalı iklimbilim, iklimlerin hidroloji, kentçilik, iktisatla (ulaşım, içki ticareti, güneş optiği, giysi, vb. şirketlerinin yönetimi) olan ilişkileriyle de ilgilenir. Turizmin denetlenmesinde, sanayi ve ulaşıma ilişkin işlemlerde (çevre kirlenmesi) de uygulamalı iklimbilime iş düşer. İleriye yönelik tahminler konusuna da eğilir. "Tahmin takvimleri" geçmiş birçok gözlemeden hareketle, iktisadi amaçla kullanmak üzere (tarımsal verimlilik, iklim değişiklikleri, vb.), ileride havanın nasıl olacağı konusunda tahminler yapabilmeyi sağlar. İleriye dönük iklimbilim, insan etkinliğinin yol açabileceği olayların (zamanı geldiğinde atmosferin su, karbondioksit, ozon bileşiminin değişmesi) senaryosunu önceden hazırlama olanağı da verir.

İKLİMBİLİMCİ a. İklimleri inceleyen bilim adamı; iklimbilim uzmanı. (Eşanl. KLİMATOLOG.)

İKLİMLEME → KLİMA.

İKLİMSEL sıf. İklime ilişkin, iklimle ilgili.

İKMAL a. (ar. *ikmāl*). **1.** Bütünleme, tamamlama: *Eksiklerin ikmaline çalışıyoruz.* **—2.** Bir şeyi tamamlama, bitirme: *Binanın ikmali ile ilgili çalışmalar. Hizmet döneminin ikmaline bir yıl var.* **—3.** *İkmal etmek,* tamamlamak, bütünlemek; bitirmek. ||*İkmal imtihanı* → BÜTÜNLEME* SINAVI || *İkmale kalmak* → BÜTÜNLEME'YE KALMAK.

—Ask. Lojistik harekât çerçevesinde, ikmal maddelerinin istenilen nitelik ve nicelikte, istenilen yer ve zamanda hazır bulundurulması amacıyla, bir birliğin gereksinimlerini sağlamaya yarayan işlemlerin tümüne verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İkmal aracı,* erzak, cephane vb.'ni taşımada kullanılan askeri araç. || *İkmal ekonomisi,* eldeki olanaklardan en iyi biçimde yararlanarak ikmal araç ve gereçlerinin korunması, bakımının yapılması; kurtarma, onarma ve hek malları değerlendirmenin alışkanlık haline getirilmesi vb. etkinliklere verilen ad. || *İkmal ve bakım bölgesi,* harekât halindeki birliklerin lojistik gereçlerini yaydıkları bölge. (Bk. *ansikl.* böl.). || *İkmal ve bakım hizmeti,* birliklerin ikmal maddelerinin tedariki, bakımı, depolanması ve dağıtımı için verilen hizmet. ||*İkmal subayı,* lojistik anlamda, ikmal hizmetinin yerine getirilmesinden sorumlu subay.

—Ask. denizc. *İkmal gemisi,* denizaltılara ve suüstü gemilerine yakıt, yiyecek, içecek ve malzeme ikmali yapmada kullanılan özel olarak donatılmış gemi. || *Gemi ikmal subayı,* askeri gemilerde, geminin ikmal işleriyle yükümlü subay.

—Ask. havc. *İkmal bakım komutanlığı,* ana jet komutanlıklarının, her türlü uçak bakım, onarım ve malzeme ikmalinden sorumlu ünitesi. || *İkmal uçağı,* uçuş sırasında diğer uçakların yakıt ikmalini yapmada kullanılan yakıt taşıma uçağı. (İkmal uçakları, genellikle uçuş sırasında yakıt ikmalini yapmak için gerekli bütün aygıtlarla donatılmış yüksek kapasiteli nakliye uçaklarıdır.) || *Havada yakıt ikmali,* bir uçağın bağımsızlığını artırmak için uçuş sırasında depolarına bir ikmal uçağıyla taşınan yakıttan belirli miktarda aktarma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *İkmal yapmak,* bir gemiye yolculuk için gereken gereçleri sağlamak.

—Ed. Bir dize ya da tümcedeki anlamın daha sonraki sözlerle tamamlanması.

—Havc. *İkmal yapmak,* bir hava taşıtına herhangi bir ürün, özellikle yakıt vermek. || *Uçak ikmal tankı,* havaalanlarında uçakların yakıt depolarını hızla doldurmak için özel olarak donatılmış tanker.

—Topogr. *İkmal nirengisi* →NİRENGİ.

—ANSİKL. Ask. Günümüzde, birliklerin ikmalini sağlayan belli başlı sınıflar ve verdikleri hizmetler şunlardır: levazım sınıfı, birliklerin yiyecek, yakacak, giyecek ve teçhizat gereksinimlerini; ordudonatım sınıfı, silah, cephane, araç ve akaryakıt gereksinimlerini gidermekle görevlidir. (→ LOJİSTİK.)

• İkmal ve bakım bölgesi sorunu temelde stratejik düzeydedir ve savaşan birlikleri her an taktik başarı elde edecek koşullara sokmaktan başka amacı yoktur. Bu nedenle de ikmal, tahliye ve kaynakların bulunduğu, manevra ve konaklamaların yapıldığı yerlerle irtibat işlemlerinin zorunluluğu, orduları *ana ikmal yolları* kurma ve güvenceye alma zorunda bırakmıştır. Napoléon, Jena seferinden sonra, daha önce sivil kurumlarca yapılan ulaşım hizmetlerini askerileştirdi, böylece ilerideki ve gerideki kuvvetler arasında birlik ilkesini getirdi. Bu birliğin önemi daha sonra hem savaş araçlarının motorize olması ve modernleşmesi, hem asker sayısının artmasıyla iyice kesinlik kazandı. İki dünya savaşında, ana ikmal yolu kavramının yerini daha geniş ve derin olduklarından, orduların harekât bölgelerinin isteğine yanıt veren ve önemli bir ulaşım şebekesi içeren, *hizmet bölgeleri** kavramı aldı. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, benzin ve modern gereç tüketiminin gün geçtikçe artması ve atom etkeninin ortaya çıkmasıyla savaşın sürdürülmesi için ikmal ve bakım bölgesi daha fazla önem kazandı. Faaliyeti lojistik*le, özellikle de ordulara savaş gereçleri sağlayan harekât üslerinin* kuruluş ve çalışmasının getirdiği sorunlarla ilgiliydi. Bu gereçlerin yeterli sayıda ve istenilen zamanda elde bulundurulma gereği, ikmal ve bakım bölgelerine hava birlikleri indirme ve gerilla eylemleri olasılığı orduların geri bölgelerinin *örtme* de oluşturan kapsamlı bir güvenlik düzeneğiyle donatılmasını zorunlu kıldı.

• *Türk silahlı kuvvetleri'nde ikmal ve bakım bölgesi.* Ordu hizmetler bölgesinde açılan ikmal ve bakım bölgesi, savunma muharebesinde cepheden 200 km, taarruz muharebesinde ise 100 km daha geride bulunur. İkmal ve bakım bölgesi, ordunun 5-10 günlük muharebe gereksinimini karşılayacak miktarda, her sınıf ve cinsten ikmal maddelerinin stok edildiği büyük depolar içerir. Her sahra ordusu için 1-3 adet açılır. Bir ikmal ve bakım bölgesinin depoları, yaklaşık olarak 40×40 km çapında bir arazide dağılmış biçimde düzenlenir.

—Ask. havc. *Havada yakıt ikmali.* Yakıt aktarımı, ikmal yapan uçakta bulunan esnek ya da mafsallı bir boru ve ikmali yapılan uçağa yerleştirilmiş bir besleme çubuğuyla sağlanır. Amerikan hava kuvvetleri 60'lardan bu yana ikmal için Boeing KC -135 uçaklarını kullanır; son günlerde ABD ticari amaçlı McDonell-Douglas DC -10 uçağından türetilmiş yeni bir nakliye uçağı olan KC-10'u hizmete almıştır. Fransa ise stratejik Mirage IVA'nın, Mirage F -1'in ve Jaguar'ın ikmalini yapmada Boeing C-135 F'lerden yararlanır.

bir fransız Mirage F-1'in Boeing C-135 F ile havada yakıt ikmali

Dassault-Breguet

İkmal-bakım merkez komutanlığı *(Hava),* barışta ve savaşta, Hava kuvvetleri komutanlığı'nda bulunan her çeşit araç ve gereç yedeğinin depolandığı, bakım ve onarımlarının yapıldığı merkez. Doğrudan Hava kuvvetleri lojistik başkanlığı'na bağlı olarak görev yapar, başında general rütbesinde bir komutan bulunur.

İKNA, -ı a. (ar. *iḳnā'*). **1.** Bir kimseyi bir konuda inandırma, bir şey yapmaya razı etme, kandırma: *İknaı zor bir insan.* **—2.** *Bir kimseyi, bir şey yapmaya ikna etmek,* onu bir konuda inandırmak, razı etmek, kandırmak: *Açıklamanız kimseyi ikna etmedi. Onu sonunda bizimle gelmeye ikna ettim.* **—3.** *Bir şeye, bir şey yapmaya ikna olmak,* inanmak, razı olmak, kanmak: *Meselenin ehemmiyeti konusunda hâlâ ikna olmadı.*

İKNAİYAT çoğl. a. (ar. *iḳnā'*'dan çoğl. *iḳnā'iyyāt*). *Esk.* İkna etmek, inandırmak için söylenen sözler.

İKNOLOJİ a. (fr. *ichnologie;* yun. *ikhnos,* iz, ve *logos,* söz, bilim'den). Fosil hayvanlardan kalan izleri, özellikle yiyecek ve hareket izlerini (ayak izi, dışkı, yiyecek artığı) inceleyen paleontoloji dalı.

İKONA a. (rusça sözc.; bizans yun. *eikona,* klasik yun. *eikon, onos,* resim'den). Doğu hıristiyan kiliselerini süsleyen sabit ya da taşınabilir kutsal resim.

—ANSİKL. İkona, ayin düzeninin bütünleyici bir parçasını oluşturur. Dinsel sanatın ürünü değildir. Simgeciliğe dayanır ve tinsel bir din görüşünü yansıtan kutsal sanata bağlanır. Kilise, VIII. ve IX. yy.'lardaki ikonakırıcılık bunalımında, ikonaların anlamını belirlemek zorunda kaldı; dinsel anlamı, VII. konsil'de (İznik II, 787) oluşturuldu. İkona ressamı kişisel görüşü yansıtan bir sanatçı değil, ayin yöneten bir papaz gibi, Kilise'nin görüşünü dile getiren bir aracıdır. İkonanın, hıristiyanlığa ilişkin bir temeli vardır: İsa yalnız Tanrı'nın "söz"ü değil, aynı zamanda görüntüsüdür. Temel anlamıyla ikona, İsa'nın görüntüsünün insan eli değmeden cisimleşmiş biçimidir; annesinin ve azizlerin görüntüsü de tanrılaşmış bedene katılır. Tanrısal lütuf, ikonada kutsanmış olarak yer alır. Görüntüye gösterilen saygı Tanrı'ya yöneliktir.

İkonalar ilk kez yunan-roma Antikçağı'nda mezartaşı portrelerinde (el-Fayyum ya da Filistin portreleri) kullanıldı. Ağaç üzerine tutkalboyayla ya da mum cilayla resmedildi. Bu görüntüler daha hıristiyanlığın

başlangıcında çok tutundu: Büyük Constantinus'un başkentin ilk üç piskoposunun portrelerini Forum'da kızıl somaki bir sütuna bağlattığı bilinir. Bu kült özellikle VI. ve VII. yy.'larda kısa sürede, bir tapınmaya dönüştü. İsa'nın, Meryem'in ya da bir azizin her türlü ikonası, hıristiyanlarca Tanrı katında birer aracı olarak kabul ediliyordu. VIII. yy.'ın başında, Leon III ikonakırıcılık* hareketini başlattı ve görüntüye tapınılmasını yasakladı. Kullanımının yeniden başlamasıyla ikona, ayin düzeninin bir parçasını oluşturdu ve ikonostasın üzerinde yer aldı. İkonakırıcılık döneminde yapılan tahribatlara karşın bu olaydan önce yapılmış birkaç ikona, özellikle Sina'da bir manastırın eşsiz koleksiyonu, bugüne gelebildi. Bu koleksiyonun en ünlü ikonalarından biri, kuşkusuz, yapılış tarzıyla geç Antikçağ döneminin gerçekçi portrelerini andıran Petrus'un ikonasıdır. Atina'da Bizans müzesi'nde bulunan, X.-XI. yy.'lardan kalma birkaç örnek gerçekçiliğin yerini yavaş yavaş bir grafik eğilimin aldığını göstermektedir. Bununla birlikte, daha Komnenoslar döneminde (XII. yy.), büyük olasılıkla minyatür sanatının etkisiyle, antik geleneğe bir dönüş yapıldı ve ikonalarda işlenen konular çeşitlendi.

Bizans ikonaları kısa sürede başkentin dışında, özellikle Balkanlar'da ve birçok okulun (Novgorod, Moskova) oluştuğu Rusya'da sanatçılara modellik etti. En ünlü ikona ressamlarından biri Andrey Rublev*'di (XV. yy.'ın başı). Tretyakov galerisi'nde (Moskova) bu sanatçının birçok yapıtı yer almaktadır.

İKONA a. (ing. *icon;* öncekiyle eş kökenli). Dilbil. Dış gerçeklikle benzerlik bağıntısı içinde bulunan gösterge. (Örn. bir evin resmi, bu resmin gösterdiği eve göre bir ikonadır. İkona, belirti ve simgenin yanı sıra, C. S. Peirce'ın ayırt ettiği üç temel gösterge türünden biridir.)

İKONABİLİM a. İmgelerin, figürlü gösterimlerin oluşumunu, aktarımını ve içeriğini konu edinen inceleme.
—ANSİKL. Bu terim 1593'te italyan bilgin Cesare Ripa'nın *İconologia* (İkonabilim) adlı yapıtının basılmasından sonra yayıldı. Ripa'nın amacı, sanatçılara bir alegorik figürler derlemesi sunmaktı. Cizvit Cl. F. Menestrier araştırmayı daha da derinleştirdi: *Philosophie des images* (İmgelerin felsefesi) [1682] adlı yapıtında, imgelerin insan mantığı üzerindeki etkisini ve propaganda değerini çözümlemeye çalıştı. XX. yy.'da ikonabilim sözcüğü sanat tarihçisi E. Panofsky için daha iddialı bir anlam kazandı: imgelerin oluşumunun, figürlerin ilk örneklerinin, zaman ve mekân içindeki gelişmelerinin ve simgesel işlevlerinin incelenmesi. Yazar bu düşüncelerini *Studies in İconology* (İkonabilim incelemeleri) [1939] adlı yapıtında dile getirdi.

İKONAKIRICI a. ve sıf. İkonakırıcılık yandaşı. (Eşanl. İKONOKLAST.)
◆ sıf. İkonakırıcılığa ilişkin.

İKONAKIRICILIK a. VIII. ve IX. yy.'larda, Bizans İmparatorluğu'nda egemen olan ve ikonaları ortadan kaldırmaya, bunlara tapınmayı yasaklamaya çalışmış öğreti.
—ANSİKL. İkonakırıcılığı 17 ocak 730'da imparator Leon III, resmi öğreti ilan etti. Oğlu Konstantinos V ateşli bir ikonakırıcılık yandaşıydı; bu yönde etkin bir propaganda yapıldı ve 730 fermanı Hiera konsili (754) tarafından da onaylandı. Kilisenin ve halkın direnişi üzerine kasım 765'te ikona yandaşlarının cezalandırılmasına başlandı. İmparatoriçe Eirene, ortodoks öğretiye dönüş yaptı, onun çabalarıyla İznik'te toplanan VII. kiliseler konsili (II. İznik konsili) 787'de ikona kültünü yeniden tanıdı.

İkinci bir ikonakırıcılık bunalımı bu konuda yeniden baskıya başlayan Leon V'in kışkırtmasıyla patlak verdi. 815'te Ayasofya'da toplanan bir konsil İznik kararlarını geçersiz sayarak Hiera kararlarını benimsedi. İkona yandaşlarına yapılan baskılar Mikhael II döneminde son buldu, ancak imparator Theophilos döneminde tüm şiddetiyle yeniden ortaya çıktı. İmparatorun dul karısı Theodora yatıştırıcı bir rol oynamaya çalıştı. Ayasofya'da toplanan bir konsil, ikona kültünü kesin olarak yeniden tanıdı. Bu konsilin toplandığı gün olan 11 mart 843 (perhizin ilk pazarı) o günden beri Ortodoksluğun bayram günüdür.

İKONİON. Tar. coğ. Konya*'nın Antikçağ'daki adı.

İKONOGRAFİ a. (fr. *iconographie*). Aynı konuyu gösteren çeşitli sanat yapıtlarının betimleyici incelemesi; bu sanat yapıtlarının tasnif edilmiş görüntüler bütünü.
—ANSİKL. XVI. yy.'da İtalya'da ortaya çıkan bu sözcük, önce ünlü kişilerin portrelerinin yer aldığı derlemeler için kullanıldı ve bu anlamını XIX. yy.'a kadar korudu. Bugün ise, çoğunlukla belirli bir konuda bilinen betimlemelerin tümü için kullanılmaktadır (örn. Kurtuluş savaşı ikonografisi). XIX. yy.'da Ortaçağ hıristiyan sanatı çalışmalarının incelenmesi yaygınlık kazandı (*İconographie chrétienne* [Hıristiyan ikonografisi], A. Didron, 1844). XX. yy.'da ikonografiye ilişkin başlıca yapıtlar arasında É. Mâle'in *Art religieux du XIII. s. en France* (Fransa'da XIII. yy. dinsel sanatı) [1898] adlı kitabı ve sonradan başka dönemleri de ele alan çalışmaları; Raimond Van Marle'ın 1931-32'de yayımlanan *İconographie de l'art profane au Moyen Âge et à la Renaissance* (fr. çev.) [Ortaçağ'da ve Rönesans döneminde dindışı sanatın ikonografisi] adlı incelemesi ve Anton Pigler'in Rönesans'tan XIX. yy. başına kadar gravürcülerin ve ressamların resimledikleri temaların dökümünü veren *Barokthemen* (Barok temalar) [1956] adlı yapıtı yer alır.

İKONOKLAST a. ve sıf. (fr. *iconoclaste;* bizans yun. *eikonoklastes*, resim kırıcı'dan). İKONAKIRICI'nın eşanlamlısı.

İKONOMETRE a. (fr. *iconomètre*'den). Foto. Fotoğrafı çekilen alanın, kullanılan film boyutuna göre görünmesini sağlayan ve bir göz yuvasıyla bir çerçeve içeren vizör.

İKONOSKOP a. (fr *iconoscope*). TV. 1934-35'te V. K. Zworykin'in gerçekleştirdiği, televizyon kameralarında kullanılan, görüntü çözümleyici ilk elektron tüplerinden biri.
—ANSİKL. İkonoskop, bir vakum tüpünün içinde yer alan ve elektronları bir hedefe odaklayan bir elektron tabancasından oluşur; bu hedef, metal bir levhayı kaplayan dielektrik madde katmanı üstüne ısıl-duyarlı, küçük alkali oksit (genellikle sezyum) tanecikleri mozaik biçiminde yerleştirilerek elde edilir. Bu taneciklerin üzerinde doğan elektrik yükü, fotoğraf objektifinin hedef üzerinde oluşturduğu görüntü noktalarının aydınlığıyla orantılıdır. Tabancadan çıkan elektronların oluşturduğu demet hedefi satır satır tarar ve levha üzerinde elektriksel indüklemeyle bir yük, dolayısıyla her an mozaikin ilişkin noktasını aydınlatan bir akım oluşturarak taneciklerin boşalmasını sağlar.

İKONOSTAS a. (geç yun. *eikonastas*'tan türeme rusça sözc.). Doğu hıristiyanlarının ayin düzeninde sahnı kutsal bölümden ayıran, ikonalarla kaplı yüksek bölme.

Bk. resim sayfa 5616

İKOPA, Madagaskar'da ırmak, Betsiboka'nın kolu; 400 km. Orta kesimdeki yüksek topraklardan doğar ve Antananarivo bölgesini akaçlar. Kollarından ikisi (Varahina ve Manandriana) kıyısında hidroelektrik tesisleri.

İKOTARİON. Tar. coğ. Orta Anadolu'da Eskiçağ yerleşmesi; Ankara'nın Kalecik ilçesi Hasayaz bucağına bağlı Akçataş köyünde bulunan bir yazıttan yeri saptandı.

İKRAH a. (ar. *ikrāh*). **1.** Tiksinme, iğrenme. **—2.** *İkrah etmek,* tiksinmek. || *İkrah getirmek,* tiksinmeye, bıkmaya başlamak.
—Huk. Bir kişiyi korkutarak hukuki bir işlem yapmaya zorlama. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *İkrah-ı gayri mülci,* dövme ya da hapisle tehdit ederek yapılan ikrah. || *İkrah-ı mülci,* öldürme, bir uzvu kesme ya da şiddetli dayakla tehdit ederek yapılan ikrah.

R. Percheron-Ziolo

ikona
Vladimir Meryem'i
XII. yy. başı
Tretyakov galerisi, Moskova

Lauros-Giraudon

Meryem
bizans **ikona**sı, XII. yy.
tutkal boyayla boyanmış tahta ve gümüş kaplama (daha sonra)
Meryem Peribleptos kilisesi Ohrid (Makedonya)

E. Lessing-Magnum

İkonostas
Kiji adası (Onega gölü, Rusya) üzerindeki Transfiguratio kilisesi'nde yaldızlı, yontulmuş ahşap Kuzey okulu ikonaları XVIII. yy.

—ANSİKL. Huk. İkrah iradeyi sakatlayan nedenlerden biridir. Sözleşme taraflarından biri ötekinin ya da bir üçüncü kişinin korkutması sonucunda sözleşmeyi imzalamışsa bu sözleşme kendisi için bağlayıcı olmaz. Korkutulan taraf kendisinin ya da yakın hısımlarından birinin canının, kişiliğinin ya da namusunun ya da mallarının ağır ve hemen gelecek bir tehlikeyle karşı karşıya bulunduğu kanısındaysa bu korku gerçek korku sayılır (Borçlar k.md.30). Buna karşılık bir hakkın isteneceği ya da yasal bir yetkinin kullanılacağı söylenerek yapılan korkutma, kural olarak, gerçek bir korku sayılmaz. Ancak bu tür bir korkutma, korkutan tarafa aşırı bir çıkar sağlıyorsa irade bozukluğunun var olduğu kabul edilir ve işlemin iptali istenebilir. İkrah altında sözleşme yapmak zorunda kalan kişi ikrahın (korkunun) ortadan kalkmasından başlayarak bir yıl içinde bu sözleşmeyi bozabilir. Bu bir yıllık süreyi geçirirse sözleşmeyi kabul etmiş sayılır. İkrah nedeniyle bozulan sözleşme yapıldığı andan başlayarak geçersiz olur.

İKRAHEN be. (ar. *ikrah*'tan *ikrahen*). *Esk.* **1.** Zorla, istemeye istemeye. **—2.** İğrenerek.

İKRAHLIK a. İkrah, iğrenme.

İKRAM a. (ar. *ikrām*). **1.** Konuğu ağırlama: *Konuklarına ikramda kusur etmeyen bir aile.* **—2.** Alışverişte satıcının alıcıya yaptığı indirim: *Fiyatlarımızı yeterince düşürdük, ayrıca ikram yapamayız.* **—3.** *(Bir kimseye) bir şey ikram etmek,* yemesi, içmesi için bir şey sunmak: *Önce kahve, sonra çayla pasta ikram ettiler* || *İkram etmek,* indirim yapmak. || *İkram görmek,* ağırlanmak: *Gittikleri her köyde sevgiyle karşılanır, ikram görürlerdi.*
—Tic. Üzerinde anlaşmaya varılan fiyatta yapılan indirim.

İKRAMCI sıf. İkramda bulunmayı seven.

İKRAMİYE a. (ar. *ikrāmiyye*). **1.** İşverenin, kişisel bir anlaşma ya da bir toplusözleşme gereğince ya da kendiliğinden çalışanlara yaptığı ek ödeme; prim: *Toplusözleşmede ikramiyelere ilişkin hususlar. Yılda dört maaş tutarında ikramiye almak. Bayram ikramiyesi.* **—2.** Bir çekilişte numarası çıkan kimseye verilen para ya da şey: *Bir piyangodan büyük ikramiyeyi kazanmak.*
—İş. huk. Çalışanlara aylık ücretleri dışında ödenen para.
—Kur. tar. Tanzimat'tan önce yöneticilerin, özellikle eyalet valilerinin halktan topladıkları vergi.
—Tic. *İkramiye kuponu,* kimi ürünlerin satışı sırasında verilen ve tüketicilerce biriktirilerek karşılığında mal ya da para alınabilen kupon. (Genellikle KUPON denir; eşanl. RİSTURN KUPONU.)

İKRAMİYELİ sıf. İkramiyesi olan: *İkramiyeli çekiliş.*

İKRAR a. (ar. *iḳrār*). **1.** Söyleme, bildirme: *Dil ile ikrar.* **—2.** İNKÂR'a karşıt olarak, kabul etme; onama: *Sükût ikrardan gelir* (atasözü). **—3.** *İkrar etmek,* söylemek; açıkça söylemek; kabul etmek: *Sanık suçunu ikrar etti.* || *İkrara gelmek,* direnmeyi bırakıp kabul etmek. || *İkrardan dönmek,* verilen sözden caymak (esk.).
—Huk. Bir davada taraflardan birinin kendi aleyhine ileri sürülen bir olayın doğruluğunu kabul etmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Bir kimsenin, başkasının kendisinde hakkı olduğunu bildirmesi. || *İkrar-ı bil-kitabe,* yazıyla yapılan ikrar. || *İkrar-ı mariz,* ölmek üzereyken yapılan ikrar. || *İkrar-ı mülk,* mal bildirimi. || *İkrar-ı müphem,* açık olmayan ikrar. || *İkrar-ı sarih,* açık ikrar. || *Hükmen ikrar,* ikrar olmadığı halde onun gibi sonuç doğuran söz. || *Zımnen ikrar,* dolaylı olarak yapılan ikrar.
—ANSİKL. Huk. İkrar, karşı tarafı ispat yükünden kurtarır; ikrar edilen olaylar kanıtlanmış sayılır. İkrar sözlü olarak yapılabileceği gibi yazılı olarak da yapılabilir. Mahkeme önünde yapılan sözlü ikrar tutanağa geçirilir ve ikrar edene imzalattırılır. Yazılı ikrar ise mahkemeye verilen bir dilekçe ile olur. Bir davaya ilişkin ikrar başka bir davada da kanıt olarak ileri sürülebilir. Maddi bir hatadan kaynaklanmadıkça, ilke olarak ikrardan cayılamaz.

İKRARİ Yusufelili, asıl adı **Mehmet,** türk halk şairi (Yusufeli, Artvin, ? - öl. 1904). Pek az şiiri günümüze ulaşmıştır. Sümmani ile tanışmak için Erzurum'a yaptığı yolculukta, bu isteğini gerçekleştirememişti. Sümmani'nin bir koşmasına naziresi ünlüdür.

İkra suresi → ALÂK SURESİ.

İKRAZ a. (ar. *iḳrāz*). *Esk.* **1.** Ödünç verme, borç verme. **—2.** *İkraz etmek,* ödünç vermek. **—3.** *İḳraz müesseseleri,* kredi veren kurumlar.

İKRAZAT çoğl. a. (ar. *iḳraz*'ın çoğl. *iḳrazāt*). *Esk.* Ödünç vermeler.

İKSA a. (ar. *ḳasvet*'ten *iḳsa'*). *Esk.* Kasvet, sıkıntı verme: *İksa-yı kalb* (iç sıkıntısı).

İKSA a. (ar. *kisvet*'ten *iksā'*). *Esk.* Giydirme, giysi verme: *İksa-yı eytam* (yetimleri giydirme).
—Ask. Yamaçlarda yapılan kazılarda, kazı içerisine yıkılmasını ya da çökmesini önlemek için toprağı tutan kaplamalara verilen ad. (Çalı, ağaç ya da kum torbası gibi malzemeden yararlanılır.)
—İnş. ve Bayınd. Çürük ve ayrık taneli bir zeminde yapı çukuru kazıldıktan sonra, yan cıdarlardaki toprağın kayarak çukuru doldurmasını önlemek için çeşitli biçim ve boyutlarda kerestelerle yapılan kaplama. || BAĞIN'ın eşanlamlısı.

İKSAM a. (ar. *iḳsam*). *Esk.* Ant içme, yemin etme.

İKSAR a. (ar *keṣret,* çokluk'tan *ikṣar*). *Esk.* Çoğaltma, artırma.
—Ed. Edebiyat yapıtında sözü gereksiz yinelemelerle uzatma.

İKSİON. Yun. mit. Tesalyalı kahraman, Lapithai kralı. Hera'yı baştan çıkardı. Zeus, Hermes aracılığıyla İksion'u Ölüler ülkesinde sonsuza dek dönecek olan alevli bir çarka bağlattı.

İKSİR a. (ar. *iksir*). **1.** Yaşamı olağan sınırların ötesinde uzattığına, hatta ölümsüzlük verdiğine inanılan büyülü içki. **—2.** Madenleri altına çevirdiğine inanılan sıvı. **—3.** Alkol ya da şarapla yapılan ve içinde çeşitli aromatik maddeler bulunan güzel kokulu ve alkol derecesi yüksek özel likör.
—*Esk. İksir-i azam,* madenleri altına çevirdiğine inanılan madde. || *İksir-i hayat,* sonsuz hayatı sağladığına inanılan içki.
—Eczc. Şeker ya da gliserin içeren bir şuruba alkol karıştırılarak elde edilen ve ayrıca ilaç ve aroma maddeleri içeren içit.
—Giz. bil. *Aşk iksiri,* aşk esinlemek üzere büyü ya da sihir kurallarına göre hazırlanmış içki.
—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında sevgilinin dudağı, ona kavuşma, onun için dökülen gözyaşları, onun su içtiği pınarlar "iksir" diye adlandırılmıştır. Sevgilinin, toprağı altına çevirdiğine inanılan bakışı, İsa'nın ölüleri dirilten nefesi iksir sayılırdı. Bade, mey, şarap iksirdi. Dünyanın ve öte dünyanın gerçeklerini kavramış olgun kişinin (arif) gönlü, güller, saba yeli "iksir" diye tanımlanıyordu: *"Derd-i muhabbet eylese cismim acep mı zerd / İksir-i aşk-ı pâk ile altın olur ceset."* (Aşk derdi benim vücudumu sarartmışsa, buna şaşmamak gerek. Temiz aşk iksiri, zaten cesedi altın haline getirir.) [Baki].

İKSUN ya da **EKSUN** a. (fars. *iksūn, eksūn*). *Esk.* Süslü elbise.

İKŞIRAR a. (ar. *iḳşi'rār*). *Esk.* Ürperme: *İkşırar-ı eşar* (kılların, tüylerin ürpermesi).

İKŞVAKU, güneş hanedanı adıyla anılan hanedanın efsanevi atası Manu Vaivasvata'nın sanskritçe adı. Eski hint efsanesine göre ay hanedanı denilen öteki hanedanın atası, *Ramayana*'nın kahramanı Ayodhya kralı Rama da bu soydandı.

İKTAB a. (ar. *iktāb*). *Esk.* **1.** Söyleyerek yazdırma, dikte etme. **—2.** Güzel yazı yazma (hüsnühat) öğretme.

İKTER a. (fr. *ictère*). SARILIK'ın eşanlamlısı.

İKTİ sıf. ve a. *Yörs.* Hayvc. Anası öldüğü için başkasını emmeye alıştırılan kuzu ya da oğlak. || Çobana alışkın hayvan.

İKTİBAS a. (ar. *iḳtibas*; birinden ateş isteme). *Esk.* **1.** Ödünç alma, yararlanma. **—2.** Alıntı. **—3.** *İktibas etmek,* ödünç almak, alıntılamak.
—Ed. → ALINTI.

İKTİBASAT çoğl. a. (ar. *iḳtibas*'ın çoğl. *iḳtibāsāt*). *Esk.* Aktarmalar; yarı aktarmaları, alıntılar.

İKTİBASEN be. (ar. *iḳtibās*'tan *iḳtibāsen*). *Esk.* Aktararak, aktarma yoluyla, alıntı yaparak.

İKTİDA a. (ar. *iḳtidā'*). *Esk.* **1.** Örnek alma. **—2.** Uyma, tabi olma. **—3.** *İktida etmek,* uymak, tabı olmak.

İKTİDAEN be. (ar. *iḳtidā'*dan *iḳtidā'en*). *Esk.* Uyarak, tabi olarak.

İKTİDAR a. (ar. *iḳtidar*). **1.** Bir işi yapabilme gücü, erki: *O işi yapmaya iktidarı yoktur.* **—2.** Devleti yönetenlerin hukuksal ve fiili gücü; erk; yönetenlerin durumu: *İktidar olduğumuzda neler yapacağımızı göreceksiniz. İktidar olmak kolay değil.* (Bk. *ansikl.* böl. Anayas. huk. ve Siyas. bil.) **—3.** Yönetenlerin kendileri; hükümet: *Baskıcı bir iktidarı devirmek. Liberal parti iktidarı döneminde çıkarılan yasalar.* **—4.** *İktidara gelmek,* hükümet yönetimini almak. || *İktidarda kalmak,* hükümet yönetimini elde tutmak, sürdürmek. || *İktidarda olmak,* hükümet yönetimini elinde bulundurmak. || *İktidardan düşmek,* hükümeti yönetme yetkisini başka bir gruba bırakma zorunda kalmak. || *İktidarı olmak,* birşeyi yapıp yürütebilecek gücü bulunmak.

—*Esk.* *İktidar-ı kâmin,* gizilgüç (fr. *potentiel* karşılığı olarak kullanılmıştır).

—Esk. dilbilg. *İktidar fiili,* YETERLİK* FİİLİ'nın eşanlamlısı.

—Topruhbil. Olumlu ya da olumsuz yaptırımlar vaadiyle birinin bir başkasını bir işe zorladığı bireylerarası ilişki. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Anayas. huk. ve Siyas. bil. Bir iktidarın ortaya çıkması her toplum için doğal bir olaydır. İnsan düşüncesi bu olayı her zaman doğrulamaya (meşruluk ve egemenlik kuramları) ve sözleşme yoluyla doğal halden toplum haline geçme gerekliliğiyle açıklamaya (Hobbes, Locke, Rousseau, vb.) çalışmış ya da marxçılığın, siyasal iktidarı tarihsel maddeciliğe dayanarak açıklarken yaptığı gibi, bunu bir sınıfın iktisadi egemenliğinin yansıması olarak değerlendirmiştir.

Tarih içinde iktidar önce tek elde toplanmış bir biçimdeydi, monarşik bir yapısı vardı. Mutlakıyetçiliğe karşı verilen mücadelelerin ardından, kimi eski düşünürlerin (Aristoteles) görüşleri çerçevesinde, iktidarın çeşitli işlevleri ayrıldı. Bu ayrım önce Locke (*Two Treatises of Government* [Yönetim üstüne iki inceleme], 1690), onun ardından da Montesquieu tarafından kuramlaştırıldı. Montesquieu: "Bir iktidarın kötüye kullanılmasını önlemek için, iktidarın iktidarı sınırlayacağı bir düzenleme gerekir" diye yazıyordu (*Kanunların ruhu* [De l'esprit des lois], 1748).

Böylece tüm klasik anayasacılığın temelini oluşturan *kuvvetler ayrılığı* kuramı doğdu. Bu kurama göre *yasama kuvveti* yasaları yapacak (Parlamento), *yürütme kuvveti* (devlet başkanı ya da hükümet başkanı) yasaları uygulayacak, bunun için de icrai karar alma yetkisine sahip olacaktı. *Yargı kuvveti* de yasaların ve yönetmeliklerin uygulanmasından çıkacak anlaşmazlıkları çözecekti.

Bunların tümü, kollarıyla birlikte (yerel yönetimler, kurullar, çeşitli kuruluşlar) *kamu iktidarı*'nı oluştururlar. Kamu iktidarı, *kurucu iktidar* tarafından belirlenir ve değişken bir yapıya sahiptir. Kurucu iktidar "temel" ve "dolaylı" olarak ikiye ayrılabilir. Örneğin bir anayasayı yapmak ve kabul etmekle demokrasilerdeki halk "temel" bir iktidar durumundadır; buna karşılık kimi demokrasilerde parlamentonun anayasayı gözden geçirme yetkisi de "dolaylı" iktidar sayılabilir.

Kuvvetler ayrılığı, bu kuvvetlerin kendi aralarındaki ilişkilere göre değişik siyasal rejimler doğurabilir Örneğin amerikan başkanlık rejimi, kuramsal olarak, Kongre'yle başkan arasındaki katı bir kuvvetler ayrılığına dayanır. Bununla birlikte, uygulamada, geniş bir işbirliği de eksik değildir (başkanın yasa önerme yetkisi, veto hakkı, önemli kararların Senato tarafından onaylanması). Buna karşılık parlamenter rejim yumuşak bir kuvvetler ayrılığına dayanır. Bu rejim iki temel mekanizma üzerine kurulur: hükümetin sorumluluğu ve fesih.

İktidarın evrim tarihinin belirli bir aşamasında, kralın yasa koyma yetkisini elinden alıp bu yetkiyi kalıcı düşünsel bir sistem olarak kuvvetler ayrılığı ilkesi geliştirilirken, bu sistem uygulama ve kuram alanında olmak üzere çifte bir itirazla karşılaştı.

Uygulamada, gerçek kısa zamanda kuramı aştı. Gerçekten de, özellikle çoğunluğa dayanan parlamentarizmin gelişmesi, yürütme ve yasama kuvvetini çoğunluk partisinin elinde toplanmasına olanak sağladı. Yargı kuvveti ise (Locke ve Montesquieu bunun gerçek bir iktidar olduğundan kuşku duyuyorlardı) -en azından organik olarak- hiçbir zaman öteki iki kuvvetten ve özellikle de yürütme kuvvetinden tümüyle bağımsız değildi.

Kuramsal açıdan yapılan itiraz da şuydu. Monarşik iktidarın yerini demokratik iktidarın alması, büyük oranda, iktidarı kendi kaynağından ayırdı: iktidar halka ait olduğuna ve ona kötülüğü dokunmayacağına göre onu neden bölmeliydi? Bu tür düşünce halk egemenliği kuramcıları tarafından ileri sürüldü. Onlara göre iktidar, kendi bütünlüğü içinde, halk tarafından ya doğrudan doğruya ya da temsilciler aracılığıyla kullanılmalıdır. Bu durumda sözkonusu olan, meclis hükümeti rejimi, *kuvvetler birliği* rejimidir. Bu rejimin dayandığı ilke marxist-leninist rejimlerce de benimsenecektir.

—Topruhbil. İktidar ilişkisi bakışımsız niteliğiyle öteki etkileşim tiplerinden ayrılır: her türlü kaynağın eşitsiz bir dağılımına dayanır. Bir birey, vazgeçemediği, başka yerde bulamayacağı ve bir başkasını kendisine bırakmaya zorlayamadığı bir yararı elde etmek için sürekli olarak birine bağlıysa, o bireyin iktidarı altına girmiş demektir.

J. R. P. French ve B. Raven (1965), etkili güdülenimlerin niteliğine, direnme güçlerinin yoğunluğuna ve gerekli denetim derecesine göre beş iktidar tipi belirlemişlerdir;

—*ödüllendirme iktidarı* ve *zorlama iktidarı.* Olumlu ya da olumsuz yaptırımlar kullanmaya dayanan bu iktidar biçimleri, astın denetlenmesini gerektirir, olumsuz yaptırım durumunda direnmelere ve astın üstüne karşı duyduğu yakınlığın azalmasına, olumlu yaptırımlar durumundaysa tersi tutum ve davranışlara yol açar;

—*yasal iktidar.* Bu iktidar belli bir kişi ya da makamın (örneğin hükümetin), astların nasıl davranmaları gerektiğini saptama, hatta buyurma hakkı konusunda kabul edilmiş ve içselleştirilmiş bilgiye dayanır;

—*karşılaştırma iktidarı.* Bu iktidar tipi etkileyen kimseyle özdeşleşime dayanır (örneğin liderleri için kendilerini öldürmeye hazır tarikat üyeleri);

—*yetki iktidarı.* Bu iktidar üstün astça yararlı bulunan bilgi ve yeteneklerine dayanır ve astların onda gördükleri değer ya da öznel yararla belirginleşir.

Bir başka toplumsal iktidar yaklaşımı da M. Mulder'ın yaklaşımıdır (1959). Leon Festinger'in toplumsal karşılaştırma kuramına yakın olan bu yaklaşım, iktidarın elde etmeyi sağladığı yararlardan çok, iktidarın kendisinin elde edilmesiyle ilgilidir. Bu yaklaşıma göre, iktidar kendi başına bir doyum kaynağıdır ve bireyler, gerçekte ya da simgesel olarak yüksek iktidar mevkileri için can atarlar. Öte yandan, birey kendini üstüne ne kadar yakın duyarsa, bir toplumsal iktidar o kadar kolay kabul edilir.

İktidar seçkinleri *(The Power Elite),* amerikalı yazar C. Wright Mills'in yapıtı (1956). Yazar, ABD'de iktidarın yapısını inceler; ona göre iktidar seçkinlerin, oldukça kapalı, türdeş ve sınırlı bir grubun elindedir. Seçkinler, iktisadi, siyasi ve askeri alanda karar alma yetkisi olan bireylerden oluşur. Mills'e göre, bu alanlardaki çıkarların merkezileştirilmesi, koordinasyonu ve ortaklığı, bu düzeydeki çeşitli sorumluluk mevkilerini birbirleriyle değiştirilebilir duruma getirmiştir.

İKTİDARLI sıf. İktidar sahibi, güçlü, nüfuzlu.

İKTİDARSIZ sıf. Bir işi yapmak için gerekli gücü, yeteneği olmayan, beceriksiz, yetersiz.

◆ sıf. ve a. Cinsel bakımdan gücü olmayan erkek için kullanılır.

İKTİDARSIZLIK a. **1.** Güç eksikliği, etkin olmama durumu; yetersizlik, beceriksizlik. **—2.** Erkek için cinsel ilişkide bulunma zorluğu ya da olanaksızlığı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Zootekn. Erkek hayvanlarda üreme kudretinin çok zayıflaması ya da büsbütün yok olması durumu. (Hormon düzensizliklerinin yol açtığı eşeysel anormalliklerden olan bu durum, genellikle erbezlerinin yeterli miktarda testosteron salgılamaması yüzünden, hayvanda çiftleşme isteğinin uyanmaması biçiminde gözlenir. Bu gibi iktidarsız hayvanlar, testosteron hormonu verilerek normal duruma getirilebilir. Hayvanlarda iktidarsızlık çoğunlukla bazı salgın hastalıklardan [şap, vb.] sonra ortaya çıkar.)

—ANSİKL. Patol. İktidarsızlık, ender olarak organik bozukluklara bağlıdır: örneğin erbezi işlevi yetersizliği sonucu gelişen hormon bozuklukları, cinsel organ anomalisi, sinir sistemi hastalığı (sinir merkezleri lezyonu, omurilik kesisi, parapleji...); olgunluk çağındaki bir erkekte kamışın dikleşmesini sağlayan edep atardamarlarının aterosklerozu iktidarsızlığa neden olabileceği gibi metabolizma hastalıkları da (şeker hastalığı, alkolizm) neden olabilir.

Ancak, genel kural olarak, genç bir erkekte tek başına ortaya çıkan bir iktidarsızlık ruhsal kökenlidir. Bilinçdışı duygusal bozuklukların ifadesi olan bazı cinsel başarısızlıkların tutarlı bir açıklamasını ilk kez Freud yapmıştır. İktidarsızlık erişkinlerin cinsel yaşamını etkileyen bir bozukluktur, ama aslında çocuğun duygusal gelişimindeki bir bozukluğa bağlıdır.

Kamışın dikleşmesi cinsel ilginin bedensel belirtisidir. İktidarsızlık durumunda hiç oluşmayabilir, tam olmayabilir ya da çok kısa sürebilir. İkincil ya da tepkisel iktidarsızlık, o zamana kadar normal bir erkekte, duygusal bir travma sonucunda ortaya çıkar. Erişkinin, kadınlarla ilişkilerinde model aldığı anneyle olan bağları kötü, kaygılandırıcı ya da suçlayıcı olmuşsa, duygusal bir travma ruhsal dengeyi sarsabilir ve iktidarsızlığa yol açabilir.

Bazı ikincil iktidarsızlıklar elde olmayarak uzun süre cinsel ilişkiden yoksun kalmanın yol açabileceği bir körelmeye ya da alelade cinsel başarısızlıktan doğan bir ruhsal korkuya bağlı olabilir. Bu durumlar psikoterapiyle düzeltilmeye elverişlidir.

Bazı erkeklerin cinsel yaşamı hiç yoktur: buna *tam iktidarsızlık* denir. Bazı erkeklerde, kadınlara karşı duyulan eğilimi korku ve suçluluk duygusu bastırır. Erkeğin kadına her yaklaşma denemesinde gerçek güdülenimlerinden kaynaklanan bilinçdışı derin bir nörotik kaygı belirir ve dikleşmeyi engeller. Başka belirti ve baskılarla birlikte görülen bu iktidarsızlığa da *nörotik iktidarsızlık* denir.

Bir erkeğin her yeni eşe yaklaştığında beliren *ilk temas iktidarsızlığı* ve *seçici iktidarsızlık*'lar da bu duruma yakın sayılır: cinsel eylem ancak eşte bazı özellikler ya da çevrede bazı koşullar bulunursa gerçekleşebilir. Kamış bir sapıklığa bağlı olarak da dikleşmeyebilir: kadın cinsel ilgi uyandıran bir nesne değildir ya da birleşme cinsel bir amaç oluşturmaz. Bazen, iktidarsızlık gelişmemiş bir cinsel kişiliğe bağlıdır: bazı erkekler, yeteneksizlik ya da kayıtsızlık nedeniyle hiçbir zaman bir kadınla ilişki kuramazlar.

W. Masters ve V. Johnson cinsel düzeyde reflekslerin önemini ve cinsel ilişkinin koşullandırma ve tersine koşullandırma olasılıklarını vurgulamışlardır.

Cinsellik çok özel fizyolojik bir işlevdir: cinsel doyum geciktirilebilir, hatta son derece çeşitlendirilebilir ve bu durum bazılarında gereksinimin kaybolmasına bile yol açabilir. Günümüzde, yaşamsal güçleri tükettiği iddiasıyla yoğun bir cinsel yaşama konan kısıtlamaların tam tersine, cinselliğin uyanık tutulması ve sürekli olarak uyarılıp desteklenmesi gerektiği bilinmektedir.

Kadının döllendiği evrede erkeğin iktidarsız olduğunun saptanması babalık reddi için geçerli bir neden sayılabilir.

İKTİFA a. (ar. *iktifā*). **1.** *Esk.* Bir şeyi yeterli bularak daha fazlasını istememe, yetinme. **—2.** *İktifa etmek,* yetinmek: *Günde iki öğün yemekle iktifa etmek.*

İKTİHAM a. (ar. *iḳtiḥam*). *Esk.* **1.** Bir şeyin üzerine atılma. **—2.** Saldırma, hücum etme. **—3.** Göğüs germe, katlanma, zorlukları yenme. **—4.** *İktiham etmek,* saldırmak; katlanmak.

İKTİLA a. (ar. *iḳtilāʿ*). *Esk.* Koparma, kopma; kapıp alma.

İKTİLEŞMEK f. *Yörs.* Hayvc. Evcilleşmek, alışmak.

İKTİNA a. (ar. *iḳtinā'*). *Esk.* **1.** Çalışıp kazanma. **—2.** İş tutma, meslek edinme. **—3.** Biriktirme, yığma.

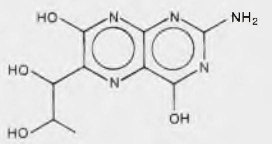
İKTİNAH a. (ar. *iktināh*). *Esk.* Bir şeyin köküne varma, gerçeğini anlama.

İKTİNAN a. (ar. *iktinān*). *Esk.* Gizlenme, bir yere saklanma: *İktinan-ı nisvan* (kadınların erkeklerden gizlenmesi, kaçması).

İKTİNAS a. (ar. *iḳtinaṣ*). *Esk.* Tuzak kurup avlama.

İKTİNOS, atinalı olduğu sanılan yunanlı mimar (İ.Ö. V. yy. ortaları). Pheidias ile sıkı işbirliği içinde Parthenon'un planlarını hazırladı. Pausanias'a dayanarak, Bassai'deki Apollon Epikurios tapınağı'nın yapımı da ona mal edilir. Eleusis'teki Telesterion için hazırladığı projenin uygulaması yarıda kaldı.

İKTİOPTERİN a. (fr. *ichtyoptérine*). Org. kim. Pterinin, formülü

$C_9H_{11}N_5O_4$ olan türevi; sazan ve inci levrek gibi balık türlerinin pulları ile derilerinin rengini verir.

İKTİRA a. (ar. *kirā'*'dan *iktirā'*). *Esk.* Kiralama, kirayla tutma.

İKTİRA a. (ar. *ḳurʿa*'dan *iḳtiraʿ*). *Esk.* Seçme, kura çekme.

İKTİRAB a. (ar. *iktirāb*). *Esk.* Kederlenme, kaygılanma, kuşkulanma, tasalanma.

İKTİRAB a. (ar. *ḳurb,* yakın'dan *iḳtirab*). *Esk.* **1.** Yaklaşma, yakınlaşma. **—2.** *İktirab etmek,* yaklaşmak. **—3.** *İktirab-ı saat,* kıyamet vaktinin yaklaşması.

İKTİRAH a. (ar *iḳtiraḥ*). *Esk.* **1.** İçten geldiği gibi, akla geldiği gibi söyleme. **—2.** *İktirah etmek,* içe doğduğu gibi söylemek.

İKTİRAHAT çoğl. a. (ar. *iḳtiraḥ*'ın çoğl. *iḳtirāḥat*). *Esk.* Birdenbire içe doğarak söylenen sözler.

İKTİRAN a. (ar. *iḳtirān*). *Esk.* **1.** Bir şeye yaklaşma. **—2.** Bir yere ulaşma, varma.

—Esk. gökbil. *İktiran-ı kevâkib,* iki gökcisminin birbirine yaklaşması. || *İktiran-ı sadeyn,* Venüs ile Jüpiter gezegenlerinin birbirlerine yaklaşması.

—Esk. mat. DOKUNUM'un eşanlamlısı.

İKTİRÂS a. (ar. *iktirāṣ*). *Esk.* **1.** Kötü bir durumla karşı karşıya gelme. **—2.** Gücünü yitirme. **—3.** Hüzünlenme. **—4.** Bir şeye ilgi gösterme.

İKTİRAZ a. (ar. *iḳtirāż*). *Esk.* Borç alma, ödünç alma, borca girme.

İKTİSA a. (ar. *kisve*'den *iktisā'*). *Esk.* **1.** Giyinme, giyme. **—2.** *İktisa etmek,* giyinmek, giymek.

İKTİSABİ sıf. (ar. *iktisāb* ve *-ī*'den *iktisabī*). *Esk.* Kazanılmışlık, edinilmişlik.

İKTİSADEN be. (ar. *iḳtiṣaden*). İktisadi bakımdan: *İktisaden zayıf ülkeler.*

İKTİSADİ sıf. (ar. *iḳtiṣādī*). **1.** İktisatla ilgili olan şey için kullanılır: *İktisadi sorunlar.* **—2.** Ucuza gelen, fazla harcama gerektirmeyen şey için kullanılır; iktisatlı, idareli: *Büyük kutular daha iktisadidir.*

—İda. huk. *İktisadi devlet teşekkülü* → KAMU* İKTİSADİ TEŞEBBÜSÜ.

—İkt. *İktisadi coğrafya,* bir iktisadi çevrenin doğa koşullarının, sözkonusu çevre üzerinde yaptığı iktisadi etkileri inceleyen bilim dalı. || *İktisadi buhran* →İKTİSADİ BUNALIM*. || *İktisadi dalgalanmaya karşı önlem,* iktisadi çevrimin etkilerine karşı koymayı amaçlayan bir ya da birden çok önlem. (Bayındırlık işlerine hız vermekle ekonomiye canlılık getirmeye yönelik bir plan dalgalanmaya karşı bir önlemdir.) || *İktisadi gelişme,* bir iktisadi çevrede, emek ve sermaye stoklarında ortaya çıkan artışın sözkonusu iktisadi çevre üzerinde yarattığı niteliksel ve / ya da niceliksel değişimlerin tümü. || *İktisadi savaş,* üretim birimleri arasında, fiyat ya da miktar yöntemleri kullanarak genellikle piyasa payını öteki firmaların zararına olarak genişletmek amacıyla yapılan mücadele.

—Mil. muhs. *İktisadi birim,* iktisadi akımlar bakımından temel bir karar ve eylem merkezi durumundaki birim. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSIKL. Mil. muhs. "İktisadi birim" terimi, genel olarak, iktisadi yaşama katılan temel birimler anlamına gelir. Genişletilmiş milli muhasebe sistemince benimsenen iki ölçütten (kurumsal ya da işlemsel) birinin kullanılmasına göre, bu birimler, ya tam bir muhasebeye ve başlıca işlevlerinin yerine getirilmesinde karar özerkliği bulunan *kurumsal birimler*'i ya da özellikle tek bir ürün ya da bir grup ürünler üzerinde etkinlik gösteren türdeş *üretim birimleri*'ni oluştururlar. Kurumsal birimlerin belli başlı işlevlerine ve harekete getirdikleri kaynakların tipine göre gruplandırılması, altı "kurumsal kesim"in belirlenmesine yol açar. Gelir bölüşümü, giderler ve finansman konularında benzer bir davranış özelliği taşıyan bu kesimler şunlardır: mali nitelikte olmayan şirketler ve yarı şirketler; kredi kurumları; sigorta şirketleri; kamu idareleri; özel idareler; aileler. Türdeş üretim birimlerine gelince, bunlar ürettikleri malların (ya da gördükleri hizmetlerin) ve kullandıkları üretim süreçlerinin türdeşliğiyle ortaya çıkan birtakım üretim dalları içinde toplanırlar.

İktisadi büyümenin aşamaları *(The Stages of Economic Growth),* amerikalı iktisatçı W. W. Rostow'un yapıtı (1960). Rostow, bu yapıtında iktisadi gelişmenin birbiri ardından şu aşamalardan geçtiğini belirtir: geleneksel toplum, kalkınmaya geçişin ön koşulları, kalkınma, olgunluğa doğru ilerleme ve kitlesel tüketim çağı.

İktisadi kalkınma vakfı, Türkiye'nin genel ekonomik ve toplumsal kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla kurulan vakıf. 1965'te, İstanbul Ticaret odası ve İstanbul Sanayi odası tarafından, merkezi İstanbul'da olmak üzere "İktisadi kalkınma tesisi" adıyla kuruldu. Vakfın kuruluş amaçları tarım, sanayi, ticaret, hizmet ve eğitim alanlarında dengeli bir uyum sağlayarak kalkınmanın hızlandırılması ve yurt düzeyine yayılması; bakanlıklar ve kamu kuruluşları ile işbirliği yaparak AET konusunda kamuoyu yaratılması, bu alanda eleman yetiştirmek üzere kurs, seminer ve konferanslar düzenlenmesi ve yayınlar yapılması; ülkede kişisel verimliliğin artmasına hizmet etmek ve bunun için Türkiye'nin dış ülkelerle, ekonomik gruplarla ve özellikle AET ile olan ilişkilerinden en etkin bir biçimde yararlanılmasını sağlayacak yurtiçi ve yurtdışı koşulların saptanmasıdır.

Vakfın üyeleri kurucu, asil, gözlemci ve onur üyesi olmak üzere dörde ayrılmaktadır. Kurucu üyeler İstanbul Ticaret odası ve İstanbul Sanayi odası üyelerinden oluşur. Vakfın gelirleri için mali katkıda bulunan kuruluşlar asil üyelerdir. Vakfın mali kaynağını oluşturan bu üyelerin yönetime katılmaları, mali katkı paylarına göre değişmektedir. Gözlemci üyeler özel kesim kuruluşlarından, onur üyeleri ise Türkiye ile AET ilişkilerinde rolü olan yerli ve yabancı kuruluşlardan oluşur. Bunlar vakfın yönetiminde görev almamaktadır.

Vakfın organları, kurucu ve asil üyelerden oluşan Genel kurul ile bu kurul üyelerinden seçilen on beş kişiden oluşan Yönetim kurulu'dur. İktisadi kalkınma vakfı, 15 aralık 1981 tarih ve 8/3967 sayılı Bakanlar kurulu kararıyla AET konusunda resmen danışılacak kuruluşlar arasında yer almıştır. Vakıf, AET ile Türkiye arasındaki ilişkiler, sorunlar ve gelişmeler hakkında kamuoyunu aydınlatmak amacıyla yayımladığı çeşitli kitapların yanı sıra, bir süre aylık bir haber bülteni de çıkarmıştır. Dört ayda bir çıkarılmakta olan *İKV* dergisi ise, 1993 yılı başından itibaren 2 ayda bir yayımlanmaya başlamıştır.

İktisadi ve idari bilimler fakültesi, İstanbul'da Marmara üniversitesi'ne bağlı fakülte.

Abdülhamit II, avusturyalı profesör Granti'ye *Hamidiye ticaret mektebi âlisi* adlı bir okul kurdurttu. Okul, Kadırga yolu üzerinde ahşap bir binada, adı geçen profesörün müdürlüğünde Maarif nazırı Münif Tahir Paşa tarafından eğitim ve öğrenime açıldı (1883). Daha sonra Maarif nezareti'ne bağlanan (1889) bu okul, Cumhuriyet dönemine kadar *Ulumu âliyei ticaret mektebi* adı altında faaliyetini sürdürdü. 1924'te adı *Yüksek iktisat ve ticaret mektebi*'ne dönüştürüldü. 1959'da da *İktisadi ve ticari ilimler akademisi*'ne çevrilirken öğrenim süresi 3 yıldan 4 yıla çıkarıldı. 20 temmuz 1982 tarihli 41 sayılı kanun hükmündeki kararname ile akademiye bağlı Ekonomi, İşletme, Siyasal bilimler ve Ticari bilimler fakültelerinin birleştirilmesiyle İktisadi ve idari bilimler fakültesi oluşturuldu.

Fakültede, Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, Maliye, Uluslararası ilişkiler (ingilizce), Kamu yönetimi, Ekonometri, iki İktisat (biri ingilizce), iki İşletme (biri ingilizce) olmak üzere 9 bölüm vardır. Öğretim süresi 4 yıldır. İngilizce öğretim yapılan bölümlerde 1 yıl yabancı dil öğrenimi görülür.

Bu fakültenin yanı sıra İstanbul'da Boğaziçi üniversitesi'ne; Ankara'da Bilkent, Gazi, Hacettepe ve Ortadoğu teknik üniversitelerine; İzmir'de Dokuz eylül üniversitesi'ne. Eskişehir'de Anadolu üniversitesi'ne, Erzurum'da Atatürk üniversitesi'ne, Gaziantep'te Gaziantep üniversitesi'ne, Adana'da Çukurova üniversitesi'ne, Kayseri'de Erciyes üniversitesi'ne, Konya'da Selçuk üniversitesi'ne, Malatya'da İnönü üniversitesi'ne, Bursa'da Uludağ üniversitesi'ne ve Trabzon'da Karadeniz teknik üniversitesi'ne bağlı olarak toplam 15 iktisadi ve idari bilimler fakültesi daha vardır.

İKTİSADİYAT, -tı çoğl. a. (ar. *iḳtiṣādī* nin çoğl. *iḳtiṣadiyyat*). *Esk.* **1.** Ekonomi bilgisi, iktisat biliminin çeşitli dalları, iktisatla ilgili şeyler. **—2.** Bir ülkenin ekonomik durumu, yapısı.

İKTİSADİYUN çoğl. a. (ar. *iḳtiṣādī*'den çoğl. *iḳtiṣādiyyūn*). *Esk.* İktisat bilimiyle uğraşan kimseler, iktisatçılar.

İKTİSAM a. (ar. *ḳısm*'dan *iḳtisam*). *Esk.* **1.** Bölüşme, paylaşma, hisselere ayırma.

—**2.** *İktisam etmek,* bölmek.

İKTİSAP a. (ar. *iktisāb*). *Esk.* **1.** Edinme, kazanma: *"Tefekküre müstaidd bir mevcudiyet-i maneviye iktisabına muvaffak olunursa..."* (Baha Tevfik). **—2.** *İktisap etmek,* kazanmak, edinmek: *"Selahiyetini de iktisab ederek nâsûti bir hukuk tesis etmiştir"* (F. Köprülü). **—3.** *İktisab-ı şan ü şöhret,* şan ve şöhret kazanma.

—Huk. Hakkın, hukuksal geçerli bir nedene dayanılarak bir kişiye bağlanması, onun tarafından edinilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Türk hukukunda haklar ya 1. aslen iktisap; ya 2. devren iktisap; ya da 3. tesisen iktisap yolları ile edinilir. Aslen iktisapta, hak kişi tarafından edinildiği anda doğar; edinilen hakkın önceden bir sahibi yoktur. Sahipsiz taşınır eşya üzerinde mülkiyet hakkı edinilmesine "ihraz", sahipsiz taşınmaz mülkiyetinin edinilmesine ise, "işgal" denir (Türk. Med. k. md. 691 ve 635). Önceden bir kişiye ait olan bir hakkın, sonradan bir başka kişiye devredilmesinde, devren iktisap sözkonusu olur. Bir malın satılıp alıcıya tesliminde ya da miras ile hakların mirasçılara geçmesinde durum budur. Bir kişinin var olan hakkına dayanarak, başka bir kişi için bir hak kurmasında ise hak, tesisen iktisap olunmuştur. Taşınmazı üzerinde ipotek hakkı kurulması, ipotekli alacaklı bakımından bir tesisen iktisap'tır.

İKTİSAR a. (ar. *ḳaṣr,* kısa kesme'den *iktiṣār*). *Esk.* Fazla uzatmama, kısa kesme.

İKTİSÂR a. (ar. *kesr,* kırma'dan *iktisār*). *Esk.* Kırılma, parçalanma, paralanma.

İKTİSAS a. (ar. *ḳıṣṣa*'dan *iktiṣāṣ*). *Esk.* **1.** Ardından gitme, takip etme. **—2.** Hikâye anlatma.

İKTİSAS a. (ar. *iḳtiṣāṣ*). *Esk.* Koparma, koparıp atma, çekip koparma.

İKTİSAT a. (ar. *iḳtiṣād*). **1.** Bir insan topluluğunda, değerlerin üretim, dağılım ve tüketimi ile ilgili etkinliklerin tümü. (Eşanl. EKONOMİ.) **—2.** Fazla harcamalardan, gereksiz masraflardan kaçınma, idare etme; tasarruf, tutum, ekonomi: *İktisat olsun diye işine yürüyerek gitmek.* **—3.** *İktisat etmek, yapmak,* harcamalarında tutumlu davranmak; para artırmak.

—İkt. İktisadi yaşamın mekanizmalarını araştıran ve inceleyen bilim dalı. || *Beslenme iktisadı,* iktisat biliminin, besin ürünlerinin tüketimiyle ilgili toplumsal olayların incelenmesini konu alan dalı. || *Danışmalı iktisat,* devlet temsilcileriyle işletme yöneticilerinin zaman zaman bir araya gelerek bilgi alışverişinde bulundukları, geleceğe ilişkin görüşlerini karşılaştırdıkları, hükümete iletilmek üzere düşünceler ileri sürdükleri ve hatta kararlar aldıkları sistem. || *Dinamik iktisat,* iktisadi değişkenlerden herhangi birinde gözlemlenen artış ya da azalışın, öteki değişken ya da parametrelere hızlı ve etkili bir biçimde yansıdığı iktisadi çevre. || *Güdümlü iktisat,* piyasanın ürettiği bilgi akımlarının yerini siyasi karar odaklarının iktisadi sürece ilişkin seçişlerin aldığı iktisat. || *İşletme iktisadı,* iktisat biliminin özellikle firmalar, işlevleri ve yapıları konularında uzmanlaşmış dalı. || *Kamu iktisadı* ya da *kamu ekonomisi,* bir ülkenin ekonomisinde devletin ya da kamu kesiminin rolünün çözümlemesi (özel kesime karşıt olarak). [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kapalı iktisat* ya da *kapalı ekonomi,* uluslararası mal ve para piyasalarındaki değişikliklerden göreli olarak az etkilenen iktisadi çevre. || *Karma iktisat* ya da *karma ekonomi,* bazı işletmelerin bünyesi içinde, halk topluluklarıyla özel girişim arasında bir işbirliğinin gerçekleşmesini olanaklı kılan sistem, ekonomide kamu kesimi ile özel kesimin bir arada bulunması. || *Mali iktisat,* kamu maliyesiyle ilgili olayların, hukuki yönleriyle değil, iktisadi ve toplumsal sonuçları bakımından incelenmesi || *Matematiksel iktisat,* iktisat biliminin, iktisadi sorunların matematik olarak biçimselleştirilmesiyle uğraşan bölümü. || *Ortak karara dayanan iktisat,* her türlü devlet müdahalesinin yokluğuna dayanan liberal iktisat ile son sınırına vardırılmış buyurucu bir planlamaya dayanan güdümlü iktisat arasında yer alan iktisadi sistem. || *Paralel iktisat, (paralel ekonomi)* ya da *ikinci iktisat (ikinci ekonomi),* doğu ülkelerinin ekonomilerinde, temel ve resmi ekonomik akımın dışında özel kazanç sağlama çabası biçiminde ortaya çıkan olgu. || *Planlı iktisat* ya da *planlı ekonomi,* bölgesel, ulusal ya da uluslararası bir iktisadi birimin, belirli bir dönem sonu üretim, tüketim, tasarruf, dış ticaret açığı gibi hedef büyüklüklerinin siyasi karar mekanizmasınca saptanıp bu amaçlara erişebilmek için uygun iktisadi araçların yönlendirici ya da buyurucu nitelikte kullanıldığı çevre. (İktisat biliminde iki temel kaynak dağılım mekanizması vardır: piyasa ve planlama. Somut iktisadi çevre ekonomileri bu iki kaynak dağılım mekanizmasından birini başat olarak benimserler.) || *Politik iktisat,* değerlerin üretimini, dağılımını ve tüketimini inceleyen bilim. (Bk. *ansikl.* böl. Fels. ve İkt.) || *Radikal politik iktisat,* özellikle ABD'de etkinlik gösteren ve batı toplumlarında yürürlükte bulunan iktisadi sistemi, iktisat bilimini ve bunu destekleyen iktisatçılık mesleğini yadsıyan ve suçlayan iktisatçılar grubu. (Böyle olmakla birlikte, marxçı değildirler.) || *Refah iktisadı* ya da *refah ekonomisi,* ekonomik birimlerin, piyasa sürecinde karşılaştıkları ve parasal büyüklüklere ölçümü her zaman olanaklı olmayan fayda ya da eksi fayda akımları. || *Rekabetçi iktisat,* temel özelliği, "rizikolu kesimler" diye adlandırılan bazı kesimlerde etkinlik gösteren ulusal üreticilere kendi fiyatlarını dayatmaya çalışan çok güçlü bir dış rekabetin bulunduğu iktisat. || *Savaş iktisadı* ya da *savaş ekonomisi,* savaş gibi olağanüstü dönemlerde, ulusal gelirin olağan dönemlere oranla daha fazla bir bölümünün kamu kesimine aktarılarak, sözkonusu dönemin olağandışı harcamaları için kullanılması. (Özel tüketimin zorunlu tasarruf yöntemleriyle sınırlandırılması, piyasa koşullarını gözardı eden yönlendirici iktisat politikalarının uygulanması savaş iktisadının temel özellikleridir.) || *Ticaret ve sanayi iktisadı,* politik iktisadın, ticaret ve sanayi sorunlarının incelenmesini konu alan dalı. || *Toplumsal iktisat,* iktisat biliminin, iktisadi olaylarla toplumsal olaylar arasındaki ilişkileri inceleyen dalı. || *Uluslararası politik iktisat,* uluslar arasındaki iktisadi ilişkileri ve uluslararası ilişkilerde siyasi olaylarla iktisadi olaylar arasındaki bağlantıyı ele alan iktisadi inceleme ve araştırmaların tümü (özellikle ABD'de gelişmiştir).

—Tarıms. ikt. *Tarımsal iktisat,* iktisat biliminin, toplumda tarım ve besin ürünlerinin üretim ve değişimini yönlendiren yasaları inceleyen dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fels. Hegel'e göre politik iktisat *(Staatsökonomie),* XVIII. yy.'da doğan yeni bir bilimin adıdır. Bu bilim, bireyleri bir "ihtiyaçlar dünyası" içinde yer alan varlıklar olarak ele alır ve onları bu ihtiyaçları "aynı zamanda başka bireylerin ihtiyaçlarının ve iradelerinin malı ve ürünü olan dış nesneler aracılığıyla" ve "bu iki terim arasında dolayım olan etkinlik ve emekle" tatmine çalışmaları bakımından" inceler (*Grundlinien der Philisophie des Rechts* [Hukuk felsefesinin ilkeleri], 189). Toplumun iktisadi örgütlenişi üzerine düşüncelerin felsefi bilimler dünyasına girişi Hegel'le gerçekleşmiştir.

Marxçılar'a göre, "politik iktisadın kuruluşu, ticaretin yaygınlaşmasının doğal bir sonucudur. Böylece, kurumsallaştırılmış kusursuz bir aldatmacalar sistemi, eksiksiz bir zenginleşme bilimi, basit ve bilimdışı alışverişin yerini almıştır" (Engels, *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie* [Politik iktisat üzerine bir eleştiri taslağı]).

Marx şöyle yazar: "Hukuksal ilişkiler de tıpkı devlet biçimleri gibi ne yalnızca kendi kendileriyle, ne de insan düşüncesinin sözde genel evrimiyle açıklanabilir; bu ilişkilerin kökü, her şeyden önce, Hegel'in XVIII. yy. İngiliz ve Fransızlar'ını örnek alarak tümüyle 'sivil toplum' adı altında belirlediği maddesel koşullarda yatar; sivil toplumun anatomisini de iktisatta aramak gerekir" (*Politik iktisadın eleştirisine katkı* [Zur Kritik der politischen Ökonomie], 1859 önsözü). Marx, daha sonra şöyle yazar: "Klasik politik iktisattan, William Petty'den başlayarak burjuva toplumundaki üretim ilişkilerinin gerçek ve derin yapısını kavramaya çalışan her iktisadı anlıyorum ve bunu, dış görünüşlerle yetinen ve gerek kendi ihtiyaçları, gerekse en kaba olayların yaygınlaştırılması için kendisinden öncekilerin işledikleri malzemeyi özetleyip duran ve burjuvazinin kendi dünyasını, yani kendisi için olabilecek dünyaların en iyisini donatmakta kullandığı ham hayalleri değişmez gerçekler olarak ilan etmekle ve ukalaca sistemleştirmekle yetinen iktisadın karşıtı olarak görüyorum" (*Kapital,* 1, 1).

—İkt. Klasik Yunan'da, iktisat sözcüğünün karşılığı olan "ekonomi" sözcüğünün en yaygın anlamı bir evin mal varlığını yönetme sanatıydı. Yunan filozoflarında, ekonomi bir davranış biçimini ya da bir eylem kuralını belirtir. Bu gibi etkinlikleri ve kuralları anlatmak için yalnızca eski Yunanlılar'ın bir sözcük ortaya çıkarmak gereksinimini duymuş olduklarını belirtmek gerekir. Öte yandan, *oikonomia* ve *oikonomos* (yönetilecek bir anavarlığın ekonomisi) yunan dilinde görece geç ortaya çıkmış sözcüklerdir, bu sözcüklere ne Homeros'ta, ne Hesiodos'ta, ne de Thukydides'te rastlanır. Gerçekte, ekonomi öncelikle o dönemde başlıca servet olan tarımla ilgilidir.

• *Politik iktisat mı, iktisat bilimi mi?* Yüzyıllarca sonra tüccarların ve gemicilerin etkinliğiyle iktisadi etkinliğin genişlemesi üzerine, ekonomi, değişimlerle ve bugün piyasa ekonomisi dediğimiz ve bir sitenin anavarlığının iyi yönetilmesini sağlamak amacını güden şeyle de ilgilenmeye başladı. İşte bu anlamda, Antoine de Montchrestien, 1615'e doğru, fransız kralına ve ana kraliçesine armağan ettiği bir yapıtın başlığı olarak ilk kez "ekonomi politik" (politik iktisat) deyimini kullandı. Montchrestien bir öğütler derlemesi olan bu kitabında, kralı "sitenin anavarlığını yönetmek" konusunda bu öğütlerden esinlenmeye çağırıyordu. Böylece, "politik iktisat" deyimi, krallık ülkesinin zenginleşmesini, dolayısıyla güçlenmesini kolaylaştırmayı amaçlayan bir pratik davranış kuralları bütünü anlamına geliyordu. Böylece yapıt açıklayıcı olmaktan çok, kural koyucu bir nitelik taşımakta ve politik iktisat burada, bugün "iktisadi politika" denilen şeye yaklaşmaktaydı.

Daha sonra, "özel iktisat" ile "kamu iktisadı" arasında bir ayrım yapmak gereği ortaya çıktı. Devletin iktisadi yaşama müdahalesinin artması bu ayrımı temel bir ayrım durumuna getirdi. Özel iktisat özel kişilerin ve özel kuruluşların davranışını inceler. Kamu iktisadıysa kitle gücünün müdahalesinin nedenlerini, sonuçlarını ve mekanizmalarını çözümlemekle kalmaz, devletin neden özel kesim dışındaki etkinliklerin yönetimini kendi üzerine almak zorunda kaldığını da açıklamaya çalışır. Bu biçimde anlaşılan kamu iktisadı, "mali iktisat" denen ve devlet harcamalarıyla vergilerin neden ve sonuçlarını inceleyen bilimin de yerini almıştır. Daha geniş bir kapsamda, kamu iktisadı, kamu toplulukları harcamalarının sürekli olarak artması karşısında, bu harcamaların ille de devlet tarafından mı, yoksa başka kamu iktisadi birimlerince mi finanse edilmesi gerektiğini araştırır.

Öte yandan, "politik iktisat" deyimi iktisadi olaylarla ilgili iki düşünce biçimi arasında temelli bir ayrım yapmaya elverişli bir deyim değildir. Bu iki düşünce biçiminden biri, gerçeği olabildiğince nesnel ya da bilimsel bir biçimde anlatıp açıklama-

ya çalışır, öteki ise bazı ahlaki ya da kuramsal ölçütlere başvurarak, aynı gerçek hakkında bir değer yargısı getirir ve bu ölçütlerden esinlenerek belli bir davranış biçimini öğütler. Bu durumda, iktisadi sorunların bilimsel bir biçimde ele alınıp incelenebileceğini belirtmek amacıyla *iktisat bilimi*'nden (bazen de çoğul olarak iktisadi bilimler'den), *iktisadi çözümleme*'den ya da yalnızca *iktisat*'tan söz edilir. Böylece, gündelik dilde "politik iktisat" (ya da "ekonomi politik") deyimi hâlâ kullanılmakta olsa bile, bu yalnızca bilimin normatif yönünü, nesnel çözümlemenin ardından mutlaka siyasi bir seçimin gelmesi gereğini vurgulamak içindir.

• *Mikro iktisat ve makro iktisat.* İktisadın kıtlığa tepki gösteren insanların (iktisadi birimler) davranışlarını incelemeyi konu aldığı ölçüde, başka bazı ayrımlar da ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki *mikro iktisat* ve *makro iktisat* karşıtlığıdır. Mikro iktisat ya da *mikro iktisat çözümlemesi* belirtici değer taşıdığı kabul edilen özel bir olayı inceler. Gerçekten de, burada temel olarak bireysel nitelikli olaylar göz önüne alınır. Örneğin bir bireyin davranışı (arz ya da talep konusunda), bir malın piyasa fiyatı, bir girişimin işleyişi incelenir. Öyleyse çözümlemenin temeli ekonomik topluluğu oluşturan en küçük hücre olarak niteleyebileceğimiz şey, yani somut öznedir. Birimlerden birinin bu incelenişinden, bütün için geçerli sayılan kurallar çıkarılır. Mikro iktisat çözümlemesinin en belirgin örneği marjinalist okulun çözümlemesidir. (→ MARJİNALİZM.)

Makro iktisat ise, iktisadi bütünler (bunların öğelerine ayrılması da olanaklıdır) arasındaki ilişkileri inceler, bu ilişkileri iktisadi birim gruplarının, tüketicilerin, üreticilerin, yatırımcıların, devletin davranışıyla açıklar. Bu çözümleme, tasarruf ve yatırım gibi global büyüklükler üzerinde duran Keynes'in çalışmalarıyla oldukça geniş yankılar uyandırmıştır.

• *Salt iktisat, uygulamalı iktisat.* Bu ayrım, iktisatçılara göre, tümdengelim'le tümevarım arasındaki karşıtlığı yansıtmaktaydı.

Tümdengelimci yöntemin yandaşları, birtakım varsayımlar belirledikten sonra, bir varsayımdan kalkarak, mantıksal bir usavarım dizisi izleyerek sonuçlar çıkarmaya çalışırlar. Bu yöntem, bir ön soyutlamaya (genel kavramlara başvurma) ve kavramlar arasındaki ilişkiler hakkında varsayımlar belirlemeye dayanır: örneğin enflasyonu ücretlerle fiyatlar arasındaki ilişkilerle açıklamak gibi. Bu durumda, salt iktisat, iktisadi birimlerin davranışlarının basitleştirilmesiyle sonuçlanır, birtakım biçimsel kavramlara dayanarak ve ölçülmesi olanaksız psikolojik etkenleri gözardı eden mekanik açıklamalara varabilir.

Uygulamalı iktisat ise, tersine, tümevarımcı ve tarihsel bir yol izleyerek, bulguların gözlemlenmesinden genel önermelere varmaya ve belli bir sorunu çözmeye yönelik çözümleri bulup çıkarmaya yönelir.

Matematiksel iktisadın, ekonometrinin ve modeller yönteminin gelişmesiyle, salt iktisat ile uygulamalı iktisat arasındaki bu karşıtlık bir ölçüde aşılmış görünmektedir: gerçekten de, başlangıçta kavramsal bir şemaya dayanmadan olguları gözlemleme olanağı olmadığı gibi, gerçekle sınanmamış varsayımlar ileri sürmek de olanaklı değildir: demek ki, iki yöntem birleştirilmelidir.

• *Başka ayrımlar.* İktisadi çözümlemede uzmanlaşmalar ya da çeşitlenmeler arttıkça, başka sınıflandırmalar da önerilmiştir. Örneğin, iktisadi olayları tutarlı bir biçimde açıklamak için ileri sürülen yorumların tümünü *uluslararası iktisat*'ı, gelişme iktisadı'nı, *matematiksel iktisat*'ı, *iktisadi düşünce tarihi*'ni, *iktisat tarihi*'ni, *ekonometri*'yi, vb. kapsayan *iktisat kuramı* öne sürülmüştür.

iktisat yasaları

İktisat yasaları, çoğu kez, iktisat alanı dışındaki birtakım olayların müdahalesi ya da ortaya çıkmasıyla engellenebilecek ya da değişebilecek bazı eğilimleri belirtir. Ancak, iktisadi olayların doğası, *zorunlu ilişkiler*'in varlığını gerektirir. Gerçekten de, bütün iktisadi olaylar birbirlerine bağlıdır, öyle ki, iktisadi etkinlik gerek insanların kendi aralarında, gerekse insanlarla iktisadi mallar arasında bir dizi ilişki olarak ortaya çıkar.

İktisadi sorunun verileri (bir yanda, giderilecek gereksinimler, öte yanda bunların giderilmesinde yararlanılan mal ve hizmetler) derin değişikliklere uğrarlar, bu değişiklikler, zaman içinde ele alınınca, iktisadi yaşama köklü bir istikrarsızlık özelliği verir. Bu yüzden, başlangıçtaki *statik iktisat* anlayışına, bir de *dinamik iktisat* anlayışı (ya da ideal amacı iktisadi olayları önceden kestirmek olan, konjonktör bilimi) katmak durumunda kalınmıştır. Gerçeğin daha iyi bilinmesiyle elden geldiğince bilimsel bir biçimde yapılan bir çözümlemeden ve durum saptamasından kalkarak, tutarlı bir iktisat siyaseti oluşturulabilir.

iktisadi olaylar tarihi

İktisadi sorunları çözmek için insanlar bir örgüt geliştirir, kurumlar oluşturur ve aralarında belirli bir ilişkiler bütünü kurarlar. Bu bütün, iktisadi sistem denilen şeyi ya da iktisadi etkinliğin düzenlenme biçimini oluşturur.

Uzun yüzyıllar boyunca, egemen iktisadi düzenlenme biçimi kapalı *aile sistemi* oldu. Bu sistemde ev topluluğu temel toplumsal birim olarak baş rolü oynuyordu.

Bu sistem yerini yavaş yavaş yeni bir iktisadi düzenlenme biçimine, bir güç odağı şatonun çevresinde yerleşmiş, kapalı ekonomi halinde yaşayan bir topluluğa dayalı *feodal ekonomi*'ye bıraktı. (→ DEREBEYLİK.)

Kentlerin gelişmesi, oldukça kesin kurallarla yönetilen ve malların imal ve satışını çoğunlukla sıkı bir denetime tabi tutan *meslek loncaları* kent iktisadıyla birlikte gelişirken, feodal düzen de yavaş yavaş gerileyerek yerini ulusal diye nitelendirilen yeni bir iktisadi düzenlemeye bıraktı. Bu ulusal iktisadın özellikleri, krallık güçlerinin iktisadi alana gittikçe daha çok müdahale etmesi, sınai ve ticari etkinliklerin gelişmesi, evlerde ücretli imalat karşısında bağımsız zanaatkârlığın gittikçe gerilemesiydi. XVIII. yy.'ın ikinci yarısından sonra, demir ve dokuma sanayisinde yeni tekniklerin ortaya çıkması ve buhar makinesinin bulunması ile başlayan sanayi devrimi yerleşik durumu yeniden değişikliğe uğrattı: ev atölyesinin yerini fabrika, zanaatkârın yerini *ücretli fabrika işçisi* aldı. Sanayi devrimi, ayrıca, sınai ve ticari etkinlik dallarında çok büyük bir gelişmeye yol açarak bazı ülkelerde (İngiltere), geleneksel tarım çalışmalarını tümüyle ortadan kaldırdı. Merkantilist ve korporatif düzenlemeler bırakıldı ve bunun kalıntıları üzerinde yeni bir hukuk düzeni kuruldu. Büyük ölçüde eski Roma hukukundan esinlenen bu yeni hukuk, mirasla geçen *özel mülkiyet*'i mutlak bir hak olarak tanıyor, iktisadi alanda bireylerin tümüyle özgür olduklarını (işçiler için dernek kurma özgürlüğü dışında) kabul ediyordu. Bu hukuksal bireyciliğin yeni sanayi tekniği ile birleşmesi, iktisadi yaşamın *kapitalist* düzenlenme biçimini büyük ölçüde geliştirdi. (→ KAPİTALİZM.)

Şu var ki, kapitalist model iktisadi etkinliğin bütün kesimlerine aynı başarıyla giremedi, ayrıca, çeşitli ülkelerin değişik yapılarına göre, eski (kapitalizm öncesi) düzenlenme biçimleri, bu etkinliğin (köy ekonomisi ve zanaatkârlık) teknik ve hukuksal çerçevesi yıkılmış olmasına karşın, varlığını sürdürdü. Bundan başka, kapitalist sistemin kendisi de sürekli olarak değilse de belirli bazı etkinlik alanlarında, büyük işletmelerin, küçüklere göre üretimi daha ucuza mal edebilmeleri, merkezileşme denilen olayın gelişmesine yol açtı. Bu durum, büyük teknik ve iktisadi birimlerin daha küçük boyutlu işletmeler üzerindeki zaferini gösteriyordu. Böylece, *rekabet*'in yerini *tekel* almaya başladı: o zamana kadar birbirleriyle mücadele eden üreticiler, özellikle sayıları az olduğu zaman, aralarındaki mücadeleye son veren anlaşmalara kolayca varabiliyorlardı.

Öte yandan, gittikçe kalabalıklaşan bir işçi sınıfının ortaya çıkması ve yeni rejimin bu sınıfa sefil bir yaşamdan başka bir şey sağlamaması, kolektif bir eylemin gelişmesine yol açtı, bu eylem de en sonunda kendine uygun hukuksal çerçeveyi sendikacılıkta buldu. Bundan başka, "kapitalist" ekonominin, görece düzenli aralıklarla ortaya çıkan az ya da çok şiddetli bunalımlarla birçok kez sarsıntıya uğraması, bu sistemin sağlamlığı ve otomatik olarak denge kurabilme olanakları hakkında kuşkuların doğmasına yol açtı.

Yapısı nedeniyle, hatta zorunlu olarak enternasyonalist ve yayılmacı olan liberal kapitalizm, XIX. yy.'ın ikinci yarısında *ulusçu* ve *emperyalist* temele dayanan siyasi eğilimlerle karşılaştı. Bir ölçüde kendi iç gereklerinden doğmasına karşın, bu eğilimler, kapitalizmin gelişmesini baltalayacak yönde rol oynadı. Klasik iktisatçılar tarafından uzun uzun incelenip övülen liberal iktisat sistemi bütün bu olguların ortak baskısı sonucunda büyük ölçüde değişikliğe uğradı. Bundan başka, yeryüzünün önemli bir bölümünü kaplayan topraklar üzerinde 1917'den sonra, bir iktisadi sistemin otoriter nitelikli kuruluş denemesi başladı. Bu sistem, her durumda, temel iktisat yasalarının gereklerine uymak zorunda olsa bile, kapitalizmin değişik bir biçimi olarak kabul edilemez. Bu tip *merkezileştirilmiş ekonomi*, kapitalizmin ölçülerinden köklü bir biçimde farklı birtakım ölçülere göre işlemektedir.

Başka birçok ülkelerde iktisadi etkinlik büyük çapta devletin denetimine, hatta yönetimine bağlı kılınmış bulunmaktadır. Öyle ki bu ülkelerde bireyler özgürce girişimde bulunabilmekle birlikte, bunu yaparken hiç değilse ilke olarak az çok tutarlı bir hukuksal yapıya uymak zorundadırlar, ya da *ulusallaştırma* adı verilen ve ekonominin anahtar kesimlerini, özellikle de kredi kesimini içine alan bazı önlemlerle devlet, daha önce özel işletmeler tarafından yapılan bazı işleri doğrudan kendisi yapmaya başlar ya da para politikası ve kamu harcamaları yoluyla gerek zorunluluktan, gerek kendi isteğiyle, tümüyle tarafsız bir tutum içinde bulunmaktan vazgeçer. Böylece yavaş yavaş, kapitalizm biri kamu kesimi, biri özel kesim olmak üzere iki kesimli bir ekonomi tipine doğru gelişmektedir. Bu iki kesim etkinliğinin bağdaştırılması iktisadi siyasetin oluşturulmasına çeşitli iktisadi birimleri (bireyler, gruplar, topluluklar, devlet) ortak eden demokratik bir iktisadi yönetim çerçevesi içinde gerçekleşebilir. Bu düzenleme, iktisadi birimlerin sorumluluklara tam anlamıyla katılmalarını, devletin de iktisadi gelişme konusunda tutarlı ve uzun vadeli bir anlayışı benimsemesini gerekli kılar.

iktisadi düşünceler tarihi

Antikçağ'da, filozoflar, yazılarında özellikle siyasal kurumları ele almışlar, buna karşılık iktisadi olgularla pek az ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte, işbölümünden, özel mülkiyetten, devletin müdahalesinden söz etmişlerdir. Bu arada, Roma hukuk kurumları bireysel mülkiyet, sözleşme özgürlüğü, daha sonraki dönemlerde, kapitalizmin gelişip serpilmesi için sağlam bir temel sağlayacaktır.

Ortaçağ'ın sonlarına doğru, Avrupa geniş çapta iktisadi değişimlere yeniden giriştiği zaman, gerçek bir iktisadi düşünce de oluşmaya başladı. Böylece, adil fiyat, adil ücret kavramları ortaya çıktı. Eski yazarlar ve düşünürler, bireyin haklarını toplumun haklarına feda ediyorlardı; Ki-

lise Babaları, topluluğa karşı kişiyi savunuyorlardı, ama özel mülkiyeti çalışmaya yöneltici bir öğe olarak görmelerine karşın, bunun yalnızca bazı hakları -sınırlı hakları- içermekle kalmayıp aynı zamanda bazı ödevleri de içerdiğini ilan ediyorlardı; devletin müdahalesini doğru bulsalar bile, toplum haklarının, kişi haklarından önce geldiğini düşündükleri için değil, zayıfları güçlülere karşı savunmak ve adaletin gerçekleşmesini sağlamak zorunda olduklarını düşündükleri için böyle yapıyorlardı. Modern çağların belirleyici niteliği olarak değişimlerin çoğalması, birçok gelişmeleri de birlikte getirdi: Ortaçağ dünyasının çerçeveleri parçalandı, ahlaki kaygılar bir yana bırakıldı, ilk iktisadi öğretiler ortaya çıktı. *Külçecilik* (ya da *ispanyol merkantilizmi*) bu öğretilerin en önemlilerinden biriydi. Külçecilik, bir ülkedeki refahı, o ülkenin değerli maden toplama ve saklama gücüne dayandırıyordu. Bunun için, emtia dışalımının özenilir olmaktan çıkarılması -Amerika'dan getirilen altın ve gümüş dışında-, ulusal paraların ayarını düşürüp yabancı paraların değerini artırmak gerekliydi. *Endüstriyalizm* (ya da *fransız merkantilizmi* ya da *colbertçilik**) de ulusal refah için aynı ölçütü kabul ediyor, ama ülkeye değerli madenlerin getirilmesini sağlayan en iyi yolu ulusal sanayinin gelişmesinde görüyordu. Bu durumda, imalathanelerin gelişmesine yardımcı olmak ve tarım fiyatlarını düşük tutmak en elverişli yoldu (XVI. yy.'da Jean Bodin, XVII. yy.'da Antoine de Montchrestien ve Colbert, XVIII. yy.'da Melon, Dutot ve Forbonnais). *Ticaretçilik* (ya da *ingiliz merkantilizmi*) ise, ülkelerin zenginleşmesini ticaretin ve deniz taşımacılığının gelişmesine bağlıyordu (Josiah Child, William Petty). Alman *kameralizm*'i colbertçiliğe yaklaşıyordu. (→ MERKANTİLİZM.)

• *Bir öğretinin ortaya çıkışı (1750-1870).* İktisat bilimi gerçek anlamıyla ancak XVIII. yy.'da kurulmaya başladı. Etkilerini çağımızda da sürdüren üç büyük düşünce akımı o dönemde ortaya çıktı: kaynağını *fizyokratik okul*'da bulan *liberalizm;* merkantilizmin mirasçısı olan *müdahalecilik* ve öncüleri XVI. ve XVII. yy.'ın ahlakçıları (özellikle Thomas More ve Campanella) ile XVIII. yy.'ın ahlakçıları (Morelly, Mably, Brissot, rahip Meslier, Godwin) ve özellikle Gracchus Babeuf ve babeufçüler olan *sosyalizm**.

Öğretisi ilkönce François Quesnay, sonra Lemercier de La Rivière, Mirabeau markisi, Dupont de Nemours, Gournay ve rahip Baudeau tarafından açıklanan *fizyokratik okul*, doğal yasaların varlığı üzerinde ısrarla durur ve merkantilizmi yadsır, çünkü "yalnız başına para kısır bir zenginliktir". Bu iktisatçılar "safi hâsıla" adını verdikleri ulusal gelir kavramını ortaya koydular, safi hâsılanın üreticiler (yani çiftçiler, balıkçılar ve madenciler), toprak sahipleri ve "kısır" toplumsal kategoriler (zanaatkârlar, sanayiciler ve tüccarlar) arasında dağılımını sağlayan iktisadi çevrimi tanımladılar. Sonuç olarak, bunlara göre, tarımın devlet tarafından desteklenmesi gerekiyordu, çünkü safi hâsılanın hemen tümünün kaynağını oluşturmaktaydı, aynı zamanda, tarım ürünlerinin "iyi fiyat"la satılabilmesi için bir ticari özgürlük rejiminin kurulmasına da gerek vardı. Üretim için zorunlu bir birikim olarak, iktisadi düşüncede ilk kez sermaye de beliriyordu.

Klasik liberal okul'un öncüsü, iskoçyalı Adam Smith'tir. Büyük Britanya'da daha XVIII. yy.'ın sonunda, yani bu ülkede sanayi devriminin başladığı dönemde gelişme gösteren bu okula göre, her türlü iktisadi etkinliğin kökü kişisel çıkara dayanır. Genel çıkar, kişisel çıkarların toplamından oluştuğuna göre, devlet gerek ulusal, gerekse uluslararası iktisadi yaşama her türlü müdahaleden kaçınmalıdır. Bireysel etkinliklerin özgürce egemenliğini yürütmesiyle genel çıkarın gerçekleşebilmesi için, kamu yetkililerinin "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" ilkesine göre davranmaları gerekir. Klasik iktisatçıların gözünde, iktisadi yaşamın odağı emektir. Smithçi çözümlemenin öteki öğesi ise sermayedir. Malların arz ve talebi, piyasada fiyatlar aracılığıyla gerçekleşir Smith buradan kalkarak, değerin çözümlemesini yapar ve kullanış değeri ile değişim değeri arasındaki ünlü ayrımı ileri sürer. Liberal okul iki akım halinde gelişir. Bu akımlardan biri, özgün araştırmacılar olmaktan çok Adam Smith'in yayıcıları olan fransız J.-B. Say ile Bastiat tarafından temsil edilen ve *iyimser* diye nitelendirilen okuldur. Ancak bu iktisatçılardan birincisi, ünlü sürüm alanları yasasını ortaya koymuştur. ("Ürün, ancak ürünle değiştirilir", başka bir deyişle, arz her zaman kendi talebini yaratır, bir nesne imal eden kişi karşılığında başka bir nesne elde etmek olanağına kavuşur, ne kadar çeşitli emtia yaratılırsa, bunların sürümü de o kadar kolay sağlanır). *Kötümser* diye adlandırılan öteki okulun temsilcileri ise ingiliz Malthus ile Ricardo'dur. İyimserlere göre, iktisat yasalarının özgürce işlemesi, insanları mutlu bir dünyaya götürür. Kötümserler ise, tersine, aynı iktisadi yasaların işlemesinin halk sınıflarını sefil bir yaşama mahkûm edeceği düşüncesindedirler (Malthus'a göre, nüfusun aşırı derecede artmasından, Ricardo'ya göre de farklılaştırılmış toprak rantından ötürü), üstelik kamunun herhangi bir müdahalesi, sistemin özünde bulunan kötülükleri büsbütün artırmaktan başka bir işe yaramaz. İngiliz Stuart Mill, XIX. yy.'ın ortalarında bu iki akımın bir sentezini yapar. Mill, kişisel çıkar ve serbest rekabet kavramlarını yeniden ele alarak, mutluluk konusunun incelenmesine ön planda yer verir, Malthus ve Ricardo'nun nüfus fazlası, asgari ücret ve toprak rantı ile ilgili ilkelerini benimser ve bir ölçüde, sıfır büyümeyi önceden haber verir, serbest değişimi savunur, ama üretimi yöneten ve hem sabit, hem de mutlak olan doğal yasalarla göreli ve olağan nitelikli servet dağılımı yasalarını birbirinden ayırır, devlet müdahaleciliğini, üretim kooperatifi ortaklığını geliştirmek yoluyla ücretli işçiliği ortadan kaldırmak, toprak rantına elkoymak ve miras hakkını sınırlamak amacını taşıdığı ölçüde haklı sayılır.

Müdahalecilik aşağıda çeşitli biçimler alır: Sismondi'nin *eleştirici okul'u* (Sismondi, klasik liberal iktisatçıları "insanın maddi refahı"nı sağlamaya çalışacak yerde, bir servetler bilimi kurmakla suçluyordu.), Saint-Simon'un sosyalizme kayan *endüstriyalizm*'i, Almanya'da List'in *iktisadi ulusçuluk*'u ve ABD'de Carey'in *korumacılık*'ı.

Sosyalizm önce Robert Owen, Charles Fourier ve Louis Blanc'ın *dernekçilik*'i ve Proudhon'un *özgürlükçü sosyalizm*'i biçiminde ortaya çıkar, daha sonra Marx ve Engels'in *bilimsel sosyalizm*'iyle daha kesin bir kimlik kazanır.

• *İktisadi düşüncenin XIX. yy. sonundan, keynesçi devrime kadar geçirdiği evrim.* Piyasaya egemen olmaya çalışan önemli üretim gruplarının ortaya çıkıp gelişmesiyle birlikte iktisat biliminin yöntemleri de temel değişikliklere uğrar. Bu dönemde çeşitli okullar ortaya çıkar. Bunlar arasında ağırlığını duyuranlar *sosyal hıristiyanlık, marxçılık, tarihçi okul, marjinalistler* ve *yeniklasikler*'dir.

Hıristiyan düşünürler, iktisadi ve toplumsal yaşamın değişmelerine kayıtsız kalamadılar. Böylece Le Play'in, *toplumsal reform okulu* tarafından temsil edilen *paternalizm**'i ortaya çıktı. Fransa'da, Maignen, A. de Mun ve La Tour du Pin tarafından oluşturulan işçi çevreleri sosyal katolikliğin iktisadi etkinlik arzusunu açıkça gösteriyordu. Ancak, çok geçmeden bu alanda iki eğilim çatışmaya başladı. Bunlardan biri, meslekler yararına müdahalecilikten yana olan *Liège okulu*, öbürü Le Play'in bireyciliğine ve liberalizmine daha yakın olan *Angers okulu*'ydu. *Sosyal katoliklik,* papa Leo XIII'ün liberal kapitalizmin bazı sonuçlarını suçlayan 1891 *Rerum novarum* genelgesinden sonra gelişti. 1931'de papa Pius XI, *Quadragesimo anno* genelgesinde iktisadi liberalizmi mahkûm etti ve böylece sosyal katoliklik artık bir öğretiye kavuşmuş oldu. Bu öğreti materyalizmin bütün biçimlerine, kapitalizmin olduğu kadar marxçılığın da her çeşit materyalizmine karşı çıkıyor ve insan kişiliğine saygı gösterilmesi zorunluluğunu ilan ediyordu. Öğretinin düşünce yanı "Semaines sociales" tarafından geliştirilmekte, eylem yanı ise, katolik eylemlerinin ve hıristiyan sendikaların uğraş alanını oluşturuyordu.

*Marxçılık**, materyalist bir tarih ve iktisat felsefesiydi, etkili bir çözümleme yöntemi bulunan tutarlı bir bütün oluşturmaktaydı.

Alman *tarihçi okul*'u, iktisat bilimini şimdiki olayların gözlemine ve bunları hazırlayan geçmiş olayların incelenmesine dayandırmak düşüncesindeydi (Roscher' in iktisadi tarihçiliği, Hildebrand ve Knies' in ahlaki tarihçiliği, Bücher, Sombart, Weber ve Schmoller'in yenitarihçiliği).

Marjinalist okullar,* yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. Olguların dikkatli bir gözleminden gerçek iktisadi yasaları ortaya çıkarmak amacını güdüyorlardı. Politik iktisadı kesin bir bilim durumuna getirmek istiyor, insanın kişisel yararını ve en az çaba ile en yüksek tatmini elde etmeye çalıştığını ileri süren hedonizm ilkesini benimsiyorlardı. Sözü geçen okulları üç gruba ayırmak olanaklıdır: 1. *Avusturya okulu*, bunun ilk temsilcileri *psikolojik okul*'u (Carl Menger, Wieser ve Böhm-Bawerk), daha sonraki temsilcileri de *yenimarjinalist okul*'u (Mayer, Mises, Hayek) oluşturur. 2. *İngiliz marjinalist okulu,* öncüsü, faydanın değerden geldiğini düşünen ve "Marj hesabı"nı ilk ortaya koyan S. Jevons'tur. 3. *Matematikçi okul,* öncüsü fransız Cournot olan bu okulun kurucuları Lozan Üniversitesi profesörlerinden fransız Walras (bu yüzden bu okula bazen *Lozan okulu* da denir) ile italyan Pareto'dur (Walras'ın Lozan'daki ardılı). Marjinalistlerin çoğu öncelikle liberaldir.

Yeniklasikler'in tezleri, daha sonra, *Cambridge okulu,* tarafından geliştirildi. A. Marshall ve A. C. Pigou tarafından temsil edilen ve XX. yy.'ın ortalarına değin etkisini büyük ölçüde sürdüren bu okul, özellikle de Marshall, iradeci bir iktisat anlayışını ve ılımlı bir soyutlamacılığı savunuyordu.

• *Keynesçi devrim.* J. M. Keynes, paranın iktisadi yaşamda aktif bir öğe olduğunu ve klasiklerin düşündükleri gibi yalnızca aracı rolü oynayan bir mal niteliği taşımadığını ileri sürdü. Servetlerin dağılımını incelemek için marjinalistlerin ele aldığı işletme çerçevesini aştı ve daha önce fizyokratlar tarafından kullanılmış olan çerçeveyi, yani tüm koplumun oluşturduğu global çerçeveyi inceleme konusu yaptı. İktisadi dengeyi (ama herhangi bir dengeyi değil, yalnızca tam istihdamı içeren dengeyi) kurarak sürekli, yani bunalımsız bir iktisadi genişleme sağlamak için devlet güçlerinin müdahalesini öneren Keynes'in birçok ülkenin iktisadi siyaseti üzerinde çok büyük etkisi oldu.

Keynesçi okulun uzantıları arasında özellikle *İsveç okulu*'nu ya da *Stockholm okulu*'nu (özellikle, Wicksell'in öğrencisi olan ve XIX. yy.'ın sonundan beri iktisadi çözümlemeye para ve zaman öğelerini yeniden sokmaya çalışan, ancak bunda başarılı olamayan Myrdal tarafından temsil edilir) ve gözlem yöntemi yandaşlarını, bunlar arasında da, araştırmaları sonucunda, bilimsel ve teknik gelişmenin "ikinci kesim" denilen sanayi üretimi kesiminde çok güçlü, "ilk kesim" denilen tarım üretimi kesiminde güçsüz, bütün öteki iktisadi etkinlik biçimlerini (ticaret, yönetim, öğretim, serbest meslekler vb.) kapsayan "üçüncü kesim"de ise çok güçsüz olduğu kanısına varan Colin Clark'ı saymak gerekir.

• *Çağdaş düşünce akımları.* İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, belli başlı iki kaygı

ağır basar: tam istihdam, bunun ardı sıra da üretimin büyümesi ve adil bir biçimde dağılımı. Büyümenin kuramsal yorumu iki kaynaktan esinlenir:
1. *Yenikeynesçi okul*, özellikle tam istihdama ve büyüme dengesine ulaşmanın güçlüğünü vurgular, ekonomik sistemin kendi kendini düzenleme gücüne kuşkuyla bakar, bunun için de bir iktisat siyasetini zorunlu bulur. Uzun vadeli ilk keynesçi model, R. Harrod tarafından öne sürülmüştür. Harrod, dengeli büyümenin soyut koşullarını biçimselleştirdi ("doğal büyüme oranı"), böylece, gerçekleştirilen ilerlemeyi belirten şemanın karşılaştırılacağı bir referans oran elde etti. Daha birçok iktisatçı R. Harrod'unkine yakın bir çizgi izledi. Bunların başlıcaları, E. Domar, A. H. Hansen, P. A. Samuelson, L. Klein ve J. Tobin'dir. Hepsi de yatırım çarpanı, hızlandıran ve sermaye katsayısı (yani sermayenin gelire oranı) temeline dayanan akım ilişkilerini kullanırlar. Bu son öğe, yani sermaye katsayısı, bu iktisatçılarca egzojen (dışsal) sayılır (keynesçiler, sabit katsayılı bir üretim fonksiyonu kurarlar).

Dengesizliklerin, keynessonrası iktisatçılar tarafından iktisat kuramının zaman ve para yoluyla zenginleştirilmesinin bir sonucu olarak ele alınması, yatırımların hacmine bağlı *iş çevrimleri* kavramını, aynı zamanda da konjonktür kuramını ve bunalım kuramını da geliştirmek olanağını verecekti. Başka yazarlar, büyüme faktörleri üzerine ampirik ve istatistik incelemeler yaptılar (S. Kuznets) ve *gelir dağılımı*'nın, özellikle de kârların evriminin büyüme üzerindeki etkisini gösterdiler (M. Kalecki, N. Kaldor ve J. Robinson).
2. *Yeniklasik okul*, tersine, düzenli biçimde erişilen bir tam istihdam dengesinin olanaklı olduğunu göstermek ister. Bu durumda, doğal büyüme oranı kendiliğinden gerçekleşir. Bu konuda temel araştırmalar, R. Harrod'un modeline karşı bir model ortaya koyan R. Solow tarafından (ama J. von Neumann, J. R. Hicks ve J. E. Meade'ı da anmak gerekir) yapılmıştır. Bu kuramda, üretim sisteminin işleyişi, ikame edilebilir emek ve sermaye faktörlü Cobb-Douglas tipi bir üretim fonksiyonu ile düzenlenir. Bağlantılar fiyatlarla (ücret, faiz) kurulur, bu da aynı zamanda, gelirlerin dağılımını bir yana bırakmayı olanaklı kılar. R. Solow'un tezi, İngiltere'de *Cambridge okulu*'nun yeniricardocu hareketi (J. Robinson, P. Sraffa) tarafından şiddetle eleştirilecektir. Okulun temel ilgi merkezi mikro iktisattır (başlıca temsilcileri L. von Mises ve F. von Hayek olan *yenimarjinalistler*'in iktisadi hesabı). Ancak, işletmelerin ya da bir ulusun seçimlerine dayanarak bir piyasa ekonomisinde dengeyi ve optimumu gerçekleştirmeyi amaçlayan *modeller kurulması*'yla da ilgilenir.

Çağdaş iktisat biliminin egemen niteliklerinden biri de matematik biçimleştirmelere gittikçe artan bir eğilim göstermesidir. (M. Allais, C. Debreu, K. Arrow, P. A. Samuelson). Bu dönemde Keynes'ten esinlenen araştırmalardan, bilişim ve istatistiğin gelişmesinden, tutarlı bir ulusal muhasebe sistemi kurulmasından (R. Stone) ve verilerin bilişimsel olarak işlenişinden güç alan ekonometri (R. Frisch, J. Tinbergen, T. Koopmans, E. Malinvaud) iktisadi kavram ve yöntemlerin yenilenmesine olanak sağladı, *matris cebiri* ve *sanayilerarası değişim tabloları* (ya da W. Leontief'in girdi-çıktı sistemi), kısıt altında bir hedefin maksimuma ulaştırılması demek olan (örneğin hem ödeme bilançosu dengesinin, hem de genel fiyat düzeyi istikrarının ikili sınırlaması altında, GSMH büyüme oranını en yüksek düzeye çıkarmak gibi) *doğrusal programlama, oyun kuramı* (J. von Neumann ve O. Morgenstern) ve *afetler kuramı* (R. Thom) hızla gelişti. Bütün bu araçlar, geleceğe ilişkin bilimsel öngörü ve araştırmaların yaygınlaşmasını kolaylaştırdı.

İktisadi etkinliği kısa vadede para emisyonunun yönettiğini söyleyen eski kantitatif para kuramını yeniden ele alan Don Patinkin, A. C. Pigou ve özellikle M. Friedman gibi bazı iktisatçıların para sorunlarına yeniden önem kazandırmaları, yeniklasik okulun belli başlı özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Enflasyonun gelişmesiyle, bu sorunlar gittikçe artan bir önem kazanmıştır.

İktisat bilimi, bu yeni araçlara dayanmaktadır, bu arada bazı iktisatçılar (R. Clower, A. Leijonhufvud, P. A. Samuelson) özellikle dengesizlik kavramını işe sokarak yeniklasik liberal kuram ile yenikeynesçi kuramı birleştirmeye yönelmektedirler.

İktisadi düşüncenin yenilenmesi 60'lı yıllardan bu yana çeşitli yönlerde sürmektedir. İktisat siyaseti ve planlama araçlarının gelişmesi, doğrusal programlama'nın temellerinin bulunmasıyla (L. V. Kantoroviç) giderek belirginleşecektir. Ama bazı sosyalist ekonomilerin aşırı merkezciliğinin zararlı sonuçları, birtakım iktisatçıları yeniklasik genel denge kuramı karşısında marxçı çözümlemenin durumunu saptamaya yöneltmiştir (O. Lange, L. Johansen, M. Morişima). Birtakım iktisatçılar da (L. V. Kantoroviç, V. V. Novojilov, E. Barone, F. M. Taylor, E. Liberman) sosyalist ekonomide piyasanın rolünü gösterirler.

J. A. Schumpeter, sonra J. K. Galbraith gibi bazı yazarlar, özellikle de fransız iktisatçı F. Perroux, psikolojik ve toplumbilimsel bir yaklaşımla, çağdaş kapitalizmin biçimlerini ve geleceğini incelemeye çalışırken, bir yandan da kapitalist sistemin marxçılıktan esinlenen bir eleştirel çözümlemesi gelişmektedir. Bu eleştirel çözümleme, ABD'de P. A. Baran ve P. M. Sweezy, Büyük Britanya'da M. H. Dobb, Fransa'da C. O. Bettelheim tarafından yapılmaktadır. Hatta, bu eleştirilerden bazıları daha çok politiktir. Örneğin, Fransa'da, Fransız komünist partisi iktisat bölümünce hazırlanan "tekelci devlet kapitalizmi" tezi için böyle söylenebilir.

Son olarak,somut durumlarla ilgili marxçı çözümleme, özellikle *emperyalizm* ve Üçüncü dünya ülkelerinin zengin ülkeler tarafından sömürülmesi üzerinde durmakta ve *az gelişmişliğin* sorumluluğunu bu zengin ülkelere yüklemektedir. Bu tez, W. W. Rostow, C. G. Clark ve W. A. Lewis tarafından savunulan ve düalist denen teze karşı ileri sürülmektedir. Bu incelemeler özellikle latin amerikalı marxçılar (C. Furtado), afrikalı marxçılar (S. Amin, H. Riad) ya da üçüncü dünyacı diye adlandırılabilecek olan Arghiri Emmanuel gibi yazarlarca sürdürülmekteydi.

• *Bunalım karşısında iktisadi düşünce.* 70'li yılların başında, büyümenin yeniden tehlikeye girmesi, stagflasyon gibi bazı iktisadi sorunlar karşısındaki güçsüzlük, uluslararası ekonominin düzeninin bozulması, son olarak da 1974 bunalımı, ekonominin artık denetimden çıktığı izlenimini uyandırdı ve egemen iktisadi düşünce şeması tartışma konusu oldu. Bu durum iki ayrı akımın ortaya çıkmasına yol açtı:
1. *Union for Radical Political Economics* ya da *URPE* (Radikal politik iktisat birliği). Yeni amerikan solundan çıkan ve 1968'de Vietnam savaşı'nın siyasi sarsıntıları sırasında yaratılan bu marxçı yönelişli hareket, P. A. Baran, P. M. Sweezy, J.K. Galbraith ve H. Marcuse'ün çalışmalarına esin kaynağı oldu. Radikal ekonomi, kendisini her şeyden önce bir "antiekonomi" olarak sunuyor ve sözkonusu yazarlar, "geleneksel", "burjuva" ya da "yeniklasik" iktisadın sözde bilimsel niteliği, aşırı matematik biçimselleştirme düşkünlüğü, yalnız uzmanlarınca bilinip anlaşılır olması, ardında bir ideoloji gizlenmesi nedeniyle açıkça yeriyor, onunla bağlarını kesip atıyorlardı. URPE, iktisat biliminin yeniden *politik iktisat* olması yani üretim ilişkilerinin incelenmesine dayanan eylemci bir sosyal bilim durumuna gelmesi gerektiğini düşünüyordu. Dallar arası araştırmadan yana ve kuram ile uygulamanın ayrılmasına karşıydı. Toplumsal olguların çözümlemesinde, olguları hiçbir zaman kendi tarihlerinden ayırmayan, uyumlardan çok gerginlikler üzerinde duran ve sınıf çelişkilerini açıkça ortaya koyan bir yöntem izlediği ölçüde açıkça marxçı bir görüntüdeydi.

Radikal iktisatçılar, kapitalizmi, en başta amerikan kapitalizmini en genel yanlarından (sosyal maliyetler, iktisadi büyümeye eşlik eden savurganlık ve çevre kirlenmesi, ırkçı, cinsiyetçi, ulusçu tutumlar, yabancılaşma, sömürü, emperyalizm) ele alarak acımasızca eleştirdiler, özellikle de iktisadi gelişmeyi aksatan siyasi engeller, toplumda iktidarın yapısı ve servetlerin ülkeler ve uluslar arasında dağılımında gittikçe artan eşitsizlikler üzerinde ısrarla durdular URPE, ahlaki dürtülerin maddi dürtülerden, kolektif tüketimin bireysel tüketimden önde geldiği niteliksel bir ekonomiden (refah arayışı) yana çıkıyor, bu amaçla demokratik bir sosyalizme ve merkeziyetçi olmayan bir planlamaya başvurulmasını öneriyordu.

URPE'nin belli başlı önderleri S. Bowles, S. Marglin, D. Gordon gibi üniversite öğretim üyeleri ile H. Sherman, H. Gentis, D. Foley gibi yeni kuşak iktisatçılardı. Radikal iktisatçılar hareketi Avrupa'ya, özellikle Fransa'ya (J. Attali, M. Guillaume ve J.-P. Dupuy) da yayıldı, ancak toplumsal ve politik mücadelelerin çok daha derin izlerini taşıyan bir tarih ve kültür karşısında ve aynı zamanda daha gelişkin bir marxçı akımın varlığı yüzünden burada uzun süre tutunamadı.

2. *"Yeniiktisatçılar"* 60'lı yıllarda ortaya çıkan, yeniklasik esinli bu hareket iktisadi durumun çağımızdaki bozukluğundan sorumlu tutulan ortodoks keynesçiliğe karşı bir tepki olarak gelişti. ABD'de doğan bu hareket 1974 bunalımında genişleyerek hızla başka ülkelere de yayıldı.

"Yeniiktisatçılar" üç akıma bağlanıyordu: bunların başlıcası *muhafazakâr akım*'dı ve özellikle *Chicago okulu*'nu (*Monetarist* adı verilen ve Milton Friedman'dan esinlenen okul), *Virginia okulu*'nu (James Buchanan, Gordon Tullock), *fransız yeni iktisatçıları*'nı (Henri Lepage, Pascal Salin, André Fourçans, Florin Aftalion, Jacques Rosa) ve *Los Angeles okulu*'nu (Arthur Laffer) içeriyordu; ikincisi, reformist olduğunu söyleyen Martin Feldstein'in önderliğindeki *pragmatik akım*, sonuncusu ise, devrimci olduklarını ileri süren ve Ludwig vonMises ve Friedrich von Hayek'ten esinlenen *libertaryenler*'di (Murray Rothbard, David Friedman) -partileri 1971'de kurulmuştur-. Bu üç akım, iktisadı, insan etkinliğinin en çeşitli alanlarına (örneğin suçluluk, evlenme, vb.) uygulanması olanaklı gerçek bir bilim sayıyorlardı; iktisat bilimini, ender kaynakların tahsisinde bireylerin akılcı seçimlerinin incelenmesini (bireysel seçimlerin çözümlemesi, kısıt altında en yüksek düzeye çıkarma yöntemine göre yapılır) konu alan mikro iktisatla özdeşleştiriyor, piyasa mekanizmasının, kaynaklarının tahsisinde israfı önleyen, dolayısıyla optimal etkinliği sağlayan biricik sistem olduğunu ileri sürüyorlardı (bu durumda, devlet ekonominin sorumluluğundan sıyrılarak rekabetin serbestçe sürmesine olanak vermelidir: yasal düzenlemeler durdurulur, gerek vergiler, gerekse kamu harcamaları indirilir, para hacmi daha yavaş artırılır), talepten çok arza önem verilerek (yüksek kâr, yüksek üretkenlik) işletmelerin rolünün yeniden canlandırılması gereğini ileri sürüyorlardı. "Yeniiktisatçılar"ın programı, özellikle, Büyük Britanya'da Margaret Thatcher hükümetinin, ABD'de de başkan Reagan'ın siyasetlerine esin kaynağı oldu.

• *Sistemik yaklaşım*, yukarıda sözü edilen akımların analitik yaklaşımını aşmaya çalışır. İktisat, fizik bilimlerden uzaklaşmalıdır. Bunun için de, hem liberal, hem de marxçı söylemi aşıp sibernetikten ve biyolojiden gelen *sistemler kuramı*'nda geliştirilen yeni kavramsal araçları kullanması gerekir. Burada, bazı iktisatçıların termo-

dinamiğin kavram ve araçları kullandıklarını (Georgescu-Roegen) ve çalışmalarında entropi olgularından yararlandıklarını da belirtmek yerinde olur.

Bir "sistem" aralarında madde, enerji ve enformasyon değişimine olanak veren bir iletişim ağı bulunan çeşitli öğelerle tanımlanır. Bu durumda, değişim akımlarının miktar ve zaman bakımından önemini, çeşitli akımları alan karar merkezlerinin tepkisini, feed-back* etkilerini ve akım hareketlerini güçlendiren ya da zayıflatan ve sistemin tutumunu değiştiren sürelerin ortaya koyduğu sorunları incelemek sözkonusudur. Yapılaşmış büyük gruplar arasındaki bağıntıların (mezoekonomi*) ön plana çıkarılması, örgütlenme ve güç düzeylerinin (K. Boulding, H. Simon) ve genel bütüne ilişkin fonksiyonların hesaba katılması, L. von Bertalanffy'nin ileri sürdüğü *sistemik* düşünce biçiminin temel özellikleridir. Bu düşünce biçimi ister istemez dallar arası bir nitelik taşır ve düzenleme biçimleri türetmeye yarar, çünkü sistemik yaklaşımın amacı operasyonel olmaktır.

ölçek iktisadı

İçsel ölçek iktisadı, işletme boyutlarının büyümesiyle, işgücünün daha fazla uzmanlaşmasının, ileri teknik kullanılmasının, alış ve satışların daha akılcı örgütlenmesinin bir sonucudur, içsel iktisat, bir firmanın büyümesine doğrudan bağlıdır ve maliyet fiyatında bir azalmaya yol açar. İçsel iktisat, özellikle bir işletmenin büyük boyutlu olmasıyla elde ettiği üstün pazarlık gücünden doğar, örneğin, işletmenin verdiği mal siparişlerinin büyük olması daha elverişli fiyat koşulları elde etmesini sağlar.

Ölçek iktisadı işletmenin boyutlarıyla birlikte sonsuzca artmaz, belli bir boyuttan sonra "eksi iktisat" ya da dev firmaların eşgüdüm ve yönetim güçlüklerinden doğan ölçek zararları görülebilir.

İşletmelerden başka iktisadi birimlerde de ölçek iktisadına rastlanır. Nitekim, kentlerin optimal boyutları hakkındaki araştırmalar bazı hizmet tipleri için kentte nüfus başına düşen harcamalarla, yerleşim yerlerinin boyutları arasındaki ilişkileri saptamaya çalışır (gerçekte, belediye hizmetlerinin maliyetlerindeki eşitsizlikler boyuttan başka etmenlerle açıklanır: kentlerin yoğunluk ve büyüme derecesi, idari hizmetlerin yönetimindeki etkinlik, personelin etkinliğini denetleme olanağı vb.).

kamu iktisadı

Kamu harcamalarının son derece artması karşısında, iktisat kuramcıları, 1965'ten bu yana, devletin neden böyle bir etkinliği üstlenmek zorunda kaldığını, ve bununla ilgili görevleri yerine getirmek için özel kesimden çekilen kaynakların ne büyüklükte olduğunu soruşturmaya başladılar. Sorunun özü, ulusun yararlanılabilir kaynaklarının özel kesimle kamu kesimine tahsisinin tüketicilerin gereksinimleri bakımından optimal olup olmadığıdır. Ülke kaynakları üzerinden kamu için alınan pay, ülkeden ülkeye büyük ölçüde değişmektedir: eğitim harcamaları özel kesime ya da kamu kesimine bağlanabileceği için, ülkeler arasında hiçbir biçimde karşılaştırılamaz. Oysa kamu harcamaları çoğu kez siyasi ölçülere göre kararlaştırılmaktadır.

R. A. Musgrave'ın bir sınıflandırmasına uyularak, salt betimsel olmak üzere, devletin iktisat alanına müdahalesi, işlevlerine göre üçe ayrılabilir: kaynakların çeşitli üretici etkinliklere ya da tüketime tahsisi işlevi; yeniden bölüştürme işlevi (birçok devlet etkinlikleri, iktisadi birimlerin mal varlıklarını ve gelirlerini etkiler); düzenleme işlevi (iktisadi gelişmenin denetlenmesi ve kimi zararlı etkileri düzeltilmek istenmesi durumunda).

Özellikle, Samuelson gibi bazı amerikan yazarlarınca savunulan bir anlayışa göre, devlet, bireylerin amaçlarına erişmek için kullandıkları basit bir araçtır. Bu yüzden, bu yaklaşıma "bireyci" yaklaşım ya da değişim kuramı adı verilir. Gerçekten de, bu kuramın yandaşları için, devletin kendi başına bir varlığı yoktur, bireylerin davranışlarının bir yansımasından başka bir şey değildir.

Devlet çerçevesinde alınan iktisadi kararlar gerçekte hiç de devletin tutumuna dayanan kararlar değildir, tıpkı piyasa çerçevesi içinde alınan kararların piyasadan kaynaklanmadıkları gibi. Siyasi karar süreçleri -piyasada olduğu gibi- bireysel seçimlerin ortaya çıkmasını sağlamaya yönelik teknik araçlardan başka bir şey değildir. Böylece, bireyci yaklaşım, geleneksel iktisat kuramının temel varsayımını, yani iktisadi etkinliğin başında ve sonunda yer alan tüketicinin egemenliğini bir kez daha doğrular. İktisadi etkinliğin konusu, gereksinimlerin tatminidir ve bu tatminin gerçekleşmesi, bireylerin özgür seçimine dayanır; bireylerin özgür seçimi ise, onların kişisel tercihlerine göre dile gelir. Ama, bu gereksinimlerin tatmini için zorunlu olan bazı mallar, piyasa mekanizması çerçevesi içinde etkili bir biçimde üretilemez: o zaman, bu kolektif malların üretimini kolaylaştırmak ya da sağlamak için devletin müdahalesi zorunlu olur ve bireylerin bazı gereksinimlerinin toplu tatmini konusunda ortaya koydukları istence dayanır. Böylece devletin tek tek üyelerinin amaçları dışında amaçları yoktur ve hiçbir biçimde özerk bir karar birimi oluşturmaz. Onun kararları gerçekte bireylerin toplu kararlarından başka bir şey değildir. Mali otoriteler, yalnızca bazı toplu amaçların gerçekleşmesini sağlayan bir kanaldır. Böyle bir açıdan bakıldığında, kamu gücünün, tüketicilerin, değişim mekanizmaları aracılığıyla elde edemedikleri mal ve hizmetleri sağlamakla kaldığı düşünülebilir. Bu durumda, kamu iktisadının alanı, "kolektif mallar"ın incelenmesi olur.

"Global" denilen ikinci bir anlayışsa devleti, kendi amaçlarına göre hareket eden bağımsız bir iktisadi birim olarak görür. Bu görüş kimi avrupalı yazarlar (özellikle Alain Barrère) tarafından savunulmaktadır. Bu yazarlar, tüketicinin egemenliği varsayımını eleştirirler. Gerçekten, Schumpeter'in de söylediği gibi, günlük yaşamın en sıradan davranışlarında bile, tüketiciler iktisat kitaplarına uygun davranmazlar: kitlesel üretim, reklamın rolü, bu varsayımın, dolayısıyla bireysel yaklaşımın geçerliliğini azaltmış görünmektedir. Devlet organik bir bütün olarak anlaşılan toplum adına davranan tek bir karar birimi olarak görülmelidir. Devlet yalnızca kimi gereksinimlerin toplu tatmin aracı değil gerçek bir iktisadi birimdir. Devletin, kendi öz amaçları bulunan bir iktisadi özne olarak tanınması, bir eylem "eşiği"nin aşılmasına bağlıdır, bu eylem eşiğinin ötesinde, kamu güçleri, ekonominin genel bütününe karşı duyarlı duruma gelirler. Bu biçimde anlaşılan devlet, kârlarını en yükseğe çıkarıp, zararlarını en aza indirmeye çalışacaktır (ama toplumsal bakımdan değerlendirilen kâr ve zararlarını). Devletin amacı, kendi gereksinimlerinin tatmini değil, toplumun gereksinimlerinin tatminidir. Bireyci yaklaşımdan farklı olarak, devlet tarafından üretilmesi gereken kamusal malların seçimi tıpkı gelirlerin yeniden dağılımıyla ilgili kararlar gibi siyasal bir karar sonucudur.

—Tarıms. ikt. Toplumların maddi gelişmesine koşut olarak, tarımın ekonomideki göreli payı, ulusal muhasebe deyimiyle, azalmaya yüz tutmaktadır. Bu evrim, tarımsal etkinliğin tüm olarak azalmasından değil, öbür kesimlerin artan bir hızla büyümesinden ileri gelmektedir. Gerçekte, tarımsal etkinlik her gün biraz daha karmaşıklaşmakta, yeni tekniklerin uygulandığı alanlar her gün biraz daha genişlemekte, başka ticari ve sanayi etkinliklerle kurduğu bağlar her gün biraz daha güçlenmektedir. Bunun için, tarımsal iktisadın alanı yaygınlaşıp çeşitlenmekte, bir bilim olarak gösterdiği gelişme bu derin değişikliklerden beslenmektedir.

Tarım iktisatçılarının başlıca inceleme konusu, uzun bir süre, üretim etkinliğinin içinde gerçekleştiği birim olmuştur: *tarım işletmesi.* Bu işletme biçimi, tarım iktisatçılarının çalışmalarını üzerinde yoğunlaştırdıkları başlıca konu olarak kalır, çünkü tarımın iki temel özelliği özellikle burada kendini gösterir: *biyolojik araçlara başvurma* ve *alan zorunluluğu.* Bu özellikler o kadar önemlidir ki, tarımsal iktisadın, iktisat biliminin özgün bir dalı olarak var olması gereğini doğrulamaya fazlasıyla yeter. Gerçekten de, tarım, sanayinin tersine, üretimini canlı varlıklar, yani bitkiler ve hayvanlar aracılığıyla yapar, bu yüzden, üretim süreçleri ister istemez doğal biyolojik süreçlere bağlı kalır. Ayrıca, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak zorunlu dayanağı toprak olduğundan, tarım işletmesinin belirli bir coğrafi bütünleyicisi vardır. Bu durum, bir fabrika için sözkonusu olmayan bir alan gereksinimi ve tüketimi biçiminde kendini gösterir.

Tarımsal iktisat tarımsal üretimin biçimlerini bütün bu özellikleri hesaba katarak çözümler. Büyük bir çeşitlilik gösteren bu biçimler, ekolojik koşulların, toprak mülkiyeti biçim ve yapılarının, toprağı değerlendirme biçimlerinin, nüfus baskısının, tekniklerin durumunun, üretim tiplerinin, ticaretin ve sanayinin gelişme derecesinin, devletin rolünün vb. çakışan etkilerinden kaynaklanır. (→ TARIM *yöntemi.*) Bu çeşitlilik çiftçinin, işlettiği topraklar üzerinde bir araya getirdiği üretim etmenlerinin ve doğrudan bu etmenlerin bileşiminin onun üretim biriminin içinde yer aldığı toplumsal yapının ayırıcı özelliklerini oluşturduğunu gösterir. Çiftçinin etkinliğinin sonucu için de aynı şey söylenebilir. Bu sonuç, bir yandan elde ettiği ürünlerin bir bölümünü öztüketiminde kullanması ve piyasanın yarattığı parasal gelir yardımıyla, kendi geçimini sağlaması öte yandan, işletmenin fiziksel olarak yeniden üretilmesidir. Tarımsal iktisat, işte bu bileşimlerin yasalarını ve sonuçlarını inceler. Bu da bize, aynı zamanda, hem tarım işletmesinin işleyiş mekanizmalarını ve dönüşümlerini anlamak, hem de bunun yönetimini iyileştirmeyi, yanı belli bir iktisadi sistem içinde etkinliğini artırmayı sağlayacak araçları oluşturmak olanağını sağlar.

Tarımın evrim yasalarından biri de ekonominin öteki öğeleri: sanayi, dağıtım, tüketici, devlet güçleri, vb. ile bağlarının giderek gelişmesidir. Bu yasa, değişik derecelerde olmak üzere, her işletmeyi ilgilendirir, inceleme de üretim birimi düzeyinde bunun sonucu olan değişiklikleri ortaya koyar, ama burada genel olaylar sözkonusu oduğuna göre, bu yasanın tarımın tümü üzerindeki etkilerinin ölçülmesi de çok önemlidir. Bunun için, tümüyle *tarım kesimi*'nin (yani temel üretim birimleri genel bütününün), bir bölge, bir ülke, bir ülkeler grubu içinde kendisini çevreleyen sosyo-ekonomik bütünle bağlarının çözümlemesi, tarımsal iktisadın önemli amaçlarından birini oluşturur.

Bu bağların en eski ve en genel alanı *değişim**'dir. Bütün toplumlar beslenme konusunda tarımlarına güvendiklerinden, üreticilerin tüketici karşısına doğrudan çıktıkları köy pazarlarından, üreticilerle sanayi firmaları arasında yapılan soyut ve ürkütücü antlaşmalara kadar uzanan çeşitli pazarlar düzenlenmiştir. Birbirlerinden çok farklı olmalarına karşın, bu değişim tipleri bir yandan çabuk bozulan, zamanda toplu, mekanda dağınık, yıldan yıla değişen tarımsal arzın özelliklerini, bir yandan da ödeme gücü bulunan talebin pek esnek olmayan niteliğini taşırlar. Tarım piyasalarının işleyişinin bazı özgül koşulları buradan kaynaklanır ve özellikle iktisadi mekanizmalar kendiliğinden işler durumda olduğu zaman, çiftçilere ödenen fiyatların, dolayısıyla da üreticilerin gelirinin

Mustafa İktu

Mesut İktu

çok değişken olması biçiminde kendini gösterir. Bu nedenle, piyasa ekonomisinin gelişmiş olduğu, çiftçilerin meslek örgütleri aracılığıyla isteklerini duyurabildikleri ülkelerde, *tarım pazarlarının düzenlenmesi* son zamanlarda büyük bir iktisadi ve siyasal önem kazanmıştır. Bunun sonucu olarak, devlet ve meslek kuruluşları, fiyat güvencesi sistemleri ortaya çıkmış, arzı türdeş ve toplu duruma getirmek amacıyla çiftçiler bir araya gelmişlerdir, vb. Değişimlerde oluşan ve çiftçilerin ancak bir ölçüde yararlanabildikleri bu yapısal değişiklikler tarım-besin sanayisinin, tarım kesimi tarafından teslim edilen ürünlerin denetimi amacıyla işe karışmasıyla büsbütün güçlenmiştir. Tarım kesimi bakımından bu müdahale, onun bağımlı bir kesim olma durumunun daha da ağırlaşması biçiminde özellikle de *bütünleşme* olayı olarak ortaya çıkmıştır.

Ürün pazarlarının çözümlemesi, *faktör pazarları*'nın çözümlemesiyle tamamlanır. Bu çözümleme de, bir başka egemenlik kutbunu, tarım kesiminde yer alan büyük firmaların egemenliğini ortaya koyar. Sözkonusu firmalar, yalnız sanayileşmiş ülke çiftçilerine değil, ama gittikçe daha büyük ölçüde olmak üzere, gelişmekte olan üke çiftçilerine de teknoloji, fiyat ve gelişme modellerinin kabul ettirilmesinde etkili olmaktadırlar. Tarıma bağlı büyük sanayi kuruluşlarının etkinliğinin uluslararası alanda her iki alanda da yaygınlaşması son dönemlerin en önemli olaylarından biridir. Böylece, yeni bir araştırma ve inceleme alanı açılmıştır: besin maddeleri üretiminin dünya çapında örgütenmesi ve denetlenmesi, bunun sonucu olarak da uluslararası tarımsal işbölümü alanı.

Batı toplumlarında, tarım-besin sisteminin (tarım ve tarım-besin sanayileri) evrimi, ilgili iktisadi etkenlerin (çiftçiler, firmalar, vb.) temsilcilerinin baskısı sonucu, devletin müdahalesi ve desteğiyle yürütülür. Bu müdahale, içeriği özellikle sözkonusu iktisadi birimler arasındaki kuvvet oranını yansıtan bir *tarım politikası*'nın geliştirilmesi ve uygulanması biçiminde kendini gösterir. Devlet, böylelikle, çiftçiler üzerinde uygulanan egemenliğe karşı belli ölçüde bir denge kurar. Devlet, bu işi, en başta, bir fiyat politikası uygulayarak ve çiftçilerin gelirlerini ayarlamak ve kesimlerin uğradığı sarsıntılara daha iyi dayanabilmelerini sağlayacak sosyal gelir transferleri düzenleyerek yapar. Tarım politikaları içeriklerinin çözümlemesi ve etkilerinin gözlemlenmesi, tarımla iktisadi alanın genel bütünü arasındaki karşılıklı etkilerin anlaşılması konusunda temel veriler sağlar. Gene bu amaçla, çiftçiler tarafından uzun süreden beri kurulmakta olan ve sanayicilere hep birlikte karşı koyabilmek ve devletle diyaloga girebilmek için büyük ölçüde geliştirilmiş bulunan çeşitli *mesleki ve iktisadi kuruluşlar* (sendikalar, kooperatifler, vb.) incelenir.

Son olarak, tarımın modernleşmesinin yanı sıra, kırsal bölgelerde nüfusun azalması, gene bu modernleşme dolayısıyla çiftçiler arasında başlayan toprak edinme yarışı, başka bazı etkinliklerin, özellikle, eğlence, ulaşım ve inşaat etkinliklerinin yol açtığı mekân tüketimi, tarımsal iktisadı, alanını *alan düzenlemesi*'ne doğru genişletmeye yöneltti.

İktisat *(Economics)*, amerikalı iktisatçı P.A. Samuelson'un yapıtı (1948). İktisadi düşünceye uyum sağlamak için gerekli temel bilgileri içeren bu kitap, iktisat eğitimi alanında örnek bir yapıt sayılır.

İktisat bankası taş, merkezi İstanbul'da, özel sermayeli ticaret bankası. 1927'de Denizli İktisat bankası adıyla Denizli'de kuruldu. Uzun süre yerel bir banka olarak çalıştı. 1974'te, çevre illerde şubeler açarak ulusal banka konumuna geldi. 1980'de genel merkezini İstanbul'a taşıyan bankanın adı İktisat bankası olarak değiştirildi. 1992 sonu itibariyle, özkaynakları 443 800 milyar TL olan bankanın, krediler toplamı 2,9 trilyon TL, mevduat toplamı 1,3 trilyon TL olmuştur. Bankanın 14 şubesinde 600 kişi çalışmaktadır.

İktisat fakültesi, İstanbul Üniversitesi'ne bağlı fakülte. Hukuk fakültesi'ne bağlı İktisat enstitüsü'nün fakülteye dönüştürülmesiyle kuruldu (1936), bir yıl sonra öğretime geçti. Kuruluş yıllarında öğretim üyesi sorunu, nazi Almanyası'ndan kaçan bilim adamlarının Türkiye'ye gelmeleriyle çözümlendi.

İktisat fakültesi'nde Çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, Ekonometri, Maliye, Uluslararası ilişkiler ve iki iktisat olarak (birisi ingilizce öğretim vermektedir) 6 bölüm vardır.

İktisat kongreleri *(Türkiye)*, Türkiye'nin izleyeceği iktisadi politikaların saptanmasında yararlı olur amacıyla ülke çapında düzenlenen ve İzmir'de toplanan iki büyük kongre.

"İzmir İktisat kongresi" olarak da anılan ilk kongre, Kurtuluş savaşı sonrasında, Lozan barış görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde toplanmış ve yeni Türkiye Cumhuriyeti devletinin izleyeceği iktisadi politikaları batılı ülkelere duyurma görevini de üstlenmişti. Kongrenin toplanması için, 1922 sonlarında İktisat vekâleti tüm illere birer genelge göndererek her ilçeden 8 delege seçilmesini istedi. Bu delegelerin üçü çiftçi, biri tüccar, biri sanayici, biri işçi, bir şirket ve bir banka temsilcisi olmak üzere 6 grupta toplanıyordu. Ancak, daha sonra bu grupların sayısı sanayici, çiftçi, tüccar ve işçi olmak üzere 4'e indirildi. Kongre, 17 şubat 1923'te, 1 135 delegenin katılımıyla İzmir'de toplandı. Kongrede istanbullu tüccarlar önemli bir rol oynadılar. Bu tüccarlar, Kurtuluş savaşı'nın sona ermesiyle örgütlenmeye geçerek "Milli türk ticaret birliği"'ni kurmuş ve savaştan sonra İstanbul'a ilk giren komutan Refet Paşa'nın desteğini sağlamışlardı. Tüzüğünde türk tüccarlarının ticarete, dışalım ve dışsatıma egemen olmasını sağlamak, konsorsiyum ve tröst vb. birlikler oluşturmak, hükümetin desteğini kazanmak gibi maddeler yer alan Birlik, bir yandan da işçi ve esnafı örgütlemek üzere girişimlerde bulunmuş ve "Türkiye Umum amele birliği" ile "İstanbul Esnaf birliği" adı altında iki dernek kurdurmuştu. Bunlardan Türkiye Umum amele birliği birçok çalışmalarda bulunmuş, Esnaf birliği ise etkili bir varlık gösterememiştir. İzmir'de toplanan kongreye Tüccar birliği başkanı İbrahim Paşazade Kavalalı Hüseyin Bey, genel sekreter Ahmet Hamdi (Başar), tüccar, esnaf ve işçi temsilcileriyle birlikte katıldı. Kongre divan başkanlığına Kâzım Karabekir Paşa, divan kâtipliğine ise Ahmet Hamdi (Başar) Bey seçildiler. Kongrede alınan kararlar iki bölümden oluşuyordu: "Mısakı iktisadi" (İktisadi anlaşma) ve "Çiftçi, tücar, sanayici ve işçi gruplarına müteallik esaslar". İlk bölüme giren kararlardan başlıcaları şunlardı:

— Ekonomik gelişmeye katkı sağlamak koşuluyla yabancı sermayeye karşı çıkılmayacak.
— Yerli üretimin geliştirilmesine çalışılacak.
— Lüks dışalımdan kaçınılacak.

İkinci bölümde saptanan bazı ilkeler ise şunlardı:

— İç gümrükler kaldırılacak.
— Yerine uygun bir vergi konularak aşar kaldırılacak.
— Limanlar, demiryolları ve öteki ulaşım altyapıları geliştirilecek.
— Ziraat bankası yeniden düzenlenecek.
— Sanayinin gelişmesine yardımcı olacak biçimde Teşvik-i sanayi kanunu yeniden gözden geçirilecek.
— Sanayicilere kredi vermek üzere bir sanayi bankası kurulacak.
— İşçilerin çalışma saatleri düzenlenecek, madenlerde 6 saatten fazla ve 18 yaşından küçük işçi çalıştırılmayacak.
— Ameleye işçi denecek.

Birinci iktisat kongresi'nde alınan tüm kararlardan ancak bir bölümü uygulanabilmiştir.

İkinci iktisat kongresi ise, 2-7 kasım 1981'de, yine İzmir'de toplandı. Hazırlık çalışmaları Ticaret bakanlığı, Ege üniversitesi iktisat fakültesi, Türkiye Ticaret odaları, Sanayi odaları ve Ticaret borsaları birliği'nce başlatılmış, başbakan yardımcısı Turgut Özal'ın başkanlığında kurulan "İkinci Türkiye İktisat kongresi tertip komitesi" tarafından yürütülmüştür. Kongrenin toplanma amacı, "Cumhuriyet'in kurucusu büyük Atatürk'ü bir kez daha anmak ve Türkiye'nin bugün hangi noktada bulunduğunu, geleceğinden ne beklendiğini belirleyecek görüşlerin açıklanacağı bir ortam hazırlamak" olarak belirtilmiştir. Kongre çalışmalarını yürütmek amacıyla "İlmi ve teknik komite", "Organizasyon ve mali işler komitesi" ve "Yerel icra komitesi" adlı üç alt kurul oluşturulmuştur. Kongrede, çeşitli ekonomik konuları kapsayan yedi başlık altında sunulan bildiriler tartışılmış ve bu bildiriler daha sonra DPT tarafından 8 cilt olarak yayımlanmıştır.

İkinci iktisat kongresi'nin ekonomik yaşama etkileri, birinci kongreye göre, daha sınırlı kalmıştır.

Üçüncü İzmir iktisat kongresi 4-7 haziran 1992 tarihleri arasında yapıldı. Bu kez uluslararası nitelik taşıyan kongrenin amacı, 2000'li yıllara yönelik gerçekçi ve tutarlı ekonomik politikaların belirlenmesine zemin oluşturmaktı.

Kongrede 48 tebliğ üzerinde görüşler yapıldı. Cumhurbaşkanı Turgut Özal, KİT'lerin özelleştirilmesi ve bilgi çağı insanının yetiştirilmesi için eğitimde reform; Başbakan Demirel de, ekonomik büyüme ve serbest piyasa ekonomisine geçişin zorlukları üzerinde durdular.

Kongreye aralarında yabancı siyaset ve bilimadamlarının da bulunduğu 1 500'den fazla delege katıldı.

İKTİSATÇI a. İktisat bilimiyle uğraşan, iktisadi olayları incelemede uzmanlaşmış kimse. (Eşanl. EKONOMİST.)

İKTİSATÇILIK a. İktisatçının işi ve mesleği.

İKTİSATLI sıf. **1.** Gereksiz ve aşırı harcamalardan kaçınan kimse için kullanılır; idareli: *İktisatlı bir adamdır.* **—2.** Masrafa yol açmayan; ekonomik, idareli.

◆ be. Tutumlu olarak: *Parasını iktisatlı harcamak.*

İKTİSATSIZ sıf. **1.** Gereksiz harcamalarda bulunan, tutumlu davranmayan kimse için kullanılır; idaresiz. **—2.** Aşırı masraflı şey için kullanılır; idaresiz.

İKTİTAB a. (ar. *iktitāb*). *Esk.* **1.** Yazı yazdırma, yazma. **—2.** Yazılmış yazının kopyasını çıkarma.

İKTİTAF a. (ar. *iktitāf*). *Esk.* **1.** Olgunlaşmış meyveleri toplama, devşirme, derme: *"İzhar ile iktitâfa rağbet / Bir gonce için eğilmez elbet"* (A. H. Tarhan). **—2.** Yapılan bir işin karşılığını görme, ürününü alma.

İktitaf, Mehmet Ata'nın sultani ve idadilerde okutulmak üzere düzenlenmiş, 4 ciltlik edebiyat seçmeleri kitabı (1895-1903). Eski ve çağdaş 100 kadar yazardan metinleri içerir. Şiirlerin vezinlerini gösterir; açıklayıcı bilgilerle öğrencilere yönelik sorulara yer verir. Döneminde edebiyat beğenisi oluşturan bir yapıt sayıldı; birçok kez basıldı.

İKTİTAFİYE a. (ar. *iktitāf* ve *-iyye*'den *iktitāfiyye*). Esk. fels. Çeşitli dünya görüşlerinden alınmış düşünceleri toplayan felsefe, seçmecilik, (İNTİHABİYE de denir.)

İKTİTÂL a. (ar. *katl*'den *iktitāl*). *Esk.* Birbirini öldürme.

İKTİTAM a. (ar. *ketm*'den *iktitām*). *Esk.*

1. Bir sırrı ya da bilgiyi saklama, gizleme. —2. Sararma.

İKTİVA a. (ar. *iktivā'*). Esk. tıp. Dağlama.

İKTİYÂL a. (ar. *iktiyāl*). *Esk.* Ölçekle ölçme: *İktiyâl-i zahâir* (zahirenin ölçekle ölçülmesi).

İKTİYÂS a. (ar. *iķtiyās*). *Esk.* **1.** Kıyaslama, ölçme, karşılaştırma. **—2.** Bir şeyin eşini bulma.

İKTİYOLOJİ → İHTİYOLOJİ.

İKTİZA a. (ar. *iķtiżā'*). *Esk.* **1.** Gerekli olma, gerekme, gereklilik: *"İşin iktizasını o sizden âlâ bilir"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** İşe yarama, işe uygun olma durumu. **—3.** *İktiza etmek,* gerekmek, gerekli olmak: *"Mevcut sarıklılar arasında bir tasfiye yapmak doğru olmasa bile bâdema saracak olanları küçük bir imtihandan geçirmek iktiza eder"* (R. N. Güntekin). || *İktizasına göre,* gereğince. || *İktiza-yı hal,* durum gereği.

İKTU (Mustafa), türk bas (Salihli 1938 -İstanbul-İzmir yolculuğu sırasında uçakta 1982). Ankara Devlet konservatuvar'ında dört yıl korno öğrenimi gördükten sonra opera bölümüne geçti, Carlo Galleffi ve Saadet İkesus'un öğrencisi oldu. 1961'de okulu bitirince "solist" olarak Ankara Devlet operası'na katıldı. Bir süre sonra İstanbul Şehir operası'na geçti. Burada *Fidelio, Figaro'nun düğünü, Satılmış nişanlı, Carmen, Faust, Rigoletto, Il Travatore* gibi operalarda başrol oynadı. Demiriş'in *Dördüncü Murat*'ının prömiyerinde Murat IV rolünü üstlendi. 1981'de İstanbul Devlet operası'nın başına getirildi.

İKTU (Mesut), türk bariton (Ankara 1947). Mustafa İktu'nun kardeşi. Ankara Devlet konservatuvarı'nda E. Heindrichs' in ve S. İkesus'un öğrencisi oldu. Daha sonra devletçe Almanya'ya gönderildi. 1973'te İstanbul Devlet opera'sına (İDOB) girdi. *Rigoletto, Sevil berberi, la Bohème, La Traviata, Midas'ın kulakları* ve *Faust* gibi operalarda başrol oynadı. Radyo için arşiv bantları ve TV programları yaptı. Yurtiçi ve dışında konserler verdi. İDOB'nin müdürlüğünü ve sanat yönetmenliğini yaptı (1987-1991). İstanbul Devlet konservatuvarı'nda öğretim üyesi olan sanatçı 1990'da profesör oldu.

İKU a. Arkeol. Hititler'de arazi fiyatlarının saptanmasında kullanılan bir ölçü birimi. (Bir ıku, 3 528,5 m² idi.)

İKVA a. (ar. *iķva'*). Ed. Divan şiirinde iki sözcük arasında, reviden önceki harfin harekesinin farklı olmasına dayanan kafiye kusuru.

—ANSİKL. Ed. Kafiyeli *"gül"* ve *"gil"* sözcüklerinde revi "l" harfidir. Arap abecisiyle iki sözcük de *"gl"* biçiminde yazılır. Bunları seslendirecek "ü" ve "i" ise, hareke denilen işaretlerle gösterilir. Harekeleri aynı olmayan sözcüklerin kafiyeli sayılmaları olanaksız görülmemiş, ancak böyle kafiyelerin kusurlu olduğu kabul edilmiştir.

İL a. **1.** Coğrafya durumuna, ekonomik koşullara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre ayrılmış merkezi idare bölümlerinin en büyüğü. (Eşanl. VİLAYET.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** El, ülke, yurt.

—İda. huk. *İl daimi encümeni,* il özel idaresinin karar organlarından biri. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İl genel meclisi,* il özel idaresinin, ilçe temsilcilerinden oluşan genel karar organı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İl idare kurulu,* ilin yönetiminde valiye yardımcı olan kurul. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İl özel idaresi,* il sınırları içindeki kamu hizmetlerinin bir bölümünü yerine getiren, tüzel kişiliğe sahip özerk kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. Eski Türkler'de bağımsız bir devlet kurmuş olan toplumun üzerinde yaşadığı ülke ya da yurt anlamında kullanılan terim. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İl kethüdası* → ŞEHİR* KETHÜDASI.

—ANSİKL. İda. huk. İl hem merkezden yönetimin hem de yerinden yönetimin birimidir. Türkiye merkezi idare kuruluşu bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler de bucaklara ayrılır. İllerin yönetimi, yetki genişliği ilkesine dayanır. İl genel yönetiminin başı, validir. 10 haziran 1949 tarih ve 5442 sayılı İl idaresi k.'na göre illerin kurulması, kaldırılması, sınırlarının değiştirilmesi İçişleri bakanlığı'nın kararı ve cumhurbaşkanın onayı ile olur. Türkiye'de 76 il vardır. *İl daimi encümeni,* il genel meclisinin çalışmadığı dönemlerde görev yapar; il özel idaresinin ikinci karar organıdır. İl daimi encümeni, il genel meclisinin kendi üyeleri arasından seçtiği dört üye ile validen oluşur. Üye seçimi, her yıl yapılır. İl daimi encümeni, il genel meclisinin toplanmadığı zamanlarda onun adına kararlar alır. Bütçenin uygulanmasını denetler. *İl genel meclisi,* beş yıl için seçilen ilçe temsilcilerinden oluşur. İl özel idaresinin en yetkili genel karar organıdır. İl genel meclisine vali* başkanlık eder; mecliste alınan tüm kararlar valinin onayı ile yürürlüğe girer. İl genel meclisi, aralık ayında olağan toplantısını yapar. Bu toplantıda bütçe ve çalışma programı görüşülür. Gerektiğinde, valinin isteğiyle olağanüstü olarak da toplanabilir. İl genel meclisi üyelerinin seçimi tek dereceli ve nispi temsil ilkesine göre yapılır. *İl idare kurulu,* valinin başkanlığında, hukuk işleri müdürü; defterdar, milli eğitim, bayındırlık, sağlık, veteriner ve tarım müdürlerinden oluşur. İlin yönetiminde valiye yardımcı olan bir kuruldur. *İl özel idaresi,* 23 şubat 1913 tarihli yasaya (İdarei umumiyei vilayet kanunu muvakkati) göre oluşturulan, tüzel kişiliğe sahip özerk bir kuruluştur. Yasa günümüzde de yürürlüktedir. İl özel idaresi, taşınır ve taşınmaz malları olan ve belirli kamu hizmetlerini yerine getiren bir örgüttür. Başlıca hizmet alanı bayındırlık, eğitim, tarım, sağlık vb.'dir. İl özel idaresinin organları: vali, il genel meclisi, il daimi encümeni.

—Tar. Eski türk "il"i, özellikle orduya dayalı bir sistemle toplumu merkezden yönetmeye yönelik bir siyasal düzendi. "Han", "hakan", "kağan", "başbuğ" ya da "ilbeyi" denen bir devlet başkanının yönetiminde bulunan ilde, komutanların orduya dayanarak kurdukları ortak yönetsel ve hukuksal yasalar geçerliydi. Ülke halkını oluşturan topluluklar birbirine düşmedikleri, yurdu ve yasaları koruyan güçlerle işbirliği yaptıkları sürece bağımsız kalan ilde, ulus huzur ve barış içinde yaşardı.

-İL → -L.

-İL → -IL.

I²L (ing. *Integrated Injection Logic*). Elektron. Yoğunluğu çok yüksek, güç tüketimi düşük olan tümdevre gerçekleştirme teknolojisi.

İLA önek. (ar. *ilā*-). *Esk.* **1.** Arapça sözcüklerin başında "...-e kadar", "...-e dek" anlamıyla sona erme bildirir: *ila ahirihi* (→ İLAHERE), *ila-maşallah* (→ İLAMAŞALLAH), *ila yevm-il-kıyame* (kıyamete kadar, sonuna dek) vb. **—2.** Arapça tamlamalar kurduğunda ile biçimini alır: *ile-l-an* (şimdiye kadar), *ile-l-ebed* (→ İLELEBET), *mine-l -bab ile-l-mihrab* (kapıdan mihraba kadar, baştan sona) vb.

İLA bağ. (öncekiyle eş kökenli). ....*ila*...., iki sayıdan küçükten büyüğe kadar, ikisi arasında: *On ila on beş yaş arasındakı çocuklar.*

İLA, Nijerya'da (Oyo eyaleti) kent, 233 000 nüf. (1991). Bir tarım bölgesinin ticaret merkezi (tütün, kakao).

İLÂ a. (ar. *ʿulüvv,* yükseklik, yücelik'ten *iʿlā'*). *Esk.* **1.** Yükseltme, yüceltme. **—2.** Şanını artırma, ün kazandırma. **—3.** *İlâ etmek,* yükseltmek; ün kazandırmak: *"Vatanın maneviyatını hilâlin bulunduğu mevkie kadar ilâ ettin"* (Samıpaşazade Sezai, XIX. yy.). *"Hiç şüphe yok ki ferdi bir prensip gibi ilâ ve teyid etmekten hoşlanıyor"* (H. C. Yalçın.)

İLÂ a. (ar. *īlā'*). *Esk.* **1.** Yemin etme. **—2.** Erkeğin karısıyla cinsel ilişkide bulunmamak için yemin etmesi.

—İsl. huk. *İlâ-yı meçhul,* süresi belirtilmeyen ila (ilâ-yı müebbet hükmündedir). || *İlâ -yı muvakkat,* belirli bir süreyle sınırlı ilâ. || *İlâ-yı müebbet,* ömür boyu sürmek üzere yapılan ilâ.

İLAÇ a. (ar. *ʿilāc*). **1.** İnsan, hayvan ve bitki hastalıklarını iyileştirmeye yarayan ya da hastalıklardan korunmayı sağlayan madde ya da bileşik. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir derde iyi gelen, bir sorunu çözen şey; çare, deva: *Evlat acısının ilacı yoktur. Enflasyonun ilacı nedir?* **—3.** *İlaç gibi gelmek,* bir şey sözkonusuysa, beklenmedik bir zamanda yetişmek. || *İlaç için,* az da olsa: *Evde ilaç için bir damla su kalmamış.*

—*Esk.* *İlaç-pezir,* tedavi edilebilen hastalık ya da çaresi olan şey için kullanılır. || *İlaç-na-pezir,* tedavi edilemeyen hastalık ya da çaresi bulunmayan şey için kullanılır.

—Eczc. *İlaç öncüsü,* fizyolojik etkinlik göstermeden önce biyolojik bir değişime uğraması gereken kimyasal bileşik ya da madde. (İlaç öncüsü, içerdiği etkili maddeyi ancak, organizmaya girdikten ve değişime uğradıktan sonra salıverir.) || *İlaca bağımlılık,* düzenli aralarla bir ilacı almak gereksinimini duyan kişinin durumu. (İlaca bağımlılık bazen, ağrı kesici, uyku verici, sakinleştiriciler gibi ilaçlarla uzun süre tedavi gördükten sonra ortaya çıkar. Halüsinojenlerin ya da uyuşturucuların kullanımından da ileri gelebilir.)

—El sant. *İlaç odası* → AMONYAK* ODASI.

—Homeopat. *İlaçtan ağırlaşma,* önceden var olan patolojik bir durumun, bir ya da birkaç homeopatik ilaç alındıktan sonra giderek ağırlaşması. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Temel* ya da *genel etkili ilaç,* POLİKREST'in eşanlamlısı.

—Sey. oy. *İlaç söyleşmesi (muhaveresi),* gölge oyununda Karagöz'ün Hacivat'a, birbirine uymayan birçok şeyi karıştırıp ilaç yapmasını salık verdiği söyleşme*.

—ANSİKL. Tıbbi teşhis koymak, organik işlevleri düzeltmek ya da değiştirmek amacıyla hastaya verilen maddeler de ilaç sayılır.

• *Sınıflandırma.* İlaçlar, elde edildikleri kaynağa (bitkisel, hayvansal ya da kimyasal); amaçlarına (koruyucu, tedavi edici); bileşimlerine (basit ya da bileşik); etkilerine (uyarıcı ya da sakinleştirici); alkolattan başlayıp şaraba kadar değişen, elli kadar, farklı biçimine; ağız, kas, damar, deri ya da makat (iç ya da dış) yoluyla verilişine göre sınıflandırılabilir.

• *Denetim.* Tedavi amacıyla kullanılan ve incelenen her madde, insanlarda öngörülen kullanım alanına girmeden önce, bir dizi klinik, farmakolojik, toksikolojik ve analitik deneylerden geçirilir. Zararsızlığı ve zehirsizliğinin sınırları kesinlikle belirlenir. Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'nca satışa sürülme izni alınmadan önce deney süresi yaklaşık beş yıldır. İlaçlar türk farmakopesinde belirtilen tanımlamaya, saflık, içerdiği etkin madde ve korunma tepkilerinden oluşan ölçülere kesinlikle uymalıdır. Eczanede ya da ilaç sanayısinde bulundurulan her ilaç maddesi, tahlil raporunun numarasını taşımalıdır. Eczanede eczacının hazırladığı majistral ilaçlar deftere kayıt numarasını, hazır ilaçlarsa üretildikleri laboratuvarların kayıt numaralarını taşır. Her özgül ilacın üzerinde bir "son kullanma tarihi" bulunmalıdır. Bu denetim, ilacı kaynağından, hastanın başucuna kadar izleme olanağını sağlar.

• *Veterinerlik ilaçları.* İnsanların kullandıkları ilaçlar gibi, bu ilaçlar için de satışa sü-

rülmeden önce izin alınmak gerekir. Bu arada, hayvansal kaynaklı besin maddelerinde (süt, et, yumurta) artık bırakabileceklerinden, izin için oldukça özgül bilgiler aranır. İnsan sağlığında kullanılan ilaçları yalnız eczacılar satabilir. Veterinerlik ilaçları için böyle bir zorunluk yoktur; onları tarım koruma ilaçlarını da satan kamusal ve özel ticari kuruluşlar satar.

• *Türkler'de ilaç.* Orta Asya'da yaşayan Uygur Türkleri, merhem, infusyon, dekoksiyon, toz, karışım, usare, macun, hamur, hap, pastil ve suppozituvar biçiminde ilaç yapmayı biliyorlardı. Bu ilaçları yaparken de elek, havan, kaynatma kabı, ağırlık ölçüleri, bakır kap, süzme kabı, kıyma tahtası, değirmen, kaşık, kevgir, süzgeç, çanak, tava, keten torba gibi araç gereç kullanıyorlardı. İlaç hazırlama teknikleri ise ateşe gömerek pişirme, kaynatma, kaynatarak köpük elde etme, gölgede kurutma, belirli bir miktara kadar uçurma, sıcak külde pişirme, hafif ateşte ısıtma, yanmayı önlemek için sürekli karıştırma ve maddeyi yakarak kül elde etmeydi. İlaçların alınacak miktarları için de *kaşık, bıçak ucu, mercimek kadar, büyük bir kap* gibi terimler kullanıyorlardı. Uygurlar'ın ilaç yapımında 60 kadar bitkisel, 70 kadar hayvansal ve 10 kadar da anorganik drog kullandıkları tespit edilmiştir. Hayvansal drogların bitkisel droglardan fazla olması Uygur Türkleri'nin hayvancılıkla olan yakın ilişkisi ile açıklanabilir. *Divanü lügat it-türk*'te ilaç, *em* ve *ot* sözcükleri ile ifade edilir.

Anadolu Selçukluları döneminde kullanılan ilaçlar hakkında el-Biruni ve İbni Baytar'ın kitaplarında geniş bilgi yer alır. Anadolu'da inceleme gezileri yapan İbni Baytar (1197-1248) *Kitab el-cami el-müfredat el-edviye vel-ağdiye* adını taşıyan yapıtında Anadolu'daki birçok ilaç ve bitkiyi anlatır. Bu nedenle yapıt Türkiye'nin bitkisel drogları için çok önemli bir kaynak sayılır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Bursa Yıldırım darüşşifası'nda (1399) ilaçlar, *şerbetiyan, saydalan* ve *uşşaban* adı verilen görevlilerce yapıldı. Bunlardan şerbetiyan şurup ve şerbetleri hazırlar, uşşaban (aşşab) tedavide kullanılan bitkileri tanıyarak toplar ya da satın alıp hastanenin kilerine teslim ederdi. Saydalan da (eczacı) ilaçları yapardı. İlaç konusundaki ilk türkçe yapıtlar XIV. yy.'da görülmeye başlar. Bunların ilki Aydınoğlu Umur Bey (öl. 1348) adına yapılan *Müfredat-ı İbni Baytar tercümesi*'dir. İbni Baytar'ın adı geçen yapıtının türkçesidir. Sade bir dille geredeli hekim İshak bin Murat tarafından 1389/90 tarihinde yazılan *Edviye-i müfrede*'de ilaç yapımında kullanılan droglar ve özellikleri alfabetik olarak verilir. XV. yy.'da amasyalı hekim Şerefettin Sabuncuoğlu'nun Zahire-i Harzemşahi'den çevirdiği ve iki bölüm eklediği *Tercüme-i akrabadin-i Harzemşahi* bu yüzyılda Anadolu'da kullanılan droglar hakkında ayrıntılı bilgi verir. *Mücerrebname* adını taşıyan yapıtı ise Sabuncuoğlu'nun kullandığı ilaçların etkilerini saptamak için yaptığı deneylerin sonuçlarını vermesi bakımından ilginçtir. Sabuncuoğlu kullandığı tiryakların yılan zehirine karşı ne denli etkili olduğunu belirlemek için kendi parmağını ve bir horozun budunu yılana ısırtmış ve tiryak alındıktan sonra ortaya çıkan sonuçları *Mücerrebname*'de yazmıştır. Onun *Cerrahiyet ül-haniye* adlı yapıtında da cerrahi hastalıklarda ve cerrahi müdahalelerden önce kullanılan uyuşturucu ilaçlar hakkında bilgi yer alır. Aynı dönemlerde yaşamış olan amasyalı hekim Amirdevlet (1415-1496) tarafından 1482'de İstanbul'da tamamlanan tıbbi maddeler sözlüğünde Anadolu'da kullanılan drogların ermenice, grekçe, arapça, farsça ve türkçe karşılıkları verilir. Emir Çelebi 1625-26 yılında yazdığı *Enmuzec üt-tıbb* adlı yapıtında drogların etkisinin iklim ve insanlara göre değişik olduğunu belirterek, Antalya sakamonyası ile Basra sakamonyasının aynı etkileri göstermediğini ve bu nedenle İstanbul'da Antalya sakamonyasının, Basra sakamonyası miktarında verilmemesi gerektiğini açıklar. Yapıtında geniş ölçüde hangi hastalıklarda hangi ilaçların kullanılacağını anlatır. Osmanlılar döneminde bazı tedavi kitapları ilaç hazırlamakta büyük önem kazandı. Bunların başında *Gunyat ül-muhassilîn fi tercemeti tuhfet ül-müminin* gelir. Bu kitaptaki ilaç terkipleri osmanlı hekimlerince çok kullanıldı. İlaç yapımında kullanılan maddeler aktar adı verilen bir esnaf grubu tarafından sağlanırdı. Drog ticaretinin merkezi ise İstanbul'daki Mısır çarşısı idi. Bu dönemde ilaçlar *müfred ilaçlar* (tek maddeden oluşan ilaçlar) ve *mürekkep ilaçlar* (karışımlar, bileşik ilaçlar) olmak üzere iki grupta toplanıyordu. İlaçlar özellikle şerbet ve macun şeklinde kullanılırdı. XVII. yy. ortalarından sonra etkili maddelerin kurs (pastil) şeklinde kullanılması büyük önem kazandı. Bunlar içinde özellikle *tenzu kursları* çok ünlüydü. Bu kurslar ince toz haline getirilen drogların gülsuyu ile yoğrulup üzerinde yazı ya da şekiller bulunan kalıplarda basılması ile elde edilirdi. İlaç yapımında ağırlık ölçüsü olarak; *dirhem, miskal, dang, adet (tane), kabza (tutam)* ve *kef (avuç dolusu)* gibi birimler, hacim ölçüsü olarak da genellikle kadeh ve kâse kullanılırdı.

İlk eczaneler Selçuklular zamanında kurulan darüşşifalarda açıldı. Bunların ilki Kayseri'de yapılan Gevher Nesibe Sultan darüşşifası'ndakidir (1206). Hastane eczanelerinde drogları sağlamak ve ilaç hazırlamak işleri ile görevli uzman kişiler bulunurdu. Fatih (1470), Edirne (1486) ve Süleymaniye (1555) darüşşifalarının vakfiyelerinde drogları sağlayan, ilaç ve macunları yapan kişiler için *aşşab, serbetçi* ve *edviyekûb* gibi meslek isimleri kayıtlıdır. Bu kişiler genellikle ilaç hazırlamaktaydılar. Ancak adları yaptıkları ilaç şekline göre ya da işe göre değişirdi. Süleymaniye darüşşifası'nın vakfiyesinde görevliler arasında *eczacı*'dan başka *eczacı kalfası, ilaç kalfası, ilaç kilarcısı* ve *ilaç vekilharcı* unvanını taşıyan kişiler vardı. İlk özel eczaneler XVIII. yy. ortalarında yabancı uyruklu eczacılar tarafından açılmaya başladı. Bilinen en eski eczane Bahçekapı'da açılan *İki kapılı eczane*'dir (1757). XIX. yy. sonlarına kadar eczacıların çoğunluğu islam olmayan kişilerdi. 1850'den önce İstanbul'da genellikle usta-çırak şeklinde yetişen eczacılar vardı. Bu tarihlerde Mektebi tıbbiye-i şahane eczacı sınıfı'nı bitiren eczacılar yalnızca orduda görev yaptılar. İlaçlar reçete sahibine şişeler içinde ve üstüne kâğıt bir külah geçirilerek verilirdi. İlaç ve drog ücretleri de çok yüksekti. Ayrıca çoğunlukla Mahmutpaşa semtinde toplanan *hekim dükkânı* adı verilen yerlerde de halka ilaç satılırdı. Çıraklıktan yetişen yahudi hekimler bu dükkânlarda hasta bakar, reçete yazar, hazırladıkları macun ve hapları çok fazla fıyatlarla satarlardı. Bunların yanında yine usta-çırak yöntemiyle yetişenlerin işlettikleri *aktar dükkânları* vardı. Bazı aktarlar bilgisizliklerine karşılık hekimlik yapar ve hastalara kendi hazırladıkları hap, macun ve merhemleri satarlardı. Daha sonra yürürlüğe giren *Beledi ispençiyarlık sanatının icrasına dair nizamname* (2 şubat 1861) ile eczacılık bağımsız bir sanat ve meslek olarak kabul edildi. Bu dönemde eczanelerde; reçete kabul ve ilaç yapım (laboratuvar) bölümü olmak üzere iki yer bulunurdu. Droglar özel tahta kutularda ya da çekmeceli dolaplarda, merhemler ve hulasalar ile özel porselen kaplarda korunurdu. Sıvı ilaçlar ve yağlar da değişik şekilli cam şişelere konurdu. Eczanede hazırlanan ilaç, şekline göre kutu ya da şişeye konur, ağzı ya da kapağı eczanenin özel mührü ile mühürlenirdi. 1888 yılında ilk kez Ali Kadri ve Arif Kalfa adlı türk eczacılar İstanbul'da özel eczaneler açtılar.

XIX. yy.'ın başlarında İstanbul eczanelerinde Avrupa'dan getirtilen theriaque (tiryak) ve esprit de melisse'ten (oğulotu ruhu) başka müstahzar ilaç yoktu. Tüm ilaçlar reçeteye göre ve her bir hasta için özel olarak hazırlanırdı. 1880'li yıllarda tıbbi müstahzar miktarı önemli oranda arttı ve eczacılar müstahzar ilaç satma işiyle de uğraşmak zorunda kaldılar. Müstahzar ilaçlar önceleri Fransa'dan getirtilirken bunu alman, ingiliz ve amerikan müstahzarları izledi. Müstahzar ilaçların kazandığı büyük önem İstanbul'daki eczaneleri bu müstahzarların benzerlerini yapmaya yöneltti. İlk yerli müstahzarlar eczane laboratuvarlarında yapılan şurup, yara merhemi, kınakına hulasası, nasır ilacı, kıl dökücü pomatlar, diş macunu ve diş tozu gibi basit preparatlardı. Daha sonra Avrupa'dan gerekli malzemeler getirtilerek; asprin, kinin, karbonat ve dover komprimeleri gibi tıbbi müstahzarların yapımına geçildi. Müstahzar ilaç hazırlama işine ilk başlayanlar azınlık eczacıları oldu. 1890 yılından başlayarak Hamdi, Ethem Pertev ve Beşir Kemal beyler önce eczanelerinin laboratuvarlarında, daha sonra da kurdukları imalathanelerde yerli müstahzarlar ürettiler. 1895'te müstahzar yapımına *Pertev şurubu* (sirop Pertev) ile başlayan Ethem Pertev Bey Türkiye'de fabrikasyon şeklinde ilaç imal eden ilk kişi oldu. *Pertev müstahzarat imalathanesi* (1924) adını verdiği kuruluşta geniş oranda tıbbi müstahzar yapımını başardı. Haseki hastanesi başeczacılarından Süreyya Bey'in tedavi alanına sunduğu (1899) *İksir-i Süreyya* (Elixir toni-digestif ferrugineux) adlı müstahzar döneminde büyük ün kazandı ve uzun süre Pertev laboratuvarı tarafından yapılarak 1965 yılına kadar piyasada kaldı. Yabancı kökenli müstahzar ilaçlara *müstahzarat-ı tıbbiye-i ecnebiye*, yerli müstahzarlara ise *müstahzarat-ı tıbbiye-i osmaniye* adı verilirdi.

Üsküdar'da Eczacı Mustafa Nevzat (Pısak) tarafından kurulan (1923) *Mustafa Nevzat laboratuvarı* ampul tipi ilaç üreten ilk firma oldu. *Mustafa Nevzat ampulleri* adı altında piyasaya sürülen ilaçlar o dönemde büyük bir boşluğu doldurdu. İlk yerli digitaline damla da bu firma tarafından hazırlandı. İbrahim Ethem Ulagay ile Süleyman Ferit Eczacıbaşı da Türkiye'de ilaç üretiminin ilk öncülerindendir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında (1929) Türkiye'de yaklaşık 30 müstahzar imalathanesi bulunuyordu. Daha sonra çıkartılan Yabancı sermayeyi teşvik kanunu'ndan (1954) yararlanan yabancı büyük ilaç firmaları Türkiye'de tesisler kurarak kendi müstahzarlarını yapmaya başladılar (1955-1960). Bugün Türkiye'de 120 dolayında ilaç üreten kuruluş faaliyet göstermektedir. Çağdaş laboratuvarlarda en zor farmasötik preparatlar türk personel tarafından çağdaş teknikle üretilmektedir. (→ Kayn.)

—Homeopat. Ilaçtan ağırlaşma üç türlü olur.

1. Belli bir hastalığın önceden saptanmış belirtileri kısa bir süre ve geçici olarak şiddetlenebilir. Şiddetlenme akut hastalıklarda, ilaç alındıktan birkaç dakika ya da birkaç saat sonra, süreğen hastalıklardaysa daha geç, birkaç gün sonra, hatta tedavinin sonunda ortaya çıkabilir. Geleneksel olarak bunun iyileşme belirtisi olduğu kabul edilir. Bu nedenle çok sulandırılmış, Hahnemann'cı ilaçlar yazmayı yeğleyen tekçilerce bile makbul sayılır. Uygun bir yöntemin uygulanmasıyla olguların çoğunluğunda bu şiddetlenme önlenebilir. Bununla birlikte, bazı "aşırı duyarlı" hastalar, alınan önlemler ne olursa olsun, büyük tepki göstermeye devam ederler. S. Hahnemann'a göre bu durum homeopatik ağırlaşmadır.
2. Duyarlı bir kişide, ilaç alındıktan sonra, ilacın patojenezine bağlı yeni, ek belirtiler ortaya çıkabilir (homeopatik ilaç, doğal hastalığın yerini alan ve onunla rezonans halinde olan, yapay, geçici bir hastalığa yol açar). Hastalığın doğal belirtileriyle ilacın yol açtığı belirtiler arasındaki benzerlik ne kadar sıkıysa yeni belirtiler o kadar açık seçik olur; benzerlikler kısmi olduğu

zaman ilaçtan kaynaklanan belirtilerin yeniden ortaya çıkma olasılığı çok daha fazladır.

Özellikle çok az ya da çok yüksek oranda sulandırılmış ilaçlar çok sık aralıklarla içilirse ağırlaşma, istenmeyen rahatsızlıklara yol açabilir. Ağırlaşma aşırı duyarlı hastalarda daha belirgin olabilir. Buna *patogenetik* ağırlaşma* denir.

3. Ağır organik hastalıkları olan, artıkları vücut dışına atamayan ya da yeterli tepki gösteremeyen kişilere, az sulandırılmış bazı "yapısal" ya da "lezyonel" ilaçların zamansız verilmesiyle ortaya çıkabilecek tehlikeli ağırlaşmalar ayrıca ele alınmalıdır. Bunlara deneyimsizliğe bağlı teknik hatalar yol açar.

Homeopat olarak çalışan hekimin ustalığı, bu gibi ilaca bağlı ağırlaşmaları, en aza indirgeyecek, hastayı kısa sürede ve rahatlatarak iyileştirecek uygun yöntemleri kullanmasından belli olur. Bu amaçla bazı temel kurallara uymak yararlıdır:

—gerekli ilaçları sınırlı sayıda vermek;
—tedavinin başında "akılcı" ölçülerde sulandırmalar kullanmak (ne çok az, ne çok fazla);
—ilaç alımlarını çok sıklaştırmamak, bir iyileşme görülür görülmez araları açmayı bilmek;
—etki göstermiş tedaviyi düşüncesizce uzatmamak;
—tedaviler arasındaki dinlenme sürelerini ayarlamayı bilmek;
—etkileri çok şiddetli ve güçlü fosfor, kükürt, kibritotu, mazı, beyaz arsenik, hepar sülfür gibi ilaçları sadece hastalığın nedeni saptanmış olduğu zaman kullanmak ve bunları her zaman "akaçlama" ilaçları denilen ilaçlarla birleştirmek.

İLAÇLAMA a. Bazı hastalık mikroplarını taşıyabilen ya da insanlara, hayvanlara ve bitkilere zararlı olan böceklerin (sinekler, sivrisinekler, kurtlar, larvalar, tahtakurusu, vb.) yok edilmesi amacıyla öldürücü madde sürme, püskürtme, serpme: *İlaçlama mevsimi.*
—Dy. *İlaçlama aracı,* demiryoluna kireç kaymağı ya da başka sıvılar (örneğin antiseptikler) dökmede kullanılan araç.

İLAÇLAMAK g. f. *Bir yeri, bir şeyi ilaçlamak,* mikroplardan ya da zararlılardan arındırmak amacıyla ona, oraya ilaç koymak, ilaç püskürtmek: *Suları ilaçlamak. Odayı ilaçlamak. Tarlayı ilaçlamak.*
—Sağl. kor. Hastalık mikrobu taşıyabilecek böcekleri yok etmek.

◆ **ilaçlanmak** edilg. f. İlaçlamak eylemine konu olmak.
—Sağl. kor. Hastalık mikrobu taşıyan böceklerden kurtulmak: *Tamamen ilaçlanmış bataklık bölge.*

◆ **ilaçlatmak** ettirg. f. *Bir yeri (bir kimseye) ilaçlatmak,* oranın ilaçlamasını bir başkasına yaptırmak.

İLAÇLANMAK → İLAÇLAMAK.

İLAÇLATMAK → İLAÇLAMAK.

İLAÇLI sıf. **1.** İçine ilaç katılmış olan; içinde ilaç bulunan: *İlaçlı su. İlaçlı pamuk.* **—2.** İlaçlanmış, dezenfekte edilmiş şey için kullanılır: *İlaçlı meyveleri iyice yıkamadan yememek.*

İLAÇSIZ sıf. **1.** İlaçlanmamış şey için kullanılır: *İlaçsız meyve ağaçları, zararlıların tehdidine açıktır.* **—2.** İlaç kullanmadan gerçekleştirilen şey için kullanılır: *İlaçsız tedavi yöntemleri.*

İLÂF a. (ar. *ilaf*). *Esk.* Alıştırma, alışkın hale getirme.

İLAH a. (ar. *ilāh*). **1.** Putperestlikte ve mitolojide erkek tanrı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir alanda büyük ün kazanmış, çok beğenilen, çok tutulan kimse: *Spor dünyasının ilahları.* **—3.** *İlah gibi,* çok yakışıklı erkek için kullanılır.
—ANSİKL. Sözcüğün hangi kökten geldiği tartışma konusudur. Bir görüşe göre "ilah", ibranice *eloah* sözcüğünden alınmıştır. Daha çok doğubilimciler tarafından öne sürülen bu görüş, arap dilbilimcilerinin çoğunluğunca benimsenmez. Onların bu konudaki görüşleri ise şu üç noktada toplanır: 1. sözcük, arapçada "tapınmak" anlamına gelen *elehe'*den, 2. "şaşırmak, bocalamak" anlamına gelen *elihe'*den (çünkü ruh, Allah'ı bulunca, onun yüceliği karşısında şaşırır, bocalar), 3. "korunma" ya da "huzura ulaşma isteği ile birine yönelme" anlamlarına gelen *elihe ila'*dan türemiş olabilir. Basra dil okulundan olanlar ise *el-ilah* sözcüğünün zamanla *Allah* biçimini aldığını öne sürerler.

Cahiliye dönemi Arapları'nda Allah sözcüğü, Tanrı'nın özel adı olarak kullanıldı, öteki sözde tanrılara ise ilah ya da ilahlar denildi. Kuran, putperest Araplar'ın Allah'tan başka tanrıların var oldukları yolundaki inançlarını kesinlikle reddetmekle birlikte, onların Allah ve ilah sözcüklerini kullanış biçimlerini sürdürdü. Buna göre, Allah, yalnızca müslümanlıkta inanılan yüce Tanrı'nın özel adıdır; *ilah* sözcüğü ise hem *Allah'ı* hem de sözde tanrı ya da tanrıları dile getirir.

Kuran'da ilah sözcüğü 110 kez tekil, 2 kez ikil (ilaheyn=iki ilah), 34 kez de çoğul (alihe) olarak 146 kez geçer. Bu ayetlerin çoğunda "Allah'tan başka ilah (tanrı) yoktur" ya da "O'ndan başka ilah yoktur" denilir; bir bölüm ayette ise "Sizin ilahınız bir tek ilahtır", "Bir tek ilahtan başka ilah yoktur", "Musa'nın ilahı", "İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı", "O, hem gökteki İlah, hem yerdeki İlah'tır" denilerek İlah sözcüğü Allah yerine kullanılır.

Putataparlığın zamanla ortadan kalkmasıyla bütün müslümanlarda Allah sözcüğü gibi *İlah* sözcüğü de yalnızca Allah* yerine kullanılır oldu. Müslüman Türkler'deki Tanrı* sözcüğü de bu anlamdaki İlah sözcüğünün tam karşılığıdır.
—Tasav. Tasavvuf felsefesinde "ilah" kavramının kapsamı oldukça genişletilmiş, özellikle sünnet ehli görüşüyle bağdaştırılması oldukça zor olan bazı tasavvuf akımlarında ilah diye tapınılan şeylerin gerisinde hep Allah'ın bulunduğu, dolayısıyla, taptıkları şeyler ne olursa olsun, bütün dinlerdeki insanların gerçekte Allah'a taptıkları ileri sürülmüştür. Muhittin Arabi'ye göre, sufi Kâbe'de, mescitte, kilisede ve putta Allah'ı görür. Tanrı kimine İsa, kimine put biçiminde tecelli eder; kimi de O'nu kalbinde bulur. Bütün dinler Allah'a giden yollardır. İlah diye adlandırılan simgeler dinlere göre değişseler bile, hepsi de Allah'ı gösterir. Çünkü, "Allah'tan başka varlık yoktur (la mevcude illallah)". Farklı olan, görüntüler ya da isimlerdir; bunların ötesindeki gerçek varlık ya da isimlendirilen (müsemma) hep aynıdır.

İLAH → İLAHERE.

İLAHABAD → ALLAHABAD.

İLAHE a. (ar. *ilah*'ın dişl. *ilāhe*). Putperestlik ve mitolojide kadın tanrı; tanrıça.

İLAHERE ya da **İLAHİRİ** ilg. (ar. *ilā-* ve *āḫirihi,* son; *ilāāhirihi,* sonuna kadar'dan). *Esk.* "Diğerleri de böyle", "ve benzerleri" anlamında kullanılır. (İLAH. ya da İLH. olarak kısaltılmış biçimleri de kullanılır.)

İLAHİ sıf. (ar. *ilāh* ve *-ī'*den *ilāhī*). **1.** Tanrısal, Tanrı'yla ilgili, Tanrı'ya özgü şey için kullanılır: *İlahi bir güç. İlahi kudret.* **—2.** Mükemmel, kusursuz, çok güzel: *İlahi bir manzara.*
—*Esk. İlm-i ilahı,* tanrıbilim.

◆ ünl. Tanrı'ya hitap, tanrım: *İlahi, sen bizi koru.*

İLAHİ a. (ar. *ilah* ve *-i'*den *ilāhi*). **1.** Tanrıyı övmek, ona yakarmak için söylenen şarkı, yazılan şiir. **—2.** Eski Yunan'da ve Latinler'de, genellikle bir dinsel ayinde okunan ve kahramanlarla tanrıların onuruna yazılmış şarkı ya da şiir. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) **—3.** Bir insan, yüce bir düşünce ya da yüce bir duygu için yazılmış şarkı ya da lirik şiir. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.)
—Ed. Türk halk edebiyatında din ve tasavvuf konularında, ezgiyle söylenen şiir türü: *Yunus ilahisi, Muharrem ilahisi.* (İlahinin özel bir biçimi yoktur. Koşma, semai gibi biçimlerde olur. 7-8 heceli olanları genellikle dörtlüklerden, 11 ve daha çok heceli olanları ise beyitlerden oluşur.)
—Müz. Türk din/tasavvuf müziğinde bir form. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. İlahi, piramit metinleri, Kutsal Kitap ve *Veda'*larla belgelenen en eski şiir biçimlerinden biridir.

• Eski Mısır'da ilahi, tanrılar, krallar, kraliyet aileleri ve kentler için yazılırdı. Kültlerde kullanılan ilahilerin değişmez bir yapısı vardı: tanrıya saygı eyleminin tanımı, tanrının niteliklerinin sıralanması, tanrının yaptıklarını övücü bir dille betimleme, kült yerlerini anımsatma, duacının kişisel coşkusu; kimi zaman da, ilahi duacının dilekleriyle biterdi. Krallık ilahileri, ya propaganda metinleriydi ya da kralın askeri başarılarını öven parçalardı (*Sesostris III'e ilahi,* İ.Ö. XIX. yy.'ın ilk yarısı; Ramses V, Ramses VI ve Ramses VII'ye ilahilerin, bu kralların tahta çıkmaları nedeniyle yazıldığı sanılmaktadır).

• Eski Yunan'da koro şiiri uzun süre kutsal bir nitelik taşıdı: Apollon'u öven ilahiler, orpheus ilahileri. *Homeros ilahileri* dinsel bayramlar için yazılmış epik prelüdlerdir: *Apollon ilahisi* tanrının Delos'ta doğuşunu; *Hermes ilahisi,* Hermes'in Kyllene mağarasındaki doğumunu, dinsellikle büyüklüğü, mizahla kır şiiri özelliklerini birleştirerek kutlar. İlahi, Terpandros Thaletas'tan Alkman ve Pindaros'a dek müzikal niteliğini korur. İskenderiye döneminde Kallimakhos ve Kleanthes ile salt edebi olur.

• Roma'da ilkel din şarkıları dışında, bir tek Horatius'un ilahisi vardır: *Carmen saeculare.* Hıristiyanlık, büyük bir dinsel lirizmle birlikte, latin ilahileri yarattı (*Veni Creator Spiritus; Stabat Mater, Dies irae).* Bu ilahiler, heceli ve uyaklı batı koşuk düzeninin kökenini oluşturur.
—Müz. Din/tasavvuf müziğinin en çok kullanılmış formu olan ilahi, klasik türk müziğinin pek çok sözlü formu gibi, *zemin + nakarat + meyan + nakarat* kalıbına uyar. Kimi ilahilerde meyan yoktur. Çoğunlukla tasavvuf edebiyatının ilahi türündeki şiirlerden seçilen güfteler, başta Yunus Emre olmak üzere Niyazi-i Mısri, Eşrefoğlu, Hüdai gibi ünlü tasavvuf şairlerinden alınmıştır. Kimi ilahiler belli bir tarikata aitti. Bunlar, yalnız o tarikatların tekkelerinde okunurdu. Sözleri de aynı tarikattan şairlerce yazılan bu tür ilahilerde, tarikatın ilkeleri ve büyükleri övülürdü. Kimi ilahiler de, akraba tarikatlarda ortaktı. İlahiler, Cumhuriyet'ten önce tekkelerde olduğu gibi, ilk ve orta dereceli okullarda ve camilerde de okunurdu. Cami için bestelenmiş ilahiler, alevi olmayan tüm tarikatların tekkelerinde de bayram, kandil, ayin ya da zikir günlerinde okunurdu. Belli aylarda ya da özel günlerde okunmak üzere bestelenmiş ilahiler vardı. Bunların, sayıca en çok olanları ramazan ilahileriydi. Ramazan ayının başına, sonuna ya da kadir gecesine özgü ilahiler bile vardı. Muharrem ayı ilahileri de oldukça çoktu.

İlahilerde, hemen hemen tüm makamlar kullanılmıştır. En çok kullanılanlar şunlardır: hicaz ailesi, uşşak, hüseyni, rast, mahur, neva, bayati, muhayyer, segâh, hüzzam, saba, bestenigâr, acem, acemaşiran, bayatiaraban, karcığar, neveser, nihavend. İlahilerde daha çok sofyan, düyek, yürüksemai, devrihindi, evfer gibi küçük usuller kullanılmıştır. Ama muhammes, hafif, berefşan, devrikebir, evsat, çenber gibi büyük usullerden biriyle olçülmüş ilahilerin sayısı da kabarıktır. Topluca okunmak üzere bestelenmiş ilahilere *cumhur ilahi* denir. Solo ilahilerindeki, koroya ayrılmış pasajlara da *cumhur* adı verilmiştir.

İlahilerin bazıları, bir iki dinlemede kolayca ezberlenecek ölçüde yalın bir melodik yapıdayken, bazıları da, dindışı mü-

zikteki *beste*'ler kadar sanatlıdır.

İLAHİ ünl. (ar. *ilah ve -î* den ilâhî). Şaşma, sitem belirtir: *İlahi hanım neler söylüyorsun! İlahi Ali Bey! Bu söylentilere inandın mı? İlahi!*

■ **İlahi Komedya** (*La Divina Commedia*), Dante Alighieri'nin 1306-1308'den ölümüne (1321) kadar yazdığı manzum yapıt. Bir giriş bölümünden sonra 33'er bölümlük 3 kısımdan (*Cehennem, Araf* ve *Cennet*) oluşan *İlahi Komedya*, Dante'nin, papa tarafından günahları bağışlama yılı olarak ilan edilen 1300 yılında, öbür dünyaya yaptığı hayali yolculuğu anlatır. Şair, Vergilius'un eşliğinde, Kudüs'ten başlayarak Yeryüzü'nün merkezine kadar Cehennem'in eşmerkezli çemberlerden oluşan 9 katını birbiri ardınca dolaşır ve sonra Araf dağı'nın 7 katına ya da basamağına tırmanır. Araf dağı'nın tepesinde görkemli Dünya cenneti yaylası uzanır. Dante ile Beatrice buradan Cennet'in 9 kat göğünü uça uça aşarak Tanrı katına ulaşırlar. Çağının tüm bilgilerini gerçek anlamıyla kapsayan bir "kutsal şiir" olan *İlahi Komedya*, insanlık tarihinin çelişkileri ve sonsuzda tamamlanmaya doğru gidişi çerçevesinde, yüce bir düzenin sırlarını çözmeye ve açıklamaya çalışır.

İLAHİCİ a. Eskiden okul, tekke vb. yerlerde ilahi okuyanlara verilen ad. (Bunların arasında en güzel sesli olanı, "ilahicibaşı" seçilir ve bu adla anılırdı.)

İLAHİRİ → İLAHERE.

İLAHİYAT, -tı a. (ar. *ilâhî*'nin çoğl. *ilahıyyat*). **1.** Din ve Tanrı'yı konu olan bilim dalı. (→ TANRIBİLİM.) **—2.** İlahiyat fakültesi: *İlahıyatta okumak. İlahiyattan mezun olmak.*
—İsl. → İSLAM* FELSEFESİ.

İlahiyat fakültesi, Ankara Üniversitesi'ne bağlı fakülte. İstanbul'da Darülfünun'a bağlı İlahiyat fakültesi'nin 1933'te ve İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi'ne bağlı İslam ilimleri enstitüsü'nün 1936'da kapatılmasından sonra Türkiye'nin aydın din adamına gereksinimi göz önünde tutularak İlahiyat fakültesi'nin yeniden kurulması kararlaştırıldı. Fakülte 21 kasım 1949'da Ankara Üniversitesi'ne bağlı olarak öğretime başladı. Kuruluşundan 1966'ya kadar Cebeci'deki binada öğretim yaptı, bu tarihte Beşevler'deki günümüzdeki binasına taşındı.

1993 yılında Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinin sayıları 9'a ulaştı. Bu fakülteleri bitirenler, genellikle imam-hatip liselerinde ders vermekte ve yöneticilik yapmaktadırlar.

İLAHİYATÇI a. **1.** İlahiyatla uğraşan kimse. (→ TANRIBİLİMCİ.) **—2.** İlahiyat fakültesi öğrencisi.

İLAHİYE a. (ar. *ilâhî*'nin dişl. *ilahiyye*).

Giraudon

Dante ile Vergilius'un Cehennem'e varışları elyazması bir *İlahi Komedya*'dan minyatür Venedik okulu, XIV. yy. *Marciana ulusal kitaplığı, Venedik*

Tasav. Her şeyin tanrısal birliğin kapsamı içinde yer aldığı inancını dile getiren terim.
—ANSİKL. Tasavvuf kaynaklarında daha çok vahdet*-i vücut felsefesini andıran ilahiye görüşüne göre Âdem, bütün insanlık niteliklerinin (suver-i insaniyet) birliği ve özü olduğu gibi, tanrısal birlik de bütün varlıkların özü ve kaynağıdır. Çokluk (kesret), birliğin (vahdet) çeşitli görünümlerinden başka bir şey değildir. Bu nedenle her şey tanrısal varlığın bir yönünü yansıtır ve her şey tanrısaldır (ilahi, ilahiye).

İLAHLAŞMAK gçz. f. Bir kimse sözkonusuysa, yücelmek, hayranlık uyandırır bir duruma gelmek.

İLÂL a. (ar. *iᶜlâl*, hastalandırma). Esk. dilbilg. İçinde elif, vav ya da ye harfleri bulunan arapça sözcüklerin ilk biçimleri ile türemiş biçimleri arasındaki ilgiyi ve başka bir biçime nasıl dönüştüğünü inceleme.
—Esk. fels. NEDENOLMA'nın eşanlamlısı.

İLALAR, Zambiya halkı. İlalar, Ambolar ile birlikte Zambezi havzasının tek çoban halkıdır; kadınlarının çok önemli toplumsal, hatta siyasal işlevleri vardır.

İLAM a. (ar. *ᶜilm*'den *iᶜlâm*). **1.** Bildirme, anlatma, ilan etme. **—2.** *İlam etmek*, bildirmek.
—Huk. Yargılama sonunda davacı ve davalıya verilen son karar örneği. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*İlam almak*,* mahkeme kararının yazılı olduğu belgeyi almak. ‖*İlamın hükmünü icra etmek*, mahkeme kararını uygulamak.
—İsl. huk. *İlam-ı şer'i*, şer'iye mahkemelerinin verdiği kararı gösteren belge.
—ANSİKL. Huk. Mahkeme kararının birer örneği davacı ve davalı tarafa verilir, kararın aslı da dava dosyasına konur. Mahkeme kararının taraflardan her birine verilen mühürlü örneklerine "ilam" denir. İlam alınırken harç ödenir. İlamların icrası için, kural olarak, kararın kesinleşmesine gerek yoktur. Ancak bazı kararların (taşınmaz mallara, aile hukukuna ilişkin kararlar) icrası için bunların kesinleşmiş olmaları gerekir. İcra hukuku açısından ilam niteliğinde sayılan belgeler şunlardır: 1. mahkeme önünde yapılan "sulh"ler; 2. mahkeme önünde yapılan "kabul"ler; 3. kayıtsız şartsız para borcu ikrarını içeren noter senetleri; 4. temyiz kefaletnameleri; 5. icra dairesinde takip konusu borca yapılan kefaletler; 6. özel yasa kurallarına göre ilam niteliğinde sayılan belgeler.

İLÂM a. (ar. *elem*'den *iᶜlâm*). *Esk.* Kederlendirme, acı verme.

İLAMAŞALLAH be. (ar. *ilâ-* ve *ma -şaᵓllâh*'tan *ilâ-ma-şâᶜllah*, Tanrı'nın istediği vakte kadar). Sonsuza kadar.

◆ ünl. Sitem ya da alay yollu olarak *maşallah* sözü yerine kullanılır.

İLAMAT çoğl. a. (ar. *iᶜlâm*'ın çoğl. *iᶜlamât*). *Esk.* Mahkeme kararını bildirir belgeler, ilamlar: *"Hâkim mahkemeye sicilat defteri vaz edib vereceği ilâmât ve senedâtı..."* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den).
—Kur. tar. *İlamat odası*, şeyhülislam yönetimindeki Fetvahane'nin üç kaleminden kadılarca verilen ilamları temyiz sırasında incelemekle görevli dairesi. ‖ *İlamatı şeriye mümeyyizi*, fetva eminine bağlı olarak çalışan ilamat odasının amiri.

İLAMLI sıf. Mahkeme kararını bildiren belgesi olan.
—İc. ifl. huk. *İlamlı icra* → İCRA.

İLAMSIZ sıf. (ar. *iᶜlâm*'dan). Mahkeme kararını bildiren belgesi olmayan.
—İc. ifl. huk. *İlamsız icra* → İCRA.

İLAN a. (ar. *iᶜlân*). **1.** Bir şeyi duyurmak için yayımlanan yazılı ya da sözlü açıklama; duyuru: *Gazeteye ilan vermek.* **—2.** Yetkili kamu organlarının resmi bir biçimde ve açıkça halka yaptıkları duyuru: *Cumhuriyet'in ilanını izleyen devrimler.* (Bk. *ansikl.* böl. Huk.) **—3.** *Bir şeyi ilan etmek*, bir olguyu, bir haberi kamuoyuna duyurmak, yaymak; bir durumu yürürlüğe koymak: *İlgililerin ilan ettiğimiz saatte gelmeleri rica olunur Bu yolsuzlukları halka ilan edeceğiz. Ateşkes ilan etmek.* **— 4.** *Bir kimseye ilanı aşk etmek*, ona duyduğu aşkı açıklamak. ‖ *İlanı harp etmek*, savaş açmak.
—Basın. *Küçük ilanlar*, bir gazetede kişi, grup, şirket vb. tarafından, genellikle bir mal ya da hizmet sunmak (iş önermek, iş aramak, emlak alım satımı, çeşitli konular vb.) için verilen ilanların topluca yer aldığı sütunlar. (Küçük ilanlar tarifeye bağlıdır.)
—Tar. *İlanı şadumani*, İkinci meşrutiyet'in ilanı ve Anayasa'nın (Kanunuesasi) yeniden yürürlüğe konmasından iki gün sonra (25 temmuz 1908) İstanbul başta olmak üzere, tüm ülkede düzenlenen resmi nitelikli kutlama törenleri. (Bu törenlerde halk ve yöneticiler tarafından meşrutiyeti koruma [muhafazai meşrutiyet] andı içildi.)
—Telekom. *Uzaktan kumandalı ilan*, gar, havalimanı vb. gibi kuruluşlarda halka yönelik bilgi ve haberleri uzaktan kumandayla görüntüleme. (Uzaktan kumandayla ilan, görüntüleri bir ekrana düşürerek, özellikle mozaik biçiminde noktalarla görüntülenen ışıklı karakterlerle ya da karakterleri taşıyan ve uzaktan kumanda edilen devingen panolarla sağlanır.)
—ANSİKL. Huk. Bazı hukuksal olayların, kararların ilan yoluyla herkesin bilgisine sunulması gerekir. Hukuksal işlemlerin bir bölümünün geçerlilik kazanması, bunların ilan edilmelerine bağlıdır. Yasaların ve uluslararası sözleşmelerin *Resmi gazete*' de ilan edilmeleri anayasa kuralıdır. İlan, tebligat yollarından biridir. Adli işlemlerin, adreslerinde bulunmayan ilgililere tebliğ edilmesi ilan yoluyla yapılır. İlan edilen adli işlemde ilgilinin adı ve soyadı, tebliğin konusu açıkça belirtilir. İlan edilen işlemler ilgililerin bilgisine ulaşmış sayılır. İlan için genellikle günlük gazetelere başvurulur. Ancak tebliğin konusuna göre, gazete dışında yayın araçları da ilan için kullanılabilir.
• *İlan yoluyla yapılan vaat.* Bir iş ya da bir şeye karşılık ödemede bulunacağını ilan yoluyla bildiren kişi bu ödemeyi yapmak zorundadır. O iş ya da şeyin yerine getirilmesinden önce ödeme vaadinde bulunan kişi bundan cayarsa, vaat ettiği tutarı geçmemek üzere, öteki kişinin iyi niyetle yaptığı giderleri ödemekle yükümlüdür (Borçlar k. md. 8).

İLANAT çoğl. a. (ar. *iᶜlân*'ın çoğl. *iᶜlânât*). *Esk.* Bildiriler, ilanlar, duyurular.

İLANCILIK a. REKLAMCILIK'ın eşanlamlısı.

İLANEN be. (ar. *iᶜlan*'dan *iᶜlanen*). Duyuru yoluyla.

İLANGEN a. (fr. *ylangène*'den). Org. kim. Formülü $C_{15}H_{24}$ olan seskiterpensel hidrokarbon; kopaenin bir stereoizomeridir, ylang-ylang esansından özütlenir.

İLANG-İLANG a. YLANG-YLANG'ın eşanlamlısı.

İLANİHAYE be. (ar. *ilâ* ve *nihaye*, son, sonsuz'dan *ila-nihâye*). Sonuna kadar, sonsuza kadar: *Bu böyle ilanihaye sürmez.*

İLANNAME a. (ar. *iᶜlan* ve fars. *name*' den *iᶜlân-name*). *Esk.* **1.** Duyurunun basılı olduğu kâğıt. **—2.** Hükümet tarafından herkese duyurulmak üzere yayımlanmış bildiri.

İLANZ, İsviçre'de (Graubünden kantonu) kent, Glenner'in Ren'e kavuştuğu yerde, 700 m yükseltide; 2 210 nüf. Eskiden Grau birliği'nin (Graubünden) merkezi olan eski kent (1395). Turizm.

İLARYA a. Zool. Ciran*'ın (*Liza amada*) boyu 15-20 cm kadar olan yavrularına verilen ad.

İLAT çoğl. a. (türkç. *il* ve ar. *-at*'tan osm. çoğl. *ilat*). Tar. İran yönetim örgütlenmesinde imparatorluk topraklarında yaşayan kabilelere verilen ad.
—ANSİKL. Büyük bir bölümü türkmen olan bu kabileler, savaşlarda süvari olarak İran ordusunda görev alırlardı. Bunlara çadırlarının kıllarının rengi nedeniyle, "kara çadırlı", yöneticilerine de "ilhan" denirdi. Yöneticilerin kesin egemenliğinin olduğu bu kabileler, yer değiştirmelerde ilhanın önünde geçit töreni yaparlardı. Ayrıca devlete vergi veren kabilelerin, orduya birer piyade alayı ve yedek süvari bölüğü verme zorunluluğu vardı.

İLAVAT çoğl. a. (ar. *i'lāve*'nin çoğl. *'ilavāt*). *Esk.* Ekler, ilaveler.

İLAVE a. (ar *'ilāve*). **1.** Bir şeye başka bir şeyi katma, ekleme. **—2.** Eklenen parça; ek: *Buna hiçbir ilave gerekmez.* **—3.** Bir kitapla, bir yayınla birlikte verilen parça; ek: *Bir gazetenin pazar ilavesi.* **—4.** *Bir şeye bir şey ilave etmek*, ona, bir şey katmak, eklemek: *Tatlıya biraz daha şurup ilave etmek. Babasından kalan mala hiçbir şey ilave etmemişti.*
—Ciltç. Belirli bir biçim verildikten ya da katlandıktan sonra bir formanın arasına yerleştirilen sayfa, karton ya da forma. (İlave bir derginin arasına yerleştirildiğinde diğer formalarla birlikte bağlanabilir ya da ayrı olarak sıkıştırılır.)
◆ sıf. Bir şeye, herhangi bir amaçla sonradan eklenmiş şey için kullanılır; ek: *İlave tahsisat.*

İLAVELİ sıf. Kendisine bir ek katılmış, eklenmiş olan şey için kullanılır: *Bir kitabın ilaveli ikinci baskısı.*
◆ be. *Tkz.* Abartarak: *Çok ilaveli anlatır, sen ıskontolu dinle.*

İLAVETEN be. (ar. *'ilave*'den *'ilaveten*). Ek olarak.

İLAWA, alm. **Deutsch Eylau,** Polonya'nın kuzeyinde kent, Batı Mazurya'da, Jeziorak gölünün kıyısında; 23 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Turizm merkezi. Makine (otomobil), besin ve kereste sanayileri.

İlâyı vatan cemiyeti → OSMANLI İLÂYI VATAN CEMİYETİ.

İLBARS HAN I (öl. 1525), Hive Hanlığı'nın kurucusu (1511-1525). Arapşah'ın beşinci kuşaktan torunu. Şeybani hanedanının kurucusu olan özbek hükümdarı Şahi Beg Han'ın Şah İsmail'e yenilmesi üzerine (1510) Harizm İranlılar'ın eline geçince, Arapşahlar'dan biri olarak Gürgenç ve Hive sünnilerinin başına geçip şii Safeviler'e karşı ayaklandı. İşgal kuvvetlerini ülkeden kovmayı başararak burada bağımsız Hive Hanlığı'nı kurdu (1511). Ülkesine Batı Sibirya'dan getirttiği özbek boylarını yerleştirip devletini güçlendirdi.

İLBARS HAN II (öl. Harizm 1740), hive hükümdarı (1728-1740). Ebulgazi soyundan Şahniyat Han'ın oğlu. Şirgazi Han tahta çıkar çıkmaz öldürülünce (1728), Özbekler'in Kongrat boyu, tahta Yadigâroğulları'ndan birini çıkarmak yerine, kazak hanları sülalesinden Bahadır'ın oğlu Gayıp'ı han ilan ettilerse de, Yadigâroğulları'na bağlı kalan öteki boylar, aynı yıl onu yaşadığı bozkırdan getirtip tahta çıkardılar (1728). Meşhed ve Nişapur'u alarak hanlığının sınırlarını genişleten İlbars Han II, daha sonra Horasan'ı yağmalayınca, buna öfkelenen Nadir Şah Harizm'i ele geçirdi, onu ve hanlığın önde gelen 20 emirini yakalatıp idam ettirdi. Böylece hive tahtı bir süre için Mangıtlar'ın Buhara sülalesinden Tahir Han'ın eline geçti.

İLBAS a. (ar. *ilbās*). *Esk.* **1.** Giydirme, örtme. **—2.** *İlbas etmek*, giydirmek; örtmek: *"İkisine dahi hilatler ilbas eyledi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Tar. *İlbası hilat* → HİLAT.
—Tasav. *İlbası hırka*, hırka giydirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tarikata giren bir mürit, o tarikatın gerekli gördüğü belli bir riyazet ve çile dönemini başarıyla bitirdikten sonra, kendisine şeyhi tarafından hırka* giydirilir. Bu hırka, müridin artık şeyhi ile daha yakın bir bağ kurduğunu ve başkalarını irşada (doğru yola çağırma) yetkili olduğunu simgeler. Bazı tarikatlarda ilbası hırka yerine, taç* giydirme geleneği ortaya çıkmıştır.

İLBAŞI a. Tar. Anadolu Selçuklu devletinde bir ilin köy birimlerinde yönetici olarak görev yapan tüm köy kethüdalarının başkanı ve sözcüsü.

İLBAY a. Dil devriminin ilk yıllarında VALİ'ye karşılık olarak önerilen terim.

İLBEYİ → HACI İLBEY.

İLBEYLİOĞLU, türk halk şairi (XVIII. yy.). Adana-Maraş yöresinde yaşayan türkmen oymaklarındandır. Çeşitli söylentilere göre, Gündeşlioğlu'nun kız kardeşiyle evlendi. Gündeşlioğlu'nun, bu evlilik için, âşığın ün kazanması koşulunu öne sürdüğü söylenir. Yine efsaneye göre, İlbeylioğlu adamlarıyla kervan soyar, yüzlerce insan öldürür, çete reisi olur. Evlendiği gece devlet güçlerince yakalanır. Ağızdan ağıza söylenen bazı şiirleri Erkan Kâmil tarafından derlenerek yayımlandı (*Erciyes*, sayı 28, 1980).

İLCA a. (ar. *ilca'*). *Esk.* **1.** Zorlama, mecbur etme: *"Çünkü bir hayli sebepler ilcasıyla tarih tahrif ediliyor"* (V. İzbudak). **—2.** Bir kimseyi sığınmaya zorlama. **—3.** *İlca etmek*, zorlamak, zorunda bırakmak.
—Esk. ruhbil. İçtepi, dürtü.

İLCAAT çoğl. a. (ar. *ilcā'*'nın çoğl. *ilca'at*). *Esk.* Zorlamalar, zorunda bırakmalar: *"Tefekküratının ilcaâtına itaate muktedir"* (Baha Tevfik).

İLÇE a. Merkezi idare bölümlerinin ilden sonra gelen birimi. (Eşanl. KAZA.)
—ANSİKL. İda. huk. 10 haziran 1949 tarih ve 5442 sayılı il idaresi k.'na göre, Türkiye, merkezi idare bakımından illere, iller de ilçelere bölünmüştür. İlçelerin kurulması, kaldırılması, adlarının değiştirilmesi, bir ilden başka bir ile bağlanması yasayla yapılır. Türkiye'de Cumhuriyet'ten bu yana, ilçe sayısı hızla artmıştır (1993 başındaki ilçe sayısı: 839). İlçe genel yönetiminin başı kaymakamdır. Kaymakamın başkanlığında ilçe idare şube başkanları ve ilçe idare kurulu, ilçe yönetim örgütünü oluşturur. İlgili bakanlık ya da genel müdürlüklerce atanan şube başkanları genel yönetimin ilçe düzeyindeki kuruluşlarının başıdır. Yönetim başkanlarının, jandarma komutanı, emniyet amiri ve nüfus memuru dışında kalanları ilçe idare kurulunu oluşturur. Kaymakamın başkanlığındaki ilçe idare kurulunda bulunan görevliler şunlardır: tahrirat kâtibi (yazı işleri müdürü), mal müdürü, hükümet doktoru, milli eğitim memuru (ilköğretim müdürü), tarım memuru, veteriner.

İLÇEBAY a. Dil devriminin ilk yıllarında KAYMAKAM'a karşılık olarak önerilen terim.

İLDEBRANDO, papa → GREGORİUS VII.

İLDEFONSO *(aziz)*, ispanyol tanrıbilimci ve rahip (Toledo 607'ye doğr. - *ay. y.* 667). Toledo'da bir manastırda önce keşiş, sonra başpapaz oldu. 657'de bu kentin başpiskoposluğuna getirildi. Bir bölümü kaybolan yapıtlarının en önemlileri: *De Cognitione baptismi* (Vaftiz üstüne), *De perpetua virginitate Sanctae Mariae* (Azize Meryem'in bakireliği üstüne), *De viris illustribus* (Ünlü kişiler üstüne). İldefonso, İspanya'nın en tanınmış azizlerinden biridir.

İLDENİZ (Şemsettin), Azerbaycan atabeyleri diye de anılan İldenizliler sülalesinin kurucusu (öl. Nahçıvan 1175). Kıpçak bir köle olarak Irak Selçukluları'nın ilk sultanı Mahmut'un veziri Sumeyremi'nin yanında yetişip yükseldi. Onun öldürülmesi üzerine sultanın hizmetine girdi. Sultan Mesut döneminde başarılı bir komutan olarak, önce Arran (1137), sonra da Azerbaycan (1141) valisi oldu. Sultan Mesut onu kardeşi Tuğrul'un dul karısı Mümine Hatun'la evlendirince, hatunun ilk kocası Tuğrul'dan olma oğlu Arslanşah'ın üvey babası sıfatıyla taht üzerinde iddialı duruma geçti. Ayrıca, bu eşinden Cihan Pehlivan ve Kızıl Arslan adında iki oğlu dünyaya geldi. Sultan Mesut'un ölümünden sonra üvey oğlu Arslanşah'la birlikte Hamedan'ı ele geçirerek sultan Mehmet yerine Melikşah'ı tahta çıkardı (1157). Türkmen atlılarından oluşan 50 000 kişilik ordusunun başında Gürcüler'e karşı kazandığı zaferlerle ününü pekiştirdi. Melikşah'ın ölümü üzerine de (1160) Süleymanşah'ı Irak selçuklu tahtından indirerek yerine üvey oğlu Arslanşah'ı geçirip büyük atabey (atabegi azam) unvanıyla devletin yönetimini gerçek anlamda eline aldı (1162). Ancak, Harizmşah İlarslan'la güçbirliği yapan bazı komutanlar, Rey emiri İnanç önderliğinde yönetime karşı ayaklandılar. Öte yandan, gürcü kralı Georgy III de başkaldırarak Gence bölgesini yağmaladı (1162). Arslanşah'la birlikte Gürcüler'in üzerine yürüyen İldeniz, önce Georgy III'ün kuvvetlerini bozguna uğratarak başkentleri Divin'e girdi (1163). Daha sonra Rey emiri İnanç'ın başlattığı ayaklanmayı bastırdıysa da (1165) bu emir yeniden ayaklandı (1167). Bunun üzerine Ahlat, Erzurum ve Diyarbakır emirleriyle güçbirliği yaparak kendisi için sürekli bir tehlike oluşturan İnanç'ı ortadan kaldırmayı başardı (1169). Harizmşah İlarslan'ın ölümüyle (1172) bir düşmanından daha kurtuldu, Irak Selçuklu devletinin tartışmasız tek egemeni oldu. Ölümünden sonra büyük oğlu Cihan Pehlivan babasının yerine geçerek kendisini atabey ilan etti (1175).

İLDENİZLİLER, Azerbaycan valisi Şemsettin İldeniz tarafından Irak Selçukluları'na bağlı olarak kurulan atabeyler sülalesi (1141-1225). Atabeyliğin kurucusu İldeniz, Irak Selçukluları sultanı Mesut'un kardeşi Tuğrul'un dul karısıyla evlendi. Eşinin oğlu Arslanşah*'ı Irak selçuklu sultanı ilan etme olanağını bulduktan (1161) sonra onun hükümdarlığı süresince tahtın ardındaki gerçek güç İldenizliler'de kaldı (1161-1176). Babasının ardılı olan Cihan Pehlivan (1175), Arslanşah'ın ölümü üzerine (1176) onun oğlu Tuğrul III'ü Irak Selçukluları tahtına oturttu. Böylece bu hükümdar döneminde (1176-1194) atabey olan Pehlivan'ın kardeşi Kızıl Arslan* (1186-1191), Pehlivan'ın oğlu Kutluğ İnanç (1191-1195) gibi İldenizliler de uzun yıllar devleti sıkı bir denetim altında tuttular. Irak Selçuklu devleti yıkıldıktan (1194) sonra, ağabeyi atabey Kutluğ İnanç'ı öldürerek yerine geçen Nusrettin Ebubekir (1195-1210), Harizmşahlar'a bağlandı ve onların desteğiyle ezeli düşmanları Meragalı Ahmedili atabeyleri sülalesini yıkmayı başardı. Ancak, Celalettin* Harizmşah, ağabeyi Ebubekir'in yerine geçen Özbek*'i atabeylikten alarak Gence'den kovdu. Hoy yakınındaki Alıncak kalesine çekilen Özbek orada ölünce (1225), İldenizliler sülalesi ortadan kalktı.

İLDON a. Batı Anadolu'da, özellikle çam ormanları içindeki açıklıklarda yetişen beyaz çiçekli laden türü *(Cistus laurifolius)*. Yaprakları halk hekimliğinde infusyon halinde (% 2) şeker hastalığına karşı kullanılır.

İLE ilg. (genellikle ekleşerek, ünsüzle biten sözcüklere *-la/-le*, ünlüyle biten sözcüklere *-yla, -yle* biçiminde eklenir). **1.** Bir kimseye eşlik etmeyi belirtir: *Davete karısı ile geldi. Bir heyetle yurt gezisine çıktı. Evet onunlaydım.* **—2.** Bir şeyi yanına almayı, bir eylemi yaparken ondan yararlanmayı belirtir: *Şemsiyeyle çıkmak. Bastonla dolaşmak.* **—3.** Aynı zamanda oluşu belirtir: *Güneşle uyanmak. Sabahla (birlikte) yola çıkmak. Fırtınanın dinmesiyle (birlik-*

Lauros-Giraudon

aziz İldefonso
El Greco'nun bir resminden ayrıntı
Escorial müzesi

te) ortalığa bir sessizlik çöktü. **—4.** Durum belirtir: *Sevgiyle okşamak. Üzüntüyle bakmak. Soruları espriyle yanıtlamak.* **—5.** Araç belirtir: *Toprağı çapayla kazmak. Arabayla gitmek.* **—6.** Bir ilişkiyi, karşılıklı oluşu belirtir: *Herkesle iyi geçinmek. Arkadaşıyla arası açılmak. Kötü bir durumla karşılaşmak.* **—7.** *adfiil + ile beraber,* ondan başka: *Okula gitmekle beraber toprak işlerinde de çalıştı;* bir şeyi yaptığı halde: *Yıllarca beklemekle beraber yine ona kavuşamadı.*

◆ bağ. Cümle içinde görevdeş öğeleri birbirine bağlar; ve: *Oturması ile kalkması bir oldu. Annesi ile kardeşi onu arıyorlar. Karşıdan bir adamla bir kadın geliyor. 21 mart ve 23 eylülde gece ile gündüz eşit olur.*

İLEBO, esk. **Port-Francqui,** Zaire'de kent, Kasai kıyısında; 32 200 nüf. Lubumbashi'ye giden demiryolu hattının başlangıç noktası.

ÎLE-DE-FRANCE, Fransa'da tarihsel bölge; 12 008 km^2; 10 660 554 nüf. (1992). Merkezi *Paris.* Bugün Paris ve komşu *département*'ları (Essonne, Hauts-de-Seine, Seine-et-Marne, Seine-Saint-Denis, Val-de-Marne, Val-d'Oise ve Yvelines) kapsayan yönetimsel bir birimdir.

İLEK SİNEĞİ a. Böcbil. **1.** *Blastophaga* cinsinden mazı yaban arılarına verilen genel ad. (İncirlerin döllenmesini sağlayan bu arıların boyu, 2-3 mm'dir. Dişileri kanatlı, erkekleri kanatsızdır. Mazıyabanarısıgiller familyası.) **—2.** Gene incirlerin döllenmesinde rol oynayan sinek. (Bil. a. *Lonchaca aristella; Holometopa* ya da *Acalyptera* öbeği.) [Eşanl. İNCİR SİNEĞİ.]

İLEKHANLAR → KARAHANLILAR.

İLEKLEME a. İncir ağaçlarının ilek sinekleri *(Blastophaga psenes)* tarafından tozlaşmasını sağlamak üzere bu ağaçların üzerine yabani incir meyvesi yerleştirme işlemi.

—ANSİKL. Yabani incirin erkek çiçekleri, çiçekliğin yukarısında, dişi çiçekleri dibinde bulunur. İlek ya da incir yaban arısı denilen sinek, yumurtalarını dişi çiçeklerin içine yumurtlar, bunlardan art arda üç kuşak halinde kurtçuklar çıkar. Bir süre sonra bu kurtçuklardan gelişen sinekler dışı çiçeklerden ayrılır; çiçeklikten çıkarken yukarıdaki erkek çiçeklerin çiçektozları bunlara bulaşır. Erişkin sinek yumurtlamak için yer ararken, bahçe incirlerinin çiçeklerine de girer. Ama bu incirlerde çiçeklerin dişiorgan boyuncukları uzun olduğundan yumurtalığa erişemez; erişemeyince uygun çiçek aramak için ordan ayrılır, başkasına girer. Böylece yüzlerce incire girer çıkar ve üzerindeki çiçektozlarıyla bu incirleri döllemiş olur. Genel olarak kırlardaki yabani incir ağaçlarının varlığı bu döllenme için yeterlidir. Böyle olmadığı zaman incirler kötü gelişir ve kaliteleri de düşük olur. Bu nedenle incir üretimi yapılan bölgelerde, özellikle İzmir ve Aydın'da incir bahçelerinde incirlerin dallarına ilkbaharda, içinde ilek sineği yumurtaları bulunan yaban incirleri asılır.

Tevfik İleri

İLEL çoğl. a. (ar. *ʿillet*'in çoğl. *ʿilel*). *Esk.* **1.** Hastalıklar; sakatlıklar: *"İskender edince arz-ı dîdâr, / Bende ne ilel kalır, ne ekdâr!"* (A. H. Tarhan) **—2.** Nedenler: *"Emr-i terakkinin ilel ü mebadisini istihsale çalışacağına malûmât ve âsâr-ı müteferriasına heves edildi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Aşırı dereceye varan alışkanlıklar. **—4.** *İlel ü emraz,* hastalıklar ve sakatlıklar. || *İlel-i muhtelife,* çeşitli hastalıklar. || *İlel-i sariye,* bulaşıcı hastalıklar. || *İlel-i müstevliye,* salgın hastalıklar.

—Esk. fels. Ruh ile maddenin yalnız Tanrı buyruğuyla birbirine etki ettiği görüşünde olan descartesçıların savı.

İLELAN be. (ar. *ilā* ve *an,* şimdi'den *ile-l-an*). *Esk.* Şimdiye dek, şu ana kadar.

İLELEBET be. (ar. *ilā* ve *ebed*'den *ile-l-ebed*). Sonsuza kadar, hep: *Seni ilelebet seveceğim.*

İLE-MALİGNE → İSLE-MALİGNE.

İLENÇ a. Bir kimseye kötü bir yazgı dilemek, Tanrı'nın lanetini onun üzerine çekmek için söylenen sözler; beddua.

İLENMEK gçz. f. *Bir kimseye ilenmek,* ona beddua etmek; onun için kötü dilekte bulunmak.

İLEOİLEOSTOMİ a. (fr. *iléo-iléostomie*). Cerr. İncebağırsağın iki kıvrımının ağızlaştırılması.

İLEOKOLİK sıf. (fr. *iléo-colique*). **1.** Kıvrımbağırsak ile kalınbağırsağa ilişkin. **—2.** *İleokolik atardamar,* üst mezenter atardamarının, sağ kalınbağırsağa ve incebağırsağın son kısmına dağılan dalı.

İLEOKOLOSTOMİ a. (fr. *iléo-colostomie*). Cerr. İncebağırsağı kalınbağırsakla ağızlaştırma ameliyatı.

İLEOPORTOGRAFİ a. (fr. *iléo-portographie*). Radyol. Damar yoluyla saydamsız bir madde verildikten sonra kapıtoplardamar sisteminin radyografisinin alınması.

İLEOREKTOKOLOPLASTİ a. (fr. *iléo-recto-coloplastie*). Cerr. Ameliyatla bir incebağırsak parçasını kesip aldıktan sonra kalınbağırsakla gödenbağırsağı arasına yerleştirerek bağırsakta sürekliliği sağlama işlemi. (Amaç kalınbağırsağın kesilmesi yüzünden yapay bir anus yapma gereğini ortadan kaldırmaktır.)

İLEOSİGMOİDOSTOMİ a. (fr. *iléo-sigmoïdostomie*). Cerr. İncebağırsakla kalınbağırsağın sigmamsı kıvrımının ağızlaştırılması.

İLEOSİSTOPLASTİ a. (fr. *iléo-cystoplastie*). Cerr. İki ucu kapatılan bir incebağırsak kıvrımını üreterlerle ağızlaştırarak idrar torbasını büyütme ya da yapay bir idrar torbası oluşturma.

İLEOSTOMİ a. (fr. *iléostomie*). Cerr. İncebağırsağın deriye ağızlaştırılması.

İLEOTRANSVERSOSTOMİ a. (fr. *iléo-transversostomie*). Cerr. Kıvrımbağırsakla, kalınbağırsağın yatay bölümünü ağızlaştırma ameliyatı.

İLERDA OLUŞUMLARI a. Yerbil. Epernay oluşumlarıyla ya da ypres katının alt bölümüyle eşzamanlı deniz oluşumlarına verilen ad. (→ KATMANBİLİM.) [Eşanl. İLERDİYEN.]

İLERDİYEN a. (fr. *ilerdien*). Yerbil. İLERDA OLUŞUMLARI'nın eşanlamlısı.

İLERİ a. (esk. türkç. *il-gerü*). **1.** Herhangi bir yere göre daha önde olan yer: *Sehpayı biraz ileriye al. Çiti on metre ileriye çekmek.* **—2.** Bir şeyin devamı: *Yol ilerde düzeliyor. Caddenin ilerisi trafiğe kapatılmış.* **—3.** Gelecek: *Yatırım yaparken ileriyi düşünmek.* **—4.** *İleride, ilerde,* bir yarışmada, bir gelişme sürecinde vb. normal kabul edilen zamandan önde: *Yaşıtlarından iki yıl ilerde olan bir öğrenci.* **—5.** *Çağın, dönemin ilerisinde,* zamanını, çağını, öncü düşünceleri, yaşam biçimi vb. ile aşmış olan: *Çağının ilerisinde bir insan.* **—6.** *İleri gelenler,* bir topluluk ta saygınlığı olan, sözü dinlenir kimseler: *Akşamları köyün ileri gelenleri bu odada toplanırdı.* || *(Bir şeyin) ilerisine gitmek,* o şeyin inceliklerine, ayrıntılarına yönelmek. || *(Bir işin) ilerisine gitmek,* o işi sonuna kadar götürmek. || *İlerisini gerisini (önünü ardını) hesaplamamak, düşünmemek,* bir girişiminde, sözün ya da davranışın nereye varacağını, nasıl sonuçlanacağını, nelere yol açacağını, düşünmeden sakınımsız davranmak. || *İleriyi görmek* → UZAĞI GÖRMEK.

—Reklamc. *İleriye dönük,* geleceğe yönelik olan, geleceği önceden tasarlayabilen için denir: *İleriye dönük piyasa araştırması.* || *İleriye dönük denek,* bir sondaj soruşturması çerçevesinde soru sorulmak üzere seçilmiş belirli kişi.

—Saatç. *İleri alma,* bir pandülün frekansını artırmak için raketin yerini belirli bir yönde değiştirme. —Bir zaman aygıtının daha hızlı çalışması için düzenleyici organın (balans, sarkaç, kuvars) frekansını artırma. —Geri kalmış bir zaman aygıtını ayarlamak için rezonatörün frekansını düzenleyen organa uygulanacak her tür işlem.

—Spor *İleri oyuncusu* → FORVET. || *İleri üçlü,* FORVET* HATTI'nın eşanlamlısı.

◆ sıf. **1.** Belli bir sürede gerçekleşmesi gereken gelişmeden daha fazlasını gösteren: *Yaşıtlarına göre oldukça ileri. Programa göre epey ileriyiz.* **—2.** Herhangi bir alanda bir başkasından üstün, önde olan: *O yabancı dilde benden ileridir. Ben babamdan ileriyim, çocuklarım da benden ileri olacak.* **—3.** Düşünceleri, yaşam biçimi vb. ile benzerlerinin ya da zamanının ilerisinde olan kimsenin kafa yapısı için kullanılır: *İleri düşünceli bir genç.* **—4.** *(Bir şeyde) ileri,* herhangi bir alanda gelişmiş, önde gelen ülke, toplum, topluluk vb. için kullanılır: *Endüstride ileri ülkeler. Demokraside ileri uluslar.* **—5.** Daha sonraki bir dönemi, aşamayı belirtir: *İleri bir yaştaydı. Düğün ileri bir tarihe ertelendi. O benden ileri sınıftaydı.* **—6.** Gerçek zamandan sonraki zamanı gösteren saat için kullanılır: *Saatin on dakika ileri.* **—7.** Önde bulunan şey için kullanılır: *İleri karakol. İleri hat.*

—Ask. *İleri direnek noktası* → DİRENEK. || *İleri karakol,* bir harekât sırasında, uzun süre durmak zorunda kalan birliklerin yerleştiği ordugâhın düşmanın baskınına, keşif ve gözetlemesine karşı güvenliğini sağlamak amacıyla belirli bir uzaklığa kadar çıkartılan birliklere verilen ad. || *İleri mevziler,* savunma mevzısinde yaklaşan düşmanı mevzinin ilerisinde yayılmaya zorlamak ve kayıp vermesini sağlamak amacıyla asıl muharebe hattının ilerisine çıkartılan emniyet kuvveti. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İleri savunma bölgesi,* asıl savunma bölgesinden önde, ileride görevli birliklerin bulunduğu bölgeye verilen ad. || *İleri savunma mevzisi,* oynak savunma harekâtında görevli birliklerin, düşman saldırısını bildirmek, onların ileri hareketine engel olmak amacıyla yararlanılan, direnme adacıkları ve gözetleme noktalarından oluşan özel mevzı düzenine verilen ad. || *Muharebe ileri karakolu,* bir savunma bölgesinde asıl muharebe hattı ilerisine çıkarılan emniyet kuvvetleri. (Bu kuvvetlerden düşman hakkında bilgi elde etmek, dost kuvvetleri baskından korumak, düşmanı yanıltmak için yararlanılır.)

—Soğut. san. *İleri soğutma,* besin maddesini donma noktasına yakın bir sıcaklığa değin soğutma. (Eşanl. SÜPERSOĞUTMA.)

◆ be. **1.** İleriye doğru: *Üç adım ileri gel.* **—2.** *İleri almak,* sözkonusu bir kimseyse, öne almak, daha iyi bir yere geçirmek; saatse, bulunulan saate göre daha sonraki bir saati göstermesini sağlamak. || *İleri atılmak, çıkmak,* öne doğru fırlamak. || *İleri geçmek,* öne geçmek; üstün bir makama gelmek. || *(Bir şeyden) ileri gelmek,* bir şeyin etkisiyle oluşmak, o şeyden kaynaklanmak, ona bağlı olmak: *İşsizlikten ileri gelen sorunlar çok yönlüdür.* || *İleri geri konuşmak, ileri geri laf etmek, söylemek,* uygunsuz, kırıcı ve incitici biçimde konuşmak. || *İleri gitmek,* bir iş ya da girişimde ölçüyü kaçırmak, söz ve davranışta alışılmışın dışına çıkmak: *İleri gittiğinizin farkında mısınız?;* saat sözkonusuysa, daha sonraki bir zamanı göstermek: *Saatim ileri gidiyor. Bu saat dakikada on saniye ileri gidiyor.* || *İleri götürmek,* bir durumda ya da davranışta ölçüyü aşmak: *Şakayı ileri götürdün mü sonu böyle olur işte.* || *Bir şeyi ileri sürmek,* onu bulunduğu yerden öne doğru yürütmek: *Taşını iki hane ileri sürmek.* || *Bir düşünce, bir görüş, bir varsayım vb. ileri sürmek,* onu kanıt olarak göstermek, önermek, öne sürmek, iddia etmek: *Toplantıda birtakım görüşler ileri sürülür, sonra bunlar tartışılırdı. Yakında savaş çıkacağını ileri sürdü.*

◆ ünl. Kararlı bir biçimde ilerlemeyi buyuran söz. *İleri, marş!*
—ANSİKL. Ask. *İleri mevziler.* Düşmanı asıl savunma mevzisinin yeri hakkında yanıltmak, gerideki kuvvetlerin hazırlanabilmeleri için zaman kazandırmak amacıyla oluşturulur. Ayrıca, daha ileri çıkartılan örtme birliklerinin çekilmelerini desteklemek de bunların görevleri arasındadır. İleri mevzilerin kuvvet miktarı ve yerleşecekleri yer (asıl muharebe hattına 5-10 km uzaklıktadır) ilgili komutanlıkça belirlenir. Görevlerini çoğu kez oyalama muharebesi biçiminde yapacaklarından mekanize piyade ve zırhlı birliklerle istihkâm birliklerinden oluşturulurlar ve topçu ateşiyle desteklenirler.

İleri, Celal Nuri (İleri) tarafından, Suphi Nuri (İleri), Süleyman Nazif gibi yazarların katkılarıyla İstanbul'da yayımlanan (1918) günlük siyasi gazete (gazetenin 393. sayıya kadarki adı *Ati* idi). Kurtuluş savaşı yıllarında Ankara hükümeti'nin sözcülüğünü yapan ve Ankara'dan gönderilen haberlere geniş yer veren gazete, 1924'te kapandı. Daha sonra S. N. İleri tarafından yeniden yayımlanan (1944) gazetenin ömrü bir yıl kadar sürdü.

İLERİ (Celal Nuri), türk gazeteci, siyaset adamı (Gelibolu 1877-İstanbul 1938). Galatasaray'ı, İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi. Son Osmanlı meclisi mebusanı'nda, Cumhuriyet döneminde de 1920'den başlayarak ölümüne değin milletvekilliği yaptı. *İkdam, le Jeune turc* (genç türk), *İçtihat* gibi gazete ve dergilerde yazdı. *Edebiyatı umumiye* dergisini (1916-1919), *Ati* gazetesini (sonradan, *İleri**) çıkardı. İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü (1920-1921). 1924 Anayasası'nı hazırlayan komisyona başkanlık etti. Batılılaşma, kadın hakları, dilin evrimi gibi konulara ve güncel sorunlara eğildi. Başlıca yapıtları: *le Droit public de l'islam* (İslam kamu hukuku) [1909], *İttihat ve Terakki kongresine muhtıra* (1911), *Tarihi istiklal* (1914-1915), *Coğrafyayı tarihi mülki rum* (1918), *Taç giyen millet* (1923), *Türk inkılabı* (1926).

İLERİ (Esat), türk din ve siyaset adamı (Gümülcine 1882-Torbalı, İzmir, 1957). Yunanlılar'ın İzmir'e asker çıkarması üzerine Kurtuluş savaşı'na katıldı; ordu müftüsü sıfatıyla Kurtuluş savaşı'nı destekleyen vaazlar verdi, halkı aydınlatıcı yazılar yazdı. 1920-1927 yılları arasında Aydın ve Menteşe (Muğla) milletvekilliği yaptı.

İLERİ (Suphi Nuri), türk siyaset adamı, yazar (Gelibolu 1887 - İstanbul 1945). İstanbul Hukuk mektebi'ni, Paris Siyasal bilimler okulu'nu bitirdi. Ağabeyi Celal Nuri İleri'yle çıkardıkları *İleri** gazetesini yönetti. Sosyalist partisi genel sekreterliği, Türkiye Sosyalist işçi ve çiftçi partisi üyeliği yaptı. Kurtuluş savaşı sırasında hizmetleri görüldü. İkinci Lozan konferansı'na danışman olarak katıldı. Cumhuriyet'in ilanından sonra *Müstakil* ve *Son telgraf* adlı gazeteleri (1924) çıkardı. Elazığ İstiklal mahkemesi'nde yargılandıysa da aklandı (1925). 1931-1945 arasında İstanbul Hukuk fakültesi, Yüksek iktisat ve ticaret okulu'nda öğretim üyeliği yaptı. Sol içerikli yazılar yazdığı için hükümetçe görevlerine son verilen S. N. İleri'nin sayıları 10'u bulan basılmış yapıtlarından başlıcaları: *Sevr ve Lozan* (1934), *Günün hukuki ve içtimai meseleleri* (1935), *Marx'ın Kapital'i* (1936), *İspanya'da sınıf kavgası* (1936), *Siyasi tarih* (1941).

İLERİ (Sedat Nuri), türk karikatürcü (Sakız 1888-Royat, Fransa, 1943). Belçika'da Gembloux yüksek ziraat okulu'nu bitirdi. Öğrencilik yıllarında *Resimli kitap* ve *Kalem* dergilerine karikatürler gönderdi. Ali Dino ile *la Barbe* (sakal) adlı mizah dergisini yayımladı. Türkiye'ye döndükten sonra *Diken* dergisiyle ağabeyleri olan Celal ve Suphi Nuri'nin (İleri) çıkarttıkları *İleri* gazetesinde karikatürler çizdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul Radyo şirketi'ni kurdu ve yönetti. 1932'de Avusturya'da açılan ilk uluslararası türk karikatür sergisine katıldı, 1939'da Paris'te kişisel bir sergi açtı, Fransa'ya yerleşti.

İLERİ (Hilmi), türk mühendis (Lefkoşa 1907-İstanbul 1968). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nin ardından Zürih Federal politeknik okulu makine mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1934). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nde muallim muavini (1936) ve muallim (1940) olarak çalıştı. 1944'te üniversiteye dönüştürülen Y. M. okulu'nun makine elemanları kürsüsü'ne profesör olarak atandı (1944) ve Makine fakültesi'nin ders programını hazırladı. 1957'de ordinaryüs profesör unvanını aldı. Ölümünden sonra kendisine TÜBİTAK (1976) ve İTÜ (1977) hizmet ödülleri verildi. Beşi telif olmak üzere 14 kitap, iki monografi, telif ve çeviri 25 kadar makale yayımladı.

İLERİ (Tevfik), türk siyaset adamı (Rize 1911-Ankara 1961). İstanbul Teknik üniversitesi'ni bitirdi (1933), mühendis olarak çeşitli illerin karayolları, bayındırlık müdürlüklerinde görev yaptı. Öğrenciliği sırasında Milli türk talebe birliği başkanı olarak etkinlik gösterdi ve adını duyurdu. DP'nin kuruluşunda görev aldı, Samsun milletvekili seçildi (1950-1960); ulaştırma (1950), milli eğitim (1950-1953), bayındırlık bakanlıklarında (1958-1960), başbakan yardımcılığında (1957-1958) bulundu. TBMM başkanvekilliği (1953-1955) yaptı. 27 Mayıs 1960'ta tutuklandı, Yassıada'da yargılandı. İdama mahkûm olduysa da, cezası ömür boyu hapse çevrildi. Ankara'da tedavi gördüğü hastanede öldü.

İLERİ (Selim), türk yazar (İstanbul 1949). İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'nde bir süre okuyarak ayrıldı. Geçimini kalemiyle sağlamaya koyuldu. Duygulu, içedönük, sağlam dostluklar arayan bir delikanlıyı değişik konum ve ilişkiler arasından ele alan hikâyeleriyle edebiyat dünyasına girdi (*Dostlukların son günü*, 1975, Sait Faik hikâye armağanı; *Eski defterlerde solmuş çiçekler* [ilk kitaplarından seçmeler], 1982 vb.). Romanlarında toplumsal çalkantılar arasında kendi yerlerini belirlemeye çalışan aydınları, onların cinsel bunalımlarını, hastalıklı kadın-erkek ilişkilerini, sanatçıların özel dünyalarını vb. konu edindi: *Her* gece Bodrum* (1976, TDK ödülü), *Cehennem kraliçesi* (1980), *Bir akşam alacası* (1980), *Saz, caz, düğün, varyete* (1985) vb. Edebiyatla ilgili deneme ve incelemeler (*Aşk-ı memnu ya da uzun bir kışın siyah günleri*, 1981; *Kamelyasız kadınlar*, 1983 vb.), anılar (*Annem için*, 1983; *Hatırlıyorum*, 1984 vb.) kaleme aldı. Senaryolar yazdı: *Kırık bir aşk hikâyesi* (SİYAD 1982-1983 en iyi senaryo yazarı ödülü) vb. Son yapıtları: *Seni çok özledim* (1986), *Kafes* (1987) ve *Mavi kanatlarınla benim olsaydın* (1991), vd.

ILERİCİ sıf. ve a. İlericilik yandaşı olan kimse. (İlerici, hem toplum üyelerinin siyasal ve toplumsal durumlarında bir geriye dönüşü savunan *gerici*'nin, hem de *statüko*'nun korunmasından yana olan *tutucu*'nun karşıtıdır.)

◆ sıf. Siyasal ve toplumsal açıdan ilericiliği dışa vuran ya da dile getiren için kullanılır: *İlerici görüşleri olmak.*
—Tar. ABD'de sanayi toplumunun aşırılıkları ve toplumsal adaletsizlikle mücadele eden reformcu hareket için kullanılır. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İlerici hareket XX. yy.'ın başında, ABD'nin zenginleşip dünyanın en büyük iktisadi gücü haline geldiği ve milyonlarca göçmene kucak açtığı bir dönemde ortaya çıktı. İlericiler kentlilerden, serbest meslek sahiplerinden ve ücretlilerden oluşuyordu. Basın ve edebiyat (Upton Sinclair'in *Şikago mezbahaları* [The Jungle, 1906]; Jack London'ın *Demir ökçe* [The Iron Heel, 1907]) aracılığıyla sanayi toplumunun aşırılıklarını eleştiren bu reformcuların amacı ABD'yi doğru yola sokmak, siyasal yaşamı istikrara kavuşturmak, kapitalizmin yıkıcı etkilerini yok etmek, toplumsal eşitsizliklerle (çocukların çalıştırılması, kadınların durumu, işçilerin yaşam koşulları) mücadele etmekti. Amaçlarına ulaşmak için federal hükümete ve halkın çıkarlarını temsil eden ABD başkanına başvurdular. Yürütme erkinin güçlendirilmesini savundular. Cumhuriyetçiler, demokratlar, hatta sosyalistlerden oluşan ilericiler küçümsenmeyecek sonuçlar elde ettiler: siyaset çarkının zayıflatılması, doğrudan demokrasi uygulamalarının geliştirilmesi (bazı eyaletlerde referandum, girişim hakkı), tröstlere karşı önlemler, toplumsal yasalar. Bununla birlikte ilericiler, ırk ayrımına karşı ilgisiz kaldılar ve işçi dünyasını kucaklamayı başaramadılar. ABD'de başkan Theodore Roosevelt ve T. W. Wilson ile güdümcü geleneği başlatan ilericilerin etkinlikleri ülkenin nisan 1917'de savaşa girmesiyle son buldu.

İLERİCİ (Kemal), türk besteci ve kuramcı (Bolu 1910-Ankara 1986). Kastamonu Muallim mektebi'ni bitirdikten (1926) sonra bir süre öğretmenlik yaptı. 1932'de İstanbul'a atanınca Belediye konservatuvarı'na girdi. Önce H. Ferit Alnar'dan, sonra da A. Adnan Saygun'dan armoni dersleri aldı. 1938'de Ankara Devlet konservatuvarı'nda yine Alnar ve Saygun'un öğrencisi oldu. 1945'te konservatuvarın besteleme bölümünü bitirdi. Atatürk lisesi müzik öğretmeniyken Fransa'ya gitti (1953-54). Dönünce aynı görevini sürdürdü. 1969'da emekliye ayrıldı.

Klasik türk müziği makamlarının armonize edilmesi üzerinde çalıştı. Üçlü aralıkların kullanılmasına dayalı klasik batı armonisi yerine dörtlü ve beşli aralıkların temel alındığı yeni bir armoni anlayışı geliştirdi. Bu görüşlerini *Bestecilik bakımından türk müziği ve armonisi* başlıklı kapsamlı kitabında açıkladı.

İlerici de, Arel gibi geleneksel türk ıskalası ve makamları kullanılarak çoksesli bir türk müziği yaratılmasını savundu. Ancak Arel, çargâh dizisini anadizi kabul ederken, İlerici hüseyni dizisini temel aldı; Arel'in tersine, türk müziğine özgü diyez ve bemoller kullanmadı, türk müziği seslerini, batı diyez ve bemolünün üzerine koma sayıları ekleyerek belirtmeyi yeğledi. İlerici'nin görüşlerini, özellikle Muammer Sun* benimsedi ve uyguladı.

Başlıca besteleri: *Yaylılar dörtlüsü* (1943); *Maya* (1949; piyano ve obua için); *Yurt renkleri* (1950; büyük orkestra için pastoral fantezi); *Uzunhava* (1951); *Efe kaprisi* (1967; çello ve orkestra için); *Mehmet'le söyleşiler* (1969; yaylılar orkestrası için süit).

İLERİCİLİK a.**1.** Derin siyasal ve toplumsal dönüşümlerin yaşam koşullarını iyileştireceğini ve daha büyük bir toplumsal adalet getireceğini düşünenlerin davranışı. **—2.** Bilimsel ve teknik ilerlemelerden, elverdiğince çok sayıda insanın yararlanmasını sağlamaya çalışanların eğitimi. **—3.** İnsanlığın, manevi yönden ilerlediğine inananların öğretisi.

İLERİKİMYA a. Kimya sanayisinin en gelişmiş biçimlerinin tümü (örneğin ilaç sanayisi). [Eşanl. PARAKİMYA.]

İLERİKİMYASAL sıf. İleri kimya ile ilgili.

İleriye sıçrama *(Büyük),* ocak 1958'de Yüz Çiçek kampanyasının kesintiye uğramasından sonra Çin Halk Cumhuriyeti hükümetince kararlaştırılan politika. Belirgin özellikleri; kültürel etkinliklerde ve askeri örgütler içinde yoğun bir politikleşme, ekonomik düzeyde de, en çarpıcı ürünü halk komünleri olan büyük atılımlardır. İleriye doğru Büyük sıçrama politikası önce "gözden geçirildi", daha sonra 1961-62 yıllarında özellikle çin-sovyet ilişkilerinin kopması nedeniyle terk edildi.

İLERLEK sıf. İlerlemiş, gelişmiş.

Selim İleri

Kemal İlerici

İLERLEME a. **1.** İlerlemek eylemi. **—2.** İnsanlığın, uygarlığın ideal bir amaca doğru evrimi: *İlerlemeye inanmak.* **—3.** Özel bir alanda iyiye doğru dönüşüm; iyi, elverişli bir sonuca doğru evrim: *Toplumsal ilerleme.* **—4.** Bir kimsenin bilgice, yetenekçe gösterdiği gelişme: *İngilizcesinde bir ilerleme görülüyor.* **—5.** Daha iyi bir aşama; gelişme: *Barış görüşmelerinde hiçbir ilerleme kaydedilemedi.* **—6.** *İlerleme var,* iyiye gidiyor.

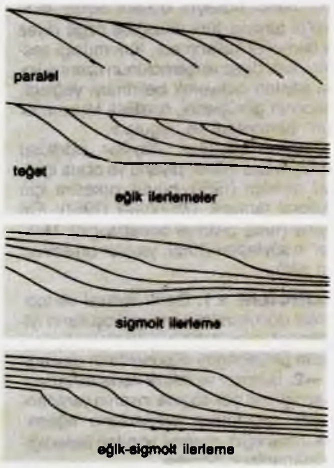
—Denizbil. Temel özelliği yapıcı bir akıntının aşağı kesime doğru yatay bir gelişme göstermesi olan, kırıntılı arazilerde görülen hareket. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kuyuc. *Bir kuyunun ilerlemesi,* birim zaman içinde (gün, hafta, ay) kazılan metre miktarı.

—Mad. oc. Bir şantiyenin, bir galerinin ya da bir lağım deliğinin belli bir zaman aralığında katettiği uzunluk. (Eşanl. ARIN KAZISI.) || İkincil galerinin ana galeriden uzaklaşması. || *İlerleme boyu,* ana galeriden uzaklaşım miktarı.

—Mak. san. Bir takımın ve işlediği iş parçasının göreli yer değiştirmesi. (Kesme kuvvetinin uygulandığı çizginin ilerlemesini sağlar.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İlerleme düzeni,* bir matkap tezgâhında, delinecek parçaya matkabın dalması için gerekli devinimi sağlayan mekanizma.

—ANSİKL. Denizbil. İleryen oluşuklar, kıta sahanlığı kuramında, denizaltı deltalarının ve derin deniz deltalarının ucunda ve bazı kıta yamaçlarında gerçekleşebilir. Birçok ilerleme biçimi vardır. Eğik ilerlemede, katmanların birbirine paralel ya da teğet konumda yerleşmesi yatay gelişmeye egemen olur. Sigmoit ilerleme düşey gelişmeye bağımlıdır. Eğik-sigmoit ilerleme yukarıdaki 2 tipi birleştirir. Bu tortul arazi yapıları, tanecikleri boyuna, katkı gereçlerinin önemine, temelin alçalmasına, soluğanın ve akıntıların enerji düzeyine bağımlıdır. İlerleyen dizilerin incelenmesi (delme, sismik, profil), deniz düzeyi değişikliği çevrimlerini belirleme olanağı vermiştir.

arazilerdeki başlıca ilerleme tipleri

—Mak. san. İlerlemenin değeri, talaş kalınlığını belirler; talaşın eni ise paso derinliğine bağlıdır. İlerleme devinimi elle otomatik, mekanik ya da hidrolik olarak kumanda edilebilir; yaklaşma işleminde kullanılan hızlı ilerleme genellikle yardımcı bir motorla sağlanır. İlerleme, tezgâhın türüne göre mm/dev (matkap tezgâhları, delik işleme tezgâhları ve tornalar), mm/dk (freze tezgâhları) ya da mm/kurs (taşlama tezgâhları, vargel tezgâhları ve diğer almaşık devinimli tezgâhlar) olarak belirtilir.

İlerleme için İttifak, Latin Amerika'da iktisadi gelişmenin ve toplumsal reformların gerçekleştirilmesi için oluşturulan uluslararası program. Başkan J. F. Kennedy'nin girişimiyle kuruldu ve 1961'de, Amerika Devletleri örgütü'nün Punta del Este'deki konferansı sırasında ABD ile örgütün, Küba dışındaki tüm üyeleri tarafından imzalandı. Program harcamalarının yarısını ABD'nin üstlenmesi gerekiyordu. Birçok devletin toplumsal reformları yürürlüğe koymakta kararsız davranması, ittifakın Küba'ya karşı kurulmuş görünen siyasal niteliği, özel yatırımlardaki çekingenlik ve Kennedy'nin ölümünden sonra amerikan demokratlar arasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları, programın hedeflerine ulaşmasını önemli ölçüde kısıtladı.

İLERLEMEK gçz. f. **1.** *(Bir yere doğru) ilerlemek,* bir kimse, bir grup sözkonusuysa, ileriye doğru yol almak, hareket etmek; toprak kazanmak: *Çalılıkların arasında güçlükle ilerliyoruz. Müttefik orduları Berlin'e doğru ilerliyordu.* **—2.** Zaman sözkonusuysa, daha ileri bir anına gelmek; geçmek, akmak: *Saatler hızla ilerliyor. Gece epey ilerlemişti. Mevsim ilerledi, ama havalar hâlâ ısınmadı.* **—3.** Sözkonusu bir şeyse, daha yüksek bir dereceye doğru çıkmak, gelişmek, yayılmak; bir hastalıksa, ciddileşmek, kötüleşmek: *Onunla dostluğumuz her geçen gün biraz daha ilerliyor. Yangın çevreyi tehdit edecek biçimde ilerliyor. Kanser ilerlemiş, öbür ciğere de sıçramış.* **—4.** Bir şey sözkonusuysa, daha ileri, daha iyi ya da yetkin bir aşamaya doğru evrim geçirmek: *Teknikler ilerliyor. Görüşmeler ilerlerken barış umudu da güçleniyor.* **—5.** Bir kimse, bilgisi, becerisi, yetenekleri vb. sözkonusuysa, gelişmek, daha iyiye doğru gitmek, yetkinleşmek: *İngilizcesi epey ilerledi.* **—6.** *(Bir şeyde) ilerlemek,* onda ileri gitmek: *Okuduğun romanı bitirdin mi? —Epey ilerledim, ama bitiremedim.*

—Denizc. *Dayanakla ilerlemek,* sırıklarla dipten güç alarak bir tekneyi ya da bir mavnayı itmek.

◆ **ilerletmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi ilerletmek,* belli bir alandaki bilgisinin, becerisinin, yeteneklerinin gelişmesini sağlamak; geliştirmek: *İngilizceni ilerlettin mi?* **—2.** *Bir ilişkiyi ilerletmek,* onu daha sıkı, daha sağlam duruma getirmek: *Dostluğu ilerletmek.*

İLERLETİM a. İlerletmek eylemi.

İLERLETİMLİ sıf. Mad. oc. Bir şantiyede, bir işletmede, ana galerilerden uzaklaşma yönünde ilerleyen bir ayak için kullanılır. (Karşt. DÖNÜMLÜ.) || *İlerletimli çalışmak,* ana galerilerden uzaklaşarak ilerlemek.

—ANSİKL. Mad. oc. Hazırlık çalışmalarını minimum düzeye indirmesi nedeniyle ilerletimli yöntem en elverişli işletme yöntemidir. Dolayısıyla ayakların birçoğu ilerletimlidir: ayak arınları örneğin kendisine koşut bir başlangıç galerisinden uzaklaşır ve bu arın ilerledikçe buna dik konumdaki ayak galerileri ilerletimli ayağı ana galerilere bağlamak için eski çalışmaların arasında sürdürülür. İlerletimli ayak, cevher katmanının düzey hatlarına koşut olarak ilerler; arın ise en büyük eğim hattına hemen hemen koşuttur.

İlerleme boyutu 500 m'yi geçebilir. Bununla birlikte ayak yollarını yeterince hızlı ve düzenli ilerletme güçlüğü, bu yolların eski çalışma bölgeleri boyunca bakım sorunları ve cevheri tanımak için önceden yollar açma zorunluluğu yüzünden genellikle daha güvenli olan dönümlü işletme yöntemine başvurulur.

İLERLETMEK → İLERLEMEK.

İLERLEYEN sıf. Dalga ve titr. *İlerleyen dalga,* yayılma doğrultusunda sınırsız varsayılabilecek homojen bir ortamda yayılan dalga.

—Denizbil. Bir ilerleme hareketiyle nitelenen bir oluşum için kullanılır.

—Dilbil. *İlerleyen fiil,* eylemin, başlangıcı ya da gelişimi, oluşumu bakımından tasarlandığını gösteren bir fiil biçimi *(yeşermek, kızarmak).*

—Petrogr. Bir başkalaşımın, gittikçe yeğinleşen termodinamik koşullara doğru evrimi için kullanılır. (Eşanl. PROGAD.)

İLERLEYİCİ sıf. İlerleyen, ileri giden.

—Dilbil. *İlerleyici biçim,* ingilizce dilbilgisinde, *to be* fiilinin önünde yer alan, eylemin gerçekleşmekte olduğunu dile getiren *-ing*'le biten fiil biçimi (*I am going* [gidiyorum]).

—Sesbilg. *İlerleyici benzeşim,* benzeşen öğenin benzeştirici öğeden sonra geldiği benzeşim biçimi. (Karşt. GERİLEYİCİ* BENZEŞİM.)

İLERYOS → LEROS.

İLES *(baie des),* Kanada'da koy, Newfoundland'ın batı kıyısında.

İLESHA, Nijerya'da (Oyo eyaleti) kent, İbadan'ın K.-D.'sunda; 333 900 nüf. (1991). Ticaret merkezi. Altın madenleri.

İLEŞME a. Sesbilg. Bir ünlü ya da bir ikili ünlünün [i] sesine doğru evrimi. (Bu olgu, *e, u, ei, oi*'nın *i*'ye dönüştüğü klasik sonrası yunancada özellikle önemlidir.)

İLETİ a. Bir söylevin, bir anlatının vurguladığı temel düşünce; mesaj: *Bir filmin, bir romanın iletisi.*

—Bilş. İletişime ayrılmış bir bilişim sisteminin ilettiği veriler kümesi. || Bir bilgisayar işletim sisteminin bir işlemciye, bir hatayı belirtmek, bir aksaklığı bildirmek için verdiği bilgi. || *İleti biçiminde iletim,* alıcı-verici eşzamanlamasını ve geçerlik denetimlerini karakter öbekleri düzeyinde uygulayarak bu öbeklerle veri ileten teknik. (Eşzamanlama ve denetim bilgilerini karakter düzeyinde veren karakter biçiminde iletimin tersidir.) || *İleti gönderme yazılımı,* bir bilişim sistemi kullanıcısının hazırladığı iletilerin, bu sisteme doğrudan ya da bir bilişim ağıyla erişecek bir başka kullanıcı yararına, yükleme, depolama, iletme ve görüntüleme işlevlerini yerine getiren yazılım. (İleti gönderme yazılımı, teleksin geliştirilmiş bir biçimidir.)

—Nörobiyol. *Sinirsel ileti,* nöronların elektriksel etkinliğiyle kodlanan ve bir nörondan diğerine iletilebilen bilgi. (Eşanl. SİNİRSEL MESAJ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Telekom. *Telefonla ileti,* telgraf merkezine göndericinin doğrudan telefonla yazdırdığı, telgrafa benzer ileti.

—ANSİKL. Nörobiyol. *Sinirsel ileti.* Her nöron, kendisini uyarabilen ya da engelleyebilen sayısız ileti alır; bunları birleştirir ve kendisi de birbirlerini belli bir sıklıkta izleyen eylem potansiyelleri şeklinde kodlanmış bir ileti yollar. Sinirsel kodun içeriği tam olarak aydınlatılamamıştır. İleti zamansal etmenlerle taşınabileceği gibi (bir lif üzerindeki eylem potansiyellerinin sıklığı) mekânsal etmenlerle de (iletiyi taşıyan liflerin yerleşimi) taşınabilir. Sinirsel ileti ıraksama (aynı anda birçok nörona ya da nöron grubuna iletilmesi) ve yakınsama (tek bir nöron farklı iletileri bütünleştirir) olgularına sahne olur.

İLETİCİ sıf. ve a. İletme özelliği olan.

—Nörobiyol. Etkisini sinir sistemi içinde gösteren ve sinir uçlarında bireştirilen kimyasal madde. (Sinirsel aracılar [ya da kimyasal aracılar] ve sinirsel değiştiriciler [nöromodulatör] olarak iki çeşidi vardır.) || *İletici madde,* SİNİRSEL* İLETİCİ'nin eşanlamlısı. || *Çekirdekli iletici,* değişik elektriksel özelliklere sahip eşmerkezli iki bölümden oluşan ve reobazı ölçmeye yarayan silindir biçiminde elektrik aygıtı.

—Telekom. *Eşik dışı iletici,* işaretlerin eşik dışı iletimini gerçekleştiren düzenek.

İLETİLMEK → İLETMEK.

İLETİM a. İletmek işi.

—Akust. *Havayla iletim,* seslerin dış ve orta kulağın oluşturduğu normal yollardan geçerek içkulağa iletimi. || *Kemikle iletim,* seslerin kemikli bir yüzeye (genellikle ka-

fatası) yerleştirilen bir diyapazonla ya da bir vibratörle iletimi. (Kemikle iletim yalnızca içkulağın işlevini incelemeye olanak verir.)

—Bayınd. *İletim kanalı*, İSALE KANALI*'nın eşanlamlısı.

—Bitki fizyol. Bitkinin bir bölümünden diğerine madde taşınması. (Böylece köklerin emici kıllarından içeriye giren su ve mineral tuzlar, kabuk parankimasından merkez silindire geçer, damarlara ulaşır, sonra, yapraklara kadar gider. Hafif molekül ağırlıklı ozitlerce zengin ongun besisuyu, kalbursu soymuk borularını kullanarak yapraklardan diğer organlara [kök, meyve, tohum, meristem, vb.] gider. Polarmış olan oksinin iletimiyse genellikle soymukdamarlarla gerçekleşir, ama her canlı doku onun için iletici olabilir.)

—Bot. Bitkilerde özsuyun dolaşımı. || *İletim dokusu*, ham ve ongun besisuyunu ileten dokuların tümü (odun damarları, soymuk boruları).

—Denizbil. *İletim akıntısı*, moleküllerin rüzgâr ve dalga çatlaması etkisiyle yer değiştirmesi sonucu oluşan deniz akıntısı.

—Elekt. *Elektrolitik iletim*, bozunma ve elektrolitik taşınma yoluyla bir devrede elektrik aktarımı yöntemi. (Bu yöntemi Faraday ortaya koydu.) || *Gaz iletimi*, iyonlaşmış bir gaz içinde akım iletimi. (Yük taşıyıcıları, iyonlaştırıcı bir dış etken gerekmeden oluşuyorsa, özerk iletimden, tersi halde özerk olmayan iletimden söz edilir.) [Eşanl. ELEKTRİK BOŞALMASI, DEŞARJ.]

—Fiz. Bir cismin bir noktasından öbürüne, sıcaklık farkı ya da gerilim farkı etkisiyle, ısı (ısıl iletim) ya da elektrik (elektrik iletimi) geçişi. (Elektrik iletimine, elektron ya da iyon kökenli bir *iletim akımı* eşlik eder. İletim sırasında madde aktarımı olmaz.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Fizyol. Eylem potansiyelinin, sinir ve kas liflerinde, zarların boyunca yayılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Hidr. pnöm. *Hidrostatik iletim*, motora bağlı değişken silindir hacimli bir pompa içeren ve hızı ayarlanabilen hidrolik iletim mekanizması. (*Açık devreli iletim*'de motordan çıkan yağ doğrudan hazneye geri döner; *kapalı devreli iletim*'de dönüş devresinde bir basınç sınırlayıcısı bulunur; *kilitlenir devreli iletim*'de her iki yöne de kapalı olan devre, devindirici yükü engeller.) [Eşanl. HİDROSTATİK TRANSMİSYON.]

—Mak. san. AKTARMA'nın eşanlamlısı.

—Oto. TRANSMİSYON'un eşanlamlısı.

—Telekom. Bir noktadan bir ya da birçok noktaya işaretlerle bilgi aktarımı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Eşik dışı iletim*, bir işaretin, artı ve eksi iki eşik arasında yer alan bölümlerine eşik değerlerini verme ve yalnızca eşiklerin aralığı dışındaki bölümleri iletme.

—ANSİKL. Fiz. • *Elektrik iletimi.* Bu olay bir potansiyel farkı etkisiyle bir maddeden, elektrik akımının geçişini gösterir. Bu akım, elektrik yüklü parçacıkların akışından kaynaklanır; dolayısıyla iyi bir iletkenin, serbestçe yer değiştirebilen yükler taşıması gerekir.

Genellikle iki tür elektrik iletimi vardır: *elektron iletimi* metallerin, yarıiletkenlerin ve doğrusal zincirli kimi polimerlerin serbest elektronlarından kaynaklanır; *iyon iletimi*'ni ise, elektrolitik çözeltilerin ve iyonsal iletkenler denilen kimi katıların (örneğin β alümin) taşıdığı iyonlar sağlar.

• *Isıl iletim.* Isı, maddeyi oluşturan parçacıkların (moleküller, atomlar ya da elektronlar) ısıl çalkalanmalarından doğar. Bu ısı, sayısız çarpışmalarla, yavaş yavaş yayılır; çarpışmalar sırasında, sıcaklığı yüksek bir noktada yer alan parçacıklar kinetik çalkalanma enerjilerinin bir bölümünü sıcaklığı daha düşük bir noktada bulunan parçacıklara bırakır.

Serbest elektronlar taşımaları yüzünden metallerin ısıl iletimi yüksektir. Gaz gibi, yoğunluğu düşük ortamlarda, ısı iletimi zayıftır. Kristal yapılı katılarda, ısı iletimini atomların titreşimi (fononlar) sağlar. İletim, ideal kristallerde (kuvars, alümin) yüksek, kötü kristalleşmiş malzemelerde (biçimsiz maddeler, camlar, tahta, plastik maddeler) düşüktür. Isının iletimi, taşınım ve ışımadan daha yavaş gelişen bir süreçtir.

—Fizyol. *Sinir yollarında iletim.* Sinir hücrelerinin zarları dinlenme halinde iken kutuplaşmıştır, eylem potansiyeli (sinir akımı) zarın kutuplaşmasını ortadan kaldırır. Kutuplaşması kalkan bölgenin çevresinde, zarın içinde yerel akımlar meydana gelir; bunlar kutuplaşmayı azaltarak zarın, uyarılganlık eşiği denilen bir noktaya varmasını sağlar. Bu eşiğe varılınca zarın iletkenliği birdenbire değişir ve sodyumun kütle halinde hücreye girme olanağı doğar: böylece eylem potansiyeli adım adım ilerleyerek yayılır.

Bazı sinir lifleri, çok iyi bir elektrik yalıtkanı olan miyelinle kaplıdır. Miyelin kılıf, Ranvier düğümleri hizasında kesintiye uğrar. Yerel akımlar ancak Ranvier düğümlerinde ortaya çıkabilir ve sinirsel işaret bir Ranvier düğümünden ötekine ulaştığı için yayılma daha hızlı olur: buna *sıçramalı iletim* denir.

• *Kalpte iletim.* Kalbin kasılmasını sağlayan özerk sinir akımı, sağ kulakçıkta ana toplardamarın ağzına yakın bir yerde bulunan Keith ve Flack düğümünden (ya da sinüsünden) doğar. Kulakçık kasında bir çember çizerek yayılır ve kulakçıklarla karıncıklar arasındaki tek geçiş yeri olan Aschoff-Tawara düğümüne varır; tek geçiş yeri burasıdır, çünkü kalp boşlukları her yerde kulakçık-karıncık kapaklarının lifsel halkalarıyla birbirinden ayrılmıştır ve bunlar iletken değildir. Akım, karıncıklar arası bölme içinde yer alan His demetince kapılır. Sağ ve sol dallara ayrılan His demeti, karıncık kasını saran Purkinje ağı içinde sona erer ve getirdiği akımı bu ağa aktararak kalbin kasılmasını sağlar. Bu iletim dokusu iki açıdan özgünlük gösterir: dokunun her kademesinde, sinüsten uzaklaştıkça giderek yavaşlayan ve komut normal olarak sinüsten geldiğinden (sinüs ritmi), alttaki daha hızlı ritimle örtülen özel bir ritim vardır. Sinirsel iletim burada hızlıdır ve His demetinin sağ ve sol dallarında (dal blokları) herhangi bir lezyon olmadığı hallerde karıncık kasılmasının eşgüdümünü sağlar.

—Telekom. İletim ve iletişim, telekomünikasyon ağlarının tasarımında ve çalışmasında iki temel tekniği oluşturur. "İletim" terimi çoğu kez, telekomünikasyon biçimine (telefonla, telgrafla iletim, veri iletimi) ya da iletimin çok farklı ayırtedici özellikler göstermesine neden olan işaret biçimine göre farklı anlamlar alır (örneksemeli iletim, sayısal iletim). Ulusal ya da uluslararası bağlantılar ve ağlar, iletim yolları için tek bir standardın benimsenmesine yol açtı. Standart iletim sığası birimi olarak bant genişliği 4 kHz olan telefon yolu kabul edildi; bu seçim iletişimde çoğunlukla telefon ağlarının kullanımından kaynaklandı.

• *Örneksemeli iletim ve frekans çoğullaması.* Örneksemeli iletimde telefon hatları, frekans çoğullamasıyla basamaklandırılmış birçok ölçek halinde gruplandırılır; bu ölçeklerden her biri, bir bağlantının sığasını istenene en yakın değere uyarlamayı sağlar. Gruplandırma sonucu art arda 12 hatlık birincil grup (bant genişliği 12×4 = 48 kHz), 5 birincil gruptan oluşan ikincil grup, 5 ikincil gruptan oluşan üçüncül grup vb. elde edilerek eşeksenli çift ya da Hertz demeti yolu başına binlerce hatta ulaşılır. Kimi telgraf işaretleri, bir telefon hattından armonik telgraf* yoluyla iletilebilir. Öte yandan, örneğin veri ileşitimi ya da televizyonda (röle uyduyla), belli sayıda telefon tipi hat ya da hat grubu, elverişli toplam bant genişliği içinde birleştirilerek daha büyük debiyle ya da daha geniş bant üstünden işaret iletimi sağlanabilir.

• *Sayısal iletim ve zaman çoğullaması.* Sayısal iletim, elektrikli telgrafla birlikte doğdu ve kısa sürede bütün telekomünikasyon biçimlerinde benimsendi. Sayısal işaretler eşzamanlıysa, düzenli zaman aralıklarında, eşzamanlı değilse düzensiz zaman aralıklarında iyice belirlenmiş çok az sayıda değer alabilir. Eşzamanlı iletimde, verici ve alıcı organların eşzamanlılığı, eşzamanlı işaretler izlenerek değişmez hızda tutulur. Eşzamansız ya da ritimsiz iletimde, alıcı organ, her karakter ya da blok işaretinin seçimli başlangıç anını bildiren bir başlama kumandası işaretiyle kesikli biçimde eşzamanlılığa girer. Bir mikrofonun oluşturduğu ses işaretleri gibi örneksemeli işaretlerin sayısal iletimini sağlamak için bunlar düzenli aralıklarda ölçeklenir ve değerleri büyütülerek, ölçekler, sınırlı sayıda değişmez değerle gösterilir; bu değerlerin her biri bir karakteri gösteren işaret öğeleri grubuna özdeş kodlu bir grup biçiminde iletilir. Ses işaretleri saniyede 8 000 kez ölçeklenir ve 256 farklı değerden (yani 2^8) her biri, son telefon işareti saniyede 8×8 000 = 64 000 (64 kb/sn ya da kbit/sn) öğelik ikili işaret oluşturacak biçimde, 8 ikili öğe taşıyan bir grupla gösterilir. Bu yönteme kodlu darbelerle kipleme adı verilir. Kodlu darbelerle diferansiyel kipleme ya da delta kiplemesi adı verilen bir başka türde, birbirini izleyen işaretler arasındaki farklar kodlanarak yukarıdaki değer 32 kb/sn'ye indirilebilir. Elde edilen işaret, yenileyici denen tekrarlayıcılarla, hat üzerinde yükseltmeye ve zaman çoğullamasına çok elverişlidir. Bu çoğullamayı gerçekleştirmek için, her biri bir ses işareti ile bir telefon hattına karşılık düşen ve 8 ikili öğeli bir grup olan art arda 30 uygun zaman aralığı grubu oluşturulur. Her sekiz binde bir saniyede bir zaman aralığı, çoğullamanın derecesine göre ardışık ya da ardışık olmayan örüler içinde aynı hatta ayrılır. 30 hat ve iki hizmet zaman aralığından elde edilen bir grup, sayısal iletimde 2 Mb/sn'lik (tam olarak 32×64.10^3 = 2 048 kb/sn) bir ikili debi taşıyan standart bir temel grup oluşturur. Genellikle 140 Mb/sn'lik debiyle 2 000 hat içeren yaklaşık 64 grup kolayca gerçekleştirilebilir; ama 280 ve 560 Mb/sn'lik debiler ancak optik liflerle elde edilebilir; bu da tek bir lif üzerinde 4 000 ile 8 000 hat demektir. Telefon hattı; standartlaştırmada temel alınsa bile, frekans çoğullamasıyla sayısal iletim de, ölçekleme yoluyla herhangi bir başlangıç işareti türünü oluşturmayı sağlayabilir. Bu tür iletimde her işarete, uygun bir zaman aralığı sayısı ve bu aralıkları istenen nitelikte oluşturmaya yeterli ardışık örü sayısı ayrılır. 500 kb/sn'lik bir debiyle, çok yüksek nitelikte monofonik bir radyo yayını işte böyle iletilir. Değişik biçimlerde başlangıç işaretleri üreten sayısal ağlara, tümleşik sayısal ağlar adı verilir.

Sayısal iletimde zaman komütasyonu, her hatta kendisine ait uygun zaman aralıkları dizisini verecek biçimde, sayısal işaret yarıiletkenli ikilidevrelerle dönemsel olarak örneklemeye dayanır. Kablolar, radyo dalgaları, optik lifler gibi her tip iletim ortamına uyan sayısal iletim, ortamların sığası arttıkça, daha da yaygınlaşacaktır.

• *İletim ortamları.* Abone hatları ve kısa erimli, düşük sığalı kimi kent ya da uydukent bağlantılarında, gerek yeraltına döşenmiş hatlar, gerek hava hatları (çelik ve kabloyla taşınan) biçiminde çoklu kablo çiftleri kullanılır. Erimi birkaç kilometreye ve üstüne çıkarmak için Pupiu bobinleri denen, seri bağlı indüktanslarla yüklü, çoklu kablo çiftlerinden yararlanılabilir; ancak bu yöntem devrelerin bant genişliğini, yanı yol sayısı bakımından sığasını azaltır. Sığaları artırmak içinse, bobinleri kaldırmak ve devre üzerine, birkaç kilometrelik aralıklarla, tekrarlayıcı denen yükselteçler yerleştirmek gerekir.

Büyük sığalı yer bağlantılarında genellikle, birçok kablo çifti içeren eşeksenli kablolardan yararlanılır. En yaygın kullanılan 2,6/9,5'luk (bu rakamlar eşeksenli iletkenlerin çaplarını belirtir) eşeksenli kablo çifti 1,5 km aralıklarla yerleştirilmiş tekrarlayıcılarla, 60 MHz'lik bir frekansa kadar, 11 000 frekans çoğullamalı telefon

hattı ya da 4 km aralıklarla yerleştirilmiş tekrarlayıcılarla ikili debisi 140 Mb/sn olan, zaman çoğullamalı 2 000 hat taşıyabilir. Coğrafi konum ve engebe durumu izin verdiğinde, eşeksenli bağlantılar yerine, tamamen benzer sığalı Hertz demetleri kullanılır; bunlarda, aktarma istasyonları arasındaki uzaklık (engebenin belirlediği), tekrarlayıcılar arasındaki uzaklıktan daha büyüktür. Nihayet, özellikle tekkipli optik lifler, tekrarlayıcılar arasındaki uzaklık yaklaşık on kez daha büyük olmak koşuluyla lif başına en azından eşit sığalar sağlar.

Büyük çaplı tek kablo çiftinden oluşan eşeksenli denizaltı kablolarıyla* 4,5 ile 5 deniz millik aralıklarla yerleştirilmiş tekrarlayıcılar kullanılarak 2 500 ile 3 500 hat arasında sığalar elde edilir.

Son yıllarda, denizaltı kablolarının Atlas okyanusu'nu aşan hat sayısı bakımından sığası ve hat başına maliyeti, röle telekomünikasyon uydularının sağladığı sığa ve maliyetle hemen hemen eşit düzeye gelmiştir. Oldukça hızlı kurulabilen uydu bağlantıları, karmaşık ve pahalı olmalarına rağmen, sığaların birçok kullanım noktası (uç istasyonlar) arasında dağıtılabilmesi nedeniyle çok sayıda erişime olanak verme üstünlüğünü taşır; ne var ki hizmete giren yeni röle uydular yakında frekans bantlarının bölüşümlü parçalar halinde Hertz demetleriyle dolu olmasından kaynaklanacak bozulmalara uğrama sakıncasını gösterebilir. Bu arada tekkipli optik liflerin kullanımı sonucunda, denizaltı kablolarının hat sayısı açısından büyük üstünlük kazanacağı sanılmaktadır.

İLETİŞİM a. **1.** Genellikle dil aracılığıyla haberleşme, ilişki kurma; bir konuşucuyla yanıt beklediği bir dinleyici arasındaki sözlü alışveriş: *Ülkenin dilini bilmediğinden, yerlilerle iletişim hiç de kolay olmuyordu. Telefon en sık kullandığımız iletişim araçlarından biridir. Adamlarıyla iletişim kurun, onlar size bilgi verecektir.* (Eşanl. BİLDİRİŞİM, KOMÜNİKASYON.) [Bk. *ansikl.* böl. Dilbil.] **—2.** İki ya da daha çok kimse arasında bir anlaşma, düşünsel açıdan bir yakınlaşma doğmasını sağlayan ve karşılıklı konuşmaya dayalı ilişki; diyalog: *Aralarında iletişim yok. İletişim kopukluğu.*

—Bilş. *İnsan-makine iletişimi,* bir kullanıcının bilgisayarla diyalog kurmasını sağlayan yöntem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Etol. *Hayvan iletişimi,* iki ya da birçok hayvan arasında, davranışlarda karşılıklı uyarlanma etkisi yaratan çeşitli işaretlerin verilip algılanması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Telekom. Telekomünikasyon sistemiyle birbirine bağlı iki ya da daha çok abone ya da merkez arasında önceden belirlenmiş uzlaşma uyarınca bilgi aktarımı.|| *İletişim araçları,* yazılı, sesli ya da görsel yapıtların dağıtımını, yayımını ya da iletimini sağlayan her tür teknik. (Bu alanda basın, bilgisayar, videogram, haberleşme uyduları, telli dağıtım hatları, videografi, hertz dalgalarıyla radyo ya da televizyon yayınları sayılabilir.) —Düşüncenin ifade ve iletimini sağlayan her araç. (Eşanl. MEDİA.) || *Çoğullamalı iletişim,* ikiden çok abone ya da merkez arasında kurulan iletişim. || *Pnömatik iletişim,* silindir biçiminde kutulara yerleştirilen belge halindeki bilginin, bir boru ağı içinde sıkıştırılmış havayla aktarımı. || *Toplu iletişim,* birçok abone ya da merkez arasında, birinin yayımladığı işareti tümünün alabileceği şekilde kurulan iletişim. || *Yayımlı iletişim,* çağıran bir aboneden ya da merkezden, çağırılan birçok abone ya da merkeze yönelen bilgi aktarımı.

—Topbil. *Grup iletişim aracı,* yararlananların ya da seslenilen kimselerin (ister bölgesel bir topluluk, ister özel bir ilgi alanı ya da ortak bir özellik [yerel radyo ve televizyon] sözkonusu olsun) aynı gruptan oldukları bilgi ya da iletişim organı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Topruhbil. ve Topbil. Gruplar ya da bireyler arasında kurulan bir ağ aracıyla mesajların her türlü iletim ve algılanma süreci. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kitle iletişimi,* her çeşit mesajın az ya da çok geniş ve ayrışık bir topluluk içinde yayılmasını sağlayan yöntemlerin tümü. (Kitle iletişimi, belçikalı ve ingiliz-amerikalı toplumbilimcilerin sırasıyla kolektif yayın teknikleri ve *mass media* olarak adlandırdıkları şeylerin eşanlamlısıdır.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Siyasal iletişim,* resmi ya da resmi olmayan iletim kanalları aracılığıyla yönetenlerle yönetilenler arasında yapılan bilgi alışverişi.

—ANSİKL. Bilş. İnsan ve bir bilişim makinesi arasındaki iletişim birçok yoldan kurulabilir. Örneğin bir yazıcı ve daktilo klavyesine benzer bir klavye kullanılabilir; bu klavye, metinleri, hem işlemcinin, hem de bilgisayarın yürüttüğü programın anlayabileceği dilde yazmayı sağlar (bu alanda doğal dillere yaklaşan yüksek düzeyli diller kullanma eğilimi vardır). Bir görüntüleme ekranından yararlanılabilir; bu türde bilgisayar yürüttüğü işlemlerin sonucunu ve olası işlemlerin listesini görüntüler; kullanıcı ise, bir klavyeyle veri ve komutları, makineye yükleyebileceği gibi ekran ya da makineye bağlı grafik levha üzerinde bir ışık kalemini dolaştırarak da bilgisayara verebilir. Nihayet sözle iletişim kurulabilir; bu yöntemde bilgisayar işlemcinin sesini tanıyan bir sistem ve seslerin bireşimini yaparak, programların sonuçlarını doğal dilde ifade eden bir aygıtla donatılır (günümüzde sesli etkileşim, birkaç özel uygulamayla sınırlıdır).

—Dilbil. Sibernetikçilerle bilgi işlem kuramcılarının inceledikleri iletişim, en genel anlamda, bir bildirinin bir oluk aracılığıyla, bildirinin oluşturulması için gerekli kodu, en azından belli bir bölümüyle, karşılıklı olarak bilen bir verici ve bir alıcı (canlı ya da teknik) arasındaki iletimidir. Her iletişim dizgesi (doğal diller de bunların içindedir), bu durumda şu öğeleri kapsar: 1. sınırlı sayıda belirtkeler ve bu belirtkelerin aralarında birleşimi sağlayan kurallar bütünü, bir kod; 2. bildirinin aktarımında fizik dayanak olan bir oluk (sözlü iletişim durumunda hava); 3. bildirinin hem kaynağı, hem de kodlayıcısı bir verici (ya da gönderen); 4. bildiriyi hem alan, hem de kodu çözen bir alıcı. İletişim süreci artıkbildirinin azaltmayı amaçladığı belli bir "gürültü" yoğunluğundan (kodlama ya da kod çözme sırasındaki yanılgılar, oluktaki bozukluklar) etkilenir.

İletişimin incelenmesi, dil işlev*leri sorununu ortaya çıkarır. R. Jakobson, iletişim sürecinde yer alan öğe kadar dilsel işlev saptadı: verici, alıcı, kod, bildiri, bağlam, ilişki üstünde odaklaşan işlevler.

—Etol. *Hayvan iletişiminin işlevleri.* Hayvanlar evreninde, bireyler arasındaki ilişkiler bilgi alışverişi sayesinde gelişir ve sürer. Çeşitli yapılardaki işaretlerin verilmesi ve algılanması, davranışların çoğunun oluşmasına ve düzenlenmesine yol açar. Aynı türden hayvanların birbirlerini tanımaları buna bir örnektir. Belli bir çevrenin doğal kaynaklarını başka türden bireylerle paylaşan hayvanlarda tanıma özellikle önemlidir: örneğin, her ördek türünde, erkeklerin kanatlarında uçuş sırasında aynı türden bireylerin toplanmasına olanak veren, biçim bakımından gözalıcı ve özel renklerle donanmış bir desen vardır. Ana babanın yavrularını tanıması da çeşitli görsel ve işitsel dürtülere bağlanabilir: hindilerde, yavruların bağırışı annenin davranışını harekete geçirir (sağır bir dişi hindinin yavruları yaşamaz). Gri ördekte (K. Lorenz), evcil tavukta (J. C. Guyomar'ch) özel dürtülerin algılanmasında annenin bağırışı temel rol oynar.

Bazı durumlarda gerçek bir bireysel tanıma sözkonusudur. Sözgelimi dişi koyun, doğumu izleyen saatlerde yavrusunu yalayarak onu sürünün öbür kuzularından ayırt etmeyi öğrenir. Bir kez bu bilgiyi edindi mi, başka bir kuzuyu emzirmeyi kabul etmez. Sürekli çiftler halinde yaşayan hayvanlar da eşlerini tanırlar. O. Heinroth (1911), bir erkek kuğunun yalnızca eşinin başı suyun içindeyken ona saldırdığını, buna karşılık dişi başını sudan çıkarır çıkarmaz, sanki başın bazı özellikleri erkeğe dişisini öbür kuğulardan ayırt etme olanağı veriyormuş gibi, erkeğin saldırıyı durdurduğunu gözlemledi.

Çiftleşmeden önceki bazı davranış dizileri gerçek söyleşilerdir. Bir hayvanın tepkisi, karşılıklı fizyolojik bir uyuma yol açarak öbür hayvanın bir sonraki etkinliğini belirler. D. S. Lehrman (1964), üreme çevriminin başında erkek kumrunun kuğurdaması ve eğilip doğrulmasının dişide gonadrop hormonların salgılanmasına yol açtığını kanıtladı. Bu hormonun salgılanması, östrojen (yuvanın yapım işlemini başlatır) ve progesteron (kuluçkanın başlaması) oranının yükselmesine neden olur. Can çekişme, mimikler ve düşmanları tehdit ederken alınan tavırlar, rakiplerinin saldırganlık derecesi üstüne hayvanlara bilgi verir. W. Kühme, filin, baş, hortum ve kulaklarını, saldırganlık derecesine ya da korkuya bağlı olarak 20 farklı biçimde tutabildiğini betimledi (1963). Belli bir toprak parçasına sahip çıkan hayvanlar, belli bir uyarı ve tehdit işaretleri düzenlemesinden yararlanırlar (ötücükuşların şarkıları, memelilerin kokulu işaretler bırakmaları, renkli işaretlerle donanma). Korkmuş ya da yaralanmış bir hayvan tehlike işaretleri yayar. Yırtıcı bir hayvanın yaraladığı golyanbalığı, soydaşlarının birden bire ortadan yok olmasına yol açan özel bir feromon salgılar. Özel alarm bağırışlarının teybe kaydedilmesi, bazı kuşları (kargagiller, martıgiller) zararlı olabilecekleri havalimanlarından uzaklaştırılmak için kullanılmaktadır. Ph. Gramet (1976), çok kalabalıklaşmış sığırcık sürülerini harekete geçirerek uyudukları yerlerden uzaklaştırmada aynı yöntemden yararlanmıştır. (→ ALARM *tepkisi.*) Özellikle topluluklar oluşturarak yaşayan türlerde, topluluğun tehlikelerden korunması ve bireyler arasındaki kaynaşmanın sürmesi için iletişim vazgeçilmez bir koşuldur. Arılar görsel ve işitsel işaretleri belli biçimlerde düzenleyerek, yeni bal toplama alanlarının yeri, yapısı ve önemi üstüne birbirlerine bilgi aktarırlar. Maymunlarda bireyin duruşu ve hareketleri topluluktaki hiyerarşik yerini belirtir: rhesus maymunlarında, yaşadıkları topluluğa egemen olan bireyler başlarını öne uzatarak ve kuyrukları dik yürürler; oysa boyun eğmiş maymunlar yere bakarlar ve kuyruklarını aşağıda tutarlar.

• *Görsel işaretlerin rolü.* Bu iletişim yolu, görme algılayıcıları oldukça gelişmiş türlerde, yani çoğunlukla omurgalılarda ve bazı omurgasızlarda (eklembacaklılar, yumuşakçalar) gelişmiştir. Görsel işaretlerin pek azı alıcıda değişmez bir yanıt uyandırır: işaretin anlam değeri hem hayvanın ruhsal durumuna, hem de işaretin verildiği dış çevreye bağlıdır.

Görsel işaretler biyolüminesan işaretler olabilir (→ BİYOLÜMİNESANS) ya da içinde bulunulan çevredeki ışığın yansımasından yararlanabilir. Bu sonuncu işaretler hem motor eylemler (baş sallamalar, kanat çırpmalar, yüz mimikleri, vb.), hem de belli bir duruşa bağlanan özel morfolojik şemalar biçiminde hayvan bildirişiminde rol oynar. Bu işaretlerin anlamlandırılması, işareti verenin ve alanın göreceli yönelimine bağlı olarak değişir.

Görsel işaretlerin en karmaşık olduğu kesim, topluluklar halinde yaşayan türlerdir: sözgelimi evcil arıların dansları. Topluluktaki bireyler bir teste ne kadar alışkın olurlarsa bu test de o kadar açık anlamlı hale gelir: cinsel gösteri yaptıkları sırada sıçrayıcıörümcekgillerde ön ayakların ritmik hareketleri, iguanagillerde baş sallamalar (tehdit işareti) vb. Çoğunlukla 2 ya da 3 dürtünün birleştirilmesi işaretin etkisini artırır: toprağı üstünde etkinlik gösteren nar bülbülünde, özel bir işaret vererek belli bir yöne dönerek durma.

Bazı işaretlerdeki niceliksel değişiklikler hayvanın duygusal durumuna bağlıdır: si-

yam kavgacıbalığı *(Betta splendens)* saldırganlığı şiddetli olduğu ölçüde yüzgeçlerini genişletir.

• *Sesli dürtülerin rolü.* İletişim aracı olarak sesli işaretlerin kullanılması, ses algılayıcılarının varlığına bağlıdır. İşaretin değişkenliği, sesi çıkaran organın az ya da çok karmaşık anatomik yapısına ve merkezi sinir sisteminin perde çeşitlemesi olanaklarına bağlıdır: ses işaretleri böcekte katı ve basmakalıptır; kuşta ve memelilerdeyse (D. J. Borror [1961] ispinozların şarkılarının 13 tema ve 187 çeşitleme içerdiğini tanıtladı) değişiklikler gösterebilir. Özel şarkıların seslendirilmesinde yerel değişiklikler ortaya çıkabilir ve buna bağlı olarak lehçeler oluşabilir (yelveler, ardıçkuşları). Sesli bildiri iki büyük tipte bilgi içerir: bunların bazıları sesi çıkaranın kimliğiyle ilgilidir (tür, yaş, cinslik, topluluktaki yeri); bazılarıysa sesi çıkaranın anlık psikofizyolojik durumunu (saldırma, bölgesine sahip çıkma, cinsel etkinlik, vb.) belirtir.

Sesli bildiri, alıcının işitme aygıtınca algılanır. İşitme aygıtının yapısı aynı türden bireylerin frekans dizisine uyarlanmıştır: sözgelimi insan kulağı yarasaların çıkardıkları sesötesi titreşimleri algılayamamaktadır.

İnsan dilinin sonsuza kadar yeniden düzenlenebilen öğelerden oluşmasına karşılık hayvan evreninde durum aynı değildir. Sonagraflarla saptanabilen hayvan dilindeki birim öğelerin kendilerine özgü bir anlamla yüklü olmadıkları sanılmaktadır. Hayvanın gerçekleştirdiği her sesli bildiri, belli bir davranışı karşılayan bölünemez bir bütündür.

• *Dokunma işaretlerinin rolü.* Dokunma yoluyla bildirişim, deri alıcıları çok bol ve çok çeşitli olan öbeklerde gelişmiştir. Basınca ve acıya duyarlı alıcılar, özellikle dokunma bildirilerini algılamaya uyarlanmışlardır ve bu öbeklerdeki bildirişimde daha çok mekanik dürtüler rol oynamaktadır.

Maymunlarda, toplumsal ilişkilerde dokunmayla ilişki kurma (okşamalar, dokunmalar) çok sık kullanılır. Omurgasızlar da dokunmayla ilişki kurma yönteminden yararlanırlar: aynı kolonide yaşayan eşekarıları ve karıncalar duyargalarını birbirlerininkine dokundurarak topluluktaki üyeleri tanırlar.

• *Bildirişimde elektrik işaretlerinin rolü.* Bu tür dürtüyü yalnızca bazı balık türleri kullanır. Elektrik işaretinin su içinde iletilmesi hemen hemen göz açıp kapayıncaya kadar gerçekleşir. Bu işaret görsel dürtü gibi belli bir yöne değil bütün çevreye yayılır ve yayınlanması durunca, yayıldığı ortamdan hemen silinir.

Bazı elektrikbalıklarının düzenli ve sürekli elektrik yaymaları özgül ve bireysel özelliklerdir ve türdeşlerin yaşama çevreleri içinde birbirlerini tanımalarına olanak verir. Saldırganlık bağlamında ele alındığında, toplulukta, egemen bir yer edinmiş balığın elektrik boşaltmaları saldırılardan önce daha sık gerçekleşir ve çoğunlukla saldırganın kavgaya cesaret edemeden kaçması sonucunu doğurur. Elektriklibalıklarında elektrik yayma, savunma ve çiftleşme eylemlerine bağlı etkinlikler sırasında gerçekleşir.

• *Koku işaretlerinin rolü.* İnsandaki duyu düzeneğinin kokuların yerlerini belirleme ve ayırt etme bakımından sınırlı olduğundan, feromonların bulunmasına kadar (1959) hayvanların koku iletişimlerinin incelenmesi gecikti. İletişimde görev alan feromonlar, davranışı aniden başlatan bir dürtü görevi yapan "uyarıcı feromonlar" öbeğindendir. Feromonlar aynı türden bireylerin ve çiftlerin birbirlerini tanımalarına yardımcı olur. Olayın bu bireysel çeşitlemesi, gelişmiş topluluklar halinde yaşayan hayvanlara, kokuyu yayan hayvanın toplumdaki yerini ve fizyolojik durumunu öğrenme olanağı tanır. Tehlike sözkonusu olduğunda, bazı türler öbekteki bütün bireylerin birden bire yok olmasını sağlayabilen "alarm maddeleri" çıkarırlar (golyanbalığı). Bu maddeler aynı zamanda hayvanın egemenlik alanını da belirler.

• *Hayvan iletişiminin soyoluş ve bireyoluş bakımından evrimi.* Bir tür içinde iletişim süreçlerinin kurulmasını genelde genom belirler ve hem bireyin çevresine (fiziksel, ekolojik, toplumsal), hem de bireyin kişisel deneyimine bağlı olarak büyük ölçüde değişikliğe uğratır. Kuşun embriyo gelişmesi sırasında iletişim öğeleri de gelişir ve hayvanın topluluktaki davranışının gelişmesini kolaylaştırıcı bir etki yapabilir (G. Gottlieb). İletişimin bazı kalıcı öğeleri, ötücükuşların özel şarkıları gibi, yaşamın duyarlı dönemlerinde edinilir. W. H. Thorpe'un kanarya için ortaya koyduğu (1958) edinme süreci her bireyde farklıdır. Buna karşılık, kumru gibi bazı türler, toplu yaşamdan uzak bir yerde yetiştirilmiş olsalar bile, erginlik çağında özel bazı ortak sesler çıkarırlar. Hailman'ın çeşitli martı türleri için ortaya koyduğu gibi, hayvanlar özel dürtüler tanımayı öğrenebilmektedirler.

Soyoluş alanında, türlerin gelişmesi sırasında bazı işaretlerin (özellikle görsel olanlar) giderek işlevsel değerlerini yitirdikleri ve bir iletişim işlevi edindikleri sanılır (tavukların ibikleri); ayinleştirilmiş davranış öğeleri için de durum aynıdır: sözgelimi, başlangıçta yalın bir temizlik davranışı olan ördeklerin teleklerini yalızlaması, günümüzde bu öbeğin erkeklerinin gösteri hareketleri dizisi içinde yer almaktadır.

—Topbil. İletişim araçlarının ortak özelliği, herkese ve her zaman kalabalık (farklılaşmamış ve ayrışık) topluluklara seslenmektir. Günümüzde yeni iletişim araçları yeni olanaklar sunmaktadırlar Bazı iletişim araçları güçlerini artırmak ya da ayrıştırmakla yetinerek, geleneksel iletişim biçimlerini sürdürürler (kablo, videoiletim ve yaygın teletexte). Bazılarıysa, farklı bir iletişim biçiminin araçları olarak, bireyler ya da gruplar arasında, bir banka ya da bir bilgi veri merkeziyle, iki yönlü ilişki kurma olanağı sağlarlar. İletişim araçları dünyasının ikili özelliğinin kökü de, işte bu çeşitli iletişim kategorilerinin yan yana gelmesinde ve uzun zaman birbirinden ayrı kalan telefon, bilgisayar ve televizyon evrenleri arasındaki verimli bir yakınlaşmanın kurulmasındadır.

—Topruhbil. ve Topbil. İletişim sistemi şöyle çalışır: *bilgi kaynağı* (örneğin beyin) istenen *mesaj*'ı (örneğin konuşulan sözcükler) seçer; *verici* (örneğin ses tellerindeki gerginlik değişiklikleri) bu mesajı *işaret'e* çevirerek *iletişim kanalı* (örneğin kitle iletişim araçları) aracılığıyla *alıcı*'ya (örneğin kulak) gönderir. Bu süreç sırasında, kaynak tarafından istenmeyen bazı öğeler *(gürültüler)* iletişim kanalındaki işareti bozabilirler. Sözsel ve sözsel olmayan iletişim konusundaki birçok araştırma, telefon iletimi kuramcıları (C. E. Shannon ve W. Weaver) tarafından bilgi kuramı adıyla geliştirilen bu modelden az çok üstü kapalı bir biçimde esinlenmiştir.

• *Kitle iletişimi.* Kitle iletişimi olarak adlandırılan iletişimin dayanakları çeşitlidir: büyük basın kadar, radyo, televizyon, sinema, afiş ve plak da bunlar içinde yer alır. Bu çeşitli "media"ların ortak özelliği, her zaman kalabalık, farklılaşmamış ve ayrışık topluluklara yönelmektir. Büyük ya da küçük, en gelip geçici haberden başlayıp, yaratma ya da düşünme özgürlüğü ürünleri olan çeşitli yapıtlardan geçerek, her şeyden önce eğlenmek için hazırlanan programlara kadar, ilettikleri ve yaydıkları mesajların aşırı çeşitliliği de bundan ileri gelir. Güncel bilgiler, bilimsel ve teknik bilgi, birkaç kişinin ya da çok sayıda insanın eğlenmesi, çeşitli toplulukların eğitim ya da öğretimi ve en çeşitli zekâ ya da yaratıcı hayal gücü ürünlerinin iletimi gibi, hepsi de sanayi uygarlığından doğan teknikler tarafından yerine getirilen toplumsal işlevlerin aşırı çeşitliliği de buradan kaynaklanır.

Büyük basının ortaya çıkmasından, özellikle de radyo ve televizyonun kitlesel yayılmasından başlayarak, kitle iletişimlerinin herkesin ve her bireyin davranış ve inançları üzerinde, yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiler üzerinde, toplumları birleştirmeye ya da bölmeye yetenekli değerler üzerinde büyük, hatta kesin bir etkide bulundukları görüşü hızla yayıldı.

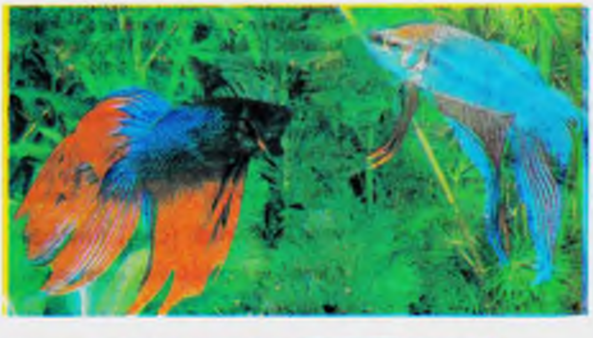
Bu görüş birçok yalanlamayla karşılaştı. İlkin seçim kampanyaları çerçevesinde 1940'tan başlayarak yürütülen incelemelerle yalanlandı. Bu incelemeler, seçimlerdeki tercihte kişisel ilişkilerin belirleyici etkisini gösterdi. Sonra anketler, büyük haber organlarına yönelik birçok red tepkisini ortaya koydu. En sonra da yeni iletişim araçları, uydular, bilgisayarlar, vericileri alıcılara durmadan daha çok yaklaştırarak, insanlar ya da gruplar arasındaki iletişim türlerini derin bir biçimde değiştirdi.

Kitle iletişimlerinin etkisi, son çözümlemede toplumun kendisine, toplumun eylem ve örgütlenmesine, insanlarla grup arasındaki ilişkilerin toplumda büründüğü biçime, toplumu oluşturan çeşitli kurum-

HAYVAN İLETİŞİMİNDEN ÖRNEKLER

Kavga eden balıklar: soldaki balık saldırırken (canlı renkleri, açılmış yüzgeçleri, birbirinden uzak operkulumları saldırganlığının göstergesidir) rakibi boyun eğdiğini "işaret etmektedir" (donuk renkler, büzülmüş yüzgeçler, yassılaşmış operkulumlar).

J. Six

F. Gohier

Adélie penguenlerinde çiftleşme öncesi görülen davranış dizileri: iki dürtünün birleşmesi işaretin (sesli işaret ve duruşlar) etkisini artırır.

Geyikler bağırdıklarında iki tip bilgi aktaran bir sesli bildiri yayarlar: sesi çıkaranın kimliği (türü, yaşı, cinsiyeti ve topluluktaki yeri) ve o andaki psikososyolojik durumu (saldırgan olup olmadığı, savunduğu toprak üzerinde bulunduğu, cinsel etkinlik içinde olup olmadığı).

Paul Starosta

FACOM belgesine göre

açı iletkisi

ilex
ilex aquifolium

ların karşılıklı yerine ve özellikle iletişim araçlarıyla kamusal ya da özel iktidarlar arasında kurulan ilişkilere bağlı gibi görünmektedir.

İLETKEN a. Isı ya da elektriği kütlesinin bir noktasından öbür noktasına iletebilen madde.
—Bilş. *İletken demeti,* bir bilgisayarda birçok sayısal organın birbiriyle bağlantısını sağlayan elektrik iletkenleri kümesi. (Bir bilgisayarda genellikle, verileri ileten iletken demetleri ve kumanda komutlarını ileten denetim iletken demetleri vardır.)
—Elektrotekn. Bir akımın geçişini sağlayan bileşen.
◆ sıf. Isı ya da elektriği iletme özelliği olan bir madde için kullanılır.
—Elektrotekn. Bir iletim akımının geçmesini sağlayan bir ortam, bir madde için kullanılır. (Karşt. YALITKAN.) || Elektrik akımını geçirmeye elverişli bir madde için kullanılır.

İLETKENLİK a. İletken olma durumu; bir iletkenin niteliği.
—Elekt. *Nicel iletkenlik,* bir devre parçasından geçen I doğru akımının, bu devrenin uçlarındaki V gerilimine oranını veren G büyüklüğü $\left(G = \frac{I}{V}\right)$. [Uzunluğu ℓ, kesiti S ve özgül iletkenliği σ olan silindirsel bir iletken için $G = \sigma \frac{S}{\ell}$ bağıntısı elde edilir. Nicel iletkenlik G, direnç R'nin tersidir $\left(G = \frac{1}{R}\right)$. Nicel iletkenliğin SI birimi, $1\ \Omega^{-1}$ e eşit olan ve mho da denen *siemens*'tir (simgesi S).] || *Özgül iletkenlik,* bir maddeden geçen *j* elektrik akımı yoğunluğunun, uygulanan E alanına oranı ($j = \sigma E$) olarak tanımlanan ve bu maddenin iletim sığasını niteleyen σ fiziksel büyüklüğü. [SI'de, özgül iletkenlik birimi ohm^{-1} · metre^{-1} ($\Omega^{-1} \cdot m^{-1}$) ya da metrede siemenstir ($S \cdot m^{-1}$). Özgül iletkenlik σ, özgül direnç ρ'nun tersidir $\left(\sigma = \frac{1}{\rho}\right)$.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—Elektron. *Karşılıklı iletkenlik,* bir elektron tüpünde, anot akımındaki küçük bir değişimin, bu akım değişimini belirleyen ızgara gerilimindeki küçük değişime oranı.
—Fiz. Cisimlerin, ısı ya da elektriği kütlelerinin bir noktasından öbürüne az ya da çok kolay biçimde iletme özelliği.
—Nörobiyol. Hücre zarının iyon geçirgenliğini belirleyen özellik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Termodin. *Isıl iletkenlik,* bir maddenin ısı iletme özelliğini belirten ve ısı akısı yoğunluğunun sıcaklık gradyanına bölümüne eşit olan büyüklük. (SI'de ısıl iletkenlik birimi metre ve kelvinde watt'tır. [$W \cdot m^{-1} K^{-1}$].)[ISIL İLETKENLİK KATSAYISI da denir.] (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Elekt. *Özgül iletkenlik.* Elektrik akımı, yüklü parçacıkların bir madde içinde akışından kaynaklanır. *n* bu parçacıkların yoğunluğu (birim hacimdeki sayısı), *q* yükleri ve *v* ortalama akış hızları olursa, elektrik akımı yoğunluğu *j=nqv* eşitliğiyle verilir.
v akış hızı, parçacıkları hızlandıran bir E elektrik alanının etkisinden kaynaklanır. Bu parçacıklar, katışkılara çarpmaları ya da kristal kafesinin titreşimi sonucu yavaşlar; bu yüzden *v* aşağıdaki formülle hesaplanır:

$$v = \frac{q\tau}{m} E;$$

formülde τ iki darbe arasında geçen çarpışma zamanı ya da ortalama zaman ve *m* parçacıkların kütlesidir. Dolayısıyla yeni bir büyüklük olan taşıyıcıların devingen liği,

$$\mu = \frac{q\tau}{m}$$

eşitliğiyle tanımlanır. Demek ki, $\sigma = nq\mu$ eşitliğiyle verilen özgül iletkenlik temelde iki parametreye bağlıdır: serbest taşıyıcıların *n* yoğunluğu ve bunların μ devingenliği.
En iletken cisimler, metre küpte 10^{28} düzeyinde serbest elektron içeren metallerdir. Bakırın özgül iletkenliği, oda sıcaklığında $\sigma = 6 \cdot 10^{8}\ \Omega^{-1} \cdot m^{-1}$ dir. İyi yalıtkanların (sözgelimi polietilen) özgül iletkenliği $10^{-12} \Omega^{-1} \cdot m^{-1}$ düzeyindedir.
—Nörobiyol. Normalde hücre zarı molekül ve iyonların yayılması için engeldir; bununla birlikte bazı iyonlar zarın üzerindeki "delik"lerden geçerek yayılabilir. Bu iyonlar aynı zamanda elektrik akımı taşır. Bundan başka iyonların dağılımı hücre içinde ve dışında farklıdır. Aslında, etkin olarak sodyumu hücre dışına, potasyumu hücre içine ve belki de kalsiyumu dışarıya taşıyan ve enerji tüketen zar "pompa"ları vardır. Bu nedenle edilgin akımlarla pompaların ürettiği akımlar arasında bir denge oluşur. Normalde sodyum hücre içine yayılma eğilimindedir, ama derhal pompa tarafından dışarı atılır. Bu durum hücre zarının iki tarafında bir elektrik potansiyeli doğmasına yol açar. Zar bu yolla kutuplaşmış olur. Hücrenin içi dışına göre otuz kırk milivolt negatiftir.
Zar potansiyeli hücrelerin çoğunluğu için sabittir. Bununla birlikte sinir ve kas hücrelerinin iletkenlikleri ya yerel elektrik alanına ya da kimyasal aracıların varlığına bağlı olarak değişir. Bu nitelik hücrelerin uyarılabilmesine yol açar ve zarın kutupsuzlaşması etkinlik potansiyelini doğurur.
—Termodin. K ısıl iletkenliği $\frac{dQ}{dt} = -K \frac{dT}{dz} S$ bağıntısıyla tanımlanır; bağıntıda $\frac{dQ}{dt}$ sıcaklık farkı dT olan iki noktayı birleştiren dz boyundaki bir doğru parçasına dik olarak yerleştirilmiş S yüzeyinden bir saniyede geçen ısı miktarını gösterir.
Isı iletimini sağlayan parçacıklar için ortalama serbest bir yol tanımlandığında, ısıl iletkenlik $K = \frac{1}{3} C\bar{v}l$ formülüyle verilir; formülde C birim hacimdeki özgül ısıyı, $\bar{v}$ parçacıkların ortalama hızını ve *l* ortalama serbest yolları gösterir. İletkenlik sıcaklıkla büyük ölçüde değişir. Çevre sıcaklığında gümüş gibi iyi bir iletkenin ısıl iletkenliği 420 W/m • K, balsa'nın iletkenliği ise 0,05 W/m • K değerindedir.
Isı iletimi metallerde elektronlarla sağlanır; K ısıl iletkenliği ile σ elektrik iletkenliği arasında, $\frac{K}{\sigma} = \frac{\pi^2}{3}\left(\frac{k}{e}\right)^2 T$ (Wiedemann-Franz yasası) biçiminde ifade edilen bir bağıntı vardır; bu bağıntıda *k* Boltzmann değişmezini, *e* elektron yükünü ve T mutlak sıcaklığı gösterir.

İLETKENLİKÖLÇER a. Anal. kim. İletkenliği ölçmeye yarayan aygıt.

İLETKENLİKÖLÇÜM a. Anal. kim. Bir çözeltiye, kendisiyle tepkimeye girebilen bir ayraç katıldığında, çözeltide doğacak iletkenlik değişmelerini saptamaya dayanan fizikokimyasal çözümleme tekniği. (Bir çözeltinin iletkenliği, çözeltideki iyonların derişimine doğrusal olarak bağlıdır, dolayısıyla iletkenlikölçüm ilke olarak derişimlerin bulunmasını sağlar.)

İLETKİ a. Ölçbil. Makine yapımında ikidüzlemli açıları ölçmek için kullanılan denetleme aleti. || Açıları ölçmeye ya da aktarmaya yarayan derecelenmiş çember ya da yarıdaire.

İLETME a. İletmek eylemi.
—Topbil. *İletme merkezi,* teknik düzenlemeyi yapan tek bir teknik önderin emri altında bulunan bir ya da daha çok yetkili kişiyi birbirine bağlayan araçların tümü.

İLETMEK g. f. **1.** *Bir şeyi (somut) bir kimseye, bir yere iletmek,* onu taşımak, ulaştırmak, götürmek, vermek: *Mektupları sahiplerine iletmek.* **—2.** *Bir şeyi (soyut) bir kimseye, bir yere iletmek,* onu götürmek, bildirmek: *Bir haberi iletmek.* **—3.** *Bir şeyi (elektrik akımı, ısı, ses vb.) iletmek,* onu geçirmek.
◆ **iletilmek** edilg. f. İletmek işine konu olmak; bildirilmek, ulaştırılmak, götürülmek: *Yeni kararlar bütün çalışanlara iletilsin. Davetiyeler yerlerine iletildi mi?*
◆ **ilettirmek** ettirg. f. İletmek işini bir başkasına yaptırmak.

İLETTİRMEK → İLETMEK.

İLEUM a. (fr. *iléon*'dan). KIVRIMBAĞIRSAK'ın eşanlamlısı.

İLEUS a. (fr. *ileus;* yun. *eileos*'dan, *eilein,* dönmek, kıvrılmak). Patol. Akut ya da süreğen bağırsak tıkanması.
—ANSİKL. "İleus" terimi yerine günümüzde "bağırsak tıkanması" deyimi kullanılmaktadır; bununla birlikte hâlâ kullanıldığı iki durum vardır: *safra ileusu* (bağırsağa geçen bir safra taşı nedeniyle ortaya çıkan bağırsak tıkanması); *felçli ileus* (karın zarı iltihapları ve karın ameliyatlarından sonra olduğu gibi, bir engel olmamasına karşın bağırsak sığamsallığının durmasına bağlı bağırsak tıkanması).

İLEX a. Soğuk ya da ılıman bölgelerde yetişen, hepyeşil ya da mevsimlik dişli -dikenli yaprak veren ağaç ya da çalı. (Yaprakların koltuğunda tek ya da toplu halde bulunan küçük ve beyaz çiçekleri siyah ya da kırmızı renkte etli meyveler verir. 300 tür; çobanpüskülügiller familyası.)
—ANSİKL. İlex'in en iyi bilinen türü çobanpüskülü *(İlex aquifolium)* yaprakları sert ve dikenli olan bir ağaççıktır. Bunun meyveleri yuvarlak ve parlak kırmızı renktedir, soymuğu Batı Avrupa'da ökse yapımında; çok sert ve ağır olan odunu iyi işlendiği ve siyah boya tuttuğu için ince marangozlukta, torna işlerinde ve dişli çark yapımında kullanılır; çok iyi bükülebilen genç dallarından, kırbaç ve kamçı sapı yapılır. İlex özellikle, silisli ya da granitli topraklarda iyi yetişir; dayanıklı ve gösterişli olduğu için, bahçelerde süs bitkisi olarak da yetiştirilir.
İlex guianensis türü tropikal Amerika'da yetişen bir ağaçtır; bunun ince dokulu, yarı sert, yarı ağır pembemsi beyaz odunu marangozlukta kullanılır.

İLEYH adl. (ar. *ileyh*). *Esk.* Erkek için ona, kendisine anlamında kullanılır.

İLEYHA adl. (ar. *ileyhā*). *Esk.* Kadın için ona, kendisine anlamında kulanılır.

İLEYHİM adl. (ar. *ileyhim*). *Esk.* Erkekler için onlara, kendilerine anlamında kullanılır.

İLEYHİMA adl. (ar *ileyhima*). *Esk.* İki erkekten söz ederken ikisine, onlara anlamında kullanılır.

İLEYHÜNA adl. (ar. *ileyhünā*). *Esk.* İki kadından söz ederken, onlara, ikisine anlamında kullanılır.

İLEYHÜNNE adl. (ar. *ileyhünne*). *Esk.* Kadınlar için onlara anlamında kullanılır.

İLF (İlya Arnoldoviç FAİNZİLBERG — denir) [Odesa 1897 - Moskova 1937] ve **PETROV** (Evgeniy Petroviç KATAYEV —denir) [Odesa 1903 - Sivastopol 1942], rus hiciv yazarları. Birlikte yazdıkları, pikaresk romanların kahramanı "büyük düzenbaz" Ostap Bender, bir hazine avı kurgusu içinde, kurulmakta olan sosyalizmin gölgesinde gelişen çıkarcılar dünyasını sergiler (*Dvenadtsat stuliyev,* 1928; *Zolotoy teliyonok,* 1931).

İLFRACOMBE, Büyük Britanya'da (Devon) kent, Bristol kanalı kıyısında, Exmoor Forest'in eteğinde; 9 400 nüf. Sayfiye ve birçok güzel görünüşlü yerin yakınında gezinti merkezi.

İLG (Alfred), isviçreli mühendis (Frauenfeld 1854 - Zürich 1916). Ménélik'in bakanlığını yaptı ve dış siyaseti yönetti (1897 -1907). Addis Abeba ve Cibuti arasındaki

demiryolunu inşa etti.

İLGA a. (ar. *ilgā'*). **1.** Bir şeyin varlığını ortadan kaldırma; lağvetme: *Bir kurumun ilgası.* **—2.** Geçersiz duruma getirme, yürürlükten kaldırma: *Anayasayı ilgaya teşebbüs etmek.* (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *İlga etmek,* varlığını ortadan kaldırmak, lağvetmek, yürürlükten kaldırmak, geçersiz kılmak.

—ANSİKL. Huk. Bir yasanın ilgası, dar anlamıyla, yasaların ya da belli yasa kurallarının yasama meclisi tarafından ortadan kaldırılmasıdır. Bu da, yine bir yasayla yapılır. Yeni çıkan yasanın kendinden önceki yasanın ya da belli yasa kurallarının yürürlükten kaldırıldığını açıkça söylemesi durumunda *açık ilga*'dan söz edilir. Yeni yasa böyle bir açıklık taşımamakla birlikte, kendinden önceki yasa kurallarından farklı düzenlemeler getirmişse, eski yasanın bu yeni kurallara aykırı düşen hükümleri kendiliklerinden yürürlükten kalkmış sayılırlar *(zımni ilga).*

Anayasa mahkemelerinin, iptal kararları verdikleri durumlarda da, iptal konusu olan yasa ya da yasa kuralları yürürlükten kalkar. Dolayısıyla iptal işlemi de, geniş anlamda ilga kavramına girer.

İLGAZ a. (ar. *ilġaz*). *Esk.* **1.** Sözdeki amacı gizleme, sözü kapalı bir biçimde söyleme. **—2.** *İlgazla konuşmak,* üstü kapalı konuşmak.

İLGAZİ, Artuklular'ın Mardin ve Silvan (Meyyafarıkin) kolundan iki atabeyin ortak adı. —NECMETTİN BİN ARTUK (öl. Silvan 1122). Kudüs valisi olan babası öldükten sonra (1091) kardeşi Sökmen'le birlikte burasının yönetimini elinde tuttu. Kudüs'ün yeniden fatımi egemenliğine geçmesi üzerine (1098) Sökmen Urfa'da kalırken, İlgazi Irak'ta kendisine verilen topraklara döndü. Hizmetine girdiği Büyük selçuklu sultanı Gıyasettin Muhammet I tarafından Bağdat şahneliğine atandı (1101). Yerli Araplar'la Türkmenler arasında çıkan sürtüşmeleri gidererek durumunu pekiştirdi. Kardeşi Sökmen'in ölümü üzerine (1108) Mardin'e yerleşerek burada Artuklular'ın Mardin kolunu kurdu. Haçlılar'a karşı oluşturulan orduda Urfa'yı almakla görevlendirildi (1111). Kenti kuşattıysa da alamadı. Haçlı baskınlarından korkan kent halkının çağrısı üzerine Halep'e giderek kenti teslim aldı (1117). Suriye hükümdarı Tuğtigin ile Haçlılar'a karşı işbirliği yaptı (1118). Halep üzerine yürüyen Antakya haçlıları'nı büyük bir yenilgiye uğrattı (1119). Ancak, Tiflis önlerinde abhaz-gürcü birleşik ordusuna yenildi, hızla Halep'e çekildi (1121). Teslim aldığı Silvan kalesinde dinlenirken öldü. —KUTBETTİN (öl. 1184). İlgazi'nin torunu Necmettin Alpı'nın oğlu. Babasının ölümü üzerine (1176) Mardin, Silvan, Ceylanpınar (Resülayn) gibi kent ve yörelerde atabey olarak yönetimi ele aldı. Selahattin Eyyubi'ye karşı savaştı. Ancak, üstünlüğü karşısında Selahattin'e boyun eğerek ordusunu onun buyruğuna vermek zorunda kaldı (1183). Kızı Fulane Hatun'u Selahattin'in oğlu Melik el-Muiz ile evlendirerek onun gölgesinde atabeyliğini ölene kadar sürdürdü.

İLGEÇ a. **1.** Bir cümle kurucusunun ardında yer alan ve onu bir başka kurucuya ya da cümlenin tümüne bağlayan değişmez nitelikli dilbilgisel biçimbirim. (Eşanl. EDAT.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *İlgeç sentagması,* bir ad sentagmasının izlediği ilgeçten oluşan sentagma.

—ANSİKL. İlgeçler adlardan ve adıllardan sonra gelerek onlarla birlik oluşturan birimlerdir. Adlar ve adıllardan sonra ya doğrudan *(vatan için, dağ gibi, parmak kadar)* ya da yönelme *(okul-a kadar, ev-e doğru),* çıkma *(ev-den beri, okul-dan öte),* tamlama *(o-n-un için, siz-in kadar)* durum eklerinden biri aracılığıyla gelirler. Yerine ve türüne göre birlikte olma *(benimle geleceksin),* amaç *(başarmak için çalışacaksın),* benzetme ve karşılaştırma *(ağlar gibi konuşma, kemik gibi sert),* eşitlik, denklik, benzerlik *(bakla kadar oda, paran kadar konuş),* görecelik *(ona göre hava hoş)* belirtir. Bir adla birlikte bir adı nitelendirdiğinde sıfat *(mendil kadar tarla, avuç içi kadar oda),* bir sıfata ya da bir fiile yöneldiğinde de belirteç *(ipek gibi yumuşak, ceviz kadar büyük, eve kadar yürü)* işlevi görür. İyelik eki alan ilgeçler ad gibi kullanılırlar: *Onun gibisini bulamazsınız. Bu kadarı yeter.*

İLGEÇLİ sıf. Dilbil. İlgeçle kurulan tümleç için kullanılır (*arabayla* gitmek, *deli gibi* koşmak).

İLGİ a. **1.** İki ya da daha çok şey arasındaki bağ, yakınlık, benzerlik; alaka: *Yetkililer iki olay arasında hiçbir ilgi göremediler.* **—2.** Bir şeye duyulan merak, yoğunlaştırılmış dikkat, ondan alınan tat: *Bir yayına ilgi duymak. Bir öyküyü ilgiyle dinlemek. Müziğe karşı yoğun bir ilgi duyuyor. Sinemaya duyulan ilgi. Bu yeni buluş büyük bir ilgi uyandırdı.* **—3.** Bir kimseye gösterilen, onu gözetmeyi amaçlayan dikkat; yakınlık: *Oğluma gösterdiğiniz ilgi için size teşekkür ederim.* **—4.** Bir kimsenin karşı cinsten bir kimseye yönelen duygusal eğilimi: *Ona ilgi duyuyor musun? Bu ilgi ne kadar sürdü? Şu an ilgi duyduğu bir kadın (ya da erkek) yok.* **—5.** *İlgi alanı,* bir kişi ya da kuruluşun ilgilendiği, ilgilerinin üzerinde yoğunlaştığı konular bütünü. || *İlgi çekici,* ilginç nitelikler taşıyan, ilgi ve merak uyandıran şeyler için kullanılır: *İlgi çekici bir konuşması var.* || *İlgi çekmek,* bir işe, bir olaya ya da bir kimseye önem vermek, ona karşı bir yakınlık beslemek. || *İlgi görmek,* önemsenmek, sevilmek. || *İlgi göstermek,* ilgisini belli etmek, açığa vurmak, esirgememek: *Bize çok ilgi gösterdiler.* || *İlgi toplamak,* herkesten ilgi görmek, ilgilenilmek: *Konuşması büyük ilgi gördü.* || *İlgisi kesilmek,* bir kimsenin bir şeyle ya da biriyle olan bağları, ilişkileri koparılmak. || *İlgisi yok,* bir şeyin ya da bir kimsenin bir başka şey ya da kimseyle hiçbir bağlantısı düşünülemez anlamında söylenir. || *İlgiyi kesmek,* hiçbir bağı, bağlantısı kalmamak.

—Dilbil. *İlgi adıllı dönüşüm,* üretici dilbilgisinde, kurucu bir cümleyi, bir ilgi adılı aracılığıyla ana cümlenin ad dizlmine (ad sentagmasına) yerleşmesi sonucunu veren dönüşüm. || *İlgi eki,* ad ve adıllara tamlayan ekinden sonra eklenerek tamlayana ait olanı belirten ek (ablamınKİ, Ali'ninKİ, benimKİ, seninKİ, o-nun-Kİ vb.). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Ed. Bir sözü gerçek anlamından mecaz anlamına geçirirken sözcüklerle düşünce ve kavramlar arasında kurulan ilişki. (→ ALAKA.)

—Kim. Cisimlerin birbiriyle birleşme eğilimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Elektron ilgisi,* yansız bir atomun ek bir elektronla birleşmesi sırasında açığa çıkan enerji (elektronvolt olarak ifade edilir).

—Ruhbil. Bir bilginin uyardığı ve özneyi, bilgiyi etkin bir biçimde kavramaya sürükleyen bilişsel güdülenim.

—ANSİKL. Dilbil. Ad tamlamalarında tamlananın yerini tuttuğu için (*onun kalemi / onunki*) *ilgi adılı* diye de adlandırılan bu ek, ses uyumlarına bağlı değildir; ekin tek bir biçimi vardır *(-ki).* Kendisinden sonra gelen durum ekleri *-ki*'ye öteki adıllarda olduğu gibi *-n-* yardımcı sesi aracılığıyla birleşir (*benimki-n-i, benimki-n-e,* vb.).

—Kim. Kimyasal ilgi günümüzde ölçülebilen bir büyüklüktür: ilginin çok sık görülen belirtisi tepkime sırasında açığa çıkan ısıdır; dolayısıyla bu ısı, başlangıçta ilginin bir ölçüsü olarak göz önüne alındı; ancak Berthelot'nun maksimum iş ilkesini ortaya atmasından sonra bu görüşün yetersiz olduğu görüldü (→ ISILKİMYA); çünkü oluşması sırasında ısıalan tepkimeler de biliniyordu. Nitekim kimyasal bir dengede, kimyasal madde türlerinin başlangıç derişimlerine göre iki ters tepkimeden yalnızca biri gerçekleşir. Bu olgu kimyada çok önemli ve genel bir haldir; yani kimyasal denge, ortamda yer alan cisimler için kararlı denge halini gösterir; nitekim termodinamik, kararlı denge halinin, bir sistemin *serbest entalpisi* denilen belirli bir hal fonksiyonunun minimum değerini karşıladığını kanıtlar; serbest entalpi ise yalnızca sıcaklık ve basınca değil, aynı zamanda sistemde yer alan kimyasal maddelerin derişimine de bağlıdır. Öyleyse tepkimeye giren cisimlerin karışımının ilk haliyle tepkimeden sonraki hali arasında, sistemin serbest enerjisinde görülen azalmayı, bu ilginin ölçüsü olarak kabul etmek gerekir; dolayısıyla kimyasal ilgi, bir enerji birimiyle, örneğin joule cinsinden ölçülebilir. Demek ki bir tepkimenin oluşması için sistemin serbest enerjisinin azalması zorunludur. Böylece tepkimeleri öngörme sorunu kimyasal ilgi sorunuyla gerçek bir çözüme ulaşır.

İLGİLENDİRMEK → İLGİLENMEK.

İLGİLENİLMEK → İLGİLENMEK.

İLGİLENMEK gçz. f. **1.** *Bir şeyle ilgilenmek,* bir kimseden söz ederken, o şeye karşı ilgi duymak, o şey üzerinde kafa yormak, düşünmek: *Müzikle, resimle ilgilenmek.* **—2.** *Bir şeyle ilgilenmek,* bir uğraşın, işin tüm sorumluluğunu, bir görevin gerçekleştirilmesi yükümlülüğünü üzerine almak; üstlenmek: *Cenaze işleriyle ben ilgilenirim. Siz merak etmeyin davetiyelerin dağıtılmasıyla ben ilgilenirim.* **—3.** *Bir şeyle, bir kimseyle ilgilenmek,* onlarla ilgili bir işi, bir görevi yerine getirmek, bir şey yapmaya, bir sorunu çözmeye, bir şeye müdahale etmeye vb. yönelmek; onlara zaman ayırmak: *Yemekle ilgilenmek. Sizinle ilgilendiler mi? Başkalarının işleriyle ilgilenmeyin. Doktor yalnız üç hastayla ilgilenebileceğini söyledi.* **—4.** *Bir kimseyle, bir şeyle ilgilenmek,* dikkatini, ilgisini onlara yöneltmek, onlara gözkulak olmak: *Çiçeklerle ilgilenmek gerek, yoksa hemen solarlar. Karısıyla yeteri kadar ilgilenmiyor. Bu kadar iş arasında kendimle ilgilenmeye zaman bulamıyorum.* **—5.** *Bir kimseyle ilgilenmek,* ona yakınlık, sevgi duymak; hoşlanmak: *Bu kızla ilgilendiğini neden saklıyorsun?* **—6.** *Bir şeyle, kişilerle ilgilenmek,* sözkonusu bir kimseyse, temel etkinlik olarak onları konu almak: *Özürlü çocuklarla ilgilenmek istiyor;* bir meslek, yöntem, etkinlik alanıysa, onlarla ilgili olmak, onları konu almak: *Ruhbilim bu tür sorunlarla, durumlarla ilgilenir.*

◆ **ilgilendirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi ilgilendirmek,* bir şeyden söz ederken, o kimseye, o şeye ait, onlarla ilgili olmak: *Havanın kurak gitmesi daha çok tarımcıları ilgilendirir. Memurları ilgilendiren bir yasa.* **—2.** *Bir kimseyi ilgilendirmek,* bir şeyden, bir kimseden söz ederken, ona ilginç gelmek, dikkatini çekmek, üzerinde düşündürmek: *Sizin kişisel sorunlarınız beni ilgilendirmiyor. Beni sen değil, kardeşin ilgilendiriyor.* **—3.** *Bir kimseyi ilgilendirmek,* bir şeyden söz ederken, gereksinimlerine, isteğine uygun düşmek: *Bu bardak takımı sizi ilgilendiriyorsa ayırayım, daha sonra alırsınız.*

◆ **ilgilenilmek** edilg. f. İlgilenme eylemine konu olmak.

İLGİLİ sıf. **1.** *Bir kimseyle, bir şeyle ilgili,* onu ilgilendiren, ona ait, onunla bir bağı, ilişkisi olan şey için kullanılır: *Bu benimle ilgili bir sorun. Onunla ilgili kararları biz veremeyiz. Tarihle ilgili bilgiler. Başarısızlığının tembellikle ilgili olduğunu sanmıyorum. Son akaryakıt zammı, genel fiyat artışlarıyla ilgili.* **—2.** *(Bir şeyle, bir kimseyle) ilgili,* belli bir şeyle, bir kimseyle ilgilenen, onu seven kimse için kullanılır: *Müzikle ilgili bir genç. Çocuklarıyla ilgili bir anne.* **—3.** Belli bir alanda etkinliği, yetkisi, söz hakkı olan merci için kullanılır: *Sorunlarınız için ilgili servisimize başvurunuz. İlgili şubemizden bilgi alabilirsiniz.*

◆ a. Yetkili kimse: *Bir ilgiliye danışmak. İlgililerle görüşmek.*

İLGİLİLİK a. İlgili olma durumu.

İLGİN (Ertuğrul), türk tiyatro oyuncusu, opera yönetmeni (İstanbul 1917). Ankara Devlet konservatuvarı tiyatro bölümü'nü birincilikle bitirdi (1940), aynı kurumda prof. C. Ebert*'in asistanı oldu. *Julius Caesar, Kibarlık budalası, Köşebaşı, Şamdancı, On ikinci gece* vb. oyunlarda sahneye çıktı, ayrıca Ebert'in yönlendirmesiyle Zuckmayer'den özel müzik dersleri aldı. *La Bohème, Madame Butterfly, Othello* vb. operaları sahneye koydu. 1948'den başlayarak on yıl kadar Avrupa operalarında çalıştı. Türkiye'ye döndükten sonra Ankara'da ve İstanbul Şehir operası'nda *Lucia, Rigoletto* operalarını, *Yalancı, Kahvehane, Kral Lear, Don Juan* oyunlarını yönetti, birçok yapıtın başrolünü yorumladı. 1969'da kendi isteğiyle emekli oldu. 1987'de konuk sanatçı olarak İstanbul Devlet tiyatrosu'nda Bozkurt Kuruç'un sahneye koyduğu *Cimri* piyesinde Harpagon rolüyle sahneye döndü.

İLGİNÇ sıf. İlgi uyandıran, dikkat çeken bir kimse, bir şey için kullanılır; enteresan: *İlginç bir konuşmacı. İlginç bir toplantı. İlginç bir kitap. İlginç bir ayrıntı. Kayda değer, ilginç bir durum yok. İlginç bir yüz. İlginç bir konu.*

İLGİNÇLİK a. İlginç olma durumu; ilginç olanın özelliği: *Konunun ilginçliği güncelliğinden kaynaklanıyor.*

İLGİSİZ sıf. **1.** *(Bir şeye, bir kimseye karşı) ilgisiz,* belli bir şeyle, bir kimseyle ilgilenmeyen, onu kendine dert etmeyen, önemsemeyen kimse için kullanılır; kayıtsız; alakasız: *Sorunlarıma karşı her zaman ilgisizdi. İlgisiz bir anne. Karısına karşı ilgisiz bir koca.* **—2.** *(Bir şeyle) ilgisiz,* belli bir şeyle ilgisi, yakınlığı, benzerliği bulunmayan şey için kullanılır; alakasız: *Konuyla ilgisiz laflar etmek.*

Attilâ İlhan

İLGİSİZLİK a. **1.** Belli bir şeyle ilgilenmeme, ona karşı ilgisiz kalma durumu; kayıtsızlık, alakasızlık: *Gençliğin kimi konulara karşı ilgisizliği.* **—2.** Bir kimseye gereken özen, ilgi ve dikkati göstermeme durumu; kayıtsızlık, alakasızlık: *Karısı onun ilgisizliğinden şikâyetçi. Annenin ilgisizliği, çocuğun ileride sorunlu bir kişi olmasına yol açabilir.*

İLH → İLAHERE.

İLHA, Mozambik'te il; yönetim merkezi *Mozambik.*

İLHAB a. (ar. *ilhāb*). *Esk.* **1.** Alevlendirme. **—2.** İltihaplandırma. **—3.** *İlhab etmek,* alevlendirmek; iltihaplandırmak.

İLHAD a. (ar. *ilḥād*). İslam dinine, Kuran'ın koyduğu kurallara karşı gelme.

—ANSİKL. Yaygın olarak tanrıtanımazlık anlamına kullanılan *ilhad* terimi, özellikle kelam kitaplarında islamın ilk dönemlerinden beri, felsefi düşüncelerin etkisiyle islam dinini ve peygamberlik kurumunu eleştirerek filozofları peygamberden üstün görme ya da islam dinini yıkmak amacı ile Kuran'ı geçersiz saymaya kalkışma; bazı ayetleri gerçek anlamlarından saptırma (fasit tevil) gibi bağlamlarda kullanılır. Bu tutumda olan kişiye *mülhid,* bu kişilerin oluşturdukları akıma *melahide* denir.

İslam düşünce tarihinin ilk dönemlerinde Ali'nin tanrılığını savunan Abdullah bin Sebe (Sabâ), peygamberlik kurumunu eleştiren filozof Ebu Bekir Zekeriya er-Razi, müslümanların Allah inancını eleştiren İbn ür-Ravendi gibi bazı mülhidlere rastlanırsa da bunlar hiçbir zaman öteki kelamcı ve filozoflar kadar etkili olup yandaş bulamadılar.

İLHA DO PRİNCİPE → PRİNCİPE adası.

İLHAH a. (ar. *ilḥāḥ*). *Esk.* **1.** Diretme, ısrar etme, üstüne düşme. **—2.** *İlhah etmek,* ısrar etmek, üstüne düşmek: "*...çık deyü ilhâh ettiklerinde yine taannüd eylemiş ise de...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İLHAK, -kı a. (ar. *ilḥāḳ*). **1.** Katma, ekleme. **—2.** Bir ülkeyi egemenliği altına alma; başka bir devlete ait toprakların bir kısmını kendi sınırları içine katma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *İlhak etmek,* katmak, eklemek; bir yeri egemenliği altına almak: *Almanya 1938'de Avusturya'yı ilhak etti.*

—ANSİKL. Uluslarar. huk. İlhak nedenleri geleneksel olarak şunlardır: 1. sahipsiz toprakların işgali (ancak günümüzde artık bu nitelikte topraklar yoktur; ayrıca [her kıyı devletine tanınan kıta sahanlığı dışında kalan] deniz yatağının ve gökcisimlerinin sahiplenilmesi de yasaktır); 2. toprakların gönüllü olarak (toprak değişimi ya da sınır düzeltme) ya da zorla başkasına geçmesi. Kuramsal olarak ve hukuk açısından, hiçbir ilhak, kuvvet kullanımından kaynaklanamaz. Bu nokta, 1967 İsrail-Arap savaşı'ndan sonra Birleşmiş milletler güvenlik konseyi'nin 242 sayılı kararı ile de doğrulanmıştır.

İLHAKÇILIK a. Bir ya da birkaç ülkenin başka bir ülkeye ilhak edilmesini amaçlayan siyaset.

İLHAM a. (ar. *ilhām*). **1.** İçe doğan yaratıcı coşku; esin: *İlham aramak, beklemek.* **—2.** *Bir kimseden ilham almak,* onu ya da onun eylemini örnek almak, bir kimsenin eylemlerinden, düşüncelerinden vb. esinlenmek: *Gerçeküstücülerden ilham alan yazar. Okuduklarından ilham almak.* || *İlham perisi,* sanatçıları esinleyip onlara yaratıcı güç kazandırdığı varsayılan düşsel güç. (Bk. *ansikl.* böl. Ed.) || *Bir kimseye ilham vermek,* varlığıyla bir kimsede, yaratıcılığı, hayal gücünü, imgeleme gücünü harekete getiren özel bir durum yaratmak: *Heykeltıraşa ilham veren model. Şaire ilham veren güzel. İstanbul birçok şaire ilham vermiştir.*

—Tasav. Allah tarafından kulun kalbine atılan bilgi, sezgi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatı ilhamın tanrısal olduğunu kabul eder. Tasavvuf edebiyatında tanrısal ilhamın yanında mürşidin de şaire yol gösterdiğine inanılır. Halk şiiri geleneğindeyse âşığın düşünde içtiği bade ona esin kaynağı olur. Pir dolusu içmişse uyandıktan sonra aşk şiirleri söylemeye başlar; er dolusu içmişse kahramanlık şiirleri söyler. Tanzimat'tan sonra Batı edebiyatlarının etkisiyle ilham perisinin (musa) etkisinden söz edildi. Özellikle Servet-i fünun şairleri peri-i ilhama, peri-i şi'r'e seslenen şiirler kaleme aldılar.

—Tasav. Tasavvufta, deney ve akıl yoluyla ulaşılan bilgilerden başka, bir de kulun kendi isteği, gücü ve çalışmasına bağlı olmaksızın, doğrudan Tanrı vergisi (mevhibe, lütuf) ve aracısız olarak kulun içine doğan ya da atılan bir bilgi olduğu kabul edilir. Tasavvufçular, *ilham* denilen bu bilgiyi evliyalık inancıyla ilgili olarak kullanır ve bunu, akıl ve duyuların aracılığı olmaksızın, tanrısal gerçeklerin ve sırların, varlık ve olayların iç yüzünün (hakaik-i eşya) velinin kalbine doğması (feyz, işrak) biçiminde anlarlar. Akıl ve duyu yanılgılarından uzak olan bu bilgide aldanma ve yanılma payı yoktur. İlham, tanrısal vergi olmakla birlikte, ancak arınmış gönüllere ineceğinden, ibadet, riyazet, züht, takva ve çile gibi manevi ve ahlaksal çabalarla kalbi arındırmak (tasfiye) gerekir. Bu yollardan geçerek (seyri sülûk) kendisini hazırlayan sufinin kalbine, nereden geldiğini ve nasıl olduğunu bilmediği birtakım sezgiler ve doğuşlar biçiminde gelen ilham, bir bakıma peygambere gelen vahiye benzer. Şu var ki, bütün kelam bilginlerine göre vahiy insanlar için bağlayıcı olduğu ve müminler için kesin bilgi değeri taşıdığı halde, ilhamın doğruluğu ve geçerliliği yalnızca ilgili kişiye bağlıdır. Bu nedenle ilham dinsel konularda kanıt (delil) sayılmaz.

Ehl-i sünnet akımları, yukarıdaki sınırlar içinde ilhamın olabileceğini kabul ederken mutezile mezhebi kerameti ve buna bağlı olarak ilhamı temelden reddeder. İbni Hazm ve İbni Haldun gibi bazı bilginler ise ilhamı olabilir görmekle birlikte bunu, bazı hayvanlardaki şaşırtıcı içgüdüsel durumlar gibi, bazı insanların doğasında (tabiat) bulunan özel bir yetenek biçiminde anlarlar.

İLHAMAT çoğl. a. (ar. *ilhām*'ın çoğl. *ilhamāt*). *Esk.* Esinler, ilhamlar.

İLHAMİ sıf. (ar. *ilham* ve *-ī*'den *ilhāmī*). *Esk.* İlhamla ilgili, esin yoluyla ortaya çıkan.

İLHAMİ, Selim III'ün şiirlerinde kullandığı mahlas.

İLHAMİ Ali → ALİ İLHAMİ.

İLHAMİ, asıl adı **Ubeydullah,** türk mutasavvıf, şair (İstanbul XVI. yy.). Medrese öğrenimi gördükten sonra nakşibendi tarikatı ulularından Emir Buhari'nin halifesi Hekim Çelebi'ye bağlandı. Draman tekkesi'nde şeyhlik yaptı. Tasavvufla ilgili kitapları vardır. Ahdi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde şiirlerinden örnekler de yer alır.

İLHAMİ, asıl adı **Sait,** türk halk şairi (Kırşehir ? - *ay. y.* 1908). Genç yaşta saz çalıp şiir söylemeye başladı. Murat V'in tahta çıkmasını konu edinen bir destan yazdı. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı'nı 24 kıtalık destanında konu edindi. Sevgi, yurt sevgisi konularıyla ilgili koşmaları da vardır.

İLHAMİYE a. Kuran, hadis, fıkıhtan çok, ilham ürünü kitaplara önem veren batıl sayılan bir mezhep. İlham sonucu yazılmayıp vahiy yoluyla geldiği için, mezhep bağlıları Kuran'ı inkâra kadar giderler. İnançlarına göre, Allah ile kul arasına hiçbir aracı giremez.

İlham ül-mukaddes fi feyz il-akdes, Kâtip Çelebi'nin fıkıh ve gökbilimle ilgili yapıtı. Yazar yapıtta kuzey ülkelerinde namaz ve oruç zamanlarının nasıl saptanacağı, Güneş'in aynı noktadan batıp doğmasının olanaklı olup olmadığı, kıblenin Mekke'den başka yerde bulunup bulunamayacağı gibi konuları ele alır.

İLHAN a. (esk. türkç. *ilig* ve *kan*'dan). **1.** Bir ilhanlığın başında bulunan hükümdar. **—2.** Karakurum'daki moğol büyük hanına bağlı olarak imparatorluğun belirli bir bölgesinde hüküm süren moğol hükümdarlarının unvanı. **—3.** İlhanlı hükümdarlarının unvanı.

İLHAN (Attilâ), türk şair, yazar (Menemen, İzmir, 1925). İzmir'de lise öğrencisiyken Ceza yasası'nın 141. maddesine aykırı davranışta bulunduğu ileri sürülerek kovuşturmaya uğradığı için okuldan uzaklaştırıldı. Danıştay'da açtığı davayı kazanarak öğrenimini sürdürdü. İstanbul Üniversitesi hukuk fakültesi'ndeki öğrenimini (1946-1949) yarıda bıraktı. Bir süre Fransa'da yaşadı (1949, 1951-1952, 1962-1965). Ali Kaptanoğlu adıyla film senaryoları yazdı. Gazetecilik, köşe yazarlığı yaptı (*Demokrat İzmir, Milliyet, Söz* vb.). CHP şiir yarışmasında ikincilik kazanan Cebbaroğlu Mehemmed adlı destansı şiiriyle çok genç yaşta ün kazandı. İlk şiirlerinde halk şiiriyle beslenen destansı bir anlatımla toplumcu şiir örnekleri verdi; İkinci Dünya savaşı yıllarının yerel ve evrensel sorunlarını, duyarlığını yansıttı (*Duvar,* 1948). Abartmalara, benzetmelere, zengin imgelere yer vererek kent insanlarının duyarlıklarını, tutkulu sevgileri, bunalımları canlandırdı; yabancı ülkelere uzanan serüvenler anlattı (*Sisler bulvarı,* 1954; *Yağmur kaçağı,* 1955 vb.). Toplumsal sorunları, özgürlük, demokrasi için savaşım verenleri konu edindi (*Tutuklunun günlüğü,* 1973, TDK ödülü vb.). Cinsel yaşamın türlü yanlarını süslü imgeler, yer yer abartmalarla sergileyen şiirler yazdı (*Yasak sevişmek,* 1968; *Böyle bir sevmek,* 1977 vd.). *Aynanın içindekiler* genel başlığını taşıyan roman dizisinde ise (*Bıçağın ucu,* 1973; *Sırtlan payı* [1974, Yunus Nadi Armağanı], *Yaraya tuz basmak,* 1978 vd.) Türkiye'nin yakın tarihini, yönetimin, iş çevrelerinin, aydınla-

rın eylemlerini anlattı. Mütareke İstanbu-lu'ndan başlayarak tarihsel gelişim içinde toplumcu hareketleri göz önüne serdi (*Dersaadet'te sabah ezanları*, 1981; *O karanlıkta biz*, 1987). Tarihsel çerçeveler içine yerleştirilmiş kişiliklerin cinsel saplantılarını çözümlemeye yöneldi (*Fena halde Leman*, 1980; *Haco Hanım vay*, 1984). Bol imgeli, süslü, abartmalı benzetmelerin sıralandığı şiirinde ilkin halk şiiri, daha sonraki dönemlerde divan şiirinin anlatım özelliklerinden, ses etkilerinden geniş ölçüde yararlandı. Tarihsel boyutu canlandırmak için osmanlıca sözcüklere yer verdi. Siyasal, toplumsal konularla ilgili incelemeleri *Hangi sol* (1970), *Hangi batı* (1972) gibi kitaplarındadır. Döneminin edebiyat hareketlerini, sanat sorunlarını ele alan yapıtları da vardır (*Gerçekçilik savaşı*, 1980; *İkinci yeni savaşı*, 1983). Senaryosunu yazdığı *Kartallar yüksek uçar* (1984) ve *Yarın artık bugündür* (1986) TV dizisi olarak oynandı. Son yapıtları arasında *Ulusal kültür savaşı* (1986) ve *Sosyalizm asıl şimdi* (1991) sayılabilir.

İLHAN (Çolpan), türk tiyatro ve sinema oyuncusu (İzmir 1936). Bir öncekinin kardeşi, İstanbul Güzel sanatlar akademisi ve İstanbul Belediye konservatuvarı'nda okudu. Küçük sahne'de (1956), Kent oyuncuları'nda (1960), Arena tiyatrosu'nda (1963) çalıştı. *Kamelyalı kadın* (1956) filmiyle sinemayı denedi ve uzun yıllar beyaz perdenin başrol oyuncularından biri oldu. Başlıca filmleri: *Yalnızlar rıhtımı* (1957), *Bir şoförün gizli defteri* (1958), *Zümrüt* (1958), *Kalpaklılar* (1960), *İkimize bir dünya* (1962).

İlhan İskender armağanı, genç yaşta ölen tiyatro oyuncusu İlhan İskender Ender (Amasya 1930 - İstanbul 1958) adına, Haldun Dormen tarafından, her tiyatro döneminin en başarılı oyuncularına verilmek üzere oluşturuldu. 1958-1968 yılları arasında sırasıyla şu sanatçılar armağana değer görüldü: Nedret Güvenç, Yıldız Kenter (3 kez), Gülriz Sururi (2 kez), Ayla Algan, Nisa Serezli (2 kez), Ayfer Feray, Suzan Uztan, Ulvi Uraz (2 kez), Müşfik Kenter, Altan Erbulak, Behzat Butak, Genco Erkal, Yıldırım Önal, Erol Keskin, Pekcan Koşar, Münir Özkul (birer kez). Ayrıca, 1965-1966 döneminden başlayarak *Teneke* oyunuyla Yaşar Kemal'e, *Kurban* oyunuyla Güngör Dilmen'e, *Mikado' nun çöpleri* oyunuyla Melih Cevdet Anday'a en başarılı yazar, *Oppenheimer olayı*'nın rejisiyle Beklan Algan'a, *Palto*' nun rejisiyle Engin Cezzar'a, *Polisler*'in rejisiyle de Sermet Çağan'a en başarılı yönetmen armağanı verildi.

İLHANİ a. Hat. Anadolu'da, İlhanlılar döneminde yaygın olarak kullanılan, keşideli bir yazı türü.

İLHANLIK a. **1.** Kendi sınırları içinde yaşayan çeşitli ulusları egemenliği altında toplayan devlet biçimi; imparatorluk. **—2.** Bu devletin sınırları içinde, onun yönetimi altında yaşayan ülkelerin tümü. **—3.** İlhan olma durumu.

İLHANLILAR, İran'da devlet kuran moğol hanedan (1256-1353). Büyük moğol hanı Möngke (Mengü) kardeşi Hulagu'yu Batı Asya'da moğol saldırılarını yeniden başlatmak ve pekiştirmekle görevlendirince, Hulagu, Kuzey İran'daki batını İsmaili devletinin (Haşhaşiler) başkenti Alamut'u yerle bir ederek egemenliklerine son verdi (1253). Ardından Horasan ve İran'ın geriye kalan bölgelerini ele geçirerek Büyük Han'a bağlı İlhanlı devletini kurdu (1256). Daha sonra Irak'ta halife ordusunu bozguna uğratarak Bağdat'a girdi ve son abbasi halifesi Mustasım'ı yakalatıp öldürttü (1258). Suriye üzerine yürüdü. Ancak, Filistin'de Ayn Calut savaşı'nda (1260) Mısır Memlukları'na yenildi. Tebriz'i devletinin başkenti yapan Hulagu, böylece ölüm tarihi olan 1264'e kadar İran, Irak, Kafkasya ve Anadolu beylikle-rini de içeren geniş bir bölgede Büyük Han adına hüküm sürdü. Hulagu'nun yerine babası gibi buddhacı olan büyük oğlu Abaka geçti (1265). Hıristiyanlığa büyük ilgi duyan ve ülkede birçok kilise yaptıran Abaka ölünce (1282), hıristiyanken tahta çıktığında müslümanlığı kabul eden kardeşi Ahmet Teküdar ilhan oldu. Onun öldürülmesi üzerine (1284) yerine buddhacı olan Abaka'nın büyük oğlu Argun geçti. Onun ölümü üzerine de kardeşi Geyhatu beşinci ilhan olarak tahta çıktı (1291). Öldürülünce (1295), Hulagu' nun torunu Baydu ardılı oldu. Müslümanlığı kabul ettikten sonra aynı yıl içinde öldürüldü. Argun'un büyük oğlu olan yedinci ilhan Gazan Mahmut döneminde (1295-1304) devlet tam anlamıyla bir türk -müslüman imparatorluğu kişiliğine büründü. Ayrıca, Kubilay Han'ın ölümünden (1294) sonra Pekin'deki Büyük Hanlar ile gevşeyen bağlar, zamanla koptu. Gazan Mahmut'un yerine geçen kardeşi Olcaytu önce buddhacıyken, 1289'da nesturi hıristiyan, sonra da Muhammet Hudabende adını alarak müslüman oldu. Başlangıçta hanefi mezhebini benimsediği halde şafiiliğe (1307), ardından da şiiliğe (1309) geçti. Ölümü üzerine (1317) ardılı olan oğlu Ebu Sait Bahadır yeniden sünniliğe döndü. Memluklar'la antlaşma imzalayınca, Suriye için yapılan savaşlar sona erdi (1323). Ancak, ülkeyi yıpratan iç karışıklıkları bastırmayı başaramadı. Nitekim, Kafkasya'da çıkan bir ayaklanmayı bastırmaya çalışırken, geride meşru bir mirasçı bırakmadan ölünce (1335), birbirine düşman Celayirli ve Çupani emirler tarafından tahta çıkarılan kısa ömürlü ilhanlar dönemi başladı. Arpa Han zamanında (1335-1336) Anadolu beylikleri bağımsızlıklarını kazandılar, Gürcistan imparatorluktan ayrıldı. Onun öldürülmesi üzerine emirlerin kuklası olarak tahta çıkarılan Musa, birkaç ay saltanat sürdükten sonra aynı yıl öldürüldü (1336). On yedinci ve son ilhan Anuşirvan'a kadar geçen dönemde Muhammet (1336-1338), Togay Timur (1338-1339), Şahcihan Timur (1339 -1341), Süleyman (1341-1344) gibi hanların beceriksiz yönetimleri sonucunda Azerbaycan Altınordu devletince ele geçirildi, iç savaşlar önüne geçilemez bir durum aldı. 1344'te tahta çıkan Anuşirvan da öldürülünce (1353), ülke toprakları Celayirliler, Muzafferiler, Horasan Serbedarileri gibi yerel hanedanlar arasında bölüşüldü.

İLHEUS, esk. **İlheos,** Brezilya'da (Bahia eyaleti) liman kenti, Atlas okyanusu kıyısında, Salvador'un güneyinde; 133 400 nüf. Kakao işleme ve dışsatım merkezi.

İLİ, çincesi **Yili,** Çin ve Kazakistan'da ırmak, 1 439 km (Tekes ile birlikte) [havzası 140 000 km^2]. Şinciang'dan doğan ırmak kuzeyde, Tienşan'ı geçer ve *İli geçidi*'nde (Batı Çin ile Orta Asya [Kazakistan] arasındaki başlıca ulaşım yolu) Kazakistan sınırını aşar, geniş bir deltayla Balkaş gölüne dökülür.

İLİA, Roma mitolojisinde, Rhea Silvia ile özdeşleşen kişi.

İLİADİS (Kriton), türk görüntü yönetmeni (Adapazarı 1916 - İstanbul 1980). Bir süre fotoğrafçılık yaptıktan sonra *Deniz kızı* (1943) filminin görüntü yönetmenliğiyle sinemaya başladı. Sonraki yıllarda *Unutulan sır, Vatan ve Namık Kemal, Beklenen şarkı, Bulgar Sadık, Düşman yolları kesti, Namus uğruna, Küçük hanımefendi, Kalbimin efendisi* gibi filmlerin çekimini gerçekleştirdi, çeşitli ödüller aldı.

İLİÇ, Rusya'da ırmak, Ural dağlarından doğar, yukarı Peçora'ya dökülür; 411 km (havzası 16 000 km^2).

İLİÇ, D. Anadolu bölgesinde Erzincan iline bağlı ilçe; 11 061 nüf. (1990); 1 397 km^2; merkez bucağı dışında 2 bucak, 56 köy. Merkezi, Refahiye üzerinden karayolu ile Erzincan'ın 150 km G.-B.'sında *İliç*, 3 148 nüf. (1990). Tahıl. Hayvancılık.

İLİÇVESK, Ukrayna'da liman kenti, Odesa yakınında; 31 000 nüf.

İLİDJA ya da **İLİDZA,** Bosna-Hersek'te kaplıca merkezi, Saraybosna'nın on kilometre kadar B.'sında.

İLİEİA. Esk. Yun. Troas'daki İlion'da Athena İlias şenliklerini belirten yun. sözc. Bu şenlikler Panathenaia şenliklerini andırıyordu.

İLİESCU (İon), rumen siyaset adamı (Oltenita 1930). Bükreş'te elektroteknik öğrenimi gördü. Eğitimini Moskova'da sürdürdü (1950-1953). 1956-1971 arasında öğrenci birliği ve gençlik kollarında başkanlık yaptı. Parti içinde çeşitli kademelerde görevler aldı. Çavuşesku tarafından Merkez komitesi propaganda ve eğitim sekreterliğine getirildi. Ancak komite ile anlaşmazlığa düştü ve aynı yıl içinde önce Tamışvar, sonra da Jasi bölgeleri sekreterliğine atandı. 1984'te Merkez komite üyeliğinden ayrıldı ve bir yayınevinde yönetici olarak çalıştı. 1987'de perestroykadan yana olduğunu açıkladı. Çavuşesku'nun devrilmesinde etkin rol oynadı; 29 aralık 1989'da Ulusal kurtuluş cephesi'nin başkanlığına getirildi. 20 mayıs 1990 başkanlık seçimlerinde, oyların % 85'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi. 1992'de yapılan seçimlerde oyların % 56'sını alarak görevini sürdürdü.

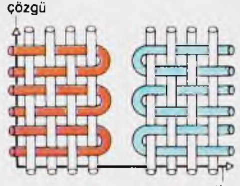
Çolpan İlhan.

İLİG a. (esk. türkç. sözc.). Tar. Hükümdarlara ve hükümdar ailesi mensuplarına verilen türk unvanı.
—ANSİKL. Ortaçağ sikke ve metinlerinde görülen ve ilik, ilek, elik, vb. biçimlerinde de okunan bu unvanın kökeni ve ne zamandan başlayarak kullanıldığı kesinlikle bilinmemektedir. İlig unvanının Uygurlar'da hükümdar unvanı olarak kullanıldığı 820 tarihli Karabalgasun yazıtından ve bazı başka metinlerden anlaşılmaktadır.

İLİGAN, Filipinler'de liman, Mindanao adasında, il yönetim merkezi, *İligan körfezi* kıyısında; 227 000 nüf. (1990). Metalürji. Gübre. Çimento fabrikası.

İLİGHANLAR → KARAHANLILAR

İLİK a. **1.** Bir düğmenin geçirilmesi ve iliklenmesi için bir kumaş üzerinde ya da trikoda açılan küçük yarık. **—2.** *Atkı ilik*, ince bir biyeyi U biçiminde kıvırıp dikerek ya da iplikle örerek yapılan ılık; brit. ‖ *Örgü ilik*, iplikle çevresi fisto gibi örülerek yapılan ilik. ‖ *Parça ilik*, yarığın çevresine yüzden bir kumaş parçası dikip, bu parçayı ters çevirdikten sonra alt ve üst kenarında ince bir biye bırakıp tutturarak yapılan ilik. (Manto, tayyör vb. kalın kumaştan yapılan giysilere bu tür ilik uygulanır.) ‖ *Yaka iliği*, erkek ceketlerinin ya da bazı kadın giysilerinin yakasına rozet ya da çiçek takmak için açılan küçük ilik.
—Cerr. Alttaki düzleme ulaşmak için deride açılan küçük çentik.
—Halıc. Boyanmış her bölüm çözgüye koşut kaldığında, birçok atkı sırası üzerinde yer alan farklı renkte iki atkı arasındaki bağlantı eksikliği. (Bu boşluklar, dokuma işleminden sonra halının tersinde gerçekleştirilen dikişle kapatılır. Ayrıca çapraz dokuma yöntemiyle de ilik oluşması önlenebilir.)

ilik (halıcılık)

İLİK a. **1.** Çeşitli kemiklerde ilik kanalını ve süngersi kemik kısmındaki gözenekleri dolduran yağımsı yumuşak madde. (KEMİK İLİĞİ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *İlik gibi*, çok iyi pişmiş, lezzetli et yemekleri için söylenir; güzel, istek uyandırıcı kadın ya da kız için kullanılır (arg.). ‖ *İliğine işlemek, geçmek*, sözkonusu yağmur ya da soğuksa, giysilerden geçip bedene kadar ulaşmak, iyice ıslatmak, üşütmek; bir huy ya da düşünceyse, benliğini iyice kaplayıp etkisi altına almak: *İliklerimize işleyen bir soğuk. Cimrilik onun iliklerine işlemiştir.* ‖ *İliğine, iliklerine kadar*, çok derinden, içten, bedeninin içine dek: *Güneşin tatlı sıcağı insanın iliklerine kadar ya-*

yılıyor. Roman iliklerine kadar sömürülmüş köylülerin serüvenini anlatıyor. ‖ *İliklerine kadar ıslanmak*, ıslanmadık hiçbir yeri kalmamak. ‖ *İliklerini kemirmek*, bir kimseyi, çok etkilemek; ondan alınabilecek ne varsa ele geçirmek. ‖ *İliğini, kanını, kemiğini kurutmak*, bir kimseyi canından usandıracak kadar rahatsız etmek.

—Anat. *İlik atardamarları*, kemiklerin içine giren atardamar dalları. ‖ *İlik kanalı* ya da *boşluğu*, uzun kemiklerin içinde bir uçtan bir uca uzanan ve iliği içeren borumsu boşluk.

—Hematol. *İlik uyarma sendromu*, eritroblast, plazmosit ve eozinofillerde nispi bir artışla belirgin anatomopatolojik ilik görüntüsü. (Genellikle zehirlenmeye [benzen] bağlı bir ilik yetersizliği başlangıcı anlamına gelir.) ‖ *İlik ponksiyonu*, GÖĞÜS* KEMİĞİ PONKSİYONU'nun eşanlamlısı. ‖ *İlik yetersizliği*, kemik iliğince yeteri kadar miyeloit kan hücreleri (alyuvarlar, çokçekirdekli akyuvarlar, trombositler) üretilememesi. Yetersizlik, tüm miyeloit kan hücreleri çeşitlerinde ya da bunların bazılarında olabilir (eritroblastopeni, diseritropoyez, merkezi nötropeni ya da merkezi trombopeni). [Toptan ilik yetersizliğinin iki biçimi vardır: biri nicel (ilik aplazisi), öteki niteldir; bu ikincisine zengin ilikli ilik yetersizliği denir; bunda ana hücrelerin farklılaşması normal görünür, ama farklılaşmış hücrelerin çoğalma ya da olgunlaşması anormaldır. Nitel ve nicel anomalilerin değişik oranlarda birlikte bulunduğu yetersizlik biçimleri de vardır. İlik yetersizlikleri zehirli maddelerden, özel bir kan hastalığından, radyasyondan, enfeksiyonlardan ileri gelebileceği gibi bir timomla birlikte, yapısal da olabilir; ancak çoğunlukla belirli bir neden bulunamaz.]

—ANSİKL. Anat. İlik dıştan bakıldığında başlıca iki biçimde görülür: kan yapıcı dokuca zengin *kırmızı ilik* ve özellikle yağ içeren *sarı ilik*. Küçük çocukta, kırmızı ilik tüm iskeleti doldururken, erişkinde kısa ve yassı kemiklerle uzun kemiklerin uçlarıyla sınırlı kalır. Kemik iliği başlıca kan yapıcı organdır; göğüskemiği ponksiyonuyla incelenebilir.

Kan yapıcı kemik iliği, bir yandan farklılaşmış hücreleri oluştururken öte yandan, kendini yenileyerek hep aynı hacmi koruyan (kan hücresi yapımının sürekliliği) az sayıda ana hücreden, dolaşımdaki olgun hücrelerin sürekli üretimini sağlayan hücre çoğalma ve olgunlaşması sürecinin gerçekleştiği yerdir. Her gün yaklaşık 100 ila 250 milyar alyuvar, milyarlarca çok çekirdekli akyuvar ve 70 ila 150 milyar trombosit üretir.

İLİK a. Zool. GÖRDEK'in eşanlamlısı.

İLİKÇİ a. İşi makineyle ilik açmak olan kimse.

İLİKİÇİ sıf. Anat. Omurilik ya da kemik iliği ayrımı yapılmaksızın iliğin içinde bulunan anlamında kullanılır.

—Cerr. *İlikiçi birleştirme*, iki kemik parçasının ilik boşluğuna çok uzun bir çivi ya da madensel bir çubuk sokarak uygulanan osteosentez tipi.

İLİKLEMEK g. f. **1.** *Düğmeyi iliklemek*, düğmeyi iliğe geçirmek: *Paltosunun düğmelerini iliklemek.* **—2.** *Bir giysiyi, önünü iliklemek*, ceketinin, pantolonun vb. düğmelerini iliklemek: *Ceketini, ceketinin önünü iliklemek.*

◆ **iliklenmek** edilg. f. İliklemek eylemine konu olmak: *Bu elbise arkadan iliklenıyor. Zor iliklenen bir ceket.*

◆ **ilikletmek** ettirg. f. İliklemek eylemini yaptırmak.

İLİKLENMEK → İLİKLEMEK.

İLİKLETMEK → İLİKLEMEK.

İLİKLİ sıf. **1.** İliği olan giysi için kullanılır. **—2.** Düğmeleri iliklenmiş: *Ceketinin önü ilikliydi.*

İLİKLİ sıf. İçinde ilik bulunan.

İLİKMEN a. *Yörs.* İdare kandili.

İLİKSİZ sıf. İliği olmayan şey için kullanılır.

İLİM, -lmi (ar. *ʿilm*). **1.** BİLİM'in eşanlamlısı. **—2.** *Esk.* Bilme, bilgi. **—3.** *Esk.* Kuramsal bilgiler. **—4.** *(Bir şeyin) ilmini almak*, bir şeyin nasıl yapılacağını deneye deneye en ince ayrıntılarına değin öğrenmek.

—*Esk.* **I.** *İlm ü amel*, teori ve pratik. ‖ *İlm ü haber* → İLMÜHABER. ‖ *İlm ü irfan*, bilgi ve kültür. ‖ *İlm-i hal* → İLMİHAL. ‖ *İlm-i suri*, kazanılmış bilgi. ‖ *İlm-i yakin*, kesin bilgi. **II.** Arapça ve farsça tamlamalarda bir tamlayanla birlikte bilim dallarını adlandırmak için kullanılır: *ilm-i ahadis, ilm-i ahbar, ilm-i asar, ilm-i hadis*, Hz. Muhammet ve halifelerin sözleri ya da davranışları hakkında bilgi veren bilim dalı. ‖ *İlm-i ahcar*, taşları inceleyen bilim, taşbilim, litoloji. ‖ *İlm-i ahlak*, ahlak bilgisi. ‖ *İlm-i ahval-i cev, ilm-i alaim-i cevviye*, meteoroloji. ‖ *İlm-i arz*, yerbilim, jeoloji. ‖ *İlm-i aruz*, vezin, aruz bilgisi. ‖ *İlm-i ahval-i ruh, ilm-i ruh, ilm-ür-ruh*, ruhbilim, psikoloji. ‖ *İlm-i akaid, ilm-i ilahi*, tanrıbilim, teoloji. ‖ *İlm-i akvam, ilm-i akvam-ı beşer*, budunbilim, etnoloji. ‖ *İlm-i asar-ı atika*, kazıbilim, arkeoloji. ‖ *İlm-i azaim*, ruh çağırma bilgisi. ‖ *İlm-i batın, ilm-i bedihi, ilm-i manevi*, sezgiye dayalı bilim. ‖ *İlm-i bedayi*, güzelduyu, estetik. ‖ *İlm-i beden, ilm-ül-ebdan, ilm-i tıb*, tıp, hekimlik bilgisi. ‖ *İlm-i bedi, ilm-i belagat, ilm-i beyan, ilm-i mana*, retorik. ‖ *İlm-i cebr*, cebir bilgisi. ‖ *İlm-i cedel, ilm-i hilaf ü cedel*, tartışma, münazara etme bilgisi. ‖ *İlm-i cerr-i eskal, ilm-i hiyel*, mekanik. ‖ *İlm-i edeb*, arapça bilgisi; törebilim, etik. ‖ *İlm-i edvar, ilm-i musiki, ilm-i şerif*, müzik bilgisi. ‖ *İlm-i ektaf*, koyunun kürekkemiği ile fal bakma bilgisi. ‖ *İlm-i elsine, ilm-ül-lisan*, dilbilim, filoloji, lengüistik. ‖ *İlm-i emraz, ilm-ül-emraz*, patoloji. ‖ *İlm-i ensab, ilm-ül-ensab*, soyların gelişimini inceleyen bilim. ‖ *İlm-i ensac, ilm-ül-ensac*, dokubilim. ‖ *İlm-i esma*, Allah'ın adlarını ve sıfatlarını inceleyen bilim. ‖ *İlm-i ezeli*, tanrısal bilim. ‖ *İlm-i feraset, ilm-i kıyafet*, fizyonomi. ‖ *İlm-i fetva*, islam dininin kutsal emirlerini ve düşüncelerini inceleyen bilim. ‖ *İlm-i fıkıh*, islam hukukunu inceleyen bilim. ‖ *İlm-i gaybi*, gizli ya da doğaüstü olayları inceleyen bilim. ‖ *İlm-i hat, ilm-i remil, ilm-i teksir*, yeryüzü şekilleri ya da toprakla ilgili şeylere bakarak fal açma bilgisi. ‖ *İlm-i hayvanat*, hayvanbilim, zooloji. ‖ *İlm-i hendese*, geometri bilgisi. ‖ *İlm-i hesab*, aritmetik bilgisi. ‖ *İlm-i heyet*, gökbilim, astronomi. ‖ *İlm-i hikmet*, felsefe; fizik. ‖ *İlm-i hukuk*, hukuk bilgisi. ‖ *İlm-i huruf*, harflerden anlam çıkarma bilgisi. ‖ *İlm-i ictimai*, toplumbilim, sosyoloji. ‖ *İlm-i ihfa*, görünmez olma sanatı. ‖ *İlm-i imla*, dilbilgisi. ‖ *İlm-i inbat-ı miyah*, hidrolik. ‖ *İlm-i kitabet, ilm-i inşa*, yazı yazma sanatı. ‖ *İlm-i irab*, arapça sözdizim. ‖ *İlm-i isnad*, birinin ilk söylediği sözü yorumlayarak fal bakma sanatı. ‖ *İlm-i iştikak*, kökenbilim, etimoloji. ‖ *İlm-i kable-t-tarih*, tarihöncesi bilgisi, prehistorya. ‖ *İlm-i kafiye*, kafiye bilgisi. ‖ *İlm-i kef*, avuçiçindeki çizgilerle fala bakma bilgisi. ‖ *İlm-i kehanet*, gelecekten haber verme bilgisi. ‖ *İlm-i kelam*, Allah'tan ve Allah'ın birliğinden söz eden bilim. ‖ *İlm-i kelam ve akaid*, skolastik teoloji; metafizik. ‖ *İlm-i kıhf*, kafatası yapısına bakarak insanın düşünce yetisini belirlemeye çalışan bilim, frenoloji. ‖ *İlm-i kıraat*, ilk yedi din büyüğünden biri tarzında Kuran'ı okuma ve nakletme bilgisi. ‖ *İlm-i kimya*, kimya bilgisi; simya. ‖ *İlm-i ledün*, Allah'ın sırlarına ait bilgi. ‖ *İlm-i lugat*, sözcükbilim, leksikoloji. ‖ *İlm-i maad*, ölümden sonraki hayata ilişkin bilgi, eskatologya. ‖ *İlm-i mabad-üt-tabia*, metafizik. ‖ *İlm-i madeniyat*, mineroloji. ‖ *İlm-i mantık*, mantık bilgisi. ‖ *İlm-i meani*, etimoloji, semantık. ‖ *İlm-i menahic*, metodoloji. ‖ *İlm-i menazır*, perspektif bilgisi. ‖ *İlm-i menşe-i akvam*, etnoloji. ‖ *İlm-i merakiz-ül-eskal*, yerçekiminin merkezini saptamaya çalışan bilim. ‖ *İlm-i meraya*, en ince ayrıntılara inme bilgisi. ‖ *İlm-i mesaha*, geometri; ölçme bilgisi. ‖ *İlm-i mevakit*, astronomik ya da kronolojik zamanı, takvimi saptama bilgisi. ‖ *İlm-i mevcudat*, doğadaki canlıları inceleyen bilim. ‖ *İlm-i muamele*, insanların Allah'a karşı görevlerini inceleyen bilim. ‖ *İlm-i müstahasat*, taşılbilim, paleontoloji. ‖ *İlm-i nahv*, dilbilgisi, sözdizimi. ‖ *İlm-i nebatat*, bitkibilim, botanik. ‖ *İlm-i nücum*, gökbilim; astroloji. ‖ *İlm-i pişani*, alnın yapısına bakarak kişiliği ve geleceği açıklama bilgisi. ‖ *İlm-i rakam*, aritmetik, sayı bilimi. ‖ *İlm-i rivayet*, gelenekleri, anlatıları inceleyen bilim. ‖ *İlm-i rıyazet*, çilecilik bilgisi. ‖ *İlm-i rumuz*, logaritma. ‖ *İlm-i rüşeym*, embriyoloji. ‖ *İlm-i saadet*, mutluluğu temel alan felsefe dalı. ‖ *İlm-i sarf*, dilbilgisi. ‖ *İlm-i savt*, akustik. ‖ *İlm-i secaya*, insan karakterini inceleyen bilim. ‖ *İlm-i sikr, ilm-i tılsımat*, büyü. ‖ *İlm-i simya*, kimya; falcılık. ‖ *İlm-i siyaset*, hukuk ve devlet yönetimi bilgisi. ‖ *İlm-i süluk*, tarikat ehli gibi yaşama sanatı. ‖ *İlm-i şerayi ve ahkâm*, şeriat hukuku bilgisi. ‖ *İlm-i tabii*, doğa yaşamını inceleyen bilim. ‖ *İlm-i tarih*, tarih bilgisi. ‖ *İlm-i tasavvuf*, gizemcilik, tasavvuf bilgisi, mistisizm. ‖ *İlm-i tasvir-i miyah*, subilim, hidroloji. ‖ *İlm-i tavsif-üt-tabia*, fizyografya. ‖ *İlm-i tedkik-i hutut*, paleografi. ‖ *İlm-i tefazuli*, diferansiyel hesap bilgisi. ‖ *İlm-i telif*, müzikal kompozisyon bilgisi. ‖ *İlm-i temami ve tefauli*, integral ve diferansiyel hesap bilgisi. ‖ *İlm-i tencim*, astroloji. ‖ *İlm-i terbiye-i etfal*, pedagoji. ‖ *İlm-i tevhid*, Allah'ın birliğini, tek Tanrı'yı konu alan bilgi. ‖ *İlm-i tevil*, kutsal kitapların açıklamasını konu alan bilgi. ‖ *İlm-i tevlid*, bahçıvanlık, çiçekçilik bilgisi. ‖ *İlm-i vezaif*, törebilim, etik. ‖ *İlm-ül-esmak*, balıkları konu alan zooloji dalı.

—Esk. res. *İlm-i imla*, optik görüntüyü bilimsel perspektif kurallarına uygun olarak resmetme sanatı.

—İkt. tar. *İlm-i idare*, yönetimbilim. ‖ *İlm-i iktisat*, iktisat bilimi. ‖ *İlm-i rüsum*, vergi hukuku konularıyla ilgili bilim dalı. ‖ *İlm-i servet*, iktisat bilimi. ‖ *İlm-i suri*, üretimde verimliliği sağlamanın koşullarını saptamayı konu alan bilim dalı. ‖ *İlm-i tedbir-i menzil*, ev ekonomisi.

—İsl. huk. *İlm-i feraiz* → FERAİZ.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında "ilim" çok kez bir tasavvuf terimi olarak marifet, ilham, keşf, hikmet, sır, hakikat gibi kavramlarla birlikte kullanılan, kimi karşıt, kimi eş anlamlı bir mazmundur. İlim, dış dünyadan kaynaklanırsa *ilm-i zahir* olur ve aldatıcıdır. Asıl ilim *ilm-i batın*'dır ki, Kuran'ın asıl içeriği anlamına gelir. Marifet ise, şeriat ile tarikatın birleştirilmesi demek olduğu gibi, önceden var olan bir bilgiye dayanmadan, sezgi yoluyla ulaşılan hakikat yerine kullanılır. Bu mertebeye ulaşmış kişi de *arif*'tir. Yunus'a göre *"İlim ilim bilmektir / İlim kendin bilmektir / Sen kendini bilmezsen / Ya nice okumaktır"*. Fuzuli ise ilimle bir yere ulaşılamayacağını, bir anlamda onun dedikodudan ibaret bulunduğunu ve insanı gerçeğe ulaştıracak yolun ancak aşk olduğunu söyler: *"İlm kesbiyle rütbe-i rif'at / Arzu-yı muhal imiş ancak / Aşk imiş her ne var âlemde / İlm bir kıyl u kal imiş ancak"*.

—İsl. Kuran, ilke olarak ilme yüksek bir değer verir. Nitekim, Kuran'ın inen ilk sözcüğü "Oku!" buyruğu olmuştur (XCVI, 1-3). "Cahillerden uzak dur!" (VII, 199) buyruğu ile bilgisizliğe temelden karşı olan Kuran'da bilenler ile bilmeyenlerin bir olamayacakları (XXXIX, 9), bilginlerin Allah katında yüksek derecelerinin bulunduğu belirtilir (LVIII, 11). Yine Kuran'da bildirildiğine göre (II, 30-34), Âdem'in yaratılmasındaki nedeni anlayamayan melekler, Tanrı'nın Âdem'e öğrettiği bilgiler karşısında yanılgılarını anlarlar ve Âdem'i ilminden dolayı kendilerinden üstün görerek karşısında secdeye kapanırlar. Cahiliye* (bilgisizlik) devrinde gelen Kuran'ın ilim, düşünme (tefekkür, tezekkür, tedebbür,

nazar), akıl (akletme, akılyürütme), bilgelik (hikmet, hakim) gibi sözcükleri birçok defa tekrarlayarak terim haline getirmesi, kaleme, satır satır yazılanlar (kitap) üzerine ant içmesi (LXVIII, 1-2), kalem kullanmasını ve bilmediğini öğrenmesini Tanrı'nın insana en büyük bağışı sayması (XCVI, 3-5) islam dünyasında kısa zamanda önce tefsir, hadis, fıkıh (ibadet ve hukuk), ahlak gibi din bilimlerinin, daha sonra da tarih, felsefe, kelam, mantık, psikoloji, ilahiyat, matematik, astronomi, kimya, tıp vb. sosyal, akılcı ve deneysel bilimlerin doğmasına, gelişmesine ve bu alanlarda pek çok yapıt yazılmasına, çığırlar açılmasına neden oldu. İslam dünyasında çeşitli alanlarda yazılmış klasik kitaplar geleneksel olarak bir *ilim bölümü* (kitâb ül-ilm) ile başlar. Bu bölümde öncelikle ilmin önemi ve değeri, bilginlerin, öğretmen ve öğrencilerin görev ve sorumlulukları, bilgisizliğin zararları üzerinde durulur. İlimler, çeşitli yönlerden bölümlere ayrılır. Allah'ın niteliklerinden (sıfat) birinin de ilim olduğu ve O'nun, iyi kötü ayrımı yapmaksızın her şeyi bildiği temel inancından yola çıkılarak hiçbir bilginin bilgi olarak kötü olmadığı belirtildikten sonra ilimler, uygulamadaki yarar ve zararları açısından "faydalı (mahmut) ilimler" ve "zararlı (mezmum) ilimler" biçiminde ikiye ayrılır. İnsanların din ve dünyaları için yararlı olan, gelişme ve yükselmelerini sağlayan ilimler mahmut; büyücülük, falcılık, astroloji gibi aldatıcı, saptırıcı ve hurafelere inanmaya götüren ilimler ise mezmum ilimler olarak gösterilir.

İLİNEK a. Fels. **1.** Aristoteles'e göre, bir öznede içkin olan ve o olmadan var olamayan şey. **—2.** Skolastik felsefede, bir tözün zorunlu olmayan, olanaklı özelliği; buna göre töz, olanaklı bir var olma, algılanma, dünyada bulunma vb. tarzı içinde bulunur. (Eşanl. ARAZ.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Fels. Aristoteles, tözü, "kendi varlığı gereği hiçbir şeye ait olmayan şey" olarak tanımlar (*İkinci analitik* [Analytika Ystera] 1, 4). Örneğin, bir özneden ("insan") söz edildiğinde, onun "dilbilgici" olduğu belirtilirse, "dilbilgici" olmak "insan" için ilinektir. Klasik filozoflar, ilineği bu geleneğe (töz *karşıt* ilinek) uygun bir biçimde tanımlamaya devam ettiler. Nitekim, Kant şöyle der: "Bir tözün varlığının özel tarzlarından başka bir şey olmayan belirlenimlerine, ilinek denir" (*Kritik der reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 1, 1, 2).

İLİNEKSEL sıf. Fels. İlineğe ilişkin. (Karşt. TÖZSEL.)

İLİNTİ a. **1.** İki şey arasındaki bağ, ilişki. **—2.** Seyrek dikiş; teyel. **—3.** İç sıkıntısı, işkil, tasa.

—Hayvc. Zayıf arı kovanlarının balını yemek için saldıran yabancı arı; yağmacı arı.

—Mant. *Mantıksal ilinti*, bireyin sınıfıyla bağlantısı.

İLİNTİLİ sıf. **1.** Başka bir şeyle ilintisi olan, ilişkili. **—2.** Üzüntülü, kederli, tasalı. **—3.** Teyellenmiş, teyelli.

İLİON. Tar. coğ. **1.** Truva'nın adlarından (kentin kurucusu İlos'tan [Tros'un oğlu] gelir) biri. **—2.** İ.Ö. IV. yy.'da Troas'ın kıyısında kurulan kent, hem Truva'nın kalıtından hem saygınlığından yararlandı.

İlion levhası, Truva savaşı'ndan çeşitli sahneler gösteren ve orta bölümündeki daha büyük tabloda kentin alınışını canlandıran bir dizi mermer alçakkabartma. (Augustus döneminde Roma'da yapılan ve sahneleri açıklayan yunanca altyazılar içeren bu kabartmalar öğretimde kullanılırdı. Sanat tarihi açısından ilion levhasının önemi çok sayıdaki insanı geniş bir çerçevede kavalyer perspektif olarak göstermesi ve hemen hemen tümüyle kaybolmuş olan tarihsel roma resim sanatına ilişkin bilgiler vermesidir. Akhilleus'un olduğu sanılan bir kalkanı tutarak karşı karşıya gelen iki kişiyi temsil eden kabartmalar da bu diziye bağlanır.)

İLİONE. Yun. mit. Priamos ile Hekabe'nin büyük kızı. Trakya kralı Polymestor ile evlendi, fakat kötülüklerine ve cinayetlerine tanık olunca onu öldürdü.

İLİONEUS. Yun. mit. Amphıon ile Niobe'nin oğlu.

İLİÖTESİ ALATAVI, Kazakistan'da sıradağ. İli ile Isık-Kul arasında 350 km boyunca uzanır; *Talgar doruğu*'nda 4 973 metre.

İLİSSOS, Yunanistan'da ırmak, Attike'de, Pentelikos ve Hymettos'un eteklerindeki kaynaklardan beslenir; Kephisos'un kolu. Üstü örtülü kanallarla Atina'dan geçer.

İLİSTİR a. **1.** Büyük süzgeç, kevgir. (Büyük hacimli yiyecekleri süzmede kullanılır, genellikle iki yanında kulpu ya da sapı olur.) **—2.** Küçük leğen. **—3.** *İlistirden geçirmek*, koyu kıvamlı bir yemek malzemesini elle ya da mekanik olarak süzgeçten geçirmek.

İLİSTRA, Tar. coğ. Karaman'ın merkez ilçe merkez bucağına bağlı Yollarbaşı (esk. İlisıra) köyünün yerinde eski yerleşme. Roma döneminde para bastı. Bizans döneminde önemli bir piskoposluk merkeziydi.

İLİSU, Aksaray'ın Güzelyurt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 189 nüf. (1990). Belediye.

İLİŞİK sıf. Bir şeye iliştirilmiş, eklenmiş, bağlanmış: *İlişik yazıda açıklanan kanıtlar, her şeyi apaçık gösteriyor.*

◆ a. **1.** İlgi, bağ, ilişki: *Eski arkadaşlarıyla hiçbir ilişiği kalmadı. İşyeriyle ilişiğini kesip o gün işten ayrıldı.* **—2.** *İlişikte*, eklenmiş olarak: *Konuyla ilgili belgeler ilişikte sunulmuştur.*

İLİŞKİLİ sıf. İlişiği, bağı olan.

İLİŞKİSİZ sıf. Bir şeyle, bir yerle ilişiği, herhangi bir bağı olmayan.

İLİŞİLMEK → İLİŞMEK

İLİŞKİ a. **1.** Birbiriyle ilgili iki ya da daha çok şey arasında karşılıklı bağımlılıklarla, etkileşimlerle belirginleşen bağlantı; alaka; münasebet: *Neden-sonuç ilişkisi. Bir mimari üslubun iklimle ilişkisi. Dilin kültürle ilişkisi. Polis bu iki olay arasında hiçbir ilişki kuramadı. Benim bu olayla ilişkim yok. Resimle ilişkisi çocukluk yıllarında başladı.* **—2.** Topluluklar ya da bireyler arasındaki karşılıklı bağ; alaka; münasebet: *İnsanca ilişkiler Bir kimseyle ilişkiyi kesmek. İki ülke arasında dostluk ilişkileri kurmaya çalışmak. Ailesiyle ilişkisi bozulmak.* **—3.** Bir iletişim ya da ulaşım aracı yoluyla kurulan bağ; bağlantı, temas: *Kar yolları kapattığı için köylerle ilişki kurulamadı.* **—4.** Karşı cinsler arasındaki duygusal, cinsel bağ; alaka, münasebet: *Bir kadınla (bir erkekle) ilişkisi olmak.* **—5.** *İlişki kurmak*, bağlantı sağlamak, temas kurmak: *Sonunda onunla ilişki kurmayı başardım.*

—Anat. *İlişki organları*, duyu organları, sinir sistemi, kaslar ve terimin geniş anlamında, hayvanların iskelet ve örtenekleri.

—Fizyol. *İlişki işlevleri*, hayvanların, dış ortamı tanımalarını ve ona müdahale etmelerini sağlayan duyusal, sinirsel, zihinsel ve devimsel işlevlerin tümü.

—İkt. *Halkla ilişkiler*, kamuoyunu, her türden kuruluşun (kamu kesiminden ya da özel kesimden) gerçekleştirdiği işler konusunda, bu kuruluşun ününü artırıp pekiştirecek biçimde haberdar etmek ve böylece dışarıda ona karşı bir yakınlık havası yaratmak, içerdeyse çalışanlar arasında iyi ilişkileri özendirmek amacını güden profesyonel etkinliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İstat. → BAĞLILAŞIM. ‖ *Sanayilerarası ilişkiler*, iktisadi kesimler arasında var olan ilişkileri, tablolar aracılığıyla ortaya çıkaran çözümleme yöntemi.

—Müz. Bir akor dizisinde, akorlardan biriyle bir başkasının aralıkları arasındaki bağıntı. ‖ *Kural dışı ilişki*, iki ayrı partide yer alan ve aralarında kromatik yarım-ton, artık ya da eksilmiş sekizli ya da triton bulunan iki ses arasındaki melodik ilişki.

—Ruhdilbil. *Çağrışımsal dil ilişkileri*, örtülü bir dil sisteminde, cümle kurmaya yarayan boş anlamlı öğeler arasındaki karşılıklı bağımlılık bağıntıları. Örneğin, bu niteliği taşıyan bir X öğesinin ortaya çıkması, belirli bir konuşucuda aynı nitelikli Y öğesinin ortaya çıkmasını belirlemeye yöneliktir. (XY ilişkisi, kullanılabilir çağrışımsal ilişkiler sisteminin parçasal gerçekleşimini gösterir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Topbil. *Personelle ilişkiler*, bir işletmenin personeliyle yöneticileri arasında, belirli bir ölçüde kendiliğinden kurulan ve iş örgütlenmesindeki katılığı dengeleyeceği düşünülen gayri resmi ilişkiler sistemi.

—Uluslarar. huk. *Uluslararası ilişkiler*, uluslararası topluluklar içinde yer alan devletler arasındaki ilişkiler. (Uluslararası ilişkiler hukuku, uluslararası hukuk kişileri arasındaki ilişkileri, uluslararası genel hukukun işleyiş biçimlerine ve kurallarına göre düzenler.)

—ANSİKL. İkt. *Halkla ilişkiler.* Bu konudaki etkinlikler, Birinci Dünya savaşı sırasında ABD'de bazı işverenlerin katı davranışlarıyla yarattıkları olumsuz havayı değiştirmek amacıyla büyük sanayicilerin hizmetinde çalışmaya başlayan İvy Lee adındaki amerikalı bir gazeteci sayesinde ortaya çıktı. Öte yandan, Taylor'ın insan emeğinin mekanik yöntemleri konusundaki gözlemleri de sonuç olarak, bu yöntemlerin emekçinin kişiliğini tehlikeye soktuğunu gösteriyordu. "Halkla ilişkiler", bilgi verme yoluyla işçinin işine ilgi duymasını sağlamaya çalıştı. "Halkla ilişkiler"in Roosevelt yönetimi tarafından (1929 mali krizini izleyen depresyondan sonra) kullanılmaya başlaması işletmelerde bu iç ve dış bilgi alıp verme etkinliklerini geliştirdi ve bunun yanı sıra birçok müşteri hesabına çalışan dış danışmanlık büroları çoğaldı.

İkinci Dünya savaşı'nın hemen sonrasında "halkla ilişkiler" Fransa'ya da girdi. Türkiye'deyse 1950'li yıllarda başlamakla birlikte, bilinçli olarak uygulama alanını 1960'lı yıllarda buldu.

"Halkla ilişkiler"de, eylem aracı, bir işletmenin ya da bir topluluğun yaratmak istediği havayı sağlayan bir teknikler bütünüdür. "Bir işi iyi yapmak ve yaptığını herkese bildirmek" biçiminde özetlenebilecek olan bu teknikler, yeni bir habercilik tipinin doğmasına yol açtı. Hem gazete haberciliğinden, hem de reklam ve ticaret haberciliğinden farklı bir habercilikti bu. Gerçekten de, gazete haberciliği, haberlerin "nesnel" bir biçimde aktarılmasıyla ilgili olduğu, reklam ve ticaret haberciliğiyse doğrudan doğruya kazanç amacı güttüğü halde, halkla ilişkiler haberciliği çeşitli toplulukların varmak istedikleri hedefleri ve gerçekleştirdikleri işleri hem bütün kamuoyuna, hem de onun bazı özel kesimlerine bildirmeye yarayan bir araç ve yöntemler bütünüdür. Halkla ilişkiler, kuruluş dışında, bundan bağımsız danışman ve ajanlar tarafından ya da kuruluş içinde yer alan, sözkonusu işletme ya da yönetimde görevli uygulayıcılar aracılığıyla yürütülür.

—Ruhdilbil. Aynı uyaran-sözcük karşısında ayrı çağrışımsal yanıtların aynı anda ortaya çıkma sıklıkları, kimi çağrışımların ötekilerden daha sık olması gibi aşamalı bir yapı sunar. Bu yapı, aynı uyarana verilen bu yanıtların karşılıklı olasılık belirtisini gösterir ve gerçekte bu tür ilişkilerin alışkanlık gücünü dile getirir. Bir bireyde gözlemlenen bir uyaran sözcük karşısındaki çağrışımsal ilişkilerin sıklığının aşamalı yapısıyla, tüm bir toplulukta gözlemlenen aşamalı yapı arasında var olan sıkı bir bağıntı ortaya konulabildi (Bousfield ve Barclay, 1950). Uyaran ve yanıtın, dizesel ve dizimsel bağıntı içindeki dilsel öğelere denk düşmesine göre iki büyük çağrışımsal dil ilişkisi türü vardır.

İLİŞKİLİ sıf. *Bir şeyle, bir kimseyle ilişkili,* ona ilişkin, onunla ilgili, onunla bağlantılı: *Sorunla doğrudan ilişkili olmayan olgular. Başarı, her şeyden önce çalışmayla ilişkilidir. Onunla ilişkili herkes sorguya çekildi.*

İLİŞKİN sıf. *Bir şeye, bir kimseye ilişkin,* o şeyle, o kimseyle ilgili, ilişkili; ait: *Toplantı gündemine ilişkin kararlar. Şimdiden yargılamanın sonucuna ilişkin hiçbir şey söylenemez. Ona ilişkin hiçbir haber alamadım.*

İLİŞKİNLİK a. Topbil. *İlişkinlik grubu,* bireyin çevresinden dolayı katıldığı toplumsal grup. (*Karşılaştırma grubu*'nun karşıtıdır.)

İLİŞKİSİZ sıf. Bir başka şeyle ilişkisi olmayan.

İLİŞMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) ilişmek,* ona dokunmak, onu ellemek: *Koluma ilişme, çok ağrıyor. Dikkat et, kanepe duvara ilişmesin.* **—2.** *Bir yere ilişmek,* iğreti oturmak: *Koltuğun kenarına ilişmek.* **—3.** *Bir şeye ilişmek,* onun düzenini bozmak, alıp kullanmak; dokunmak, ellemek: *Kitaplarıma ilişmeyin. Masamdaki kâğıtlara ilişirsen çok kızarım. Kumbaradaki paralara ilişme.* **—4.** *Bir kimseye ilişmek,* onu rahatsız edecek bir davranışta bulunmak; sataşmak; ellemek; dokunmak: *Bana ilişme, çok yorgunum. Çocuğa ilişmeden duramaz mısın?* **—5.** *Bir şeye ilişmek,* kısaca onun üzerinde durmak; değinmek, dokunmak: *Bu konuya ilişmeden geçemeyeceğim.*

◆ **ilişilmek** edilg. f. İlişmek eylemine konu olmak.

◆ **iliştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi bir şeye, bir yere iliştirmek, şeyleri (birbirine) iliştirmek,* onları herhangi bir bağla, bir şeye, bir yere ya da birbirine iğreti bir biçimde tutturmak: *Mektubuna fotoğrafını iliştirip göndermiş. Yakaya bir karanfil iliştirmek. Kapıya iliştirdiğim notu aldın mı? Şu kâğıtları birbirine iliştir, öyle postaya ver.*

◆ **iliştirilmek** edilg. f. İliştirmek eylemine konu olmak.

İLİŞTİRİLMEK → İLİŞMEK

İLİŞTİRMEK → İLİŞMEK

İLİTHYA → EİLEİTHYIA

İLİUM a. (lat. sözc.). Anat. KALÇA* KEMİĞİ KANADI'nın eşanlamlısı.

İliya Muromets, Ruslar'da, merhamet, yiğitlik, bağlılık gibi tüm nitelikleri bir araya toplayan efsane kişisi. Ortaçağ bogatırları içinde en ünlüsüdür.

İLK, -ki sıf. **1.** Uzamda ya da zamanda bütün benzerlerinden önce yer alan, önce gelen, rastlanan şey için kullanılır: *Soldan ilk sokak. İlk fırsatta. İlk durakta inmek. İlk yorgunluk belirtilerinde çalışmaya ara verin.* **—2.** Tekrarı ya da devamı olsun ya da olmasın kendinden önce, kendi türünde bir benzeri olmayan şey ya da bir önceli, bir selefi bulunmayan kimse için kullanılır: *Ona ilk kez arkadaşlarımın evinde rastlamıştım. O, bu şehirde edindiğim ilk dostumdu.* **—3.** Bir şeyin başında, bir eylemin, bir gelişmenin, bir dizinin başlangıcında yer alan şey için kullanılır (genellikle çoğul adla): *Kitabın ilk yüz sayfası çok ilginç. Öğretmenlik yaşamının ilk günlerinde. İlk sıcaklar.* **—4.** Temel, asıl olan şey için kullanılır: *Bir başkanın ilk ve en önemli niteliği. Bir olayın ilk nedeni.* **—5.** Başlangıçtakı: *İlk izlenimlerim onu tanıdıkça değişti.* **—6.** *İlk adım,* bir işe başlangıç olarak yapılan girişim: *Onunla tanışma, yapacağımız işin ilk adımı olacaktır.* || *İlk ağızda,* ilk iş olarak, en önce: *İlk ağızda en gerekli eşyalar taşınacak.* || *İlk elden,* baştan beri; dolaysız ve aracısız olarak: *İlk elden aldığımız için ucuza geldi.* || *İlk göz ağrısı,* ilkin doğan evlat; ilk âşık olunan kimse, ilk sevgili: *Bunca yıl geçti, ama o ilk göz ağrısını unutamadı.* || *İlk taş,* bir inşaatın başlangıcında törenle konulan temel taşı.

—Asalbil. *İlk bulaşma,* bir asalağın organizmaya ilk kez girişi. (Bu terim özellikle sıtma için kullanılır.)

—Dağc. *İlk tırmanış,* bir dağa, bir tepeye vb. yapılan ilk çıkış. ("İlk kış tırmanışı", "ilk yalnız tırmanış"tan vb. söz edilir.)

—Dilbil. *İlk anlam,* TEMEL* ANLAM'ın eşanlamlısı.

—Huk. *İlk soruşturma* → SORUŞTURMA

—Muhas. *İlk giren, ilk çıkan* (ing. *first in, first out*), tüketilen bir stok öğesini, depoya ilk giren stok öğesinin fiyatı esas alınarak muhasebelendirme sistemi.

—Postc. *İlk gün damgalı zarf,* üzerinde bir anma ya da sürekli pul serisi yapıştırılarak konuyla ilgili ilk gün damgasıyla damgalanmış, yazı ve motifler taşıyan özel zarf. || *İlk gün damgası,* posta pullarının tedavüle çıkarıldıkları gün, pulların konusuyla ilgili yerlerdeki PTT işyerlerinde yalnız bu pulların iptalinde kullanılmak üzere yaptırılan ve üzerinde konuyla ilgili yazılar ve motifler bulunan tarih damgası.

◆ a. İlk olan şey: *Bu tür pazarların ilki İzmir'de kurulacak.*

—Patol. Bir hastalığın birinci belirtilerine ya da birinci evresine denir.

◆ be. **1.** İlk olarak: *Toplantıda ilk o konuşacak. İlk ben başladım.* **—2.** *İlk kez, ilk defa,* ilk olarak, önce. || *İlkönce,* önce.

İLKA a. (ar. *ilkā'*). *Esk.* **1.** Bırakma, koyma, atma. **—2.** Telkin etme, belli bir düşünce ya da inanç doğrultusuna sokmaya çalışma. **—3.** *İlka etmek,* atmak; telkin etmek: "*Susuzluktan kırılmak vehmini ilka ederek...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *İlka olunmak,* atılmış olmak, telkin edilmek: "*Başkaları tarafından maneviyetimize ilka olunurlar*" (Baha Tevfik).

İLKAAT çoğl. a. (ar. *ilkā'*'nın çoğl. *ilkā'at*). *Esk.* Telkinler, inandırıcı, ayartıcı sözler: "*...eshab-ı fesadın tarafeyne vukubulan ilkaât-ı garaz-kârâneleri âsârı olduğu gibi...*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İLKÂDET a. Âdet görmenin başlaması.

—ANSİKL. İlkâdetin başladığı yaş çok değişiktir: Amerika, Avrupa ve Asya'nın büyük kentlerinde 13 yaştan önce başlarken, Yeni Gine'nin bazı etnik gruplarında 18 yaştan sonraya bile kalabilmektedir. Toplumun yukarı sınıflarından aşağı sınıflarına, kentlerden kırsal kesime doğru âdet yaşı düşmektedir. Öyle görünüyor ki, bu çeşitliliğin başlıca etmeni yaşam düzeyidir (özellikle beslenme ve çocuk ölümleri açısından). Nerede çocuğun büyümesi ve olgunlaşması, yiyecek azlığından, insanı güçten düşüren hastalıklardan ya da yoğun bedeni çalışmadan dolayı daha az enerji tüketiyorsa, orada ilkâdete kadar olan dönem daha uzun sürmektedir. Deniz düzeyinden çok yüksek yerlerde yaşamak da bir başka yavaş olgunlaşma etmenidir.

XX. yy.'da yaşam düzeyi yükselmiş bulunan sanayileşmiş ülkelerde ilkâdet yaşının birkaç yıl aşağı indiği (4 yıl kadar) ve aşağı yukarı 13 yaş düzeyinde bir ortalamaya vardığı görülmektedir. İngiltere'de de durum böyleyken, 1950'li yıllarda bu eğilim duraklamıştır. Bu ülkelerden İsveç gibi bazılarında toplumsal sınıflar arasındaki ilkâdet yaşı farkı silinmiştir, hatta Norveç gibi ülkelerde tersine dönmüş, dar gelirli sınıflarda ilkâdet yaşı biraz daha düşmüştür. Bu evrim bağıl ağırlıkla (boya göre ağırlık) koşut gitmektedir: aynı ülkelerde, dar gelirli sınıflarda öbürlerine erişecek kadar yükselmiş, hatta yukarı sınıflarınkini aşmıştır. Bu iki olguyu birbirine bağlayarak açıklayan kuram şöyledir: erinlikten önce yükselmekte olan vücut ağırlığı içinde yağ oranı kritik bir eşiğe vardığı zaman ilkâdet başlar.

İlkâdet yaşı bireyler arasında da çok değişiktir. Örneğin, ortalama ilkâdet yaşının 13 olduğu bir toplumda kızların % 5'ten fazlası ilkâdetlerini 11 yaştan önce ya da 15 yaştan sonra görür. Bu çeşitliliğin nedenleri toplumlar arasındaki çeşitliliğe ilişkin nedenlerden farklı değildir. Buna bir de erinliğe az ya da çok erken varılmasını kolaylaştıran genetik belirleyici eklenebilir; nitekim, tek yumurta ikizlerinde, çift yumurta ikizlerine göre daha sıkı bir ilkâdet yaşı benzerliği görülmektedir. Değişik toplumlardaki ortalama ilkâdet yaşı değişikliğinde genetik bir belirleyicinin bulunup bulunmadığı tartışmalıdır.

İLKAH a. (ar. *ilkāh*). Esk. biyol. **1.** Dölleme, döllenme: *Hafiy-ül-ilkah* (gizli döllenme). *Zahir-ül-ilkah* (açık döllenme). **—2.** Aşılama. **—3.** *İlkah etmek,* döllemek; aşılamak.

İLKAŞI a. Bir aşının birinci uygulanışı.

İLKBAHAR a. Yazdan önce gelen ve kışı izleyen mevsim; bahar, ilkyaz. (Kuzey yarıkürede mart ılım noktasından [20 ya da 21] haziran gündönümüne [21 ya da 22] kadar sürer). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Gökbil. *İlkbahar noktası,* gökküre üze-

Scala

İlkbahar (1478'e doğr.)
Botticelli
Uffizi müzesi, Floransa

rinde, ekvatorla tutulumun kesiştiği iki noktadan, Güneş'in artan bir yükselimle geçtiği nokta. (Eşanl. İLKBAHAR ILIM NOKTASI, GAMA NOKTASI.)
—ANSİKL. Gökbilim açısından *ilkbahar*, Güneş'in Güney yarıküreden Kuzey yarıküreye doğru devinimde tutulumla ekvatorun kesiştiği noktadan geçtiği an başlar ve en büyük yükselimine ulaştığı an sona erer. Süresi 92,81 g'dür.
—Gökbil. Genellikle γ harfi ile gösterilen ilkbahar noktası, gökbilim açısından ilkbaharın başlangıcıdır. İlkbahar noktası tutulumun üzerinde, ilkbahar ılım zamanının yıllık ilerlemesinden kaynaklanan yavaş bir geri devinim yapar. (→ DEVİNME.) Bu nokta, bahar açılarının ve gök boylamlarının hesabında başlangıç noktasını oluşturur. Ayrıca yıldız zamanının tanımında da yer alır.

İlkbahar *(la Primavera)*, Botticelli'nin tahta pano üzerine yaptığı resim (1478'e doğr., 2,03 m × 3,14 m, Uffizi). Resim Medici kardeşler, Lorenzo ve Giovanni di Pierfrancesco tarafından ısmarlandı. Bu alegorik resimdeki kişiler şunlardır: sağda, Flora'ya hayat soluğunu üfleyen ve onu izleyen Zephyros, daha sonra baharı temsil eden Flora, ortada Venüs ve Üç güzeller ile Mercurius. Bu tablo, kimilerine göre, konusunu Venüs'ün saltanatını anlatan Poliziano'nun bir şiirinden almıştır; bu şiir de, Marsilio Ficino'nun yeniplatonculuğunu yumuşatılmış bir biçimde (cinsel aşka da yer verilir) yansıtır.

İLKBAŞARAN (Cihat) → CİHAT İLKBAŞARAN.

İLKBORUCUK a. Graptolit kolonilerinde, rabdozomun çıktığı ilk loca. (İlkborucuğun iki uzun dikeni vardır) [Eşanl. SİKULA.]

İLKBOYNUZ a. Avc. Karacanın ilk çıkan boynuzu.

İLKÇAĞ → ANTİKÇAĞ.

İLKDIŞKI a. Biyol. İnsan ve hayvanda dölütün ve yenidoğanın ilk kez çıkardığı yeşilimsi esmer dışkı. (Safra ve bağırsak hücrelerinden oluşan ilkdışkı gebeliğin beşinci ayından sonra insan dölütünün bağırsağında bulunur. İlkdışkının amnios sıvısına zamanından önce boşaltılması, amnioskopide amniosa az çok bulanık bir görünüm verir ve dölütün hasta olduğu kuşkusunu uyandırır. Yenidoğan ilkdışkısını doğumdan hemen sonra çıkarır, bir gecikme olması halinde sindirim sisteminde şekil bozuklukları araştırılmalıdır.)

İLKDÖRDÜN a. Gökbil. → DÖRDÜN.

İLKE a. **1.** Bir şeyin kaynağında bulunan ve onun ilk nedeni olan şey; prensip: *Tanrı her şeyin ilkesidir.* **—2.** Bir inceleme alanında herhangi bir olayı tanımlayan temel önerme; yasa, kural, prensip: *Arkhimedes ilkesi. Arz ve talep ilkesi.* **—3.** Herhangi bir şeyin düzenleniminin dayanağı ya da onun işlevini yöneten temel: *Abecesel düzen ilkesine dayalı sıralama. Ortaklığımız kesin ilkeler üzerine kurulmuştur.* **—4.** Bir davranış biçimini belirleyen akıl yürütmenin dayanağı olan önerme, varsayım: *Hiç geç kalmadığı ilkesinden yola çıkarsak gelmeyişi endişe verici. Bütün öğrencilerin bu alıştırmayı yapabileceklerini bir ilke olarak kabul edelim.* **—5.** Tipik bir davranış biçimini belirleyen ve çoğunlukla ahlaksal bir tutumu karşılayan kural; prensip: *İlkemiz, halka hizmet etmektir.* **—6.** Bir şeyin temelini, özünü belirleyen nokta, olay, durum: *Önce tartışmanın ilkeleri üzerinde anlaşalım. Önce ilkede anlaşalım.* **—7.** *İlke olarak*, genel kurala bağlı kalınacak olursa, genel kural göz önünde tutulursa: *İlke olarak çarşamba günleri çalışmaz. İlke olarak her on dakikada bir otobüs vardır;* görünüşe göre, eğer herhangi bir engel çıkmazsa (kısıtlı ama olabileceğini gösterir): *Toplantıya geliyor musunuz? —İlke olarak evet.*
—Fels. *Pratik ilke*, Kant'a göre, iradede bulunan ve somut olarak uygulanacak bir ahlak yasasını içeren bir önermeden oluşan kural. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ çoğl. a. Bir kimsenin, bir grubun davranma biçimini belirleyen, ayrıntılarla olduğu kadar, önemli noktalarla da ilişkin olabilen ve bu kişi ya da grubun titizlikle ve katı bir biçimde uyduğu ahlak kurallarının tümü: *Çocuklarının saat ondan sonra eve gelmelerine izin vermez, bu onun ilkelerine aykırı. İlkelerine bağlı bir insan.*
—Uluslarar. huk. *Uygar uluslarca benimsenmiş genel hukuk ilkeleri*, uluslararası hukukun kaynaklarından biri. (Uluslararası Adalet divanı statüsünün 38. maddesi, antlaşma ve teamülden sonra, bu ilkeleri de üçüncü bir kaynak olarak kabul eder. Bir uyuşmazlığa uygulanacak antlaşma ya da teamül kuralı yoksa, genel hukuk ilkeleri uygulanır. Bu ilkelerin başlıcaları: iyiniyet, sözleşmeye bağlılık, hakkın kötüye kullanılmaması, bir kimsenin kendi davasında hem yargıç hem de davacı olamayacağı vb.)
—ANSİKL. Fels. Kant şöyle yazar: "pratik ilkeler, birçok pratik kuralın kendisine bağlı olduğu iradenin, genel bir belirlenimini içeren bir takım önermelerdir. Koşullar, bir özne tarafından yalnızca kendi iradesi için geçerli sayıldığı zaman bu ilkeler öznel niteliktedirler, yani birer *düstur*'durlar; ama koşullar nesnel, yani bütün akıllı varlıkların iradesi için geçerli sayıldığı zaman, onlar da nesnel olurlar, yani *pratik* yasalar haline gelirler" (*Kritik der praktischen Vernunft* [Pratik aklın eleştirisi], 1, 1).

İLKEL sıf. **1.** Antropol. Önceleri, teknolojik ve sıyasal gelişimi batılı sanayi toplumlarına göre geri kalmış görünen bir halk için kullanılırdı.(Bk. *ansikl.*böl.)**—2.** Kaba saba, kültürsüz kimse ve onun tutumu için kullanılır: *Ne ilkel adam, zor kullanarak amacına ulaşacağını sanıyor. İlkel bir tepki.* **—3.** Bütün incelikleri hesaplanmamış, üstünkörü yapılmış şey için kullanılır: *Bu evin elektrik tesisatı oldukça ilkel.* **—4.** İlk sırada yer alanı belirtir.
—Ceb. *Birin ilkel* n *inci kökü*, birin *n* inci köklerinin *n* inci basamaktan çevrimsel çarpma grubunu doğrudan *n* inci kökü. (Birin, genel biçimi

$$\cos\frac{2k\pi}{n} + i\,\sin\frac{2k\pi}{n} \quad [0 \leq k < n]$$

olan *n* inci kökleri arasında ilkel kökler, *k* ile *n* nin aralarında asal olduğu köklerdir. *n* bir asal sayı ise, birin bütün kökleri ilkeldir.) || *Bir* k *cisminin* K *cebirsel genişlemesinin ilkel elemanı*, K= *k*(*x*) olduğuna göre K nin *x* elemanı. [K, *x* elemanını *k* ye katarak elde edilir.] || *Katsayılarını bir* A *birim tamlık halkasından alan ilkel polinom*, katsayılarının ortak bölenleri, yalnızca A nın evirtilir elemanları olan ve sıfır olmayan polinom.
—Fels. Daha önceden bilinen ya da kanıtlanamayan kavramlara dayanan bir akılyürütmenin, bir düşünce başlangıcının bir çözümlemenin temellerine denir. || Leibniz'e göre, "kendi kendisinin göstergesi olan, yani parçalara bölünemeyen, ancak kendi kendisiyle kavranabilen ve dolayısıyla, kurucu öğeleri olmayan" kavram *(Méditations sur la connaissance* [Bilgi üzerine düşünceler]).
—Mat. *İlkel terim*, bir matematik kuramında, tanımını yapmak gerekmeyen terim. ("$\in$" ait olma simgesi kümeler kuramının ilkel terimidir.)
◆ a. Mat. çözlm. Değerlerini $\mathbb{R}$ ya da $\mathbb{C}$ içinden alan ve $I \subset \mathbb{R}$ üzerinde tanımlanan bir *f* fonksiyonu için $F' = f$ gerçekleyen türevlenebilir F: $I \to \mathbb{R}$ (ya da $\mathbb{C}$) fonksiyonu. (Eşanl. İLKEL FONKSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl.] —Bir $f : U \to \mathbb{C}$ (U, $\mathbb{C}$ nin açık kümesi) fonksiyonu için, U üzerinde holomorf olan ve $F' = f$ yi gerçekleyen $F : U \to \mathbb{C}$ fonksiyonu. (Bu durumda *f* de holomorftur.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Bir* ω *diferansiyel biçiminin ilkeli*, $\omega = P \cdot dx + Q \cdot dy$ bağlantılı bir açık küme üzerinde bir diferansiyel biçimse,

$$\frac{\partial F}{\partial x} = P \quad \text{ve} \quad \frac{\partial F}{\partial y} = Q$$

ifadelerini gerçekleyen F fonksiyonu.
—ANSİKL. Antropol. Günümüzde antropoloji, açıkça aşağılayıcı yananlamları nedeniyle "ilkel" teriminden vazgeçerek sanayileşmemiş toplumları adlandırmak için, daha çok "yazısız", "geleneksel", "topluluksal", "devletsiz", "arkaik" gibi terimleri kullanmaya başladı. Ama bu terimler de tam anlamıyla doyurucu olmaktan uzaktır. Çünkü bu toplumları sanayi toplumuna göre -dolayısıyla örtük bir biçimde evrimciliğe başvurarak- olumsuz bir biçimde tanımlamaları bir yana, sözkonusu toplumlar hiçbir bakımdan tek bir terim altında toplanabilecek türdeş bir gerçeklik oluşturmazlar.
"İlkel" terimi, evrimci kuramın gözde olduğu dönemde (XIX. yy. sonu) büyük yaygınlık kazandı. Evrimcilik, batılı olmayan yazısız toplumların, ilkel toplumsal grupların kalıntılarını temsil ettiklerini ileri sürüyordu. Bu görüşün içerdiği genellikle ırkçı düşünceler çok vurgulanmıştır: "gelişmiş" toplumların şu ya da bu özelliğinin (örneğin tarım, yazı ya da devlet) "bilinmemesi" ve bu yüzden bu toplumların etnomerkezci bir biçimde sanayi uygarlığı ölçülerine göre değerlendirilmeleri, onların "basit" ya da kültürsüz toplumlar olarak görülmelerine yol açtı. "İlkel" teriminin kendisi, ikili anlamı nedeniyle, bu özellikler (basitlik ve insanlığın ilk çağları) karışımına elverişli zemin hazırlıyor ve bu da tarihsel olarak bu toplumların incelenmesine dayanan antropoloji tarafından bilimsel olarak destekleniyordu.
XX. yy. boyunca, bu toplumlar üzerine daha derin bilgiler sağlayan etnoloji incelemelerinin artması, geleneksel "düşünce sistemleri" konusunda bazen bugün de kullanılmasına rağmen "ilkel" kavramından yavaş yavaş vazgeçilmesine yol açtı. Antropologlar böylece batılı olmayan toplumların da, yazıyı ya da devleti bilmeseler bile, tıpkı bizim toplumlarımız gibi, bir tarihe ve özellikle akrabalık, din ve siyasal kuruluş bakımından aynı derecede karmaşık bir yapıya sahip olduklarını (Pigmeler, Boşimanlar, Negritolar, Andamanlar ya da Avustralya yerlileri gibi "ilkel" sıfatının öncelikle uygulandığı avcı-toplayıcı göçebe toplumlar da dahil olmak üzere) gördüler. Buradan da anlaşılacağı gibi, "ilkel" teriminin kullanılması, kuşkusuz sanayi toplumlarına göre daha az gelişmiş teknoloji düzeyiyle toplumsal örgütlenmenin karmaşıklık düzeyini birbirine karıştırmaktan kaynaklanıyordu.
—Mat.çözlm. $I \subset \mathbb{R}$ üzerinde tanımlı ve sürekli *f* ile $\forall x_0 \in I$ ne olursa olsun, x_0 da sıfır olan bir ve ancak bir *f* ilkeli vardır. Aynı fonksiyonun iki ilkeli arasında bir değişmez sayı kadar fark bulunur.
U basit bağlantılı olduğunda, yukarıdaki özelliklerden birincisi $f: U \to \mathbb{C}$ için doğruluğunu korur; ikinci özellikse U bağlantılı olduğunda doğrudur.
F, *f* nin herhangi bir ilkeli ise, F(*x*),

$\int f(x) \cdot dx$ biçiminde yazılabilir; bu ifade "*f*, *x*, *dx* in toplamı ya da integrali" biçiminde okunur.
Bir ω diferansiyel biçimi, bir D açık bağlantılı kümesi içinde bulunan ve parça parça türevlenebilen her kapalı γ yolu için

ancak ve ancak, $\int_\gamma \omega = 0$ ise, D üstünde bir ilkel kabul eder. D basit bağlantılıysa, D içinde bulunan ve kenarları eksenlere koşut olan bir dikdörtgenin çevresi γ olarak alınabilir.

• *Başlıca basit fonksiyonların ilkellerinin çizelgesi.* (Kısaltma amacıyla değişmez kaldırılmıştır.)

$$\int x^m \cdot dx = \frac{x^{m-1}}{m-1};\ m \neq -1$$

$$\int \frac{dx}{x} = \ln|x|$$

$$\int \frac{dx}{x+a} = \ln|x-a|$$

$$\int \cos x \cdot dx = \sin x$$

$$\int \sin x \cdot dx = -\cos x$$

$$\int \frac{dx}{\cos^2 x} = \operatorname{tg} x$$

$$\int \frac{dx}{\sin^2 x} = -\operatorname{cotg} x$$

$$\int \ln x \cdot dx = x \cdot \ln x - x$$

$$\int e^x \cdot dx = e^x$$

$$\int \operatorname{ch} x \cdot dx = \operatorname{sh} x \qquad \int \operatorname{sh} x \cdot dx = \operatorname{ch} x$$

$$\int \frac{dx}{\operatorname{ch}^2 x} = \operatorname{th} x \qquad \int \frac{dx}{\operatorname{sh}^2 x} = -\operatorname{coth} x$$

$$\int \frac{dx}{\sqrt{1-x^2}} = \operatorname{Arc}\sin x = \frac{\pi}{2} - \operatorname{Arc}\cos x$$

$$\int \frac{dx}{1+x^2} = \operatorname{Arc}\operatorname{tg} x \qquad \int \frac{dx}{\sqrt{1+x^2}} = \operatorname{Arg}\operatorname{sh} x$$

$$\int \frac{dx}{\sqrt{x^2+h}} = \ln|x+\sqrt{x^2+h}|$$

$$\int \frac{dx}{\sqrt{x^2-1}} = \begin{cases} \nearrow \operatorname{Arg}\operatorname{ch} x, & x>1 \text{ ise} \\ \searrow -\operatorname{Arg}\operatorname{ch}(-x), & x<-1 \text{ ise} \end{cases}$$

$$\int \frac{dx}{1-x^2} = \frac{1}{2} \cdot \ln\left|\frac{1+x}{1-x}\right| = \begin{cases} \nearrow \operatorname{Arg}\operatorname{th} x, & |x|<1 \text{ ise} \\ \searrow \operatorname{Arg}\operatorname{coth} x, & |x|>1 \text{ ise.} \end{cases}$$

İLKELAM sıf. Elam'ın en eski yazıları için kullanılır. (İ.Ö. 3300'e doğru Sus'ta ortaya çıkan çizgisel ve resimsel bir yazı daha sonra Elam'da ve İran'da yayıldı, ardından da Elam'da XXIII. yy.'da kullanılan bir çizgisel yazı biçimini aldı.)

İLKELBÖCEKLER a. Böcbil. TELSONKUYRUKLULAR takımının eşanlamlısı.

İLKELCE sıf. be. İlkel bir kimseye yakışır biçimde; ilkellik gösteren: *İlkelce davranmak. Bunlar çok ilkelce düşünceler.*

İLKELEKLEMBACAKLILAR a. İlkel tipli fosil ya da yaşayan eklembacaklılar altşubesi. (İlkeleklembacaklılar trilobitleri *Arthropleuridea, Merostomata,* onikoforlar, tardigratlar, *Linguatula* vb. öbekleri içeren çok karışık bir altşubedir. Bil. a. *Proarthropoda.*)

İLKELEŞMEK gçz. f. İlke olmak, ilke durumuna gelmek.

İLKELKARINCAYİYEN a. Yeni Gine' de yaşayan memelilerden, kıvrık gagalı, kısa kuyruklu, sırtı dikenlerle kaplı *Zaglossus* ya da *Proechidne* cinsi üyelerinin genel adı. (Yumurtalarını, karınlarındaki bir cepte olgunlaştırırlar.)

İLKELKORDALILAR a. Omurgalılara yakın ama derileri tek tabakalı, sinir sistemleri sırtta olan, iskeletleri korda denen bir iskelet ekseninden oluşan ve sindirim borusunun ön bölgesinde tulumlularda olduğu gibi solungaç yarıkları bulunan hayvan öbeği. (Bil. a. *Prochordata.*)
—ANSİKL. İlkelkordalılar üç şube kapsar: stomokordalılar (yutaksolungaçlılar, *Pterobranchiata* ve graptolitler), gömlekliler (ekliceler, *Thaliacea* ve tulumlular) ve kafatassızlar ya da batraklar. Bu üç öbeğin ortak özelliklerinden en önemlisi, mikrofaj beslenmeye olanak veren solungaç yarıklarının bulunmasıdır.

İLKELLEŞMEK gçz. f. İlkel bir durum almak; ilkelce davranmaya başlamak: *Kimi insanlar çıkarları sözkonusu olunca kolayca ilkelleşebiliyorlar.*

İLKELLİK a. **1.** İlkel olma durumu; ilkel bir kimsenin niteliği. **—2.** İlkelce davranış.

İLKELMEMELİLER a. Zool. TEKDELİKLİLER'in eşanlamlısı.

İLKELSEMENDERGİLLER a. Asya'da yaşayan, küçük, akciğerli ya da akciğersiz, kuyruklu amfibyum familyası. (Eksik başkalaşmalıdır. Bil. a. *Hynobiidae.*)

İLKELYUMUŞAKÇALAR a. İlkel özellikler gösteren yumuşakçalar sınıfı. (Bil. a. *Amphineura.*)
—ANSİKL. İlkelyumuşakçaların iki altsınıfı vardır: *Polyplacophora* (kitonlar) ve *Aplacophora. Polyplacophora*'lar uzun bedenlidir; yassılmış karın yüzeyleri geniş bir sürünme tabanına yayılır; sırt yüzeyi kabarık ve tamamen örtenekle kaplıdır; örtenek üzerinde sekiz kireçli levhadan oluşan kavkı bulunur; levhalar eklemlidir ve çatı kiremitleri gibi birbirini örter: böylece hayvan bir tesbihböceği gibi tostoparlak olabilir. Bu hayvanların hepsi denizde yaşar, otçuldur ve kayaçlar üzerindeki deniz yosunları arasında sürünür; bazıları 4 000 m derinliklere kadar iner. 400'den fazla türü bilinir.
Aplacophora'ların görünüşü solucana benzer; kavkıları yoktur ve gövdelerinin tamamı kireç iğneciklerle kaplı bir örtenekle çevrilidir. Ayakları gelişmemiştir ya da yoktur. Yalnızca iki familyası vardır: 30 ile 100 metre arasında, seyrek olarak 500 m'de hidra ve mercan kolonileri arasında yaşayan ve onları yiyerek beslenen etçilleri içeren *Neomeniidae* (yaklaşık 40 tür; Avrupa denizleri); uzun, solucan biçiminde, ayaksız türlerden oluşan *Choetodermatidae* (Avrupa denizleri).

İLKENİLER → CELAYİRLİLER.

İLKESEL sıf. **1.** Bir tez ortaya koyan, ileri süren şey için denir. **—2.** Herhangi bir şeyi, belli bir gerçekliğe sahip olarak ortaya koyan şeye denir. **—3.** *İlkesel yargı,* Fichte'de, bir şeyi, başka şeylere bağlamadan, kendi başına ortaya koyan yargı.

İLKESTON, Büyük Britanya'da (Derbyshire) kent, Derby'nin K.-D.'sunda; 34 100 nüf. Madenkömürü. Metalürji. Tekstil.

İLKGÜZ a. *Yörs.* Eylül ayı.

İLKİN be. İlkönce, ilk olarak, başta: *İlkin karşı çıktı ama, sonunda beni doğruladı. İlkin onlara uğrayalım, sonra sinemaya gideriz. Ben ilkin öyle düşündüm ama sonra yanıldığımı anladım.*

İLKİNODUN a. Bot. Odun taslağının yok olmasından sonra ortaya çıkan bitkisel doku. (Eşanl. METAKSİLEM.)

İLKİN ÖKÜZ a. Orta Avrupa'da yaşayan yabanıl öküz. (Siyah renkli ve yelesizdir. Soyu yakın geçmişte tükenmiş olmakla birlikte, evcil türlerin çaprazlanmasıyla ilkin öküz türü yeniden elde edilmeye çalışılmaktadır. Bil. a. *Bostaurus primigenius;* sığırgiller familyası.)

ilkin öküz

İLKİZ a. Tarım. Sabanın tarlada açtığı birinci iz.

İLKKABUK a. Karındanbacaklı yumuşakçaların larva kavkısı. (Bu kavkı, erişkin hayvanın koni biçimli bir kavkısı olsa bile, hep sarmal olur.)

İLKKÂNUN a. (*ilk* ve ar. *kanun*'dan). *Esk.* Aralık ayı.

İLKKAT a. Yapış. Yapıştırıcının tutmasını sağlamaya ve iyileştirmeye yarayan hazırlık katmanı.

İLKKIŞ a. *Yörs.* Aralık ayı.

İLKKURŞUN, esk. **Hacıilyas,** İzmir'in Ödemiş ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 411 nüf. (1990). Ödemiş'e yürüyen yunan birlikleri 30 mayıs 1919'da burada Kuvayı milliye tarafından silahla karşılanmış ve ilk kurşunlar burada atıldığı için sonradan Hacıilyas adı İlkkurşun olarak değiştirilmiştir.

İLKKÜLTÜR a. Biyol. Sürekli ikincil hücre dölleri verebilen hücre kültürü.

İLKLEY, Büyük Britanya'da (West Yorkshire) kent, Penninler'de, Wharfe kıyısında; 22 500 nüf. Müze (eski roma). Gezinti merkezi. —Çevrede, *Bolton Abbey*'in kalıntıları (XII. yy.).

İLKOKUL a. **1.** Zorunlu öğrenim çağına gelmiş çocuklara, temel eğitimin ve öğretimin verildiği, devletçe açılmış ya da açılmasına izin verilmiş okul. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İlkokul öğretmeni,* ilkokul öğretmenliği mesleğinin gerektirdiği öğrenimi bitirerek ya da yeterlikleri kazanarak öğretmenlik yapma yetkisini elde etmiş olan kimse. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Türkiye'de ilkokula başlama yaşı 7'dir. 1983'te yürürlüğe giren 2917 sayılı yasa ile bu yaş 6'ya indirildiyse de, yeterli altyapının olmaması nedeniyle bu uygulama 1984'te çıkartılan genelge uyarınca yapılmaktadır; buna göre, okulların fiziki kapasitesi uygunsa, isteyen veliler çocuklarını 6 yaşında okula kaydettirebilmektedirler. 1990-91 öğretim yılında 51 055 ilkokulda, 3 631 900'ü erkek, 3 229 822'si kız olmak üzere toplam 6 861 722 öğrenci; 130 112'si erkek, 95 740'ı hanım olmak üzere 225 852 öğretmen bulunuyordu. İlkokulların 43 664'ü köylerdeydi.
• *İlkokul öğretmeni,* 1868'de, ilkokul öğretmeni yetiştirmek üzere İstanbul'da *Darülmuallimini sıbyan* adıyla bir ilköğretmen okulu kuruldu. 1869'da genel eğitim tüzüğünün çıkarılmasının ardından (1870' ten sonra) taşrada da benzer okullar açıldı. Ancak, bu girişimler nitelikli öğretmen yetiştirilmesini sağlayamadı.
Öğretmen yetiştirme konusunda ciddi çalışmalar İkinci meşrutiyet döneminde (1908) başladı. İllerde kız ve erkek ilköğretmen okulları açıldı. Bu kurumlara Mustafa Satı Bey'in yönetiminde gerçek kimliğini kazanmış olan İstanbul Öğretmen okulu'nu bitirenler atandı. Böylece güçlü bir kadro birikimi sağlanmış oldu.
Cumhuriyet döneminde, özellikle 1925 -1929 arası milli eğitim bakanlığı yapan Mustafa Necati, onu izleyen bakanlardan Saffet Arıkan (1935-1938), Hasan Âli Yücel (1938-1946) Türkiye'de öğretmen yetiştirme geleneğinin kökleşmesini sağladılar. 1936'da köylerde öğretmen sayısının yetersizliğini karşılamak amacıyla düzenlenen bağımsız kurslarla eğitmen* yetiştirilmesine başlandı. Bu girişim, 1940'ta Köy* enstitüleri'nin doğuşunu sağladı. Böylece, iki tür öğretmen okulu (ortaokula dayalı olanlar, köy ilkokuluna dayalı olanlar) oluşturularak özgün bir öğretmen yetiştirme sistemi uygulandı. Ancak, bu gelişmeler, 1954'te çıkarılan 6234 sayılı yasa ile tümüyle yön değiştirdi ve Köy enstitüleri ilköğretmen okullarına dönüştürüldü. İlköğretmen okulları 1970'te genel lise programları uygulayacak biçimde düzenlendi. 1974-1975 ders yılından başlanarak *Öğretmen lisesi* adıyla, lise dengi bir kurum durumuna getirildiler. Uzun bir

süre öğretmenliğin bağımsız bir meslek olduğu düşüncesi tümüyle benimsenemedi. 11 ekim 1960'ta çıkarılan 97 sayılı yasa ile, liseyi bitirenlerin *yedeksubay öğretmen* adıyla, askerlik görevlerini ilkokul öğretmeni olarak yerine getirmeleri öngörüldü. Bunun yanı sıra, 1961'de çıkarılan 222 sayılı İlköğretim ve eğitim yasası ile ortaokul ve dengi okulları bitirenlerden 18 yaşını dolduranların kurstan geçirilerek *geçici öğretmenlik* yapmaları sağlandı.

14 haziran 1973 tarihli Temel eğitim yasası ile, ilkokul öğretmenliği yeniden düzenlendi. Yasanın 43. maddesi ile hangi kademede olursa olsun, bütün öğretmenlerin yükseköğrenim görmüş olmaları koşulu kabul edildi. Yine aynı madde ile, öğretmenliğin bir uzmanlık mesleği olduğu saptandı. Bunun üzerine, 1974-1975 öğretim yılından başlanarak, ilkokul öğretmeni yetiştirmek amacı ile 2 yıllık eğitim enstitüleri açıldı. Bu enstitüler, 20 temmuz 1982 YÖK kararnamesi ile üniversitelere bağlı eğitim yüksekokullarına dönüştürüldü. Öğretim süresi 4 yıla çıkarılan bu eğitim yüksekokullarında lisans düzeyinde yükseköğrenim sağlanıyor.

İLKOLUŞ a. Bot. *Çiçek, yaprak ilkoluşu,* embriyonlarda çiçek, yaprak taslaklarının oluşumu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Mantar bil. *Mantar ilkoluşu,* bazı ortam koşullarının (sıcaklık, hava, beslenme) etkisi altında bir miselyumdan karpofor oluşması. (Ortam koşulları miselyum üzerinde düğümlerin oluşmasını sağlayan iç süreçleri başlatır, ondan sonra da primordia ve ardından karpoforlar oluşur.)

—ANSİKL. Bot. *Çiçek ilkoluşu* organ taslağının özgül beslenmesine, ışığa ve hormon mekanizmalarının rol oynadığı günlük ışık periyotlarına (fotoperiyotluk) bağlıdır. *Yaprak ilkoluşu* halka biçimindeki ilk sürgendokudan başlar; sürgendoku *ilkoluşum* yerinde kalınlaşır; birbirleriyle kesişen doku çizgileri yaratır, bunlar da büyüyerek yaprak taslaklarını oluşturur.

İLKOLUŞUM a. Bot. Çoğalma ve farklılaşmayla, çiçekleri ve yaprakları veren meristem hücreleri öbeği. (Yaprak ya da çiçek ilkoluşumu, bu olgular dizisinin ilk evresidir.)

İLKÖĞRETİM a. **1.** Birkaç öğretim basamağından oluşan örgün eğitim dizgesinin okuyup yazmayı, aritmetiği, iyi bir yurttaş olmak için gerekli bilgi ve becerileri kazandıran ilk basamağı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İlköğretim haftası,* ilkokulların açıldığı ilk hafta. (Bu hafta içerisinde bütün sınıflarda okuma yazmanın ve ilköğretimin önem ve değeri konusu işlenir.)

—ANSİKL. Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'na göre, ilköğretim kız ve erkek bütün yurttaşlar için zorunlu ve devlet okullarında parasızdır. Türkiye'de zorunlu ilköğretim düşüncesi XIX. yy.'ın ilk yarısında gerçekleştirilmek istendi. Mahmut II, çıkarttığı bir fermanla (1824) erkek çocukların ergenlik çağına kadar sıbyan mekteplerine verilmesini, okul çağındaki çocukların çırak olarak çalıştırılmamalarını istedi. Bu konudaki ilk ciddi girişim, maarif nazırı Saffet Paşa döneminde, 1869'da çıkartılan *Maarif-i umumiye nizamnamesi* oldu. Yasa hükmündeki bu belgede ilköğretim zorunluğu yer aldı. Yine bu belge ile bütün okullar devletin denetimine girdi. 1876 Anayasası'nda da ilköğretim zorunluluğu benimsendi. 1913'te Emrullah Efendi'nin maarif nazırlığı döneminde *Tedrisat-ı iptidaiye kanun-u muvakkati* adıyla çıkarılan geçici yasayla, ilköğretimin yalnız zorunluluğu değil, devlet okullarında parasız olması hükmü de getirildi. Cumhuriyet döneminde, 1924'te çıkartılan öğretim birliği yasasıyla *(Tevhid-i tedrisat kanunu),* ilköğretimde birlik sağlandı; Anayasa'ya ilköğretimin zorunlu ve karşılıksız olması ilkesi konuldu. İlköğretimin süresi, 1924'te 5 yıl olarak saptandı; izleyen yıllarda da bu süre geçerli oldu. 1973'te yayımlanan 1739 sayılı Temel eğitim yasası'nda 5 yılı ilkokul ve 3 yılı ortaokul olmak üzere 8 yıllık bir temel eğitim süresi öngörüldü. Bu süre 7-14 yaşlarındaki çocukları kapsamaktadır. Yasaya temel eğitimi zorunlu kılan bir ifade konulmadı (1988). Bu yeni sistem oluşturulup yaygınlaştırılamadı. 1973'ten sonra bazı ortaokullarla yatılı bölge okullarının bir bölümü, temel eğitim okullarına dönüştürüldü; yeni kurulan okulların bir bölümü de 8 sınıflı temel eğitim okulları olarak örgütlendi. 1981-1982 öğretim yılında toplam 156 temel eğitim II. kademe okulları kapatıldı. İlköğretimde son yasal gelişme, 1983'te çıkarılan 2917 sayılı yasa'yla sağlandı. Buna göre, ilköğretim çağı 6-14 yaş grubunu kapsayacak biçimde genişletildi. Zorunlu ilköğretim kurumları ilkokullar (gündüzlü, pansiyonlu, yatılı ve gezici), ortaokullar (gündüzlü, pansiyonlu, yatılı ve gezici), ilkokul ve ortaokulun birlikte bulunduğu ilköğretim okulları (gündüzlü, pansiyonlu, yatılı), yetiştirici ve tamamlayıcı sınıf ve kurslar, özel eğitime gereksinme duyan çocuklar için kurulacak okullar ve sınıflar olarak saptandı. Böylece, Türkiye'de ilk kez ortaokulun zorunlu öğretim kurumu durumuna getirilmesi için yasal çerçeve oluşturuldu. Yeterli altyapı koşulları olmadığından bu uygulama henüz yaygınlaşmamıştır, ancak deneme evresindedir.

İLKÖNCE be. İlkin, önce, en başta.

İLKÖRNEK a. Bir işin yapılmasına, bir yapıtın yaratılmasına örneklik eden özgün ya da ideal model. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. Geoffroy Saint-Hilaire'e göre, günümüzdeki çeşitli zoolojik gruplarda görülen değişik homolog organların evrim sonucu türediği, pek özgülleşmemiş ilk organ.

—Dilbil. Bir dilin, belgeleri bulunmayan, lehçelere bölünmesinden önceki durumunu yansıtan ve varsayımsal olarak belirlenmiş eski biçimi.

—Fels. Platon'da, görülen dünya gerçeklerinin ana tipi. (Platon'a göre, ilkörnekler, şeylerin öncesiz-sonrasız modelleridir. Bunlar, maddesel değildir, değişikliğe uğramazlar ve yetkindirler. Bu dünyada gördüğümüz tikel şeyler, ilkörneklere benzerler, ama onların kaba kopyalarıdır.) [→ İDEA.] || Deneycilere göre, bir başka düşünceye örneklik eden düşünce.

—Paleogr. Metninden dolayı bir ya da birçok başka elyazmasının kökenini oluşturan eski elyazması. (İlkörnek, özellikle Antikçağ'da bir metnin ilk şeklidir. Bu ilk şekil, günümüze kadar gelen elyazmalarından yararlanılarak saptanır. Klasik latin ve yunan ilkörnekleri genellikle Roma İmparatorluğu döneminden kalmadır. Bu ilkörnekler, dönemlerinde özenle gözden geçirilmiş metnin nitelikli bir basımını sunarlardı. Papirüs üzerinde metnin bölümlerinin tanınması, metnin bir önceki biçiminin, yani önilkörneğinin bulunup ortaya çıkarılmasına olanak verir.)

—Psikan. C. G. Jung'a göre, kolektif bilinçdışından doğan, efsanelerde, masallarda ve sağlıklı, nevrozlu ya da psikotik öznenin bütün imgesel ürünlerinde ortaya çıkan evrensel yapı.

—ANSİKL. Ed. Terimin kökeni (ilk, temel örnek), ilkörneğin edebiyat eleştirisindeki önemini göstermeye yeter. Bu kökenin ilinekselle bir ilgisi yoktur; efsanevinin, dinselin ve düşselin, görece değişmez verilere göre belirleyici ve biçimlendirilebilir kalan özüyle ilgilidir İlkörnek kavramı, belgelenmiş eskiliğin ve tip kavramının özelliklerini birleştirir. Ortaya öncel, silinmez ve yıkılmaz bir model koymakla eşanlamlıdır. Gerçekte kavramın kullanımı, hangi nitelikte olursa olsun, önemli bir kişi (Oidipus, İsa) kendini benimsettiği zaman tarihsel, bir başka yönden açıkça farklı olan yapıtların (*Robinson Crusoe* ve onu örnek alan öyküler) benzerlik alanını saptamak sözkonusu olunca bulgusal bir nitelik taşır. İlkörneğin yeniden kurulması tümüyle kuramsal olabilir: o zaman yerini *model* kavramına bırakır. Edebiyat sosyolojisinde ilkörnek, ideolojik değişmezle karışır.

İLKSEL sıf. Bir şeyin ilk durumuna ait olan, ilk şekline yakın durumda olan şey için kullanılır; ilk, iptidai.

—Çağ. sant. *İlksel yapı,* minimal sanatın yapı ya da kurguları için kullanılır.

—Jeomorfol. *İlksel biçim,* doğrudan doğruya tektonik bir biçim değiştirme sonucunda oluşmuş engebe biçimi, yüzeyi, biçim değiştirmiş toprağın kayda değer bir aşınmaya uğramamış ya da çökellerle örtülmemiş ilk yüzeyinden oluşur. (İlksel biçim, biçim değiştirme sırasında yüzeylenmedikleri halde, daha sonra aşınmayla ortaya çıkan katmanlardan kurulu *türemiş biçim*'in tersidir.)

—Mant. *İlksel kuram,* birinci dereceden bir dille biçimselleştirilmiş kuram. (Yalnızca bireysel değişkenler nicelendirilmiş, küme değişkenleri bunun dışında bırakılmıştır.)

İLKSEPİLEME a. Deric. Tanenle yapılan bitkisel sepilemede, önsepilemeden geçirilmiş derileri derişimi artırılmış tanenli suya bastırma. (İlksepileme çukurda yapılan son işlemden önce gelir.)

İLKSEZİ → KAVRAYIŞ.

İLKSİZ sıf. *Fels.* Öncesiz, ezeli.

İLKTEN be. İlkin, ilkönce.

İLKTEŞRİN a. (*ilk* ve *teşrin*'den). *Esk.* Ekim ayı.

İLKÜVEZ, Ordu'nun Çaybaşı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 5 974 nüf. (1990). Belediye.

İLKYARDIM a. **1.** Tehlikeli durumda olan kişilere yardım ve ilk bakım hizmetlerinin ve tedaviyi sağlamak üzere acil olarak uygulanan pratik yöntemlerin tümü. **—2.** Sağlık kuruluşlarının ilkyardım yapılan bölümü; acilservis. **—3.** *İlkyardım çantası,* acil durumlarda ilk tedavi gereçlerinin bulundurulduğu çanta.

İLKYAZ a. İlkbahar, bahar.

İLL, Fransa'da (Alsace) ırmak, Ren'in kolu (sol kıyıdan; 208 km. Alsace Jurası'nda, Glassberg'den doğar; Altkirch, Mulhouse, Colmar, Sélestat ve Strasbourg' dan geçer. Sol kıyıdan Vosges'dan inen selleri alır ve Wantzenau yakınında Ren'e kavuşur.

İLL, Avusturya'da (Vorarlberg) ırmak, Ren'in kolu (sağ kıyıdan); 75 km. Walgau adını taşıyan aşağı vadisi çok kalabalık ve sanayileşmiş bir bölgedir; Montafon'u oluşturan yukarı vadisinin suları hidroelektrik fabrikalarınca kullanılır.

İLLA → İLLE.

İLLAENUS a. Paleont. Bölütleri az belirgin, baş, göğüs ve pigidyumu hemen hemen eşit ölçüde gelişmiş, aşağı yukarı tüm dünyaya yayılmış trilobit cinsi. (Ordovices devri topraklarında fosillerine rastlanır.)

İLLAKİ → İLLE.

IŁŁAKOWICZÓWNA (Kazimiera), polonyalı kadın şair (Wilno, 1892 - Poznań 1983). Birinci Dünya savaşı sırasında cephede hemşirelik yaptı, daha sonra Dışişleri bakanlığı'nda çalıştı. Skamander şiir grubuna katıldı ve şiir kitaplarıyla tanındı (*Trzy stuny* 1917; *Śmierc Feniksa* 1922). Sovyet kadın şair Anna Ahmatova'yı anımsatan duyarlı, somut ve yalın şiirlerinde toplumculuk, yurtseverlik ve varoluşçuluk temalarını işledi (*Wiersze o Marszałku Piłsudskim,* 1936).

İLLALLAH ünl. (ar. *illā* ve *allāh*'tan *illā-l-lāh,* Allah'tan başka). **1.** Usanç, bıkkınlık, bezginlik belirtir: *İllallah bu çocuktan.* **—2.** *(Bir şeyden, bir kimseden) illallah demek,* ondan bıkmak, usanmak, bezmek: *Her gün aynı şeyleri söylemekten illallah dedim.* || *İllallah etmek,* bıkıp usanmak.

İLLAMPU, Bolivya Andları'nda doruk, Cordillera Real'in kuzey-batı ucunda, Ti-

F. Kohler

İllampu (ön planda, La Paz kenti)

ticaca gölünün yanında; 6 550 m. Bu dağa ilk defa avusturyalı H. Pfann, A. Horeschowsky, H. Hörtnagel ve E. Heim tırmandı (7 haziran 1925).

İLLAPEL, Şili'de kent, Choapa ilinin merkezi, Santiago'nun K.-K.-B.'sında. Bakır çıkarma ve maden cevheri zenginleştirme.

İLLE be. (ar. *illā*). **1.** Her ne olursa olsun, hangi koşulda olursa olsun; mutlaka, her halde: *İlle seninle geleceğim diye tutturdu.* (İLLA, İLLAKİ de denir.) **—2.** Hele, özellikle: *Her çeşit tatlıyı çok sever ama ille de baklava.* **—3.** *İlle ve lakın,* bununla birlikte, gelgelelim.

İLLEGAL sıf. (fr. *illégal*). YASADIŞI'nın eşanlamlısı: *İllegal bir örgüt. İllegal bir yaşam.*

İLLER, Almanya'da ırmak, Allgäu Alpleri'nden doğar, Tuna'nın kolu (Ulm yakınında sağ kıyıdan kavuşur); 165 km. Dik bir alanda akması, üzerinde hidroelektrik santrallarının kurulmasına olanak vermemektedir.

Rey-Rapho

İvan İllich

İller bankası (İLBANK), kuruluş yasası ve özel hukuk hükümlerine bağlı, tüzelkişiliği olan kamu kuruluşu. İlgili olduğu bakanlık Bayındırlık ve iskân bakanlığı'dır. Kuruluş amacı, il özel idareleri ile belediye ve köy idarelerinin ve bu idarelerin kuracakları birliklerle adı geçen idarelere bağlı, tüzelkişiliği olan ya da olmayan ve katma bütçeli idare ve kurumların imar işleri ile ilgili konularla uğraşmak olan kuruluşun başlıca görevleri şunlardır: ortak idarelerin yapacakları yerel kamu hizmetlerine tüzüğünde yazılı koşullara göre kredi sağlamak; ortak idare ve bunlara bağlı kurumların istemleri üzerine harita, proje, içme suyu, kanalizasyon, enerji ve çeşitli yapı işlerine ait etüt, proje ve tesislerin yıllık yatırım programları içinde yapılmasını sağlamak; tüzüğünde izin verilen banka işlerini yapmak vb.

İlbank'ın ana hizmet birimleri İkrazlar ve bankacılık dairesi, Harita dairesi, İmar planlama dairesi, İçme suyu dairesi, Kanalizasyon dairesi, Yapı işleri dairesi, Enerji dairesi, Malzeme dairesi ile Makine ve sondaj dairesi başkanlıklarından oluşur. Kuruluşun, genel müdürlüğe bağlı bölge müdürlükleri vardır. Kamu sermayeli bir kalkınma ve yatırım bankası olarak bankacılık hizmeti de veren İller bankası'nın 1990 sonu itibariyle öz kaynakları toplamı 433,3 milyar TL, krediler toplamı 2464,3 milyar TL'dir. Bankanın şubesi yoktur. Çalışan sayısı 1992 sonu itibariyle 4 021 kişidir.

İLLESCAS, İspanya'da (Castilla La Mancka, Toledo ili) burg, Madrid'in güneyinde, 4 200 nüf. Caridad hastanesi kilisesinde, El Greco'nun dört tuvali vardır (1603-1605); *Meryem Ana'nın söylediklerini yazan aziz İldefonso* bunlardan biridir. Mücear üslubunda kuleli bölge kilisesi (XVI. yy.).

İLLET, -ti a. (ar. *ʿillet*). **1.** *Esk.* Hastalık. **—2.** Sürüp giden, zaman zaman ortaya çıkan hastalık: *İlletinin ne olduğunu hiçbir doktor bilemedi. Adamın bir illeti var, ikide bir hastaneye yatıyor.* **—3.** Bir hastalıkla eş tutulabilecek dereceye varan aşırı sürekli düşkünlük, merak: *Şu sigara illetinden kurtulamadı gitti.* **—4.** Bir nesnedeki sürekli bozukluk, aksaklık: *Bizim radyonun cızırdamak gibi bir illeti var, dinleyemiyoruz.* **—5.** *Bir kimseyi illet etmek,* bir kimseyi kızdırıp sinirlendirmek. ‖ *(Bir kimseye, bir şeye) illet olmak,* çok kızmak, sinirlenmek.

—Dilbil. *İllet harfleri* ya da *huruf-ı illet,* arapça sözcüklerin arap abecesiyle yazılışında yer alan "elif", "vav", "ye" harfleri.

—Ed. Aruz vezninde kalıpların kurala uygun değişikliğe uğraması. Örn. Fâilâtün (—.——) kalıbının fâilün (—.—) biçimine girmesi.

—Esk. dilbilg. Arapça bir kökü oluşturan harfler arasında elif, vav ya da ye harflerinden birinin bulunması durumu.

—Fels. → SEBEP.

İLLETLİ sıf. **1.** Bir hastalığı, yinelenen bir rahatsızlığı olan. **—2.** Sık sık bozulan, arıza yapan: *Bu araba illetli, uzun yola çıkmasan iyi olur.*

—Esk. dilbil. *İlletli harf,* elif, vav ya da ye harfi. ‖ *İlletli kök,* içinde elif, vav ya da ye harfi bulunan arapça kök.

İLLETSİZ sıf. İlleti, herhangi bir hastalığı olmayan.

İLLİ sıf. (ar. *ʿillet,* neden ve *-ī*'den *ʿillī*). Esk. fels. Nedensel.

—Huk. *İlli muamele* → SEBEB'E BAĞLI İŞLEM.

İLLIA (Arturo Umberto), arjantinli devlet adamı (Pergamino, Buenos Aires eyaleti, 1900 - Córdoba 1983). Córdoba eyaleti valı yardımcısıyken, 1963'te Radikal yurttaşlık birliği'nin adayı olarak cumhurbaşkanı seçildi. İhtiyatlı toplumsal reformları desteklemeye yönelik siyaseti, ekonomik güçlükleri çözmeyi başaramadı; peronculların siyasal sistemdeki yeri temel sorun olarak kaldı. Başlangıçta ordunun hoşgörüyle karşıladığı İllia, 1965-66 eyalet seçimlerinde peroncuların önemli bir atılım yapmaları üzerine haziran 1966'da ordu tarafından devrildi.

İLLİBERİS ya da **İLLİBERİ** → İLİBERİS.

İLLİCH (İvan), avusturya kökenli amerikalı deneme yazarı (Viyana 1926). Salzburg'da tarih öğrenimi gördükten ve Roma'da tanrıbilim okuduktan sonra, rahip oldu ve beş yıl süreyle New York'ta porto rikoluların oturduğu bir mahallede rahiplik yaptı. Sonra, Porto Riko Katolik üniversitesi başkan yardımcılığına atandı (1956) ve 1960'ta, Cuernavaca'da (Meksika) Üçüncü dünya'nın eğitim ve kültürel bağımsızlık sorunları üzerinde çalışan bir serbest üniversite kurdu. 1969'da, Vatikan'la anlaşmazlığa düşünce yeniden laik yaşama döndü.

İllich'e göre, kurum ve teknikler, okullar, sağlık hizmetleri, ulaşım araçları vb. gelişme derecelerine göre, ya bir yardım ya da bir yabancılaştırma oluştururlar, çünkü toplumsal farklılıkları belirginleştirirler. İllich, eğitim sisteminin bozguncu niteliğinden söz eder (*Okulsuz toplum* [Deschooling Society], 1971): okuların amacı, günden güne açgözlüleşen bir teknokrasiye disiplinli tüketiciler sunmaktan başka bir şey değildir. Ulaşım araçları konulu *Energy and Equity* (Enerji ve doğruluk) [1973] adlı yapıtında İllich, şu görüşü ileri sürer: "hiç kimse, başkasına zaman kaybettirmeden zaman kazanamaz". Bu da toplumsal ayrımların çoğalmasına ve çevrenin yıkımına yol açar. *Conviviality*'de (1973), sınai üretim tarzının doğurduğu sınırsız büyümeyi ve yabancılaşmayı eleştirir. Öteki yapıtlarından bazıları şunlardır: *Medical Nemesis* (1975), *Shadow-Work* (1981), *Gender* (1982), *H_2O and the Waters of Forgetfulness* (1985), *ABC: The Alphabetization of the Popular Mind* (1988), *In the Mirror of the Past* (1991).

İLLİEZ *(val d')* İsviçre (Valais kantonu) Alpleri'nde vadi. Rhône'un kolu (sol kıyıdan) Vièze vadiyi akaçlar.

İLLİKYUM a. (lat. *Illicium,* balık yemi'nden). Zool. Fenerbalığı ve akrabalarının, başlarının sırt üst kesimlerinde taşıdıkları ve bu balıkların avlarını çekmeye yarayan iplikçik. (Sırt yüzgecinin birinci ışınından oluşan illikyum, derinde yaşayan türlerde, yapay yem görevi yapan ışıklı bir soğancıkla sona erer.)

İLLİMANİ *(nevado de),* Andlar'da kütle, Bolivya Andları'nın doğu zincirinde, yüksek Bolivya ovası ile Titicaca gölünün yanında; 6 458 m. Buzlu üç dorukla son bulan bir tepe en yüksek yeridir. Ortadaki doruğa 1877'de C. Wiener, Ocampo ve Grumkov, güney doruğunaysa 1898'de sir, W. Conway ve Maquignaz tırmandı.

İLLİNOİS, ABD'de ırmak, Mississippi'nın kolu (sol kıyıdan); 440 km (havzası 65 000 km²). Milwaukee yakınlarında doğar. Michigan gölünün eski bir gideğeninin yatağından yararlanılarak açılan bir kanalla Chicago'ya bağlanır.

İLLİNOİS, ABD'nin iç kesiminde (Midwest) eyalet; 146 075 km²; 11 466 682 nüf. (1990). Merkezi *Springfield.* Corn Belt'in ortasında bulunan İllinois'te "mısır iklimi" adı verilen, kışları sert, orta derecede yağışlı (bölgelere bağlı olarak 750 - 1 250 mm arasında), yazları yağmurlu bir iklim egemendir. Sömürge döneminden önce, kuzey kesiminin temel özelliği, Prairie'ye benzeyen, büyük ve çıplak alanlar olmasıydı; oysa yapraklı bir orman güney kesimini kaplıyordu. Bölgeye insanların yerleşmesi, güney kesiminde, Ohio vadisi aracılığıyla ulaşılabilen yerler için 1790'a doğru, kuzey kesimindeyse, 1825'ten sonra, büyük sömürge merkezi ve su ulaşımının son noktası olan Chicago'dan başlayarak gerçekleşti.

Elverişli iklim, yüzey şekillerinde engebenin bulunmaması ve mille örtülü topraklar zengin bir tarımın gelişmesine olanak verdi; günümüzde tarım, mısır ve soya (bu ürünler için, ABD'de, İowa'dan önce 1. sırayı alır) ekimine ve Batı'da domuz, Kuzey'de süt ineği yetiştiriciliğine dayanır. Kırsal göç işletmelerin büyümesine (ortalama 100 ha) ve bu işletmelerde ürün verimının artmasına yol açtı.

İllinois sanayisi çok gelişmiş eyaletlerden biridir. Maden çıkarma sanayileri, maden kömürü (58 Mt) ve petrol alanında etkinlik gösterir.

Eyaletteki sanayilerin en önemlileri madenleri kullanan sanayilerdir (makine, elektrikli gereçler, demiryolu gereçleri,

otomobil, tarım makineleri yapımı); bundan sonra, kimya (petrol rafinerileri, eczacılık ürünleri) ve besin (mezbahalar, konserve fabrikaları) sanayileri gelir: toplam olarak sanayide 1 250 000 işçi istihdam edilmektedir. Sanayiler ve işçiler daha çok Chicago'da ve çevresindeki uydu kentlerde toplanır. Nüfusun % 85'i kentlerde yaşar. Chicago dışındaki başlıca kentler Peoria, Rockford, Springfield'dir. Rock Island ve Moline, Davenport (Iowa) ile birlikte bir anakent alanı oluşturur; öte yandan, East Saint Louis, Saint Louis alanına (Missouri) girer.

—Tar. Fransız Marquette ve Joliet'nin gezdiği (1673), La Salle'in kaleleriyle donanan Illionis, 1763'te İngilizler'e bırakıldı. Illinois, 1818'de Birleşik devletler'in 21. eyaleti oldu.

İLLİT a. (öz. a. *İllinois*'den). Miner. Mikadan türeyen ve yapısı ile bileşimi ona çok benzeyen killi mineral. (İllitler ılıman iklim bölgelerindeki ince topraklarda bol miktarda bulunur. Bu arazilerdeki bozulma küçük dönüşümlere yol açar, dolayısıyla toprağı oluşturan ana kayaçların temel mineralleri korunur.)

İLLİYET a. (ar. *ᶜillî*'den *ᶜilliyyet*). Esk. fels. Nedensellik.

—Huk. *İlliyet bağı*, sebep-sonuç ilişkisi, nedensellik bağı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. İlliyet bağının hukuk ve ceza sorumluluğunda belirleyici bir rolü vardır. Bir haksız fiilin tazminat borcu doğurması için her şeyden önce fiille doğan zarar arasında bir illiyet bağının bulunması gerekir. Ceza hukukunda da durum aynıdır. Suç sayılan bir eylem bir hareket ve bu hareketin doğurduğu sonuçla tamamlanır. Suçun maddi unsuru hareket, sonuç ve bu ikisi arasındaki illiyet bağından meydana gelir.

İLLİYÎN ya da **İLLİYÛN** çoğl. a. (ar. *ᶜilliyyîn*, *ᶜilliyyûn*). *Esk.* Gökyüzünün ve cennetin en kutsal, en yüksek tabakası: "*...saat üçte rûh-ı pür-fütûhu âlâ-yı illiyine revân oldu*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İLLİYÛN → İLLİYÎN

İLLKİRCH - GRAFFENSTADEN, Fransa'da kanton (Bas-Rhin) merkezi, Strasbourg'un güney banliyösü, İll ve Rhône-Ren kanalı kıyısında; 23 738 nüf. (1990). Makine sanayileri. Otelcilik lisesi. Strasbourg, 1681'de burada imzalanan bir antlaşmayla teslim oldu.

İLLNAU-EFFRETİKON, İsviçre'de (Zürich kantonu) komün, Kempt vadisinde; 14 800 nüf. Tekstil.

İLLOS ya da **İLLUS,** İsauria asıllı bizanslı general (öl. Papyrion 488). Leon I'in saltanat döneminde çok etkiliydi. Leon I ölünce Zenon'a karşı Basiliskos'u destekledi (475). Sonra Zenon'un safına geçerek onu tahta çıkardı (476) ve sarayda yıllarca söz sahibi oldu. 482'de başkaldırdı ve Leontios'u imparator ilan etti. Direndi, fakat sonunda öldürüldü.

İllustrated London News *(The)*, 14 mayıs 1842'de, Herbert İngram tarafından Londra'da çıkarılan resimli haftalık dergi. Ağaç üstüne gravürü, fotoğrafı ve modern gravür tekniklerini ilk kez kullanan yayın organlarından biridir.

İllustration *(l')*, mart 1843'te A. Paulin tarafından kurulan haftalık resimli fransız dergisi. Dergi koleksiyonu, yüzyıl boyunca Fransa'da ve dünyada olup biten olayları desenler ve fotoğraflarla belgeleyen eşsiz bir kaynaktır.

İllustre-Théâtre *(l')*, Molière'in birlikte tiyatroya başladığı oyuncular topluluğu. J.-B. Poquelin, 30 haziran 1643'te, Bejárt'lar ve başka birkaç oyuncuyla birlikte "tiyatro icraatı" için bir ortaklık sözleşmesi imzaladı ve "Molière" adını da bu sırada aldı. Paris ve Rouen'da oyunlar sahneleyen topluluk 1645 ağustosunda, Molière borç yüzünden hapse girince dağılmak zorunda kaldı.

İlluyanka efsanesi, Fırtına tanrısı'yla yılan biçimindeki ejderha İlluyanka'nın savaşımlarını anlatan hitit efsanesi. Hitit edebiyatının önemli yapıtlarından olan bu efsane, kıştan ilkbahara geçişle ülkeye refah ve bolluğun gelmesinin kutlandığı bayramla (purulli) ilişkilidir. Efsaneyle ilgili iki metin bulunmaktadır. Her iki metinde de İlluyanka, Fırtına tanrısı'yla yaptığı savaşta yenik düşer, ancak anlatım biçiminde ve ayrıntılarda farklılıklar vardır. Birinci metinde, ilk karşılaşmasında ejderhaya yenik düşen tanrı, öteki tanrılardan yardım ister. Bunun üzerine düzenlenen ziyafette Hupaşiya adlı bir ölümlünün yardımıyla İlluyanka sarhoş edilip bağlanır ve Fırtına tanrısı onu öldürür. İkinci metindeyse, İlluyanka ilk karşılaşmalarında yendiği Fırtına tanrısı'nın kalbini ve gözlerini alır. Ejderhadan öç almak isteyen tanrı, yoksul bir adamın kızıyla evlenir, ondan bir oğlu (Telibinu) olur. Telibinu büyüyünce İlluyanka'nın kızıyla evlenir. Fırtına tanrısı oğlunun yardımıyla kalbini ve gözlerini geri alıp güçlendikten sonra İlluyanka'yı ve onun yanında yer alan oğlunu öldürür. Bu efsanedeki kimi motifler yunan mitolojisine de geçmiştir (Zeus'un Typhon'la savaşımı). Malatya'da bulunan bir geç hitit kabartmasında İlluyanka efsanesi betimlenmiştir.

İLLÜSTRASYON a. (fr. *illustration*). **1.** Bir kitapta ya da süreli yayında yer alan ve özellikle de metnin içine yerleştirilen, metni açıklayıcı her tür resim, desen vb. **—2.** Bu tür resimlerle donatma.(→ RESİMLEME.)

İLLÜZYON a. (fr. *illusion*). → YANILSAMA.

İLLÜZYONİST sıf. ve a. (fr. *illusionniste*). GÖZBAĞCI'nın eşanlamlısı.

İLLÜZYONİZM a. (fr. *illusionisme*). GÖZBAĞCILIK'ın eşanlamlısı.

İLLYES (Gyula), macar yazar (Racegres 1902 - Budapeşte 1983). Köylü bir aileden gelen İllyés daha 1919'da siyasal mücadeleye atıldı. Macar devriminin başarısızlığından sonra Paris'e gitti ve orada gerçeküstücülerle ilişki kurarak fransızca şiirler yayımladı. 1925'te ülkesine döndüğünde macar şiirinin önce gelen adlarından biri sayılıyordu (*Nehéz Föld*, 1928; *Szallo egek alatt*, 1935). 1941'de Babits' in yerine *Nyugat* dergisinin başına geçti; bu dergi aynı yıl Almanlar tarafından yasaklandı. 1940'ta fransız bozgunundan sonra dayanışma amacıyla *A Françia irodalom gincseshaza* adlı bir yapıt yayımladı (1942). Savaştan sonra milletvekili seçildi ve *Válasz* dergisinin başına geçti; bu dergi komünist partinin eleştirilerine hedef olduğundan 1949'da kapanmak zorunda kaldı. Illyés de eleştirilere uğradığı için kamu yaşantısından uzaklaştı ve ülkesindeki baskı rejimini gözler önüne seren *Zorbalık üstüne yüz dize* adlı şiiri ve *Kezfogasok* (1956) gibi piyesler yazdı. Macar ayaklanmasında şüpheli görüldü, ancak baskı altındaki dostlarına bağlı kalarak susmayı yeğledi, birkaç yıl sonra kuşkularını ve umutlarını dile getiren şiirlerini yeniden derleyebildi (*Uj versek*, 1961). Macar köylüsünün yaşam koşullarını anlatan toplumbilimsel bir deneme (*A pusztak népe*, 1936), özyaşamöyküsel bir roman (*Hunok Párizsban*, 1946), *Tavazz kezdete* (1972) adlı bir anlatı ve gezi anıları düzyazı türündeki yapıtlarından bazılarıdır. *Kháron Ladikján* (1970) adlı şiir derlemesinde eleştirel görüşleriyle, insanların kaderi ve sanatla ilgili düşüncelerini gözler önüne seren İllyés, *Züledişnap* (1973) gibi oyunlar yazmayı sürdürmüştür. Başlangıçtaki gerçeküstücü yapıtlarını yadsımamakla birlikte İllyes gerçekçi ve halkçı doğrultuda başarılı şiirler yazmıştır.

İLLYRİA, Adriya denizi'nin kuzey kıyısındaki dağlık bölge.

İtalya'nın en eski dönemlerine sahne olan İllyria daha sonra yunan kolonisi haline geldi, kıyıya ve adalara acentalar açıldı: Epidamnos (İ.Ö. 627), Apollonia (İ.Ö. 600), Kerkyra, Lissos, Pharos ya da Pharia (Hvar). Ama hellen anarşisi korsanlığı kolaylaştırdı ve Romalılar İ.Ö. III. yy.'ın ortasından başlayarak korsanlığa karşı savaşım vermek zorunda kaldılar. Kral Agron'un dul karısı Teuta İ.Ö. 230'da Epeiros'a saldırdı ve Phoinike'li italyan tüccarları öldürdü. Senato'nun gönderdiği iki elçiden biri de öldürüldü. 229'da yenilgiye uğrayan Teuta, Adriya denizi'nde Lissos' un ötesine geçmeyeceğine söz verdi. Roma kıyıda protektorasını kurdu (Parthinia, Atintania, Epidamnos, Apollonia, Orikos, Kerkyra). İkinci bir İllyria savaşı (220-219) Romalılar'ın Teuta'ya karşı müttefiki olan Pharoslu Demetrios'u bozguna uğrattı, ama daha sonra Demetrios, Atintania'yı yakıp yıktı. Bununla birlikte, 205'te yapılan Phoinike barışı yalnızca Apollonia'yı, Epidamnos'u ve Kerkyra'yı Romalılar'a bıraktı. İkinci Makedonya savaşı sırasında Roma ile ittifaka giren İllyria, Üçüncü Makedonya savaşı sırasında ittifakı bozdu, üç bağımsız kantona bölündü. İ.Ö. 167'den başlayarak, bir komşu eyalet valisine (Makedonya ya da Gallia Cisalpina) bir tür askeri komutanlık görevi verildi. 33'te boyun eğen ülke (Makedonya'dan İstria'ya ve Tuna'ya kadar) Senato'ya bağlı bir eyalete

J.-M. Martineau-T.F.1

Gyula İllyés (1982'de)

Robert Frerck-Click-Chicago

İllinois
Champaign çevresinde tarım kesiminden bir görünüm

dönüştü (İ.Ö. 27), sonra Dalmaçyalılar'ın ve Pannonialılar'ın ayaklanması üzerine imparatorluk eyaleti oldu ve Salona'da oturan, imparatorluğa bağlı bir elçi tarafından yönetilmeye başlandı (İ.Ö. 17). Tiberius tarafından yönetilen yeni harekâtlardan (İ.S. 6-9) sonra, Pannonia, İllyria'dan ayrıldı; Dalmaçya bir eyalet oldu ve Dalmaçya, Moesia, Pannonia eyaletlerinin oluşturduğu bütüne *İllyricum* adı verildi. Akhaia, Makedonya ve Daçya'yı da içine alan *İllyricum*, Constantius'tan, özellikle de Constantinus II'den başlayarak arasına genel valiliğe bağlı valilerden birine verildi.

379'da (imparatorluğun Gratianus ile Theodosius arasında paylaşılması *Doğu İllyricum* (Pannonia) ve *Batı İllyricum* (Daçya ve Makedonya, merkez Selanik) olmak üzere ikiye bölündü. Bunlardan *Doğu İllyricum* Batı İmparatorluğu ile birleştiyse de kısa bir süre sonra akıncı kavimler tarafından istila edildi, *Doğu İllyricum* ise *thema*'ların (Trakya, 687, Hellas, 695) kuruluşuna kadar Bizans İmparatorluğu içerisinde yaşadı, hatta VIII. yy.'ın sonuna kadar yetkisi sınırlı bir valisi bile oldu. Yavaş yavaş ama köklü bir biçimde romalılaşan (III yy.'da Illyrialı imparatorlar imparatorluğu kurtardılar) halk VI. yy.'da tümüyle slavlaştı, yalnızca Arnavutlar'ın atalarının slavlaşması XI. yy.'da gerçekleşti. Viyana kongresi'nde (1815) İllyria krallığı'na dönüştürülen İllyria* eyaletleri ile birlikte İllyria adı yeniden ortaya çıktı.

İLLYRİACILIK a. (*İllyria*'dan). XIX. yy.'ın başında Hırvatistan'da gelişen ve Güney Slavları'nın dil ve kültür birliğini savunan hareket. (Filologlar, folklorcular, yayımcılar bu harekete katıldılar, 1842'de Zagreb'de bir İllyrialılar derneğinin yanı sıra Macarlar'a ve Avusturyalılar'a karşı hırvat halk dilini savunan bir gazete [*İlirske novine, Danica*] ve bir dergi kuruldu. Hareket, Güney Slavları'nın en azından Avusturya-Macaristan'da birleşmesini öngören bir siyasal görünüm kazandı. Başlangıçta, macar karşıtı niteliğiyle imparator tarafından hoşgörüyle karşılandı, ama 1843'te "illyrialı" ve "İllyria" sözcüklerinin kullanılması yasaklandı.)

İLLYRİA DİLİ a. Roma dönemi öncesinde, Adriya kıyıları boyunca ve İtalya'nın güney-doğu'sunda konuşulan hint-avrupa dili. (İllyria dili, kimi latince yazıtlar ve klasik yazarların aktardığı özel adlar dışında çok az tanınır. Güney-doğu İtalya'da bulunan metin parçalarının diline messapia adı verilir. Kimi yazarlar, arnavutça ve illyria dili arasında bir akrabalık bulunduğu varsayımını ortaya atmışlardır.)

İLLYRİA EYALETLERİ, Fransa'da birinci İmparatorluk hükümeti (1809-1813); eski Venedik toprakları (Dalmaçya, Venedik İstriası, Adalar) [1806-1809] ve Ragusa'yı (1808) [özerk yönetimli fransız toprağı], sonra (1809) Avusturya'ya bağlı Yukarı Kärnten, Krain, İstria, Friuli ve Güney Hırvatistan eyaletlerini kapsıyordu. Marmont, sonra (1811) Bertrand vb. tarafından yönetildi ve 1813'te Avusturyalılar tarafından işgal edildi. Başkenti *Laibach (Ljubljana)*.

İLLYRİA KRALLIĞI, Avusturya İmparatorluğu'na bağlı krallık. 1815'te Viyana kongresi'nde İllyria eyaletlerinin bir araya getirilmesiyle kuruldu. Bu hayali devlet 1849'da ortadan kalktı ve İllyria krallığı Avusturya'ya bağlı Krain, Kärnten, Görz-Gradisca (Gorizia) ve İstria eyaletlerini oluşturdu.

İLM → İLİM.

İLME a. Halıc. İLMİK'in eşanlamlısı.

İLMEK → İLMİK.

İLMEK g. f. **1.** *Bir nesneyi ilmek*, gevşekçe, hafif bir düğüm yaparak bağlamak. **—2.** Halı dokurken düğümleri bağlamak. **—3.** *Yörs. Bir kimseye, bir şeye ilmek*, dokunmak, değmek. **—4.** *İler tutar yeri olmamak, kalmamak*, bir şey sözkonusuysa, çok bozuk, kötü durumda olmak, işe yarayacak bir yanı bulunmamak.

İLMEN be. (ar. *ᶜilm*'den *ᶜilmen*). İlim yoluyla, bilimsel olarak.

İLMEN (Süreyya), **Süreyya Paşa** da denir, türk asker ve işadamı (Karadağ 1874 - İstanbul 1955). Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın oğlu. Harp akademisi'ni bitirdikten sonra uzun süre Erkânıharbiyei umumiye riyaseti'nde çalıştı, general oldu. İkinci meşrutiyet'ten sonra ordu için yazdığı yararlı yapıtlarıyla tanındı. 1911 yılında orduda havacılığın kurulmasında büyük emeği geçti. Atandığı Erzincan'daki 31. Tümen komutanlığından istifa ederek iş yaşamına atıldı. Mensucat fabrikası kurdu (1916). Ali Rifat Çağatay'ın kurduğu Türk musiki ocağı'nın başkanı oldu (1923). İstanbul'dan milletvekili seçildi (1927). Kadıköy'de yaptırdığı Süreyya sineması'ndan sonra, Süreyya opereti'ni kurdu (1928). Çeşitli hayır kurumlarının ve spor kulüplerinin kurulmasına yardımda bulundu. İstanbul Maltepe'de sanatoryum yaptırdı. Serbest cumhuriyet fırkası'nın kuruluşunda (1930) yer aldı. Partinin kapatılmasından sonra iki aylık izin isteği reddedilince milletvekilliğinden istifa etti ve siyasal yaşamdan çekildi. *Türkiye'de tayyarecilik ve balonculuk tarihi* (1947) adlı bir yapıtı vardır.

İLMEN gölü, Rusya'da göl, Novgorod'un güneyinde yer alır; alanı 982 km^2; fazla suyunu gideğeni Volhov aracılığıyla boşaltır.

İLMENAU, Almanya'nın Thüringen eyaletinde kent, Saale'ın kolu *İlm*'in kıyısında, Thüringerwald'ın eteğinde; 22 800 nüf. Cam sanayisi. Duyarlı aygıtlar. Makine sanayileri. Porselen. Kaplıca ve kış sporları merkezi. —Yakınlarda, manganez ve flüor madenleri.

İLMENİT a. (fr. *ilmenite;* öz. a. *İlmen*'den). Miner. Formülü $FeTiO_3$ olan doğal demir ve titan oksit; romboedrler halinde kristalleşir. (İlmenit kimi kristalli şistlerde bulunur.) [Eşanl. TİTANLI DEMİR.]

İLMENORUTİL a. (fr. *ilmenorutile;* öz. a. *İlmen* ve *rutil*'den). Miner. Bileşiminde demir ve niyobyum bulunan titan oksitten oluşmuş siyah renkli rutil çeşidi.

İLMİ sıf. (ar. *ᶜilm* ve *-ī*'den *ᶜilmī*). İlme ait, ilimle ilgili; bilimsel.

İLMİ (Abdürrezzak), **Şeyh, Seyit,** türk din bilgini ve şair (Erzurum 1842 *-ay. y.* 1907). Erzurum nakibüleşrafı Şeyh Gıdayizade Mehmet Efendi'nin oğludur. Medrese öğrenimi gördü, müderris Solakzade Ahmet Tevfik Efendi'den icazet aldı. Ahmediye medresesi'nde müderrislik yaptı. Nakşibendi şeyhlerinden Trabzonlu Hakkı Efendi'ye bağlandı. *Divan*'ı basılmıştır (1900). Ayrıca *Risale-i helal ve haram, Manzume-i nüfuz-ı Seb'a, Müsavat-ı aded-i hurufat ve Divan-ı eş'ar* adlı yazma yapıtları vardır.

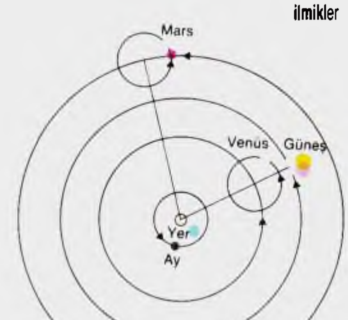
İLMİHAL a. (ar. *ᶜilm* ve *ḥal*'den *ᶜilm-i ḥal*). *Esk.* İslam dininin ilkelerinin ve kurallarının açıklandığı kitap.

İLMİK ya da **İLMEK** a. **1.** Birbirine geçirilmiş ipliklerden ya da yünden oluşan örülmüş tekstil yüzeylerinin (trikolar, tüller, ağlar vb.) temel öğesi: *Kazağın bedenine uygun olması için ilmik sayısını doğru saptamalısın.* (Bk. *ansikl.* böl. Tuhf.) **—2.** Çözülmesi kolay, eğreti düğüm. **—3.** Örgüyü oluşturmak üzere diğer iplik halkalarına bağlanan iplik halkası. **—4.** *İlmik atmak*, ilmik yapmak: *Bir ipe ilmik atmak.* —Avc. Avı yakalamak için kullanılan kaygan düğüm. || *İlmik tuzağı*, sert kıldan ya da pirinçten yapılmış, kuşları ve memelileri yakalamak için kullanılan ilmik çeşidi. —Denizc. Halatın çıkmasını, bedeni üzerinden bir kere dolaştırarak yapılan basit düğüm. || Halatları bağlamak ya da kopuk yerlerini birleştirmek için yapılan düğüm.

—El sant. Bir örme işinde tığ, şiş vb. örgü araçları yardımıyla birbirine geçirilerek yüzeyi oluşturan çözülebilir düğümler. || *İlmik düğüm*, dokumacılıkta iki ipliği birbirine bağlamak, eklemek amacıyla kullanılan bir ilmik türü. (Daha çok yün çözgü bağlamalarında, pamuk ve yün el tezgâhlarında gücü ve ayakçıklarının bağlanmasında kullanılır. Bağlanacak ipliği halka yapıp ötekini ilkin bunun içinden, sonra dışından ve tekrar içinden geçirip sıkıştırarak yapılır.) || *İlmik kapatmak*, bir örgüde her ilmiği bir sonrakine bağlayarak ilmik sayısını azaltmak ya da örme işini bitirmek. ||*Gevşek ilmik dizisi*, ilmikleri öteki ilmik dizilerinden daha büyük ve gevşek dizi. || *Sık ilmik*, makrame işlerinde her ipliği iki kez ilmik yaparak uygulanan bağlama. (Makrame işlerinin temel ilmiklerindendir.)

—Gökbil. Eskiden, bir gökcisminin çizdiği varsayılan çember. (Bu çemberin merkezi Yer çevresinde, taşıyıcı adı verilen bir başka çemberi çizer.) [Eşanl. EPİSİKL.]

ilmikler

—Halıc. El dokuması halılarda halının tüylü yüzeyini oluşturmak üzere çözgü iplikleri üzerine ayrı bir iplikle yapılan düğüm. (İLME de denir.) *İlmik ipliği*, halının tüylü yüzeyini oluşturmak üzere çözgü iplikleri üzerine bağlanan iplik. (Halının türüne göre, yün ya da ipekten olur. Yapılacak desendeki renklere göre, küçük yumaklar haline getirilen ilmik iplikleri, dokumacının yetişebileceği yükseklikte ve tezgâh genişliğinde uzatılmış bir tahta ya da urgan üzerine dizilir. Dokunan halının kalitesi ilmik ipliğinin niteliğine bağlıdır.)

—Örg. *İlmik tutucu*, örgü örerken, bekletilen ilmiklerin geçirildiği büyük çengelli iğne.

—Örg. ve Tuhf. *İlmik arası*, fitilli bir trikoda yüz ve ters ilmikleri birbirine bağlayan iplik payı. || *Akıtma ilmik*, ipliğin kopması sonucunda kaçan ilmik. || *Balıksırtı ilmik*, aynı ilmik sütununda yüz ve ters ilmiklerin almaştığı örgü. || *Bindirme ilmik*, bir sonraki ilmiğin üzerine geçirilerek şişten çıkarılan ilmik. (Düz örgüde yanlamasına, lastik örgüde bir atlayarak gerçekleştirilir.) || *Bol ilmik*, örgüde, genellikle yeni ilmikler oluşturmak ya da aynı ilmiklerle örgüye başlamak için gevşek bırakılan ilmik. || *Çapraz ilmik*, sol şişin ucundaki, örülmesi gereken ilmikten sonra gelen, ama önce örülen ilmik. || *Çift ilmik*, üst üste gelen iki ya da daha çok gözden oluşan ve bir ayarlama hatasından kaynaklanan ilmik; ilmik artırma sırasında olduğu gibi, bir ilmikten çıkarılan iki başlı ilmik; şişi, örülmesi gereken ilmiğe değil, bir alt sıradaki ilmiğe batırarak elde edilen ve bir üst sırada onunla birlikte örülen ilmik. || *Dönük ilmik*, şişi, ilmik kanadının arkasından batırarak, yani bükerek örülen düz ya da ters ilmik. || *Düz ilmik*, tüm ilmikleri özdeş olan örgü (örneğin düz jarse). || *Fantezi ilmik*, renk karışımlarının ya da değişik renk ve örgü çeşitlerinin, kabartma ve ajurların bir arada kullanıldığı örgü (düz ilmiğin karşıtı). || *Kaydırma ilmik*, sol şişten sağ şi-

şe örülmeden alınan ılmik. || *Ters ilmik*, önceki ilmiğin başının altından geçirilen iplikle elde edilen ilmik. (El örgüsünde şiş, ilmiğin içine arkadan öne doğru batırılır ve iplik önden arkaya geçirilir.) || *Yatık ilmik*, örgü makinesinin iki yatağından birinin yana kaydırılmasıyla elde edilen eğik ilmik. || *Yüz ilmik*, önceki ilmiğin başının üstünden geçirilen iplikle elde edilen ilmik. (El örgüsünde şiş ilmiğin içine önden arkaya doğru batırılır ve iplik arkadan öne geçirilir.)

—ANSİKL. Tuhf. İlmik üç bölümden oluşur: baş (ilmik gözünün yuvarlak üst bölümü), iki kanat (yan bölümler), iki ayak (alt bölümler). Bitişik ilmiklerin iki ayağı ilmik arasını oluşturur. İlmikler aynı iplikle art arda örülür (tutulmuş ilmikli trikolar) ya da ipliği şişe en az bir kez ya da birçok kez peş peşe dolayarak elde edilir (atma ilmikli trikolar).

Ağ örgülerde, çeşitli biçimlerdeki ilmikler, çoğunlukla birbirlerine düğümlenmiş ipliklerden oluşur.

İLMİKLEMEK g. f. *Bir şeyi ilmiklemek, şeyleri (birbirine) ilmiklemek*, onu, onları eğreti düğümle bağlamak.

◆ **ilmiklenmek** edilg. f. İlmiklemek eylemine konu olmak.

İLMİKLENMEK → İLMİKLEMEK.

İLMİKLİ sıf. **1.** İlmik biçimine getirilmiş. **—2.** *Say. sıf.* + *ilmikli*, belirtilen sayıda ilmiği olan.

—Halıc. *İlmikli halı*, çözgü ipliği üzerine, elle iplik (yün, ipek vb.) düğümleri atılarak dokunan halı. (Doğu halılarının üretiminde kullanılan başlıca düğümler Gördes ve Sine düğümleridir.)

İLMİKSİZ sıf. **1.** Kolayca çözülemeyecek biçimde düğümlenmiş. **—2.** İlmiği olmayan.

İLMİYAT a. (ar. *ᶜilm*'den çoğl. *ᶜilmiyyat*). Esk. fels. Bilgi kuramı (fr. *epistémologie* karşılığı olarak kullanılmıştır).

İLMİYE a. (ar. *ᶜilm* ve *-iyye*'den *ᶜilmiyye*). Osmanlı devletinde din, yargı ve öğretim işleriyle uğraşan devlet görevlileri sınıfı ve bunların mesleği. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Giy. *İlmiye kıyafeti*, ilmiye sınıfından olanların giyinme biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Giy. İlmiye kıyafeti, şalvar, cüppe ve sarıktan oluşuyordu. Orta dereceli ilmiye mensupları sokağa şalvarla çıkar, daha yüksek rütbeliler ise biniş ya da lata giyerlerdi. Latayı daha çok gençler, latanın babayani de denilen geniş kesimli türünü ise yaşlılar kullanırdı. Gençler, daha çok pantolonu andıran elifi şalvarı yeğler, yaşlılarsa bol şalvar giyerlerdi. Bazıları mintanın üstüne, cüppe altında kalmak üzere haydari* adı verilen bir tür kolsuz yelek giyer, kışın da kürk kullanırlardı. İlk zamanlarda hemen hemen tümü mest pabuç giyerken, daha sonra gençler mest potin kundura, yaşlılar mest kundura giymeye başladılar.

İlmiye sınıfının resmi giyimi ise şöyleydi: şeyhülislam devrik yakalı, geniş, sırmalı beyaz ferace, kolları çok geniş cüppe; meşihat mazulleri, şeyhülislamınki gibi sırmalı, ceviz içi renginde ferace; Anadolu ve Rumeli kazaskerleri şeyhülislamınkine benzer ama önü daha dar, boz renkli ferace; biladıhamse payeliler yalnız yakası sırmalı mor ferace; Haremeyn payeliler yakası ve birkaç parmak eninde önü sırmalı mor ferace; mahreç payeliler ve devriye mevalisi yalnız yakasında ince bir sırma şerit bulunan mor ferace giyerlerdi. Şeyhülislam ve yüksek rütbeli ulema başlarına örf* adı verilen kavuğu takarlardı. İlmiye sınıfından olanların giydiği bir tür kavuğa da molla kavuğu adı verilir, genellikle üzerine beyaz ya da yeşil sarık sarılırdı.

—Kur. tar. Şeyhülislam unvanını taşıyan İstanbul müftüsü, bu karmaşık sınıfın başkanıydı. Medreseden icazet alarak yaptığı bilimsel çalışmalar ve yetiştirdiği öğrencilerle müderris aşamasına ulaşan kişiler, ilmiye sınıfından sayılırlardı. Osmanlı devletinde ilmiye sınıfı Mehmet II (Fatih) döneminde kurumlaştı. Daha önce ilmiye sınıfının en yüksek derecesini kadılar oluştururdu. 1481'den sonra her ikisi de Divanı hümayun üyesi olan Rumeli ve Anadolu kazaskerleri; İstanbul ve Haremeyn (Mekke ve Medine) payeli kadılar; Bursa (Hüdavendigâr), Edirne kadıları; mahreç mevalisi denen Kudüs, Halep, Eyüp, Şam, Kahire, Filibe, Selanik, Galata, İzmir, Sofya ve Girit kadılıklarına yükselenler ilmiye sınıfından sayıldılar. Böylece XVI. yy.'a kadar Osmanlı devletinde imiye sınıfından olarak, "ulema" unvanını taşıyan 46 kişi vardı. Ancak, sonraları ilmiye sınıfı, yalnız 6 000 kadılık ve sayısız müderrisle büyük bir topluluk oluşturdu. Başlangıçta *nakibüleşraflık* yalnız ilmiye sınıfının ulularına verilirken, XVII. yy.'da, daha alt dereceli ulemaya da verilmeye başlanınca üst düzeydekilere özgü olmaktan çıktı. İlmiye sınıfının en büyüğü olan şeyhülislama, önceleri *hacei sultanı*, kazaskerlere de *alemülulemailizam* gibi lakaplarla seslenilirken, sonraları unvanlar birbirinden ayrıldı. XVIII. yy.'dan başlayarak Edirne, Bursa, Kahire ve Şam kadılarına *bilad-ı erbaa;* Filibe kadısına *bilad-ı hamse;* Galata, Eyüp, Üsküdar, Kudüs, Halep, İzmir, Selanik, Yenişehir, Trabzon, Sofya ve Girit kadılarına *mahreç mollaları;* Belgrad, Saraybosna, Bağdat, Ayıntap, Maraş, Diyarbakır vb. gibi 10-13 kentin kadısına ulu molla anlamında *devriye* sanı verildi. Hoca Sadettin, Seyit Feyzullah, Hasan Fehmi efendiler gibi bir padişaha şehzadeliğinde hocalık yapan ve *camiürriyaseteyn* unvanını alan öğretmenler, padişahın özel imamları, hekimbaşı, müneccimbaşı ulu mollalar sınıfından sayılırlardı. Şeyhülislamın buyruğunda çalışan 5 vakıf müfettişi, her yıl Mekke'ye giden sürre alayına eşlik eden *mahmil kadısı*, padişah ya da sadrazamla sefere çıkan *ordu kadısı*, donanmayla sefere katılan *donanma kadısı*, bunların hemen bir rütbe altında gelirlerdi. Asil kadıların vekili olarak görev yapan ve *bab naibi* ya da *kadı naibi* diye anılan genç mollalar ilmiyenin en alt sınıfını oluştururdu. Bunlar *şeriye* adıyla anılırlardı. İlmiye sınıfından olanlar görev dışı kaldıklarında bir ya da iki kazanın *arpalık* adı verilen geliriyle geçinirlerdi. Görevden alınan ulema arpalığına gidip yerleşir ya da yerine bir naip gönderirdi. XVI. yy.'ın başlarında uygulamaya giren bu yöntem, XVIII. yy.'ın ikinci yarısında aşırı derecede kötüye kullanılması yüzünden Selim III döneminde yeniden düzenlenmeye çalışıldı. Sonra bu yöntem tam anlamıyla kaldırılarak *tarik* ve *rütbe* maaşı adı altında, arpalık aylığına dönüştürüldü. XVI. yy. sonlarında tüm öteki osmanlı kuruluşları gibi İlmiye ocağı da bozulmaya yüz tuttu. Kimi şeyhülislamların telkinleri sonucu akılcı derslerin medrese programlarından çıkarılması ilmiyenin değer yitirmesinde başlıca etken oldu. Medreselerde ilmi hikmet (felsefe), matematik ve astronominin öğretim programından kaldırılması ve derslerin fıkıhla usul-ı fıkıh gibi konularla sınırlı kalması yüzünden, ilmiye sınıfı değerli bilim adamlarından yoksun kaldı. Anadolu kazaskeri Hamizade Mustafa Efendi, Selim III döneminde (1789-1807), medreselerle ilmiye sınıfını yeniden düzenlemek için büyük çaba gösterdi. Ancak, yeniçerilerle işbirliği yapan tutucular, yenilik hareketlerine şiddetle karşı çıktılar. Yeniçeri ocağı'nı ortadan kaldırarak (1826) ilmiyeyi asker desteğinden yoksun bırakan ve toplum üzerindeki etkisini kıran Mahmut II, Evkaf nezareti'ni kurmakla da (1834) vakıfların yönetimini ulemanın elinden aldı. Tanzimat'tan sonra ise, medreseler dışında, programları nakil geleneğinin dışında, akılcı dersler içeren okullar açıldı. Daha sonra İstanbul'da fıkıh ve şeri yargılama yöntemlerinin öğretildiği bir okul olan *Muaillimhane nüvvab* kuruldu (1853). Yetkin kadılar yetiştirmeyi amaçlayan bu okulu bitirenler ilk Hukuk mektebi açılana (1869) ve Mecelle yürürlüğe girene kadar, Nizamı mahkemelerde görev yaptılar. Okul daha sonra "Mektebi nüvvab" adını aldı (1884). XX. yy. başlarında medreselere bilgili müderrisler ve yeni açılan okullara çağdaş öğretmenler yetiştirmek için, İstanbul'da "Darülhilafetülaliye* medresesi" kuruldu (1912). Okul programına fen, fizik ve sosyal bilim dersleri kondu. Ancak, ilmiye sınıfını yenileştirme hareketleri istenen sonuçları vermedi. Cumhuriyet'ten sonra halifelik ve medreselerle birlikte, ilmiye sınıfı da ortadan kaldırıldı (1924). [→ Kayn.]

İlmiye salnamesi, meşihat makamı tarafından yayımlanan yıllık (1916). Ali Emiri ile Ahmet Refik'in (Altınay) katkılarıyla hazırlanan yıllıkta, ilk şeyhülislam Molla Fenari'den başlayarak Mustafa Hayri Efendi'ye değin 124 şeyhülislamın kısa hayat hikâyesi, kimisinin el yazısı fetvalarından örnekler vardır. Salnamede, ayrıca 1908 Anayasası, medreselerle ilgili yönetmelikler, müderris ve kadılarla ilgili bilgiler ve ıkı hilye hattı bulunmaktadır.

İLMOVAYA-PADİ. Arkeol. Orta Asya'da, Baykal gölü kıyısında, Selenga nehrinin aşağı kesimlerinde kurganlar (İ.S. I. yy.). Noyun-Ula'dakilere benzeyen taştan mezarlarda ölüler, başları K.'e gelecek biçimde sırtüstü yatırılmıştı. Bu mezarlarda, hun kültürünün Çin'in etkisinde kaldığı dönemleri yansıtan ahşap yapıtlar, çin ipeklileri, aynaları ve yemek çubuklarıyla, kemikten yapılmış hun yayları, demirden ok uçları ve çeşitli tarım araçları bulundu.

İLMÜHABER a. (ar. *ᶜilm* ve *ḫaber*'den *ᶜilm-i ḫaber*). **1.** Bir kimsenin oturduğu yeri, medeni durumunu vb. gösteren resmi belge; iyi hal kâğıdı. **—2.** Bir malın alındığını gösterir belge, alındı kâğıdı.

—Tic. huk. Anonim ortaklıklarda, pay senedinin yerini tutmak üzere geçici olarak çıkartılan senet. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tic. huk. Türk Tic. k.'nun 411. maddesinde iki tür ilmühaber düzenlenmiştir: 1. nama yazılı pay senetlerinin yerini tutmak üzere çıkartılan nama yazılı ilmühaber (kıymetli evrak niteliğindedir). 2. hamiline yazılı pay senetlerinin yerini tutmak üzere çıkartılan nama yazılı ilmühaber. Anonim ortaklığın tescilinden önce ilmühaber çıkartılamaz. Bir ilmühaberde sahibinin adı, soyadı, ikametgâhı, hangi tür pay senedinin yerini tutmak için çıkartıldığı, anonim ortaklığın adı ve yetkili imzalar bulunur. Ortaklığın pay senedi çıkarması durumunda, bunlar ilmühaberler ile değiştirilir. Aksi kararlaştırılmadıkça, bir anonim ortaklığın ilmühaber çıkarma zorunluluğu yoktur.

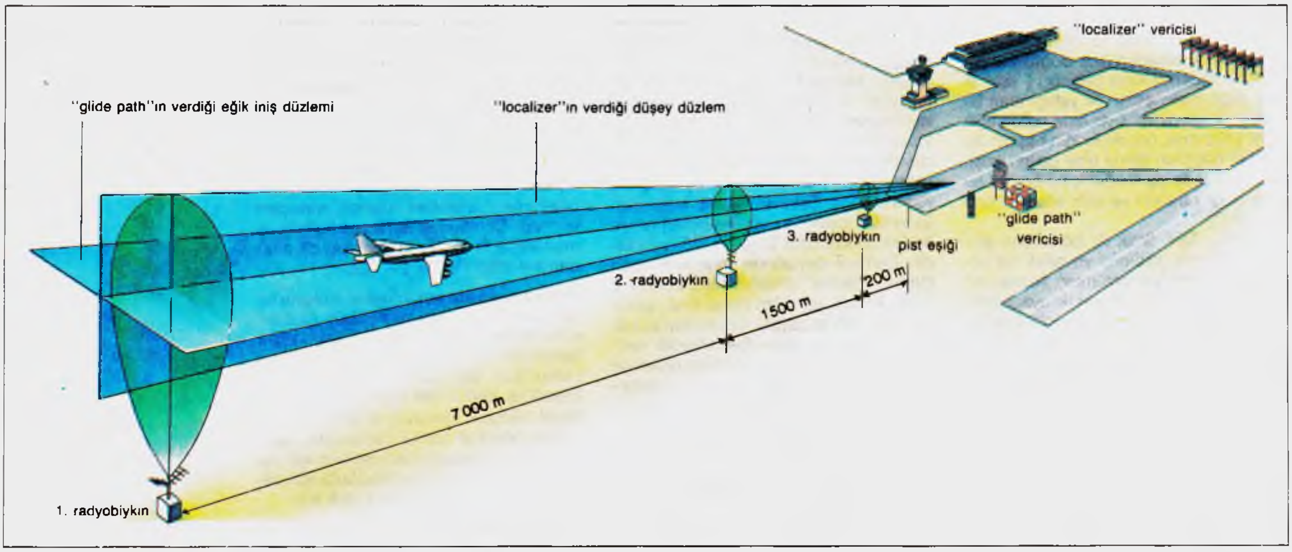
İLO, INTERNATIONAL LABOUR ORGANIZATION'un kısaltması. (→ ULUSLARARASI ÇALIŞMA ÖRGÜTÜ.)

İLO, Peru'nun güneyinde (Moquegua yönetim bölgesi) liman kenti; 10 000 nüf. Bakır arıtma ve bakır dışsatımı

İLOCOS NORTE, Filipinler'de il, Luzon adasının kuzey-batı'sında; 3 393 km^2; 343 400 nüf. Yönetim merkezi *Laoag*. İlin daha çok İgorotlar'ın oturduğu dağlık iç kesimi bir kıyı ovasıyla Güney Çin denizi'nden ayrılır; sözkonusu kıyı ovasında İlokanolar yaşar. Balıkçılık. Pirinç ve tütün ekimi.

İLOCOS SUR, Filipinler'de il, Luzon adasının kuzeyinde; 2 580 km^2; 385 100 nüf. Yönetim merkezi *Vigan*. Batısında Güney Çin denizi bulunur ve bir bölümünde İlokanolar yaşar. İlin büyük bölümünü kaplayan kıyı ovasının verimsiz toprakları tarıma (pirinç, mısır ve tütün) elverişli olmadığından dışarıya yönelik göç sürmektedir.

İLOĞLU (Ali İhsan), **Kör Ali İhsan** da denir, türk siyaset ve düşün adamı (İstanbul 1870 - *ay. y.* 1942). Gözündeki sakatlık nedeniyle yükseköğrenim yapamadı.

İLS ilkesi

iniş sırasında borda kadranında göstergelerin konumu

Harbiye nezareti'ne memur oldu (1908). İkinci meşrutiyet'in ilanından önce İttihat ve Terakki'nin İstanbul örgütüne katıldı. Türk toplumsal tarihi üzerine çalışmalar yaptı. Partinin Diyarbakır ve Halep müfettişliğinde bulundu (1912-1915). Birinci Dünya savaşı yıllarında İstanbul'un iaşe (yiyecek) işlerini yönetti. İttihat ve Terakki partisi'nin milli iktisat politikasının oluşmasında, esnafa dayalı halk şirketlerinin kurulmasında, ulusal burjuvazinin oluşmasında etkin oldu. Ergani mebusu seçildi; Mütareke'den ve İttihat ve Terakki partisi'nin kendini feshinden sonra, bu partinin ılımlılarınca kurulan Teceddüt fırkası kurucuları ve yöneticileri arasında yer aldı. Ankara'ya gitti (1920). Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek ona mesleki temsil görüşünü anlattı, ancak kabul ettiremedi. Yeşil Ordu'nun TBMM grubu gibi çalışan halk zümresine bağlı milletvekillerini etkiledi. Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Türkiye Komünist fırkası'nın ideoloğu oldu. Bu partinin yayın organı *Anadolu'da yeni gün* gazetesinde mesleki temsil programını yayımladı; İttihat ve Terakki partisi'nin yeniden canlandırılması çalışmalarına katıldı. Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen suikast sonrasında İttihatçılar'ın yargılanıp tasfiye edildiği Ankara İstiklal mahkemesi'nde yargılandı, aklandı (1926). Bu yargılanmadan sonra siyasetten uzak durdu, ticaretle uğraştı. Bakırköy Akıl hastalıkları hastanesi'nde öldü.

İLOİLO, Filipinler'de liman kenti, Panay adasının güney kıyısında, il yönetim merkezi; 311 000 nüf. (1990). Üniversite. Ticaret merkezi. Tekstil sanayisi. —*İloilo ili,* 5 324 km^2; 1 168 000 nüf.

İLOKANO a. Filipinler'de 10 milyondan çok kişinin konuştuğu, endonezya öbeğinden malaya-polinezya dili. (Filipinler'in üçüncü dil öbeğidir. Dilin kökensel alanı Luzon adasının kuzey-doğusudur.)

İLOKANOLAR, Luzon'da (Filipinler) yaşayan halk. Günümüzde özgün kültürlerinden uzaklaşmış olan İlokanolar, etnoloji ve dilbilim açısından Filipinler'in en önemli toplumlarından birini oluşturur.

İLOMBA a. Tropikal Afrika'da yetişen ve sarımtırak beyaz renkte, kaba dokulu, yumuşak ve hafif bir odun veren ağaç. (Odunu hafif marangozluk işlerinde [kontrplak, kalıp, çubuk yapımı] kullanılır. Bil. a. *Pycnanthus angolensis.*)

İLONGO a. Filipinler'de yaklaşık 10 milyon kişinin konuştuğu, endonezya öbeğinden, malaya-polinezya dili.

İLOPANGO gölü, Salvador'da göl, San Salvador'un doğusunda; 104 km^2. Turizm.

İLORİN, Nijerya'da kent, Kwara eyaletinin merkezi, İbadan'ın K.'inde; 420 000 nüf. (1991). Bölgesel pazar. Elsanatları. Besin sanayileri.

İLOS. Yun. mit. Tros'un oğlu, Troas ve Kallirrhoe kralı, İlion'un (Truva) kurucusu.

İLS (*İnstrument Landing System*'in kısaltması, [aletli iniş sistemi]). Havc. Kötü görüş koşullarında iniş için kullanılan radyoelektrik yöntem. Uluslararası Sivil havacılık örgütü amerikan kökenli bu yöntemin sivil havacılık alanında kullanımını benimser. Bu yöntemde yönlendirilebilir yayım yapan iki verici uzayda iki düzlem tanımlar: *localizer* denen vericinin oluşturduğu düşey düzlem, yön güdümünü sağlar; *glide path* adı verilen diğeri ise, 2° ile 5° eğimli bir iniş düzlemini belirler. Bu iki düzlemin arakesiti, uçağın pist başlangıcına ulaşmak için izlemesi gereken ideal iniş yörüngesini verir. Yönünü saptamak için pilot bir kadran kullanır; kadranın merkezi uçağın ideal konumunu verir. Öte yandan iki devingen çizgi, pilota, uzlaşmalı bir gösterim izleyen iki dalga düzlemine göre konumunu bildirir. Alana doğru yaklaşma için iki devingen iğne, kadranda oluşan görüntü üzerinde kesişecek biçimde uçağı yöneltmek zorunludur. Ayrıca pistin girişinden 7 000, 1 500 ve 200 metre uzaklıkta yerleştirilmiş üç radyobıykın, pilotun uçağın pistten uzaklığını saptamasını sağlar. Olabildiğince ideal bir yol izleyen pilot, bulut ya da sis katmanını deldikten sonra görerek iniş yapabilir.

Radyoelektrik dalgaların yayılma özelliklerine bağlı teknik nedenlerle İLS sisteminin yerini MLS *(Micro Waves Landing System)* alacaktır. MLS sistemi benzer şekilde çalışacak ama çok yüksek frekanslı milimetrelik dalgalar kullanacaktır.

İLSÂK a. (ar. *ilsāķ*). *Esk.* **1.** Bitiştirme, birleştirme, iki şeyi birbirine ekleme. **—2.** *İlsâk etmek,* bitiştirmek.
—Esk. tıp. *İlsâk-ı lifâfe, ilsâk-ı ribat,* sargı bağlama.

İLSEMANİT a. (fr. *ilsémannite*). Miner. Hidratlı doğal molibden oksit.

İLTER (Şahap Sıtkı), türk hikâyeci ve romancı (Niğde 1915 - İstanbul 1991). Ankara Hukuk fakültesi'ni bitirdi (1941). Matbuat müdürlüğü'nde (1936), PTT ve Ankara radyosu'nda (1937-1940), Milli eğitim bakanlığı'nda (1940-1947), Basın yayın umum müdürlüğü'nde (1951-1952) çalıştı. Hikâye ve romanlarında yaşam güçlükleriyle bunalan insanları konu edindi. Toplumdaki eşitsizlikleri gerçekçi bir biçimde, kişisel gözlemlerine dayanarak yansıttı. *Çırılçıplak* (1957), *Bulut gelir pare pare* (1958), *Gülen ayva ağlayan nar* (1959), *Acı* (1970, TDK 1971 ödülü) gibi hikâye kitaplarını yayımladı. *Gün görmeyen sokak* (1958) romanında, kişilerin iç dünyalarını çözümlemeye çalıştı; psikolojik sezgilerden yararlandı. *Ayrı dünyalar* (1961) adlı oyunu Ankara Devlet tiyatrosu'nda oynandı. *Horoz değirmeni* (1967) romanında insanların alınyazılarını konu edinirken yer yer ressam, aktör, edebiyatçı portreleri sergiledi. Konusu İkinci Dünya savaşı yıllarında geçen *Kimin için* (1967) romanında, o yılların toplumsal kımıldanışlarını verdi, dönemin şair ve romancılarından söz etti.

İLTERİŞ KAĞAN → KUTLUĞ KAĞAN.

İLTİBAS a. (ar. *iltibās*). *Esk.* **1.** Birbirine çok benzeyen şeyleri ayırırken karşılaşılan kuşku ve tereddüt, anlaşılmazlık: *"Istılahların iltibassız ve tam mukabillerini bulmakta çok müşkilata hatta ekserisinde imkânsızlığa uğradık"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—2.** *İltibasa mahal kalmamak için,* karışıklığa yol açmamak için. ‖ *İltibasa yol açmak,* karışıklığa neden olmak.

İLTİBASLI sıf. (ar. *iltibas*'tan). *Esk.* Karışık, karmaşık, anlaşılmaz.

İLTİCA a. (ar. *iltica*). **1.** Güvenli bir yere sığınma. **—2.** *Bir ülkeye iltica etmek,* oraya sığınmak.
—Uluslarar. huk. → SIĞINMA'nın eşanlamlısı.

İLTİCAGÂH ya da **İLTİCAGEH** a. (ar. *iltica* ve fars. *-gah, -geh*' ten *ilticagah, ilticageh*). *Esk.* Sığınak, sığınılan yer: *"Var mı senden başka ilticagâhım Ali?"* (Neyzen Tevfik).

İLTİFAT a. (ar. *left,* yan bakma'dan *iltifāt*). **1.** Söz ya da davranışlarla bir kimsenin gönlünü okşama, güler yüz gösterme, ilgilenme: *Sizden iltifat bekliyor. Bizden iltifatını hiç eksik etmedi.* **—2.** Övgü sözleri; kompliman: *İltifatlarınız için teşekkür ederim.* **—3.** *Esk.* Yüzünü çevirerek bakma. **—4.** Bir şeye istek gösterme, rağbet etme: *Baklavaya iltifat yok mu? Bu moda gençler tarafından büyük bir iltifat gördü.* **—5.** *Bir kimseye iltifat etmek,* güler yüz ve incelikli sözlerle bir kimseye ilgi göstermek; övücü sözler söylemek: *O gün hepimize iltifat etti, halimizi hatırımızı sordu. İltifat ediyorsunuz.* ‖ *Bir şeye iltifat etmek,* ona rağbet etmek.
—Ed. Bir konuyu anlatırken sözü gene o konuyla ilgili başka bir noktaya çevirme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İltifat sanatı konunun çağrıştırdığı başka bir konuya gönderme, o sırada sözkonusu olandan başka bir imgeyi kullanma yoluyla gerçekleştirilir. Örn. Nef'i

Mevlana'ya "medhiye"sinde 2. tekil kişiye seslenecek yolda "*Merhaba ey hazret-i sahip-kıran-ı manevi / Nâzım-ı manzume-i silk-i leâl-i Mesnevi*" (Başarısını her zaman kanıtlayan hükümdar, Mesnevi adlı inci dizisinin yazarı, merhaba) dedikten sonra "iltifat" sanatı yoluyla sözü Mevlana'nın yapıtı *Mesnevi*'ye getirip şöyle der: "*Mesnevi amma ki her beyti cihan-ı marifet / Zerresiyle âfitabının beraber pertevi*" (Ama o Mesnevi ki her beyti marifet cihanıdır; bir tek zerresi güneşinin ışığıyla eştir). Şiirde Mevlana'ya seslenirken, sözü onun yapıtı *Mesnevi*'ye çevirme, iltifat sanatının bir örneğidir.

İLTİFATKÂR sıf. (ar. *iltifāt* ve fars. *-kār*'dan *iltifatkār*). **1.** Güler yüz gösteren kimse için kullanılır: *İltifatkâr bir adam.* **—2.** Gönül okşayıcı: *İltifatkâr sözler söylemek.*

İLTİFATKÂRANE be. (ar. *iltifāt*, fars. *-kār* ve *-āne*'den *iltifatkārāne*). *Esk.* İltifat edercesine, gönül alarak, nazikçe.

İLTİFATLI sıf. İltifat dolu, gönül alıcı: *İltifatlı bakışlar.*

İLTİFATNAME a. (ar. *iltifāt* ve fars. *nāme*'den *iltifat-name*). *Esk.* Bir büyüğün övgü ve beğenilerini bildirdiği yazı, mektup: "*Bir kıta iltifât-nâme-i kerîmâneleriyle beraber geldi*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İLTİFATPERVER sıf. (ar. *iltifāt* ve fars. *perver*'den *iltifāt-perver*). *Esk.* İltifat eden, gönül alan: "*Bak şu zevrakçe-i dil ârâmın / cünbüş-i iltifat-perverine*" (Tevfik Fikret).

İLTİHABİ sıf. (ar. *iltihāb* ve *-ī*'den *iltihabī*). *Esk.* İltihapla ilgili, iltihaplı: *İltihabi bir hastalık.*

İLTİHAK, -kı a. (ar. *iltiḥak*). **1.** Bir topluluğa sonradan katılma. **—2.** *Bir topluluğa iltihak etmek*, ona katılmak: *En kısa zamanda birliğinize iltihak etmeniz gerekmektedir.*

İLTİHAM a. (ar. *iltiḥām*). *Esk.* **1.** Yaranın iyileşmesi. **—2.** Savaşın şiddetlenmesi.

İLTİHAP a. (ar. *lehep*, alev'den, *iltihab*, alevlenme, tutuşma). **1.** Patol. Biyolojik dengesini bozmaya yönelik her türlü saldırıya karşı organizmanın gösterdiği dokusal ve suyuksal tepkilerin tümü. (Eşanl. YANGI) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Halk.* İrin.
—Esk. tıp. *İltihab-ı âver*, körbağırsak iltihabı. ‖ *İltihab-ı belum*, gırtlak iltihabı. ‖ *İltihab-ı ecfan*, gözkapağı iltihabı. ‖ *İltihab-ı edeme*, deri iltihabı sonucu deride oluşan sertlik. ‖ *İltihab-ı hançere*, soluk borusu iltihabı. ‖ *İltihab-ı hançere-i sarsariye*, küçük çocuklarda görülen bir tür boğaz iltihabı. ‖ *İltihab-ı kasabat-ür-rec*, akciğerlerdeki bronşların iltihaplanması. ‖ *İltihab-ı kebed*, karaciğer iltihabı. ‖ *İltihab-ı lisan-ı mizmar*, küçük dil zarının iltihaplanması. ‖ *İltihab-ı nuhâ-yı şevki*, omurilik iltihabı.
—ANSİKL. "İltihap" terimi, hem bir hastalık etkeninin neden olduğu yerel tepkisel değişiklikleri, hem organizmanın bazen ateş şeklinde gözlenen genel, hem de biyolojik tepkilerini kapsar. Akut ve yüzeysel iltihap odağı, bağdokuda oluşan değişiklerin belirtisi olarak, sıcak, kırmızı ve ağrılı bir şişlik biçiminde ortaya çıkar; buna değişik oranlarda damarlarda kan toplanması (histamin, kinin gibi kimyasal aracılarla başlatılıp sürdürülen), ödem ve akyuvar akını eşlik eder. Hücrelerin çoğu kandan diyapedezle gelir: mikrofaj çokçekirdekliler, makrofajların kökeni olan monositler, bağışıklık tepkilerini ayarlayan lenfosit ve plazmositler. Süreğen ya da yarı akut iltihaplarda bu son öğeler daha belirgindir. Tepkinin önemine ve süresine göre bağdoku ya eski normal yapısını kazanır ya da sertleşir.
İltihaba neden olan etmenler son derece çoktur. En iyi bilinenleri patojen mikroplardır (çürükçül mikroplar iltihaba yol açmaz). Bazı mikroplar (bakteri ya da virüsler) o derece özel görünümde bozukluklara yol açarlar ki, histopatolojik inceleme etmenin belirlenmesine yeter. İltihaba neden olan diğer etmenler arasında şunlar sayılabilir: mekanik etmenler (travmalar), fiziksel etmenler (güneş, X ışınları, atom ışınları), kimyasal etmenler (yakıcı maddeler) ve dayanıksızlık ya da duyarlanma (alerji) yoluyla iltihap oluşturan çeşitli etmenler.
İltihabın tedavisi nedene (mikrop öldürücüler, fiziksel etkenlere karşı korunma, antialerjik tedavi) ya da etkiye yönelik olabilir; bu da, eğer neden, bozukluğun sürmesinde rol oynamıyorsa, birlikte ya da tek başına yararlı olabilir (antienflamatuarlar: aspirin, pirazolon türevleri, kortikoitler).

İLTİHAPLANMAK gçz. f. Bir organ, bir doku vb. sözkonusuysa, iltihap toplamak; yangılanmak: *Bademcikleri iltihaplanmak.*

İLTİHAPLI sıf. **1.** İltihaplanmış, iltihap toplamış; yangılı: *İltihaplı yara. İltihaplı parmak.* **—2.** İltihaba yol açan hastalık için kullanılır; yangılı.

İLTİHAPSIZ sıf. İltihabı olmayan, iltihap toplamamış; yangısız.

İLTİKA a. (ar. *iltiḳa'*). *Esk.* **1.** Karşılaşma, rastlaşma sonucu buluşma, kavuşma. **—2.** *İltika-yı bahreyn*, Dicle ve Fırat'ın birleştiği yer. ‖ *İltika-yı emvac*, dalgaların kavuşması.

İLTİKAM a. (ar. *iltiḳām*). *Esk.* Yutma, yutulma.

İLTİKAT a. (ar. *iltiḳāṭ*). *Esk.* **1.** Derleme, toplama. **—2.** Çeşitli kitaplardan bilgi toplama: "*Bu ise beş altı fakîh zatın marifetiyle vaz-ı ilâhi olan şerîat-ı garrâdan ahz ü iltikat edilmiştir*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—İsl. huk. Kimsesiz ve terk edilmiş bir çocuğa alıp bakma.

İLTİMA a. (ar. *iltimā'*). *Esk.* Parıldama, parlama, ışıldama: "*Esmer sedeflerin berrak iltimaı ile için için aydınlanıyor*" (R. N. Güntekin).

İLTİMAS a. (ar. *iltimās*). **1.** Bir kimseyi haksız yere kayırma, kollama, ona ayrıcalık tanıma, arka çıkma: *Bu iktidar zamanında rüşvet ve iltimas yaygınlaşmıştır.* **—2.** *(Bir kimseye) iltimas etmek*, onu haksız yere kayırıp kollamak. ‖ *(Bir kimseye) iltimas geçmek*, ona hakkından ya da hak ettiğinden fazlasını vermek. ‖ *İltiması olmak*, arkası, kayırıp kollayanı bulunmak.

İLTİMASÇI sıf. Bir kimseyi haksız yere kayıran kimse için kullanılır.

İLTİMASÇILIK a. İltimasçı olma durumu; kayırıcılık.

İLTİMASLI sıf. **1.** Kendisine iltimas edilen, ayrıcalık tanınan kimse için kullanılır. **—2.** İltimasla görülen iş için kullanılır.

İLTİMASNAME a. (ar. *iltimās* ve fars. *name*'den *iltimās-nāme*). *Esk.* Bir kimseye iltimas edilmesi için yazılmış mektup.

İLTİS a. **1.** Avrupa'da yaşayan, anal bezleri pis kokulu bir salgı çıkaran, kürkünden yararlanılan yabanıl küçük etçil. (Bil. a. *Mustela putorius;* sansargiller familyası; boyu yaklş. 60 cm.) [Eşanl. KOKAR GELİNCİK.] **—2.** Bu hayvanın kürkü. **—3.** Kokar gelinciğin evcil biçimi olan etçil hayvan. (Bil. a. *Mustela putorius furo;* sansargiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. İltis, sarımsı beyaz postu ve kırmızı gözleriyle (albino biçimi) kokar gelincikten ayrılır. Antikçağ'dan beri evcilleştirilen iltisten tavşan avında yararlanılır: tavşanı yeraltı yuvasından dışarı çıkarır.

İLTİSAK a. (ar. *iltiṣāḳ*). *Esk.* Yapışma, bitişme: "*Boğazlardan Avrupa'nın Asya ile iltisâka ne kadar ihtiyacı varsa...*" (Y. K. Beyatlı).
—Esk. tıp. *İltisak-ı ecfan*, gözkapaklarının birbirine yapışması. ‖ *İltisak-ı hadeka*, gözbebeğinin ihtihap sonucu kornea tabakasıyla birleşmesi. ‖ *İltisak-ı ema*, bağırsakların birbirine yapışması. ‖ *İltisak-ı esabi*, parmakların birbirine yapışması. ‖ *İltisak-ı mafsal-ı nakıs*, mafsal hareketinin kısmen durması, eklemlerin birbirine kısmen bitişmesi. ‖ *İltisak-ı mafsal-ı tam*, mafsal hareketinin tamamen durarak eklemlerin hareket edemez duruma gelmesi.

İLTİSAKİ sıf. (ar. *iltiṣaḳ* ve *-ī*'den *iltiṣāḳī*). *Esk.* Birleşme, yapışma ile ilgili, bitişken.
—Esk. dilbil. İltisaki diller, bitişken diller.

İLTİVA a. (ar. *iltivā'*). *Esk.* **1.** Bükülme, kıvrılma. **—2.** Sarılma, dolaşma.
—Esk. anat. Bedenin üst bölümünün iki büklüm olması.
—Esk. fiz. Burulma.
—Esk. mat. Burulma.
—Esk. tıp. *İltiva-yı ema*, bağırsak düğümlenmesi. ‖ *İltiva-yı rahm*, doğum sırasında rahmin bükülü durması. ‖ *İltiva-yı şerayin*, atardamarların birbirine dolaşması.
—Esk. yerbil. → KIVRILMA.

İLTİYAK a. (ar. *iltiyāḳ*). *Esk.* Dostluk, içli dışlı arkadaşlık.

İLTİYAM a. (ar. *iltiyām*). *Esk.* **1.** Yaranın kapanması, iyileşmesi. **—2.** *İltiyam bulmak*, iyileşmek: "*Bulmuş demek iltiyâmı senden!*" (A. H. Tarhan). **—3.** *İltiyam-na-pezir*, iyileşmez, onulmaz, iyileşmesi mümkün olmayan. ‖ *İltiyam-pezir*, iyileşebilir, düzelebilir.

İLTİZAM a. (ar. *iltizām*). *Esk.* **1.** Birinin tarafını tutma, onun yanında yer alma. **—2.** *Esk.* Kendisi için gerekli olduğunu düşünme, tercih etme: *İltizam-ı sükût* (susmayı tercih etme, konuşmama). **—3.** Gerektirme, neden olma. **—4.** *Bir kimseyi iltizam etmek*, onu kayırmak, onun tarafını tutmak. ‖ *Bir şeyi iltizam etmek*, onu gerekli bulmak; gerektirmek: "*Servet'in girebilmesine bir ümitle tamamen kapalı olması iltizam edilmemiştir*" (H. Z. Uşaklıgil). **—5.** *İltizam-ı ma-la-yülzem*, gereksiz yere uğraşma, boşuna çabalama. ‖ *İltizam-ı sükût etmek*, susmak, susmayı tercih etmek: "*...şayet muhakemeye dâvet olunduğum halde gidip her hususun doğrusunu söylemek üzere maada vakitlerde iltizam-ı sükût etmekten ve hiçbir şeye karışmamaktan ibaret olacak...*" (Mustafa Reşit Paşa, XIX. yy.).
—Ed. Divan şiirinde kafiyeyi oluşturması için yeterli sayılacak harften önce daha başka harfleri de tekrarlayarak kafiyeyi güçlendirme. (Eşanl. İ'NAT.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Huk. Bir verginin tahsilini belirli bir bedel karşılığında özel kişilere devretmeye ilişkin resmi işlem ya da sözleşme.
—İkt. Osmanlı İmparatorluğu'nda XVI. yy.'da uygulanmaya başlanan, vergilerin tarh ve tahsilinin belirli bir bedel karşılığında mültezim adı verilen kişilere bırakılması yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ed. Birbirleriyle kafiyeli, örneğin "*kerem*" (eliaçıklık) ile "*himem*" (himmetler) sözcüklerinin sonlarında, arap abecesiyle yazılışlarına göre, "mim" harfi bulunmaktadır. "*Kiram*" (ulular) ile "*benam*" (ünlü) sözcüklerinde ise kafiyeli olmalarına yetecek "mim" harfine ek olarak daha önce "elif" harfi de yer almaktadır. Zukafiyeteyn*, zülkavafi* diye adlandırılan şiirlerin kafiyeleri bu niteliği taşır.
—İkt. tar. XV. ve XVI. yy.'larda Avrupa'da yaşanan büyük enflasyon ve ekonominin parasallaşma süreci, Osmanlı merkezi yönetimini önemli nakit sıkıntılarıyla karşı karşıya bıraktı. Bu soruna çözüm bulmak amacıyla, ordu için asker beslemek temeline dayanan tımar sistemi, yerini, başta toprak olmak üzere tüm vergi birimlerinin nakit para karşılığı kiralanması anlamına gelen iltizam sistemine bıraktı. Miri toprakları ilk iltizama açan, Kanuni'nin sadrazamlarından Rüstem Paşa'dır. XVI. yy.'da başlayan ve hızla tüm miri topraklarda egemen olan iltizam sistemi, Abbasiler'den, Bizans'tan Selçuklular'dan beri, sırasıyla ikta, provia ve tımar sistemi olarak süregelen klasik toprak rejiminin sonu oldu. Miri topraklarda ilk kez özel mülkiyetin tohumları, iltizamın babadan oğula geçebilmesiyle atılmış oldu. İltizama ilişkin kira bedelinin genellikle nakden ve peşin

iltis ya da kokar gelincik
(Mustela putorius)

iltis
albino biçimi (yarı evcil)

iltis

ödenmesi, gerçekleşen üretim değerinden bağımsız oluşu, üretim değeri arttıkça mültezimin kazançlı çıkması, reayanın büyük ölçüde ezilmesi sonucunu doğurdu. Mültezimlerin bu yöntemle zenginleşmesi, bunların XVIII. yy.'dan sonra siyasal olarak güçlenmesine neden oldu. 1808' de Sened-i ittifak ile sonuçlanan ayanın bir güç odağı olması sürecinin altında iltizam olgusu yatmaktadır. 18 şubat 1856'da, aşâr iltizamı dışındaki tüm iltizam kurumları kaldırıldı. Toprak üzerinde hiçbir tasarruf hakkı iddia etmemek koşuluyla devamına izin verilen aşâr iltizamı ise 1925'e kadar sürdü.

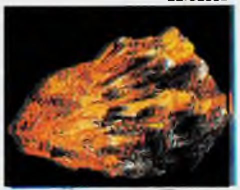
İLTİZAMCI sıf. ve a. (ar. *iltizam*'dan). *Esk.* Gelir toplayan, mültezim.

İLTİZAMEN be. (ar. *iltizam*'dan *iltizamen*). *Esk.* **1.** Tarafını tutarak: *"... bu unvan ile nizam-ı cedidi iltizamen Sultan Mustafa-yı râbie takdim ettiği bir layihadır"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** Gelir toplamakla görevli olarak. **—3.** Gerekli görerek.

İLTİZAMİ sıf. (ar. *iltizam* ve *-î*'den *iltizamî*). *Esk.* Bilerek, isteyerek yapılan: *"Bazen iltizâmî bakmayışlar vardır"* (H. Z. Uşaklıgil).
—Esk. dilbilg. *İltizami sıyga*, istek kipi.
—Huk. *İltizami muamele*, bir hakkı ortadan kaldırmayan ya da başka birine devretmeyen, ancak bunu hazırlayan işlem; borçlandırıcı işlem. (Tasarruf işleminin karşıtıdır. Örneğin satış sözleşmesi iltizami, bu sözleşmeye dayanarak yapılan teslim tasarrufi bir işlemdir.)

İLTUTMUŞ (öl. Delhi 1236), Delhi sultanı (1211-1236). Kutbettin Aybeg'in azatlı kölesi ve damadıydı. Bedaun valiliğine atandı; Aybeg'in ardılı ve evlatlığı Aram Şah'ı yenerek öldürttü ve Delhi tahtını ele geçirdi. Celalettin Harizmşah'ın Hindistan' da bir devlet kurma girişimine engel oldu (1222). Egemenliğini Lahnauti, Sind, Gvalior'a kadar genişletti ve Malva'ya yaptığı sefer sonunda Vindhya dağlarının K.'inde bütün Kuzey Hindistan'ı ele geçirdi. Hindistan'da Bağdat halifesi tarafından tanınan ilk müslüman hükümdardı.

Larousse

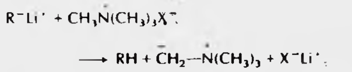

Monte Arco'da (Elbe adası) çıkarılan ilvait kristali

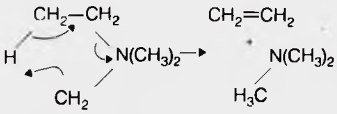
İLUBABOR, Batı Etyopya'da il; 47 400 km²; 1 141 269 nüf. (1990). Merkezi *Gore.*

İLUŞUMA, sami soyundan Asur kralı, İ.Ö. XX. yy. sonlarıyla XIX. yy. başlarında yaşadı. Erişum I'in babasıdır.

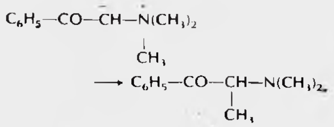
İLÜR a. (fr. *ylure*). Org. kim. Bir onyum iyonu taşıyan karbon atomundan bir baz kullanarak, bir proton koparma sonunda oluşmuş çiftkutuplu iyonların genel adı.
—ANSİKL. En çok bilinen örnek, amonyum ilürlerinin durumudur:

Bunlar kararsız bileşiklerdir; yapıları elverdiğinde çevrelhalkalı eleme tepkimesiyle ya bir alken ile üçüncül bir amin verirler (Wittig),

ya da yeniden düzenlenmeyle üçüncül bir baz oluştururlar (Sommelet ve Stevens yeniden düzenlemeleri):

Benzer ilürler fosfonyum, arsonyum ya da sülfonyum tuzlarından da elde edilebilir. Bu bileşikler, çınlamayla kararlılaştırıldıklarından açık şekilde daha kararlıdır. Alkiliden fosforanlar ise, fosfonyum tuzları halinde elde edilir. (→ FOSFORANLAR.)

İLÜVİYAL sıf. (fr. *illuvial*). Pedol. İlüviyasyon ya da bir başka deyişle birikme süreçleri sonucunda ortaya çıkan şey için kullanılır.

İLÜVİYASYON a. (fr. *illuviation*). Pedol. Düşey, eğik ya da yanal olarak gelen maddelerin, toprağın bir katında birikmesi olayı.
—ANSİKL. İlüviyasyon, kayaçların meteorik bozulmasının ve toprak gelişiminin bir sonucudur. Gerçekten de, kayaçların fiziksel ve kimyasal bozulmalarının ürünleri, çözündürme ve yerçekimi nedeniyle perkolasyon sularına, yüzeysel ve derin sulara, hatta okyanuslara kadar sürüklenme eğilimindedir. Bununla birlikte, bozulma ürünlerinin bir bölümü, eriyik ya da asıltı durumundaki maddelerin göçü karşısında bir filtre rolü oynayan bazı toprak katlarında birikebilir. Bu birikmelerin işleyiş biçimleri karmaşıktır ve asıltıların (killer), topaklanması, kimyasal çökelme, ve/ya da başlangıçta eriyebilir özellikli mineral bileşiklerin (karbonatlar, sülfatlar, demir, alüminyum, silisyum vb. hidroksitleri) ya da organik bileşiklerin (humuslu bileşikler) kristalleşmesi tepkimelerine yol açabilir. Mikroorganizmaların ve bitkilerin eylemleri sık sık bu birikme olaylarına, hatta yüzeydeki biyolojik birikmeye yardımcı olur.
Topraklardaki en dikkat çekici ilüviyasyon olayları, tropikal birikimlere (demirli ve manganezli kabuklar ve örneğin nikel gibi maden yatakları), daha kurak bölgelerde de kireç kabuklaşmalarına ve silisleşmelere karşılık gelir. Bozulma aynı zamanda, boksitlerdeki alüminyum gibi çok önemli madde yoğunlaşmalarına yol açabilir, ama bu oluşum silis ve bazlar gibi en hareketli elementlerin birikmesiyle değil, elenmesiyle meydana gelir.

İLÜVİYUM a. (fr. *illuvium*). Pedol. Bir toprağın, ilüviyasyon süreci sonucunda oluşan katı.

İLVAİT a. (fr *ılvaïte*; lat. *İlva*, Elbe adası'ndan). Miner. Hidratlı doğal demir ve kalsiyum silikat. (Hamlaçla eritilebilen bu mineral türü kadife siyahı renktedir ve hidroklorik asit içinde pelte biçiminde çözünür.)

İLYA, rum asıllı türk besteci (öl. 1799). Yaşamı üzerine hiçbir bilgi yoktur. Selim III' ün takdirini kazanmış bestecilerden olduğu tahmin edilebilir. Günümüze ulaşabilmiş üç yapıtı da klasik türk müziğinin en seçkin parçalarındandır: sazkâr beste *(Bir dil olucak şeh-i hüsnün divanesi)*, sazkâr ağırsemai *(Nice bir bülbül-i nalân gibi feryad edeyim)*, sazkâr yürüksemai *(Bıya ki kaddi tû der bağ-ı can-nihali menest)*. Bir mahur beste *(Ey peri ruhsarına ben gül desem de elverir)* ile bir mahur yürüksemainin *(Aklım gider ol cazibe-i hali görünce)* İlya'nın olup olmadığı tartışmalıdır. İlya, çoğu bestesinin güftesini de kendi yazmıştır.

İLYA (Kapudağlı —denir), rum asıllı türk çalgı yapımcısı (Balıkesir 1870 - *ay. y.* 1930). Tanbur, lavta ve mandolin gibi çalgılar da yapmış olmakla birlikte, daha çok utlarıyla tanındı. Günümüzde de kullanılan epeyce udu vardır.

İlyada *(İlias)*, Homeros'a atfedilen yirmi dört bölümlük manzum yunan destanı. Truva savaşı'nın bir bölümünü ve kent kuşatmasının sonunda savaşa katılan Akhilleus'un öfkesini konu alır. Akhaialılar'ın şefi Agamemnon, diğer bir yunan kralı olan Akhilleus'un kölesi Briseis'i kaçırır. Öfkelenen Akhilleus, savaşa katılmamaya karar verir. Annesi Thetis oğluna yapılan haksızlığa karşılık Zeus'tan Yunanlılar'ı bozguna uğratacağı konusunda söz alır (I. bölüm). Savaşan güçlerin sayımı yapıldıktan sonra her iki taraf, savaşı Paris ile Menelaos arasında yapılacak teke tek bir dövüşle sona erdirmeye karar verirler. Fakat Paris'in annesi Aphrodite, yenilmek üzere olan oğlunu son anda kaçırır. Yunanlılar ile Truvalılar arasındaki antlaşma bozulunca, savaş yeniden başlar (II.-IV. bölümler). Athena'nın desteğini sağlayan Yunanlılar ve özellikle kahraman Diomedes, Truvalılar'a üstünlük sağlarlar (V. bölüm). Hektor'un eve dönüşüne ve Andromakhe ile vedalaşmasına ayrılan bir bölümden (VI. bölüm) sonra, savaş yeniden başlar ve zafer Truvalılar'a geçer (VII.-VIII. bölümler). Akhilleus'u savaşa sokmak için boşuna çaba harcanır (IX. bölüm). Odysseus, Diomedes ile birlikte Truva ordugâhına bir gece baskını düzenler (X. bölüm). Çarpışmalar yeniden başlar ve *İlyada*'nın bu üçüncü muharebesinde Agamemnon ön planda rol oynar (XI. bölüm). Truvalılar, Yunanlılar'ın donanmasına ulaşırlar ve onları büyük bir bozguna uğratırlar (XII.-XV. bölümler). Bundan sonraki dört bölüm genellikle *Patrokles'name* adıyla anılır, çünkü Patrokles'in kahramanlıkları ve ölümü burada önemli bir yer tutar. Patrokles, Akhilleus'un silahlarını kuşandıktan sonra savaşa atılır ve Hektor tarafından öldürülerek silahları üzerinden alınır (XVI. bölüm). Arkadaşının ölümü üzerine umutsuzluğa kapılan Akhilleus, öç almak için savaşa katılmaya karar verir. Thetis onun için Hephaistos'a, aralarında çok süslü bir kalkanın da bulunduğu silahlar yaptırır. Agamemnon ile barışan Akhilleus savaşa hazırlanır (XVII.-XIX. bölümler). Böylece, *İlyada*'nın son savaşı başlar: Akhilleus, Truva saflarını kırıp geçirir, Hektor'u kent surlarının çevresinde kovaladıktan sonra öldürür (XX.-XXII. bölümler). XXIII. bölüm, Patrokles'in anısına düzenlenen cenaze töreni oyunlarına ayrılmıştır. Daha sonra Akhilleus, Hektor'un cesedini almaya gelen babası yaşlı kral Priamos'un yalvarmalarına boyun eğer ve *İlyada* truvalı kahramanın cenaze töreniyle son bulur (XXIV. bölüm). *İlyada*'nın akışındaki bazı tutarsızlıklar, destanın tek kişi tarafından yazıldığı konusunda kuşku uyandırmıştır. Özellikle II.-IX. bölümler arasında art arda gelen olayların birbirine iyi bağlanmamış olması bu kuşkuyu daha da güçlendirmektedir. Bununla birlikte, destanın çeşitli olayları arasında derinliğine bir birlik oluşturan Akhilleus'un öfkesi teması, dramatik gerilimi ayakta tutmayı başarmakta ve Hektor'un ölümüyle mantıksal bir sona ulaşmaktadır. Savaşçı bir dinleyici topluluğu önünde okunmak üzere yazılmış olan *İlyada*, savaş sahnelerinin, bireysel ve kolektif kahramanlık övgülerinin ön planda yer aldığı bir savaş destanıdır. Ama yine de bazı sahneler (Helene'nin Truva surları üzerinde görünmesi, Hektor' un Andromakhe ile vedalaşması, Priamos'un gözyaşları) olayların savaşçı akışına duygulu bir eda katar ve pitoresk ya da lirik karşılaştırmalar anlatımın tonunda sürekli bir değişiklik sağlar. Gerçeküstü olaylara başvurma, şairin belli bir duruma çözüm bulmasını sağlayan basit bir hile değildir, çünkü savaşçılar arasına karışan ve insanlarla aynı tutkuları paylaşan tanrıların olaylara müdahalesi, onların insan kaderinde oynadıkları rolü daha iyi bir biçimde ortaya koymaktadır.
—İkonogr. *İlyada*, birçok eskiçağ vazosunu süsleyen resimlere, bazı duvar resimlerine (Napoli), *Patrokles'i tutan Menelaos* heykel grubuna (Floransa), Torre San Severo'daki (Orvieto) etrüsk lahdine, IV. yy.'dan kalma resimli bir elyazmasına (Ambrosiana kitaplığı, Milano) konu olmuştur. Ayrıca, Benoît de Sainte-More'un *Roman de Troie*'sıyla (1250-1270, B. N., Paris) XV. yy.'a ait *Histoire de la destruction de Troie* adlı bir yapıtın resimlerini *(ay. ypt.)*, G. Reni, Tiepolo (Vicenza yakınlarında Villa Valmarana'nın freskleri), Pittoni, David, Giovanni D. (Padova'da Papafava sarayı), İngres ve Delacroix'nın resimlerinde canlandırdıkları sahneleri, Flaxman'ın bir dizi desenini (39 desen, XVIII. yy. sonu) sayabiliriz.

İlyada *(Küçük)*, Lesboslu Leskhes'e mal edilen çevrimsel yunan şiiri (İ.Ö. VII. yy.). Proklos'un *Khrestomatheia* adlı yapıtında verdiği özet sayesinde içeriği hakkında bilgi edindiğimiz bu şiirden günümüze hiçbir parça kalmamıştır. *Küçük İlyada* yunan destan çevrimine girmekteydi ve Homeros'un *İlyada*'sını örnek alarak Truva savaşı'yla ilgili çeşitli bölümleri anlatmaktaydı: Aias'ın çıldırması, Odysseus'un Skyros seferi, Palladion'un kaçırılması, tahta at taktiği ve Truva'nın yıkılması.

İLYAS, ibranice **Eliyau, Eliya, Elia** da denir. İsrail krallığı'nda İ.Ö. IX. yy.'da Ahab Yezavel döneminde yaşadı. Kenan kültlerine karşı Yehova'nın dinini savundu. Yahudilikte ve izlerine İncil'de de rastlanan bir inanışla Mesih'in habercisi kabul edilir. Kuran'da ve Tevrat'ta adı geçer; ateşten bir küheylana binerek göğe çıktığı anlatılır. İnanca göre, Hak yolundan ayrılarak putlara tapan İsrailoğulları'nı Hak yoluna çekmek için mucizeler gösterdi; önce kuraklık yarattı, sonra yağmur yağdırdı. Her 6 mayıs günü Hızır* ve İlyas'ın buluşmaları Hıdrellez adıyla kutlanır. Kuran'da şöyle denir: "Zekeriya'ya, Yahya'ya, İsa'ya, İlyas'a da hidayet verdik. Hepsi salih kimselerdir (VI, 85)", "İlyas da gönderilen peygamberlerdendir. Hani o kavmine şöyle demişti: —Niye Allah'tan sakınmıyorsunuz? Baal'e (bir put) tapıp yaratanların en güzeli olan Tanrı'yı mı bırakıyorsunuz? Allah, sizin de Rabbinizdir, evvel geçen babalarınızın da Rabbidir. Bunun üzerine onlar İlyas'ı yalancılıkla suçladılar. Bundan dolayı onlar cehenneme hazır olacaklardır. Sonra gelenler arasında onun hakkında iyi bir nam bıraktık. Âli Yasin'e (İlyas'ın babası) ve İlyasoğulları' na selam olsun (XXXVII, 123-130)". [→ İDRIS.]

—Ed. Divan edebiyatında İlyas'ın ateşten atla göğe yükselmesi, Tanrı tarafından denizlere egemen kılınması vb. konu edinilir: *"Âb-ı derya üzre geh İlyas-veş seyran eder / Gâh eyler mesken İbrahim-tek âzer saba"* (Saba yeli bazen İlyas gibi denizler üstünden geçip gider, bazen de İbrahim gibi ateşi kendine mesken eder) [Fuzuli]. Hızır* ve âb*ı hayat ile birlikte anılır. *"Şol Hızır'la şol İlyas âb-ı hayat içtiler / Bu birkaç gün içinde bunlar ölesi değil"* (Yunus Emre). Hızır ile İlyas'ın Hıdrellez* törenlerinde bir araya geldiği anlatılır. Evliya Çelebi Kudüs yakınlarındakı İlyas'a ait Mühr-ü İlyas ya da Makam-ı Hazret-i İlyas adını taşıyan makamdan söz eder. Efsaneye göre, bir kaya üzerinde ibadet eden İlyas'ın başının ve dizlerinin izleri kayaya çıkmıştır. Yine Evliya Çelebi, Anadolu'da Bingöl'de İlyas gölü bulunduğunu belirtir. (→ Kayn.)

—İkonogr. İlyas, hıristiyan ikonografisinde, sırtında keçi postundan bir gömlek, uzun boylu, çok zayıf bir ihtiyar olarak betimlenir. Chartres katedrali'nin kuzey taçkapısındaki heykellerde bu biçimde gösterilmiştir. Yaşamını betimleyen en eksiksiz diziler karmel rahip ve rahibeleri kilise ve manastırlarındadır (Roma'da San Martino ai Monti'de G. Dughet, Córdoba'da Valdés Leal, Toulouse'da Despax). İlyas'ın yaşamından çeşitli kesitler D. Bouts (Louvre), Beccafumi (Siena), Moretto da Brescia (Brescia), il Tintoretto (Venedik), G. Reni (Ravenna), Rubens (Louvre), G. de Crayer (Anvers) tarafından betimlenmiştir. İlyas'ın bir melek tarafından kaçırılması ve bir ateş arabasında göğe yükselen İlyas en ünlü temalardır.

İLYAS, Hafız, Çuhadar, Hızır, türk yazar, tarihçi (İstanbul 1800 - *ay. y.* 1864). Divanı hümayun hocası Mehmet Emin Şükûhi'nin oğlu; Abdülhak Hamit Tarhan'ın amcası. Enderun'dan yetişerek müderris oldu. Devriye mollalığı (1840), Sofya kadılığı (1845), İstanbul müftülüğü (1857) yaptı. Encümeni daniş'e üye seçildi. *Tarih-i enderun* (*Vekayi-i letaif-i enderun*, 1859 [Cahit Kayra tarafından sadeleştirilmiş yayımı 1987'de yapıldı]) adlı yapıtı Enderun'dan yetişenleri ve 1814-1830 yıllarının olaylarını konu edinir.

İLYAS BEY, Saruhanoğulları beyi (öl. 1362'den sonr.). Babası Saruhan Bey'in ölümünden sonra Saruhanoğulları'nın başına geçti (1345). Bizans imparatoriçesi Savoialı Anna ile Osmanlılar'a karşı birlik oluşturdu. Cenevizliler Orhan Gazi'nin oğlu Halil'i Foça'ya kaçırdıklarında, Foçalılar'ı destekledi. Bir süre sonra Halil'in kurtarılmasına yardım eden Bizans imparatoru İoannes Palaiologos'la anlaşıp (1356) Foçalılar'la ittifakı bozdu. Bununla birlikte imparatora karşı bir komplo düzenlemeye kalkınca, bunu haber alan İoannes Palaiologos İlyas Bey'i donanmasına davet etti. Daveti kabul eden İlyas Bey gemiye çıkınca, gemi demir aldı ve denize açıldı. Tutsak edilen İlyas Bey, karısının fidye ödemesi üzerine kurtarıldı. 1362 tarihli sikkede adı bulunduğundan, bu tarihten sonra öldüğü sanılır.

İLYAS BEY, Hamitoğulları beyi (öl. 1374'ten önce). Hamitoğulları beylerinden Mustafa Bey'in oğlu. 1357'den önce Hamitoğulları'nın başına geçti. Memluk sultanı ile (1365) ve Karamanoğlu Alaettin Ali Bey ile savaştı, yenildi. Germiyanoğlu Süleyman Şah'ın yardımıyla bu savaşlarda kaybettiği yerleri yeniden aldı.

İLYAS BEY I, Menteşeoğulları beyi (öl. Balat 1421). Mehmet Bey'in oğlu. Bastırdığı paralardan, beyliğin başına 1403'te geçtiği anlaşılır. Osmanlı şehzadeleri arasındaki taht savaşlarında koşullara göre değişen bir politika izleyerek, beyliğinin varlığını korudu. Dayısı Aydınoğlu Umur Bey II'nin seferlerine yardımcı oldu, Cüneyt Bey'in ele geçirdiği Ayasluğ'u (Selçuk) almasına (1404) yardım etti. Şehzadeler kavgasında (Fetret devri) Çelebi Mehmet'e karşı kardeşi İsa Bey'i destekledi. Onun başarılı olamaması üzerine Çelebi Mehmet'e karşı Aydın ve Saruhan beyleri ile anlaştı. Bir yıl sonra Çelebi Mehmet'in egemenliğini kabul etmek zorunda kaldı (1405). Balat (Palatya) kıyılarında Venedikliler'le savaştı. Venedikliler'le yapılan savaşlar antlaşma ile sonuçlanınca, kesin olarak osmanlı egemenliğine girdi (1414) ve Leys (osmanlı tarihlerinde Üveys) ve Ahmet adlarındaki oğullarını Çelebi Mehmet'e rehin olarak gönderdi. Egemenliğindeki yörede cami, medrese ve imaretler yaptırdı, Şirvanlı Mehmet bin Mahmut'un İlyas Bey adına yazdığı *İlyasiye* adlı bir tıp kitabı vardır.

İLYAS PAŞA Kolçak, türk asker (XVIII. yy.). Belgrad muhasarasında bulundu (1717). Mirimiranlık ile Yanya sancağına ve Hotin muhafızlığına getirildi (1727). Hotin muhafızlığı sırasında Rusya'nın saldırılarına karşı Boğdan sınırını denetlemekle görevlendirildi. Osmanlı-Rus savaşı'nda Hotin kalesini savundu; ancak Hotin civarında osmanlı ordusunun yenilmesi üzerine, kaleyi Ruslar'a teslim etti (1739).

İLYAS REİS, türk denizci (XV. yy.'ın ikinci yarısı - XVI. yy. başı). Barbaros Hayrettin ve Oruç Reis'in kardeşi. Oruç Reis'le birlikte Anadolu, Suriye, Mısır kıyıları ve Akdeniz'de korsanlık yaptı. Rodos şövalyeleriyle 1503-1506 arasında yapıldığı sanılan bir deniz savaşında şehit düştü.

İLYAS SAMİ BEY → MUŞ (İlyas Sami).

İLYASBEY, Bilecik'in merkez ilçesine bağlı Yarhisar bucağının merkezi; 248 nüf. (1990).

İlyasbey külliyesi, Aydın'ın Söke ilçesi Akköy bucağına bağlı Balat köyünde (antik Miletos) cami, medrese ve türbeden oluşan yapılar topluluğu. Caminin kapısındaki yazıtta külliyeyi Menteşeoğulları'ndan İlyas Bey'in yaptırdığı belirtilmektedir (1404). Türk mimarlığında tek kubbeli camilerin yetkin ve anıtsal örneklerinden biri olan cami, küçük kare planlı bir yapıdır. Devşirme malzemeden yapılmış olan duvarlar içten ve dıştan mermer kaplıdır; minaresi ise tuğla örgülüdür. Büyük bir sivri kemerin içinde, Bursa kemerli üç açıklıktan oluşan girişiyle ön cephe özgün bir görünüşe sahiptir. Orta açıklık, iki basamakla ulaşılan ana girişi oluşturur, yan açıklıklar ise mermer şebekelidir. Son cemaat yeri bulunmayan ön cephe, bu görünüşüyle D.'dan gelen eyvan anlayışının etkilerini taşırken, mermer şebekeler, renkli taş süslemeler Beylikler dönemi mimarisinin özelliklerini yansıtır. Çifte kasnak üzerinde yükselen sekiz köşeli kubbe, önceden bakır kaplıyken, 1905 onarımında kiremitle örtülmüştür. Kubbeye geçiş türk üçgenleriyle başlayıp mukarnaslı ve istiridye biçiminde tonoz bingilerle sürmektedir. Dışa taşmayan bir niş biçimindeki altı sıra mukarnaslı mihrabı taş süslemeleriyle dikkati çeker. Caminin K.'indeki türbe ve açık revaklı avlulu medrese çok yıkıktır.

İLYAZICI a. Tar. Osmanlı İmparatorluğu'nda fethedilen toprakların yazımını yapan görevli (resmi yazışmalarda "muharrir-i vilayet" deyimi kullanılırdı).

İLYBİUS a. Avrupa'da durgun sularda yaygın, üst bölümü bakır rengi, alt bölümü kızıl dalıcıböcek cinsi. (Dalıcıböcekgiller familyası.)

İLYE a. Anat. İnsanın ve bazı hayvanların kaba etlerini oluşturan yumuşak bölge. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İlye kasları, sinirleri, atardamarları*, bacakların üst ve arka bölgesindeki kaslar, sinirler ve atardamarlar.

—ANSİKL. Anat. İlye bölgesi kalçanın arka kısmında yer alır; üstte ilye ibiği, altta ilye kıvrımı ile sınırlıdır.

İlye, yüzeyden derine doğru *büyük ilye, orta ilye* ve *küçük ilye kasları* olmak üzere başlıca üç ilye kasından oluşur. Bu üç kas kalça kemiğinden uyluk kemiğine dek uzanır. Küçük ilye kası ile aynı düzlemde piramit, iç obturator, üst ve alt ikiz, uyluk dörtgeni, dış obturator kasları bulunur. İlye bölgesine ulaşan damar ve sinirler, piramit kasın ayırdığı iki ayakçık oluşturur ve büyük siyatik çentikten geçer. Yukarıda, iç kalça atardamarının bir dalı olan ilye atardamarı ve üst ilye siniri bulunur; aşağıda, siyatik atardamar, iç edep atardamarı, küçük siyatik sinir, iç edep siniri, makat siniri ve özellikle büyük siyatik sinir yer alır.

İLYON a. (ital. *ilio*). Denizc. *İlyon kasası*, halat gominanın, zincire bağlanacak çımasına yapılan bir tür dikişli kasa.

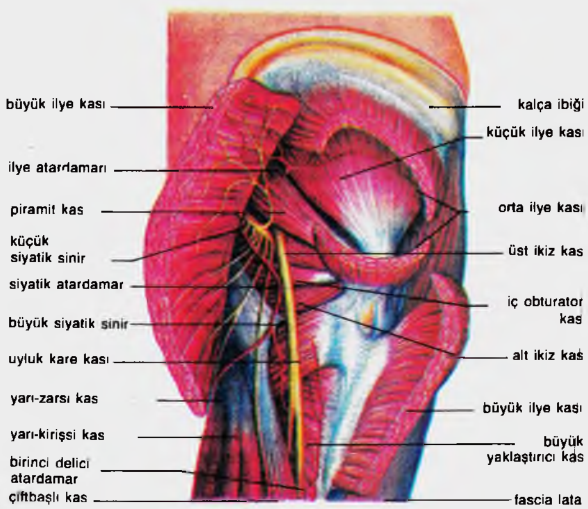
İLYUŞİN (Sergey Vladimiroviç), rus mühendis (Diliyalevo, Vologda yakınında, 1894 - Moskova 1977). Birinci Dünya savaşı sırasında, makinist ve pilot olarak hizmet gördü, sonra mühendis oldu (1926). Menjinski fabrikasının çalışma bürosu müdürlüğüne getirildi (1932), ilk çiftmotorlu rus bombardıman uçağı DB-3'ü yarattı (1936). Daha sonra, ken-

Desjardins-Top

bir ateş arabasında göğe yükselen İlyas
XVIII. yy.'a ait bir rus ikonasından ayrıntı
Wiesbaden müzesi (AFC)

ilye bölgesi

di adını taşıyan firmayı kurdu ve çok sayıda sivil ve askerî uçak üretti. İkinci Dünya savaşı sırasında, bir avcı savaş uçağı olan İL-2'yi yaptı (1941-1944 arasında 36 bin adet üretilmiştir). 1944 yılından başlayarak İL-2'nin daha gelişmiş bir türü olan İL-10'u üretmeye başladı. Daha sonra, iki motorlu sivil nakliye uçağı İL -12'yi (1946) ve tepkili bombardıman uçağı İL-18'i (1949) gerçekleştirdi; dörttürboproplu İL-18 (1959), dört reaktörlü İL-62 (1966), Airbus'un rakibi dört reaktörlü IL -86 (1976) gibi büyük taşıma araçları yapımında uzmanlaştı. Toplam olarak 50'den fazla uçak modeli gerçekleştirdi.

A.P.N.

Sergey Vladimiroviç **İlyuşin**

İLZAM a. (ar. *ilzam*). *Esk.* **1.** Karşısındakini susturma, cevap veremez duruma sokma: *"... yekdiğerini ilzâm için bir söz bulamayınca..."* (H. R. Gürpınar). **—2.** Devlet geliri olan bir yeri kiraya verme: *"Sonra Maliye Nezareti oraların aşarını ilzama başladı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İLZAMİYAT çoğl. a. (ar. *ilzāmi*'den, çoğl. *ilzamiyyat*). *Esk.* Bir tartışmada karşısındakini susturmak, ağzını kapamak için söylenen sözler.

İLZRO, *International Lead Zinc Research Organization Inc.*'ın kısaltılması, 1963'te kurulan ve merkezi New York'ta olan araştırma örgütü. Batı bloku ülkelerindeki kurşun ve çinko üreticilerinin çoğunu bir araya getirerek, temel bileşeni bu iki metal olan ürünlerin tanınması ve geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır. "İlzro" ayrıca bir döküm alaşımları ailesinin tescilli ortak adıdır (İlzro 12, ağırlıktan yararlanılarak yapılan döküm, İlzro 14 ve 16, basınç altında döküm).

İM a. **1.** Belli bir anlamı olan iz, anlam yükletilen şey; işaret: *Noktalama imleri.* **—2.** *İmi timi yok,* hiçbir izi, belirtisi yok.
—Akust., Bilş. ve Telekom. İŞARET'in eşanlamlısı.
—Dilbil. SEM'in eşanlamlısı.
—Esk. ask. Birlik ve kuruluşların genellikle muharebe sırasında kullandıkları bir tür parolaya verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Mant. ve Bilkur. → GÖSTERGE.
—ANSİKL. İm denen parolalarda silah ve kuş adları kullanılırdı. Savaş dışı durumlarda da kullanılan im, harekât sırasında, güvenlik personeli tarafından (nöbetçi, devriye, ileri karakol vb.) sorulur, doğru karşılık alınmazsa karşıdaki düşman kabul edilerek vurulurdu.

İM Ceb. ve Arit. Bir karmaşık sayının sanal bölümünü belirtir (İm z). [Formüllerde IM olarak geçer.]
—Küm. kur. İm *f* bir *f* uygulamasının görüntüsünü belirtir. (Formüllerde Im olarak geçer.)

-İM → -M.

İMA a. (ar. *imā'*). **1.** Bir kimseyi, bir olayı ya da bir şeyi açıkça belirtmeden, ancak anımsanmasını sağlayacak biçimde üstü kapalı anlatma; bu biçimde söylenen söz; anıştırma, ihsas: *Bir şeyi ima yoluyla anlatmak. Bir imayı anlamak, anlamamış görünmek.* **—2.** Açıkça belirtilmeksizin üstü kapalı ve dolaylı anlatılan şey: *Yersiz ve kırıcı imalar* **—3.** *Bir kimseyi, bir şeyi ima etmek,* ondan üstü kapalı ve dolaylı bir biçimde söz etmek; anıştırmak: *Bu sözlerle kimi ima ettiğinizi anlayamadım. Uğradığı başarısızlığın ima edilmesi hiç hoşuna gitmedi.*

İMABARİ, Japonya'da liman kenti, Şikoku adasında (Ehime ili), Japon denizi kıyısında; 123 200 nüf. Tekstil merkezi.

İMAD (Mir İmadı Hasenii Kazvini, —denir), iranlı hattat (Kazvin, ? - Isfahan 1615). İlk yazı derslerini Kazvin'de aldıktan sonra Molla Muhammet Hüseyni Tebrizi'nin öğrencisi olmak üzere Tebriz'e gitti. Kimi kaynaklarda Renk Nigâr adıyla ünlü İsî Big'den ve Maliki Deylemi'den de yararlandığı belirtilirse de güvenilir kaynaklar yalnızca tebrizli hocasından söz ederler. Sultan Ali Meşhedi ve Mir Ali Herevi'nin yazılarından da yararlanmış olmakla birlikte nestalik hatta çok başarılı oldu. Ustalığıyla safevi sultanı Şah Abbas'ın dikkatini çekti, saygı gördü. Kaynaklara göre bir ara osmanlı ülkesine ve Hicaz'a gitti. Dönüşte Karamanlı Ferhat Han'ın kâtipliğinde bulundu. Onun ölümü üzerine Isfahan'da Şah Abbas'ın kâtipliğine atandı. Ancak bir süre sonra gözden düştü ve şah tarafından öldürtüldü. Yaşamının son on yılı sanatının en parlak ve olgun dönemidir. Onun zamanına değin nestalik ustaları kendilerine özgü bir üslupta yazarlarken, İmâd bu yazıyı belirli kurallara bağlayarak İran nestalik okulunu kurdu. Yesarizade Mustafa İzzet Efendi 1800'lerde türk nestalik okulunu oluşturuncaya değin, türk hattatları da onun yolunu izledi. Pek çok eser bırakmış olan İmâd'ın, İstanbul Üniversitesi kitaplığı'nda da çok güzel yapıtları vardır.

İMÂD a. (ar. *ʿimad*). **1.** Direk, sütun: *"Sütûn-ı istikamettir imâd-ı râye-i devlet"* (Namık Kemal, XIX. yy.). **—2.** *İmâd-üd -din,* dinin direği.

İMAD ŞAH (Burhan), İmadşahlar hanedanının son hükümdarı (öl. 1572). Babası Derya İmad Şah'ın ölümünden sonra çocuk yaşta tahta çıktı (1560). Saltanatı döneminde yönetimde sözü geçen vezir Tufal Han, onu Narnala kalesinde gözetim altında tuttu. Ahmednagar hükümdarı Murtaza Nizam Şah, Narnala kalesini ele geçirince, onu ve veziri Tufal'ı öldürttü.

İMADETTİN ISFAHANİ (Muhammet bin Muhammet el-Isfahani), arap yazar ve tarihçi (Isfahan 1125 - ? 1201). Öğrenimini Bağdat'ta tamamladı. Bir süre Vasıt kadı naipliği yaptıktan sonra Nurettin Zengi'nin kâtibi oldu. Çok geçmeden adına yaptırılan bir medresede müderrisliğe atandı. Nurettin Zengi ölünce (1173), düşmanlarının baskısı karşısında Musul'a gitmek zorunda kaldı.Oradan Suriye'ye geçip Selahattin Eyyubi'ye kapılandı ve Eyyubi'nin bütün seferlerine katıldı. Selahattin Eyyubi ölünce (1193) bir köşeye çekilerek kendisini çocukları ve yeğenleriyle ilgilenmeye, bu arada da özentili bir üslupla kitap yazmaya verdi. Başlıca yapıtları: VI. yy. arap şairlerinin şiirlerinden seçmeleri içeren *Harîdet ül-kasr ve cerîdetü ehl il-asr,* Kudüs'ün fethi ile ilgili *el-Feth ül -kussi fi'l feth il-kudsi,* Irak Selçukluları tarihinden söz eden *Nusret ül-fetre ve usset ül-fitre* (bu yapıtın yalnızca el-Bundari tarafından *Zubdet ün-nusre ve Nuhbet ül -nusre* adıyla kısaltılmışı günümüze kadar gelebildi, bu biçimi M. Th. Houtsma tarafından *Recueil de Textes relatif à l'histoire des Seldjoukides* dizisi içinde basıldı [Leyden 1889], Houtsma'nın bu baskısı esas alınarak *Kitâbu târîhi devleti Âli Selçuk* adıyla yeniden yayımlandı [Kahire 1900]), Selahattin Eyyubi'nin özgeçmişinin anlatıldığı *el-Berk uş-şâmî* (bu yapıtın da yalnızca bir bölümü günümüze kadar gelebildi), Selahattin Eyyubi'nin ölümünden sonraki olaylardan söz eden ve her biri ayrı bir adla anılan üç ciltlik *el-Utbe ve'l-ukbe, Nihlet ür-rihle, Hatfet ül-bârih ve atfet üş-şârih.* İmadettin, haçlı seferlerini müslümanlar açısından yansıtan başlıca tarihçilerden biri olarak ayrı bir önem taşır.

İMADETTİN ZENGİ, selçuklu atabeyi, Zengi atabeyleri hanedanının kurucusu (öl. Caber kalesi, Suriye, 1146). Melikşah'ın kölelerindendi, onun hacibi oldu. Suriye meliki Tutuş adına emir olarak Halep'te bulundu (1085-1094). Tutuş'a karşı ayaklandı, ancak yenildi ve esir edildi. Bir süre sonra bağışlandı. Irak ve Bağdat emirliğine atandı (1127). Aynı yıl Musul, Sincar, Elcezire ve Harran'ı egemenliği altına aldı. Halep ve Şam'ı da denetimine alarak sınırlarını genişletti (1128). Ancak gerçek ününü Selahattin Eyyubi'nin komutanı olarak katıldığı haçlı seferlerinde hıristiyanlara karşı savaşmasıyla kazandı. Hıristiyanların elindeki Urfa kentini alması (1144), İkinci haçlı seferi'nin başlama nedenlerinden biri oldu. Halife el Muktefi tarafından "Fatih" sanı verildi. Kendisini tanımayan Caber kalesi komutanının üzerine yürüdü. Kaleyi kuşattığı sırada, kendi kadehinden şarap içerken yakalayıp azarladığı bir hadım tarafından uyurken öldürüldü, Rakka'da gömüldü. (→ Kayn.)

İMADİYE ya da **AMADİYE,** Irak'ın K. kesiminde, Musul'un 100 km K.'inde, Türkiye sınırı yakınında kent.
—Tar. Sarp bir tepede bulunan Asip adlı kalenin yıkıntısı üzerine, İmadettin Zengi tarafından kuruldu (1142). Adını kurucusundan alan kentin suyu kayalar içine oyulmuş sarnıçlardan sağlanırdı.Coğrafi konumu dolayısıyla önemli bir ticaret merkezi oldu. Nüfusu değişik uluslardan oluşan kent, Osmanlılar döneminde Van ve Musul vilayetlerine bağlıydı.

İMADŞAHLAR, XIV. yy.'ın sonlarından XV. yy.'ın sonlarına değin Hindistan'da Berar bölgesinde hüküm süren hanedan. Kurucusu Fethullah İmadülmülk aslen Vicayanagarlı bir brahmandı. Genç yaşta Behmeniler'e esir düşmüş ve müslüman olarak yetiştirilmişti. Berar valisi Abdülkadir Hancehan'ın hizmetinde çalıştıktan sonra aynı yere vali oldu. 1491'de bağımsızlığını ilan etti. Ölmeden önce de (1504) Mahur'u alıp ülkesinin sınırlarını genişletti. Yerine geçen oğlu Alaettin zamanında, ülke oldukça sarsıntılı dönemler geçirdi. Ölümünden (1529) sonra hükümdar olan Derya İmad Şah da uzun süre saltanat sürdüğü halde, güçlü bir yönetici olamadı, yalnız Hindular'ın Güney Hindistan'da egemenlik kurmalarını önledi. 1560'ta ölen Derya İmad Şah'tan sonra tahta geçen oğlu Burhan İmad Şah, vezir Tufal Han tarafından hapsedildi ve 1572'ye değin hapiste kaldı.Ahmednagar sultanı Murtaza Nizam Şah, Berar'ı ele geçirince Tufal Han'ı ve Burhan İmad Şah'ı aileleriyle birlikte Ahmednagar'a gönderdi. Burada gözaltına alındıkları bir kalede hepsinin birden öldürülmesiyle İmadşahlar hanedanlığı sona erdi.

İMADÜDDEVLE (Ali bin Büveyh) [öl. Şiraz 949], büveyhi hükümdarı (934-949). Kardeşleri Hasan (Rüknüddevle) ve Ahmet (Muizzüddevle) ile birlikte hizmetinde bulunduğu Ziyariler hanedanının kurucusu Merdavic'e karşı ayaklandı, Merdavic'in öldürülmesi sırasında İsfahan'ı aldı, sonra bütün Fars'a egemen oldu. Bu arada kardeşi Hasan,Cibal'i; Ahmet, Kirman ve Huzistan'ı ele geçirdi; Ahmet daha sonra Bağdat'a girdi (945). Ölümüne kadar hanedanın başı olarak Fars'ta hüküm süren İmadüddevle'nin yerine erkek çocuğu bulunmadığı için Rüknüddevle'nin oğlu Adududdevle geçti.

İMAEN be. (ar. *imā'*'dan *ima'en*). *Esk.* Dolayısıyla anlatarak, sezdirerek, ima yoluyla.

İMAGO a. (lat. *imago, -inis,* imge'den). Eşeylik kazanmış böceğin ya da "eksiksiz böcek"in son biçimi.
—ANSİKL. "İmago" terimi, gerçekte, tam başkalaşmalı böceklerin son biçimi için uygunsa da öteki bütün böceklerin ergin durumunu belirtmek için de kullanılır. İmago eşeylidir. Bu nedenle topluca yaşayan türlerin "işçileri" ve "askerleri", artık kabuk değiştirmeyecek olmalarına karşın imago sayılmazlar.

İMAGO a. (öncekiyle eş kökenli). Psikan. Öznenin bilinçdışında yerleşen ve sonradan onun tutum ve başkasını kavrayış biçimini yönlendiren, baba (baba imagosu) ya da ana (ana imagosu)gibi bir tasarımı adlandırmak üzere C. G. Jung tarafından önerilen terim (1911).
—ANSİKL. İmago öznelerarası bir ilişkide gelişir ve gerçekliğe göre bozulmuş olabilir. Örneğin "güçlü" bir baba imagosu,

gerçeklikte gevşek bir babanın yerini alabilir.

İmago *(İmge)*, modern dance work. Koregrafisini, müziğini ve senografisini Alwin Nikolais hazırladı. İlk kez 1963'te West Hartford'da (Connecticut) Alwin Nikolais Dance Theatre tarafından sahnelendi. Başlıca rolleri Murray Louis ve Phyllis Lamhut yorumladı. Imago, 11 tabloyla betimlenmiş "acayip bir ülkede", elektronik ses, ışık ve renk bolluğu ortasında, alışılmadık kişileri izleyicinin karşısına çıkarır.

İMAİ TADAŞİ, japon sinemacı (Tokyo 1912 - *ay.y.* 1991). Bir buddha rahibinin oğluydu. Siyasal mücadeleye atıldı, 1934'ten sonra sinemayla uğraştı. Ünlü *Toho Motion Picture Company*'de senaryocu olarak çalıştı. İlk filmini 1937-1939 yılları arasında yaptı: belgesel bir film olan *Numazu Heigakko*. Yapıtlarıyla japon yenigerçekçiliğinin yenilenmesine katkıda bulundu: *İkari no umi* (1944), *Minşu no teki* (1946), *Mata an hi made* (1950), *Dokkoi ikiteru* (1951), *Himeyuri no to* (1953), *Nigorie* (1953), *Mahiru no ankoku* (1956), *Buşido Zonkoku* (1963), *Haşi no hai kava* (1969).

İMAİ TOŞİMİTSU, japon ressam (Kyoto 1928). Önce edebiyatla ilgilendi. Paris'te (1952-1962) informel resim sanatına katıldı. Şehvetli, aşırı, çiğ renkleri vurgulayan bilinçli üslubu japon geleneğine bağlıdır.

İMAJ a. (fr. *image*). **1.** İMGE'nin eşanlamlısı. **—2.** Bir kimsenin, bir topluluğun vb. kendisine ilişkin olarak başkalarında yaratmak istediği ya da bıraktığı izlenim: *Kamuoyundaki imajımızı değiştirmeliyiz.*

İMAJİNASYON a. (fr. *imagination*). → İMGELEM.

İMAL, -li a. (ar. *i'mal*). **1.** Hammaddeyi işleyerek mal üretme: *Yepyeni bir ürünün imali için yapılan çalışmalar. İmal tarihi. Siparişlerin imalinde gecikmek.* **—2.** Yapım: *Elimizdeki çarşaf ve havluların hepsi Bursa imalidir. Bir geminin imaline başlamak.* **—3.** *(Bir şeyi) imal etmek*, bir şeyi yapmak, üretmek.
—*Esk. İmal-i desais,* hileli iş yapma. || *İmal-i fikir,* düşünce üretme; iyice düşünme.

İMALAT, -tı çoğl. a. (ar. *i'māl*'in çoğl. *i'mālat*). İşlenip ortaya çıkarılan her türlü mal: *Yedek parça imalatı.*
—Metalürj. *İmalat çeliği,* ayırtedici özellikleri kesme, biçme ya da biçimlendirme takımlarının yapımına uygun olan çelik. (→ ÇELİK.)
—Res. *İmalat çizimi,* bir bütünün çeşitli parçalarının imalat amacıyla yapılmış çizimi.

İMALATÇI sıf. ve a. İmalat yapan kimse ya da kuruluş için kullanılır: *Beyaz eşya imalatçıları. İmalatçı firma.*

İMALATÇILIK a. İmalat yapma işi; yapımcılık.

İMALATHANE a. (ar. *i'malāt* ve fars. *ḫane*'den, *i'malat-ḫane*). Hammaddeleri işleyerek mamul madde üreten işyeri. (Eşanl. YAPIMEVİ.)
—Bes. san. Salam, sucuk gibi et ya da konservecilik ürünlerinin hazırlandığı yer.

İmalatı harbiye grubu, Millî mücadele sırasında, İstanbul'da Anadolu'ya yardım sağlamak için kurulmuş gizli örgüt. Grup, mümtaz topçu kaymakamı (yarbay) Eyüp Bey (sonra tümgeneral Eyüp Durukan) tarafından kuruldu (19 mart 1920). Mondros mütarekesi'nce silahların İtilaf devletleri'ne teslim edilmesine karşı çıkan Eyüp Bey, İstanbul'un işgali üzerine, İstanbul'daki askeri fabrika, ambar ve depolarda bulunan savaş malzemesini Anadolu'ya aktarmak amacıyla bu fabrika ve ambarlardaki çalışanlardan gerekli gördüklerini örgüte aldı. Parasal bakımdan hiçbir yardım alamayan örgütün başarılı olabilmesi için, Ankara'daki Genelkurmay başkanlığı'nca resmen tanınan ve desteklenen Felah grubu'yla birleşmesi gerekti. Aralık 1920'de iki örgüt birleşti. (→ FELAH GRUBU.)

İMALE a. (ar. *meyl*'den *imāle*). *Esk.* **1.** Bir yöne doğru eğme, meylettirme. **—2.** *İmale etmek,* meylettirmek, eğmek: "... *Bu şerait birleşince milletin ilk vazifesi bütün kuvvetlerini bu hâlete imale etmektir*" (Ahmet Muammer, Şükrü Kaya). || *İmale-i nazar etmek,* incelemek, araştırmak, bir konuya eğilmek.
—Ed. Aruz vezninde kısa heceyi vezin gereği uzatma. (Karşt. ZİHAF.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Ed. Aruz vezni kısa ve uzun hecelerin belirli kalıplar içinde birbirini izlemesi ilkesine dayanır. Kimi zaman sözcüklerde kısa hecelerin, vezin gereği, uzun okunması gerekir. Türkçe genellikle uzun heceleri bulunmayan bir dildir. Sözcükleri aruza uydurabilmek için sırası gelince kısa heceler uzun okunur. Örn. *"Çevre yânîmâ gelip oturdular"* (Süleyman Çelebi) dizesinin "Fâilâtün fâilâtün fâilün" (—.—— —.—— —.—) kalıbına uyması için hepsi kısa olan *"yâ", "nî", "mâ", "o"* heceleri, uzun okunmalıdır. Divan edebiyatında bu yoldaki kusurlar "zaruret-i vezin" sayılarak hoş görülürdü. XIV-XV. yy.'larda türkçe sözcüklerin çokça kullanıldığı aruzla yazılmış yapıtlarda imaleler çok sayıdadır. Zamanla bir yandan arapça, farsça sözcüklerin daha çok kullanılması, öte yandan aruz geleneğine bağlı şiir deneyiminin gelişmesi imaleleri azaltmıştır. İmaleler bir anlatım olanağı olarak da değerlendirilmiştir. Örn. *"Kadem kadem gece teşrifi Naili o mehin / Cihan cihan elem-i intizara değmez mi"* (Ey Naili, o ay yüzlü güzelin gece adım adım bize gelmesi dünyalar kadar bekleyiş acısına değmez mi?) [Naili-i Kadim] beytinde *"mi"* hecesinin imaleyle uzatılması, beytin anlamını güçlendirmektedir. Aruzu konuşma diline rahatlıkla uygulamayı başaran Tevfik Fikret, Mehmet Âkif Ersoy gibi şairler imaleyi elden geldiğince azalttılar. "Bir saki" şiirinde *"Acem peresti-i Rûmun imale devrinde"* diyen Y. K. Beyatlı aruzu bütün bütüne imalesiz kullanma başarısını gösterdi.

İMALGÂH a. (ar. *i'māl* ve fars. *-gāh*'tan *i'malgāh*). *Esk.* Yapımevi, fabrika, işlik.

İMALI sıf. Üstü kapalı anlatılan söz ya da davranış için kullanılır: *İmalı konuşmalar. İmalı sözler. İmalı bakışlar.*

◆ be. Üstü kapalı biçimde, dokundurarak: *İmalı konuşmak.*

İMALİYE a. (ar. *i'māl* ve *-iyye*'den *i'māliyye*). *Esk.* Bir işin yapılması için ödenen ücret, yapılan bir işin bedeli.

İMAM a. (ar. *imam*). **1.** Toplu kılınan namazda cemaatin önünde duran ve kendisine uyulan kimse. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) **—2.** İslam dininde mezhep kurucusu. **—3.** Hz. Muhammet'ten sonra onun vekilliğini üstlenen halifelere verilen san. **—4.** Kimi küçük islam devletlerinde devlet başkanının sanı. **—5.** Şiilikte, Hz. Ali soyundan gelen ve kendisine uyulan on iki kişiye verilen san. **—6.** Önder, başkan, ordu komutanı. **—7.** Özellikle islamı ilimlerde çok geniş bilgisi olan, yapıtlar veren kimse: *İmam Gazali.* **—8.** *İmam kayığı,* tabut (arg.). || *İmam osurursa, cemaat sıçar,* "yöneticiler bu hataları yaparsa, yönetilenler çok daha kötüsünü yapar" anlamında kullanılır (kaba.). || *İmam suyu,* rakı (arg.). || *İmama varmak,* evlenmek (tkz.). || *İmamın dört çiftesine binmek,* ölmek.
—Ask. Silahlı kuvvetler'de din ve moral hizmetlerini yürütmek, askerlerin özel işlerine yardımcı olmakla görevli personel. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ask. tar. *İmamıazam bayrağı,* Yeniçeri ocağı bayraklarından biri. (Beyaz ipeğin üzerine sırma ile "İnna fetahna" ayeti işlenmiş bayrak, ocağın sünniliğini simgelerdi.)
—Folk. *İmam feneri,* mahalle imamlarının geceleri camiye giderken kullandıkları çevresi camlı, içinde mum yakılan teneke fener. (İmam, mahalle muhtarı, bekçi ve polisin düzenlediği mahalle baskınlarında da kullanılırdı ve bu baskınların simgesi haline gelmişti.)
—İsl. huk. Peygamber'in vekili ve toplumun başkanı.
—İsl. huk., Folk. ve İsl. *İmam nikâhı,* imam ya da yetkili bir din adamı tarafından kıyılan dini nikâh. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kur. tar. *İmamı camii miyane,* Yeniçeri ocağı ortasının din görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.). || *İmamı hazreti ağa,* Yeniçeri ocağı'nın din görevlisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Ask. İmamlar Türk silahlı kuvvetlerinin sefer kadrolarında yer alırlar. Barış zamanında bu kadrolar boş tutularak bu görevi küçük birliklerde, askerler arasından seçilen personel; tümen ve benzeri büyük birliklerdeyse İlahiyat fakültesi'ni bitirmiş moral subayları yürütür. İmamlar bulundukları kadrolara göre tabur imamı ya da alay imamı unvanını taşırlar; dini törenlerde imam giysisiyle görev yaparlar.
—İsl. Fıkıhta, birlikte namaz kılmak isteyenlerden birinin öne geçerek ötekilere önderlik etmesine *imamet*, imama uyarak arkasında namaz kılmaya *iktida* ya da *ittiba*, toplu namaz kılanlara da *cemaat* denir.

İlk imam, Hz. Muhammet'tir. Dört halife de imamlık yaptılar. Zamanla müslümanların sayısının çoğalması, yerleşim birimlerinin artması ve genişlemesiyle imamların sayıları da çoğaldı. İslam dininin birlik ve bütünlüğe verdiği önem dolayısıyla namazların toplu ve olabildiğince cami ve mescitlerde kılınması titizlikle uygulandı ve bu durum imamlığın önemli ve saygın bir işlevi olmasına yol açtı. Ayrıca, Hz. Muhammet'in aynı zamanda ilk imam olması, müslümanların gözünde bu mesleğin bir "Peygamber mesleği" olarak değerlendirilmesi ve imamların saygınlıklarının daha da artması sonucunu doğurdu.

Bir kişinin imam olabilmesi için öncelikle 1. müslüman; 2. ergin; 3. akıllı; 4. erkek olması; 5. namaz kıldırmaya yetecek kadar Kuran okumayı ve namaz kılmanın kurallarını (erkân) bilmesi; 6. bu kuralları yerine getirecek kadar sağlıklı ve bedensel kusurlardan uzak olması gerekir. Bu nitelikleri taşıyanlardan herhangi biri imam olabilirse de içlerinden daha bilgili, Kuran'ı daha doğru ve güzel okuyan, ahlaksal bakımdan daha erdemli olarak tanınanlara öncelik verilir. Bunların dışında yaşça büyük, soyu belli, güzel sesli, konuşması düzgün olanların yeğlenmesi öğütlenir. İmamlık için ilk altı koşul dışındaki özellikler tavsiye niteliğini taşır. Ehl-i sünnete göre bu koşullara sahip olanlar günahkâr da olsalar, arkalarında namaz kılınabilir. Ayrıca, kadının kadına, bilgisizin (ümmi) bilgisize imamlık etmesi caizdir. İmamın, en ön saftan en az 30-40 cm ileride namaza durması ve namaz sırasında en iyi bildiği sureleri okuması gerekir.

Halk arasında kendisine *din adamı* da denilen imamın, bu kutsal işlevin bir Peygamber mesleği olduğu bilincini taşıması, halka örnek bir yaşam düzeni sergilemesi, camiye gelenleri din ve dünya işleri konusunda eğitmesi ve aydınlatması, bunun için dinin temel kaynakları olan Ku-

S. Lido

Alwin Nikolais Dance Theatre'ın sahnelediği ***İmago***'dan bir sahne (koregrafi, müzik ve senografi A. Nikolais'in)
[Champs-Elysées tiyatrosu, Paris, [illegible]]

ran ve sünnet ile temel bilimsel gerçekler konusunda kendisini yetiştirmesi, hutbe ve namazları cemaati bıktıracak kadar uzatmaması, namaza başlamadan önce safların düzgün tutulması için cemmaati uyarması, camiye gelenlerin hal ve hatırlarını sorarak durumlarıyla ilgilenmesi, uyarılarında kırıcı olmamaya özen göstermesi ve Hz. Peygamber'in "Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, korkutmayınız" ilkesine uyması Hz. Muhammet'in ve öteki din büyüklerinin önemle üzerinde durdukları ve imam olanlara öğütledikleri davranışlardandır.

—İsl. huk., Folk. ve İsl. Evlenecek çiftin vekili sayılan imam, nikâh günü, nikâhın kıyılacağı yerde (genellikle kız evi), davetlilerin (kadınlar ayrı, erkekler ayrı odalarda) ve iki tanığın huzurunda nikâhı kıyar. Bu sırada gelin bir perdenin ya da kapının arkasında oturarak ortaya çıkmaz. İmam, gelin ve güveye Allah'ın evlilik kurumu ile ilgili sözlerini ve emirlerini, fıkhın bu konudaki hükümlerini anlattıktan sonra iki tarafa da evliliğe razı olup olmadıklarını sorar. Olumlu yanıt alınca "Ben de akdi nikâh eyledim" der, durumu bir kâğıda geçirerek tanıklara imzalatır. İşlem bitince Kuran'dan bazı ayetler okur ve nikâhı kıyılan çifte mutluluk diler; boşanmaları durumunda iki tarafın birbirlerine neler borçlanacağını anlatır. Nikâh, sonradan evlenme defterine geçirilir. İmam nikâhı, sünneti şerif olarak kabul edilir.

Türkiye'de Medeni kanun kabul edilinceye (1926) kadar yalnız imam nikâhı kıyıldı. Bu tarihten sonra medeni nikâh zorunlu kılındı. Ancak, isteyenlerin medeni nikâhın yanı sıra imam nikâhı da kıydırabilmeleri serbest bırakıldı.

Nikâhı kıyan imama ailenin parasal gücüne göre uygun tutarda para; peşkir, havlu, mendil, sabun vb. armağanlar verilir; nikâh çağrılılarına şerbet sunulur. İmamın yapacağı nikâh duasıyla tören son bulur. Bundan sonra istenilirse çalgılı düğün yapılır, isteyen Kuran okutmakla yetinir. Günümüzde medeni nikâhın yanı sıra, imam nikâhı kıydırılması geleneği geniş bir kesim tarafından sürdürülmektedir.

—Kur. tar. • *İmamı camii miyane.* Ortaların her birindeki bu imamların görevi, askere dini ahkâmı öğretmek, namaz kıldırmak, ölüleri yıkamak ve dine ilişkin işleri yönetmekti. Başlarına giydikleri yeşil çuhadan yapılmış yuvarlak başlığın üzerine beyaz sarık sararlardı. Sırtlarına dar kollu kırmızı cüppe, bunun altına sevayi entari, bacaklarına dövme şalvar, ayaklarına da mavi mest pabuç giyerlerdi. Mushafı şerif koymaya özgü cüz kesesini de boyunlarına asarlardı.

• *İmamı hazreti ağa.* "Ocak imamı"da denen bu din görevlisi, yeniçeriler arasında medrese öğrenimi görmüş olanlardan seçilirdi. İmam hangi ortaya atanırsa burası *imam ortası* ve kendisi de onun komutanı sayılırdı. Ordu alaylarında ya da resmi törenlerde başına her zamanki gibi yayabaşı keçesi yerine, ulemaya özgü örf giyerdi. Beş vakit namazda Ağakapısı'ndaki yeniçeri ağasına imamlık yapar ve ancak ağa sefere çıkarsa onunla birlikte giderdi. İmamı hazreti ağa görevden alınamazdı. Ancak deveciler ortasına yayabaşı olmak isterse, ayrılmasına izin verilirdi. Ayda bir kez yeniçeri ağası ve alayla birlikte sadrazamı ziyarete gider, el öptükten sonra öteki ağalar gibi dışarı çıkmaz, yeniçeri ağasıyla birlikte sadrazamın odasında otururdu. Bayram günlerinde de yine aynı tören uygulanır, bayramlaşmada başçavuşla baş devecinin arasında yer alır ve padişahı elini öperek kutlardı.

İMAM BONCOL, endonezyalı dinsel önder (Kampung, Sumatra, 1772 - Menado, Celebes, 1864). Padriler savaşı'nda (Batı Sumatra) etkin görev aldı. Boncol kalesinde hollanda birliklerine karşı koydu. 1837'de tutsak düştü ve Sulavesi'nin kuzey bölgesinde tutsak olarak öldü.

İMAM GAZALİ → GAZALİ (Ebu Hamit Muhammet bin Muhammet et Tusi EL-).

İMAM HASAN → HASAN BİN ALİ BİN EBU TALİP (Ebu Muhammet).

İMAM HÜSEYİN → HÜSEYİN BİN ALİ.

İMAM RABBANİ → SERHENDİ (Ahmet Faruk).

İMAM RIZA → MUHAMMET BİN ALİ ER-RIZA.

İMAM ŞAFİİ → ŞAFİİ (el-İmam Ebu Abdullah).

İMAM ŞAH (İmadettin), ismaili dâi (öl. Piran 1485). Babasının ölümü üzerine (1470) üç yıldır yaşadığı İran'dan Gucerat'a dönerek dâilik görevini devraldı. Burada etkili vaazlarıyla büyük bir hint topluluğunun ismaili mezhebi saflarına katılmasını sağladı. Yerleştiği Ahmedabad yakınlarındaki Piran'ı mezhebinin merkezi yaptı. Öldüğünde buradaki türbesine gömüldü. Onda büyük bir yüceliğin varlığına inanan müritleri, türbesini kutsal bir ziyare* yerine dönüştürdüler. Din konularını işleyen *Şikşa patri,* eski sindhı ve gucerat dilinde yazdığı çeşitli yapıtların en önemlisidir.

İMAMBAYILDI a. Mutf. Zeytinyağlı bir patlıcan yemeği. (Kısaca *bayıldı* da denir.)

—ANSİKL. İmambayıldı, alacalı soyulmuş patlıcanları bir süre tuzlu suda bekletip kızarttıktan sonra ortalarını karnıyarıktaki gibi açıp içine soğan, sarmısak, domates ve maydanoz karışımı yerleştirilerek hazırlanır. Tepsi ya da düz bir tencereye dizilen patlıcanlar zeytinyağı, su ve biraz şeker konarak pişirilir.

İMAME a. (ar. *ʿimāme*). *Esk.* **1.** Din adamlarının başlarına giydikleri ve simgeleri sayılan başlık. **—2.** Tespihlerin başına takılan ve tanelerin dizildiği ipliğin iki ucunun içinden geçerek bir püskülle bağlanmasını sağlayan irice başlık. **—3.** Sigara ağızlığı, çubuk vb. şeylerin ucuna takılan kehribar, lületaşı vb.'den yapılmış, irice başlık. **—4.** *İmame etekliği,* nargilenin ateş koyma bölümünden sonra giderek genişleyen alt kısmı.

—Esk. giy. Erkeklerin giydiği her türlü başlığın üzerine dolanan sarık, destar. AMAME, AMMAME de denir. (→ SARIK.)

—Esk. sil. MİĞFER'in eşanlamlısı.

—Süslem. sant. Sedefkârlıkta, fildişi oyma ve kakmalarda kullanılan, yan yana dizilmiş imameleri andıran bezeme, kenar suyu.

İMAMECİ a. (ar. *ʿimāme*'den). *Esk.* **1.** Tespih imamesi yapan ya da satan kimse. **—2.** Tütün içmeye yarayan ağızlık uçlarını yapan kimse.

İMAMELEMEK g. f. (ar. *ʿımame*'den). *Esk.* Tespih ya da ağızlık ve benzeri şeylere imame takmak.

İMAMELİ sıf. (ar. *ʿimāme*'den). *Esk.* İmamesi olan.

İMAMET a. (ar. *imāmet*). İsl. Birkaç müslüman bir arada toplu namaz kılmak istediklerinde, içlerinden birinin öne geçerek namaz kılanlara önderlik etmesi. (→ İMAM.)

—İsl. huk. *İmamet-i kübra,* emir-ül-mü'minin olmak, yani müslümanlar arasında kamu otoritesine sahip olmak, halife olmak. ‖ *İmamet-i suğra,* cemaate namaz kıldırma yetkisine sahip olmak.

İMAMEVİ a. *Yörs.* Kadın hapishanesi.

İMAMEYN a. (ar. *imām*'ın ikili çoğl. *imameyn*). Tasav. Ermişlerin oluşturduğu rical ül-gayb hiyerarşisinin yukarıdan ikinci basamağında bulunan iki imam.

—ANSİKL. Rical ül-gaybın en büyüğü olan ve "gavs" ya da "kutup" diye adlandırılan ermişin sağında ve solunda yer alan iki imam, gavsın, Tanrı'nın izni ve desteğiyle madde ve mana âlemlerindeki olayları yönetmesine yardımcı olurlar. Her dönemin bir kutbu ve iki imamı vardır. Kutup öldüğünde bu imamlardan biri onun yerine geçer. Bu yer değiştirme daha aşağı basamaklarda yer alan çeşitli sayıdaki abdal, evad, nükaba, nüceba ve ahyar arasında da zincirleme gerçekleşir.

Tasavvuf kaynakları gerek imameyn, gerekse rical ül-gaybdan olanlarla ilgili inanışları destekleyen birçok hadis rivayet etmişlerse de, bütün titiz ve güvenilir hadis bilginleri bunların uydurma olduklarını kanıtlamışlardır. İbni Haldun ve İbni Teymiye gibi bilginler, bu tür inanışların antik felsefe ve mitolojiden, eski İran ve hint dinlerinden şiiliğe, oradan da tasavvufa geçtiğini belirtirler.

İmam-hatip lisesi ve ortaokulu, Türkiye'de dinsel nitelikte eğitim kurumu. İmamlık, hatiplik, Kuran kursu öğreticiliği gibi din görevlilerini yetiştirmek amacıyla Milli eğitim bakanlığı din eğitimi müdürlüğü'ne bağlı olarak açıldı (1951).

3 mart 1924'te yürürlüğe giren Tevhid-i tedrisat kanunu'nun (öğretim birliği yasası) din öğretimi ile ilgili hükmüne dayanılarak üniversiteye bağlı bir ilahiyat fakültesi kuruldu ve o tarihte sayıları 29 olan imam-hatip okulları ortaokula bağlı sınıflar halinde faaliyetini sürdürdü. Ancak, bu okulların sayısı zamanla azaldı; 1925'te 26'ya, 1926'da 20'ye 1928-1929 öğrenim yılında 2'ye düştü; 1931-1932 ders yılında kapandı. Demokrat parti'nin iktidara gelmesinden hemen sonra, 1951-1952 ders yılında yeniden açıldı.

İmam-hatip ortaokulu, ilkokuldan sonra dört yıllık bir öğrenim verir. İmam-hatip lisesinin öğrenim süresi ise üç yıldır ve okulda hem mesleğe hem yükseköğrenime hazırlayıcı programlar uygulanır.

1970'li yıllardan başlayarak imam-hatip okullarının ve öğrencilerinin sayısında büyük artışlar oldu. 1990-1991 öğretim yılında imam-hatip okullarının sayısı 385, öğrenci sayısı 310 215 idi.

İMAMIAZAM → EBU HANİFE.

İMAMİ a. İsl. Şia'nın imamiye* koluna bağlı olan.

İMAMİYE a. İmamet (devlet başkanlığı) konusunu dinin temel ilkeleri arasında sayan şii kolu.

—ANSİKL. Şii akımlarının ortak özelliklerinin başında imamlığın namaz, oruç, zekât gibi doğrudan dinsel bir kurum, dinin benimsenmesi zorunlu ilkelerinden (zarurat-ı diniye) biri olarak kabul edilmesi gelir. Şiiler, bu görüşte olmayan ve konuya daha çok çözümü halka bırakılmış toplumsal bir olay gözüyle bakan sünnilerden kesin bir biçimde ayrılırlar. Bu ortak yaklaşıma karşın sayıları 300'e kadar çıkarılabilen kollara ayrılan şiiliğin en büyük ve zeydiyeden sonra en ılımlı kolu imamiye sayılır. Şii kaynaklar imamiyeyi Cafer-i Sadık'ın yolundan giderek aşırı görüşlerden (galiye) ayrılan kesim olarak tanımlarlar. Sünni kaynaklarsa, emevi güçleriyle savaşmakta olan Zeyd bin Ali'ye, küfeli bir grup şiinin Ebubekir ve Ömer (Şeyhayn) hakkındaki görüşünü sordukalarında iyi kişiler olmalarından başka bir şey söylenemeyeceği cevabını almaları üzerine Küfeliler'in Zeyd'e sırt çevirmelerini gerekçe göstererek imamiyeyi, Zeyd'i bırakan, terk eden (rafz) anlamına *rafiziler* diye de adlandırdılar.

İmamiye inancına göre, başta Hz. Peygamber olmak üzere her imam kendisinden sonra gelecek imamın kim olacağını belirleyerek onu atamak (vasiyet, nasıp) zorundadır. Hz. Muhammet, halife Ali'yi hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak biçimde imamlığa atamıştır. İmamiye bilginleri bu iddialarının kanıtı olarak birçok hadis gösterirler. Sünni bilginler ise bu hadislerin bir bölümünün Ali'nin imamlığı ile ilgili olmadığını, bir bölümünün de uydurma olduğunu ileri sürerler.

İmamiyeye göre imam ya da halife Allah tarafından günah işlemekten korunur. Bu nedenle imam, yasa koymada tam yetkilidir; buyruğu Tanrı buyruğu, din ve

devlet konusundaki sözleri şeriattır. Bu yanılmazlık, Hz. Muhammet'in Ali'ye gizli bilgiler (ilm-i ledün) vermesinden ve bu bilgilerin sırayla öteki imamlara da aktarılmasından kaynaklanır. Tanrı, dinini imamların bu bilgileri ve gizemli güçleri yardımıyla kıyamete kadar koruyacaktır. Yanılgıdan uzak olan imamlar, dinin (şiiliğin) temel ilkelerine aykırı bir söz söylemiş, bir davranışta bulunmuş olsalar bile, bu onların gerçek sözü ya da davranışı sayılmaz; öteki mezheplerin baskısı ya da başka bir nedenle öyle davranarak gerçek durumlarını gizlemek *(takiyye)* zorunda kalmışlardır. Şiilikte takiyye, her şiinin can, mal ve ırzını korumak, öteki mezheplere karşı siyasal eylemlerini gizlemek amacıyla benimsenen en önemli ilkelerdendir. Şiiler bu ilkeye uymayı namaz, oruç ve öteki temel dinsel görevleri yerine getirmekle bir sayarlar.

Şiilik karşısında katı görüşleriyle tanınan Hayyat (öl. 910), İbni Hazm (öl. 1064) ve İsferayini (öl. 1078) gibi bazı mutezile ve ehl-i sünnet yazarları şiilerin insanbiçimsel (tersim, teşbih, antropomorfik) bir Tanrı inancı benimsediklerini öne sürerlerse de, sünni bilginlerinin çoğunluğu bu görüşün ancak *gulât* denilen aşırı şiiler için doğru sayılması gerektiğini, imamiye ve zeydiye gibi büyük kolların bu tür bir inançtan uzak bulunduklarını belirtirler. İmamiye, temel inançlar konusunda daha çok mutezile görüşlerini benimser. Bununla birlikte özellikle ahirete ilişkin konularda mutezileden ayrılır ve kabir azabı, hesap, mizan, sırat gibi akaid konularını kabul eder. Kabir sorularından birinin "İmamın kim?" sorusu olacağına inanılır. İmamiyeye göre, bu dünyada imamları tanıyanlar, ahirette cehennemdeki sırat köprüsünden kolaylıkla geçeceklerdir.

En kalabalık şia kesimi olan imamiye, kendi içinde birçok kollara ayrılır. Hz. Hüseyin'in oğlu Zeynelabidin'den başlayarak hemen her imamın ölümünden sonra yeni imamın kim olacağı konusundaki görüş ayrılıkları yeni yeni kolların doğmasına yol açtı. İlk altı imam (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet Bakır, Cafer-i Sadık) konusunda büyük ölçüde görüş birliği olmakla birlikte, yedinci imamdan sonra ayrılıklar arttı. Bunlardan, Cafer-i Sadık'ın beş oğlundan İsmail'in imamlığını tanıyanlara *ismailiye*, Musa Kasım'ı imam sayanlara ise *isnaaşeriye* denildi. (→ ON İKİ İMAM.)

Günümüzde İran'ın resmi mezhebi isnaaşeriye de denilen imamiyedir. Irak şiilerinin de büyük çoğunluğu imamiye mezhebindendir. Ayrıca Hindistan, Pakistan, Türkistan, Türkiye, Suriye ve başka arap ülkelerinde de bu mezhepten olanlar vardır.

İmamkullu kaya anıtı, Kayseri'nin Tomarza ilçesi merkez bucağına bağlı İmamkullu köyünde hitit kabartması. Fıraktin kabartması'nın doğusunda bulunan ve bu anıtla üslup benzerlikleri gösteren kabartmada, Fırtına tanrısı, başları eğik üç Dağ tanrısının omuzlarında taşıdığı ve boğaların çektiği bir araba içinde betimlenmiştir. Bu figurlerin çevresinde çeşitli stilize motifler yer alır.

Ümit Kırdil

İmamkullu kaya anıtı

İMAMLIK a. **1.** İmam olma durumu. **—2.** İmamın görevi, işi: *Bir camide imamlık yapmak.* **—3.** Önderlik, liderlik

İMAMOĞLU, Akdeniz bölgesinde Adana iline bağlı ilçe; 35 565 nüf. (1990); 15 köy. Merkezi, Adana'nın 43 km K.-D.'sunda *İmamoğlu,* 21 484 nüf. (1990).

İMAMOĞLU höyüğü, Malatya'nın Battalgazi ilçesine bağlı İmamlı (İmamoğlu) köyünün 500 m G.-B.'sında höyük. Köy ile birlikte Karakaya baraj gölünün altında kalmış olan höyükte Edibe Uzunoğlu yönetiminde kazılara başlandı (1980). 1979'daki yüzey araştırmalarında geç Bakırtaş döneminden çanak çömlekler bulunmasına karşılık, kazılarda yalnızca İlk, Orta, Son Tunç çağları, Demir çağı, geç Hellenistik-erken Roma dönemi katmanları saptandı. Yaklaşık İ.Ö. III. binyıl sonuyla II. binyıl başlarına tarihlenen İlk Tunç çağ buluntuları arasında kerpiç duvarlı, sıvalı ve beyaz badanalı yapılar, içleri yanmış buğday ve arpa dolu tahıl küpleri, figürlü silindir mühürler, boyalı çanak çömlekler sayılabilir. Dört kültür katından oluşan Orta Tunç çağda taş temelli, ortası avlulu, kanalizasyonu bulunan bir yapı ortaya çıkarıldı. Çanak çömlekler iyi pişirilmiş ve perdahlanmıştır. Bir yangınla sona eren Son Tunç çağ katmanı zayıf bir yerleşmedir. Bu dönemden yanmış bir dokuma tezgâhı parçası, kemikten tezgâh mekiği, küresel tezgâh ağırlıkları, kulpsuz, sivri dipli küpler ilginç buluntulardır. Yaygın ve yoğun bir yapılaşma gösteren Demir çağı katmanında G.-G.-B. doğrultusunda yönlendirilmiş, dörtgen planlı, ocaklı, fırınlı evler vardır. Ayrıca bu dönemin başlarına tarihlenen hiyeroglif yazıtlı bir mühür ortaya çıkarıldı. Demir çağına ait olduğu sanılan bir mezarda da hoker durumunda gömülmüş bir ölünün yanında silindir ve damga mühürler, yeşil taştan yapılmış uyuyan bir ördek biçiminde ağırlık, çeşitli takılar bulundu. (→ Kayn.)

İMAMURA ŞOHEİ, japon sinemacı (Tokyo 1926). Özellikle Ozu'nun filmlerinde yönetmen asistanı ve senaryo yazarı olarak çalıştı. *Çalınmış arzu, Nişi-Ginza garı önünde, Doyumsuz arzu* adlı filmleriyle yönetmenliğe başladı. 60'lı yılların yeni kuşak japon sinemacıları arasında en kişilikli ve en etkililerden biri olarak kendini kabul ettirdi (*Domuzlar ve zırhlılar* [1961]; *Böcek kadın* [1963]; *Pornografici* [1965]; *Tanrıların derin arzuları* [1968]). Birçok televizyon filmi gerçekleştirdikten sonra, 1979'da *Fukuşu suru va vare niari* ve *Eicanaika* (1980) ile yeniden sinemaya döndü ve *Narayama türküsü*'yle (Narayama-buşi ko) 1983'te Cannes'da altın palmiye ödülünü aldı. Son filmleri: *Zegen* (1987), *Japonya'nın tarihi* (1987), *Kara yağmur* (1989) [Cannes film festivali teknik mükemmeliyet büyük ödülü]

İMAMÜLHAREMEYN → CÜVEYNİ (Ebülmeâli Abdülmelik bin Yusuf EL).

İMAMZADE ESAT EFENDİ İstanbull, türk din bilgini (İstanbul ? - *ay. y.* 1859). Halvetiye tarikatının yiğitbaşiye kolu halifelerindendir. Ölünce Süleymaniye camisi'nin haziresine gömüldü. Hepsi de dinle ilgili başlıca yapıtları: *Dürr-i yekta, Şerh üs-siraciye, Şerhu hilyet in-Naci,* İstanbul'un fethi ile ilgili hadisin şerhi olan *Letüftehem el-Kostantıniye.*

İMAN a. (ar. *imān*). **1.** Kişinin kendini aşan bir ideale, bir dinsel inanışa, tüm benliğiyle ve sorgulamasız bağlanması; inan, itikat. (Bk. *ansikl.* böl. Fels.) **—2.** İslam dinini benimseme, bu dine inanma. **—3.** *İman etmek,* Tanrı'ya ve dine inanmak; güçlü bir inanç taşımak. (Bk. *ansikl.* böl. İsl.) ‖ *İman getirmek,* kendi gönül rızasıyla müslümanlığı kabul etmek. ‖ *İman tahtası,* göğüs kemiği (tkz.). ‖ *İmana gelmek,* müslümanlığı kabul etmek; önceden kabul etmeye yanaşmadığı bir söz ya da buyruğu sonradan kabul etmek; en sonunda doğruyu söylemeye yanaşmak. ‖ *İmanı bütün,* yapmacıksız, içten inanmış kimseler için söylenir. ‖ *İmanı gevremek,* bir işi yaparken son derece sıkıntı çekmek. ‖ *İmanı yok,* insafsız, acımasız, zalim anlamında söylenir. ‖ *İmanım,* kardeş, arkadaş anlamında söylenen bir seslenme sözü. ‖ *İmanına kadar,* son kertesine değin (tkz.): *İmanına kadar yiğit bir adamdır.* ‖ *İmanına yandığım,* "lanet olsun" anlamında kullanılır (kaba.).

—*Esk. İmandar,* imanlı, iman sahibi. ‖ *İman-ı makbul,* insanların inancı. ‖ *İman-ı matbu,* meleklerin inancı. ‖ *İman-ı merdud,* reddedilmişlerin inancı. ‖ *İman-ı mevkuf,* Peygamber'in ölümünden sonra yapılan değişiklikleri benimseyen kimselerin inancı. ‖ *İman-ı taklidi,* inanmadıkları halde inanıyormuş gibi gözüken kimselerin yalancı inancı. ‖ *İman-ı yeis,* çaresiz kalarak Tanrı'ya sığınanların imanı.

—ANSİKL. Fels. Din ve felsefenin aynı içeriği taşıdığını söyleyen Hegel'e göre, iman *(Glaube),* "*kendinde* ve *kendisi-için*" durumundaki mutlak öz konusunda edinebileceğimiz bilginin bir tür yozlaşmasıdır; "somut ve gerçek dünyadan *kaçış*'tır ve bundan ötürü *kendinde* ve *kendisi için* değildir" (*Tinin görüngübilimi* [Phänomenologie des Geistes], "Tin"). İman, kavramsal bilgiye değil, dış tasarıma dayanır; "özü de göz önünde tutar, ama bu bir yabancı özdür" (*ay. ypt.*, "Akıl"). Üstelik, "tekil bir bilinçten kaynaklandığı için" durmadan "özle birleşmeye çalışan, ama hiçbir zaman kendi özünün varlığına ulaşamayan bilincin hareketinden" (*ay. ypt.*) başka şey değildir.

—İsl. Kelam biliminde iman, Hz. Muhammet'in Allah katından kendisine gönderildiğini bildirdiği her şeyin doğru olduğuna inanmak biçiminde tanımlanır. Allah'ın varlık ve birliğine, Hz. Muhammet'in gerçek peygamber olduğuna ve onun bildirdiği dinsel ilkelerin doğruluğuna inanan kişiye *mümin,* bunlardan birini ya da hepsini inkâr eden ve yalanlayana *kâfir, münkir* ya da *mülhid;* imanı benimsiyor gibi görünmekle birlikte içten inanmayanlara *münafık,* birden çok Tanrı olduğuna inanana *müşrik,* iman ettikten sonra dinden çıkan kişiye *mürtet* denir.

İmamura Şohei
Narayama türküsü'nden bir sahne

Bütün güvenilir hadis kaynaklarında yer alan ve "Cibril (Cebrail) hadisi" diye adlandırılan bir hadiste iman, "Allah'tan başka tanrı olmadığına, Hz. Muhammet'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna; Allah'ın meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere inanmak" biçiminde tanımlanır. Akaid kitaplarında "imanın şartları" diye söz edilen bu 6 ilkeden ilk 5'i bütün islam mezheplerince benimsenirken, mutezile, ehl-i sünnetin benimsediği biçimiyle bir *kader* anlayışının Allah'ın adaleti ilkesine aykırı düşeceği gerekçesiyle benimsenemeyeceğini öne sürer.

İslamda iman özgün bir biçimde *keli-*

photothèque des Musees nationaux

İmari şişesi beyaz zemin üstüne çiçek bezemeli porselen XVIII. yy. başı *Guimet müzesi, Paris*

mei şahadet ya da *kelimei tevhit* denilen sözler ile dile getirilir.

Belirtilen iman konularına ayrıntılarına inmeden, topluca inanmaya *icmali iman;* bunları tek tek inceleyerek ayrıntılarıyla öğrendikten sonra inanmaya *tafsili iman* denir.

Hz. Muhammet bir hadisinde "İman, kalp ile bilmek (tasdik), dil ile söylemek (ikrar) ve ilkelerini uygulamaktır (amel)" der. Bir insanın iman etmiş sayılması için, bu hadisteki "bilmek", "söylemek" ve "uygulamak"tan üçünü de yerine getirmesinin zorunlu olup olmadığı, islam bilgin ve mezhepleri arasında değişik biçimde yorumlanmıştır: 1. Eşari, Bakıllani, Cüveyni, Gazali, Şehristani gibi eşari ileri gelenleriyle İmam Matüridi ve ona bağlı olanların çoğuna göre imanda temel koşul içten onaylamadır (kalp ile tasdik); 2. Mürcie ve kerramiye mezhepleri iman için dil ile söylemenin (ikrar) yeterli olduğunu öne sürer. Onlara göre, imanını söz ile açıklayan bir insanın mümin sayılması, bunun dışında insanların durumunun Tanrı'ya bırakılması (irca) gerekir; 3. İmam Ebu Hanife'nin öncülük ettiği bir anlayışa göre, iman hem dil ile ikrar hem de kalp ile tasdiği gerektirir; 4. Mutezile, haricilik ve şianın zeydiye kolu ile İmam Malik, İmam Şafii, Ahmet bin Hanbel gibi mezhep ve din önde gelenleri imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve dinsel yasaklarla emirlere uymak (amel) biçiminde anlarlar. Ancak, daha çok sonraki bilginler (müteahhirin), son görüşü çok katı bulmuş, Kuran ve sünnetin ruhuna, aklın ilkelerine aykırı görerek geçersiz saymış ve ilk görüşü benimsemişlerdir.

İslam bilginlerine göre, her müslümanın en değerli varlığı, dünya ve ahiret güvencesi olan iman, yaşamın son anına bırakılmamalıdır. Ölüm anındaki (yeis halindeyken) iman, makbul değildir. İmana kuşku karışmamalıdır. Ancak, inanç konularını derinliğine düşünme, inceleme ve kavrama amacı güden kuşku, kişiyi imanda taklitten kurtarıp kesinliğe (tahkiki iman) götüreceğinden, bundan kaçınmamak gerekir. Ayrıca, imana inkâr ve yalanlamanın (tekzip) karıştırılmaması gerekir. Kuran'da yer aldığı ya da Peygamber'in açıkladığı kesinlikle bilinen din ilkelerine bütünüyle inanmak şarttır. Ancak, Kuran'ı ve Hz. Peygamber'i doğrulamakla birlikte, bir inanç ilkesini farklı yorumlamak ya da dinde yeri olmayıp sonradan uydurulduğunu savunmak, imanı yok etmez. İslam bilginleri, dinsel ilkeleri ve hükümleri küçümseme, horlama ve bunlarla alay etmenin de imandan yoksun kalmaya yol açacağını belirtirler.

İM'AN a. (ar. *imᶜān*). *Esk.* **1.** İyice ve dikkatle araştırma, özen: *"Çeşm-i iman ile baktıkça vücud-ı ademe"* (Ziya Paşa, XIX. yy.). **—2.** Abartma, ileri gitme. **—3.** *İmᶜan-ı nazar,* çok dikkatli bakma.

İMANDRA gölü, Rusya'da göl, Laponya'da, Kola yarımadasında; 812 km²; suları Kandalakşa körfezine boşalır.

İMANLI sıf. **1.** İmanı, dinsel inancı olan; inançlı, mutekit. **—2.** Merhametli, vicdan ve insaf sahibi. **—3.** *Yörs.* Yağlı süt, yoğurt vb. için kullanılır.

İMANİYE → İNANCILIK.

İMANSIZ sıf. **1.** İmanı, dinsel inancı olmayan kimse için kullanılır. **—2.** Acımasız, insafsız, vicdansız. **—3.** *Yörs.* Yağı alınmış süt, yoğurt, peynir vb. için kullanılır: *İmansız ayran. İmansız peynir.* **—4.** *İmansız gitmek,* Tanrı'ya inanmadan ya da büyük bir günah işlerken ölmek.

İMANSIZLIK a. **1.** İmansız olma durumu; dinsizlik, inançsızlık. **—2.** Merhametsizlik, insafsızlık; gaddarlık.

İMAR a. (ar. *iᶜmar*). **1.** Bir yeri bakımlı ve bayındır duruma getirme: *Bir yerin imarına çalışmak.* **—2.** BAYINDIRLIK'ın eşanlamlısı. **—3.** *İmar etmek,* bir yeri güzelleştirip geliştirmek, bayındır duruma getirmek.

—El sant. *Bakırın imarı,* levha bakırın mamul hale getirilmesi.

—Huk. Belirli bir plana uygun olarak belediye sınırları içinde ve dışında yerleşim yerlerinin belli bir düzen içinde tutulması ve geliştirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İmar durumu,* arsa ve yapı bakımından bir imar parselinin durumunu belirten çaplı belge. (Bu belgede, ilgili parselin boyutları, sınırı, imar planında alacağı biçim, yapının teknik koşulları vb. gösterilir. İmar durumunun gösterilebilmesi için imar planının bulunması gerekir.) || *İmar hukuku,* kentsel yerleşmelerin, var olan ve gerçekleşecek doğal, kültürel, iktisadi ve toplumsal koşullarla bir düzen içinde bağdaştırılması için gerekli işlem ve eylemlerle, örgütlenme çabalarının ortaya çıkardığı ilişkilerini düzenleyen hukuk dalı. || *İmar kanunu,* 3 mayıs 1985 tarih ve 3194 sayılı yasa. (Yerleşme yerleri ile bu yerlerdeki yapılaşmaların plan, fen, sağlık ve çevre koşullarına uygunluğunu sağlamak amacıyla düzenlenmiştir.) || *İmar planı,* kent ya da kasabanın gelecekte alacağı biçimi gösteren plan. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İmar programı,* imar planını uygulamak amacıyla belediyelerce hazırlanan beş yıllık program. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Kentleri bir düzen içinde tutma ve geliştirme çabalarının ürünü olan imar hareketleri, Antikçağ'da, Mezopotamya uygarlıklarında, eski Roma ve Yunan'da uygarlık düzeyinin bir göstergesiydi. Birlikte yaşamanın getirdiği sorunların en aza indirilmesine yönelik olduğu kadar, estetik kaygıların dışavurumunu da gösteren bu çabalar, tarihsel devinim içinde yeni boyutlar kazanmış ve günümüze kadar önemini koruyarak gelmiştir. Gerçekte gereksinimlerin zorladığı ve yönlendirdiği bu gelişim süreci, sanayileşme olgusunun, bir anlamda imar hareketlerinin temel öğelerinden olan "estetik" kavramını aşındırıp zayıflatması sürecini ifade eder.

İmar hareketleri önceden hazırlanmış ve sınırları belirlenmiş alanlar içinde uygulanan imar planlarına göre yürütülür. İmar planları iki türdür: nazım plan ve uygulama planı. Nazım plan, halihazır haritalar üzerinde çizilen ve arazi parçalarının kullanış şekillerini ve başlıca bölge tiplerini gösteren planlardır. Uygulama planı, kadastro durumu işlenmiş halihazır haritaların kopyaları üzerinde, nazım plan ilkelerine göre çizilen, yol, yapı adası ve çeşitli bölgelerin ayrıntıları ile yapı düzenlerini ve uygulama için gerekli bilgileri gösteren planlardır.

İmar planlarının hazırlayıcısı ve uygulayıcısı, belediyelerdir. Büyük kent yönetim modelinin uygulandığı illerdeki ilçe belediyeleri tarafından hazırlanıp kabul edilen planlar, büyük şehir belediyesinin onayı ile yürürlüğe girer.

İmar programları belediye meclislerinde kabul edildikten sonra kesinleşir. Bu programlarda kamu kuruluşlarına ayrılan alanlar, ilgili kamu kuruluşlarınca imar programı süresince kamulaştırılır. İmar programlarında okul, cami, otopark, hal vb. genel hizmetlere ayrılan yerlerle özel yasaları gereğince kısıtlama konmuş taşınmazlar kamulaştırılıncaya ya da genel hizmetlerle ilgili projeler gerçekleştirilinceye kadar bu yerlerle ilgili kullanma biçimi devam eder.

İmar bankası taş *(Türkiye),* her türlü bankacılık hizmetinin yanı sıra sanayi ve inşaat alanında da etkinlik gösteren banka. 1928'de, bazı işadamları, mühendis ve müteahhitler tarafından, merkezi İstanbul'da olmak üzere, 1 milyon TL sermaye ile kuruldu. 1958'de, sermayesi 1 500 000 TL'ya yükseltildi ve hisselerinin % 60'ını satın alan Türkiye Emlak ve kredi bankası'nın denetimine girdi. 1976'ya kadar, İstanbul'da yerel bir banka olarak etkinlik gösteren İmar bankası, 1977'de, ülke düzeyine yayılarak çok şubeli bankacılık çalışmalarına başladı. 1980'den sonra bankanın sermayesi yeniden artırılırken, yönetim ve denetimi de önce Doğuş Holding'in, sonra Uzan ailesinin eline geçti.

1990 sonunda öz kaynakları 74,8 milyar TL'yi, mevduat toplamı 934,6 milyar TL'yi buldu. Aynı yıl 34 şubesi bulunan bankada 730 kişi çalışıyordu.

İMARET, -ti a. (ar. *ᶜimāret*). **1.** Eskiden, yoksullara ve medrese öğrencilerine yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır kurumu. (Eşanl. İMARETHANE.) **—2.** *Esk.* Bayındırlık. **—3.** *İmaret, mescit yapılmadan dilenciler, körler dizildi,* "iş, daha tasarı durumundayken ondan yararlanmak için hazırlık görenler var" anlamında söylenir.

—İsl. huk. Emirlik, beylik, komutanlık. || *İmaret ale'l-cihat,* savaş için komutan atanması ya da komutanlık makamı. || *İmaret-i amme,* başkomutanlık, ganimet mallarının paylaştırılması, barış antlaşması yapma gibi geniş yetkilerle donatılmış genel komutanlık. || *İmaret-i hassa,* sevk ve idareyle yetkili komutanlık. || *İmaret-i vakıf,* vakfın onarılması ve gereken değişikliklerin yapılması.

—ANSİKL. Mim. Erken osmanlı mimarlığında imaret, geniş anlamlı olarak dinsel yapı karşılığında kullanılıyordu. Tek bir yapıya ya da çeşitli işlevleri kapsayan dinsel yapı topluluğuna da (külliye), "imaret" deniyordu. Özellikle Bursa'da karşılaşılan çok işlevli zaviyeli-tabhaneli camiler, klasik osmanlı mimarlığında ortadan kalkınca, "imaret" sözcüğü de, külliyeler içinde ya da bağımsız olarak, yoksullara yardımda bulunan hayır kurumu yapıları için kullanılır oldu.

—Tar. Osmanlı devletinde genellikle 4 sınıf halkın (medrese öğrencileri, cami ve hayrat hademesi, fakir fukara, tanrı konukları vb.) yararına, parasız olarak yemek pişirilip yedirilen yerler. Müslümanlıkta yoksullara yardım etmek büyük sevap sayıldığından, geçimi yerinde olanlar sofra açmayı kendilerine görev bilirken, zenginler de birçok hayır işleri yanında imaret yaptırıp fakir fukaranın karnını doyurmayı cennet kapısının anahtarı sayarlardı. XIX. yy. sonlarında yalnız İstanbul'da 20 imaret vardı ve buralarda en az 5 000 - 6 000 kişi, öğle ve akşam olmak üzere günde iki öğün yemek yerdi. İkinci meşrutiyet'e kadar (1908) varlıklarını sürdüren imaretler, 6 nisan 1911 tarihli yasayla yalnız ikisi açık bırakılmak üzere kapatıldı ve yapıları başka işlerde kullanılmaya başlandı. Cumhuriyet'ten sonra medreselerle birlikte bu son ikisi de ortadan kaldırıldı (1924). Günümüzde imaretlerin yerini, Kızılay aşevi ocakları almıştır.

İmaret camisi, Afyonkarahisar kentinde, Gedik Ahmet Paşa'nın mimar Ayas Ağa'ya yaptırdığı cami (1472). *Gedikahmetpaşa camisi* diye de anılan yapı, medresesi ve hamamıyla bir külliye oluşturur. Kalem işleri, Abdüssamet bin Hasan'ın ürünüdür. Ters T (zaviyeli) planlı cami, Bursa üslubundan klasik üsluba geçişi belirleyen ve uyumlu ölçüleriyle dikkati çeken önemli bir anıttır. Ana mekânı iki büyük kubbeyle, yanlarda yer alan odalar ise üçer küçük kubbeyle örtülüdür. Tek şerefeli, yivli burmalı minaresi, lacivert renkli çinilerle bezelidir. *Taş medrese* diye de bilinen medresesi kesme taştan, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Caminin K.-D.'sunda yer alan çifte hamam planındaki hamamı, kiremit kaplı bir kubbeyle örtülüdür.

İmaret camisi, Edirne'deki Bayezit* II külliyesi camisi'nin öteki adı.

İMARETHANE → İMARET.

İMARİ, Japonya'da kent, Kyuşu (Saga ili) adasında, Hizen yarımadasının K.'inde, Doğu Çin denizi kıyısında; 60 900 nüf. Kâğıt ve tekstil sanayileri.

—Seram. XVIII. yy. başında Arita'da (Hizen eyaleti) üretilen porselenlerin çoğu Avrupa'ya, İmari'den gönderiliyordu. Daha sonra mavi, kırmızı, altın bezemeli porselenlere ve bunların çin ve avrupa (Delft, Meissen vs.) taklitlerine *İmari* denmeye başlandı.

İMÂTE a. (ar. *mevt*, ölüm'den *imate*). *Esk.* Öldürme, yok etme: *İmâte-i vakt* (boş ve yararı olmayan şeylerle zamanı harcama, zaman öldürme).

İMATHİA → EMATHEİA.

İMATONG dağları, Sudan'ın güney -doğu'sunda kütle; külah biçiminde ve granitli kaya karmaşalarından oluşur.

İMATRA, Finlandiya'da (Kymi ili) kent, Saimaa gölünün gideğeni Vuoksi'nin kıyısında, Rusya sınırında; 36 000 nüf. İmatra çağlayanları, çevresinde metalürji fabrikaları (bakır), bıçkıevleri, kimyasal ürünler, selüloz, kâğıt, vb. fabrikaları bulunan bir hidroelektrik santralını besler.

İMBABA ya da **EMBABEH,** Mısır'da kent, Nil'in sol kıyısında, Kahire'nin banliyösü; 341 000 nüf. Irmak limanı.

İMBABURA, Ekvador Andları'nda yanardağ; 3 500 m. —*İmbabura ili,* 4 817 km²; 295 470 nüf. (1989). Yönetim merkezi *İbarra.*

İMBAL a. *Yörs.* Övendirenin ucuna çakılan küçük çivi; övendirenin kendisi.

İMBAT, -tı a. İklimbil. Ege kıyılarında özellikle İzmir kentinde etkili yerel deniz meltemi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Denizc. Denizden karaya doğru esen rüzgâr.
—ANSİKL. Gündüz ve gece karanın ve denizin farklı ölçüde ısınıp soğumasına bağlı basınç farklarından doğar; gündüz, serin olan denizden karaya; gece, soğuyan karadan, daha ılık denize doğru eser. Daha çok yazın ve kararlı hava şartlarına bağlı olarak gerçekleşir. Yaz sıcaklığını hafifleterek olumlu etki yapar; ama bazen büyük şiddete erişir ve kıyı boyunca ulaşımı zorlaştırır.

İMBİK a. (ar. *inbik*; yun. *ambiks, -ikos'tan*). **1.** Kim. Damıtma aygıtı. (Bk. *ansikl. böl.*) **—2.** *Bir şeyi imbikten çekmek, geçirmek,* yabancı maddelerden arıtmak. ‖ *İmbikten süzülmek,* imbikten geçerek yabancı maddelerden arınmak.
—Fiz. *İmbik kazanı,* DAMITMA* KAZANI'nın eşanlamlısı.
—ANSİKL. İmbik, bir ocak ya da başka bir yolla (buhar) ısıtılan bir buhar kazanı ya da damıtma kazanından oluşur. Damıtma işlemi sırasında çıkan buhar başlık, yani kazanın kapağından çıkarak bir deve boynundan geçer ve bir soğutucuda toplanır. Bir su dolaşım sistemi içeren soğutucu, sactan bir kap içine yerleştirilmiş bir serpantinden meydana gelir.

İMBİLİM → SEMİYOLOJİ ve SEMİYOTİK.

İMBİSAT a. (ar. *inbisat*). *Esk.* **1.** Genişleme, yayılma, açılma: *"Bu memleketin imbisatı, yalnız Babil'in değil Mısır'ın tesiri altında meydana gelmiştir"* (R.H. Özden). **—2.** Sıkıntıdan kurtulma, açılma, ferahlama: *İmbisat-ı derun* (içi açılma, ferahlama). **—3.** *İmbisat etmek,* yayılmak, içi açılmak, ferahlamak.
—Esk. kim. Genleşme.
—Tasav. Sufinin tanrısal tecelliler ve lütuflarla sevinç ve rahatlama durumuna (hal) girmesi. (→ BAST.)

İMBO, Burundi'de bölge, Ruzizi ovasını ve Tanganyika gölünü sınırlayan alçak kıyı topraklarını içerir. Ticari ürünler (kahve, pamuk) ve besin maddeleri (pirinç) yetiştiriciliği.

İMBRİANİ (Vittorio), italyan yazar (Napoli 1840 - ay. y. 1886). Masallar (*Mastr' İmpicca,* 1874), romanlar ve eleştiriler (*Berchet e il romanticismo italiano,* 1867; *Fame usurpate,* 1877) yazdı. Dönemin edebiyat modalarına şiddetle karşı çıktı.

İMBUİA a. Tropikal Amerika'da yetişen ve meyankökü kokulu, yarı sert, yarı ağır, koyu sarı-esmer bir odun veren ağaç. (Odunu maragozluk, ince marangozluk, ağaç kaplama, tornacılık işlerinde ve demiryolu traversi yapımında kullanılır. Bil. a. *Phœbe porosa;* defnegiller familyası.)

İMCE a. Dilbil. SEMEM'in eşanlamlısı.

İMDADİYE a. (ar. *imdad* ve *-iyye'*den *imdadiyye*). Kur. tar. Osmanlı devletinde, sefer zamanlarında savaş harcamalarını karşılamak ve barışta da bütçe açığını kapatmak üzere halktan toplanan bir çeşit katma vergi.
—ANSİKL. Savaşta toplanan *imdadiye-i seferiye,* barışta alınansa *imdadiye-i hazariye* olarak ikiye ayrılmasına karşın, her ikisi birden kısaca *imdadiye* adıyla anılırdı. Bu ad altında toplanan vergi, kimi zaman hazineye gönderilir, kimi zaman da doğrudan ordu komutanına (serdar) verilirdi. Gereksinime göre değişen verginin miktarı fermanla saptanır, sonra da tevzi defterine geçirilirdi. Ayrıca, yine bütçe açığını kapatmak için taşra kent ve kasabalarındaki âyan ve tüccarla zenginlerden istikraz yoluyla sağlanan paraya da, eski maliye dilinde "imdadiye" denirdi. Tanzimat'tan sonraki vergi düzenlemesi sırasında yeni vergilerin yüzde oranlarına katılarak kaldırıldı.

İMDAT a. (ar. *imdad*). **1.** Tehlike anında ya da güç durumda olan kimseye yapılan yardım: *İmdat istemek. İmdada muhtaç bir kimse.* **—2.** Yardım için gönderilen kuvvet: *İmdat geldi.* **—3.** Tamlayan olarak, tehlike anında kullanılacak ya da tehlikeli bir durumu gösteren şeyi belirtir: *İmdat freni. İmdat kapısı. İmdat işareti.* **—4.** *İmdat etmek,* tehlikede olan birine yardım etmek. ‖ *İmdat göndermek,* tehlikede olan, güç durumda bulunan bir kimseye yardım ulaştırmak. ‖ *İmdat gelmek,* yardım yetişmek. ‖ *İmdada çağırmak,* tehlike bulunduğunu bildirerek yardım istemek. ‖ *İmdada koşmak,* acele yardıma gitmek. ‖ *İmdada, imdadına yetişmek,* tehlikeli bir an ve durumda yardım etmek.
◆ ünl. Tehlike anında yardım istemek için söylenen söz.

İMDATÇI a. Yardım eden, yardımcı.

İMDİ bağ. (esk. türkç. sözc.). "Buna göre, bu sebepten, o halde" anlamında başına getirildiği tümceyi, daha öncekilere bağlayarak asıl söylenmek istenene gelindiğini belirtir ve özetleme toparlama işlevi görür.
◆ be. Şimdi, artık: *İmdi söyleyeceklerimi iyi dinle. Gel imdi.*

İMECE a. (esk. türkç. *emgek,* emek'ten *emgece* > *imece*). Kırsal bölgelerde, köye ya da kişilere ait işlerin elbirliği ve sırayla gerçekleştirilmesi. (18 mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy kanunu'na göre, imeceyle yapılacak işleri köy muhtarıyla ihtiyar meclisi saptar.)

İMEK yard. f. (esk. türkç. *irmek* ya da *ermek'*ten). Tek başına ve kök olarak bir anlamı yoktur. Bugün kullanılan çekimli biçimlerinden belirli geçmiş zamanı olan *i -di* hikâye bileşik zamanının (gelecek-di), belirsiz geçmiş zamanı olan *i-miş,* rivayet bileşik zamanının (gelecek-mış), dilek kipi *i-se* koşul bileşik zamanının (gelecek -se) oluşturulmasında kullanılır. (→ BİLEŞİK* ZAMAN.) Bunun dışında bir de *imek* fiilinin *i-ken,* (→ İKEN) bağfiil kullanımı vardır.

İMERETİYA, Gürcistan'da Rion ırmağının (eski Kolkhis) suladığı bölge.
—Tar. Bölge XVI. yy.'da Osmanlılar'ın etki alanı içinde bir prenslikti. Osmanlı kaynaklarında "Açıkbaş hanlığı" adıyla geçen bu prenslik, Osmanlı devletinin Çıldır eyaletine bağlı özerk bir beylik durumuna getirildi ve yıllık vergi ödemek zorunda bırakıldı. XVII. yy.'da Osmanlı devleti, İmeretiya prenslerini atama hakkından vazgeçerek prens ölünce yerine seçilen ardılının beyliğini onaylamayı kabul etti. XVIII. yy.'da prenslik, Kafkaslar'a inmiş olan Ruslar'la anlaşarak Osmanlı devletine karşı ayaklandı. Prensliğe giren Türkler, işbaşındaki prensi tutuklayarak kendilerine bağlı Tahmors'u prens ilan ettiler (1762). Ancak, Ruslar'dan para ve asker yardımı gören prens, bir süre sonra ayaklandı (1765). Merkezi Ahiska olan Çıldır eyaletine saldıran prenslik kuvvetleri, bölgedeki türk kalelerini ele geçirdi. Çeldan valisi Hasan Paşa komutasında harekete geçen türk birlikleri bu kaleleri geri aldıysa da 1766'dan sonra prenslik Rusya'nın koruması altına girdi, 1811'de de Rusya'ya katıldı.

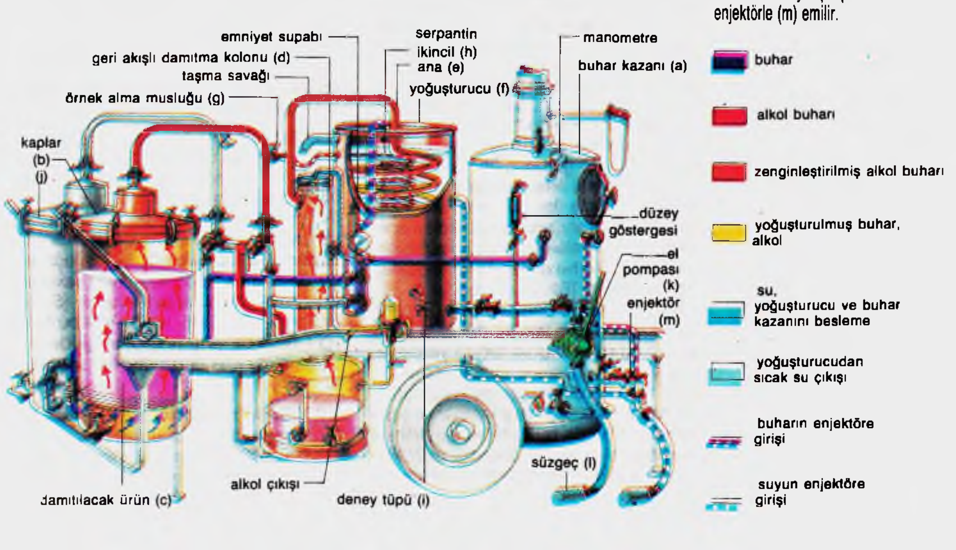
İMERİNA, Madagaskar'ın iç kesiminde bölge; iç kesimdeki yüksek toprakların bir bölümünü kaplar ve Ankaratra dağlarında adanın en yüksek doruklarından bazıları (*Tsiafajavona* 2 638 m) içerir.

Bk. resim sayfa 5660

Yüksek yüzeyleri yaklaşık 1 000 m yükseltide bulunan İmerina, bol yağış alır ve birçok akarsuyla (Betsiboka ve kolu İkopa) sulanır. İklim oldukça serin ve yumuşaktır. Merinalar nüfusun % 96'sını oluşturur. Çok eşitsiz, ama km²'ye 100 kişiyi aşabilen nüfus yoğunluğu, Madagaskar'ın en yüksek nüfus sıklıklarından birini oluşturur. Vadilerin alüvyonlu dipleri, sulanan pirinç tarlaları halinde düzenlenmiştir. Bu diplerin üstünde kat kat sıralanan taraçalarda yiyecek maddeleri ekimi yapılır: manyok, tatlı patates, fasulye. Daha yukarılarda, yangınlar sonucu yok olan, ama daha sonra okaliptüs, mimoza ve çamlarla yapılan ağaçlandırmalarla bir

Bir **imbik**'in şeması ve çalışma ilkesi

kazanda oluşan buhar (a), kapta (b) bulunan damıtılacak maddenin (c) içinden geçerek alkol buharını sürükler. Sistemi baştanbaşa dolaşarak suyunu bırakıp zenginleşen alkol buharı geri akışlı damıtma kolonuna (d) ulaşır. Çıkışta yoğuşturucunun (f) serpantininde (e) yoğuşur. Bu yolla elde edilen damıtma ürünü, alkoldür. Damıtma işleminin sonuna doğru kabın (b) çıkışında ikincil bir serpantinde (h) yoğuşan üründen deney tüpüne (i) örnek alınır (g); damıtma ürünü bu tüpte tartılarak incelenir. Kaptaki buhar tükenmek üzereyken ikinci kabın tabanından buhar gönderilir (j). İşlem tümüyle bittikten sonra kap devre dışı bırakılır ve doğrudan üreteçten gelen buhara bağlanır; boşaltma ve yüklemeden sonra çevrim yeniden başlar. Bir el pompasıyla (k) yoğuşturucuya sürekli soğuk su basılarak buhar kazanı doldurulur; kazandaki su düzeyi süzgeçten (l) gelen suyla ayarlanır; bu su, buhar basıncıyla çalışan enjektörle (m) emilir.

J.M.Steinlein

İmerina
Ambatolampy yakınlarında pirinç tarlaları

bölümü yeniden oluşturulan orman örtüsü, çoğunlukla yerini sığır otlaklarına bırakır. Bundan başka, Merinalar, evlerinin yakınında sebze bahçeleri düzenler, meyve ağaçları ve bağlar yetiştirir, kümes hayvanları ve domuz beslerler. Antananarivo'nun G.'inde ve D.'da Moramanga bölgesinde, grafit ve değerli taş (zümrüt, turmalin, opal, optik kuvars) yatakları işletilir.

İmerslund hastalığı. Hematol. Belki de otozomik ve çekinik yolla soydan geçen ve ender görülen doğuştan hastalık. (Bu hastalıkta B_{12} vitamini eksikliğine bağlı megaloblastik kansızlık ve proteinüri bir arada görülür.) [Eşanl. B_{12} VİTAMİNİNE ÖZGÜ EMME BOZUKLUĞU.]

İMF, İNTERNATİONAL MONETARY FUNDS' un kısaltılmış adı. (→ ULUSLARARASI PARA FONU.)

İMGE a. (*im*'den *im-ge*). **1.** Daha önceki bir algılamadan zihinde oluşan ve bir sözcükle, görülen bir şeyle ya da bir kimseyle çağrıştırılan zihinsel betimleme: *Görsel bir imge.* (Eşanl. İMAJ.) **—2.** Kendi kullanıldığı alandan başka bir alanda, benzerlik ve anıştırmayla gerçeği çağrıştıran anlatım: *Zengin imgeleriyle dikkati çeken bir şiir.* (Eşanl. İMAJ.)

—Fels. Aristoteles'e göre, "duyumun bir nesnesine benzeyen" varlık *(phantasma)* [*Peri Psykhe* (Ruh üzerine), 3, 8]. || Descartes'ta, zihnin, şeylerden edindiği tasarım ya da düşünce.

—Ruhbil. *Cinsil imge,* aynı kategoriden nesnelerin, belli bir sayıda ya da birçok ortak algısal özelliklerinden başlayarak oluşturulan zihinsel imge. (Bugün bu terimin ortayaçıkma imgelere değil, tip imgeye uygun düştüğü kabul edilmektedir.) || *Zihinsel imge,* bir nesnenin, bir kişinin, bir görünümün vb. yokluğunda, o nesne, o kişi ya da o görünümün, uyanıklık etkinliği sırasında ortaya çıkıveren öznel ve güncel tasarımı (bu durumda *ortayaçıkma imge*'den söz edilebilir); bu olayı açıklamak için bellekte bulunduğu varsayılan zihinsel özlük (bu durumda *tip imge*'den söz edilebilir). [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Ruhbil. *Zihinsel imge.* Bu kavram XX. yy. başındaki öznelci ruhbilimde büyük bir rol oynadı ve 1960'lı yılların ortalarından başlayarak yeniden ele alındı. Dilin hem öznelerin "içinde" olup bitenler konusunda sağladığı yanıtlar ve açıklamalar, hem de bu öznelerdeki zihinsel olaylardan çıkarmayı önerdiği olanaklar sayesinde, ilkin dille birlikte incelendi. En basit örnek bir ad vererek, öznelerden bu ada karşılık düşen imgeyi tasarlamalarını istemeye dayanır; böylece sözcüklere ya da bireylere göre değişen "imgelik değerler" saptanabilir ve bu etkinliğin bellekselleştirme, okuma, kavrama, vb. bir dizi öteki etkinliklerle ilgisi kurulabilir.

Zihinsel imgelerle bunlara karşılık düşen algılar arasında çok sıkı ilişkiler vardır; böylece öznelerden zihinsel imgeler üzerinde çeşitli tipten işlemler yapmaları, örneğin onları kendi üzerlerinde döndürmeleri, onlara yaklaşır ya da onlardan uzaklaşır gibi yapmaları istenebilir. Bu konuda zihinsel imgenin -algıya göre- "analojik" özelliğinden söz edilir.

Öznel, güncel zihinsel imge ya da "ortayaçıkma imge"nin bilişsel ortamının, öznenin belleğinde varolan ve gene imge ya da "tip-imge" olarak adlandırılan belli bir tür özlük olduğu bugün genellikle kabul edilmektedir. Bu özlükle sözcüklerin anlamları, kavramları vb. arasındaki ilişkiler, tartışma ve araştırmalara konu olmaktadır.

J. Piaget'nin çalışmaları zihinsel imgenin algıdan doğrudan doğruya çıkmadığını, özne tarafından etkin bir yeniden kurma, içselleştirilmiş bir taklit olduğunu ortaya koydu. J. Piaget, tezini desteklemek için, A. Rey'nin hem işaret parmağıyla basit ritmik bir bükme hareketi yapıp, hem de aynı parmağın herhangi bir şekil çizdiğini düşünmenin özne için olanaksız olduğu yolundaki gözlemini (1948) ve H. Gastaut'un elektroansefalografi çizgisindeki değişikliğin (*beta* dalgalarının ortaya çıkması), bir hareketin gerçekten yapılması sırasında da, zihinsel anımsanması sırasında da aynı olduğunu saptayan gözlemini (1954) ileri sürdü. Böylece bir özgül vücut hareketinin zihinsel imgesi, algısal hareketlerin içselleştirilmiş bir taklit biçimiydi.

Zihinsel imge, ancak somut bir gösterim (grafik ya da jest yoluyla gösterim) aracılığıyla incelenebilir. J. Piaget iki zihinsel imge tipi ayırır: şimdiki ya da daha önce algılanan görünümleri anımsatan *gösterici imgeler* ve nesnenin değişimlerini, hareketlerini ve bunların daha önce görülmeyen sonuçlarını tasarlayan *önceleyici imgeler.*

Çocukta zihinsel imgelerin belirmesi, göstergesel işlevin ortaya çıkmasına bağlıdır: gösterilen (gerçek nesne) ile gösteren (onun zihinsel imgesi) arasındaki ayrım, nesneyi yokluğunda anımsamak olanağını verir. Piaget ve B. İnhelder, ilk zihinsel imgelerin ortaya çıkışını duyusal devimsel dönemin sonuna (ikinci yaşın ortasına) yerleştirmektedirler: o zaman bu imgeler gösterici imgeler (kopya imgeler) oluştururlar. Önceleyici imgelerse çok daha sonra, somut işlemler sırasında (7-8 yaşa doğru) ortaya çıkarlar. Gösterici imgelerin statik özelliği, değişimleri değil durumları bilen önişlemsel düşüncenin niteliğine dayanır; oysa değişimleri öncelemek ve tasarlamak olanağını veren işlemsel düşüncenin ortaya çıkmasıyla bu durum değişecektir.

İMGECİ sıf. ve a. İmgeye önem veren, bol imge kullanan: *İmgeci bir şair.*

İMGECİLİK a. E. Pound, H. Doolittle ve T. E. Hulme'un ortaya attığı Lawrence ve Huxley'in (Londra, 1912) de katıldığı ingiliz-amerikan şiir akımı. Kısalık, kesinlik, retorik ve romantizmden kaçınma akımın belirgin özellikleridir: şiir, uyandırdığı algılamayla (özellikle görsel) kaynaşmalıdır. Bu akımda japon haikusuna yakın bir dolaysızlık isteği sözkonusudur (*Some İmagists,* 1915, 1916, 1917). Ama bu özelliği Lawrence ve T. S. Eliot'un şiddeti ve coşkunluğu kısa zamanda ikinci plana attı.

İMGELEM a. İnsanın, bir deneyim, bir algılamayla bildiği bazı nesneleri ya da olayları şimdiki zamanda zihninde canlandırmasını sağlayan ruhsal işlev; imgesel bellek; muhayyile, düşgücü, hayalgücü: *İnsanın, imgeleminde, daha önce yaşamış olduğu yerlere gitmesi. Geçmişte yaşanmış bir sahneyi imgeleminde yeniden görmek. İmgelemde bütün canlılığını koruyan bir olay.*

—ANSİKL. Fels. Platon, imgelemi, gerçeklik kazandırmak istediği gerçekdışı bir imgeyi zihinde canlandırmayı sağlayan yeti olarak anlar: "Böylece biliyoruz ki, bir tek sanatla, her şeyi meydana getirebildiğini söyleyen bir adam, (...) elindeki ressamlık sanatından kuvvet alarak (...) vücuda getirmek istediği her şeyin asıl gerçeğini yaratabileceği hayalini verir" (*Sofist,* 234 B).

Böylece, imgelem, felsefi düşüncenin başlangıcından bu yana, hep bir yanılgı kaynağı olarak görülmüştür. Yanılgının nedeni, imgelemin, olduğundan başka bir şeyin, yani algının yerini almak istemesidir. İmgelemde canlandırdığımız varlıklara herhangi bir nesnel gerçeklik yükleyemeyeceğimiz için, Aristoteles de aynı görüşü paylaşıyordu, ama yine de imgelemin, ruhsal bir süreç olarak, duyumdan türediğini, "edim halindeki duyumun doğurduğu bir hareket" (*Peri Psykhe* [Ruh Üstüne], 3, 4) olduğunu ileri sürüyordu.

Descartes'la, imgelem, duyularla bilebildiğimiz nesnelere ilişkin bir bilgi halini alır. Descartes, iki türlü imgelem kabul ediyordu: ruhun bir yetisi olan ruhsal imgelem ve bedensel imgelem. Bu sonraki de, üretken imgelem (şekillerin izlerini saklayan imgelem) ve yaratıcı imgelem (yeni şekiller yaratan imgelem) olarak ikiye ayrılmaktaydı. Descartes şöyle der: "Bende bulanan ve maddesel şeyleri incelemeye koyduğum zaman yararlandığımı deneyimlerimle fark ettiğim imgeleme yetisi, beni onların varlığına inandırabilmektedir: çünkü, imgelemin ne olduğunu dikkatle incelediğimde, onun, kendi içinde bulunan ve her yerde kendisiyle var olan cisme bir uygulanmasından başka bir şey olmadığını anlıyorum -[...] öyle ki, bu tür düşünmenin saf düşünmeden farkı, saf düşünme sırasında zihnin adeta kendi üzerine dönmesine ve kendisinde bulunan fikirlerden birini ele almasına karşılık, imgeleme sırasında cisme dönmesinden ve bunu kendi oluşturduğu ya da duyular aracılığıyla aldığı fikre uygun bir şey olarak düşünmesinden ibarettir" (*Metafizik düşünceler,* 6).

Spinoza'ya göre, imgeleme, insanın doğal tavrıdır. Gerçekten de, "Doğanın sıradan düzenine göre" yaşayan bir insanın ilk işi, eylem gücünü imgesel biçimde ileri sürmektir: "Ruh, elinden geldiği kadar bedenin gücünü artıran ya da tamamlayan şeyi imgelemeye çalışır" (*Etika,* 3, 12). Spinoza'ya göre, imgelem, ikinci sıradan bir yanılgı kaynağı olmakla birlikte, zihinsel ya da duyusal imge, kendi başına yanlış değildir; imgelemin yanılgı kaynağı olmasının nedeni, bu yanılgıyı giderebilecek bir bilginin bizde bulunmamasıdır: "Bize şeylerin şekillerini aynen vermeseler bile sanki hazır bulunuyorlarmış gibi gösteren beden duygulanımlarına, şeylerin imgeleri diyeceğiz. Ve Ruh, cisimleri bu durumda seyrettiğinde, onun imgelediğini söyleyeceğiz. İşte burada, yanılgının ne olduğunu göstermek için, önce Ruhun imgelemelerinin, kendi başlarına ele alındıkları zaman, hiçbir yanılgı içermediklerini belirtmek isterim. Başka bir deyişle, Ruh, imgelediği için yanılgıya düşmez; fakat, kendisinde var olarak imgelediği bu şeylerin gerçekten var olmadığını kabul eden bir fikirden yoksun olduğu için yanılgıya düşer. Gerçekten de Ruh, kendisinde var olmayan şeyleri varmış gibi imgelerken, aynı zamanda bu şeylerin gerçekte var olmadıklarını bilseydi, hiç şüphesiz bu imgeleme gücünün kendi doğasının bir erdeminden geldiğini düşünecek, yoksa bir kusurundan geldiğini düşünmeyecekti. Bu imgeleme yetisi, Ruhun yalnızca kendi doğasına bağımlı olsaydı, yani Ruhun sahip olduğu bu

imgeleme yetisi özgür bir yeti olsaydı, bu söylediklerimiz daha da doğru olacaktı" (*Etika*, 2, 17, Notlar).

Spinoza'nın, yeniden saygınlığa kavuşturduğu imgelem, Kant'ta, duyu ile tamalgının yanı sıra, "bilginin üç öznel kaynağı"ndan birini oluşturur. Kant'a göre: "İmgelem, bir nesneyi, *bulunmadığı zaman bile,* sezgide canlandırabilme gücüdür" (*Kritik der Reinen Vernunft* [Salt Aklın Eleştirisi], 1, 1, 3). Kant, imgelemde, deneyden bağımsız olarak etkinlik gösteren üretici yetiyi, deneye bağlı olan kopyacı yetiden ayırır: "İmgelem, kendiliğinden bir etkinlik olduğu ölçüde, ona bazen *üretici* imgelem adını veriyorum ve böylece, onu *kopyacı* imgelemden ayırıyorum. Bu sonrakinin oluşturduğu sentez, yalnızca ampirik yasalara, çağrışım yasalarına bağlıdır ve bunun için de a priori bilginin olabilirliğini açıklamaya hiçbir katkısı olamaz. Bu yüzden, bu tür imgelem, transsendendal felsefeye değil, ancak ruhbilime aittir" (*Kritik der Reinen Vernunft,* 1, 1, 1).

Sartre, hem kendisinden önceki felsefi açıklamalardan, hem de Bergson'unkine benzer ruhbilimsel açıklamalardan ayrılmaya çalıştı: "Bergson, her konuyu kapsayan bu öğretiden (çağrışımcılık sözkonusudur) tek kurtuluş çaresinin, imgenin kendisine dönmek ve bunun bir nesneden köklü farkını kanıtlamak olduğunu göremedi" (*İmagination* [İmgelem]). Sartre, *l'İmagination*'da (1936) ve *l'İmaginaire*'de (İmgelem dünyası) [1940], imgelemin, nesnesiz bir algı olduğunu tekrarlayıp durmanın hiçbir işe yaramadığını göstermeye çalıştı. Çünkü, Sartre'a göre bu anlayış, imge, şey'in bir görüntüsü olsa bile, neden dolayı onun hiçbir zaman bu görüntüyle karışmadığını açıklayamaz. Sartre'a göre, imgelem bir bilinçtir, var olmayan şeye yönelmenin bilincidir. Bilincin statüsü de zaten budur, çünkü o bir yönelmişliktir*, yani var olmama kipinde yer almadır.

İMGELEME a. İmgelemek eylemi; tahayyül.

İMGELEMEK g. f. *Bir şeyi imgelemek,* onun imgesini, görüntüsünü zihinde canlandırmak, tahayyül etmek.

◆ **imgelenmek** edilg. f. İmgelemek eylemine konu olmak.

İMGELENMEK → İMGELEMEK.

İMGELİ sıf. İmgeye dayanan, imgelerin çok olduğu anlatım biçimi için kullanılır.

İMGELİK a. Ruhbil. Zihinsel imgeye bağlı bilişsel etkinlik; zihinsel imgelerin tümü.

İMGESEL sıf. İmgeyle ilgili, imgelemden kaynaklanan şey için kullanılır; hayali: *İmgesel bir kahraman.*

İMGUR-ENLİL → BALAVAT.

İMHA a. (ar. *imha*ʾ). **1.** Yok etme, ortadan kaldırma: *Bir halkın imhası. İmha savaşı. Atom bombasının imha gücü.* **—2.** *İmha etmek,* yok etmek, ortadan kaldırmak: *Eylemciler, üç tankı imha ettiler.*

—Ask. *İmha ateşi,* taarruza hazırlanan düşmanın gücünü zayıflatmak ve kayıp verdirmek için kitle halinde, çeşitli silahlarla açılan ateş.

—Bür. ger. *Evrak imha makinesi,* evrakı, arşivleri, eski kâğıtları yırtmaya ve parçalamaya yarayan aygıt. (Özellikle gizli nitelikteki bilgileri yok etmeye yarar.)

—Sil. Atış ya da bombardımandan sonra patlamamış ve toprak üstünde kalmış top mermisi ya da bombaları, toplayıp yok etme işlemi.

—Tar. *İmha kampı,* İkinci Dünya savaşı sırasında naziler tarafından tutukluların bilinçli olarak imha edildikleri toplama kampı.

İMHÂL a. (ar. *imhāl*). *Esk.* **1.** Bir işin süresini uzatma, zaman verme. **—2.** Erteleme. **—3.** *İmhâl etmek,* süreyi uzatmak, zaman vermek; ertelemek: *"Fakat bütün bu faaliyeti hakkında binnihaye verilecek hükmü ancak imhâl ettirmeye yarar, ihmal ettirmeye yaramaz"* (Y. K. Beyatlı). **—4.** *İmhâl ve ihmal* ya da *ihmal ve imhâl,* geciktirme ve savsaklama: *"Tehlikede olan vatanın müracaatına hiçbir fransız ihmal ve imhâl göstermemiştir"* (Menemenlizade Ethem).

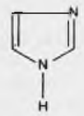
—İsl. huk. Süre isteyen davacı ya da davalıya mahkemenin süre vermesi.

İMHOOF-BLUMER (Friedrich), isviçreli nümismat (Winterthur 1838 - *ay. y.* 1920). Yunan paralarıyla ilgili yapıtları (*Griechische Münzen* [Yunan sikkeleri], 1890) ve P. Gardner ile birlikte Pausanias'ın sikkeleri üstüne yaptığı açıklamalar bugün de geçerlidir. Winterthur'da derlediği bir koleksiyonu 1900'de Berlin müzesi'ne hibe etti.

İMHOTEP, mısırlı mimar, firavun Coser'in (III. hanedan) başbakanıydı. Basamaklı Sakkare piramidini ve çevresindeki mezar kompleksini inşa ederek tuğla ve tahta yerine taş mimarlığını başlatmış oldu. Geleneğe göre ustaların ustası ve kutsal kitaplar yazarıydı. Hattatlar, yazılarına başlamadan önce onun anısına yere su serperlerdi. İmhotep, Gerileme dönemi sırasında, Asklepios ile özdeşleştirilen bir sağaltıcı tanrı durumuna geldi. Sakkare'deki tapınağı, gelen hastaların mucizevi biçimde sağlıklarına kavuştukları bir tür sanatoryuma dönüştü. Bütün ülkede birçok tapınak, tanrı İmhotep'e ayrıldı. Bu büyük bilgenin mezarı bulunamamıştır. İngiliz arkeolog W. B. Emery, Sakkare sitinde bu mezarı aradığı sırada, 1964'te geniş bir tünel sistemini ortaya çıkardı, bu tünellerde, hattatların ve bilgelerin tanrısı Thot'un (İmhotep buna model oluşturdu) kutsal hayvanı olan karaleyleğin birçok mumyası bulundu.

İMİÇ a. *Yörs.* Nokra.

İMİDAZOL a. (fr. *imidazole*). Org. kim. Formülü $C_3H_4N_2$ olan ayrıkhalkalı aromatik bileşik. (İmidazol, doğal bileşiklerde hem tekhalkalı [histidin], hem de çokhalkalı biçimde [purinler, benzimidazoller] oldukça sık görülen ayrıkhalkalı bir bileşiktir. Hipnotik olarak kullanılan hidantoinler, imidazol türevleridir. Ayrıca deri mantarlarının tedavisinde ağızdan alınan mantar ilaçlarının tümü, imidazolün çeşitli türevlerini oluşturur.) [Eşanl. DİAZOL-1,3]

imidazol

İMİDAZOLİDİNDİON a. (fr. *imidazolidinedione*). Org. kim. HİDANTOİN'in eşanlamlısı.

İMİK ya da **ÜMÜK** a. *Halk.* **1.** Boğaz, gırtlak. **—2.** *İmiğine sarılmak,* bir işi yaptırmak için bir kimseyi oldukça çok sıkıştırıp zorlamak.

İMİKUŞAĞI höyüğü, Elazığ'ın Baskil ilçesi Kuşsarayı bucağına bağlı İmikuşağı köyünün K.-B.'sında höyük. Fırat nehrinin D. kıyısındaki höyüklerin en büyüğüdür. Veli Sevin yönetiminde 1981'den beri sürdürülen kazılarda, İlk Tunç çağdan Osmanlılar'a değin uzanan bir yerleşme saptandı. Çeşitli dönemlerden seramiklerin yanı sıra, ele geçen en önemli buluntular, ana tanrıça heykelcikleridir. Bunlardan biri höyüğün K.-B. ucunda, 8. yapı katında bulunan pişmiş topraktan, hitit tipi çarıklar giyen çıplak kadın heykelciğidir. G. etekte yapılan çalışmalarda da çok sayıda Suriye türünde ana tanrıça heykelcikleriyle (Orta Tunç çağ), küçük bir kapağı andıran (örneklerine Şemsiyetepe ve Tel Chuera'da da rastlandı) ana tanrıça heykelcikleri ortaya çıkarıldı. (→ Kayn.)

İMİN a. (alm. *İmine*'den). Org. kim. Genel formülü PR′C═NR″ olan bileşiklerin genel adı; bunlar aldehit ve ketonlardan (RR′C═O), amonyak ya da birincil aminlerle (H_2NR'') yoğuşma tepkimesi sonunda elde edilen ürünlerdir. (Örneğin aniller, birer imindir. Aldehitlerden türeyen iminlere aldimin, ketonlardan türeyenlere de ketimin adı verilir.)

İMİNİ, Güney Fas'ta (Varzazet ili) madencilik (manganez) merkezi, Yüksek Atlas'ın güney yamacında, Varzazet'in K.-B.'sında.

İMİNO- (fr. *imino-*). Org. kim. Bir molekülde ikideğerli HN═ ya da RN═ kökünün varlığını gösteren önek.

İMİNOALKOL a. (fr. *iminoalcool*). Org. kim. İMİNOL'ün eşanlamlısı.

İMİNOETER a. (fr. *iminoether*). Org. kim. Genel formülü R—C(OR′)═NH olan bileşiklerin genel adı. (İminoeterler, bir asit [XH] eşliğinde bir alkolün [R′OH], bir nitril [RCN] üzerine etkimesi sonunda tuz $[RC(OR')NH_2^+X^-]$ biçiminde kolayca elde edilir. Bu tuzların kararlı olmasına karşın serbest iminoeterler, son derece tepkindir: suyla asitlere $[RCO_2H]$, alkollere [R′OH], ortoesterlere $[RC(OR')_3]$, amonyakla amidinlere $[RC(NH_2){=}NH]$ dönüşürler.)

İMİNOL a. (fr. sözc.). Org. kim. Genel formülü RC(OH)═NR′ olan bileşiklerin genel adı; RCO—NHR′ formüllü amitlerin tautomerleridir. (İminoller, tek başlarına elde edilemeyecek kadar az kararlıdır, ancak bunların kimi tepkimelere katıldıkları saptanmıştır. İminoeterler gibi kimi türevleri serbest olarak elde edilebilmektedir.) [Eşanl. İMİNOALKOL.]

İMİPRAMİN a. (fr. *imipramine*). Eczc. Benzodiazepin grubundan trisiklik antidepressör ilaç. (Ağır ruhsal çöküntülerde ve bazı süreğen ağrıların tedavisinde kullanılır.)

İMİPRAMİNİK sıf. (fr. *imipraminique*). İmipramine benzeyen antidepressör bir ilaç sınıfına denir.

İMİT a. (fr. *imide*'den). Org. kim. Amonyağın, genel formülü $(RCO)_2NH$ olan türevlerinin genel adı; bu bileşiklerde, amonyaktaki iki hidrojen atomu, açil gruplarıyla (RCO) yer değiştirmiştir.

İMKÂN a. (ar. *imkān*). **1.** Mümkün olma durumu; olanak: *Bu işe girmenin imkânı yok.* **—2.** Bir kimseye verilen, tanınan fırsat; olanak: *Ona bu imkânı ver, bu işi başaracaktır. Henüz onunla görüşmeye bir imkân bulamadım.* **—3.** Bir şey yapmayı ya da bir şeyin yapılmasını mümkün kılan şey, özellikle de maddi olanak: *İmkânım olsa ona yardım ederdim. Bu kentte yerleşim imkânları çok sınırlı.* **—4.** *İmkân dahilinde,* "olabilir" anlamında söylenir. ‖ *İmkânı yok,* olanaksız, olamaz: *İmkânı yok, o çocuk böyle bir şey yapmaz.*

—Fels. → OLABİLİRLİK.

İMKÂNSIZ sıf. Olabilme, gerçekleşebilme olasılığı bulunmayan ya da çok az olan şey için kullanılır; olanaksız: *Şimdi size yanıt vermem imkânsız, gitmek zorundayım. Katlanılması imkânsız bir ağrı. Sınava iyi hazırlanmadı, kazanması imkânsız.*

◆ ünl. "Hayır, olamaz, böyle bir şey düşünülemez" anlamında kullanılır: *Gelecek misin? —İmkânsız!*

İMKÂNSIZLAŞMAK gçz. f. İmkânsız duruma gelmek; olanaksızlaşmak.

İMKÂNSIZLIK a. **1.** Yapılması, gerçekleştirilmesi, mantıksal olarak tasarlanması mümkün olmayan şeyin özelliği; olanaksızlık: *Deneyler bu kuramın imkânsızlığını ortaya koydu.* **—2.** Bir şey yapmanın mümkün olmadığı durum; özellikle maddi olanaklardan yoksunluk, kötü koşullarda yaşama: *İmkânsızlıklar içinde yaşamak.*

—Huk. Bir borç ilişkisinde edimin yerine getirilmesinin olanaksız olması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Huk. Sözleşmenin imkânsız olması, sözleşmeyle yüklenilen edimin yerine getirilmesinin olanak dışı olması demektir. İmkânsızlık iki durumda sözkonu-

immelmann

su olabilir: edim ya da sözleşme yapılırken olanaksızdır ya da sonradan olanaksız hale gelmiştir. Sözleşme yapılırkenki olanaksızlık sözleşmeyi geçersiz hale getirir. Geçerli bir sözleşmenin doğması için, konusunun yerine getirilebilir olması gerekir. Sonradan doğan imkânsızlık borçlunun kusuruna dayanıyorsa alacaklı bu yüzden uğradığı zararı borçluya tazmin ettirir (Borçlar k. md. 96). Bu imkânsızlık borçluya bağlanamayan nedenlerden meydana gelirse borç ilişkisi sona erer. Borçlar k.'nun 117. maddesi bu durumu şu şekilde düzenlemiştir: "Borçluya yüklenemeyen durumlar yüzünden borcun ödenmesi olanaksızlaşırsa borç sona erer. Karşılıklı borçlanmayı içeren sözleşmelerde borcundan böylece kurtulan borçlu, almış olduğu şeyleri, sebepsiz zenginleşme kuralları uyarınca, geri vermekle yükümlü ve kendisine henüz ödenmemiş bulunan alacağı isteme hakkından yoksun olur."

İMLA a. (ar. *imlā'*). *Esk.* **1.** Doldurma: "...*lakin şimdi hayatımda gayr-i kabil-i imla bir uçurum açılmış...*" (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** *İmla etmek*, doldurmak.

—Esk. sil. Ağızdan dolma top, tüfek gibi ateşli silahları barut ya da gülleyle doldurma.

—İnş. DOLGU* YAPMA'nın eşanlamlısı.

—İsl. huk. Hükümdarın izniyle deniz alanını doldurma. (İzin alarak denizde yer dolduran kişi bu yerin sahibi olur. Denizin doldurulması için izin alan kişi üç yıl içinde doldurmazsa bu hakkını kaybeder. Aynı yer için başka biri izin alabilir. İzinsiz doldurulan deniz alanı kamu malı sayılır.)

çukur imla hakkının zırh üzerinde vurucu fışkıye oluşturmasının çeşitli evreleri

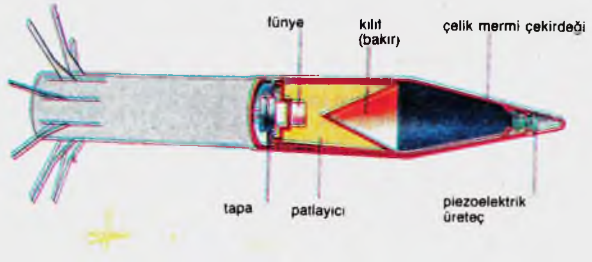

—Sil. *İmla hakkı*, top mermilerinde ya da roketlerde sevk barutunu (barut hakkı) ateşlemeye yarayan patlama gücü yüksek özel patlayıcı yük. ‖ *İmla haznesi*, imla haklarının yerleştirilmesi için açılan ince, uzun deliklere verilen ad. (Toprağa, kayalara, ağaca, betonarme yapılara özel araçlar kullanılarak açılır.) ‖ *Çukur imla hakkı*, çok yüksek ısı ve basıncı dar bir alanda toplayacak biçimde yerleştirilmiş delme gücü yüksek patlayıcı yük.

—ANSİKL. Sil. *Çukur imla hakkı*. XIX. yy.'ın başında fişekçiler, öne doğru içbükey yüzeyli fişeklerin daha etkili olduğunu gördüler. Munroe, 1890'da bu konuyu yeniden ele aldı. 1924'te ingiliz Kast ve Haid, oyuk yüzey üzerine kaplanan metal bir kılıfın etkinliği artırdığını belirlediler. 1940'ta Fransa'da denenen İsviçre patentli Mohaupt mermileri, 1942 muharebelerinde yeniden ortaya çıktı.

Çukur imla hakkı ilkesine dayanan bir mermi, temelde mermi tabanına yerleştirilen ve bir fünyeyle ateşlenen, öne doğru boş koni biçiminde oyuk belli miktarda patlayıcı yük (heksolit ya da plastikle karıştırılmış heksojen) taşır; ayrıca elektrik ateşleyicisi, piezoelektrikle ya da temasla çalışan bir tapaya bağlıdır. Patlayıcının

aşağıda: çukur imla hakkı taşıyan bir merminin şematik kesiti

içinden geçen patlama dalgası, koni biçimindeki bakır kılıfı, ekseni boyunca ezerek öne doğru büyük bir darbe uygulayan çok sıcak ve çok süratli (10 000 m/sn) bir metal fıskıyeye dönüştürür. Bu darbe bir su fıskıyesinin kum yığını üzerinde yaptığı etkiye benzer biçimde, zırhı etkileyerek, metali geriye doğru esnetir; darbenin zırh üzerindeki basıncı, metalin dayanımının çok üstündedir; dolayısıyla fıskıyeden daha geniş çaplı bir delik açılır. Aynı anda, bakır kılıfın büyük bir bölümü merminin ana gövdesine ters yönde geriler ve açılan delikten zırh içine girer, hatta deliği tıkayabilir. Metal fıskıye küçük parçalar halinde zırh içinde dağılarak öldürücü ve yakıcı etkilere yol açar. Saldırı uzaklığını en elverişli düzeyde tutmak için mermi başlığının vurma yüksekliği, vurma hızı ve piroteknik zincirin tepkime süresine (yirmi-otuz mikro-saniye) göre ayarlanır. Tanksavar mayınlara, dönmeyen roket ve mermilere (kuyruk kanatçıklarıyla kararlılaştırılmış) çok iyi uyarlanan bu sistem, klasik obüslerde, vurucu fıskıye merkez-kaç kuvvet yüzünden dağıldığından, tüm etkisini yitirir; ama çift gövdeli obüslerde iç gövdenin bilyeli rulmanlarla yerleştirilerek dönmemesinin önlenmesi sonucu aynı sistem kullanılabilir.

İMLA a. (öncekiyle eşkökenli). **1.** YAZIM'ın eşanlamlısı: *İmlaya özen göstermek. İmla kılavuzu.* **—2.** *Esk.* Birine söyleyip yazdırma. **—3.** *Esk.* Geniş yer verme. **—4.** *Esk.* Düzeltme. **—5.** *İmla etmek*, düzeltmek; söyleyip yazdırmak (esk.). ‖ *İmlaya gelmemek*, sözkonusu bir şey ya da düşünceyse, düzeltilemeyecek, yönteme uymayacak bir durumda olmak. ‖ *İmlaya getirmek*, bir şey ya da düşünceyi düzeltmek, biçimlendirip yönteme uydurmak.

—Esk. *İmla-yı fasid*, bozuk ve yanlış yazı. ‖ *İmla-yı sahih*, doğru ve hatasız yazı.

İMLAEN be. (ar. *imlā'*'dan *imla'en*). *Esk.* Doldurarak; söyleyip yazdırarak, doğru yazarak.

İMLAHANE a. (ar. *imlā'*, doldurma ve fars. *hāne*'den *imlā'- hāne*). *Esk.* Fişeklerin doldurulduğu atölye.

İMLÂL a. (ar. *imlal*). *Esk.* Usandırma, bıktırma, bezdirme; usandırılma.

İMLEÇ a. Bilş. Bir karakteri yazma, silme, araya sokma, düzeltme gibi gelecek yazım konumunu belirten ve görüntüleme ekranında izlenebilen devingen, ışıklı benek.

İMLEM a. Mant. Mümkün birçok modeller arasında dağılmış bir göstergeler kümesiyle, anlam taşıyıcısı sayılan ve kendilerine uygulanan çeşitli modellere elverişli görünen bir gerçeklikler kümesi arasındaki iletişim.

—ANSİKL. Husserl'in görüngübiliminde imlem kavramı, ancak bir dizi "temel ayrımlar" sonunda tanımlanır: "belirli (ayırtedici gösterge, işaret) anlamında" anlaşıldığı zaman gösterge, hiçbir şey ifade etmez; meğer ki, gösterme işlevinden başka, bir de imlem işlevi görsün" (*Logische Untersuchungen* [Mantık araştırmaları], 1, 1). Gösterge "iletişim sağlayıcı sözde, her zaman belirticilik işleviyle birlikte bulunduğundan", imlem kavramını, ancak anlatımların iletişimsel yanını parantez içine alarak doğru bir biçimde çözümleyebiliriz. Kaldı ki, "anlatımlar, imlemsel işlevlerini, belirtici özelliklerini yitirdikleri psişik yalnız yaşamda da yerine getirmekten geri kalmazlar" (*ay. ypt.*). Böylece, husserlci imlem anlayışı, dilin iletişimsel yanını, onun çok küçük, hatta asalak bir boyutu olarak görme eğilimindedir: ancak dilin bu yanını soyutlayarak, onun asıl özüne, yani "mantıksallığına" erişebiliriz (Husserl, mantıkla dilbilgisinin paralelliği öğretisini benimser; bu öğretiye göre dilin biçimleri aynı zamanda düşüncenin biçimleridir). Husserl, bu indirgeme aracılığıyla, imlem bileşimlerini yöneten önsel (a priori) yasaları ortaya koyar. Bu yasalar öznel nitelikte olmamakla birlikte, apodiktik bir apaçıklık oluştururlar: çeşitli imlem kategorilerinin nesnel varlığına dayanırlar. Örneğin, "Napoléon büyük bir komutandır" gibi bir önermenin anlam birliği, onun öğelerinin yerine uygun kategoriden başka öğeler konularak korunabilir ("İngres kötü bir kemancıdır" gibi). Oysa, "Yeşil ya dadır" gibi bir anlatımda, bu birlik kaybolur (sözkonusu birlik, burada, öğelerinin biçimi tarafından önsel olarak dışlanmıştır). Bu biçimsel yasaların önsel incelenmesi, imlemlerin salt biçimbiliminin konusunu oluşturur. Salt biçimbilim, anlamlı biçimlerin alanını sınırlayarak, onları anlamsızlıktan ayırır. Böylece, bir anlamsızlığa yol açan eklemli bir imlem ("kare daire" gibi), gerçekten var olan bir şeye ait olmasa bile, pekâlâ biçimbilimsel bakımdan doğru bir birlik oluşturabilir: imlemlerin bu salt biçimbilimi, Carnap'ın önermelerin (doğru) oluşturulma kurallarıyla ilgili mantıksal sözdizim araştırmalarına benzetilebilir.

İMLEMEK g. f. **1.** İmle göstermek, im koymak; işaretlemek. **—2.** Dolaylı bir biçimde anlatmak; ima etmek.

İMLİK a. *Yörs.* Erkek piliç.

İMMANUEL (*Tanrı bizimledir* anlamında ibranice sözc.), Davut sülalesinden bir kişinin simgesel adı. Gelişi İşaya peygamber tarafından Yahuda kralı Ahaz'a bildirildi. İmmanuel, Matta İncili'ne (I,23) ve hıristiyan geleneğine göre ayrıca Mesih'in de adıdır.

İMMATERYALİZM a. (fr. *immatérialisme*). Fels. → MADDESİZCİLIK.

İMMELMANN a. (öz. a. *İmmelmann*'dan). Havc. Düşey bir yarım-halka (ya da yarım-looping) ile bunu izleyen bir yarım -burgudan oluşan ve ilk kez uygulamış pilotun adını taşıyan hava akrobasi figürü.

İMMELMANN (Max), alman hava subayı (Dresden 1890 - Douai yakını 1916). Saksonya ordusunda yetişti, asteğmenken liyakat nişanı aldı. Boelcke ile birlikte avcı taktiklerini geliştirdi. Hava oyunu figürlerinden biri onun adıyla anılır. 15. galibiyetinden sonra alman uçaksavarları tarafından yanlışlıkla düşürüldü.

İMMERMANN (Karl), alman yazar (Magdeburg 1796 - Düsseldorf 1840). Magdeburg'da sayıştay denetçisi, Münster'de müşavir oldu, hukuk danışmanı olarak Düsseldorf'a gitti ve bu kent tiyatrosunu yönetti. Dramları da, komedileri de başarı sağlamadı. En iyi yapıtları romanlarıdır: *Die Epigonen* (1836) ve özellikle "Der oberhof" bölümü ünlü olan *Münchhausen* (1838-39). Bu yapıtta İmmermann, özgürlükçü ve romantik düşüncelere yatkın olmasına karşın, köylü yaşamının geleneksel erdemlerine sıkı sıkıya bağlı bir ahlakçı olarak görünür.

İMMİNGHAM, Büyük Britanya'da (Humberside) petrol (rafineri) ve madencilik (demir) limanı, Humber'in güney kıyısında, Hull'ın G.-D.'sunda.

İMMİTANS a. (ing. *immitance*). Elekt. Elektrik devreleri kuramında, empedans ya da admitans.

İMMOBİLİZİN a. (fr. *immobilisine*). Zühr. hast. bil. Nelson testinde treponemaların hareketsizleşmesine yol açan antikor.

İMMORALİZM → TÖRETANIMAZLIK.

İMMÜNİTE a. (fr. *immunité*). Bağışbil. BAĞIŞIKLIK'ın eşanlamlısı.

İMMÜNİZASYON a. (fr. *immunisation*). BAĞIŞIKLANMA'nın eşanlamlısı.

İMMÜNKOMPLEKS a. (fr. *immuncomplexe*). Bağışıkbil. ve Patol. Özgün şekilde birleşmiş antijen ve antikor moleküllerinin oluşturduğu makromolekülü yapı. (İmmünkompleksler ağır iltihap tepkilerine neden olabilir. Kökenleri tam olarak bilinmeyen birçok hastalığa [serum hastalığı, bazı akut glomerülonefrit-

ler, vb.] yol açtıkları sanılmaktadır.)

İMMÜNOELEKTROFOREZ a. (fr. *immunoélectrophorèse*). Biyokim. Elektroforezi bir bağışıklık tepkisiyle birlikte kullanan çözümleme ve doz belirleme yöntemi.

—ANSİKL. 1953'te P. Grabar ve C. A. Williams tarafından bulunan bu yönteme göre incelenecek özüt (çoğunlukla serum), elektroforeze tutulan agar kaplı bir lam üzerine konur. Çeşitli proteinler yüklerine göre göç ederler. Elektroforezden sonra, antiserum, antijen preparatının göç alanına paralel bir oluk içine konur ve yayılmaya bırakılır. Çeşitli proteinler ile antiserum arasındaki karşılaşma çeşitli çökelti yayları oluşturur; bu yaylar (bilinen saf proteinlerle elde edilmiş) denek yaylarla karşılaştırılarak betimlenebilir. İmmünoelektroforez çok iyi bir çözümleme yöntemi ve aynı zamanda saflık ölçütüdür.

İMMÜNOFLUORESANS a. (fr. *immunofluorescence*'dan). Bağışıkbil. İlgili antijenle birleşerek mikroskobik incelemede onun görünmesini sağlayacak antikorların fluorışıl bir maddeyle boyanması esasına dayanan bağışıklık teşhisi tekniği.

—ANSİKL. 1941'de Amerikalı Albert Hewett Coons (doğm. 1912) tarafından bulunan immünofluoresans yöntemi, antikorların bir fluorokromla (yeşil bir fluorışı veren fluoressein izotiyosiyanat ya da turuncu bir fluorışı veren rodamin izotiyosiyanat) birleştirme olanağına ve böylece ilgili antijene bağlanmalarını fluorışıyla fark edilir hale getirmeye dayanır. Sonuçlar morötesi ışıkla aydınlatılan bir mikroskopta okunur.

Doku kesitleri için en çok kullanılan teknik olan *doğrudan immünofluoresansta*, incelenen antijenin özgün antikoru doğrudan işaretlenir.

Dolaylı immünofluoresansta işaretlenmemiş antikor önce tutunur, sonra fluorışıl bir anti-immünoglobülin serumu eklenerek varlığı ortaya çıkarılır.

Kompleman tekniğinde, antikorun antijenle tepkimesi, sonradan eklenen komplemanın tutunmasına neden olur. Komplemanın (dolayısıyla antikorun) tutunması fluorışıl antikompleman bir serumla ortaya çıkarılır.

Bu immünofluoresans yöntemleri bağışıklıkbilimde, bakteriyolojide, virolojide, asalakbilimde, deri hastalıklarında ([biyopsiyle alınan bir deri parçasına uygulanan] deri immünofluoresansı), kabarcıklı ağır hastalıkların (pemfigus, Duhring hastalığının çeşitli biçimleri) teşhisinde, kollajenozlarda (döküntülü lupus, dermatomiyozit), damar iltihaplarında (romantoit purpura) ve zührevi hastalıklarda (frengi teşhisi) çok kullanılır.

İMMÜNOGLOBÜLİN a. (fr. *immunoglobuline*). Bağışıkbil. Kanda ve salgılarda bulunan B lenfositlerince üretilen ve özellikle üretimine neden olan antijenle özgül birleşebilen protein.

—ANSİKL. Normal bir insan serumu 5 sınıf immünoglobülin içerir. G ya da İgG immünoglobülinleri toplam immünoglobülinlerin % 75-80'i, İgA'lar % 10'u, İgM'ler % 6'sı, İgD'ler % 0,2'si, İgE'ler % 0,01'i dolayındadır. Bazı sınıflar, daha önce çözümlemelerle altsınıflara da ayrılabilir. (Örneğin insanda 4 İgG altsınıfı vardır.) Antijenle ilk temasta serumda ilk rastlanan immünoglobülin İgM'lerdir. İgM'ler çok etkin aglütininlerdir; çökeltme yetenekleri genellikle pentamer yapılı olmalarından (5 İgM molekülü sabit parçalarının uçlarıyla birbirlerine bağlıdır) ileri gelir. İgG'ler aslında mikroplara karşı oluşan antikorlardır, ilk bağışıklık yanıtında İgM'lerden sonra aranırlarsa bulunabilirler; plasentadan geçtiklerinden anadan çocuğa geçen edilgin bağışıklıkta önemli rol oynarlar. İgA'lar da mikroplara karşı bağışıklık tepkilerinde rol alan antikorlardır, özellikle salgılarda (süt, mukus) ve epitelyum yüzeylerinde (yerel antikorlar) etkilidirler. İgD'lerin özbağışıklık tepkilerinde rol aldıkları sanılmaktadır. İgE'ler mastositlere, bazofil çokçekirdeklilere bağlanan antikorlardır; bu hücrelerin, alerji ya da anafilaksi olgularını yaratan histamin gibi aracıları salıvermelerini sağlarlar.

İmmünoglobülinlerin yapısı, disülfür köprüleriyle ve zayıf bağlarla birbirine bağlı polipeptit zincirlerinden oluşur; papain ve tripsinin etkisiyle parçalanmaları, iki ağır zincir (molekül ağırlığı 40 000 ila 70 000) ile iki hafif zincirden (molekül ağırlığı 20 000) oluştuklarını gösterir. Hafif zincirler de yapılarına göre iki tipe ayrılır: kappa ve lambda. Her hafif ve ağır zincir, biri sabit, öteki değişken iki parça içerir; antikorun bulunduğu nokta, değişken parçalarda hafif ve ağır zincirlerin birleştiği yerdir (antijenin immünoglobülinde birleşme yeri). İmmünoglobülinlerin antijenler için özgüllüğü, aminoasitlerin değişken parçalardaki sırasıyla belirlenir; idyotipiyi belirleyen de budur .

İmmünoglobülinler B lenfositlerince üretilir. Memelilerde B lenfositleri kemik iliğinde doğar ve orada farklılaşır; kuşlarda B lenfositlerine dönüşme Fabricius kesesinde gerçekleşir (memelilerde bu organın özdeşi bilinmemektedir). Bu kesenin çıkarılması antikor yanıtını ortadan kaldırır.

İMMÜNOHEMATOLOJİST a. (fr. *immunohématologiste*). Bağışıklık hematolojisi ile uğraşan uzman.

İMMÜNOLOJİ a. (fr. *immunologie*). BAĞIŞIKLIKBİLİMİ'nin eşanlamlısı.

İMMÜNOLOJİST a. (fr. *immunologiste*). Bağışıklıkbilimi uzmanı.

İMMÜNOPROLİFERATİF sıf. (fr. *immunoprolifératif*). Hematol. Ağır zincir hastalıklarında görülen ve kanda eksik immünoglobülin parçalarının bulunmasıyla belirginleşen sendrom.

İMMÜNOSEMPATEKTOMİ a. (fr. *immunosympathectomie*). Nörobiyol. Bir hayvanda sinirsel gelişmeyi önleyici etmen içeren serum verilerek sağlanan sempatik sinir sistemi lezyonu. (Bu lezyon gözbebeklerinde genişlemeye, gözkürelerinin içe çökmesine ve ısıya uyum zorluklarına neden olur. Sempatik sinir sistemi bulunan organlarda noradrenalin çok azalır.)

İMMÜNOSİTOADERANS a. (fr. *immunocytoadhérence*). Bağışıkbil. Bir antijenin, bağışıklık yaratıcı bir hücrenin zarına doğrudan doğruya ya da önceden bir immünoglobüline ve komplemana bağlandıktan sonra onlarla birlikte yapışması.

İMMÜNOSTİMÜLAN a. (fr. *immunostimulant*). BAĞIŞIKLIK* UYARANI'nın eşanlamlısı.

İMMÜNOTERAPİ a. (fr. *immunothérapie*). BAĞIŞIKLIK* TEDAVİSİ'nin eşanlamlısı.

İMMÜNOTOLERAN sıf. (fr. *immunotolérant*). Organizmaya verilen belli bir antijene uygun antikor üretmeyen organizmaya denir.

İMO, INTERNATIONAL MARİTİME ORGANİSATİON'un kısaltması. (→ ULUSLARARASI DENİZCİLİK ÖRGÜTÜ.)

İMO, Nijerya'nın güney-doğusunda eyalet, Nijer ırmağının D.'sunda; 11 850 km²; 7 806 200 nüf. (1990). Merkezi *Owerri*.

İMOGOLİT a. (fr. *imogolite*). Pedol. Amorf denilebilecek yapıda ve yeni oluşuk siliko-alüminat; üstün fiziksel-kimyasal özellikleri (yüksek gözeneklilik, suya ve fosfora karşı büyük tutuculuk) olan ve birçok toprak türünde, örneğin bazik volkanik küller üzerindeki genç topraklarda bolca bulunur.

İMOLA, İtalya'da kent, Emilia'da (Bologna ili), Reno'nun kolu Santerno'nun kıyısında; 61 000 nüf. XII.-XVIII. yy.'lar arasında yapılmış kiliseler ve saraylar. XII.-XV. yy.'dan kalma şato. Müzeler. Maden suyu kaynakları. Fayansçılık. Camcılık. Tarım makineleri.

—Tar. Kentin ilk şekliyle İ.Ö. III. yy. sonunda ya da II. yy. başında kurulduğu sanılır, ama Roma çağındaki adı *(Forum Cornelii)*, İ.Ö. I. yy.'a tarihlenen düzenli planının, kente özerklik veren Sulla'nın bölgeyi yeniden örgütlediği sırada hazırlandığını gösterir. İmola, Augustus döneminde büyüdü: amfitiyatro, mozaikli evler, çevresinde birçok villa. İustinianos tarafından yıkılan kent, Lombardlar zamanında yeniden yapıldı ve tahkim edildi. Karolenjler, kenti Papalık'a bağladılar. 1084'te komün olan İmola'da, XIII. yy.'da bir senyörlük yönetimi kuruldu. 1424'te Milano düklüğü'ne ilhak edilen kent, 1504'te Kilise devletleri'ne katıldı.

İMOLAMİN a. (fr. *imolamine*). Eczc. Koroner damarları genişletici ilaç. (Koroner yetmezliğinin ve bir enfarktüsten sonra kalan ağrılı şekillerin tedavisinde kullanılır.)

İMOTSKİ, Hırvatistan'da kent, Dalmaçya'da, Split'in D.-G.-D.'sunda; 28 300 nüf. Tarım pazarı.

İmouraren, Nijer'de, Arlit'in G.'inde uranyum yatağı.

İMPAKTİT a. (fr. *impactite*). Petrogr. Bir göktaşının düşmesiyle oluşmuş başkalaşım kayacı.

İMPALA a. Güney ve Doğu Afrika'da büyük sürüler halinde yaşayan orta boylu (70 kg için 1 m) antilop. (Yalnızca erkeğinde lir biçiminde, halkalı boynuzlar bulunur; impala özellikle su depolayan bitkileri ve dikenleri sever; leoparlar başta olmak üzere avcı hayvanları şaşırtmak için sıçrayışlar yapar. Bil. a. *AEpyceros melampus;* sığırgiller familyası.)

impala
(dişi ve yavru)

İMPARATOR a. (lat. *imperator, -oris*, başkomutan'dan). Bir imparatorluğun hükümdarı: *Roma imparatorları.*

—ANSİKL. Tar. Roma'da, Augustus'tan (İ.Ö. 27) Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüne (İ.S. 476) dek iktidarı elinde bulunduran kimseye "imperator" deniyordu. Cumhuriyet döneminden imparatorluğa ya da *principatus*'a geçişi Sezar'ın yeğeninin oğlu ve evlatlığı Octavianus sağladı. Karmaşıklığı yüzünden tanımlanması oldukça zor olan imparatorluk kavramının, Augustus tarafından *Res gestae*'de belirlenmiş, sağlam yasal dayanakları vardır: "... bu andan başlayarak, *auctoritas*'ımla herkes üzerinde üstünlük kurdum, ama *potestas* açısından, benimle birlikte magistratusluk yapan arkadaşlarımdan üstün değildim" (34,3). *Potestas,* Cumhuriyet dönemi magistratuslarının elindeki yasal yetkidir. İmparator, *potestas*'ı içeren iki yetkiye sahipti. Bunlardan ilki rejime adını veren *imperium*'dur. *İmperium* görevdeki her yüksek magistratusun sahip olduğu egemenlik ilkesidir; imparator için bu yetki, bir magistratusluğa bağlı olarak verilmediğinden ve sınırsız olduğundan, tüm diğer magistratuslarınkinden daha yüksektir. *İmperium* imparatora konsül olsun olmasın saltanatının başında *lex de imperio* ile verilirdi. İkinci yetkiyse, eski tribunusların tüm haklarını kapsayan ve kendiliğinden her yıl yenilenen *tribunus* erkidir (*tribunus plebis*'ten ayrı). İmparator ayrıca, kurumsal olmayan bir *auctoritas*'a da sahiptir. Augustus unvanına bağlı olan *auctoritas*, imparatoru belirleyici kişi, alınan her kararın kefili yapıyordu; bu nedenle imparatorun, yetki ve toplumsal konum bakımından magistratusları aşan ve onu herkesin üstüne çıkaran kişisel bir saygınlığı vardır. İmparatorun kişisel ağırlığı, Augustus ile birlikte, çevresini saran gizemciliğin etkisiyle arttı. Gerçekten de, doğaüstülüğün payı çok önemliydi. İmparatorun *virtus*'una, *felicitas*'ına, *fortuna*'sına yakarılır, belli durumlarda *providentia*'sına başvurulurdu. Bunlar, tanrıların hükümdara bahşettiği niteliklerdi. Zamanla bu niteliklerin sayısı artmıştır. Buna karşılık, Zafer kavramı çok önemliydi ve impa-

ratora gerekliydi. Savaşta bulunmasa bile muzaffer olan oydu; çünkü kehanet *(auspicium)* yoluyla kararlarını öğrendiği tanrılarla tam bir uyum sağlayarak zaferi mümkün kılıyordu. Bu nedenle, *triumphus* ve kazanılan zaferlerin getirdiği unvanlar *(Germanicus, Britannicus, Parthicus...)* yalnızca imparatorun hakkıydı. Yavaş yavaş imparatorun ailesi de bu gizemli Zafer geleneğine dahil edildi (imparatoriçe Genç Faustina *"Mater castrorum"* [ordugâhların anası] lakabını almıştı).

İmparator'un işgal ettiği makamın önemi, hükümdarın kutsal niteliğini ortaya koyan törenlerde kendini gösterirdi. Augustus ve Tiberius basit bir evle yetindiler, ama çok geçmeden, artık sıradan bir eve benzemeyen bir yapı, yani saray ortaya çıktı: Neron'un *Domus Aurea*'sı; Domitianus'un görüşme salonu ve imparatorun masasının yer aldığı yüksek sekisiyle, görkemli yemek salonu; bu bir tanrının sarayıdır ve sonunda saraya tapınak, görüşme salonuna da kutsal salon adı verildi. İmparator, zafer kazanmış kumandanlara özgü erguvan rengi giysiyi kuşanır, defne dalından tacı giyer, İupiter'in üzerinde bir kartal heykelciğinin yer aldığı kısa asasını kavrar ve evreni temsil eden küreyi evrenin sahibiymiş gibi elinde tutardı. İmparatorluğun kuruluşundan kısa bir süre sonra, artık hiç kimse, ellerini örtmeden ve tam bir sessizlik sağlanmadan imparatora bir ariza sunamaz; sirkte *(circus)* imparator kutsal sayılan bir sekinin *(pulvinar)* üstüne çıkar ve önceden hazırlıklı koroların başlattığı, gerçek ilahileri andıran, ritimli haykırışlarla selamlanırdı. *Consecratio* yoluyla, tanrılaştırılmış bir soydan, yani hüküm süren *princeps* ile ayrıcalıklı bir ilişkisi olan tanrılar mertebesindeki hükümdarlar soyundan gelmesi, imparatorun gizemli ve kutsal niteliğini daha da pekiştirmiştir. İmparatorluğun veraset yoluyla geçmesi ilkesi bu kavrama dayandığından başarılı olmuştur.

İmparatorun erki, Augustus'tan başlayarak kutsal ve mutlak bir nitelik kazandı. Artık her şey imparatorun yetkilerini kullanma biçimine, insafına bağlıydı. *Principatus* ile özgürlüğü bağdaştırmak zorundaydı. Kendisini bırakırsa, bir *dominatio*, yani köle sahibinin köleleri üzerinde uyguladığı cinsten keyfi bir iktidar kurabilirdi. Neron, Domitianus, Commodus zamanında böyle olmuştur. Ahlaksal temellere dayandığından, gerçek *principatus*, tiranlık ya da *dominatio*'nun karşıtıdır. Hükümdar, bu temellerden yola çıkarak adaleti ve halkın mutluluğunu sağlamalı, ne olursa olsun kişisel hırsa kapılmamalı ve tüm zorluklara göğüs germeliydi. Hükümdarın sağlamak zorunda olduğu özgürlük ne yurttaşı korumaya yönelik birtakım anayasal engeller, ne de yurttaşa, kendisinin ve ülkesinin geleceğini belirleme olanağını veren siyasal bir özgürlüktü. Bu, her günkü işlerde kişisel bir özgürlüktü, özellikle de, mal varlığından yararlanma konusunda yurttaşa verilen güvenceydi. Bu özgürlük kavramı aynı zamanda, devletin dengesini sağlayan başlıca unsur olan senatoya ve onun *dignitas*'ına saygıyı da içeriyordu. İmparator ve senato, eşit düzeyde olmasalar da, işbirliği yapmak ve tam bir uyum içinde çalışmak zorundaydılar. Her şeyden önce düşünce ve mal varlığı için verilmiş bir güvence olan bu özgürlük tümüyle imparatora bağımlıydı. Bu nedenle, iyi imparatorlar (*consecratio* yapılanlar) kötülerinden (*damnatio memoriae*'ye maruz kalanlar) ayrılabilir, imparatorların bu konuda değişik ve çelişkili tutumları izlenebilirdi. Ama, zaman içinde imparatorluğun mutlakiyetçiliğe daha çok yöneldiği söylenemez. Aslında bu mutlakıyetçilik daha ilk baştan vardı; iktisadi ve demografik bunalımlar, istilalar, iktidar istikrarsızlığı, hıristiyanlığın resmen benimsenmesi, imparatorluğun Batı ve Doğu arasında ikiye bölünmesi gibi önemli olaylar bu iktidarın temellerinde hiçbir değişikliğe yol açmadı.

—İkonogr. Roma imparatorunun sanatta betimlenmesi daha Augustus'un saltanat döneminde kesin kurallara bağlanmıştır. İster heykel ya da kabartma, ister resim ya da gravür olsun imparatorun sureti kutsaldır, istemeden de olsa ona saygısızlık etmek, imparatora saygısızlık etmekle eşdeğer bir suçtur. Özellikle heykeller, imparatorun yerini somut olarak tutar. Bu nedenle kural olarak kamuya açık her yerde imparator heykelleri dikilir: forum, bazilika, gösteri yerleri, hamamlar, askeri kamplar vb. Ancak yerel gelenekleri çiğnememek için kimi zaman bu kuralın dışına çıkılmıştır. İ.S. 66 ayaklanmasına kadar Yahudiye'de, daha da ilginci Sezar'ın ele geçirdiği Galya'da imparator portreleri ancak bazı site merkezlerinde yer alırdı. İmparatorlar, Augustus'un yarattığı çapraşık işlevlerinin türlü yönleriyle betimlenirdi: zengin süslemeli zırhlarıyla imparator (Roma, Traianus sütunu), harmaniyle yargıç ya da din adamı (Ara* Pacis kabartması). Çeşitli tanrıların belirtilerini taşıyan çıplak ya da yarı çıplak imparator betimlerini yorumlamak bizim için daha güçtür. Bunlar hükümdarın tanrılaştırıldığı anlamına gelmemekle birlikte (bu durum ancak ölümünden sonra gerçekleşecektir), Romalılar'ın düşüncesine göre, her insanda var olan ancak imparator sözkonusu olunca özel bir önem kazanan "kişinin tanrısal özü" kavramının cisimleşmesidir. Bir olayı anmak amacıyla yapılan kabartmalarda, imparator, önceden belirlenmiş bazı eylemleri yaparken gösterilir (Marcus Aurelius'un atlı heykeli, Roma, Capitolium alanı). Bunlar, imparatora düşen çeşitli görevlerdir (kurban adama, sefere çıkma, seferden dönüş vb.) ve onun erdemleriyle iktidarı hak ettiğini gözler önüne serer. Terme müzesi adı da verilen Roma Ulusal müzesi'nde, Roma imparatorlarının birçok heykel ve büstü yer alır.

Bizans imparatorları, sarayları ve şatafatlarıyla mozaiklerde (Ravenna'daki S. Vitale'de İustinianos ve Theodora), fildişinden yapıtlarda (Barberini fildişisi, Louvre), dönemin elyazmalarında betimlenmişlerdir. Karolenj ve Germen imparatorları, elyazmalarındaki resimlerde yer alırlar (Conde müzesi'ndeki Otto II ya da III, Chantilly); ayrıca, Charlemagne'ın Louvre müzesi'ndeki atlı heykelciğini de saymak gerekir. Ortaçağ sonunda ve Rönesans'ta Roma imparatorlarının portrelerini taşıyan madalyon dizileri, süsleme öğesi olarak kullanılmıştır (Dukalar sarayı, Venedik; Roma'daki San Pietro'nun bronz kapısı; Hampton Court sarayı, Londra yakınında).

Batı'da, imparatorluk simgeleri genellikle tepesinde yerküre ve haç bulunan kapalı taç, pelerin, asa ve yerküredir; Napoléon I bu imgeleri kullanmıştır (*İmparator taç giyme töreni giysileri içinde*, Gérard'ın yapıtı, 1805, Versailles).

İMPARATORİÇE a. (ital. *imperatrice*). **1.** Bir imparatorun karısı: *İmparatoriçe Joséphine.* **—2.** Bir imparatorluğu yöneten kadın.

İmparatorlar tarihçesi *(Kaiserchronik)*, Ortaçağ'da yazılan alman tarihçesi. Manzum olarak kaleme alınan yapıtta, Sezar'dan Konrad III'e, devamında da önce Friedrich II'ye, sonra Habsburg hanedanından Rudolf'a kadar uzanan dünya tarihi anlatılır.

İMPARATORLUK a. **1.** İmparator olma durumu: *İmparatorluğunu ilan etmek. Napoléon'un imparatorluğu sırasında.* **—2.** İktidarın bir imparatorun elinde bulunduğu monarşi ya da sezarcı tipte otoriter rejim. **—3.** Bu tür bir rejime sahip devlet ya da devletler topluluğu. **—4.** Temsilcisi bir imparator olan ya da olmayan tek bir otoriteye bağlı ülkelerin oluşturduğu geniş bütün: *İskender İmparatorluğu. Geniş bir sömürge imparatorluğu.* **—5.** Çok güçlü ve çok yaygın sanayi grubu. **—6.** BATI İMPARATORLUĞU ve KUTSAL ROMA GERMEN İMPARATORLUĞU'nun eşanlamlısı. **—7.** *Gökyüzü İmparatorluğu*, İmparatorluk Çin'i.

—Nümism. *İmparatorluk sikkesi*, herhangi bir Roma imparatoru döneminde basılan para.

—Rom. tar. *İmparatorluk mülkleri*, imparatorların sahip olduğu ve miras yoluyla, el koyarak ya da mirasçısı kalmamasından yararlanarak ele geçirdikleri mülkler. (Güney ve Orta İtalya'da, Afrika'da [Neron'un müsadere ettikleri], Doğu'da [kralların mirasları] çok önemliydiler. Bunları, doğrudan imparatora karşı sorumlu olan valiler yönetirdi.)

—Tar. Eski Germen İmparatorluğu ile ilgisi olan: *İmparatorluk diyetleri.* || *İmparatorluk kenti*, Germen İmparatorluğu'nda bağımsız ve doğrudan imparatora bağlı kent. || *İmparatorluk konferansları*, XX. yy. başında ingiliz hükümetinin imparatorluk bünyesindeki özerk devletlerin temsilcileriyle, bunların tümünü ilgilendiren konularda görüşlerini almak için yaptığı toplantılar.

İmparatorluk *(birinci)*, Fransa'da 1804-1814 yılları arasındaki siyasal rejim. 18 mayıs 1804'te onaylanan anayasayla, Napoléon Bonaparte "Fransızlar'ın imparatoru" ilan edildi. 2 aralık 1804'te papa Pius VII tarafından kutsanarak, sınırsız yetkilerle donatılmış, babadan oğula geçen bir tahtın sahibi oldu. Kazanılan askeri zaferlerin yanı sıra Avrupa ekonomisinin parlak bir dönem yaşaması, burjuvazinin desteğini alan imparatorluğun güçlenmesini sağladı. Napoléon, ticaret burjuvazisini ve yüksek rütbeli subayları yönetimin kilit noktalarına getirdi. Bu dönem Napoléon I ile, sürekli ona karşı ittifaklar kuran belli başlı Avrupa krallıkları arasında devamlı savaşlarla geçti. Austerlitz (1805), İena (1806) ve Eylau'da (1807) kazanılan zaferler Avusturya, Prusya ve Rusya gibi devletleri dize getirdi. Hollanda, İspanya, Westfalen ve Napoli işgal edilerek başlarına Napoléon'un akrabaları hükümdar olarak getirildi. Bununla birlikte İngiltere'ye uygulanmak istenen ambargo'nun (1806) başarısızlığı, papa ile başgösteren anlaşmazlık (1809), Fransa'yı gittikçe artan bir yalnızlığa itti. 1811'de baş gösteren iktisadi bunalım, Prusya ve İspanya'da halk yığınlarının direnişi, 1812'de Büyük ordu'nun Rusya'da bozguna uğraması ve son olarak da 1813'te Fransa'nın Prusya ordularına yenilmesi, Napoléon'u tahtı terk etmeye zorladı. Bu tarihte, orduların büyük direnişine rağmen Fransa işgal edilmiş bulunuyordu. Napoléon I Elbe adasına çekilerek tahtı kral Louis XVIII'e bıraktı.

İmparatorluk *(ikinci)*, 1852-1870 yılları arasında Fransa'nın siyasal düzenine verilen ad. 2 aralık 1851'de bir hükümet darbesiyle meclisi lağveden Napoléon III, halkın büyük çoğunluğunca onaylanan bir "otoriter" demokrasi" rejimi kurdu. Bu rejim kısa bir süre sonra "imparatorluk" rejimine dönüştü. 1858'e dek Napoléon III mutlak bir hükümdarın yetkilerini kullandı. Bakanlar ve diğer devlet büyükleri yalnızca ona bağlıydı, yasama yetkisi ise resmi adaylıklar aracılığıyla seçilen ve ona tümüyle sadık milletvekillerinin elindeydi. Napoléon I döneminin despotça yönetimi tekrar uygulanmaya başladı, tüm karşıt partiler sindirilerek, hanedan yoluyla devam edecek bir düzen oturtulmak istendi.

Büyük bir ekonomik bunalımdan çıkmış olan Fransa, refaha kavuştuğu bu döneme rastlayan İmparatorluğu benimsedi. O döneme dek görülmemiş boyutlarda yatırımlara girilmiş, bankacılık sistemi düzenlenmiş, demiryolları, tekstil ve maden sanayileri geliştirilmiş, yerel yönetimler ıslah edilmişti. Dış politika alanında Napoléon III çeşitli milletlerin koruyucusu rolünü üstlenerek Osmanlı İmparatorluğu ve İngiltere ile ittifak halinde Kırım harbi'ni (1854-56) ve 1859'da İtalya seferini başarıyla sonuçlandırarak Avrupa'da Avusturya ve Rusya'yı geriletmiş, Fransa'nın nüfuzunun artmasını sağlamıştı.

1858'de Orsini'nin başarısız suikast girişiminden sonra Napoleon III genel bir af ilan ederek siyasal alanda bazı özgürlükler getirdi. Bu ortam parlamenter bir bonapartçılığı savunanların ve cumhuriyet rejimi yanlılarının gittikçe artan bir etkinlik kazanarak 1857, 1863 ve 1869 seçimlerinde meclise girebilmelerini sağladı. İtalya ile başgösteren anlaşmazlıklar bir "Vatikan sorunu"na dönüştüğü için Kilise imparatorluktan desteğini çekmeye başladı. 23 ocak 1860'ta İngiltere'yle imzalanan ticaret anlaşması, korumacılık yanlısı ticaret burjuvazisini de hükümete soğuk davranmaya itti.

Bir zaman destek vererek imparatorluğu benimsemiş olan işçiler ise gittikçe cumhuriyeti, 1864'ten başlayarak da I. Enternasyonal'in önerilerini savunuyorlardı. 1864 yılı çok sayıda ve önemli grevlere sahne oldu. Dış politika ise, Meksika ihtilali'nde (1862-1867) olduğu türden çıkmazlara sürükleniyor, Bismarck'ın da gayretleriyle Fransa müttefiklerinden uzaklaşıyordu. 1870 yılı başında Napoleon III Émile Ollivier'ye meclis çoğunluğunu yansıtacak bir hükümet kurma görevi vererek çok önemli bir adım attı. 8 mayıs halkoylaması bu kararı büyük çoğunlukla destekledıyse de aşırı sol ve cumhuriyetçi muhalefet gittikçe şiddetlendi.

Hiçbir hazırlık yapılmaksızın Prusya'ya ilan edilen savaş Sedan (1870) yenilgisiyle büyük bir felakete dönüşünce 4 eylül'de, imparatorun da tutsak düşmesiyle rejim son buldu ve cumhuriyet ilan edildi.

İmparatorluk meclisi *(Reichskammergericht)*, 1495'te imparator Maximilianus I tarafından kurulan ve Kutsal İmparatorluk'un yıkılışına (1806) kadar işlevini sürdüren Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu adalet divanı.

İMPARATOROTU a. Baharlı ve yakıcı kökü eskiden hekimlikte kullanılan otsu bitki. (Bil. a. *Peucedanum imparatoria;* maydanozgiller familyası.)

İMPEACHMENT a. (*engel, zorluk* anlamında ing. sözc.). Anayas. huk. **1.** Büyük Britanya'da XIV. yy.'da ortaya çıkan ve bakanlarla öteki yüksek devlet görevlilerinin kişisel ceza sorumluluğuna olanak veren usul. (Girişimi Avam kamarası başlatır, yargılama Lordlar kamarası'nda yapılırdı. Bundan yola çıkılarak XVIII. yy.'dan başlayarak, parlamenter rejimin temel taşı olan hükümetin meclis önünde sorumluluğu ilkesi adım adım oluştu. Bir impeachment önergesiyle karşılaşan bakan [1782'den sonra da bütün kabine] istifasını verir.) **—2.** ABD'de başkanın, başkan yardımcısının ya da bir yüksek devlet görevlisinin Kongre önünde suçlanması yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. 1787 ABD Anayasası'nın 2. maddesinin 4. bölümü, vatana ihanet, rüşvet alma ya da başka ağır suçlardan dolayı suçlanma ("impeachment") ve mahkûm olma durumunda başkanın, başkan yardımcısının ya da herhangi bir kamu görevlisinin görevinden alınabileceğini belirtir. İmpeachment yetkisi, yalnızca Temsilciler meclisi'nindir; yargılama ise Senato tarafından yapılır (ABD başkanına yönelik bir impeachment yöntemi sözkonusu olduğunda Yüksek mahkeme başkanı Senato'ya da başkanlık eder). Temsilciler meclisi'nin kurduğu bir soruşturma komisyonunun raporu üzerine meclis tarafından suçlama kararı alınabilir. Bu iddiayı inceleyen Senato, toplantıya katılan üyelerin üçte ikisinin oylarıyla suçluluk durumunu kabul ve ilan edebilir. Bunun yarattığı sonuç, başkanın görevden çekilmesi ve bir daha hiçbir fahri ya da ücretli devlet görevi alamamasıdır. Ceza soruşturması da ayrıca yürütülür.

Yöntem, ABD'de 1787'den bu yana on iki kez kullanıldı. Bir kez başkan (1868'de Andrew Johnson) buna konu oldu, ancak Senato için aranan üçte iki çoğunluk bir oy yüzünden sağlanamadığından başkan görevden alınmadı. Başkan Nixon'la ilgili bir soruşturma girişimi ise henüz hazırlık soruşturması aşamasındayken Nixon'un istifasıyla durduruldu (ağustos 1974).

İMPENNES a. Suda yaşamaya uyarlanmış, kanatları yüzgeçlere dönüşmüş kuşlar altsınıfı. (*İmpennes* altsınıfının yalnızca bir tek takımı vardır: penguenler.)

İMPERATOR a. (lat. sözc.; lat. *imperare,* kumanda etmek'ten). Rom. tar. Roma Cumhuriyeti döneminde zafer kazanan generallere askeri törenle verilen unvan. (Augustus'tan sonra, imparatorlar, zaferlerinin anısını sürdürmek için bu unvanı resmi bir ad olarak kullandılar.)

İMPERİA, İtalya'da kent, Liguria'da, il yönetim merkezi, Cenova körfezinin batı kıyısında, İmpero ırmağının denize döküldüğü yerde; 42 000 nüf. 1923'te birleştirilen köylerden (en önemli ikisi B.'da *İmperia Ponente* [esk. *Porto Maurizio*] D.'da *İmperia Levante* [esk. *Oneglia*]) oluşan İmperia, Riviera'da bir sayfiye ve çiçek yetiştiriciliği merkezidir. —*İmperia ili,* 1 155 km²; 220 854 nüf. (1989). Liguria'nın batı ucunda, önemli sayfiye yerleri kapsayan bir turizm bölgesidir.

İmperial British East Africa Company (İBEAC), imtiyazlı ingiliz şirketi; 1888'de Zanzibar art bölgesini sömürgeleştirmek için Mackinnon tarafından kurulan İBEAC, *British East Africa Association*'dan (1887) türedi. Kenya'daki alman etkisine karşı mücadele verdikten (1890) ve Uganda'da ingiliz himayesini kabul ettirdikten (1894) sonra, 1895'te devlet tarafından satın alındı.

İmperial Chemical İndustries Ltd (İCİ), ingiliz kimyasal ürünler şirketi; özellikle, Nobel İndustries Ltd, United Alkali Company ve British Dyestuffs Corporation'ın birleşmesinden doğdu (1926). İCİ bugün, dünyanın dördüncü büyük kimya grubu ve ingiliz özel sektörünün birinci kuruluşudur. Grubun günümüzde, kimya, petrol ve petrokimya sanayilerinin bütün alanlarında etkinlikleri vardır.

İmperial de Aragón kanalı, İspanya'da kanal. Ebro boyunca Tudela'dan Zaragoza'ya kadar uzanır. Karl V döneminde başlanan, XVIII. yy.'ın sonunda bitirilen kanal, yaklaşık 30 000 ha'lık bir alanı sulama olanağı verir.

İmperiale Regia Accademia di ballo, İtalyan dans okulu. 1813'te Benedetto Ricci tarafından Scala di Milano'da kuruldu. 1837'de Carlo Blasis, 1925'te de Enrico Cecchetti bu okulun yöneticiliğine getirildi. Scala'nın günümüzdeki bale okuludur.

İmperial Group Limited, aralarında John Players and Sons Ltd'de bulunan on üç ulusal fabrikanın birleşmesiyle 1901'de *The İmperial Tobacco Company of Great Britain and İreland* adıyla kurulan güçlü ingiliz tütün firmasının 1973'te aldığı yeni ad. American* Tobacco'nun rekabetine karşı koyabilmek amacıyla meydana getirilen bu grup, daha sonra başka işletmeleri de bünyesine kattı. Günümüzde, grubun faaliyetleri 5 bölüme ayrılmış durumdadır: tütün, kâğıt, karton ve plastik, besin, bira, lokanta ve otelcilik. Firma, dünyanın dördüncü sigara imalatçısıdır (markaları: John Players, Lambert ve Butler, vb.).

İMPERİAL VALLEY, Kaliforniya'da (Amerika Kaliforniyası ve Aşağı Meksika Kaliforniyası) çöküntü. Deniz düzeyinin altında (– 75 m) bulunur ve en alçak yerinde Salton Sea yer alır. İmperial Valley'nin, yaklaşık 200 000 ha'lık bölümü "İmperial" ve "All American" kanallarınca sulanan büyük bir bostan, meyvecilik, pamuk yetiştiriciliği ve hayvancılık bölgesi (süt ürünleri) oldu.

İMPERİO (Pastora), gerçek adı **Rojas Monje** olan ispanyol kadın dansçı (Granada 1885 - Madrid 1961). Dansçılar, şarkıcılar ve gitarcılar yetiştirmiş andaluciali bir ailenin çocuğuydu. LA EMPERAORA takma adıyla, 1908-1925 arasında Andalucía'nın en iyi kadın dansçılarından biri olarak tanındı. Manuel de Falla'nın partisyonunu kendisi için yazdığı *Büyücü aşkı*'nı (El amor brujo) 1915'te ilk olarak yorumladı.

İMPERİUM. Esk. Rom. *Kamu gücü* anlamına gelen ve siyaset, adalet ve askerlik alanlarında devleti yönetenin gücünü ve yetkisini belirten lat. sözc.

Etrüsk kökenli olduğu sanılan "imperium" kavramı, şefin gücüne ve saygınlığına dayanan buyurma gücünü içerir; magistratusluklara bağlı genel yetkilerden biridir. Krallara, sonra Cumhuriyet döneminde, *lex curiata de imperio* ile yüksek magistratuslara, konsüllere ve praetorlara verilen imperium, belirli yetki ve ayrıcalıklar içeriyordu: asker toplama ve böylece oluşan birliklere seferde kumanda etme, çeşitli ast komutanlıklara atamalar yapma, zaferden sonra triumphus düzenleme hakkı. Magistratuslara bir yurttaşı hapsetme, comitium'ları (halk meclisi) ve senatoyu toplantıya çağırarak buna başkanlık etme olanağı veren yargılama yetkisi de imperium'a bağlıydı. Askeri yetki ancak *pomoerium (imperium militiae)* dışında sivil görevler ise, Roma'da kullanılabilirdi *(imperium domi)*. 23 yılında Augustus, zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın prokonsüllük imperiumunu aldı, bu, imparatorluk gücünün başlıca hukuki temellerinden birini oluşturdu. Bundan böyle bu yetki, hiçbir magistratusluğa bağlı olmadan kullanıldığı için bütün öbür magistratusların yetkisinin üstüne geçti. Aynı yetki, bir *lex de imperio* ile, her imparatora, saltanatının başlangıcında verilmeye başlandı. Bu yetkiyle imparator, imparatorluğun tüm yönetim alanlarına müdahale edebiliyordu.

İMPETİGO a. Der. hast. ÇAKMAK'ın eşanlamlısı.

İMPETÜS a. (lat. *impetus,* hamle, saldırma'dan). Jeofiz. Bir deprem dalgasının sismogram üzerinde ansızın ve vurumlu belirmesi.

İMPFONDO, Kongo'da yer, Likouala bölgesinin yönetim merkezi, Ubangi'nin sağ kıyısında. Ticaret merkezi. Irmak iskelesi.

İMPHAL, esk. **Manipur,** Hindistan'da kent, Manipur eyaletinin merkezi, Şillong platosunun G.-D.'sunda; 196 268 nüf. (1991). Karayolu kavşağı. Ticaret ve elsanatları merkezi.

İMPLANT a. (fr. sözc.). Derialtı hücre dokusunun içine, küçük bir cerrahi müdahaleyle yerleştirilen ve burada yavaş yavaş soğurulmaya bırakılan, radyoaktif madde ya da taze doku parçası içeren komprime halinde ilaç (pelet). [Bk. *ansikl.* böl.]

—Dişç. cerr. *Diş implantı,* implantasyon tekniğinde kullanılan ve diş protezlerini desteklemeye yarayan madeni ince iç yapı. (Çok sayıda implant tipi vardır: kemikzarı altı implantlar için kafesli; kemik içi implantlar için, iğneli, şeritli, çivili, vb.)

—ANSİKL. Hayvc. ve Vet.*İmplant ya da pelet, komprime ya da tablet şeklinde, hayvanların büyümesini hızlandırmak ya da süt vermesini sağlamak için kullanılır. Hayvanın derisi altına yerleştirilen tabletin içerdiği aktif maddeler yavaş fakat devamlı olarak açığa çıkarak vücutça emilir. Bunlar genellikle hormon etkisi gösteren maddelerdir: östrojen, testosteron.

İMPLANTASYON a. (fr. *implantation*'dan). Dişç. cerr. Eksik bir dişin yerine, protez tutturmak için, çene periostunun altına ya da çene kemiğinin içine bir metal altyapı ya da implant yerleştirmek amacıyla yapılan müdahale. (Bu nazik teknik, ancak diğer protez yöntemlerinin olanaksız bulunduğu hallerde kullanılmalıdır.)

—Vet. Çizip yararak ya da bir trokardan

yararlanarak bir implantı hayvan derisi altına yerleştirme.

İMPLANTOLOJİ a. (fr. *implantologie*'den). Dişç. cerr. Odontostomatolojinin diş implantlarına ilişkin bölümü.

İMPLUVİUM a. (lat. sözc.; lat. *in*, içinde, ve *pluere*, yağmak'tan). Antik. **1.** Roma evlerinde, atriumun ortasında, yağmur sularının toplandığı bir havuzu bulunan üstü açık alan. **—2.** Bu havuzun kendisi.

İMPORT-EXPORT a. (dışalım ve dışsatım anlamında ing. sözc.). İkt. Yabancı ülke çıkışlı ürünlerin satın alınıp ulusal ürünlerin yabancı ülkelere satılmasından oluşan ticari etkinlik.

İmpressionisme müzesi → JEU DE PAUME galerileri.

İMPROMPTU a. (fr. sözc.; el altından anlamındaki lat. *in promptu*'dan). Müz. Romantik çağda, genellikle piyano için yazılan parça. (Bir doğaçlama olduğu izlenimi veren impromtu, biçimle ilgili hiçbir yerleşik kurala uymaz; her üslupta bestelenebilir. Schubert'in, Chopin'in, Fauré'nin ve Liszt'in [*fa* diyez] impromptu'leri ünlüdür.)

İMPULS a. Fizs. mekan. VURUM'un eşanlamlısı.

İMRAHOR a. Kur. tar. Osmanlı devletinde has ahırın en büyük yöneticisi.
—ANSİKL. Önceleri padişahın atlarına bakmakla görevli tek bir imrahor varken, Mehmet II döneminde (1451-1481) örgütün genişletilmesi sonucu iki imrahorluk oluşturuldu: *imrahorı evvel* ve *imrahorı sani*. *Büyük imrahor* da denilen birincisi, padişahın atının sağında yürüyebilir, üzengi ya da rikabı hümayun ağaları arasında yer alırdı. Topkapı sarayı'nda Babıhümayun ile Ortakapı arasındaki eski divan salonunun yanında bir dairesi vardı. XV. yy.'da protokoldeki yeri kapıcıbaşıdan sonrayken, XVI. yy.'da çeşnigirbaşının önüne geçti. Sancakbeyi derecesinde olan büyük imrahorun bir tuğu vardı. Ahır halkı, saraçlar, yedekçiler, devecilerle katırcılar, bunların subayları olan sarkanlar ve harbendebaşılar onun yönetimi altında bulundukları gibi, saray koru ve otlakları da ondan sorulurdu. *Küçük imrahor* da denilen ikincisi, Vefa semtindeki saray dışı ahırların sorumlusu olarak daha çok katırların barındığı ahır halkının ve arabacıların yönetimiyle uğraşırdı. Sefer sırasında içoğlanlarına beygir verir, saray arabalarının korunmasıyla ilgilenirdi. Birinci ve ikinci kethüdalık, büyük ve küçük imrahora bağlı en önemli memurluklardı. Yükselen ikinci kethüda, büyük imrahorluk kethüdası olurdu. Ayrıca, emin, kâtip, ruznamçeci, ruzname halifesi, voynuk kâtibi gibi memurlardan oluşan bir kalem dairesi de imrahorların yönetimi altında çalışırdı. Büyük ve küçük imrahorun, maaşları dışında, *arpalık* denen dirlikleri de vardı. XVII. yy. başlarında büyük imrahorların 19 bin akçelik tımarları, XVIII. yy.'da zeamet derecesine yükseltildi. XVI. yy.'da imrahorlar dış hizmetlere sancakbeyi olarak çıkarlarken, XVII. yy.'dan sonra bunlara beylerbeylik ve vezirlik payesi bile verildi. Hıdrellez'de has ahır hayvanları Kâğıthane'de çayıra salınınca, büyük imrahorun burada "İmrahor köşkü" denen özel konutunda, padişaha şölen vermesi gelenekti. Ayrıca, padişahın kayık gezintilerinde tülbent ağasından sonraki üçüncü sandala binerdi. Mahmut II döneminde küçük imrahorluk gereksiz görülerek kaldırıldı (1835). Daha sonra da imrahorluğun yerine Istablı amire müdürlüğü kuruldu (1837).

İmrahor camisi

Büyük Larousse

İmrahor camisi, İstanbul'da Samatya ile Yedikule semtleri arasında, kiliseden dönüştürülmüş cami. İstanbul'daki en eski Bizans anıtlarından olan kilisenin (Studion Prodromos) tarihi, 463'e değin iner. Fetihten sonra Bayezit II döneminde imrahor İlyas Bey tarafından cami haline getirildiğinden *Mirahor mescidi* ya da *İlyasbey camisi* diye de anılır. XVIII. yy.'da bir yangın geçirmiş ve onarılmıştır. 1894 depreminde büyük zarar gören yapı, 1910'da çatısı da çöktükten sonra terk edildi. Yapı özellikle mozaikleri ve korinthos başlıklı sütunlarıyla ünlüydü.

İMRALI adası, Marmara denizi'nin G. kesiminde, Samanlı dağlarının B. ucunu oluşturan Bozburun'un 20 km B.'sında ada; 9,98 km². Uzun ekseni K.-G. doğrultusunda olan ada, birbirine dar bir kısımla bağlı iki tepeden oluşur. Daha yüksek olan K.'deki tepe üst kretase, geri kalan kesim neojen çökellerinden oluşur. Yönetim bakımından Bursa iline bağlı. Cezaevi.

İMRAN, Musa peygamberin babası. Adı, Tevrat'ta *Amram* olarak geçer. Yahudi inancına göre, Firavun'un başveziriydi ve Firavun uyurken her gece onun başucunda beklerdi. Bir gece bir kuş ona bir kadın getirdi. Bu kadın ile birleşmesinden Musa dünyaya geldi. Müneccimler Firavun'a, ileride kendisini öldürecek kişinin ana rahmine düştüğünü bildirdiler. Firavun, yaptırdığı araştırmadan hiçbir sonuç alamadı. Çünkü kimse başvezirin karısından kuşkulanmamıştı.
Kuran'da Ali İmran suresine adını veren İmran'ın Musa'nın babası, karısının da Meryem'in annesi, İsa peygamberin büyükannesi olduğu öne sürülür.

İMRAN BİN HİTTAN ES-SADUSİ, arap harici şair (öl. Faris, Vasıt, 703). Adı, hadis aktaranlar arasında geçer. Önceleri sünni iken, karısının etkisiyle hariciliği benimseyerek bu fırkanın ılımlı kolu olan sufriyenin başına geçti. Abdülmelik dönemindeki (685-705) büyük harici ayaklanması sırasında Haccac tarafından izlenip sıkıştırılınca, ömrünün sonuna kadar saklanarak ve kaçarak yaşamak zorunda kaldı. Çeşitli kaynaklarda iyi bir şair olduğu belirtilen İmran'ın *Divan*'ı günümüze kadar gelmedi.

İMRANİ (Muinettin el-Hındi **EL-**), **Delhi' nin Hocası** da denir, hintli kelam ve din bilgini (XIV. yy.). Başlangıçta sufilere karşıyken sonradan o da hırka giyip sufi oldu. *Kenz üd-dekaik, el-Menar, el-Miftah, et-Telhis* gibi yapıtlara şerhler yazdı.

İMRANLI, esk. **Umraniye,** İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde, Sıvas iline bağlı ilçe; 21 530 nüf. (1990); 1 229 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 100 köy. Merkezi, Sıvas'ın 104 km K.-D.'sunda *İmranlı*, 7 414 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller üretimi. Hayvancılık.

İMRAR a. (ar. *mürr*, acı'dan *imrar*). *Esk.* **1.** Acı hale getirme, acılaştırma. **—2.** Üzücü sözler söyleme. **—3.** *İmrar olunmak*, acılaşmak.

İMRAR a. (ar. *mürür*, geçme'den *imrar*). *Esk.* **1.** Geçirme, geçirilme. **—2.** Bir süreyi doldurma. **—3.** *İmrar-ı hayat eyleme*, yaşam süresini doldurma; yaşama: "...*on beş yaşından beri âzâde-serâne imrâr-ı hayata alışmış olan bu âteşpâre-i zekâvet*..." (Ebüzziya Tevfik). || *İmrar-ı vakt etmek*, vakit geçirmek.

İMRE *(aziz)*, macar prensi (1007-1031). Macaristan kralı aziz İstvan ile germen imparatoru aziz Heinrich'in kız kardeşi Gisela'nın oğlu. Babasının adıyla bilinen yasayı onun yazdığı söylenir. 1083'ten sonraki ayinlerde babasıyla birlikte kutsandı.

İMRE, macar kralı (1174'e doğr. - 1204). Kral Béla III'ün oğlu. 1202'de Zara'yı Haçlılar'a kaptırdı, ama Bulgaristan'ın bir bölümünü fethetti. Kardeşi Andras II'nin olası saldırılarına karşı kendisini koruyabilmek için onu hapse attırdı (1203). Bogomiller*'e şiddetle karşı çıktı.

İMREET a. (ar. *imre'et*). *Esk.* Kadın.
—Esk. gökbil. *İmreet-ül-müselsele*, Kuzey yarıküredе bir yıldız kümesi.

İMRENCE ya da **İMRENÇ** a. *Esk.* İmrenilen şey ya da kimse.

İMRENDİRMEK → İMRENMEK.

İMRENİLMEK → İMRENMEK.

İMRENLER, Konya'nın Hüyük ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 426 nüf. (1990). Belediye.

İMRENME a. İmrenmek eylemi; gıpta.

İMRENMEK gçz. f. **1.** *(Bir şeye) imrenmek*, görülen, kokusu alınan bir şeye karşı güçlü bir yeme isteği duymak, gönlü çekmek ya da çok beğenilen bir şeyi elde etmeyi çok istemek: *İnsan, kendisine yasaklanan her şeye, her yiyeceğe imreniyor. Vitrindeki elbiselere imrenmek.* **—2.** *Bir kimseye imrenmek*, ona benzemeyi istemek; özenmek, gıpta etmek: *Spor yapanlara imrenmek. Bu yaşında, gençlere imrenip paten yapmaya kalktı.*

◆ **imrendirmek** ettirg. f. İmrenmesine neden olmak.

◆ **imrenilmek** edilg. f. İmrenmek eylemine konu olmak.

İMRENTİ a. İmrenme, gıpta.

İMROZ → GÖKÇEADA.

İmroz ve Bozcaada idareleri, İmroz (Gökçeada) ve Bozcaada'ya tanınan özel yönetim. Lozan antlaşması'nın 14. maddesiyle, Türkiye'nin egemenliği altında kalan Gökçeada ve Bozcaada'ya özel bir statü verildi.

İMRÜLKAYS, asıl adı **Adi** ya da **Muleyka** ya da **Hunduç,** arap şair (öl. 550). Tanrı'nın kölesi anlamına gelen **İmrülkays** dışında **Zülküruh** (delik deşik yüzlü), **el -Meliküddildil** (serseri kral) lakaplarıyla da anıldı. Çocukluğunu Kinde kabilesinin reisi olan babası Hucr'un sarayında geçirdi. Şiir yazmaya duyduğu aşırı istek ve bu arada Beni Uzra kabilesinden Fatime adlı kıza yazdığı aşk şiiri yüzünden babası tarafından kovuldu. Söylentiye göre, babası, kölesi Rebia'ya onu öldürüp gözlerini kendisine getirmesini emretti. Ancak, Rebia, onun yerine bir karacayı kesip gözlerini Hucr'a götürdü. Bir süre sonra Hucr durumu anlayarak pişman oldu ve oğlunu yeniden saraya aldıysa da İmrülkays çok geçmeden yeniden çöllere kaçtı ve bir serseri grubunun başına geçerek günlerini içki, müzik, avlanmak ve şiir yazmakla geçirdi. Bu arada Esed kabilesi ayaklanıp babasını öldürünce, öç almaya karar verdi. Beni Bekr ve Beni Taglib kabilelerinin de yardımlarıyla onları ağır bir yenilgiye uğrattı. Ancak, bu öcü az bulması ve daha da sürdürmek istemesi üzerine kendisine yardım etmiş olan kabileler tarafından yalnız bırakıldı. Başka kabilelerden de yardım göremeyince yarı hıristiyan yarı yahudi bir inancı taşıyan Teyma emiri es-Semevel'e sığındı. Es-Semevel de onu Gassani hükümdarı Haris'e gönderdi. Haris de düşmanlarını yıpratır düşüncesiyle İmrülkays'ın Bizans imparatoru Iustinianos'un yanına gitmesini sağladı. Iustinianos arap şairini iyi karşıladığı gibi bir süre sonra emrine bir ordu vererek

düşmanlarına karşı savaşması için geri yolladı. Ankara yakınlarında, kendisine armağan edilen bir gömleği giyince vücudunda yaralar çıktı ve bu yüzden öldü. Bazı arap kaynaklarında Bizans'ta bulunduğu sırada İustinianos'un kızını baştan çıkardığı için zehirli bir gömlekle öldürüldüğü öne sürülürse de, bu gerçek değildir; çünkü Bizans imparatorunun kızı yoktu. Hıristiyanlığı kabul ettiği yolundaki iddialar da gerçekle bağdaşmaz.

Cahiliye dönemi arap edebiyatının önde gelen yedi şairi arasında yer alan İmrülkays, arap edebiyatına doğa temasını ve kafiye yeniliklerini getiren bir şair olarak kabul edilir. Ancak VIII. yy.'da toplanan şiirlerinin hepsinin onun olup olmadığı belli değildir. *Divan*'ı birkaç kez basıldı. Kasidelerinin en ünlüsü, *Muallakat*'ın başında yer alır. (→ Kayn.)

İMSAK, -ki a. (ar. *imsak*). **1.** *Esk.* Kendini bir şeyi yapmaktan alıkoyma, yemeden içmeden kaçınarak nefsine hâkim olma; perhiz. **—2.** Ramazanda oruca başlama zamanı: *İmsakten sonra.* **—3.** *Esk.* Cimrilik, pintilik. **—4.** *İmsak etmek,* bir şeyi yapmaktan kendini alıkoymak, nefsine hâkim olmak (esk.). **—5.** *İmsak topu,* ramazanda oruç zamanını bildirmek için atılan top.

—İsl. Nefsi istek ve tutkulardan alıkoyma; dince günah ve haram sayılan tutum ve davranışlardan kaçınma; oruçluyken yeme, içme ve cinsel ilişkiden uzak durma; oruç tutmaya niyetlenen için yeme, içme ve cinsel ilişki yasağının başlama vakti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Fıkıh kitaplarında orucun bozulmasına yol açan davranışlardan kaçınmaya *imsak*, oruç açmaya ve özürlü ya da özürsüz oruç bozmaya *iftar*, günün orucuna başlama anına da *sahur* ya da *imsak vakti* denir. Oruç tutmaya niyetlenen kişinin ikinci fecir* (fecr-i sani) denilen şafak sökümü ile başlayan imsak vaktinden sonra, güneş batıncaya kadar orucu bozan şeylerden kaçınması gerekir.

İMSAKİYE a. (ar. *imsākiyye*). Ramazanda oruca başlama, oruç açma ve namaz saatlerini, yerel saate göre gösteren çizelge.

İMSÂS a. (ar. *maṣṣ*, emme'den *imṣaṣ*). *Esk.* **1.** Emdirme, emdirilme, emdirerek çekme, içeriye alma. **—2.** Suda eritilmiş ilacı şırıngaya çekme.

İMSEL sıf. İmlerle anlatılan ya da imle ilgili şey için kullanılır.

İMSENG (Ferdinand), isviçreli rehber (Saas Fee, Valais, 1834 - Rosa dağı 1881). Yalnızca Valais dağlarında rehberlik yaptı; 1872'de Rosa dağının doğu yamacına (Macugnaga buzullarının yukarısındaki büyük buz duvarı), Zinalrothorn'un güney -doğu doruğuna (1872), 1876'da Nordend'in doğu yamacına, Weisshorn'un doğu yamacına, tehlikeli "Penhall" geçidinden (L. Zurbrucken ve W. Penhall ile birlikte) Matterhorn dağının batı yamacına (1879) tırmandı. Rosa dağındaki Marinelli geçidinde çığ altında kalarak öldü.

İMST, Avusturya'da (Tirol) komün, İnn kıyısında; 5 100 nüf. 830 m yükseltide turizm merkezi. Tekstil sanayisi.

-İMTIRAK → -MTRAK.

İMTİDAD a. (ar. *medd*'den *imtidād*). *Esk.* **1.** Uzun sürme, uzama. **—2.** Zaman, süre.
—Esk. gökbil. Uzay.
—Esk. mat. Uzam.

İMTİHAN a. (ar. *imtiḥan*). **1.** Bilgi ve yeteneklerin değerlendirilmesi için yapılan yoklama; sınav: *İmtihana girmek, hazırlanmak. Bitirme imtihanı.* **—2.** Direnme gücünün sınanmasına olanak veren zor durum; sınav: *Başına gelenler kötü olaylardı, ama onun için bir imtihan oldu.* **—3.** *Bir kimseyi imtihan etmek,* bilgi, beceri düzeyini anlamak için onu yoklamak, sınamak. ‖ *İmtihan olmak,* bilgi ve becerisi ölçülmek; sınanıp denenmek. ‖ *İmtihan vermek,* imtihan olmak; güç ve tehlikeli bir durumdan başarıyla kurtulmak: *Doğrusu bu olayda iyi bir imtihan verdi.*
—Masonl. Mason adayını birtakım görünürde tehlikeli şeylerle karşı karşıya getirerek, onun cesaretini sınama ya da ahlaksal eğilimlerini benimsediği felsefi ilkeleri ortaya koyacak bir sınavdan geçirme.

İMTİLA a. (ar. *imtilā'*). *Esk.* **1.** Bir kabın sıvı ya da herhangi bir şeyle dolu olması. **—2.** *İmtila olmak,* dolmak.
—Esk. tıp. Dolma, toplanma. ‖ *İmtila-yı dem,* kan toplanması. ‖ *İmtila-yı mide,* mide şişkinliği, dolgunluğu.

İMTİNA a. (ar. *imtinā'*). *Esk.* **1.** Bir şeyi yapmaktan çekinme, kaçınma, geri durma. **—2.** Olanaksızlık, olanağı bulunmama: *"Talihin bu kadar yaman bir imtinâı karşısında İzmir'le Edirne'yi unutmak kalıyor"* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *Bir şeyden, bir şey yapmaktan imtina etmek,* kaçınmak, çekinmek: *"Bende de bir kuvvet insanların meram ve arzusuna bir sefil oyuncak olmaktan imtina eden bir mukavemet var"* (H. Z. Uşaklıgil).
—İsl. huk. Bir şeyin olanaksız olması. ‖ *İmtina-yı adi,* âdetlere göre bir şeyin olanaksız olması. (Örneğin bir kişi nesebi herkes tarafından bilinen birisi için "bu benim oğlumdur" diye bir iddiada bulunursa davası dinlenmez.) ‖ *İmtina-yı hakiki,* bir şeyin olanaksızlığının mantıki zorunluluk olması. (Örneğin bir kişi kendisinden daha yaşlı biri için "bu benim oğlumdur" diye iddiada bulunursa davası dinlenmez.)

İMTİNAN a. (ar. *imtinān*). *Esk.* **1.** Yapılan iyiliği her fırsatta söyleme, yüze vurma. **—2.** Minnet duyma. **—3.** *İmtinan etmek,* başına kakmak.

İMTİSAL a. (ar. *imtiṣal*). *Esk.* **1.** Bir örnek doğrultusunda hareket etme, ona uyma. **—2.** Alınan buyruğa göre davranma. **—3.** *İmtisal etmek,* örnek almak; emre uymak: *"Barmak kodı başın ide emrine imtisâl"* (Vasfi, XVI. yy.).

İMTİSALEN be. (ar. *imtiṣal*'den *imtisalen*). *Esk.* Uyarak, bağlı olarak, örnek alarak.

İMTİSAS a. (ar. *imtiṣaṣ*). *Esk.* Emme, emiş.
—Esk. biyol. Soğrulma, emilme.

İMTİYAZ a. (ar. *imtiyāz*). **1.** AYRICALIK'ın eşanlamlısı: *Yapılan zammın yanı sıra bazı imtiyazlar da istedi. Bu konuda kimseye imtiyaz tanıyamayız.* **—2.** Devletçe bir madeni, bir fabrikayı vb. işletmek için bir kimse ya da kuruluşa verilen özel izin: *İmtiyaz* sözleşmesi. (Bk. *ansikl.* böl. Mad. oc.)
—İda. huk. *İmtiyaz sözleşmesi,* bir kamu hizmetinin gördürülmesi amacıyla İdare'nin özel hukuk kişileriyle yaptığı sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tar. Osmanlı devletinin müslüman olmayan halkına ve ülkesinde yaşayan yabancılara siyasal sakıncalar gözetilmeksizin tanıdığı ayrıcalık. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Tic. huk. *İmtiyazlı hisse senedi,* anonim ortaklıklarda kâr, tasfiye payı vb. konularda ayrıcalığı olan hisse senedi. (Anonim ortaklık esas sözleşmesiyle kimi hisse senetlerine kâr payı, tasfiye halindeki ortaklık varlığının dağıtılması vb. konularında ayrıcalık tanınabilir [Türk Tic. k. md. 401].)
—ANSİKL. İda. huk. *İmtiyaz sözleşmesi,* İdare'yle yani kamu kurum ve kuruluşlarıyla özel hukuk kişileri arasında yapılan hukuki işlemdir. İdare, bu tür sözleşme ile özel hukuk kişilerine kamu hizmetinin kurulması ve işletilmesi için yetki verir. Özel hukuk kişisi de her türlü gider ve zararı kendisine ait olmak üzere bu hizmetin yerine getirilmesini üstlenir ve bunun karşılığında belirli bir para alır. İmtiyaz sahibi özel hukuk kişisinin alacağı para imtiyaz sözleşmesinde belirlenir. Özel hukuk kişisi bu hizmet için halktan istediği gibi ücret alamaz. İmtiyaz sözleşmesi, özel hukuk kişisine kamu hizmetinin görülmesi için gerekli olan kamusal yetkileri sağlar. İdare ile özel hukuk kişileri arasındaki bu tür sözleşmeler tümüyle idari sözleşme niteliğini taşır. İdare ile imtiyaz sahibi özel hukuk kişisi arasında çıkacak anlaşmazlıklar idare mahkemelerinde (idari yargıda) çözümlenir. İdare'nin bir sözleşmeyle kamu hizmetini özel hukuk kişilerine gördürmesi onun, bu hizmetlerden yararlananlara karşı olan sorumluluğunu ortadan kaldırmaz. Kamu hizmetinin, kurallara uygun ve düzenli olarak sürdürülmesi İdare'nin görevidir. Kamu hizmetinin yerine getirilmesinin aksaması halinde İdare, imtiyaz sahibinin yerine geçerek hizmetin sürdürülmesini sağlayabilir.
—Mad. oc. İdare'den maden imtiyazı elde eden kişi imtiyaz alanındaki madenleri kendi yararına işletir ve kâr sağlamaya çalışır. İmtiyaz sahibi, aldığı bu imtiyaz karşılığında İdare'ye belirli bir para öder. İmtiyaz yoluyla işletilebilecek madenleri hükümet saptar. İlke olarak, ülkenin kamusal çıkarları açısından büyük önem taşıyan madenler doğrudan doğruya devlet tarafından işletilir; bu tür madenler için özel kişilere işletme imtiyazı verilmez.
—Tar. Fetret döneminde Bayezit I'in (Yıldırım) oğullarından Musa ve Süleyman Çelebi birbirlerine karşı üstünlük kazanmak için Bizanslılar'la Venedikliler'e, özellikle liman kentlerde ticari bazı imtiyazlar tanıdılar. Murat II ve İstanbul'u aldıktan sonra Mehmet II (Fatih), uyruğuna geçen azınlıklara dinsel ayrıcalıklar tanırken, güçlü donanmaya sahip olan Cenevizliler'e ve Venedik Cumhuriyeti'ne ticari imtiyazlar verdi. Kardeşi Cem ile taht kavgasına giren Bayezit II, kardeşini ellerinde tutmaları koşuluyla Rodos şövalyelerine Ege kıyılarında ticaret yapma ve tuzlaları işletme imtiyazı tanıdı. Ancak, önce Fransızlar'a, sonra İngilizler'e, ardından da tüm Avrupa devletlerine tanınan kapitülasyonları bu imtiyazlardan ayrı tutmak gerekir. Abdülmecit döneminde (1839-1861), özellikle Abdülaziz'in Avrupa gezisi dönüşü iyice hızlanan imtiyaz siyaseti, Abdülhamit II döneminde (1876-1909) devletin parasal durumunun bozulması sonucu demiryolu ve bayındırlık işlerini de kapsayarak daha çok arttı. Almanlar'a verilen imtiyazlarla yaptırılan Anadolu-Bağdat demiryolu Osmanlı devletinin Birinci Dünya savaşı'na girmesine neden olduğu gibi, Şark demiryolları imtiyazı verilen İngilizler'i de Arabistan yarımadasına yaklaştırdı. Bu dönemde demiryollarının yanı sıra, bayındırlık işlerinin de imtiyazlarının verildiği başlıca yabancı firmalar: İstanbul'un Anadolu yakasındaki Erenköy'ün su işleriyle ilgili boru döşenmesi etkinliği bir isviçre şirketine (1890); Selanik (1891) ve İzmir'in (1895) su şebekelerinin yapımı yine aynı şirkete; İstanbul'da tünelin ve tramvay hatlarının, sonra da Selanik'te tramvay hatlarının yapımı bir fransız şirketine (1899); İstanbul'da ev ve işlik yapımı yine aynı yıl bir ingiliz şirketine.

İmtiyaz verilirken şirketlere km garantisi de vermek zorunda kalındığından ve ödenen para km ile orantılı olarak arttığından yabancı kumpanyalarca yapılan demiryolları Babıâli hükümetine pahalıya mal oldu.

İmtiyaz madalyası, Abdülhamit II döneminde (1876-1909) çıkarılmış iki madalya. 1879'da bastırılanın ön yüzünde tarihle "sadakat", "hamiyet", "gayret" ve "şecaat" sözcükleri, arka yüzündeyse zeytin ve defne dallarından oluşan bir çelenk içinde ay-yıldız ve arma yer alır. 64,80 g ağırlığında, 50 mm çapındaki altın örneklerinin yanı sıra, bakır ya da bakır yaldızlı olanları da vardır. İkinci madalya, 23 eylül 1883 tarihli on bir maddelik bir buyrukla, devletin ve padişahın çıkarlarını ko-

ruyan ve yararlı hizmetlerde bulunanlara verilmek üzere bastırıldı. Ön yüzünde osmanlı arması, arka yüzündeyse "Devlet-i Aliye-i osmaniye'ye fevkalade sadakat ve şecaat ibraz edenlere mahsus madalyadır" yazısıyla, madalya almaya hak kazanmış kişinin adının bulunacağı boşluk yer alıyordu. Altından basılanları beş liralık osmanlı altını ağırlık ve çapında (36 g, 37 mm), gümüşleriyse bir mecidiye ağırlık ve çapındaydı (23,60 g, 37 mm).

İmtiyaz nişanı → NİŞANI İMTİYAZ.

İMTİYAZAT çoğl. a. (ar. *imtiyaz*'ın çoğl. *imtiyazat*). *Esk.* Ayrıcalıklar; izinler; olanaklar: *"... bazı imtiyazata malik kimselerle zenginleri dünyanın en bahtiyarları addetmekten çekinmez"* (Baha Tevfik).

İMTİYAZLI sıf. Bir ayrıcalıktan, bir üstünlükten yararlanan kimse, topluluk ya da kuruluş için kullanılır; ayrıcalıklı: *Aramızda imtiyazlı kimseler var. İmtiyazlı sınıflar.*
—Bors. *İmtiyazlı hisse senedi,* hisse senetleri ve tahviller arası özellikler taşıyan kıymetli kâğıt.

İMTİYAZSIZ sıf. İmtiyazı olmayan; ayrıcalıksız.

İMTİZAÇ a. (ar. *imtizâc*). *Esk.* **1.** Bir şeyle karışma, karışarak yeni bir bileşim oluşturma. **—2.** Uyumluluk, birbirine uyma, uygun düşme. **—3.** Geçinme, uyum sağlama. **—4.** *İmtizaç etmek,* karışmak; uyum sağlamak. **—5.** *İmtizac-ı elvan,* renklerin uygunluğu. || *İmtizac-ı kimyevi,* kimyasal bileşik.
—Esk. kim. BİLEŞME'nin eşanlamlısı.

İMTİZAÇSIZLIK a. Uyuşmazlık, uyumsuzluk.

İMZA a. (ar. *imza*). **1.** Sahibini, kuşkuya yer bırakmayacak bir biçimde belirleyen ve bir belgeyi onaylama iradesini kesin olarak belirten ayırtedici ve kişisel elyazması her tür işaret. (Bk. *ansikl.* böl. Med. huk.) **—2.** Bir sanatçının yapıtı üzerine koyduğu, onun yaratıcısı olduğunu gösteren işaret. (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant.) **—3.** Bir şeyi yapanın tanınmasını sağlayan özellik, işaret: *Her iki cinayet de aynı katilin imzasını taşıyor.* **—4.** Bir yapıtı imzalaması, hatta bir yapıtı tanıtması, önsözünü imzalaması bile o yapıta belli bir değer kazandıracak kadar ünlü yazar, sanatçı: *Bunlar türk edebiyatının en seçkin imzaları. Ünlü imzalara yer veren bir dergi.* **—5.** *(Bir şeye) imza atmak, bir şeyi imza etmek,* imzalamak, imzasını koymak: *İlk işim, gidecek yazılara imza atmak oluyor.* || *İmza günü,* bir yazarın halka açık bir yerde kitaplarını bir sunu yazısıyla imzalaması, okurlarıyla söyleşebilmesi için düzenlenen gün. || *İmza kâğıdı,* kimi işyerlerinde çalışanların giriş ve çıkışlarını denetlemek için üzerine imza atılan kâğıt. || *İmza sahibi,* kimi sanat ve meslek dallarında değerini kanıtlamış, adını duyurmuş kimse; gazete ve dergilerde kendi adıyla yazı yazan kimse. ||*İmza toplamak,* bir dilekçeyi ya da öneriyi destekleyip benimseyenlere imzalatmak. || *İmza töreni,* önemli bir sözleşme ya da antlaşmanın belgelerini ilgili tarafların imzalayıp birbirlerini kutlamaları için düzenlenen tören. || *İmza vermek,* imza atmak. || *İmzadan gelmek, çıkmak,* imza işlerini tamamlamak. || *Bir olaya, bir girişime, bir şeye (soyut) imzasını atmak,* onu yaratmak, ona katkıda bulunmak, onda kendisinden bir iz bırakmak: *Kurtuluş savaşı'na, tarihe, bir başarıya imzasını atmak.* || *Bir yazıya imzasını atmak,* daha önce yazdığı ya da bir başkasının yazmış olduğu şeylere bütünüyle katılmak, onu onaylamak: *Ben o yazıma bugün de imzamı atarım. Bu yazıya imzamı atarım.* || *İmzaya gitmek,* bir evrak, sözleşme vb. sözkonusuysa, yetkili kişinin imzasına gönderilmek. || *İmzaya yollamak, göndermek,* bir evrakı, sözleşmeyi onu imzalayacak olan kişiye iletmek.
—Bür. ger. *İmza kartonu,* aralarına, gönderilecek evrakın imzaya sunulmadan önce konulduğu, kurutma kâğıdı tabakalarından yapılmış kütük. || *İmza makinesi,* el imzasının bir çizici sistem sayesinde çoğaltılmasını sağlayan gereç.
—Giz. bil. Görünmeyenin karşılığı olarak görünen; doğanın, yarar ve iyiliğini belirtmek için, kendinden gelen her varlığa vurduğu işaret. (Bütün yıldızların kendi imzaları vardır ve astroloji bunları göz önünde tutar. Bütün bitkilerde de durum aynıdır ve yapılarının ya da renklerinin özellikleri biçimle etkiler arasındaki bağıntıyı açığa vurur. Paracelsus imzaların başlıca kuramcısıdır. Porta ve Lavater buna fizyognomoniyi eklediler.)
—Huk. *İmza inkârı,* bir belge ya da senetteki imzanın kabul edilmemesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *İmza-i kaza,* hâkimin verdiği hukuk kararlarının yürürlüğe konması, ceza kararlarının infaz edilmesi.
—Kur. tar. *İmzayı padişahi,* osmanlı padişahlarının başka ülkelerin hükümdarlarına yolladıkları "name-i hümayun"ların (mektup) kenarına konulan altın yaldızlı imzalara verilen ad. (Örneğin, imzalar şöyle yazılırdı: "Elmütevekkil alellahül -melik ül-müstean Essultan Ahmet Han bin Mehmet Han". Bu mektuplara mühür basılmaz, *çatma* denen kadife bir keseye konduktan sonra altın kozalakla bağlanır, balmumuyla mühürlenirdi. Keselerin rengi ve kozalakların ayar değeri mektubun önemine göre değişirdi. Ancak barış antlaşmaları mühürlü olurdu.)
—Siyas. kur. *Destek imza,* bir devlet başkanının ya da meşruti (anayasalı) monarşilerde hükümdarın yaptığı hukuk işlemlerinin altına, hükümet üyeleri (bakanlar) tarafından konan imza. (Parlamenter rejimlerde, destek-imzanın sahibi olan bakan, meclis önünde sorumludur.) [Bk. *ansikl.* böl.] —Bir hukuki belge ya da işleme katılmak ve onun içeriğini paylaşmak anlamına gelen imza.
—ANSİKL. Güz. sant. Yapıt imzası, yunan seramiğinde (çömlekçinin imzası, ressamın imzası), kameo ve mühürtaşlarının üzerinde görülmeye başladı. Resimde imza kullanımı XIII. yy.'dan sonra ortaya çıktı ve XV. yy.'da yaygınlaştı. İmza, süslü başharfler, bir monografi, bir amblem, canlı armalar ya da genellikle latince olarak sanatçının soyadı biçiminde olabilir. Gerekirse sanatçının soyadının yanına adı, tarih, hatta yapıtın gerçekleştirildiği yerin adı yazılır ve *fecit* (yaptı), *pinxit* (resimleştirdi) ya da, bir gravür için olduğu kadar bir heykel için de, *sculpsit* (yonttu) yazıları eklenir.
İslam sanatında özellikle madeni yapıtlarda usta, eserin sahibine iyi dileklerde bulunduktan sonra imzasını atıyordu. Horasan, Herat ve Musul'da yapılan madeni yapıtlar, çoğunlukla ünlü ustaların imzasını taşır. Selçuklular'dan kalma ahşap eserlerde, özellikle minberlerde imzalı pek çok örnekle karşılaşılmaktadır (Siirt ulu camisi, Ankara Aslanhane camisi, Divriği ulu camisi, Beyşehir Eşrefoğlu camisi minberleri gibi). Osmanlılar'dan kalma yapıtlarda da sanatçının imzası şan, şöhret vb. iyi dileklerle birlikte yer alır; ancak hattatlar hocalarından icazet aldıktan sonra eserlerine *ketebe** koyabilmişlerdir. İstanbul'daki Büyükçekmece köprüsü'nün köşklerinin birinin altında Mimar Sinan'ın küçük bir imzasının bulunması, yapıtın önemini daha da artırır.
—Med. huk. İmza, kural olarak el yazısıyla atılır. Ancak bazı durumlarda, imza yerine geçen işaret ya da aletler (mühür gibi) kullanılabilir. Okur-yazar olmayanlar ya da organlarındaki eksiklik nedeniyle imza atamayanlar elle yapılmış ve onaylanmış bir işaret kullanabilirler. Sol elin baş parmağı, eğer o yoksa elin öteki parmaklarından biri, imza yerine kullanılabilir. Körlerin atacakları imzanın onaylanmış olması gerekir (Türk Tic. k. md. 668). Bir davada senet altındaki imzanın kendisine ait olduğu ileri sürülen taraf, imzayı inkâr ederse, gerçek durum anlaşılana kadar senet delil olarak kullanılamaz. Yargıç, inkâr edilen imza hakkında tarafları dinleyerek bir yargıya varmaya çalışır. Yargıya varamazsa ilgili kişiye imza attırır, yazı yazdırır ve imzayla yazıları karşılaştırır. Gerekli görürse bilirkişi incelemesi yaptırır. İcra takibinde, borçlunun imza itirazında bulunması icra takibini durdurur. (→ İTİRAZ.)
—Siyas. kur. Parlamenter rejimde devlet başkanı siyasal bakımdan sorumsuz sayıldığından, onun bütün işlemlerinin ilgili bakan ya da bakanlar tarafından imzalanması gerekir. Bakanlar arasında siyasal dayanışma kuralı, hükümet başkanının (başbakan) kararlarının da ilgili bakanlarca imzalanması gereğini doğurur. Fransa'da, yarı-başkanlık rejimi ile yarı -parlamenter bir rejim kuran 1958 Anayasası, cumhurbaşkanının, destek-imza gerekmeksizin tek başına alabileceği kararlara da yer vermiştir (başbakanı atama, referanduma gitme, olağanüstü durumlarda birtakım yetkileri kullanma, vb.).
1982 Türk anayasası da bu modelden esinlenmiştir. Anayasa, cumhurbaşkanının sorumsuz olduğunu, işlemlerinin ilgili bakan ve başbakan tarafından imzalanması gerektiğini açıkça belirtmekle birlikte, ilk kez buna önemli bir istisna getirmiştir: "Cumhurbaşkanının tek başına yapabileceği işlemler" için destek-imza gerekmez. Ancak anayasa, Cumhurbaşkanlığı genel sekreterliğiyle ilgili işlemler dışında, hangi yetkilerin "tek başına kullanılabilecek" nitelikte olduğunu göstermemiştir.

İMZALAMAK g. f. **1.** *Bir yazıyı, bir belgeyi vb. imzalamak,* bir metne onun kendisine ait olduğunu göstermek, bir belgeyi geçerli kılmak, bir yazının içeriğini onaylamak vb. için imza atmak: *Bir dilekçeyi imzalamak. Çekinizi imzalamadınız. Bir senedi imzalamak. İmzalanacak bir şey var mı?* **—2.** *Bir sözleşme, bir anlaşma vb. imzalamak,* o sözleşmeyi, o anlaşmayı vb. imzaya ayrılan bölümlerini imza ederek geçerli kılmak, resmi işlemleri gerçekleştirmek: *Yabancı bir ülkeyle ticari bir sözleşme imzalamak. Barış anlaşması imzalamak. Bir kira sözleşmesi imzalamak. Sözleşmeyi yarın noterde imzalayıp anahtarları teslim alacağız.* **—3.** *Bir metni, bir yapıtı imzalamak,* onun yazarı, yaratıcısı olmak; bunu bir işaretle ya da imzayla belirtmek: *Pek çok makaleyi imzalamış olan ünlü bir gazeteci.* **—4.** *Bir kimseye kitabını, fotoğrafını imzalamak,* (okuruna, dostuna, hayranına vb.) kitabını, fotoğrafını bir sunu yazısıyla birlikte imza koyarak vermek.

◆ **imzalanmak** edilg. f. İmzalamak eylemine konu olmak: *Bütün evraklar imzalandı. Sözleşme dün imzalandı. Kitaplarının çoğu yazarları tarafından imzalanmıştır.*

◆ **imzalatmak** ettirg. f. İmzalanmasını sağlamak; imza attırmak: *Çekleri imzalatmak. En sonunda satış sözleşmesini imzalatmayı başardık.*

◆ **imzalattırmak** ettirg. f. Bir başkası aracılığıyla imzalatmak.

İMZALANMAK → İMZALAMAK.

İMZALATMAK → İMZALAMAK.

İMZALATTIRMAK → İMZALAMAK.

İMZALI sıf. **1.** İmzalanmış: *İmzalı olmayan senetler geçersizdir.* **—2.** Bir sunu yazısıyla imzalanmış kitap ya da fotoğraf için kullanılır: *Bir imzalı fotoğrafınızı rica edebilir miyim?*

İMZASIZ sıf. **1.** Yazarı bilinmeyen: *İmzasız mektuplar almak.* **—2.** Yapanı belli olmayan: *İmzasız bir yapıt.* **—3.** İmza edilmemiş, onanmamış: *Elimdeki çeklerin hepsi imzasız.*

-İN → -IN.

İN a. Avc. **1.** Bir hayvan tarafından yumuşak toprak ya da yumuşak kayaçta oyul-

muş yeraltı barınağı. (Genellikle barınağın boyutları hayvanın kendi boyutlarından çok büyüktür. Birçok hayvan başka hayvanlara av olmamak ve yavrularını yetiştirmek için in kazar; inlerin çoğu da ortak kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Tavşan gibi bazı hayvanların yavrulamak için toprak yüzeyine yakın ve tek girişli olarak düzenledikleri küçük yuva. **—3.** Mağara. **—4.** *İn gibi*, bir yerin kapalı, dar ve karanlık olduğunu belirtmek için kullanılır.

—Avc. *Doğal in.* Bazı yabanıl memelilerin doğal ya da çok az düzenlenmiş, ama bütünüyle kazılarak oluşturulmamış yeraltı barınağı; yapay inin karşıtıdır. || *İn avı*, sırasıyla birbirinin yerini alan, özel yetiştirilmiş küçük bir köpek sürüsü yardımıyla bir tilki ya da porsuğu ininde yakalama. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yapay in*, doğal bir ini taklit eder biçimde yapılmış arazi düzenlemesi; yapay in av köpeklerinin eğitilmesi için kullanılır.

—ANSİKL. Avc. Tavşanın, porsuğun, tilkinin ini dışarıya belli sayıda delikle açılır; bu deliklerden başlayan dehlizler ortada ve tek merkezde birleşir. Bu merkezden çıkan dar bir tünel, başka çıkışı olmayan ve hayvana barınak görevi yapan bir odacığa açılır. Bir çeşit sürek avı sayılan in avında tilki ya da porsuk inine bir köpek sokulur; köpek hayvanı takip eder ve kıstırır. Havlama seslerini izleyerek avcılar köpeğe ulaşana kadar bir hendek açarlar ve kıskaçlar yardımıyla av hayvanını yakalarlar.

İN a. (ar. *ins*, insan'dan). **1.** İnsan (*cin*'le birlikte kullanılır). **—2.** *İn cin top oynamak, in cin yok*, bir yerde hiçbir canlının bulunmadığını belirtmek için kullanılır: *Ortalıkta kimseler yok, in cin top oynuyor.* || *İn misin, cin misin?*, masallarda "insan mısın, cin misin" anlamında kullanılan soru.

İN sıf. (fars. *in*). *Esk.* En yakını belirtmek için kullanılır, bu: *Bad-ez-in* (→ BADEZİN). *Bina-ber-in* (→ BİNABERİN). *İn ü ân* (→ ÂN).

In Anorg. kim. *İndiyum*'un simgesi.

İNA, INSTITUTE* OF NAUTICAL ARCHAEOLOGY'nin (Sualtı arkeolojisi enstitüsü) kısa yazılışı.

İNÂBE ya da **İNÂBET** a. (ar. *inabe, inabet*). *Esk.* **1.** Tövbekâr olma, Tanrı yoluna girme. **—2.** Bir tarikat şeyhinin müridi olma ya da manevi bir hizmette bulunmak için izin isteme. **—3.** *İnabe almak*, bir tarikata girmek için mürşidine başvurup izin almak. || *İnabe vermek*, bir tarikat mürşidi tarafından dervişlik payesi vermek.

İNÂBET → İNÂBE.

İNACHUS a. (yun. öz. a. *İnakhos*'tan). İnce, uzun bacaklı ıstakoz cinsi. (Bağaları ve bacakları, genellikle, canlı organizmalarla kaplıdır. Aynagiller familyası.)

İNADINA be. **1.** İnat olsun diye, terslik olması amacıyla: *Annesi sus dedikçe çocuk inadına bağırıyor.* **—2.** Olması gerekenin, istenilenin, beklenilenin tersine: *Hava o gün inadına bozuktu. Devedikenleri bu mevsimde inadına güzeldir.*

İNADİYE a. (ar. *ʿinad* ve *-iyye*'den *ʿinadiyye*). Fels. ŞÜPHECİLİK'in eski eşanlamlısı.

İNADUNATA a. Ordovices devrinder Trias'a kadar yaşamış fosil denizlaleleri takımı. (300 kadar cinsi ve 53 familyası vardır.)

İNAK a. (ar. *ʿunk*, boyun'dan *ʿinak*). *Esk.* Boyna sarılma, sarmaşma, kucaklama.

İNAK → DOGMA.

İNAK a. Şeybaniler'de Kungrat kabilesinde yaşlılarına verilen ad. (Buhara ve Hive'de hükümdara danışmanlık yapan inaklar, XVIII. yy.'da hanları denetimleri altına alarak iktidarı ele geçirdiler.)

İNAKÇI → DOGMACI.

İNAKÇILIK → DOGMACILIK.

İNAKHOS. Yun. mit. Argolis'in ırmak tanrısı, Okeanos ile Tethys'in oğlu, İo'nun babası. Argolis'i paylaşamayan Poseidon ile Hera onu hakem seçtiler. İnakhos, Hera'nın lehinde hüküm verince Poseidon onu kuruttu.

İNAKLAR a. Eski türk devletlerinde hükümdarın gizli ve önemli emirlerini ulaştıran haberciler. İlhanlı, Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerinde hükümdarın habercilerine "inak" denirdi. Türk ailelerinden alınarak sarayda yetiştirilen, sarayın iç hizmetlerinde bulunan ve hükümdarla yakın ilişki içinde olan inakların başında bir bey bulunurdu.

İNAKSAL → DOGMATİK.

İNAKTİF sıf. (fr. *inactif*). Yerbil. ETKİN* OLMAYAN'ın eşanlamlısı.

İNAL (el-Melik ül-Eşref Seyfettin) [öl. 1461], Mısır ve Suriye Memlukları hükümdarı (1453-1461). Sultan Berkuk'un kölesi olarak onun Burciye Memlukları örgütüne girdi. Tahttan indirilen Berkuk'un oğlu Nasır'ın ikinci kez tahta çıkmasında önemli rol oynadığı için azat edildi. Sultan Muzaffer Ahmet tarafından Onlar meclisi emirliğine getirildi (1421). Seyfettin Barsbay döneminde (1422-1437) Gazze naibi olarak, onunla birlikte Urfa ve Diyarbakır seferlerine katıldı (1433). Ele geçirilen Urfa kentine vali atandı. Seyfettin Çakmak tahta çıkınca (1438), Kahire'ye çağrılarak baş devattarlığa, Patos seferi sırasında gösterdiği üstün başarıdan sonra da ordu başkomutanlığına (1446) getirildi. Çakmak'ın oğlu ve ardılı olan güçsüz Osman'ı bir darbeyle devirerek tahtı ele geçirdi (1453). Sultan olarak maliye sistemini büyük ölçüde yenileştirdi, bozuk ayarlı sikkeler yerine tam değerde paralar kestirdi. Akkoyunlu emirleri ve Mehmet II (Fatih) ile sıkı dostluklar kurdu. Kilikia'ya saldıran Karaman beyini buradan kovarak barışa zorladı. Ölümü üzerine yerine geçen oğlu Şahabettin Ahmet (1461), aynı yıl Seyfettin Hoşkadem tarafından tahttan indirilerek öldürüldü.

İNAL (İbnülemin Mahmut Kemal), türk tarihçi (İstanbul 1870 - *ay y.* 1957). Mühürdar Mehmet Emin Paşa'nın oğludur. Şehzade rüştiyesi'ni bitirdi. Yatılı olarak girdiği Mülkiye mektebi'ni hastalığı nedeniyle yarıda bıraktı. Mektebi hukuk'a bir süre dinleyici olarak devam etti. Özel olarak farsça ve fransızca dersleri aldı. Mehmet Âkif'in babası İpekli Tahir Hoca'dan arapça öğrendi. Hattat Hasan Tahsin Efendi'den de nesih ve sülüs yazı türlerinde icazet aldı. 1889'da Sadaret dairesi eyalat-ı mümtaze kalemi'nde göreve başladı. Vilayat-ı sitte'yi denetleme komisyonuna seçildi (1895). Daha sonra Eyalat-ı mümtaze kalemi müdürlüğüne atandı (1908). Abdülhamit II dönemine ait Yıldız sarayı evrakını tasnif etti. Böylece dönemin tarihi ve siyasi olaylarını, kaynaklarından inceleme olanağı buldu. Müdevvenat-ı kanuniye müdürlüğüne getirildi, ayrıca *Takvim-i vekayi* gazetesinin yönetimini üstlendi. Divanı hümayun beylikçiliği, Tarih-i osmani encümeni üyeliği, Vesaik-i tarihiye tasnif heyeti başkanlığı ve Evkaf-ı islamiye müzesi (Türk ve islam eserleri müzesi) müdürlüğü gibi görevlerde bulundu. 1935'te emekliye ayrıldı. İlk yazısı "İbnülemin" imzasıyla Selanik'te çıkan *Asır* gazetesinde yayımlandı. Gençlik yıllarında *Ahlak* (1891), *Hülasa-i ticaret* (1891), *Hülasa-i ziraat* (1891), *Ravzat ül-kemal* (1891), *Menafi üs-savm* (1892) gibi popüler kitaplar hazırladı. Namık Kemal'in *Cezmi*'sine benzeterek *Sabih* (1896) adlı bir roman yazdıysa da, yapıt daha sonra toplatıldı. *Asır, Beyan ül-hak, Mütalaa, Tercüman-ı hakikat* ile başka gazete ve dergilerde çeşitli konularda yazılar yazdı. Mehmet Âkif, kendi kardeşi Ahmet Tevfik ve Halil Edip ile birlikte *Resimli gazete*'yi yayımladı (1891). Yapıtlarına "Kemal" ile başlayan ya da biten adlar koydu. Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif ve arkadaşlarıyla Asar-ı müfide kütüphanesi'ni kurdu (1916). Hersekli Arif Hikmet'in (1915), Şeyhülislam Yahya'nın (1916), Leskofçalı Galip'in (1917) *Divan*'ları bu kütüphanenin yayınları arasında yer aldı. Gelibolulu Mustafa Âli'nin *Menakıb-ı hünerveran* (1926) ve Müstakimzade Süleyman Sadettin'in *Tuhfe-i hattatin* (1928) adlı yapıtlarına ayrıntılı önsözler yazarak yayıma hazırladı. *Kâmil Paşa'nın sadareti ve konak meselesi* (1912), *Evkaf-ı hümayun nezaretinin tarihçe-i teşkilatı ve nüzzarın teracüm-i ahvali* (Hüseyin Hüsamettin [Yasar] ile, 1916) gibi yapıtlarının yanı sıra, olgunluk döneminin ürünleri olan *Son asır türk şairleri* (1940-1942, 12 cüz), *Osmanlı devletinde son sadrazamlar* (1940-1953, 14 cüz), *Son hattatlar* (1955) ve *Hoş sada* (1958) adlı eserleriyle ünlendi. Kuvvetli bir belleğe sahip olan İbnülemin Mahmut Kemal İnal, özellikle biyografi alanında ortaya koyduğu yapıtlarıyla tanınır. Yapıtlarının tümünü osmanlıcanın anlatım özelliklerine bağlı kalarak, kendine özgü bir üslupla yazmıştır.

Mahmut Kemal İnal

İNAL (Selahattin), türk mühendis ve siyaset adamı (Tarsus 1909). Yüksek orman okulu'nu bitirdikten (1933) sonra gönderildiği Viyana'da uzmanlık öğrenimi gördü (1935-1938). Yurda dönünce, İstanbul Orman fakültesi'nde asistan (1939), doçent (1950) ve kürsüsünün profesörü (1956) oldu. 12 Mart muhtırası'nı izleyen dönemde parlamento dışından birinci ve ikinci Erim hükümetleriyle Melen başkanlığındaki kabinede orman bakanı olarak görev yaptı (1971-1973). Kitapları: *Palamut meşesi ormanları* (1953), *Türkiye'nin gelişmesinde ormanın rolü* (1958), *Türkiye'de ormanların tahdit ve kadastrosu problemi* (1962), *Türkiye'de anayasa ve ormancılık* (1971).

İNALCIK (Halil), türk tarihçi (İstanbul 1918). İlköğrenim ve ortaöğrenimini Ankara'da yaptı. Balıkesir Muallim mektebi'ni, Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi tarih bölümü'nü bitirdi (1940). Aynı fakülteye asistan olarak girdi. Tarih doktorluğuna (1943), doçentliğe yükseldi (1946). Londra Üniversitesi'nde Paul Wittek'le çalıştı (1949). Profesör oldu (1952). Konuk profesör olarak ABD'de Columbia üniversitesi'nde ders verdi, araştırmalar yaptı (1953-1954). Siyasal bilgiler fakültesi'nde Fuat Köprülü'nün yerine ders verdi (1956-1972). ABD'de Princeton ve Pennsylvania üniversitelerinde konuk profesör olarak bulundu (1967). 1970-1974 arası Uluslararası Güneydoğu Avrupa araştırmaları merkezi (AİSEE) başkanlığı ve 1971'de İngiltere kraliyet tarih derneği muhabir üyeliği yaptı. Pennsylvania Üniversitesi'nde 1971'de yeniden ders verdi. 1972 yılında emekli oldu ve bir süredе Amerika Birleşik Devletleri'nde Chicago Üniversitesi osmanlı tarihi kürsüsü'nün başkanı olarak görev yaptı. Uluslararası düzeyde birçok bilim ve yayın kuruluşunun üyeliğine ya da onur üyeliğine getirilen Halil İnalcık'a, 1991 yılında, Dışişleri bakanlığı'nın üstün hizmet ödülü verildi.

Başlıca yapıtları şunlardır: *Tanzimat ve bulgar meselesi* (1943), *Fatih devri üzerine tetkikler ve vesikalar I* (1954), *Hicri 835 tarihli suret-i defter-i sancak-ı Arvanid* (1954), *Kanunname-i sultani bermuceb-i örf-i osmani* (R. Anhegger ile, 1956), *Ottoman policy and administration in Cyprus after the conquest* (1969), *History of the Ottoman empire, classical age, 1300-1600* (1973), *Gazavât-ı Sultan Murat bin Mehmet Han, İzladi ve Varna savaşları (1443-1444) üzerine anonim gazavâtnâme* (1978), *Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi (1071-1920)* [1980], *Studies in Ottoman Social and Economic History* (Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve ekonomik tarihi üzerine tetkikler) [1985].

İNALLI, Nevşehir'in Acıgöl ilçesi mer-

kez bucağına bağlı belde; 2 338 nüf. (1990). Belediye.

İNALLU ya da **EYNALLU,** Güney İran'daki Fars bölgesinde yaşayan bir türk boyu. Irak ve Azerbaycan'da da kolları olan İnallular'ın yöreye, moğol akınları sırasında kuzeyden geldikleri sanılmaktadır. Hükümdarın buyruğuna çoğu zaman büyük sayıda asker veren İnallular, Safeviler' in ilk dönemlerinde kızılbaş oymakları arasında yer aldılar. Abbas I döneminde Şahsevenler'in büyük bölümü onlardan oluşuyordu. Bugün de çoğunluğu Fars bölgesinde yaşamakla birlikte değişik yörelere dağılmış pek çok kolu vardır.

1934'te yöreye bir gezi yapan Sir Aurel Stein, İnallular'ın İran'daki öteki türk boylarından farklı bir lehçe kullandıklarını saptadı ve çeşitli metinler topladı. Bu metinler 1937'de T. Kowalski tarafından yayımlandı.

İnallu lehçesi konusunda dilciler çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Azeri türkçesiyle benzerlik kurmaya çalışanlar yanında Kaşkai lehçesiyle bağlantılı olduğunu savunanlar da vardır. Kaşkai lehçesinin bir alt lehçesi olduğu ya da Anadolu türkçesiyle bağlantılı olduğu da, öne sürülen görüşler arasındadır. Lehçenin en önemli özelliğini uzun vokalleri koruması oluşturur.

Afet İnan

İNALOĞULLARI, Diyarbakır (Amıd) ve yöresinde hüküm sürmüş türk beyliği (1098-1183). Büyük selçuklu tahtı için Tutuş ile Berkyaruk arasında sürüp giden savaş sırasında Diyarbakır'ı ele geçiren Sadr adlı bir türkmen beyi (1095), Musul emiri Kürboğa'nın kenti alma girişimlerini önledi. Ölümü üzerine (1098) yerine geçen ve sülalenin kurucusu sayılan kardeşi İnal Türkmeni de aynı yıl ölünce, oğlu İbrahim ardılı oldu (1098). Tutuş'un ölümünden sonra ikiye ayrılan Suriye Selçukluları'ndan Dımaşk kolunun başındaki Dukak'a bağlanan İbrahim Bey, Antakya'yı Haçlılar'dan kurtarmak için harekete geçen Musul emiri Kürboğa komutasındaki selçuklu ordusuna katıldı (1098). Daha sonra yine Diyarbakır'ı kuşatan Kürboğa'yı püskürttü (1101). İnaloğulları İbrahim Bey döneminde (1098-1110) değişen koşullara uyarak sırasıyla Büyük Selçuklular'a, Anadolu Selçukluları'na ve Ermenşahlar'a bağlandılar. İlaldı Bey döneminde (1110-1142) emir Zengi ile birleşerek Diyarbakır'ı kuşatan Mardin'in artuklu emiri Timurtaş, İnaloğulları tarafından püskürtüldü (1134). İlaldı'nın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Cemalettin Mahmut döneminde (1142-1183) İnaloğulları beyliğini gerçekte vezir Nisanoğlu Müeyyettin ailesi yönetmeye başladı. Bu arada, beyliğinin geleceğini sağlamak için emir Timurtaş'ın kızıyla evlenen Cemalettin Mahmut (1148), ertesi yıl eşinin ölümü üzerine başlık parası olarak kararlaştırılan 50 000 altını ödemeyince, Timurtaş Diyarbakır'ı kuşattı (1151). Böylece yönetimi elinde tutan Nisanoğulları ailesinin önerisiyle İnaloğulları Mardin Artukluları'na bağlandılar. Ancak, bu kez de Artuklular' ın Hasankeyf kolu emiri Fahrettin Kara Arslan öteki türkmen beyleriyle ittifak kurarak Diyarbakır'ı kuşattı. İnaloğulları bu tehlikeden de Danişmendliler'in yardımıyla kurtuldular (1164). Kara Arslan öldükten sonra yerine geçen oğlu Nurettin Muhammet'i kendisine bağlayan Selahattin Eyyubi, Diyarbakır'ı da alarak İnaloğulları beyliğini ortadan kaldırdı (1183).

Kâmran İnan

İNAM a. (ar. *ni'met*'ten *in'am*). *Esk.* **1.** İyilikte bulunma, lütuf ve ihsanda bulunma, nimet verme. **—2.** *İnam etmek,* iyilikte bulunmak, bir kimseye çeşitli dünya nimetleri bağışlamak.

—Tar. Yeniçeri aylıklarına yapılan zam. (Yeniçeri ağasının başvurusu üzerine, yarım şar akçe olarak gündeliklere eklenirdi.)

İNAMBU a. Arjantin pampalarında yaşayan uzun gagalı, kızıl kahverengi tüylü, iri bir amerikan kekliği cinsi. (İyi uçamaz. Hepçildir. Bil. a. *Rhynchotus rufescens;* Tinamugiller familyası.)

İNAMİN a. (fr. *ynamine*). Org. kim. Genel formülü $R{-}C{\equiv}C{-}NR_2'$ olan asetilensel aminlerin genel adı. (Bu bileşiklerden yalnızca R' nün hidrokarbonlu bir kök olduğu maddeler bilinmektedir; bunlar çok tepkin bileşiklerdir, pek çok katılma tepkimesine kolayca girerler.)

İN AMNAS, esk. **İn-Amenas,** Cezayir Sahrası'nda (Vargla vilayeti) sit; 4 200 nüf. La Sihira'ya giden petrol boruhattının başlangıç noktası.

İNAN a. **1.** Bir kimseye, bir şeye (doğruluğuna, gücüne, büyüklüğüne vb.) bütün varlığıyla inanma; iman. **—2.** İnanma, güvenme. **—3.** *İnan olsun,* "inan ki, bana inan" anlamında söylenir: *İnan olsun, sizi kardeşim kadar severim.* ‖ *İnan olmaz,* güvenilmez: *Ona inan olmaz, çıkarına düşkündür.*

İNAN a. (ar. *'inān*) *Esk.* **1.** Dizgin: *Atf-ı inân* (dizgini çevirme; yönünü değiştirme). *İrha-yı inân* (dizgini bırakma; idareyi elden bırakma). *Mutlak-ül-inân* (serbest bırakılmış). **—2.** Yönetim, yönetme, idare. **—3.** *İnân-ber-inân, inân-hem-inân,* atbaşı beraber, aynı hizada, aynı değerde. ‖ *İnân -gerdan,* dizgin kıran, verdiği sözden dönen. ‖ *İnân-gir,* dizgin tutan; yönetimi elinde tutan. ‖ *İnân-keş,* dizgin çeken; ölçülü hareket eden. ‖ *İnân-rîz,* dizgin bırakan, hızla koşturan. ‖ *İnân-tab,* dizgin çevirip dönen; kararını değiştiren.

İNAN (Abdülkadir), türk dil bilgini, etnolog (Başkırdistan 1889 - Ankara 1976). Troysk'ta Resuliye mektebi'nde okudu. İlk yazıları Orenburg'da *Vakit* gazetesinde yayımlandı (1908). Yüksek muallim mektebi'ni bitirerek (1914) müderris oldu (1915). Ortaokullarda öğretmenlik yaptı (1915-1923). 1910'dan sonra halkbilim alanında araştırmalar yapmaya başladı. Başkırtlar'ın yaşamıyla ilgili olarak edindiği etonolojik bilgileri, başkırt kadınlarının Ruslar'la girişilen savaşları anlatan destan parçalarını, hikâye halinde *Şûra* mecmuasında yayımladı (1913-1916). Altay, kazak, kırgız, Özbekler'in ve öteki türk kavimlerinin din ve inançları, gelenekleri, destanları üzerinde çalıştı. Başkırt maarif vekâleti'nin Talim ve terbiye kurulu'na üye seçildi (1919). Başkırdistan'ın bağımsızlığı için girişilen savaşıma katıldı. Yenilgi üzerine İran ve Afganistan'a geçti (1923). İstanbul'a gelerek Türkiyat enstitüsü'nde türkoloji asistanı oldu. *Halkbilgisi haberleri dergisi*'ni çıkaran topluluk içinde yer aldı (1928). Atatürk'ün isteğiyle, 1935'te kurulan Dil ve tarih-coğrafya fakültesi'nin doğu türk lehçeleri bölümüne profesör olarak atandı. Daha sonra okutman, öğretim görevlisi olarak görevini sürdürdü (1944-1955). Türk kültürünü araştırma enstitüsü'nde uzman olarak çalıştı. Etnografya, halkbilim, türk tarihi, Türkler'in dinleri, inançları, lehçeleriyle ilgili 300 kadar makalesi vardır. Başlıca yapıtları: *Türkoloji ders hülasaları* (1936), *Güneş-dil teorisi üzerine ders notları* (1936), *Tarihte ve bugün şamanizm* (1954), *Manas destanı* (1972), *Kuran-ı Kerim'in türkçe tercümeleri üzerinde bir inceleme* (1961), *Hurafeler ve menşeleri* (1962), *Eski türk dini tarihi,* (1975) vb.

İNAN (Afet), türk tarihçi (Doyran, Selanik, 1908 - Ankara 1985). Atatürk'ün manevi evlatlarından. Bursa Kız öğretmen okulu'nu bitirdiği yıl (1925) Atatürk tarafından fransızca öğrenmeye Lozan'a gönderildi (1925-1927). Öğretmenlik sınavını vererek, Ankara Musiki muallim mektebi'ne tarih ve yurtbilgisi öğretmeni olarak atandı (1929). Türk tarihi tetkik cemiyeti'nin (1931) 1 numaralı üyesi oldu. Dil ve tarih-coğrafya fakültesi tarafından kendisine öğretim üyeliği teklif edildiği zaman (1935), doktorasının yokluğu nedeniyle bu görevi kabul etmedi. Cenevre Üniversitesi sosyal ve ekonomik bilimler fakültesi yakın çağ ve modern tarih bölümü'nü bitirdi (1938), sosyoloji doktoru oldu (1939). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün de savunduğu türk tarih tezine bağlı olarak araştırmalar yaptı. Budapeşte arşivi'nde çalıştı. 1942'de doçent, 1950'de profesör oldu. Değişik üniversitelerde, Kara harp okulu'nda Türkiye Cumhuriyeti ve devrim tarihi dersleri verdi. Emekliye ayrıldı (1978). UNESCO Türkiye milli komisyonu'nda Türk tarih kurumu'nu temsil etti (1955-1979). Yapıtlarından başlıcaları: *Türkiye halkının antropolojik karakterleri ve Türkiye tarihi* (1947); *Atatürk'ten hatıralar* (1950); *Türk amirali Piri Reis'in hayatı ve eserleri* (1954); *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler* (1959); *Atatürk ve türk kadın haklarının kazanılması; Tarih boyunca türk kadınının hak ve görevleri* (1964); *Atatürk'ten yazdıklarım* (1969); *"Devletçilik" ilkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin birinci beş yıllık sanayi planı* (1972); *İkinci beş yıllık sanayi planı 1936 raporları* (1973); *İzmir İktisat kongresi, 1923* (1982).

İNAN (Mustafa), türk mühendis ve mekanik bilgini (Adana 1911 - Freiburg 1967). İstanbul Yüksek mühendis mektebi'nin inşaat bölümünü bitirdi (1937). Devlet bursuyla İsviçre'ye gönderildi. Dönüşünde aynı okulda görev aldı ve bu okul İstanbul Teknik üniversitesi'ne dönüştürüldüğünde doçent oldu (1944), bir yıl sonra da Teknik mekanik kürsüsü'nü kurarak profesörlüğe yükseldi. İnşaat fakültesi dekanlığı (1955-1957), İstanbul Teknik üniversitesi rektörlüğü (1957-1959) yaptı. TÜBİTAK'ın kurulmasında etkin rol oynadı ve ölümünden sonra anısına temel bilimler dalında 1971 TÜBİTAK hizmet ödülü verildi. Derslerinde ve yapıtlarında direnç ve esneklik konularına önem verdi. Mekanikte matematiğin önemini vurguladı, matematikteki asal matrisi çubuk sistemlerine uygulayarak "taşıma matrisi" kavramını tanıttı. 1967'de yayımlanan *Cisimlerin mukavemeti* adlı kitabı, direnç konusundaki temel başvuru kaynaklarından biri oldu ve birçok dile çevrildi. Türkiye'de bir mekanik okulunun oluşmasını ve bu dalda bilim adamı yetişmesini sağladı. Tarih, edebiyat, dilbilim, felsefe, matematiğe ilişkin yazılarıyla bilimin yaygınlaşmasına katkıda bulundu. Oğuz Atay*'ın yazdığı *Bir bilim adamının romanı* (1975), onun yaşamını ve çalışmalarını konu alır. Önemli kitapları: *Elastomekanikte başlangıç değerleri ve taşıma matrisi* (1964); *Elastik çubukların genel teorisi* (1966); *Düzlemde elastisite teorisi* (1969).

İNAN (Şefik), türk istatistikçi ve devlet adamı (Simavna 1913 - Ankara 1973). Mülkiye mektebi'ni ve Paris Üniversitesi istatistik bölümü'nü bitirdi. Türkiye'ye döndükten sonra bir süre Maliye bakanlığı'nda çalıştı. 1954-1959 arasında İstatistik umum müdürlüğü yaptı. 1960'ta devlet bakanı oldu. 1961'de CHP'den Çanakkale milletvekili seçildi; birinci koalisyon kabinesinde Maliye bakanı oldu (1961-1962). Yapıtları: *İktisadi konjonktür enstitüleri ve istatistikleri* (1939), *Fiyat müşahede teşkilatı* (1948).

İNAN (Jale), türk arkeolog (İstanbul 1914). Berlin ve Münih üniversitelerinde arkeoloji öğrenimi gördü (1935-1943). İstanbul Üniversitesi edebiyat fakültesi klasik arkeoloji kürsüsü'nde profesör oldu (1963). 1946'dan başlayarak A. M. Mansel yönetiminde sürdürülen Side ve Perge kazılarına katıldı, Kremna (1970-1972), Side (1973-1975), Pamphylia Seleukeia'sı (1972-1979) kazılarını yönetti. 1975'te Klasik arkeoloji kürsüsü'nün başkanlığına seçildi. 1983'te emekli oluncaya kadar arkeolojik kazıların ve onarım çalışmalarını sürdürdü. Önemli yapıtları: *Antalya bölgesindeki Roma devri portreleri* (1965); *Roman and Early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor* (Küçük Asya' daki Roma ve erken Bizans portre hey-

kelciliği) [E. Rosenbaum ile, 1966]; *Römische und Früh byzantinische porträts plastik aus der Türkei* (Türkiye'de Roma ve erken Bizans portre heykelciliği) [2 cilt, 1979).

İNAN (Adnan), türk boksör (İstanbul 1926 - *ay. y.* 1977). Boksör Vural İnan'ın ağabeyi. Boksa İstanbul'da başladı. Birçok defa İstanbul ve Türkiye şampiyonu oldu. Güçlü fiziği ve düşürücü yumruklarıyla tanındı. Boksu bıraktıktan sonra Zonguldak'ta bölge antrenörlüğü yaparak çok sayıda boksörün yetişmesini sağladı.

İNAN (Kâmran), türk diplomat, siyaset adamı (Bitlis 1929). Ankara Hukuk, Cenevre Siyasal bilgiler (1953) fakültelerini bitirdi. Dışişleri bakanlığı'nda çalıştı. AP'den Bitlis senatörü seçildi (1973); senato dışişleri komisyonu başkanlığı, Türkiye-AET karma parlamento grubu başkanlığı, enerji ve tabii kaynaklar bakanlığı (1977 -1979) yaptı. 1979'dan başlayarak Cenevre'deki Birleşmiş milletler örgütü'nde Türkiye'nin daimi temsilcisi oldu. 1983'e değin süren bu görevden sonra yeni kurulan MDP'ye katıldı, Bitlis milletvekili seçildi (1984). 1987 başlarında ANAP'a geçen ve bu kez de bu partiden milletvekili seçilen İnan, uluslararası nitelikteki çalışmalarından ötürü Avrupa parlamentosu altın madalyası, Nis kenti altın madalyası ve Türkiye-AET ortaklığı gümüş madalyası'yla ödüllendirildi. 1987'de Anavatan partisi'ne girdi, aynı yılın kasım ayında yapılan genel seçimlerde bu partiden Bitlis milletvekili seçildi. 1987-1991 arasında kurulan Özal, Akbulut ve Yılmaz kabinelerinde devlet bakanı olarak yer aldı. Kasım 1991'de yapılan erken seçimlerde tekrar Bitlis milletvekili seçildi.

İNAN (Vural), türk boksör (İstanbul 1929). Boksa Galatasaray kulübü'nde başladı (1944). Üstün tekniği, başarılı ayak oyunları ile tanındı. İlk Türkiye şampiyonluğunu 63,5 kg'da 1949'da elde etti. O tarihten 1960'a kadar 7 kez Türkiye şampiyonluğunu kazandı. 1959 Akdeniz oyunları'nda ikinci geldi. Sporu bıraktıktan sonra bir süre boks milli takımının antrenörlüğünü yaptı. Yüksek denizcilik okulu'nda beden eğitimi öğretmeni ve spor yazarı olarak çalıştı.

İNAN (Ergin), türk ressam, baskı sanatçısı (Malatya 1943). Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksek okulu'nu bitirdikten (1968) sonra eğitimini Avusturya ve Almanya'da sürdürdü ve kendi okuluna öğretim üyesi oldu (1975). Bizans ve Anadolu halk sanatçılarıyla, Kuran yazmalarından esinlenerek meydana getirdiği desenlerinde, çağdaş yaşamın karmaşıklığını fantastik gerçekçilikle vermeyi denedi. Yurtiçinde ve yurtdışında birçok sergi açtı. Norveç Uluslararası özgün baskı bienali'nde (1982) onur ödülü, Cleveland Uluslararası desen bienali'nde (1983) birincilik ödülü aldı; ayrıca Sedat Simavi görsel sanatlar yarışması (1984) birinciliğini M. Güler ile paylaştı. Uluslararası 2. Asya-Avrupa bienali birincilik ödülü'nü aldı (1988). 1985-1986 yılları arası Berlin Güzel sanatlar yüksek okulu'nda misafir profesör olarak çalıştı. 1988-1989 arasında Leverkusen'e şehir sanatçısı olarak davet edildi. Yurtiçi ve yurtdışında birçok müzede ve özel koleksiyonlarda yapıtları bulunan sanatçı, Marmara Üniversitesi Güzel sanatlar fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

İNANCA a. Güvence; teminat.

İNANCILIK a. Dinsel inancın akla değil, duyguya bağlı olduğunu öne süren öğreti. (Eşanl. FİDEİZM.)

—ANSİKL. Tanrıbil. İnancılık, XIX. yüzyılın başlarında akılcılığa tepki olarak doğdu. Başlıca temsilcileri Bautain ve Bonnetty idi. İnancılık, inanma nedenlerinin imandan farklı olmadığını kabul eder. Aklın görevi imanın belirlediği ilkeler üstünde çalışmak, bunları aydınlatmak ve bu ilkelerden sonuçlar çıkarmaktır. I. Vatikan konsil'i, Tanrı'nın doğal akılla kavranabileceğini ve aklın kendi gücüyle gerçeğe ulaşabileceğini açıklayarak bu tartışmalara son verdi. İnancılık yandaşları Roma'nın kararlarına boyun eğdi.

İNANÇ a. **1.** Bir kimsenin ya da bir şeyin var olduğuna, bir öğretinin, bir savın doğruluğuna inanma olgusu: *Tanrıya inanç. Hayaletlere, dogmalara, bilimin yararına inanç.* **—2.** İnanılan şey; din, felsefe, siyaset konusunda benimsenmiş kanı: *Davranışlarını inançlarına uydurmak. Bütün inançlara saygı duymak.* **—3.** Bir kimseye, eylemine, bir şeye duyulan güven: *Onun bu işi başaracağına inancım var. Bir kimseye karşı duyulan inancın sarsılması. Geleceğe duyulan inanç.*

—Fels. Kant'a göre, insanın, eylemlerini aklın ereklerine bağımlı kılmasını sağlayan pratik bilgi biçimi. (Bk. *ansikl.* böl.) || Nietzsche'ye göre, bir istenç ediminin gerçekleşmesiyle birleşen temel düşünsel etkinlik olgusu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Folk. *Batıl inançlar,* kaynakları kesin olarak saptanamamakla birlikte çoğunlukla din, ekonomik yaşam, toplumsal ilişkiler ve çeşitli doğa deneyimleri sonucu ortaya çıkan, bilimsel gerçeklere aykırı boş inançlar. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Psik. *Hezeyan inanç,* yargının ya da gerçekliğin eleştirisine duyarlı olmayan mutlak inanç.

—ANSİKL. Fels. Kant'ta, düşünsel olgu olarak inanç kavramı, ahlak dünyasında bir tanımlamanın ilk evresidir: "Onama, yalnızca öznel açıdan yeterliyse ve nesnel açıdan yetersiz görülüyorsa, ona inanç denir" (*Kritik der Reinen Vernunft* [Salt aklın eleştirisi], 2, 3). Bu görüş, Kant'ın anlak alanında bu kavrama verdiği önemi kavramamızı sağlar. "İnanç (*actus* [=edim] *olarak değil, habitus* [=varlık biçimi] olarak) aklın, kuramsal bilgi için kavranılmaz olan şeyi, ahlak bakımından düşünme biçimidir" (*Kritik der Urteilskraft* [Yargı gücünün eleştirisi], 2, 3).

• Nietzsche'ye göre, düşünsel etkinlikte bir fikrin salt tasarımı ile bu fikrin istenç tarafından evetlenmesini ayrı şeyler olarak görmek yanlıştır. Tam tersine, istencin her zaman işin içinde ve evetlemenin başlangıçta bulunduğunu varsaymak gerekir: "İnanç ilk olgudur, hatta duyuların doğurduğu bütün izlenimlerde bile: ilk düşünsel etkinlik bir tür evetlemedir. Daha başlangıçta, "doğru sayarız" (*Wille zur Macht* [Güçlü olma istenci]).

—Folk. Anadolu'da bugün de halk arasında geçerliliğini sürdüren birçok batıl inanç vardır. Bunların bir bölümü eski Türkler'in şaman inanışlarından izler taşır. Ateşe tükürmeme, ateşin arındırma gücüne inanma, ateşi suyla söndürmemeye özen gösterme, ateşin kutsallığı nedeniyle ocağı da kutlu sayma, ateşin hareketlerinden geleceğe ilişkin yorumlarda bulunma, demirin kutsallığına ve koruyucu gücüne inanma, bu nedenle al basmasına karşı loğusanın üzerinde veya odasında demir ya da demirci körüğü bulundurma, üzerinde demir bulunana yıldırım çarpmayacağına inanma şaman inançlarının birer kalıntısıdır. Anadolu'da bugün de sık sık başvurulan yağmur* duası, çömçe* gelin gibi uygulamaların kökeninde de doğacı dinlerin etkileri yatar. Çok eski bir geçmişi olan yağmur duasının eski Türkler'de şaman tarafından özel törenlerle gerçekleştirildiği bilinmektedir. Eşiğe oturmama, güneşi kutsal sayma da gene bu türden inançlardandır. Göçler ve savaşlar nedeniyle değişik kökenli batıl inançlar da Anadolu'ya girmiştir. On üç sayısının uğursuzluğu, İsa'nın son yemeğini on üç kişiyle yemesinden kaynaklanan bir hıristiyan inancıdır. Hıristiyanlardan bize geçen bir başka inanç da salı günleri iş yapmamaya ilişkindir. Bunun kökeninde Fatih'in İstanbul'u salı günü alması yatmaktadır. Müslümanlığın etkisiyle ortaya çıkmış batıl inançlar da pek çoktur. Ulu sayılan kişilere adakta bulunma, gömütlerine çaput bağlama, hastalıklara karşı okuyup üfleme, cuma gününün kutsallığına inanma ve o gün iş yapmama, salı, cuma, cumartesi ve ayın son çarşambası çamaşır yıkamama bunlardan birkaçıdır. Nazar (göz değmesi) bağlama* ve uğura ilişkin inançlar da Anadolu'da çok yaygındır. Birçok yörede geceleri aynaya bakma, tırnak kesme, dışarıya kirli su atma uğursuz sayılır. Cin ve perilere ilişkin batıl inançlar da oldukça yaygındır. Ay ve güneş tutulmasına karşı teneke çalma Anadolu'da olduğu kadar başka ülkelerde de görülen bir batıl inançtır.

İNANÇ (Kâzım), türk asker (Diyarbakır 1880 - Ankara 1938). Harbiye'yi (1900), kurmay yüzbaşı rütbesiyle Harp akademisi'ni (1902) bitirdi. Bir süre Almanya'da eğitim gördü. Türk-İtalyan savaşı'ndan başlayarak Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına katıldı. Korgeneral oldu (1924); ordu komutanlığı, Milli savunma bakanlığı müsteşarlığı yaptı. Bu görevinden istifa ettikten (1925) sonra Samsun valiliğine atandı. 1928'de emekli oldu. Kurtuluş savaşı'ndaki hizmetlerinden ötürü takdirname ve kırmızı-yeşil şeritli İstiklal madalyası verildi.

İNANÇ BEY (Şücaettin), İnançoğulları ya da Denizli (Ladik) beyliğinin ikinci kurucusu (öl. 1335). Babası, hapsedildiği Karahisar (Afyon) kalesinde öldükten (1278) sonra, Denizli bölgesi Sahipataoğulları'nın eline geçince, uzun süre uğraşarak çevresine topladığı Türkmenler'le onların üzerine yürüdü. Sahipataoğulları'nı yenip bölgeden kovdu; daha önce Ladik diye anılan beyliği, İnançoğulları adıyla yeniden kurdu (1311). Anadolu beyliklerine boyun eğdirmek için sefere çıkan İlhanlı genel valisi Emir Çoban'ın ayağına giderek bağlılığını bildirdi (1314). Böylece onun koruması altında, bölgede beyliğinin saygınlığını artırdı. Ölümünden sonra oğlu Murat Arslan güçlü bir beyliğin başına geçti.

İNANÇALP (Cevdet) → MUALLİM CEVDET.

İNANÇLI a. İnancı olan.

İNANÇOĞULLARI ya da **LADİK BEYLİĞİ,** Denizli (Ladik) yöresinde hüküm süren türk beyliği (1261-1368). Moğol istilası önünden kaçan Mehmet Bey yönetiminde bir türkmen boyu, Anadolu selçuklu sultanı İzzettin Keykavus II tarafından uç gazileri olarak Denizli, Banaz ve Dalaman bölgelerine yerleştirildi (1256). Daha sonra Kılıç Arslan IV'e karşı ayaklanan Mehmet Bey, ilhanlı hükümdarı Hulagu'ya bağlı olarak Ladik beyliğini kurdu (1261). Hulagu'nun isteğine karşın onun ayağına gidip bağlılığını bildirmeyince, beylik vaadiyle kandırılan damadı Ali Bey'ce öldürüldü (1262). Kayınpederinin yerine geçen Ali Bey, Anadolu Selçuklu devletine bağlandı. Ancak, Cimri olayında (1277) Karamanlılar'dan yana Selçuklular'a başkaldırınca, ayaklanma bastırıldıktan sonra Denizli bölgesine gelen bir selçuklu-moğol kuvveti tarafından yakalandı ve hapse atıldığı Karahisar (Afyon) kalesinde öldü (1278). Denizli yöresini Sahipataoğulları'nın elinden geri alan oğlu İnanç Bey, Ladik beyliğini İnançoğulları adıyla yeniden kurarak başına geçti (1311). İlhanlı devletinin Anadolu genel valisi Emir Çoban'ın koruması altında beyliğini güçlendiren İnanç Bey'in ölümü üzerine yerine geçen oğlu Murat Arslan (1335), İlhanlı devletinin parçalanmasından sonra (1353) öteki Anadolu beylikleri gibi bağımsızlığını ilan etti. Onun oğlu İshak Bey döneminde (1362-1368), Denizli bir bilim ve kültür merkezi oldu. Germiyanoğulları, başkent Denizli'yi ele geçirerek İnançoğulları beyliğine son verdiler (1368). İshak Bey, bölge Yıldırım Bayezit tarafından osmanlı topraklarına katıldıktan (1390) sonra öldü (1391).

İNANÇSIZ sıf. ve a. Din konusunda kuş-

kucu olan, bir dinin dogmalarına inanmayan, dinsel inançları kuşkuyla karşılayan kimse.

İNANÇSIZLIK a. İnançsız olma durumu; dinsel inanç yokluğu, din konusunda kuşkuculuk; inansızlık.

İNANDIK höyüğü, Çankırı'nın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı İnandık köyü yakınında höyük. 1966-1968'de Raci Temizer yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda, Eski Hitit krallığı dönemine (İ.Ö. XVII.- XVI. yy.'lar) tarihlenen ve yerel bir tanrıya adandığı sanılan bir tapınak ortaya çıkarıldı. Höyüğün en önemli buluntusu, *İnandık vazosu* denilen ve üzerine kutsal evlenme töreninin kabartma olarak işlendiği bir vazodur. Boğa biçiminde kutsal içki kapları, pişmiş topraktan mülk bağış belgesi de ele geçen ilginç yapıtlardır.

İNANDIRICI sıf. Karşısındakini inandırma, ikna etme özelliği olan: *Sözleri çok inandırıcıydı. İnandırıcı bir savunma. İnandırıcı bir kanıt.*

İNANDIRICILIK a. İnandırıcı olma durumu; niteliği.
—Savunm. Düşman bir gücün, kendi siyasetini ya da bağımsızlığını kabul ettirmek için, nükleer (ya da konvansiyonel) silah gücünü kullanma olasılığına ve kararlılığına bir devletin inanma derecesi. (İnandırıcılık caydırmanın temel etkenidir.)

İNANDIRILMAK → İNANMAK.

İNANDIRMAK → İNANMAK.

İNANILMA a. İnanılmak eylemi.

İNANILMAK → İNANMAK.

İNANILMAZ sıf. **1.** İnanılır olmayan ya da pek inanılır olmayan, inanılması olanaksız ya da zor olacak kadar gerçeğe, akla uzak olan şey için kullanılır; şaşırtıcı: *İnanılmaz bir olay. İnanılmaz olaylarla dolu bir hikâye. İnanılmaz rastlantılar. İnanılmaz ama gerçek.* **—2.** Aşırı, ölçüsüz olma özelliğiyle şaşkınlık uyandıran şey için kullanılır; olağanüstü: *İnanılmaz bir enerji göstermek. İnanılmaz şiddette bir fırtına. İnanılmaz derecede tembel. İnanılmaz bir adam.*

Kadir İnanır.

İNANIR (Kadir), türk sinema oyuncusu (Fatsa 1948). Basın yayın yüksek okulu'nu bitirdi. 1969'da *Yedi adım sonra* filmiyle sinemaya başladı. *Kara gözlüm*'le (1971) başrol oyuncuları arasına girdi. *Utanç* filmiyle 1973 Adana Altın koza film festivali'nde en iyi erkek oyuncu seçildi, ayrıca çeşitli tarihlerde Kültür bakanlığı, İstanbul gazeteciler cemiyeti, *Hürriyet, Milliyet, Tercüman* gazeteleriyle başka kuruluşların yılın sanatçısı ödüllerini kazandı. Başlıca filmleri: *Selvi boylum al yazmalım* (1977), *Ah güzel İstanbul* (1981), *Kırık bir aşk hikâyesi* (1982), *Bir yudum sevgi* (1984), *Yılanların öcü* (1986), *Sen türkülerini söyle* (1986), *Katırcılar* ve *72. Koğuş* (1987), *Yedi uyuyanlar* (1988), *Med cezir manzaraları* ve *Karılar koğuşu* (1990).

İNANIRLIK a. İnanılabilir bir kimsenin, bir şeyin niteliği: *İnanırlığını yitirmek. İnanırlığını güçlendirmek, artırmak.*

İNANIŞ a. İnanmak eylemi; inanılan şey.

İnaniye medresesi, Fas kentinde Meriniler'in on birinci hükümdarı (1348-1359) İnan Faris'in yaptırdığı medrese (1350-1357). Cami ve okul bölümlerinden oluşan yapı, dönemin sonuncu ve en önemli medresesidir. İki girişi olan medresenin mermer döşemeli avlusu, üç yandan revaklarla çevrilidir. Ayrıca, yanlarda dershane olarak kullanılan kubbeli eyvanlar yer alır. Revakların ardına öğrenci odaları yerleştirilmiştir. Ana girişin karşısındaki cami, mihraba koşut iki sahınlı enine bir yapıdır.

İNANİZASYON a. (fr. *inanisation;* lat. *inanis,* boş'tan). Patol. Beslenme yetersizliğine (günde 1 200 kaloriden az enerji sağlayan yemek rejimi) bağlı yarı açlık.

İNANLI sıf. Bir kimseye, bir şeye bütün varlığıyla inanan; mümin, mutekit.

İnanlı tarım işletmesi, Tekirdağ'ın Muratlı ilçesine bağlı İnanlı köyü yakınında kurulu devlet çiftliği. Selim II vakfı olan çiftlik, yeniçeri ağası Çelebi Ağa'ya, ondan oğlu Abdi Bey'e geçti. Mabeyinci Ragıp Bey tarafından satın alındı (1887). 1929'da, Hazine adına satın alınarak, intifa hakkı Tarım bakanlığı'na verildi. Çiftlikte, İnanlı İnekhanesi ve aygır deposu adıyla bir inekhane kuruldu (1930). 1944'te Tarım ve koyunculuk şubesi, 1958'de Tavukçuluk şubesi açıldı. Tarım orman ve köy işleri veteriner genel müdürlüğü'ne bağlı olarak çalışan inekhane, 1983'te, Devlet üretme çiftlikleri ile hara ve inekhanelerin birleştirilmesiyle oluşan Tarım işletmeleri genel müdürlüğü'ne bağlandı. 1 340 ha arazi varlığı olan çiftlikte yem bitkileri üretilmekte, Sığırcılık şubesi'nde siyah alaca esmer ırkı; Koyunculuk şubesi'nde kıvırcık; Tavukçuluk şubesi'nde ise kahverengi yumurtacı tavuk türleri yetiştirilmekte; çevre çiftçilerine damızlık hayvan, yumurta ve tohumluk dağıtılmaktadır.

İNANMA a. İnanmak eylemi.

İNANMAK gçz. f. **1.** *Bir şeye inanmak,* bir şeyi doğru, gerçek olarak görmek, varlığından, gerçekliğinden emin olmak, öyle olduğuna karar vermek: *Böyle bir hikâyeye nasıl inanabiliyorsunuz? Her anlatılana inanma. Cinlere, perilere, cennete, cehenneme inanmak. Tanrının varlığına inanmıyor. Söylediklerimin doğru olduğuna inanmıyorsun. Yapabileceği her şeyi yaptığına inanıyordu.* **—2.** *Bir kimseye inanmak,* sözlerini doğru olarak kabul etmek; ona güvenmek: *İçten bir hali vardı, herkes ona inandı. Sana inanıyorum, bu işi de başaracaksın.* **—3.** *Bir şeye, bir şeyin olacağına inanmak,* onu olası, olabilir görmek; sanmak: *Uzayda başka canlıların olabileceğine inanıyorum. Güneşin bir gün soğuyacağına inanıyor musun?* **—4.** *Bir kimsenin, bir şeyin belli bir nitelikte olduğuna inanmak,* bir kimse, bir şey üzerinde belli bir görüşü, yargısı olmak, bir kimsenin, bir şeyin şu ya da bu olduğunu düşünmek: *Onun zeki olduğuna inanmıyorum. Beklemenin daha iyi olacağına inanıyorum.* **—5.** *(Tanrı'ya) inanmak,* Tanrı'nın varlığından kuşku duymamak, (özellikle de tümleçsiz) dinsel inancı olmak. **—6.** *Bir şeye (bilim, teknik vb.) inanmak,* onların yararlıklarından kuşku duymamak, onlara güvenmek: *Bilimin bulgularına inanmak. Tıbba inanmak.* **—7.** *İnan, inanın,* söylenenlerin gerçek olduğunu, bundan kuşku duyulmaması gerektiğini vurgulayıp pekiştirmek için kullanılır: *İnanın, bu işte benim bir suçum yok. İnanın, bu işe çok üzüldüm.*

◆ **inandırmak** ettirg. f. *Bir kimseyi (bir şeye) inandırmak,* bir şeyin doğruluğunu ona kabul ettirmek; ikna etmek.

◆ **inandırılmak** edilg. f. İnanması sağlanmak.

◆ **inanılmak** edilg. f. Bir şeyin gerçekliği, doğruluğu kabul edilmek, bir kimseye güvenilmek: *İnanılması zor şeyler söyledi. Onun sözlerine inanılmaz.*

İNANNA, kutsal kenti Uruk olan sümer tanrıçası. Aştar ile karıştırılır.

İNANSIZ sıf. İnanı, inancı olmayan; imansız.

İNANSIZLIK a. İnansız olma durumu; inançsızlık; imansızlık.

İNARE a. (ar. *nūr*'dan *inare*). *Esk.* Aydınlatma, ışıklandırma, nurlandırma.

İNARİ, Laponya'nın Finlandiya'daki kesiminde göl, Paatsjoki aracılığıyla Kuzey Buz denizi'ne dökülür; deniz düzeyinin 118 m üzerinde; 1 085 km². — *İnari kenti,* güneybatı kıyısında bulunur ve geleneksel bir ticaret ve turizm merkezidir. Bölge nüfusunun bir bölümü, balıkçılık ve rengeyiği yetiştiriciliğiyle geçinen Laponlar'dan oluşur. 1944'te Petsamo'dan (Peçenga) boşaltılan *Skolts* Laponlar'ı, adanın kuzey-doğu ve güney-doğu bölümlerine yerleştirildiler.

İNARİ, Japonya'da Pirinç kami şintosu; tapınaklarını iki tilki heykeli koruduğu için, halk arasında, tilkinin İnari'nin cisimleşmesi olduğuna inanılır.

İNARTİCULATA a. Zool. MENTEŞESİZLER sınıfının bilimsel adı.

İNAS çoğl. a. (ar. *ünsa,* dişi, kadın'ın çoğl. *inās*). *Esk.* Dişiler, kadınlar, kızlar.
—Esk. eğit. *İnas rüştiyesi,* Osmanlılar döneminde Türkiye'de açılan ortaokul düzeyindeki kız okullarına verilen ad. (İlki, 1859'da İstanbul'da öğretime başladı. O tarihe kadar kız çocuklarının öğrenim düzeyi sübyan* mektebi düzeyini geçmiyordu. Bu okullara, 1923'e kadar "rüştiye" denildi.)

İNAT a. (ar. *ʿinad*). **1.** Belli bir tutumda direnme; ayak direme: *İnatla bir işi başarmaya çalışmak. Haksız olduğunu bile bile inadını sürdürmek.* **—2.** *İnat etmek,* bildiğinden şaşmamak, direnmek, diretmek. ‖ *İnada binmek, bindirmek* → İŞ. ‖ *İnadı inat,* söylediğinden kolay kolay dönmez anlamında kullanılır. ‖ *İnadı tutmak,* direnmeye, diretmeye başlamak.
—İnş. *İnat tuğlası,* osmanlı mimarlığında ateş tuğlasına verilen ad. (Bu tuğlalar Tophanei Amire karhanesindeki top fırınında ve demirin eritildiği benzer yerlerde kullanılıyordu.)

◆ sıf. İnat eden, inatçı kimse için kullanılır: *Ne inat adam, Nuh diyor da peygamber demiyor.*

◆ be. *Bir kimseye inat,* ona karşı koymak, zıddına gitmek için; ona karşı bir tutumla, karşı çıkmak amacıyla: *Babasına inat her gece eve geç geliyor.*

İ'NAT a. (ar. *iʿnat*). Ed. → İLTİZAM.

İNATÇI sıf. ve a. İnat eden, inadına direnen kimse için kullanılır: *İnatçı bir adam.*

◆ sıf. Ed. Kararlı, ısrarlı, direnen: *Ben sordukça o bana inatçı bir sükutla karşılık veriyordu. Üç gündür inatçı bir rüzgar ortalığı birbirine kattı.*
—Tıp. Zor iyileşen, ilaçlara kısa zamanda cevap vermeyen hastalıklar için kullanılır.

İNATÇILIK a. **1.** İnatçı olma durumu, inatçı kimsenin karakteri. **—2.** İnatla sürdürülen davranış: *İnatçılık etmek.*

İNATLAŞMA a. İnatlaşmak eylemi.

İNATLAŞMAK gçz. f. **1.** *(Bir kimseyle) inatlaşmak,* ona zıt gitmek: *Benimle inatlaşmayı bırak, dediklerimi anlamaya çalış.* **—2.** *(Birbirleriyle) inatlaşmak,* karşılıklı olarak zıt gitmek, çekişmek: *İnatlaşmaları tam bir yıl sürdü, sonunda birbirlerinden özür dileyerek barıştılar.* **—3.** İnatçı bir tutum sürdürmek, inat etmek: *İnatlaşma da, annenin dediklerini yap.*

İNATLIK a. İnatçılık: *Yine inatlığın tuttu, burnunun doğrultusundan şaşmıyorsun. İnatlık etmek.*

İNAUDİ (Giacomo), italyan hesap uzmanı (Onorato, Piemonte, 1867-Champigny-sur-Marne, Val-de-Marne, 1950). Daha çok küçük yaşta kafadan hesap yapma konusunda olağandışı bir yetenek gösterdi, bilginler için olduğu kadar (1892'de Bilimler akademisi'nin huzuruna çıktı), halk için de büyük bir merak konusu oldu. 1880 yılında Folies-Bergère'de sahneye çıktı, sonra kendi kumpanyasıyla birlikte turneler yaptı (1912 ve 1913). Bir *Calendario Perpetuo* (Kesintisiz takvim) [1899] ve açıklayıcı bir elkitabı yayımladı.

İNAVAŞİRO gölü, Japonya'da (Honşu, Fukuşima ili) göl, 514 m yükseltide, Bandai yanardağının eteğinde; 103,9 km². Yanardağın akıntıları yerel akaçlamanın önünü tıkamıştır.

İNAYET, -ti a. (ar. *ʿinayet*). **1.** *Esk.* İyilik,

yardım, lütuf. **—2.** *İnayet etmek, buyurmak,* yardım ve iyilik etmek, kayırmak, lûtfetmek. **—3.** *İnayet ola,* "Allah versin" anlamında dilencileri savmak için kullanılır.
—*Esk.* *İnayet-i rabbaniye,* Allah'ın inayeti; kayracılık.
—Din. Tanrı'nın insanları esenliğe erdirmek için yaptığı doğaüstü bağış, yardım. (Gerçeğe ancak Tanrı'nın ınayetiyle ulaşılabilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Din. İnayet, islama göre, Tanrı'nın insanlara yaptığı manevi yardımdır. Tanrı'nın izni olmadan hiçbir şey yapamayan ınsanoğlu, ancak O'nun kendine en yakın gördüklerine bahşettiği inayetle yücelir. İnayet, kimi kez gizli olarak, kimi kez de tüm insanlara ders olsun diye açıkça iner. Dünya zenginliklerinden el etek çekenler, bunalıma düşen müminler, halk içinde hor görülse de gönlünde Tanrı sevgisini gizleyebilenler, inayete nail olurlar.

İNAYET GİRAY, Kırım hanı (öl. İstanbul 1637), Canbek Giray'ın yerine Kırım hanlığına getirildi (1635). Murat IV'ün Revan seferine çağrıldığı halde katılmadığı gibi, Nogay Tatarları'nın ülkesi Akkerman (bugün Belgorod-Dnyestrovski) üzerine yürüdü. Kili'yi kuşattı. Nogaylar'ın başı Kantemir kaçmayı başardıysa da ailesinin üyelerini tutsak aldı. Kefe'yi ele geçirip yağmaladı. Şeyhülislam Yahya Efendi'ye mektup yazarak İstanbul'a kaçmış olan Kantemir'in kendisine teslimini istedi. Yerine Selamet Giray'ın oğlu Bahadır Giray'ı atayan Murat IV tarafından görevden alınarak Kantemir'le yüzleştirilmek için İstanbul'a çağrıldı (1637). Padişahın önünde yapılan yüzleştirilmede suçlu bulundu ve kementle boğdurularak öldürüldü.

İNAYETEN be. (ar. *ᶜinayet*'ten *ᶜināyeten*). *Esk.* Yardım olarak, iyilik olarak; yardım etmek amacıyla.

İNAYETKÂR bls. sıf. (ar. *ᶜinayet* ve fars. *-kār*'dan *ᶜināyetkār*). *Esk.* İyilik eden, iyilikte bulunan.

İNAYETULLAH KENBU, hintli tarihçi, yazar ve şair (Burhanpur 1608 - Delhi 1671). Şah Cihan dönemi tarihinden söz eden *Amel-i salih* ya da *Şahcihanname* adlı yapıtın yazarı Muhammet Salih Kenbu'nun ağabeyi. Lahorlu bir ailedendir. Aynı kentte köklü bir öğrenim gördü. Bir süre Lahor'da kral naibinin yanında görevli olarak çalıştıktan sonra Delhi'ye geldi. Burada yaptırdığı hankâhta kendisini ibadete verdi. Yapıtları: Âdem'den başlayarak Şah Cihan ve ardıllarının dönemlerini konu edinen *Tarih-i dilguşa* ve kocalarını kandıran kadınların hilelerinin anlatıldığı *Bahar-ı danış.*

İNAZAVA, Japonya'da kent, Honşu adasında, Nagoya'nın kuzey-batı banliyösünde; 90 900 nüf. Konut ve sanayi (tekstil, makine) merkezi.

İNBA a. (ar. *inbaʾ*). *Esk.* **1.** Haber ulaştırma, haber verme. **—2.** *İnba etmek,* haber vermek, bildirmek.

İnbal, 1949'da Sara Levi-Tannay tarafından kurulan folklor topluluğu, merkezi Tel -Aviv'dedir. Önceleri amacı Yemenli yahudi azınlığın şarkı ve danslarını yaymak olan topluluk repertuvarını öteki yahudi folklorlarını da kapsayacak biçimde genişletince İsrail Ulusal balesi ve Dans tiyatrosu'na dönüştü.

İNBALIĞI a. Zool. KADİFEBALIĞI'nın eşanlamlısı.

İNBAT a. (ar. *inbāt*). *Esk.* Bir bitkinin yetişmesini, büyümesini sağlama.

İNBATİ, İNBATİYE sıf. (ar. *inbāt* ve *-ī*'den *inbati,* dişl. *inbatiyye*). *Esk.* Bitkinin büyümesi ile ilgili: *Kuvve-i inbatiye* (bitkilerin yetişmesi için toprağın gereken madensel tuzlara sahip olması özelliği).

İNBATİYE → İNBATİ.

İNBER (Vera Mihailovna), rus kadın şair (Odesa 1890 - Moskova 1972). Konstrüktivizme bağlandı (*le But et la Voie* [fr. çev.], 1925), içtenci lirik şiirlerden sonra, Leningrad (bugün Sen-Petersburg) kuşatmasının etkisiyle toplumsal esinli kitaplar (*Pulkovskiy Meridiyan,* 1943; *Poçti tri goda,* 1946) ardından da Lenin ve sanatın görevi üzerine düşüncelerini yazdı.

İNBİAS a. (ar. *baᶜs,* gönderme'den *inbiᶜas*). *Esk.* **1.** Gönderilme. **—2.** İleri gelme, doğma, ortaya çıkma.

İNBİK → İMBİK.

İNBİSAT → İMBİSAT.

İNCA a. (ar. *incaʾ*). *Esk.* Esenliğe kavuşturma, kurtarma, kurtarılma.

İNCA a. Güney Amerika'da çiçekler üstünde yaşayan, kare biçiminde gövdeli, kahverengi, kırmızımsı ya da bronz renkli, iri bokböceği. (Larvası ölü odunlarda gelişir. Yaprakduyargalıgiller familyası.)

İNCA, Balear adalarında (İspanya) kent, Mallorca adasının iç kesiminde; 17 800 nüf. Ayakkabı sanayisi.

İNCAHUASİ, And sıradağlarında doruk, Şili ve Arjantin sınırında; 6 709 m. Doruğa ilk tırmanışı 1913'te W. Penk gerçekleştirdi.

İNCAS a. (ar. *incās*). *Esk.* Pisleme, pislenme.

İNCAZ a. (ar. *incaz*). *Esk.* **1.** Yerine getirme: *İncaz-ı vaad* (verilmiş sözü yerine getirme). **—2.** Birinin arzusunu yerine getirme.

İNCE sıf. **1.** Kalınlığı az olan: *Ekmeği ince dilimler halinde kesmek. İnce bir kar tabakası. İnce bir kumaş.* **—2.** Genişliği az, çapı küçük olan: *İnce bir su sızıntısı. İnce bel. İnce bacaklar.* **—3.** Taneleri ufak olan: *İnce kum. İnce bulgur.* **—4.** Akışkanlığı çok olan sıvı için kullanılır: *İnce yağ.* **—5.** Duygu, düşünce, zevk vb. bakımlardan incelmiş, başkalarına ya da bir başkasına karşı sevecen, nazik davranan kimse; onun davranışı için kullanılır; zarif, kibar: *İnce bir insan. İnce bir davranış. Ne ince bir genç, çiçek göndermeyi unutmamış.* **—6.** İncelik, esneklik, kıvraklık gösteren kafa yapısı ve bu kafa yapısının belirtisi olan şey için kullanılır: *İnce bir zekâsı olmak. İnce bir alay, ince bir espri.* **—7.** *Tkz.* Duyarlılığı çok olan: *İnce kulak.* **—8.** Kendi türünde yapımında, malzemesinin seçiminde vb. gösterilen özen, dikkat ve titizlikle benzerlerinden üstün nitelikler taşıyan şey için kullanılır: *İnce nakış. İnce bir işçilik.* **—9.** İnceliği, zarafeti, narinliği çağrıştıran şey için kullanılır: *İnce yüz hatları.* **—10.** Zayıf, narin yapılı kimse için kullanılır: *Yaşına rağmen hâlâ ince.* **—11.** PES'e karşıt olarak, tiz ses için kullanılır. **—12.** *İnce ayrıntı,* güç sezilebilen, en küçük ayrıntı. || *İnce ince,* belli belirsiz, hafif hafif: *İnce ince bir yağmur yağıyordu.* || *İnce iş;* nakış; dikkatli ve her yönüyle hesaplı, ölçülü olmayı gerektiren davranış. || *İnce kesim,* iri kemikli olmayan, ince, zayıf, narin yapılı kimseler için kullanılır. || *İnceden inceden,* çok hafif, duyulur duyulmaz bir sesle: *İnceden inceden bir saz sesi geliyor* || *İnceden inceye,* özenle, büyük titizlikle: *Konuyu inceden inceye araştırın;* belli belirsiz, hafif bir sesle: *İnceden inceye ağlıyordu.*
—Balıkç. *İnce ağ,* çok ince ipli ve küçük gözlü bir ağ çeşidi.
—Binc. *İnce fırça,* atın tozunu almakta kullanılan kıl ya da naylon fırça.
—Denizc. Eski halatlardan çıkarılan iki ya da üç halat lifinin bir arada bükülmesiyle oluşturulan halat için kullanılır.
—Dilbil. *İnce ünlü* → ÖN* ÜNLÜ.
—Eczc. *İnce sis,* boyutları 0,1 ila 0,5 μm arasında değişen, katı ya da sıvı taneciklerin hava ya da başka bir gaz içindeki asıltısı.
—El sant. *İnce iş,* ipliği kumaşın bir tel altından, bir tel üstünden yürüterek yapılan işleme. (Oyulgama dikişine benzer. İkinci sırada alttan alınan kısımlar üstten, ipliğin üstten yürütüldüğü kısımlar da alttan işlenir. Topkapı sarayı müzesi'nde bu işleme tekniğiyle yapılmış, XVI. ve XVII. yy.'a ait kavuk örtüleri ve bohçalar vardır.)
—Fels. *İnce madde,* çok akıcı ve ele gelmez madde. (Bu terim, Demokritos'ta, hava atomlarını belirtir [toprak atomlarına karşıt olarak]. Descartes ise, "ince madde" deyiminden yerkürenin içinde yüzdüğü bir "göksel madde"yi anlar.)
—Fiz. *İnce yapı,* bir atom düzeyinin, spin -yörünge etkileşimi sonucu yakın iki ya da birçok enerji düzeyine ayrılması. (Bir tayf çizgisi tam anlamıyla tekrenkli değildir; gerçekte çözme gücü çok yüksek bir aygıtın ayırt edebileceği, frekansları çok yakın birçok çizgiden oluşur; bu çizgiler, birbirine çok yakın ancak çakışık olmayan enerji düzeyi gruplarının varlığını belirtir.) || *İnce yapı değişmezi,* yüklü bir parçacık ile elektromanyetik alan arasındaki etkileşimin ölçüsünü veren, boyutsuz evrensel değişmez. (Geleneksel olarak α ile gösterilir ve değeri yaklaşık 1/137 dir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Folk. *İnce yemek,* düğün yemeğinde esas olan düğün çorbası, et, pilav ve zerdeye çeşitli hamur işleri, hoşaflar ve tatlılar eklenerek verilen yemek. (Düğün, sünnet düğünü, bayram vb. özel günlerde yapılır.) —Hazırlanması güç olan ve beceri isteyen yemek.
—Halk müz. *İnce hava* → ANA* USULLER.
—Hat. *İnce yazı,* belirli ölçülerden küçük yazılan yazı. (İslam hat sanatında yazı türlerinin kendilerine özgü belirli ölçüleri vardır. Sülüste kalemin ağız genişliği 2,5 mm, nestalikte 1 mm kadardır. Yazılar bu ölçülerin altında yazıldığında, buna o yazının incesi denir. Bu tür yazılara çoğunlukla yer darlığı yüzünden başvurulur.)
—İnş. *İnce işler,* kaba inşaat tamamlandıktan sonra yerinde gerçekleştirilen ve kaplama, tesisat armatürleri, doğrama gibi öğeleri, delik açma, kenetleme gibi küçük işleri ve alçı işlerini kapsayan çalışmalar.
—Mad. oc. *İnce damar,* düşük kalınlıkta damar ya da yatak.
—Matbaac. *İnce karakter,* aynı aileden ve aynı puntodaki normal harfe oranla, kalınlığı en az olan karakter.
—Petrogr. *İnce taneli,* yalnız mikroskop altında görülen taneler biçiminde küçük minerallerden oluşmuş bir kayaç için kullanılır. (Bu küçük mineraller görünür büyük kristalleri [irikristaller] çevreleyerek oluşturduğu dokuya *porfirik ince taneli* denir.)
—Saraç. *İnce saraç,* yarış atlarına koşum takımı yapan zanaatçı.
—Tıp. *İnce ağrı,* şiddetli ve yeri kesin olarak belirlenebilen ağrı.
—Topol. *$\mathcal{F}_2$ ailesinden daha ince $\mathcal{F}_1$ parçalar ailesi* (ya da *$\mathcal{F}_1$ den daha ince $\mathcal{F}_2$*), $\mathcal{F}$(E) nin kapsadığı ve her elemanı $\mathcal{F}_2$ nin elemanı olan $\mathcal{F}_1$ ailesi. ($\mathcal{F}_1 \prec \mathcal{F}_2$ biçiminde gösterilir. E evrensel küme ise $\prec$, $\mathcal{F}[\mathcal{F}(E)]$kümesi üzerinde tanımlı bir sıralama bağıntısıdır.Kaba topoloji en az ince, ayrışmış topoloji ise, en ince olanıdır.)

ince fırça

Büyük Larousse

ince saraç

◆ be. **1.** Ayrıntıları gözden kaçırmayarak; titiz biçimde: *Çok ince düşünüyor.* **—2.** Kalın değil: *Bu kalem ince yazıyor.* **—3.** *İnce eleyip, eğirip sık dokumak*, bir iş ya da şey üzerinde titizlikle durmak, en küçük ayrıntılarına değin gözden geçirmek.

—ANSİKL. Fiz. "İnce yapı değişmezi" adı, atom düzeylerinin "ince yapı"sının, α basamağından düzeylerin ayrılmasına bağlı oluşuyla açıklanır. Ancak bu adlandırma yetersizdir, çünkü α nın çok daha derin bir anlamı vardır. Temel yükün karesinin, indirgenmiş Planck değişmeziyle ışık hızının çarpımına oranı olan bu değişmez ($\alpha = e^2/\hbar c$), mutlak biçimde, elektromanyetik etkileşimlerin yeğinlik ölçüsüdür. Günümüzde bu büyüklük, elektromanyetik eşleme değişmezi olarak kabul edilir. Kuvantum elektrodinamiğinden kaynaklanan bütün fiziksel büyüklüklerin anlatımında sözkonusudur. Gerçekte, somut olarak kuvantum elektrodinamiğinin başarısını sağlayan ve tedirginlik hesaplarını kullanmaya olanak veren, α nın görece küçük sayısal değeridir (1/100 düzeyinde).

İNCE (Thomas Harper), amerikalı sinema oyuncusu, yönetmeni ve yapımcısı (Newport 1882 - Hollywood yakınında denizde 1924). İlk filmini 1910'da Mary Pickford ile yaptı ve içlerinde en önemlisi *Civilization* (1915) olan birçok barışçı film çevirdi. 1914'te Griffith ve Mack Sennett ile birlikte başyapıtı *The Aryan*'ı (1916) yönetti ve *"Far West"* türünün zaferini pekiştiren *The Last of The Line*'ı (1915) denetledi. Sinema dünyasında daha çok örgütleyiciliğiyle tanındı; çevresinde birçok yönetmen toplandı. W. R. Hearst'ün yatında öldü, ölüm nedeni anlaşılamadı.

Refik Şevket İnce

İNCE (Refik Şevket), türk siyaset adamı, hukukçu (Midilli 1885 - İzmir 1955). Selanik Hukuk mektebi'ni bitirdikten (1911) sonra yedek subay olarak Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinin toplanmasında ve Ege'de Kuvayı milliye'nin örgütlenmesinde etkin rol oynadı. 1920'de Saruhan (Manisa) milletvekili olarak TBMM'ye girdi, Fevzi (Çakmak) Paşa kabinesinde Adalet bakanlığı (1921-1922), Kastamonu İstiklal mahkemesi üyeliği ve başkanlığı yaptı. İzmir'de avukat olarak çalıştı. 1931-1940 yıllarında CHP, Manisa milletvekili oldu. DP'nin kuruluş hazırlıklarında yer aldı. 1950'de DP Manisa milletvekili seçildi. 1. Menderes* kabinesinde Milli savunma (1950-1951), 2. Menderes kabinesinde de Devlet bakanlığı (1951) yaptı. Başbakanla anlaşmazlığa düşünce bakanlıktan istifa etti. 1954 seçimlerinde aday olmadı. Türk hukuk kurumu'nu kurdu, başkanlığını yaptı.

İNCE (Ahmet Nejat), türk mühendis (Bodrum 1928). Birmingham Üniversitesi elektrik mühendisliği bölümü'nü bitirdi (1952). 1966'da İTÜ elektrik fakültesi'ne profesör olarak atandı. General Electric Co. ve BBC'de (İngiltere) [1956-1960], PTT Genel müdürlüğü'nde (1960-1961), Western Union Telegraph Co.'de (ABD) [1978-1979], Centre for Advanced Studies'de (Cambridge-İngiltere) çeşitli görevlerde bulundu. 1979'da uydularla haberleşme ve otomatik komütasyonlu haberleşme sistemleri alanındaki çalışmalarından dolayı İEEE (Elektrik ve elektronik mühendisleri enstitüsü) ödülü'nü (ABD), 1982'de bilişim ve iletişim alanındaki katkıları nedeniyle TÜBİTAK bilim ödülü'nü aldı. Türkiye'de ve yurtdışında çeşitli yayınları vardır.

ince lori

İNCE (Özdemir), türk şair (Mersin 1936). Gazi eğitim enstitüsü fransız dili ve edebiyatı bölümü'nü bitirdi (1960). Fransızca öğretmenliğinden (1960-1969) sonra TRT'de görev yaparak (1969-1982) emekli oldu. Çocuksu bir duyarlığı yansıtan şiiri (*Kiraz zamanı*, 1969, May şiir ödülü) zamanla toplumsal sorunlar (*Elmanın tarihi*, 1981 vb.), tarihsel renkler (*Siyasetname*, 1984) Ege ve Akdeniz kıyılarından, gittiği ülkelerden (*Kentler*, 1981 vb.) esinlerle beslendi. Çevirileri (Y. Ritsos'tan *Taşlar, yinelemeler, parmaklıklar*, 1979, TDK çeviri ödülü), şiir sorunlarıyla ilgili yazıları (*Şiir ve gerçeklik*, 1985) da yayımlandı. Yeni şiir kitapları: *Eski şiirler* (1985), *Hayat bilgisi* (1986), *Zorba ve ozan* (1987), *Burçlar kuşağı* (1989), *Başak ile terazı* (1989), *Canyelekleri tavandadır* (1989).

İNCE burun, Anadolu'nun Karadeniz kıyısında, Sinop'un K.-B.'sında burun. Küçük Asya yarımadasının en kuzey noktası (42°06′ kuzey).

İNCE burun, Ege denizinde, Gökçeada'nın B. kıyısında çıkıntı.

İNCE BALABAN BEY → BALABAN BEY İnce.

İNCE DİŞLİ TESTEREBALIĞI a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin derinliği 100 m'ye kadar inen kıyılarında yaşayan kıkırdaklıbalık. (Burun uçlarının iki yanında 24-32 ince diş bulunur. Etçildir: omurgasızlarla, balıklarla, kurtlarla beslenir. Bil. a. *Pristis pectinata;* testerebalığıgiller familyası; boyu 4,5 m'ye kadar.) [Eşanl. TARAKLI TESTEREBALIĞI].

İnce donanma, XVI. ve XVII. yy.'da nehir harekâtına uygun, yelkenli ve kürekli teknelerden oluşan hafif osmanlı donanması; Tuna limanlarında üslenirdi. (Uçurma*, Varna* beş çiftelisi, Karamürsel*, Brolik*, Celiye*, Çamlıca*, Kütük*, At* kayığı, Kancabaş*, Şahtur*, Kırlangıç*, Firkate*, Kalite*, Birgende*, Mavna*, Girap*, Kadırga*, Baştarda*, Baştarda-i* hümayun bu donanmayı oluşturan gemilerdir.)

İNCE GAGALI FALAROP a. Zool. Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın kuzey kesimlerinde yuva yapan kuş. (Dişisi hem daha iri, hem de daha parlak renklidir. Göçmendir: Güney Avrupa, Kuzey Afrika, Çin ve Hindistan'da kışlar. Bil. a. *Phalaropus lobatus;* falaropgiller familyası; uzunluğu 20 cm'ye kadar.)

İNCE GAGALI KERVANÇULLUĞU a. Zool. Batı Sibirya'da kuluçkaya yatan kervançulluğu. (Sultan çulluğundan daha ince gagalıdır. Göçmendir. Akdeniz ülkelerinde ve Kuzey Afrika'da kışlar. Bataklıkları sever. Bil. a. *Numenius tenuirostris;* yağmurkuşugiller familyası; uzunluğu 40 cm'ye kadar.)

İNCE KARASU, Yunanistan'daki Aliakmon* ırmağının türkçe adı.

İNCE LORİ a. Güney Hindistan ve Sri Lanka bataklıklarında, ormanlarında yaşayan küçük maymun. (Gececi ve iri gözlüdür; hareketleri yavaştır. Bitkiler, böcekler ve küçük omurgalılarla beslenir. Bil. a. *Loris tardigradus;* lorigiller familyası.)

İnce Memed, Yaşar Kemal'in romanı (4 c, 1955-1987). Toros dağlarının eteğindeki Değirmenoluk köyünde yaşayan İnce Memed'in eşkıyalığa sürüklenmesini, dağa çıktıktan sonra halkın uğradığı haksızlıklara karşı direnmesini konu edinir. Memed'in ailesine ait toprağı köy ağası Abdi ele geçirmiştir; işlenen topraktan büyük payı o alır. Memed'in sevdiği Hatçe'yi de yeğeniyle evlendirmeye kalkışınca delikanlının kızı kaçırmasına, çatışmada rakibini öldürmesine, dağdaki bir çeteye katılmasına yol açar. İnce Memed, İlk ciltte Abdi Ağa'ya, öteki ciltlerde eşrafa, onlarla işbirliği yapan yerel yöneticilerle politikacılara karşı köylülerin çıkarlarını savunur. Cumhuriyet'in 10. yıldönümünün hemen öncesinden başlayıp 4 yıllık olayları kapsayan roman toplumsal sorunlar, umut, korku, tutku gibi konularda ruh çözümlemeleri, doğaya yönelik ayrıntılı betimlemeleriyle de dikkati çeker. Peter Ustinov'un filme aldığı yapıt başka dillerde en çok çevirisi olan türk romanıdır.

İNCE VOYVODA (Stoyan), bulgar haydut (öl. Prut yakınları 1821). XIX. yy. başlarında Osmanlı devletinde Rumeli âyanı arasındaki anlaşmazlıktan yararlanarak adamlarıyla dağa çıkıp Sliven yöresinde bulunan türk köylerini basmaya başladı. Ünü arttıkça, çevresinde toplanan adam sayısının çoğalması sonucu büyük bir haydut çetesinin reisi (voyvoda) oldu. Sırp ayaklanmasını başlatan Kara Yorgi birliklerine katıldı (1806). Bu ayaklanmanın bastırılması üzerine (1813) Mora'daki Maynotlar'a sığındı. Besarabya'ya giderek Rusya çarının rum kökenli yaveri Aleksandr İpsilanti'nin grubuna katıldı (1814). Patras olayıyla başlayan yunan ayaklanması sırasında (1821) Prut ırmağı yakınlarında Türkler'e karşı savaşırken vurularak öldü. Birçok bulgar halk şiiri ve öyküsünde yaşamı efsaneleştirildi.

İNCEBAĞIRSAK a. Sindirim kanalının pilordan kalınbağırsağa kadar olan bölümü. (→ BAĞIRSAK.)

—Patol. *İncebağırsak genişlemesi*, miyenterik sinir ağlarındaki bozukluklarla ilintili olarak incebağırsak çapının büyümesi. (Bu genişleme yalnız onikiparmak bağırsağıyla [incebağırsağın başlangıç bölütü] sınırlı kalabilir.) || *İncebağırsak iltihabı*, incebağırsakta, bazen mide ya da kalınbağırsak iltihabıyla birlikte olan iltihap. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bebeklerde ve çocuklarda sık görülen incebağırsak iltihabı, akut ishal ve çoğu zaman karın ağrısı yapar. Bir enfeksiyondan ileri gelebileceği gibi (bu takdirde genellikle *Escherichia coli, salmonella, shigella* ve streptokok cinsinden mikroplar bulunur), bir virüs enfeksiyonuyla birlikte de olabilir. Bebeklerde iltihap çok ağır olabilir (koleraya benzer ishal, toksikoz*) ve çocuğu hastaneye yatırmayı zorunlu kılar. Öte yandan sütle beslemeye son verilip havuçla besleme hastalığın hafif şekillerini iyileştirmeye yeter; toksikoz belirtisi vermeyen ağır olgularda, önceden dışkı kültürüyle mikrop belirlenip antibiyogram yapıldıktan sonra bağırsağa etkili antiseptikler ve antibiyotikler kullanmak gerekir.

İNCEBURUN a. El sant. Bakırcılıkta kullanılan içbükey yüzeyli küçük makas. (Büyük makasın dönemeyeceği kısımlarda ve küçük daire kesmekte kullanılır.)

İNCECİK sıf. Çok ince: *İncecik bir ip. İncecik bir ses. İncecik bir yağmur yağıyor.*

◆ be. İnce bir biçimde, ince olarak: *Ekmeği incecik kesmek, dilimlemek.*

İNCECİKTEN be. İnce ince, hafif, belli belirsiz: *İncecikten bir kar yağar / Tozar Elif Elif deyi* (Karacaoğlan.).

İNCEDAYI (Cevdet Kerim), türk siyaset adamı (Sinop 1893 - İstanbul 1951). Harbiye'yi bitirdikten (1914) sonra Birinci Dünya savaşı'na katıldı, çeşitli cephelerde bulundu. Kurtuluş savaşı sırasında Ankara hükümeti'nin emrinde çalıştı. Ordudan ayrıldıktan sonra CHP genel yönetim kurulu üyeliği, Sinop milletvekilliği (1935-1951), Ulaştırma (1940-1941) ve Bayındırlık (1946-1947) bakanlığı yaptı.

İnceğiz çarpışması, Yıldırım Bayezit' in oğulları Çelebi Mehmet ile Musa Çelebi arasında, tahtı ele geçirmek uğruna yapılan savaş (1411). Ağabeyleri Süleyman Çelebi'yi birlikte ortadan kaldırdıktan sonra araları açılan iki kardeşten Çelebi Mehmet Anadolu'da, Musa Çelebi de Rumeli'de hüküm sürmekle osmanlı topraklarını bir bakıma anlaşmaksızın paylaşmış durumdaydılar. Musa Çelebi'nin İstanbul'u kuşatmasından korkan ve osmanlı şehzadeleri arasında taht kavgasından yararlanmak isteyen Bizans imparatoru Manuel, Çelebi Mehmet ile Musa Çelebi'ye karşı savaşmak üzere anlaştı. Böylece yaklaşık 20 000 askeriyle Üsküdar'a gelen Çelebi Mehmet, Bizans gemileriyle Rumeli yakasına geçirildi. Bizans askerlerinden de bir miktar yardımcı alan Çelebi Mehmet, Çatalca yakınındaki İnceğiz köyü çevresinde Musa Çelebi kuvvetlerine karşı mevzilendi. Öncü kuvvetler arasında yapılan ilk günkü çatışmada Musa

Çelebi'nin ileri karakolları yenilgiye uğrayarak dağıldı. Ertesi gün tüm güçlerin katılmasıyla başlayan meydan savaşında Musa Çelebi saflarında çarpışan bazı beyler, daha önce anlaştıkları Çelebi Mehmet'in yanına geçince, Musa Çelebi kuvvetlerinin sağ ve sol kanatları bozularak çekilmeye başladı. Bunun üzerine, yanında çok az sayıda asker alıkoyan Çelebi Mehmet, öteki tüm güçlerini kardeşinin kaçan kuvvetlerini izlemekle görevlendirdi. Bu arada, savaşı yitirdiğini sanan merkezdeki Musa Çelebi de kaçmaya kalkıştı. Ancak, başında bulunduğu 7 000 yeniçeri onu bırakmayarak yanında çok az sayıda adam bulunan Çelebi Mehmet'in üzerine saldırdı. Çarpışmada atı ve kendisi yaralanan Çelebi Mehmet, 200 atlısıyla İstanbul'a sığınarak canını güçlükle kurtardı. Buradan da Bizans imparatorunun gemileriyle Anadolu'ya geçip Bursa'ya gitti. Öte yandan, yenilirken yenen durumuna geçen Musa Çelebi, kendine özgü cesaretiyle kardeşinin takipten dönen askerinin arasına girerek etkili konuşmasıyla onları kendi yanına çekmesini bildi. Ancak, kimi komutanlarla beyler daha sonra Bursa'ya giderek yeniden Çelebi Mehmet kuvvetlerine katıldılar.

İNCEHASTALIK a. Halk arasında akciğer veremine verilen ad.

İNCEKUM burnu, Göksu ırmağının, Silifke yakınında Akdeniz'de yaptığı deltanın G.'e doğru belirgin bir çıkıntı yapan sivri ucu.

İNCELEME a. **1.** İncelemek eylemi; tetkik. **—2.** Bir konunun her yönüyle ve derinlemesine incelenmesi sonucunda ortaya konulan yapıt ya da yazı: *Yeni yayımlanan incelemeler.*

—Tıp. Organların durumunu elden geldiğince tam olarak tanımak için kullanılan yöntemlerin tümü. || *İşlevsel inceleme,* bir organ ya da aygıtın işleyişini değerlendirmeye yarayan klinik ve biyolojik yöntemlerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tıp. İnceleme teşhisin temelidir; incelemenin organların ve aygıtların biçimine ilişkin bir morfolojik yanı, bir de onların işleyişini değerlendirmeye çalışan fizyolojik yanı vardır. Bu iki yan gerek klinik muayenelerde, gerekse tamamlayıcı radyolojik, fiziksel, biyokimyasal, vb. muayenelerde her zaman bir arada incelenir. *Klinik muayene* duyu organlarınca sağlanan ve sistematik olarak araştırılıp bulunan bilgilerin tümüdür. Bu bilgiler, bakarak muayene, elle muayene, parmakla tıklatarak ve kulakla dinleyerek muayene yoluyla elde edilir.

Klinik muayene *klinik dışı* çeşitli muayenelerle tamamlanır.

Endoskopi, sintigrafi, ekotomografi ve skannografi iç organların incelenmesini tamamlar.

Radyoskopi ve radyografi organların kesin morfolojisini gösterir, ama çalışmaları hakkında da bilgi verir: diyaframın hareketi, kalbin kasılmaları, sindirim kanalının sığamsal hareketleri (özellikle böbreğin çalışması sözkonusu olduğunda), saydamsız maddelerin atılma zamanı, vb. Fiziğe, biyolojik kimyaya ve mikrobiyolojiye dayanan biyoloji de ayrıca birçok işlevsel bilgi sağlar.

Solunum incelemesi, yaşamsal kapasitenin, bir dakikada alınan havanın, oksijen tüketiminin, vb. ölçülmesini kapsar. (→ AKCİĞER.)

Karaciğer incelemesi, karaciğerin çeşitli işlevlerinin ayrı ayrı gözden geçirilmesi anlamına gelir: salgı işlevini araştıran brom-sülfon-ftalein testi, karaciğer hücre yetersizliği testleri, safra tutulması testleri, iltihap testleri, karaciğer sitoliz (hücre yıkımı) testleri. (→ KARACİĞER.)

Böbrek incelemesi, idrarla protein atımının araştırılmasına, kanda üre ve kreatinin ölçümüne, klirenslerin hesaplanmasına, idrar sulandırma ve deriştirme deneylerine, vb. dayanır. (→ BÖBREK.) *Ayrı ayrı böbrek incelemesi,* üreter kateteriyle her böbrekten ayrı ayrı alınan idrarın muayenesidir; bu muayene bazen çeşitli kan tahlilleriyle tamamlanır.

İçsalgı bezi incelemesi, bazal metabolizma ölçümünden, aşil refleksi incelemesinden, radyoaktif iyot testlerinden, plazma ve idrarın kimyasal muayenesinden, (kalsiyum, potasyum, fosfor, sodyum, vb. iyonlarının ölçümü), hormonların ya da metabolizma ürünlerinin kan ve idrardaki miktarlarının belirlenmesinden, bez salgılarını uyarma ya da engelleme testlerinden vb. yararlanır. Çeşitli inceleme yöntemleri, çoğu zaman klinik belirtileri silik ya da daha ortaya çıkmamış olan hastalıklara teşhis koymaya ve bunların gidişini izlemeye olanak sağlar.

İNCELEMECİ sıf. ve a. İnceleme yapan kimse için kullanılır.

İNCELEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi incelemek,* onu dikkatle ve titizlikle gözden geçirmek: *Belgeleri incelemek. Derse girmeden önce ders notlarını incelemek. Bize getirdiğiniz satış teklifini kurulda inceleyeceğiz. Bir işi enine boyuna incelemek.* **—2.** *Bir şeyi, bir kimseyi incelemek,* onu, ayrıntılarını saptamak, özgün yönlerini belirlemek için inceden inceye gözlemek; tetkik etmek: *Mikroskopta bir virüsü incelemek. İnsanları incelemek.* **—3.** *Bir olguyu, olayı, alanı incelemek,* düşüncesini, etkinliğini onları öğrenmeye yöneltmek; kendini onların araştırılmasına vermek; araştırmak, tetkik etmek: *Enflasyonun nedenlerini incelemek. Tarihsel bir olayın nedenlerini incelemek. Türk romanını incelemek.*

—Tekst. *Bir kumaşı incelemek,* hatalarını bulmak için bir kumaşa ışık altında bakmak.

—Tıp. Bir organ ya da işlevsel sistemin durumunu araştırmak.

◆ **incelenmek** edilg. f. Dikkatle gözden geçirilmek; inceden inceye gözlenmek; araştırılmak: *Bütün belgeler incelendi.*

◆ **inceletmek** ettirg. f. *Bir şeyi inceletmek,* o şeyin incelenmesini sağlamak.

İNCELENMEK → İNCELEMEK.

İNCELER, Denizli'nin Bozkurt ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 009 nüf. (1990). Belediye.

İNCELETMEK → İNCELEMEK.

İNCELEYİCİ sıf. ve a. İnceleyen, araştırma yapan kimse için kullanılır; müdekkik.

İNCELİ sıf. "İncesi kalını birarada" anlamında kullanılan "*inceli kalınlı*" sözünde geçer.

İNCELİK a. **1.** İnce olan şeyin niteliği: *İpin inceliği. Kaşların inceliği.* **—2.** Başkalarına karşı sevecen, saygılı, kibar davranan kimsenin niteliği: *İnceliğiyle kendini herkese sevdirmek.* **—3.** İnce, nazik, kibar davranış; bu davranışın niteliği; nezaket, zarafet: *Büyük bir incelik. Davranışındaki incelik, beni çok duygulandırdı.* **—4.** Amaçlara ulaşmada başvurulan hile, ustaca yöntem; püf noktası: *Diplomasinin incelikleri.* **—5.** Anlaşılması, kavranması kolay olmayan şey: *Bir dilin incelikleri. Esprideki inceliği kavrayamadı. Bir sanatın incelikleri.*

—Hidr. bağl. *İncelik modülü* ya da *Blaine inceliği,* bir çimentonun 1 g'ında bulunan tanelerin özgül yüzeyiyle ya da toplam yüzeyiyle belirtilen ve bu çimentonun öğütülme derecesini gösteren katsayı. (cm^2/ g olarak belirtilir. Örneğin yapay portland çimentosunun ortalama incelik modülü 3 000 cm^2/ g dir.)

—Tayfölç. *Bir tayf çizgisinin inceliği,* bir ışınımın ikirenklilik derecesini niteleyen özellik.

—Tekst. *Yün inceliği,* yün elyafının ortalama çapı. (Yünlerin ticari sınıflandırılması esas olarak inceliğe dayanır; yapağının sanayisel kullanımı inceliğe sıkı sıkıya bağlıdır. Yünler, inceliklerine göre özel adlar alır: *birinci* kalite yün merinostan elde edilir, sonra I., II., III. kaliteden *karışık* yünler gelir.)

İNCELME a. İncelmek eylemi.

—Mim. *Sütun incelmesi,* sütun gövdesinin tabandan ya da yüksekliğin ilk üçte birlik bölümünden sütun başlığına kadar derece derece azalması.

—Ormanc. Bir ağaç gövdesinin dibinden başlayarak tepesine kadar çapının ya da çevresinin daralması. (Ağaçların çoğu, az ya da çok belirgin bir koni biçimindedir. Ormancının amacı, biçilmesi, özellikle kâğıt gibi yaprak halinde soyulması kolay, silindir biçiminde gövde elde etmek için, olabildiğince az incelen ağaçlar yetiştirmektir; bu amaca, pratikte ağaçların alt dallarının budanmasıyla ulaşılır.)

İNCELMEK gçz. f. **1.** Bir şey sözkonusuysa, daha ince duruma gelmek: *İp iyice incelmiş, asılma kopabilir.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, zayıflamak: *Yaptığı rejim sayesinde iyice incelmiş.* **—3.** *Tkz.* Abartılı, yapmacık bir incelik göstermek. **—4.** Sıvı sözkonusuysa, yoğunluğu azalarak akışkanlık kazanmak.

◆ **inceltmek** ettirg. f. *Bir şeyi inceltmek,* onun incelmesine neden olmak ya da bunu sağlamak.

—Berbl. Saçlara uygun bir biçim vererek kabarıklığını gidermek.

—Deric. Ayakkabı, eldiven, giyim eşyası, sahtiyan eşya, eyer, kın, vb. yapımcılığında, ham deri, işlenmiş deri ya da başka bir malzemenin kenarlarından birinin ya da yüzeyin tümünün kalınlığını düzenli bir biçimde azaltmak; bir sonraki işlemi (dikiş, kıtık doldurma, yapıştırma, katlama vb.) kolaylaştırmak için gerçekleştirilir. (İnceltme, inceltme bıçağı ya da inceltme taşı yardımıyla elde ya da inceltme makinesiyle yapılabilir. Ayrıca, yarma makinesinin ilkesine dayanan, tersinden yarma işlemiyle de gerçekleştirilebilir.)

—Dy. *Buhar akışını inceltmek,* buharlı lokomotiflerde silindir dibinde oluşacak şoku önlemek için özellikle durmadan önce buhar regülatörünü kısmen kısarak hızı düşürmek.

—Teknol. Bir taşın, bir tahta ya da metal parçanın kalınlığını azaltmak. || Uygun bir biçimde işleyerek bir parçanın kalınlığını düşürmek.

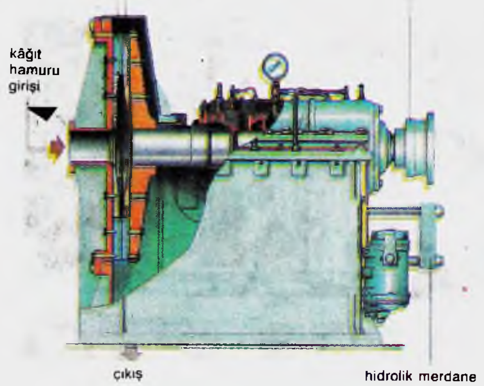
İNCELTİCİ sıf. Bir şeyin incelmesini sağlayan şey için kullanılır.

◆ a. Boyac. Olağan kuruma koşullarında uçucu özelliği olan, film oluşturucu ana bileşeni çözmeyen, asıltı ortamında karışabilen, özgün uygulama niteliklerini geliştirmek üzere özel çözücülere katılan yalın ya da karışık sıvı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Kâğ. san. Kâğıt hamurunu inceltmeye yarayan aygıt. (Genellikle hollenderin yerine, hamuru sürekli olarak işleme üstünlüğünü taşıyan konik ve diskli incelticiler kullanılır). [Eşanl. ÖĞÜTÜCÜ, RİFAYNER.] || *Diskli inceltici,* kısa aralıklarla yerleştirilmiş bıçaklar taşıyan iki ya da üç diskten oluşmuş inceltici. (Hamur birbirine ters yönde dönen disklerin merkezinden girer ve

Özdemir İnce.

diskli inceltici

Réunion des musées nationaux

ejderha biçiminde pandantif mineli altına monte edilmiş barok **inci** İspanya, XVI. yy. *Louvre müzesi, Paris*

Réunion des musées nationaux

imparatoriçe Joséphine'e ait iri **inci**lerden yapılmış bir çift damla küpe Fransa, XIX. yy. başı *Louvre müzesi, Paris*

İnceminareli medrese *Konya*

çevresinden çıkar. İncelticinin lamaları genellikle paslanmaz metalden yapılır; ileri ölçüde inceltme gerektiren özel üretimlerde ise lamalar lavdandır.) || *Konik inceltici*, kısa aralıklı bıçaklarla donatılmış ve iç içe geçmiş iki koniden oluşan inceltici.
—ANSİKL. Bir inceltici, genellikle organik bir bileşik ya da organik bileşiklerden oluşan bir karışımdır; bu karışım, bir reçineyi çözmemesine karşın kısmen bir çözücü yerine kullanılabilir ve aynı zamanda genellikle çözeltinin akışkanlığını arttırır. Boyaya, belirli bir yüzeyin boyanması sırasında katılır.

İNCELTME a. İnceltmek eylemi.
—Camc. *İnceltme bölmesi*, eritme fırınının bir parçası ya da bundan ayrı olan ve erimiş camın içinden geçirilerek inceltildiği havuz. (Kimi kez kaynatıcılar ve elektrotlarla donatılmıştır.)
—Deric. Bir deri parçasını, işlenmiş deriyi ya da başka bir malzemeyi inceltmek eylemi. || *İnceltme makinesi*, fincan tabağı ya da çan biçiminde bir bıçak, bir merdaneli devindirici düzenek ve bir bileme düzeneğinden oluşan deri ve kürk inceltici makine.
—Dilbil. *inceltme işareti* → DÜZELTME* İMİ.
—Eczc. Cıvanın (özellikle, eşit miktar cıvalı merhem hazırlanması için) genellikle yağlı bir madde içinde ezilerek küçük parçacıklar haline getirilmesi.
—Kâğ. san. Lifli maddeleri hollenderde ya da incelticide mekanik olarak işleme. (Kâğıda ve kartona istenen nitelikleri vermek, bu arada lifler arasında bağlantı olasılıklarını artırarak dayanım kazandırmak için inceltme sırasında suya doyan lifler az çok şişer, saçaklanır, kimi zaman da kesilir. İleri derecede inceltmeyle oluşturulan yağlı hamurdan yarısaydam ve hışırtılı bir kâğıt elde edilir.)
—Kürkç. Diskli bir inceltme makinesi yardımıyla derinin kalınlığını azaltma.
—Metalürj. Bir külçeyi slab ya da blum haddesinden geçirme, bir ara ürünü (kütük, vb.) haddeleme.
—Seram. ve Camc. Camların ya da emayların hazırlanması sırasında içlerinde bulunan kabarcık ya da kusurları uzun süreli eritme yoluyla giderme.
—Teknol. Hamurun ya da kilin kalınlığını düşürme, çimentonun, döküm kumunun tane boyutlarını küçültme. || Bir taşın, odunun ya da demir parçasının kalınlığını azaltma.
—Tekst. Soymuklu lifleri (keten, kenevir, jüt) boyuna bölerek demetlerin kesitini küçültmeye yarayan işlem. || *İnceltme makinesi*, keten ve keneviri inceltmede kullanılan makine.

İNCELTMEK → İNCELMEK.

İnceminareli medrese, Konya'da Alaettin tepesinin yanında Anadolu Selçukluları döneminden medrese; kapı kemerinin üzerinde yer alan madalyonlardaki yazıtlara göre vezir Fahrettin Ali (Sahıp Ata), mimar Kölük bin Abdullah'a yaptırdı. Medrese, darülhadis ve mescitten oluşur. Oldukça yüksek olan ve 1901'de yıldırım düşmesi sonucu yıkılan minaresi bu iki bölümün arasında yer alır. XIX. yy. sonlarına değin işlevini sürdüren medrese, 1876 ve 1899-1900'de onarıldı. 1927'de mescit bölümü yıktırıldı, medrese ise depo olarak kullanılmaya başlandı. 1954'te büyük bir onarım geçiren yapı, 1956'da Anadolu Selçukluları dönemi yapıtlarını içeren Taş ve ahşap eserler müzesi olarak ziyarete açıldı.

Ortadan kalkan mescit, tek kubbeli, küçük bir mekândan oluşuyordu (günümüze yalnızca medrese duvarına bitişik mihrap izi kaldı). Medrese bölümüne, arkasında kare planlı bir giriş mekânı bulunan anıtsal bir taçkapıdan geçilmektedir. Bu mekândan küçük bir kapıyla kubbeli iç avluya ulaşılır. Bu planıyla yapı, kapalı avlulu medreseler grubuna girmektedir. Girişin karşısında birkaç basamakla çıkılan ve mescit-dershane işlevindeki ana eyvan bulunur.

Medresinin en önemli bölümü olan anıtsal taçkapı geniş yazı kuşakları, iri kabartmalar halindeki bitkisel ve geometrik süslemeleriyle XIII. yy. selçuklu sanatının bezeme anlayışını yansıtır. İç avlu kubbesi ve duvarlarında da yer yer çini izlerine rastlanır.

Büyük Larousse

İNCEREK sıf. *Yörs.* Çok ya da oldukça ince.

İNCESAZ a. Müz. Ney, kanun, ut, keman, tanbur, kemençe gibi, türk müziği seslerini verebilen çalgılardan oluşan takım. (XIX. yy.'ın sonlarında piyano, akordiyon, trompet, trombon gibi batı çalgılarının "alaturka" saz takımlarına katılmasıyla oluşan *kabasaz* topluluklarından ayırmak için bu ad verilmiştir.)

İNCESU, İç Anadolu bölgesinde Kayseri iline bağlı ilçe; 21 923 nüf. (1990); 920 km²; 15 köy. Merkezi, Kayseri'nin 31 km G.-B.'sında *İncesu*, 7 857 nüf. (1990). Tahıl, şekerpancarı, meyve. Arıcılık.

İNCESU, Aksaray'ın merkez ilçe Taşpınar bucağına bağlı belde; 3 628 nüf. (1990). Belediye.

İNCEYAPI a. Biyol. Elektronik mikroskopla incelenerek ortaya çıkarılan hücre yapısı. (İnceyapı deyince çeşitli hücre organitlerinin [kromozomlar, mitokondriler, plastlar, sitoplazma, zar, vb.] iç yapısı anlaşılır.)

İNCEZAR a. Nöroanat. Beyin-omurilik zarlarının en içte olanı. (Çok ince olup beyine ve omuriliğe yapışıktır ve bütün oluk ve kıvrımları sarar. İncezar örümceksizarla birlikte leptomeninksi oluşturur.)

İNCH a. (ing. sözc; lat. *unciae*, parmak' tan). Ölçbil. 2,54 santimetreye eşdeğer ingiliz uzunluk ölçüsü birimi.

İNCHBALD (Elizabeth SIMPSON, *Mrs.*), ingiliz kadın yazar ve oyuncu (Standingfield, Suffolk, 1753 - Kensington 1821). 18 yaşındayken evini terk ederek bir aktörle evlendi. Cordelia rolüyle oyunculuğa başladı, Kotzebue'yi sahneye uyarladı, 17 yıllık sahne yaşamından sonra romanlar (*A Simple Story*, 1791; *Nature and Art*, 1796) ve duygusal oyunlar (*Wives as they were and maids as they are*, 1797) yazmaya girişti. Yapıtlarında özellikle kadın tutkusunu işledi.

İNCİ a. **1.** Bazı yumuşakçaların ve özellikle de istiridyelerin içinde oluşan parlak, katı, sedefli, hemen hemen yuvarlak taş. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Tkz.* Bir kimsenin yazılarında ya da konuşmalarında karşılaşılan yanlışlar, ya da beceriksizlikler: *Yine ne inciler döktürmüşsün.* **—3.** *İnci gibi*, küçük, güzel, temiz, düzgün: *İnci gibi yazı. İnci gibi dişler.* || *İnci saçmak*, güzel söz söylemek. || *İnci tanesi*, sevimli ve güzel kız ya da erkek çocuk.
—Der. hast. *Epitelyomsu inci*, düz nedbe tipinde, bazoselüler deri epitelyomlarının kenarında görülen sert ve yarı saydam deri yükseltisi. (Bu incilerin birleşmiş haline incili dantel adı verilir.)
—Kabukl. *İnci midyesi*, inci içeren bazı midye türlerine (*Unio cristaria* ve U. *margaritifera*) verilen genel ad.
—Kuyumc. *Barok inci*, düzensiz biçimli inci. || *Doğal inci*, hiçbir müdahalede bulunulmadan istiridye içinde gelişen inci. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Döküm inci* ya da *kum inci*, çok küçük taneli inci. || *Japon incisi*, istiridye kabuğunun genellikle tek yarısı yuvarlak uru; kuyumculukta, öteki yarısı balmumuyla doldurularak pekiştirildikten sonra kullanılır. || *Kaplama* ya da *imitasyon inci*, çeşitli maddelerden (cam, reçine, vb.) yapılan inci; bu maddelere temel bileşeni inci balığı pulu olan bir ürün kullanılarak sedefli bir parlaklık verilir. || *Kültive inci*, yetiştirme parklarında yapay olarak elde edilen inci. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Yaldızlı inci*, tuzlu sularda 5-10 m derinlikte yaşayan istiridyelerden elde edilen ve sedefi yaldızlı bir parıltıya sahip olan inci.
—ANSİKL. • *Doğal inciler.* Bu incileri, genellikle "inci midyesi" denilen ve birçok türü bulunan istiridyeler üretir; pinnalarda (*Pinna nobilis*) ve uniolarda da doğal inciler bulunur. Yoğunlukları 2,650 ve 2,700 arasında değişir; dirençleri oldukça yüksektir; kalsiyum karbonat esaslı olan bileşimleri sedefinkiyle büyük benzerlik gösterir. İncinin her zaman, başlangıçta bir çekirdeği vardır (asalak, kum tanesi, vb.), yıllar boyunca, üst üste ince kalsiyum karbonat katmanlarıyla kaplanır. Bir doğal inciye değer biçilirken çeşitli etmenler göz önünde bulundurulur: ağırlığı (kırat ya da çoğunlukla tane olarak hesaplanır), rengi (beyaz, pembe, gri, siyah), düzgünlüğü ve biçimi (yuvarlak, armut biçiminde vb.), parlaklığı ve parıltısı; son iki etmen incinin "suyu"nu oluşturur. Bu su zamanla değişime uğrayabilir; bazı ciltler inciyi kemirir: inci donuklaşır ve "ölür". İnci oldukça kolay işlenir; çelik bir aletle delinebilir, bir kazıyıcı yardımıyla, üzerindeki bazı hatalar yok edilebilir.
• *Kültive inciler.* 1912 dolaylarında, Mikimoto Kokiçi adında bir japon, inci midyesi aşısını bularak kusursuz biçim ve nitelikte inciler elde etti. Bu teknik, bir inci midyesinin üzerinden biraz epitelyum alarak bununla yapay bir çekirdeği (sedeften) çevrelemeye ve bu bütünü yeni bir inci midyesi üzerine aşılamaya dayanır. Sonra inci midyesi doğal ortamına konulur ve inci doğal olarak oluşur. İncinin istiridye içinde durma süresi yaklaşık altı yıldır (istiridyenin ömrü yaklaşık sekiz yıldır).
• *Tarih.* Hindistan'da, İsa'dan birkaç yüzyıl önce yapılmış, inci süslemeli eşyalar bulundu; ancak Japonya'da bulunan bir metin İ.S. VI. yy.'da ilk kez inciden söz ediyordu. Fransa'da, inci gerçek anlamıyla ancak Henri II'nin hükümdarlık döneminden başlayarak yaygınlık kazandı. Dünyanın en büyük incisinin İspanya kralı Felipe II'nin 1579'da satın aldığı *Peregrina* olduğu sanılmaktadır; 34 kırat ağırlığındaki bu inci damla biçiminde ve güvercin yumurtası büyüklüğündeydi. Rönesans döneminde çok tutulan "barok" incilerden (düzensiz biçimli), çoğunlukla düşsel hayvan ("paskalya kuzusu") ya da insan biçimi verilmiş mücevherler yapıldı.

XVII. ve XVIII. yy.'larda inciler, süslemede kullanıldı: kelep inciler, damla küpeler, ikişer ikişer takılan çift sıra bilezikler. Bir ya da daha çok diziden oluşan inci kolyeler, inciyle süslü yüzük ve küpeler bugün de sevilerek kullanılmaktadır.
—Gıy. İnciden kolye, bilezik, küpe vb. yapılır ve aksesuvar olarak kullanılır. Eski işlemelerde süsleme gereci olarak da kullanılmıştır. Topkapı sarayı müzesi'nde gerçek incilerle işlenmiş bohça, kavuk örtüsü, kaftan vb. pek çok eşyaya rastlanmaktadır. Bugün inciye benzetilerek yapılan yapay boncuklar bu işlevi görmektedir. Özellikle fantezi giysilerin bezenmesinde yapay incilerden de yararlanılır; ayrıca çanta, kemer, kolye vb. aksesuvar yapılır.

İnci avcıları (*les Pêcheurs de perles*), G. Bizet'nin 2 perdelik operası. Librettosunu E. Cormon ve M. Carré'nin yazdığı yapıt ilk kez 1863'te Paris'teki Théâtre -Lyrique'te sahnelendi. Bestecinin ölü-

münden sonra partisyonu yeniden düzenlenen opera, uzun zaman aslından değişik bir biçimde sahnelendi, ancak 1976'dan sonra özgün partisyonuna kavuştu. Nadir'in *Hâlâ duyar gibiyim* sözleriyle başlayan aryası ünlüdür. Yapıt Türkiye'de ilk kez 1961-62 sezonunda Ankara'da sahnelendi.

İNCİ KEFALİ → İNCİBALIĞI.

İNCİ LEVREK a. Kuzey yarıkürenin tatlısularında yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Phoxinus phoxinus;* sazangiller familyası; boyu 9-12 cm.)
—ANSİKL. İnci levreğin bedeni hemen hemen silindir biçiminde, başı güçlü, pulları küçüktür. Yeşilimsi bedeninin yan kesimlerinde farklı biçim ve sayıda lekelere rastlanır. Temiz ve akan suları sever. Genellikle alabalıklarla aynı suları paylaşır. Mayıs-haziran aylarında ürer. Yavrular altı gün sonra yumurtadan çıkar. Küçük omurgasızlarla beslenen yırtıcı bir balıktır. Alabalık avında yem olarak kullanılır.

inci levrek *(Phoxinus phoxinus)*

İNCİBALIĞI a. **1.** Sıcak ve ılık denizlerin derinliği 150 m'ye kadar inen kıyılarında yaşayan, ince uzun kuyruklu, çıplak derili kemiklibalık. (Anusu çok öndedir. Denizhıyarlarının dışkılığına, yumuşakçaların beden boşluğuna ya da tulumların yutağına sığınarak yaşar. Bil. a. *Fierasfer* [*Carapus*] *acus;* incibalığıgiller familyası.) [Eşanl. GÖKÇEBALIĞI.] **—2.** Anadolu'daki birçok tatlısulu gölde (Van gölü: *Alburnus tarihi*) ve akarsularda bulunan dört kemiklibalık türünün ortak adı. (Bıyıksızdırlar. Pulları kolay dökülür. Bedenlerinin tam ucundaki ağızları hafifçe yukarı dönüktür. Yüzeye yakın yerlerde buldukları planktonlar, su böcekleri, balık yumurtaları ve larvalarla beslenirler. Pullarından yapay inci yapımında kullanılan bir madde elde edildiğinden incibalığı adıyla anılırlar. Çok hareketli olduklarından avlanmaları güçtür. Bu balıkların bilimsel adları şöyledir: *Alburnus alburnus; A. akili, A. escherichi, A. tarihi.* Eskiden yalnızca Van gölü ve bu göle dökülen Erciş çayında bulunan *Alburnus tarihi,* 1974'te acısulu Burdur gölüne aşılandı. Sazangiller familyası.) [Eşanl. İNCİ KEFALİ.]

tatlısu incibalığı

İNCİBALIĞIGİLLER a. Sıcak ve ılık denizlerin sığ kıyılarından 150 m derinliğe kadar uzanan kesimlerinde yaşayan kemiklibalık familyası. (Denizhıyarları, yumuşakçalar ve tulumluların beden boşluklarında ortakyaşar bir yaşam sürerler. Türkiye sularında yaşayan 2 türü vardır: incibalığı ya da gökçebalığı *(Fierasfer* [*Carapus*] *acris); Echiodon dentatus.* Bil. a. *Carapidae.*)

İNCİBAR a. (ar. *incibār*). Esk. tıp. Kırılmış bir kemiğin bağlanıp kaynaması.

İNCİÇALISI a. Meksika ve Kuzey Amerika'da yetişen çalı. (Yaprakları parçasız, yalın ve karşıttır. Tacı çan biçiminde olan, küçük, beyaz ya da pembe çiçekleri kısa salkımlar halinde öbeklenmiştir. Bil. a. *Symphoricarpus racemosus;* hanımeligiller familyası).

İNCİÇİÇEĞİ a. **1.** İnce bir sap üzerinde küçük çan biçiminde çiçekler açan iki ya da üç yapraklı, sürüngen köksaplı, çokyıllık otsu bitki. (Eşanl. MÜGE.) [Bil. a. *Convallaria maialis;* zambakgiller familyası.] (Bk. *ansikl.* böl. Bot. ve Eczc.) **—2.** *Pampas inciçiçeği, Salpichroa organifolia*'nın günlük dildeki adı. (Patlıcangiller familyası.) || *Küçük inciçiçeği, Asperula odorata* ve *mainthemum*'un günlük dildeki adı.
—ANSİKL. Bot. ve Eczc. İnciçiçeğinin çiçekleri, küçük, beyaz, kokulu ve salkım halinde, meyvesi kırmızıdır. Ilıman ülkelerde ormanlarda yaşayan bir tek inciçiçeği bilinmektedir; bunun birisi pembe çiçekli olmak üzere birçok çeşidi vardır. Saksıda ya da bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Eczacılıkta, çiçek açma mevsiminde bitkinin tümü toplanarak kullanılır. İçerdiği heterozitlerin bazıları kalbi kuvvetlendirici niteliktedir.

İNCİK a. **1.** Bacağın dizkapağından topuğa kadar olan kısmı. (Kimi yörelerde diz, ayak bileği, baldır ya da kavalkemiği de bu sözcükle adlandırılır.) **—2.** Kasaplık hayvanların önkol ya da bacak bölgesinde bilekten dize kadar olan parça. (İncik, sebzeli sığır haşlamasına katılan bir parçadır.)
—Mutf. *İncik kebabı,* koyun ya da kuzunun inciklerinden yapılan bir kebap çeşidi. (İncikler temizlendikten sonra kızgın yağa batırılıp çıkarılır. Az yağda pembeleştirilmiş ince kıyılmış soğana gene ince doğranmış domates, yeşil biber katılarak elde edilen sosta etler pişirilir.)
—Zool. Atlarda ve gevişgetiren hayvanlarda III. ve IV. ayak ya da el tarak kemiklerinin kaynamasından oluşan ve el (diz) ya da ayak bileğini (hanep) parmakların iskeletinden ayıran kemik. (İncik tıkız ve kuru olmalı ve üzerinde egzostoz bulunmamalıdır).

İNCİK sıf. **1.** Yörs. İncinmiş olan organ için kullanılır. **—2.** Ağrı, sızı.

İNCİK BONCUK a. Camdan, seramikten vb. yapılmış, genellikle renkli ve değersiz süs eşyası.

İNCİL a. İsa'nın yaşamının ve bildirisinin anlatıldığı kitaplar bütünü; bu kitapların her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Kâğ. san. *İncil kâğıdı,* kullanıma dayanıklı, ince, hafif, saydam olmayan baskı kâğıdı.
—ANSİKL. Kilise tarafından kabul edilen İnciller dört tanedir. Geleneğe göre, Aziz Matta*'ya, Aziz Markos*'a, Aziz Luka*'ya ve Aziz Yuhanna*'ya mal edilirler. Bunlardan ilk üçüne "sinoptik" İnciller adı verilir, çünkü, sütun sütun karşılaştırıldığında aralarında, biçim ve içerik açısından çok kesin benzerlikler olduğu gözlemlenir. Markos İncili geleneksel sıralamada ikinci yeri alır ve gerçekte en eski olan ve öbür iki İncil'e kaynak oluşturan, İsa'nın sözlerinin ilk derlemesini içerir.
Hıristiyanlığın ilk günlerinde yalnızca sözlü geleneğe dayanan vaazlar verilirdi. Ne var ki, vaizlerin işlerini kolaylaştırmak için küçük başvuru kitaplarının yazılması gerekiyordu. Böylece, "İsa'nın sözleri"yle ilgili derlemeler, mucizelerin hikâyeleri, meseller ve İsa'nın yaşamının önemli bölümleri bir araya getirildi. Filistin'de ağızdan ağıza dolaşan sözlü geleneklere eklenen bu derlemeler, İnciller'in çıkış noktasını oluşturdu. Gene de, İnciller'i İsa'nın yaşamının ve yaptıklarının özeti olarak görmemek gerekir. Bunlar, sözcüğün bugünkü anlamıyla tarih kitabı değildir; belgeleri, hıristiyan inancını yayma amacıyla, seçen, özetleyen ve yorumlayan din adamları tarafından yazılmış, onların dinsel bakış açılarına ve amaçlarına uygun bir çerçeve içinde düzenlenmiştir. İman'ın İsa'sı, tarihin İsa'sından çok daha ağır basar.

İncil birliği, mayıs 1608'de kentlerle alman protestan prensler arasında yapılan anlaşma. Bu anlaşmaya tepki olarak, Bavyeralı Maximilian, Kilise Seçicileri ve papa Paulus V, 1609'da Kutsal* Birlik'i kurdular.

İNCİLA a. (ar. *cilā*'dan *incilā*'). *Esk.* **1.** Parlaklık, ışık. **—2.** Parlama, ışıma. **—3.** Görünme, belli olma. **—4.** *İncila-yı seher,* seher vakti, havanın ışıması, tan ağarması.

Sabit Karamanı

Sultan Abdülaziz'e hediye edilen inciden insan figürü
Topkapı sarayı müzesi, İstanbul

İNCİLCİ a. **1.** Yeni Ahit'te yer alan dört İncil'den birinin yazarı. **—2.** İlk Kilise'de İncil vaizi. **—3.** Bazı protestan kiliselerinde laik vaiz (bazı durumlarda papazlık görevlerinin tümünü yapmakla da görevlendirilebilir). **—4.** "Genç Kiliseler"de birkaç cemaate birden hizmet eden papaz yardımcısı.

İNCİLEMEK g. f. Bir kumaş, bir giysi üzerine dekoratif bir motife göre inci dikmek.

İNCİLİ sıf. İncilerle süslenmiş ya da inciye benzer öğeleri olan: *İncili kumaş.*
—Avc. *İncili boynuz,* geyikgillerin inciye benzer yapılar taşıyan boynuzu.
—Der. hast. *İncili epitelyoma,* nedbe yerinde oluşan bazoselüler epitelyoma.
—Pnömol. *İncili balgam,* bir astım krizinden sonra atılan, küçük, beyazımsı, bulanıkça tanecikler içeren balgam.

İNCİLİ, İNCİLİYE sıf. (ar. *İncil* ve *-i*'den *incili,* dişl. *inciliyye*). *Esk.* İncil'e ait, İncil'le ilgili: *Nesayih-i inciliye* (İncil'de verilen öğütler).

İncili çavuş, eski bir masaldan esinlenilerek oluşturulmuş kukla oyunu. Oyunda İhtiyar*'ın adı, İncili çavuştur. İncili çavuş kızını zengin, ama bir ayağı topal, kel ve bir gözü kör biriyle evlendirmek ister.

inciçiçeği

Dört İncilci
(1622-23'e doğr.)
Jacob Jordaens
Louvre müzesi, Paris

Giraudon

incir
(Ficus carica)

İncir han
Burdur

Kız razı olmayınca İbiş'i onu kandırmakla görevlendirir. İbiş'in çabaları da boşa gidince kızar ve kızına on yıl evlenmeme cezası verir. Onun yerine İbiş'le hizmetçi Fatma'yı evlendirir.

Oyunun kaynaklandığı masal, daha farklıdır. Onda sakat olan kızdır, ama damat adayı gene de onunla evlenmek ister.

İNCİLİ ÇAVUŞ, asıl adı **Mustafa,** türk fıkra kahramanı (Sıvas ya da Diyarbakır XV. yy. sonu-İstanbul 1632). Sarayda musahıp, nedim görevi yaptığı, İran'a gönderilen elçi İbrahim Çelebi'nin yanında selamçavuşu olarak bulunduğu ileri sürülür. Lakabını padişah Ahmet I ya da Murat IV'ün başlığına taktırdığı inciden aldığı anlatılır. Hazır cevaplığı, şakacılığıyla ilgili fıkralar yaygındır.

İNCİLİYE → İNCİLİ.

İNCİMAD a. (ar. *incimad*). *Esk.* **1.** Donma, sıvı halden katı hale dönüşme; sertleşme, katılaşma: *"bu kar, bu kış, bu serdî -i hava ki titretir seni, / şu incimad-ı âteşin ki yaktı ruh-ı gülşeni"* (Tevfik Fikret). **—2.** *İncimad etmek,* donmak, buz haline gelmek, sertleşmek; dona kalmak.
—Esk. fiz. *İncimad noktası,* donma noktası.
—Esk. tıp. *İncimad-ı ev'iye,* damar sertleşmesi.

İNCİNME a. İncinmek eylemi.

İNCİNMEK gçz. f. **1.** Bedenin bir bölümünden söz ederken, bir dış etki, bir çarpma vb. sonucunda ağrımak: *Ayağım incindi.* **—2.** Bir kimsenin bir sözünden, davranışından alınmak, kalbi kırılmak: *O sözü bilmeden söyledim, incineceğini hiç düşünemedim.*

İNCİOTU a. Bot. BONCUKOTU'nun eşanlamlısı.

İNCİPİT a. (başlıyor anlamında lat. sözc.). Müz. Vokal ya da enstrümantal bir yapıtın ilk sözcükleri ya da ilk notaları. (Hıristiyan ayın müziğinde, müzikle okunan metinlerin incipit'lerini [Gloria, Credo] her zaman ayini yöneten kişi söyler. Mezmurların nakaratlarında da durum böyledir.)

■ **İNCİR** a. **1.** Kimisi tırmanıcı, çoğunlukla sütlü, yumuşak odunlu, pürtüklü ve geniş dilimli yapraklı ağaç ya da ağaççık. (Bireşeyli olan çiçekler, tepesi açık yuvarlak bir çiçekliğin iç yüzüne dağılmıştır. Bu çiçeklik döllendikten sonra şişer ve tatlı maddeler içeren bir topak haline gelir; buna da incir denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Frenk inciri,* bir kaynanadili türü *(Opuntia vulgaris).*
—Giz. bil. *İncir falı,* özellikle dalındaki incir yaprakları üzerine yazı yazarak ve bunların sararıp dökülmelerini gözleyerek yapılan kâhinlik.
—ANSİKL. İncirin tüm sıcak bölgelerde yetişen 750 kadar türü bilinmektedir. En iyi bilinen, en yaygın türü meyveleri için yetiştirilen incirdir *(Ficus carica).* Sürgün, daldırma ve çelik ile çoğaltılan bu ağacın döllenmesiz meyve veren birçok kültivarı vardır.

Pagot inciri *(F. religiosa)* ile hint inciri *(F. indica* ya da *F. benghalensis)* görünüş ve yapı bakımından çok ilginç ağaçlardır. Bunların toprakla dallar arasında yer alan toprak dışı kökleri, büyük yatay dallara direk gibi desteklik eder. Her ikisi de yarımkanatlılardan bir böceğin *(Coccus lacca)* sokması sonucunda gomalak salgılar. Süs bitkisi olarak da üretilen bir başka türünün *(F. elastica)* sütünde kauçuk vardır. Firavun inciri *(F. sycomorus)* eski Mısır uygarlığında önemli rol oynamış olan güzel bir ağaçtır. İncil'de de firavun inciri adıyla geçer. Yenebilen meyveleri orta kalitededir.
—Halk hek. Kuru incirden yapılan infusyon ya da şurup özellikle çocuklarda korkusuzca kullanılabilen bir müshildir. İncir sütü siğillere karşı sürülerek kullanıldığında etkilidir. Taze incir yaprağı lapa halinde çıbanların olgunlaştırılması ve delinmesi için kullanılır. Kuru incir yapraklarından hazırlanan dekoksiyon (% 5) haricen basur memelerini ve çıbanları açmakta kullanılır. Dekoksiyon ile ıslatılan bir parça tülbent basur memelerine ve çıbana sarılır. Basura karşı bu dekoksiyondan günde 2-3 bardak içilir.
—Paleobot. İncirin ilk olarak, Amerika'da Alt Kretase devrinde ortaya çıktığı sanılmaktadır. Kretase ve Üçüncü Zaman boyunca, hatta Dördüncü Zaman'da bile, bu cinsin yeryüzündeki dağılımı günümüzdeki dağılımından daha genişti. *Ficus carica* gibi bazı türlere Paris yakınlarındaki Celle'de Dördüncü Zaman'a ait sünger taşları arasında rastlanmıştır.

İNCİR a. **1.** İncir ağacının etli çiçekliğinin, içindeki çiçeklerle birlikte gelişmesiyle oluşan etli meyve. **—2.** *Frenk inciri,* bir kaynanadili türünün *(Opuntia vulgaris)* meyvesi.
—ANSİKL. İncirin gelişmesi daima çiçeklerin döllenmesine bağlı değildir. Çünkü döllenme yabani incirde yaşayan ve ilek sineği denen zarkanatlı bir böceğin *(Blastophaga psenes)* [→ İLEKLEME] varlığına bağlıdır, o da her yerde ve her mevsimde bulunmaz. Yaz incirleri ve kış incirleri döllenmesiz elde edilir, güz incirleri ise döllenme sonucunda oluşabilir. Döllenme daha büyük, daha kaliteli meyvelerin üretimini sağlar.

Türkiye'de incirin en çok üretilen iki çeşidi vardır: soluk sarı renkli lop incir ya da sultan inciri ve morumsu renkli siyah incir ya da patlıcan inciri. Birincisi kurutulmaya elverişlidir; ikincisi taze olarak tüketilir. Her ikisi de en çok Ege bölgesinde yetişir.

İncirler çeşidine, yetişmesine ve iklimine göre değişik olarak, mayıstan kasıma kadar ve tam olgunlaşınca toplanır. Taze incirin uzak mesafelere nakli güçtür. Türkiye'de yılda 300-350 bin ton arasında (1991'de 314 000 t) yaş incir üretilir. Bunun bir kısmı taze olarak tüketilir, bir kısmı da kurutularak ihraç edilir. İhraç ürünü olarak bütün dünyada "smyrne" adıyla tanınan türk kuru incirleri çok ünlüdür.

İNCİR burnu, Anadolu'nun Karadeniz kıyılarının orta kesiminde, Bafra'nın K.-D.'sunda çıkıntı.

■ **İncir han,** Burdur'un Bucak ilçesi merkez bucağına bağlı İncirdere köyünde, Anadolu Selçukluları döneminden kervansaray. Gıyasettin Keyhüsrev II'nin yaptırdığı, sultan hanları planındaki kervansaray yazıtına göre 1238/39'da bitirildi. Dikdörtgen planlı, beş sahınlı kışlık bölümü sağlam olmakla birlikte, avlusu çok yıkıktır. Yan sahınlar tonoz, orta sahın kubbeyle örtülüydü. Dışa taşkın taçkapı, yanlardaki on iki payeyi birleştiren sivri kemerlere oturan tonoz örtülü bir koridorla içe açılır. Taçkapı geometrik motifler, palmet ve lotus yapraklarıyla süslü rozetler, yüksekkabartma tekniğinde yapılmış aslan figürleriyle bezelidir. Aslanların sırtlarının üstünde insan yüzlü güneş motifleri yer alır. Bu motiflerin sultanın gücünü simgelediği sanılmaktadır.

İNCİR KOŞNİLİ a. Zool. BALLIBASRA'nın eşanlamlısı.

İNCİR SİNEĞİ a. Zool. İLEK SİNEĞİ'nin eşanlamlısı.

İNCİR YAZICIBÖCEĞİ a. Larvası inciraĝacı dallarının odunuyla kabuğu arasında yaşayan yazıcıböcek. (Bu böceğin larvası Güney Avrupa'da önemli zararlara yol açar. Bil. a. *Hypoborus ficus;* yazıcıböcekgiller familyası.)

İNCİRAR a. (ar. *cerr,* sürükleme'den *incirâr*). *Esk.* **1.** Çekilme, bir şeyin ardı sıra sürüklenme, kapılma. **—2.** Sonuçlanma, sona erme. **—3.** *İncirar-ı kelâm,* sözgelişi.
—Esk. dilbilg. Arap dilbilgisinde harf-i cerle yapılmış ya da tamlama halindeki kelimelerde son harfin "i" okunması.

İNCİRDERE, Burdur'un Bucak ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 626 nüf. (1990). Köydeki İncir* han, Anadolu selçuklu döneminin önemli kervansaraylarındandır.

İNCİRKUŞU a. Kahverengi tüylü, ince gagalı, oldukça uzun kuyruklu, açıklık yerlerde yaşayan, böcekçil, *Anthus* cinsinden küçük ötücükuşların genel adı. (Kuyruksallayangiller familyası; boyları 14-16 cm arasında değişir.)
—ANSİKL. *İncirkuşları* bütün dünyaya yayılırsa da daha çok Avrasya'nın kuzeyinde bulunur. Türkiye'de bulunan türleri ağaç incirkuşu *(Anthus trivialis)* Afrika ve Tropikal Asya'da kışlar, çam ve kayınağaçları kapsayan fundalıklarda bulunur; çayır incirkuşu *(A. pratensis)* ara sıra taneleri de yer; su incirkuşunun *(A. spinoletta)* dağlarda yaşayanları böcekçildir ve ovalarda kışlar; deniz kıyısında yaşayanlarıysa kurtlar ve balıklarla beslenir; mahmuzlu incirkuşu *(A. richardi)* sulak çayırlarda, tarlalarda ve düzlüklerde bulunur; kır incirkuşu *(A. campestris),* böcekleri, larvaları, küçük sümüklüböcek ve solucanları yer; kızıl gerdanlı incirkuşu *(A. cervinus)* çalılık bataklıklarda yaşar.

İNCİRLİ, rumca **Makrasika,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesinde köy.

İNCİRLİK a. İncir ağaçlarının dikili olduğu arazi; incir bahçesi.

İNCİRLİK, Adana'nın Yüreğir ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 11 339 nüf. (1990). Belediye. Hava üssü.

İncirlik hava üssü, Adana yakınlarında bulunan askeri hava üssü. İkili anlaşmalar gereğince ABD ile ortak olarak kurulan üsten, temel olarak ABD hava kuvvetleri'ne bağlı çeşitli düzeydeki birlikler yararlanmaktadır. Üssün ABD tarafından, özellikle 1991 Körfez savaşı sırasında kullanılması, muhalefetteki partilerce devamlı eleştiri ve kamuoyunda ilgi konusu olmuştur.

İNCİRLİOVA, Ege bölgesinde Aydın iline bağlı ilçe; 35 242 nüf. (1990); 18 köy. Merkezi, Aydın'ın 11 km batısında *İncirliova* (esk. Karapınar), 15 870 nüf. (1990). İncir ve zeytin üretimi.

İNCİTAŞI a. PERLİT'in eşanlamlısı.

İNCİTİCİ sıf. Kırıcı, üzücü söz ve davranış için kullanılır.

İNCİTİLMEK → İNCİTMEK.

İNCİTMEK g. f. **1.** *Bedenin bir bölümünü incitmek,* onun incinmesine, acımasına neden olmak: *Dikkat et, bir yerini inciticeksin. Evini taşırken belini incitmiş, işe gelemiyor.* **—2.** *Bir kimseyi incitmek,* onun kırılmasına, gücenmesine yol açmak: *Onu incitecek bir söz söylediğimi hatırlamıyorum. Onu davet etmemekle incittik, gönlünü alacak bir şey yapmalıyız.*
◆ **incitilmek** edilg. f. İncitmek eylemine konu olmak.

İNCİZAP a. (ar. *incizāb*). *Esk.* Çekme, çekilme, cezbolunma: "... *demek ki onun âsûde tarz-ı hayatından muğlak yaratılışlara, heyecanlı yaşayışlara karşı bir incizab vardı*" (H. E. Adıvar).

İnco Limited, 1902'de, International Nickel Co. adıyla kurulan Kanada maden şirketi. Dünya nikel üretiminde birinci sırayı alan kuruluş bakır, değerli madenler ve kobalt da üretmektedir.

İNCOME TAX a. (ing. sözc.; *income*, gelir ve *tax*, vergi'den). Büyük Britanya'da (XVIII. yy. sonundan beri) ve ABD'de uygulanan gelir vergisi.

İNCONEL a. (tesc. edil. a.). Az miktarda karbon, silisyum ve manganez içeren nikel (% 46 ile 80), krom (% 15 ile 23) ve demir (% 3 ile 40) alaşımı. (Kimi İnconel alaşımlarına kobalt, molibden, niyobyum, titan ve alüminyum katılır; yoğunlukları 8,19 ile 8,43 arasında değişir ve erime noktaları 1 425 °C'a yakındır. Bu alaşımlar çok arı suyun ya da çözeltilerin çoğunun etkisine karşı yüksek dayanım gösterir. Nükleer reaktörlerin yapımında, süt, meyve suları kutularının üretiminde bu alaşımlardan yararlanılır. Çok geniş bir sıcaklık aralığında ateşe dayanıklı alaşım olma özellikleri nedeniyle derinsoğutma tekniğinde olduğu kadar fırın [mufla, taban, altlık], gaz türbini ya da roket motorları üretiminde kullanılır.

İNCONTİNENTİA PİGMENTİ a. Der. hast. Ender olarak yalnız yenidoğan kızlarda doğmaz ortaya çıkan ve doğuştan çeşitli bozukluklarla birlikte görülen kalıtsal kökenli deri hastalığı. Hastalık önce döküntü halinde, sonra kabarcık ve siğilimsi lezyonlar biçiminde kendini gösterir. Bu evreyi "fıskiye" ya da "çamur sıçraması" şeklinde izlerden oluşan hızlı ve çok özel bir renklenme izler. Yüzde genellikle lezyon olmaz.

İNCUNABULA sıf. (beşik, başlangıç anlamında lat. sözc). Matbaacılığın ilk yıllarından kalma bir yapıt için kullanılır.

◆ a. İncunabula yapıt.

—ANSİKL. Kütüphaneciler, 1500'den önce basılmış kitaplara "incunabulalar" adını verirler. İncunabulalar, *tabellarius* ya da *ksilografik* incunabulalar ve *tipografik* incunabulalar olarak ikiye ayrılır. Birinciler, yontulmuş ya da oyulmuş tek parça tahta levhalarla yapılmış baskılardır. İkinciler-se, önceleri tahtadan, sonraları metalden yapılan oynak harflerle dizilmişti. Birinci kategoriye şu yapıtlar girer: *Yoksulların Kutsal Kitabı* (kutsal tarihin belli başlı olaylarını anlatır); *Donat* (Aelius Donatus'un IV. yy.'da yazdığı latince dilbilgisi); *Speculum humanae salvationis* (Kurtuluşun aynası) ve 1440'tan önce basılmış bütün yapıtlar. Tipografik incunabulalar arasında da şunları sayabiliriz: *Mazarin kitaplığı Kutsal Kitabı* (1450-1455); *Schelhorn Kutsal Kitabı* (en geç 1461 [birçok kütüphaneci bunu Gutenberg'in yapıtı sayar]).

İNCÛ, Şiraz'da (Fars) hüküm süren sülale (1304-1357). Sülalenin kurucusu ŞERAFETTİN MAHMUT ŞAH, Şiraz'a ilhanlı hükümdarı Olcaytu tarafından *incü* denen saraya ait toprakları yönetmekle görevli olarak gönderildiğinden (1304), sülale bu adla anıldı. Olcaytu'nun ardılı Ebu Sait döneminde (1317-1335) yerini koruyan Şerafettin, kısa sürede egemenlik alanını genişlettiği gibi, Şiraz ve Fars hükümdarı olarak bağımsızlığını da ilan etti (1325). Ancak, Ebu Sait'in ölümü üzerine yerine geçen Arpa Han'ın buyruğuyla öldürüldü (1335). Onun ölümünden sonra dört oğlu CELALETTİN MESUT ŞAH, GIYASETTİN KEYHÜSREV, ŞEMŞETTİN MUHAMMET ve CEMALETTİN EBU İSHAK birbiriyle taht kavgasına başladı. Bu kardeş kavgaları sırasında Gıyasettin Keyhüsrev öldü (1338). Ağabeyi Celalettin Mesut Şah tarafından hapse atılan üçüncü kardeş Şemsettin Muhammet, buradan kaçıp Çobanlı soyundan Pir Hüseyin'e sığındı ve onun başında bulunduğu bir moğol ordusuyla Şiraz üzerine yürüyünce, Mesut kaçmak zorunda kaldı. Şiraz'a giren Pir Hüseyin, Muhammet'i öldürtünce (1340), halk ayaklanarak onu kentten kovdu. Bu arada, Luristan'a sığınan Mesut Şah, Eşref'in kardeşlerinden Yağbastı tarafından öldürüldü (1342). Küçük kardeş Cemalettin Ebu İshak bu olaylardan sonra Şiraz ve tüm Fars ülkesine egemen oldu. Ancak, Muzafferiler'e karşı yaptığı savaşlarda yenilip Şiraz düşman eline geçince (1353), Isfahan'a çekildi. Orasını da kuşatıp alan Muzafferiler tarafından öldürülmesi üzerine (1357) İncü soyu sona erdi.

İNÇ → İNCH.

-İNÇ → -NÇ.

İNÇON, esk. **Çemulpo,** Güney Kore'de liman kenti, Sarı deniz kıyısında, Seul'ün B.'sında, il merkezi; 1 818 293 nüf. (1990). Sanayi merkezi (demir-çelik, petrol arıtma, camcılık, tekstil, vb.). 1950'de amerikan kuvvetleri burada karaya çıktı.

İND be. (ar. *ʿind*). Esk. **1.** İyelik ekleri alarak "katında", "huzurunda", "yanında" anlamında belirteç görevinde kullanılır: *Allah indinde. Bizim indimizde.* **—2.** Arapça sözcüklerin başında "göre", "olduğu zaman", "yanında" anlamında yer alır: *ind-Allah* (Allah yanında), *ind-el-baz* (bazılarınca, bazılarına göre), *ind-el-hace* (gerektiğinde), *ind-el-icaze* (izin verildiğinde), *ind-en-nas* (insanlara göre), *ind-et-tahkik* (araştırmaya göre), vb.

İNDÂB a. (ar. *indab*). *Esk.* **1.** Yaranın iyileşip kabuk bağlaması. **—2.** Yaradan kalan iz.

İNDACO (Jacopo DI PIETRO TORNI, **il** —denir), italyan ressam, heykelci ve mimar (Floransa 1476 - Villena, Murcia, 1526'ya doğr.). Ghirlandaio'nun öğrencisiydi, Michelangelo ile birlikte çalıştı. Kardeşi FRANCESCO **II İndaco**'nun (Floransa 1492 - Roma 1562) yanına İspanya'ya gitti, onunla Granada Krallık capellası'nda (1520) çalıştıktan sonra, Murcia katedrali'nin yapımına girişti (1521). Jacopo'nun heykelcilik alanında en önemli yapıtı Granada müzesi'ndeki *Mezara koyma*'dır.

İNDALS ÄLV, İsveç'te (Norrland) ırmak, Storsjön göl sisteminin gideğeni; 430 km. Botten körfezine dökülür. Çığırı çağlayanlarla kesilir; yüksek debisinden elektrik üretiminde yararlanılır. Yüzdürerek kütük taşıma.

İNDAMİN a. (fr. *indamine*). Kim. Formülü

$$NH{=}C_6H_4{=}N{-}C_6H_4{-}NH_2$$

olan bir bileşik; bir anilamin eşliğinde bir paradiaminin yükseltgenmesi sonunda elde edilir.

—ANSİKL. İndaminleri 1877'de, Nietzki buldu ve yapılarını açıkladı. Çok koyu mavi ya da koyu yeşil olan bu bileşikler, az kararlıdır. İndirgenlerle difenilamin türevlerine, asitlerle hidroliz sonunda kolayca kinonlara dönüşürler. Boyacılıktaki eski önemlerini yitirmelerine rağmen, azinik, oksazinik, tiyazinik ve daha çok kükürtlü boyarmaddeler üretiminde temel ara ürün olarak kullanılırlar.

İNDAN a. (fr. *indane*). Org. kim. İnden'in, formülü C_9H_{10} olan hidrojenli türevi.

İNDANON a. (fr. *indanone*). Org. kim. Formülü C_9H_8O olan ve indandan türeyen keton.

İNDANTREN a. (fr. *indanthrène*). Org. kim. **1.** İndantron, pirantron ve violantron gibi antrakinondan türeyen kımı küp boyarmaddelerin genel adı. **—2.** *İndantren mavisi*, SİYANOANTREN'in eşanlamlısı.

İNDANTRON a. (fr. *indanthrone*). Org. kim. Formülü $C_{28}H_{14}N_2O_4$ olan indantrensel mavi boyarmadde.

İNDAZİN a. (fr. *indazine*). Org. kim. Formülü $C_{26}H_{22}ClN_4$ olan indulin; paranitrozodimetilanilinin, meta bis (fenilamino) benzenle girdiği yoğuşma tepkimesi sonunda elde edilir. (Mavi toz biçiminde bir boyarmaddedir, tanenle mordanlanmış pamuğun boyanmasında kullanılır.)

İNDAZOL a. (fr. *indazole*). Org. kim. BENZOPİRAZOL'un eşanlamlısı.

İNDEFATİGABLE BANK, Kuzey denizi'nin güney batısında kum bankı, ingiliz bölgesinde. Yakınında 1966'da bulunan ve 1971'den beri işletilen bir doğal gaz yatağı (enlemi 5°, 20' K., boylamı 2°, 0' D.) vardır. Yatak rezervinin 230 milyar m³ olduğu sanılmaktadır.

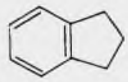
İNDEKS a. (fr. *index*). **1.** DİZİN'in eşanlamlısı. **—2.** Gözlenmiş bir gelişimin, bir olgunun rakamlarla belirtilen sonucu: *Mart ayı fiyat indeksi.* (ENDEKS de denir.)

—İkt. ve İstat. Yalın ya da karmaşık bir büyüklüğün, biri temel olan (zaman ya da karşılaştırma yeri) iki durum arasındaki göreli değişimini özetlemeye ve nitelemeye yarayan sayı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İndeks sayısı*, bir büyüklüğün zaman ve yer itibariyle değişikliklerinin (İstanbul, Ankara ve İzmir'de hayat pahalılığı gibi) ölçüsü olan sayı. || *Bileşik indeks*, basit indekslerin belli bir bileşimi olarak tanımlanan indeks. (Genellikle basit indekslerin tartılı ya da tartısız bir ortalaması alınır.) || *Fiyat indeksleri*, bir mal ya da hizmetin belli bir dönemdeki fiyatının, karşılaştırma yapılan başka bir dönemdeki fiyatına oranı (1,50 TL gibi bir fiyatın, 1 TL gibi bir fiyata göre indeksi $\frac{1{,}50\times100}{1}$ =150'dir.)

[*Toptan fiyat indeksleri, perakende fiyat indeksleri* gibi indeksler vardır.] || *Kavramsal indeks*, soyut bir kavramı -örneğin hayat pahalılığı- yakalamaya çalışan ve bir düşün ürünü olan indeks. || *Özel* ya da *basit indeks*, tek bir büyüklükteki değişimleri gösteren indeks. || *Tartılı indeks*, bileşimine katılan yalın indekslere değişik ağırlıklar verilen indeks. (Bu ağırlık ya da tartılar, her maddenin oluşturdukları bütün içindeki önemleriyle orantılıdır. Örneğin, İstanbul Ticaret odası'nın hazırladığı 107 maddelik Ücretliler geçinme indeksi'nde maddeler eş ağırlıkta değildir.) || *Tartısız indeks*, özel ya da basit indekslere eş ağırlık verilerek hazırlanan indeks. || *Zincirleme indeks*, değeri, belli bir anda, bir önceki döneme ait indeksin değerine göre elde edilen indeks.

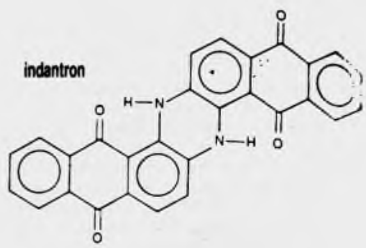
—İstat. *Miktar indeksleri*, tüketim, üretim, ticaret, dışalım, dışsatım gibi miktarlardaki görece değişimleri gösteren sayılar. (Laspeyres ya da Paasche formülleri ile bileşik miktar indeksleri hesaplanırken fiyatlar ağırlık olarak kullanılabilir, ya da görece miktarların ağırlıklı ortalamaları hesaplanabilir.)

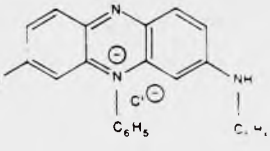
—Zootekn. *Seleksiyon indeksi*, bir damızlığın kendi üzerinde ya da akraba bireyler üzerinde ölçülen performansına dayalı genetik değerinin rakamla gösterilmesi.

indan

indantron

indazin

—ANSİKL. İkt. ve İstat. Bir indeksin hazırlanması, özellikle basit indeksten bileşik indekse geçileceği zaman, karmaşık birtakım yöntemsel sorunlar çıkarır. Gerçekten bu durumda, temel dönemin seçimi dışında, indekse sokulacak basit büyüklüklere ilişkin olarak, incelenecek bütünü temsil gücü, hangi ortalamanın -aritmetik, geometrik ya da harmonik, tartılı ya da tartısız- kullanılacağı, tartı sözkonusuysa bunların değerleri açık seçik belirlenmelidir. Özellikle iktisadi indeksler açısından en gözde olan iki indeks sözkonusudur. Formülleri farklı olan bu iki bileşik indeks Laspeyres ve Paasche indeksleridir.

Laspeyres indeksi, basit büyüklüklerin temel alınan dönemdeki önemlerini gösteren sabit ağırlıklardan yararlanır. Örneğin, bir fiyat indeksi sözkonusuysa, indekse giren maddelerin göreli fiyatlarının P_t/P_0 ağırlıklı ortalaması olarak tanımlanan indeksin formülü, kısaltılmış biçimiyle aşağıdaki gibidir:

$$L_{t/0} = \frac{\Sigma Q_0 P_t}{\Sigma Q_0 P_0};$$

bu, değişmeyen miktarların temel döneme ait olduğu bir pazar torbasına ilişkin fiyatlardaki gelişmeyi karşılaştırmak demektir.

Paasche indeksi için, Laspeyres'dekinin tersi varsayımdan kalkarak, güncel miktarlara dayanan bir tartı verme yöntemiyle,

$$H_{t/0} = \frac{\Sigma Q_t P_t}{\Sigma Q_t P_0}$$

biçimine giren bir formül sözkonusudur.

Tartılar her hesap döneminde değiştiklerinden, Paasche formülünün kullanımı güçtür; dolayısıyla az kullanılır. Daha sık kullanılan Laspeyres'in sakıncası ise, kötü bir biçimde eskiyen bir indeks olmasıdır. Bu sakınca, zaman zaman temel yılı değiştirme zorunluğu da unutulmadan, zincirleme indekslere başvurularak bir ölçüde giderilebilir. (Örneğin, İstanbul Ticaret odası'nın 1938'i temel yıl alan 84 maddelik Ücretliler geçinme indeksi'nin yerini, 1954'te yapılan bir aile bütçesi anketine dayanan 107 maddelik bir indeks almıştır. Laspeyres formülüyle hesaplanan bu indeks, önceleri 1958-100 ve 1963-100 olarak yayımlanırken, sonraları 1958 kaldırılarak 1963 ve 1968 temel yıllarına göre yayımlanmaya başlamıştır. Katsayıları değiştirmek üzere 1984'te yeni bir ankete başlanmıştır.)

Genel olarak "tüketici fiyatları indeksi" türünden bileşik indekslerle ilgili olarak, bunların hazırlanmalarına ilişkin türlü sorunlar yanında, toplum yapısında bunların yorum ve kullanımlarına değin türlü ikircilikler sözkonusu olur. Bu tür indekslerin hazırlanmasında karşılaşılan belli başlı sorunlar ve çözümleri şöyledir:

—*İndeksin alanı:* bunu ailelerin yaptıkları tüketim harcamaları belirler. Tüketim harcamasına ya da fiyat niteliğinde olmayan yükümlülükler indeks alanına girmez. Örneğin, konut ya da mobilya alımları, dolaysız vergiler, sosyal ödenekler, sigorta primleri ya da tüketici kredilerinin maliyetleri. Ayrıca, bilinmesi güç ya da önemsiz olan türlü tüketim giderleri indeks alanına sokulmaz: hastane giderleri, çocuk bakıcılarına ödemeler, ulaşım giderlerinden hava ulaşımına ilişkin olanlar.

—*Örnekleme:* tüketim maddelerinin tümünün her ay fiyatlarının saptanması olanaksızdır. Dolayısıyla, tüketici fiyatları indeksi hazırlayan kurumlar bu maddeleri temsil edecek bir örnek seçerler. Seçilen maddelerin fiyatları, her ayın belli günlerinde, ilgili kentin türlü mahallelerindeki pazar ya da satış yerlerinden saptanır. Örneğin, İstanbul Ticaret odası'nın hazırladığı 107 maddelik indeks için, fiyat saptamasının şu biçimde yapıldığı belirtilir: haftanın belli iki gününde, Ticaret odası görevlileri İstanbul'un üç ayrı semtinde ve aynı saatlerde ilgili fiyatları saptarlar. Her ayın sonunda, bu fiyatların aritmetik ortalaması alınarak 107 maddenin aylık ortalama fiyatları belirlenir.

Yine 1954'te yapılan bir ankete dayanarak Devlet istatistik enstitüsü'nün Ankara ili için hazırladığı 137 maddelik "Ücretliler geçinme indeksi"ne ilişkin fiyatların ise, her ayın 15 ile 20'si arasında, kentin belli birkaç mahallesindeki belirli dükkân, manav ve mağazalardan saptandığı belirtilir. Bu indekslere giren maddeler, aile reisi işçi ya da memur olan ailelerin tüketimlerinde yer alan maddelerdir.

—*Tartı* (ya da *ağırlık*) *verme:* genellikle bileşik indeksler türlü harcama maddelerine ilişkin basit indekslerin tartılı ortalaması alınarak hesaplanır. Bu durumda her harcama kalemindeki fiyat değişimine, o kalemin, karşılaştırma yapılacak toplumun ücretliler gibi tüketim yapısındaki ağırlığına göre bir katsayı verilmesi sözkonusu olur. Genellikle bu katsayıların ulusal muhasebe verilerine ve belli aralarla yapılan aile bütçesi anketleri sonuçlarına göre güncelleştirilmesi uygundur. Ancak bu verileri sağlamanın güçlüğü nedeniyle, uzun yıllar aynı katsayıların kullanıldığı görülür. Örneğin, İstanbul Ticaret odası'nın sözkonusu indeksinde, 30 yıl önce belirlenen katsayılar kullanılmaktadır. 1984'te yapılmaya başlanan anket sonuçlanınca, bu tartılar değişebilecektir. Devlet istatistik enstitüsü'nün 11 il için hazırlayıp yayımladığı indeksler, 1964 yılında yaptığı anket sonuçlarına göre tartılandırılmaktadır. Ticaret bakanlığı konjonktür dairesi'nin İstanbul ve Ankara illerine ilişkin 84 maddelik geçinme indeksleri ise, 1938 yılında yapılan aile bütçesi anketlerine dayanır.

Tartılama çifte sorun içerir: karşılaştırılan kütleye göre tartı, ortalama bir durumu yansıtır; birtakım farklılıkları dengeler. Örneğin, anket yapılan ailelerin önemli bir bölümü ev sahibiyse, bu durum kira maddesine ilişkin katsayıyı büyük ölçüde etkiler. Öte yandan tartı, özel bir tüketim yapısını yansıtır; örneğin ücretlilerinkini. Oysa, meslekteki yerlerine göre katmanların tüketim yapıları değişir. Bu katmanlara göre ayrı indeksler hazırlanabilir.

—*Yeni ürünler:* piyasaya çıkan yeni ürünler de indeks açısından sorunlara yol açar. Eski ürünlerle yenileri arasındaki fiyat farklarında, gerçek fiyat artışının payı yanında, nitelikteki düzelmenin de payı bulunur. Ancak nitelik etkisini değerlendirme, oldukça güç ve tartışmalı bir konudur.

Fiyat indekslerinin kullanım alanlarına gelince, bunlar oldukça değişiktir. Konjonktür açısından fiyat artışlarının ve enflasyonun değerlendirilmesinde; iktisadi açıdan, değer değişimlerinden hareketle hacim değişimlerinin hesabında; hukuksal açıdan, bazı sözleşmelerin indekslenmesinde; toplumsal açıdan, ücret pazarlıklarında satın alma gücünü garantilemek ya da yükseltmek üzere karşılaştırma aracı olarak kullanılmasında. Ancak, yapımı açısından indeks, hayat pahalılığını, daha da önemlisi, satın alma gücünü ölçmek üzere hazırlanmayıp, fiyatlardaki gelişmeyi ölçmek üzere yapılmıştır. Hayat pahalılığının ve bundaki değişimlerin ölçülmesi, bir harcama indeksinde miktarların da fiyatlarla göz önünde tutulması gerekir. Satın alma gücünün ölçülmesi ise, gelirlerin harcamalarla karşılaştırılmasını zorunlu kılar. Kuşkusuz, fiyat indekslerinin tek başına bunlara yeteceği düşünülemez.

• *Türkiye'de fiyat indeksleri*. İstanbul Ticaret odası, Konjonktür dairesi ve Devlet istatistik enstitüsü tarafından gerek "toptan eşya fiyatları" gerekse "geçinme indeksleri" için ayrı ayrı düzenlenmektedir.

Toptan eşya fiyatları indeksi. İstanbul Ticaret odası'nın "sabit esaslı" ve "zincirleme indeksler" olmak üzere düzenleyip yayımladığı iki indeks dizisi 94 maddeyi içerir. Gıda maddeleri, iptidai maddeler, madenler, mensucat, inşaat malzemesi, yakacak ve enerji maddeleri, kimyevi maddeler adları altında yedi grupta toplanan bu maddelere ilişkin indeksler tartısız geometrik ortalama kullanılarak hesaplanır. 1951 yılından beri yayımlanmakta olan bu indeksler günümüzde 1963 ve 1968 temel yıllarına göre düzenlenir.

Konjonktür dairesi'nin 95 maddelik indeksi "gıda maddeleri ve yeniler" grubuyla "sanayi hammaddeleri ve yarı mamuller" grubundan oluşmaktadır. Tartılı aritmetik ortalama ile hesaplanan indeksler 1953, 1958 ve 1963 temel yıllarına göre düzenlenmektedir. Gerek hesap yöntemi, gerekse içerdiği maddeler açısından İstanbul Ticaret odası'nın indekslerinden ayrılmaktadır.

Devlet istatistik enstitüsü Toptan fiyat indeksleri'ni 1981 yılında düzenlemeye başlamıştır. Bu 636 maddelik indekste ağırlık 553 madde ile imalat kesimi maddelerinde toplanmıştır. Madde fiyatlarının ortalaması Laspeyres formülü ile hesaplanmaktadır.

Geçinme indeksleri. İstanbul Ticaret odası'nın "İstanbul ücretliler geçinme indeksi" 1963 ve 1968 yıllarına göre düzenlenmektedir. İndekse giren 107 madde 5 ana grupta toplanır: gıda, ısıtma ve aydınlatma, giyim ve ev eşyası, kira ve ev bakımı, müteferrik (temizlik-sağlık, kültür-eğlence, ulaştırma, çeşitli hizmetler). Laspeyres formülüne göre hesaplanan bu indekslerin tartıları 1954 yılına ait ve yalnız İstanbul'daki ücretli ailelerine dayanan bir "Aile bütçesi anketi" sonuçlarından sağlanmıştır.

Konjonktür dairesi'nin İstanbul ve Ankara için düzenlediği geçinme indekslerinde temel yıl 1963'tür. 84 maddeyi kapsayan bu indeksler de İstanbul Ticaret odası'nınki gibi, görece fiyatların tartılı aritmetik ortalaması alınarak Laspeyres formülü ile hesaplanır. Ancak gerek 1938 yılında yapılan aile bütçesi anketlerinden sağlanan katsayıları, gerekse içerdiği maddeler nedeniyle İstanbul Ticaret odası indekslerinden farklı sonuçlar verirler.

Devlet istatistik enstitüsü, 1964-65 yıllarında yapılan aile bütçesi anketlerine dayanarak elde ettiği katsayılarla, 1968 temel yıl olmak üzere, 11 il için "Tüketici fiyatları indeksi" düzenleyerek yayımlamaktadır. Bu iller Adana, İzmir, Ankara, İstanbul, Ordu, Diyarbakır, Bursa, Erzurum, Eskişehir, Antalya ve Samsun'dur. Madde sayıları illere göre değişmekle birlikte 150 dolayında olan bu indeksler de Laspeyres formülüyle hesaplanır.

Kayseri, Trabzon ve Zonguldak illeri için 1978-1979 yılları temel alınarak düzenlenen yeni indeksler daha çok kırsal kesimdeki fiyat değişikliklerini yansıtır.

İSTANBUL
Ücretliler geçinme indeksi
(1963=100)

Yıllar	*İst. Tic. odası*
1964	102.2
1965	108.4
1966	113.1
1967	120.0
1968	125.0
1969	131.2
1970	143.3
1971	167.8
1972	190.1
1973	217.3
1974	268.4
1975	326.6
1976	381.7
1977	498.4
1978	842.4
1979	1 485.2
1980	2 608.2
1981	3 544.2
1982	4 767.3
1983	6 107.8
1984	8 774.4
1985	12 568.0
1986	17 044.9
1987	24 701.7
1988	43 732.5
1989	74 778.7
1990	123 631.7

İSTANBUL
Toptan eşya fiyatları indeksi
(1963=100)

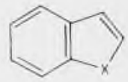
Yıllar	İst. Tic. odası
1969	136.5
1970	145.7
1971	168.9
1972	199.3
1973	240.1
1974	311.8
1975	343.2
1976	396.6
1977	492.1
1978	750.8
1979	1 230.7
1980	2 550.6
1981	3 488.4
1982	4 369.2
1983	5 708.0
1984	8 677.5
1985	12 144.7
1986	15 387.6
1987	21 386.7

İNDEKSLEME a. İndekslemek eylemi.
—İkt. Bir borç (ya da bir ikraz, bir ücret, bir fiyat) tutarının zaman içinde belirli bir indekse göre otomatik olarak değişmesini şart koşmaya dayanan yöntem. (Türkiye'de yasal olarak, ücret ya da fiyatların belirli bir indekse bağlanması sözkonusu değildir. Kamu borçlarında, 1987 yılında, dövize indeksli tahvil uygulaması başlatılmıştır.)

İNDEKSLEMEK g. f. DİZİNLEMEK'in eşanlamlısı.
—İşlem. Bir döner tablayı ya da bir takım taşıyıcısını, iç ya da dış bir kumandayla ya da elle tam devrin bir bölümü kadar çevirmek; bu işlem bir parçayı ya da bir takımı diğer bir parça ya da takımla değiştirmek için yapılır. || Devingen bir öğeyi duyarlı olarak belli bir konuma getirmek.

İNDEN a. (fr. *indène*). Org. kim. Formülü C_9H_8 olan ikihalkalı aromatik hidrokarbon; taşkömürü katranında bulunur. (İnden, bir benzosiklopentadiendir; siklopentadien gibi asit özelliği taşır ve alkali tuzlar oluşturur. Yükseltgendiğinde indenonu verir. Katyon polimerleşmesi sonunda yüksek polimerleri meydana getirir. Bununla birlikte genellikle eşpolimerleşmeye uğradığı kumarinle karışım halinde bulunur.)

İNDENON a. (fr. *indénone*). Org. kim. Formülü C_9H_6O olan ve indenden türeyen aromatik keton.

inden X=CH_2
indenon X=CO

İNDENTASYON a. (fr. *indentation*'dan). Çentikleşme.
—Oftalmol. *Sklera indentasyonu,* retina ayrılmasının (dekolman) tedavisinde kullanılan cerrahi yöntem. Skleraya dikilen bir sünger onu retinaya yaklaştırır ve böylece ayrılmaya neden olan yırtık ya da deliği kapatır.)

İNDEPENDENCE, ABD'de (Missouri) kent, Great Plains'te, Kansas City'nin D.'sunda; 112 300 nüf. (1990). Tarım makineleri. Kent mormonların, "Reorganized Church of Jesus Christ of Latter Day Saints"in merkezidir.

İndependence Day, ABD'de, bağımsızlığın ilanı (1776) anısına her yıl 4 temmuzda kutlanan bayram.

İndependent *(the),* 7 ekim 1986'dan başlayarak İngiltere'de yayımlanan günlük gazete. Çalışanların ve küçük işletmecilerin oluşturduğu bir kooperatifin yayın organı olarak yayımlanan "yansız haberciliK"i ilke edinen *the İndependent,* yayımlandıktan kısa bir süre sonra, 400 000'e yaklaşan tirajıyla ülkenin ağırbaşlı beş büyük gazetesi arasında yer almayı başardı.

İndependent Television (İTV), 16 özel ingiliz televizyon şirketinden oluşan federasyon; BBC'nin yayın tekeline son vermek için 1954'te ingiliz hükümeti tarafından kuruldu ve İTA'nın (İndependent Television Authority) denetimi altında çalışması sağlandı. 1972'de İTA, İndependent Broadcasting Authority'ye (İBA) dönüştü ve yayınların niteliğini denetleme, belli bir süre (genellikle 3 yıl) yayın yapma hakkı verme görevi üstlendi. Birleşik Krallık'ta özel şirketlerin çalışma alanlarının dağılımı şöyledir: taşra için 13 şirket, başkent için 2 şirket (biri hafta içi, öbürü hafta sonu yayın yapar); İndependent Television News (İTN) adı verilen 16 şirket, her bağımsız kesime haftada yedi gün haber bülteni yayınlamakla yükümlüdür. İTV gelir kaynaklarının büyük bölümünü reklamdan sağlar.

İNDERE, Adıyaman'ın merkez ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 709 nüf. (1990). Söylentiye göre köydeki Şeyh Abdurrahman Erzincani'nin türbesini, Bağdat seferi dönüşünde Murat IV yaptırmıştı. Türbede şeyhin, karısının ve oğlunun sandukaları vardır.

İNDERİT a. (fr. *indérite*). Miner. Hıdratlı magnezyum borat; monoklinik sistemde yer alır.

İNDİ sıf. (ar. *ʿind* ve *-ī*'den, *ʿindī*). *Esk.* Herkesçe kabul edilmeyip kişisel görüşe dayanan, öznel: *İndi muamele. İndi nazariyeler.*

İNDİA (Sigismondo D'), italyan müzikçi (Palermo 1582'ye doğr. - Modena 1629). 1611-1623 arasında Savoia dükünün oda müziği yöneticisiydi. 8 cilt tutan 5 sesli madrigaller (1606-1624), 2 cilt Napoli tarzında 3-5 sesli *villanella*'lar (1608-1612), 5 cilt tutan 1-2 sesli *musica*'lar (1609-1623), 2-3 sesli ve sürekli baslı yeni kilise concentus'ları (1610), 1 cilt tutan 4 sesli motet'ler (1627) besteledi.

İNDİANA, ABD'nin orta kesiminde eyalet; 93 993 km²; 5 564 228 nüf. (1990). Merkezi *İndianapolis.* Temeli tarıma dayanan eyalet, bugüne kadar, yoğun ve modern bir tarımı sürdürdü. Mısır (verim hektar başına 50 kentali aşar), soya, buğday ve yulaf, büyükbaş hayvan yemi fabrikalarında değerlendirilir ve dışarı satılır. Sebzeler, meyveler ve tütün de ekilir. Domuz yetiştiriciliğinin eski üstünlüğünü yitirmesine karşılık tavukçuluk önemli bir gelir kaynağıdır. Kentlerdeki ve sanayideki bir değişme, XX. yy.'da eyalet ekonomisine yepyeni bir yön verdi. Kuzey-batı'daki büyük bir bitişikkent Chicago yerleşmesinin uzamasına yol açtı; Chicago yerleşmesi Gary ve East Chicago'yu (yüksek fırınlar ve çelik fabrikaları içerir), Hammond, Whiting ve daha uzakta South Bend'i kapsar. Orta kesimdeki Fort Wayne ve İndianapolis'te makine, elektrik ve besin sanayileri vardır. Ohio vadisinin kentleri, Evansville ve hatta Cincinnati ve Louisville (komşu eyaletlerde) eyaletin güneyine egemendir. Eastern İnterior havzasından (Illinois'te de devam eder) 22 Mt kömür çıkarılır.
—Tar. 1800'de arazi, 1816'da eyalet olan İndiana'nın ve başkentinin adı, ingilizcede kızılderili anlamına gelen "indian"dan gelir; vali Harrison'un ön ayak olması nedeniyle Kızılderililer 1800-1841 arasında yenilgiye uğratıldılar, katledildiler ve başka yerlere sürüldüler.

İNDİANAPOLİS, ABD'de kent, İndiana'nın merkezi; 741 950 nüf. (1990). 1820'de eyaletin geometrik merkezinde kuruldu. Üniversite. Demiryolu ve karayolu kavşağı. Ticaret ve sanayi merkezi (taşıt araçları, eczacılık ürünleri, elektrikli gereçler, robotlar). John-Herron sanat enstitüsü. Otomobil yarış pisti: 1911'den bu yana, ünlü *500 millik İndianapolis yarışı* bu pistte yapılmaktadır.

İNDİANİSMO a. (isp. sözc.) Ed. Brezilya edebiyatında, kızılderili kültürleriyle ilgilenme eğilimi.
—ANSİKL. Ed. Başlıca indianismocular Gonçalves Dias ve José de Alencar'dır. Birincisinin ataları da kızılderiliydi. Kızılderililer'i yapıtlarına renk katan epik kahramanlar olarak gördü. İkincisi ise, Kızılderililer'i tümden ülküselleştirerek onların doğal soyluluğuna önem verdi. Alencar'ın Kızılderilileri yalnızca renkleriyle ve dilleriyle kızılderilidir; psikolojileri beyazlarınkinden farksızdır. Bununla birlikte, yerliler daha XVIII. yy.'da Basílio da Gama ve Durão'nun dikkatini çekmiş, ancak portekiz modellerinden farklılaşmayı sağlayacak bir edebiyat konusu olarak ilginç görünmüşlerdi. XX. yy.'da, çağdaşçılık akımı, Kızılderililer'i Oswald de Andrade'nin "ilkelciliği" ve Plínio Salgado'nun "yeşil-sarı" ve "anta" grupları aracılığıyla yeniden keşfetti. Andrade, ilk sömürgecilerin eski betimleme metinlerini nazma dönüştürdü ve bunları uygarlığın düşünsel bozukluklarına karşı özgür bir eleştirel bilinç yaratmak amacıyla kullandı; Salgado'ysa, tam tersine bu temayı yalnızca aşırı ulusçuluğunun çıkış noktası olarak kullandı.

İNDİAN POİNT, ABD'de (New York eyaleti) yer, Hudson kıyısında, nükleer santral.

İNDİBİLİS, İspanya'da İlergeteler kabilesinin önderi (öl. İ.Ö. 205). İ.Ö. 211'de Romalılar'a karşı Kartacalılar'la birleşti. Scipio onu iki kez yendi (206-205).

İNDİFA a. (ar. *defʿ*'den *indifaʿ*). *Esk* **1.** Ortadan kalkma, defnedilme. **—2.** Yer yer baş gösterme. **—3.** Yanardağın püskürmesi. **—4.** *İndifa etmek,* püskürmek; ortadan kalkmak.
—Esk. yerbil. *İndifa-i bürkani,* yanardağ püskürüğü, lav.
—Patol. Bazı hastalıklarda (kızamık, kızıl,

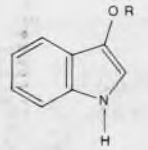

Titus-C. E. D. R. İ.

İndiana eyaletin kuzey-doğu'sunda Angola yakınlarında tarım işletmesi

indigofera

bitkisel indikan $R = C_6H_{11}O_5$
idrar indikanı $R = SO_3K$

vb.) vücutta görülen kırmızı lekeler, döküntüler.
—Yerbil. → PÜSKÜRME.

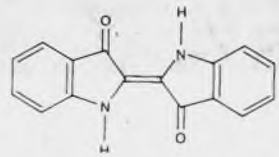
İNDİFAAT çoğl. a. (ar. *indifā'*'ın çoğl. *indifā'at*). *Esk.* Yanardağdan püsküren maddeler, lavlar.
—Esk. tıp. Kızıl, kızamık gibi hastalıkların döküntüleri.

İNDİFAİ sıf. (ar. *indifā'* ve -*ī*'den *indifā'ī*). Yerbil. **1.** Yanardağ püskürmesi ile ilgili. **—2.** *İndifai sahre,* püskürük ya da erüptif (yüzey volkanizması ile oluşmuş) kayaç. || *İndifai faaliyet,* yüzey volkanizması.
—Patol. Vücutta kırmızı lekelerle belirgin hastalığa denir.

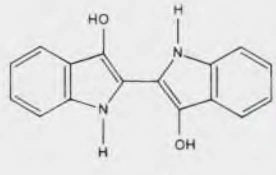
İNDİGENİSMO a. (isp. sözc.). **1.** Sömürge döneminin kalıntısı olan yarı feodal sistemin altında ezilen kızılderili yığınlarının davasını savunmak amacıyla, 1920'li yıllara doğru Latin Amerika'da, özellikle And ülkelerinde ortaya çıkan sıyasal-toplumsal hareket. (En önemli kuramcısı J. C. Mariátegui'ydi. Edebiyat alanında, XIX. yy.'ın "indianismo"su kızılderiliyi yüceltirken, indigenismo birçok savlı romanda, zengin toprak sahipleri ya da kuzey amerikan şirketlerinin temsilcileri olan beyazların Kızılderililer'i sömürmesine karşı çıktı. Başlıca temsilcileri Alcides Arguedas, Jorge Icaza, Ciro Alegría ve José María Arguedas'tı. **—2.** Kızılderili uygarlığının Latin Amerika'da oynadığı rolü ön plana çıkaran öğretiler ve siyasetler bütünü. Bunların amacı ya kızılderili kültürünün özgünlüğünü korumak, ya Kızılderililer'in toplumsal durumunun özgüllüğüne dikkati çekmek (30'lu yıllarda Peru'da olduğu gibi) ya da tersine Kızılderililer'in ulusal toplulukla bütünleşmelerini kolaylaştırmaktı (bugün Meksika'da olduğu gibi). [Birinci amerikan indigenismo kongresi 1940'ta Pátzcuaro'da (Meksika) toplandı.]

İNDİGİRKA, Rusya Federasyonu'nda ırmak. Geniş bir deltayla Uzakdoğu'da Kuzey Buz denizi'ne (Doğu Sibirya denizi) dökülür. Uzunluğu 1 726 km; akaçlama havzası yaklaşık 360 000 km². Çığırının büyük bölümü yılın en az 8 ayı donar.

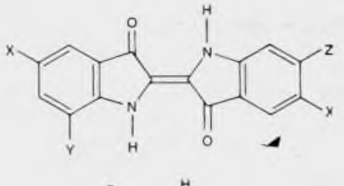
İNDİGO a. (hintli anlamında port. sözc.; lat. *indicum,* indigo, *indicus*'tan, hintli). **1.** Bitkilerden özütlenen doğal mavi boyarmadde. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Koyu mavi renk. **—3.** *İndigo karmeni* (ya da erguvan kırmızısı), indigonun ikikat sülfonlu türevi. || *İndigo kırmızısı,* İNDİRUBİN'in eşanlamlısı.

mavi indigo ya da indigotin

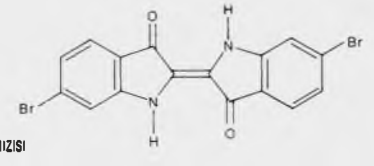

beyaz indigo

indigo karmeni: $X = SO_3Na$
$Y = Z = H$

Ciba B mavileri: $X = Br$
$Y = Br, Z = H$
ya da $Y = Z = Br$

antik erguvan kırmızısı

|| *Beyaz indigo,* formülü $C_{16}H_{12}N_2O_2$ olan bileşik; indigotin indirgenerek elde edilir. || *Mavi indigo,* İNDİGOTİN'in eşanlamlısı.
—Dokmc. *İndigo baskı* → BLAUDRUCK.
—ANSİKL. Kim. Doğulular'ca Antikçağ'dan beri bilinen indigo, Avrupa'ya ancak XVI. yy.'da girdi ve XIX. yy.'ın sonundan itibaren bireşimsel olarak elde edildi.

Doğal boyarmadde, çivitotu (*indigofera, ısatis*) ya da gerektiğinde çok az miktarda karabuğday (*polygonum*) yapraklarından elde edilir: yapraklar suya yatırıldığında içerdikleri indikanı bırakır. Bu da bitkisel enzimlerle hidrolize uğrayarak indoksil verir; indoksil ise havada yükseltgenerek indigoya dönüşür. Sıvı sürekli karıştırılarak yükseltgenir ve indigonun çökmesi sağlanır. Böylece elde edilen indigo, gerçekte değişik oranlarda (% 90'a kadar) mavi indigo, yani indigotin ($C_{16}H_{10}N_2O_2$) ve çeşitli katışkı maddeleri içeren bir karışımdır; bu karışımda yer alan maddeler indigo sarısı, indigo kırmızısı (ya da indirubin), indigo kahverengisi ve indigo zamklarıdır.

Mavi indigo, alkali ortamda çözünen, $C_{16}H_{12}N_2O_2$ formüllü beyaz indigoya indirgenebilir. İndirgeme, eskiden kepek mayalanmasıyla yapılırdı; günümüzde yalnızca sodyum hidrosülfit kullanılır. Beyaz indigo çözeltisine küp indigosu da denir ve boyanacak dokuma bu çözeltiye bastırılır; kumaşın böylece beyaz indigoyu emmesi sağlanır. Beyaz indigo havada yeniden yükseltgenerek mavi indigoya dönüştürülür.

İndigoyu bireşim yoluyla ilk kez 1883'te Baeyer elde etti. K. Heumann ise, 1890'da anilino-asetik asit ya da fenilglisin ortokarboksilik asidi, alkalilerle eriterek üretıciler için birbirinden farklı sanayisel iki bireşim yöntemi geliştirdi.

İndigonun sülfonlu türevi indigo karmeni ile bromlu türevleri olan *Ciba B mavileri* küp boyarmaddeleri olarak kullanılır. Antik erguvan kırmızısı da indigonun bromlu bir türevidir.

İNDİGOFERA a. Sıcak bölgelerde yetişen, genellikle, bileşik tüysü yapraklı, başak ya da salkım biçiminde toplu pembe ya da kırmızı çiçekli çalı ya da otsu bitki. (270 tür; kelebekçiçekligiller familyası.)
—ANSİKL. İndigofera türlerinin kimisi süs bitkisi, kimisi yeşil gübre olarak kullanılır. *İndigofera tinctoria* (çivitotu) da bu cinstendir; çivit elde etmek için yetiştirilen bu bitkinin tarımı, çivit sentetik olarak sanayide üretildiğinden beri bütün dünyada gerilemiştir.

İNDİGOMSULAR a. Kim. İndigo grubu boyarmaddeler için kullanılır.

İNDİGOTİN a. (fr. *indigotine*; *indigo*'dan). Org. kim. **1.** Formülü $C_{16}H_{10}N_2O_2$ olan bileşiğin yaygın adı; indigonun mavi bileşenini oluşturur. (Eşanl. MAVİ İNDİGO.) **—2.** E 132 koduyla besin maddelerinde kullanılan mavi boyarmadde; sülfonlu indigo ya da indigo karmeni de denir. (Şarküteri, pasta, şekercilik, dondurma ve şekerleme ürünlerinin yanı sıra tartrazinle karıştırılarak özellikle fıstık yeşili üretiminde kullanılır.)

İNDİKAN a. (fr. *indican*). Org. kim. ve Biyokim. İndoksil'in doğada bulunan iki türevinin yaygın adı. (*Bitkisel indikan* [$C_{14}H_{17}NO_6$], indigolu bitkilerde [indigofera, isatis, polygonum] bulunan doğal indigonun ana maddesidir. Asit ve kimi enzimlerle hidrolize uğrayarak indoksil verir; bu da havada kendiliğinden yükseltgenip indigoya dönüşür. *İdrar indikanı* [$C_8H_6KNO_4S$] ise, insan sidiğinde ancak karaciğer yetmezliği ya da şiddetli bağırsak mayalanması durumunda ve Hartnup hastalığı sırasında ortaya çıkar.)

İNDİKANÜRİ a. (fr. *indicanurie*'den). İdrarda indikan bulunması.

İNDİKOLİT a. (fr. *indicolite*). Miner. Ferromagnezyumlu turmalin çeşidi; parlak mavi renktedir.

İNDİMÂC a. (ar. *indimac*). *Esk.* Birbirine geçme, kilitlenme, kenetlenme, kaynaşma.
—Esk. tıp. *İndimâc-ı cenin,* çocuğun ana karnında taşlaşması. || *İndimâc-ı izam,* kemiklerin kaynaması.

İNDİOS BRAVOS (boyun eğmemiş yer anlamında isp. sözc.), Güney Amerika'nın fethi sırasında, İspanyollar'ın ülkenin iç kesimindeki, Pampa'daki ve özellikle Patagonya'daki vahşi ve boyun eğmemiş yerlilere verdikleri ad.

İNDİRAC a. (ar. *derc*'den *indirāc*). *Esk.* İçine alma; kapsama.

İNDİRAS a. (ar. *indirās*). *Esk.* Kökten yıkılma; hiçbir iz kalmayacak biçimde yok olma.

İNDİRGEÇ a. Fizs. kim. İNDİRGEN'in eşanlamlısı.

İNDİRGEME a. İndirgemek eylemi.
—Arit. *Bir a/b kesrini indirgeme, a / b* ye eşdeğer ve indirgenemez bir kesri araştırma. (Eşanl. KISALTMA.)
—Biyol. *Kromatik indirgeme,* meyoz bölünmenin *n* kromozomlu hücrelerin oluşmasıyla sonuçlanan en önemli olgusu.
—Denizbil. *Derinlik indirgemesi* ya da *düzeltmesi,* okyanuslardaki büyük derinlikleri hidrografik sıfır düzeyine indirgeme. (Kaydedilen derinlikten, derinlik ölçümü sırasındaki gelgit dalgasının yüksekliği çıkarılır. Bu düzeltme işlemi için en yakın gelgitölçerin kaydettiği eğriden yararlanılır.)
—Dilbil. Bir sözcüğün kısaltma, sonses düşmesi, ses evrimi vb. yoluyla daha kısa bir sözcüğe dönüşmesi (örn. *oto, otomobil* sözcüğünün indirgenmiş biçimidir).
—Elektrokim. *Elektrokimyasal indirgeme,* atomlara ya da iyonlara elektron eklemeyi ya da bunların artı yüklerini gidermeyi sağlayan süreç.
—Fels. *Görüngübilimsel indirgeme,* EPOKHE'nin eşanlamlısı.
—Fizs. kim. Bir atom, bir iyon ya da bir moleküle elektron vermeyi sağlayan kimyasal tepkime. (Eşanl. OKSİT GİDERME.)
—Geom. İşaret değişimleriyle, dönüşümlerle vb. bir denklemi, bir şekli vb. indirgenmiş hale getirmeye dayanan işlem.
—Gökbil. Gözlemle elde edilen sonuçlara, hesaplarda kullanılabilecek değerler vermeyi sağlayan işlem.
—Jeofiz. Yer'in manyetik alanının eğiminden ve açısal sapmasından belirli bir enlem noktasında kurtulmayı ve böylece manyetik sapma kaynaklarını düşey konuma getirmeyi sağlayan yöntem. (Bu şekilde değiştirilmiş manyetik sapma haritaları ve yerçekimölçümü araştırmasıyla elde edilen yerçekimi sapmalarının haritası dolaysız olarak karşılaştırılabilir.)
—Mant. *Abese indirgeme* ya da *saçmaya indirgeme,* bir A önermesinin doğruluğunu kanıtlamak için, A-olmayan'dan ancak saçma bir önerme çıkarsanabileceğini gösterme yöntemi.
—Metalürj. *Doğrudan indirgeme,* katı haldeki demir cevherlerini indirgeyerek demir üretme yöntemi. (Eşanl. DİREKT REDÜKSİYON.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Müz. Özgün versiyonuna oranla, daha küçük bir topluluk için yeniden düzenlenmiş partisyon.
—Petr. san. Ham petrolün ya da ağır bir ürünün büyük bir bölümünü ayrı kesimler halinde buharlaştıran ve artık olarak yalnız asfalt bırakan çok ileri damıtma. || *Akışmazlığı indirgeme,* petrol artıklarını, akışmazlığı azaltmak için en ağır molekülleri parçalayan sınırlı bir kraking eşliğinde damıtma. || *Boşlukta indirgeme,* ileri vakumla damıtma. || *Koka indirgeme,* kalın fueloillerin üretimini azaltmak için petrol artıklarını koklaştırma.
—Res. Orijinalin boyutlarını küçülterek, bir desenin, bir haritanın, bir sanat yapıtının vb. röprodüksiyonunu yapma; bu şekilde elde edilen röprodüksiyon: *Bir planın fo-*

toğrafik indirgemesi. Bu alçı antik bir heykelin indirgemesidir.
—Tek. res. *İndirgeme cetveli,* bir şeklin bütün çizgilerini orantılı olarak küçültmeye yarayan cetvel.
—Yerbil. ve Topogr. *Gravimetrik indirgeme,* jeoit düzeyinde yerçekimi (*g*) ivmesinin yeğinlik değerlerini öğrenmek amacıyla, topografya yüzeyi noktalarında yapılan gravimetrik ölçümleri dönüştürme. (Jeoit üstünde kütleler olduğundan, indirgeme yöntemleri ele alınan kütlelerin dağılımı varsayımlarına göre değişir.)
—ANSİKL. Metalürj. *Doğrudan indirgeme.* 1930 ile 1950 arasındaki denemelere ve kimi uygulamalara karşın bu yöntemin gerçek gelişimi 1950'li yılların sonunda başladı ve 1970'ten başlayarak sanayi alanında yaygınlaştı. Daha üstün olan ve doğal gaz kullanımına dayanan yöntemlerde (Midrex ve HyL yöntemleri) demir cevheri, doğal gazın reformingiyle elde edilen indirgen bir gazla (karbonmonoksit ve hidrojen) gövdeli fırınlarda indirgenir. Hidrojeni (elektrikle ayrıştırmayla elde edilen) ya da artık gazları (kok fırını gazları) kullanmak için ya da indirgen gazı kömürü gazlaştırma* ile elde etmek için denemeler yapıldı. Daha az kullanılan ve birçok araştırmanın konusunu oluşturan kömür kullanımına dayalı yöntemler hem gövdeli fırınlarda hem de döner fırınlarda uygulandı. Hangi yöntem uygulanırsa uygulansın kullanılan cevherin gang oranı düşük olmalıdır; çünkü bu yolla elde edilen demir süngeri daha sonra, çok sınırlı miktarda izabe curufu bulunmasını gerektiren özellikle elektrikli çelikhanelerde kullanılır. Doğrudan indirgenmiş cevherlerin kullanımı özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki yeni entegre fabrikalar topluluğunun temelini oluşturur.

İNDİRGEMECİLİK a. Bazı sistemlerde ve görüşlerde rastlanan ve karmaşık olguları basit öğelerine indirgeme ve bu basit öğeleri gözlenen olgulardan daha temel gerçekler sayma eğilimi.

İNDİRGEMEK g. f. *Bir şeyi bir şeye indirgemek,* onu somut olarak ya da yorumla daha yalın ya da değerce daha düşük bir duruma getirmek; irca etmek: *Bir şeyi özüne indirgemek. Bu anlaşmazlığı basit bir çıkar sorununa indirgeyemezsin.*
—Fizs. kim. Bir atomun, bir iyonun ya da molekülün artı yükünü gidermek. (Eşanl. OKSİT GİDERMEK.)
—Müz. *Bir partisyonu indirgemek,* gerçekte daha kalabalık bir ses ya da çalgı topluluğu için yazılmış bir çoksesli yapıtı, daha küçük bir topluluk ya da tek bir çalgı için yeniden düzenlemek.
◆ **İndirgenmek** edilg. f. İndirgemek eylemine konu olmak.

İNDİRGEMELİ sıf. Biyol. *İndirgemeli mitoz,* meyozdaki iki hücre bölünmesinin ilkine verilen ad. (EŞİTSEL* MİTOZ karşıtıdır.)

İNDİRGEN a. Fizs. kim. Oksijen bağlayabilen ve daha genel olarak elektron verebilen madde. (Eşanl. İNDİRGEÇ, İNDİRGEYİCİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Der. hast. Oksijeni bağlayan ve dıştan sürülünce antiseptik, şiş giderici, keratoplastik ve kaşıntı dindirici etki gösteren ilaca denir. (Kükürt, ihtiyol, katran, ardıç katranı indirgen maddelerdir.)
—ANSİKL. Fizs. kim. En çok kullanılan indirgenler arasında şunları sayabiliriz: karbon pek çok metalürji işleminde temel indirgendir ve etkisi oksitlerinden biri olan karbonmonoksitle [CO] daha da artırılır; çünkü gaz halindeki karbonmonoksidin kendisi de bir indirgendir; hidrojen çok pahalı bir indirgendir ve kullanımı metalürjide karbondan daha sınırlı, ama organik kimya sanayisinde çok yaygındır; öbür indirgenler şunlardır: sülfit asidi ve sülfitler; tiyosülfatlar, demir II ve kalay II tuzları; arsenitler, hidrojensülfür, iyodür asidi; metaller, örneğin alüminotermide alüminyum; ferrosilisyum gibi alaşımlar; hidrojen kaynağı oluşturan asit ya da bazlar eşliğinde metaller (örneğin anilin üretiminde demir-hidroklorik asit karışımı); birçok organik madde.

İNDİRGENEBİLME a. İndirgenebilir nitelikte olma.
—Mant. *İndirgenebilme aksiyomu,* Russell'ın tipler kuramında, her önerme işlevi için, onunla kapsamdaş olan bir başka yüklem işlevi bulunduğunu ve her iki işlevin tıpa tıp aynı kanıtlarla doğrulandığını belirten aksiyom.

İNDİRGENEMEZ sıf. Arit. *İndirgenemez kesir,* E.B.O.B.'i 1'e eşit olan $|a|$ ile $|b|$ yi pay ve payda alan $\frac{a}{b}$ kesri.
—Ceb. *Bir halkanın indirgenemez elemanı,* bir halkanın ekstremum elemanı. (İndirgenemez polinomlar halkasında "ekstremum*" yerine "indirgenemez" deyimi yeğlenir.) || *İndirgenemez polinom,* K, değişmeli bir cisim olduğuna göre K[X] halkasının indirgenemez elemanı. (K[X] in indirgenemez P polinomu evirtilemez [der. P > 0] ve ancak sıfır olmayan λ skaleriyle ya da λP ile bölünebilir.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Fizs. kim. *İndirgenemez madde,* daha düşük bir yükseltgeme derecesine düşürülemeyen madde.
—Topol. Boş olmayan açık parçaların her sonlu kesişimi, boş olmayan bir topolojik uzay için kullanılır.
—ANSİKL. Ceb. K nin bir üst cismi L olursa, bir polinom K[X] de indirgenemezdir ve L[X] de indirgenebilir. Böyle bir polinom cebirsel genişlemeleri incelemede önemli bir rol oynar. Örneğin X^2+1 polinomu ℝ[X] de indirgenemezdir, ama ℂ [X] de indirgenemez değildir, X^2-2 polinomu ℚ[X] de indirgenemezdir, ama ℝ[X] de değildir.
K cebirsel olarak kapalı bir cisimse, indirgenemez polinomlar yalnızca birinci dereceden polinomlardır (örneğin ℂ [X] de).
ℝ[X] in indirgenemez polinomları yalnızca birinci dereceden polinomlar ve $b^2-4ac < 0$ olmak üzere (negatif diskriminant) ikinci dereceden ax^2+bx+c polinomlarıdır.
K, değişmeli bir cisimse, K[X] bir çarpım halkasıdır: derecesi sıfır olmayan her P polinomu, yalnızca $\lambda P_1^{\alpha_1} P_2^{\alpha_2} \ldots P_n^{\alpha_n}$ biçiminde yazılabilir; burada $\lambda \in K^*$, $P_1, \ldots, P_n$ K üzerinde indirgenemez birim polinomlar, $\alpha_1,\ldots,\alpha_n$ pozitif tamsayılardır.

İNDİRGENİR sıf. Arit. *İndirgenir kesir,* payı ve paydası aralarında asal olmayan kesir.
—Ceb. Derecesi düşürülebilen bir denklem için kullanılır.
—Fizs. kim. *İndirgenir madde,* daha düşük bir yükseltgeme derecesine indirilebilen madde.

İNDİRGENLİK a. Kim. İndirgen maddelerin özelliği.

İNDİRGENME a. İndirgemek eylemi.
—Pedol. Asitli organik topraklarda, özellikle de hidromorf topraklarda, organik birikim sonucu oksijen yokluğundan ve çoğunlukla toprak gözeneklerinin tıkanmasından doğan, kimyasal ve biyolojik yollarla, demir ve manganez oksihidroksitlerin yanı sıra uranyum, hatta titan gibi toprakta pek az bulunan çok sayıda elementin az ya da çok tersinir azalması. (Yükseltgenme durumundaki değişiklikler kimyasal elementlerin alacalı lekeler ve taşlaşmalar biçiminde göçüne ve/ya da çözelmesine yol açar. Yükseltgenme indirgenme potansiyeli [E_h] toprakların indirgenme düzeyini ölçer ve havalandırılmış topraklarda yaklaşık 900 milivolt değişir, en indirgen topraklarda da – 300 milivolta düşebilir [asit turbalıklar ve mangrove ya da polder türü sülfürlü kıyı toprakları].)
—Sesbilg. Vurgusuz hecedeki bir ünlünün tınısının giderek azalması. (Genellikle, ele alınan dildeki ünlülerin merkez ünlüsüne dönüşmesiyle dile gelen ünlü indirgenmesi, ingilizcede çok belirgindir.)

İNDİRGENMEK → İNDİRGEMEK.

İNDİRGENMİŞ a. Arit. *Sürekli bir kesrin indirgenmişi,* sürekli bir kesrin verisinde sözkonusu olan oransal sayıların her biri.
◆ sıf. Fizs. mekan. *İndirgenmiş kütle,* etkileşim halindeki iki cismin (m_1 ve m_2 kütleli) devinimi hesaplarında kullanılan ve

$$\mu = \frac{m_1 m_2}{m_1 + m_2}$$

bağıntısıyla belirtilen μ kütlesi. (İki cismin devinimi yerine, indirgenmiş kütleye eşit kütleli tek bir cismin devinimi göz önüne alınabilir.)
—Geom. *İndirgenmiş adım,* çembersel bir helis adımının 2π ye bölümü. || *İndirgenmiş denklem,* bir koniğin ya da bir ikileniğin, bakışım eksenleriyle koordinat eksenlerinin çakıştığı bir işaretteki denklemi. (Böylece, bir ikileniğin indirgenmiş denklemleri aşağıdaki biçimdedir:

$$\sum_{i=1}^{r} a_i \cdot x_i^2 - \sum_{i=r+1}^{n} a_i \cdot x_i^2 + 1 = 0$$

ya da

$$\sum_{i=1}^{r} a_i \cdot x_i^2 - \sum_{i=r+1}^{n-1} a_i \cdot x_i^2 + 2x_n = 0.)$$

|| *İndirgenmiş şekil,* bellı bir problemi daha yalın biçimde çözmeye yarayan ve daha "karmaşık" başka şekillerden elde edilen şekil.
—İkt. *İndirgenmiş biçim,* ekonometrik model yapımında, bir modelin bütün içsel değişkenler yalnızca dışsal değişkenlerin fonksiyonu olarak belirtildiği zaman aldığı biçim.
—Olasıl. *İndirgenmiş rastlantı değişkeni,* standart sapması 1 e eşit merkezlenmiş rastlantı değişkeni. (Matematiksel beklentisi m ve standart sapması σ olan bir rastlantı değişkenine, $(X-m)/\sigma$ indirgenmiş değişkeni eşlik eder. İndirgenmiş bir değişkene ilişkin yasanın da indirgenmiş olduğundan söz edilir.)

İNDİRGETİCİ a. Res. Resimlerin, gravürlerin vb. boyutlarını küçülterek kopyasını çıkarmayı sağlayan araç.

İNDİRGEYİCİ sıf. ve a. Fizs. kim. İNDİRGEN'in eşanlamlısı.
◆ a. Elektrotekn. Karşıt elektromotor kuvvet taşıyan öğeleri (akümülatörler, transformatör ya da indüktans sarımları vb.) art arda bir devreye sokmak ya da devreden çıkarmak için özel olarak yapılmış komütatör.
—Hidr. pnöm. *Basınç indirgeyicisi,* içinden geçen akışkanı giriş basıncından daha düşük ve belirli sınırlar arasında hemen hemen değişmez bir basınçla çıkışa veren bağımsız (dış enerji gerektirmeyen) muslukçuluk aygıtı.
◆ sıf. Müz. *İndirgeyici çalgı,* işlevi, bir partisyonu ya da kendi eşlik partilerini indirgemek olan çalgı.

İNDİRİCİ a. Aktar. Kolileri ya da eşyaları bir düzeyden bir başka düzeye indirmeye yarayan, toboggana benzer, genellikle helisel düzenek.

İNDİRİLMEK → İNDİRMEK.

İNDİRİM a. **1.** Ödenecek bir para tutarında azaltma yapma; yapılan azaltma; iskonto, tenzilat: *Ne kadar indirim yapabilirsiniz? Mutfak eşyalarında indirim var.* **—2.** *İndirim yapmak,* daha düşük bir fiyata indirmek.
—Tic. *İndirim kartı,* satıcılar ve mağazalar tarafından müşterilere verilen ve sözkonusu müşterilerin daha önce de oradan alışveriş yapmış olduklarını kanıtladığı için, alımlarda kendilerine indirim uygulanmasını sağlayan belge. || *Özel indirim,* bir satıcının, gereksinimlerini her zaman ya da çoğunlukla kendisinden karşılaması koşuluyla, bir alıcıya alımlarının miktarına bakmadan yaptığı indirim. || *Toptancı indirimi,* bir mal tedarikçisi tarafından bir satıcıya tanınan ve örneğin müşterilere satış fiyatı üzerinden hesaplanan ticari kâr oranı.

A. Desbordes belgesine göre

su basıncı **indirgeyicisi**
1- Ayar vidası; 2- Zar;
3- Yuva; 4- Klape; 5- Yay;
6- Etriye; 7- Boşaltma musluğu.

—Verg. huk. *En az geçim indirimi*, gelir vergisi yükümlüsü gerçek kişinin, en az düzeyde geçimini sağlayabilmesi için gerekli olan miktarın vergi dışı tutulması. (En az geçim indirimi ilkesi tüm gelir vergisi sistemlerinde kabul edilmiştir. En az geçim indiriminin nasıl saptanacağı yoğun tartışmalara neden olmuştur. Kimi maliyeciler bu indirimin fizyolojik asgariye bağlanmasını savunurken, kimileri yerel ve kültürel öğelerin de dikkate alınması gerektiğini öne sürerler. Uygulamada her gelir vergisi yükümlüsüne götürü bir tutar uygulanır. Türkiye gibi yüksek enflasyon yaşanan ülkelerde, sözkonusu götürü yöntemle saptanan en az geçim indirimleri aşınmaya uğramaktadır.) || *Vergi indirimi*, vergi idaresince ya da yükümlünün itiraz*ı üzerine, vergi yükünün kısmen azaltılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Verg. huk. Gelir vergisinde üç tür indirim sözkonusudur: *özel indirim*, kalkınma planı ve yıllık programlarda özel önem taşıdığı belirtilen kesimler ile kalkınmada öncelikli bölgelerde çalışanların ücretleri için uygulanan indirimdir. *Sakatlık indirimi*, çalışma gücünün belirli bir bölümünü kaybetmiş hizmet erbabı için uygulanır. *Yatırım indirimi*, ticari ya da tarımsal kazançlar üzerinden vergiye tabi yükümlülerin yaptıkları yatırımların, ilgili kazançlardan indirilmesidir.

İNDİRİMLİ sıf. Fiyatı düşürülmüş; ıskontolu, tenzilatlı: *İndirimli fiyatla mal almak. İndirimli satışlar*

İNDİRME a. İndirmek eylemi.

—Ceb. Bir denklemi indirmek eylemi.

—Cez. huk. *Cezayı indirme*, cezayı hafifletme. (→ CEZA.)

—Denizc. *Denize indirme*, bir gemiyi eğik bir düzlem üzerinde kaydırarak suya indirme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Grav. ve Güz. sant. → YEDİRME.

—İkonogr. *Çarmıhtan indirme*, İsa'nın çivileri sökülerek çarmıhtan indirilmiş olan cesedinin Arimathialı Yusuf ve Nikomedes tarafından Bakire Meryem, Maria Magdalena ve aziz Johannes'e teslim edilişini betimleyen çile sahnesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Oy. *Sayı indirme*, oyunculardan birinin, sayılarını öteki oyuncunun aldığı sayılara eşit bir miktara indirmesi.

—Uz. havc. *İndirme işlemi*, bir uzay aracının Yer'e geri dönmesini sağlayan işlem. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Yerbil. *Zemine indirme*, bir istasyon noktasının koordinatlarını, bilinen ve ulaşılamayan bir noktanın koordinatlarından çıkarmayı amaçlayan açısal üçgenleme işlemi.

çarmıhtan indirme
Pescia'da (İtalya)
San Antonio kilisesi'nde
ahşap, XIII. yy.

Scala

—ANSİKL. Denizc. Denize indirme genellikle geminin boyu yönünde gerçekleştirilir ve suya önce geminin kıçı girer. Gemi denize indirilmeden önce, boyuna ağaç parçalarından yapılmış bir beşik üzerine oturtulur; bu ağaç parçalarına *hareketli* ya da *sabit gemi tezgâhları* denir. Hareketli gemi tezgâhları iki yan kızak yolu üzerinde kayar; sabit gemi tezgâhları ise içyağı ya da mineral gres vurularak kızağa omurga iskemleleriyle tutturulur. Hareketli gemi tezgâhları,gemiyi,teknenin gövdesine oturan ve *siğil* denilen ağaç parçalar üstünde taşır. Geminin şişkin bölümlerine, hareketli gemi tezgâhlarıyla siğiller arasına yerleştirilen ve *payanda* adı verilen ağaç parçaları konur. Gemi beşiğini sabitleştirmek için ağaçtan destekler yerleştirilir; buna karşılık indirme sırasında kızak kaymazsa hidrolik krikolarla kızak itilir. Geminin boyuna göre değişik tipte beşikler kullanılır. Denize indirme sırasında geminin kızak üzerinde kayışı, geminin kıçına yerleştirilen bir kalkanla ya da kopan bosalarla frenlenir. Dar alanlarda, örneğin nehir tersanelerinde, mavna tipi küçük gemileri denize indirme, kimi kez yan olarak gerçekleştirilir. Denize indirilen gemi, borda donanımlarını yerleştirmek üzere donatma rıhtımına götürülür. Günümüzde, bütün büyük tersaneler eski indirme kızaklarından çok, su alarak gemiyi yüzdüren inşaat havuzlarını yeğlerler.

—Güz. sant. Minecilikte indirme tekniği, metalin yüzeyine bir desen çizdikten sonra, bu desenin dışında kalan bölümleri, bir keski ya da kazıma kalemiyle oyup temizlemeye dayanır. Bu oyuklara mine tozu ya da hamuru konulduktan sonra, yüksek sıcaklıkta eritilir.

XII. yy.'da Limoges'da geliştirilen bu teknik, başlangıçta, daha değerli ve daha pahalı olan bölmeli mine tekniğinin bir taklidiydi; altın ve gümüşün yerine bakır kullanılıyordu.

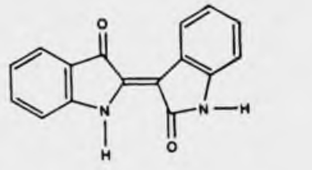
—İkonogr. Bu sahnenin betimine IX. yy. hıristiyan sanatında rastlanır (Nazianzoslu Gregorios'un *Homilia*'sı, B. N., Paris). Aynı konuya *Codex Egberti*'de (Trier, X. yy.), Saint-Savin'de, Nohant-Vic'te, Aquileia bazilikası fresklerinde ve Silos'taki Santo Domingo ile Parma'daki Antelami kabartmalarında rastlanır. XII. ve XIII. yy.'larda ahşap (İtalya, İspanya), taş ya da fildişi (Louvre) üzerine yontulmuş birçok heykel grubunda, bu tema canlandırılır. Ayrıca İngeburge (Chantilly) ve Saint Louis' nin (B. N., Paris) mezamir kitapları, Duccio'nun *Maestà*'sı (Siena), Fra Angelico' nun bir freski (Floransa), Perugino'nun (Floransa), Van der Weyden (Madrid), Dieric Bouts (Granada), Sodoma (Siena), Daniele da Volterra (Trinità dei Monti, Roma), Rubens (Anvers katedrali ve müzesi, Lille müzesi), Rembrandt (Münih), Le Sueur, S. Bourdon ve Jouvenet (Louvre), Le Brun (Rennes) gibi sanatçıların tabloları da anılmalıdır. XX. yy.'da özellikle Rouault ve anlatımcılar aynı temayı işlemişlerdir.

—Uz. havc. Bir uzay aracını indirme üç evrede gerçekleşir: 1. uyduluktan çıkarma evresinde küçük bir frenleme manevrasıyla uydunun Yer çevresindeki kararlı yörüngesinden ayrılarak atmosfere giren bir yörüngeye oturması sağlanır; 2. atmosferin yoğun katmanlarına giriş, yaklaşık 100 km yükseltide genellikle dar bir giriş açısı altında, büyük bir hızla (alçak bir yörüngeden dönüşte yaklaşık 28 000 km/sa, Ay' dan dönüşte 40 000 km/sa) gerçekleşir; girişi bir aerodinamik frenleme izler ve hızı birkaç km yükseltide, birkaç yüz km/sa'e düşürür; ne var ki balistik girişte en az 8 g'ye, kaldırma gücü kullanan girişte ise, 2 ya da 3 g'ye ulaşan bir negatif ivmeyle karşılaşılır; 3. iniş mekik tipinde bir araç için bir uçağa benzer şekilde, Apollo ya da Soyuz tipi kapsüllerde ise paraşütle gerçekleşir. Apollo ve diğer bütün amerikan kapsülleri denize inerken, Soyuz ve tüm sovyet kabinleri küçük frenleme roketleriyle son bir frenleme yaparak karaya iner. İlk indirme 11 ağustos 1960'ta amerikan uydusu Discoverer 13 ile başarıya ulaştı. İndirme, amerikan uzay mekiğince basit bir işlem haline getirilmeden önce, pilotlu uzay kabinlerine ve fotoğraf çeken keşif uydularına uygulanan bir işlemdi.

İNDİRMEK → İNMEK.

İNDİRTMEK → İNMEK.

İNDİRUBİN a. (fr. *indirubine*). Org. kim. İndigotin'in, formülü $C_{16}H_{10}N_2O_2$ olan izomeri; ham indigoda, indigotinle birlikte bulunur, ama herhangi bir kullanımı yoktur. (Eşanl. İNDİGO KIRMIZISI.)

İNDİS a. (fr. *indice*; lat. *indicium*'dan). Ayırtedici özelliğini verdiği harfin altına ve sağına yerleştirilen, daha küçük boyutlu karakter.

—Balist. *Biçim indisi*, havanın direncini hesaplamada kullanılan, bir merminin biçimine bağlı katsayı.

—Bilş. Bir programlama dilinde, bir değişkenin yerini belirten pozitif tamsayı ya da bu değişkenin değerleri dizisini içeren tablo.

—Ceb. *İndis ailesi*, I nin i elemanına a_i ile gösterilen $f(i)$ elemanını eşlik ettiren f uygulamasının I çıkış kümesi. [Genellikle f uygulamasından değil $(a_i)_{i \in I}$ ailesinden söz edilir; i, a_i elemanının indisidir.] || *Bir* H *altgrubunun bir* G *grubu içindeki indisi*, $x^{-1}y \in H$ ise xRy bağıntısıyla tanımlanmış soldan eşdeğerlik sınıfları sayısına eşit olan ve [G:H] ile gösterilen sayı. (G sonlu bir grupsa, G nin basamağı, H nin basamağıyla H nin G içindeki indisinin çarpımına eşittir.)

—Fiz. İki büyüklüğün bölümü ya da aynı türden büyüklüklerin iki çarpımının bölümü olarak elde edilmiş kimi büyüklüklere verilen ad. (Bu adı taşıyan büyüklükler boyutsuzdur.) || Çok açık biçimde tanımlanamayan ya da yalnızca uzlaşmalı bir ölçek üzerinde saptanabilen, ölçülemez kimi büyüklüklerin adı. || Bir büyüklüğe ilişkin bir simgenin biraz altına (ve genellikle sağına) yazılan ve bunu nitelemeye yarayan bir, kimi kez birçok harf, sayı vb. (Örneğin elektrik geriliminin maksimum değeri V_m yazılabilir [V indis m okunur].)

—İklimbil. → GÖSTERGE.

—Mat. çözlm. γ, $\mathbf{C}$ düzleminin kapalı bir yolu olduğuna ve a, $\mathbf{C}$ nin γ ya ait olmayan bir noktasını belirttiğine göre

$$\frac{1}{2\pi i}\int_{\gamma}\frac{dz}{z-a}$$

integralinin değeri. [$I(\gamma, a)$ gösterimi: γ yolunun a ya göre indisi anlamına gelir.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Petrokim. Benzinlere *(oktan indisi, brom indisi, bakır indisi)*, mazotlara *(setan indisi, Diesel indisi)*, yağlara *(iyot indisi, yansızlaştırma indisi, sabunlaşma indisi, akışmazlık indisi)* uygulanan çeşitli deney yöntemlerinin sonucu. (Eşanl. SAYI.) || Zemin yüzeyindeki ya da kaynak sularındaki az ya da çok bozulmuş hidrokarbon varlığı. (Yüzey indisleri, kimi kez petrol araştırmaları hakkında elverişli bilgiler verebilir.)

—Yerbil. Yararlı bir maddenin varlığını ortaya çıkaran mineral. || Aramada kullanılabilecek bir belirtici elementlerden sağlanan her türlü jeokimyasal bilgi.

—ANSİKL. Mat. çözlm. Kapalı bir yolun indisi daima bir tamsayıdır. Örneğin, γ ters yönde çizilmiş bir çemberse ve a çemberin dışındaysa, $I(\gamma, a)$ indisi 0 a, içindeyse 1 e eşittir.

Kapalı bir γ yolunun biçimi sürekli değiştirilerek a tespit edilirse $a \notin \gamma$ olsa bile

$I(\gamma, a)$ değiştirilemez. γ tespit edilirse, $a \mapsto I(\gamma, a)$, γ nın **C** içindeki görüntüsünün tümleci üzerinde yerel olarak değişmez bir fonksiyondur. Bu görüntü, *a* yı içermeyen basit bağlantılı bir açık küme içinde bulunursa, $I(\gamma, a)$ sıfırdır.
γ_1 ile γ_2 nin 0 dan geçmeyen kapalı iki yol olması halinde, bunların $I(\gamma_1\gamma_2, 0)$ çarpımı $I(\gamma_1, 0) + I(\gamma_2, 0)$ a eşittir; ayrıca $|\gamma_1(t)| < |\gamma_2(t)|$ olursa, $\gamma_1 + \gamma_2$ uygulaması 0 değerini asla almaz ve indisi $I(\gamma_2, 0)$ dır.

İNDİSLEMEK g. f. Bilş. Bir programlama dilinde, bir değişkene bir indis vermek. (Böylece indislenmiş bir değişken ya da tablo elde edilir.)
◆ **indislenmek** edilg. f. Bilş. Bir değişkenden söz ederken, bir indisle donatılmak.

İNDİSLENMEK → İNDİSLEMEK.

İNDİSLENMİŞ sıf. Küm. kur. *Bir M kümesi elemanlarının indislenmiş ailesi*, M nin indisler kümesi denen bir I kümesi üzerinde tanımlı bir uygulamanın görüntüleri olan elemanları. [Bu elemanların ailesi çoğu kez $(a_i)_{i\in I}$ biçiminde gösterilir. $J \subset I$ ise $(a_j)_{j\in J}$ ile gösterilen aileye $(a_i)_{i\in I}$ nin alt ailesi denir. Doğal tamsayılar kümesi **N** ile indislenmiş bir aileye kimi kez dizi adı verilir.]

İNDİYAT çoğl. a. (ar. *ʿindī*'nin çoğl. *ʿindiyyāt*). *Esk*. Kişisel inanış ve düşüncelere dayanan sözler, düşünceler, kuruntular.

İNDİYUM a. (lat. *indium*'dan). Alüminyumla benzer özellikler gösteren değerli metal. (Simgesi *In* olan kimyasal element.) || *İndiyum I*, birdeğerli indiyum bileşikleri için kullanılır. (Örneğin indiyum I klorür [InCl].) || *İndiyum III*, üçdeğerli indiyum bileşikleri için kullanılır. (Örneğin indiyum III sülfat $[In_2(SO_4)_3]$.)
—ANSİKL. İndiyum, 1863 yılında F. Reich ile T. Richter tarafından Freiberg blendlerinde bulundu ve adını, özgün indigo tayf çizgisinden aldı. Gümüş parlaklığında olan indiyum, kurşundan daha yumuşak ve daha çok yassılaşabilen beyaz bir metaldir. Isıltıldığında yanar ve alümine benzeyen indiyum birbuçukoksidi (In_2O_3) verir. Kimyası, alüminyum ve galyumun kimyası ile benzerlikler gösterir, ancak alkali metal bazlarındaki çözünmezliği ve InCl gibi kimi bileşiklerde tamamlanmış $5s^2$ katmanını koruma eğilimi taşıması bakımından onlardan ayrılır. Metal olarak, oksidinin indirgenmesi ya da tuzlarından birinin elektrikle ayrıştırılması sonunda elde edilir.

Atom numarası : 49
Atom kütlesi : 114,82
Özgül kütlesi : 7,3 g/cm³
Erime sıcaklığı : 156,6 °C
Kaynama sıcaklığı : 2 080 °C
Yükseltgenme dereceleri : +1, +3
Elektron biçimlenmesi : [2, 8, 18, 18] s^2p^1
İzotopları : 107-119
Doğal indiyum : ^{113}In %4,23
^{115}In % 95,77

İNDOANİLİN a. (fr. *indoaniline*). Kim. Formülü
$$O{=}C_6H_4{=}N{-}C_6H_4{-}NH_2$$
olan bileşiklerin genel adı; bir paradiamin ile bir fenol karışımının yükseltgenmesi sonunda oluşur. (Bunlar kimi zaman WITT İNDOFENOLLERİ de denen mavi boyarmaddelerdir.)

İNDOCUMENTADOS a. (*indocumentado*'nun çoğl.; kimlik belgesi olmayan kişiler anlamında isp. sözc.). Meksika'dan ABD'ye izinsiz geçen Meksikalılar'ı belirten sözcük.
—ANSİKL. İndocumentadoların ortaya çıkmasının ana nedenleri yoksulluk ve işsizliktir. Ayrıca kanun kaçaklarının da ABD'ye belgesiz girdiği bilinmektedir. İndocumentadosun % 85'i Kaliforniya'da Tijuana San-Diego yolunu kullanmakta, bunlardan % 70'i de Zapata kanyonundan geçmektedir.

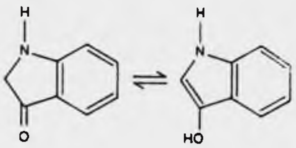
İNDOFENİN a. (fr. *indophénine*). Boyarmad. Formülü $C_{12}H_7NOS$ olan mavi boyarmadde; izatinin, derişik sülfürik asit eşliğinde tiyofen üzerine etkimesi sonunda elde edilir.

İNDOFENOL, -lü a. (fr. *indophénol*). Boyarmad. **1.** Formülü
$$O{=}C_6H_4{=}N{-}C_6H_4{-}OH$$
olan boyarmaddelerin genel adı; bir fenol ile bir paraminofenol karışımı yükseltgenerek elde edilir. **—2.** *Witt indofenolü*, İNDOANİLİN'in eşanlamlısı.

İNDOGEN a. (fr. *indogène*'den). İkideğerli kök; ikikatı mavi indigoyu oluşturur.

İNDOGENİT, -ti a. (fr. *indogénide*'den). Org. kim. İndoksilin ya da indoksile benzer bir bileşiğin aynı türden diğer bileşiklerle yoğuşması sonunda oluşan boyar maddelerin genel adı. (İndigotin, indirubin ve tiyoindigo, birer indogenittir.)

İNDOKSİL a. (fr. *indoxyle*). İki tautomer biçiminde bulunan, C_8H_7NO formüllü, hidroksi-3 indolun yaygın adı.

—ANSİKL. Biyokim. İndoksil indolun karaciğerdeki zehir giderme işleminin ürünüdür. Bağırsaklarda mayalanma çok arttığı zaman idrardaki oranı artar; süreğen azotemili nefropatilerde ve böbrek yetmezliklerinde plazmadaki oranı yükselir.
—Org. kim. İndoksil oksindolun izomeridir. Doğada indikan biçiminde bulunur; sentetik olarak indoksilik asitten yapılır. Yükseltgenmeyle türettiği indigonun öncüsü ve bu bakımdan teknikte önemli bir aramaddedir.

İNDOKSİLİK sıf. (fr. *indoxylique*). Org. kim. *İndoksilik asit*, formülü $C_9H_7NO_3$ olan hidroksi-3 indolkarboksilik-2 asidin yaygın adı; antranilik asitten elde edilir, sanayide indoksilin, dolayısıyla indigonun öncüsüdür.

İNDOL a. (port. *ind*[*igo*] ve lat. *ole* [*um*], yağ'dan). Org. kim. Formülü C_8H_7N olan ikihalkalı aromatik bileşik; bir azot atomu içerir ve pirrole benzer. (Eşanl. BENZOPİRROL.)
—ANSİKL. İndigonun (adını bundan alır) çinko eşliğinde damıtılması sonunda elde edilen indole doğada, yasemin ile portakal çiçeği esansında, taşkömürü katranında ve proteinlerin dışkı, irin gibi bozunma ürünlerinde rastlanır; bu ürünlerde 3 konumundaki metilli türeviyle, yani skatolle birlikte bulunur. İndol dışkı gibi kokar, ancak yine de çok seyreltilmiş olarak kimi parfümlerin bileşiminde kullanılır. İndigo, izatin, triptofan ve pek çok alkaloit, indolün türevleridir.
—Biyokim. Triptofanın bağırsak bakterilerince bozunması sonucunda oluşan indol; bağırsak mukozasınca soğurulur ve karaciğerde indoksile yükseltgenerek zehirinden arındırılır.

İNDOL-ASETİK sıf. (fr. *indole-acétique*). Org. kim. *İndol-asetik asit*, asetik asidin formülü $C_{10}H_9O_2N$ olan indolsel türevi; bitkilerdeki büyüme hormonu özellikleri taşır. (Bitki saplarının uca yakın büyüme bölgelerine etki ederek genç selüloz çeperlerini yumuşatır, böylece hücreler uzayarak daha geçirgen bir duruma gelir; bu da hücrenin soğurma etkinliğini artırır ve dolayısıyla büyümesini hızlandırır.) [Eşanl. İNDOLİL-ASETİK.]

İNDOLİL-ASETİK sıf. (fr. *indolyl-acétique*). Org. kim. *İndolil-asetik asit*, İNDOL-ASETİK ASİT'in eşanlamlısı.

İNDOLİN a. (fr. *indoline*). Org. kim. Formülü C_8H_9N olan hidrojenli indol türevi.

İNDOMETASİN a. (fr. *indométacine* ya da *indométhacine*). Org. kim. ve Eczc. Formülü $C_{19}H_{16}ClNO_4$ olan parakloro-benzoil-1 metil-2 metoksi-5 indol-asetik asidin yaygın adı. (Yangı giderici, steroit olmayan ve bireşimle elde edilen bir ilaçtır; ağrıkesici ve ateş düşürücü özellikler içerir. Temel olarak romatizma rahatsızlıklarında kullanılır.)

İNDONEZYA → ENDONEZYA.

İNDONEZYA denizi → ENDONEZYA denizi.

İNDOR, Hindistan'da (Madhya Pradeş) kent, Vindhya dağlarının eteğinde; 1 088 673 nüf. (1991). Üniversite. Karayolu ve demiryolu kavşağı. Ticaret ve sanayi (tekstil, makine, besin) merkezi.

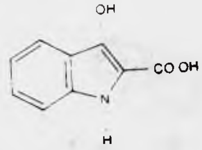
İNDOS → DALAMAN çayı.

İNDRA, veda döneminde düşmanlarını ve iblisleri yok ettiği yıldırımla *(vacra)* simgelenen gücü elinde tutan en büyük hint tanrısı. İndra'ya yapılan *soma* adakları onun gücünü artırmaya yönelikti. İndra, karanlığın güçlü iblisleri tarafından tutsak edilen kutsal inekleri (bulutlar), sütlerini (yağmur), akıtabilmeleri için kurtarmak gibi büyük kahramanlıklarla insanlığı daha iyi korurdu. Tanrıların kralı olarak öncelikle savaşçılardan büyük saygı görürdü, binek hayvanı olan Airavata adlı fil krallık gücünü simgelerdi.
Tantra buddhacılığı İndra'ya erotik ve içrek bir anlam verdi, İndra'nın yaratıcı gücünü temel evrensel gücün *(vidyuşakti)* bir belirimi olarak gördü: bu bağlamda, *şakta* (güçlü) olarak adlandırılmıştır.

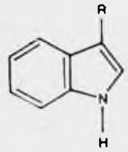
İNDRAPURA → KERİNCİ dağı.

İNDRE, Paris havzasının (Fransa) güneyinde ırmak, Loire'ın kolu (sol kıyıdan); 265 km (havzası yaklaşık 3 500 km²). Marche'ın Limousin kesiminde, Saint-Priest yakınında doğar; La Châtre, Nohant, Châteauroux, Loches ve Azay-le-Rideau'dan geçer ve Langeais'nin G.-B.'sında Loire'a kavuşur.

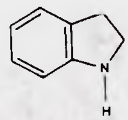
İNDRE, Fransa'da (Région Centre) *département*; 6 778 km²; 237 510 nüf. (1992). Merkezi *Châteauroux*. Massif Central'in K.-B.'sında kalan bu *département*'ı İndre ve Creuse sular. Başlıca iktisadi kaynakları tarım (tahıl, şekerpancarı, patates, yem bitkileri) ve hayvancılığa dayanır. Châteauroux'da makine, de-

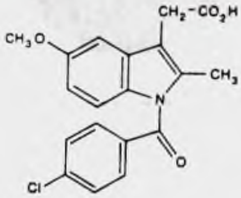
indoksilik asit

indol R=H
skatol $R=CH_3$
indol-asetik asit
$R=CH_2-CO_2H$

indolin

indometasin

fil Airavata'ya binen İndra
Halebid'de (Hindistan) Hoysaleşvara tapınağı'nda yüksekkabartma (XII.-XIII. yy.)

elinden bir ayrıntı

indri

Giraudon

İndus uygarlığı Harappa'da (Pencab) bulunan mezar çömleği kapağı İ.Ö. III. binyıl National Museum, Yeni Delhi

ri, kâğıt ve özellikle de tekstil (yün) sanayileri.

İNDRE-ET-LOİRE, Fransa'da (Region Centre) *département;* 6 124 km^2; 529 345 nüf. (1992). Merkezi *Tours.* Bol yağışlı olan *département,* eski Touraine ilinin bu bölümünü kapsar. Loire, Cher ve İndre ırmaklarının suladığı İndre-et-Loire'ın tarım kesiminde turfanda sebze, tahıl, meyve, bostan ürünleri, bağlar ve yem bitkileri ağır basar. Turizm gelişmektedir.

İNDRİ a. (Madagaskar dilinde *indry,* işte'den). Madagaskar'ın kuzey-doğu'sunda yaşayan kısa kuyruklu maymunsu hayvan. (İndri günümüzde yaşayan maymunsuların en büyüğüdür. Sık ormanlarda ağaç tepesinde yaşar; yaprak yer; gündüzcüdür. Aile halinde, oldukça geniş bir alanda yaşar; gece ve gündüz acıklı çığlıklar atar. Bil. a. *İndri indri;* indrigiller familyası.) [Eşanl. BABAKOTU.]

İNDRİCOTHERİUM a. Paleont. BALUCHİTHERİUM cinsinin eşanlamlısı.

İNDRİDAE a. Zool. İNDRİGİLLER familyasının bilimsel adı.

İNDRİGİLLER a. Madagaskar'da yaşayan indrileri, avahileri ve *Propithecus* cinsi üyelerini vb. kapsayan, oldukça ilkel, otçul, makimsi maymun familyası. (Bil. a. *İndridae.*)

İNDRİYA, *duyu, duyu organı* anlamında sanskritçe sözcük. Hint felsefesinde, insanın dış dünyayı algılamasını sağlayan araçları belirtir. Bunlar on tanedir: beş algı *(cnana)* duyusu: görme, işitme, koklama, tatma ve dokunma; ve beş eylem *(karma)* duyusu: söz, tutma, yürüme, dışkılama ve üreme. Bu sonuncular, beş öğe ile ilişkilidir. Bunlara bir de, eşgüdümleme yetisi *(manas),* yani zihinsel güç eklenir.

İNDULİN a. (fr. *induline*). Boyarmad. Amino grupları fenil halkalarıyla ornatılmış safraninlerden oluşan mavi boyarmaddelerin genel adı. (İndulinleri Caro ile Dale buldu [1863]. Bu bileşikler aminobenzenin, anilin ve anilin klorhidratla birlikte 150 -160 °C'ta ısıtılması sonunda elde edilir. Yapıları iyi tanımlanmamış olan indulinler, alkolde çözünmelerine karşın, suda çözünmeyen bazik mavi boyarmaddelerdir. Kimisi sülfonlandıktan sonra suda çözünebilir. Nigrozinler, indulinlere bağlanır. Mürekkep, renkli vernik üretimi ve basımcılıkta kullanılır.)

İNDUS, Hintli* takımyıldızının lat. adı.

İNDUS UYGARLIĞI

İndus uygarlığı ya da **Harappa uygarlığı** (incelenen ilk sitin adından), Hindistan ve Pakistan'da eski uygarlık. Önceleri İndus vadisiyle sınırlanan (Mehrgarh*, Harappa, Mohenco-Daro, Çanhu-Daro) bu uygarlığın, batıya (Mekran kıyısı: Sutkagen Dor), özellikle de doğuya (Kuzey Racastan: Alamgirpur, Kalibangan) ve güney-doğu'ya (Kathiavar: Somnath, Rangpur, Lothal vb. ve Narbada'nın ağzı) doğru yayıldığı ortaya çıkarıldı. Sitlerin birbirlerine benzememesi ve karbon 14 yöntemiyle elde edilen tarihlemeler, kronolojide bazı uyuşmazlıkların ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni sitlerin incelenmesiyle, IV. binyıl'dan İ.Ö. 1000 yılına dek, birbirini izleyen üç evre belirlendi. *Harappa öncesi evre*'nin (IV. binyıl-yaklş. İ.Ö. 2300) belirgin özellikleri, kentleşme (pişmiş tuğla yapılar), çokrenkli çanak-çömlekler, pişmiş toprak heykelcikler ve mühürler, taş (dilgiler) ve kemik aletler ve bakır kullanımıydı. Mundigek kültürünü (Afganistan'ın güney-doğu'su) andıran bu evreye Belucistan'da rastlandı (Kili Gul Muhammet, Demb Sedaat, Nal, Kulli vb.). IV. binyıl'ın sonuna doğru (bakır ve bronz kullanımının giderek artması), İndus ovasına (Amri, Harappa vb.) ve Racastan'ın kuzeyine (Kalibangan) yayıldı. Bugünkü Pakistan'dan daha geniş bir bölgede ortaya çıkarılan gerçek anlamıyla *İndus uygarlığı* ise (İ.Ö. yaklş. 2300 - İ.Ö. 1750), aletleriyle yenitaş-bakırtaş dönemine, piktografi yazısının kullanımıyla da (henüz çözülemedi) öntarih dönemine aittir. Kendi içinde uyum gösteren bu uygarlık, gelişmiş kentleşmesiyle (pişmemiş ve pişmiş tuğladan yapılar, savunma amaçlı düzenlemelere sahip, gelişmiş sıhhi tesisat ve kanalizasyon sistemli genellikle büyük boyutlu siteler), steatit mühürleriyle (figürlü, çoğu kez de piktografik), az sayıda ama özgün heykelleriyle *(Atkılı adam)* ve takılarıyla dikkati çeker. Yaşam biçiminde görülen ve açık bir gerilemeye yol açan değişiklikler kadar, büyük bir olasılıkla Ariler tarafından gerçekleştirilen istilaların doğrudan (Mohenco-Daro'da saptanan katliamlar) ya da dolaylı sonuçları, bu evreye son verdi. Henüz bilinmeyen nedenlerle, bu uygarlığın bir *Harappa sonrası evre* ile (İ.Ö. 1800'e doğr. - İ.Ö. 1000) bazı sitlerde (Harappa), özellikle de Kathiavar'da devam ettiği sanılır. Giderek artan değişiklikler (biçim ve süsleme bakımından yeni çanak-çömlekler, daha sonra siyah ve kırmızı bir seramik türü) bu evreyi, az çok ilişkide olduğu sanılan yerel Banas (Ahar) ve Malva (Navdatoli, Nagda) kültürlerine yaklaştırdı. Bu kültürler gibi, Harappa sonrası evre de, orta Hindistan bakırtaş kültürleri içinde eriyerek son buldu.

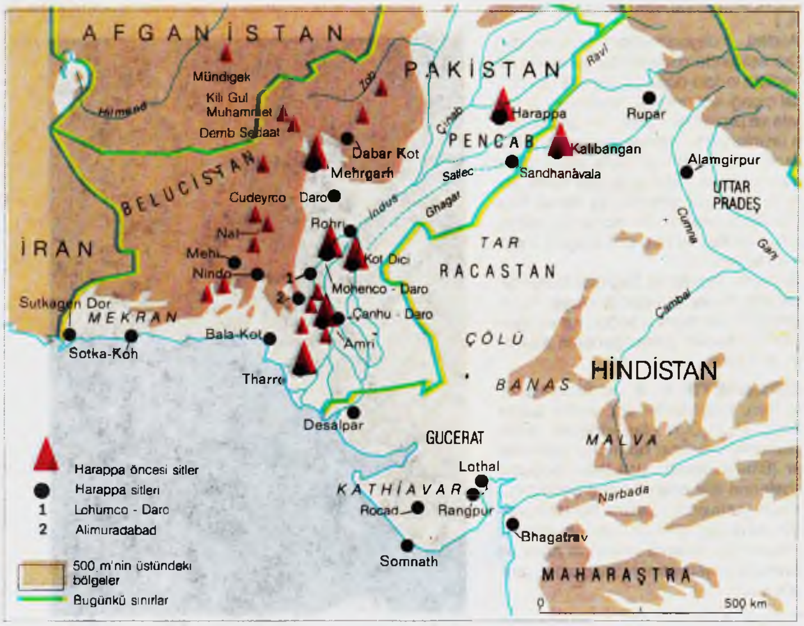
Industrial Workers of the World (IWW), ABD'de 27 haziran 1905'te Amerikan demiryolcuları birliği, Amerikan çalışma birliği ve Madenciler batı federasyonu gibi sendikaların birleşmesiyle ortaya çıkan sendikal örgüt. IWW sanayi kesiminde etkinlik gösteren bir sendika olarak, işçi dayanışması ve sınıf mücadelesini savunur. İdeolojisi ve yöntemleriyle Amerikan işçi federasyonu'nun görüşlerinin tam karşısında yer alır. Kurucuları arasında Eugene Debs (1855-1926), Daniel De Leon (1852-1914), William Haywood (1869-1928) ve "Jones Ana" diye bilinen Mary Jones (1830-1930) sayılabilir. Fraksiyon çatışmaları ve kopmalar (1907'de Madenciler batı federasyonu, 1908'de De Leon ve arkadaşlarının Detroit grubu) nedeniyle zayıflamasına karşın, bu tarihlerden sonra W. Haywood, J. Ettor ve Edward Joseph Flynn (1892 -1953) [*Wobblies*]'in devrimci sendikal akımıyla yönlendirilen IWW, tüm ülkede etkin bir tanıtıma girişti. Birinci Dünya savaşı öncesi, ABD'de yaşanan en önemli grevleri gerçekleştirdi: 1912'de Massachusetts'te dokuma işçileri grevi, 1913'te, Akron'da kauçuk, Detroit'te metalürji iş kolu çalışanları grevleri, 1915 -16'da batıdan göç eden tarım işçileri *(Hoboes),* 1916'da Minnesota'da demir madencileri grevi, vb. Ancak, örgütlenmeden çok doğrudan eylem yapmaya yönelik IWW sendikacıları, kökleşme sorununu çözemediler. 1917'de, savaşa karşı olmaları nedeniyle, hükümetten çok ağır baskı gördüler: binlerce üyesi tutuklandı. Aynı zamanda, amerikan işçilerinin gittikçe artan yerleşme eğilimleri, sendikaların üye sayısında büyük düşmelere neden oldu. IWW, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra silindi.

İNDUSYUM a. (lat. *indusium,* gömlek'ten). Nöroanat. *Boz indusyum,* nasırlı cismin üst yüzünü saran ve denizatının devamı olan ince bozmadde tabakası.

İNDUTİOMARUS, Treviri halkının lideri (öl. İ.Ö. 54). Bir süre Treviri halkının Sezar'a karşı direnişine ön ayak oldu, Labienus'un ordugâhına saldırdı. Başarısızlığa uğradı, bozgun sırasında Meuse yakınında öldürüldü.

İNDÜKLEÇ a. Elektrotekn. İNDÜKLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

İNDÜKLEME a. İndüklemek eylemi.
—Anestez. Anestezinin, uykuya dalma döneminden cerrahi girişimin başlaması için gerekli derin ve kararlı anestezi dönemine kadar süren ilk evresi. (Bir ya da birden fazla ilaçla başlatılan indükleme, bu maddelerin etkilerinin ortaya çıkışına göre değişik sürelidir.)
—Biyokim. Hücre yaşamına gerekli olan enzim bireşimini sağlayan uyum olayı.
—Elekt. *Elektriksel indükleme,* ıraksaklığı, hacimsel elektrik yükü δ ya eşit $\overline{D}$ vektörel büyüklüğü (div. $\overline{D} = \delta$). [Boşlukta $\overline{D}$ her noktada, $\overline{E}$ elektrik alanının, elektriksel geçirgenlik ε_0 ile çarpımına eşittir; $\overline{D} = \varepsilon_0 \overline{E}$.] (Eşanl. YER DEĞİŞTİRME, İNDÜKSİYON.) ‖ *Elektromanyetik indükleme,* indüklenmiş bir gerilimle ortaya çıkan olay. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Kalıcı indükleme,* bir malzemenin bir noktasında, manyetik alan değeri sıfıra indirildiğinde varlığını koruyan manyetik indükleme değeri. ‖ *Karşılıklı indükleme,* bir elektrik devresinde, başka bir devreden geçen akımı etkileyebilen elektromanyetik indükleme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Manyetik indükleme,* Coulomb -Lorentz kuvvetinin, bir yük taşıyıcısının hızıyla orantılı bileşenini belirleyen ve ıraksaklığı her noktada sıfır olan vektörel $\overline{B}$ büyüklüğü (div. $\overline{B}$ = 0). [Boşlukta $\overline{B}$, her noktada, $\overline{H}$ manyetik alanı ile μ_0 manyetik geçirgenliğinin çarpımına eşittir: $\overline{B} = \mu_0 \overline{H}$. SI'de manyetik indükleme birimi, simgesi T olan *tesla*'dır.] ‖ *Öz indükleme,* bir elektrik devresinde, bu devreden geçen akımı etkileyen elektromanyetik indükleme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Embriyol. Embriyon hücrelerinin farklı-

laşmasını yönlendirme ve oluşan organların yapısını denetleme süreci. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ev eşy. *İndükleme levhası*, ferromanyetik gereçten bir kap içinde, yüksek frekanslı bir manyetik alan etkisiyle indüklenmiş elektrik akımı üreterek ısı sağlayan pişirme levhası. (Manyetik alanı, bir elektron üreteciyle beslenen bir indükleyici doğurur; üreteç denetim altına alınarak sıcaklık ayarlanır.)
—Fizyol. *İndükleme kasılması*, bir kurbağa bacağının, başka bir bacaktaki sinirin uyarılmasıyla kasılması. (İki bacağın sinirleri birbirine bağlı olduğuna göre, Galvani'nin yaptığı bu deney canlı dokuların elektrik ürettiğini gösterir.)
—Metalürj. *İndükleme fırını*, parçaları, metalleri ya da alaşımları ısıtmak için indükleme olayını kullanan fırın. (Özellikle suverme ve eritme fırınları bu ilkeye dayanır. İndükleme ya doğrudan ya da dolaylıdır; doğrudan indüklemede ikincil akım ısıtılacak parçadan ya da eritilecek üründen, dolaylı indüklemede ise bu akım yükün yerleştirildiği odayı ya da kabı ısıtan yardımcı sargıdan geçer.)
—ANSİKL. Elekt. • *Elektromanyetik indükleme.* Faraday'ın bulduğu bu olay elektroteknikte büyük önem taşır; elektrik enerjisi çeviricilerinden birçoğunun çalışma ilkesini oluşturur, dolayısıyla günümüzde, elektriğin olağanüstü gelişiminin temel nedenlerinden biridir.
Faraday ve Lenz'in ortaya attığı ve açıkladığı temel indükleme yasaları aşağıdaki şekilde verilebilir: φ indükleme akısı değişen bir manyetik alana yerleştirilmiş bir devre verildiğine göre:
1. devre açıksa, kesim uçları arasında, ancak φ nin değişimi sırasında bir elektromotor kuvvet oluşur; bu kuvvet ne değişimin oluşumu biçimine ne de devrenin başlangıç durumuna bağlıdır;
2. devre kapalıysa, süresi akının değişim süresine eşit olan ve devrede önceden var olabilecek akıma bağlı olmayan bir *indüklenmiş akım* belirir;
3. indüklenmiş akımın *yön*'ü, öz akısı indükleyici akının değişimine karşı koyacak konumdadır.
Bu olaylar iki halde, ya devre düzgün bir indükleme alanında devinirse ya da sabit bir devre değişken bir alanın etkisinde kalırsa oluşur.
Sayısal yasalar. 1. Bir devrede indüklemeyle oluşan *e* elektromotor kuvveti şu formülle verilir:

$$e = -\frac{d\varphi}{dt};$$

bunun değeri (V cinsinden) sayısal olarak akının zamana göre türevine eşittir (Wb/sn cinsinden). Bu elektromotor kuvvet genellikle bir değişmez değildir.
2. İndüklenmiş *i* akımı, devrenin R direncine Ohm yasasıyla bağlıdır:

$$i = \frac{e}{R} = -\frac{1}{R}\frac{d\varphi}{dt}.$$

Buradan, basit bir integral alma yoluyla, indüklenmiş akımın taşıdığı Q elektrik miktarının, devreden geçen indükleme akısındaki $\Delta\varphi$ azalması ile devrenin R direnci arasındaki orana eşit olduğu sonucu çıkarılır:

$$Q = \frac{\Delta\varphi}{R}.$$

($\Delta\varphi$, Wb cinsinden ve R, Ω cinsinden olursa, Q, C cinsinden belirtilir.)
• *Öz indükleme.* Öz indüktansı L olan bir devreden geçen bir *i* akımı, devrede $\varphi = L\,i$ bağıntısıyla verilen bir manyetik akı doğurur. *i* akımı değişkense, φ akısı da değişkendir ve devrede bir *e* öz indükleme e.m.k.'i oluşur:

$$e = -\frac{d\varphi}{dt} = -L\frac{di}{dt}.$$

Devrenin direnci R ve bunu besleyen üretecin e.m.k.'i e_g ise, Ohm yasası aşağıdaki biçimi alır:

$$e_g + e = Ri, \quad \text{yani} \quad e_g = Ri + L\frac{di}{dt}.$$

• *Karşılıklı indükleme.* i_1 ve i_2 akımları verilen ve eşlenmiş, yani birbirinin manyetik indükleme akısının etkisinde kalan C_1 ve C_2 gibi iki elektrik devresi göz önüne alalım. C_1 ve C_2 nin karşılıklı indüktansını M ile belirtirsek, C_2 nin C_1 de oluşturduğu akı

$$\varphi_{12} = Mi_1$$

ve C_1 in C_2 de oluşturduğu akı

$$\varphi_{21} = Mi_2 \text{ dir.}$$

Çeşitli hallere göre M artı, eksi ya da sıfır olabilir; bu büyüklüğün mutlak değeri, L_1 ve L_2 öz indüktanslarının geometrik ortalamasından büyük olamaz. M genellikle şu biçimde yazılır:

$$M = \pm k\sqrt{L_1L_2};$$

burada *eşleme katsayısı* adı verilen *k*, 0 ile 1 arasında değişebilir; *k*, 0'a yakın olduğunda eşlemenin *gevşek* ve *k*, 1'e yakın olduğunda eşlemenin *sıkı* olduğundan söz edilir. M yalnızca, C_1 ve C_2 devrelerinin biçimini ve konumunu tanımlayan geometrik verilere bağlıdır. Bu büyüklük elektrik enerjisini bir devreden öbürüne aktarma biçimini belirtir. Örneğin i_1 akımı değişkense, C_2 de indüklenen elektromotor kuvvet şöyle verilir:

$$e_{12} = -M di_1/dt.$$

Karşılıklı indükleme olaylarından özellikle transformatörlerde çok yaygın biçimde yararlanılır.
—Embriyol. Nedensel embriyolojinin ana kavramı olan indükleme, başta Hans Spemann'ın çalışmaları olmak üzere alman okulunun çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Spemann bir deney sonucunda, 1921 ile 1924 arasında, amfibyumlardaki "düzenleyici merkezi"i buldu. Bir su semenderinin yeni gastrulasından bir ektoblast parçası kesti; konumuna göre ilerde omuriliği verecek olan bu parçayı aynı yaştaki bir gastrulanın karın yüzüne aşıladı. Parça sinir dokusu değil, kendini çevreleyen blastomerler gibi, sıradan ektoblast verdi. Ters yöndeki deneyde ise, omurilik bölgesine aşılanan karın ektoblastı sinir dokusu oluşturdu. 1924'te Spemann ve Mangold bir makale ile buluşlarını açıkladılar; bir blastoporun sırt dudağını grefleme deneyi günümüzde klasikleşmiştir. *Organizatör* denilen bu grefin indükleme yeteneği vardır. Organizatör tohum hücrelerinin belli bir yönde farklılaşmasını belirleyen ve dokulara yayılabilen maddeler üretmektedir. Epitelyum dokusu ile mezodermin birbiri üzerindeki indükleme etkisinin karşılıklı olduğu artık kanıtlanmıştır. Bu nedenle civcivin üstderisi tüyleri, bronşlar akciğeri, idrar süzme borucukları üreteri, normalde kendilerine komşu olan mezodermle temas etmedikçe oluşturamazlar *(birincil indükleme).*
İndükleme ile farklılaşan bölgeler de, kendilerine komşu olan hücrelerin, belli bir yönde farklılaşmasını sağlar. İkincil indükleme denen bu olgu organların oluşumunda temel rolü oynar. Örneğin böbrek epitelyumu kıvrımlı borucukların oluşumunu (akciğer ya da kursakta da aynı şey sözkonusudur), hayvanlarda ayakların üstderisi parmak kemiklerinin oluşumunu indükler, vb. *(ikincil indükleme).* Süzme yöntemleriyle elde edilebilen bazı özgül maddelerin indükleyici etkenler olduğu düşünülebilir.
İndüklenen dokunun yanıtı yaşa bağlıdır; yetkinlik kaybı ektoblastın kendi yaşlanmasıyla ilgilidir; bölgesel farklar türlere göre değişir.
Etki göstermek için organizatörün canlı olmasına gerek yoktur; bir ektoblast parçası öldürüldükten sonra da indükleme yeteneğini korur. Bu nedenle, organizatörün, kimyasal yapısı henüz belirlenmemiş etkin bir madde yaydığı düşünülmektedir. Kimyasal özütler de indükleyicidir. İndüklemenin karmaşık bir metabolizma ile ilgili olduğu kesindir. İndükleme olguları sırasında ortaya çıkan değişim ve farklılaşmalar tersinmezdir.

İNDÜKLEMEK g. f. Elekt. İndükleme etkilerini oluşturmak.
◆ **indüklenmek** edilg. f. Elekt. Gerilimden ya da akımdan söz ederken, bir elektrik devresinde, manyetik akı değişimiyle oluşmak.

İNDÜKLEMELİ sıf. Elektrotekn. Çalışma ilkesi indükleme olaylarına dayanan bir düzenek, bir aygıt vb. için kullanılır. || *İndüklemeli ayarlayıcı*, bir şebekeye paralel bağlı birincil sargılarının ve seri bağlı ikincil sargılarının birbirine göre yeri değiştirilebilen döner alanlı transformatör. (Böylece, ikincil sargı çıkışında, modülü ve fazı değişken gerilimler elde edilir.) || *İndüklemeli makine*, manyetik devresine birbirine göre yer değiştiren en az iki elektrik devresinin eşlik ettiği ve sabit bölümden devingen bölüme ya da devingen bölümden sabit bölüme, enerjinin elektromanyetik indüklemeyle aktarıldığı asenkron makine. (Bu terim uygulamada ASENKRON MAKİNE'nin eşanlamlısıdır.)

İNDÜKLENMEK → İNDÜKLEMEK.

İNDÜKLEYİCİ sıf. Biyokim. Biyolojik bir süreci, kimyasal bir tepkimeyi yönlendiren ve kolaylaştıran.
—Anestez. Tek başına ya da başka ilaçlarla birlikte kullanıldığında genel bir anesteziyi başlatabilen her türlü kimyasal maddeye denir.
—Fizs. kim. *İndükleyici etki*, bir ornatanın elektronegatifliğinden ileri gelen elektron etkisi. (Bk. *ansikl.* böl.)
◆ a. Elektrotekn. Bir doğru akım makinesinde ya da bir senkron makinede, uyarma akısını üreten bölüm. (Eşanl. İNDÜKLEÇ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Kad. hast. *Yumurtlama indükleyici*, LH'nin *(luteinizing hormon)* [lüteinleştirici hormon] yumurtlamayı sağlayıcı salgısını harekete geçirebilen ve yumurtlama yokluğuna bağlı kısırlık tedavisinde kullanılan madde.
—ANSİKL. Elektrotekn. Doğru akım makinelerinde indükleyici sabittir. Genellikle güçlü olmayan manyetoelektrik makinelerde, sürekli bir mıknatıstan oluşur. Dinamolardaki indükleyici, dökme çelikten çembersel bir boyunduruk, üst üste dizilerek boyunduruğa cıvatalanmış saclardan yapılmış kutuplar ve her kutup üzerinde, indükleyici bobinler içerir.
Alternatörlerde indükleyici genellikle devingendir. *Çıkık kutuplu indükleyiciler*de, dökme çelikten bir volanın jantına bağlı kutupsal çekirdekler yer alır; bu çekirdekler, makinenin mili üzerine yerleştirilen ve mille birlikte dönen halkalar sayesinde doğru akımla beslenir; çift sayıda olan bu kutuplar bir kuzey bir güney olmak üzere sıralanır. Türboalternatörlerde çıkık kutuplu olmayan silindir biçimindeki indükleyici, bir sac demetinden oluşur ve üzerinde indükleyici sargının iletkenlerini yerleştirmek için silindirin ana doğruları boyunca açılmış oluklar bulunur.
—Fizs. kim. Bir ornatanın indükleyici etkisi, bu ornatanın σ türünde ortak değerlikli bir bağ oluşturan elektronların dağılımı üzerinde yarattığı bir tedirginliktir. Bir X ornatanının etkisi, örnek olarak alınan bir hidrojen (H) atomunun etkisiyle karşılaştırıldığında iki olasılık belirir:
1. ornatan, bir elektron vericisi gibi davranır ve C—X bağındaki karbon atomu, elektron bakımından C—H bağındaki karbon atomundan daha zengindir: hidrojenden daha *elektropozitif* olan atomlarla (bor, silisyum, metaller), dört eşkonumlu bir karbon atomunun durumu (sp^3 melezleşmesi) bunun bir örneğidir;
2. ornatan, bir elektron alıcısı gibi davranır ve C—X bağında bulunan karbon atomu, elektron bakımından C—H bağındaki karbon atomundan daha fakirdir: iki ya da üç eşkonumlu karbon atomu da içinde ol-

mak üzere hidrojenden daha *elektronegatif* olan diğer tüm atomların (halojenler, OR, NR_2, COR, CN, NO_2, SO_2R) durumu, bu ikinci olasılığın örneğini oluşturur (sp ve sp^2 melezleşmesi).

İlgili bağların sayısı artıkça, indükleyici etki hızla azalır: ardışık dört σ bağının ötesinde ya da beşinci karbon atomundan sonra indükleyici etki tümüyle ortadan kalkar.

İNDÜKSİYON a. (fr. *induction*'dan). Elekt. İNDÜKLEME'nin eşanlamlısı.

İNDÜKTANS a. (ing. *inductance*). Elekt. *İdeal indüktans,* uçlarındaki *u* gerilimi, *i* akımının zamana göre türeviyle orantılı olan ikiuçlu devre öğesi $\left(u = L\frac{di}{dt}\right)$. [Eşanl. ENDÜKTANS] || *Karşılıklı indüktans,* bir L_1 indüktansında, başka bir L_2 indüktansındaki i_2 akımının oluşturduğu φ_{21} manyetik akısının i_2 akımına oranı olan M büyüklüğü $\left(M = \frac{\varphi_{21}}{i_2}\right)$. || *Öz indüktans,* ideal bir indüktansta, *u* geriliminin, *i* akımının zamana göre türevine bölümü olan L büyüklüğü. (İkiuçluda depolanan manyetik enerji $w = 1/2\ Li^2$ eşitliğiyle verilir Öz indüktansın ve karşılıklı indüktansın SI birimi, H simgeli *henry*'dir. Eskiden L'ye, *öz indükleme katsayısı* da denirdi.)
—Elektrotekn. *Koruma indüktansı,* almaşık akımla beslenen bir devrede, akımı sınırlamak için kullanılan indüktans bobini.

Manuel

Vincent d'İndy

İNDÜKTİF sıf. Elekt. Belli koşullardaki temel büyüklüğü indüktans olan bir düzenek ya da bir devre için kullanılır.

İNDÜKTOMETRE a. (fr. *inductomètre*'den). Jeofiz. Bir dış manyetik alanın uyardığı bir bobinin dönüşünden doğmuş indüklemeyi ölçmeye yarayan aygıt. (Böylece indükleme ölçümü, uyarıcı dış manyetik alanın değerini verir. Bir indüktometre bir manyetik alanı ya da onun doğrultusunu [*Weber indüktometresi*] ölçmede olduğu kadar bir örneğin mıknatıslanmasını ölçmede de kullanılabilir.)

İNDÜVİ a. (fr. *induit*'den). Elektrotekn. **1.** Kolektörlü ya da senkron bir makinede, elektromotor kuvvet indüklenen ve iletkenlerinden yük akımı geçen bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bir kolektöre bağlı sargı taşıyan rotor. **—3.** *İndüvi geribeslemesi,* indüvi akımının ya da akımlarının doğurduğu manyetomotor kuvvet. —Çekirdek aralığında, bu manyetomotor kuvvetten kaynaklanan manyetik akı değişimi.
—ANSİKL. Doğru akım makinelerinde, rotor görevini yapan indüvi silisyumlu bir sac demetinden oluşur ve indükleyicinin içinde döner; kapalı devre halindeki indüvi sargısı, kolektör ve fırçalarla dış devreye bağlanır.

Eşzamanlı (senkron) makinelerde, genellikle statoru oluşturan indüvi, yine silisyumlu saclardan yapılmış ferromanyetik bir halkadır; bu halka içinde bir indükleyici döner ve uçları almaşık bir şebekeye bağlı, çoğu kez, çokfazlı sargılar taşır.

İNDY (Vincent D'), fransız besteci, orkestra yöneticisi ve eğitimci (Paris 1851 - *ay. y.* 1931). Marmontel ve Diemer'den piyano, Lavignac'tan armoni dersleri aldı. 1873'te, Paris konservatuvarı'nda César Franck'ın org sınıfına girdi. 1875'ten başlayarak Colonne orkestrası'nda timbal çaldı ve koro yöneticiliği yaptı. Schiller'den esinlenerek solocular, koro ve orkestra için bestelediği *Çanın şarkısı* (le Chant de la cloche) adlı senfonik şiiriyle Paris kenti ödülü'nü aldı (1886). Halk ezgilerinin derlenmesine katkıda bulundu, bunların birçoğunu armonize etti. Orkestra ve piyano için *Bir fransız dağ şarkısı üzerine senfoni* (Symphonie sur un chant montagnard français, 1886) adlı yapıtını, derlediği ezgilerden biri üzerine besteledi. Müzikbilim alanında çeşitli araştırmalar yayımladı. 1894'te Ch. Bordes ve A. Guilmant ile kurduğu ve 1896'da yöneticisi olduğu Schola cantorum'da ölümüne değin besteleme dersleri verdi. 1912'de Paris konservatuvarı'nda orkestra yönetimi dersleri vermeye başladı. Beethoven, Chabrier, Dukas, Franck ve Wagner üzerine birer inceleme yazdı.

Başlıca yapıtları arasında *Fervaal* (opera, 1897), *l'Étranger* (opera, 1903) ve *la Légende de saint Christophe*'un (dinsel opera, 1915; ilk kez 1920'de sahnelendi) yanı sıra senfoniler (2. *si* bemol, 1903; *Sinfonia brevis "De bello gallico"*, 1918); *Wallenstein* (Schiller'in aynı adlı üçlemesinden esinlenerek bestelediği senfonik şiir üçlemesi; 1873-1881); *İstar* (koregrafik çeşitleme, 1896); *Jour d'été à la montagne* (üçleme, 1905); *Poèmes des rivages* (süit, 1921); *Diptyque méditerranéen* (1926); flüt, çello ve yaylılar için *Konser* (1926) gibi orkestra yapıtları da anılmalıdır. Çok sayıda oda müziği parçası dışında, dinsel yapıtlar da besteledi. Yapıtın kurgusu ve biçiminin, d'İndy için büyük önemi vardı. Müziksel düşüncelerin, ancak, örneği klasik yapıtlarda görülebilecek bir düzene uyduğunda değerini koruyabileceğine inanıyordu. Kontrapuntodan yanaydı ve armoninin, kurduğu egemenliği hak etmediğini savundu.

İNE (öl. 730'a doğr.), Wessex kralı (688 -726), Wessex'in ilk yasalar bütününü düzenledi. Tahtı bıraktıktan sonra Roma'ya hacca gitti, orada öldü.

İNEB a. (ar. *ᶜineb*). Üzüm.
—Esk. bot. *İneb-i kelb,* itüzümü. || *İneb-üd -düb,* ayıüzümü, kocayemiş. || *İneb-ül ef -renc,* frenküzümü. || *İneb-üs-saleb,* tilkiüzümü.

İNEBAHTI, bugün **Nafpaktos** ya da **Epakthos,** Yunanistan'da kent, Korinthos boğazını İon denizi'ne bağlayan *Nafpaktos boğazı*'nın kuzey kıyısında.
—Tar. Ortaçağ'da liman ve kale olarak önem kazanan kent, 1400'den 1407'ye kadar bir despotla yönetildi. Venedikliler tarafından savunulan İnebahtı, Türkler'in kuşatmasına önceleri karşı koyduysa da (1477), daha sonra teslim olmak zorunda kaldı (1499). [→ İNEBAHTI SEFERLERİ.] Kaptanpaşa eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak Osmanlı devletinin önemli deniz üslerinden biri konumuna getirildi. Türk ve haçlı donanmaları arasındaki büyük deniz savaşına adını verdi. İkinci Viyana kuşatması bozgunundan sonra Venedikliler'in eline geçti (1687). Karlofça antlaşması'yla (1699) kalesi yıkılmak koşulu öne sürülerek Osmanlı devletine geri verildi. Yunanlılar osmanlı yönetimine karşı ayaklanarak bağımsızlıklarını kazandıktan ve Yunan devletinin varlığı Babıâli tarafından onaylandıktan sonra Yunanistan'a katıldı (1829).

• *İnebahtı deniz savaşı.* Selim II, Kıbrıs'ın fethine başladığında Papa Pius V'in girişimiyle Türkler'e karşı Papalık, Venedik ve İspanya arasında bir ittifak antlaşması imzalandı (20 mayıs 1571). Öte yandan Osmanlı devleti, Magosa kuşatması sürerken Venedik yardımını engellemek amacıyla donanmayı İstanbul'dan yola çıkarmıştı (23 mart 1571). Donanma Kıbrıs'a yardım ettikten ve Ege ile Adriya denizi sularında faaliyet gösterdikten sonra kuvvetlerine çekidüzen vermek üzere İnebahtı'ya gitti. Bu arada Kıbrıs'a yardım için geç kalan hıristiyan donanması Messinia'da toplanarak Doğu Akdeniz'e açıldı. 177 kadırga, 30 kalyon, 6 galezza ve öteki gemilerle birlikte 295 parçadan oluşan hıristiyan donanmasına Karl V'in evlikdışı oğlu Don Juan d'Austria komuta ediyordu. İnebahtı'da yatan türk donanmasının sayısı kesinlikle bilinmemektedir (180 ile 250 gemi arasında). Bütün bir mevsim boyunca yıpratıcı savaşlar veren ve donanımı eksik olan türk donanması hıristiyan donanmasına göre daha zayıf olmakla birlikte konumu açısından çok elverişli durumdaydı. Korinthos körfezinin çıkışında, endar yerinde yatan donanmayı güneyde Rhion (Kastel Mora) kalesinin, kuzeyde de Antirrhion (Kastel Rumeli) ve körfezin biraz içerisinde kalan müstahkem İnebahtı kalelerinin topları destekleyebiliyordu. Türk donanması, Donanmayı hümayun serdarı Pertev ve kaptanıderya Müezzinzade Ali paşaların komutasındaydı (ikisi de kara ordusunda yetişmişlerdi ve denizcilikle ilgileri yoktu). Donanmada ayrıca Cezayir beylerbeyi Uluç Ali Paşa, Barbaroszade Hasan Paşa, Eğriboz sancakbeyi Salihpaşazade Mehmet Bey, Trablusgarp beylerbeyi Cafer Paşa gibi denizciler de bulunuyordu. Toplanan savaş meclisinde Uluç Ali ve Pertev paşalar donanmadaki eksiklikler dolayısıyla İnebahtı limanında savunma düzeni alınmasını ve saldırı karşısında savunma savaşı yapılmasını önerdiler. Ancak Müezzinzade Ali Paşa'nın İstanbul'dan düşmanla mutlaka savaşılması yolunda emir aldığını ileri sürmesi üzerine saldırı kararı alındı. Uluç Ali Paşa'nın savaşın açık denizde kabul edilmesi yolundaki önerisi de kaptanıderya tarafından kabul edilmedi.

7 ekim 1571'de Patrai körfezi ağzında karaya 10-12 mil uzaklıkta savaş düzenine giren türk donanmasının merkezinde Müezzinzade Ali ve Pertev paşalar, sağ kanatta İskenderiye beyi Şoluk Mehmet Bey, sol kanatta da Uluç Ali Paşa bulunuyordu. Hıristiyan donanmasının merkezinde Don Juan, papalık gemileri amirali Marcantonio Colonna, Venedik amirali Sebastiani Veniero; sağ kanadında Ceneviz amirali Giovanni Doria; sol kanadında venedikli Agostino Barbarigo yer alıyordu. Ayrıca Santa Cruz markisi Don Alvaro komutasında 30 gemilik bir yedek filo bulunuyordu.

Müezzinzade Ali Paşa'nın müttefik donanmasının merkezine saldırısıyla başlayan savaşta, iki taraf da acımasızca ve yiğitçe döğüştü. Savaşın sonucunu belirleyen çarpışmaların cereyan ettiği merkezde ve hıristiyan donanmasının sol kanadında müttefikler şiddetli çarpışmalar sonunda duruma hâkim oldular. Birçok türk kadırgası batırıldı ya da ele geçirildi. Bu arada Müezzinzade Ali Paşa ve Şoluk Mehmet Bey şehit düştü.

Türk donanmasının sol kanadına komuta eden Uluç Ali Paşa ustalıklı manevralarla karşısındaki Giovanni Doria'yı merkezden uzaklaştırmayı başardı. Hıristiyan donanmasının merkezi ile sağ kanadı arasında bir boşluk doğduğunu görünce bu gedikten merkez filosunun sağına, Malta ve Savoia gemilerine saldırıya geçti. Malta amiral gemisini ve daha birkaç gemiyi ele geçirdi. Ancak, türk merkez ve sağ kanadı çok zaiyat vermişti. Tam savaşı kazandığı sırada tehlikeli bir durumun ortaya çıktığını gören Don Juan, yedek filoyu harekete geçirdi. Kendisi de Uluç Ali Paşa'dan tarafa yöneldi. Bu arada manevrasını tamamlayan Giovanni Doria da savaş alanına yetişti. Uluç Ali Paşa bu kendisinden çok üstün kuvvetle savaşı kabul etmedi. Yaklaşık 30 gemi ile savaş alanından ayrılarak Ayamavra adasına doğru yol aldı.

Savaşta Türkler'in gemi kaybı için 60 ile 140 arasında, insan kaybı için de 15 000 ile 30 000 arasında değişen rakamlar verilmektedir. Zafer, müttefikler için de oldukça pahalıya mal olmuştu (15, belki daha fazla gemi, 7 000-8 000 ölü ve bunun iki katı kadar yaralı). Yaralılar arasında daha sonra Don Quijote yazarı olarak üne kavuşacak olan Miguel de Cervantes Saavedra da bulunuyordu.

Hıristiyan dünyasında coşkuyla kutlanan türk yenilgisi gerçekte fazla yarar sağlamadı. Büyük hasar gören hıristiyan donanması Doğu Akdeniz'de faaliyetini sürdüremedi. Türkler'i Akdeniz'den kovamadığı gibi Kıbrıs'ı da geri alamadı. İspanya'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesini istemeyen Venedik, elverişsiz koşullarda da olsa ayrı bir barış yaptı. Kıbrıs'tan vazgeçmeyi ve savaş tazminatı ödemeyi kabul et-

ti. Öte yandan kaptanıderyalığa atanan Kılıç (Uluç) Ali Paşa kısa sürede yeni bir donanma kurdu.

—İkonogr. *İnebahtı deniz savaşı*, Adriaan Collaert'in yaptığı bir estampta, Andrea Vicentino'nun Dukalar sarayı'ndaki (Venedik) resminde, Tiziano (Prado) ve Veronese'nin (Accademia di Venezia) alegorili tablolarında, Pietro Paolo Olivieri'nin papa Pius V'in mezarı (Roma) üstündeki kabartmasında tasvir edildi.

İnebahtı sancağı, 1499'da Osmanlı devletinin topraklarına katılan Epakhtos ya da Nafpaktos kentine Türkler'in verdiği ad (bugün Lepanto). İkinci İnebahtı seferi sonunda (28 ağustos 1499) türk ordusuna karşı koyamayacağını anlayan venedikli komutan, kaleyi vireyle teslim etmeyi kabullendi. XVI. yy. başlarında sancak beyliği konumuna getirilen İnebahtı, Kaptanpaşa adıyla anılan Cezayir eyaletine bağlandı. Önemli bir askeri üs olarak Korinthos kanalından geçen yabancı bandıralı gemilerden gümrük vergisi alınmaya başlandı. Türkler'le Haçlılar arasında yapılan dünyanın en büyük deniz savaşlarından birine (1571) adını veren İnebahtı, İkinci Viyana kuşatması bozgunundan (1683) sonra Venedik Cumhuriyeti'nin de Osmanlı devletine karşı savaşa girmesi üzerine Francesco Morosini komutasındaki venedik ordusu tarafından alındı (1687). Karlofça* antlaşması'yla (1699) kale, surlarının yıkılması koşuluyla yeniden Türkler'e verildi. XIX. yy.'da Ege adalarında başlayan ayaklanmaların buraya da sıçraması üzerine sancak ve yöresinde yaşayan müslüman halk Anadolu'ya göçtü (1821). Navarin* baskınından (1827) sonra, yardım alamadığı için, savunmasını kendi olanaklarıyla yapmaya çalışan kent, Fransızlar'ın da desteğini gören yunan milis kuvvetlerine teslim oldu (2 mayıs 1829).

İnebahtı seferleri, XV. yy.'da türk kuvvetlerince bu kent üzerine düzenlenen iki sefer.

• *Birinci İnebahtı seferi.* Mehmet II (Fatih), Ege ve Akdeniz için önemli bir üs olan İnebahtı'nın Osmanlı devletinin başlıca rakibi Venedik Cumhuriyeti'nin eline geçmesi üzerine (1470), zamanı gelince kalenin fethine karar verdi. Yedi yıl sonra Hadım Süleyman Paşa komutasında 40 bin kişilik bir türk ordusu İnebahtı kalesini kuşattı (1477). Ancak, kaledeki askerlerin direnmeleri ve Venedik deniz kuvvetleri başkomutanı amiral Antonio Loredan'ın güçlü bir donanmayla İnebahtı önlerine gelerek Süleyman Paşa'nın ordugâhını denizden isabetli bir top ateşine tutup dağıtması üzerine türk ordusu çekilmek zorunda kaldı. Durumu öğrenen ve denizde egemenlik kurmadan İnebahtı'nın alınamayacağını anlayan Fatih Sultan Mehmet, kuşatmanın kaldırılmasını buyurdu. Türk ordusu, 2 mayısta başlattığı kuşatmayı 25 temmuzda kaldırarak geri döndü (1477).

• *İkinci İnebahtı seferi.* İtalya yarımadasındaki çeşitli devletçiklerin Venedik Cumhuriyeti'ne karşı harekete geçmelerini fırsat bilen Bayezit II, babasının döneminde alınamayan İnebahtı kalesinin ele geçirilmesi için Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'yı görevlendirdi (31 mayıs 1499). Bu arada Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa da 20 bin atlısıyla Gelibolu yolundan Rumeli'ye geçtiği gibi, 300 gemiden oluşan türk donanması da kaptanıderya Davut Paşa komutasında Mora kıyılarına doğru hareket etti (4 haziran 1499). Öte yandan, amiral Antonio Grimani komutasında 160 parça gemiden kurulu Venedik donanmasına da türk donanmasını durdurma görevi verildi. Ellişer toplu iki büyük savaş gemisiyle Kemal ve Burak reislerin de katıldığı türk deniz kuvvetleri, Barak adası yakınlarında Venedik donanmasıyla karşılaştı. Burak, Kemal ve Kara Hasan reisler gibi ünlü türk denizcilerinin şehit oldukları Burak* Reis adası savaşı'nı türk donanması kazandı. İnebahtı önlerine gelen zafer kazanmış türk donanması, kuşatmayı sürdüren türk askerinin savaş gücünü artırdı. Teslim önerisini reddeden kale komutanı Zuano Mori, akşam karanlığında bir huruç hareketine kalkıştıysa da sonuç alamadı. Çaresiz kalınca İnebahtı kent ve kalesini Mustafa Paşa'ya teslim etti (28 ağustos 1499).

İNEBE a. (ar. *ʿinebe*). *Esk.* Üzüm tanesi. —Esk. tıp. İçi irin dolu yumru. ||Gözbebeğinde oluşan bir çeşit kabarcık.

İNEBİ sıf. (ar. *ʿineb*, üzüm ve *-iden ʿinebi*). *Esk.* Üzüm tanesi biçiminde, üzüm gibi.

İNEBOLU, antik. **Abonu Teikhos, İonopolis,** Batı Karadeniz bölümünde Kastamonu iline bağlı ilçe; 27 944 nüf. (1990); 75 köy. Merkezi, Kastamonu'nun 93 km kuzeyinde Karadeniz kıyısında *İnebolu*, 8 350 nüf. (1990). Tarıma elverişli toprakları çok az olduğundan tarımsal üretimi sınırlıdır: tahıl, meyve. Ormancılık. Ağaç işleri sanayisi. Liman.

İnebolu kütüğü, Karadeniz kıyılarında kereste taşımada kullanılan bir tür küçük yelkenli.

İNECE, Kırklareli'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 8 523 nüf. (1990); 8 köy. Merkezi *İnece*, 2 131 nüf. (1990).

İNECİK, Tekirdağ'ın merkez ilçesine bağlı bucak; 9 610 nüf. (1990); 24 köy. Merkezi *İnecik*, 1 430 nüf. (1990).

İNEÇ → SENKLİNAL.

İNEGÖL, Marmara bölgesinde Bursa iline bağlı ilçe; 126 214 nüf. (1990); 1 006 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak; 95 köy. Merkezi, aynı addaki ovada, Bursa'nın 45 km G.-D.'sunda *İnegöl*, 71 120 nüf (1990). Tahıl, şekerpancarı, ayçiçeği, tütün, meyve üretimi. Ağaç ürünleri sanayisi (İnegöl kereste şirketi).

—Tar. İnegöl (Angelokome), Osmanlılar'ın ilk zapt ettiği (1298) bizans kentlerinden biriydi. Uzun yıllar Bursa sancağına bağlı bir bucak merkezi olarak kaldı. 1865'te ilçe yapıldı, önce Ertuğrul (Bilecik), sonra Bursa sancağına bağlandı.

—Arkeol. ve Mim. Kent içindeki höyükte K.Bittel'in yaptığı kazılarda (1942), Truva I, V, VI katmanları ve Demircihöyük buluntularıyla benzerlikler gösteren çeşitli çanak çömlekler ortaya çıkarıldı. Bunlar yerleşmenin D.'dan çok B.'yla ilişkili olduğunu gösterir. İç Anadolu'yu Bursa'ya ve Marmara bölgesine bağlayan İnegöl, kervan yolları üzerinde önemli bir yerleşme olma konumunu osmanlı döneminde de korudu ve Hamzabey, Yıldırım (Cuma), Kurşunlu, Kasımefendi, Sinanbey, Osmaniye, Hançerlifatmasultan, İvazçelebi camileri, Karacabey kervansarayı, Kurşunlu han ve çeşitli hamamlarla donandı. Cami, medrese, türbe ve hamamdan oluşan İshakpaşa külliyesi ise ilçenin dikkati çeken anıtlarındandır. Mehmet II'nin sadrazamlarından İshak Paşa'nın yaptırdığı külliye, XV. yy. osmanlı mimarlığının günümüze ulaşan örneklerindendir. Vakıf kayıtlarına göre cami 1468/1469'dan önce bitirildi. Yapının K. cephesinde, kapının üzerinde yer alan 1877 tarihli yazıt, Abdülhamit II'nin yaptırdığı onarımla ilgilidir. Ters T(zaviyeli, yan mekânlı) camiler grubundan olan yapı, kare planlı, kubbeli bir girişle, gene kare planlı, kubbeli bir ana mekândan oluşur. Önünde beş kubbeli son cemaat yeri vardır. 1468-1482 arasına tarihlenen U planlı, açık avlulu medresesi 1966'da onarıldı; kare planlı, on iki köşeli kubbeyle örtülü dersanesi Halk kitaplığı olarak değerlendirildi. Caminin G.-B.'sında, İshak Paşa'nın altıgen planlı, kubbeli, küçük türbesi bulunur.

İNEK a. **1.** Damızlık dişi sığır. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Kaba.* Aptal, bön: *Ne kadar ineksin, hâlâ neler olduğunu anlayamadın mı?* **—3.** *Arg.* Çok çalışan öğrenci: *O tam bir inektir. Sınıfın inekleri.* **—4.** *Arg.* Eşcinsel erkek; ibne.

—Zool. *Deniz ineği* → DENİZİNEĞİ.

—ANSİKL. Henüz doğurmamış genç inek yani *düve* ilk danayı doğurduktan sonra "inek" adını alır ve süt vermeye başlar. İlk doğurma (buzağılama) yaşı, ırklara ve yörelere göre değişir, ama, genellikle 24 ile 36 ay arasındadır. Bundan sonra normal olarak ineğin her yıl bir yavru vermesi gerekir. Gebelik süresi ortalama 285 gündür. Sığır yetiştirmenin hem süt, hem de özellikle et üretimi bakımından verimli olması için, ineğin doğurganlığı büyük önem taşır. Bu nedenle, sürü doğru beslenerek ve iyi bir sağlık bakımı gerçekleştirilerek ineklerin her yıl düzenli olarak buzağılamasına dikkat edilmelidir.

İneğin günlük süt üretimi çok değişiktir. Aynı biçimde, sütün bileşimi, özellikle de yağlı madde oranı (yağ oranı süt verimiyle ters orantılıdır) da çok değişik olabilir. Belli bir bireyin süt üretimi giderek artarak doğumdan iki ay sonra en yüksek noktasına ulaşır; sonra düzenli olarak azalarak yeni doğumdan iki ay önce tamamen kesilir. Buzağılamadan sütün kesilmesine kadar geçen dönemde elde edilen süte *"yıllık süt üretimi"* denir. Süt verimi, inekten ineğe önemli ölçüde değişebilir. Eti için beslenen kasaplık inekler sağılmaz: bunlar yalnızca danalarını emzirirler. Kasaplık inekler, genellikle karma ırklara (et ve süt) ya da sağmal ineklere oranla daha az süt verirler. Sağmal inekler, normal 305 günlük süre içinde bazı ülkelerde 8 000 kg, hatta daha çok süt verirler. Sağmal ineklerin sütünde kg başına 40 g yağ bulunur. Türkiye'de yerli ırkların süt verimi çok düşüktür. Süt hayvancılığının gelişmesiyle, sanayileşmiş ülkelerin çoğunda hem hayvanların boyları, hem de verimleri artmıştır. Süt verimini artırmak için yapılan çalışmalar sonucundaysa, bazı ırklar gerilemiş, Holstein gibi çok özel tiplerse iyice yaygınlaşmıştır.

Belli bir ineğin süt üretimi yaşına göre değişir: süt inekleri en çok sütü 5 ya da 6 yaşındayken verirler. Sağmal inekleri ıslah çalışmaları, süt verimi sıkı denetim altında tutularak ciddi biçimde sürdürülmektedir. Süt verim denetimi için süt üretimi, sütün yağ oranı ve kimi ülkelerde, azotlu madde miktarı her ay yakından izlenir, her ineğin yıllık süt verimi bir belgeyle ortaya konur.

İneğe gereksinimlerini karşılayacak oranda yem verilir. Yemin bir bölümü kaba yem (ot, saman, pancar, vb.), bir bölümüyse mineral maddeler karıştırılan yoğun yemlerden (tahıl ve küspe karışımı) oluşur. Yoğun yem ineğin süt verimine, ineğin sağılıp sağılmamasına ve hizmet dışı kalmış olup olmamasına bağlı olarak değişik miktarlarda belirlenir. Gelişmiş ülkelerde, yoğun yem miktarını otomatik olarak saptayıp dağıtan bilgisayarlı aygıtlar kullanılmaktadır. İneklerin temiz sudan oluşan içecekleri bol bol verilmelidir.

—Hin. Hinduculukta inek, kutsal bir hayvan sayılır. Bu inancın kökeni, Veda kültürünün başlangıcına kadar uzanır. Rigveda, inek ve evren arasında gizemli bir bağıntı görür. Aynı şekilde, başka sözcüklerle birlikte kullanılan *go* (inek) sözcüğü de gizemli bir anlam taşır. En yeni Purana'larda dünyanın bazen, özellikle sıkıntı zamanlarında inek biçimini aldığı anlatılmaktadır. Brahman ayin düzeninde ineğin beş ürünü *(panca-cavaya),* yani süt, yoğurt, tereyağı, sidik ve tezek, arınma araçları sayılır. Mahabharata'da, "inekler sütleri ve bu sütten yapılan kurban sungularıyla evrenin tüm yaratıklarını yaşatırlar" (*Anuşasana Parvan,* 81-2) denilmektedir. İnekler olmazsa, kurban da olmaz; kurban olmayınca da evren varlığını sürdüremez. Böylece inek, dharma'nın simgesi, evrenin varlığını sürdüren gerçeklik durumuna gelmiştir. Daha sonraki hinduculukta da Krişna *gopi*'lerin (inek çobanlarının karıları) âşığı sayılmıştır. Onlara gösterilmesi gereken saygı ineklere de gösterilmelidir.

inekantilobu

—Mit. Yakut Türkleri'nden bir bölümünün kutsal atası inekti. Ayaklarında ve başlarında beyaz lekeler bulunan inekler büyük saygı görürdü. Kabileye ait ineklerden biri böyle bir buzağı doğurduğunda, tüm kabile onun bakımından sorumlu olurdu. Kırgızlar, ilk atalarının *Ata* mağrası*'nda bir inekten türediğine inanıyorlardı.

İNEKANTİLOBU a. Afrika'da yaşayan, dar ve uzun başlı, halkalı ve birbirinden uzaklaşan boynuzlu, *Alcelaphus* cinsinden iri bazı antilopların genel adı. (İnekantilopları, geniş Afrika savanlarında yarı serbest olarak yetiştirilir. Etinden protein kaynağı olarak yararlanılır. Sığırgiller familyası, *Hippotraginae* oymağı.)

İNEKÇİ a. Ticari amaçla inek besleyen kimse.

İNEKÇİLİK a. İnek besleme işi.

İNEKGÖZÜ a. Bataklıklarda yetişen ince uzun küçük bitki. (Bil. a. *Schoenus*, ılıman bölgelerde 60 tür, papirüsgiller familyası.)

İNEKLEMEK gçz. f. *Arg.* Çok ders çalışmak: *Bütün gün inekliyor.*

◆ g. f. *Bir dersi ineklemek*, onu ezberlemek: *Bütün kitabı inekledim ama sınavım iyi geçmedi.*

İNEKLİK a. **1.** İneklerin barındırıldığı ahır. **—2.** *Kaba.* Bönlük, aptallık: *Onun inekliği yüzünden güzelim evi kaçırdık.* **—3.** *Arg.* Aşırı çalışkan olma durumu: *İnekliğini bütün sınıf biliyor, çalıştığını inkâr etme.*

İNEN sıf. Yukarıdan aşağıya doğru giden.
—Bot. *İnen besisuyu*, dallardan köklere doğru akan ongunbesisuyu.
—Gök. mekan. Bir yörünge üzerinde dolanan bir gökcisminin kuzeyden güneye doğru ilerlerken geçtiği düğüm noktası için kullanılır.
—Gökbil. *İnen ay*, AY* KÜÇÜLMESİ'nin eşanlamlısı.
—Sesbilg. EKSİLEN'in eşanlamlısı.

İNES DE CASTRO, ispanyol kadın kahraman (1320'ye doğr. - Coimbra 1355). Portekiz kralının oğlu Portekizli Pedro ile evlenen Constanza de Castilla ile Portekiz'e gitti, Pedro'nun metresi oldu. Constanza'nın ölümünden sonra, Pedro, İnes ile gizlice evlendi, onu ve üç çocuğunu Coimbra'daki Santa Clara manastırı'na yerleştirdi. Kral Alfonso IV İnes'i öldürttü. Pedro ayaklandı ama Porto önünde yenilgiye uğrayıp babasıyla anlaştı. Kral olunca (1357) İnes'in katillerini idam ettirdi. İnes'in cesedi törenle Alcobaça manastırı'na taşındı. Bu olaylara eklenen efsanevi ayrıntılar birçok şair ve sanatçıyı etkiledi (Camões, *Lusiadas*'ın bir bölümünde; Ferreira [1587]; Velez de Guevara; Houdar de la Motte [1723]; Montherlant, *la Reine Morte* [1942]).

İNEVİ, Konya iline bağlı Cihanbeyli ilçesinin eski adı.

İNEZİT a. (fr. *inésite*; yun. *ine*, lif'den). Mineral. Doğal hidratlı manganez ve kalsiyum silikat.

Loirat-Explorer

İnes de Castro'nun Portekiz'deki Alcobaça manastırı'nda yer alan heykelinden ayrıntı, kireçtaşı, XIV. yy. sonu

İnf, ALT* SINIR'ın kısaltılmışı. (Formüllerde Inf olarak geçer.)

İNF antlaşması (Intermediaterange Nuclear Forces treaty) → ORTA MENZİLLİ NÜKLEER FÜZELER ANTLAŞMASI.

İNFAK a. (ar. *nafaka*'dan *infāk*). *Esk.* **1.** Nafaka ile geçindirme. **—2.** *İnfak etmek*, korumak, beslemek. **—3.** *İnfak-ı muhtacin*, yoksul kişileri besleme, muhtaç kimselere günlük yiyeceklerini verme.

İNFAMİA a. (lat. sözc.). Rom. huk. Gözden düşme. İnsanın kişiliğine zarar verici bir işlemdi, ancak tüm haklarını ortadan kaldırmazdı. İnfamia, censor tarafından ilan edilirdi. Censor bir kişiyi infamia olarak ilan ederse o kişi senato üyeliği gibi önemli kamu hizmetlerine giremezdi.

İnfantado, daha önce *İnfantazgo*, eskiden Castilla'da infantelere kralın birincisinden sonraki çocuklarına has olarak verilen senyörlük. 1469'da Santillana markisi Hurtado de Mendoza'ya verilen infantado, 1475'te düklük düzeyine yükseltildi, önce Silva sülalesine, sonra Osuna (1841) ve Arteaga sülalelerine geçti. Alcocer, Salmerón ve Valdeolivas kentlerini kapsıyordu.

İNFANTAS (Fernando DE LAS), ispanyol rahip ve besteci (Córdoba 1534 - Roma ya da Paris 1610'a doğr.). Ünlü bir ailedendi, Felipe II'nin yakın dostuydu. Gregorius XIII gregorius şarkılarını bir araya getiren kitapların gözden geçirilmesi için Palestrina başkanlığında bir kurul toplayınca İnfantas, İspanya kralı aracılığıyla, bu düzeltme tasarısının gerçekleştirilmesini önlemeye çalıştı. Üç kitaptan oluşan 4, 5 ve 6 sesli üç kutsal polifoni kitabından (1578 -79) başka birkaç yapıtı daha vardır.

İNFANTE a. (isp. sözc.). **1.** İspanya ve Portekiz krallarının küçük çocuklarına verilen unvan. **—2.** Bazı soylu ispanyol ailelerinde küçük çocukların unvanı.

İnfantes de Lara *(Los)*, castilla efsanesi (X. yy. sonu). Gonzalo Gustioz'un yedi oğlu, amcaları Ruy Velázquez ile evlenen doña Lambra'nın adamlarıyla Burgos'ta tartışırlar ve yengelerine hakaret ederler. Doña Lambra, öç almak amacıyla kocasını, yeğenlerini Mağribliler'e teslim etmeye kışkırtır ve böylece öldürülmelerini sağlar. Çocukların babası görevle Córdoba halifesinin yanına gönderilmiştir. Halife onu öldürecektir Ancak, yedi oğlunun kesik başları kendisine gösterilen Gonzalo'nun acısı karşısında merhamete gelerek onu hapse atmakla yetinir. Esirliği sırasında Gonzalo'nun, halifenin kızından bir oğlu olur. Mudarra adındaki bu çocuk büyüyünce kim olduğunu öğrenir ve babasıyla kardeşlerinin intikamını almaya yemin eder. Castilla'ya gider, Ruy Velázquez ile Lambra'yı öldürür ve Salas'ta yaşlı ve kör babasını bulur. 1250'den önce yazılmış bir manzum destana ve belki de bir ikincisine (1344'ten önce) konu olan bu efsane, Alfonso X'un kroniğine (1252'ye doğr.) ve ayrıca 1344 tarihli kroniğe alınmıştır. İnfantes çevrimini oluşturan ve en eski *romans*'lar bu çifte kaynaktan doğmuştur. Aralarında Lope de Vega'nın yapıtı (*El Bastardo Mudarra*, 1612) da bulunan on iki ispanyol tiyatro oyunu bu konuyu işler. Aynı efsane, 1834'te Rivas dükünün bir şiirine *(El Moro expósito)* ve 1853'te Fernández y González'in bir romanına esin kaynağı olmuştur.

İNFARCTUS → ENFARKTÜS.

İNFAZ a. (ar. *infāz*). **1.** *Esk.* Bir emri yerine getirme. **—2.** Yargı kararlarının yerine getirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—3.** *Cezanın infazı*, kesinleşmiş mahkûmiyet kararlarının yerine getirilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İnfaz, tüm yargı kararlarının yerine getirilmesi anlamına gelmesine karşılık, daha çok ceza mahkûmiyetine ilişkin kararların yerine getirilmesi için kullanılan bir terimdir. Cezaların infazına ilişkin 647 sayılı yasa, infaz yönünden cezaları üçe ayırır: ölüm cezası, özgürlüğü bağlayıcı cezalar, para cezaları. Ölüm cezası, hükümlünün asılarak hayatına son verilmesidir. Bu ceza, mahkûmiyet kararının Yargıtay'ca onanmasından ve TBMM'nin infaza karar vermesinden sonra gizli olarak yerine getirilir. Özgürlüğü bağlayıcı cezalar açık, yarı açık ve kapalı olmak üzere sınıflandırılan cezaevlerinde yerine getirilir. Para cezaları, kararda belirtilen miktardaki paranın devlet hazinesine ödenmesiyle infaz edilir. Bunun için önce cumhuriyet savcısı, hükümlüye paranın ödenmesi için bir ödeme emri gönderir. Bir ay içinde para ödenmezse, hükümlü bir gün için üç yüz lira sayılmak üzere hapsedilir. Ancak para cezası yerine çektirilen hapis cezası üç yılı geçemez.

İNFECTUM a. (lat. sözc.). Dilbil. Latince dilbilgisinde şimdiki, hikâye geçmiş ve gelecek zamanları bir arada toplayan ve bitmemişlik görünüşünü aktaran fiil biçimleri dizgesi.

İNFEKSİYON a. (fr. *infection*'dan). Sesbilg. Bir sonraki ünlünün eklemlenmesinin öne alınmasıyla belirginleşen ünsüzlerin eksiksiz değişim dizgesi. (Özellikle eski irlanda dilinde önemlidir: |ti|, [tʲi] biçiminde, |tu|, [tᵘu] biçiminde söylenir.)

İNFELD (Leopold), polonyalı fizikçi (Kraków 1898 - Varşova 1968). Einstein'la birlikte çalıştı, görelilik ve kuvanta kuramı üzerine çalışmalar yaptı; bilimi halka yaymak amacını taşıyan yazılarıyla da tanındı: A. Einstein'la birlikte yazdığı *l'Évolution des idées en physique* (fr. çev.) [Fizikte kavramların evrimi, 1938] ve *le Roman d'Évariste Galois* (fr. çev.) [Évariste Galois'nın öyküsü].

İNFESSURA (Stefano), italyan tarihçi (Roma 1436'dan önce - öl. 1500'den önce). Hukukçuydu, 1303-1494 dönemine ilişkin bilgiler veren *Diario della citta di Roma*'yı (Roma kenti günlüğü) yazdı.

İNFİAL, -li a. (ar. *infiʿāl*). **1.** Bir kimseye kırıcı bir sözü ya da beklenmeyen bir davranışından dolayı kızgınlık duyma: *İnfialini gizlemeye çalışmak.* **—2.** *İnfial göstermek*, tepkiyle karşılamak, tepki göstermek. ‖ *İnfial uyandırmak*, kızgınlık, öfke yaratmak. ‖ *İnfiale kapılmak*, öfke ve kızgınlık duymak, içerlemek.

İNFİALAT çoğl. a. (ar. *infiʿal*'in çoğl. *infiʿālat*). *Esk.* **1.** Kırgınlıklar. **—2.** Coşkunluklar: *"... gülünç hale getiren infiâlâtın tesirinden masûn olan böyle bir kadın ..."* (H. C. Yalçın). **—3.** *İnfialat-ı nefsaniye*, insan ruhunun çeşitli değişmeleri, coşkunlukları.

İNFİALİ sıf. (ar. *infiʿal* ve *-i*'den *infiʿali*). *Esk.* Etkili, dokunaklı.

İNFİCAR a. (ar. *inficār*). *Esk.* **1.** Şafak sökme, tan yerinin ağarması. **—2.** Suyun yerden kaynayıp akması.
—Esk. biyol. Çatlama.

İNFİERNİLLO, Güney Meksika'da yer, río de las Balsas kıyısında. Bir hidroelektrik santralını besleyen 12 milyar m^3 su depolayan baraj.

İNFİHAM a. (ar. *fehm*, anlayış'tan *infiham*). *Esk.* Anlaşılma, kavranma.

İNFİKÂK a. (ar. *infikāk*). *Esk.* **1.** Ayrılma, uzaklaşma, ilişkiyi koparma: *"Mithat Paşa'nın Tuna vilayetinden infikâkı üzerine"* (Ali Fuat). **—2.** *İnfikâk etmek*, uzaklaşmak. ‖*İnfikâk ettirmek*, uzaklaştırmak.

İNFİLAK, -kı a. (ar. *infilāk*). **1.** Şiddetli bir biçimde patlama. **—2.** *İnfilak etmek*, patlamak; birdenbire ve şiddetli bir biçimde ortaya dökülmek.
—Sil. *İnfilak hücresi*, bir ateşli silah namlusunda, mermi yatağının önünde yer alan ve maksimum basıncın gelişmesini sağlayan bölüm.

İNFİLAKLI sıf. Patlayan maddeler için kullanılır.
—Fişekç. *İnfilaklı fitil,* 5 ya da 6 mm çapında metal (kurşun), tekstil ya da plastik bir kılıf içinde patlayıcı bir öz (melinit, tolit, pentrit) taşıyan fitil. (Kömür ocaklarında kullanımına izin verilmeyen bu fitil çoğunlukla taş ocaklarında kullanılır; bir fünyeyle ateşlenen fitil birçok lağımdaki patlayıcı yükünü aynı anda ateşler; türüne göre patlama hızı 5 000 ile 7 000 m/sn arasında değişir.) || *Ani infilaklı fitil,* güvenlik fitiline benzeyen, ama özü ondan daha hızlı yanan ve yanma hızında değişmezlik sağlayamayan fitil.

İNFİMUM a. Ceb. Bir inf yarıkafesin en büyük alt sınırı ya da en büyük alttan sınırlayanı.

İNFİNİTEZİMAL a. (İng. *infinitesimal*'dan). SONSUZKÜÇÜKLER'in eşanlamlısı.

İNFİRAK a. (ar. *fark*'tan *infirak*). *Esk.* Ayrılma, farklılaşma: *İnfirak-ı turuk* (yolların ayrılması, düşüncelerin farklılaşması).

İNFİRAT a. (ar. *ferd*'den *infirād*). *Esk.* **1.** Topluluktan ayrılma, tek başına kalma. **—2.** *İnfirat etmek,* tek olmak, tek başına kalmak.
—Esk. fiz. Bir maddeyi etrafındaki maddelerden ayırma.
—Esk. mat. TEKİLLİK'in eşanlamlısı.
—Fels. Yüksek yeteneklerinden ötürü bir kimseyi başkalarından ayrı sayma.

İNFİRATÇI sıf. (ar. *infirat*'tan). *Esk.* **1.** Yalnızlığı seven, yalnızlığı seçen. **—2.** Yalnızcılık siyaseti izleyen; yalnızcı.

İNFİRATÇILIK a. (ar. *infirat*'tan). *Esk.* Bir ülkenin müttefiklerinden uzaklaşmayı amaçlayan bir politika izlemesi; yalnızcılık.

İNFİSAD a. (ar. *fesād,* bozukluk'tan *infisad*). *Esk.* Bozulma, çürüme.
—Esk. tıp. Bir organın iş göremeyecek biçimde bozulması.

İNFİSAH a. (ar. *fesh,* bozma'dan *infisah*). *Esk.* **1.** Bozulma, geçerliliğini kaybetme. **—2.** Dağılma. **—3.** Kokuşma. **—4.** *İnfisah etmek,* bozulmak; yürürlükten kalkmak; dağılmak.
—Huk. Bir hukuksal ilişkinin, bir sözleşmenin kendiliğinden ortadan kalkması. (→ FESİH.)

İNFİSAH a. (ar. *füshat,* genişlik'ten *infisah*). *Esk.* **1.** Bollaşma, genişleme. **—2.** *İnfisah etmek,* bollaşmak.
—Esk. tıp. *İnfisah-ı uzvi,* bir organın çalışamaz biçimde genişlemesi.

İNFİSAHİ sıf. (ar. *infisah* ve *-i*'den *infisahi*). *Esk.* Bozulmayla ilgili; yürürlükten kalkma ile ilgili.
—Huk. *İnfisahı şart,* BOZUCU ŞART*'ın eşanlamlısı.

İNFİSAL a. (ar. *infiṣal*). *Esk.* **1.** Ayrılma, yerini terk edip gitme. **—2.** Bir makam ya da görevden azledilme, uzaklaştırılma.
—Esk. tasav. Nefsin arzularından ve şehvetten uzak kalması.

İNFİTAH a. (ar. *feth,* açma'dan *infitah*). *Esk.* **1.** Açılma, tıkanık ya da kapalı olmama. **—2.** *İnfitah-ı ebvāb,* kapıların açılması. || *İnfitah-ı ezhar,* çiçeklerin açılması.
—Esk. tıp. Safra, meni gibi sıvıların boşanıp akması; bir organın kapalı yollarının açılması.

İnfitar suresi, Kuran'ın 82. suresi. 19 ayettir. Mekke'de inmiştir. *Yarılma, açılma* anlamına gelen adı ilk ayette geçer.
Sure, kıyamet sırasındaki bazı olağanüstü olayları anlatan ayetlerle başlar. Buna göre, gök yarılacak, yıldızlar parçalanacak, denizler taşıp savrulacak ve o zaman herkes iyilik ve kötülük olarak neler yapıp yapmadığını anlayacaktır. Surede daha sonra Allah'ın insanlara verdiği en değerli nimetler hatırlatılır, insana yüce Allah'ı tanıma konusundaki yanılgısının nedeni sorulur, hesap gününü (ahiret) inkâr edenler eleştirilir, "kiramen kâtibin" denilen yazıcı meleklerin herkesin yaptıklarını saptadıkları, iyilerin (ebrar) nimet cennetlerinde olacağı, kötülerin (füccar) ise cehenneme atılacağı ve ahirette kimsenin kimseye yardım edemeyeceği belirtilir; sure o gün yalnızca Allah'ın emrinin geçerli olacağını bildiren ayet ile son bulur.

İNFOLYO sıf. (fr. *in-folio;* lat. *in,* iç ve *folium,* yaprak'tan). 2 yaprak ya da 4 sayfa oluşturacak şekilde bir kez katlanmış baskı kâğıdı için kullanılır. (DÖRTLÜ de denir.)

İNFORMATİK a. (fr. *informatique*'ten). BİLİŞİM'in eşanlamlısı.

İNFORMEL sıf. (fr. sözc.). Çağ. sant. *İnformel sanat,* 50'li yıllarda, özellikle resim sanatında figüratif sanata karşıt eğilim.
—ANSİKL. İnformel sanatı tanımlayan ve bir kurama bağlayan eleştirmen Michel Tapié'dir (1951'de "Véhémences confrontées", 1952'de "signifiants de l'informel" adlı sergiler [Paris]). İnformel, sanatçının kendini dizginlenmekten vazgeçerek geleneksel kompozisyon kurallarını hiçe saymasına dayanır; bunun sonucunda, ya eylemsel sanata yönelir (Hartung, Mathieu), ya kullandığı gerecin olanaklarını değerlendirir (Fautrier, Dubuffet), ya da içinden gelenleri otomatik olarak dışa aktarır (Wols, Michaux). Informel sanatın soyut anlatımcılık, lirik soyutlama ve lekecilikle kesiştiği birçok nokta vardır.

İNFRAMİKROBİYOLOJİ a. (fr. *inframicrobiologie*'den). Sadece elektronik mikroskopta görülebilen virüsleri ve tanecikleri konu alan biyoloji.

İNFRARUJ a. (fr. *infrarouge*'dan). Aydınlt. KIZILALTI'nın eşanlamlısı.

İNFUNDİBULUM a. (lat. sözc.). Anat. HUNİ'nin eşanlamlısı.

İNFUSYON a. (fr. *infusion*'dan). **1.** Bitki parçaları (yaprak, çiçek) üzerine kaynar su dökerek ilaç hazırlama eylemi. **—2.** Bu şekilde hazırlanan sıvı ilaç.
—ANSİKL. İnfusyon ilaçların kullanımında en çok başvurulan bir hazırlama şeklidir. Bitki parçaları (kuru yaprak ya da çiçek), üzerine kaynar su döküldükten sonra (bitkinin dokusal yapısına göre) az ya da çok uzun bir süre kapalı bir kap içinde tutulur. Meydana gelen sıvı soğuduktan sonra süzülerek alınır. Genellikle 100 g su için 2 g bundan katılarak kullanılır.
İnfusyon hazırlanmasında kolay bir yöntem de, drogu toz haline getirdikten sonra yeteri kadar soğuk su ile karıştırarak (genellikle 100 cm³ suya 2 g drog) kaynatmaktır. Kaynama başlar başlamaz infusyon ateşten çekilir, soğutulur ve süzülür. İnfusyon her defasında taze hazırlanmalıdır.

İNGA a. Hindistan ve Güney Amerika'nın sıcak bölgelerinde yetişen çalı ya da ağaç. (Yaprakları bir yanlı tüysü, yaprakçıkları oldukça büyüktür. Sarı ya da kırmızı çiçekleri yaprakların koltuğunda kısa başak ya da salkım halinde toplu bulunur. Çok belirgin olan, kırmızı renkli erkekorganları tabanda boru biçimini alarak taçla kaynaşmıştır. *Inga pulcherrima* türü yaprakları ve iplik biçiminde kırmızı erkekorganlar taşıyan çiçekleri için bahçelerde yetiştirilir. (70 kadar tür; küstümotugiller familyası.)

İNGA, Zaire'de yer, Kinshasa ile Matadi arasında. Baraj ve hidroelektrik tesisi.

İNGAEVONELER ya da **İNGVAEONELER,** eski Germanya'nın, özellikle Kimberler, Tötonlar ve Chauklar'dan oluşan halklar topluluğu.

İNGAUNİ. Tar. coğ. Güney Liguria'da denizci halk; İ.Ö. 181'de Paulus Aemilius'a boyun eğdiler. Başkenti *Album İngaunum* (bugün Albenga) idi.

İNGE (William Ralph), ingiliz tanrıbilimci ve filozof (Crayke, Yorkshire, 1860 - Wallingford, Berkshire, 1954). Eton ve Cambridge'de okudu, Cambridge Üniversitesi'nde tanrıbilim profesörü (1907-1911), daha sonra Londra'da Saint Paul Üniversitesi'nde dekan (1911-1934) oldu. Eski filozoflardan çok etkilenmiş olan İnge daha çok platonculuğa yakındır. Başlıca yapıtları: *Philosophy of Plotinus* (Plotinus'un felsefesi) [1918], *Personal Religion and the Life of Devotion* (Kişisel din ve dindarlık yaşamı) [1924], *Christian Ethics and Modern Problems* (Hıristiyan ahlakı ve çağdaş sorunlar) [1930], *Talks in a Free Country* (Özgür bir ülkede konuşmalar) [1943].

İNGE BOİRDSSON, Norveç kralı (1204-1217). Sverre'nin yeğeniydi, hükümdarlığı barış içinde geçti.

İNGE KROKRYGG, Norveç kralı (1136-1161). Harald Gille'nin oğluydu, ülkeyi önce kardeşi Sigurd ile birlikte, daha sonra tek başına (1157) yönetti. Yeğenini destekleyen Trondheim kentinde öldürüldü.

İNGE STENKİLSSON, Yaşlı —denir, İsveç kralı (öl. 1115'e doğr.). Hıristiyanlığı benimsetmeye çalıştı, pagan uyruklarınca tahttan indirildi (1066'ya doğr.), ama bir süre sonra yeniden tahta çıktı ve hıristiyanlığı ülkesine kabul ettirdi.

İNGEGNERİ (Marco Antonio), italyan besteci (Verona 1545'e doğr. - Cremona 1592). Vincenzo Ruffo ve Cipriano de Rore'dan ders aldı. 1570'ten önce Cremona'ya gitti. Bu kentin duomosunda önce ilahici, 1581'de de capella yöneticisi oldu. Dinsel yapıtlarından, 5-8 sesli (1573) ve 5 sesli missa'lar (1587), *sacra cantio*'lar (1589, 1591), *responsorium*'lar (1588), 4 sesli ilahiler (1606) anılmalıdır. Dındışı yapıtları: beş cilt tutan 5 sesli madrigaller, iki cilt tutan 4 sesli madrigaller (1578, 1579) ve bir cilt tutan 6 sesli madrigaller (1586). İngegneri'nin dinsel yapıtları *-responsorium*'larında açıkça görüldüğü gibi- Roma okuluna bağlıdır; ama özellikle sacra cantio'larında Venedik okulunun etkileri de sezilir. Tekseslilikle çoksesliliğin kusursuz bir bireşimini temsil eden madrigalleri, ince bir armoni duygusunu yansıtır. Bu yapıtlarıyla İngegneri, Cremona'da ders verdiği Monteverdi'yi etkilemiştir.

İNGEMANN (Bernhard Severin), danimarkalı yazar (Thorkildstrup, Falster, 1789 - Soro 1862). Aşırı romantik lirik-dramatik şiirler yayımladı, sonra Fransa ve İtalya'ya gitti, sonra, Grundtvig'in öğütleriyle daha nesnel bir üsluba ve daha ulusçu ve hıristiyan bir ülküye yöneldi. Epik şiiri *Valdemar den store* (1824) ona, genellikle Walter Scott'tan esinlendiği tarihsel romanın yolunu açtı ve başyapıtlarını yazdı. *Valdemar Scier,* 1826; *Erik Menveds Borndom,* 1828; *Kong Erik og de Fredlöse,* 1833; *Prins Otto af Danmark,* 1835). İlahileri, Danimarka kilisesi'nin ilahiler kitabına alındı (1855).

İNGEN, çince **Yin Yüen,** çinli rahip (1592-1673). Japonya'ya geldi ve burada zen tarikatının Obaku kolunu yaydı. Öğretileri, o çağın japon aristokrat çevrelerinde etkili oldu.

İNGENBOHL, İsviçre'de (Schwyz kantonu), Luzern gölü kıyısında; 6 230 nüf. —*Brunnen* köyü bu komündedir.

İNGEN-HOUSZ (Johannes), sonradan ingiliz uyruğuna geçen hollandalı hekim ve botanikçi (Breda 1730 - Bowood, Wiltshire, 1799). Çiçek aşısını eski yöntemiyle ilk uygulayanlardandı. Birçok yerde, bu arada Avusturya imparatorluk sarayında başarı kazandı. Yaşamının büyük bölümünü Londra'da geçirdi ve 1799'da burada fotosentez*'in temel ilkelerini ilk kez açıklayan bir inceleme yayımladı: *Experiments on Vegetables, Discovering Their Great Power of Purifying the Common Air in Sunshine and of Injuring it in the Shade or a Night* (Bitkilerin gün ışığında havayı temizleme ve gölgede ya da geceleyin kirletme konusundaki büyük güçlerinin keşfiyle sonuçlanan deneyler). Metal-

ingiliz çimi
(Lolium perenne)

Birinci **İngiliz devrimi** kral Charles I'in yargılanması (1649) [kral, arkası dönük olarak, üzerinde krallık simgeleri olan gürz ve kılıç bulunan masanın karşısında oturmaktadır] 1683'te yayımlanan *Journal officiel du Procès'*de çıkan gravür

lerin ısı iletkenliği konusunda ünlü bir deney de gerçekleştirdi (1789); elektrostatik makinelerde cam levhaların kullanılması onun buluşudur.

İNGENUUS (Decimus Laelius), Gallienus döneminde Pannonia valiliği yaptı, 258'de kendisine bağlı birlikler tarafından imparator ilan edildi. Mursa'da Aureolus karşısında yenilgiye uğradı, dövüşürken, belki de askerleri tarafından öldürüldü.

İNGERSOLL, Kanada'da (Ontario) kent, Saint Clair gölünün kolu, Thames'ın kıyısında; 8 200 nüf. Besin sanayileri. Kereste sanayisi.

İNGESTA a. (lat. *ingesta,* içeriye sokulmuş şey'den). Fizyol. Organizmaya sokulan besin maddeleri. (Karşt. EGESTA.)

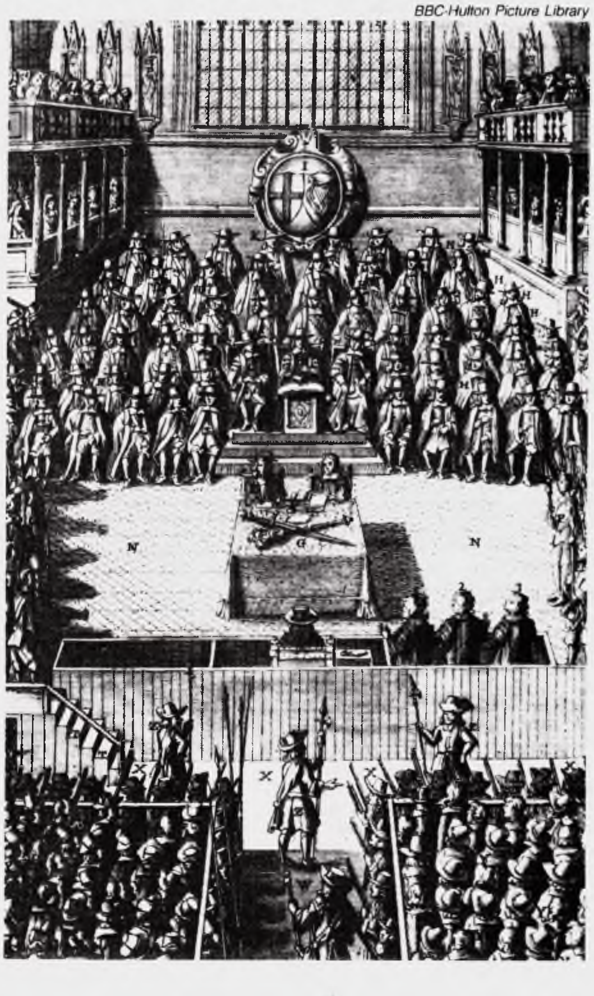
İNGİLİZ sıf. ve a. İngiliz halkından olan.

◆ a. **1.** Tamlayan olarak, İngilizler'e ya da İngiltere'ye ilişkin: *İngiliz malı. İngiliz futbolu.* —**2.** *İngiliz arması,* azar (arg.). || *İngiliz sicimi,* sağlam, sık bükümlü sicim. || *İngiliz sicimi, ipi ile asılmak,* bir işi ustasına yaptırmanın gerekliliğini belirtmek için söylenir. || *İngiliz siyaseti,* bir işi kurnazca yollarla ve soğukkanlılıkla yaptırma tutumu.

—Bayınd. *İngiliz yöntemi,* tünel kazma yöntemlerinden biri.

—Dantelc. *İngiliz danteli,* örme ya da kumaş şeritleri britle tutturup çeşitli desenler oluşturarak yapılan dantel. (DANTEL ANGLEZ de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *İngiliz puanı,* mekikle yapılan son derece ince ve zarif dantel. (Puan iğne oyasını belirtmek için kullanıldığı için bu dantele puan denilmesi son derece yanlıştır. İlk olarak Brüksel'de yapıldığından, *ingiliz* sözü de aynı derece yanlıştır. Süslemeleri çok zengindir ve ayrı ayrı yapılır. İngiliz puanı, görünmez bir puanla birleştirildikten sonra çok ince bir tül zemine uygulanır.

BBC-Hulton Picture Library

XVIII. yy.'da çok yaygın olan ve o zamandan beri büyük bir taklit ticaretinin konusu olan bu dantel türü artık terk edilmiştir.)

—Ecz. *İngiliz tuzu,* müshil olarak kullanılan magnezyum sülfat. (Suda eritildikten sonra içilmeden önce nane ruhu damlatılarak tatlandırılır.)

—El sant. *İngiliz işi,* ajurlu bir tür beyaz nakış. (Desenin ortasını motife göre kesip arkaya teyelledikten sonra kenarlarını sararak yapılır.)

—Güz. sant. *İngiliz bahçesi* → BAHÇE.

—İnş. *İngiliz limon kirişi,* DİŞLİ* LİMON KİRİŞİ'nin eşanlamlısı.

—Mak. san. *İngiliz anahtarı* → ANAHTAR.

◆ sıf. Terz. *İngiliz yaka,* aynı kumaştan yapılan bir dille kravatın altından tutturulan yaka.

—ANSİKL. Dantelc. İlk kez İngiltere'de yapıldığından bu adı alan ingiliz dantelinde kullanılan şeritler ince dokulu, beyaz ya da bej renklidir. Düz, boğumlu, pikolu, ciğerdeldili olanları da vardır. Türkiye'ye XVI. ve XVII. yy.'larda saray işi olarak girdiği ve daha sonra yaygınlaştığı sanılmaktadır. İkinci Dünya savaşı sırasında hazır şerit ithalinin durdurulması üzerine dantel, örme şeritlerle yapılmaya başlanmış, ancak örme şeritler hazırlar kadar ince ve dekoratif olmadığından özelliğini yitirmiştir. Bunula birlikte örme şeritler, daha kolay şekillenmesi ve türk motiflerine kolay uygulanması nedeniyle bugün de kullanılmaktadır.

İNGİLİZ ALİ RIZA BEY → ALİ RIZA BEY İngiliz.

İngiliz arkeoloji enstitüsü, Anadolu arkeolojisini araştırmak üzere Ankara'da kurulan enstitü (1948); bir yandan da ingiliz arkeoloji öğrencilerinin yetişmesini sağladı. J. Garstang, Seton Lloyd, D. French gibi ünlü arkeologlar enstitünün müdürlüğünü yaptı. Enstitünün ayrıca *Anatolian Studies* adlı bir yayın organı bulunmaktadır.

İNGİLİZ BORUSU a. Müz. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi'*nde adı geçen çalgılardan biri. (Çelebi'ye göre pirinçten, eğri bir boru olan bu üflemeli çalgı, XVII. yy.'da saray müziğinde kullanılmıştır. Neden bu ad verildiği bilinmiyor.)

İNGİLİZ BUĞDAYI a. Yumuşak buğdaydaki gibi 42 kromozom yerine 28 kromozom taşıyan buğday türü. (Günümüzde yetiştirilmemektedir. Bil. a. *Triticum turgidum.*)

İNGİLİZ ÇİMİ a. Çimen ve geçici çayır yapımında kullanılan çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Lolium perenne;* buğdaygiller familyası.) [Eşanl. RAY-GRASS.]

İngiliz devrimi *(Birinci)* [1642-1649], Charles I'in idamına ve yeni bir rejimin (Commonwealth) kurulmasına yol açan kanlı devrim. İngiliz tarihçilerinin genellikle İÇ SAVAŞ ya da BÜYÜK AYAKLANMA adıyla andıkları bu olay derin nedenlere dayanır. Elizabeth döneminin son yıllarından beri krallığın mali kaynakları tükenmişti. Yapısal nitelikteki açığı kapatabilmek için kral, Parlamento'nun desteğini elde ederek bir dolaysız vergi çıkarmak ya da ticari tekeller kurarak ve eski derebeylik döneminin dolaylı vergilerini *(ship money)* yeniden uygulamaya koyarak bir dolaylı vergi sistemi geliştirmek zorunda bulunuyordu. İskoç asıllı olmaları, pek saygın sayılamayacak gözdelerine (Buckingham) düşkünlükleri, piskoposlarla işbirliğine dayanan ve katolikliğe karşı hoşgörülü olmasından kuşkulanılan politikaları nedeniyle kötü gözle bakılan Stuart hanedanı kralları ikinci yolu seçmek zorunda kaldılar. Charles I, 1629'dan 1640'a kadar Parlamento'yu toplamaktan kaçındı, böylece tekellerden ve bakan Strafford'un mali politikasından rahatsız olan bir bölüm gentryleyle burjuvazinin hoşnutsuzluğuna yol açtı. Canterbury başpiskoposu William Laud'un buyruğuyla *Prayer Book'*un püriten ve presbiteryen bir İskoçya'da zorunlu duruma getirilmesiyle piskoposluk politikasının genişletilmesi (1637), İskoçya'nın dinsel özgürlüklerini savunmak amacıyla birleşmesine yol açtı (National Covenant, 1638). İskoçya'nın ayaklanmasını beklemeyen Charles I, Prayer Book zorunluluğunu kaldırmayı boş yere denedikten sonra güçlükle bir ordu topladıysa da (1639), bu ordu daha ilk çatışmalarda dağıldı. Kral, hükümetten duyduğu hoşnutsuzluğu İskoçya'ya olan geleneksel düşmanlığından önde tutan İngiltere halkı tarafından da tutulmuyordu. Para sıkıntısı içinde olan Charles I, "Kısa Parlamento"yu ("Court Parliament") topladı (nisan 1640). Kısa Parlamento her türlü para yardımını siyasal güvenceler tanınması koşuluna bağladı ve kral tarafından hemen dağıtıldı. İskoçyalılar, ingiliz muhalefetiyle ilişki kurduklarından, Charles I "Uzun Parlamento"yu ("Long Parliament") toplamak zorunda kaldı (kasım 1640). "Uzun Parlamento" krala her türlü ek para yardımını reddetti, Strafford'u yargıladı ve idamını krala zorla kabul ettirdi (12 mayıs 1641), usulsüz ek vergiler toplanmasını yasakladı, Yıldızlı Oda'yı, Kuzey Konseyi'ni, bütün olağanüstü mahkemeleri lağvetti, son olarak da kralın yetkilerini sınırlayan "Grand Remonstrance*"ı kabul etti (kasım 1641). Gene aynı tarihte İrlanda'nın, ingiliz sömürgeciliğine karşı ayaklanmasını Parlamento'daki uzlaşmaz püritenler, kralın katoliklere gösterdiği hoşgörünün bir sonucu olarak yorumladılar. Kral, beş muhalefet başkanının tutuklanmasını sağlayamayınca (3 ocak 1642), Parlamento'yu dağıtıp York'a çekildi (1642). Böylece birinci iç savaş (1642-1646) başlamış oldu. Bu iç savaşta çarpışan taraflardan biri "cavalier" partisi (aristokrasinin büyükçe bir bölümü ile ülkenin kuzey ve batısındaki *gentry'*lerin çoğunluğu), öbürü daha ayrışık öğelerden (calvinciler; denizciler; kapalı çiftliklerden hoşnut olmayan köylüler; tekellere ve keyfi vergilere başkaldıran burjuvazinin büyük bölümü; Güney ve Doğu İngiltere'nin varlıklı bölgeleri ile belli başlı limanların ahalisi) oluşan parlamento partisi idi. Birinci parti, Parlamento'nun haklarını reddetmemekle birlikte, kralın yetki ve ayrıcalıklarını ve kurulu Kilise'yi savunmakta; ikincisi, geleneksel özgürlüklerden yana çıkmasına, papa ve piskoposların sultasına karşı gelmesine karşın, çoğunluğu presbiteryen, daha hareketli olan azınlığı (Cromwell) ise "bağımsız" olduğundan, benimsenecek dinsel sistem konusunda ayrılık göstermekteydi.

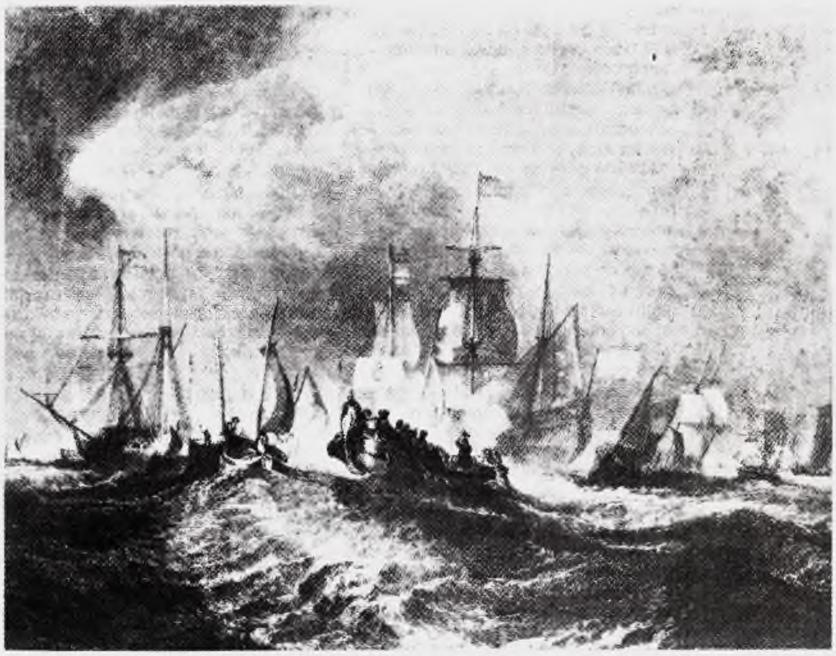
Essex komutasında 10 000 askeri olan Parlamento, kralı, savaşı başlatmış olmakla suçladı (11 temmuz 1642). Ama Nottingham'a yerleşmiş olan kral, ancak 22 ağustosta harekete geçti. Edgehill (23 ekim 1642), Lansdown (5 temmuz 1643) ve Roundway Down'da (13 temmuz 1643) üstünlük sağladıktan sonra, Oxford'u başkent yaptı. Lordlar kamarasının hemen tüm üyeleri ile milletvekillerinin üçte biri burada kendisine katıldı. Ancak, Hull'ün direnişi Kuzey ordusunu hareketsiz bıraktı; Cromwell'in kurduğu Doğu Kontlukları birliği'nin süvarileri (Ironside ya da "demir böğürlüler" alayı) önemli rollerini oynamaya başladılar. Öte yandan, Londra'nın kaynakları, Newbury yenilgisiyle (20 eylül 1643) durumu sarsılan kralın elindeki kaynaklardan çok daha fazlaydı. Parlamentocuların Marston Moor'da prens Rupert'e karşı kazandıkları zafer (2 temmuz 1644) kesin bir dönüm noktası oluşturdu. Ancak, Essex'in Cornwall'daki yenilgisi, sonucu belirsiz kalan ikinci Newbury muharebesi, kişisel çekişmeler ve fraksiyonlar arası mücadeleler (presbiteryenlerin bağımsızlara karşı çıkmaları) bu zaferin sonuçlarını tehlikeye sokabilecek nitelikteydi. İngiliz-İskoç komitesini Ironside örneğine göre bir "yeni model ordu" *(New Model Army)* kurmaya razı eden Crom-

well, ikinci "gönüllü vazgeçiş bildirgesi"nin (birincisi 9 aralık 1644 tarihlidir) oylanıp kabul edilmesini de sağladı (3 nisan 1645). Bu bildirge parlamento üyelerinin askeri komuta görevi yapmalarını yasaklıyordu. Profesyonel, demokratik (kırsal bölgelerin küçük soylularından ve burjuvalardan devşirilmiş) ve koyu püriten olan bu ordu, kralcı orduyu Naseby'de bozguna uğrattı (14 haziran 1645). Sonuçsuz kalan Montrose (İskoçya) ayaklanması ve katolik İrlandalılar'ın aşırı hak istekleri yüzünden yalnızlığı büsbütün artan Charles I, birinci iç savaşa son vererek Oxford'tan, İskoçya ordusunun kamp kurmuş olduğu Newark'a gitti (5 mayıs 1646) ve düşmanlarını bölen ayrılıklardan (İskoçyalılar; aralarında görüş birliği kuramayan ingiliz presbiteriyenleri; ılımlı bağımsızlar ve mülkiyet ilkesini tartışma konusu yaptıkları için bağımsızlarla presbiteriyenlerin ortak düşmanlığını üzerlerine çeken "leveller"ler) yararlanarak İskoçya'da, hatta İngiltere'de otoritesini yeniden kurmayı denedi.

Ancak Charles I, Covenant yemini etmeye yanaşmayınca, düş kırıklığına uğrayan İskoçyalılar, kralı desteklemekten vazgeçerek kendisini İngiliz Parlamentosu'na teslim ettiler (haziran 1647). Parlamento, piskoposlar kurulunun kaldırılması ve 71 kralcı liderin teslim edilmesi koşuluyla barış yapmayı önerdi. İskoçyalılar'ın daha olumlu bulduğu tutumundan ve özellikle Parlamento ile Püritenler ordusu arasında çıkan anlaşmazlıktan yararlanmayı uman Charles I, bu öneriyi yanıtsız bıraktı. Bu kez Püritenler ordusu Charles I'i kaçırdı. Hampton Court'a yerleşen kral, ordunun kendisine yaptığı barış önerilerine karşılık vermekten kaçındı. Davranışının yarattığı hoşnutsuzluk üzerine, Wight adasına sığındı. Ada valisi albay Hammond'un kendisini destekleyeceğini umuyordu. Ancak hükümdara karşı olan vali onu tutukladı. Bunun üzerine, kısa ama çok şiddetli bir ikinci iç savaş patlak verdi (1648); İskoçyalılar, donanma, vb., kraldan yana ayaklandılarsa da Fairfax ve Cromwell'in orduları Parlamento'nun kararsızlığından yararlanarak bu ayaklanmayı birkaç ayda bastırdı. Zafer kazanan ordu, eylül 1648'de kralla barış görüşmeleri yapmayı kabul eden parlamento çoğunluğunun olumsuz tutumuna kaba güçle karşılık verdi. 6 aralık 1648'de albay Pride'ın birlikleri 47 milletvekilini tutukladı ve Parlamento'yu öbür 96 üyesini de kovmaya zorladı. Böylece budanan "Rump Parliament", kralın yargılanması yolunda oy kullandı ve kral ölüme mahkûm edilerek idam edildi (ocak 1649). Gerçekte, ordu egemen durumdaydı. Cromwell*'in önayak olmasıyla onun kişiliğinin damgasını taşıyan yeni bir rejim, Commonwealth doğdu.

İngiliz devrimi *(İkinci)* [1688-89], James II Stuart'ın tahttan ayrılması ve William III of Orange'ın tahta çıkmasına yol açan kansız devrim (ŞANLI DEVRİM de denir). Bu devrimin kökeninde, York dükü James Stuart'ın katolikliği kabul etmesi, ardından tahta çıkması (1685) yatar; çünkü, Oates olayının (1678) yarattığı şiddetli dinsel tepkiden ve sıkı meşruiyet yanlıları *(Toryler)* ile yalnızca protestanların tahta vâris olması yanlıları *(Whigler)* arasında çıkan tartışmalardan da anlaşıldığı gibi, İngiltere protestan bir ülke olarak kalmıştı. Bununla birlikte İngiltere ve İskoçya'da baş gösteren ayaklanmalar, özellikle kralın yeğenlerinden Monmouth'un başkaldırısı (1685), ordu ya da adalet mekanizması tarafından (Jeffreys "kanlı mahkemeleri"), büyük bir heyecana yol açmadan, anında ve şiddetli bir şekilde bastırılmıştı. Bu da, İngiltere'de çoğunluğun yeniden yasallık yoluna girdiğini ve iç savaşın acılarını bir kez daha tatmak istemediğini gösteriyordu.

Ancak, James II beceriksizlik üzerine beceriksizlik yaptı: ne yerleşik Kilise'ye, ne de Parlamento'ya danıştı; ayrılıkçı ve katolik kiliselere arka çıktı (Hoşgörü bildirgesi), Papalık'a (Londra'ya bir papalık temsilcisinin atanması) ve Louis XIV'e yanaştı. Fakat, İngiltere halkı, protestan olan Mary ve Anne Stuart'ın tahta çıkışlarını sabırla beklediğinden gene de kriz atlatılabilecek gibi görünüyordu. Ne var ki, 1688'de James II'nin oğlu James Edward'ın doğuşu, katolik bir hanedanın kurulması olanağını ortaya çıkardı. Böyle bir olay ancak bir devrimle önlenebilirdi. Louis XIV'e karşı geniş bir koalisyon kurulmasına öncülük eden Hollanda stathouder'i William III of Orange'ın politikası, bunalımı hızlandırdı. Bir stuart prensesinin oğlu, gene bir stuart prensesinin kocası ve James II'nin damadı olan William, İngiltere'den düşmanca bir davranış gelmesi olasılığından ürkerek, kendisi için en güvenli yolun kayınbabasının yerine geçmek olduğunu düşündü. İsteğini olumlu karşılayan âyandan 7 kişi kendisine çağrıda bulundu. William küçük bir orduyla Torbay'de karaya çıktı (kasım 1688). James II'nin beceriksizlikleri ve uzlaşmazlığı, kimi yandaşlarının uzaklaşmasına yol açtı. Paniğe kapılan kral, Fransa'ya kaçmak gafletinde bulundu (aralık). 28 aralıkta Londra'ya giren William, kralın kaçışının tahttan feragat anlamına geldiğini ileri sürdü, Parlamento'yla anlaşarak krallığın yönetimini ele aldı ve bir kurucu meclisin toplanmasını emretti. 22 ocak 1689'da toplanan kurucu meclis, James II ve oğlunu tahttan uzaklaştırdı ve kendilerine yurttaşlık hakları bildirgesini imzalattıktan (şubat) sonra Mary II ile William III'ü yeni hükümdarlar olarak tanıdı. Sözkonusu bildirge Commonwealth'in ve Charles II döneminin belli başlı kazançlarını yasallaştırmakta ve James II'nin işlemekle suçlandığı iktidar yolsuzluklarını yasaklamaktaydı. Devrim İngiltere'de zaferle ve kansız bir biçimde tamamlandı. İskoçya'da ise durum değişikti. Burada, Dundee vikontu John Graham'ın topladığı küçük bir kralcı ordu, William'la savaşa girdi ve ancak Graham'ın ölümüyle dağıldı. Katoliklerin James II'yi destekledikleri İrlanda'da ayaklanmalar oldu, ancak hükümdarlarıyla birlikte Boyne ırmağı yakınlarında (1690), onun ayrılışından sonra da Aughrim'de (1691) yenilgiye uğradılar. Böylece James II'nin yeniden tahta çıkabilmesi için son umut da sönmüş oldu. Bu kansız devrim çok önemli sonuçlar doğurdu: seçilme ilkesini (William III) veraset (Mary II Stuart) ilkesiyle ustaca uzlaştıran Parlamento mutlakıyetçi monarşiyi, yasallığını artık tanrısal hukuktan değil, seçilmiş temsilcileri aracılığıyla halktan alan meşruti bir monarşiye dönüştürmüş oluyordu.

BBC-Hulton Picture Library

İkinci İngiliz devrimi
William III of Orange'ın
Torbay'e çıkışı,
5 kasım 1688

İNGİLİZ KEMAL, asıl adı **Ahmet Esat Tomruk,** türk casus (İstanbul 1877 - *ay. y.* 1966). Galatasaray lisesi'nde öğrenciyken Abdülhamit II'nin hafiyelerince tutuklandıysa da bir yolunu bulup Avrupa'ya kaçtı. Birinci Dünya savaşı'nın başlamasına değin İngiltere'de kaldı. Türkiye'ye döndükten sonra Çanakkale savaşları'na katıldı. İngilizceyi anadili gibi konuştuğu için ingiliz casus Lawrence'i izlemek ve kimlerle ilişki kurduğunu saptamakla görevlendirildi. Kurtuluş savaşı başlayınca Biga-Balıkesir yörelerinde, İzmir'de, Antalya'da karşı haber alma işlerinde çalıştı, elde ettiği değerli bilgilerle düşman kuvvetlerinin çökertilmesinde etkili rol oynadı. Özellikle İngilizler'le yakın ilişki kurması nedeniyle "İngiliz Kemal" olarak tanındı; aynı zamanda iyi bir boksör olduğu için, işgal kuvvetleri askerleriyle yaptığı maçlarda birçok galibiyet alması o dönemde övünç konusu oldu. Haber alma çalışmalarını İkinci Dünya savaşı boyunca da sürdürdü; 1950'den sonra, yaşamına ilişkin bazı filmler çevrildi.

İNGİLİZ MAHMUT RAİF EFENDİ → MAHMUT RAİF EFENDİ İngiliz.

İNGİLİZ MEHMET SAİT PAŞA → MEHMET SAİT PAŞA İngiliz.

İNGİLİZ MUSTAFA PAŞA → MUSTAFA PAŞA İngiliz.

İNGİLİZ SOMALİSİ, ing. **Somaliland,** Doğu Afrika'da eski İngiliz himaye bölgesi; 176 120 km². Aden körfezinin kıyısındadır ve bugün Somali Cumhuriyeti toprakları içindedir.

İNGİLİZ SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU → SÖMÜRGE İMPARATORLUĞU.

İNGİLİZCE a. Özellikle Büyük Britanya ile Kuzey Amerika'da konuşulan, germence öbeğinden hint-avrupa dili.

—ANSİKL. Dilbil. Kuzey Almanya ve Jylland'dan (Angllar, Saksonlar, Jütler) gelen çeşitli boylar, İ.S. 449'da, efsaneye göre Britannia (Britanya) denilen adayı ele geçirmeye başladıklarında, batı germenceye bağlanan lehçeler konuşuyorlardı. Bu lehçeler giderek burada daha önceden konuşulan kelt dilleriyle latincenin yerini aldı. Gerçekten de, bu yeni fatihler Roma ordularının geri çekilmesinden yarar-

lanmaktan başka bir şey yapmamışlardı (İ.S. 407).

Eski ingilizce (ya da anglosakson dili), 450-1150 dönemini kapsar, ama VIII. yy.'dan önceye ilişkin çok az belge vardır. Birçok değişik lehçe bulunduğundan (northumbria, merce, kent lehçeleri ve batı saksonca) günümüz ingilizcesini bilen biri eski ingilizceyle yazılmış bir metni anlayamacağına göre, bu dilin nitelikleri temel yapıyla sınırlandırılarak, özgül özellikler bütünüyle ortaya konulabilir. Kimi özellikler, seslere, yazımlara, ötekiler de sözcüklere ve yapılarına, sözcüklerin birleşimine, sözcük dağarcığına ilişkindir. Örneğin, ad çekimlidir, bir başka deyişle, bir kökü (örneğin *wulf* ve duruma göre, *-es, -e, -as, -a, -um* arasından seçilen bir çekim ekini birleştirir, bu da dört durumlu bir bütüne denk düşer (ad durumu, belirtme durumu, tamlayan durumu, yönelme durumu). Bu nedenle, cümle içinde öğelerin sırası oldukça büyük bir serbestlik gösterir: bükünlü öğeler işlev belirtilerini de taşıdıklarından, bir karışıklık olmaksızın yerleri değiştirilebilir. Sözcük dağarcığına gelince, temelde germence bir öz içerir, ama ilk kez ortaya çıktığında bile latincenin (Romalılar ile önceki ilişkiler, VII. yy.'da romalı misyonların etkisi), özellikle askeri ve hukuki sözcük dağarcığında iskandinavcanın (IX. yy.'da Viking istilaları) etkisi altındadır, ama yazarları ilk bakışta oldukça kısıtlı görünen sözcük dağarcığının kaynaklarını sonuna dek kullanırlar.

İngiliz dilinin yazgısında norman istilasının etkisi çok önemlidir. Yerli dilin yerini tümüyle fransızca aldığından değil. Yerli dil, derin ve doğrudan bir değişime uğramadı, ama kimi yan etkenlerin varlığı da kuşku götürmez. Bu etkiler özellikle sözcük dağarcığında görüldü, çünkü salt dilbilgisel yapılarda ingilizce, germen dili niteliğini sürdürdü. Sözcük aktarma hızı, bir duraklama evresinden sonra, 1200'den başlayarak giderek arttı ve XIV. yy.'da büyük oranlara ulaştı. Bu dönemde her tür sözcük sözlüğe girdi, ama ilginç odaklaşmalar ortaya çıktı, örneğin *parliament, assembly, treaty,* vb. (ülke yönetimi alanı), *fashion, dress, robe,* vb. (giyim, moda), *cathedral, sculpture, painting, romance, poetry,* vb. (sanat yaşamı). Ülkeyi ele geçirenlerin, siyasal ve kültürel tekeli ellerinde bulunduran sınıfların dili fransızca, bu yolla egemenliğini kabul ettiriyordu. Bununla birlikte, kimi kez, norman istilasının ingilizcenin kullanımı üstündeki etkilerini abartma eğilimi görülür; nüfusun birçok katmanı, çok sayıda köylü ve kentlilerin bir bölümü alışılagelmiş dillerini konuşmayı sürdürüyordu. İngiltere'deki norman yüzdesinin düşük bir düzeyi aşması çok zayıf bir olasılıktır, ama bu yabancıların varlığı bile tartışılmaz bir sonuç ortaya çıkardı: kimi istisnalar dışında, edebiyat yapıtlarının ingilizce yazılmasından vazgeçildi. Yönetim ve kültür saygınlığından yoksun kalan ingilizce, böylece özellikle sözlü iletişimde kullanıldı. Bu arada, kimi engeller (1066'dan önce benimsenmiş bir edebi ölçütün tutucu baskısı) ortadan kalktı ve kimileri yapay bir biçimde bastırılan gizli evrimler kendini göstermeye başladı. Örneğin, belirsiz bir biçimde söylenen vurgusuz heceler zayıflamaya, hatta ortadan kalkmaya yüz tuttu: germencenin bir özelliğiyle uzun bir süreden beri sarsıntı geçiren ve vurguyu sözcüklerin başına doğru getiren çekim ekleri giderek birbirine karıştı (*biscopes, biscopas*'taki *-es* ve *-as*), öteki durumlar da derece derece tümüyle ortadan kalktı (tekil yönelme durumu *biscope, bishop* oldu). Her ne kadar eski ingilizce göndergeli ve açık çekim eklerinin bulunduğu evreyse de orta ingilizcede (1150-1500) bükünlü dizgelerin giderek azaldığı gözlemlenir. Sonuçta, modern ingilizce (1500'den sonra) oldukça hafifletilmiş bir biçimbilimle, uygulama alanı çok geniş, sayısı kısıtlı çekim ekleriyle işlev görür: adların çoğu için *-s* çoğul eki, *'s* iyelik eki; fiillerin çoğu için *-ed* geçmiş zaman ve geçmiş zaman ortacı. Kimi dilbilgisel ayrımlar zorunlu olduğundan başka yollar, özellikle sözcüklerin cümle içindeki kesin sıralaması devreye girecektir. Modern ingilizcede, "özne-yüklem-nesne" sırası olumlu cümle kuruluşlarında bir kural durumuna geldi; kuşkusuz bugün de başvurulan devriklemeler çok kesin kullanım koşulları gerektirir (aykırılık, tumturak). İngilizce saygınlıktan yoksun bir dil olmaktan ancak XIV. yy.'da kurtuldu. Bu dönemde siyasal, ekonomik ve konuşan insan sayısı gibi nedenlerle bir lehçe, Londra bölgesinin lehçesi, "standart ingilizce" görünümünde ortaya çıktı ve kuralları öbür lehçeleri de etkiledi.

İngilizcenin sesleri de bu dönemde bir evrim geçirdi. Özellikle uzun ünlüler köklü değişimlere uğradı, ama yazım bu sesçil değişimlere ayak uyduramadı, ve *time, tooth, name,* vb. sözcükler gene eskisi gibi yazıldı. Modern yazımın çarpıcı karmaşıklığı bir bölümüyle buradan kaynaklanır.

İngilizcenin tarihinde, Rönesans önemli bir evre oluşturur: gelişme evresi. Ses ve dilbilgisi alanlarında dil temel özelliklerini edindi. Sözlüksel kaynaklar yayılımlarını sürdürdü. XVIII. yy.'da özellikle kullanımlar düzenlenmeye, kurallar yazılmaya başlandı. 1688'de kalıcı bir zafer kazanan zengin kentsoylu sınıfı, belli bir anlayışı, ahlak değerlerini benimsettirebilecek durumdaydı. Bununla birlikte, Fransız akademisi'ne benzer bir kuruluş yaratma girişimleri başarısızlığa uğradı. XIX. ve XX. yy.'larda, hem büyük bir ekonomik güç gelişti, hem de İngiltere İmparatorluğu'nu genişletti. Tüm bu geçmiş, kozmopolit yapısı ve eşanlamlılık düzeniyle (örn. sıradan sözcük *to begin,* seçkin sözcük *to commence*) eşsiz zenginlikleri bir araya getiren modern dilin sözcük dağarcığına yansıdı. Buna koşut olarak, söyleyiş, dilbilgisi kuralları, çeşitli kullanımlar konusunda, tekbiçimli bir kod yaratmaya yönelik baskılar dili etkiledi. İletişim araçları,basın, radyo, televizyon, öğretimi yaygınlaştırma konusundaki ilerlemeler bu yönde gelişti. Lehçesel ağızlar gerilemeyi sürdürdü ve yeni gerçekleştirilen bir anketin düzenleyicileri, belirgin olguları derlemek için özellikle kırsal kesim topluluklarını seçmek ve 60 yaşın üstündeki kişileri sorgulamak zorunda kaldılar.

Bununla birlikte, karşıt eğilimleri de, özellikle ABD'nin kuruluşundan İngiliz Sömürge İmparatorluğu ve Commonwealth'in aşamalı biçimde ortaya çıkışına değin uzanan ingilizcenin coğrafi yayılımını da göz önünde bulundurmak gerekir. Bu koşullarda yadsınamaz bir özgüllük kazanan diller arasında Avustralya ingilizcesini ve hiç kuşkusuz kendi içinde de çeşitlenen amerikan ingilizcesini anmak gerekir. ABD'nin ticari, teknik ve siyasal önemi, Britanya ingilizcesine amerikanca kullanımların sızmasını kolaylaştırdı.

Büyük Britanya'da, "public school english" uzun süre etkili oldu ve hem örnek, hem de gönderge dili işlevini üstlendi. BBC'nin etkisi bu imgeyi benimsettirmeye katkıda bulundu. Günümüzde bu ingilizce türünün saygınlığı tartışılır görünmektedir. Örneğin, günümüzde BBC ve televizyon, muhabirlerinde bölgesel söyleyiş izleri bulunmasını kabul etmektedir. Bu da, lehçesel parçalanmayla eksiksiz tekbiçimlilik aşırı uçlarından hiçbirinin, hiçbir zaman edinilemediğini açıkça gösterir.

Bugün, 200 milyonu Kuzey Amerika'da yaşayan 350 milyon kişi ingilizceyi anadili olarak konuşmaktadır. İngilizce milyonlarca kişinin de ikinci dilidir. Ayrıca, bilim ve tekniklerin yayılmasında da kullanılması ingilizceyi gerçek anlamda uluslararası bir dil yapmış bulunmaktadır.

İngiliz-Nübye keçisi, ingiliz keçisi ile Nübye, Mısır ya da Abisinya keçilerinin çaprazlanmasıyla elde edilen keçi ırkı. (Kısa kıllı, aşağıya doğru kıvrık kısa boynuzlu, uzun ve sarkık kulaklı bir hayvandır. Kılları, siyah ya da kırmızımsı esmer olup yer yer siyah ya da beyaz lekelerle kaplıdır. Sütü bol yağlı olan bu keçi Hindistan ve ABD başta olmak üzere çeşitli ülkelerde yetiştirilir.)

İNGİLTERE, ing. **England**, Büyük Britanya'nın güney kesimine verilen ad; 131 700 km²; 47 600 000 nüf. (1989). Merkezi *Londra;* K.'inde İskoçya, B.'sında Wales vardır.

COĞRAFYA

doğal çevre

Yüzey şekilleri çelişkilidir: yaşlı kütleler, tortul bölgeler vb. Yaşlı kütleler, İngiltere'nin kuzey ve batı kesimlerinin büyük bölümünü kaplar. Cumberland kütlesinde, Dördüncü Zaman buzullaşması, güzel tekne vadiler (Lake District) oluşturur. Kireçtaşlı ve kumtaşlı uzun bir kubbe biçiminde uzanan Pennin sıradağları, İngiltere'nin omurgasıdır. Wales kütlesi, uzun doruklarla ve Midlands'de birkaç sert kayaç tepesiyle D.'ya doğru uzanır. Yanı başlarında küçük granitli tümsekler (Dartmoor)

Pictor International

İngiltere
Pennin'lerin kenarındaki North Yorkshire'dan bir görünüm

Cochet-Explorer

Brighton bölgesinde Güney İngiltere'nin (Sussex) tarım alanları

yükselen şistli tepeler, Cornwall-Devon yarımadasının başlıca yüzey şekilleridir.

Düzenli biçimde kat kat yığılmış tortul kayaçlar, Orta, Doğu ve Güney kesimlerini kaplar. Aşındırma, en yumuşak kayaçları oyup, sert kayaçları yontarak, İngiltere'yi verevine aşan uzun diklikler oluşturmuştur: Bristol'den Teesside'a uzanan, Jura devrinde gelişmiş diklikler: (Cotswold ve Cleveland Hills) ve Wight adasından Scarborough'a uzanan, Kretase devri diklikleri (Chiltern ve Yorkshire Wolds). Bu diklikler arasında, killi alçak ovalar yer alır; bazılarının (Fens, Somerset bataklığı) yükseltisi deniz düzeyinin pek az üstündedir. Thames ırmağının G.'inde tebeşirli bir diklik dizisi (North Downs ve South Downs), bir antiklinal içine oyulmuş Weald çöküntüsünü çevreler. Haliçler (Severn, Thames Humber, Mersey) karaların içinde derinlemesine sokulur.

Okyanusun etkisinde kalan iklimde de aynı çelişki gözlenir. Batıdan gelen alçak basıncın etkileri önce İngiltere'nin daha dağlık olan kuzey-batı kesimine ulaşır. En şiddetli rüzgârların estiği, en bol (Cumberland doruklarında yılda 4 m) ve en sık (yılda 200 gün) yağışların düştüğü bu kesimde yazlar serin, yıllık güneşli saatler toplamı 1 000 saatin altındadır. Ama kıyılardaki merkezlerde kışlar çok yumuşak (Cornwall'de ocak ayı ortalaması 7 °C), yağışlar daha azdır (yaklaşık 800 mm). Dağların oluşturduğu engelin etkisiyle, doğu ve güney kesimlerde kışlar biraz daha soğuk (4 °C), yazlar daha sıcak (16-17 °C), yağışlar daha az (650 mm'nin altında), rüzgâr daha az şiddetli, güneşli saatler toplamı daha yüksektir (yılda 1 600 saat).

etkinlikler

XVIII. yy.'daki sanayi devrimini başlatmış olan İngiltere, 1880 yıllarına kadar dünyanın en büyük sanayi ülkesi oldu. Günümüzde, etkin nüfusun ancak 1/3 kadarını istihdam etmekle birlikte sanayi, hâlâ ekonominin temel taşlarından biridir.

İngiltere'de enerji kaynakları boldur: günümüzde özellikle Pennin sıradağlarının doğu ve güney kenarlarında (Durham, Yorkshire, Derby-Nottingham havzası), 100 Mt'u aşkın kömür üretilmektedir. East -Anglia açıklarında birçok denizaltı metan yatağı (gaz boru hattıyla kıyıdaki üç merkeze bağlıdır) vardır; ülkenin kuzey bölgesine, Kuzey denizi'nin İskoçya kesiminde, çıkarılan gazlar ulaştırılır; güney bölgesiyse Cezayir'den sıvılaştırılmış metan dışalımı yapar. Başlıca haliçlerde (Thames, Humber, Tees, Mersey, Southampton doğal limanı) kurulmuş petrol rafinerilerinde, yurtdışından satın alınan ya da Kuzey denizi'nin İskoçya kesiminde çıkarılan petrol işlenir. Kuzey denizi, Bristol kanalı ve İrlanda denizi kıyılarında bir dizi nükleer santral kurulmuştur, ama elektriğin büyük bölümü hâlâ kömürle çalışan termik santrallarda üretilir.

Kimya ve petrokimya sanayisi de, haliçlerin kıyısına yerleşmiştir: Southampton doğal limanı (Fawley), Aşağı Thames (Shellhaven), Bristol kanalı (Avonmouth), Mersey halici (Stanlow, Ellesmere Port, Runcorn), Humber halici (İmmingham), Tees halici (Billingham-Wilton). Bu güçlü ve çeşitlenmiş sanayi, büyük şirketlerin denetimindedir.

Buna karşılık, demir-çelik sanayisindeki gerileme durdurulamamaktadır. Özellikle Tees halici kıyısında (Redcar, Lackenby) ve Humber halici yakınında (Scunthorpe) toplanan tesislerde, ülkede zaten düşük oranlı olan demir cevheri çıkarımı aşağı yukarı durmuş olduğundan, deniz aşırı ülkelerden satın alınan yüksek oranlı cevherler işlenir. Sheffield, hurda kökenli elektrik çeliği üretiminin başlıca merkezidir.

Tersaneler (Tyne, Tees, Mersey, Southampton doğal limanı) güçlükte ayakta durmaktadır; otomobil sanayisinin (Midlands, Lancashire, Londra havzası) üretimi de 1968'den bu yana yarı yarıya azalmıştır. Hafif makine sanayisi, hava taşıtları yapımı, elektronik sanayisi, bilgisayar sanayisiyse, tersine, belirli ölçüde gelişmekte ve Midlands, Londra havzası ve Lancashire'deki birçok kente canlılık getirmektedir.

Yün sanayisinde Yorkshire, tuhafiye gereçleri yapımında Midlands, eski ünlerini korumaktadır, ama Lancashire'deki geleneksel pamuklu kumaş sanayisi yok olmaya yüz tutmuştur. Büyük Britanya'nın Ortak Pazar'a katılmasının canlandırdığı besin sanayisi, özellikle doğu bölgesinin kırsal kesimlerinde ve limanlarında toplanmıştır.

İngiltere'nin sanayi ülkesi özelliğini hızla yitirmesini, etkin nüfusun % 60'ından çoğunu istihdam eden hizmetler kesiminin gelişmesi bir ölçüde dengelemektedir. Hizmetler kesiminin üst düzey daireleriyse (devlet daireleri, bankalar, sigortacılık, bankerlik kuruluşları, işletmelere danışmanlık yapan kuruluşlar, menkul kıymetler ve hammaddeler borsası, ortak

Vautier-de Nanxe

İngiltere'nin kuzey-batı'sında Lake Distric'te bir otlak

İNGİLTERE'DE GERMEN İSTİLALARI

fonların yönetimi, dışalım-dışsatım, deniz ticaret şirketleri, hava ulaşımı, lüks eşya ticareti, turizm, araştırma) Londra'da ve Manchester, Birmingham, Newcastle, Bristol, Leeds gibi birkaç büyük kentte toplanmıştır.

Etkin nüfusun ancak % 2'sini istihdam eden tarım, hem dar, hem de çoğunlukla verimsiz topraklarda uygulanır. Buna karşılık tarım, büyük bir tüketim pazarının yakınında bulunmasından ve XVIII.-XIX. yy.'lardan kalma sağlam toprak ve mülkiyet yapılarından (bir tek çiftçinin mülkü olan 40-400 ha büyüklüğünde tarım işletmeleri, makine kullanımının yaygınlaşmış olduğu birçok hektar genişliğinde tarlalar) yararlanmaktadır. Üretim ve yönetim tekniklerinin düzeyi yüksektir ve ülke nüfusuna gerekli besinin yarısından çoğunu (bunun dörtte üçü ılıman iklim kökenli bitkilerdir) üretir.

Otlarının büyümesine elverişli yağışlı ve serin iklim, hayvancılığın (özellikle de süt hayvancılığı) ağır basmasına yol açmıştır: tarım girdilerinin % 50'sinden çoğunu hayvancılık sağlar. K.-B.'ya doğru gidildikçe süt hayvancılığının önemi artar. Öbür hayvancılık çeşitleriyse (yüksek topraklardaki küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, kasaplık sığırlar, kümes hayvanları, domuz yetiştiriciliği) girdilerin % 30 kadarını sağlamaktadır. Ticari bitkiler tarımı, çoğunlukla yoğun hayvancılıkla birlikte, özellikle de doğu ve güney bölgelerinin en kurak bölgelerinde yapılır. Başlıca ürünler arpa, buğday, şekerpancarı ve patatestir. Ama XX. yy. başında, özellikle Fens'de ve Kuzey denizi'nin güney kıyılarında sebze ve meyve yetiştiriciliği de gelişmiştir.

Balıkçılıkta, denizde tutulan balık miktarı (400 000 t), 1960'tan bu yana yarı yarıya azalmıştır. Bu azalmanın birçok nedeni vardır: kıta Avrupası ülkeleri ve Rusya'dan balıkçı gemilerin Kuzey denizi'nde aşırı avlanmaları, İzlanda adası çevresindeki İzlanda karasularının 200 deniz miline çıkarılması, akaryakıt fiyatlarının artması, balıkçı teknelerinde çalışanların gündeliklerinin artması vb. Başlıca balıkçılık limanları, Kuzey denizi kıyısında Hull, Grimsby, Lowestoft, North Shields, İrlanda denizi kıyısında Fleetwood, Manş denizi kıyısında Plymouth'dur.

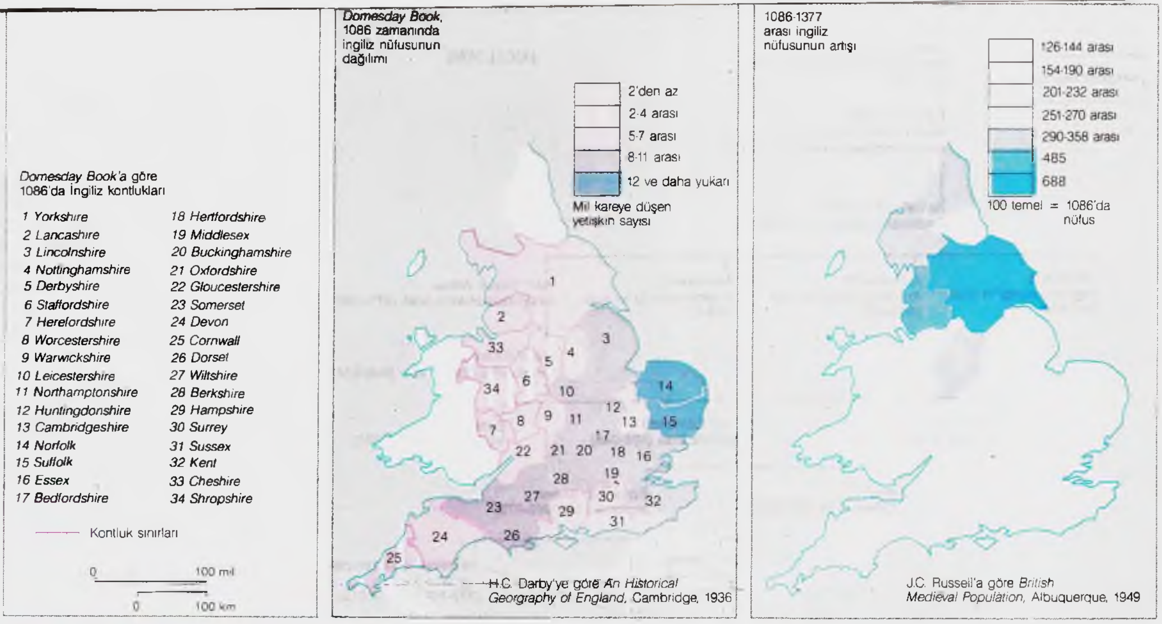
Deniz taşımacılığı kıyılar boyunca, özellikle Kuzey denizi kıyılarında son derece yoğundur. Taşınan başlıca yükler, Durham-Northumberland kömür havzasıyla Aşağı Thames kıyılarındaki nükleer santrallar arasında kömür, arıtılmış petrol ürünleri ve yapı sanayisi gereçleridir. Büyük Britanya'nın adalar üzerinde yer alması ve kıyılarının uzunluğu çok sayıda ve iyi donatılmış deniz limanı kurulmasını gerektirmiştir. Başlıcaları Londra, Liverpool, Southampton, İmmingham, Hull, Newcastle, Rochester, Ellesmere, Port, Dover vb.'dir. Yük taşımacılığında Londra limanı, değer olarak Londra havaalanlarının oluşturduğu bütünden ve Dover deniz limanından (kamyon ulaşımı ve yatay yüklemeli römorklar) sonra üçüncü sıraya düşmüştür.

TARİH

İngiltere'nin tarihi V. yy.'da Anglosaksonlar'ın Britanya adasına *(Britannia)* yerleşmesiyle başlar. Adanın eski sakinlerini iç kesimlere iten ya da kendi içlerinde eriten Anglosaksonlar, kendi adlarını (*England*, Anglar ülkesi) verdikleri ülkeye yerleştiler, VI. ve VII. yy.'larda birbirine rakip küçük krallıklar kurdular (→HEPTARŞİ) Roma ve İrlanda'nın etkisi altında hıristiyanlığı benimseyen Anglosaksonlar, özellikle VIII. yy.'da Avrupa kıtasını (Karolenj İmparatorluğu'nu) etkileyen özgün ve par-

ANGLOSAKSON İNGİLTERE VE İSKANDİNAV İSTİLALARI

İNGİLTERE'DE NÜFUSUN GELİŞMESİ XI.-XIV. YY.

lak bir uygarlık yarattılar.

795'e doğru başlayan iskandinav istilaları, XI. yy. başına kadar birçok kez tekrarlandı. Danimarkalılar'ın çıkagelmesi (→DANELAW), adadaki yerleşmeye yeni bir unsur kattı. Bu istila, yalnızca anglosakson Wessex hanedanını ayakta bırakarak, hanedanın ülkede siyasi birliği kurma görevini üstlenmesine olanak sağladı (IX. yy. sonu X. yy.). Fakat, Danimarka kralı Büyük Knud (ya da Knut) ülkeyi fethetti ve Danimarka hanedanı (1016-1042), İngiltere'yi büyük bir imparatorluğa katarak ona daha geniş ufuklar açtı ve hem Kuzey denizi'nde, hem de Baltık denizi'nde ticaretini geliştirdi.

Anglosakson hanedanı, Günah Çıkartan Edward döneminde (1042-1066) yeniden kuruldu. Fakat, kral ölür ölmez Normandiya dükü William, kralın yerine geçen Harold'a karşı taht üzerinde hak iddia etti. Normandiya ile İngiltere arasında zaten bir süreden beri sıkı ilişkiler kurulmuştu. Evlenmeler yoluyla, Anglosakson krallığı'na Norman asıllılar giderek daha çok sızmaktaydı. William, taht üzerindeki iddialarını aile bağlarına (Günah Çıkartan Edward kuzeniydi) ve Edward ile Harold'un ölçüsüz vaatlerine dayandırıyordu. Koşullar da kendisine yardım ediyordu (Fransa kralının güçsüzlüğü, İskandinavlar'ın, Flandre kontunun, imparatorun ve değerli bir koz olan papanın hoşgörülü tutumları). Kolayca Normanlar'ın yanı sıra birçok serüvencinin de katıldığı bir ordu toplayarak, Pevensey'e çıkarma yaptı. Harold, 14 ekim 1066'da, Hastings yakınında yenildi ve öldürüldü. Hızla fethedilen İngiltere boyun eğdi. Fatih William, İngiltere kralı olarak taç giydi (aralık 1066). Kentteki ayaklanmayı bastırarak birçok iskandinav akınını püskürterek ve ülkenin kuzey kesimini yakıp yıkarak egemenliğini sağlamlaştırdı. Sonra, fethettiği ülkeyi örgütlemeye girişti: anglosakson soyluların mallarına el koydu, toprakların önemli bölümünü silah arkadaşlarına ve Kilise'ye (en yüksek mevkiler, fransız-norman din adamlarına verildi) dağıttı. Normanlar'ın yönetimdeki ustalığının ilgi çekici bir örneğini oluşturan *Domesday Book*'a baktığımızda, İngiltere'ye fransızca konuşan ve XIII. yy.'a kadar kıta Avrupası'yla canlı ilişkilerini sürdüren bir soylu sınıf kazandıran bu servet aktarımının çapı hakkında bir fikir edinebiliriz.

Norman hanedanı (1066-1154) ile Anjoulu Plantagenetler hanedanı (1154-1399) dönemlerinin başlıca özelliği, oldukça güçlü bir monarşi yönetiminin kurulmasıdır. Eski bir gelenek uyarınca, soylulara ait mülklerin parçalı olduğu bu küçük ve tenha krallıkta, Henry I (1100-1135), Henry II

XII. ve XIII. YY.'DA İNGİLTERE VE BAĞIMLILARI

Anglosaksonlar

Cerdic (öl. 534)
Batı (Wessex) Saksonları'nın ilk kralı

Egbert (öl. 839)
Wessex kralı (802-827)
sonra Anglosaksonlar'ın kralı (827)

Aethelwulf (öl. 858)
Anglosaksonlar'ın kralı (839-856)

Aethelbald
Anglosaksonlar'ın kralı
(856-860)

Aethelberht
Anglosaksonlar'ın kralı
(860-866)

Aethelred I
Anglosaksonlar'ın kralı
(866-871)

Aziz Büyük Alfred
Anglosaksonlar'ın kralı (871-899)

Yaşlı Edward
Anglosaksonlar'ın kralı (899-924)

Aethelstan
İngiltere kralı (924-939)

Yaşlı Edmund I
İngiltere kralı (939-946)

Eadred
İngiltere kralı (946-955)

Edwy
İngiltere kralı (955-959)

Edgar Barışsever
İngiltere kralı (959-975)

Aziz Edward
İngiltere kralı
(975-978)

Aethelred II Mütereddit
İngiltere kralı
(978-1013/1014-1016)

evlendi (985)

Aethelflaed

evlendi (1002)

Emma (öl. 1052)

Edmund II Demir kaburgalı
İngiltere kralı (nisan-kasım 1016)

Günah Çıkartan Edward
İngiltere kralı
(1042 - ocak 1066)

Edward Atheling (öl. 1057)

Edgar Atheling
İngiltere kralı
(ekim-aralık 1066)

Azize Margaret (öl. 1093) — **evlendi** — **Malcolm III**
İskoçya kralı (1057-1093)

Matilda (öl. 1118)

İskoçya krallarının devamı

(1154-1189) ve Edward I (1272-1307) gibi enerjik krallar, vasalleri üstünde güçlü bir otorite kurmayı başardılar. Ne var ki, gerçek bir yönetim sisteminin erkenden gelişmesi (örneğin Maliye bakanlığı), kralın kişiliğiyle krallık kavramını birbirinden ayırma eğilimini doğurdu: örneğin, kralların kıta Avrupası'ndaki girişimleri, gün geçtikçe, soylu sınıfın onaylamadığı ve katılmakta ayak sürüdüğü kişisel girişimler haline geldi. Küçük soyluların, oldukça kalabalık bir özgür köylüler sınıfıyla ilişki kurmasını sağlayan eski yerel meclisler ile krallık konseyleri, belli bir siyasi yaşamı ve özgürlük anlayışını koruyabildiler. Bir hükümdar güçsüzse, Yurtsuz John (1199 -1216) ya da Henry III (1216-1272) gibi savaşta yenilmişse, baronlar aristokrasisi, geleneksel özgürlükleri hemen krala yazılı olarak onaylatıyordu: "Magna Carta" (Büyük Ferman) [1215], Simon de Montfort'un ayaklanması ve "Oxford hükümleri" (1258). Bu koşullar altında, Edward I gibi güçlü ve saygı gören bir kral, ülkeye

İKİ GÜL SAVAŞI
1450-1485

önemli bir askeri ve mali çabayı kabul ettirmeyi başardığında bile, davranışının haklılığını göstermek ve yardımını istediği toplumsal katmanlara bunu onaylatmak zorunda kalıyordu: örneğin Edward I, İngiltere'ye devlet ve düzenli vergi kavramlarını ilk sokan kişi olduğu gibi, sık sık genişletilmiş bir meclis toplamak gereğini duyan ilk hükümdar da oldu. Bir "parlamento" biçiminde toplanan bu meclis, çok geçmeden çalışması ve bileşimi kesin kurallara bağlı bir kurum haline geldi. Arkadan da, dolaysız vergi çıkarma tekelini yavaş yavaş ele geçiren Parlamento ile kral arasındaki diyalog, ingiliz siyasal yaşamının başlıca özelliği oldu.

Norman krallar ve özellikle de Anjou hanedanından ilk hükümdarlar, Fransa'da geniş ve zengin topraklara sahiptiler ve bu topraklar dolayısıyla Capet hanedanının vasalleri durumunda bulunuyorlardı. Küçük İngiltere krallığı'na, bir süre için, Somme'dan Pireneler'e kadar uzanan kıta mülkünün bir uzantısı gözüyle bakıldı. Kıta ile bu çıkar ilişkileri, ingiliz monarşisini, Fransa krallığı'yla sonu gelmez çatışmalara sürükledi. Bu çatışmaların en ünlüsü Yüz Yıl savaşları'dır (1337-1453).

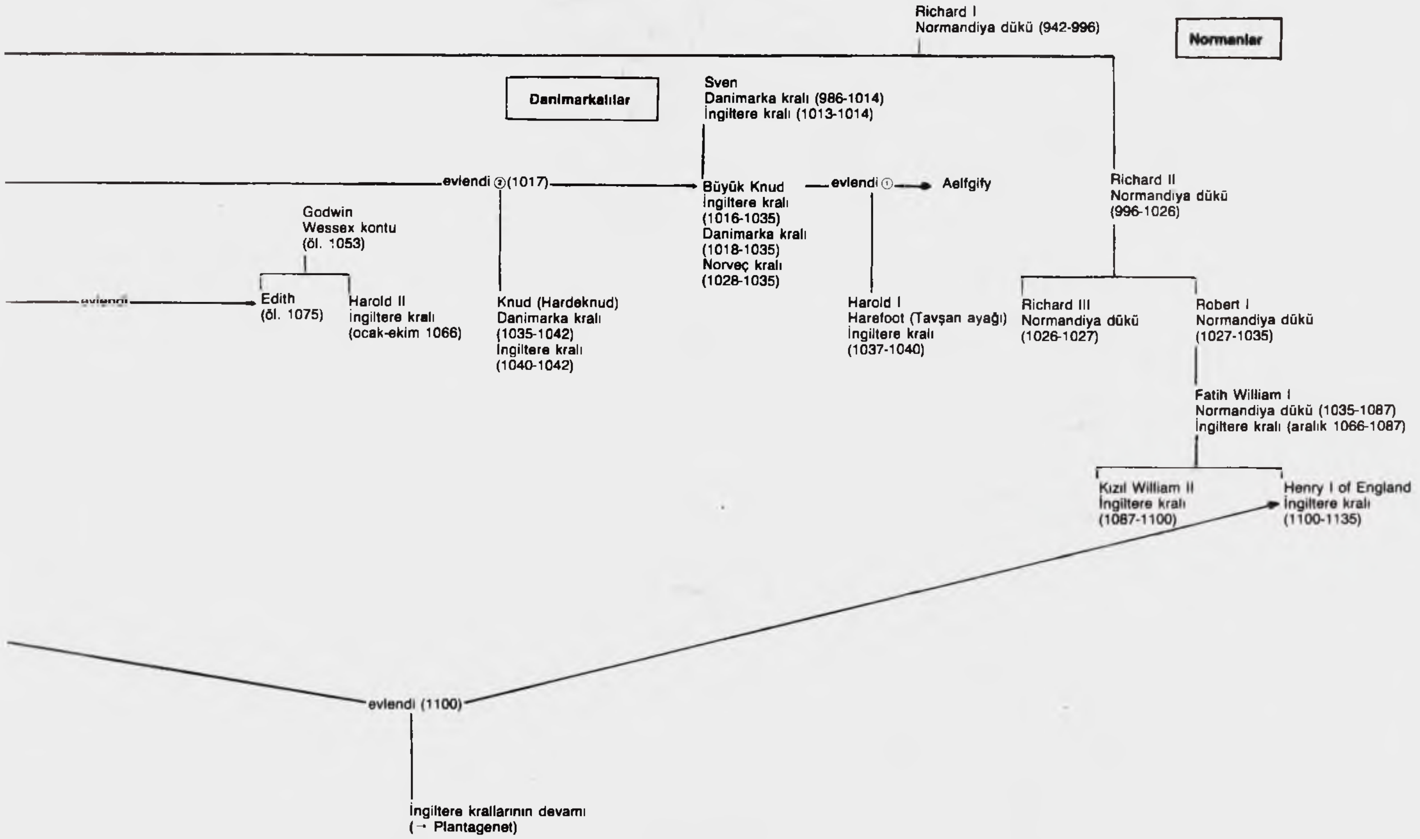
Fakat, ingiliz krallar, bu yüzden Britanya adalarıyla ilgilenmiyor değillerdi. Henry II, Wales'de uç beyliklerinin gelişmesini destekledi ve İrlanda'ya metbuluğunu kabul ettirdi (1170) ve burada "Pale" kolonileri kuruldu. Edward I Wales'i ele geçirdi (XIII. yy. sonu) ve egemenliğini İskoçya'ya yaymaya çalıştı. Öte yandan, koyun yetiştiriciliğinde (Cîteaux manastırlarının rolü) yeni bir gelir kaynağı bulan ingiliz ekonomisi gelişti; önce yahudi tefecilerin, sonra da italyan tüccarlarla flaman zanaatçıların teşvikiyle, büyük ticarete yönelerek, yün ve kumaş (XIV. yy.'dan sonra) ihraç etmeye başladı.

XIV. yy. sonunda ve XV. yy.'da İngiltere krallığı toplumsal ("emekçiler"in ayaklanması), dinsel (Wycliffe sapkın mezhebi) ve siyasal (Lancaster hükümet darbesi, İki Gül savaşı) karışıklıklarla ve Yüz Yıl savaşı'nı sona erdiren bozgunlarla sarsıldı. Fransa'daki fieflerin (1558'e kadar korunan Calais dışında) yitirilmesi, krallığa hiç değilse tam bir bütünlük ve sağlam bir ulusal bilinç kazandırdı. Karışıklıklar, soylular sınıfını kırarak, yurtluk sahibi derebeylerin XV. yy.'dan beri oluşturdukları tehlikeyi azalttı. Tümüyle İngiltere'ye özgü bu güçleri Tudor hanedanı (1485-1603) önemli ölçüde geliştirdi. Henry VII (1485-1509), krallığın gücünü ve bütünlüğünü yeniden kurdu ve Henry VIII (1509-1547) bunu pekiştirdi. Her ikisi de bunu Parlamento aracılığıyla kendisini millete kabul ettirmesini bilen bir krallık otoritesinden yararlanarak gerçekleştirdiler. Bu arada Henry VIII'in Roma'yla ilişkilerini koparması (1533), Parlamento'nun önemini büsbütün artırdı. Kral, kesinlikle ulusal nitelikte ve monarşinin hizmetinde bir kilise kurdu (Egemenlik yasası, 1534; → ANGLİKANCILIK). Zaten güçsüz düşmüş olan geleneksel kilise düzeninin daha da zayıflaması, hükümdarların önleme çabalarına rağmen, ülkeyi calvinci reformun etkisi altına soktu (püritenciliğin ortaya çıkması). Böylece İngiltere protestan bir ulus oldu. Bu dinsel devrimin yanı sıra toplumsal bir devrim de başladı. Koyun yetiştiriciliğinin yaygınlaşması, "enclosure" hareketine yol açtı; bu hareket, fiyat yükselişleri yüzünden sıkıntıya düşen köylü sınıfının zararına olarak, ticaret ve sanayiyle zenginleşmiş olan soylularla burjuvazinin tarım alanlarına elkoymaları sonucunu doğurdu. Aynı dönemde, İngiltere'de denizcilik gelişmeye başladı (XVI. yy.'da ilk sömürgelerin kuruluşu ve ilk büyük deniz zaferleri). Amerika'nın keşfi ve uzak ülkelere yapılan deniz seferleri, ticari etkinliği kamçıladı ve dinsel nedenlerin de eklenmesiyle İspanya'yı ülkenin yeni düşmanı durumuna getirdi.

Elizabeth I'in uzun ve şanslı saltanat döneminde (1558-1603) yeni eğilimler güçlü bir biçimde kök salarken, komşu İskoçya krallığı'nda ingiliz nüfuzunun yanı sıra protestanlık da başarıya ulaştı (1560). İngiltereli Tudorlar ile İskoçyalı Stuartlar arasındaki evlilik bağları, bu iki geleneksel düşmanı zaten birbirine yaklaştırmıştı. Elizabeth I ölünce (1603), kuzeni İskoçya kralı James VI, James I adıyla İngiltere tahtına çıktı. Stuartlar'ın tahta çıkışı iki krallığın giderek birleşmesine yol açtı ve bu birleşme 1707 Yasası'yla tamamlandı. Bu tarihten sonra iki ülkenin tarihi, Büyük* Britanya tarihi oldu.

Bk. harita sayfa 5700

İngiltere'de emekçi sınıfların durumu *(Die Lage der arbeitenden Klasse in England)*, Friedrich Engels'in yapıtı (1845). Toplumun bütünüyle bağıntısı içinde ele alınan bir toplumsal sınıf üzerine ilk marxçı çözümleme girişimi olan bu yapıt kuramsal bir açıklama da içeriyordu (bu açıklama sonradan *Alman ideolojisi*'nde yeniden ele alındı). Bu yapıtta XVIII. yy. sonundaki sanayileşmeden yola çıkan Engels, ilk çift kutuplanma ve merkezileşme olaylarını, bu arada küçük üreticilerin yıkıma uğramasını, işbölümünün gelişmesini, kırsal göç ve göçen emekçilerin proleterleşmesiyle birlikte büyük sanayi merkezlerinin nasıl kurulduklarını inceliyordu. Ekonomideki genel büyümeye (bu büyüme meta fiyatlarındaki düşmeye, meta fiyatlarındaki düşme de bir yandan üretim tekniklerindeki düşmeye, öte yandan XIX. yy.'ın ilk yarısında Büyük Britanya'nın belirgin özelliği olan sanayide tekel kurma eğilimine bağlıydı) koşut olarak görülmemiş bir nüfus artışı ortaya çıkıyor, bu artış niteliksiz işçi yığınını da büyütüyor, burjuvazi de sanayileşmeyi hızlandırmak için bu durumdan yararlanıyordu. Engels, işçilerin kümes gibi evlerde nasıl üst üste yığıldıklarını, "yoksullar için çıkarılan yasa"ların, yoksulları hayır atölyelerine girmeye nasıl zorladıklarını anlatıyordu. Engels bu yapıtta amerikan rekabetinin İngiliz üretim tekeline bir son vereceğini ve toplumdaki çift kutuplaşmanın, işçi sınıfı ulusun büyük çoğunluğu durumuna gelerek kendi gücünün bilincine varıncaya ve iktidarı ele alıncaya kadar süreceğini de öngörüyordu.

XVII. YY.'DA BRİTANYA ADALARI

İngiltere savaşı, İngiltere göklerinde ağustos-ekim 1940 arasında 850 ingiliz avcı uçağını Almanlar'ın 1 000 avcı ve 1 500 bombardıman uçağıyla karşı karşıya getiren hava harekâtı. Luftwaffe'nin görevi, İngiltere'ye yapılacak bir çıkartma amacıyla ingiliz avcı filolarını saf dışı bırakıp havada hâkimiyet kazanmaktı. Böylece, 13 ağustosta başlatılan saldırının ilk hedefi ingiliz hava üsleri ve aynı zamanda uçak sanayisi oldu. Parlak sonuçlara karşın (günde otuz kadar alman uçağı düşürüldü), 7 eylülde Hitler yeni hedef olarak Londra'nın bombalanmasını *(Blitz)* emrettiği sırada ingiliz avcı filolarının soluğu tükenmek üzereydi (pilotlarının dörtte biri ölmüştü). Almanlar'ın bu yanılgısı ingiliz savunmasını kolaylaştırdı; hava mareşali Dowding tarafından iyi yönetilen ingiliz savunması etkili bir radar ağıyla destekleniyordu. Ekimde İngiltere savaşı kesildi ve yıpratma savaşına dönüştü. Bu savaş, Luftwaffe'nin 2 000'den fazla, RAF'nin 1 000'e yakın uçağına mal oldu ve 15 000 sivilin ölümüne yol açtı.

İngiltere tarihi *(History of England)*, iskoç felsefeci ve tarihçi David Hume'ın kitabı; 1754 ile 1762 yılları arasında 5 cilt olarak yayımlandı. Güçlü önyargılara rağmen, bu yapıt toplum ve edebiyat olaylarını dikkate alan ilk gerçek genel tarih kitabıdır.

İNGİN sıf. *Yörs.* Aşağı, alçak, çukur yer için kullanılır; engin.

İNGİN a. *Yörs.* Nezle.

İNGİNLİK a.**1.** Daha alçakta, daha aşağıda olma durumu. **—2.** Güçsüzlük, güçten düşme; inhitat.

İNGLENOOK a. (iskoçça sözc.; *ingle,* ateş ve *nook,* köşe'den). İnş. Odanın duvarına değil, bir köşesine yerleştirilen, iskandinav kökenli eski bir ocak türü.

İNGLÉS (Jorge) → JORGE İNGLÉS.

İNGLEWOOD, ABD'de (Kaliforniya) kent, Los Angeles yerleşmesinin güneybatısında, havalimanının kenarında; 109 600 nüf. (1990). Hava taşıtları yapımı.

İNGLİN (Meinrad), almanca yazan isviçreli yazar (Schwyz 1893 - *ay. y.* 1971). Roman ve öykülerinde iki temel konuyu işledi: Birinci Dünya savaşı döneminde İsviçre (*Schweizerspiegel*, 1938) ve tekniğin saldırısından korunması gereken doğa (*Die graue March*, 1935; *Urwang*, 1954).

İNGODA, Rusya'da ırmak, Sibirya'da, Şilka'nın ana kollarından biri; 708 km.

İNGOLFR ARNASON (IX. yy.), *Landnámabók*'a göre, Norveç'ten kaçtıktan sonra İzlanda'ya gelen ilk norveçli kolon. Reykjavik'e heykeli dikildi.

İNGOLSTADT, Almanya'nın Bavyera eyaletinde kent; Tuna kıyısında; 100 100 nüf. (1989). Tuna vadisinin eski Roma yolu üzerinde bulunan bu eski kent, eskiden cizvit okulu (1555) ve üniversitesi (1472-1800) sayesinde önemli bir düşünce merkeziydi. Sur kalıntıları. Eski kiliseler (örneğin, XV. yy.'dan kalma büyük Frauenkirche kilisesi). Düklük şatosu (XV.-XVI. yy.; müze). Otomobil sanayisi. Tekstil makineleri. Üç petrol boruhattı (Lavera, Cenova ve Trieste'den gelir) rafinerileri ve termik santralları besler.
—Tar. 1539'da tahkim edilen bu kentte, 1632'de general Tilly öldü. 1800'de Fransızlar'ın aldığı kentin surları yıkıldı, 1828 ile 1848 arasında kent onarıldı. İngolstadt, 1472'de kurulan ve 1585-1588'den sonra cizvitlerin denetlediği üniversitesi, tanrıbilim ve felsefe fakülteleriyle Karşı Reform'un etkin bir merkeziydi.

İNGOT a. Metalürj. KÜLÇE'nin eşanlamlısı.

İNGR (Serge), çek generai (Moravya 1894 - Paris 1956). Birinci Dünya savaşı sırasında önce Rusya'da çek lejyonunda, sonra Fransa'da ve İtalya'da bulundu. Savaş bittiğinde İtalya'da tabur komutanıydı. 1936'da genelkurmay ikinci başkanı oldu, 1939 sonunda Fransa'ya geçti ve Paris (1939-40) ve Londra'da (1940-1945) geçici çekoslovak hükümetinin milli savunma bakanlığını üstlendi. Paris'te çek tümenini kurdu. 1948'de ABD'ye göç etti.

İNGRAO (Pietro), italyan siyaset adamı (Lenola, Roma yakını, 1915). 1940'ta gizli İtalyan komünist partisi'ne katıldı. 1947'den 1957'ye kadar *L'Unità*'nın yazı işleri müdürlüğünü yaptı. 1948'de milletvekili seçildi, 1966'da İtalyan komünist partisi siyasal büro üyesi oldu. 1972-1976 arası partinin parlamento grubu başkanlığı, 1976-1979 arasında meclis başkanlığı görevini üstlendi. Bazı yapıtları: *Crisi e Terzavia* (1978), *Tradizione e Progetto* (1982), *Il Dubbio dei Vincitori* (şiir, 1987).

İNGRES (Jean Auguste Dominique), fransız ressam (Montauban 1780 - Paris 1867). Bu resim ustası sağlığında büyük bir üne kavuştu, ama estetik amaçları pek anlaşılamadı. 1806 Salonu'na yolladığı tablolar "gotik" sayılıp küçümsendi; yırmı, otuz yıl sonra ise akademizmle suçlandı. Enstitü'den meslektaşlarıyla durmadan fikir tartışmalarına giren bu güneyli ressamın tutkulu karakteri, kendini betimlediği portrelere yansır (1804, Condé müzesi, Chantilly; 1858, Uffizi, Floransa). 1775'te Montauban'a yerleşen toulouselu bir sanatçının (Joseph İngres, 1755 -1814) oğlu olan ressam, 1791'de Toulouse akademisi'ne kaydoldu, iki yıl sonra, tamoyma dalında bir büyük ödül kazandı. Joseph Roques, manzara ressamı Jean Briant ve heykelci Jean-Pierre Vigan sanatçının öğretmenleriydi. Müziğe olan yeteneği (Capitole orkestrası'nda ikinci kemandı) Paris'e gidişine değin (1797) ona geçim olanağı sağladı.
David'in atölyesine girdi, Raffaello'ya fransız ve flaman primitif ressamlara ve yunan sanatına ilgi duydu. 1801'de Roma Büyük ödülü'nü aldı; Roma Fransız okulu bir süre için ödeneksiz kaldığından İtalya'ya ancak 1806'da gidebildi. Bu arada desenler ve kitap resimleri yaparak geçimini sağladı ve ilk portre siparişlerini aldı. 1806 Salonu'nda *Napoléon imparatorluk tahtında* (Askeri müze, Paris) adlı tablosu ile *Monsieur, Madame ve Mademoiselle Rivière* (üçü de Louvre'da) adlı portreleri en beklenmedik eleştirilere yol açtı. İngres sonunda Roma'ya gidebildi; kısa bir süre kaldığı Floransa'da Brancacci capellası (Masaccio'nun freskleri) ona nitelikli resim sanatının beşiği gibi gözüktü. J. Cassou, "İngres kuzey ülkelerinin uygarlığına karşı gelen bir güneylidir ve onun için başkent Paris değil, Roma'dır" diye belirtmektedir. Gerçekten de İngres, Roma'ya yaptığı bu ilk yolculuğu 1820'ye kadar uzattı. O zamanlar bir fransız vilayeti olan Roma, imparatorluğun ikinci başkenti olarak kabul ediliyordu. Rejimin temsilcileri -bunların arasında general Miollis ile M. de Norvins de vardı- ressama portreler yaptırdılar ve resmi siparişler verdiler: *Mme Devauçay* (1807, Condé müzesi, Chantilly), *M. Bochet* (1811, Louvre), *Mme de Senonnes* (1814, Nantes müzesi). *Granet'nin portresi*'nde (Aix müzesi) olduğu gibi, Quirinale sarayı için yaptığı *Ossian'ın düşü* adlı tabloda da (1813, İngres müzesi, Montauban), *Alba dükü Sint Gudula'da* (1815-1819, Montauban), *Paolo ve Francesca* (Bayonne) gibi kimi küçük resimlerini de etkileyecek önromantik bir duyarlık göze çarpar. Roma'dan gönderdi-

ği *Oidipus ile Sfenks* (1808, Louvre) ve *Valpinçon* da denilen *Yıkanan kadın* (1808, ay. y.) şaşkınlık uyandırdı. Birincisi "fazla gerçekçi", ikincisi ise "gölgeden yoksun" bulundu. 1819 Salonu'nda, *Büyük Odalık* (Louvre) adlı tablosundaki figürün maniyerist bir pozda gerinmesi arıtıcıları öfkelendirdi. İmparatorluğun çöküşü 1815'ten sonra İngres'in müşterilerinin sayısını azalttı. Heykelci Bartolini'nin davetlisi olarak, dört yıl Floransa'da kaldı (1820-1824). *Aziz Sixtus Madonnası*'ndan oldukça etkilenerek yaptığı *Louis XIII'ün yemini* (1820-1824, Montauban katedrali) adlı tablosunda Raffaello'ya duyduğu hayranlık öteki eğilimlerine baskın çıkar. 1824 Salonu'nda seyirci, bu tabloyu Delacroix'nın *Sakız katliamı*'nın temsil ettiği romantizme karşı klasikçiliğin bir manifestosu olarak gördü; iki ustanın ölümüne kadar, hayranları onları birbirlerinin karşıtı olarak göstermeyi sürdürdüler.

1825'te Enstitü'ye seçilince, İngres bir atölye açtı. Öğrencilerine "Raffaello ile Yunanlılar, işte tek yol onlar" diyor ve onlara *Homeros'un tanrılaştırılması* adlı tablosuyla ortaya koyduğu örneği salık veriyordu. Öte yandan bu görüşü onu, iş burjuvazisini yücelttiği *M. Bertin'in portresi*'nde (1832, Louvre) en katıksız gerçekçi üslubu uygulamaktan alıkoymadı. 1834'te, *Aziz Symphorianus'un martyr'i* (1824-1834, Autun katedrali) adlı tablosunun uğradığı başarısızlığa kırılarak, İngres bundan böyle Salon'lara yapıt göndermemeye karar verdi ve Villa Medici'nin yöneticiliğini yapmayı kabul etti. Villa Medici'deki öğrencileri, o sıralar *Stratonike* (1840, Chantilly) adlı yapıtına çalışan ustalarından büyük ölçüde etkilenerek birbirinin benzeri resimler yollamaya başladılar; bu durum Güzel sanatlar akademisi'ni rahatsız etti. Paris'e dönünce, gerçekleştirilmesi bir işkenceye dönüşen portre siparişleri İngres'in elini kolunu bağladı (*Haussonville kontesi*, 1845, Frick Collection, New York; *Mme Moitessier*, 1851 [National Gallery, Washington] ve 1856 [National Gallery, Londra] vb.). Luynes dükünün Dampierre için istediği süslemelerde (tamamlanmamıştır) estetik programını ortaya koymayı düşledi; *Altın çağı* ve *Demir çağı* adlarını taşıyan bu süslemeler için, her zamanki gibi, çok sayıda desen yaptı. İngres desende rakipsizdir; kurşunkalemle yaptığı portrelerde (*Forestier ailesi* [1806, Louvre] ve ilk *Mme Ingres* [1814, Montauban]) büyüleyici bir yetkinliğe ulaşmıştır.

Paganini'nin portresi (1819), **İngres**'in yapıtı kurşunkalemle desen (*Louvre müzesi, Paris*)

Giraudon

İngres'in yapıtları içinde, dinsel resimler (*Hostialı Meryem*, 1841, Puşkin müzesi, Moskova; *Jeanne d'Arc*, 1854, Louvre; *İsa din bilginlerinin arasında*, 1862, Montauban) oldukça yavan bir idealizmi yansıtırlar. İngres en büyük başarılarını onu en çok uğraştıran tarih resmiyle kazanmamıştır. Sanatının iki büyük kutbu portreler ve nü'lerdir. Portreleri, modanın yapmacılıklarının ötesinde, dizginsiz bir modernlik taşırlar. Çok sevdiği nü'ler ise 1807'de yaptığı çekingen *Yıkanan kadın*'la (Bayonne) başlar, *Türk hamamı*'nın (1863'te tamamlanmıştır, Louvre) rehavet içindeki erotizmiyle son bulur. *Venus Anadyomene*'nin (1848, Chantilly) ya da *Kaynak*'ın (1856, Louvre) dingin arabeskı, *Odalık ve köle*'nin (1839, Fogg Art Museum, Cambridge) dolambaçlı çizgileri İngres'in üslubunun özünü oluşturur: resimde mekân hilelerinin reddi, ölçülü renk kullanımı, çizginin üstünlüğü.

İngres'in öğrencileri üzerindeki etkisiyle (Flandrin'ler, V. Mottez, J.-L. Janmot, isviçreli Adolf von Sturler) XIX. yy.'da klasik resimde yenilik hareketi başladı. Puvis de Chavannes, M. Denis, aynı zamanda da Degas, Gauguin, hatta Renoir, sağlam yapılı ve kafaya hitap eden bu sanattan esinlendiler; Seurat, Matisse ve kübistler de bu sanattı yücelttiler. (→ İNGRESÇİLİK.) Montauban*'daki İngres müzesi'nde, sanatçının dört bini aşkın desen ve etüdü vardır.

İNGRESÇİLİK a. Güz. sant. İngres'in izleyicileri ya da hayranları tarafından benimsenen üslup. (Bunlar arasında H. Flandrin, V. Mottez, Puvis de Chavannes ve M. Denis sayılabilir. Ustalarının öğretisine dayanarak trecento, quattrocento ve Raffaello'yu örnek alarak çizgiye renkten daha fazla ağırlık verirler.)

İNGRESYON a. (fr. *ingression*) Dişç. cerr. Bir dişin, çenekemiğindeki diş yuvasında aşağıya doğru yer değiştirmesi.

İNGRİYA ya da **İNKERİ**, Karelya'da bölge, Neva ırmağı ve Ladoga gölü kıyılarında. *İngriyalılar* denen Finliler'in yaşadığı bölge, Novgorod tarafından sömürgeleştirildi (XIII.-XV. yy.), İsveçliler tarafından ilhak edildi (Stolbova antlaşması, 1617) ve sonunda Nystad antlaşması'yla (1721) yeniden Rusya'ya bağlandı.

İNGRİYA DİLİ a. Fin-ugur dil ailesinden, fin-baltık dili. Leningrad'ın doğusunda birkaç yüz kişi tarafından konuşulur.

İNGRİYALILAR, fince **İnkerilaiset,** rusça **Yjortsıy,** İngriya'da yaşayan fin halkı. Ruslar'ın içinde eridiler. 1979 sayımında nüfusları ancak birkaç yüz kadardı.

İNGULETS, Ukrayna'da ırmak, Dniepr kolu (sağ kıyıdan); 550 km (havzası 13 700 km²;). Yelizavetgrad'ın K.'inden doğar, Krivoy Rog'dan geçer ve denize döküldüğü yerin yakınında Dniepr'e kavuşur. Önemli bir sulama sistemini besler.

İNGURİ, Gürcistan'da ırmak, Karadeniz'e dökülür; 213 km (havzası 4 060 km²). Hidroelektrik tesisi.

İNGUŞÇA a. İnguşlar'ın konuştuğu nah öbeğinden kafkas dili.

İNGUŞLAR, Kuzey Kafkasya'da halk. Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin batı bölümünde yaşarlar. Eskiden animist ve hıristiyan olan İnguşlar, 1860-1870'li yıllarda Dağıstan'dan gelen sufi din adamları tarafından islamın sünni mezhebine katıldılar. 1941-1943'te Çeçenler'le birlikte sovyet rejimine karşı ayaklandılar ve 1943-44 kışında kitleler halinde Sibirya ve Kazakistan'a sürüldüler. Hayatta kalanlar, Stalin'in ölümünden sonra eski haklarına kavuştular ve kendi topraklarına dönmelerine izin verildi. 1989'da 178 000'i özerk cumhuriyette olmak üzere 200 000'den fazla İnguş vardı. Hayvancılıkla geçinirler.

İNGVAEONELER → İNGAEVONELER.

İ.N.H., yaygın adı izoniazit* olan İZONİKOTİN HİDRAZİTİ'nin kısaltması.

İNHA a. (ar. *inha'*). *Esk.* **1.** Bir göreve atanmak ya da maaşın yükseltilmesi için bir üst makama yazılan yazı. **—2.** Ulaştırma, yetiştirme. **—3.** *İnha etmek*, önermek, atama ya da yükseltme için öneride bulunmak. || *İnha evrakı*, önerge belgesi.

İNHALASYON a. (fr. *inhalation;* lat. *inhalatio, -onis*, içine çekme'den). Solunum yoluyla tozların, gazların ve ilaçların içe çekilmesi.

—Kad. doğ. *Amnios inhalasyonu*, doğum sırasında amnios sıvısının yenidoğanın soluk borusuna ve bronşlarına geçmesi. (Genellikle anoksiye bağlı olarak erken ortaya çıkan bir solunum hareketi yüzünden olabilir.)

Fabian-Sygma

Pietro **İngrao** (mayıs 1979'da)

Lauros-Giraudon

İngres
Mme de Senonnes (1814)
Güzel sanatlar müzesi, Nantes

Lauros-Giraudon

İngres
Büyük Odalık (1814)
Louvre müzesi, Paris

İNHALATORYUM a. (fr. *inhalatorium*'dan). Ted. Kaplıcalarda inhalasyonla tedavi yapılan oda.

İNHALATÖR a. (fr. *inhalateur*). İnhalasyon yapmaya yarayan aygıt.

-İN HALİ a. Dilbil. TAMLAYAN* DURUMU'nun eşanlamlısı.

İNHAMBANE, Mozambik'te liman kenti; il merkezi, Maputo'nun K.-D.'sunda; 26 700 nüf. (1989). —*İnhambane ili,* 68 615 km^2; 1 254 379 nüf. (1989).

İNHAN (Mustafa Zühtü), türk iktisatçı (1881 - İstanbul 1970). Mülkiye mektebi'ni bitirdi. Abdülhamit II döneminin baskısına dayanamayarak gizlice Rusya'ya gitti, bir süre orada kaldı (1902-1904). Daha sonra Almanya'ya geçerek Berlin Üniversitesi'nde öğrenim gördü. İkinci meşrutiyet ilan edilince Türkiye'ye döndü (1908). İstanbul darülfünunu hukuk bölümü'nde iktisat ve istatistik dersleri verdi. Çeşitli yüksekokullarda öğretim üyesi olarak çalıştı. Ticaret ve iktisat vekâleti müsteşarlığı'na atandı, Lozan konferansı'na iktisat danışmanı olarak katıldı (1923). Yapıtları: *Usulü maliye* (1910), *Kavaid-i teklifiye* (1912), *İşletme iktisadı* (1919), *Sigortacılık tekniği* (1942).

İNHİBİSYON a. (fr. *inhibition*). TUTUKLUK'un eşanlamlısı.

İNHİDAM a. (ar. *hedm,* yıkma'dan *inhidam*). *Esk.* **1.** Yıkılma, viran olma, çökme. **—2.** *İnhidam bulmak,* yıkılmak, çökmek.

İNHİLAL, -li a. (ar. *inḥilal*). *Esk.* **1.** Parçalanma, dağılma, bozulma: *"... Türk cephesinin Eskişehir'de hatta Ankara'da inhilali kaabil olsa yine bu iş bitmez;..."* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Bir görevin boşalması, kadronun açılması. **—3.** *İnhilal etmek,* çözülmek, bozulmak; boşalmak, açılmak: *"Benimle Cavidan'ı birbirine bağlayan hisler, rabıtalar, ölü vücutların azası gibi çürüyor, dağılıyor, inhilâl ediyor"* (R. N. Güntekin).
—Esk. kim. Ayrışma, erime.
—Esk. tıp. Erime, dağılma. || *İnhilal-i azm,* kemik erimesi, || *İnhilal-i dem,* kanın dağılması.
—Ruhbil. İnsanda kişiliğin bozulması, çözülmesi.

İNHİMAK, -ki a. (ar. *inhimak*). *Esk.* Bir şeyi çok fazla isteme, üzerine düşme: *"Sofraya oturdukları zaman hiçbir yemeğe karşı fazla inhimâk gösterilmeyecekti"* (R. C. Ulunay).

İNHİNA a. (ar. *inhina'*). *Esk.* **1.** Eğilme, eğiklik, çarpıklık. **—2.** Alçalıp yükselme. **—3.** Birinin üstünlüğüne boyun eğme. **—4.** *İnhina etmek,* eğilmek; baş eğmek.
—Esk. mat. *İnhina merkezi,* daire merkezi.

İNHİNAK a. (ar. *inḥinak*). *Esk.* Boğulma, bunalma; nefes almada zorluk çekme.

İNHİRAF a. (ar. *inḥiraf*). *Esk.* **1.** Sapma, başka bir tarafa yönelme: *"Mahrek-i arzdan derece-i inhirâfı da daima şüphelidir"* (Baha Tevfik). **—2.** Doğru yoldan çıkma, yanlış yola sapma. **—3.** Bozulma, biçim değiştirme: *"Tabiat inhirâfın gör hevâ-yı ışkdan tende"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—4.** Kırgınlık, gücenme: *"Gayret-i kaddün mizac-ı şem'e virmiş inhiraf"* (Fuzuli, XVI. yy.). **—5.** *İnhiraf etmek,* dönmek, yön değiştirmek; doğru yoldan çıkmak: *"Çizilmiş yollardan inhiraf ediyoruz"* (R. N. Güntekin). *"Vakıa umumiyetle, her türlü hususu dinden inhiraf edenlere karşı..."* (H. C. Yalçın). **—6.** *İnhiraf-ı hatır,* gönül kırgınlığı, gücenniklik. || *İnhiraf-ı mizaç,* vücut kırgınlığı, kuvvetten düşme. || *İnhiraf-ı semt-i kıble,* Mekke ile dünyanın herhangi bir yerinden güney yönüne doğru çizilen çizgiler arasında kalan açı. || *İnhiraf-ı tabii,* doğal değişim.
—Esk. fiz. Sapma. || *İnhiraf zaviyesi,* sapma açısı. || *İnhiraf-ı ibre,* pusula iğnesinin sapması.
—Esk. gökbil. Yükselim. || *İnhiraf-ı kürevi,* küresel sapınç. || *İnhiraf-ı manzar,* gökcisimlerinden birinin merkezinde, Dünya'nın merkezi ile herhangi bir noktasındaki gözlemcinin bakış doğrultusundan çizilen çizginin birleşmesi sonucu oluşan açı. || *İnhiraf-ı senevi,* yıllık sapınç. || *İnhiraf-ı süfliyeyn,* Merkür ve Venüs'ün Dünya ile aralarındaki açı. || *İnhiraf-ı yevmi,* günlük sapınç. || *İnhiraf-ı ziya,* yıldızların görünürdeki yer değiştirmesi, sapınç.
—Esk. tıp. *İnhiraf-ı mafsal,* eklem yerlerindeki çarpıklık. || *İnhiraf-ı rahm,* rahim çarpıklığı.

İNHİSÂF a. (ar. *inḥisâf*). *Esk.* **1.** Ay tutulması. **—2.** Parlaklığını yitirme, sönmeye yüz tutma. **—3.** İçe göçme, gömülme. **—4.** Ününü yitirme, gözden düşme. **—5.** *İnhisâf etmek,* tutulmak; batmak.
—Esk. tıp. *İnhisâf-ı ayn,* kör olma.
—Esk. yerbil. Çökme, çöküntü.

İNHİSAR a. (ar. *inḥiṣar*). **1.** Yalnız bir kimseye ya da bir şeye ait olma; tekel. **—2.** TEKEL'in eşanlamlısı. **—3.** *İnhisar etmek,* yalnız bir kimseye ya da bir şeye ait, ona özgü durumda olmak. **—4.** *İnhisara (inhisarına) almak* → TEKEL*İNE ALMAK. || *İnhisarında olmak* → TEKEL*İNDE OLMAK. || *İnhisar maddeleri* → TEKEL* MADDELERİ.

İNHİSAR, Bilecik ilinin Karadeniz bölgesinde kalan kesiminde ilçe; 8 140 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi, Bilecik'in 55 km doğusunda *İnhisar,* 1 626 nüf. (1990).

İNHİSARCI sıf. Herşeyi bir elde toplayan, tekelci: *inhisarcı bir tutum.*

İNHİSARCILIK a. İnhisarcı olma durumu, tekelcilik.

İNHİŞAŞ a. (ar. *inḥişaş*). *Esk.* İki şeyin birbirine dokunup hışırdaması: *inhişaş-ı esliha* (silahların şakırtısı). *İnhişaş-ı evrak* (yaprakların hışırtısı).

İNHİTAM a. (ar. *ḥatm,* kırma'dan *inḥitam*). *Esk.* Kırılma, ufalanma, ezilme.

İNHİTAT, -tı a. (ar. *ḥaṭṭ,* aşağı indirme'den *inḥiṭat*). *Esk.* **1.** Düşme, alçalma, kaybolma: *İnhitat-ı ufuk* (ufuk çizgisinin kaybolması). **—2.** İyi bir durumdan daha kötü bir duruma düşme, gerileme, çökme. **—3.** Yaşlanmaya başlama; kuvvetten düşme: *Sinn-i inhitat* (ihtiyarlık çağı). **—4.** *İnhitat etmek,* kuvvetten düşmek.
—Denizc. *İnhitat-ı ibre,* pusula ibresinin, kutuplara doğru yaklaştıkça, Yer manyetik alanının etkisiyle ufka doğru eğilmesi.
—Esk. tıp. Bedende oluşan şişkinliğin inmesi. || *İnhitat-ı cüzi,* bedende oluşan bir şişin biraz inmesi. || *İnhitat-ı külli,* bedendeki şişkinliğin inerek eski duruma dönmesi.
—Kur. tar. *İnhitat devri,* Osmanlı devletinin çöküş dönemine (1792-1922) tarihçilerin verdikleri ad.

İNHİZAM a. (ar. *hezimet*'ten *inhizâm*). *Esk.* Hezimete uğrama, bozulma: *"Fakat netice olarak bir inhizamdan başka bir şey kazanamadım"* (Baha Tevfik).

İNHİZAM a. (ar. *hażm*'dan *inhiżam*). *Esk.* **1.** Sindirme, sindirilme. **—2.** *İnhizam etmek,* sindirmek.

İnhuk (*İNstitut HUdojestviyennoy Kulturıy*'in [Sanatsal kültür enstitüsü] kısalt.), sanatı bilimsel kurallar uyarınca incelemek ve öğretmek amacıyla 1918'de Moskova ve Petrograd'da kurulan enstitü. (Aynı dönemde benzer bir kuruluş Almanya'da, Bauhaus'ta oluşturuldu.) XX. yy.'ın ilk modern sanat müzesi burada kuruldu. Önceleri bütün resim akımları ve uygulamalı sanatların tüm dalları burada sergilenmiş, ama kısa sürede iki akım öne çıkmıştır: arı sanat (Kandinsky, A. Pevsner, Maleviç) ve maddeci-üretimciler (Tatlin, Rodçenko, Varvara Stepanova). Enstitü 1926'da kapatıldı.

İNİ a. (esk. türkç. sözc.). Küçük kardeş.

İNİCİ sıf. Müz. İlk sesi tiz, ikincisi pes olan aralıklar ve tizden pese doğru gelişen melodik hareketler için kullanılır. ||*İnici gam,* sesleri tizden pese doğru sıralanmış gam. ||*İnici makam,* tiz duraktan ya da dolaylarından seyre başlayan makam. (Bir makam dizisinin inici ya da çıkıcı olarak kullanılması, önemli bir seyir farkı yaratır. Sözgelimi hüseyni dizisinin inici olarak kullanılmasından muhayyer makamı doğmuştür ve hüseyni ile muhayyer makamları oldukça değişik iki makamdır. Belli başlı inici makamlar şunlardır: mahur, şehnaz (zengule makamının inici biçimi), tahir (neva makamının inici biçimi), kürdilihicazkâr, hicazkâr (suzinâk makamının inici biçimi), evç (ırak makamının inici biçimi), ferahnâk, acemaşiran, muhayyerkürdi, bayatiaraban, evcârâ, ferahfeza, sultaniyegâh, şehnazbuselik (hicazlı buselik makamının inici biçimi), suzidil, şedaraban.

İNİDÂM a. (ar. *ʿadem,* yokluk, hiçlik'ten *inʿidâm*). *Esk.* Ortadan kalkma, yok olma.

ÎÑIGO ARİSTA, Pamplona kralı (VIII.-IX. yy.), *îñiga* hanedanını kurdu; Navarra krallığı'nın varlığını kesinleştirip güçlendirdi.

İNİK sıf. İnmiş, indirilmiş olan: *Dükkânın kepenkleri inik ama içeride ışık var. İnik lastik.*

İNİK → ENİK.

İNİKÂS a. (ar. *ʿaks,* yankı'dan *inʿikas*). *Esk.* **1.** Işık için yansıma, ses için yankılanma; aksetme: *"... bu mütenevvi eşyanın inikâsiyle..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** (Piyasada) etki, tepki. **—3.** *İnikâs etmek,* yansımak: *"Güneş bulutlara pek latif surette inikâs etmiş olabilir"* (H.C. Yalçın).
—Esk. fiz. *İnikâs-ı sada,* yankı, yankılanma. ||*İnikâs-ı ziya,* yansı, yansıma.

İNİKÂSİ sıf. (ar. *inʿikâs* ve *-i*'den *inʿikasi*). *Esk.* Yansımayla, yankılanmayla ilgili.
—Esk. mat. *İnikâsı, hassa,* YANSIMALILIK'ın eşanlamlısı.

İNİKAT a. (ar. *inʿiḳâd*). *Esk.* **1.** Bir konuda görüşmek için, ilgili kişilerin bir araya gelmesi, toplanması. **—2.** Anlaşma, kararlaştırma. **—3.** Bağlanma, birleşme. **—4.** *İnikat etmek,* toplanmak, birleşmek.
—İsl. huk. Bir sözleşmenin tamamlanmasıyla doğan bağlanma. (İki ya da daha çok kimsenin birbirlerine uygun irade açıklamalarıyla akit inikat eder.)

İNİLDEME a. İnildemek eylemi.

İNİLDEMEK gçz. f. İnlemek.

◆ **inildetmek** ettirg. f. İnlemesine neden olmak.

İNİLDETMEK → İNİLDEMEK.

İNİLEMEK gçz. f. Halk. İnlemek.

İNİLMEK → İNMEK.

İNİLTİ a. **1.** İnleme sırasında çıkarılan dokunaklı kesik sesler. **—2.** İnlemeyi andıran, hüzün verici, tekdüze gürültü: *Gemiye çarpan dalgaların iniltisi gitgide artıyordu.*

İNİLTİLİ sıf. İnilti dolu.

İNİM İNİM be. (*inlemek*'le kullanılır). **1.** Sürekli bir inlemeyi belirtir: *Hasta sabaha kadar inim inim inledi.* **—2.** *İnim inim inlemek,* yokluk ve yoksulluk içinde, baskı ve zulüm altında çok acı çekerek yaşamak. ||*İnim inim inletmek,* bir kimseyi ya da topluluğu büyük sıkıntılara sokmak: *Acımasız adam hepimizi inim inim inletiyordu.*

İNİS, ing. **Ennis,** İrlanda Cumhuriyeti'nde (Munster ili) kent, Chláir yönetim bölümünün merkezi, Shannon halicinin K.'inde Fergus kıyısında; 8 500 nüf. Bazı bölümleri XV. yy.'da yeniden yapılmış XIII. yy.'dan kalma manastır. Karayolu ve demiryolu kavşak noktası. Besin maddeleri. Tekstil.

İNİSİYAL a. (fr. *initiale*). Matbaac. Bölüm ya da paragraf başında yer alan harf. (→ BAŞ* HARF.)

İNİSİYATİF a. (fr. *initiative*). **1.** Bir şeyi ilk olarak öne sürmek, düzenlemek ve

yapmak eylemi: *Bu toplantıyı onun inisiyatifiyle düzenledik.* **—2.** Bir kimsenin, bir şeyi önerme, bunlar hakkında karar verme ve eyleme geçebilme hakkı: *Bu iş benim inisiyatifimden çıktı. Bu konudaki inisiyatif daire başkanına aittir.* **—3.** Başkalarının önerilerine, düşüncelerine başvurmaksızın sorumluluğu üstlenebilme, gerekli kararı anında alabilme ve bir işi kendi başına yapabilme niteliği: *Bunu, kendi inisiyatifiyle yaptı.* **—4.** *İnisiyatifi ele almak,* bir sorunu çözümlemede, bir karara ulaşmada söz sahibi olmak. ‖*İnisiyatifini kullanmak,* gerekli kararı beklemeden almak.

İNİŞ a. **1.** İnmek eylemi ya da biçimi: *İniş, çıkıştan daha çabuk oldu. Otobüste inişler arka kapıdan yapılmalıdır. Çarşıya her inişimizde ona da uğrarız. Ağaçtan inişini bir görmeliydin.* **—2.** Bir yere doğru inme, düzenli yükseklik kaybı: *Mecburi iniş yapmak. Uçak inişe geçti.* **—3.** Yukarıdan aşağıya doğru eğimi olan yer: *İnişin hemen başında oturuyorlar.* (Karşt. YOKUŞ.) **—4.** *İniş aşağı,* bayır bir yerden aşağıya doğru. ‖ *İniş çıkış,* engebeli olan. ‖ *İniş yokuş,* hem inişi, hem yokuşu bulunan.

—Havc. Bir uçağın, bir uzay aracının yere konmak eylemi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Otomatik iniş,* bir uçağın pilot katkısı olmadan inişi. ‖ *İniş takımı,* bir uçağın inmesi ve kalkması için altına yerleştirilen düzenek.

—Mad. oc. Maden ocağına inen kimseleri sayma birimi. (İniş ve çıkışların sayısı, ocakta kaç kişi bulunduğunu tam bilmek için çok duyarlı biçimde denetlenir.)

—Spor. İzlenecek yönün, bayraklı, değişik renkte sopalardan oluşan kapı*'larla belirtildiği bir pist üzerinde yapılan kayak sürat yarışı. (Uluslararası yarışmalarda düzey farkı, yakaşık 3 km'lik bir pist için 800 ile 1 000 metre arasındadır.)

—ANSİKL. Ask. havc. Askeri uçakların çağdaş teknolojiden kaynaklanan bazı iniş sorunları vardır; ağırlık ve hız artışı daha uzun, daha dayanıklı pistlerin yapımını, ayrıca özel fren malzemelerinin kullanımını gerektirir. Bazı hava kuvvetleri sorunu, kısa ya da düşey kalkış ve inişli uçaklarla çözmeye çalıştı. Bununla birlikte, kötü hava koşullarında iniş için gereken yardımcı sistemlerle ilgili önemli sorun henüz çözülemedi. Hava kuvvetlerinin birçoğunun 50'lerin başından bu yana uyguladığı İLS (borda donanımı ve yerde bir istasyon gerektiren Instrument Landing System [aletli iniş sistemi]) hâlâ kullanılır. Buna koşut olarak NATO'da hizmete giren PAR'nin (yerde üslenmiş Precision Approach Radar [duyarlı yaklaşım radarı]) kimi sakıncaları yüzünden uzun vadede değiştirilmesi gerekmektedir. Kimi NATO ülkelerinde 1970'te başlayan araştırmaların, XX. yy.'ın sonundan önce sonuçlanması beklenmektedir; MLS (Microwave Landing System [mikrodalgalı iniş sistemi]) denilen yeni sistem bir yer istasyonuna ve borda donanımına dayanacaktır. Rusların 70'lerin başından beri Amerikalılar'ın ilgilenmediği lasere dayalı yardımcı iniş sistemi üzerinde çalıştığı bilinmektedir.

—Havc. Bir uçak ya da helikopter yere göre hızını azaltmak için daima rüzgâra karşı iniş yapar; uçak görece düşük bir hızla, flapları ve iniş takımları açık halde, önceden belirlenen eğimde bir yörüngeyi izleyerek yaklaşır ve motorları ralantiye almış durumda çok düşük bir yükseltide pist başına ulaşır; ama motor gücü, rüzgâr hızının ani yükselişi halinde pist dışına düşme tehlikesini önlemek için yeterli düzeyde tutulur; bu andan başlayarak iniş, uçak yere teğetsel biçimde dokunacak ve hızın düşey bileşeni olabildiğince, örneğin 1 m/sn'den düşük olacak biçimde bir ''palyeye geçiş'' ile tamamlanır; hızın bu düşey bileşenini veren kinetik enerjiyi tekerlek lastikleri ve özellikle iniş takımlarındaki uzun esnemeli amortisörler sönümler; amortisörler düşey hızın 2,5 ile 3,6 m/sn arasında değişen maksimum değerlerine göre hesaplanmıştır. Tekerlekler yere dokunduğu anda pilot, frenleme araçlarını kullanır; bu frenler arasında şunlar sayılabilir: tekerlek frenleri; aerodinamik frenler (90° kırılabilen kanat ya da gövde panoları) pervane adımını ya da türbojetlerde itme kuvvetini ters çevirme; kuyruk paraşütü (yüksek hızlarda iniş yapan askeri uçaklarda ya da buzlu pistleri sık kullanan bazı nakliye uçaklarında).

İniş hızı özellikle kanat yüküne ya da uçağın kütlesiyle kanat yüzeyi arasındaki orana ve kanattaki tutunma artırıcı düzeneklerin (hücum ve kaçış kenarı flapları) etkinliğine bağlıdır. Hafif ve kısa inişli uçaklarda bu hız 20 ya da 25 m/sn'nin (72 ile 90 km/sa) altına inebilir; en hızlı uçaklarda ise (savaş uçakları, sesüstü sivil uçaklar) 300 km/sa'e ulaşabilir. Bu yüzden hızlı uçaklar için betonlanmış uzun pistler (3 km'den 4 km'ye kadar) ve çok iyi yetiştirilmiş pilotlar gerekir; ayrıca uçaklar, pilotlara yardımcı olan otomatik pilotaj aygıtlarıyla donatılır.

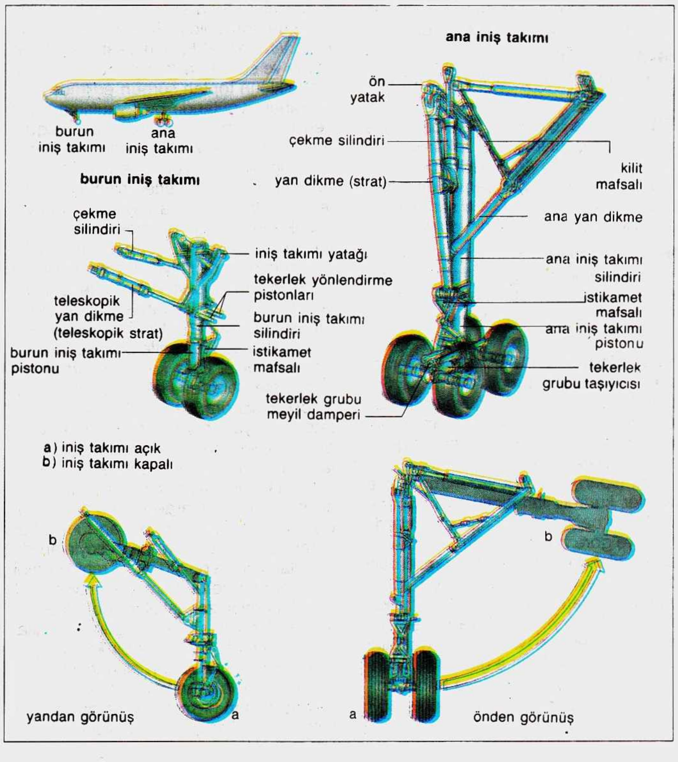
İlk iniş takımları, basit kızaklardan (planörlerde hâlâ kullanılır) ya da gövdeye amortisörlerle bağlı makaslara takılan parmaklı hafif tekerleklerden oluşuyordu. Çağdaş bir uçağın iniş takımlarının yapımında çok ileri tekniklere ve ayırtedici mekanik özellikleri yüksek malzemelere başvurulur, çünkü takımın iniş anındaki çarpmayı ve frenleme enerjisini soğurması ve çok hafif olması (aracın toplam kütlesinin % 2 ile 3'ü) gerekir. Üstelik iniş takımını içeri çekme zorunluluğu bunların yapımını büyük ölçüde güçleştirir. Bu yüzden iniş takımlarında dayanımı çok yüksek çelikler ve hafif alaşımlar, çok iyi nitelikte diskli frenler (bazen karbondan), inişte anı yuvarlanmaya dayanabilecek özel lastikler kullanılır. Kısa iniş ve kalkışlı, düzensiz alanlara inebilen kimi uçaklarda, düşük basınçla şişirilmiş, böylece düzensiz ya da devingen yüzeyli zeminlerde yuvarlanmaya elverişli birçok lastik taşıyan ve çok yüksek esneklik gösteren özel iniş takımları kullanılır.

Günümüzde benimsenen düzen üçlü takım kullanmaya dayanır; bu düzende ana tekerlekler ağırlık merkezinin arkasında yer alır; burun tekerleği ya da teker-

KLM

ticari bir uçak
(iniş takımı ve flaplar açık)
gece **inişi** için ışıklandırılmış
uluslararası büyük bir havalimanının
pist ucuna yaklaşırken

bir Airbus A-300'ün
iniş takımı

lekleri yönlendirilebilir ve pistte yuvarlanma sırasında uçağın manevra yapmasını sağlar. Suya ya da karlı bir alana iniş yapacak uçaklarda, çoğunlukla tekerleklerle birlikte, kayaklı ya da şamandıralı iniş takımları bulunur (amfibi uçaklar). Hava yastıklı iniş takımları denenmiş, ama uygulama evresine ulaşmamıştır.

Günümüzde *otomatik iniş* sistemlerine, görüş koşulları kötü havalimanlarında çalışan havayolu şirketleri çok sık başvurur. Bu alanda öncü rolünü Caravelle oynadı. Ama günümüzde Concorde, Airbus, Boeing 747 vb. gibi hemen hemen bütün uçaklar çok gelişmiş sistemlerle donatılmıştır. Bu sistemler radyoelektrik ya da aerodinamik algılayıcıların sağladığı işaretleri kullanan hesaplayıcılara (bilgisayarlar) dayanır; radyoelektrik işaretlerini, radyobiykınlar, yükseltiölçen radyosondalar, uzayda bir iniş ağı oluşturan İLS, yani "İnstrument Landing System" yayınları sağlar. Yerdeki ve uçaktaki yardımcı aygıtların niteliğine göre çeşitli otomatik iniş sistemleri vardır. III. kategori denilen en gelişmiş sistemle, yatay ve düşey görüş sıfır olsa bile iniş yapılabilir.

İNİŞÇİ a. Kayak ya da bisiklet sporlarında yokuş aşağı inmekte özel yetenek gösteren sporcu.

İNİŞLİ sıf. **1.** İnişi, eğimi olan yer için kullanılır. **—2.** *İnişli yokuşlu,* inişi ve çıkışı olan yol için söylenir.

İNİTAF a. (ar. ʿ*atf,* çevirme, döndürme' den *inʿitaf*). *Esk.* **1.** Bir tarafa yönelme, dönme. **—2.** Bükülme, eğilme. **—3.** *İnitaf etmek,* bir yöne doğru dönmek, çevrilmek, yönelmek; bükülmek: *"Bizim nazar-ı temaşamız ondan ziyade ortadaki uzun boylu dominoya initaf ediyordu"* (Ahmet Rasim). **—4.** *İnitaf-ı nazar,* bakışı bir yöne yöneltme. ‖ *İnitaf-ı kalb,* birine yakınlık duyma. ‖ *İnitaf-ı zihn,* düşüncenin, ilginin bir konuya yönelmesi.
—Esk. fiz. Kırılma. ‖ Yankılanma. ‖ Yansıma. ‖ *İnitaf-ı ziya,* ışığın yansıması. ‖ *İnitaf-ı seda,* sesin yankılanması, yankı.
—Esk. mat. BÜKÜM'ün eşanlamlısı.
—Esk. tıp. Bir organın dönmesi, burkulma.

İNİYODİM sıf. (fr. *iniodym*'den). Başlarının arka tarafı ortak, yüzleri ayrı olan teratodim ikiz ucubeye denir.

İNİZÂL a. (ar. ʿ*uzlet,* bir köşeye çekilme' den *inʿizal*). *Esk.* Kendi arzusuyla bir yere çekilme, dünyadan el etek çekme.

İNKA a. (ar. *inkā*). *Esk.* Temizleme, temizlik, temiz hale koyma: *İnka-yı kalb* (gönül temizliği).

İNKA ("Güneşin Oğlu"), Peru'daki kiçua halkı hükümdarının adı. ("Tek İnka" anlamında Sapa İnka da denirdi.) [Bu ad aynı zamanda onun soyundan gelen erkekler için de kullanılırdı. Daha sonra krallığın halkına da İnkalar adı verildi.]

İNKA a. Tamlayan olarak İnkalar'a ait.
—Antropol. *İnka kemiği,* artkafa kemiğinin tepesinde bulunan fazladan kemik. (Amerind halklarında avrupalı halklardan daha sık rastlanır.)

İNKA İMPARATORLUĞU, Amerika' da Kolombiya'nın güney kesiminde Şili' de rio Maule'ye kadar, doğuya doğru ise Amazon ormanına kadar uzanan ve doruk noktasına XV. yy.'da ulaşan Kolomböncesi imparatorluk.

• *Tarih.* İspanyol kronik yazarlarına göre kavimler, kudretli Tahuantinsuyu İmparatorluğu'na bağlı olduklarını söylüyorlardı. Efsaneye göre bu imparatorluk, dört kardeşin karılarıyla birlikte Pacari-tampu'daki dört mağarayı terk etmelerinden sonra kuruldu. Bunlardan biri, Ayar Manco, karısı Mama Ocllo'yla Cuzco vadisine geldi ve buraya yerleşerek kendi uygarlığını kurmaya girişti. İnkalar'a göre Ayar Manco ya da Manco Cápac, inka hanedanının on iki ya da on üç hükümdarının ilkiydi. Ayar Manco'nun XII. yy.'a doğru hüküm sürdüğü sanılır. Bu efsanede, İnkalar'ın vadide yaşayan kavimler arasında giriştiği uygarlık kurma çalışmaları yüceltilir. Bununla birlikte, arkeolojik kazılar, And dağlarındaki mağaralarda İ.Ö. 1000'e doğru avcı-toplayıcıların yaşadığını ve tarımın ilk izlerinin İ.Ö. 4000 yılında görüldüğünü (oysa mısır üretimi İ.Ö. 1800'e doğru başlamıştır) ortaya koydu. İ.Ö. 1500'e doğru Chavín* gibi ileri uygarlıklar Kuzey Andlar'da varlığını sürdürüyordu; daha sonraları İsa'dan birkaç yüzyıl önce, kıyı bölgelerinde birçok savaşçı devlet gelişti (Paracas*, Nazca*, Vicus*, Moşikalar* vb.). Huari* egemenliğinden sonra, birkaç kavim arasından sıyrılan inka kavmi, yavaş yavaş egemenliğini genişletti ve yedinci hükümdarları Yáhuar Huácac zamanında, tüm vadiyi denetimi altına aldı. Sekizinci hükümdar Viracocha döneminde, Chancalar krallığı tehdit ettilerse de, Viracocha'nın oğlu İnka Yupanqui'ye yenildiler; bunun üzerine Yupanqui, Pachacútec* ("dünyanın iyileştiricisi") adıyla devlet yönetimini ele geçirdi. İmparatorluğun böylece başlayan yayılması, 1471'den sonra Yupanqui'nin oğlu Túpac Yupanqui tarafından sürdürüldü. Túpac'ın orduları kuzeyde Quito'ya dek ilerledi, güneyde bugünkü Kuzey-batı Arjantin ve Kuzey Şili toprakları ile Bolivya' nın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Huayna Cápac yeni topraklar fethetti; ancak, ölümünden sonra 1527'ye doğru oğulları Atahualpa ve Huáscar arasında patlak veren iç savaş, ispanyol conquistador Pizarro'nun zaferini kolaylaştırdı. İspanyollar'a esir düşen Atahualpa 1533'te öldürüldü. Yerine geçen kukla hükümdar Manco İnka da 1537'de öldü. Gerilla hareketi, kral temsilcisi Francisco de Toledo zamanında (1569-1581) bastırıldı.

• *Siyasal örgütlenme.* Çok değişik kavimlerin yaşadığı bu geniş imparatorluğu denetleyebilmek amacıyla İnkalar güçlü ve merkezi bir yönetim kurdular; bu yönetimin başındaki hükümdarın, ilahi kökenli (Güneş tanrısı'nın soyundan geliyordu) otoritesi mutlaktı. İmparatora, bir kurul yardım ederdi; ayrıca, her eyaletin başında bir yönetici bulunuyordu. Bu yüksek düzeyli yöneticilerin altında yer alan bir dizi görevlinin başlıca işi vergileri tahsil etmek ve hükümdarın otoritesine itaat edilmesini sağlamaktı. Daha güçlü bir birlik sağlamak için İnkalar, egemenlikleri altındaki kavimlere runa-simi dilini (fetihten sonra kiçua adı verildi), Güneş tanrısı ve Yaratıcı Viracocha* kültlerini kabul ettirdiler. Ezme ve susturma siyaseti *mitmaj* yoluyla (halkların toptan sürgün edilmesi) daha rahat uygulandı; bu uygulama, hem yeni fethedilmiş bölgelerde boyun eğdirme harekâtına katılan sadık kabileleri, hem de tersine, uzun süredir inkalaşmış topluluklar arasına yerleştirilen asi kabileleri kapsıyordu. Taşra soylularının erkek çocuklarının, eğitim görmek üzere düzenli bir şekilde Cuzco'ya gönderilmesi başka bir özümleme biçimiydi. Üzerinde devlet tampularının (giysi ve yiyecek depolarının yer aldığı bir tür kervansaray) yer aldığı birçok yol, askeri birliklerin hareketini kolaylaştırıyor ve başkentle bölgeler arasında *chasqui*'ler (inka kuryeleri) aracılığıyla nispeten hızlı bir iletişim sağlıyordu.

• *Toplumsal örgütlenme.* Yalnızca imparatorun soyunun erkek tarafından gelen erkek üyeler imparator olabiliyordu. Bunlar, atalarının anısını yaşatmak ve mumyalarını korumakla görevliydi. Tahtın vârisi, İnka'nın ve kızkardeşi *Coya*'nın oğluydu. İnka'nın Cuzco'da oturan tüm diğer akrabalarının yanı sıra taşra soyluları da soylular sınıfına dahildiler ve rahipler gibi vergi ödemezlerdi. Mimarlar, heykelciler, çanak çömlek zanaatçıları, dokumacılar ve metal işçileri, üyeleri çoğunlukla İnka' nın hizmetinde olan özel bir kast oluşturuyorlardı. Bu grupların altında ise, sıradan insanlar sayılan köylüler vardı. Özellikle soyluların hizmetinde çalışan bir de köleler kastı *(Yana)* vardı; bunlar biraz mal mülk sahibi olabilirler, ama toplumsal konumlarını değiştiremezler ve bunu çocuklarından birine aktarırlardı. Devlet tarafından seçilen genç kızlar (*aqlla,* "seçilmiş kadınlar") manastırlara kapatılırdı; bunların büyük bir bölümü buralarda kalır ve gerçek atölyelerde, imparatorluğa ait sürülerden sağlanan, yünü eğirir ve dokurlardı.

• *İktisadi örgütlenme.* İktisadi sistem, toprakların üçlü dağılımına dayalıydı. Güneş'e ayrılan birinci bölüm, rahipler sınıfının gereksinimleri için ekilirdi; ikincisi İnka'ya aitti, ama gerektiğinde ihtiyat olarak kullanılabilirdi; üçüncü bölüm ise akrabalık ya da evlilik bağlarıyla birleşmiş ve aynı köyde oturan aile topluluklarına *(ayllu)* aitti; ekilebilir topraklar ve otlaklar parsellenir ve aileler tarafından işletilirdi. Her topluluğun, *ayllu*'nun kurucusunun soyundan gelen bir reisi *(curaca)* vardı. Birkaç topluluk güçlü bir reisin yönetimi altında birleşirdi; bu reislikler de konfederasyonlar halinde örgütlenirdi. Bu ilişkiler, bir dizi karşılıklı yükümlülük getirmişti: evli ve aile reisi olan köylü tarımla uğraşır, bina ve yol yapardı, ama bu köylünün gereksinimleri, yaptığı işten yararlanan reisler tarafından karşılanırdı. İnka ile reislikler arasında da aynı tür ilişkiler vardı. Sayımı yapılan bu büyük işgücünün gereksinimleri, *kipu-camayoc*'lar (devlet saymanları) tarafından, ondalık sisteme göre *kipu**'larla hesaplanırdı.

• *Din.* Güneş tanrısı İnti*'nin kültünü tüm imparatorluğa kabul ettirmiş olmalarına karşın İnkalar, ele geçirdikleri kavimlerin inançlarına karşı hoşgörülü davranırlardı. Güneş'ten başka Ay'a *(Killa),* Şimşek'e *(İllapa)* vb. tapınırlardı.

• *Bilimler.* Yazı olmadığından, İnkalar'ın bilimsel bilgi düzeylerini kestirmek zordur. Bir inka takvimi vardı, buna karşılık kronik yazarları İnkalar'ın astronomide ulaştıkları düzey üzerine çelişkili bilgiler verirler.

• *Mimarlık ve şehircilik.* Dağlık bölgelerde İnkalar görkemli ve yalın taş yapılar yaptılar: ya kabaca yontulmuş taş bloklarıyla ya da dış yüzleri hafifçe taşkın dikdörtgen bloklarla çok düzgün bir biçimde örülmüş tapınaklar ve tek katlı büyük konutlar. Açıtlar yamuk biçimindeydi ve duvarlara nişler açılmıştı. Daha önceki dönemlerden (Chavín*, Tiahuanaco*) farklı olarak mimarlık, çoğunlukla heykelcilikten bağımsız bir biçimde gelişmiştir. Cuzco' da Sacsahuáman*, Urubamba vadisinde Ollantaytambo kaleleri, Pisac*, Machu* Picchu kentleri ve başkent Cuzco* en gözalıcı şehircilik örnekleridir.

• *El sanatları.* Sanatsal açıdan, İnka seramiği Nazkalar ve Moşikalar'ınkinden daha düşük nitelikliydi. Aryballos gibi, genellikle geometrik süslemeli, bazı kap biçimleri yarattılar. Dokumacılık (kıyıda pamuklu, dağlık bölgelerde yün) atölyelerde yapılırdı. İnka dokumalarındaki renk ve motifler, Paracas* dokumalarının inceliğine ulaşmamıştı. İnkalar, altın, platin ve gümüşü işlerlerdi; tunç elde etmek için bakırı kalayla karıştırırlar, bu metalleri kullanarak süslemeler, silahlar ve aletler yaparlardı.

• *Edebiyat.* İnkalar'da kiçua edebiyatı, kaynak yetersizliği (ispanyol fethinden önceki inka uygarlığı, yazı denebilecek kadar gelişmiş bir anlatım sistemi yaratamadığından, inka edebiyatı bütünüyle sözlüydü) ve İspanyollar'ın yerli inka kültürüne karşı yürüttüğü sömürgeci siyasetin alabildiğine baskıcı niteliği nedeniyle Aztekler* ya da Mayalar*'ın edebiyatından çok daha az tanınır. Birkaç ispanyol kronik yazarı bu edebiyat üzerine bilgi verir: Cieza de León, *Del señorio de los Incas* adlı yapıtında, inka şiiri ve işlediği konulardan söz eder. Cristóbal de Molina, *Relación de las fábulas y ritos de los Incas en tiempo de su infelidad* adlı yapıtında, bazı ezgilere yer verir. İspanyol fetinden önceki inka edebiyatı oldukça resmi nitelikliydi; edebiyat etkinlikleri, dinsel törenlere, kamusal ve ritüel (kolektif anla-

tiiar ve şarkılar) bir işlevi olan inka geleneklerı ve [illegible]nin korunmasına sıkı sıkı[illegible] bu[illegible]ğu, lirik ve dramatik içerikli [illegible] yapıtları için de geçerliydi. [illegible] (filozof ve tarihçi) ve *arawicus*[illegible] yen), bu edebi üretimin [illegible]lardı. Ister tarihten esinlenen dramlar ister müzik ve şarkı eşliğinde eğlendirici komediler olsun, tiyatroya geniş bir yer verilmiştir. Bu edebiyat türünü yansıtan bazı parçalar (*Ollantay, El pobre mas rico, Usca Paukar* gibi) günümüze dek ulaşabilmiştir. *Ollantay*, devlet çıkarlarına ve dine ters düştüğünden engellenen tutkulu bir aşkın 2 000 kadar dizede anlatıldığı bir dramdır; *El pobre mas rico*, bir XVI. yy. komedisi, *Usca Paukar* ise dini içerikli bir XVII. yy. dramıdır. Şiir, çeşitli biçimler altında gelişmiştir; bunlardan *jailli*, kutsal ya da din dışı bir ezgidir (Cristóbal de Molina, tanrı Viracocha'ya adanan on kadar *jailli* derlemiştir), *arawi* ise ana konusu aşkta umutsuzluk olan lirik bir şiir türüdür. Ayrıca efsane anlatılarını ve doğaüstü masalları da anmak gerekir.

İNKALAR, İnka halkına verilen ad.

İNKÂR a. (ar. *inkar*). **1.** İnkâr etmek eylemi: *Tanrı'nın varlığının inkârı.* **—2.** Reddetmek, bir şeyi yok saymak eylemi: *Babalık duygularının inkârı.* **—3.** *Bir şeyi, bir şey yaptığını inkâr etmek*, kabul etmemek, yalanlamak; yadsımak: *Suçunu, suçlu olduğunu inkâr ediyor. Cinayet anında cinayet yerinde olduğunu inkâr ediyor.* **—4.** *Bir şeyi inkâr etmek*, onun var olmadığını ileri sürmek: *Tanrı'nın varlığını inkâr etmek. Gerçeği inkâr etmek.* **—5.** *Bir şeyi inkâr etmek*, bir şeyle tam bir karşıtlık oluşturmak: *Bu davranış biçimi, ahlakı inkâr etmek demektir.* **—6.** *Bir şeyi inkâr etmek*, onun düşüncesini, değerini vb. kabul etmemek, reddetmek, yadsımak: *Batı toplumları, bu yaklaşımlarıyla ölümü inkâr ediyorlar.* **—7.** *Bir şeyi inkâr etmemek*, onu doğru, gerçek olarak kabul etmek, onun gerçek olmadığını söylememek: *O adamla karşılaştığını inkâr etmiyor. Durumun zor olduğunu inkâr etmiyorum.* **—8.** *Yediğini inkâr etmemek*, kilo almak, şişmanlamak.

—Huk. Ceza yargılamasında, sanığın suçu kabul etmemesi. || Davacının iddialarının davalı tarafından kabul edilmemesi. || *İnkâr tazminatı*, icra takibine haksız olarak itiraz eden borçlunun ödemekle yükümlü olduğu tazminat. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İnkâr tazminatına, borçlunun itirazının mahkemece iptal edilmesi üzerine karar verilir. İnkâr tazminatı, para alacaklarından dolayı yapılan ilamsız icra takiplerinde sözkonusu olabilir; ilama bağlı olarak yapılan icra takiplerinde inkâr tazminatı yoktur. İnkâr tazminatına karar verilmesi için şu koşulların bulunması gerekir: 1. geçerli bir ilamsız icra takibi yapılmış olmalıdır; 2. borçlu, süresi içinde ödeme emrine itiraz etmeli ve bunun üzerine süresi içinde itirazın iptali davası açılmış olmalıdır; 3. itirazın iptali davasında alacaklı tarafından açıkça inkâr tazminatı istenmiş olmalıdır; 4. borçlunun itirazının haksızlığına karar verilmelidir. İnkâr tazminatının tutarı, dava konusu alacağın yüzde kırkından aşağı olamaz, (İc. ifl. k. md. 67). Tazminata hükmedilmesi için borçlunun itirazında haksız çıkması yeterlidir; alacaklının bundan zarar görmüş olmasına gerek yoktur.

İnkâr tazminatı, borçlunun haksız yere itiraz etmesini önlemek için konmuş bir yaptırımdır.

İNKÂRİ sıf. (ar. *inkar* ve *-i*'den *inkari*). *Esk.* **1.** Reddetmeyle, kabul etmemeyle ilgili. **—2.** İnkâr olunmuş, kabul edilmemiş. **—3.** Olumsuz.

İNKARVİL a. Çin kökenli, yıllık, ikiyıllık ya da çokyıllık, her mevsime dayanıklı otsu bitki. (Yaprakları az ya da çok dilimli, çiçekleri salkım ya da demet biçiminde topludur; çiçek çanağı çan biçiminde, çiçek tacı tepesi geniş boru biçimindedir. Birçok türü süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bil. a. *incarvillea;* acemborusugiller familyası.)

İNKAYA a. *Yörs.* Mağara.

İNKEİ, japon heykelci (1179'da Kyoto'da öldü). Coço*'nun üslubunda çalıştı. Heian döneminin iki büyük buddhacı heykel akımından birinin temsilcisidir.

İNKERİ → İNGRIYA

İNKERMAN, Ukrayna'da kent, Kırım' da. Sıvastopol'un doğu banliyösü.

—Tar. Kırım seferi sırasında Menşıkov'un yardım kuvvetlerinin pususuna düşen İngilizler'in yardımına hemen Canrobert komutasındaki Fransızlar koştu. Ruslar'ı Çernaya'ya püskürten müttefikler Sıvastopol' un kilityeri inkerman platosunu geri aldı (5 kasım 1854).

İNKERMANN → VAD RIV

İNKIBAZ a. (ar. *inkıbaż*). *Esk.* **1.** Toplanma, büzülme. **—2.** Sıkıntı, keder.

—Esk. tıp. Kabızlık.

İNKIBAZİ sıf. (ar. *inkıbaż* ve *-i*'den *inkıbażi*). *Esk.* **1.** Büzülme ve toplanmayla ilgili, büzülmeye ve toplanmaya ait. **—2.** Kabızlıkla ilgili.

İNKIBAZLIK a. (ar. *inkıbaż*'dan). *Esk.* Kabız olma, kabızlık.

İNKIHAL a. (ar. *inkıhal*). *Esk.* Güçsüz, mecalsiz kalma.

İNKILA a. (ar. *inkıla'*). *Esk.* Ağacın kökünden sökülmesi.

İNKILAP a. (ar. *kalb*, dönme, değişme' den *inkılab*). **1.** *Esk.* Bir durumdan başka bir duruma geçme; dönüşüm. **—2.** Bir toplumda ekonomik, ahlaki ve kültürel alanlardaki ani ve köklü değişiklik; devrim: *Atatürk ilke ve inkılapları.* **—3.** *İnkılap etmek*, dönüşmek.

—Esk. gökbil. Güneş'in Yer'den en fazla uzaklaştığı zaman. || *İnkılab-ı sayfi*, Güneş'in yengeç burcuna girmesi. || *İnkılab -ı sayfiye*, yılın en uzun günü. || *İnkılab-ı şitevi*, Güneş'in oğlak burcuna girmesi. || *İnkılab-ı şiteviye*, yılın en kısa günü.

İnkılap kitabevi, Garbis Fikri tarafından İstanbul'da kurulan kitabevi (1932). G. Fikri 1961'de Aka kitabevi'nin sahibi Aka Eren ile ortaklık kurarak kitabevinin adını İnkılap ve Aka kitabevleri'ne çevirdi. Bu kitabevi, Aka Eren'in ölümünden sonra 1985'te, Nazar Fikri'nin yönetiminde İnkılap kitabevi adıyla bir anonim şirkete dönüştü. Ders kitaplarının yanı sıra, telif ve çeviri olarak çok çeşitli alanlarda yayımcılık faaliyetini sürdürmektedir.

İnkılap tarihi enstitüsü, Ankara Üniversitesi dil ve tarih-coğrafya fakültesi'ne bağlı olarak kurulan enstitü (1942). Enstitünün amacı, türk istiklal savaşı, türk inkılapları ve cumhuriyetin dayandığı esaslar hakkında araştırma yapmak; bu konulardaki belgeleri toplayarak kitaplık, müze ve arşivler kurmak; türk inkılap ve rejimini tanıtmak için ülke içinde ve dışında dersler ve konferanslar vermektir.

İNKILAPÇI sıf. ve a. İnkılap yanlısı olan, inkılapçılığı benimseyen kimse için kullanılır; devrimci.

İNKILAPÇILIK a. Toplumda köklü değişiklikleri benimseyen kimsenin davranışı; devrimcilik.

İNKIRAZ a. (ar. *ķarż*, kemirme, kırpma' dan *inķırāż*). *Esk.* **1.** Bir aile ya da bir topluluğun üyelerinden tek bir fert kalmayıncaya kadar tükenme, mahvolma, bitme: *"İnkırazın çürüklüğü, Roma'daki cemiyet üzerinde artık hiçbir devletin temel tutturamayacağı..."* (Y. K. Beyatlı). **—2.** Dinme, durma. **—3.** İz bırakmadan kaybolma. **—4.** *İnkıraz bulmak*, bitmek, tükenmek; bir aile ya da soydan kimse kalmamak.

İNKISAM a. (ar. *ķısm*'dan *inķısam*). *Esk.* **1.** Bölünme, parçalara ayrılma: *"Türklerin eski tarihine ensâbine, türk şubelerinin inkısamına dair..."* (F. Köprülü). **—2.** *İnkısam etmek*, bölünmek, ayrılmak: *"...bu kudret insanlar arasında pek gayri musavi surette inkısam etmiştir"* (H. C. Yalçın). || *İnkısama uğratmak*, bölmek, parçalara ayırmak.

İNKITA, -ı a. (ar. *ķaţ'*, kesme'den *inķıţa'*). *Esk.* **1.** Kesilme, kesinti. **—2.** Bitme, sonu gelme, tükenme. **—3.** Herkesten uzaklaşıp bir tek kişiye bağlanma. **—4.** *İnkıtaa uğramak*, kesintiye uğramak, kesilmek; bitmek, sona ermek. || *İnkıtaa uğratmak*, kesilmesine yol açmak; bitmesine neden olmak.

—Esk. fiz. *İnkıta-ı ziya*, ışın kırılması.

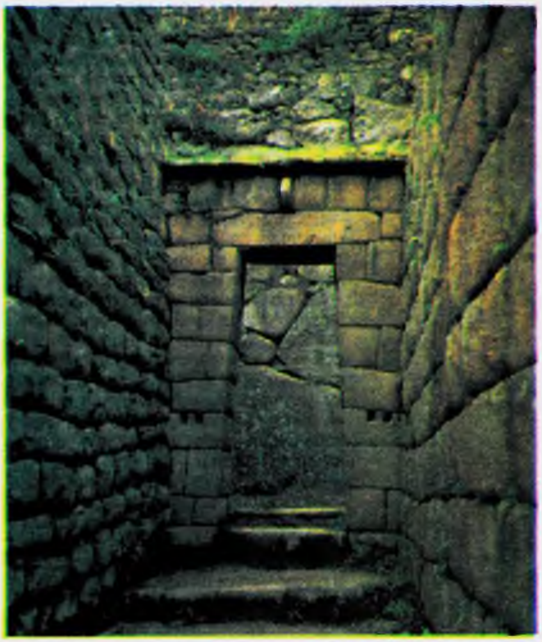
—Esk. tıp. *İnkıta-ı bevl*, idrar tutukluğu.

İNKA MİMARLIĞI

S. Held

üstte:
Machu Picchu kentinden bir görünüm (ana meydanın doğusu)

J. Bottin

altta:
Machu Picchu kentinin ana kapısı (lentoda taştan bir halka var)

|| *İnkıta-ı iştiha,* iştahtan kesilme. || *İnkıta-ı tams,* âdetten kesilme, menapoz. || *İnkıta-ı teneffüs,* soluk kesilmesi, oksijensiz kalma.

—Spor. Özellikle futbolda, karşılaşma sırasında ortaya çıkan olaylarda (sakatlanma, vb.) hakemin oyuna ara vermesi. (Ara verilecek süreyi hakem belirler ve bu süre, oyunun normal bitiş süresine eklenir.)

İNKIYADEN be. (ar. *inķıyad*'dan *inkıyaden*). *Esk.* Yumuşak başlılıkla, boyun eğerek.

İNKIYAT a. (ar. *ķayd*'dan *inķıyad*). *Esk.* **1.** Boyun eğme, itaat etme, uyma: *"Beş on gün oldu ki, mutada inkıyâd ile ben / Sabahleyin çıkıvermiştim evden erkenden"* (M. A. Ersoy). **—2.** *İnkıyat etmek,* boyun eğmek: *"Sumru... sana inkıyâd eder o / Sen âteşe yollasan gider o"* (A. H. Tarhan).

İNKIZA a. (ar. *inķıża*). *Esk.* Bitme, dolma, tükenme: *İnkıza-yı müddet* (zamanın dolması, belirtilen sürenin sona ermesi).

İNKİSAF a. (ar. *inkisaf*). *Esk.* **1.** Güneş tutulması. **—2.** Parlaklığı kaybetme, sönme: *"Baktım o cebhe-i seherin inkisâfına"* (Tevfik Fikret).

İNKİSAR a. (ar. *inkisar*). *Esk.* **1.** Kırılma, parçalanma. **—2.** Gücenme, kalbi kırılma. **—3.** Beddua, ilenç. **—4.** *(Bir kimseye) inkisar etmek,* beddua etmek: *"Zira bizim gideceğimiz diyâr-ı gurbettir. Bize inkisâr etmesin"* (Kerem ile Aslı'dan). **—5.** *İnkisar-ı emel,* ümitsizlik, karamsarlık. || *İnkisar-ı hayal,* hayal kırıklığı: *"Bu ilk inkisâr-ı hayalin hüznü müzmin bir hastalık gibi ..."* (R. N. Güntekin).

—Esk. fiz. Kırılma.

İNKİSSİ ya da **İNKİSİ,** Ekvator Afrikası'nda ırmak; 400 km. Angola'da doğar, daha sonra Zaire'yi sular ve Kinşasa'nın aşağı kesiminde bir dizi çağlayan halinde sol kıyıdan Zaire ırmağına kavuşur (Kongo çağlayanında başkentin elektriğini sağlayan bir elektrik santralı vardır).

inlay

İNKİŞAF a. (ar. *inkişâf*). **1.** Daha gelişkin, daha ileri bir duruma gelme; gelişme, gelişim. **—2.** *Esk.* Ortaya çıkma, görünür olma; manevi bir durumun ya da sırrın belirmesi, ortaya çıkması. **—3.** *İnkişaf etmek,* gelişmek, ilerlemek; ortaya çıkmak, görünür olmak (esk.).

—Esk. mat. AÇILIM'ın eşanlamlısı.

İNKLÜZYON a. (fr. *inclusion*'dan). Biyol. Canlı hücrelerin içinde, hücre tiplerine göre çok değişik sayıda bulunan, kendi kendini eşleyemeyen, ama mitoz sırasında az ya da çok eşitsiz dağılıma uğrayan ve sınırları açıkça belli olan hücre öğesi. (İnklüzyonlar ya hücredeki artık maddeler ya da yedek besinlerdir.) || Hücrenin normal yapı taşlarından olmayan hücre içi şekilli madde (örneğin virüs inklüzyonu.) || *Dölüt inklüzyonu,* dölüt halinde kalmış bazı organların, tamamen gelişmiş bireyin vücudunun içinde bulunması biçiminde ucubelik.

—Bot. Bitki hücrelerinin içinde bulunan (oksalat ya da kalsiyum karbonat) ya da bazı üstderi hücrelerinin dış çeperini kalınlaştıran (silis, kalsiyum) cansız madde.

—Dokubil. Önceden tespit edilmiş dokuları, mikrotomla kesebilmek amacıyla bir maddenin içine sokmak. (Bu amaçla en çok kullanılan madde parafindir. Plastik maddeler optik inceleme için ince kesitler yapmaya elverişli en uygun ortamı oluşturur; bu nedenle elektronik mikroskoba uygun kesitler yapmak için bunları kullanmak şarttır.)

—Hematol. Alyuvar içi inklüzyonlar, alyuvarların içinde bulunan anormal şekilli öğeler. (Bunlar çekirdek artıkları [Cabot halkaları ya da Jolly cisimleri], hemoglobinden başka sitoplazma tortuları [bazofil noktacıklar] ya da bozulmuş ve çökmüş hemaglobin [Heinz cisimleri] olabilir. Plazmodyum gibi asalaklar da olabilir.)

—Krist. ve Miner. Kristallerin ve minerallerin çoğunda bulunan yabancı madde (kristalli ya da camsı katı, sıvı ya da gaz). [İnklüzyonlar genellikle çokevrelidir. Büyüme sırasında kristal kafesi ya da minerallerin içine giren inklüzyonların fiziksel halleri, büyüme banyosu bileşimi, sıcaklık ve basınç koşulları konusunda bilgi edinmeyi sağlar. Minerallerdeki inklüzyonlar genellikle yatağın ayırtedeci niteliklerini verir. Genel olarak, ana kristallerde kayma gibi kafes özürlerine yol açarlar.]

İNKÖYÜ, Çankırı'nın Ilgaz ilçesi merkez bucağına bağlı köy; 161 nüf. (1990). Köyün yakınında, Devrez çayının yamaçlarında, dikdörtgen veya oval planlı, içten kubbeli, beş sıra kaya mezarı vardır. Bunların Paphlagonialılar ya da Pontos krallığı döneminden olduğu sanılmaktadır.

İNKUR, Ordu'nun Ünye ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 818 nüf. (1990). Belediye.

İNLANDSİS a. (ülkenin içindeki buz anlamında iskandinav dilinde sözc.). Coğ. Yüksek enlemleri kaplayan geniş buzul (Antarktika, Grönland). [Eşanl. KITABUZULU.]

■**İNLAY** a. (ing. *inlay,* kakma). Dişç. cerr. Dişe anatomik biçimini tam tamına verebilmek amacıyla diş kovuğuna dökülen ve onu dolduran metal blok.

İNLEME a. İnlemek eylemi.

İNLEMEK gçz. f. (yansıma sözc.). **1.** Acısını, ıstırabını, dokunaklı ve anlaşılmaz kesik seslerle, iniltilerle dışarı vurmak: *Acıdan inleyen bir hasta.* **—2.** Bir yer sözkonusuysa, gür, uğultulu ve yankılı seslerle dolmak, çınlamak: *Sabahın erken saatlerinde her yer top sesleriyle inliyordu.* **—3.** Acı çekmek: *Bir diktatörün zulmü altında inlemek.*

◆ **inletmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi inletmek,* ona çok acı çektirmek, onu büyük sıkıntılara sokmak: *Kiracısını evden çıkarma tehdidiyle bir yıldır inletiyor.* **—2.** *Bir yeri inletmek;* bir ses sözkonusuysa, orayı doldurmak, çınlatmak: *Sokağı inleten ayak sesleri.*

İNLET a. (ing. sözc.). Bir koy ya da lagünün dar girişi; boğaz.

İNLETMEK → İNLEMEK.

İNLEYİŞ a. İnlemek eylemi ya da biçimi.

İNLİ, Niğde'nin merkez ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 3 297 nüf. (1990). Belediye.

İNLİCE, esk. **Arnuş, Arnut,** Adıyaman'ın Sincik ilçesi Yarpuzlu bucağına bağlı köy; 2 655 nüf. (1990).

İnlik kalesi, Tuna kıyısında, sarp kayalar üstünde, berkitilmiş kale. 1787-1792 Türk-Avusturya savaşı sırasında Memiş Paşa komutasındaki kuvvetler Tuna'dan Belgrad'a yapılacak nehir taşımacılığını engelleyen İnlik kalesinin alınmasıyla görevlendirildi. Memiş Paşa birlikleri Tuna'nın kuzey kıyısından İnlik'e doğru ilerleyerek Belgrad'ın karşısındaki Muhadiye boğazını ele geçirdiler (29 ağustos 1788). Tuna donanması komutanı Çadırcızade Mehmet Ağa da, şalope tipi 60 çete kayığıyla kaleyi nehirden ablukaya aldı; öncü birlikleri İnlik'e saldırdılar. Savaş tüm şiddetiyle sürüp giderken, Avusturyalılar kaleyi vire ile teslim edeceklerini bildirdiler. Düşmanın önerisi kabul edildi (2 eylül 1788); beylerbeyi Abdullah Paşa da kale muhafızlığına getirildi.

in limine litis, *davanın başında,* yani bir davanın başladığı anda anlamına gelen lat. deyim. (İtiraz, in limine litis ileri sürülmelidir.)

İNMAR, İskand. mit. Mordvinler ve Udmurtlar'ın yaratıcı tanrısı.

İnmarsat, 1979'da, BM'nin uzman kurumlarından birinin önderliğinde kurulan uluslararası denizcilik uyduları kuruluşu. Kuruluş 1982'de dünya çapında uydularla bir kıyı-gemi iletişim ağı kurma ve işletme sorumluluğunu üstlendi. Genel merkezi Londra'dadır.

İNME a. **1.** İnmek eylemi. **—2.** FELÇ'in eşanlamlısı. **—3.** *İnme inmek,* felç gelmek: *Sol yanına inme indi.*

—Denizc. *Karaya inme,* bir gemi için, güvenlik önlemlerini alarak kıyıya yaklaşma.

—Koregr. Doris Humphrey'in kuramındaki iki ana ilkeden biri. (Vücudun yerdeki ya da havadaki bir dengesinin bileşkesi olan hareket, her zaman, sağlam bir duruma dönerken yapılan bir inmeden kaynaklanır. Ritim, inme ve kalkmanın birbirini izlemesinden doğar.)

İNMEK gçz. f. **1.** *(Bir yerden) [bir yere] inmek,* yukarıdan aşağıya gitmek, daha alçak bir yere ulaşmak için yüksek bir yerden ayrılmak: *Kaldırımdan yola inmek. Alt kata, bodruma inmek. Asansörle üçüncü kata inmek. Uçak saat 15.00'te alana inecek. In oradan, düşeceksin!* **—2.** *Bir şeyden (uçak, gemi, binek hayvanı vb.) inmek,* onlardan ayrılmak, bir taşıttan çıkmak: *Yolcular gemiden inmeye başladı. Hangı istasyonda ineceksiniz? Bir kimsenin arabadan, attan inmesine yardım etmek.* **—3.** *Bir yere inmek,* bir şey yapmak için oraya gitmek: *Kente alışverişe inmek.* **—4.** *Bir otele, bir kimsenin evine inmek,* bir yolculuk sırasında orada durmak, kalmak, konaklamak: *Hangi otele indiniz?* —*Efes'e. Bir kır evine, arkadaşlarının evine inmek.* **—5.** *Bir yere inmek,* bir kimse sözkonusuysa, daha güneyde olan bir yere gitmek: *Tatilde güneye ineceğiz. Akdeniz kıyılarına inmek.* **—6.** *(Bir yerden) [bir yere] inmek,* bir atmosfer olayı sözkonusuysa, kuzeyden güneye doğru kaymak: *Kuzeyden inen soğuk hava dalgası bütün yurdu etkisi altına aldı.* **—7.** *(Bir yerden) [bir yere] inmek,* bir şeyden söz ederken bir yokuş boyunca uzanmak, inişli olmak, özellikle bir akarsudan söz ederken, bir yerden daha alçak bir yere akmak: *Bu yol köye iner. Yol denize kadar iniyor. Frene bas, burası çok dik iniyor. Ağaçlık ta denize kadar iner. Dağdan ovaya inen bir ırmak.* **—8.** *Bir yere, belli bir derinliğe, belli bir noktaya (kadar) inmek,* o derinliğe (kadar) ulaşmak, yukarıdan aşağıya doğru o noktaya (kadar) uzanmak: *Kuyu 400 metreye kadar iniyor. Saçları beline kadar iniyor. Ayak bileklerine inen bir elbise.* **—9.** *Bir dereceye, bir düzeye inmek,* daha alçak, daha aşağı bir dereceye, bir düzeye düşmek: *Termometre bu gece sıfırın altına inmiş. Su seviyesi yarıya indi.* **—10.** *Bir fiyata inmek,* bir alışverişte bir malın fiyatını düşürmek, azaltmak: *Biraz daha inerseniz alırım. Yarı fiyatına indiğim halde satamadım.* **—11.** Bir kabartıdan söz ederken, eski durumuna dönmek: *Kolunun şişi indi mi?* **—12.** *Bedenin bir bölümüne inmek,* oraya felç gelmek; inme inmek: *Sol tarafına da inmiş, ağır olduğunu söylediler.* **—13.** Sözkonusu gece, akşam, gün, güneş vb. ise, ortalık kararmaya, gece olmaya başlamak: *Gün indikten sonra eve girmek. Sokaklara akşam karanlığı iniyor;* sis, yağmur vb. ise, basmak, kaplamak: *Sis birden inince önümüzü göremez olduk.* **—14.** Yıkılmak, çökmek: *Dam birden üzerlerine inmiş toprak altında kalmışlar.* **—15.** Tkz. *(Bir kimseye, bedeninin bir bölümüne) inmek,* ona, oraya vurmak: *Doğruyu söyle, yoksa şimdi suratına inerim. Yumruk alnının tam ortasına indi.*

—Denizc. *Karaya inmek,* kıyıya yaklaşmak.

—Havc. Bir uçak, bir uzay taşıtı için yere konmak.

—Müz. Bir ses sözkonusuyca, tizden pese geçmek.

◆ **indirmek** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir yerden) [bir yere] indirmek,* onu, bulunduğu yerden daha alçaktaki bir yere taşımak, yerleştirmek: *Hava çok güzel, bebeği bahçeye indirsene. Tavan arasın-*

dan valizleri indirmek. Şarabı mahzene indirmek. Çöpü indirmek. **—2.** *Bir şeyi (belli bir ölçüde) indirmek,* onu belli bir ölçüde alçaltmak, belli bir ölçüde düşürmek: *Tabloyu biraz indir, çok yukarda duruyor. Bu ilaç ateşini üç derece indirdi. Fiyatları epey indirdik.* **—3.** *Bir kimseyi (bir yerde) indirmek,* bir taşıttan ya da sürücüsünden söz ederken, bu kimseyi bir yerde bırakmak: *Taksi beni sokağın ucunda indirdi. Sizi yolun başında indirebilirim.* **—4.** *Kepenkleri, panjuru vb. indirmek,* onu aşağıya doğru çekmek: *Çok güneş geliyor, panjurlardan birini indirir misin?* **—5.** Tokat, yumruk vb. indirmek, bir kimseye, bir yere hızla vurmak: *Yumruğu suratının ortasına indirdi.* **—6.** Yağmurdan, doludan söz ederken, şiddetle yağmak, bastırmak: *Yağmur indirince evden çıkamadık.* **—7.** *Bir şeyi indirmek,* onu kırmak, yıkmak: *Öfkeli kalabalık, önüne gelen her şeyi, her vitrini indiriyordu.*

—Arit. *Bir rakamı indirmek,* bir bölmede, bölünenin, daha önce bölünmüş dilimi izleyen rakamını (verilen bir aşamada) elde edilen kalanın sağına yazmak.

—Ceb. *Bir denklemi indirmek,* bunu çözmeye olanak veren daha küçük dereceden bir denklem ya da denklem sistemi bulmak.

—Denizc. *Bir kanoyu denize indirmek,* kanoyu gemi bordasından suya bırakmak.

—Geom. *Bir dikme indirmek,* bir doğruya, bunun dışındaki bir noktadan geçen bir dikme çizmek. (Eukleides geometrisinde böyle bir dikme tektir.)

—Grav. → YEDİRMEK.

—Güz. sant. İndirme işlemini uygulamak.

—Koregr. Bir yükselme hareketinden sonra kolu ya da bacağı yere doğru çevirmek.

—Kuşç. Avcı kuşlar için, avını yakalayıp yere inmek.

—Müz. *Bir çalgının tellerini* ya da *akordunu indirmek,* tellerin gerginliğini azaltarak, daha pes ses vermelerini sağlamak.

◆ **indirilmek** edilg. f. İndirmek eylemine konu olmak.

◆ **indirtmek** ettirg. f. İndirmek eylemini yaptırmak.

◆ **inilmek** edilg. f. İnmek eylemi yapılmak.

İNMELİ sıf. Felç olmuş bir kimse ya da bedenin felç olan bölümü için kullanılır: *İnmeli bir ihtiyar. İnmeli ayağını zorla sürüklemek.*

İn-mold yöntemi, küresel grafitli dökme demir üretme yöntemi; bu yöntemde magnezyum, kalıbın besleyici düzeneğine yerleştirilir.

İNN, Orta Avrupa'da ırmak, Tuna'nın kolu (Passau'da sağ kıyıdan Tuna'ya kavuşur) 510 km. Graubünden'de doğan İnn, Tirol'ü ve Bavyera'nın bir bölümünü sular, daha sonra da Almanya'yla Avusturya arasındaki sınırı çizer. Yukarı vadisi Engadin, İsviçre'de önemli bir turizm merkezidir. Orta vadisi (*İnntal*) Avusturya'daki Tirol ilinin beynini oluşturur ve sanayi için enerji sağlar. Bavyera'daysa İnn, Önalpier bölgesinin ırmak-buzul kökenli çakıl örtüleri arasında, yatağına gömülmüş olarak akar; akışı hızlıdır (hidroelektrik tesisleri).

İNNALLAHEMAASSABİRİN ünl. (ar. *inna-llahe ma'a ş-şabirin*). Kuşkusuz "Allah sabredenlerle beraberdir" anlamında sabrın iyiliğini belirtmek için kullanılır.

İNNANA → NANNA.

İNNATA sıf. Fels. (lat. *İnnatus*'tan). → DOĞUŞTAN.

İNNAUVEN *(uved),* Kuzey Fas'ta ırmak, uved Sebu'nun kolu; yaklaşık 150 km. Taza'nın K.-B.'sında birkaç uvedin birleşmesiyle oluşan İnnauven, Tuahar boğazlarından geçtikten sonra Taza gediğinin büyük bölümünü aşındırdı. Üzerinde yapılan Arabat barajından sulamada yararlanılmaktadır.

innere Führung, *iç komutanlık* anlamında almanca deyim. Bundeswehr*'in kuruluşu sırasında ortaya çıkan bu deyim üniformalı yurttaşlarından beklenen zihniyeti belirtmek için kullanılır. Askerin, birliğiyle, devletle ve demokratik toplumla bütünleşme süreci olan *innere Führung,* katılım ve disiplini kaynaştıran modern komuta yöntemlerini içerir.

İNNERHOFER (Franz), avusturyalı yazar (Krimml, Salzburg yakınında, 1944). Babasının çiftliğinde çalıştı, yetişkinlere eğitim veren bir lisede (1966), daha sonra Salzburg Üniversitesi'nde okudu. Özyaşamöyküsünden esinlenen ve bir bakıma köylü dünyasının antropolojik çözümlemesini yapan bir romanda, varlıklı bir çiftlik sahibiyle bir gündelikçe kadının evlilikdışı oğlunun acılar içerisinde geçen çocukluk yıllarını anlattı: *Schöne Tage* (1974). Sonra *Die grossen Wörter* (1977) adlı yapıtında gece derslerini izleyerek "söz dünyası"na yükselmeye çalışan genç bir işçinin yaşamını betimledi.

İNNERRHODEN ve AUSSERRHODEN, İsviçre kantonu Appenzell'in 1597'de, Reform'dan sonra oluşturulan bölümleri.

İNNERVASYON a. (fr. *innervation*). SİNİR* DAĞILIMI'nın eşanlamlısı.

İNNESS (George), amerikalı ressam (Newburgh 1825 - Bridge of Allan, İskoçya, 1894). Manzaracı olarak Hudson okulunun, sonra Corot'nun ve Barbizon ressamlarının etkisinde kaldı. Yaşamının son yıllarında tekniğiyle değil, açık renklere yönelen paletiyle izlenimcilere yaklaştı. Yapıtları Cleveland, Buffalo, Providence, Chicago ve New York müzelerindedir.

İNNET a. (ar. *'innet*). İsl. huk. Erkeğin güçsüzlük nedeniyle karısıyla cinsel ilişkide bulunamaması. (Bu durumda kadın boşanma isteğiyle mahkemeye başvurabilir.)

İNNİ sıf. (ar. *inn* ve *-i*'den *inni*). *Esk.* Deneme ile elde edilen, olaylardan çıkarılan: *Burhan-ı innı* (deneme sonucu ile edinilen delil, kanıt).

—Esk. fels. Sonsal (fr. *aposteriori* karşılığı olarak kullanılmıştır).

İNNİA → NANNA.

İNNİYET a. (ar. *inn* ve *-iyyet*'ten *inniyyet*). Esk. fels. Sonsal olma durumu, sonsallık, sonsal önerme.

İNNOCENTİUS I *(aziz)* [Albano ? -Roma 417], 401-417 arasında papa. İmparator Arcadius'a rağmen, aziz İoannes Khrysostomos'a zulmedenleri aforoz etti (407). Roma'nın Alarik tarafından yağma edilmesini önleyemedi (410). Aziz Augustinus'un isteği üzerine pelagiusçu sapkınlığı mahkûm etti (417).

İNNOCENTİUS II (Gregorio PAPARESCHI) [Roma - *ay. y.* 1143], 1130-1143 arasında papa Frangipaneler'in desteğiyle papa seçilince Anacletus II'nin (Pietro Pierleoni) muhalefetiyle karşılaştı ve Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı (1130). Aziz Bernard İngiltere kralı Henry I'in desteğini kazanınca, Lothar III, İnnocentius'un Roma'ya dönmesine izin verdi (nisan 1133). İmparatorun Roma'dan ayrılmasından sonra, Sant'Angelo şatosu'na egemen olan ve Sicilyalı Ruggero II'nin desteğini sağlayan düzmece papa Anacletus II, İnnocentius II'yi gene sürgüne yolladı. Bunun üzerine aziz Bernard, Anacletus II'yı Pisa konsili'ne aforoz ettirdi (1135). Anacletus II'nın ölümünden (ocak 1138) sonra, İnnocentius II'nin karşısına yeni bir düzmece papa, Victor IV çıkarıldı, ama aziz Bernard nüfuzunu kullanarak onu papalıktan vazgeçirmeyi başardı. İnnocentius II, II. Laterano konsili'nde (1139) Arnaldo da Brescia'ya karşı da önlemler almak zorunda kaldı.

İNNOCENTİUS III (Giovanni Lotario, *kont* DI SEGNI) [Anagnı 1160 - Roma 1216], 1198-1216 arasında papa. 1190'da, amcası Clemens III tarafından kardinal -diyakoz görevine getirildi. Papa seçildikten sonra, hem yönetici soylular hem de kilise adamları üzerinde papalık yetkisini kurarak teokrasiyi gerçekleştirmeye çalıştı.

İmparator Heinrich IV'ün ölümünden (1197) yararlanarak onun dul karısı Konstanze'ye metbuluğunu kabul ettirdi. İmparatoriçe, küçük oğlu Federico Ruggero' nun vesayetini de İnnocentius'a verdi. Yetkisini Roma senatosuna ve praefectusuna kabul ettirdi. Spoleto, Ancona ve Ravenna'yı ilhak etti ve Toscana kentlerinin de ittifakıyla imparatorluk güçlerini kontes Mathilda'nın topraklarından kovdu. O sıralarda türk gücünün merkezi olan Mısır'a karşı yeni bir haçlı seferi hazırladı (1198), ama kendi dertlerine düşmüş hükümdarları bir araya getiremedi. Dördüncü haçlı seferi ancak İstanbul'un işgali ve talanıyla (1204) sonuçlandı.

Schwabenli Philipp'in imparator olma emellerine karşı çıktı, Otto von Braunschweig'ı destekleyerek ona taç giydirdi (1209). Ama yeni imparator İtalya'ya girip Toscana'yı yeniden işgal edince İnnocentius III onu aforoz etti (1210) ve yerine, vesayeti altındaki Federico'yu Friedrich II adıyla tahta çıkardı (1215). Papa, İngiltere (aforoz ettiği Yurtsuz John, nedamet getirdi ve onun vasalı oldu, 1213) Portekiz, Aragón, Castilla, Danimarka, İsveç, Polonya, Macaristan ve Bulgaristan'ın da metbuluğunu tanımalarını sağladı. Ama, boşadığı karısı İsambour ile yeniden evlenmeyi reddeden kral Philippe Auguste' ün direnmesi yüzünden Fransa'da başarılı olamadı; kralla barıştı ve onunla ittifak kurarak Otto IV'ü Bouvines'de yendi (1214).

Dördüncü Laterano konsili (1215) papalık döneminin en parlak olayıdır.

İNNOCENTİUS IV (Sinibaldo FIESCHI) [Cenova 1195'e doğr. - Napoli 1254], 1243 -1254 arasında papa Lavagna kontunun oğluydu. Albenga piskoposu oldu, sonra kardinalliğe getirildi (1227). 25 haziran 1243'te papa seçildi, Friedrich II ile mücadele etmek için Roma'dan daha güvenli olan Cenova'ya yerleşti. Lyon'da bir konsil toplayarak Friedrich II'nin aforoz edilmesini ve tahtları üzerindeki haklarından yoksun bırakılmasını sağladı (1245). *Agni sponsa nobilis* adlı bullada (1246) Kilise otoritesi ve Kilise yapısının tanrısal kökeni üzerinde durdu. Pisa gibi Kuzey İtalya kentlerini imparatora karşı ayaklandırdı. Friedrich II'yi ağır bir bozguna uğrattı. Sonra Roma'ya döndü ve bu kez Friedrich II'nin Güney İtalya'yı kasıp kavuran evlilikdışı oğlu Manfredi ve Konrad IV ile mücadeleye girişti. Töton şövalyelerinin hareketlerini kontrol altında bulundurmak için Baltık ülkelerine bir elçi gönderdi. Papalığı sırasında teokrasi doruğuna ulaştı.

İNNOCENTİUS VIII (Giovanni Battista CYBO) [Cenova 1432 - Roma 1492], 1484-1492 arasında papa. Giuliano Della Rovere'nin desteğiyle ağustos 1484'te papa seçildi. Ailesinin bireylerini önemli görevlere atadı. Kendine konut olarak Vatikan'da Belvedere'yi yaptırttı. Napoli kralı Aragónlu Ferdinando ile uzlaşmazlığa düştü ve onu haraca bağladı (1486). Vaudlular'a karşı haçlı seferi düzenlenmesi için çağrıda bulundu, Granada'nın Katolik Krallar tarafından ele geçirilişini törenlerle kutladı (1492).

İNNOCENTİUS X (Giambattista PAMPHILI) [Roma 1574 - *ay. y.* 1655], 1644 -1655 arasında papa. Mazarin'in muhalefetine rağmen papa seçildi. Barberini kardeşlerin yolsuzluğunu kovuşturarak papalık sarayındaki başıboşluğa son vermeye çalıştı, ama Barberiniler Fransa' ya kaçarak Mazarin'e sığındılar (1645). Avignon'daki Papalık'a elkoyma tehdidi karşısında İnnocentius X ödün vermek zorunda kaldı. *Augustinus*'taki beş önermeyi mahkûm etti (*Cum occasione* bullası, mayıs 1653).

Scala

İnnocentius III
Subiaco'daki (İtalya)
San Benedetto
manastırı'nın
bir freskinden (XIII. yy.)
ayrıntı

Scala

İnnocentius VIII
mezar anıtından ayrıntı
(bronz, 1493-1497)
Antonio del Pollaiolo'nun yapıtı
Roma'daki San Pietro kilisesi'nde

Scala

İnnocentius X
Velázquez'in bir portresinden
(1650) ayrıntı
Doria galerisi, Roma

Moretti-Ricciarini

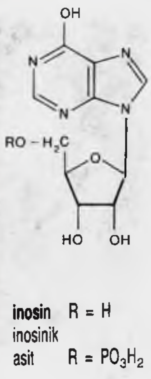

İnnocentius XI
Baciccia'nın bir portresinden ayrıntı
S. Luca akademisi galerisi, Roma

Barbara Malter

İnnocentius XII
Musei Capitolini, Roma

inosin R = H
inosinik asit R = PO_3H_2

İNNOCENTİUS XI (Benedetto ODESCALCHI) [Como 1611 - Roma 1689], 1676 -1689 arasında papa. İnnocentius, Polonya kralı Jan III ve Kutsal Roma imparatoru Leopold I'e Viyana'yı kuşatan Türkler'e karşı bir sefer düzenlemeleri için mali yardımda bulundu. Bu sefer sonucu Viyana'dan türk kuşatması kaldırıldı (1683). İmparator Leopold'u Türkler'e karşı bir haçlı seferine kışkırttı.

İNNOCENTİUS XII (Antonio PIGNATELLI) [Spinazzola. Basilicate, 1615 - Roma 1700], 1691-1700 arasında papa. Bir tarikata bağlı din adamları arasında disiplin kurmak ve reformlar yapmak amacıyla kongregasyon'u kurdu (1698).

İNNOMİNATA sıf. (lat. *innominatus*, adlandırılmamış'tan). Anat. **1.** Çeşitli anatomik oluşum ve organlara denir. **—2.** *Linea innominata*, kalça kemiğinin iç yüzünde bulunan ve leğen üst darlığına tekabül eden yükselti.

İNNOMİNATA sırtı, Mont-Blanc'ın güney yamacında en ünlü ve en güzel tırmanma yollarından biri. Bu yoldan ilk kez A. ve H. Rey, S. L. Courtauld, E. G. Oliver ve A. Aufdenblatten tırmandı (1919).

İNNSBRUCK, Avusturya'da kent, Tirol ilinin merkezi, yüksl. 574 m; 117 287 nüf. (1989). İnn ile Brenner boğazından inen Sill'in birleştiği yerde kurulmuş olan İnnsbruck, Bavyera ile Kuzey İtalya, Kuzey İsviçre ile Viyana arasında demiryolu ve karayolu kavşağıdır. G.'de, D.'da ve B.'da bol vadili orta yükseklikte dağlarla çevrili (ardında daha yüksek doruklar sıralanır) vadi genişler. Sanayileşmiş (hazırgiyim, tekstil, kereste, spor gereçleri, makine ve elektrikli gereç, besin) olan İnnsbruck, bununla birlikte, daha çok bir üçüncü kesim kenti, ticaret ve hizmet merkezi, bir üniversite kenti, önemli bir yaz ve kış turizmi (1964 ve 1976 kış olimpiyatları bu kentte düzenlendi) yeridir.

—Tar. Roma kolonisi *Veldidena*, bugünkü adı İnnsbruck'u ("İnn köprüsü") Brenner'den geçen Akdeniz-Almanya yolu üzerindeki ticari önemi nedeniyle XI. yy.'da aldı. 1363'te Avusturya'ya bağlandı, 1420'de Tirol'ün merkezi oldu. Otuzlar konsili'ni denetlemek için gelen Karl V, burada nerdeyse Saksonyalı Moritz'in buyruğundaki protestanların eline geçecekti (nisan 1552). Cizvit Pieter Canisius burada daha sonra üniversiteye dönüşen bir okul kurdu (1552). Kent 1805'te Ney tarafından alındı (7 kasım) ve Pressburg antlaşması'yla Bavyera'ya bağlandı. Andreas Hofer'in çağrısıyla ayaklandı (1809). 1815'te yeniden Avusturya'ya verildi. 1945-1955 arasında, fransız işgal kuvvetleri genel karargâhının merkeziydi.

—Güz. sant. Kentte güzel perspektifler, kemerli sokaklar, birçok burjuva evi vardır. XV. yy.'dan kalma, yaldızlı bakır damıyla bir simge olan *Goldenes Dachl* (küçük altın dam) bunların en ünlüsüdür. Maximilian I'in sarayı *Hofburg* XVIII. yy.'da imparatoriçe Maria-Theresia tarafından birçok değişikliğe uğratıldı (Maulbertsch freskleri; Andreas Hofer'den anılar). XVI. yy.'da yapılan saray kilisesi *Hofkirche*'de yer alan birçok sanat yapıtı arasında bulunan Maximilian'ın mermer kenotaphionu, kralların, imparatorların ve hükümdarın atalarının 28 kolosal bronz heykeliyle (Theodorich ve Arthur'unkiler P. Vischer tarafından gerçekleştirilmiştir) çevrelenmiştir. Kentte ayrıca XVIII. yy. başından kalma barok *Jakobskirche* gibi birçok kilise, Tirol'ün önemli bölgesel müzesi *(Ferdinandeum)* ve Tirol halk sanatı müzesi yer alır.

Inns of Court, dört Londra hukuk okulu (Inner Temple, Middle Temple, Lincol's Inn, Gray's Inn). Kuruluşları XIII. yy.'a kadar uzanan bu okullar *bencherlar** tarafından yönetilen bağımsız topluluklardı.

Inns of Court hukuk eğitimi görecek öğrencileri belirler, onları eğitir ve sınavlardan geçirdikten sonra avukatlık diploması verirdi; ayrıca hukuksal unvanları da bunlar dağıtırdı.

İNNTAL, İnn vadisinin bir bölümü, ırmağın Tirol'deki çığırında, Landeck ile Kufstein (Avusturya) arasında. Burası Tirol'ün en kalabalık bölgesidir.

İNO a. PROCRİS'in eşanlamlısı. (*Zygenidae* familyası.)

İNO. Yun. mit. Kadmos ile Harmonia'nın kızı, Boiotia kralı Athamas'ın karısı. Bir deniz tanrıçasına dönüştükten sonra Leukothea adını aldı.

İNOCERAMUS a. (yun. *is, inos*, lif ve *keramos*, kil, çamur'dan). Jura ve Kretase devirlerinde yaşamış ikiçenetli yumuşakça cinsi. (Yuvarlak, bazen de çok büyük olabilen kavkısı eşmerkezli olukçuklarla bezenmiştir. *Inoceramidae* familyasının örnek tipi.)

İNOCYBE a. İnce liflerle kaplı bir şapkası ve toprak sarısı renginde sporları olan bazitli mantar. (Bu cinsin bazı türleri ağır zehirlenmelere yol açar.)

İNOKLÜZYON a. (fr. *inocclusion*). Dişç. cerr. **1.** Çeneler kapandığında dişlerin birbirine değmemesi hali. **—2.** *Fizyolojik inoklüzyon*, çeneler dinlenme halinde iken karşıt dişler arasında kalan 2 mm'lik boşluk.

İNOKULUM a. (fr. *inoculum*'dan). Bakteriyol. Organizmaya verilmiş ya da verilecek olan mikrop ya da madde miktarı.

—Bitki patol. Belli bir asalağın (mantar, virüs) uygun koşullar geldiğinde yeniden gelişme olanağı bulabilecek dayanıklı biçimi. ‖ *Potansiyel inokulum*, bir inokulumun güç derecesini kestirme yöntemi. (Belli standart koşullarda ve belli duyarlıkta bir bitki üzerinde yapılan ölçüme dayanır.)

—Bot. Özgül bir maddeye ekilmek üzere kullanılan mantar parçası (spor, miselyum, karpofor parçası). [Çürükçül mantarların (yatak mantarı, plörot) yetiştirilmesinde, inokulum önce mikroptan arındırılmış bir maddeye (saman, darı taneleri) ekilir: burada inokulumdan elde edilen mantar fidecikleri bir süre sonra asıl üretim yerine aktarılarak hazırlanan yerlere ekilir.]

İNOL a. (fr. *ynol*). Org. kim. Asetilenik hidrokarbonların, genel formülü $RC\equiv C$ —OH olan hidroksilli türevlerinin genel adı. (Kendiliğinden ketene dönüştükleri için inoller bugüne dek tek başına elde edilememiştir; ancak tek başına elde edilebilen eterleri [$RC\equiv C—OR'$] organik bireşimde kullanılır.)

İNONGO, Zaire'de (Bandundu ili) kent, Mai-Ndombe gölünün doğu kıyısında; 26 bin nüf.

İNORGANİK sıf. (fr. *inorganique*). Tıp. Bir organdaki her çeşit lezyondan bağımsız görünen olguya denir. (Örneğin bazı kalp üfürümleri, kalp kapakçıklarında herhangi bir lezyon bulunmadığı hallerde de duyulur.)

—Anorg. kim. *İnorganik kimya*, ANORGANİK* KİMYA'nın eşanlamlısı.

İNOSİN a. (fr. *inosine*'den). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{12}N_4O_5$ olan, hipoksantin ribozit'inin yaygın adı; şekerpancarı ve etsuyunda bulunur. Biyokimyada adenozin ile guanozinin öncüsüdür. Fosforik asitle birleşerek monofosforik asit ya da başka bir deyişle inosinik asidi oluşturur.

İNOSİNİK sıf. (fr. *inosinique*'ten). Org. kim. *İnosinik asit*, inosin monofosforik asidin yaygın adı.

İNOSİT a. (fr. *inosite*'den). Org. kim. ve Biyokim. İNOSİTOL'ün eşanlamlısı.

İNOSİTOL a. (fr. sözc.; yun. *is, inos*, lif'ten). Org. kim. ve Biyokim. Formülü $C_6H_{12}O_6$ olan heksahidroksi - 1,2,3,4,5,6 sikloheksanın yaygın adı. (İnositoller, 8 diastereo-izomer biçiminde bulunur; bunlardan yalnız bir tanesi enantiyomer olarak bileşenlerine ayrılabilir. Tek önemli izomeri, kimi zaman mezoinositol da denen myo-inositoldür. Enantiyomerler biçiminde bileşenlerine ayrılamayan bu bileşiğe, beyin ve kas dokularının yanı sıra fasulye ve yeşil biberde rastlanır. B vitaminleri grubuna özgü bir lipotrop etkenidir.) [Eşanl. İNOSİT.]

İNOTA, Várpalota'nın (Macaristan, Veszprém yönetim bölgesi) sanayi banliyösü, Székesfehérvár'ın B.'sında. Bölgede çıkarılan linyitle beslenen termik santral. Alümin elektroliz donanımları.

İNOTROP a. (fr. *inotrope*; yun. *is, inos*, lif, ve *tropein*, döndürmek'ten). Fizyol. **1.** Kasların kasılma gücüne denir. **—2.** Kalp kasının kasılmalarını, duruma göre değiştirip düzenleyen bazı kalp sinirlerine denir. (Vagus siniri kalp üzerinde negatif inotrop etki; sempatik sinir pozitif inotrop etki yapar. Kalbe etkili ilaçlar inotrop etkilerine göre pozitif ya da negatif olarak sınıflandırılır.)

İNOX a. (tesc. edil. a.). Paslanmaz çelik, metal.

İNOWROCŁAW, Polanya'da kent. Toruń'un G.-B.'sında Kujawy tarım bölgesinin başlıca kent merkezi; 65 000 nüf. Demiryolu kavşağı. Kaplıca merkezi (tuzlu sular, çamurlar). Tuz yatakları. Kimya sanayisi (soda). Tarım makineleri. Camcılık. Hazırgiyim.

İNOZİTOKALSİYUM a. (fr. *inositocalcium*). Eczc. Klorofilli bitkilerin birçoğunun tohumlarından, yumrularından ya da kök-saplarından elde edilen bitkisel ilaç. (İnozitokalsiyum özümlenebilir kalsiyum, fosfor ve magnezyumca zengin olduğu için, nekahat dönemlerinde ve astenilerde, organizmayı düzeltici, kalsiyum sağlayıcı ve sinirleri kuvvetlendirici ilaç olarak kullanılır.)

İNÖNÜ, İç Anadolu bölgesinde Eskişehir iline bağlı ilçe; 9 377 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi, Eskişehir'in 36 km batısında *İnönü*, 1 874 nüf. (1990). Kurtuluş savaşı sırasında Birinci ve İkinci İnönü savaşları'nın yapıldığı yer.

İNÖNÜ, rumca **Sinda,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesinde köy.

İNÖNÜ (Mustafa İsmet), türk asker ve devlet adamı, Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı (İzmir 1884 - Ankara 1973). Babası, Kürümoğulları'ndan Mehmet Reşit Bey bitlisli, annesi Cevriye Hanım razgıratlıdır (Deliorman, Bulgaristan). Sıvas Askeri rüştiyesi'ni bitirdikten sonra (1895) bir yıl Sıvas Mülkiye idadisi'nde okudu. 1897'de İstanbul'da Mühendishane idadisi'ne, 1900'de Topçu harbiyesi'ne girdi. Harbiye (1903) ve Harp akademisi'ni (1906) birincilikle bitirdi. Kurmay yüzbaşı olarak Edirne'deki II. Ordu'ya atandı; Cevat Paşa'nın karargâhında kurmay subay olarak görevlendirildi. 1907'de Fethi Bey'in (Orbay) önerisiyle gizli İttihat ve Terakki cemiyeti'ne girdi. 1908'de İkinci meşrutiyet ilan edildiğinde cemiyetin Edirne merkezinin ileri gelen üyelerinden biriydi. Kasım 1908'de Edirne'deki 2. Süvari tümeni kurmay heyetinde görev aldı. 31 mart ayaklanmasını bastırmak için toplanan Hareket ordusu'na Yeşilköy'de katıldı. 1909'da toplanan İttihat ve Terakki kongresi'nde II. Ordu delegesiydi. Kongrede, ordunun siyasetten ayrılmasını savunan Mustafa Kemal Bey'i (Atatürk) destekledi. Ertesi yıl, Ahmet İzzet Paşa komutasında Yemen'e gönderilen IV. Kolordu kurmay heyetinde yer aldı. 1912'de binbaşılığa yükseldi ve Yemen kuvvetleri komutanlığı kurmay başkanı oldu. İlk diplomatik görevini de Yemen'de üstlendi; İmam Yahya ile görüşerek barışı sağladı. 1913'te İstanbul'a döndü; Balkan savaşı sırasında Çatalca'daki başkomutanlık karargâhında, yine Ahmet İzzet Paşa emrinde, 1. şubede görev aldı. Savaştan sonra Bulgarlar'la imzalanan İstanbul antlaşması (eylül

1913) görüşmelerine askeri danışman olarak katıldı. Daha sonra Balkan savaşı'nda yenilgiden sorumlu görülen general ve yüksek rütbeli subayların soruşturmalarını yürüttü. 1913 sonunda Genelkurmay 3. şubede, sonra I. Ordu kurmay heyetinde görev aldı. Kasım 1914'te yarbay oldu; 1. şube müdürlüğü yaptı (aralık 1914 - aralık 1915). Ertesi yıl albaylığa yükseldi. Karargâhta, Enver Paşa'nın emrinde, ordunun yenileştirilmesi girişimlerine katıldı. Sürmekte olan Birinci Dünya savaşı'nda cephelerde faal olarak görev almak istedi ve II. Ordu kurmay başkanlığına atandı (aralık 1915 - ocak 1917); Kafkas cephesi'ne gitti. Orada, II. Ordu komutan vekilliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte çalışma olanağı buldu. Aralarında derin bir dostluk doğdu. Mustafa Kemal Paşa'nın önerisiyle IV. Kolordu komutanlığına getirildi (ocak-mayıs 1917). Daha sonra Suriye cephesi'ndeki XX. Kolordu'nun bir buçuk ay süreyle komutanlığını yaptı; oradan III. Kolordu komutanlığına atandı (haziran 1917 - ekim 1918). Bu kolordu Mustafa Kemal Paşa'nın komuta ettiği VII. Ordu'ya bağlıydı. Böylece iki komutanın beraberliği sürdü. Mustafa Kemal Paşa'nın, ülkenin ve ordunun durumu hakkında başkomutanlığa sunduğu raporu birlite hazırladılar. 1918 ekiminde hastalanan İsmet Bey İstanbul'a döndü. 13 ekimde İttihat ve Terakki hükümeti istifa etti. İsmet Bey'in eski komutanı Ahmet İzzet Paşa yeni hükümeti kurup (14 ekim) Harbiye nazırlığını da üstlenince, Albay İsmet Bey'i Harbiye nezareti müsteşarlığına atadı. (12 ekim), 30 ekimde Mondros silah bırakışması imzalandı. Hükümet de bir ay sonra düşünce İsmet Bey müsteşarlıktan ayrıldı. 1918-1920 arasında Harbiye nezaretinde çeşitli komisyonlarda görev aldı. 1919'da Mevhibe Hanım'la evlendi. Dört çocukları oldu; üçü yaşadı (Ömer, Erdal ve Özden). İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa'yla sık sık görüştüler. Mustafa Kemal Anadolu'ya geçmeye karar verince onu ziyaret etti. Anadolu'da yerleşinceye kadar İstanbul'da kalmasını, buradan yardım etmesini, işe başladığı zaman kendisini çağıracağını söyledi. 19 mart 1920'de Ankara'dan beklenen çağrı geldi. İsmet Bey er kıyafeti ve kimliğiyle, 21 günlük bir yolculuktan sonra Ankara'ya vardı. Daha önce de ocak 1920'de Ankara'ya gelmiş, ancak Harbiye nazırı Fevzi Paşa'nın çağrısı üzerine İstanbul'a geri dönmüştü. Ankara'da, Heyeti temsiliye'nin kurmay başkanı gibi çalışmaya başladı. 23 nisan 1920'de TBMM açılınca, Edirne milletvekili olarak toplantıya katıldı; Erkânıharbiyei umumiye (genelkurmay) vekili (bakanı) oldu. Bu göreviyle yeni bir ordu kurmayı ve yönetmeyi üstleniyordu. İstanbul'da kurulan bir divanı harp (Nemrut Mustafa divanı harbi), Mustafa Kemal Paşa'yla birlikte onu da asi sayarak idama mahkûm etti. Savaşın dağınık, disiplinsiz Kuvayi milliye çeteleriyle değil düzenli ordu birlikleriyle kazanılacağına inanan İsmet Bey, yokluklar içinde Kurtuluş savaşı'nı kazanacak orduyu kurmaya başladı. Bu sırada Ali Fuat Paşa, onun uyarılarına karşın, elindeki yetersiz kuvvetlerle Gediz saldırısını başlatıp başarısızlığa uğradı; görevden alındı. İsmet Bey, onun yerine Batı cephesi kuzey kesimi komutanlığına atandı. Genelkurmay başkanlığı görevi de sürecekti. Batı cephesi'nde Çerkez Ethem kuvvetleri bir sorun oluşturuyordu. Başına buyruk Ethem'in çetesinin denetim altına alınması ya da dağıtılması gerekmekteydi. Ordu bir yandan Yunanlılar'a karşı savaşırken bir yandan da, önemli bir güç oluşturan Ethem çetesine karşı harekete geçmek durumunda kaldı. Bu durumu değerlendiren düşman birliklerinin ileri hareketi Birinci İnönü* savaşı'yla durduruldu (11 ocak 1921). Sonra Çerkez Ethem çetesi de Kütahya'da yenilgiye uğratılarak dağıtıldı. Ethem ve kardeşleri Yunanlılar'a sığındılar (22 ocak). İsmet Bey mirlivalığa (tuğgeneral) yükseldi. Birkaç ay sonra başlayan yunan saldırısını da İnönü mevzilerinde durdurdu ve geri püskürttü (1 nisan 1921). İkinci İnönü* zaferi olarak anılan bu harekât, TBMM'de Çerkez Ethem kuvvetleri gibi çetelerle savaşı sürdürmeyi savunan muhalefete karşı, düzenli ordu birliklerinin kurulmasını savunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının durumunu güçlendirdi. Zaferden sonra bir telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa onu kutladı ve onun "yalnız düşmanı değil milletin makûs talihini de" yendiğini belirtti. İsmet Paşa Yunanlılar'ın Kütahya-Eskişehir saldısında orduyu, Mustafa Kemal Paşa'nın önerisine uyarak Sakarya'nın gerisine çekti. Temmuz 1921'de Genelkurmay başkanlığı görevini Fevzi Paşa'ya (Çakmak) devretti. Büyük taarruz'un hazırlanmasında Mustafa Kemal ve Fevzi paşalarla birlikte çalıştı. Sakarya ve Büyük taarruz arasındaki dönemde, savaşı kazanacak orduyu hazırladı. 26 ağustosta başlayan Büyük taarruz'la düşman yenilgiye uğratıldı. İsmet Paşa karargâhını Bornova'da kurdu (10 eylül 1922).

Savaştan sonra Mudanya'da sürdürülen silah bırakışması görüşmelerinde TBMM hükümetini İsmet Paşa temsil etti (3 ekim 1920). Ardından TBMM tarafından Dışişleri bakanlığına seçildi (26 ekim). Lozan'da barış görüşmelerini yürütecek heyetin başkanlığına atandı. İki aşamada sürdürülen zorlu görüşmeleri başarıyla yürüttü ve 24 temmuz 1923'te antlaşmayı imzaladı. Cumhuriyet'in ilanına kadar Dışişleri bakanlığını sürdürdü. 13 ekim 1923'te 14 arkadaşıyla birlikte Ankara'nın başkent olması için önerge verdi. 28 ekim gecesi Mustafa Kemal paşa'yla birlikte Teşkilatı esasiye kanunu'nda (anayasa) yapılacak değişikliği hazırladı. Bu değişiklikle Türkiye'nin bir Cumhuriyet olduğu belirtiliyordu. TBMM'de değişiklik önergesinin kabulüyle Cumhuriyet kuruldu. İlk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ilk başbakan da İsmet Paşa oldu. 19 kasım 1923'te CHP başkan vekilliğini de üstlendi. Kasım 1924'te bir süre Başbakanlıktan ayrıldıysa da Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait ayaklanması üzerine yeniden hükümeti kurmakla görevlendirildi (mart 1925). Başbakan olur olmaz Takri*ri sükûn kanunu'nu çıkardı. Bu kanundan aldığı olağanüstü yetkiyle bazı dergileri, gazeteleri, Terakkiperver cumhuriyet fırkası'nı kapattı. İstiklal mahkemeleri yeniden kuruldu. Eski ittihatçıların oluşturduğu muhalefet grubu dağıtıldı. Otoriter tek parti yönetimi yerleşti. Muhalefetin susturulduğu ortamda devrimler, laikleşme girişimleri gerçekleştirildi. Doğu illerindeki halkın bir bölümü göçürüldü. Bu tür genel valilik olan Umumi müfettişlikler kuruldu (1927). Mayıs 1927'de Teşviki sanayi kanunu'yla sanayi kuruluşları için özendirici önlemler getirildi.

İsmet Paşa, orduyla ilişkisini kesmemişti. 1926'da birinci ferikliğe (orgeneral) yükseldi. Haziran 1927'de askerlikten emekli oldu. 1934'te Soyadı kanunu çıkınca Atatürk, kendisine İnönü soyadını verdi.

1930-1937 döneminde Başbakan İsmet Paşa ulusal iktisadın gelişmesine ağırlık verdi; devletçilik ilkesini savundu. Etkili bir demiryolu siyasetiyle ulaştırma sorunlarını çözmeye yöneldi. İlk beş yıllık sanayi planı onun yönetiminde gerçekleştirildi. Ancak liberal iktisattan yana olanlar devletçi girişimleri eleştirmeye başlamışlardı. İş bankası çevresi olarak bilinen grup Celal Bayar'ı destekliyordu. Nyon konferansı'yla ilgili görüş ayrılıkları İnönü ve Atatürk arasındaki çatışmayı daha belirginleştirdi. Atatürk, Başbakanlıktan ayrılmasını isteyince istifa etti (25 ekim 1937); CHP genel başkan vekilliğinden de ayrıldı, ancak milletvekilliği sürdü.

Atatürk'ün ölümünün ertesi günü (10 kasım 1938) toplanan CHP Meclis grubu, oy birliğiyle İnönü'yü Cumhurbaşkanı adayı seçti. TBMM toplantısında da yine oy birliğiyle Cumhurbaşkanı seçildi. Atatürk'ün kendisinden sonra Başbakanlığa getirdiği Celal Bayar'ı yeniden hükümeti kurmakla görevlendirdi. 26 aralık 1938'de toplanan CHP olağanüstü kurultayı İnönü'yü "değişmez genel başkan" ve "Milli şef" seçti. TBMM'nin ocak 1939'da seçimleri yenileme kararı alması üzerine Başbakan Bayar da istifa etti; yerine Refik Saydam atandı. İnönü, Atatürk'ün ölümünden sonra birleştirici bir siyaset izledi. Kurtuluş savaşı sırasında önemli görevler üstlenmiş, sonraları çeşitli nedenlerle Atatürk'ün çevresinden uzaklaşmış Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele, Fethi Okyar gibi kimseleri aday listesine alarak milletvekili seçilmelerini sağladı. Atatürk'ün devrimlerini korudu. Köy enstitüleri deneyimi onun Cumhurbaşkanlığı döneminde gerçekleşti. Hükümetin denetlenmesi amacıyla, CHP bünyesi içinde bir muhalif parti gibi çalışacak, Müstakil* grub'u kurdu.

Dış siyasette büyük başarı göstererek, çeşitli baskılara karşın, Türkiye'yi İkinci Dünya savaşı'nın dışında tuttu. İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile Adana'da görüştü (30 ocak - 1 şubat 1943). Bunu Kahire'de Churchill ve ABD Başkanı Roosevelt ile buluşması izledi (4-6 aralık 1943). Kahire'de, Türkiye'nin savaşa katılabilmesi için geniş ölçüde yardım alması gerektiğini ortaya koydu. Savaşın sonucu belli olunca, Türkiye Müttefikler safında savaşa katıldı (23 şubat 1945) ve böylelikle Birleşmiş milletler örgütü'ne kurucu üye olma hakkını kazandı.

İkinci Dünya savaşı sonrası iç ve dış gelişmeler İnönü'yü, Batı örneği çok partili siyasete yöneltti. 19 mayıs 1945'te verdiği söylevde siyasetin liberalleşeceğini açıkladı. Yine aynı yılın kasım ayında, TBMM'yi açış konuşmasında muhalefet partilerinin gerekli olduğundan, seçim sisteminin demokratikleştirileceğinden, demokrasiye aykırı yasaların değiştirileceğinden söz etti. CHP'den ayrılan Celal Bayar ve arkadaşlarının Demokrat parti'yi kurmalarını, bir ölçüde teşvik etti. CHP tüzüğünde değişiklik yaptırarak genel başkanın değişmezliği ilkesini kaldırttı; dört yılda bir seçilmesini kabul ettirdi. Yayımladığı 12 temmuz beyannamesi'yle DP muhalefetini, CHP'deki sert siyaset yanlılarına karşı korudu; Seçim kanunu'nun değiştirilmesini sağladı. Gerçekleştirdiği demokratik ortam içinde yapılan 14 mayıs 1950 seçimlerini CHP kaybetti. 27 yıllık CHP yönetiminin bir simgesi durumuna gelen İnönü, Cumhurbaşkanlığından ayrıldı. İslam ülkeleri içinde demokratik biçimde, seçimle iktidardan uzaklaşan ilk önder o oldu; bugüne dek bunu başaran ikinci bir önder de çıkmadı.

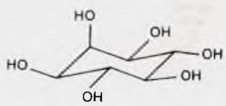

Goldman-Rapho

İnnsbruck
Maria-Theresien-Strasse ile Anna sütunundan (1706) bir görünüm

inocybe
(zehirli)

inositol (myo-inositol)

İsmet İnönü (1970'te)
İnönü vakfı arşivi

Bu yenilgisini, en büyük zaferi olarak niteleyen İnönü, muhalefete geçince yoğun bir propaganda savaşına girişti. O zamana kadar pek yaklaşmadığı halk kitleleri arasına karıştı, meydanlarda seçim konuşmaları yaptı. Zaman zaman iktidardaki DP yöneticilerinin suçlamalarına hedef oldu. 27 yıllık CHP yönetiminin sorumlusu gibi kabul edildi. 1954 ve 1957 seçimlerindeki yenilgilere karşın, CHP önderi olarak, partiyi dağılmaktan korudu. 27 mayıs 1960 öncesi propaganda gezilerine çıkarak DP'yi erken seçime zorlamaya çalıştı. Bu propagandayı engellemek isteyen DP iktidarının sertliğe yönelmesi, 27 Mayıs'la noktalanan siyasal bunalımın tırmanışını hızlandırdı. DP yönetimine karşı çıkan bir kısım basın ve üniversite gençliğine ordu da katılınca, DP iktidarı yıkıldı. İnönü, kurulan Milli* birlik komitesi iktidarını destekledi; bir yandan da sivil yönetime bir an önce geçilmesi için çaba harcadı. 1961'de yapılan seçimlerde CHP çoğunluğu ele geçiremeyince DP'nin siyasal mirasçısı olan partilerle (AP ve YTP) ya da bağımsızlarla ortaklık (koalisyon) hükümetleri kurmak zorunda kaldı. Albay Talat Aydemir cuntası darbe girişimlerini (22 şubat 1962, 21 mayıs 1963) ordudaki komutanların çoğunluğunun kendisini desteklemesi sayesinde bastırabildi. Bu arada Mesut Suna adlı biri tarafından öldürülmek istendiyse de yaralanmadan kurtuldu (24 şubat 1964). 1964'te Kıbrıs olayları tırmanışa geçince, Türkiye'nin müdahale hakkını kullanacağını söyledi. Ordu alarma geçti. Bu sırada ABD Başkanı Johnson'dan Kıbrıs'a müdahale edilmesini isteyen bir mektup aldı (15 haziran 1964). Yeni bir dış siyaset stratejisi uygulanabileceğini söyledi. ABD'ye giderek Johnson'la görüştü. Şubat 1965'te bütçe reddedilince istifa etti; ana muhalefet başkanlığına döndü. 1965 seçimlerinde "Ortanın solu" siyasetini benimsedi. Ortanın solunu devletçilik, reformculuk, laiklik ve sosyal adaletten yana olmak diye tanımladı. Ortanın solu siyasetine muhalefet eden CHP'lilere karşı, genel sekreter seçilen Bülent Ecevit'i destekledi. 12 mart 1971'de generallerin AP hükümetine verdiği muhtıra CHP içinde bunalıma yol açınca Ecevit ve Parti merkez yönetim kurulu muhalefet ettiyse de Nihat Erim hükümetinden yana oldu; bunun üzerine Ecevit, genel sekreterlikten ayrıldı. Artık partinin eğilimlerini değerlendirmekte eskisi kadar başarılı değildi. CHP V. olağanüstü kurultayı'nda Kemal Satır grubunu desteklediyse de, Ecevit yanlısı Parti meclisi'nin güvenoyu almasını engelleyemedi. Parti çoğunluğuyla ilk kez ters düşen İnönü, 33 yıldır bulunduğu genel başkanlıktan istifa etti (8 mayıs 1972). Kasım 1972'de CHP'den ve milletvekilliğinden ayrıldı; eski Cumhurbaşkanı sıfatıyla Cumhuriyet senatosu üyesi oldu. 25 aralık 1973'te öldüğünde Bakanlar kurulu kararıyla Anıtkabir'e gömüldü. (→ Kayn.)

Erdal İnönü

İNÖNÜ (Erdal), türk siyaset ve bilim adamı (Ankara 1926). İsmet İnönü'nün oğlu. Ankara Üniversitesi fen fakültesi'ni bitirdi (1947). ABD'de California Institute of technology'de yüksek lisans (1948) ve doktorasını yaptı (1951). Bir süre Princeton üniversitesi'nde çalıştıktan sonra Türkiye'ye döndü ve Ankara Üniversitesi fen fakültesi'ne fizik asistanı oldu (1952). Aynı fakültede doçentliğe yükseldi (1957). ABD'deki Princeton üniversitesi'nde ve Oak Ridge National laboratory'de konuk araştırmacı olarak çalıştı (1958-1960). Türkiye'ye döndüğünde, Ortadoğu teknik üniversitesi'ne profesör ve kuramsal fizik bölüm başkanı olarak atandı (1960-1964). Aynı üniversitede Fen ve Edebiyat fakültesi dekanlığı yaptı (1965-1968). ABD'de Princeton ve Colombia üniversitelerinde konuk profesör olarak ders verdi (1968-1969). Ortadoğu teknik üniversitesi rektör yardımcısı (1969), ardından rektör (1970) oldu. Rektörlükten çekildi (mart 1971). Aynı üniversitede öğretim üyesi olarak araştırmalar yaptı, öğretim görevini sürdürdü. 1973'te TÜBİTAK bilim ödülü'nü aldı. 1974'te altı ay kadar Princeton üniversitesi'nde konuk araştırmacı olarak çalıştı. 1975-1982 arası Boğaziçi üniversitesi temel bilimler fakültesi dekanlığına getirildi. 1982'de TÜBİTAK'ın İstanbul'da kurduğu Temel bilimler araştırma enstitüsü müdürlüğüne atandı.

TÜBİTAK bilim kurulu, Atom enerjisi komisyonu, UNESCO yürütme kurulu üyelikleri ve Türk fizik derneği başkanlığında bulunan Erdal İnönü'nün fizik alanında önemli çalışmaları vardır. Macar asıllı ABD'li E. P. Wigner ile ortaklaşa yaptığı "İnönü-Wigner grup indirgenmesi" çalışması (1951), çağdaş matematiksel fiziğin temel kavramlarından biri kabul edilir.

Erdal İnönü, öğretim ve yöneticilik görevlerinden istifa ederek 12 Eylül darbesinden sonra kurulan Sosyal demokrasi partisi (SODEP) içinde, kurucu genel başkan olarak yer aldı (5 haziran 1983). Ancak veto edildi; kurucuları eksik kaldığı için SODEP seçimlere katılamadı. 1983 genel seçimlerinden sonra kuruluşu tamamlanan SODEP'in, aralık 1983'te genel başkanlığına yeniden getirildi. Sosyal demokrasi partisi'nin Halkçı parti (HP) ile birleşmesinde yapıcı bir rol oynadı ve iki partinin birleşmesiyle oluşan Sosyal demokrat halkçı parti (SHP)'nin başkanlığını, bu partinin ilk genel kuruluna kadar Halkçı parti genel başkanı Aydın Güven Gürkan'a bıraktı. SHP'nin ilk olağan genel kurulunda Gürkan'ın yerine, bu partiye genel başkan seçildi. Aynı yıl içinde (1986) yapılan ara seçimlerde İzmir'den milletvekili olarak TBMM'ye girdi. Ana muhalefet partisi lideri olduğu 1987 genel seçimlerinden sonra da bu konumunu korudu. Haziran 1988'de İsmail Cem'e karşı ve eylül 1990'daki olağanüstü kurultayda Deniz Baykal'a karşı yeniden genel başkanlığa seçildi. Haziran 1991'deki kurultayda D. Baykal'a karşı ikinci defa genel başkanlık seçimini kazandı. 1991'de kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinde başbakan yardımcısı oldu.

İnönü armağanları, Türkiye'de devlet tarafından verilen edebiyat armağanları. "CHP edebiyat ödülleri" adıyla, 1942'de verilmeye başlandı. Yazı devriminden sonra yayımlanmış romanlar arasından yapılan seçim sonucunda ilk armağanlar verildi: 1. *Sinekli bakkal* (1936, H. E. Adıvar); 2. *Yaban* (1932, Y. K. Karaosmanoğlu); 3. *Fahim Bey ve biz* (1941, A. Ş. Hisar). 1946'da şiir dalına verildi: 1. "Otuz beş yaş" (C. S. Tarancı); 2. "Gâvur dağlarından rivayet" (Cebbaroğlu Mehemmet) [A. İlhan]; 3. *"Çakırın destanı"* (F. H. Dağlarca). Yasayla adı İnönü armağanları'na dönüştürüldükten sonra 1947'de "Hayal şehir" şiiriyle Y. K. Beyatlı; "Yunus Emre oratoryosu"yla A. A. Saygun, "Küçük şehir" adlı oyunuyla C. F. Başkut, İnönü armağanı'nı aldılar.

İNÖNÜ mağarası, Akdeniz bölgesinde, Antalya bölümünün iç kesiminde, Suğla gölünü çeviren kireçtaşı yamaçlarında mağara.

İnönü savaşları, Kurtuluş savaşı sırasında Türkler'le Yunanlılar arasında yapılan iki evreli çarpışma (9-11 ocak 1921; 23 mart - 1 nisan 1921).

• *Birinci İnönü savaşı.* Yunan ileri harekâtı, 6 ocak sabahı üç koldan Bursa yönünden başladı. Üç günlük bir yürüyüşten sonra İnönü mevzilerinin önüne geldiler (9 ocak 1921). Türk kuvvetlerinin bir bölümü aynı gün öğle üzeri İnönü mevzilerine yerleşmişken, bir bölümü de mevziye yetişmek için yola çıktı. Batı cephesi komutanı Kütahya'da bulunuyordu. Yunanlılar'ın sol kolu geride kalmış olduğu için, 9 ocak günü yalnız sağdan ilerleyen birlikler, İnönü mevzilerinin sol kesimine yüklendiler. Akşama kadar süren savaş, karanlık basınca kesildi. Yunanlılar ele geçirdikleri bazı yerleri bırakarak savaş hattının gerisine çekildiler. Bu arada, ikinci günkü savaşa katılacak olan tüm türk birlikleri de cepheye yetişerek mevzilerine yerleştiler. Batı cephesi komutanı albay İsmet Bey (İnönü), Kütahya'yı Ethem'e karşı savunacak olan tümenin bir taburunu da yanına alarak gece yarısı trenle Kütahya'dan ayrıldı. Birinci İnönü savaşı'nın ikinci gününde çarpışan iki taraf kuvvetlerinin sayısı şöyleydi: Türkler: 417 subay, 8 500 er (6 000 tüfek), 18 hafif ve 47 ağır makineli tüfek, 28 top; Yunanlılar: 427 subay, 15 816 er (12 500 tüfek), 270 hafif ve 80 ağır makineli tüfek, 70 top. 10 ocak günü savaş, Yunanlılar'ın sabah 6.30'da saldırıya geçmeleriyle başladı. Havanın çok sisli olması, saldıranların yararına bir durum yarattı. Türk cephesinin sol kanadında Yunanlılar bazı mevzileri ele geçirdiler. Ancak, bu cephenin yedek kuvvetlerle desteklenmesi sonucu düşman saldırısı durduruldu ve hızı kesildi. Öte yandan, saat 10'a doğru sisin kalkması üzerine cephenin sağ kanadında yunan kuvvetleriyle ansızın karşılaşan ve gerekli önlemleri almamış bulunan 24. Tümen birlikleri, geri çekilmeye başladılar. Böylece cephenin sol ve sağ kanatları arasında meydana gelen boşluktan yararlanarak içerlere doğru sarkan bir yunan birliği, öğle üzeri Batı cephesi karargâhının bulunduğu İnönü istasyonunu tehdit eder bir duruma geldi. Sabah saat 8'de İnönü'ye gelmiş olan cephe komutanı İsmet Bey, bu yunan kuvvetine bir yan saldırı yapmasını 2. Tümen komutanına buyurdu. Ancak, cephe komutanının tümenlerle, tümenlerin de birbiriyle tam bir bağlantısı olmadığından, yan saldırının başarısızlığa uğraması halinde bunun bir bozguna yol açabileceğini düşünen albay İsmet Bey, saldırı buyruğunu verdikten yarım saat sonra bu kararından vazgeçerek geri çekilmeyi uygun gördü. Böylece cephe komutanının 13.00'te verdiği buyruk uyarınca düzensiz bir biçimde geri çekilmeye başlayan türk birlikleri önemli ölçüde kayıp verdiler. 16.00'da tüm İnönü mevzilerini ele geçiren düşman, bu hatlara yerleşti. İnönü mevzilerinin 15 km gerisindeki ikinci savunma hattına çekilen Batı cephesi kuvvetleriyse, bu hattı tutmak için mevzilendi. Gece sakin geçti. 11 ocak günü ortalık aydınlandığı halde düşman tarafında hiçbir hareket görülmeyince, keşif yaptırıldı. Keşif kollarından gelen raporlardan düşmanın çekildiği anlaşıldı. Öğleden sonra yunan kuvvetlerinin Bursa yönünde çekilip gitmiş oldukları kesinleşince, cephe komutanı izleme buyruğu verdi, eski mevziler geri alındı. Birinci İnönü savaşı da böylece sona erdi. Birinci İnönü savaşı, askerlik açısından küçük bir savaş olmasına karşın, Yunanlılar'ın ilk yenilgisi olarak kabul edilmesi yönünden önemlidir. İki tarafın bu savaştaki kayıpları şöyleydi: Türkler: 8 subay ve 95 er şehit, 19 subay ve 183 er yaralı; Yunanlılar: 8 subay ve 50 er ölü; 9 subay ve 145 er yaralı.

• *İkinci İnönü savaşı.* 16 martta İzmir'den Bursa'ya gelen yunan orduları başkomutanı general Papulas, giderek güçlenmekte olan türk kuvvetlerini kesin yenilgiye uğratmak amacıyla üç tümenle Bursa'dan Eskişehir ve iki tümenle de Uşak'tan Afyon yönünde ileri harekâta geçti (23 mart 1921). Afyon'u hedef tutan Uşak grubu, Dumlupınar mevzilerini ele geçirdikten sonra saldırısını sürdürerek Afyon'a girdi (27 mart 1921). Türk kuvvetleri Konya yönünü tutmak için Afyon'un doğusuna çekildiler. Afyon'un işgaline pek önem vermeyen türk genelkurmayı, büyük stratejik değeri bulunan Eskişehir'i kaptırmamak için düşmanı önce İnönü'nde yenmeyi, sonra da Afyon'a saldırarak burada zaferi sağlamayı tasarladı. 23 marttan başlayarak oyalama görevi yapan türk öncü birlikleriyle savaşan yunan kuvvetlerinin Bursa grubu, İnönü mevzileri önüne geldi (26

mart). İki taraf kuvvetlerinin insan ve malzeme sayısı şöyleydi: Türkler: 34 175 er ve subay (30 108 tüfek), 4 435 atlı (3 500 kılıç), 55 hafif ve 235 ağır makineli tüfek, 104 top; Yunanlılar: 41 550 er ve subay (41 150 tüfek), 3 100 atlı (2 000 kılıç), 3 134 hafif ve 720 ağır makineli tüfek, 220 top. Ertesi sabah (27 mart) İkinci İnönü savaşı başladı. İlk gün Yunanlılar' ın eline geçen bazı mevziler, ertesi gün türk piyadesinin süngü hücumlarıyla geri alındı (28 mart). Çok kanlı geçen ve 5 gün süren bu çarpışmaların Türkler açısından bir önemli özelliği, düşmanın şiddetli saldırılarının kimi zaman karşı taaruzlarla kırılması ve Batı cephesi komutanı İsmet Paşa'nın buyruğu gereğince, İnönü savunma hattının en bunalımlı anlarda bile bırakılmamasıdır. Bu savaşlar sırasında Kocaeli grubu komutanı albay Halit Bey, (Deli Halit, Karsıalan), 1. Tümen komutanı albay Kemalettin Sami Bey (Gökçen) ve 61. Tümen komutanı albay İzzettin Bey (Çalışlar) yaralanmak pahasına ön saflarda kahramanca çarpıştılar. 30 martta düşman son bir çabayla tüm güçlerini toplayarak yeniden saldırıya geçti. Savaşın en sıkışık bir anında Ankara'dan gönderilen Meclis muhafız alayı'nın da çarpışmalara katılması, türk kuvvetlerinin moralini güçlendirdi. Kırılan düşman saldırısı, cephe boyunca püskürtüldü. Ertesi gün türk ordusunun, düşman sağ kanadına yaptığı başarılı karşı-saldırı, savaşın sonucunu belirledi. Bozulan yunan kuvvetleri 1 nisanda Bursa yönünde çekilmek zorunda kalınca, eski mevzilerine kadar izlendi ve İkinci İnönü savaşı da böylece sona erdi. İnönü zaferinden sonra bu cephedeki kuvvetlerin büyük bölümü Afyon'daki yunan birliklerinin üzerine gönderildi. Saldırı karşısında düşman Afyon'u boşaltıp çekilmeye başladı (6 nisan). Uşak'a doğru çekilen Yunanlılar'la 8-11 nisan günleri arasında Aslıhanlar ve Dumlupınar yörelerinde çok şiddetli savaşlar yapıldıysa da, düşman Dumlupınar mevzilerinden sökülüp atılamadı.

İkinci İnönü savaşı sonunda türk ordusu Atatürk'ün belirttiği gibi, "yalnız düşmanı değil, milletin makûs talihini de yendi". Ayrıca, bu savaş sonunda İtilaf devletleri'nin yunan ordusuna duyduğu güven sarsıldı. Sonuç olarak İngilizler, Malta'ya götürdükleri türk aydınlarından 40 kişiyi serbest bıraktılar (28 nisan 1921); İtalyanlar Antalya'dan çekilmeye başladılar (1 haziran 1921); Fransa ile Ankara hükümeti arasında görüşmeler başladı (9 haziran 1921); İngilizler Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ile görüşmek istediklerini bildirdiler (13 haziran 1921); Fransızlar Zonguldak'ı boşalttılar (21 haziran 1921). [→ Kayn.]

İnönü stadyumu, Dolmabahçe stadyumu da denir, İstanbul'da stadyum. Kentin Dolmabahçe semtinde vali Dr. Lütfi Kırdar'ın çabalarıyla ve "Mithat Paşa stadyumu" adı altında açıldı (23 kasım 1947). İlk maç, Beşiktaş-AEK takımları arasında oynandı. Başlangıçta 16 000 kişilik olan stadyumun seyirci kapasitesi, yapılan eklentilerle 43 000'e çıkarıldı. Adı, İnönü stadyumu olarak değiştirildi (1973).

İnönü üniversitesi, merkezi Malatya'da bulunan yükseköğrenim kurumu. 1975 yılında, 1872 sayılı yasa ile kuruldu. 1976'da öğretime başlayan üniversite, 1983 yılında 2809 sayılı yükseköğretim yasası ile yeniden düzenlendi. Üniversitede 1988'de açılan Mühendislik fakültesi'yle birlikte, Tıp, Fen-edebiyat, Eğitim ve İktisadi ve idari bilimler fakülteleri olmak üzere toplam 5 fakültede eğitim yapılmaktadır. Ayrıca öğrenim süresi 2 yıl olan 5 de yüksekokul vardır: Malatya, Adıyaman, Arapkir, Elbistan yüksekokulları ile Malatya Sağlık hizmetleri yüksekokulu. İnönü üniversitesi Tıp fakültesi'nde ingilizce öğrenim yapılmaktadır.

İnönü vakfı, İsmet İnönü'nün anısını yaşatmak amacıyla 1983 yılında eşi ve çocukları tarafından kurulmuş vakıf. Vakıf, İsmet İnönü'nün yaşadığı dönemlerde türk toplumunu siyasal, sosyal, iktisadi, kültürel ve bilimsel yönden inceleyen araştırmaları özendirmek, desteklemek için çalışmalar yapar, yarışmalar düzenler ve ödüller verir.

INPUT a. (ing. sözc.). İkt. → GİRDİ.

INQUİLİNO a. (kiracı anlamında isp. sözc.). Tar. **1.** XVII. yy.'dan sonra Şili'de büyük toprak sahiplerine bağımlı çiftçilere verilen ad. **—2.** XIX. yy.'dan beri, Şili'de yoksul tarım proletaryası.

INQUİLİNUS sıf. (lat. sözc.). Rom. huk. **1.** Kiracı, özellikle de bir evin kiracısı için kullanılırdı. **—2.** Daha sonraları, toprağa bağlılıklarına anıştırma yapılarak, köylüler için kullanıldı.

INQUİSİTOR a. (lat. sözc.). Tar. Roma' da olağandışı bir işi yürütmekle senato tarafından görevlendirilen yetkili.

INQUİSİTORE a. (ital. sözc.). *Devlet inquisitoresi* ya da *Onlar Konseyi inquisitoresi*, Venedik'te, 1313'te geçici olarak atanan, 1539'dan sonra da görevleri süresiz uzatılan üç mutlak yargıcın unvanı. (Bu yargıçlar devletin güvenliğini tehdit edenlere karşı her tür yetkiyi taşıyordu, XVIII. yy.'a değin terör uyguladılar.)

INRİ, latince *İesus Nazarenus Rex İudaeorum* ("Yahudiler'in kralı Nasıralı İsa") sözcüklerinin başharfleri. Pilatus, İsa'nın gerildiği çarmıhın üstüne bu dört harfi koydurtmuştu. Birçok haçın üzerinde bu harflere rastlanır.

İNRO a. (cep eczanesi anlamında jap. sözc.). Japonya'da kullanılan ilaç kutusu. (XVII. yy.da kullanılmaya başlayan bu kutular, lake ile boyanıp resimlerle süslenir ve kemere asılarak taşınırdı.)

İNS a. (ar. *ins*). *Esk.* **1.** İnsan. **—2.** *İns ü cin, ins ü melek*, insan ve melek: *"Dükeli ins ile cinne olan ihsana değer"* (Nıyazi, XVII. yy.).

İNSAF a. (ar. *inṣaf*). **1.** Kişide, adalet duygusunun ve mantığın yönlendirdiği vicdan, merhamet: *İnsaf, dinin yarısıdır. İnsafına sığınıyorum. Hiç kimsede insaf kalmamış. Sende insaf yok mu?* **—2.** *İnsaf etmek*, acımak, karşısındakinin hakkını vermek, adaletli davranmak. || *İnsafa gelmek*, acımasız ve haksız tutumunu bırakıp adaletli davranmak; gerçeği görüp direnmeyi bırakmak. || *İnsafına kalmış*, bir şeyin yapılması, yerine getirilmesinin, bir kimsenin doğruluğuna ve isteğine bağlı olduğunu belirtmek için kullanılır. || *İnsafın kurusun*, insafsızca davranan kimseye sitem yollu söylenir.
—*Esk.* *İnsafkâr*, adaletli ve merhametli. || *El-insâfü nısf-üd-din*, insaf dinin yarısıdır anlamında kullanılır.

◆ ünl. "Acı, düşün, mantıklı ol" anlamında kullanılır: *İnsaf, bu parayla bir ay nasıl geçinecekler?*

İNSAFLI sıf. İnsafı olan, vicdanlı ve adaletli davranan kimse için kullanılır: *İnsaflı bir satıcı.*

İNSAFLILIK a. İnsaflı olma durumu.

İNSAFSIZ sıf. İnsafı, acıması olmayan, vicdansız, gaddar, zalim: *İnsafsız adam, zavallı çocuğu en ağır işlerde çalıştırıyor.*

İNSAFSIZCA be. İnsafsız bir biçimde, acımasızca: *Yolu biraz daha genişletebilmek için ağaçları insafsızca kestiler.*

İNSAFSIZLIK a. **1.** İnsafsız kimsenin niteliği, acımasızlık, vicdansızlık. **—2.** Adaletten, vicdan ve merhametten yoksun davranış: *İnsafsızlık etmek. Bu senin yaptığın insafsızlık.*

İNSAK a. (ar. *insak*). *Esk.* Sözü kafiyeli söyleme; *İnsak-ı kelam* (kafiyeli söz).

İN SALAH, Cezayir Sahrası'nda (Tamengest vilayeti) vaha, Tidikelt'te; 19 000 nüf. Foggaralar ve artezyen kuyularıyla sulanan bu vaha, Cezayir-Nijer yolu üzerinde önemli bir yönetim ve ticaret merkezidir. —Yakınında, bilinen ama henüz işletilemeyen doğal gaz yatakları.

Büyük Larousse

İnönü stadyumu
İstanbul

İNSAN a. (ar. *insān*). **1.** Konuşabilen, dik duruşlu, büyük beyinli, kavrayıcı elli primat. (Bk. *ansikl.* böl. Zool.) **—2.** Günümüz insan türünden önce gelen primatlardan biri: *Tarihöncesi insanı. Cro-Magnon insanı.* **—3.** Genel olarak insan türü: *İnsanın kökeni. İnsanın evrimi. İnsan vücudu. İnsanın zihin yetileri. İnsan ve hayvan.* (Bk. *ansikl.* böl. Antropol.) **—4.** Kendi türünün temsilcisi olarak ele alınan, türünün belirgin özelliklerini kendinde toplayan insan: *İnsan denilen varlık. İnsan türü. İnsan toplulukları. İnsanların yeryüzüne dağılmalarındaki eşitsizlik. İnsanın toplumsal yaşamı. İnsanı çevresinde incelemek.* **—5.** Tamlayan olarak, insana, insanlığa, insanoğluna özgü, ona ait olan şeyi belirtir: *İnsan sesi. İnsanın yetileri. İnsanın tutkuları. İnsan gücünü aşan bir çaba.* **—6.** İnsanlığa ilişkin olan, bireyselliğinin ya da etkinliğinin bir tek yönüne ait olan şeyi belirtir: *İnsan bilimleri. İnsan anatomisi.* **—7.** Bir insana özgü üstün nitelikler ya da zayıflıklar açısından (cinsel fark gözetmeden) ele alınan insan: *Ona insan denebilir mi? İnsan olmaya çalışmak. Kahraman olmak istediler, oysa yalnızca insandılar. İnsan olmak aynı zamanda kaçınılmaz olanı kabullenmeyi bilmektir.* **—8.** Belgisiz adıl gibi kullanılır: *Zamanla insan her şeye alışıyor. Bu trafik insanı çileden çıkarıyor. İnsan arkadaşını arayıp sormaz mı?* **—9.** *İnsan ayağı değmemiş, basmamış*, içinde insan bulunmayan, insan olmayan yer için kullanılır: *İnsan ayağı değmemiş uzak yerler.* || *İnsan eti yemek*, bir kimseyi çekiştirmek, dedikodusunu yapmak. || *İnsan evladı*, iyilik yapmasını seven, iyi insan, soylu kimse. || *İnsan gibi*, insanlara yaraşır biçimde, insanca: *Önce insan gibi davranmasını bil.* || *İnsan hali*, kimi durumların doğal karşılanması gerektiğini, bunların her insanda görülebileceğini belirtir || *İnsan içine çıkmak*, bir topluluğa karışmak, başkalarıyla ilişki ve yakınlık kurmak: *İyi giyin, insan içine çıkacaksın.* || *İnsan, adam kurusu*, aşırı ölçüde zayıf kimse. || *İnsan müsveddesi*, "bir insanda bulunması gerekli niteliklerden yoksun olan" anlamında kullanılır. || *İnsan sarrafı* → ADAM* SARRAFI.
—Esk. tıp. *İnsan-ül-ayn*, gözbebeği.
—Tasav. *İnsan-ı kâmil*, sufilerden Tanrı'da yok olarak O'nun bütün niteliklerini kazanmış olan. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Uluslarar. huk. *İnsan hakları*, insan doğasının özünde bulunduğu kabul edilen ve bundan dolayı bütün siyasal iktidarların işlerlik kazandırması ve uyması gereken hak ve özgürlükler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.)

◆ sıf. Birey olarak insana özgü üstün nitelikleri taşıyan kimse için kullanılır: *Çok insan adamdır, ona güvenebilirsin.*

Lauros-Giraudon

inro (hafifçe açık) iki geyşa ile süslenmiş siyah lake Japonya, XVIII. yy.
Guimet müzesi, Paris

—ANSİKL. Antropol. • *İnsan soyunun evrimi.* İnsanın ayırtedici özellikleri, türünün tanımlanmasına yarayan anatomik kriterleri büyük ölçüde aşar. İnsan soyunun evriminin temel özelliklerinden biri de kültürün gelişmesidir. Bir dış mekanizma aracılığıyla tüm bilgilerin kuşaktan kuşağa aktarılması demek olan kültürel gelişme, genetik özelliklerin DNA molekülleri aracılığıyla aktarılmasından tümüyle farklı bir şeydir. Jestlerin ve davranışların taklit edilmesinin, başlangıçta kültür aktarımının en önemli aracı olduğu düşünülebilir. Taştan alet ve silah yapma tekniklerinin yayılmasında taklit, hiç kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, daha insan soyunun çok erken bir evrim aşamasında simgesel dil, ilerde büyük önem kazanacak bir rol oynamıştır. Tarihöncesi bilgileri, bir kavramsal düşüncenin yüz binlerce yıl öncesine, *Homo erectus* dönemine kadar uzanan maddi izlerini -ölü gömme töreleri, estetik kaygılar- ortaya çıkarmışlardır.

İnsan soyunun evrimi boyunca beynin gösterdiği büyük gelişme (hem nicelik, hem nitelik bakımından) ve aktarılacak kültürel bilgilerin giderek daha karmaşıklaşması, ayıklama mekanizmasıyla yönlendirilen bir evrim süreci içinde, birbirini destekledi. Böylelikle, öyle bir evrim aşamasına varıldı ki, bu aşamada artık insan soyunun başarısını ve hatta varlığını sürdürmesini, çevrenin değişikliklerine ve saldırılarına verilen kültürel karşılığın etkinliği belirledi; bir insansal çevrenin kendisini de büyük ölçüde kültürel evrim biçimlendirdi.

İnsan soyuna özgü bir evrim biçimi aşırı bir toplumsallaşmayı gerekli kılıyordu. Kültür aktarımı, yayılma ve kültürel ayıklama süreçleri aracılığıyla bir yandan çağdaş insanları etkilerken, öte yandan eğitim yoluyla gelecek kuşaklar üzerinde etkili oldu. Eğitimin zorunluluğu da ayıklama mekanizmasının yönlendirdiği geriye dönük bir karşılıklı etkileşim içinde ortaya çıkan biyolojik bir olayla (olgunlaşma sürecinin uzaması) birlikte gelişti.

Buradan da anlaşılacağı gibi, insanlığın evrim biçimleri, genlerin belirlediği davranış payının en aza indirilmesi yönünde bir eğilimi içerir. Evrimin insan davranışına kazandırdığı esneklik, bu sürecin süreklilik göstermesinin temelini oluşturur. İnsan davranışlarını tümüyle belirleyen şey, kalıtım yoluyla edinilen genomla eğitimin koşullandırılması arasındaki karşılıklı etkileşim değildir. İnsan davranışlarının esnekliği bir özgürlük payı içerir. Kültür düzeyinde olduğu gibi, genetik düzeyde de çeşitlilik insanın evrim sürecinin bir koşuludur. İnsanlaşma deyiminin anlamı, yalnızca insanın ortaya çıkmasıyla sınırlı tutulmayarak onun geçmiş ve gelecek bütün evrimini kapsayacak biçimde genişletilecek olursa, bireysel özgürlüğün, bunun zorunlu sonucu olarak da bireyin toplum karşısındaki sorumluluğunun artması, bundan böyle insanlaşma sürecinin başlıca devindirici gücünü oluşturmuş gibi görünmektedir.

• *İnsanın çeşitliliği.* İnsanların biyolojik bakımdan çeşitliliği, onların genetik çeşitliliği ile genomlarının dışa vuruşu üzerinde çevre koşullarının eşit olmayan etkisinin bir bileşkesidir. Genetik çeşitlilik, tümüyle genom tarafından belirlenen ve kalıtım yoluyla aktarılma mekanizması açıklığa kavuşturulmuş olan niteliklerle kolayca açıklanabilir. Çeşitli kan grubu sistemlerinin, kanın ve öteki dokuların protein ve enzim sistemlerinin çokbiçimliliği, hemoglobin ve daltonizm anomalileri için durum böyledir (genetik çokbiçimlilik bir insan topluluğunda, bir gene ait birçok alel ya da değişkenin bir arada bulunmasıdır). Her toplulukta bireyler genetik bakımdan çok büyük bir çeşitlilik gösterirler. İnsanlığı klasik ırklara ayıran sınıflandırma, onun toplam genetik çeşitliliğinin ancak % 7'sini açıklar. Hiçbir sistemde farklı alelleri bulunan öbür topluluklardan, tekbiçimliliğiyle (birtek alel) ayrılan bir topluluğa rastlanmaz: ya hepsinde aynı aleller bulunur, ya da bazılarında şu ya da bu alelin bulunmasıyla birbirlerinden ayrılırlar; her iki durumda da ortak alellerin görülme sıklığı topluluktan topluluğa değişir. Genetik sistemler, topluluktan topluluğa değişmelerinde büyük bir bağımsızlık gösterirler. Bunun sonucu olarak, her insan topluluğunda bulunan alelleri ve bunların sıklığını gösteren tek bir tablo bulunur. Kimi alellere bütün topluluklarda, kimilerineyse yalnız bazı topluluklarda rastlanır. Bu durumlar, toplulukları genetik bakımdan açıklayıcı bazı varsayımların ileri sürülmesine yol açmıştır. Örneğin, bazı alellerin yalnız bazı topluluklarda bulunması, rastlantısal mekanizmalar sonucunda (genetik sapma gibi) ya doğal ayıklanma ya da değişinim yoluyla bazı yeni alellerin ortaya çıkması ve bunu izleyen yayılma ile açıklanmıştır (yayılma bireylerin bir yerden başka yere göçmesini gerektirir, ama bunun coğrafi yerleşimi ve yayılan alellerin sıklığı büyük ölçüde doğal ayıklanmaya bağlı olabilir). Böylece, sürekli olarak yeniden gözden geçirilen varsayımlar aracılığıyla, genetik çokbiçimliliğin incelenmesi, insan soyunun çeşitliliğinin, hiç olmazsa yakın tarihteki biçimiyle, nasıl meydana gelmiş olduğunu anlamamıza yardım etmektedir.

Sayısı bilinmeyen genlerle değişik çevre etkenlerinin etkileşimi sonucu belirlenen çeşitli özelliklerin -antropometride ölçülen beden boyutları gibi- insan topluluklarının genetik özelliklerine göre açıklanması daha hassas bir konudur. Bununla birlikte, bu tür özelliklerin çeşitliliğinde ayıklama mekanizmasının rolü ortaya konulabilmiştir: örneğin, iklimin boy ve burun ölçüleri üzerindeki ayıklayıcı etkisi gibi. Artık bir basamaklandırmayla ölçülen bir özellik olan deri rengi için de (güneş ışınlarının fazla vurması, deri üzerinde ayıklayıcı bir etki yapmaktadır) aynı şey söylenebilir. (→ YANSITIM.)

Bu gibi özelliklerin esnekliği, yani fenotiplerinin çevre farklarına ve değişikliklerine karşılık verme biçimleri ve derecesi, günümüzde antropobiyolojinin belli başlı konularından birini oluşturmaktadır. Bu esneklik, bir özellikten ötekine yalnızca derecesi bakımından değil, etkili olduğu süre bakımından da değişir. Örneğin, beyin nöronlarının hücrelere ayrılması, yaşamın ikinci yılından önce kesin olarak durur. Dölütün ve yeni doğmuş bebeğin beslenmesi, beynin o anda içerdiği nöronların sayısı bakımından önemli bir etkendir; bu etkenin etkisi daha sonra ortadan kaldırılamaz. Erginlik çağında, boy esnekliği son derece azdır, buna karşılık, vücuttaki yağ ve kas kütlelerinin esnekliği hâlâ fazladır. Çevrenin, büyüme ve yaşlanma dönemleri boyunca antropometrik ölçülerin evrimi üzerindeki etkisinin incelenmesinin, pratik yararı açıktır. Bu etki, özellikle erginin boyu ile ergenlik yaşının yüzyıllık evriminde kendini gösterir. Son yüz yıl içinde, sanayi toplumlarında, boy büyümesinin yıllık oranlarında büyük bir artış görüldü. Bunun sonucunda üç ve daha yukarı yaşlara kadar olan büyüme süresinde şaşırtıcı bir kısalma görülmesine karşın, erginlerin boyunda bir artış meydana geldi. Bu biyolojik olayın, hukuk, eğitim, mobilya, konfeksiyon, inşaat, eşya ve aletlerin biçimi, iş postalarının planı üzerinde olduğu gibi kuşaklar arasındaki psikolojik ilişkiler üzerinde de etkileri oldu. Bu olay, henüz tümüyle açıklanabilmiş değildir; birçok çevre değişikliğinin (özellikle beslenme ve sağlık alanlarında) ve kan bağlılığı ortalamasında bir azalışın sonucu olduğu sanılmaktadır.

Çok hızlı dalgalanmalar gösterebilen fizyolojik değişkenler (kalbin atış temposu, kan basıncı) ile biyokimyasal değişkenler de (çeşitli maddelerin kan, dokular ve idrardaki miktarı) bir bireyde, bir toplumun üyeleri ya da toplumlar arasındaki değişikliklerinde, genomla çevre arasındaki etkileşim biçimlerini ortaya koyarlar. Bu etkileşim biçimlerinin açıklanması, birçok hastalığın yalnızca anlaşılması bakımından değil, önlenmesi bakımından da büyük önem taşır.

—Tasav. Terime ilk kez Muhittin Arabi'nin *Füsûs ül-hikem* adlı yapıtında rastlanır. Konu, daha sonra Abdülkerim el-Cili'nin *Kitâbu insan il-kâmil fî ma'rifet il-evâhir ve'l -evâ'il* adlı kitabında da ele alındı. Muhittin Arabi'ye göre, Tanrı bütün ad, nitelik ve zatı ile insan-ı kâmilde tecelli eder. İnsan-ı kâmil, kendi varlığında Tanrı ile insanı bir araya getirdiğinden yaratan ile yaratılan arasında bağ kurmuş olur. Sufinin böyle bir aşamaya ulaşabilmesi için Tanrı'nın birbiri ardından gelen tecellilerine uğraması gerekir.

İnsan-ı kâmil kavramının yeniplatonculuktan gelen irfani düşüncenin ürünü olduğunu öne sürenlerin yanı sıra, İran yaradılış efsanesinde sözü edilen Gayumerd (ilk insan) ile ilgili olduğunu öne sürenler de vardır. Ancak, Kuran'ın çok sayıdaki ayetinde insana verilen önem, insanın yeryüzünde Tanrı'nın halifesi olarak gösterilmesi (II,30) insan-ı kâmil kavramının doğmasına neden olmuştur şeklindeki görüş, daha çok yandaş bulmuş ve akla yakın kabul edilmiştir.

—Uluslarar. huk. İnsan hakları, genellikle "bildirge" olarak adlandırılan çeşitli resmi metinlerle ilan edilirler: 1948'de BM genel kurulu tarafından kabul edilen İnsan hakları evrensel bildirgesi, Avrupa İnsan hakları sözleşmesi (1950), Amerikalılararası San José sözleşmesi (1969). Bazı sınırlı alanlarda, BM'nin girişimiyle sözleşmeler de yapılmıştır: ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılması (1965), savaş suçları ve insanlığa karşı suçların zamanaşımına uğraması (1968), vb. Bu metinlerin karşılaştığı başlıca sorun, çeşitli olgular (ırkçılık, işkence, terörizm vb.) nedeniyle işlerliklerinin ve dolayısıyla korunmalarının sekteye uğramasıdır.

Avrupa Güvenlik ve işbirliği konferansı (Helsinki 1975, Belgrad 1977, Madrid 1980, Viyana 1986, Paris 1990), çeşitli kurumlar (BM İnsan hakları komisyonu, Avrupa İnsan hakları divanı ve komisyonu), dernekler (Uluslararası af örgütü) ve kiliseler bu yönde çalışmaktadır.

—Zool. Dar anlamda "insan" sözcüğü, bugünkü insanları ve bütün dünyadaki yeni insan fosillerini kapsayan *Homo sapiens* türünü belirtir. Bugünkü insanı, şempanze gibi ona en yakın türlerden ayıran anatomik özellikler şunlardır: büyük kafatası, dik alın, kaş çıkıntısı silik ya da yok, çıkıntılı burun, parabolik diş kemerleri, somak oluşturmayan kısa çeneler, öne eğik olmayan ve tam kapanabilen alt ve üst kesicidişler, erkekte bile öteki dişlerden pek uzun olmayan köpekdişleri, belirgin çift tümsekli küçük azılar, geç çıkan ya da hiç çıkmayan üçüncü büyük azı, artkafa deliğinin çok önde olması; omurgada biri boyun, öteki bel bölgesinde olmak üzere öne doğru dışbükey iki eğrilik, on iki çift kaburga, kısa ve geniş leğen -özellikle dişide-; "hazırol duruşta" sadece uyluğun ortasına ulaşabilen kısa kollar, başparmağı öteki parmaklarla karşılaştırma yetisi (başparmak, el bükülmeden ortaparmağın ilk boğumuna kadar ulaşır); çukur tabanlı ayak, kısa ayak parmakları, ayak

SANATTA İNSAN

cenaze kayığı
yalancımermerle kaplanmış
ve boyanmış tahta
Mısır, Orta İmparatorluk
Mısır müzesi, Torino

Bright-Rapho

İnsanlık ailesinin tüm üyelerinin ayrılmaz bir parçası olan onura ve bu üyelerin eşit ve devredilemez haklarına gösterilecek saygı, özgürlük, adalet ve dünya barışının temeli olduğuna göre;
insan haklarının tanınmaması ve çiğnenmesi insanlık vicdanını isyan ettirecek vahşiliklere yol açtığına; söz ve inanç özgürlüğüne dayanan, yılgınlık ve yoksunluktan kurtulmuş bir dünyanın kurulması insanların en yüce özlemi olduğuna göre;
insanın baskıya ve baskı yönetimine son çare olarak ayaklanma zorunda kalmaması için insan haklarının bir hukuk rejimi ile korunması temel bir zorunluluk olduğuna göre;
Birleşmiş milletler halkları, Antlaşma içinde, insanın temel haklarına, erkek ve kadınların onur ve değerine olan inançlarını bir kez daha belirttiklerine, toplumsal gelişmeyi özendirmeye ve daha geniş bir özgürlük içinde daha iyi yaşam koşulları kurmaya karar verdiklerine göre;
üye devletler, BM örgütü'yle işbirliği yaparak insan haklarına ve temel özgürlüklerine tüm dünyaca gerçekten saygı gösterilmesinin sağlanmasını üstlendiklerine göre;
bu hakların ve özgürlüklerin herkesçe aynı biçimde anlaşılması yukarıdaki üstlenmenin eksiksiz bir biçimde yerine getirilmesi için son derece önemli olduğuna göre;
uluslararasında dostça ilişkilerin gelişmesini sağlamanın şart olduğuna inandığına göre;
Genel kurul
işbu İnsan hakları bildirgesi'ni, bütün halkların ve bütün ulusların, gerçekleştirmek için çaba göstermeleri gereken bir ideal olarak ilan eder; ta ki bütün bireyler ve bütün sosyal gruplar bu Bildirge'yi hiç bir zaman akıllarından çıkarmasınlar, öğretim ve eğitim yoluyla bu haklara ve özgürlüklere saygıyı aşılamayı bilsinler ve hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bu hak ve özgürlüklerin, gerek üye devlet halkları arasında gerekse bu devletlerin yönetimi altındaki topraklarda, evrensel ve etkin bir biçimde tanınmasını ve uygulanmasını sağlasınlar.

madde I. Tüm insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdan sahibidirler ve birbirlerine karşı kardeşlik duygusuyla hareket etmelidirler.

madde II. Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal ya da başka herhangi bir görüş, ulusal ya da toplumsal köken, zenginlik, doğum ya da başka herhangi bir ayrım gözetilmeksizin bu Bildirge'de ilan edilen tüm haklardan ve özgürlüklerden yararlanabilir. Ayrıca ister bağımsız ülke uyruğu olsun, ister vesayet altında ya da özerklikten yoksun ya da egemenliği herhangi bir şekilde kısıtlanmış ülke yurttaşı olsun, bir kişi hakkında, uyruğu bulunduğu ülkenin siyasal, yönetimsel ya da uluslararası statüsünden kaynaklanan herhangi bir ayrım yapılamaz.

madde III. Herkesin yaşama, özgürlük ve kişisel güvenlik hakkı vardır.

madde IV. Hiç kimse köle ya da tutsak edilemez; kölelik ve köle ticareti her biçimiyle yasaktır.

madde V. Hiç kimseye işkence yapılamaz; zalimce, insanlık dışı, aşağılatıcı ceza ya da işlem uygulanamaz.

madde VI. Herkes, bulunduğu her yerde, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkına sahiptir.

madde VII. Yasa önünde herkes eşittir ve ayrım gözetilmeden yasanın korumasından herkesin eşitçe yararlanma hakkı vardır. Herkesin, bu Bildirge'ye aykırı her türlü ayrımcı işleme ve bu tür bir ayrımcılık için yapılacak her türlü kışkırtmaya karşı eşit bir korunma hakkı vardır.

madde VIII. Herkesin Anayasa ya da yasanın kendisine tanıdığı temel haklara aykırı işlemlere karşı, doğrudan doğruya yetkili ulusal yargı organlarına başvurma hakkı vardır.

madde IX. Hiç kimse keyfi olarak tutuklanamaz, alıkonamaz ya da sürgün edilemez.

madde X. Herkes hakları, yükümlülükleri ya da cezai nitelikteki her türlü suçlamalar konusunda davasının tam bir eşitlikle, bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından hakkaniyetle ve açık olarak görülmesi hakkına sahiptir.

madde XI. 1. Yasalara karşı bir eylemde bulunmakla suçlanan her kişi, savunması için gerekli tüm güvencelerin kendisine sağlandığı açık bir yargılama sonunda yasal olarak suçluluğu saptanana kadar suçsuz sayılır;
—2. Hiç kimse işlendikleri sırada ulusal ya da uluslararası hukuka göre suç oluşturmayan eylemleri ya da ihmallerinden dolayı mahkûm edilemez. Aynı şekilde, suçun işlendiği sırada uygulanan cezadan daha ağır bir ceza çarptırılamaz.

madde XII. Hiç kimse özel yaşamı, ailesi, konutu ya da yazışmaları konusunda keyfi müdahalelere, onur ve şöhretine karşı saldırıya uğrayamaz. Herkes bu tür müdahale ve saldırılara karşı yasaca korunma hakkına sahiptir.

madde XIII. 1. Bir devlet içinde özgür olarak dolaşmak ve yerleşeceği yeri seçmek herkesin hakkıdır;
—2. Herkesin, kendi ülkesi de dahil, herhangi bir ülkeyi terk etmek ve ülkesine dönmek hakkı vardır.

madde XIV. 1. Herkesin bir zulüm ve baskı karşısında başka ülkelere sığınma hakkından yararlanmaya hakkı vardır;
—2. Adi bir suçla ya da Birleşmiş milletler ilke ve amaçlarına aykırı davranışlarla gerçekten ilgili koğuşturmalarda bu haktan yararlanılamaz.

madde XV. 1. Her bireyin bir yurttaşlığa hakkı vardır;
—2. Hiç kimse, keyfi olarak, yurttaşlığından ya da yurttaşlığını değiştirmek hakkından yoksun edilemez.

madde XVI. 1. Evlenme çağına gelen her erkek ve kadın ırk, yurttaşlık ya da din bakımından hiçbir kısıtlama olmaksızın evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir. Kadın ve erkek evlenmekte, evlilik sırasında ve evliliğin sona erdirilmesinde eşit haklardan yararlanırlar.
—2. Evlenme sözleşmesi ancak evlenecek kişilerin özgür onayı ile yapılır.
—3. Aile toplumun doğal ve temel öğesidir; toplum ve devlet tarafından korunur.

madde XVII. 1. Herkes, tek başına ya da toplu olarak mülkiyet hakkına sahiptir.
—2. Hiç kimse, keyfi olarak, mal varlığından yoksun edilemez.

madde XVIII. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir; bu hak herkes için yalnız ya da topluca, gerek kamu önünde gerekse özel olarak öğretimle, uygulamalarla, tapınmayla ya da dinsel yükümlülükleri yerine getirerek dinini ya da inancını ortaya koymak özgürlüğünü de içerir.

madde XIX. Herkes görüşlerinde ve görüşlerini açıklamada özgürdür. Bu özgürlük görüşlerinden dolayı tedirgin edilmeme, ülke sınırları gözetilmeksizin bilgi ve düşünceleri herhangi bir anlatım yoluyla arama, elde etme ve yayma hakkını da içerir.

madde XX. 1. Herkesin toplanma ve barışçı birlik kurma hakkı vardır;
—2. Hiç kimse bir birliğe girmeye zorlanamaz.

madde XXI. 1. Herkesin, doğrudan doğruya ya da özgürce seçilen temsilciler aracılığıyla, ülkesinin kamu işlerinin yönetimine katılma hakkı vardır.
—2. Herkes ülkesindeki kamu hizmetlerinde eşit koşullar içinde görev alma hakkına sahiptir.
—3. Kamu iktidarının otoritesi, halkın iradesine dayanır. Bu irade, dürüst seçimlerle belirmeli ve bu seçimler eşitliğe dayanan genel seçimle ve gizli oyla ya da oylama özgürlüğünü sağlayacak herhangi bir başka yöntemle, dönemsel olarak yapılmalıdır.

madde XXII. Her insan, toplumun bir üyesi olarak, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hak her insanın, ulusal çaba ve uluslararası işbirliği sayesinde ve her ülkenin örgütlenmesi ve kaynakları göz önünde tutularak, kişiliğinin gelişmesi ve insanlık onurunun korunması için vazgeçilmez sayılan iktisadi, sosyal ve kültürel haklarını elde etmesine olanak vermelidir.

madde XXIII. 1. Herkesin çalışmaya, işini özgürce seçmeye, adil ve elverişli çalışma koşullarına, işsizliğe karşı korunmaya hakkı vardır;
—2. Herkesin, hiçbir ayırım gözetilmeden, eşit işe eşit ücret hakkı vardır:
—3. Her çalışanın kendisinin ve ailesinin, insanlık onuruna uygun bir yaşam sağlayacak ve gerekirse her tür sosyal güvenlik olanaklarıyla tamamlanan adil ve yeterli bir ücrete hakkı vardır;
—4. Her insanın, çıkarlarını korumak için başkalarıyla birlikte sendika kurmaya ve kurulmuş olan sendikalara girmeye hakkı vardır.

madde XXIV. Herkesin dinlenme ve dinlence, özellikle de çalışma süresini uygun ölçüde sınırlamaya ve dönemsel ücretli tatile hakkı vardır.

madde XXV. 1. Her insanın gerek kendisinin gerekse ailesinin sağlık ve huzurunu güvenceye alacak bir yaşam düzeyine, özellikle yiyecek, giyecek, konut, tıbbi bakım ve benzeri sosyal hizmetlere, işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ya da kendi iradesi dışında geçim olanaklarından yoksun kaldığı öteki durumlarda güvenliğe hakkı vardır;
—2. Analık ve çocukluğun özel bir bakım ve yardım görme hakkı vardır. Tüm çocuklar, ister evlilik içinde isterse evlilik dışında doğsunlar, aynı sosyal güvenlikten yararlanırlar.

madde XXVI. 1. Her insanın öğrenim hakkı vardır. Eğitim, en azından ilk ve temel eğitim düzeyinde, parasız olmalıdır. Teknik ve mesleki eğitim genelleştirilmelidir; yükseköğrenim, yeteneklerine göre, tam bir eşitlikle herkese açık olmalıdır;
—2. Eğitim insanın kişiliğinin tam olarak gelişmesini sağlamalı ve insan haklarıyla temel özgürlüklere saygıyı pekiştirmelidir. Eğitim, anlayış, hoşgörü ve tüm ulusal, dinsel ve ırksal gruplar arasında dostluğun ve ayrıca barışın korunması için Birleşmiş milletler'in sürdürdüğü etkinliklerin geliştirilmesine yönelik olmalıdır.
—3. Ana babalar çocuklarına verilecek eğitimin seçiminde öncelikle hak sahibidirler.

madde XXVII. 1. Her insan, toplumun kültürel yaşamına özgürce katkıda bulunmak, güzel sanatlardan yararlanmak, bilimsel gelişmelere katılmak ve bunların sonuçlarından yararlanmak hakkına sahiptir.
—2. Herkesin kendisine ait bilim, edebiyat ve sanat yapıtlarından doğan maddi ve manevi çıkarlarının korunmasına hakkı vardır.

madde XXVIII. Herkesin bu Bildirge'de açıklanan hak ve özgürlüklerin, sosyal ve uluslararası düzeyde tam bir işlerlik kazanabileceği bir düzene hakkı vardır.

madde XXIX. 1. Her insanın kişiliğinin özgürce ve tam olarak gelişmesine olanak verecek bir topluluğa karşı yükümlülükleri vardır;
—2. Herkes, haklarının kullanımında ve özgürlüklerinden yararlanmada, demokratik toplumlarda ahlâk, kamu düzeni ve genel refahın sağlanması için konan ve başkalarının hak ve özgürlüklerinin tanınmasını ve bunlara saygı gösterilmesini sağlamaya yönelik olan yasal kısıtlamalara uymak zorundadır.
—3. Bu hak ve özgürlükler hiçbir durumda Birleşmiş milletler'in amaç ve ilkelerine aykırı olarak kullanılamaz.

madde XXX. Bu Bildirge'nin hiçbir hükmü bir devlete, gruba ya da bireye Bildirge'de yer alan hak ve özgürlüklerin yok edilmesine yönelik bir eyleme ya da etkinliğe girişme hakkını veremez.

başparmağının az ayrık durması ve öteki parmaklarla karşılaşmaması; uyluktaki kas kütlelerinin uyluk kemiğinin ön ve arkasında aşağı yukarı eşit olması, yağlı ve kubbeli butlar. Bütün bu özellikler, az ya da çok doğrudan doğruya dik duruşla ve iki ayaklılıkla ilgilidir; bu nedenle dörtayaklılığı zorlaştırır (insan dörtayak yürümede dizlerine dayanan tek hayvandır). Bunlara, post tüylerinin hemen hemen tümüyle yitirilmesini ve gelişme evrelerinin uzunluğunu (dölüt yaşamı, çocukluk, erişkinlik) ve insan türüne özgü birçok asalakların (sıtma plazmodyumu, bağırsak solucanı) varlığını da eklemek gerekir. İnsan grupları arasındaki bedensel farklılıklar NÜFUS* başlığı altında verilmiştir. İkincil eşeysel karakterler, boyla (erişkin erkek ortalama olarak dişiden biraz uzundur), kemik-kas gelişmesiyle, kılların dağılımıyla (ırklara göre değişir) ve derialtı yağ dokusunun dağılımıyla, leğenin biçimiyle vb. ilgilidir.

İnsan, Hilmi Ziya Ülken'in sorumluluğunda, Nurullah Ataç, Sabahattin Eyüboğlu, Muzaffer Şerif Başoğlu'nun katılımıyla İstanbul'da yayımlanan aylık fikir ve sanat dergisi (1938-1941). Celalettin Ezine, Ahmet Ağaoğlu, Pertev Boratav, Abidin Dino, Sait Faik Abasıyanık, Behice Boran, Yahya Kemal Beyatlı gibi imzaların da zaman zaman görüldüğü dergi, genellikle ırkçılığa karşı bir tavır ortaya koydu ve Atatürk devrimlerinin yeni bir Türk Rönesansı'nın itici gücü olduğu görüşünü savundu. 25. sayıdan sonra kapandı.

İnsan bilgilerinin kaynağı üzerine denemeler *(Essais sur l'origine des connaissances humaines)*, Condillac'ın ilk yapıtı, 1746'da yayımlandı. Birinci bölümde, "bilgilerimizin gereçleri ve özellikle ruhun işlemleri" incelenir; ikincisinde, "dil ve yöntem" ele alınır. Condillac, duyumu, düşüncelerimizin biricik kaynağı olarak kabul eder ve bir dil kuramı geliştirmeye çalışır.

İNSAN COĞRAFYASI a. BEŞERİ COĞRAFYA'nın eşanlamlısı.

İnsan hakları cemiyeti, Türkiye'de insan haklarının korunması için bir grup aydın tarafından kurulan dernek (1946). Ülkede demokratik düzene geçileceği kanısında olan Cami Baykut'un girişimiyle Dışişleri eski bakanlarından Tevfik Rüştü Aras, gazeteci Zekeriya Sertel, Hasan Rıza Soyak, Mareşal Fevzi Çakmak, DP İstanbul il başkanı Kenan Öner, general Sadık Aldoğan tarafından kuruldu (20 ekim 1946). İktidar partisi CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesi, derneği komünistlerin bir girişimi olarak niteledi ve muhalefetin önderlerinden Mareşal Çakmak'ın solcular tarafından oyuna getirildiğini ileri sürdü. Bu yayın üzerine Mareşal hemen dernekten ayrıldı; dernek kapatıldı.

İnsan hakları evrensel bildirgesi, 10 aralık 1948'de Birleşmiş milletler genel kurulu tarafından kabul edilen ve "insanlık ailesinin bütün üyeleri"nin medeni, siyasi, ekonomik, toplumsal ve kültürel haklarını ilan eden metin.

Bk. sayfa 5713

Yalnızca bir idealin dışavurumu olan ve büyük ölçüde 1789 Fransız bildirgesi'nden esinlenen metnin, hukuksal değeri olmamakla birlikte, siyasal açıdan zorlayıcı bir gücü vardır. Bildirge, 1966'da imzalanan ve hakların güvence altına alınmasına ilişkin olan (birisi medeni ve siyasal haklar, öteki ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar sözleşmesi) iki uluslararası sözleşmeyle tamamlandı ve çeşitli bölgesel metinlere (Avrupa İnsan hakları sözleşmesi gibi) örnek oldu.

İnsan hakları günü, İnsan hakları evrensel bildirgesi'nin kabulü tarihi olan 10 aralık (1948). 1949 yılından başlayarak, her yıl Birleşmiş milletler ve çeşitli kuruluşlar bu günü kutlarlar.

İnsan haklarını ve temel özgürlükleri korumaya ilişkin Avrupa sözleşmesi, 4 kasım 1950 tarihinde, Roma'da imzalanan ve 3 eylül 1953'te yürürlüğe giren sözleşme. Amacı, temel hak ve özgürlüklerle yargı güvencesi sağlamaktır. Türkiye, 10 mart 1954 tarih ve 6366 sayılı yasa uyarınca sözleşmeye taraftır.

İnsan suresi → DEHR SURESİ.

İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi (1789), Fransa'da Kurucu meclis üyeleri tarafından hazırlanan ve kabul edilen bildirge. 17-26 ağustos 1789 tarihleri arasında görüşülüp kabul ve ilan edildikten sonra 1791 Anayasası'nın Başlangıç bölümü oldu. 1789 Bildirgesi'ni yaratanlar, Amerika Birleşik Devletleri bağımsızlık bildirgesiyle (4 temmuz 1776) çeşitli amerikan devletleri tarafından çıkartılan hak bildirgelerinden çok, eski états-généraux' nun benimsediği ilkelerden, Paris "parlamentolarının" ve Vergi mahkemelerinin yol gösterici kararlarından, XVIII. yy. fizyokratlarından ve filozoflarından (Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Condorcet), 1789 dilek defterlerinden ve dönemin çeşitli broşürlerinden esinlendiler. 1789 temmuzundan başlayarak, başta Mounier, Siéyès, La Fayette, Clermont-Tonnerre, Champion de Cicé, Mirabeau olmak üzere pek çok kişi Kurucu meclis'e birçok tasarı sundular. Oluşan dosyayı incelemek ve bundan bir sentez çıkarmakla görevli, birbiri ardı sıra, üç komisyon kuruldu. Uzun tartışmalardan sonra, büyük çapta Champion de Cicé'nin tasarısından esinlenen bir metin 26 ağustos günü oylanarak kabul edildi.

Mounier ve Mirabeau'nun yazdıkları bir giriş bölümüyle başlayan Bildirge'de 17 madde vardır. Bu maddeler açık ve özlü bir dille kaleme alınmışlarsa da, mantıklı bir sıra gözetilmemiştir; bireyin kişisel hakları ile ulusun hakları yer yer birbirine karışmış durumdadır. Bu belgeyi yaratanlar onu evrensel kapsamlı bir ilkeler bildirisi olarak tasarladılar. İlk amaçları insanın "zamanaşımına uğramaz" haklarını belirlemek ve tanımlamaktır. Bunların başında, değişik biçimleriyle özgürlük hakkı (md. 1 ve 2) yer alır: bireysel özgürlük (md. 7-9), düşünce özgürlüğü (md. 10 ve 11), basın özgürlüğü (md. 11) ve inanç özgürlüğü (md. 10). Bildirgede özgürlük, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilme hakkı olarak tanımlanmıştır (md. 4 ve 5). "Zamanaşımına uğramaz" öteki haklar, dokunulmaz ve kutsal mülkiyet hakkı (md. 17), güvenlik ve baskıya karşı direnme hakkıdır. Eşitlik, zamanaşımına uğramaz haklar arasında yer almaz, fakat 1. madde insanların "haklar yönünden özgür ve eşit doğduklarını ve öyle yaşadıklarını" belirtir. İnsanlar yasalar karşısında eşittir (md. 6); vergide eşitlik vardır (md. 13); bütün yurttaşlar, yeteneklerine göre bütün kamu hizmetlerine eşit olarak girebilme hakkına sahiptirler (md. 6). Siyasal örgütlenmeyle ilgili olarak 3. madde, "egemenlik ulusundur, her türlü yetki ve otorite buradan doğar" kuralını koymuştur. Yasa, genel iradenin bir ifadesidir; vergiler halkın temsilcileri tarafından konmalıdır. Nihayet 16. madde tümüyle,

İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi (1793)
Le Barbier l'Aîné'nin yapıtından L. Laurent'ın gravürü
Bibliothèque nationale, Paris

Lauros-Giraudon

güçler ayrılığı ilkesine ayrılmıştır.
Bildirge, "Ancien Regime'e karşı bir savaş aracı" (Godechot), onun bir "ölüm tutanağı"dır (Aulard). Burjuvazi tarafından yaratılan ve burjuvazinin çıkarlarına hizmet eden Bildirge, özellikle ayrıcalıkların ve suiistimallerin son bulması konusunda duyarlıdır. Bildirge'de pek çok boşluk da vardır. Dernek kurma ve öğretim özgürlükleri, çalışma ve öğrenim görme hakları öngörülmemiştir. Bildirge'de, iktisadi eşitsizlikler ve bundan kaynaklanan baskılar da sözkonusu edilmemiştir. Tüm yetersizliklerine ve Devrim'in kendisinin pek çok noktada kendi ilkelerini çiğnemiş olmasına karşın, Bildirge yine de yeni bir çağın başlangıç noktası olmuştur.

İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi (1793), I. yıl Anayasası'nın başında yer alan bildirge. Robespierre'in tasarısıyla girondin metni arasında bir uzlaşma niteliğinde olan ve 1789 Bildirgesi'nden daha demokratik bir nitelik taşıyan Bildirge, eşitliği temel hakların en başında sayar, baskıya karşı direnme hakkını, hatta ödevini doğrular, öğrenim ve sosyal yardım hakkını tanır. Bildirge'de, mülkiyet hakkı "dokunulmaz ve kutsal" olmaktan çıkarılarak yalnızca doğal bir hak olarak tanınmıştır.

İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi (1795), III. yıl Anayasası'nın başında yer alan ve 22 ağustos 1795'te ilan edilen bildirge. 1789 ilkelerinden esinlenmesine karşın, "insanlar hakları açısından özgür ve eşit doğarlar ve öyle yaşarlar" maddesine, vergiye dayalı bir sınırlı oy sisteminin kurulmasını kolaylaştırmak amacıyla yer vermemiştir. Yurttaşlara yalnızca yasalar önünde eşitlik tanır. Düşünce, söz, basın özgürlüğünün çeşitli biçimlerinden söz etmediği gibi, öğrenim, çalışma, sosyal yardım ve direnme haklarına da yer vermez. Haklar bildirgesi, içinde askerlik görevinin de yer aldığı yurttaşın ödevleri bildirgesiyle tamamlanmıştır.

İnsan zihni üzerinde bir araştırma *(Essay concerning human Understanding),* Locke'un yapıtı (1690). [Leibniz, bu yapıtın fransızca çevirisinden (Coste, 1700) yararlanmıştı.] Kitapta şu konular incelenir: 1. düşüncelerimizin (idealarımızın) kaynağı: ne doğuştan düşünceler, ne de her türlü deneyden önce ruha yerleştirilmiş ilkeler vardır; dış nesnelere ilişkin bilginin biricik kaynağı da yalnızca içe dönük düşüncedir; 2. bilgimizin kesinliği, apaçıklığı ve kapsamı: bilgimiz, düşüncelerimizin ötesine geçemez, onları aşamaz; 3. felsefenin sınırları: deneyin bize verdiğinin dışında herhangi bir şeyi kavramamız olanaksız olduğundan, felsefe, töz ve öz gibi metafizik sorunları bir yana bırakmak zorundadır.

İnsan zihninin ilerlemesi üzerine tarihsel bir tablo taslağı *(Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain),* Condorcet'nin, yasadışı ilan edildiği sırada gizlendiği Servandoni sokağındaki evde yazdığı ve 1795'te yayımlanan yapıtı. Yapıtın ana fikri, insan soyunun, düşünce ve ahlak alanlarında sınırsız bir yetkinleşme gücü bulunduğudur. İnsan soyunun geçmek zorunda kaldığı aşamalar on dönemden oluşur: 1. ortak yaşamın başlangıcı; 2. çoban halkların, tarımcı halklara dönüşmesi ve meslek ve sanatların ortaya çıkması, 3. yazılı yasaların konulması; 4. bilimlerin ve yunan dehasının tarihi (yazar, burada, "erdemlerin ilerlemesinin, her zaman bilginin ilerlemesine eşlik ettiğini" kanıtlamayı amaçlar); 5. İskender'in imparatorluğu ile hıristiyanlığın kurulması arasındaki dönem, bilimlerin felsefeden bağımsız olarak oluşması; 6. Haçlı seferleri'ne doğru yeniden parlamaya başlayıncaya kadar bilim ışığının körelmesi; 7. bilimlerin ilk ilerlemelerinden basımevinin icadına kadar düşünce tarihi; 8. basımevi; 9. Descartes ile birlikte, bilimlerin ve felsefenin otorite boyunduruğundan kurtulmasından, Fransız Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki dönem; 10. Devrim'in, aklın saygınlığını ve evrenselliğini ilan etmesi, uluslar arasındaki eşitsizliğin kalkması ve eşitliğin halklar içinde ilerlemesi, insanlığın gerçek yetkinliğe erişmesi.

İNSANADLARI BİLİMİ a. Adbilimin, kişi adlarının kökenini ve tarihini inceleyen bölümü.
—ANSİKL. Eski Türkler'de erkek çocuk yetişip başarı kazanıncaya değin "Adsız" diye anılır; gösterdiği başarıyla ilgili ad, kendisine bir toy düzenlenerek törenle verilirdi. Erkekler için genellikle güçlülüğü, kızlar için güzelliği dile getiren adlar kullanılırdı (Boğaç, Çiçek). Adlar türkçe sözcüklerden seçilir ya da türetilirdi (Ay, Karluk). Orhun yazıtları'nda türkçe adların bırakılarak çince adlar alınması bir çöküş döneminin belirtileri arasında sayılmıştır. İslam dininin benimsenmesinden sonra dinsel adlar (Tanrı'nın sıfatları, Kuran'da, islam tarihinde geçen adlar: Muhammet [Mehmet], Ali, Fatma, Hatice) en yaygın ad grubu oldu. Çocuğun doğduğu günle ilgili adlar (Hıdır, Kadriye), çocukta görülmek istenen nitelikler (Arslan, Fazilet), sağlıklı, uzun ömürlü olmasını sağlayacağına inanılan sözcükler (Dursun, Yaşar, Satı) kullanılmıştır. Yaşanan çevreden, mesleklerden, ünlü kişilerden alınan adlar (Osman, Şinasi, Mithat) da yaygındır. XX. yy. başında türkçülük akımının ve dilde özleşmenin etkisiyle destanlardaki, eski türk tarihindeki adlara (Oğuz, Bilge) yer verildi. Anlamı, çağrışımı, söyleniş güzelliği gözetilerek pek çok yeni ad (Türker, Ayşin) türetilmiştir. Bazı adlar da başka yaygın adlardan türemedir (Memet, Fatoş). Eski aile adlarının (Uşşakizade, Karaosmanoğlu) yerini soyadı yasasıyla (1934) soyadları (Atatürk, Ataç) almıştır. Nüfus kütüklerine ad ve soyadıyla birlikte göbek adı verilen islam kökenli bir ön ad (Ahmet, Emine) da işlenmektedir. (→ Kayn.)

İNSANBAŞLI sıf. **1.** İnsan kafalı karma yaratıklar için kullanılır (örneğin, asur saraylarındaki kanatlı boğalar). [Eşanl. ANDROSEFAL.] **—2.** *İnsanbaşlı sfenks,* arkeologların insan kafalı sfenkslere verdikleri ad. (Eşanl. ANDROSFENKS.) [*Criocephalus* (koç başlı), *hieracocephalus* (şahin başlı), hatta Yunanlılar'ın, dişi cinsin özellikleriyle gösterilen sfenkslerine karşıt olarak kullanılır. İnsanbaşlı sfenkslerin, en ünlüsü Gize'de bulunur ve büyük olasılıkla karanlıklar içinde güneşin doğmasını bekleyen güneş tanrısını simgeler.]

İNSANBİÇİMCİ sıf. İnsanbiçimciliğe ilişkin.
◆ a. Bu görüşün yandaşı.

İNSANBİÇİMCİLİK a. Fels. Tanrı'ya ya da tanrılara, insanca duygular, tutkular, düşünceler ve davranışlar yakıştırmak eğilimi. (Eşanl. ANTROPOMORFİZM.)

İNSANBİÇİMLİ sıf. Biçimi insan vücuduna benzeyen ya da görünümü insanı andıran şey için kullanılır: *Çizgifilmlerin insanbiçimli hayvanları.*

İNSANBİLİM → ANTROPOLOJİ.

İNSANBİLİMSEL sıf. Antropolojiyle ilgili; antropolojik.

İNSANBİTİGİLLER a. Bit (*Pediculus* cinsi üyeleri) ve komşu cinsleri içeren bit familyası. (İnsanbitigillerin yaklaşık 200 türü vardır. Yalnızca kara memelilerinde asalak yaşarlar ve kaşıntılı bit hastalığına yol açar, egzantemli tifüs gibi salgın hastalıkları bulaştırabilirler. Bil. a. *Pediculidae.*)

İNSAN-BURÇLAR KUŞAĞI a. Astrol. Latin şair Manilius tarafından tanımlanan ve zodyak burçlarıyla insan bedeninin bölümlerini karşılaştıran şema. (Bu şema anatomi bilgilerine göre çizilmiştir ve hastalıklarla sakatlıkların, kötü horoskop burçlarının konumuna göre bedenin hangi bölgelerine yerleşmiş olabileceğini gösterir.)

İNSANCA sıf. Üstün nitelikleri ya da zayıflıklarıyla insana özgü, insana yakışır; insani: *İnsanca bir yaşam. İnsanca bir davranış. İnsanca bir zaaf.*
◆ be. İnsan bakımından: *İnsanca çok zayiat verdik.*

İNSANCI → HÜMANİST.

İnsan ve yurttaş hakları bildirgesi

başlangıç Fransız halkının, Ulusal meclisi oluşturan temsilcileri, halkın mutsuzluklarına ve hükümetlerin yozlaşmasına tek neden olarak, insan haklarının bilinmemesini, unutulmasını ve çiğnenmesini gördüklerinden, insanın doğal, vazgeçilmez ve kutsal haklarını resmi bir Bildirge ile açıklamaya karar verdiler; ta ki bu Bildirge, bütün toplum üyelerinin zihninde yer ederek, onlara her an haklarını ve görevlerini hatırlatsın; ta ki, yasama gücü ile yürütme gücünün bütün tasarrufları, her kurumun kendi amaçlarıyla kıyaslamaya her an olanak vererek bu tasarruflara daha iyi uyulmasını sağlasın; ta ki, bundan böyle yalın ve tartışılmaz ilkelere dayanacak olan yurttaş şikâyetlerine, her durumda anayasanın korunması ve herkesin mutluluğu doğrultusunda bir çözüm getirilmesine ışık tutsun.
Dolayısıyla, Ulusal meclis, Yüce varlığın huzurunda, insan ve yurttaş haklarını şu şekilde saptar ve açıklar:

madde 1. İnsanlar, hukuksal olarak, doğuştan özgür ve eşittirler ve öyle kalırlar; toplumsal farklılıklar ancak ortak yarara dayanabilir.

madde 2. Her siyasal topluluğun amacı insanın doğal ve vazgeçilmez haklarının korunmasıdır. Bu haklar özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarıdır.

madde 3. Her tür egemenlik ilkesi, temel olarak millete dayanır; hiçbir organ, hiçbir birey açıkça milletten kaynaklanmayan bir yetkiyi kullanamaz.

madde 4. Özgürlük, başkasına zarar vermeyen her şeyi yapabilmek demektir. O halde her insanın doğal haklarının kullanılması ancak, toplumun öteki üyelerine sağladığı aynı nitelikteki haklarla sınırlanır. Bu sınırlar ancak yasayla belirlenebilir.

madde 5. Yasa, yalnızca topluma zarar verici eylemleri yasaklar. Yasa tarafından yasaklanmayan hiçbir şeye engel olunamaz ve hiç kimse yasanın emretmediği bir şey yapmaya zorlanamaz.

madde 6. Yasa genel iradenin ifadesidir; tüm yurttaşların doğrudan ya da temsilcileri aracılığıyla, yasa yapmaya katılma hakkı vardır; yasa, korurken ve cezalandırırken, herkes için aynı olmalıdır. Yasa önünde eşit olduklarından, tüm yurttaşlar her tür yüksek görev, mevki ve kamu görevi almada eşit durumdadırlar; erdem ve yeteneklerinden başka aralarında bir ayrım yapılamaz.

madde 7. Hiç kimse yasada belirlenen durumlar ve yasada öngörülen biçimler dışında suçlanamaz, tutuklanamaz ve alıkonamaz. Keyfi emirler verilmesini isteyen, bu emirleri veren, uygulayan ya da uygulattıran kişiler cezalandırılır; buna karşılık yasaya uygun olarak çağrılan ya da yakalanan her yurttaş hemen boyun eğmelidir, karşı koyarsa suçlu olur.

madde 8. Yasa ancak açık ve kesin olarak gerekli cezalar getirebilir; hiç kimse işlenen suçtan önce çıkarılarak ilan edilen ve usulüne göre uygulanan bir yasaya dayanmadan cezalandırılamaz.

madde 9. Bir insan suçlu olduğu açıklanıncaya kadar masum sayılır. Tutuklanması gerektiğinde, elde tutmayı sağlamak için gerekli olmayan her türlü şiddet yasaca ağır bir biçimde cezalandırılır.

madde 10. Hiç kimse, dinsel inançları dahil, inançlarından dolayı rahatsız edilemez; elverir ki bu inançların açıklanması yasa tarafından sağlanan kamu düzenini bozmasın.

madde 11. Düşünce ve inançların başkalarına özgürce iletilmesi insanın en önemli haklarından biridir; her yurttaş özgürce konuşabilir, yazabilir ve bunları basıp yayabilir; bu özgürlüğün kötüye kullanılmasından ancak yasaca belirlenen durumlarda sorumlu olur.

madde 12. İnsan ve yurttaş haklarının güvence altına alınması bir kamu gücünün varlığını gerektirir; bu güç, onları emaneten ellerinde tutanların kişisel yararları için değil herkes için kurulmuştur.

madde 13. Kamu gücünün sürdürülmesi ve idarenin giderlerini karşılamak için herkesçe ödenecek bir vergi zorunludur; bu vergi yurttaşların yeteneklerine göre eşit olarak alınmalıdır.

madde 14. Tüm yurttaşlar, doğrudan doğruya kendileri ya da temsilcileri aracılığıyla, vergilerin gerekliliğini özgürce onamak, bunların nasıl kullanıldığını izlemek, vergi miktarını, matrahını, toplanışını ve süresini saptamak hakkına sahiptirler.

madde 15. Toplum, idare örgütünün her memurundan hesap sorma hakkına sahiptir.

madde 16. Hakları güvence altına alınmamış, kuvvetlerin ayrılığı belirlenmemiş toplumların anayasaları yok demektir.

madde 17. Mülkiyet, dokunulmaz ve kutsal bir haktır. Yasaca belirlenen kamu hizmetleri için açıkça gerekli görülmedikçe, adil ve peşin bir tazminat ödenmedikçe, hiç kimse bu haktan yoksun bırakılamaz.

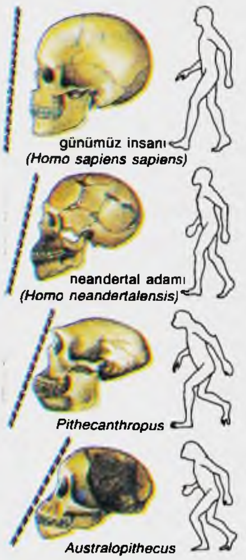
İNSANCIK a. Nöroanat. Vücudun her bir bölümünün dokunsal ya da devimsel imgesinin beyindeki konumunu gösteren şema. (Yükselen yankafa kıvrımı duyu insancığını, yükselen alın kıvrımı devim insancığını içerir; insancıkla insanın oranı çok farklıdır; dokunma bakımından çok keskin olan duyarlığı ve hareketlerindeki büyük çeşitlilik nedeniyle el insancıkta büyük bir yer tutar.) || XVIII. yy.'da spermatozoidin içinde bulunduğuna ve mikroskopla görüldüğüne inandıkları küçük insana, spermacıların verdikleri ad.

İNSANCIL sıf. **1.** İnsana değer veren kimse, insana verilen değerden kaynaklanan şey için kullanılır: *İnsancıl bir yazar. İnsancıl ilişkiler* **—2.** İnsanları seven ve sokulgan, sıcakkanlı kimse için kullanılır: *İnsancıl bir çocuk.* **—3.** İnsandan kaçmayan, insana yakın hayvan için kullanılır.

İNSANCILIK → HÜMANİZM.

İNSANETKİSEL sıf. İnsan müdahalesi sonucunda oluşan bir görünüm, toprak ya da engebe için kullanılır.

—ANSİKL. Engebenin değişiminde rol oynayan insanetkisel olaylar çeşitlidir: ekilmiş toprakların ya da otlak olarak aşırı kullanılmış çayırların aşınması, barajların burgaç bölgelerindeki alüvyonlanma vb. İnsanetkisel jeomorfojenezin incelenmesi, doğal değişimde insanın yol açtığı bozuklukları öngörme ve bunlara engel olmak için uygun önlemler alma olanağını sağlar; gerçekten, mekanizmalar harekete geçtikten sonra onlara karşı savaşmak çok güç, hatta olanaksızdır.

insansıgiller (kronolojik evrimi)

İNSANGİLLER a. Çağdaş insanı ve olası ataları sayılan en yakın türleri kapsayan primat memeli familyası. (Bil. a. *Hominidae;* insansılar öbeği.)

—ANSİKL. İnsangiller familyası, çağdaş insandan başka, insan soyunun diğer gelişmiş primatlardan ayrılmasından bu yana yaşamış tüm temsilcilerini yanı, en azından, *Homo* cinsindeki üç türü *(Homo sapiens, H. erectus* [*Pithecanthropus*], *H. habilis), Australopithecus* cinsinin iki türünü *(A. robustus* ve *A. gracilis)* ve *Oreopithecus* cinsi üyelerini *(O. bambolli)* kapsar; ne var ki uzmanlar arasında büyük bir adlandırma anlaşmazlığı bulunmaktadır. Kimileri bu familyanın, Oligosen devrinde (yaklaşık 35 milyon yıl önce) başka büyük maymunlardan ayrıldığını savunmaktadır. Günümüzde, molekül biyolojisi, genetik ve kimi fosilbilim verileri, ilk önce orangutan soyunun ortak soydan ayrıldığını ve Miyosen devrindeyse (yaklaşık 10 -15 milyon yıl önce), sırasıyla goril ve şempanzenin farklılaşması sonucu insangillerin ayrı bir filum oluşturduklarını düşündürmektedir.

İNSANİ sıf. İnsanca, insana özgü: *İnsani bir davranış. İnsani bir zaaf.*

İNSANİÇİNCİ sıf. İnsaniçinciliğe ilişkin.

İNSANİÇİNCİLİK a. İnsanı evrenin merkezine koyan ve her şeyin ona bağlı olduğunu ileri süren sistem ya da tutum. (Eşanl. ANTROPOSANTRİZM, İNSANMERKEZCİLİK.)

İNSANİYET a. (*insan* ve *-iyyet*'ten *insaniyyet*). **1.** Öteki insanlara anlayışla, merhametle yaklaşma, yardım etme eğilimi; insanlık: *Kaybolan çocuğu görenlerin insaniyet namına haber vermeleri rica olunur. Sizde hiç insaniyet yok mu? İnsaniyet göstermek.* **—2.** İNSANLIK'ın eşanlamlısı.

—*Esk. İnsaniyetkâr,* insanlık sahibi, insana yakışır davranışlara sahip, merhametli, adil. || *İnsaniyet-perest,* insanları seven, hümanist.

İNSANİYETLİ sıf. İnsana yakışır üstün nitelikleri taşıyan; merhametli, vicdanlı: *Şu çocuğa yardım edecek insaniyetli biri yok mu?*

İNSANİYETSİZ sıf. Acıması, vicdanı olmayan.

İNSANİYETSİZLİK a. İnsaniyetsiz olma durumu; acımasızlık, vicdansızlık.

İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma *(Discours sur l'origine et les fondements de l'inegalité parmi les hommes),* Jean-Jacques Rousseau'nun, Dijon akademisi'nce açılmış "İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı nedir, bu eşitsizliği doğuran doğa yasası mıdır?" konulu yarışmaya gönderdiği inceleme (1755). Yazara göre, önce doğal eşitsizliği toplumsal eşitsizlikten ayırmak gerekir. Antropoloji, konusunu tüm yönleriyle kavramaktan henüz uzak olduğundan, zihnimizde şöyle böyle canlandırabildiğimiz ilkel insan, korkusu da tutkusu da olmayan katı bir canlıdır. Çünkü kendine benzer varlıklarla ilişkisi yoktur; onun tek yol göstericisi korunma içgüdüsüdür. Herkesin kendine yettiği böyle bir dünyada bu içgüdüye göre davranmak kolaydır. Ama, insanı hayvanlardan ayıran özgürlük, insanda, tedirginlik veren bir mükemmellik isteği doğurmuştur.

Toplumsallaşan insan, mülkiyetin ve bağımlılığın kaynağı olan tarımı ve madenciliği öğrenmeseydi mutluluğu sürebilirdi. Ayrıcalıklar yasayla onaylandıktan sonra eşitsizlik her devlette, baskıya karşı bir başkaldırı tehdidine, devletler arasında da bir savaş tehdidine dönüştü. Rousseau'nun bu yazısındaki sertlik akademi üyelerini ürküttü ve ödülün başkasına verilmesine neden oldu.

İNSANLAŞMA a. Kimi primat memelilerin, bir dizi bedensel, fizyolojik, ekolojik ve psikolojik değişiklikler geçirerek insanın çeşitli özelliklerini edinmeleri. (İnsanlaşma olayının, özellikle Doğu Afrika ve Asya'da geliştiği sanılmaktadır.)

İNSANLI sıf. İçinde insan bulunan.

—Denizbil. *İnsanlı denizaltı aracı,* içinde bir teknisyen bulunan denizaltı aracı.

—Uz. havc. Bir ya da birkaç insan taşıyan uzay taşıtı için kullanılır. || *İnsanlı uçuş, insanlı uçuş programı,* bir ya da birkaç kişi taşıyan uzay taşıtlarının uçuşu, uçuş programı.

İNSANLIK sıf. **1.** Kimi kez toplumsal bir varlık ya da ahlaksal bir bütünlük olarak ele alınan, insanların tümü (eşanl. İNSANİYET, BEŞERİYET): *İnsanlığın evrimi, geleceği. İnsanlık adına iyilik yapmak. İnsanlık aşkına davranmak.* **—2.** Öteki insanlara anlayışla ve merhametle yaklaşma ve zor durumda olanlara yardım etme eğilimi; iyilik, acıma duygusu, duyarlılık, insaniyet (seçkin dil): *İnsanlığını kanıtlamak. İnsanlığı eksik.* **—3.** Bir canlının insan türüne ait olduğunu belirleyen ya da insanı diğer hayvan türlerinden ayıran özelliklerin tümü (seçkin dil): *İnsanlıktan çıkmış, öfkeden deliye dönmüş bir kimse.* **—4.** *İnsanlık etmek,* insana yakışır biçimde davranmak. || *İnsanlıktan çıkmak,* son derece zayıflamak; insana özgü niteliklerini yitirmek.

İnsanlık durumu *(la Condition humaine),* André Malraux'nun romanı (1933). Bir ölçüde gerçek kişileri konu alan romanın karmaşık bir olay akışı ve yapısı vardır. Malraux, daha önceki romanlarının belli başlı temalarını (Çin devrimi, eylem, sanat) yeniden ele alır ve bunlara, şaşırtıcı örneğini Katow'un kendini feda edişinde gördüğümüz kardeşlik temasını ekler. Bir grup, bir ahlak romanı olan bu yapıt, aynı zamanda bir portreler galerisidir: uyuşturucu alışkanlığında bulduğu huzurla komünist dünya görüşü arasında bölünmüş yaşlı Gisors, ya da giderek hızını kaybeden bir dünyada canını kurtarmayı başaran, gülünç mitoman Clappique gibi. Malraux, insan onurunun temel öğesinin mücadele zorunluluğu olduğunu sık sık ileri sürerse de "insanlık durumu"nun bir alanı daha bulunduğunu belirtmekten de geri kalmaz: yaşamın ve ölümün sırrı. Romanın asıl konusu, işte bu iki alanın, yani devrimci görüşle metafizik sorgulamanın bağdaştırılmasıdır.

İnsanlık komedyası *(La comédie humaine),* Honoré de Balzac'ın 1842'de yeniden basılan tüm romanlarına verdiği ad. Üç ana bölümde toplanan romanlara Balzac henüz yazmadığı ancak gerçekleştirmeyi planladığı bazı romanları da katmıştır. Birinci bölüm örf ve gelenek araştırmalarını *(Özel yaşamdan sahneler, Taşra yaşamından sahneler, Paris yaşamından sahneler, Siyasal yaşamdan sahneler, Askeri yaşamdan sahneler, Köy yaşamından sahneler),* ikinci bölüm *Felsefi araştırmalar*'ı, son bölüm ise *Çözümlemeli araştırmalar*'ı kapsar.

İNSANLIKÇI sıf. İnsanlığın iyiliğine ilgi duyan, kötülüklerin ve haksızlıkların ortadan kaldırılmasıyla, toplumun reformdan geçirilmesiyle, vb. insanların durumunu iyileştirmeye çalışan bir eyleme, bir kuruma, bir öğretiye (bazen de bir kimseye) denir; insansever: *İnsanlıkçı uğraşları, görüşleri benimsemek. Mülteciler yararına insanlıkçı bir önlem. İnsanlıkçı örgütler.*

İNSANMERKEZCİLİK a. İNSANİÇİNCİLİK'in eşanlamlısı.

İNSANOĞLU a. İnsan, insanların tümü; âdemoğlu: *İnsanoğlunun acı deneyleri. İnsanoğlunun doğayı değiştirme gücü.*

İNSANSEVER sıf. İnsanları seven, onlara iyilik etmeye çabalayan kimse için kullanılır.

İNSANSI a. Zool. ANTROPOİT'in eşanlamlısı.

İNSANSIGİLLER a. Ağaç üstünde yaşamayan, iki ayaklı, kuyruksuz, kalçalarında nasırlaşma bulunmayan, beden tüyleri azalmış, *Australopithecus*'ları, fosil insanları ve günümüz insanını kapsayan öbek. (Kimi fosilbilimcilere göre insansıgiller basit bir familya [bil. a. *Hominidae,* eşanl. İNSANGİLLER], diğerlerine göre bir üstfamilya [bil. a. *Hominoidea,* eşanl. İNSANSILAR], başkalarına göreyse maymungiller ve maymunsularla aynı derecede önemli gerçek bir alttakımdır.)

İNSANSILAR a. Jibon, orangutan, goril, şempanze, çağdaş insan ve en yakın atalarını kapsayan, kuyruksuz, gelişmiş primatlar alttakımı. (İnsansılar alttakımı, uzunkollumaymungiller, insansımaymungiller ve insangiller familyalarına ayrılır. Ama birçok yazar ilk iki familyayı daha geniş bir alt-takım olan gerçekmaymunlar alttakımına sokar; bu sınıflamada insansılar bir üst familya sayılır: antropomorflar ya da antropoitler. Antropoitler büyük boylu, dar burunlu maymunlarla kuyruksuz maymunlardan oluşur. Burun çeperleri incedir, kaba etleri nasırlaşmıştır; iki ayak üzerinde yürüyebilir, daldan dala geçebilirler. Antropoitler öbeğinde iki familya bulunur: uzunkollumaymungiller; orangutanları, gorilleri, şempanzeleri, Üçüncü Zaman'ın sonunda yaşamış çeşitli türleri kapsayan insansımaymungiller. Bil. a. *Hominoidae* ve ikinci sınıflama da göz önüne alındığında *Anthropomorpha.*)

İNSANSIMAYMUNGİLLER a. Orangutan, goril ve şempanze gibi daldan dala sıçrayabilen, kuyruksuz, insana benzeyen maymun familyası. (Bil. a. *Pongoidae* ya da *Pongidae.*)

—ANSİKL. İnsan türüne çok yakın olan insansımaymungilleri insandan ayıran temel özellikler şöyle sıralanabilir: fosiller sayesinde bilinen kemik özelliklerine göre kafatasları oldukça küçük, suratları ileri doğru uzamıştır; güçlü dudak dişleri, tek sivri uçlu önazıları, büyük artkafaları, çok uzun kolları, altçeneleri yoktur; dört uzun parmaklı (ama başparmakları kısadır ve öbür parmakları çok az karşılayabilir; ne var ki, bu durum daldan dala dolaşmasını kolaylaştırır) elleri, öbür parmakları rahatça karşılayabilen iri ayak başparmakları (bu sayede ayaklarıyla nesneleri tutabilir ve tırmanabilir) vardır; boyunları

az bükülür, ya da hiç bükülmez.
Canlı türler üzerinde yapılan incelemeler, postlarının yaşamlarında çok önemli rol oynadığını, hızlı büyüdüklerini, yaşam sürelerinin kısa ve zengin bir ses çıkarma yeteneklerinin bulunmaması nedeniyle eklemli bir dil konuşmalarının bedensel açıdan olanaksız olduğunu ortaya koymaktadır.

İNSANÜSTÜ sıf. İnsan gücünü aşan: *İnsanüstü bir çaba harcamak.*
—Fels. Nietzsche'nin felsefesinde üstinsan.

İNSANYİYİCİ sıf. ve a. İnsan eti yiyen canlı varlık için kullanılır.

İNSANYİYİCİLİK a. İnsan eti yemeye dayanan davranış.
—ANSİKL. Açlığın yol açtığı insanyiyicilik her zaman görülen bir olaydır. Salt beslenme zorunluluğuna bağlı olmayan insan eti yeme, yamyamlık* konusundaki kuramlar çerçevesinde incelenir.

İNSEİN, Birmanya'da kent, Hlaing ırmağı kıyısında, Rangoon'un K.'inde; 27 000 nüf. Irmak limanı. Tekstil sanayileri. Demiryolu atölyeleri.

İNSEKANT sıf. (fr. *inséquent*). Jeomorfol. ve Hidrol. W.M. Davis'e göre düzenlenmesi yerbilimsel yapıyla bağıntısız tam bir duyarsız bir hidrografi ağı için kullanılır.

İNSELBERG a. (alm. sözc.; *İnsel*, ada ve *Berg*, dağ'dan). Jeomorfol. Onlarca, hatta birkaç yüz metre yükseklikte, dik eğimli ve bir aşınma ovasına egemen olan kayalık kalıntı engebe.
—ANSİKL. İlk kez Doğu Afrika'da bu adla betimlenen (W. Bornhardt, 1900) bu biçimlere, değişik iklim kuşaklarında ve geniş bir kayaç yelpazesinde (plütonik kayaçlar, başkalaşım kayaçları, hatta tortul kayaçlar), kontrastlı profiller halinde kendini gösteren litolojik bir tür olarak rastlanır. Irmaklararası konumda ya da kendini oluşturan gereçlerin dayanımında olan engebelerin oluşumu, ya yamaçların, kendilerine koşut olarak ve büyük akış eksenlerinden başlayarak sürekli gerilemesiyle ya da bozulmanın hazırladığı kayaç çekirdeklerinin ortaya çıkmasıyla açıklanabilir. Bu biçimlerin büyük kararlılığı (önkretase yaşta olanlara rastlanmıştır) bunların hazırlanışlarına yön veren iklimlerin sıralanışını açıklamanın çoğu kez kolay olmadığını gösterir.

İNSELGEBİRGE a. (alm. *İnsel*, ada ve *Gebirge*, dağ). Jeomorfol. Hacminin büyüklüğü nedeniyle düzenli bir hidrografi biçimlenmesine olanak sağlayan kalıntı masif.

İnsel-Verlag, Anton Kippenberg'in (1874-1950) başlangıçta *Die İnsel* (1899 -1902) adlı edebiyat dergisini desteklemek amacıyla 1902'de Leipzig'de kurduğu alman yayınevi. İnsel-Bibliothek der deutschen Klassiker, İnsel-Bücherei vb. gibi ünlü dizilerde özellikle edebiyat ve felsefe yapıtları yayımlamaktadır. 1945'ten bu yana biri Leipzig'de (İnsel-Verlag Anton Kippenberg), öteki Frankfurt am Main'da (1945'ten 1960'a kadar Wiesbaden'da) olmak üzere aynı adda iki yayınevi vardır.

İNSEPTİSOL a. (fr. *inceptisol*). Pedol. Ölçülü ayrışmalı, taşınmasız (B) katı içeren az gelişmiş toprak; ılıman ülke topraklarının pek çoğu bu türdendir ve inseptisol, amerikan toprak sınıflandırma düzenindeki on sınıftan birini oluşturur.

İNSERT a. Dişç. Diş kefekilerini çıkarmak için kullanılan ve ültrason dalgalarla çalışan aygıt.

İNSIRAF a. (ar. *şarf*'tan *inşıraf*). *Esk.* Geri dönme, çekilme.
—Esk. dilbilg. Arapçada isimlerin vezne uygun olarak çekilebilmesi.
—Esk. tıp. Hastalığın bir organdan ya da bedenin bir kısmından diğer bir organa ya da kısma atlaması.

İNSIRAFİ sıf. (ar. *şarf*'tan *inşırafi*). *Esk.* Çekilme ile ilgili, çekilmeye ait.
—Esk. dilbilg. Çekimli.

İNSİBAB a. (ar. *inşibab*). *Esk.* **1.** Dökülme, akma. **—2.** *İnsibab etmek*, dökülmek, akmak.
—Esk. tıp. Vücut sıvılarının dokular arasına toplanması.

İNSİCAM a. (ar. *insicām*, yağmurun tekdüze yağması). **1.** Uygunluk, tutarlılık: *Fikirleri arasında insicam yok.* **—2.** *Esk.* Düzenli gitme, bidüziye gidiş.
—Ed. Anlatımda konu birliğinin sağladığı bütünlük. (Sözün anlam açısından düzgün ve tutarlı söylenmesi, edebi sanatların yerli yerinde kullanılması. Cümle ve paragraflardaki düşünce dizisinin birbirini mantıklı biçimde izlemesi.)
—Esk. dilbilg. Özne yüklem uyumu.

İNSİCAMLI sıf. Tutarlı, birbiriyle bağlantılı.
—Esk. dilbilg. Öznesi ve yüklemi uygun olan cümle için kullanılır.

İNSİCAMLILIK a. İnsicamlı olma durumu; tutarlılık.

İNSİCAMSIZ sıf. Tutarlıktan yoksun; tutarsız bağlantısız, uyumsuz: *İnsicamsız fikirler.*
—Esk. dilbilg. Öznesi ve yüklemi uyumlu olmayan cümle için kullanılır.

İNSİDÂD a. (ar. *sedd*'den *insidād*). *Esk.* Kapanma, tıkanma, tıkanıklık: *Boğazların insidâdı.*
—Esk. tıp. Tıkanıklık. || *İnsidâd-ı ema*, barsak tıkanıklığı. || *İnsidâd-ı halime*, meme başı tıkanıklığı.

İNSİGHT a. (ing. sözc.; alm. *Einsicht*'tan çeviri). Ruhbil. Bir sorunun çözümünü, algılanan bir nesnenin ya da bir figürün niteliğini, vb. ani bir biçimde sezmek olgusu.
—Psikan. Bireyin kendi bilinçdışını kolayca tanıma yeteneği.

İNSİLAB a. (ar. *selb*'den *insilāb*). *Esk.* **1.** Yok olma, kalmama; giderilmiş olma. **—2.** *İnsilab etmek*, yok olmak, bitmek.

İNSİLAK a. (ar. *sülūk*'tan *insilak*). *Esk.* Bir yola girme, o yolda yürüme.

İNSİNERATÖR a. (fr. *incinérateur*'den). Isıbil. ÇÖPYAKAR'ın eşanlamlısı.

İNSİNGEL (Mark), hollandaca yazan belçikalı yazar (Anvers 1935). Deneysel yöntemler kullandı, metin yapısı ve tipografi düzenlemesi üzerinde çeşitlemeler yaptı (*Modèles* [fr. çev.], 1970).

İnsinger papirüsü, demotike yazısıyla yazılmış Eski Mısır metni; ilk bulan kişinin adını taşır. İ.Ö. IV. yy.'dan kalmadır ve bir babanın oğluna verdiği öğütleri içerir. Eski Mısır bilgelikleri geleneğine göre yüce bir tinselliği ve yüksek bir ahlaksal kaygıyı dile getirir.

İN SİTU be. (yerinde, olduğu yerde anlamında lat. sözc.). Bir şeyin bulunduğu belli yerde: *Elmasları in situ, yani oluştukları kayanın içinde bulup ortaya çıkarmak.* || *İn situ çözümleme*, bir hücrede ya da bir dokuda, o hücre ya da dokunun morfolojisini, histokimyasını, histoenzimolojisini, otohistoradyografisini bozmadan bir işlevi, bir maddeyi belirlemeye yarayan yöntem.

İNSİYAK, -kı a. (ar. *insiyāk*). *Esk.* **1.** İçgüdü. **—2.** Bir gücün etkisi altında kalma, ona göre davranma.

İNSİYAKİ sıf. (ar. *insiyāk* ve *-ī*'den *insiyakī*). *Esk.* İçgüdüsel: *İnsiyaki bir hareket.*

İnstitut d'Égypte, Napoléon'un Mısır' da yanında getirdiği "Bilim ve sanat komisyonu" üyeleriyle kurduğu (1798) bilginler ve sanatçılar derneği. Başkanlığını Monge'un yaptığı ve üyeleri arasında Bonaparte, Berthollet, Denon, Geoffroy Saint-Hilaire, Say, Dolomieu vb.'nin yer aldığı dernek çok güzel koleksiyonlar topladı. Derlenen malzemeler *Mémoires sur l'Égypte* (Mısır üstüne inceleme) [Paris, 1800] ve *Description de l'Égypte* (Mısır'ın betimlenmesi) [Paris, 1808-1825] adlı yapıtlarda yayımlandı.

İnstitute of Nautical Archaeology (İNA), Sualtı arkeoloji enstitüsü. 1975'te George F. Bass tarafından kurulan enstitünün merkezi, ABD'nin Texas eyaletinde, Houston kentindedir. Kuruluş dünyanın çeşitli yerlerinde sualtı kazıları yapmaktadır.

İnstitute of Oceanographic Sciences, ingiliz denizbilim enstitüsü; Wormley'de (Surrey) kurulmuştur. (Discovery II gemisiyle Kuzey Atlas okyanusu ve Hint okyanusu'nda temel araştırma gezileri düzenlenmiştir.)

İNSTİTUTİONES a. (lat. sözc; tekili *institutа*). Metodik Roma hukuku el kitabı, Antikçağ hukukçularının yapıtları.
—ANSİKL. • *Gaius institutiones'i* (İ.S. II. yy. ?). II. yy. Roma hukukunun ve onun kökenlerinin açık ve kesin bir açıklamasıdır. Yapıt dört kitaptan (kişi hukuku, eşya hukuku, borçlar hukuku ve usul) oluşur. Gaius *institutiones*'inin büyük bir kısmı, V. yy.'da Verona'da yazılı bir papirüsün altında ortaya çıktı. 1933'te bir institutiones papirüsünün bulunması, daha eski ve eksiksiz bir metnin parçalarını ortaya çıkardı.
• *İustinianos institutiones*'i (İ.S. 21 kasım 533). Bu Gaius'un yapıtından esinlenen ve aynı zamanda yasa gücünde olacağı da belirtilen bir ders kitabıdır. İustinianos' un isteğiyle Tribonianos'un başkanlığındaki küçük bir komisyon tarafından kaleme alınan yapıt, Gaius'un planını izleyerek dört kitaptan oluşur. Yapıt, daha çok Gaius'un yapıtının günışığına çıkarılmasıdır: usul sistemindeki değişiklik, elkitabının son kesiminde önemli değişiklikler yapılmasına yol açmıştır: bunlar, Gaius'un kitabında rastlanmayan iki başlıkta düzenlenmiştir.

İnstituto nacional de la Indústria (İNİ), İspanya'da devlet maliye kurumu. 1941'de devletin sanayi sektörünü yönetmek ve ulusal sanayi siyasetini yönlendirmek üzere kuruldu. Çağdaş İspanya'nın sanayileşmesinde önemli rol oynadı.

İNSTRUMENTUM a. (lat. sözc.). Özellikle latin yazıtbiliminde, üzerinde yazıtlar bulunan değişik türde eşyaları belirten terim (metal külçeler, tuğla ve kiremitler, su boruları, vazolar ve lambalar, seramik parçaları, aynalar ve cistalar, metal kap kacak, silahlar, tesseralar ve madalyalar).

İNSÚA (Alberto GALT Y ESCOBAR, **Alberto** —denir), ispanyol yazar (Havana 1885 - Madrid 1963). Erotik konuların ağır bastığı gerçekçi romanlar yazdı: *La Mujer fácil* (1909), *Las Neuróticas* (1911), *El Demonio de la voluptuosidad* (1911), *El Negro que tenía el alma blanca* (1922), *El Amante invisible* (1930).

İNSULA, Roma'da özel ev domus'un karşıtı olan, lojmanlara bölünmüş kira evini ya da cardo ve decumani (cari ölçü: 1 *actus* = 120 ayak × 2) ağıyla sınırlanan,

Y. Lageat

inselberg
Transvaal'ın kuzeyinde (Güney Afrika)

genellikle dikdörtgen biçiminde bir kadastro adasını belirten lat. sözc.

İnsula, zemin katında asma katlı dükkânları *(tabernae)* olan geniş bir yapıydı. Koridorlara ya da doğrudan doğruya sokağa açılan merdivenlerle katlara çıkılırdı. Yediyi, sekizi bulan katlarda su ve ısıtma tertibatı bulunmazdı. Çoğu ahşap ve kerpiçten yapılmış bu binalar sık sık çöker ve kolayca yanardı. Bu yüzden yapıların yüksekliğini sınırlandırmak için önlemler alınmıştı. İ.Ö. I. yy.'da ortaya çıkan insular, Neron yangınından sonra yaygınlaştı. Başıboş bir emlak spekülasyonculuğu sonucu Roma'da, imparatorluk dönemi sonlarında, sayısı 1 800'ü bile bulmayan domus'a karşılık 46 000'i aşkın insula inşa edilmişti.

İNSULA a. (ada anlamında lat. sözc.). Nöroanat. *İnsula lobu,* Sylvius yarığının dibinde bulunan bir beyin lobuna Reil'in verdiği ad.

İNSURGENTS, Amerikan bağımsızlık savaşı sırasında İngiltere'ye cephe alan Kuzey Amerikalılar'ı belirten ingilizce sözcük.

İNSUYU mağarası, Akdeniz bölgesinde Burdur kentinin yaklaşık 13 km G.-D.'sunda, turistik önemi olan mağara ve yeraltı gölleri; İkinci Zaman'a ait kalkerli arazi içinde meydana gelmiştir. Büyük gölün yer aldığı 1. kısım ile Sütunlu gölün bulunduğu 2. kısım arasında yapay bir galeri ile bağlantı sağlanmıştır. Yeraltı deresi, mağaranın ağzındaki faydan yerüstüne çıkar. İçinde güzel sarkıt ve dikitlerin de bulunduğu mağaraya giriş 20 m'lik yapay bir galeri ile sağlanmıştır.

İNSÜLİN a. ENSÜLİN'in eşanlamlısı.

İNSÜLİNAZ a. (fr. *insulinase*'dan). Ensülinin hidrolizini katalizleyen enzim. (Daha çok karaciğer, böbrek ve kaslarda bulunur.)

İNSÜLİNOM a. (fr. *insulinome*'dan). Patol. Pankreasın Langerhans adacıklarında görülen kan şekerini düşürücü, iyi ya da kötü huylu β hücreli ur.

İNŞA a. (ar. *inşā'*). **1.** Bir yapı kurma; yapım: *Yeni binaların inşasına yakında başlanacak. Bir köprü inşası.* **—2.** *İnşa etmek,* yapı yapmak, kurmak.
—Esk. dilbilg. Dilek kipleri.
—Esk. mat. ÇİZİM'in eşanlamlısı.
—Ed. Divan nesri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İnşa yazana münşi, bu tür yazılardan oluşan yapıtlara münşeat adı verilir. Tanzimat'tan sonra bir ara okullardaki kompozisyon derslerine de "inşa" denmiştir. Kul Mesut'un, farsça nüshasından yaptığı *Kelile ve Dimne* çevirisi (1330 sıraları), Hacı Bayram Veli'nin (öl. 1430) mektup ve yazıları, ilk tarihçilerden Âşık Paşazade'nin ünlü tarihi ve bunlara benzer pek çok yapıt, anlaşılabilir, sade bir dille yazılmış oldukları için divan münşilerince küçümsenmişlerdir. Eğitici ve öğretici nitelikte bir yapıt olan, Kınalızade Ali Çelebi'nin (XVI. yy.) *Ahlak-ı alâî*'si, osmanlı tarihinde pozitif düşüncenin simgesi olan Kâtip Çelebi'nin yazıları gibi düzyazı örneklerinde de aşırı bir hüner gösterme çabasına rastlanmaz. Vakanüvis tarihleri de, yer yer, padişahların ve yöneticilerin baskısı ile aşırılıktan uzak kalabilmişlerdir. Sefaretnameler için de aynı şeyler söylenebilir. Asıl inşa, edebi inşa adı verilen gerçek divan nesridir. Bu tür yazılarda türkçe sözcükler hemen hemen hiç kullanılmaz, bol ölçüde seci'ye (nesirde kafiye) yer verilir ve üçlü, beşli tamlamalar yapılır. Böyle ağdalı bir dil kullanmayanlara da münşi denmez. *Hüsn ü Aşk*'ın "der sebeb-i telif-i kitap" faslında, nazımda sade dil kullanmayı öneren Şeyh Galip bile, inşada tumturaklı dilden yana görünür. Eski inşanın, sanat değeri taşıyan ilk örneğini, *Tazarruname* adlı yapıtı ile Sinan Paşa (XV. yy.) verdi. Divan nesrinin büyük ustalarından biri de Fuzuli'dir. Türkçe *Divan*'ının başındaki dibace, Nişancı Mehmet Paşa'ya gönderdiği söylenen ünlü *Şikâyetname,* Kerbela olayına ilişkin telif-tercüme *Hadikat üs-suada,* "edebi inşa" adı verilen türün en seçkin örnekleridir. XVII. yy.'dan sonra Nergisi ve Veysi gibi hamse sahiplerinin kullandıkları dil ise iyice çığırından çıkmış ve tümden anlaşılamaz hale gelmiştir. Ziya Paşa, Londra'da iken *Hürriyet* gazetesine yazdığı (1867) ünlü "Şiir ve inşa" makalesinde, divan nesrini inceleme konusu yapmıştır.

İnsuyu mağarası
Burdur

İNŞAAT a. (ar. *inşa'*'nın çoğl. *inşa'at*). **1.** Yapılmakta olan bina, köprü vb. yapı, yapı işleri: *İnşaat yapan firma. İnşaat malzemeleri satmak. İnşaata girmek tehlikeli ve yasaktır.* **—2.** Yapmak işi, yapım: *Binaların inşaatına başlandı. Köprü, yol inşaatı.*
—Ask. *İnşaat ekibi,* istihkam sınıfında bir şantiye kadrosunda temel görevleri üstlenen ekip.
—Denizc. *İnşaat kızağı, havuzu,* gemilerin denize indirilmeden (kızak) ya da yüzdürülmeden (havuz) önce inşa edildiği kızak ya da havuz.
—İkt. *İnşaat dalgaları* → YÜKSEK* DALGALANMALAR.
—İnş. İnşa etmeye olanak veren tekniklerin tümü; inşa etmeyi amaçlayan etkinlik alanı. (Eşanl. YAPIM.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Med. huk. *İnşaat hakkı,* hak sahibine, başkasına ait bir arazinin üstünde ya da altında inşaat yapmak ya da önceden var olan bir inşaatı korumak yetkisini veren hak. (Eşanl. ÜST HAKKI.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—ANSİKL. Huk. Türk hukukuna göre inşaat, arazinin içine, altına ya da üstüne yapılan, araziye yapay ve teknik araçlarla birleştirilmiş her türlü yapıdır. Her ne kadar uygulamada inşaat, bina kavramıyla karşılanıyor ve bundan ibaret olarak görülüyorsa da, inşaat, "bina" kavramını da içine alan oldukça geniş kapsamlı ilişkileri içerir. Genel anlamda "inşaat" kavramı içine binaların yanı sıra binaların eklentileri, yollar, meydanlar, tüneller, kuyular, inşa edilmiş su kanalları, su bentleri, barajlar, maden galerileri, mahzenler, kanalizasyonlar, telefon ve elektrik direkleri, havagazı boruları, duvarlar, köprüler ve bunların dayanakları, demiryolu traversleri, raylar, çeşmeler, anıtlar, limanlar vb. oluşumların girdiği kabul edilmektedir.

Bina, araziye bağlı olarak az ya da çok kapalı biçimde oluşturulan, insanların yerleşimlerine; ekonomik, sosyal, kültürel ihtiyaçlarının tatminine özgülenen bir inşaat türüdür. Türk mevzuatı, özellikle İmar kanunu, inşaatı yukarıda örneklendiği biçimde geniş anlamda kabul ederken, bazı düzenlemelerde (Gecekondu kanunu gibi) inşaat kavramı dar anlamda ele alınmakta ve bina ile eşanlamda kabul edilmektedir.

Türk Med. k.'nun konu ile ilgili düzenlemelerine göre; inşaat üzerinde yapıldığı arazinin bütünleyici parçası olur. Hukuka aykırı inşaatlar (haksız inşaat) için Türk Medeni kanunu özel hükümler getirmiş olmakla birlikte bunlar ancak, özel mülkiyete tabi yerler için uygulanabilir, kamusal mülkiyetin sözkonusu olduğu alanlarda uygulanamaz.

Haksız inşaat, bir kişinin hiçbir hakka dayanmaksızın, başkasının malzemesiyle kendi arsasında, kendi malzemesiyle başkasının arsasında ya da başkasının malzemesiyle başkasının arsasında yapmış olduğu yapılardır. Bu inşaat, arsa ve malzeme sahibi arasında geçerli hiçbir ilişkiye dayanmaksızın gerçekleştirildiği için "haksız" olarak nitelendirilmektedir.

Türk Med. k.'na göre iki tür inşaat vardır; taşınır inşaat ve taşınmaz inşaat.

Taşınır inşaat: temelli kalmak amacı olmaksızın, belirli bir amaca yönelik olarak oluşturulan, başkasının arazisi üzerine yapılmış kulübe, baraka gibi hafif binalardır. Bu tür inşaat üzerindeki mülkiyet hakkı, bulunduğu arazinin mülkiyetine değil, inşa edenin mülkiyetine bağlıdır.

Taşınmaz inşaat: insan eliyle toprağa bağlı olarak ve sürekli kalmak amacıyla meydana getirilmiş bulunan ve ekonomik değer taşıyan yapılardır. Binalar, meydanlar, köprüler, yollar bu türden olup, bağlı oldukları arazinin bütünleyici parçasını oluştururlar ve arazinin mülkiyetine bağlıdırlar.

İnşaat hukuku, inşaata maddi katkıda bulunan ve belli bir yatırım nedeni olarak ele alan yapı sahibi, inşaatın düşünsel temelini oluşturan plan ve projeleri üreten mimar ve mühendisler, teknik uygulamaları üstlenen fen adamlarının yanı sıra, düşünsel alanda oluşturulanları gerçekleştirmeyi üstüne alan müteahhitler ve onun emir ve direktifi altında çalışan işçiler arasındaki ilişkileri ve genel anlamda inşaatın hukuki rejimini düzenleyen kurallar bütünü olarak nitelendirilebilir.

Bir inşaatta, yapı sahibi ile müteahhit arasındaki ilişki genel olarak, bir sözleşmeye dayanır. Bu sözleşme ile iş sahibi bir ücret karşılığında bir şey yaptırmak isterken müteahhit de o şeyi ücret karşılığında yapmayı üstlenmektedir.

Özel mülkiyete özgü bu ilişki ve kuralların yanı sıra, kamusal mülkiyetin sözkonusu olduğu alanlarda örneğin genel, katma ve özel bütçelere idare edilen kamu tüzel kişilerine ait inşaatlarda uygulanacak özel hükümler bulunmaktadır. Bu özel düzenlemelerden bazıları; Devlet ihale kanunu, Muhasebe-i umumiye kanunu, Bayındırlık işleri genel şartnamesidir.
—İnş. Gereçleri özgül niteliklerini göz önünde bulundurarak kullanmak, taşıyıcı strüktürler, kılıflar ve işlevsel organlar elde edecek biçimde bunları düzenlemek, uzmanın teknik birikimini aşan ve yaratıcı bir bireşim gerektiren eylemlerdir.

Dünya nüfusunun yarısı hâlâ toprak yapılarda (kerpiç, çamur harcı, çiğ tuğla) yaşamakta, üçte biri de çadırlar ya da kulübeler yapmak için bitkisel liflerden yararlanmaktadır. Hiç değilse sanayi devrimine kadar gelişme, ahşabın ve taşın işleniş biçimiyle ilgiliydi. Kuşkusuz, çok eski dönemlerden beri seramik ve cam ürünleri, alçı, kireç ve çimento harçları, metal armatür ve bölme öğeleri elde etmenin yolları biliniyordu; ama bu tekniklerin masraflı olması kullanımı sınırlıyordu. XIX. yy.'dan beri sanayi alanında yaşanan büyük değişim, bu ürünlerin sıralanışını altüst etti. Önce metal, sonra betonarme iskeletlerin kullanılması ve bunların standartlaştırılması dev uygulamalara olanak verdi: sanat yapıları, fabrikalar, yüksek binalar, uzay strüktürleri. Artık her gereç, bütün olanakları göz önüne alınarak değil, bu olanaklardan yalnız biri hesaba katılarak kullanılıyor ve ortaya çıkan bina, bu seçimi teknik düzeyde olduğu gibi este-

tik düzeyde de yansıtıyordu. Böylece, artık taşıyıcı yapı kılıftan ayrılıyor ve kendi başına yeterli bir duruma geliyordu. Eskiden kol gücüne dayanan ve yerel olan inşaat düzeyinde bu değişim daha açıkça görüldü. Uzaktan yerine getirilen mekanikleşmiş etkinliklerin bir sonucu olarak inşaat, sonunda bir makine gibi tasarlanmaya başladı: yapı kendisine can veren organların karşısında, "kaba inşaat" donatımın karşısında, dolayısıyla kalıcı olan geçicinin karşısında ikinci plana düştü. Buna karşılık, inşaat tekdüzeliğe yöneldi, iklimsel ve kültürel-toplumsal farklar hesaba katılmaz oldu ve yapı en fazla kişiye hizmet etmek biçiminde özetlenebilecek ana işlevini yitirdi. Kaynakları kıt olan ama gereksinmeleri alabildiğine artan bir dünyada, teknik cambazlıklar gibi alışılmışı zorlayan dev inşaatlar da, mali kaynakları altüst ettiğinden artık çağdışı sayılmaktadır. İnşaatın günden güne kamunun çıkarlarına daha çok boyun eğmesi, yeni bir değişimin habercisidir.

—Med. huk. İnşaat hakkı, başkasının arsasına yapılan inşaatın arsa sahibine ait olacağı kuralının istisnasıdır. İnşaat hakkı bir tür irtifak hakkıdır (Med. k. 751 md.). Bu hak bir kişi yararına kurulmuşsa kişisel irtifak hakkı, belirli bir taşınmaz yararına kurulmuşsa ayni irtifak hakkı niteliğini taşır. Bu hak, aksine anlaşma olmadıkça, başkasına devredilebilir ya da mirasçılara geçebilir. İnşaat hakkının gerçekleşebilmesi için, tapu memuru önünde resmi senet düzenlenmesi ve tapu kütüğüne tescil edilmesi gerekir.

İnşaat fakültesi (İstanbul Teknik üniversitesi), İstanbul'da yükseköğrenim kurumu. Halıcıoğlu'ndaki mühendishane binalarından bir bölümünde ilk olarak Hendesei mülkiye mektebi açıldı (1883). Okul, Nafıa nezareti'ne devredilerek Mühendis mektebi adını aldı (1909). Okulda inşaat mühendisliğinin yol, demiryolu, köprü, liman, su inşaatı ve mimari dallarında topluca eğitim verildi. Cumhuriyet'ten sonra çeşitli bayındırlık hizmetlerinin yapılması için gerekli teknik eleman yetiştirilmek üzere yeniden düzenlenen okulun adı Yüksek mühendis mektebi olarak değiştirildi (1928). Okulda yol, demiryolu, su, inşaat (mimarlık) bölümleri açıldı; altı yıllık öğrenimin ikinci yarısından sonra bu bölümler ile ilgili eğitim yapıldı. Yeni bölümlerin açılmasından sonra, yol ve su bölümlerinin birleştirilmesiyle günümüzdeki İnşaat fakültesi'nin temeli atılmış oldu (1937). Fakülte bu adla İstanbul Teknik üniversitesi ve fakültelerin örgütlenmesi sırasında öğretime başladı (1944). Tek aşamada yüksek mühendis yetiştiren sisteme göre, 5. sınıf öğrencileri yapı, ulaştırma, su yapıları, geoteknik, sağlık tekniği ve tatbiki mekanik dallarından birine ayrılarak öğrenimlerini tamamlamaya başladılar. 1970'ten sonra bu sistem yerine 8 yarıyıllık mimarlık-mühendislik lisans ve 3 yarıyıllık mimarlık-mühendislik lisansüstü öğretimi olmak üzere iki aşamalı öğretime geçildi. 1983'te çıkan yükseköğrenim yasası ile İnsaat fakültesi Macka İnsaat fakültesi'yle birleştirildi. Fakültede Çevre mühendisliği, İnşaat mühendisliği, Jeodezi ve Fotogrametri mühendisliği adı ile anılan üç bölüm vardır.

İNŞAATÇI sıf. İnşaat yapan, yapı işleriyle uğraşan: *İnşaatçı firmalar.*

◆ a. İnşaat ustası.

İnşaatçılar, Fernand Léger'nin 1950'de yaptığı tuval (3×2 m, Fernand Léger ulusal müzesi, Biot). 1950-51'de inşaat işçileri konusunda yaptığı ve dinlenme (*Dinlenme. David'e saygı*, 1948-1949; Art moderne ulusal müzesi) temasıyla bütünleşen bir dizi çalışmanın (resimler, guvaşlar, desenler) bir parçasıdır. Léger'ye özgü plastik yalınlaştırmayla birleşen gerçekçilik ve toplumsal içerik "dolambaçsız, herkes için anlaşılır" olmayı amaçlayan bir sanat yaratır.

İNŞAATÇILIK a. İnşaat işleriyle uğraşma, inşaat yapma işi.

İNŞADAT çoğl. a. (ar. *inşad*'ın çoğl. *inşādāt*). *Esk.* Yüksek sesle şiir okumalar.

İNŞAİ sıf. (ar. *inşa'* ve *-i*'den *inşā'ī*). *Esk.* Yapı ile ilgili.

—Esk. dılbil. *İnşai sıyga*, dilek kipi.

—Esk. ed. Düzyazı ile ilgili.

—Huk. *İnşai dava* → YENİLİK* DOĞURAN DAVA. ‖ *İnşai hak* → YENİLİK* DOĞURAN HAK.

İNŞAİYAT çoğl. a. (ar. *inşā'ī*'den çoğl. *inşā'iyyat*). *Esk.* Duyulmamış, az kullanılan sözcüklerle kurulan cümleler.

İNŞAİYE a. (ar. *inşā'* ve *-iyye*'den *inşā'iyye*). *Esk.* İnşaatla uğraşan.

İNŞAİYE sıf. (ar. *inşā'ī*'nin dişl. *inşā'iyye*). *Esk.* Yapıyla, yapımla ilgili.

İNŞALLAH ünl. (ar. *in*, eğer, *şā'*, ister ve *Allah*'tan *in-şa'-Allah*). **1.** "Tanrı isterse, Tanrı izin verirse" anlamında, kullanılır: *İnşallah haftaya bu işi de bitiririz.* **—2.** *İnşallahla maşallahla*, "hiçbir çaba göstermeden, her şeyi Tanrı'nın takdirine bırakarak" anlamında kullanılır: *İnşallahla maşallahla bu işin üstesinden gelinmez.*

İNŞAT a. (ar. *inşād*). *Esk.* **1.** Şiiri, biçimine ve anlamına uygun olarak, yüksek sesle okuma. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Konuşmacının, bir metnin okunuşunu etkili kılmak için ses tonunu, vurgularını düzenleyerek belli bir tutum izlemesi. **—3.** *İnşat etmek*, şiir okumak; bir edebiyat eserini yüksek sesle okumak: *"Bir parçayı güzelce inşâd edebilmek için en birinci şart tashih-i telâffuzdur"* (Baha Tevfik).

—Müz. Müzikle okunan bir metin yorumlanırken sözcükleri, anlamlarına uygun olarak söyleme sanatı. (Hem sözcüklerin vurgularına, hem de müziğin melodi ve ritim değerlerine bağlıdır.)

—ANSİKL. Ed. Aruzla yazılmış şiirlerin okunuşunda sözcükleri veznin cüzlerine göre parçalamak (takti), hece vezniyle yazılmış şiirleri okurken duraklara uymak için anlamı bozmak hoş görülmez.

İNŞAT a. (ar. *inşat*). *Esk.* İç açma, neşelendirme.

İNŞİA a. (ar. *şu'a*'dan *inşi'ā'*). Esk. fiz. Işınım.

İNŞİAB a. (ar. *inşi'āb*). *Esk.* **1.** Dallara ayrılma, bölünme. **—2.** Çoğalma, artma.

İNŞİKAK a. (ar. *inşikāk*). *Esk.* **1.** Yarılma, ikiye ayrılma. **—2.** *İnşikak-ı asa*, anlaşamama, anlaşmazlık. ‖ *İnşikak-ı fecr*, gün ağarması.

—Esk. kim. Bir kimyasal maddenin kendini oluşturan öğelere ayrışmasıyla bütünlüğünün bozulması.

—İsl. *İnşikak-ı kamer*, Hz. Muhammet'in parmağının bir hareketi ile ayın iki parçaya bölünmesini sağlayarak gösterdiği mucize. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Buhari'nin *Sahih*'ine göre, bu mucizeyi İbni Mesut, şöyle anlatır: kâfirler bir mucize göstererek Ay'ı ikiye ayırmasını Hz. Peygamber'den istedi. Hz. Muhammet, Allah'a dua edip yalvardıktan sonra parmağını uzatınca Ay ikiye ayrıldı. Hz. Muhammet orada bulunan kâfirlere dönerek: "Tanık olunuz, Ay ikiye bölündü" dedi. Bu mucizeyi bazı Kuran yorumcuları Kamer suresinin "Kıyamet yaklaştı, Ay yarıldı" anlamındaki ilk ayetine dayanarak, kıyamet alameti olarak yorumladı. Muhittin Arabi ise, ikiye ayrılanın Ay değil, Hz. Muhammet'in kalbi olduğunu öne sürdü.

İnşikak suresi, Kuran'ın 84. suresi. 25 ayettir. Mekke'de inmiştir. İlk ayette kıyametin kopması sırasından göğün yarılacağından (inşikak) söz edildiğinden bu adla anılır.

Kıyametin kopması sırasında ortaya çıkacak bazı olayları anlatan ayetlerle başlayan surede, amel defterlerine iyilik yazılmış olanların ahirette kolay bir sorgudan

Jacques Mer

İnşaatçılar (1950)
Fernand-Léger
Fernand-Léger ulusal müzesi
Biot

geçecekleri, kötülükleri çok olanların ise, ağır bir hesap verecekleri belirtilir. Surenin 16. ayetinden sonra akşamın alacakaranlığına, geceye ve dolunay biçimini almış Ay'a ant içilir ve insanlara "Siz kesinlikle tabakadan tabakaya bineceksiniz" denilir. Eski Kuran yorumcularının yeterince açıklayamadıkları ve değişik görüşler ileri sürdükleri bu ayet, bazı çağdaş yorumculara göre insanoğlunun uzayda değişik dünyalara açılacağının bir kanıtıdır.

İNŞİRAH a. (ar. *inşirah*). *Esk.* **1.** Ferahlama, rahatlama, açıklık: *İnşirah-ı derun* (iç açıklığı, gönül ferahlığı). **—2.** *İnşirah bulmak, duymak*, ferahlamak, rahatlamak, içi açılmak, sevinmek: *"Söyledikçe derin bir inşirah duyuyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

İnşirah suresi, Kuran'ın 94. suresi. Mekke'de inmiştir. 8 ayettir. Surede Allah'ın, müşriklerin baskı ve kötülükleri karşısında bunalan Hz. Muhammet'in içini rahatlattığı, belini büken yükünü sırtından aldığı ve şanını yücelttiği belirtildikten sonra iki defa "Her güçlüğün yanında bir kolaylık vardır" denilir, Hz. Muhammet'e işlerini bitirdiğinde ibadete koyulması ve kendisini Tanrı'sına vermesi buyrulur.

İNŞUŞİNAK (sümercede *Sus'un efendisi*), Sus kentinin elam tanrısı ve Cehennem'in hâkimi.

İNTA, Rusya Federasyonu'nda, Komi Özerk Cumhuriyeti'nde kent. Ural'ın kuzey kenarında; 51 000 nüf. Kömür yatağı. Kereste sanayisi. Yapı gereçleri.

İNTAÇ a. (ar. *intāc*). *Esk.* **1.** Sonuçlandırma, neticeye ulaşma. **—2.** Neden olma, doğurma. **—3.** *İntaç etmek*, sonuçlandırmak; neden olmak, doğurmak: *"...en küçük bir itiraz, münekkidin sükûtunu intac edebilir"* (Baha Tevfik). **—4.** *İntaç-kerde*, bir şeyin sonucunda ortaya çıkan.

İNTAK, -kı a. (ar. *nutk*'tan *intak*). *Esk.* **1.** Söyletme, konuşturma. **—2.** *İntak-ı hak*, Tanrı'nın konuşma yeteneğini vermesi. ‖ *İntak-ı hak olmak*, saklaması gereken bir şeyi açığa vuracak biçimde ağzından söz kaçırmak, sırrını ortaya çıkarmak.

—Ed. Edebiyat yapıtında nesneleri, yaratıkları insan gibi konuşturma sanatı.

—ANSİKL. Ed. Divan edebiyatında *Harname* (Şeyhi), *Beng ü bade* (Fuzuli), *Gül ü bülbül* (Kara Fazlı) gibi yapıtlarda yer alan eşek, afyon, şarap, gül, bülbül vb., insan gibi konuşturularak yazarlarının dünyaya, insana ilişkin görüşlerini yansıtırlar. İntak sanatı Tanzimat'tan sonra Batı etkisindeki türk edebiyatında da yaygın uygulama alanı buldu. Şinasi'nin "Eşek ile tilki", "Karakuş yavrusu ile sivrisinek" gibi şiirleri, Abdülhak Hamit'in ölüleri konuşturan *Tayfler geçidi* bu çerçevede yer alır.

İNTAN a. (ar. *intān*). *Esk.* Bozulma ya da çürüme nedeniyle fena koku yayma; kokuşma.
—Esk. tıp. Mikrobik hastalık.

İNTANİ sıf. (ar. *intan* ve *-ī*'den *intānī*). Esk. tıp. Mikrop nedeniyle oluşan, mikrobik.

İNTANİYE a. (ar. *intan* ve *-iyye*'den *intaniyye*). Tıp. **1.** Mikrobik hastalıklarla ilgili bilim dalı. **—2.** Hastanelerde bulaşıcı hastalıkların bakıldığı bölüm.

İNTAŞ a. (ar. *intāş*). *Esk.* Tohumun çimlenmesi, filizlenme: "*Kolay değil, kimi intaş için zemin bulamaz / Zemin bulur kimi, lâkin nedense doğrulamaz*" (M. A. Ersoy).

İNTEGRAL, -li a. (fr. *integral;* Ortaçağ lat. *integralis;* klasik lat. *integer, gri,* tam' dan). Mat. çözlm. İntegrallenebilir bir fonksiyon yardımıyla tanımlanmış alt ve üst Darboux toplamları kümelerinin ortak sınırı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İntegral denklemi,* bilinmeyen fonksiyona bir integral ya da integraller içinde yer veren fonksiyonel denklem. (İntegral denklemine örnek olarak, 0 ile 1 arasındaki her x için,

$$u(x)+\int_0^1 K(x,y)\,u(y)\,dy=f(x)$$

denklemi verilebilir; burada f ve K fonksiyonları sırasıyla x in ve x, y nin belli fonksiyonları, bilinmeyen ise u fonksiyonudur. İntegral denklemleri, çeşitli fiziksel olayları modellemede önemli bir rol oynar; bunların çözümü uygulamalı matematiğin en etkin dallarından birini oluşturur.) || *İntegral hesabı,* sonsuz küçükler hesabında, fonksiyonel büyüklükleri, verilen sonsuz küçüklere dayanarak belirleyen dal. || *Belirli integral,* YALIN İNTEGRAL*'in eski eşanlamlısı. || *Belirsiz integral,* İLKEL'in eski eşanlamlısı. || *Bir* (E) *denkleminin integral eğrisi,* ψ diferansiyel denklem (E) nin bir çözümü olduğuna göre $M(x, \psi(x))$ noktalarından oluşan Γ eğrisi. (Γ Eukleides düzlemi varsayılan, çoğu kez dikdüzgülü bir işaretle donatılmış bir afin düzlemde yer alır.) || *Diferansiyel bir denklemin integrali,* bu denklemin çözümü. || *Eğrisel integral* → EĞRİSEL. (Bu kavram parametrelenmiş sonlu sayıda yayın bitiştirimine uygulanabilir.) || *Genelleştirilmiş integral,* x, $+\infty$ a yaklaştığında ve f, $[a, +\infty[$ üzerinde sürekli bir fonksiyon olduğunda,

$$F : x \to \int_a^x f(t)\cdot dt$$

fonksiyonun, varsa I limiti. (Bu limit aşağıdaki biçimde gösterilir:

$$I=\int_a^{+\infty} f(t)\cdot dt.$$

Uygun durumlarda, benzer biçimde şu fonksiyonlar da tanımlanır:

$$\int_{-\infty}^{a} f(t)\cdot dt \text{ ve dolayısıyla } \int_{-\infty}^{+\infty} f(t)\cdot dt)$$

[→ YAKINSAK ve IRAKSAK.] Aşağıdaki fonksiyonun, [a, b[aralığı üzerinde x, b ye doğru yaklaştığında ve $f(t)$ b de sonsuz olduğunda I limiti:

$$F(x)=\int_a^x f(t)\cdot dt.$$

[Bu limit

$$I=\int_a^b f(t)\cdot dt$$

biçiminde gösterilir.] || *İkikatlı integral,* $\mathbb{R}^2$ nin, karelenir bir A parçası üzerinde tanımlı ve integrallenebilir bir f fonksiyonu göz önüne alındığında elde edilen integral. (Bu integral,

$$\iint_A f(v)\cdot d\omega$$

biçiminde gösterilir ve "f nin A parçası üzerindeki ikikatlı integrali" diye okunur; burada v, A yı betimleyen değişken ve $\omega_i=\mu(A_i)$ sözkonusu μ-parçalanışın elemanlarından birinin ölçüsüdür.) || *Katlı integral,* ikikatlı, üçkatlı vb. integral. || *Üçkatlı integral,* $\mathbb{R}^3$ ün, küplenir bir A parçası üzerinde tanımlı ve integrallenebilir bir f fonksiyonu göz önüne alındığında elde edilen integral. (Bu integral, ikikatlı integral için tanımlanan gösterimlere benzer şekilde,

$$\iiint_A f(v)\cdot d\omega$$

biçimde gösterilir ve "f nin, A parçası üzerindeki üçkatlı integrali" diye okunur.) || *Yalın integral,* $\mathbb{R}$ nin bir $[a, b]$ doğru parçası üzerinde tanımlı ve integrallenebilir bir f fonksiyonu göz önüne alındığında elde edilen integral. (Bu integral,

$$\int_a^b f(x)\cdot dx$$

biçimde gösterilir ve "f nin $[a, b]$ üzerindeki integrali" ya da"$f(x)\cdot dx$ in a dan b ye toplamı" diye okunur.) || *Yüzey integrali* ya da *bir fonksiyonun bir* Σ^+ *yüzeyi üzerindeki integrali,* bu fonksiyonun Σ^+ yüzeyinden geçen akısı.
—Siber. *İntegral alıcısı,* belli bir giriş büyüklüğünü, bu büyüklüğün zamana göre integraliyle orantılı bir çıkış büyüklüğüne dönüştüren mekanik, hidrolik, pnömatik, elektriksel ya da elektronik düzenek. (Bu düzenek bir ayarlayıcıda, bir makinede yer alabilir.) [Bk. *ansikl.* böl. Elektron.]
—Teknol. *İntegral alıcısı,* verileri bütünleştiren, yani sürekli bilgileri toplayan aygıt.
—İntegralleri çözmeye, eylemsizlik momentlerini ve statik momentleri ölçmeye vb. uyarlanmış, örneksemeli makineler ailesinden hesap makinesi. || *Diferansiyel integral alıcısı,* diferansiyel denklemleri çözmeye uyarlanmış örneksemeli hesap makinesi. (İsviçreli Oppikofer [1827] ve Amsler [1854], ingiliz Kelvin [1880] ve amerikan Vannevar Bush [1925] diferansiyel integral alıcısının bulucularıdır.)
—ANSİKL. Mat. çözlm. • *Yalın integrallerin özellikleri.*
—$[a, b]$ üzerinde integrallenebilir bir fonksiyon $[b, a]$ üzerinde de integrallenebilir ve bu durumda şu bağıntı vardır:

$$\int_b^a f(x)\cdot dx=-\int_a^b f(x)\cdot dx.$$

—Bir fonksiyon $[a, c]$ ve $[c, b]$ üzerinde $(c\in\,]a, b[)$ ayrı ayrı integrallenebiliyorsa, $[a, b]$ üzerinde de integrallenebilir; bunun tersi de doğrudur. Chasles* bağıntısı ve bunun genelleştirilmiş biçimi gerçeklenir:

$$\int_a^b f(x)\cdot dx+\int_b^c f(x)\cdot dx+\ldots+\int_k^l f(x)\cdot dx + \int_l^a f(x)\cdot dx=0.$$

—Bir f fonksiyonu $[a, b]$ üzerinde sınırlı ve integrallenebilirse, $|f|$ de böyledir. Bunun tersi doğru değildir; gerçekten, Q nun her x elemanına 1 i ve her orandışı sayıya -1 i eşlik ettiren $f:\mathbb{R}\to\mathbb{R}$, $|f|$ nin tersine, integrallenemez.
—*Pozitiflik teoremi.* f, $[a, b]$ $(a < b)$ üzerinde integrallenebilir ve $[a, b]$ nin her x elemanı için $f(x)\geqslant 0$ eşitsizliğini gerçekleyen bir fonksiyonsa, $\int_a^b f(x)\cdot dx\geqslant 0$

eşitsizliği vardır. Fonksiyon sürekliyse ve bir c noktası için $f(c) > 0$ eşitsizliği varsa, aşağıdaki bağıntı verilerek bu özellik tamamlanabilir:

$$\int_a^b f(x)\cdot dx>0.$$

Bu teoremin sonucu olarak, f ve g, $[a, b]$ $(a < b)$ üzerinde integrallenebilir olduğunda $f(x)\geqslant g(x)$ ise, şu bağıntılar elde edilir:

$$\int_a^b f(x)\cdot dx\geqslant\int_a^b g(x)\cdot dx,$$

ve

$$\left|\int_a^b f(x)\cdot dx\right|\leqslant\int_a^b |f(x)|\cdot dx.$$

—*Yalın integrallerin hesabı.* f nin bir ilkeli F ise aşağıdaki bağıntı vardır:

$$\int_a^b f(t)\cdot dt=F(b)-F(a)=[F(x)]_a^b\ ;$$

son ifade "a ve b arasında alınan $F(x)$" şeklinde okunur. Bu eşitlik ancak, F, $[a, b]$ üzerinde tanımlı ve sürekliyse geçerlidir.
—Yalın integrallerin *geometrik yorumu* için → KARELENİR. Toplama işareti altında türevleme özel bir hal oluşturur: bir noktası x_0 olan bir $[a, b]$ doğru parçası üzerinde bir integral fonksiyonu göz önüne alındığında,

$$F : x\mapsto F(x)=\int_{x_0}^x f(t)\cdot dt$$

fonksiyonu $[a, b]$ üzerinde süreklidir; ayrıca f sürekliyse, $[a, b]$ nin her noktasında F nin türevi f ye eşittir.
• *İkikatlı integrallerin özellikleri.*
—Bir f fonksiyonu, ancak ve ancak A ∪ B üzerinde integrallenebiliyorsa, karelenir μ-ayrık iki A ve B parçası üzerinde de integrallenebilir; A ∪ B üzerinde integral, A ve B üzerindeki integrallerin toplamına eşittir.
—Karelenir bir A parçası üzerinde integrallenebilen bir f fonksiyonu için $f\geqslant 0$ olmak üzere $\iint_A f(v)\cdot d\omega\geqslant 0$ bağıntısı vardır. Özel halde, yani A nın, alanı sıfır olmayan karelenir tıkız bir parça ve f nin A üzerinde sürekli bir fonksiyon olması halinde, $f(v_0) > 0$ olacak biçimde bir $v_0\in A$ varsa $\iint_A f(v)\cdot d\omega>0$ elde edilir. Bunun sonucu olarak şu özellik ortaya çıkar: f ve g integrallenebilirse ve $f\leqslant g$ ise, f nin integrali, g nin integralinden küçük ya da ona eşit ve f nin integralinin mutlak değeri, g nin mutlak değerinin integralinden küçük ya da ona eşittir.
—*Geometrik yorum.* f pozitif ve $\mathbb{R}^2$ nin A karelenir parçası üzerinde sınırlı sayısal bir fonksiyonsa ve $B=\{(x, y, z)\in\mathbb{R}^3/(x, y)\in A \text{ ve } 0\leqslant z\leqslant f(x, y)\}$ ise f ancak ve ancak B küplenir olduğunda A üzerinde integrallenebilir ve

$$\mu(B)=\iint_A f(x, y)\cdot d\omega$$

bağıntısı elde edilir. [μ(B), B nin hacmidir.]
• *Üçkatlı integrallerin özellikleri.*
—Bir f fonksiyonu ancak ve ancak A ∪ B üzerinde integrallenebiliyorsa küplenir μ-ayrık iki A ve B parçası üzerinde de integrallenebilir ve ikikatlı integraller için elde edilen benzer bir özellik vardır. Öbür özellikler de bu alana uyarlanabilir.
• *Eğrisel integrallerin* (1) *ve yüzey integrallerinin* (2) *özellikleri.*
(1) Γ nin uzunluğu l ise aşağıdaki eşitsizlik vardır:

$$\left| \int_{\Gamma} f(m) \cdot dm \right| \leqslant l \cdot \operatorname{Sup}_{m \in \Gamma} \| f(m) \|.$$

(2) $\mu(\Sigma)$ taşıyıcısı 3 boyutlu yönlü Eukleides uzayının açık U parçası içinde yer alan yönlü düzgün yüzey parçasının ölçüsü ve *f*, U üzerinde sürekliyse şu eşitsizlik vardır:

$$\left\| \iint_{\Sigma^+} f \cdot d\sigma \right\| \leqslant \mu(\Sigma) \cdot \operatorname{Sup}_{m \in \Sigma} \| f(m) \|.$$

• *Genelleştirilmiş integrallerin özellikleri.* — $f(t) \geqslant 0$ olduğunda,

$$\int_a^{+\infty} f(t) \cdot dt$$

integralinin yakınsak olması için gerekli ve yeterli koşul

$$F(x) = \int_a^x f(t) \cdot dt$$

integralinin üstten sınırlı olmasıdır.

$$\forall t \in [a, +\infty[, \; 0 \leqslant f(t) \leqslant g(t)$$

ise $\int_a^{+\infty} g(t) \cdot dt$ nin yakınsaklığı $\int_a^{+\infty} f(t) \cdot dt$ nin yakınsaklığını ve $\int_a^{+\infty} f(t) \cdot dt$ nin ıraksaklığı, $\int_a^{+\infty} g(t) \cdot dt$ nin ıraksaklığını gerektirir.

—*t*, $+\infty$ *a* doğru yaklaştığında *f(t)* bir limite doğru yaklaşıyorsa, $\int_a^{+\infty} f(t) \cdot dt$ nin yakınsak olması için bu limitin sıfır olması gerekir.

—Elektron. İntegral alıcısı işlemlerini doğrudan örneksemeli bir işaret (işlemsel yükselteçlerle) ya da işaretin sayısallaştırılmış örnekleri üzerinde (bu durumda sayısal tümdevrelerle) gerçekleştirebilir ya da integral fonksiyonunu hesaplayan bir program sözkonusudur.

İNTEGRALLEME a. Mat. çözlm. **1.** Bir ilkeli arama. (Bu işlem, verilen bir fonksiyonun integralini bulma sonucuna götürür.) **—2.** Bir integrali arama. || Bir diferansiyel denklemi çözme. (Bu üç kavram için eşanl. KARELEŞTİRME.) || *İntegralleme aracı,*

$$\int_a^b f(x) \cdot dx = \int_a^b f(t) \cdot dt$$

eşitliğini doğrulayan *t* ya da *x* değişkeni. (Bu son ifadeler ancak *a* ile *b* nin fonksiyonlarıdır, *t* ya da *x* in fonksiyonları değildir.) [Eşanl. SAĞIR DEĞİŞKEN.] || *İntegralleme aralığı,* $\int_a^b f(x) \cdot dx$ integralinin tanımında kullanılan [*a*, *b*] aralığı.|| *İntegralleme değişmezi, f* nin F özel ilkeli için

$$\int f(x) \cdot dx = F(x) + C$$

eşitliğini doğrulayan C değişmezi. || *İntegralleme sınırı,* integralleme aralığının *a* ya da *b* sınırlarından biri. || *Bir fonksiyon dizisini integralleme,* Γ yolu üzerinde sürekli fonksiyonların (f_n) dizisinin Γ üzerinde düzgün limiti olarak *f* elde edildiğinde, kimi integrallerin hesabı. (Bu durumda

$$\int_\Gamma [\lim f_n(z)] \cdot dz = \lim \int_\Gamma f_n(z) \cdot dz$$

eşitliği elde edilir.) || *Bir fonksiyon serisini integralleme,* göz önüne alınan fonksiyonun, bir Γ yolu üzerinde düzgün yakınsak $u_n(z)$ sürekli fonksiyonlar serisinin toplamı olması halinde, kimi integrallerin hesabı. [Bu işlemle

$$\int_\Gamma \left(\sum_0^{+\infty} u_n(z) \right) \cdot dz = \sum_0^{+\infty} \left(\int_\Gamma u_n(z) \cdot dz \right)$$

eşitliği elde edilir.] || *Kısmi integralleme,* $u(x) \cdot v'(x)$ biçiminde verilen kimi fonksiyonların ilkellerini ya da integrallerini hesaplamayı sağlayan özel yöntem. || Pdx+Qdy+Rdz *nin integralleme çarpanı,* (*x, y, z*) değişkeninin polinomları P, Q, R olmak üzere $f \cdot (Pdx+Qdy+Rdz)$ yi diferansiyel haline getiren, varsa, *f* fonksiyonu.

$$[\Omega = 2xz \cdot dx - 2yz \cdot dy - (x^2 - y^2) \cdot dz$$

nin bir integralleme çarpanı $f : z \rightarrow 1/z^2$ dir, çünkü $\varphi : (x, y, z) \mapsto \dfrac{x^2 - y^2}{z}$ nin diferansiyeli $f \cdot \Omega$ dır.] || *Sayısal integralleme,* kapalı bir [*a*, *b*] aralığı üzerinde bir *f* fonksiyonunun $\int_a^b f(x)\, dx$ biçimindeki basit integraline,

$$\alpha_1 f(x_1) + \ldots + \alpha_N f(x_N)$$

tipinde sonlu bir toplamla yaklaşma işlemi; burada α_i, $i = 1, \ldots, N$, verilen katsayılar ve $x_1, \ldots, x_N$ [*a*, *b*] nin verilen noktalarıdır. (Yöntem, çokkatlı integrallere ve sınırsız kümeler [örneğin doğrular, yarıdoğrular] üzerindeki integrallere genişletilebilir. Bazen diferansiyel denklemlerin sayısal çözümünü göstermek için "sayısal integralleme" deyimi kullanılır.)

—Elektron. Bir işaretin integralini hesaplayan bir düzeneğin gerçekleştirdiği işlem.

—ANSİKL. Mat. çözlm. *Kısmi integralleme.* Göz önüne alınan ilkellerin var olması koşuluyla kısmi integralleme formülü

$$\int u(x) \cdot v'(x) \cdot dx = u(x) \cdot v(x) - \int u'(x) \cdot v(x) \cdot dx$$

biçiminde verilir. Sonuç olarak integraller için

$$\int_a^b u(x) \cdot v'(x) \cdot dx = [u(x) \cdot v(x)]_a^b - \int_a^b u'(x) \cdot v(x) \cdot dx$$

bağıntısı elde edilir. Bu hesap yöntemi özellikle *u* fonksiyonu, diferansiyeli cebirsel olan bir üstün fonksiyon olduğunda yarar sağlar; ayrıca *f* cebirsel bir fonksiyon olduğuna göre *x* in görüntüsünü Arc tg *f(x)* ya da ln *f(x)* biçiminde alan fonksiyonlar için de yararlıdır.

Öte yandan, integrallenecek *f* fonksiyonu, *n* tamsayısına bağlı türdeyse, kısmi integrallemeyle bu I_n integralini, $(n-1)$ ya da $(n-2)$ ye bağlı I_{n-1} ya da I_{n-2} tipinden başka integrallere bağlayan bir geridönüş formülü bulunabilir. I_0 bilinirse I_n de bilinir.

İNTEGRALLENEBİLİR sıf. Mat. çözlm. Üst ve alt Darboux toplamlarının bitişik olduğu bir ya da çok değişkenli bir sayısal fonksiyon için kullanılır. [Bir A kümesi üzerinde tanımlı ve integrallenebilir sayısal fonksiyonların kümesi $\mathfrak{I}(A, \mathbb{R})$ ile gösterilir.]

—ANSİKL. İntegrallenebilir fonksiyonlar yukarıdaki tanıma eşdeğer biçimde Riemann* toplamlarıyla tanımlanabilir; R – integrallenebilir niteliği bu tanımdan kaynaklanır; integrallenebilir fonksiyonların önemli sınıfları şunlardır: $\mathbb{R}$ nin bir parçası üzerinde tanımlanmış fonksiyonlar için, bir [*a*, *b*] parçası üzerinde tekdüze fonksiyonlar; [*a*, *b*] üzerinde sürekli fonksiyonlar; [*a*, *b*] üzerinde sınırlı ve parça parça sürekli fonksiyonlar; basamak fonksiyonları, kat fonksiyonları; $\mathbb{R}^2$ nin ya da $\mathbb{R}^3$ ün bir parçası üzerinde tanımlı fonksiyonlar için, karelenir ya da küplenir bir tıkız küme üzerinde sürekli fonksiyonlar.

$\mathbb{R}$ nin, $\mathbb{R}^2$ nin ya da $\mathbb{R}^3$ ün bir parçası A ise, $(\mathfrak{I}(A, \mathbb{R}), +, \cdot, \times)$, $\mathbb{R}$ üzerinde bir cebirdir, $\mathcal{B}(A, \mathbb{R})$ nin altcebiri, A üzerinde sınırlı fonksiyonların $\mathbb{R}$-cebiridir. Dolayısıyla ikikatlı integraller için şunlar ifade edilebilir (yalın ya da üç katlı integrallere de uygulanabilir): *f* ve *g*, karelenir A parçası üzerinde integrallenebilirse, $f + g$, $\lambda \cdot f \; (\forall \lambda \in \mathbb{R})$ ve $f \times g$ de integrallenebilir; $f + g$ toplamının integrali *f* ile *g* nin integralleri toplamına, $\lambda \cdot f$ çarpımının integrali ise, λ ile *f* nin integrallerinin çarpımına eşittir.

İntegraller $\mathfrak{I}(A, \mathbb{R})$ üzerinde tanımlı doğrusal biçimlerdir.

İNTEGRALLENEBİLİRLİK a. Mat. çözlm. **1.** İntegrallenebilir bir fonksiyonun özelliği. **—2.** *İntegrallenebilirlik üssü, f,* bir μ- ölçülebilir fonksiyon olmak üzere $|f|^p$ yi μ-integrallenebilir yapan *p* gerçek sayısı.

İNTEGRATÖR a. (fr. *intégrateur*'den). Opt. IŞIK AKIÖLÇER*'in eşanlamlısı.

İNTEGRE sıf. (fr. *intégré*). Elektron. TÜMDEVRE'nin eşanlamlısı.

İNTELLECTİO a. (lat. sözc.). Fels. → AKIL*LA KAVRAMA.

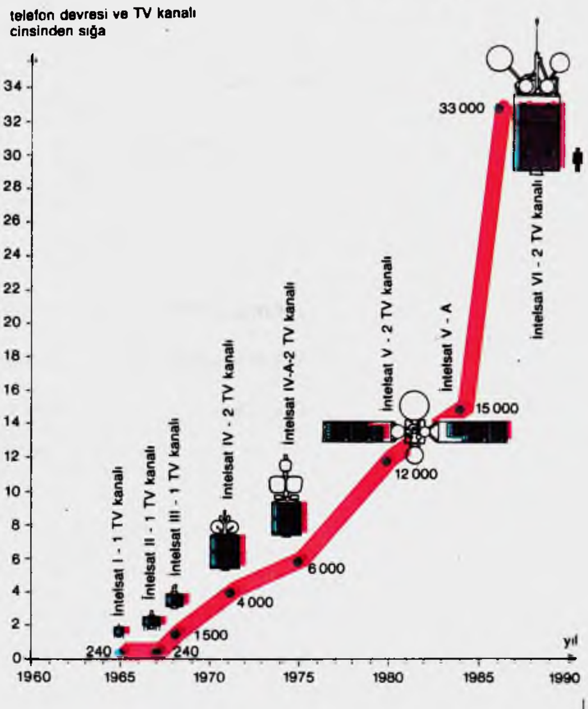
İntelligence Service (İS), Büyük Britanya'da, hükümetin diplomatik, siyasi, ekonomik ve askeri faaliyetleriyle ilgili tüm bilgileri toplamakla görevli örgüt.

İntelligence Service, başbakana bağlı ve tamamen özerk bir kuruluştur. Devletin verdiği ödeneklerle olduğu kadar kendi mülklerinin işletilmesinden elde edilen gelirlerle de desteklenen özel bir bütçeye sahiptir. Örgüt, aynı zamanda, ülke içinde ve dışında karşı-haber alma ile de görevlidir. Savaş sırasında, bunlara ek olarak, savaşı ve askeri harekâtı etkileyebilecek her türlü düşman faaliyetini izlemekle de yükümlüdür.

İntelsat, yereksenli uydularla bir dünya telekomünikasyon ağı oluşturmayı amaçlayan, 1964'te, ABD'nin girişimiyle 19 ülkenin kurduğu uydularla telekomünikasyon örgütü.

Daha çok Early Bird adıyla tanınan örgütün, ilk uydusu İntelsat I, 1965'te fırlatıldı. 38 kg ağırlığındaki bu uydu, Atlas okyanusu'nun iki yanı arasında 240 telefon bağlantısı ya da bir televizyon kanalı sağlıyordu. Daha güçlü olan İntelsat II'ler, 1967'den başlayarak, uzay bağlantılarını Büyük Okyanus ötesine değin uzattı. 1969'dan sonra, İntelsat III'lerle, tüm dünyayı saran bir ağ elde edildi; 150 kg ağırlığındaki bu uydular 1 200 telefon devresi ve bir televizyon kanalı iletiyordu. 1971'de, 4 000 telefon devresi içeren ve bir televizyon yayını ileten 720 kg ağırlığındaki İntelsat IV uydularının ortaya çıkışıyla, önemli aşama geride bırakıldı. Uyduların sığası, 1975'te, İntelsat IV-A modeliyle 6 000 telefon devresine, ilk örneği 1980'de fırlatılan İntelsat V modeliyle 12

İntelsat uydularının karşılaştırmalı sığası

bin telefon devresi ve iki televizyon kanalına ulaştı.

1984'te uydu sayısı 15'e yükseldi. Örgüt aynı yıl 49 000 saat "Mondovision" programı sağladı. Özellikle ABD'de etkili olan İntelsat'a 121 ülke üyedir. Örgüt, 170 ülkedeki 800 kadar antenle donatılmış 180 istasyonuyla hizmet verir. Ağırlıkları, yaşam süreleri ve güçleri gittikçe artan uydular (İntelsat I'in ömrü 18 ay, İntelsat IV'ten beri en az 7 yıl) maliyeti düşürme olanağı sağlamıştır.

İNTENSİF sıf. (fr. *intensif*'den). Termodin. YEĞİN'in eşanlamlısı.

İNTENSİYON a. (fr. *intention*'dan). Cerr. **1.** Bir yaranın dudaklarını birbirine yaklaştırmak için dokuları germe eylemi. **—2.** *Birincil intensiyonla birleşme,* mikrop kapmamış bir yarada, özellikle cerrahi bir kesimle oluşan bir yarada dudakların olabildiğince çabuk birbirine yaklaştırılmasıyla sağlanan birleşme. || *İkincil intensiyonla birleşme,* daha geç ve özellikle irinleştikten sonra gerçekleşen birleşme.

İNTEPE, Çanakkale'nin merkez ilçesine bağlı bucak; 12 064 nüf. (1990); 12 köy. Merkezi *İntepe* (esk. *Erenköy*); 2 409 nüf. (1990).

İNTER a. (ing. sözc.). Spor. İÇ* OYUNCUSU'nun eşanlamlısı.

İnteramerican karayolu, panamerikan karayolunun bir bölümü; Nuevo Laredo ile Panama kenti arasında (Kuzey Amerika ile Güney Amerika arasında) yer alır.

İNTERCESSİO a. Rom. huk. **1.** Roma'da Cumhuriyet döneminde, ceza hukuku alanında ilk kararı veren magistra ile aynı düzeyde ya da ondan yüksek bir başka magistranın (ya da bütün magistralara karşı bir mahkemenin) müdahalesine ve kararın bozulmasına yol açmak suretiyle yurttaşlara tanınan güvence. Bu tür intercessionun işleyebilmesi için, mahkûm olanın, magistraya ya da mahkemeye bir *appellatio*'da (çağrı) bulunması gerekliydi. **—2.** Kamu hukukunda, iki konsülden birinin, ötekinin kararına karşı öne sürebildiği itiraz ya da veto. Daha geniş anlamında ve bir meslektaşın işlemlerine itiraz etmeye izin verdiği ölçüde intercessio, magistratusların potestas'ını belirleyen unsurlardan biriydi.

İNTERCİTY sıf. (ing. sözc.). Dy. Almanya'da, Büyük Britanya'da şehirlerarası çalışan hızlı tren için kullanılır (kısalt. İC).

İNTERFAZ a. (fr. *interphase*'dan). Biyol. Bir hücre grubunun bölünme çevriminde, hücrede özellikle kromozomlar bakımından hiçbir değişiklik olmadan, özümleme sonucu hücre içi yapıların kütle ve hacimce iki katına çıktığı evre. (İnterfaz, hücrenin hiçbir şey özümlemeksizin ikiye bölündüğü çok kısa bir evre olan mitozla almaşır: büyüme ve çoğalma arasındaki bu almaşıklık, yalnız erişkinken üreyen pek çok hayvan türünde görülür.)

İNTERFEROMETRE a. (fr. *interféromètre*'den). → GİRİŞİMÖLÇER.

İNTERFEROMETRİ a. (fr. *interférométrie*). → GİRİŞİMÖLÇÜM.

İNTERFERON a. (fr. *interferon*'dan). Biyokim. Virüslerce girdikleri hücrelerin içinde hızla bireştirilen ve yayılması sayesinde aynı virüslerin ve başka türden virüslerin başka hücrelere girmesini ve çoğalmasını engelleyen proteinli madde.

—ANSİKL. İnterferon 1957'de ingiliz biyologları A. İsaacs ve J. Lindenmann tarafından ortaya çıkarıldı; bu bilim adamları, alttepkeni olduğu *biyolojik girişim (interferans)* olgusundan dolayı ona bu adı verdiler. Öldürülmüş grip virüsü aşılanan civciv embriyonlarından oluşan doku kültüründe birkaç saat içinde, yalnız o türden değil, ona yakınlığı olsun olmasın başka türden virüslerin de gelişmesini engelleyen bir maddenin ortaya çıktığını gösterdiler. Benzer biyolojik girişim olguları daha önce tütün mozaiği ve sarı humma virüsleriyle yapılan deneylerde Thung (1931) ve Magrassı (1935) tarafından da gözlenmiş ve Findlay, 1937'de girişim olgularının bağışıklık olgularından farklı olduğunu göstermişti. İnterferon virüse özgü değil, içinde oluştuğu hayvan türüne özgüdür ve ancak onu ve ona çok yakın türleri korur. İnterferon türlere göre, molekül ağırlığı 20 000 ile 63 000 arasında olan bir proteindir. Ancak içinde bulunduğu hücrelerde etki yapar, virüslere karşı in vitro etkisi yoktur. Ona sahip olan hücreler virüsün çoğalmasına elverişsiz hale gelir; engellemenin virüs DNA'sının eşlenmesinden sonra ve yeniden oluşmasından önce meydana geldiği sanılmaktadır. Her virüsün interferona duyarlığı farklıdır.

İnterflora, uluslararası çiçekçiler örgütü; merkezi Zürich'tedir. (1990'larda siparişle 130'u aşkın ülkeye dağıtım yapabilen 48 000'den fazla üyesi vardır.)

İNTERKLAVİKULA a. Göğüs kalkanının ön kesiminde bulunan, köprücükkemiklerinin eklemlendiği deri kökenli tek kemik. (Bu kemiğe fosil *Crossopterygii*'lerde, çeşitli sürüngenlerde ve tekdeliklilerde rastlanır; kaplumbağalarda interklavikula karın bağası içinde kalmıştır.)

İnterkosmos, eski sosyalist blok ülkelerinden SSCB, Doğu Almanya, Bulgaristan, Küba, Macaristan, Moğolistan, Polonya, Romanya ve Çekoslovakya arasında 1967'de oluşturulan uzay işbirliği programı. SSCB'nin Bilimler akademisi İnterkosmos konseyi himayesinde olan bu program, üye devletler arasında fon aktarımı olmadan çalışıyor, her ulus, kendi kuruluşlarında yapılan araştırma giderlerini üstleniyordu. Buna karşılık SSCB programın sondalarını, uydularını ve kozmonotlarını sağlamaktaydı.

İnterkosmos programının amacı, özellikle jeofizik, üst atmosfer, Güneş fiziği, Yer'in gözlemi, uzay hekimliği alanlarında araştırmalar yapmaktı. Bu araştırmalar, İnterkosmos programı için özel olarak yapılmış uzay araçları, füze sondalar (Vertikal füze sondaları) ve sovyet uydularıyla (İnterkosmos uyduları) yürütülüyordu. Üye ülkelerin vatandaşları arasından seçilecek kozmonotların, 1978 ile 1983 arasında uzay gemilerinde ya da yörünge istasyonlarında görev almak üzere uçuşlara katılmasını öngören bir anlaşma ise 1976'da imzalanmıştı.

İnterlagos, Brezilya'da, São Paulo yerleşmesinin güneyinde araba yarış pisti.

İNTERLAKEN ("Göller arası"), İsviçre'de (Bern kantonu) kent, Thun ve Brienz gölleri arasında, Aar'ın akaçladığı ilk gölü ikiye bölmüş bir birikinti konisinin yanında; 5 000 nüf. Kolay ulaşılabilirliği ve Jungfrau'da (güneyde) olağanüstü manzarasıyla kent, turistlerin kış ve yaz çok rağbet ettikleri (Bern'in Oberland doruklarına ulaşmak için) bir merkezdir. Sanayisi pek azdır. Bir gotik kilisesi (eski Augustinus manastırı) ve XVIII. yy.'dan kalma bir şatosu vardır.

İNTERLİNGUA a. 1903'te italyan matematikçi G. Peano tarafından değişik uluslardan bilim adamlarının kullanması için ortaya atılan ve latincenin yalınlaştırılmış bir biçimi olan yapay dil. (Aynı adı taşıyan bir başka dil, 1950'ye doğru, new yorklu dilbilimci A. Gode tarafından önerilmiş ve International Auxiliary Language Association tarafından benimsenmiştir.)

İNTERLOCK a. (ing. sözc.). Tekst. **1.** Birbirini izleyen iplik sıralarının, almaşık olarak makinenin iki yatağının önce çift iğneleri, sonra tek iğneleri üzerinde ilmek oluşturduğu artırma ilmekli örgü. (Bu örgü kendi aralarında birbirine bağlanan iki 1'e 1 kenar bağlamasına karşılık gelir ve elde edilen görünüm iki yüzde de özdeştir.) **—2.** Bu örgüyü gerçekleştirmek için özel olarak tasarlanmış çift yataklı, yuvarlak örme makinesi.

İNTERMEZZO a. (ara müziği anlamında ital. sözc.). Müz. **1.** XVI. yy.'ın sonlarında İtalya'da, bir tiyatro oyununun perde aralarında seslendirilen divertimento. (Daha sonra *opera seria*'larda görülen intermezzo'lar, genellikle komik, ikinci bir öyküye dönüştü.) **—2.** XIX. yy.'a özgü, bir bütün oluşturan ya da bir sonatta, bir konçertoda bir bölümün yerine geçen (Mendelssohn, Schumann, Brahms) serbest biçimli enstrümantal parça.

International Air Transport Association (İATA), hem şirketler hem de yolcular için hava taşımacılığının maksimum hız, rahatlık, etkinlik, güvenlik içinde geçmesi için gereken önlemleri almakla yükümlü uluslararası örgüt. Yüze yakın uluslararası havayolu şirketini temsil eden İATA, 1945'te yeniden örgütlendi ve 1919'da Lahey'de kurulan Uluslararası hava trafiği birliği'nin (Association du trafic aérien international) yerini aldı. İATA şirketlerarası isim kısaltmalarını ve fiyat ayarlanmalarını yapan karar organıdır. Merkezi Cenevre'dedir.

International Business Machines → İBM.

International Computer Ltd (İCL), ingiliz bilgisayar üretim şirketi; 1968'de birçok şirketin birleşmesi sonucu kuruldu. İlk ingiliz bilgisayar yapımcısı olan şirket, 1981'de çok büyük güçlüklerle karşılaştı ve yeniden yapılaşma sürecine girmek zorunda kaldı.

International Herald Tribune, ekim 1887'de James Gordon Bennett tarafından Paris ve Londra'da ingilizce olarak yayımlanmaya başlayan sabah haber gazetesi. 1966'da başka gazetelerle birleşen *New York Herald Tribune* adlı amerikan gazetesinin uluslararası yayınıdır. 1967'de Paris'teki *New York Herald Tribune; New York Times* ve *Washington Post* gazetelerinin ortaklaşa yayımladıkları *International Herald Tribune*'e dönüştü.

International Hospital, Dr. Said Harifawi tarafından, İstanbul'un Yeşilköy semtinde 1989'da açılan ve batı standartlarına göre çalışan hastane. Kurumda 40'a yakın teşhis ve ana hizmet ünitesi, 145 yatak ve 5 yoğun bakım ünitesi vardır. Acil durumlarda helikopterle de ulaşabilen International Hospital ayrıca, anlaşmalı olarak 20'ye yakın yerli ve yabancı sigorta şirketine hizmet vermektedir.

International Nickel Company → İNCO LİMİTED.

International Telephone and Telegraph Corporation (İTT), amerikan sanayi şirketi, 1910'da kurulduktan sonra grup, etkinliğini çok çeşitli alanlara yaymıştır: telefon donanımları satışları, toplam cirosunun % 30'undan azını ve gelirinin % 25'ini oluşturur. İTT ekonomik yaşamın birçok alanında karşımıza çıkar: sınayi ürünleri, doğal kaynaklar, uzay, savunma, otelcilik (Sheraton Corporation of America), kömür ve petrol üretimi, yatırım ve sigorta hizmetleri vb. Bu grup, yaklaşık 100 ülkede yatırımları olan çokuluslu bir şirket modelidir.

International Yacht Racing Union, yelken yarışlarını düzenleyen uluslararası örgüt. 1907'de kurulan ve merkezi Londra'da bulunan yaklaşık 70 ülkenin ulusal federasyonlarının temsilcilerinden oluşur. Uluslararası yarışma kurallarını saptar ve yelkenliler arasından uluslararası tek tip ya da uluslararası yat unvanı alacak olanları seçer.

İNTEROPERKÜLER a. Zool. Kemiklibalıklarda kapakçığı oluşturan altderi kökenli dört kemikten (karın ve ön) arada kalanı.

İnterplay, 1 perdelik bale. Koregrafisini Jerome Robbins, müziğini Morton

Gould, dekorlarını Carl Kent, kostümlerini İrene Sharaff hazırladı. İlk kez 1945'te New York'taki Concert Varieties'de (Ziegfield Theatre) sahnelendi. Başlıca rolleri Janet Reed, John Kriza ve J. Robbins yorumladı.

Interpol, Saint-Cloud'da bulunan Uluslararası polis örgütü'nün telgraf adresini oluşturan ve örgütün günlük dildeki adına dönüşen kısaltma. İnterpol, uluslararası alanda suçlu sayılan kişilerin aranması konusunda, üye ülkeler arasında bağlantı sağlar.

İNTERPOLASYON a. (fr. *interpolation*). Mat. çözlm. ve Says. çözlm. IÇDEĞER* BİÇME'nin eşanlamlısı.

Intersputnik, 1971'de eski SSCB'nin himayesinde Varşova paktı'na bağlı ülkelerin kurduğu uluslararası uzay telekomünikasyon ağı. Bu ağda önce, maskelemeli Molnia uydularından yararlanılmış; 1975'ten sonra yereksenli Raduga ve Gorizont uyduları kullanılmıştır.

İNTERSTERİL sıf. (fr. *interstérile*). Biyol. Aynı ya da birbirine yakın türden olan, fakat genetik uyuşmazlık nedeniyle çaprazlaşmaları kısır kalan bireylere ya da gruplara denir.

İNTERSTERİLİTE a. (fr. *interstérilité*). Biyol. İntersteril bireylerin ya da canlı topluluklarının karakteri.

İNTERTRİGO a. (lat. *intertrigo, -inis*, sıyrık; *inter*, ara, ve *tererek*, sürtme'den). Patol. Doğal bir deri kıvrımına yerleşen alt ve üstderi iltihabı.

—ANSİKL. İntertrigolar, mikrop kökenli (başlıcası streptokoklar) ya da mantar kökenlidir (özellikle *Candida albicans*). Çoğu zaman birçok mikrobun bir arada ya da art arda bulunması bir "kıvrımlar karmaşa"sına yol açar.

İntertrigo ya büyük kıvrımlarda (apışarası, kabalar arası, koltuk altları, kadında meme altları) ya da kulak arkası kıvrımlarda (özellikle genç kızlarda), dudak kenarlarında (perleş), ayak parmakları arasında ve daha ender olarak elparmakları arasında (hastalığın sık görüldüğü 3. parmakarası dışında) görülür. Aşırı şişmanlık, terleme, yumuşama (yıkandıktan sonra iyice kurulanmamaktan ötürü) intertrigoların ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Büyük kıvrımlarda enfeksiyonlara ya da mantarlara karşı yapılan tedavilere cevap vermeyen intertrigo olgularında şeker hastalığı aranmalıdır.

—Vet. İki derinin uzun süre birbirine sürtünmesinden doğan intertrigo, özellikle yazın, ince derili yağlı hayvanlarda ve daha çok butların ve kolların üç yüzünde görülür.

İNTERVALOMETRE a. (fr. *intervallomètre*'den). Hava fotogrametrisinde karanlık odanın obtüratörünü otomatik olarak çalıştıran aygıt. Bu aygıt klişelerin daha sonraki stereoskopik kullanımı için aynı uçuş çizgisinde çekilen ve birbirini izleyen fotoğraflar arasında gerekli örtmeleri sağlar. (Birbirini izleyen iki poz arasındaki zaman aralığı karanlık odanın ayırtedici özelliklerine, bölümsel örtmelere, ayrıca uçağın yerden yükseltisine ve hızına bağlıdır.)

Intervision, bazı Avrupa ülkeleri arasındaki program (radyo ve televizyon) alışveriş sistemi.

İNTESTİNO-GLANDÜLER sıf. (fr. *intestino-glandulaire*). Embriyol. Blastodermin, sindirim kanalı epitelyumunu, sindirim bezlerini ve akciğerleri oluşturan iç yaprakçığına denir.

In the Night, 4 bölümlü bale. Koregrafisini Jerome Robbins yaptı. Müziği Chopin'in dört noktürnüdür (op. 27, no 1; op. 55, no 1 ve 2; op. 9, no 2). Kostümlerini Joe Eula hazırladı, Thomas Skelton ışıklandırdı. İlk kez 1970'te New York Lincoln Center'daki State Theatre'da New York City Ballet tarafından sahnelendi. Başlıca rolleri Kay Mazzo ve Anthony Blum, Violette Verdy ve Peter Martins, Patricia McBride ve Francisco Moncion yorumladılar.

İNTIFA a. (ar. *inṭifā*'). *Esk.* **1.** Sönme, ateşi dinme: *İntıfa-yı harik* (yangının sönmesi). **—2.** Bir düşüncenin, bir davranışın eski önemini kaybetmesi. **—3.** *İntıfa-pezir*, sönmek üzere olan.

İNTIVA a. (ar. *inṭiva*'). *Esk.* Dürülü olma, rulo yapılma.

-İNTİ → -INTI

İNTİ, güneş tanrı, inka hanedanının atası. Bütün imparatorlukta kutsanırdı. İnkalar, İnti kültüyle, güçlerine dinsel bir nitelik kazandırdılar ve krallık halkları arasında bir bağ kurmaya çalıştılar.

İNTİAŞ a. (ar. *inti'aş*). *Esk.* **1.** Hastalıktan kalkma, iyileşme. **—2.** Doğrulma, kendini toparlama. **—3.** Geçinme.

İNTİAZ a. (ar. *inti'az*). *Esk.* Kuvvetlenme, güç kazanma; kalkma.

İNTİBA, -ı a. (ar. *inṭiba*'). **1.** İzlenim: *Seyahat intibalarını kaleme almak. Bu genç sizde iyi bir intiba bıraktı mı?* **—2.** *Esk.* Basılma, tab olunma.

İNTİBAAT çoğl. a. (ar. *inṭiba*'ın çoğl. *inṭiba'at*). *Esk.* İzlenimler, intibalar: *"İlk intibââtın ve hükümlerin..."* (H. C. Yalçın).

İNTİBAH a. (ar. *intibāh*). *Esk.* **1.** Uykudan uyanma, uyanıklık, uyanış. **—2.** Anlama, gerçeğine varma, teyakkuz: *"Ekseriya insanları intibaha sevkeden ıztırardır"* (Siracettin, XIX. yy.). **—3.** Ders alma, ibret alma: *"Cây-ı ibret ve intibahtır ki..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Esk. tıp. Tahrik, uyarma; duyu ve sinirlerde meydana gelen uyarı.

İntibah, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yayımlanmış bazı türkçe dergi ve gazetelerin adı. Bunlardan bilinen en eskisi, 1878-1881 yıllarında Ali Âli tarafından Hanya'da yayımlanan haftalık dergidir. Bulunan sayıları 150'ye kadardır. — 1899'da Mısır'da kısa bir süre yayımlanan gazete. Başyazarı Ali Muzaffer Bey'dir. — 1903 yılında Şekip Bey'in Paris'te çıkardığı 15 günlük gazete (5 sayı), teksirle basılmıştır. — Müdürlüğünü Abdülbaki Bey'in, başyazarlığını Ali Kemali'nin yaptığı haftalık gazete, 1908 yılında Yanya'da yayımlandı. — 1911-1912 yıllarında Ahmet Akif tarafından İstanbul'da yayımlanan günlük siyasi gazete. —Mehmet Süreyya'nın imtiyaz sahibi, Mümtaz Şukrü'nün yazı işleri müdürü olduğu günlük gazete. 1921'de Bursa'da yayımlandı.

İntibah yahut sergüzeşt-i Ali Bey, Namık Kemal'in romanı (1876). Türk edebiyatında Batı romanı yolundaki ilk ürünlerdendir. Ancak yazar Batı'daki örnekler yanında, olay örgüsü, canlandırdığı kişiler, davranışlar vb. bakımlarından geleneksel edebiyattan da (örn. *Hançerli Hanım hikâye-i garibesi*, 1851) yararlanmıştır. Romanın kahramanı toy mirasyedi Ali Bey, Çamlıca'da gezerken gördüğü Mahpeyker adlı düşkün kadına gönlünü kaptırır, onunla buluşmaya sefahate ve içkiye başlar. Babadan kalan servetini tüketir, annesi üzüntüden ölür. Delikanlı günün birinde Mahpeyker'i evde bulamayınca şüphelenip ilişkisini keser. Öç almak için eski âşığını öldürtmek isteyen kadın bir tuzak kurar. Son anda her şeyi öğrenen Ali Bey Mahpeyker'i vurur, hapse atılır, altı ay sonra kederinden ölür.

Bütün yapıtlarında okuyucuyu ve genellikle toplumu düzeltme ve eğitme amacı güden yazar, burada, mirasyedi delikanlıların içkiye ve kadına kapılarak kendilerini yitirmelerini ibret verici bir biçimde hayali bir hikâyeden yola çıkarak anlatmak istemiş, sonunda da, "Son pişmanlık fayda vermez" atasözüyle, kıssadan hisse çıkarmıştır.

Romanın asıl adı, *Son pişmanlık* iken bu ad Maarif'çe sakıncalı görüldüğü için değiştirilmiş ve *İntibah* (uyanış) yapılmıştır.

İNTİBAK, -kı a. (ar. *inṭibak*). **1.** Değişik durumlara ve koşullara uyma, uyum gösterme: *Umarım yeni işinize intibakınız zor olmaz.* **—2.** *Esk.* İki şeyin ölçülerinin birbirini tutması, birbirine uygun gelmesi. **—3.** *Bir işe, bir yere, bir topluluğa vb. intibak etmek*, ona, oraya uyum sağlamak, alışmak.

—*Esk. İntibak-ı hayati*, organların, elemanların doğal düzenleri doğrultusunda aksamadan işlemesi.

—Ask. *intibak eğitimi*, personele, alacağı yeni bir göreve uyum sağlaması için yaptırılan eğitim.

—Biyol. Bir bitki ya da hayvan türünün, yabancı bir ülkece uzun süre kalarak oranın iklimine uyması. (İntibak, türün sanki yerli bir türmüş gibi insan yardımı olmaksızın kendi başına yaşayabilmesi özelliğiyle iklime uyumdan ayrılır.) || *İntibak etmek*, ülkeye dışardan getirilen yabancı bir bitki ya da hayvan türü sözkonusuysa, doğal ya da yapay topluluklar halinde o ülkeye yerleşmiş olmak.

İNTİBAKAT çoğl. a. (ar. *inṭibāk*'ın çoğl. *inṭibakāt*). *Esk.* Uygun gelmeler, mutabık olmalar.

İNTİBAKSIZ sf. İçinde yaşadığı çevreye uymakta güçlük çeken kimse için kullanılır; uyumsuz.

İNTİBAKSIZLIK a. Çevreye, değişik koşullara uymama durumu; uyumsuzluk.

İNTİBUCÁ, Batı Honduras'ta yönetim bölgesi; 3 072 km^2; 123 512 nüf. (1988). Yönetim merkezi *La Esperanza*.

İNTİFA, -ı a. (ar. *nef'*, yarar'dan *intifā'*). *Esk.* **1.** Yararlanma, istifade. **—2.** *İntifa etmek*, yararlanmak.

—Med. huk. *İntifa hakkı*, başkasına ait mal ya da hak üzerinde belirli bir kişiye yararlanma olanağı sağlayan ayni hak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tic. huk. *İntifa senedi*, anonim ortaklık esas sözleşmesi gereğince ya da bu sözleşme değiştirilerek genel kurul tarafından çıkarılan kıymetli evrak niteliğinde senet. (İntifa senetleriyle tanınabilen haklar, yalnızca safi kâra ve tasfiye sonucuna katılma ya da yeni çıkarılacak hisse senetleri alma haklarıdır. Bu senetler sermayenin herhangi bir pay nı temsil etmez ve genel kurulda [illegible] a, oy kullanma hakkı sağlamaz.)

—ANSİKL. Med. huk. İntifa hakkı, kişisel bir irtifak* hakkıdır. Bu hak ancak belirli bir kişi ya da kişilere tanınır; eşyaya bağlı bir intifa hakkı kurulamaz. İntifa hakkı, hak sahibinin ölümüyle ortadan kalkar. (Hak sahibi tüzel kişiyse, kişiliğin sona ermesiyle ortadan kalkar. Ayrıca tüzel kişiye ait intifa hakkı yüz yıldan çok olamaz). İntifa hakkı devredilemez ve mirasçıya geçmez. Ancak bu hakkın kullandırılması başkasına bırakılabilir. İntifa hakkının kullanılmasının başka birine bırakılması, ayni hak yaratmaz. İntifa hakkı sahibiyle bu hakkı kullanan arasında sadece bir borç ilişkisi doğar. Örneğin, bir yapı üzerinde intifa hakkı sahibi olan kişi bu binayı başkasına kiraya verebilir ya da kullanımını ona bırakabilir. Ama bu intifa hakkının kendisini devredemez. Bu hak, sahibine bağlı bir haktır.

İntifa hakkı sözleşme ya da yasayla kurulur. Taşınır mallarda intifa hakkının kurulması için malın teslimi, taşınmaz mallarda ise tapu siciline tescil (kayıt) gereklidir. Alacak haklarında intifa hakkının kurulması için alacağın devri işlemi gerekir. Taşınmaz mal üzerindeki intifa hakkı tapu siciline yazılmamış olsa bile, onu öğrenmiş olanlara karşı ileri sürülebilir. Bu hak tapu siciline yazılmışsa herkese karşı ileri sürülebilir. İntifa hakkı, sahibine şu yetkileri sağlar: 1. intifa konusu mala zilyet ol-

ma; 2. kullanma; 3. malın semerelerini ve gelirlerini elde etme; 4. malı yönetme; 5. resmi defter tutulmasını isteme.

İntifa hakkı sahibinin mal üzerinde tasarruf yetkisi yoktur; bu hak mülkiyet hakkı sahibine aittir. Bu nedenle intifa hakkı sahibi tasarruf işlemi yapamaz; malı başkasına devredemez ya da sınırlı da olsa ayni bir hak kuramaz.

İntifa hakkı Türk. Med. k.'nun 717-746. maddelerinde düzenlenmiştir.

İntifada (ar. *İntifada*, baş kaldırma), İsrail işgali altındaki topraklarda (Batı Şeria ve Gazze şeridi) Filistinlilerin, aralık 1987'de başlattıkları, silahsız başkaldırma ve direniş hareketi. İsrail'in bu hareketi şiddete başvurarak bastırma siyaseti, sorunun çözümünü güçleştirmektedir.

İNTİFAH a. (ar. *intifāḫ*). *Esk.* Genişleme, şişme, kabarma.

—Esk. tıp. Vücuttaki organların büyümesi, şişkinlik yapması. || *İntifah-ı batni*, gazların etkisiyle karnın şişmesi. || *İntifah-ı rie*, akciğerin şişmesi.

İNTİFAİ a. (ar. *intifāʿ*, yararlanma ve *-i*'den *intifāʿi*). Esk. fels. Yararcı, yararcılık anlayışında olan.

İNTİHA a. (ar. *ihtihā*). *Esk.* **1.** Son bulma, bitme. **—2.** Son, bitim: *"Madem ki kanaat bütün emeller için bir intiha teşkil edemez..."* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** *İntiha -pezir*, son bulan, sona eren.

İNTİHABAT çoğl. a. (ar. *intiḫab*'ın çoğl. *intihābat*). *Esk.* **1.** Seçmeler. **—2.** Seçimler: *"...muvaffakiyetsizlikten bezen Yunanistan tebaası kafile kafile intihābat sandıklarına koştular"* (Y. K. Beyatlı).

İNTİHABİ sıf. (ar. *intiḫab* ve *-i*'den *intiḫabi*). *Esk.* Seçme ve seçimle ilgili.

İNTİHABİYE → SEÇMECİLİK.

İNTİHABNAME a. (ar. *intiḫab* ve fars. *name*'den *intiḫāb-nāme*). *Esk.* Seçilmeyi, seçilmiş olmayı bildirir yazı, seçim mazbatası.

İNTİHAC a. (ar. *intihāc*). *Esk.* Yol bulma, bir yola girme.

İNTİHAİ sıf. (ar. *intiha* ve *-i*'den *intihāi*). *Esk.* Son, sonla, bitimle ilgili: *"Tarihi ilimlerin ihtihâî gayesi, cihan tarihinin, yani bütün beşeriyetin mazisinin gidişini izahtır"* (Ragıp Hulusi).

İNTİHAL a. (ar. *intiḥāl*). *Esk.* Çalma, başkasının malını sahiplenme.

—Ed. Başkasının yazısını ya da şiirini hiç değiştirmeden alıp kendisininmiş gibi gösterme. (Eşanl. ÇALINTI.)

İNTİHALAT çoğl. a. (ar. *ihtiḥāl*'in çoğl. *ihtiḥālāt*). *Esk.* Çalmalar, kendininmiş gibi göstermeler; bir eserden kaynak göstermeden yapılan aktarmalar.

İNTİHAP a. (ar. *intiḫāb*). *Esk.* **1.** Seçme, ayırma, tercih etme: *"...bir renk intihabı bütün bunlar"* (H. C. Yalçın). **—2.** Seçim, bir meclis ya da idari kadro için temsilci seçme: *"O esnada bir de mebus intihabı meselesi zuhur etti"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—3.** *İntihap etmek*, seçmek: *"İntihab edecekleri koca mutlak iyi bir aileden olmalıdır"* (Sabri Esat, XIX. yy.). **—4.** *İntihap dairesi*, seçim yapılacak bölge. || *İntihap devresi*, seçim dönemi. || *İntihap ehliyeti*, seçme ve seçilme yeterliliği. || *İntihap hakkı*, seçme ve seçilme hakkı. || *İntihap mazbataları*, seçim tutanakları. || *İntihap sandığı*, seçim sandığı.

İNTİHAP a. (ar. *nehb*, yağma'dan *intihāb*). İsl. huk. Köy, kasaba ya da şehirde bulunan bir şeyi zorla ve açıkça alma, yağma etme.

İNTİHAR a. (ar. *intiḥār*). **1.** Kişinin, araç ya da amaç olarak gördüğü kendi ölümüne, kendi isteğiyle yol açması. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İntihar yoluyla ölüm: *İntihar sayısı sürekli bir artış gösteriyor.* **—3.** Kendini sürekli olarak tehlikeye atmak, otoritesine saygınlığına zarar vermek eylemi: *Bu kadar çok sigara içmen bir intihar. Bu yasa tasarısı onun için siyasi bir intihar olur.* **—4.** *İntihar etmek*, kendini öldürmek, canına kıymak; kendini tehlikeye atmak; kendi otoritesinin, etkisinin, saygınlığının kaybolmasına neden olmak: *Umutsuzluktan intihar etmek. Böyle davranmakla intihar ediyorsun.*

—ANSİKL. Cez. huk. Birini intihar etmeye yönlendirme (ikna etme) ya da birinin intihar etmesine yardım etme, ağır cezayı gerektiren bir suçtur. Suçun oluşması için bu girişimlerin ölümle sonuçlanması gerekir. Bu suçun cezası üç yıldan on yıla kadar ağır hapistir (Türk Cez. k. md. 454).

—İsl. Kuran'daki "Kendi elinizle kendinizi tehlikeye sokmayınız" (II, 195) ayeti, bütün Kuran yorumcularınca intihar yasağını da içine alacak şekilde kapsamlı olarak yorumlanır. Hz. Muhammet, intiharın büyük bir günah olduğunu belirterek konu üzerinde önemle durur. Bu konuya ilişkin hadislerden birinin anlamı şöyledir: "Kendisini yüksek bir yerden atarak intihar eden kişi, cehennemde sonsuza kadar yükseklerden ateşe atılmakla cezalandırılır. Kendi eliyle zehir içen ve bu yüzden ölen kişi, cehennemde de sonsuza kadar zehir içmekle cezalandırılır. Bir demir parçasıyla canına kıyan da elindeki demirle cehenneme gider ve sonsuza kadar o demiri vücudunun çeşitli yerlerine saplayarak azap görür." Bu ve benzeri ayet ve hadislere dayanan islam bilginleri, intiharın haram olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır.

—Psik. İntihar üzerine incelemelerde, ilkin intiharın tanımı, dolayısıyla intiharın sınırları sorunuyla karşılaşılır. Bu incelemelerin yalnızca ölümle sonuçlanan intiharlar üzerinde durmaları mı, yoksa intihar girişimlerini de hesaba katmaları mı gerekir? Yalnızca açık ve bilinçli bir ölüm isteğini dile getiren edimleri mi ele almaları, yoksa ilk niyet olarak ölüm amacı gütmeseler ve hiçbir bilinçli ölüm düşüncesine dayanmasalar bile, uzun ya da kısa vadede ister hafif, ister ağır bir ölüm tehlikesi taşıyan edimleri de göz önünde bulundurmaları mı gerekir? Bu son noktayı, bu çeşitli canına kıyma tutum ve davranışlarını (öldürücü olan ya da olmayan kazalar, toksikomaniler, alkolizm ve kendi kendini sakatlamalar) göz önünde bulundurmak ve onlara intiharla aynı anlamı vermek bizi dolaylı intihar kavramına götürür.

Toplum birtakım genellemelerle intiharı gizli tutmak eğilimindedir: dinin ve sivil toplumun intiharı kınaması, Esquirol'un ardından bütün intiharların bir akıl hastalığı olarak yorumlanması, belli bir toplumda kuralların yetersizliğiyle intihar oranı arasında bir bağ kurulması (Durkheim).

İntihar sonucu ölümü saptayan hekimi, ölüm raporunda ölüm nedenini belirtmeye zorlayan hiçbir yükümlülük olmamasına rağmen, intihar-ölümlerle ilgili istatistikler oldukça güvenilir görünmektedirler. Türkiye'de 1980'li yıllarda intihar eden erkek oranı 100 000 kişide 1,5, kadın oranı 1 dolayındadır. Bu oranlar 1980 öncesinde yaklaşık olarak % 50 daha azdı. Bu durum intiharla ölüm oranının son yıllarda arttığını göstermektedir. Bununla birlikte, sanayileşmiş batılı ülkelerle karşılaştırıldığında bu ülkelerdeki intiharla ölüm oranının Türkiye'dekinden 15-20 kat yüksek olduğu görülür (sanayileşmiş batılı ülkeler arasında bu bakımdan 6. sırada olan Fransa'da 100 000 kişide 32,5 erkek, 11,6 kadın). İntihar oranı, 15-55 yaş arasında, özellikle 15-25 yaş arasında çok yüksektir.

Avrupa'da yapılan istatistiklere göre, bütün yaş gruplarında erkek oranları kadın oranlarından yüksektir. Evlilik durumu (aile geçimsizliği ve duygusal ilişkiler) kadınların intihar oranını, erkeklerinkinden daha az etkilemektedir (Türkiye'de de öyledir). İntihar oranı işsizlerde ve ücretle çalışanlarda (işçi ve memur), yönetici durumunda olanlardan daha yüksektir. İntihar sonucu ölümler, kırsal kesimde kentlere göre daha fazladır. Kendini öldürmek için kullanılan yöntemler, yaşa göre değişmekte, zorlu yöntemler (kendini asma, ateşli silah kullanma) yaşla birlikte artmakta, kimyevi madde kullanarak kendini zehirleme azalmaktadır. Kendini asma, her yaştaki erkekle 35 yaşın üzerindeki kadınlar tarafından en çok kullanılan intihar biçimidir. İntihar girişimlerine bağlı ölümlerin hesaplanması daha güçtür; çünkü bu türlü ölümler, ancak sınırlı ve karşılaştırılmaları güç örnekleri inceleyerek saptanabilir. Bununla birlikte, bu incelemelerden elde edilen rakamların, intihar sonucu bilinen ölüm rakamlarıyla karşılaştırılmasından çıkan sonuçlara göre, 15-24 yaş arasında intihara kalkışan yirmi beş erkekten biri ve yüz altmış kadından biri ölürken, 65 yaşından sonra intihara kalkışan 1,2 erkekten biri ve üç kadından biri ölmektedir.

• *Türkiye'de intiharlar*, Devlet istatistik enstitüsü verilerine göre, 1991'de Türkiye'deki intihar olaylarının sayısı 1 228'dir (778 erkek, 450 kadın). En çok intihar görülen yaş grubu 15-24 arasıdır (% 29,7).

1991 verilerine göre, intihar nedenlerinin başlıcalarını: ölümcül hastalıklar yüzünden duyulan umutsuzluk (436 kişi), aile içi geçimsizlik (336 kişi), geçim zorluğu ve ticari başarısızlık (176 kişi), duygusal ilişkiler ve evlilik sorunları (143 kişi), öğrenimdeki başarısızlık (42 kişi), ruhsal olmayan nedenler (67 kişi) oluşturmaktadır. 287 kişinin intihar etme nedeni ise saptanamamıştır.

İntihar yöntemlerinin başında iple kendini asma gelmekte, bunu köprü, bina vb. yüksek yerlerden aşağı atma izlemektedir.

İntihar *(le Suicide)*, Émile Durkheim'ın yapıtı (1897). İntiharı toplumdışı etkenlere (ırk, iklim, kalıtım vb.) bağlayan kanıtları çürüten Durkheim, toplumdaki intihar oranlarının değişimlerini, toplumsal etkenlerin (milliyet, medeni durum, dinsel ilişkinlik vb.) değişimine bakarak inceler ve bireyin toplumla kaynaşma derecesine göre üç intihar kategorisi saptar (bencil, özgecil, kuralsız). Her toplumun, toplumsal yapıya bağlı kolektif bir eğilimi yansıtan değişmez bir intihar oranı vardır ve bu oranın yükselişi bu yapı düzeyindeki bir bunalımı yansıtır.

İNTİHAR-UÇAĞI a. KAMİKAZE'nin eşanlamlısı.

İNTİHAZ a. (ar. *intihāz*). *Esk.* **1.** Fırsatı kaçırmama, yakalama. **—2.** *İntihaz-ı fırsat*, fırsatı kaçırmama: *"...genç kadının teslimiyet-i âşıkanesinden intihaz-ı fırsatta kusur etmedi"* (Mehmet Tevfik).

İNTİHUASİ, Arjantin'de tarihöncesi sit (sierra de San Luis), bir girişi izleyen iki mağara içerir. En eski katlar avcılık -toplayıcılık dönemine denk düşer (İ.Ö. 6000'e tarihlenen, yaprağı andıran ve taşla kemikten yapılmış bir gerece takılan sivri uçlar). İ.S. 500 ya da 1000'e doğru, Kuzey'den geldikleri sanılan öteki halklar ince ve işçiliği çok iyi mızraklar yaptılar ve okla yay kullandılar. Bölgede tarımın başlangıcı bu döneme rastlar. En iyi katlarda bezemesiz seramik ortaya çıkarıldı.

İNTİKADİYE a. (ar. *intiḳād* ve *-iyye*'den *intiḳādiyye*). Esk. fels. Eleştiricilik.

İNTİKAL, -li (ar. *intiḳāl*). **1.** *Esk.* Bir yerden bir yere geçme, göçme, yer değiştirme. **—2.** Miras ya da kalıtım yoluyla bir kimseden bir kimseye geçme: *Veraset ve intikal işlemleri.* **—3.** Bir şeyi anlama, kavrama: *İntikali kıt bir insan. İntikal süresi.* **—4.** *Ebediyete intikal*, ölme: *Ebediyete intikalinin beşinci yıldönümü.* **—5.** Hastalığın bedende yer değiştirmesi ya da başkalarına bulaşması. **—6.** *İntikal etmek*, sözkonusu bir kimseyse, bir yerden bir yere gitmek, göçmek; bir şeyi anlamak, kavramak; bir şeyse bir kimseye, bir yere varmak, ulaşmak; hastalıksa, bir başka organa ya da başkalarına geçmek, bulaşmak.

—**7.** *Bir kimseye (bir kimseden) intikal etmek,* bir şey sözkonusuysa, miras ya da kalıtım yoluyla ona geçmek. —**8.** *Ebediyete intikal etmek,* ölmek.
—*Esk. İntikal-i dâr-ı beka,* öteki dünyaya göçme, ölme, ölüm.
—Ask. Birliklerin, karargâhların toplu olarak yer değiştirmesi eylemine verilen ad. (Kullanılan araca göre: yaya intikal, motorlu intikal, deniz yoluyla intikal, hava yoluyla intikal, kara yoluyla intikal adını alır)
—Huk. Bir mal ya da hakkın bir kişiden başka bir kişiye geçmesi. (Bir bedel karşılığı olabileceği gibi, bedelsiz de olabilir. İntikal, daha çok miras yoluyla gerçekleşen mal ve hak geçişleri için kullanılır.) || *Mirasın intikali,* miras bırakanın ölümü üzerine mal varlığının aktif ve pasifleriyle bir bütün halinde mirasçılara geçmesi. (→ MİRAS.)
—İsl. huk. Feraiz hükümlerine göre mirasın mirasçılara geçişi. || *Adi intikal,* miri arazide mutasarrıfın haklarının mirasçılarına geçmesi. || *Tevsi-i intikal,* Arazi kanunu'nun üç derece olarak belirlediği intikal sahiplerinin, beş derece daha eklenerek, sekiz dereceye çıkarılması.
—Müz. GEÇKİ'nin eski eşanlamlısı.
—Verg. huk. *İntikal vergisi* → VERASET* VE İNTİKAL VERGİSİ.

İntikal savaşı, 1667-68'de Fransa ile İspanya'yı karşı karşıya getiren çatışma. Louis XIV, kayınpederi İspanya kralı Felipe IV'ün ardında dört yaşında bir oğul (Carlos II) bırakarak ölmesi üzerine, karısı Marie-Thérèse adına, Marie-Thérèse'in drahomasının ödenmemesinin onun İspanya tahtı üzerindeki haklarından feragatini (*Pireneler antlaşması,* 1659) geçersiz duruma getirdiğini düşünerek, ispanyol mirasının bir bölümünü istedi. 1667'de yayımladığı *Traité des droits de la Reine* (Kraliçenin hakları antlaşması) adlı belgede, Brabant'ta uygulanan ve babadan kalan malları yalnızca ilk evlilikten doğan çocuklara veren bir özel hukuk geleneği olan intikal hakkı gereğince, Hollanda'nın bir kısmıyla Franche-Comté üzerinde hak iddiasında bulundu. Gerçekten de Marie-Thérèse, Felipe IV'ün ilk evliliğinden, Carlos II'yse ikinci evliliğinden doğmuştu. İspanya, Fransa'nın ileri sürdüğü kanıtları kabul etmeyince, Turenne komutasındaki fransız ordusu mayıs 1667'de Flandre'a girdi; on iki müstahkem kenti ele geçirerek, kasımda Hollanda'nın tüm güney bölgesini işgal etti. Bunun üzerine çatışma diplomatik alana kaydı. Louis XIV, Brandenburg'la ittifak kurdu (aralık 1667) ve imparator Leopold I ile ispanyol mirasını paylaşma tasarısı imzaladı (Gremonville gizli antlaşması, 20 ocak 1668). Bu arada Hollanda'daki fransız ilerlemesinden kaygıya düşen Birleşik Eyaletler ve İngiltere, Fransa'ya karşı İsveç'in de katılmasıyla Üçlü İttifak durumuna gelen (Lahey antlaşması, 23 ocak 1668) bir savunma ittifakı imzalayarak, barışın yeniden kurulması için arabuluculuk yapmayı önerdiler. Bunun üzerine Louis XIV, Hollanda'daki saldırıyı sürdürmekten vazgeçti ve Condé'ye Franche-Comté'yi işgal ettirdi (şubat 1668). Üçlü İttifak'ın genişlemesinden çekinerek barışa razı oldu. Aachen antlaşması'yla (2 mayıs 1668) Franche-Comté'yi İspanya'ya geri verdiyse de, 1667'de Hollanda'da fethedilen on iki müstahkem kenti elinde tuttu.

İNTİKALEN be. (ar. *intikāl*'den *intikālen*). *Esk.* **1.** Kavrama yoluyla. —**2.** Geçerek.

İNTİKAM a. (ar. *intikām*). **1.** Bir zarar, bir hakaret karşısında bunu yapanı cezalandırma isteği, yapılan bir kötülüğün acısını çıkarma; öç: *İntikam duygusuyla hareket etmek. İntikamı korkunç oldu.* —**2.** *İntikam almak,* öç almak: *Kendisine yapılan kötülüğün intikamını alacaktı. Her şeyi kırıp parçalarken, kendisini kızdıran şeyden intikam aldığını hissediyordu.*

İNTİKAMCI sıf. İntikam alma düşüncesiyle hareket eden kimse için kullanılır.

İNTİKAMCU sıf. (ar. *intikam* ve fars. *cū*'dan *intikām-cū*). *Esk.* İntikam peşinde koşan, intikam alıcı.

İNTİKAT a. (ar. *intikād*). *Esk.* **1.** Edebiyat eleştirisi, tenkit: *"İntikadlarında hiç aldanmadığı iddia olunamaz"* (Cenap Şahabettin). —**2.** Sahte parayı gerçeğinden ayırma. —**3.** *İntikat etmek,* eleştiri yapmak, eleştirmek.

İNTİMA a. (ar. *intimā'*). *Esk.* **1.** Bir nesil ya da soya mensup olma, o soydan gelme. —**2.** Kimi adlardan sonra kullanılarak sıfatlar türetilmiştir: *Cevab-ı savab-intima* (doğru cevap), *kelam-ı hikmet-intima* (hikmetli söz).

İNTİMİLİUMLULAR, lat. **İntemelii.** Esk. coğ. Liguriali halk; başkentleri *Album İntimilium*'du (Ventimiglia).

İNTİSAC a. (ar. *nesc,* dokuma'dan *intisāc*). *Esk.* Dokunma, örülme, dokuyuş.

İNTİSAK a. (ar. *intisāk*). *Esk.* Düzgün bir biçimde dizilme, düzgün olma.

İNTİSAP a. (ar. *nisbet,* akrabalık'tan *intisāb*). **1.** Bir aile ya da hanedana bağlı olma; evlenme yoluyla o aile ya da hanedana girme. —**2.** Bir yere kapılanma, oraya devam etme. —**3.** *Bir aileye, bir topluluğa intisap etmek,* onlara katılmak, üyesi olmak: *"Bir de bundan başka intisab edilen küme hesabına gözetilen bir gayretkeşlik vardır"* (H. C. Yalçın). || *Bir göreve intisap etmek,* başlamak, girmek. || *(Bir şeye) intisabı olmak,* (onunla) ilişiği bulunmak.

İNTİSAR a. (ar. *intisār*). *Esk.* **1.** Saçılma, dağılma. —**2.** Burna su çekip püskürtme.

İntisar, Libya'da petrol yatağı, Sirenayka'da; üretilen petrol borularla el-Zueydine'ye taşınır.

İNTİŞA a. (ar. *intişā'*). *Esk.* Gelişme, büyüme, yetişme.

İNTİŞAR a. (ar. *intişār*). *Esk.* **1.** Yayılma, dağılma: *"...din-i islâmın az vakit zarfında intişarına sebep olacak idi"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). —**2.** Kitap, gazete ve derginin yayımlanması, yayına başlaması: *"... bu büyük eserinin intişarından evvel öldü"* (F. Köprülü). —**3.** *Esk.* Üreme. —**4.** Gizli kalması gereken bir şeyin açığa çıkması. —**5.** Genelleşme, yaygınlaşma. —**6.** *İntişar etmek, bulmak,* yayılmak, dağılmak; yayınlanmak; açığa çıkmak; genelleşmek: *"Bütün mevcudiyetinin intişar ettirdiği nurlarla seyrediyor"* (H. E. Adıvar). *"1898'de Tarih-i Edebiyat mecmuasında intişar etmiştir"* (F. Köprülü). *"Vaka o kadar büyüdü ve intişar etti ki bütün dünya meselenin hakikat ve ciddiyetine itikad etti"* (Baha Tevfik).
—Ask. tar. *İntişar-ı arzani,* atılan merminin, hedefin iki yanında, düştüğü yerlerle hedef arasındaki enlemesine dağılma miktarına dış balistik alanında verilen ad. || *İntişar-ı tulani,* atılan merminin hedefin ilerisinde ya da gerisinde düştüğü yerler arasında, dikine gösterdiği dağılma miktarına dış balistik alanında verilen ad.
—Esk. bot. *İntişar-ı bazûr,* bitki tohumlarının olgunlaşıp dökülmesi.

İNTİZA a. (ar. *intizā'*). *Esk.* Çekip koparma.
—Esk. fels. Tecrit.

İNTİZAM a. (ar. *intizam*). Düzgün, düzenli olma; düzgün, düzenli olan bir şeyin, bir yerin durumu; düzen, tertip: *İşlerini biraz intizama soksana. Bir yere intizam vermek.*
—*Esk. İntizam-ı amme,* toplum düzeni. || *İntizam-perver,* düzenli, tertipli olmaya düşkün.

İNTİZAMLI sıf. **1.** Düzenli, derli toplu şey, yer için kullanılır: *İntizamlı bir oda.* —**2.** Bir şeyi, bir yeri düzenlemeyi bilen; düzenli, tertipli kimse için kullanılır: *İntizamlı bir insan.*

İNTİZAMSIZ sıf. **1.** Düzenden yoksun, belli bir düzeni olmayan şey, yer için kullanılır: *İntizamsız bir ev.* —**2.** Düzensiz, dağınık kimse için kullanılır; tertipsiz: *Ne intizamsız bir adamsın.*

İNTİZAMSIZLIK a. Düzen yokluğu; düzensiz bir kimsenin durumu.

İNTİZAR a. (ar. *intizār*). **1.** *Esk.* Bir şeyin olmasını, bir kimsenin gelmesini beklеme, gözleme: *"Sırrı Bey'in dakikalarca süren intizarına rağmen bir daha görünmemiş"* (Y. K. Karaosmanoğlu). —**2.** İlenme, beddua; inkisar. —**3.** *Bir kimseyi intizar etmek,* onu beklemek. —**4.** *Bir kimseye intizar etmek,* ona beddua etmek, ilenmek.

İNTİZAREN be. (ar. *intizār,* bekleme'den *intizāren*). *Esk.* Bekleyerek: *"Burada sabahtan beri bu fısıltılara intizaren oturuyormuş gibi..."* (Y. K. Karaosmanoğlu).

İntolleranza 1960 (*Hoşgörüsüzlük 1960*), 2 perdelik opera. Müziğini, Brecht, Eluard, Sartre ve Mayakovskiy gibi şair ve yazarlardan alınmış metinler üzerine Luigi Nono yazdı. İlk kez 1961'de Venedik'te sahnelenen ve hoşgörüsüzlüğü kınayan bu yapıtta, modern müziğin ve tiyatronun tüm olanaklarından yararlanılmıştır.

İNTORCETTA (Prospero), sicilyalı cizvit ve misyoner (Piazza Armerina, Sicilya, 1626 - Hangcou, Çin, 1696). 1657'den başlayarak sırasıyla Ciangşi ve Cıciang'ı hıristiyanlaştırdı. Çin Misyonu tarihi üzerine birçok çalışma yaptı ve Konfuçius'un ilk çevirmeni oldu.

İNTORTUS a. (lat. sözc., *intorquere* karmakarışık olmak'tan). Bulutların sınıflandırılmasında, iplikçikleri çok düzensiz eğriler çizen ve çoğu kez iç içe girmiş gibi görülen cirrus türü.

İNTOTTO → ENTOTTO.

İNTRA, İtalya'da yer, Maggiore gölü kıyısında, Verbania'ya bağlıdır. Tekstil sanayisi. Kırtasiye.

İntracoastal Waterway, ABD'nin iki su yoluna verilen ad. Bu yollar körfezlerden, mecralardan ve hatta bazen denizden geçerek kıyı boyunca ilerler. Biri *(Atlantic İntracoastal Waterway)* Boston'u Key West'e (Florida) bağlar ve trafiği yoğun değildir. Brownsville'i (Texas) Apalachee Bay'e (Florida) bağlayan öbür su yolunun *(Gulf İntracoastal Waterway),* daha çok batı bölümü kullanılır (petrol üretimi taşımacılığı için).

İNTRADA a. (giriş anlamında ital. *entrata*'dan). Müz. Şenliklerde ya da bir süitten önce (XVI.-XVII. yy.'lar) çalınan, fanfar niteliğinde kısa parça.

İNTRANÜL a. (fr. *intranule*'den). Tıp. Sıvı vermek amacıyla çevre toplardamarlarına sokulan yaklaşık 10 cm uzunluğunda katater çeşidi.

İNTRATELÜRİK sıf. (fr. *intratellurique*). Yerbil. Yerkabuğunun çok derinlerinde kristalleşen ya da oluşan şeyler için kullanılır.

İNTROİT a. (fr. *introït;* lat. *introitus* giriş'ten). Din ve Müz. Gregorius türünde, çoğunlukla mezamirden alınan çok süslemeli ilahi. Ayine başlama duasıyla birlikte söylenir. (İlahinin ilk sözcüğü, çoğunlukla, söylendiği pazar gününü belirtmeye yarar: *Laetare, Quasimodo.*)

İNTRON a. (fr. sözc.). Genet. Bir ökaryot geninde kodlanmayan bölge ya da "sessizlik alanı". (Kodlanan bölgeleri ya da *eksonları* birbirinden ayırır.)

İNTRUDER a. (ing. sözc.). Ask. havc. İkinci Dünya savaşı'nda gece akını dönüşünde düşman uçakları arasına, saldırmak ya da karışıklık yaratmak amacıyla giren uçağa verilen ad.

İNTRÜZYON a. (fr. *intrusion*'dan). Yerbil. SOKULUM'un eşanlamlısı.

İNTUİTİ PERSONAE (*sözkonusu kişi açısından* anlamında lat. deyim). Huk. Bir sözleşmenin yapımı sırasında, sözleşme ortağının niteliklerinin temel sayılması anlamında kullanılır.

İNTÜSSÜSEPSİYON a. (fr. *intussusception*'dan; lat. *intus*, içinde, ve *suscep-tio, -onis*, almak eylemi). Hücrelerin büyüme tarzı. (Bu türlü büyümede sindirilmiş moleküller, emildikleri yüzeyden uzağa, özümlenecekleri yere taşınır. Canlılara özgü olan bu genel büyüme biçimi kristallerin yan yana eklenerek büyümesine karşıttır.)

İNUE KAORU, japon siyaset adamı (Yamaguçi 1836 - Tokyo 1915). Geleceğin prensi İto'nun yakın dostuydu. 1868'den sonra birçok kez bakan oldu, *genro* (senato) üyeliği görevinde bulundu. Aşırı bir avrupalılaşma siyaseti uyguladı. 1895'te Kore'ye gönderildi, kralı Japonlar'dan yana bir başbakan seçmeye zorladı, böylece Çin ile savaşa ortam hazırladı. 1898'de siyasal yaşamdan çekildi.

İNUİT, Eskimolar'ın kendilerine verdikleri ad. (Tekili, *İnuk*.)

İNUKTİTUT a. Eskimolar'ın kendi dillerine verdikleri ad. (→ ESKİMOCA.)

İNULİN a. (fr. *inuline*; lat. *inula*, andızotu'ndan). Kim. Andızotu, yerelması, pireotu ve yıldızçiçeği gibi çeşitli bitkilerin köksapında bulunan poliholozit.
—ANSİKL. İnulin, yedek besin olarak kimi bitkilerde nişastanın yerini alır. Ancak nişastadaki glukoz yerine, früktoz moleküllerinden oluşan bir zincirin bulunmasıyla nişastadan ayrılır. Früktoz, inulinin asit ya da enzimsel hidrolizi sonunda elde edilir.
—Tıp. İnulin, böbreklerde sadece yumacıklar düzeyinde süzülür; ne burada geri emilmesi ne de borucuklarca süzülüp dışa atılması sözkonusudur. Klirensi, yumacıklardaki süzülme için ölçek alınır.

İNUPİK a. Alaska, Kanada ve Grönland'da konuşulan eskimo lehçeleri.

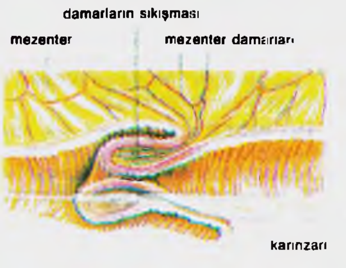
İN UTERO, dölyatağı içinde anlamında lat. deyim. Tıp. Embriyon ve dölütü etkileyen patolojik ve fizyolojik olgulara denir.

İNUVİK, Kanada'da kent, *İnuvik bölgesi*'nin merkezi (7 500 nüf.), Kuzey-batı Arazisi'nde, Mackenzie deltasının doğu kıyısında, Kuzey kutup çemberinin ötesinde; 3 000 nüf. (1990). Havalimanı. Beaufort denizi'ndeki petrol üretimi için üs. Kuzey yazı boyunca turizm.

İNÜLAZ a. (fr. *inulase*). Biyokim. Ensülini suyla ayrıştırarak fruktoza dönüştüren enzim.

İNVAJİNASYON a. (fr. *invagination*'dan; lat. *in*, içinde, ve *vagina*, kın, kılıf). Biyol. Bir doku yaprağının başka dokuların içine cep gibi girmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Cerr. İçi boş bir organın (özellikle bağırsağın) kendi içine doğru eldiven parmağı gibi dönmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Biyol. İnvajinasyonlar özellikle çokhücrelilerin ana karnındaki gelişmeleri sırasında çok sık olur. Gastrulalaşma bitkisel kutbun büyük bir kısmının invajinasyonuyla meydana gelir; torbalanan kısım

bağırsakta invajinasyon

entoblastı oluşturur. Sinir sistemi ise ektoblast kökenli bir invajinasyondan gelişir.
—Cerr. Meme çocuğunda akut bağırsak invajinasyonu, hiçbir yiyeceği istememe (emziği reddetme, kusma), bağırsak iletiminde duraklama ve karında şişlik (invajinasyon sucuğu) biçiminde ortaya çıkar. Büyük çocukta ve erişkinde invajinasyon daha ender görülür. Kendiliğinden olmaz, bir engelden ileri gelir.

İNVAR a. (tesc. edil. a.). Metalürj. Olağan sıcaklık dolayında göz ardı edilecek ölçüde az genleşmesiyle ayırt edilen ve % 36 oranında nikel içeren demir alaşımı.
—ANSİKL. Guillaume, nikelli çeliklerin genleşmesi konusundaki araştırmaya dayanarak Uluslararası tartılar ve ölçüler bürosu'nda manyetik olmayan bir alaşım niteliğindeki İnvar'la, birkaç mikrometrelik bir uzunluk değişimi kabul edilebilir olduğunda (İnvar'dan 4 m'lik bir cetvel, sıcaklıktaki 10°C'lık sapmalarda 35 μm'lik bir değişim gösterir), jeodezide kullanılan çok yalın ölçü aygıtlarını yaptı (1897). İnvar, çeşitli parçaları farklı sıcaklıklarla karşılaşan balans pandülleri (kronometre, sarkaç), katetometreler, komparatörler gibi aygıtların yapımında kullanıldı. Uygulamada + 100°C ile − 50°C arasında İnvar'ın genleşme katsayısı sıfır kabul edilir.

İNVENTİON a. (icat ya da yaratma anlamında fr. sözc.). Müz. Yepyeni bir anlayışla bestelenmiş bir yapıt ya da bir derlemeyi adlandırmada kullanılan terim. (XVII. yy.'da, eğitim amacıyla yazılan kimi parçalar için kullanılmaya başlayan bu terim, J. S. Bach'ın klavye için 2 sesli 15 invention'undaki kontrapunto anlayışının kökenini oluşturur. XX. yy. bestecilerinden A. Berg, *Wozzeck* operasının son perdesinde bu terimi yeniden kullandı.)

İNVERCARGİLL, Yeni - Zelanda'nın Güney adasında kent, Southland istatistik alanının merkezi; 51 984 nüf. (1991). Kent, deniz etkilerine kapalı bir halicin kıyısındadır. Ticaret merkezi. Tekstil (yün), makine ve besin sanayileri.

İNVERNESS, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın kuzeyinde, Beauly Firth'in kıyısında; 35 000 nüf. İnverness, Aberdeen'den sonra, Kuzey İskoçya'nın en önemli kentidir. Çok güzel doğalı bölgelerin yakınında bulunması sayesinde büyük bir turizm merkezi olmuştur. Balıkçılık ve ticaret limanı. Pazar yeri. Makine ve elektrikli gereçler sanayileri. Petrol gereçleri. Besin sanayileri.

İNVERNESS, Kanada'da (Nova Scotia) kent, Cape Breton adasının batı kıyısında; 17 400 nüf.

İNVERNİZİO (Carolina), italyan kadın yazar (Voghera 1858 - Cuneo 1916). Çok sayıda dokunaklı ve korku verici tefrika yazan bu kadın romancının kitapları yüksek tirajlara ulaştı (*Anime di fango*, 1888; *Il bacio di una morta*, 1889; *La sepolta viva*, 1896).

İnverpolly Forest, Büyük Britanya'da doğal rezerv, İskoçya'da, Highlands'ın batısında, Ullapool'un K.'inde; 109 km².

İNVERSİYON a. (fr. *inversion*; lat. *inversio, -onis, invertere*, geri dönmek'ten). Coğ. → TERSELME.

İNVERTAZ a. (fr. *invertase*). Biyokim. Bağırsak mukozasından salgılanan ve sakkarozu glukoz ve levuloza ayrıştıran ozidaz.

İN VİTRO, cam tüp içinde anlamında lat. deyim. Biyol. Organizmanın dışında yapılan her çeşit araştırma ve deney (yalın dokular ya da hücre kültürleri üzerinde yapılan farmakolojik incelemeler; kültür halindeki mikropların antibiyotiklere karşı duyarlıklarının araştırılması, vb.) için kullanılır.

İN VİVO, canlı varlık içinde anlamında lat. deyim. Biyol. Organizmanın içinde gerçekleşen her türlü fizyolojik tepki için kullanılır.

İNVOLÜSYON a. (fr. *involution*'dan). Biyol. Bireyin yaşamı sırasında bir organın küçülmesi ve eski haline dönmesiyle belirgin özel gelişme tipi. (Bu nedenle organ başlangıçtaki görünümüne döner. Kadınlarda ve dişi memelilerde, yumurtlama çevriminin sonunda sarı cisimcik [döllenme olmamışsa] ve menopoz döneminde yumurtalık tümüyle involüsyona uğrar; çocukta, timusun ve daha az miktarda başka lenf organlarının involüsyon geçirmesi kuraldır.)
—Geb. ve Geom. KIVRILIM'ın eşanlamlısı.
—Tıp. Geriye dönüş anlamında fizyolojik ve patolojik değişiklik. || *Dölyatağı involüsyonu*, dölyatağının doğumdan sonra eski haline dönmek için geçirdiği değişikliklerin tümü. || *İnvolüsyon melankolisi*, yaşlanma sırasında ortaya çıkan ve genellikle süreğenlik kazanan melankoli çeşidi. || *Ur involüsyonu*, tedavi sonucunda bir urun gerilemesi. || *Yarı involüsyon*, doğumdan sonra normal hacmine dönemeyen dölyatağının patolojik durumu. || *Yaşlılık involüsyonu*, organizmada yaşlılıktan ileri gelen değişikliklerin tümü. (Özellikle ruhsal zayıflama, zihni yetilerde toptan bozulma ve sosyal davranışlarda aksamayla kendini gösterir [beyin involüsyonu].)

İNYA, Rusya'da ırmak, Sibirya'da, Obi' nin kolu; 663 km. Kuzbas'ın bir bölümünü akaçlar.

İNYOİT a. (fr. *inyoïte*; Kaliforniya'da bir yer adı *İnyo*'dan [*County*]). Miner. Doğal hidratlı kalsiyum borat.

İNZAL a. (ar. *nüzûl*, inme'den *inzâl*). *Esk.* **1.** İndirme, indirilme. **—2.** Yağmurun yağması. **—3.** Uykuda meni gelmesi, boşalma. **—4.** Tanrı buyruklarının peygamberlere gökten inmesi. **—5.** *İnzal etmek*, indirmek. || *İnzal olmak*, fışkırmak.

İNZAR a. (ar. *inzâr*). *Esk.* **1.** Gözdağı verme, bir işin sonucunun kötü olacağını söyleyerek o işten uzaklaştırma, ihtar etme: *"Enbiyayı izâm hazretleri ümmetlerini hep yevm-i kıyâmet ile inzâr buyurmuşlardır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İnzar etmek*, gözdağı vermek, ihtar etmek, çekinmesini sağlamak.

İNZENGA (José), ispanyol besteci (Madrid 1828 - *ay. y.* 1891). 1842-1847 arasında Paris konservatuvarı'nda öğrenim gördü. E. Aubert'in yardımıyla Opéra -Comique tiyatrosu'nda koro yöneticiliğine getirildi (1847-48). İspanya'ya dönünce Madrid konservatuvarı'nda şan öğretmenliğine atandı (1860). Zarzuelalar besteledi ve derlediği ispanyol halk ezgilerini iki cilt halinde yayımladı.

İNZİBAT, -tı (ar. *inzibat*). Bir yerin düzenini, disiplinini, güvenliğini sağlama.
—Ask. *Askeri inzibat*, garnizon sınırları içinde, askeri disiplinin, asayişin sağlanması, askeri trafik hizmetlerinin yürütülmesiyle görevli personel. (Görevlerini, merkez komutanlığına bağlı olarak yaparlar.)

İNZİBATİ sıf. (ar. *inzibat* ve *-i*'den *inzibati*). Güç kullanarak düzeni sağlayıcı, düzenleyici, disiplin altına alıcı: *İnzibati tedbirler.*
—Huk. *İnzibati ceza* → DİSİPLİN* CEZASI.
◆ **İnzibatiye** sıf. *Esk.* İnzibati'nin dişili.

İNZİBATSIZ sıf. Disiplinsiz, düzensiz, başıboş.

İNZİMAM a. (ar. *zamm*, ekleme'den *inzimam*). *Esk.* **1.** Katılma, eklenme: *"Bir arzunun zuhur ve inzimâmı icab eder"* (Baha Tevfik). **—2.** *İnzimam etmek*, eklenmek, katılmak: *"Şu küçük çocuğun muhabbetine genç kızlığın âşıklığından bir parça bir şey inzimam etmiş demektir"* (H. C. Yalçın). *"Eski kolleksiyonlar yeni kolleksiyonlara inzimam etmiştir"* (H. C. Yal-

çın). **—3.** *İnzimam-ı rey,* bir kimsenin bir düşünceye katıldığını gösteren oy, katılma oyu.

—Esk. kim. KATILMA'nın eşanlamlısı.

İNZİVA a. (ar. *inzivā*). **1.** Kendini toplumdan yalıtma, tek başına yaşama; bu biçimde yaşanılan yer. **—2.** *İnzivaya çekilmek,* toplum yaşamından koparak hiçbir şeyle ilgilenmeden, bir başına yaşamak.

—Esk. İnziva-gerde ya da *inziva-kerde,* inzivaya çekilmiş, yalnızlık köşesine çekilmiş.

—Tasav. Günah işleme ortamından sıyrılmak ve Tanrı düşüncesini (tefekkür) daha içten ve derinden yaşayabilmek için Tanrı dışındaki şeylerden (ma siva) uzak yaşama. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Tasavvuf düşüncesine göre dünya sevgisi ve dünyaya duyulan ilgi, tarikat yolcusunun (salik) Tanrı'ya doğru ilerleyişini (seyrun ilallâh) engelleyen olumsuz etkenlerdir. Salik, bu sevgi ve ilgiden sıyrılamadığı sürece kesret (çokluk, geçici varlıklar) âleminden kurtularak vahdete (Tanrı'yla birleşme) ulaşamaz. Bu nedenle inziva (ya da uzlet), tasavvufun en önemli yükselme ve arınma yöntemlerinden sayılır. Sufiler bu konuda 40 yaşlarına doğru sık sık Hira mağarasına çekilerek yalnızlık yaşamı sürdüren ve tanrısal düşüncelere (ilahi tefekkür) dalan Hz. Muhammet'i kendilerine örnek almışlardır.

İnzivaya çekilme iki şekilde anlaşılır ve uygulanır. İlki ve en önemlisi, "Halk içinde Hak'la olmak"tır. Sufi, insanlar içinde işiyle gücüyle uğraşırken bile kendisini yalnız ve ancak Tanrı ile birlikte bilir. Bu bilinç, onu her an günahtan korur; Tanrı' ya karşı edepli olmaya ve O'nu gönlünde duymaya yöneltir. Bu durumuyla sufi dünyada yalnız ve gariptir; her şey elinde olsa bile hiçbir şeyi yoktur. Böylesi bir bilinci kazanmak kolay olmadığından, tasavvufta, özellikle tarikat yaşamına yeni girmiş olanlar için ikinci bir inziva şekli önerilir; bu da dünya nimetlerinden uzak bir köşede yaşamaktır. Tekkelerde, daha çok çilehanelerde geçirilen bu yaşama biçimi, müridi olgunluk (kemal) aşamasına doğru yükselten zorlu bir yolun ilk adımlarıdır.

Io. Yun. mit. Argolis'in ırmak tanrısı İnakhos'un kızı. Hera rahibesiydi, Zeus tarafından baştan çıkarıldı, İo'yu Hera'nın gazabından korumak isteyen Zeus onu ineğe dönüştürdü. Hera bu ineği Argos'un gözetiminde bıraktı, sonra peşine bir sığırsineği düşürerek dünyanın birçok yerinde kovalattı. İo sonunda Mısır'a geldi ve Zeus tarafından orada yeniden insana dönüştürüldü. İo, Danaos'un atası Epaphos'u doğurdu.

—İkonogr. *Zeus ile İo'nun aşkları*'nın en ünlü resmi Correggio'nun tablosudur (Viyana); aynı konuyu P. Bordone de işledi (Göteborg). *Nymphe'nin ineğe dönüşmesi*'ni yaşlı David Teniers (Viyana) ile François Verdier (Grand Trianon) tablolarında işlediler; aynı konuyu Rembrandt (Londra) da çizdi. İo, *Uyuyan Hermes* ve sonra *Muhafızı Argos'u öldüren Hermes*'te de görülür. Bu tablolar Tintoretto (Modena), Mola (Berlin), Velázquez (Madrid), Rubens (Dresden ve Madrid), Elsheimer (Berlin), Jordaens (Lyon, Sen-Petersburg) tarafından yapılmıştır.

Io, Jüpiter*'in, 7 ocak 1610'da Galilei'nin bulduğu ilk uydusu. Çapı: 3 640 km. Ortalama yoğunluğu: 3,5. Yörüngesinin yarı büyük ekseni: 422 000 km. Yıldız dolanım dönemi: 1 g 18 sa 27 dk. Bu uyduya 18 170 km yaklaşan Voyager 1 ile şaşırtıcı görüntüler elde edildi. Sülfürlü bileşiklerden kaynaklanmış canlı renkler gösteren yüzeyinde, volkanik oluşumlar egemendir ve bunların arasında geniş ovalar uzanır. Çapı 25 km'den daha büyük yüz kadar volkan krateri göze çarpar; bunlardan bazılarının çevresinde lav akıntıları görülür. Bununla birlikte, en şaşırtıcı bulgu, 280 km yükseltiye değin, sorguç biçiminde gaz (özellikle kükürt dioksit) püskürten etkin volkanlardır. Volkanların etkinliği, yüzeyinde sürekli değişime yol açar; aşırı genç yapının (en çok bir milyon yıl) göstergesi olan çarpma kraterlerinin bulunmayışı bunun kanıtıdır. Ortalama yoğunluğu Ay'a oranla biraz yüksek olan İo, ana bileşeni silikatlardan oluşan kayalık bir gökcismidir. Ama, volkanların etkinliği derinde erimiş maddelerin varlığını gösterir. Bu iç ısınmayı, Avrupa, Ganimed ve Jüpiter'in ortak çekiminden kaynaklanan gelgit olaylarının doğurduğu sanılmaktadır. Uydunun yörüngesi yakınında, büyük bir olasılıkla volkan püskürtülerinden gelen kükürt ve hidrojen iyonları bakımından zengin bir plazma kuşağı ile yansız sodyumdan bir halka saptandı; yansız sodyum halkasının, İo'nun Jüpiter'in ışınım kuşakları içinde dolanması nedeniyle yüzeyini sürekli bombardımana tutan yüklü taneciklerin kopardığı atomlardan oluştuğu düşünülmektedir.

AZİZLER

İOANNES Khrysostomos *(aziz)* [Antakya 344'e doğr. - Kappadokia'da Komana 407], İstanbul piskoposu, Rum kilisesi babası. Olağanüstü belagatı yüzünden kendisine Khrysostomos ("Altın ağız") adı verildi. Önce, Antakya rahipliği görevinde bulundu. Kilise disiplinini uygulamada gösterdiği sertlik nedeniyle imparatoriçe Eudoksia'nın düşmanlığını kazandı. Sürgüne yollandı ve orada öldü.

İOANNES Klimakslı *(aziz),* yunanlı çileci yazar (579'a doğr. - 649'a doğr.). Bu sinalı keşişe adı, manevi yaşamın aşamalarını anlattığı *Klimaks* (Cennet merdiveni) adlı yapıtından dolayı verilmiştir. Yapıtın başlığı, Yakup'un merdiveni'nden (Tekvin, XXVIII) esinlenmiştir. Pontoslu Euagrios'un düşüncesinden etkilenen bu inceleme, bizans gizemciliğinin habercisi sayılır.

İOANNES DAMASKENOS *(aziz)* [Şam ? - 650'ye doğr. - Aziz Sabas, Kudüs yakınında, 749'a doğr.]. Yunan kilisesi'nin son papazı olarak kabul edilir. Zengin bir arap hıristiyan ailedendi. 700'e doğru manastıra kapanmak için yüksek devlet görevinden ayrıldı. Başlıca yapıtı olan *Pege Gnoseos* (Bilgi kaynağı) hıristiyan dogmasının ilk bireşimsel anlamda yazılmış el kitabıdır. İoannes Damaskenos ile, Doğu'da olduğu kadar Batı'da da düşüncesini yaymayı başardığı yunan patristik dönemi son bulur. Ayrıca, ayin şarkılarıyla bizans dinsel koşuk şairlerinin en önemlilerinden biridir.

DOĞU İMPARATORLARI

İOANNES I TZİMİSKES (Hierapolis 925 - İstanbul 976), Doğu Roma imparatoru (969-976). 969'da babası imparator Nikephoros Phokas'ı öldürdü ve İmparatorluğu ele geçirdi. Çok sofuydu, patrik Polyeuktos'un ve din adamlarının dostluğunu kazandı. Bardas Phokas ayaklanmasını bastırdı (970), Ruslar'ı püskürttükten sonra Doğu Bulgaristan'ı ilhak etti (Arkadiopolis [bugün Lüleburgaz] savaşı, 970 ve Silistre seferi, 971); Asya'da müslümanlara saldırdı (974 ve 975), Şam Nasıra'ya kadar ilerledi ve Beyrut'u ele geçirdi. Dönüş yolunda öldü.

İOANNES II KOMNENOS (1087-Toros 1143), Doğu Roma İmparatoru (1118 -1143), Aleksios I'in oğlu ve halefi. Avrupa'da Peçenekler'i kesin yenilgiye uğrattı (1122-23), Macaristan ve Sırbistan'a müdahale etti (1124-1126), ama Pisalılar'a ve Cenevizliler'e kolaylıklar sağlamasına karşın, imparatorluğun ticaretini Venedik'in egemenliğinden kurtaramadı. Asya'da Anadolu'nun bir bölümünü Türkler'den geri aldı, Suriye'de, Franklar üzerinde Bizans'ın metbuluğunu kabul ettirdi, Kilikia, Antakya, Trablusgarp ve Edessa'yı egemenliği altına aldı. Sicilya'da gelişen norman etkisine karşı önlemler almak zorunda kaldı. İmparatorluğu sırasında içerde birçok dinsel vakıf (1136'da Pantokrator manastırı) kuruldu.

NASA

İo'nun, amerikan sondası Voyager 1 ile 5 mart 1979'da 377 000 km uzaklıktan alınmış fotoğrafı

İOANNES III DUKAS VATATZES (Dimetoka, Trakya, 1193 - Nymphaion, bugün Kemalpaşa, 1254). Bizans imparatoru (1222-1254), Theodoros I Laskaris'in halefi. 1204 yılındaki Haçlılar'ın yıktığı Bizans İmparatorluğu'nu yeniden kurmaya çalıştı. Latinler'i Poimanenon'da yendi (1224), Venedikliler'in yardımlarıyla güçlendi, sonra Edirne'yi işgal etti. Bulgarlar ile anlaşarak İstanbul'u kuşattı, ama sonuç alamadı (1235). Moğol istilasıyla gücünü yitiren Türkler'den korkusu kalmayınca (1244) Epeiros bizans despotluğu' na saldırdı, Selanik'i fethetti (1246) ve Innocentius IV ile İstanbul'un yeniden fethi için görüşmeler yaptı.

İOANNES IV DUKAS LASKARİS, 1250'ye doğru doğdu, bizans imparatoru (1254-1261), Theodoros II Laskaris'in oğlu. İznik tahtına çıktığında henüz ergin değildi; ilk naibi Georgios Muzalon'du; soyluların ayaklanmasından sonraki naibi Mikhael VIII Palaiologos tahta ortak oldu (1258 sonu). Daha sonra tutuklanan İoannes IV Laskaris vasisi tarafından kör edildi.

Lauros-Giraudon

aziz İoannes Khrysostomos aziz Paulus'un Mektupları'nı içeren XI. yy. bizans elyazmasından minyatür
Bibliothèque nationale, Paris

İOANNES V PALAİOLOGOS (1332 -1391), Doğu Roma imparatoru (1341 -1354; 1355-1376; 1379-1391), Andronikos III'ün oğlu. Çocukluğunda, "yeşil kont" Amedeo VI'nın kızı naip imparatoriçe Savoialı Anna ile İoannes Kantakuzenos arasındaki mücadelelerden etkilendi. 1341'de isyan eden İoannes Kantakuzenos, altı yıl süren iç savaştan sonra İstanbul'u aldı ve imparatorluğa ortak oldu (1347). Bu sırada, sırp çarı Stefan IX Uroš IV Dušan'ın ilerlemesi, Cenevizliler'in rahat vermemesi, Türkler'in Gelibolu'ya yerleşmesi (1354) üzerine zayıflayan ve iki imparator arasındaki yeni bir iç savaştan (1351) bitkin düşen imparatorluk geriliyordu. İoannes VI Kantakuzenos'un (1355), sonra da Matthaios Kantakuzenos'un (1357) geri çekilmesiyle, 1347'den beri imparatorluğa ortak olan imparator İoannes V tek başına kaldı. Yeteneksiz bir devlet adamı olan İoannes V, imparatorluğu eski gücüne kavuşturamadı. 1365'te osmanlı padişahı Murat I, Edirne'yi başkenti yaptı. İoannes V'in Roma'yı ziyareti so-

B. N., Paris

İoannes VI Kantakuzenos
Doğu Roma imparatoru
bir XIV. yy. bizans elyazmasından
minyatür (ayrıntı)
Bibliothèque nationale, Paris

Scala

İoannes VIII Palaiologos
Bizans imparatoru
Floransa'da Mediciler sarayı'nın
(1459-1462)
capellasındaki Gozzoli'nin
freskinden ayrıntı (1459-1462)

nuçsuz kaldı; Roma'yla dinsel birliği kabul ederek (1369) ve Venedik'le bir ittifak antlaşması imzalayarak (1371) Batı'dan yardım sağlamaya çalıştı. Doğu'ya döndüğünde sultanların, imparatorluğu sarsan iç çekişmelere sürekli müdahale ettiklerini ve kendi vesayetleri altına almaya çalıştıklarını gördü (1374). 1376'da Cenevizliler'in yardım ettiği oğlu Andronikos IV tarafından devrilen İoannes V, 1379'da Venedikliler'in yardımı ve Murat I'in desteğiyle yeniden tahta çıktı.

İOANNES VI KANTAKUZENOS (İstanbul 1293'e doğr. - Mistra 1383), Doğu Roma imparatoru (1341-1355). "Büyük domestikos" unvanını aldı. Andronikos III'ün döneminde imparatorluğun ikinci önemli kişisiydi. Andronikos III'ün ölümünden (1341) sonra Savoialı Anna, İoannes V'in vasisi olunca o da naipliğe getirildi. Savoialı Anna'nın muhalefetiyle karşılaştı; Anna, Apokaukos'un etkisiyle onu naiplikten uzaklaştırdı. Bunun üzerine Kantakuzenos, yandaşlarına kendini imparator ilan ettirdi, ama yasal vâris olarak İoannes V'in kalmasını sağladı (1341); Apokaukos'un öldürülmesinden iki yıl sonra Türkler, Sırplar ve Bulgarlar'ın yardımıyla, İstanbul'a girdi (3 şubat 1347) ve kendisini on yıl için asal imparator olarak tanıyan Savoialı Anna ile uzlaştı, üçüncü kızı Eirene'yi İoannes V ile evlendirdi.

Bununla birlikte, kendi eski müttefikleriyle Savoialı Anna'nın eski müttefikleri (Venedikliler ve Türkler) tehlikeli olmaya başladılar (özellikle Sırbistan çarı Stefan IX Uroš IV Dušan); bu arada, iç savaşlar ve din kavgaları zayıflayan devleti bitkin düşürdü. Kesykhiacılığı ve aristokrasiyi destekleyen İoannes VI Kantakuzenos yeniden, halka dayanan ve ortodoksluğu destekleyen Savoialı Anna'nın muhalefetiyle karşılaştı; halkın ve dinsel çevrelerin muhalefetine karşı koymak zorunda kaldı (Selanik'te zelotların ayaklanması). İmparatorluğun thema'lara bölünmesinden vazgeçti ve bir tür has sistemi başlattı. İmparatorluk üçe bölünmüştü: İstanbul da dahil olmak üzere Trakya; Bizans Morası (İoannes VI, üçüncü oğlu Mistra despotu Manuel'i 1348'de buraya yolladı) ve Palaiologoslar'dan yana olan Selanik. Kısa bir süre sonra, Venedikliler'in gönderdiği yardıma rağmen Selymbria ve Herakleia'yı (1352) Cenevizliler'e bırakmak, 1351'den sonra da İoannes V Palaiologos ile kendi arasında başlayan yeni bir iç savaşı göğüslemek zorunda kaldı. İoannes V Palaiologos, Stefan Dušan ile pazarlık yaparak Edirne'yi işgal etti. İoannes VI Kantakuzenos, Osmanlılar'ın yardımıyla onu Edirne'den çıkardı, Sırplar'ı Dimetoka'da (Didymoteichon) bozguna uğrattı (1352); İoannes V Bozcaada'ya (Tenedos) sığındı. Kantakuzenos büyük oğlu Matthaios'u tahtına ortak etti (1354). 1354'te Gelibolu'yu ele geçiren Osmanlılar'la ittifakın bozulması Kantakuzenos'un hızla gücünü yitirmesine yol açtı. Aynı yıl İoannes V, Francesco Gattilusio'nun yardımıyla Konstantinopolis'i ele geçirdi; İoannes VI tahttan feragat etti, Aynaroz'da keşiş oldu, sonra Mistra'ya çekildi. Burada, 1320-1356 arasını kapsayan bir tarih ile ahlak ve tanrıbilim konularında yapıtlar yazdı.

İOANNES VII PALAİOLOGOS (1360'a doğr. - Aynaroz dağı 1410'a doğr.). Bizans imparatoru (1399-1402), Andronikos IV'ün oğlu. Bayezit I'in yardımıyla İstanbul'u ele geçirdi (1390), ama İoannes V ile anlaşan amcası Manuel II karşısında yenilgiye uğradı. Manuel, yardım sağlamak için Avrupa'ya gittiğinde iktidar kendisine bırakıldı (1399), ama amcası dönünce iktidardan yeniden uzaklaştırıldı.

İOANNES VIII PALAİOLOGOS (1390-İstanbul 1448), Bizans imparatoru (1425-1448), Manuel II'nin büyük oğlu. İmparatorluğun kalıntılarını kardeşleriyle paylaşarak babasının yerine geçti. Selanik'i fetheden Türkler'e karşı Batı'dan papa Eugenius IV nezdinde yardım istedi ve Kiliseler'in birleştirilmesini kabul etti (Floransa konsili, 1439). Ancak bu kararı halkına kabul ettiremedi ve Varna bozgunu (1444) imparatorluğun Türkler'in eline geçerek (1446) vesayet altına girmesi sonucunu verdi.

TRABZON İMPARATORLUĞU

İOANNES I AKSUKHOS, Trabzon imparatoru (1235-1238), Aleksios I Komnenos'un büyük oğlu.

İOANNES II KOMNENOS, Trabzon imparatoru (1280-1297). Manuel I'in oğlu. Hulagu'nun ölümüyle moğol himayesi sona erince Mikhael VIII'in kızı Eudoksia ile evlenerek İstanbul ile dostça ilişkiler kurdu.

İOANNES III KOMNENOS (1322 -1344), Trabzon imparatoru (1342-1344), Mikhael'in oğlu. Babasını tahttan indiren bir grup tarafından imparator ilan edildi.

İOANNES IV KOMNENOS (öl. 1458), Trabzon imparatoru (1429-1458). Aleksios IV'ün oğlu. Babasını öldürttü ve tahta çıktı. Türkler'e karşı papa Eugenius IV'ten yardım istedi. 1439'da Kiliseler'in birliğini önermesi için metropolitini Floransa konsili'ne gönderdi. Sonunda Fatih Sultan Mehmet'in metbuluğunu kabul etmek zorunda kaldı (1453).

İOANNES Efesli, süryani keşiş ve kronikçi (Amida 506'ya doğr. - Khalkedon 586), süryani monofizit piskopos ve tanrıbilimci; günümüze yalnızca son bölümü ulaşmış bir Kilise tarihi (*Ekklesiastike Historia*, 572-585) ile o zamanın Mezopotamya'sındaki uygarlık tarihi ve manastır yaşamı bakımından önemli bir belge sayılan, Doğu azizleri üzerine bir kitap yazdı.

İOANNES Geometres ya da **Kyriotes,** X. yy. bizanslı şair. Kamu görevlerinde çalıştıktan sonra tarikata girdi, piskoposluğa yükseltildi. Melitene metropoliti olduğu sanılmaktadır. Yaşamını Studios manastırı'nda keşiş olarak tamamladı. Şiirleri, zamanın tarihsel olayları (Nikephoros Phokas'a övgü) üzerine verdiği bilgiler açısından ilginçtir. Ayrıca çilecilik üzerine bir inceleme, ilahiler ve epigramlar yazdı.

İOANNES Nikiulu, VII. yy. sonu bizans kronikçisi. Mısır'da doğan ve Nikiu monofizitlerinin piskoposu olan İoannes, Bizans dönemine ve VII. yy. Mısır tarihine ayrılan bölümleri önemli olan bir dünya tarihi yazdı. Bu yapıtın günümüze arapça bir çevirisi kalmıştır.

İOANNES İTALOS, grek filozof ve din sapkını (XI. yüzyıl'da Calabria'da doğdu). İstanbul'da platoncu görüşleri öğrettiği gerekçesiyle din sapkınlığıyla suçlandı ve 1082'de resmen aforoz edildi.

İOANNES IV Perhizci (öl. İstanbul 595). İstanbul patriği (582-595). Doğu Roma imparatoru Maurikios'un yakın dostuydu; imparatora, monofizitlere karşı ılımlı davranmasını öğütledi; bu da kıyıma uğramasına yol açtı. İstanbul konsili'nde (588) "bütün ortodoksların patriği" unvanını alması aziz Büyük Gregorius'un tepkisine neden oldu. İoannes IV Rum kilisesi'nin azizlerindendir.

İOANNİNA → YANYA.

İOBATES. Yun. mit. Lykia'nın efsanevi kralı. Kızı Philonoe'yi Bellerophontes'e verdi.

İOKASTE. Yun. mit. Thebai çevriminin kadın kahramanı, Kreon'un kız kardeşi. Thebai kralı Laios ile evlendi. Oğlu Oidipus, bir kehanette belirtildiği gibi bir rastlantı sonucu Laios'u öldürdü ve İokaste ile evlendi. Oğluyla evlendiği anlaşılınca İokaste kendini öldürdü. Homeros efsanesinde adı Epikaste olarak geçer.

İOLANDA D'ARAGONA, Sicilya kraliçesi (? 1380-öl. 1443). Sicilya kralı Luigi II'nin karısı, Sicilya krallarından Luigi III ile René I'in ve Charles VII'nin eşi olan Fransa kraliçesi Marie d'Anjou'nun anneleri. Charles VII üzerinde güçlü bir etkiye sahipti.

İOLAOS. Yun. mit. Thebaili kahraman İphikles ile Automedusa'nın oğlu, Herakles'in yeğeni ve arkadaşı. Herakles ona karısı Megara'yı ve Olimpiyat oyunları'nda ödül kazanabilmesi için arabasını verdi. Herakles'in ölümü sırasında İolaos onun yanındaydı; Sardinya'da Olbia'yı kurmak için Yunanlılar'ı adaya götürdü. Mezarı Thebai'deydi.

İOLE. Yun. mit. Oikhalia kralı Eurytos'un kızı. Herakles Eurytos'u kuşattı ve öldürdü, İole'yi de kaçırdı. Deianeira'nın kıskançlığına kurban giden kahramanın ölümünden sonra İole Herakles'in oğlu Hyllos ile evlendi.

İOLKOS. Tar. coğ. Tesalya'da kent, Pelion dağı eteğinde, Pagasai körfezi yakınında. İolkos, Girit denizciliğinin ulaştığı ileri noktalardan biriydi. Günümüzdeki adı *Volos*'tur.

İON a. (öz. a. *İonia*'dan). Tamlayan olarak İonia'ya ilişkin; İonia ile ilgili.

—Ed. *İon ayağı*, altı ölçü birimi içeren, iki uzun, iki kısadan *(büyük İon)* ya da iki kısa, iki uzundan *(küçük İon)* oluşan ayak. Önce asyalı yunan ozanlar tarafından kullanıldı: Alkaios, Sappho, Anakreon. || *İon dizesi*, ionia ayaklarından meydana getirilen dize. (Yunanlı lirikler, arkaik latin şairler, Martialis ve Petronius tarafından kullanıldı.)

—Mim. *İon düzeni*, mimarlığın, Küçük Asya kökenli beş düzeninden biri. Ayırtedici özellikleri, yanlarında iki kıvrım bulunan bir sütun başlığı ve silmeli bir taban üzerine yerleştirilmiş yivli sütundur. || *Köşeli ion sütun başlığı*, her yüzünde iki kıvrım bulunan, ion düzeninde sütun başlığı.

—Müz. *İon armonisi*, Eski Yunanlılar'da, Platon'un 6 arkaik armonisinden biri. || *İon makamı*, Eski Yunanlılar'ın aktarım makamlarından biri; XVI. yy.'da Glarean tarafından kullanılmaya başlanan diatonik *do* ıskalası üzerine kurulu kilise makamı.

İON. Yun. mit. İonialılar'a adını veren yunanlı kahraman. Kreusa ile Ksuthos'un oğlu. Euripides onu Apollon'un oğlu olarak gösterir.

İON, yunan trajedi şairi (Sakız adası İ.Ö. 485'e doğr. - öl. 422'ye doğr.). Çoğunu Truva *(Agamemnon, Laertes)* ya da Herakles *(Alkmene, Omphale)* çevriminden esinlenerek yazdığı trajedilerinden günümüze yalnızca bazı parçalar ulaşmıştır.

İon, Platon'un, ana konusu şiirsel yaratma olan diyaloğu. Platon, bu yapıtında esin öğretisini, halkaları doğaüstü bir güçle birbirine yapışan mıknatıslı zincir imgesiyle açıklar. Böylece şiir okuyan sanatçı (rhapsodos), esinini şairden, şair de tanrıdan alır.

İon, Euripides'in İ.Ö. 418'e doğru temsil edilen trajedisi. Apollon ve Kreusa'nın oğlu İon doğar doğmaz bir mağaraya bırakılır, daha sonra Hermes tarafından Delphoi'ye götürülerek Pythia'ya emanet edilir. Apollon tapınağı'na hizmet eden İon'u annesi tanımaz ve kıskançlık nedeniyle öldürtmeye çalışır. Anayla oğul sonunda buluşur. Mutlu sonla biten oyun, doğaüstüyle yaşamın alışılagelmiş öğelerini bir araya getirerek işler.

İON denizi, Akdeniz'in orta bölümü, İtalya ve Balkan yarımadalarının güneyiyle Libya açıkları arasında. Akdeniz'in Sicilya, Tunus ve Libya arasında kalan bölümünü (B.'da) Levant denizi'ne (D.'da) bağlar ve Messina boğazıyla Tirren denizi'ne, Otranto boğazıyla da Adriya denizi'ne bağlanır. İon denizi, Calabria ve İon ada yaylalarının üzerinde yer aldığı kıta kenarlarından (K. ve K.-D.), G.-D.'da Doğu Ak-

deniz eşiğinden (derinlik 3 000 m'nin altında) B.'da ve G.'de Messina (4 100 m) ve Sirte (3 900 m) batiyal ovalardan oluşur. İon denizi, Afrika levhasının, Tunus-Libya kenarının altında kalan çökmüş bölümü üzerinde oluşmuş ve Avrasya levhasının güney parçalarının altına girmiştir. Ilık (ortalama 19-20 °C; kışın 15 °C, yazın 25 °C) ve tuzlu (‰ 38,5) sular, saat ibresinin ters yönünde büyük bir yay çizerek Levant, Adriya ve Tirren denizlerine karışmaktadır.

IONA, Büyük Britanya'da ada, Hebrides adalarından biri, İskoçya'nın kuzey-batı'sında, Mull adası açıklarında; 10 km². Aziz Columba burada ilk manastırlardan birini kurdu (563'e doğr.); aziz Colomba'nın ölümünden sonra mezarı önemli bir dinsel ziyaret yeri oldu. XI. yy.'a kadar İskoçya krallarının gömüldüğü yer olan St Oran mezarlığı. XIII. yy. başında kurulan augustinusçu bir manastırın yıkıntıları. XVI. yy.'da eski bir benedikten manastırının yerinde yapılmış St Mary katedrali (manastır yapıları XX. yy.'da yenilendi; mücevher müzesi).

IONESCO (Eugène), rumen asıllı fransız tiyatro yazarı (Slatina, Romanya, 1912). 1913'te anne ve babasıyla Fransa'ya gitti. 1925'te dönüp 1938'e kadar kaldığı anayurdunda edebiyat eleştirmeni olarak ün yaptı. 1938'de kesin olarak Paris'e yerleşti. 1950'de Paris'te oynanan ilk oyunu *Kel* şarkıcı* (la Cantatrice chauve) ile yolunu buldu: alışılmış kuralların hiçbirine uymadan, dil oyununu en uç noktalara götürerek, bu kuralların sahteliğini ortaya koyuyordu. 1951'de aynı konu üzerine aynı yöntemle yazdığı *Ders**'ten (la Leçon) sonra, 1952'de kaleme aldığı *Sandalyeler**'de (les Chaises) yalanın ve alışılagelmiş şeylerin saçmalığını daha acıklı bir dille açıkladı. Eşler arası yalnızlığı, tutkuların gülünçlüğünü, kişiler arası iletişimsizliği acımasızca dile getirdi. Ancak olanaksızı bekleyiş ve ve düşlerin ortaklığı, piyesi, iç yaşam yokluğunun yalnızca belirtilmekle kalmayıp belki de özlemle arandığı bir tür acıklı karnaval haline getiriyordu. *Le Maître*'de (1951) putlaştırmaya karşı olan tiksintisini ortaya koydu, *la Jeune Fille à marier*'de (1953) konuşmak için harcanan çabaları ve sonuçlarını bir kez daha alaya aldı. *İki kişilik hırgür*'de (Délire à deux, 1962) yine anlaşamayan bir çifti işledi. 1953'te kaleme aldığı *Victimes du devoir*, İonesco'nun bu dönemde tüm yapıtlarında dile getirmeye çalıştığı temel düşünceyi en iyi yansıtan oyundur: edebiyattaki tehlikenin her şeyden önce konuşma manisinden ve (yanlış) mantıktan ileri geldiğini göstermek. İonesco'nun tiyatrosu bir özgürlük tiyatrosudur ve iki yönlü bir savaşım verir: sözcüklerle davranışların anlamsızlığına karşı savaşım, buna bağlı olarak da söylemin, tutkunlukların, psikolojik ve siyasal kalelerin "işgal"ine, "çoğalma"sına, "totalitarizm"ine karşı savaşım. *Amede*'de (Amédée ou Comment s'en débarrasser ?, 1954) bir cesedin, karşılıksız sevgi ve kırık umutlar cesedinin bölünüp çoğalması karşısında Amede sonunda uçup gider: cesetlerin her yanı işgal etmesini ve sevginin boşluğunu nesnelerin silinip gitmesi izler. *Tueur sans gages*'da (1959) Béranger tipi ortaya çıkar. *Gergedan**'da (Rhinocéros, 1959) Béranger, isteri ve bireyi yok eden sistem olarak ele alınan her tür "kolektivizm"e karşı direnir. İonesco Béranger'yi *Kral* ölüyor*'dan (Le roi se meurt, 1962) sonra, son kez *Hava yaylası*'nda (le Piéton de l'air, 1962) kullandı. *La Soif et la faim*'de (1965) simgecilik daha ağır basıyordu. *Jeux de massacre* (1970) ve *Macbett*'le (1972) siyaset dünyasının paranoyaklarıyla vebalılarını dile getirdi. 1973'te bir roman (*Yalnız adam* [le Solitaire]) yazan İonesco, daha sonra bunu tiyatroya uyarladı (*Ce formidable bordel*, 1973); bu yapıttaki kahraman kendisine çok benziyordu.

İonesco'nun "liberal", hatta muhafazakâr bir tavır içinde olması 60'lı yılların sonundan başlayarak belirli bir kesimin kendisinden kuşkulanmasına yol açtı. 1970'te Fransız akademisi'ne girmesi şaşkınlık yarattı. Gerçekte, tiyatroda özgürlüğü savunmasını bilen biri olarak kaldı. En seçkin yönetmenlerin yardımıyla "çok yalın, görsel ve çocuksu" bir yapıt yaratmasını bildi. İdeolojilerin boşluklarının ve anlamsız doluluklarının karşısına taçsız bir kral çıkardı: insan.

İonesco, aynı zamanda mizah anlayışını çocukların dünyasına da sunmayı bildi (*Contes numéro 1*, 1969; *Contes numéro 2*, 1970), sanatı (*Notes et contre-notes*, 1962) ve yaşam anlayışı (*Journal en miettes*, 1967; *Présent passé, passé présent*, 1968) üzerine açıklamalar yazdı.

IONESCU (Dumitru, Take), rumen devlet adamı (Ploieşti 1858 - Roma 1922). Liberal (1884), sonra muhafazakâr (1892) partiden milletvekili seçildi. Birçok kez Milli eğitim ya da Maliye bakanlığı yaptı (1892-1904). Muhafazakâr-demokrat parti'yi kurdu (1908); Dışişleri bakanı olarak (1912) Romanya'yı Bükreş konferansı'nda temsil etti (1913). Devlet bakanlığı görevinde bulundu (1916-1918), Müttefikler'e yakınlık gösterdi. Averescu kabinesinde Dışişleri bakanlığına getirildi (mart 1920), Küçük Antant müzarekesini düzenledi (ağustos) ve 1921'de Başbakan oldu.

IONİA. Tar. coğ. Ege denizi'nin Asya kıyısında, Miletos ve Phokaia arasında kalan bölge. (Bir yunan halkı burada yaşadı.)

—Tar. Yunan geleneğine göre, Ionia siteleri, dor istilaları sonucunda asıl Yunanistan'dan atılarak İonia'ya göçenler tarafından kurulmuştur. Gerçekte bu göçün, çok çeşitli sitelerden, Eğriboz, Epeiros ve Peloponisos'tan gelen insanları (özellikle epidauroslu Dorlar'ı) kapsadığı sanılmaktadır. On iki büyük site *(Dodekapolis)*: Sisam, Sakız, Miletos, Efes, Kolophon, Myus, Priene, Lebedos, Teos, Klazomenai, Erythrai ve Phokaia kendilerinin ionialı olduğunu ileri sürüyorlardı. Önceleri aiolisli olan İzmir, Kolophon'dan gelenler tarafından işgale uğrayınca, ionialı oldu. Bu siteler birbirlerine din bağıyla bağlıydılar, çünkü Mykale burnundaki ortak tapınakları *Panionion*'da her yıl Apollon için büyük törenler yapıyorlardı: bazıları (Miletoslu Thales, Prieneli Bias) bu amphiktyonia*'ya siyasal bir güç kazandırmak istedilerse de başarılı olamadılar.

Bereketli bir yerde kurulmuş olan bu ionia siteleri, erkenden büyük bir refaha kavuştular. Miletos çarçabuk önemli bir ticaret merkezi, Phokaia da çok uzaklara giden gemilerin hareket iskelesi oldu. İonia, Anadolu'daki topluluklarla Akdeniz arasında aracı rolü oynuyordu. Kendisi de Karadeniz, Büyük Yunanistan ve Sicilya'da birçok koloniler (bunlar çoğunlukla yeni siteler olmaktan çok, basit ticari şubelerdi) kurdu (İ.Ö. VIII.-VII. yy'lar). Ne var ki, bu refahın yanı sıra hızlı bir siyasal çöküş baş gösterdi. VII. ve VI. yy.'larda, İonia Lydia ve Gyges krallarının, ardından da Karun'un egemenliği altına girdi, Karun'un yenilmesi üzerine de Keyhüsrev'in eline geçti. Pers krallığı'na bağlanan siteler, gerçekte özerkliklerini koruyorlardı (bazılarının başına tiranlar getirilmesine rağmen). İ.Ö. 499'da, Miletoslu Histiaios'un kışkırtmasıyla ayaklanmaları, med* savaşlarının başlamasına yol açtı. Persler'den kurtulan siteler, kendilerini Delos birliği'nin (Atina* konfederasyonu) bağları içinde buldular. Antalkidas antlaşması ile (İ.Ö. 386) yeniden Persler'e verildiler, İskender ve ardıllarının egemenliğine geçtiler ve Roma'nın Asya eyaletine katıldılar. (→ IONİALILAR.)

İonia ayaklanması, Persler'e karşı İonia, Karia, Lykia kentleriyle, Kıbrıs'taki büyüklü küçüklü kolonilerin katılımıyla başlatılan ayaklanma. Persler'in Fenikeliler'e tanıdığı iktisadi ayrıcalıklar, Trakya, Marmara ve B. Karadeniz kıyılarındaki kolonileri kendilerine bağlamaları, yönetici tiranların Persler'le işbirliği yaparak halkı baskı altında tutmaları, Ionia kentlerinin ekonomik etkinliklerini kısıtlamış, halkın yaşamını olumsuz yönde etkilemişti. Byzantion, Khalkedon ve Perinthos gibi kıyı kentlerinin direnmesi sonuçsuz kalmış, ayrıca İonialılar'ın B. Akdeniz'deki bazı kolonileri de saldırılara uğramıştı. Bunun üzerine Miletos kenti tiranı Aristagoras, Miletos'la birlikte tüm ionia kentlerini Pers kralı Dara I'e karşı ayaklandırdı (İ.Ö. 499). Miletoslu Hekataios'un uyarılarına karşılık ayaklanma başka yörelere de sıçradı; Karia, Lykia, Marmara bölgesi kentlerine, Kıbrıs'taki kolonilere yayıldı. Sardes kenti yakılıp yıkıldı. Denizlerde yenilgiye uğrayan pers ordusu, ancak beş yılda duruma egemen olabildi. Miletos ele geçirildi (İ.Ö. 494). Didyma'daki ion hazinelerine elkondu. Miletos halkı Dicle'nin G. kıyılarına sürüldü, kentler yağmalandı. Pers satraplıkları yeniden kuruldu, vergiler daha da artırıldı. Bu ayaklanma ayrıca Birinci Med savaşı'nın çıkmasına neden oldu (İ.Ö. 492).

Kersting-Ziolo

İona
St Mary katedrali
XVI. yy.

İONİA LEHÇESİ a. İonia'da konuşulan ve biçimlerinden biri attike olan eski yunancanın başlıca lehçelerinden biri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İonia lehçesinin ses dizgesinin iki temel özelliği bir yandan digammanın çok çabuk söylenmeyen bir sese dönüşmesi, öte yandan da tüm öteki lehçelerin *a* kullandıkları yerlerde *e*'den yararlanılmasıdır. Bununla birlikte, *r*, *i* ve *e*'den sonra bu *ā*'nın korunduğu attike lehçesinde bu durum görülmez.

Çok eski dönemlere ilişkin yazıtlarla ortaya konan Küçük Asya ionia lehçesi, hemen aydınların dili oldu: Homeros büyük ölçüde ionia lehçesini kullandığına göre şiir dili, Efesli Herakleitos (İ.Ö. VI.-V. yy.'lar) gibi felsefecilerin dili, Miletoslu Thales (V. yy.) gibi metamatikçilerin, Hippokrates ve okulu (V. yy.) gibi hekimlerin ve son olarak da Heredotos'un (V. yy.) dili oldu.

L. Monier

Eugène İonesco

İonia okulu, İ.Ö. VII. yy. sonunda ortaya çıkan yunan felsefe okulu. Bu okul özellikle Miletos ve Efes kentlerinde gelişti. Bu kentlerin birincisinde, Thales, Anaksimandros ve Anaksimenes; ikincisinde de Herakleitos yetişti. Bunlara, Büyük Yunanistan'ın başka yerlerinde ders vermelerine rağmen, etkileri İonia okuluyla aynı düşünce çizgisini izleyen Pythagoras ile Ksenophanes'i de eklemek gerekir. Bütün bu düşünürlerin ortak yanı, doğa olaylarını gözlemlemeye ve yorumlamaya yönelmeleridir. Bundan ötürü Aristoteles, bu düşünürleri, *physikoi*, yani "doğacılar" ya da "fizikçiler" diye adlandırır. Bu düşünürlerin bir başka ortak yanı da, incelemelerinde kullandıkları yöntemdir: araştırma, mitolojik öykülere bel bağlamaktan kaçınma, buna karşı gökbilim, meteoroloji ve

Larousse

Nicolae İorga

biyoloji alanlarından derlenmiş bilgilere dayanma. Son bir ortak yanları da, dünyanın kuruluşunda doğaüstüne rol vermeyi reddetmeleridir. Onlara göre, maddi evrenin nedeni de ancak maddi olabilir. Bütün ionia düşünürleri, olaylardaki çeşitliliği anlayıp açıklamayı sağlayacak bir birleştirici ve ilk temel bulmak isterler. Bunun için, evrenin bu temel ilkesi olarak, her biri kendine göre belli bir öğeyi (su, hava, toprak, ateş) ya da iki karşıt öğenin karışımını (su ve ateş) gösterir. İ.Ö. V. yy.'da, Sokrates'in getirdiği yeni bir anlayışın ortaya çıkmasıyla, bu düşünürlerin kuramları tümüyle yıkıldı.

İONİA SATRAPLIĞI, Persler döneminde, Anadolu'da kurulan satraplıklardan biri; Anadolu'nun B. kıyı bölgesinin tümünü, Aiolis'ten Karia, Lykia ve Pamphylia' ya değin uzanan kesimle, Lydia'nın G.'ini kapsıyordu (pers dilinde İauma, Yauna, Yavana'ydı). Başındaki satrap, eski Lydia başkenti Sardes'te oturuyor ve "Aşağı Asya büyük satrabı" ya da "Deniz bölgesi büyük satrabı" sanını taşıyordu. Bu satraplık, İran'a 400 talent vergi ödemekle yükümlüydü. Daha önce de Lydialılar'a vergi ödeyen yunan kentleri, sık sık meydana gelen siyasal çatışmalara sahne oluyor, Persler kendilerine sadık yerel tiranları yönetime getiriyordu. Bu yüzden İonialılar'ın bir bölümü ülkelerini terk etti. Buna karşılık kimi kentler de gelişti, zenginleşti. Ancak İ.Ö. VI. yy.'dan sonra pers baskısının artması, vergilerin yükselmesi vb. olaylar, *İonia* ayaklanması*'nı doğurdu.

İonia savaşı, Persler'in desteğindeki Spartalılar'la Atinalılar arasında geçen savaş (İ.Ö. 409-405). → PELOPONISOS SAVAŞI.

İONİA takımadaları, İonia denizi'nde yedi büyük adayla (kuzeyde Korfu ve Paksos, güneyde Lefke, İthake, Kefalonya, Zakynthos ve Kythira) birçok küçük adadan oluşan yunan takımadaları; 2 307 km²; 184 400 nüf. Otuzu sürekli yerleşim yeridir. Diğerlerine mevsimlik olarak çobanlar, balıkçılar ve turistler uğrar.

—Tar. Antikçağ'da Korinthos, Kerkyra (Korfu) ile Lefke'yi kolonileştirdi, Vespasianus da bunları Roma'ya bağladı. Sicilyalı Ruggero tarafından ele geçirilen adalar (1148) 1386'ya kadar Napoli krallarının ya da epeiroslu zorbaların egemenliğinde kaldıktan sonra o tarihte Venedik'e geçti. Fransızlar'ın işgal ettiği (1797) adaları Ruslar ve Türkler geri aldılar (1799). Pavel I, adaları bağımsız bir devlet yaptı (mart 1800). Adalar, Fransa'ya geri verildi (1807), İlliria eyaletlerine katıldı, Korfu hariç olmak üzere İngilizler'ce işgal edildi (1809) ve britanya protektorası durumuna getirildi (kasım 1815). Yunan kralı Georgios I tahta çıkınca, onu kendi tarafına çekmek isteyen Büyük Britanya, adaları Yunanistan'a bıraktı (mart 1864).

İONİALILAR, kendilerine kahraman olarak adaşları İon'u seçen eski yunan halkı. Euboia'da, Attike'de, Ege adaları' nın çoğunluğunda, Asya kıyılarının büyük bir bölümünde *(İonia)* yerleşmiş olan İonialılar Aiolisliler ya da Dorlar'dan ayrı bir lehçe kullanıyorlardı. Bu halkın çok erkenden Asyalılar ile ilişki kurmalarından dolayı, Doğulular Yunanlılar'a İonialılar adını vermişlerdir.

İONİDİUM a. Yarı tropikal Amerika'da yetişen otsu ya da alt kısmı odunsu bitki. (Yaprakları genellikle almaşıktır; çiçeklerinde birbirine eşit olmayan beş taçyaprak vardır, alttaki taçyaprak ötekilerden iki üç defa daha uzundur. *İonidium ipecacuanha* türüne "yalancı ipeka" denir. Menekşegiller familyası.)

İonisation, E. Varèse'in vurmalı çalgı çalan 13 müzikçi, çeşitli toplumlara ait 35 çalgı ve 2 siren için yapıtı. İlk kez 1931'de seslendirildi. Batı'da, vurmalı çalgının solocu olduğu ilk partisyon olan bu yapıtın yarattığı ses evreni, savaş sonrasının elektroakustik müzik araştırmalarının habercisidir.

İONOPOLİS. Tar. coğ. İnebolu*'ya İ.S. I. yy.'da, Marcus Aurelius döneminde verilen ad.

İOPHON, atinalı trajedi şairi (İ.Ö. V. yy. sonu). Sophokles'in oğluydu, günümüze yalnızca bazı parçalar kalmış olan elli trajedi yazdı.

İORA a. (malayca sözc.). Endonezya ve Malaysia'nın tropikal ormanlarında yaşayan, kısa bacaklı, kıvrık uzun gagalı, *Aegithina* cinsinden meyvecil küçük kuşların genel adı. (Maviperikuşugiller familyası.)

İORD ya da **JORD,** iskandinav mitolojisinde Toprak'ın kişileştirilmesi: Odin'in karılarından biri ve Thor'un anası.

İORDANNİNU (Maria), yunanlı kadın edebiyatçı (İstanbul 1897). İlk kitabını 65 yaşında yayımladı. *Loksandra* (1963) adlı bu özyaşamöyküsel yapıtında yüzyıl başındaki İstanbul yaşamını anlatır. Yine özyaşamöyküsel olan daha sonraki yapıtları *Diakopes ston Kaukaso* (1965) ve *San ta trela pulia* (1978) serüven ve deneyimler dolu bir yaşamdan çeşitli kesitler sunar.

İORGA (Nicolae), rumen tarihçi ve yazar (Botoşani, Boğdan, 1871 - Strejnicu, Sinaia yakınında, 1940). 1895'te Bükreş'te dünya tarihi kürsüsünün başkanlığına getirildi, toprağın sunduğu zenginliklerden esinlenen sağlıklı bir edebiyatı salık veren sămănătorulculuk hareketine katıldı ve *Sămănătorul* gazetesini yönetti. Rumenler'in birliği için mücadele veren *Geschichte des rümanischen Volkes*'i kurdu ve Vălenii'de bir halk üniversitesi (1908), 1921'de Fontenay-a-ux-Roses rumen okulu'nu açtı. 1922'de Sorbonne'da öğretim üyesi oldu. Siyasal alanda, 1907'de Iaşi milletvekili olan İorga, Alexandru C. Cuza ile ulusal ve demokratik eğilimli yeni bir parti kurdu. Meclis başkanlığı, Milli eğitim bakanlığı (1931-32) yaptıktan sonra, 1939'da Senato başkanı oldu. Demir Muhafızlar hareketine karşı olan İorga bu hareket yandaşları tarafından öldürüldü.

En önemli yapıtı 10 ciltlik *İstoria Românilor* (1936-1939), olan İorga, Venedik, Osmanlı İmparatorluğu ve Haçlı seferleri tarihleriyle de ilgilenmiştir. Şiirler, genelde tarihi kişilerden esinlenen kırka yakın oyun (*Constantin Brâncoveanu*, 1914), bir özyaşamöyküsü (*Mes horizons; Une vie d'homme telle qu'elle fut* [fr. çev.], 1934), *Pensées* (fr. çev., 1911) adlı bir yapıt ve gezi öyküleri de yazmıştır. Derin bilgisi, değişik dönemlere ait rumen edebiyat tarihi kitaplarında ve *Histoire des littératures romaniques* (fr. çev., 1920) adlı bir yapıtta somut olarak görülür.

İOS ya da **NİOS,** Ege denizi'nde yunan adası, Kyklades takımadasında, Naksos ve Santorini arasında; 105 km²; 1 200 nüf. İnanışa göre Homeros burada ölmüştür. Turizmi gelişmektedir.

İOTA a. Yunan abecesinin dokuzuncu harfi. Fenike *yod* göstergesinden türemiştir, türkçedeki *i*'nin karşılığıdır.

İOTAPE. Tar. coğ. Anadolu'nun G.'inde, Kilikia bölgesinde antik kent; Antalya'ya bağlı Gazipaşa ilçesinin 9 km kadar K.-B.'sında, kıyıdadır. Adını, son Kommagene kralı Antiokhos IV'ün kızı İotape'den alan kent, İ.Ö. I. yy.'ın ikinci yarısında kuruldu. Surlar, antik yol, Traianus'a adanan küçük bir tapınak, tonoz örtülü odaları bulunan bir yapı, nekropoliste giriş ve ana odadan oluşan mezarlar, heykel kaideleri, kiliseler başlıca kalıntılardır.

İOVİANUS Flavius Claudius (Singidunum, Moesia, 331'e doğr. - Dadastana, Bithynia, 364), Roma imparatoru (363-364). Julianus'un ölümünden sonra (363) İllyria lejyonları tarafından imparator ilan edildi ve pers kralı Şapur ile pek şerefli olmayan bir barış yaptı. Hıristiyandı, kilisenin ayrıcalıklarını artırdı, ama genelde kendini hoşgörülü olarak tanıttı.

İOVİNUS, galyalı gasıp (öl. Narbonne 413). 411'de Mainz'de akıncı kavimler tarafından krallığa seçildi; belki de galyalı soyluları temsil ediyordu. Valencia'da yakalandı ve vali Dardanus tarafından öldürtüldü.

İOWA, Mississippi'nin (ABD) kolu (sağ kıyıdan), *İowa eyaleti*'nin doğu kesiminin bir bölümünü akaçlar ve *İowa City*'den geçer; yakl. 500 km.

İOWA, ABD'nin orta kesiminde (Midwest) eyalet; 145 791 km²; 2 787 424 nüf. (1991). Merkezi *Des Moines*. İowa, ABD'nin en zengin tarım bölgesi Corn Belt'in ya da Midland Feed Region'un ortasındadır. Tarıma en çok açılmış eyalettir: çok iyi iklim (yazlar sıcak ve nemli), toprak (lös) ve yüzey şekilleri (geniş ovalar) koşulları sayesinde yüzölçümünün % 95'i değerlendirilir. —XIX. yy. ortasında, öncülerin amaçlarına uygun bir biçimde gelişmiş olan yaygın yöntemlerle yapılan hayvancılık evresinden ve bunu izleyen yalnızca buğday ekimi evresinden sonra, iklime daha uygun düşen ve büyük baş hayvanların beslenmesine yönelik bir iktisadın temelini oluşturan mısır ekiminde karar kılındı. Bu evrede çiftlikler özel üretimlere yöneldiler: bazıları yalnızca domuz (15 M; ABD'de birinci) ve süt inekleri yetiştirmeye, batının öküzlerini semirtmeye uğraşırken, başkaları çok yoğun biçimde mısır ve soya ekimine giriştiler. Genel tarım geliri bakımından İowa, Kaliforniya' dan sonra ABD'de ikinci sırayı alır. Günümüzde tarımın sanayileşmesi aileye dayanan tarımı tehdit etmektedir. Kentlerde (nüfusun % 60'ı), ikinci ve üçüncü kesim büyük ölçüde tarıma bağlıdır; eyaletteki başlıca yerleşmeler Des Moines, Cedar Rapids, Davenport ve Sioux City'dir.

—Tar. Önce Fransızlar'ın ayak bastığı (Louis Joliet ve Jacques Marquette, haziran 1673) bu bölge Fransa'ya (1682-1762, 1800-1803) ve İspanya'ya (1762-1800) bağlandıysa da Avrupalılar ilk yerleşme merkezini ancak 1788'de kurabildiler. Önce özerk arazi haline gelen (12 haziran 1838) İowa, 28 aralık 1846'da eyalet oldu.

İOWA CİTY, ABD'de (İowa) kent, *İowa* ırmağı kıyısında: 50 500 nüf. Üniversite. Tarım ve tıp merkezi. Kent, 1839-1857 arasında İowa arazisinin merkezi oldu (1857'de merkez Des Moines'a taşındı).

İ.Ö. (*İsa'dan önce*'nin kısaltması). İsa'nın doğumu olarak kabul edilen 1. yıldan önceki çağlar için kullanılır.

İP, -pi a. **1.** Çeşitli liflerden yapılan ve genellikle bitişik sarımlı bobinler halinde piyasaya sürülen, belirsiz uzunlukta, düzgün çapta, silindir biçiminde gereç: *Naylon ip. Çamaşır ipi.* **—2.** İplik. **—3.** Asarak öldürme cezası: *Sonunun ip olduğunu bildiği halde kendisini bu kirli işlerden kurtaramadı.* **—4.** *İp atlamak*, ipin iki ucundan çevrilmesiyle ipe ayak ve başı değdirmeden zıplanarak oynanan oyun. || *İp cambazı*, iki direk arasına yüksekten gerilmiş ip üzerinde gösteri yapan cambaz. || *İp kaçkını*, asılmayı gerektirecek kadar kötü ve kirli işler yapan kimse. || *(Birine) ip parası vermek*, birini kabaca kovmak, başından savıp uzaklaştırmak. || *(Bir kimseye) ip takmak*, bir kimsenin kötü bir duruma düşmesine çalışmak, onun kötülüğü için çalışmak. || *İp takmamak*, hiçbir şeyi umursamamak, dinlememek (arg.). || *İp ucu* → İPUCU. || *İpe basan*, sersem, budala, aptal (arg.). || *(Birini) ipe çekmek*, bir kimseyi asarak öldürmek. || *İpe dizmek*, boncuk ve benzeri şeyleri ipliğe geçirip sıralamak. || *İpe gelesice*, "asılarak öl" anlamında kullanılan bir ilenme sözü. || *İpe sapa gelmeyen, ipe sapa gelmez, ipi sapı yok*, akla ters düşen, birbiriyle çelişen, saçma sapan söz için kullanılır: *Bırak bu ipe sapa gelmeyen sözleri de de-*

diğimi yap. || *İpe un sermek,* istenilen bir işi yapmamak için inanılması güç birtakım bahaneler öne sürmek, engeller göstermek. || *İpi çözmek,* bir kimseyle arasındaki bağı koparmak, ilgiyi kesmek (halk.). || *İpi çürük,* bir kimsenin güvenilmez biri olduğunu belirtmek için söylenir. || *İpi kırık,* serseri, başıboş, sorumsuz (arg.) || *İpi kırmak,* savuşup gitmek, sıvışmak (arg.). || *İpi koparmak,* bir kimse ya da bağlı olduğu kuruluşla ilişkisini tümüyle kesmek. || *İpin ucu birinin elinde olmak,* işi başkaları yönetir, başkaları yönlendirir durumda olmak. || *İpin ucunu kaçırmak,* bir işin yürütümünde ölçüyü yitirmek, duruma egemen olamamak. || *İpini boyamak,* bir işi ustalıkla gerçekleştirmek. || *(Birinin) ipini çekmek,* birini uyararak ölçülü davranmaya zorlamak. || *İpini kendi eliyle çekmek,* kendi yıkımını kendi eliyle hazırlamak. || *İpini kesmek,* bir yerden savuşup kaçmak; bir kimseyi parasız bırakmak (arg.). || *İpini kırmak,* azmak, ölçü kural tanımaz bir duruma gelmek (arg.). || *İpini koparan,* işi gücü olmayan, başıboş kalan anlamında kullanılır: *İpini koparan oraya koşmuştu.* || *İpini sürümek,* bela aramak, cezalandırmayı gerektirecek işler yapmak. || *İpini sürüyüp gezmek,* başıboş, serserice dolaşmak. || *İpini üstüne atmak,* başıboş, kendi haline bırakmak. || *İpinin kıvrığı çözülmek,* bir konuda birine haksız davranmak. || *(Birinin) ipiyle kuyuya inilmez,* bir kimseye güvenilemeyeceğini belirtmek için kullanılır. || *(Bir zamanı) iple çekmek,* bir şeyin olacağı ya da yapılacağı zamanı sabırsızlık içinde beklemek: *Geleceğin günü iple çekiyorum.* || *(Bir işin) ipleri birinin elinde olmak,* bir işi gizlice, el altından yönetmek, çekip çevirmek. || *İpte görmek,* asılmış olarak görmek. || *İpten kazıktan kurtulmuş,* hoyrat, serseri, azgın, her türlü kötülüğü yapabilecek yaratılışta olan kimseler için kullanılır: *İpten kazıktan kurtulmuş bu insanlar arasında günlerinin dolmasını bekliyordu.* || *İpten kuşak kuşanmak,* yoksul düşmek.

—Dağc. *Dağcı ipi,* bir zincirde yer alanları birleştiren ve rapel türü inişlerde ve yapay tırmanışlarda güvenliği sağlayan bağ. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Dokmc. *İp ağacı,* sarma tip bir dikey el dokuma tezgâhı olan istar*a bazı yörelerde verilen ad.

—Ger. day. *İp eğrisi,* belli dış kuvvetler sisteminin etkisinde kalan bir ipin denge eğrisi. (Zincir eğrisi değişmez kesit ve ağırlıktaki bir telin ip eğrisidir.)

—İnş. *İp çekme,* taş ya da tuğla bir duvarı örerken, dış yüzün düzgün ve tam düşey olmasını sağlamak için kılavuz olarak ip kullanma. || *İp iskelesi,* yapının zemine uygulanması (aplikasyon) için yapı tabanının 1,5-2 m dışına çepeçevre kurulan ahşap çerçeve. (Köşe ve ara kazıklarının çakılmasından ve yatay lataların tespitinden sonra, duvarların, sütunların hizalarını belirleyen karşılıklı çiviler arasına ip ya da ince tel gerilir. Bunların kesişme noktalarından indirilen çeküllerle plandaki temel ya da duvarlar uygulanır.)

—Sirk. *İp cambazı,* yüksekte gerili bir halat üzerinde gösteriler yapan dengeci akrobat. || *Uçan ip,* ip cambazlarının kullandığı bir ucu bir yere bağlı ip donanımı. (Trapez henüz sirklere girmeden önce birçok hava cambazlığı [sallanma, burgaç, asılma vb.] uçan iple yapılırdı.)

—ANSİKL. Dağc. Kenevir halkalardan yapılan eski iplerin yerini naylon ipler aldı; bunlar, daha esnek ve daha hafiftir; çürümez, dağcının düşmesi durumunda şok enerjisini daha iyi karşılar. Kullanılan başlıca ip çeşitleri şunlardır: *güvenlik ipi,* tek kat kullanılır (çapı 11 mm), genellikle 40 m uzunluğundadır; *rapel ipi,* çift kat kullanılır (çapı 9 mm), boyu 70'le 80 m arasında değişir, iki renklidir. Dağcı ipleri, piyasaya verilmeden önce laboratuvarlarda titizce incelenir, fizik ve mekanik nitelikleri denendikten sonra da üzerlerine Uluslararası dağcılar birliği'nin damgası vurulur. Sabit ipler büyük tırmanışlarda sarp yamaçları aşmak için kullanılır, bu yamaçlarda iplere Jumar türü sürgülü tutaklar takılarak ilerlenir.

İPARRAGUİRRE Y BALERDİ (Jose María DE), bask şair (Villarreal de Urrechu, Guipúzcoa, 1820 - İchaso, Guipúzcoa, 1881). Siyasal nedenlerle birçok kez sürgün edildi; şarkılar, özellikle de *Gernikako arbola* (1853) adlı bask ulusal marşını yazdı.

İPATİNGA, Brezilya'da (Minas Gerais) kent, rio Doce vadisinde; 152 700 nüf. Demir-çelik sanayisi.

İPATYEV (Vladimir Nikolayeviç), rus kimyacı (Moskova 1867 - Chicago 1952). Sen-Petersburg'da profesördü, 1930'da ABD'ye göç etti, Northwestern Üniversitesi'nde kürsü sahibi oldu ve bir yüksek basınç ve kataliz laboratuvarı kurdu. Petrol kimyası ve metal oksitleriyle kataliz üzerine araştırmalar yapmıştır.

İPÇİK a. Bot. Erkekorganda, başağı taşımaya yarayan alttaki ince kısım. (Eşanl. ANTER.)

—Havc. *Akım ipçiği,* profil verilmiş bir cisim çevresinde, başında ya da sonunda görülen hava akımının temel bileşeni.

İPE a. (fr. *ipé*). YEŞİL ABANOZ*'un eşanlamlısı.

İPEK a. **1.** İpekböceklerinin ürettiği maddeden elde edilen iplik ya da kumaş. (Bk. *ansikl.* böl. Güz. sant., Coğ. ve Tekst.) **—2.** *İpek gibi,* ince, parlak, yumuşak bir şey ya da iyi huylu bir kimse için kullanılır.

—Balıkç. Doğal ipek ya da suni elyaftan yapılmış olta ipi.

—Bot. *Bitkisel ipek,* ipekotunun tohumlarında bulunan uzun ve ipek gibi yumuşak kıllar.

—Değirmenc. Eleklerin eleme yüzeyi. (Eskiden ipek ipliklerle dokunan bu elekler, günümüzde naylon ya da metal tellerle dokunmaktadır.)

—Eczc. *Cerrah ipeği,* sterilize edildikten sonra cerrahi dikişlerde kullanılan, değişik kalınlıklarda, yassı dokuma ya da bükülmüş ip biçiminde ipek.

—İpekböcç. *Cerrah ipeği,* ipekböceğinin ipek bezlerinin, böcek koza sarmadan önce çıkarılıp gerilmesiyle elde edilen kısa iplik. (Cerrahi tekniğinde sağlam bağ ve dikişlerin atılmasında kullanılır.) || *İlk ipek,* ipekböceğinin koza yapmaya başlamadan önce kendisini çevredeki herhangi bir desteğe (çalı, vb.) bağlamak amacıyla salgıladığı ipek.

—Kâğ. san. *İpek kâğıdı,* çok hafif ve yarısaydam muslin kâğıdın yaygın adı.

—Tekst. *Bitkisel ipek,* kapsüllerden (pamukta ya da kapokta olduğu gibi) çıkan tanelerdeki tohumunun üstderi hücrelerinin proliferasyonu sonucu elde edilen lif. (Proteinli maddelerden oluşan çok uzun hayvansal ipeklerin tersine, bitkisel ipekler odunlaşmış selülozdur. Pamuk elyafı gibi eğirilemeyen bu bitkisel elyaf, *Asclepias cornuti* ya da *Calotropis procera* ve *C. gigantea* gibi ipekotugiller ve *Beaumontia grandiflora* gibi zakkumgiller ailesinden gelen yağlı bitkilerden çıkarılır.) || *Bükümlü ipek,* bükme işleminden geçirilmiş ipek. || *Demetlenmiş ipek,* paketler halinde katlanmış, boyama işleminden geçirilmemiş ipek. || *Dikiş ipeği,* dikişte kullanılan bir tür ipek ipliği. || *Esnek ipek,* tam bir pişirme işleminden geçirilmiş ve hemen hemen bütün zamkı giderilmiş ipek. || *Gevşek ipek,* bükülmediğinden dayanıksız olan ipek. || *Turalanmış ipek,* boyama işleminden geçirmek üzere aprelenmiş ipek. || *Yabani* ya da *vahşi ipek, Bombyx mori* dışındaki tırtılların ürettiği kozalardan çekilen ipek.

—Zool. Çeşitli eklembacaklıların (örümcekler, böcekler) bezlerinden salgılanan, havada sertleşerek dayanıklı ve yumuşak bir ipliğe dönüşen salgı; özellikle ipekböceği *(Bombyx mori)* kelebeğinin yaşlı larvasının, nemf kozasını örmek için kullandığı salgı. (Bk. *ansikl.* böl.) || Kimi ikiçenetli yumuşakçaların ayaklarından salgılanan ve bu hayvanların tutunma organlarını ya da bisüslerini oluşturan madde. || Halkalısolucanlarda, kıla benzeyen beden örtüsü ürünü. (İpek, çokkıllılarda çok, solucanlarda azdır; toprak kurdu ve sülüklerdeyse hiç yoktur.) || Kuşların burun deliklerini çevreleyen güçlü, çok ince tüylere verilen ad. || Böceklerde, kıla benzeyen ve genellikle duyu organı görevi yapan dışderi eklentisi. || Kabuklubitgillerde balmumu salgılayan kutikula eklentisi. || *İpek salgıbezi,* genellikle başta bulunan dudak ya da salya salgıbezleri. (Sertleşince ipeğe dönüşen sümüksü ve kalın salgıyı üretir. Kimi ipek yapan böceklerde, salgıbezleri, tarsusta ya da rektumda olabilir.) || *Muga ipeği,* Assam'da yaşayan yarı evcil *Antheraea assama* adlı kelebeğin ipeği. || *Tasar ipeği, Antheraea paphia* adlı kelebeğin kahverengi ipeği.

◆ sıf. **1.** İpekten yapılmış: *İpek çorap. İpek kumaş.* **—2.** İpeği andıran; yumuşak, parlak: *İpek saçlar.*

—ANSİKL. Coğ. İpek lüks bir tekstil ürünüdür ve her zaman düşük olan üretimi, bugün ayrıca sentetik tekstil ürünlerinin rekabetiyle karşılaşmaktadır. Koza yetiştiriciliğinin sıcak iklim ve yoğun el emeği gerektirmesi, ipek üretiminde uzakdoğu ülkelerinin ağır basmasını açıklar. Çin (44 000 t) ve Hindistan (11 100 t), dünya üretiminin (71 800 t) yaklaşık % 76'sını sağlar (1990). Bu iki ülkeyi geriden olmakla birlikte, şu ülkeler izler: Japonya (5 800 t), Kafkas ülkeleri (4 000 t), Brezilya (1 700 t), Kuzey Kore (1 400 t), Tayland (900 t) ve Güney Kore (700 t). Avrupa'da üretim XIX. yüzyılın sonundan beri azalmaktadır; Fransa'da (Cévennes) ipekböceği hemen hemen yetiştirilmemektedir. İtalya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve İspanya'da ipek üretimi önemsizdir. İpekli dokuma sanayisi, Japonya gibi üretim bölgelerinde ve daha az ölçüde de, gelenek, işgücü ve sermayeden yararlanan en eski sanayileşmiş ülkelerde toplanmıştır. İpek ticaretine ve ipekçiliğine, XX. yy. başına kadar Lyon ve Milano egemendi. Batı Avrupa bu alanda, son savaştan bu yana gerileyerek yerini ABD'ye bıraktı: ABD, Japonya ile birlikte, dünyada en çok ham ipek kullanan iki ülkeden biridir. (→ İPEKÇİLİK.)

—Güz. sant. İpek, tıpkı ipek sanatları gibi doğu kökenlidir. Şang döneminin sonunda (İ.Ö. XVII. - XI. yy.) Çinliler ipeği keşfetmiş ve sırlarını titizlikle gizli tutmuşlardı. Romalılar ipeğin nasıl elde edildiğini bilmiyorlardı. Elagabalus, kadınların kullandığı ve çok pahalı olan ipekten bir elbiseyi giyen ilk batılı kişiydi. 555'te, imparator İustinianos, Çin'e iki nesturi keşiş gönderdi. Bunlar, ipekböceği yumurtaları getirdiler ve Suriye'de, sonra da Peloponisos'ta böcekhaneler kuruldu. XII.

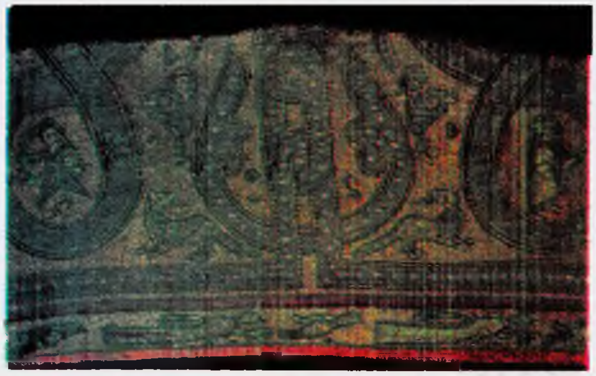

ip cambazlarının Haliç'te gösterisi XVIII. yy.'ın ilk yarısı *Surnamei Vehbi'den Topkapı sarayı müzesi, İstanbul*

S. Mercier

ip cambazı (Uluslararası sirk festivali Monte-Carlo, 1981)

Giraudon

altın ve ipek ipliklerle dokunmuş ayin kaftanının parçası Sicilya, X. yy. ***Dokumalar müzesi, Lyon***

Lauros-Giraudon

Astana'da (Çin) bir mezardan alınmış ipek parçası (yüz yüze bakan kuşları çevreleyen inci işlemeli iki sıra madalyon) İ.S. VII. yy. ***Çin Halk Cumhuriyeti***

Lauros-Giraudon

ipek lampasın eninden ayrıntı Lyon, 1730'a doğru ***Carnavalet müzesi, Paris***

yy.'da, Sicilya* kralı Ruggero, Palermo'yu önemli bir ipek yapımı merkezine dönüştüren zanaatçıları Yunanistan'dan getirdi. Aynı dönemde, Granada, Toledo, Sevilla ve Valencia'da birçok atölye kuruldu ve gelişti.

• *Türkler'de ipek.* İpeğin elde edilmesi ve dokumacılıkta kullanılmasının Uzakdoğu'da, büyük olasılıkla Çin'de başladığı ve buradan Batı'ya yayıldığı konusunda yaygın bir görüş vardır. İpeğin doğu ülkelerinden Batı'ya yayılmasında, İpek yolu adıyla tanınan ticaret yolunu denetimlerinde tutan ve Çin'le komşu olan Türkler'in önemli rol oynadığı, birçok araştırmacı tarafından benimsenen bir görüştür. İpeğin Batı'ya yayılmasında İran'ın da önemli katkıları olduğu bilinmektedir.

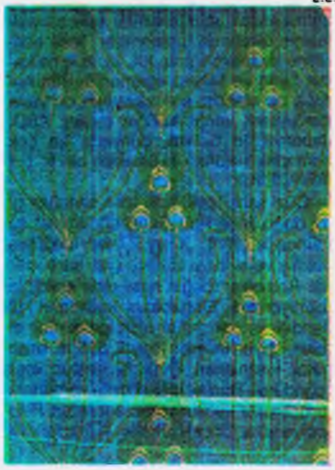
İpeğin güç elde edilmesi ve bu yüzden az miktarda kumaş üretilebilmesi nedeniyle ipekli kumaşların ilk örnekleri hükümdarlar ve saraylılar tarafından kullanıldı. Dokumacıların hükümdarlara hünerlerini göstermek üzere uyguladıkları yeni teknikler, dokumanın değerini artırmak üzere kullandıkları altın ve gümüş teller, ipekli kumaşların değerini artırmak yanında dokumacılık sanatının gelişmesine de katkıda bulundu.

Orta Asya'nın D. Türkistan bölgesindeki kurganlarda yapılan kazılardan ele geçen ve İ.Ö. VII. - I. yy.'lara tarihlendirilen ipekli kumaş parçaları düz renklidir ve bunların Çin'den getirildiği sanılmaktadır. Noyun-ula kurganında ele geçen ipeklilerin bir bölümü Çin, bir bölümü İran kökenlidir. Katanda kurganından çıkarılan kumaşlar ise sasani motifleri ile ya da Bizans tekniğiyle dokunmuş kemha türü kumaşlardır.

Türkler'de ipekli dokumacılığın büyük olasılıkla Göktürkler ve Uygurlar döneminde başlamış olabileceği öne sürülür. Selçuklular Anadolu'ya geldiklerinde, kendilerinden önce Roma ve İran etkisiyle bütünleşmiş yerli bir ipekli dokumacılığıyla karşılaştılar. Selçuklular'ın bir yandan Bizans, bir yandan İran, Semerkand ve Buhara ile olan ilişkileri, bu ülke sanatlarının Orta Asya türk sanatıyla birleşerek yeni bir karakter kazanmasını sağladı. Bu döneme ait en eski örnek XIII. yy.'a tarihlendirilen ve Alaettin Keykubat için Sıvas'ta dokutturulduğu sanılan bir kumaş parçasıdır. Lyon müzesi'nde bulunan bu dokuma, ipek zemin üzerine altın teller kullanılarak yapılmıştır. Gene XIII. yy.'a ait olan ve Berlin Staatliche Museum'da bulunan bir ipekli dokuma parçasının Konya'da dokunduğu sanılmaktadır. Üzerinde çift başlı kartal motifleri bulunan kumaşın atkı iplikleri ipektendir ve dokumada altın kılaptan kullanılmıştır. Ayrıca bugün Londra'daki Victoria and Albert museum'da da bu döneme ait ipekli bir dokuma örneği bulunmaktadır.

fasone ipekten dokunmuş "tavuskuşu tüyleri" bezekli Tours kumaşı, Lyon, 1899 ***Dekoratif sanatlar müzesi, Paris***

L.L.

Osmanlılar'ın ilk dönemlerinde Bursa, İran ipeğinin Anadolu'daki ticaret merkezi oldu. İranlı ipek tüccarları burada özellikle italyan tüccarlarla alışveriş yapıyorlardı. Gelişen ipek ticaretinin yanı sıra ipek üretimi de başlatıldı ve Batılılar'ca aranan çeşitli ipekli kumaşlar dokunmaya başladı.

XIV. ve XVI. yy.'lar arasında zirveye ulaşan türk dokumacılığında, imparatorluğun sınırlarının genişlemesi ve zenginleşmesi sonucu ipekli dokumalara olan ilgi giderek arttı. İpekli dokumalar giderek çeşitlendi ve ipekli dokumacılığı Anadolu'nun çeşitli yörelerine yayıldı. Bursa dışında İstanbul, Edirne, Amasya, Bilecik, Göynük (Bolu), Aydos, Konya, Karaman, Denizli, İzmir, Aydın başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yöresinde kemha, seraser, zerbaft, serenk, atlas, kutnu, hatayi, hare, tafta, canfes, diba vb. ipekli kumaş türleri dokunmaya başlandı.

Başlangıçta bu dokumalar için gerekli ipek ipliği Doğu'dan getirilirken gelişen dokumacılıkla birlikte ipekçiliğe de önem verilmeye başlandı. Bizanslılar döneminde Mudanya ve çevresinde oluşturulan dutluklar genişletildi, Bursa, Bandırma, Bilecik, Söğüt, Beypazarı, İznik, Aydın, Kütahya, İzmir ve Karadeniz yörelerinde dutluklar yetiştirildi.

XVI. yy. başlarında Bursa'da 1 000 kadar ipekli dokuma tezgâhı vardı. XVI. yy.'da ipekli dokumacılığının en güzel örneklerini veren Bursa ipeklileri XVII. yy.'dan başlayarak niteliklerini yitirdi, XVI. yy.'ın sonlarına doğru Bursa'nın yerini İstanbul almaya başladı. İstanbul'da kurulan dokuma atölyelerinin iplik gereksinimi gene Bursa'dan karşılanmaktaydı. 1564 tarihli bir belgede, seraser tezgâhlarının sayısının 310'a ulaştığı belirtilerek kumaşların niteliklerinin düştüğünden, evsafa uygun dokunmadığından söz edilmekte ve niteliksiz üretim yapan atölyelerin kapatılması hükme bağlanmaktadır. 1577'de 268 seraser tezgâhından 100'ünün seraser yapımını sürdürmesi, geri kalanlarınsa serenk ve kemha dokuması buyurulmaktadır. 1613 yılına ilişkin bir kayıtta bu dönemde seraser tezgâhlarının tekrar 300'e ulaştığı belirtilmektedir. 1645 tarihli bir belgede ise seraserlerde kullanılacak ipeklerin cinsi (altın ve gümüş tel dışında) ve miktarları ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre Bursa ipeğinin yanı sıra İran ipeği ve Trablus ipeğinin de yarı yarıya kullanıldığı görülmektedir. Özellikle seraser imalatında Bursa ipeği 1/4 oranındadır. Bir bölüm ipeklilerde ise 1/5 Bursa, 2/5 Trablus ve 2/5 İran ipeği kullanılmıştır. Bursa ipeğinin az oranda kullanılması üretiminin yeterli olmayışındandır.

XVII. yy.'ın başlarında Batı'da başlayan gelişmeler karşısında yavaş yavaş gerileyen ipekli dokumacılığı, yerini Batı için ipek üretimine bıraktı. XVIII. ve XIX. yy.'larda ise Anadolu özellikle Fransa ve İtalya'da dokunan ipekli kumaşlar için bir hammadde kaynağı haline geldi. İpekçilik yapılan yöreler Afyonkarahisar, Niğde, Diyarbakır, Malatya, Maraş, Gaziantep ve Hatay'a değin genişledi.

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu tüm Yakındoğu ülkelerinin ipek üretiminin Avrupa'ya sevkinde aracı rolü oynuyordu. İran, Kafkasya, Türkistan ve Suriye ipekleri ilkin Anadolu'ya geliyor, Bursa ipekleriyle birlikte İstanbul ve İzmir limanlarından Avrupa'ya sevk ediliyordu. Sanayileşmenin başlamasıyla 1800'lerde hızlanan gelişmeler Avrupa'nın hammadde gereksiniminin artmasına neden oldu. 1840 -1845 yılları arasında Osmanlı devleti ipek ihraç eden ülkeler arasında yer aldı. Batı'daki gelişmelere ayak uyduramaması ve hâlâ geleneksel yöntem ve makinelerle ipek üretilmeye çalışılması sonucu ipek kalitesi giderek düştü. 1838'de Bursa, İzmit, Bilecik, Lefke, Söğüt ve Aydın'da, gelişen teknolojiye uygun yöntemlerle ipek elde edilmeye başlanması, kalitenin yükselmesini sağladı.

Giderek gerileyen ipekli dokumacılığı, 1844'te kurulan Hereke fabrikası'na 1850'de bir kemhahane eklenerek canlandırılmaya çalışıldı. Ancak bu bölüm 1875'e değin yalnızca saray için üretim yaptı ve ipekli dokumacılığının yeniden canlanmasına katkısı olmadı.

1850'de özellikle Bursa'nın Demirtaş köyü ile Lefke'de üretilen ipekler Avrupa piyasasında ün kazandı. 1856'da çağdaş teknolojiyle ipek üretimi yapan fabrikaların sayısı 37'yi bulmuştu. İpek ihracatı 1900'lü yıllara değin sürdü. 1940'tan sonra ipekli dokumacılığının yeniden önem kazanmasıyla ipek üretimi ancak iç piyasanın gereksinimlerini karşılayabilir duruma geldi ve dışsatım durdu.

—Tekst. İpekböceğinin salgısı, bir serisin zamkına bulanmış üçgen kesitli iki fibroin filamentinden oluşur. Fibroin ve serisin, Bombyx ipeğinde 3/4 - 1/4 oranlarında bulunan proteinli iki maddedir. İpeğin kimyasal yapısı 18 aminoasidin birleşmesine dayanır; bunlardan 4'ü madde ağırlığının % 84'ünü oluşturur. Sözkonusu aminoasitler, lifin kristalli bölgelerinde glikokol, alanın, serin ve biçimsiz bölgede tirozindir. Pişirmede amaç, fibroin filamentlerini birbirine bağlayan serisini tamamen ya da kısmen elemektir.

İpek ipliklerini hazırlama birçok evreye ayrılır: ipekböcekçiliği, iplik çekme ve bükme.

*İpekböcekçiliği**, ipekböceğini yetiştirmeden koza üretimine değin geçen bütün işlemleri kapsar.

İpekten *iplik çekme,* ilke olarak kozayı oluşturan sürekli ipliği çile haline getirmektir. Çile çekmeye ancak, koza sarımlarını birbirine yapıştıran zamk yumuşadıktan ve düzgün olmayan ilk sarım katları (ilk ipekler ve kırpıntılar) elendikten sonra başlanır. Bu işlem için kozalar kaynar suya atılır ve özel fırçalarla dövülür. Kozalar çile yapılabilecek duruma geldiğinde, 90 °C sıcaklığında su içeren bir kaba aktarılır ve salgı telleri, birleştirilerek istenen kalınlıkta tek bir iplik oluşturulur. Zamkın sıcak suda yumuşaması birleşme işlemini kolaylaştırır; iplik, çıkrıkta ("çile çarkı") toplanır ve hızla kurutulur. Bu şekilde elde edilen ipek ipliği ham ipeği oluşturur.

İplik bükme, ham ipek ipliğini düzgünleştirmeye, katışkılarından arındırmaya ve dayanıklılığını artırmak için gerekli bükümü vermeye yarar. Böylece elde edilen iplikler, değişik alanlarda kullanılan çok çeşitli işlenmiş iplikleri oluşturur.

İpek ipliğine esneklik ve parlaklık kazandırmak için fibroin filamentlerini saran zamkın elenmesi zorunludur. Bu amaçla ipek ipliği, zamk giderme ya da "pişirme" işleminden geçirilir; bu işlem sırasında ipek çileleri 90 °C'ta sabunlu suya daldırılır. İplikler, ayrıca bol sabun köpüğünden geçirilerek de temizlenebilir; üstelik bu yöntem nemli zamk gidermeden daha çabuk sonuç verir. Pişirmede kimi enzimler de kullanılabilir. Bu işlemin yeğinliğine göre yarı pişmiş, pişmiş ya da esnek ipek el-

ipek tüylü maymun
(Callithrix jacchus)

baştan ayrıntı

de edilir. Pişirme sırasında ortaya çıkan önemli ağırlık kaybını gidermek için (tam bir pişirmede % 25 ile 28) genellikle ipeği ağırlaştırma yoluna başvurulur. Bu işlem oldukça önemli bir ağırlık kazancı sağlar ve lifi şişirir; bu da, dokuma sırasında daha iyi bir sonuç verir. Ağırlaştırma işlemi, ipeği art arda uygun banyolardan geçirerek fibroin üzerine bir kalay fosfosilikat çökeltmeye dayanır.

İpek hazırlama, ipeği piyasaya sürmeden önce parlaklığını olabildiğince geliştirmeye yarayan bir takozlama işlemiyle son bulur.

Uzun süren ipek hazırlama işlemleri boyunca, belli miktarda artıklar ortaya çıkar: böcek yetiştirme evresinde hatalı kozalar (çift, bölmeli, çipez, delik kozalar) görülür; iplik çekmede, kırpıntılar dökülür; iplik bükmede, hurdalar ("ipek hurdası" ya da italyanca "strazza") ayrılır. Bütün bu artıklar, şap* iplik sanayisinde hammadde olarak kullanılır.

İpek hazırlamada, yabani ipekböcekleri kozalarından da yararlanılır. Yabani ipeklerin en ünlüleri, *Bombyx militta*'dan ve *Antheraea pernyi*'den elde edilenlerdir. Bunlar genellikle *tusor* adıyla bilinir. Yalnız Hindistan'da ve Uzakdoğu'da yaşayan bu tırtılların yaptığı kozalar dut yaprağıyla beslenen tırtılların kozalarından çok daha büyüktür. Bunlardan çekilen ipek oldukça kalındır, özellikle tusor ve sura dokumada kullanılır.

—Zool. İpek, örümceklerin ve pulkanatlılar (sözgelimi ipekböceği [*Bombyx mori*]) başta olmak üzere kimi böceklerin ipek salgıbezlerinden çıkardıkları yapışkan bir maddedir. İplikler "iplik memesi" denen bir ya da birçok delikten salgılanır ve havayla karşılaşır karşılaşmaz sertleşir. İpeği tırtıllar kozalarını örmede, örümceklerse ağlarını ve kozalarını dokumada kullanırlar.

İPEK, Sırbistan'ın güneyinde, Kosova bölgesinde, Arnavutluk sınırına yakın Pec* kasabasının türkçe adı. Osmanlı döneminde Kosova vilayetine bağlı bir sancak merkezi idi.

—Tar. Kanuni Sultan Süleyman tarafından osmanlı topraklarına katıldı (1543). Önce bir sancak olarak Budin beylerbeyliğine, daha sonra Yakova, Berana, Kosine ve Tırgovişte kazalarını içeren bir sancak merkezi olarak Kosova vilayetine bağlandı. Önce Budin'in, ardından da Segedin' in (Szeged) düşmesi üzerine Avusturyalılar tarafından kuşatıldı ve geri alındı (1687).

İpek film, İpekçi kardeşlerin 1928'de İstanbul'da kurdukları film yapımevi. Türkiye'de ilk sesli film (*İstanbul sokaklarında*, 1931) ve 1939'a kadar tüm sinema çalışmaları İpek film tarafından gerçekleştirildi. 1941'e kadar da filmlerinin çoğunu Muhsin Ertuğrul yönetti. Başlıca filmleri: *Bir millet uyanıyor* (1932), *Cici berber* (1933), *Leblebici Horhor* (1934), *Güneşe doğru* (1937), *Şehvet kurbanı* (1939), *Kahveci güzeli* (1941), *Senede bir gün* (1946), *Barbaros Hayrettin Paşa* (1951).

İPEK geçidi, Trabzon-İran transit karayolunun, Ağrı ile Doğubeyazıt arasında aştığı geçit (2 040 m).

İPEK TÜYLÜ MAYMUN a. Tropikal Amerika'da yaşayan, *Callithrix* cinsinden, tıkız kuyruklu küçük maymunların genel adı. (İpektüylümaymungiller familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] (Eşanl. UİSTİTİ).

—ANSİKL. Amazon ormanlarında, 8 ipek tüylü maymun türü bilinir. Bu maymunlar güçlü pençelerinin yardımıyla hareket eder, tıkız kuyrukları, sincaplarda olduğu gibi, paraşüt ve denge organı görevi yapar. Böcekler ve meyvelerle beslenir, tutsaklığa dayanır. İpek tüylü maymun, uistiti, marmoset, sauhi ve saguin adlarıyla bilinen *Callithrix jacchus*'un kulaklarında bir tutam beyaz tüyleri vardır.

İpek yolu, Akdeniz kıyılarından eski Çin'e dek Asya'yı baştan başa kateden kervan yolu. Hıristiyanlıktan önce de kullanılan bu ticaret yolu adını, Çin'den gelen ve taşınan başlıca mal olan ipekten alır. Antakya ve Tir'den başlayan İpek yolu, İran ve Afganistan'ın kuzeyini geçtikten sonra Pamir bölgesine ulaşıyor ve burada, "Taş kule" denen bir yerde Doğu ve Batı'dan gelen kervanlar arasında alışveriş yapılıyordu. Bakra'da ayrılan bir kol Hindistan'a varıyor, bir başkası da bugünkü rus Türkistanı'nın güneyinden geçiyordu. Çin Türkistanı'nda iki yol izleniyordu; Takla-Makan çölü, kuzey ve güneyden (Yarkent ve Hotan'dan) geçiliyor, daha sonra da iki kol birleşerek Luoyang bölgesine ulaşıyordu. Batı'yı Uzakdoğu'ya, Hindistan'ı da Çin'e bağlayan İpek yolu, felsefe akımlarıyla dinlerin (buddhacılık) yanı sıra sanat alanında da örnek ve geleneklerin (hellenistik sanat) iletilmesi ve değiş tokuşunda başrolü oynadı.

İPEKA a. **1.** Güney Amerika'da kökboyasıgillerden birçok bitkiden elde edilen ve hem balgam söktürücü, hem kusturucu nitelikler taşıyan kök. (Bk. *ansikl.* böl.)

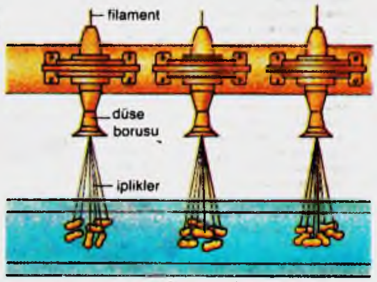

P. Starosta

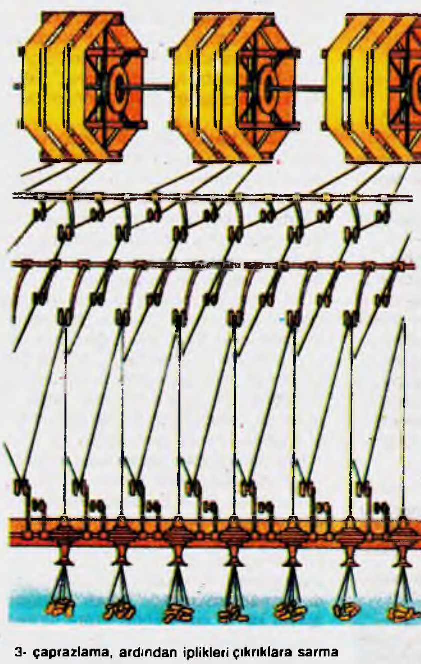
kozaların kaynar suda dövülmesinden sonra, ilk salgılar tek bir iplik halinde birleştirilir (ön planda) ve çıkrıklarda toplanır (arka planda).

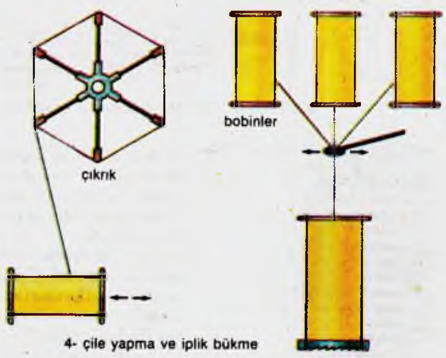
1- kozaları kaynar suda çembersel fırçayla dövme, ardından kurutucu-boğma kabından geçirme

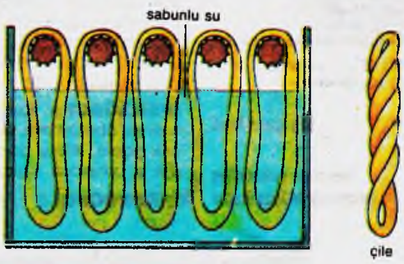
2- dövülmüş koza ipliklerini otomatik besleme düzeneğinde tek bir filament halinde birleştirme

3- çaprazlama, ardından iplikleri çıkrıklara sarma

4- çile yapma ve iplik bükme

5- pişirme, ardından çile haline getirme

İPEK İPLİKLERİ HAZIRLAMANIN ÇEŞİTLİ EVRELERİ

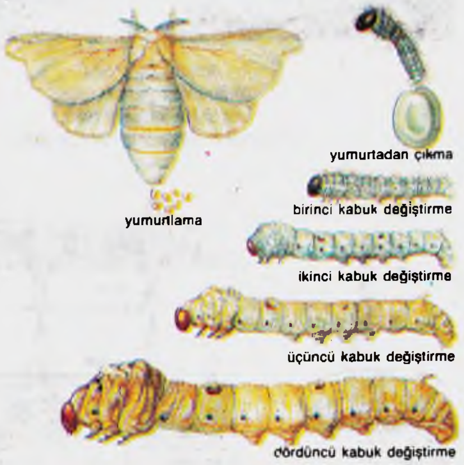
ipekböceği

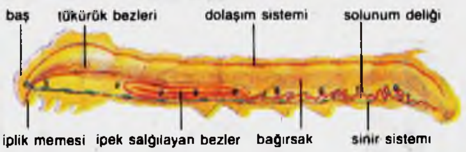
ipekböceğinin *(Bombyx mori)* geçirdiği çeşitli başkalaşmalar ve ipekböceğinin anatomisi (ipekböceği larvası)

—**2.** *Yalancı ipeka,* iodiniumun günlük dildeki adı. || *Kara ipeka,* tropikal bölgelerde yetişen karşılıklı yapraklı, yaprakların koltuğunda salkım ya da dalların ucunda demet halinde toplu çiçekli, çok sert üzümsü meyveli ağaççık. (Bil. a. *Psychotria* [*Ipecacuanha*] *emetica;* kökboyasıgiller familyası.)

—Eczc. *Afyonlu ipeka tozu,* DOVER* TOZU'nun eşanlamlısı.

—ANSİKL. "Küçük boğumlu ipeka" da denen *Rio* ya da *Brezilya ipekası Cephælis ipecacuanha*'nın köküdür; en çok 12 cm uzunluğunda, 0,5 cm çapında, boğum ve şişlerin art arda gelmesiyle oluşan, kırmızımsı ya da siyahımsı gri renkte, yamru yumru kordonlar halinde piyasada bulunur; ipekanın en değerli çeşidi budur. *Cartagena ipekası* ("büyük boğumlu ipeka") 0,5 ila 0,9 cm çapındadır ve *C. acuminata* türünden elde edilir. *Yeni*

bir kozanın kesiti

Granada ipekası (çizgili ipeka) *Psychotria emetica*'dan, dalgalı ipeka *Richardsonia brasiliensis*'ten elde edilir; bu iki cinste bulunan alkaloitler *cephælis* cinsindekilerle aynı değildir.

—Eczc. Tedavide kullanılan ipekalar iki ağaçtan elde edilir: *C. ipecacuanha* ve *C. acuminata.* Bunların köklerinde başlıca üç alkaloit bulunur: emetin, sefelin ve psikotrin. Toz haline getirilen ya da dilimlere ayrılan ipeka kökü, küçük dozlarda balgam söktürücü, büyük dozlarda kusturucudur. Bileşik ipeka şurubunun (Des Essartz şurubu) bileşimine girer. Afyonlu ipeka tozu (Dover tozu) balgam söktürücü, idrar artırıcı ve yatıştırıcıdır.

İPEKAĞACI a. Karşıt yapraklı, talkım halinde öbeklenmiş, esmerimsi yeşil, küçük çiçekli, dik ya da sarmaşık ağaççık. (Bil. a. *periploca;* ipekotugiller familyası.)

İPEKBÖCEĞİ a. **1.** İpekböceği kelebeğinin *(Bombyx mori)* tırtılı. (Kozasından ipek elde edilmek üzere kütle halinde üretilir. (→ İPEKBÖCEKÇİLİĞİ.) —**2.** Genel anlamda, ipek üreten böcek. (Bk. *ansikl. böl.*)

—ANSİKL. İpek üreten başlıca kelebekler şunlardır: Çin kökenli olan gerçek ipekböceği *(Bombyx mori),* Çin dışındaki ülkelerde yaşamaya uyarlanmış *Platysamia cynthia;* Japonya'da bulunan *Antherea yama-mai,* Çin'de yaşayan *Pernyi* cinsi üyeleri; Hindistan kökenli *Platysamia ricini;* Madagaskar'da bulunan çadırpervaneleri; vb. Bu çeşitli tırtılların ürettiği kozalardan elde edilen ipekler taraklandıktan ve çile haline getirildikten sonra kullanılır.

İPEKBÖCEĞİGİLLER a. Evcil ipekböceğiyle *(Bombyx mori)* benzeri türleri içeren kelebek familyası. (İpekböceğigiller tüm dünyaya yayılmakla birlikte az tür kapsayan bir familyadır. Bil. a. *Bombycidae.*)

İPEKBÖCEKÇİLİĞİ a. İpek ipliği ve ipekböceği tohumu ya da cerrah ipeği elde etmek amacıyla ipekböceği yetiştirme ve koza üretme işi.

—ANSİKL. Dut kelebeğinin tırtılını (ipekböceği), ilk defa yetiştiren ve ondan yararlanmayı başaran toplum Çinliler'dir. Daha sonra bu işe özenerek ipek üreten Hıntliler ürettikleri ipeği Küçük Asya'ya gönderiyorlardı. Saint-Basile kilisesi keşişlerinin ipekböceği yumurtalarını Bizans'a getirmelerinden sonra, İmparator İustinianos, VI. yy.'da, dut kelebeğinin tırtılının yetiştirilmesine girişti ve başarı sağladı. İpekböcekçiliği İstanbul'dan Yunanistan'a, sonra Sicilya'ya ve İtalya'ya, daha sonra oradan da Batı Avrupa'ya geçti.

İpekböcekçiliği, asla dışarda açık yerde yapılmaz, "böcekhane" denen kapalı bir yerde yapılır; böcekhanenin yapısı ve düzeni ülkeden ülkeye değişir. İçine ipekböceklerinin konacağı kat kat kerevetler yerleştirilir.

İpekböceği kelebeğinin temmuz başlarında döktüğü yumurtalar, ertesi yılın ilkbaharına kadar özel dolap ya da odalarda +2-4 °C arasında saklanır. Tohumlar küçük tülbentler içinde delikli mukavvadan kutulara konur. Her birinde 25 g tohum bulunan bu kutulara "paket" denir. Bir pakette ortalama 20 000 tohum bulunur.

İlkbahar başlarında, ipekböceğinin tek besini olan dut yaprakları gelişmeye başlayınca yumurtalar, sıcaklığı kademeli olarak yavaş yavaş 6 °C'tan en çok 25 °C'a çıkartılan böcekhanelerde kuluçkalanır. 12 ila 15 gün sonra, her yumurtadan 3 mm boyunda çok tüylü bir tırtıl çıkar; tırtıllar her gün dut yapraklarıyla beslenir.

Tırtıl, yanı ipekböceği art arda dört kez deri değiştirir. 4. ve sonuncu deri değişiminden sonra 8 cm uzunluğa ulaşır. Derisi hafifçe griye çalan beyaz renkte olur. Bu dönem ipek böceğinin en obur olduğu dönemdir; ayrıca her deri değişimi arasında, ipekböceği bir çeşit açlık nöbetine tutulur, durmadan yaprak yer.

İpekböceği ipek salgılamaya hazır olduğunda iştahı kesilir. Buna "askıya çıkma" zamanı denir. Bu sırada kerevetlere sapı aşağıya, dalcıkları yukarıya gelecek biçimde meşe, katırtırnağı, funda, vb. dalları yerleştirilir. Bu askıların iyice kuru olması gerekir. İpekböcekleri bunların üzerine tırmanır, salgıladığı "ilkipek"le kendini askıya alır ve çevresinde kozayı örmeye koyulur, kozayı dıştan içe doğru ördüğünden sonunda kendisi içerde kalır. Koza örme ortalama 3 gün sürer; ipliğin uzunluğu 1 500 m'yi bulur. Kozasına kapanan ipekböceği krizalit dönemini geçirdikten sonra kelebeğe dönüşür; kelebek gelecek dönem için yumurta yumurtlar. Ama bu iş için kozaların çok az bir kısmı ayrılır, geride kalan büyük kısmı, kelebek gelişimini tamamlayarak kozayı delip çıkmadan önce, sağlam ipek* elde etmek amacıyla fırınlanır (boğma). Canlı kozalar 80 °C sıcaklıkta tutulduktan sonra, krizalit ölür, koza kurur. Sonra sıcak suya daldırılan kozalardan ipek çekilir; elde edilen bu ipeğe "ham ipek" denir.

İpekböcekçiliği, Japonya, Çin, Hindistan, Kafkas ülkeleri, İtalya, İspanya, Fransa, Türkiye, vb. birçok ülkede yapılmaktadır. İpekböceği çeşitli hastalıklara (karataban,* kireç* hastalığı, sütleme*) yakalanabilir. Dünyada toplam yaş koza üretimi 730 000 ton (1990) dolayındadır (Türkiye'nin yaş koza üretimi 1990 yılında 2 171 tondur). Birbirinden çok farklı coğrafi konumlarda olan ülkeler (Kongo, Polonya, Brezilya, vb.) ipekböcekçiliğini geliştirmektedir, çünkü, ipek talebi yüksektir ve yapay ipliklerin rekabetine rağmen, bu dokuma maddesinin üstün nitelikleri nedeniyle devamlı artış eğilimi göstermektedir.

İPEKÇAYIROTU a. Sıcak ülkelerde yetişen, uzun şerit yapraklı, çokyıllık çayır otu. (Bil. a. *erianthus;* buğdaygiller familyası.) [Güney Avrupa'da yetişen *Erianthus ravennae,* olgunlaşınca ipek tüylü bir görünüm alan büyük başaklarından dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.]

İPEKÇİ a. İpekböceği yetiştiren ve / ya da ipek alıp satan kimse.

İPEKÇİ (Abdi), türk gazeteci, yazar (İstanbul 1929 - *ay. y.* 1979). Galatasaray lisesi'ni bitirdikten (1948) sonra bir süre Hukuk fakültesi'ne devam etti. *Yeni Sabah, Yeni İstanbul, İstanbul ekspres* gazetelerinde spor muhabiri, sayfa sekreteri, yazı işleri müdürü olarak çalıştı. Ali Naci Karacan'ın çıkardığı *Milliyet* gazetesinin yazı işleri müdürü (1954), bir süre sonra da genel yayın müdürü oldu. 1961'den başlayarak öldürüldüğü güne (1 şubat 1979) değin, aynı gazetenin başyazarlığını da yapan İpekçi, Türkiye'de çoğulcu ve eşitlikçi bir demokratik düzenin yerleşmesi, ulusal iradenin üstünlüğü, laiklik, öğretim birliği, düşünce özgürlüğü, Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü zedelemeyecek bir dış politika izlenmesi gibi temel konularda atatürkçü ilkelerin korunması gerekliliğini direnişle savundu. Anarşi ve terörün önlenmesi için iktidarla muhalefet liderleri arasında da yapıcı bir diyalog kurulmasından yana olan, devlet yönetiminde partizanlığın ve duygusallığın yerini akılcı, çağdaş, ılımlı bir uygulamanın almasını isteyen İpekçi 1 şubat 1979 gecesi evinin yakınlarında, bir terörist tarafından öldürüldü. (→ MEHMET ALİ AĞCA*) İpekçi Türkiye Gazeteciler sendikası, Türkiye Basın enstitüsü başkanlığı, İstanbul Gazeteciler cemiyeti ve Uluslararası basın enstitüsü'nün ikinci başkanlığı, Basın şeref divanı genel sekreterliği gibi görevlerde de bulundu. Yayımlanmış yapıtları şunlardır: *Afrika* (1955), *İhtilalin içyüzü* (1965; Ö. Sami Coşar'la), *Dünyanın dört bucağından* (1971).

1980 yılında anısı için, Türkiye ve Yunanistan'da ortak bir çalışma çerçevesinde, iki yılda bir verilmek üzere Abdi İpekçi Barış ve dostluk ödülü konuldu. Ödül, yunanlı mühendis ve yazar Andreas Politakis ve Milliyet gazetesinin işbirliği ile verilmektedir. Ayrıca Milliyet Sanat dergisi her yıl değişik sanat dallarında bir Abdi İpekçi Sanat yarışması düzenlemeye başlamıştır.

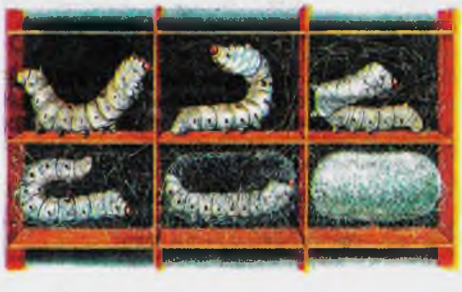
İPEKÇİ (İsmail Cem) → CEM (İsmail).

İPEKÇİÇEĞİ a. Güzel çiçekleri için yetiştirilen, Brezilya kökenli süs bitkisi. (Bil. a. *Portulaca grandiflora;* semizotugiller familyası.)

İPEKÇİLİK a. **1.** İpek sanayisi ve ticareti. —**2.** İpeği kozadan çekme, eğirme ve bükme yöntemlerinin tümü.

• *Türkiye'de ipekçilik.* Türkiye'de ipeğe dayalı dokuma üretiminin başlangıcı Bizans dönemine kadar uzanır. Osmanlılar döneminde, dokuma sanayisinin bu alt kolu İstanbul, Edirne, Denizli, İzmir, Konya gibi illerde de kurulmuş olmakla birlikte, özellikle Bursa'da gelişme göstermiştir. Bursa,

kerevetlere yerleştirilmiş ipekböceğiyle koza üretimi

XVI. yy.'da ipek ticareti yapılan büyük bir pazar olduğu gibi ipekli dokumacılığın da merkezi olmuştur. İlk dönemlerde, Doğu ülkelerinden, özellikle de İran'dan getirtilen ham ipek işlenerek ya da aynen Avrupa ülkelerine satılıyor, ipeğin hammaddesini sağlayacak ipekböcekçiliği geri planda kalıyordu. Ancak, İran'la yapılan savaşlar, zaman zaman ham ipeğin ülkeye girmesini engellemiş, ipekli dokumacılık önemli güçlüklerle karşılaşmış ve birçok dokumacı hammadde yokluğundan işlerini bırakmak zorunda kalmıştı. Osmanlı-İran savaşlarının başka bir etkisi de, Bursa'da ham ipek üretiminin 1580'lerden sonra yoğunluk kazanması olmuştur. Bu dönemde ham ipeğin önemli bir bölümü Bursa'ya gelen yabancı tüccarlar tarafından satın alınıyor, bu tüccarlar aynı zamanda kendi ürettikleri kumaşları da Bursa'ya getirerek satıyorlardı. Bursa ipekçiliği, teknik bakımdan daha ileri olan Avrupa dokumacılığının rekabeti karşısında XVI. yy.'ın ikinci yarısında bir duraklama dönemine girmiştir. Ancak, Osmanlı devleti bu sanayi koluna çok önem veriyor, kumaşların kalitelerinin düşmemesi için sürekli denetliyor ve desteğini eksik etmiyordu. Bunda, ipekli kumaşın altın ve gümüş gibi para yerine kullanılmasının ve ipekli dokumacılıktan devletin yüksek gelirler elde etmesinin büyük payı vardı. Bu destek ve ilgi, ipekçiliğin varlığını sürdürmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1850 ve onu izleyen yıllarda Fransa'da çıkan hastalıkların, Anadolu'daki ipekböceklerine bulaşması da yeni bir bunalımın doğmasına neden olmuştur. Bütün bu güçlüklere karşın, Türkler uzun bir süre Avrupa ülkelerine koza ve ham ipek satmayı sürdürdüler.

Birinci Dünya savaşı ve savaş sonrasının ilk yıllarında, Bursa'da kozacılığın yanı sıra, ipekli dokumacılık da büyük ölçüde durdu. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra, azınlıkların elinde bulunan flatür (ipek ipliği) fabrikalarının önemli bir bölümü Türkler'e geçmiş ilk kez üretimin her aşamasında makine ile çalışan ipekli dokuma fabrikaları ve Bursa İpekçilik enstitüsü kurulmuştur (1930). Ancak, ipekli dokuma tezgâhlarının dünya standartlarından geride olması işletmelerin düşük verimle çalışmasına ve üretim maliyetlerinin yükselmesine yol açmış ve çok pahalı olan ipekli kumaş pazarı giderek daralmıştır. Bu teknolojik yetersizliklerin yanı sıra, yapay ipek ve sentetik elyaf üretimi de bu sanayi kolunun gelişmesini önleyen önemli bir etken olmuştur. Yapay ipeğe dayalı üretime, Türkiye'de ilk kez Sümerbank tarafından kurulan (1938) Gemlik Suni ipek fabrikası'nda başlanmıştır. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, yurtdışından yapay ipek (reyon) satın alınmaya başlanmış, Gemlik fabrikasının kapasitesi artırılmış, bunun sonucu olarak üretim, doğal ipekten yapay ipeğe kaymaya başlamıştır. Bu durum, kozaya olan talebi de azaltarak ipekböcekçiliğinin gerilemesine yol açmıştır. 1947'de, Türkiye koza üretimi 3 300 ton iken 1959'da 1 500 tona düşmüş, 1970'te 1 461 ton olan üretim ancak 1980'den sonra biraz artış göstermiştir (1984'te 2 146 ton, 1990'da 2 171 ton).

İPEKHANE a. (*ipek* ve fars. *ḫāne*'den). İpekböceği kozalarının ipek çilesi durumuna getirilmesi için gereken işlemlerin yapıldığı yer.

İPEKKAYA (Çetin), türk tiyatro oyuncusu, yönetmen (Diyarbakır 1937). Ortaöğrenimini Galatasaray lisesi'nde yaptı. Genç oyuncular topluluğu'nun kurucuları arasında yer aldı (1957). Özel Kadıköy tiyatrosu'nu kurdu ve yönetti (1964). 1965'ten başlayarak İstanbul Şehir tiyatrosu'nda oyuncu, yönetmen, ekip sanat yönetmeni, 1969'dan başlayarak İstanbul Belediye konservatuvarı'nda reji ve uygulama öğretmeni olarak çalıştı. 1983'te, 1402 sayılı yasayla görevlerine son verilmesi üzerine bir dönem Dostlar tiyatrosu'nda çalıştıktan sonra Federal Almanya Akademi kurulu'nun bursuyla Berlin'e gitti. Burada "Tiyatrom" topluluğunu kuran sanatçı, Türk kültürü ve sanatlarını destekleme derneği'nin başkanlığını yaptı, Güzel sanatlar yüksek okulu'nda tiyatro dersleri verdi. 1963'te *İskemleler* ve *Ders* oyunlarının sahne tasarımıyla en başarılı dekor ödülünü, 1969'da *Sersem* kocanın kurnaz karısı* oyununun rejisiyle en başarılı yönetmen ödülünü aldı. Sahneye koyduğu oyunlardan bazıları: *Vatan kurtaran Şaban, İnsansızlar, Kahvede şenlik var, Saloz'un mavalı,* kendi yazdığı *Pir Sultan* (Berlin'de).

Bk. resim sayfa 5736

İPEKKUYRUKKUŞU a. Arktika çevresinde yaşayan, böcekçil ve tanecil, tepeli ötücükuş. (Bil. a. *Bombycilla garrulus:* ipekkuyrukkuşugiller familyasının örnek tipi.)

ipekkuyrukkuşu *(Bombycilla garrulus)*

İPEKKUYRUKKUŞUGİLLER a. Başında bir tepelik bulunan, kahverengi tüylü, ötücükuş familyası. (Başlıca türü taygada yaşayan ve kayın ağacında yuva yapan ipekkuyrukkuşu'dur [*Bombycilla garrulus*]; Haiti'de yaşayan *Dulus dominicus* toplu yuvalar yapar. Bil. a. *Bombycillidae.*)

İPEKLİ sıf. **1.** İpek ipliğinden dokunmuş kumaş için kullanılır: *İpekli kumaş.* **—2.** Bu kumaştan yapılan giysi için kullanılır: *İpekli entari.*

—Esk. dokmc. *İpekli kaşmir,* yün ve ipek ipliğiyle dokunan bir tür kumaş. (Dayanıklı olduğundan ferace ve kürk kabı yapımında kullanılırdı.)

—Tekst. *İpekli tül,* aşırı incelikte bir dokuma görünümünde olan bir çeşit tül.

◆ a. İpek kumaş: *İki metre ipekli istiyorum.*

İPEKMATI a. Cila ya da vernikle ağaç üzerinde oluşturulan, ipeği andıran yarı parlak görünüş.

İPEKOTU a. Kuzey Amerika ve Afrika'da yetişen ve zehirli bir lateks içeren otsu bitki. (Bil. a. *asclepias;* ipekotugiller familyasının örnek tipi. 60 türü vardır. *Asclepias cornuta,* şemsiye biçiminde toplu, açık pembe renkli, kokulu çiçeklerinden dolayı bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir.)

ipekotu *(Asclepias cornuta)*

İPEKOTUGİLLER a. İpekotu, leşçiçeği, panzehirotu gibi ikiçenekli bitkiler familyası. (Bil. a. *asclepidiaceae.*)

—ANSİKL. İpekotugiller sıcak ve ılıman bölgelerde yetişen 200'den çok cinsi ve yaklaşık 2 000 türü kapsar. Bu familya bitkilerinin sapı (gövdesi) otsu ya da odunsu, yaprakları basit, karşılıklı, düz kenarlı, saplı ve kulacıksızdır. Çiçekler tam ve erdişidir. Boru biçiminde birbirine kaynaşmış olan beş erkekorgan, iki topak halinde birer çiçektozu kümesi taşır; bu kümeler, ağlık denilen küçük bir kütlenin ucundan sarkar. Çift katlı ya da yalın badıç biçimindeki meyve, çok sayıda sorguçlu tohum içerir. İpekotugiller familyasındaki türlerin birçoğu acı ve zehirli bir özsu içerir.

İPEKTÜYLÜMAYMUNGİLLER a. Yeni Dünya'da yaşayan, küçük boylu, maymun familyası. (Kuyruğu kavrayıcı değildir. İpek tüylü maymun [*Callithrix* cinsi], pembe maymunlar [*Leontocebus* cinsi] ve *Callimico* cinsi üyeleri gibi, başparmağı öbür parmakları karşılamayan maymunları kapsar. Bil. a. *Callithricidae* ya da *Hapalidae.*)

İPEL, macarcası **İpoly,** Orta Avrupa'da ırmak, Tuna'nın kolu (sol kıyıdan); 232 km. Slovakya'da Slovenské Rudohorie'den doğan ırmak, 50 km sonra Macaristan sınırına ulaşır; Estergon'un aşağı kesiminde

Abdi İpekçi

Paul Starosta

ipekböcekçiliği
dut yaprakları üzerinde ipekböceği yetiştirilmesi

Paul Starosta

ipekböcekçiliği
boğma işleminden önce kozaların ayıklanması

Çetin İpekkaya

Lauros-Giraudon

İphigeneia'nın kurban edilişi
Pompei'deki
"Trajedi şairinin evi"ndeki
bir duvar resminden ayrıntı
Ulusal müze, Napoli

Lauros-Giraudon

çan biçiminde
ipli seramik örnekleri
bakırtaş dönemi
Ulusal eski eserler müzesi
Saint-Germain-en-Laye

Tuna'ya kavuşuncaya kadar Macaristan ile Slovakya sınırını çizer.

İPERİT a. (fr. *ypérite,* 11 temmuz 1917'de Almanlar'ın ilk kullandığı yer olan *Yper'* den). Ask. Savaş gazı olarak kullanılan, uzun süre etkisini yitirmeyen ve temel maddesi ikikat klorlu etil sülfür olan, deri kabartıcı yağlı sıvı (kokusu yüzünden HARDAL GAZI da denir).

İPEX a. (ing. *İnstant Purchase Excursion'* ın kısaltması). Boş yer varsa yalnızca 24 saat önce yer ayırtılarak yapılan uçuşlar için geçerli, indirimli bir tarife türü. (Özellikle batı ülkelerinde kullanılan sistemdir)

İPHAM a. (ar. *behm,* gizlenme'den *ibhâm*). *Esk.* Gizli olma, gizlilik, belirsizlik.
—Ed. Anlamı, okurun kolay anlayamayacağı yolda gizli tutma. (Tasavvuf düşüncesine dayanan şairlerin [Kaygusuz Abdal], kapalı mazmunlara düşkün divan şairlerinin [Şeyh Galip], daha sonraları örneğin sembolizmin etkisinde ürün veren Ahmet Haşım'in şiirlerinde yer yer görülür.)
—Esk. ruhbil. *İpham-ı zihni,* zihin kapalılığı.

İPHAMAT çoğl. a. (ar. *ibham*'ın çoğl. *ibhâmat*). *Esk.* Gizli tutulan şeyler.

İPHAMLI sıf. (ar. *ibham,* gizli tutma'dan). *Esk.* Şüpheli, kuşkuyla karşılanacak olan.

İPHİANASSA. Yun. mit. Agamemnon ve Klytaimnestra'nın kızı, sonraları İphigeneia ile karıştırılmıştır.

İPHİGENEİA. Yun. mit. Agamemnon ile Klytaimnestra'nın kızı. Truva çıkarmasının arifesinde babası tarafından Artemis'e kurban edilmesi gerekiyordu. Artemis onu bir dişi geyiğe dönüştürdü ve Tavrida'ya götürdü. İphigeneia orada Artemis rahibesi oldu. İphigeneia'nın yaşamına ilişkin çok çeşitli mitler vardır.

İphigeneia Aulis'te *(İphigeneia e en Aulidi),* Euripides'in İ.Ö. 405'te oynanan trajedisi. Yunan gemilerinin elverişli rüzgârlara kavuşması için, babası Agamemnon tarafından kurban edilen İphigeneia'nın efsanesini anlatır; oyun duygulandırıcı ahlaki durumlarla doludur (Agamemnon'un acılı duraksamaları, Klytaimnestra'nın sertliği, karşı çıkmaksızın kendini kaderine bırakan İphigeneia'nın inançlarından vazgeçmesi), geri planda da ordu vardır (askerlerin sabırsızlığı, kendilerine ayrılan kurbanı bekleyişleri). Yapıt, yalnızca vicdan çatışmaları ve iç mücadelelerin yarattığı heyecanla değil, kurgusundaki ustalıkla da dikkati çeker.

İphigeneia Taurois'te *(İphigeneia e en Taurois),* Euripides'in trajedisi (İ.Ö. 414). Taurois'teki kanlı Artemis mezhebinin rahibesi olan İphigeneia tüm yabancıları kurban etmek zorundadır. Pylades ile birlikte kente gelen Orestes'in kardeşi olduğunu öğrenir ve onu kurban etmekten kurtulur. Yapıt kardeş sevgisi ve dostluk üzerine bir şiirdir.

İphigeneia Taurois'te *(İphigenie auf Tauris),* Goethe'nin trajedisi; 1779'dan başlayarak düzyazı biçiminde kaleme alındı ve yazarın İtalya yolculuğunun ardından, 1787'de şiirleştirildi. Taurois'e (Tavrida) götürülen İphigeneia, kral Thoas üzerindeki etkisinden yararlanarak, yabancıları kurban etmeye dayalı acımasız geleneği kaldırmak ister. Genç yunanlı kadına âşık olan Thoas, tahtını paylaşmayı önerir. İphigeneia reddeder. Sinirlenen Thoas, yeniden insanların kurban edilmeleri emrini verir. İlk iki kurban, fırtınanın Taurois kıyılarına attığı iki yunanlıdır: İphigeneia'nın kardeşi Orestes ve Pylades. İphigeneia onları ölümden kurtarmak ve birlikte kaçmak için, bir kurnazlık düşünür, fakat bunu uygulamayı kendine yediremez. Thoas'dan kardeşi Orestes ve Pylades ile birlikte gitmek için izin elde eder. Oyunun ana düşüncesi özverinin zaferidir.

İPHİGENİA a. Ekvator bölgesi haliçlerinde yaşayan ikiçenetli yumuşakça cinsi. (*İphigenia*'ların kalın, üç köşeli, düzgün ve cilalı kavkısı, yeşilimsi bir üstderiyle kaplıdır. Her çenette yalnızca iki temel diş bulunur; yan dişleri yoktur. Brezilya, Antil adaları ve Batı Afrika kıyılarındaki haliç balçıklarına gömülü yaşar. Takozkavkılıgiller familyası.)

İphigénie en Aulide *(İphigeneia Aulis'te),* C. W. Gluck'un 3 perdelik operası. Librettosunu, Racine'in aynı adlı yapıtından yararlanarak Du Roullet'nin yazdığı yapıt, ilk kez 1774'te Paris'te sahnelendi. Gluck'un, Paris operası için yazdığı ilk operadır.

İphigénie en Tauride *(İphigeneia Taurois'te),* C. W. Gluck'un 4 perdelik lirik trajedisi. Librettosunu, Euripides'in yapıtından yararlanarak N. F. Guillard ve Du Roullet'nin yazdığı bu opera, ilk kez 1779'da Paris'te sahnelendi. Gluck ve italyan Niccolo Piccinni'nin Paris operası için rekabet halinde besteledikleri son opera olan *İphigénie en Tauride*'nin dramatik özellikli uvertürü günümüze değin ününü korudu. Bu Antikçağ efsanesi, A. Campra, L. Vinci, N. Jommelli, T. Traetta, J. S. Mayr, Pizzetti gibi bestecilerin yapıtlarının da konusunu oluşturur.

İPHİKLES. Yun. mit. Amphitryon ve Alkmene'in oğlu. İkiz kardeşi Herakles'e birçok savaşta destek oldu.

İPHİKRATES, atinalı strategos (Ramnus İ.Ö. 415'e doğr. - 354). Önce Spartalılar'a karşı, sonra Trakya kralı Kotis'in ve Persler'in hizmetine geçip Mısır'da savaştı. Satrap Pharnabazos ile bozuşunca Atina'ya döndü ve önce Sparta'ya, sonra Thebai'ye karşı harekâta girişti. Bizans'a saldırmaya cesaret edememesi yüzünden (335) ihanetle suçlandı, ama aklandı. Yaya ordu birliklerini kurdu.

İPHİS a. Madagaskar'da yaşayan, gri ya da beyaz kırçıllı, kahverengi ya da siyah tüylü kıllı, iri ekin telkurdu. (Taklaböceğigiller familyası.)

İPHİTOS. Yun. mit. Oikhalia kralı Eurytos'un oğlu ve Argonautlar'dan biri. Bir efsaneye göre Herakles onu Tiryns surlarının tepesinden atarak öldürmüştür.

İPİALES, Kolombiya'nın güney-batı'sında kent, Andlar'da, 2 900 m yükseltide, panamerika yolu üstünde, Ekvador sınırı yakınında; 48 200 nüf. Ticaret merkezi. Tekstil. Biracılık.

İPİL sıf. **1.** *Yörs.* Parlak, ışıklı. **—2.** *İpil ipil etmek,* arada bir sönüp parlayarak yetersiz bir ışıkla yanmak.

İPİLEMEK gçz. f. Yörs. Az ışıkla yanmak, hafifçe parlamak: *Biraz ötede bir gaz lambası ipiliyordu.*

İPİLEŞMEK gçz. f. *Yörs.* Sönecekmiş gibi az bir ışıkla yanmak.

İPİLTİ a. *Yörs.* **1.** Hafif ateş. **—2.** Hafif esinti.

İPİNCE sıf. (*ince*'den pekiştirilerek). Çok ince, incecik: *İpince bir dal.*

İPİPULLAH a. "Malı mülkü olmayan, çoluğu çocuğu bulunmayan kimse" anlamındaki *ipipullah sivri külah* deyiminde geçer.

İPKA a. (ar. *ibka*'). *Esk.* **1.** Yerinde olduğu gibi bırakma: *"Bâri bırak etsin beni ibkâ / Ey şâir-i meshûr, kitabın"* (Tevfik Fikret). **—2.** Sürekli kılma. **—3.** *İpka etmek,* sürekli kılmak, kalıcı kılmak: *"Nüfuz ve mevkiine geçer geçmez vakanüvislikte ibka etti"* (Ahmet Refik, XIX. yy.). || *İpka kalmak,* sınıfta kalmak. || *İpka olunmak,* olduğu yerde bırakılmak: *"Emmal ve eşya guzata taksim ve ahalisi Hayberliler gibi çiftçi olmak üzere yerlerinde ibka olurdu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). || *İpka-yı nam etmek,* adını sürdürmek, adının hatırlanmasına neden olacak bir eylemde bulunmak.
—Kur. tar. *İpka fermanı,* Osmanlı devletinde yeni padişahın tahta çıkması durumunda, sadrazam ve öteki devlet görevlilerinin yerlerinde kalacaklarını bildiren hükümdar buyruğu. || *İpka hilatı,* görev atamalarında yerinden alınmayarak eski işinde bırakılan memurlara ödül niteliğinde giydirilen kaftan. || *İpka hükmü,* çalışma süresini dolduran memurlara görevlerinde gösterdikleri başarıdan ötürü yeniden yerlerinde kalmaları için sadrazamın onayıyla verilen yazılı izin. (Bu işlem, görevlinin başvurusunun ya da amirinin önerisinin sadrazam tarafından değerlendirilmesi üzerine yapılır, memurların çalışma süreleri bir ya da iki yıl uzatılırdı.)

İPLEMEK g. f. Arg. *Bir kimseyi, bir durumu, bir şeyi iplemek,* ona saygı göstermek, önem vermek, değer vermek (genellikle olumsuz): *Onun zaten kimseyi iplediği yoktu. Hiçbir şeyi, hiçbir kimseyi iplememek.*

İPLİ sıf. İpi olan.
—Nalbantl. *İpli nal,* binek hayvanının parke, asfalt ya da beton yolda kaymasını engellemek amacıyla çakılan, toprak yüzünde bulunan geniş ve derin bir oluğa tek ya da çift sıra ip yerleştirilmiş, çoğunlukla köprülü ve özel bir mıhla çakılan nal.
—Tarönc. *İpli seramik,* yenitaş çağının sonunda ve bakırtaş çağında üretilen ve pişimden önce üzerine sicim baskısı yapılarak çeşitli desenler ve çizgilerle süslenen seramik. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İpli seramiklerin üretimi geniş bir alana yayılır: İskandinavya, Kuzey Almanya, Orta Rusya ve Bohemya, İsviçre, Doğu Fransa (III. binyıl sonu - II. binyıl). Temel uğraşları çobanlık olan bu halkların yuvarlak tümülüsler altındaki tek kişilik mezarlarında, iple baskı yapılarak bezenmiş çan biçiminde çanak çömlek bulunmuş, böylece iki kültür topluluğunun yakın ilişkiler içinde olduğu anlaşılmıştır.

İPLİCİK a. Zool. Sığırların soluk borularında yerleşerek filaryoz hastalığına yol açan kılkurdu. (Arakonak evresinden geçmez. Boyu en çok 80 mm olabilir. Bil. a. *Dictyocaulus viviparus; Strongylidae* familyası.)

İPLİK a. **1.** Genellikle bükülerek birleştirilmiş kesikli ya da kesiksiz tekstil liflerinden oluşan çok ince ve çok uzun tel. (Bk. *ansikl.* böl. Tekst.) **—2.** *İplik çekmek,* kumaştan iplik çıkarmak; iplik eğirmek. || *İplik iplik,* tel tel, lif lif. || *İpliği pazara çıkmak,* bir kimsenin belli olmayan bir kötülüğü zamanla ya da bir olayla ortaya çıkmak.
—Anat. *Sinir ipliği,* bir sinirin ince dalı.
—Balıkç. *Ağ ipliği,* ağ yapımında kullanılan, keten, kenevir, naylon, pamuk iplik. || *Olta ipliği,* olta ipi yapımında yararlanılan iplik. (Eskiden ipekten [doğal ve suni], pamuktan, kıldan, ketenden, kenevir liflerinden vb. yapılırdı; günümüzdeyse yalnızca naylondan yapılmaktadır.)
—Bot. İnce uzun biçimdeki her çeşit eklenti organ. || Mantarlarda, bazı peritesyumların yüzeyine yapışık lif. || *Arayıcı iplik,* likenlerde, suyosunu arayıp bularak onu, suyosunu-mantar simbiyozunda kuvvetle saran miselyum ipliklerine verilen ad.
—Böcbil. *İplik memesi,* ağ ören hayvanların (örümcek, tırtıl, ipekböceği) ağ ipliklerini çıkardıkları deliklerden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Camc. Cam kütlesi içinde az çok uzun, düzgün bir iplik görünümünde ince ayrıklık.
—Cerr. *Bağlama iplikleri,* cerrahide bağlamaya ya da dikmeye yarayan iplikler.
—Dişç. *Diş ipliği,* dişlerin arasındaki boşlukları temizlemeye yarayan, mumlu ya da mumsuz ipek iplik.
—Dokmc. *İplik çekmek,* bir dokumanın kimi ipliklerini süsleme amacıyla çıkarmak.
—Esk. dokmc. *Halep ipliği,* Halep'te yapılan çok ince pamuk ipliği.
—İkt. *İplik sanayisi.* (Bk. *ansikl.* böl.)
—Karş. anat. *Sırt ipliği,* içi boş büyük hüc-

relerden oluşan, lifli bir iç kılıf ve esnek bir dış kılıfla çevrili iskelet ekseni. Omurgalıların, embriyon döneminde ya da bütün yaşamları süresince gövdeleri boyunca, ön sindirim borusuyla arka omurilik arasında uzanır. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Örg. *İplik verici*, BESLEYİCİ'nin eşanlamlısı.

—Süslem. sant. El yazması kitaplarda, satır aralarına altın yaldızla çekilen, süsleme amaçlı ince çizgi. (Bu işleme *iplik çekmek* denir.)

—Tekst. *İplik bezi*, keten ya da kenevir bezi (pamuk bezinin tersine). || *İplik durdurma düzeneği*, iplik makinelerinin çoğuna takılan ve iplik koptuğunda makineyi durduran düzenek. (Çalışma ilkesi, genellikle çözgü durdurma düzeneğine benzer.) || *İplik fabrikası*, tekstil elyafını eğirip iplik haline dönüştüren fabrika. || *İplik makinesi*, iplik üretiminde kullanılan iplik çekme makinesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İplik yönü*, bir kumaşta çözgü ve atkı ipliklerinin izlediği yön. || *Türk ipliği*, eğirilmiş keçi kılı.

—Terz. *İplik geçirme aleti*, ipliğin yönlendirilerek iğneye geçmesini sağlayan, genellikle plastik maddeden ya da metalden küçük aygıt. || *İplik makası*, dikişçinin makine de dikerken sürekli olarak avcunda bulundurduğu ve iki parça arasındaki teyelleri sökmeye yarayan bir tür küçük makas. —Dikiş makinesinin donatıldığı ve iplikleri kesmeye yarayan düzenek.

—Tuhf. *İplik kılavuzu*, bir örgü makinesinde, iğnelere yakın yerleştirilmiş organ; iplik bu organın içinde, alma sırasında iğne gagaları tarafından yakalanacak biçimde yönlendirilir. || *Vanize iplik kılavuzu*, iki iplik için iki geçiş içeren özel biçimli kılavuz; bu iki iplik, vanize bir örgü elde etmek için birbirine göre her zaman aynı biçimde yer alır.

—ANSİKL. Böcbil. Örümceklerde iplik memeleri anusun altında toplanmış silindirimsi ya da koni biçiminde, genellikle üç çift halinde bulunan kabartılardır. Tırtıllarda ve larvaların çoğunda iplik memesi, alt dudağın üstünde ya da buna bağlı organların üstünde bulunan bir topuzcuktur; bazı larvalarda (karıncaaslanı) iplik memesi, gövdenin bitiminde yer alır.

—İkt. *İplik sanayisi*.

• *Türkiye*'de, dokuma ve giyim sanayisinin bir alt dalı olan iplik üretiminin başlangıcı, çok eski zamanlara uzanmakla birlikte, makineyle üretime geçiş Tanzimat döneminde olmuştur. Cumhuriyet dönemine ise, beşi yabancıların elinde olmak üzere sekiz pamuk ipliği fabrikası ile girilmiştir. Bu fabrikaların toplam iğ sayısı 82 044, toplam tezgâh sayısı 782 idi. 1923'ten planlı dönemin başladığı 1960'a kadar iğ sayısı 761 120'ye, tezgâh sayısı da 15 820'ye yükseldi. Türkiye iplik üretiminin en önemli kalemini pamuk ipliği üretimi oluşturmaktadır. 1967'de uygulanmaya başlanan "teşvik tedbirleri"nin etkisiyle pamuk ipliği üretim tesislerindeki iğ sayısı 1967-1982 arasında 1 052 000'den 3 061 000'e ulaştı. Toplam iğlerin 2 501 115'i sayıları 100'ü bulan özel kesim tesislerinde, 559 885'i ise kamu tesislerinde bulunmakta, iğ sayısı 25 000'in altında olan tesisler, toplam tesislerin % 50'sini aşmaktadır. Türkiye toplam pamuk ipliği üretim kapasitesi 1967'de 135 000 ton iken 1982'de 412 000 tona yükselmiş, 1985'te fiili pamuk ipliği üretimi 362 000 ton olarak, 1991 yılında ise 253 681 ton olarak gerçekleşmiştir. Pamuk ipliği üretiminde en çok üretilen 20 numara iplik, toplam iplik üretiminin % 35'ini karşılamaktadır. 20 numaradan kalın iplikler toplam üretimden % 36-38 pay alırken, ince ipliklerin payı % 27-30 dolayında olmaktadır. 1977'den bu yana özel kesim tesislerindeki iğ sayısında % 100'ü aşan artışlar olmuş, bunun yanında, salt iplik üreten tesisler de çoğalmıştır (1970'te 15, 1987'de 41). Kamu kesimi tesislerinde de modernleştirme çalışmaları yapılmakla birlikte bu tesislerin kurulu kapasitedeki payları giderek azalmaya devam etmektedir. Pamuk ipliği sanayisindeki bu gelişmeler sonucunda, Türkiye pamuk ipliği dışalımı yapan bir ülke iken, geçen zaman içinde, AET'nin toplam pamuk ipliği dışalımının üçte birini karşılayan bir ülke konumuna gelmeyi başarmıştır.

Türkiye, yün ipliği üretiminde daha yavaş bir gelişme göstermiştir; 1951 yılında 6 180 ton olan yün ipliği üretimi, 1962 yılında 19 900 ton; 1970 yılında 29 400 ton olmuştur. 1985'te üretim 76 750 ton olurken, dışsatım 2 866 ton, dışalım da 95 ton olarak gerçekleşmiştir. 1991 yılında ise Türkiye'de toplam 54 017 ton yün ipliği üretilmiştir.

Suni ve sentetik iplik üretimi ise, daha çok planlı dönemden itibaren gelişme göstermiştir.

—Karş. anat. *Sırt ipliği*. Bu iplik kordalılar denen ve hem omurgalıları, hem de ilkel kordalıları içeren bir hayvan öbeğinin (dal) oluşmasına yol açar. Omurgalılar arasında embriyon sırt ipliği, balıklarda ve amfibyumlarda büyüktür; amniyonlulardaysa giderek ince bir sapçığa dönüşür. İplik erişkinde de varlığını sürdürerek omurga bulunmayan öbeklerde (yuvarlakağızlılar) ya da omurgası ayrışmış öbeklerde (*Holocephali*, mersinbalıkları, ciğerlibalıklar, *Crossopterygii*) bedene, destek ekseni görevi yapar. Dört ayaklılarda iplik, omurganın ilkel biçimidir ve her omurga düzeyinde az çok kaybolur ya da omurgalar arası diskler düzeyinde varlığını sürdürür (kıkırdaklıbalıklar, memeliler) ya da tamamen kaybolur (sürüngenler ve kuşlar). Embriyon ipliği, öne doğru, beyin bölgesinin içine, işitme plakotuna kadar uzanır.

İlkelkordalılarda, sırt ipliği omurgalı embriyonlarıyla aynı yönde (önden arkaya doğru) ve aynı yapıda olan kafatassızlar *(Amphioxus)*, larvalarının yalnızca kuyruk bölümünde iplik bulunan gömlekliler ayırt edilir. Stomokordalılarda, bedenin ön bölgesinde yapısı bakımından embriyonlu omurgalıların ipliğini anımsatan (ama onun homoloğu olmayan), içi boş hücrelerden oluşmuş içderi kökenli bir divertikül bulunur.

—Tekst. İki tür iplik vardır: sınırlı uzunlukta lifler eğirilerek oluşturulan iplikler (pamuk, yün vb. iplikleri); kesiksiz elyafı birleştirme, genellikle birlikte bükme yoluyla elde edilen iplikler (ipek, kimyasal lifler). Bu iplikler dokuma ve örme sanayisinde, tuhafiyecilikte kullanılır. Dokuma sanayisinde kullanılan iplikler de iki türe ayrılır; çok bükümlü ipliklerden çözgü ipliği, az bükümlü olanlardan atkı ipliği olarak yararlanılır. Ayrıca bu iki tür iplik arasında büküm verilmiş ipliklere yarı-çözgü ipliği denir. Dayanıklı bir ürün elde etmek için, genellikle iki ya da daha çok iplik bir arada bükülür. Böylece çokkatlı iplikler elde edilir. Bunların bileşenleri tekkatlı ipliklerdir. Çokkatlı iplikler bükülerek kablo bükülü iplikler elde edilir ve özellikle dikiş ipliği olarak kullanılır.

Kesiksiz lif iplikleri, kimyasal filamentlerden üretiliyorsa, düselerden çıkışta, ipekten üretiliyorsa, kozadan çekme sonunda elde edilir. Filament ipliklerine ya çok az büküm verilir ya da hiç verilmez; bununla birlikte çok büküm verilmiş (krep bükümü) filament iplikleri de vardır. Bu iplikler bükümlerine göre çeşitli adlar alır: organze, atkı, pual vb. Esnek olsun ya da olmasın, frize görünümü taşıyan kimyasal filament ipliklerine tekstüre iplikler denir.

İpliklerin kalınlığı numarayla belirtilir: resmi sistem, 1 000 metre ipliğin ağırlığını gram olarak belirten teks sistemidir. Bu sistem metrik ve ondalıktır. Teks sisteminden başka, özellikle desiteks ve kiloteks sistemleri de vardır. Teks sistemi aynı zamanda, devamlı filament sanayisinde yararlanılan eski denye sistemi gibi dolaysız bir sistemdir. Denye 9 000 metre ipliğin ağırlığını gram olarak verir. Elyaf sanayisi, eskiden bir kilogram ağırlığında elyaf kütlesinin uzunluğunu kilometre olarak belirten ve dolaylı bir sistem olan metrik numarayı kullanıyordu.

• *İplik makinesi*. İplik makinelerinde uygulanan işlemleri şu şekilde sıralayabiliriz: çekme işlemi, fitili, istenilen iplik kalınlığını alana değin inceltir; bükme işlemiyle ipliği oluşturan elyafa gereken kohezyon verilir; sarma işlemi üretilen ipliği bobin haline getirmeye yarar.

Bilezikli ve kopçalı iplik makinesi en çok kullanılan makinedir ve fitil bobinlerini yerleştirmeye yarayan bir sehpa ile fitilleri istenen kalınlıkta incelten birkaç çift çekici silindirden oluşur. İnceltilen her fitil, makinenin önüne yerleştirilmiş düşey bir iğin ekseninde yer alan küçük bir kılavuz kancasından geçer. İğlere, küçük bir iğ makarasına etki eden ve büyük bir makara tarafından döndürülen bir kolanla ya da bir yüzdeki iğlerin bütün küçük makaralarını devindiren sonsuz kayışla mekanik olarak kumanda edilir. Dolayısıyla iğler, 16 000 dev/dk'ya ulaşan büyük bir hızla dönebilir. Çekim başlangıcında iplik iğe takılır ve iğin her devri ipliğe bir büküm verir. İğin çevresinde eşmerkezli bir bilezik vardır ve bilezik üzerinde metalden ya da sentetik bir maddeden yapılmış bir kopça kayar. Küçük kancadan çıkan iplik kopçanın içinde sarılır. İğin dönüşü, kopçayı devindiren ipliği sürükler. Ama kopçanın bileziğe sürtünmesi, yavaşlamasını, dolayısıyla silindirlerin bıraktığı ipliğin iğe sarılmasını sağlar. Çekim işlemine başlamadan önce, iğ gövdesine, bobini oluşturacak bir masura yerleştirilir. İğ-bilezik sistemine iletilen görece devinim, bobine istenen biçimin verilmesini sağlar.

Islak keten iplikçiliğinde, fitil, çekim işleminden önce, soğuk ya da sıcak su dolu bir tekneden geçirilir. Bu işlem, pektik maddeleri yumuşatarak, liflerin birbiri üzerinde kaymasına, yani daha ince ve oldukça yuvarlak iplikler elde edilmesine olanak verir.

Maşalı iplik makinesi'nde, iğ-bilezik sisteminin yerini kolanla kumanda edilen bir maşa alır; maşanın ekseni üzerine frenli bir bobin yerleştirilir. Üst taraftan gelen iplik maşanın bir koluna geçer. Bu makine, günümüzde çok az kullanılır.

Kaseli iplik makinesi, yalnız, uzun yün elyafından üretilen ingiliz iplikçiliğinde kullanılır; bobinler iğlere yerleştirilir ve her bobinin üzerinde bir kase vardır. İplik, bu kasenin dışından geçer ve kase bobinin oluşumuna kılavuzluk yapar.

Arabalı vargel makinesi, yalnız karde yün iplikçiliğinde kullanılır. Bu makine çe-

ipli nal

open-end **iplik** makinesi ("open-end" tezgâhı)

Fransa Tekstil enstitüsü

şitli işlemleri art arda gerçekleştirir. İğler dönerken, fitil sağlayan silindirlerden uzaklaşır. İplik, iğin ucunda dönerek bükülür; ancak uzaklaşma hızı fitil bırakma hızından çok daha büyüktür, dolayısıyla fitile zayıf bir çekim uygulanır. Belli uzunlukta bir iplik oluştuğunda (2 ile 3 metre) silindirlerin ve iğlerin birbirinden uzaklaşması durur; bükümün geri kalan kısmı dönmeyle verilir, ardından sistem, iğ üzerinde bobini sararak başlangıç konumuna döner.

Open-end iplik makinesi, çekim başlarından gelen elyaf şeritleriyle beslenir. Elyaf, çoğunlukla bir tarak takımıyla donatılır ve brizör denilen küçük bir silindirle tek tek çekilir. Lifler bir boruyla, büyük hızla dönen (bazen 85 000 dev/dk'ya kadar) küçük bir rotora yollanır. Lifler rotorun iç yüzeyine dağılır ve rotor mili tarafından bükülerek çıkan ipliğin üzerine eklenir. İplik silindir biçiminde büyük bobinler halinde sarılır.

Özbükümlü iplik makinesi, iki tekkat ipliğe, kesintisiz olarak bir önbüküm vermeyi sağlar. Çekim işleminden sonra her fitil, almaşık olarak sağa ve sola doğru bükülür. Büküm makinesinin çıkışında iki iplik birleştirilir, böylece yeni bir büküm alan bu iplikler, almaşık bir önbüküm oluşturur. Elde edilen ürüne, bir tezgâhta son büküm verilir.

İPLİKBOYNUZLULAR a. Böcbil. SİVRİSİNEKLER alttakımının eşanlamlısı.

İPLİKÇİ a. **1.** Bir tekstil maddesiyle iplik eğiren kişi: **—2.** İplik fabrikası işleten sanayici. **—3.** İplik satan kimse.

◆ sıf. İplik eğiren. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkonogr. Velázquez'in başyapıtlarından biri olan ve kimi zaman *Duvar halısı fabrikası* da denilen *İplikçi kadınlar*'ın (las Hilanderas) [1657'ye doğr., Prado] yanı sıra N. Maes'in *Yaşlı iplikçi kadın* (Amsterdam), Van Heemskerk'in *İplikçi kadın* (Thyssen kol., Lugano), Van Honthorst'un *Çıkrığı başında iplikçi kadın* (Leningrad), Courbet'nin *İplikçi kadın* (Montpellier), Millet'nin *Keçilerini otlatan Auvergneli iplikçi kadın* (Louvre) adlı tabloları sayılmalıdır.

Giraudon

İplikçi kadınlar (1657'ye doğr.) Velázquez *Prado müzesi, Madrid*

Lauros-Giraudon

Keçilerini otlatan Auvergneli iplikçi kadın (1868-69) Millet *Louvre müzesi, Paris*

İplikçi camisi ve medresesi, Konya kentinde, Alaettin tepesiyle Hükümet konağı arasındaki Anadolu selçuklu dönemi yapıları. Yaptıranına ilişkin değişik görüşler vardır. Medresenin vakfiyesinden çaşnigir Şemsettin Altun Aba tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (XII. yy. sonu - XIII. yy. başı). Caminin kapısı üzerindeki yazıta göreyse Mesutzade Hacı Ebubekir tarafından onartılmış ve genişletilmiştir (1332/1333). 1431 ve 1584'te de onarılan yapı, XIX. yy. sonlarında çok yıkık durumdaydı. 1945'te dış görünüşünü oldukça değiştirecek biçimde onarım gören cami, Klasik eserler müzesi'ne dönüştürüldü (1951), sonra yeniden camiye çevrildi (1960). Enine dikdörtgen planlı, mihraba dikey yedi sahınlı caminin mihrap önü bölümü ikisi oval üç kubbeyle, öteki bölümleriyse çapraz tonozlarla örtülüdür. Kazılarda XVI. yy. klasik osmanlı üslubundaki mermer mihrabın altından çinilerle süslü özgün mihrabı çıkarıldı; yıkılan minaresi yenilendi.

Caminin onarımı sırasında kalıntılarına rastlanan medrese ise, bu yapı türünün Anadolu'daki ilk örneklerinden olması ve Mevlana'nın burada ders vermesi nedeniyle önemlidir.

İPLİKÇİK a. Zool. Kimi tırtıl ve örümceklerin salgıladığı iplik biçimindeki madde. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖*Şeytan iplikçikleri*, sonbaharda, beyaz ve ipeksi yumaklarıyla tarlalardaki otları örten örümcek iplikçikleri. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Örümcek iplikçiklerinin kimileri yapışkan ve pamuksudur; iplikçikler ağ bezlerinin ağzındaki iplik borularından sıvı halde basınçla fışkırır fışkırmaz katılaşır; arka ayakların ucundaki taraklar, çıkan iplikçikleri büküp birleştirir. "Taraklanmış iplikçikler" adı verilen bu iplikçikler örümceklerin ağlarını asmakta kullandığı "asıcı iplikçikler" denen basit, büyük iplikçiklerden farklıdır.

• *Şeytan iplikçikleri.* Bu iplikçikleri genellikle genç örümcekler salgılar. Genç örümcekler rüzgârın estiği yönde gidebilmek için bu iplikçikleri bir çeşit askı ve tutunma aracı olarak kullanarak bazen 200 km kadar uzaklara gidebilirler. *Örümcek uçuşu* denen olay budur. Bazı örümcekler yalnızca bir iplikçik değil, gümüşi renkli bir iplikçik demeti salgılar ve havada uçuşan bu demetlere tutunarak uçar. Sonbaharda bu yöntemle gerçek örümcek göçleri gerçekleşir. Şeytan iplikçikleri, akşama doğru, çiğ taneleriyle ağırlaşarak yere düşerler.

İPLİKÇİLİK a. **1.** Tekstil elyafını iplik haline dönüştürme işlemlerinin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** İplik satma işi. **—3.** *Dikiş iplikçiliği*, özellikle bükme ve koşullandırma işlemlerini kapsayan, dikiş ipliği üretimi.

—ANSİKL. Tekst. İplikçilik iki büyük sınıfa ayrılır: kesikli elyaf iplikçiliği (pamuk, yün, kesilmiş kimyasal elyaf vb.); doğal ipekler (*Bombyx mori* ipeği, vahşi ipekler) ve kimyasal filamentler gibi kesiksiz elyaf iplikçiliği.

Kesikli elyaf iplikçiliğinde üç dizi işlem vardır: 1. elyafı açma, çözme, temizleme ve karıştırma; elyaftaki bütün katışkılar elenir, lifler iyice karıştırılır, nihayet elyaf, doğal kıvrımlarından başka bir bağlantısı olmayan yan yana dizilmiş, az çok koşut liflerden oluşan kesiksiz bir şerit biçimine getirilir; 2. düzgünleştirme ve inceltmede şeritlere homojenlik ve düzgün bir kalınlık kazandırılır (bu işlemlerden, şerit kalınlığını uygun bir değere getirmede yararlanılır; kalınlık gereken düzeye indiğinde, doğal kohezyon çok zayıflar ve hafif bir bükümle ya da cilalamayla kohezyon iyileştirilir: böylece fitil elde edilir); 3. çekme işlemi şeridi ya da fitili iplik kalınlığına gelinceye kadar inceltmeye ve bu ipliğe istenilen değerde büküm vermeye dayanır; böylece tek kat iplik elde edilir.

Daha sonra uygulanan işlemler şunlardır: büyük bobinler halinde sarma, bükme, yakma vb. Bu değişik işlemler (karıştırma, çözme, elyafın kalınlığına ve uzunluğuna bağlı inceltme, çekme) kuşkusuz işlenmiş liflere uygulanır ve bunların özelliklerinin (temizlik) sözkonusu işlemlere uyması gerekir.

İplikçi camisi ve medresesi'nden bir görünüm *Konya*

Büyük Larousse

Böyle bir uzmanlaşmada, üretilen ipliklerin kalınlığını da göz önünde tutmak zorunludur.

pamuk iplikçiliği (kısa elyaf)

Karde pamuk iplikçiliği. Pamuk ve kısa elyaf işleyen en yaygın iplikçiliktir ve özellikle orta yumuşaklıkta pamuk kullanılır. Pamuk önce balya-kırıcı denilen yükleyici ve karıştırıcı makinelere konur. Makineler, yirmi otuz balya alınarak elle ya da az miktarda balyayla mekanik olarak beslenir. Balya-kırıcılar malzemeyi ilk açıcıya götüren bir tabla üzerine bırakır. Açıcı, tablalara tutturulmuş çelik çubuklardan oluşur. Çubuklar pamuğu döver ve yabancı taneler, değişik aralıklı parmaklıklardan oluşan ızgaraların arasından geçerek elenir. Malzemede aranan kaliteye ve temizliğe göre değişik modelde birçok açıcı vardır. Bir ya da birçok açıcıdan geçen malzeme, dinamik bir depolama hacmine konur: pamuk genellikle yatay katmanlar halinde yerleştirilir ve düşey dilimler biçiminde alınır; bu yöntem ürünün homojenleşmesini sağlar. Pnömatik olarak alınan elyaf batöre yollanır. Batör, üç metal cetvelden ya da dişli bir mekanizmadan oluşan bir pıtrak temizleyicisi içerir. Ayarlanabilir çubuklar taşıyan eşmerkezli bir ızgara temizleme işlemini yapar ve elyaf yumaklarını açar. Eskiden, tarağı besleyen elyaf tülbenti batör çıkışında oluşturuluyor ve batör girişindeki bir düzenleyici tülbentin çok düzgün olmasını sağlıyordu. Günümüzde, pamuk genellikle batör çıkışında emilir ve besleme tülbentlerini işleyen tarak bacalarını besler. Bu süreç gelişirken pamuğun oda havasıyla teması, dolayısıyla tozlanması önlenir İşlem için çok az işçi yeterlidir.

Batör tülbentleri ya da bacalarda oluşan tülbentler tarak makinelerinde işlenir. Bu makineler elyafı ayırır, temizler ve az çok düzgünleştirir. Her tarak makinesinin çıkışında, elyaf bükümsüz bir şerit oluşturur. Şerit bir kova içinde toplanır ya da kesintisiz işlemlerde 6 ile 8 şerit birleştirilerek (katlama) daha sonraki geçişte kullanılacak tülbent elde edilir.

Şeritler genellikle, çekme için iki kez makineden geçirilir. Çekme oranı, şerit numarasının değişmemesi için, katlama oranına oldukça yakın tutulur. Şeritler birleştirilerek numara ayarlanır ve çekmeyle elyaf koşut hale getirilir. Kimi kez tarak makinesinin çıkışında ya da çekme geçişlerinden birinde düzenleyici bir düzenek kullanılır: çekme oranı beslenen malzemenin numarasına bağlıdır.

Çekme makinesi, genellikle hızları gittikçe artan dört çift silindirden oluşur. Alt silindirler metaldendir ve üzerinde oluklar bulunur; üst silindirler bir elastomerle kaplanır ve alt silindirlere sıkıca basar. Çiftler arasındaki uzaklık, bir lifin aynı anda iki çift tarafından alınmasını önler; bu da, liflerin birbirine göre kaymasını sağlar: bu işleme çekme işlemi denir. Çıkışta, elyaf, bir şerit halinde yoğunlaştırılarak döner bir kovaya yerleştirilir. Fitil durdurma düzeneği, besleme şeridinin kopması ya da bitmesi halinde makineyi durdurur.

Bu şekilde elde edilen şeritler genellikle flayerli çekme makinelerinde inceltilir. Flayerli çekme makinesinde belli sayıda baş yer alır (genellikle 60 ile 90) ve her başı bir şerit besler. Şerit iki silindir çiftinin arasından geçerken çekilir; iki çift arasında, besleyici silindirlerden biraz daha hızlı dönen bir çift manşon bulunur. Bu manşonlar, çekici silindirler yakalayana değin elyafı tutar. Makine çıkışında her fitile, numaraya ve işlenilen malzemeye göre ayarlanabilen hafif bir büküm verilir. Böylece değişmez bir hızla dönen düşey eksenli bir maşayla bükülen fitil, maşayla eşmerkezli bir masuraya sarılır. Masuranın otomatik olarak ayarlanan dönme hızı her kat geçişinde azalarak fitilin düzgün bir bobin halinde sarılmasını sağlar. Çok ince kimi iplikler için iki geçişli flayerli çekme makineleri kullanılır; ikinci geçiş birinci geçişte elde edilen bobinlerle beslenir.

Fitiller iplik makinelerini beslemede kullanılır. Eğirme, open-end iplik makinelerinde uygulanıyorsa, her makine başını beslemek için kovalardaki şeritler kullanılır.

• *Penye pamuk iplikçiliği.* Bu iplikçilik yöntemiyle ince, oldukça düzgün iplikler elde edilir ve genellikle uzun ştapelli lifler kullanılır. Hazırlama ve taraklama karde iplikçiliğinde uygulanan işlemlere eşdeğerdir. Pamuk, çekme makinelerinden geçirilerek birleştirilir ve makinenin çıkışında 40 ile 50 santimetre genişliğinde bir tülbent elde edilir. Rulo haline getirilmiş her tülbent bir tarama başını besler. Tarama başında yer alan bir pens tülbentin ucunu sıkıştırır. Bu ucu alan çembersel bir tarak, çevresindeki iğnelerle tülbenti işler; iğneler lifleri ayırır, kısa elyafı ya da tarama döküntülerini ve küçük katışkıları sürükler. Ardından pens açılır ve sabit bir tarak arasından çekilen taranmış saçak daha önce taranmış tülbente eklenir ve işlem bu şekilde yinelenir. Taraklardan geçen bu tülbent bir şerit haline getirilir. Bir tarama makinesinde genellikle sekiz baş vardır ve birleştirilen şeritler çekilerek kovaya yerleştirilir. Çekme geçişinden sonra, işlem karde iplikçiliğinde olduğu gibi sürer.

• *Döküntü iplikçiliği.* Çok düşük kaliteli pamuklardan ve iplik çekimi boyunca artan döküntülerden, tarak iplikleri denilen çok kalın ipliklerin üretiminde yararlanılır. Bu yöntem, karde yün iplikçiliğinde kullanılan yönteme çok yakındır. Open-end iplikçiliğinin ortaya çıkışından bu yana, bu sistem pamuk tarama makinesinden çıkan şeridin doğrudan işlenmesinde de kullanılır: çok kısa lifler, özellikle tarama döküntüleri çekme makinesinde işlenemez.

Arı ya da karışım halindeki kimyasal lifler, pamuk gibi işlenir. Bu lifler taraklama işleminden önce ya da çekme sırasında pamukla karıştırılabilir.

yün iplikçiliği ve uzun lifler

Yün işlemede yapılan ilk işlem yıkamadır; çünkü kaba yün birçok katışkı içerir: kum, saman, dışkı, çözünür yağıltı, yapakyağı vb.

Kaba yün yıkanmadan önce ayırma işleminden geçirilebilir, yani her yapağı inceliklerine göre birçok parçaya ayrılır. Ancak, çok pahalı olan bu yöntem kaybolmaya yüz tutmuştur. Yün, pamuk açıcısına benzer bir ilkeyle çalışan ve toprağı ayıklayan bir batörden geçer. Yün, genellikle beş tekneden oluşan bir dizide yıkanır. Islatıcı denilen birinci tekne, çözünen yağıltıyı ve toprakları temizler. Bu teknede ılık su bulunur; çıkışta yün, pres görevi yapan iki büyük silindir arasında sıkılır, sonra yıkayıcı denilen, deterjan ve sodyum bikarbonat içeren ikinci ve üçüncü teknelere yollanır. Nihayet iki durulayıcı tekne diziyi tamamlar. Durulayıcılardan birincisi bir yükleyiciyle beslenir ve madde, bir vargel devinimi yapan ve genellikle her teknenin içinde bulunan bir tırmıkla sürüklenir. Her teknenin çıkışında kurutucu bir pres bulunur. Nemlendirici denilen bir yükleyici, sıcak havalı bir kurutma fırınını besler; bu fırının çıkışında, yün üzerine az miktarda yağlayıcı madde püskürtülür.

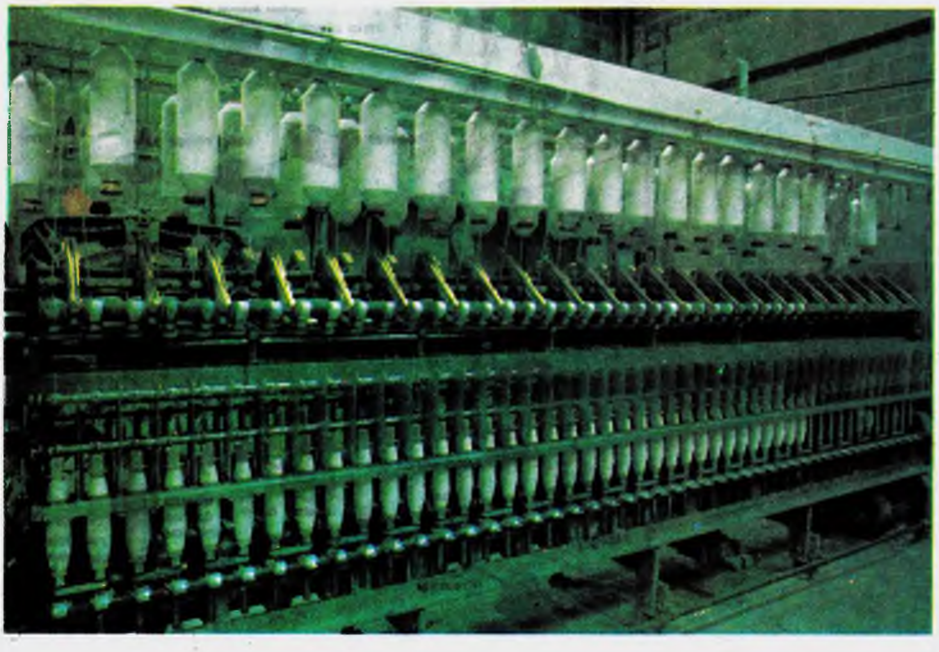
Artık sular çok kirleticidir. Bu yüzden banyoların kapalı devre biçiminde çalıştırılmasına dikkat edilir: preslerden çıkan sudan, merkezkaç yöntemiyle toprak ve özellikle emülsiyonlaşmış katı yağlar ayrılır; arılaştırılan bu katı yağlardan lanolin elde edilir.

• *Penye yün iplikçiliği.* Penye yün iplikçiliğinde iki ayrı evre vardır: tarama ve gerçek anlamıyla iplik çekme. Taramada her zaman bir ya da birkaç yıkama dizisine başvurulur. Kurutma fırınından çıkan yün, iğneli valslerden (tek tamburlu ya da çift taraklı makineler) geçer. Yün açılır, pıtrakları temizlenir ve bitkisel maddeler yünden ayrılır. Bu yolla elde edilen şeritler iki ya da üç çekme makinesinden geçer. Bu makinelerde besleme silindirleri ve genellikle üç silindirden oluşan bir çekici grup vardır: grubu oluşturan silindirlerden ikisi çelikten yapılır ve olukludur; öteki ise bir elastomerle kaplanmış baskı silindirini oluşturur. Besleme silindirleriyle çekici grup arasında, iğnelerle donatılmış bir baret sistemi yer alır. Baretler sonsuz bir vidayla ya da zincirlerle devindirilebilir. Genellikle, birinin iğneleri diğerinin arasından geçecek biçimde iki baret alanı bulunur; buna çift taraklı çekme makinesi denir. Bu makinelerin tümü, fitil durdurma düzeneği gibi çeşitli güvenlik düzenekleriyle donatılmıştır.

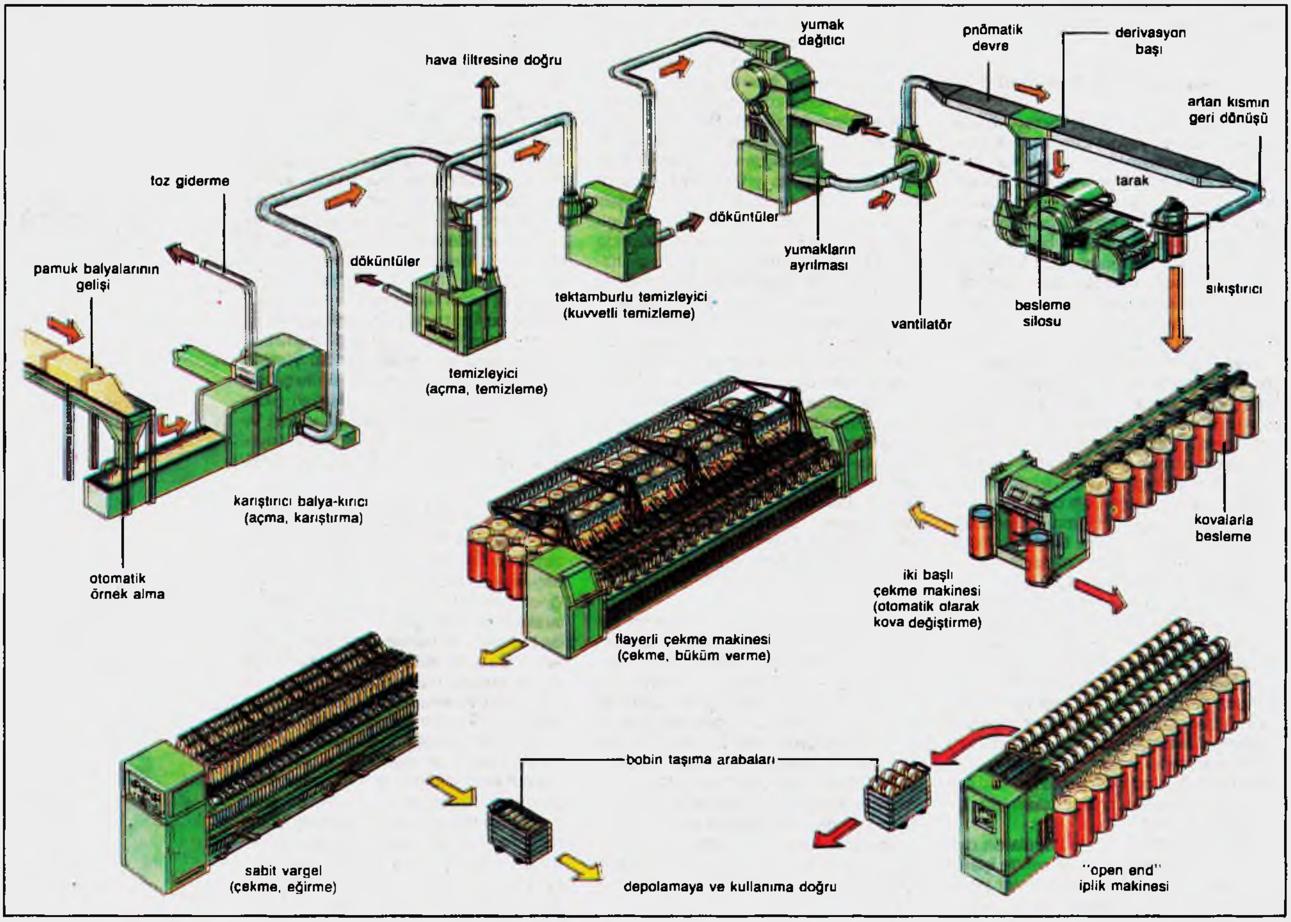
Bu yolla elde edilen şeritler, pamuk tarama makinesiyle aynı çalışma ilkesine dayanan yün tarama makinesini besler. Bununla birlikte, her baş bağımsız bir makine oluşturur. Tarama makinesinde, karde yün iplikçiliğinde kullanılan kısa lifler ve tarama döküntüleri elenir.

Tarama makinesinin çıkışında, şerit çift taraklı çekme makinesinden iki kez geçirilerek düzgünleştirilir. Kimi kez, yağlayıcı

Fransa Tekstil enstitüsü

pamuk **iplikçilik**'inde kullanılan sabit vargel makinesi

Fransız pamuklu sanayisi genel sendikası belgesine göre

pamuk iplikçilik'i

maddeleri elemek için şerit iki geçiş arasında lisöz makinesinde yıkanır. Üretilen şeritler iplik fabrikalarına satılır.

Kimyasal lifler, yıkama dışında, yün gibi işlenebilir. Ancak koparma ya da aşındırma yoluyla da şeritler hazırlanabilir. Her iki halde de, üreticilerin hazırladığı halatlardan, yani bükümsüz kalın kimyasal elyaf şeritlerinden yararlanılır. Koparma yönteminde, halatlar, hızları gittikçe artan ve ayarlanabilir aralıklı silindir gruplarından geçirilir. Filamentler ezilir ve silindirlerin çıkışında, çift taraklı çekme makinesinden iki kez geçirildikten sonra, iplikçilikte kullanılacak bir şerit elde edilir. Aşındırma yönteminde, filamentler sert oluklu bir silindir ile düz yüzeyli bir silindir arasında yerel olarak ezilerek koparılır. Bu yöntemde de, filamentler çift taraklı çekme makinesinden bir ya da iki kez geçirilir.

Gerçek anlamıyla iplikçilik, hazırlama ve eğirme işlemlerini içerir. Boyanmış ya da beyazlatılmamış yün ve kimyasal elyaf şeritleri hazırlama evresinde karıştırılarak inceltilir. Çift taraklı çekme makinesinde ya da buna eşdeğer makinelerde, düzgünleştirilir ve yavaş yavaş inceltilir, ardından elyaf şeritleri hazırlama finisöründen geçirilir. Malzemelerin karışımı, ya çift taraklı bir çekme makinesinde ya da iki çekim başı taşıyan ve çıkan iki tülbenti birleştirerek bir şerit oluşturan karıştırıcıda, üretimin başında gerçekleştirilir. İlk geçişe özayarlayıcı denir ve uygulanan çekme işlemi, makineye verilen kütlenin kalınlığına bağlıdır. Bunu izleyen iki geçişte, şeridin numarası inceltilir.

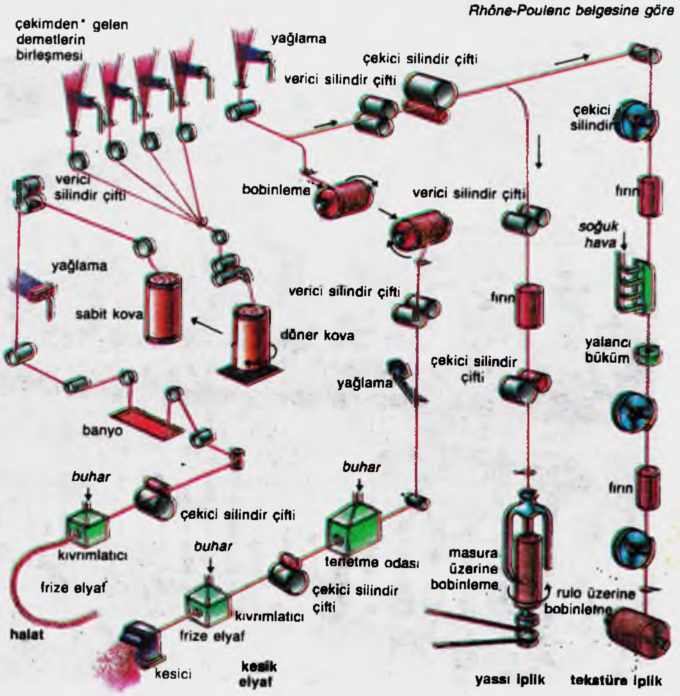
Finisör, pamuk iplikçiliğinde olduğu gibi flayerli bir çekme makinesi olabilir. Ancak ovucu finisör de kullanılabilir: şeritler (fitil başına bir ya da iki) çekilir; besleme silindirleri ile alıcı silindirler arasında lifleri tutmak için iki tabla yer alır. Fitiller çıkışta, lifleri gidiş geliş devinimiyle ovalayarak sürükleyen iki manşonun arasından geçer. Modern finisörler otomatik kaldırmalı patronlarla donatılmıştır.

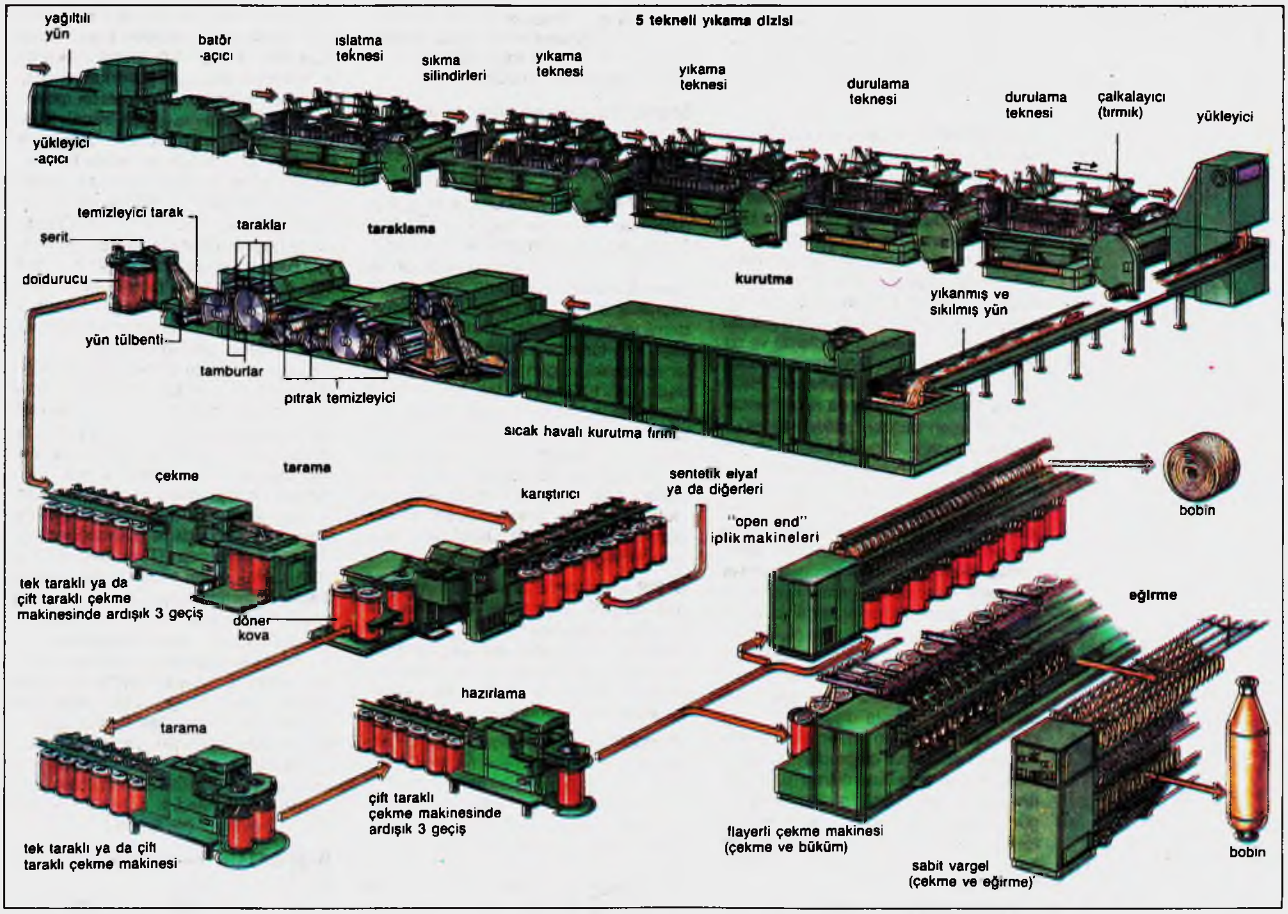
Üretilen fitiller sabit vargele ya da özbükümlü iplik makinesine gider. Kalın numaralara, doğrudan eğirme yöntemi uygulanır; sabit vargel kovadaki şeritlerle beslenir.

Temiz malzemelerle yeterince kalın iplik eğirildiğinde, yarı taraklanmış eğirme yöntemine başvurulur: bu yöntem, pamuk iplikçiliğinde kullanılan karde sisteme eşdeğerdir. İlk taraklamayla hazırlanan malzeme, yeni taramadan geçirilmeden eğirilir.

Rhône-Poulenc belgesine göre

yapay elyaf iplikçilik'i

Schlumberger belgesine göre - S.A.C.M. - Thibeau

• *Karde yün iplikçiliği.* Karde yün iplikçiliğinde çok değişik malzemeler kullanılır: artık lifler, eğirme ve tarama döküntüleri, yıkanmış yün, kimyasal lifler, çeşitli kıllar (angora yünü, tavşan ve deve yünü vb.). Boyanmış ya da beyazlatılmamış malzemeler iyice karıştırılır. Her eğirme evresi son kullanım amacına uygun olarak gerçekleştirilir ve bu nedenle kütlesi oldukça az olabilir. Karıştırma, lif katmanları yatay konumda pnömatik olarak kutulara yerleştirildikten sonra düşey dilimler halinde alınarak sağlanır. Karıştırma evresinden sonra tutamlar değişik tipteki makinelerde açılır. En çok kullanılan makine, çok kalın dişli bir tür iğneli vals olan hallaç makinesidir. Hazırlama işlemi sonunda, % 7'yi aşan oranda bir yağla yağlanır.

Taraklama, birbirini izleyen bir tarak dizisinde uygulanır; başlangıçta, bir yükleyici-tartıcı, diziyi düzenli olarak besler. Bir taraktan çıkan tülbent, diğerine otomatik olarak geçer. Son makinede, tülbent ovalanmış ve rulo haline gelmiş şeritlere bölünür. Her şerit, hafif bir çekme işleminden sonra (genellikle 1,4 ile 1,6 oranında) iplik elde edilir.

Fitiller ya sabit vargellerde ya da arabalı vargel makinelerinde eğirilir. İplik çok düzgünsüzdür, elyafa aşırı bir koşutlaştırma uygulanmaz. Numaralar kalındır ve 50 teks'ten ince numara çok enderdir, ama bazen 40 ya da 30 tekslik numaralara da rastlanır.

keten iplikçiliği

Keten iplikçiliğinde sıyrılmış keten demetleri kullanılır. İlk işlem taramadır; istenilen inceliği elde etmek için demet lifleri boyuna taranır; kısa lifler ve yabancı maddeler (odun, saman vb.) ayıklanır. Tarama makinesinde, karşılıklı olarak yerleştirilmiş ve ters yönde dönen, deriden sonsuz iki bant vardır. Bu iki bant üzerinde, iğneli metal baretler yer alır ve bunların iğneleri kendi aralarında bir çapraz oluşturur. Sıyrılmış keten lifleri iki metal plakadan oluşan bir preste düzenli demetler halinde tutulur; birbiri üzerine bastıran bu metal plakalar elyafın makineden boyuna geçmesini sağlar. Bir makinede birbirine benzeyen on, on iki, on altı, hatta yirmi pres bulunabilir. Keten doldurulan pres, inip kalkan bir taşıyıcıya ulaşır; taşıyıcının getirdiği keten iki döner tablanın arasına girer ve taranır. İlk taramadan sonra yukarı kalkan pres, öne doğru itilir ve aynı koşullarda keteni yeni bir tarağa verir; ancak keteni tarayan iğneler, ilk tarama işleminde kullanılan iğnelerden biraz daha incedir ve daha sıktır; işlem bu şekilde sürer. Birinci tarama makinesinin çıkışında, presler gevşetilir ve keten, birinci makinede taranmamış bölümlerinin işlenmesi için ikinci bir makineye aktarılır. Toplanan döküntüler tarama demetlerini oluşturur.

Daha sonra, taranmış keten demetleri bir yayıcı üzerinde kesiksiz şerit haline dönüştürme işlemine geçilir. Elde edilen şerit, aynı anda çekme ve katlama uygulayan çekme makinelerinden, ardışık üç geçişle düzgünleşir. Nihayet flayerli bir çekme makinesinde inceltmeden geçer. Bu makinelerin tümünde keten liflerini tutan ve çekme sırasında koşut hale getiren iğneli baretler vardır. Daha sonra demetler iplik makinelerinde kuru ya da ıslak yöntemle eğirilir.

Tarama sırasında artan ya da yatırılmış keteni sıyırma sırasında toplanan artık lif demetleri de taraklama, çekme, flayerli çekme makinesinden geçirme ve eğirme yöntemleriyle işlenebilir. Bunlardan, taranmış ketenden elde edilen ipliklere oranla daha düzensiz iplikler üretilir; bununla birlikte bu ipliklerin de birçok uygulama alanı vardır. Ayrıca bu lif demetlerinden elde edilen ipliklerin kalitesi, taraklamadan sonra bölmeli bir makinede yeniden taranarak iyileştirilebilir.

jüt iplikçiliği

Bu iplikçilik, daima çok sert olan jüt liflerini yumuşatmayla başlar. Bu işlem, ya rulolu bir yumuşatıcıda ya da iğneli baretlerle donatılmış sonsuz zincirler içeren bir Good makinesinde gerçekleştirilir. Yumuşatma süresince jüt, çeşitli yağlardan oluşan bir emülsiyonla bol bol ıslatılır: buna, yağlama denir. Sonra jüt ardışık iki taraklama işleminden geçirilir; tarak makinesinde üretilen bu şeritler çekme ve katlamadan sonra maşalı iplik makinesinde eğirilir (çekme makinesinden üç geçiş).

kenevir iplikçiliği

İplikçilikte, taranmış keten gibi çok iyi kalitede kenevir kullanılır; urgancılıkta işlenen düşük kaliteli kenevirler, jüt iplikçiliğinde yararlanılan makinelerde eğirilir.

İPLİKHANE a. Ham bitki liflerinden ya da sentetik maddelerden iplik yapılan yer (Bk. *ansikl.* böl.)
—Esk. denizc. Gemilerde kullanılan halatları ve yelken bezlerini üreten kuruluş.
—Tar. Osmanlı devletinde kürek mahkûmlarının yattığı cezaevi. (Burada yatan hükümlülere iplik büktürülüp ip ördürüldüğünden cezaevi bu adla anılırdı.)

—ANSİKL. Türkiye'de ilk iplikhane 1827'de, Eyüp Taşlıkburnu'nda açıldı. On beş çarklı olan bu iplikhane, Türkiye'de modern dokuma endüstrisinin başlamasına öncülük etti.

İPLİKKURDU a. Serbest ya da asalak yaşayan çeşitli ipsisolucanlara verilen genel ad.

—ANSİKL. Nemli topraklarda yaşayan ve sirke iplikkurdu *(Turbatrix aceti)* gibi bakterilerle beslenen ve köklere zarar veren şekerpancarı iplikkurdu ya da turpsolucanı *(Heterodera schachtii)* gibi tarım ürünleriyle ve döküntülerle beslenen, serbest yaşayan solucanlara iplikkurdu denir. Bu türlerin bazıları asalaktır: saplarda ve soğancıklarda yaşayan *Ditylencus dipsaci,* patates iplikkurdu ya da altınkurt *(Heterodera rostochiensis)* ya da yanık hastalığına yol açan buğday iplikkurdu ya da buğday solucanı (*Anguina tritici* ya da *Anguillulina tritici*). Ayrıca onikiparmak bağırsağı ipsisolucanı ya da cüce iplikkurdu (*Strongyloides stercoralis;* yalnızca dişisi asalaktır) gibi ipsisolucanlara ya da hayvan asalaklarına da iplikkurdu denir; tropikal ülkeleri kırıp geçiren onikiparmakbağırsağı ipsisolucanı, çamur içinde çıplak ayakla gezen insanlarda çok bulunur. Onikiparmakbağırsağı ipsisolucanının döllemesiz çoğalan dişileri onikiparmakbağırsağının çeperlerine yerleşir. Yumurtalarını bırakır, yumurtalardan çıkan rabditoit larvalar dışkıyla dışarı atılır; daha sonra deri değiştiren bu larvalar cüceiplikkurtları olurlar ve doğrudan bulaşırlar (kısa çevrim), bazı durumlarda (uzun çevrim) birçok deri değiştirmeden sonra, özgür yaşayan ve döllemeli üreyen erişkinler ortaya çıkar; bunların üremesiyse, daha sonra bulaşıcı hale gelecek larvaların sayısını artırır.

iplikkurdu
sirke iplikkurdu *(Turbatrix aceti)*

İPLİKLENMEK gçz. f. Kumaş, dokuma vb. sözkonusuysa, tel tel, iplik iplik olmak, lifleri ayrılmak.

İPLİKSİ sıf. İpliğe benzer, iplik gibi.
—Anat. *İpliksi papillalar,* dil sırtı mukozasındaki ince papillalar.
—Boyac. Çok yerel bir anot etkisinin yer değiştirmesiyle belirlenen ve tabakada kenar çizgileri az ya da çok belirgin yüzeysel bir oluk ortaya çıkmasına yol açan elektrokimyasal bir korozyon için kullanılır.
—Cerr. *İpliksi sonda* ya da *bükülgen sonda,* kataterizm yapmaya yarayan çok ince sonda.
—Krist. ve Miner. Yapısı ya da kırılma yüzeyi, boyuna elyaf görünümünde olan bir kristal ya da bir mineral için kullanılır.
—Patol. *İpliksi nabız,* titreşmekte olan bir ipliği anımsatan zayıf nabız. (Kalp-damar kolapsının belirtilerinden biridir.)
—Zool. *İpliksi tüy,* biçimi ve boyu bakımından basit tüylerden çok az farklı kuş tüyü.

İPLİKSİKURTLAR a. İplik gibi uzun ve yuvarlak bedenli kurtları kapsayan küçük şube. (Bu kurtların larvaları böceklerde asalak yaşar. Serbest erişkinlerse, kimi zaman suda, düğüm gibi birbirine dolaşmış yığınlar halinde çiftleşir. Bil. a. *Gordiacea* ya da *Nematomorpha.*)

İPNOPİDAE a. Sombalığımsılardan, çok derinlerde yaşayan, gözsüz balık familyası. (Yalnızca başının çevresinde saydam pulların altında ışığa duyarlı hücreleri vardır.)

İPNOTİZE → HİPNOTİZE.

İPNOTİZMA → HİPNOTİZMA.

İPNOTİZMACI → HİPNOTİZMACI.

İPNOZ → HİPNOZ

İPOD (*International Program for Ocean Drilling*'in kısaltması), uluslararası okyanus dibi araştırmaları programı; program, ABD, Fransa, Almanya, Büyük Britanya, Japonya ve Avustralya'nın (1982'de Rusya'nın yerini aldı) katıldığı JOİDES*'in yönetiminde yürütülmektedir.

İPOH, Malaysia'da kent, Malezya'da, Perak eyaletinin merkezi, Kinta kıyısında; 293 849 nüf. (1990). Ülkenin başlıca kalay cevheri çıkarma merkezi.

İPOMAEA a. Yeryüzünün tüm sıcak bölgelerinde yetişen sarmaşıcı ya da tırmanıcı güzel bitki. (Sarmaşıkgiller familyası.)
—ANSİKL. Bazıları ağaççık halinde olmak üzere 400 dolayında ipomaea türü vardır. Yapraklar almaşık ve türlere göre bütün, dilimli ya da parçalıdır; kimi türlerde hepyeşil, kimi türlerde mevsimlik olur. Çiçekler çok renkli ve çan ya da huni biçimindedir; kimi türlerde tek tek, kimisinde az çiçekli talkım halindedir. *İpomaea batatas,* tatlı patates adıyla bilinmektedir ve besleyici yumruları için yetiştirilir; ayrıca yaprakları ıspanak gibi yenebilir ya da yem bitkisi olarak kullanılır. *İ. purpurea* ya da ''kahkahaçiçeği'' kırlarda da yetişen çok güzel bir süs bitkisidir. Diğer türler, açık havada ya da seralarda yetiştirilir.

İPON a. (japonca *ippon,* sayı yapmak' tan). Judoda, rakibi gerek hızlı ve kuvvetli bir biçimde sırtüstü fırlatarak, gerek yerde bir kontrol tekniği kullanarak (rakibi 30 saniye kımıldatmama), ya da rakibin pes demesini sağlayarak (boğma, kol klesi) elde edilen kesin sonuç alıcı hareket.

İPOTEK a. (fr. *hypotheque*). Huk. Bir alacağın güvence altına alınması için kurulan taşınmaz rehini. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Deniz. huk. *Gemi ipoteği,* bir alacağı güvence altına almak üzere gemi ya da gemi payı üzerinde kurulan ayni hak. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İkt. *İpoteği kaldırmak,* bir mülkü ipotek altında olmaktan kurtarmak: *Bir bina üzerindeki ipoteği kaldırmak.*
—ANSİKL. Deniz huk. *Gemi ipoteği,* alacaklıya gemi ya da gemi payını sattırarak alacağını öncelikle alma yetkisi verir. Bu ipotek türü ile gemi donatanı gemisini karşılık göstererek kredi bulma olanağı elde eder. Gemi ipoteğinin kurulması için geminin alacaklıya teslim edilmesine gerek yoktur; ipoteğin gemi siciline kaydı yeterlidir Gemi ipoteği geminin bütünleyici parçasını ve eklentileri, kira ya da navlunu, sigorta tazminatını, geminin Türkiye'de icra yoluyla (ya da bağlama limanı dışında kaptan tarafından zorunlu durumlardaki yetkisine dayanarak) satılması halinde satış bedelini de kapsar.
—Huk. İpotek, taşınmaz rehininin türlerinden biridir (ötekiler, ipotekli borç senedi ve irat senedi). İpoteğin amacı, öteki taşınmaz rehinlerinden farklı olarak, yalnızca bir alacağı güvence altına almaktır Bir alacağı güvence altına almak için ipotek kurulunca borçlunun kişisel sorumluluğu ortadan kalkmaz. Güvence olarak gösterilen taşınmazın paraya çevrilmesinden elde edilen para alacağı karşılamazsa, borçlunun öteki malları da paraya çevrilebilir. Borçlunun ipotekli taşınmazın sahibi olması da gerekli değildir. Taşınmaz sahibi, başkasının borcu için taşınmazı üzerinde alacaklı yararına ipotek kurabilir. Bu durumda taşınmaz sahibi borçlu duruma gelmiş olmaz, borçtan dolayı kişisel sorumluluğu yoktur. İpotek, tapu siciline tescil (kayıt) ile kurulur. Doğmuş, ileride doğacak ya da doğabilecek olan herhangi bir alacağın güvenceye bağlanması için ipotek kurulabilir (Türk Med. k. md. 796). Tapu sicil memuru, kurulan ipotek için alacaklıya bir belge verir. ''İpotek belgesi'' denen bu belge, ipoteğin kanıtlanmasına yarar. İpotek belgesi kıymetli evrak niteliğinde değildir. İpotek, güvenceye bağladığı alacak tutarı belirsiz ya da değişken olsa bile, tapu kütüğünde belirlenmiş değişmez bir derecede bulunur ve güvenceye bağlanmış alacakta ne tür bir değişiklik olursa olsun, kütükteki sırasını korur. (Türk Med. k. md. 797). İpotek, hak sahibi açısından alacağın güvencesini oluşturur. Borçlu borcunu ödemezse, ipotekli taşınmaz paraya çevrilerek alacak tahsil edilir. İpotekte, kişisel sorumlulukla taşınmaz mal sorumluluğu bir arada bulunur. İpotekle güvence altına alınmış bir alacağı borçlu kendi isteğiyle ödemezse alacaklı, rehinin paraya çevrilmesi yoluyla icra takibine başvurur. İlke olarak alacaklının bu yola başvurması zorunludur (İc. ifl. k. md. 45). Alacaklı, ancak ipotekli taşınmazın paraya çevrilmesiyle alacağını karşılayamazsa, geri kalan alacağı için borçlunun öteki mallarını paraya çevirtebilir.

İpotek, güvence altına aldığı alacağa bağlı feri bir hak olduğundan, asıl alacak sona erince ipotek de sona erer. İpotekli taşınmazın sahibi, alacak sona erince tapu sicilindeki kaydın silinmesini alacaklıdan isteyebilir (Türk Med. k. md. 798). İpotekli bir taşınmazın başkasına devredilmesi, aksine bir sözleşme olmadıkça, borçlunun borcunda ve güvencesinde bir değişiklik yaratmaz (Türk Med. k. md. 803). İpotek, kural olarak ipotek verenle alacaklı arasında yapılacak resmi senede dayanır. Tapu sicil memurunca düzenlenen bu senede ''ipotek sözleşmesi'' denir. Ancak sözleşmeye dayanmayan ipotek de olabilir. Yasadan doğan bu ipotek türüne, ''yasal ipotek'' denir. Yasalardan kaynaklanan ipotek haklarından bazıları tapu siciline kaydedilmeden doğar. Yasal ipoteklerin bazılarının ise tapuya tescil edilmeleri gerekir. Tescile bağlı olan yasal ipotekler Türk Med. k.'nun 807. maddesinde sayılmıştır. (→ REHİN.)

İPOTEKLİ sıf. İpotek edilmiş şey için kullanılır: *İpotekli arsa, ev.*
—Med. huk. *İpotekli borç senedi,* taşınmaz rehiniyle güvence altına alınmış kişisel bir alacağı içeren kıymetli evrak niteliğinde senet. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İpotekli borç senedi biçiminde kurulan taşınmaz rehininde borçlunun kişisel sorumluluğu vardır. Alacaklı senette gösterilen taşınmazın paraya çevrilmesiyle alacağını tam olarak alamazsa, borçlunun öteki mallarına elkoyarak alacağını elde eder. Yani borçlunun kişisel sorumluluğu vardır, borçlu sınırsız olarak tüm mal varlığı ile sorumludur. İpotekli borç senedi düzenlenmesi için taşınmaz kıymetinin tapu idaresince belirlenmesi gerekir. Bu kıymeti aşan tutar için ipotekli borç senedi düzenlenemez. (Türk Med. k. md. 813). İpotekli borç senedi hamile ya da nama düzenlenebilir. Taşınmazın maliki ile ipotekli borç senedi borçlusunun aynı kişi olması zorunlu değildir. Başkasının ipotekli borç senedi için bir malik taşınmazını teminat olarak gösterebilir. (Türk Med. k. md. 815).

İPOTEZ a. (fr. *hypothese;* yun. *hypothesis*'den). VARSAYIM'ın eşanlamlısı.

İPOUSTEGUY (Jean Robert), fransız heykelci (Dun-sur-Meuse 1920). Sanat yaşamına ressam olarak atıldı, 1949'dan sonra kendini tümüyle heykelciliğe adadı. Heykelcilik alanında soyut araştırmalara yönelerek 1960'lı yılların başında, natüralist, barok ve anlatımcı bileşenlerin iç içe geçtiği, şiddetle yüklü, karmaşık yapıtlar verdi. Kimileri kırık ya da çatlak hacimlerle uzama açılan (*Ecbatane,* bronz, 1965), kimileri belli bir sahneleme anlayışına göre düzenlenmiş parçalara bölünen (*Babanın ölümü,* mermer ve cilalı çelik, 1968, Melbourne Ulusal galerisi; *Piskopos Neumann'ın ölümü,* mermer ve bronz, 1976-77) heykelleri, geleneksel yaklaşımları altüst ederek anatomik incelemeyi (bir dizi desen) ve insan figürlerini (*Yıkanan kadın,* 1966; *Modern yaşamdan gülünç bir sahne,* 1976; *Val de Grâce,* 1977, bronz

Despatin-Gobeli

Jean Robert İpousteguy
le Val de Grâce; bronz, 1977; *özel kol.*

heykeller) tümüyle yeniledi. İpousteguy bunların yanında birçok kitap hazırlamış, yazmış ve / ya da resimlemiştir.

İPPEN (1239-1289), ünlü japon buddhacı üstat; Cingtu mezheplerinden birini kurdu. Günde altı kez Buddha *Amitabha*'nın adını anmayı (kurduğu mezhebin adı buradan gelir: *Ci* ["zaman"] ya da *Cişu*) öğütleyerek ülkesini bir uçtan bir uca dolaştı.

İPPOLİTOV-İVANOV (Mihail Mihailoviç İVANOV, —denir), rus besteci (Gatçina 1859 - Moskova 1935). Rimskiy-Korsakov'un öğrencisi, Moskova konservatuvarı'nda öğretmenlik (1893'ten başlayarak), müdürlük (1905-1918) ve rektörlük (1919-1922) yaptı. 1925'te Bolşoy tiyatrosu'nun başına geçti. Çok verimli bir besteciydi. Başlıca yapıtları: *Ruth* (1887), *Asiya* (1900), *Poslednaya barrikada* (1933'te bestelendi) gibi operalar; *Kafkasya eskizleri, Mıtsıyri, 1917 yılı, Kardis* gibi senfonik yapıtlar; oda müziği parçaları ve melodiler. Ayrıca çeşitli ders kitapları yazdı (*Akorlar üzerine,* 1897).

İpraş (İstanbul Petrol rafinerisi aş), İzmit körfezinin K. kıyısında, Tütünçiftlik yöresinde kurulu petrol arıtımevi. 1961'de % 51'i TPAO'ya (Türkiye petrolleri ao), % 49'u ABD kökenli Caltex'e ait olmak üzere yılda 1 milyon ton kapasite ile kurulan tesisin tümü, 1971'de TPAO'ya geçti. Tesisin yıllık kapasitesi 1967'de 2,2 milyon tona, 1971'de 5,5 milyon tona, 1982'de 13 milyon tona çıkarıldı. Rafineri, G.-D. Anadolu'da üretilen ve Batman rafinerisi'nin gereksiniminden fazla olan ham petrol ile dışalım yoluyla sağlanan ham petrolü işlemektedir. 28,3 milyon ton olan Türkiye'nin kurulu rafineri kapasitesinin % 46'sını karşılayan İpraş, diğer üç rafineriyle (İzmir-Aliağa, Orta Anadolu, Batman) birlikte 1985'ten beri, TPAO'nun yerini alan TÜPRAŞ'a bağlı olarak çalışmaktadır.

İPREZİYEN a. (fr. *ypresien;* öz. a. *Ieper*'in fransızcası *Ypres*'den). Yerbil. İEPER KATI'nın eşanlamlısı.

İPRONİAZİT a. (fr. *iproniazide*'den). Monoaminooksidaz önleyicileri grubundan çöküntü önleyicisi.

İPS a. (yun. *ips,* ağaç kemiren kurt'tan). Gövdesi bitki dokuları içinde yaşamaya uygun, silindir biçimli küçük kabukböceği cinsi. (Kabukböceğigiller familyası.)
—ANSİKL. *Ips*'ler ormanın en tehlikeli düşmanlarıdır; hızlı üremeleri bütün ormanın kaybedilmesine yol açabilir. *Ips typographus* ladin üzerinde, büyük köknar kabukböceği (*I. curvidens*) köknar üzerinde yaşar. Kabukböceklerinin en büyüğü olan on iki dişli çam kabukböceği (*I. sexdentatus*) çamlara zarar verir. Kabukböcekleri genellikle hasta ağaçlara yerleşir; hektar başına on kadar ağaç yem olarak bırakılmalıdır; bu ağaçlar sürekli gözlenir; kabukböcekleri bu ağaçlara yerleşir yerleşmez ağaçların kabukları soyulur ve yakılır.

İPSALA, Marmara bölgesinin Trakya kesiminde Edirne iline bağlı ilçe; 36 122 nüf. (1990); 753 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 21 köy. Merkezi, Edirne'nin 108 km G.'inde *İpsala,* 8 594 nüf. (1990). Çeltik tarımı, tahıl, kavun-karpuz üretimi. Çeltik, yağ ve un fabrikaları.

İPSALA kapısı, Marmara bölgesinin Trakya kesiminde Türkiye ile Yunanistan arasında sınır kapısı. Karayolu ile İpsala'nın 10 km B.'sında.

İPSARA, Ege denizi'nde Psara* adasının türkçe adı.

İPSİ sıf. İp ya da iplik biçiminde olan.

İPSİLANTİ, fenerli rum aile. ALEKSANDROS (İstanbul 1726 - *ay. y.* 1807'ye doğr). Babıâli'de tercüman olarak çalıştı. Eflak'ta (1774-1782 ve 1796-97) ve Boğdan'da (1786-1788) hospodarlık yaptı. Eflak'taki görevi sırasında Bükreş ve Yaş'taki rum-ortodoks okullarında laik eğitime yönelen reformlar gerçekleştirdi. Avusturya ve Rusya lehine çalıştığı öğrenilince azledildi. —KONSTANTİN (İstanbul 1760 -Kiev 1816), öncekinin oğlu. Babası gibi Babıâli'de tercümanlık, Boğdan (1799-1801) ve Eflak (1802) hospodarlığı yaptı. Rus yanlısı siyaset izledi. Fransa'nın çıkarlarıyla ters düşen siyaseti yüzünden, Napoleon'un İstanbul'a gönderdiği elçi Sebastiani'nin çabalarıyla azledildi. Tilsit Fransız-Rus antlaşması'ndan (1807) sonra Rusya'ya sığındı. Babıâli'deki görevi sırasında türkçeye çevirdiği *Fenn-i harp, Fenn-i muhasara* ve *Fenn-i lağım* adlı yapıtları, Selim III'ün buyruğuyla İbrahim Müteferrika'nın basımevinde bastırıldı. —ALEKSANDROS (İstanbul 1792 - Viyana 1828), öncekinin oğlu. Öğrenim görmek için gittiği Rusya'da kaldı; rus ordusuna girdi (1809), kişisel dostluğunu kazandığı çar Aleksandr I'in harp yaverliğine kadar yükseldi. Filiki* eterya'nın başkanı oldu ve önce Tuna eyaletlerinden başlamak üzere Türkiye'ye karşı yunan isyan hareketini hazırladı. Rusya'da hazırladığı Yunanlılar'dan oluşan kuvvetlerle Prut ırmağını geçerek Boğdan'a girdi. Ancak türk kuvvetlerinin direnişi, halktan destek göremeyişi nedeniyle başarılı olamadı. Çekildiği Bükreş'te de tutunamadı, Drăgăşani'de osmanlı ordusuna yenilince (haziran 1821) Avusturya'ya kaçtı ve orada tutuklanarak 1827'ye değin hapis yattı. —DİMİTRİOS (İstanbul 1793 - Viyana ya da Nauplia 1832), öncekinin kardeşi. Yunan ayaklanma ordusu komutanıydı; Tripolitsa'yı ele geçirdi, Napolidi-Romania önlerinde yenilgiye uğradı. Kavalalı'nın oğlu İbrahim Paşa'nın ilerleyişini durdurmak istedi (1825) ama başarılı olamadı. Doğu Yunanistan birliklerinin komutanlığına atandı (1828), son çarpışmaları (eylül 1829) yürüttü. —NİKOLAOS (1798 - Odesa 1834), öncekinin kardeşi. 1821'de Aleksandros İpsilanti'nin yanındaydı. Yunan ayaklanması sırasında ünlü yunan ailelerinin çocuklarından kurulu bir topçu birliği olan "kutsal tabur"a komuta etti.

İPSİLİ, antik **Hypsela,** Anadolu'nun Ege denizi kıyısında kale. Sisam (antik Samos) adasının karşısında. Son Aydınoğulları beyi Cüneyt Bey, bu kalede osmanlı ordularına teslim oldu ve öldürüldü (1426).

İPSİSOLUCAN a. Zool. İpsisolucanlar* takımından bazı solucanların genel adı. (→ İPLİKKURDU.)

İPSİSOLUCANLAR a. Silindir biçimli ya da ince uzun, suda, karada ya da asalak (örneğin bağırsak solucanları) yaşayan yuvarlaksolucanlar şubesi ya da altşubesi.
—ANSİKL. 100 000'den fazla ipsisolucan türü bulunduğu sanılmaktadır. Bunlar, genel bir beden boşluğu içeren (blastosel) sölomsuz kurtlardır; bedenleri çıplak bir kutikula örteneğiyle kaplıdır (ne var ki bu örtenek sert olduğundan hayvan ancak kabuk değiştirerek büyüyebilir) ve "alev" hücresiz bir boşaltım aygıtları vardır. İpsisolucanlar genellikle gonokorik ve çoğunlukla ayrı eşeylidir: erkekleri daha küçüktür ve çiftleşme iğnecikleri taşır. Serbest yaşayan biçimlerde bulunmayan, yalnızca asalak türlerde rastlanan bezsi duyu organlarına *fazmit* denir. Dölleme beden içinde gerçekleşir ve genellikle, yumurtanını dişi üreme yollarında olgunlaştığı gözlenebilir (viviparlık). Embriyo belli bir tipte ama ışınsal bir bölütlenmeyle birlikte gelişirse de beden hücreleri kromozom düzenlerini ve bölünme yeteneklerini hızla yitirirler. (Çünkü maksimum hücre sayısı sabittir.) Büyüme, 4 kabuk değiştirmeyle ayrılan 5 evreden oluşur.
Birçok ipsisolucan serbest yaşar ve toprak, tuzlusu ya da tatlısuların faunasında önemli yer tutar: genellikle buralarda, metrekarede milyonlarca ipsisolucan bulunur. Çoğu saprofittir ve kuraklık olduğunda uyuşuk yaşama geçer. İpsisolucanlar kent suyunu süzen havuzlardaki faunanın bir bölümünü oluşturur ve burada bakterilerle beslenirler. Asalak ipsisolucanlar, genellikle yaprak mazılarına yol açan bitki asalakları ve büyük boyutlara ulaşabilen hayvan asalaklarıdır. Çoğu böceklerin ya erişkinlerinde ya da larvalarında asalak yaşar. Bazen asalak olan, yalnızca dişidir; birçok durumda ipsisolucan, yaşama çevrimi sırasında bir hayvan konağından bir bitki konağına geçer. Bir bölümüyse özel konaklarda asalak yaşamak zorundadır; buna karşın az sayıda tür bir ya da birkaç arakonaktan geçer. Genelde, erişkin, yumurtalarını, konağının dışkısıyla dışarı atan bir bağırsak asalağıdır. Larva yumurtadan çıktıktan sonra, belli bir süre serbest yaşar ve ya yediği besinlerle ya da derisinden içeri girerek konağına yerleşir.

İPSİT →İSPİT.

İPSİZ sıf. **1.** İpi olmayan. **—2.** Serseri, haylaz, başıboş kimse için kullanılır. **—3.** *İpsiz sapsız,* birbirini tutmaz, anlamsız ve yersiz söz için kullanılır; işi gücü olmayan, serseri, hayta.
—Tar. Osmanlılar döneminde hamallar loncasından gizli, kaçak taşıyıcılık yapan kimse. (Loncanın işareti olan ve ucunda damgalı çatalı bulunan ipi taşımadıkları için bu adla anılırlardı.)

İPSOS. Tar. coğ. Anadolu'nun Phrygia bölgesinde kentçik; Afyonkarahisar'ın G.D.'sundaki Çay ilçesinin yakınında olduğu sanılmaktadır. Tarihte adını, Büyük İskender'in generalleri arasında meydana gelen büyük ve çok kanlı savaşa sahne olmasıyla duyurdu (İ.Ö. 301). "Krallar ya da generaller savaşı" diye anılan bu savaşta, Antigonos Monophtalmos ve Demetrios Poliorketes, kendilerine karşı birleşen Seleukos Ptolemaios, Kassandros ve Lysimakhos'un güçlerine yenildi. Antigonos savaş alanında öldü; Demetrios güçlükle kurtularak Efes'e (Ephesos) sığındı, oradan da Yunanistan'a geçti. Büyük ölçüde yıkıma uğrayan İpsos'un yakınında yeni bir yerleşme kuruldu. Romalılar döneminde İulia adını alan kent, günümüzde Çay ilçe merkezidir.

İPSWİCH, Büyük Britanya'da liman kenti, Suffolk'un yönetim merkezi, Orwell halicinin ve Kuzey denizi'nin kıyısında; 131 000 nüf. Eski evler. İpswich müzesi (doğa bilimleri, arkeoloji, etnografya) ve Christchurch konağı müzeleri (eskiçağ; resim). Tarım gereçleri. Besin sanayileri.

İPSWİCH, Avustralya'da (Queensland) kent, Brisbane'ın G.-B.'sında; 61 500 nüf. Ticaret ve madencilik (madenkömürü) merkezi. Tekstil (yün). Demiryolu gereçleri.

Mazhar Şevket İpşiroğlu

İP ŞEMU ABİ, Abişemu'nun oğlu, Byblos kralı; babasınınkiyle bağıntılı olan mezarında zengin bir mücevher hazinesi bulundu.

İPŞİR HÜSEYİN PAŞA → HÜSEYİN PAŞA İpşir.

İPŞİR MUSTAFA PAŞA, türk sadrazam (öl. İstanbul 1655). Amcasının oğlu olan Abaza Mehmet Paşa'nın yanında yetişti. Kemankeş Mustafa Paşa'nın himayesinde Saray'a girdi, büyük imrahorluğa kadar yükseldi. Budin, Şam, Halep, Anadolu valiliklerinde bulundu. Ayaklanan Ali Paşa'nın (Vardar) yerine Sıvas valiliğine atandı; Hasan Paşa'yı bir baskınla ele geçirerek idam etti. Abaza Hasan Paşa ayaklanması'nı bastırmakla görevlendirildi, bu görev başkasına verilince Hasan Paşa ile birleşerek isyan durumuna geçti. Ayaklanmayı bastıramayan hükümetle yaptığı pazarlık sonucu Halep valiliğine; şeyhülislam Sait Efendi'nin tavsiyesi üzerine de sadrazamlığa atandı (1654). Bu atamanın bir tuzak olduğunu düşündüğünden Anadolu'daki düzensizliğe son vermek bahanesiyle İstanbul'a gidişini geciktirdi. Bu arada Anadolu'daki eyaletlere kendi adamlarını atamayı ihmal etmedi. İstanbul'a, atanmasından dört ay kadar sonra yanındaki levent, sekban ve kapıkulu sipahileri ile birlikte gitti. Sultan İbrahim'in kızı Ayşe Sultan'la evlendi, yokluğunda aleyhinde çalışanları öldürttü ya da sürdü. Yönetimdeki haksızlıklarla mücadele etmeye çalıştı. Bu arada birtakım vaatlerle yanında getirdiği sipahilerle arası açıldı. Kaptanıderya Kara Murat Paşa'yı karşısına alması en büyük hatası oldu. Murat Paşa'nın kışkırttığı bir sipahi ve yeniçeri ayaklanması sonunda idam edildi. (→ Kayn.)

İPŞİROĞLU (Mazhar Şevket), türk sanat tarihçisi (İstanbul 1908 *-ay. y.* 1985). Bonn, Hamburg ve Berlin üniversitelerinde sanat tarihi, felsefe, Düsseldorf Resim akademisi'nde resim öğrenimi gördü (1927-1933). Dönüşünde İstanbul Üniversitesi felsefe bölümü'nde doçent olarak görev aldı, profesör oldu (1943). Aynı yıl kurulan Sanat tarihi kürsüsü'ne geçti, bölüm başkanlığına atandı (1949). Fakülte dekanlığı yaptı (1948-1949, 1958-1959). 1977'de emekliye ayrıldı. Sabahattin Eyüboğlu'yla birlikte kurdukları İstanbul Üniversitesi film merkezi'nde Anadolu sanatını tanıtıcı belgesellerin hazırlanması çalışmalarına katıldı *(Hitit güneşi, Surname, Karanlıkta renkler, Anadolu'da Roma mozaikleri, Ahtamar - Anadolu'da bir dünya tapınağı, Siyah Kalem, Kapalı çarşı). Hitit güneşi,* Berlin film festivali'nde gümüş madalya kazandı (1956). Sanat tarihi üzerine pek çok kitap yayımladı: *Rönesans sanatı* (1942); *Avrupa sanatı ve problemleri* (1946); *Avrupa resminde gerçek duygusu* (S. Eyüboğlu ile, 1955) *Fatih albümüne bir bakış* (S. Eyüboğlu ile, 1955); *İslamda resim yasağı ve sonuçları* (1973); *Oluşum süreci içinde sanatın tarihi* (N. İpşiroğlu ile, 1977); *Sanatta devrim* (N. İpşiroğlu ile, 1979). *Wind der Steppe* (Bozkır rüzgârı, 1984).

İPTAL, -li a. (ar. *buṭlan*'dan *ibtal*). **1.** Yararlanılabilir ve kullanılabilir durumdan çıkarma: *İç merdivenin iptaliyle sorun çözümlendi.* **—2.** Bir hükmü geçersiz kılma, gerekçelerini göstererek bozma: *Belediyenin aldığı kararın iptali için mahkemeye başvurdular.* **—3.** *İptal etmek,* kullanıştan kaldırmak: *Odadaki radyatörlerden birini iptal ettik;* geçersiz kılmak, hükümsüz bırakmak: *Aramızdaki anlaşmayı iptal edebiliriz.*

—Huk. *İptal davası,* bir hukuki işlemin ya da kararın geçersiz hale getirilmesi amacıyla açılan dava. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Muhs. *İptal etmek,* daha önce alacağa geçirilmiş olan bir kaydı borca geçirmek ya da bunun tersini yapmak.

—Postc. Pulların ikinci kez kullanılmasını önlemek için üzerlerine damga vurulması. (Pullar postada ancak bir kez kullanılır. Bunu sağlamak için pullar yapıştırıldıktan sonra posta damgasıyla [normal, ilkgün ya da özel damga] damgalanarak iptal edilir.)

—Verg. huk. *İptal damgası,* kullanılmış pullara vurulan damga.

—ANSİKL. Huk. İptal davası, genellikle tazminat davasıyla birlikte açılır. Böylelikle iptal edilen işlem ya da karar dolayısıyla ortaya çıkan zararın giderilmesi sağlanır. Ancak bu zorunlu olmadığı gibi, kimi durumlarda gerekli de olmaz. İdare hukuku alanındaki iptal davalarının büyük bir bölümü, yalnızca kararın geçersiz hale getirilmesine ilişkindir. (→ İDARİ* DAVA.) İptal davası, geçersiz duruma getirilmek istenen hukuki karar ve işlemlere göre değişik türde olabilir. Yasaların Anayasa'ya aykırılığı nedeniyle Anayasa mahkemesi'nde açılan davalar da iptal davalarıdır. İcra-iflas hukuku alanında özel bir iptal davası türü vardır; burada, borçlunun haciz ya da iflastan önce alacaklılardan mal kaçırmak amacıyla yapmış olduğu bağışlama ve hileli işlemleri geçersiz duruma getirme amacı güdülür. Bu davayla alışılmış hediyeler ve bağışlamalar dışında, borçlunun son iki yıl içinde yapmış olduğu karşılıksız işlemler ve bağışlamalar geçersiz hale getirilir. Alacaklıların bu tür bir iptal davası açabilmeleri için alacaklarının tümünü ya da bir bölümünü alamamış olmaları gerekir (İc. ifl. k. md. 277).

İPTİDA ya da **İBTİDA** a. (ar. *bede,* başlama'dan *ibtidā'*). *Esk.* **1.** Başlama. **—2.** Başlangıç: "*Daha 16. asrın iptidalarından itibaren bütün bir sıra lugat-nüvisler çıkarak...*" (F. Köprülü). **—3.** *İbtida-yı dahil,* medreselerin ortaokul bölümü. || *İbtida-yı hariç,* medreselerin ilkokul bölümü. ||*İbtida-yı cülus,* padişahlığın başlangıcı, tahta çıkma.

—Esk. gökbil. *İbtida-yı semt,* doğu ve batı yönünü gösteren ufuk dairesi.

—Kur. tar. Osmanlı devletinde miktarı en az olan tımar. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İptida rus defteri,* Osmanlı devletinde dirlik verilmesi için tutulan defter. (İlgililere bu defterdeki kayıtlara bakılarak, berat ya da rus verilirdi.) || *İptida şudeygan,* Osmanlı devletinde stajyer memur (mülazım) için kullanılan terim. (Boşalan devlet memurluklarına bu mülazımlardan atamalar yapılır, böylece boşluklar doldurulur ve stajyerler de maaşa bağlanırdı.)

◆ be. İlkönce, evvela: *İptida buradan başlamak.*

—ANSİKL. Kur. tar. Toprak yazım defterlerinden icmal defterinde tüm dirlikler sayı ve kılıç olarak kayıtlıydı. Her kılıç bir sipahi anlamına gelirdi. Kılıç dışında ayrıca *ifraz* denen hisseler de vardı. Bir tımar ya da zeamet kılıç'a eklenen bu hisselerle büyürdü. Zeametlerde kılıcın en düşük miktarı 20 000 akçeyken, tımarlarda Rumeli'de 3 000 ve öteki eyaletlerde 2 000 akçe olurdu. Rumeli'deki tımarların iptidası 3 000'i kılıç, 3 000'i de hisse olmak üzere en çok 6 000 akçeydi. İptida, bölge ve eyaletlere göre değişirdi: Anadolu, Cezayir ve Kıbrıs'ta 5 000; Karaman ve Sıvas gibi eyaletlerde 3 000 vb. Ayrıca, Diyarbakır ve Doğu Anadolu'da yarısı kılıç sayılan 2 000, hatta 1 000 akçelik iptidalar bile vardı. Kılıcı olmayan ve yalnız hisselerden oluşan tımarlar, icmal defterinde kayıtlı bulunmazlardı. Bunlara "tezkiresiz tımar" denir ve beylerbeyler tarafından merkeze sorulmaksızın dağıtılabilirlerdi. Ötekileri ancak merkez verebilirdi. Bazı tımarların 6 000 akçelik iptidaları kılıç sayılır ve hisse bölümleri bunlardan ayrılmazdı. Bunlara "tezkireli kılıç" denirdi. Kimi zaman da 2 000 ya da 1 500 akçelik bir tımar, iptida olarak verilir, yarısı da kılıç sayılırdı.

İPTİDAİ sıf. (ar. *ibtidā'* ve -*ī*'den *ibtidā'ī,* başlangıçla ilgili). *Esk.* **1.** İlkel: *İptidai araçlarla yapılmak.* **—2.** İşlenmemiş, ilk durumundaki gibi, ham. **—3.** En önce yapılması gereken, birincil. **—4.** *İbtidai mekteb* ya da *mekteb-i ibtidai,* ilkokul.

—Huk. *İptidai itiraz* → İLK* İTİRAZ.

◆ a. Eğit. Başlangıç okulu. İlkokul. (Osmanlı döneminde Sübyan mektebi denilen mahalle mekteplerine göre binası, programı, öğretmenleri ve öğretim düzeyi bakımından daha düzenli ve seçkin ilkokul. Daha sonra sayıları arttı ve çoğu sübyan mektepleri düzeyine düştü.)

İPTİDAİLİK a. (ar. *ibtida*'dan). *Esk.* İlkellik.

İPTİDAİYE sıf. (ar. *ibtida'ī* 'nin dişl. *ibtida' iyye*). *Esk.* İlk, ham: *Ezmine-i ibtidaiye* (ilk zamanlar; dünyanın oluşumuna ait zamanlar). *Mevad-ı ibtidaiye* (hammaddeler). *Tedrisat-ı ibtidaiye* (ilköğretim).

İPTİLA a. (ar. *bela*'den *ibtilā'*). **1.** Bir şeye karşı aşırı düşkün olma, tiryakilik, tutkunluk: *Musikiye olan iptilası arttı.* **—2.** Kötü alışkanlık: *İçki iptilası.*

İPTİZAL, -li a. (ar. *bezl,* bol bol verme' den *ibtizal*). *Esk.* **1.** Bir şeyin değerini kaybetmesi, sıradan ve bayağı hale gelmesi. **—2.** Hor kullanma. **—3.** Bir şeyi devamlı kullanma. **—4.** Bayağılaşma, adileşme, ayağa düşme. **—5.** *İptizale uğramak,* değerini kaybetmek; bayağılaşmak, adileşmek.

—Ed. Herkesin bildiği çok söylenmiş, basmakalıp sözlerin yazılması ya da söylenmesi. (Karşt. MÜMTAZİYET.)

İPUCU a. **1.** Aranan bir şeyi bulmaya yardımcı olacak iz, belirti ya da veri: *Polis, yerde bulunan anahtarı önemli bir ipucu saymıyor.* **—2.** *İpucu vermek,* aradığı bir şeyi bulmaya yardım edecek bir işaret ya da bilgi vermek.

İPU-UR, Mısır'da imparatorluk dönemi sonunda (İ.Ö. 2200'e doğr.) krallık haznedarı. *İpu-Ur'un yakınmaları* (ele geçirilen papirüsler sayesinde tanınan) adlı yapıt birinci ara dönemdeki sosyal devrimin yol açtığı karışıklıkları anlatır; yapıt imgeler ve şiirsel üslubuyla altüst olmuş (zenginler soyulmuş, yoksullar mallara elkoymuş) ve yabancı akınların tehdidi altında yaşayan bir toplumda insanın çektiği sıkıntıları hayranlık uyandıracak bir biçimde yansıtır. "Dünya çömlekçinin çarkı gibi dönüyor."

I.Q. (*Intelligence Quotient*'ın kısaltılmışı) → ZEKÂ BÖLÜMÜ*.

IQUIQUE, Şili'nin kuzeyinde liman kenti, Tarapacá bölgesinin (ve ilinin) yönetim merkezi, Büyük Okyanus kıyısında; 149 482 nüf. (1990). Çok kurak bir bölgede bulunan kent, XIX. yy.'ın ikinci yarısında guano ve nitrat işletmeleri sayesinde gelişti. Kentin suyu, su kemeriyle And dağlarından getirilir. Sayfiye merkezi. Balıkçılık limanı (balık unu üretimi).

IQUITOS, Peru'da kent, Loreto yönetim bölgesinin merkezi, Marañón ırmağı kıyısında; 269 500 nüf. (1990). Amazon bölgesinin Peru kesiminde yer alan başlıca kentleşme merkezi. Atlas okyanusu'na 3 700 km uzaklıkta bulunan limanına açık deniz gemileriyle ulaşılabilir. Iquitos, Pucallpa'ya kadar ırmak yoluyla, daha sonra Lima'ya karayoluyla bağlanır. Kızılderililer'in bu eski kasabası, XIX. yy.'ın sonunda kauçuk fiyatlarında görülen patlama sırasında büyüdü. Bugün kentin temel etkinliği, kerestecilik, petrol arıtımına ve turizme dayanır. Üniversite.

Ir Anorg. kim. *İridyum*'un simgesi.

-IR → -R.

-İR → -IR.

İRA. Tar. coğ. Messinia'da (Peloponisos) kale, aynı adı taşıyan dağda yapılmıştır. Messinialılar, burada, İkinci Messinia savaşı sırasında uzun yıllar (İ. Ö. 610'a kadar) Spartalılar'a karşı koydular. Sağ kalanlar Sicilya'ya sürüldü. *Kakaletrion* yakınında, Neda kıyısında harabeler.

İRA, *İrish Republican Army*'nin (İrlanda Cumhuriyet ordusu) kısaltması. Ocak 1919'da cumhuriyetin ilanı sırasında irlandalı gönüllülerden oluşan ulusçu ordu kuvveti. 1921'e kadar ingiliz polis kuvvetlerine karşı gerilla savaşı verdi. Londra antlaşması'ndan (1921) sonra ikiye bölündü. Bir bölümü yeni özgür devletin ordusuna katılırken, diğer bölümü tam bağımsızlıktan ve birlikten vazgeçilmesine karşı çıktı ve 1923'e kadar gerçek bir iç savaş verdi. De Valera'nın 1932'den sonra uyguladığı ingiliz karşıtı siyasete rağmen İRA silahları bırakmadı ve 1933'te yasadışı ilan edildi. Liderlerinin bir çoğu İkinci Dünya savaşı sırasında ingiliz karşıtı eylemlerinden ötürü idam edildi. 1948'den sonra İRA eylemini Kuzey İrlanda sorununda yoğunlaştırdı. 1969'da iki kola ayrıldı: "resmi" İRA terörizmi mahkûm ederken, "geçici" *(provisional)* IRA, sistemli biçimde terörist eylemler düzenledi. Resmi İRA, Cathal Goulding yönetiminde Eire'de egemenken Sean Mac Stiofain'in yönettiği geçici İRA, Kuzey İrlanda'da etkilidir ve özellikle Ulster'deki katolik ve ulusçu militanlardan oluşur. Britanya ordusuna karşı yürütülen savaşa yön veren bu kanat, gerek Kuzey İrlanda'da, gerek İngiltere'de heyecan yaratan suikastler düzenlemektedir.

Örgüt İngilizler tarafından tutuklanan ve cezaevine kapatılan militanlarına siyasi mahkûm statüsü tanınmasını istedi. Bu istek kabul edilmeyince cezaevinde başlattıkları açlık grevi sonunda 4 militan öldü; 2 ekim 1981'de greve son verildi. İtirafçı İRA üyelerinin, verdikleri bilgi karşılığında, serbest bırakılmalarını öngören yasa çıktıktan sonra bir çok İRA üyesi tutuklandı. Eylül 1983'te Belfast'taki Maze cezaevi'nden 38 örgüt üyesi kaçtı. Aynı yılın ekiminde örgüt, Brighton'da Muhafazakâr parti kongresine katılan başbakan ve bakanların kaldıkları otelde bir suikast düzenledi; 5 kişi öldü. 1984'ten 1993'e kadar İRA'nın İngiltere ve Kuzey İrlanda'da giriştiği saldırı ve suikastlarda 50'den çok kişi yaşamını yitirdi.

İRADAT çoğl. a. (ar. *irâde*'nin çoğl. *iradât*). *Esk.* Buyruklar, emirler; istemler, istençler.

İRADE a. (ar. *irâde*). **1.** Eylemlerini akılcı güdülere bağlı olarak belirleyebilme yetisi, bir şeyi yapma ya da yapmaya karar verme gücü. (Eşanl. İSTENÇ, İSTEM.) **—2.** Kararlarını soğukkanlılıkla almayı ve sonuna kadar zayıflık göstermeden, bütün engelleri yenerek sürdürmeyi sağlayan karakter özelliği; kararlılık, direngenlik: *İrade gerektiren bir iş. Demir gibi iradesi olmak.* **—3.** Zorlayıcı istek: *Çoğunluğun iradesine uymak. Bir kimsenin iradesine karşı çıkmak.* **—4.** *Esk.* Yüksek mevkideki birinin buyruğu, emri: *Padişahın iradesi.* **—5.** *(Kendi) iradesiyle*, zorla değil kendisinin verdiği özgür bir kararla. **—6.** *İrade etmek*, emretmek. (Esk.)

—*Esk. İrade-i cüziye*, insan iradesi, bir iş hakkında karar vermeyi insanın kendisine bırakan iç güç, kişisel irade. ‖ *İrade-i ilahiye*, Tanrı buyruğu, tanrı isteği. ‖ *İrade-i külliye*, Tanrı'nın elinde olan, Tanrı'nın iradesinde olan. ‖ *İrade-i milliye*, ulusal irade, ulusun arzusu. ‖ *İrade-i zaife*, istememe, isteksizlik. ‖ *İrade-i zatiye*, kişisel arzu, istek.

—Fels. Spinoza'ya göre, irade, "ruhun bir şeyi arzulamasına ya da ondan nefret etmesine neden olan istek değil, fakat ruhun bir şeyi doğru ya da yanlış olduğunu onaylama ya da yadsıma yetisidir" (*Etika*, 2, 48, notlar). ‖ Kant'a göre, pratik kavramlar uyarınca davranan isteme yetisi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ Hegel'e göre, özgür tinsel kişiliğin temeli. (Hegel şöyle der: "Hukukun alanı, genellikle tinsellik, asıl yeri ve hareket noktasıysa iradedir; ve bu irade özgürdür, yani özgürlük onun özünü ve belirlenimini oluşturur" [*Grundlinien der Philosophie des Rechts* (Hukuk felsefesinin ilkeleri), 4.]). ‖ Nietzsche'ye göre, insanın, iki yaşam ve ahlak anlayışı arasında seçim yapmasını sağlayan temel kavram. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Genel irade*, Rousseau'ya göre, genel çıkarları konu alan ve bir halk meclisi toplantısında, bütün yurttaşların katıldığı bir oylamada belirlenen irade. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Güçlü olma iradesi*, Nietzsche'ye göre, her canlının içinde etkinlik gösteren tüm şeylerin temel hareketliliği: "Varlık, doğası gereği güçlü olma iradesidir." (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *İrade açıklaması*, bir hukuksal sonuç doğurmaya yönelik isteğin belirtilmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İrade bozukluğu*, hata, hile ya da korku nedeniyle gerçek isteğin ortaya konamaması; açıklanan iradenin gerçek isteğe uygun olmaması. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İrade özerkliği* bir hukuksal işlemin içeriğini ve sonuçlarını belirlemede kişilerin özgür olmaları. (İrade muhtariyeti de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Kur. tar. *İradei âliye*, Osmanlı devletinde sadrazamın verdiği sözlü ya da yazılı buyruk. (Yazılı olana *işaratı âliye* de denirdi.) ‖ *İradei seniye*, padişah buyruğu. (*İradei şahane* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—ANSİKL. Din. İnsanın, iradesinde özgür olup olmadığı sorunu, islam bilginlerinin, özellikle kelamcıların, üzerinde en çok tartıştıkları konulardan biri oldu. İlk müslümanlar (selef), hem Allah'ın sonsuz ve sınırsız iradesini, hem de insanın dinsel, hukuksal ve ahlaksal özgürlüğünü ve sorumluluğunu birlikte benimseyip, bu iki anlayış arasındaki çelişki üzerinde durmadılar. Ancak, bir yandan islam dünyasında akılcı felsefe akımının ortaya çıkması, öte yandan emevi yöneticilerinden bazılarının, kader inancının arkasına sığınarak, haksızlık ve zulümlerinin sorumluluğunu üstlerinden atmaya kalkışmaları, irade sorununun tartışma alanına getirilmesine yol açtı. Giderek bu konudaki görüşler üç temel noktada toplandı: 1. *Cebriye* denilen kaderci görüş, insanın hiçbir irade özgürlüğünün bulunmadığını savundu. Bu görüşün öncülerinden Cehm bin Safvan (öl. 745), insanın Tanrı iradesi karşısında rüzgâra tutulmuş bir yapraktan farksız olduğunu ileri sürdü. (Dolayısıyla, bu görüşe *cehmiyye* de denir.) 2. Vasıl bin Ata (öl. 748), Amr bin Ubeyd (öl. 761), Bişr bin Mu'temir (öl. 825) gibi kelam bilginlerinin başlattıkları *Mutezile* mezhebi, insanların, kendi eylemlerinin yapıcısı ve yaratıcı olduklarını savundular. "İslam rasyonalistleri" diye tanınan mutezile bağlılarına göre insan, özgür bir varlıktır. Çünkü, kötülükte Tanrı iradesinin etkisi olsaydı ya Tanrı'nın insanları sorumlu tutmaması ya da O'nun haksızlık yaptığının kabul edilmesi gerekirdi. Her ikisi de olanaksız olduğuna göre, insanlar kendi eylemlerini özgür iradeleriyle seçerler. Tanrı, kusursuz adaleti gereği, insanları, yapıp yapmamakta özgür bıraktığı eylemlerinden dolayı sorumlu tutar. 3. *Ehl-i sünnet* diye anılan ılımlı mezhepse, yukarıdaki her iki görüşün de aşırı olduğunu belirterek, bir yandan Allah'ın külli iradesini, bir yandan da insanın, kendi eylemlerini seçme olanağını (ihtiyar) kabul eder. Ehl-i sünnet'in iki ana kolundan eşariye'nin kurucusu Ebülhasan el-Eş'ari (öl. 936) ve *matüridiye*'nin kurucusu Ebu Mansur el-Matüridi (öl. 944), insan davranışlarını zorunlu *(ıztırari)* ve seçimli *(ihtiyari)* olmak üzere ikiye ayırarak, insanın refleksler, titreme gibi zorunlu davranışlarının tümüyle irade dışı olmasına karşılık, değer yargılarına konu olan davranışların seçimli olduğunu belirtirler ve insanın, bu iki davranış arasındaki farkın bilincinde olduğuna dikkat çekerek özgürlüğü bir tür psikolojik olgu olarak açıklarlar.

Bu kuramsal yaklaşımlara karşın tüm müslümanlar, iradeyi akıl ve bilgi alanının dışında, bir "iman" konusu olarak değerlendirir, bir yandan Allah'ın iradesinin sonsuzluk ve sınırsızlığını, öte yandan kulun sınırlı *(cüzi)* iradesini ve sorumluluğunu birlikte benimserler.

—Fels. Kant şöyle der: "İsteme yetisi olarak irade, dünyadaki birçok doğal nedenden biri, kavramlara göre etkinlik gösteren nedendir. Bir iradenin mümkün (ya da zorunlu) olarak gösterdiği her şey, bir fizik etkinin imkânından ya da zorunluğundan farklı olarak, pratik bakımdan mümkün (ya da zorunlu) diye adlandırılır. Fizik etkinin nedeni, kavramsal bir nedensellik belirlenimine sahip değildir (cansız maddede olduğu gibi mekanik ya da hayvanlarda olduğu gibi içgüdüsel bir nedensellik belirlenimine sahiptir)" [*Kritik der Urteilskraft* (Yargı yetisinin eleştirisi), "Giriş"].

• Nietzsche'nin görüşüne göre, irade konusunda tekçi ve çoğulcu anlayışlar diye bir ayrım yapmak yerinde olur: 1. Schopenhauer tarafından oldukça iyi temsil edilen birinci anlayış, iradenin birliğine inanır (Schopenhauer, "herkes gibi, iradenin, basit ve dolayımsız olduğuna inanıyordu" [*Die fröhliche Wissenschaft*, 3, 127]). Bu durumda irade, pekâlâ kendisine karşı dönüp kendi kendisini yadsıyabilir: bu durumda, cellatla kurbanı tek ve aynı kişi demektir. Bu dayanılmaz ve acı veren durum karşısında tek çıkış yolu, *çilecilik*'tir. Böylece, iradenin sıyrılıp ve zihinselliğe ağırlık vererek kurtuluşa erişmeye çalışılır. 2. Çoğulcu görüşse, iradenin özünü çöküş ve ezilişte bulmayı reddeder, onun amacı iradeyi yüceltmektir: "İstediğinizi yapın, ama isteyebilecek güçte bir insan olun" (*Böyle buyurdu Zerdüşt* [Also sprach Zarathustra: ein Buch für Alle und Keinen]). İradenin masumluğu düşüncesine dayanan bu felsefe, her şeyden önce iradenin karmaşık bir süreç olduğunu ileri sürer: irade de, ilişkili olduğu diğer güçler gibi bir güçtür. Bu ilişkilerin başlıcası, buyuran bir iradeyle boyun eğen bir irade arasındaki ilişkidir. Bundan başka irade, katıksız bir "yeti" ya da tarafsız bir gizilgüç değildir: bir içeriği ve bir doğrultusu vardır; o daima ...'ın iradesi,... için harcanan çabadır: "Kendi başına irade yoktur. Daima bir şey istenir. Bilgi kuramcılarının yaptıkları gibi, amacı durumdan ayırmamak gerekir (*Der Wille zur Macht* [Güçlü olma iradesi]).

• *Genel irade.* J.-J. Rousseau'ya göre, genel iradeyi, hem *özel irade*'den ("Özel irade, doğası gereği, tercihlere; genel iradeyse, eşitliğe yönelir" [*Toplum sözleşmesi* (du contrat social), 2,1]), hem de *herkesin iradesi*'nden ayırmak gerekir: "Herkesin iradesiyle genel irade arasında çoğu kez büyük fark vardır; genel irade, yalnızca ortak çıkarlarla ilgilidir; herkesin iradesiyse, özel çıkarla ilgilidir ve tek tek iradelerin bir toplamından başka şey değildir; ama, bu iradelerden, birbirini yok eden artılarla eksileri çıkarırsak, geriye toplam olarak genel irade kalır" (*ay. ypt.*, 2, 3).

• *Güçlü olma iradesi.* Bu kavram, alışılmış güç kavramının kaçınılmaz bir metafizik uzantısı olarak görünür: "Fizikçilerimizin, Tanrı ve evreni yaratmakta kullandıkları bu şanlı güç kavramı, başka bir şeyle tamamlanmak zorundadır; yani ona, benim, güçlü olma iradesi diyeceğim şeyi de eklemek gerekir." Bununla, "evrenin mekanik düzeninde bulunan ve bu düzen ortadan kaldırılmadan yok edilemeyecek olan temelli bir özelliği belirtmek istiyorum" (Nietzsche, *Der wille zur Macht*).

—Huk. • *İrade açıklaması.* Hukuksal işlemin ön koşuludur. Hukuksal işlemler, iradelerin açıklanmasıyla doğarlar. Bir sözleşmenin doğması, karşılıklı ve birbirine uygun iradelerin açıklanmasıyla gerçekleşir. İradenin belirtilmesi açık bir biçimde olabileceği gibi örtülü bir biçimde de olabilir.

Bir sözleşme yapılırken öneride bulunan kişi, hem işin niteliği hem de durumun gereği dolayısıyla açık bir kabul beklemek durumunda olmadıkça ve öneri uygun bir süre içinde reddedilmemişse, sözleşme yapılmış sayılır (Borçlar k.md.6). Kimi irade açıklamalarının sonuç doğurmaları belirli bir kişiye ulaşmasına bağlıdır. Buna karşılık kimi irade açıklamalarının geçer-

liliği için belirli bir kişi (ya da kişilere) ulaşması gerekli değildir. Örneğin geçerli bir vasiyetin meydana gelmesi için vasiyette bulunan kişinin bu konudaki iradesini açıklaması yeterlidir. Kimi irade açıklamaları ancak belirli bir biçimde yapılırsa hukuksal bir sonuç doğurur; kimilerinin ise, hukuksal sonuç doğurması için belirli bir biçim aranmaz. Türk hukukunda ve çoğu çağdaş hukuklarda irade açıklamalarının geçerliliği için biçim koşulu, ilke olarak yoktur. Sözleşme serbestliği, bunların biçiminin de özgürce saptanmasına kadar varır.

• *İrade bozukluğu.* Hukuksal işlemi nisbi butlan*'la sakatlayan bir nedendir. Bu durum iradesi sakatlanan kişiye, yaptığı hukuksal işlemi iptal etme olanağı sağlar. Hukuksal işlem bu nedenden dolayı kendiliğinden geçersiz hale gelmez. Bir tarafın irade bozukluğu ile sakatlanmış olan sözleşme, karşı taraf için tümüyle bağlayıcılığını korur. İradesi sakatlanan taraf, sözleşmeyi yerine getirmemek konusundaki kararını karşı tarafa bildirmeksizin ya da verdiği şeyi geri istemeksizin bir yılı geçirirse sözleşmeyi onaylamış sayılır (Borçlar k. md. 31).

• *İrade özerkliği.* Sözleşme yapma konusunda kişilerin özerk olmasıdır. Özel hukuk alanında kişilerin iradelerinin özerk olduğu kabul edilir. Kişiler sözleşme yaparlarken istedikleri koşulları, istedikleri biçimde kararlaştırabilirler. Ancak yasaların emredici kurallarına, kamu düzenine ve ahlak kurallarına aykırı bir sözleşme yapılamaz. İşte bu sınırlamalardan dolayı iradenin özgürlüğünden çok, özerkliğinden söz edilir.

—Kur. tar. *İradei seniye.* Önceleri sözlü olarak ya da padişahın kendi el yazısıyla verilen buyruklar, sonradan mabeyn başkâtibinin imzasını taşıyan yazılı kâğıtlarla bildirilmeye başlandı. Özellikle Kastamonu'da patlak veren Tahmisçioğlu ayaklanması sırasında (1832), padişah bazı belgelere kendi el yazısıyla düşüncelerini yazarken, bazılarını da başkâtip aracılığıyla yanıtladı. Bu tarihten başlayarak iradei seniye denilen padişaha ait düşüncelerin sadrazama yazıyla bildirilmesi gelenekleşti. Sadrazamın başkâtibe yazdırıp yine onunla gönderdiği ve önceleri *telhis*, sonraları da *tezkirei maruza* denen tezkireyi, başkâtip padişaha okur, sözlü olarak aldığı iradesini bir kenara not ettikten sonra bunu sadrazama iletirdi. Tanzimat'tan önce sadrazamlarca padişaha sunulan telhislerin baş tarafına, hükümdar kendi kalemiyle düşüncelerini yazar ve geri gönderirdi. Düşünceleri içeren belgede ve *hattı hümayun* denen öteki yazılı buyrukta padişahın imzası bulunmazdı. Aslında sadrazamlarca yazılan telhisler de imzalanmazdı. Tanzimat'tan sonra maruzat, doğrudan padişaha değil de *istizan tezkireleri* denen yazılarla mabeyn başkâtibine gönderilmeye başlandı. Bu tezkirelere imza yerine, sadrazamlarca (m) işareti konurdu. Ancak, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı döneminden başlayarak (1872-1877) tezkirelerin imzalanması gelenekleşti. Tezkirelerin arka yüzlerine "böyle olmasını" ya da "böyle olmamasını irade ettim" diye padişah, kısa bir cümleyle iradei seniyesini bildirirdi. Öte yandan, padişahın herhangi bir iş hakkında isteğini yazılı olarak göndermesine de *"beyaz üzerine hattı hümayun"* denirdi. İradei seniyeler yalnız sadrazama değil, tüm nazırlara da bildirilirdi. Ayrıca, nazırlar da maruzatta bulunarak iradei seniye isteyebilirlerdi. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra maruzat, yalnız sadrazam tarafından yapılmaya başlandı. Tezkirelerde sadece sadrazamın ya da sadrazamla birlikte işe ilişkin nezaret nazırının ya da tüm nazırların imza ve mühürleri yer alırdı. Bu yöntem saltanatın kaldırılmasına kadar sürdü (1922).

İRADECİ sıf. İradeciliğe ilişkin olan, iradeciliğin izlerini taşıyan.

◆ sıf. ve a. İradecilikten yana olan.

İRADECİLİK a. Fels. iradenin, akıldan daha üstün olduğunu ileri süren öğreti. ‖ İnsan iradesinin, toplumsal, ruhsal vb. kısıtlamaların üstesinden gelebileceğini ileri süren öğreti.

—Uluslarar. huk. Uluslararası hukuk kurallarının devletleri, ancak bunlara uymayı kabul ettikleri ölçüde bağladığını kabul eden öğreti. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Uluslarar. huk. Ulusal egemenliğin önceliği ve üstünlüğü temelinden yola çıkan pozitivist yazarlar, gerçek uluslararası hukukun yalnız devletlerin iradesinden türediğini kabul ederler. Bu nedenle, egemen devletlere kabul ettirilmek istenen bir uluslararası hukuk kuralı, ancak bunların iradesinin bir ürünü olabilir. Jellinek'in *devletin kendi kendini sınırlaması* ya da H. Triepel'in *çeşitli devletlerin ortak iradesi (Vereinbarung)* biçiminde ifade ettikleri düşünceler de buradan kaynaklanır.

İradeci kuram, açıkça kabul etmedikleri pozitif hukuk kural ve buyruklarını reddeden devletler tarafından sık sık ileri sürülür (özellikle İkinci Dünya savaşı'ndan sonra bağımsızlıklarını elde etmiş olan devletler).

İRADEDIŞI sıf. İradeden bağımsız olarak yapılan; istençdışı.

İradei milliye, Mustafa Kemal'in (Atatürk) direktifiyle Selahattin Bey'in (Ulusalerk) sorumluluğu altında ve İsmail Hami'nin (Danişmend*) başyazısıyla, 14 eylül 1919'da Sıvas'ta yayımlanmaya başlayan haftalık gazete. Gazetedeki imzasız yazılardan birçoğu doğrudan doğruya Mustafa Kemal tarafından yazılmaktaydı. Heyeti temsiliye üyelerinin Ankara'ya dönmelerine değin (21 aralık 1919) 19 sayı çıkan gazete, daha sonra yayımını aynı adla, ancak değişik başlık klişesiyle sürdürdüyse de çok geçmeden birtakım kişisel çekişmelerin organı haline geldi. Özellikle İstiklal mahkemesi'nde yargılanıp hüküm giyen Halis Turgut'un sorumlu müdürü olduğu sıralarda bölücü yayımlarını şiddetlendirdi, birkaç kez kapatıldı. Mart 1922'de ise yayımına son verdi.

İRADELİ sıf. Aldığı kararları zayıflık göstermeden sonuna kadar götürebilen kimse için kullanılır; kararlı, direngen.

İRADESİZ sıf. Aldığı kararları sonuna kadar götüremeyen kimse için kullanılır.

İRADESİZLİK a. İradesiz olma durumu, iradesiz bir kimsenin niteliği: *İradesizliğim yüzünden sigarayı bırakamıyorum.*

İRADET a. (ar. *irādet*). *Esk.* İrade, gönül isteği, istenç.

İRADİ sıf. (ar. *irāde* ve *-ī*'den *irādī*). *Esk.* **1.** İradeyle ilgili. **—2.** İradeye bağlı; istemli, istençli.

İRADİYE a. (ar. *irāde* ve *-iyye*'den osm. İRADECİLİK'in eski eşanlamlısı.

İRAE a. (ar. *rü'yet*, görme'den *irā'e*). *Esk.* **1.** Gösterme, işaret etme. **—2.** Göstererek öğretme, bildirme: *"...tayin ve iraeye çalıştığımız bir kaç nokta-i müşabehet...."* (F. Köprülü). **—3.** *İrae-i tarik*, yol gösterme, yöntem, usul öğretme.

İRAHE a. (ar. *rāhat*'tan *irāhe*). *Esk.* **1.** Rahatlatma, dinlendirme. **—2.** Nefes alma. **—3.** Aşırı korkma, nefesi kesilme. **—4.** Ölme. **—5.** *İrahe-i fikir*, zihin yorgunluğunu giderme. ‖ *İrahe-i ruh*, ruhu huzura kavuşturma.

İRAJÁ, Brezilya'da, Rio de Janerio yerleşme alanının kuzey-batı'sında semt; 241 bin nüf.

İRAKA a. (ar. *irāka*). *Esk.* Dökme, akıtma: *İraka-yı dem* (kan dökme). *İraka-yı eşk-i tahassür* (özlem yaşları dökme).

İRAKLİON →KANDİYE.

İ.R.A.M., INSTITUT DE RADIO ASTRONOMIE* MILLIMÉTRIQUE sözcüklerinin baş harflerinden oluşan kısaltma.

İRAN, Batı Asya'da devlet; 1 648 000 km²; 58 600 000 nüf. (1990). Başkenti *Tahran.* Resmi dili *farsça.* K.'inde Ermenistan, Azerbaycan, Hazar denizi ve Türkmenistan, D.'sunda Afganistan ve Pakistan, B.'sında Irak ve Türkiye, G.' inde Basra körfezi ve Umman denizi vardır.

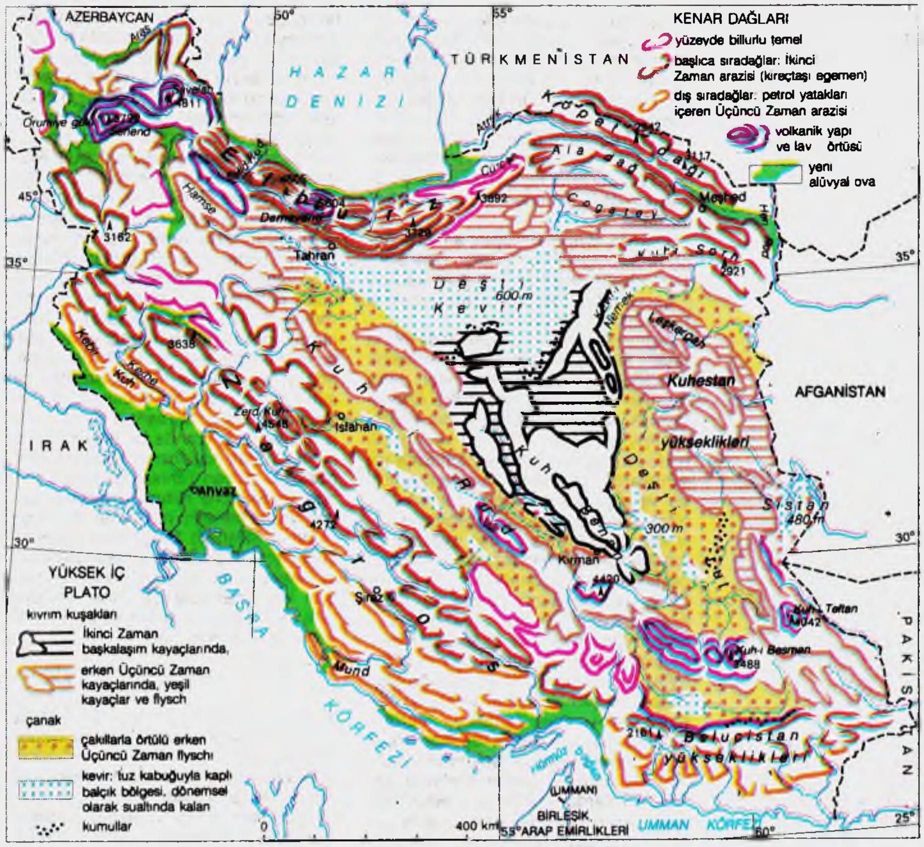
İRAN

İran'ın büyük bölümü, içinde bir ya da birçok Gondvana tabakasının yer aldığı, İkinci ve Üçüncü Zaman çökelti katmanlarıyla örtülü, sert ve yaşlı bir sert temelden oluşan bir yüksek platodur. Enine uzanan sıradağlar, yükseltisi genellikle 1 000 m'yi aşan bu platoyu, dip yükseltisi az bölmelere ayırır. Ülkenin orta kuzey-doğu'sundaki Deşti Kevir (dip yükseltisi 600 m kadar): güney-doğu'da Lut (dip yükseltisi 200-300 m kadar); Afganistan sınırında Sistan (dip yükseltisi 460 m kadar). Deşti Kevir ve Lut oldukça parçalanmış kütlelerle birbirinden ayrılır (3 000 m). Lut ile Sistan arasında, Afgan sınırına paralel olarak hiç kesintisiz uzanan Kuhestan yükseklikleri (2 300-2 800 m) 2 500 km boyunca platoyu K.'den G.'e kuşatan iki dağ yayını birleştirir.

K.'de, Hazar denizi yönünde içbükey bir görünüm alarak hem K.'e hem de G.'e yönelen Elburz dağları, bir İkinci Zaman çökelti dizisi içinde Jura devrine özgü görünümler taşırsa da, dev yeşil kayaçlar (Üçüncü Zaman'ın başlarından kalma, aşırı bazlı kayaçlardır) sokulumlarını, sert temel parçalarını (Tahran'ın K.-B.'sındaki Alem Kuh) ve Tahran'ın K.D.'sunda 5 600 m'yi aşan genç Demavend yanardağ aygıtını da kapsar. Daha D.'daki Horasan dağlarında, sert temel yüzeye çıkarak yayılırsa da çökelti örtüsü içinde hâlâ Jura' ya özgü biçimler bulunmaktadır. Güneyde, Türkiye sınırından doğruca Bender Abbas'a kadar 1 800 km boyunca uzanan ve ortalama genişliği 250 km'yi bulan Zagros sıradağları orta kesimlerde 4 500 m yüksekliğe ulaşır (Isfahan yakınlarında Zerd Kuh), Fars havzalarında parçalanır, en sonunda da Hürmüz boğazına yaklaşırken yeniden yükselir (Kirman'ın G.'inde 4 500 m). Daha sonra, ana dağ sıraları daralır ve dağınık Belucistan sıradağları arasında kaybolur; buradaki en yüksek doruklar Kuh-i Besman ve Kuh-i Taftan yanardağlarıdır. Zagros sıradağları, G.-B.'da birbirine paralel, uzun doruk çizgili ve Jura devri yapı biçimleri taşıyan (burada, Arabistan platformunun kenar kısımlarında, petrol kapanlarını oluşturan antiklinal yapıları bulunur) bir çökelti alanı içerir. İran'ın K.-B.'sındaya, ülkeyi sınırlayan iki dağ yayı birbirine yaklaşır. Orta plato daralır ve yer yer çökelti örtüsüyle kaplı yaşlı bloklarla çöküntü çukurlarının (sözgelimi Orumiye gölü; bu çukurların yanıbaşında temeldeki çatlaklardan doğan büyük yanardağ yapılarının Sehend ve Sabelan yükselir) peşpeşe sıralandığı Azerbaycan'da parçalara ayrılır.

İran platosunda, yer yer büyük sıcaklık genlikleri (1 590 m yükseltideki Isfahan'da: ocak ayı ortalaması 3,9°C; temmuz ortalaması 27,2°C) gözlenmekle birlikte yer yer de kışları ılıman geçen (Hazar denizi ya da Basra körfezi kıyılarında sıcaklık farklılıkları [kışlar ılıktır] hafifler), çok karasal özellikli bir iklime rastlanır. Öte yandan iklim kuraklıktan da büyük ölçüde etkilenir. Yazları, Hindistan'ın kuzey-batı alçak basınçlarına yönelik yarı tropikal akımın etkisiyle, kuraklık neredeyse bütün ülkeye egemendir; yalnızca, Elburz'un kuzey yamacındaki Hazar denizi kıyıları, ılıman bölgeden gelen alçak basıncın getirdiği yağışları alır. Sonbahar ve ilkbahar arasında, Akdeniz'den gelen alçak basınç ülkenin hemen hemen her kesimine ulaşır, ama D.'ya gidildikçe hızla etkisini yitirir ve ancak Zagros'un batı kesimiyle Elburz üzerlerine bol yağış bırakır. Buna, plato üzerinde ilkbahar mevsiminde arasıra yağan konveksiyon yağmurları da eklenir. Bu yüzden, yeterli yağış alan kesimler Hazar kıyıları (D.'ya gidildikçe yağışlar yılda 1 500 mm'den 600 mm'ye düşer), Batı Zagros yükseklikleri (600-800 mm) ve daha az olarak da Azerbaycan yükseklikleridir. Platonun büyük kesiminde ve içteki dağ eteklerinde yağışlar 100-300 mm arasında değişir (Isfahan 120 mm; Tahran 250 mm). İçteki ve güney-doğu'daki çanaklar çöl halindedir ve Lut çölünün orta kesimi hemen hemen hiç yağış almaz. Böylece, yağış getiren etkilere kapalı olduğundan yağmur almayan havzaları (örneğin Azerbaycan'daki Tebriz ovası) bir yana bırakılırsa, yağmura bağlı tahıl tarımı yapılabilen Kuzey ve Batı bölgeleriyle, yağmura bağlı tarımın ancak birkaç dağ öbeğinde (Kuhestan, Belucistan'daki büyük yanardağlar) yapılabildiği Doğu ve Güney-doğu bölgeleri arasında büyük bir çelişki gözlenir. Bu çelişki, kuzey ve batıdaki ormanlarla (Hazar kıyı şeridindeki gür ve yağış alan ormanlar, Zagros meşelikleri, Elburz ve Horasan'ın iç yamaçlarındaki ardıç ormanları) iç kesimlerdeki ve doğudaki çıplak ve çölsü bozkırları ve dağ eteklerinin ağaçlandırılmış bozkırlarını (fıstık-badem yetiştiriciliği) açık seçik gözler önüne seren doğal bitki örtüsü haritasında da görülür. Ormanlar yoğun biçimde ve çok erken dönemlerde, İslamlığın yayılmasından önce, nüfus artışını ve kentsel gelişmeyi kamçılayan bir bolluk döneminin sonucu olarak (Sasaniler zamanında) yok edildi; bugün ancak Hazar kıyısı ormanları önemli sayılabilecek bir alanı kaplamaktadır.

yerleşim ve yaşam biçimleri

Beşeri coğrafya hâlâ, kökeni Ortaçağ'a dayanan, göçebelerle yerleşik yaşayanlar arasındaki çelişkilerin ve bunların bir arada bulunmalarının yarattığı sorunların etkisi altındadır. Antikçağ'da yerleşik düzene geçmiş bir ülke olan İran, Turan'a (göçebe toplulukların yaşadığı alçak Orta Asya bozkırları) taban tabana zıttı. İran'daki kırsal uygarlık, taraçalar halinde düzenlenmiş ve akarsularla beslenen dağlar arasındaki vadilerde ve yeraltında akaçlamayı gerçekleştiren dehliz (Kanât) sularıyla plato eteğindeki vahalarda, çok erken tarihlerden başlayarak, karmaşık ve titiz bir nadas sistemi (bol gübre sağlayan büyük baş hayvancılığın gelişmesine olanak veren yem bitkileri [yonca] yetiştiriciliği ağır basmaktaydı) sayesinde sürekli ürün veren bilimsel bir tarımcılık geliştirildi. İran kabilelerinin İ.Ö. I. binyıl başlarında hızla platoya yerleşmelerinden sonra, Antikçağ'ın geri kalan bölümünde göçebelik yalnızca Orta İran'ın doğusundaki çöllerde yaşayan birkaç toplulukta ve kısa süreli olarak hayvanlarıyla birlikte Zagros dağlarındaki otlaklarda yaylaya çıkan yakın köylerin halklarında (Kürtler [1989'da 5 333 000 kişi] ve şii Lurlar [1989'da 2 520 000 kişi]) görüldü. İran'da yaşayan Kürtler'in çoğu sünni ve yarı göçebedir (koyun, keçi, at beslerler). Birçok boylara ayrılırlar ve bunların pek az birbölümü yerleşik düzeni ve şiiliği benimsemiştir.

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

İslamlığın yayılışı, göçebe Araplar'ın Basra körfezi kıyılarındaki sıcak topraklara *(germsir)* yerleşmeleri büyük bir değişiklik yaratmadı: günümüzde hem buralarda hem Mezopotamya'nın İran kesiminde bir arap azınlık (1989'da 1 172 000 kişi) yaşamaktadır. Bu azınlığın yaşam biçimi tam göçebelikten yerleşik düzene (kabileler halinde ya da değil) doğru (koyun ya da deve yetiştirmeye dayanan yarı göçebeliğin tüm aşamalarından da geçerek) evrim geçirmektedir. Araplar'ın çoğu (büyük sünni Beni Temim kabilesi dışında) şiidir.

IX.-X. yy.'lardan başlayarak, Orta Asya bozkırlarından gelen göçebe türk ve moğol boylarının kitleler halinde akması, derin etnik ve kültürel çalkantılara yol açtı. Hıristiyan Gürcistan ve Trabzon Rum İmparatorluğu'nun tersine, göçebelerin toplandığı Azerbaycan türkleşti ve İran Safevi devletinin şiiliği devlet dini ilan etmesinden sonra, Anadolu'ya dağılmış şii türkmen boylarının Azerbaycan'a dönüşüyle dildeki değişiklik de XVI. yy.'da tamamlandı. Azeri lehçeleri konuşan bu cemaat, sayıları 10 milyonu bulan bir şii topluluğu oluşturmaktadır. Geniş ölçüde yerleşik düzene geçmiş ve çoğu kez kabile düzeni yıkılmış bu topluluk içinde, küçük

bir bölümü hâlâ koyun besleyerek yarı göçebe yaşayan Afşarlar (350 000) ve İran merkezi yönetiminin Aşağı Aras bölgesinde tutmaya çalıştığı Şahsevenler gibi birkaç büyük boy bugün bile varlığını sürdürmektedir. Öteki türk boyları hemen her yere dağılmışlardır (Fars'ta kaşkay göçerleri; K.-D.'da Atrek bozkırlarında Türkmenler). Türk azınlıklar toplam olarak ülke nüfusunun dörtte birinden fazlasını oluşturmaktadır.

G.-D.'da, farsça konuşan, ama kökenleri K.-D. bölgelerine dayanan (türk akınları nedeniyle kaçmak zorunda kaldılar) göçebe beluci (İran'daki sayıları 1989'da 1 347 000 kişi) boyları yaşar.

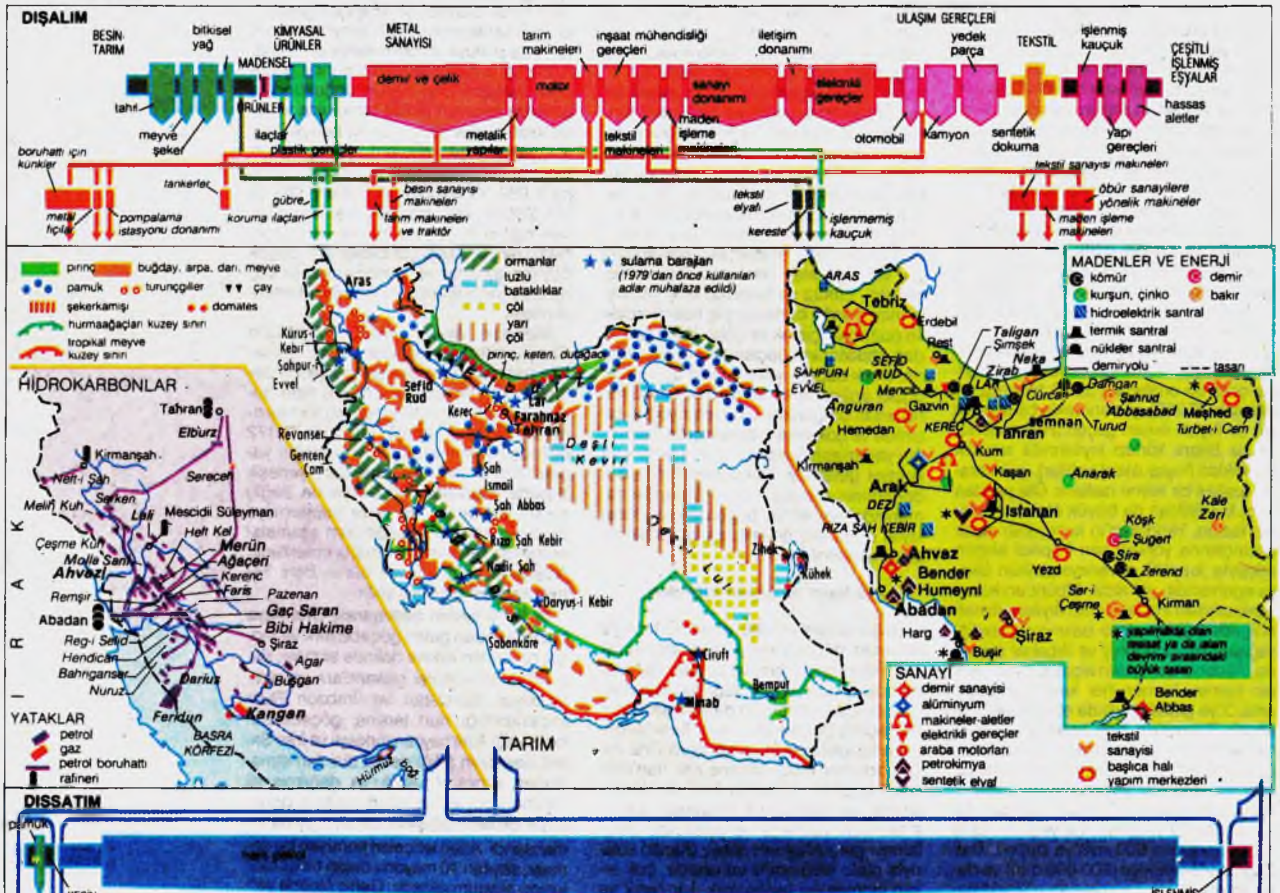
Zagros dağları bütünüyle Bedeviler'in yaşam alanıdır ve ağırlaşan güvensizlik ortamında, yerleşik İran halkından geniş kesimler de savaşçı göçebeliği benimseyerek, özellikle Isfahan'ın batısındaki Bahtiyariler gibi (1 000 000 kişi) güçlü konfederasyonların ortaya çıkmasına yol açmışlardır. Develerin yaşayamayacağı gür ve yağış alan ormanlar nedeniyle yalnızca Hazar kıyı kuşağı göçebelerin akınından uzak kalmış ve İran uygarlığının özellikle kurak iç platoda geliştiği Antikçağ boyunca pek ilgi görmeyen bu bölge de XV. yy.'dan başlayarak yavaş yavaş kırsal kesim nüfusunun istilasına uğradı. Günümüzde ülkenin belki de en kalabalık kesimi bu bölgedir. Göçebe boyların nüfus fazlasının kendiliğinden yerleşikliğe geçmeleri yerleşik halkın XVIII. ve XIX. yy.'dan başlayarak yeniden Zagros ve Azerbaycan'a kaymalarına olanak vermiştir; ancak göçebeliğin siyasal ve toplumsal etkilerinin elle tutulur biçimde azalması için 1930'lu yıllarda Rıza Şah'ın izlediği kabileleri denetim altında tutma ve zorla yerleşme politikasını beklemek gerekecektir. İran'da bugün de, Zagros'taki büyük kabile topluluklarıyla (Kaşkaylar, Bahtiyariler) birlikte, yeryüzünün en kalabalık ve en tutarlı göçebe toplulukları ve de keçi ve koyunlarıyla beraber yazları otlaklara çıkan sayısız yarı göçebe kabileler yaşamaktadır. Kürdistan'ın güneyinde Fars'ın kenarında ise şu topluluklar yaşarlar: dört ailenin yönetimindeki çeşitli kabilelerden oluşan Kuh Geluslar (150 000; bu boylardan bazıları oğuz lehçesi konuşur); Memesaniler (50 000); merkezleri Şiraz'da bulunan Kaşkarlar (600 000) ve bir bölümü yerleşikliği seçen dağınık beş kabileyi birleştiren Hamseler. İran'da ayrıca 300 bin bahai, 108 550 ermeni, 50 000 hıristiyan (katolik, Kaldeliler, asurlu, ortodoks, protestan ve katolik rum), 30 000 yahudi ve 30 000 kadar zerdüşt de bulunuyor. Toplam nüfusun aşağı yukarı yarısı farsça konuşur ve kentlerde yaşar. Son yıllarda büyük kentler şaşırtıcı bir nüfus artışına uğramış, ancak, hizmet kesiminde değilse de, sanayi kesimindeki iş alanları aynı oranda bir artış gösterememiştir. Batı Asya'nın en kalabalık kenti özelliğini taşıyan Tahran, kent yaşamına egemendir; ama nüfusu 1 milyonu geçen başka yerleşim merkezleri de vardır (Isfahan, Meşhed). Bu gelişme büyük ölçüde, önemli bir nüfus artışının baskısıyla ortaya çıkan bir kırsal kesim göçünden kaynaklanmaktadır. Yıllık ortalama artış % 3,4'tür; İran'a her yıl 2 250 000 yeni nüfus katılmaktadır.

ekonomi

• *Tarım*, göçebeliğin egemen olduğu yüzyılların damgasını hâlâ büyük ölçüde taşır. İran köylülerinin yüksek randımanlı, eski sulu, yoğun tarım geleneğinin varlığını koruduğu vahaların ve dağ vadilerinin yanı sıra, çok geniş alanlar, göçebelerin yerleşmesiyle ortaya çıkmış son derece geniş ve ancak yağmurla sulanan bir tahıl tarımına bırakılmış durumdadır. Günümüzde tahıl üretimi (1989 yılında 5,8 Mt buğday, 2,6 Mt arpa, 1,2 Mt pirinç), hızla artmakta olan bir nüfus için yeterli olmaktan çok uzaktır. Ama sanayi kültürleri, 1930'dan bu yana önemli ölçüde artmıştır: şekerpancarı (öncelikle Horasan'da, 1989'da 3,4 Mt) ve şekerkamışı (öncelikle Huzistan'da, 1989'da 1,4 Mt) şeker tüketimini karşılar; Hazar denizi kıyılarında ülke tüketiminin % 75'ini sağlayan çay (1989'da 46 000 t); Cürcan, Huzistan ve Fars'ta pamuk (1989 yılında 122 000 t); yağlı tohumlar; tütün (başta Isfahan, 1989'da 19 000 t); ipek (Hazar kıyılarında hâlâ vardır) üretimi gelişmektedir. Büyük barajlar yapımı ve yeni sulama alanları düzenlenmesi (Huzistan'da Dez ve Kerhe üzerinde ve yine aynı bölgede Karun projesi; Hazar denizi kıyısındaki Gilan'da pirinç tarımı için gerekli su hacmini artırmak amacıyla Sefid Rud üzerinde; Isfahan vahasında sulama işlerini düzene sokmak için Zayende Rud üzerinde; Azerbaycan'daki göçebelerin yerleşik yaşama geçirilmesi için iran-azerbaycan sınırındaki Aras üzerinde) ve yine motorlu kuyular açılması (Büyük Horasan vadisi, Fars havzaları) bazı yeni gelişme olanakları getirmektedir.

Ülkenin modernleştirilmesi, gerçekte, hemen yalnızca *petrol*'e dayanmaktadır. 1908'den beri işletilmekte olan petrol yataklarının aşağı yukarı tümü G.-B.'da (Huzistan ve kıyı boyunca uzanan Zagros dağları) bulunur. Bu kesim içinde, üretim yavaş yavaş K.-B.'dan, bugün daha verimli olan G.-D.'ya (Ağaçeri, Gaç Saran, Bibi Hakime) kaymıştır, ayrıca Basra körfezindeki birçok denizaltı yataklarına doğru uzanmaktadır. İran yaylası üzerinde, ancak zayıf ya da işletilmesi güç petrol yataklarına rastlanmıştır. Ama bu petrol yatakları bazen önemli gaz rezervleriyle birlikte bulunur. Ham petrol rezervi 1990 yılı verilerine göre yaklaşık 12,6 milyar tondur. Ticari hale getirilmesi

EKONOMİ

ESKİ İRAN
IV.-III. BİNYIL

daha güç olan gaz rezervlerininse daha da önemli olduğu ve aşağı yukarı 14 000 milyar metre küpü bulduğu sanılmaktadır. Uzun süre, körfezin sonundaki Abadan'dan ve Bender Meşur'dan yapılan petrol dışsatımı, 1966'dan başlayarak, kıyıdan 40 km uzaklıktaki Harg adasında büyük tankerlerin yanaşabilecekleri biçimde kurulan ve petrol kuyularına deniz altından bir boruhattıyla bağlı bulunan yapay bir limandan yapılmaya başladı. 1974'te üretim 300 Mt'a yaklaştı, Pehlevi döneminin sonu olan 1978'de henüz 260 Mt'un üzerindeydi, ama islam devriminden sonra ve Irak savaşından önce 1979'da 150 Mt'a, 1980'de de 75 Mt'a düştü. Savaş, petrol alanlarının bir bölümünü, Abadan büyük rafinerisini ve Harg adasındaki terminali yıkıma uğrattı. Üretim, 1981'de, 60 Mt'a düştü. Ama savaşın bitmesinden sonra tekrar artarak 1990 yılında 156 Mt'a ulaştı.

Petrolden sağlanan önemli mali kaynaklar (1974'te 20 milyar dolardan fazla, yani 1970'tekinin yirmi katı), geleneksel halıcılık zanaatınca üretilen halılardan başka dışsatım ürününe sahip olmayan ülkenin *donatılması* ve *sanayileştirilmesi* işine başlanmasını olanaklı kıldı. Bu yolda ilk aşama Rıza Şah'ın kararlı siyasetiyle 30'lu yıllarda yer aldı. Rıza Şah'ın bu siyasetiyle büyük altyapı çalışmaları (İran'ı boydan boya katederek Basra körfezini Hazar denizi'ne bağlayan demiryolu) ve bundan başka birçok tüketim sanayileri ve özellikle tekstil ve besin (şeker fabrikaları ağı) sanayileri doğup gelişti. Bu dönemde, büyük sanayi Abadan'daki güçlü petrol rafinerisinden (kapasitesi 20 Mt) ibaretti. Özellikle donatım çalışmalarının (demiryolu ağı, karayolları, ülkenin büyük kentlerini petrol ürünleri bakımından beslemek için yurtiçi petrol ve gaz boruhatları) sürdüğü 50'li ve 60'lı yıllardaki göreli bir yavaşlamadan sonra, 1973-74 yıllarında petrol fiyatlarının dört katı artarak en yüksek miktarına çıkarılan üretimin geliri-ni birdenbire yükseltmesini izleyen ikinci bir hızlanma aşaması kendini gösterdi. Bu dönemde büyük sanayi tesisleri gerçekleştirildi (Isfahan yakınlarındaki çelik fabrikası; körfezin sonunda ve Şiraz'da petrokimya sanayisinin büyük ölçüde gelişmesi) ve özellikle birçok büyük pro[illegible] uygulamaya konuldu (petrokimya, nükleer santrallar vb.). Ne var ki, bu projeler [illegible] çekleşmesi, Irak-İran savaşı (198[illegible]) yüzünden kesintiye uğradı[illegible] üretiminin ve döviz girdilerinin [illegible] itibaren tekrar artmasıyla [illegible] Mt petrol ve 16 milyar dolar tutarında döviz geliri) ekonomideki duraklama süreci sona erdi. 1990'da kabul edilen beş yıllık kalkınma planıyla ülkenin yeniden imarı öngörüldü.

TARİH

Tarihöncesi dönem için arkeoloji bölümüne bakınız.

göçler ve Ariler'in gelişi (VII. yy.'a kadar)

III. binyıl'ın sonlarına doğru artan kuraklık birçok vahanın ve kentin mahvolmasına, daha sonra İndus uygarlığının çökmesi de (İ.Ö. XVIII. yy.) İran'ın doğusunda, geniş kapsamlı ticaretin gerilemesine yol açtı. Ama İran kültürü, imal ettikleri gri hamurlu çömleklerle ayırt edilen ve genellikle arı olarak kabul edilen toplulukların katkılarından yararlandı. II. binyıl boyunca yeni gelenler İran'ın K.-D.'sundan B.'sına doğru ilerlediler; burada yerli geleneklerle Mezopotamya'ya özgü teknikleri ve K.-D.'dan gelen savaşçı aristokrasilerin katkılarını birleştiren parlak yerel kültürler ortaya çıktı. En parlak başarılar, Emleş ya da Marlık (bugünkü Gilan'da İ.Ö. XIV. yy.'dan itibaren), sonra Hasanlu (Azerbaycan'da) ve Luristan sanatına ait yapıtlarda görüldü. İran eyaletlerinin yöneticileri kendileri için kaleler yaptırdılar ve savaş gücünü artıran biniciliğe önem verdiler.

Bu fatihlerin kimliği, ancak IX. yy.'da, Zagros dağlarının batı kenarına ulaşan Persler ve Medler'den ilk kez Asur kaynaklarında söz edilince ortaya çıktı; bu bölgede yaşayan halklar, çok geçmeden yeni gelenlerin dillerini benimsediler. Küçük krallıklara ayrılan Medler* ve Persler* Asur'un, Zagros bölgesine yerleşmiş olan Elam'ın ya da İskitler'in egemenliğine girdiler.

Med İmparatorluğu (İ.Ö. 612 - İ.Ö. 550'ye doğr.)

Elam'ı yıkan (646'ya doğr.) Asur da, Babilliler ile Medler'in kurduğu [illegible] dırılarıyla çöktü (612). Med halkının b[illegible]ğini sağlayan ya da bundan yararlanan son med kralı Kyksares, imparatorluğu Batı'da Kızılırmak'a (Halys) kadar büyüttü, ama İran'da egemenliğinin ne ölçüde yayıldığı bilinmemektedir.

Ahemeni hanedanı zamanında P[illegible]s İmparatorluğu (İ.Ö. 550 - İ.Ö. [illegible]30)

Med İm[illegible]para[illegible] med kr[illegible] Astya-[illegible] ala[illegible] Ö. 550'ye doğr.) ahemeni hanedanından pers kralı Keyhüsrev II'nin eline geçti. Ahemeniler*, tüm İran topraklarına egemen oldular, hatta Orta Asya'ya kadar ilerlediler; burada ari dillerini konuşan kavimlerle karşılaştılar: daha sonraları İran'la bütünleşen Baktrialılar ve Sogdlar ile pers egemenliğinden daha az etkilenen Harizmler ve Sakalar.

Kambiz II (550-522) Mısır'ı ele geçirdi; Dara I (522-486) imparatorluğun sınırlarını Sir Derya'ya, İndus'a ve Tuna'ya kadar genişletti. Ama Atinalılar, Birinci Med* savaşı'nda pers ordusunu yendiler (Marathon, 480); İkinci Med savaşı'nda Kserkses I'in (486'dan 465'e dek kral) yönetimindeki sefer, Salamis (480) ve Platai (479) yenilgileriyle son buldu. Bu bozgunlar, Kserkses I'in ardılları zamanında Ahemeniler'in gücünün gittikçe zayıfladığını gösteriyordu.

İran, Ahemeni İmparatorluğu'nun en büyük bölümünü oluşturuyor ve en iyi birlikleri, yönetim ve ordu kadrolarını sağlıyordu. Ama Media ve Persia'nın batısında da pek kentleşmemiş ve hâlâ yazının bilinmediği bölgeler vardı.

Yunan-Makedonya egemenliği (İ.Ö. IV. - İ.Ö. II. yy.)

Doğu İran satraplıkları, bazen direnerek bazen de isyanlarla dört yıl durdurulduklan İskender'in seferi (İ.Ö. 330-327) sırasında, savaşçı niteliklerini gösterdiler. Ama İskender, kurnazca davranarak bu bölgeleri yönetmek ve ordusunu güçlendirmek için, İran'ın her yanından savaşçı soyluları göreve çağırdı. 309'dan sonra İran'ı yöneten Selefkiler*'in Makedonya hanedanından gelen ilk kralları da aynı siyaseti sürdürdüler. İskender gibi onl[illegible] da iran soylularının savaşçı niteliklerini [illegible]aybetmeden hellenleşmelerini sağlayacak özerk yunan sitelerinin statüsüne sahip, yunan tarzında kentler kurdular.

Ama, toprakları B.'dan D.'ya 4 000 k[illegible] boyunca uzanan ve öncelikle Akdeniz kesi[illegible]yle ilgilenen Selefki krallığı, III. yy.'dan [illegible]baren bölünen İran'ı [illegible]al etti; bunun u[illegible] pers hanedanla[illegible]nın [illegible]ezdek dinine ve A[illegible]er'in mirasına dayandıkları Media Aturpata[illegible]an'da (A[illegible]baycan) ve Persia'da elam geleneğini kısmen yaşatan Elim[illegible]de'de, Büyük Bozkır halklarına karşı direnmek için yunan krallarının güçlü bir devlet kurdukları (İ.Ö. 239'a doğr.) Baktria'da parçalanmalar oldu. Aynı dönemde, bugünkü Horasan bölgesine yerleşerek Parthlar adını alan bir iskit halkı, Arsakiler* hanedanı zamanında ba-

AHEMENİ İMPARATORLUĞU

ğımsız bir krallık kurdu. Selefki kralı Antiokhos III, düzenlediği büyük sefer (212 -204) sırasında, parth ve Baktria krallarına egemenliğini kabul ettirdi.

parth egemenliği

Selefkiler'in, yerel krallar ve hanedanlar üzerinde egemenlik kurma girişimleri sonuç vermedi. İ.Ö. II. yy.'ın ortasında Arsakiler'den Mithridates I İran'ın büyük bölümünü ele geçirdi ve göçebe olan halkının egemenliğini, hellenistik modele göre kurulmuş gerçek bir devlete dönüştürdü. (→ ARSAKİLER.) Ama bu imparatorlukta, hellenleştirme siyaseti tutmadı, iranlaştırma üstün geldi, birçok yerel prenslik kuruldu. Parthlar, İran'ın doğu ucunu, Baktria'ya ve İndus vadisine egemen olan Toharlar'a bırakmak zorunda kaldılar. Buna karşın, egemenliklerini Mezopotamya'ya kadar genişlettiler ve Ahemeniler'in

SASANİLER DÖNEMİNDE İRAN

başlattığı batıya yayılma siyasetini buradan sürdürmeye çalıştılar.

Siyasal ve kültürel gelişme uygarlığın maddi gelişimini pek etkilemiyordu. İran'dan geçen ticaretin önemine karşın (en azından parth döneminden beri, geleneksel besin maddelerinin yanında, çin ipeği ticareti de başlamıştı), kentlerin ve yapıların büyük bölümü İran'ın batısında toplandı. Selefkiler, kentlerin adını değiştirmekle yetindiler, Parthlar ise başkentlerini Mezopotamya'da kurmayı tercih ettiler.

Sasaniler döneminde İran (İ.S. 224-651)

Ahemeniler gibi Sasaniler de, kendilerinden önce bu topraklara egemen olmuş kavimleri her şeye rağmen sorumlu makamlardan uzaklaştırmayarak onların deneyimlerinden yararlanmasını bildiler. Bütün III. yy. boyunca, orta persçenin yanı sıra parth dilinin de varlığını korumasından anlaşıldığı gibi, geçmişle bağlantı yitirilmedi. Kral Nersi'nin (293-302) büyük yazıtı, hem parth hem de orta persçeyle yazılmıştı; bu yazıtın birçok yerinde Parthlar'dan, Persler'le birlikte söz edilmiştir. Ayrıca Arsaki Parthları'ndan Sasani Persleri'ne geçiş aşamasında büyük bir değişiklik olmadı; sadece kişiler ve eğilimler değişti. Yeni gelenler, çok elverişli olan durumdan (Romalılar'ın zayıf düşmesi; satraplıkların ayrılması ve bir kısım soyluluğun boyun eğmemesi yüzünden krallığın parçalanması) yararlanmasını bildiler. Parth adları taşıyan ilk iki sasani kralı Ardaşir I (226-241'e doğr.) ve Şapur I'in (241-272) başarıları buradan gelir.

Bu dönemde pers ülkesi, hıristiyanlığın yayılması (özellikle Mezopotamya'da) ve İran'da manicilik ya da Doğu'da, Orta Asya'da buddhacılık gibi dinlerin ortaya çıkmasıyla yeni bir dünyaya katılmış oldu. Bu aşamada, İran'ın din tarihi bakımından çok önemli bir gelişme görüldü: birbirine rakip ve evrensellik iddiasındaki dinlerin çokluğu, zerdüşt dininin güçlü ve hiyerarşik bir devlet dini olarak örgütlenmesine ve bu yabancı dinlere karşı baskı uygulamasına yol açtı. (→ MEZDEKİLİK.) Farklı inançlara bir arada yaşama olanağı tanıyan İran dünyası böylece sona eriyordu. Ama din dışı kültür sözkonusu olduğunda İran yabancı etkilere her zaman açıktı. Büyük müneccim Kartir'in yabancı dinlere karşı başlattığı, siyasal ve dinsel güçler tarafından IV. ve V. yy.'da resmen sürdürülen baskı uygulamalarına karşın İran, edebiyatta çok önemli bir gelişme gösterdi. Edebiyattaki bu gelişme büyük bir olasılıkla VI. ve VII. yy.'da, sasani döneminin sonlarına doğru ortaya çıkmakla birlikte, daha sonraki yüzyıllarda da devam etti. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiliyordu. Nitekim, Antikçağ'da İranlılar'ın, sözlü geleneklerin gücüne ne kadar çok inandıkları bilinmektedir. Sasani döneminin sonlarına kadar tarihi ya da dini belgelerin az olması bunun kanıtıdır. Eski pers tarihini, ancak yabancı kaynaklar aracılığıyla öğrenmek mümkün olabilmiştir.

Ama, yazılı dinlerin baskısıyla ve yunan-latin, ermeni, hıristiyan (süryani) ve hint kültürlerinin Sasaniler dönemi İran'ında birbiriyle karışmasının da etkisiyle, İranlılar, yavaş yavaş dini ya da din dışı gelenekleri yazıya geçirmenin zorunlu olduğunu anladılar. Böylece Avesta'nın kutsal metinlerinin düzenlenmesi ve yorumların pehlevi diliyle yazılması, Hüsrev I ve Hüsrev II'nin edebiyatı ve sanatı teşvik ettiği bu geç dönemde, hatta daha ileri bir tarihte gerçekleşti. Ayrıca, doğmakta olan İran edebiyatında kullanılacak ilk destanların *(Şehname)* ya da kutsal metin derlemelerinin *(enderz)* pehlevi dilinde kaleme alınması aynı döneme rastlar. Bu dönüşüm, islamlaşmış iran kültürünün geleceğini belirledi.

arap ve türk egemenliğinde İran

Müslüman İran'ın ilk yüzyıllarının tarihine ilişkin bilgiler yok denecek kadar azdır. İslamiyet, kendini yavaş yavaş, güç kullanarak ve iktisadi zorlamalarla kabul ettirmiştir. İran'ın sistemli bir şekilde fethine ikinci halife Ömer (634-644) zamanında girişildi. Buna karşılık başarıya ulaşan ilk ayaklanma Ebu Müslim el-Horasani tarafından örgütlendi. Emeviler'in siyaseti (tahtın babadan oğula geçmesi, bir arap aristokrasininin egemenliği, ezici bir vergi sistemi) İranlılar'ın ve Araplar'ın bir bölümünün hoşnutsuzluğuna yol açtı. Ayaklanma, 750'de Emeviler'in devrilmesi ve abbasi hanedanının kurucusu Ebülabbas'ın tahta çıkmasıyla sonuçlandı.

İmparatorluklarını eski bizans eyaletleri üzerine kurmuş olan Şam Emevileri'nin tersine, Bağdat Abbasiler*i, sasani uygarlığından etkilendiler.

Ama, Bağdat'ta görünüşte beş yüzyıl hüküm sürmelerine karşın, Abbasiler İran'a çok kısa bir süre egemen olabildiler, çünkü Harunurreşit'in 809'da ölmesinden sonra, halifelerde zayıflık belirtileri görülür görülmez İran'da ayrılıkçı hareketler gelişmeye başladı. Böylece Doğu İran'da art arda fiilen bağımsız yerli hanedanlar ortaya çıktı: Tahiriler (820-873), Saffariler (863-902), Buhara'yı aldıktan sonra Media'ya egemen olan ve iran uygarlık tarihinde büyük önem taşıyan Samaniler* (874-999'a doğr.). Bağdat'a daha yakın olan Batı İran'da halifeler, pek çok yerel hanedan üzerinde kısmen etkili oldular; bu etki, 945'te metbuluklarını Abbasiler'e kabul ettirecek kadar güçlenen Büveyhiler*'in (932-1055) ülkenin bütünlüğünü sağladıkları X. yy.'a dek sürdü.

VIII.-X. yy. arasında Türkler, ticaret yaptıkları müslüman İranlılar'la kurdukları ilişki

BİNİNCİ YILA DOĞRU İRAN

sonucunda yavaş yavaş islamlığı kabul ettiler; bazen de İran'ın en güçlü hanedanları Türkler'i himayeleri altına aldılar. X. yy.'ın ikinci yarısından itibaren durum değişmeye başladı: 962'de bir türk boyu Gazne'yi ele geçirdi ve hızla hem D.'da Hindistan'a hem de B.'ya doğru gelişti. (→ GAZNELİLER.)

Daha K.'de aynı dönemde, Türkler'in başka bir kolu, Selçuklular*, yayılmaya başladılar ve çok geçmeden Horasan'ı, işgal ettiler. 1040'ta Gazneliler'i Hindistan'a doğru sürdüler, Büveyhiler devletini ortadan kaldırdılar, halife tarafından kurtarıcı olarak karşılandıkları Bağdat'a girdiler (1055) ve Bizanslılar'ı yendiler (Malazgirt 1071). Bizans'ın bozguna uğramasından sonra açılan gedikten içeri girdiler ve Anadolu'da yeni bir devlet kurdular (Anadolu Selçukluları).

Selçuklu İmparatorluğu'nun ayrılıkçı güçler karşısında gerilemesi ve çöküş sürecine girmesi Mezopotamya, İran ve Suriye'de atabey hanedanlarının doğmasına yol açtı. İran'daki atabey hanedanlarının en önemlileri İldenizliler (Azerbaycan atabeyleri) ve Salgurlular'dı (Fars atabeyleri). Selçuklu sultanı Sencer'in Oğuzlar'ın isyanı sonucu iktidarını kaybetmesiyle Horasan da Selçuklular'ın denetiminden çıktı ve İran'daki selçuklu varlığı Batı İran'la sınırlı kaldı. Sonunda, başlangıçta Selçuklular'ın Harizm valileriyken, bağımsızlıklarını kazanan ve Karahıtaylar'ın da desteğiyle, 1194'te Selçuklular'ı yenen Harizmşahlar, egemenlik alanlarını Hindistan sınırından Anadolu sınırına kadar genişlettiler.

Moğollar

XIII. yy.'ın başlarında Cengiz Han'ın önderliğindeki Moğollar önce Karahıtaylar'ı, sonra da Han'ın Harizm'e gönderdiği 450 tüccarın öldürülmesi üzerine bu devleti ezip geçtiler, 1220'den sonra İran'ı işgal ettiler, 1258'de Bağdat halifeliğini ortadan kaldırdılar, ama iki yıl sonra, yeni kurulmuş olan Mısır Memluk devletinin sultanları tarafından durduruldular.

Cengiz Han'ın ölümünden (1227) sonra imparatorluğunun Amu Derya ve Afganistan'dan Mezopotamya ve Küçük Asya'ya kadar uzanan orta-batı bölümü Hulagu ve onun soyundan gelenlerin, yani İlhanlılar'ın payına düştü (1251, aslında 1256-58'den 1335'e).

XIII. yy.'ın sonlarında islamlığı benimsemelerine karşın İlhanlılar hanedanı, kendini daha çok zorla kabul ettirdi; ayrıca egemenlikleri ağır toplumsal ve iktisadi sonuçlar doğurdu: kentleri ve köyleri yok ederek, Türkler'in gelmesiyle başlamış olan göçebelik sürecini hızlandırdılar ve böylece tarıma büyük bir darbe indirdiler; Cengiz Han'ın soyundan gelen öbür kollarla aralarındaki sürtüşmeler ve bir süre sonra ortaya çıkan parçalanmalar XIV. yy.'da İlhanlılar'ın zayıflamasına neden oldu. Tek güçlü devlet, Irak'ı ve pers ülkesinin güney-batı'sını ellerinde tutan Celayirler devletiydi; bu arada yerli bir hanedan Muzafferiler ülkenin güneyinde bağımsızlığını ilan etti.

Timur bu tarihte ortaya çıktı. 1360-1405 arasında, kırk beş yıl içinde türk-moğol göçebelerinin yardımıyla merkezi Semerkand olan ve ölümünden sonra devam etmeyen geniş bir imparatorluk kurmuştu. Timur'un ölümünden on yıl kadar sonra B.'ya sürülen Timuroğulları, ancak İran'ın orta kesimiyle kuzeyinde varlığını koruyabildi; Doğu'daysa çeşitli boylar, ülkeye bütünüyle egemen olmak amacıyla üstünlük savaşına girişmişlerdi.

Türk-moğol kavimleri, özellikle de Timuroğulları, pers ülkesinde hiçbir zaman kalıcı bir devlet kuramamış olmalarına karşın, bir müslüman pers uygarlığının kurulmasında büyük bir rol oynadılar; bu uygarlık, edebiyat (belgelerde sadece ulusal dilin kullanılması) ve özellikle sanat (uzakdoğu tekniklerinin ve temalarının benimsenmesi) alanlarında islam dünyasının geri kalan bölümüne göre özgün bir nitelik taşıyordu. Böylece süslemecilik ve tezhipçilik, müslüman ülkelerde benzeri olmayan bir çeşitlilikle hayvan resimlerine ve doğanın tasvirine dayalı zarif bir sanata yöneldi.

Safeviler

Timur'un ölümünden sonra Azerbaycan ve Anadolu'daki türkmen boyları Timur'un boyunduruğundan kurtuldular ve XV. yy.'ın ilk yarısından itibaren Karakoyunlular boylar birliğini kurdular. Ama XV. yy.'ın ortasında, rakip Akkoyunlular boylar birliğinin (Van gölünün K.'inde) önderi Uzun Hasan, Karakoyunlular'ın yerini aldı (1468), pers ülkesinin batısına egemenliğini kabul ettirdi, Gürcistan'ı kendine bağladı ve Karadeniz'de İtalyanlar'la ilişki kurdu. Ama Osmanlılar'a yenildi (Otlukbeli savaşı, 1473) ve Safeviler*'in hızlı yükselmesine karşı koyamadı.

XIV. yy.'dan beri Azerbaycan'da Erdebil bölgesi, halife Ali'nin soyundan gelen Safeviler'in egemenliğindeydi. XV. yy.'ın sonlarında, bunlardan biri olan Şah İsmail, Akkoyunlular'ı ortadan kaldırdı, İran şahı unvanını aldı (1502) ve 1510'a doğru Irak'tan Horasan'a ve Bakü'den Basra körfezine dek uzanan ve refah düzeyi yüksek (Tebriz ticareti, Şiraz'da silah imalatı) geniş bir imparatorluk kurdu. Kendisinden 1 250 yıl önce Sasaniler'in yaptığı gibi, gerçek bir İran milliyetçiliğine dayandı; Sasaniler döneminden farklı olarak, bütünüyle Persler'e özgü bir dinin bulunmadığı İran'da şiiliği imparatorluğun resmi dini yaptı. Ama İran'ın Anadolu'da şiiliği yayarak siyasi nüfuz alanını genişletme çabaları zaten kuzey-batı sınırlarından

SAFEVİ DEVLETİ

XIX. YY.'DA VE XX.YY.'IN BAŞINDA İRAN

türk asıllı emirlikler tarafından tehdit edilen Safeviler'e Osmanlılar'ın saldırmasına yol açtı. Çaldıran zaferini (1514) kazanan Selim I Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da osmanlı egemenliğini sağlamlaştırdı; buna karşılık Şah İsmail de, 1524'te ölmesinden kısa bir süre önce Gürcistan'ı ele geçirdi. Ardılı Tahmasp I döneminde (1524-1576) mücadele uluslararası alana taşarak devam etti, çünkü Persler gibi osmanlı tehdidiyle karşı karşıya kalan (Mohaç bozgunu, 1526) Habsburglar da, François I ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki yakınlaşmanın sonucu olan fransız-türk çemberinden kurtulmak için Türkler'i yenilgiye uğratmaya çalıştılar. Ayrıca Kanuni, Mezopotamya'yı ele geçirmeyi başardı (Bağdat, 1534 ve Tahmasp bu durumu kabullenmek zorunda kaldı [Amasya barışı, 1555]). Safeviler'in beşiği olan Gürcistan ve Azerbaycan peş peşe Türkler tarafından ele geçirildi. O tarihten itibaren pers ülkesi, kısa bir dönem dışında, İran yaylasıyla sınırlandı.

Safeviler zamanında pers ülkesi en parlak dönemini XVII. yy.'ın başlarında, Abbas I döneminde (1587-1629) yaşadı. Başlangıçta uğradığı birkaç yenilgiden sonra, Abbas I geçici olarak Osmanlılar'la savaşmaktan vazgeçti (İstanbul antlaşması, 1590), daha sonra K.-D.'ya doğru ilerleyerek Özbekler'i Amu Derya ırmağının ötesine sürdü (1598); hatta Basra körfezindeki adalara dek uzandı. İki İngiliz'in, Anthony ve Robert Sherley'in yardımıyla ordusunu yeniden örgütledi ve osmanlı yeniçerilerini örnek alarak devşirme bir birlik meydana getirdi. Bunun ardından karşı saldırıya geçti (1620-21). D.'da Kandahar'ı aldı ve G.'de Portekizliler'i Hürmüz'den kovdu. Daha sonra Osmanlılar'a saldırdı ve Bağdat dahil Irak'ı geri aldı (1623-24), ama bu fetih kısa ömürlü oldu, çünkü sultan Murat IV, Mezopotamya'yı kesin olarak yeniden ele geçirdi. Abbas I her yerde düzeni sağladı, sanat yapılarını onardı, yolların güvenliğini sağladı ve belli konaklama noktalarında kervansaray ağını kurdu. Abbas I, başkenti yaptığı Isfahan'ı görkemli bir kent haline getirdi ve hanedanının buraya yerleşmesini sağladı. Ardılları, Asfi (1629-1642) ve Abbas II'nin (1642-1667) zayıflığı imparatorluğun siyasal bakımdan gerilemesine yol açtı. Bunlar, Mezopotamya'yı geri almak ve Kafkasya'ya doğru genişlemek umuduyla Köprülüler zamanında kuvvetlenen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kısır ve başarısız savaşlara girerek güçlerini boşa harcadılar. İran'ın öbür ucundaysa sünni Afganlılar'ın girişimleri karşısında zorlandılar.

Afganlılar, XVIII. yy.'ın başlarında kesin bir başarı sağladılar. Kandaharlı emir Mir Mahmut 1709'dan itibaren Safevi İmparatorluğu'na saldırarak Isfahan'ı ele geçirdi (1722) ve şah unvanını aldı, böylece safevi hanedanına son verdi.

Nadir Şah, Zendler

İran üzerindeki afgan egemenliği uzun sürmedi. Horasan sınırlarında bir çete reisi olan Nadir, tüm Horasan'ı işgal etti, sonra İran'ı ele geçirdi ve Tahmasp II'nin saltanatını (1730-31) yeniden sağlamak için Isfahan'a girdiyse de son safevi şahı Abbas III'ü (1732-1736) devirerek (1736) kendini şah ilan etti ve böylece Nadir Şah unvanını aldı (1736-1747). Nadir Şah hızla fetihlere girişti; birkaç yılda Mezopotamya, Azerbaycan (1738) ve Doğu Anadolu'da bazı kentleri Osmanlılar'dan geçici olarak aldı. K.'de afgan istilasından yararlanarak Ruslar'ın ele geçirdikleri Hazar eyaletlerine yeniden egemen oldu. D.'da Afganlılar'ı kendi ülkelerine sürdükten sonra boyunduruğu altına aldı (1738). Panipat zaferini kazanarak (mart 1739) Hindistan'a girdi, Delhi'ye dek ilerledi, Hint-Türk İmparatorluğu'nu haraca bağladı ve bu imparatorluğu ilhak etmeden yönetimini İran'a bağladı. Türkistan'ı istila etti ve Buhara hanını metbu yaptı. Ama katlinden sonra (1747) devleti varlığını sürdüremedi.

Nadir Şah'ın yeğeni Adil Şah Afganistan'ı yitirdi; torunu Şahruh, İran toprakları üzerinde nüfuz mücadelesi veren etnik kökenleri farklı birçok hükümdardan (Horasan'da Nadir Şah'ın soyundan gelenler, Kafkasya sınırındaki Türkler, Luristan ve Fars'ta iranlı aşiret reisleri) yalnızca bir tanesiydi. Zend aşiretinin önderi olan Kerim Han (1750-1779), bir süre için, Hazar denizi'nden Basra körfezine dek Pers İmparatorluğu'nun büyük bölümünde birliği yeniden sağladı. Bununla birlikte şah unvanı yerine daha önemsiz olan *vekil* unvanını aldı. Kerim Han Isfahan'a egemen olmasına karşın, Şiraz'ı başkent yaptı. Ondan sonra Zendler, birkaç yıl içinde nüfuzlarını bütünüyle yitirdiler.

Kaçarlar

İranlılaşmış bir türk boyu olan Kaçarlar'ın önderlerinden Ağa Muhammet Şah Kaçarlar'ı birleştirip, 1925'e dek varlığını sürdüren kaçar hanedanını kurduktan sonra, 1786'da Tahran'da kendini kral ilan etti; Tahran o tarihten başlayarak Pers İmparatorluğu'nun, sonra da "İran İmparatorluğu"nun başkenti oldu. Muhammet Şah Zendler'i yendi (1794); Isfahan ve Şiraz'ı ele geçirdi (1795), birkaç ay içinde rus çariçesi Yekaterina II'ye boyun eğmekle suçladığı Gürcistan'ı yakıp yıktı ve Horasan'ı fethederek Nadir'in ardıllarını tasfiye etti. Ancak, Ruslar'ın karşı saldırısına uğramadan onlarla çarpışmaya giderken öldürüldü (1797). Bu olay pers nüfuzunun sonu oldu: ülke, artık Avrupalılar'ın, özellikle

Ruslar'ın ve İngilizler'in birbirleriyle çatışan emellerine teslim oldu; ingiliz temsilcisi Malcolm, ülkesi için İran kıyılarında ticaret yapma hakkı elde etti (1801). İki devlet arasındaki rekabet sayesinde ülke sömürgecilerin istilasından kurtulduysa da, XX. yy.'a dek siyasal ve iktisadi bağımlılık içinde yaşadı.

Aslında Kaçarlar döneminde İran, XIX. yy.'da birkaç istisna dışında, hükümdarların, toprak sahiplerinden meydana gelen hemen hemen feodal bir aristokrasi ile mollaların oluşturduğu ruhban sınıfı karşısında önemsiz bir rol oynadıkları, gerilemekte olan bir devletti.

Mollaların aşırılıkları ve islamiyeti biçimci bir ibadet temeline dayandırma eğilimleri, Bab'ın 1843'ten itibaren yaymaya çalıştığı babiliğin, Muhammet Şah'ın saltanat döneminde (1834-1848) hızla ilerlemesini kolaylaştırdı. Bab, arı bir din yaymaya çalışıyordu; bu din anlayışının toplumsal sonuçları, özellikle kadınların eşitliği, katı müslümanları tedirgin etmekte gecikmedi. Bab'ın genç şah Nasırettin'e (1848-1896) karşı ayaklanan müritleri yenildiler ve kurşuna dizildiler (1850). Buna rağmen, babilik, 1852'deki baskı dönemine dek yayılmayı sürdürdü Daha sonra sağ kalanlar Mezopotamya'nın osmanlı egemenliğindeki kesimine sürüldüler; babilik burada bahailik şeklinde yeniden canlandı: Bab'ın müridi olan yeni bir peygamber, Mirza Hüseyin Ali Nuri (Bahaullah da denir), "iki Ahit'e ve iki Kuran'a da" sahip çıkarak ve özellikle bir tür barışçı evrensel bir kardeşlik önererek, bağdaştırmacı yeni bir öğreti ortaya koydu.

Öte yandan İran, XIX. yy.'da avrupalı devletlerin ülkeye egemen olma girişimlerinden doğan sorunlarla karşı karşıya kaldı. Fethali Şah'ın saltanat döneminde (1797-1834) Rusya, iki savaştan (1804-1813 ve 1826-1828) sonra Bakü, Dağıstan, Gürcistan (1813) ve Aras'ın kuzeyinin (1828) kendisine bırakılmasını sağladı. Bunun üzerine İran, Napoléon'dan Fransa'nın müdahale etmesini istedi ve ülke Fransa'nın himayesine girdi (4 mayıs 1807 anlaşması). Bununla birlikte, rus tehdidi karşısında İran, İngiltere'ye de yaklaştı; ingiliz temsilcisi Malcolm Tahran'a geldi (1808), Rusya'ya karşı İran'ın toprak bütünlüğünü koruma garantisini vererek (1809) ülkeyi Fransızlar'a kapadı (1809). Böylece İngiltere Basra körfezine yerleşti ve Afganistan'a iyice yaklaştı. İran, birkaç kez, Afganistan'ın zayıflığından yararlanarak, bu ülkeye yeniden yerleşmeyi denedi; her seferinde, özellikle 1837 ve 1856'da (Herat'ın İranlılar tarafından alınması) İngiltere tarafından durduruldu. Ama Rusya da İngiltere'nin girişimlerine karşı çıktı. Bu gelişmeler sonucunda iki devlet 1844'te birbirlerinin nüfuz alanlarına karışmamayı taahhüt eden bir anlaşma imzaladılar. 1856'da Rusya Kırım bozgunu yüzünden çok kötü bir duruma düşünce İran, Nasırettin döneminde, 1860'tan itibaren yeniden Fransa'ya yaklaşarak ingiliz etkisini dengelemeye çalıştı.

İngiliz-rus rekabeti, İngilizler'in Hindistan'ın kuzey-batı'sı ve Belucistan (1876), Ruslar'ın da Türkistan (1860-1884 arasında) üzerindeki egemenlikleri genişledikçe şiddetlendi. Bu soruna ancak Muzafferittin (1896-1907) döneminde, ingiliz-rus yakınlaşmasını zorunlu kılan fransız-ingiliz Entente cordiale'i çerçevesinde çözüm bulunabildi. 31 ağustos 1907 tarihli sömürge anlaşması İran'ın sınırlarını belirledi ve ülkeyi iki nüfuz bölgesiyle (kuzey-batı Ruslar'a; güney-doğu İngilizler'e) bir tarafsız bölgeye (orta ve batı) ayırdı.

Ülke içindeyse, Muzafferittin yabancı sızmasından, krallığın keyfiliğinden ve ülkeyi mahveden memurların kokuşmuşluğundan rahatsız olan milliyetçi muhalefeti memnun etmek için saltanatının sonlarında meşrutiyeti kurdu. Ardıllı Muhammet Ali'nin (1907-1909) mutlakıyetçi siyaseti milliyetçi bir devrime yol açtı ve kral sürgün edildi. Onun yerine 11 yaşında bir çocuk olan Ahmet geçti, ama bu genç hükümdar yabancıların (İngilizler'in ve özellikle Ruslar'ın) iktisadi yayılmacılığını önleyemedi.

Pehleviler

21 şubat 1921'de Rıza Han'ın komutasındaki Kazaklar'dan kurulu İran alayı bir darbe yaptı ve yeni bir hükümet kuruldu. Rıza Han, aralık 1925'te kral ilan edildi ve 25 nisan 1926'da Rıza Şah Pehlevi adıyla tahta çıktı. Ülkenin birliğini güçlendirmeye çalıştı ve bir reform siyaseti izledi. 1933'te, Anglo-Iranian Oil Company'yle, İran'ın çıkarına biraz daha uygun yeni bir petrol anlaşması yapıldı; hükümet, ingiliz, rus, fransız etkilerinden kurtulmak için Almanya'ya yöneldi.

1941'de SSCB ve Büyük Britanya, alman etkisini azaltmak ve Basra körfezinden SSCB'ye dek uzanacak uygun bir ikmal hattı kurmak amacıyla İran'ı işgal ettiler. Büyük devletlerin baskısı sonucunda Rıza Şah Pehlevi, eylül 1941'de oğlu Muhammet Rıza Şah Pehlevi lehine tahttan feragat etti. İran 1942'de iktisadi kaynaklarını ve topraklarını, İran'ın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan SSCB ve Büyük Britanya'nın hizmetine verdi. Tahran konferansı'nın sonunda (1943) üç büyük devletin temsilcileri, bir duyuruyla, ülkenin yeniden inşası için İran'a yardım taahhüdünde bulundular. Ama 1945'te Azerbaycan halkının bir bölümü SSCB'nin desteğiyle ayaklandı; sonunda sovyet birlikleri İran topraklarından çekildi. 1946'da Kürtler bağımsız bir cumhuriyet kurmaya çalıştılar. Yabancı müdahaleler, İran'da yeni bir milliyetçi hareketin doğmasına ve Musaddık'ın yönetimindeki Ulusal cephe partisi'nin gelişmesine yol açtı. 1951'de başbakan Razmara'nın öldürülmesinden sonra çıkan isyanla, Musaddık iktidara geldi, Parlamento'dan İran petrollerinin millileştirilmesi yönünde bir karar çıkarttı ve ingiliz karşıtı bir siyaset izlemeye başladı. 13 ağustos 1953'te şah, Musaddık'ı görevden aldı. Bunun üzerine halk hükümdara karşı ayaklandı ve şah ülkesini terk etmek zorunda kaldı, ama birkaç gün sonra geri dönerek Musaddık'ı tutuklattı. Büyük devletlerle ilişkiler normalleşti ve 1954'te ingiliz, fransız, hollanda ve amerikan şirketlerinden oluşan uluslararası bir petrol konsorsiyumu kuruldu. Bu kuruluş, petrol çıkarma ve petrol tesislerini kullanma yetkisini aldı; İran'ın petrol üretimi üzerindeki hakları yüzde 50 olarak belirlendi.

Ocak 1963'te şah "Beyaz Devrim"in ilk altı ilkesini ilan etti: tarım reformu, ormanların ve otlakların millileştirilmesi, devlet fabrikalarına ait hisse senetlerinin satışı, işletmelerin kazançlarının yüzde 20'sinin işçilere dağıtılması, seçim reformu ("kadınlara oy hakkı"), cehalete karşı "bilgi ordusu"nun *(sipah-i daniş)* kurulması; çok geçmeden bunları üç ilke daha izledi: bir "sağlık ordusu"nun *(sihap-i bıhdaşt)*, "kalkınma ve yeniden inşa ordusu"nun *(sipah-i umran)* ve "hakseverlik evleri"nin kurulması. Eylül 1963 seçimlerini, en önemli unsurunu, Hasan Ali Mansur'un yönetimindeki Yeni İran partisi'nin meydana getirdiği Ulusal birlik ezici bir çoğunlukla kazandı. Başbakan olan Mansur öldürüldü (ocak 1965) ve yerine Emir Abbas Hüveyda getirildi. Ağustos 1967 seçimlerinde hükümet partisi, oyların yüzde 80'ini elde etti. 26 ekim 1967'de Şah törenle taç giydi.

Uluslararası alanda İran, ABD'yle ilişkilerini pekiştirirken, CENTO'daki ortaklarıyla (Türkiye ve Pakistan) ilişkilerini güçlendirdi. Mısır ve Suriye'yle ilişkilerde gerginlik sürüyordu. Ama kürt sorununun ardından sağlanan ateşkesle (sınırdaki petrol alanlarından ve Şattülarap sularından ortaklaşa yararlanmaya ilişkin mart 1967 tarihli anlaşma) Irak'la ilişkiler düzeldi. Ortak iktisadi çıkarlar (Basra körfezindeki denizaltı sahanlığında bulunan petrol) ve nasırcı hegemonyadan duyulan korku, İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkileri sağlamlaştırdı. SSCB ve Avrupa'daki sosyalist ülkelerle yakınlaşma, birçok iktisadi anlaşmanın imzalanmasını sağladı.

Petrol siyaseti konusunda, Fransız ERAP grubuyla yapılan arama anlaşmasından (ağustos 1966) sonra, konsorsiyumla görüşmeler başladı; konsorsiyum, dışsatımını yüzde 15 oranında artırmak, o ana dek tek imtiyaz sahibi olduğu 260 000 km²'nin dörtte birini hükümete geri vermek ve İran Ulusal petrol şirketi'ne İran'ın pazarlayabileceği ucuz petrol satmak zorunda kaldı. Nisan 1967 anlaşması'yla İran Ulusal petrol şirketi ve SSCB, İran'da hidrokarbon araştırması için işbirliği yapmayı kararlaştırdılar.

9 temmuz 1971 genel seçimlerini hükümet yanlısı İran Nevin partisi kazandı. Tahran'da muhaliflerle polis kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar çıktı (mayıs ve temmuz 1972).

Nisan 1969'da İran, Şattülarap'ı Irak'a veren 1937 sınır anlaşması'nı tanımadığını ilan etti ve ortak sınırın bu su yolunun ortasından geçmesini kararlaştırdı. Arap ülkeleri içinde yalnız kalan Irak, bu kararı protesto etmekten başka bir şey yapamadı. 30 kasım 1971'de, Basra körfezinde Şerce ve Res ül-Hayma emirliklerine ait üç adacık İran ordusu tarafından işgal edildi; İran ordusu, bölgede giderek artan bir şekilde Batılılar'ın çıkarları yönünde jandarma rolü oynarken Sovyetler ile de iyi ilişkilerini korudu.

Ekim 1973'te İran, petrol fiyatını önemli ölçüde artırmaya yönelik bir siyaset benimsedi. Petrol işletmeciliğinden sağlanan kaynaklar, hem iddialı ve çok yönlü bir kalkınma programını (petrokimya, nükleer santrallar, demir-çelik kompleksleri, büyük altyapı çalışmaları vb.), hem de çok büyük askeri harcamaları (batılı devletlerden, özellikle ABD'den çok gelişmiş silahların satın alınması) ve batı modeline uygun, ama halkın duygularına aykırı düşen modernleşme çabalarını finanse etmek için kullanıldı. Petrol patlaması, toplumsal yeni ara katmanlar ortaya çıkardı. Bu spekülatör burjuvazi, geleneksel ticaret burjuvazisiyle rekabete girdi. Böylece daha önce "petrodolar"ın düşmesinden yararlanamayan köylülerle kentliler, ya da proletaryayla orta sınıflar arasındaki toplumsal gerginliklere yenileri eklendi.

Siyasal düzeyde, imparatorluk rejimi her türlü "demokratikleşme" girişimini reddetti. Mart 1975'te tek bir parti, "Ulusal diriliş partisi" (Rastahiz) kurulurken, ordu (400 000 kişi), jandarma (80 000 kişi) ve özellikle Savak'tan (siyasi polis, 100 000 kişi) oluşan çok gelişmiş bir güvenlik aygıtı rejime karşı en küçük muhalefet girişimini eziyordu. İşkence yaygınlaştı; gösteriler acımasızca bastırılıyordu (1960-1979 arasında binlerce gösterici güvenlik kuvvetlerince öldürüldü).

İran hem liberal (öğrenciler, aydınlar, ticaret burjuvazisi) hem de ilerici (işçiler, marxçı-leninci Halkın fedaileri gerilla grubu) ve dini çevrelerin muhalefetinden kaynaklanan karışıklığa gitgide daha çok sürüklendi. Sonunda dini çevreler, halkı toplumsal adaletsizliklere, despotluğa ve yabancı egemenliğine karşı mücadeleye çağırarak muhalefeti bir araya toplamayı başardılar. Şii din adamları arasından on binlerce molla, dini muhalefeti etkili bir örgütlenmeye kavuşturdu. Ayrıca, devrimci islamiyet anlayışını yaymaya çalışan "Halkın mücahitleri"nin (Mücahidin) yönetiminde gerilla hareketi gelişti.

Ocak 1978'de, on beş yıl önce İran'dan sürülen şii topluluğun ruhani önderi, Aye tullah Humeyni'ye karşı hakaret dolu bir makalenin yayımlanması, Kum kentinde bir protesto yürüyüşüne yol açtı. Savak kalabalığa ateş açarak yaklaşık yüz kişinin ölümüne neden oldu (9 ocak). Bu olaydan sonra gittikçe daha fazla protestocuyu bir araya getiren gösteriler belli aralıklarla yinelendi (her kırk günde bir, şii-

lerde yas süresi). 8 eylül 1978'de sıkıyönetim ilan edildi; kanlı bir şekilde bastırılmasına karşın gösteriler durmadı. Şah, reform vaatlerinde bulunarak, rüşvete karşı önlemler alarak ve ılımlı muhalefete açılarak rejimi kurtarmaya çalıştı. Ocak 1979'da bu muhalefetin temsilcilerinden Şahpur Bahtiyar başbakan olmayı kabul etti, ama bu girişimi, artık imparatorluk rejimiyle her tür uzlaşmayı reddeden tüm muhalefet tarafından kınandı. 16 ocak 1979'da Rıza Şah İran'ı kesin olarak terk etti; üç gün sonra, bir islam cumhuriyetinin kurulması ve Ayetullah Humeyni'nin İran'a dönmesi için Tahran'da görkemli bir gösteri (4 milyon kişi katıldı) düzenlendi. Humeyni 1 şubatta, birkaç ay önce geldiği Fransa'dan ayrıldı. Tahran'da bir kahraman gibi karşılandı; kurduğu "İslam konseyi" Mehdi Bazârgân'ı başbakanlığa getirdi. 9 şubat 1979'da Bahtiyar hükümetiyle ordunun büyük bölümünün katıldığı muhalefet arasında bir güç çekişmesi ortaya çıktı ve imparatorluk rejimi kesin olarak yıkıldı, mart ayında şah, yokluğunda ölüme mahkûm edildi ve Fransa'ya sürgün giden Bahtiyar'ın yerini Bazargan aldı.

İslam cumhuriyeti

1 nisan 1979'da referandumla cumhuriyet kuruldu. İmparatorluk rejiminin birçok siyasi ve askeri sorumlusu öldürüldü (özellikle, nisan 1979'da, Emir Abbas Hüveyda). Ayetullah Humeyni ve yandaşları, devrimci sol ve liberal burjuvaziye göre daha etkili olmaya başladılar. Ağustos 1979'da İslami cumhuriyet partisi içinde örgütlenen ve yarı resmi bir milis ("Devrim muhafızları") kuran din adamları, Kurucu Meclis üyeliklerinin çoğunu elde ettiler; Meclis'in hazırladığı anayasa, referandumla onaylandı (aralık 1979) ve İran'ın yönetiminde Humeyni'nin öncü rolünü kabul etti. Kasım 1979'da, liberallerin desteğine sahip olan Bazârgân istifa etmek zorunda kaldı. 4 kasım 1979'da Tahran'daki amerikan elçiliğinin 52 görevlisi, Humeyni yanlısı "öğrenciler" tarafından rehin alındı; öğrenciler, görevlilerin serbest bırakılması karşılığında ABD'nin şahı İran'a teslim etmesini istediler. ABD'yle İran arasında çok ciddi bir bunalım başladı; şahın ölümü (Kahire'de, temmuz 1980) bunalımın hemen çözülmesini sağlayamadı. Nisan 1980'de ABD'nin rehineleri kurtarmak için giriştiği askeri harekât başarısızlığa uğradı.

Aralık 1979'da Humeyni yandaşları ve Ayetullah Şeriatmedari'nin grubu gibi rakip gruplar özellikle Azerbaycan'da çarpıştılar. Ocak 1980'de Ebülhasan Beni Sadr, Humeyni'nin desteğiyle devlet başkanı seçildi. İslami cumhuriyet partisi mart ve mayıs 1980 genel seçimlerini kazandı; ağustosta Muhammet Ali Recai, Parlamento tarafından başbakanlığa getirildi. Eylülde, birkaç aydır Irak ve İran birliklerinin çatışmasına yol açan sınır olayları, Irak'ın Huzistan'a saldırmasıyla açık savaşa dönüştü. Buna paralel olarak Tahran, ülke içindeki etnik azınlıkların (özellikle Kürtler ve Araplar) ayrılma girişimlerine karşı da mücadele etmek zorunda kaldı. Dış ve iç güçlükler, Humeyni tarafından halkı harekete geçirmek ve iktidarın her tür muhalefet karşısındaki tutumunu sertleştirmesi için kullanıldı. Aynı zamanda iktidar herkesi islami ahlak ilkelerine kesinlikle uymaya zorladı ve bahailere karşı baskı uyguladı.

Amerika-İran görüşmeleri, ocak 1981'de Cezayir'in arabulucuğu sayesinde başarıyla sonuçlandı; Tahran'daki amerikan elçiliğinin 52 rehinesi 444 gün süren tutsaklıktan sonra serbest bırakıldılar. Martta Beni Sadr ile başbakan Recai arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı. 8 haziranda Humeyni ilk kez devlet başkanını eleştirdi ve Beni Sadr ayın 21'inde, cumhurbaşkanının yandaşlarıyla muhalifleri arasındaki kanlı çatışmalardan sonra görevinden alındı. Beni Sadr, Halkın mücahitleri'nin önderi Mesut Recevi ile birlikte Fransa'ya kaçtı. Beni Sadr'ın azledilmesi üzerine marxçı-leninci sol ve özellikle devrimci müslümanlar İslami cumhuriyet partisi'yle şiddetli bir çatışmaya girdiler: 28 haziranda İslami cumhuriyet partisi'nin merkezinde bir bombanın patlaması, parti genel sekreteri Ayetullah Bihişti ile on hükemet üyesinin ve yirmi milletvekilinin ölmesine yol açtı. 24 temmuz 1981'de Ali Recai, oyların yüzde 80'ini alarak cumhurbaşkanı seçildi. Ama şiddet tırmanmaya devam etti. 26 haziran 1981'de Uluslararası af örgütü, şubat 1979'dan sonra 1 600 İranlı'nın idam edildiğini açıkladı. 30 ağustos 1981'de devlet başkanının makamı bombalandı ve Recai'nin yanı sıra sekiz kişi daha öldü. İktidar, bu eylemlere, sola, özellikle "Halkın mücahitleri"ne yönelik geniş çaplı bir tutuklama ve idam dalgasıyla karşılık verdi. Ekim 1981'de Ali Hameney cumhurbaşkanı seçildi ve Hü-

Savaş durumu, muhalefetin etkisizleştirilmesine gerekçe sağladı. Eski başbakan Mehdi Bazârgân'ın önderi olduğu muhalefet grubunun eylemleri engellendi. Bahailer tutuklandı, mallarına elkondu, kurumları kapatıldı, önderleri idam edildi. Solcu Tudeh partisi de ortadan kaldırıldı, önderleri hapsedildi. Yönetime karşı Mücahidin gerillaları suikastlar düzenlediler. Irak'ta ayrılıkçı mücadele sürdüren Mesut Barzani, Celal Talabani gibi kürt önderler desteklenirken ülkenin kuzey-batı'sında, Kürdistan yöresinde kürt çetelerle çatışmalar sürdü.

Ekim 1983'te Ayetullah Humeyni başkanlığında toplanan Yüksek savunma konseyi, Irak'ın Basra körfezindeki liman ve tesislere saldırması durumunda körfezin bütün gemilere kapatılması, Kerkük petrol bölgesine saldırılar düzenlenmesi kararı aldı. (→ KÖRFEZ SAVAŞI.) Birleşmiş milletler genel sekreterinin barış için arabuluculuk girişimlerine karşı (nisan 1985) yöneticiler, Irak'ın Birleşmiş milletler'ce "saldırgan" olarak suçlanması ve Saddam Hüseyin'in Irak cumhurbaşkanlığından uzaklaşması önşartlarını ileri sürdüler. (→ İRAN-IRAK SAVAŞI.) Ayetullah Hüseyin Ali Muntazıri, kasım 1985'te Ayetullah Humeyni'nin ardılı seçildi. İran-Irak savaşı'nda taraflara silah satışını sözde yasaklayan ABD'nin İran'a gizlice silah sattığı anlaşıldı. (→ İRANGATE OLAYI.) İktidar olan İslam cumhuriyeti partisi, hizipçiliğin önderler arasında bölünmeye yol açacağı gerekçesiyle, cumhurbaşkanı Hameney ve Meclis başkanı Rafsancani'nin önerisi ve Ayetullah Humeyni'nin kararıyla kapatıldı (temmuz 1987). Ocak 1987'de Humeyni, İran hükümetinin yetkilerinin dua etmek, hacca gitmek gibi islam farzlarının üstünde olduğu hakkında bir fetva verdi. Bu fetva sayesinde hükümet özel mülkiyeti sınırlayarak enflasyona karşı önlemler alabilecekti.

6 ağustos 1988'de Irak'la İran arasında ateşkes anlaşması imzalanarak savaşa son verildi. Ayetullah Humeyni 3 haziran 1989'da öldü. Ali Hameney İslam Cumhuriyeti'ne *fakih* seçildi. Başkomutan ve parlamento başkanı Haşimi Rafsancani, Ali Hameney'in yerine 28 temmuz 1989'da cumhurbaşkanlığına getirildi. Irak'ın Kuveyt'i istilasının yarattığı uluslararası elverişli ortam sayesinde İran, işgal altındaki son topraklarına da kavuştu (1990). Buna rağmen savaşın başından beri sürdürdüğü silahlanma çabasını gevşetmedi. 1992 yılında Rusya, Kuzey Kore ve Arjantin'e silah siparişleri verdi. Ancak Batılıların gösterdiği tepki üzerine Arjantin, İran'a nükleer malzeme satışını durdurdu.

Türkiye-İran ilişkileri

İran'la Türkiye arasında ilişkiler 22 nisan 1926'da imzalanan Güvenlik ve dostluk antlaşması'yla kuruldu. Antlaşmaya göre taraflar birbirlerine karşı saldırıda bulunmamayı kabul ediyorlar, biri savaşa girerse öteki ülke tarafsız kalmakla yükümleniyordu. Altıncı maddeye göre sınırdaki aşiretlerin suç niteliğindeki eylemlerine ve hazırlıklarına son vermek için iki taraf önlemler alabilecekti. 1932'de aşiretlerin çıkardığı olayları önlemek için bir sınır değişikliği yapıldı, 1926 antlaşması yenilendi. Rıza Şah Pehlevi'nin 1934'te Atatürk'ü ziyareti iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirdi. 1937'de Tahran'da iki ülke arasında çeşitli konularda dokuz antlaşma imzalandı. Temmuz 1937'de Tahran'da Sadabat sarayı'nda imzalanan, Afganistan ve Irak'ın da katıldığı dörtlü paktı (→ SADABAT PAKTI) bölgede barışın yerleşmesinde önemli bir aşama oldu. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Bağdat paktı (1955) ve CENTO (1959) gibi bölgesel ittifaklar içinde yer almaları Türkiye ve İran'ı daha da yaklaştırdı. 1964'te Pakistan'ın da katıldığı, Kalkınma için bölgesel işbirliği (RCD) örgütü, iktisadi ve kültürel konularda işbirliğinin gelişmesine katkılarda bulundu. 1979'da islam cumhuriyetinin kuruluşundan sonra, İran-Irak savaşı ve Körfez krizi dönemlerinde olduğu kadar, Türkiye'de aşırı islamcı terör eylemlerinden duyulan rahatsızlığın gittikçe arttığı 1990'lı yıllarda da Ankara, Tahran'la ilişkilerinde tarafsız, yapıcı ve barışçı kalmaya özen gösterdi. 1993 başında bu tutumdan kesin ve olumlu sonuçlar alındığını söylemek güçtü.

KURUMLAR

İran İslam Cumhuriyeti anayasası 2-3 aralık 1979'da halkoyuna sunularak kabul edildi. 28 temmuz 1989'da anayasa değişikliğiyle başbakanlık kaldırıldı, cumhurbaşkanının yetkileri artırıldı. Anayasaya göre yürütmenin başı 4 yıl için seçilen cumhurbaşkanıdır. Meclis de 4 yıl için seçilen milletvekillerinden oluşur.

İRAN EDEBİYATI

Günümüze kadar gelebilen belgeler, İ.Ö. VI.-V. yy.'larda İran'da bir şiir ve edebiyat geleneğinin varlığını ortaya koyar. Bu geleneğin, daha da eskilere doğru uzanması olasıdır. Zerdüşt dininin kutsal kitabı Avesta, İran edebiyatının en eski örneklerinden biri olarak kabul edilir. Bu kitaba, çivi yazısıyla yazılmış yazıtları da eklemek gerekir. Avesta'da İran edebiyatının en eski şiir örnekleri olan gata (Gâsa)'lara (şarkı) da rastlanır. Bu kitaptan sonra, Turfan'da ele geçirilen belgelerdeki mani dini ile ilgili, bir bölümü çeviri, bir bölümü özgün ve orta farsçanın özelliklerini taşıyan metinler gelir. Bu metinlerde islam öncesi edebiyatın ilk lirik örneklerine rastlanır Orta farsça döneminde İran edebiyatı, biri yiğitlik ve din ile ilgili ulusal destan; öteki münazara türünden bilgelik edebiyatı olmak üzere iki doğrultuda gelişti. Bunlardan birincisine manzum *Ayâtkâr-ı Zerirân* (Zeriran'ın anısı), ikincisine yine manzum *Draht-ı Asûrik* (Asurlu ağacı) adlı yapıtlar örnek olarak gösterilebilir. Hint kökenli *Kelile ve Dimne, Şindbadnâme, Bileher ve Budasef* adlı yapıtların arapça çevirilerinden, bunların daha önce orta farsçaya da çevrildikleri anlaşılır. Yine aynı dönemin adları bilinen bazı yapıtlarının ise, islam dönemine yalnızca konuları aktarılabildi. Bu eski İran kültürü, ortaçağ islam uygarlığının oluşmasında önemli rol oynadı. Bu kültür etkisinin edebiyat alanındaki örnekleri arasında *Şehname*'de doruk noktasına ulaşan *Hudayname (Hataynamek)* başta gelir. İran hükümdarları ile ilgili yarı efsanevi yarı tarihi bir yapıt niteliğindeki *Hudayname*, islam tarih yapıtlarına önemli bir kaynak oldu. Sasani döneminin ünlü vezirlerinden Buzurgmihr'in özlü sözlerden oluşan kısa öğütleri, müslümanlık döneminde de yaşamını sürdürdü. Bu dönemde, sonradan yeniden ele alınan yapıtlar arasında Fahrettin Gürgani'nin *Vis u*

ESKİ İRAN SANATLARI

Lauros-Giraudon

Rey'de bulunan dansçı figürleriyle bezeli çömlek parçası; çokrenkli pişmiş toprak, Siyelk III dönemi İ.Ö. 3500'e doğr. *Louvre müzesi, Paris*

A. Held-Ziolo

dağkeçisi biçiminde rhyton lacivert taşı, boynuzlar altın ahemeni sanatı, İ.Ö. V. yy. *özel kol.*

Ramin adlı mesnevisini de belirtmek gerekir.

XII. yy.'dan başlayarak farsça, Anadolu'dan Hindistan'a kadar birçok halkın ortak kültür dili durumuna geldi. Doğu müslüman dünyası tarihi boyunca, İran edebiyatı bu tarihlerin evrelerine göre sanat koruyucularına, okullara, ünlü yayım ve kültür merkezlerine sahip oldu. Sınırları kesin çizgilerle belirlenmiş olmayan bu edebiyata Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Moğollar, Timurlular, Safeviler, Kaçarlar gibi, her hanedan kendi damgasını basmıştır. Çağdaş dönemde, edebiyatları klasik farsçaya doğrudan doğruya çok şey borçlu olan üç devlet vardır: Afganıstan, İran ve Tacikistan. Urdu, hindi ve türkçe gibi birçok dil de, köklü bir biçimde farsçanın etkisi altında kalmıştır. İslamın yeni halklara tanıtılması için, çoğu kez farsça kullanıldığı gibi, islam-arap kültürü de yavaş yavaş fars edebiyatını etkilemiştir.

Eski antolojilere göre fars şiiri, daha Rudeki'den başlayarak, geliştirilmiş bir teknikle donatılmıştır. Daha önce, orta farsçayla yazılmış şiir, hece ve durak temeline dayanıyordu ve uyak kullanılmaktaydı. Fars şiiri, arapçadan, hecelerin uzunluk ve kısalık niteliklerine dayanan aruzun yanı sıra, iki dizede aynı vezin ve uyağa dayanan beyit birimini de aldı. İran'da düzyazının ortaya çıkışı şiirden sonraya rastlar ve düzyazı da şiir gibi, ait olduğu bölgenin daha çok dilbilimsel özelliklerini taşır. XI. yy.'dan başlayarak, Kuran yorumları, din bilimi ve din üzerine münazaralar tasavvuf, menakıbname, ahlak, siyaset, destan, felsefe, tarih, coğrafya, matematik, astronomi, tıp ve doğa bilimleri gibi tüm büyük alanlara yayılır.

İran edebiyatının büyük yapıtlarını, herhangi bir edebiyat türüne sokmak ya da basit biçimlere bağlamak olanaksızdır; bunlar çoğu kez içlerinde ansiklopedik bir tat ve öğretici bir yan bulunan, son derece özümlenmiş yapıtlardır. Firdevsi'nin (932'ye doğr. - 1020). *Şehname*'si bunların en önemli örneğidir; daha önce Herodotos'un *İskitler*'inde ya da zerdüştçülük öncesi mitolojide gördüğümüz bir kültür zenginliğine ulaşan bu yapıt, hükümdar soylarının ve mitolojik kahramanların yaşamlarından kesitlere, saray kroniklerine, toplumun çeşitli sınıflarını düzenlemek için yapılan antlaşmalara, ahlak derslerine yer verir. Bu yapıt, bir dönemin özetidir, ama Homeros'un yapıtına özgü eğiticilik rolünü üstlenememiştir.

Nizami'nin (1140'a doğr. - 1209'a doğr.) yapıtı, tersine, geleceğe dönüktür. Geçmiş, şairde hep yaşamışsa da, Nizami kişilerinin ruhsal durumlarına karşı daha duyarlıdır ve çağının kültüründen daha çok etkilenmiştir (XII. yy.'da İran'ın K.-D.'su), saf bir aşka ve ağırbaşlı bir yaşama alabildiğine bağlıdır, siyasal olarak da idealisttir. Nizami çok taklit edilmiştir. Başka taklit olguları da vardır: Ömer Hayyam (1047'ye doğr. - 1122'ye doğr.) ve Hafız (1325'e doğr. - 1390). Bunlara aitmiş gibi gösterilenlerin tümünü kendileri mi yazmışlardır? Gerçekte bu anlayış yanlıştır, taklitleri olmadan, bu zengin edebi gelenekler bize ulaşamazdı. Ama Hafız gerçekten yaşamıştır ve yapıtında, anlamını çözmek için bir anahtar gereken fars lirik şiirinin tüm bildirisini doruk noktasına çıkarmayı bilmiştir.

Özellikle ahlak ve tasavvuf alanlarında öğretici yan ön plana çıkar; bu iki alanın ortak edebi araçlarıysa İran masalıdır. Mevlana Celalettin Rumi'nin ustalarından biri olan Attar'ın (1119'a doğr. - 1190'a, ya da 1220'ye doğr.) yapıtı, öğretiye dayalı olarak düzenlenmiş bir masallar örgüsüdür. Şirazlı Sadi (1213'e doğr. - 1292), aykırı düşünceleriyle, gerek sarayda gerekse bağlı bulunduğu tekkede ahlakçılığın ve sufiliğin kaynaştığı örnek bir namuslu İran insanıdır.

İran edebiyatı, yenilikleri deneyen akımlara tanık olduysa da, geçmişin etkisi XIX. yy.'a kadar sürdü. Ama Batı'yla ilişki, yüzyılın ikinci yarısında yayımcılığı, gazeteleri, çevirileri, teknik okulları geliştirir; anayasal dönemde, Ali Ekber Dihhoda gibi kişilerle, yazı dili herkesin anlayabileceği bir niteliğe kavuşur, masaldan olguya ve öyküye geçilir. Edebi düzyazı, Cemalzade Muhammet Ali (doğm. 1895), Sadık Hidayet.(1903 - 1951) ya da Buzurg-i Alevi gibi yazarların önemli yapıtlarının etkisiyle, elli yıl içinde aşama aşama yazınsal türlerine kavuşur.

Yeni İran şiirinin doğması ve gelişmesi, türk şiirininki ile büyük benzerlik gösterdi. Bu konuda İran şiiri türk şiirinin önemli ölçüde etkisi altında kaldı demek, yanlış bir yargı olmaz. İran şiirinin bu batılılaşma sürecinde, bu durum doğaldı. Çünkü, Türkiye İran'a Batı'dan daha çok yakındı ve hem İran hem de Batı ile sürekli ilişki içindeydi. Bu nedenle İran'da yeni şiirin gelişmesi, türk şiirinin evrelerini izledi. İlk olarak, Türkiye'de olduğu gibi şiirin biçiminde değil, içeriğinde değişiklik görüldü ve şiire toplumsal olaylar yansıdı. Ancak, eski şiir geleneğinden kurtulmak pek kolay ve çabuk olmadı. Bâzgeşt-i edebi (edebiyatta eskiye dönüş) adı ile bir akım doğduysa da bu akım tıpkı Türkiye' deki gibi uzun ömürlü olmadı. Şiirde önceleri içerikte başlayan yenilik, zamanla gelişti ve biçimde de birtakım değişikliklere yol açtı.

Mısraların aynı boyda olması koşulundan kurtulmak için eski müstezat biçiminden yararlanıldı. Ayrıca, aruzla olsa bile, bu veznin duyguları en basit ve kolay biçimde anlatan kalıpları seçildi. Giderek vezinle birlikte kafiye de bırakıldı ve eski şiirle bütün ilişkiler kesildi. Nimâ Yusiç adı ile ün yapan Ali İsfandiyari (1897-1953) şiirde mevc-i nev (yeni dalga) adını verdiği yeni bir çığır açtı, şiirle ilgili bağlayıcı ve biçimsel nitelikteki tüm kuralların kaldırılmasını, şairin içine doğduğu, aklına geldiği gibi yazmasını önerdi. Nimâ Yusiç'in başlattığı bu akımı Tevellüli, Nadirpur, Şamlu, Ahavân-ı Sâlis, Ferruhzâde gibi şairler geliştirdiler.

Gerster-Rapho

Çogazanbil zigguratı elam dönemi, İ.Ö. XIII. yy.

ARKEOLOJİ VE SANAT

• *Yontmataş döneminden Tunç çağına kadar.* Tarihöncesi dönem insanları, günümüzden 80 000 yıl kadar önce, Zagros vadileri, Hazar kıyısındaki ova, Kopet dağın (Türkmenistan) etekleri gibi ülkenin daha sulak olan kenar bölgelerinde yaşıyordu. Gittikçe artan kuraklık, iklimin son buzul döneminde soğumasına eklenince, İran'ın kenar bölgelerinde yaşayan halklar yaşam biçimlerini değiştirmek zorunda kaldılar. Zagros'ta ve Hazar kıyısında, bu halklar vaktinden önce (XI. binyıl' dan başlayarak) Ortataş dönemine, daha sonra da Yenitaş dönemine girdiler. Yenitaş döneminin İran'da bilinen en eski kültürleri, daha IX. yy.'da Zagros dağlarında (Tepe Serab, Tepe Asiyab, Tepe Guran) ortaya çıkmıştır. Bu kültürlerde, bitkilerden yararlanılmaya (buğday ve arpa) ve hayvanların evcilleştirilmeye (keçi ve koyun) başlanıldığı gözlemlenir. İ.Ö. 6000'e doğru çanak çömlek ortaya çıktı. VIII. binyıl' da, dağların eteklerinde de yerleşmeler kurulmaya başladı (örneğin, Kuzistan'ın kuzeyinde Dehluran bölgesinde). O dönemde ormanlarla kaplı alan İndus vadisi yakınındaki Belucistan köyleri ise, çok yavaş gelişti. VII. binyıl'ın ortalarından başlayarak İran yaylasının köy kültürleri, toplum ve kültür yapıları bakımından birbirlerine oldukça benzemelerine karşın çanak çömlek üretimleriyle farklılık gösterdiler. Tepe Siyelk* ve Giyan*'da daha önceden bilinen bu tarihöncesi tarım kültürleri, Tell-i Bekun, İsmailabad, Çeşm-i Ali ya da Hasanlu* buluntularıyla günümüzde daha iyi tanınmaktadır. Bakırın eritilerek işlenmeye başlanması, V. binyıl'da İran'da büyük boyutlu yerleşmeler kurulmasına yol açtı ve dışsatıma olanak verdi. Daha sonra, İran'da yaşayan halklar, Mezopotamya'da ortaya çıkan yönetici sınıfının silah ve süs eşyası gereksinimini karşılamak amacıyla, el sanatları ürünlerinin ve Hindistan ve İran'dan çıkartılan hammaddelerin taşınmasını örgütlemeye başladılar: önce bakır, çok geçmeden de bronz, altın ve belki de gümüş ve kalay, lacivert taşı (Afganistan'ın K.-D.'sunda Bedahşan'dan), turkuaz (Nişapur yöresinden) kırmızı akik; aralarında özellikle III. bin'de Tepe Yahya'dan (kirman'ın 220 km G.'inde) çıkarılan steatite oyulmuş kabartma süslemeli kapların da bulunduğu eşyalar.

İ.Ö. 3500'den sonra, Susiane'de, Mezopotamya'da olduğu gibi, çok hızlı değişiklikler görüldü. Bu ayrıcalıklı bölgede, arkeolojik özellikleri günümüzde oldukça iyi bilinen bir devletöncesi uygarlığı doğdu: boyalı çanak çömlek, yerini seri üretilen tekrenkli çanak çömleğe bıraktı, bakır eşyalar çoğaldı, silindir mühür kullanılmaya başlandı ve nihayet, Mezopotamya' dakine benzeyen ancak onun aynısı olmayan bir yazı sistemi ortaya çıktı. Sus tüccarları, İran'da, elamöncesi yazısının işaret ya da rakkamlarını taşıyan tabletlerle ayırt edilebilen ticaret kolonileri kurdular: Zagroslar'da Gudintepe'de (Hemedan'ın G.-B.'sında), iç çölle ilişkili Tepe Siyelk'te (Kaşan yakınında), İran'ın G.-D.'sunda Tepe Yahya'da, III. binyıl'da ise, Lut Şahdad çölünün (Kirman'ın D.'sunda) yanından geçen yolun üzerinde ve Şehr-i Suhte'de (İran Sistan'ı) bu tür koloniler kuruldu. Daha az ölçüde, Orta Zagroslar' da yaşayan halklar (→ LULLUBİ), III. bin-

Louvre müzesi, Paris

Kâbil kralını izleyen Feramurz'un atlılarının saldırısı Şehname'den minyatür XIV. yy. ortaları *Louvre müzesi, Paris*

İran'da modern sanat

• *Mimarlık.* İran mimarlığı, çok zengin bir geleneğin mirası ve çağdaş teknik olanaklar arasında kendi kimliğini belirlemeye çalışmaktadır. Daha XIX. yy.'da Avrupa etkisi kullanımı yenilenen ve varlığını XX. yy.'da, İkinci Dünya savaşı'na kadar sürdüren geleneksel öğelere karıştı. Ama, 50'li yıllardan başlayarak uluslararası üslup, çoğu kez ülkenin iklimi ve coğrafi özellikleriyle olduğu kadar kültürel koşullarıyla da uyum kuramayan dış kaynaklı bir mimarlığı benimsetti. Daha 60'lı yıllarda buna karşı oluşan tepki, 70'lerde geleneksel öğeleri içine alabilecek yeni bir dile yönelik araştırmalara yol açtı. Bazı büyük uygulamalar, anlamlı örnekler ortaya koydu: Tahran'daki Senato (Nuthin Furugi, Haydar Kıyai), başkentteki Şayhad müzesi ve takı, Ahvaz'daki Cundişapur üniversitesi ve yeni Şuşter kenti (DAZ mimarlar grubunun uygulaması), Tahran Ulusal müzik merkezi ve Yönetim araştırmaları merkezi (The Mandala Collaborative mimarlar grubu tarafından). Konutlar ilginç araştırmalara konu oldu (Nesrin Fakih, Taki Radmerd, Ali Sarimi'nin çalışmaları).

• *Resim.* Resim sanatının evrimi de mimarlığınkiyle benzerlik gösterir. Ülke XVII. yy.'dan başlayarak Batı etkisine açıldı; XIX. yy.'da italyan esinli sehpa ressamlığı (Sanilmülk-i Gaffari tarafından geliştirildi), ve özellikle akademicilik (Kemalülmülk-i Gaffari tarafından geliştirildi) birçok ressamı etkiledi. İkinci Dünya savaşı'ndan sonra, Avrupa'nın büyük akımları, özellikle kübizm (D. Ziyapur ve H. Kazimi'nin öncülüğünde) ve izlenimcilik (M. Vişkay ve M. Şeybani öncülüğünde) İran resmine girdi. 1946'da İran'ın sanatsal gelişimini hızlandırmak için kurulan Sanatçılar kulübü, 1964'te Kültür ve sanat bakanlığı'na dönüştü. Figüratif (İsfendiyari, A. Saidi, B. Muhasses, L. Metin Defteri vb.) ve soyut (Paris'te yaşayan Nasır Eser'in [Nasır Assa] yanında S. Sepehri, B. Sadr) eğilimlerin çevresinde çeşitli akımlar gelişti, ama 1960'tan bu yana hat sanatından, geleneksel el sanatlarından alınma motiflerle birlikte ulusal mirasa dönüş görülmektedir (Tebatebai, Tenavuli, Zinderudi, Arabşahi, Tebrizi, Pilaram vb.).

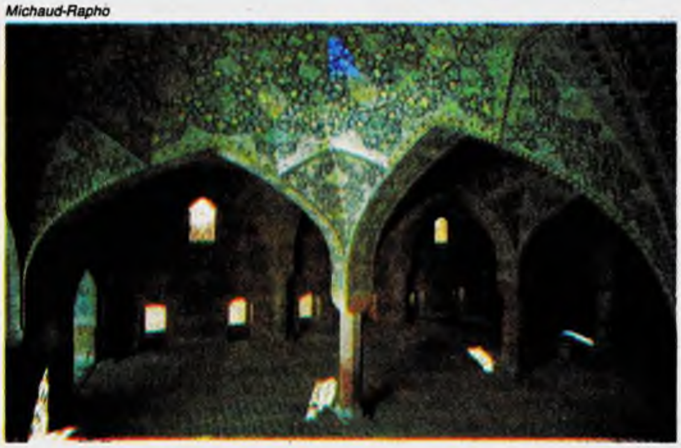
İRAN a. (öz. a. *İran*'dan). [Tamlayan olarak] İran'a ilişkin, İran ile ilgili.
—Halıc. *İran düğümü,* SİNE* DÜĞÜMÜ'nün eşanlamlısı.
—Zool. *İran kedisi,* uzun ve ipek gibi yumuşak tüylü kedi ırkı. (Gözlerinin ve tüylerinin rengine göre değişik birçok çeşidi vardır: ebruli gümüşi, mavi ya da turuncu gözlü beyaz, mavi, ebruli esmer, çinçilya renkli, krem renkli, sedef ve beyaz renkli, bağa renkli, duman renkli, kara, ebruli kızıl.) || *İran tazısı,* çok çevik, çok zarif ve çok hızlı tazı ırkı. (Eşanl. SALUKİ.)

İRAN DİLLERİ a. Dilbil. Hint-avrupa ailesinden, İran yaylası ve çevresinde, Fırat'tan Hindu Kuş'a, Basra körfezinden Hazar denizi çevrelerine ve Kafkasya'ya kadar yayılan bölgelerde konuşulan dil öbeği.
—ANSİKL. Özellikle hint-iran denilen öbekte toplanan hint-ari dilleriyle akraba olan İran dilleri, hint-avrupa ailesinin bir dalını oluşturur. En eski diller (avesta ve eski farsça) Veda sanskritçesiyle birçok noktada birleşirler; bununla birlikte, daha yakın tarihte, bu diller birbirlerinden çok ayrılmıştır.

Tarihsel olarak, bir yandan ele alınan dillerin iç niteliklerinin evrimine, öte yandan da ortaya konulma biçimlerine göre tanımlanan üç evre ayırt edilir. *Eski İran dili,* çok sayıda belgenin ortaya koyduğu gibi yalnızca iki dalla temsil edilir: I. binyıl başında İran'ın doğusunda konuşulduğu sanılan zerdüşt dini metinlerinin dinsel dili avesta ve İ.Ö. VI. ve IV. yy.'lar arasında Güney-batı İran'ın dili olan İ.Ö. VI ve IV. yy.'larda Ahemeni İmparatorluğu'nun yazıtlarıyla ortaya çıkarılan eski farsça için çok sayıda belgeyle sunulur. Öteki eski İran dilleri belge olmadığından medcenin önemli bir rol oynadığı ve eski farsçayı etkilediği sanılır. Bu dilden, yunan yazarların (Herodotos) aktardığı ancak birkaç sözcük, belli sayıda özel ad ve eski farsça yazıtlarından alınan birkaç sözcük bilinir. Yine, iskitçe, bir doğu iran dilinin sözkonusu olduğunu gösteren yunanca ve asurca yazılmış birkaç özel adla varlığını sürdürür.

Hıristiyanlıkla birlikte, iran dili orta iran

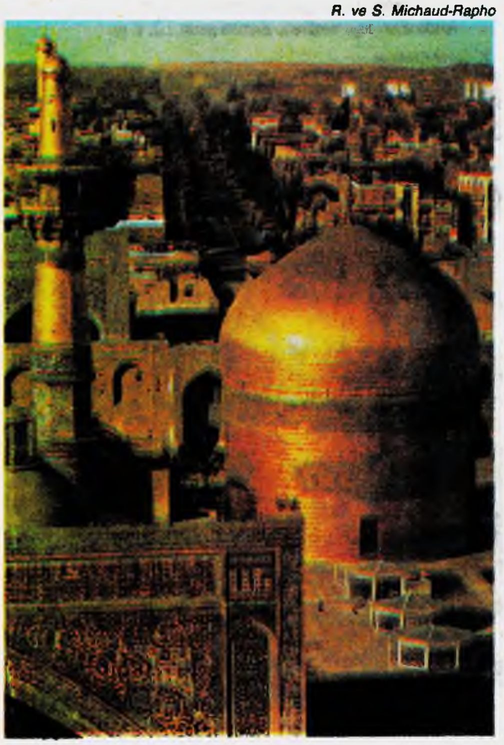
Michaud-Rapho

Isfahan'daki Mescid-ül Melik'in ana mekânı (1612-1637)

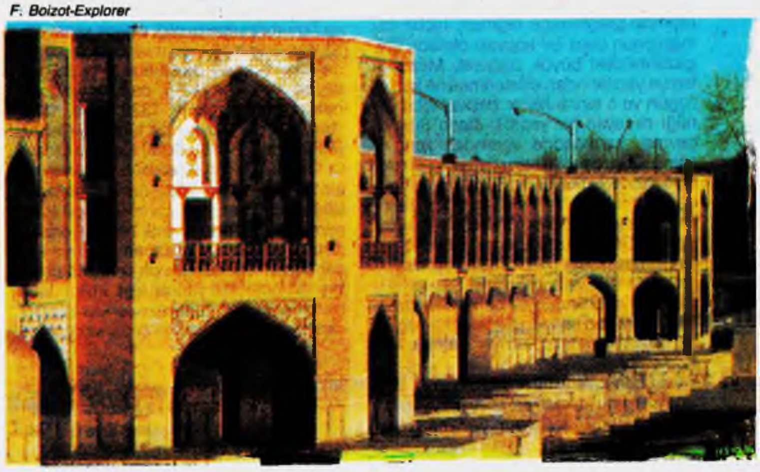
Meşhed'de İmam Rıza türbesi (büyük bölümü XIV. yy.; yaldızlı bakır kaplamalı kubbe [1675])

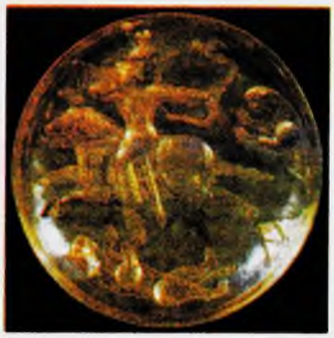
R. ve S. Michaud-Rapho

Pul-i Hacu'daki (Isfahan dolayları) baraj-köprü
1641-1666 arasında, kesme taş temeller üzerine taş ve tuğladan yapılmıştır

F. Boizot-Explorer

A. Held-Ziolo

aslan avlayan sasani kralı
kısmen yaldızlı gümüş sahan
İ.S. VI. yy. dolayları *(özel kol.)*

yıl sonlarında, Aşağı Mezopotamya kültüründen etkilendiler.

Tunç çağı, (III. ve II. binyıllar) çok sayıda buluntuya karşın, pek az bilinmektedir. Sistan bölgesinde (Doğu İran) Bempur'da yapılan kazılarla, İndus vadisi kültürleriyle ilişkili bir kültür ortaya çıkarıldı. Kuzey İran'da, hint-avrupa kavimlerinin bölgeye gelişi sorunu daha çözülememiştir; III. binyıl'ın ilk yüzyıllarında, Türeng*'de gri hamurlu boyasız çanak çömlek üretimi bu kavimlerin gelişine bağlanabilir. Ancak Gorgan kültürü adı verilen bu kültür II. binyıl'ın başında, bilinmeyen nedenlerle yok olmuştur ve Türeng Tepe'nin daha İ.Ö. XVII. yy.'da terk edildiği sanılmaktadır. Bu yerleşmenin, Mezopotamya ile Afganistan'ı (lacivert taşının kaynağı) birbirine bağlayan ticaret yollarından birinin üzerinde önemli bir rol oynayıp oynamadığı bilinmemektedir. Yarı kıymetli bir madde olan lacivert taşı Mezopotamya'da III. binyıl boyunca yaygın bir biçimde görülmesine karşın, bu taşın kullanımı II. binyıl'ın başlarından sonra azalmıştır.

İ.Ö. II. binyıl'ın üçüncü çeyreğinden başlayarak, iç yaylanın kuzey-batı'sında gri çanak çömlekli yerleşmeler görülmeye başlandı (Horvin, Emleş, Marlik, Hasanlu, Tepe Siyelk). İran o sırada Demir çağına girmişti; ancak, bu çağın başlangıcının kronolojisi iyi saptanamamıştır ve bir önceki dönemle olası bir süreklilikten söz etmek mümkün değildir.

Demir çağının sağlam temellere oturtulabildiği tek bölge Susiane'dir. Gerçekten de, II. binyıl'ın son yarısında ve I. binyıl'ın başlarında, Sus yaylasından Azerbaycan'a kadar, Batı İran'da yaşayan kavimler, onlar için sürekli bir örnek oluşturan Mezopotamya'ya yöneldiler; ikonografi bu ilişkileri belirgin bir biçimde yansıtır. Öte yandan, XIV. yy.'da Mezopotamya sınırlarında başkenti Sus olan örgütlü bir devlet kuruldu: Elam. Sus ve Çogazanbil'de yapılan kazılarla, bu bölgedeki arkeolojik katmanların tarihsel sıralaması kesin bir biçimde saptanmıştır. Dönemin elam sanatı, Mezopotamya sanatına koşut bir biçimde gelişmesine rağmen, hiçbir zaman onun basit bir kopyası olmadı: Çogazanbil'deki büyük ziggurat, Mezopotamya yapılarından esinlenmesine karşın özgün ve o tarihe kadar başka hiçbir örneği olmayan bir yapıttır. Zaten Sus ve çevresi, hammadde açısından zengin, komşu Zagroslar ve İran yaylasıyla sürekli ilişki içinde olmuşlardır. Bu yakın ilişkinin en belirgin kanıtları "Luristan bronzları"dır (baltalar, hançerler, iğneler, alemler, topuzlar). Günümüzde Luristan bronzlarının tarihlemesi kesin bir biçimde yapılmıştır: en eskileri, III. ve II. binyılların Sus ve Mezopotamya bronzlarıyla benzerlik gösterir; XIII. yy.'dan sonra gittikçe daha özgün bir nitelik kazanırlar; en yenileri İ.Ö. VII. yy.'a tarihlenir.

• *Tarih dönemleri.* İran'ın batı kesimi I. binyıl'da, Urartu kaleleriyle, İskitler'in varlığının belirtileriyle ve Asur yayılmacılığını gösteren kalıntılarla sessizce tarih dönemine geçmişse de, bir İran tarihinden tam anlamıyla söz edebilmek için Ahemeniler devletinin ortaya çıkmasını (İ.Ö. 550) beklemek gerekir. Ahemeniler döneminin üç büyük kentinde kazılar yapılmıştır: Keyhüsrev'in kenti Pasargad, siyasal başkent Sus ve Dara ile Kserkses'in damgasını taşıyan Persepolis. Pasargad'daki resmi yapılar İran mimarlık geleneğine göre inşa edilmişlerdir; ancak, yapı teknikleri ve süslemeler yadsınamaz bir biçimde ionyalı zanaatçıların izlerini taşır. Persepolis'te Ahemeniler dönemi mimarları, iranlı hükümdarın düşledikleri geniş evrensel imparatorluğun çeşitli unsurlarını bağdaştıran ve görkemli siyasal tasarılarını yansıtan, özgün bir yapıt ortaya koydular.

İskender'in mirasçıları Selefkiler'den, İran'da, Hemedan bölgesindeki Kengaver'in dışında, pek bir şey kalmamıştır. Onlardan sonra gelen Arsaki Parthları, İran kökenli olmalarına karşın, her şeyden önce yunan dostuydular; ancak, Roma'nın baskısıyla, klasik modellerden giderek ayrılmak zorunda kaldılar. Birkaç parth kenti (Firuzabad) ve özellikle, "düşey eksenliliğin" egemen olduğu (kişiler cepheden betimlenmiştir) bir kabartma sanatı bilinmektedir. Birkaç tamoyma yapıt (Şemi'nin bronz heykeli, İ.S. I. yy.), heykel sanatının, daha önce düşünüldüğünün aksine, hiçbir yozlaşmaya uğramamış olduğunu göstermektedir. Arsaki İmparatorluğu İ.S. 224'te yıkıldı ve yerini Sasani İmparatorluğu'na bıraktı. Bu dönem, büyük kentlerin kalıntılarıyla (Bişapur), özellikle de kayalara oyulmuş kralı yücelten büyük boy kabartmalarla, kazıma ya da çarpma-çakma tekniğiyle işlenmiş gümüş eşyalarla, iyi bilinmektedir. Bunun dışında, zengin dokuma örneklerinden oluşan bir koleksiyon da tarihsel rastlantılar sonucu günümüze ulaşmıştır.

• *İslamiyet dönemi.* İslamiyet döneminde İran'da yapılan ilk anıtlar, Damgan'daki Tari Hane'nin (750-786) dışında günümüze ulaşmamıştır. Bu yüzden de görkemli bir plana ve süslemelere sahip olan Nain camisi'nden (X. yy.) yararlanılmakta, ancak bu bilgiler yetersiz kaldığından varsayımlarla yetinilmektedir. İslam sanatlarının oluşmasında hiç kuşkusuz İran geleneklerı önemli bir rol oynamıştır. İyi bilinen en eski yapılar, Selçuklular döneminde ya da biraz önce inşa edilmiştir. Daha sonraki dönemlerde de geçerliliğini sürdürecek olan özelliklerin bir bölümü bu sırada saptanmıştır: örneğin, dört eyvanlı, haç biçiminde planı çok geçmeden camilerde de (Gülpayegan, 1115'e doğr.; Zavvare, 1135-36; Ardistan, 1160'a doğr.; özellikle de Isfahan Ulucamisi) kulanılmaya başlayan medresenin önemli bir yere sahip olması. Bütün bu yapılarda, girişin iki yanında önceki örneklerden farklı, gövdeleri silindir biçiminde birer minare yer alır. Aynı zamanda, türbe mimarlığı da kubbeli basit mekânlar ya da yuvarlak, çokgen planlı kule biçiminde yapılarla gelişme gösterir (Gürcan'daki Kûnbet-i Kabus, 1006; Damgan'daki kule mezarlar, 1026). Moğollar ve Timurlular egemenliği altında sanat daha çok bugünkü İran'ın sınırlarının dışında etkili olduysa da ülkede yine de çok sayıda yapı inşa edildi; camiler ya geleneksel tipte (Veramin, 1322; Yezd, 1375-1442) ya da yepyeni bir türdeydi (Tebriz Mavi camisi, 1468); Sultaniye'deki Olcaytu türbesi'nin (1309) etkisi büyük olmuştur. Safeviler döneminde, özellikle başkent Isfahan'da, saraylar, camiler, köprülerle mimarlık alanında önemli bir okul ortaya çıktı. Uzun süre aşağılanan zend ve kaçar dönemlerinde, Avrupa sanatından etkilenen gösterişli yapılar inşa edildi. İran bezemesinin olağanüstü niteliklere sahip olması, tuğla mimarlığını çoğu kez gölgelemiştir; oysa bu mimarlık da başlı başına bir değer taşır. El sanatlarında, islam ülkeleri arasında İran en başta gelir. Elyazması tezhipçiliği Tebriz (XV. yy.), Şiraz ve Isfahan'da (XVI. yy.) büyük başarı gösterdi. Çini üretimi günümüze dek sürdü ve Safeviler zamanına dek en parlak dönemini yaşadı. Başlıca çinicilik merkezleri Nişapur, Rey, Kaşan, Save ve Sultaniye'dir. Dünyaca ünlü İran halıları, özellikle XVI. yy.'da yapılanlar, eşsiz bir güzelliğe sahiptir. Dokumalar ise, islamiyetin ilk yıllarından Safeviler dönemine kadar üstün niteliklerini korudular. Horasan'da çalışan bronz sanatçıları VIII.-XI. yy.'lar arasında tartışmasız bir üstünlüğe sahiptiler. Oluşturdukları büyük okul, moğol istilasıyla yıkıma uğradı; XIV. yy.'da yeniden ortaya çıkmasına rağmen eski parlaklığına ulaşamadı.

A. Held-Ziolo

Emleş'te bulunan
hörgüçlü öküz biçiminde rhyton
çizilerek süslenmiş
pişmiş toprak
İ.Ö. I. binyıl'ın başı
özel kol.

R. Michaud-Rapho

Persepolis'te Haraççılar kabartmasından ayrıntı
Apadana'nın doğu merdiveni, ahemeni sanatı, İ.Ö. V. yy.

L.Y. Loirat-Explorer

Merage'de
"Hulagu'nun kız kardeşinin türbesi"
denilen tuğladan yapılmış türbe (1167-68)

diline dönüşmüş biçimiyle yeniden ortaya çıkar. Batı grubuna, İ.Ö. I. yy.'a uzanan maniheizm yazıt ve metinleriyle tanınan parthça ve Sasani İmparatorluğu'nun resmi dili olan orta iran dili dahildir; bu iki dilin karşılıklı olarak anlaşmayı sağladığı sanılır. Doğu grubu IV. ve IX. y.'lar arasında ortaya çıkan bütün Orta Asya'da kullanılan sogdcayı; VIII. ve X. yy.'lar arasında metinlerle tanınan Çin Türkistanı'nın dili hotan dilini (ya da saka); yazıtlarla ve özellikle geç tarihli (XII.-XIII. yy.'lar) açımlamalarla tanınan harizmce, yunan harfli yazıtlarla ortaya çıkan, bugünkü Afganistan'da Kuşana imparatorlarının ve Eftalit krallarının (I.-VI. yy.'lar) kullandığı baktria dilini kapsar.

Modern iran dili çok sayıda dil ve lehçe içerir. X. yy.'dan beri birçok metinle belgelenen, orta farsça ve parthçayla akraba, büyük uygarlık dili olan farsça batı öbeğinde yer alır ve bu öbeğin en önemli dilidir; deri adı verilen saray dili (Afganistan) ve tacikçe (Tacikistan Cumhuriyeti) farsçaya bağlanır. Güney-batı İran'daki çeşitli dillerle (Fars'ta Luristan'da konuşulanların yanı sıra, Isfahan'ın batısında dağlarda yaşayan Bahtiyariler'in konuştuğu ağızlar vb.), Umman'da tek başına bir dal aynı lehçe öbeğine bağlanır. Batıya, kuzeye ve doğuya dağılmış çok sayıdaki ağzlarıyla kürtçe, özellikle Zagros dağlarında konuşulur. Hazar bölgesi ağızları (talişi, tati, Gilan ve Mazenderan ağızları); Tahran, Hemedan, Isfahan, Yezd arasındaki orta iran ağızları; son olarak da, eski bir göç sonucu bugün İran topraklarının güney-doğu'suna yerleşen beluçi de batı iran diline bağlanır. Doğu iran dili, önemli bir dil olan paştuyu (ya da afganca) ve birbirinden çok ayrı, Pamir ve Hindi Kuş vadilerinde yerleşmiş belli sayıda lehçeyi, sogdcanın uzantısı olan, Semerkand'ın doğusunda bir vadide konuşulan yagnobi; son olarak da Kafkasya'nın merkezinde kullanılan oset dilini kapsar.

İran halısı, İran'ın çeşitli yörelerinde dokunan, çok ince kalitede ve zeminin tümü motiflerle kaplı halıların genel adı.

Araştırmacılar İran'da halıcılığın Selçuklu Türkleri'yle başladığını öne sürmektedirler. İran'da dokunmuş en eski halı örneklerinden bugüne ulaşabileni yoktur, XIV. ve XV. yy.'a ait minyatürlerdeki halı desenleri bu konuda fikir vermektedir. İran halıları XVI. yy.'dan sonra özellik kazanmaya başlamış ve bu dönemden sonra en parlak devrine ulaşmıştır. Sarayda sürdürülen bir el sanatı konumunda olan halıcılığa verilen önem, saraydaki imalathanelerde her türlü gereksiniminin karşılanması yanında yarattıkları her desen ve dokuma için ikramiye alan halıcıların ve desencilerin bulunmasından da anlaşılmaktadır. Bu dönemde dokunmuş birçok ipek duvar ve yer halısı, başka ülkelere gönderilen armağanlar arasında önemli bir yere sahipti. İran'da giderek yaygınlaşan halıcılık, halı ticaretini de gündeme getirmiş, özellikle XIX. y.'da kurulan ticaret organizasyonları sonucu İran, halı ihraç eden ülkeler arasında birinci konuma gelmiştir.

İran'ın özellikle ipekli halıları bugün de dünya halı piyasasında büyük üne sahiptir. İran halıları genellikle dokunduğu ya da pazarlandığı yerin adıyla anılır. Kirman, Şiraz, Isfahan, Kâşan, Meşhed, Buhara, Sultanabad, Karaca, Kum, Saruk, Afşar halıları gibi. Bunların en önemli özelliği, çok ince kalitede dokunmaları ve yüzeyde boş zemine yer verilmemesidir.

İRAN körfezi → BASRA körfezi.

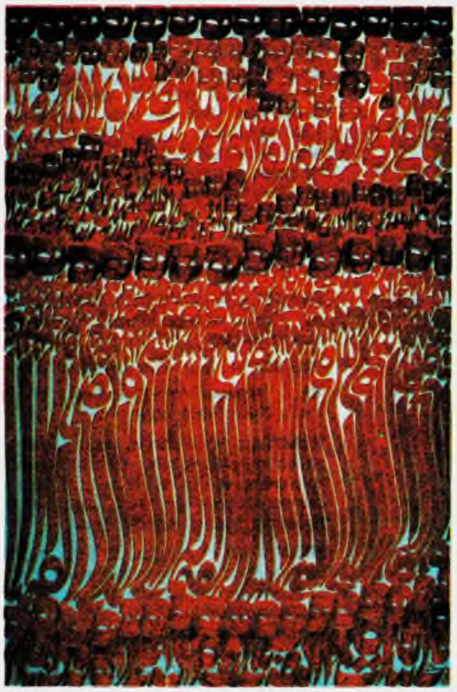
İran mektupları *(Lettres persanes)*, Montesquieu'nün, Amsterdam'da, yazaradı belirtilmeksizin yayımlanan (1721) felsefi romanı. Daha önce Dufresny'nin kullandığı bir hiciv yönteminden yararlanan Montesquieu, batı dünyasını iki iranlı gezginin (Usbek ve Rica) gözleriyle görüp gösterir. Bu gezginler, edindikleri izlenimleri, mektuplaştıkları çeşitli kişilere anlatırlar. Anlatı iki düzeyde gelişir: Usbek, Paris töreleri, lüks, ilerleme, hükümet, yasalar üstüne araştırmalarını sürdürürken, bırakıp geldiği sarayda kargaşalık baş gösterir ve ayaklanma patlak verir. Mutlulukla özgürlük arasındaki zorunlu ve çoğu kez gergin bağı keşfeden Usbek, kendi yaşam sisteminin, başkalarına zorla kabul ettirilen kısıtlamalara dayandığını anlar. Bu çelişki romanla felsefi tartışma arasında sıkı bir bağ oluşturur.

İran sefaretnamesi *(Musavver İran sefaretnamesi)*, Mahmut II tarafından İran'a 1810'da büyükelçi olarak gönderilen Yasincizade Abdülvahhap Efendi'nin tercümanı Bozoklu Osman Şakir Efendi'nin resimli yapıtı (1811). Rusya ile savaş halinde bulunan İran hükümdarı Feth Ali Şah, Türkiye, İran ve Fransa arasında üçlü bir ittifak oluşturmak için yapılan görüşmeler sırasında İstanbul'a elçi olarak Asker Han'ı göndermişti. Buna karşılık Mahmut II de iki devlet arasında dostluk ve iyi ilişkileri sağlamak ve Doğu Anadolu eyaletleri ile ilgili bazı meseleleri çözümlemek için Yasincizade'yi büyükelçi sıfatıyla görevlendirdi, Bozoklu'yu da yanına tercüman olarak verdi. Yapıtta sefaret heyetinin Üsküdar'dan Merzifon'a kadar geçtiği yerler, konakladığı menziller, yol boyunca rastlanan belli başlı kentler, kasabalarla bunların doğal ve tarihi durumlarını anlatan bilgiler yer alır. Ayrıca Anadolu'nun o yıllardaki yolları, güvenlik durumu, sosyal ve ekonomik hayatına ilişkin gözlemler eleştirel bir dille verilir. Merzifon'dan Tahran'a kadar olan bölümde ise, yalnız renkli resimler yer alır, başka açıklama yoktur. 31 resimden oluşan yapıtın özgün nüshası Millet kütüphanesi Ali Emiri bölümü no. 822'dedir.

İRAN VAŞAĞI a. Zool. ÇÖL VAŞAĞI'nın eşanlamlısı.

İrangate olayı, ABD yönetiminin, İran'a gizlice silah satarak aldığı parayla Nikaragua'da hükümete karşı savaşan Kontralar'a yardım sağlaması. Lübnan'da yayımlanan *el-Şiraa* dergisi, Lübnan'da rehin tutulan Amerikalılar'ı kurtarmak için bazı ABD yetkililerinin İran'a silah satılmasına aracılık ettiklerini açıkladı (3 kasım 1986). Daha sonra İran'dan alınan parayla Nikaragua'daki Kontralar'a silah ve yardım sağlandığı ortaya çıktı. ABD yasalarına aykırı olarak, Kongre'den gizli, yönetimin İran ve Kontralar'a silah verdiği anlaşıldı. Olaya, ABD eski başkanlarından Nixon'ın 1974'te istifasına yol açan Watergate skandalına benzerliği dolayısıyla, basın tarafından "İrangate" adı yakıştırıldı. Başkan Reagan iranlı ılımlı yöneticilerle ilişki kurabilmek için silah satıldığını bildiğini kabul ederken, Kontralar'a yardımdan haberi olmadığını ileri sürdü. Tahkik komisyonu'nun sorumlu gördüğü Merkezi haber alma örgütü (CIA) başkanı Casey, Reagan'ın en yakın danışmanı Donald Reagan ve Ulusal savunma konseyi'nin bazı üyeleri görevden uzaklaştırıldı.

İran-Irak savaşı, İran'la Irak arasında 1980'de başlayan ve süren (1988) savaş. İran'daki "İslam devrimi" (1979), şii inanışlıların yoğun olarak bulunduğu Irak, Bahreyn ve Kuveyt gibi Ortadoğu ülkelerini etkiledi. İran önderlerinden Ayetullah Hüseyin Ali Muntazırı'nin, devrimin başka ülkelere de yayılacağı konusunda verdiği demeç de (şubat 1980) huzursuzluğu artırdı. Aynı yıl Irak başbakan yardımcısı Tarık Aziz'e suikast girişiminde bulunan örgütün İran'dan yönetildiği ileri sürüldü. İran'la Irak arasında ilişkiler bozuldu; sınırda çatışmalar başladı. Irak, ilişkilerin düzelmesi için İran'dan dört istekte bulundu: İran'ın 1971'de işgal ettiği üç adayı (Ebu Musa, Büyük ve Küçük Tumb) Irak'a geri vermesi, 1975'te Cezayir'de imzalanan antlaşmanın yeniden gözden geçirilerek Şattülarap su yolunun denetiminin Irak'a bırakılması, Kuzistan'daki Araplar'a

C.N.A.C. G.-Pompidou, Paris

modern İran sanatı
FHE + JKM (1972)
Zinderudi
özel kol.

özerklik verilmesi, İran'ın Irak'taki ayrılıkçı kürt azınlığı desteklemekten vazgeçmesi. Kürdistan, Kuzistan ve Belucistan'da özerklik isteğiyle eyleme geçen azınlıklara karşı otoriteyi sağlamaya uğraşan İran, Irak'ın taleplerini geri çevirdi. Irak orduları 22 eylül 1980'de savaş ilan etmeden İran'ın Kuzistan yöresinde sınırı geçtiler. İran bu saldırıya Bağdat, Basra ve Kerkük kentlerini bombalayarak yanıt verdi. Körfez'deki petrol tesislerinin savaş dışı tutulması önerisi, Irak tarafından kabul edilmedi. 15 ekim 1983'te, Ayetullah Humeyni başkanlığında toplanan İslam yüksek savunma konseyi, Irak'ın Körfez'de saldırıya geçmesi durumunda Körfez'in bütün gemilere kapatılacağını, Batı ülkelerinin Körfez'de çıkarılan petrolden yararlanmasına izin verilmeyeceğini, Irak'ın Kerkük petrol bölgesine karşı saldırılar düzenleneceğini açıkladı. Fransa ve SSCB'den aldığı uçaklarla hava üstünlüğünü ele geçiren Irak, buna karşı Körfez'in kuzeyinde seyreden bütün gemilerin saldırıya uğrayabileceği uyarısında bulundu. İki taraf da Körfez'deki tanker ve gemilere saldırmaya başladı. Körfez'de savaş, giderek iki ülke arasındaki bir çatışma olmaktan çıktı, tüm dünya ülkelerini ilgilendiren boyutlara ulaştı. (→ KÖRFEZ SAVAŞI.)

Savaşta Irak uçakları kentleri, sivil hedefleri bombalayınca İran da misillemeye girişti. Bağdat'a füze saldırıları düzenledi, Basra'yı top ateşine tuttu. Şubat 1984'te Mehran'ın güney-doğu'sunda Çangula yöresinde saldırıya geçen İran birlikleri (şubat 1984) Dicle üzerinde Mecnun adası'nı ele geçirdiler. Irak'ın İran birliklerine karşı, uluslararası antlaşmalarla yasaklanan kimyasal silahlarla, zehirli gaz kullandığı açıklandı. Birleşmiş milletler güvenlik konseyi kimyasal silahlar kullanılmasını kınadı (30 mart 1984). İran, Irak'ın savaşı başlatan taraf olduğu kabul edilince ye kadar savaşı sürdüreceğini açıkladı (mart 1985). İran ve Irak'la yakın ilişkiler sürdürebilen Türkiye, arabuluculuk yapabileceğini açıkladı (4 ekim 1985). Ancak taraflardan bu yönde bir istek gelmedi. ABD'nin, yöneticilerini sık sık eleştirdiği İran'a gizlice silah sattığı ortaya çıktı. (→ İRANGATE OLAYI.) İran, Basra'ya yönelttiği saldırıda ABD yapısı TOW füzeleri kullandı. ABD'nin Irak'a da İran'la ilgili istihbarat sağladığı, uydular aracılığıyla çekilen ve İran birliklerinin durumlarını göste-

ren hava fotoğrafları verdiği açıklandı. BM'nin 8 ekim 1986'da kabul ettiği ateşkes kararı, Irak'ın başlattığına ilişkin bir madde içermediği gerekçesiyle İran tarafından kabul edilmedi. Ateşkes ancak 6 ağustos 1988 tarihinde gerçekleşti. 1990'da, Irak'ın Kuveyt'i işgali üzerine ABD ve müttefikleriyle arasında meydana gelen gerginlik sayesinde, İran'ın işgal altındaki son toprakları da kurtuldu.

İRANİ sıf. (*İrān* ve ar. *-ī*'den *İranı*). *Esk.* İranlı.

◆ sıf. İran'la ilgili.

İRANİT a. (fr. *iranite;* öz. a. *İran*'dan). Miner. Kurşun ve bakır kromat; triklinik sistemde yer alır.

İRANLI sıf. ve a. İran halkından olan.

◆ a. Tamlayan olarak, İranlılar'a ya da İran'a ilişkin: *İranlı yazar.*

İRAOTA a. Hindistan ve Malezya'da yaşayan iri kelebek cinsi. (Beyaz benekli, kahverengi ve mavi bedenli, alt kanatlarının ucu kuyruk biçiminde uzayan kelebeklerdir; *Lycaenidae* familyası.)

İRAP a. (ar. *iʿrāb*). *Esk.* **1.** Düzgün konuşma ya da gerçeği belirtme. **—2.** *İrapta (mahalli) yeri yok,* önemi yok, değeri yok anlamında kullanılır.
—Esk. dilbilg. Arapça isim ya da fiil çekimlerinde son harflerde ve harekelerde meydana gelen değişiklik ve bu değişmeleri öğreten bilim. ‖ *İrap kabul etmeyen,* son harfi hiç bir şekilde değişmeyen.

İRAPUATO, Meksika'da (Guanajuato eyaleti) kent, 246 000 nüf. (1990).

İraq Petroleum Company Ltd (IPC) → IRAK PETROL ŞİRKETİ.

İRAS a. (ar. *verāset*'ten *irās*). *Esk.* **1.** Verme, getirme: *İras-ı fütur* (usanç verme, sıkıntı verme). *İras-ı keder* (üzüntü verme). *İras-ı mazarrat, iras-ı zarar* (zarar verme, dokunma). **—2.** Sebep olma, gerekme, gerektirme. **—3.** *İras etmek,* sebep olmak; vermek: *"Bi-mihri-i çerh etse de irası mezellet ! Kem-yâbdır erbâb-ı hüner izzeti vardır"* (Nabi, XVII. yy.).

İRAS (*İnfra-Red Astronomical Satellite*' ın kısaltması), Hollanda, İngiltere ve ABD arasındaki işbirliği programı çerçevesinde gerçekleştirilen, Hollandalılar'ın kızılötesi gökbilim uydusu. 25 ocak 1983'te Vandenberg'ten (Kaliforniya) amerikan füzesi Delta 3 910'la fırlatılan ve 900 km yükseltideki Güneş'le eşzamanlı yörüngeye oturtulan İRAS'ın görevi, derin soğutulmuş objektif açıklığı 60 cm olan bir teleskopla gökyüzünün kızılötesinde, 8 ile 120 μm arasındaki dalga boylarında bir haritasını çıkarmak ve önceden seçilmiş kızılötesi ışınım kaynaklarının gözlemlerini yapmaktır.

İRAT a. (ar. *irād*). **1.** Bir malın sağladığı gelir: *İrad-ı senevi* (yıllık gelir). **—2.** Gelir getiren mülk: *Irat sahibi.* **—3.** *Esk.* Söyleme: *İrad-ı nutuk* (nutuk söyleme). *İrad -ı kelam* (söz söyleme). **—4.** *Esk.* Getirme: *İrad-ı delil* (delil getirme, delil gösterme). **—5.** *İrad etmek,* söylemek. **—6.** *İrad ü masraf,* gelir ve gider. ‖ *İrad-ı mutufat,* aralıksız konuşma. ‖ *İrad-ı sual,* soru sorma.
—Ed. *İrad-ı mesel,* bir düşüncenin kanıtlanması amacıyla anlatımda atasözü, özlü söz ve benzeri alıntılara yer verme. (Eski türk edebiyatında türkçenin yanı sıra arapçadan, farsçadan da sık sık aktarmalar yapılırdı. Süleyman Nazif'in "Kara" bir gün" yazısının sonunda yer alan arapça tümce bu eğilimin örneklerindendir: *"Araplar'ın güzel bir sözü var: İsbir, feinne ed-dehre la yasbir* [Sen sabret, çünkü nasıl olsa zaman sabretmez] *derler."*) [Eşanl. İRSAL-I MESEL.]
—Kur. tar. *İrad-ı cedit,* Nizamı cedit ordusu için kurulan, kimi vergileri kapsayan hazine. (Hazineye ilişkin olarak "İrad-ı cedit nazırlığı" ve "şıkkı kâbi" denilen bir defterdarlık kuruldu.)
—Med. huk. *İrat senedi,* bir taşınmaz üzerinde, taşınmaz yükümü olarak kurulan alacağı içeren kıymetli evrak niteliğinde senet. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Med. huk. İrat senedi taşınmaz rehni türlerinden biridir. İrat senedinde gösterilen borç yerine getirilmezse, alacaklı yalnız senette gösterilen taşınmazın paraya çevrilmesinden elde edilen satış bedelinden alacağını karşılar. Borçlunun sorumluluğu, taşınmazla sınırlı ayni sorumluluktur. İrat senedi borçlusunun kendi mal varlığıyla kişisel sorumluluğu yoktur. Senet borçlusu yükümlü taşınmazın malikidir. Mülkiyet el değiştirince yeni malik borçlu durumuna gelir. İrat senedinin güvencesi olan taşınmaz, parsellere bölünmüşse her yeni parsel sahibi, parseline düşen yük tutarı kadar senedin borçlusu olur. İrat senedi yasada öngörülen üst sınır değerini aşacak biçimde yapılmaz (Med. k. 818. md.). Bu değerler, tapu idaresince takdir edilir. Değerlerin gerekli özen ile takdir edilmemesinden devlet birinci derecede sorumludur. İrat senedi tapuya tescille kurulur. İrat senedini tapu memuru düzenler; senedin geçerli olması için tapu memurunun ve yetkili sulh hâkiminin imzaları gerekir. Kıymetli evrak niteliğinde olan bu senetler nama ya da hamiline yazılı olarak düzenlenebilir.

İRATEN (Beni Raten), berberi kabile. Kuzey Afrika'da D.'da Ayt Fransen, G.'de Ayt Yahya, B.'da Vadi Aysi ve K.'de Sebau ile çevrili topraklarda yaşarlardı. İç işlerinde özerk olmalarına karşın, Fas'ta hüküm süren Meriniler'e bağlıydılar. Ebülhasan Ali I'in İfrikiye seferi sırasında (1337), kabilenin başında bulunan Şemsi adlı kadın, Meriniler'e karşı ayaklandıysa da bu ayaklanma kısa sürede bastırıldı. Osmanlı yönetimi sırasında bağımsızlıklarını korumak için dağlık bölgeye çekilen İraten kabilesi, mareşal Randon'un bu dağları ele geçirmesi üzerine (1857) kesin olarak fransız egemenliği altına girdi. Bir süre sonra yeniden bağımsızlık savaşına girişen kabile, fransız kuvvetleri karşısında bozguna uğrayarak dağıldı (1871).

İRATERAPİ (fr. *irathérapie;* Iode-Radio -Actif-THERAPIE'nin kısaltması). Ted. Radyoaktif iyotla tedavi.

İRATİ, İspanya'da (Navarra) ırmak, Aragón'un kolu (sağ kıyıdan), Batı Pireneler' den doğar. —*İrati ormanı,* fransız-ispanyol sınırının her iki yanında, 2 000 ha'ı aşkın bir alan üzerinde yayılır. Egemen tür kayındır, ama melezler de bulunur.

İRATİ, Brezilya'da (Paraná eyaleti) kent, Curitiba'nın B.'sında; 42 700 nüf. Bitümlü şistler.

İRAVADİ, Birmanya'da ırmak, 2 100 km. İravadi, Kaçin dağlarından doğan Mali Hka ve Nmai Hka ırmaklarının Myitkyina' nın kuzeyinde birleşmesiyle oluşur. İravadi, bütün Birmanya'yı kuzeyden güneye doğru aşar. Yukarı çığırında, ulaşım araçlarının erişebildiği son nokta olan Myitkyina'da dağdan ayrılır. Mandalay dirseğinin aşağısında, başlıca kolu Çindvin'le birleşerek güçlü bir ova ırmağına dönüşür. Ortalama debisi, Prome'de, yazın sular yükseldiğinde (muson yağmurları), 13 000 m^3/sn'dir. Sular çekildiği zaman bütün vadi boyunca tarım yapılır (pirinç ve çeşitli ebzeler). İravadi'nin deltası, 30 000 km^2'lik geniş bir üçgendir. Irmak, şiddetli taşkınları engellemeye yetmeyen alüvyon tümsekleri arasından akan dokuz kola ayrılır. Milli (1 500 g/m^3) sular, yılda 250 Mt alüvyon getirir; her yıl 50 m ilerleyen delta, çok önemli bir pirinç yetiştirme bölgesidir. İravadi ve vadisi, Birmanya ekonomisi için önemli bir ulaşım eksenidir ve ülkenin birliğini sağlar.

İravadi ırmağı
Birmanya

L. Boucaud-Kohler

İRAVADİ, Birmanya'nın güney-batısında il; 35 167 km^2; 4 994 061 nüf. Merkezi *Bassein.*

İRAVADİ YUNUSBALIĞI a. Hindistan -Malezya kıyılarıyla Mekong, Ganj ve İravadi ırmaklarında yaşayan küçük yunusbalığı. (Bil. a. *Orcella brevirostris;* yunusbalığıgiller familyası.)

İRAZ a. (ar. *iʿrāż*). *Esk.* **1.** Yüz çevirme, başka bir yöne dönme. **—2.** Sakınma. **—3.** *İraz etmek,* yüz çevirmek; sakınmak.

İRAZÚ, Kosta Rika'da etkin yanardağ, Orta sıradağların en yüksek noktası; 3 432 m.

İRB ya da **İREB** a. (ar. *irb, ireb*). *Esk.* **1.** Akıl, zekâ. **—2.** Akıllılık. **—3.** Hile, düzen, oyun.

İRBA a. (ar. *ribā*', çoğalma'dan *irbā*'). *Esk.* **1.** Çoğaltma, artırma. **—2.** Faize verip çoğaltma. **—3.** *İrba etmek,* ölçüyü aşacak kadar çoğaltmak; faizcilik yapmak. ‖ *İrba-yı mal etmek,* mal varlığını çoğaltmak.

İRBİD, Ürdün'de kent, il merkezi; 167 789 nüf. (1989). Ürdün'ün D.'sundaki platoda, Suriye sınırı yakınında kurulmuştur. Tarım pazarı (buğday, arpa, zeytin). Üniversite. Kentte çok sayıda Filistinli mülteci yaşamaktadır. —*İrbid ili,* 3 402 km^2; 300 000 nüf. (1991).

İRBİL → ERBİL.

İRBİT, Rusya'da kent, Batı Sibirya'da, Sverdlovsk'un K.-D.'sunda; 50 000 nüf. Makine sanayileri. Camcılık. Kimya.
—Tar. 1631'de burg olarak kurulan İrbit, 1643'ten sonra her yıl kentte düzenlenen önemli panayır sayesinde Avrupa Rusyası ile Asya arasındaki ticaretin merkezi oldu. Transsibirya'yı aşan yolun uzağında kaldığından, XIX. yy. sonunda gerilemeye başladı.

İRBM (*İntermediate Range Ballistic Missile*'in [orta erimli balistik güdümlü mermi] kısaltması), erimi 1 300-3 500 deniz mili (2 407-6 482 km) arasında değişen stratejik güdümlü mermi.

İRCA a. (ar. *rücūʿ*, dönme'den *ircāʿ*). *Esk.* **1.** Eski biçimine çevirme. **—2.** Geri verme, geri döndürme. **—3.** *İrca etmek,* eski durumuna çevirmek, indirgemek. **—4.** *İrca-ı inân,* atın dizginini başka yöne çevirme. ‖ *İrca-ı kelam,* sözü asıl amaca getirme. ‖ *İrca-ı nazar,* bakışı geriye çevirme, eskiyi canlandırma. ‖ *İrca-ı zihin,* düşünceyi eskiye çevirme, eskiyi hatırlama.
—Esk. kim. İNDİRGEME'nin eşanlamlısı.
—Sil. *İrca tertibatı,* GERİTEPME* TERTİBATI'nın eşanlamlısı.

İ.R.C.A.M. *İnstitut de Recherche et de Coordination Acoustique-Musique*'in (Akustik-Müzik araştırma ve eşgüdüm enstitüsü) kısaltılmış adı. Müzik araştırmaları ve yayınları yapmak ve yeni yapıtların ilk seslendirilişlerini sağlamak üzere, 1976'da Paris'teki Georges-Pompidou kültür merkezi bünyesinde kurulmuş araştırma kurumu. Kuruluşundan beri Pierre

Boulez tarafından yönetilmektedir.

İRDAF a. (ar. *irdāf*). *Esk.* **1.** Ardı sıra gönderme, yürütme. **—2.** Sözde mecaz ya da cinas kullanma. **—3.** *İrdaf etmek,* takip etmek, izlemek.

İRDELEME a. İrdelemek eylemi; mütalaa.

İRDELEMEK g. f. *Bir şeyi irdelemek,* bir konuyu, sorunu vb. bütün boyutlarıyla ele alarak incelemek; tetkik etmek, mütalaa etmek: *Bir sorunu irdelemek. Konut problemini irdeleyen bir inceleme.*

İRDELP (Neşet Ömer), türk tıp doktoru, öğretim üyesi (İstanbul 1882 - *ay. y.* 1948). 1902'de Tıbbiye'yi bitirdi, Fransa'da iç hastalıkları ve kardiyoloji alanında uzmanlaştı. 1910'dan başlayarak İstanbul Üniversitesi tıp fakültesi'nde klinik şefi, profesör (1921), dekan (1925) oldu. İstanbul Üniversitesi rektörlüğü (1927-1933) yaptı. İstanbul milletvekili olarak TBMM'de bir dönem (1935-1939) görev yaptıktan sonra üniversiteye döndü ve ölünceye değin öğretim üyeliğini sürdürdü. Bu arada Yüksek sağlık şûrası, Türk tıp derneği gibi çeşitli kuruluşlarda görev aldı, Türk kodeksi'nin Birinci komisyonu'na ve 2. Ulusal tıp kongresi'ni düzenleyen kurula başkanlık etti. Kurtuluş savaşı yıllarında Atatürk'ün özel doktorluğunu yapan İrdelp, Atatürk'ün hastalığı sırasında da onun tedavisiyle yakından ilgilendi. Enfarktüste elektrokardiyografi değişiklikleri, böbrek yetmezliği, Buerger hastalığının klinik ve patolojik özellikleri, tanı ve tedavi yöntemlerine ilişkin araştırmalarıyla tanındı ve Türkiye'de görülen bazı bölgesel hastalıklarla (şark çıbanı, üçgün humması vb.) ilgili önemli çalışmalarıyla uluslararası tıp literatüründe yer aldı. Başlıca yapıtları şunlardır: *Emrazı dahiliye* (1918), *Emrazı intaniye ve tufeyliye* (1920), *Kebed hastalıkları* (1922), *Kalp ve eviye emrazı* (1. cilt 1923, 2. cilt 1928), *İç hastalıkları* (1945).

İRDEMEK g. f. **1.** *Yörs. Bir şeyi, bir kimseyi irdemek,* onu beğenmemek, istememek, ondan nefret etmek. **—2.** *Esk.* Araştırmak, incelemek: *Reva mıdır tutup halkın yakasın, sorup irdemeyüp gönlün yıkasın* (Ruşeni, XV. yy.).

İREB → İRB.

İREBUNİ ya da **EREBUNİ,** bugün **Arin-Berd.** Tar. coğ. Kafkasötesi'nde urartu kenti, kral Argisti I tarafıdan (İ.Ö. 787-766), Ararat ovasının yönetim merkezi olarak kuruldu. Kalıntıları, 1950 yılında rus arkeologlarca yapılan kazılar sonucu Ermenistan'da, Erivan'ın güney-batısındaki Arin-Berd tepesinde ortaya çıkarıldı. Zengin duvar resimleriyle süslü bir saray, dikdörtgen planlı iki tapınak, çeşitli depo yapıları ve dört sütunlu bir galeri dönemin mimarlığını aydınlatması açısından önemlidir. Kalenin duvarlarında Argisti I ve oğlu Sarduri II'ye ait yazıtlar vardır. Kent İ.Ö. VII. yy.'da Karmir-Blur'da (Garmir Plur) Teişebaini*'nin kurulmasıyla önemini yitirdi.

İREC. Mit. İran mitolojisinde Feridun*'un en küçük oğlu. Feridun, ülkesini oğulları arasında paylaştırarak Turan'ı Tur'a, Şam ve Irak'ı Selm'e, İran'ı da İrec'e bıraktı. Ancak ağabeyleri İrec'i kıskandıklarından onu öldürdüler. İrec'in oğlu Minuçihr, dedesinin de yardımıyla amcalarını öldürüp babasının öcünü aldı.

İRELAND (William Henry), ingiliz yazar (Londra 1777 - *ay. y.* 1835). Bir antikacının oğlu. Chatterton ile rekabet halindeydi. Shakespeare hakkında belgeler, *Kral Lear*'in yeni bir yazımı ve *Vortigern and Rowena* adlı hiç yayımlanmamış bir trajediyi (Sheridan tarafından 1796'da sahneye kondu) "keşfettiğini" öne sürdü. Maskesi hemen düşürüldü ve düzenbazlığını itiraf etti.

İRELAND (John), amerikalı katolik rahip (Burnchurch, Kilkenny, İrlanda, 1838 - Saint Paul, Minnesota, 1918). Saint Paul piskopos yardımcısı (1875), piskoposu (1884) ve başpiskoposu (1888) oldu. Amerikancılığı tanımlayanlardan biridir.

İRELAND (John Nicholson), ingiliz besteci (Bowdon, Cheshire, 1879 - Rock Mill, Washington, Sussex, 1962). Royal College of Music'te Ch. V. Stanford'un öğrencisi oldu. Daha sonra aynı okulda ders verdi. 1904-1926 arasında Chelsea'daki St. Luc kilisesi'nin orgcusuydu. Öğrencileri arasında Britten da vardır. Tam anlamıyla İngilizler'e özgü bir üslupla, *Forgotten Rite* (1913), *Mai-Dun* (1921), *Piano Concerto* (1930), piyano ve orkestra için *Legend* (1933), *London Overture* (1936), *Satyricon* uvertürü (1946) gibi orkestra yapıtları; *These Things shall Be* (1937) gibi vokal yapıtlar; *A Downland Suite* (1932), *A Maritime Overture* (1944) gibi fanfarlar besteledi. En önemli yapıtları, oda müziği parçaları (2 piyano-keman sonatı, 3 üçlü), melodileri ve piyano parçalarıdır (*Rhapsody,* 1915; *Sonata,* 1920; *Ballade,* 1929).

İRELAND (David), avustralyalı yazar (Lakemba, Sydney, 1927). Yapıtlarında insan ve doğa üstünde yıkıcı ve yabancılaştırıcı etkiler yapan sanayi uygarlığını sert bir dille eleştirdi. İnsanlığın durumunu ve dünya düzenini metafizik ve kötümser bir açıdan ele alan romanları (*Öten kuş,* 1968; *Bilinmeyen fabrika tutsağı,* 1971; *Yamyamlar,* 1972; *Cam sandal,* 1976; *Bir yarının kadını,* 1979) genellikle birbirinden kopuk, kısa bölümlerden oluşur.

İREM, Zatülİmat da denir, Şam yakınlarında ya da G. Arabistan'da bir efsane kenti. Sütunlu ya da direkli (irem) anlamıyla, Kuran'da da geçer (LXXXIX). Bir söylentiye göre, Ceyrun bin Sad bin Âd tarafından Şam'da, bir başka söylentiye göre, Âd'ın oğlu Şeddat tarafından G. Arabistan'da kuruldu. Cennete benzetilerek yapılan kentin sütunları ve yapılardaki taşlar, altın ve gümüştendi. Sokakları misk kokan, sokak aralarından dereler akan kent, bir yeryüzü cenneti gibiydi. Yapımı bitince Şeddat kenti görmek için yola çıktı. Hud Peygamber Şeddat'ın bu yolculuğunu önlemeye çalıştıysa da sözünü dinletemedi. Şeddat ve yanındakiler bir kasırgaya yakalanarak yok oldular, kent de kumlara gömüldü.

Bu efsane kentinin İskenderiye'nin bulunduğu yerde, San'a ve Hadramut ya da Umman ile Hadramut arasında bulunduğunu öne süren rivayetler de vardır.

—Ed. Divan edebiyatında cenneti andıran güzel yer, sevgilinin yanı, kasidelerde övülen kişinin yönettiği, içinde yaşadığı ülke: *"Hüsnün gülüyle bağ-ı cihan gülşen -i İrem"* (Güzelliğin gülüyle cihan bağı İrem diye anılan gül bahçesidir) [Baki].

İREMİR höyüğü, Van yakınlarında höyük. Yüzey araştırmalarında, İ.Ö. III. binyıl'a tarihlenen bir İlk Tunç çağ yerleşmesine ilişkin buluntular ele geçirildi. Kazı yapılmadı.

İRENCİN NOYAN, moğol komutan (öl. 1318). Gazan Han'ın yerine ilhanlı tahtına çıkan Muhammet Olcaytu tarafından Anadolu genel valiliğine atandı (1305). Zulmünden yaka silken Anadolu halkının şikâyeti üzerine Olcaytu'nun ardılı olan Ebu Sait Bahadır Han döneminde yerine getirilen Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş tarafından Diyarbakır valiliğine gönderildi (1317). Komşu il valileriyle anlaşarak Timurtaş'a karşı ayaklanınca yakalanarak öldürüldü.

İRENE Dİ MONFERRATO (İolanda, —denir), Doğu Roma imparatoriçesi (1271 -Selanik 1315). Monferrato markisi Büyük Guglielmo V'in kızı. Macaristanlı Anna'dan dul kalan Andronikos II Palaiologos (1282-1328) ile evlendi (1284). Erkek kardeşi Giovanni I Adil'in ölümüyle (1305) kendine kalan Monferrato markiliğini, ikinci Monferrato sülalesini kuracak olan küçük oğlu Theodoros I'e verdi. Oğullarının imparatorluktan eşit paylar almasını istedi. Bunun üzerine bizans topraklarını, Macaristanlı Anna'nın oğlu Mikhael'i ortak alan Andronikos'un çocukları arasında paylaştırmaya çalıştı. Bu girişiminde başarılı olamadı ve Selanik'e çekildi.

İRENİDAE a. Zool. MAVİPERİKUŞUGİLLER familyasının bilimsel adı.

İRESİA a. Tropikal Amerika'nın yağışlı ormanlarında yaşayan, madensel parıltılı, uzun bedenli kumkınkanatlı böcek cinsi. (Ağaçların alçak dalları üzerinde uçar; kumkınkanatlıgiller [*cicindellidae*] familyası.)

İREŞME a. Koşumc. Zincir halkalı ya da zincirden yapılmış gem.

İRETON (Henry), ingiliz general (Attenborough, Nottinghamshire, 1611-Limerick 1651). İç savaşta Parlamento'nun görüşünü benimseyerek Naseby savaşı'na (1645) katıldı; kaderini, 1646'da kızıyla (Bridget) evlendiği Cromwell'a bağladı ve Parlamento'ya karşı çıkan orduyu destekledi. Kral Charles I'in idam hükmünü imzaladı. Cromwell ile İrlanda'ya gitti, *lord deputy* sıfatıyla ordunun komutasını üstlendi (1650) ve Limerick'i ele geçirdi (1651).

İRFAH a. (ar. *refāh*'tan *irfāh*). *Esk.* Bollaştırma, rahata kavuşturma, refaha erdirme, gönendirme.

İRFAN a. (ar. *ᶜirfan*) Esk. **1.** Sezme, kavrama, anlama gücü; bu güçle ulaşılan zihinsel olgunluk. **—2.** Tasav. Evrenin sırlarını bilme, kavrama gücü.

İRFANİ Ahıskalı, türk halk şairi (Ahıska XVII. yy. sonu - ?, XVIII. yy.). Yaşamıyla ilgili kesin bilgi yoktur. Ardahan Türkmenleri'nden bir kız kaçırdığı, Posof ile Ardahan arasında Ulgar dağı eteğinde bir kilisede gizlediği anlatılır. Şiirleri Batum, Tiflis, Erzurum ve Muş'ta yayıldı. "Yaş destanı", F. Saltkan tarafından yayımlandı (*Türk amacı,* 1942).

İRFANİYE a. (ar. *ᶜirfan* ve - *iyye*'den *ᶜirfāniyye*). Esk. fels. Tanrısal âlemin sırlarına ilişkin olarak kişinin tam bir bilgi edinebileceğini öne süren din ve dünya görüşü.

İrgun (*İrgun Zvai Leumi'nin* [ulusal askeri örgüt] kısaltması), gizli yahudi örgütü. 1937'de Filistin'de revizyoncu parti tarafından kuruldu. İrgun hem filistinli Araplar'a hem özellikle *Sefer Abıvan*'ın (Beyaz Kitap) yayımlanmasından sonra Büyük Britanya'ya karşı eylemci bir siyaset yürüttü ve Filistin'de gizli göç ağları oluşturdu. İngiltere'ye karşı eylemlerine İkinci Dünya savaşı'nın büyük bölümü sırasında ara verdikten sonra, yeniden harekete geçti. Aralık 1943'ten başlayarak Menahem Begin'in yönettiği örgüt, manda yönetimine karşı eylemlerini yoğunlaştırdı; bunların en çarpıcıları, Filistin'deki ingiliz yönetiminin merkezi olan Kudüs'teki King David oteli'nin dinamitlenmesi (temmuz 1946) ve arap köyü Deyri Yasin'e karşı düzenlenen saldırıydı (250 ölü). Eylül 1948'de, İsrail devletinin ilan edilmesinden sonra İrgun dağıtıldı ve üyeleri İsrail ordusuna katıldı.

İRHA a. (ar. *rehavet,* gevşeme'den *irha'*). *Esk.* **1.** Gevşetme, sarkıtma, bırakma, köyverme. **—2.** *İrha etmek,* bırakmak, salmak. ‖ *İrha-yı imame,* sarığı gevşetme; bir tavır karşısında kayıtsız kalma. ‖ *İrha-yı inan,* dizgin gevşetme; işini sürdürme. ‖ *İrha-yı inan-ı semend-i hame;* kalem atının dizginini salıverme; her akla geleni yazma, durmadan, sürekli yazma. ‖ *İrha -ı lisan,* dilin dizginlenmemesi; ağza geleni söyleme.

İRHA a. (ar. sözc.). Müz. XVI. yy.'dan önce müslüman kuramcılarla yazılmış kitaplarda "koma" anlamında kullanılmış sözcük.

İRHAS a. (ar. *rihs,* bir duvarın alt taş sırası'ndan *irhas*). *Esk.* **1.** Bir peygamberin geleceğini önceden belli eden olağan-

üstü olaylar ve olgular. **—2.** Sağlam şey. **—3.** Duvar yapma.

İRHASAT çoğl. a. (ar. *irhāş*'ın çoğl. *irhāşat*). *Esk.* Hayırlı işler yapma.

İRHAZER, Nijer'i çevreleyen çöküntü, Ayr'ın güney-batı eteğinde. Temmuz sonundan eylüle kadar göçebelerin sürülerine "tuz kürü" yapılan yer.

İRİ sıf. **1.** Oylumu ve büyüklüğü türünün ortalamasını aşan şey için kullanılır: *İri bir elma. İri bir kaya. İri yağmur damlaları. İri elli bir adam.* **—2.** *İri iri*, büyük büyük, çok iri. || *İri laf*, abartılı söz. || *İri sözlü*, kaba, incitici sözler söyleyen kimse için kullanılır. || *İrisini rafa ufağını çöpe dizmek*, bir şeyi en ince ayrıntısına değin anlatmak.
—Mad. oc. *İri kömür*, 80 mm'den daha büyük boyutlu parça kömür.
—Yerbil. *İri kum*, taneleri 2 mm'yi bulan ya da geçen kum.

İRİ, Güney Kore'de kent, Kunsan'ın D.'sunda; 117 000 nüf.

İRİ BATAKLIK ÇULLUĞU a. Norveç ve Rusya'da yuva yapan, kışı Afrika'da vb. geçiren bataklık çulluğu. (Bil. a. *Gallinago media;* çullukgiller familyası.)

İRİAN, Endonezyalılar'ın Yeni Gine'ye verdikleri ad.

İRİAN körfezi, esk. **Geelvink körfezi,** Büyük Okyanus'un Yeni Gine'nin kuzey-batı ucunda oluşturduğu körfez; içinde yanardağ kökenli adalar vardır.

İRİAN JAYA, Yeni Gine'nin batı bölümü. 422 000 km²'lik bu eski hollanda sömürgesi, Birleşmiş milletler teşkilatı tarafından 1963'te *İrian Barat* (Batı İrian) adıyla Endonezya'nın yönetimine verildi. 1969'da oldukça sınırlı bir oylama, ülkenin *İrian Jaya* adıyla Endonezya'ya bağlanmasına ve Endonezya'nın ili (merkezi *Cayapura*) olmasına yol açtı.
K.'de, iki sıradağ, neojen sonrası bir dağoluş hareketiyle ortaya çıktı. En güneydeki sıradağ (Sudirman dağları), Endonezya'nın en yüksek noktası olan Puncak Jaya'da 5 039 m'ye ulaşır. G.'de Digul'un akaçladığı büyük bir ova, Arafura temelinin kuzey sınırını oluşturur. Ülkede ekvator iklimi egemendir ve sık orman toprakların büyük bölümünü kaplar. Endonezya yüzölçümünün % 22'sini kaplayan İrian Jayada ülke nüfusunun yalnızca % 1'inden azı yaşar (1989'da 1 555 682 nüf.). Zenci halk (Papular), orman içinde yakılarak açılan yerlerde gezici tarım (özellikle yam ve taro, aynı zamanda mısır, tatlı patates), avcılık ve balıkçılık (çoğunlukla okla) yapar. Vogelkop yarımadasında (Kasim, Jaya) birkaç petrol yatağı, güney kıyısına yakın bir yerde de bakır madeni işletilmektedir.

kurbağa iribaşının evrimi
1. Dışsolungaçlar ve çekmenler;
2. İçsolungaçlar, gelişmiş kuyruk;
3. Arka ayaklar;
4. iyice görülebilen kollar

İRİARTE (Ignacio), ispanyol ressam (Azcoitia, Guipúzcoa, 1621-Sevilla 1685). Bask kökenli; Sevilla akademisi'nin (1660) kurucularındandır. Bu büyük manzaracı pek az yapıt bırakmıştır (*Dağ manzaraları*, 1665, Prado).

İRİARTE (Juan DE), ispanyol bilim adamı (Puerto de la Cruz, Tenerife, 1702 - Madrid 1771). 1732'de Madrid Krallık kütüphanesi'ne kitaplık memuru olarak atandı. Bir yunan elyazmaları katalogu (1769) ve ispanyolca dizelerle bir latin grameri yazdı (1771); geniş bir latince-ispanyolca sözlüğün çalışmalarına başladı.

İRİARTE (Tomás DE), ispanyol yazar (Puerto de la Cruz, Tenerife, 1750 - Madrid 1791). *Mercurio histórico y literario*'yu yönetti (1772). Savaş yüksek kurulu arşivcisi oldu (1776). Madrid edebiyat çevrelerini büyük ölçüde etkiledi. Yergi şiiri *Los Literatos en cuaresma*'yı (1773) yazması, Horatius'un *Şiir* sanatı*'nı (Ars poetica) çevirmesi (1777), Voltaire ve Molière'e hayranlık duyması klasik beğeniye ne kadar bağlı olduğunu gösterir. Ama yeteneğini en iyi ortaya koyan yapıtı *Fábulas litterarias*'tır (1782).

İRİARTEA a. Güney Amerika'da dönencelerarası bölgelerde yetişen palmiye.

İribarne tüpü. Kad. hast. Kısırlık olgularında, yapay olarak genişletilmiş dölyatağı boynunun açık kalmasını sağlayan madensel küçük tüp.

İRİBAŞ a. Amfibyumların (kurbağalar ve kuyruksuzlar) ve tulumluların iri başlı larvası. (Eşanl. TETARİ.) [Bk. *ansikl.* böl.]
—Balıkbilim. *Polypterus*'ların dıştan solungaçlı larvalarına, tulumlu larvalarına, vb. verilen ad.
—ANSİKL. Kurbağaların iribaşı, mikrofaj beslenme olanağı veren bir filitre taşıyan, solungaç bölgesi aşırı gelişmiş iri kafası nedeniyle bu adla anılır. Suda yaşar. Kuyruğunun kenarında tek solungacı ve 3 çift dışsolungacı (sonradan yerini, yalancı bir kapakçıkla kapanan içsolungaçlara bırakır ve tek bir art spirakulum ile dışarı açılır) vardır. Sindirim borusu çok uzun ve oldukça kıvrımlıdır. Belli bir larva yaşamından sonra, hem art üyeler ve akciğerler hem de ön üyeler oluşur. Başkalaşım kuyruğun ufalması ve iribaşın havayı solumaya başlamasıyla son bulur. Sindirim borusu tamamen, değişmiş ve çok kısalmıştır (bu değişiklik erişkinin etçil beslenmesine uygundur).

susemenderi iribaşı

İRİCE sıf. Biraz iri, oldukça iri: *Yaşına göre irice bir çocuk. İrice bir inci.*

İRİDACEAE a. Bot. SÜSENGİLLER familyasının bilimsel adı.

İRİDEKTOMİ a. (fr. *iridectomie*). Oftalmol. İrisin kısmen kesilmesi.
—ANSİKL. İridektomi, ya ışığın geçmesini sağlamak (optik iridektomi) ya göz tansiyonunu azaltmak (glokoma karşı iridektomi) ya da katarakt ameliyatı sırasında merceği çıkartmakta kolaylık sağlamak ve ameliyattan sonra irisin sarkmasını önlemek (ameliyat öncesi iridektomi) amacıyla yapılır. İrisin kısmen kesilmesi cerrahi olabildiği gibi laserle fotokoagülasyonla da yapılabilir.

İRİDENKLEYZİS a. (fr. *iridencleisis;* yun. *iris, -idos*, iris, ve *egkleiein*, kapatmak, kapalı tutmak'tan). Oftalmol. İrisin bir parçasını sklera ile kornea arasına sokmak amacıyla yapılan ameliyat.

İRİDODİYAGNOSTİK a. (fr. *iridodiagnostic*). İRİS* TEŞHİSİ'nin eşanlamlısı.

İRİDODİYALİZ a. (fr *iridodialyse*). **1.** Yapay bir gözbebeği oluşturmak amacıyla irisin bir parçasının kesilmesi ve bağlantı yerinin koparılması. **—2.** İrisin travma sonucu yırtılması.

İRİDODONEZ ya da **İRİDODONESİS** a. (fr. *iridodonèse* ya da *iridodonésis;* yun. *iris, -idos*, iris ve *donein*, sarsmak, oynatmak'tan). Oftalmol. İrise desteklik eden göz merceğinin bulunmasına bağlı olarak gözün en küçük hareketinde irisin dalgalanarak titremesi.

İRİDOİT a. (fr. *iridoide*). Org. kim. Dimetil-1,2 izopropil-3 siklopentanın karbon iskeletini içeren ve iridomirmesine benzeyen monoterpenlerin genel adı. (İridoitler, iridomirmesin ile nepetalaktonun dışında birçok glukozit içerir; bunlardan siklopentan iskeletinin bozulmadığı loganin ya da verbenalin ile, aynı iskeletin 1 ve 5 nolu karbon atomları arasından koptuğu gentiopikrozit ya da olöropein gibi diğer glukozitler de sayılabilir. Bu kopuk iskelete emetin, kinin ve striknin gibi diğer pek çok alkaloitte rastlanır.)

İRİDOKERATİT a. (fr. *irido-kératite*). Oftalmol. İris ve korneanın iltihaplanması.

İRİDOKOROİDİT a. (fr. *iridochoroïdite*). Oftalmol. İris ve koroidin birlikte iltihaplanması.

İRİDOMİRMESİN a. (fr. *iridomyrmécine*). Org. kim. Formülü $C_{10}H_{16}O_2$ olan monoterpensel lakton; arjantin karıncasından (*İridomyrmex humilis*) elde edilir; iridoitlerin ilk örneğini oluşturur.

iridomirmesin

İRİDOMYRMEX a. (*irido-* ve yun. *myrmeks, -ekos*, karınca'dan). Yarıtropikal bölgelerde yaşayan küçük, çok hareketli ve hepçil karınca. (Karıncagiller familyası.)
—ANSİKL. *Dolichoderus*'ların akrabaları olan *İridomyrmex*'ler toprakaltında yuva yapar ve yavrularını yetiştirir. Bu grupta yer alan arjantin karıncası (*İridomyrmex humilis*) evlerde büyük zararlar verir: nişastalı ve şekerli ne bulursa yer; olgun meyvelere, arı kovanlarına, hatta civcivlere saldırır. *İ. sanguineus* termit yuvalarına saldırır, yuvanın içini, dehlizlerini yavaş yavaş işgal eder, yuvayı koruyan termitleri öldürür ve yer. *İ. myrmecodiæ*, *Myrmecodia* cinsinden soğanlı bir bitkinin sapında bu bitkiyle ortakyaşar bir yaşam sürdürür: *Myrmecodia*'nın kovuklarına bırakılan karınca dışkısı bitkiyi besler. Eskilerin *Nidus formicarum vegetans* dedikleri işte bu hayvanlardır.

İRİDOPLEJİ a. (fr. *iridoplégie*). Oftalmol. İris felci.

İRİDOSİKLİT a. (fr. *iridocyclite*). Oftalmol. Uveanın (iris ve kirpiksi cisim) özellikle ön bölümünde olan iltihap. (Eşanl. ÖN UVEİT.)
—ANSİKL. İridosiklit işlevsel belirtilerle kendini gösterir: göz ağrısı, fotofobi, görme gücünün azalması. Göz kırmızıdır, sulu suyuk saydamlığını yitirir (hücrelerin varlığı) ve gözbebeği gözmerceğine yapışır.

İRİDOSİT a. (fr. *iridocyte*). Bazı hayvanlara (mürekkepbalıkları) sedefle kaplıymış gibi bir görünüm veren derin kromatofor tipi.

İRİDOSKİZİS a. (fr. *iridoschisis*). Oftalmol. Oldukça nadir görülen iris anomalisi. (İrisin ön yaprağı [stroma] yerinden ayrılır, ön odanın içine doğru çıkıntı yapar, bu durum göz basıncını yükseltir ve ikincil bir glokoma neden olur.)

İRİDOSKOP a. (fr. *iridoscope*). Oftalmol. İrisi muayene etmeye yarayan mikroskop ya da büyüteç.

İRİDOSKOPİ a. (fr. *iridoscopie*). İrisi bir büyüteç ya da kornea mikroskobuyla muayene.

İRİDOSMİN a. (fr. *iridosmine*). Miner. Heksagonal sisteme ait doğal iridyum ve osmiyum alaşımı; platin yataklarında bulunur. (Kalay beyazı ya da kurşun grisi renkte bir maddedir.)

İRİDOTOMİ a. (fr. *iridotomie*). Oftalmol. İrisin cerrahi bir araç ya da laserle kesilmesi.

İRİDYUM a. (ing. *iridium;* lat. *iris, -idis*'ten, gökkuşağı). Platine benzeyen soy metal; platinle birlikte platin cevherlerinde bulunur. (Simgesi İr olan kimyasal element.)
—ANSİKL. İridyumu 1804 yılında Tennant buldu. Tuz çözeltilerinin bir alkali ile tepkimeye sokulması sonunda oluşan çeşitli renklenmelerden dolayı bu ad verildi. İridyum, grimsi beyaz bir metaldir. Asitlerde çözünmez, platine benzer; formülleri, platininkiyle hemen hemen aynı olan bileşikler ve özellikle amonyaklı pek çok kompleks verir. Platine, kral suyunun (altın suyu) etkimesi sonunda geride kalan artıktan, iridyum osmiyürden özütlenir. Arı ola-

rak kullanılmaz, ancak % 10 platin içeren bir alaşımı (iridyumlu platin) daha çok yeğlenir. Bu alaşımdan metre sisteminde kullanılan ölçü ayar aletleri ile termoelektrik çiftlerin yapımında yararlanılır.

Atom numarası: 77
Atom kütlesi: 192,2
Özgül kütlesi: 22,5 g/cm³
Erime sıcaklığı: 2 443°C
Kaynama sıcaklığı: 4 428°C
Yükseltgenme dereceleri: +1, +3, +4
Elektron biçimlenmesi: [2, 8, 18, 32,8] d^7s^2
İzotopları: 187-198
Doğal iridyum: ^{191}Ir: % 38,5
^{193}Ir: % 61,5

İRİDYUMLU sıf. Alaşım elementi olarak iridyum içeren bir metal için kullanılır.

İRİGÖZ ORKİNOZ a. Zool. İRİGÖZ TON'un eşanlamlısı.

İRİGÖZ SİNAGRİT a. Sıcak ve ılık denizlerin 400 m derinliğe kadar inen kayalık, taşlık, ender olarak da kumlu diplerde yaşayan kemiklibalık. (Bedeni ktenoit pullarla örtülüdür, etçildir: omurgasızlar, yengeçler, ıstakozlar, küçük balıklar vb. ile beslenir. Bil. a. *Dentex malhophthalmus; Sparidae* familyası; boyun 40 cm'ye kadar.) [Eşanl. MANDAGÖZ SİNAGRİT.]

İRİGÖZ TON a. Sıcak denizlerden oldukça serin denizlerin kıyıdan uzak üst ve orta sularına kadar geniş bir alana yayılan kemiklibalık. (Sırtları siyaha yakın koyu lacivert, karnı hafifçe gri ya da nerdeyse renksizdir. Göğüs yüzgeçleri uzun, eti kırmızıdır. Etçildir: daha çok sürüler oluşturan küçük balıklarla beslenir. Bil. a. *Thunnus obesus;* tongiller familyası; boyu 1 m'ye kadar.) [Eşanl. İRİGÖZ ORKİNOZ.]

irigöz ton

İRİKIYIM sıf. İri yapılı, cüsseli kimse için kullanılır: *Kapıyı irikıyım bir adam açtı.*

İRİKRİSTAL a. Petrogr. Boyu, bir kayacın içindeki diğer kristallerden çok daha büyük olan kristal. (Eşanl. PORFİROBLAST, FENOKRİSTAL, FENOBLAST, MEGAKRİSTAL.)

İRİKRİSTALLİ sıf. Yerbil. Ortalama çapları 0,75 mm'yi (Howell, 1922) ya da 1 mm'yi (Bissel ve Chillinger, 1967) aşan kristallerden oluşan bir kayaç, bir mineral için kullanılır.

İRİKULAKLIGİLLER a. Denizaslanları vb. gibi deniz memelilerini içeren familya. (Morsgiller [mors] ve fokgillerle [foklar] birlikte yüzgeçayaklılar takımını oluşturur. Bil. a. *Otariidae.*)

İRİLEŞME a. İrileşmek eylemi.

İRİLEŞMEK gçz. f. Daha iri duruma gelmek: *Korkudan gözleri irileşti.*

◆ **irileştirmek** ettirg. f. *Bir şeyi irileştirmek,* onun irileşmesine neden olmak.

İRİLEŞTİRMEK → İRİLEŞMEK.

İRİLİ sıf. "İrisi ufağı bir arada" anlamında kullanılan *irili ufaklı* sözünde geçer.

İRİLİK a. İri olma durumu: *Gözlerinin iriliği.*
—Antropobiyol. *İrilik göstergeleri,* beden ağırlığını boya oranla, boy ve ağırlığın oldukları gibi ya da örneğin boyun karesi ve ağırlığın karekökü biçiminde dönüşmüş olarak yer aldıkları ve çok zaman 100'le çarpılan bölümler biçiminde açıklayan değerler.
—Bayınd. *Agrega iriliği,* bir agreganın elekten geçirilerek belirlenen boyutu.
—Hayvc. Kuzuların altı günlük oluncaya kadar konuldukları özel ağıl.

İRİN a. Bedenin herhangi bir yerinde iltihaplanma sonucu oluşan sarımtırak renkli, koyu sıvı; cerahat.
—Patol. Bozulmuş çokçekirdekli akyuvarlarca zengin, saydamsız görünüşte iltihap sızıntısı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İrin, sıvı bir kısımla (serum) şekilli elamanlardan oluşur; bunlar özellikle bozulmuş çokçekirdekli akyuvarlar, komşu dokuların hücreleri, alyuvarlar ve mikroplardır. Birçok irin çeşidi vardır: kimisi çoğunlukla sarımtırak beyazdır, kremayı andırır; *kazeinimsi irin* daha koyudur, peynire benzer; *pıhtılı irin* iyice koyulaşmamıştır, içinde yağ asitleri bulunur ve çok kötü bir koku yayar; *pnömokoklu irin* koyu ve yeşilimsidir. Kan çıbanı ya da antrakstaki irine, çıban özünü oluşturan dokunun döküntüleri karışır. Bazı kimyasal maddeler, sodyum hidroksit, kroton yağı, terebentin esansı, çok yoğun antiseptik maddeler de irin oluşumuna neden olabilir. İrinin bu aseptik oluşumu, süreğen enfeksiyonlarda fagositozu canlandırmak için tedavi amacıyla kullanılmıştır (tespit apsesi).

İRİNGA, Tanzaniya'nın güneyinde kent, bölge yönetim merkezi; 57 200 nüf. Tarım merkezi (tütün, çay). Elmas yontuculuğu. —*İringa bölgesi,* 56 864 km²; 1 208 914 nüf. (1988).

İRİNLENME a. Patol. İrin oluşması ve akması. (İrinlenme sağlıklı organizmanın mikrop saldırısına karşı normal savunma tepkisidir: bir dokunun irinlenmesi apsenin başlangıcıdır.)

İRİNLENMEK gçz. f. Yara sözkonusuysa, iltihaplanarak irin toplamak; cerahatlenmek.

İRİNLEŞMEK gçz. f. İrinli bir durum almak, irin toplamak.

İRİNLİ sıf. **1.** İrin yapısında ya da görünümünde olan; irinle karışmış olan. **—2.** *İrinli iltihap,* sızıntısı irinden oluşan iltihap. || *İrinli odak,* irinin geliştiği ve toplandığı nokta.

İRİNO YOŞİRO, japon besteci (Vladivostok 1921). 1946'dan sonra kendini tümüyle müziğe verdi. 1952'de öğrenci yetiştirmeye başladı. 1973'te Tokyo Müzik koleji'nde besteleme öğretmenliğine getirildi. Daha çok enstrümantal yapıtlar besteledi: *Symphonie* (1948), *Symphonie n° 2* (1964), vurmalılar için *Klänge* (1976).

İRİNTİ a. Hayvc. *Yörs.* **1.** Hayvanların beğenmeyerek yemedikleri iri saman. **—2.** Kalbur ve elek üzerinde kalan iri taneler; kalbur üstü.

İRİPUL PİSİ a. Zool. Akdeniz bölgesiyle Batı Afrika kıyılarında yaşayan kemiklibalık. (Köpekdişleri geriye kıvrıktır. Bedeninin sağ yanına yatar; gözleri sol yanında, sağ gözü sol gözünden ilerdedir. Bedeni iri, ktinoit pullarla örtülüdür. Larvaları iki yanlı bakışımlıdır: sonbahar ortalarına doğru iki yanlı bakışımlılık bozularak sağ yanlarına yatmaya başlarlar. Etçildir; yengeçler, karidesler, denizyıldızları vb. ile beslenir. Bil. a. *Citharus microlepidotus;* pisibalığıgiller familyası; boyu 30 cm'ye kadar.) [Eşanl. KOCAAĞIZ PİSİ.]

İRİS a. Oftalmol. Gözün ön ortasında yer alan ve kendi ortasında da gözbebeği deliği bulunan çeşitli renkte, kasılgan, değirmi zar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Bot. SÜSEN'in eşanlamlısı.
—Böcbil. Sıcak bölgelerde yaşayan, peygamberdevelerine benzeyen böcek cinsi. (Yeşil ya da sarımsı renkli *iris*'lerin alt kanatlarında prizma renklerini veren kemerler vardır. Böcekçildirler, çorak yerlerde yaşarlar. *İris oratoria,* yeşil ya da kahverengidir; açık sarı ya da kiremit kırmızısı renklerle süslenmiş kanatları vardır. *Dictyoptera* takımı; peygamberdevesigiller familyası.)
—Foto. Ayarlanabilen lamellerden oluşan ve diyafram öğesi ya da kaş olarak kullanılan değişken çapta çembersel açıklık.
—Oftalmol. *İris-kornea açısı,* gözün ön odasının çevre açısı. (Kornea ile sklera, iris ile kirpiksi cisim arasında bir geçit bölgesi oluşturur ve goniyoskopi ile muayene edilebilir.) ||*İris teşhisi,* irisin muayenesiyle, vücudun öteki kısımlarındaki bozuklukların ve organik lezyonların yerini ve doğasını belirlemeye çalışan yöntem. (Ciddi hiçbir bilimsel dayanağı yoktur.) [Eşanl. İRİDODİYAGNOSTİK.] || *İris yokluğu,* gelişmenin duraklamasından dolayı irisin doğuştan bulunmaması.
—ANSİKL. İris, göze giren ışık miktarını ayarlayan bir çeşit diyaframdır. Kornea ile göz merceğinin ön yüzü arasında bulunur; dolayısıyla bu boşluğu iki bölüme ayırır: ön oda ve arka oda. Dış çemberi arkada korneanın sklera ile birleştiği yerin arkasına tutunur; iç çemberi gözbebeğini sınırlandırır.
İris, dıştan içe doğru şu bölümlerden oluşur: 1. renksiz hücrelerden oluşan ön endotelyum; 2. asıl iris dokusu; o da şu yapıları içerir: a) iris ne kadar koyu renkliyse o kadar çok olan kahverengi pigment tanecikleriyle dolu yıldız şeklinde hücreler; b) kirpiksi cisimden gelen atardamarlar; c) iris dokusu içindeki boşluklar ve oluşturduğu lenf damarları; d) üç ayrı ağ oluşturan sinirler (birincisi iris büzgenkasına sinir verir ve sempatik sinirle ortak göz hareket sinirlerinden doğar; ikincisi duysaldır ve üçüz sinirden gelir; üçüncüsü damar devindiricidir); 3. siyah gözükecek kadar pigmentlerle dolu hücrelerden oluşan arka epitelyum. Bu pigment albinolarda bulunmaz, ama mavi gözlülerde bulunur; mavi rengin bu epitelyum düzeyinde ışık ışınlarının girişiminden ileri geldiği söylenebilir.

İRİS. Yun. mit. Thaumas ile Elektra'nın kızı, tanrıların ulağı. Gökkuşağının insanlaştırılmış biçimiydi.

İRİS, Yeşilırmak*'ın Antikçağ'daki adı.

İris, Strasbourg üzerinden Brüksel'i Zürich'e bağlayan illerarası hızlı tren.

İRISH (Cornell George HOPLEY-WOOLRICH, **William** —denir), amerikalı yazar (New York 1903 - *ay. y.* 1968). Eleştirmenlerce F. S. Fitzgerald'ın mirasçısı kabul edilmesine neden olan bir edebiyat ödülü kazandıktan sonra (1927), polisiye romana yöneldi (1934) ve bu türün ustalarından biri olduğunu kanıtladı (*Siyah gelinlik* [The Bride Wore Black], 1940, *Arka pencere* [Rear Window], 1954). *Arka pencere* ile Film yazarları birliği'nin ödülünü kazandı.

İRISH COFFEE a. (ing. sözc.). → IRLANDA* KAHVESİ.

Irish Republican Army → İRA

Irish Republican Brotherhood → İRLANDA CUMHURİYETÇİ KARDEŞLİĞİ.

İRİSH-TERRİER a. (irlanda teryesi anlamında ing. sözc.). İrlanda teryesi ırkı. (Sert tüylü foksteryeye çok benzeyen ama tamamen kırmızı tüyleriyle ondan ayrılan

irish-terrier cesur bir köpektir. Yumuşak huylu olmasına karşın öteki köpeklere karşı hırçındır.

İRİSH WATER SPANİEL a. (iskoç su spanyeli anlamında ing. sözc.). İrlanda su spanyeli köpeği. (Büyük olasılıkla irlanda seter'iyle kaniş'in çaprazlanmasıyla elde edildiği sanılır. Hareketli, çok dayanıklı ve üstün bir köpek olan irish water spaniel bataklıklarda ve sulu zeminlerde avlanmak için gerekli bütün nitelikleri taşır.)

İRİSH-WOLFHOUND a. (irlanda kurtköpeği anlamında ing. sözc.). İrlanda tazısı. (Adını ilk amacı olan kurt avından alan bu köpeğin, büyük danua ile deerhound'un çaprazlanmasıyla elde edildiği sanılır; huyları ve görünüşü deerhound'a benzerse de ondan biraz daha iridir.)

İRİŞ a. *Yörs.* Dokumacılıkta atkıların geçirildiği uzunlamasına dizilmiş ipler; çözgü, arış.

İRİŞUM I → ERİŞUM I.

İRİTİS a. (fr. sözc.). Oftalmol. İris iltihabı. (Tek başına nadir görülür; çoğunlukla kirpiksi cismin iltihabına eşlik eder ve böylece bir iridosiklit oluşur.)

İRİYARI sıf. Bedence iri kimse için kullanılır: *İriyarı bir genç.*

İRKABEN be. (ar. *ırkāb*'dan *irkāben*). *Esk.* Bindirerek, bindirilerek.

İRKÂP a. (ar. *irkab*). *Esk.* **1.** Bındirme, bindirilme. **—2.** Binek hayvanı verme. **—3.** *Irkâp etmek,* bindirmek.

İRKİLME a. İrkilmek eylemi, irkilen bir kimsenin durumu.

İRKİLMEK gçz. f. **1.** Şaşkınlık, korku ya da heyecan yaratan bir olay, bir şey karşısında ürkerek ani bir hareketle geri çekilmek ya da duraklamak: *Karşıdan karşıya geçerken ani bir fren sesiyle irkildi.* **—2.** *Yörs.* Birikmek, yığılmak, toplanmak (genellikle akan şeyler için kullanılır).

◆ **İrkiltmek** ettirg. f. İrkilmesine yol açmak.

İRKİLTİCİ sıf. İrkilmeye yol açan, irkilten.

İRKİLTMEK → İRKİLMEK.

İRKİNTİ a. **1.** İrkilme: *İrkinti ile kasılan beden.* **—2.** *Yörs.* İrkilmiş, toplanmış, birikmiş şey için kullanılır.

İRKMEK gçz. f. *Yörs.* **1.** Çoğunlukla akan şeyler için, birikmek, toplanmak, yığılmak; irkilmek. **—2.** Biriktirmek, yığmak. **—3.** Tiksinmek.

İRKUT, Rusya'da ırmak, Sibirya'da, Angara'nın sol kıyıdan kolu (*İrkutsk*'ta Angara'ya kavuşur); 488 km.

İRKUTSK, Rusya'da kent, Doğu Sibirya'da, Transsibirya demiryolunun Angara'yı aştığı yerde, Baykal gölüne 80 km uzaklıkta; 626 000 nüf. (1989). 1652'de Güney Sibirya ana yolunu denetlemek için kurulan İrkutsk, Sibirya'nın yönetimsel ve iktisadi merkezi oldu. Bölgesel merkez işlevi, etkin bir sınai gelişmeyle (hidroelektrik santralı, alüminyum elektrometalürjisi, kimya) pekişti. Eskiden entelijansiyanın (dekabristler) sürgün yeri olan İrkutsk'un etkisi bir üniversitenin ve bilim enstitülerinin varlığına dayalıdır.

İRLANDA, gaelce **Eire,** ing. **İreland,** Britanya takımadasındaki başlıca iki adadan batıda olanı; 84 000 km^2; 5 110 000 nüf. (1990). 1920-21'de adanın paylaşılması sırasında, K.'deki 6 yönetim bölümü, yani *Kuzey İrlanda* (14 000 km^2; 1 589 000 nüf. [1990]. Başkenti *Belfast*) B. Britanya krallığı'na bağlı kaldı ve hep Birleşik Krallık içinde yer aldı. G.'deki 26 yönetim bölümü özgür bir eyalet haline gelerek *İrlanda Cumhuriyeti*'ni (gaelce *Poblacht na h-Eireann*) oluşturdu (70 000 km^2; 3 521 000 nüf. [1990]; başkenti *Dublin*). Resmi diller *ingilizce* ve *irlanda dili.*

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Yapı ve yüzey şekilleri.* İrlanda hemen hemen bütünüyle eski kayaçlardan oluşur. Birinci Zaman'da gerçekleşen iki kıvrımlanma engebenin başlıca öğelerinin yerleşmesini sağlamıştır: B.'da, K.'de ve D.'daki K.-D.'dan G.-B.'ya doğru uzanan Kaledonya devri kıvrımlanması İskoçya'daki kıvrımlanmaların (Ox, Sperrin, Cill Mhantáin kütleleri) devamıdır; G.'de, B.'dan D.'ya doğru ilerleyen Hercynia devri kıvrımlanması, sert kayaçlı doruklar (Carrantuohill, 1 041 m, adanın en yüksek noktası) ve yumuşak kayaçlı uzun çöküntüler oluşturur. Adanın kıvrımlanmalardan az etkilenmiş orta kesimi, yer yer karstlı (Burren) alçak bir ova görünümündedir. Üçüncü Zaman'da gerçekleşmiş kırılmalar kuzey-doğu'da geniş bazalt yayılmalarına yol açmıştır (Antrim platosu). Dördüncü Zaman buzullaşması, engebeyi büyük ölçüde biçimlendirmiş (buzul yalakları, tekne vadiler) ve bazen yuvarlaklaşmış tepeler biçiminde ortaya çıkan (drumlin'ler), bazen yılan gibi kıvrıla kıvrıla uzanan yığınlar oluşturan (esker'ler) büyük miktarda buzultaşı ovalara yaymıştır.

• *İklim ve bitki örtüsü.* Atlas okyanusu kıyısında, İrlanda'nın büyük batı rüzgârlarına açık kesimde aşırı okyanus iklimi egemendir: çok bol (ülkenin batı yarısında 1 000 mm'nin üstünde) ve yıla hemen hemen eşit biçimde dağılan (yılda 200 günden çok) yağışlar; çok yumuşak kışlar (güney kıyılarında, ocak ortalaması 7°C), sıcak olmayan yazlar (temmuzda 15°C); genellikle kapalı bir gökyüzü; doruklarda ve rüzgâra açık kıyılarda şiddetli rüzgârlar. Aşırı bol yağmurların ve suya boğulmuş toprakların iyi beslediği ırmaklar, ovanın hafif eğimli olması ve birçok buzultaş engeli nedeniyle yavaş akar. Shannon bile kıyıları belirsiz bir göller dizisinden başka bir şey değildir. Orman, rüzgârdan korunmuş yerlerde gürdür. Ama rüzgârın şiddetli estiği ve nemin bol olduğu yerlerde fundalıklar ve turbalıklar (adanın % 20'sini kaplar ve turba termik santraller için işletilir) görülür. Eire'de geniş ağaçlandırmalara girişilmiştir (Cill Mhantáin dağları).

• *Nüfus.* İrlanda, günümüzde nüfusu 1841'dekinden (8 200 000 nüf.) az olan tek ülkedir. Adanın doğal kaynaklarının azlığı, tarımsal verimin güvenilmezliği ve özellikle de 1846-1848'deki korkunç açlık, milyonlarca göçmeni denizötesine (ABD, Büyük Britanya, Kanada, Avustralya) savurdu. 1780-1980 arasında, İrlanda'dan 10 milyonu aşkın insan göç etti. Bu büyük göç akımı, özellikle kırsal kesimde, katoliklerde ve Kuzey İrlanda'da (iki dinsel topluluk arasındaki nüfus yarışı nedeniyle) görülen büyük doğum oranıyla (Eire için ‰ 21,8; Batı Avrupa rekoru) beslendi. Katolikler İrlanda'da (% 75), özellikle de İrlanda Cumhuriyeti'nde (% 95) çoğunluktadır; ne var ki, ingiliz kökenli protestanların çoğunlukta oldukları Kuzey İrlanda'da katoliklerin oranı ancak % 35'tir. Nüfus azalması 1891'de Kuzey İrlanda'da durdu ve burada birçok boş işte gençler istihdam edildi; nüfus azalması İrlanda Cumhuriyeti'ndeyse ancak 1961'de sona erebildi.

İrlanda Cumhuriyeti

120 yıllık bir nüfus gerilemesinden sonra nüfus yeniden artmaktadır: çok yüksek doğal artış ve birçok göçmenin geri dönmesi nedeniyle 1961'de 2 815 000 nüf., 1971'de 2 971 000 nüf., 1981'de 3 360 000 nüf., 1990'da 5 110 000 nüf. Bu diriliş, bir ölçüde 1958-59'da yatırımların ve yabancı sermayenin ülkeye girmesine elverişli yeni bir iktisat siyasetinin benimsenmesinin sonucudur (bütün öbür Avrupa ülkelerininkinden daha cömert parasal ve mali destekler birçok işin açılmasına olanak verdi); bunun bir başka nedeni de İrlanda'nın Avrupa Ekonomik topluluğu'na girmesidir (1972-73): böylece Avrupa pazarları daha geniş olarak ve topluluğun daha cömert sübvan-

İRLANDA

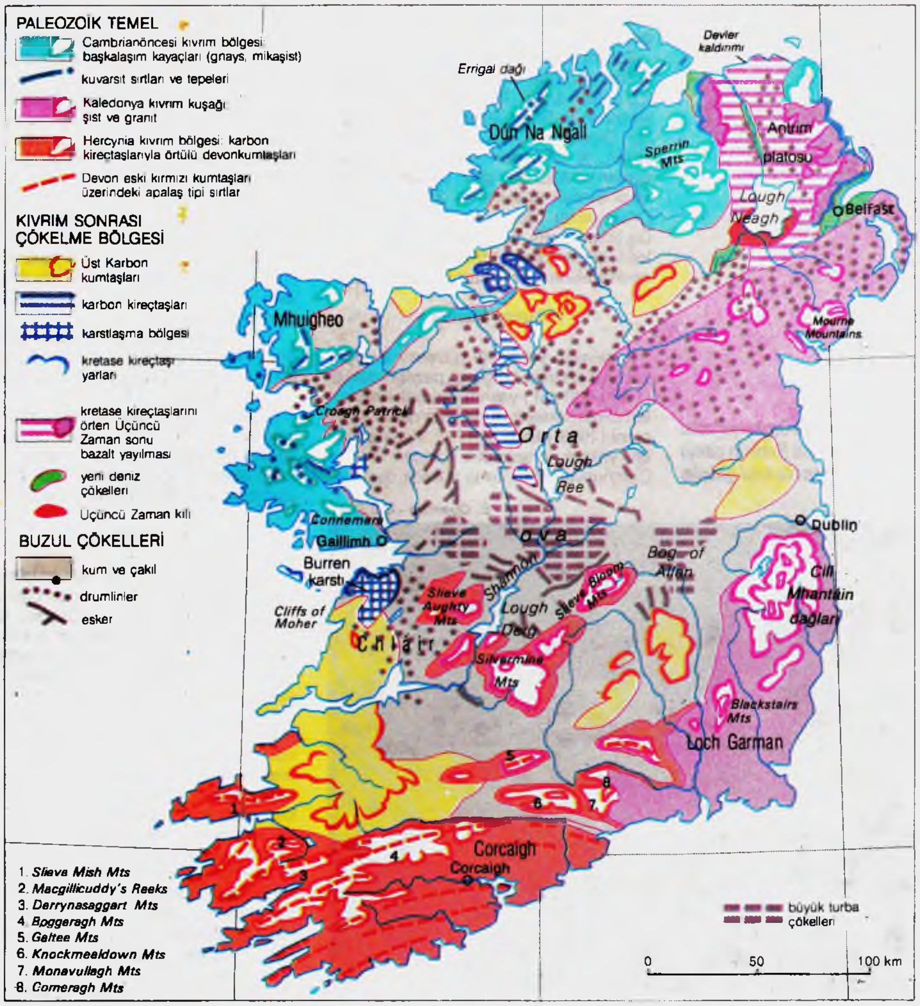
siyonlarıyla İrlanda Cumhuriyeti'ne açıldı ve ülkede tarımın, kırsal yerleşmelerin modernleşmesini destekledi.

Böylece İrlanda, 1973-1978 arasında gayri safi milli hâsıla bakımından o güne kadar ülkede görülmemiş bir büyüme oranına (1977'de % 5,5; 1978'de % 6,5) ulaştı; bu büyümeyle birlikte, büyük fiyat ve ücret artışı ve dış ticaret açığı da görüldü. 1978'de başlayan iktisadi bunalım hızlı gelişmeye son verdi: İrlanda Cumhuriyeti'ndeki ortalama yaşam düzeyi, AET ülkelerinde rastlanan en düşük düzeylerden biridir.

Sanayi artık hem tarımdan daha çok iş sağlamakta, hem de dışsatımların yarısından çoğunu gerçekleştirmektedir. Parasal destekler ve oldukça düşük ücretlerin çekiciliğine kapılan, çoğu ingiliz ya da amerikan kökenli 600'ü aşkın yabancı firma İrlanda'ya yerleşmiştir. Yabancı firmalar, daha çok dış pazarlar için çalışan hafif sanayiler kurmuşlardır (otomobil montaj, döşeme, küçük elektronik, müzik aletleri, kuyumculuk vb. sanayiler). Ülkenin geleneksel sanayileriyse tarım ürünlerini hazırlama, hazırgiyim, camcılık ve çömlekçiliktir. Dublin, Corcaigh, Shannon Airport başlıca sanayi merkezleridir.

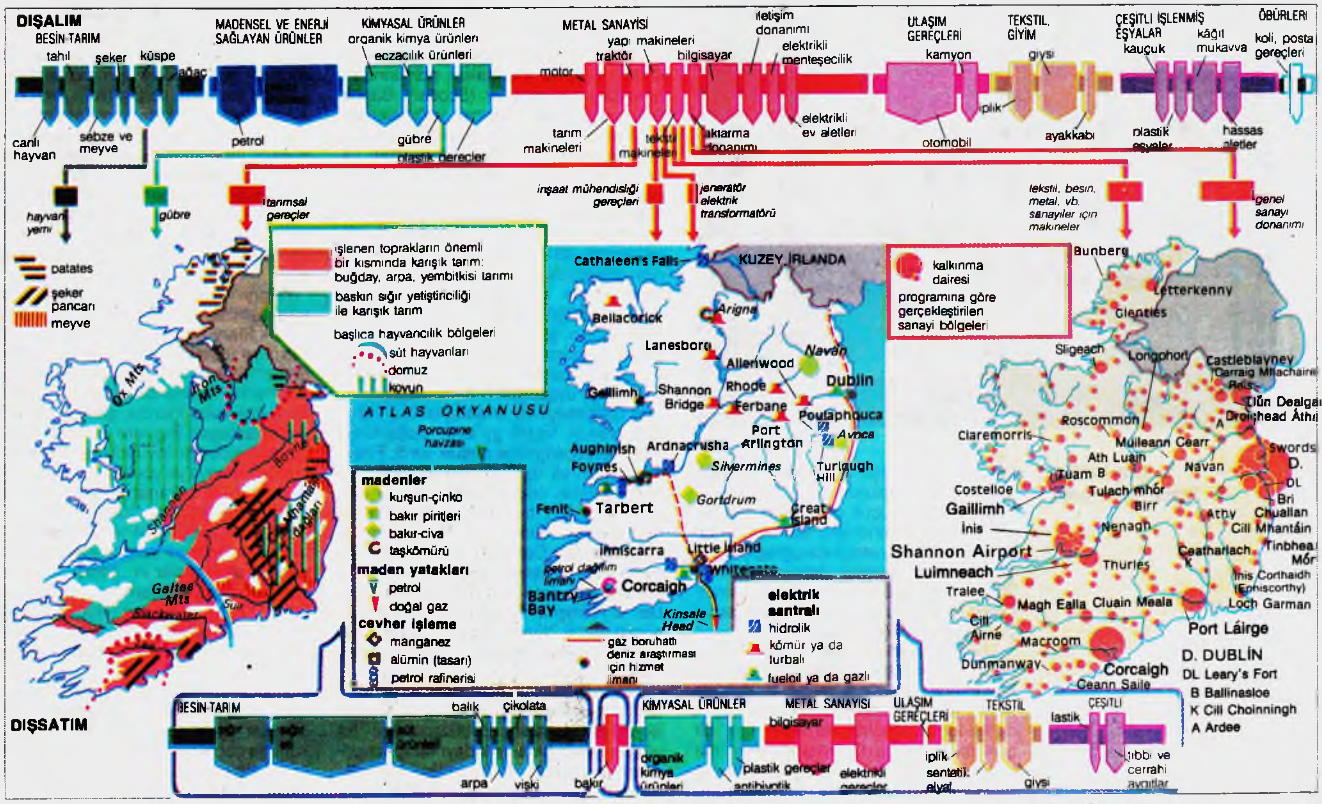
Ne yazık ki enerji kaynakları ve temel sanayiler yoktur: petrol, kömür, taşıt araçları dışalımı ticari dengede büyük açıklar yaratır.

Tarım'da, göze çarpan temel özellik, gelirden alınan vergiden kaçan küçük işletmelerin (sağlam bir kooperatif ağından yararlanırlar) hızla artmasıdır. İşletmelerin çoğu hayvancılıkla uğraşır. İrlanda büyük bir hayvancılık ülkesi (7,1 milyon büyükbaş, 9,1 milyon küçükbaş, 1,1 milyon domuz) ve tereyağı, domuz eti, yu-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

EKONOMİ

murta, Britanya pazarı için yağsız koyun üreticisidir.

Turizm büyük bir kaynak haline gelmiştir (her yıl, çoğu büyük britanyalı yaklaşık 2,5 milyon turist). İrlanda, dış ticareti bakımından B. Britanya'ya sıkı sıkaya bağlıdır. Dışalımlarının % 49'u Birleşik krallık'tan, % 23'ü geri kalan Ortak pazar üyeleri ve ABD'den gelir. Dışsatımların % 46'sı Birleşik krallık'a, % 31'i geri kalan Ortak pazar ülkeleri ve ABD'ye yapılır. Dış ticaret açığı, turizm gelirleri, göçmenlerin gönderdikleri dövizler ve yabancı sermayelerin yatırım katkılarıyla kapatılır.

Kuzey İrlanda

İç savaşın yol açtığı güvensizlik, siyasal istikrarsızlık, bölgesel pazarın darlığı (1 589 000 nüf.) yatırım yapmak isteyenleri ürkütmektedir. K. İrlanda'daki işsizlik oranı (1988 yılında % 17,4). Avrupa'daki en yüksek oranlardan biridir. İrlanda Cumhuriyeti'nden biraz yüksek olan kişi

İrlanda Cumhuriyeti'ndeki Sugar Loaf (Dublin'in güneyi) dolaylarında kırsal görünüm

E. Quemere - C.E.D.R.İ.

Pinsard - C.E.D.R.İ.

Kuzey İrlanda'da Portrush sayfiye merkezi

başına gelir, Birleşik krallık'taki en düşük gelir oranını oluşturur.

Çoğunlukla küçük olan *tarım işletmeleri*, İrlanda Cumhuriyeti'nde olduğu gibi, daha çok hayvancılıkla uğraşır; Birleşik Krallık'ta tüketilen domuz etinin % 20'sini, yağlı öküzlerin % 12'sini, yumurtaların % 10'unu üretir ve konserve sanayisini destekler (süt tozu).

Uzun süre ülkeyi, adanın geri kalmış öbür bölümleriyle karşıtlaştıran *sanayi*, hükümetin yatırımlara verdiği desteklere karşın (Birleşik krallık'ta görülen büyük destekler Kuzey İrlanda'dadır) tam bir çöküntü içindedir. Geleneksel keten dokumacılığı hemen hemen bütünüyle yok olmuştur. 60'lı yıllarda Carrickfergus, Larne, Londonderry, Antrim, Coleraine' de (dünyanın en büyük altı üreticisi bu ülkededir) büyük bir gelişme içinde olan sentetik tekstil sanayisi bugün hızla gerilemektedir. Günümüzde, bölgenin en büyük iş alanı olan büyük Belfast tersanesi'nde 1955'tekinin üçte birinden az işçi çalışmaktadır. Gene Belfast'ta bulunan uçak fabrikası ancak devletin verdiği siparişlerle varlığını sürdürmektedir. Bununla birlikte, son yıllarda sayısız parasal tavizlerin çekiciliğine kapılan otomobil yedek parçası üreten birçok yabancı firma ülkeye yerleşmiştir. Bölgedeki sanayilerin % 80'i Belfast yerleşmesinde toplanmıştır.

Üçüncü kesimdeki çok yüksek çalışan oranı (% 72), daha çok sanayideki gerilemeyle ve kamu görevlerinin çekiciliğiyle açıklanabilir.

Dış ticaretin hemen hemen tümü Büyük Britanya ve İrlanda Cumhuriyeti'yle yapılır. Yarı yarıya felç olmuş iktisadi yaşam, ulusal bütçeye yapılan çok büyük yardımlarla ayakta kalabilmektedir.

TARİH

İrlanda İ.Ö. IV. yy.'da, kelt istilalarının başlamasıyla birlikte, komşusu olan büyük adadan farklılaşmaya başladı. Gerçekte Keltler, İrlanda denizi'nin her iki yanından iki ayrı kol halinde geliyorlardı. İrlanda Keltleri, yani Gael*ler, yerlileri sürdüler ya da kendi içlerinde erittiler ve her birinin başında bir kral (*rí* ya da *rígh*) olan yüz kadar küçük krallık *(tuath)* kurarak örgütlendiler. Çok geçmeden en önemli önderler otoritelerini öbürlerine kabul ettirdi; ama bu siyasal hiyerarşi, toplumsal hiyerarşi kadar kesin bir biçimde kurulamadı. Hiyerarşinin tepesinde, aslında yetkileri çok sınırlı olan yüce kral (*Aird Rígh* ya da *Ard Rí*) bulunuyordu. Hıristiyanlık çağının başlarında İrlanda beş krallığa bölünmüştü (Ulster, Connachta, Munster, Kuzey Laigin ya da na Midhe, Güney Laigin). En güçlü krallar olan Ulster kralları ile Conn'un başarıları (İ.S. II. yy.) sayesinde üstünlüğü ele geçiren Connachta kralları uzun süre çekiştiler. Connachta hanedanının gücü, Niall Nine Hostages ile birlikte (380'den 405'e dek kral) doruğuna ulaştı; onun soyundan gelen O'Neill, Connachta, na Midhe ve Ulster'in büyük bölümünde hüküm sürdü. V. yy.'da İrlandalılar, adalarından ayrıldılar; serüvenciler (Scotlar), Büyük Britanya'nın batı kıyılarını yağmaladılar ve buralarda koloniler (Dalriada) kurdular. Armorica'yı yeniden keltleştirdiler ve Bretagne'ın kurulmasıyla sonuçlanan göçe büyük bir olasılıkla onlar yol açtılar.

Korsanların düzenlediği bu seferlerden biri, aziz Patrick'in misyonerliğinde rol oynadı; 401'e doğru köle olarak kaçırılan piskopos, sevdiği bu ülkeyi hıristiyanlaştırmak için 432'de geri döndü. 461'de öldüğünde, Roma işgalini yaşamamış olan, şairleri ve kelt din adamları (druidler) sayesinde kültür bütünlüğü korunan ada baştan başa hıristiyanlaştırılmıştı. Kelt uygarlığının hıristiyan katkılarıyla zenginleşmesi, İrlanda tarihinin altın çağı olan VI. ve VII. yy.'larda olağanüstü bir kültürel gelişmeye olanak verdi. Finnian, Ciaran ya da Brendan gibi çok değerli kişilerin öncülüğüyle, hemen her yerde kurulan manastırlar hem dinsel hem bilimsel merkezlerdi. Parlak İrlanda uygarlığı, aziz Columba ve Columban'ın çalışmaları sayesinde tüm Batı Avrupa'yı etkisine aldı, ama *Aird Rígh*'lığın 483'ten beri O'Neilller'in iki kolu arasında dönüşümlü olarak düzenli bir şekilde paylaşılmasına rağmen, siyasal kargaşa önlenemedi.

795'te Iona iskoç manastırı'nı yakıp yıkan Norveçliler, 830'da, İrlanda'ya karşı ilk büyük saldırılarını düzenlediler. İki yüzyıla yakın bir süre adayı kasıp kavurdular ve burada, en önemlileri Luimneach ve Dublin olan birçok krallık kurdular. Egemenlikleri, neredeyse tüm İrlanda'yı kapsamak üzereydi. Brian Boru' nun zaferleri (Clontarf, 1014) bu tehlikeye son verdi. İstilacı niteliğini yitiren iskandinav sömürgeciliği bu kez zenginleştirici bir özellik kazandı; çünkü bu cesur denizciler aynı zamanda ticaret yapıyor ve kentler kuruyorlardı. Ancak iç kargaşa ülkenin bu katkıdan tam olarak yararlanmasına olanak vermedi.

Buna karşılık, kargaşa ortamı yeni kurulmuş olan İngiltere krallığı'nın sınır yörelerinde yaşayan norman serüvenciler için elverişli bir durum yarattı. Laigin kralı Dermot MacMurrough'un çağırdığı bazı Normanlar, Richard of Pembroke'un yönetiminde, 1169-70'te şanslarını denediler. 1171'de Laigin, miras olarak Richard'a geçerken arkadaşları da geniş topraklara sahip oldular. Ama aynı yıl İngiltere kralı Henry II, bu söz dinlemez baronların kendi otoritesi dışına çıkmalarını istemediği için müdahale etti. Bir papalık fermanıyla, bağımsızlığı Roma'yı haklı olarak tedirgin edebilecek İrlanda kilisesi'ni yeniden düzenleme yetkisini, Cashel Sinodu'na kabul ettirdi (1172); 1175'te İrlanda'nın Rory O'Connor (öl. 1198) yönetiminde, Normanlar'ın aşırılıklarına karşı gösterdiği sert tepkinin ardından, Henry II'nin tüm ada üstündeki egemenliği Windsor antlaşması'yla onaylandı. O tarihten sonra İrlanda artık, ihmal edilen, yerli aristokrasiyle yabancı derebeyleri arasında çekişme konusu olan bir ingiliz sömürgesi haline geldi. XII. ve XIII. yy.'lardaki fetihlerden sonra İrlanda'nın, yabancı unsurları kendi içinde eritmesi, ingiliz bölgesinin ("Pale") XVI. yy.'a kadar hemen hemen sürekli daralmasına yol açtı. İngiliz egemenliği, töreleri bakımından irlandalı, ama bir ölçüde tahta bağlı olan ve kendilerine kuşkuyla bakılan senyörler sayesinde ayakta kalabildi. İngiltere kralları birkaç kez harekete geçmek zorunda kaldılar. Ormondelu Butlerler'in, İki Gül savaşı sırasında Lancasterlar'ı tutmasından sonra İngilizler adayı Cill Daralı Fitzgeraldlar'a bıraktılar; bunlar, 1534'e dek adanın gerçek sahipleri oldular. Tudorlar zamanındaki ingiliz rönesansı döneminde de adaya boyun eğdirmek için büyük çaba harcandı. Yeniden fetih döneminde "plantasyon" (büyük çiftlik) yöntemi uygulanmaya başlandı: eski kolonlar da artık şüpheli görüldükleri için bu çiftliklere gerçek İngilizler yerleştirildi. Ardından, iki bölgenin birbirine yakınlığından yararlanarak, Ulster'in kuzey-doğu kesimindeki iskoç topraklarının uzun zamandır süren sömürgeleştirilmesi tamamlandı. Ama, o tarihten itibaren, ingiliz ve irlanda uygarlıkları birbirine iyice yabancılaştığı ve iki ülkenin toprakları birbirine çok yakın olduğu için sorunlar daha da büyüdü.

Henry VIII'in başlattığı, Edward VI'nın kısa saltanat döneminde geliştirdiği ve katolik Mary I Tudor döneminde bir süre kesintiye uğrayan din reformu *(Act of Settlement)* [1534] iki millet arasındaki düşmanlığı alevlendirdi; cizvit misyonerlerce kışkırtılan İrlanda, gittikçe daha da protestanlaşan İngiltere'ye karşı katolik inancını şiddetle savundu ve katolik aristokrasi İspanya'ya yöneldi. Esas çatışma Elizabeth I'in saltanat döneminde meydana geldi: Munster (1569-1573 ve 1579 -1583) ve Ulster (1594-1603) ayaklanmalarının bastırılması üzerine İrlanda boyun eğdi, Fitzgeraldlar'ın geniş toprakları kraliçenin gözde adamları arasında paylaşıldı; "kontların kaçışı" (Hugh O'Neill ve Rory O'Donnell 1607), Gaeller İrlandası' nın siyasal olarak sona erdiğini gösteriyordu.

İrlanda dramının tüm öğeleri ortadaydı; toplumsal, ulusal ve dinsel karşıtlık, katolik irlandalı işletmecilerin bağımsızlıklarını koruma çabalarına karşı, protestan ingiliz mülk sahiplerinin, komşuları İrlanda'nın, İngiltere tahtının düşmanlarına (İspanyol-

lar, sonra Fransızlar) üs olmasını engelleme çabaları, yer yer köylü ayaklanmalarının (en korkuncu 1641'de) patlak vermesine yol açtı. Ama Stuart sülalesi iki kez İngiltere'den atılınca İrlanda, protestan devrimcilere karşı hükümdar yandaşlarını destekledi; 1649-1652'de Cromwell, 1689-90'da da Orange yandaşlarının önderliğindeki iki devrimin başarısından sonra yeni yıkımlar (Droichead Átha ve Wexford katliamı) ve yeni "plantasyonlar" kurma girişimleri baş gösterdi. Mücadelenin şiddeti, 1702-1705'te şiddetli ceza yasaları konmasına yol açtı; 1782'de iptal edilinceye kadar İrlanda halkı bu yasaları tanımadı; yasaların getirdiği cezalandırmalar ve yoksulluk adanın dinamik güçlerini zayıflattı: İrlanda, sömürge statüsünde olduğu için İngiltere'yle rekabet edemiyordu. Ayrıca İngiltere'nin İrlanda'dan yaptığı hayvan ve dokuma ürünleri ithalatını sınırlamak için önlemler alındı. Baskı öylesine yoğunlaştı ki sonunda irlandalı protestanlar, ingiliz ve iskoç kolonlar ayaklandılar ve rejimin liberalleşmesini sağladılar. XVIII. yy.'da Büyük Britanya'nın zenginleşmesinden İrlanda da biraz olsun yararlandı; nüfus, 1780-1845 arasında 4 milyon arttı (çok yüksek doğum oranı; patates ekimi, vb.). Ama fransız tehdidi yeniden ortaya çıkınca devrimci propaganda, Wolfe Tone'un "Birleşmiş İrlandalılar"ını etkiledi. 1798 ayaklanması, 1782-1783'te girişilen İrlanda'ya yasal özerklik kazandırma girişiminin sonu oldu. 1800'de Pitt, Birleşme belgesini onaylattı: böylece tüm adalar Birleşik krallık'ı meydana getiriyor ve irlandalı milletvekilleri Westminster meclisi'ne katılıyorlardı. Bütünleşme, İrlanda'nın yarı sömürge özelliğine hemen son vermedi. XIX. yy.'ın büyük bölümü boyunca İrlanda halkı, çok az değişen toplumsal ve iktisadi koşullardan sıkıntı çekmeye devam etti; ayrıca maden kömüründen yoksun kalan İrlanda, hızla sanayileşen Büyük Britanya'ya tarım ürünleri sağlayan bir bölge haline geldi. 1829'da katoliklerin özgürlüklerini kazanması bir ölçüde hoşnutluk yarattıysa da (→ O'CONNELL), İrlanda, çok geçmeden, korkunç bir felakete uğradı: 1846-1848'deki büyük kıtlığın sonuçları, iktisadi ve toplumsal durumdaki gelişmelerle daha da ağırlaştı. İrlandalılar'ın başka ülkelere göç etmeleri büyük bir sorun oldu: kıtlık öncesinde yaklaşık 8,5 milyon olan ada nüfusu beş yılda, birden 6,5 milyona düştü ve XX. yy.'da, 4 milyonun biraz üstünde dengeye kavuşuncaya kadar sürekli azaldı. İrlanda topraklarının mülkiyeti, yerel çıkarlara daha da yabancı, yeni bir aristokrasinin eline geçti. Ekilen araziler otlak durumuna getirildi, buğday üretimi 1857-1881 arasında dörtte üç azaldı. 1881'de 600 000 çiftlikten yüzde 45'ini oluşturan tarım işletmelerinin her birinin toprağı 10 hektardan azdı; bu durumun yoksulluğa mahkûm ettiği küçük toprak sahipleri topraklarını ellerinden çıkarmak zorunda kalırken, 750 toprak sahibi adanın yarısından fazlasını elinde bulunduruyordu. Felaketin büyüklüğü, Büyük Britanya hükümetinin İrlanda sorununu kavramasına yardım etti; bu arada İrlandalılar örgütlenmeye başladılar (gizli ve terörist dernekler; 1858'de Fianna* vb.). Anglikan kilisesi'nin kaldırılmasından (1869) sonra Gladstone 1870'te çekingen, 1881'de ise kararlı bir şekilde büyük bir toprak reformunu başlattı; bu reformun önemli bölümü XX. yy. başlarında (1885, 1887, 1891, 1896, 1903 yasaları) gerçekleşti.

Ama, toplumsal sorun, ulusal sorunun gerisinde kalmıştı. İrlandalılar'ın çoğunluğu (Parnell'la birlikte) özerklik istediler; gizli derneklerde toplanan (Sinn* Féin) bazıları tam bağımsızlık talebinde bulundular *(Home Rule)*. Ama ulusçu katolik ve gael topluluklara karşı, Ulster'de bir araya gelen protestan azınlık, siyasal reformlara şiddetle karşı çıktı ve Home Rule'un oylanmasını 1914 mayısına dek geciktirdi; savaş nedeniyle de bu yasanın uygulanması ertelendi. Ulusçular, dünya bunalımından yararlanarak hükümeti ele geçirmeye çalıştılar; 1916 Paskalya ayaklanması bastırıldı ve ulusçu hareket önderlerinin çoğu öldürülürken E. MacNeill, De Valera ve W. Cosgrave'ın ölüm cezaları ömür boyu hapse çevrildi (1917'de affedildiler). 1918 seçimleri, bağımsız bir parlamento *(Dáil)* ve bir ordu (İRA) kuran milliyetçi Sinn Féin hareketinin zaferiyle sonuçlandı. İki yıl süren (1919-1921) bir gerilla hareketinden sonra Londra 6 aralık 1921 antlaşması'yla Hür İrlanda devletini tanıdı.

bağımsız İrlanda

• *Hür İrlanda devleti.* Commonwealth üyesi olan Hür İrlanda devleti, Ulster'den ayrıldı. Aynı zamanda Sinn Féin (De Valera'nın yönetiminde) ve İRA'nın bir kanadı bu antlaşmayı tanımadı. Gerçek bir iç savaş (1922-23) başladı. William Cosgrave hükümetinin Londra'yla uzlaşma siyaseti İrlanda ekonomisinin tarım alanında belli ölçüde gelişmesine olanak verdi. Ama, küçük köylülerden çok büyük toprak sahiplerinin ve burjuvazinin işine yarayan bu siyaset 1929 bunalımından büyük bir darbe yedi. Bunun sonucunda 1932 seçimleri, Fianna Fáil'da toplanmış cumhuriyetçilerin zaferiyle sonuçlandı ve Cosgrave'un yerini De Valera aldı. Yeni başbakan, Dáil milletvekillerinin İngiltere kralına bağlılık yeminini kaldırdı ve İrlanda'nın Büyük Britanya'ya olan borçlarının ödenmesine son verdi. Gerçek bir iktisadi savaş başladı. Aralık 1937'de, koyu katolik yeni bir anayasa, *Éire* adı verilen yeni devlet bir cumhuriyet olarak ilan edilmeden kabul edildi. Genel valinin yerini, tüm seçmenler tarafından yedi yıl için seçilen bir başkan (devlet başkanı), Douglas Hyde aldı. Yasama erki iki meclisli bir parlamentoya bırakıldı (çeşitli ulusçu hareketlerin temsilcilerinden oluşan Senato [*Seanad*] ve genel oyla seçilen bir Millet meclisi [*Dáil*]). İngiltere'yle iktisadi savaş, mali uyuşmazlığı çözen bir antlaşmaya varılması üzerine 1938'de sona erdi. İkinci Dünya savaşı sırasında İrlanda'nın Müttefikler'e karşı çok hoşgörülü bir tarafsızlık siyaseti izlemesi iktisadi bakımdan yararlı oldu. De Valera ve partisi Fianna Fail, 1948 seçimlerinde, Cosgrave'ın eski partisi Fine Gael'in ağırlıkta olduğu bir koalisyona yenildi. Bu partinin lideri John Costello başbakan oldu.

• *İrlanda Cumhuriyeti.* Hükümet anayasayı değiştirdi ve 27 aralık 1948'de Éire, İrlanda Cumhuriyeti adını aldı ve Commonwealth'dan ayrıldı. Londra karşı çıkmadı, ama Kuzey İrlanda'nın her zaman Birleşik krallık'ın parçası olduğunu belirtti. İrlanda Cumhuriyeti'nde iktidar iki büyük parti arasında karşılıklı olarak el değiştirdi: Fianna Fáil partisi 1951'den 1954'e (De Valera), 1957'den 1973'e (1959'a dek De Valera, 1959-1966 arası Sean F. Lemass, 1966'dan 1973'e Jack Lynch) ve 1977'den 1982'ye (1981-82'de kısa süreli bir kesinti) [Jack Lynch 1979'a dek, sonra Charles Haug-hey]; Fine Gael partisi'yse, 1948 -1951 ve 1954-1957 (Costello), 1973-1977 (Liam Cosgrave), haziran 1981-ocak 1982 arasında ve aralık 1982'den itibaren (Garrett Fitzgerald), genellikle öbür partilerle (işçi) ittifak halinde ülkeyi yönetti. Cumhurbaşkanlığı Fianna Fáil üyelerinde kaldı: Eamon De Valera'yı şırasıyla Erskine Childers (1973-74), C. O'Dálaigh (ya da O'Daly) [1974-1976] ve 9 kasım 1976'da seçilen Patrick Hillery izledi.

İrlanda'nın karşı karşıya kaldığı yeni sorunlar nedeniyle iki parti arasıdaki ayrım kalkar gibi oldu. En ciddi sorun, hiç kuşkusuz, Kuzey İrlanda'da silahlı mücadelenin yeniden başlamasıydı. Her iki parti de İrlanda'nın birleşmesinden yanaydı, ama İRA'nın tutumuna ve silahlı mücadeleye karşıydılar: 1972'de Jack Lynch, bir süredir yeraltına girmiş olan İRA'nın sertlik yanlısı kanadının ("Provisionals") liderini tutuklattı. Bu iki kuruluş arasındaki tek fark ingiliz hükümeti karşısındaki tutumlarıydı: Charles Haughey'in haziran 1981'deki düşüşünün nedenlerinden biri, Margaret Thatcher hükümetinin takındığı tavrı oldukça yumuşak bir şekilde karşılamasıydı: onun ardılı, Kuzey İrlanda'da İRA üyesi hükümlülerin açlık grevinin uyandırdığı heyecan üzerine yeni isteklerde bulunmak zorunda kaldı.

İkinci önemli sorun toplumsal ve iktisadi alandaydı. 1932'den itibaren ingiliz aleyhtarı siyaset İrlanda'nın iktisadi bakımdan tecrit olmasına ve sadece tarıma dayalı geri bir ülke durumuna düşmesine yol açmıştı. 1958'den itibaren sistemli bir sanayileşme siyaseti, ekonominin, özellikle AET'ye girdikten (1972-73) sonra çok hızlı gelişmesine olanak verdi. Bununla birlikte iktisadi durum hâlâ tam oturmuş değildir.

Fine Gael partisi önderi Garret FitzGerald İşçi partisi'yle bir koalisyon hükümeti kurdu (haziran 1981). Kasım 1981'de bir araya gelen Thatcher ile FitzGerald bundan böyle iki yılda bir görüşmeyi kararlaştırdılar. İngiltere'yle ortak bir Hükümetler arası konsey kuruldu. 1982'de sıkı bütçe uygulamasına geçen, dış borçlanmaları azaltmayı planlayan hükümet bütçe oylamasında düşürüldü. Şubatta yapılan seçimlerde en çok oyu toplayan Fianna Fáil önderi Haughey başbakan oldu. O da 4 kasımda bir güvenoylamasında düşürülünce, 24 kasımdaki seçimlerden sonra, FitzGerald bir koalisyon daha kurdu. Falkland savaşı sırasında Avrupa topluluğu'nun Arjantin'e karşı uygulanmasını öngördüğü iktisadi yaptırımlara uymayacağının açıklanması İngiltere'yle ilişkileri sarstı. Üç büyük partinin K. İrlanda'nın katolik ulusçu Sosyal demokrat işçi partisi'yle oluşturdukları Yeni İrlanda forumu, G. ve K. İrlanda'nın birleşmesi ve bu birleşmenin nasıl gerçekleşeceği konusundaki önerileri içeren bir rapor hazırladı (mayıs 1984). FitzGerald ile Thatcher imzaladıkları anlaşmayla (kasım 1985), iki İrlanda arasındaki hukuki ve siyasi sorunların çözülmesi için İngiltere'yle ortak bir konferansın toplanmasını kararlaştırdılar. İlk konferans aralık 1985'te Belfast'ta toplandı. Fianna Fáil, İrlanda'nın birleştirilmesine karşı olduğu gerekçesiyle anlaşmayı eleştirdi. Ancak meclis ve senato anlaşmayı onayladı. 1987'de koalisyon hükümeti dağılınca, Fianna Fail partisi C.J. Haughey başkanlığında bir azınlık hükümeti kurdu. Temmuz 1990'da Mary Robinson cumhurbaşkanı seçildi. 1991'de Haughey, parti ve hükümet başkanlığından ayrıldı, yerini her iki görevde de Albert Reynolds aldı. 18 haziran 1992'de yapılan referandum sonucu İrlanda, Maastricht sözleşmesini benimsedi.

Kuzey İrlanda

1921'de İrlanda sorununun "çözümlenmesi"yle; Ulster'i oluşturan ve iç özerklikten yararlanan Kuzey'deki altı kontluk Birleşik krallık'ta kaldı. Burada çoğunluk protestandı ve katolikler (1 550 000 kişiden 500 000'i) elverişsiz koşullarda yaşıyorlardı. Bazı seçim hileleri, katoliklerin yerel parlamento olan *Stormont*'daki temsil olanaklarını sınırlıyordu. Böylece Birlikçi parti, ülkeyi 1921'den sonra kesintisiz bir şekilde yönetti: ılımlı bir kanadın varlığına karşın, bu partinin kurduğu hükümet, genelde katoliklere karşı, özellikle vikont Craigavon'un başbakanlığı sırasında (1921 -1940) çok sert bir siyaset izledi. Öte yandan İrlanda'nın karşı karşıya olduğu iktisadi zorlukların yol açtığı işsizlik katolikleri daha fazla etkiledi. Bu durumu protesto etmek için başlatılan Medeni haklar hareketi, 5 ekim 1968'de Londonderry'ye bir protesto yürüyüşü örgütledi; yürüyüş eylemi ayaklanmaya dönüştü ve kısa sürede karışıklık bütün Ulster'e yayıldı. Başbakan T. O'Neill reformlar vaat etti, ama protestanlardan destek göremedi ve yerine

aziz Matta
Durrow kitabı'nın tezhipleri
VII. yy. sonu
Trinity College, Dublin

Green Studio

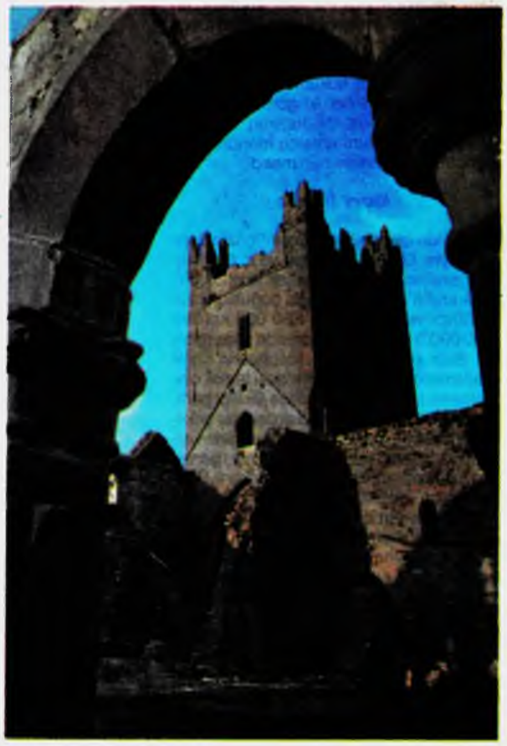
M. Levassort

figürler ve girift bezemelerle süslü "kelt" haçı ya da "çarklı" haç Drumcliff (Sligeach) granit, XI. yy.

1180'de kurulan Jerpoint manastırı'nın avlusundan ve kulesinden (XV. yy.) bir görünüm

M. Levassort

James Chichester-Clark getirildi. Yeni hükümet başkanının aldığı önlemlere karşın, karışıklık 1969'da yeniden başladı. Orange yanlısı protestanlar, William of Orange'ın XVII. yy. sonlarında jacobitelar'a karşı kazandığı zaferleri anmak için törenler düzenlediler; bu geçit törenlerini kışkırtma olarak değerlendiren katolikler Belfast'ta ve özellikle Londonderry'nin katolik mahallesi Bogside'de ayaklanmalar başlattılar; eylemleri bastırmakla görevlendirilen protestan gönüllülerin oluşturduğu çok sert bir polis birliğinin, "Special B"nin müdahalesi, 12 ve 15 ağustos 1969 arasında 8 kişinin ölümüne ve 500 kişinin yaralanmasına yol açtı. Olayın, uluslararası bir boyut kazanması üzerine, Dublin konunun BM'de görüşülmesini istedi ve İRA Kuzey İrlanda'ya müdahale tehdidinde bulundu.

18 ağustosta Londra tüm polis kuvvetlerini kendi denetimine aldı ve herkese eşitlik vaat etti. Bu müdahale, rahip İan Paisley'in yönetimindeki aşırı protestanları kızdırdı; 13 ekimde ingiliz kuvvetleri protestanların düzenlediği bir gösteriye ateş açtı. 1969-70 kışının az çok sakin geçmesine karşın, karışıklık 1970 yazında yeniden başladı. Medeni haklar hareketi'nin barışçı yürüyüşlerinin yerini, yavaş yavaş İRA'nın yönettiği gerilla hareketi almaya başladı (sertlik yanlısı kanat ["Provisionals"] her türlü görüşmeyi reddetti ve silahlandı). Mart 1971'de yeni takviye kuvvetleri gönderildi, ama Chichester-Clark'ın sıkıyönetim önerisi kabul edilmedi; onun yerine Brian Faulkner geçti. Kent gerillası güçlenirken Belfast hükümetinin otoritesi azalıyordu. Ağustos 1971'de imzalanan Londra anlaşması'yla başlatılan sertlik politikası (idari gözetimin getirilmesi ve İRA üyesi olduklarından kuşkulanılan 300 kişinin tutuklanması) karışıklığın yeniden başlamasından başka bir işe yaramadı. 30 ocak 1972'de Londonderry'de ingiliz paraşütçü askerleri kalabalığa ateş açtılar; bunu Bogside'de gerçek bir kıyım izledi ("Kanlı pazar"). Londra, eyaletin yönetimini doğrudan ele almayı kararlaştırdı: 24 mart 1972'de Stormont'un yetkileri Westminster'e devredildi ve İrlanda bakanlığı kuruldu, başına William Whitelaw atandı. Whitelaw'ın planı, ılımlı katolikler ve protestanların, altı kontluk için yeni bir idari statü konusunda anlaşmalarına dayanıyordu. Eylülde Whitelaw, eyaletin geleceğine ilişkin referandum kararını ve nispi temsil sistemiyle yeni bir Stormont'un seçilmesini ve bir eyalet yürütme kurulunun belirlenmesini öngören bir anayasayı ilan etti. Katoliklerin boykot ettiği 8 mart 1973 referandumu, Kuzey İrlanda'nın Büyük Britanya'ya bağlılığını doğruladı. Haziranda, eyalet meclisi üyelikleri için yapılan seçimlere seçmenlerin yüzde 70'i katıldı. 1973 yazında "geçici" İRA, eylem alanını, Büyük Britanya'yı, özellikle de Londra'yı içine alacak şekilde genişletti; Londra'ya bombalar yerleştirdi.

Aynı yılın kasımında Brian Faulkner, birlikçileri (protestanlar), SDLP'li (Sosyal demokrat işçi partisi) katolikleri ve İttifak partisi'ni ilk kez bir araya getiren eyalet meclisinin geçici yürütme kurulu başkanlığına atandı. Bu yürütme, Belfast, Dublin ve Londra hükümet başkanları arasında imzalanan üçlü bir anlaşmadan sonra gerçek bir hükümet niteliği kazandı; sözkonusu anlaşmanın öngördüğü İrlanda konseyi, adanın kuzeyi ve güneyinin temsilcilerinin eşit olarak katılacağı ve Kuzey İrlanda'nın Birleşik krallık içindeki statüsünü değiştirmekle görevli bir kuruldu.

Ama, Brian Faulkner, Sunningdale anlaşması'na karşı çıkan Birlikçi parti'nin büyük konseyi tarafından azınlığa düşürüldü. Ayrıca mart 1974'te Kuzey İrlandalılar, seçimlere katılan on iki adaydan on bir aşırı protestanı Büyük Britanya parlamentosu'na sokmayı başarırken, hükümeti oluşturan ılımlı üç parti yirmi bir adaydan ancak birinin seçilmesini sağlayabildiler. Şiddet eylemleri ve suikastler yeniden başladı. Aşırı protestanların grevi, Brian Faulkner'in başkanlığındaki geçici yürütme kurulunun istifasına (mayıs 1974) ve eyaletin tekrar Londra'nın doğrudan yönetimine girmesine yol açtı; Lonrdra, yeni bir yönetim biçimi hazırlamakla görevli bir anayasa konvansiyonunun seçilmesini kararlaştırdı. İrlanda işlerinden sorumlu bakan Merlyn Rees, İRA'nın 1974 Noeli için ateşkes ilan etmesini sağladı, ama mayıs 1975 seçimleri aşırı protestanların zaferiyle sonuçlandı. Ayrıca terörizm şiddetlendi. Bu durum, halkın büyük bölümünün tepkisine yol açtı; bunun sonucu olarak, 1976'da kurulan Barış için kadın hareketi'nin yöneticileri protestan Betty Williams ve katolik Mairead Corrigan 1976 Nobel barış ödülü'nü kazandılar. İRA, 1977'de eylemlerini azalttı, ama 1978'de şiddetlenen terörizm 1979'da "gölge hükümet"in yönetimindeki İrlanda işlerinden sorumlu bakan ve Lord Mountbatten'in öldürülmesiyle hızla tırmandı. Eyleminin benimsenmediğinin bilincinde olan İRA, Büyük Britanya'yı uluslararası kamuoyu karşısında güç durumda bırakmak amacıyla, siyasal tutuklu statüsü verilmesi için hapisteki bazı militanlarını açlık grevine soktu. Birkaç tutuklunun (Bobby Sands, 5 mayıs 1981) ölmesine karşın Margaret Thatcher kesinlikle uzlaşmaz bir tavır alınca, İRA grev hareketine son vermek zorunda kaldı. Bununla birlikte eylem kısmen de olsa amacına ulaştı ve özellikle Eire hükümeti, Büyük Britanya karşısındaki tutumunu değiştirmek zorunda kaldı.

1982'de Kuzey İrlanda işlerinden sorumlu bakan James Prior yetkilerin eyalete "tedrici intikali"ni (ya da devrini) öngören bir plan hazırladı; bu, Londra'nın doğrudan yönetimine son vermeyi amaçlayan yeni bir girişimdi. Eyaletteki başlıca siyasal güçlerin muhalefetiyle karşılaşan Pfior planı, iki toplumu bir araya getiren bir bölge meclisinin seçimini öngörüyordu. Ayrıca, ekim 1982'de yapılan ve "geçici" İRA'ya yakın Sinn Féin'ın ilk kez temsil edildiği (5 milletvekili) seçimler her iki taraftan aşırıcıların zaferiyle sonuçlandı.

Terörün önlenmesi amacıyla 1984'te bir yasa çıkarılarak polisin yetkileri artırıldı. Birlikçi partiler İngiltere ile İrlanda Cumhuriyeti arasında imzalanan anlaşmaya karşı çıktılar. Bu partilerin B. Britanya parlamentosundaki 15 üyesi istifa etti. 1986'da yapılan ara seçim anlaşma için bir çeşit referandum oldu. 1990 haziranında B. Britanya ile K. İrlanda'nın dört büyük siyasi partisi arasında Belfast'taki parlamento binasında başlayan yuvarlak masa toplantıları olumlu sonuç vermedi.

EDEBİYAT

İrlanda'nın biri gaelce (→ İRLANDA DİLİ), öteki ingilizce olmak üzere iki edebiyatı vardır. Küçük soylular sınıfının kaderine bağlı olan gael edebiyatı geleneği, bu sınıfla birlikte ortadan kalktı. Geriye temelsiz, daha çok göz kamaştırmayı, hatta gerekirse sarsmayı amaçlayan bir kültür kaldı. Köklerine duyduğu saygıyla evrenselliği sürekli olarak birleştirmeye çalışan bu kültürün, her şeyden önce ingiliz kültürü üzerinde çok büyük bir etkisi oldu. Swift ve Berkeley, İrlandalılar'ın (Congreve, G. Farquhar, Goldsmith, Sheridan) ingiliz edebiyat sahnesini istilasına öncülük ettiler. Aynı olay, daha sonra Yeats, O. Wilde ve B. Shaw'ın çevresinde ve arkadan B. Behan ve S. Beckett ile bir kez daha yaşandı. Neşe, iyilik, alay (Sterne), kendini kabul ettirmek için heyecan uyandırması gereken bir halkın bu işte kullandığı silahlar oldu ve onun kahramanları, ister siyaset, ister seks, ister şiddet sözkonusu olsun, daima meydan okuma ateşiyle utancın ağırlığı arasında kişilik bölünmesine uğradı. İrlanda şiirinin kaynağı ingiliz romantizmidir. Bilge kişilerce kotarılan keltçilik fikri, şarkılar aracılığıyla halka ve en başta onun yazarlarına (Th. Moore) geçti. G. Darley, M. Tighe, Th. O. Davis, lady Wilde ve lady Gregory, bir tür halk estetiğini esas alırlarken, J. Cl. Mangan, A. De Vere, W. Allingham, Ch. Maturin, Le Fanu gibi başka bazı yazarlar fantastik esini işlediler. W. Carleton, Ch. J. Kicham, G. Griffin, Ch. Lever tarafından temsil edilen rötuş edilmiş köy gerçekçiliği, İrlanda sendikacılığının -daha sonra tam anlamıyla sendikacılık halini aldı- doğuşundan sonra, Synge, O'Casey, O'Flaherty aracılığıyla şiirsel liriklik ile birleşti. Æ takma adıyla tanınan gizemci, tarım reformcusu ve yurtsever G. W. Russell, bu dirilişe öncülük etti. 1916'da idam edilen P. H. Pearse, J. M. Plunkett ve Th. MacDonagh, bu geleneğin yazarlarıdır. Eire'in ilk başkanı bir yazardı (D. Hyde). Giderek bir edebiyat geleneği gelişti (E. Bowen, Heany, Johnstone, S. O. Faolain, Flann O'Brien, B. Behan). Ama İrlanda'dan kaçarak gurbette yaşamayı yeğleyen bazı yazarlar (Joyce, Beckett), düşünce bakımından yarı felçli bir İrlanda'dan söz edebildiler ve Kilise'nin bunda ağır sorumluluk payı bulunduğunu ileri sürdüler.

GÜZEL SANATLAR

Bini aşkın megalitik anıt, İ.Ö. 4000 yıllarına doğru tarıma geçilmesiyle başlamış olan uygarlığın zenginliğine tanıklık eder. Newgrange, Knowth, Dowth, Creevykeel' deki anıtlar en etkileyici olanlardır. Tunç çağının (İ.Ö. 2500 - İ.Ö. IV. yy. dolayları) ayırtedici özelliği, 1800'e doğru, usta bir işçiliğin ürünü olan altın eşyaların çoğalmaya başlamasıdır. Hallstatt kültürüyle ilişkilerin VII. yy. sonuna doğru kurulduğu sanılmaktadır, ama demir kullanımı ancak İ.Ö. III. yy.'a doğru yaygınlaşır; La Tène kelt sanatı, en parlak örneklerinden bazılarını bu dönemde vermiştir: bronz fibulalar, at gemleri ve çeşitli motiflerle süslü diskler (Dublin Ulusal müzesi).

Erken Ortaçağ (VII. - XI. yy.) hıristiyan sanatı, İskoçya ve İngiltere'dekine koşut bir dinsel atılıma bağlıdır. Kiliseler ahşaptan yapıldığından bu dönemden kalan mimarlık yapıtları pek fazla değildir. Yine de Gleann da Locho'da olduğu gibi, bazı yuvarlak kuleler ve taştan küçük capella kalıntıları vardır. Taş üzerine heykelciliğin başlıca uygulama alanları mezar taşları, kilise süslemeleri, özellikle de, merkezi bir halkayla çevrelenmiş, gövdesi ve kolları konusunu Kutsal Kitap'tan alan kabartmalarla süslenmiş haçlardır (Cluain mic nois ve Kelles haçları). Maden sanatında, "Tara" fibulası (Dublin) gibi yaldızlı gümüş, telkâri işlemeli, sarmallarla ve hayvan biçiminde girift bezemelerle süslü mücevherler üretildi. Ayrıca çanlar (Belfast'ta St Patrick'in çanı), kutsal emanet sandıkları, çok değerli ayin eşyaları (Ardagh kupası) ve dinsel geçitlerde kullanılan haçlar da üretilmiştir. VIII. yy. sonundan başlayarak iskandinav kökenli süs öğeleri ortaya çıktı. Ama irlanda sanatı daha çok tezhipli elyazmalarıyla ünlüdür. Çoğunlukla İnciller'i içeren bu yapıtların en ünlüleri arasında *Durrow kitabı*, *Kelles kitabı*, *Armagh kitabı* (Dublin), *Lindisfarne kitabı* (Londra) ve *Echternach İncilleri* (Paris) sayılabilir. VII. yy. sonu ve VIII. yy. başında gerçekleştirilen bu elyazmaları, üsluplaştırılmış insan ve hayvan resimleriyle süslüdür. Ayrıca aralarında, karolenj dönemi sanatını da etkileyen dama, sarmal, girişik bezemeler ve kıvrıkdal motifleriyle süslü sayfalar yer alır.

İrlanda sanatı daha roman döneminde özgünlüğünü büyük ölçüde yitirdi. XII. yy.'da Cîteaux tarikatına bağlı büyük manastırlar yapıldı: Mellifont, Jerpoint, Boyle vb. Öteki tarikatlar ise (augustinusçular, fransiskenler, dominikenler) XIII. yy.'dan başlayarak devreye girdiler. Clonfert katedrali'nde roman (oymalı taçkapı) ve gotik üslubu birlikte görülür. Dublin'deki St Patrick katedrali, Caiseal Mumhan ve Cill Cloinningh katedralleri, Sligeach'taki fransisken manastırı gotik üslupta yapılmıştır. Bu dönemde, ülke tahkimli şatolarla korunuyordu: Carrickfergus (XII. yy. sonu), Luimneach, Baile Atha Truim, Roscommon, Blarna, Bunratty (XV. yy.) vb. Kimi yerlerde bu tür şatoların yapımı XVII. yy.'a kadar sürdü.

Çoğu yabancı olan bazı portreciler bir yana bırakılırsa resim sanatı XVI. ve XVII. yy.'larda fazla bir varlık gösteremedi. 1745'e doğru Dublin derneği okullarının açılması Nathaniel Hone (1718-1784), Thomas Hickey (1741-1824) ve James Barry* gibi yetenekli sanatçılar kuşağının yetişmesini sağladı. 1823'te kurulan Royal Hibernian Academy, bir dizi manzara ressamının büyük bir atılım gerçekleştirmesine rağmen, aralarında sir Martin Archer Shee (1769-1850), William Mulready*, Francis Danby (1793-1861) ve daha sonra sir William Orpen'ın (1878-1931) bulunduğu en iyi ressamların, çalışmalarını İngiltere'de sürdürmelerini engelleyemedi. 1920'li yıllarda, Jack B. Yeats'in (1871 -1957) temsil ettiği romantik akıma bağlı sanatçılar, kendilerini kısa süre içinde, Avrupa sanat akımlarıyla karşı karşıya buldular: Mainie Jellet (1896-1943) ile kübizm; daha sonra, Colin Middleton (doğm. 1910) ve Louis le Brocquy (doğm. 1916) ile anlatımcılık, özellikle de Patrick Scott (doğm. 1921) ve Cecil King (doğm. 1921) tarafından temsil edilen soyutlama.

İrlanda mimarlığında XX. yy. başlarında belli başlı iki akım görüldü: yenigotik ve yeniklasik. Yeniklasik mimarlığın en ünlü temsilcileri Thomas Cooley (1740 -1784) ve James Gandon'dur (1743-1823). Özellikle Dublin'deki Air Terminal'i (1937 -1941) yapan Desmond Fitzgerald ve aynı kentteki otobüs garajını (1949-1952) gerçekleştiren Michael Scott, modern mimarlığın en ünlü temsilcileridir.

MÜZİK

Tümüyle İrlanda'ya özgü iki tür müzik vardır: kilise müziği ve halk müziği. Temelinde, doğaçlamayla zenginleştirilen pentatonik ezgilerin yattığı her iki türde de, eşlik çalgısı, ulusal çalgı arptır. Dans da önemli bir yer tutar.

Roma kilisesi, ancak, ilk istilacılardan (Norveçliler, IX. yy.) sonra bu gelenekleri zayıflatmayı ve dinsel/kültürel yaşamı belli normlara bağlamayı başardı.

Anglonormanlar'ın XII. yy.'da kurduğu egemenlikten sonra, irlanda müziğine yabancı öğeler karışmaya başladı. Reform, dinsel irlanda müziğini de etkiledi ve XVII. yy.'ın ilk on yılında belirgin bir ingiliz etkisi yerleşti. XVIII. yy.'da, ingiliz müziği, -Händel'in *Messiah* oratoryosunun 1742'de ilk kez seslendirildiği- Dublin ve Belfast gibi büyük kentlerde yerleşti. XIX. yy.'da ingiliz müziğinin geçici olarak etkisini yitirmesi, ingiliz tarzında beste yapan İrlanda kökenli müzikçilerin azalmasına yol açtı. Piyano için noktürnün yaratıcısı John Field (1782-1837), Michael William Balfe (1808-1870), William Vincent Wallace (1812-1865), Robert Prescott Stewart (1825-1894) ve Charles Stanford (1852 -1924), ilk ulusal bestecilerdir. Victor Herbert (1859-1924) ise, amerikan operetinin öncüsü olarak, ünü ülkesinin dışına en çabuk taşan irlandalı bestecidir.

1921'de İrlanda'nın bağımsızlığına kavuşması, Dublin ve Belfast'ta senfoni orkestralarının kurulmasıyla özerk bir müzik yaşamının başlamasını ve yetenekli bestecilerin yetişmesini sağladı. Bunların bazıları İrlanda halk müziğinden yararlandı: John F. Larchet (1884-1967), Ernest John Moeran (1894-1950), Thomas C. Kelly (doğm. 1917), Archibald J. Potter (doğm. 1918), Seán Ó Riada (1931-1971), Seóirse Bodley (doğm. 1933). Bazıları da, dizisel-cilik ve elektroakustik gibi çağdaş besteleme yöntemlerini benimsediler: Edgar M. Deale (doğm. 1902), Aloys G. Fleischmann (doğm. 1910), Denis Apivor (doğm. 1916), Gerard Victory (doğm. 1921), John Kinsella (doğm. 1932).

İRLANDA a. (öz. a. *İrlanda*'dan). [Tamlayan olarak] İrlanda'ya ilişkin, İrlanda ile ilgili.

—El. sant. *İrlanda işi* ya da *Curragh işi*, tığla yapılan bir tür gipür. ("Kaba" irlanda işinde motifler yüksek kabartma olarak işlenir, "ince" irlanda işindeyse zemini küçük motifler bezer. Bu iş, ilk kez 1846'da İrlanda'da yapılmıştır.)

İrlanda atı
(Irish Draught)

Lauros-Giraudon

Sone (1839)
William Mulready'nin
ahşap üzerine resmi
Victoria and Albert Museum, Londra

—İçit. *İrlanda kahvesi*, üçte biri sıcak kahve, üçte biri irlanda viskisi ve üçte biri taze kremadan oluşan alkollü içki.

—Paleogr. *İrlanda yazısı*, İrlanda'da VI. yy.'dan XII. yy.'a kadar kullanılan yazı; "yarı onsiyal" denilen ilk küçükharften türemiştir. (İrlanda yazısının başlıca iki biçimi vardır; iri bir yuvarlak yarı onsiyal ve bir sivri küçükharf.)

—Zool. *İrlanda atı*, İrlanda'da yetiştirilen ve safkan ingiliz atlarıyla koşum atlarının melezlenmesinden doğmuş olan ünlü spor ve binek atı ırkı. ‖ *İrlanda ırkları*, İrlanda'da yetiştirilen çeşitli köpek ırklarına (terye, mavi terye, su epanyölü, tazı ve setter) verilen ad.

İrlanda Cumhuriyetçi kardeşliği, ing. *Irish Republican Brotherhood*, İrlanda'nın bağımsızlığı için mücadele amacıyla 1858'de O'Mahony tarafından ABD'de kurulan İrlanda Devrimci hareketi. İrlandalı sürgünleri bir araya toplamayı ve milliyetçi hareketi ülke dışından İrlanda'ya sokmayı amaçlayan bu hareketin militan kadrosu Fenianlar'dan oluşuyordu. 1866 -67 eylemlerinin başarısızlığı, hareketi devrimci eylemle parlamenter eylem arasında tereddüte düşürdü. Örgütün merkezi artık ABD'de değil İrlanda'daydı. Böylece örgüt irlandalı öbür güçlerle ilişkiye geçebilecek ve çekirdek gruplar kurabilecekti. Ama devrimci ilişkileri nedeniyle ulusal piskoposluk tarafından her zaman kuşkuyla karşılandı. Cumhuriyetçi kardeşlik, Home Rule yanlısı hareketi destekledi ve Parnell'in İrlanda partisi'yle sınırlı bir anlaşmaya vardı; özellikle Tarım birliği'nin, sonra Gael birliği'nin kurulmasına ve başarısına katkıda bulundu. Sinn* Féin hareketinin en dinamik kesiminin esin kaynağı olan Cumhuriyetçi kardeşlik, 1913'te İrlandalı gönüllüler hareketini destekledi. Devrimci gelenek 1880'den başlayarak hareketten ayrılan terörist grup "Yenilmezler" ile sürüp gitti. Paskalya 1916 ayaklanması bu grup aracılığıyla örgütlendi. Cumhuriyetçi kardeşlik'in tarihi, o dönemden başlayarak Sinn Féin partisi'yle kaynaştı.

L. L.

İrlanda işi dantel
bir bluz önünden
ayrıntı (1912)
Dekoratif sanatlar müzesi, Paris

İRLANDA denizi, Atlas okyanusu'nun Büyük Britanya ile İrlanda arasında oluşturduğu, az derin (– 272 m) kenar denizi. Tabanın su düzeyi üstüne çıkmasının sonucu oluşan birkaç adanın (örneğin Man ve Anglesey) sıralandığı İrlanda denizi, Kuzey kanalı (K.'de) ve Saint George kanalıyla (G.'de) okyanusa bağlanır.

İRLANDA DİLİ a. İrlanda'da konuşulan, ada keltçesi öbeğinden dil. (Eşanl. İRLANDA GAELCESİ.)

—ANSİKL. Dilbil. Keşişlerin aktardığı latince öğeler içermesine karşılık, irlanda dili en iyi korunmuş, en eski biçimleri ve ede-

biyatı bulunan kelt dilidir. Hint-avrupa dillerindeki *s* ve *kw*, britonca öbeğinde *h* ve *p* biçiminde evrim gösterirken irlanda dilinde, olduğu gibi kalır, irlanda dilinde *sean* (eski, yaşlı) / britonca öbeğinde *hen;* welsh dilinde *cen* (kafa) / bretonca welsh ve kernuak dillerinde *pen.* Eski irlanda dili, ogham denilen harfleri kullanan yazıtlarla tanınır (İ.S. V. ve VI. yy.'lar). Yorumlar ve dinsel metinlerde kullanılan latin abecesi V. yy.'da benimsendi. İngilizcenin egemenliğindeki irlanda dili, Eire Cumhuriyeti'nin kurulduğu sırada (1922) ortadan kalkacak denli gerilemişti.

Eski irlanda şiirinin bilgin ve aristokrat bir niteliği vardır. Bu tür, övgü söylevleri ve ağıt şiirleri yazan profesyonel ozanların, "filid"lerin yapıtıdır. XI. yy., irlanda efsanesini oluşturan destanların ortaya çıktığı çağdır. En eski elyazmalarının XII. yy.'dan daha eski olmamalarına karşılık, bu yapıtlar kelt mitolojisinden izler taşır ve hıristiyanlık öncesi bir toplumu betimler. *Táin* Bó Cúailnge* bir talanı *Aeneis* havasında anlatır. *İmram Brain*'ın kadınlar kenti, *Navigatio Brendani*'nin harikaları, Etaine'in iki kocasının attığı zarlara bağlı olan yazgısı, bolluğu görünce iyileşen obur kral *(Aislinge Meic Con Glinn)*, Ossian'ın avarelikleri usanmadan yinelenen konulardandır. Şiirde üç çevrim ayırt edilir: mitoloji çevrimi, IX. ve X. yy.'larda iskandinav işgalcilere karşı sürdürülen savaşı anlatır; Ulaid çevrimi, Ulster'in öteki eyaletlerle yaptığı savaşların öyküsünü kapsar; Fenianlar çevrimi olan üçüncü çevrim, Finn'i ve savaşçı çetesini, hem şair, hem de savaşçı olan oğlu Oisin'i (Ossian) anlatır. XVI. yy.'da ingilizce yayımlanan bu yapıt büyük bir başarı kazandı ve XVIII. yy.'da Macpherson'ın "ossiancı" şiirlerinin esin kaynağı oldu.

Filidler'i izleyenler, bir prensin resmi koruması altına girerek ona övgü şiirleri yazan ve soyağacını tutan resmi şairlerdir. XVI. yy.'da Elizabeth I'in kraliçeliği sırasında irlanda dili ve edebiyatı gerileme dönemine girdi. Bununla birlikte, geçmişe özlemin, doğa tutkusunun ve daha o zamandan modern sayılabilecek bir yurtseverliğin dile getirildiği bir edebiyat okulu varlığını sürdürdü. Düşüş, XIX. yy.'da, 1846-1848'deki büyük kıtlık sırasında hızlandı. İngilizceyi kullanan milliyetçilerin Gael birliği'ni kurarak (1893) ulusal dili canlandırmaya girişmeleriyle bir yeniden doğuş başladı. Bugün İrlanda'da yaklaşık 334 000 kişi gaelceyi günlük yaşamda kullanmakta ve bu insanların sayısı zaman geçtikçe hızla azalmaktadır. Bu 334 000 İrlandalı'dan çoğu "Gaeltacht"ı (Gael birliği) oluşturan batı kıyısındaki yedi yönetim biriminde toplanmış halde yaşamakta ve bu dili okullarda öğrenmektedir.

İRLANDA ÖZGÜR DEVLETİ, İrlanda'nın, Londra antlaşması'yla (aralık 1921) Birleşik krallık'a bağlı kalan 6 Ulster yönetim bölümü dışındaki bölümünün resmi adı (Londra antlaşması, 1937 Anayasası çıkarılıncaya kadar İrlanda'ya sömürge statüsü vermişti.)

İRLANDA PALE'İ. Tar. Doğu İrlanda'da bölge, başkenti Dublin'di. İngiliz yasalarına bağlıydı ve büyük çapta sömürgeleştirilmişti. Sınırları, ingiliz nüfuzunun dalgalanmalarına göre değişti. Elizabeth I döneminde, adanın tümüylü fethedilmesinden sonra ortadan kalktı.

İRLANDALI sıf. ve a. İrlanda halkından olan.

◆ a. Tamlayan olarak, İrlandalılar'a, İrlanda'ya ilişkin: *İrlandalı şarkıcı.*

İRM Etol. Kendiliğinden doğan başlatma hareketi anlamına gelen ingilizce *Innate Releasing Mechanism* deyiminin kısaltması.

İRMAN a. (fars. *irmān*). *Esk.* **1.** Arzu, istek. **—2.** Davetsiz konuk, istenmeyen konuk. **—3.** Pişmanlık. **—4.** *İrman-hane, irman-sera* ya da *irman-saray,* konuk evi, dünya. || *İrman-har,* istekli.

◆ sıf. **1.** Eğreti. **—2.** Dalkavuk.

İRMİK a. (esk. türkç. *yarmak*'tan). Tahıl tanelerinin, özellikle sert buğday tanelerinin ıslatılıp kurutulduktan sonra öğütülmesiyle elde edilen az çok iri taneli un: *İrmik helvası. İrmik çorbası.* (Bk. *ansikl.* böl.) || *İrmik kepeği,* irmiğin una dönüştürülmesi sonucunda kalan artık.

—Mutf. *İrmik çorbası,* irmikle yapılan bir tür çorba. (İrmik, kaynamakta olan et suyuna ya da suya azar azar dökülerek ilave edilir ve top top olmaması için kaynayıncaya değin karıştırılır. Piştikten sonra limon ve yumurtayla terbiye yapılır.) || *İrmik helvası* → HELVA. || *İrmik lokması,* irmikle yapılan lokma türü tatlı bir yiyecek. (İrmik yağda meyanesi gelinceye değin kavrulduktan sonra üzerine soğuk su dökülerek karıştırılır ve içine birkaç yumurta kırılıp teker teker yedirilir. Elde edilen hamur küçük parçalara bölünüp yağda kızartılır ve soğuk şerbete atılır. Soğuk su yerine süt de konabilir.)

—ANSİKL. İrmik, kabuklu (esmer) ve kabuksuz (beyaz) irmik olarak ikiye ayrılır; kabuklu irmikte biraz tohum kabuğu kalır.

Glutence zengin, besleyici ve hafif olan irmik, çorba, sebze ve tatlı pişirmekte kullanılır. Bazı ülkelerde kuskus yapmaya yarar. Mısır irmiğinden *polenta* yapılır.

—Değirmenc. *Esmer irmik kepeği,* irmik temizleme işlemi sırasında meydana gelir ve tanenin kabuğundan parçacıklarla birlikte, az miktarda tane parçacıklarının da yapışık kaldığı kepekli irmiklerden oluşur. *Beyaz irmik kepeği,* irmik öğütme işlemi sırasında elde edilir ve tanenin iç kısmını oluşturan hücrelerin çeper parçacıklarını içerir.

İRMİNGER akıntısı (danimarkalı okyanusbilimci C. L. C. *İrminger*'in [1802-1888] adından), Atlas okyanusu'nun kuzeyinde deniz akıntısı, Kuzey Atlas okyanusu sapmasının kuzey-batı ucu (→ GULF -STREAM akıntısı); İzlanda ve Grönland'ın güney kesiminde saat ibresine ters yönde akar.

İRMİNSUL, çok büyük bir ağaç gövdesinden yapılmış sütun biçiminde germen putu. Günümüzde de, dünyanın mihverinin bir ağaç olduğu düşüncesi Laponlar'da görülür. Charlemagne Saksonya'da bu putlardan birini yıktırmıştı (772).

İRNERİUS, italyan hukukçu (Bologna 1050'ye doğr. - *ay. y.* 1130'dan önce). Roma'da roma hukuku dersi verdi, daha sonra, 1084'e doğru Bologna'da kısa sürede ün kazanan bir okul açtı. Noter kâtipleri için bir formül kitabı ve roma hukukuyla ilgili ilk ortaçağ yapıtı olan *Summa codicis* adlı bir kitabı yazdı.

İROİSE denizi, Bretagne (Fransa) kıyılarında kenar denizi. K.'de Ouessant ile Molène adası, G.'de Sein karayolu arasında aşındırmanın oyduğu, çökmüş bir deniz kolu oluşturur. Brest oluğu Brest karayoluna bağlanır.

İROKO a. Tropikal Afrika ormanlarında yetişen ve sarı-kahverenginden koyu kahverengiye kadar değişik renkte, genellikle kaba dokulu, hafifle yarı ağır arası, kolay işlenen bir odun veren büyük ağaç. (Dış doğrama, gemi inşaatı, iç dekorasyon işlerinde kullanılan bu ağaç, Kamerun, Fildişi Kıyısı, Gana ve Nijerya'dan ihraç edilir. Bil. A. *Chlorophora excelsa;* dutgiller familyası.) [Eşanl. KAMBALA.]

İRON a. (fr. *irone*). Org. kim. Menekşe ve zambak esansında bulunan metiliyononların genel adı (α-izomeri, menekşenin temel bileşenidir). [→ İYONON.]

İRON KNOB, Güney Avustralya'da, Eyre yarımadasının kuzeyinde maden merkezi. Oranı % 60'ı geçen hematit yatağı. Cevher Port Kembla'ya ve Newcastle'a ihraç edilir.

İRONİ a. (fr. *ironie*). Ed. Nesneleri birbirine karşıt adlarla adlandırmaya dayanan ve Aristoteles'in karşıtlama ile eş tuttuğu retorik sanatı.

—ANSİKL. Ed. Kökeni sokratesçi ironiye dayanan bir retorik sanatı olarak ironi, okuyucuda gülünç ya da eleştirici bir etki yaratmayı ve iki öğe arasındaki karşıtlığın tam olarak anlaşılmasını amaçlar. XVIII. yy. yazarları, XIX. yy. yergi yazarları, Anatole France, Renan, Alain ironiden yararlandılar ve bu sanat onlarda genellikle titiz bir kuşkuculuğun ifadesiydi. Daha genel olarak ironi, her yapıtın oluşumunda yer alan karşıtlıktır: örneğin, Sophokles' in *Oidipus*'ta örneğini verdiği trajik bir ironiden, ve Friedrich von Schlegel'e göre, öznel olmakla birlikte nesnelliğe bağlı kalan bir yapıtın ikiliğini göstermek üzere, romantik ironiden söz edilebilir. New Criticism akımı da, her türlü dilsel yaratmanın taşıdığı gerilimi ve ikiyanlılığı belirtmek için bu kavramın kullanımını genelleştirmiştir.

İRONSİ (Johnson T. U. AGUİYİ—), nijeryalı subay ve devlet adamı (Doğu bölgesi 1924 - İbadan yakınında 1966). 1965'te ordu komutanı, ocak 1966'da sir Abubakar Tafawa Balewa'yı deviren hükümet darbesinden sonra devlet başkanı oldu. General Gowon'u iktidara getiren 29 temmuz 1966 darbesi sırasında öldürüldü.

İRONSİDE (William Edmund, 1. — *baronu*), ingiliz mareşal (İronside, Grampian, 1880 - Londra 1959). 1918'de general oldu, İtilaf devletleri'nin Arhangelsk'e yaptığı seferi yönetti (1919), daha sonra İstanbul'da İtilaf devletleri kıtalarının komutanlığını yaptı. Hindistan'da görevde bulunduktan sonra 1936'da Ortadoğu'daki ingiliz kuvvetlerinin başına atandı. 1938'de Cebelitarık genel valiliği yaptı ve 1939'da denizaşırı kuvvetler genel denetmeni oldu. Daha sonra imparatorluk genel kurmay başkanlığına getirildi. Dunkerque savaşı'ndan sonra (haziran 1940) bu görevden ayrılarak yurtiçi kuvvetler başkumandanlığına başladı; kısa süre sonra bu görevden ayrıldı. Mareşal oldu, 1941'de Lordlar kamarası üyeliğine getirildi.

İronside, Prens Rupert'in Cromwell'e taktığı ad; bu adı püritenler bir onur payesi olarak yücelttiler. (Pontefract savaşı'ndan sonra bu ad generalden ordusuna geçti, ama iç savaş sırasında az kullanıldı.)

İROQUOİLAR, Saint Lawrence, Susquehanna vadilerinde ve Erie, Ontario ve Huron gölleri kıyılarında yaşayan Kuzey Amerika Kızılderilileri. "İroquoi", algonkin dilinde "engerek yılanı" anlamına gelen bir deyimdir. Aslında, İroquoilar kendilerine "uzun ev insanları" derler. Bu ad, onların matriklan biçiminde örgütlenmelerinden ve geniş aileler halinde bu tip konutlarda (uzun ev) oturmalarından kaynaklanır. Bu matriklanlar, beş kabile ya da ulus (Mohawklar, Oneidalar, Onondagalar, Cayugalar, Senecalar) oluşturmaktaydı. Topluluğun büyük meclisi, matriklan başına bir tane olmak üzere, 50 bilge ya da sachem'den meydana geliyordu. Böylece, azınlıkların ifade özgürlüğünü de güvenceye alan bu karar süreci, Kuzey Amerika Kızılderilileri'nin en gelişmiş siyasal sistemi sayılır.

Çiftçilik, balıkçılık ve kürk hayvanı avcılığı yapan İroquoilar, kürk ticareti konusunda kendilerini özellikle Huronlar*'la rekabete iten beyaz sömürgecilerle karşılaşıncaya (XVII. yy.) kadar barış ve huzur içinde yaşadılar. Önce Hollandalılar'la, sonra da İngilizler'le ittifak kuran İroquoilar, Huronlar'dan destek gören Fransızlar'ın güneye doğru yayılmalarına karşı koydular. Bu hırpalama ve kıyım savaşı, 1635'ten 1701'e kadar sürdü. Bağımsızlık savaşından sonra, İroquoilar Kana'daya çekildiler ya da Missouri'ye sürüldüler.

İROQUOİLAR DİLİ a. Kuzey Amerika

yerli dilleri ailesi. Saint Lawrence vadisinde (Mohawklar), Erie ve Ontario gölleri kıyılarında (Senecalar) ve Apalaşlar'ın güneyinde (Cherokeeler) konuşulur.

İRRASYONALİST a. Fels. (fr. *irrationaliste*). → AKILDIŞICI.

İRRASYONALİZM a. Fels. (fr. *irrationalisme*). → AKILDIŞICILIK.

İRRASYONEL sıf. (fr. *irrationnel*). → AKILDIŞI.
—Arit. ve Ceb. ORANDIŞI'nın eşanlamlısı.

İRREDENTİSMO a. (ital. sözc.; *irredento*, kurtarılmamış'tan). Tar. 1866-1918 arasında Avusturya-Macaristan'ın elinde kalan "kurtarılmamış" topraklar (Trentino, İstria, Dalmaçya), daha sonra da italyan sayılan tüm topraklar üzerinde hak iddia eden hareket. (1870'ten sonra ortaya çıktı.)
—ANSİKL. İrredentismo, 1877'de, *Associazione in pro dell'İtalia irredenta*'nın kurucusu İmbriani'nin başlattığı, Risorgimento'ya bağlı siyasal bir harekettir. Başta Crispi hükümeti olmak üzere çeşitli hükümetlerin baskı altında tuttuğu "Trento e Trieste" komiteleriyle "Dante Alighieri" derneği bünyesinde etkinlik gösterdi. XX. yy.'ın başında bu hareket, irredentismoyu sosyalizmle birleştiren D'Annunzio'nun önayak olmasıyla, yeni bir boyut kazandı. Üçlü ittifakın zayıflamasına ve gizli Londra antlaşması'ndan sonra İtalya'nın İtilaf devletleri yanında savaşa girmesine (1915) katkıda bulundu. Wilson'un verilen sözlerin aynen yerine getirilmesine karşı çıkması (1919) hareketin yeniden canlanmasına yol açtı; D'Annunzio *ardito*'larıyla Fiume'yi işgal etti (eylül 1919); daha sonra, iktidara gelen faşistler, hareketin amaçlarına sahip çıktılar ve Fransa'dan, özellikle Nice, Savoie, Korsika ve Tunus'u istediler.

İRREDENTİSTA sıf. ve a. (ital. sözc.). İrredentismo hareketine bağlı olan.

İRRİGATÖR a. (fr. *irrigateur*). Tıp. Organizmadaki boşlukları yıkamaya ya da bunlara sürekli su şırınga etmeye yarayan aygıt. (Genellikle başlıca parçası bir şırıngaya ya da bir perfüzyon düzeneğine bağlı delikli kauçuk bir borudur [dren].)

İRS a. (ar. *irs*). **1.** Kalıtım, soyaçekim. **—2.** *Esk.* Ölen bir kişinin vârislerine bıraktığı para ya da mal.
—İsl. huk. Bir kişiye mirasçı olma, mirasçılık durumu. (İrs, fıkıhta akrabalığa, nikâha ve köleler üzerindeki hakka dayanır. Bir müslümanın mirasçısı yoksa tüm mirası hazineye kalır. Mirasçı, miras bırakanın ölümü sırasında sağ olmalı ve mirasçı olmasına engel bir durumu olmamalıdır. Kölelik, mirasçısını öldürmek, din ve ülke aynılığı mirasçılığa engel durumlardır.)

İRSA a. (ar. *irsā'*). *Esk.* **1.** Geminin demir atması. **—2.** Sağlamlaştırma, sabitleştirme. **—3.** *İrsa etmek,* kuvvetlendirmek, sağlamlaştırmak. || *İrsa olmak,* kuvvet kazanmak, sağlamlaşmak.

İRSAD a. (ar. *irsād*). *Esk.* **1.** Hazırlama, hazır olma, hazır etme. **—2.** Yıldızları gözleme; gözlem yapma.
—Ed. Divan şiirinde kafiyeyi, eski düzyazıda seciyi oluşturan sözcüklerden önce, onların gelişini açıkça belirtir nitelikte sözler kullanma. (*"Elemin Kays'a kıyas etme dil-i mahzunun / Yok idi aklı ne derdi var idi Mecnun'un"* [Mahzun gönlün acılarını Kays'ınkilerle karşılaştırma. Mecnun'un aklı olmadığı için derdi de yoktu] [Baki]. Bu örnekte *"Kays"*, *"elem"*, *"dil-i mahzun"*, *"yok idi aklı"*, *"derd"* sözlerinden *"Mecnun"* kafiyesinin geleceği kestirilmektedir.)
—İkt. tar. Osmanlılar döneminde, beytülmale ait bir mülkün gelirinin başka bir işe tahsis edilmesi. (Bu tür mülklere "mirsad" ya da "tahsisat kabilinden vakıf" ya da yalnızca "tahsisat" denilirdi.) || *İrsad-ı gayri sahih,* hazineye ait bazı gelirlerin, hazine giderleri dışında kullanılması. || *İrsad'ı sahih,* hazineye ait bir gelirin hazine giderleri içinde olan bir işte kullanılması. (İrsad-ı sahih iptal edilemezdi. Ancak, padişahın emri ile bu tür gelirler de başka işlerde kullanılabilirdi.) || *İrsad-ı vakf,* hazineden alacağı olan bir kimseye, beytülmala ait bir mülkün gelirinin tahsis edilmesi.

İRSAL a. (ar. *irsāl*). *Esk.* **1.** Gönderme, yollama. **—2.** Bırakma, salıverme. **—3.** Elçi gönderme.
—Ed. *İrsal-i mesel,* İRAD'-I MESEL'in eşanlamlısı.

İRSALAT çoğl. a. (ar. *irsāl*'in çoğl. *irsalāt*). *Esk.* Gönderilen şeyler, yollananlar, gönderiler.

İRSALİYE a. (ar. *irsāl* ve *-iyye*'den *irsāliyye*). *Esk.* **1.** Bir yere gönderilen eşya ya da malların listesi. **—2.** *İrsaliye mektubu,* gönderilecek olan malların cins ve miktarlarını, hangi yollarla gönderileceğini belirten senet, belge.
—İkt. tar. *İrsaliye hazinesi,* Osmanlılar'da, taşradan hükümet merkezine gönderilen paralar için kullanılan deyim. (Bu paraların bir bölümü devlet, bir bölümü de padişah adına gönderilirdi.)
—Mal. Mukataa* bedelleri ve hükümet merkezine gönderilen bazı paralar için kullanılan terim. || Bir tahsildarın, aldığı parayı vezneye yatırdığını ya da bir paranın gönderildiğini belirten yazı.

İRSEN be. (ar. *irs*'ten *irsen*). *Esk.* **1.** Kalıtımsal olarak, soya çekimle ilgili olarak. **—2.** Miras yoluyla.

İRSİ a. (ar. *irs* ve *-ī*'den *irsī*). → KALITIMSAL.

İRSİYE sıf. (ar. *irsī*'nin dişl. *irsiyye*). *Esk.* Mirasla ilgili, kalıtımsal: *Emraz-ı irsiye* (kalıtım yoluyla geçen hastalıklar).

İRSİYET a. (ar. *irs* ve *-iyyet*'ten *irsiyyet*). KALITIM'ın eski eşanlamlısı.

İRŞADİ, asıl adı **Şeyh Talip, Derebeyizade Helvacıoğlu Ahmet** de denir, türk mutasavvıf ve şair (Bayındır, İzmir, 1819 - Kilitbahir, Çanakkale, 1880). Uşşaki tarikatındandı. Bu tarikatın irşadiye kolunu kurdu. Balıkesir, Çanakkale yörelerinde öğretisini yaydı. Yolunu tutanlar onun gibi saç ve sakallarını uzatıyorlardı. Tasavvuf konularını işleyen şiirleri *Divan*'ında derlenmiştir.

İRŞAT a. (ar. *rüşd*'den *irşād*). *Esk.* **1.** Doğru yolu gösterme, uyarma. **—2.** *İrşat etmek,* uyarmak, doğru yolu göstermek.
—Tasav. Şeyhin (mürşit) müride, Tanrı yolculuğunda önderlik etmesi.

İrşat, 1906-1908 yılları arasında Bakü'de, önce haftalık, sonra günlük olarak azerice yayımlanan gazete. Başlığının altında "Adalet, hürriyet, müsavat" yazısı bulunan gazetenin sahibi Ağaoğlu* Ahmet Bey'di. Dr. Neriman Nerimanov, Resulzade Mehmet Emin Bey, ünlü besteci Üzeyir Hacıbekov* vb.'nin yazdığı *İrşat*, yayımlandığı süre içinde Azerbaycan müslüman halkı üzerinde etkili oldu.

İRŞEVE → ORSOVA.

İRTEM (Süleyman Kâni), türk yönetici (Selanik 1875 - İstanbul 1945). Mülkiye mektebi'ni bitirdikten (1896) sonra kaymakamlık, mutasarrıflık, valilik yaptı. İstanbul valisi olarak görev yaptığı (1917-1918) sırada Damat Ferit Paşa hükümetince valilikten alındı. Çeşitli gazetelere tarih konularıyla ilgili yazılar yazdı. *Boğazlar meselesi* (1936) ve *Türk kemankeşleri* (1938) adlı kitapları basıldı.

İRTEMİT a. (fr. *irhtémite;* Fas'ta bir köy adı *İrhtem*'den). Miner. Kalsiyum ve magnezyum arsenat; monoklinik sistemde yer alır.

İRTİAB a. (ar. *ruʿb,* korku'dan *irtiʿab*). *Esk.* Korkma, korku duyma: *"Sanki leylin zılâl-i hâmûşu / Canlanır pîş-i irtiabımda"* (Tevfik Fikret).

İRTİAŞ a. (ar. *raʿşe,* titreyiş'ten *irtiʿāş*). *Esk.* Titreme, ürperme, sarsılma: *İrtiaş-ı mest* (sarhoşça titreyiş).

İRTİBAT, -tı (ar. *irtibāt*). **1.** Bir yerle, bir kimseyle kurulan bağ; bağlantı: *Yoğun kar yağışı nedeniyle birçok köyle irtibat kesildi. Bir kimseyle irtibat kurmak.* **—2.** Bir şeyin başka şeyle ilgili, ilişkili olması; bağlantı, münasebet: *Fikirleri arasında hiçbir irtibat yok.*
—Ask. Komutanlığın farklı kademeleri, değişik sınıflar ve komşu birlikler arasındaki bağlantıların sürekliliğini sağlamak amacıyla yapılan düzenlemelerin tümü. — Komutanlık, karargâh ve kurumlar arasındaki iletişimi sağlamak için kurulan bağlantı. || *İrtibat hendeği,* savunmada avcı boy çukurlarını, mevzileri, tahkimatı birbirine bağlayan, birbirinden ötekine yardımı ve hedef göstermeden geçişi sağlayan hendek. || *İrtibat subayı,* komutanlık, karargâh ve birlikler arasında iletişim ve eşgüdümü sağlamak üzere görevlendirilen subay. || *İrtibat yolu,* ana yolları birbirine bağlayan tali yol. || *Karargâh irtibatı,* karargâh subaylarının kendi aralarında, kendi komutanlıkları adına kurdukları bağlantı. || *Komutanlık irtibatı,* çeşitli düzeydeki komutanlıkların karşılıklı görüşerek gerçekleştirdikleri bağlantı. || *Muhabere irtibatı,* çeşitli iletişim araçları (haberci, ateş, ışık, posta güvercini, işaret, semafor, bayrak, telli ve telsiz telgraf, telefon, radyo, televizyon vb.) kullanılarak kurulan bağlantı.
—Ask. denizc. Savaşta ve barışta, deniz kuvvetlerini oluşturan çeşitli birimlerin ya da ortak harekâtlarda kara, deniz ve hava kuvvetlerinin arasındaki iletişimi ve bağlantıyı sağlama çalışmalarının tümü. (Bu iletişim ve bağlantı değişik elektronik aygıtlarla [sonar, radar vb.] ya da çeşitli sistemlerle [uydu haberleşme sistemi] gerçekleştirilir. İrtibatın bir amacı da, savaşta düşmanın elektronik aygıtlar kullanmasını engellemek ya da bunu sınırlandırmaktır. İlerleyen elektronik tekniği bu alanda çok değişik sistemlerin gelişmesine yol açmış ve daha güvenli, daha hızlı bir iletişim ağının kurulmasına yardımcı olmuştur.) || *İrtibat gemisi,* düşmanla ilişki kurmada ya da savaş esirlerini değiştirmede kullanılan gemi. || *Top irtibatları,* topçu kulesini, nişancıyı geminin sabit bir bölümüne bağlayan esnek halatların tümü.
—Ask. havc. *İrtibat uçağı,* askeri havacılıkta az sayıda yolcu taşımak için kullanılan hafif uçak.
—Huk. *Davalar arasında irtibat,* ayrı ayrı açılan davaların aynı nedenden doğması ya da biri hakkında verilecek kararın ötekilerini etkileyici nitelikte bulunması. (Bu durumda davaların birleştirilmesi istenebilir.)
—ANSİKL. Ask. Havc. Askeri uçakların kullanımı büyük ölçüde irtibata bağlıdır. Uçakların hızı, meteorolojik koşullar, ortamın elverişsizliği (soğuk ve yükseltide düşük basınç), kimi uçuşlarda kısıtlı özerklik gibi etkenler, bilgilerin hızla iletimini gerektirir. Öte yandan hava araçlarının boyutlarının kısıtlı oluşu, güvenirliği çok önemli olan anten ve borda aygıtlarının yerleştirilmesini güçleştirir. Pilot kontrol merkeziyle (havaalanı kulesi, yaklaşma ya da harekât kontrol merkezi) irtibat kurmak zorundadır. Ayrıca uçağın görevini yerine getirmesi, üsse dönmesi, inişe geçmesi ya da kör iniş yapması için tek yanlı irtibatla ve yer radarlarıyla güdülmesi gerekir. İrtibat kurmak için şu yöntemler kullanılır: çift ya da tek frekans bantlı kiplenmiş işaretler, sayısal işaretler, uzaktan bir

buyruğu görüntüleme ya da bir manevrayı uzaktan kumanda etme, algılama ve seyir için radar işaretleri; fotoğraf ve televizyon teknikleri, hava röleleri ve uydulardan da yararlanılır. İrtibatın güvenliği öbür ordularda olduğu gibi sağlanır (kodlama, şifreleme vb.) ve bu alanda elektronik savaş çok büyük önem taşır.

İRTİCA, -ı a. (ar. *irticā'*). Gericilik: *İrtica hortluyor. İrtica hareketleri.*

—Tar. *İrtica hareketleri,* Türkiye'de çağın gereklerine cevap veremeyen toplumsal yapıyı Batı örneğine göre yeniden düzenleme girişimlerine tepki olarak ortaya çıkan hareketler. (Türkiye tarihinde başlıca irtica hareketleri, Patrona* Halil ayaklanması [bir yanıyla], Kabakçı* Mustafa ayaklanması, Alemdar* vakası, 31 mart* vakası, Şeyh* Sait ayaklanması, Menemen* olayıdır.)

İRTİCA a. (ar. *recā'*, ümit'ten *irticā'*). *Esk.* **1.** Arzulanan şeyin olmasını bekleme, ümit etme. **—2.** *İrtica etmek,* ummak, beklemek. **—3.** *İrtica-yı halas,* kurtulma ümidi.

İRTİCAANE be. (ar. *irticā'* ve fars. *-ane*'den *irticā'āne*). *Esk.* Eskiye dönerek, gericilik edercesine.

İRTİCAC a. (ar. *irticac*). *Esk.* **1.** Çalkalanma, sarsılma, taşıp kabarma. **—2.** *İrticac etmek,* sarsılmak, çalkalanmak. **—3.** *İrticac-ı derya,* deniz kabarması, deniz çalkantısı. ‖ *İrticac-ı adali,* kas sarsılması.

—Esk. gökbil. *İrticac-ı ecrâm,* yıldızların ışıklarının titremesi.

İRTİCAF a. (ar. *recfe,* sarsıntı, deprem'den *irticāf*). *Esk.* çalkalanma, sarsıntı, tahrik.

İRTİCAİ sıf. (ar. *irtica'* ve *-î*'den *irticā'î*). *Esk.* Gerici, gericilikle ilgili.

İRTİCAKÂRANE be. (ar. *irticā'*, fars. *-kār* ve *-ane*'den *irticā'kārāne*). *Esk.* Geriye ya da eskiye dönmeyi isteyene yakışacak biçimde.

İRTİCAL a. (ar. *irticāl*). İçe doğduğu gibi söyleme, çalma; doğaçlama.

—ANSİKL. Ed. Türk halk edebiyatının temeli irticaldi. Birçoğu okuma yazma bilmeyen âşıklar geleneksel temalardan, dil ve biçim özelliklerinden yararlanarak saz eşliğinde irtical yoluyla kolayca şiir üretebiliyorlardı. Atışma, muamma gibi türler âşıkların bu yeteneğine dayanırdı. Aydın kesimin edebiyatı olan divan şiirinde de irtical yoluyla şiir söylemenin başarı olduğu kabul edilirdi. Nazire, hiciv gibi türlerde bu olanaktan yararlanan şairler ustalık sahibi sayılıyordu. Yazılı basının gelişimi irticali çağdışı bir hüner durumuna getirdi.

İRTİCALEN be. (ar. *irticāl*'den *irticalen*). *Esk.* Doğaçtan; hazırlıksız, içten geldiği gibi: *İrticalen şiir şöylemek. İrticalen çalmak, söylemek.*

İRTİCALİ sıf. (ar. *irtical* ve *-î*'den *irticālî*). *Esk.* Doğaçtan; hazırlıksız ve içten geldiği gibi söylenmiş.

İRTİCALİYAT çoğl. a. (ar. *irticāliyye*'nin çoğl. *irticāliyyāt*). *Esk.* Doğaçtan söylenen güzel sözler, şiirler.

İRTİDA a. (ar. *red'*, yasaklama, menetme'den *irtidā'*). *Esk.* Yasak olan bir şeyi yapmaktan sakınma.

İRTİDA a. (ar *ridā'*, örtü'den *irtidā'*). *Esk.* Örtünme, çarşafa bürünme.

İRTİDAF a. (ar. *redif*'ten *irtidāf*). *Esk.* ardına düşme, ardından gitme, takip etme.

İRTİDAT a. (ar. *irtidād*). *Esk.* **1.** İslam dinini bırakarak başka bir dini kabul etme: *"Bu esaslardan irtidadları nasıl izah olunabilir?"* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya). **—2.** *İrtidat etmek,* islam dininden başka bir dine girmek.

İRTİFA, -ı a. (ar. *irtifā'*). *Esk.* **1.** Yükseklik, yükselti. **—2.** Yükselme, yükseklik kazanma. **—3.** Ortadan kaybolma, kalkma. **—4.** İlerleme, terfi etme. **—5.** *İrtifa bulmak,* yükselmek, ilerlemek. **—6.** *İrtifa zaviyesi,* bir şeyin, deniz seviyesi düzlemiyle kendi yüksekliği arasındaki çizginin deniz seviyesi ile oluşturduğu açık. ‖ *İrtifa-yı bahri,* bir yerin deniz seviyesinden yüksekliği, rakım. ‖ *İrtifa-yı kutb,* kutup noktası yüksekliği. ‖ *İrtifa-yı mahsul,* hasat, ürünün toplanması. ‖ *İrtifa-yı töhmet,* kuşkuların ortadan kalkması.

—Esk. gökbil. Bir yıldızın gözerimi düzleminden yukarıya doğru olan açısal uzaklığı. ‖ *İrtifa almak,* gökcisimlerinin yüksekliklerini ölçmek, saptamak. ‖ *İrtifa tahtası,* gökcisimlerinin yüksekliğini ölçmekte kullanılan dairenin dörtte bir biçiminde tahtadan alet. ‖ *İrtifa-yı mersud,* gözle görülebilen, görünür yükselti.

—Esk. sil. *İrtifa dolabı,* YÜKSELİŞ* DOLABI'nın eşanlamlısı.

—Ask. denizc. *İrtifa dolabı,* hedefin uzaklığına uygun olarak bir topun namlu eksenine, ufuk düzlemine göre gereken açısal yükselimi veren ve çeşitli dişli sistemleri içeren mekanizma. (Bu mekanizmaya ya atış kontrol odasından otomatik olarak ya da top başından elle kumanda edilir.) ‖ *İrtifa zaviyesi,* bir topun namlu mihverinin ya da bir güdümlü mermi fırlatıcısının hedefin uzaklığına göre ufuk düzlemiyle oluşturduğu açı.

—Coğ. → YÜKSELTİ.

—Denizc. Bir gökcisminin, ufuk düzleminden başucu noktasına kadar ölçülen açısal yükseklik değeri. ‖ *İrtifa almak,* gökbilimsel gemi seyirlerinde, bir mevki hattını elde etmek için herhangi bir gökcisminin açısal yükseklik değerini sekstantla ölçmek. (Sekstantla doğru irtifa almada, bu sekstantın tüm hatalarının giderilmiş, gerekli düzeltmelerinin yapılmış olması ve değişmez hatasının bilinmesi önemli bir etken oluşturur.) ‖ *İrtifa dairesi,* gözlemlenen gökcisminin başucuyla ayakucundan geçen büyük dikey daire.

İRTİFAEN be. (ar. *irtifā'*'dan *irtifā'en*). *Esk.* **1.** Yükseklikçe, yükseklik bakımından. **—2.** Makam, derece bakımından.

İRTİFAK a. (ar. *rıfk,* eşlik etme'den *irtifāk*). *Esk.* **1.** Bir şeye dayanma, yaslanma. **—2.** Bir kabın dolması. **—3.** Arkadaşlık etme. **—4.** Bir şeye gereksinim duyma, onu isteme.

—Esk. tıp. Kemikleri birbirine bağlayan şeylerin tümü. ‖ İki kemiğin hareketsiz kalarak kaynaşması. ‖ Bazı sabit kaslar. ‖ Birbirine yakın olan organların birbiriyle birleşmesi.

—Ask. *Askeri irtifak,* istihkâm sınıfı tarafından bazı askeri alanların (atış alanı, depo, tahkimli bölgeler) çevresinde alınan ve buralarda inşaat yapımını sınırlayan ya da yasaklayan önlemler.

—Med. huk. Başkasına ait mal ya da hak üzerinde belirli bir kişi ya da taşınmaz yararına getirilen yükümlülük. ‖ *İrtifak hakkı,* başkasına ait mal ya da hak üzerinde yararlanma olanağı sağlayan ayni hak. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Med. huk. İrtifak hakkı, mülkiyet hakkı sahibinin yetkilerini sınırlayan ayni haktır. Bu hakkın kurulmasıyla mülkiyet hakkından doğan yetkiler sınırlandırılmış olur. Türk Med. k.'nun 703. maddesi, taşınmaz mallara ilişkin irtifak hakkının konusunu şöyle tanımlamıştır: "İrtifak hakkı, bir taşınmaz üzerine başka bir taşınmaz yararına yükletilen öyle bir yükümdür ki, yükümlü taşınmazın malikini, yararlanan taşınmaz malikinin (sahibinin) kullanmaya ilişkin belirli kimi eylemlerine katlanmaya ya da mülkiyete özgü kimi haklarını kullanmaktan sakınmaya zorunlu kılar". Taşınmaz mal yararına kurulan irtifaklara "ayni irtifak" denir. Bu tür irtifaklar, belirli kişiye değil belirli bir taşınmaza bağlıdır. Sözkonusu taşınmazın sahibi kim olursa irtifak hakkı da ona geçer. Öte yandan, irtifakla yükümlü olan taşınmaz malın sahibi kimse, yükümlenim de ona aittir. Taşınmaz mala ilişkin irtifaklarda (ayni irtifaklarla) hak ve yükümlülük kişilere değil, taşınmazlara bağlıdır. Ayni irtifakın kurulması için bu hakkın tapu siciline yazılması gerekir. Bir mal üzerinde irtifak hakkının kurulmasıyla o malın sahibinin mülkiyet hakkından doğan yetkileri sınırlanmış olur; mal sahibi malını istediği gibi kullanamaz, irtifak hakkı sahibinin malı kullanmasına ve ondan yararlanmasına katlanmak zorunda kalır. Kişi yararına kurulan irtifaklara kişisel irtifak denir. Kişisel irtifak hakları, kişinin taşınmaz mal sahibi olup olmadığına bakılmaksızın o kişi yararına kurulan irtifak haklarıdır. Bu tür irtifak hakkı, ayni irtifaklardan farklı olarak belirli bir kişiye bağlıdır. Bu nedenle bir hukuksal işlemle ya da miras yoluyla başkalarına geçmez. Bu tür haklardan kişi yaşamı boyunca ya da belirli bir süre yararlanır. Türk hukukunda iki tür kişisel irtifak hakkı vardır: "intifa* hakkı" ve "sükna* hakkı."

İRTİFAS a. (ar. *irtifāş*). İkt. tar. Osmanlı döneminde, satılan mallara konan resmi fiyatların artırılmasına verilen ad.

İRTİGAB a. (ar. *rağbet*'den *irtiğāb*). *Esk.* Heveslendirme, isteklendirme, bir şey yapma isteği uyandırma.

İRTİHAL, -li a. (ar. *rıhlet,* göç etme'den *irtiḥāl*). *Esk.* **1.** Göçme, bir yerden başka bir yere gitme. **—2.** Ölme. **—3.** *İrtihal etmek,* göçmek; ölmek. **—4.** *İrtihal-i dâr-ı beka,* ölme, bu dünyadan öteki dünyaya göçme. ‖ *İrtihal-i dâr-ı naim,* ölme, cennete gitme.

İRTİHAN a. (ar. *rehn*'den *irtihān*). *Esk.* Herhangi bir şeyi rehin olarak alma; rehin olarak alınma.

İRTİKA a. (ar. *raky,* yükselme'den *irtiḳā'*). *Esk.* **1.** Yükseğe çıkma, yükselme. **—2.** Bulunduğu meslekte ilerleme, daha yüksek bir düzeye ulaşma, yükselme. **—3.** *İrtika etmek, eylemek,* yükseğe çıkmak, yükselmek: *"İkbalin nerelerine kadar irtika ettiğime yine sen şahit olmuştun"* (H. E. Adıvar).

İRTİKÂP a. (ar. *irtikāb*). *Esk.* **1.** Kötü bir iş yapma, suç işleme. **—2.** Rüşvet alma, görevi kötüye kullanma. **—3.** *İrtikâp etmek,* kötü davranışlarda bulunmak, rüşvet yemek.

—Cez. huk. Bir memurun memurluk sıfatını ya da görevini kötüye kullanarak kendisine ya da bir başkasına haksız yarar sağlaması ya da bu yolda vaat elde etmesiyle oluşan suç. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İrtikâp suçu, memurluk görevinin kötüye kullanılmasının özel bir şeklidir. Memurluk görevini ya da sıfatı kötüye kullanan kişi, mağduru manevi zorlama altında bırakarak, kandırarak ya da mağdurun kendiliğinden düştüğü hatadan yararlanarak haksız yarar sağlayabilir. Haksız yarar, bir miktar para sağlanması olabileceği gibi, memur için maddi yönden yarar sağlayan her tür mal ya da hizmet de olabilir. Bu suç ancak bir memur tarafından işlenebilir. Kötüye kullanılan yetkinin memurluk görevi ile ilgisinin olması zorunludur. Manevi zorlama ile haksız yarar ya da bu konuda vaat elde eden memur, beş yıldan az olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. İrtikâp suçu kandırma yolu ile işlenmişse, faile verilecek ceza üç yıldan beş yıla kadar hapistir.

İRTİKAZ a. (ar. *rekz,* tepme'den *irtikāz*). *Esk.* **1.** Acı çekme, sıkıntı duyma. **—2.** Ana karnında çocuğun hareket etmesi.

İRTİKÂZ a. (ar. *rekz,* dikilme'den *irtikāz*). *Esk.* **1.** Saplanma, dik durma, dikilme. **—2.** *İrtikâz etmek,* dikilmek, saplanmak.

İRTİSAM a. (ar. *resm*'den *irtisam*). **1.** Yazma. **—2.** Taslak çizme, çizme. **—3.** Resmi yapılma, resmi çizilme. **—4.** Damga ve marka vurulma. **—5.** Tanrı'ya yakarma. **—6.** Buyruğu yerine getirme. **—7.** *İrtisam etmek,* resmi çizilmek; yansımak: *"Narin bir kadın gölgesi irtisam etti"* (R. N. Güntekin).

—Esk. fiz. *İrtisam aleti,* izdüşüm aleti.

—Esk. jeod. İzdüşüm. ‖ *İrtisam müstevi-*

si, izdüşüm düzlemi. || *İrtisam-ı amudi*, dikey izdüşüm. || *İrtisam-ı ufki*, yatay izdüşüm.

—Esk. mat. İZDÜŞÜM'ün eşanlamlısı.

İRTİŞ, Kazakistan ve Rusya'da ırmak, Obi'nin kolu, Batı Sibirya ovasının büyük bir bölümünü akaçlar; 4 248 km (havzası 1 643 000 km²). Altay dağlarından doğar; Kazakistan'ın elektrik enerjisini sağlar, Semipalatinsk ve Pavlodar'dan geçtikten sonra, Sibirya'ya girer, Omsk'ta Om'u ve Tobolsk'ta Tobol'u aldıktan sonra Hantiy-Mansisk'in aşağı kesiminde Obi'ye kavuşur.

—Tar. Doğu göktürk hanlarının Çungarya ve Kazakistan'a yaptıkları akınlar nedeniyle adı Orhun yazıtlarında da geçen İrtiş ırmağı havzasına Batı Oğuzlar'ın ya da Türgişler'in egemen olduğu anlaşılmaktadır. İrtiş'e uzanan başlıca ticaret yolları üzerinde çeşitli türk boyları yerleşmişti. Bazı arap kaynakları, Cengiz ordularının gelmesinden önce Batı Moğolistan'a egemen olan Naymanlar'ın Kanklı, Kıpçak ve Karluk Türkleri'yle komşu olduklarından söz eder. Cengiz'in büyük oğullarından Cuci'nin ülkesi, İrtiş'in tüm batı yakasını kapsıyordu. Son derece verimli toprakların bulunduğu bölgeye XVI. yy.'ın sonlarına doğru, güneyden gelen rus akıncıları yerleşmeye başladı. Bu durum XVIII. yy.'da hızlandı. Omsk'ta, Star-Semipalatinsk'te, Ust-Kamenogorsk'ta, Bultarma' da kaleler inşa edildi, askeri üsler kuruldu, daha sonra bölgeye çok sayıda rus köylüsü yerleştirildi. İlk buharlı geminin İrtiş'te seferlere başlamasından (1838), özellikle Altaylar'daki maden yataklarının işletmeye açılmasından sonra bölgenin önemi gittikçe arttı.

İRTİŞA a. (ar. *rüşvet*'ten *irtişā*ʾ). *Esk.* Rüşvet alma, rüşvet kabul etme: *Bab-ı irtişa* (rüşvet kapısı). *Erbab-ı irtişa* (rüşvet yiyenler, rüşvetçiler).

İRTİYAB a. (ar. *reybe*, kuşku'dan *irtiyāb*). *Esk.* **1.** Emin olma, kuşkulanma. **—2.** *İrtiyab etmek*, kuşkulanmak.

İRTİYAD a. (ar. *irtiyād*). *Esk.* Bir şey talep etme, istem, bir istekte bulunma.

İRTİZA a. (ar. *rıżā*ʿ, emzirme'den *irtiżā*ʿ). *Esk.* Süt emme: *İrtiza-ı sabi* (çocuğun süt emmesi).

İRTİZAK a. (ar. *rızk*'tan *irtizāk*). *Esk.* Rızkını alma, azık isteme.

İRUMA, Japonya'da kent, Honşu (Saitama ili) adasında, Tokyo yerleşme alanının kuzey-batısında yer alır; 137 585 nüf. (1990). Hava üssü.

İRÚN, İspanya'da (Guipúzcoa ili) kent, Bidassoa'nın sol kıyısında; 53 000 nüf. Gelişmesini, Fransa ile sınır kenti olmasına borçludur.

İRVA a. (ar. *irvā*ʾ). **1.** Toprağı ya da hayvanı sulama, suya kandırma, ona bolca su verme. **—2.** *İrva ve iska*, sulama ve suya doyurma.

İRVA → RİVA.

İRVİNE, Büyük Britanya'da kent, İskoçya'nın güney-doğu'sunda, *İrvine ırmağı*'nın ağzında; 23 200 nüf. Metalürji. Kimya sanayileri.

İRVİNG, ABD'de (Texas) kent, Dallas'ın batısında; 155 040 nüf. (1990).

İRVİNG (Washington), amerikalı yazar (New York 1783 - Sunnyside, Tarrytown, New York eyaleti, 1859). *History of New York by Diedrich Knickerbocker* (1809) adlı yapıtı, hem bir tarihi hiciv, hem de Hollanda kolonlarının yaşamının aslına uygun bir anlatımıdır. 1815'te İngiltere' ye yerleşen İrving, 17 yıl Avrupa'da kaldı. 1819'da *Sketch Book* adı altında topladığı kısa öyküleri, onun ilk gerçek amerikan yazarı sayılmasını sağladı. Arkadan, Kristof Kolomb'un hayatını anlatan bir kitap (1828) ve bir tarihi roman *(The Conquest of Granada)* [1829] ile *Tales of the Alhambra* (1829) ve *George Washington* (1855) adlı kitaplarını yayımladı. İngiliz denemecilerini taklit eden üslup oyunları ve hem açık ve berrak, hem de duygusal peyzajlarıyla kısa öykülerinin *(Sketch Book)*, özellikle de *Rip Van Wickle* ve *The Legend of Sleepy Hollow*'un, İrving'in yapıtları arasında ayrı bir yeri vardır. Fantastik alman romanlarını amerikanvari bir biçimde yeniden ele alan bu öyküler, Hawthorne ve Poe'da ünlü temsilcilerini bulacak olan bir akımı başlatmıştır.

İRVİNG (Edward), iskoç protestan tanrıbilimci (Annan, Dumfries and Galloway, 1792 - Glasgow 1834). 1819'da Thomas Chalmers'ın yardımcılığını yapmak üzere Glasgow'a çağrıldı. Orada vaiz olarak büyük başarılar kazandı. 1833'te, öğretisi nedeniyle görevden alındı (→ İRVİNGCİLİK). Catholic Apostolic Church'ü kurdu.

İRVİNG (John BRODRİBB, **sir Henry** —denir), ingiliz aktör (Keinton Mandeville, Somerset, 1838 - Bradford, Somerset, 1905). Sıska görünümünü ve tuhaf sesini iyi kullanarak XIX. yy.'ın en iyi ingiliz trajedi oyuncularından biri oldu. *Hamlet* yorumuyla (1874) büyük hayranlık topladı. 1878'de Lyceum Theatre'ın yöneticisi oldu. 1899'da V. Sardou'nun kendisi için yazdığı *Robespierre*'de de çok başarılı bir oyun sergiledi. —Oğlu HENRY (Londra 1870 - *ay. y.* 1919) de aktördü.

İRVİNGCİLİK a. Edward İrving'e dayanan *Catholic Apostolic Church* adlı bir dinsel mezhebin öğretisi.

—ANSİKL. İrvingcilik, yapısına ("havariler" tarafından yönetim) ve ilk dönemlerindeki mucizevi yeteneklere dayanarak Kilise'yi düzeltmek iddiasında bulunur; Kilise' yi, İsa'nın ikinci gelişine dek, inananların saygıyla boyun eğmek zorunda oldukları kutsal bir kuruluş olarak kabul eder. Her kongregasyon bir melek ya da bir piskoposun yönetimindedir. Piskoposların buyruğu altında 24 papaz ve 7 çömez vardır. Ayin düzeni, şatafatı açısından Roma Katolik kilisesi'ninkiyle benzeşir. En önemli irvingci kiliselerden biri Albury'de (Surrey), diğeriyse Gordon Square'de (Londra) kurulmuştur.

İRVİNGİA a. (öz. a. E. *İrving*'in adından). Ekvator bölgelerinde yetişen ve yağlı maddeler veren ağaç. (*Simarubaceae* familyasının ya da bazı botanikçilere göre küçük *irvingiaceae* familyasının örnek tipi.)

—ANSİKL. İrvingialar salkım halinde sarı ve kokulu küçük çiçekli ağaçlardır. İri drupa biçimindeki meyveleri yenir. *İrvingia gabonensis*, kakao yağına çok benzeyen dika yağını verir; Kampuçya ve Çinhindi'nde kaykay adı verilen *İ. oliveri*'den mum yapımında kullanılan yağlı bir madde elde edilir.

İRVİNGTON, ABD'de (New Jersey) kent, Newark'ın sanayi banliyösü; 61 500 nüf. Metalürji ve tekstil sanayileri.

İRYANİ (Abdurrahman **EL-**), yemenli devlet adamı (İryan 1917). Yemen Arap Cumhuriyeti'nde Adalet bakanlığı (1962-1963), yürütme konseyi başkanlığı (1963-1964) ve siyasi büro üyeliği yaptı (1964), 1967'de devlet başkanı ve cumhuriyet kurulu başkanı oldu. Dışarıda, diğer arap devletlerine karşı bir açıklık ve bağlantısızlık siyaseti izledi. İçeride, Başbakan Abdullah el-Hicri ile anlaşmazlığa düşerek 1973'te devrimci makilerle olan anlaşmazlığın çözüme kavuşturulmasını salık verdi. 1974 haziranında ilan edilen askeri bir cunta onu istifa etmek zorunda bıraktı. Bir süre yurtdışında kaldı (1974-1981). Şii zeydiler'in önderidir.

İRYANTHERA a. Tropikal Amerika'da (Guyana) yetişen ve oldukça damarlı, az çok ince dokulu, açık esmer renkte, yarı -sert, hafifle yarı-ağır arası bir odun veren ağaç. (Odunu marangozluk, mobilyacılık ve sandık yapımı işlerinde kullanılır. Bil. a. *İryanthera sagotiana; myristicaceae* familyası.)

İRZA a. (ar. *rıżā*, emme'den *irżā*ʾ). *Esk.* Süt emzirme, emzirilme.

İRZA a. (ar. *rıżā*'dan *irżā*ʿ). *Esk.* **1.** Hoşnut etme, gönül yapma, kandırma: *"Kendüye atiyye sûretiyle verilmek sûretine güç hal ile irzâ olundu"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İrza-yı tarafeyn*, iki tarafı da razı etme, hoşnut etme.

İRZYKOWSKİ (Karol), polonyalı yazar (Błaszkowa, Tarnów yakınında, 1873 - Żyrardów, Varşova yakınında, 1944). Romanı *Pałuba. Sny Marii Dunin* (1903) psikanalizin edebiyatta kullanılışının ilk örneğidir. 1907'de yazdığı *Frédéric Hebbel comme poète de la nécessité* (fr. çev.) [Gereksinim şairi olarak Friedrich Hebbel] adlı eleştiri kitabı akılcılığı, avangardlarla ilgisi ve biçimsel arayışlarıyla Genç Polonya dönemi ve iki dünya savaşı arası Polonya edebiyatı ve felsefesi üstünde çok etkili oldu. (*Czyn i słowo*, 1913; *Walka o treść i Słowo*, 1929; *Beniaminek. Sur Boy -Żeleński*, 1933; *Słoń wśród porcelany*, 1934). Ayrıca sinemanın önemini ilk kavrayanlardandır (*Dziesiata muza*, 1924).

İS a. **1.** Yakıtın tam yanmamasından kaynaklanan dumanla yükselen ince, kömürleşmiş tanecikler: *Soba is çıkarıyor.* **—2.** Bu taneciklerin değdiği cisimlerin yüzeyinde bıraktığı kara leke: *Tavan is olmuş.* **—3.** *İs kokusu*, tam yanmayan yakıtların çıkardığı koku. || *Bir şeyi ise tutmak*, onu dumana tutarak karartmak.

—Boyac. *İs mürekkebi*, Ortaçağ'dan yaklaşık XIX. yy.'ın başlangıcına kadar mürekkep olarak ya da lavide kullanılan sarımtırak kahverengi boya. (İs mürekkebi, zamk katılmış suda kaynatılan isten elde ediliyordu; lavide çini mürekkebi genellikle is mürekkebinin yerini aldı.)

—Kim. *İs karası*, KARBON SİYAHI*'nın eşanlamlısı.

—Mim. *İs odası* ya da *is hücresi*, büyük osmanlı camilerinde, hava akımı yardımıyla kandil islerinin toplandığı küçük oda ya da hücre. (Bu isler, hat sanatında kullanılan mürekkebin yapımında değerlendiriliyordu.)

—Petr. san. *İs önleyici*, yanmayı iyileştirmek ve sobalarda, kazanlarda ve boru-hatlarındaki is çökellerini önlemek için sıvı bir yakıta katılan bir katkı maddesi için kullanılır.

—Seram. *İs tekniği*, seramiklerin pişirilmesi sırasında, fırında odun, vb. organik bir maddeyi yakarak elde edilen isle renklendirme tekniği.

İ.S. (*İsa'dan sonra*'nın kısaltması). İsa' nın doğumu olarak kabul edilen 1. yıl'dan sonraki çağlar için kullanılır.

İSA a. (ar. *īṣā*ʾ). İsl. huk. Vasiyet etme, vasi tayin etme.

İSA, miladi çağın başında yaşamış, hıristiyanlığın kurucusu filistinli yahudi. Hıristiyanlar tarafından Mesih, Tanrı'nın Oğlu ve insanlığın kurtarıcısı olarak kabul edilir.

Hıristiyanlık, İsa'dan, onun görevi ve vaazlarından kaynaklanır. Ne var ki, eldeki belgeler, İsa'nın kesin bir yaşamöyküsünü belirleyecek nitelikte değildir. Nasıralı İsa hakkındaki *hıristiyanlık dışı belgeler* pek azdır. Romalı yazarlardan Genç Plinius 110'da, Tacitus 116'da, Suetonius 120'de, İsa'nın varlığından dolaylı biçimde söz ederler, ama imparator Tiberius zamanında çarmıha gerilmesinden başka bir bilgi vermezler. Ancak, yahudi tarihçi Flavius Josephus, 93'te "Mesih adı verilen İsa'nın kardeşi Yakup'tan söz eder (*İudhaike arkhaiologia* XX, 200); aynı yazarın bir başka metni (*ay. ypt.*, XVIII, 63 -64) çok daha kesin olmakla birlikte tartışmalara yol açmaktadır. Bunun nedeni, metne daha sonra hıristiyanlığı yüceltici ekler yapılması ve özgün metni bulmanın neredeyse olanaksız hale gelmesidir. Bu konuda, *İncil dışı belgeler*'den de (Resullerin işleri, Mektuplar) fazla yararlanılamaz: İsa'nın kendisinden, öğretisinden ve

İPS

Washington İrving
Mosseley İsaac
Danforth'un
bir gravürü

çarmıha gerilişinden söz etseler bile, Mesih'in dünyasal yaşamına değinmezler; üstelik bunlar her şeyden önce tanrıbilimcilerin yapıtlarıdır. Bu konuda en verimli kaynak *İnciller*'dir. Ancak yine de tarihçilerin, bu yapıtlardaki, imana dayalı her tür yorumdan önce gelen, bozulmamış, özgün noktaları ortaya çıkarabilmesi için, titiz bir eleştirel yöntem kullanması gereklidir; çünkü, İnciller "yaşamöyküleri" değildir; tarihsel olaylardan yola çıkılarak yazılmalarına rağmen, insanların dirilen İsa'ya inanmalarını sağlamak ve bu inancı sürdürebilmek amacıyla kaleme alınmış metinlerdir. Tarihçilerin büyük bir çoğunluğu "İsa'nın yaşamı"nın yazılamayacağı konusunda birleşseler de, Nasıralı İsa'nın yaşantısının ana çizgileriyle belirlenebileceğini düşünmektedirler.

İsa'nın anayurdu Celile'ydi, ailesi ise nasıralıydı. İsa, "kral Herodes zamanında" Beytüllahim'de dünyaya geldi (Matta II, 1 ve Luka II, 1-7); Herodes İ.Ö. 4'te öldüğünden, buna göre İsa'nın da bu tarihten önce doğmuş olması gerekir; simgesel anlamına (Mika, V, 1) rağmen bu bilgi göz ardı edilmemelidir. İsa'nın Nasıra'da geçen çocukluğunun ve gençliğinin ana çizgilerini belirlemek oldukça zordur. Babası Yusuf marangozdu, büyük bir olasılıkla kendisi de aynı mesleği benimsedi.

İsa'nın resul olarak giriştiği ilk etkinlikler Vaftizci Yahya'nınkilerle birleşir ve Luka II, I'e göre İ.S. 27-28'e doğru başlar. İsa'nın Yahya tarafından vaftizi en kesin biçimde doğrulanmış ve daha sonraki etkinliğini yönlendirmiş başlıca olaylardan biridir. İsa ilk vaazlarını Celile çevresinde, özellikle de Taberiye gölü kıyısında verdi. Markos İncili'nde (I, 15), Mesih'in çağrısı şu biçimde özetlenmiştir: "Vakit tamam oldu ve Tanrı'nın egemenliği yakındır; tövbe edin ve İncil'e iman edin." Yani, Tanrı er geç müdahale edecektir, gelecek olan Rabbi karşılamak için hazır bulunmak, tövbe etmek, bir başka deyişle yaşam ve düşünce biçimini değiştirmek gereklidir. Hıristiyanlara göre Tanrı, insanlarda, gerek tarihteki eylemi, gerekse de insanların her biriyle giriştiği bireysel ilişkiyle mevcuttur. İsrail geleneğini yeniden ele alan İsa, Tanrı'yı hem efendi hem de baba olarak gösterir. Hıristiyanlığa göre evrensel kardeşliğin temelinde de bu kavram yer alır: Tanrı tüm insanların babasıdır. Ancak, Mesih'in çağrısındaki asıl yenilik, insanlar konusunda getirdiği kavramdır. İsa, insanların arasında aşılmaz engeller oluşturan ayrım ve sınırları kaldırır. Tanrısal Yasa'nın uygulanması Tanrı'yı ve insanları sevmeye dayanır (Matta XXII, 35-40). Her insanın bir Tanrı evladı olarak Tanrı'yla kurduğu kişisel ilişkiyi vurgulayan İsa, Tanrı'nın halkı kavramını derinleştirir. Ancak, bunu yaparken Eski Yasa'yı (Tevrat) ortadan kaldırmadığını, tam tersine kusursuz hale getirdiğini ileri sürer: "Ben yıkmaya değil, tamamlamaya geldim" (Matta V, 17). İsa seçilmiş halkın (Yahudiler) bir üyesi olduğunu reddetmez, aksine, bu halktan geldiğini özellikle vurgular.

İsa'nın çağrısı, öğretisini yaymaktaki ustalığı (İncil'deki meseller*) ve şifacı olarak kazandığı ün, en azından etkinliğinin ilk döneminde, halkın alt kesimlerinden gelen bir kitlenin coşkulu bir biçimde kendisine katılmasını sağladı; ancak, daha sonra bu coşku fazla sürmedi. Bu arada, İsa'nın ne ölçüde Mesih olarak tanındığı ya da kendisini Mesih sayıp saymadığı bilinmemektedir. Tarihçilere göre, İsa'nın İnciller'de birçok kez "Khristos" (Mesih'in yunancadaki karşılığı) adıyla anılması, onun tilmizleri ve halk tarafından Mesih olarak kabul edildiğini yeterince kanıtlar. Ancak, Markos İncili'nde (İnciller'in en eskisi) İsa bu sözü hiç kullanmaz; ona başkaları Mesih der (Markos VIII, 21 ve XIV, 61). İki durumda da İsa bu sıfatı reddetmez. Her ne kadar metinlerin kaleme alınışında kaçınılmaz olarak abartmalar sözkonusuysa da, İsa'nın Mesih unvanını, bu sözcüğün çoğu zaman içerdiği siyasal anlamlardan ve mesihçiliğin ulusçu biçiminden sıyrılmak için kullanmadığı söylenebilir.

İsa'nın resul olarak etkinliğinin ne kadar sürdüğü tartışma konusudur. Yuhanna İncili'ne bakarak bu sürenin bir ile üç yıl arasında değiştiği düşünülür. Bu belirsizliği göz önüne alarak, birçok yorumcu, bu sürenin en fazla iki yıl ve birkaç ay olabileceği konusunda birleşirler. Resul olarak sürdürdüğü etkinlik bittiğinde İsa çağdaşlarıyla çatışmak zorunda kaldı: Vaftizci Yahya'nın başını kestirmiş olan ve İsa'nın, kendisiyle işgalci roma güçleri arasında sorunlara yol açmasından korkan Herodes Antipas; katı tutumları ve Musa Yasası'na aşırı bağlılıkları İsa tarafından eleştirilen ferisiler; dinsel ve siyasal tutuculuklarıyla dikkati çeken sadukiler. Bütün bu taraflar işgalci roma kuvvetleriyle uzlaşmışlardı ve "Tanrı'nın egemenliğinin kurulması" düşüncesinin siyasal karışıklıklara yol açacağına inanıyorlardı. Bu yüzden dinsel önderler farklı nedenlerle ondan kurtulmaya çalıştılar. Paskalyaya doğru İsa'nın Kudüs'e gelmesiyle hava gerginleşti. Ulusçu hareketler konusunda duyarlı davranan romalı yetkililerle yahudi yöneticiler aralarında anlaştılar. İsa tutuklandı, ölüme mahkûm edildi ve romalı procurator Pontus Pilatus'un buyruğuyla çarmıha gerildi. İsa'nın ölüm tarihinin genellikle 7 nisan 30 cuma olduğu kabul edilir.

—Ed. İsa'nın beşikteyken konuşması, hastaları iyileştirmesi, divan şiirinde konu edinilmiştir. Soluğu ölüleri diriltir: *"Ruhbahş oldu Mesiha-sıfat enfas-ı bahar / Açtılar didelerin hâb-ı ademden ezhar"* (Bahar yeli İsa'nın soluğu gibi varlıklara can verdi; çiçekler yokluk uykusundan gözlerini açtılar) [Baki]. Göğe çekilmesi sırasında üzerinde dünya malı olarak bir iğne bulunduğu için dördüncü kat gökten yukarı çıkamadığı anlatılır: *"Şol bir yarımca iğne İsa'yı yoldan kodu"* (Yunus Emre). Müslüman yazarlar ondan büyük saygıyla söz ederler, sonunda islam dinine gireceğini belirtirler: *"Ölmeyip İsa göğe bulduğu yol / Ümmetinden olmağ içün idi ol"* (İsa'nın ölmeyip göğe çıkmak için yol buluşu, Muhammet'in ümmetinden olması içindi) [Süleyman Çelebi]. XX. yy.'da islam dünyasının uyanışına karşı Avrupalılar'ın olumsuz tutumunu eleştiren Süleyman Nazif, İsa'ya yazılmış bir mektup ve onun yanıtı biçiminde kaleme aldığı yazılarını *Hz. İsa'ya açık mektup* (1924) yapıtında derlemiştir.

İsa. "Caspicara" adı verilen, Manuel Chili'nin çokrenkli tahta heykeli
ispanyol-amerikan sanatı, XVIII. yy.
Quito Sömürge sanatları müzesi

M. Vautier-de Nanxe

—İkonogr. İsa'nın yaşamını konu alan ikonografi çevrimleri sayılmayacak kadar çoktur: freskler (Roma'da Pietro ve Marcellino katakompları, V. yy.; Domitilla katakompları, IV. yy.; Giotto, Padova'daki Arena capellası; Fra Angelico, Floransa'daki San Marco müzesi; Sistina capellası), tablolar; tahta, taş, fildişi (sunakarkalığı) ya da bronz (Ghiberti, Floransa vaftizhanesi'nin kapıları) alçakkabartmalar; kuyumculuk yapıtları, minyatürler (resimli dua kitapları), estamp dizileri (Dürer, Rembrandt, G. Doré). Çocuk İsa teması hıristiyan sanatında sıkça işlendi (→ NATİVİTAS, TAPINMA, SÜNNET, TANITILMA, [*Mısır'a*] KAÇIŞ, [*Kutsal*] AİLE), bu yapıtlarda İsa çoğunlukla anasının kucağında, süt emer, oynar ya da dua ederken görülür (→ MERYEM ANA). Bizans sanatında *Khristos İmmanuel* temasına da yer verilir, bu durumda İsa ya annesinin kucağında, ya da kudas tepsisine yatırılmış çıplak bir çocuk olarak betimlenir (Venedik'te San Marco'daki mozaikler). Batı sanatında, "İsa'nın çocukluğu" önemli bir yer tutar: bu yapıtlarda Çocuk, yürümeyi (oyma tahta, XV. yy., Münih; Meryem sunakarkalığı, Wrocław), okumayı (taş heykel grubu, XVI. yy., Louvre) ya da aziz Yusuf'la birlikte tahtayı işlemeyi (Saint-Sulpice-de-Favières; Georges de La Tour'un tablosu, Louvre) öğrenirken görülür. Ayrıca, çocuk İsa'yı daha simgesel uğraşlar içinde gösteren yapıtlar da vardır: meleklerle oynar (Sansovino'nun alçakkabartması, Venedik), Haç üzerinde uyur (Gentileschi, Madrid; Franceschini, Bologna) ya da Haç'ı taşır (*Charles d'Angoulême'in dua kitabı*, Bibliothèque nationale, Paris).

İsa'yı din bilginleri arasında gösteren sahne birçok yapıtta betimlenmiştir: IV. yy.'dan kalma bir lahit (Perugia), Monreale katedrali mozaikleri, Giotto'nun Padova'daki freskleri, Duccio'nun (*Maestà*, Siena katedrali), Luini'nin (Londra), Bonifacio De'Pitati'nin (Floransa), Veronese'nin (Madrid), J. Bosch'un (kopya, Louvre), Q. Metsys'in (Lizbon), Frans I Franken'in (Anvers), Ribera'nın (Viyana), Jordaens'in (Mainz), Vignon'un (Grenoble), Rubens'in (Anvers), Stella'nın (Provins), Ph. de Champaigne'in (Anvers), İngres'in (Montauban) vb.'nin tabloları. Bu konuda ayrıca, Rembrandt'ın bir deseni ve bir yedirme baskıresmi olduğu bilinmektedir. Aynı tema, Riemenschneider'in bir heykelinde kullanılmıştır (Creglingen sunakarkalığı). İsa'nın yaşamından çeşitli sahneler betimleyen yapıtlar arasında şunlar da sayılabilir: *Dünyayı kutsayan İsa* (G. Bellini, Berlin; Cima de Conegliano, Dresden) ve *Tapınak'taki satıcıları kovalayan İsa* (Giotto'nun Padova'daki freski; Bassano'nun Madrid, Dresden ve Londra; G. B. Castiglione'nin Louvre; Jouvenet'nin Lyon; Natoire'ın Paris'teki tabloları; Rembrandt'ın yedirme baskıresmi). Bu son sahneyi en iyi betimleyen hiç kuşkusuz el Greco'dur (Londra, Washington ve Minneapolis).

—İsl. Kuran'da İsa adı 25 kez geçer. Ayrıca İsa için 11 kez *Mesih*, 2 kez *Kelime*, 2 kez de *Ruh* sözcükleri kullanılır. Birçok kez de 'Meryem'in oğlu" diye geçer. Bu ayetlerde verilen bilgilere göre, yaratılış bakımından İsa'nın durumu Âdem'in durumuna benzer (III, 59). Meryem, bakire olduğu halde tanrısal bir mucize sonucu İsa'ya babasız gebe kalır. Durumu öğrenenler, "Ey Harun'un kız kardeşi, senin baban kötü bir insan değildi, annen de fahişe değildi. (Sen ne yaptın böyle!)" diyerek Meryem'i suçlayınca, Allah vergisi olarak çocuk dile gelir ve "Ben Allah'ın kuluyum. O, bana Kitap verdi ve beni peygamber yaptı" der. Bu ayetlerin devamın-

da "Çocuk yapmak Allah'a yakışmaz" denilerek hıristiyanların *Baba-Oğul* inancı reddedilir. Maide suresinde (72-76) İsa Mesih'in tanrılığını savunanlar ve Tanrı'nın "üç'ün üçüncüsü" olduğunu ileri sürenlerin kâfir oldukları, bir tek Allah'tan başka tanrı bulunmadığı, Meryem oğlu İsa'nın yalnızca bir peygamber olduğu belirtilir. Allah İsa'ya "Allah'ın dışında, beni ve annemi de iki tanrı yapın diye insanlara sen mi söyledin?" diye sorar; İsa "Haşa! Sen yücesin. Hakkımda doğru olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Ben onlara yalnızca benim ve sizin tanrınız olan Allah'a kulluk edin diyerek Senin bana buyurduğun şeyi söyledim" der (V, 116-117). Kuran'da İsrailoğulları'nın İsa'yı çarmıha gererek öldürdükleri yolundaki inanç da benimsenmez (IV, 157). Ancak, bu konudaki ayetin anlamının pek açık olmaması, az da olsa bazı müslüman bilginleri, İsa'nın çarmıha gerilerek öldürülmüş olabileceği kanısına götürür.

Hz. Muhammet, bir hadisinde miraç* yolculuğu sırasında göğün ikinci katında İsa ile buluştuğunu belirtir (Sahih-i Buhari'ye göre). İsa'nın kıyametin kopmasından önce dünyaya ineceğini, insanları doğru yoldan uzaklaştıran Deccal*'i öldüreceğini, 40 yıl dünyada kalarak insanları doğru yola çekeceğini, bolluk ve esenlik sağlayacağını anlatan hadisler vardır. Ancak bazı müslüman bilginler, bu hadislerin Hz. Muhammet'in olduğunu kuşku ile karşılarlar.

İSA (el-Melikülmuazzam Şerefettin **EL-**) → MELİKÜLMUAZZAM.

İSA BEHZAT BEY, türk heykelci (İstanbul 1875 - *ay. y.* 1916). Besteci Haydar Bey'in oğludur. Sanayii nefise'yi (Güzel sanatlar akademisi) bitirdi (1898). Burada Y. Osgan'dan heykel dersleri almakla birlikte resme de çalıştı. 1900'den başlayarak çeşitli okullarda öğretmenlik, bir ara İstanbul Arkeoloji müzesi'nde onarım uzmanlığı yaptı. Yıldız çini fabrikası müdürü oldu. Natüralist anlayışın, Türkiye'deki en önemli temsilcilerinden biri olan sanatçı, yapmış olduğu alçı, heykel ve rölyeflerinden başka, yağlı boya tabloları, porselen vazolar üstüne başarıyla uyguladığı dekoratif kabartmalarıyla tanınır. İstanbul Devlet resim ve heykel müzesi'nde *Sakallı adam başı* adlı bir heykeli ve *Kitap okuyan yahudi* adlı bir alçı kabartması vardır.

İSA BEY, Karamanoğulları şehzadesi (XV. yy.). Mehmet Bey'in oğlu, Murat II'nin damadı. Kardeşi İbrahim Bey ile mücadele etmek ve beyliğin başına geçmek için Osmanlılar'ın desteğini sağladı. Karaman topraklarına yaptığı akınlardan birinde öldü.

İSA BEY (Fahrettin), Aydınoğulları beyi (öl. Tire 1391). Hızır Bey'in ölümünden sonra beyliğin başına geçti (1360). Bayezit I Anadolu'daki beylikler üzerine yürüdüğünde beyliğinin başında bulunuyordu. Karşı koyamayacağını anlayınca, anlaşmayı yeğledi. İzmir ve çevresinden toplanan vergilerin kendisine bırakılması koşuluyla haklarından vazgeçti ve kızı Hafsa Hatun'u padişahla evlendirerek Tire'ye çekildi (1390). Ölümünden önce mal varlığını kurduğu vakfa bağışlayan İsa Bey, Selçuk'ta kendi adını taşıyan camiyi yaptırmıştır (1374 / 1375).

İSA BEY Çandarlı, türk yönetici (öl. İstanbul 1542). Medrese öğrenimini tamamladıktan sonra müderris oldu. Nişancılığa getirildi ve çeşitli yerlerde vali olarak görev aldı. Son görevi olan Şam valiliğinden alınması üzerine İstanbul'a yerleşti (1542), kısa bir süre sonra burada öldü.

İSA BİN ALİ, arap hekim (IX. yy.) Huneyn bin İshak'ın öğrencisiydi. Halife el-Mu'temit döneminde (870-892) hekimlik yaptı. *Kitab üs-sümûm* adlı bir yapıtı olduğu bilinmektedir.

İSA BİN MUSA, abbasi emir, Kûfe valisi (öl. Kûfe 784). İlk iki abbasi halifesinin (es-Saffah ve el-Mansur) yeğeni. El-Mansur döneminde (754-775) Ali yanlısı Muhammet bin Abdullah ile kardeşi İbrahim'in çıkardığı ayaklanmaları bastırdı. Mansur'un ölümünden sonra halifeliğe ikinci aday olarak gösterildiyse de, baskılar karşısında el-Mehdi'nin oğlu Musa (el-Hadi) lehinde halifelikten feragat etti. İsa bin Musa'nın Bağdat'ın kuruluşunda büyük hizmeti geçti. Kentte kendisi için de bir saray yaptırdığı söylenir.

İSA BİN MÜHENNA (Şerafettin), arap emir (öl. Şam 1284). Âl-i Fazl adlı bir bedevi kabilesinin başıyken XIII. yy.'ın ikinci yarısında Memluklar'ın safında Moğollar'a karşı savaştı. Baybars tarafından emirülarap (Araplar'ın komutanı) unvanıyla tüm göçebe kabilelerin başına getirildi (1264). Baybars'ın Anadolu'yu fethine katıldı (1277). Daha sonra Şam'da başkaldıran Sungur el-Eşkar ve Bağdat valisi Atamelik Cuveyni ile yakın ilişki kurarak Kalavun'a karşı cephe aldı. 1281'de Mısır'a gitti, Kalavun'dan af diledi ve memluk ordusunun öncü sağ kanadını oluşturan bedevi birliklerinin komutanlığına getirildi.

İSA BİN SELMAN EL-HALİFE, Bahreyn emiri (Mename 1934). Babası Selman bin Hamad el-Halife'nin ölümü üzerine (kasım 1961) emir oldu. Bahreyn'in bağımsızlığını ilan ettikten sonra (ağustos 1971), ülkesine bir Anayasa getirdi (1973). Bununla birlikte, iktidar ile Meclis'te çoğunlukta olan sol güçler arasında baş gösteren çatışma, emiri, Bahreyn Ulusal meclisi'ni dağıtmaya ve Anayasa'yı askıya almaya götürdü (ağustos 1975). Nisan 1985'te İngiltere'yi ziyaret etti.

İsa Birliği ya da **Topluluğu,** aziz İgnacio de Loyola tarafından 1540 yılında kurulan tarikat. Bu topluluk, temelinde protestan Reform'una karşı katolik Karşı Reform'unu gerçekleştirmek için kurulmuştu ve hıristiyanlığın ilk yıllarındaki yalın ve ihtirastan uzak manastır yaşamı anlayışını tarihsel gelişme koşulları içinde yeniden diriltmeyi amaçlıyordu.

• *Örgütlenme.* İsa Birliği askeri bir disiplin anlayışı içinde örgütlenmişti ve tarikat üyelerinden oluşan temsili meclisin seçtiği bir genel başkan tarafından yönetilirdi. Tüm diğer sorumluluk mevkilerine atamalar genel başkan tarafından yapılır, başkanlık yaşam boyu sürer, başkan ancak temsili meclis tarafından görevden alınabilirdi. İsa Birliği üyeleri (cizvitler) çok uzun ve kapsamlı bir eğitim görür, çeşitli aşamalardan (çömezlik, küçük yemin, büyük yemin) geçerdi. Birlik'in kadın kolları olmadığı gibi, yaygın inancın aksine laik hiçbir yan kuruluşu da yoktu. Cizvitler evlenemezler, evliyseler tarikata girince evlilikleri iptal edilirdi.

• *Tinsel öğreti.* İgnacio de Loyola tarafından kaleme alınan *Ejercicios espirituales* (Tinsel çözümlemeler), İsa Birliği'nin tinsel kuruluş esaslarını içerir. Temel öğe, bencillik ve kendini beğenmişlikten arınma, papaya koşulsuz bağlılık, dinsel coşku ve itaat ile ortaya çıkan, Tanrı'ya bağlılıktır. Cizvitler hiçbir maddi varlığa sahip olamazlar, Kilise hiyerarşisi içinde papanın özel isteği olmaksızın üst makamlara gelemezler.

• *Etkinlik alanları.* Kuruluduğunda papaya bağlı bir misyonerler grubu olarak öngörülen İsa Birliği, çok kısa sürede eğitim alanında da önemli bir görev üstlendi, protestanlığı dizginlemek amacıyla gerçekleştirilen katolik Karşı Reform'un kadrolarını oluşturacak bilgili din adamlarının yetiştirilmesine katkıda bulundu. Bu amaçla Roma'da, Clermont'da, Paris'te kolejler kuruldu. Cizvitler bunun yanında, tanrıbilim alanında incelemelere, kutsal metinlerin çözümlenmesine ve çeşitli bilim dallarında araştırmalara da giriştiler.

• *Tarih.* İgnacio de Loyola öldüğünde (1556), İsa Birliği'nin yüz kadar merkezde toplanmış bine yakın üyesi vardı. Özellikle denizaşırı misyonlarda büyük başarı sağlayan cizvitlerin sayısı Avrupa'da hızla artarak 1626'da 15 000'e, 1749'da da 23 000'e ulaştı. "Papanın askerleri" olarak anılan cizvitler, kuruluşlarından başlayarak tüm dinsel tartışma ve mücadelelerin içinde yer aldılar. Kilise ve inanç sahipleri arasında gittikçe artan nüfuzları, onları kısa sürede boy hedefi haline getirerek çeşitli dönemlerde birçok ülkede yasaklanmalarına yol açtı. XVII. yy.'da janseniuscular ile olan mücadeleleri, XVIII. yy.'da aydınlanma çağı filozofları ve Ansiklopediciler ile devam etti, birçok katolik ülkede yasaklandılar (1762-1767). Papa Pius VII tarafından tekrar faaliyetine izin verilen İsa Birliği, XIX. ve XX. yy.'larda büyük bir gelişme gösterdiyse de yeniden yasaklanmaktan kurtulamadı (özellikle Fransa'da 1880 ve 1904'te). 1969 yılında 30 000 kişi olan cizvitlerin sayıları o tarihten bu yana azalarak, 1990 yılında 24 346'ya indi (Avrupa genelinde 8 720 kişi, Amerika'da 8 723 kişi, Asya'da 1 830 kişi ve Afrika'da 1 174 kişi). 1981 yılında sağlık nedenleriyle istifa etmiş olan Arrupe'nin (1907-1991) yerine, papa Johannes Paulus II, İsa Birliği'nin genel başkanlığına, Hollandalı Peter Hans Kolvenbach'ı atadı (1983).

İSA ÇELEBİ, türk şehzade (öl. Eskişehir 1405/1406). Bayezit I'in (Yıldırım) oğlu. Ankara savaşı (1402) ve babasının ölümü sonrasında Balıkesir yöresinde egemenliğini ilan etti. Timur'un İzmir yöresine gidişini fırsat bilerek Bursa'yı işgal etti. Kardeşi Musa Çelebi babasının cenazesini Bursa'ya getirdiği sırada kaçmak zorunda kaldı. Daha sonra Bursa'yı yeniden ele geçirdi. Öteki kardeşi Mehmet Çelebi'nin Anadolu'yu paylaşma önerisini kabul etmedi ve Ulubat'ta yaptıkları savaşta yenildi, Bizans'a sığındı. Bizans imparatoru, yaptığı anlaşma gereğince onu, öteki kardeşi Süleyman Çelebi'nin yanına, Edirne'ye gönderdi. Süleyman Çelebi'nin yardımıyla Mehmet Çelebi'yle giriştiği savaşta yenilince, Candaroğlu İskender Bey'in yanına kaçtı. İskender Bey'le birlikte Mehmet Çelebi'ye karşı Gerede'de yaptığı savaşta yenilince İzmiroğlu Cüneyt Bey'e sığındı. Cüneyt Bey'in yardımıyla ve Saruhan, Menteşe ve Aydın beylerinden aldığı destekle şansını yeniden denemek istediyse de başarılı olamadı. Karamanoğlu'nun yanına kaçtı. Bir süre sonra Çelebi Mehmet'in adamları tarafından Eskişehir'de bir hamamda yakalanıp boğuldu, Bursa'da babasının türbesine gömüldü.

İSA ÇELEBİ Sakızlı, türk hekim (Sakız ? - İstanbul 1649). Tıp alanındaki bilgi ve yeteneğiyle İstanbul'da ün kazanarak ilkin hassa hekimliğine, ardından İbrahim I ve Mehmet IV dönemlerinde kısa sürelerle hekimbaşılığa getirildi. *Nizam ül-edviye, Deva ül-emraz* ve *Müfredatı tıbb* adlı yapıtları ünlüdür.

İsa iki hırsız arasında, Rubens'in bir tablosunun adı. Tablo 1620'de Anvers'de başsunak için yapıldı (4,30 × 3,10 m, Krallık güzel sanatlar müzesi, Anvers). Aynı müzede bulunan *Müneccimlerin tapınması* (1624) gibi, ama daha ağırbaşlı ve patetik bir tarzda, Tanrı'nın yüceliği karşısında insanın duyduğu heyecanı vurgular. Gerilimlere de yer veren, biçimsel ve kromatik ritimlerden oluşan Rubens'in barok dinamizmi, bu tablosunda, seyirciyi etkileyecek gösterişli bir biçime ulaşır.

Bk. resim sayfa 5776

İSA TOWN, Bahreyn takımadalarında yeni kent; 21 200 nüf. (1988). Mename'nin güney-batısında uzanan bir yerleşmedir.

İSAAC, İshak'ın batı dillerindeki biçimi.

İSAAC (Heinrich ya da Henricus) → İSAAK.

Giraudon

İsa iki hırsız arasında
Rubens'in tablosu (1620)
Krallık güzel sanatlar müzesi
Anvers

İSAACS (Jorge), kolombiyalı yazar (Cali 1837-İbagéu 1895). Şiirler yazdı, ama asıl ününü, Cauca vadisinin ışıklı ortamında María ile Efraín'in saf aşklarını anlattığı *María* (1867) adlı romanına borçludur.

İSAACS (Rufus), 1. **Reading** markisi, ingiliz siyaset adamı (Londra 1860 - *ay. y.* 1935). 1921'den 1926'ya kadar Hindistan genel valiliği yaptı.

İSAAK ya da **İSAAC** (Heinrich ya da Henricus), kimi italyan kaynaklarında **Arrigo il Tedesco** diye anılan flaman besteci (1450'ye doğr. - Floransa 1517). Brabant kökenli olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır. 1484-1495 arasında Lorenzo de Medici'nin Floransa'daki sarayının müdavimlerindendi. Bu dönemde S. Giovanni kilisesi'nin orgculuğunu yaptı. Lorenzo de Medici'nin ölümünden sonraki çalkantılı dönemde İtalya'dan uzaklaşmak zorunda kaldığı sanılıyor. Maximilian I'in giderini karşıladığı Augsburg'daki bir kantor okulunda görev aldı. Maximilian I tarafından 1497'de saray besteciliğine getirildi. Konstanz papaz okulu'nun ısmarladığı *Choralis Constantinus* adlı anıtsal yapıtına 1508'e doğru başladı, ama tamamlamaya ömrü yetmedi. Bu yapıt, daha sonra öğrencisi L. Senfl tarafından Nürnberg'de yayımlandı (1550-1555). Mediciler'in 1512'de yeniden iktidara geçmesi üzerine İsaak, Maximilian I'in elçilik görevlisi olarak Floransa'ya dönme olanağı buldu. İsaak'ın yapıtlarının sayısı oldukça kabarıktır: bir bölümü 1506'da Venedik'te Petrucci tarafından yayımlanmış, bir bölümüyse çeşitli elyazmalarında kalmış missa'lar; *Choralis Constantinus*'un motet'leri; sözleri almanca, fransızca ya da flamanca olan 80 dolayında şarkı. İsaak'ın şarkılarının en ünlüleri, klavye ya da lavta tablaturalarında yer alır.

İSAAKİOS I KOMNENOS (1005 ? - Studios 1061), Doğu Roma imparatoru (1057-1059), Manuel Komnenos'un oğlu. Ordunun ve patrik Mikhael Kerularios' un desteğiyle Mikhael VI'yı devirdi (1057). Din adamlarına karşı aldığı mali önlemler yüzünden patrikle arası açıldı ve onu görevden uzaklaştırmak zorunda kaldı. Bürokrasiye karşı koyamadı, dostu Konstantinos X Dukas lehine tahtı bırakarak Studios manastırı'na çekildi (1059).

İSAAKİOS II ANGELOS (1155'e doğr. - 1204), Doğu Roma imparatoru (1185 -1195 ve 1203-04). Andronikos* I'in sağ kolu olduğu halde onu devirerek imparator oldu (1185). İlk işi, önceki imparator döneminde Makedonya'yı alarak İstanbul'a doğru ilerleyen Normanlar'dan kurtulmak oldu: onları iki kez yenerek önce Selanik' ten, sonra da Durazzo ve Korfu'dan çekilmek zorunda bıraktı. Vergilerin ağırlığı nedeniyle ayaklanan Balkan halklarının düşmanlığını kazandı. 1186-87 yıllarında Bulgarlar'a karşı birçok sefer yaptıysa da başarı sağlayamadı. 1190'da Friedrich Barbarossa komutasındaki haçlı ordularının Anadolu'ya geçmelerini kabul etmek zorunda kaldı. Daha sonra Stefan Nemanja komutasındaki Sırplar'la savaştı ve onları yendi. Sonra Bulgarlar'ın üzerine yürüdü, ama Berroia (Verria) [1190] ve Arcadiopolis'te (1194) bozguna uğratıldı. Bunun üzerine kardeşi Aleksios III tarafından tahttan indirildi ve kör edildi (1195). Oğlu Aleksios Venedikliler'in desteğini sağladı ve Dördüncü haçlı seferi sırasında Latinler'in İstanbul'u ele geçirmelerinden sonra (temmuz 1203) İsaakios tekrar tahta çıkarak ülkeyi oğlu Aleksios IV ile birlikte yönetmeye başladı, ama her ikisi de, Aleksios III'ün damadı Aleksios Dukas Murtzuphlos tarafından öldürüldü.

İSABE a. (ar. *ʿiṣābe*). *Esk.* Bağ, bandaj.

İSABEAU, İSABELLE ya da **ÉLİSABETH de Bavière** (Münih 1371-Paris 1435), Fransa kraliçesi, Bavyera dükü Wittelsbachlı Stephan II'nin kızıydı. Charles VI ile evlendi (1385), kralın delirmesinden sonra (1392) Naiplik konseyi'ni yönetti ve Korkusuz Jean'ın rakibi Orléanslı Louis ile bir ittifak kurdu. Orléanslı Louis, Korkusuz Jean tarafından öldürtüldü (1407). Armagnaclar ile Bourgognelular'ı karşı karşıya getiren anlaşmazlık, iç savaş ve İngilizler' in zaferiyle (Azincourt, 1415) sonuçlandı. İsabeau'nun İngilizler'in müttefiki Bourgognelular'ın tarafına geçmesi üzerine Troyes antlaşması imzalandı (21 mayıs 1420). Bu antlaşmayla İsabeau oğlu veliaht Charles I'i mirastan yoksun bırakarak veraseti Henry V'in karısı olan kızı Catherine'e bıraktı. Böylece Henry V'i Fransa tahtının mirasçısı yapmış oluyordu. Henry VI'nın taç giymesinden sonra (1422) İsabeau Saint-Pol konağına çekildi.

İSABEL I Katolik (Madrigal de las Altas Torres 1451-Medina del Campo 1504), Castilla kraliçesi (1474-1504), Juan II ile Portekizli İsabel'in kızı. Castilla kralı olan kardeşi Enrique IV onun yerine vâris olarak kızı Juana la Beltraneja'yı seçmek istiyordu, ama soyluların karşı çıkmaları üzerine bundan vazgeçti (1468) ve Portekiz kralı Afonso V ile evlendirmek istediği İsabel'in Aragón krallığı'nın vârisi Fernando ile evlenmesini kabullenmek zorunda kaldı (ekim 1469). Bir yıl sonra İsabel'i, Louis XI'in kardeşi Charles de Guyenne ile nişanlanan Juana la Beltraneja lehine, yeniden vârislikten çıkardı. Charles de Guyenne ölünce Enrique IV ile İsabel anlaştılar (aralık 1473). Enrique IV'ün ölümünden sonra İsabel, Castilla kraliçesi oldu (aralık 1474); Fernando (Aragón kralı, 1479) karısının Devleti üzerinde hiçbir resmi otorite kuramadı.

İsabel, Fernando'nun yardımıyla, Louis XI'den destek görerek Castilla'yı istila eden (1475) Portekiz kralı Afonso V'e karşı savaştı. Toro (1476) ve Mérida yakınındaki Albuera'da (1479) Afonso V'i yendi, Portekiz kralı isteklerinden vazgeçmek zorunda kaldı (Alcáçovas antlaşmaları, 1479).

İç barışın sağlanması, soyluların krallık otoritesi karşısında sinmeleri, merkezi yönetimin ve krallık maliyesinin örgütlenmesi, üniversitelerin kurulması ve matbaanın geliştirilmesiyle kültür hayatına yenilik getirilmesi, Amerika'nın keşfi ve sömürgeleştirilmesi, Kızılderililer'e ilişkin ilk yasal düzenlemeler, engizisyonun kurulması, Avrupa'da İspanya'ya güç kazandıran askeri ve diplomatik etkinlikler, İsabel I saltanatının çarpıcı olaylarıdır. Papa Alexander VI, İsabel ve Fernando'ya "Katolik Krallar" unvanını verdi.

İsabel, bir yandan Castilla'nın özerkliğini özenle korurken öte yandan evliliğinin ve kocasının yardımıyla İspanya'nın birliğine zemin hazırladı. Deli Juana* I'i kendisine vâris yaptı.

İSABEL II (Madrid 1830 - Paris 1904), İspanya kraliçesi (1833-1868), Fernando VII ile Bourbon Sicilyalı Maria-Cristina'nın kızı. Salii Frankları'na ilişkin yasayı kaldıran ve amcası don Carlos'u saf dışı bırakan 1789 tarihli pragmática sanción gereğince babasının yerine tahta çıktı. Annesinin (1833-1840) ve general Espartero'nun (1840-1843) naiplik dönemlerinden sonra, 1843'te erginliği ilan edildi. Kuzeni Cádiz dükü Assisili Francisco ile evlendi (1846), ancak anlaşamadılar. İsabel II' nin saltanatı generallerin pronunciamientoları, siyasal alanda tutucularla ilericiler arasında mücadelelerle geçti, sanayileşmeyle ilk carlista savaşı da bu dönemde başladı. Siyasal alanda anayasalara liberal düşünceler yerleşti. Bu düşünceler ilerici anayasalarda (1837-1855) olduğu kadar ılımlı anayasalarda da (1845 ve yeniden yürürlüğe girdiği 1856) benimsendi. Sanayi dallarının kurulması için yabancı sermayeye kapılar açıldı. Bu sermaye demiryollarını (1847'den başlayarak), madencilikle bankacılığı geliştirdi. Devlet kaynak yaratmak, mülk sahibi ve monarşi yanlısı bir sınıf oluşturmak için Kilise (1836) ve komünlerin (1855) mallarını satışa çıkardı. Kilise'yle olan sorunlar 1851 tarihli konkordatoyla çözümlendi. Ülke dışında, ispanyol ordusu Afrika'da parlak sonuçlar aldı (1859-60), Fransa ve İngiltere'yle birlikte Meksika'da bir kuvvet gösterisine girişti (1861-62). Bütün bu başarılara rağmen, özel yaşamı yüzünden kraliçeyi pek tutan yoktu; eylül 1868 ayaklanmasının ("glorisa" devrimi) ardından, İsabel İspanya'dan ayrıldı. 1870 yılında Paris'te, ancak beş yıl sonra İspanya'ya dönecek olan oğlu Alfonso XII yararına tahttan feragat etti.

İsabel II nişanı, 1833'te ihdas edilen ispanyol askeri nişanı. Gök mavisi şerit.

İSABEL (Fontainebleau 1602 - Madrid 1644), İspanya kraliçesi (1621-1644), Fransa kralı Henri IV ile Marie de Médicis'in büyük kızı. 1615'te, geleceğin İspanya kralı Felipe IV ile evlendi ve ona bir oğul ve birçok kız çocuğu verdi. Oğlu Baltasar Carlos Asturias prensi (1629-1646) olurken kızlarından Marie-Thérèse, Fransa kralı Louis XIV ile evlendi. İsabel özellikle Olivares kont-dükünün gözden düşmesine ön ayak olarak (1643) belirli bir siyasal rol oynadı.

İSABEL CLARA EUGENİA (Balsain, Segovia, 1566 - Brüksel 1633), İspanya infantesi, Hollanda arşidüşesi (1598-1621). Felipe II ile Élisabeth de France'ın kızı. Önceleri Fransa tahtına adaydı (1593), sonra Felipe II'nin bu sorunu çözmek için yaptığı son girişim sırasında kocası Avusturyalı Albrecht ile birlikte Hollanda'ya sahip oldu (1598). Arşidük'ün (Albrecht'in) mirasçı bırakmadan ölmesi (1621) üzerine İspanya'ya katılan Hollanda'nın yönetimini üstlendi.

İSABEL DE PORTUGAL, (Lizbon 1503 - Toledo 1539), İspanya kraliçesi ve imparatoriçe (1526-1539), Portekiz kralı Manuel I ve Maria d'Aragóna'nın kızı, Karl V'in kuzeni ve karısı, Felipe II'nin annesi olan İsabel imparatorun yokluğu sırasında İspanya'yı yönetti.

İSABEL FARNESİO (Parma 1692 -Madrid 1766), İspanya kraliçesi (1714 -1746). Parma prensesiyken, 1714'te, Savoialı Maria-Luisa'nın ölümüyle dul kalan İspanya kralı Felipe V ile evlendi. Alberoni ile birlikte ispanyol sarayında italya yanlılarını temsil etti. Özellikle Parma, Piacenza ve Guastalla düklükleri sorununda çocukları lehine önemli bir rol oynadı. Oğlu Luis I'in ölümü üzerine (1724), Filippo'yu, daha önce feragat ettiği tahta yeniden

oturmaya zorladı. Çocuklarından Carlo'yu (Carlos III) Napoli kralı ve Filippo'yu Parma dükü yaptı. Üvey oğlu Fernando VI tarafından Granja sarayı'na sürgüne gönderilen İsabel, kendi oğlu Carlos III İspanya kralı olduğu zaman bile saraya çağrılmadı.

İsabel la Católica krallık nişanı, 1815'te Amerika'daki kolonilerde yapılan hizmetler için ihdas edilen ispanyol nişanı; daha sonra 1847'den başlayarak tüm liyakatlar için kullanıldı. Beş sınıfı vardır. Kurdelesi hareli beyazdır, kenarları sarı renktedir. 1938'de Franco tarafından yeniden ihdas edildi ve 1947'de yeniden düzenlendi. Nişanın büyük üstadı devlet başkanıdır, mühürdarlığınıysa Toledo başpiskoposu yapar.

İsabel üslubu, Ortaçağ sonunda, Katolik Krallar'ın hükümdarlığı döneminde, ispanyol mimarisi ve heykel sanatının özelliği olan süsleme tarzı. İsabel üslubu, XV. yy.'ın ikinci yarısında, önce Toledo'da gelişti; bu üslubu burada, Brükselli Egas Cueman ve kardeşi Hanequın benimsetti: Luna'daki don Álvaro (ya da de Santiago) capellası, katedralin Aslanlar kulesi ve kapısı. Öğrencileri J. Guas, bu flaman tarzının, mücear biçimleriyle birleştirilmesini sağladı: Toledo'da S. Juan de los Reyes manastırı, Guadalajara'da İnfantado sarayı. Burgos'ta Miraflores manastırı'nın Gil de Siloe tarafından yapılmış mezar bütünü bu sanatın doruk noktasını oluşturur.

İSABELA, esk. **Albemarle,** Galápagos takımadalarında yanardağ kökenli ada, takımadanın en büyük adası; 5 825 km²; 1 006 nüf. (1989).

İSABELA, Filipinler'de il, Luzon adasının kuzey-doğu'sunda; 10 665 km²; 648 100 nüf. Yönetim merkezi *İlagan.*

İSABELİA cordillerası, Nikaragua'nın kuzeyindeki yanardağ kütlesinin kenarı.

İSABELLA a. Kuzey Amerika kökenli asma çeşidi ve bu asmanın siyah üzümü. (Doğu Karadeniz bölgesinde kıyı illerinde çilek üzümü, Batum üzümü, Odesa üzümü adıyla çardak halinde sofralık üzüm olarak yetiştirilir.)

İSABELLA OF ANGOULEME (1186 -Fontevrault 1246), İngiltere kraliçesi, kont Aimar III ile Courtenay ailesinden Alice'in kızı. Hugues X de Lusignan'ın nişanlısıydı; Yurtsuz John tarafından kaçırıldı ve onunla evlendi (1200). Kocasının ölümünden sonra (1216) eski nişanlısıyla evlendi (1217). Kocasının ve oğlu İngiltere kralı Henry III'ün Saint Louis'ye karşı birleşmelerini sağladı. Taillebourg yakınlarında yenik düşen (temmuz 1242) İsabella ve Hugues X, kraldan af dilediler. Yeniden dul kalan (1243) İsabella, Fontevrault'ya çekildi.

İSABELLA OF FRANCE (Paris 1292 - Hertford 1358), İngiltere kraliçesi, Güzel Philippe IV ile Jeanne de Navarre'ın kızı, Edward II ile evlendi (1308). Ama onunla arası açılınca (1324), Roger Mortimer of Wigmore ile ilişki kurdu, mallarına elkonunca da oğluyla Fransa'ya kaçtı (1325). Papa Johannes XXII'nin girişimiyle, Mortimer ile birlikte İngiltere'ye döndü (1326) ve Edward II'ye karşı düzenlenen ayaklanmanın başına geçti. Edward II tahttan indirildi (20 ocak 1327) ve idam edildi (21 eylül). İsabella, Edward III adına yönetimi ele aldı. 1330'da kral annesini yönetimden uzaklaştırdı. Mortimer'ı öldürttü ve iktidarı ele geçirdi.

İSABELLA OF ORLEANS (Paris 1389 -Blois 1409), İngiltere kraliçesi, Charles VI ile İsabeau de Bavière'in kızı. Siyaset nedeniyle, İngiltere kralı Richard II ile evlendirildi. Ne var ki yaşının küçüklüğü nedeniyle bu birleşme, ancak kocası tahttan çekildikten (1399) sonra gerçekleşebildi. Lancesterlı Henry IV'ün oğluyla evlenmeyi reddetti, bir süre hapsedildi. Fransa'ya gönderildi (1401), Angoulême kontu, daha sonra da Orléans dükü olan kardeş çocuğu Charles ile evlendi (1406).

İSABELLE II ya da **YOLANDE DE BRİENNE** (öl. Andria 1228), Kudüs kraliçesi (1212-1228), Kudüs kralı Jean de Brienne ile Marie de Montferrat'nın kızı. Kudüs krallığı'nı güçlendirmek için babası tarafından imparator Friedrich II ile evlendirildi, Friedrich de böylece Kudüs kralı oldu (1225).

İSABELLE → İSABEAU.

İSABELLE D'ANJOU (1169-1205), Kudüs ve Kıbrıs kraliçesi (1192-1205), Kudüs kralı Amauri I ile Maria Kommene'nin kızı. Toron sire'i Unfredo IV ile evlendi, daha sonra Tir senyörü Monferratolu Corrado ile evlenmek için kocasından ayrıldı. Corrado'nun öldürülmesinden sonra (1192) Kudüs-Akkâ kralı Champagne kontu Henri II ile (1192-1197), daha sonra da Kıbrıs kralı Lusignanlı Amauri ile evlendi; Amauri böylece Kudüs kralı oldu. İsabelle'in kızı Marie de Montferrat 1205'ten 1212'ye kadar Kudüs kraliçesi olarak hüküm sürdü.

İSABELLE DE HAİNAUT (Lille 1170 -öl. 1190), Fransa kraliçesi, Baudouin V de Hainaut ile Alsaceli Marguerite'in kızı. Philippe Auguste ile evlendi (1180), dayısı Alsacelı Philippe'den birçok Artois kentini çeyiz olarak aldı.

İSABELLE DE VİLLEHARDOUİN (1259-1311), Akhaia prensesi. Babası Akhaia prensi Guillaume de Villehardouin tarafından Sicilya kralı Anjoulu Carlo II'nin oğlu ile Anjoulu Filippo ile evlendirildi. Dul kalınca Florent de Hainaut ile (1289), daha sonra da Savoialı Filippo ile evlendi (1301). Anjoulular tarafından prenslik üzerindeki haklarından yoksun bırakıldı (1307).

İsabelle şartı, uluslararası sözleşmeler çerçevesinde, alıcının, doğrudan doğruya satıcıya yönelteceği son bir başvuru hakkı dışında, kendi yararına her türlü itirazdan vazgeçtiği ve yaptığı ödemelerin geri alınamaz olduğunu kabul ettiği özel hüküm.

İSABET, -ti a. (ar. *iṣābet*). **1.** Hedefine ulaşma, hedefini bulma. **—2.** Bir söz, bir davranış vb. için yerinde olma, uygun düşme: *Sözlerinizde büyük bir isabet var.* **—3.** *İsabet almak,* vurulmak, yaralanmak: *Gemi isabet aldı ve yanmaya başladı.* || *İsabet buyurdunuz, isabet buyurduğunuz gibi,* doğru söylediniz; tam söylediğiniz gibi. || *Bir şeye, bir kimseye isabet etmek,* istenilen, nişan alınan yeri vurmak, rastlamak: *Kurşunların üçü de hedefe isabet etti.* || *Bir kimseye, bir yere isabet etmek:* piyango vb. sözkonusuysa, o kimseye, oraya çıkmak, vurmak: *Büyük ikramiye bakarsın bize de isabet eder.* || *İsabet etmek,* uygun bir iş görmek, yerinde davranmış olmak: *Buraya gelmekle isabet ettiniz.* || *İsabet oldu,* yerinde, uygun oldu: *Gelmeniz isabet oldu.* || *İsabet ki,* iyi ki. —*Esk. İsabetkâr,* isabet eden, isabetli. || *İsabet-karîn, isabet-medar,* başarılı, doğru düşünen. || *İsabet-i ayn, isabet-i nazar,* nazar değme. || *İsabet-i mutad,* hep isabet eden, doğru.
—Zootekn. *Ayıklamada isabet,* hayvan yetiştiriciliğinde, bir sonraki dölü doğuracak olan damızlıkların seçiminde gösterilen doğruluk derecesi. (Ayıklamada isabet, ayıklanmaya aday hayvanın tahmin edilen değeri ile gerçek değeri arasındaki bağıntı katsayısının karesi demek olan belirleme katsayısıyla tahmin edilir.)
◆ ünl. Bir memnuniyeti belirtir; iyi oldu, iyi ki: *İsabet, erken çıkmışım, yoksa yağmura yakalanacaktım. İsabet, tam zamanında geldiniz.*

İSABETLİ sıf. **1.** Hedefini bulan: *İsabetli bir atış.* **—2.** Yerinde, uygun: *İsabetli bir karar. İsabetli bir iş yapmak.*

İSABETSİZ sıf. **1.** Hedefini bulmayan: *İsabetsiz bir atış.* **—2.** Uygun yerinde olmayan: *İsabetsiz bir karar.*

İSABEY, Denizli'nin Çal ilçesinde belde; 6 282 nüf. (1990).

İSABEY (Jean-Baptiste), fransız minyatürcü (Nancy 1767 - Paris 1855). Doğduğu kentte ressam Charles Claudot'nun, Paris'te önce minyatürcü Dumont'un, sonra David'in öğrencisi oldu. Kurucu meclis üyelerinin portrelerini yaparak dikkati çekti. Sonra *Malmaison bahçesinde general Bonaparte'ın portresi* ve *Birinci konsül'ün teftişi* tablolarını yaptı. İmparatorluk döneminde, Joséphine ve Napoléon'un resmi portrecisi (fildişi üzerine minyatür), imparatorluk tiyatrolarının başdekoratörü, Tuileries'deki özel halk şenliklerinin düzenleyicisi, unvan mühürleri desencisi oldu. Desen dersi verdiği Marie-Louise onu 1811'de, ailesinin resimlerini yaptırmak üzere Viyana'ya gönderdi. İsabey, Sèvres Yapımevi resim atölyesi'ni yönetti, Louis -Philippe zamanında krallık müzeleri müdür yardımcılığına getirildi, sonra başkan -prens tarafından maaşa bağlandı. Louvre'daki, yüksek rütbeli kişilerin giysilerini çizdiği Napoléon'un taç giyme törenini canlandıran 32 deseninin yanı sıra Malmaison ve Fontainebleau müzelerinde de yapıtları vardır.

■ **İSABEY** (Eugène), fransız ressam ve taşbaskıcı (Paris 1804-Montévrain, Lagny yakınında 1886). Jean-Baptiste İsabey'nin oğlu. Yaptığı gezilerden ve özellikle deniz yolculuklarından (Normandiya, vb.) esinlenerek, Bonington etkisinde manzaralar ve günlük yaşam tabloları yaptı. Romantik ve açıkhava aydınlığını yansıtmada usta olan sanatçı Boudin ve Jongkind'i etkilemiştir. Tabloları Louvre'da ve Fransa'nın öteki çeşitli müzelerindedir.

■ **İsabey camisi,** İzmir'in Selçuk ilçesinde, Aydınoğulları'ndan İsa Bey'in yaptırdığı cami (1374/1375). Kapısının üzerindeki yazıtından mimarının Ali bin Müşeymeş el-Dimışki olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da Beylikler dönemi anıtlarının en önemli ve anıtsal örneklerinden biridir Caminin planı, Şam'daki Ümeyye camisi'nin etkisindeki Diyarbakır Ulu camisi ve öteki artuklu yapılarına benzer. Ortası sekizgen şadırvanlı, düz ahşap çatılı revaklarla çevrili avlu, Manisa Ulu camisi'nden önce burada görülür. Enine planlı ana mekân, mihraba koşut düz ahşap çatılı iki uzun sahından oluşur. Mihrap önündeki iki kubbe, küresel bingiler, kubbe kasnakları selçuklu üslubunda çinilerle bezelidir. Bu yapının bir başka özelliği, Beylikler dönemi mimarlığında çok az örneği bulunan çifte minaresidir. Caminin en görkemli bölümü olan B. cephesi, Bursa, Edirne ve İstanbul'daki osmanlı camilerinin öncüsüdür. Uzun süre kendi haline bırakılan ve kervanlara barınak olan yapı, XIX. yy. sonlarında Efes'te kazılara başlayan avusturyalı arkeologlarca incelenmiş, ilk koruma çalışmalarıysa ancak 1934'te gerçekleş-

Oronoz

İsabel I Katolik
dua eden heykel,
Philippe de Biguerny
çokrenkli ve yaldızlı ahşap, XVI. yy.
Krallık capellası, Granada

Oronoz-Held

İsabel II
Federico Madrazo'nun
bir portresinden ayrıntı
Tarih akademisi, Madrid

Eugène İsabey,
Fırtınada gemiler
Güzel sanatlar müzesi, Caen

Lauros-Giraudon

İsabey camisi ön cephesinden bir görünüm *Selçuk-İzmir*

miştir. Geniş kapsamlı onarımına 1960'tan sonra başlanmıştır.

İSABEYLİ, Aydın'ın Nazilli ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 504 nüf. (1990). Belediye.

İSAD a. (ar. *saᶜd*, mutluluk'tan *isᶜad*). *Esk.* Mutlu etme, mutluluk verme.

İSAD a. (ar. *ṣuᶜūd*, yükselme'den *iṣᶜād*). *Esk.* Yükseltme, yüceltme.

İSAET a. (ar. *sū'*, kötülük'ten *isâet*) *Esk.* Kötülük etme, kötü iş yapma.

İSAEUM a. İseion'un latince adı.

İSAF a. (ar. *isᶜāf*). *Esk.* **1.** Bir dileği kabul etme, yerine getirme: *"...nihayet İngilizler in talebini isafa temayül etti"* (Atatürk). **—2.** *İsaf etmek*, dileği yerine getirmek: *"Vücudumda garibim, şu recâmı lûtfen isaf et"* (Neyzen Tevfik).

İSAGA a. (ar. *iṣâġa*). *Esk.* Kalıba dökme, kalıpla biçim verme.

İSAGORAS, atinalı siyaset adamı (İ.Ö. 508'de arkhon). Oligarşi partisi'nin lideriydi, Peisistratos'un oğulları düştükten sonra, iktidara geçmek için Sparta kralı Kleomenes'in yardımını istedi; kendisine karşı olan 700 aileyi siteden sürmeye kalktı, ama halk, Kleisthenes yönetiminde ayaklandı ve İsagoras'ı sürgüne yolladı.

İSAHAYA, Japonya'da kent, Kyuşu'nun (Nagasaki ili) batısında; 83 700 nüf. Ticaret ve turizm merkezi. Besin sanayileri.

İSAHOCALI, Kırşehir'in Kaman ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 967 nüf. (1990). Belediye.

İSAİOS, yunanlı hatip (Khalkis ?, Eğriboz adası, İ.Ö. 420'ye doğr. -öl. 340'a doğr.). Yaşamı hakkında kesin bir bilgi yoktur: Demosthenes'in hocası oldu. Mirasla ilgili hukuk söylevlerinden ancak on kadarı bugüne ulaşmıştır. Güçlü ve tutarlı belagatı, Attike hukuk tarihi açısından önemlidir.

Tanburi İsak

İSAK Tanburi, yahudi asıllı türk besteci (1745? - İstanbul 1814). Yaşamı üzerine bilinenler azdır. Yahudi asıllı türk bestecilerinin en büyüğü sayılır. Enderun tanburilerindendi. Selim III'ün yakınlığını kazandı. Gençliğinde, sinekemani olarak da tanınırdı. Klasik türk tanbur üslubunun bilinen en eski temsilcisidir. Selim III'ten başka, kuyumcu Oskiyan ve Zeki Mehmet Ağa'ya da bu üslubu öğretti (İsak'ın üslubunu, Oskiyan Şeyh Abdülhalim Efendi'ye, o da Suphi Ezgi'ye aktardı). Günümüze 37 peşrev, 28 sazsemaisi, 5 beste, 1 ağırsemai, 3 yürüksemai ve 6 şarkısı ulaşmıştır. Saz eserlerinin haneleri, birbirinden çok farklı olmamakla birlikte sağlam kuruludur. Sözlü yapıtlarındaki üslup, Sadullah Ağa'nınkine çok yakındır. Bu iki besteci arasındaki belirgin tek üslup farkı, İsak'ın yapıtlarının daha lirik oluşudur. En ünlü yapıtları, gülizar makamındaki iki bestesi (*Beste-i zencir-i zülfündür gönül, ey dilrüba;* ve *Dâğdâr-ı tîr-i gamzenden gönül, ey mehcebin*) ve iki semaisiyle (ağırsemai: *Bir hoş-hıram taze civan aldı gönlümüz;* yürüksemai: *Bileydi derd-i derûnüm o fitnecû dilber*), şedaraban makamındaki ikinci bestesi ve yürüksemaisidir (beste: *Ey safây-ı ârızından çeşme-i hurşîd-i ab;* yürüksemai: *Pîr olmada gerçi gönül amma civan ister*).

İsakapısı mescidi → ESEKAPISI MESCİDİ.

İsakçı kalesi, Tuna nehrinin kıyısında kale. Osmanlılar'ın Tuna'yı geçerken stratejik nedenlerden ötürü yaptırdıkları kale; savaşlar sırasında birçok kez el değiştirdi. Selim III zamanında Ruslar'ın eline geçti. Yaş antlaşması'ndan (1792) sonra Osmanlılar'a geri verildi. Edirne antlaşması ile yeniden elden çıktı (1829).

İSAKOVSKİY (Mihail Vasiliyeviç), rus şair (Glotovka, Simbirsk yakınında, 1900 - Moskova 1973). Nekrasov geleneğinde bir lirizmi benimsedi. Çoğu kez müziğe aktarılmış dizelerle, gençlerin duygusal dünyalarını yansıttığı (*Province* [fr. çev.], 1930; *Maîtres de la terre* [fr. çev.], 1931) ve yurtseverlik temasını işlediği şiirler (*Instruction maternelle* [fr. çev.], 1941) yazdı. Daha sonra düşünselliğin ağır bastığı bir üsluba yöneldi. Kuramsal denemeleri ve bir özyaşamöyküsü (*Sur la terre d'Elnia* [fr. çev.], 1973) vardır.

İSAKSEN (Lone), danimarkalı kadın dansçı (Kopenhag 1941). 1961'de Skandinaviske Ballett'te *la Sylphide*'i yorumladı. 1962'de New York'a gitti ve Robert Joffrey Ballet topluluğu'na katıldı. Bu toplulukla birlikte Gerald Arpino'nun *İncubus* (1962) ve *Palace* (1963) adlı balelerinin baş rollerini ilk olarak yorumladı. Harkness Ballett'te solocuyken Erik Bruhn ile *The Abyss* (Stuart Hodes'un, 1965), Lawrence Rhodes ile *After Eden* (John Butler'ın, 1966) ve *Erotica* (Richard Wagner'in, 1967) adlı yapıtların prömiyerlerinde dans etti. Jacob's Pillow festivali'nde Niels Kehlet ile birlikte *Spectre de la Rose*'u yorumladı. 1970'te girdiği Het Nationale Ballet'te R. Wagner'in *Youth*'unun prömiyerini gerçekleştirdi. American Ballet Theatre'da konuk sanatçı olarak dans etti (1972).

İSAKSON (Karl), isveçli ressam (Stockholm 1878 - Kopenhag 1922). Paris'te kaldığı çeşitli dönemlerde (özellikle 1905'te ve 1911'de) Cézanne ve Matisse'in sanatından etkilenerek, renk ve biçim araştırmalarına yöneldi; özellikle natürmort, manzara ve nü'ler yaptı.

İSAKSSON (Ulla), isveçli kadın edebiyatçı ve senaryocu (Stockholm 1916). Romanlarında (*La Maison des femmes* [fr. çev.], 1952; *Où tu ne veux pas aller* [fr. çev.], 1956; *Paradis d'été* [fr. çev.], 1973) ve İngmar Bergman için yazdığı senaryolarında (*Jungfrukallen*, 1959) kadının, eski ve modern toplumda ezilişini işledi. Öyküler de yazdı (*les Fastes de la mort* [fr. çev.], 1954).

İSAL, -li a. (ar. *vaṣl*, kavuşma'dan *īṣal*). *Esk.* **1.** Bir şeyi bir yere ulaştırma, eriştirme. **—2.** *İsal etmek*, ulaştırmak: *"Bir tahlilde biri böyle bir neticeye isâl ediyor"* (Baha Tevfik). || *İsal-i gezend etmek*, zarara sokmak.

İSALAR → SOMALİLİLER.

İSALE a. (ar. *seyelān*'dan *isāle*). *Esk.* **1.** Akıtma, dökme. **—2.** *İsale-i dümu*, gözyaşı dökme. || *İsale-i hun*, kan dökme; öldürme: *"Beyn-el-islâm isâle-yi hûn etmekden ise..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.). —Su işler. *Su isalesi*, suyu, işleme ve dağıtım tesislerine iletme.

İSAM a. (ar. *iṣm*, günah'tan *iṣām*). *Esk.* Günaha sokma, günah işletme.

İSANDHLWANA, Natal'de köy, Zululand'da, Dundee'nin G.-D.'sunda. Ocak 1879'da ingiliz kuvvetleri, burada Cetevayo'nun birlikleri tarafından imha edildi. Aynı yıl bu köyün K.-D.'sunda imparatorluk prensi Louis Napoléon öldürüldü.

İSANDO, Güney Afrika'da kent, Johannesburg'un doğu-kuzey-doğu banliyösünde. Makine ve elektrikli gereçler sanayisi.

İSANO a. (fr. sözc.). Boyac. *İsano yağı*, BOLEKO'nun eşanlamlısı.

İSAR a. (ar. *īsār*). *Esk.* **1.** İkram etme, ikramda bulunma. **—2.** Cömertçe verme, serpme, saçma, bol bol verme. **—3.** Seçme, tercih etme. **—4.** *İsar etmek, eylemek*, ikram etmek; bolca vermek, saçmak; seçmek: *"Bulup Nedimi iki bûse eyleyim isâr"* (Nedim, XVIII. yy.). *"Dizin dizin güher-i âbdâr ider isâr"* (Vasfi, XVI. yy.). **—5.** *İsar-bahş*, ikram eden; cömertçe veren.

İS'AR a. (ar. *isᶜār*). *Esk.* **1.** Bir mala narh koyma, onun fiyatını saptama. **—2.** *İsar-ı havayic-i zaruriye*, ihtiyaç maddelerinin fiyatını saptama.

İSAR, Orta Avrupa'da ırmak, Tuna'nın Alpler'den inen kolu (sağ kıyıdan); 295 km. Avusturya'da doğan İsar'ın hemen hemen bütün çığırı Bavyera'da akar (Münih ve Landshut'tan geçer). Alpler'deki yukarı vadisi Garmisch-Partenkirchen'e bağlı bir turizm merkezidir.

İSARCO, İtalya'da ırmak, Adige'nin başlıca kolu (sağ kıyıdan); 85 km. Brenner yakınında doğar, Bolzano'nun aşağı kesiminde Adige'ye kavuşur. İsarco vadisi, Avusturya'ya doğru çok önemli bir geçiş yoludur.

İSASTER a. Orta ve Üst Kretase'de fosillerine rastlanan, oldukça iri, yumurta biçiminde bedenli, faskiyoları olmayan, düzensiz denizkestanesi cinsi. (*Toxasteridae* familyası.)

İSAURİA. Tar. coğ. İç Anadolu'nun güney kesiminde, Bozkır, Hadım, Ermenek ilçelerini kapsayan bölge. D.'da Lykaonia, Batı'da Pisidia ve Pamphylia, G.'de Kilikia ile sınırlıydı. Merkezi *İsauria* ya da *İsaura Vetus*'tu. İ.Ö. 322'de Perdikkas'ın eline geçti. Romalı general Publius Servilius İsauricus tarafından zapt edildi (İ.Ö. 75). Bölge ve merkezi Pompeius tarafından Kilikia ile birleştirildi. Augustus döneminde Galatia bölgesinin sınırları içinde yer aldı. Doğu Roma imparatoru Zenon (474-475, 476-491) burada doğdu. Ortaçağ'da D. ve G.-D.'ya doğru yayıldı. Türk döneminde ortadan kalktı. İsauria kenti kalıntıları arasında surlar, korunaklı kapılar, çok köşeli kuleler, Hadrianus, Marcus Aurelius ve Severus Alexander kapıları, kilise ve sekiz köşeli capella, taştan oyulmuş mezarlar sayılabilir.

İSAURİA HANEDANI, Leon III'ün kurduğu ve yanlış olarak *İsaurialı* denilen bizans hanedanı. Hanedan, Leon III (717-741), Konstantinos V (741-775), Leon IV (775-780), Konstantinos VI (780-797) ve Konstantinos VI'nın annesi imparatoriçe Eirene ile 717'den 802'ye kadar iktidarda kaldı. Eirene, önce 780'den 790'a kadar, sonra 790'dan 797'ye kadar naibelik, 797-802 arasında da imparatoriçelik yaptı.

İsaviye, Kuzey Afrika'da Sidi Muhammet bin İsa'nın kurduğu tarikat. Rifaiye tarikatından etkilenen bu tarikatta dervişler bir ateş çevresinde birbirlerinin ellerini tutarak zikir yaparlar. Zikir sırasında vecd durumuna girenlerin canlı akrep, cam gibi şeyleri yutmaları, vücutlarına kızgın demir soktukları vb. söylenir. Cezayir ve Tunus'ta zaviyeler kuran isaviye dervişlerinin zaman zaman siyasal bazı eylemlere de giriştikleri olmuştur.

İSAZADE ABDULLAH EFENDİ → ABDULLAH EFENDİ İsazade.

İSBA a. Esk. ölçbil. 2,83 cm uzunluğunda bir arap uzunluk ölçüsü. Türkiye'de metrenin uzunluk ölçüsü olarak kabulüne (1 nisan 1931) kadar kullanıldı.

İSBAL a. (ar. *isbāl,* akıtma, sarkıtma). *Esk.* Yollama, gönderme.

İSBATİYE → OLGUCULUK.

İSBN (*International Standart Book Number*'ın kısa adı), yayımlanan her yapıta verilen uluslararası belirleme numarası. Washington'daki Kongre kütüphanesi bunların sayımını yapar ve uluslararası bir kaynakça hazırlar.

İSCEHİSAR, Ege bölgesinde Afyonkarahisar iline bağlı ilçe; 22 143 nüf. (1990); 14 köy. Merkezi, Afyonkarahisar'ın 22 km kuzey-doğusunda *İscehisar,* 10 071 nüf. (1990).

İSCHGL, Avusturya'da yer, Tirol'de, Silvretta kütlesinin K.-D.'sunda; 900 nüf. Sayfiye ve kış sporları merkezi (yüksl. 1 400 -2 785 m).

İSCHİA, İtalya'da ada, Tirren denizi'nde, K.'de Napoli körfezini kapatır; 46,4 km²; 26 000 nüf. (1990). Yanardağ kökenli, sarp ve girintili çıkıntılı kıyılı adanın en yüksek noktası Epomeo tepesidir; 788 m. Yanardağ etkinliği sürmektedir: bir jeotermik santralda ve bir kaplıca merkezinde bu etkinlikten yararlanılır. Topraklar verimlidir (turunçgiller, meyve ağaçları, bağlar). Turizm çok önemlidir.

İSCHİA, İtalya'da kent, İschia adasının başlıca yerleşim alanı; 17 000 nüf. XV. yy.'dan kalma şato, birçok kilise yıkıntısı (XIV. yy.'dan kalma katedral). Ilıca ve turizm merkezi. Balıkçılık limanı.

İSCHNOCHİTON a. Sıcak denizlerde yaşayan ilkelyumuşakça* cinsi. (Kitona benzer, ama levhaları ince ve çizgilidir. *İschnochitonidae* familyasının örnek tipi.)

İSCHNOCOLUS a. Sıcak yörelerde yaşayan küçük migale cinsi. (Çok çeviktir, taşların altında ve derin olarak kazılmış sığınağını örten düzensiz bir ağın içinde yaşar.)

İSCHNOPTERA a. Sıcak bölgelere özgü, çok uzun kahverengi ya da kızıl kanatlı, küçük hamamböceği. (Hamamböceğigiller familyası.)

İSCHNURA a. Kızböceği cinsi. (Cinse giren her türde, renkleri birbirinden çok farklı iki dişi tipi bulunmasına karşılık erkeklerin hepsi birbirine benzer. Bu olaya *pösilogini* denir; agriongiller familyası.)

İsdemir → İSKENDERUN DEMİR-ÇELİK FABRİKALARI.

İSE, Japonya'da kent, Honşu adasında (Mie ili), *İse koyu* kıyısında; 104 162 nüf. (1990). Güneş tanrıçası Amaterasu ve hasat tanrıçasına adanan tapınaklar. 20 yılda bir hinoki (sedir) ağacından yeniden yapılan bu anıtlar, buddhaöncesi japon mimarisinin eski biçimlerini yaşatır.

İSE koyu, Honşu'nun (Japonya) güney kıyısında derin koy; Nagoya bu koyun kıyısında kurulmuştur.

İSEFJORD, Danimarka'da körfez, Sjaelland adasının kuzeyinde, denize dar bir geçitle bağlıdır. Bu körfezin çok sayıda kolu kıyı yerleşmelerinin adlarını taşır.

İSEİON a. (yun. sözc.). Tanrıça İsis'e adanmış yunan-mısır ya da yunan-roma tapınağı. (Lat. adı İSAEUM.)

—ANSİKL. Gerileme dönemi'nde, Mısır'ın çeşitli yörelerinde İsis'e tapıldı. En ünlü iseion Philai adasında yapıldı; en büyük iseionların Delta'daki Behbit ül-Hacer'de yapıldığı sanılmaktadır. Bu iseionun yapımına Nektanebo (XXX. hanedan) döneminde başlanmış ve çalışmalar Ptolemaios II Philadelphos döneminde tamamlanmıştır. Ptolemaios döneminde İsis kültü tüm antik dünyaya yayıldı. Mısır dışında, öteki yunan-mısır tanrılarına yakınlık gösteren İsis tapınakları, genel hatları içerisinde klasik bir mimarlık yapısına sahipti; kutsal bir kapalı alanın ortasında gizemlerin kutlandığı yerden oluşmaktaydı. Süslemesi mısır motiflerinden esinleniyordu. Roma'da da birçok iseion vardı: Aventino tepesinde, Palatium, Campo Marzio'da (Caligula tarafından yaptırılan ve Domitianus tarafından süslenen yapı) ve Quirinale'de.

İSELİN, baselli aile. Bu ailenin iki ünlü temsilcisi vardır: JAKOP CHRİSTOPH (Basel 1681 - *ay. y.* 1737). Basel'de tanrıbilim profesörüydü (1711); İSAAK (Basel 1728 - *ay. y.* 1782). 1761'de İsviçre'de ulusal duyguyu yeniden canlandırmak için Hirzel ve Gessner ile İsviçre kurumu'nu oluşturdu.

İse monogatari (*İse'nin öyküleri*), 125 öyküden oluşan Japon derlemesi (X. yy.). Bu öykülerin ilk *uta monogatari* ya da "şiirsel öyküler" derlemesi olduğu sanılır. *Tankalar*'dan (31 heceli şiir) oluşan bu öykülerin çoğu Arivara no Narihira'nın aşk yaşamından alınmıştır. (Kimileri, bunların doğrudan doğruya onun bir şiirsel özyaşamöyküsü olduğunu söyler.)

İSENBRANT ya da **YSENBRANDT** (Adriaen), flaman ressam (Haarlem ? 1490 - Brugge 1551). G. David'in öğrencisi oldu, onu kendisine örnek aldı. Yapıtları Anvers, Brüksel, Gent, Londra, Basel, Viyana, New York, vb. müzelerindedir.

İSENBURG, Hessen'de eski prenslik; Frankfurt yakınındaki Offenbach bu prensliğe bağlıydı. **İsenburg** ailesinin anayurdu. X. yy.'dan başlayarak kontluk ve 1744'ten sonra prenslik oldu. Önce Avusturya'ya (1815), ardından Hessen grandüklüğü'ne bağlanan İsenburg, bugün Hessen eyaleti'nin bir parçasıdır.

İSENMANN (Kaspar), alsaceli ressam (Colmar 1410'a doğr. - *ay. y.* 1472'ye doğr.). K. Witz ile, hocası olduğu sanılan Schongauer arasında bağlantıyı sağladı. Yapıtlarında, germen ve flaman etkilerini, anıtsal, zarif ve güçlü bir üslup içinde birleştirdi. Yedi panolu *İsa'nın çilesinden sahneler* adlı yapıtı (1465) Colmar'daki Unterlinden müzesi'ndedir.

İSEO gölü (bazen SEBİNO da denir), İtalya'da göl; 65,3 km². Lombardia'da Oglio ırmağı gölü aşar. Buzul kökenli göl, Akdeniz bitki örtüsüyle kaplı sarp kıyılarla sınırlıdır. Gölün ortasındaki İsola dağı 599 m yükseltili bir ada oluşturur. Etkin balıkçılık. Göl kıyısındaki her yerde turizm önemlidir.

İSÈRE, Fransa'da (Rhône-Alpes) *département;* 7 474 km²; 1 016 228 nüf. (1992). Merkezi *Grenoble.* Alpler ile Rhône ırmağı arasında uzanan toprakları Dauphiné'nin bir bölümünü içine alır. Büyük bölümü dağlıktır; ekilebilen alanlarında tahıl, üzüm, meyve, sebze ve ceviz üretilir. Büyükbaş hayvancılık gelişmiştir. Buna rağmen başlıca iktisadi kaynak sanayiye dayanır. Tekstil, kâğıt, makine, besin, ayakkabı vb. Ayrıca birçok sayfiye ve kış sporları merkezi de vardır. Hidroelektrik santralları.

İSÈRE, Fransa'da (Kuzey Alpler) ırmak, Rhône'un kolu (sol kıyıdan); 290 km (havzası yaklaşık 12 000 km²). İtalya sınırı yakınında, İseran eteklerindeki bir buzul sekisinden doğar. Çoğu yerde dar geçitlerle Tarentaise'i aşar. Bourg-Saint-Maurice'i ve Moûtiers'i (burada Doron de Bozel'i alır) sular; Arly'nin katılmasıyla genişler ve Alpler'e girdikten sonra Arc'ı alır. Grenoble'dan sonra Drac'ı (sol kıyıdan) alır, K.-B.'ya yönelir ve Voreppe kısığıyla Alpler'den çıkar. Sonra K.-D.'dan G.-B.'ya yönelerek Bourne'u alır, Romans ve Bourg-de-Péage arasından geçer ve Valence'ın 5 km K.'inde Rhône'a kavuşur. Yukarı çığırında kar sularına dayanan rejimi aşağı çığırında kar-yağmur tipine dönüşür.

İSERLOHN, Almanya'nın Kuzey Vestfalya Renanyası eyaletinde kent, Sauerland'ın kuzey yamacında, Dortmund'un D.'sunda; 95 200 nüf. Metalürji. Besin sanayileri. Kırtasiye.

İSERNİA, İtalya'da kent, Molise'de, il merkezi; 21 000 nüf. Tarım merkezi. Besin sanayileri. Eskiden Samnitler'in kenti olan İsernia, daha sonra Augustus'un kolonisi oldu. Antikçağ'dan kalma Kyklop yıkıntıları. —*İsernia ili,* 1970'te kuruldu; 1 529 km²; 94 076 nüf. (1989).

İSESİ, Mısır'da, V. hanedanın (İ.Ö. 2400'e doğr.) sondan bir önceki kralı. Sina'ya (Vadi Magara) seferler düzenledi ve vezirlere verilen "Güney valiliği" (Yukarı Mısır hükümdarlarını daha iyi denetleyebilmek amacıyla) makamını kurdu.

İse Şima, Japonya'da ulusal park, Honşu adasında, *İse koyu*'nun güney-batı kıyısının kenarında; 520 km².

İseut, bir ortaçağ efsanesinin kadın kahramanı → TRİSTAN VE İSEUT.

İSEVİ sıf. ve. a. (*ʿİsa* ve *-ī*'den *ʿİsevī*). *Esk.* Hıristiyan.

İSEVİLİK a. *Esk.* Hıristiyanlık.

İSEVİYE → İSAVİYE.

İSEVİYET a. (*ʿİsa* ve *-iyyet*'ten *İseviyyet*). *Esk.* Hıristiyanlık.

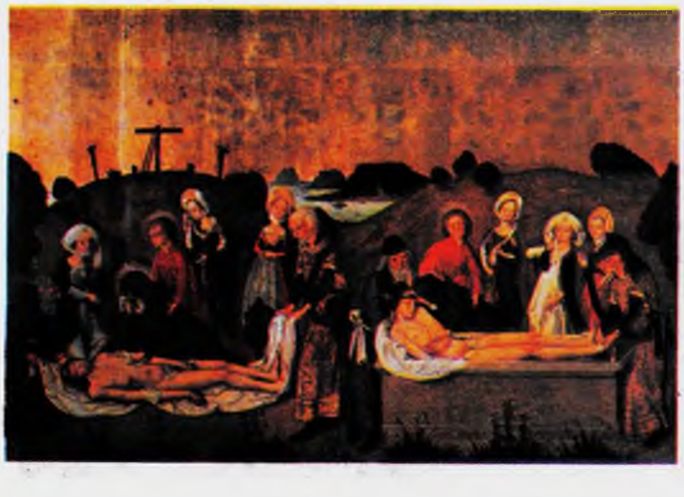
İSEYİN, Nijerya'da kent, İbadan'ın K.-B.'sında; 191 700 nüf. (1991). Tekstil sanayisi (iplik fabrikası, pamuklu dokuma ve kumaş boyacılığı).

İsf antijeni, bir immünoglobülin grubu oluşturan IgG 1 ağır zincirlerinin allotipik işaretleyicisi.

İSFAHAN → İSFAHAN.

İSFAR a. (ar. *isfār*). Sabah namazını ortalık iyice ağarıncaya kadar geciktirme. (Hanefi mezhebine göre, atılan okun nereye düştüğü görülebilecek derecede ortalık aydınlanıncaya kadar sabah namazını beklemek, erken kılmaktan daha uygundur.)

Lauros-Giraudon

Kaspar **İsenmann**
İsa'nın çilesinden sahneler adlı yapıtın panolarından biri: *üzüntü ve mezara koyuş*
Unterlinden müzesi, Colmar

İsfendiyar dağları ya da Küre dağlarından bir görünüm

İSFENC a. (fars. *isfenc*). *Esk.* Sünger.

İSFENCİ, İSFENCİYE sıf. (fars. *isfenc* ve ar. *i*'den *isfenci*, dişl. *isfenciyye*). *Esk.* Sünger gibi, süngerimsi.

◆ **isfenciye** çoğl. a. Zool. Süngerler.

İSFENCİYE → İSFENCİ.

İSFENDAN a. (fars. *isfendan*). Avrupa'da (Türkiye'nin Trakya bölümünde) yetişen bir akçaağaç türü; dağ akçaağacı *(Acer pseudoplatanus).* [Kurutulmuş yaprakları halk hekimliğinde infusyon halinde (% 5) peklik verici olarak kullanılır.]

◆ sıf. Akçaağaçtan yapılmış olan.

İSFENDİYAR. Mit. İranlılar'ın destan kahramanı, Güştasb'ın oğlu. Yiğit ve savaşçı bir kişiliği olan İsfendiyar'ı savaş aletleri etkilemediğinden kendisine "tunç gövdeli" deniyordu. Firdevsi'nin *Şehname*si'nde maceraları anlatılır.

İSFENDİYAR dağları ya da **KÜRE dağları,** Orta Karadeniz bölümünde D.'da Kızılırmak yarma vadisi ile B.'da Kocairmak, G.'de Gökırmak vadileri arasında uzanan orta yükseklikte dağ kütlesi. En yüksek doruğu, Yaralıgöz dağı (2 019 m). Kastamonu-İnebolu karayolu bu kütleyi Çataltepe geçidinde (1 315 m) aşar. Önemli orman alanı.

İSFENDİYAR BEY, Candaroğulları beyi (öl. Sinop 1440). Kötürüm Bayezit'in oğlu. Babasının ölümünden sonra beyliğin Sinop kolunun başına geçti (1385). Ankara savaşı'ndan sonra Timur'a bağlandı, buna karşılık eski Candaroğulları toprakları olan Çankırı ve Kastamonu'yu elde etti. Safranbolu, Samsun kalesi ve Bafra'yı ele geçirerek sınırlarını genişletti. Osmanlı tahtına egemen olan Mehmet I ile iyi ilişkiler kurdu, onun Karaman ve Eflak seferlerine oğlu Kasım komutasında kuvvet gönderdi. Topraklarının bir bölümünün yönetimini öteki oğlu Hızır'a verince Kasım'la arası açıldı. Mehmet I'in desteğini alan Kasım'a Çankırı, Kalecik ve Tosya'yı bırakmak zorunda kaldı. Mehmet I'in ölümünden yararlanarak Kasım'ın üzerine yürüdüyse de Murat II'ye yenilerek Sinop'a çekildi, Osmanlılar'a her yıl vergi vermeyi kabul ettiği bir anlaşma imzalamak zorunda kaldı. Torunu Hatice'yi Murat II ile evlendirerek (1424) osmanlı yönetimiyle arasını düzeltti. (→ Kayn.)

İSFENDİYAROĞULLARI → CANDAROĞULLARI.

İSFENKS → SFENKS.

İSFERAYİ. Tar. coğ. İslamlığın ilk yıllarında Horasan'ın kuzey-batı'sında kent. Şafii mezhebinden olanların yaşadığı kentin islamlıktan önceki durumu bilinmemektedir. X. yy.'da "Kaleizer" (altın kale) denilen kalenin surları içinde, beş çarşısı bulunan korunaklı bir kent durumundaydı. 1220 yılında Moğollar'ca yağmalanan kent, XVI. yy.'ın sonlarına doğru Özbekler'in saldırısına uğrayıp yıkıldı.

İSFJORD, Spitzberg'de radyo ve meteoroloji istasyonu, Batı Spitzberg'de, İsfjord'un güney kıyısında.

İSFORMA a. Ayakkc. *İsforma yapmak,* ayakkabının alt kenarlarını, ökçelerin yan yüzeylerini, dıştabanın yüzeylerini ve nalçaları perdahlamak, geçirimsizleştirmek ve cilalamak.

İSFORMACI a. İsforma yapan ayakkabı işçisi.

İSHAK, Kutsal Kitap'ta adı geçen peygamber, İbrahim ve Sara'nın oğlu, Esav ve Yakup'un babası. Peygamberler tarihinde babası ve oğulları dolayısıyla adı geçer. Filistin'in güneyine yerleşen İshak, Beerşeba bölgesinde yaşamıştır. Yaradılış'a göre, Tanrı'nın inancını sınadığı babası tarafından kurban edilmek istendi.

—İkonogr. İshak'ın tarihinde en sık tasvir edilen bölüm onun İbrahim* tarafından Tanrı'ya kurban edilmesidir: Dura-Europos ya da Calixtus (Roma) mezarlığı freskleri, Vatikan mağaralarının lahitleri, Ravenna'da San Vitale'nin mozaikleri. Ayrıca Cluny, Saint-Benoît-sur-Loire sütun başlıkları, Klosterneuburg sunakarkalığı, Bourges'da bir vitray (XIII. yy.) ve XIV. yy. *Jean de Sy İncili* (B. N., Paris) sayılabilir. XV. yy.'da bu tema Floransa vaftizhanesi'nin bronz kapıları için yarışma konusu olarak önerildi (Ghiberti yarışmayı kazandı; Brunelleschi'nin alçakkabartmaları, Floransa ve Leningrad'da); aynı tema heykel olarak J. Della Quercia tarafından Bologna'da S. Petronio için yapıldı. Resimdeyse, Sodoma (Pisa), Tiziano (Venedik), Tintoretto (Floransa), L. Giordano (Madrid), Van Orley (*İbrahim'in örtüsü* için, Hampton Court), Caravaggio (Floransa), Rembrandt (Münih, Leningrad), Rubens (Louvre), Annibale Carracci (Louvre), Piazzetta (Dresden), Pittoni (Venedik) ve Tiepolo'nun (Venedik) yapıtları sayılabilir.

A. Held-Ziolo

İshak ve Yakup (1637) José de Ribera *Prado müzesi, Madrid*

İSHAK (İnçe Yusuf **bin**), singapurlu devlet adamı (Padang Gasah 1910 - Singapur 1970). 1959'da, Singapur'da kraliçe Elizabeth'in temsilcisi oldu. 1963'te Singapur ve Malezya birleşince, Singapur'a Federasyon temsilcisi olarak atandı. 1965'te Singapur'un Federasyon'dan ayrılmasının hemen ardından Singapur devletinin cumhurbaşkanı oldu. 1967'de yeniden bu göreve seçildi.

İSHAK BEY (Necmettin), Hamitoğulları beyi (öl. 1344'ten önce). Beyliğin kurucusu Dündar Bey'in oğlu. Kardeşi Hızır Bey'in ölümü üzerine beyliğin başına geçti (1328). Eşrefoğulları topraklarının bir bölümünü ele geçirerek beyliğinin sınırlarını genişletti.

İSHAK BEY (Muzafferettin), Saruhanoğulları beyi (öl. 1390). Babası İlyas Bey'in yerine Saruhan beyliğinin başına geçti. Osmanlılar'la dostluk kurdu ve Kosova savaşı'nda osmanlı ordusunu destekledi. Ölümünden sonra yerine oğlu Hızırşah, bey oldu.

İSHAK BEY, türk asker (öl. 1465). Beylerbeyi Timurtaş Paşa'nın oğlu. Murat II'nin Rumeli seferlerine komutan olarak katıldı. Sırbistan'ın ve Semendire kalesinin ele geçirilmesinde yararlıklar gösterdi. Bosna ele geçirildiğinde, buranın ilk valisi oldu. Ölümünden sonra yerine, kardeşi İsa Bey getirildi.

İSHAK BEY, Karamanoğulları beyi (öl. Tebriz 1486). İbrahim Bey'in oğlu. Babasının ölümü üzerine (1464) Karaman beyi olunca, Konya'da hüküm süren kardeşi Pir Ahmet'le çatıştı. Osmanlılar'dan gördüğü destekle Karaman'a gelen Pir Ahmet'e yenilip akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmak zorunda kaldı. Mehmet II'nin Otlukbeli savaşı'nda Uzun Hasan'ı yenmesinden (1473) sonra Tebriz'e kaçtı, ölümüne değin orada yaşadı.

İSHAK BİN HASAN Tokatlı, türk ilahiyatçı ve yazar (öl. Tokat 1687). İskenderiye ve Kahire'de fıkıh, yüksek ilahiyat öğrenimi yaptı. Döneminin ünlü ilahiyatçılarından icazet aldıktan sonra bir din otoritesi olarak doğum yeri olan Tokat'a döndü. Genellikle dipnotlar vererek kaleme aldığı dinbilim konulu başlıca yapıtları: *Manzûme-i akaid* (1681), *Manzûme-i tertîb-i ulûm* ve ayrıca usturlapla ilgili *Mardini* adıyla tanınan risaleye haşiyesi vardır.

İSHAK BİN HUNEYN, süryani hekim ve düşünür (öl. Bağdat 911). Yunanca yazılmış felsefe ve mantık kitaplarından, özellikle Aristoteles'inkileri, süryanice ve arapçaya yaptığı çevirilerle tanındı. Platon'dan *Sofistler*'i, Aristoteles'ten *Kategoriler* ile *Topika*'yı süryaniceye, *Retorike*'yi arapçaya çevirdi. Ayrıca yine Aristoteles'ten yaptığı *Kitab üs-semâ ve'l âlem* ve *Kitab ül-kevn ve'l fesad* adlı iki çevirisi daha vardır. Eukleides, Ptolemaios ve Arkhimedes'in de bazı yapıtlarından çeviriler yaptığı öne sürülmekle birlikte bunların hangisinin kendisine, hangisinin babası Huneyn'e ait olduğu bilinmemektedir.

İSHAK ÇELEBİ Kılıççızade, türk şair (Üsküp 1493 ? - Şam 1537). Kılıç cilacısı İbrahim'in oğludur. Medrese öğrenimi gördü. Edirne, Üsküp, Bursa ve İznik medreselerinde müderrislik yaptı. Selim I'in Mısır seferinde bulundu. 1535'te Şam'a kadı olarak atandı, bu görevdeyken öldü. Sade, yalın bir dille yerel yaşamı canlandıran şiirler yazdı. Şiirlerini Bursa şehrengizi ile birlikte *Divan*'ında (İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi T. 2800) topladı. Selim I'in tahta çıkışına (1512) kadar yaşamına ilişkin olayları *Selimname* ya da *İshakname* adını verdiği yapıtında (Topkapı sarayı müzesi kütüphanesi, A. 2672) anlattı.

İSHAK EFENDİ Ebu İshakzade, türk şeyhülislam (İstanbul 1679 - *ay. y* 1734). Şeyhülislam Ebu İshak İsmail Efendi'nin

oğlu. İstanbul kadısı (1723), Anadolu kazaskeri (1729) oldu. Patrona Halil ayaklanmasından (1730) sonra bir süre evine çekildi. Rumeli kazaskerliği payesini aldıktan sonra şeyhülislamlığa getirildi (1733). Türkçe, farsça, arapça şiirlerini topladığı bir *Divan*'ı vardır.

İSHAK EFENDİ Başhoca, türk bilgin (Narta, bugün Arta, Yanya ? - Süveyş 1835). Bir musevi ailesinin çocuğuydu; sonradan müslüman oldu. Babasının ölümü üzerine İstanbul'a geldi. Öğrenimi konusunda yeterli bilgi yoktur. Ancak türkçe, arapça, farsça yanında latin, yunan, ibrani dilleriyle fransızca bildiği anlaşılmaktadır. 1816'da Mühendishane-i berri -i hümayun'da matematik öğretmenliğine, 1824'te buna ek olarak Babıâli divanı hümayun tercümanlığına atandı. Bir ara Yunanistan'la sınır yüzünden çıkan anlaşmazlığı çözümlemesi için Atina'ya gönderildi. Reisülküttap Pertev Efendi ile aralarındaki anlaşmazlık üzerine tercümanlıktan alındı ve Balkanlar'da onarılan kaleleri denetlemek göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1829). Döndükten sonra Mühendishane'deki eski görevini sürdürdü. 1831'de Seyit Ali Efendi'nin yerine başhocalığa getirildiği bu yüksekokulda ders programlarını yeniden düzenledi; öğretim kadrosunu güçlendirdi; kendi alanında Batı dillerinden birçok çeviri yaptı. En önemli çalışmalarından biri arapça köklere ve dil kurallarına dayanarak da olsa Batı bilim ve tekniğiyle ilgili terimleri Türkiye'de ilk kez onun üretip kullanmış olmasıdır. Kutsal yapıların onarımıyla görevlendirildiği (1833) Hicaz'dan dönerken Süveyş'te öldü. Yapıtları: matematik, fizik, kimya ile ilgili *Mecmua-i ulûm-ı riyaziye* (1831-1834, 4 c, uzun süre ders kitabı olarak kullanıldı); top dökümcülüğüne ilişkin *Usul üs-sıyaga* (1833); kalelerin korunmasıyla ilgili *Tuhfet ül-ümera fi hıfz il-kıla* (1827); *Usul ül-istihkâmat* (1834); sektant ve oktantla ilgili *Aks ül-meraya fi ahz iz-zevaya* (1834). [→ Kayn.]

İSHAK EFENDİ, Harputlu Hoca da denir, türk bilgin (Harput ? - İstanbul 1892). Darülmaarif rüştiyesi'nde öğretmenlik yaptı. Maarif meclisi üyeliğinde, Mekke mollalığında bulundu. Evkaf müfettişi olarak çalıştı. Bektaşiliği eleştiren *Kâşif ül-esrar dafi ül-eşrar* (1874), *İncil*'in elde bulunan nüshalarının zamanla ne kadar bozulup değiştirilmiş olduğunu konu edinen *Şems ül-hakika* (1862) yapıtlarıyla *Ziya ül-kulûb* (1862), *Es'ile-i hikemiye* (1862), *Zübdet ül-ilm ül-kelam* (1867) gibi yapıtları vardır.

İSHAK EFENDİ Hafız, türk bilgin (öl. İstanbul 1903). Erzurumlu ve nakşibendi tarikatından olduğu bilinmektedir. Çeşitli görevlerde bulunduktan sonra İstanbul'a geldi. Bir ara Beyoğlu belediyesi'nde başkâtip ve müdür yardımcısı olarak çalıştı. *Mektubat, İntibah, Zeyli intibah* vb. yapıtları bulunmaktadır.

İSHAK EL-MAVSİLİ, arap şarkıcı ve besteci (Rey 767 - Bağdat 850). İbrahim el-Mavsili'nin oğlu. Çok iyi öğrenim gördü. Babasından sonra, üvey kardeşi Zelzal ve Atika binti Şu'be'den müzik öğrendi. Olağanüstü güzel sesi ve usta işi besteleriyle büyük ün kazandı. Harunurreşit'ten el-Mütevekkil'e değin tüm halifelerin gözdesiydi. El-Memun, onun bir fıkıh bilgini gibi giyinmesine izin verdi. İbrahim el -Mehdi'nin kuramlarını benimseyen yeni üslupçularla, hicaz müziğini savunan gelenekçiler arasındaki çekişmede ateşli bir biçimde gelenekçileri destekledi ve eski makamları sistemleştirdi. Geleneğe olan bu coşkulu bağlılığını, şiir konusunda da gösterdi, şiirlerinde eski temaları ve eski üslubu kullandı. Çok yolculuk eder ve çok okurdu. Müzik ve müzikçiler üzerine birçok kitap yazdı. El-Vesik'in emriyle, babasının hazırladığı 100 şarkılık seçkideki kimi şarkıların yerine daha güzellerini koyarak yeni bir seçki hazırladı.

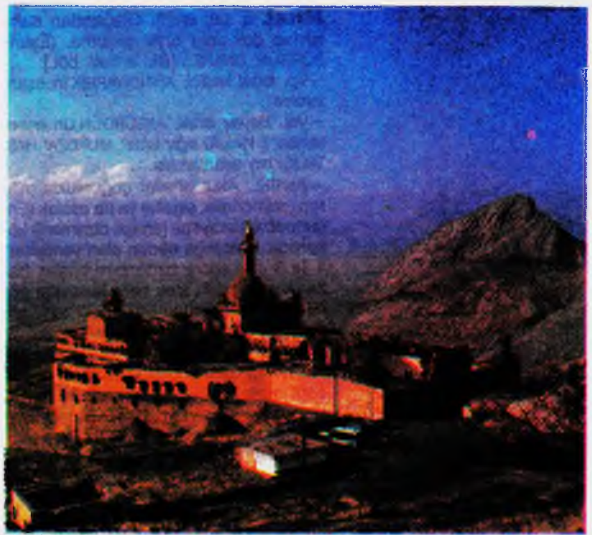
İSHAK HOCASI, asıl adı **Ahmet,** türk bilgin (Güzelhisar, bugün Aydın, ? - Bursa 1708). İlköğrenimini babasından gördükten sonra Şirvan'a gitti. Hoca Nimetullah'ın derslerine devam edip icazet aldı. Dönüşünde Bursa'ya yerleşerek medreselerde ders verdi. Bursa'nın ileri gelenlerinden İshak Efendi'nin oğlunu okuttuğu için "İshak Hocası" adıyla tanındı. Halveti şeyhlerinden Niyazi-i Mısri'ye bağlandı. Türkçe şiirlerinde Ahmedi, farsça yazdıklarında da Hace mahlaslarını kullandı. On beşe yakın yapıtı vardır. Dil, tefsir, hadis, mantık ve astronomi ile uğraştı. En ünlü kitabı *Vahdetname*'dir (1885). Büyük bölümü türkçe, kısa bir bölümü de farsça olan 2 918 beyitlik mesnevi tarzındaki yapıt, tasavvuf konularını ve peygamber kıssalarını içerir Zemahşeri'nin *Mukaddimet ül-edeb* adlı arapça sözlüğünü, 1705'te *Aksel ireb fi tercemet il-edeb* adıyla türkçeye çevirdi (1895, 2 c).

İSHAK PAŞA, rum kökenli türk sadrazam (öl. Selanik 1483). Çocuk yaşta devşirme olarak alındı. Paşa Yiğit'in yanında yetişti. Savaşlardaki ve devlet işlerindeki başarısı nedeniyle Bosna beylerbeyi, ardından vezir oldu. Mehmet II (Fatih) döneminde, Rum Mehmet Paşa'nın azlinden sonra sadrazamlığa getirildi (1469/1470). Menteşoğlu, Karamanoğlu ve Germiyanoğlu ayaklanmalarını bastırdı. 1472'de sadrazamlıktan azledildi. Bayezit II'nin tahta çıkmasıyla yeniden sadrazamlığa getirildi (1481). Bu görevde iki yıl kadar kaldıktan sonra, 1482'de azledilerek Selanik'e vali atandı.

İSHAK SÜKÛTİ, türk siyaset adamı (Diyarbakır 1868 - San Remo 1902). Askeri tıbbiye'yi bitirdi. Abdülhamit II aleyhinde siyasal hareketlere katıldı. İttihat ve Terakki cemiyeti'nin temelini oluşturan İttihadı osmani cemiyeti kurucuları arasında yer aldı (1889). Haydarpaşa hastanesi'nde çalışırken, askerlikten çıkarılarak Rodos'a sürüldü (1895). Bir yıl sonra buradan Paris'e kaçarak Jön Türk hareketine katıldı. Cenevre'ye geçti, Abdullah Cevdet, Mizancı Murat ve Tunalı Hilmi ile birlikte *Osmanlı* gazetesinin yayımlanmasına katkıda bulundu (1897). Abdülhamit II'den Jön Türk hareketine gelen uzlaşma önerisinden sonra gazetenin yayımı durduruldu (1899). İshak Sükûti de Roma elçiliği doktorluğuna atandı. San Remo'da öldü (1902). Meşrutiyet'in (1908) ilanından sonra naaşı Rıza Nur tarafından İstanbul'a getirildi (1909).

İSHAKÇELEBİ, Manisa'nın Saruhanlı ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 2 076 nüf. (1990). Belediye.

İSHAKİ, soyadı **İdilli** (**Ayaz** —denir), kazanlı türk gazeteci, yazar (Kazan 1877 -Ankara 1954). Medrese öğreniminden sonra, Rus-tatar öğretmen okulu'nu bitirdi. Bir süre doğduğu köyde imamlık yaptı; Rusya'daki müslümanların haklarını savunmak amacıyla politikaya atıldı, bazı örgütlenmelerde aktif rol oynadı ve İdil-Ural Türkleri'nin sesini duyurmak için gazeteler (*Terakki, Hürriyet, Tan yıldızı, Tavış* vb.) yayımladı. Devrimden sonra Petropavlosk'a, oradan Varşova'ya gitti. 1940'ta Türkiye'ye geldi. 1896'dan başlayarak bir bölümü kazan türkçesiyle olmak üzere hikâye ve roman (*Taallumda saadet, Kelepuşçi kız, Ciyıntık vak vak, Mulla babay, Ustabike,* vb.), oyun (*İki aşk, Üç karı ile hayat, Züliha,* vb.) türünde yapıtları bulunan İshaki'nin Türk tarih kurumu için hazırlamış olduğu *Şimal Türkleri'nin edebiyat tarihi* ile *Kazan tarihi* henüz basılmadı. Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın babasıdır. (→ Kayn.)

Ziya Ülgenciler

İshakpaşa sarayı'ndan genel bir görünüm
Doğubayazıt-Ağrı

İSHAKKUŞU a. Halk arasında bataklık* baykuşu'na verilen ad.

İshakpaşa sarayı, Ağrı'nın Doğubayazıt ilçesinde, çevreye hâkim bir tepe üzerinde saray. Yapımını Çıldır âyanından İshak Paşa başlattı (1685), torunu Mehmet Paşa tamamlattı (1784). XVII. yy. sonlarına doğru merkezi yönetimin zayıflaması üzerine derebeyliğe öykünen yerel beylerin yaptırdığı sarayların önemli örneklerindendir. Edirne ve Topkapı saraylarının küçük boyutlu bir benzeri (iç içe avlular ve bunları bağlayan anıtsal kapılar) olan yapı, yaklaşık 7 600 m²'lik bir alana kuruludur. Üç ana bölümden oluşan saraya süslü bir kapıdan girilir. Giriş avlusunun yanlarında yer alan yapıların saraya gelen konukların at ve arabalarına ayrıldığı sanılmaktadır. İkinci avluya, üzeri köşklü bir dehlizden geçilir. Sarayın en önemli bölümlerinin bulunduğu bu avlunun K.'inde selamlık yer alır. Avlunun ortasında da tek kubbeli, minareli, çok süslü bir cami vardır. Caminin mihrap duvarı önünde Abdipaşa türbesi de denilen, kesme taştan, sekizgen planlı türbe bulunur. Caminin B.'sında bir zamanlar üç yüz altmış odası olduğu öne sürülen harem yer alır. Pek çok koridor, oda, salon, hamam ve mutfaklardan oluşan bu yapı iki katlıydı. Düzgün kesme taştan yapılmış olan sarayın cepheleri kabartma motiflerle süslüdür. Bunlar geleneksel türk özellikleri göstermekle birlikte, bu dönemde görülen Batı hayranlı-

İshakpaşa sarayı
Abdipaşa türbesi

Ziya Ülgenciler

ğına koşut olarak dış etkiler de taşır.

İSHAL a. (ar. *ishal*). Olağandan daha sık ve çok sulu dışkı çıkarma. (Eşanl. SÜRGÜN, DİYARE.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Tıp. *İshal kesici*, ANTİDİYAREİK'in eşanlamlısı.

—Vet. *Beyaz ishal*, AKSÜRGÜN'ün eşanlamlısı. || *Virüslü sığır ishali*, MUKOZA* HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—ANSİKL. Akut ishaller çoğunlukla mikrop (salmonella, şigella) ya da asalak (*Entamoeba histolytica* [amipli dizanteri]) kökenlidir. Hastalığa neden olan yemekten 1 ila 3 gün sonra birdenbire başlar, bazen karın ağrıları, ateş, hatta kusmalar görülebilir. Besinlerden ileri gelen zehirlenmeler genellikle 2 ila 3 gün sürer, belirtilere karşı yapılan tedaviye ve perhize çabuk cevap verir: erişkinde süt, alkol ve her çeşit buzlu içeceklerden kaçınılır, havuç çorbası, pirinç yenir, bağırsak pansumanları, kasılmayı giderecek ilaçlar, antiseptikler alınır, bağırsak florasının canlandırılmasına çalışılır. İshal şiddetli olduğu takdirde hastanede, kaybedilen suyun karşılanması kaçınılmaz olabilir (özellikle süt çocuğunda). Akut ishal genel bir hastalığın (özellikle çocukta), bazen de bir bağırsak süreğen hastalığının (Crohn hastalığı, kanamalı rektokolit) belirtisi olabilir.

Süreğen ishaller tehlikelidir, çünkü beslenme bozukluğuna neden olur. Süreğen ishal çeşitli nedenlerden ileri gelir: bağırsakta organik lezyonlar bulunması (Crohn hastalığı, kanamalı rektokolit, urlar, vb.); besinleri iyi sindirememe, iyi soğuramama (gastrektomi, süreğen pankreas iltihabı, çölyak hastalığı, spru, mükovisidoz, hipertiroidi, heyecanlı kişilerde görülen "hassas kalınbağırsak" sendromu). Tedavi nedenlere yönelik olarak kalorisi yüksek, bol proteinli bir perhizle birlikte uygulanır.

—Vet. Hayvanlarda ishal çoğu zaman mikrop ve asalak kökenlidir. Tedavi (peklik vericiler, kaybedilen suyun karşılanması, antibiyotikler) nedeni de göz önünde bulundurmalıdır. Yenidoğan ishalleri buzağıların en önde gelen ölüm nedenidir. Başlıca etkenleri bakteriler (salmonella, kolibasil) ve virüslerdir (rotavirüs, koronavirüs). Bakteri-virüs işbirliğinin hastalığın başlamasında en büyük etken olduğu sanılmaktadır.

İSHALLİ sıf. ve a. İshale yakalanmış kimse için kullanılır.

◆ sıf. İshal durumunda: *İshalli dışkı.*

İSHERWOOD (Christopher), amerikan vatandaşlığına geçen ingiliz yazar ve senaryocu (High Lane, Cheshire, 1904 - Los Angeles 1986). Hitler öncesi Almanya deneyiminden büyük ölçüde etkilendi: yarı belgesel gerçekçi romanlar (*M. Norris changes trains* [1935]; Bob Fosse'un *Kabare* [1972] adıyla filmini yaptığı *Good-bye to Berlin* [1939]), W. H. Auden ile birlikte anlatımcı dramlar (*The Ascent of F-6*, 1937) yazdı. 1940'tan başlayarak, MGM'de senaryo (Lana Turner, İ. Bergman, vb. için) yazarlığı yapmaya başladı ve kendini hem ruhsal arayışa (*Ramakrishna and his Disciples* [Ramakrişna ve tilmizleri], 1965; *The Vedanta and the West* [Vedanta ve Batı], 1969), hem de eşcinsellik için mücadeleye (*Tek başına bir adam* [A Single Man, 1964]; *A Meeting by the River*, 1967; *Christopher and His Kind*, 1976) verdi.

İSİDOR, Ortodoks kilisesi rahibi (Peloponisos'ta 1380'e doğr. - Roma 1463). Kiliseler'in birliğini savunan keşiş. 1433'te Basel konsili'ne gönderildi, sonra İstanbul patriği tarafından önce Kiev, ardından da tüm Rusya metropolitliğine getirildi (1437). Ferrara ve Floransa konsillerine (1439) katıldıktan sonra, papa Eugenius IV tarafından kardinalliğe atandı. 1441'de Moskova'ya geri döndüğünde Kiliseler' in birliğini ilan etti ve Vasiliy II'nin emri üzerine hapsedildi. Kaçtı ve İtalya'ya döndü. Papanın legatusu olarak İstanbul'a gönderildi (1452) ve şeklen İstanbul patriği oldu (1459).

İSİDORO de Sevilla *(aziz)*, Batı kilisesi'nin son babası (Cartagena 560'a doğr. - Sevilla 636). Sevilla piskoposu olarak (601-636) İspanya'da önemli bir rol oynadı, Kilise reformunu gerçekleştirdi ve kralın iktidarını kısıtladı. Derleme yapıtı Ortaçağ'ın en çok başvurulan kaynakları arasındaydı: 20 kitaptan oluşan *Etymologiae*, zamanın dindışı ve dinsel bilgilerini içeren bir ansiklopedidir.

İSİDOROS Miletoslu, VI. yy. başında yapıt vermiş bizanslı mimar. Statik, kinetik ve matematik alanlarında uzmandı. İskenderiye Üniversitesi'nde, daha sonra da İstanbul'da ders verdi. Trallesli Anthemios ile birlikte, İstanbul'daki Ayasofya'yı (532-537), tümüyle özgün bir plana göre inşa etmek üzere seçildi.

İSİLİK a. (esk. türkç. *isig*, sıcak'tan *isig -lik* > *isilik*). Der. hast. Aşırı terleme sonucu meydana gelen deri döküntüsü. (Sıradan isilikler dışında iki çeşidi önemlidir: bedevi isiliği ve sudamina. Bedevi isiliği tropikal ülkelerde aşırı terleme sonucu ortaya çıkar; 2 ila 5 gün çok kaşıntı yapar, döküntüler sivilceleşip irinleşebilir. Başka mikroplar da karışırsa piyodermite dönüşebilir.)

İSİM, -smi a. (ar. *ism*). **1.** Bir kimseyi, bir nesneyi, bir yeri, kurumu vb. adlandırmaya yarayan sözcük; ad: *İsminiz nedir? Bir hayvanın, bir bitkinin ismi. Sokak isimleri. Bu ismi bir yerden hatırlıyorum. İyi bir isim bırakmak. Bu romanın ismini hatırlayamadım. İsmi duyulmamış bir yazar.* **—2.** Kişi, insan: *Toplantıdaki yeni isimlerden bazılarıyla daha önce tanışmıştık.* **—3.** *İsim koymak, isim vermek* → AD* KOYMAK, AD* VERMEK. || *İsim takmak* → AD* TAKMAK. || *İsim yapmak* → AD* YAPMAK. || *İsmi geçen* → ADI* GEÇEN. || *İsmi var cismi yok*, sözü edilen bir şeyin ya da kimsenin gerçekte olmadığını belirtmek için kullanılır; bir kimsenin adının bulunmasına karşın görevini, etkinliğini yerine getirmediğini anlatmak için söylenir. || *İsmini cismini bilmemek*, tanımamak, hiç görmemek. || *İsmiyle cismiyle*, adıyla sanıyla, adı ve varlığıyla. || *İsmiyle resmiyle*, bütün ayrıntılarıyla, her yönüyle.

—*Esk. İsm-i tahkir*, küçük görmek, alçaltmak için kullanılan söz. || *İsm-i zat*, bir şeyin öz adı; Tanrı adı.

—Dilbil. → AD. || *İsim cümlesi* → AD* CÜMLESİ. || *İsim halleri* → DURUM.

—Esk. dilbilg. *İsim cezri*, ad kökü. || *İsim tasrifi*, ad çekimi. || *İsm-i aded*, sayı adı. || *İsm-i alet*, alet ve araç adı yapan sözcük. || *İsm-i âm, ism-i cins*, cins adı. || *İsm-i basit*, yalın ad. || *İsm-i cami, ism-i cem, ism-i cemi*, topluluk adı. || *İsm-i camid*, kendisi aynı zamanda bir kök olan sözcük. || *İsm -i cins*, cins isim. || *İsm-i fail*, etken ortaç. || *İsm-i fiil, ism-i masdar*, eylemlik, mastar. || *İsm-i has*, özel ad. || *İsm-i işaret, ism-i mübhem*, gösterme adılı. || *İsm-i mana*, soyut ad. || *İsm-i meful*, edilgen ortaç. || *İsm-i mekân*, yer bildiren ad. || *İsm-i mensub*, iyelik bildiren sözcük. || *İsm-i musaggar, ism-i tasgir*, küçültme adı. || *İsm-i muzaf*, tamlayan sözcük. || *İsm-i muzafun -ileyh*, tamlayan sözcük. || *İsm-i muzmer*, adıl. || *İsm-i mürekkeb*, bileşik ad. || *İsm-i müştak*, türev, türeme ad. || *İsm-i nisbet*, ilgi adılı. || *İsm-i sıfat*, bir sıfatı, bir niteliği belirten sözcük. || *İsm-i tafdil*, üstünlük bildiren "daha", "en", "pek", "çok" gibi sözcükler. || *İsm-i vasf*, sıfat. || *İsm-i zaman*, zaman bildiren ad.

—İsl. *İsm-i azam*, Allah'ın en büyük ve bütün tanrısal niteliklerini içeren adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam bilginleri, Kuran'da Tanrı'nın bütün adlarının "Allah" sözcüğüne dayandırıldığını (nispet, izafet) dikkate alarak "İsm-i azam, Allah lafzıdır" görüşünü benimserler. Bu nedenle Allah sözcüğüne "İsm-i zat" ya da "Lafza-i celal" de denir. Bazı bilginler ise, Haşr suresinin son ayetlerinde "Hu" sözcüğüne verilen ağırlığı göz önüne alarak "İsm-i azam"ın "Hu" sözcüğü olduğunu ileri sürerler. Gazali, *Mişkat ül-envar* adlı yapıtında sıradan insanların tevhidinin (Tanrı'yı birleme) "La ilahe illallah", tasavvuf ulularının tevhidinin ise "La ilahe illa Hu" biçiminde dile getirildiğini belirterek "Hu" sözcüğünü, Tanrı'nın yüceliğini anlatması bakımından "Allah" sözcüğünden daha kapsamlı bulur.

İSİMFİİL → ADFİİL.

İSİMLİ sıf. *Öz. a.* + *isimli*, isminde, adlı: *Ali isimli bir çocuk sizi aradı.*

İSİMSİZ sıf. **1.** Adsız, ad verilmemiş, adı olmayan: *Haritada bile yeri olmayan isimsiz bir ada.* **—2.** Yaptığı işin bilinmesine ve önemli olmasına karşın kendi adı bilinmeyen, adsız, meçhul: *İsimsiz kahramanlar.*

İSİN, bugün **İşan Bahriyyat,** eski Sümer sitesi (Uruk'un 40 km K.-B.'sında). Site, İşbi-Erra'nın İsin hanedanını kurmasıyla (İ.Ö. 2016-1793) önem kazandı. Larsalı Gungunum, Ur'u elinden alıncaya kadar (1932) İsin, III. Ur hanedanının mirasçısı durumundaydı. Önce Larsa, sonra Babil tarafından ilhak edilen İsin devleti ortadan kalktı. II. İsin hanedanı (İ.Ö. 1157'ye doğr. -1027) Babil'de kasit soyunun yerini alıp Elamlılar'ı kovunca İsin yeniden refaha kavuştu. (→ NABUKODONOSOR I.)

İSİNDA. Tar. coğ. Anadolu'da iki antik kent. — Lykia bölgesinde antikçağ kenti; kalıntıları Antalya'nın Kaş ilçesi merkez bucağına bağlı Belenli köyü yakınındadır. — Pisidia bölgesinde antik kent; kalıntıları Antalya'nın Korkuteli ilçesi merkez bucağına bağlı Yazır köyü yakınında, Kışla mevkisindedir. Çevrede bulunan paralardan ve Klaros'la ilgili bir şenlikten söz eden yazıttan ionia kolonisi olduğu anlaşılmaktadır. Manlius Vulso, İ.Ö. 189'da Anadolu'dan geçerken, kentin Termessoslular tarafından kuşatıldığını gördü. İsinda'ya yardım ederek kuşatmayı kaldırdı ve Termessos'u elli talent vergiye bağladı. Kalıntılar dağınık haldedir. Yüksek bir tepenin yamaçlarında kaya mezarları vardır.

İSİRO, esk. **Paulis,** Zaire'nin kuzey -doğu'sunda kent; 60 000 nüf. Pamuk ve kahve işletmeleri.

■ **İSİS,** mısır tanrıçası. Kökenleri belli değildir. Kraliçe-tanrıça olarak, kral-tanrı Osiris'in tamamlayıcısıydı. Her zaman, annelerin ve çocukların koruyucusu, ailenin bekçisi olarak kaldı. İnsanların kralı Osiris'i yeniden hayata döndürerek (kardeşi Seth tarafından haince öldürülmüştü) ondan, babasının krallığını sürdürecek bir erkek çocuk sahibi olan İsis'in efsanesi çok ünlüydü. İsis, Osiris adına yapılan tüm tapınaklarda insanların kralıyla birleştirildi. Buto, Koptos, Philae ve birçok başka tapınakta, kendisiyle Hathor'un tek bir tanrıda kaynaştırıldığı ileri dönemlerdeyse ilk sırayı aldı. İsis aynı zamanda büyük bir büyücüydü.

İsis kültü, denizcilerin uğrağı olan Mısır dışındaki bölgelerde çok kısa sürede yayıldı ve benimsendi. Bu kült, hellen döneminde Ege adalarına (Delos), kıta Yunanistanı'na (çok daha az), Küçük Asya' ya ve Batı'ya da girdi. Tümüyle yunan -roma nitelikleri atfedilen tanrıça Demeter ile birleştirildi ve Zeus-Serapis ile özdeşleştirildi. Roma İmparatorluğu döne-

minde, inananlarının ilk tanrıçası oldu. Mısır kültleri, Roma'da Hadrianus döneminde doruk noktasına ulaştı. Mısır biblobları da, giriş, arınma ve çile ibadetleriyle esrarlı bir din görünümü alan bu kült ve inanışlarla koşutluk gösteriyordu. Galya'da, İspanya'da, Ren ve Tuna nehirleri boyunda İsis tapınakları kuruldu; bu tapınaklara bağlı yeni inananlar çoğunlukla lejyonerlerden çıkıyordu. Ruhban sınıfı rahiplerden, pastophoros'lardan (tören taşıyıcıları), stolistes'ten (tanrıçayı giydirmekle görevli kişiler), peygamberlerden (bilgeler) oluşuyordu. Ayin düzeni, tapınağın günlük açılış ve kapanış törenlerini, giriş ayinini ve büyük halk bayramlarını (ilkbaharda, törenle taşınıp denize indirilen *İsis gemisi;* sonbaharda, oğlunun parçalarını bulan İsis'in acısını temsil eden *Osiris' in bulunması*) içeriyordu.

İsis düğümü ya da **halkası,** Mısır muskası; bitkisel maddelerden yapılır, eşyanın ana sapının iki tarafından sarkan esnek bir bağla bağlanırdı. Bu muskanın ankh haçı gibi bir anlamı olduğu sanılmaktadır. İsis düğümü, metinlerde "İsis' in kanı" olarak nitelendirilir ve İsis'in korumasını simgeler. XVIII. hanedanlığın sonundan başlayarak, İsis düğümü sık sık tanrıların kemerinde süs olarak yer almıştır.

İsis levhası, 1525'te Roma'da ele geçirilen ve bugün Torino müzesi'nde bulunan anıt. İsis ve öteki tanrıları temsil eden gümüş kakma kabartmalar ve hiyerogliflerle süslenmiş, kare şeklinde bronz bir levhadır. Üzerinde genellikle İsis kültüne giriş törenlerini gösteren sahneler yer alır. Yorumu ve tarihlendirilmesi (Hadrianus dönemi?) günümüzde de tartışma konusudur.

İsis ve Osiris üzerine İnceleme, Plutarkhos'un yapıtı, İsis dini rahibesi Klea'ya hitaben yazılmış felsefi danışma. Yazar, bu dinin yunan düşüncesi tarafından benimsenebilecek bütün yanlarını bulup çıkarmaya çalışır ve böylece bir evrensel din düşüncesine ulaşır. Bu inceleme, hiyerogliflerin çözülebildiği tarihe kadar, Osiris dini konusunda başlıca bilgi kaynağıydı.

İSİSTİUS a. Karnı parlak yeşil lekelerle kaplı çok küçük, siyah köpekbalığı cinsi. (Kılıçyüzgeçligiller familyası.)

İSİTHEBE, Güney Afrika'da yer, Kwazulu bantustanında, Richard's Bay (Natal) limanı yakınında. Sanayi merkezi (dökümevi, kimya, otomobil yapımı).

İSKA a. (ar. *isḳā'*). *Esk.* Sulama, su verme.

İSKÂFİ (Ebu İshak Muhammet bin Ahmet **EL-**), arap vezir (X. yy). Bir ara Bağdat polis müdürü Muhammet bin Yakut' un kâtipliğini yaptı. 941'de halife Mutteki tarafından vezirliğe getirildiyse de çok geçmeden emirülümera Kürtigin tarafından azledildi. Kürtigin'den sonra ikinci kez aynı göreve getirildi.

İSKÂFİYE a. Bir mutezile kolu. (Muhammet bin Abdullah el - İskâfi tarafından kuruldu. İskâfiye inancına göre, Tanrı'nın ancak çocuklara ve delilere zulmetmeye gücü yeter; akıllı insanlara zulmedemez.)

İSKALARYA a. (ital. *scalare*). Denizc. **1.** Büyük yelkenlilerde, direk takımına tırmanmak için çarmıklar üzerine yatay olarak yerleştirilen halat basamaklardan her biri. **—2.** *İskalarya bağı,* iskalaryaları çarmıklara tutturmada kullanılan bağ.

İSKAMBİL a. (fr. öz. a. *Briscambille*). **1.** Bir yüzünde renkli figürler bulunan ve çeşitli oyunlar oynamaya yarayan oyun kâğıdı destesi; desteyi oluşturan kartlardan her biri. (→ KÂĞIT.) **—2.** Bu kartlarla oynanan oyun: *İskambil oynamak.* **—3.** *İskambil kâğıdı gibi devrilmek,* birbirinin ardı sıra, birer birer kolayca devrilmek, yıkılmak.

—Oy. *İskambil falı,* iskambil kâğıtlarıyla gelecekten haber verme sanatı. (Büyük bir olasılıkla XVI. yy.'a ve kesinlikle XVII. yy.'a uzanan bu nispeten yeni kehanet türü yaygın fallardan biri haline geldi; profesyoneller ve amatörler iskambil kâğıtlarını değişik yöntemlere göre "açarlar".) ‖ *Altı kol iskambil,* altı kişiyle ve üçlü, dörtlü, beşli, altılıları çıkartılmış iskambil destesiyle oynanan bir oyun. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dört kol iskambil,* altı kol iskambilin dört kişiyle oynanan biçimi. (Kuralları altı kol iskambilin aynıdır.)

—ANSİKL. Oy. Her oyuncuya üçer kâğıt dağıtıldıktan sonra, kozu belirlemek üzere yere bir kâğıt açılır. Oyuncular üçer üçer eş olurlar. Her takımda bir usta, iki çırak oyuncu bulunur. Çıraklar rakip takımın oyuncularına göstermeden kendi ellerindeki kâğıtları ustalarına bildirmeye çalışırlar. Her kâğıt için ayrı bir işaret vardır. As (11 sayı) tek göz kırpılarak, ikili (10 sayı) iki göz kırpılarak, papaz (4 sayı) çene oynatılarak, kız (3 sayı) dil gösterilerek, vale (2 sayı) omuz oynatılarak belirtilir. 61 sayı alan takım, 1; 91 sayı alan takım 2; rakibine hiç el vermeyen takım 3 gider.

İSKÂN a. (ar. *iskān*). **1.** Bir ya da birçok kişinin, belli bir bölgede yurt edinmesini, yerleşmesini sağlamak eylemi: *Göçerlerin Çukurovaya iskânı. Batı'ya işkâna zorlanan Doğu halkı.* (Bk. *ansikl.* böl. Huk.) **—2.** Bir yerde ikamet etmek amacıyla oturmak, o yere yerleşmek, orayı yurt edinmek eylemi: *İskân izni almak.* **—3.** *İskân etmek,* yerleştirmek, yer yurt kazandırmak, boş bir bölgeye insan yerleştirmek.

—Tar. Osmanlı devletinde, belirli bir düzene göre yönetim tarafından uygulanan göç ve yerleştirme hareketleri. (Bk. *ansikl.* böl.).

—ANSİKL. Huk. Türkiye'de iskân, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren güncelliğini ve önemini yitirmemiştir. Balkan savaşı sonrası hızlanıp, Kurtuluş savaşı bitimine kadar süregelen, hatta sonrasında da devam eden dışarıdan içeriye, içeriden dışarıya çok önemli sayılabilecek çapta göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu hareketler sonrasında ülkeye giren ve o tarihte "muhacir" olarak adlandırılan bu kitlelerin yerleştirilmesi sorunları, devleti uzun süre uğraştıran önemli işlerden biri olmuştur.

İskân sorunlarının o tarihlerde ulaştığı boyut ve taşıdığı özel önem nedeniyle devlet, üzerine düşen yükümlülüklerini gerçekleştirmeye yönelik özel bir örgütlenme yoluna gitmiş ve bu doğrultuda uzmanlaşmış birimleri oluşturmuştur. Bu konuda kurulun ilk örgüt, Sağlık ve sosyal yardım bakanlığı'na bağlı, "İskânı aşair ve muhacirin müdüriyeti umumiyesi"dir. Sonra Lozan antlaşması'yla hüküm altına alınan, Yunanistan'la Türkiye arasında karşılıklı nüfus aktarımı gerçekleştirilmiş, bunu sağlayan anlaşma gereği 100 bin kadar ortodoks rum Türkiye'den ayrılmış ve karşılığında 400 bin türk göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Aslında iki ülke arasındaki nüfus aktarımı, 1911'de başlayan Balkan savaşı ile oldukça hızlanan, büyük rakamlara ulaşan bir tablo sergilemektedir. Kaynaklara göre, Kurtuluş savaşı'nın bitimini izleyen günlerde, Türkiye'den 800 bini aşkın rum ayrılmış ve 600 bini aşkın türk göçmen gelmiştir.

Göçmen hareketlerinin en önemli sorunları, parçalanmış ailelerin bir araya getirilmesi ile ülkelerde kalan malların tasfiyesidir. Lozan'da yapılan nüfus aktarımı anlaşması, bu sorunların çözümüne ilişkin birtakım düzenlemeleri öngörmüştür. Bu düzenlemelerin gereğini yerine getirmek doğrultusunda atılan ilk adım, Cumhuriyet'in ilanından önce çıkarılan 368 sayılı yasa'yla Mübadele, imar ve iskân bakanlığı kurulmuştur. Yeni bakanlığın görevleri arasında

— Lozan Mübadele anlaşması gereğince göç edecek olanların taşınması, barınması;
— tahrip edilmiş olan yerlerde konutları yanmış, yıkılmış olanların yerleştirilmesi ve refaha kavuşturulması;
— bundan sonra göçmen olarak kabul edilecek olanların yerleştirilmesi;
— göçebe aşiretlerin yerleştirilmesi;
— ülkenin harap olan, yıkılan yerlerinin imarı gibi konular bulunmaktadır.

Yeni kurulan bu bakanlığın ömrü 14 ay sürmüş, bu görev, 1924'te çıkarılan 529 sayılı yasa'yla, İçişleri bakanlığı'na bağlı olarak kurulan İskân genel müdürlüğü' ne verilmiştir. Toprak-iskân işleri 1950 yılında Bulgaristan'dan gelmeye başlayan 150 bin göçmenin yerleştirilmesi sorunları da eklenerek, Toprak ve iskân genel müdürlüğü adıyla, 1958 yılında yeni kurulan İmar ve iskân bakanlığı'na bağlanmıştır. Daha sonraki yasal düzenlemeler bu sorunla ilgili birimin bağlı olduğu örgütleri sürekli değiştirmiştir. Bu da göstermektedir ki, ülkemiz bu konuda kalıcı ve sağlıklı işleyen bir organizasyonu oluşturmuş bir görüntüden oldukça uzaktadır.

14 haziran 1934'te kabul edilen İskân kanunu (2510 sayılı), iskân edilecekler arasında

— muhacirleri (göçmenler);
— mültecileri (sığınanlar);
— göçebeleri;
— gezgin Çingeneler'i saymıştır.

Bu yasaya göre, Türkiye'de yerleşmek amacıyla dışarıdan gelen ve türk soyundan olanlar muhacir (göçmen) olarak, Türkiye'de yerleşmek amacıyla olmayıp, bir zorunluluk nedeniyle geçici olarak kalmak amacıyla sığınanlar "mülteci" olarak nitelendirilmektedir.

İskân alanlarının belirlenmesi ve iskân edileceklerin saptanması, Bakanlar kurulu tarafından yapılacak program doğrultusunda İçişleri ile Sağlık ve sosyal yardım bakanlıklarınca gerçekleştirilir.

Göçmen olarak kabul edileceklerde aranan "türk kültürüne bağlılık" ölçütünün uygulanması ve kimlerin, hangi ülke halkının türk kültürüne bağlı sayılacağı, Bakanlar kurulu'nca saptanır.

İskânda bir aileye, nüfus ve ihtiyacına göre, oturacak ev ya da evlik yer; sanatkârlara ve tüccarlara ayrıca geçim getirecek dükkân ya da mağaza ve yeterli sermaye; çiftçilere de, konutun yanı sıra toprak ve çift hayvanı, alet ve edevatı, tohumluk, ev ve samanlık ya da samanlık yeri sağlamak sözkonusudur.

Hükümetçe iskân edilenlere borçlu veya borçsuz olarak iskân yoluyla verilen taşınmazlar on yıl süreyle hiçbir suretle satılamaz, bağışlanamaz ve haciz, olunamaz.

—Tar. Bu göç ve yerleştirme hareketleri, üç ayrı yönteme göre yapılırdı: 1. yeni fethedilen toprakların türkleştirilmesi ve nüfus yoğunluğunun artması amacıyla, arazi vakıfları kurumuna dayalı bir yöntem olarak; 2. sistemli bir biçimde yapılan zorunlu yerleşim (tehcir) yöntemi olarak; 3. toprak sıkıntısı çekenlerin bu durumlarını gidermek için sürgün çıkarma yöntemi olarak. Bu üç yöntem, sırasıyla gözden geçirildiğinde, Osmanlı devletinin izlediği iskân siyasetinin temelleri ortaya çıkar. Önce Anadolu'da, sonra da Rumeli'de yeni yerler fetheden Osmanlılar, konar-göçer türk boy ve oymaklarından bir bölümünü bu topraklara yerleştirdiler. Yönetsel ve parasal yönden bağımsız bir kurum olan arazi vakıflarınca yapılan bu sistemli göç ve yerleştirme hareketleri sonucunda buralarda toplum ve ekonomi yaşamı canlandı; yine vakıf girişimiyle kurutulan bataklıklar ve yerleşime açılan ıssız yerler kul-

Lauros-Giraudon

oğlunu emziren İsis
bronz, Gerileme dönemi
Vivenel müzesi, Compiègne

lanılır duruma getirilerek gelişti. Buralara yerleştirildikten sonra konar-göçer yaşamı bırakan halka, genellikle "resmi bennak", "caba", "tekâlifi örfiye", "avarızı divaniye" vb. gibi vergilere karşı bağışıklık tanınırdı.

Sistemli bir şekilde yapılan zorla iskân yöntemlerinden biri de, tehcirdi. Osmanlı devleti XVII. yy. sonlarında konar-göçer kabilelerin çiftçilikle uğraşan yerleşik halka zarar vermesini önlemek amacıyla, içe dönük yeni bir iskân siyaseti izlemeye başladı. Buna göre, Anadolu'da önceleri bayındırken sonradan toplumsal bunalımlar yüzünden yıkıma uğramış ve halkı tarafından terk edilmiş topraklara, konar-göçerler kafileler halinde yerleştirildi. Bu zorunlu iskân siyaseti, kimi zaman gerçekten zora başvurularak, XVIII. ve XIX. yy.'lar boyunca da sürdü. Özellikle XX. yy. başlarında düşmanla işbirliği yapan Doğu Anadolu hıristiyanlarına karşı da tehcir yöntemi uygulandı. Yönetim tarafından girişilen bu tür yerleşim hareketinde herhangi bir kural ya da yasa geçerli değildi. Tehcir hareketlerini, konumuna göre vali ya da kaymakam (sancakbeyi) başkanlığında kadı, iskân beyleri, iskân mübaşiri ve iskânbaşından oluşan bir kurul (İskân dairesi) yönetirdi.

Yerleştirme yöntemlerinden üçüncüsü de, sürgündü. Devlet, gerekli gördüğünde müslüman ve hıristiyan yurttaşlarını kendi egemenlik sınırları içinde başka yerlere gönderme yetkisine sahipti. Nitekim, İstanbul fethedildikten sonra kentin türk nüfusunun çoğalması için Anadolu'nun çeşitli yerlerinden müslüman halk buraya sürgün edildi ve bunlar İstanbul'un değişik kesimlerinde, geldikleri yerlerin adıyla semtler kurdular (Aksaray, Fethiye, Çarşamba vb.). Ayrıca, Ege adalarından, Mora ve Kefe'den, Kili ve Belgrad'dan da pek çok hıristiyan getirtildi. Bunların özellikle işçi, tüccar, esnaf ve zanaatçı gibi değişik sınıflardan seçilmesine özen gösterildi. Öte yandan, toprak sıkıntısı çekilen bölgelerde her köy ve kasabadan on hane başına bir ya da iki hane olmak üzere sürgün çıkarma yöntemi de uygulandı. Böylece Rodos ve Kıbrıs adaları alındıktan sonra, buralara aynı yöntemle sürgünler yapıldı. XVII. yy.'dan sonra iskân siyasetine uygun olarak, özellikle reayanın adalara gitmesini sağlamaya yönelik bazı önlemler alındı.

İSKANDER, rus yazar Aleksandr Herzen'in takma adı.

İSKANDİL a. (ital. *scandaglio*). Denizc. **1.** Derinlik ölçmede kullanılan aygıt. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Deniz derinliğini ölçmeye, dip yapısını saptamaya yarayan aygıt. **—3.** *İskandil borusu,* gemilerdeki tanklardan ve sintinelerden güverteye kadar uzanan borular. (İskandil, bu borudan sarkıtılarak tankın ya da sintinenin içindeki sıvının derinliği ölçülür.) ‖ *İskandil dolabı,* iskandil savlosunu sarmada kullanılan büyük makara. ‖ *İskandil etmek,* iskandil kullanarak denizin derinliğini ölçmek, dip yapısını tanımak. ‖ *İskandil işareti,* iskandil savlosu üzerindeki işaretlerden her biri. ‖ *İskandil mastalyası,* içine iskandil savlosu roda edilerek yerleştirilen mastalya. ‖ *İskandil rapor etmek,* iskandil edilmiş derinliği serdümene bildirmek. ‖ *İskandil savlosu,* iskandil kurşununu bağlamaya yarayan ince halat. ‖ *İskandil tapası,* iskandil borularının güverteye açılan ağızlarını kapamada kullanılan pirinç kapak. ‖ *İskandil tavası,* bordada düşey yönde açılıp kapanan ve iskandil etmek için üzerine çıkılan kafesli döşeme. ‖ *İskandille seyretmek,* geminin konumunu harita üzerine işaretlemek için yalnız iskandil bilgilerinden yararlanarak seyretmek. ‖ *Bir ambarı iskandil etmek,* sintinelerde toplanan su miktarını denetlemek. ‖ *Bir boşluğu, denizi, bir nehri iskandil etmek,* bir iskandille derinliği ölçmek ya da basitçe deniz dibinin yapısını öğrenmek: *Bir limanı, bir kanalı, bir deniz çukurunu iskandil etmek.* ‖ *Bir tankı iskandil etmek,* bir petrol tankerinde, gemi tankına yüklenmiş ürünün yüksekliğini denetlemek. ‖ *Derin iskandil etmek,* derin sularda iskandil kullanmak.
—Balıkç. Bazı oltaların ucuna bağlanan kurşun ağırlık. ‖ *İskandil kurşunu,* derinliği ölçmeye ya da oltanın sürüklenmesini engellemeye yarayan, olta ucuna bağlanmış kurşun.
—Denizbil. Deniz haritalarında sıfır olarak işaretlenen yüzeyin altındaki suyun yüksekliği ya da derinliği.

◆ sıf. Balıkç. *İskandil zoka,* oval gövdesi üzerine bir ya da birçok üçlü iğne ile pervane biçiminde iki kanat takılmış, kurşundan, dönen zoka. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Balıkç. Bir tekne tarafından çekildiği zaman ya da turnikenin etkisiyle dönen iskandil zokasını gören etçil balıklar bunu canlı balık sanarak yutarlar.
—Denizc. Thomson tipi (bulucusunun adı) ilk iskandiller, XIX. yy.'ın ortalarına doğru gemilere yerleştirildi ve basit aletlerle ölçülemeyecek kadar derin denizlerde seyir halinde iskandil etmede kullanıldı. Bu ilk iskandillerde, çok esnek çelik telden yapılmış iskandil savlosunu sarmaya yarayan bir tambur vardı. Ayrıca iskandil kurşununun yakınına, suyun girmesine izin veren koruyucu bir silindir bağlanıyor ve silindire deniz suyunda renk değiştiren kimyasal bir maddeye daldırılmış, üst bölümü kapalı bir cam boru yerleştiriliyordu. Derinlik, cam borunun renk değiştiren bölümü bir cetvelle ölçülerek saptanmaktaydı.
• *Yankılı iskandil.* Ses dalgalarının suda 1 450 m/sn hızla yayıldığı XVIII. yy.'ın ortalarından bu yana biliniyordu. Bir engelin uzaklığı, ses dalgasının yayını ile engelden yansıdıktan sonra algılanması arasında geçen zaman ölçülerek bulunabilir. Yankılı iskandil işte bu ilkeye dayanır.

ABD'de Fessenden ve Fransa'da profesör Florisson Birinci Dünya savaşı arifesinde ilk patentleri aldı. 1917'de profesör Langevin bir piezoelektrik projektör denedi. 1919'da hidrografi mühendisi Marti, kendi buluşu bir aygıtla Manş denizi'ndeki Casquets çukurunu ölçmeyi başardı; yine aynı tarihte, fransız gemisi *Charente* da, Gaskonya körfezinin 4 000 m derinliğini başarıyla ölçtü. Ardından, *Ville-d'Ys* avizosu, Norveç'ten İzlanda'ya kadar, iskandille sürekli ölçümler yaptı ve 1921'de, bir amerikan gemisi, Atlas okyanusu'nun B.'sından D.'suna, Newport'tan Cebelitarık'a kadar kesiksiz olarak ölçümler gerçekleştirdi.

1940'tan sonra denizaltı savaşının kazandığı önem, yeni ve etkili araştırmaların başlamasına yol açtı; bu önemli araştırmaların sonucunda da, sesötesi iskandilleri ortaya çıktı. (→ SONAR.) Bu donanım, gemi gövdesine, karinanın en alt bölümüne yerleştirilmiş bir verici, deniz dibinden yansıyan dalgaları alan bir alıcı, bir yükselteç ve kaptan köprüsünde yer alan kaydedici bir aygıttan oluşur; bu kaydedici aygıt, otomatik olarak dönen diyagramlı bir kâğıt üstünde dip derinliğini anında okumayı sağlar. Bu iskandilin değişik tipleri, özellikle yaydıkları dalgaların frekansıyla birbirinden ayrılır.

Günümüzde her tür gemide, hatta balıkçı teknelerinde bile, bir ve kimi kez iki sesötesi iskandili bulunur; balıkçı teknelerinde bu iskandiller balık sürülerinin yerini saptamada da kullanılır. Sesötesi iskandillerinin kesinliği ve kullanım kolaylığı, bunlardan, günlük seyirlerde olduğu kadar, hidrografi haritaları çıkarmada da yararlanmayı sağlar. (→ DERİNLİKÖLÇÜMÜ.)

üçlü üç iğne takılmış iskandil zoka

iskandil zokanın su içindeki hareketi

İSKANDİNAV → İSKANDİNAVYALI.

İSKANDİNAV ALPLERİ, İsveç-Norveç sınırında yükselen dağ kütleleri. En yüksek noktası *Kebnekaise* doruğudur.

İSKANDİNAV DALGIÇÖRDEĞİ a. İzlanda ve İskandinavya'da yuva yapan, kışı Güney Avrupa'da geçiren Kuzey Avrupa ördeği. (Elmabaş*a benzer ve onun gibi yaşar. Bil. a. *Aythya marila.*)

İskandinav Havayolları Sistemi, SCANDİNAVİAN AİRLİNES SYSTEM'in eşanlamlısı.

İSKANDİNAVCA a. Dilbil. KUZEY DİLLERİ'nin eşanlamlısı.

İSKANDİNAVCILIK a. Tar. Başlangıçta, eski Kuzey Avrupa tarihi incelemelerinden esinlenen bir edebiyat akımı üstüne kurulmuş olan ve iskandinav halklarının birliği düşüncesine dayanan XIX. yy.'daki ideolojik hareket.

İSKANDİNAVYA, Avrupa'nın kuzeyinde, coğrafyacılara göre İskandinav yarımadasını (İsveç, Norveç), İskandinav ülkelerini (İsveç, Norveç ve Danimarka), Fennoskandiya'yı (İskandinav ülkeleri ve Finlandiya), Fennoskandiya'yı ve bağlı adaları (İzlanda, Faerøerne, Svalbard) içine alan bölge. Avrupa'nın yukarı bölgelerinde yer alan bu ülkeleri birleştiren ortak özellikler bütünü nedeniyle, son anlam giderek ağırlık kazanmaktadır.
• *Kuzey ülkelerinin ortak özellikleri.* Deniz, Vikingler'in soyundan gelen denizci ulusların yaşadığı, hemen hemen bütünüyle adalardan oluşan bu ülkelerde her zaman önemli bir rol oynadı ve bugün de oynamaktadır. Büyük kentler birer limandır; deniz ticaret filosu ya da balıkçılık filosu, bu ülkelerin ulusal ekonomilerinde önemli bir yer tutar.

Bölgenin yüksek enlemlerde bulunması, sert doğa koşullarına, bitkilerin yaşaması için gerekli süreyi kısaltan uzun ve çetin kışlara neden olur; öyle ki Skane ya da Danimarka gibi güneyde kalan bölgelerin ve İzlanda ve Faerøerne gibi rüzgâr alan adaların dışında, egemen görüntü gerçek bir zenginlik kaynağı oluşturan uçsuz bucaksız kuzey ormanları şerididir; ülke ekonomisi, bazı kaçınılmaz yeniden yapılaşma olgularına karşın, hâlâ büyük ölçüde, orman ürünlerini dönüştüren sanayilere dayanmaktadır.

Çetin doğa koşulları, orman işletmeciliğinin önemi, nüfus yoğunluğunun azlığı (daha yüksek bir yoğunluğun görüldüğü Danimarka dışında km²'ye ortalama 11 kişi), İskandinavyalılar'ın doğaya yakın bir yaşama biçimini koruduklarını gösterir (ayrıca kentte yaşayan nüfus oranının düşüklüğü [yalnızca iki kentin nüfusu bir milyondan fazladır] ve küçük yerleşmelerin çokluğu da bunu doğrulamaktadır).

İskandinav ülkeleri, biraz nüfuslarının azlığından, ama daha çok da liberal kapitalist ekonomi ilkelerini koruyan sosyal demokrat bir rejim içinde, temel kaynaklarından (ormanlar, hidroelektrik enerjisi, petrol) yararlanmayı bildiklerinden dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer alır. Ne var ki, bireyi sosyal açıdan koruma konusunda öncü olan İskandinavya'da devlet müdahaleciliği çok ileri boyutlara ulaştığından, ezici vergiler ekonomik gelişmeyi frenlemekte, yüksek ücretler ülke sanayisinin dünya pazarlarında rekabete girişebilme olanaklarını ortadan kaldırmaktadır.

Ayrıntılara inildiğinde görüntüler ve insanların yaşama koşulları oldukça değişik olsa da, İskandinav ülkelerinin özellikleri, gerçek bir kuzey dayanışmasını ortaya koymaktadır.

• *Yüzey şekillerinin çeşitliliği.* Baltık kalkanında yer alan ovalarıyla kaledonya kökenli İskandinav (İskandinav Alpleri) sıradağları büyük karşıtlıklar yaratır. Bu bölge birçok defa aşındırma etkisinde kaldığından, ovalar çok yaşlı arazilere dayanır. Böylece, son derece sert kayalardan oluşan, derin bir yer yapısı ortaya çıkar. Bu temel çoğunlukla İskandinav sıradağlarının, 1 900 km boyunca uzanan örtüsüyle kaplıdır. Bunlar, Birinci Zaman'da oluşan, daha sonra aşınan ve Üçüncü Zaman'da gençleşen örtülerdir.

Bu yapının (Kaledonya sisteminden dağ zinciri ya da eski kalkan) tümü, görüntüyü adamakıllı değiştiren kalın Dördüncü Zaman buzullarıyla örtüldü, yüksek platolar aşındı, vadiler genişleyerek denizin kapladığı dev buzul tekneleri oluştu (örneğin Norveç fiyordları). Buzullar çekilirken bir yandan geride pekçok buzultaş çökeli ve özellikle de sayısız göl (Finlandiya'da 60 000 kadar) bırakırken, bir yandan da kıtanın yükselmesine yol açtı: deniz çekilirken, İsveç ve Finlandiya arasında bir yığın ada ortaya çıktı ve Stockholm, Turku ya da Pori gibi büyük limanlarda da birçok sorun doğdu. Deniz çökelleriyle karışan buzul killeri, hafif, verimli, kumlu ya da asitli daha yüksek bölgeler bir yana bırakılırsa tarıma elverişli topraklar oluşturdu. İklim toprakbilim koşullarından bağımsız olarak, hem sınırlayıcı bir etken, hem de bölgesel farklılıkların temel nedenidir. Daha güneydeki Danimarka ve Skane, kışın şiddetinden biraz daha az etkilenirken İskandinav sıradağları, okyanus İskandinavya'sıyla (İzlanda, Norveç, Danimarka'nın batı kıyıları) Baltık denizi'nde ulaşımda sürekli güçlükler yaratan (oysa Norveç fiyordları hiç donmaz), çok şiddetli kışların geçtiği, daha karasal iklimli ve daha kurak bölgeleri kesin biçimde birbirinden ayırdı.

• *Toprakların değerlendirmesindeki farklılıklar.* Nüfus dağılımı son derece farklıdır. Balıkçılık ve ticaret olanakları nedeniyle kıyılar her zaman nüfusu çekmektedir. Nüfus yoğunluğu öteki ülkelerinkinden 10 kat daha yüksek olan Danimarka'nın da kanıtladığı gibi, güneydeki bölgeler daha kalabalıktır. Kutup çevresindeki bölgeler hemen hemen ıssızdır: hatta, modern tekniklerin gelmesiyle geleneksel yaşama biçimlerindeki dengenin alt üst olması nedeniyle Laponlar bile artık güneye göç etmektedir. En verimli topraklarda yapılan tarımda verimlilik sürekli artmakta, çalışan nüfusun % 10'undan da azını istihdam ederken, besin gereksiniminin büyük bölümünü karşılamaktadır (balıkçılıkla dünya ekonomisinde çok önemli bir yer tutan İzlanda'nın durumuysa bu bakımdan çok daha iyidir).

Zengin doğal kaynaklar, kereste, hidroelektrik enerji ve daha yakın tarihlerde Norveç ekonomisinin yapısını baştan başa değiştiren Kuzey denizi petrolü ve doğal gazı sayesinde, sanayi XIX. yy.'dan beri gelişmektedir. Ayrıca bu sanayi son derece nitelikli işgücünden de yararlanmaktadır. Sanayinin dağılımı, büyük limanlarda ve yerleşim alanlarında yoğunlaşarak bir biçimleşmeye yönelmektedir. Hatta kereste sanayisi ve elektrometalürji bile artık, limanlarda kurulan büyük kompleksler oluşturmaktadır. Bu durum, uzun vadede, kaynak ve çevre düzenlemesinde önemli sorunlar çıkarmaktadır: kuzeydeki bölgelerin giderek ıssızlaşmasına göz yumulabilecek midir? Turistik tesisler sürekli konutların yerini tutabilecek midir? Öte yandan, güneydeki yerleşim bölgelerinde nüfus hızla artmakta, kent planlamacılarıysa bu büyümenin bir uyum içinde gerçekleşmesine çaba harcamaktadır.

TARİH

İskandinav halkları, Ortaçağ'ın başında siyasal olarak üç krallık halinde örgütlendiler: VII. yy.'ın başında İsveç; VIII. yy.'ın sonunda Danimarka; IX. yy.'ın sonunda Norveç. Ancak nüfus artışı ve ekilebilir toprakların yetersizliği kısa sürede bu krallıkların hükümdarlarını denizaşırı seferlere sürükledi (Viking seferleri): IX. yy.'da Orkney ve Shetland adalarıyla İzlanda'nın, X. yy.'da Grönland'ın sömürgeleştirilmesi, Frank İmparatorluğu kıyılarının yağmalanması, Normandiya düklüğünün kurulması, İngiltere'nin fethi vb. İsveçliler (Varegler) Baltık'ın D.'sundan Bizans'a doğru ticaret yolları açtılar ve sonradan Rus İmparatorluğu'nu oluşturacak (X. yy.) devletlere siyasal üsler sağladılar.

Danimarka'da 826'da yayılmaya başlayan hıristiyanlık, bölgeye ancak XI. yy.'da hükümdarların (Norveç'te Olav II Haraldsson, Danimarka'da Aziz Knud II, İsveç'te Aziz Erik) desteğiyle yerleşebildi. Lund (1103 ya da 1104) ve Uppsala başpiskoposluklarının kurulmasından sonra krallar, Kilise'nin desteğini gördüler ve din adına savaştılar. İsveç kralı Aziz Erik'in pagan Finlandiyalılar'a karşı açtığı sefer (1157), Finlandiya'nın fethiyle (1323'te tamamlandı) sonuçlandı.

Kalmar birliği (1397), üç krallığın siyasal açıdan Danimarka'nın önderliğinde birleşmesini sağladı. Ama Danimarka krallarının aşırılıkları üzerine Gustaf I Vasa ayaklandı (1520) ve İsveç kralı ilan edildi (1523). Luther Reformu İsveç'te (Västerås Riksdag'ı, 1527) ve Danimarka'da (ruhban sınıfının mallarının laikleştirilmesi, 1536) devlet dini oldu. Norveç Danimarka'ya bağlı kalırken, İsveç iktisadi ve askeri bakımdan örgütlendi. Baltık'a egemen olmak amacıyla gütüğü üstünlük siyaseti yüzünden komşularıyla çatıştı. Danimarka'dan sonra Otuz Yıl savaşları'na katıldı ve Avrupa'nın büyük güçleri arasına girdi. Ancak İsveç kralı Karl XII'nin (1697-1718) serüvenci girişimleri sonucunda Baltık eyaletleri elden çıktı (Nystad barışı, 1721); Tilsit antlaşması'ndan sonra (1807) Finlandiya da İsveç'ten ayrıldı ve Rus İmparatorluğu'na bağlı özerk bir grandüklük oldu. Öte yandan, Danimarka'da izlediği Napoléon tarafları siyaset yüzünden Norveç'i kaybetti. Norveç kişisel bir bağla İsveç'e bağlı bir krallık haline geldi (Kiel antlaşması, 1814). Bu sırada üniversitelerde İskandinav birliği kurmaya yönelik iskandinavcı bir hareket gelişti. 1829'da oluşan bu hareketi (Lund üniversite bayramı) Oskar I de benimser gibi oldu. Danimarkalı öğrencilerin Kopenhag'da isveçli öğrencileri ağırlamaları, germen tehlikesine karşı ülkelerini ortaklaşa savunmaya yemin etmeleri ve kralın Prusya'ya karşı Danimarka'yı desteklemeye karar vermesiyle bu düşünce daha da anlam kazandı. Ancak Karl XV'in Kopenhag'a gittiğinde (1863) Danimarka'ya Prusya'ya karşı askeri yardım vaadinde bulunmasını İsveç hükümeti kabul etmeyince iskandinavcılık geçici bir başarısızlığa uğradı. İsveç ve Norveç'in ayrılması sorunu daha da güçleştirdi (1905). 1914 savaşı yaklaşırken bu tasarı, üç devletin oluşturacağı tarafsız bir ortaklık biçiminde yeniden ele alındı ve gerçekleştirildi. Savaşın sonunda, o zamana kadar Rusya'ya bağlı olan Finlandiya bağımsızlığını kazandı (1918) ve İskandinav dünyası dil ve ırk ayrılıklarına rağmen (Finler, fin-ugur topluluğundandır) K.-D.'ya doğru genişledi.

İkinci Dünya savaşı'nın ertesinde uluslararası durum, İskandinav ülkeleri arasında bazı görüş ayrılıklarına yol açtı: İsveç, Doğu ve Batı arasında izlediği tarafsızlık siyasetini sürdürmek istiyordu. Buna karşılık Norveç ve Danimarka Kuzey Atlantik Paktı'na katıldılar; Finlandiya ise Paris barış antlaşması'yla (şubat 1947) SSCB'ye sıkı sıkıya bağlandı. Aslında bu ülkeler birçok konuda ortak değilse bile paralel bir siyaset izlerler: İskandinav devletlerinin (İzlanda dahil) BM'ye katılması; Marshall planının kabul edilmesi, Avrupa ekonomik işbirliği teşkilatı'na (Finlandiya dışında) ve Avrupa konseyi'ne (OEEC) girmeleri (İsveç Avrupa Konseyi'ne 1949'da girdi, Finlandiya ise katılmadı). Fin ekonomik siyasetinin ve uluslararası yumuşama siyasetinin gerekleri, Finlandiya'nın, SSCB'nin rızasıyla üç komşusuna daha çok yaklaşmasını sağladı ve üç ülkenin 20 kasım 1959'dan beri üyesi oldukları küçük serbest mübadele bölgesine Finlandiya da katıldı (27 mart 1961).

İç siyaset alanında, İkinci Dünya savaşı burjuva partilerinin sosyal demokratlar karşısında zayıflamasına yol açtı. Sosyal demokratlar uzun süre İskandinav devletlerinin siyasal yaşamına egemen oldular. 1976'da İsveç'te, 1981'de Norveç'te, 1982'de Danimarka'da iktidardan düştülerse de, İsveç'te (1982'de) ve Norveç'te (mayıs 1986) yeniden iktidara geldiler.

Kuzey ülkelerinin siyasal açıdan benzer bir evrim göstermeleri, her birinin tek başına katlanamayacağı yükümlülükleri ortaklaşa üstlenmek zorunda kalmaları, bu devletlerin 1951'de bir Kuzey konseyi kurmalarına yol açtı. Bu konsey, beş devletin parlamentolarınca her yıl seçilen delegelerden oluşur. 1953'te çalışmaya başlayan ve her yıl sırayla İskandinav başkentlerinin birinde toplanan Konsey (Finlandiya, konseye 1955'te katıldı), uzmanlaşmış komiteler yardımıyla birçok sözleşme hazırlar. Bu sözleşmelerin hedefi, mevzuat birliğini sağlamak, ortak bir emek pazarı kurmak, iktisadi değişimleri kolaylaştırmaktır. 1962'de Helsinki'de Kuzey konseyi üyesi beş ülke kültürel, hukuki ve sosyal bir işbirliği anlaşması imzaladı.

20 mart 1968'de Danimarka, Finlandiya, Norveç ve İsveç hükümetleri müdahale birliklerini BM'nin hizmetine vereceklerini bu örgüte bildirdiler. 1971'de bir bakanlar konseyi kuruldu; merkezi Oslo'dadır.

İSKANDİNAVYALI sıf. ve a. İsveç, Norveç, Danimarka ve Finlandiya halkından olan. (İSKANDİNAV da denir.)

İSKARİOTES, havari Yahuda'ya verilen takma ad. (Bu ad, ibranicede "Keriyothlu [Yahudiye kenti] adam"; aramcada "kalp", "yalancı" anlamına gelebilir.)

İSKARMOZ a. Balıkç. Kürekle hareket eden sandallarda küreklerin bağlandığı çubuk. ‖ *İskarmoz ipi* ya da *kayışı*, küreği ıskarmoza bağlayan ip ya da kayış.

İSKARPELA → ISKARPELA.

İSKARPİN a (ital. *scarpino,* küçük ayakkabı'dan). Konçsuz, zarif kadın ya da erkek ayakkabısı.

İSKARTO a. (ital. *scarto;* hurda, artık'tan). Yapağı kırıntısı.

İSKAT → ISKAT.

İSKÂT a. (ar. *sükût*'tan *iskât*). *Esk.* **1.** Susturma. **—2.** Bir tartışmada karşıdakini susturma, cevap veremez duruma düşürme, ağzını kapatma. **—3.** Kandırma. **—4.** *İskât etmek*, susturmak; ağzını kapatmak; kandırmak: *"Bir mecliste kendi düşüncesine muarız olanları iskât etmek isteyenler mutlaka mantıktan bahsederler"* (Baha Tevfik).

İSKELE a. (ital. *scalo*). Denizc. **1.** Gemilerin yanaşarak yükleme-boşaltma yapmaları, yolcu indirip bindirmeleri ve gerektiğinde beklemeleri için limanlara, kıyıdan denize uzanacak biçimde, ağaçtan ya da betondan inşa edilmiş sabit uzantı. **—2.** Geminin ya da herhangi bir deniz taşıtının rıhtımla bağlantısını sağlayan köprü. **—3.** Rıhtımda bağlı bir gemiye girip çıkmayı sağlayan eğik düzlem ya da devingen merdiven. **—4.** Baş tarafa doğru bakıldığında, bir geminin sol tarafı. (Karşt. SANCAK.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—5.** Vapurun uğradığı kıyı kenti. **—6.** Kıyıdan uzak kentleri denize bağlayan yer: *Mudanya Bursa'nın iskelesidir.* **—7.** *İskele almak*, sözkonusu gemiyse, iskelesini kaldırıp harekete hazırlanmak; erkekse uygunsuz davranışlarla bir kadına yaklaşmak, asılmak, sarkıntılık etmek (arg.). ‖*İskele babası*, gemileri bağlamak için rıhtıma konan dökme demir ya da betondan yapılmış silindir; evliyle, çoluk çocuğuyla ilgilenmeyen erkek; iriyarı adam. ‖*İskeleyi kokutmak*, bir yeri bir kimse için rahatsız edici bir duruma sokmak.

S.N.C.F.-C.A.V.-Fédération nationale des travaux publics

Cuneo-Ventimiglia demiryolu hattı (1979) üzerindeki Scarassoui viyadükünün (Alpes-Maritimes) yapımında kullanılan ayaklı iskele

—Ask. denizc. *İskele vardiyacısı,* bir savaş gemisinde, gemi role cetvelinde çift numarayla kayıtlı deniz eri. (Sancak vardiyacısı role cetvelinde tek numarayla gösterilir.) ||*İskele vardiyası*, iskele vardiyacılarının tuttuğu vardiya.

—Denizc. *İskele alındı*, gemi mürettebatına karaya çıkma izni verilmediğini belirten deyim. ||*İskele başı*, borda iskelesinin üst tavasına açılan yer. ||*İskele paraçolu,* borda iskelesinin üst tavasını, bordaya düşey konumda alttan destekleyen köşebent. ||*İskele tavası*, borda iskelesinin alt ve üst başlarındaki çok geniş basamaklardan her biri. ||*İskele vardevelası*, mürettebatın borda iskelesinden geçiş güvenliğini sağlamak için dikilmiş puntelere donatılan halatlar. ||*İskele vermek*, bir gemiye girip çıkmayı sağlamak için borda iskelesini indirmek ya da sürme iskeleyi uzatmak. ||*Ambar iskelesi*, ambarlara inmeyi sağlayan merdiven. ||*Borda iskelesi*, gemiye çıkmayı ya da gemiden inmeyi sağlayan, alt ve üst başında tavalar bulunan ana merdiven. ||*Kılavuz iskelesi*, halattan yapılmış, tahta basamaklı devingen merdiven. ||*Sintine kuyusu iskelesi*, üst güverteden havalandırma süzgeçlerinin bulunduğu yere kadar, bir zarf içinde uzanan merdiven. || *Sürme iskele*, gemiyle yanaştığı rıhtım arasına yerleştirilen vardevelasız küçük köprü. ||*Yük iskelesi*, gemilerin ya da diğer deniz taşıtlarının yükleme-boşaltma yapmasını sağlayan, kazıklar üzerine oturtulmuş, genellikle tahtadan ya da metalden sabit platform. (Yük iskeleleri, bir yanaşma bölgesiyle korunmuş yanaşılamaz hafif yük iskeleleri [büyük tonajlı gemiler için en yaygın olanı bu tiptir] ve bağlama ile yanaşmayı güven altına almak için usturmaçalarla donatılmış ağır yük iskeleleri olarak ikiye ayrılır.)

—İkt. tar. *İskele resmi*, Osmanlılar'da, limanlarda ayak bastı parası olarak yolculardan ve eşyalardan alınan vergiye verilen ad.

—İnş. Bir yapıyı inşa etmek ya da onarmak için kurulan sabit ya da hareketli geçici çatkı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İskele kirişi*, bir iskelenin döşemesini taşımak için duvara gömülen ahşap desteklerden her biri. || *İskele tahtası*, iskele yapımında kullanılan kereste. || *İskele yuvası*, iskele tahtalarını taşıyan desteği yerleştirmek için duvarda açılan delik. || *İskele zammı*, iskelenin sözleşmede belirtilen boyutları aşması durumunda, mal sahibinin müteahhide ödediği ek para. || *Asma iskele*, bakım, onarım, boyama gibi işler yapan ustaların yüksek, düşey bir düzlem boyunca çalışırken üzerine oturdukları, bir iple asılmış küçük iskemle. || *Salıncak iskele* ya da *ecelbeşiği*, düğümlü bir ip boyunca tespit edilmiş kancalar ya da küçük bir çıkrık yardımıyla düşey doğrultuda indirilip kaldırılabilen ve daha çok boyacılar tarafından kullanılan iskele.

—Kur. tar. *İskele kethüdası*, Osmanlı devletinde bir iskeleye yanaşan deniz taşıtlarının indirme-bindirme ve yükleme -boşaltma işlerini gözeten görevli.

—Sine. ve TV. Bir stüdyonun üst bölümüne kurulan ve projektörleri taşıyan çatkı.

—Su yapı. Yolcuların inip binmesini, yüklerin yüklenip boşaltılmasını sağlayan, bir limandaki ya da bir kıyıdaki yanaşma yerlerinin, rıhtımların, yük iskelelerinin ya da pontonların tümü. ||Teknelerin ya da gemilerin iki yandan yanaştığı tahtadan ya da metalden yapılmış, kıyıya dik uzantı. (İskeleler, traverslerle berkitilmiş ve üzerleri az ya da çok geniş kaplama tahtalarıyla kaplanmış kazıklardan oluşur; kıyıya birleşik olanların yanı sıra kıyıdan ayrı iskeleler de vardır. Darbelere ve sürtünmelere karşı koyabilecek bir tabliyeyle sağlamlaştırılan iskelelerde genellikle doklar bulunur.)

—ANSİKL. Denizc. *İskele* ve *sancak* sözcükleri eskiden dümenciye verilen komutlarda kullanılırdı. Günümüzde ise bir geminin sol ve sağ tarafları ile gemiye yüklenen eşyaların bulunduğu yeri belirtmede kullanılır.

—İnş. İskele, yapılacak işle eşdüzeyde bir sekidir ama aynı zamanda gereç taşıyan amele için merdiven, hatta bir yük asansörü için dikme işlevini de görebilir. Ahşap iskelelerin pahalı ama dayanıksız olması ve çoğunlukla bir kereden fazla kullanılamaması, büyük Antikçağ ve Ortaçağ yapılarında ancak çok zorunlu durumlar-

Comabi

yükselen platformlu tekerlekli iskele

çeşitli omurgalıların iskeleti

yunanistan kaplumbağası

naja

yeşil ağaçkakan

kurbağa

kedi

tiranozor (fosil)

sazan

fosil köpekbalığı (temsili resim)

da iskele kurulmasına yol açmıştır. Bunun yerine, girinti-çıkıntılardan, iç geçitlerden ara dayanak noktaları olarak yararlanılmıştır.

Zemine dayanan "ayaklı" iskeleler (dikmeler ve yatay kirişler, duvarda ya da döşemelerde açılan yuvalara giren iskele kirişleri) yanında, "salıncak" iskeleler, bir pencereden ötekine uzatılan iskeleler, korniş ve saçakların onarımında kullanılan yelpaze iskeleler ayırt edilir.

XIX. yy. boyunca, iskelenin çabucak kurulabilmesi ve benzer işlerde yeniden kullanmanın mümkün olması, bir standartlaştırmaya (merdiven iskeleler) ve salıncak iskelelerle metal sepetlerin yapılmasına yol açtı. Bundan böyle metal iskeleler (sabit, salıncak ya da tekerlekli iskele) pek çok yerde yapılmaya başladı. Bunlar, rakorlarla birleştirilen borular ya da yerinde kaynaklanan çerçevelerdi. Buna koşut olarak çok güçlü kaldırma araçlarının kullanılması, kol gücüne dayanan işlemleri azalttı. Motor kullanımı *sepetli kaldırıcılar*'ın ve *yükselen platformlar*'ın geliştirilmesine olanak verdi.

İSKELE, Balıkesir'in Bigadiç ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 1 961 nüf. (1990). Belediye.

İSKELE, rumca **Trikomo,** KKTC'de Gazi Mağusa ilçesine bağlı köy.

İSKELEKUŞU a. Zool. YALIÇAPKINI'nın eşanlamlısı.

İSKELET, -ti a. (fr. *squelette*'ten; yun. *skeleton, skeletos,* kurumuş). **1.** Anat. İnsan vücudunun kemik çatısı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Ölü bir kimseden ya da hayvandan arta kalan kemikler. **—3.** Bir şeyi ayakta tutan öğelerin bütünü: *Bir binanın, bir geminin iskeleti.* **—4.** Bir yapıtın, bir söylemin ana noktalarını oluşturan öğeleri, genel planı; çatı: *Bir romanın iskeleti.* **—5.** *İskelet (gibi),* aşırı ölçüde zayıf kimse için kullanılır. ||*İskeleti çıkmak,* çok zayıflamak.

—Arkeol. ve Paleont. Toprak altında ya da bir gömütte bulunmuş insan ya da omurgalı hayvana ait az çok fosilleşmiş toplu kemik kalıntıları.

—Aşındc. *İskelet bilezikleri,* aşınmaya karşı dayanımını artırmak için reçineden yapılmış taşlama taşlarının içine yerleştirilen metal halkalar.

—Denizc. *Bir geminin iskeleti,* bir geminin çatısı ya da eğriler ve kemerlerinin tümü.

—Güz. sant. Üzerine bronz heykelin döküldüğü çekirdek.

—İnş. Kolon-kiriş sistemiyle inşa edilen bir yapıda taşıyıcı öğelerin oluşturduğu çatkı. (Eşanl. KARKAS.)

—Karş. anat. Hayvanlara biçimlerinin sabit tutulması ve hareket aygıtlarının tutunması için gerekli mekanik desteği sağlayan hücresel, dokusal ya da organik öğelerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Koşumc. KALTAK'ın eşanlamlısı.

—Mak. san. *İskelet eğrisi,* bir kanat profilinin üst yüzeyiyle alt yüzeyi arasında yer alan orta çizgi.

—Marangl. Bir mobilyanın ahşap ana çatkısı–Koltuk ya da sandalyenin ahşap ya da metal çatkısı.

—Nörobiyol. *İskelet kası,* iskeletin bir parçasına, yani alt kemiğe tutunan kas. (İskelet kasları çizgili kaslardır.)

—Org. kim. Organik bir bileşiğin molekülünde karbon atomları zinciri.

—Pedol. Bir topraktaki iri öğeler; yaklaşık 20 mikronun üzerinde uzunlukta mineral tanelerinden sert bitki artıklarından oluşur. (Bu iri öğeler, iskeletin tersi olarak, hiç değilse kısmen, plazma adı verilen çimentolarla ya da toprağın ince parçalarıyla, killer, limonlar, amorf parçalar, toprak koloitleri gibi gereçlerle sarılıdır. İskeletin plazmayla birleşme biçimi, toprağın yapısını belirler.)

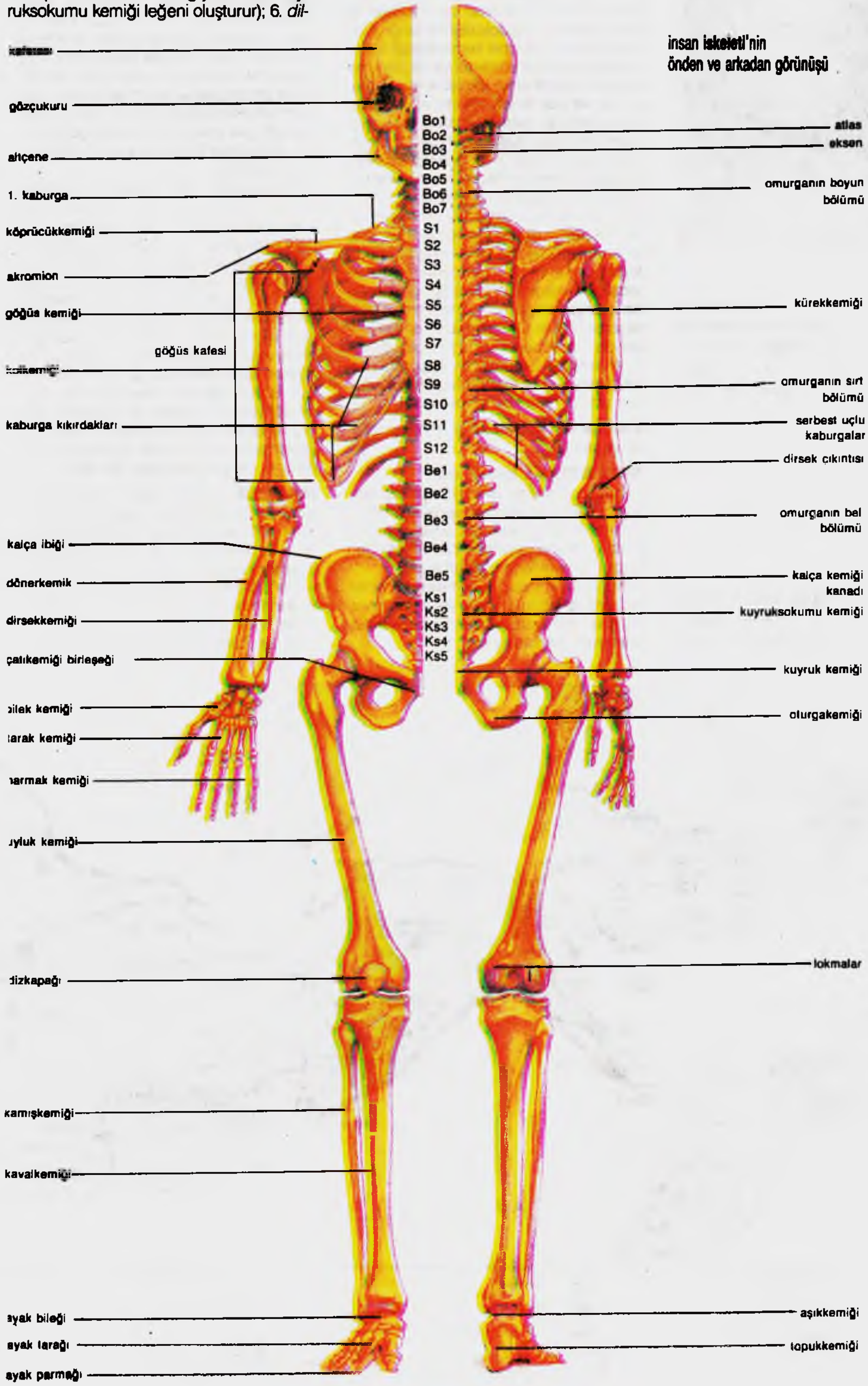
—Şapkac. Üzerine peluş geçirilen bez ya da kartondan şapka çatısı.

—Teknol. Levha halindeki bir ürünün dayanıklılığını sağlayan tekstil ya da metal dokuma.||Bir tente bezini alttan germeye yarayan bükülmez kısım.

—ANSİKL. Anat. İskelet yumuşak bölümlere desteklik eder ve kaslarla harakete geçen gerçek kaldıraçlar oluşturur. Eklemlerle birbirine bağlı kemiklerden oluşan bu çatı şu bölümlere ayrılır: omurga, kaburgalar, baş, kollar, bacaklar ve dilkemiği. 1. *omurga* 33 omurdan oluşur; 2. *kaburgalar* arkada omurgayla ve önde göğüs kemiğiyle eklemlenir ve bunların tümü birlikte *göğüs kafesini* oluşturur; 3. *baş* omurganın üst ucuyla eklemlenir; 4. *kollar, omuz kemeriyle* (köprücük ve kürek kemikleri) göğüs kafesine bağlanır; 5. *bacaklar, kalça kemeriyle* omurgaya bağlanır (bu kemerin iki kemiğiyle birlikte kuyruksokumu kemiği leğeni oluşturur); 6. *dilkemiği* boynun önünde, ayrı bir kemiktir.

İnsan vücudundaki kemiklerin sayısı, kulaklardaki kemikçikler, susamsı kemikler ve Worm kemikleri hariç, 200 tanedir.

—Karş. anat. *Omurgasızlar.* Bazı knidliler, solucanlar, bazı yumuşakçalar gibi katı bir iskeletten yoksun hayvanlar, suyla dolu boşluklar sayesinde biçimlerini koruyabilir ve hareketlerini sağlayabilirler; sıkıştırılamayan bu su, onlar için bir çeşit iskelet oluşturur. Tüm hayvanlarda bulunan bu yapıya, kamçılılarla kirpiklilerin aksostilleri, deliklilerle ışınlıların testum ve dikenleri, bağalar ve kavkılar eklenebilir. Omurgasızların iskeleti genellikle dıştadır ve üstderiden salgılanarak oluşur: örneğin madreporların polipöbeği, solucanların kütikülası, eklembacaklıların kitinli kabu-

insan iskeleti'nin önden ve arkadan görünüşü

Lauros-Giraudon

Büyük İskender
İskender Azara denen büst
Lysippos'a atfedilen aslının kopyası
mermer
Louvre müzesi, Paris

ğu ya da kolsuayaklılarla yumuşakçaların kavkıları bu çeşit iskeletlerdir. Knidlilerin mezogleası, süngerlerin ya da kırmızı mercanların spikulaları, yassı solucanların parenkiması ya da derisidikenlilerin kabuğu ise iç iskelet halindedir.
• *Omurgalılar.* Üstderi kökenli iskelet ürünleri, kıkırdaklı balıklarda dişlerin ve plakamsı pulların minesi ve tüm omurgalılarda çeşitli boynuzsu oluşumlardır: sürüngenlerin pulları, pençeler, tırnaklar ve toynaklar, boynuzlar, kaplumbağa ve tatuların bağası. "Gerçek" iskelet ise mezoderm kökenlidir ve kıkırdaklaşabilen (kıkırdak) ya da kemikleşebilen (kemik) bağdokusu tipindeki dokulardan oluşur. Bir kıkırdak evresinden geçtikten sonra kemikleşen (bu tür kemikleşme kıkırdaklı balıklarda bulunmaz, ama kıkırdak kemikleşebilir) ve derinde bulunan bir *iç iskelet* ve altderi kökenli bağdokusunun doğrudan kemikleşmesi (dermik kemikleşme) sonucunda oluşan bir yüzeysel ya da *dış iskelet* olmak üzere iki tip iskelet vardır. Omurga, kol ve bacak iskeleti tamamen kıkırdak kökenlidir, yani kıkırdak evresi geçirerek kemikleşir. Kafatası ve omuz kemerinde hem kıkırdak, hem deri kökenli olanlar vardır. Amfibyumlardan memelilere geçildiğinde bu son öğeler kafatasının oluşumunda gittikçe daha büyük önem kazanır. Kafatası ve omurganın sinirsel iskeleti embriyondaki somitsel sklerotomdan doğar; omuz ve kalça kemerleri ile kol ve bacaklarınki somatoplevradan gelir, kafatası iç organlarıysa sinirsel ibiklerden farklılaşarak oluşur. Omurgalıların embriyonlarında, kordalıların çoğunda olduğu gibi, erişkindeki omurganın oluşunda model görevi yapan özel bir iskelet çubuğu, yani sırt ipi (notokorda) bulunur.

İSKELETÇİ a. Sandalye ve koltuk iskeleti yapan usta.

İSKELETLİ sıf. İskeleti olan.
—Aşındc. *Dokuma iskeletli taşlama taşı,* özel gerilimlere (sıkışma, yanal kuvvetler) karşı dayanımını artırmak amacıyla içine ya da yüzeyine genellikle cam elyafından bir dokuma eklenen taşlama taşı.
—İnş. *İskeletli yapı,* döşemeleri betonarme, kiriş ve sütunları çelik ya da betonarme olan ve duvarları bölücü olarak kullanılan yapı; karkaslı yapı.
—Pedol. *İskeletli toprak,* değerlendirmeye olanak tanıyacak kadar gelişmemiş, iri topaklı yeni toprak.

İSKEMİ a. (fr. *ischémie;* yun. *iskhaimos,* durdurma'dan). Tıp. Bir doku ya da organa kan akışının kesilmesi.
—ANSİKL. Nedeni her zaman atardamar kökenli olan iskemi, atardamarın tıkanmasına (amboli, tromboz), baskı altında kalmasına ya da spazmına bağlıdır. İskemi ancak kan dolaşımı bir ana damarda durursa (yan dallar gerekli kan akışını sağlamakta yetersiz kalacağından) ya da uçtaki bir atardamarcıkta kan akışı kesilirse ortaya çıkar. İskemiden doğacak sonuç, oksijenli kandan yoksun kalan dokunun yapısına ve olgunun süresine bağlıdır. Tam iskemi, dokunun oksijen gereksinmesiyle bağlantılı olarak, değişen bir sürede dokunun ölümüne yol açar. Kısmi iskemi, organın yeteneklerinde azalmaya (örneğin ruhsal zihinsel yavaşlama, böbrek ya da karaciğer işlevlerinde yetersizlik) ya da bir uyarıya karşı çalışmasını ayarlayamamasına neden olur. Bu son durum ise, ağrı gibi ıstırap belirtilerine (göğüs anjini, atardamar iltihabı olanların kramplan) yol açabilir.
Kardiyolojide, iskemi terimi aynı zamanda kalp kasının oksijenlenmesinde bir bozukluğun ifadesi olan elektrokardiyogramdaki özel görünümü tanımlar (çoğunlukla ters, bakışımlı ve sivri T dalgaları).
—Nörobiyol. İskemi sinir dokusu için çok zararlıdır. Başlangıçta eski hale dönebilen, beslenme ve işlev bozuklukları meydana gelir, bunlar da anormal sinirsel etkinliğe neden olur (örneğin beyin kabuğunun bazı iskemi durumlarında görülen sara krizleri). Birkaç dakikalık iskemiden sonra sinir dokusunun şişmesi ve hücrelerin ölümü ile birlikte geri dönüşü olmayan lezyonlar yerleşir. Bu durum bir beyin enfarktüsü ya da yumuşaması demektir.

İSKEMLE a. (yun. *skamni*'den). **1.** Eskiden kullanılan tahtadan yapılma, taşınabilir hafiflikte, arkalıksız ve kolsuz sandalye. **—2.** Sandalye. **—3.** *Esk.* Sehpa. **—4.** *İskemle kavgası* → KOLTUK* KAVGASI.
—Denizc. *Omurga iskemlesi,* kuru havuza alınan bir geminin omurgasını destekleyen ağaç parça.
—İkt. tar. *İskemle tekaütlüğü,* osmanlı döneminde, devlet hizmetinde bulunan yaşlı ve sakat kimselere verilen emekli aylığı.
—Sey. oy. *İskemle kuklası* → KUKLA.
—ANSİKL. İskemlenin ayakları genellikle ağaçtan, üstüyse hasırdan yapılır ve kahvelerde, bahçelerde kullanılır. Tümü tahtadan ya da demirden olanları da vardır. Üzerine sini, tepsi, gaz lambası, şamdan vb. koymak için yapılmış üç ya da dört ayaklı araçlara da iskemle denir. Bazıları açılıp kapanabilecek biçimde yapılır. Kullanıldığı yere göre mum, sini, hamam, ayak iskemlesi vb. adlar alan iskemle türleri de vardır.

İSKEMLECİBAŞI a. Kur. tar. Padişah ata binip inerken kullanılan iskemleyi (kürsi) taşıyan saray görevlisi. (*Kürsidar* da denir.) [Has ahır halkından olan iskemlecibaşı, padişah saray dışına çıkarken ardından yürür, gümüş levhalarla süslü sedef iskemleyi taşırdı. Padişah ata binip inerken bu iskemleyi yere koyar ona yardım ederdi. Bu iskemlenin onarımı için kendisine her yıl 25 kuruş verilirdi. Ayrıca, Edirne muhzırbaşısı olduğu gibi, padişah makamına sunulup da reddedilen dilekçeleri sahiplerine geri verirdi.]

İSKENDER III Büyük (Pella, Makedonya, İ.Ö. 356 - Babil 323), Makedonya kralı (336-323), Philippos II ile Olympias'ın oğlu. 343'te eğitmeni olan Aristoteles, bilim, coğrafya, tarih alanındaki geniş bilgilerinden bir bölümünü ona aktardı, ancak siyasetle ilgili görüşlerini öğrencisine benimsetmeyi başaramadı. Genç İskender savaş sanatını Traklar ve İllyrialılar'a karşı yapılan seferlerde öğrendi ve Khaironeia savaşı'na katıldı.
Babasının ölümünde (İ.Ö. 336) tahta çıkmasına karşı koyabilecek herkesi ortadan kaldırdı ve Korinthos birliği meclisi'nde kendisini Hellenler'in strategosu tayin ettirdi (335). Makedonya'nın kuzeyindeki hellen olmayan toplulukları egemenliği altına aldı, birkaç yunan sitesindeki ayaklanmayı bastırdı (Thebai yakılıp yıkıldı) ve babasının Asya'yı fethetme tasarılarını yeniden gündeme getirdi.
Makedonya'yı Antipatros'a emanet ederek, 37 000 asker ve Lakedaimon dışında bütün yunan sitelerinden topladığı birliklerle Çanakkale boğazını aştı (İ.Ö. 334 ilkbaharı). Haziranda Granikos zafe-

İSKENDER İMPARATORLUĞU VE HELLENİSTİK DÜNYANIN BAŞLANGICI

rini kazandı, sonra Küçük Asya'ya egemen oldu. İonia ile İran arasında önemli bir durak olan Gordion'da, Gordion düğümünü bir kılıç darbesiyle çözerek bütün dünyaya egemen olma iddiasını kesin bir biçimde açıkladı. Toroslar'ı aştı. Kilikia'ya girdi ve İssos ovasında karşılaştığı Dara II'nin kalabalık ordusunu ağır bir yenilgiye uğrattı. Ahemeni hükümdarının ordugâhı ve ailesi İskender'in eline düştü.

İskender her türlü barışı reddetti, Doğu Akdeniz'i çember içine alma tasarısını sistemli bir biçimde yürüterek Suriye kıyılarını egemenliği altına aldı (Tir ve Gazze kuşatmaları). Kudüs'ü ele geçirdikten sonra Mısır'a girdi, Libya çölünde ilerleyerek Amon vahasına ulaştı ve burada kendini Zeus'un oğlu ilan ettirdi, sonra geriye dönerek Nil deltası'nın batı ucunda, doğal güzelliklerle dolu bir yerde İskenderiye kentini kurdu. Burası daha sonra Hellenistik çağın en ünlü kenti oldu.

331 ilkbaharında Fırat ve Dicle nehirlerini aştı, Gaugamela ovasında Dara'nın son ordusuyla karşılaştı. İki ordu arasında Arbeles'te yapılan savaş Ahemeni hanedanının sonu oldu. Bundan sonra, bütün başkentler Yunanlılar'a kapılarını açtılar ve İskender aşağı yukarı aynı tarihte Babil, Sus, Ekbatana kentlerini işgal ettirirken, kendisi de Persepolis'e girdi. Makedonyalılar'ca Media ve Baktria'da kovalanan Dara, temmuz 330'da yakalanıp öldürüldü.

Bundan sonra, İskender için yapılacak iş, zorlu iklim, doğa ve insan (özgürlüklerine düşkün soylular, bağımsız kabileler) koşullarına rağmen doğu illerine egemenliğini kabul ettirmekti. Yaralılarını yol boyunca kurulan birçok İskenderiye kentinde bıraka bıraka ilerleyen ordu yıpranmıştı. İskender, 326'da Hyphasis (günümüzde Bias) kentine vardıktan sonra doğu yürüyüşünü kesmek zorunda kaldı. Ayaklanan askerlerinin isteğine uyarak İndus nehrine doğru indi, Karmania ve Gedrosia çölleri üzerinden Babil yolunu tuttu. Komutanlarından Nearkhos ise, bu arada Hint okyanusu kıyılarıyla Basra körfezinde keşif gezileri yapıyordu. İşte tam bu sıralarda, otuz üç yaşında doğu dünyasına egemen olmuş İskender, 13 haziran 323'te birdenbire öldü.

İskender, mutlakıyetçi bir kraldı. Kendisine karşı çıkmak isteyen soylu Makedonyalılar'ı öldürtmekte duraksamadı. Ahemeni törelerini benimsedi ve doğulu büyük ailelere dayanmaya çalıştı; karma bir ulus yaratarak (Sus kenti evlenmeleri), hellen ve hellen olmayan topluluklardan karma bir ordu kurarak, Makedonya'nın özgürlükçü geleneklerini kırabileceğini ve dünya egemenliği tasarılarını başarıya ulaştırabileceğini sanıyordu. Yerine geçenler, İskender'in, yeni topraklar kazanma hırsını bir yana attılar ve onun politikasındaki, yerel halktan yana görünen her şeyi dışladılar; Doğu'yu birer işgalci gibi sömürdüler.

—Ed. Akhilleus'a bir nazire olan kısa ve şanlı yaşamıyla, yunan kahramanlık idealini kişileştiren İskender'in, doğal olarak kurmaca dünyasında kendine özgü bir yeri vardır. Düzmece Kallisthenes'in Büyük İskender'e ilişkin tarihinden başlayarak, bilinmezlik ve erişilmezliğe tutkun bir kişi durumuna getirilen büyük fatih, bu niteliğini Ortaçağ'da da korudu (Lambert le Tort ile Alexandre de Paris'nin *Roman d'Alexandre*'ı). Buna karşılık, Albéric de Briançon ya da Gautier de Lille *(Alexandréis)* onu bir saray şövalyesi örneğine dönüştürdüler. Racine de daha sonra onu Versailles'ın uygar hükümdarının bir öncüsü olarak gördü *(Alexandre le Grand)*. İspanyollar'a *(Libro de Alexandre)* ya da Almanlar'a (Lamprecht'in *Alexanderlied*'i) göre, mutlak'a erişmeye çabalayan bir serüveni olan İskender, Doğu arap dünyası için Kuran'ın "çift boynuzlu" kahramanı (Zülkarneyn), Firdevsi'nin *(Şehname)* ve Nizami'nin İskendernamelerinin baş kişisi olduktan sonra, Cami'de mistik bir hacıya dönüşür (*Hiredname-i İskenderi* [İskender'in akıl kitabı]). İskender, günümüzde oyun kâğıtlarının sinek papazı olarak yaşamını sürdürmektedir.

Doğu'da kazandığı büyük ün sonucu İskender'in adı çevresinde türlü efsaneler oluştu. Kuran'da anılan İskender'in, Nuh'un oğlu Sam soyundan geldiği, Kâbe'nin yapımı sırasında İbrahim peygamberle görüştüğü, Yecüç-Mecüç saldırısına karşı iki dağ arasına Sedd-i İskender'i yaptırdığı, Zülkarneyn (iki boynuzlu) diye anıldığı, abıhayatı bulmak için Karanlıklar ülkesi'ne yolculuk yaptığı, peygamber ya da evliya olduğu anlatılır. Bu kahramanla ilgili efsaneler İskender-i Rumi, İskender-i Yunani diye de anılan imparator İskender için anlatılanlarla karışmıştır. Onun Dara'yı yenmesi, kızıyla evlenişi, doğudaki fetihleri, Mısır'da İskenderiye kentini kurması, hocası Aristoteles'in yardımıyla ayine-i İskender'i yaptırması, başındaki tolga nedeniyle Zülkarneyn diye adlandırılışı divan edebiyatında konu edinilmiştir. Onunla ilgili efsaneler iskendername* adı verilen mesnevilere konu olmuştur. Abdülhak Hamit Tarhan'ın *Eşber** oyununun kahramanlarından biri de İskender'dir.

—Güz. sant. Apelles, Lysippos ile Pyrgoteles, İskender'in resmi ve özel ressamı, heykelcisi ve değerli taş gravürcüsüydüler. Gerçi yaptıkları portrelerden hiçbiri günümüze ulaşmamıştır; ama büyük bir olasılıkla, o devirde yapılmış asıllarının kopyesi olan çeşitli büstler, Plutharkos ve başka tarihçilerin İskender tanımlarına uymaktadır. Bunların en dikkat çekici olanlarından biri, kuşkusuz Louvre müzesi'ndeki *İskender Azara* büstüdür. Sidon lahitlerinden biri üzerindeki av ve savaş kabartmaları (İ.Ö. III. yy. başı, İstanbul Arkeoloji müzesi) ve Dara ile İskender'i döğüşürken gösteren Pompei mozaiği (Napoli müzesi), tıpkı paraların üzerindeki portreler gibi, İskender'i idealleştiren ve tanrılaştıran resimlerdir. Rönesans sanatı, İskender'e büyük yer verdi; bu konuda, özellikle Farnesina villası'ndaki Sodoma fresklerini anabiliriz. XVII. yy.'da fransız sanatı İskender'in yaşamından sık sık esinlendi. Bu dönemin fransız sanatçıları, İskender' in yaşamını bazen hareketli ve pitoresk düzenlemeler meydana getirmek, bazen de Louis XIV'e yaranmak amacıyla kullandılar. Puget'nin *İskender ile Diogenes* (Louvre) adlı alçakkabartması birinci kategoriye, Le Brun'un *İskender'in tarihi (ay. ypt.)* adlı anıtsal tuvalleri de ikinci kategoriye girer.

İskender başı, İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde sergilenen, Büyük İskender'e ait mermer heykel başı. Bergama kazılarında ortaya çıkarılan yapıt, hükümdara ait büst ve heykellerin günümüze ulaşan kopyalarının en eskilerindendir ve uzmanlarca İ.Ö. III. yy.'a tarihlenir. Üslubuyla Büyük İskender'in heykellerini yapan Lysippos'un yapıtlarını andırır. Hükümdarın Louvre müzesi'ndeki portresinin yanı sıra en ilgi çeken betimlemelerindendir.

İSKENDER BEY, asıl adı **Yorgi Kastriyota,** arnavut beyi (1404 - Laç 1468). Arnavutluk beylerinden Yuvan Kastriyota' nın oğlu. Babasınca Murat II'ye rehin verildi. Osmanlı sarayında yetişti ve müslümanlığı benimseyerek İskender adını aldı. Babasının ölümünden sonra Osmanlılar'ca ilhak edilen Arnavutluk'ta, babasının adını taşıyan Yuvanili'ne sancakbeyi olarak gönderildi (1437). Tımarlı subay olarak katıldığı, Sırbistan'ı fethe giden türk ordusundan kaçarak yeniden hıristiyanlığa döndü (1443), kendisini Arnavutluk ve Epeiros prensi ilan etti. Varna zaferinden sonra Murat II tarafından üzerine gönderilen Firuz Bey komutasındaki türk ordusunu yenilgiye uğrattı (1445). Papa ve Napoli kralından aldığı yardımlarla güçlenerek Murat II'nin başında bulunduğu sefer girişimini de boşa çıkardı (1450). Mehmet II (Fatih) döneminde koruması altında olduğu Napoli kralı ölünce, osmanlı yönetimine boyun eğmek zorunda kaldı (1459). Ancak, barış koşullarına uymadığı için çarpışmalar yeniden başladı (1462). Osmanlı devletine karşı gerçekleştirilen Venedik-Macaristan antlaşması'na katılarak tüm Arnavutluk'u ayaklandırınca (1464) Fatih Sultan Mehmet büyük bir orduyla üzerine yürüdü (1466). Krujë kalesine çekilen İskender Bey, buradan yönettiği kuvvetlerle kuşatma işini üstlenmiş olan Balaban Paşa birliklerini ani bir baskınla yok etti. Fatih'in yeniden üzerine sefer düzenlediğini haber alınca (1467), kuzeydeki Laç kentine sığındı ve ertesi yıl burada öldü.

İSKENDER BEY Münşi, azerbaycanlı tarihçi (1560-1633). 1586-1587 Safevi -Osmanlı savaşı'na gönüllü asker olarak Safeviler safında katıldı. Daha sonra sivrilip Şah Abbas I'in münşileri arasına girdi. Şah Abbas'ın kendi de türkmen olan veziri Hatim Bey tarafından korundu. Safeviler'in kökleri üzerinde derin araştırmalar yapan, özellikle Abbas I döneminin (1587-1629) olaylarını ayrıntılarıyla anlatan ve bu arada safevi-osmanlı ilişkilerini de ele alan *Tarih-i âlem-aray-i Abbasi* adlı tarihi en ünlü yapıtıdır. Bu yapıt, yazılışından yaklaşık yüzyıl sonra sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın buyruğuyla Mehmet Nebih tarafından türkçeleştirildi (1728).

İSKENDER BEY (*kont* İLINSKI denir), leh kökenli türk komutan (Bender 1814 -İstanbul 1861). Polonya'da büyük toprak sahiplerinden kont İlinski'nin oğlu. Polonya devrim hareketinin Ruslar'ca bastırılması üzerine (1831) Besarabya'daki toprakları elinden çıkınca, İspanya başta olmak üzere çeşitli devletlerin ordularında görev aldı. Fransız ordusunda generalliğe yükseldi. Macar bağımsızlık savaşı'na katıldı (1848 -1849). Avusturyalılar'ın eline geçmemek için osmanlı topraklarına sığınarak türk ordusunun hizmetine girdi. Bosna ve Karadağ seferlerinde, özellikle Kırım savaşı'nda yaralanma pahasına büyük yararlıklar gösterdi (1853-1856). Yaşamının sonuna kadar bir türk askeri olarak kaldı.

İSKENDER ÇELEBİ, türk defterdar (öl. Bağdat 1535). Maliyede yetişti. Başdefterdar oldu (1525). Sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın kethüdası olarak onunla birlikte Irakeyn seferine katıldı (1533). Padişaha yakınlığından ötürü sadrazamın düşmanlığını kazandı. Ordu Tebriz üzerine yürürken görevden alındı (1534). Süleyman I'in (Kanuni) bu iki ünlü gözdesi arasındaki nüfuz çekişmesi, onun Bağdat'ta haksız yere idam edilmesiyle sona erdi. Ancak, bu idam olayı bir bakıma İbrahim Paşa'nın da sonunu hazırladı.

İSKENDER HAN (öl. 1583), özbek hükümdarı (1561-1583). Maveraünnehir fatihi Muhammet Şeybani'nin torunu. Amcası Pir Muhammet'i tahttan indiren oğlu

Büyük Larousse

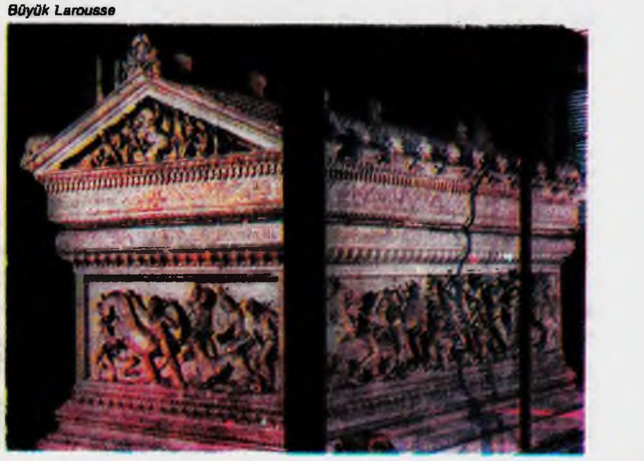
İskender başı
İstanbul Arkeoloji müzeleri

B. N., Paris

İskender Bey
gravür (ayrıntı),
Bibliothèque nationale, Paris

Büyük Larousse

İskender lahdi
İstanbul Arkeoloji müzeleri

Abdullah (sonra Abdullah II) tarafından tüm Özbekler'in hanı ilan edildi (1561). Devlet işlerini yürütecek yeteneğe sahip olmadığından, ölümüne kadar süren hükümdarlığı döneminde oğlunun gölgesinde kaldı. Çoğu zamanını av ve ibadetle geçirdi.

İskender lahdi, İstanbul Arkeoloji müzeleri'nde sergilenen mermer lahit; adını yan cephelerde yer alan Büyük İskender' le ilgili kabartmalardan alır. Osman Hamdi Bey tarafından Sidon (bugün Sayda) nekropolisinde, Ağlayan kadınlar, Satrap, Lykia lahitleriyle birlikte bulundu. Anıt, dikdörtgen sanduka biçiminde bir tekneyle, iki yana eğimli, balık pulu biçiminde kiremit kaplı olarak işlenmiş bir kapaktan oluşur. Teknenin alt ve üst bölümleri zengin silmeler, yumurta, boncuk, ikili örgü kuşaklarıyla süslüdür. Kapağın baştabanı mor zemin üzerine sarı boyalı asma yapraklarıyla bezenmiştir. Çörtenler ise aslan -griffon biçimindedir. Lahdin tüm cephe-

Bk. resim sayfa 5789

lerine ve alınlıklara, yunan ve pers giysili atlı ve yaya savaşçılardan oluşan savaş sahneleri (İssos savaşı) ve pers giysili avcıların yer aldığı panter avı sahneleri işlenmiştir. Uzun yüzlerden birinde, başına Nemea aslanı postu geçirmiş Büyük İskender görülmektedir. Alman bilim adamı Volkmar von Graeve, tarihsel olayların ışığında, bu lahdin Sidon kralı Abdalonymos'a ait olduğunu saptadı. İ.Ö. IV. yy. sonlarına tarihlenen anıtın Fenike'de, doğu üsluplarını da bilen ionialı ve yunanlı sanatçılarca yapıldığı sanılmaktadır.

İSKENDER MİRZA (öl. Alancak 1438), karakoyunlu hükümdarı (1420 -1438). Kara Yusuf'un büyük oğlu. Babasının ölümü üzerine ardılı oldu (1420). Ancak, Timur' un oğlu Şahruh'a karşı yaptığı savaşta yenilip (1421) Mısır'a kaçmak zorunda kalınca, tahtını kardeşi İsfehan Mirza'ya kaptırdı. Şahruh'un Azerbaycan'a dönmesinden sonra memluk sultanı Barsbay'ın yardımıyla Tebriz'i ele geçirip İsfehan Mirza'yı öldürterek yeniden tahtına oturdu (1423). Akkoyunlular'dan Bitlis ve Ahlat'ı aldı; Kafkasya'da Gürcüler ve Şirvanşahlar'la, sonra da Timurlular'la uzun süre savaştı. Azerbaycan'da yapılan savaşta Şahruh'a yenilince (1434), osmanlı topraklarındaki Tokat kalesine sığınarak canını zor kurtardı. Şahruh'un çekilmesinden sonra hükümdar olarak yeniden ülkesine döndüyse de bu kez öteki kardeşi Cihanşah ona karşı ayaklandı (1435). Tebriz önlerinde yapılan savaşta yenildi (1437) ve Nahcivan'daki Alancak kalesine kapandı. Ancak, uzun bir kuşatma sonunda kaleyi ele geçiren Cihanşah'ın askerlerince yakalanarak öldürüldü.

İSKENDER MUDA ya da **Yeni İskender,** 1607'den 1636'ya kadar Aceh (Sumatra'nın kuzeyi) sultanı. Saltanatı sultanlığın yükseliş dönemine rastlar. Bölgedeki (Batı Sumatra-Langkavi, Kedah) tüm ekim alanlarını denetim altında tutarak bir tür karabiber tekeli kurdu ve Malakka'yı Portekizliler'den geri almaya çalıştıysa da (1629) başarıya ulaşamadı.

İSKENDER PAŞA, türk vezir (öl. Özi 1621). Kanije savunması'yla ün salan Tiryaki Hasan Paşa'nın yanında yetişti. Onun kethüdalığından Kanije mutasarrıflığına (1612), sonra da Eğri beylerbeyliğine (1614) getirildi. Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Erdel prensi Báthory Gábor'u yenip kaçmak zorunda bırakarak kardeşi Bethlen Gábor'u Macar kralı ve Erdel prensi ilan etti (1615). Aynı yıl görevden alınarak İstanbul'a çağrıldı. Ölen Boğdan voyvodasının dul eşiyle damadı olan leh soylusu Samuel Korezky'nin çevresinde toplanan bir kazak ordusu Sarhoş İbrahim Paşa'yı yenince, Bosna valiliği verilerek Boğdan serdarlığına atandı (1616). Ayaklanmacıları yenerek dul prensesle damadını tutsak aldı. Bu başarısı üzerine vezirlik payesiyle ödüllendirildi (1616). Buyruğuna verilen Eflak, Boğdan ve Erdel voyvodolarıyla birlikte Lehler'in üzerine yürüyerek ordularını Dniestr (Turla) ırmağı kıyılarında kıstırdı ve onları barış yapmaya zorladı (1617). Büyük bir leh-kazak ordusunun barışı bozarak osmanlı topraklarına saldırması üzerine Silistre valiliğine atandı (1621) ve buyruğundaki kuvvetlerle Prut ırmağını geçip leh başkomutanı Stanisław Zolkiewski yönetimindeki düşman ordusunu yok etti. Osman II'nin Hotin seferi sırasında Özi valisi olarak Lehler'e karşı savaşırken şehit oldu.

İskender tarihi *(Büyük)* [*Historia Alexandri Magni*], İskender'in Quintus Curtius tarafından latince yazılmış yaşamöyküsü. Yapıtta kesinlikten çok ilginçlik kaygısı ön plandadır.

İSKENDERBALIĞI a. Sıcak denizlerden, oldukça soğuk denizlere kadar yayılan kemiklibalık. (Süveyş kanalının açılmasından sonra Akdenize girdi. En sığ kıyılardan 50 m derinliklere kadar uzanan alanda yaşar. Küçük sürüler oluşturur. Sırt yüzgecinin önünde kısa, tek tek dikenler bulunur. Etçildir; balıklar ve omurgasızlarla beslenir. Bil. a. *Scyris alexandrina; Carangidae* familyası; boyu 25 cm'ye kdar.)

İSKENDERİYE, ar. **el-İskenderiyye,** Mısır'ın başlıca limanı ve ikinci büyük kenti; 3 170 000 nüf. (1986). Mısır'ın yararlı bölümüne oranla kenarda kalır (deltanın kuzey-batısındaki işlenen toprakların sınırında), ama liman olanakları açısından son derece elverişli bir yerde, kumtaşlı bir adacık (Pharos) üzerinde kurulmuştur. Adacık, çok geçmeden Akdeniz ile Maryut (Mareotis) gölü arasında bir setle kıyı şeridine bağlandı ve site özellikle bu gölün kıyılarında gelişti. Adacık ve set iki önemli limanı sınırlandırır: biri 1870 -1874'te, öbürü 1906'da yapılan iki dalgakıranla korunan ve Doğu Akdeniz'in en güzel limanı olan batı limanı; günümüzde artık yalnızca gezinti teknelerini barındıran doğu limanı. Birçok müze İskenderiye'nin geçmişine tanıklık eder. Kumu'ş -şugafâ yeraltı mezarlıkları (İ.Ö. I.-II. yy.'lar) ile Anfuşi mezarlığıysa (İ.Ö. III.-II. yy.'lar), yunan-mısır sanatının çeşitli yanlarını gözler önüne serer. Mısır'ın büyük limanı (Uluslararası trafiğin % 80'i), pamuk ticaretinin merkezi ve önemli bir sanayi merkezi olan (tekstil, kimya sanayileri, makine yapımı) İskenderiye, son derece modern görünüşlü, dama tahtası gibi dörtgen planlı (Avrupa etkisiyle günümüzde gerçekleştirilen yayılmanın sonucudur) bir kenttir ve bu bakımdan geleneksel islam kentlerinden çok farklı bir görünüm taşır.

• TARİH. Büyük İskender, İ.Ö. 332'de, Deinokrates'i Rhakotis'te bir kent kurmakla görevlendirdiğinde burası, Mısır'ın küçük bir yoksul balıkçı ve çoban kasabasıydı. Kent, Mareotis gölünü Akdeniz'den ayıran kara parçası üzerinde dikgen bir plana göre ve bir Makedonya khlamysi biçiminde kuruldu. Pharos adası, D.'daki Büyük Liman'ı B.'daki Eunostos'tan ayıran Heptastadion yoluyla karaya bağlandı. Knidoslu Sostratos'un 280'e doğru yaptığı Fener, XIV. yy.'a kadar ayakta kaldı. D.'da Büyük Liman boyunca uzanan Brukhion semtinde, Ptolemaioslar tarafından zamanla birçok anıtsal yapı inşa edildi (saraylar, tapınaklar, Museion ve kitaplığı, gymnasion, tiyatro vb.). G.-B.'da Serapeion, daha sonraları da Diocletianus sütunu (ya da Pompei sütunu) yer alıyordu. Ptolemaioslar, İskenderiye'yi başkent yaptılar; burada yaşayan Yunanlılar, sık sık çıkardıkları isyanlarla Ptolemaios hanedanı tarihinde önemli bir rol oynadılar. Ptolemaios I'in yaptırdığı Museion hellenistik dünyanın başlıca kültür merkezlerinden biri durumuna geldi; kitaplığında o dönemin bilgin ve yazarlarının bütün yapıtları toplandı.

İ.Ö. 47'de İskenderiye'ye giren Sezar, burada ölümden güç kurtuldu. Octavianus, İ.Ö. 30'da, kenti ve krallığı zapt ederek özel mülkü haline getirdi, "İskenderiye ve Mısır praefectusu" unvanını taşıyan bir valinin yönetimine verdi. Eyaletin bütün iktisadi ve mali etkinlikleri bu kentte toplandı. Mısır'da üretilen bütün ürünler, limanda depolanıyor ve ülkenin annona kurumları her yıl buradan Roma'ya buğday gereksiniminin üçte birini gönderiyordu. Mısır'ı iktisadi bakımdan tümüyle yalıtmak amacıyla roma parasının burada kullanılması yasaklandı; roma parasının İskenderiye'de yerel parayla değiştirilmesi zorunluğu kondu. Bu durum, yüzbinlerce kişinin yaşadığı kozmopolit bir kent olan İskenderiye'yi, önemli bir mali merkez durumuna getirdi. Burada ethnarkhia biçiminde örgütlenmiş bulunan Diaspora Yahudileri, Lagos döneminden başlayarak kenti bir ibrani araştırmaları merkezine dönüştürdüler. Hıristiyanlık, II. yy.'dan başlayarak, kentte hem ateşli taraftarlar, hem de ateşli düşmanlar buldu. Coşkulu din tartışmalarının merkezi olan kentte, birçok sapkın mezhep ortaya çıktı: II. yy.'da gnosisçilik; IV. yy.'da ariusçuluk; V. yy.'da monofizizm; VII. yy.'da tektanrıcılık. Hıristiyan kilisesi'nin en önemli patrikliklerinden birinin bulunduğu İskenderiye, İstanbul patrikliği ile uzun süre çekişti.

Araplar ilk kez 642'de, ikinci kez de 645'te İskenderiye'ye girdiler; bu dönemde kent büyük ölçüde zarar gördü. 811 -827 arasında serüvenci İspanyollar' ın eline geçen kent, bunların Girit adasına gitmesiyle kurtuldu. İskenderiye 1155 ve 1173'te sicilyalı Normanlar'ın, 1166'da Kudüslü Amauri'nin, 1365'te Kıbrıs kralının saldırısına uğradı. Ortaçağ'da İsken-

İskenderiye (Mısır) kentten ve doğu limanından bir görünüm

G.Boutin-Explorer

deriye'de ticaret çok gelişti. XIV. yy.'dan başlayarak, Kızıldeniz ve Nil yoluyla gelen doğu ürünlerini silah ve Balkanlar'dan toplanan köleler karşılığında Avrupa'ya dağıtan Pisalılar'a, Cenevizliler'e ve Venedikliler'e önemli ayrıcalıklar tanındı. Önce Pisalılar, sonra Cenovalılar bertaraf edilince, Venedikliler'in ambarı olan kent XIV. ve XV. yy.'larda Avrupa'ya baharat dağıtımının en önemli merkezi oldu.

Ama Portekizliler 1498'de Cape yolunu bulunca, Venedikliler için, baharatı Lizbon'dan almak daha kârlı bir hale geldi. Bunun üzerine İskenderiye ticareti düşüşe geçti. Selim I'in (Yavuz) Mısır seferi sırasında (1516) fethedilerek osmanlı topraklarına katılan kente daha sonra venedik gemilerinin herhangi bir saldırı olasılığına karşı önemli miktarda topçu kuvveti yerleştirildi. Yalnız İskenderiye'den toplanan vergiler Mısır hazinesine girmez, doğrudan İstanbul'a gönderilirdi. Akdeniz'in osmanlı egemenliğine girdiği XVI. yy. ortalarından başlayarak İskenderiye, Septe boğazına kadar uzanan bir alanda etkinlik gösteren türk korsan gemilerine liman hizmeti gördü. Ayrıca, vali paşalarca kurdurulan tersanelerde XVII. yy. sonlarına kadar hayli ticaret ve savaş gemisi yapıldı. XVIII. yy. sonlarında Napoléon komutasındaki fransız kuvvetlerince işgal edildi (1798). Serdarıekrem Kör Yusuf Ziya Paşa tarafından kuşatılan kenti boşaltmak zorunda kalan Fransızlar'dan geri alındı (1801). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın valiliği döneminde (1805-1848) Mısır'ın yönetim merkezi oldu. İngiliz işgaline uğrayan kent (mart 1807), aynı yılın eylülünde Mehmet Ali Paşa tarafından geri alındı. Surları yeniden yaptırılarak (1811) bayındırlık etkinliklerine hız verildi. Kavalalı ayaklanması sırasında İskenderiye önüne gelen bir ingiliz filosunun amirali, önerisi reddedilirse kenti topa tutacağını söyleyerek Mehmet Ali Paşa'yı Londra antlaşması'nın hükümlerini kabul etmeye zorlayınca onunla İskenderiye antlaşması'nı imzaladı (27 kasım 1840). Mısır'ın bağımsızlığını amaçlayan Arabi Paşa ayaklanması sırasında ingiliz donanması tarafından topa tutulan kent, büyük yıkıma uğradı (11 temmuz 1882). Mısır'la birlikte osmanlı yönetiminden çıkarak ingiliz egemenliği altına girdi (1914).

İSKENDERİYE a. (öz. a. *İskenderiye'* den). [Tamlayan olarak] Ptolemaioslar dönemi Mısır'da, merkezi İskenderiye olan edebiyat ve sanat etkinliğini belirtmek için kullanılır: *İskenderiye sanatı. İskenderiye edebiyatı.*

—ANSİKL. • *İskenderiye edebiyatı.* "İskenderiye" edebiyatı adı verilen edebiyat Ptolemaioslar döneminde İskenderiye, Antiokheia, Bergama ve Sicilya'da (İ.Ö. III. -İ.Ö. I. yy.) ortaya çıkan yunan edebiyatıdır. Bu edebiyatın, tüm Akdeniz havzasında yunanca konuşanların okudukları ve yazdıkları bir *hellen* edebiyatı olduğunu söylemek daha yerinde olur. Belirgin özelliklerinden biri de yeni türleri (filoloji, metin eleştirisi, edebiyat eleştirisi) ortaya çıkarması ve özellikle şiir alanında bilgelik ve titizliğe önem vermesidir. Biçimsel yetkinliğe önem vermesi, ustaca düzenlenmiş küçük türleri ve bilgece anıştırmalar arayışı içinde oluşu İskenderiye şiirinin ayırtedici özelliği olarak görülebilir. Bununla birlikte, duyguların derin bir çözümlemesine gidilerek insan sevgisinin anlatılması bu şiiri sıradan bir "sanat için sanat" kaygısından kurtaran bir yeniliktir. Bu üretken dönemden günümüze çok az şey gelebilmiştir; bunlar arasında sayılması gereken önemli çabalar: destan (Rodoslu Apollonios); trajedi (Khalkisli Lykophron); ilahi ve epigram (Kallimakhos), öğretici şiir (Aratos); ama özellikle parodi türü oyunlar (Herondas) ve elejiyle aşk şiirleridir (İstanköylü Philetas, Theokritos ve taklitçileri Bion ve Moskhos). İskenderiye şiirinin genelinde çok ağır bir edebiyat geleneği altında ezilmekte olan bir edebiyatın ve bir uygarlığın arınmasına yol açtığı da düşünülebilir.

Buna karşılık düzyazı daha verimli ya da hiç değilse daha uzun ömürlü alanlar açmıştır. Önce bilimsel ve teknik düzyazı: Aristarkhos, Efesli Zenodotos, Malloslu Krates'in eleştirel elyazması incelemeleri; Trakyalı Dionysios önderliğinde dilbilgisi incelemeleri; Maghnisialı Hegesias ve Rodoslu Molon'un belagat çalışmaları; Megasthenes, Pytheas, Eratosthenes, Posidonios'un coğrafya ve etnografya hikâyeleri. Gönül serüvenleri romanlarının (Lampsakoslu Khariton, Heliodoros, Longos), fantastik romanların, insan yazgısının ruhbilim (Theophrastos) ve felsefe (Menippos) açısından incelemesinin ortaya çıkışıyla sanatsal bir düzyazı türü de geliştirilmiştir.

• *İskenderiye sanatı.* Belli başlı yapıtları kaybolduğundan bu sanatın ayırtedici özellikleri tartışma götürür. İskenderiye üslubunun kır manzaralarına, pitoresk sahnelere ve natürmorta olan düşkünlüğünün Pompei resimleri ve Nil deltası mozaiklerine yansıdığı düşünülür. Heykelcilikse esin kaynağını bedensel zevkle ilgili (özellikle Dionysos heykellerinde) gerçekçi, egzotik (Nübyeliler) ya da karikatürleştirilmiş temalardan alır. İskenderiye sanatında, küçük boyda nesneler, (kuyumcu işleri, işlemeli akikler, kral portreleri, küçük bronzlar, cam işleri, seramikler) geniş bir yer tutar.

İskenderiye felsefe okulu. Seçmeci ve gizemci olan yeni platoncu İskenderiye okulu, eski felsefenin son dönemini kapsar. Bu okul, İ.S. III. yüzyıl'da kuruldu, İustinianos 529'da okulu kapattığı zaman ortadan kalktı ve temsilcileri de İran'a kaçtı.

Okulun gerçek kurucusu Ammonios Sakkas'tır. Öğrencisi Plotinos, Roma'da ders verdi. Onun takipçisi olan Porphyrios ise, hocasının *Enneades*'ini yayımladı ve 305 yılına doğru öldü. Ondan sonra, okulda bir tutum değişikliği baş gösterdi. Constantinus'tan ve hıristiyanlığın iyice tutunmasından önce yaşayan Plotinos ve Porphyrios, koyu dindar oldukları halde, bağnazlığı eleştirmişlerdi. Onların yerine geçenlerse, eski dinin resmi savunucuları oldular ve felsefeleri, klasik yunan dininin tanrılarını sistemli bir biçimde savunmaya yöneldi. İamblikhos (ölümü 330), okulu Apameia'ya taşıdı. Öğrencileri ve kendisi, bütün bilgilerin, birtakım üstün yetenekli kişilerin aktardığı bir vahye dayandığını ileri sürdüler. Syrianos ve Proklos, Atina'ya yerleştiler ve bu kentte ders verdiler. Yeniplatonculuk, çok geçmeden silinip gitti.

İskenderiye feneri, İskenderiye limanının karşısındaki Pharos adasında deniz feneri; limana giren gemilere yol göstermek üzere Ptolemaios I ya da Ptolemaios II döneminde Knidos'lu Sostratos'un yaptığı sanılmaktadır (İ.Ö.III. yy.). Bizanslı Philon'un *De septem orbis miraculis* adlı yapıtında, hellenistik dünyanın yedi harikasından biri olarak nitelenir. Yaklaşık 120 m yüksekliğinde, üst üste üç bölümden oluşan bir kule biçimindeki fener, çok uzaktan görülen aynasıyla ünlüydü. Önemli bir bölümü 1324 depreminde yıkıldı.

İskenderiye hıristiyan okulu, 180'e doğru Pantaenus (140-215) tarafından kuruldu. Klemes ve Origenes ile büyük bir tanrıbilim okulu haline geldi. Spekülatif ve alegoriye dayalı yöntemi, Antiokheia (Antakya) okulunun tarihsel ve kelimesi kelimesine yorumuna karşı çıktı.

İskenderiye kitaplığı, Mısır'ın İskenderiye kentinde, Antikçağ'ın en ünlü ve önemli kitaplığı, Ptolemaios I Soter (İ.Ö. 360-283) tarafından kuruldu, ardıllarınca geliştirildi, zenginleştirildi. Kitaplığın önemli yöneticileri arasında Demetrios, Zenodothos, Kallimakhos, Erastosthenes ve Aristophanes vardır. Aynı zamanda bir müze, okul ve araştırma merkezi olan kuruluş, antik yunan kitaplarının en büyük koleksiyonuna sahipti ve burada Serapeion'dakilerle birlikte yedi yüz bin kitap bulunuyordu. Sezar'ın İskenderiye'ye gelişinden sonra yakılan (İ.Ö. 47) kitaplık yeniden kurulduysa da, 391'de Roma imparatoru Theodosius I'in putperest tapınakları kapattırması sırasında tahrip edildi. Mimarisine ilişkin bilgiler azdır. Kimi araştırmacılar Atina'daki Lykaion'un örnek alınarak yapıldığını öne sürerler.

Dünya kütüphanecilik tarihinde de önemli bir yeri olan İskenderiye kitaplığı, Doğu ve Batı'da bu denli kapsamlı ilk örnek olarak, kendinden sonraki pek çok kitaplığı da etkiledi. Kallimakhos'un burada uyguladığı ve Pinakes denilen sistem daha sonra da örnek alındı.

İskenderiye matematik okulu. Bu okul, Büyük İskender'in ölümünden (İ.Ö. 323), bu kentin Araplar tarafından ele geçirilişine (642) kadar dokuz yüzyılı aşkın bir süre etkinlik gösterdi. Okul başlangıçta, klasik çağın matematik bilgilerini aristotelesçilerin tüm bilgileri birleştirme ve düzenleme girişimine benzer bir biçimde sistemleştirmek amacını taşıyordu. İskenderiye, o sırada, hellenistik kültürün başlıca merkeziydi ve Museum'a bağlı matematik okulu, kuruluşunun ilk yüzyılı'nda yoğun ve parlak bir etkinlik gösterdi. Bunun ardından, ilk büyük geometricilerin ortaya koydukları sonuçlar üstüne uzun bir inceleme ve uygulama dönemi geldi. Klasik çağla İskenderiye çağının kesişme noktasında yer alan Eukleides ve Apollonios'un çalışmaları hiç kuşkusuz, Museum'un çalışmalarıyla ilişkili olmakla birlikte, içerikleri ve anlayışları bakımından daha çok klasik çağın malıdırlar. Eukleides, klasik geometricilerin birbirinden ayrı buluşlarının bir bireşimi ve matematik bulgularla bunların kanıtlanmasının yöntemli bir sunuluşu olan *Stoikheia*'yı yazdı. *Pergeli Apollonios*'un gökbilim ve orandışı sayılar üzerindeki çalışmaları dışında kalan yapıtları da tümüyle bir sistemleştirmedir. Bu matematikçi, *Konika* (Konikler) adlı yapıtında, kendisinden öncekilerin sağladıkları bilgilerin bir özetini ve genelleştirmesini yapar. Apollonios, tek bir dairesel dik ya da eğik koninin kesitleri üzerinde yer alan üç konik kuramını ilk ortaya atan kişidir. İskenderiye matematik okulunun ayırtedici özellikleri, bu iki büyük geometricinin yapıtlarında henüz açıkça görülmez.

Yerleşmiş geleneklerden yoksun, yeni kurulmuş bir kent olan İskenderiye, çeşitli etkilere açıktı. Museum, hellen dünyasının bütün kültür merkezlerindeki bilginleri kendine çekiyordu; yunan, mısır ve yahudi etkileri, bu kentte serbestçe birbirine karışıyor, parlak bir ticaret, uzak kültürlerle ilişki kurulmasını sağlıyor, tacirler ve kâşifler, bilim ufkunu genişleten pratik bilgiler getiriyorlardı. İskenderiye bilginleri, matematiği, öteki bilgi alanlarına uygulamaktan çekinmediler. Böylece, klasik çağın matematik bilimi kapsamına giren aritmetik, geometri, müzik ve gökbilime, mekanik, optik, jeodezi ve lojistik de eklendi. İskenderiye'de aritmetik işlemler, hem yunan yazı yöntemine, hem de mısır yazı yönetime göre yapılabiliyordu. Kesirler de iki sisteme göre yazılmaktaydı. Gökbilimciler, hesaplamalarında, babil sayılama sisteminden kaynaklanan 60 tabanlı sistemi benimsediler. Doğu etkilerinin de, hellenistik kültürde önemli bir rol oynadığı kuşku götürmez. Siracusalı Arkhimedes'in II. yy.'daki çalışmaları, İskenderiye okulu anlayışının bir örneğini oluşturur. Arkhimedes, doğru uygulama kaygısını, tam bir kesinliğe ulaşma çabasıyla birleştirir. Art arda yaklaştırımlarla π sayısının hesaplanması, silindir ve küre hacimlerinin belirlenmesi, parabol parçasının kareleştirilmesi, statik momentlerin ve ağırlık merkezlerinin kullanılması gibi çalışmaları, mekanik bilimine ve integral hesabı-

na öncülük etmiştir. Arkhimedes, yeni teoremler bulmak için, mekanik yöntemler kullandı. Sarmalın dinamik nitelikte bir tanımını yaptı. Yer meridyenini ölçmesiyle ünlü olan Kyreneli Eratosthenes ve Arkhimedes'le mektuplaşan gökbilgini Sisamlı Konon da, İskenderiye okulu içinde yer alırlar. Bu sonuncusunun memleketlisi olan ve güneşmerkezli bir sistem görüşünü savunan Aristarkhos'un da bu okula bağlı olduğu söylenebilir. Eukleides, Apollonios ve Arkhimedes, yunan geometrisini, eski yöntemlerle varılması olanaksız bir noktaya ulaştırdılar. Alanölçüm konusunda yapılacak bir şey kalmamıştı, konik kesitlerinin incelenmesi de son sınırına ulaşmıştı. Arkhimedes'in, sarmal üzerindeki araştırmalarıyla, klasik geometricilerin ihmal ettikleri üstün eğrilerin incelenmesine yol açmasından sonra, stereometride ilerleme olanağı doğmuştu. Nitekim Nikhomedes, kavkıyı tanımladı ve inceledi. Diokles, sarmaşık eğrisini icat etti ve bunu, belli iki doğru arasındaki iki orantılı ortalama problemini çözmek için kullandı. Perseus ise, sarım kesitlerini ortaya koydu. Zenodoros, eşçevrili şekilleri ele alarak geometride yeni bir konunun incelenmesini başlattı. Söylentiye göre, Hypsikles Eukleides'in *Stoikheia*'sının 14. kitabını yazmıştı. Büyük geometricilerin çömezleri, araştırmalarını çizilmiş sınırlar içinde yaptılar ve doğal olarak geometrinin uygulanmasına yöneldiler. Gökbilime ön planda yer vererek buna uygun bir araç olan küresel trigonometriyi icat ettiler. Bunun kurucusunun Hipparkhos olduğu sanılır. Hipparkhos'un bir çember kirişleri tablosunu hesapladığı söylenir. Menelaos (İ.S. 98'e doğr.), *Sphairika* adlı üç kitaptan oluşan bir inceleme yazdı. Birinci kitapta, küresel üçgen kavramını ortaya attı ve ilk eukleidesçi olmayan geometriyi, yani küresel geometriyi kurdu. Klaudios Ptolemaios'un (öl. İ.S. 168) *Almagest*'i, İskenderiye trigonometrisinin doruğunu oluşturdu. Ptolemaios, bir çemberin yaylarını gören kirişlerin hesaplanmasını sağlayacak genel ve sağlam yöntemleri belirterek, Hipparkhos ile Menelaos' un buluşlarını genişletti; gerekli trigonometri teoremlerini ortaya koyup tanıtlayarak, kendi gökbilimini matematik yöntemlere dayandırdı. Ancak küresel trigonometrinin tam kapsamlı bir açıklamasını yapmadı. İskenderiyeli gökbilimciler, aynı zamanda matematiksel coğrafyanın da kurucularıdır. Aritmetik ve cebir, bağımsız dallar olarak, İskenderiye'de kuruldu. Gerçi, Arkhimedes, Apollonios ve Ptolemaios'un aritmetik çalışmalarının temelinde de bu yolda bir eğilim yok değildi, ama bu eğilim ancak Heron'un, Gerasalı Nikomakhos'un ve özellikle Diophantos'in katkılarıyla su yüzüne çıkabilmiştir. Jeodezi üzerine yazdığı *Metrika*'da (ölçüler) Heron (İ.Ö. I. yy.), sağlam matematik yöntemlerini, bir yandan Babilliler'in hesaplama teknikleriyle, öbür yandan da mısırlı yüzölçümcülerin yaklaştırma yöntemleriyle bağdaştırdı. Klasik çağ yazarlarının tersine, büyüklükler üzerinde değil de, sayılar ve büyüklüklerin ölçülmesi üzerinde çalıştı. Gerasalı Nikomakhos' un (İ.S. I. yy.) *Introductio arithmetica*'sı (Aritmetiğe giriş) her türlü geometri düşüncesinden bağımsız yazılmış ilk aritmetik kitabıdır. Cebir alanında da buna benzer bir evrim görüldü. Problem kitapları yayımlandı. Bunların en önemlisi ve en özgünü, aritmetik ve cebir problemlerini bağımsız olarak ele alan Diophantos'un *Arithmetika*'sıdır. Diophantos, kitabında yalnızca sağlam ve akılcı çözümleri kabul eder. Genel bir çözüm yöntemi vermez ve problemleri sınıflandırmaya kalkışmaz. Bu bilginin önemi, cebir alanına bir tür simgeciliği sokmasındadır. Belirsiz denklemlere getirdiği çözüm, onu, belirsizlik çözümlemesinin *(Diophantos çözümlemesi)* kurucusu yapmıştır. Diophantos, İskenderiye matematiğinin yaratıcı gücünü kaybettiği bir çağda yaşadı. Onun yapıtları, bu akımın son özgün verimidir.

Bundan sonra, yaratıcı matematikçilerin yerini bilgin yorumcular aldı. Bunların arasında en dikkate değer olanı, Pappus' tur (300'e doğr.). *Mathematike Sylloge* adlı kitabında, bize ulaşmamış bazı yapıtları inceler. Proklos; Eukleides'i, Eutokios'u, Arkhimedes'i ve Apollonios'u yorumladı. İskenderiyeli Theon'un, *Almagest*'in birinci kitabı üzerine yorumları İskenderiye okulunun son ürünüdür. Onun, İskenderiye yeniplatoncu okulu üyesi ve hıristiyanlık karşıtı kızı Hypatia, Yunanlılar'ın pagan bilgilerini küçümseyen hıristiyanların bağnazlığının kurbanı oldu. Hypatia'nın ölümü, İskenderiye okulunun sonunu ve bir çağın, hellen kültürü çağının kapanışını simgeler. Gerçekten de, İskenderiye okulu, Kleopatra'nın ölümünden (İ.Ö. 30) sonra kent Roma denetimine geçince çöküş dönemine girdi. Romalılar, bilimsel etkinlikleri desteklemediler. Öte yandan, dinsel ortodoksluğun baskısı kendini ağır bir biçimde duyurmaya başladı: Kilise, binlerce yunan kitabını mahkûm etti ve yaktırdı.

İskenderiye misketi, çok güzel ve nefis sofralık beyaz üzüm çeşidi. (Salkımlar büyük, uzun, kanatlı, seyrek; salkım sapı oldukça kalın ve uzun; taneler büyük, oval, irili ufaklı; kabuk kalın, genellikle yeşilimsi sarı, olgunlaşınca kehribar sarısı ve ince, beyaz puslu; çok sulu değil, ama çok tatlı ve kokulu; çiğnendiğinde kütürdeyerek ezilir.)

İskenderiye müzesi, İskenderiye kitaplığı gibi İskenderiye müzesi de Ptolemaios Soter tarafından kuruldu. Bu müze gezinti yerleri, salonlar ve ortak bir yemek salonundan oluşan bir saraydı. Burada, masrafları kral tarafından karşılanan bilginler ve filologlar, bir rahip-başkan yönetiminde bir arada yaşar ve ders verme zorunluluğu olmaksızın kendilerini araştırmalarına verirlerdi.

İskenderiye patrikhanesi, hıristiyan dünyasının beş büyük patrikhanesinden biri (öbürleri Antakya, Roma, Kudüs ve İstanbul patrikhaneleridir). Tarihin çeşitli olayları, biri monofizit, diğeri Roma ile aynı görüşü paylaşan iki kıpti hiyerarşisinin kurulmasına neden oldu. 1219'da kurulan bir latin patrikliği, XIX. yy.'da salt onursal bir unvan haline geldi ve 1964'te büsbütün kaldırıldı. Nihayet, yerel olarak pek büyük bir önem taşımayan bir ortadoks patrikhanesi, bütün Afrika kıtası ortodoksları üzerinde yargı yetkisine sahiptir. İskenderiye kilisesi, bazı büyük patrikleriyle ün kazanmıştır: Aleksandros, Athanaios, Kyrillos, Dioskoros. Büyük din sapkınlıkları döneminde, bu patrikhane tanrıbilim konusunda ateşli tartışmalara sahne oldu.

İskenderiye yahudi okulu, Mısır'daki yahudi cemaati. Kudüs düştükten sonra (İ.Ö. 587) birçok Yahudi Mısır'a kaçmıştı. Makedonyalılar'ın eline geçtikten sonra yunanlılaşan Mısır'daki Yahudiler, Selefkiler ve Hasmonlar zamanında Filistin'deki Yahudiler'i büyük ölçüde etkilediler. İ.Ö. 50'ye doğru birkaç yüz bin Yahudi'nin yaşadığı İskenderiye, Diaspora'nın büyük bir yahudi merkezi oldu. Roma egemenliği döneminde bu özerk topluluk, üyelerine roma vatandaşlarının yararlandığı hakların tanınması için çok çaba harcadı. Öteki İskenderiyeliler'in buna karşı çıkması büyük ayaklanmalara neden oldu (İ.Ö. 38). Daha sonra, Yahudiler'in Romalılar'a karşı ayaklanmaları (İ.S. 66) İskenderiye' de yeni karışıklıklara yol açtı; bu karışıklıklar 115 ile 117 arasında yinelendiyse de, Traianus tarafından şiddetle bastırıldı. Daha sonraları, Yahudiler sürgün edildiler (414) ve ancak arap istilasından sonra geri döndüler (642). Bu topluluğun çok yoğun bir entelektüel yaşamı vardı; Kutsal Kitap metinlerinin yunancaya çevirilerinin yanı sıra, İ.Ö. III. ve II. yy.'larda İskenderiye'de yunanca yazılan zengin bir yahudi edebiyatı gün ışığına çıktı. Yunan düşüncesine uydurulmuş kutsal tarihten yahudi propagandası amacıyla yararlanıldı; Homeros destanına yahudiliği yücelten bölümler sokuldu. Kutsal Kitap'tan alınmış konular üzerine destanlar ve dramlar yazıldı; din ve ahlak üzerine de çalışmalar yapıldı ve polemikler kaleme alındı. Bu dönemin başlıca yapıtları: *Makabiler II. kitabı, Oracula sibyllina* ve *Aristeas mektubu*. Bu edebi canlılık Herodes döneminde ve Roma egemenliğinin başlangıcında devam etti. Yunanca olarak kaleme alınmış birçok yazı, "yetmişlerin çevirisi" adı altında İskenderiye kutsal kitabına sokuldu; bunlardan en tanınmışları: *Süleyman'ın bilgelikleri* ile *Makabiler III. ve IV. kitapları*. İ.S. I. yy.'ın başlangıcında İskenderiyeli Philon*, yahudilik öğretisiyle platoncu felsefeyi bağdaştırmaya çalıştı. İ.S. II. yy.'da, Romalılar'ın zulümleri, İskenderiye Yahudileri'nin edebiyat etkinliklerine son verdi.

İSKENDERİYECİLİK a. **1.** İ.Ö. III.-I. yy.'larda yunan edebiyat ve sanatlarında hellenistik dünyada ve özellikle İskenderiye'de ortaya çıkan bilgelik, incelik ve anlatımcılıkla belirlenen duyarlılık ve yeni estetik. **—2.** İskenderiye felsefe okuluna özgü görüşlerin tümü.

İskenderiyeliler, İ.Ö. III. ve II. yy.'lardaki yunanlı dilbilgiciler okulu. (Kendi dönemlerinde konuşulan dilden çok ayrı bir dilde yazılmış klasik edebiyat metinlerinin araştırılması, yeniden oluşturulması ve okunmasıyla uğraşan İskenderiyeliler, bu metinleri açıklamak ve yunancayı yozlaşma tehlikesine karşı korumak için dilbilgisi incelemeleri yayımladılar. Çağdaş döneme değin, dilbilgisel betimlemenin temelinde yer alan yazılı dilin sözlü dile göre daha arı, daha doğru olduğu düşüncesini ileri sürdüler.)

İSKENDERLİ, Trabzon'un Tonya ilçesi merkez bucağına bağlı belde; 4 730 nüf. (1990). Belediye.

İskendername, Ahmedi'nin dinsel, ahlaksal, öğretici mesnevisi (1390). İskender'in efsaneleşmiş yaşamını konu edinirken din, tasavvuf, ahlak, felsefe, tarih, coğrafya, tıp vb. konularında bilgiler verir. İskender'in tarihsel kişiliğini değiştiren ve onu keyani hükümdarı olarak gösteren Firdevsi *(Şehname)*, Nizami *(Şerefname, İkbalname)* gibi İran şairlerinin yer verdiği efsaneler (kahramanın Çin seddi'ni yaptırması, bengisuyu aramaya gitmesi vb.) yer yer değişikliklerle aktarılır. Sözü edilen olayların, kişilerin, varlıkların birer simge olduğu belirtilerek anlatılanlardan öğütler çıkarılır. Örneğin Yecüç-Mecüç topluluğu önüne yaptırılan set (Çin seddi) şehvet ve hırsa karşı Tanrı'ya bağlanıp kulluk etmenin simgesidir. İskender'in kendisinden önce gelen ve ondan daha sonra gelecek hükümdarları sorması üzerine Aristoteles kısa dünya tarihini, mesnevinin sunulduğu şehzade Süleyman dönemine kadar osmanlı tarihini anlatır. Burada, ayrıca, islamlığın ilk dönemi ile emevi, abbasi, ilhanlı ve osmanlı tarihlerine de yer verilmiştir. "Dâstân-ı tevârîh-i mülûk-i âl-i Osman" (Osmanoğulları hükümdarlarının tarihlerinin destanı) başlıklı bölümde Ertuğrul, Osman, Orhan, Murat, Yıldırım Bayezit ve Emir Süleyman' dan, bunların dönemlerinden, kişiliklerinden ve yaptıkları işlerden söz edilir. İlk osmanlı vakayinamesi olan bu bölüm ayrıca basılmıştır (1939). Bu bölüm Ahmedi' den sonra yazılmış bazı osmanlı tarihlerine kaynak olarak kullanılmıştır. Yer yer çok sade dili ve anlatımı, türkçe sözcükler ve deyimlerin bol bol kullanılmış olması bakımından önem taşıyan *İskendername*'nin 75'i aşkın yazmasını saptayan Dr. İ. Ünver, 1444 tarihli bir yazmanın (İstanbul Üniversitesi kütüphanesi, Ty. 921) tıpkıbasımını yayımladı (1983).

İskendername, divan edebiyatında, İskender'in yaşamını, serüvenlerini anlatan mesnevilerin genel adı. Bunun ilk örnekleri fars edebiyatında görülmektedir. Konu, ilkin, Firdevsi'nin *Şehname*'sinde

bir bölüm içinde ele alınmış; bağımsız olarak da ilk kez Genceli Nizami tarafından işlenmiştir; daha sonra Husrev-i Dehlevi, Cami vb. de aynı konuda yazmışlardır. Türk edebiyatında ilk olarak Ahmedi, daha sonra Cemali (XV. yy.), Hayati Çelebi (XV. yy.) vb. de birer *İskendername* yazmışlardır. Bunların içinde en ünlüsü ve en önemlisi, Ahmedi'nin yazdığı (1390) *İskendername*'dir (bas. 1983).

İSKENDERUN, Akdeniz bölgesinde Hatay iline bağlı ilçe; 259 475 nüf. (1990); merkez bucağı dışında 1 bucak, 46 köy. Merkezi, Antakya'nın 59 km K.'inde, aynı addaki körfezin D. kıyısında *İskenderun*, 154 807 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, pamuk. Gübre fabrikası, çimento paketleme ve öğütme tesisi, önemli ağır sanayi bölgesi; demir-çelik tesisleri, geniş liman kuruluşları ve Türkiye'nin başta gelen dışsatım limanlarından biri.

—Tar. İ.Ö. 333'te Büyük İskender ya da daha sonra Antigonos I tarafından "Aleksandreia" adıyla kurulan kent IV. yy.'dan sonra Aleksandretta (Küçük İskenderiye) diye anıldı. İslam-bizans çekişmesi döneminde birkaç kez el değiştiren kent bir ara Haçlılar'a geçti. XVI. yy.'ın ilk yarısında osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Halep'in limanı olarak iyice gelişti. Doğu ticaretinin önemini yitirmesi üzerine XIX. yy.'ın birinci yarısından başlayarak gitgide geriledi. 1822 depremi kenti büyük yıkıma uğrattı; kent Belen kazasına bağlı küçük bir köy durumuna düştü. Ancak, Kuzey Suriye'den başka Irak ve G.-D. Anadolu ticaret yolları üzerinde bulunmasından ötürü XIX. yy. sonlarında yeniden gelişmeye başladı. Bir yan hatla Bağdat demiryoluna bağlandı (1913). Birinci Dünya savaşı'nın sonlarında İngilizler tarafından işgal edildi (1918). Savaşın bitiminde Fransızlar'a bırakıldı. Suriye'ye bağımsızlığı verilirken (1937), Türkiye'nin siyasal baskısıyla kurulan "Bağımsız Hatay" devletinin egemenlik sınırı içinde yer aldı. Bu devletin Türkiye'ye katılması üzerine (29 temmuz 1939), merkezi Antakya olan Hatay iline bağlı bir ilçe konumuna getirildi.

İskenderun Demir-çelik fabrikaları (İSDEMİR), Türkiye'de kurulan üçüncü ve en büyük demir-çelik tesisi. Tesisin kurulması, 1967'de yapılan bir anlaşmayla, karşılığı ürünle ödenmek üzere eski SSCB'ye, danışmanlık hizmetleri ise Londra'daki John Miles and Partners firmasına verildi. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yapılan araştırmalardan sonra tesisin, Dörtyol'a 10 km, İskenderun'a 18 km uzaklıkta, 15 milyon m²'lik bir alanda kurulmasına karar verildi. Fabrikanın temeli 1970'te atıldı. Kuruluş maliyeti 10 milyar TL'yı bulan tesis, 1975'te işletmeye açıldı. Birinci yüksek fırınla üretime başlayan fabrikaya, 1979'da ikinci, 1985' te üçüncü yüksek fırın eklenerek kapasitesi 2 450 000 tona çıkarıldı.

İSDEMİR'in üretim birimleri kok fabrikaları, hammadde hazırlama ve sinter tesisleri, yüksek fırınlar, çelikhane, haddehaneler, enerji tesisleri, atölyeler ve dökümhanelerden oluşur. Bunun dışında liman tesisleri ve sosyal birimler vardır.

Kok fabrikaları; katran damıtma birimleri, kömür siloları, kok fırın bataryaları, kömür hazırlama tesisleri ve yan ürün tesislerinden oluşur, toplam yıllık kapasite 2 Mt kuru koktur. Hammadde hazırlama tesisleri; cevher, pelet, manganez, kireçtaşı ve dolomitten oluşan 5 344 000 t hammaddeyi diğer birimlere gönderir. Sinter tesisi; yılda 2 990 000 ton sinter üreten 4 makineden meydana gelmiştir. Yüksek fırınlar; yılda toplam 2 450 000 ton nihai mamul üretebilecek kapasitede 3 yüksek fırın, silolar, şarj donanımı, sıcak hava sobaları, baz temizleme tesisleri, cüruf manipülasyonu ve kontrol donanımı birimlerini kapsar. Çelikhane; 6 adet kontinü fırına sahiptir ve yılda 2,2 milyon ton blum malzemesi üretebilecek kapasitededir. Haddehaneler; kontinü kütük, hafif profil, yuvarlak çubuk ve orta profil birimlerinden oluşur. Yılda 1,5 Mt kütük ve 700 000 ton hafif profil üretir. Atölyelerin, toplam kapasitesi yılda 8 600 tondur, makine, sıcak dövme ve asıl işlem birimlerinden oluşur. Dökümhaneler; yılda 4 000 ton pik döküm, 6 000 ton çelik döküm, 200 ton metal döküm kapasitesindedir. Enerji tesisleri; yılda 1,1 milyar kWs kapasiteli kuvvet santralı, 4 turbo jeneratör, 5 turbo körük ve 200 Mm³ oksijen kapasiteli gaz ve oksijen biriminden oluşur.

İSDEMİR'in ayrıca, 150 000 t'luk gemileri kabul imkânına sahip liman tesisleri ve site halkının her türlü ihtiyacına yönelik (1 kreş, 2 anaokulu, ilkokul, yüzme havuzları, vb) sosyal hizmet birimleri vardır.

İSKENDERUN körfezi, Türkiye'nin Akdeniz kıyılarında D.'da Amanos dağları, B.'da Misis dağları ile Ceyhan deltası arasında girinti; yaklaşık 60 km uzunluk ve 30 km genişlikte. D. kıyısında İskenderun, B. kıyısında Yumurtalık limanları yer alır.

İSKEPOLOZ → SKOPELOS.

İSKERLET a. Zool. *Murex** cinsinden deniz salyangozlarının genel adı.

İSKETE a. Asya ve Avrupa'nın büyük bölümünde yaşayan, güzel sesli ötücükuş. (Bil. a. *Parus ater;* baştankaragiller; uzunluğu 11 cm.) [Eşanl. KÖKNAR BAŞTANKARASI, SARI YELVE.]

—ANSİKL. İsketenin erkeğinde ve dişisinde, gagayla kanat arasında, başın yanlarından ve ensede beyaz bir leke vardır. Bedeninin ön bölümü siyahtır ve mavi pırıltılar saçar. Çam ve köknar ormanlarını sever. Böcek larvaları, yumurtaları ve kozalarıyla, çam tohumlarıyla beslenir.

İSKIR, Bulgaristan'da ırmak, Tuna'nın kolu; yaklş. 370 km (havzası 8 646 km²).

İSKİDOS → SKİATHOS.

İSKİLİP, Çorum ilinin İç Anadolu bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 51 877 nüf. (1990); 1 678 km²; merkez bucağı dışında 1 bucak, 62 köy. Merkezi, Çorum'un 55 km K.-B.'sında *İskilip*, 19 624 nüf. (1990). Tahıl, baklagiller, meyve ve üretimi. Hayvancılık. Dericilik, kunduracılık.

—Mim. Eski bir yerleşme olan İskilip'in kalesinde ve çevresinde İ.Ö. VII. yy.'dan çok sayıda kaya mezarı bulunmaktadır. Kalenin G.'indeki mezarın iki sütunlu, alınlıklı cephesi sfenks, aslan ve kanatlı insan kabartmalarıyla süslüdür. Dik bir kaya üzerinde yükselen İskilip kalesi'nin içinde küçük bir mahalle ve bir mescit vardır. XV. yy.'dan kalma Şeyhmuhittinyavsi camisi, üç kubbeli bir yapıdır, yanında iki küçük türbe bulunmaktadır. Bakışıksız planı ve dış mimarisine egemen iki büyük kubbesiyle ilgi çeker. Gene XV. yy.'dan Tabakhane camisi'ni Şeyh Habip yaptırdı. Ahşap kubbeli, kesme taştan cami, onarımlarla özgünlüğünü yitirmiştir; kapısındaki taş işçiliği dikkati çeker. Ulu camiler planındaki Büyük cami (1839) ahşap kubbelidir, mihrabı çinilerle kaplıdır. Kazasker Cafer Efendi'nin yaptırdığı Yeni cami ise tek kubbelidir. Kare planlı, ahşap çatılı küçük bir yapı olan Hanönü camisi'nin tavanı oyma işlemelidir.

İSKİON a. (yun. *iskioon*'dan). OTURGA-KEMİĞİ'nin eşanlamlısı.

İSKİRİ → SKYROS.

İSKİT (Server Rifat), türk yayımcı ve yazar (İstanbul 1894 - *ay. y.* 1975). Birinci Dünya savaşı'na, Kurtuluş savaşı'na katıldıktan sonra Konya'da gazeteciliğe başladı (1921). Basın yayın genel müdürlüğü'nde danışman, sonra müdür olarak görev yaptı (1934-1943). Bazı gazete ve dergiler (*Ankara*, 1927; *Radyo mecmuası*, 1941-1943) çıkardı. 1944'te kurduğu İskit yayınevi adına güncel konulara ağırlık veren *Aylık ansiklopedi* (1945-1950), *Resimli yeni lügat ve ansiklopedi* (1947-1954), *Tarih lügati* (1952), *Resimli tarih mecmuası* (1950-1957), *Resimli mufassal osmanlı tarihi* (1957-1963) gibi ansiklopedi ve dergileri yayımladı. Bir süre İstanbul Gazetecilik enstitüsü'nde de dersler verdi. Basın tarihi konularında basılmış başlıca yapıtları şunlardır: *Hususi ilk türkçe gazetemiz, Tercümanı ahval ve Agâh Efendi* (1937), *Türkiye'de matbuat rejimleri* (1939), *Türkiye'de neşriyat hareketleri tarihine bir bakış* (1939), *Amme efkârı ve ilk gazetelerimiz* (1959), *Dünkü mizahımızdan yazı ve çizgiler* (1964), *Basında 60 yıl* (1970).

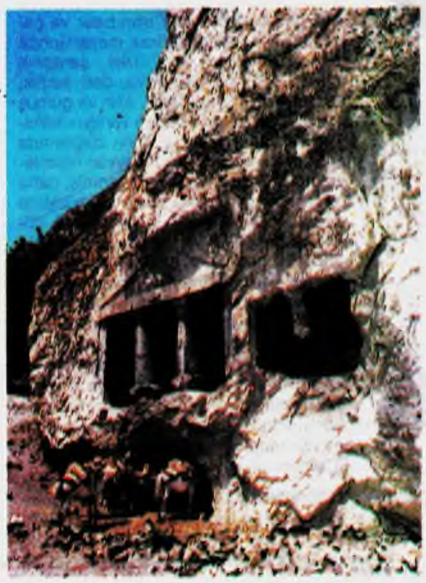
İskit yayınevi, Server Rifat İskit* tarafından, İstanbul'da kuruldu (1944). Varlığını yaklaşık 30 yıl sürdüren yayınevi, türk tarih ve kültürüne yönelik kaynak yapıtlar ve ansiklopediler yayımladı.

İSKİTÇE a. İskitler'in konuştuğu, doğu İran öbeğinden eski dil. (Yalnızca, yunan ya da asur metinlerinde yazılı birkaç sözcükle tanınır. Osetçe bu dilden kaynaklanan uzak bir akraba olabilir.)

İSKİTLER, İ.Ö. XII. yy.'dan başlayarak Aşağı Tuna'dan Altaylar'a ve Tarım'a değin Avrasya bozkırının büyük bölümüne yayılan ve İran dili konuşan halk; Yunanlılar'ca *Skythai*, Persler'ce de *Sakalar** olarak adlandırılırlar. İskitler'e ilişkin bilgiler son yüzyıllara değin yalnızca Herodotos' un anlattıklarına dayanıyordu. Ancak sovyet arkeologlarca Pazırık*'ta yapılan kazı-

İskenderun'dan bir görünüm

İskilip kaya mezarlarından bir görünüm

İSKİT SANATI

Ch. Lenars

süvari
Pazırık vadisinde (Altaylar) bulunmuş bir parçadan ayrıntı (keçe aplike ile süslenmiştir)
İ.Ö. V. yy.
Ermitaj müzesi, Leningrad

Desjardins-Top

bir atı yakalamış aslan-griffon altından kemer tokası
İ.Ö. V. - IV. yy.'lar
Ermitaj müzesi, Leningrad

iskoç tavuğu
(Lagopus scoticus)

iskoç teryesi

larda (1927'de başlayan kazılar 1947'de S. İ. Rudenko tarafından sürdürüldü) İskitler'in sanatına, kültürüne ve yaşama biçimine ilişkin çok zengin buluntular elde edildi.

Yüzyıllar boyunca bu bölgede göçebe hayvancılık etkindi ve hayvancılıkla uğraşanlar buradaki çiftçiler üzerinde egemenlik kurmuşlardı. İ.Ö. VIII. yy.'ın sonunda İskitler ve Kimmerler (günümüzde bunların bir iskit kabilesi olduğu sanılmaktadır) Kafkaslar'ı geçerek Doğu'yu işgal ettiler; bu savaşçılar Urartu, Asur ve Medler'e hizmet ettikten ya da buralara dehşet saçtıktan sonra İ.Ö. VII. yy. sonlarında Avrupa'ya ve Karadeniz'in K.'ine çekildiler. Sonra Ahemeniler (İ.Ö. VI. - IV. yy.'lar) komşuları İskitler'e egemen oldular. İ.Ö. VI. - IV. yy.'larda İskitler tüm Avrasya bozkırlarında parlak bir sanat geliştirdiler. İ.Ö. IV. yy.'da D.'dan gelen Sarmatlar Ukrayna bozkırlarını işgal etti. İskitler'in bir bölümü Dobruca'ya (Küçük İskitya) çekildiler, sonra da Traklar'la karıştılar. Sarmatlar'ın bir başka kolu olan Roksolanlar Ukrayna'daki Sarmat-İskitleri'ni bünyelerinde erittiler (İ.Ö. II. yy.) ve Kırım'daki İskit krallığı'na (Gotlar tarafından İ.S. 200'e doğru yıkılıncaya değin) egemenliklerini kabul ettirdiler.

—Arkeol. Altay dağlarından Doğu Avrupa'ya uzanan çok geniş bir bölgede İskitler'e ve onlarla akraba uluslara ilişkin birçok kurgan bulundu. Teletskoye gölünün G.'inde, Moğolistan ile Rusya sınırındaki Pazırık, Ukrayna'daki Çertomlıyk, Kuban'daki Kostromskaya stanitsa, Macaristan'daki Zöldhalompuszta ve Tápiószentmárton bunların en önemlilerindendir. D.'dakiler sürekli kar altında hiç bozulmadan günümüze ulaşmış, B.'daki mezarlarda bulunan eşyalarsa oldukça bozulmuştur. Bu mezarlar İskitler'in gömme törenlerine, geleneklerine ve sanatlarına ilişkin ayrıntılı bilgi edinilmesini sağladı. Özellikle kabile reislerinin mezarları büyük bir titizlikle hazırlanıyordu ve bunlar arasında çok büyük olanları vardır. Mezar duvarları resimlerle ya da duvar halılarıyla süslüdür. Ayrıca duvarlarda asılı olarak giysiler bulundu. G. Rusya'da reisin ölüsü asıl odaya, karısı yanındaki bölüme, hizmetkârları da öteki odalara gömülüyordu. Atlarda düzenli bir biçimde mezarın çevresinde yer alıyordu. Pazırık'taki donmuş mezarlarda (İ.Ö. V. - III. yy.'lar) atlar asıl mezarın yanındaki özel bir odaya gömülmüştü. Burada ele geçen eşyaların çoğu işlemelidir; bunlar arasında kumaş, deri, kürk ve keçe giysiler, tahtadan yapılmış eşyalar vardır. Koşum takımları işlenmiş, inciler ve ince altın yaprakçıklarla süslenmiştir. Macaristan'daki mezarlarda geyik biçiminde çok değerli altın plakalar bulundu. Ayrıca Almanya'da Vettersfeld'de çok güzel işlenmiş bir altın balık ve çeşitli silahlar ele geçti. İskit mezarlarında ortaya çıkarılan ve bozkır sanatının önemli örnekleri olan tahta, deri, kemik, aplike, keçe, tunç, demir, altın ve gümüş yapıtlar, ortak bir üslubun varlığını kanıtlar. Önceleri, Altay ve Tanrı dağlarında yaygın olan ve gerçekçi hayvan resimlerinden oluşan üslup benimsenmiş, daha sonra bunun yerine, stilize bir süsleme üslubu geliştirilmiştir. Bu yapıtların çoğunda simgesel ya da büyüsel amaçla yapılmış geometrik motifler de yer alır. Bunlar arasında özellikle altından yapılmış erkek geyik heykelcikleri dikkati çeker (Kostromskaya stanitsa). Maden sanatlarında çok başarılı olan İskitler'in mezarlarında ele geçen kazanlar da özgün formdadır. Kimileri küçük, kimileri de oldukça büyük olan bu kazanların tabanı kesik bir koniyi andırır. Üst kenarı boyunca hayvan motiflerinden oluşan tutamaklar vardır (Çertomlıyk). (→ Kayn.]

İSKİYOPAJ a. (fr. *ischiopage;* yun. *iskhion*, kalça, ve *pageis*, sabit, bağlı'dan). Biyol. Alt karın bölgesinden birbirine bitişik, ortak göbekli iki bireyden oluşan ikiz ucube.

İSKİYOPAJİ a. (fr. *ischiopagie*). Biyol. İki vücudun göbeküstü bölgesiyle birbirine bitişik olması.

İSKİYOPODİT a. (fr. *ischiopodite*). *Malacostraca* öbeğinden kabuklularda, bazipodit ve meropodit arasındaki göğüs eklentisinin bölütlerinden biri.

İSKOÇ sıf. ve a. (ing. *skotch*'tan). → İSKOÇYALI.

◆ a. [Tamlayan olarak] İskoç halkına, İskoçya'ya ilişkin: *İskoç gelenekleri. İskoç viskisi.*

—Koregr. ve Müz. *İskoç dansı*, dönerek yapılan ve XVIII. yy.'ın sonlarıyla XIX. yy.'ın başlarında Fransa ve İngiltere'de halkın çok tuttuğu, 2/4'lük ya da 3/2'lik eski bir dans. (Modern iskoç dansı, 2/4'lüktür ve daha hızlıdır. Beethoven, Schubert, Chopin, özellikle de Saint-Saëns bu dansın müziğinden yararlanmıştır.)

—Mason. *Eski ve kabul edilmiş iskoç riti*, özellikle Amerika'da uygulanan evrensel rit. (İlk üç derecenin gizliliği ve birçok üst derecenin [4.'den 33.'ye] varlığıyla belirginleşir.) || *Gelişmiş iskoç riti*, hıristiyan kökenli rit, şövalyelikten ve temple tarikatından esinlenen yüksek dereceleri vardır.

—Tekst. *İskoç ipliği*, ipek parlaklığında, yuvarlak pamuk ipliği. (Eşanl. FİLDEKOS ya da FİLTEKOZ.) || *İskoç kaşmiri*, atkısında taranmış merinos yünü, çözgüsünde ham ipek ya da pamuk kullanılan ve yalnız bir yüzü dimi örgülü kumaş.

—Zootekn. *İskoç çobanköpeği*, COLLEY' in eşanlamlısı. || *İskoç tazısı*, DEERHOUND' un eşanlamlısı.

İSKOÇ TAVUĞU a. İskoç ormantavuğu. (Bil a. *Lagopus scoticus;* ormantavuğugiller familyası.)

İSKOÇ TERYESİ a. İskoçya kökenli terye köpeği ırkı.

—ANSİKL. Bodur görünüşlü ve sert tüylü, boyuna oranla (22 ila 30 cm boyunda; 7 ila 9 kg ağırlığında) oldukça güçlü bir terye ırkıdır. Cesur ve ateşli huylu olan iskoç teryesi, hem toprakaltı avına oldukça iyi uyum sağlar, hem de iyi bir arkadaştır. İskoç teryesi, süs köpeği olarak da kullanılır.

İSKOÇÇA a. **1.** İskoçya'da konuşulan kelt dili. (Eşanl. İSKOÇYA GAELCESİ.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** Lowlands bölgesinde konuşulan ingilizce lehçesi. (Edebiyat düzleminde Robert Burns'ün şiirleri bu lehçenin en başarılı örnekleridir.)

—ANSİKL. İskoç dilinde *gaidhealach* denilen iskoçça, İskoçya'ya V. yy.'da giren irlanda dilinden kaynaklanan ve Pictler'in dilinin yerini alan bir kelt lehçesidir. XVI. yy.'a doğru İrlanda gaelcesinden ayrılacak kadar özel bir evrim geçirdi. Bu dilin kullanım alanı, Clyde'ın kuzeyinde yer alan bölge, yani Highlands ve Hebrides adalarıydı. Bugün, bu alan oldukça daralmıştır: artık iskoçça, ingilizceyle birlikte, yaklaşık 80 000 kişi tarafından yalnızca "Western İsles"ın kimi bölgelerinde konuşulur. Bununla birlikte, okullarda öğretilen bu dille çok sayıda radyo yayını yapılmaktadır.

İskoçça edebiyatın ilk biçimi olan destan, İrlanda ve İskoçya'nın ortak edebiyatıdır. Çok sayıda öykü ve balad derlenmiştir. En eski metinler, eski şiirler derlemesi olan *Book of the Dean of Lismore*'da (1512 -1526) yer alır. XVII. ve XVIII. yy.'larda, iskoçça, en tanınmışı Duncan Macintyre (1724 -1812) olan birçok şairin yapıtıyla epey zengin bir edebiyat ortaya koydu. 1760'tan başlayarak James Macpherson ingilizce olarak, III. yy. iskoç şairi Ossian'ın yazdığını öne sürdüğü, aslında özgün baladlardan yola çıkarak kendisinin derlediği şiirler yayımladı. Bu "ossiancı" şiirler tüm Avrupa'da büyük bir başarı kazandı ve yeni yeni gelişen romantizmi etkiledi. Sözlü dilin gerilemesine karşılık, günümüzde iskoç şiiri, Sorley Maclean gibi yazarlarla parlak bir yeniden doğuş yaşamaktadır.

İSKOÇYA, ing. **Scotland,** Büyük Britanya'nın üç bölümünden en kuzeyde olanı; 77 180 km^2; 5 090 000 nüf. (1989). Başkenti *Edinburgh.* Başlıca kenti *Glasgow.*

COĞRAFYA

• *Doğal çevre.* İskoçya, toprak yapısı hemen hemen bütünüyle Birinci Zaman'da gelişmiş (Kaledonya devri kıvrımlanması, İskoçya'nın latince adı *Caledonia*'dan gelir), daha sonra uzun süre aşındırma etkisinde kalmış bir sıradağdan oluşur. Daha sonra tektonik etkilerle karşılaşan sıradağın kayaçları (gnays, granit, kuvarzit), İskoçya'nın kimi alçak, kimi yüksek bloklara (Highlands [kuzeydeki Yüksek Topraklar], Grampians, Lowlands [orta kesimdeki Alçak Topraklar], Uplands [güneydeki platolar]) ayıran uzun ve sert kırılmalara uğradı. Büyük Britanya'nın en geniş yüksek toprakları bütünü ve ülkenin en yüksek noktası (Ben Nevis, 1 343 m) İskoçya'dadır. Yüzey şekillerinin başlıca dizileri, gene K.-D.'dan G.-B.'ya uzanır (Kaledonya devri kıvrımlanması).

Dördüncü Zaman buzullaşması, özellikle kuzeyde ve batıda, buzul çanakları, tekne vadiler (glens), fiyordlar, vadi diplerinin uzun göllerini (lochs) oymuştur. Alp tipindeki bu çevre görünümü Highlands'e büyük çekicilik kazandırır. İskoçya, B.'da ve K.'de takımadalara ayrılır (Shetland, Orkney, Hebrides takımadaları). Uzun haliçler (Clyde, Forth, Tay) Lowlands çöküntüsüne derinlemesine girer.

K.'e doğru (55-60° enlemleri arasında) çok ilerlemiş olan ve batı rüzgârlarına çok açık olan İskoçya'da çok belirgin bir okyanus iklimi (serin, yağışlı, az aydınlık, kışları şiddetli fırtınalı iklim tipi) görülür. Fundalıklar platoda uçsuz bucaksız alanlar kaplar.

• *Nüfus ve iktisat.* İskoçya ve İngiltere krallıklarının birleştirilmesinden (1707) bu yana halk, Highlands'den ve güneydeki platolardan orta kesimdeki çöküntü alanına doğru sürekli göç etmektedir.

Lowlands, günümüzde İskoçyalılar'ın % 80'ini barındırır ve ülkenin sanayi bakımından beynidir. 1914'ten önce çok önemli olan kömür çıkarımı günden güne gerilemektedir. Madenkömürünün bolluğu XIX. yy.'da Glasgow bitişik kentinin gelişmesine yol açtıysa da, bu büyük sanayi merkezinin iktisadi temeli (demir-çelik, tersaneler, cıvata ve somun sanayisi, kaldırma, taraklama, sekileme gereçleri, duvar saati yapımı) hızla yok oldu ve yerine kurulan yeni sanayiler (elektronik, uçak motorları, büro gereçleri) eski sanayilerdeki gerilemenin yerini ancak bir ölçüde doldurabildi. Lowlands'in doğusunda sanayi daha geç kuruldu: burada hem daha hafif sanayilere yönelindi, hem de sanayi daha çeşitlendirildi (petrol arıtma ve petrokimya; Bathgate'ta otomobil yapımı; Edinburgh'ta elektronik, kırtasiye, viski yapımı). Lowlands'deki üçüncü kesimin önemli bölümü Edinburgh ve Glasgow'da toplanır.

Highlands'in etkinlikleri hem iklime, hem de yörenin seyrek nüfusuna uygundur: orman işletmelerinin çalıştırılması, kereste sanayisi, koyun yetiştiriciliği, tuhafiyecilik ve tüvit kumaşlarının yarı el tezgâhlarında dokunması, viski yapımı için arpa suyu damıtma, akarsulardan elektrik elde etme, turistlere sürek avı (alageyik vb.) düzenlenmesi, kış sporları, alüminyum arıtma. Balıkçılık Aberdeen, Peterhead, Fraserburgh, Mallaig'de güçlükle sürmektedir.

Kuzey denizi'nden petrol çıkarılmaya başlanmasından, yani 1975'ten bu yana doğu kıyıları yenilenmiştir. Delme platformlarında başlayan birçok kanalla ham petrol ve metan kıyıya ulaştırılmaktadır; iki petrol boruhattı Sullom Voe'ya (Shetland adaları), bir başkası Flotta'ya (Orkney), bir dördüncüsü Grangemouth rafinerisine ulaşır. Frigg ve Brent yataklarından çıkan doğal gaz kıyıda Saint Fergus'a getirilir ve sanayide, evlerde kullanılır. Aberdeen ve Dundee petrol gelirlerinden yararlanma-

yı bilmiştir. Ne var ki İskoçya'nın geri kalan bölümü sürekli işsizlik ve nüfus seyrekleşmesi sorunlarıyla karşı karşıyadır.

TARİH

İ.S. I. yy.'da Britanya adasının Roma tarafından fethiyle, adanın kuzey kesiminde yer alan ve sonradan "İskoçya" adını alacak olan Pictler ülkesi (muhtemelen Romalılar'ın "Kaledonyalılar"ı) tarih sahnesine çıktı. Birçok girişime rağmen, Roma egemenliğinin bu ülkeye yayılması ancak çok sınırlı ve geçici oldu. Bununla birlikte, III. yy.'da Roma ve hıristiyanlık etkileri ülkeye sızmaya başladı. V. yy.'dan itibaren, Scotlar (Dalriadalı İrlandalılar) ülkenin batısında koloniler kurarken, germen akınlarıyla İngiltere'den püskürtülen Bretonlar da Galloway'e sığındılar. Son olarak da, Anglar güney-doğu'ya yerleştiler: böylece ülke, ileride kaynaşarak İskoçya'yı oluşturacak dört öğeyi içermiş oldu. VIII. yy.'ın son yıllarında ilk iskandinav akınları baş gösterdi ve bu yıkıcı akınları Kuzey'de ve Kuzey-batı'da gerçek bir kolonileşme izledi. Ancak, yol açtığı yıkımlara rağmen, iskandinav istilası, takımadanın tümü üzerindeki baskısıyla, İskoçya'nın doğuşunu zorlaştırmaktan çok kolaylaştırmış gibi görünmektedir. Ayrıca hıristiyanlık da, özellikle İrlanda'dan gelerek 563'te Iona'ya yerleşen aziz Columba'nın çabalarıyla din birliğinin kurulmasını sağladı. 843 dolaylarında, Scot ve Pict krallıklarının, Scot kralı Kenneth MacAlpin'in (daha sonra kabul edilecek olan İskoçya [Scotland], "Scotlar ülkesi" adı buradan gelir) yönetimi altında kaynaşmasıyla birliğin ilk adımı atılmış oldu. XI. yy. başlarında, Scot hanedanı, egemenliğini önce Güney-doğu'ya (Lothian), daha sonra da Güney-batı'ya (Strathclyde) doğru yaydı. Böylece, İskoçya doğmuş oldu.

İskoçya, azize Margarita'nın (XI. yy.'ın ikinci yarısı) etkisiyle anglikan mezhebini benimsedi. David I, feodal bir toplum ve anglonorman örneğine göre Roma'ya bağlı bir Kilise kurdu. Aslan William ise, krallığa barış ve huzur getirdi ve ona sağlam bir yönetim ve hukuk düzeni kazandırdı. İskoçyalılar'ın sınırlarını güneye doğru genişletmeye çalışmaları yüzünden İngiltere'yle sık sık patlak veren çatışmalar bu gelişmeyi herhangi bir biçimde engellemedi. Alexander III öldüğünde (1286), krallığın oluşumu tam anlamıyla gerçekleşmişti.

O tarihte baş gösteren veraset sorunları, İngilizler'in, VII. yy.'dan beri ilk kez, Kuzey komşularını vesayetleri altına almak ve onlara bağlılık ve itaat andı içirmek için harekete geçmelerine yol açtı. Edward I, 1292'de John Baliol'ü kendisine bağlı bir kral olarak tahta geçirdi ve İskoçya ulusçuluğunun direnişiyle karşılaşınca, 1296' da ülkeyi fethedip İngiltere'ye kattı. Fakat, İskoçya'yı yatıştırmayı başaramadı: önce Wallace, ardından Bruce ulusal özgürlüklerin savunucusu oldular. Robert I The Bruce kendini kral ilan ettirdi: bu ulusal krallık İskoçyalılar'ın gücünü pekiştirdi ve İngilizler yavaş yavaş ülkeden kovuldular: Bannockburn'de kazanılan kesin zafer (1314) ve İskoçya krallığı'nın bağımsızlığını tanıyan Northampton antlaşması (1328) ile İskoçlar'ın mücadelesi başarıya ulaştı. Edward III tahta çıkınca kavga yeniden başladı. Edward III, Edward Baliol'ün tahta çıkmasına izin verdi (1332), ama yeni kral 1341'de tahttan indirildi. Bundan sonra İngiltere kralı, David II The Bruce'a oranla üstünlük sağladıysa da, biraz da Fransa' ya karşı güttüğü politika yüzünden, İskoçya'ya boyun eğdiremedi.

Savaş iki krallık arasına yatışmaz kin duyguları soktu. Bu yüzden, Yüz Yıl savaşı patlak verdiğinde, aynı zamanda ingiliz krallığının gizli niyetlerinin tehdidi altında bulunan İskoçya, Fransa ile iki yüzyıl sürecek bir ittifak kurdu. İngiliz-Fransız savaşı, ardından İki Gül savaşı İskoçya'nın uzun bir süre soluk almasını sağladı. Ne var ki, yıpranmış Stuart krallığı'yla yurtluk sahibi soylular arasındaki çatışmalar yüzünden ülke çöküntüye uğradı. James IV' ün Flodden'de (1513) uğradığı büyük yenilgi, İskoçya'yı iç çekişmelerle dolu yeni bir döneme sokarken, ingiliz nüfuzu için yeni bir şans kapısı açtı.

Fakat, asıl kesin kriz din alanındaydı. John Knox'un savunduğu Roma karşıtı reform fikirleri, İskoç soyluları arasında çok sayıda yandaş buldu. Bu soylular (Kongregasyon lordları), İngiltere'nin de etkili desteğiyle, katolik olarak kalmış krallığı 1560'ta yenilgiye uğrattılar (Edinburgh antlaşması). Bu antlaşmayı hiçbir zaman tanımayan Mary Stuart, kısa süre sonra muzaffer rakibesi Elizabeth I'in yanına sığınmak zorunda kaldı ve çok geçmeden de onun tarafından idam ettirildi.

Elizabeth'in 1603'te vâris bırakmadan ölmesiyle ingiliz tacı, Mary Stuart'ın oğlu İskoçya kralı James VI'ya geçti. James VI, James I adıyla İngiltere kralı oldu. Ancak iki tacın birleşmesi henüz krallıkların da birleşmesi anlamına gelmiyordu. Ortada karşılıklı büyük bir güvensizlik vardı ve özellikle ingiliz burjuvazisi, zenginliklerini yoksul bir ülkeyle paylaşmak zorunda kalmaktan korkuyordu. Bununla birlikte, birarada yaşama belli bir dayanışma yarattı. Nitekim, 1644'te İskoçya ve ingiliz parlamentosu, Charles I'in siyasal ve dinsel mutlakıyetçiliğine karşı birlikte hareket ettiler. Dunbar (1650) ve Worcester'de (1651) zafer kazanan Cromwell, İskoçya'yı Commonwealth'le birleşmeye zorladı. Ama, iki krallığın birleşmesine ilişkin antlaşma, ancak 1707'de kılpayı bir farkla onaylandı. Uyum, henüz tam sağlanmış olmamakla birlikte, bu andan başlayarak hızla gelişti. 1715-1745 arasındaki jacobite ayaklanmaları hâlâ bir iskoç muhalefetinin varlığını gösteriyordu, ama bu artık oldukça yüzeysel bir muhalefetti. Britanya ekonomisinin giderek artan refahı, İskoçya'ya da yararlar sağlayarak, onun İngiltere ile bütünleşmesini kolaylaştırdı. Bundan böyle, İskoçya tarihi, Büyük Britanya tarihiyle kaynaştı.

EDEBİYAT

Makarlar'ın (gaelce'de şair) bard şiiri XVIII. yy.'a kadar, kahramanlık havasını ve *Book of the Dean of Lismore*'da (1512 -1526) görülen ritim karmaşıklığını sürdürür. İskoç klan şairleri ulusal şairler durumuna gelirken, bu şiir İrlanda kültürünün egemenliğine girmiş bulunan Highlands bölgesinde saray edebiyatından esinlenerek yeniden canlanır.

Macpherson'dan sonra, kelt kültürünün yok olmaya yüz tuttuğu dönemde, sözlü kelt şiiri derlemeleri ortaya çıkar. Sürgün, kentleşme, Avrupa romantizminin etkisiyle çoğu kez özgünlüğünü yitirmiş olan bard şiirinin benimsenmesi XIX. yy. Highlands edebiyatını iflasa sürüklemişti; bu topraklarda şiir alanında yeniden doğuş (Maclean, Hay, Crichton, MacDiarmid) ancak 1918'den sonra, iskoç şiirinin uluslararası sorunların yanı sıra modern tekniklere de açılarak evrensel düzeyde kök salmasıyla gerçekleşecektir.

Lowlands bölgesi edebiyatıysa, tersine, daha çok önceleri ingiliz edebiyat tarihinde yerini almıştır. İskoç kralı James VI (kendisi de yazardı) 1603'te James I adıyla İngiltere tahtına çıktığında, beklenenin tersine, iskoç ayrılıkçılığına son vermişti. Ortaçağ baladları ve dinsel oyunları, XV. yy.'daki gelişme (Barbour, Henryson, Dunbar, Douglas, Lyndsay) iskoç edebiyatının, Chaucer'in de etkisiyle şiddet, tutku ve

P. Lorne

İskoçya'nın Durness yakınlarındaki kuzey kıyısından bir görünüm

Vautier-De Nanxe

Skye adasında (İskoçya'nın kuzey-batı'sı) Portree bölgesindeki fundalıklardan görünüm

İSKOÇYA'DA SANAT

doğa özlemini bir araya getiren bir özellik kazanmasını sağladı; daha uzun bir hazırlık döneminin (Thomson, Blair, Beattie) ardından R. Burns ve Byron ile birlikte bu özellik yeniden ortaya çıkacaktı. İskoç kültürü, özgün ve köklü bir yapıya özellikle düşünce alanında kavuştu (XX. yy. felsefesinde Frankfurt'un yeri neyse, XVIII. yy. felsefesinde de Edinburgh'un aynı derecede önemli bir yeri vardı. Bu kent, belli ölçüde umuda da yer veren kuşkucu dünya görüşünden uzaklaşmayı reddeden sağlam bir hümanizmin merkeziydi). İskoçya bir yandan yabanıl öfkenin ideal dekoru (E. Brontë) olurken, tarihsel romanlar (W. Scott) yazıldı, sonra serüven romanlarıyla (Stevenson) bildik çevrenin dışında yeni değerlerin bulunduğu keşfedilmeye başlandı, öte yandan görevinin anlamını yeniden kavrayan soylularla köylülerin "kendiliğinden" birliğine dayalı, tutarlı bir uygarlık (düzen, çalışma, hiyerarşi) imgesi en çarpıcı anlatımını Carlyle'da buldu. İskoçya gerçeğini yansıtan yapıtlar konusundaysa, XIX. yy.'da Highlands'da görülen verimsizlik İskoçya'da da gözlenir: özgün kimliklerini yitirerek ingiliz kültürü tarafından asimile edilme tehlikesiyle karşı karşıya bulunan İskoçya'nın İngiltere'ye ve dünyaya karşı "ütopya" olarak sunacağı tek kozu idealize edilmiş

İskoçya Ulusal antikçağ müzesi

av sahneleri, sarmal ve girişik biçimlerle bezenmiş "Hilton of Cadboll"un dikilitaşı
pict sanatı
İskoçya Ulusal antikçağ müzesi Edinburgh

geçmişidir. Yüzyılın sonunda, Kilyard okulunun duygusallığa kayan sözde-gerçekçi akımının ortaya çıktığı görülür. MacDiarmid'in göklere çıkardığı şair Dunbar'a dönüş, iskoç yazarlarının, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra ayrı bir topluluk sayılma hakkı elde edişlerini kutlayan sürgünlere (ülke içi ve dışındaki) yakınlık duymasını sağladı. Özlem, başkaldırı ve kültürel bağlanma ortamında, iskoç edebiyatı felce uğradı: R. Burns, "Ossian" ve W. Scott dünyaya bir iskoçyalı klişesi sundular. Bugünün yazarlarıysa kendileri gibi düşünmeyenlere ve sürgünlere kucak açmayı bilmediklerinden olacak, bu klişeyi ne kabullenebilmekte ne de değiştirebilmektedir.

ARKEOLOJİ VE GÜZEL SANATLAR

Yenitaş dönemi (Hebrides adalarında Callanish megalitleri ve mezarı) ve Demir çağı (özellikle Shetland adalarında Jarlshof, Mousa, Clickhimin'de ve Hebrides adalarında Carloway'de Pictler tarafından yapılan *broch* adı verilen kuleler) kültürlerine ait çeşitli kalıntılar göze çarpar; yuvarlak konutlar (*wheel houses*, özellikle Jarlshof'ta) özel bir mimarlık tarzının örnekleridir. Roma işgali sınırlı bir bölgeyi kapsamasına rağmen bu dönemden günümüze askeri mimarlıkla ilgili kalıntılar ulaşmıştır: I. yy.'dan Agricola tabyaları (Clyde ve Forth ırmakları arasında); II. yy.'dan Tyne ırmağının ağzını Solway körfezine bağlayan Hadrianus duvarı ile Clyde ve Forth ırmakları arasındaki Antoninus duvarı.

Kelt uygarlığının gelişmesi daha sonraki döneme rastlar (Ruthwell haçı, VII. yy.; Abernethy kulesi, IX.-XI. yy.; Sweno taşı, XI. yy.). Bunu izleyen ve Anglonormanlar'ın güçlü etkilerini taşıyan feodal bir düzenin yerleştiği dönemde ise, XII. yy.' dan XV. yy.'a kadar ana konutun çoğu kez dört köşe bir kule olduğu çok sayıda tahkimli şato yapıldı: Castle Sween, Duart Castle, Norham Castle, Kisimul Castle, Bothwell Castle, Caerlaverock Castle, Doune Castle (XIX. yy.'da büyük bir onarım gördü), Eilean Donan Castle vb. Bunun yanı sıra önce roman, daha sonra XII. yy.'ın hemen sonundan başlayarak gotik üslubunda manastırlar, kiliseler (Melrose, Kelso, Dryburgh, Dunfermline, Holyrood, Jedburgh, Orphir, Egilsay, Roslin, Dundrennan vb.) ve Dunblane, Glasgow, Saint Andrews, Dunkeld, Elgin'dekiler gibi büyük gotik katedraller (kısmen yıkılmış) yapıldı.

XVI. ve XVII. yy.'larda "baron" tarzı denilen üslupta, çok belirgin bir biçimde savunmaya yönelik birçok şato yapıldı: Cawdor Castle, Crichton Castle, Glamis Castle, Lauriston Castle, Crathes Castle, Braemar, Edzell Castle vb., ama daha yumuşak çizgilere sahip bazı konutlar fransız etkisinde kaldı (Falkland Palace). XVIII. yy.'da klasikçilik mimarlıkta, şehircilikte ve süslemecilikte, özellikle William Adam (Glasgow'da Pollok House) ve Robert Adam (Edinburgh'da Charlotte Square ve Old College, Culzean Castle, Mellerstain House vb.) ile kendini kabul ettirdi.

Resimde, XVII. (Avrupa sanatından, özellikle de flaman sanatından etkilenen portreci George Jamesone) ve XVIII. yy. (Gavin Hamilton, zarif portreci A. Ramsay, David Allan) sanatçıları belli bir ulusal kimlik göstermezler; günlük yaşam sahneleriyle D. Wilkie'nin, portreleriyle Raeburn'ün ve onları izleyen Andrew Geddes ile John Watson Gordon'un ya da manzaralarıyla P. Nasmyth'in yapıtlar verdikleri XVIII. yy. sonlarında, özellikle de XIX. yy.'da bir İskoçya okulu ortaya çıkmıştır. 1880 yıllarında Glasgow okulu hem Whistler'den hem de Monticelli'den esinler taşıyan daha özgür bir resim sanatı geliştirir. XIX. yy. mimarlığının en belirgin özelliği yenigotik ve yeniklasik eğilimlerdir (Edinburgh'da çeşitli anıtlar, "New Athens"); ancak, Glasgow'da art nouveau'nun en önde gelen kişisi mimar ve dekoratör C. R. Mackintosh'un araştırmaları daha ilginçtir.

A. Batry

Alsh gölü kıyısındaki Eilean Donan Castle

İSKOÇYA GAELCESİ a. İSKOÇÇA'nın eşanlamlısı.

İskoçya konvansiyonu (1639), *Book of Common Prayer*'ı 1637'de kabul ettirmeye çalışan İngiltere kralı Charles I ile mücadele etmek için İskoçyalılar tarafından toplanan parlamento.

İskoçya muhafız alayı, ilk krallık muhafız birliği; kökeni, Albany dükünün oğlu John Stuart'ın 1418'de veliaht Charles'ın yardımına gönderilen birliklerine dek uzanır. (1445'te kesin olarak iki bölük halinde örgütlendi. Muhafız birliklerinin öbür bölüklerinden üstündü. İskoçya muhafız alayı 25 haziran 1791 kararnamesiyle dağıtıldı, 1814'te Louis XVIII tarafından yeniden kuruldu ve 1815'te tasfiye edildi.)

İskoçya protestan kilisesi. Protestanlık İskoçya'da 1525'ten başlayarak özellikle, Cenevre'de yetişen calvinci John Knox'un etkisiyle yayıldı. XVIII. ve XIX. yy.'larda bölünmeler ortaya çıktı, 1929'da, *Church of Scotland* adı altında birlik sağlandı. Bu kilise önder olarak İngiltere kralını kabul eder, ama herhangi bir sivil iktidar karşısında bağımsızlığını korur.

İSKOÇYALI sıf. ve a. İskoçya halkından olan. (İSKOÇ da denir.)

İSKOLASTİK → SKOLASTİK.

İSKONTO → ISKONTO

İSKORBÜT a. (fr. *scorbut*'ten). **1.** C vitamini eksikliğine bağlı olarak kanamalara ve ilerleyici bir zayıflamaya yol açan genel hastalık. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Çocuk iskorbütü,* BARLOW HASTALIĞI'nın eşanlamlısı.

—Eczc. *İskorbüt ilacı,* iskorbütü önleyen ya da iyileştiren madde.

—ANSİKL. XIII. yy.'dan beri sözü edilen iskorbüt daha çok fakir toplumlarda, seferdeki askeri birliklerde, kuşatılmış kentlerde, gemi tayfalarında, mahkûmlarda görülüyordu. Hastalığın nedenleri uzun sü-

re, kötü beslenmeye, yorgunluğa, nemli soğuğa, pis, tuzlu ya da saflığını yitirmiş su kullanımına bağlanıyordu. Daha sonra taze besin eksikliğinin iskorbüte yol açtığı sanıldı. Aslında hastalık tümüyle C vitamini (askorbik asit) eksikliğinden ileri gelir.

İskorbüt ilerleyen bir zayıflama, bacak ve eklemlerde ağrılarla başlar. Dişetleri ülserleşir ve kanar, ağız mukozası mavi lekelerle kaplanır, dişler düşer. Az ya da çok ağır ekimozlar, purpura ve içorgan kanamaları görülür. Hastada daha sonra ölümle sonuçlanabilen genel durum bozuklukları ortaya çıkabilir. Günümüzde iskorbütün belirtileri çok daha sinsidir, ancak ağız ve deri kanamalarıyla kendini belli eder. Sebze ve taze meyveye yer veren bir beslenme ve C vitamini iyileşmeyi sağlar.

İSKORÇİLA a. Balıkç. İri gözlü büyük bir cins balık ağı.

İSKORÇİNA a. (ital. *scorzonera*'dan; *scorzone*, [sokmasına karşı bu bitkinin kullanılması tavsiye edilen] kara yılan). Avrupa, Kuzey Afrika, Orta ve Batı Asya'da yetişen çokyıllık otsu bitki. (Bil. a. *Scorzonera hispanica;* bileşikgiller familyası.) ‖ *Sarı iskorçina*, tekesakalının *(Tragopogon porrifolius)* köküne verilen ad.

—ANSİKL. İskorçina yaklaşık olarak 30 cm yüksekliğinde, sarı çiçekli otsu bir bitkidir. Kökü kalın, silindirimsi ve siyah renklidir. Bu nedenle kara iskorçina da denir. Türkiye'de yabani olarak bulunmaz, nadiren sebze olarak yetiştirilir. Terletici, göğüs yumuşatıcı ve idrar söktürücü etkisi vardır. Osmanlı devrinde yılan sokmasına karşı kullanılırdı. Avrupa'da sebze olarak kullanılmaktadır.

İSKORPİT a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kıyılarıyla 1 000 m derinlikleri arasında yaşayan kemiklibalık. (Kısa uzaklıklarda göç eden, yavaş hareketli bu balık etçildir: ahtapot, karides, yengeç, denizanası vb. ile beslenir. Başında dikencikler, sırt yüzgeci dikenlerinin dibinde zehir keseleri bulunur; dikenleri batınca çok acı veren ve güç kapanan yaralara yol açar. Boğaz aralığının ön yanında iki delik vardır. Bil. a. *Scorpaena parcus;* iskorpitgiller familyası; boyu 30 cm'ye kadar.)

İSKORPİT HANİSİ a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin kıta sahanlığının kenarındaki sığ bölgede yaşayan kemiklibalık. (Karadeniz'de bulunmayan bu balığın boyu 2 m'yi bulabilir; eti lezzetlidir. Alt çenesi çıkıntı yapar; ağzı oldukça büyüktür. Yengeçler, ıstakozlar, yumuşakçalar, karidesler, sardalyalar ve küçük balıklarla beslenir. Bil. a. *Polyprion americanus;* hanigiller familyası.)

İSKORPİTGİLLER a. Zool. Sıcak ve ılık denizlerin en sığ kesimlerinden 1 000 m'ye kadar inen derinliklerinde yaşayan, başlarında çoğunlukla zehirli dikenler, siğiller ve deri parçaları bulunan kemiklibalık familyası. (Göç etmeyen, etçil balıklardır. Türkiye sularında yaşayan 6 türü vardır: iskorpit*; benekli iskorpit ya da kırmızı* iskorpit*; *Helicolenus* dactylopterus;* lipsoz*; *Scorpaena* maderensis; S.* loppei.* Bil a. *Scorpaenidae;* iskorpitimsiler takımı.)

İSKORPİTİMSİLER a. Zool. Başı sert kemiksi levhalarla korunan, göğüs yüzgeçleri çoğunlukla saplı kemiklibalıklar takımı. (İyi yüzemezler. Başlıca familyaları iskorpitgiller, *Synanceidae*, kırlangıçbalığıgiller, *Platycephalidae* ve dikenliökzbalığıgillerdir. Bil. a. *Scorpaeniformes.*)

İSLA CRİSTİNA, İspanya'da liman kenti, Andalucía'da (Huelva ili), Atlas okyanusu kıyısında, Guadiana ırmağının denize döküldüğü yerde; 14 500 nüf. Balıkçılık.

İSLA DE COZUMEL, Meksika'da ada, Yucatán'ın kuzey-doğu kıyısı açığında. Turizm merkezi.

İSLAHİYE, Gaziantep ilinin Akdeniz bölgesi sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 72 235 nüf. (1990); 1 513 km^2; merkez bucağı dışında 1 bucak, 43 köy. Merkezi, Gaziantep'in 92 km B.'sında *İslahiye*, 34 607 nüf. (1990). Tahıl, pamuk, baklagiller, sebze, zeytin üretimi. Ormancılık.

İslahiye, XIX. yy.'da bu yöredeki konar göçerlerin yerleştirilmesiyle ilgili uygulamaları yürüten Fırka-i İslahiye tarafından ilçe merkezi olarak kurulmuş ve adını ondan almıştır.

—Arkeol. Yontmataş döneminden başlayarak sürekli yerleşim alanı olan ilçe sınırları içinde kazı yapılmış çok sayıda höyük ve kalıntı (Gedikli* höyük, Kırışkal* höyüğü, Sakçagöze*, Tilmen* höyük, Yesemek*, Zincirli*) vardır. İlçedeki bayındırlık çalışmaları sırasında antik yerleşmenin yapı kalıntıları ve akropolis surlarının bir bölümü ortaya çıktı.

İSLAM a. (ar. *islam*). **1.** Hz. Muhammet tarafından ortaya konulan ve yayılan din; müslümanlık: *İslamı kabul etmek.* **—2.** İslam dininden olan kimse; müslüman: *İslam olmak.* **—3.** *İslama gelmek*, islam dinini kabul etmek. ‖ *İslam alemi*, islam dinini kabul eden ülkelerin tümü.

◆ Tamlayan olarak islam'a ilişkin, islam ile ilgili.

—Din. *İslam öncesi* → CAHİLİYE DEVRİ. ‖ *İslam tarikatları* → TARİKAT.

—İsl. huk. *İslam hukuku*, islam dini kurallarına göre düzenlenen ve kaynağı Kuran hükümleriyle, sünnete ve öteki kaynaklara (icma ve kıyas) dayanan hukuk. (→ FIKIH.)

—ANSİKL. Din. Müslüman bilginleri islamı genellikle kaynağı tanrısal olan, doğruluğu her yönden kuşkuya yer kalmayacak biçimde saptanmış, Hz. Muhammet'in elçiliği ile insanlığa duyurulmuş ve uygulanmış hükümler (ahkâm) bütünü biçiminde tanımlar. Bu tanımdan, islam dininin iki temel kaynağa dayandığı anlaşılır: 1. Tanrı sözü (kelamullah) olan *Kuran* (kitap); 2. tüm yaşamı Allah'ın gözetiminde bulunan Hz. Muhammet'in söz, davranış ve onayları *(hadis).*

Dine "islam" adını veren Hz. Muhammet ya da müslümanlar değil, doğrudan Kuran'dır. Kuran'da bu sözcük, özellikle bu dinin adı anlamına 6 ayette geçer. Bunlardan üçünde "Allah katında din, islamdır" (III, 19), "Bugün dininizi olgunlaştırdım, size olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak islamı seçtim" (V, 3), "Kim islamdan başka din seçerse onun bu dini kabul edilmeyecektir" (III, 85) denilerek islamın son tanrısal din olduğu, öteki dinlerde zamanla ortaya çıkan boşlukları tamamladığı ve izlenmesi gereken tek din olduğu vurgulanır.

Araştırmacılar, son tanrısal dine "islam" adının verilmesini, bu sözcüğün sözkonusu dinin temel nitelikleri olan şu üç anlamı birden içermesine bağlarlar: 1. "islam" sözcüğünün bir anlamı, *teslim olmak*'tır. Böylece bu dini benimseyen, Allah'a, O'nun hükümlerine boyun eğmiş; varlığını, birliğini, kitabını ve peygamberini tanıyarak hak dinini benimsemiş olur; 2. islam, *kurtuluş* ve *esenlik* anlamına gelen *selam* sözcüğü ile aynı köktendir. Buna göre, bu dini benimseyen inkârcılık ve şirk gibi her türlü yanlış inanışlardan ve kötülüklerden sıyrılarak esenlik ve mutluluğa ulaşmış olur; 3. islam, *karşılıklı uyuşmak, anlaşmak, dostça ilişkiler kurmak* anlamına gelen *müsaleme* sözcüğü ile de kök ve anlam birliği taşır. İslamın bu anlamı, özellikle Furkan suresi'nin 63. ayetinde vurgulanır. Goldziher, Ahmet Emin gibi ünlü islam araştırmacılarına göre putperest Araplar'ın kaba tutumları ve sataşmaları karşısında müslümanların barışçıl bir yol izlediklerini dile getiren bu ayet, Hz. Muhammet'in peygamberliğinden önceki döneme *cahiliye*, sonraki döneme *islam dönemi* denilmesinin nedenini en çarpıcı bir biçimde ortaya koyar.

İslamın kaynağı, tanrısaldır. Kuran, bütünüyle vahiy ürünüdür. içinde hiçbir insan sözü yoktur. Hz. Muhammet'in sünnetinin islama kaynak olması, Kuran ile uyuşması ve tanrısal gerçekleri yine Tanrı'nın bildirdiği biçimde dile getirmesindendir. İslam, Allah tarafından ortaya konulmuştur (vazı-ı ilahi). Kuran, Hz. Muhammet'in yalnızca bir elçi (resul), duyurucu (mübelliğ), müjdeleyici ve uyarıcı (beşir ve nezir) olduğunu sık sık hatırlatır. Bu nedenle müslümanlar, bazı Batı kaynaklarının islamı *muhammedilik* (mohammedanism) biçiminde adlandırmalarını yanlış bulurlar.

Bir *tevhit dini* oluşu, islam dininin en belirgin özelliğidir. Kuran, *Allah'ın birliği* ilkesini her şeyin üstünde tutar. İslam inancına göre tevhit, Âdem'den Hz. Muhammet'e kadar gelmiş geçmiş bütün peygamberlerin dinlerinin değişmez ilkesi olmuştur; işte bu nedenle aslında onlar da islamdır. Bu yüzden Hz. Muhammet, yeni bir din getirmediğini, ancak daha önceki peygamberlerin, ümmetleri tarafından bozulan, saptırılan dinlerini düzeltmekle görevlendirildiğini içtenlikle belirtir. İslam dininde inanmanın en özgün anlatımı olan ve Kuran'da da yer alan (XXXVII, 35; XLVII, 19) "La ilahe ilallah" sözü, bütün hak dinlerin ortak onayıdır. Kuran, özellikle hıristiyanları bu ilkede birleşmeye çağırır: "(Ey Muhammet) Allah'tan başkasına kulluk etmeyeceğiz, Allah'ı bırakarak kimimiz kimimizi tanrı edinmeyecek. Eğer onlar bu çağrıya ilgi göstermezlerse, o zaman 'şahit olun, biz müslümanız' deyiniz" (III, 64).

Islamın ikinci inanç ilkesi, Hz. Muhammet'i Kuran'ın bildirdiği biçimde peygamber tanımaktır. O, Allah'ın kulu ve elçisidir. Bu nedenle islamın "kelime-i tevhit"inin ikinci bölümünde "Muhammedün resulullah" sözü yer alır; bu söz Kuran'da da geçer (XLVIII, 29). İslam dininde Hz. Muhammet'in peygamberliğini tanımamak doğru olmadığı gibi, hangi niyetle olursa olsun, onun hakkında Kuran'da bildirildiğinden öte gitmek de büyük yanılgı olarak kabul edilir. Kuran'ın bu konuyla ilgili ayetinde "Muhammet, ancak bir elçidir; ondan önce de elçiler gelip geçmiştir. Şimdi o ölse ya da öldürülse geri mi (eski dininize) döneceksiniz?" (III, 144) denir.

İslam dini, kendisinden önceki bütün ilahi dinleri, bunların peygamberlerini ve kitaplarını tanımakla kalmaz, bunu müslüman olmanın koşullarından sayar. İslam inancına göre, Kuran'da adları verilen ve verilmeyen pek çok peygamber gelip geçmiş, ancak bugün elde bulunan Kuran dışındaki kutsal kitaplara insan eli karıştığından bunlar büyük ölçüde değişikliğe (muharref) uğramıştır.

İslam inancına göre, evrende gözle görülenlerin yanında görülmeyen başka varlıklar da bulunur. Melek ve cin denilen bu varlıkların niteliklerini kavramak, insan akıl ve bilgisinin sınırlarını aşarsa da, Kuran' da bildirildiği için bunlara inanmak gerekir.

Kuran'a göre Allah'ın bir "halk âlemi" bir de "emr âlemi" vardır (VII, 54). Bunlardan ikincisi, akıl ve duyularüstü âlemdir. Ehl-i sünnet mezhebine göre *kader**'e inanmak da islam dininin bir inanç ilkesidir; Allah'ın gücü ve iradesi sonsuzdur, bütün evreni ve evrende olanları iradesi ile kuşatmıştır. Kuran şöyle der: "Sizi de sizin yaptıklarınızı da Allah yaratır" (XXXVII, 96). Ancak mutezile mezhebi, insanın sorumluluğuna konu olan kötü fiillerin gerçekleşmesinde Allah'ın iradesinin etkisi olmadığı görüşünü savunur.

İslam dininde ibadetler, kategorik olarak *islamın şartları* adı altında beş türde toplanır. Bunlardan *kelime-i şahadet*, Allah'ın varlık ve birliğini, Hz. Muhammet' in peygamberliğini tanımayı kapsar. *Namaz*, islam dininde imandan sonra ikinci dinsel yükümlülüktür ve bu yükümlülükle her müslüman, günde en az beş kez Tanrı huzuruna çıkarak iman bilincini yeniler. *Oruç*, insana Allah'ın nimetlerinin önemini anlama bilinci verir; Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla en zorunlu gereksinimlerden gönüllü olarak uzak

ÇAĞDAŞ İSLAM DÜNYADA MÜSLÜMANLAR

durma, insanın açlığı bizzat benliğinde yaşayarak yoksulların sıkıntılarına ortak olma iradesini pekiştirir. *Zekât,* islam dininden başka hiçbir dinde olmayan ve iyi işlediği dönemlerde güçlü bir toplumsal dayanışma, refahı yaygınlaştırma olanağı getirmiş bulunan ekonomik-dinsel bir kurumdur. *Hac,* olanakları elverişli her müslümanı ömründe en az bir defa islamın kutsal yerlerini ziyarete, islamın ilk döneminin anılarını yaşamaya, tüm dünya müslümanlarıyla tanışmaya yönelten bir görevdir. Bu *farz ibadetler*'in yanı sıra, bir de vacip olan *kurban* ibadeti vardır. Bu ibadet de zekât ile aynı amacı güder. İslam dininin ibadetler konusunda ağırlık verdiği en önemli nokta, ibadetlerin ahlaksal içeriğidir. Bu içerik, Allah'ın hoşnutluğunu amaçlama ve kulların iyiliklerini isteme konularında toplanır. Gösteriş için yapılan ya da çıkar amacı güden hiçbir ibadet geçerli değildir. Ayrıca, kişinin erdemlerini geliştirmeyen ibadetlerde de hayır yoktur. Kuran'da şöyle denilir: "Namazı kıl; çünkü namaz kötü ve çirkin davranışlardan alıkor" (XXIX, 45). Kuran'daki konuların en ağırlıklı olanı ahlaktır. Hz. Muhammet de "İslam, ahlak güzelliğidir" der; müslümanı, "öteki müslümanların dilinden ve elinden zarar görmediği kişi" diye tanımlar. —Tar. • *İslamın doğuşu ve gelişimi.* "Yaradan Rabbinin adıyla oku" (Alak I-5) buyruğuyla başlayan ilk vahiy, Hz. Muhammet'e, 40. yaşını doldurduktan altı ay sonra 610 ramazan ayının 27. gününe rastlayan gecede, her yıl 6 ay boyunca gidip itikâfa çekildiği Hira dağındaki mağarada geldi. Hz. Peygamber'e ilk buyruğun inişiyle dinin insanlara duyurulmasına ilişkin verilen buyruk arasında geçen süreye islam tarihçileri *fetret* derler. Bunun genellikle 3 yıl sürdüğü kabul edilir. Bu dönemde Peygamber'e inanan sadece 4 kişiydi: eşi Hz. Hatice, azatlı kölesi Zeyd bin Haris, amcaoğlu Ali ve en yakın arkadaşı Ebubekir. "Rabbi'nin nimetine gelince, onu başkalarına durma anlat" (Duha XCIII, 11) buyruğunu alınca, artık islam yalnız yakın çevrelere duyurulan bir öğreti olmaktan çıkarak, tüm insanlığa duyurulması gereken bir din durumuna geldi. Bunu "Önce en yakın hısımlarını uyar" (Şuara) ayeti izledi. Ancak, Peygamber'in ailesi bu çağrıyı reddetti. Bunun üzerine Safa tepesine çıkan Peygamber, Tanrı buyruğunu tüm Mekkeliler'e duyurdu. Bu girişim sonunda 6 kişi daha islama geldi: Ebuzer Gıfari, Saad bin Ebu Vakkas, Zübeyir bin el-Avvam, Abdurrahman bin Avf, Talha bin Ubeydullah ve Osman. Öte yandan, mekkeli yöneticilerse, bu yeni akımı önlemek için içini zulmü bile içeren çeşitli önlemler almaya başladılar. Buna karşın islam, hızla yayıldı: Bilali Habeşi, Amir bin Fuhey, Emmül Ubeys vb. Yeni dinin 4. yılında Peygamber'in amcası Hamza ve Ömer'in islamı kabul edişleri bir dönüm noktası oldu. İslamın 5. yılında müslümanlara karşı Mekke'de baskının artması üzerine Peygamber'in izniyle bir grup müslüman Habeşistan'a göçtü. Öte yandan, Mekke'de kalan müslümanları Kureyşliler, her türlü toplumsal haklarından yoksun bıraktılar. Peygamber bunun üzerine yakın dostlarının bulunduğu Taif'e gittiyse de, orada umduğunu bulamadığı gibi, üstelik kentten de kovuldu. Ancak, Peygamber bu başarısızlıklarına karşın, islamlığı yayma çabasından hiçbir zaman vazgeçmedi. Sonuçta islamlığın Medine'de bir yılda geniş ölçüde yaygınlaşması üzerine Mekke'deki müslümanlar Peygamber'in önderliğinde Medine'ye göçtüler (622). Böylece Medine dönemi denen bu süreçte Peygamber, islamlığı yaymaya çalışan bir din kurucusu olarak değil de, çevresindeki kabileler, kentler ve devletçiklerle antlaşmalar yapan, savaş açan, barış imzalayan bir devlet başkanı kimliğine büründü. İslamlığı yayma göreviniyse sahabe (Peygamber'in yakın arkadaşları) üstlendi. Bu arada, mekkeli müşrikler (islama karşı çıkanlar) Peygamber'i ve önderliğinde yayılan dini ortadan kaldırmak için Bedir (624), Uhud (625), Hendek (627) seferlerini düzenledilerse de başarısızlığa uğradılar. Özellikle Hendek savaşı'ndan sonra islamlık arap kabileleri arasında hızla yayıldı. Hicret'in 8. yılında (630) Mekke'nin alınması ve Kâbe'deki putların Peygamber tarafından kırılması sonucu tüm Yemen islamlığı benimsedi. Hicret'in 9. yılında (631) Güney Irak'ta Semave bölgesinden Aden körfezine kadar tüm Arabistan yarımadası islamlığı resmen kabul etti. Peygamber, bu tek tanrılı son dini yarımadada egemen duruma getirirken; Bizans, Habeş ve İran hükümdarlarına ulaklar aracılığıyla gönderdiği mektuplarla islama çağırdı. Ancak, hepsinden de red yanıtı aldı. Hz. Muhammet'in Hicret'in 10. yılında Medine'de ölmesi üzerine (632) kan ya da evlilik yoluyla akraba ve hısımı durumundaki dört sahabesi onun ardından islam topluluğunun önderi oldular. Bunlar *halife* unvanıyla anıldılar.

• *Dört halife dönemi* (632-661). Hz. Muhammet'in eşlerinden Ayşe'nin babası, ayrıca en eski ve güvenilir dostu olan ilk halife Ebubekir, bedevi kabileler Peygamber'e verdikleri bağlılık sözünden döndüklerinde, Arabistan yarımadasının en uzak bölgelerinde bile Medine'nin egemenliğini yeniden sağladı. Peygamber'in öteki kayınpederi Ömer (634-644), çöl Araplan'nın savaşçı gücünü düzenli ordulara dönüştürerek Suriye, Filistin ve Mısır'ı Bizans'ın; İran ve Irak'ı Sasaniler'in elinden aldı. Ayrıca, "divan" sistemini oluşturarak sivil yönetimin fethedilen bölgelere götürülmesini sağladı ve arap savaşçılarını düzenli maaşa bağlayıp askerleştirdi. Ömer'in öldürülmesi üzerine (644) müslüman önde gelenlerinden oluşan bir kurul tarafından üçüncü halife olarak seçilen Peygamber'in damadı Osman, karşıtlarının çıkardığı bir ayaklanma sonunda öldürüldü (656). Dört halifenin sonuncusu ve Peygamber'in amcaoğlu, süt kardeşi, damadı olarak üç yönden akrabası olan Ali, bazı çevrelerce Hz. Muhammet'in gerçek ardılı sayıldı. Ancak Ali, Suriye valisi Muaviye'nin yönetimindeki bölgeleri denetim altına almayı başaramadı. Irak Arapları'nı kendi çevresinde toplamak için başkentini Kûfe'ye taşıyan Ali, Yukarı Fırat'ta Muaviye'ye karşı yaptığı Sıffin savaşı'nda kesin sonuç elde edemedi. Ali öldürülünce (661), oğlu Hasan Irak'ta babasının yerini almaya çalıştıysa da, kısa sürede Muaviye tarafından etkisiz duruma getirildi ve tüm halifelik yetkilerini ona devretmek zorunda kaldı.

• *Emeviler dönemi* (661-750). Akrabası "Osman'ın öcü" sorununu dava konusu yaparak, Ali'den sonra İslam devletinin halifesi olan ve emevi hanedanını kuran Muaviye, Ali yanlısı düzensiz bedevi ayaklanmacıları ezmek için disiplinli, iyi eğitilmiş, güçlü bir ordu meydana getirdi. Hanedanın en büyük üç halifesi olan Muaviye (661-680), Abdülmelik (685-705) ve Hişam (724-743) devleti Şam'dan yöneterek Araplar'ın kurduğu imparatorluğu sağlam temeller üzerine oturttular. Fethettikleri Bizans ve İran'a ait yerlerin yönetimle ilgili yöntemlerini benimseyip bunları kendi düzenlerine yerleştirmek ve uygulamak için büyük çaba harcadılar. Arap orduları fetih hareketlerini hızlarını kesmeden sürdürdüler. Mısır'ın batısındaki tüm Kuzey Afrika ele geçirildi. İslam orduları Cebelitarık boğazından geçerek İspanya içlerine girdiler. Daha sonra Pireneler'i aşıp Fransa'ya akınlar düzenlediler. Bir başka islam ordusu Kafkaslar'ın ötesindeki Hazarlar'la temasa geldi. Doğu Anadolu'da Bizans sınırlarına akınlar yapıldı, İran'da yerli mirzaların ve onların türk müttefiklerinin şiddetli direnişlerine karşın, Harizm ve Maveraünnehir fethedildi. Bu arada, Araplar islam inancını Hint topraklarına da taşıyarak Mekran yoluyla Sind'e kadar uzandılar. Böylece fethedilen topraklarda Araplar'ın bol gelir sahibi bir sınıf oluşturmalarına ve Irak, Suriye, Filistin' de ekonomik etkinliği ele geçirmelerine olanak sağlandı. Tüm bu yönetsel ve ekonomik gelişimlere karşın, emevi halifeleri Irak'taki arap kabilelerinin ve Ali soyundan gelen şii imamlarının sert muhalefetiyle karşılaştılar. Ayrıca, fethedilen yerlerde arap olmayan halk (mevali) kitleleri, ikinci sınıf vatandaş işlemi gördükleri gerekçesiyle kaynaşmaya başladılar. Sonunda Emeviler, Ebu Müslim'in Horasan'da başlattığı ayaklanmayla devrildi (750).Emevi hanedanından olan kişilere yapılan kıyımdan ailenin sadece birkaç üyesi kurtulabildi. Bunlardan Hişam'ın torunu Abdurrahman, kaçtığı Kuzey Afrika'dan İspanya'ya geçerek orada Emeviler'in yeni bir kolunu kurdu (756).

• *Abbasiler dönemi* (750-1517). Mekke'nin Haşimi kabilesinden olan ve Hz. Muhammet'in amcası el-Abbas'ın soyundan gelen Abbasiler, Ali yanlısı alevilerin sürekli çıkardıkları ayaklanmalarla uğraştılar. Alevilerle şiilere göre, Peygamber'in de belirtmiş olduğu gibi halifelik kendilerine verilmeliydi. Abbasiler kendilerini savunmak için halifeliğe her geçişte tazim ve ululuk anlamı taşıyan lakaplar (elkab) kullanma yolunu seçtiler. Böylece lakaplar sayesinde Allah'a dayandıklarını ve abbasi yönetiminin ilahi destek altında olduğunu ilan ve iddia ettiler. Bu eğilim, Abbasiler'i sünniliğin koruyucusu durumuna getirdi. Ayrıca, halifelik merkezini Şam'dan Bağdat'a taşımakla da doğuya yönelimi simgelediler. Emeviler döneminde en geniş sınırlarına ulaşan İslam İmparatorluğu, ilk Abbasiler'in yönetiminde de durumunu korudu. Memun (813-817) ile Mutasım (833-842) dönemlerinde Anadolu'da Bizanslılar'a karşı başarılı seferler yapıldı. Ancak, X. ve XI. yy.'larda bu kez Abbasiler Bizans'ın güçlü Makedonya imparatorları karşısında halifeliklerini savunmak zorunda kaldılar. Öte yandan Emeviler'in bir kolu İspanya'da bağımsız olarak hüküm sürerken, Kuzey Afrika da gerçek anlamda bir denetimden çok uzaktı. Bu arada, Tolunoğulları Mısır'da bağımsız bir yönetim kurdular. Maveraünnehir ve Horasan'da Tahiriler'i, Bağdat'taki merkezi yönetime bağlı gibi gözükerek gerçekte başına buyruk davranan iranlı yerel hanedanlardan Samaniler ile Saffariler izledi. X. yy.'da şiilik islam dünyasının büyük bölümüne egemen olunca, Abbasiler'in gerçek yönetimi ancak Irak'la sınırlı kaldı. Önce Kuzey Afrika'yı, sonra da Mısır ve Suriye'yi ele geçiren Fatımiler, Kahire'de fatımi halifeliğini kurdular. Irak ve İran'da güçlenen Deylemli Büveyhiler, Bağdat'a girip halifeyi sadece dinsel başkan durumunda bir kuklaya indirgediler ve yönetime elkoydular (945). Selçuklular'ın Bağdat'ı almaları abbasi halifelerini şiiliğin baskısından kurtardı (1055). Ancak sünniliğin koruyucusu durumundaki Selçuklular, halifelerin siyasal güçlerinin yeniden canlanmasına izin vermediler. Büyük Selçuklular'ın gerileme ve parçalanma döneminde Abbasiler Muktefi (1136-1160) ile Nasır (1180 -1225) gibi yetenekli halifeler sayesinde yeniden toparlandılar; ama Hulagu'nun Bağdat'ta son halife Mustasım'ı öldürtmesi ve moğol istilası üzerine, Bağdat'taki abbasi halifeliği sona erdi (1258). Mısır memluklu sultanı Baybars, son halifenin kıyımdan kurtulan amcası Mustansır'ı Kahire'ye çağırarak halifelik makamına oturttu (1261). Bir mısır ordusunun başında Bağdat'ı geri almayı deneyen halife, bu başarısız girişimi sırasında ölünce (1261), oğlu Hâkim (1261-1302) babasının yerine geçti. Halifeliğin Kahire'de yeniden kurulması, memluk yönetiminin yasallaşmasına yardımcı olduğu gibi, Haçlılar ve Moğollar'a karşı girişilen savaşlarda da manevi bir silah olarak kullanıldı. Ancak, Memluklar devletinde halifeler hiçbir siyasal güce sahip olmadıkları için onların sultanlarla yönetimi paylaşmaları düşüncesi bile sözkonusu değildi. Mısır fatihi Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a getirilen son abbasi halifesi Mütevekkil III (1517), ölüm yatağında halifeliği osmanlı padişahlarına devretti.

• *Osmanlılar dönemi*. Halifeliğin türk padişahlarına geçmesinden sonra Osmanlı devleti islam dünyasının önderi oldu. Daha önce Bizans İmparatorluğu'nu ortadan kaldırarak İstanbul'u islamlık merkezlerinden biri konumuna getiren Osmanlılar, ardından islamlığı Balkanlar'a ve Macaristan topraklarına yaydılar. Bu etkinlikler sonunda Boşnaklar ve Arnavutlar'ın büyük bölümü müslümanlaştı. Doğuda Azerbaycan ve Kafkasya'nın ele geçirilmesi üzerine buraların yerli halkları olan Çerkezler, Abazalar, Çeçenler, Dağıstanlılar vb. islamlığı benimsediler. Hint okyanusu'nda türk deniz kuvvetleri, arap üslerinden Portekizliler'e karşı seferler düzenleyip zaferler kazandılar. Böylece G.-D. Asya adalarında, özellikle Endonezya'da müslümanlık büyük bir hızla yayıldı.Ayrıca, Çin'de ve Hindistan'da da sayıları milyonları bulan islam toplulukları oluştu. Öte yandan, islamlık zenci Afrika'da da müslüman tüccarlar ve Habeşistan'ı vilayet olarak topraklarına katan Türkler aracılığıyla doğal bir biçimde kendiliğinden yayıldı.Ancak, İkinci Viyana bozgunundan (1683) sonra Avrupa'da Osmanlılar'la birlikte islamlık da geriledi. Balkan savaşı sonunda (1912 -1913) Osmanlı devletinin Avrupa'daki toprakları Doğu Trakya ile sınırlı kaldı. Cumhuriyet'ten sonra (1924) halife Abdülmecit görevden alınarak halifelik ortadan kaldırıldı.

• *Yeryüzünde islamlık*. Dünya nüfusunun beşte birini oluşturan müslümanlar ırk yönünden türk kitlesi (Türkiye, Kıbrıs, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Kazakistan, Azerbaycan, Suriye, Irak, İran, Afganistan, Balkanlar ve Çin): yaklaşık 150 milyon kişi; İran kitlesi (İran, Irak, Tacikistan, Afganistan ve Hindistan): yaklaşık 50 milyon kişi; hintli kitlesi (Pakistan, Bangladeş, Hindistan, Çinhindi ve G.-D. Asya adaları): yaklaşık 300 milyon kişi; çinli kitlesi (Çin, Tibet, Moğolistan, Mançurya, Filipinler): yaklaşık 90 milyon kişi; Asya'da yerleşik Araplar: yaklaşık 25 milyon kişi; afrikalı Araplar ve araplaşmış Afrikalılar: yaklaşık 90 milyon kişi; Berberiler ve Zenciler: yaklaşık 70 milyon kişi; Afrika'da yerleşik asyalı müslümanlar: yaklaşık 2 milyon kişi; Avrupa'da Boşnaklar, Arnavutlar, Türkler ve Pomaklar gibi topluluklardan oluşurlar. Kafkas boylarından müslüman olanlar da, Rusya'ya ve Kafkas cumhuriyetlerine bağlı özerk bölgelerde yaşarlar. Evrensel bir din olarak islamlık, çeşitli mezhep ve kollara bölünmüş durumdadır. Dünyadaki, 1990 yılı rakamlarıyla 1 milyarı aşkın müslüman nüfusun üçte ikisinden çoğu sünnidir. Dört sünni mezhebin % 52'si hanefi, % 28'i şafii, % 18'i maliki, % 2'si hanbelidir. Hanefilik genel olarak Türkler'in ve türk egemenliğinde yaşamış ülkelerdeki islam topluluklarının mezhebidir. Hanefiler, Türkiye, Balkanlar, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Afganistan, Hindistan, Pakistan, Çin, Çin Türkistanı, Ürdün, Eritrea ve Etyopya'da çoğunluğu oluşturur, buna karşılık İran, Irak, Suriye, Filistin, Mısır, Libya, Tunus ve Cezayir'de azınlıkta kalırlar. Doğu arap ülkelerinde (Suriye, Irak, Filistin, Mısır, Libya, Arabistan yarımadasının bir bölümü ve Sudan) şafilik; batı arap ülkelerinde (Kuzey Afrika) malikilik egemen durumdadır. Sünniliğin en tutucu kolu olan hanbeliliğin bir türevi olan vahhabilik, Suudi Arabistan'ın tüm nüfusunu kapsar. Ayrıca, Pakistan, Suriye, Umman ve Ürdün'de de hanbeliler küçük topluluklar halinde bulunurlar. Bu dört sünni mezhep dışında islam nüfusunun büyük çoğunluğu, şiidir. En önemli şii kolu İran'da egemen olan caferiliktir. Caferiler, küçük azınlık grupları olarak Hindistan, Pakistan, Afganistan, Türkiye, Lübnan, Suriye ve Bahreyn'de; büyük topluluklar halinde de ise Irak'ta ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yaşarlar. Yemen'in yarısına egemen olan zeydiler, şiilerin ılımlı kanadını oluşturur. Bu mezhebin aşırı kanadını meydana getiren ismaililer (dünyada toplam 10 milyona yakın) küçük gruplar halinde İran, Pakistan, Hindistan, Sri Lanka, Suriye, Tanzaniya, Kenya, Madagaskar ve Yemen gibi ülkelerde bulunurlar. İsmaililer Ağa Han'ı imam olarak kabul ederler. Müslümanların "Alevi" adıyla anılan diğer bir aşırı kanadından olanlar Suriye, Lübnan ve Türkiye'de yaşarlar. Öte yandan, sünniler ve şiiler dışında en önemli mezhep olan ve sayıları 1 milyonu aşan hariciler, özellikle Umman'da, küçük topluluklar halinde de Cezayir, Tunus ve Zanzibar'da bulunurlar. Bir bakıma islamlıktan ayrı bir din şeklinde gelişimini sürdürmüş olan öteki mezhep mensuplarından ahmediler (kadıyaniler) 250 000 kişilik bir topluluk halinde Pakistan'da; 500 000'i aşkın dürzi dağınık halde, Suriye, Lübnan ve İsrail'de; yaklaşık 2 milyon bahai, İran ve Amerika Birleşik Devletleri'nde; 10 000 kadar yezidi de Suriye ve Irak'ta yaşarlar. Ayrıca, Türkiye'de (yalnızca İstanbul ve İzmir) *dönme* adıyla bilinen, yaklaşık 50 000 kadar sabatai de vardır.

• *Devletlerin islam nüfus yüzdeleri*. Amerika Birleşik Devletleri (% 1,4), Afganistan (% 99), Almanya (% 6), Latin Amerika (% 0,6), Arnavutluk (% 70), Azerbaycan (% 85), Bahreyn (% 95), Bangladeş (% 85), Burma (% 3), Burundi (% 1,5), Burkina Faso (% 30), Büyük Britanya (% 0,6), Benin (% 13), Bosna Hersek (% 40), Cezayir (% 95), Çad (% 53), Çin (% 1,4), Endonezya (% 90), Ermenistan (% 3), Etyopya (% 40), Fas (% 99), Fildişi Kıyısı (% 23), Filipinler (% 5), Fransa (% 5), Gambiya (% 85), Gana (% 12), Gine (% 75), Güney Afrika (% 1,5), Gürcistan (% 10), Hindistan (% 12), Irak (% 96), İran (% 98), İsrail (% 14), Kamerun (% 14), Kanada (% 0,6), Kazakistan (% 43), Kenya (% 6), Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (% 100), Kırgızistan (% 77), Kuveyt (% 95), Liberya (% 26), Libya (% 99), Lübnan (% 54), Madagaskar (% 5), Malavi (% 12), Maldiv (% 100), Malezya (% 52), Mali (% 70), Mısır (% 90), Moritanya (% 100), Nijer (% 85), Nijerya (% 36), Orta Afrika Cumhuriyeti (% 6,5), Özbekistan (% 90), Pakistan (% 95), Senegal (% 84), Sierra Leone (% 50), Singapur (% 14), Sri Lanka (% 9), Sudan (% 75), Suriye (% 87), Somali (% 100), Suudi Arabistan (% 100), Rusya Federasyonu (% 10), Tanzaniya (% 33), Tayland (% 2), Togo (% 10), Tunus (% 92), Türkiye (% 99),

Türkmenistan (% 88), Uganda (% 5), Ukrayna (% 7), Umman (% 100), Ürdün (% 94), Yemen (% 100), Yunanistan (% 0,27), Zaire (% 1,25) ve geriye kalan ülkelerde dağınık olarak yaşayan müslümanlar.

Ancak, islamlık bütün dünyada, özellikle de Amerika Birleşik Devletleri, zenci Afrika, Almanya ve Büyük Britanya'da sürekli yayıldığından, 2020 yılında islam nüfusun 2 milyara ulaşarak dünya nüfusunun % 23'ünü oluşturur hale gelmesi beklenmektedir.

FELSEFE

İslamın felsefeyle ilk karşılaşmasının, Emeviler çağına rastladığı söylenebilir. Bu karşılaşma, hıristiyan tanrıbilimcilerle yapılan tartışmalar sayesinde ve onların platonculuk ve yeniplatonculuk damgası taşıyan öğretileri ve Aristoteles mantığının etkisi altındaki kanıtlama yöntemleri aracılığıyla oldu (nitekim Aristoteles'e "mantığın üstadı" [sahib ül-mantık]) diyorlardı.

VIII. yüzyıl'ın sonuna doğru, yunan yapıtları, ilkin süryanice çevirilerinden, sonra da asıllarından arapçaya çevrildi. Gerçekten de, islamiyetten önce Bizans ortodoksluğunun ülkeden kovduğu Edessa okulu nesturileri, Huzistan'da Cündişapur'a sığınmışlardı. Atina okulunun Iustinianos tarafından kapatılmasından (529) sonra, burada ders veren filozoflar, Hüsrev Anuşirvân tarafından Cündişapur'a kabul edildiler. Süryaniceye çeviriler işte bu merkezde yapıldı. Abbasi halifeleri zamanında da Bağdat bu kentin yerini aldı. 830'da halife el-Memun, bu kentte Bilgelik Evi'ni *(Beytülhikme)* kurdu ve bütün ülkelerin bilginlerini (yunanlı, iranlı, hintli, hıristiyan, yahudi) burada topladı. Çeviri işi devam etti ve giderek yunanca özgün metinlerden yapılmaya başlandı. Felsefeye duyulan ilgi, bağnaz din bilginlerinin (özellikle hanbelilerin) karşı çıkmasına rağmen, yunan bilimlerinin, gökbilim ve tıbbın yardımıyla gelişti. Oysa, bu bilimler, Araplar'ın büyük üstad olarak benimsedikleri Galenos'un yapıtlarında da görülebileceği gibi fizik, metafizik ve mantık sorunlarından ayrılmaz durumdaydı. IX. yy.'dan itibaren, çeviriler daha çok yunanca ve süryanice bilen hıristiyanlarca yapılmaya başlandı. Bunların çoğu da nesturiydi. En ünlü çevirmenler, IX. yy.'da, hekim Yahya ibn Maseveyh; Yahya bin Birik, Musa bin Şakir'in matematikçi üç oğlu; Sabit bin Kurra, Bağdat'ta bir çevirmenler okulunu yöneten gökbilimci Harranlı Sabii, Hüneyn* bin İshak, oğlu İshak ve yeğeni Hübeyş; X. yy.'da, Kusta bin Luka el-Baalbekki, Yahya bin Adi (ikisi de filozoftu) ve mantıkçı Matta bin Yunus'tu. Hepsi de çevirmen olmalarının yanı sıra, özgün birer bilgin ya da düşünürdüler. IX. yüzyılda, ilk büyük müslüman filozof olan el-Kindi, hem mutezile akımına bağlı bir tanrıbilimci, hem bir çevirmen, hem de gökbilim, aritmetik ve tıbba ilgi duyan bir bilgin ve Aristoteles'in etkisinde kalmış bir filozoftu. Yazdığı *Mektuplar*'da, ilk felsefe üzerine kısa bir inceleme ve tüm arap felsefe terimlerinin tanımları da yer alır.

Farabi (870-950), Aristoteles'ten sonra ikinci hoca *(el muallim üs-sânî)* adıyla anılır. Gerçekten de, Farabi, yalnızca İbni Sina'yı ve birçok doğu düşünürünü (bu arada Miskaveyh* ve İhvanüssefa'yı) değil, batı *felasife*'sini (İbni Bacce, İbni Rüşt) de etkiledi. Mantık yorumlaması, tüm arap mantığına kaynaklık etti ve siyaset konusundaki düşünceleri, büyük bir etki yaptı. Farabi, yeniplatoncudur; Plotinos'a ve özellikle Aristoteles'in yunanlı yorumcularına dayanır. Bu yorumcuların (Simplikios gibi) birçoğu ise platoncu ve hatta stoacı düşüncelerin, aristotelesçi görüşlerle yanyana getirildiği bir bağdaştırmacılık ortaya koyarlar. Farabi, bir nesturi hıristiyan olan Yuhanna bin Haylan'ın öğrencisiydi. Yanlış olarak Stageiroslu'ya (Aristoteles) atfedilen ve aslında *Enneades*'den alınma metinler derlemesinden başka bir şey olmayan *Kitâb ül-esolocya*'ya dayanarak, iki "bilge"nin, yani Platon ile Aristoteles'in görüş birliği içinde olduğunu kanıtlamayı amaçlayan bir kitap yazdı. Farabi'nin bu inancı bir *philosophia perennis* (ebedi felsefe) anlayışını güçlendirdi. Farabi'nin büyük yapıtları, önce Aristoteles'in yorumları, sonra mantık ve fizik kitapları ve nihayet metafizik ve siyaset incelemeleridir (bu son iki dal Farabi'de birbirinden ayrılmaz). Gerçekten de gerek *Fî mebâdîi ârâ'i ehl il-medînet il-fâzıla*'da, gerekse *Kitâb üs-siyâset il-medeniyye*'de, hem *Devlet*'ten hem de *Nikomakhos ahlakı*'ndan (Ethika Nikomakheia) esinlenerek, mutluluğun, kozmik düzenin yansısından başka şey olmayan siyasal düzene bağlı olduğunu gösterir.

Bu sistem, *Şifâ*' adlı yapıtı eksiksiz bir felsefe incelemesi olan İbni* Sina'nın felsefesinde yeniden ele alınıp geliştirilmiştir. İbni Sina *Kitâb ül-kanun fi't-tıbb* (Tıp kanunu) adlı yapıtıyla olduğu gibi gizemci bir düşünceye kapı açması ve "felsefi romanları" ile de ünlüdür. Ama bu, onu doğa bilimleriyle de ilgilenmekten alıkoymaz. Ancak, İbni Sina'da, sistematik düşünce, deneyci görüşten daha ağır basar.

İbni Sina, bu açıdan, çağdaşı el-Biruni'den (937-1050'den sonra) farklıdır. El-Biruni, her düşünmenin gözleme dayanması gerektiğini, doğruyu en iyi veren dilin matematik dili olduğunu ileri sürer, gizemci idealist bir felsefesi olduğunu söyleyerek Platon'u eleştirir ve Aristoteles'ten ihtiyatla yararlanır.

İbni Sina, bir eşari olan Fahrettin Râzî nin (1149-1209) de esin kaynağıdır. Cüveyni ve Gazali'nin izleyicisi olan Fahrettin Râzî, bir Kuran tefsircisi ve filozof, islam dünyasında gerçek bir *philosophia ancilla theologiae*'nin (tanrıbilim hizmetinde felsefe) yaratıcısıdır. İbni Sina'nın bir diğer vefasız izleyicisi de Ebülberekât'tır.

Nihayet, Doğu'da birçok mutezile ya da eşari tanrıbilimcisinin, Tanrı, Tanrı'nın sıfatları, Tanrı'nın yaratıkları ve gelecekte olması muhtemel şeyler konusundaki bilgisine ilişkin felsefe sorunlarını ele aldıklarını belirtmek gerekir. Eşari Bakillani, Tanrı'nın sınırsız gücünün mutlak özgürlüğünü açıklamak için yaratılmış evrenin atomlardan kurulmuş olduğunu ve Tanrı'nın kesintili olan zamanın her anında, bu atomların düzenini altüst edebileceğini, evrenin düzenli gidişinin aslında Yaradan'ın aralıksız yeniden başlayan bir yaratışla sürdürmek lütfunda bulunduğu bir alışkanlığa (*âde*) dayandığını ileri sürdü. Bakillani'ye göre, yaratışın biricik etkin nedeni Tanrı'ydı ve yaratıkların dayandığı nedensellik bir vesile nedenden başka bir şey değildi.

Batı'da, dört filozof egemen durumdadır: İbni Bacce, İbni Tufeyl, İbni Rüşt ve İbni Seb'in. Üzerinde tartışılan en önemli sorun, aklın birliği sorunudur: insan aklı, arına arına sonunda, Etkin Akıl ile birleştiğinde kendi niteliğini korur mu, korumaz mı? Latinler'de, özellikle Thomas Aquinus ile Brabantlı Siger'i karşı karşıya getiren tartışmaların çıkış noktası İbni Rüşt'tür. İbni Bacce, insanın, aklıyla mutluluğa ulaşmak için, kokuşmuş kurumlardan nasıl uzak durması gerektiğini açıklar. Burada, Farabi'nin etkisi açıktır. Bir yapıtında, tek başına kalmış bir çocuğun, doğayı gözlemleyerek, aklın en yüce doğrularına nasıl ulaşabileceğini gösteren İbni Tufeyl de aynı sorunu ele alır. İbni Rüşt, bir salt aristotelesçi olduğunu ileri sürer. Aristoteles'in yapıtları üzerine birçok yorumu dışında, tanrıbilimci Gazali'nin "diyalektik" kanıtlarının geçersizliğini göstermeye çalışır. İbnirüştçülük, felsefe düzeyinde, aristotelesçiliğin bir sistemleştirilmesidir ve bu çaba, islam düşüncesine hemen hiçbir şey borçlu değildir.

Bu akımın dışında, İbni Haldun (1332-1406), tam anlamıyla özgün bir tarih felsefesi kurmuştur.

İSLAM BİLİMLERİ

İslam biliminin kaynakları çok çeşitlidir; Araplar Mısır'da, İskenderiye biliminden arta kalanları toparladılar, Suriye'deki okulları, Yahudiler'in ve nesturi hıristiyanların okullarını ve yunanlı bilginlerin bilgilerine sahip çıkan Ortadoğu hıristiyan manastırlarını denetim altına aldılar. IX. yy.'dan başlayarak, çeşitli kültürlerden ve değişik dinlerden bilginler arapçayı edebiyat ve bilim dili olarak kullandılar.

İslam ülkelerinde bilimin gelişmesini üç aşamada inceleyebiliriz:

—yunan kültür mirasının ve hint katkılarının özümlenmesi;

—yunan elyazmalarının ya da bunların süryanice ve ibranice çeviri ve şerhlerinin arapça çevirileri. Eukleides, Arkhimedes, Apollonios, Heron ve Diophantos'un yapıtları derinlemesine incelendi. Yunanlılar'ın bilgileri ve yöntemleri, sayısal hesap problemlerinin çözümüne uygulandı;

—bu akımın yoğunlaşması ve islam biliminin kuruluşu.

İslam uygarlığı, kuramsal düşünceyle, ticaretin, mimarlığın, gökbilimin, coğrafyanın, optiğin vb. yarattığı pratik sorunları çözme isteklerinin derin bir bireşimini gerçekleştirdi. İslam bilginleri çoğu kez uzmanlaşmadan habersizdi ve bilim dalları arasındaki ayrımı yok saydılar.

Bağdat matematik okulu, ticari aritmetik, geometrik şekillerin hesabı, yaklaştırımla hesap ve çizim, trigonometri ve cebirle ilgilendi; bu okulun, özerk bir bilim dalı haline getirdiği cebire katkısı büyüktür. Bağdat okulunun en büyük ilk bilgini el-Harezmi'dir (IX. yy. başı). Brahmagupta'nın metinlerinden esinlenen kitabı *De numero İndorum* (arapça orijinali olan *Kitâbu hisâb il-aded il-hindî* günümüze ulaşmamıştır) ondalık sistemin ilk açıklamasını içerir ve sıfırın tüm ayırtedici özelliklerini taşıyan küçük bir çemberden yararlanır. Bu temel yapı, doğrusal ve ikilenik denklemlerin pozitif köklerinin nasıl bulunacağını öğretir. Kitapta hiçbir simge kullanılmamıştır ve sayılar bile yazıyla gösterilmiştir. El-Harezmi'nin ilk tilmizi mısırlı Ebu Kâmil, onun orandışı sayılar konusundaki sessizliğini bozarak yeni doğmuş bu cebiri geliştirdi; orandışı sayıları, aritmetiğin başlı başına ele alınması gereken nesneleri olarak kabul etti.

X. ve XI. yy.'da yazılan arapça yapıtlarda, Diophantos'un *Arithmetika* adlı kitabının etkisiyle (Kusta bin Luka bu kitabı, *Kitâb fî hisâb it-telaki alâ cihet il cebri ve'l-mukabele* adıyla arapçaya çevirmişti) aritmetik ve cebir, birbirlerini zenginleştirdiler: örneğin, sayısal algoritmalar tek bilinmeyenli ifadelere aktarıldı, cebir yöntemleri sayılara uygulanarak ondalık kesirler kuramı yaratıldı. El-Kereci, bir inceleme kitabında cebirin hedefinin, bilinmeyen büyüklükleri bilinenlerle saptamak olduğunu ileri sürdü ve bu bilim dalı, kesin bir biçimde, bilinmeyenin aritmetiği olarak tanımlandı. Es-Semev'el, icat ettiği bir tablo sistemiyle polinomları katsayılarına göre gösterdi. Bu sistemle, kare köklerin kökünü almak da içinde olmak üzere, tüm cebirsel işlemleri gerçekleştirmek olanaklı hale geldi. El-Kereci okulunda, denklemlerin incelenmesi, ikinci dereceden denklemlerin çerçevesi dışına çıkamadı. Geometri ve cebirin buluştuğu kavşakta yer alan yöntemler sayesinde İbnülhaysem (Kahire, X. yy.), Hayyam ve et-Tusi (İran, XII. yy. sonu) kübik denklemlerin çözümlerini bulmayı başardılar. Hayyam kübik denklemleri sınıfladı ve iki koniğin arakesitini kullanarak her tür için, köklerin (pozitif) bir çizimini gösterdi. Et-Tusi oldukça sistemli bir biçimde, pozitif köklerin var olma koşullarını tartıştı ve bu çalışmaları onu, eğrilerin özelliklerini incelemeye yöneltti. Ayrıca, daha önce bulunmuş kuramsal ve teknik yolların tümünden yarar-

lanarak bir sayısal çözüm yöntemi ortaya koydu. El-Kaşi (Semerkand, XV. yy.) bu yöntemlerin büyük bir çoğunluğunu, çeşitli alanlarda duyulan pratik gereksinimleri karşılamak amacıyla *Miftâh ül -hisâb* adlı kitabında bir araya getirdi. Kitapta özellikle, ondalık kesirlere ilişkin ilk kuramı açıkladı.

Geometri araştırmaları, yunan geometrisi tarafından belirlenen alanla sınırlı kaldı. Yunanlılar'ın bulduğu tüketme yönteminden yararlanan, alan ve hacim hesabı yöntemleri geliştirildi. Bağdat'ta büyük bir saygınlığı olan Beni Musa kardeşlerin tilmizi ve Arkhimedes, Eukleides ve Apollonios'un çevirmen-yorumcusu olan Sabit bin Kurra (IX. yy.), bir parabol parçasının alanını, parabolün içine çizdiği yamukların alanını toplayarak hesapladı ve parabol parçalarının dönmesinden doğan dönel cisimlerin hacimlerini belirledi. Yer ölçümü ve mimarlığın pratik gereksinimleri, kimi kez, Yunanlılar'ın bulduğu çizim yöntemlerinin yalınlaştırılmasını zorunlu kıldı. Ebülvefa, temel çözümleri, bir cetvel ve açıklığı değişmeyen bir pergelle gerçekleştirdi. Geometriciler yaklaşık çizim yöntemlerinde büyük bir ustalık kazandılar: bir çemberden ve bir cetvelden yararlanarak, bir açıyı üç eşit parçaya böldüler; belli iki büyüklük arasındaki orantılı ortalamaları saptamak için sürgülü cetvellerden oluşan bir alet tasarladılar.

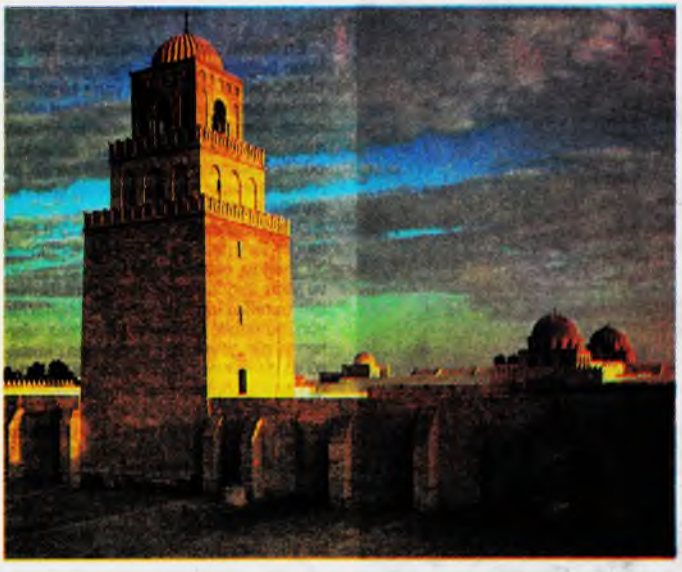
Cevheri'den (IX. yy. başı) es-Semerkandi'ye kadar (XIII. yy.'ın 2. yarısı) islam matematikçileri koşutlar kuramıyla çok yakından ilgilendiler. Sabit bin Kurra, İbnülheysem, Hayyam ve et-Tusi, Eukleides' in 5. koyutuyla dörtgenin ve dolayısıyla üçgenin açılarının toplamı arasındaki bağı buldular. Hayyam, dörtgeni (Saccheri [XVII. yy.] dörtgeni), iki ucuna eşit dikmeler inilmiş belli bir doğru parçası olarak ele aldı ve dörtgenin üst açıları için üç varsayım ortaya koydu: dar açılar, dik açılar ve geniş açılar. Birinci ve ikinci varsayım XIX. yy.'da Gauss-Bolyai-Lobaçevskiy'in ve Riemann'ın eukleidesçi olmayan geometrilerinin çizimine yol açtı.

Trigonometri gökbilime bağlı olarak gelişti: kesin ölçümler yapma kaygısı, tam bir kesinlik taşıyan trigonometri tablolarının düzenlenmesiyle sonuçlandı. Et-Tusi, *Kitabu şekl il-kattâ'* adlı kitabında, düzlemsel ve küresel trigonometrinin, gökbilimden bağımsız sistemli bir açıklamasını yaptı.

Deneysel yöntem, özellikle mekanikte ve daha çok gökbilimde kullanılmaya başlandı. Aletlerin yapımı (usturlaplar, kadranlar...) yetkinleşti ve çok sayıda inceleme kitabının konusu oldu. Bağdat ve Şam gözlemevlerinde el-Bettani, ılım noktalarının kesinliğini, Ebülvefa, Ay'ın değişimini inceledi, es-Sufi, yıldız katalogları hazırladı.

Optikte, İbnülheysem geometriyle fiziği kaynaştırarak *Kitâb-ül ün-Nezâ'ir*'i yazdı; bu kitap Batı'yı derinden etkilemiştir. Hastanelerde deneysel yöntemlere ağırlık veren bir tıp anlayışı gelişmeye başladı.

XV. yy.'da Uluğ Bey, Semerkand'da, ileri düzeyde öğrenciler için bir okul açtı ve bir gözlemevi kurdu. İslam bilimi son yapıtlarını bu okulda verdi, çünkü müslüman imparatorluğun bütünlüğü bozulmuştu (XIII. yy.'da) ve bilimsel araştırma olanakları yok olmuştu. Ortaçağ hıristiyan batı dünyasının islam mirasını ve bu yolla yunan mirasını özümlemesi için birkaç yüzyılın geçmesi gerekecekti.

R. Michaud-Rapho

Kayrevan Ulu camisi'nin (Tunus) avlusu ve minaresi IX. yy.

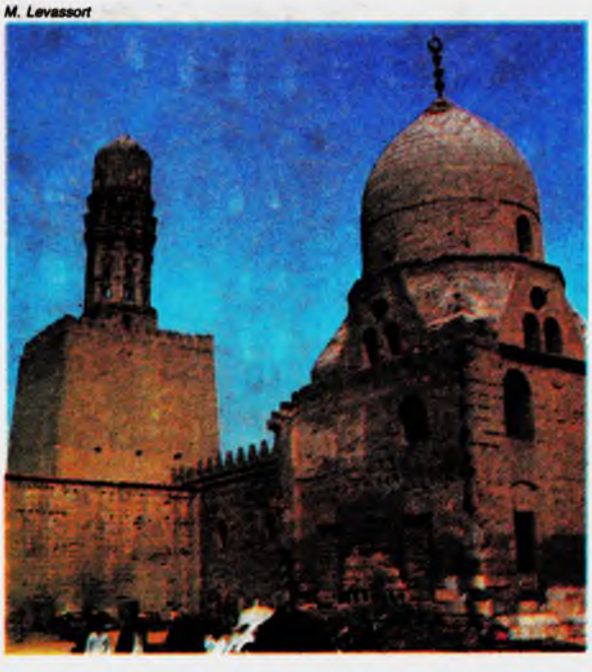
İSLAM SANATLARI

"İslam sanatları" denince, islam ülkelerindeki sanatsal üretimin tümü değil, islam estetiğine az ya da çok bağlı olan yapıtlar anlaşılır. Bununla birlikte bu sanatın sınırları belirsizdir. Bütün uzmanlar şu yapıtları islam sanatına bağlamakta hemfikirdirler: VII. yy.'ın sonunda ve VIII. yy.'ın ilk yarısında gerçekleştirilen yapıtlar (bunlar kaynaklarını Antikçağ sanatından aldıklarından, bu sanatın izlerini taşırlar); İspanya'da, arap istilası sırasında müslüman olmayanlar için yapılan (mustarip sanatı), istiladan sonra da müslümanlar tarafından hıristiyanlar ve yahudiler için gerçekleştirilen (mücear sanatı) yapıtlar; ayrıca, Normanlar'ın egemenliğinde bulunan Sicilya'daki yapıtların bir bölümü. Buna karşılık uzmanlar Çin, Endonezya ve Zenci Afrika'da, yani klasik islam toprakları olarak kabul edilen yerlerin dışında müslümanların ürettikleri yapıtları islam sanatı ürünleri olarak kabul etmemektedirler. Ancak, bazı konular da uzmanlar arasında tartışmalıdır: hint-islam yapıtlarını, kimileri islamdan çok hint sanatına yakln olduğunu ileri sürerek yalnızca hint yapıtları olarak görmekte, kimileri de bunun tam tersini savunmaktadır; Mehmet Siyahkalem'in resimlerinin yetkin örneklerini oluşturduğu (XV. yy.) islam sanatı kurallarının dışına çıkan birtakım klasik yapıtlarla, XVIII. ve XIX. yy.'larda temel ilkeleri bir yana bırakarak Avrupa etkisiyle üretilen yapıtlar da tartışma konusudur.

• *İslam sanatlarının alanı.* İslam sanatları, tarihsel olarak bin yılı aşkın bir süreye, coğrafi olarak 35° K. enleminin her iki yanında (yaklaşık 45° ve 25° enlemler arası), Atlas okyanusu kıyılarından Bengal körfezine kadar uzanan geniş bir alana yayılmıştır. İslam sanatları, mimarlık, resim, heykelin yanı sıra ağaç ve fildişi oymacılığı, seramik, madencilik, camcılık, kumaşçılık ve halıcılık gibi endüstri sanatları alanında da yapıtlar vermiştir. Bu sanatlar tam anlamıyla ancak XIX. yy. sonundan itibaren tanınmaya başlamıştır. İlk araştırma ve incelemeler aşırı özen ve inceliğin çoğu zaman gücü maskelediği ve geleneklerin ikinci derecede önem taşıdığı ülkelerde (Hindistan, İspanya, Cezayir) yapıldı. En eski yapıtların büyük bölümü depremler, moğol istilaları (İran) ve hıristiyanların Reconquista'dan sonraki taşkınlıkları (İspanya, Sicilya) sırasında yok oldu.

• *İslam sanatının doğuşu.* İslam sanatları Avrupa ile Uzakdoğu arasındaki bölgelerde, Antikçağ ile Modern çağlar arasında doğup gelişmiş, daha sonraları da aracı görevi üstlenmişlerdir. Bu sanatın yaratıcısı olan Araplar'da sanat geleneği pek gelişmiş değildi ve fethettikleri topraklarda buldukları anıt ve eşyalardan devşirme yoluyla yararlandılar. Hıristiyan ve bizans kültürünün egemen olduğu Şam'a yerleşen Emeviler* bu kültürlere çok şey borçludur. Emeviler aynı zamanda İran geleneklerinden de etkilenmişlerdir. Abbasiler*'in imparatorluğun merkezini Mezopotamya'ya taşımasından sonra bu gelenekler daha da önem kazanmıştır. İslam sanatının kubbeyi ve eyvan*ı örten beşik tonoz gibi önemli mimari biçimleri o dönemde benimsediğine kesin gözüyle bakılmaktadır. Bununla birlikte Yunan -Roma antikçağ sanat ürünlerinin çeşitli parçalarını yeni yapılarda kullanma alışkanlığı hemen hemen aralıksız sürdü. Bu iki temel katkıya yenileri de eklendi; başlangıçta Kıptiler ile Mısır, Vandallar ile İspanya daha sonraları da berberi istilalarıyla Afrika, türk ve moğol göçleriyle Orta Asya ve Çin, islam sanatını geliştirip zenginleştirdiler. Osmanlılar'ın Balkanlar'a doğru ilerlemesiyle Bizans, Rönesans'tan sonra da Haçlı seferleriyle yeniden Avrupa etkileri görülmeye başladı.

• *Benzerlik ve farklılık.* İslam sanatları çeşitliliklerine rağmen, dinsel, siyasal, iklimsel ve etnik etkenlere bağlı olarak derin bir birlik gösterirler. Yine de bu etkenlere şaşmaz gözüyle bakılmamalıdır. Dine her zaman uyulmamıştır: görkemli türbe ve mezartaşı yapımının alabildiğine gelişme-

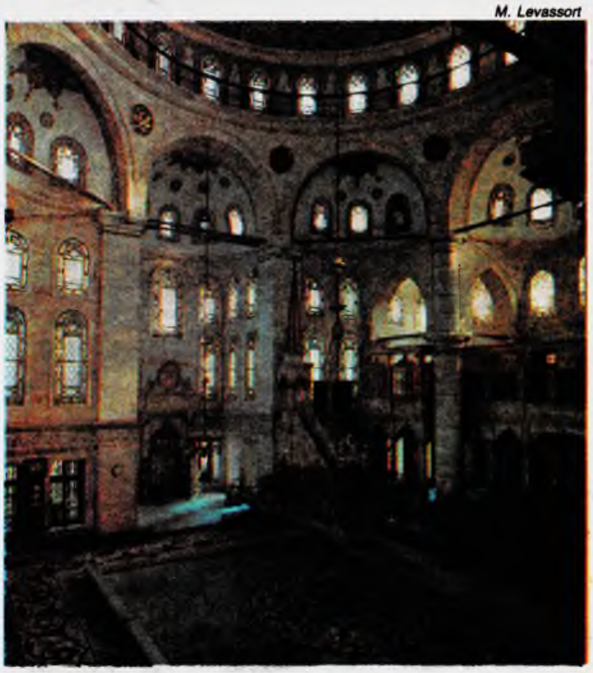
M. Levassort

Kahire'de 990-1003 arasında Fatımiler'ce yapılmış el-Hâkim camisi'nin minarelerinden biri (ön planda XVI. yy.'dan kalma bir türbe görülmektedir)

J. Bottin

Kahire'de Sultanhasan medresesi'nin merkez avlusundaki şadırvan (1356-1363)

M. Levassort

İstanbul'da Eyüpsultan camisi'nin ana sahınından bir görünüm (cami 1458'de yapılmış, 1491'de genişletilmiştir, merkezi kubbe iki yarım kubbeyle desteklenmektedir)

sini din engelleyememiştir. Merkeziyetçi imparatorluk siyaseti taşra okullarının gelişmesine engel olamamıştır. İslam ülkelerinin iklimi söylendiği gibi birbirinin aynı değildi ve güneşli ve kızgın toprakların yerini soğuk ve yağışlı bir ortam alıverirdi. Bu nedenle Anadolu Selçukluları* Anadolu'nun kışıyla baş etmek için kapalı avlular, Karadeniz ve Boğaziçi'nin yağışlı ikliminden korunmak için de eğimli çatılar yapmak zorunda kalmışlardır. Araplar'ın sami kökenli anlayışıyla Türkler'in ve İranlılar'ın altay ve hint-avrupa kökenli anlayışları çoğu zaman çatışmıştır. Bu saptamalar günümüzde çağdaş sanat tarihçilerini islam sanatlarının çeşitliliği üstünde durmak ve birbirinden farklı bir türk, arap, iran sanatından söz etmek zorunda bırakmıştır. Dahası türk sanatı selçuklu ve osmanlı; arap sanatı da mısır-memluk ve ispanyol-mağrib olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Ama ister türk, ister arap, ister iran kökenli olsun, bu sanatların tümü islam sanatıdır, dünyayı yorumlama biçimleri aynıdır.

mimarlık

En önemli sanat dalı mimarlıktır. Mimarlıktan bağımsız bir heykelcilik gelişmemiş, birkaç parlak dönem bir yana bırakılırsa heykel, bezemenin en önemli öğesi olmamıştır. Avrupa göreneklerinin benimsenmesinden önce sehpa resmi de yoktu; büyük duvar resmi sanatından tek tük örnekler kalmıştır; minyatürse kitap süsleme sanatının bir parçasıdır.

• *Dinsel mimarlık.* Başlıca yapı türü hem ibadet yeri, hem de kültürel ve toplumsal bir merkez olan camidir. Aslında namaz ve vaaz için yapılmış olan cami, bunlar için gerekli birimlere sahiptir: Mekke'nin yönünü (kıble) gösteren ve namaz kılarken yüzün çevrildiği *mihrap;* vaaz kürsüsü ya da *minber;* kimi zaman hükümdar için ayrılmış *hünkar mahfili*'ni sınırlayan bir parmaklık ya da *maksure;* ilahilerin söylendiği sekiler, kuran rahleleri, bir ya da birkaç minare, aptes çeşmeleri, şadırvan. Cami, kandillerle aydınlatılır. Zemin çoğu kez, halılarla kaplanır. Camide sunak yeri, müzik aletleri ya da başka mobilya bulunmaz. İslam hukukuna göre, cami için bir tek plan uygundur; bu da, çok eski çağlarda Araplar tarafından Şam ve Medine'de benimsenmiş ve her yere yayılmıştır: mihraba doğru yönelen dar uzun bir salon. Gerçekte, İran'ın *apadana*'larından çıkan kare yapıların rekabet ettiği bu plan, XI. yy.'a kadar tekti (Córdoba, Fas, Marakeş, Tlemsen, Tunus, Kayrevan, Kahire, Halep, Konya, Damgan) ve Batı'da en çok kullanılan plan tipiydi; en değişik dinselyapıların inşa edildiği Doğu'da üstünlüğünü yitirdi. Çoğunlukla, geleneksel anlayıştan uzaklaşan camiler arasında, İran'dakiler (biri kubbeyle örtülü dua salonuna girişi sağlayan, biri de giriş dehlizi işlevini gören dört eyvanın açıldığı bir merkezi avlu [Isfahan]); türk camileri (kemerlerin taşıdığı ya da yarım kubbelerin desteklediği, göğe yükselmiş merkezi kubbeli camiler [İstanbul, Edirne]); moğol dönemi Hindistan'ındaki camiler (karınlı kubbenin altında üç bölüme ayrılmış dua yeri güney kanada yerleştirilirken, anıtsal girişlerle ulaşılan, en önemli bölüm haline gelen yüksek avlu [Delhi, Âgrâ, Lahor, Fatehpur, Sikri]) özel bir yer tutar. Bu planlar, çoğunlukla, medrese ve türbelerde de uygulanmıştır (ama, kimi zaman, bunlar da çok değişik olabilir). Medrese* (Mağrib'de medersa), XI. yy.'da Selçuklular'ın mimariye kazandırdıkları, Horasan'da tasarlanan ve bütün müslüman dünyasına yayılan bir din okulu ve daha sonra da bir bilim kuruluşudur. İster geniş, ister küçük olsun, mescit, hücreler, dershaneler ve kurucusunun türbesini içerir. Türbe, önceleri bir külliyeye bağlı bölümdü. XI. yy.'dan başlayarak, özellikle Hindistan'da, İran, Türkiye, Mısır ve Batı'da, en önemli yapı durumuna geldi. Kimi zaman yüksek bir kule, bazen de kubbeli, her yüzü kemerli kare bir yapı ya da gösterişli bir külliye hatta gerçek bir saray-bahçe (Hindistan) gibi değişik biçimleri vardır.

• *Sivil mimarlık.* Dinsel mimarlığa oranla, bu dala daha az özen gösterildi; çünkü amacı Allah'a hizmet değildi ve yaşamın geçiciliği düşüncesiyle ele alınıyordu. Hükümdarlar genellikle, atalarının ikâmetgâhında oturmayı reddeder ve bunları ya yıktırır ya da unutulmaya terk ederdi. Saray*lar için, zaman içinde, düşünülebilecek bütün planlar uygulandı; kalıntı ve kazılar, özellikle, roma castrum planlarının ve daha sonraları cami ve medreselerde de dikkati çeken dört eyvanlı haç biçimli planların kullanıldığını düşündürmektedir. Daha yakın tarihlerde yapılan ve iyi durumda korunan saraylarda, kütlesel bölümlere pek az rastlanmaktadır; bunlarda daha çok güçlü duvarların çevrelediği parklarda, taraçalar üstüne kurulan pavyonlar dizisi yer alır (Elhamra, Topkapı, Isfahan ve Hindistan sarayları). Hepsi de görkemli olan eski ve yeni sarayların en güzel eşyalarından bazıları günümüze

ulaşmıştır. Resim hakkındaki bütün bilgiler de yine bunlar sayesinde elde edilmiştir (çöldeki emevi kasırları, Leşker-i Bazar*, Isfahan*). Toplumun temeli olan islam ticareti, yollara gereksinim duymayan kervanlarla yürütülüyordu; köprüler yalnızca ırmakların geçit vermediği yerlerde yararlı oluyordu. Berkitilmiş, dirsekli, düz ya da eşek sırtı biçiminde yapılan, aynı zamanda baraj görevini yerine getiren bu köprülerde sağlamlık ve güzellik bir araya getirilmişti (Marakeş yakınında Tensift köprüsü, XII. yy.; Anadolu'da Malabadi köprüsü, 1147; İstanbul yakınında Büyükçekmece köprüsü, 1567/1568, vb.). Yol üstündeki konaklama yerleri olan kervansarayların her döneminden örnekler bugüne ulaşmıştır; bunların, en yakın tarihlerde yapılanları bile önemli yapılar arasındadır. Bununla birlikte, Anadolu Selçukluları döneminden kalma kervansaraylar, o dönemin mimarlığında ilk sırayı alır (Sultan han, 1227). Kentlerde, çok sayıdaki özel hamamın ya da kamu hamamının yapımında antikçağ anlayışına bağlı kalındı. Cami ve halka açık alanlardaki sayısız çeşme ve sebiller, havuzlar (Kayrevan'da Aglebiler havuzu), kanallar ve bahçelerdeki göller, islamın suya verdiği büyük önemin birer kanıtıdır. Genellikle ahşap, çok pencereli ve eğimli bir çatıyla örtülü türk evi, üç bölümlü (harem, kabul salonları, hizmet odaları) olağan arap evinin karşıtıdır. Birkaç başarılı örneğe rağmen, uzun süre bizans ve batı sanatına bağlanan tahkimli yapılar, pek özgün değildir. Tunus'taki ribatlar (tahkimli tekkeler), Diyarbakır surları, Halep kalesi ve daha birçok yapıt, başyapıtlar arasında yer alır. Bu olgu, islamöncesi antik simgelerin izlerini taşıyan ve islamda konukseverliğin ilk işareti olan kent kapıları için de geçerlidir: Kahire'de Fatımiler'in kent kapısı ünlüdür.

• *Mimarlık ve bezeme.* İslam mimarlığının bezemeler için bir zemin gibi düşünüldüğü söylenirse de, bu ender olarak doğrudur. Müslüman mimar, bezeme sanatçısına başvurmadan önce, yapısına can katmak için kendi sanatının kaynaklarından en büyük ölçüde yararlanmaya çalışır: malzemeleri yatay, dikey, başak biçiminde ya da farklı düzeylerde yerleştirerek tuğlalarla bir hasır çalışması görünümü yaratmayı başarır (Buhara'da Samani İsmail mezarı, Câm* ve Gazne* minareleri). Payanda ayakları, nişler, açıtlar, tek, ikiz ya da üçlü dörtlü olarak birleştirilmiş, ayaklarla almaşık biçimde sıralanan sütunlar yapıyla kuvvetli bir ritim sağlar. Kemerler, sayısız çeşitlilik gösterir. Beşik kemerler, kırık kemerler ya da özellikle İspanya ve Fas'ta at nalı kemerler, basık kemerler, çokdilimli kemerler yapının işlevine göre hafif ve şirin ya da ağır ve görkemli görünmesine katkıda bulunurlar. Birbirleriyle kesişir ya da üst üste gelirler. Mağrib minarelerinde, kat kat sıralanmış çokdilimli kemer dizileri, en gelişmiş örneğine Rabat'ta Hasan camisi'nin minaresinde rastlanan baklava biçimli süsler oluşturur. Kemerler gibi, kubbeler de büyük bir tür çeşitliliği gösterir: tek ya da çift, yarımküre biçiminde, alçak ya da yüksek, dev bir kasnak üzerine oturtulmuş, soğan biçiminde ya da dilimli ve kimi zaman da külah ya da piramit biçimli bir çatıyla örtülü olabilir. Küresel ve tonoz bingilerin yerine, müslümanlar, tıpkı bunlar gibi kare plandan yuvarlak plana geçişi sağlayan öğeler buldular: önceleri tuğla, sonra da taş mukarnas*lar. Bu buluş çok kısa zamanda büyük başarı kazandı ve birçok bindirmelik, kemer, korniş ve özellikle sundurmanın üçgen tonozlarında kullanıldı. XII. ve XIII. yy.'lardan başlayarak, mukarnaslar islam mimarlığının ayırtedici öğelerinden biri durumuna geldi. Anadolu Selçukluları bu geçiş öğelerine türk üçgenini kattılar (Konya Karatay medresesi, 1251 /1252). Daha önemli bir başka özellik de renktir. Renk zevki, ilk yüzyıllardan başlayarak, pembe tuğla ve sarımsı kalker, siyah bazalt, pembe kumtaşı, kırmızı aşıboyası ve beyaz mermer taş dizileri ve kemer taşlarının genel ya da rastlantısal almaşması; porfir ve akik sütunların yan yana konulması; yeşilimsi gri taşların arasına kırmızı tuğlaların yerleştirilmesiyle kendini gösterdi. Çoğunlukla, duvarlar insan boyu yüksekliğe kadar, dikey kesilmiş ve damarları ışıldayan mermerlerle kaplıdır; renkli ve yaldızlı badana, kirişleri, kiriş aralarını ve küresel bingileri örter. Açıtlar ya görkemli oymalı taş şebekelerle kapatılır ya da en canlı renklerde alçı vitraylarla (revzen) bezenir.

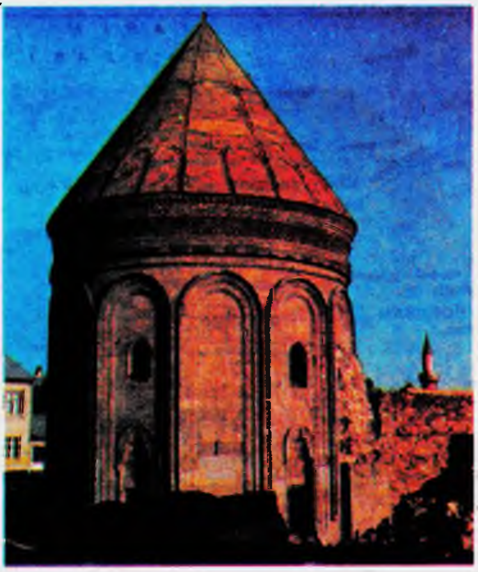
Büyük Larousse

Süleymaniye camisinden bir görünüm (1550-1557)

çiniler

XI. yy.'da geniş tuğla yüzeyleri bezemek ya da yükseğe yerleştirilmiş yazıtları okunabilir kılmak amacıyla anıtlarda sırlı tuğlalar kullanılmaya başladı. Bu moda çiniye eşsiz bir kullanım alanı açtı. XIII. yy.'da Selçuklular'da, yalnız mihrap gibi bazı bölümler çiniyle kaplanırken, sonraları bu gereç yapılarda daha çok yer aldı; aynı zamanda islam dünyasından İspanya'ya kadar yayıldı. Çini kullanımı XV. yy.'da türk -iran dünyasında doruğuna ulaştı. Çoğunlukla, birbirine uygun yıldız, haç ya da kare biçiminde mozaiklerden oluşan iran çinisi, içte ve dışta, bütün yapıyı, olağanüstü bir örtüyle kaplar. Burada, mükemmel bir türdeşliğe sahip, kesintisiz bir motif ge-

M. Levassort

Erzurum'da Çifteminareli medrese kümbeti (XIII. yy.'ın son çeyreği)

mozaikler ve duvar resimleri

Kubbetüssahra* ve Şam* Ulu camisi gibi ilk örneklerin üst yüzeyleri, bizans ve suriye-bizans geleneğinde, insan figürlerinin yer almadığı mozaiklerle kaplandı. Mozaik, çoğu bir başyapıt olan emevi çöl kasırlarında resimle rekabet edecek niteliktedir (Hirbet* ül-Mefcer). Çok erken başlayan resim sanatı daha sonraları gerilemekle birlikte devam etti. Belgeler ve Samerra*'da (bugün tahrip edilmiştir), fatımi ve horasan saraylarında Leşker-i Bazar*'da, özellikle Palermo* Palatina capellası'nın tavanlarında yer alan yapıtlar bunu doğrulamaktadır. Resim sanatı, son görkemli evresini Isfahan'daki safevi saraylarında yaşadı.

bezeme ilkeleri

Her öğenin bütünün birliğine bağlı kalması, islam bezemeciliğinin başlıca ilkesidir. Gerçekten de, yapıta değer kazandıran türdeşliğidir; bütün birimlerin eşdeğerli olarak ele alınmasıyla, tekdüzeliğe düşme pahasına, bir bakışta yapıtın tümü kavranabilmelidir. Çözümlemeye ancak bir bireşimin ardından başlanabilir. Önemsiz gibi görünen bölgelerden vurgulanmış bölgelere ustaca geçişi, hafif ve zarif dokunuşların birbirini izlemesiyle elde edilen sonsuz biçim çeşitliliğini kavrayabilmek için izleyici tüm dikkatini toplamalıdır. Bu koşullar altında, tamoymanın hemen hemen hiç var olmamasının, yüksekkabartmanın seyrek yapılmasının, çoğunlukla iki düzlemli yalpılı alçakkabartmanın egemen olmasının nedeni anlaşılabilmektedir. Müslüman bezeme sanatçısı için malzemenin kendisi yoktur ya da kendini unutturmalıdır: pişmiş ya da ham toprak, alçı ya da yalancı mermer gibi gösterişsiz bir malzeme çok olumlu karşılanır. Kakmacılığın amacı, malzemeyi kavramak değil, dayanak rolüne indirgemektir: sanatçı, bunu mimarlıkta kullanır; tahta ve metal üzerine yaptığı kakmalarda kimi zaman aşırıya kaçar. Işığın yüzeyi yalayarak kaymasını hiçbir şey önlememeli, insanların düşleri kesintiye uğramamalıdır. Bu nedenle sanatçıya, bakışların takılabileceği çıkıntılar bulunmayan, düzgün ve parlak büyük yüzeylerin yapımına olanak tanıyan mozaikler, resimler ve çiniler mükemmel biçimde uyar. İnsan motiflerinin kabul edilmemesi sabit biçimler kullanılmasını ve doğaya öykünülmesini önler.

• *Geometri.* Bezemenin ana öğeleri olan geometrik çizgiler birbirleriyle kesişir, iç içe girerler ve bunlardan doğan çokgenler, güçlü bir ritim ve sınır tanımayan, baş döndürücü bir dinamizmle donatılmış, geniş konstrüksiyonlar oluşturmak üzere birleşir.

• *Bitkisel bezeme.* Ritimli ve dinamik bir geometridir; özellikle müslüman dehasının mükemmel ürünü arabesk, uzun bir hazırlık döneminin ardından X. yy.'dan başlayarak büyük ölçüde kullanılmıştır. Bu tür bezemenin kaynağını oluşturan doğal öğeler altüst edilmiş, giderek doğal bir yanı kalmamıştır. Örneğin, hurma dalı, kenger, çam kozalağı, üzüm salkımı motifleri büyük bir üsluplaştırmadan geçirilerek çok yapay bir tarzda sunulmuştur. Her yaprak, uzunluğu boyunca ikiye bölünmüş ve önceki daldan çıkmış ve sonraki dalı çıkarmış gibi görünecek biçimde bir dal demeti içine sarılarak yerleştirilmiştir. Düzenlemenin başı, ortası, sonu yoktur; sonsuzluktan gelen ve başka bir sonsuzlukta kaybolan bir motifin sürekli yinelenmesi sözkonusudur.

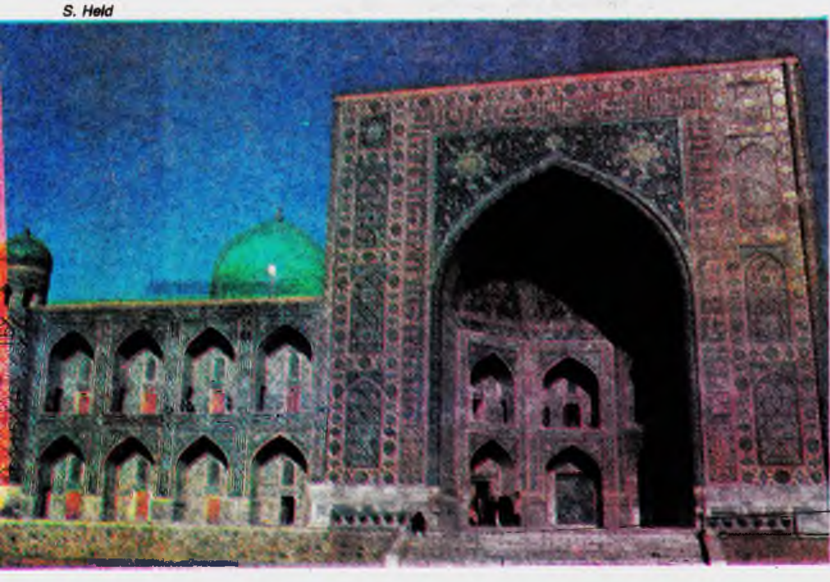
J.-P. Vuillomenet-Rapho

Ukhaydır sarayı'nın (Irak) ana avlusu ve cephesi XI. yy. (?)

lişmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, çiniler, yine çok güzeldir, ama daha çok yapıların içini kaplamakta kullanılır, bu dönemde yeni teknikler ve üsluplar geliştirilmiştir. (→ ÇİNİ.)

S. Held

Semerkand'da (Özbekistan) Tilla Kari medresesi'nin ön cephesi XVII. yy

L. Y. Loirat

Sus (Tunus) ribatının avlusundan bir görünüm VIII. yy. sonu - IX. yy. başı

R. ve S. Michaud-Rapho

Hümayun türbesi (bitimi 1570), Delhi

R. ve S. Michaud-Rapho

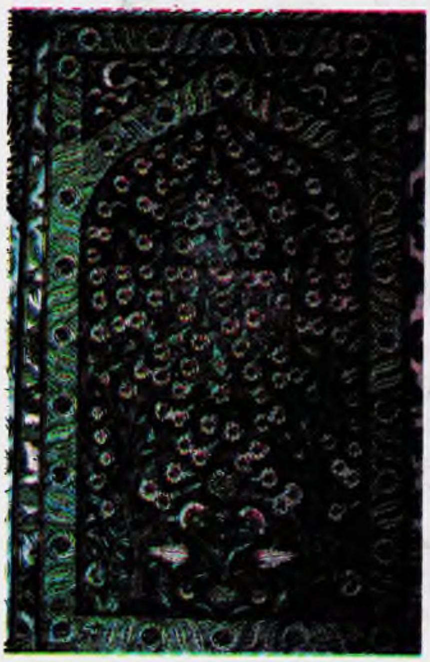
mukarnaslar
Granada'da
Elhamra'daki Aslanlı avlunun
bir bindirmeliğinden ayrıntı
yalancımermer, XIV. yy.

• *Hat.* Bitkisel bezeme ve geometrinin yanı sıra, bezeme sanatçısının üçüncü büyük kaynağı hattır. Bu sanat farklı ilkelerden kaynaklanıyormuş, kendine özgü yasalara uyuyormuş gibi görünür, ama bu yalnızca bir izlenimdir ve hat aslında kısa sürede genel kurallara uymuştur. İslamın soyut sanatı denilen hat, kendi özellikleri içinde sonsuzluğu betimler. Allah'ın kelamını ifade ettiği için de yaratılmadan var olduğu kabul edilir. Her harfin önüne başka bir harf, her sözcüğün önüne başka bir sözcük konabilir. Besmelenin sürekli yinelenmesiyle başlangıç noktasına ulaşılır. En eski harflerde (kûfi*) doğruların ve açıların geometrik bir yapısı vardır ve bunlarla, birbirini izleyen çok sayıda kare ya da dikdörtgen düzenleme yapılabilir. İşlek yazıda, yüksek harflerin kuyrukları gerçek dallara dönüşür; onlar gibi esnektirler ve onlar gibi tomurcukları ve çiçekleri olur. Geometrik ya da çiçekli kûfi yazı, birbiri üzerine binen işlek yazı, arabeskin temel kaygılarından birini sona erdirir: bezemeyi eşit yoğunlukta dağıtmak, boşluk bırakmamak. Geometrik şekiller, bitkisel bezeme ve epigrafi kimi zaman ayrı ayrı işlenir, ama daha çok, neredeyse birbirine karışacak kadar, farklı ya da aynı düzeyde ikişer ikişer birleştirilir. Dallardan doğan ya da, daha doğrusu, harflerin kuyruklarından çıkan insan ve hayvan başları, var olan her şeyin bir arada olduğu bu birleşimi tamamlar ve her şeyi aynı yaşam, yani aynı hareket içinde karıştırır.

• *Figüratif sanat.* Hayvan ve insanların bağımsız biçimde betimlenmesi, islam bezeme sanatının ilkelerine aykırı düşer. Figüratif sanatın özgürce gelişmesini önleyen, hiç kuşkusuz, yasaklamalardan çok, bu olmuştur. Sık sık söylendiğinin tersine, Kuran, figürlere karşı hiçbir yasaklama getirmemekte, yalnızca insanları puta tapmaya karşı uyarmaktadır (V, 90). Hz. Peygamber'in ve din büyüklerinin resmedilmemesi ve cami içine resim yapılmasının yasaklanması bu uyarıya dayanmaktadır: bu kuralın dışında kalan örnekler de vardır (*Miraçname*'nin birkaç elyazması ve on kadar cami). Bu yasaklar bölgelere göre farklı biçimlerde yorumlanmıştır: bütün figürlerin yasaklandığı Mağrib'de çok sert, Doğu'da, belki de türk ve iran düşünüş tarzının etkisiyle daha ılımlı yorumlar getirilmiştir. Dünyanın bu bölgesinde, yaşama gönderme yapmadıkları, belirli bir kişiyle değil de, bir tiple ilgili oldukları sürece resimlerin yapılabileceği düşüncesi üstün geldi: böylece, *belirli bir kralı* değil, *kralı* çizmek meşrulaştı. Bu düşünce, daha önceden, saraylarda ve eşyalarda, canlı varlıkların, antik esinle büyük bir özgürlük içinde yorumlanabilme anlayışı hüküm sürerken, kuralların ve ikonografik simge belirtilerinin görüldüğü IX. yy. boyunca olgunlaştı. Bu dönemde, İspanya'ya kadar taşınan, görece sınırlı bir repertuvar oluştu. İspanya'da, bu yapıtlar özellikle fildişi* üzerine uygulandı ve büyük bir olasılıkla, Avrupa tarafından taklit edildi. Fatımiler'de, ahşap üzerinde başarıyla uygulandı ve XI. yy.'dan XIV. yy.'a kadar, bütün Selçuklu ülkesinde, İran'da, Anadolu'da, Yakındoğu'daki arap ülkelerinde daha da büyük bir başarı kazandı. En beğenilen sahneler yüz yüze ya da sırt sırta getirilen hayvanlar, bunların bitmeyen kovalamacaları, kavgalar ("boğayı yere seren aslan"), özellikle atmacayla yapılan avın canlandırılışı, silahsız dövüşler, sarayda müzikçi ve dansçıların katılmasıyla yapılan şenliklerdi. En çok karşılaşılan kahramanlar, haşmetle oturan şehzade, muhafızlar, ceylan avcıları ve aralarında, aslan, kaplan gibi yırtıcı hayvanlar, tek ya da çift başlı kartal, ejderhaların bulunduğu yaratıklardı. Bunlar, az ya da çok üsluplaştırılmış, çokdilimli madalyaların içine kazınmış ya da görünür bir düzensizlik içinde arabesk tarzda düzenlenmiş bitki bezemesi arasına serpiştirilmiştir. Bununla birlikte, Emeviler'in ve Abbasiler'inkinden bağımsız ve Batı'nın tekil uygulamalarıyla (Elhamra'nın Aslanlı avlusunun çeşmesi, Granada) ilişkisi olmayan bir yüksekkabartma okulunun mimariyle bütünleşen etkisi görülmektedir. Birlik göstermekten uzak olan bu okul, düzenleme ve teknik konularında çeşitlilik sunar. Gazneliler, mermer alçakkabartmaları üstün tuttular; İran'da, taştan merdiven parmaklıklarının

Topkapı sarayı'nda
Sünnet dairesi'ndeki İznik cinisi
bezemeden ayrıntı (XV.-XVI. yy.)

L. Y. Loirat-Tétrel

Kayrevan'daki (Tunus) Ulu cami'nin
ana sahın kapısından ayrıntı
oyma ahşap, IX. yy.

L. Y. Loirat-Explorer

Mehmet Siyahkalem'den
bir resim XV. yy.
Topkapı sarayı kütüphanesi
İstanbul

Lauros-Giraudon

Semerkand ya da Nişapur'da bulunan
hat bezemeli tabak (kûfi yazı)
sır altı astar bezemeli seramik
(X.-XI. yy.)
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Babur ile Bediüzzaman'ın görüşmesi
moğol minyatürü (guvaş)
XVI. yy. sonu - XVII. yy. başı
Guimet müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Kurtuba'da (Córdoba) bulunan
fildişi mahfaza
(çiçekli kûfi karakterli yazıt)
[1968]
Louvre müzesi, Paris

yanı sıra yalancımermerden birçok heykelcik ve büyük oylumlu tabıolar yapıldı. Anadolu ve Suriye'de, belirginleştirilmiş kabartmalar yeğlendi. Memluklu Baybars'ın simgesi olan yırtıcı hayvan resminde de buna rastlanır. Dağıstan'da yüksek-kabartmalı bir dizi göz alıcı yapıt, Gürcistan'dakilerle bir bakıma bağlantılıdır. Tüm bu yapıtların üzerinde henüz tam anlamıyla çalışılmadığından, klasik islam sanatıyla bağlantıları çok iyi anlaşılamamıştır. Zaten bunların uzantıları, XIV. yy.'dan sonra yalnızca Hindistan'da Büyük Moğollar döneminde ortaya çıkacaktır.

• *Minyatür estetiği.* Müslüman sanatçının yaşama bakış tarzı, minyatürde daha iyi ortaya çıkar. Elyazmalarındaki resimler XII. yy. sonunda, Bağdat okuluyla gelişme göstermiştir. Aynı dönemde Mısır'da da resim sanatının atılım içinde olduğu sanılmaktadır (günümüze hiçbir örnek gelmemiştir). Bu sanat önce İran'da, Herat, Tebriz, Şiraz, Isfahan kentlerinde, sonra İran etkisindeki osmanlı ve hint ülkelerinde gelişti. Minyatürde, tercih edilen bazı konular, sevilen bazı yapıtları resimleyen sahneler varsa da, tümüyle kişisel biçimde çalışılan sınırsız bir konu repertuvarı da bulunmaktadır. Müslüman sanatı olduğu için, gerçeği taklit etmeme zorunluluğuna boyun eğildi ve bilinçli biçimde, perspektif, gölge, oylumlama gibi belli ilkeler terk edildi ve inanılmazlık ilkesine uyum gösterilerek yeni bir kavram ve davranış estetiği yaratıldı. Bu anlayış hemen hemen dünya çapında kabul görmüş yunan geleneğinden kopuşu sağlayan ve bilinen başka hiçbir gelenekle yakınlık göstermeyen derin bir devrimdir. İslam minyatürü, bu sanatın tüm kaynaklarının çok iyi bilindiğini sergileyen, yetkin bir bilime dayalı bir sanattır: minyatürün perspektifi anlamamış olduğunu söylemek anlamsız olur; bu sanat perspektif kurallarına isteyerek uymamıştır. Böylece, sanatçı alanını seçtikten sonra, onu tümüyle kucaklar ve bunu yalnızca paletinin eşsiz yumuşaklığı ve görkemiyle değil, belirli bir mekân düzenlemesi ve mizansen içinde gerçekleştirir. Kimi zaman, örneğin osmanlı sultanlarının, kendi yüzlerini kâğıt üstünde görme arzuları ya da Büyük Moğollar'ın avrupa resmine duydukları ilgi nedeniyle, kendi ilhamını bırakıp portreler çizdiğinde minyatür sanatı, gerçekten islama ait olmaktan çıkar.

Réunion des musées nationaux

Kâşan'da (İran) bulunan
küçük motiflerle bezeli halı
ipek, sine düğümü
XVI. yy.
Louvre müzesi, Paris

Lauros-Giraudon

Horasan'da (İran) bulunan
aslan biçiminde buhurdanlık
kazıma bezemeli bronz
gözler firuze renkli mine kakma
XI.-XII. yy.
Louvre müzesi, Paris

sanat eşyaları

Sanat eşyaları, dokuma ve halıların dışında, biçimleri ve bezemeleriyle belirginleşir. Biçimler, çoğunlukla yalın, kimi zaman da kaba ve hantaldır. Bezemeler ince, zarif ve zevklidir. Çoğunlukla, minyatürleştirildikleri için pek okunaklı olmadıkları halde renkleriyle insanı büyüler ve renk etkisinin, islam sanatlarına ne denli egemen olduğunu gösterir. Teknik nitelikleri tartışılmayan halı ve dokumaların önü

Ahmet Karahisar'dan
birhat örneği
XVI. yy.

İznik işi çini tabak
XVI. yy.

öncelikle renkten ileri gelir; bunu desenlerin son derece yetkin oluşu izler. Bunların en gözde olanları, ilgi çekici biçimde, minyatürle benzerlik gösterir; müslüman Afrika'nın ürünleri, türk-iran dünyasındakilerle kıyaslanamaz. Önceleri bezemesiz olan cam eşya, kalıplama, fıskalama, oyma ve kesme yoluyla işleniyordu. XII. yy.'da Mısırlılar'ın yaldızlama ve çokrenkli mineleme tekniğini buldukları ve Memluklar'ın bu teknikleri uygulayarak Doğu ve Batı pazarlarını ele geçirdikleri sanılmaktadır. Cam sanatının bir başka özgün örneği İstanbul'da üretilen (XIX. yy.) çeşmibülbül*lerdir. Parlak renkli metallerle, sarı ve kızıl bakırla, gümüşle, altınla takılar (büyük bölümü bugün kaybolmuş) ve gösterişli eşyalar yapıldı; sonra bunlar bronz ve çelik üzerine kakma işlerinde kullanıldı. Bronzlar yaldızlanmadıklarında çok etkileyici ve olgun bir görünüm kazanır. Doğu İran (XI.-XII. yy.)ve İspanya (XII.-XIII. yy.) ya da Mısır ve Sicilya kaynaklı, hayranlık verici hayvan biçiminde buhurdanlık ve ibrikler buna örnektir. Ayrıca, bronz ustaları, gerek soyut motifler çizmek, gerek son derece ince ve belirli biçimde zodyakı, armaları ya da şehzade eğlencelerini betimlemek için gümüş ya da kızıl bakırdan kakma işi yapmayı (tepsiler, leğenler, kutular, ibrikler, vazolar, kadehler, aynalar hatta altın ya da gümüş kakmalı bir kasap çengeli) severlerdi. Çinilerde yalnızca renk önemlidir ve insanı islam sanatının ayrıcalıklı bir alanına götürür: gerçekten de, porselenin yer almadığı islam çiniciliği, kullanılan toprak kaba bile olsa en güzel, en bol, en zengin bezemeye sahiptir. Her zaman ve her yerde uygulanan çininin, ilkin İran'da (Sus) ortaya çıktığı ve antik üsluplardan geçerek yavaş yavaş geliştiği sanılmaktadır; ama Fustat (Mısır) gibi başka merkezler de bu konuda öncülük etmiş olabilir. Çin porseleninden büyülenen ve sık sık Çin'den etkilenen müslüman sanatçı (X.-XI. yy. Horasan ve Maveraünnehir çinileri; XII. yy.'ın beyaz parçaları), malzemeden çok bezemeye önem verdi. IX. yy.'da Irak'ta, gümüş ve bakır oksitler yardımıyla ikinci bir pişirme sonucu elde edilen perdahı buldu. Bu teknik, özellikle Mısır ve İspanya'da büyük başarı kazandı. Tüm okulları saymak olanak dışıdır; ayrıca, bunlar henüz tam anlamıyla saptanamamıştır. Yine de bazı büyük merkezler anılmaya değer: Samerra (IX. yy.), Amol (IX.-XIII. yy.), Nişapur ve Semerkand (X.-XI.), Kaşan, Rey, Save (XI.-XIII. yy.), Rakka (XII.-XIII. yy.), Kahire (XI.-XV. yy.), Sultanabad (bugün Arak) [XIV. yy.], Şam (XIV.-XV. yy.), Valencia ve Manises (XIV.-XV. yy.). Ayrıca, minai denen (XI.-XII. yy.) ve minyatürleri çağrıştıran, düşük ateşte pişirilmiş bir tür selçuklu çinisi gibi özgün teknikler de sayılabilir. Daha sonraları (XVI.-XVIII. yy.), osmanlı seramiği, safevi İran devletinin rekabetine rağmen, üretime (Şam, Rodos, İznik, İstanbul, Kütahya adlarıyla) egemen oldu. Mağrib ise, sade desenli kaba parçaları, kalın bir malzeme kullanarak üretmeyi sürdürdü. XI. yy.'dan başlayarak Türkler ve İranlılar, duvar çiniciliğine yöneldiler: mozaik, çapraz, yıldız ve karolar binaların ana bezemesini oluşturdu.

islam sanatının etkileri

İslam sanatları, hemen hemen her zaman, yakın ya da uzak öteki uygarlıkların sanatlarını etkilemiştir. Örneğin bir islam buluşu olan perdah, Reconquista'dan sonra da uzun yıllar boyunca, İspanyollar tarafından, mücear sanatından kaynaklanan ispanyol-mağrib üretiminde kullanılmıştır. Bu etkinin kanıtları, kıpti, suriye, gürcü vb. yakındoğu hıristiyan sanatlarında, bağımsız ya da Moğollar'a bağlı hint krallıklarında, Çin'de, Endonezya'da kolayca bulunabilir. Avrupa da bu etkiye açıktı: özellikle roman sanatı, Haçlılar ve ticaret yolları, Santiago de Compostela ya da Kudüs hacıları tarafından aktarılan birçok islam öğesi içerir. Kiliselerin hazinelerinde de birçok eşya korunmaktadır. Bunlardan kimisi, bazı müze koleksiyonlarının çekirdeğini oluşturmuştur. Daha sonraları, islam yapımı parçalara karşı gösterilen ilgi öylesine arttı ki İtalya ve Polonya'da müslüman atölyeleri kuruldu. Daha XIV. yy.'da kadifeleriyle ünlenen Venedik, XVI. yy.'da doğu modellerine dayanarak yaptığı üretimle ün kazandı. XIV. yy.'dan başlayarak, türk halıları Avrupa'da öylesine yaygınlaştı ki bunları, yapıtlarında işlemiş olan ressamların tablolarına bakarak incelemek mümkündür. XX. yy.'a kadar islamın biçim ve renklerinden sürekli yararlanıldı. Art nouveau da bu biçim ve renklerden esinlendi; ressamlar 1903 Paris sergisi'nde kendilerine tanıtılan bu renk ve biçimlerin çekiciliğine kapıldılar. (→ Kayn.)

EDEBİYAT

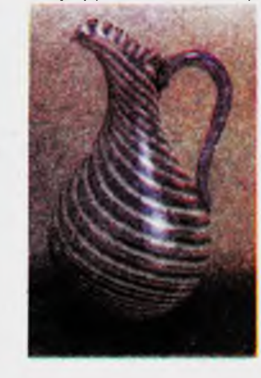
• *Edebiyat.* Dinin düşünce, bilim, toplumsal yaşam ve sanatı büyük ölçüde belirlediği uzun dönemde (VII.-XIX. yy.'lar), islam dininin benimsendiği ülkelerde (arap ülkeleri, İran, türk ülkeleri, Hindistan vb.) benzer edebiyatlar gelişti. İçeriği aynı dinin güçlü etkisi altında bulunan bu edebiyatlar ortak biçim ve ortak anlatım özellikleri de taşıyordu. Bu edebiyatı, Kuran ve hadislere dayanan dinsel inançlar, tefsir, kelam, fıkıh gibi islam bilimleri, peygamber kıssaları, mucizeler, efsaneler, islam tarihi, tasavvuf görüşü besliyordu. İran'ın islamlık öncesine ait zengin mitolojisi de bu edebiyata önemli bir kaynak oluşturmuştu. Arap edebiyatından kaynaklanan ortak vezin (aruz), gene bu edebiyata ait nazım şekilleri (kaside, gazel vb.) farklı ülkelerde yerel edebiyatlardan da etkilenerek, sınırlı bazı değişiklikler gösterdiler. Tasavvuf düşüncesi, varlık birliği inancı, tarikatların bazen birbirlerine çok aykırı düşen görüşleri islam ülkeleri edebiyatlarında geniş yer tuttu. Tasavvufi aşk yaygın bir tema olarak işlendi. Gerçek aşk diye adlandırılan mutlak varlığa yani tanrıya yönelik bu aşkın yanı sıra, mecazi aşk denen ve insan ilişkilerini konu edinen aşk da ele alındı. Ancak genelde mecazi aşkın tanrısal aşka ulaşma yolunda bir ara aşama olduğu ileri sürüldü. Aşk serüvenlerini dile getiren pek çok mesnevide (*Leyla ile Mecnun, Yusuf ile Züleyha* vb.) bu tür yorumlar ortaya konuldu. Aşk, şarap konularını işleyen gazel türü de, mecazi aşktan gerçek aşka geçişi dile getiren yorumlara bağlandı. Bu şiirlerde örneğin meyhane tekkenin, mey tanrı aşkının simgesiydi. Ortak benzetmeler kullanılıyordu. Örneğin sevgilinin saçı (zülf), güzel kokusu dolayısıyla misk, anber, reyhan, benefşe, sümbüle benzetiliyor; biçimi dolayısıyla perakende, perişan, tarumar, müşevveş, bikarar, silsile, tab, dal, kement, çember, dam, salip, şikeste, sümbül, tavus, yılan, akrep, ayın harfi, asa, çevgan; rengi dolayısıyla kâfir, zünnar, benefşe, gece, zulmet, dalalet, zağ, duhan, siyah, hindu diye niteleniyordu. Saçın kokusu miske benzetilince bununla ilgili olan Çin, Hıta, Hutan, türk, tatar, ahu, nafe sözcüklerine yer veriliyordu. Bütün bunlar bu edebiyatta ortak bir mazmunlar dizgesi oluşturdu. Doğrudan doğruya dinle ilgili konuları işleyen ve bütün islam edebiyatlarında ortak olan türler arasında şunlar sayılabilir: Tanrı'nın birliğini ve yüceliğini konu edinen ona bağlılığını dile getiren tevhit -münacat, Hz. Muhammet'i öven naat, Hz. Muhammet'in göğe çıktığı kutsal geceyi anlatan miraciye, Âdem'den Hz. Muhammet'e kadar peygamberlerin başlarından geçen olayları konu edinen kısas-ı enbiya, Hz. Muhammet'in yaşamöyküsü olan siyer-i nebi ve mevlit, Hz. Muhammet ile öteki peygamberlerin ve dört halifenin niteliklerini, görünüşlerini anlatan hilye, Hz. Peygamber'in hadislerini derleyen kırk hadis, Hz. Ali'nin oğlu Hüseyin'in şehit edilmesini anlatan maktel-i Hüseyinler, islam velilerinin, ermişlerin, tasavvuf adamlarının menkıbelerini ele alan tezkiret ül-evliyalar, menakıpnameler, dinin kutsal günleri, din törenleriyle ilgili ramazaniyeler, iftariyeler, bayramiyeler, dinsel kahramanlık hikâyeleri vb.

Arap edebiyatında islamlıkla ilgili ilk şiirler Hz. Muhammet'in hayatta olduğu dönemde ortaya konulmaya başladı. Kendilerine sapıkların uyduğu,iftiralara, abartmalara yer veren, yapmayacakları işleri söyleyen şairleri kınayıcı ayetler (Şuara suresi), dinin şiiri hoşgörmediği sanısını uyandırır. Ancak Peygamber'in çevresinde yer alan Abdullah bin Revaha, Hassan bin Sabit, Kâ'b bin Züheyr, Kâ'b bin Malik gibi şairler, yeni dini överek islam edebiyatına temel oluşturmuşlardır. Arap edebiyatında Ebül Atahiye, Bûsîri, Safiyüddin el-Hilli, Hallac, Ömer el-Fariz, Abdülmelik bin Hişam vb. islam dinini ve tasavvuf düşüncesini yapıtlarında dile getirmişlerdir. İran edebiyatı islamlık öncesine ait zengin tarihsel, mitolojik birikimini islam illeri içinde yeniden yorumlamış, tasavvuf düşüncesiyle birleştirmiştir. Feridettin Attar, Şebüsteri, Abdurrahman Cami, farsça yazan ve türk edebiyatı üzerinde derin izleri bulunan Mevlana Celalettin Rumi vb. islam edebiyatının temsilcileri arasındadır. Türk edebiyatında Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Süleyman Çelebi, Nesimi, Sinan Paşa, Eşrefoğlu Rumi, Yazıcıoğlu Mehmet, Fuzuli, Hatayi, Pir Sultan Abdal, Şeyh Galip vb. şeriat buyruklarını tasavvuf inançlarını konu edinen dinsel nitelikli ürünler verdiler. Tanzimattan sonraki dönemde ise M. A. Ersoy, N. F. Kısakürek vb. islamlığı çağdaş bilim ve düşünceyle yorumlayarak dinsel inanç ve mistik heyecanları yansıttılar.

MÜZİK

İslam müziğinin belli başlı özelliği, bölgeden bölgeye biçimsel farklılıklar göstermesine neden olan, geniş bir coğrafyaya dağılmış olmasıdır. Tüm islam ülkelerinde az çok etkileri görülmekle birlikte, islam müziği gerçekte arap dilinin etki alanının içindedir. Bu, yalnız Arap yarımadasında yaşayanların değil, bir arap devletine sahip ya da arap kültürüne dahil tüm toplumların çaldığı, söylediği, dinlediği ve anladığı müziktir. Üç kola ayrılır: Kuzey Afrika (Fas, Tunus, Cezayir ve Libya), Suriye-Mısır (Mısır, Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye), Irak-Arap yarımadası (Irak-Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar, Umman, Yemen). Bu çeşitliliğe karşın, özgün bir geleneği temsil eden bu müziğin iki ana özelliği islamiyet öncesi dönemin müziğinden hareketle, ortak bir manevi (islam dini) ve dilsel (arapça) taban sayesinde, uluslarüstü olarak gelişmiş olması (usta bestecilerin yapıtlarıyla kuşaktan kuşağa ve bölgeden bölgeye geçen genel özellikler, müziğin yapısında, melodik ve ritmik düzenlenişinden, çalgılarda, ses tek-

Türkiye Şişe ve cam fabrikaları aş

çeşmi bülbül
XIX. yy.

Giraudon

Kahire'de Sultanhasan medresesi'nde bulunan lamba
altın yaldızlı ve mineli cam
XIV. yy.
Kahire İslam müzesi

Réunion des musées nationaux

Fas'ta bulunan kolye ve pandantif
altın, değerli taşlar ve damla taşlar, mine ve doğal inciler
XVI. yy. sonu - XVII. yy. başı
Afrika ve okyanus sanatları müzesi
Paris

niklerinde ve müzik sosyolojisinde kendini belli eder); yerel geleneklerin çok çeşitlilik göstermesi (bir ülkeden, hatta bölgeden öbürüne derin farklar taşıyabilen bu yerel geleneklere, tüm yeni olaylara karşı duyarlı, çok verimli bir hayal gücünün beslediği, tür ve üslup açısından zengin bir mozaik görünümündeki sanat müziğinde, hatta halk müziğinde rastlanabilir).

İslam toplumlarında çok önemli bir toplumsal rolü olan müzik, her tür toplantı, gösteri ya da törenin en önemli öğesini oluşturur. Tıpkı ozan gibi, geleneğin bekçisi olan müzikçi, bir bakıma tarihçisi ve sözcüsü olduğu toplumda seçkin bir yere sahiptir.

Kulaktan kulağa aktarılan ve belleğin, hayal gücünün ve doğaçlamanın büyük önem taşıdığı sözlü gelenek çok canlıdır. Özü bakımından bir makam müziği olan ve *makam**, *tab** ya da *destgâh** kavramlarını temel alan islam müziği, hem geleneği, hem de çeşitli toplumların lehçe ve şive özelliklerini ve zevklerini yansıtan bir dizi kurala uyar.

İslam müziğinde, diatonik ve kromatik gamların yanı sıra, yaklaşık olarak üç ya da beş çeyrek tona eşdeğer ikili aralıklar içeren Doğu'ya özgü diziler de kullanılır. Ritim öğesi de önemlidir; *usul** denilen ritim kalıplarının sayıca çok zengin olması, bunun kanıtıdır. Zamanlar vuruşlarla sınırlanır. Kuvvetli ve uzun vuruşlar *düm*, zayıf ve uzun vuruşlar *tek* hecesiyle belirtilir. Kısa vuruşlar için *te, ke* heceleri kullanılır. Kimi usullerde, *düm* ve *tek* vuruşları, *te* ya da *ke* gibi kullanılmıştır. Bu vuruşlar ve esler, bileşim ve nüans açısından büyük bir çeşitlilik gösterir. Ses müziği daha önemli olduğundan her şey, insan sesinden en yüksek düzeyde yararlanmayı sağlayacak biçimde düzenlenmiştir. İnsan sesiyle icra, genellikle tekseslidir. Ama bu icra, hetereofoniyle, hatta polifoniyle ve zaman zaman gerçek bir çokritimliliğe dönüşen ayrıritimlilikle zenginleştirilmiştir. Bu polifoni, paralel hareketin -armonik sonuçları bilinerek- yer yer değiştirilmesine dayanır.

Türler birbirine karışmış olmakla birlikte, geleneksel arap-islam müzik birikimi, belli başlı üç ana başlık altında incelenebilir:

1. Katı kurallara uyan ve ince bir beğeniyi yansıtan *sanat müziği*. Tümüyle müslüman-arap uygarlığı çerçevesinde gelişen bu müzikte, sözlü ya da sözsüz yapıtlar; günümüzde, Kuzey Afrika ülkelerinde *nûbe*, Mısır ve Suriye'de *vasla* ve Irak ve Arap yarımadasında *makam* denilen demetler halinde seslendirilir. Bunların her biri bir dizi vokal ve enstrümantal yapıtı kapsar. Türk müziğindeki *fasıl**'a benzeyen bu programlar, besteli yapıtların arasına doğaçlamalar ve halk şarkıları serpiştirilerek zenginleştirilir.
2. Halkın duygu ve düşüncelerini yansıtan *halk müziği*, arap dünyasının çeşitli yörelerinde az çok değişik bir çehreyle karşımıza çıkan zengin bir birikimdir. Bu çeşitlilik, halk ezgilerinin, ait olduğu yörenin yaşam biçimini yansıtmasındandır. Günlük yaşamda ve -yılın belli dönemlerinin başında ya da sonunda yapılan- şenliklerde söylenen şarkıların ya da yapılan dansların önemi büyüktür. Bunlardaki çeşitlilik, estetik, müzik ve dil öğelerinin ne denli birbiriyle karıştığının göstergesidir.
3. *Dinsel müzik*'te klasik müzik öğelerinin yanı sıra halk müziğininkiler de kullanılır. Özellikle, tören şarkıları bakımından dinsel müzik, dindışı müzikle iç içedir. Bununla birlikte, temel dinsel formlarda oluşturulmuş özel bir dinsel repertuvar vardır. Dinsel formların başlıcaları: *ezan, tecvîd* (Kuran'dan bir bölümün okunması) ve çeşitli tarikatların ayinlerine özgü *sema, hazra, zikr, medîh, cezb* ya da *hammari*.

İslam müziğine insan sesi egemen olmakla birlikte, çalgılar da büyük önem taşır. Yazılı kaynaklarda sözü edilen çok sayıda çalgıdan bazıları bugün de kullanılır. Günümüz çalgılarından *rikk, tef, tar, darbuka, dümbek, tabla, nakkarât* (*nakkare*'nin çoğulu), *davul, bendir, daire, karâkıb* (madeni çalpara), *kâsât* (küçük simballer) ve *nuiksât* vurmalı; *ney*, halk çalgıları *kasba, cuvvak, şebbâbe* (eğri kaval), *zurna, gayta, arağul, zemmâre, mizvid* (gaydaya benzer) ve *nefir* üflemeli havalı; *ut, kvitra, tar, dutar, tanbur, bozuk, kunbri, kanun* ve *santur* telli-mızraplı; *rebap, kemençe / kemançe* ve *coze* de yaylı çalgılardır.

Günümüze ulaşabilen en eski kuram kitapları VIII. yy.'da yazılmıştır. Sonraki yüzyıllarda çok sayıda inceleme kaleme alındı. Çeşitli kaynaklarda, IX. ve XV. yy.'lar arasında yaklaşık 250 incelemenin adı geçer. Avrupa'daki manastırlarda bunların çoğu üzerinde çalışmalar yapıldı. Ne var ki bunlardan pek azı günümüze ulaşabildi. Kuramcılardan, el-Kindî, es-Serahsi, Sabit ibni Kurra, İbn'ül-Müneccim (IX. yy.), el-Farabi, İhvan'üs-Safa (X. yy.), İbni Sina, İbni Bacce, İbni Zeyla (XI. yy.), Safiyüddin* Urmevi (XIII. yy.), Abdülkadir* Meragî (XV. yy.), el-Laziki (XVI. yy.) anılmalıdır. Bu bilginlerin çoğu, aynı zamanda büyük birer besteci ya da ünlü birer icracıydı.

Arap yarımadasında gelişen çeşitli üslupların ve müzik türlerinin tutarlı bir bireşimi olan eski arap okulu, islamın gelişiyle, rakip iki okul (Mekke ve Medine okulları) sayesinde doğdu, Emeviler döneminde (661-750) Damas'ta ilkeleri belirlendi, Abbasiler döneminde (750-1258) Bağdat'ta Kayrevan'da, Sevilla'da, Córdoba'da ve çok geniş topraklara sahip Müslüman-arap İmparatorluğu'nun öbür kültür merkezlerinde altın çağını yaşadı. Hem uygulama, hem de kuram açısından, udun başlıca çalgı olduğu eski arap okulunda, İshak el-Mavsili (767-850), Ziryab (789-857 ?) gibi önemli kuramcılar yetişti.

Çeşitli çalkantılara ve toplumsal bölünmelere karşın, müziğin parlak dönemi sürdü. Ama, 1258'de Bağdat'ın Hulagu tarafından yakılıp yıkılmasıyla başlayan ve İber yarımadasında müslüman egemenliğinin sona ermesiyle yerleşen durgunluk dönemi arap dünyasında yenidendoğuş döneminin *(Nahzet)* başlangıcı sayılabilecek XIX. yy. sonuna değin sürdü.

Müzik, öbür sanatlar gibi, yeni bir yaratma ve gelişme sürecine girdi. Bu dönemin en önemli atılımı, 1932'de Kahire'de ilk uluslararası arap müziği kongresinin toplanmasıdır. İzleyen yıllarda, arap dünyasının her yanında, geleneksel müzik birikimi korunmaya, değerlendirilmeye ve yeni yaratılara temel alınmaya başladı. Öte yandan, çağdaş yaşamın gereklerine cevap verme kaygısıyla bu birikimi geliştirme çabaları da sürmektedir.

Türkler müslüman olduktan sonra, arap müziğiyle etkileşim içine giren türk müziğinin tarihsel gelişimi ve müzikbilimsel özellikleri, TÜRKİYE CUMHURİYETİ maddesinde ele alınmıştır.

İslam ansiklopedisi, 1908-1938 yıllarında Leiden'de almanca, fransızca ve ingilizce dillerinde yayımlanan ansiklopedinin yeniden yazma (telif), değiştirme (tadil), tamamlama (ikmal) biçimiyle türkçe çevirisi. Birinci Türk neşriyat kongresi'nde (1939) alınan karar doğrultusunda, Abdülhak Adnan Adıvar'ın başkanlığında İstanbul Edebiyat fakültesi bünyesinde oluşturulan bir kurul tarafından, ilk fasikülü 1940'ta yayımlandı. Başlangıçta, ansiklopedinin aslında yer almayan, özellikle Türkler'le ilgili maddeler de saptandıktan sonra yayıma geçilmesi düşünüldü, ancak işin uzayacağı endişesiyle, eklenecek maddeler ek ciltlere bırakıldı. Gerek yazı kurulu üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar, gerekse özellikle devletin bazı müdahaleleri, ansiklopedinin öngörülen süre içinde bitirilmesini engelledi. Bu arada Batı'da, eksik maddelerin büyük bir bölümünü de içeren aslının, iki dilde (fransızca ve ingilizce) ikinci baskısına başlanmış olduğu için, türkçe çevirisinin zeyline gerek kalmadı.

13 ciltten oluşan *İslam ansiklopedisi*, 1988 yılında tamamlanmıştır. Bu yapıtın, yalnızca kendi alanında verdiği sağlam ve yansız bilgilerle değil, aynı zamanda ülkemizde batılı anlamda bilimsel yazı yazma metodunu getirmekle de kültürümüzün gelişmesinde büyük yararı olmuştur (→ Kayn.)

İslam birliği, panislamcılık da denir, XIX. yy.'ın ikinci yarısında müslümanların, Halife çevresinde birlik olarak hıristiyan emperyalizmini kovacağını ve yüksek uygarlık düzeyine erişeceğini savunanların görüşü. Rus yayılmasına karşı Orta Asya'daki türk hanlarının Osmanlılar'dan yardım istemeleri, Hindistan'daki İngiliz yönetiminin müslüman halkı öndersiz bırakmaları gibi olaylar, islam aydınları arasında "birlik" fikrinin güçlenmesine yol açtı. Namık Kemal, 1870'lerin başında osmanlı önderliğinde kurulacak islam birliğinin, Avrupa'ya karşı bir denge oluşturacağını savundu. 1876 Anayasası'nda halifeliğin Osmanlılar'da olduğu belirtildi. Abdülhamit II, halifelik sıfatını sık sık vurguladı; osmanlı topraklarındaki müslüman toplulukların "millet" halinde, birlikte yaşamalarını tehlikeye düşürecek girişimleri önlemeye çalıştı. Batılılar, Abdülhamit'in ajanlarının Cezayir, Mısır, Hindistan gibi ülkelerde müslüman halkı kışkırttığını ileri sürdüler. Osmanlılar'ın 1897 Yunan savaşı'nda kazandıkları zafer, hıristiyan dünyasına karşı ezik durumda olan, birçok islam ülkesince kutlandı. İslam birliği düşüncesi, sömürgeci Batı ülkelerinde ciddi bir tehdit gibi değerlendirildi. İslam birliğinin savunucusu Cemalettin* Afgani, Abdülhamit II'nin çağrısı üzerine İstanbul'a geldi. Padişaha, batılılaşma yanlılarına karşı islam birliğini savunduğu bir kitabını sundu. Afgani birleşecek müslümanların, sömürgeci devletlerin islam dünyası üzerindeki baskılarını yıkabileceğini ileri sürüyordu. İslam birliği görüşünü savunanların dayandığı temel fikirler şunlardı: hilafet, yalnız dinsel bir önderlik değil, siyasal bir egemenliktir. Bütün müslümanlar aralarındaki ülke, dil, renk farklarına karşın, bir "millet" oluştururlar. Kendine özgü bir islam uygarlığı vardır. Bu uygarlığın Avrupa'ya oranla geri kalması, islam topluluğunun parçalanması yüzündendir. Siyasal güçlerini yitiren müslümanlar dinlerinden de uzaklaşmak tehlikesiyle karşılaşmışlardır. Çağdaş bir varlık olabilmeleri için dine dayalı birliklerini yeniden kurmaları gerekir. Bu birliğin simgesi de halifedir. Böyle bir birlik kurulursa abbasi döneminin görkemi geri gelecektir.

Birlikten yana olanların çoğu ulusçuluk akımına karşı çıktılar; türkçüleri bölücülükle suçladılar; putperestlik döneminin kahramanlarını örnek almalarını eleştirdiler. Afgani, öteki islamcılardan farklı olarak, islam birliğinin gerçekleşmesi için, her müslüman ulusun ayrı ayrı uyanmasını ve ulusal bilinç kazanmasını ön koşul sayıyordu. Mehmet Akif de (Ersoy*) onu destekledi. Birinci Dünya savaşı, islam birliği görüşünün çürüklüğünü gösterdi. İslam ülkelerinin birleşmesi bir yana, Osmanlı devletine bağlı yörelerdeki islam toplulukları ayrı ayrı devletler kurdular. XX. yy.'da halifelik kurumunu çağdaşlaştırmayı öneren Raşit Rida, kapitalizme ve marxçılığa karşı islamiyetin üçüncü bir güç oluşturacağını savunurken, halifeliğin Türkiye Cumhuriyeti tarafından kaldırılması (1924) islam birliği hayallerini tümüyle yıktı. Hindistan müslümanlarının zayıf tepkisi, halifeliğin yeniden kurulması için yapılan girişimler (Kahire-Mekke 1926, Kudüs 1931, Madras 1936, Cenevre 1945) bir sonuç vermedi.

İslam demokrat partisi, türk siyasal partisi (ağustos 1951 - 3 mart 1952). Kurucu genel başkan Cevat Rıfat Atılhan, Zühtü Bilimer, Kerim İnan ve arkadaşları

tarafından kuruldu. Dinsel ve geleneksel kural ve kurumları toplumsal yaşama sokmayı amaçlayan parti, Cemiyetler kanunu'nun 9. maddesine aykırı davranmaktan mahkemece kapatıldı (3 mart 1952). Parti daha sonra hükümetin yürüttüğü soruşturma sonucu gazeteci Ahmet Emin Yalman'a suikast hazırlama girişiminden de sorumlu bulundu (4 ağustos 1952).

İSLAM GİRAY I, Kırım hanı (öl. Or ağzı 1532). Babası Mehmet Giray I'in öldürülmesi üzerine yeteneksiz ağabeyi Gazi Giray tahta çıkınca (1523), kalgay olarak güçlü kişiliğiyle yönetimi ele aldı. İstanbul'a bağlı kalmak istemeyen ve Ruslar'a karşı sertlik siyaseti izleme yanlısı olan güçleri çevresine toplayarak Moskova önlerine kadar uzanan akınlar düzenledi. Bunun üzerine osmanlı hükümetinin Kırım'a han sıfatıyla gönderdiği Mengli Giray'ın oğlu Saadet Giray, Kefe sancakbeyi Bali Bey ve Azak muhafızı Şahin Bey komutasındaki kuvvetleri Don ırmağı kıyılarında bozguna uğratarak Saadet Giray'ı İstanbul'a dönmek zorunda bıraktı (1524). Savaşı kazanmasına karşın, kendisi kalgay kalmak koşuluyla ağabeyini hanlıktan çekilmeye razı edebileceğini İstanbul'a bildirdi. Bu önerisini reddeden Süleyman I (Kanuni), hanlığa atadığı Mengli Giray'ın küçük oğlu Sahip Giray'ı kapıkulu askerlerinden bir bölümüyle onun üzerine gönderince (1527), ağabeyi ve kendisine bağlı kuvvetlerle bozkırlara çekildi. Ağabeyinin Sahip Giray'a karşı yapılan savaşlardan birinde ölmesi üzerine hanlığını ilan etti (1532). Ancak, bir süre sonra aman dilemek zorunda kaldı; adamlarıyla birlikte Perekop boğazındaki Or ağzına yerleşmesine izin verildi. Sahip Giray'ın askerlerince düzenlenen bir gece baskınında öldürüldü.

İSLAM GİRAY II, Kırım hanı (öl. 1588). Osmanlı yönetimine başkaldıran Mehmet Giray II'yi cezalandırmakla görevlendirilen Özdemiroğlu Osman Paşa'nın han ilan ettiği Alp Giray'ın hükümdarlığını onaylamayan Murat III tarafından Kırım hanlığına atandı (1584). On bin kişilik ordusuyla Kırım'ın başkenti Bahçesaray'ı basıp yağmalayan Mehmet Giray'ın oğlu Saadet Giray'ın elinden güçlükle kurtularak osmanlı kalesi Kefe'ye sığındı. Daha sonra toparlanarak türk askerlerinin de yardımıyla Saadet Giray'la yaptığı iki savaşı kazandı ve kendisine karşı başlatılan ayaklanmayı bastırdı (1585). Bu gelişmeler sonunda Kırım Hanlığı kesin olarak Osmanlı devletinin koruması altına girdi.

İSLAM GİRAY III, Kırım hanı (öl. 1654). Selamet Giray'ın (1608-1610) büyük oğlu. Canıbek Giray'ın ilk saltanatı döneminde (1610-1623) yapılan Lehistan seferi sırasında (1621) tutsak düştü. Murat IV'ün girişimiyle salıverilince (1628), Yanbolu'ya yerleşti. İnayet Giray'ın yerine geçen Bahadır Giray'ın (1637) kalgayı oldu. İbrahim I döneminde İstanbul'a çağrıldı ve bazı saray entrikalarına karışması üzerine de Rodos adasına sürüldü. Cinci Hoca'nın aracılığıyla yeniden İstanbul'a döndükten sonra, yönetimi beğenilmeyen Mehmet Giray IV'ün yerine Kırım hanlığına atandı (1644). Tatar köylerine baskınlar düzenleyerek huzursuzluk yaratan çerkez beyleri üzerine yaptığı seferle Çerkezliler'i denetim altına aldı (1646). Ruslar'la dostça ilişkiler kurdu. Lehistan seferine hazırlanırken öldü.

İslam ihtilal cemiyetleri ittihadı, Birinci Dünya savaşı'ndan sonra İttihat ve Terakki partisi'nin bazı üyelerince Türkiye dışında kurulan örgüt. Örgütün başlangıçtaki yöneticilerinden Enver Paşa (başkan) Moskova'da, M. Ziya Bey (genel sekreter) ile Enver Paşa'nın kardeşi Kâmil Bey (sayman) Berlin'de bulunuyordu. Cemal Paşa, Fahrettin (Türkkan) Paşa, Dr. Nazım, Cavit Bey de örgütün belli başlı üyeleriydi ve Teşkilatı mahsusa'nın bazı elemanları örgütlenme işiyle görevlendirilmişti. Örgüt, ingiliz emperyalizminin denetiminde olan Doğu ülkelerini kurtarmayı, islam kardeşliğinden kuvvet alarak bir dizi ayaklanma yapmayı ve düşman cephesinin belini kırmayı amaçlıyordu. İttihat ve Terakki partisi'nin yöntemleriyle yönetilen örgüt, siyasal gelişmelere ayak uyduramayınca etkinliğini yitirdi.

İslam konferansı örgütü, islam ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini korumak, geliştirmek amacıyla kuruldu (1969). Örgütün amaçları arasında ırk ayrımı ve sömürgeciliği ortadan kaldırmak, uluslararası barış ve güvenliği desteklemek, Filistin halkının haklarını kazanması yönünde çabalarına yardımcı olmak, bütün müslüman ülkelerin bağımsızlık ve ulusal haklarını korumak da yer alıyordu. Konferansın kurumları arasında en önemlisi krallar, devlet ve cumhurbaşkanlarını bir araya getiren Zirve konferansı'dır. Bundan başka dışişleri bakanlarının katıldığı, bakanlar düzeyinde bir konferans ve sürekli görev yapan genel sekreterlik bulunur. Yan kuruluşlar: İslam haber ajansı, İslam kalkınma bankası, İslam basın birliği, İslam ticaretini geliştirme merkezi ve şeriat hükümlerine uygun olarak görev yapan İslam mahkemesi'dir.

Türkiye, laik bir devlet olarak Konferans'a tam üye olmaktan kaçındı. Toplantılara bir alt düzeyde temsilci gönderdi. Daha sonra iktisadi ve siyasi nedenlerle siyaset değiştirildi ve dışişleri bakanları düzeyindeki 6. İslam konferansı'na dışişleri bakanı İhsan Sabri Çağlayangil katıldı (temmuz 1975). 7. Konferans İstanbul'da toplandı. (12-15 mayıs 1976). Türkiye' nin tam üyeliği kabul edildi. Kıbrıs'taki türk-müslüman toplumunun temsilcilerinin de konferansa davet edilmesine karar verildi. 1984'teki Zirve konferansı'na Cumhurbaşkanı Kenan Evren katıldı. Konferans başkan yardımcılığına, iktisadi ve ticari işbirliği daimi komitesi başkanlığına seçildi. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni de Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş temsil etti. Aralık 1984'teki Dışişleri bakanları toplantısına örgüte yeniden katılan Mısır'ın Dışişleri bakanı da geldi. Aynı toplantıda Pakistan'dan Şerifüddin Pirzade genel sekreter seçildi. 26-29 ocak 1987'de toplanan V. Zirve konferansı'nda (Kuveyt) İran yer almadı. Örgütün dışişleri bakanları konferansı, 4 ağustos 1991'de İstanbul'da toplandı.

İslam sanatları sergisi, Kültür ve turizm bakanlığı güzel sanatlar genel müdürlüğü'nce İstanbul'da düzenlenen sergi (1983). Sergide Türkiye müzeleri ve kitaplıklarında bulunan islam ülkeleri sanatlarına ilişkin çok çeşitli yapıt Topkapı sarayı müzesi, Çinili köşk, Türk ve islam eserleri müzesi, Süleymaniye kütüphanesi, Halı, kilim ve düz dokuma yaygılar müzesi, Atatürk kültür merkezi salonlarında bir araya getirildi. Serginin yanı sıra, İslam tarihi, sanat ve kültür araştırma merkezi'nce sempozyum, konser ve sema gösterileri gibi etkinlikler düzenlendi.

İslam ülkeleri istatistik, ekonomik ve sosyal araştırma ve eğitim merkezi, islam ülkeleri için ekonomik ve sosyal araştırma yapmak, eğitim programları düzenlemek, yayınlar yapmak ve islam ülkeleri arasında ekonomik işbirliği sağlamak amacıyla kurulmuş örgüt.

Genel merkezi Cidde (Suudi Arabistan) olan örgütün, Türkiye merkezi 1 haziran 1978 tarihinde Ankara'da kuruldu. Türkiye'de ilgili olduğu kuruluşlar Dışişleri bakanlığı, Başbakanlık devlet istatistik enstitüsü başkanlığı'dır.

İSLAMABAD, Pakistan'ın başkenti, Ravalpindi'ye 15 km kadar uzaklıkta yeni bir kenttir; 340 000 nüf. (1989). Gelişmesinin temeli 60'lı yıllara dayanır: 1961'de çalışmaların başlaması, 1965 yılında üniversitenin kurulması, 1967 yılında Karaçi'nin yerine başkent olması. Üçüncü kesim etkinliklerinin ağır bastığı bir kenttir: hükümet, yönetim ve diplomatlık işlerini yürüten daireler buradadır. Ne var ki birinci ve ikinci kesim etkinlikleri bakımından da yavaş yavaş özerkliğini kazanmaktadır.

Seraillier-Rapho

İslamabad'da bakanlıklar semti

İSLAMBOL → İSTANBUL.

İSLAMCILIK → İSLAM.

İSLAMİ sıf. (ar. *islām* ve *ī*'den *islamī*). İslam dinine ya da islam dininden olanlara ilişkin: *İslami eserler.*

İslami cihat örgütü, Lübnan'da İran yanlısı direniş örgütü. Adını, ilk kez Beyrut'ta Uluslararası barış gücü askerlerine saldırılarıyla duyurdu (şubat-mart 1983). 4 nisan 1983'te, Beyrut'taki ABD elçiliğine patlayıcı yüklü bir kamyonla düzenlediği saldırıda 60 kişi öldü. Aralık 1983'te de Kuveyt'teki ABD elçiliğine saldırı düzenledi. Saldırıların İran devrimi'nin emperyalist ülkelere karşı açtığı kampanyanın bir parçası olduğunu ileri sürdü. Lübnan'da tek bir amerikalı ve fransız kalmayana dek eylemlerini sürdüreceğini açıkladı. Beyrut Amerikan üniversitesi rektörü "Lübnan'daki amerikan varlığına tepki olarak" öldürüldü (ocak 1984). Eylül 1984'te Beyrut'taki ABD elçiliğine bir saldırı düzenlendi. Kaçırılan ABD vatandaşlarının serbest bırakılması için sürdürülen pazarlıklar *İrangate** olayının bir aşamasını oluşturdu (1986-1987). Örgütün elinde bulunan rehineler, Lübnan'da hükümetin güçlenmesi ve özel orduların silahlarını bırakmalarından sonra ve 1991 yılı sona ermeden serbest bırakıldı.

İSLAMİYAN çoğl. a. (ar. *islamī*'nin fars. çoğl. *islāmiyān*). *Esk.* Müslümanlar.

İSLAMİYET, -ti a. (ar. *islam* ve *-iyyet*'ten *islāmiyyet*). Müslümanlık: *İslamiyetin yayılması.*

İSLAMLAŞMA a. İslamlaşmak eylemi. (Eşanl. MÜSLÜMANLAŞMA.)

İSLAMLAŞMAK gçz. f. **1.** İslam dinini kabul etmek; müslüman olmak. **—2.** İslami bir nitelik kazanmak.

◆ **islamlaştırmak** ettirg. f. **1.** *Bir kimseyi, bir topluluğu islamlaştırmak,* ona, onlara islam dinini kabul ettirmek. (Eşanl. MÜSLÜMANLAŞTIRMAK.) **—2.** *Bir şeyi islamlaştırmak,* ona islami bir nitelik kazandırmak.

İSLAMLAŞTIRMAK → İSLAMLAŞMAK.

İSLAMLIK a. İslam olma durumu; müslümanlık.

İslamoğlu zeybeği, Uşak ve Kütahya çevresinde, "İslamoğlu" adı verilen ağıt eşliğinde, kadınlar tarafından oynanan ağır zeybek türü bir halk oyunu. (Ağıtın sözleri ve figürler, İslamoğlu adlı gencin

öldürülmesini ve bundan duyulan acıyı dile getirir.)

İSLA MUJERES, Meksika'da ada, Yucatán'ın kuzey-doğu kıyısı açığında. Turizm merkezi.

İSLAV → SLAV.

İSLAVCA → SLAV DİLLERİ.

Isla Verde, Porto Riko'da havalimanı, San Juan'ın D.'sunda.

İSLAY, Büyük Britanya'da ada, İskoçya kıyısının B.'sında, İç Hebrides ada öbeğinde; 4 400 nüf. Başlıca kenti *Bowmore.* Süt hayvancılığı. Viski damıtımı. Turizm.

İSLE, Fransa'nın güney-batı'sında ırmak, Dordogne'un kolu (sağ kıyıdan); 235 km. Limousin dağlarından (Châlus bölgesi) doğar, Périgueux'nün yukarısında soldan Auvézère'i alır, ve Périgord'un kuzeyinde verimli bir vadi içinde akarak G.'de Double'u sınırlar, Dronne'u alır ve Libourne'da Dordogne'a kavuşur.

İSLE-MALİGNE ya da **İLE-MALİGNE,** Kanada'da (Québec) yer, Saguenay'daki bir adada, *Alma* kentinin bir bölümü. Bir alüminyum fabrikasına enerji sağlayan hidroelektrik santralı.

İSLEME a. Kokulandırmak ve korumak için, önceden tuza yatırılmış et ve balıkları odun isine tutmak işlemi. (Bu işlem soğuk [22-25°] ya da sıcak olarak [30-50°] yapılır.) [Eşanl. TÜTSÜLEME.] (Bk. *ansikl.* böl.)

—Seram. İndirgen atmosferde pişirme sırasında, çömleklerde kararmaya, seramiklerin dekor ve sırlarında çeşitli tepkimelere yol açan rastlantısal ya da istemli bir is oluşturma.

—ANSİKL. İslemenin korumadaki önemi yapay soğutmanın kullanılmasından bu yana azaldıysa da, isleme şarküteri ürünlerine hoş bir görünüm ve lezzet vermek için hâlâ yaygın olarak uygulanmaktadır. Et ve yağlara güzel görünüm ve tat katan, dumanda bulunan çeşitli bileşiklerdir. İsleme genellikle sert ağaçların nemlendirilmiş talaşlarının denetim altında yakıldığı tütsü odalarında yapılır. Tütsü odasında, isleme pişirmeyle bir arada da gerçekleştirilebilir. Ürünlerin üstüne sıvı buhar püskürtülerek yapılan islemedeyse tütsü odası kullanılmaz.

İSLEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi islemek,* onun isle kaplanmasına yol açmak. **—2.** *Bir yiyeceği islemek,* onu ise tutarak karartmak ya da ona is kokusu sindirmek. (Eşanl. TÜTSÜLEMEK.)

◆ **islenmek** edilg. f. İsli bir duruma gelmek: *Boruları temizlerken üstü başı islenmiş.*

İSLENMEK → İSLEMEK.

İSLE ROYALE, ABD'de ada, Superior gölünün batı bölümünde. Komşu adacıklarla birlikte ulusal bir park oluşturur.

İSLİ sıf. İslenmiş, isle kaplanmış, is bulaşmış: *Dibi isli bir kazan. İsli ellerini üstüne sürmek.*

—Atç. *İsli doru,* koyu doru ya da kahverengi at donu; islenmiş gibi görünen doru at donu || *İsli kır,* demir kırından biraz daha koyu at donu.

—Matbaac. *İsli prova,* klişeden kolasız çin kâğıdına çekilen ilk prova. (Klişe is karası ile boyanarak basılır. Böylelikle levha üzerindeki yanlışlıklar ve eksiklikler açık-seçik görülerek düzeltilmesi sağlanmış olur.)

◆ be. İs çıkarır biçimde: *Ocak çok isli yanıyor.*

İSLİ *(uved),* Doğu Fas'ta ırmak, Ucda'nın B'sında, uved Muilah aracılığıyla Tafna'ya dökülür.

İSLİ KIRLANGIÇ a. Zool. KIR KIRLANGICI'nın eşanlamlısı.

İSLİM ya da **İSTİM** a. (ing. *steam*'dan). **1.** Gücünden yararlanmak amacıyla elde edilen buhar. **—2.** *İslim arkadan gelsin,* işe başlamanın, iş için gereken araç ve gereçten daha önemli olduğu ilkesiyle iş görme durumunu anlatır. ||*İslim üstünde olmak,* sözkonusu buharla işleyen araçlarsa, kalkmaya hazır duruma gelmek.

—Ekmekç. Ekmeğin pişimi sırasında fırın atmosferine katılan su buharı.

—Mutf. *İslim kebabı,* eti ve sebzeyi kızarttıktan sonra kendi buğusunda pişirerek yapılan yemek. (Buğunun dışarı sızmasını önlemek için tencerenin üzerine ağırlık konur ya da ağzı hamurla sıvanır.)—Bir tür patlıcanlı et yemeği. (Uzunlamasına dilimlenmiş patlıcanlar kızartılıp ikişer ikişer artı işareti biçiminde yayılır. Ortalarına irice doğranmış ve pişirilmiş et konup kenarları üste doğru ete sarılır. Üzerine domates dilimi yerleştirilip açılmaması için kürdan saplanır ve fırına verilir.)

İSLİMİ a. (fars. *islîmî*). *Esk.* Çin işine benzer kıvrımlı bir çeşit süs.

İSLİMİYE → SLİVEN.

İSLİMYELİ (Fenni), türk siyaset adamı (Bandırma 1921). Ankara Üniversitesi siyasal bilgiler fakültesi'ni bitirdi (1944). CHP'den Balıkesir milletvekili seçildi (1961-1965). CHP genel başkanının kurduğu 10. İnönü kabinesinde Ticaret bakanı olarak görev yaptı (1963-1965). Yenilenen seçimlerde milletvekili olamadı ve 1967'de CHP'den ayrıldı. 12 Eylül darbesinden sonra oluşturulan Danışma meclisi'ne üye atandı (1981); başkan vekilliği yaptı (1981-1983). MDP'den Balıkesir milletvekili seçildi (1983-1987). Daha sonraki genel seçimlerde de, gene Balıkesir'den ANAP milletvekili oldu (1987-1991).

İSLİMYELİ (Balkan Naci), türk ressam (Adapazarı 1947). Devlet tatbiki güzel sanatlar yüksek okulu dekoratif resim bölümü'nü bitirdikten (1972) sonra aynı okulda temel sanat eğitimi asistanı oldu. 1977'de gittiği Salzburg'ta taşbaskı (litografi) çalışmaları yaptı, ayrıca Floransa Güzel sanatlar akademisi'nde Fernando Farulli ile resim, Prof. S. Vamberi ile de sinema ve sahne dekoru konularında çalıştı (1980-1982). On kişisel sergi açtı, karma sergilere katıldı. DYO resim yarışmasında birincilik (1970), Floransa 7. uluslararası Santa Croce plastik sanatlar sergisi'nde, Uluslararası Cleveland Desen bienali'nde (1983) ve Uluslararası İskenderiye bienali'nde (1987) ödüller aldı. Marmara Üniversitesi güzel sanatlar fakültesi'nde öğretim üyeliği yapan İslimyeli, kaynağı geleneksel doğu kültürlerine dayanan yapıtlarında, desenin ve figürlerin yalınlığı kadar, simgesel kurgu düzeni ve grafik anlatım biçimiyle de dikkati çeker.

Balkan Naci İslimyeli'nin bir yapıtı

İSLİNGTON, Londra'da *borough;* 159 800 nüf. K.'de City'yle komşudur.

İSM a. (ar. *ism*). *Esk.* Günah, suç.

İSMA a. (ar. *ismâ'*). *Esk.* **1.** İşittirme, duymasını sağlama, duyurma. **—2.** *İsma etmek,* duyurmak: *"Düşman tarafına ismâ ettim ki eğer mefâsid devam ederse emanetlerine hiyanet olunur"* (A. H. Tarhan).

İSMAİL, Cezayir'de yer, Skikda'nın G.-D.'sunda. Cıva yatağı.

İSMAİL, Ukrayna'da liman kenti, Tuna deltası kıyısında, Kilya kolunun başlangıcında; 70 000 nüf. Tersane. Kırtasiye. Besin sanayisi.

—Tar. Bayezit II'nin Boğdan seferi sırasında kaptanıderya İsmail Paşa tarafından alındığı için kente ve kalesine "İsmail" adı verildi (1484). Murat III döneminde (1574-1595) önemli bir askeri harekât üssü oldu. Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan Boğdan voyvodası Aron cel Cumplit ile Eflak voyvodası Mihail Viteanzul'un macar ve kazak birliklerince ele geçirildi (1595). Mehmet III'ün Eğri seferi sırasında Hadım Cafer Paşa tarafından geri alındı (1596). Kazak akınları sonunda (1602 ve 1624) iki kez büyük hasara uğradı. Karlofça antlaşması'yla (1699) kale çevresindeki toprakların elden çıkması üzerine ismailli Türkler Kırım Hanlığı'na bağlanmak için ayaklandılarsa da sadrazam ve serdarıekrem Amcazade Hüseyin Paşa'nın çabaları sonucu bu ayaklanma bastırıldı. Ganimet almak için rus topraklarına akın etmek isteyen Devlet Giray, Kırım hanlığından alınınca (1703), osmanlı yönetimine karşı ayaklandı ve askerleriyle girdiği İsmail'de halkı da kendi yanına çekerek kenti yağmaladı, kaleyi önemli ölçüde yıkıma uğrattı. Ayaklanmayı bastıran Özi valisi Çelebi Yusuf Paşa, aynı yıl kaleyi geri aldı ve onarımını başlattı. 1711 Prut savaşı'ndan önce Rusya çarı Petro'nun kuvvetlerince kuşatıldı. 1768-1774 Türk-Rus savaşı sırasında Kagul (Kartal) bozgunundan sonra (1770) kont Romantzov komutasındaki rus ordusunun eline geçti. Küçük Kaynarca antlaşması'yla (1774) Osmanlı devletine geri verildi. Abdülhamit I'in buyruğuyla onarılarak Tuna kıyılarındaki en güçlü türk kalelerinden biri oldu. 1787-1792 Türk-Rus savaşı sırasında İsmail'i kuşatan prens Potemkin, kaleyi savunan serasker Cezayirli Hasan Paşa tarafından püskürtüldüyse de (1789) ertesi yıl general Suvarov komutasındaki birlikler burasını alarak tüm müslüman halkı ve askerleri kılıçtan geçirdiler (1790). Yaş antlaşması'yla (1792) Osmanlı devletine bırakılan kale, Selim III'ün buyruğuyla yeniden onarıldı. 1806'da başlayan Türk-Rus savaşı'nda Hotin, Kili, Akkerman ve İbrail kaleleriyle birlikte Rusları'ın eline düşmekten kurtulamadı. Bükreş antlaşması (1812) uyarınca rus topraklarına katıldı. Kırım savaşı'na son veren Paris barış antlaşması (1856) gereğince osmanlı egemenliğinde kalmak koşuluyla, Boğdan prensliğine bırakıldı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda yeniden rus işgaline uğradı. Ayastefanos barışını düzenleyen Berlin antlaşması'na göre (1878) tüm Besarabya ile birlikte Rusları'a bırakılan kale, onlar tarafından yıktırıldı. Bugün Ukrayna'ya ait olan İsmail kentinde, sadece kalenin yıkıntıları vardır.

İSMAİL (öl. Medine 762), ismailiye mezhebindeki yedinci ve son imam. Cafer* üs-Sadık'ın büyük oğludur. Babası kendisinden sonra imamlığa küçük oğlu Musa el-Kâzım'ı seçmişti. Babasından beş yıl önce ölmesine karşın bazı şiiler onu imam olarak kabul ettiler ve ismaili adını aldılar.

İSMAİL II (öl. Kazvin 1578), safevi şahı (1576-1578). Şah Tahmasp'ın büyük oğlu. Kan dökücü, zalim bir kişi olduğunu bilen babası tarafından Kahkaha kalesine kapatıldı. Şaha karşı çıkan alevilerin yardımıyla kurtuldu ve babasının ölümü üzerine Kazvin'e gelerek tahta çıktı (1576). Yerini korumak için kardeşlerini ve hanedana mensup şehzadeleri öldürttü. Elinden kurtulabilen ve sonra ardılı olan safevi mirzalarından Muhammet Hudabende'nin adamlarınca zehirli kuvvet macunu yedirilerek öldürüldü.

İSMAİL (Mulay) [1646-1727], Fas'ın alevi sultanı (1672-1727). Tefilalet'te kardeşine, Marakeş'te de yeğenine karşı savaştı. İngilizler'i Tanca'yı terk etmeye zorladı. İspanyollar'ı Mamura'dan çıkardı, ancak Septe önünde yenildi. Louis XIV ile bir ticaret antlaşması yaptı. Düzenli bir ordu meydana getirdi. Buhari zenci muhafız birliğini kurdu ve başkent Meknes'te saray ve kaleler yaptırdı.

İSMAİL Küçük → KÜÇÜK İSMAİL.

İSMAİL (Abdülfettah), yemenli devlet adamı (Aden 1939 - *ay. y.* 1986). 1959'da Arap milliyetçileri hareketi'nin güney yemen kolu kurucuları arasında yer aldı. Bu hareket, 1963'te, Güney Yemen Ulusal kurtuluş cephesi'ni (UKC) meydana getirdi. Böylece İsmail, İngilizler'e karşı mücadeleye katıldı. Güney Yemen bağımsızlığını kazanınca da (kasım 1967) bakan oldu. Mart 1968'de Devlet başkanı Şa'bi tarafından tutuklattırıldı. Şa'bi'nin iktidardan düşürülmesinden (haziran 1969) sonra da, UKC genel sekreterliğine ve Salim Rubbayi Ali tarafından yönetilen Başkanlık konseyi üyeliğine getirildi. 1978 haziranında İsmail ile sovyet yanlısı Başbakan Ali Nasır Muhammet'in yandaşları Salim Rubbayi Ali fraksiyonunu elediler. 1978 aralığında, İsmail Devlet başkanı ve UKC'nin yerine geçen Yemen Sosyalist partisi genel sekreteri oldu. 1980 nisanında istifa etti. İktidara geçen Ali Nasır Muhammet'e karşı darbe girişiminde bulunduğu ileri sürülerek Muhammet yanlısı askerler tarafından öldürüldü.

İSMAİL, soyadı **Arca,** türk futbolcu (İnegöl, Bursa, 1948). Futbola doğduğu yerde başladı. Eskişehirspor'da oynarken 9 kez kaptanlığını da yaptığı milli takımın 52 kez formasını giydi. Savunmadaki üstün tekniği ve hava toplarındaki üstünlüğü ile tanındı. 50 defadan fazla milli olduğu için Futbol federasyonu şeref madalyası ile ödüllendirildi.

İSMAİL AĞA Kara → KARA İSMAİL AĞA.

İSMAİL ALİ BEY, türk hekim (İstanbul 1866 - *ay. y.* 1913). Kuleli idadisi'nden sonra girdiği Askeri tıbbiye'yi kolağası (yüzbaşı) rütbesiyle bitirdi. Aynı kurumda fizik öğretmenliği yaptı. *Hikmeti tabiiye* ve *Tıbbı hikmeti tabiiye* adlı yapıtları vardır.

İSMAİL BELİĞ Bursalı → BELİĞ Bursalı.

İSMAİL BEY (Kemalettin), Candaroğulları beyi (Kastamonu 1420 - Filibe 1479). Tacettin İbrahim Bey'in büyük oğlu. Babasının ölümü üzerine ardılı oldu (1443). Onun bey olmasına karşı çıkan kardeşi Kızıl Ahmet, bir sonuç elde edemeyince, Osmanlılar'a sığınarak padişah ve çevresini ağabeyine karşı kışkırttı. Trabzon seferine çıkan Mehmet II (Fatih), onun yardımcı kuvvetlerle gelen oğlu Hasan'ı Ankara'da tutuklatıp Kastamonu üzerine yürüyünce, Sinop kalesine çekildi. Sonuçta Kastamonu'yu, oğluna ve ailesine dokunulmaması koşuluyla, kaleyi kuşatan sadrazam Mahmut Paşa'ya teslim etti, beyliği de ardılı olan kardeşi Kızıl Arslan'a bıraktı (1461). Mehmet II ile birlikte Trabzon seferine katıldı ve dönüşte ailesini de yanına alarak Yenişehir'e gitti. Bir süre sonra da kendisine dirlik olarak verilen Filibe sancağına yerleşti. Kastamonu'yu bir bilim merkezine dönüştüren ve burada birçok çeşme, cami, kervansaray yaptırtan İsmail Bey'in, dinle ilgili *Hulviyat-ı şahi* adlı bir yapıtı vardır.

İSMAİL BEY Hadım, türk kaptanıderya (XV. yy.). Trabzon'un fethi üzerine oranın sancakbeyliğine atanan Kasım Bey'in yerine kaptanıderyalığa getirildi (1461). Sadrazam Mahmut Paşa'nın serdarlığında ve türk donanmasının başında Midilli seferine katıldı (1462). Ada alındıktan sonra aynı yıl Limni'yi almakla görevlendirildi. Burada başarısızlığa uğrayınca kaptanıderyalıktan alındı (1462).

İSMAİL BEY Gaspıralı → GASPIRALI İSMAİL BEY.

İSMAİL BİN ABDÜLGANİ EŞ-ŞEHİT (Mevlana) → MUHAMMET İSMAİL BİN ABDÜLGANİ EŞ-ŞEHİT.

İSMAİL BİN AHMET (Fergana 849 -Buhara 907), samani hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı (892-907). Halife Memun'un Fergana valisi Ahmet bin Eset bin Saman'ın küçük oğlu. Babasının ardılı olan ağabeyi Nasır bin Ahmet'in (864 -892), Maveraünnehir'in tamamını alarak halife Mutemit tarafından tüm eyaletin valiliğine atandıktan (875), sonra ölümü üzerine onun yerine geçti (892), bağımsızlığını ilan etti; yeni halife Mutezit döneminde Samani devletinin kurucusu oldu. Semerkand'ı başkenti yaptıktan sonra Saffariler üzerine yürüdü. Hükümdarları Amr bin Leys'i yenerek tutsak aldıktan sonra Horasan'ı da topraklarına katarak Maveraünnehir ile birleştirdi (900). Sistan'daki Saffariler'i de denetimi altına aldı; egemenlik sınırını Hindistan'a kadar genişletti. Sir Derya ötesindeki bozkırlarda yaşayan putperest Karluklar'a saldırarak başkentleri Talas'ı yıkıp yağmaladı (903). Böylece kuzey sınırlarını kesin olarak güven altına aldığı gibi, Orta Asya'dan geçen kervan yollarını açık tutarak ülkesinde ekonomik dengeyi sağladı. Bu refah ortamı içinde yeni başkenti Buhara'daki sarayını fars kültür ve edebiyatının merkezi durumuna getirdi. Ölümü üzerine (907), oğlu Ahmet bin İsmail ardılı oldu.

İSMAİL BİN ALİ Ağakapılı, türk hattat (İstanbul, ? - *ay. y.* 1706). Büyük Derviş* Ali'den hat meşk ederek icazetname aldı. Aklâm-ı sitte denilen altı tür yazıda da başarılı olmakla birlikte nesih yazıda ustaydı (imzasız yazılarını Şeyh Hamdullah'ınkinden ayırmak zordur). Ağakapısı mektebi'nde ders verdiğinden hattatlar arasında "Ağakapılı" diye anılır. Kaynaklarda kırktan fazla Kuran'ı, pek çok enamı ve murakkası bulunduğu bildirilir. Celi sülüs yazı ile de uğraşmıştır. Fatih camisi yakınındaki Seyit Feyzullah Efendi'nin medrese ve kitaplığının üzerindeki yazılar, Hafız Osman'ın mezar taşındaki yazı onundur.

İSMAİL BİN NUH (Ebu İbrahim el -Muntasır) [öl. 1005], son samani hükümdarı (1000-1005). Nuh Rıza II'nin oğlu. Bir yıllık saltanatı sonunda öldürülen küçük amcası Abdülmelik II'nin yerine geçti (1000). Yönetimi yeniden merkezileştirmek isteyince, buna karşı çıkan askerlerle toprak sahiplerinin Horasan'da ayaklanması üzerine bu eyalet Buhara'nın doğrudan denetimi altından çıktı (1003). Ayaklanmaları bastırmak için uğraşırken, durumu fırsat bilen güçlü komşuları Karahanlılar ve Gazneliler'in saldırısına uğradı. Onlarla başa çıkamayacağını görünce başkent Buhara'dan ayrılıp kuzeye kaçtı. Yolda kendi adamlarınca öldürüldü. Ülkenin Karahanlılar (Maveraünnehir) ile Gazneliler (Horasan) arasında paylaşılması sonucu Samani devleti ortadan kalktı (1005).

İSMAİL BİN SEBÜKTİGİN (öl. Cüzcan 998), gazneli hükümdar (997-998). Hanedanın gerçek kurucusu Sebüktigin'in (977-997) küçük oğlu. Onu veliaht ilan eden babasının ölümü üzerine tahta çıktı (997). Bu sırada Horasan ordusu komutanı olan ağabeyi Mahmut, ona tahta karşılık Horasan eyaletini önerdi. Bunu kabul etmediği için Gazne üzerine yürüyen Mahmut'la yaptığı savaşı yitirince tahttan indirildi (998). Sürüldüğü ve gözaltında tutulduğu Cüzcan'da zehirlenerek öldürüldü.

İSMAİL CANBOLAT, türk siyaset adamı (İstanbul 1880 - İzmir 1926). Harp okulu'nu bitirdi. Selanik'te sonradan adı İttihat ve Terakki olarak değişecek Osmanlı hürriyet cemiyeti'ni kuranlar arasında yer aldı (eylül 1906). Bu cemiyetin fedailerindendi, örgütünce Abdülhamit II yanlısı Albay Nazım'ın vurulmasıyla görevlendirilenlerden biri oldu. Daha sonra da kendisini tutuklamak isteyen bir polisi öldürdü. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra askerlikten ayrıldı, İzmit mebusu olarak Osmanlı meclisi mebusanı'na girdi (1912). Polis şefliği (1914), İstanbul valiliği (1915), İstanbul şehreminliği (1916), İsveç büyükelçiliği (1918) yaptı. Osmanlı devletinin dünya savaşına katılmasına karşı çıktı, Talat Paşa'nın kurduğu son hükümette Dahiliye nazırı olarak görev aldı (temmuz 1918). İttihat ve Terakki fırkası'nın son kongresinde (14-18 ekim 1918), kongre başkanlığı yaptı. Bu fırkanın kendini feshetmesinden sonra, devamı niteliğindeki Teceddüt fırkası kurucularından oldu (kasım 1918). Ancak İttihat ve Terakki fırkası'nın devamı kuşkusunu dağıtmak için Yunus Nadi ve Muhittin Bey'le birlikte bu fırkadan istifa etti. İngilizlerce tutuklanıp Malta'ya sürüldü (1919), 1921'de serbest bırakıldı. İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girdi (1923). Terakkiperver cumhuriyet fırkası kurucularına katıldı (1924). Mustafa Kemal'e karşı İzmir suikastının düzenleyicilerinden olduğu savıyla tutuklandı. İstiklal mahkemesi'ndeki yargılama sonucunda İzmir'de asıldı (1926).

İSMAİL DEDE EFENDİ Hammamizade, Dede Efendi denir, türk besteci (İstanbul 1777 ya da 1778 - Mina, Mekke, 1846). Babası Süleyman Ağa, Cezzar Ahmet Paşa'nın mühürdarı olarak uzun yıllar Filistin, Lübnan gibi ülkelerde görev yapıktan sonra İstanbul'a yerleşti ve Şehzadebaşı'ndaki Acemoğlu hamamını işletti. Bu yüzden İsmail Dede'ye "Hammamizade" denmiştir. Mahalle mektebindeyken sesinin güzelliği ve müzik yeteneği anlaşılınca Uncuzade Mehmet Emin Efendi'den ders almaya başladı. Okulu bitirdikten sonra 7 yıl daha Uncuzade'den "meşk eden" İsmail, onun aracılığıyla Başdefterdarlık'ta memurluğa atandı. Bir yandan da Yenikapı mevlevihanesi'ndeki dersleri izledi. 1799'da "çile"sini tamamlayarak "dede" oldu. Çilesi sırasında bestelediği ilk şarkısı (*Zülfündedir benim baht-ı siyahım*) çok geçmeden Selim III'ün kulağına ulaştı. Padişahın yakınları arasına giren genç İsmail Dede Yenikapı mevlevihanesi'nde ders vermeye de bu sıralarda başladı. *Ey çeşm-i âhu hicr ile tenhalara saldın beni* diye başlayan hicaz nakış bestesini yaptıktan sonra Saray fasıl heyeti'ne alındı. 1802'de evlendi, aynı yıl padişah musahibi oldu. Selim III'ten sonra tahta çıkan ve Dede'nin hayranı olan Mahmut II de besteciyi korudu ve destekledi. 1812'de yeniden padişah musahibi olan İsmail Dede, Mahmut II'den olduğu gibi, 1839'da tahta çıkan Abdülmecit I'den de destek gördü. 1846'da en iyi öğrencisi Dellalzade İsmail Efendi ve Mutafzade Ahmet Efendi'yle birlikte hacca gitti. Orada koleraya yakalandı ve öldü. Mezarı Hazret-i Hatice'ninkine bitişiktir.

Itri'den sonraki türk bestecilerin en büyüğü sayılan İsmail Dede Efendi, özgün melodilerden örülmüş sağlam ve oldukça uzun müzik cümleleriyle ayırt edilen lirik, akıcı ve içten üslubuyla, başta Zekâi Dede ve Dellalzade İsmail Efendi olmak üzere öğrencilerini ve onların öğrencilerini derinden etkiledi.

Usta bir naathan ve hanende olarak tanınan Dede, 6 peşrevi (bunların 4'ünü kendi mevleviayinleri için bestelemiştir) sayılmazsa, yalnızca sözlü (vokal) yapıtlar vermiştir. 500'ü aşkın yapıtından günümüze ulaşabilen 267'sinin 49'u dinsel-tasavvufi, 218'i dindışıdır. Birinci kategoridekiler:5 mevleviayini, 1 savt, 3 tevşih, 3 durak, 33 ilahi; 4 peşrev. Dindışı yapıtları içinde, 1 kânnatık (bu yapıtın, Dede'nin olmadığını ileri sürenler vardır), 5 kâr, 1 kârçe, 44 beste, 20 ağırsemai, 29 yürüksemai, 107 şarkı, 9 köçekçe ve 2 peşrev vardır.

En parlak yapıtları: *Hüzzam, Saba, Ferahfeza* mevleviayinleri, Suzidil durak

Hammamizade
İsmail Dede Efendi

(Ayağı tozunu sürme çekelden gözüme), rast *Kâr-ı nev (Gözümde daim hayal-i cânân)*, hicaz nakış beste *(Ey çeşm-i âhu hicr ile tenhalara saldın beni)*, bayati beste *(Bir gonca-femin yaresi vardır ciğerimde)*, ferahfeza beste *(Ey kaş-ı keman tir-i müjen canıma geçti)*, ferahnâk beste *(Figan eder yine bülbül, bahar görmüştür)*, mahur beste *(Ey gonca-dehen hâr-ı elem canıma geçti)*, sultaniyegâh I. beste *(Misalini ve zemin ü zeman görmüştür)*, sultaniyegâh II. beste *(Can ü dilimiz lutf-i keremkâr ile mamur)*, hicaz nakış yürüksemai *(Yine neş'e-i muhabbet dil ü canım etti şeyda)*, ferahfeza ağırsemai *(Bir dilber -i nadide, bir kamet-i müstesna)*, hüzzam nakış yürüksemai *(Reh-i aşkında edip kaddimi kütah gönül)*, neva yürüksemai *(Ey gonca-dehen ah-ı seherden hazer eyle)*, ferahnâk ağırsemai *(Dil-i biçareyi mecruh eden tiğ-i nigâhındır)*, mahur yürüksemai *(Yine zevrak-ı derûnüm kırılıp kenâre düştü)*, acemaşiran ağırsemai *(Ey lebleri gonca, yüzü gül, sevr-i bülendim)*, sultaniyegâh ağırsemai *(Nihan ettim seni sinemde ey mehpare canımsın)*, şevkefza yürüksemai *(Ser-i zülf-i anberini yüzüne nikab edersin)*, ferahfeza yürüksemai *(Bu gece ben yine bülbülleri hamuş ettim)*, sultaniyegâh yürüksemai *(Şâdeyledi can ü dilimi ruh-i revanım)*, şehnaz şarkı *(Sana ey canımın canı efendim)*, ferahnâk şarkı *(Beğendim seni efendim, geçmem asla ben)*.

İSMAİL EFENDİ (Ebu İshak), türk şeyhülislam (İstanbul 1645 - *ay. y.* 1726). Alaiyeli kadı İbrahim Efendi'nin oğlu. Medresede yetişti. İlmiyi sınıfına katıldı. Süleymaniye darülhadis müderrisliği görevini yürütürken, Halep (1692), İstanbul (1708) kadısı; Anadolu (1711) ve Rumeli (1713) kazaskeri; Menteşezade Abdürrahim Efendi'nin yerine şeyhülislam (1716) oldu. Kısa sürede sadrazamların işlerine karışmaya, onların azline ve atanmalarına müdahaleye başlayınca, vükela ve saray çevreleriyle bozuştu. Sonunda görevden alınarak (1718) Sinop'a sürüldü. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde affedilerek İstanbul'a dönmesine izin verildi (1720). Boğaz'daki yalısına çekilerek yaşamının sonuna kadar zamanını burada geçirdi. *Naim* mahlasıyla yazdığı şiirleri de vardır.

İSMAİL EFENDİ Gelenbevi → GELENBEVİ İSMAİL EFENDİ.

İSMAİL EFENDİ Dellalzade → DELLALZADE İSMAİL EFENDİ.

İSMAİL FAZIL PAŞA, türk asker (Girit 1856 - Ankara 1921). Harbiye'yi bitirdi (1877); İşkodra'da tümen kurmay subaylığı, Harbiye'de öğretmenlik yaptı. Abdülhamit II'nin yaveriyken Erzincan'a sürgüne gönderildi. 1901'den başlayarak general rütbesiyle çeşitli görevlerde bulundu. Emekliye ayrıldıktan (1914) sonra Meclisi mebusan'a Yozgat milletvekili olarak girdi. Sıvas kongresi'ne İstanbul delegesi olarak katıldı. Bir ara mandacılığı savunduysa da sonra bu görüşünü değiştirdi. Mustafa Kemal'in (Atatürk) başkanlığındaki ilk İcra vekilleri heyeti'nde Nafia vekili oldu. Ali Fuat Cebesoy*'un babasıdır.

İSMAİL HAKKI Bursalı, türk din bilgini (Aydos, Bulgaristan, 1653 - Bursa 1725). Dönemin ünlü bilginlerinden Abdülbaki Efendi'den ders aldı. Celvetiye tarikatına girdi. Osman Fazlı'nın çağrısıyla İstanbul'a gelerek vaazlar verdi (1673). 1685'ten sonra yerleştiği Bursa'da verdiği tefsir dersleriyle ün kazandı ve celvetiye tekkesine şeyh oldu. Yeniden geldiği İstanbul'da (1720) tasavvuf ve ahlakla ilgili yapıtlar yazdı. Bursa'ya dönüşünde (1722) bütün kitaplarını vakfederek bir kütüphane kurdu; tekke ve cami yaptırdı. Başlıca yapıtları: *Ruh ül-beyan* adlı Kuran tefsiri, *Mesnevi*'nin şerhi *Ruh ül-Mesnevi*, kırk seçilmiş hadisten oluşan *Şerh-i erbain hadis*, nakşibendi şeyhlerinin yaşamöykülerinden söz eden *Reşehat ayn ül-hayat*, tasavvufla ilgili *Kitâb ün-necat* ve *Tuhfe-i haliliye*.

İSMAİL HAKKI Manastırlı, türk ilahiyatçı (Manastır 1846 - İstanbul 1912). Genç yaşta İstanbul'a gelerek Süleymaniye medresesi'ni bitirip icazet aldı. Aynı yerde bir süre ders verdikten sonra Dolmabahçe camisi vaizliğine atandı (1874). Eyüp askeri rüştiyesi'nde arapça (1882), Hukuk mektebin'de fıkıh öğretmenliği (1884) yaptı. İkinci meşrutiyet'ten sonra Ayan meclisi üyesi oldu (1908). Mülkiye, Mühendishane ve Darülfünun'da tefsir, Askeri tıbbiye'de din dersleri verdi (1909 -1912). Başlıca yapıtları: *Risalei Hamidiye, Kasidei nuniye şerhi, Mevabib ür-Rahman, İslam, Hak ve hakikat* vb.

İSMAİL HAKKI BEY Muallim, türk besteci ve eğitimci (İstanbul 1866 - *ay. y.* 1927). On üç yaşında Muzıkayı hümayun'a alındı. Başlıca hocası Lâtif Ağa'ydı. Genç yaşta padişah müezzinliğine ve Saray fasıl heyeti serhanendeliğine getirildi. 1908'den sonra Şehzadebaşı'nda açtığı Musiki-i osmani mektebi'nde sayısız öğrenci yetiştirdi: Ali Rıza Şengel, Nuri Halil Poyraz vb. Ayrıca Darülelhan'da da ders verdi. Bir süre Türk müziği bölümünü yönettiği bu okulda, 1926 sonunda kurulan Türk musikisi tasnif heyeti üyeliğine getirildi.

Binlerce nota yayımlayan ve irili ufaklı birçok kuramsal kitap yazan İsmail Hakkı Bey çok verimli bir besteciydi. 2 000'e yakın beste yaptığı sanılır. Günümüze bunlardan 600 kadarı ulaşabildi. Şu yapıtları, klasik türk müziği repertuvarının değerli parçalarındandır: *Bir kerre yüzün görmeyi dünyaya değişmem* (nişabürek beste); *Çağlayan cûy-i sirişkle çeşm-i pürhûnum mudur* (ferahfeza beste); *İntizar-ı makdeminle rehgüzârın gözlerim* (acemkürdi beste); *Firkat-i yar beni yaktı demâdam a ü âr oldum* (acemkürdi ağırsemai); *Gülşende yine ah ü enin eyledi bülbül* (rast yürüksemai); *Senin aşkın ile ihya olurum* (şedaraban şarkı); *Görülmemiş devr-i Yusuf'tan beri böyle güzel* (şedaraban şarkı); *Gayetle dilber bir şivekâre* (ferahfeza şarkı); *Fikrimin ince gülü* (kürdi şarkı); *Ferahfeza peşrev; Acemkürdi peşrev.* Besteleri arasında, çok sayıda ilahi ve marş, kârlar, sazsemaileri ve iki de operet (*Bülbül* ve *Kaşıkçılar*) vardır.

İSMAİL HAKKI EFENDİ Sermüezzin, Hafız, türk besteci (öl. 1930?). Saray'da sermüezzinlik yaptı. Yalnızca ilahi ve şarkı formlarında besteleri vardır. En ünlü yapıtı, *Nerelerde kaldın ey serv-i nâzım* dizesiyle başlayan nihavent şarkıdır.

İSMAİL HAKKI PAŞA, türk asker (İstanbul 1829 - *ay. y.* 1892). Arpa emini Hacı İbrahim Efendi'nin oğlu. Harbiye'yi bitirdikten sonra İngiltere'ye gönderildi. Yurda dönünce, Misafirin-i ecnebiye tercümanlığına getirildi 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda Gazi Osman Paşa'nın buyruğunda Plevne savunmasında büyük yararlık gösterdi. Savaştan sonra ferik rütbesiyle Sinop kalesi komutanlığına atandı. Askeri hastaneler genel müfettişi olarak da görev yaptı. *Çiçekçinin çiçeği* ve *Ameli bahçıvanlık* adlı iki kitapçığı vardır.

İSMAİL HAKKI PAŞA, türk asker (öl. İstanbul 1910). Harbiye'yi bitirdi (1869). Kurmay yüzbaşı olarak Doğu Anadolu'da rus sınırındaki türk mevzilerinin berkitilmesi sırasında gözlemci sıfatıyla çalıştı. Yemen'deki çarpışmalara katıldı, sırp ve karadağ ayaklanmaları sırasında (1876) Balkanlar'da görev yaptı. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda tabur komutanı olarak Tuna cephesinde çarpıştı. Türk-Yunan savaşı'nda (1897) komutanı olduğu 5. Tümen'le Teselya'ya girip Yunanlılar'ı bozguna uğrattı. Dömeke savaşı'nda gösterdiği yararlık üzerine müşirliğe yükseltildi (1898). Osmanlı devletiyle İngiltere arasında siyasal anlaşmazlık yaratan Akabe olayı sırasında (1906) gönderildiği halde oraya gitmek istemediğinden padişahın buyruğuna karşı gelmiş sayılarak görevden alındı ve emekli edildi.

İSMAİL HAKKI PAŞA, türk asker (İstanbul 1839 - *ay y.* 1912). Bir asker ailesinin oğlu. Harbiye'yi bitirdi (1857) ve ayaklanan Karadağlılar'la yapılan savaşa teğmen (mülazım) olarak katıldı. Yaver-i has sıfatıyla saraya alındı ve Abdülaziz'in Avrupa gezisi sırasında maiyeti arasında bulundu. Miralay (albay) olarak mabeyinciliğe, ferik rütbesiyle başmabeyinciliğe getirildi (1875). Kolordu komutanı olarak 1877-1878 Türk-Rus savaşı'na katıldı ve gösterdiği yararlıklar nedeniyle müşirlikle ödüllendirildi. *Hikmet-i edebiye* ve *Emsali askeriye* adlı yapıtları vardır.

İSMAİL KEMAL (Vlora), arnavut kökenli siyaset adamı (Vlorë, Arnavutluk, 1844 - ? 1919 / 1920). Ünlü bir arnavut ailesinin çocuğu olarak yetişti. Öğrenciliği yıllarında İstanbul'da Jön Türk hareketine katıldı. Koyu bir arnavut milliyetçisi olarak dikkatleri çekti. Abdülhamit II yönetiminin baskıları karşısında Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı (1900). Brüksel'de *Albania* ve *Le Salut de l'Albanie* adlı gazeteleri çıkardı. Bu gazetelerle arnavut ayrılıkçılık hareketini savundu. Jön Türkler'le ilişkilerini sürdürdü. Prens Sabahattin'in görüşlerinden geniş ölçüde etkilendi. Paris'te toplanan ilk Jön Türk kongresi'nde (1902) Ahmet Rıza ve yandaşlarına karşı Prens Sabahattin'le birlikte hareket etti, Türkiye'de rejimin bir darbe ve gerekirse dış müdahale ile değiştirilmesi görüşünü destekledi. İkinci meşrutiyet'in ilanından sonra Berat (Arnavutluk) mebusu olarak Meclisi mebusan'a girdi (1908). İttihat ve Terakki'nin osmanlı birliği görüşlerine karşı çıktı ve ademi merkeziyet fikirlerini savunarak bir süre sonra Osmanlı Ahrar fırkası'na katıldı. Aynı süreç içinde Arnavutluk'un bağımsızlığını sağlamak için oluşturulmuş Başkim (birlik) cemiyeti'yle ilişki kurdu. 31 Mart ayaklanması'nda (1909), irticaya karşı çıkmamak, ayaklanmacıları alkışlamak ve Ahrar fırkası'nı iktidara getirmek için çalışmakla suçlandı, İstanbul'dan ayrılmak zorunda kaldı. Ancak bu savların geçerli olmadığını ispatlayarak yeniden İstanbul'a ve Meclis'e döndü. Ahrar fırkası'nın kapatılmasından sonra bir grup arkadaşı ile Mutedil hürriyetperveran fırkası'nı kurdu (1909 sonları), bu partinin başkanı oldu (1910-1911). İttihat ve Terakki fırkası'na karşı sert bir muhalefet yürütmeye başladı. Mecliste bir bakanı rüşvet almakla suçlayınca Serez mebusu Derviş Bey tarafından tokatlandı, özür dilemek zorunda kaldı. Balkan savaşı sırasında ayrılıkçı görüşlerinden ötürü İstanbul'dan memleketine kaçtı ve burada açıktan Arnavutluk'un bağımsızlığı için çalışmaya başladı; Osmanlı devleti yenilince Arnavutluk bağımsızlık hareketinin lideri olarak Devlet başkanı oldu (1912-1913). Londra konferansı'nda büyük devletlerin Arnavutluk'un bağımsızlığını tanımaları ve devletin başına Wilhelm'i kral olarak getirmeleri üzerine ülkesinden ayrıldı ve Avrupa'da sürgün hayatı yaşadı. Günümüzde Arnavutlar'ın ulusal kahramanlarından sayılmaktadır.

İSMAİL MAHİR EFENDİ, türk eğitimci, siyaset adamı (Kastamonu 1869 - İstanbul 1916). Kastamonu Öğretmen ve Sanayi okullarında öğretmenlik, müdürlük yaptı. İkinci meşrutiyet'ten sonra Kastamonu milletvekili oldu. Darüleytam*'ın kurulmasında aktif rol oynadı ve ölümüne değin bu kurumun genel müdürlüğünü yaptı.

İSMAİL MAŞUKİ, türk sufi (Aksaray 1508 - İstanbul 1529). Melami şeyhi Pir Ali'nin oğlu. Babasının ölümü üzerine genç yaşta onun yerine geçti. Bayezit ve Ayasofya camilerinde varlık birliği (vahdeti vücut) öğretisini yaymaya başlaması sonucu çevresine birçok mürit top-

ladı. Askerler, özellikle sipahiler de "Çelebi Şeyh" adını verdikleri bu genç melami şeyhine bağlandılar. Kazandığı güçten ürken kimi medreselilerce padişaha kötülenince, Kanuni Sultan Süleyman ondan kasabasına dönmesini istedi. Padişah buyruğunu yerine getirmeyince, şeyhülislam Kemalpaşazade Şemsettin Ahmet Efen-di'nin verdiği bir fetva üzerine, 12 müridiyle birlikte Sultanahmet meydanında idam edildi. Güzel ve sade bir türkçe ile yazılmış gazelleri, bir de mesnevisi vardır.

İSMAİL MÜFİT EFENDİ İstanbullı, türk din bilimci ve yazar (İstanbul, ? - *ay. y.* 1802). Medresede okudu. Öğrenimini tamamlayınca, Mekke payesiyle kadılığa atandı. Sağlığı bozulduğu için görevinden ayrılarak İstanbul'a döndü ve din yazarlığına bağlandı. Başlıca yapıtları: *Hadis-i erbain-i imam Nevevi, Delail ül-hayrat, Şemail-i şerif, Şerh-i Fenari.*

İSMAİL NASREDDİN ŞAH, Trengganu sultanı (Kuala-Trengganu, 1907). Hükümdarlar konferansı tarafından 1965'te, beş yıl için Malaysia'nın yüce hükümdarlığına (Yang di-Pertuan Agong) seçildi.

İSMAİL NEBİL EFENDİ, türk din adamı (öl. İstanbul 1861). Ahıska'dan geldiği İstanbul'da medrese öğrenimi gördü. Fatih camisi vaizliğine atandı. Burada verdiği vaazlarla "Gürcü İsmail Hoca" adıyla ün kazandı. Görev yaptığı caminin avlusundaki türbesine gömüldü. Vaaz risalelerini içeren *Mefatih üt-tahkik* adlı bir yapıtı vardır.

İSMAİL PAŞA, türk vezir (öl. Erzurum 1665). İstanbul ihtisap ağalığından sonra kapıcıbaşılık, çavuşbaşılık ve imrahorluk görevlerinde bulundu. Vezir payesiyle sadaret kaymakamlığına getirildi. Bu görevde başarı gösteremeyince aynı yıl Anadolu müfettişliği göreviyle İstanbul'dan uzaklaştırıldı (1657). Birçok kenti dolaştıktan sonra Erzurum valisiyken öldü.

İSMAİL PAŞA Nişancı, türk sadrazam (Ayaş, Ankara, 1619 - Rodos 1690). Enderun'da yetişti. Nişancılıktan sadaret kaymakamlığına getirildi (1687). Kaymakamlığını yaptığı Siyavuş Paşa'nın, Mehmet IV'ü tahttan indiren ayaklanmacı yeniçeriler tarafından öldürülmesi üzerine, Süleyman II'nin sadrazamı oldu (1688). Ancak, ülkede dirlik ve düzeni yeniden kurmak bahanesiyle serdarıekrem olarak cepheye gitmekten kaçındığı ve başkomutanlığı Rumeli beylerbeyi Yeğen Osman Paşa gibi yetersiz bir kişiye verip art arda yenilgilere yol açtığı için iki ay sonra görevden alındı ve Rodos adasına sürüldü (1688). Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa'nın buyruğuyla, boynu vurularak öldürüldü.

İSMAİL PAŞA Çelebi → ÇELEBİ İSMAİL PAŞA.

İSMAİL PAŞA Ispanakçı, türk vezir (öl. Yenipazar 1702). Bostancı ocağı'nda yetişti. Bostancıbaşı olarak görev yaparken, vezir payesiyle Mora seraskerliğine atandı (1683). Sakız muhafızlığından ikinci kez Mora seraskerliğine getirildi (1685). Başarısızlığı yüzünden görevinden alındı (1686). Selanik, Hanya ve Kandiye'de vali, Eğriboz'da muhafız olarak bulundu. Daha sonra Yenipazar muhafızı oldu (1701).

İSMAİL PAŞA Gürcü, türk sadrazam (öl. Sakız 1737). Kölelikten yetişti. Yönetici olarak birçok görevde bulundu. Bağdat valisiyken, sadrazamlığa getirildi (1735). Rüşvet alarak yolsuzluk yaptığı saptanınca görevden alınarak Sakız adasına sürüldü (1735).

İSMAİL PAŞA Hafız, türk sadrazam (İstanbul 1757 - Konya 1809). Bostancı ocağı'nda yetişti. Bostancıbaşılıktan vezir payesiyle kaptanıderyalığa atandı (1804). Ertesi yıl sadrazamlığa getirildi (1805). Görevden alınarak İstanbul dışında bir yere sürgüne gönderildi (1806). Affedilerek gönderildiği Konya valiliği sırasında öldü.

İSMAİL PAŞA Çerkez → ÇERKEZ İSMAİL PAŞA.

İSMAİL PAŞA, türk hekim (İzmir 1807 - İstanbul 1880). Rum kökenliydi, satıldığı Hacı İsmail Ağa'dan pratik cerrahlık öğrendi. Türk-Yunan ve Türk-Rus savaşlarında efendisiyle birlikte cerrah olarak bulundu. Cerrahhaneye girdi ve buradan mezun oldu (1840). Bir süre Paris'te tıp öğrenimi gördükten sonra İtalya'ya geçti ve tıp öğrenimini burada tamamladı. Dönüşte cerrahhane müdürü olarak görevlendirildi, hekimbaşı oldu (1845). Tıbbiye nazırlığına atandı. İkinci kez aynı göreve getirildiğince çiçek aşısının yaygın biçimde kullanılmasını sağladı. Tıbbiye'den yetişen dört hekimi Viyana'ya gönderdi. Onların gösterdiği başarı üzerine Tıbbiye, Avrupa'da fakülte olarak kabul edildi (1847). Ebelik öğrenimi görenlerin Tıbbiye'de sınav vererek diploma almalarını sağladı. Ticaret ve nafıa nazırlığı, İzmir, Selanik, Girit valiliği, şehreminlik görevlerinde bulunduktan sonra, 1874'te emekli oldu. *Ceride-i tıp* adlı bir de dergi çıkartan İsmail Paşa'nın başlıca yapıtları: *Kolera risalesi* (1847); *Risalei cimnastik* (1847).

İSMAİL PAŞA → KMETY (György).

İSMAİL PAŞA, mısır hıdivi (Kahire 1830 - İstanbul 1895). Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve Mısır valisi İbrahim Paşa'nın ortanca oğlu. Fransız harp akademisi'nde okudu. Ağabeyi Ahmet Rıfat Paşa'nın bir kaza sonucu ölmesi üzerine amcası vali Sait Paşa tarafından Mısır veliahtı ilan edildi (1858). Sudan'da çıkan ayaklanmaları bastırarak orada dirlik ve düzeni sağladı. Amcası ölünce de Mısır ve Sudan valisi olarak yönetimi ele aldı (1863). Abdülaziz'in bir fermanıyla "valilik" unvanı "hıdiv"liğe dönüştürüldü (1866). Mısır'ın bağımsızlığı için uğraştı: Osmanlı devletinden bu alanda birtakım ödünler elde ettiyse de, İstanbul'a ödediği yıllık vergi iki katına çıkarıldı. Bu arada, Girit seferine katıldı. Buna karşılık padişahtan sağladığı bir fermanla Mısır hıdivliğinin ailenin en yaşlı erkek prensine değil de, babadan oğula geçme yetkisini elde etmeyi başardı (1867). Böylece kardeşi vezir Mustafa Fazıl Paşa'nın yerine büyük oğlu Tevfik Paşa veliaht oldu. Bu arada, Mısır'a bağımsızlık yolunu açacak çeşitli etkinliklerden de geri kalmadı: Avrupa devletlerine elçiler gönderdi, Fransa'dan silah alarak ordusunu güçlendirdi, özellikle Süveyş kanalının açılma töreni sırasında (1869), bağımsız bir hükümdar gibi davranarak padişahın onayını bile almaksızın Avrupa devlet başkanlarını ve soylularını ülkeye çağırıp ağırladı. Osmanlı devletinin sıkışık durumda olmasından yararlanarak Babıâli'den dış kredi yetkisini elde etti (1872), kısa sürede İngiltere ve Fransa'ya büyük ölçüde borçlandı. Oğlunun komutasında Habeşistan'da bazı fetihler yapmak ve gücünü denemek için sefere çıkardığı Avrupa silahlarıyla donanımlı ordusu, Sudan dışında Eritrea ve Uganda'da da Mısır yararına topraklar kazandı (1875). Ancak, büyük askeri harcamalar yüzünden ülkenin parasal dengesi bozulunca, Süveyş kanalının Mısır'a ait hisse senetlerini İngiltere'ye satmak zorunda kaldı; bu devletin Mısır'ın iç işlerine karışmasına yol açtığı gibi, Osmanlı devletini de güç durumda bıraktı (1876). İngiltere ve Fransa, borçların ödenmesi için Babıâli'yi sıkıştırınca, osmanlı yönetimi Mısır'a ordusunu azaltma önerisinde bulundu. Mısır ordusundaki subayların yarısından çoğunun emekliye ayrılması da kötüye gidişe köklü bir çözüm getirmediği için, İngilizler ile Fransızlar'dan oluşan ortak bir kurulun maliyeyi denetlemesine izin verdi; ülkede, "Condominium" (İngiliz-fransız birleşik egemenliği) döneminin başlamasına neden oldu (1878). Ezilen halkın ve görevlerinden alınan subayların hoşnutsuzluğu Mısır'da ayaklanmalara yol açınca, Abdülhamit II, hıdivi görevden alarak yerine oğlu Tevfik Paşa'ya atadı (1879). Böylece Mısır'dan ayrılmak zorunda kalan eski hıdiv, önce Napoli'ye, oradan da İstanbul'a gitti (1888). Boğaz'da görkemli bir yalı yaptırtan paşa, buraya yerleşti, öldüğünde Mahmut II türbesi'ne gömüldü.

İSMAİL PAŞA Bağdatlı, türk yazar (Süleymaniye, Irak, 1839 - İstanbul 1920). Babanzade Mehmet Emin Bey'in oğlu. Irak'ta açılan Zabit mektebi'ni bitirdi. 1875'te İstanbul'a geldi. İkinci meşrutiyet'ten (1908) sonra liva rütbesiyle Jandarma dairesi 2. şube müdürlüğünde bulundu. Askerlikle, bilimsel çalışmalarını birlikte yürüttü. Kâtip Çelebi'nin *Keşf üz-zünûn*'una zeyl (ek) olan ve Kâtip Çelebi tarafından görülemeyen dört bin kadar kitabın adlarını içeren *İzah ül-meknûn fi'z-zeyli alâ Keşf üz-zünûn an esami ül-kütübi ve'l -fünûn* adlı yapıtını düzenledi (Ş. Yaltkaya ve R. Bilge tarafından yayımlandı 1947, 2 c.). Ayrıca Doğu'da yetişen yazarların kitap adlarına göre *Hediyyet ül-ârifin esmâ ül-müellifin ve âsâr ül-musannifin* adlı bir kitabı daha vardır (R. Bilge ve M. K. İnal tarafından yayımlandı 1951-1955, 2 c.). Yapıtta yazarlar hakkında kısa özgün bilgiler de verilmiştir.

İSMAİL RUMİ Tosyalı, kadiri şeyhi (öl. İstanbul 1631). Öğrenimini tamamladıktan sonra gittiği Bağdat'ta kadiri tarikatına girdi. Önce Şeyh Feyzullah Efendi'nin müridi, sonra da ardılı oldu. İstanbul'a dönerek kadiri tarikatını yaymak için etkinlik göstermeye başladı. Çağrılarını kabul edip gittiği Tophane'deki Kadirhane'de "Piri Sani" unvanıyla postnişin oldu ve ölene kadar bu görevde kaldı.

İSMAİL RÜSUHİ Ankaralı, türk mutasavvıf (Ankara, ? - ? 1631). Ankara'da medrese öğrenimi gördü. Önce bayrami tarikatına bağlandı, daha sonra mevlevi oldu. İstanbul'da Galata mevlevihanesi'ne girdi. Abdi Dede'nin yerine şeyh oldu. Muhittin Arabi'nin felsefesinden yola çıkarak, Mevlana Celalettin Rumi'nin *Mesnevi*'sini *Fatih ül-ebyât şerh-i Mesnevi* (1835, 6 c) adı altında yorumladı. Bu yorumu mevleviler arasında benimsendi; "Hazret-i Şarih" "Şarih-i Ankaravi" ya da "Ankaravi" adlarıyla tanındı. Altı cilt olan *Mesnevi*'nin 1411'de yazılan yedinci cildini de buldu, yorumladı. Başta Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Sabuhi Dede olmak üzere mevleviler bu yedinci cildin Mevlana'nın görüşlerine uymadığını ileri sürerek, eleştirdiler. Muhittin Arabi'nin görüşleri ve *Mesnevi*'den yararlanarak tasavvuf öğretisini, dervişliğin özelliklerini anlatan *Minhâc ül-fukara* (1840) adlı bir kitap yazdı. *Miftah ül-belağa ve misbah ül-fesaha* (1867) adlı kitabında osmanlı edebiyatı ve dilbilgisi kurallarını açıkladı. Muhittin Arabi'nin *Nakş-ı füsûs* adlı tasavvufu konu edinen yapıtını *Zübdet ül-füsûs fi-nakş il -füsûs* adıyla türkçeye çevirdi (1910).

İSMAİL SAFA, türk şair (Mekke 1867 -Sıvas 1901). Hicaz mektupçusu ve şair Mehmet Behçet Efendi'nin oğlu; yazar Peyami Safa'nın babası. Çocukluğu Mekke'de geçti. İstanbul Darüşşafaka lisesi'ni bitirdi (1886). Evkaf ve Telgraf nezareti'nde memurluk yaptı. Mülkiye mektebi'ne edebiyat öğretmeni olarak atandı (1890). *Mirsad* dergisine başyazılar yazdı (1891). Abdülhamit II tarafından, evinde gizli toplantılar düzenlediği gerekçesiyle Sıvas'a sürüldü (1900); sürgünde öldü. Edebiyata, Muallim Naci etkisinde şiirler yazarak başladı; "Safa" imzalı şiirleri *Tercüman-ı hakikat*'te yayımlandı (1884 -1885). 1896'da kurulan Servetifünun topluluğunun önde gelen temsilcilerinden oldu. Dil ve biçim bakımından divan edebiyatı geleneklerine bağlı kaldı; düşünce ve öz açısından yenilikçilere yakın oldu. Yalın türkçeyi, doğallığını bozmadan aruza uyguladı. Şiirlerinde aşk, doğa, ölüm temalarını işledi. Mersiye, kitabe, tarih düşürmede ustalık gösterdi. Yapıtlarında

Heyman

Mısır hıdivi İsmail Paşa

kendi yaşamından izler görülür. Kolay ve verimli yazdığı için edebiyat çevrelerinde ilgi uyandırdı. Muallim Naci, onu "Şair-i mâderzad" (anadan doğma şair) olarak niteledi. Şiirleri, *Sünuhat* (1890), *Huz mâ safâ* (1891), *Mensiyat* (1892-1896), *Hissiyat* (1912) vb. kitaplarda toplandı. Kuşağının düşkün olduğu manzum hikâye niteliğindeki şiirlerin ilk örneklerini verenlerdendi. Bir Trabzon gezisinin notlarını *Mevlid-i pederi ziyaret* (1894) adlı kitabında manzum olarak anlattı. Fransız yazarlarının ve Abdülhak Hamit'in etkisinde kalarak, düşkün kadınları konu edindiği *Mağdûre-i sevda* (1891) adlı manzum hikâyeyi yazdı. Eleştirileri ve edebı konulardaki yazıları *Mülahazat-ı edebiye* (1896) ve *Muhakemat-ı edebiye* (1913) kitaplarındadır.

İSMAİL SAFEVİ → ŞAH İSMAİL.

İSMAİL ZÜHTÜ, türk besteci (Aydos, Bulgaristan, 1877 - İzmir 1924). İzmir Sanayi mektebi'nin "muzikahane"sinde müzik öğrendi. Çeşitli okullarda öğretmenlik yaptı. Kurtuluş savaşı sırasında Garp cephesi bandosunda görev aldı, daha sonra TBMM bandosunu çalıştırdı. 1922'de İzmir'e döndü. Besteleri arasında marşlar, piyano parçaları, piyano ve orkestra için bir revü (*İzmir hayatı*) vardır.

İSMAİL ZÜHTÜ BEY, türk yönetici (İstanbul 1845 - *ay. y.* 1911). Valide rüştiyesi'ni bitirdikten sonra Hariciye mektupçu kalemi'ne girdi. Şûrayı devlet baş yardımcısı, Divanı muhasebat başkâtibi ve Divanı muhasebat reisi (1887) oldu. Kendisini çekemeyenlerce padişaha verilen bir curnal nedeniyle görevden alındı ve sürgün olarak Zor mutasarrıflığına gönderildi (1896). İkinci meşrutiyet'ten sonra İstanbul'a döndü; yeniden Divanı muhasebat reisliğine getirildi (1908). Ertesi yıl emekliye ayrıldı (1909). Geniş tarih bilgisi dolayısıyla Tarihi osmani encümeni üyeliğine seçildi.

İSMAİL ZÜHTÜ BİN HASAN, Eski İsmail Zühtü, İsmail Zühtü Ağa da denir, türk hattat (İstanbul, ? - *ay. y.* 1731). Zindankapısı'nda kunduracılık yaparken hatla da ilgilenerek önce Yedikuleli Seyit Abdullah'tan, sonra Ambarizade İmam Derviş Ali'den ders aldı. Hocasının ölümü üzerine icazetnamesini Suyolcuzade Mehmet Necip Efendi verdi. Nesih yazıdaki ustalığı yüzünden hattatlar arasında İkinci Şeyh (Hamdullah) diye anıldı, 1806'da ölen İsmail Zühtü'den ayırmak için de "Eski İsmail Zühtü" denildi. Müze (Topkapı sarayı) ve kitaplıklarda yapıtlarından pek çok örnek bulunmaktadır.

İSMAİL ZÜHTÜ EFENDİ, Yeni Zühtü de denir, türk hattat (Ünye, ? - İstanbul 1806). Celi sülüs yazı okulunu kuran Mustafa Rakım Efendi'nin ağabeyidir. Aklam-ı sitte denilen altı tür yazıyı Fethıyeli Ahmet Hafız Efendi'den meşk ederek icazetname aldı. Sarayın hat hocalığına getirildi, kendisine sülüs ve nesih yazılardaki ustalığı nedeniyle "reisülhattatin" sanı verildi. Celi sülüsle de uğraştı. Enderunı hümayun'da ders verdi. Mustafa Rakım Efendi, Hekimbaşı Mustafa Behçet, Şânizade Abdullah Efendi ünlü öğrencileridir. Her biri ayrı güzellikte pek çok Kuran yazdı; Defterdar semtindeki Şahsultan türbesi'nin yazıları da onundur.

İSMAİL ZÜHTÜ PAŞA Altunizade, türk vezir (İstanbul 1806 - *ay. y.* 1887). Altun varakçılar kâhyası Hacı Ali Efendi'nin oğlu. Fatih kurşunlu medresesi'ni bitirdi (1827). Babasının yanında altın varakçılığı öğrendi, esnaf ustası oldu (1829). Babasının ölümü üzerine büyük bir servetin mirasçısı olarak bir süre ticaretle uğraştı. Bu arada, Enderun'u mimar olarak bitirdi (1831). Mimar ağa unvanıyla Mektebi sultani'nin ve Dolmabahçe saraylarının yapımını gözetmekle görevlendirildi, bina eminliğine yükseltildi. Ziraat meclisi üyeliğine atandı (1858). Dârı şûrayı askeri üyeliğine seçildi (1859). Abdülaziz tahta çıkınca (1861), tüm görevlerinden ayrılarak yeniden ticarete döndü. Serasker Namık Paşa'nın ısrarına dayanamayarak Harbiye nezareti binasının (bugün İstanbul Üniversitesi) yapımını yönetmeyi kabul etti. 1877-1878 Türk-Rus savaşı'nda 3 tabur askerin tüm donanımını kendi parasıyla sağlayıp cepheye göndermesi ve "93 göçmenleri" adıyla anılan Rumelililer'e, Şehzadebaşı'ndaki 30 odalı konağını ayırması, onun vezir rütbesiyle Âyan meclisi üyeliğine (1878), ardından da Muhacirin komisyonu başkanlığına (1880) getirilmesine yol açtı. Bu arada, İstanbul'un çeşitli semtlerinde birçok cami, okul ve Kaşgar' da bir kitaplık yaptırdı. Öldüğünde kendi adını taşıyan (Altunizade) camisinin mezarlığına gömüldü.

İSMAİLİLER, Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'in imamlığını tanıyan şiiler. (→ İSMAİLİYE.)

İSMAİLİYE a. Şiiliğin Cafer-i Sadık'ın oğlu İsmail'in imamlığını tanıyan kolu. (*Sebiye* de denir.)

—ANSİKL. İlk altı imam (Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammet Bakır, Cafer-i Sadık) hakkında büyük ölçüde aynı inancı paylaşan şiiler, yedinci imam konusunda görüş ayrılığına düştüler. Bir bölümü Cafer-i Sadık'ın oğullarından Musa Kâzım'ın imamlığını tanırken (→ İMAMİYE, ON İKİ İMAM), bir bölümü de hem Hasan'ın imamlığını tanımadı, hem de Cafer-i Sadık'tan sonra oğlu İsmail'in (öl. 760) imamlığını benimsedi. Bu nedenle İsmailiye adını alan bu kesime göre imamlık İsmail'den sonra oğlu Muhammet Mektum' a, ondan da oğlu Muhammet Habip'e geçti. İsmail, Mektum ve Habip'in imamlıkları gizliydi (mestur). Habip'ten sonra gelen oğlu Ubeydullah Mehdi'yi izleyen imamlar yeniden açığa çıktılar (zahir) ve Kuzey Afrika'daki Fatimi devletini kurdular.

İsmaililer, imamlıkta yedili bir sistem benimsediklerinden bu mezhebe *sebiye* de denir. Buna göre, yeryüzünde her zaman Allah'ın bir *hüccet*'i bulunur. Hüccet, *natık* (konuşan) ve *samit* (susan) olmak üzere ikiye ayrılır. Natık hüccet peygamber, samit de onun vasisi olan imamdır. İmamlar 7'şer kişilik gruplara ayrılır ve her gruba *devir* denir. İslamdaki kıyametin anlamı, bir devrin 7. imamla sona ermesidir. Devirler sonsuza dek sürer.

Kaynaklar, ılımlı ismaililerin temel görüşlerini üç noktada toplarlar: 1. İmamlar, Allah'ın kendilerine verdiği (feyz-i ilahi) üstün bilgi (marifet) dolayısıyla insanların en yücesi ve Allah'ın halifesidirler. Bu nedenle bir nitelikleri de yanılmazlık ve günahsızlıktır (ismet). 2. İmam, öncelikle gizli (mestur, mektum) olmalıdır. Bununla birlikte, koşullar gerektirdiğinde açığa da çıkarlar. Kıyamet kopmadan önce imam Mehdi ortaya çıkacaktır. 3. İmam yanılmaz (masum) olduğundan, hiçbir davranışından sorumlu tutulamaz. Görünüşte kötü olan bir iş yapmışsa, bu, her şeyin gizli hakikatini bilen imamın, o işin gerçekte kötü olmadığını bilmesindendir. Örneğin, ismailiyeye karşı olan imamıye (isnaaşeriye), Cafer-i Sadık'ın, oğlu İsmail'i, şarap içmesi nedeniyle veliahtlıktan azlederek yerine küçük kardeşi Musa Kâzım'ı getirdiğini öne sürerken ismaililer, Allah'ın, imamlık için seçtiği İsmail'i her çeşit günahtan temizlediğini, dolayısıyla şarap içmesinin, görünüşte (zahir) haram da olsa, özde (batın) helal olduğunu savunurlar. İsmaililerin aşırı kesimi (gulat) bu anlayışı, öteki birçok dinsel buyruk ve yasaklara da uygularlar.

İsmailiye de öteki birçok şia kolu gibi önce Irak'ta ortaya çıktı ve zamanla karşılaştıkları baskılar yüzünden burada tutunamayarak İran, Horasan, Hindistan, Yemen ve Kuzey Afrika'ya yayıldı. İsmaililikte brahmancılık, buddhacılık, yeniplatonculuk gibi din ve felsefe akımları gibi bazı mitolojilerin de etkileri görülür. Bu nedenle, bazı ismaililer asıl şiilik inancını korurlarken bazıları da aşırı ve islamın özüne aykırı akımlar (gulat, galiye) oluşturmuşlardır. İsmaililer karşılaştıkları baskı ve çektikleri sıkıntılar yüzünden kendilerini ve görüşlerini gizlemek zorunda kaldıklarından zamanla gizlenmeyi bir mezhep ilkesi durumuna getirdiler. Örneğin, önemli bir din, felsefe ve bilim ansiklopedisi olan *İhvanüssafa*'yı ismailiye filozofları yazdıkları halde bunların adları bugüne kadar saptanamamıştır. Kendilerine *batıniler* de denilmesinin nedenlerinden biri, gizliliğe verdikleri bu önemdir.

Öteki şia akımları gibi ismailiye de birçok kollara (fırka) ayrılmışsa da, bunların en önemlileri *nizariye* ve *mustaliye*'dir. Nizariyenin günümüzdeki bağlıları Hindistan'da "hocalar" diye bilinir ve Ağa* Han'ları ruhani lider olarak tanırlar.

İSMAİLİYE, Mısır'da kent, il merkezi; 212 567 nüf. (1986). 1863'te, Timsah gölü kıyısında kurulan İsmailiye, Süveyş kanalı yönetiminin merkezi oldu. İsrail-Arap savaşları sırasında yıkılan, bugün yeniden yapılan kentte birkaç sanayi kolu (tarıma dayalı besin sanayisi, kimyasal gübre, alüminyum metalürjisi) vardır. —*İsmailiye ili*, 829 km^2; 544 427 nüf. (1986).

İSMAİLLİ, İzmir'in Bergama ilçesine bağlı bucak; 2 809 nüf. (1990); 11 köy. Merkezi *İsmailli*, 516 nüf. (1990).

İSMAT a. (ar. *şamt*, sessizlik'ten *işmat*). *Esk.* Susturma.

İSMAY (Hastings Lionel, 1. —*baronu*), ingiliz general (Nayni Tal, Uttar Pradeş, Hindistan, 1887 - Wormington Grange, Worcestershire, 1965). 1940'ta Churchill tarafından savaş kabinesi ve İmparatorluk askeri sekreterliğine getirildi. 1942'de tümgeneralliğe atandı, İkinci Dünya savaşı boyunca, komutanlığın yanı sıra başbakan yardımcılığı görevini de yürüttü. 1951'de muhafazakârların kurduğu kabinede Commonwealth bakanlığı, 1952-1957 arasında da NATO genel sekreterliği görevlerini yürüttü.

İSMEN be. Adını belirterek, adını söyleyerek: *Davetlileri ismen çağırmak.*

İSMENE. Yun. mit. Oidipus ile İokaste'nin kızı, Antigone'nin kız kardeşi. Antigone ölüme mahkûm edilince, onunla birlikte ölmek istedi.

İSMET, -ti a. (ar. *ʿişmet*). *Esk.* **1.** Ahlak açısından temiz ve namuslu olma. **—2.** Masumluk, günahsızlık. **—3.** Namus: *İsmetine halel gelmemek.*

—*Esk.* *İsmet-meab, ismet-penah*, "yüce", "şerefli" anlamında yüksek mevkili kadınlara karşı kullanılan hitap sözü.

—İsl. Peygamberlerin suç ve günah işlemekten uzak olmaları. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İslam inancına göre, Allah bütün peygamberleri, peygamber olduktan sonra suç ve günah işlemekten korumuştur. Bir peygamberin, peygamber olmadan önce de ismet niteliğini taşıyıp taşımadığı, islam mezheplerinde tartışmalıdır. Ehl-i sünnet bilginleri, peygamberlerin önemsiz bazı yanılgılarda (zelle) bulunabileceklerini, ancak Allah'ın bunları bağışladığını belirtirler. Şiiler, ismet niteliğini imamlar için de kabul ederler.

İSMET Fındıklılı, türk yazar (İstanbul 1845 - *ay. y.* 1904). Abdülhamit II'nin saray kütüphaneciliğini yaptı. Bu görevi sırasında birinci derecede önemli kaynakları gözden geçirme olanağını buldu. Taşköprülüzade'nin *Şakaik-i numaniye* adlı yapıtına, Şeyhi'nin yazıp bıraktığı yerden (1730 yılından) başlayarak, yeni bir ek yazıp 1896 yılına kadar getirdi. Yapıtın bir bölümü *Türk tarih encümeni mecmuası*'nda yayımlandı. Müstakimzade Süleyman Sadettin Efendi'nin *Tuhfet-ül hattatin* ve şeyhülislam Esat Efendi'nin *Atrab ül-âsâr* adlı yapıtlarına ekler yazdı ise de bunlar bir yangında yandıkları için bugüne kalamadı.

İSMET AĞA Tanburi, türk besteci (öl.

İstanbul 1870?). Enderun'da yetişti. Mahmut II, Abdülmecit I ve Abdülaziz dönemlerinde Saray fasıl heyeti'nde sazendeydi. Aynı zamanda, saraylılara müzik öğretti. Mevlevi olduğundan 3 mevlevi ayini bestelediyse de, günümüze ulaşamadı. Repertuvarda 2 peşrev, 7 sazsemaisi, 32 şarkı, 2 beste ve 2 semai olmak üzere 45 yapıtı vardır. Kendi bulduğu *rahatfeza* makamında bestelediği 1 peşrevle 2 beste ve semai bunlar arasındadır. En ünlü yapıtları şu iki şarkıdır. *Ülfetin geçti efendim arası* (suzidil), *Seni tenhada bir bulsam* (nihavend).

İSMET BEY Esvapçıbaşı, türk saray adamı (İstanbul 1843 - *ay. y.* 1906). Nazır olan babası Eşref Bey'in ölümü üzerine genç yaşta dul kalan annesiyle birlikte saraya alındı. Şehzade Abdülhamit'in süt kardeşi ve çocukluk arkadaşı olarak Enderun'da okudu. Harbiye'yi bitirdikten sonra orduya katıldı. Tahta çıkınca onu esvabçıbaşısı yapan Abdülhamit II (1876), ölene kadar yanından ayırmadı.

İSMET BEY → İNÖNÜ (Mustafa İsmet).

İSMET İBRAHİM Müstecabizade, türk şair ve yazar (Balıkesir 1868 - Isparta 1917). İstanbul Hukuk mektebi'ni bitirdi (1897) çerkes Ahmet Celalettin Paşa'nın özel kâtibi oldu. Konya'da sürgünde bulunan Ebüzziya Tevfik'le haberleştiği için saraya curnal edildi. Abdülhamit II tarafından Midilli'ye kalebent olarak gönderildi (1901). 5 yıl süren cezasını tamamladıktan sonra İzmir'de İstinaf mahkemesi üyeliği, avukatlık yaptı. *Hıyaban* dergisini çıkardı. Muallim Naci etkisinde şiirler yazdı. Onunla Recaizade Ekrem arasındaki tartışmalarda eski edebiyat anlayışını savundu. Muallim Naci'nin yarım bıraktığı *Lügat-ı Naci*'yi "f" harfinden sonrasını yazarak tamamladı (1890). Osmanlıcada anlam ve kullanım bakımından ayrılıkları olan sözcüklerle ilgili bir çalışma yaptı: *Fürûk-i elfaz* (1893). *Dâsitan-ı zafer* adlı yapıtında (1896) Süleyman Şah'ın Rumeli'ye geçişini anlattı. Divan şairi Naili ile ilgili *Naili-i Kadim* (1900) adlı yapıtı yayımladı. İzmir'de *Âhenk* gazetesinde çıkan yazılarını Şükûfeçîn (1911) adı altında topladı. Ömer Hayyam'ın rubaillerini türkçeye çevirdi.

İsmet Küntay oyun ödülü, tiyatro yazarı İsmet Küntay adına, yılın en başarılı oyun yazarına verilmekte olan ödül. Şu yazarlar aldı: Orhan Asena (1974, *Şili'de av*), Ümit Denizer (1975, *Ferhat ile Şirin*), Ömer Polat (1976, *Aladağlı Mıho*), Vasıf Öngören (1977, *Zengin mutfağı*), Orhan Asena (1980, *Ölü kentin nabzı*), Mehmet Akan (1981, *Hikâye-i Mahmut Bedrettin*), Turgut Özakman (1983, *Resimli osmanlı tarihi*), Tuncer Cücenoğlu (1984, *Kadıncıklar*), Cem Yalın (1985, *Böylesi bir öykü*), Ülker A. Köksal (1986, *Uzaklar*), Melih Cevdet Anday (1987, *Ölümsüzler*), Nezihe Araz (1988, *Afife Jale*), G. Dilmen (1990, *Aşkımız Aksaray'ın en büyük yangını*), Y. Erdoğan (1991, *Gereği düşünüldü*), Kerem Kurdoğlu (1992, *Fayton soruşturması*) ve Murat Uçar (1992, *Umut cinayetleri*).

İSMET PAŞA → İNÖNÜ (Mustafa İsmet).

İSMETİ, asıl adı **Mehmet,** türk şair (İstanbul 1611 ? - *ay. y.* 1665). Medrese öğrenimi gördü. Şeyhülislam Yahya Efendi' nin yanında görev aldı. Çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. Yenikapı mevlevihanesi şeyhi Doğani Ahmet Dede'ye bağlandı. Daha sonra dervişliği bırakarak yeniden müderrisliğe döndü. Şam (1638), İzmir (1645), Edirne (1647), Galata (1649), İstanbul ve Selanik'te (1652) kadılık yaptı. Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu (1658-1665). Pek az şiir söylemiş bir şairdir Naatı dışında kısa kıta ve gazellerden oluşan *Divan*'ı (1874, yeni harflerle 1974), 708 beyittir.

İSMETLİ ya da **İSMETLÜ** sıf. (ar. *ʿismet*'ten). *Esk.* Yüksek mevkideki kadınlara ya da sultan ve şehzadelerin hanımlarıyla kızlarına karşı kullanılan hitap sözü.

İSMETPAŞA → YEŞİLYURT.

İSMİ, İSMİYE sıf. (ar. *ism* ve *-i*'den *ismi*, dişl. *ismiyye*). *Esk.* Ada ait, adla ilgili: *Cümle-i ismiye* (ad cümlesi).

◆ **ismiye** a. Fels. ADCILIK'ın eski eşanlamlısı.

İSMİD a. (ar. *ismid*). Esk. kim. Antimon, sürme taşı.

İSMİL, Konya'nın merkez ilçesi Yarma bucağına bağlı belde; 6 576 nüf. (1990). Belediye.

İSMİRAR a. (ar. *semret*, esmerlik'ten *ismirâr*). *Esk.* **1.** Esmerleşme, kararma. **—2.** *İsmirar etmek*, esmerleşmek, kararmak: "...*uzun, aralarında nâdir siyah teller ismirâr eden beyaz saçlarının altında*..." (H. Z. Uşaklıgil).

İSMİYE → İSMİ.

İSMİYET a. (ar. *ism* ve *-iyyet*'ten *ismiyyet*). *Esk.* Ad olma durumu.

İSMİYUN çoğl. a. (ar. *ismi*'nin çoğl. *ismiyyûn*). Esk. fels. Adcılık felsefesine inananlar.

İSNA → ESNEH.

İSNAAŞER sıf. (ar. *isna* ve *ʿaşer*'den *isna -ʿaşer*). *Esk.* On iki: *Eimme-i isnaaşer* (on iki imam). *Ema-yı isnaaşer* (onikiparmak bağırsağı).

İSNA AŞERİYE a. On iki imamlı şii imamiye mezhebinin bir kolu, 7 imama inanan sebiye mezhebinin karşıtı.

—ANSİKL. İsna aşeriye bağlıları, 12. imam Muhammet el-Mehdi'nin (öl. 874) kaybolduğuna inanırlar. Onlara göre, bu kayboluş küçük ve büyük kayboluş olmak üzere iki aşamalıdır. 69 yıl süren küçük kayboluşta (el-gayb ül-suğra), dört gözde kişi, halk ile imam arasında aracılık yapmıştır. Büyük kayboluşta ise halk ile imam arasındaki ilişki büsbütün kesilmiştir. Ancak, Mehdi bir gün döneceği için halkın onu beklemesi gerekir.

On iki imamlı şiilerde dinsel yükümlülükler sünnilerinkinden küçük farklarla ayrılır. Oruç ve hac aynıdır. Ezan ve kelimei şahadete küçük bir ekleme yaparlar. Namazı da çok az bir biçim değişikliği ile kılarlar. Zekâttan başka hums adı verilen bir vergi vardır. Ayrıca, geçici evlenmeye (mut'a) izin verilir.

İSNADAT ya da **İSNADİYAT** çoğl. a. (ar. *isnad*'ın çoğl. *isnadat, isnâdiyyat*). *Esk.* Bir kimseye yüklenen asılsız suçlamalar, isnatlar.

İSNADEN be. (ar. *isnad*'dan *isnâden*). *Bir şeye isnaden,* ona dayanarak: *Kurul eldeki kanıtlara isnaden şu kararı almıştır.*

İSNADİ sıf. (ar. *isnad* ve *-i*'den *isnadi*). *Esk.* Birine yüklenen asılsız suçlama ile ilgili.

—Esk. dilbilg. Özne ve yüklem arasındaki ilgiye ait.

İSNADİYAT → İSNADAT.

İSNÂN a. (ar. *sinn*, diş ve yaş'tan *isnân*). *Esk.* **1.** Diş çıkarma. **—2.** Yaşlanma.

İSNAT a. (ar. *sened*'den *İsnâd*). **1.** Bir şeyi (soyut) bir kimseye yükleme, ona dayandırma: *Bu şiir o ünlü şaire isnat edilir, ama onun değildir. Nasrettin Hoca'ya isnat edilen bir fıkra.* **—2.** Bir suçu, utanç verici bir durumu başkasının üstüne atma; iftira: *Sanık kendisine isnat edilen suçu kabul etmedi. İsnatta bulunmak.*

—Esk. dilbilg. Özne ile yüklem arasındaki ilgi.

—Cez. huk. *İsnat kabiliyeti*, bir suçun bir kişiye bağlanabilmesi için o kişide bulunması gereken niteliklerin tümü. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ed. Bir tümcede özneyle yüklem arasındaki ilişkinin ortaya konması. (Olumlu nitelikteyse "sübuti" [örn.: "*Bu adam dürüsttür*"]; olumsuz nitelikteyse "selbi" [örn.: "*Bu adam işe yaramaz*"] denir.)

—İsl. Hz. Muhammet'in söz, davranış ya da onay biçimindeki bir hadisini birbirine aktaranların oluşturdukları raviler zinciri; bu kişilerin aktardığı hadisi Hz. Muhammet'e ya da ilk kaynağa kadar ulaştırma.

—ANSİKL. Cez. huk. İsnat kabiliyeti, suçun bir unsuru değildir. Ancak bu kavramın kusurlulukla yakın bir ilişkisi vardır. Suçun manevi unsurunun varlığından, sanığın kusurundan söz edebilmek için her şeyden önce onun isnat kabiliyetinin bulunması gerekir. Kusurlu bir davranıştan dolayı birinin sorumlu tutulabilmesi, öncelikle onun böyle davranışta bulunmaya ehil olmasına bağlıdır. Suçun manevi unsurunun oluşması için eylemde bulunan kişinin (failin), kusurlu bir davranışta bulunmaya ehil olması ve somut olarak belirli bir eylemde kusurlu bir şekilde davranması gerekir. Birinci durum isnat kabiliyeti, ikinci durum da kusurluluk olarak nitelenir. Bu iki koşul olmadan suçun manevi unsuru ve bunun sonucu olarak da suç oluşmaz. İsnat kabiliyeti, ceza hukukunun tartışmalı kavramlarından biridir. Kimlerin isnat kabiliyetinin bulunmadığını saptamak da güçlük yaratmaktadır. Türk Cez. k.'nun 46. maddesi, "suç işlediği zaman bilincini ya da davranış özgürlüğünü tümüyle kaldıracak derecede akıl hastası olan kimseye ceza verilmez" kuralıyla, isnat kabiliyeti kavramına dolaylı bir açıklama getirmiştir.

İSNEYN sıf. (ar. *isneyn*). *Esk.* İki.

◆ a. Pazartesi.

İSNEYNİYET a. (ar. *isneyn*, iki ve *-iyyet*'ten *isneyniyyet*). Esk. fels. İKİLİK'in eşanlamlısı.

İSO → İSTANBUL SANAYİ ODASI.

İSO, İNTERNATİONAL ORGANİZATİON FOR STANDARDİZATİON'un *(Uluslararası standartlaştırma örgütü)* kısaltması.

İSO. Foto. ASA ve DİN ölçüleri yerine, uluslararası standart ölçü olarak kabul edilen fotoğraf duyarkatlarının duyarlık ölçüsü. (İSO'nun derece olarak duyarlılığı, ASA'nın eski indisini ve DİN'in derecelerini bir araya getirir. Duyarlığı 100 ASA ya da 21 DİN olan bir film 100/21 °İSO'ya eşit olmaktadır.)

İSO *(7 kod öğeli—)*. Bilş. ve Telekom. Uluslararası alfasayısal kod. (7 ikili öğenin 128 devşirimi yoluyla bir parite öğesinin, 26 büyük ve küçük harfin, ondalık sayıların, noktalama işaretlerinin, özel karakterlerin ve kumanda karakterlerinin gösterimini tanımlar. Bu kod 5 no'lu uluslararası telgraf abecesidir.)

İSOARCA a. Jura ve Kretase devri topraklarında fosillerine rastlanan, yumurta biçimi kavkılı ikiçenetli yumuşakça cinsi. (*İsoarcidae* familyası.)

İSOCARDİA a. Karşıdan bakıldığında yürek biçiminde, kabarık kavkılı, ikiçenetli yumuşakça cinsi.

İSODAİTES. Yun. mit. Kültü Phryne adlı bir fahişe tarafından Atina'ya getirilmiş olan yabancı tanrı.

İSODOMOS sıf. (yun. sözc.). Mim. *İsodomos örgü*, BAĞ* ÖRGÜSÜ'nün eşanlamlısı.

İSOETES a. Kimisi kuru yerlerde, ama çoğu su içinde yetişen, iki çeşit sporlu, çokyıllık, otsu, damarlı, çiçeksiz bitki.

—ANSİKL. İsoetesler, soğan biçiminde çok kısa köksaplı, kökten sürme yapraklı, gövdesiz bitkilerdir. Uçları şerit biçiminde olan yaprakların dipleri kınlıdır, bu sayede büyük ve küçük spor keselerini örter. Hydrofilicaleslerden çok farklı olan isoetes cinsi, günümüzde tek başına, lycopodinea (pteridophyta şubesi) sınıfında yer alan isoetales takımının isotaceae familyasını oluşturur. Eski ve Yeni Dünya' da 60 kadar isoetes türü yetişir.

İSOGNOMON a. (yun. *iso-*, eşit ve *gnomon, -onos*, kadran). İkiçenetli yumuşak-

ça cinsi. (Başlıca özelliği, çok sayıda paralel çukurcukla donanan, geniş ve kalın bir bağ menteşesinin bulunmasıdır. *Isognomonidae* familyasının örnek tipi olan bu cinsin üyeleri Trias'ta ortaya çıktılar; günümüzde tropiklerarası denizlerde varlığını sürdürmektedir.)

İsojako (*büyük paylaşma* anlamında fince sözc.), İsveç hükümetinin 1757'de Finlandiya'da uygulanmasını karar altına aldığı ve XX. yy. başında tamamlanan geniş kapsamlı yeniden toprak dağıtımı.

İSOKRATES, yunanlı hatip, (Atina İ.Ö. 436 - *ay. y.* İ.Ö. 338). Sofistlerin derslerini izledi, Peleponisos savaşı'ndan sonra belagat sanatına yöneldi. Önceleri logographosluk yaptı, sonra da büyük başarı kazanan bir belagat okulu açtı. Adli türle ilgili ürünlerinden *Trapezitikos* ve *Aigineti-kos* dikkat çeker. Ama, İsokrates'ın özellikle siyasal söylevleri önemlidir. Belagat hocası olarak yüksek ahlakı öğütledi. Toplum adamı görevlerinin bilincinde olan hatip, bütün Yunanlılar'ın yabancılara (Persler) karşı birleşmesini gerçekleştirebilecek tek site olan Atina'nın kurtarıcılık görevine inandı. Yunanistan ile ilgili olarak kafasında oluşan ülkü, sitenin reformu konusunda *Areopagitika'* da (İ.Ö. 355), her şeyden önce hellen dünyasının barış içinde birliğini korumak amacını güden yüce ruhunu ortaya koyan söylevler olan *Panegyrikos* (İ.Ö. 380) ve *Panathenaikos*'ta (İ.Ö. 342-339) yer alır. İsokrates'in sanatı, düşüncelerinin soyluluğundan olduğu kadar söylevlerinin uzun ve ahenkli cümlelerinden kaynaklanır.

İSOLA BELLA, Borromeo adalarının (Maggiore gölü) en ünlüsü. Adada bir saray ve bahçeler vardır.

İSOLA DEL LİRİ, İtalya'da kent, Lazio'da (Frosinone ili), Frosinone'nin D.'sunda, Liri ırmağındaki iki ada üzerinde; 12 300 nüf. Kırtasiye.

İsolde, fransızcadaki İseut'nün almanca biçimi.

İSOLOMA a. (yun. *isos*, eşit, ve *loma*, saçak, kenar). Sürüngen köksaplı, karşıt yapraklı, çokyıllık otsu bitki. (Genellikle salkım durumunda kırmızı ya da turuncu renkte çiçekler açar. Amerika'da yetişen 60 kadar türü vardır. *İsoloma amabile*, *I. jaliscanum* ve *I. bogotense* türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir. *Gesneriaceae* familyası.)

İSOMETRUS a. Dünyanın büyük bölümüne yayılan, orta irilikte, çok uzun bedenli akrep. (*İsometrus maculatus*, Güney İspanya'dan Güney Amerika'ya kadar çok geniş bir alanda bulunur.)

İSON a. (eşit anlamında yun. *isos*'tan). Bizans müziğinde, koro teksesli olarak bir ezgiyi seslendirirken, bir sesin yaptığı vokal burdon.

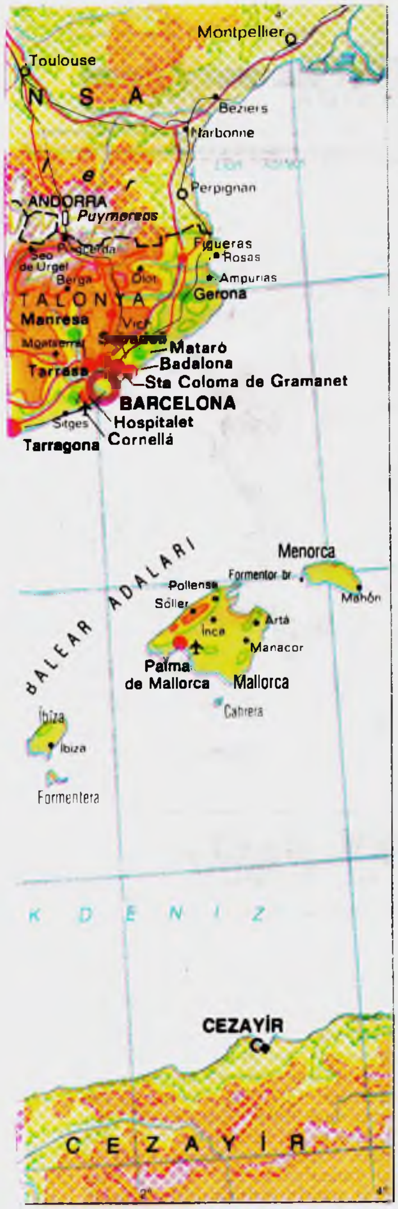
İSONOMİA a. (yun. sözc.). Antik Yun. Yasa önünde eşitlik rejimi.

İSONZO, slovence **Soca,** Slovenya'da Julius alpleri'nden doğan ırmak. Julius alpleri'ni aşarak İtalya'da Veneto ovasında denize dökülür; 138 km. Deltası B.'da Trieste körfezini sınırlar.

—Ask. tar. Birinci Dünya savaşı sırasında bölge, İtalyanlar'ın (1915 saldırıları; 1916'da Gorizia'yı almaları; 1917'de Carso kıyısında yaptıkları önemli ilerlemeler) ve avusturya-alman birliklerinin (ekim 1917'de Caporetto'da gerçekleştirdikleri yarma harekâtı) saldırılarına sahne oldu.

İSOPLEXİS a. Kanarya adalarında yetişen ve başka yerlerde süs bitkisi olarak yetiştirilen ince uzun hepyeşil yapraklı, çok sayıda, altın sarısı ya da esmer-sarı renkte, sık salkım çiçekli çalı. (Sıracagiller familyası.)

İSOPODA a. Böcbil. EŞAYAKLILAR takımının bilimsel adı.

İSOPOLİTEİA a. (yun. sözc.). Antik Yun. İki yunan sitesinin karşılıklı olarak birbirlerine tanıdıkları ayrıcalık. Buna göre bir siteden ötekine taşınan her vatandaş isteği üzerine, gittiği sitenin vatandaşı olabilirdi.

İSOPROPAMİT a. (fr. *isopropamide*'den). Antikolinerjik ve antispazmodik etkili sentetik ilaç. (İsopropamit iyodür şekliyle, sindirim kanalının ağrılı kasılmalarının tedavisinde kullanılır. Midenin aşırı salgısını ve asitliğini azaltır.)

İSOPTERA a. Böcbil. TERMİTLER takımının bilimsel adı.

İSOPYRUM a. (lat. *isopyron*'dan). Ilıman bölgelerde yetişen, çok parçalı yapraklı, beyaz, çok küçük çiçekli ve çok sayıda tohum içeren kapsül biçiminde meyveli, çokyıllık bitki. (17 tür, düğünçiçeğigiller familyası.)

İSOSOMA a. Zarkanatlı, burgulu, çok küçük böcek cinsi. (Buğday, pirinç, arpa, vb. gibi çeşitli buğdaygillerde mazılar oluşturur. *Isosoma orchidearum* türü kimi orkidelerde [*Cattleya*] biçim bozukluklarına neden olur. Bronzarıgiller familyası.)

İSOTOMA a. **1.** Almaşık yapraklı, yaprakların koltuğunda ya da sapların ucunda salkım çiçekli otsu bitki. (Okyanusya'da ve Batı Hindistan'da yetişen 10 türü bilinmektedir: *İsotoma axillaris, İ. petraea*, vb. Çançiçeğigiller familyası.) **—2.** Silindir biçimli, kanatsız ve pulsuz küçük böcek cinsi. (Kar piresi [*ısotoma saltans*] Avrupa'da sürekli karlarda bulunabilir. Sıçrarkuyruklular takımı; *İsotomidae* familyasının örnek tipi.)

İSOU (İsidore GOLDSTEİN, **İsidore** — denir), rumen kökenli fransız şair (Botoşani, 1925). Paris'e gelir gelmez (1945), önce latin, sonradan bütün abecelerle yazılan harflere dayalı bir şiir ve müzik ile göstergelerin oluşturduğu bir resim sistemi üzerine konferanslar düzenledi. Sözcüklerin değil, harflerin şiiri olarak tanımladığı edebi ve sanatsal akım letsizmi kurdu (*Introduction à une nouvelle poésie et à une nouvelle musique*, 1947; *Fondements pour la transformation intégrale du théâtre*, 1954; *De l'impressionnisme au lettrisme, l'évolution des moyens de réalisation de la peinture moderne*, 1974). Aynı zamanda ressam ve film yönetmeni olan İsou Cannes'da filmi *Traité de bave et d'éternité* (1951) ile skandal yarattı.

İSPALYA a. (fr. *espalier*'den). Sarılgan bitkilerin yanına dikilerek bağlandığı sırık; herek.

İSPANYA, Avrupa'nın G.-B.'sında devlet, Akdeniz ile Atlas okyanusu ve Avrupa ile Afrika arasında; 505 000 km² (7 273 km²'si Kanarya adaları, 5 014 km²'si Balear adaları); 39 952 000 nüf. (1991). Başkenti *Madrid*. Resmi dili *ispanyolca*.

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Yüzey şekilleri*. İspanya topraklarının yalnızca % 11'i 200 m'nin altında % 56'sı 400-1 000 m yükseltidedir. Kütlesel sınırlar ülkenin dış görünüşünü tamamlar; platoların çoğunlukta olması, Meseta'yı oluşturan Hercynia devrinden kalma temelin orta blokunun da etkisiyle, ülkeye dörtgen bir görünüm kazandırır. Çelişki, Meseta'nın çevresinde (Cantabrica ve İberica dağlarının yüksek sıralarıyla sierra Morena arasında) ve daha ötede, Alp sistemine giren dağlarda ortaya çıkar: Ebro çöküntüsüne egemen Pireneler, Guadalquivir çöküntüsü yanındaki Betica sıradağları.

Meseta, 250 000 km²'lik (İber yarımadasının % 40'ı) alan kaplar. Düz ufuklarıyla bir bütün izlenimi uyandırırsa da orta kesimdeki sistem (sierra de Guadarrama de Gredos) bu bütünü ikiye ayırır ve 2 592 m'ye ulaşır. Yaşlı gereçler (granitler, gnayslar, yaprakkayaçlar, kuvarsitler) aşındırma yüzeylerinden etkilenmiştir; B.'ya doğru ırmaklar, genellikle derin boğazlar içine gömülür (Duero). K.'de Castilla Leon dağlarla çevrilidir: K.'de Cantabrica dağları (Picos de Europa); K.-D.'da, kıvrımlanmış yapıların temel öğelerinin çevrelediği İberica dağları (Moncayo). K.-B.'da, kırıklı Galicia temeli, derin ria'larla oyulmuş bir kıyıyla sınırlıdır. Yöre, genel olarak, içinde tanık tepelerin sıralandığı *campiña*'lara egemen cuesta alınlarıyla sınırlanan bir *páramo* görünümündedir. Orta kesimdeki sıradağların G.'inde, Castilla La Mancha'nın daha az yüksek platolarının da görünüşü buna benzer: B.'da, temeli yaran peneplenler; D.'da kireçli platolar. Kireçli doldurma yüzeyi hemen hemen yarılmış durumdadır; Toledo dağları, bir aşındırma yüzeyinin düzleştirdiği temelin yaprakkayaçları ve granitleri yanında yükselir ve yörede Apalaş tipi yüzey şekillerinin temsilcisidir. Temelin yükselmiş kenarı olan sierra Morena, Despeñaperros geçidiyle Guadalquivir vadisine açılır.

Genç sıradağlar. Pireneler'de eksenel bir yaşlı kayaç kuşağında ülkenin en yüksek dorukları bulunur: Maladeta kütlesindeki Aneto doruğu (3 404 m). Kıvrımlanmış ikincil gereçler Önpireneler'i oluşturur: sierra del Cadí, Aragón senklinali, Conca de Tremp. B.'da Pireneler Bask ülkesine doğru alçalarak 1 500 m'nin altına iner; D.'da, Doğu Pireneler, Katalonya kıyı sıradağları aracılığıyla İberica dağlarına bağlanır. Bu doğal ve siyasal sınır 450 km boyunca uzanır. Sierra Nevada'daki Mulhacén'de (3 478 m) yarımadanın en yüksek doruğunu içeren *Betica sistemi*'nin yapısı daha karmaşıktır. Yüzey şekilleri sierra'lara ve havzalara bölünür: subbetik alanda, B.'da çukurlaşan ve rif yayıyla Cebelitarık'ın ötesinde ve D. (İbiza, Mallorca) Balear takımadalarında devam eden kıvrımlanmış (K.'de) İkinci Zaman kireçtaşları; G.'de en yüksek kesim olan yaprakkayaçlı ve başkalaşmış alan. Havzalar ve geçitler iç kesimde birbirini izler: Granada, Guadix, Baza.

Çöküntü alanları. Ebro havzası, tepeler ve dağ eteği taraçalarıyla parçalanmış, Üçüncü Zaman tortullarıyla örtülü geniş bir çanaktır; Pireneler ile İberica dağ sistemi arasında yarı yatay görünümdeki havzanın önü G.'e doğru deltadan önce, Katalonya sıradağlarıyla tıkalıdır. Los Monegros, yakındaki sulanan topraklarla çelişki yaratan çorak ve verimsiz ıssız alanlar içerir. *Guadalquivir ovası* üçgen bir ovadır ve B. kesimi Atlas okyanusu etkilerine büyük ölçüde açıktır; bu ovada, bataklık alanlardan Sevilla ve Córdoba'nın *campinas* ovalarına, sonra da Jaén bölgesinin tepelerine geçilir.

Kıyılar. Kıyıların biçimi, yüzey şekilleri kütlelerinin genel düzeninin sonucudur: düz çizgi biçiminde, kütlesel ve çoğunlukla yalıyarlıdırlar ve birbirleriyle (Galicia ria'ları dışında) bağlantıları azdır. *Akdeniz cephesi* birçok bütüne ayrılır: Ampurdán'dan Barcelona Maresme'ine kadar, Costa Brava ile birlikte uzanan Katalonya kıyısı ve Llobregat ile Ebro deltaları; kütlelerin eteğindeki, alüvyonla dolmuş, denizkulakları (Albufera) ve peñones de Peñíscola ile İfach'a yaslanan tombolo'ları içeren Levante kıyısı; bir riviera ve küçük kıyı ovalarıyla (Motril ve Málaga "hoya"ları) Andalucia kıyısı. *Atlas okyanusu cephesi* iki bölümdür: G.'de düzleşmekte olan bir alçak kıyı, kıyı kumulları (Arenas Gordas) ve eski Marismas denizkulakları; K.'de, Finisterre burnunun iki yanındaki kırılmalar üzerinde sıralanan Galicia ria'ları sarp ve çizgisel Cantabrica kıyısı. *Balear adaları*, Betica sisteminin uzantısından başka bir şey değildir ve aynı parçalanmış görünüşü sürdürür.

• *İklimler, bitki örtüsü ve akarsular.* Ülke, bütünüyle ele alındığında, iklimi sıcak ılıman iklimdir; ama Akdeniz'in etkısi, ülkenin kütlesel yapısının karasal iklim özelliklerini yöreye yerleştirmesini bir ölçüde engeller; Atlas okyanusu ise Norte'nin bol yağış almasını sağlar. Bu özellikler sonucunda, biri kurak, öbürü yağışlı iki İspanya ortaya çıkar.

Yağışlı İspanya en az 600 mm yağış alır ve yağışsız ayı hiç yoktur. Galicia'dan Pireneler'e kadar, kışları yumuşak, yazları daha az sıcak Atlas okyanusu alanı uzanır. Irmaklarda önemli kabarmalar olmaz ama suları bol ve rejimleri düzenlidir. Meşelikler ya da kayın ormanı yok olduğundan bitki örtüsü gerileyerek dikenli katırtırnaklarına ve çalılık fundalıklara dönüşmüştür.

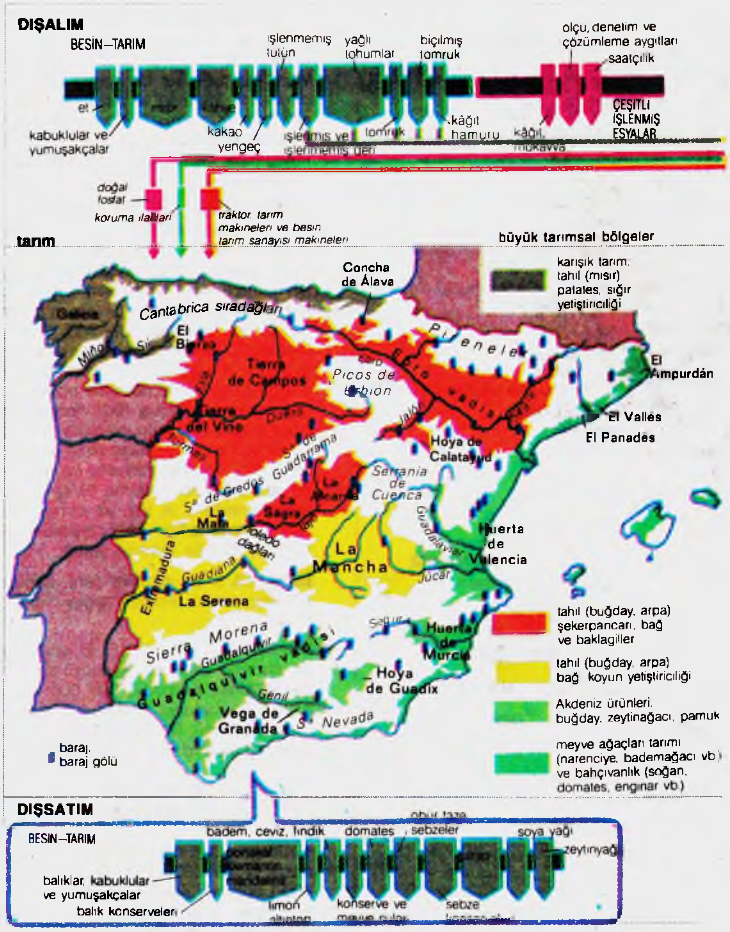
Kurak İspanya iki bölüme ayrılır. Meseta'daki ve Ebro çanağındaki ufak tefek karasal iklim özellikleri içeren dağlar bir yana bırakılırsa, ülkenin büyük bölümünde yazlar sıcak ve az yağışlı, kışlar serttir (İberica dağlarında bir soğuk kutup vardır). Sıcaklık farkları Madrid'de 20°C'ı bulur. Irmaklar buharlaşma yüzünden çok su yitirirlerse de (Guadiana, Mancha'nın denizkulaklarına yayılır) gene de önemlerini korurlar (Duero, Tajo, Ebro). Bitki örtüsü, çok gerileyerek, hızla bozkıra geçen pırnal meşesi ormanıdır. Dağlarda, daha çok yağış alan küçük küçük alanlarda, Atlas okyanusu orman tipi ye-

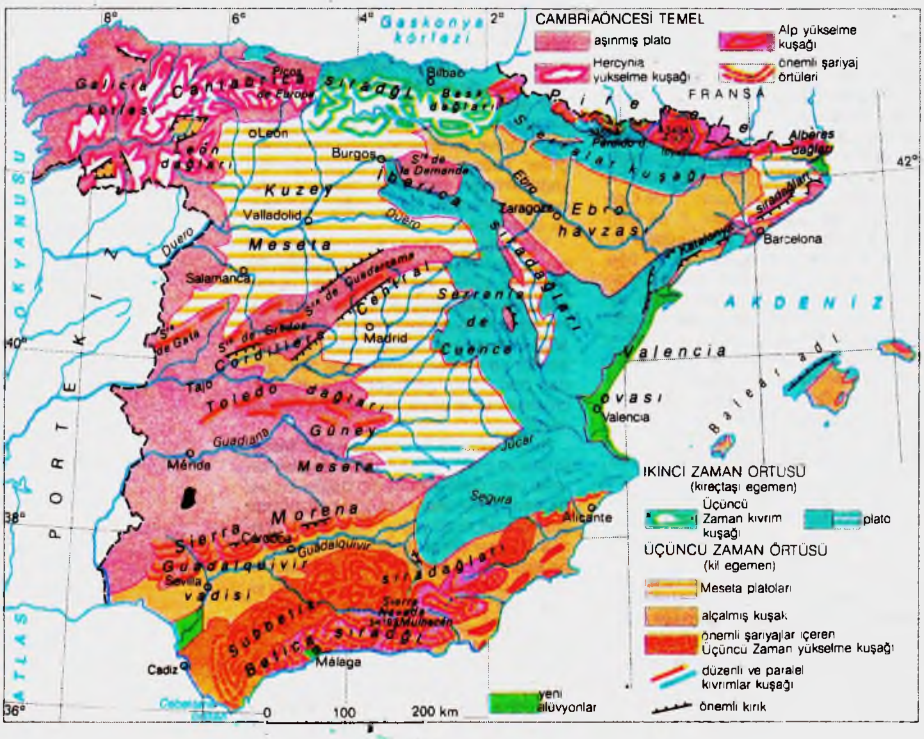
niden ortaya çıkar. Sıcak ve kurak yazları, yumuşak kışları, şiddetli sonbahar yağışları (G.-D.'ya doğru hızla azalır) ve Alicante ile Almeria arasında (ancak 200 -300 mm yağış alırlar) çölsü özellikler içeren ufak tefek farklılıklar gösteren kesimleriyle Akdeniz iklimi ülkenin doğu bölümüne egemendir. Irmaklar ancak yağışlardan sonra akar ve bu sırada yıkımlara yol açan kabarmalar olur. Bitki örtüsü kurakçıldır: pırnal meşesinden palmiyeye ve halfa ile hasır sazı bozkırına geçer. Silisli kesimlerde mantar meşesi, kireçli topraklarda kermes meşesi yetişir. Ayrıca fıstık çamı ve halep çamı da İspanya'ya getirilmiştir.

İnsan coğrafyası ve iktisadi coğrafya

• *Nüfus.* Yapılan sayımlar nüfusun arttığını göstermektedir: 1960'ta 30 430 000, 1970'te 33 823 000, 1975'te 35 898 000, 1990 yılında 39 952 000 kişi; ayrıca, 2000'de nüfusun 41 000 000'a ulaşmış olacağı sanılmaktadır. Nüfus artışı, ölüm oranının düşmesinin (‰ 8,2), buna karşılık gerilemekte olmakla birlikte doğum oranının oldukça yüksek olmasının (‰ 10,7) sonucudur. Ne var ki bölgeler arasında büyük nüfus farkı vardır: Güney'de (ve halkının gençleşmesi nedeniyle, Madrid'de) ve Kanarya adalarında doğumlar daha çoktur; halkı yaşlı olan bölgelerde (Extremadura, Castilla, Galicia [buralarda ölüm oranları da yüksektir]) oranları düşmektedir.

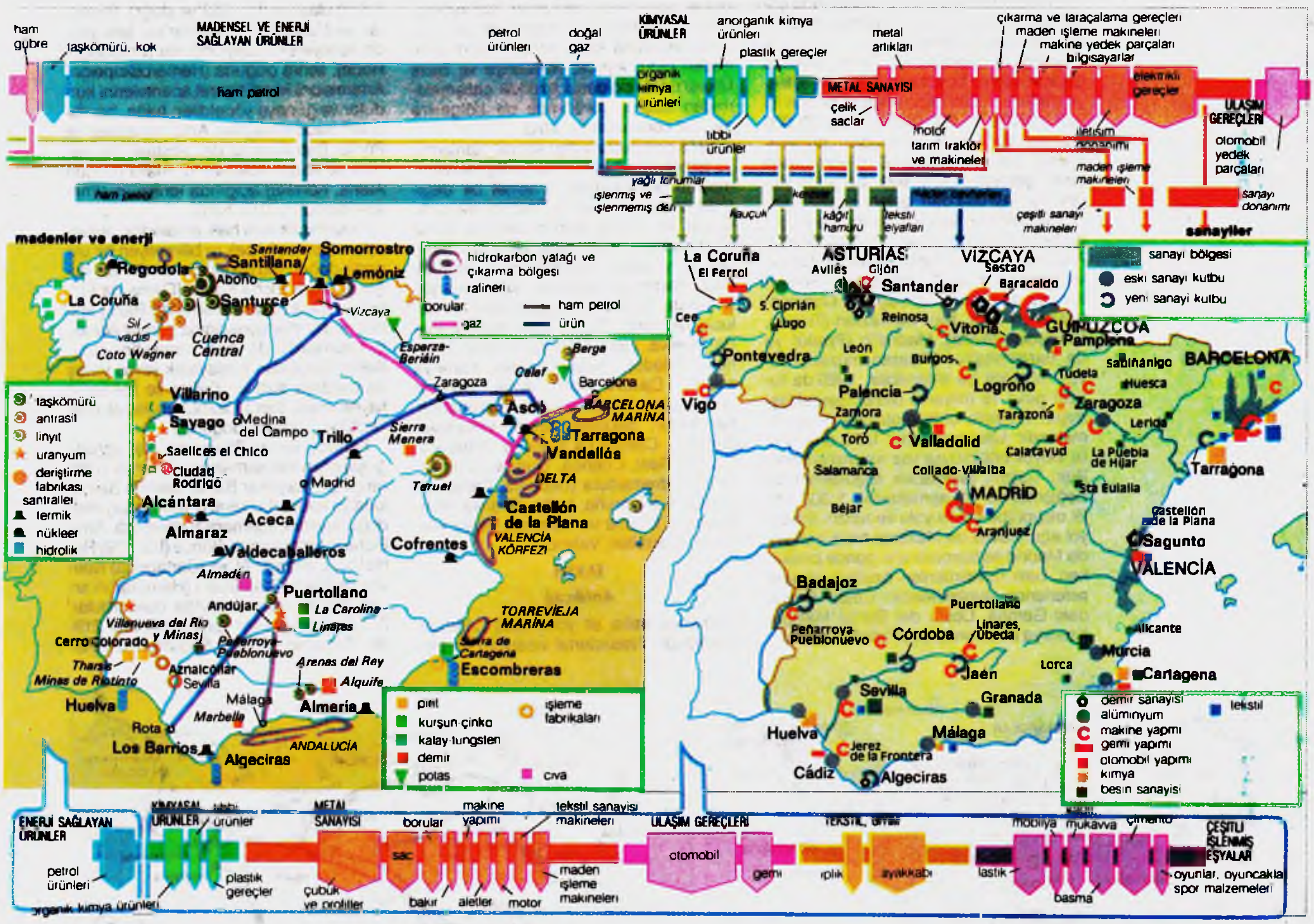
İspanya'nın kenar kesimlerindeki illerin nüfus sıklıkları yüksektir ve orta kesimin ıssızlığıyla (Madrid dışında) karşıtlaşmaktadır. Yalnızca Andalucia ve Katalonya, ülke nüfusunun üçte birini, Madrid ve Bask ülkesiyle birlikteyse yarısını barındırır. Katalonya'nın göreceli ağırlığı artmaya devam etmektedir; tersine, Extremadura, sürekli bir düşüş sonucu nüfusun ancak % 3'ünü içerebilmektedir. Kent nüfusu artmakta ve büyük nüfus yoğunluklarına Madrid'de ve Barcelona'da, daha sonra da Valencia, Sevilla, Zaragoza ve Malaga'da rastlanmaktadır. Bu altı kent İspanya nüfusunun % 32'sini (bütün olarak ele alındığında, halkın yarısı nüfusu 50 000'i aşan kentlerde yaşar) içerir. Meseta'nın ülke nüfusunun ancak beşte birini barındırdığı sanılmaktadır. Halkın birbiriyle karışımı önemli boyutlardadır: Madrid nüfusunun ancak yarısı yerlidir; Barcelona'da yaşayanlarınsa üçte ikisi katalonyalı, % 20'si de andalucialıdır. Buna karşılık bazı yörelerin nüfusu bütünüyle hareketsizdir: Andalucialılar'ın % 96'sı, Galicialılar'ın % 97'si kendi illerinde yaşar. 1960'tan bu yana adalarda ve 4 geleneksel kutupta (Katalonya, Bask ülkesi, Madrid ve Valencia) nüfus artışı sürmektedir; her yıl İspanya nüfusunun onda biri taşınmaktaysa da, asıl yoğun taşınmalar 1960-1980 arasında gerçekleşmiş ve 6 milyon ispanyol yerlerinden ayrılarak büyük kentlere taşınmıştır: sözgelimi, Andalucia'dan taşınan 1 000 000 kişi Katalonya'da, 300 000 kişi Madrid'de, 200 000 kişi Valencia'da yaşamaya başlamıştır.

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

• *Tarım ve balıkçılık.* Ülke ekonomisindeki gerçek ağırlığının ötesinde -uzun süre tarım ülkesi olarak kalmış İspanya bu görüntüsünden kurtulmaktaysa da- tarımın İspanya için önemi büyüktür: AET'ye katılan İspanya'nın şarap, turfanda sebze, sıvı yağ ve turunçgiller gibi özel tarım ürünleri vardır. Ulkenin güney kesiminde çalışan nüfusun dörtte biri Castilla ve Extremadura'da, üçte biri Galicia'da, yarısı tarım kesiminde istihdam edilir. Sayısı 2 500 bini bulan tarım işletmeleri de çok çeşitli özellikler taşır: Castilla'da işletmelerin dörtte biri 100 ha'dan büyüktür; Galicia'dakilerin çoğuysa 10 ha'ı bulmamaktadır. Bu çelişki, bütün ülke ele alındığında daha da artmaktadır: 200 ha'dan büyük işletmeler toplam işletme sayısının % 1'idir, ama tarım alanlarının % 45'ini kaplar ve bu durum hem teknik (yaygın tarım yöntemlerinin kullanılması, düşük verim, tek tip ürün yetiştirme), hem de toplumsal (bir yandan toprak sahiplerinin işlerinin başında bulunmamaları ve öte yandan da yaşama düzeyinin düşük olması, işsizlik, bol işgücü, düşük ücret kırsal göçü körüklemektedir) sorunlar yaratmaktadır. Tarım ve hayvancılık ürünlerinin yörelere göre dağılımı şöyledir: tarımda, Andalucia % 13, Valencia ve Castilla-León % 13; sığır yetiştiriciliğinde, Castilla-León % 20, Katalon-

ya % 17. İspanya büyük bir arpa (9,3 Mt), buğday (5,5 Mt), mısır (3,5 Mt), zeytinyağı (0,4 Mt) ve şarap (36 Mhl) üreticisidir (1990 verilerine göre); ayrıca İspanya'da önemli sayıda koyun vardır (25 milyon). Ne var ki kuru tarımla (secano) sulanan topraklar (regadio) arasında büyük bir çelişki vardır (bol yağış alan Norte, kurak İspanya'ya özgü bu sınıflamaya girmez).

Secano terimi İç İspanya'yı belirtirse de, gerçekte, İspanya'nın % 75'i su sıkıntısı çeker. Tahıl ekiminde (buğday, arpa, çavdar) verim çok düşüktür: yağışa bağlı olarak hektar başına 5-9 kile. Topraklar iki yılda bir nadasa *(año y vez)* ayrılır ya da bazen baklagil ekimine açılır. Ağaç yetiştiriciliği bütünüyle Akdeniz tipi ağaçlara yöneliktir: zeytin, badem, keçiboynuzu; Akdeniz bölgelerine özgü buğday-bağ-zeytin üçlemesi tarıma elverişli toprakların üçte birini kaplar. Extremadura'daki *dehesa*'lar sürülerin (koyunlar, domuzlar [meşe palamuduyla beslenirler]) yayıldığı az verimli topraklardır. Salamanca bölgesinin ve Guadalquivir Marismas'larının alçak kesimleri sürülerin yayılma alanlarıdır.

Regadío, Levante ve Andalucía'nın eski huertalarında yılda birkaç ekim yapma olanağı verir; düzensiz rejimli olmalarına karşın ırmaklar, gelişmiş tekniklerle ve eski kurallara uygun biçimde titizlikle düzenlenmiştir: Segura, Genil, Júcar. Dahası, basit derivasyon kanallarından (Ebro kanalı) büyük düzenleme tasarılarına (Badajoz planı, Jaén planı) ve Guadalquivir havzasında gerçekleştirilen hidrolik yapıtlara kadar birçok çalışma yapıldı. Yetiştirilen ürünler çok çeşitlendi: tahıllar (buğday, mısır, arpa, pirinç), sebzeler (domates, biber, salata), meyve ağaçları (turunçgiller, elma, kayısı); çiçek; tropikal ürünler (avocado, muz, şekerkamışı). Ekilen toprakların yalnızca % 12'sini oluşturan sulanan topraklar, kalabalık, verimli, özenle düzenlenmiş adalar halinde Valencia, Murcia ve hatta Granada ile Lérida çevresinde uzanırlar.

Atlas okyanusu kesiminde mısır ekimi yapılan tarlalar ve büyükbaş hayvan yetiştirilen meralar ağır basmaktadır; tahıl ekilen topraklar sınırlı kalırken patates yetiştiriciliği yaygınlaşmıştır. İşletmeler küçük, topraklar parçalanmış, ama nüfus yoğunluğu hâlâ yüksektir. Balıkçılık Norte'de (Galicia'dan Bask Ülkesi'ne kadar uzanan yörede) önemli bir ek gelir kaynağıdır. Avlanan yıllık balık miktarı 1 Mt'a yaklaşır. Andalucía'nın Atlas okyanusu cephesindeki balıkçılık merkezlerinden (Cádiz, Huelva) kalkan tekneler avlanmak için Kanarya adalarına ve Fas'a kadar uzanırlar. Buna karşılık, Akdeniz'de avlanan balık miktarı çok azdır.

• *Sanayi.* Temel üretim az sayıda bölgeye dağılmıştır. Enerji üretiminin yarısı Asturias'tan, dörtte biri Castilla León'dan, % 11'i Katalonya'dan sağlanmaktadır. Bunlar küçümsenmeyecek, ama üretimleri gelişmiş az kaynaklardır. Madenkömürü üretimi (Asturias, León) 1990'da 19 Mt'dur. Toplam kömür üretimi ise 32 Mt'a ulaşmıştır. Elektrik üretimi 152,18 TWsa'i (bunun üçte biri hidrolik kökenlidir) aşar. Enerji gereksiniminin yarısından çoğunu karşılayan hidrokarbonların hemen tamamı dışarıdan satın alınmaktadır (1990'da 52,59 Mt, ham petrol [ulusal petrol arıtma kapasitesi yaklaşık 60 Mt'dur]); nükleer kökenli elektrikse tüketimin ancak küçük bir bölümünü karşılayabilmektedir.

Maden cevherlerinin yarısı güney bölgelerinden (cıva Almadén'den, kurşun Linares'ten, bakır Río Tinto'dan) gelir; maden çıkarımı çok eskilere dayanır ve uzun bir süre yabancı sermayelerin elinde kalmıştır. Demir (2,136 Mt cevher) daha çok Bilbao'da (bir demir dışsatım limanıdır) çıkarılır. Alüminyum üretimi boksit (ya da alümin) dışalımı gerektirmektedir.

İspanya'da 200 000 sanayi kuruluşu vardır; bunun beşte biri Katalonya'da ve % 10'undan fazlası Castilla-León ve Andalucía'da (yaklaşık üç milyon işçiye iş sağlar), dörtte biri Barcelona çevresinde, % 10'undan fazlası Madrid ve Bask Ülkesi'ne de taşan Valencia bölgesinde toplanır. Bölgesel özelleşmeler de ortaya çıkar (toplam üretimin ancak yüzdelerle belirtilecek kadar küçük bölümü): kimya ve özellikle de tekstil Katalonya'da, dericilik Valencia'da, dönüştürme metalürjisi Katalonya'da, kâğıtçılık ve grafik sanatlar, içecek ve tütün Andalucía'da, kereste Valencia'da, yapı gereçleri ve besin ürünleri Katalonya'da, madenler Andalucía'da.

Yakın dönemdeki gelişmelere karşın, başlıca iki sanayi merkezi, temeli tekstile dayanan (ama çok çeşitlenmiştir: ipliklerin % 90'ı, pamuklunun % 80'i, yünlünün % 80'i) Katalonya, taşkömürüne dayanan Bask ülkesi ile Asturias ve Bilbao ile Avilés çevresindeki demir-çeliğe dayanan bütündür. Çelik üretimi 1991'de 5,63 Mt olmuştur. Otomobil üretimi artmaktadır: 1991'de 1 870 000 binek otomobili ve taşımacılıkta kullanılan 232 000 araç. Eski el tezgâhlarının modernleştirilmesi sonucu ortaya çıkan birçok küçük fabrika varlığını sürdürmektedir. Yukarıda belirtilen iki sanayi bölgesinin yanı sıra Valencia'daki Levante (Sagunto) ile Andalucía ve 60'lı yıllarda ülkedeki rejimin kurdurduğu yeni sanayi kesimleri (kentlerin yanına eklendi ve onların [Sevilla, Huelva, Burgos, Madrid, tarım makineleri üreten Zaragoza, otomobil üreten Valladolid, alüminyum sanayisi içeren Medina del Campo] gelişmesini sağladı) de sayılabilir. Şimdi sorun eskimiş yapıları yenileyebilmek ve otomobil, taşıt lastiği, elektro-

nik, kimya, besin sanayisi alanlarında çokuluslu şirketlere boyun eğme zorunluğundan kurtulabilmektir.

•*Turizm ve taşımacılık.* Turizm sektörü gözkamaştırıcı boyutlara ulaşmıştır. Ülkeye 1960'ta 7 000 000, 1965'te bunun iki katı, 1970'te 24 000 000, 1975'te 30 000 000 ve 1974-1976 yıllarındaki duraklamadan sonra, 1989'da 50 milyonu aşkın turist gelmiştir. Ayrıcalıklı bölgeler Kuzey-batı Avrupa'dan gelen turistleri konuk etmektedir: konaklama tesislerini çoğaltan Katalonya kıyıları (Costa Brava), Alicante ve Andalucía. Bunlara Balear ve Kanarya adaları, sayfiye (San Sebastián) ya da dinsel (Santiago de Compostela) merkezler, kent merkezleri (Toledo, Granada; Sevilla), Madrid'in (Prado) ya da Barcelona'nın (Picasso müzesi) büyük müzeleri de eklenebilir. 1989'da turizm geliri 16 milyar $ olarak gerçekleşmiştir. Turizmle birlikte otelcilik de gelişmektedir. Ülke turizminin 1/3'ü orta sınıfa, büyük bölümüyse yaz turizmine yöneliktir. Turizm, taşımacılık koşullarının da değişmesine yol açmaktadır: 1 300 km'lik otoyol (bir çevre yolu ve turizm amaçlı yol ağı). Palma de Mallorca hava trafiğinde Madrid ile Barcelona'yı geride bırakırken, bazı havalimanları özellikle charter seferlerine ayrılmaktadır: Costa Brava'daki Gerona, Costa del Sol'da Málaga, Kanarya adalarında Las Palmas.

bölge düzeyinde çözümler aranıyordu. Ülkenin 1985'te AET'ye girmesi ise, yepyeni sorunlarla karşı karşıya gelmesine neden oldu. Ayrıca, Katalonya ve Bask Ülkesi'ndeki bölgesel özerklik çatışmalarından başka, yönetimde de bölgelere ayrılma sorunu ortaya atıldı.

1978 anayasası'ndan sonra, planlamaya temel alınan yönetimde bölgesel ayrılmaların onaylanmasıyla temel bir değişiklik ortaya çıktıysa da Madrid, Navarra, Ceuta ve Melilla bunun dışında kaldı. Mart-haziran 1978 kararnameleri, geleneksel yönetim bölümlemesini ortadan kaldırmadan, şu bölgeleri ayırdı: Aragón (Huesca, Teruel, Zaragoza illeri), Andalucía (Almería, Cádiz, Córdoba, Granada, Huelva, Jaén, Málaga, Sevilla), Asturias (Oviedo), Balear adaları, Kanarya adaları, Castilla León (Ávila, Burgos, León, Logroño, Palencia, Salamanca, Santander, Segovia, Soria, Valladolid, Zamora), Castilla La Mancha (Albacete, Ciudad Real, Cuenca, Guadalajara, Toledo), Extremadura (Badajoz, Cáceres), Galicia (La Coruña, Lugo, Orense, Pontevedra), Murcia ve Valencia ülkesi (Alicante, Castellón, Valencia).

TARİH

Antikçağ

İspanya daha alt yontmataş çağında meskûndu; Neandertal insanının en be-

(İbiza) ulaştılar (İ.Ö. 652'ye doğr.). Phokaialı ve Massalialı Yunanlılar'sa, ters yönde ilerleyerek kuzey-doğuda (Emporion, Rode), sonra doğuda (Hemeroskopeion, Artemision) kendi ticaret acentelerini kurdular ve güneye yöneldiler; hatta, bazıları Tartessos'a ulaştılar. Ama Yunanlılar ve Pönler Batı Akdeniz'de çatıştılar; bir kartaca ve etrüsk koalisyonu, Alalia (bugün Aleria, Korsika) açığında fenike yayılmasını durdurdu (İ.Ö. 535).

Kolonlar ve yerli halk arasındaki alışverişten, karmaşık, pek iyi bilinmeyen bir uygarlık doğdu (bu uygarlığın en dikkate değer yapıtları *Elche Kadını* [Dama de Elche] ve *Baza Kadını* [Dama de Baza] adlı büstlerdir). Kıyı uygarlığına paralel olarak, iç kesimlerde de, bazı hareketler oldu. Keltler Galya'dan başlayarak yavaş yavaş yarımadaya sızdılar. Keltler ile İberler'in kaynaşması, İber toplumunun temeli olan "keltiber" halkını doğurdu.

Kartaca, Birinci Pön savaşı'nda uğradığı kayıpları karşılamak için İspanya'yı fethe girişti. Hamilkar Barka, ülkenin Barcelona'ya kadar (bu kenti o kurmuştur) olan doğu kesimini egemenliği altına aldı. Ama Elche kuşatmasında ölünce (İ.Ö. 229) Romalılar, *Carthago Nova* (Cartagena) kalesini yaptıran Hasdrubal'ı (Hamilkar'ın ardılı) 227'de Ebro kıyısında durdurdular. 221'de onun yerine geçen Annibal 219'da, Roma'nın müttefiki Saguntum'u fethe-

üstte
VİZİGOT İSPANYASI
sağda
MÜSLÜMAN FETHİ

• *İktisat ve bölgeler.* İspanya, Portekiz ve Yunanistan ile birlikte, Avrupa ülkeleri arasında kişi başına yıllık gelirin en düşük olduğu ülkedir. Bununla birlikte iktisatta yaşama düzeyindeki ilerleme kesindir ve kişi başına hesaplanan birçok endiste ortaya çıkmaktadır: çelik ve elektrik tüketimi 1960'tan bu yana dört kat, turizme yönelik konutlar ve konaklama tesislerine bağlı olarak çimento tüketimi, traktör ve gübre kullanımı üç kat arttı; 1960'ta 100 kişiye bir otomobil düşerken 1980'den sonra bu sayı beşe çıktı. Ticaret de hızla arttı, ama büyük bölümü öbür Batı Avrupa ülkeleri (başta Fransa ve Almanya) ve ABD'ye yapılan dış ticaret büyük açıklar vermektedir (açığın bir bölümü turizmle kapatılır).

1960-1970 arasında dünyanın en büyük büyüme hızına ulaşan İspanya'da 1970-1980 arasında önemli bir gerileme görüldü. Franco dönemi sona erdiğinden bu dönemden kalan sıkıntılar üzerinde artık Avrupa düzeyinde düşünülüyor,

lirgin özelliği olan troglodit kültüre ait çeşitli kalıntılar da bunu doğrulamaktadır. Üst yontmataş çağındaysa Altamira ve ispanyol Levante kültürleri önemliydi. Antikçağ'da, Yarımada'daki Yenitaş uygarlığını, Afrika'dan geldiği sanılan iber ırkının kurduğuna inanılıyordu. Ne olursa olsun, III.-I. binyıllar arasında bu bölgede teknik ilerlemeler (hasırcılık, seramik, tarım, bakır, bronz, hatta demir) birbirini izledi. II. binyıl'ın sonunda Andalucía Akdeniz ticareti içindeki yerini aldı: Fenikeliler, sonra Yunanlılar burada gümüş, kurşun, bakır ve özellikle Doğu'da ender bulunan ve bronz sanayisine gerekli kalayı aradılar.

Bu iki halk, Akdeniz kıyılarında Guadalquivir'in ağzına kadar uzanan ticaret acenteleri kurdular. Fenikeliler ve Kartacalılar özellikle güneye yerleştiler (Gadir [Cádiz], Sexi [Almuñécar], Carteia [Algeciras], Malaca [Málaga], Abdera [Adra]). Ama kuzeye doğru da ilerleyerek Artemision burnu yakınındaki Lucentum'a (Alicante) ve Balear adalarındaki Ebusus'a-

derek İkinci Pön savaşı'nı başlattı. Annibal İtalya'da savaşırken Roma, İspanya'yı fethetti: Scipio kardeşler 211'de yenildiler, ama içlerinden birinin daha sonra "Africanus" adını alan oğlu, 206'da Kartaca topraklarının tümünü ele geçirdi. Zama savaşı'ndan sonra (202) Kartaca buraları bırakmak zorunda kaldı (201). Roma, yerli halka egemenliğini kabul ettirmek için 64 yıl uğraştı; son mücadelelerde Roma şiddetli bir direnişle karşılaştı: Viriatus'un ayaklanması (147-139); Numantia savaşı ve Scipio Aemilianus'un kenti yıkması (133). İber yarımadası'nın kuzey kıyısı (Galicia, Asturias, Cantabrica) ancak İ.Ö. 19'da, Augustus döneminde dize getirilebildi.

Roma toprakları içinde İspanya'nın siyasal önemi, fethin ilk yüzyılında ortaya çıktı ve İmparatorluk döneminde de devam etti: Sertorius, Sulla'ya karşı ayaklandı ve yerli halkın son direnme hareketlerinden aldığı destekle, öldürülene dek Pompeius'a başarılı bir şekilde kafa tuttu. (İ.Ö.

82-72). Pompeius'un oğulları, Munda'da yenilene kadar (İ.Ö. 44) burada Sezar ile savaştılar. İşgali (İ.Ö. 26) ve Yarımada'nın kuzeyindeki harekâtı (25-24) bizzat Augustus yönetti. Galba, valisi olduğu Clunia'da (Tarraconensis'de), İ.S. 68'de kendini *legatus senatus populique romani* ilan ederek senato tarafından imparatorluğa getirileceğini sandı. Çok geçmeden Vespasianus, İspanyollar'a Roma sitesi olma hakkını verdi. Traianus, sonra Hadrianus İtálica'da doğdular; Marcus Aurelius da Betica'ya güçlü bağlarla bağlıydı.

İ.Ö. 27'ye kadar Yarımada iki eyaletten meydana geliyordu: K.-D'da España Citerior, G. ve B.'da España Ulterior. Augustus, España Ulterior'u iki yeni eyalete ayırdı: Lusitania ve Betica. Kuzey'in fethinden sonra Galicia Lusitania'ya, Asturias ve Cantabrica da España Citerior'a bağlandı. İ.Ö. 2'de Galicia, *Tarraconensis* adını alan España Citerior'a katıldı. Bu bölgenin statüsü, III. yy.'ın sonuna dek sık sık değiştirildi. (→ ASTURIAS).

O sırada Diocletianus, idari yapıyı yeniden düzenlemek için yaptığı büyük reform çerçevesinde, beş İber eyaletinden (Lusitania, Betica, *Gallaeçia* [Galicia ve Asturias], Tarraconensis ve Kartaca [eski Tarraconensis'in güney'i]) ve Mauretania Tingitana'dan (bugünkü Fas) oluşan İspanya diocesis'ini kurdu.

Yarımada'ya Roma'yla gelen barış, Augustus'un Cantabrica savaşlarının sonundan İ.S. V. yy. başındaki istilaya dek dört yüzyıl sürdü. Refah döneminin daha uzun süre ve imparatorluğa bağlı öbür eyaletlerin çoğundan daha yüksek düzeyde devam ettiği anlaşılıyor. Altmış kadar önemli maden işletmesi (demir, kurşun, bakır, çinko, kalay, cıva) açılmıştı. Sadece Río Tinto'da (bakır), 600 yılda 20 milyon ton maden çıkarıldı. Bazı kentlerin nüfusu 100 000'i aştı (*Emerita Augusta, Tarraco, Hispalis, Corduba*, yani Mérida, Tarragona, Sevilla, Córdoba). Çok sayıda kentin nüfusu bu sayıya yaklaştı. Ülkenin kültür düzeyi iktisadi gelişme düzeyine ulaştı: Seneca, Martialis, Quintilianus gibi ispanyol yazarlar bu dönemde yaşadı.

İspanya'da hıristiyanlık II. yy.'da ortaya çıktı. İlk ispanyol konsilleri İliberis'te (306), Zaragoza (380) ve Toledo'da (400) toplandı. Papa Damasus'un, dinsel şiirler yazan Juvencus ve Prudentius'un ispanyol olmaları hıristiyanlığın ülkede IV. yy.'da güçlü bir şekilde yerleştiğini gösterir.

Ortaçağ

409'da İspanya'ya giren istilacıların gelgitleri ülkeyi V. yy.'ın sonuna dek kasıp kavurdu. 412'de, daha sonra Honorius'un kız kardeşi Galla Placidia ile evlenen Athaulf'un yönetimindeki Vizigotlar, imparatorluk otoritesini kurma gerekçesiyle Yarımada'ya girdiler. Silingae Vandalları, Andalucía adını alan Betica'ya sürüldüler; Alenler önce Lusitania'ya, sonra daha kuzeye atıldılar ve burada Vandallar'la kaynaştılar; Süevler Galicia'ya yerleştiler; ama Honorius, Vizigotlar'ı Aquitania'ya yerleştirirken, Vandallar Betica'yı ve Balear adalarını yeniden işgal ettiler, sonra Geiserich'in komutasında Afrika'yı ele geçirdiler (428-435), Süevler de ülkenin geri kalan bölümüne yayıldılar. 460'ta vandal filosunu yok etme girişimi başarısızlıkla sonuçlanan imparator Majorianus'un gidişinden sonra Yarımada, Süevler'le Vizigotlar arasında kapalı bir bölge olarak kaldı. Eurik (466-484), Süevler'in sığındığı Kuzey-Batı ucu dışında tüm ülkeyi işgal etti ve imparator Zenon'a buranın sahibi olduğunu kabul ettirdi (477); Kuzey-Batı bölgesi de 585'te ilhak edildi.

Vouillé'den sonra (507) Clovis'in Güney Galya'dan sürdüğü Vizigotlar, egemenliklerini İspanya'yla sınırladılar ve burada iki yüzyıl hüküm sürdüler. Ülkenin güneyi 554'te Iustinianos'a bırakıldı ve elli yıl için yeniden bir roma eyaleti oldu.

Vizigot krallığı'nın az çok güvenliği sağ-

XI. YY.'DA YENİDEN FETİH

XIII. YY.'DA YENİDEN FETİH

ladığı Yarımada'da, Batı'da da olduğu gibi, iktisadi etkinlikler denizden karaya döndü. Mutlak hükümdar olan Leovigild (573-586) yönetimde reform yaptı, sarayı yeniden düzene soktu ve ülkeyi birleştirdi. Bununla birlikte IV. yy.'dan beri ariusçu olan Vizigotlar'la katolik olan İspanya Romalıları arasındaki dinsel çatışma, uzun süre, etnik kaynaşma ve devlet bütünlüğü için bir engel oluşturdu.

Yine de, kral Recare Do II'nin hıristiyanlığı benimsemesinden sonra Katolik kilisesi'nin krallık üzerindeki nüfuzu öylesine arttı ki aristokrasi kralın seçimle tahta çıkmasını kabul ettirebildi. 633'ten (kral Sisenand'ın dördüncü Toledo konsili'nce seçilmesi) 711'e (arap istilası) dek, Toledo'da toplanan on konsil, kralları seçti ve denetledi, böylece bir tür konsil teokrasisi kurdu. İspanyol kilisesi'nin dinamizmi, İspanya'nın Avrupa'yla ilişkisini kesen tanrıbilimsel ve düşünsel faaliyetlerle kendini gösterdi (IV. yy. sonundaki priscillianocu mezhep sapkınlığını ve özellikle Sevillalı aziz İsidoro'nun [560'a doğr. - 636] ansiklopedik yapıtını anmak gerekir).

Vizigot İspanyası, 711'de tek bir saldırıyla çöktü: Tarık bin Ziyad'ın yönetiminde binlerce müslüman mağribli, Herkül sütunlarını aştılar (boğaz o tarihte Cebelitarık adını aldı) ve kral Rodrigo'yu Cádiz'de yendiler (Guadalete savaşı, 19-26 temmuz 711). İki yıl sonra tüm Yarımada, halife el-Velit adına Mağrib valisi Musa bin Nuseyr'e boyun eğdi ve halifelik bünyesinde bir emirlik oldu.

Müslüman yayılması Frank Galyası'nda da devam etti, ama burada İspanya'daki gibi elverişli bir ortam bulamadı. Bu yayılma 732'de Poitiers'de Emeviler'in İspanya valisi Abdurrahman I el-Gafiki'nin Charles Martel karşısındaki yenilgisiyle durdu; daha sonraki yıllarda Mağribliler Pireneler'in ötesine geçtiler. 756'da, Abbasiler tarafından tahttan indirilen Şam emevi hanedanından Abdurrahman I, İspanya'ya sığındı ve bağımsız Kurtuba emirliğini kurdu. Abdurrahman III (912-961), 929'da halife unvanını aldı. Córdoba (Kurtuba) halifeliği 1031'e dek sürdü. O tarihte halife Hişam III tahttan indirildi ve müslüman İspanya, *Tavaif-i müluk* adı altında yirmi kadar bağımsız krallığa bölündü. Çok sayıda İspanyol'un islamiyeti benimsemesine *(Müvelledun)*, öbürlerinin Kuzey'e göçmesine karşın birçoğu zulme uğramadan hıristiyanlığa, kiliselerine ve din adamlarına bağlı kaldılar ve Mustarip'ler denilen bir grup oluşturdular.

Emeviler, kendi toprakları üzerinde ve özellikle Andalucía'da (Endülüs) parlak bir uygarlık kurdular: sulanan ovaların tarımsal zenginliği, kentlerde dokumacılıktan kaynaklanan yüksek refah düzeyi, seramik, Córdoba'nın deri eşyaları, Toledo'nun (Tuleytula) silahları, Akdeniz'deki islam ülkeleri arasındaki alışveriş bu uygarlığın gelişmesini kolaylaştırdı. Yapımına 785'te başlanan Kurtuba Ulu camisi hem din hem düşünce alanında büyük bir merkezdi.

Bununla birlikte İspanyollar'ın elindeki iki bölge, ülkenin geri kalan bölümünden kopukluğu ve çevresel konumu nedeniyle Mağribliler'in elinden kurtuldu: kuzey-batı'da Asturias ve Léon, Kuzey'de Pireneler. "Reconquista" (Yeniden fetih) işte bu bölgelerden başladı.

Kuzey'deki hıristiyan devletlerin yayılması, VIII. yy.'dan itibaren yavaş gelişti: bir yandan Asturias* krallığı (daha sonra León krallığı) doğarken (Covadonga'nın önderliğinde ilk hıristiyan zaferi, 718), bir yandan da León'un güneyinde (daha sonraki Castilla) ve Navarra ile Aragón'un yüksek vadilerinde bağımsızlık yanlısı gruplar örgütlendi. Charlemagne ve oğlu Louis, güçlükle de olsa, 785-811 arasında, Pireneler'le Ebro arasında İspanya Marka'sını (Katalonya, yüzyıllarca Fransa kralının en azından sözde metbuluğu altında kaldı) oluşturdular. Navarra, 852'de krallık oldu ve kralı Sancho III Garcés *El Mayor* (1000-1035), tüm ispanyol krallıkları ve kontlukları (Barcelona "frank" kontluğu dışında) kendi otoritesi altında bir araya getirdi. Ölümünden sonra devletleri, oğulları arasında paylaşıldı.

Hıristiyan İspanya, León* (güneyinde Portekiz* kontluğu ortaya çıktı), Castilla* (1035'te krallık), Navarra*, Aragón* (1035'te krallık) krallıklarına ve 1137'de evlilik yoluyla Aragón'la birleşen Barcelona kontluğuna ayrıldı. Krallıklar arasında evlilikler nedeniyle, bu devletlerin bazıları geçici olarak birleştiler (León ve Castilla'nın 1037-1157 arasında birleşmeleri gibi). Bu devletler uzun süre güçlü krallıklar olamadılar. Navarra ve León'un, IX. ve X. yy.'larda Kurtuba'nın himayesini kabul ettiği anlaşılıyor: Santiago de Compostela'yı yıkan (997) el-Mansur, hıristiyanlığa meydan okudu ve böylece Reconquista, hıristiyan Batı için hıristiyan olmayanlara karşı yeni bir cepheye dönüştü. Bu arada İspanya, şekillenmeye başlamıştı (kralların çevresinde, daha sonra *Cortes*'lere dönüşen konseylerin oluşması; X. yy.'dan itibaren León ve Castilla'da ilk *Fuerolar*'ın ortaya çıkışı; Kilise'nin önemi ve hac ziyaretlerinin önemli rolü). Bir yandan İber krallıkları, öte yandan da bu krallıklarla hıristiyan Avrupa arasındaki başlıca ilişkiler hac yollarıyla kuruluyordu (Santiago de Compostela); hac ziyaretlerinin de yardımıyla roman sanatı gelişti, XI. yy.'ın ikinci yarısında ünlü Cid Campeador'un başarıları Tavaif-i müluk'un zayıflığını ortaya çıkardı: Cid Campeador aslında, bu küçük krallıklar aleyhine kendine bir devlet kuran bir paralı askerdi. Krallıkların zayıflığından yararlanan Castilla kralı Alfonso VI, 1085'te Toledo'yu ele geçirdi ve başkent yaptı; Zaragoza'yı kuşattı ve müslümanlarla hıristiyanları tek bir halk saydığını göstermek için, kendini "iki dinin hükümdarı" *(emperador de las dos religiones)* ilan etti; bu cesur ve liberal siyaset, Córdoba Emevi emirliğinin Andalucía'da uyguladığı siyasete uygundu. Toledo'nun alınması, hıristiyan âleminde büyük yankı ve umut uyandırdı. Ama Murabıtlar'ın İspanya'ya gelmesi, Alfonso VI'nın Sagrajas'ta (Zalaca) yenilmesine yol açtı (1086). Castilla Toledo'ya ve Tajo hattına dayanırken Güney'in yeni egemenleri Castilla'ya yeniden müslümanlığı kabul ettirdiler. bir süre sonra kendileri de zayıfladılar ve Castilla'dan gelen saldırı, XII. yy.'ın ortasında kendini imparator ilan eden Alfonso VII ve aynı yüzyılın sonunda Alfonso VIII yönetiminde yeniden başladı. Bunun üzerine Afrika'dan yeni bir müslüman akını oldu: Muvahhitler Alarcos'ta zafer kazandılar (1195). Alfonso VIII, hıristiyanlık âleminden yardım istedi ve Avrupa'ya haçlı seferi çağrısında bulundu: koalisyon oluşturan ve Haçlılar'ca desteklenen çeşitli ispanyol hükümdarlar, Las Navas de Tolosa'da Muvahhitler'i yendiler (1212). Müslümanlar, sierra Morena'nın öbür yanına çekildiler. Bir süre sonra, 1143'te krallık olan Portekiz, Guadiana ırmağının ağzına dek yayıldı (1232-1249); bu arada Castilla kralı aziz Fernando III Andalucía'nın kuzeyini, Córdoba (1236), Cartagena (1243) ve Sevilla (1248) ile birlikte fethetti, Aragón kralı Fatih Jaime I ise Balear adalarını (1229-1235) ve Valencia'yı (1238) aldı.

Müslümanların elinde sadece, 1492'ye dek süren küçük Granada (Gırnata) emirliği kaldı. O tarihe kadar İspanyol yayılması yalnızca denizlerle sınırlıydı: Aragón, XIII.-XV. yy.'lar arasında bir Akdeniz imparatorluğu (Balear adaları, Sardinya, Sicilya, Mora, Atina düklüğü ve en son Napoli) oluştururken, Portekiz Lizbon'dan, Castilla da, Sevilla ve Cádiz'den (1262'de işgal edildi) Atlas okyanusu'na uzanmaya başladı (önce güneyde, daha sonra batıda).

Hıristiyan krallıklarda, özellikle Toledo'daki düşünce merkezi çevresinde önemli bir kültürel etkinlik ortaya çıktı; Alfonso X'un Toledo'da kurduğu çevirmenler okulu yunan, yahudi ve arap dünyasından bilimsel metinlerin Avrupa'ya ulaşmasını sağladı. Bununla birlikte aynı yüzyıllarda, iber krallıkları çeşitli iç güçlüklerle karşılaştılar. Castilla'da Alfonso X döneminde (1252-1284), sonra Gaddar Pedro I ile Guesclin sayesinde 1369'da zafere ulaşan Trastamaralı Enrique arasında, sonunda Katolik İsabel lehine tahttan indirilen (1474) Enrique IV döneminde (1454-1474) hanedan bunalımları birbirini izledi. Aragón'da Anjoulu Carlo'nun intikamını almak için papa Martinus IV ile Carlo'nun ön ayak olduğu, Aragón'a düzenlenen haçlı seferinden (1285) sonra, XIII. yy. sonunda ve XIV. yy. ortasında, bir yandan monarşi, öte yandan soyluluk ve kent yönetimleri (municipios) arasında çatışmalar çıktı: Aragón tahtıyla, vasalı Mallorca arasında, Mallorca'nın ortadan kalkmasına değin süren mücadele (1349); Atina düklüğünün yitirilmesi (1387); Castilla tahtının vârisi Adil Fernando I'in tahta çıkmasını sağlayan Caspe* antlaşması'yla (1412) çözümlenen veraset sorunu. Fernando I, Urgel kontunu destekleyen katalan ayaklanmasını bastırdı (1413); Juan II ile oğlu Viana prensi Carlos arasındaki mücadele 1441'den sonra Katalonya ayaklanmasına (1462-1472) dönüştü.

Bu parçalanmalara rağmen ya da bu parçalanmalar sırasında krallığın otorite

İSPANYA KRALLIKLARI (XV. YY. SONU-1833)

si yavaş yavaş pekişirken, Kuzey'den gelen batı etkileriyle Granada'daki küçük krallıktan kaynaklanan islam etkilerinin (mücear sanatı) kaynaşmasıyla Ortaçağ ispanyol uygarlığı doğdu.

Bu uygarlık en yüksek düzeyine yaklaşırken, toplumsal düzen Katolik Krallar, yani Castilla kraliçesi İsabel (1474-1504) ile Aragón kralı Fernando (1479-1516) tarafından yeniden sağlandı. Soylular dize getirildi; şövalye tarikatları düzene sokuldu; engizisyon yeniden hortladı (1478); ispanyol belediyeleri Castilla'da *corregidores*'in, Aragón'da hükümdarların atadığı *cancelleros*'un denetimine verildi. Böylece ulusal birlik sağlandı. Bundan hemen önce iki krallığın birlikte hareket etmeleri Granada'nın da ele geçirilmesine ve Reconquista'nın tamamlanmasına olanak verdi (1492); birkaç yıl sonra Fernando, İtalya'da Charles VIII'i, ardından da Louis XII'yi yenerek Fransa'yı güç duruma düşürdü. Castilla karavelaları, okyanuslarda Portekiz karavelalarıyla rekabet etmeye çalıştı ve papalığın himayesinde keşfedilecek toprakları aralarında paylaştılar (Tordesillas antlaşması, 1494). İki yıl önce, İsabel'in hizmetine giren Kristof Kolomb, Guanahanİ adasına (San Salvador) çıkarak sömürgecilik çağını başlatmıştı. Kraliçe, Atlantik ötesi yeni topraklarla ticareti düzenledi ve 1503'te Sevilla'da sömürge işlerinin merkezi olan Casa* de contratación'u kurdu. Üniversite mezunlarından meydana gelen, eğitimli görevlileriyle *(letrados)*, İspanya, 1500'e doğru Avrupa'nın en mükemmel devlet örgütüne sahip ülkesi haline geldi.

Yeniçağ (XVI.-XIX. yy.)

Katolik Krallar'ın kızı Deli Juana'ya annesinden Castilla miras kalmıştı; ama Fernando 1516'da ölünce Juana onun krallığını elde edemedi. Juana ve Güzel Felipe'nin oğlu ve Aragón'un mirasçısı olan Carlos, annesini tahttan indirdi ve 1512'de Navarra'yı da alarak topraklarını genişleten Castilla'nın kralı oldu. Birkaç yıl sonra bu iki devleti birleştirdi ve İspanya krallığı'nı ilan etti. Büyükbabası Habsburg hanedanından Maximilian ölünce (1519), ondan miras kalan Antiokheia ve Bourgogne'u İspanya'daki topraklarına kattı. Kısa bir süre sonra Karl V adıyla imparator seçildi. Karl V, ispanyoldan çok hollandalıydı, ve genellikle İber yarımadasının çıkarlarından çok, François I'e karşı giriştiği savaşlar yüzünden Avrupa'daki sorunlarla ilgilendi. Castilla'nın sorunlarından habersiz oluşu yüzünden çıkan *"comunero"*'lar ayaklanmasını bastırmak zorunda kaldı (1520-21). Castillalılar'ın Amerika'daki fetihleri (Hernán Cortés 1519-1521 arasında Meksika'da; Pizarro, Almagro ve ardılları, 1531-1543 arasında Peru'da ve Şili'de) imparatora siyasetini uygulayabilmek için gerekli mali olanakları sağladı (önce yıkılan imparatorlukların hazineleri; sonra yerlilerden, ticari anlaşmalardan ve özellikle madenlerden [*quinto* real*] alınan vergiler) [→ İSPANYOL SÖMÜRGE* İMPARATORLUĞU]. Karl V, 1556'da tahttan feragat etti. Oğlu Felipe II (1556-1598) ispanyol ve bourgogne miraslarını birleştirdi. Valladolid'de doğan Felipe II, yaşamını İspanya'da sürdürdü. Onun saltanatı döneminde, Yarımada hem en parlak dönemini yaşadı, hem de gerilemenin ilk belirtileri ortaya çıktı. Bir yandan Cateau-Cambrésis antlaşması (1559) ülkenin İtalya üzerindeki fiili egemenliğini onayladı; İnebahtı'da kazanılan savaş (1571) Türkler'in Akdeniz'deki ilerlemesini yavaşlattı; Portekiz ilhak edildi (1580); ispanyol piyadesi avrupa ordularına örnek oldu; Amerika'dan gümüş akışı en yüksek düzeye ulaştı; El Greco Toledo'yu süsledi ve Herrera, Escorial'ı tamamladı; cizvit tarikatının kurucusu aziz Ignacio de Loyola'dan (1491-1556) sonra İspanya, Kilise'ye Ávilalı azize Teresa'yı (1515-1582) ve aziz Juan de la Cruz'u (1542-1591) kazandırdı; ispanyol tarzları elli yıl kadar İtalya'yı geride bıraktı.

1714'E KADAR AVRUPA'DA İSPANYOL MÜLKLERİ

Öte yandan İngiltere'ye elkoyma siyaseti, kralın ikinci karısı Mary Tudor'un ölmesi (1558), sonra da Yenilmez Armada*'nın yok edilmesi (1588) üzerine başarısızlığa uğradı; Hollanda başkaldırdı, ve yedi Birleşik Eyalet, kralın son saltanat yıllarında bağımsızlığına kavuştu. Bununla birlikte, fiyat ve ücret artışı, 1600'e doğru ortaya çıkan nüfus sorunu ve savaşın insan kaybı ve vergi bakımından getirdiği yükün iktisadi etkinliği zorlamasına karşın Orta İspanya bir ölçüde canlılığını korudu ve barış içinde yaşadı. Komşularının düşmanlığı karşısında İspanyollar, birliklerini güçlendirmeye ve Avrupa ortamının koşullarına uyum sağlamaya çalıştılar: katolikliği kabul etmiş olmasına karşın hiçbir zaman tam anlamıyla ispanyol halkıyla bütünleşemeyen Moriscolar, Valencia ve Castilla'dan sonra Aragón, Andalucía ve Murcia'dan çıkarıldılar (1610). Zenginliğin ve yoksulluğun bir arada olması çelişkilerle dolu bir toplum doğurmuştu. Aragón ve Katalonya, Atlas okyanusu'ndaki keşiflerin etkisini duymaya başladılar; bu durum, Akdeniz'de korsanlığın artmasıyla daha da güçlendi; bu yoksullaşma, yarım yüzyıl sonra, katalan ayaklanmasının başlıca nedenlerinden biri olacaktı.

Amerika'dan gelen altın ve gümüş, İspanyollar'ın Avrupa'dan daha ucuza mal satın almalarına olanak verdi; bu malların bir bölümü Amerika'ya gönderiliyordu. 1820'ye dek yürürlükte kalan bu maliye ve ticaret sistemi, başlangıçta Medina del Campo fuarlarında, ama daha sonra devlet denetiminin daha kolay olduğu Madrid ve Sevilla'da uygulandı. Karl V'in ve Felipe II'nin siyasetini finanse edebilmek için borç alma zorunluluğu metropolün ve sömürgelerin bazı gelir kaynaklarının venedikli ya da alman bankerlerin (Fugger, Welser vb.) eline geçmesine yol açtı. Denizlerdeki bağlantıları sayesinde devletin ayakta kalmasını sağlayan Atlantik kıyı bölgesi, büyük bir önem kazandı. Bu nedenle 1580'de Portekiz'i ilhak siyaseti uygulandı. Ama İspanya bir dünya imparatorluğunu yönetmek ve sürdürmek için gerekli olan olanaklardan giderek yoksun kalmaya başlamıştı. Hollandalılar, bu durumdan yararlanarak Portekiz'in Doğu'daki topraklarının büyük bir bölümünü ele geçirirlerken İngilizler'le birlikte Amerika kıyılarında *interlope*'u geliştirdiler; 1609'dan önce ve 1621'den sonra sadece isminden yararlandıkları Hansa birliği aracılığıyla İspanya ve Baltık denizi arasındaki ticareti denetimleri altına aldılar.

XVII. yy.'da İspanya, hemen her zaman Yarımada sınırlarının uzağında cereyan eden, sonu gelmeyen savaşları destekledi ve bunalıma düşmemek için büyük bir mücadele verdi. İspanya'nın Felipe IV ve gözde adamı kont-dük Olivares döneminde gösterdiği büyük çaba, bunalımın yapısı ve çözümü üzerine sürdürülen büyük bir düşünme çabasıyla birleşti; edebiyat ve sanat alanında büyük başarılar elde edildi (Cervantes, Lope de Vega, Calderón, Zurbarán, Murillo, Velázquez, barok sanat). Otuz Yıl savaşları'nın ilk bölümünde İspanya zafere yakın gibi görünüyordu, ama Dunes (1639) ve Rocroi (1643) bozgunları bu umuda son verdi. Felipe IV, siyasal ve iktisadi etkinliklerin bütün alanlarına yönelen elli yıllık bir mücadeleden sonra Hollanda'nın bağımsızlığını Münster'de kabul etmek (Westfalen antlaşmaları, 1648), Pireneler antlaşması'yla da (1659) Roussillon ve Artois'yı Fransa'ya bırakmak ve Louis XIV'ün, taht adayı Marie-Thérèse ile evlenmesine razı olmak zorunda kaldı. 1640-1646 arasında üç ayaklanma oldu (bir süre için Louis XIII'ü Barcelona kontu ilan eden Katalonya'da; 1640'ta kazandığı bağımsızlığı 1668'de tanınan Portekiz'de; Sicilya'da ve Napoli'de). Bunun ardından, İspanya yalnız iç

sorunlarıyla ilgilendi; ancak 1660'tan sonra yakın eyaletler ve Amerika'da canlanma belirtileri görüldü. Felipe IV'ün ardılı Carlos II'nin (1665-1700) akli dengesi yerinde değildi; otuz beş yıl kralın ölümünü bekleyen Avrupa sarayları, entrikalarını artırdılar. Louis XIV'ün, Flandre'ın bir bölümünü (Aachen antlaşması, 1668) ve Franche-Comté'yi (Nijmegen antlaşması, 1678) almasından sonra, Carlos II, "yirmi iki krallığı"nı Louis XIV ve taht adayı Marie-Thérèse'in torunu Anjou dükü Felipe'ye bırakarak öldü. Felipe V (1700-1746) tahtını ancak, Fransa ve İspanya'yı zayıf düşüren uzun İspanya Veraset* savaşı'ndan (1701-1713/14) sonra güvence altına alabildi; İspanya, Avrupa'daki topraklarından vazgeçmek ve doğal sınırlarına çekilmek zorunda kaldı. Bu savaştan esas İngilizler kazançlı çıktılar 1704'te Cebelitarık'ı ilhak ettiler (Utrecht antlaşması, 1713) ve Avrupa siyasetinde hakem rolü oynamaya başladılar. Karısı İsabel Farnesio'nun çekip çevirdiği Felipe V, 1724'te kısa bir süre tahttan feragat ettikten sonra Napoli tahtını oğlu Carlos'a (1738), Parma dukalığını da oğlu Felipe'ye (Aachen antlaşması, 1748) vermekten başka bir amacı olmayan kısır bir İtalya siyasetinin içine düştü. 1759'da büyük kardeşleri İspanya kralı Fernando VI (1746-1759) vâris bırakmadan öldü. Carlos, Napoli'yi oğluna bıraktı ve Carlos III adıyla İspanya tahtına çıktı (1759-1788). Fransa'yla Aile antlaşması'nı imzaladı (1761) ve Yedi Yıl savaşı'na girdi (1762-63). Paris antlaşması'yla (1763) Florida'yı yitirdiyse de, buna karşılık Louis XV ona Louisiana'yı bıraktı. 1779'da Versailles antlaşması'yla (1783) geri alamadığı Cebelitarık'ı elde etmek için, Fransa'nın yardım sözü karşılığında Amerikan bağımsızlık savaşı'na müdahale etti. Aydın, çalışkan ve bilgili bir despot olan Carlos III, ülkesini iktisadi bakımdan kalkındırmaya çalıştı (Mesta* haklarının sınırlanması, sulama, yabancı uzmanlar getirilmesi, imalathaneler kurulması, yolların çoğaltılması). İspanyol nüfus, yeniden düzenli bir şekilde artmaya başladı. Carlos III 1767'de cizvitleri sınır dışı etti ve Engizisyon'un yetkilerini sınırladı. Buna karşılık Carlos IV (1788-1808), "Barış prensi" diye de bilinen, kraliçe Maria-Luisa di Borbone-Parma'nın gözdesi Manuel Godoy'un etkisi altındaydı. Konvansiyon'a karşı savaşa girmekle birlikte (1793), 1795'te Basel barış antlaşması'nı yaparak San İldefonso antlaşması'yla (1796) Directoire yönetimiyle anlaştı. Fransa'yla ittifak, ispanyol donanmasının Trafalgar'da fransız donanmasıyla birlikte yok edilmesine neden oldu (1805). Asturias prensi Fernando'nun, babasına karşı giriştiği entrikalarsa, Napoléon'un müdahalesine yol açtı. Bayonne görüşmesi (1808), baba ve oğlun Joseph Bonaparte lehine tahttan indirilmesiyle sonuçlandı. Ama ispanyol halkının çoğunluğu yabancı egemenliğini kabul etmedi (Madrid'teki *Dos de Mayo* ayaklanması ve Tres zulmü [2-3 mayıs 1808]). Haziran ayında isyancılardan meydana gelen bir cunta, Sevilla'da direnişin başına geçti. Dupont, Bailén'de (21 temmuz 1808), Junot, Sintra'da (Portekiz) Wellesley'e (30 ağustos 1808) teslim oldular. Napoléon, kesin bir sonuca ulaşamadı (kasım 1808 - ocak 1809). Rusya seferinden sonra, bu sorundan kurtulmak için Valençay antlaşması'yla (11 aralık 1813) Fernando VII'ye tahtını geri verdi. Bu arada Wellington dükü Wellesley, 1814'te Pireneler'i aştı ve güneyden istila ederek Fransa'nın bozgununu hızlandırdı. (→ İSPANYA SAVAŞI.)

İspanya'nın, imparatorluk birlikleri tarafından işgal edilmesi denizaşırı topraklarda ciddi sonuçlar doğurdu: Amerika sömürgeleri, Joseph Bonaparte'ı kral olarak tanımadı. Bu sömürgelerdeki kral yanlısı hareket kısa sürede ayrılıkçılığa dönüştü. Fernando VII'nin tahta dönüşü sömürgelerin bir süre boyun eğmesini sağladıysa da aldığı önlemler genel ayaklanmaya yol açtı. Bolívar, San Martín, İturbide'nin öncülüğünde tüm sömürgeler İspanya'dan koptular ve çok geçmeden parçalandılar. 1826'da İspanyol Amerika İmparatorluğu artık ortadan kalkmıştı. İspanya'da bile, 1808-1814 arasında Cádiz'de milliyetçilerin ve liberallerin beslediği umutları boşa çıkaran Fernando VII'nin (1814-1833) inatçı ve şiddete dayalı beceriksiz siyaseti bir devrimin patlak vermesine neden oldu. Kral 1820'de Cádiz Cortesleri'nin 1812'de kabul ettiği liberal anayasaya dönmek zorunda kalınca, Angoulême dükünün komutasındaki fransız birlikleri Fernando VII' ye eski ayrıcalıklarını verdi. Verona kongresi'yle onaylanan (1822) bu seferin en önemli sonucu, Cádiz yakınındaki Trocadero kalesinin alınması oldu (1823).

Filipinler ve Antiller'den birkaçı (Küba gibi) dışında imparatorluğunun büyük bölümünü yitiren İspanya, üç yüzyıllık iktisadi yapısı bir anda yıkılınca, XIX. yy.'da ağır bir bunalıma düştü; XIX. yy.'daki gerginliklerin nedenini yeni duruma uyum sağlama girişimlerinde aramak gerekir. Devlet, yükümlülüklerini yerine getirebilmek için iktisadi yaşama giderek daha fazla müdahale etti (Kiliselere ve belediyelere ait mallara elkonulması): çelişkili görünse de, devletin ülke üzerindeki ağırlığını liberaller artırdı. Komşu Avrupa ülkelerinin sanayileşmeye başlaması, sorunu daha da hissedilir duruma getirdi. Liberallerle mutlakıyetçileri ve 1834'ten itibaren de carlistalarla İsabel yandaşlarını karşı karşıya getiren *pronunciamiento*'lar çağı başladı: Fernando VII ölünce kardeşi don Carlos, Castilla geleneklerine göre tahta çıkan ve ana kraliçe Maria-Cristina'nın çekip çevirdiği Fernando II'nin kızı İsabel II'ye karşı başkaldırırken Bourbon geleneklerinden yararlandı. Carlistalar'ın 1839'da bozguna uğramasına karşın Maria-Cristina, naipliği "ilerici" Espartero'ya bırakmak zorunda kaldı (1840-1843).

İsabel II'nin saltanat döneminin ilk on yılı (1844-1854), olaysız geçti; ama ilericilerin başarısızlığından sonra (1854-1856), uzun süren bir skandallar ve siyasal istikrarsızlık döneminin (iktidarın Narváez ile O'Donnell arasında el değiştirmesi) ardından, eylül 1868'de general Prim yönetiminde askeri bir darbeyle kraliçe tahttan indirildi.

Geçici bir hükümet kuruldu. Serraro naip oldu; Prim bir hükümdar aramaya başladı. Tahtı Leopold von Hohenzollern-Sigmaringen'e önerdi. Fransa'nın karşı çıkması üzerine Leopold'un tahta çıkmayı reddetmesi, 1870 Fransız-Alman savaşı'nı önleyemedi. Savoialı Amedeo kral olmayı kabul ettiyse de, iki yıl sonra tahttan feragat etti (kasım 1870 - şubat 1873). 11 şubat 1873'te cumhuriyet ilan edildi. Başkanlık sırasıyla Estanislao Figueras (şubat -haziran 1873), Francisco Pi y Margall (haziran 1873), Nicolas Salmeron (temmuz -eylül 1873) ve Emilio Castelar (1873-74) arasında el değiştirdi; Castelar döneminde, kısa sürede anarşiye kayan federalizm karşısında cumhuriyet otoriter bir nitelik kazandı. Ancak, çok geç kalınmıştı; Sagonte pronunciamiento'suyla (29 aralık 1874) Bourbonlar yeniden başa geçti ve Alfonso XII kral oldu. Carlistalar'ın yeni bir ayaklanması bastırıldı (1876). İktidar Cánovas yanlısı muhafazakârlarla Sagasta yanlısı liberaller arasında el değiştirdi. Ama Alfonso XII, oğlu Alfonso XIII henüz doğmadan, 1885'te genç yaşta öldü.

XX. yüzyıl

Alfonso XIII'ün annesi Maria-Cristina'nın naipliği sırasında İspanya ABD'yle yaptığı savaşta (1898) Küba, Porto Riko ve Filipinler'i yitirdi. Durum, Alfonso XIII' ün yönetimi ele almasıyla birlikte (1902) ciddileşti; muhafazakâr Antonio Maura'nın kurduğu iki hükümetten (1903-1904 ve 1907-1909) ve Başbakan Eduardo Dato'nun öldürülmesinden (1921) sonra kral, general Primo de Rivera'nın hükümet darbesini kabul etti (1923); Rivera, Parlamento'nun yerine askerlerle teknisyenlerden oluşan bir Directorio kurdu. Bu yönetim, Rifliler'e boyun eğdirdi ve Fas'ı işgal etti, ülkeye itibarı yeniden sağladı, ancak, iktisadi bir refah havası yaratan büyük yatırımlar mali durumun bozulmasına yol açtı; bunun sonucunda başlayan yeni bir toplumsal bunalım bazı subayların itaasizliği ve eyaletlerdeki özerklik yanlılarının uzlaşmaz tutumu yüzünden içinden çıkılmaz bir hal aldı; eleştirilere hedef olan Rivera ocak 1930'da istifa etti. 12 nisan 1931 belediye seçimlerinde büyük kentlerde çoğunluk cumhuriyetçilerin eline geçince Alfonso XIII tahttan feragat etmeksizin İspanya'dan kaçtı ve cumhuriyet ilan edildi.

Niceto Alcalá Zamora, geçici olarak Cumhurbaşkanlığına getirildi. Hükümetin baskısıyla, Francesc Macià tarafından ilan edilen *Katalan Cumhuriyeti*, *Generalitat de Catalunya*'ya dönüştürüldü. Hükümet, Kilise'nin ayrıcalıklarını sınırladıktan sonra kurucu Cortesler'in seçimini yaptırdı (28 haziran); seçimleri solun kazanması üzerine katolik ve merkez eğilimli Alcalá Zamora istifa etti (ekim 1931) ve solun önderlerinden ve Cumhuriyetçi hareket' in başkanı Azaña Başbakanlığa getirildi; gene de Zamora, 10 aralıkta anayasanın ilanından sonra Cumhurbaşkanı seçildi. Anayasa hem erkekler hem kadınlar için genel oy sistemini getiriyor ve görev süresi altı yıl olan Devlet Başkanına yasaları veto hakkı veriyordu; Parlamento'nun başkanlık vetosunu geçersiz kılabilmesi için iki kez üçte iki çoğunluğu sağlaması gerekiyordu. Yeni anayasa Kilise'yi devletten ayırarak devleti laikleştirdi. Azaña, ordunun muhalefetini kırabilmek için, isteyen subayları tam aylıkla emekliye ayırdıysa da Sanjurjo, Sevilla'da askeri darbe girişiminde bulundu, ama darbe kısa sürede bastırıldı (10 ağustos 1932). Azaña, rejimi sağlam temellere oturtmak için, ülkenin güney kesiminde belli bir miktarın üstündeki latifundia topraklarının dağıtılmasını öngören bir tarım reformu yasasının çıkmasını sağladı (eylül 1932).

Bununla birlikte ordudaki gizli muhalefetin etkisiyle Gil Robles'in Halk hareketi partisi düzenin sağlanmasını talep etti ve Alcalá Zamora, Azaña hükümetine karşı çıktı; hükümet düştü, kurucu Cortesler dağıtıldı ve yeni seçimler yapıldı (kasım 1933); seçimlerde açık bir başarı kazanan sağ kanat, hükümete girdi (ekim 1934) ve ister özerklik yanlısı (Lluís Companys'in 6 ekim 1934'te kurduğu katalan devleti), ister toplumcu (kanlı Asturias grevleri) olsun tüm devrim girişimlerini ezdi.

16 şubat 1936 seçimlerini, (1935'in haziran-ağustos ayları arasında kurulan) *Frente Popular* (Halk cephesi) içinde birleşen sol, seçim günü sağladığı bütünlük sayesinde açık farkla kazandı; sağın önderleri yeniden seçilemedi. Azaña önce Başbakan, sonra Cumhurbaşkanı (10 mayıs 1936) oldu; ama çok geçmeden, orduya, José Antonio Primo de Rivera'nın Falange Espanõla'sına general Mola'yı destekleyen Carlistalara ve kralcılara dayanan muhalefet, Parlamento dışında Sanjurjo ve Calvo Sotelo'nun yönetiminde birleşti. Sotelo'nun polisler tarafından öldürülmesi (13 temmuz) Franco'nun yönetiminde başlayan 17 temmuz (Fas) ve 18 temmuz (İspanya'daki tüm garnizonlar) ayaklanmalarına zemin hazırladı. İç savaş, mart 1939'a kadar sürdü (ayaklanmayı hazırlayan general Sanjurjo bir uçak kazasında ölünce, komutayı, o sırada Kanarya adaları valisi olan general Franco almıştı).

Savaşı general Franco kazandı; başlangıçta emrindeki birlikler sayıca azdı, ama iyi eğitilmişti (Fas'taki birlikler ve sivil muhafızlar); Franco ayrıca Almanya ve özellikle İtalya'dan epeyce destek gördü. Özellikle Burgos cuntası tarafından İspanyol hükümetinin başkanı ilan edildikten (1 ekim 1936) sonra komuta birliğini tartışmasız bir şekilde kabul ettirmeyi başardı.

Buna karşılık, Fransa ve özellikle yansızlığını ilan eden İngiltere'nin desteğini alamayan, kendilerine yardım etmiş olan SSCB'den de uzaklaşan cumhuriyetçiler, bazen birbirleriyle çatışan çeşitli siyasal gruplara bölünmüştü. Hükümet yanlısı tüm güçler francocu miliyetçiliğe karşıydılar, ama özellikle katalan anarşistler ve sendikalistler, komünistlerin kabul ettirmeye çalıştıkları proletarya diktatörlüğünü, hatta Largo Caballero'nun yönetimindeki sosyalistlerin savunduğu devlet düşüncesini bile kabul etmiyorlardı. Komünistler Largo Caballero'nun hükümetinden (eylül 1936-mayıs 1937) sonra ve Negrín López'in gayretiyle, mayıs 1937'de, Barcelona'da bir sokak çarpışmasının ardından, anarşistlerin ve Marxçı birlik için işçi partisi'ne bağlı katalan militanların gücünü kırarak iktidarı ele geçirmeyi başardılar; ama cumhuriyetçilerin bir bölümünün onlara karşı çıkması albay Casado' nun yönettiği bir askeri darbeye yol açtı; Casado Franco'nun kuşattığı Madrid'de iktidarı ele geçirdi (Ulusal savunma konseyi'nin kurulması) ve komünistlere karşı sokak çarpışmalarına girişti; Negrín ülke dışına kaçtı (6 mart 1939).

Başarısını kısmen italyan-alman müdahalesine borçlu olan general Franco, eylül 1938'de Münih bunalımı sırasında İspanya'nın yansızlığını ilan etti, antikomintern paktına geç bir tarihte ve gönülsüzce girdi (27 mart 1939), ordusunun alman subaylar tarafından yeniden örgütlenmesine karşı çıktı. Eylül 1939'da yansızlığını yeniden ilan etti. Tanca'yı işgal ettirdi (14 haziran 1940), Almanya ve İtalya'yla dostluğunu açıkladı, ama rus cephesine gönüllüler göndermekle yetinerek bu ülkelerin yanında İkinci Dünya savaşı'na girmekten kaçındı. Devlet başkanı iç savaşın yaralarını sarmayı ve yeni rejimi örgütlemeyi tercih etti; 19 nisan 1937'de tüm partileri (eski falanjistler ve sendikalistler dahil) yeni bir Falange içinde eriterek tek parti sistemini yerleştirdi ve ağustos 1937'de de *Caudillo* ilan edildi. Polisin, gençlik örgütleriyle basının, eski ayrıcalıklarını geri verdiği Kilise'nin ve komutanları en yüksek devlet kadamelerine yerleşen ordunun desteğini alan Franco *Çalışma Fuerosu*'nda (1938) yeni rejimin ilkelerini belirledi, ama savaş yüzünden toplumsal ve iktisadi tasarıların gerçekleşmesi gecikti (1936 ücretlerine dönüş, sosyal sigorta haklarının uygulanmaması vb.). 17 temmuz 1942 yasasıyla *Cortes* adı canlandırıldı ve üyeleri *(procuradores)* hükümet tarafından atanan ya da iktisadi ve kültürel çeşitli korporasyonlarca (meslek kuruluşları) seçilen bir meclis oluşturuldu.

İkinci Dünya savaşı'nın galip devletleri İspanya'yı tecrit ettiler, büyükelçilerini de geri çektiler. Bu olay ülkenin iç bütünlüğünü geçici olarak güçlendirdi, ama İspanya'yı birkaç yıl boyunca, ülkenin canlanmasını geciktiren dışa kapalı bir yol izlemeye zorladı. 1947'de, Cortes tarafından onaylanan ve referandumla kesinleşen "veraset yasası", monarşinin yeniden kurulmasını öngörüyordu. 1957'de Falange, rejimin denetimini, Katolik hareket'e kaptırdı; Kilise'nin gücü arttı. Bu arada, soğuk savaş döneminde, Yarımada'da askeri üslere gereksinme duyan ABD'nin desteğini alan İspanya, Unesco'ya (1951), Birleşmiş milletler'e (1955), Avrupa Ekonomik işbirliği teşkilatı'na kabul edildi.

Modernleşme hareketi, 1950'li yılların sonunda hızlandı (1959 istikrar planı, iktisadi liberalleşme, teknokrat grupların iktidara geçmesi, okuma yazma seferberliğinin hızlandırılması ve öğretimin her düzeyde geliştirilmesi vb., ama buna karşılık basının denetim altına alınması ve siyasal partilerle sendikaların yasaklanması).

Sanayileşme, yabancı yatırımlara, turizme (turist sayısı bakımından birinci ülke), bol ve ucuz işgücüne dayanarak ilerledi. Kırsal göç sonunda nüfusu şişen kentlerde şehirleşme büyük ölçüde gayrimenkul spekülasyonuna bağlı oldu. 1970-1973 döneminde İspanya, ulaştığı gelişme düzeyiyle dünyanın sanayileşmiş ilk on beş ülkesi arasına girdi.

Görece maddi refah, uzun süre devam eden kişisel ve korumacı yönetimden bıkkınlık, yeni burjuvazinin daha fazla özgürlüğe sahip olma ve iktidara daha fazla katılma isteği, başlangıçta az çok gizli biçimde gelişen ve 1970'ten itibaren önemi artmaya başlayan rejime muhalif siyasal ve sendikal hareketlerin büyümesini kolaylaştırdı (komünist ve sosyalist partilerin denetimindeki işçi sendikaları, hıristiyan demokrasi bünyesindeki sol gruplar, liberal hareketler vb.). Bask ayrılıkçı hareketi ETA ise teröre başvurdu ve aralık 1973'te Başbakan Carrero Blanco'yu öldürdü.

Rejim, 1966'da liberalleşmeye başladı (Anayasa, basın yasası, genel oy ve kısmi seçimle oluşan iki meclis; 1969'da, kral unvanını alarak Franco'nun yerine geçen Alfonso XIII'ün torunu, Bourbon sülalesinden Juan Carlos'un tahta çıkmasını sağlayan veraset yasası). Ülke, AT'ye üye olmak amacıyla Avrupa'ya yöneldi.

Franco'nun ölümü (20 kasım 1975) demokratik sisteme hızla geçilmesini sağladı. Değişme hareketini kral ile Başbakan Adolfo Suárez yönettiler (tüm siyasal partilerin tanınması, sendikal özgürlük, seçimler, referandumla onaylanan [1978] yeni bir anayasanın hazırlanması). Daha sonra federalizme yakın bir bölgesel özerklik siyaseti benimsendi: Katalonya, Bask bölgesi, Andalucía, Galicia için ayrı statüler belirlendi. Ama teröristler, özellikle de ETA militanları suikastlara devam ettiler. Bununla birlikte mart 1979 milletvekili seçimlerinde hükümet partisi (Demokratik merkez birliği) sağı geride bırakarak ilerlemesini sürdürürken, nisan ayında yapılan belediye seçimlerinde, seçimlere katılma oranının düşüklüğüne (yüzde 40) rağmen tüm büyük kentlerde komünistlerle sosyalistler kazandılar. Mart 1980'de bask ve katalan özerk yerel parlamentoları için yapılan seçimler, milliyetçilerin kesin zaferiyle sonuçlandı. Aralık ayında Galicia kendi özerklik statüsünü kabul etti. Demokratik merkez birliği içinde Adolfo Suárez'e karşı eleştiriler giderek daha da sertleşti ve Başbakan 29 ocak 1981'de istifa etti. Demokratik merkez birliği, Suárez' in yerine Başbakanlığa Leopoldo Calvo Sotelo'yu seçti. 23 şubatta Başbakan için açılan güvenoyu görüşmesi, sivil muhafızların komutanı yarbay Antonio Tejero' nun yönettiği askeri bir darbe denemesiyle kesildi ve Parlamento basıldı. Darbe, kralın müdahalesiyle bastırıldı, ama soruşturma, darbecilerin ordu içinde çok sayıda suç ortağı bulunduğunu gösterdi. Birçok yüksek rütbeli subay tutuklandı. Leopoldo Calvo Sotelo hükümeti 25 şubatta Parlamento'dan güvenoyu aldı. Galicia (ekim 1981) ve Andalucía'da (mayıs 1982) yapılan yerel parlamento seçimlerinde uğradığı yeni başarısızlıkların yanı sıra, kurucusu A. Suárez'in temmuz 1982'de ayrılmasıyla iyice zayıflayan Demokratik merkez birliği, artık ülkeyi yönetecek güçte değildi. Calvo Sotelo'nun ağustos ayında Cortes'i feshetmesinden sonra yapılan 28 ekim erken seçimlerinde sosyalistler mutlak çoğunluğu kazandılar (305 sandalyeden 201'i) ve genel sekreterleri Felipe González'i Başbakan yaptılar. Demokratik merkez birliği (12 milletvekili), Komünist parti (5 milletvekili) ve aşırı sağ çökerken Halk İttifakı (sağ), 106 milletvekiliyle ülkenin ikinci siyasal gücü haline geldi.

Sosyalist iktidar ilk yıllarında kürtajı bazı koşullar altında yasallaştırmak, Kilise' ye ait özel okullara yapılan yardımı kısmak ve orduyu modernleştirmek girişimlerinde bulundu. Bunlar, Katolik kilisesi ve tutucu muhalefet partilerinin tepkilerine yol açtı. 1983'te gerçekleştirilen yerel seçimlerde İspanya Sosyalist işçi partisi (PSOE) önemli bir başarı kazandı. Bu seçimlerin ardından Demokratik merkez birliği (UCD) kendini feshetti.

Yeni hükümet, 1984 yılında 40 kişiyi öldüren ETA sorunuyla da uğraştı. 1983'te ETA'ya karşı kurulan GAL de (Anti-terörist kurtuluş örgütü) eylemlerini sürdürmekteydi. Haziran 1984'te Fransa ile ETA konusunda işbirliğini öngören bir anlaşmaya varıldı. Fransa, ele geçirdiği ETA militanlarını sınır dışı etmeyi kabul etti. 1986'da Chirac'ın Başbakanlığa gelmesiyle iki ülke arasındaki işbirliği daha da gelişti.

İspanya, 1977'de başvurduğu Avrupa topluluğu'na, 1 ocak 1986'dan başlayarak tam üye oldu. İspanya'nın NATO üyeliği de 2 mart 1986 tarihli referandum sonucunda onaylandı (% 52,6).

22 haziran 1986'da yapılan erken genel seçimlerde 1982'den beri iktidarda olan PSOE 18 sandalye kaybetmiş olmasına karşın mutlak çoğunluğu koruyarak 184 milletvekili çıkardı. Halkçı birlik 104 sadalye kazandı. Suárez'in başkanı olduğu Demokratik ve sosyal merkez 19 milletvekilliğine sahip olurken Bask ulusçu partisi zayıfladı.

1987 yılında hükümete karşı, başta öğrencilerden olmak üzere çeşitli tepkiler geldi. Eğitim sisteminde bazı reformların gerçekleştirilmesi kabul edildi. Haziranda yapılan yerel, belediye ve Avrupa parlamentosu seçimlerinde PSOE önde olmasına karşın önemli bir gerileme kaydetti. Seçimlerde sağ muhalefet de büyük bir başarı sağlayamadı. Gerardo İglesias'ın başkanlığını yaptığı Komünist partisi, bu seçimlerden en kârlı çıkan parti oldu. ETA'ya bağlı olan Herri Batasuna (HB) partisi de Avrupa parlamentosu'na bir milletvekili göndermeyi başardı.

1988'de, Bask bölgesindeki 6 partiden 5'i ETA'nın silahlı eylemlerini kınadığı halde, örgütün faaliyeti devam etti. Aynı yıl eylül ayında, ABD ile, İspanya'daki 4 amerikan hava üssünün 8 yıl daha kalabilmesine olanak veren bir anlaşma imzalandı. Eylül 1989'da parlamento dağıtılarak 29 ekimde seçimler yapıldı ve PSOE meclisteki çoğunluğunu bir kere daha korudu.

1992 yılında Madrid'in bir yıl için Avrupa'nın kültürel başkenti seçilmesi, yaz aylarında Sevilla'da, Amerika'nın fethinin 500. yılı dolayısıyla açılan uluslararası sergi ve Barcelona'da düzenlenen 22. Olimpiyat oyunları ülkeyi dünya gündeminin en üst sıralarına çıkardıysa da, İspanya, üyesi olduğu AT'nin ekonomik durumu zorlanan üyelerinden biriydi.

ASKERİ TARİH

Feodal tipte ilk ordular XI. yy.'da, ilk bağımsız hıristiyan devletlerin kurulmasıyla (Asturias, León, Castilla, Aragón, Navarra) ortaya çıktı. Hizmetlerinde piyadeler bulunduran şövalyelerden başka bir komün milisi vardı. Daha sonraları paralı askerler (Mağribliler, Yahudiler vb.), savaşan tarafların hizmetine girdiler. İspanya'da ayrıca keşiş-şövalyelerden kurulu bir tür gönüllü milisler olan askeri tarikatların (Calatrava, Santiago, Alcántara, Merced, Montesa, Hayırseverler, Templier tarikatları) meydana getirdiği düzenli birlikler de vardı; bunlar üstün nitelikli askeri bir kuvvet oluşturuyordu.

1469'da Castilla ve Aragón'un birleşmesiyle ilk askeri reform yapıldı; asker toplama yöntemi değiştirildi (20-40 yaş arasındaki her on iki kişiden biri için zorunlu askerlik hizmeti), "Tercio" denilen tek tip, sürekli askerli birlikler örgütlendi ve topçu birlikleri kuruldu. Gonzalo de Córdoba krallık ordusunu yeniden kurdu; "amansız" ispanyol piyadesi ününü onun döneminde kazandı. Bu ordunun mükemmelliği, İspanya krallarının tüm Avrupa, Güney Amerika ve Kuzey Afrika'da üç yüzyıl boyunca savaşmasına olanak verdi. Ancak Carlos III döneminde (1759-1788) orduyu yeniden düzenlemek zorunlu hale geldi. Gönüllü sayısının azalması, kura usulünün (5 kişiden biri) getirilmesine yol açtı. Birçok eski usul ve kurumun kaldırıl-

ması öngörüldü. Mükellefiyet sistemiyle asker toplama, serserileri zorla askere alma, isviçreli ve wallon paralı askerler toplama yöntemi yürürlükte kaldı. Bu ordu, 1796'ya dek Fransa'ya karşı düzenlenen seferlere katıldı, sonra Joseph Bonaparte'ın Carlos IV'ün yerine tahta çıkması üzerine dağıtıldı. Napoléon'un ordusunda görev yapan ispanyol birlikleri İngiltere'ye geçtiler; işgalciye (Fransa) karşı savaşan ulusal kuvvetler, İspanya'yı Napoléon birlikleri için en zorlu savaş alanlarından biri haline getiren gerilla çetelerinden oluşuyordu.

1815'te yeniden düzenlenen ispanyol ordusu Güney Amerika'daki sömürge ayaklanmalarını bastıramadı ve 1820'de Riego'dan 1936'da Franco'ya dek rejimi tehdit eden tüm pronunciamiento'lara katıldı. General Millán Astray'in, 1920'de Fas'ta kurduğu ,abancı lejyona eski "Tercio"nun adı verildi. Böylece ispanyol askeri geleneği Fas'ta yeniden canlandı: Abdülkerim'in rifli birliklerine Enuvel'de yenilen (1921) Primo de Rivera'nın komutasındaki ispanyol birlikleri, fransız kuvvetlerine katılarak sonunda Rif*'i dize getirdiler (1925-26). 1925'te yeniden örgütlenen ispanyol ordusu, Alfonso XIII devrildiği sırada (1931), güçlü bir muvazzaf kadronun (20 000 muvazzaf subay) komutasında ve sürekli ordudan (640 000 kişi) ya da bu ordunun yedeklerinden (300 000 kişi) kurulu bir milyon kişiyi seferber edebiliyordu. Barış zamanındaki mevcudu 1936'da, Yarımada'nın sekiz askeri bölgesi ve İspanya'nın Afrika'daki topraklarına dağılmış 145 000 kişiydi. 1939'da yaklaşık bir milyon mevcutlu (18 kolordu, yani 57 tümen) ve yarı askeri kuruluşlarca (Falange, *carlista gönüllüler*) desteklenen yeni ispanyol ordusunu, 1936-1939 iç savaşı sırasında Franco fas birliklerine dayanarak kurmuştu. (→ İSPANYA İÇ SAVAŞI.) Bu savaşta büyük deneyim kazanan orduda, 1940'ta önemli değişiklikler yapıldı. Franco, bir gönüllüler tümenini *(división Azul)*, 1942-1945 arasında sovyet cephesindeki Wehrmacht saflarında savaşa soktu. 1950'de araç ve gereçleri eskimiş ve standart olmayan ispanyol ordusunun modernizasyonu ancak 26 eylül 1953 tarihli İspanya-ABD antlaşması'ndan sonra ele alındı; bu antlaşmayla İspanya "off shore" (ABD'nin başka ülkelere verdiği) siparişlerden yararlanırken, karşılığında önemli deniz ve hava üsleri amerikan kuvvetlerinin hizmetine verildi.

1936'da 200 uçağı olan hava kuvvetlerinin 1956'daki mevcudu, çoğu alman yapısı modası geçmiş 800 uçak ve 40 000 kişiydi. Bu malzeme, yavaş yavaş ulusal havacılık sanayisi (Sevilla'daki fabrikalar) ve özellikle amerikan askeri yardımı sayesinde değiştirildi. Modern beş hava üssü, 1954'te amerikan hava kuvvetlerine açıldı: Torrejón (Madrid), Valenzuela (Zaragoza), San Pablo ve Morón (Sevilla), Rota (Cádiz). Bu üsler, 1958'de 800 km'lik bir petrol boru hattıyla Zaragoza'dan Cádiz'e bağlandı.

İspanyol donanması XII. yy.'da oluşturuldu. Fernando I, krallık donanmasını ve Sevilla'da donanma tersanesini kurdu. İspanyol donanması Amerika'nın keşfinden sonra Avrupa'nın en büyük donanmalarından biri haline geldi; ama Yenilmez Armada'nın bozgunundan (1588) sonra kısmen ortadan kalktı. XVIII. yy. başında iyice küçülen donanmayı, kısa bir süre sonra Ensenada markisi yeniden kurarak güçlendirdi: Trafalgar deniz savaşı (1805) donanmanın gerilemesine yol açtı. Donanma XIX. yy.'da yeniden kuruldu, ama 1898'de Amerikalılar tarafından yeniden yok edildi; Filipinler ve Küba yenilgilerinden sonra bir daha kendini toparlayamadı. O tarihten beri sadece savunma amaçlı olan ve *Te regere imperio fluctus, Hispania memento*'ya bağlı kalan ispanyol donanması, 1954'te Ferrol, Cádiz, Cartagena, Mahón ve Palma deniz üslerini ABD'ye açtı.

Düzenli olarak yenilenen 1953 ispanyol -amerikan antlaşmalarının imzalanmasından beri, batı dünyasının savunmasına daha etkili bir şekilde katılma ve ABD'yle ayrıcalıklı ilişkiler sürdürme eğilimi İspanya'nın askeri siyasetine egemendir. 30 mayıs 1982'de NATO'ya giren İspanya kendi hava uyarı ve kontrol sistemiyle Avrupa'nın hava savunmasına katılmaktadır. Ayrıca, amerikan nükleer denizaltılarının kullandığı Rota gibi hava-deniz üsleriyle tesislerini ABD'nin hizmetine vermiştir. Yalnız amerikan yardımına bağlı kalmak istemeyen İspanya, askeri araç-gereç gereksinimini öbür Avrupa devletlerinden de sağlamaya ve ulusal silah sanayisini geliştirmeye çalışmaktadır. Bu amaçla, silah sağlama ve lisansa bağlı olarak bazı malzemelerin (fransız AMX 30 tankı ve Milan füzesi) imali için Almanya ve Fransa'yla işbirliği antlaşmaları yapmıştır. Ayrıca Madrid'in, 22 haziran 1970'te Paris'le imzaladığı antlaşma, bazılarınca Batı Akdeniz'i savunma antlaşmasının ilk adımı olarak değerlendirilmiştir.

Savunma bakanı, orduların başkomutanı olan kralın otoritesi altındadır. Savunma bütçesi 1988'de GSMH'nin yüzde 2,2'sini oluşturuyordu. Silahlı kuvvetlerin 1990 mevcudu 257 400 kişiydi (% 75'i, 15 aylık askerlik hizmetine tabi olanlar); bu mevcuda 63 000 sivil muhafızı da eklemek gerekir.

Kara kuvvetlerinin mevcudu, üç gruba dağılmış 182 000 kişidir:

—acil müdahale kuvvetleri: modernizasyon bakımından öncelik hakkına sahiptir. 3 tümen (1 zırhlı, 1 mekanize, 1 motorize), 1 zırhlı tugay, özellikle ispanyol yapımı çok başlı roket-atarlarla donatılmış 1 topçu tugayı, 1 paraşüt tugayı ve 1 hava indirme tugayından oluşur;

—yurtiçi savunma kuvvetleri: 2 dağ tümeni, 1 yüksek dağ tugayı ve 10 piyade tugayı;

—genel yedek kuvvetler: 2 tugay, deniz aşırı topraklarda üslenmiş 3 yabancı lejyon alayı ve kıyı topçusu.

Bütün bu kuvvetler, 9 askeri bölge, 2 *capitanías generales* (Kanarya ve Balear adaları) ve 2 *comandancias generales'e* (Septe, Melilla) dağılmıştır.

Deniz kuvvetlerinin (11 000'i deniz piyadesi olmak üzere 39 800) sahip olduğu amerikan yapımı unsurlar (bu arada *Dedalo* uçak gemisi) modern gemilerle değiştirilmektedir (12 firkateyn, fransız *Agosta* ya da *Daphné* tipi 8 denizaltı, 4 korvet, 4 destroyer vb.). Deniz piyadesinin önemli bölümü özel bir çıkarma grubu tarafından taşınabilen zırhlı bir deniz alayından oluşmuştur. Hava-deniz birliğinde 70 uçak ve helikopter vardır.

Hava kuvvetleri (35 600 kişi) 193 savaş uçağından oluşur (Phantom F-4 avcı bombardıman uçakları, Mirage III E ve F-IC, ispanyol yapımı F-5 A tipi kara destek uçakları).

ANAYASA

31 ekim 1976'da Cortes (Milletvekilleri kongresi ve Senato) tarafından onaylanarak 6 aralık 1978'de referandumla kabul edilen Anayasa, parlamenter bir krallık rejimi kurmuştur. Anayasa'ya göre kral önemli yetkilere, özellikle hükümet başkanını atamak, görevine son vermek ve Cortes'i toplantıya çağırmak ve feshetmek yetkisine sahiptir. Ancak *destek imza* kurumu (Anayasa'nın 64. maddesi), yürütme gücünün gerçek kullanımını hükümet başkanına aktarır. Hükümet, Milletvekilleri kongresi'ne karşı sorumlu, Senato karşısında sorumsuzdur. Hükümet başkanının, programı üzerine ya da genel bir siyasal bildirim konusunda güvenoyu isteme hakkı vardır. Milletvekilleri kongresi, üyelerinin mutlak çoğunluğuyla kabul edilen bir gensoru önergesinin oylanmasıyla hükümet başkanının sorumluluğuna son verebilir. Gensoru önergesinin, yeni bir hükümet başkanının önerilmesiyle birlikte verilmesi gerekir. Eğer gensoru önergesi kabul edilirse, Milletvekilleri kongresi'nin gösterdiği aday, hükümet başkanlığına getirilmiş sayılır.

Temel yasa, parlamento rejiminden başka, geniş siyasal ve toplumsal haklar da kabul eder ve bu hakların kapsamı, francocu rejimin sona ermesinden üç yıl sonra, İspanya'nın batılı demokrasiler birliğine yeniden girdiğini gösterir. Özellikle konut dokunulmazlığı, mektuplaşma ve haberleşme gizliliği, toplanma ve dernek kurma hakkı, söz ve vicdan özgürlüğü (katoliklik devlet dini statüsünde değildir) aracıyla yurttaşın güvenliği güvence altına alınmıştır. Sendika özgürlüğü ve grev hakkı tanınmıştır. Öteki hükümler daha da devrimci bir nitelik taşır (ölüm cezasının kaldırılması, sağlık ve sosyal yardım, kültür hakkı ve çevrenin korunması). Temel özgürlüklerin gerçek kullanımını güvence altına almakla görevli bir Anayasa mahkemesi ve isveç ombudsman ya da fransız arabulucu modelinden esinlenen bir *halk savunucusu* vardır.

İspanyol anayasası, bir hükümet konseyi ve genel oyla seçilen bir yasama meclisinden oluşan bölgesel kurumlar yaratarak, ulusal toplulukların özgürlük ve bölgesel özelliklerine de yer verir. Devletle bölgeler arasındaki yetkilerin dağılımı her yerde aynı değildir. Bazı bölgeler -Katalonya, Galicia ve Bask ülkesi- güçlü bir özerklik rejiminden yararlanır.

EDEBİYAT

İspanya'nın ulusal dili castilla dili olduğundan, ispanyol edebiyatının incelenmesi temelde bu dilde yazılmış yapıtların tarihini kapsar. Ama İber yarımadasında, resmi edebiyat dilinin gelişmelerini önleyemediği yerel edebiyatlar da vardır: bunların en önemlisi katalan edebiyatıdır. (→ KATALONYA.) Buna karşılık, Latin Amerika ülkelerinin büyük bir bölümünün dili olması nedeniyle castilla dilindeki edebiyatın yayılma alanı İspanya'nın dışına taşar (Orta ve Güney Amerika ülkeleriyle ilgili maddeler).

• *Kökenleri.* Bilinen ilk ispanyolca edebiyat metinleri XI. yy. ortalarında belirir. Bunlar *mustarip* ya da *andalucia* adı verilen, arap harfleriyle ispanyolca yazılmış kısa lirik şarkı parçalarıdır; kimi zaman arapça ya da ibranice şiirlerin sonuna eklenirler. Kadınlarca söylendikleri varsayılan ve çoğunlukla yalnızlık ve ayrılık acısının izlerini taşıyan, ince aşk duygularını dile getirirler. Daha sonraları, her tarafta olduğu gibi büyük şövalyelik ve kahramanlık destanları İspanya'da da yaygınlık kazanacaktır.

• *Ortaçağ.* İspanyol edebiyatı gerçek anlamda XII. yy.'da *Cantar de mio Cid* ile başlar. Bu 3 750 dizelik anonim şiir Cid' in olgunluk çağını anlatır; 1140'a doğru yazılmış olan şiir fransız destanının etkisindedir. Keşiş Gonzalo de Berceo (XIII. yy.) adı günümüze kadar ulaşan ilk yazardır; castilla şiirinin aziz yaşamlarını anlatmaktan hoşlanan bu atasının başlıca özelliği yürek temizliği ve düşünce canlılığıdır. İster azizlerin yaşamını anlatsın, ister epik ya da öğretici olsun, Ortaçağ ispanyol şiiri çoğunlukla fransızca yapıtlardan, kimi zaman da arap temalarından esinlenir. Genellikle Oc şiirinin etkisinde kalan lirik şiire gelince, castilla dilinde değil, galicia dilinde yazılmıştır. Kral Bilge Alfonso X (1221-1284) edebi düzyazının gerçek kurucusudur; bu bilgin kral, tarih, bilim, astronomi, her konuda yazı yazmıştır. Başpapaz Juan Ruiz de Hita'nın *Libro de buen amor* adlı kitabı XIV. yy.'ın başyapıtıdır. *La Celestina*'nın ve pikaresk romanın temalarını, esinini halktan ve derin bilgiden alan bu oylumlu manzum yapıt sağlayacaktır. Kral Juan II (1406-1454) döneminde büyük okumuş senyörler (Villena [1384-1434],Santillana [1398-1458], Juan de Mena [1411-1456]) italyan etkisine girdiler. Alain Chartier'nin etkisi yavaş ya-

vaş yerini Dante etkisine bıraktı.

XV. yy. sonunda, şövalye romanlarının ilk örneği olan *Amadis de Gaula* yazıldı. Rodriguez de Montalvo bu yapıtıyla karşımıza yalnızca daha eski bir *Amadis*'in düzelticisi olarak çıkar. Bu roman, tam anlamıyla İspanyollar'a özgü değildir, ancak tüm Avrupa'da kazandığı büyük başarı nedeniyle edebiyat tarihinde çok önemli görüldü. Ortaçağ'ın sonunda sekiz heceli, anonim şiirler olan *romans*'lar ortaya çıktı; bu lirik, lirik-epik ya da anlatıya dayalı şiir her tür konuyu işliyordu. Bu şiirlerin bütünü ispanyol edebiyatının en özgün anıtlarından birini, *Romancero*'yu oluşturdu. Romancero XVI. ve XVII. yy. tiyatrosunu derinden etkileyecekti.

1499'da Fernando de Rojas'nın daha çok *la Celestina* adıyla bilinen *Tragicomedia de Calixto y Melibea* adlı yapıtı yayımlandı: kahramanı Celestina edebi bir tip durumuna geldi.

• *Altın çağ.* XVI. ya da XVII. yy., İspanya edebiyatının en görkemli dönemidir. Garcilaso de la Vega'nın (1501-1536) pastoral şiiriyle başlayan ve Calderón de la Barca'nın (1600-1681) son yapıtlarına kadar süren bu döneme "Altın çağ" adı verilir. Lirik şiiri Luis de León (1527-1591) örneklendirdi; Montemayor (1520'ye doğr. - 1561) *Diana* adında pastoral bir roman yazdı (fransız yazar Honoré d'Urfé, *Astrée* adlı yapıtında bu romanı taklit etmiştir). Pikaresk roman, gongoracılık ve San Juan de la Cruz'un (1542-1591) gizemli şiiri, Ávilalı Azize Teresa'nın (1515-1582) düzyazıları, Lope de Vega'nın (1562-1635) oyunları ve Cervantes'in (1547-1616) yapıtı Altın çağ'ın en parlak döneminde yaratıldı.

Pikaresk roman İspanya'da doğmuş bir edebiyat türüdür: daha önce bu türde yapıtlar veren yazarlar bulunabilirse de (Petronius, Apuleius), ispanyol pikaresk romanı son derece özgündür ve etkisi ülke sınırlarını çok aşmıştır. Yazarı bilinmeyen *Lazarillo de Tormes* pikaresk romanların en eskisidir. Şövalye romanının tersi olan bu romanın sevimli kahramanı *picaro* (hayta) tipidir. Baldırı çıplaklar, dilenciler ve sefiller, özyaşamöyküsü biçiminde sergilenir. Bu tür gelişir, gittikçe karmaşıklaşır; Lazarillo'dan Mateo Alemán'ın (1547-1614'e doğr.) *Guzmán de Alfarache* (1599) adlı yapıtına kadar büyük değişikliklere uğrar. Quevedo (1580-1645) türün bir modeli olan *El Buscón*'u yazar.

Luis de Góngora (1561-1627) iki tarzda şiir yazar. Bu tarzlardan "gongoracılık" adı verilen ikincisi *culteranismo*'nun doğmasına yol açmıştır: bu da mitoloji, bilgince anıştırma, karşıtez ve eğretilemenin zaferi olur. O zamanlar sanatı çok tartışılan şaire bugün öncü gözüyle bakılmakta, yapıtları barok mimarlık üslubuyla karşılaştırılmaktadır. San Juan de la Cruz'un gizemsel şiiri *(Cántico espiritual, Noche oscura del alma)* daha klasiktir, *Neşideler neşidesi*'nden esinlenen şiirlere bir ispanyol tadı verir. Ávilalı Azize Teresa, *Castillo interior* adlı yapıtında tinsel dünyasını düzyazıyla ortaya koyar.

Lope de Vega, döneminin en verimli oyun yazarıdır. Konularını mitoloji, Kutsal Kitap, ulusal ya da yabancı tarihten seçer ve aristotelesçi kurallara uyma kaygısı gütmez. Kılıç kalkan komedileri *(El perro del hortelano, Amar sin saber a quién)*, tarihsel dramları *(Fuenteovejuna, Peribáñez)* her türlü seyircinin hoşuna gider. Kişilerinde derinlik aramamak gerekir, ama lirizmi, doğa duygusu, eylemin hızlılığı *commedia*'larını kurtarır. Calderón de la Barca'nın yapıtları daha güçtür. Felsefi oyunu *La vida es sueño,* onur kavramını işleyen *El médico de su honra, Alcade de Zalamea* adlı dramı ve *Auto sacramentale*'leri dünya çapında ün kazanmıştır. Guillén de Castro (1569-1631), 1600'e doğru, Corneille'e *Le Cid*'i esinleyen *Las Mocedades del Cid*'i yazdı. Ruiz de Alarcón (1581'e doğr.-1639) karakter tiyatrosuna yurttaşlarından daha yakındı. Corneille *Menteur*'ün konusunu onun *La verdad sospechosa*'sından aldı. Keşiş Tirso de Molina (1571'e doğr.-1648) *El burlador de Sevilla*'da tüm edebiyatlara giren Don Juan tipini yarattı. Tirso de Molina dönemin en iyi dinsel dramlarından biri olan *El condenado por desconfiado*'yu da yazdı. Cervantes *El İngenieso Hidalgo Don Quijote de la Mancha* adlı yapıtıyla modern romanın yaratıcısı oldu, aynı zamanda *Novelas ejemplares*'i (1613) yazdı. Hem öykü, hem kısa pikaresk roman, hem de hicivli bir diyalog niteliği taşıyan *Coloquio de los perros* bu öykülerin başında sayılabilir. Cervantes'in ününün artmasında trajedi *(El cerco de Numancia)* türünde olsun, komedi *(El viejo celoso)* türünde olsun tiyatro yapıtlarının da payı vardır. Kısaca, Cervantes çeşitli edebiyat türlerini denemiştir, ancak evrensel etkisini ve ününü tüm eleştirmenlerce ispanyol edebiyatının en büyük yapıtı olarak sayılan *Don Quijote*'ye borçludur.

Cizvit Baltasar Gracián'ın (1601-1658) yapıtları da İspanya edebiyatının altın çağına girer. *El Criticón* adlı felsefi roman Baltasar'ın en büyük yapıtıdır. La Rochefoucauld ile Schopenhauer "kavramcı" yazarın bu romanına hayran kalacaklardır.

• *XVIII. ve XIX. yüzyıllar.* Uzun süre, XVIII. yy., bu dönemde fransız okulunu ve yeniklasikçiliği izleyen İspanya'nın gerileme dönemi sayılmıştır. Ama bugün bu bilginler yüzyılına daha olumlu bir gözle bakılmaktadır. Yüzyılın ilk yansının en büyük ad benediktin Jerónimo Feijoo'dur (1676-1764). Yüzyılın ikinci yarısı, fransız ve ingiliz etkisine açılan bu aydınlanmış İspanya'yı en iyi temsil eden Gaspar Melchor de Jovellanos'un (1744-1811) dönemidir. Gaspar Melchor'u La Fontaine'in usta taklitçileri Félix María de Samaniego'dan (1745-1801) ve Tomás de İriarte'den (1750-1791) üstün tutmak gerekir. Tiyatro o sıralarda fransız klasikçiliğiyle ispanyol geleneğini bağdaştırmaya çalışmaktadır: Leandro Fernández de Moratín'in (1760-1828) *El si de las niñas* adlı yapıtında burbon mutlak ahlakını sergiler. XVIII. yy. İspanya'sında yazılan tüm yapıtları yabancı ürünlerin bir taklidi olarak nitelemek haksızlık olur. Bazı yazarlar Juan Pablo Forner'in (1756-1797) *Exequias de la lengua castellana* adlı yapıtında olduğu gibi fransız düşünce ve biçimlerine karşı savaşımı kendilerine görev edinirken kimileri de dışardan alınan öğeleri uygun bir şekilde ispanyollaştırmaya çalışmışlardır. Bunların en büyüğü *Cartas marruecas* adlı yapıtında Montesquieu'yü taklit eden José de Cadalso'dur (1741-1782). Şiire az yer veren bu yüzyıl yine de sonraki kuşaklara gerçek bir şairin yapıtlarını bırakmıştır: Meléndez Valdés (1754-1817).

Napoléon'la yapılan savaşlara karşın, XIX. yy.'da ispanyol edebiyatı fransız okuluna bağlı kalacaktır. İspanya da kendi Ortaçağ'ını ve ulusal efsanelerini bulur ve yeni duygulara ispanyol-mağrib doğuculuğu karışır; ama geleneklerin ağır basması sonucu Rivas dükü Ángel Saavedra (1791-1865) ve José Zorrilla'nın (1817-1893) ünlendirdikleri bir "ulusal romantizm" doğar. Yalnızca iki yazar, José de Espronceda (1808-1842) ve "98" kuşağının önderi Mariano José de Larra (1809-1837) bu akımın dışında kalırlar. Romantik dönem sonrasının çoğu zaman Musset ve Henri Heine ile karşılaştırılan yazarı Gustavo Adolfo Bécquer (1836-1870) çok çekici yapıtlar verir.

XIX. yy. şairlerinin hemen hepsi oyun yazarıdır; daha önce şiirleriyle *(A buen juez, mejor testigo)* ün yapmış olan José Zorrilla bugün de repertuvarlarda bulunan *Don Juan Tenorio* (1844) adlı yapıtıyla yüzyılın en başarılı yazarı olur.

Ulusal gelenek ve törelerin anlatımı ve incelenmesi olan *costumbrismo* bir edebiyat türü durumuna gelir. Larra, Ramón de Mesonero Romanos'un (1803-1882) yazılarının çoğu zaman düştüğü "ispanyacılık" tehlikesinden kaçınmakla birlikte, yurdunun bir görüntüsünü vermeye ve yurttaşlarının eleştirel bir portresini çizmeye çalışır.

Yüzyılın sonunun en ünlü şairi Nikaragua'dan gelen Rubén Darío'dur (1867-1916); Darío'nun ispanyol lirik şiiri üzerinde çok önemli etkisi olur, parnasçıların, simgecilerin ve Victor Hugo'nun hayranı olan ve ispanyol uygarlığının ozanı olarak, Ramón de Campoamor (1817-1901) ve Gaspar Núñez de Arce (1834-1903) gibi şairleri gölgede bırakır.

Edebiyat eleştirisinin en büyük temsilcisi, yorulmaz bilgin Marcelino Menéndez y Pelayo'dur (1856-1912); yenikatolik ideolojiye bağlılığı sık sık nesnellikten uzaklaşmasına neden olmakla birlikte daha sonraki eleştirmenler kendisine çok şey borçludur. En yetenekli romancılar Juan Valera (1824-1905) ve XIX. yy.'ın tüm tarihini dile getiren *Episodios nacionales'* in yazarı Benito Pérez Galdós'dur (1843-1920).

• *XX. yüzyıl.* XIX. yy.'ın sonunda, ülkelerinin karşı karşıya bulunduğu siyasal ve toplumsal sorunların bilincine varan kimi İspanyollar, çoğu kez öne sürülen 1898'den de önce, bu sorunlar üstünde düşünmeye başlarlar: Ángel Ganivet (1865-1898) ve *En torno al casticismo* (1895) ve *Del sentimento tragico de la vida en los hombres y en los pueblos* (1913) adlı yapıtlarıyla ünü İspanya sınırlarını aşan Miguel de Unamuno (1864-1936) çağdaşlarını yönlendirmek isterler.

Tüm yazarlar, hiç değilse "98 kuşağı"nda yer alanlar, ideal bir İspanya düşler, bu İspanya'yı da geçmişte, Castilla manzarasında, Gonzalo Berceo'dan San Juan de la Cruz'a kadar eski sanatçıların yapıtlarında ararlar. Ama hepsi de yüzeysel ve tumturaklı buldukları XIX. yy. ispanyol edebiyatına sırt çevirirler. Fransız etkilerine alman düşünürlerinin, rus ve anglosakson romancıların etkileri eklenir. Pío Baroja (1872-1956), Azorín (1874-1967), Pérez de Ayala (1880-1962), Valle-İnclán (1869-1936) ispanyol düzyazısını yenilediler. José Ortega y Gasset (1883-1955) 1925'e doğru düşünce evriminde büyük rol oynayan *Revista de Occidente*'yi yönetti. Bu yazar denemeyi geleneksel romana yeğledi, Vicente Blasco İbáñez (1867-1928) gibi birçok yazarsa bu türü tezli romana dönüştürdü.

XX. yy., ünleri ülke sınırlarını aşan bir şairler topluluğu tarafından yüceltilen büyük şiir yüzyılıdır. Antonio Machado (1875-1939) *Campos de Castilla*'da 1898 kuşağının belli başlı temalarını şiirleştirdi. Federico García Lorca (1898-1936) XX. yy. şairlerinin en ünlüsüdür, aynı zamanda hem seçkin edebiyata, hem halk edebiyatına bağlanan *Romancero gitan* (1928) gözü pek ve göz kamaştırıcı bir imgeler selidir. 1956 Nobel ödülü'nü alan Juan Ramón Jiménez (1881-1958) "1927 kuşağı"nın önderi olan büyük bir simgeci şairdir. Bu kuşağın şairleri arasında Gerardo Diego (doğm. 1896) ile Pedro Sálinas'ı (1892-1951), özellikle de *Marinero en tierra* (1925) adlı yapıtıyla bir deniz şairi olarak ortaya çıkan, lirizm ve gerçeküstücülükten *(Sobre los Angelos,* 1929) geçerek sonunda şiirlerini "halkın hizmetine veren" Rafael Alberti'yi (doğm. 1902) saymak gerekir. Bu çift boyut sürgün yapıtlarında da görülür. Düşünür olarak hepsinden ilerde bulunan Jorge Guillén'in (1893-1984) *Cantico*'sunda (1928)Góngora'nın etkisine Paul Valéry'nin etkisi eklenir. İç savaş (1936-1939) bir dönemi tamamladı ve yazarların çoğu sürgüne gitti. Franco rejiminin sansürü herkesi susmaya zorladı. Camilo José Cela (doğm. 1916) ilk "karanlıkçı" yapıt *la Familia de Pascual Duarte* (1942) ile bir anda büyük ün kazandı.

Dámaso Alonso (doğm. 1898) klasik geleneğe bağlanırken, 1977 Nobel ödülü'nü alan Vicente Aleixandre (1898-1984) yaşamın temel değerlerinin ozanı olarak kalır. Hapishanede (Miguel Hernández [1910 -1942]) ya da sürgünde (Emilio Pra-

dos [1899-1962], Luis Cernuda [1902 -1963], Manuel Altolaguirre [1906-1959]) sesleri kesilen yazarlar etkilerini yeniden bulurlar. Ama yeni bildirişim gereksinimi ve insan sevgisi Blas de Otero'nun (1916 -1979) özlü dizelerinde, Gabriel Celaya'nın (doğm. 1911) verimli sanatında, Eugenio de Nora'nın (doğm. 1923) içten sevgisinde, Victoriano Cremer'in (doğm. 1910) coşkunluğunda dile gelir. Ramón de Garciasol (doğm. 1913), Antonio Machado' nun sanatını sürdürmeye çalışır, José García Nieto (doğm. 1914) yeniklasik bir esin bulur, ancak daha genç şairler, tutkulu yurt sevgilerine büyük bir biçim kaygısı katarlar: José Hierro (doğm. 1922); José Manuel Caballero Bonald (doğm. 1926), Ángel Crespo (doğm. 1926), Barcelonalı José Agustín Goytisolo (doğm. 1928), Carlos Barral (doğm. 1928), Jaime Gil de Biedma (doğm. 1929), José Ángel Valente (doğm. 1929), Jesús López Pacheco (doğm. 1930), Carlos Álvarez (doğm. 1933).

Kimi zaman içtenci ve aşk temasına bağlı, kimi zaman toplumsal sorunlarla (Félix Grande) ya da üslup sorunlarıyla (Claudio Rodríguez) ilgilenen yeni kuşak şiiri, konulara köklü bir yenilik getirir, düş gücünün ve cinselliğin değerlerini yeniden bulur.

Roman türünü gerçekçiliğe yönelten yazarlar arasında Arturo Barea (1897 -1957), Bilbao ve Madrid ressamı Juan Antonio de Zunzunegui (doğm. 1901), Ramón J. Sender (1902-1982) ve Meksika' ya yerleşen Max Aub (1903-1972) sayılabilir. Camilo José Cela yapıtlarında en çok iç savaş ve onun toplumsal sonuçlarını işleyen bir kuşağı etkiler: Ricardo Fernández de la Reguera (doğm. 1916), José María Gironella (doğm. 1917), Miguel Delibes (doğm. 1920), Carmen Laforet (doğm. 1921) ve özelikle de Luis Martín -Santos (1924-1964).

Daha sonraki kuşak savaştan ancak belli belirsiz kan ve şiddet imgeleri anımsayan yazarlardan oluşur; bu nedenle yeni ispanyol romanı çoğu zaman odağında savaşın yer aldığı çocukluk anılarıyla beslenir. Ama Elena Quiroga (doğm. 1921), Miguel Delibes (doğm. 1920), İgnacio Aldecoa (1925-1969), Jesús Fernández Santos (doğm. 1926), Ana María Matute (doğm. 1926), Rafael Sánchez Ferlosio (doğm. 1927), Juan García Hortelano (doğm. 1928), Manuel Arce (doğm. 1928), Juan Marsé (doğm. 1933), Antonio Ferres (doğm. 1924) ise italyan ve amerikan yenigerçekçi akımlarının etkisini ortaya koyan katı bir nesellikle güncel toplumun eleştirisini yaparlar. "Yüzyıl ortası" adıyla tanınan kuşağa giren bu yazarların en ünlüsü Juan Goytisolo'dur (doğm. 1931).

Antonio Buero Vallejo (doğm. 1916), Lauro Olmo (doğm. 1922), Alfonso Sastre (doğm. 1926), toplumsal sorunları işleyen bir tiyatroyla uğraşırken, Fernando Arrabal (doğm. 1932) düşsel bir dünyaya dalar. Tiyatroya yeni bir soluk getiren yazarlar arasında anlatımcı Carlos Muñiz (doğm. 1927), Antonio Gala (doğm. 1937) ve usta bir yazar, uyarlamacı, dekoratör ve yönetmen olan Francisco Nieva'yı (doğm. 1929) anmak gerekir.

Denemeci José Bergamín (1895-1983) Unamuno geleneğini sürdürürken, Federico de Onís (1885-1966), Guillermo de Torre (1900-1971), Gonzalo Torrente Ballester (doğm. 1910), José María Castellet (doğm. 1926), edebiyat eleştirisinde ün yaptılar, Antonio Tovar (doğm. 1911) ise çok bilgili bir dilbilimci olarak dikkat çekti. Gregorio Marañón (1887-1960) ve Pedro Laín Entralgo (doğm. 1908) adlı iki hekim çağımızın insan ve sanat sorunları üstünde dururken, Xavier Zubiri (doğm. 1898), José Ferrater Mora (doğm. 1912), José Luis Aranguren (doğm. 1909), Julián Marías (doğm. 1914) çalışmalarını felsefe alanında sürdürdüler.

Çağdaş ispanyol edebiyatının başka bazı büyük adlarından da söz edilebilir: ispanyol edebiyat tarihçisi ve Akademi başkanı Ramón Menéndez Pidal (1869 -1968); Cervantes incelemelerine yeni bir boyut kazandıran Américo Castro (1885 -1972); barok sanat kuramcısı filozof Eugenio d'Ors y Rovira (1882-1954); Salvador de Madariaga (1886-1978).

• *Güney Amerika'da ispanyol edebiyatı, XVI. yy.* Sömürgeciliğin ilk dönemlerinden başlayarak, büyük tarihsel değeri olan birçok günlük ve anlatı yayımlandı: Gonzalo Fernández de Oviedo'nun Yeni Dünya betimlemeleri bakımından zengin *Historia general y natural de las İndias*'ı (Hint adalarının genel tarihi ve coğrafyası), Bartolome de Las Casas'ın *Brevísima historia de la destrucción de la İndias*'ı (Hint adalarının yakıp yıkılmasının çok kısa öyküsü), Cortes'in sekreteri Francisco López de Gómara'nın *Historia general de las İndias y Conquista de México*'su (Hint adalarının tarihi ve Meksika'nın fethi), Bernal Díaz del Castillo'nun yazdığı ve Meksika' nın fethi üzerine en önemli belgelerden birini oluşturan *Historia verdadera de la Conquista de la Nueva España*'sı (Yeni İspanya'nın fethinin gerçek öyküsü), Álvar Núñez Cabeza de Vaca'nın *Naufragios y Comentarios*'u (Fırtınaya tutulanlar ve yorumlar), Cieza de León'un *Crónica del Perú*'su (Peru kronikleri), Agustín de Zárate'nin *Historia del Perú*'su (Peru tarihi), İnka diye de bilinen Garcilaso de la Vega' nın *Comentarios reales*'i (Kral için yorumlar) bu yapıtlar arasındaydı. İspanyol dilindeki en iyi destana, Alonso de Ercilla' nın ispanyol istilacılara karşı Araukanlar' ın mücadelelerine ilişkin *La Araucana*' sına (1569-1589) esin verme onuru Şili' nindir. Pedro de Oña'nın, aynı mücadeleyi öven *Arauco domado*'suysa (Dize gelen Araukan) bu başyapıtın düzeyine erişemez. Juan de Castellanos'un *Elegias de varones ilustres de İndias* (Hint adalarında yetişmiş büyük adamlara ağıt), Bernardo de Balbuena'nın *Grandeza mexicana*'sı (Meksika'nın haşmeti), Martín del Barco Centenera'nın *Argentina y conquista del Río de la Plata con otros acaecimientos de Perú, Tucuman y estado del Brasil* (Arjantin, Río de la Plata'nın fethi, Peru, Tucuman ve Brezilya eyaletinde baş gösteren olaylar) ile rahip Diego de Hojeda'nın kutsal destanı *La cristiada* da bu yapıtlar arasındaydı.

Sömürgecilerin ardı sıra gelen din adamları yerli dilleri inceleyip dilbilgisi kitapları ve sözlükler yazarlarken, edebiyat ve düşünce alanlarında ilk kıpırdanmalar başladı. İlk üniversite 1538'de Santo Domingo'da kuruldu. Mexico ve Lima üniversitelerinin kuruluşu ise 1551'de gerçekleşti. Bu iki kent 1537 ve 1583'te birer basımevine kavuştu, Lima'da 1602'de bir halk tiyatrosu açıldı.

Amerika, İspanya'daki çeşitli edebiyat akımlarını yakından izledi ve Luis de Góngora'nın yapıtlarını coşkuyla karşıladı. *Guzmán de Alfarache*'nin yazarı Mateo Alemán gibi tanınmış isimler İspanya'dan kalkıp Yeni Dünya'yı ziyaret ettiler.

• *XVII. yy.*, Latin Amerika bu dönemde barok bir çağa girdi. Şairler arasında, her ikisi de Luis de Góngora hayranı, El Lunajero da denilen Juan de Espinosa Medrano ve Pedro de Peralta y Barnuevo ile, halktan esinlenen Juan del Valle Caviedes gibi Perulular ve meksikalı Carlos de Sigüenza y Góngora büyük ilgi gördüler. Meksika özellikle, oyun yazarı Juan Ruiz de Alarcón ve şair rahibe Juana Inés de la Cruz ile edebiyat dünyasını etkiledi. Şilili cizvit Alonso de Ovalle ile Kolombiya' da Lucas Fernández de Piedrahita tarihçi olarak ün yaptılar. Tiyatro alanında ise bu dönemde çok parlak yapıtlar verildi.

• *XVIII. yy.*, ispanyol edebiyatının tüm dallarında genellikle sönük geçti, ancak meksikalı Manuel de Navarrete'nin kırsal yaşamı işleyen yapıtları ve guatemalalı cizvit Rafael Landívar'ın latince yazdığı *Rusticatio mexicana* şiiri bu sönüklüğü bir ölçüde azalttılar. Düzyazıda egemen tür, fransız aydınlanma çağı felsefe anlayışının etkisindeki düşüncelerin evrimini yansıtan deneme türü oldu. Ekvadorlu Francisco Eugenio de Santa Cruz y Espejo, Bağımsızlık savaşı'nın patlamasına yol açacak yeni bir anlayışın yayılmasına en fazla katkıda bulunan yazarlardandır. Yurtsever görüşlü birçok gazetenin yayımlanması bu yeni anlayışın yayılmasının göstergesi olmuştu. Bağımsızlık savaşı'ndan sonra, İspanyol Amerikası, her biri kendine özgü bir edebiyatı olan birçok bağımsız devlete bölündü.

• *XIX. yy.* sonlarına doğru, fransız yazarlarının etkisi arttı. Rubén Darío'nun kurduğu modernist hareket ispanyol-amerikan edebiyatının olgunlaştığını kanıtladı.

• *XX. yy.* Roman türü diğer türlere göre daha fazla gelişti, kimi zaman militan bir belgeselliğe (örn. And bölgesi ülkelerindeki "yerlicilik"), kimi zaman ise "büyülü gerçekçilik"e veya (özellikle Arjantin'de)

Marmounier

Mérida tiyatrosu (Badajoz ili) roma sanatı İ.S. I.-IV. yy.

fantastiğe, ya da biçimsel araştırmalara ve dili derinlemesine incelemeye yöneldi. İspanyol-amerikan romanlarının 60'lı yıllardaki parlak gelişmesinden bu yana, Latin Amerika'da roman alanında verilen yapıt sayısı durmadan arttı. (→ bu ülkelerin her birine ayrılan maddelerdeki *Edebiyat* bölümü.)

GÜZEL SANATLAR

kökenleri

Tarihöncesi resim sanatının en yetkin örneklerinden biri sayılan Altamira (Santander ili) mağarasının tavan süsleri İspanya'dadır. Yontmataş döneminin bu büyük "natüralist" ve büyü nitelikli sanatının karşısında, Levante bölgesinin kayaaltı barınaklarındaki (Üst yontmataş, hatta Yenitaş dönemleri) son derece şematik, ama keskin ve kıvrak çizimli insan ve hayvan figürleri yer alır. İberler*'in sanatı ise, daha o zamandan, Kartaca ve Yunanistan ile ilişkilerinde, kendi duyarlık anlayışını bu kolonici kavimlerinkinden ayıran, İspanya'ya özgü bir nitelik taşır. Cerro de Los Santos'ta bulunmuş olan *Büyük kadın* heykeli (Ulusal arkeoloji müzesi, Madrid), *Baza kadını (ay. y.)* ve *Elche kadını* (Prado müzesi), taçları ve kat kat gerdanlıklarıyla, İber yarımadası Antikçağ figüratif sanatının doruk noktasını temsil ederler.

Roma egemenliği döneminde, bu yerli üslubun yerini, her türlü yerel bağdan kopmuş, yabancı ve evrensel nitelikli bir sanat aldı. Bu sanatın belli başlı örneklerine kentlerde rastlanıyordu; kalıntıları günümüzde de Tarraconensis ve Lusitania' nın eski başkentleri olan Tarragona ve Mérida'da bulunmaktadır. Bu sanat çalışmalarının tanıkları olarak en başta su kemerlerini gösterebiliriz: örneğin Segovia su kemeri, bütün bir mahallenin üstünden aşarak, kentin yaklaşık 30 m yükseğinden geçer.

Zamanla bir kökleşme ve bölgesel farklılaşma meydana geldi ve Vizigotlar'ın ülkeye yerleşmesinden sonra köklü bir değişim gerçekleşti. Vizigot üslubu denen mimari tarzının başlıca özellikleri arasında yontma taştan çok güzel bir duvar örmeciliği ile at nalı kemerler yer alır. VII. yy.'da bazilika planıyla yunan haçı biçiminde planı birleştiren bir dizi kilise ortaya çıktı (San Pedro de la Nave [Zamora ili]). Bu kiliselerin bir bölümü zarif heykellerle süslenmişti. Guarrazar'daki, adak çelenklerinden oluşan kraliyet kuyumculuk hazinesi de aynı döneme aittir (Ulusal arkeoloji müzesi).

Doğu Akdeniz ve Afrika'yla var olan bağlar, VIII. yy. başlarında islam istilasıyla güçlendi. Böylece, bir ispanyol-mağrib sanatı doğarak, Ortaçağ sonlarına kadar evrimini sürdürdü ve Mağrib'in bütün batı kesimine yayıldıktan sonra varlığını Fas'ta devam ettirdi.

islam sanatı

İspanyol islam sanatının kaynağı Suriye'dir. Bu sanat, yerel etkilere, özellikle vizigot etkisine rağmen, Doğu'ya bağlı kaldı. Ancak, bir zamanların bu büyük islam kültürü odağından günümüze pek az şey ulaşmıştır. İkinci derecede birçok yapıtın (Conventual de Mérida, 835; Badajoz ve Alcalá de Guadaira kasabaları; Altın kule [Sevilla], 1220; *Aljafería* oratoriumu [Zaragoza]; Bib ül-Mardum camisi [Toledo; Cristo de la Luz kilisesi'ne dönüştürülmüştür], *Generalife* [Granada]), yanı sıra yalnızca üç görkemli anıt ayakta kalmıştır: üzerinde iki yüzyıl çalışılmış olan büyük ve muhteşem Kurtuba camisi (785-987); Sevilla'daki *Giralda* (artık yerinde bulunmayan Ulucami'nin eski minaresi, XII. yy.) ve Ortaçağ islam şatolarının günümüze kalmış nadir örneklerinden biri olan Granada'daki *Elhamra* saray ve kalesi (XIV.-XV. yy.'lar). Bir bölümü Córdoba yakınlarında 936'da kurulmuş eski başkent Medinet-üz-Zehra'da yapılan kazılarda ortaya çıkarılmış olan o dönemden kalma eşyalar sayıca daha fazladır: iç içe geçmiş geometrik ve arabesk motiflerle süslü ahşap panolar, ustaca işlenmiş fildişi eşyalar (Córdoba ve Cuenta), kumaşlar (Almería), silahlar (Boabdil kılıçları), bir bölümü Mısır hayvan figürlerini andıran nefis bronz parçalar, "ispanyol-mağrib" seramikleri adı verilen ve daha sonra Mücear döneminde Valencia ve Manises atölyelerinde yeniden üretilmeye başlanan madeni görünümlü seramikler (Málaga).

hıristiyan Ortaçağı

İslamiyetin İspanya'da en yaygın olduğu tarihlerde, yani Kurtuba halifeliği döneminde, yarımadada, bir hıristiyan sanatı, iki temel görünüş altında varlığını sürdürdü. Bağımsızlığını korumuş olan Asturias krallığı'nda, VIII. ve IX. yy.'lar arasında romanöncesi diye tanımlanabilecek olan ve islam etkisi taşımayan bir üslup gelişti (daha sonra S. María de Naranco kilisesi'ne dönüştürülen, Oviedo* eski krallık sarayı; San Julián de los Prados, S. Miguel de Lillo, S. Cristina de Lena kiliseleri). Asturias sanatının karşısında, parlak endülüs islam uygarlığından etkilenmiş bir hıristiyan kültürünü temsil eden mustarip olgusu yer alır. Bu hıristiyan kültürünün en tanınmış örnekleri, daha çok León ve Castilla'da Araplar'ın işgal etmedikleri bölgelerde yer alan bir dizi kilise (San Miguel de Escalada, Santiago de Peñalba, San Millán de la Cogolla, San Baudel de Berlanga) ile büyük bir simgesel güce sahip elyazması kitap tezhipleridir (*Beatus*'larda görüldüğü gibi).

İspanya'da müslümanlığın gerilemesiyle birlikte, mustaripliğin tersi bir olay baş gösterdi. Yarımadanın hıristiyanlarca yeniden fethi ilerledikçe, giderek daha büyük sayıda müslüman, düşmanlarının egemenliği altına girdi. *Mücear* adı verilen bu müslümanlar, hıristiyan krallıklarının sanat hayatına iki açıdan etkin bir biçimde katkıda bulundular. Bu katkı, genellikle halk tekniklerine bağlı yapıtlarda kendini gösterdi. Bu konuda müslümanlar mutlak denilebilecek bir tekele sahiptiler: tuğla inşaat işleri, oymalı alçıdan ve sırlı topraktan mozaik duvar süslemeleri *(azulejolar)*, özgün bir teknikle işlenmiş ahşap tavanlar *(artesonadolar)*. Ayrıca, bazı durumlarda, özellikle gösteriş inşaatları için, müslüman bölgelerden, en başta Granada krallığı'ndan, özel olarak sanatçılar getirtiliyordu: Tordesillas sarayı (XIV. yy. ortaları), Zalim Pedro'nun Sevilla alcazar'ı (1350-1369), Toledo'daki S. María la Blanca (XIII. yy.) ve del Tránsito (1356) sinagogları.

roman sanatı

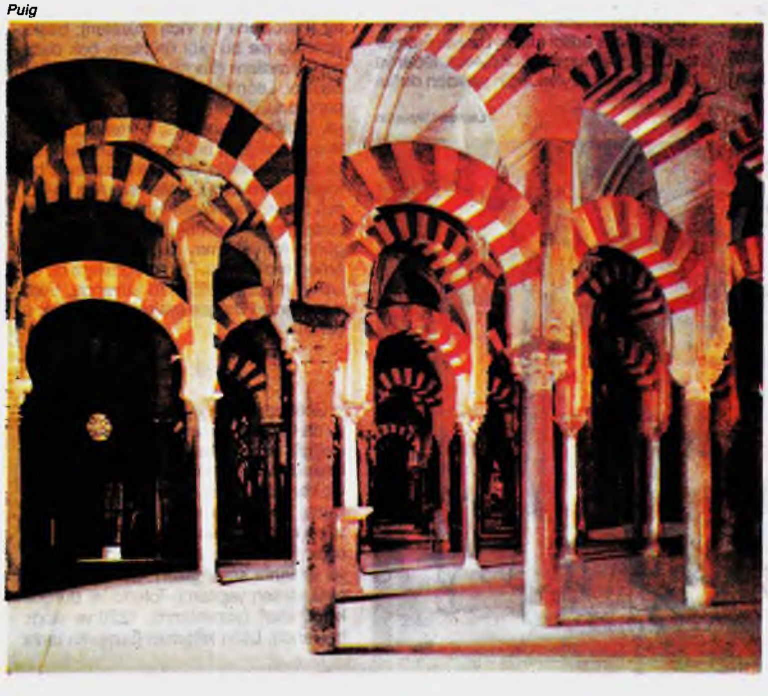
Bununla beraber, İspanya, XI. yy.'dan başlayarak, kaderini Batı'yla birleştirdi ve sanat alanında kapılarını onun etkisine alabildiğine açtı. Bu yönelim değişikliğinin ilk belirtisi roman sanatının yarımadaya sızması biçiminde kendini gösterdi. Bu sızma iki aşamada gerçekleşti. İlk aşamada, yani XI. yy.'ın ilk yarısında, Katalonya, Kuzey İtalya'dan, genellikle "ilk güney roman sanatı" adı verilen üslubu aldı. Bu üslubun başlıca özellikleri, moloz taşların-

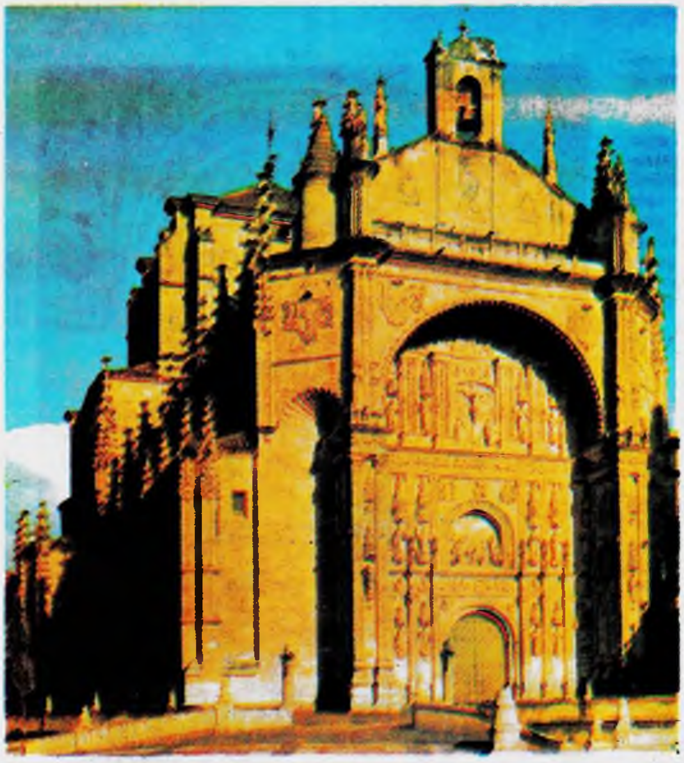
Oronoz-Ziolo

Aziz İsidoro de León bazilikası'nın Krallar panteonu'nu (XII. yy.'ın ikinci yarısı) süsleyen roman üslubunda resimler

Puig

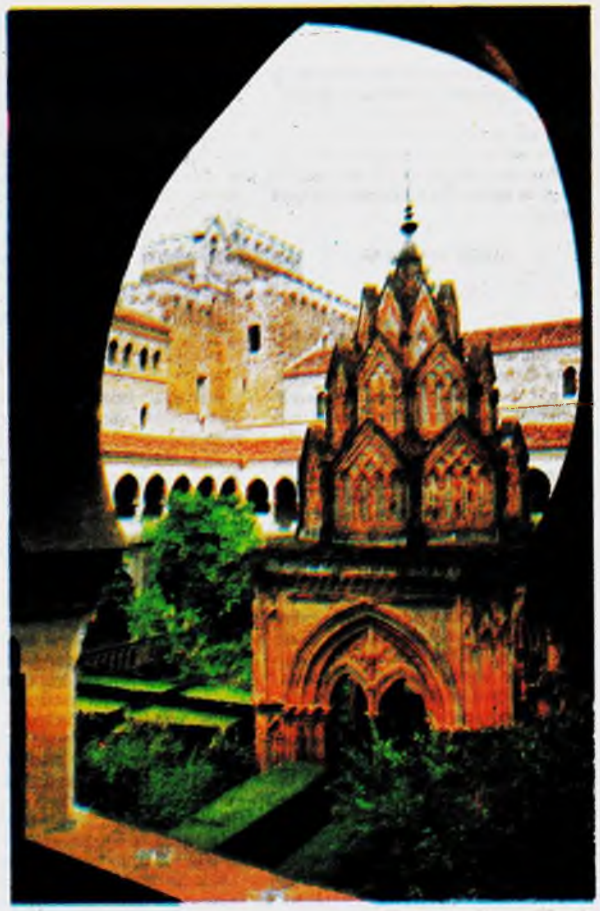

Kurtuba camisi'nin sahınları (tuğla ve taş kemerlerin iki katlı düzeni bu sahınlara ritim kazandırmıştır) VIII. yy.

Marmounier-C.E.D.R.I.

Salamanca'daki San Esteban manastırı kilisesi'nin (1524-1610) plateresco üslubundaki cephesi

Guadalupe'deki (Extremadura) hieronymusçular manastırının
mücear üslubundaki avlusu (XIV. yy. sonu)
[ortada, fray Juan de Sevilla'nın 1405'te yaptığı gotik ve mücear üslubunda pavyon]

Pavlowsky-Lauros-Giraudon

dan örülmüş duvarlar, yapı duvarlarının Lombardia şeritleriyle bezenmesi, kiliselerde tüm bölümlerin tonozla örtülmeye başlanması ve bazilika yapısının egemen olduğu oldukça basit mimari öğelerin kullanılmasıydı. Kubbeler, çaprazsahın karesi üzerinde yükselen sekizgen kuleler (Cardona, Frontanyà) ya da Lombardia şeritleriyle kaplı yüksek çan kuleleri (Gerona, Vich, Ripoll) yapılara hoş bir görünüm kazandırıyordu. XI. yy. sonlarına rastlayan ikinci aşamada, *Camino francés* (Compostela hac yolunun Fransa'da kalan bölümü) boyunca yontma taştan yapılmış ve değerli heykellerle süslenmiş daha iddialı yapılar inşa edildi (Jaca, Loarre, Frómista, León, Compostela). Böylece, İspanya büyük anıtsal heykelciliğin yeniden doğuşuna etkin bir biçimde katıldı.

Yeremya, Danyal, İşaya
ve Musa peygamberleri
temsil eden heykelsütunlar (1188)
Santiago de Compostela katedrali'nin
Zafer kapısı'ndan ayrıntı
Mateo usta'nın yapıtı
(üzerinde XVII. yy.'da vurulmuş
boyalardan izler kalmıştır)

Lauros-Giraudon

Daha sonraları bu üslup kökleşip ispanyollaştı. XII. yy.'da Katalonya'da heykel süslemeli manastırlar yaygınlaştı, Castilla ve León'un uç kentlerinde (Segovia, Salamanca, Zamora, Toro) yoğun bir inşaat çabasına girişildi ve nihayet, bu gelişmelerin sonucu olarak, anıtsal heykelcilikte yeni bileşimler ortaya çıktı (Compostela'da Mateo ustanın *el pórtico de la Gloria*'sı, Silos, Ávila). İspanyol roman sanatı, resim alanında da çok sayıda fresk, mihrap bezemesi ve ciborium ortaya koydu. Katalonya*'da bunun örnekleri pek çoktur (Barcelona ve Vich müzeleri); başka yerlerde ise bu gibi ürünlere, çok daha seyrek rastlanır (Bagüés, Berlanga'da San Baudel, León'daki San İsidoro'da Krallar panteonu, Segovia'da San Justo). İspanya, incelik isteyen diğer bir tekniğin, tahta oymacılığının birçok örneğini de, başka ülkelere oranla, daha iyi korumasını bilmiştir (çarmıhta İsa,'yı Meryem Ana ve Çocuk İsa'yı, Çarmıhtan indirilişi konu alan tahta heykeller). Kuyumculuk alanında, güney roman emay sanatının önemli bir örneğini oluşturan Santo Domingo de Silos'un mezarı (1165-1170 arasında, Silos manastırı ve Burgos eyalet müzesi) dikkati çeker.

gotik sanat

Gotik sanat, XII. yy.'ın ikinci yarısı ile XIII. yy.'da Cîteaux tarikatına bağlı yapılar aracılığıyla yavaş yavaş İspanya'ya girmeye başladı (Moreruela, Las Huelgas, La Oliva, Veruela, Fitero, Poblet, Santes Creus). Bunu, büyük din adamlarının geniş kapsamlı bazı yapı siparişleri izledi. Bu siparişler, Fransa'daki örneklerden esinlenen ve yabancı sanatçıların katkılarıyla gerçekleştirilen yapılardı: Toledo ve Burgos katedralleri (yapımlarına 1220'ye doğr. başlandı), León katedrali (başlama tarihi yaklş. 1225), Levante bölgesinde ayrı bir gotik üslup ortaya çıktı: Valencia ve Barcelona katedralleri (başlama tarihi, 1298), Palma de Mallorca (1306'dan sonra), Gerona (1321'den önce), Tortosa (1346) katedralleri. Bu mimarinin başyapıtı Berenguer de Montagut tarafından Barcelona'da inşa edilen S. María del Mar kilisesi'dir. Katalonya*, sivil mimarlığa verdiği önem bakımından da yarımadadaki diğer bölgelerden ayrılır. İtalya'daki örneklerine göre "deniz locaları" yapıldı. Bunların en güzeli Guillem Sagrega'nın Palma de Mallorca'da yaptığı locadır. Barcelona'daki Diputación sarayı ise Katalonya prensliğinin yararlandığı özerklik statüsünü hatırlatır.

Fransa'daki örneklerle karşılaştırılabilecek heykel oymalı anıtsal taçkapılar yalnızca Toledo, Burgos ve León katedrallerinde bulunur. Başka yerlerde ve özellikle Katalonya'da, heykelcilerin katkısı esas olarak sunak ve kabir süslemeleriy-

Balazote'de (Albacete ili)
bulunan insanbaşlı boğa
taş, iber sanatı, İ.Ö. V. yy.
Ulusal arkeoloji müzesi, Madrid

Oronoz-Ziolo

H. Stierlin-Ziolo

üzerinde halife el-Hâkim II'ün kadınlarından prenses Subh adına kûfi yazıyla yazılmış bir yazıt ve bir tarih (964) bulunan kuşlar, dört ayaklı hayvanlar ve girişik yaprak süslerle bezeli mahfaza
İspanya islam sanatı
Ulusal arkeoloji müzesi Madrid

Oronoz-Ziolo

Juan de Juni'nin *Mezara koyma* (1545) adlı heykel grubundan ayrıntı
çokrenkli ahşap
Ulusal heykel müzesi, Valladolid

le sınırlı kaldı. Gotik dönem boyunca sürekli ve çok değişik dış etkilerin görüldüğü resim sanatı alanında çok sayıda sunakarkalığı gerçekleştirildi. Dış etkiler, esin kaynaklarının yenilenmesine ve bölgesel özelliklerin dile gelmesine olanak sağladı. XIV. yy. boyunca italyan etkisi, bütün Levante'de ve özellikle Katalonya'da aralıksız sürdü (F. Bassa, Serralar). XV. yy.'da durum çok daha karmaşıklaştı: uluslararası gotik üslubun yerini flaman üslubu aldı (L. Borrassá, Martorell, Huguet, Bermejo vb.); Castilla'da gerçek bir ispanyol -flaman okulu ortaya çıktı (F. Gallego ve onun yanı sıra birçok adı bilinmeyen ressam); Pedro Berruguete ise, İtalya'ya giderek sanat yaşamının bir bölümünü bu ülkede geçirdi.

Gotik sanatın, Katolik krallar dönemine rastlayan son evresinde derin bir yenilenme görüldü. Artık birliğini sağlamış olan İspanya, büyük bir canlılık içindeydi; ispanyol mağrib cephesi de dahil olmak üzere, bütün ulusal olanaklarını geliştirdi ve bunu yaparken kapılarını dış katkılara kapatmadı. Nitekim, geç gotik dönemin en yetkin ürünlerine özgü coşkuyu, kısmen, yabancı kökenli sanatçıların varlığıyla açıklıyabiliriz (Burgos'ta Colonialar sülalesi, Juan Guas, Gil de Siloe): Burgos'taki Miraflores manastırı, Toledo'daki S. Juan de los Reyes, Valladolid'deki S. Pablo kilisesi ile S. Gregorio papaz okulu'nun sunakarkalığı şeklinde işlenmiş cepheleri.

Gotik üslup, dinsel sanatın ruhuyla öylesine bütünleşmişti ki, İspanya ona verdiği değeri, Rönesans dönemi italyan süslemelerinin ülkeye girmeye başlamasından sonra bile uzun süre devam ettirdi. Nitekim, sırasıyla 1513 ve 1525'te yapımına başlanan görkemli Salamanca ve Segovia katedralleri, planları, tonozlarının yüksekliği ve ayaklarının inceliği ile hâlâ gotik nitelikteydiler.

Rönesans

İtalyan Rönesansı'nın İspanya'da tutunmasında Karl V'in payı büyüktür. P. Machuca'nın, 1526'da, Granada'daki Elhamra'nın bir bölümü üzerinde yapımına başladığı krallık sarayını burada anabiliriz. Fakat italyan formlarını ispanyol mimarisine kabul ettiren daha çok Diego de Siloe oldu; sanatçı bu formları basit kaplama (*plateresco* adı verilen süslemeler) olarak kullanmıyor, aksine bunları binaların yapısıyla kaynaştırıyordu: Jaén ve Málaga'da da benzerleri yapılan Granada katedrali (1528).

Resim alanında, XVI. yy.'da İspanya'da flaman etkisi azaldı. Leonardo da Vinci'nin öğrencileri olan Yáñez de La Almedida ile Fernando de Llanos, Valencia'ya yeni görüşler getirdiler. Juan de Juanes, Yáñez'in öğrencisi olan babası Vicente Masip'in sert üslubunu yumuşattı. Pedro Villegas Marmolejo ve Luis de Vargas, Sevilla okuluna etkinlik kazandırırken, Luis de Vargas da Correggio'nun zarif üslubundan bir şeyler kattı. Granada'da, P. Machuca yalnızca mimar olarak değil, ressam olarak da kendini kabul ettirirken, Extremadura'da L. de Morales, italyan ve flaman öğelerini kaynaştırdı. XVI. yy.'ın sonlarına doğru Michelangelo'nun etkisi, kesin olarak Raffaello'nunkinin yerini aldı; G. Becerra, fresk sanatını uygulayan ve mitoloji konularını işleyen ilk ispanyol ressamı oldu. Becerra'nın erken ölümü Felipe II'yi italyan ressamlara başvurmak zorunda bıraktı; Navarrete el Mudo gibi bazı ispanyol ressamları da bunlarla birlikte çalıştılar. Fakat, kral bir yandan da flaman üslubunda resim siparişlerini sürdürdü; hollandalı Antonio Moro'nun etkisiyle, Sánchez Coello, saray portrecileri arasında önemli bir yere geldi.

Dönemin heykelcileri de italyan etkisinden kurtulamadılar (ancak D. Forment'de bu etki daha dolaylı bir biçimde kendini gösterir). B. Ordóñez, onun öğrencisi Diego de Siloe ve A. Berruguete, Michelangelo'dan etkilendiler. A. Berruguete, bir süre İtalya'da kaldıktan sonra (1517'ye kadar) İspanyollar'a özgü sert bir üsluba yöneldi. Francisco Giralte'ye Michelangelo'nun sanatını ilk kez tanıtan her halde Berruguete idi. Tamamen ispanyollaşmış olan fransız Juan de Juni, XVII. yy.'da Castilla la Vieja ve özellikle Valladolid'de egemen olan heykel okulunun kurucularından biriydi. Daha önce adı ressamlar arasında geçen Becerra ise, Berruguete Floransa'dan döndükten otuz yıl sonra Roma'ya giderek bir kez daha Michelangelo'nun sanatından yararlanabildi.

Demir işçiliği, XVI. yy. başında büyük gelişme gösterdi; özellikle D. de Céspedes, F. de Villalpando ve Toledo'da "maestre mayor" (büyük usta) olan Juan Francés anıtsal parmaklıklar yaptılar. Belli başlı merkezleri Barcelona, Burgos, Córdoba ve Toledo olmak üzere, sivil ve dini kuyumculuk gelişti. Talavera de la Reina, beyaz ve mavi fayansları, Almería, cam işleriyle ün kazandı.

Karşı Reform'un katı arıtıcılığı, XVI. yy.'ın ikinci yarısında, Escorial* manastırı'nın etkisiyle İspanya'ya egemen oldu. Escorial'ın mimarlarından olan Herrera'nın öğrencileri kiliseler, manastırlar yaparak klasik mimarlığı barok döneme (XVII. yy. ortasına d[illegible]ru) kadar sürdürdüler. Barok mimarl[illegible] XVIII. yy.'ın ilk yarısında, bölgesel oku[illegible]acılığıyla üstünlüğü ele geçirdi.

altın yüzyıl

XVII. yy. ispanyol resminin altın çağı olarak tanınır. Resim, hâlâ katolikliğin derin etkisi altında olduğundan, din dışı ve mitolojik sahneler, günlük yaşamı konu alan tablolar hemen tümüyle onun alanı dışına itilmiştir. Yalnızca natürmort, Sánchez Cotán ve Alejandro Loarte tarafından işlenebildi. İspanyol portreciliğinin ayırtedici özelliği, son derece ağırbaşlı ve sade oluşunda ve kişilerinin psikolojisinin derin bir tahliline dayanmasındadır (Ribera'nın dilencileri, Velázquez'in cüceleri). Ayrıca, dinle ilgili büyük epik konuların da önemli bir yer tuttuğunu belirtmek gerekir: Ribera, Cano, Velázquez, Zurbarán ve Muril-

The Art Institute, Chicago

Ejderhayı yenen aziz Georgius
Aziz Georgius sunakarkalığı'nın (1435'ten önce) orta panosu
Bernat Martorell
The Art Institute, Chicago

Lauros-Giraudon

Jaén katedrali'nin (Andalucía) cephesi (XVII. yy.)
Pedro ve Julián Roldán'ın heykelleri

Oronoz-Ziolo

Madrid Belediye müzesi'nin (eski S. Fernando düşkünler yurdu) giriş kapısı
Pedro de Ribera'nın yapıtı, churrigueresco sanatı, 1725'e doğr.

Lauros-Giraudon

Granada certosası'nın coşkun bir barok üslupla bezenmiş sacristiası
(1727-1764)

lo, bu geleneği parlak bir biçimde sürdürdüler. XVII. yy.'ın bütün ilk yarısı boyunca bu resim türü italyan etkisi altında kaldı. El Greco'nun olağanüstü özgünlüğünün farkına varamayan Felipe II, Escorial'in dekorasyonu için italyan ressamlara başvurdu. L. Cambiaso'nun öğrencileri olan Sánchez Cotán ve Ribalta, Castilla ve Valencia'ya natüralizmi soktular. Carducho ve Eugenio Caxés, Venedik okulunda yetişmiş olan toscanalı ressamları örnek aldılar. Yine Venedik okulu, natüralizmi Sevilla'ya sokan Roelas'a ve Toledo'ya sokan Orrente'ye esin kaynağı oldu. Büyük ustalar (Velázquez, Zurbarán...), çoğu zaman Caravaggio etkisini taşıyan bu italyan geleneğinin doğal mirasçılarıdır. XVII. yy.'ın ikinci yarısı ise tümüyle Rubens ve Van Dyck'ın flaman etkisi altındadır. Bu dönemde, genellikle çaprazlama oluşturulan kompozisyonlar büyük bir dinamizm kazandı ve aydınlık renkler kullanılmaya başlandı. Madrid'de dekoratörler ve ince zevkli renk ustaları yetişti: Rizi, Carreño de Miranda, C. Coello, Cerezo, Antolínez, Escalante. Sevilla, iki ustanın (Murillo ve Valdés Leal) rekabetine sahne oldu.

Gregorio Hernández, Valladolid'de bir heykelcilik okulu kurdu ve Galicia ile Castilla'nın en aranan sanatçısı durumuna geldi. O sırada, Andalucía'da, aynı zamanda hem gerçekçi hem de gizemci olan, ama Castillalılar'a özgü coşkudan yoksun bulunan Martínez Montañéz, Alonso Cano, Pedro de Mena gibi sanatçılar aracılığıyla, çokrenkli bir heykelcilik gelişip yayıldı.

XVII. yy. İspanyası'nda lüks tutkusu çok büyük boyutlara varmıştı; günlük işlerde kullanılacak kaplar bile gümüşten yapılıyordu. Sarayın marangozları boyalı ve yaldızlı ya da abanoz ve fildişi kakmalarla bezenmiş değerli yazı masaları yaptılar. Ayrıca, Talavera seramiklerini, Valdemaqueda cam eşyalarını ve dantelleri de (ispanyol işi danteller bütün Avrupa'da ünlüydü) sayabiliriz.

Ayyaşlar (1629)
Velázquez
Prado müzesi, Madrid

Giraudon

XVIII. ve XIX. yüzyıllar

Bourbonlar'ın iktidara gelişi, XVII. yy.'ın sanat zenginliğine oranla, resmi sanat için büyük kısırlık döneminin başlangıcı oldu. XVIII. yy. başında, krallık mimarları fransız üslubuna öykünmekle yetindiler (Granja şatosu). Fakat, barok sanat bölgeler itibarıyla önemli gelişmeler gösterdi: Salamanca (Churrigueralar), Madrid (P. de Ribera ve N. Tomé), Galicia (Andrade ve Casas y Novoa), Sevilla (Figueroalar), Granada (Hurtado İzquierdo), Valencia, Katalonya ve Bask ülkesi'nde. Felipe V, L. M. Van Loo, Ranc, M.-A.Houasse gibi fransız ressamlar davet etti. 1752'de Fernando VI, San Fernando akademisi'ni kurdu. Resmi heykelcilik (Salzillo'nun dışında), krallık saray ve bahçelerini süslemeye gelen fransız sanatçılarından esin-

Oronoz-Ziolo

Çömlek satıcısı, Goya'nın duvar halısı taslağı, tuval üzerine yağlıboya
Prado müzesi, Madrid

Salmer-C.E.D.R.I.

Bodegón (natürmort)
fray Juan Sánchez Cotán
Prado müzesi, Madrid

lendi. Süsleme sanatları alanında, "ispanyol Sèvres'i" diye adlandırılan Buen Retiro porselen yapımevi kuruldu; 1748'de, krallık ipekli dokuma fabrikasının başına lyonlu bir fransız, Jean Roulière, getirildi.

XVIII. yy.'ın ikinci yarısına, mimar V. Rodríguez (Madrid krallık sarayı capellası) ve F. Sabatini'nin (Puerta de Alcalá) temsil ettikleri yeniklasikçilik egemen oldu. J. de Villanueva, yapılarda yunan ölçülerini benimsedi (Prado müzesi; Madrid gözlemevi). Yeniklasik heykelciliğin de bazı yandaşları vardı: Madrid'de Juan Pascual de Mena, Neptunus çeşmesi'ni yaptı, Francisco Gutiérrez çok ünlü *Fuente de Cibeles*'i gerçekleştirdi. 1760'tan başlayarak Carlos III, krallık sarayının dekorasyonu için Tiepolo'ya ve Mengs'e (daha sonra Santa Bárbara duvar halısı imalathanesini yeni baştan düzenledi) başvurdu. Ayrıca Meléndez, Paret y Alcázar ve Mengs'in başlattığı, akademi dönemini kapatan López Portaña'yı da anmak gerekir. Nihayet, 1789'da Goya, kral Carlos IV'ün has ressamlığına atandı.

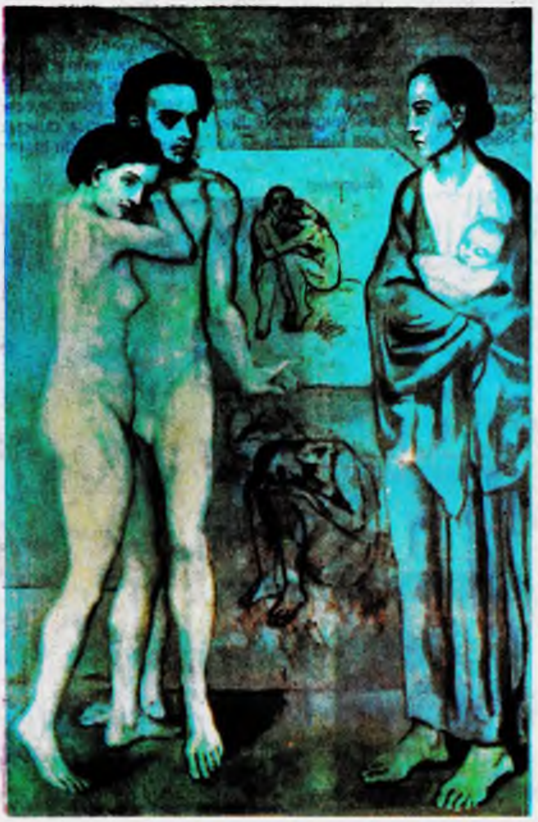
XIX. yy.'ın başlıca özelliği, mimarlık alanında, Gaudí'nin başını çektiği katalan yenilikçiliğine kadar süren boşluktur. Heykelciliğin de daha zengin bir görünüm sunduğu söylenemez. Bu alanda, José Álvarez Cubero, M. Benlliure ve Miguel Blay'i sayabiliriz. Buna karşılık resim, henüz iyice incelenememiş olmakla birlikte, belki de Goya'nın dehası yüzünden olağanüstü bir zenginliktedir. Ressamlar arasında David'in öğrencilerinden J. de Madrazo, José Aparicio ve Juan Antonio Ribera'nın adlarını anmak gerekir. J. Domínguez Bécquer, L. Alenza y Nieto, E. Lucas Padilla ve F. Lameyer gibi ressamlar Goya

Tutsakların yürüyüşü (1972)
Rafael Canogar'ın yapıtı *(özel kol.)*

B. Hatala-C.N.A.C. Georges-Pompidou

Yan-Dieuzaide

R. Bofill

Ricardo Bofill mimarlık atölyesinin Alicante yakınında Manzanera Calpe'de gerçekleştirdiği "Kızıl set"

geleneğini sürdürdüler. Pérez Villaamil ve A. Ferrant gibi manzara ressamları Ortaçağ'dan esinlendiler. Portre resmi ise, A.M. Esquivel ve F. de Madrazo tarafından başarıyla işlenen bir türdü. Ayrıca, J. Espalter y Rull, Pelegrín Clavé, C. Lorenzale gibi adları içeren katalan nasıralılar grubunu da anmak gerekir. Yüzyılın sonuna doğru, sanatçılarda Paris yönünde bir göç hareketi görüldü: M. Rico, Fortuny, kitap resimleyicisi Daniel Vierge.

XX. yüzyıl

XX. yy. başlarında mimarlık, Gaudí'nin Katalonya'da yaptığı atılımdan sonra, Luis Doménech y Montaner (Müzik sarayı) ve José Puig y Cadafalch sayesinde yeni bir soluk kazandı. Bu sanatçılar, Barcelona'da "modernist" hareketi (Art nouveau) canlandırdılar. 1930'da, G.A.T.E.P.A.C. (Çağdaş bir mimarlık için ispanyol sanatçı ve teknisyenler grubu) kuruldu. Bu grubun en ünlü üyeleri J. L. Sert, Torroja (Zarzuela hipodromu, Madrid) ve F. Candela idi. Son ikisi betonarme yapı tekniğini çok iyi kullandılar. 1950'ye doğru, Miguel Fisac prefabrike malzeme kullanımını başlattı. 1952'de, Barcelona'da "R" grubu kuruldu; belli başlı üyeleri José Antonio Coderch, Manuel Valls Vergés ve F. Javier Sáenz Oiza idi. Oiza Madrid'de, Gaudí'nin "modernizm" akımını çağrıştıran *Torres blancas*'ı gerçekleştirdi (1969). 1958'de, José Antonio Corrales ve Ramón Vásquez Molezún, Brüksel sergisi'nde İspanya pavyonunun yapımında ilk kez modüler elemanlar kullandılar. Öte yandan, R. Bofill, Barcelona'da dünya çapında ünlü "Taller de Arquitectura"yı kurdu.

XX. yy. heykelciliği de, Manolo, Gargallo, J.González, daha sonra Fenosa, Chillida ve Berrocal gibi dünya çapında ünlü sanatçılar tarafından temsil edilmektedir.

Resim alanında, yüzyılın başında özellikle etkin görünen üç merkez vardı: R. Casas, Rusiñol ve daha sonra Joaquín Mir, H. Anglada Camarasa ve Picasso'yu etkilediği için unutulmaması gereken Nonell gibi sanatçıları barındıran Barcelona; Darío de Regoyos, Beruete, Valencialı Sorolla ve Solana'nın (maskeler ve dini tören alaylarından oluşan bir "kara İspanya" ressamı) yetiştiği Madrid ve son olarak, J. de Echevarría, F. İturrino ve Zuloaga gibi sanatçıların etkinlik gösterdiği Bask ülkesi. Bir sonraki kuşak, Paris'te bütün ihtişamıyla parladı ve ispanyol resmini yeniledi: bunların arasında Picasso, Gris, Miró ve Dalí'yi sayabiliriz. Birinci Dünya savaşı'ndan sonra, ayrıca, Maria Blanchard, Zabaleta, ince duygulu Pancho Cossío' nun yapıtları da tanınmaya başladı.

Gerçeküstücü eğilimde "Dau al Set" (Barcelona, 1948) ve soyut anlatımcı eğilimde "El Paso" (Madrid 1957) gruplarının ortaya çıkması, Tàpies, Joan Josep Tharrats, Millares, Saura, Rafael Canogar, Luis Feito gibi sanatçıların katkılarıyla, ispanyol resminin 40'lı yılların akademiciliğinden kurtulmasına yardımcı oldu. 60'lı yıllarda informel sanatın yerini alacak bir sanat arayışı başladığında birçok ressam "yeni figürasyon" çığırına katıldı: Saura Arroyo (Fransa'da sürgündeydi) Equipo Crónica, Juan Genovés ... Córdoba'da "Equipo 57"nin kurulmasıyla (1957) kendini açığa vuran "akılcı" ya da konstrüktivist sanat, Palazuelo, Eusebio Sempere, Francisco Sobrino tarafından değişik tarzlarda temsil edildi. Bu akımın daha yakın tarihlerdeki temsilcileri de Jorge Teixidor ve bilgisayardan yararlanan José María Yturralde'dir. Lirizmleri dışında ortak bir yanları olmayan bazı sanatçılar arasında Manuel Mompó ve Fernando Zóbel'i (Cuenca Soyut sanatlar müzesi'nin kurucusu) sayabiliriz. Ayrıca 70'li yıllarda Antonio López García gibi bazı ressamlar, alışılmadık bir şiirsellikte, son derece kesin bir gerçekçiliği geliştirdiler.

• *İspanya sanatının Güney Amerika'daki uzantısı.* Fetihten sonra, gotik, mücear, plateresco, "herrara", barok ve yeniklasik gibi İspanya'dan getirilmiş olan üsluplar sürekli geliştiler. Tarikatçıların getirdiği yerli zanaatçıların da, kuşkusuz, bu süsleme merakının inanılmaz boyutlara ulaşmasında büyük katkıları oldu. Bu konuda en önemli merkezler Meksika* ve Peru*'ydu.

XVI. yy.'da, kiliseler surla çevrili ve oldukça sadeydi; XVII. yy.'da son derece etkili ve görkemli bir üslup gelişti. Bu dönemde cizvitlerin Paraguay'da, Antiller' de, Havana'da, Santo Domingo'da (Kristof Kolomb'un mezarının bulunduğu Santo Domingo katedrali hıristiyan Amerika' nın en eski yapısıdır) yaptıkları birçok yapıyı da anmak gerekir.

En verimli dönem olan XVIII. yy.'da üslup coşkulu, lirik, "aşırı barok" bir hale geldi. Kilise ve katedrallerin cepheleri taştan yapılmış çok büyük boyutlarda kuyumculuk yapıtlarına benzetildi. 1750'ye doğru, burma sütunlardan sonra, *estípite* denilen, küçük tabanı üzerine oturmuş, kesik piramit biçiminde bir gömme ayak kullanımı yaygınlaştı. Yaldızlı tahtadan, aynalı, çok büyük çerçeveli, süslü sunakarkalıkları, çokrenkli heykellerde göz kamaştırıcı bir zenginliğe ulaşıldı (Potosí'deki Carmel kilisesi).

Resim de süsleme zenginliğine ve duygusal anlatıma yöneldi (Gregorio Vázquez'in Kolombiya'daki, Miguel de Santiago'nun Ekvador'daki dinsel düzenlemeleri). Heykel, özellikle XVIII. yy.'da gelişti. Ekvador'daki tanınmış okulun ününü Diego de Robles, P. Carlos, Bernardo Legarda, Diego Rodríguez gibi adlarla Manuel Chili gibi kızılderili sanatçılar pekiştirmiştir.

XIX. yy. başında, Latin Amerika'nın bağımsız devletleri, fransız ve italyan akademik sanat okulunu kurdular. XX. yy.'da, yerli yaşama yeniden ilgi duyulması meksikalı duvar ressamlarının ve uruguaylı P. Figari'nin de içinde bulunduğu, daha canlı bir resim sanatının doğmasına yol açtı; öte yandan, 1930'lu yıllarda, modern mimaride önce Brezilya'da, sonra Meksika ve çeşitli başkentlerde, uluslararası akımlara bağlı olağanüstü bir gelişme görüldü (São Paulo gökdeleni, Caracas vb.)..

MÜZİK

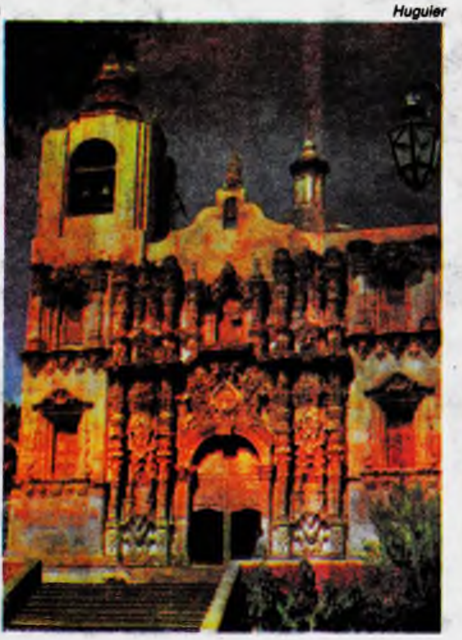
Gelişimine damgasını vuran etkiler arasında, ispanyol müziğinin, Eski Yunan ya da Roma sanatına, vizigot kültürüne, mus-

Guatemala'da 1735-1745 arasında yapılan Esquipulas bazilikası

Bruggmann

Huguier

Guanajuato (Meksika) yakınındaki Valenciana kilisesi pembe taş, 1765-1788 arası geç churrigueresco sanatı

tarip şarkılarına, fransız manastırlarıyla Aragón, Castilla ve Katalonya manastırları arasındaki ilişkilere, son olarak da, peş peşe iki dalga halinde Andalucía'yı kaplayan çingenelere neler borçlu olduğunu belirlemek kolay değildir. İspanyol müziğinin kendine özgü yapısı, çok erken dönemlerde, gizemci nitelikler taşıyan ayin müziğinde ve dans şarkılarında belirmeye başladı. Antonio de Cabezón (1510-1566), Tomás Luis de Victoria (1548'e doğr. - 1611), Cristóbal de Morales (1500'e doğr. - 1553) ve Francisco Guerrero (1528-1599) gibi ilk büyük bestecilerin yetiştiği dönemde, *villancico*'lar, romanslar, dinsel dramlar *(autos sacramentales)*, çeşitli dinsel formlarla (motet'ler, missa'lar, ilahiler) hâlâ karşıtlık oluşturuyordu. Koyu bir dindarlığın esinlerini körüklediği bu büyük yaratıcılar sayesinde XVI. yy., ispanyol müziğinin ilk altın çağı durumuna geldi.

XVII. yy.'dan XIX. yy.'ın sonlarına değin, italyan etkisi, ispanyol okulunu,neredeyse tam bir suskunluğa itti. Ama, Lope de Vega ve Calderón de la Barca gibi oyun yazarları, *auto sacramentale*'lerden türemiş bir lirik tiyatro sanatının gelişmesini sağladılar; böylece sayısız *zarzuela* bestelendi. Konuşmalı ve şarkılı bölümlerin birbirini izlemesi temeline dayalı bu gösteri türü, romantik döneme değin durmadan gelişti, ama halk beğenisiyle olan sıkı bağlarını ve İber yarımadasına özgü ritimlerini de korudu. Aynı dönemde Padre Antonio Soler (1729-1783) sonatlarıyla, üstadı Domenico Scarlatti'nin canlı ve usta işi sonatlarını gölgede bırakmaya çalıştı; Fernando Sor (1778-1839), gerçekte İspanyollar'ın ulusal çalgısı olan gitarı tüm Avrupa'ya kabul ettirdi; çok genç yaşta ölen Juan Crisóstomo de Arriaga (1806-1826), ancak üç yıl süren bestecilik yaşamında, XIX. yy. ispanyol müziğinin en güzel birkaç senfonisini ve oda müziği yapıtını besteledi.

Artık italyan ve alman etkisinden sıyrılan ispanyol müziği, tüm Avrupa'da ulusal müzik bilincinin uyanmasıyla 1890'a doğru yeni bir döneme girdi. Felipe Pedrell (1841-1922), *Por nuestra música* (Bizim müziğimiz için) [1891] adlı manifestosuyla, bestecileri, halk müziği kaynaklarına dönmeye çağırdı. Ama onun öncüsü olduğu yenidendoğuşu, öğrencileri ve izleyicileri Isaac Albéniz (1860-1909), Enrique Granados (1867-1916) ve Manuel de Falla (1876-1946) tamamladılar. İspanyol müziğinin bu ikinci altın çağı, zarzuelanın gelişmesinden ve F. A. Barbieri (1823-1894), T. Bretón (1850-1923), R. Chapí (1851-1909), A. Vives (1871-1932) gibi bestecilerin temsil ettiği parlak dönemden yaklaşık 50 yıl sonraya rastlar. Aynı dönemde, müzik yaşamı büyük ölçüde canlandı (konservatuvarlar açıldı [Madrid, 1830], orkestralar ve müzik dernekleri kuruldu). Böylece, dışarda doğmuş büyük akımlar, özellikle de Debussy'nin izlenimciliği ülkeye girdi. Yine bu dönemde, J. de Monasterio (1836-1903), P. de Sarasate (1844-1908), E. Fernández Arbós (1863-1939), R. Viñes (1875-1943), P. Casals (1876-1973), J. İturbi (1895-1980) gibi keman, piyano ya da çello virtüozları, İspanya'nın yalnızca gitarla birlikte düşünülmesine son verdiler. Ama öte yandan, F. Tárrega (1852-1909), M. Llobet (1875-1938) ve A. Segovia (1894-1987) gibi büyük gitar virtüozları, İspanya ve gitar arasındaki bağın ne denli güçlü olduğunu bir kez daha gösterdi.

J. Nin (1879-1949), J. Turina (1882-1949), O. Esplá (1886-1976) ve J. Rodrigo (doğm. 1902) gibi sonraki bestecilerin çoğu, ülkenin çeşitli yörelerinin folkloruna bağlı kaldılar. Ama bu, yeni tekniklere eğilim gösteren bestecilerin yetişmesini engellemedi: Roberto Gerhard (1896-1970) gibi kimi genç besteciler, Webern sonrası dizisellığe, kimileri de bir stüdyonun kurulmasıyla elektronik müziğe bağlandı. Son 20-30 yılın en başarılı bestecileri arasında, Luis de Pablo (doğm. 1930) ve Cristóbal Halffter'in (doğm. 1930) yanı sıra, J. M. Mestres Quadreny (doğm. 1929), X. Benguerel (doğm. 1931), E. Polonio (doğm. 1941), T. Marco (doğm. 1942), J. M. Encinar (doğm. 1954) gibi genç yaratıcılar da anılmalıdır. Müzik yaşamının son derece canlı ve yayın etkinliklerinin yoğun olması, günümüz ispanyol müziğinin başlıca özellikleridir.

La Malibran, Pauline Viardot-García, María Barrientos, Conchita Supervía, Miguel Fleta gibi ünlü ses sanatçıları yetiştiren İspanya, Victoria de los Ángeles, Montserrat Caballé, Plácido Domingo, José Carreras, Alfredo Kraus, Teresa Berganza gibi çağdaş şarkıcılar sayesinde, günümüz vokal müziğinde, en ön sıralardaki ülkelerden biridir.

SİNEMA

İlk ispanyol sinemacıları, yaratıcı bir kimliğe sahiptiler; Katalan Fructuoso Gelabert, 1897'den sessiz sinemanın sonuna değin her türde ürün verdi; Segundo de Chomón, bir trükaj ustasıydı. José Buchs, Benito Perojo, özellikle de ünlü yıldız İmperio Argentina ile çalışan Florián Rey (*La aldea maldita*, 1929) gibi çekirdekten yetişme yönetmenlerin meslek yaşamları oldukça uzun sürdü. Sesli sinemaya geçilmesi, o güne dek derme çatma bir sanayi olarak kalmış ispanyol sinemasını sarstı. İspanyolca konuşan ülkelerde, fransız ve amerikan filmlerinin ispanyolca olarak gösterilmesi, bu ülkeleri verimli bir pazar olarak gören ispanyol yapımcıların hesaplarını altüst etti. Bu sırada, cumhuriyetin kurulması, sinemayı, iki bakımdan olumlu yönde etkiledi: bir yandan, 1927 kuşağı diye anılan aydınlar sinemayla ilgilenir (Fransa'da gerçekleştirdiği *Endülüs köpeği* [Un chien andalou], 1928 ve *Altın çağ* [l'Âge d'or] 1930; gibi filmlerinin yanı sıra Luis Buñuel'in sinema kulübünü kurması ve *La Gaceta Literaria*'da sinema yazıları yayımlaması bunun kanıtıdır) ve sinema ideolojik tartışmalara konu olurken (özellikle de, komünist Juan Piqueras'ın kurduğu *Nuestro Cinema'* da ve anarşist dergi *Popular Film*'de), bir yandan da, sinemayı bir sanayiye dönüştürme yolunda ilk ciddi adımlar atıldı. Bu girişimler sonunda Cifesa (1934) ve Filmófono (1935) şirketleri doğdu. Bu ikinci şirketin tüm işlerini Buñuel yürütmekteydi. Bu dönemde, hafif güldürüler, müzikaller, İspanya'nın güzel görüntülerini yansıtan filmler yeniden rağbet görmeye başladı; Edgar Neville, Francisco Elías ve José Luis Sáenz de Heredia gibi yönetmenler dikkati çekti. *La Verbena de la Paloma* (B. Perojo, 1935) ve *Morena Clara* (F. Rey, 1936) adlı filmlerin kazandığı başarı, iç savaşın eşiğinde, ispanyol sinemasının bir refah sürecine girdiğinin belirtisi oldu. İç savaşın ilk iki yılı boyunca, cumhuriyetçi yönetmenlerin etkinliklerini sürdürmeleri, sinemadaki gelişmeyi gösterdi. Ancak, bu dönemde daha çok askeri amaçlı ya da propaganda için belgesel filmler yapıldı. Bu tür filmlerin ilk örnekleri L. Buñuel'in 1932'de çektiği ve o dönemde yasaklanmış olan *Ekmeksiz toprak* (Las Hurdes / Tierra sin pan) çalışması ile Carlos Velo ve F. G. Mantilla'nın yapıtlarıdır. Devrimci kıpırdanış, kolektivist uygulamalara yol açtı, özellikle Barcelona'da, sinema salonları sahiplerinden alındı ve film üretimi sendikalistler tarafından gerçekleştirildi. Bu dönemdeki verimin yüksekliğini anarşistler,

Giraudon

İSPANYOL SİNEMASI

Luis Buñuel'in *Viridiana* (1961) adlı filminden bir sahne

Ursulines Distribution J.-L. Passek kol.

José İsbert (solda) ve Nino Manfredi Luis García Berlanga'nın *El verdugo* (1963) adlı filminin bir sahnesinde

Uniespaña J.-L. Passek kol.

Films Molière J.- L. Passek kol.

Ana Torrent, Carlos Saura'nın *Cria Cuervos* (1976) adlı filminin bir sahnesinde

komünistler ve Generalidad de Cataluña sağladı. Barcelona ve Madrid gibi büyük merkezleri denetim altına alamamaları nedeniyle, faşistlerin üretimi, cumhuriyetçilerinkinin ancak beşte birine ulaşabildi; ama bu açığı, Berlin ve Roma kapattı. Aynı yıllarda Malraux ve İvens çektikleri filmlerle cumhuriyetçilerin safında yer aldılar.

Sinema, zafere ulaşan francoculuğun belli başlı ideolojik dayanaklarından biriydi. Sansür, sinema etkinliğini, yaklaşık 40 yıl boyunca daha senaryo aşamasında sınırladı. Dublajın zorunlu tutulması, sinemanın bağımsızlığını kazanmasını engelledi. Böylece devlet, tümüyle özel girişimin elinde olan film üretiminin içeriğini, ince ve karmaşık bir ödül sistemiyle yönlendirdi. Franco'nun kendisi de, J. L. Sáenz de Heredia'nın *Raza* (1942) adlı filminin senaryosunu yazarak, "haçlı" sinemasına öncülük etti. Böylece savaş alanında kazanılmış mücadele, beyaz perdede sürdürüldü. Bu "kutsal savaş"ta, biri, yurt ve ulus sevgisini körükleyen, ırkçı, tarihsel film; öbürü de, rejimin "ulusçu-katolik" döneminde ortaya çıkan ve mistik bir tutumla ölüm ve fedakârlığı yücelten dinsel film olmak üzere iki film türünden yararlanıldı. O güne dek filmlerin kahramanları, tarihi yapan kişiler olarak gösterilen krallar, kraliçeler, komutanlar ya da din adamlarıydı; artık -şarkıcı olan ya da olmayan- çocuk yıldızlar da ön plana çıkmaya başladı. Ladislao Vajda'nın *Marcelino, pan y vino* (1955) adlı filminin başarı kazanması üzerine çocuk yıldızların sayısı arttı. Francocu rejim doğrultusunda film çeken yapımcılar, siyasal içeriği gizlenmiş, ama aynı ölçüde zihinleri uyuşturan filmler gerçekleştirdiler: İspanya'nın doğa güzelliğini temel alan filmler (bir daha hiçbir dönemde bu denli önemsenmedi), "salon" güldürüleri ve Sara Montiel'in oynadığı müzikaller. Bu "gerontokrasi" sisteminde ilk gedik, Juan Antonio Bardem ve Luis García Berlanga tarafından açıldı. Gerçekçi bir tutumu benimseyen Bardem, *Muerte de un ciclista* (1955) adlı filminden sonra uluslararası bir ün kazandı. Berlanga, geniş yankılar uyandıran *Bienvenido Mr Marshall* (1952) adlı filminden sonra çektiği *El verdugo* (1963) gibi filmlerinde buruk bir mizah geliştirdi. Artık İspanyollar'ın tüketim konusundaki dogmaları değişmiş, peş peşe yapılan niteliksiz filmler dönemi başlamıştı. 1966'da, yıllık uzun metrajlı film üretimi 164'ü bulmuştu. Ama bunların yarıdan çoğu ortak yapımdı ve İspanya, bu filmlere mekân ve figüran bakımından katkıda bulundu. Amerikalı ve italyan filmciler, peplum'lar ve spaghetti-westernler çekmeye İspanya'ya gittiler. Bu filmlerin yanısıra, korku ve seks filmleri, tüm öteki türlerden daha çok yaygınlaştı. İktidar tarafından denetlenen ikinci bir atılım da, 1960'ların başlarındaki yenileşmeye olanak sağladı. Bu yenileşme sürecinin en ünlü yönetmeni, anlatımı eğretilemeye dayanan Carlos Saura'dır. Basilio M. Patiño, Jaime Camino, Victor Erice, Jaime Chavarri, Manuel Gutiérrez Aragón, Ricardo Franco gibi yetenekli sinemacılar da aynı dönemde dikkati çektiler. Franco'nun ölümünden sonra ülkenin yeniden özgür bir sanat ortamına kavuşması, sinemacıları rahatlattı, temaları zenginleştirdi, üslup açısından çeşitlilik getirdi, başta Katalanlar olmak üzere, birçok etnik grup bundan böyle sinema dünyasında da kendilerini kabul ettirmeye çalıştı.

İspanya iç savaşı, 1936-1939 arasında ispanyol cumhuriyetçi *Frente Popular* hükümetini Franco yönetimindeki askeri ve milliyetçi bir ayaklanmayla karşı karşıya getiren savaş. 12 nisan 1931 belediye seçimlerinden doğan İkinci cumhuriyet, hizipleşmeler sonunda gücünü yitirmişti. Yandaşlarının bazıları devrimci (*Confederación Nacional del Trabajo*'ya [CNT] bağlı anarko-sendikalistler, çeşitli eğilimlerdeki komünistler), bazıları da reformcuydu (UGT'ye bağlı sendikalistler, sosyalistler) ve bunlar, haziran-ağustos 1935 arasında *Frente Popular* içinde birleştikleri cumhuriyetçi burjuvaziyle anlaşamıyorlardı. Bu koalisyon 16 şubat 1936 yasama seçimlerini kazandıysa da, hasımları (Kilise, ordu, Falange) bir araya geldi. 13 temmuz 1936'da muhalefet lideri kralcı José Calvo Sotelo öldürüldü.

Bunun üzerine yerli birliklerle lejyon'un (38 000 kişi) uzun zamandan beri hazırladığı ayaklanma, 17 temmuz günü Melilla'da başladı. 18 temmuzdan başlayarak İspanyol Fası'nı egemenliği altına alan "Movimiento", hemen o gün Yarımada'ya yayıldı. Önderleri general Sanjurjo'nun 20 temmuzda bir kaza sonucu ölmesi ve donanmanın ayaklanmayı kabul etmemesi, milliyetçilerin bu tarihte geniş bir bölgeyi denetimleri altına almalarını engellemedi. Bir gün önce Kanarya adalarından dönen general Franco, bu bölgede hemen otorite kurdu.

İspanya'da ayaklanmanın katolik ve milliyetçi örgütlerin (kralcılar, requeteler*, Falange*) birçoğunca desteklenmesi, Burgos, Zaragoza, Valladolid vb. garnizonlarının ayaklanmaya katılmasına yardımcı oldu. Hükümet tarafındaysa Madrid, hava kuvvetlerinin, polis güçlerinin (17 bin kişi), muhafız birliğinin (33 000 kişi) ve sınırları koruyan gümrük kolcularının çoğunluğuyla, kendilerine geniş bir özerklik vaat edilen katolik Basklar'ın bir bölümüne güveniyordu. Miaja, Pozas, sonra da Rojo gibi generallerin komutasındaki cumhuriyetçi ordu, özellikle *Frente Popular*'ın işçi milislerinden (450 000 kişi) oluşuyordu. Savaş başlar başlamaz her iki taraf da dışardan gizli yardımlar aldı. İngilizler, Fransızlar ve Sovyetler, cumhuriyetçileri, İtalyanlar ve Almanlar da Franco'yu desteklediler. (İlk hava köprülerinden birini kuran alman Junker-52'ler, faslı birlikleri İspanya'ya taşıdı.) Her iki tarafın da yaklaşık 800 000 kişiyi silah altına aldığı bu 32 aylık savaş, askeri bakımdan dört ardışık evreye ayrılabilir.

1. *Sürekli bir cephenin kurulması.* Ayaklanma León, Burgos ve navarralı requeteler sayesinde Pamplona'yı hemen egemenliği altına alabildiyse de hükümet, gerçek bir işçi seferberliğiyle Barcelona'da ayaklanmayı bastırdı ve Madrid, Santander, Valencia vb. üzerindeki gücünü gösterdi. Sevilla, Queipo de Llano'nun cüreti sayesinde, francocular tarafından işgal edildi. 21 temmuzda Franco, Galicia, León ve Navarra'yı ele geçirdiyse de, Extremadura'da Cáceres'i işgal eden birlik, Andalucía'daki birlikle birleşemedi ve ülkenin baskınla fethi girişimi başarısızlığa uğradı. Bunun üzerine Franco, gerçek savaş harekâtına girişmeye karar vermek zorunda kaldı. Yaz boyunca Kuzey'deki francocu birlikler, Mola komutasında, İrún (5 eylül) ve San Sebastian'ı (13 eylül) işgal ettiler, Oviedo'yu ablukadan kurtardılar (17 ekim) ve doğuda Huesca - Teruel hattına ulaştılar ama, Guadarrama dağ zinciri üzerinde durduruldular. Güney'deki francocu birliklerse, Yagüe komutasında, Córdoba ve Badajoz'u ele geçirdiler (14 ağustos), 3 eylülde Oropesa'da kuzey birlikleriyle birleşme harekâtını gerçekleştirerek, 27 eylülde Alcázar* de Toledo'daki harp okulu öğrencilerini kurtardılar.

2. *Kuzey cephesinin tasfiyesi.* Bunun üzerine Franco, genel karargâhını Salamanca'da, ileri komut karakolunu da Burgos'ta kurdu. Málaga'nın milliyetçiler tarafından alınmasıyla (10 şubat) başlayan 1937 yılı, milliyetçilerin Miaja tarafından son derece güçlü bir biçimde savunulan Madrid'e karşı üst üste giriştikleri saldırıların tam bir başarısızlığıyla sonuçlandı. Üstelik hükümet kuvvetlerinin güçlü karşı saldırılarıyla da karşılaştılar ve hükümet kuvvetleri 5 temmuzda Brunete ve 15 aralıkta Teruel'i bir süre için geri aldı. Savaş ilkbaharda Vizcaya (francocuların 19 haziranda ele geçirdikleri ünlü Bilbao müstahkem surlarına karşı) ve Santander bölgesinde yoğunlaştı. Santander kenti, italyan gönüllülerin yardımı sayesinde, 26 ağustosta düştü. Oysa aynı gönüllüler, Guadalajara* kentini alma girişimlerinde büyük bir başarısızlığa uğramışlardı (20-23 mart 1937). Asturias'ta Gijón'un düşmesiyle de, Kuzey'deki cumhuriyetçi direniş 19 ekimde sona erdi.

1937'de, uluslararası bir deniz denetimi kurarak (19 nisan) İspanya'ya asker ve cephane gönderilmesini engellemek isteyen fransız-ingiliz girişimlerine rağmen,

Keystone

İspanya iç savaşı sırasında (1936-1939) hükümet yandaşları işgalindeki bir Madrid sokağının hava bombardımanından sonraki görünümü

yabancı yardım yoğunlaştı. Bir hükümet uçağının *Deutschland* gemisine saldırısına misilleme olarak alman savaş gemilerinin 31 mayıs 1937'de gerçekleştirdikleri Almeria* bombardımanından sonra Almanya ve İtalya bu denetimden çekilince, kurulan denetim etkisiz kaldı. Bunun üzerine, öbürlerinden kat kat büyük olan italyan yardımı, 5 kara gömlekliler tümenine (30 000-40 000 kişi) yükseldi.

Amiral Canaris yönetimindeki Abwehr'in müdahalesi, yeni silahların (tanklar) denenmesi ve Kondor* lejyonuna bağlı bombardıman uçaklarının gönderilmesi biçimine büründü. Bu bombardıman uçakları, 26 nisan 1937'de Guernica*'yı yakıp yıktılar. Bu olay, uluslararası çapta büyük yankılara yol açtı. Hükümet yandaşları *Uluslararası* tugaylar*'la takviye edildi ve Sovyetler'den subay ve gereç (uçak, cephane, vb.) yardımı aldı. Bu yardım tutarının da, o sırada maliye bakanı olan Negrín'in 25 ekim 1936'dan başlayarak SSCB'ye gönderttiği İspanya bankası altın rezervlerinin bir bölümüyle (510 ton) ödendiği söylendi.

3. *Denize doğru yürüyüş.* Geri bölgeleri güvenlik altında olan Franco, 9 mart 1938 günü Aragón'da 85 km'lik bir cephe boyunca genel bir saldırıya geçti. Huesca'yı geri aldı, Lérida'yı ele geçirdi (3 nisan) ve Vinaroz'da Akdeniz'e ulaşarak (15 nisan) cumhuriyetçi toprağı iki parçaya böldü. Haziranda Sagunto'ya doğru ilerleyen francocu kuvvetler, Teruel'i geri almak için Gandesa yönünde, Mora'da Ebro'yu geçen hükümet kuvvetlerinin bir şaşırtma hareketiyle durduruldu. Cephede yıl sonuna kadar başka bir değişiklik olmadı.

4. *Son saldırı.* 1938 noelinde Lérida ve Balaguer arasından Katalonya üzerine kesin saldırı başladı. Artesa ve Manresa'nın alınması (ocak 1939), cumhuriyetçileri tehlikeli bir duruma soktu: Barcelona 26 ocakta düştü. Cumhuriyetçi ordudan geri kalanların 5-9 şubat arasında Fransa'da, donanmanın da 27 şubatta Bizerte'de enterne edilmeleriyle askeri harekât sona erdi. Madrid'de *beşinci kol* öğeleri, 28 martta başkenti Franco'ya teslim ettiler. 30 martta francocu birlikler Valencia'ya girdiler ve tüm İspanya'yı işgal ettiler.

32 ay boyunca faşistlerle antifaşistleri karşı karşıya getiren şiddetli bir ideolojik çatışmanın ürünü olan İspanya iç savaşı bir bakıma İkinci Dünya savaşı'nın genel provası niteliğindeydi. Gerçekten de, İkinci Dünya savaşı'nda kullanılacak bütün savaş gereç (tanklar, uçaklar) ve teknikleri (pike bombardımanlar, vb.) bir milyondan fazla insanın öldüğü bu iç savaşta denendi.

İspanya rapsodisi *(España)*, Chabrier'nin orkestra için rapsodisi (1883). Bestecinin İspanya yolculuğu sırasında derlediği ezgiler ve ritimler üzerine yazılmıştır. Parlak orkestrasyonu, yapıta pitoresk ve coşkulu bir nitelik kazandırır.

İspanya savaşı, 1807-1813 arasında fransız birliklerinin İber yarımadasında İspanyol, İngiliz ve Portekizliler'e karşı düzenledikleri harekâtın tümü. Başlangıçta İspanyollar'ın müttefiki olan Napoléon, Junot'yu, kıta ablukasına katılmak istemeyen Lizbon'u işgal etmekle görevlendirdi. Ama Junot'nun disiplinsiz birlikleri topraklarından geçtiği İspanyollar'ı rahatsız etti. İmparator 1808 yılı başında ordunun arka kuvvetlerinin güvenliğini sağlama bahanesiyle İspanya'nın belli başlı kentlerini işgal ettirdi. Meşru hükümranları saf dışı bıraktıktan sonra kardeşi Joseph'i İspanya kralı ilan etti. Bunun hemen ardından başlayan ayaklanma bütün ülkeye yayıldı ve Madrid'de acımasızca bastırıldı (2-3 mayıs) ["Dos de mayo"]. Ama 19 temmuz'da Dupont, Bailén'de teslim oldu. Junot da Sintra antlaşması'yla Portekiz'i terk etti (30 ağustos). Bu arada Joseph de birlikleriyle Ebro'nun gerisine çekildi. İmparator kasım ortasında takviye kuvvetlerle gelerek, İspanyollar'ı Somosierra'da yendi (30 kasım) ve 4 aralıkta Madrid'e girdi.

Ama Avusturya'dan gelen haberlerle kaygıya düşen Napoléon 200 000 askerini bırakarak Fransa'ya döndü. Bu askerler İspanya'yı yeniden işgal ettiler. Ancak uyandırdıkları kin ve nefret gerilla savaşı denebilecek yeni bir savaşa yol açtı ve beş yıl boyunca sürdü. Bu süre içinde Victor'un zaferiyle sonuçlanan Medellín savaşı (28 mart 1809), Kanlı Zaragoza* kuşatması (aralık 1808 - şubat 1809) ve Fransızlar'ın 1812 ağustosunda kaldırmak zorunda kaldıkları Cádiz (Cortes buraya taşınmıştı) kuşatması önemli yer tutar. Bu savaş, Portekiz'de üslenen İngilizler 1809'da Wellesley ile (geleceğin Wellington'u) İspanyollar'ı destekleyip yüreklendirmeseler, sürüp gidecekti. Sonuç alınamayan Talavera savaşından (28 temmuz 1809) ve birçok başka çarpışmadan sonra İngilizler Marmont'u 22 temmuz 1812'de Los Arapiles'te yendiler. Mart 1813'te Fransa İspanya'yı boşaltmaya karar verdi, ama Vitoria yenilgisi (21 haziran) geri çekilmeyi bozguna dönüştürdü. Wellington Pireneler'i aştı. Çarpışmalar Soult'un 10 nisan 1814'te Toulouse'da bu savaşın son büyük çatışmasını kaybetmesine kadar Fransa topraklarında sürdü. Savaş 300 000 kadar fransızın ve iki katı ispanyolun ölümüne neden oldu.

İSPANYA VAŞAĞI a. Vaşağın (*Felis lynx;* Kedigiller familyası.) farklı renkli çeşidi. (İspanya'da bol bulunan bu hayvan çoğunlukla bir alttür sayılır; bil. a. *Felis lynx pardellus.*) [Eşanl. PARDEL.]

İSPANYOL sıf. ve a. İspanya halkından olan.

◆ a. [Tamlayan olarak] İspanyollar'a ya da İspanya'ya ilişkin: *İspanyol dansı. İspanyol halkı.*

—El sant. *İspanyol işi,* canlı renkli ibrişimle işlenen, genellikle yinelenen geometrik çiçek motiflerinden oluşan ve giysinin bazı yerleriyle şal gibi aksesuarları süsleyen nakış.

—Zool. *İspanyol kedisi,* kimi yerlerde üç renkli Avrupa kedilerine verilen ad.

İspanyol kapriçyosu, Rimskiy-Korsakov'un senfonik yapıtı (1887). Görkemli orkestralamasıyla dikkat çeken beş bölümden oluşur.

İSPANYOL SAHRASI, 1975'e kadar Río de Oro ve Saguía El Hamra bölgesini belirtmek için kulanılan ad. (→ BATI SAHRA.)

İspanyol-amerikan savaşı, 1898'de Karayibler'de, Amerika Birleşik Devletleri ile İspanya arasında çıkan savaş. Yeni vergiler salınmasına karşı olan ve özellikle de metropol İspanyolları tarafından sömürüldüklerini düşünen Kübalılar, Cisneros Betancourt'un yönetiminde ayaklandılar (şubat 1895). New York'ta don Tomás Estrada Palma başkanlığında oluşan isyancı cunta, ABD'den 30 000 kişilik bir ordunun kurulması için gerekli para ve silahları sağladı ve general Máximo Gómez komutasındaki bu ordu Küba'ya çıktı. General Arsenio Martínez Campos'un barış misyonunun başarısızlığa uğraması üzerine (1895), 1896 başında adaya vali atanan general Weyler, bir yıldırma siyaseti uyguladı (ekili topraklar yakıldı, asilerin kadın ve çocukları toplama kamplarına konuldu vb.), bu da kıtlığın artmasına yol açtı (1896'da Havana'da 50 000 kişi öldü).

Bunun üzerine başkan Cleveland, Madrid'deki hükümeti ayaklananlarla anlaşmaya çağırdı (aralık 1896). General Ramón Blanco y Erenas yeni vali olarak atandı ve Küba'ya özerklik verildi (1847), ama düzen sağlanamadı. Başkan McKinley, amerikan vatandaşlarının yaşamını ve mal varlıklarını (260'ın üstünde ABD vatandaşı ölmüştü) korumakla görevli *Maine* kruvazörünün Havana körfezi'nde batırılması üzerine (15 şubat 1898) olaya müdahale kararı aldı. Kongre tarafından adadan çekilmesi ihtar edilen İspanya, Amerika Birleşik Devletleri'ne savaş ilan etti (25 nisan). İspanyollar'ın pasifik filosunu Cavite'de (Manila körfezi) [komodor George Dewey'in 1 mayıs harekâtı], amiral Pascual Cervera komutasındaki Karayibler filosunu da Küba'nın Santiago körfezi'nde uzun bir kuşatmadan sonra (29 mayıs-3 temmuz) tümüyle yok eden Amerikalılar'ın, karada üstün gelmeleri daha zor oldu. Bununla birlikte, Theodore Roosevelt'i ünlü kılan El Caney ve San Juan Hill zaferlerinden sonra ABD kuvvetleri nihayet Küba'nın Santiago kentini ele geçirdiler (17 temmuz). Öte yandan, Porto Riko'da ve haziranda bağımsızlığını ilan etmiş olan Filipinler'de (Manila 13 ağustosta düştü) duruma egemen olan Kuzey Amerikalılar, İspanyollar'ı, Washington'daki Fransa büyükelçisi Jules Cambon aracılığıyla, barış istemek zorunda bıraktılar (26 temmuz). Washington'da imzalanan protokolden (12 ağustos) sonra, Paris antlaşması (10 aralık) ile Küba'nın bağımsızlığı tanındı ve Porto Riko, Mariana takımadalarındaki Guam adası ve özellikle Filipinler, 20 milyon dolar tutarında bir tazminat karşılığında, ABD'ye bırakıldı.

İSPANYOLCA a. **1.** Özellikle, İspanya ve Latin Amerika'da 200 milyondan fazla kişinin konuştuğu roman dili. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *Amerikan ispanyolcası,* ispanyolcanın, Latin Amerika'da konuşulan biçimlerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Dilbil. Konuşan insan sayısı bakımından ispanyolca bugün dünyanın üçüncü büyük dilidir. İspanya'daki castilla dili, resmi niteliğiyle nüfusun hemen hemen tümünün dilidir. Bununla birlikte, ikidillilik bölgelerini (Bask bölgesi, Katalonya, Balear adaları, Levante ülkeleri) ve hızla gerilemelerine karşın varlıklarını sürdüren ispanyolca lehçelerinin bulunduğu bölgeleri (Orta Pireneler'deki kimi vadilerde yer alan aragón lehçesi, Cantabrica bölgesindeki asturias ve león lehçeleri, kuzey-batı'nın en ucunda galicia dili) belirtmek gerekir. Güney'de, daha gevşek ünsüz düzenli sesçil yapısıyla belirginleşen andaluz, castilla dilinin bir türüdür.

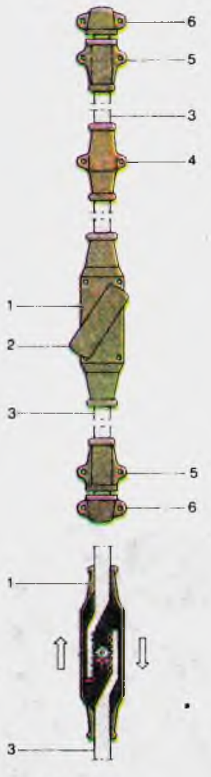
Ayrıca, ispanyolca, Brezilya dışında, tüm Latin Amerika ülkelerinin resmi dilidir. Kimi devletlerde nüfusun önemli bir bölümü ikidillidir (Paraguay'ın beşte dördü) ve ispanyolca sesçil (ünsüzlerin söylenişi) ve özellikle de sözlüksel düzlemlerde (aktarma sözcükler) yerli dillerden etkilenmiştir (Paraguay ve Arjantin'de guarani, And dağları devletlerinde kiçua, Orta Amerika'da aravak, Meksika'da nahuatl). Bu ayrılıklar, yine de amerikan ispanyolcasıyla avrupa ispanyolcası arasında kar-

İPS

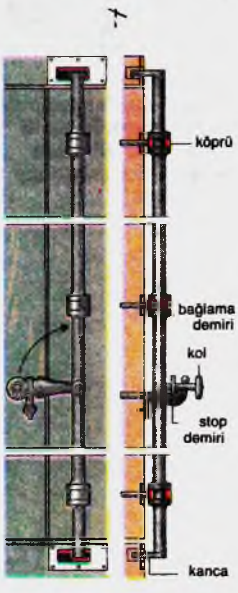

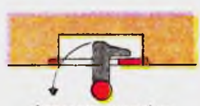
İspanyol-amerikan savaşı
Theodore Roosevelt'in (resimde ortada duran) komutasında San Juan Hill zaferini (temmuz 1898) kazanan amerikan 1. süvari gönüllüleri alayı ("Rough Riders")

bindirme ispanyolet şeması
1. kutu;
2. ispanyolet kolu;
3. ispanyolet demirleri;
4. köprü vida deliği;
5. ispanyolet köprüsü;
6. üst ve alt demir ağızlığı;

kutu kesiti

kancanın ayrıntıları
dıştan kavramalı ispanyolet

şılıklı anlaşmayı engellemez. İspanyolca, ABD'nin güneyinde, Porto Riko'da ve günümüzde ingilizce ve tagalogca önünde oldukça gerilediği Filipinler'de de çok sayıda kişi tarafından konuşulur.

• *Tarih.* İspanyolca, temelde Yarımada'ya Romalılar'ın İ.Ö. 218'de getirdiği halk latincesinden kaynaklanır; klasik latinceden oldukça ayrı eskil ve yöresel biçimlerle (özellikle yunancadan aktarılmış belli sayıda sözcükle) yüklü bir dildir. Bu ağız, özellikle özel adbilim ve askeri sözcük dağarcığı alanlarında köklü bir biçimde germenceden (Vizigotlar dönemi), ardından da hıristiyan-müslüman çatışmalarının sürdüğü sekiz yüzyıl boyunca arapçadan etkilendi: başlıca, teknik (ziraat ve zanaat), ticaret, hukuk ve savaş alanlarında arapçadan aktarılan en az 4 000 sözcük vardır. Hıristiyan kralların egemenliğinde kalan yörelerden yürütülen Reconquista, kuzey-güney doğrultusunda uzanan lehçe sınırlarını belirler: doğudan batıya katalanca, aragón dili, castilla dili, asturias-león lehçesi, galicia dili. Tarihsel rastlantılar sonucu, castilla dili, giderek siyaset ve edebiyat düzlemlerinde egemen oldu. Bu dil önce, XII. yy.'ın ortasında yazılan ve bilinen ilk elyazması 1307 yılından kalan *Cantar de mio Cid* gibi destansı metinlerle ortaya çıktı; Juan Ruiz'in *Libro de buen amor*'undan *la Celestina* (1499) ve *Lazarillo de Tormes*'e (1554) değin, ispanyol edebiyatındaki ilk başyapıtların dili de yine castilla dilidir. 1037'den 1479'a değin, Castillalılar (1157-1230 dönemi dışında), Batı komşularıyla, çok daha güçlü bir geleneğe dayanan castilla dilinin resmi dilini oluşturduğu Castilla ve León krallığı içinde birleştiler. 1479'da, Castilla (İsabel) ve Aragón (Fernando) krallıklarının birleşmesi, 1492'de yayılımı önemli boyutlara varan castilla dilinin egemenliğini perçinledi: son mağrib kalesi olan Granada, katolik krallara teslim oldu; Kristof Kolomb ispanyolcanın Amerika'ya girmesine önayak oldu; İspanya'dan kovulan Yahudiler kendi dilleri olan yahudi ispanyolcasını tüm Akdeniz çevresine taşıdılar. Castilla dilinin kurallarının ilk kez saptanması da, Antonio de Nebrija'nın dilbilgisiyle, 1492'ye rastlar. Özellikle mustarip dili aracılığıyla görülen arapçanın etkisinden başka tüm Ortaçağ boyunca, birçok etkenlerden: Santiago de Compostela hac yolu boyunca fransız ve İspanyollar'ın el ele vermesi, Araplar'a karşı yapılan savaşa fransız şövalyelerin de katılması, Cluny reformunun benimsenmesi, kraliyet ailelerinden yapılan evliliklerden kaynaklanan fransızcanın büyük etkisini de belirtmek gerekir. İspanyol edebiyatının büyük çağları olan XVI. ve XVII. yy.'larda, dil, zenginleşmesini sürdürerek bir bölümüyle yerine oturdu: XVI. yy.'daki italyan etkisinin ardından, XVII. ve XVIII. yy.'larda kuraldışı öğelerin ikinci dalgasına kaynak oluşturan fransızca etkisi ağır bastı.

• *Belirgin özellikler.* Sesçil düzlemde, ispanyolcada beş ünlü vardır (*a, e, i, o, u*). Ünsüzler arasında, titreşimsiz peltek dişsil [θ] *(celo), jota* denilen titreşimsiz artdamaksıl sürtüşmelisi [x] *(mujer)* titreşimsiz yarı kapantılı [č] *(gaucho)*, az ya da çok güçlü bir biçimde yuvarlanarak söylenen [r] dilucu ünsüzü, bir (λ) damaksıl *(calle)* ve çevrelerine göre kapantılı ya da sürtüşmeli olarak gerçekleşen [b], [d], [g]'yi belirtmek gerekir. Her zaman sözcüğün son üç hecesinden birinde bulunan vurgunun ayırıcı bir değeri vardır: *término* (bitiş, sınır), *termino* (bitiriyorum), *terminó* (bitirdi). 1958'de yeniden düzenlenen yazım kuralları, yazı ve söyleyiş arasındaki ayrımları en aza indirdi (söylenmeyen *h*, çevrelerine göre değerleri değişen *e* ve *g, g* ya da *j* biçimlerinde yazılabilen jota).

Biçimbilimsel sözdizimde, fiil dizgesi bitmemişlik görünümündeki belirli geçmiş zamanı *(canté)* bitmişlik görünümündeki geçmiş zamanla (*he cantado:* böylece, tasarlanan zaman, şimdiki zamana ulaşır) karşıtlaşır; ayrıca, yine aynı değerli (giderek azalarak kullanılan) ve isteme kipinin hikâye bileşik zamanı değerini taşıyan doğrudan latinceden kaynaklanan bir hikâye bileşik zamanını korur. "Olmak" anlamında iki yardımcı fiil (öz niteleme için *ser*, öteki durumlarda *estar*) ve "sahip olmak" anlamında iki yardımcı fiil (bileşik zamanların yardımcı fiili olarak *haber* ve yardımcı fiil işlevlerinden başka, iyelik anlamı olan *tener*) vardır. Mastar, düzenli bir biçimde adlaştırılabilir (*el andar a pie* "yürüyüş"). Gösterme öğelerinin 3 derecesi vardır: 3 fiil kişisine, 3 uzaklaşma konumuna ya da 3 duygu değerine göre *este, ese, aquel;* bunlara 3 yer belirteci denk düşer. Küçültücü ya da büyültücü sonekler boldur ve çok kullanılır. İlgeç dizgesi oldukça kısıtlıdır, ama ilgecin seçimi, özellikle fiildeki düşünceye bağlanır (*ir al patio, a España, a la iglesia,* avluya gitmek, İspanya'ya gitmek, kiliseye gitmek). Kişi adılları yalnızca tumturaklı söyleyişlerde kullanılır (*duerme,* uyuyor / *él duerme,* uyuyan odur). Nezaket kullanımı, fiil için 3. kişi ve iyelik öğesi gerektirir.

Sözlüksel düzlemde, latinceden kalma sözcüklerin katkısının dışında, arapçanın (*almena,* mazgal; *alfombra,* halı; *aceite,* yağ), germencenin (*brotar,* fışkırmak; *felpa,* uzun tüylü kumaş), fransızcanın (*cofre, arnés* [koşum takımı], *edecán* [yaver, emir subayı], *blusa*), italyancanın *(capricho, escopeta, balcón)*, katalancanın ya da provence dilinin (*golpe,* darbe; *monje,* keşiş), amerika kızılderili dillerinin (nahuatl dilinden *tomate, agnacate* [avukat]; aravak dilinin *canoa, cacique;* caribcenin *piragua, caimán;* kiçua dilinden, *alpaca, pampa*) ve yakın dönemde ingilizcenin *(bar, cheque, lider)* güçlü katkıları belirtilir.

• *Dize yapısı.* Hecelerin sayısı birlenme üstüne kuruludur ve dizenin yapısı son vurgunun yerine bağlıdır. Kurallı bir dize alalım:

Hay	*dos*	*prosas*	*diferentes.*
1	2	3 4	5 6 7 8

Dize kategorisi, bir artırılmış son vurgunun sırasına denk düştüğünden sekiz heceli dize sözkonusudur (yedinci hece son vurguyu taşır). Bir başka örnek:

Es	*que*	*no*	*se*	*da*	*a*	*entender.*
1	2	3	4	5	6	7

Dizenin dokuz sesçil hecesi vardır, ama birlenmeler de göz önüne alınırsa, son vurgu yine yedinci heceye düşer. Son olarak, sondan iki önceki vurguda son iki hecenin tek hece sayıldığı bir başka olası sekiz hece biçimini alalım:

Quiso	*contarle*	*sus*	*méritos.*
1 2	3 4 5	6	7 8 9

Uyak dışında, yarım uyak da çok kullanılır ve kesin bir biçimde ünlü niteliklidir. İspanyol dizesinde en çok kullanılan biçimler sekiz heceli (çift dizeler yarım uyaklıysa, bu *romance*'dır) ve klasik on bir heceli dizelerdir.

• *Amerikan ispanyolcası.* Güney ve Orta Amerika'ya XVI. yy.'da ispanyol istilacılarca (askerler ve din adamları) getirilen ispanyolca, sömürge yönetiminin, ardından da devletlerin (Brezilya'nın durumu bir yana bırakılırsa) dili olarak yerleşti. Conquistadorlar'ın yaydığı ağızlar, daha baştan, bunlar arasındaki köken ayrılıklarından ötürü epey çeşitlilik gösteriyordu. Öte yandan, yerli dillerinin, Antiller'de aravak, Venezuela'da caribce, Meksika'da nahuatl, Peru'da kiçua, Şili'de araukan, Paraguay'da guarani dillerinin de önemli etkisi oldu. Son olarak, Avrupa'dan yapılan büyük göçler (İspanyollar'dan başka İtalyanlar, Almanlar, Fransızlar), amerikan ispanyolcasının bu bölgesel değişkelerinin özelliklerini değiştirdi.

Amerika kızıldereli dillerinin etkisi sözlükte belirgindir. Örneğin birçoğu (*maíz, sabana, tabaco, cacao, tapioca* vb.) Avrupa dillerine de geçen yerel sözcükler (toprak ürünleri, yaşam biçimleri). Sesçil dizgesi, titreşimsiz peltek dişsilin (θ) yokluğuyla belirgin nitelik kazanır. Belli bir yayılım gösteren gelişimler arasında, çoğu hışırtılı olan *ll*'den *y*'ye geçiş (*caye, caze* / castilla dilinde *calle*), *e*'nin ünlü boşluğunda kapanması *(pior, golpiar)*, büyültmeli ve küçültmeli soneklerle yapılan türevlerin çok canlı olması, castilla dilinin (Arjantin ve Orta Amerika) arkaik bir biçimi olan *tu* yerine *vos*'un kullanımı, isteme kipi *amase*'nin bırakılarak yerine *amara*'nın kullanılması belirtilebilir. Kimi anlatım biçimlerinin özellikle yaygın bir kullanımı vardır: *che* (bir ünlem, pekiştirme türü); *como no* (olumluluk), *recién* (*recién llego,* henüz geldi). İngilizce deyişler ve fransızcaya özgü kullanımlar giderek çoğalmaktadır (teknik, spor, moda dilleri). Siyasal nedenlerden ötürü (bağımsızlık ancak yüzyıl geriye uzanır), dilsel yalınlaştırma denemelerine girişilmiştir (özellikle yazım kurallarındaki düzenleme), ama günümüzde basın ve radyo castilla dilini örnek olarak benimsetme eğilimindedir. Öte yandan, edebi dilin katkısı, dilsel birliği sağlayan güçlü bir etkendir.

İSPANYOLET a. (fr. *espagnolette*'den). **1.** Pencere kanatlarını ya da dolap kapaklarını açıp kapamaya ya da sürgülemeye yarayan metal sürgü. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İspanyolet demiri,* düşey doğrultuda devindirilerek pencereyi sürgülemeye ya da açmaya yarayan kare ya da yarım daire kesitli metal çubuk. ‖ *İspanyolet kilidi,* anahtarla açılıp kapanan ispanyoletlerde kilitleme düzeneği. ‖ *İspanyolet kolu,* ispanyolet mekanizmasına kumanda eden kol. ‖ *İspanyolet köprüsü,* ispanyolet demirine kılavuzluk eden ve esnemesini önleyen parçalardan her biri. ‖ *İspanyolet mekanizması,* kumanda kolunun devinimini ispanyolet demirine ileten düzen. ‖ *Bindirme ispanyolet,* kanat kayıdının yüzüne ya da dolap kapağının iç yüzüne takılan ispanyolet. ‖ *Dıştan kavramalı ispanyolet,* pencere kanatlarını açıp kapamaya yarayan ve iki ucunda iki kanca bulunan metal bir çubuktan oluşmuş ispanyolet. (Çubuk bilezikler içinde bir kolla döndürülerek kancaların, çerçevenin üst ve alt kesiminde yer alan ağızlıklara ya da yuvalara girmesi sağlanır.) ‖ *Gömme ispanyolet,* demiri ahşap doğramada açılmış yuvada devinen ispanyolet.

—Mobc. XVIII. yy.'da, çoğu kez mobilyaların, özellikle Cressent'ın mobilyalarının köşelerini süsleyen bronzdan gülümseyen kadın büstü.

—ANSİKL. İspanyolet pencere kanatlarını açıp kapamada kullanılır. Kanadın alt ve üst bölümüne yerleştirilmiş bir ağızlığa ya da yuvaya giren ispanyolet demiri sürgülemeyi sağlar. İspanyolet kolu yarım sağa ya da sola döndürülünce demir yukarı aşağı devinerek pencere kanadını açar ya da kapar.

İSPANYOLSİNEĞİ a. Böcbil. KUNDUZBÖCEĞİ'nin eşanlamlısı.

İSPARÇENA a. Denizc. **1.** Bir halatın çeşitli etkenlerle aşınmasını önlemek için üzerine sarılan ip. **—2.** Bir halatı oluşturan üç boy ipten her biri. **—3.** *İsparçena etmek,* aşınmasını önlemek için bir halatın üzerine ip sarmak. ‖ *İsparçena halatı,* sürtünmeyle ya da dış etkenlerle aşınmaması için üzerine ip sarılan halat.

—Urganc. Bir arada bükülmüş tekstil liflerinin ya da metal tellerin tümü. ("İsparçena" terimi genellikle halat ve urgan sanayisinde kullanılır. İsparçenadan değişik tipte urganların [kenevir halatı, kamçı ipi vb.] yapımında yararlanılır.) ‖ *İsparçena makinesi,* bir halatın isparçenalarını bükmede kullanılan makine.

İSPARİ ya da **İSPAROZ** a. Sıcak ve ılık denizlerin 400 m derinliğe kadar inen, kayalık, taşlık, kumlu diplerine yakın yaşa-

yan ortasu kemiklibalığı. (Bedeni ktenoit pullarla örtülüdür. Kuyruk sapında, üstten yanlara ve yan çizgi altına kadar uzanan siyah bir lekesi vardır. Üst dudağı kalındır. Etçildir: karidesler, kurtlar ve omurgasızlarla beslenir. Eti makbul değildir. Bil. a. *Diplodus annularis; Sparidae* familyası; boyu 20 cm'ye kadar.)

İSPASA ya da **ISPASA** a. (ital. *spasso*'dan). Denizc. **1.** Bir palanganın, makaralarını, tirentilerini, vetalarını sökme. **—2.** *İspasa etmek*, bir palanga donanımındaki tirentileri, vetaları çözerek makarayı serbest bırakmak. —Herhangi bir donanımı oluşturan ipleri, halatları, zincirleri sökmek.

İSPAT, -tı a. (ar. *işbāt*). **1.** Bir şeyin gerçek yönünü kanıtlardan ve tanıklardan kalkarak gösterme, ortaya çıkarma: *İspatı çok güç suçlamalarda bulunmak.* **—2.** Tanık, kanıt: *Bunun böyle olmadığının ispatı sensin.* **—3.** *Esk.* Bir şeyi yaratma, var etme. **—4.** *Esk.* Gösterme, ibraz etme: *İspat-ı hüner* (hüner gösterme). *İspat-ı vücud* (varlığını gösterme, var olduğunu kanıtlama). **—5.** *Bir şeyi ispat etmek*, onun doğruluğunu kanıtlarıyla göstermek.
—Huk. Bir davada iddia ya da savunmanın dayandırıldığı olayların gerçekliğini ortaya koyarak mahkemeyi inandırma. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İspat yükü*, bir davada belirli bir olayın taraflardan biri tarafından kanıtlanması zorunluluğu. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Huk. Taraflar davayı kazanmak için iddia ettikleri olayların doğru olduğunu kanıtlamak zorundadırlar. Davacı, iddiasına dayanak olarak ileri sürdüğü olayları kanıtlayamazsa davayı kaybeder. İspat için başvurulan araçlara kanıt denir. Kanıtın konusu maddi olaylardır; hukuk kurallarının kanıtlanmasına gerek yoktur. Çünkü bu kurallar mahkeme tarafından araştırılır ve uygulanır. İlke olarak davanın dayanağı olan maddi olaylar her türlü kanıtla ispatlanabilir. Ancak yasanın belirli bir kanıtla ispat edilmesini öngördüğü konular başka biçimde ispat olunamaz. Örneğin beş bin lirayı geçen alacakların senetle ispat edilmesi yasal bir zorunluktur. Yargıç, dava sırasında tarafların ileri sürdükleri kanıtlara göre bir karar vermek durumundadır; kanıtları yetersiz bularak karar vermekten kaçınamaz. İlke olarak yargıç mahkeme önünde incelenen ve tartışılan kanıtlara dayanarak karar verir. Bunun dışında, kanıtların değerlendirilmesinde yargıç tümüyle özgür değildir. Örneğin senet gibi yasal kanıtlar yargıç için bağlayıcıdır. Buna karşılık tanık açıklamalarını değerlendirmekte yargıcın geniş bir değerlendirme özgürlüğü vardır.
Taraflardan her biri dayandığı olayları ispat etmeyi önerme yetkisine sahiptir. Bunun için ispat yükünün kendisine düşmesi gerekmez. Kural olarak, taraflardan her biri iddiasını ispat etmek zorundadır. İspat yükünün taraflardan hangisine düşeceği davanın dayandırıldığı olaylara göre belirlenir. Yaşam kuralları içinde normal sayılan bir olaya dayanan tarafın bunu ispat etmesi gerekmez; ispat yükü bunun aksini iddia eden tarafa düşer. Kimi durumlarda ispat yükünün hangi tarafa düşeceği yasada belirtilmiştir. Örneğin sözleşme hükümlerini yerine getirmeyen borçlunun bundan doğan zararı ödemekten kurtulabilmesi için kendisine hiçbir kusurun yüklenemeyeceğini ispat etmesi gerekir (Borçlar k. md. 96).

İspat hakkı, Demokrat parti'nin iktidarda bulunduğu süreç içinde (1950-1960) önem kazanan ve iktidar partisiyle muhalefet partileri arasında olduğu kadar, basında da yoğun tartışmalara yol açan hukuksal durum. DP döneminde, hükümetteki yolsuzlukları ve yüksek düzeydeki görevlilerin nüfuzunu kötüye kullanmalarını açıklayan gazetecilere, savlarını kanıtlama hakkı tanınmıyordu. TBMM adalet komisyonunun ispat hakkının tanınması yolundaki eğiliminin hükümetten gelen baskıyla önlenmesi üzerine bir grup milletvekili DP'den istifa ederek Hürriyet partisi' ni kurdu (1955). CHP'nin 1959'da toplanan 14. kurultayında kabul edilen "İlk hedefler beyannamesi"nde ispat hakkının tanınması öngörülüyordu. 27 mayıs 1960'ta kurulan Milli birlik komitesi, 144 sayılı yasayla Türk Cez. k.'nun 481 maddesini değiştirdi, ayrıca Kurucu meclis'in hazırladığı Anayasa'nın 34. maddesiyle de İspat hakkı güvence altına alındı.

İSPATİ a. (yun. *spation*, küçük kılıç > *spathi*'den). Oy. **1.** Üzerinde siyah renkte üç yapraklı yonca motifi bulunan iskambil kâğıdı. (Eşanl. SİNEK.) **—2.** İskambil kâğıtlarında dört türden biri. (Briçte *trefl* ya da *trefli* de denir.)

İSPATLAMA a. İspatlamak eylemi; kanıtlama.

İSPATLAMAK g. f. *Bir şeyi ispatlamak*, bir şeyin doğruluğunu kanıtlarıyla ortaya koymak, göstermek; kanıtlamak ispat etmek: *Suçsuz olduğunu ispatlamak.*
◆ **ispatlanmak** edilg. f. İspatlamak eylemine konu olmak.

İSPATLANMAK → İSPATLAMAK.

İSPATLI sıf. **1.** İspatlanmış olan. **—2.** *İspatlı şahitli*, gerçekliği hiçbir kuşkuya yol açmayacak ölçüde apaçık olan; doğruluğu değişik yollarla gösterilmiş olan.

İSPAVLO → ISPAVLO.

İSPEHBED a. (fars. *ispeh*, asker ve *bed*, sahip'ten *ispeh-bed*). *Esk.* **1.** Ordu komutanı. **—2.** Bazı İran padişahlarının lakabı.

İSPENÇ a. **1.** Ufak yapılı tavuk ırkı. (Süslü tüylerinden dolayı kimi çeşitleri süs tavuğu olarak yetiştirilir.) **—2.** *İspenç horozu*, ufak tefekliğine karşın kabadayılık taslayan kimse için söylenir. || *İspenç horozu gibi*, ufak tefek kimse.

İSPENÇE ya da **İSPENÇ** a. İkt. tar. **1.** Osmanlılar'da müslüman olmayan raiyetten çift resmi karşılığında alınan vergi. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İspençe kâğıdı*, konsolos, sefir ve tercümanlar yanında çalışanlara, ispençe vergisinden bağışık tutulduklarına dair verilen belge.
—ANSİKL. Sözcüğün kökeni bilinmemektedir. Bu vergiye ilişkin ilk bilgiler, Bayezit I dönemine rastlar. Bu dönemde evli erkekler 25 akçe tutarında bir ispençe ödüyorlardı. Mehmet II'nin kanunnamesine göre her evli gayri müslim erkek, sipahisine 25 akçe ödemek zorundaydı. Eğer aynı çatı altında reşit oğlu varsa onun için de 25 akçe ödüyordu. Aynı miktara XVI. ve XVII. yy. kanunlarında da rastlanmaktadır. Bu miktarın bazı yerlerde 30 akçeye çıkarıldığı ya da 20 akçeye indirildiği görülmektedir. İspençenin Anadolu'da bir osmanlı vergisi olarak uygulanışı XVI. yy.'dan sonradır. Voynuk, doğancı, eflak gibi askeri görevleri olan hıristiyanlar bu vergiden bağışıktı. Madenlerde çalışan ya da derbent muhafızlığı yapan köylüler de ya toptan bağışıktılar ya da 6 ya da 12 akçe öderlerdi. Bir gayri müslim, müslüman olursa "bennak resmi"ne tabi olurdu.

İSPENÇİK a. İkt. tar. Osmanlılar'da, yabancı ülkelerden getirilen esirler için alınan para karşılığında verilen ödeme kâğıdı. (Çalışmak ya da ticaret yapmak için taşradan İstanbul'a gelen kişilerden alınan vergiye de bu ad verilirdi.) [→ PENÇİK.]

İSPENÇİYAR a. (ital. *speziale*'den). *Esk.* Eczacı.

İSPENÇİYARİ a. (*ispençiyar* ve fars. *-i*'den). *Esk.* Eczacılık.

İSPENDÂRMÜZ a. (fars. *ispendarmüz*). *Esk.* **1.** İran güneş yılının on ikinci ayı. **—2.** Her güneş ayının beşinci günü. **—3.** Mecusilerce ağaçları ve ormanları koruduğuna inanılan melek. **—4.** Yer, zemin.

İSPENDEK a. Zool. Boyu 25-30 cm'ye kadar olan levrek yavrularına verilen ad.

İSPENDERE, Malatya'nın merkez ilçesine bağlı Çolaklı bucak merkezinin eski adı.

İSPERİH → ASPARUH.

İSPERMEÇET a. Zool. **1.** Balina yağının bilimsel adı. **—2.** *İspermeçet küpü*, çok sayıda dişlibalinada soluk deliğinin altında bulunan ve ispermeçeti (balina yağı) içeren şişkin bölüm. İspermeçet, yankı ile yönelme uygulayan bu hayvanların yaydığı sesötesi dalgalara "mercek" görevi yapan sıvı bir balmumudur.

İSPERMEÇET BALİNASI a. Balinalar takımından, bütün tropikal ve yarıtropikal denizlerde yaşayan, avını canlı yiyen çok iri memeli hayvan. (Bil. a. *Physeter catodon;* ispermeçetbalinasıgiller familyası, dişlibalinalar alttakımı.) [Eşanl. KAŞALOT, AMBERBALIĞI.]
—ANSİKL. İspermeçet balinası dişlibalinaların en büyüğüdür: erkeğin boyu 18 m'ye, dişininki 12 m'ye ulaşabilir. Başın uzunluğu bütün uzunluğun yaklaşık üçte biridir. İspermeçet balinaları yaşlı bir erkeğin çevresinde toplanan çok sayıda dişiden oluşan sürüler halinde yaşarlar; sıcak sularda durmadan dolaşır, beslendikleri mürekkepbalıklarını, dev kalamarları yakalamak için bazen çok derinlere dalarlar. Avlarının mürekkebi bağırsaklarında toplanır ve *gri amber*'i oluşturur; gri amber parfüm imâlatında uçucu maddelerin tespitinde kullanılır. İspermeçet balinaları etkin biçimde eti, özellikle yağı ve ispermeçeti için avlanır; ispermeçetten mum, yağlayıcı maddeler ve yün için kullanılan yağ sökücüler üretilir. Türün yok olmasını önlemek için çok sıkı kurallara bağlanan ispermeçet balinası avı Asor adalarında geleneksel biçimde el zıpkınıyla yapılır. Ayrıca boyu 4 m'yi geçmeyen, tropikal ve ılıman sularda yaşayan bir türü daha vardır: cüce ispermeçet balinası (*Kogia breviceps*).

İSPERMEÇETBALİNASIGİLLER a. Dişlibalinalar alttakımından büyük boylu memeliler familyası. (Büyük boylu iki türü vardır: İspermeçet balinası [*Physeter catodon;* boyu 18 m] ve cüce ispermeçet balinası [*Kogia breviceps*, boyu 4 m] Bil. a. *Physeteridae.*)

İSPİNOZ sıf. (yun. *spinos*'tan). **1.** Galapagos adalarında yaşayan Charles Darwin'in 1835'te bulup incelediği küçük kuşların genel adı. (Gagalarının biçimi, boyu ve buna bağlı olarak özel bir beslenme rejimine uyarlanmalarıyla birbirlerinden ayrılan 13 türü vardır; *Geospizidae* familyası.) [Bk. *ansikl.* böl.] **—2.** *Tkz.* Çok konuşan, boşboğazlık eden kimse için kullanılır.
—Kuşç. *Kar ispinozu* → KAR İSPİNOZU.
—ANSİKL. İlkbaharda erkek ispinoz en parlak renklerine bürünür ve kendine özgü şarkısıyla yuva yapma alanının sınırlarını belirler. Çalılık ya da fundalıkta kurduğu yuvada, dişi 4 ya da 5 yumurta üzerinde kuluçkaya yatar. Kışın erkek ispinozlar ayrı, dişi ispinozlar ayrı sürü oluşturarak köylerde ve çiftliklerde yiyecek ararlar. Dağ ispinozu (*Fringilla montifringilla*) adı verilen, turuncu göğüslü başka bir ispinoz türü, İskandinavya'da yuva yaptıktan sonra, ekimden, mart-nisana kadar Güney Avrupa'da yaşar.

İSPİNOZGİLLER a. Kalın ve kısa gagalı küçük ötücükuş familyası. (Kadeh biçiminde yuvalar yapar, hepçildir. 5 oymakta toplanan 400'e yakın türü vardır: *Fringillinae* [kayın ispinozu]; *Carduelinae* [sakakuşu, *Serinus*, kenevirkuşu, şakrakkuşu]; *Emberizinae* [yelve]; *Richmondinae* [Kardinal kuşları]; *Geospizinae* (Darwin kayın ispinozları].)

İspinozlar, Orhan Kemal'in üç perdelik oyunu (1964). Konusunu ve kişilerini 1958'de yayımlanan *Devlet kuşu* romanın-

ispari

dağ ispinozu
(Fringilla montifringilla) **[erkeği, kışın]**

Darwin ispinozu
(Camarhynchus pallidus) **[böcekçil]**

iri gagalı ispinoz
(Geospiza magnirostris) **[tanecil]**

dan aldığı yapıtında yazar, yoksul ama namuslu bir ailenin yakışıklı oğluyla varlıklı ama görgüsüz bir ailenin şımarık kızı arasındaki evliliğin çarpık sonuçlarını sergiler. Oyunda, böyle bir yoldan sınıf değiştirme özleminin yarattığı sorunlar üstünde durulur. 1964'te İstanbul Şehir tiyatrosu'nda, *Yalova kaymakamı* adıyla 1968'de Ulvi Uraz topluluğu'nda sahnelendi, ayrıca *Avare Mustafa* adıyla Memduh Ün tarafından filme çekildi (1961).

İSPİR a. (ital. *birro* hafiye'den arg. *sbirro*). At ya da araba uşağı.

İSPİR, Erzurum ilinin D. Karadeniz bölümü sınırları içinde kalan kesiminde ilçe; 34 172 nüf. (1990); 2 805 km²; merkez bucağı dışında 2 bucak, 88 köy. Merkezi, Erzurum'un 146 km K.-K.-B.'sında *İspir*, 8 032 nüf. (1990). Meyve ve sebze üretimi. Yaylacılık tipinde hayvancılık. Ormancılık.

—Mim. İlçe merkezinin K.-B.'sında, Çoruh nehrinin sağ kıyısındaki İspir kalesi Saltuklular, Selçuklular ve Osmanlılar zamanında onarıldı. İç kalenin G. duvarına bitişik Kale mescidi'nin XIII. yy.'dan kaldığı sanılmaktadır. Emir Atabey Erdemşah'ın yaptırdığı (1220-1225) Çarşı (Tuğrulşah) camisi'nin tunç kapısı ve minberi ilginçtir.

İSPİRALYA a. (ital. *spiraglio*'dan). Denizc. Karanlık kamaraları ve koridorları aydınlatmak için güvertelere açılmış yuvarlak camlı kaporta.

İSPİRTO a. (ital. *spirito*, alkol'den). **1.** Evlerde temizlik işlerinde ve yakıt olarak kullanılan etanolün (etil alkol) ticari biçimi. **—2.** *İspirto ocağı*, ispirto ile yanan küçük, basit ocak. (İSPİRTOLUK, KAMİNETO da denir.) **—3.** *Beyaz ispirto*, % 96,6'lık alkole verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Mavi ispirto*, içine yabancı maddeler katılarak içilmez hale getirilen ve yakıt olarak kullanılan alkol. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. • *Beyaz ispirto*, sudan başka yabancı madde içermez; bu su, alkole etki etmeyen CaO ya da CaC_2 ile tepkimeye sokulur ve ardından damıtma işlemi uygulanırsa % 100'lük alkol elde edilir. Beyaz ispirto, Türkiye'de yalnızca Tekel tarafından üretilir. Ham maddesine göre elde edilen ürünlere melas ispirtosu, patates ispirtosu, selüloz ispirtosu, tahıl (arpa, mısır, pirinç) ispirtosu, sülfit ispirtosu gibi adlar verilir. Ayrıca petrol krakingi ürünleri ile karpitten de ispirto elde edilebilir. Tekel tarafından piyasaya sınırlı olarak verilir; büyük miktarlarda alımı, özel izne bağlıdır. Tıpta dezenfektan, kimi sanayi ürünlerinde çözücü olarak kullanılır; eczacılık ürünleri, eter, aseton, asetaldehit, asetik asit, polietilen vinilklorür ile polistiren yapımında temel hammaddedir.

• *Mavi ispirto*'nun içerdiği yabancı maddeler yüzünden besin ve içit sanayilerinde kullanımı yasaklanmıştır. Tekel fabrikalarınca üretilir ve yalnızca ispirto ocaklarında yakıt olarak tüketilir.

İSPİRTOCU a. Çok içki içen kimse, ayyaş.

İSPİRTOLU sıf. İçinde ispirto bulunan şey için kullanılır: *İspirtolu içki*.

İSPİRTOLUK → İSPİRTO* OCAĞI.

İSPİT ya da **İPSİT** a. (yun. *apsis* yarım küre şeklinde olan, kemer'den). Tekerlekli araçlarda lastiği tutan çember biçimindeki parçalardan her biri; jant.

İSPİYON a. (fr. *espion*). **1.** Bir kimsenin davranışlarını, eylemlerini sürekli izleyerek üçüncü kişilere bildiren kimse. **—2.** *Bir kimseyi ispiyon etmek*, özel bir şeyi ilgili kimseye, yere gizlice bildirmek; ispiyonlamak.

İSPİYONCU a. Bir kimseyi ispiyon eden kimse; ispiyon.

İSPİYONCULUK a. İspiyoncunun yaptığı iş; muhbirlik.

İSPİYONLAMAK g. f. *Bir kimseyi (bir kimseye) ispiyonlamak*, onunla ilgili bir şeyi, onun eylemlerini vb. gözleyerek üçüncü kişilere, yetkililere bildirmek.

İSPORKA a. (ital. *sporco*'dan). Denizc. Bir geminin yolcuları ya da mürettebatı arasında bulaşıcı bir hastalık görüldüğünde, karayla ilişki kurmasını yasaklayarak gemiyi karantina altına alma.

İSPRA, İtalya'da (Varese ili), komün, Maggiore gölünün güney-doğu kıyısı yakınında; 3 900 nüf. Euratom'un nükleer araştırma merkezi. Uluslararası okul.

İSPRİTİZMA a. (fr. *spiritisme*'den). Giz. bil. Ruhların, özellikle de bedenini terk etmiş insan ruhlarının varlığını, davranışlarını ve onların öğrettiklerini temel alan öğreti. (Eşanl. RUHÇULUK.)

—ANSİKL. İspritizma oturumlarında insanların dünyasıyla ruhların dünyası arasında bağlantı sağlamak amacıyla bir medyumdan yararlanılır.

Modern biçimiyle ispritizma, Fox adlı kız kardeşlerin 1848'de Hydesville'de (New York) önce istemdışı medyumluk yapmak zorunda kaldıkları olaylarla başladı.

İspritizma, ingilizce konuşulan ülkelerde genellikle dinsel bir biçim aldı ve ortak inanç bazı düşünceler çevresinde toplandı: Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü, kişisel sorumluluk, öte dünyadaki mükâfat ve yaptırımlar, tüm insanların kardeşliği ve tüm insan ruhlarına açık ilerleme.

İspritizma etkinliklerinin yoğun olduğu Fransa'da, bu konunun başlıca uzmanı olan doktor Allan Kardec* deneyi ön plana aldı ve felsefi görüşe ağırlık verdi: onun ispritizmacılığı bir "bilimsel din"dir; bu dinin dayandığı temel ise yeniden bir bedene kavuşmasıdır.

Ülkemizde, 40'lı yılların sonunda Bedri Ruhselman'ın çevresinde gelişen ispritizma hareketi, daha sonra diğer ülkelerdeki gibi, dinle (islam) bütünleşme çalışmalarını yoğunlaştırdı. Bunun yanı sıra, Metapsişik ilimler tetkik cemiyeti bağlamındaki araştırmacılar, araştırma, açıklama ve çabalarını parapsikoloji yönünde geliştirdiler.

İSPRİTİZMACI a. İspritizmayla uğraşan kimse.

İSR a. (ar. *isr*). Esk. **1.** İz, ayak izi. **—2.** Meslek, izlenen yol: "... *anlar dahi bu yolda Reşid Paşa'nın isrine iktifa ile akran u emsallerine faik olmuşlar idi*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—Esk. mat. İZ'in eşanlamlısı.

İSRA a. (ar. *sirayet*'ten *isrā*). Esk. **1.** Gece gönderme. **—2.** Yürütme, gönderme.

İsra suresi, Kuran'ın 17. suresi. 111 ayettir. Mekke'de inmiştir. "İsra" gece vakti yürümek anlamına gelir. Hz. Muhammet' in mirac* mucizesinin Mekke'den Kudüs'e kadarki bölümü surenin birinci ayetinde özetlendiği için sureye bu ad verilir.

Surede değinilen başlıca konular: mirac mucizesi, İsrailoğulları'nın kötülükleri ve başlarına gelen ve gelecek olan belalar, Allah'ın gücünün ve yüceliğinin kanıtları, toplumsal ve ahlaksal buyruk ve yasaklar, insanoğlunun değeri ve evrendeki özel yeri, namaz vakitleri, Kuran'ın söz ve içerik olarak erişilmez üstünlüğüdür.

Surede yer alan ve islam dininin temel ahlak kuralları olarak nitelenen hükümler şunlardır: 1. Allah'tan başkasını tanrı tanımamak; 2. yalnızca Allah'a kulluk etmek; 3. ana babaya saygılı ve iyi davranmak; 4. akrabaya, yoksullara ve yolculara iyilik etmek; 5. harcamalarda ölçülü olmak; 6. geçim endişesi ile çocukları öldürmemek. (İslam dininin doğum kontrolünü uygun görmediğini ileri sürenler bu surenin 31. ayetine dayanırlar); 7. zina etmemek; 8. haksız yere cana kıymamak; 9. kötü niyetle yetim malına yanaşmamak; 10. ölçü ve tartılarda dürüst ve adaletli davranmak; 11. verilen sözü ne pahasına olursa olsun yerine getirmek; 12. hakkında bilgi sahibi olunmayan şeyin (dedikodu) ardına düşmemek; 13. gurur ve kibir taslamamak.

İSRAËLS (Jozef), hollandalı ressam (Groningen 1824-Lahey 1911). Resim sanatını Amsterdam'da ve Paris'te (1845-1847) öğrendi, kendi halinde insanları betimledi (*Bir köy evinin içten görünüşü*, Dordrecht müzesi) ve Kuzey Avrupa'da büyük ün yaptı; Van Gogh ilk yıllarında onun etkisinde kalmıştı. —Oğlu İSAAC (Amsterdam 1865-Lahey 1934), babası gibi ressamlığı seçti; gerçekçi ve güçlü bir izlenimci üslubu vardır.

İSRAF a. (ar. *israf*). **1.** Bir şeyi tutumsuzca harcama, onu bir kısmı boşa gidecek, heba olacak biçimde kullanma: *Gıda maddelerinin israfı. Yakıt, benzin israfı.* **—2.** Bir şeyi (soyut) boşa harcama; heba etme: *Zaman, enerji, güç israfı.* **—3.** *Bir şeyi israf etmek*, gelişigüzel, boş yere, gerektiği gibi yararlanmaksızın harcamak, heba etmek. || *İsrafa kaçmak*, savurganca, boş yere harcamalarda bulunmak.

—*Esk. İsraf-ı kelam*, boşu boşuna söz söyleme.

—İsl. Eldeki maddi ve manevi olanakları, dindarlık ve insan sevgisi erdemlerinin gerekli kıldığı yerler dışında kullanma. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Bütün olanakları, Allah'ın insanlara bağışladığı birer emanet sayan İslam dini, bunları yalnızca Allah'ın hoşnutluğunu elde etmeye ve insanlara mutluluk getirmeye elverişli yerlerde kullanmayı öngörür. İslam dini bu nedenle içki, kumar, fuhuş, rüşvet gibi toplumsal ve kişisel zararlar doğuran harcamaları açık hükümlerle yasakladığı gibi, genellikle insan tutkularını kamçılayan, toplumda kıskançlık, sınıflaşma ve sürtüşme doğuran harcamaları da hoş karşılamaz. Kuran'da ilke olarak "Ne elini boynuna bağla (cimrileş) ne de elini büsbütün açarak saçıp savur" (XVII, 29) denilir. Allah'ın sevdiği kulları ise "Onlar harcama yaparken israf da etmezler cimrilik de; bu ikisi arasında orta bir yol tutarlar" (XXV, 67) biçiminde tanımlanır.

İSRAFAT çoğl. a. (ar. *israf*'ın çoğl. *israfat*). *Esk.* Gereksiz harcamalar.

İSRAFİL a. (ar. *İsrafil*), islam inancına göre Azrail*, Cebrail* ve Mikâil* ile birlikte dört büyük melekten biri.

—ANSİKL. Allah tarafından bazı doğa olaylarını gerçekleştirmekle görevlendirilen İsrafil, kıyametin kopması sırasında iki kez sur* üfleyecek; birinci üflemeden sonra yeryüzündeki bütün canlılar ölecek, ikinci üflemeden sonraysa tüm insanlar kabirlerinden kalkacak, böylece mahşer* ve ahiret yaşamı başlamış olacaktır.

İsrafil, yahudi ve hıristiyan inançlarında *baş melek* olarak kabul ve kendisinden *göksel ruh* diye söz edilir.

İSRAİL, *Allah hükümran olsun* anlamına gelen ibranice sözc. Kutsal Kitap'ta, 1. Yakup'u; 2. Yakup'un oğullarının adını taşıyan ve yahudi halkını oluşturan on iki kabileyi; 3. bu halkın topraklarını; 4. Eski ve Yeni İttifak'taki Tanrı'nın halkı'nı belirtir.

—ANSİKL. Tevrat'ta İsrail. "*Allah'la*

İspir'den bir görünüm
Erzurum

uğraşan" anlamında Yakup peygamber için kullanılan bir lakap olarak geçer. Tevrat'a göre, Tanrı ile çekiştiği için kendisine bu lakap verilmiştir. (Tekvin/XXXII, 22 -32). İsrail'in dört karısından on iki oğlu dünyaya geldi; bunlar daha sonra yahudi halkını oluşturan on iki kabileyi meydana getirdiklerinden bu ulusa "İsrailoğulları" denildi.

Kuran'da "İsrailoğulları" (Beni İsrail) sözcüğü birçok kez geçmekle birlikte, "İsrail" adı, Yakup'un lakabı olarak bir ayette yer alır (III, 93). Tanrı ile uğraşmayı hiçbir peygamber için düşünemeyen ve olanaksız gören müslümanlar, Yakup adının *Allah'ın kulu* (Abdullah) anlamına geldiğine inanırlar.

■ **İSRAİL,** ibranice **Medinat Yisrael,** Yakındoğu'da devlet, Akdeniz kıyısında; 20 770 km²; 5 000 000 nüf. (1991). Başkenti, 1980'de Knesset tarafından *Kudüs* olarak ilan edildi (hükümet ve Knesset merkezi). [Büyükelçiliklerin hemen hemen tamamı İsrail'in başlıca kenti Tel Aviv - Yafa'dadır; İsrail'de elçiliği olan ülkeler Kudüs'ü İsrail devletinin başkenti olarak kabul etmemektedir.] Resmi dili *ibranice.*

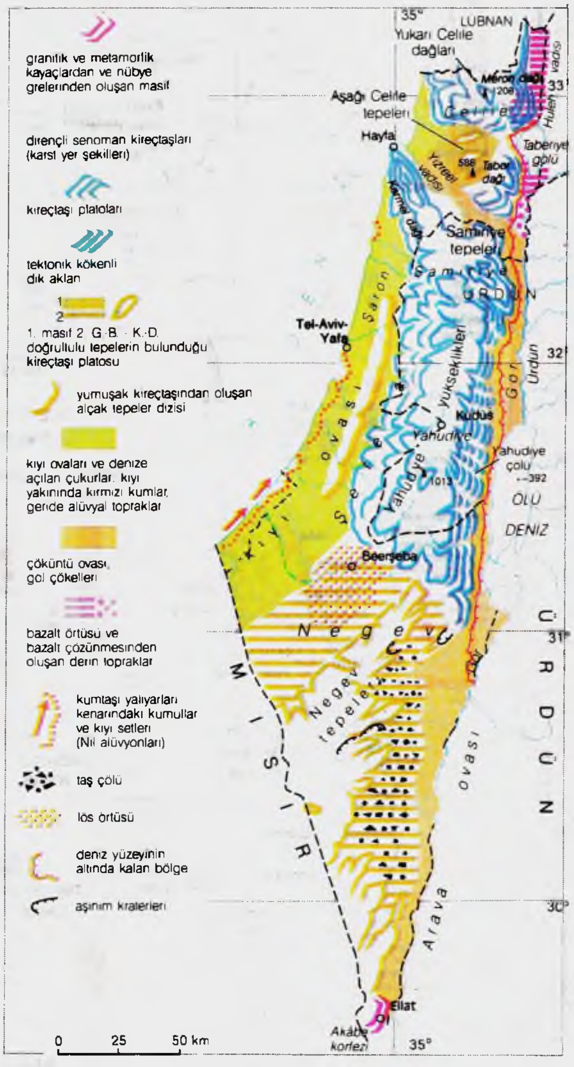
COĞRAFYA
doğal çevre

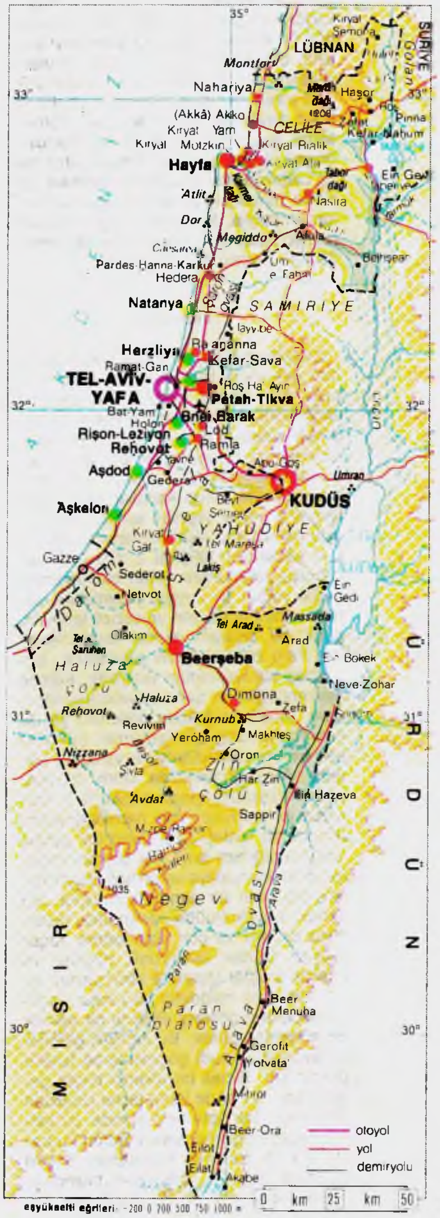
İsrail devleti, ingiliz mandası altındaki eski Filistin'in batı bölümü toprakları üzerinde kuruldu; yeni devletin sınırları, 1948'de kurulan İsrail ile arap devletlerini karşı karşıya getiren savaştan sonra 1949'daki silah bırakışmasıyla belirlendi ve Maverai Ürdün'e Ürdün ırmağının B.'sında (Batı Şeria) önemli kesimlerle eski Kudüs kenti bırakıldı. G.'e doğru, İsrail topraklarının küçük bir bölümü, Eilat'ta Akabe körfezine ulaşıyordu. 1967'den bu yana İsrail, G.-B'da Gazze şeridini, Batı Şeria'yı (kolonların yerleştirildiği yer) ve Kudüs'ün araplara ait bölümünü ve Golan'ı (bu kesim 1981'de İsrail topraklarına katıldı) işgal etti. Bu topraklar birçok birbirinden farklı doğal birimler üzerinde yayılmaktadır. K.'de, Akdeniz iklimli bölüm, eni ortalama on beş kilometre kadar olan ve G.'e doğru genişleyen bir kıyı ovasını, Jura ve Kretase devirlerinde oluşmuş ve tepeler-le parçalanmış kireçtaşlı antiklinaller olan Celile (1 208 m) ve Yahudiye (881 m) dağlarını, deniz düzeyi altına gömülmüş, Ürdün'ün (Taberiye gölünü aştıktan sonra Lut gölüne ulaşır) içinde aktığı K.'den G.'e doğru uzanan tektonik çukuru içerir. Yağışlar tepelerde yılda 600-800 mm'yi bulabilirse de çukurun tabanında 200 mm'nin, Lut gölü kenarlarında 100 mm'nin altına düşer ve genel olarak G.'e doğru gidildikçe azalır. G.'deki yarı çöl Negef'te (100-200 mm yağış) 958 m'yi bulan geniş kıvrımlar bütünü, ülkenin toplam yüzeyinin yarısından çoğunu (12 000 km²) oluşturur.

nüfus ve toprakların kullanılışı

Nüfusun altıda birine (bu oran hızlı nüfus artışı nedeniyle büyümektedir) eşit küçük bir arap azınlık (% 70'i müslüman, % 20'si hıristiyan, % 10'u dürzi) dışında İsrail'in nüfusu hemen hemen bütünüyle 1880'den (bu tarihte Filistin'de yaklaşık 24 bin musevi vardı) bu yana gerçekleşen göçlerle oluşmuştur: ülkeye, 1919'a kadar 60 000 kişi, 1919-1946 arasında 450 000 kişi (bu iki dalga, daha çok Doğu ve Orta Avrupa'dan geldi), 1948-1951 arasında 685 000 kişi (bunların yaklaşık yarısı Orta Doğu'daki ve Kuzey Afrika'daki müslüman ülkelerdendi), bu tarihten sonraysa yılda yalnızca birkaç on bin kişi (bazı yıllarda dışarıya göç edenlerin sayısı fazla olur) Kuzey Afrika'nın fransız etkisindeki kesimlerinden (1957-1964 arasında), daha çok da Batı Avrupa'dan, Kuzey Amerika'dan ve SSCB'den gelmeye başladı. Arap nüfusununkinden düşük olmakla birlikte, çok büyük nüfus artışı (yılda % 1,5) bugün nüfus büyümesinin temel nedenidir. Nüfus daha çok köylerde yaşamaktadır; köylerin de çeşitli tipleri vardır: *moşava* (özel kesime aittir); bütünüyle kolektif bir mülkiyet ve işletme olan *kibutz* (kırsal kesim nüfusunun dörtte birinden azı); bağımsız ama işbirliği yapan köylülerin köyü *moşav* (kırsal kesim nüfusunun yarısından çoğu); az yaygın, ortak üretimi sağlayan ama kibutz'un tersine kişisel aile yaşamını koruyan *moşav şitufi.*

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

İSRAİL

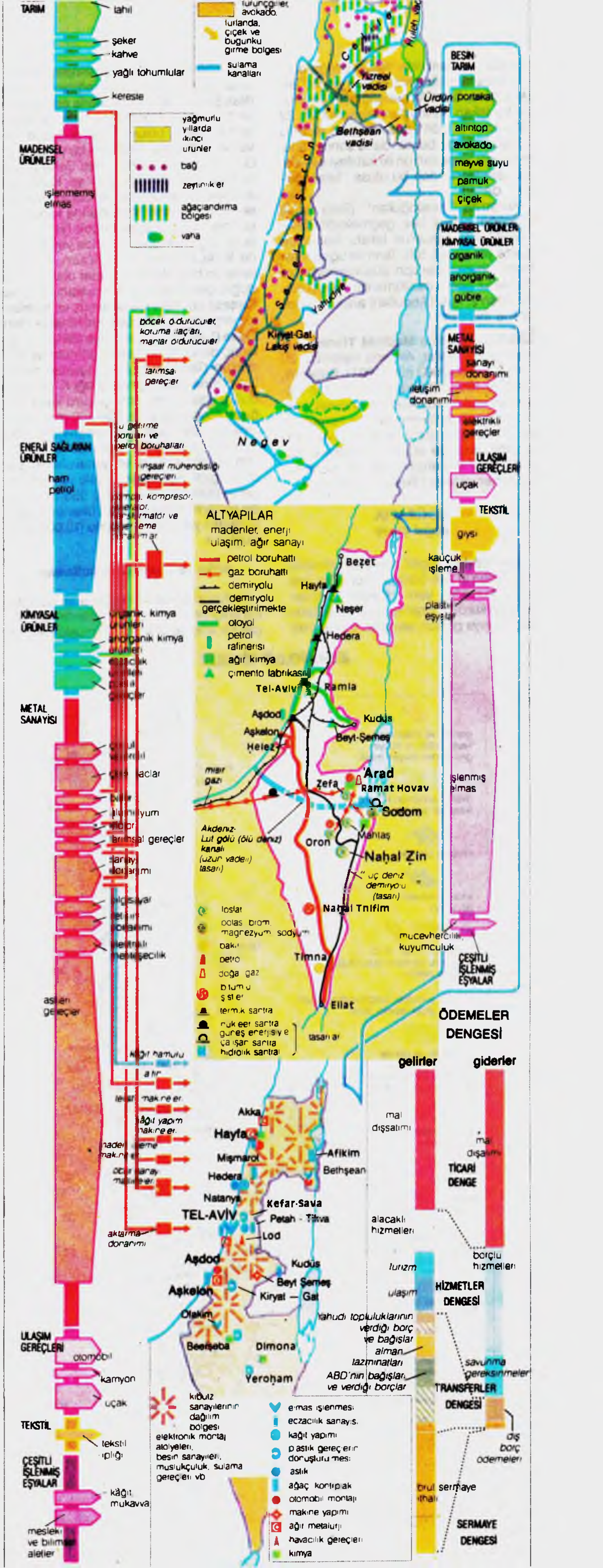
Ama kentleşme hızlı gerçekleşti ve 1920'den bu yana musevi nüfusun % 80'i kentlerde yaşamaya başladı. Bu oran bugün % 90'ı aşmaktadır. Önceleri kıyı ovasının orta kesimiyle sınırlı kalan musevi yerleşmesi, ancak Birinci Dünya savaşı'ndan sonra Yahudiye tepelerine yayıldı ve İsrail devletinin kurulmasından hemen sonra kıyı ovasının G.'ine ve Negev'e önemli ölçüde taşabildi. Kırsal kesime daha bağımlı kalan arap nüfus, özellikle Celile ve Yahudiye dağlarında toplanır. Bunlardan başka, Negev'de, bugün hemen hemen bütünüyle yerleşik düzene geçmiş 20 000 bedevi bulunmaktadır.

ekonomi

İsrail'de yahudi yerleşimi, yerel çevreden çok daha fazla Avrupa uygarlığına bağlı son derece gelişmiş ve etkili bir ekonominin kurulmasına yol açtı. Ürdün ırmağı sularının siyasal nedenlerle kullanılamaması yüzünden, temel olarak, kaynaklara, kuyulara ve Taberiye gölü'nden bol miktarda alınıp kanallar aracılığıyla Negev'e kadar taşınan sulara dayanan sulama sistemi, ekili alanların aşağı yukarı yarısında (1990'da 2 370 000 ha), yalnızca yağmurların yeterli olamayacağı kadar yoğun bir tarımın yayılmasını olanaklı kıldı. Plantasyon ve sebze tarımları, güçlü bir dışsatım akımını beslemektedir. Yem bitkileri tarımı sayesinde, büyükbaş süt hayvanları yetiştirilir. Kümes hayvancılığı son derece sanayileşmiştir. Balık yetiştirme (yapay göllerde) ya da kürk hayvancılığı gibi girişimler, çok yüksek bir uzmanlık düzeyinin varlığına işarettir. Ama günümüzde tarım ürünleri, toplam dışsatım içinde ancak % 5 oranında bir yer tutar. Yerli hammaddelerin (Negev'de fosfat, Ölü Deniz'de potas) azlığına rağmen İsrail, her şeyden önce, üstün bir teknolojiye ve en ileri araştırmalara dayanan bir sanayi kurmuştur. Bu sanayi, büyük ölçüde hammadde dışalımına dayanır ve çok fazla katma değer taşıyan ürünler (elektronik aygıtlar ve hassas araçlar [özellikle tıbbi türde], silah, kimyasal maddeler vb.) satar. İşgücü becerisini gösterir nitelikte bir etkinlik de elmastıraşçılıktır. Bu sanatın geleneği, avrupalı yahudi göçmenlerce İsrail'e getirilmiştir. Elmas bu ülkenin başta gelen dışsatım malıdır (ama taşlar dışardan alınır ve ancak üçte bir oranında bir katma değerle dışarıya satılır). Bütün bu başarılara ve turizmle hizmetlerin önemli katkısına rağmen, ödemeler bilançosu özellikle dışalımın ağırlığı yüzünden, büyük ölçüde açık vermektedir; borç yükü çok fazla (1991 rakamlarıyla 23,4 milyar dolar) ve enflasyon, 80'lerin başındaki kadar olmasa da hızlıdır (1991'de % 18,5) Bu sorunlar kısmen savunma bütçesinin ağırlığından (yaklaşık olarak, GSMH'nin % 16'sı) ileri gelmektedir. Düşman bir çevrede kurulmuş olan yerel temellerden yoksun ekonomi, resmi ya da özel dış yardımlara (en başta ABD yardımına) bağlı durumdadır.

TARİH
ilk yıllar

İsrail devleti, 14 mayıs 1948'de, BM genel kurulu'nun taksim planı diye bilinen 29 kasım 1947 tarihli kararı uyarınca, Filistin üzerindeki ingiliz manda yönetiminin sona ermesinden birkaç saat önce kuruldu. Bu devletin temelinde, siyonistlerin, yeniden canlanan yahudidüşmanlığının tehdit ettiği Diaspora Yahudileri'ne Filistin'de ulusal bir yurt yaratmak amacıyla, XIX. yy. sonundan beri sürdürdükleri çabalar yatar. Dünyadaki başlıca devletlerce tanınan İsrail, kurulur kurulmaz, varlığını kabul etmeyen arap ülkelerinin saldırısıyla karşılaştı. (→ İSRAİL-ARAP SAVAŞLARI); BM'nin müdahalesine rağmen savaş, 1949 mütarekelerine (şubat-temmuz) kadar sürdü.

İlk olarak, İsrail devleti, geçici (Ulusal Konsey'ce 19 mayıs 1948'de oylanıp kabul edilen temel yasalar), sonra da kalıcı (tam nisbi usullü bir kurucu ve yasa yapıcı Knesset'in seçilmesi [25 Ocak 1949]; Hayyim Weizmann'ın beş yıl için ilk Cumhurbaşkanlığına getirilmesi [17 Şubat]; anayasa niteliğinde olmak üzere temel yasaların kabul edilmesi) olarak kendi kurumlarını oluşturdu. Bu demokratik kurumlar, yoğun bir siyasal yaşamın doğmasına yol açtı. Bu siyasal yaşama 1977'ye kadar, güçlü işçi örgütü İstadrut'un desteğindeki İsrail İşçi partisi egemen oldu; İstadrut'un yöneticilerinden Moşe Şaret ve özellikle David Ben Gurion, Başbakan oldular ve (ilki 1953-1955 arasında, ikincisi 1948-1953, 1955-1961 ve 1961-1963 arasında) bazen merkez sağ (ilericiler) ve sağ (genel siyonistler) gruplarla, bazen de solcu sosyalist gruplarla (Ahdut Aavoda ve Mapam), ama hemen her zaman dinci partilerin desteğiyle koalisyon hükümetleri kurdular. Hayyim Weizmann ölünce (1952), Mapai (işçi partisi) kendi adayı Ben Zvi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesini sağladı; o tarihte başlıca muhalefet gücü, İsrail topraklarını Ürdün'e kadar genişletmek isteyen İrgun partisi'nin eski lideri Menahem Begin'in Herut (Özgürlük hareketi) partisi'ydi.

İkinci olarak, özellikle evlenme ve boşanma konusunda (ayrı dinden olanlarla evlenme yasağı ve kadının boş düşürülmesi [1951'den beri kadınlar artık erkeklerle eşit sayılıyorlardı]) modern bir devletin gerekleriyle Musa yasasının gereklerini uzlaştırma zorunluluğunun yol açtığı güçlüklerin giderilmesi ve bunun, hıristiyan ve müslüman azınlıkların haklarına saygı gösterilerek yapılması icap ediyordu. Bu da ancak dinci partilerin işbirliğini ve ulusal yaşamla bütünleşmeyi sağlayacak bir siyasetin hazırlanmasıyla mümkündü.

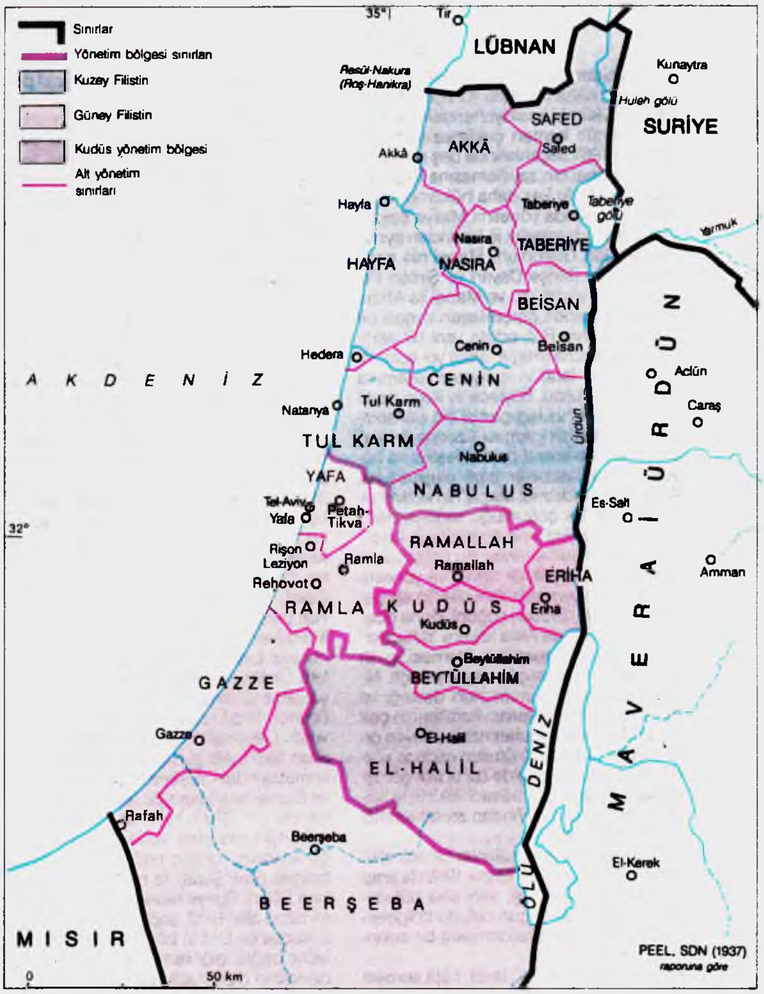
Nihayet, üçüncü bir sorun da Filistin'in derhal bütün dünya Yahudileri'nin göçüne açılmasından (15 mayıs 1948) kaynaklanıyordu. Bu konudaki karar, İsrail'e gelen tüm Yahudiler'e İsrail vatandaşlığını veren, ama bu hakkı dini bir ölçüye göre tanımlamayan 1 ağustos 1952 tarihli yasayla tamamlandı. Böylece İsrail, on yıl içinde, en az 74 ülkeden gelen (nazi toplama kamplarından kurtulanlar, Irak ve Yemen Yahudileri'i, vb.) 950 000'den fazla göçmeni kabul etti.

Çoğunlukla hiçbir şeyi olmayan bu göçmenlerin İsrail toplumuyla bütünleşmesi, 1960'ta fiilen tamamlandı. Bu iş büyük çabaları gerektirdi (başlangıçta besin maddeleri kısıtlamaları; ilk, orta, yüksek ve mesleki [Kudüs Yahudi üniversitesi, Hayfa Politeknik okulu, Rehovot'daki Weizmann bilim enstitüsü] öğretim müesseselerinin kurulması, vb.).

Bölgenin en dinamik ülkelerinden biri durumuna gelen İsrail, ideolojik bakımdan siyonizme karşı olan Doğu ülkeleriyle, batılı ülkelerle olduğu kadar iyi ilişkiler kuramadı; özellikle Arap birliği'nin ablukasını kırmayı başaramadı: 1949 mütarekeleri, barış antlaşmalarına dönüşmedi; Şeria ırmağının sularını ortaklaşa kullanma planları uygulanamadı; general Moşe Dayan'ın komutasındaki başarılı Sina savaşına (1956) rağmen, Mısır, Süveyş kanalını İsrail gemilerine kapalı tuttu. (→ İSRAİL-ARAP SAVAŞLARI.)

1955-1967

• *Siyasal bunalımlar.* Ben Gurion, partisinin üyeleriyle üç kez ihtilafa düştü; 1959'da, dört bakanı tarafından istifa etmek zorunda bırakıldı. Bu bunalım, Mapai'nin sandalye sayısını 40'tan 47'ye çıkaran 3 kasım 1959 seçimlerindeki zaferle aşıldı. 1960'ta, Mapai'nin "eski muharipler"i, Moşe Dayan, Abba Eban ve Şimon Peres'in temsil ettikleri yeni kuşak siyasetçilerin hükümetlere girmesine karşı çıktılar. Nihayet, eylül 1960'ta Lavon ola-

İNGİLİZ MANDASI ALTINDA FİLİSTİN

15 mayıs 1948'e kadar İngiliz mandası altındaki Filistin'in sınırları

Filistin'in paylaşılma planı, (BM 1947)

- Yahudi devleti
- Arap devleti
- Uluslararası bölge
- Öbür arap devletleri
- 1949 mütarekelerinden sonra İsrail devleti
- Arap devletleri

İSRAİL DEVLETİNİN OLUŞUMU

Yaşam (1903)
Picasso
Museum of Art Cleveland

yının yeniden patlak vermesi Ben Gurion'un bir kez daha istifasına yol açtı (31 ocak 1961). Hükümet koalisyonundaki partilerden üçünün hemen çekilmesine ve 15 ağustos 1961 seçimlerinde beş sandalye yitiren Mapai'nin zayıflamasına rağmen, Ben Gurion, iki kez daha hükümet kurabildi ve sonunda yönetimi Maliye bakanı Levi Eşkol'a bırakarak iş başından ayrıldı (1963). Ben Gurion'un, Mapai'nin genç unsurlarıyla (Moşe Dayan ve Şimon Peres) birlikte yürüttüğü ve Mapai ile Ahdut Aavoda arasında gerçekleşen siyasal bir ittifaktan sonra Rafi adıyla yeni bir partinin kurulmasına (mayıs 1965) yol açan kişisel eylemi, İsrail'in iç siyasal yaşamına damgasını vurdu. Böylece iki rakip partiye bölünen İsrail İşçi partisi'nin bunalımdan zayıflayarak çıkması üzerine iki sağ parti Herut ve liberal parti birleştiler ve büyük bir muhafazakâr parti oluşturdular. Ama, hiçbir hükümet Mapai'nin katılımı olmadan mutlak çoğunluğu sağlayamadığı için, Levi Eşkol yine de iktidarda kaldı.

• *Etnik ve dinsel sorunlar.* Bu gelişmelere paralel olarak, yüksek devlet ve yönetim kademelerini avrupalı Yahudiler'in ele geçirmesi, oysa nüfusun çoğunluğunu oluşturan Afrika ya da Asya kökenli Yahudiler' in daha fazla sorumluluk istemesi, etnik gerginliklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Nihayet, hahamlık kurumunun desteği ve denetimiyle Musa yasası kurallarının çok sıkı bir biçimde uygulanmasını isteyen ortodoks Yahudiler'in (nüfusun sadece yüzde 10'u) tutumu, gitgide daha laik görüşlü olan ve daha çok iktisadi etkinlikle ilgilenen bir toplum tarafından zor tahammül edilebilir bir şeydi.

Gerçekte, bu iç bunalımlar devleti etkilemedi; hatta devlet 8 kasım 1966'da arap nüfusun (270 000 kişi, yani ülke nüfusunun yüzde 12'si) yoğun olduğu bölgelerde askeri yönetimi kaldırmakta bir sakınca görmedi.

• *"Eichmann davası".* İsrail, hâlâ serbest yaşayan bazı nazi sorumluları İkinci Dünya savaşı sırasında Yahudiler'e karşı işledikleri cinayetlerden ötürü cezalandırdı. Bunlardan Adolf Eichmann, israilli ajanlarca Arjantin'den kaçırılarak yargılandı (nisan-aralık 1961) ve idam edildi (mayıs 1962).

• *İsrail ve Üçüncü dünya.* İsrailliler, 1960'tan başlayarak, Üçüncü dünya'da, özellikle zenci Afrika'da, Brazzaville grubu içinde, hatta Uzakdoğu'da (Abba Eban'ın ziyareti, nisan 1967), teknik yardımda bulunarak müttefikler sağlamaya çalıştılar. Dışişleri bakanı Golda Meir, sonra ardılı Abba Eban tarafından uygulanan bu diplomatik ve teknik girişim, İsrail'in Üçüncü dünya'daki saygınlığını artırdı.

• *İsrail ve arap dünyası.* İsrail, arap komşuları karşısında kendini azami ölçüde güvenceye almak istedi. Bunun için, ikinci İsrail-Arap* savaşı'ndan (1956) sonra, BM birlikleri 1949 mütareke hattı boyunca Mısır topraklarına ve Şarm el-Şeyh'e yerleşmeden önce (ateşkese ve Süveyş kanalından yararlanamaması durumunda, Akabe körfezinde serbest dolaşım hakkına riayet edilmesini sağlamak amacıyla) Sina yarımadasını boşaltmayı reddetti (mart 1957).

İki yıllık bir sessizlikten sonra, ilk olaylar patlak verdi: kanalda, İsrail'den gelen ya da bu ülkeye giden gemilerin Mısırlılar'ca kontrol edilmesi; suriyeli ve filistinli komandoların, İsrail'in kuzey sınırı boyunca giriştikleri taciz eylemleri; ocak 1964'te, Şam ve Kahire hükümetlerinin Ürdün nehrinin yatağını arap devletlerinin yararına ve İsrail'in aleyhine değiştirecek bir plan hazırlamayı kararlaştırmaları üzerine durum ciddileşti. Ocak 1964'te, Kahire'de bir birleşik arap komutanlığı oluşturulması ve Filistin Kurtuluş örgütü'nün (FKÖ) kurulmasıyla (eylül 1964) İsrail-arap gerginliği arttı. FKÖ ve onun Filistin Kurtuluş ordusu (FKO), Ahmet Şukayri'nin emrine verildi ve Mısırlılar tarafından Ürdün topraklarına yerleştirildi. FKÖ ve FKO, yandaşlarını, bu bölgede ve Gazze'de, İsrail parlamentosu'nun 1961'de Filistin'e dönmelerini kesinlikle yasakladığı arap mültecileri arasından topluyorlardı. FKO'ya, Sina'daki Mısırlı "fedayanlar"a (fedailer) ve filistinli örgütlere bağlı komandolar tarafından İsrail topraklarına yapılan akınların çoğalması, İsrail ordusunun Ürdün (1965 ve 1966), Lübnan (1965) ve Suriye'de (1962 ve 1966) misilleme hareketlerine girişmesine yol açtı.

1967-1973

• *Üçüncü İsrail-Arap savaşı (haziran 1967).* Başkan Nasır'ın isteği üzerine BM Genel sekreteri U. Thant'ın, Negev'in girişinde İsrailliler ile Mısırlılar'ı ayıran ve Şarm el-Şeyh'de Tiran boğazı seyrüsefer özgürlüğünü koruyan Birleşmiş milletler kuvvetlerini derhal geri çekmeyi kabul etmesi (19 mayıs 1967) üzerine gerginlik çatışmaya dönüştü. Bu çekilmeden sonra Nasır, Akabe körfezinin İsrail gemilerine kapatıldığını açıkladı (22 mayıs). Bu kararı bir *"casus belli"* (savaş nedeni) sayan Levi Eşkol, hükümetine savaş bakanı olarak Rafi partisi üyesi general Moşe Dayan'ı ve Menahem Begin'i de alarak, bunu bir "ulusal birlik" hükümeti şeklinde genişletti. Ürdün kralı Hüseyin'in de Nasır'ın siyasetine katılmasından (30 mayıs) sonra, üçüncü İsrail-Arap savaşı birden patlak verdi. Çatışmaları Tel-Aviv başlattı (5 haziran 1967). Altı gün içinde general Rabin komutasındaki İsrail orduları Sina, Ürdün ve Suriye cephelerinde kesin zaferler elde etti. (→ İSRAİL-ARAP SAVAŞLARI.)

• *Savaşın sonuçları.* Süveyş kanalının doğu kıyılarını, Ürdün nehrinin bütün batı bölgesi (Batı Şeria) ile Huleh gölü yaylasına hâkim Suriye tepeleri hattını denetimi altına alan İsrail, sağlam kozlar elde etti. Kudüs'ün Ürdün bölümünün İsrail devletine bağlandığı ilan edildi. Ama yahudi devletinin diplomatik alanda durumu nazikti. İsrail, çatışmaya katılan ülkelere silah sevkiyatına ambargo koyan Fransa'nın desteğini yitirdi (bu önlem, aslında sadece İsrail'i etkiliyordu). SSCB'nin isteği üzerine toplanan BM Genel kurulu, ABD'nin hoşgörülü tarafsızlığı sayesinde, İsrail'i saldırgan olarak kınamayı reddetti (temmuz 1967), ama Kudüs'ün Ürdün bölümünü ilhak etmesini kınadı. Kasım 1967'de, Güvenlik konseyi, İsrail'den, bölge devletleri tarafından tanınması karşılığında işgal ettiği topraklardan çekilmesini istedi (242 sayılı karar). Ekim 1967'de, İsrail ile Mısır arasındaki ciddi olaylar (İsrail destroyeri *Eilat*'ın torpillenmesi ve Süveyş'teki Mısır rafinerilerinin tahrip edilmesi) ve nihayet işgal altındaki Batı Şeria'da ve Suriye topraklarında İsrail kibutzlarının kurulması (kasım 1967), Filistin direnişinin gelişmesi, Yakındoğu'da büyük bir gerginliğin sürüp gitmesine neden oldu. Hartum'da toplanan Arap ülkeleri konferansı, İsrail tarafından işgal edilen tüm arap topraklarının boşaltılmasını istedi (29 ağustos-1 eylül 1967). 21 mart 1968'de İsrail Karame'de Ürdün topraklarında bulunan ve Filistin komandolarının üslendikleri mülteci kamplarına karşı kitlesel bir askeri hareket düzenledi. Bu misilleme saldırısı, Güvenlik konseyi tarafından oybirliğiyle kınandı.

• *İç siyaset.* İsrail işçi "hareket"i yeniden örgütlendi ve Mapai, Ahdut Aavoda ve Rafi'nin birleşmesinden doğan (ocak 1968) İşçi partisi'yle birlikte eski gücüne yeniden kavuştu. Levi Eşkol ölünce (şubat 1969), İşçi partisi, Mapai'nin genel sekreteri Golda Meir'i yeni hükümeti kurmakla görevlendirdi. General Dayan'ın ilhakçı görüşlerinden yana olan Golda Meir, 17 martta hükümetini kurdu. Seçimler nedeniyle Mapam'ın da (solcu sosyalistler) katıldığı İşçi cephesi, 28 ekim 1969 milletvekili seçimlerini az bir farkla kazandı; öbür örgütlerin 54 sandalyesine (bunun 26'sı milliyetçi sağ eğilimli Gahal'ındı) karşılık 56 sandalye elde etti. Yeni Meir hükümeti (15 aralık 1969), başbakanın halk tarafından sevilmesine rağmen, halkın hoşnutsuzluğunu durdurmada güçlük çekti. Mart 1971'de, genç mültecilerin başı çektiği bir muhalefet hareketi (Black Panthers) hükümetin dikkatini, iktisadi bakımdan avrupalı Yahudiler'e oranla daha elverişsiz durumda olan doğulu Yahudiler üzerine çekmeye çalıştı. Sovyet asıllı Yahudiler'in (1971'de yaklaşık 12 000, 1972'de 5 000'in üstünde) toplumla bütünleştirilmesi sorunu, Black Panthers'in isteklerini haklı çıkarmak pahasına da olsa, çok sayıda mülteciyi topluma katmak zorunda kalan İsrail makamlarının işini güçleştiriyordu.

• *Dış ilişkiler.* Diplomatik alanda fransız -israil uyuşmazlığı, aralık 1969'da, Cherbourg limanında ambargo altında tutulan altı hücumbotunun İsrail denizcileri tarafından kaçırılması üzerine gerginleşti. Şubat 1972'de fransız hükümeti, ambargo koyduğu Mirage'ların parasını geri vermeyi kabul ederek Fransa-İsrail ilişkilerinin yeniden başlamasını kolaylaştırdı. Ambargo, 1974'te kaldırıldı.

İsrail devletinin müttefiki olan ve ona önemli askeri ve iktisadi yardımda bulunan ABD, Süveyş kanalında bir "yıpratma savaşı"nın patlak vermesinden (1969) sonra birkaç kez İsrail'e ve arap ülkelerine kesin bir ateşkesi kabul ettirmeye çalıştı. ABD Dışişleri bakanı William Rogers' in görüşmeler sonucunda hazırladığı ateşkese (haziran 1970), İsrail, Mısır ve Ürdün uydular; temmuz 1971'de, Joseph Sisco, Süveyş kanalının yeniden açılması için görüşmelere başladı. Bu diplomatik girişimlerin bir ölçüde başarısız kalmasına rağmen, ABD'nin yahudi devletine yaptığı yardım azalmadı: Golda Meir, ABD'ye yaptığı resmi bir ziyaret sırasında (mart 1973) ülkesi için önemli bir iktisadi ve mali yardım sağladı.

İsrail'in Almanya Federal Cumhuriyeti'yle ilişkileri normalleşti ve şansölye Willy Brandt'in ziyareti (haziran 1973) İsrail'in diplomatik yalnızlığını büyük ölçüde azalttı. Golda Meir'in papa Paulus VI'yı ziyareti, İsrail'de farklı yorumlara yol açtı. Gerçi, Paulus VI'nın İsrail Dışişleri bakanı Abba Eban'la görüşmesini (ekim 1969) bir yumuşama dönemi izledi; ama papa Kudüs'ün yahudileştirilmesini eleştirdi.

Afrika ve islam dayanışması adına, birçok Afrika ülkesi, önemli iktisadi işbirliği anlaşmalarıyla bağlı olmalarına rağmen, İsrail'le diplomatik ilişkilerini kestiler.

• *Üçüncü İsrail-Arap savaşı'nın sonuçları.* Nisan 1969'dan beri İsrail'le arap ülkeleri arasında topçu düelloları, komando akınları ve hava çatışmaları biçiminde uzun bir yıpratma savaşı süregidiyordu. Haziran 1970'te, William Rogers, Güvenlik konseyi'nin 242 sayılı kararının uygulanmasını ve Jarring'in yeniden görevine başlamasını sağlayacak bir barış planı önerdi. Rogers planı, ilk aşamada 7 ağustos 1970'te başlayan üç aylık bir ateşkes sağladı. Ama, yahudi devleti, Rogers'in barış planını ABD'nin baskısı altında şartlı olarak kabul etti ve üçüncü İsrail-Arap savaşı'ndan önceki sınırlara çekilmeye niyetli olmadığını açıkladı. Şubat 1971'de, BM arabulucusu G.Jarring'in önerdiği barış planı, İsrail tarafından reddedildiği için çıkmaza girdi. Filistin örgütlerin komando eylemlerine başlaması, İsrail'in komandoları barındırmakla suçladığı ülkelere karşı misillemelerde bulunmasına yol açtı: Atina'da bir İsrail uçağına saldırılmasını (aralık 1968) bahane eden İsrail, Beyrut havaalanına helikopterli bir indirme harekâtı düzenledi. Sert saldırılara uğrayan ve iç çekişmelerle bölünen Filistinliler, 30 mayıs 1972'de, Lod havaalanındaki yolcuları makineli tüfek ateşiyle tarayan üç japonun bu "intihar" eyleminden yararlandılar. Eylül 1972'de Kara Eylül'e bağlı bir komando grubu, Münih Olimpiyat oyunları sırasında bazı İsrail atletlerini rehin aldı; alman polisinin Filistinliler'e ateş açması üzerine komandolar rehineleri öldürdüler. Bu dra-

matik olaydan sonra İsrailliler ile Filistinliler arasındaki savaş Avrupa'ya sıçradı (karşılıklı bombalı mektuplar, yöneticilerin öldürülmesi, vb.).

6 ekim 1973'te (Yom Kipur günü) dördüncü İsrail-Arap savaşı patlak verdi.

Kippur savaşı'ndan sonra

31 aralık 1973 seçimlerinde hiçbir parti kesin bir çoğunluk sağlayamadı ve Likud'la önderi Menahem Begin'in çevresinde toplanan milliyetçi partiler, oylarını artırdılar. Yeni bir hükümet kurulmasına ilişkin görüşmelerin ana konusu, Kipur savaşı'ndaki "ihmallerin" sorumlusu olarak görülen işçi partili general Dayan'ın kabine üyeliğiydi. Golda Meir hükümeti, 11 mart 1974'te kuruldu: Abba Eban Dışişleri, Şimon Peres Enformasyon, Moşe Dayan da Savunma bakanı oldular. Çoğunluktaki İşçi partisi'nden başka Mapam ve Ulusal dinci parti (UDN) de birkaç bakanlıkla hükümette yer aldılar.

Ama yeni hükümet, Kipur savaşı'ndan sonra kamuoyunda oluşan hoşnutsuzluğun ve güvensizliğin gelişmesine karşı koyamadı. G.Meir'in istifası üzerine (10 nisan) ciddi bir siyasal bunalım baş gösterdi. Sonunda, İşçi partisi'nce belirlenen yeni Başbakan general İzak Rabin, 28 mayıs'ta, İşçi parti'siyle bağımsız liberaller ve Medeni haklar partisi ittifakına dayanan (daha sonra ulusal dinci parti de buna katıldı) ve ancak bir sandalyelik bir çoğunluğa dayanan ılımlı bir hükümet kurdu. Golda Meir, Moşe Dayan ve Abba Eban'ın artık yer almadığı hükümette, Şimon Peres Savunma, Yigal Allon da Dışişleri bakanıydı. Filistinliler'in Kiryat Şemona'ya (nisan) ve Maalot'a (mayıs) karşı yeni saldırılar düzenlemeleri ve İsrail'in Lübnan'daki Filistin mülteci kamplarına karşı baskınlarını sürdürmesi, bunalımı canlı tuttu. 31 mayısta Cenevre'de, Suriye ile İsrail arasında, silahlı kuvvetlerin Golan'da birbirinden ayrılması konusunda bir anlaşma imzalandı, ama kesin bir barış için gerekli koşullar ülkede derin bölünmeler yarattı. Yaser Arafat'ın New York ziyareti ve Bethşean yönetimindeki Filistin Demokratik halk kurtuluş cephesi'ne bağlı fedayinler'in saldırısı (kasım 1974), İsrailliler'in endişelerini alevlendirdi.

Bununla birlikte, 1 eylül 1975 tarihli Mısır-İsrail geçici anlaşmasıyla, Kahire ve Tel-Aviv ilişkilerinin "normalleştirilmesi" sürecinde yeni ve temel bir aşamaya girildi. Nitekim Mısır, tarihinde ilk kez, yahudi devletiyle olan ihtilafını barışçı yollardan çözümlemeyi taahhüt ediyordu. Aralık 1976'da, Knesset'te bir güvenoylaması sırasında UDP üyelerinin çekimser kalması, bir siyasal bunalımın patlak vermesine neden oldu. Rabin, koalisyon içinde UDP'yi temsil eden iki bakanı hükümetten atınca Parlamento'daki çoğunluğunu yitirdi; böylece yeniden milletvekili seçimlerine gitmek gereği doğdu. Oylamadan iki ay önce, Başbakanın karısı Lea Rabin, yasadışı yollardan ülke dışında döviz bulundurmakla suçlandı. Bu skandal, kocasının, İşçi partisi yönetiminden istifasına neden oldu. Onun yerini Şimon Peres aldı ve nisan 1977'de Maarah'ın (İşçi partisi ve Mapam cephesi) seçim kampanyasını yönetti.

Menahem Begin hükümeti

17 mayıs 1977 seçimleri, işçi hareketinin egemenliğine son verdi. 43 milletvekilliği kazanan Likud, Maarah (32 sandalye), Demokratik değişim hareketi (DDH) [15 sandalye] ve UDP'yi (12 sandalye) açık bir farkla geride bırarak, İsrail'in en büyük partisi oldu. Menahem Begin, haziran 1977'de Başbakanlığa getirildi. Kurduğu hükümet dinci partilerin (17 milletvekili) ve DDH'nın desteğini aldı; Ariel Şaron, Ezer Weizmann ve Moşe Dayan (Dışişleri) hükümete girdiler. Başlangıçta büyük bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen, Menahem Begin, başta DDH'lı milletvekilleri ve bakanlar olmak üzere (DDH şubat 1981'de dağıldı) çeşitli ayrılmalar nedeniyle Knesset'te gitgide daha fazla güçlükle karşılaştı. M. Begin'e yakın birkaç kişi, özellikle Moşe Dayan (ekim 1979), Ezer Weizmann (mayıs 1980), Şmuel Tamir (temmuz 1980) ve Yigal Oroviç (ocak 1981), çeşitli nedenlerle hükümetten istifa ettiler. Kasım 1980'de, hükümete karşı verilen bir gensoru önergesinin ancak kıl payı bir farkla (54'e karşı 57 oy) reddedilmesi üzerine Başbakan yeni milletvekili seçimleri yapılacağını açıkladı (ocak 1981); seçimler 30 haziran 1981'de yapıldı. Likud koalisyonu (Herut, Liberal parti) Maarah'ı 10 000 oy farkla yenerek 48 sandalye kazandı (Maarah 47 sandalye). Bu iki kuruluşu dinci partiler izledi: UPD (6 sandalye), Agudat İsrail (4 sandalye) ve İsrail Gelenekçi partisi (İGP) [3 sandalye]; Rakah cephesi (komünist eğilimli) 4 üyelik ve "Büyük İsrail" görüşünü savunan aşırı sağdaki Thiya (Rönesans) 3 üyelik kazandılar. 4 ağustosta, M. Begin, Knesset'te dört partiden oluşan bir koalisyonun (Likud ve dinci üç parti; 61 üyelik bir çoğunluk) desteğini alan bir hükümetin kurulduğunu açıkladı. Yeni kabinenin başlıca üyeleri A. Şaron (Savunma) ve Y. Şamir'di (Dışişleri).

İktisadi alanda, Begin hükümeti, çok kötü olan durumu denetim altına almayı başaramadı. Askeri harcamalar bütçenin ortalama üçte birini yutuyordu, mali bakımdan ABD'ye bağımlılık ekim 1973 savaşı'ndan beri tehlikeli bir düzeye erişmiş, ödemeler dengesi açığı GSMH'nın dörtte birini bulmuştu (1978); dış borç ödemeleri bütçenin yaklaşık üçte birini götürüyordu. Ekim 1977'de Maliye bakanı Ehrlich'in başlattığı ve kasım 1979'da çok sert bir kemer sıkma planı hazırlayan ardılı Y. Oroviç'in sürdürdüğü "yeni liberal ekonomi politikası" başarısızlıkla sonuçlandı. 1978'de yüzde 42,5 olan enflasyon 1980'de yüzde 133'e ulaştı; kuruluduğundan beri tam istihdama alışmış bir ülkede işsizlik oranı yüzde 5'e çıktı. Maliye bakanı Y. Aridor'un, selefinin aşırı liberal ekonomi politikasına getirdiği müdahaleci düzeltmeler, enflasyon sarmalının biraz düzelmesini sağladı (1981'de yaklaşık % 100).

Uluslararası alanda Begin hükümeti, Sedat'ın Kudüs ziyaretinden (kasım 1977) sonra yeniden başlayan ve Mısır ile İsrail arasında Camp David anlaşmaları (eylül 1978) ile Washington anlaşması'nın (26 mart 1979) imzalanmasıyla somutlaşan barış sürecini tamamladı. Haziran 1967'de, işgal edilen Mısır topraklarından bütünüyle geri çekilme karşılığında, Kahire ve Tel-Aviv ilişkilerini "normalleştirdiler". Ne var ki, İsrail'in Mısır'a karşı güttüğü bu "barış stratejisi", arap dünyasına, özellikle Lübnan, Suudi Arabistan ve Irak'a (haziran 1981'de Tamuz nükleer santralının tahribi) karşı giderek artan bir müdahaleci siyasetle ve tek yanlı önlemlerle (temmuz 1980'de Kudüs'ün "İsrail in yeniden kavuştuğu ebedi başkenti" ilan edilmesi ve aralık 1981'de Golan'ın ilhakı) atbaşı gidiyordu. BM'ce eleştirilen bu önlemler, batılı devletler ve özellikle ABD tarafından gönülsüzce kınandı. Nitekim, ABD'de Başkan Reagan iktidara gelir gelmez, ülkesinin yahudi devletine verdiği geleneksel desteği güçlendirdi (ekim 1981'de ABD-İsrail "stratejik işbirliği" anlaşması'nın imzalanması). İsrail, Fransa'yla haziran 1967 savaşından beri gergin olan ilişkilerini de iyileştirdi (mart 1982'de F. Mitterand'ın ziyareti).

İsrail'in Mısır toprağından çekilme sürecine (25 nisan 1982'de tamamlandı) paralel olarak Begin hükümeti, işgal altındaki öbür arap topraklarını kolonileştirme siyasetine hız verdi. İsrail, Camp David anlaşmaları ve Washington anlaşması uyarınca Batı Şeria ve Gazze'de yaşayan Filistinliler'e "özerklik" verilmesi konusunda Mısır'la görüşmelere başladıysa da, Begin hükümeti, özerklik döneminden (süresi beş yıl olarak saptanmıştı) sonra bu toprakları ilhak etme niyetini saklamıyordu. Begin hükümetinin aralık 1977 ve mayıs 1979'da kabul ettiği programlarda yer alan ve ağustos 1981'de koalisyon hükümetinin onaylanan programında bir kez daha açıklanan bu siyaset, Mısır ile yapılan görüşmelerin çıkmaza girmesine yol açtı. H. Mübarek, selefi E. Sedat gibi, özerklik statüsünü, İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'den çekilmesi ve bir Filistin devletinin kurulmasıyla sonuçlanacak bir sürecin ilk aşaması olarak görüyordu. Öte yandan, İsrail, işgal altındaki topraklarda Filistin direnişinin gelişmesi karşısındaki tavrını sertleştirdi.

Haziran 1982'de İsrail ordusu, FKÖ kuvvetlerinin Lübnan'daki varlığına son vermek için bu ülkeye girdi. Filistinli savaşçılar ülkeden ayrılıncaya kadar (21 ağustos'tan itibaren) Beyrut'u kuşatma altında tuttu ve bombaladı ve ancak eylül sonunda kenti kesin olarak boşalttı (→ LÜBNAN SAVAŞI). Bu askeri müdahale, İsrail kamuoyunda ciddi bir huzursuzluk doğurdu; Sabra ve Şatilla'daki Filistin kamplarında girişilen katliamlar hakkında bir soruşturma komisyonu oluşturuldu; İsrail ordusu ve hükümet içinde bazı kişilerin sorumlulukları ortaya çıkarıldı, ama bu olaylar Begin hükümetinin varlığını tehdit etmedi. Mayıs 1983'te İsrail Lübnan'la, bu ülkeyi işgal eden bütün yabancı güçlerin çekilmesine ilişkin bir anlaşma imzaladı; Suriye bu anlaşmaya derhal şiddetle karşı çıktı.

Begin'in Başbakanlıktan istifası üzerine, Herut partisi başkanı seçilen İzak Şamir, 10 ekim 1983'te hükümeti kurdu. Temmuz 1984'teki seçimlerden sonra da Şimon Peres, İşçi ve Likud partileri koalisyonunun başkanı oldu (13 eylül 1984). İşçi ve Likud partileri arasında yapılan bir ulusal birlik anlaşmasıyla, ilk 25 ay Peres başbakan, Şamir yardımcı, ikinci 25 aylık dönemde Şamir başbakan, Peres yardımcı oldu. 1987'de işgal altındaki topraklarda (Batı Şeria ve Gazze) yaşayan Filistinliler İsrail'e karşı silahsız bir direniş başlattılar (İntifada). Taş atan göstericilere karşı silah kullanan İsrail, uluslararası tepkiyle karşılaştı, 1988'de yeni bir ulusal birlik hükümeti kuruldu ve Şamir gene başbakan kaldı. Mart 1990'da Milli birlik hükümeti dağılınca Şamir, sağcı partilerden oluşan Likud cephesi'yle birlikte bir hükümet kurdu. 1991'de Körfez savaşı sırasında İsrail, Irak'ın füze saldırılarına uğradıysa da karşılık vermedi. Ekim 1991'de Madrid'de açılan Yakındoğu Barış konferansı'na ve nisan 1992'de Washington'da başlayan İsrail-Arap barış görüşmelerine araplarla birlikte katıldı, ama bu girişimlerin hiç biri olumlu sonuç vermedi. Aynı yılın haziran ayında yapılan genel seçimleri, bütün kamuoyu yoklamalarını yalancı çıkaran ve 15 yıllık Likud iktidarına son veren İşçi partisi kazandı ve parti başkanı İzak Rabin başbakan oldu.

ASKERİ TARİH

Yeni devletin kurulmasıyla birlikte oluşan İsrail ordusu, ya da Tsaal, 1948-49'daki başarılı çarpışmalar içinde olgunlaştı. Bu çarpışmalarda İsrail, derhal Hagana'nın düzenli askeri birlikleriyle (60 bin kişi) ve onun bağımsız gruplarından (İrgun, Stern grubu, vb.) yararlanmak imkânını buldu. Bu gruplar aslında, iki dünya savaşı sırasında kurulan siyonist askeri birliklerin geleneğini sürdürüyorlardı: Çanakkale'de siyon katır müfrezesi (1915), Filistin'de Allenby'nin seferi için Trumpeldor ve Ben Zvi tarafından toplanan *Royal British Fusilier* yahudi lejyonu (1917-18), 1942-1945 arasında Afrika, Suriye ve İtalya'da savaşan VIII. İngiliz ordusu Yahudi tugayı.

İsrail'de otuz aylık zorunlu askerlik hizmeti, ancak 1949 mütarekesinden sonra konuldu. İsviçre sistemini temel alan as-

keri eğitim, 14-18 yaşlar arasında zorunlu bir askeri hazırlıkla başlar ve silah sınıflarına göre değişen süreler içinde verilir. Her biri belli bir bölgeden toplanmış erlerden oluşan birlikler, dördüncü aydan sonra dönüşümlü olarak bayındırlık işlerinde ya da, tercihen sınır kibutzlarında, kendi silahlarına sahip sürekli bir ileri karakollar zinciri oluşturacak biçimde kullanılırlar. İsrail ordusunun kadın askerlerden meydana gelen bölümü (Hen), barış zamanında, 18 yaşına giren kadınları yirmi dört aylık bir zorunlu askerlik hizmetine alır ve 36 yaşına kadar da yılda otuz günlük bir yedek askerlik hizmetine tabii tutar (çocuklu evli kadınlar hariç). Kadınlar, savaşmak için gönüllü olmaları koşuluyla, yeteneklerine uygun görevlere (ulaştırma, muhabere, levazım, sıhhiye, kurmay dairesi, vb.) atanabilirler. Nihayet, bir hava gücüyle, bir deniz gücü, değerini İsrail-Arap savaşlarında kanıtlamış olan İsrail askeri kuvvetlerini tamamlar. İsrail ordusu yalnız muvazzaf kuvvetleri değil, aynı zamanda yedek kuvvetleri de içine alan bir ordudur. Böylece, ülke her an, hemen, tümüyle savaş durumuna geçebilir. Özellikle otuz günlük dönemlerde verilen çok sıkı bir talime ve düzenli bir radyo ve telefon kullanımına dayanan bir seferberlik sistemi sayesinde, yaklaşık 280 000 eğitilmiş erkek ve kadının büyük bir hızla seferber edilmesi sağlanır.

1967 savaşı'ndan sonra İsrail'in geliştirmeye çalıştığı silah sanayisinin, 1973'te, menzili 500 km'yi aşan ve nükleer yük taşıyabilen roketler yapabilecek düzeye ulaştığı sanılmaktadır. Ama, İsrail hükümeti, henüz dış ülkelere ve özellikle ABD'ye bağımlıdır.

İsrail'e 2 000 ölü ve 500 kayba mal olan ekim 1973 savaşı'ndan sonra, Savunma bakanı Moşe Dayan'la birlikte, arap saldırısı karşısında gafil avlanmaktan sorumlu tutulan komuta kademesinde bir kriz patlak verdi. Bu kriz, 1974'te kurmay başkanı general Elazar'ın, sonra da Golda Meir hükümetinin istifasına yol açtı. 1974 sonunda, amerikan askeri yardımı sayesinde, İsrail silahlı kuvvetleri daha da güçlendi. İsrail, giderek silah sanayisini geliştirmeye yöneldi. Ayrıca muvazzaf kuvvetlerinin hacmini korudu. Yalnızca Yahudiler'i ve Dürziler'i kapsayan askerlik hizmeti, erkekler için 3 yıl, kadınlar için 2 yıl olarak bırakıldı. Lübnan savaşı (1982), ordunun etkinliğini kanıtladıysa da, Beyrut olaylarından sonra ordu içinde ciddi bir manevi bunalım başgösterdi.

1992'de silahlı kuvvetlerin mevcudu 110 bini askerlik hizmetlerini yapanlar olmak üzere 141 000 kişiydi. Savunma bütçesi, 1989'da 6,37 milyar dolara ulaşmıştır (GSMH'nin % 18,9'u).

• *Kara kuvvetleri*, 11 zırhlı tümen, 33 zırhlı tugay, 10 mekanize piyade tugayı (5'i aynı zamanda paraşüt tugayı), 12 sınır bölgeleri tugayı (Nahal milisleriyle birlikte) ve 15 topçu tugayına dağılmış 141 000 kişiden (erkek ve kadın; 110 000'i askerlik hizmetlerini yapanlar olmak üzere) oluşur. İsrail ordusunun elinde 4 488 tank (400'ü savaşta ele geçirilmiş rus tankı, 1 000 ingiliz yapımı Centurion tankı, 1 460 amerikan tankı, gerisi israil yapımı) bulunmaktadır. 1980'den beri hizmete sokulan israil yapımı araç-gereçler de şunlardır: yüzlerce Merkava tankı, zırhlı birlikler için Ramta nakliye araçları ve yerden-yere Zeev roketleri.

• *Hava kuvvetleri* (28 000 kişi) çok yüksek bir eğitim düzeyine sahiptir. 1992'de 611 savaş uçağı (Mirage III, Skyhawk ve İsrail avcı bombardıman uçağı Kfir), yaklaşık 59 nakliye uçağı ve 235 helikopterle donatılmıştı.

• *Deniz kuvvetleri*, az gelişmiştir (9 000 kişi). Hareket alanı kıyıların gözetimiyle sınırlıdır. 3 denizaltı, Gabriel ya da Harpoon roketleriyle donatılmış hızlı 25 hücumbot, kırk kadar kıyı gözetim hücumbotu ve 7 çıkarma gemisinden oluşur.

Bu üç kuvvete bağlı yedeklerin mevcudu 450 000 savaşçı olarak tahmin edilmektedir. 54 yaşına kadar her yıl eğitimden geçirilen yedekler, üç günde seferber edilebilir.

KURUMLAR

İsrail, parlamenter rejimle yönetilen demokratik ve dini bir devlettir. Devlet başkanı, Meclis (Knesset) tarafından beş yıl için seçilir; Knesset seçimleri ise, dört yılda bir nispi temsil usulüne göre yapılır; adayların, seçilebilmek için oyların en az % 1'ini alması gerekir. Mecliste çoğunluğu elinde bulunduran partiden seçilen Başbakanın yönettiği hükümet, meclise karşı sorumludur ve yasa tasarısı sunmak hakkını parlamenterlerle paylaşır.

EDEBİYAT

İsrail edebiyatı, İsrail devletinin doğuşuyla (1948) başlamaz ve yapıtları bu edebiyatın ayrılmaz parçası olan birçok yazarın yaratıcı etkinlikleri, tarihsel olarak İsrail'in kuruluşundan çok önceye rastlar. Bir kısmı eski Filistin kökenli, ama büyük bir çoğunluğu beş büyük göç dalgası sırasında (1882-1939) çeşitli diaspora ülkelerinden (özellikle Orta Avrupa ve Rusya'dan) gelen yazarlar, ibraniceyi modern yaşamın gereklerine uygulayarak, israil edebiyatının gelişmesine katkıda bulundular.

• *Palmah kuşağı*. Gerçek anlamıyla İsrail edebiyatının ilk evresine damgasını basan 1941'de Hitler ordularının işgaline, 1945'ten başlayarak da İngilizler'e karşı mücadele etmek için kurulan ve 1949'da dağıtılan vurucu birliklerin oluşturduğu Palmah kuşağının yapıtlarıdır.

S. Yizhar (doğm. 1916), A. Meged (doğm. 1920), Moşe Şamir (doğm. 1921), N. Şaham (doğm. 1925) gibi yazarlar, kibutzlarda ya da savaşta bir toplu yaşam deneyimi edinmişlerdi. Hepsi de Ortadoğu'da bir yahudi devleti kurmak için mücadele ettiklerinden, ortak bir ideolojiyi yani siyonist-sosyalist bir ideoloji benimsediler. Bu kuşağın savunduğu ana fikir manifesto niteliğindeki bir denemede açıklanmıştır (Yoldaşların almanağı, 1946). Bu yazarlar, halkın çıkarlarını, kibbutz sorunlarını, mücadele yaşamını, siyonist-sosyalist hareket üzerine temellenen bağımlı ve militan bir edebiyatı savunuyorlardı. Örneğin, M. Şamir'in romanı *Huhalah basadot*, bir Palmah askeri şefinin gerçekçi bir tablosunu çizer. Bir öykü kitabının adı olan *Tamid Anah nu* (1902), *Première Personne pluriel* (fr. çev.) adlı bir romanda da olduğu gibi, ideolojik bir programı andırır.

Palmah kuşağının hiç kuşkusuz en önemli romanı *Yeme Tsiglag*'da, S. Yizhar, bağımsızlık savaşı sırasında savaşçıların yaşamlarından yedi günü anlatır. Yizhar, göçmenler ve arap esirleri sorununun haksız çözümlerine ahlaki bir bakış getiren ilk yazardır (*Haşavuy*, 1948). Bu dönemin öteki yapıtları da aynı temaları işler: Moşe Şamir'in *Jusqu'à l'aube* (fr. çev.); Yigal Mossinsohn'un (doğm. 1917) *Dans le désert* (fr. çevr.); A. Meged'in *Esprit des jours* (fr. çev.); H. Bartov'un *Prise de conscience* (fr. çev.); Benjamin Tammuz'un (doğm. 1919) *Holot Hazahav*; S. Nitzan'ın işçilerin yaşamını anlatan *Fêtes sur le sable* (fr. çev.).

Abba Kovner'in (doğm. 1918) kimi eleştirmenlerce kibutz yaşamını ve savaşçıların dayanışmasını en sadık biçimde anlatan bir yapıt olarak kabul edilen *Face à face* (fr. çev.) adlı romanıyla israil düzyazısının önemli bir dönemi kapanmış olur.

• *Devlet kuşağı*. Savaş sonrasının gerçeklerini birden bütün açıklığıyla gören Palmah kuşağı yazarları, bu gerçeği düşlerinin ve sosyal isteklerinin bir mezarlığı olarak yorumlamışlardı. Bu yüzden bu yazarlar değişim halindeki toplumu bu değişimden kaynaklanan sorunlar ve haksızlıkları saptamaya ve anlatmaya yönelttiler. Onlara "devlet kuşağı" ("dor ba' aretz") denmesinin nedeni de budur.

M. Şamir, A. Ukhmani ve S. Tenai'nin 1958'de yayımladıkları *Devlet kuşağı* adlı edebiyat almanağı, yaratıcı olgunlukları devletinkine koşut olarak gelişen yazarları bir araya getirdi. N. Aloni, H. Guri, A. Kovner ve Aaron Meged gibi kendini kabul ettirmiş yazarların yanı sıra, örneğin Yehuda Amikai, D. Ben-Amotz, T. Karmi, Mordekay Tabib (1919-1979), R. Trainin, Tammuz gibi ilk kez olarak, aynı dili konuşan ve yazan okurlar için yazma ayrıcalığını elde eden yazarlara da rastlanır. Bu akım, daha sonra iki edebiyat dergisi etrafında güçlenir: siyaset alanındaki basmakalıp törelere aldırmayan *Keşet* (*Gökkuşağı*, 1956-1976) ve sanatsal bağımsızlığı savunan *Ahşav* (*Şimdi*). Bu arada, geleneklere daha bağlı edebiyatın temsilcileri de yapıtlarını sürdürürler: N. Alterman, A. K. Bertini (doğm. 1903), Leah Goldberg (1911-1970), U. Z. Grunberg, N. Şaham, S. Şalom, A. Zetlin.

• *"Yeni dalga"*. Yehuda Amikai, *Maintenant et Autrefois* (fr. çev.) adlı şiiriyle, eleştirmenlerin "yeni dalga" olarak adlandırdıkları yeni bir akım başlattı. Amikai'nin yanı sıra, yeni bir şiirsel üslup geliştiren David Avidan, T. Karmi, N. Zah ve Dan Pagis gibi bu akımın en önemli temsilcileri, dili, engin ve büyülü bir keşif, deneyim ve yenilikler alanı haline getirdiler. Şiirlerinde duygusallığı reddediyor ama insanın yalnızlığına (Amikai'nin *Jardin public* [fr. çev.]) ve gündelik yaşamın tekdüzeliğine eğiliyorlardı.

Savaşlardan bıkmış olan bu kuşak, barışa, mutlu ve normal bir yaşama özlem duyuyordu: Amikai "yatağımda ölmek istiyorum" diye haykırır.

Toplumun ve dünyanın akıntıya kapılıp sürüklendiğine inanan bu yazarlar tek çıkar yol olarak kendi içlerine kapanmayı görüyor (Matti Meged'in *Une lumière dans la grille*'i [fr. çev.]), ama bir yandan da güncel yaşamı (savaş, göçmenlerin topluma uyumu, çeşitli yahudi grupları arasındaki ilişki ve özellikle Soykırım trajedisi) ele alarak bu yaşamı, ezilmiş, bağımlı, yitik bir kahramanın (ya da bir karşıt kahramanın) açısından anlatıyorlardı.

Kibutz'un "kaybolmuş cennet"ine özlem ve karşı çıkış, evrensel bir köken arayışı, şiirsel geleneklerdeki süreklilik ve kopukluk, bu edebiyatın çelişkili görüntüsü işte budur.

Bu anlamda, 1960-1970 yılları İsrail edebiyatı, çağdaş batı edebiyatının evrimini izler, J. P. Sartre, A. Camus, F. Kafka gibi yazarların, ama özellikle ingiliz-amerikan kültürünün etkisindedir. 1950 yıllarının başında şiir hâlâ, fransız ve alman şairlerinden, özellikle P. Valéry ve R. M. Rilke'den esinlenmekteyse de, yavaş yavaş W. H. Auden, E. E. Cummings, T. S. Eliot, MacLeish, Ezra Pound, Dylan Thomas ve W. B. Yeats'in etkileri daha ağır basar. Yalnız bir adamın itiraflarında "ben"in tam anlamıyla yüceltildiği *la Vie comme parabole* (fr. çev.) adlı kitabıyla Pinhas Sadeh (doğm. 1929) bu dönemin en önemli yazarları arasında yer alır. Aynı esinle yazan ve konularında Filistin'in eski sakinlerinin (Kenanlılar, Ugaritler vb.) mitolojisinden esinlenen, "Kenanlılar"ın eski şefi Y. Ratoş (doğm. 1909), yalnızlığın egemen olduğu kötümser şiirler yayımlar (*Poème de l'individu* [fr. çev.] 1975); *Amour de femmes* [fr. çev.] 1975; Daliah Ravikovitz (doğm. 1936) içtenci şiirler dışında, bağımsızlık mücadelesini de yüceltir (*Ahavat tappuah ha-zahau*, 1959; *Horef Kasheh*, 1964; *L'abîme fait retentir sa voix* [fr. çev.], 1976).

Yaakov Şabtay *Hadod Peretz Mamri* (1972) ve *Zihron Devarim* (1977) adlı romanlarında, toplumsal gerçeğin ve yaşlılığın yol açtığı umutsuzluğun bir tablosunu çizer. David Şahar (doğm. 1926) *La Lune de miel et d'or*'da (fr. çev.) [1959], Amnon Şamuş'un *Requiem pour Naaman. Chronique du discours d'une famille, 1895-1974* (fr. çev.) [1977] adlı yapıtında yaptığı gibi, israil toplumunu hicveder

Steinman Şaham'ın (doğm. 1925) romanı *The Royal Witness* (1975) ise 70'li yılların başındaki israil yaşamını anlatır.

A. B. Yehoşua (doğm. 1936), Kafka ve Agnon'un etkisinin görüldüğü *Mot hazaken* romanında, bilinçdışı alanına el atar. Ayrıca *Mul hayerarot* (1968) ve geri plan olarak Kippur savaşı'nı kullandığı *Trois jours et un enfant et l'Amant* (fr. çev.) romanlarının da yazarıdır.

Y. Amikai'nin *Lo Me-Ahşav, Lo Mi-kan* (1964) romanında düşle gerçek birbirine karışır: romanın kahramanı bir israilli, Almanya'ya, doğduğu kente, nazi cinayetlerinin kurbanlarının öcünü almaya gider, ancak amacını gerçekleştiremez çünkü bu isteği körelmiştir.

Başka yazarlar da yeni dalgaya katılırlar: *les Blessures de maturité* (fr. çev.) [1965], *le Petit Marché* (fr. çev.) [1957], *Sel mi'ata yeled* (1970) ile Hanokh Bartov; Amalia Kaana Karmon; *Panım u-Massehah* (1963) ile Y. Aezrahi; *les Avatars du sot* (fr. çev) [1960], *la Fuite* (fr. çev.) [1962], *les Vivants et les Morts* (fr. çev.) [1970] ile Aaron Meged; *Toucher l'eau, toucher le vent* (fr. çev.) [1973] ile Amos Oz.

1972'de kurulan edebiyat dergisi *Siman Kria* (Ünlem işareti), içlerinde en önemlisi hiç kuşkusuz Meir Wieseltier olan oyun yazarları, romancılar ve şairlerin kürsüsü haline gelir. Bu kürsüde Dan Tsalka, Yair Horowitz, Menahem Perry gibi genç yazarlar dışında, asıl uğraşları şiirin yapay görünümünü silip şiiri gittikçe ulusallaştırmak olan A. B. Yehoşua, David Avidan gibi tanınmış yazarlar da bulunur. Son yıllarda, "yurdundan edilmiş kişi"yi (ibranicede "yored"), bazı yazarlar kitaplarına kahraman olarak seçmişlerdir, bunu ilk uygulayan *Hotel in the jungle* (1971) romanıyla, New York'ta oturan bir israillinin yaşamını anlatan Y. Amikai'dir. Onu, *le Cheval à bascule* (fr. çev.) [1973] ve *Doda Şlomtsion hagedola* (1976) ile Yoram Kaniuk izler. A. B. Yehoşua ise aynı temayı *Hame' ahev*'de ele alır.

• *Soykırım edebiyatı.* İsrail edebiyatında, özellikle şiir alanında Yahudiler'in naziler tarafından topluca imhasının simgesi olarak İshak'ın kurban edilişini anlatan A. Gilbao *(Yitshak)*, Uri Tsvi Grunberg *(Rehovot hanahar)* ve H. Guri *(The Heritage)* gibi şairlerle soykırımın dehşeti ve trajedisi çok derin yansır. Aharon Appelfeld'in yapıtlarının aşağı yukarı tamamı soykırım üzerinedir ve 1974'te *l'Holocauste dans la poésie hébraïque* (fr. çev.) adıyla, 63 şairin yapıtlarını bir araya getiren bir seçki yayımlandı.

Başka yazarlar da bu trajik konuda şiirler, öyküler ve romanlar yazdılar: *Ir ha-yonah* (1957) ile N. Alterman; savaş sonrasında Almanya'da bir yolculuğu anlatan *Au pays de l'horreur* (fr. çev.) ile Rut Almog; *Se souvenir et oublier* (fr. çev.) [1968] ile Ben-Amotz; *Homme, fils de chien* (fr. çev.) [1969] ile Yoram Kaniuk: *la Metamorphose* (fr. çev.) ile Dan Pagis; *La Révolte des fils de Yonah* (fr. çev.) ile David Şimoni; soykırımdan kurtulan çocukları ve onların yaşama uyum sağlamalarının güçlüklerini anlatan *Yalde haşel* ile Ben Tsion Tomer; *Paysage en fumée* (fr. çev.) ile İ. Yaoz-Kest, S. Golan, A. Şlonski ve Vilno gettosunun komutanlarından biri ve Litvanya ormanlarındaki partizanların şefi olan Abba Kovner de soykırım olayıyla ilgilenmişlerdir.

• *Tiyatro.* İsrail devletinin kurulmasından önce, piyesler, genellikle Yahudiler'i Filistin'e yerleştirmeye çalışan öncülerin çabalarını konu almaktaydı (A. Aşman'ın *Cette terre* [fr. çev.], Y. Barzilay'ın *le Dédaigneux* [fr. çev.], L. A. Orloff-Arieli'nin *Allah Kerim*, David Şimoni'nin *Une nuit dans le verger* [fr. çev.] ve S. Smilansky'nin *Tirs sur le kibboutz*'u).

1950-1960 yıllarında tiyatro, İsrail'in yeni yaşamını yansıtır. Çoğu kez E. Albee, H. Pinter, L. Pirandello'dan etkilenen yazarlar, burjuvalaşmakta olan toplumu eleştirirler. N. Aloni ve N. Alterman bu dönemin en önemli oyun yazarlarıdır. Batı tiyatrosunun düşünce biçimini özümlemiş olan N. Aloni *les Nouveaux Habits du roi* (fr. çev.) [1961], *la Princesse américaine* (fr. çev.) [1963], *la Fiancée et le chasseur de papillons* (fr. çev.) [1966], *la Tante Lisa*'yı (fr. çev.) [1969] yazar. H. İbsen'in *Peer Gynt* oyununu anımsatan *Pundak Ha-ruhot*'unda N. Alterman, çağdaş dünyada sanatçının yerini sorgular. *Kinneret, Kinneret*'te ve öncülerin yaşamını konu alan *la Reine Esther* (fr. çev.) ve *le Jugement de Pythagore*'da (fr. çev.) tarihsel dramı işler. Bu konu, aynı şekilde N. Aloni (*le Plus Cruel de tous les rois* [fr. çev.]), Y. Amikai (*Voyage à Ninive* [fr çev.], B. Galai (*Ir Sedom*), A. Meged (*Genèse* [fr. çev.]), Y. Mossinsohn (*Tamar, la femme de Er* [fr. çev.]), Y. Şabtay (*Une tête couronnée* [fr. çev.]), M. Şamir (*Milhemet Benei or*) tarafından işlenir. Nanoh Levin'in hicivli oyunları gibi, Efraim Kişon'un komedileri büyük başarı elde eder. Tiyatro topluluklarının (Abima, Oel, Kameri) varlığı bu alandaki üretimin gelişmesini geniş ölçüde destekler.

• *İsrail devletinde arap edebiyatı* → FİLİSTİN.

ARKEOLOJİ

Bilinenin en eski *Homo sapiens*'lerden biri, bir fransız araştırma ekibi tarafından Karmel tepesinde, Kafzeh mağarasında bulundu. Nattuf kültürü İ.Ö. X. binyıl'a doğru ortaya çıktı (Ein Gev, Mellehe, Vadi Fallah vb.). Az da olsa, o tarihlerde tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Daha geç evrelerin varlığı Eriha *(Pre Pottery Neolithic A&B)* ve Abu Goş'ta kanıtlanmıştır. Bunları, yerleşmelerin büyük bir bölümünün İ.Ö. 6500'e doğru terk edilmiş gibi göründüğü, "Filistin boşluğu" diye bilinen, arkeolojik alanda karanlık bir dönem izledi. Uzun süren bir kopukluktan sonra, varlığı Eriha *(Pottery Neolithic A&B)* ve Şaar Agolan buluntularıyla kanıtlanan bir geç Yenitaş dönemi ortaya çıktı. Ancak, ne bu dönem, ne de Suriye'nin kuzeyindeki kültürlerle olan bağlantılar tam anlamıyla aydınlığa kavuşturulabildi.

Bakırtaş dönemine ya da Gasul kültürüne birçok yerde rastlanır: Eriha, Tel el-Ferah, Megiddo ve Negev çölünde Beerşeba bölgesi yerleşmelerinde. Yahudiye çölünde, Nahal Mişmar'da ele geçen bakır eşyalar (aletler, silah parçaları) bu dönemin en geç evrelerine aittir. O tarihlerde, dağlarda, ovalarda ve çöllerde insanlar yaşamaktadır; çöller uzun bir süre böylesine yoğun bir nüfusu barındırmayacaktır. Son dönem bakırtaş kültürü daha çok mezarlardan tanınmaktadır. Varlığı uzun süreden beri Megiddo'da belirlenmiş olan bu kültür, Gezer ve son zamanlarda, Tel el-Ferah, Tel Arad vb.'de kesin olarak ortaya çıkarıldı.

Bronz çağının başlarında, 3100'e doğru ilk kentler görülmeye başladı. Bunlar; surlarla çevrilmiş, tapınak ve idari yapıların yer aldığı mahallelere bölünmüştü. Megiddo, Gezer, Ay'da görülen bu dönem, Eriha'daki ingiliz, Tel el-Ferah'taki fransız, Tel Arad ve Hazor'daki israil kazılarıyla aydınlığa kavuştu. İkinci binyıl daha iyi biliniyordu, ancak Megiddo'da bulunan fildişi eşyaların tarihlenmesi gibi bazı konular sert tartışmalara neden oluyordu. Bu kazılar, ikinci binyıl'ın daha iyi tanınmasını sağladı. Eski kronolojilerin çoğu yeniden gözden geçirildi. Artık kronolojik çerçeve tam olarak yerine oturmuştur (Lakiş kazıları; Gezer, Megiddo, tel Beyt-Mirsim vb.'deki kazılara yeniden başlanması). Demir çağı için, Lakiş, Gezer ve Megiddo kazılarının dışında, Şomron, Tel el-Hesi kazılarını, Tel Dan, Tel Arad, tel Beerşeba, tel Şikmona vb.'de İsrailliler'in yürüttüğü birçok araştırmayı da saymak gerekir. Yahudi krallıkları, asur ve babilli istilacılar, daha sonra da Persler buralarda izlerini bırakmışlardır.

İngilizler'in ve İsrailliler'in yürüttüğü arkeolojik çalışmalar, Diaspora'dan hemen önceki dönemin Massada'da, gündelik yaşama ilişkin ayrıntılarıyla ve en dramatik yanlarıyla canlandırılmasını sağladı.

GÜZEL SANATLAR

• *Mimarlık.* İsrail devleti, kurulur kurulmaz önemli yapım sorunlarıyla karşılaştı. İsrail'e özgü ulusal bir mimarlık yaratma girişimlerine rağmen (Y. Klarvein, Knesset, 1966) en önemli mimarlar Avrupa etkisinden kurtulamadılar: Bauhaus çıkışlı A. Şaron (Tel-Aviv [1955] ve Kudüs [1963] hastaneleri, Montréal Dünya sergisi'ndeki İsrail pavyonu), D. Karmi, Z. Rechter vb. Behrens'in eski öğrencisi A. Neumann* ise modüler birimlerden yola çıkarak uzay şehirciliği araştırmalarına yöneldi (Z. Hecker ile birlikte Bat Yam belediye sarayı). Konut kavramını değiştirmeye yönelik bu çalışmalara L. Gerstel ya da M. Safdie* de katıldı. Birçok okul ve üniversite binasıyla (Neumann'ın Hayfa'daki Tehnion mühendislik fakültesi, D.A. Brutzkus'un Rehovot mimarlık fakültesi auditoriumu) önemli müzeler (A. Mansfeld ve D. Gad'ın Kudüs'teki İsrail Ulusal müzesi [1965] ve F. Kiesler'in Ölü Deniz elyazmaları için yaptığı "tapınak"; İ. Yaşar ve D. Eitan'ın yeni Tel-Aviv müzesi [1971]) yapıldı.

Lessing-Magnum

Kudüs'te bulunmuş bir vazo
Geç Tunç çağ
İ.Ö. XIV. yy. dolayları
Reuben and Edith Hecht Museum of the University of Haifa

Tondeur-Atlas-Photo

Baram yakınlarında sinagog
İ.Ö. III.-II.yy.

• *Plastik sanatlar.* Tümüyle İsrail'e özgü bir sanatı kurma ve geliştirme yolundaki ilk girişim, 1906'da Kudüs'te heykelci Boris Şats'ın bir yahudi geleneği geliştirmeye yönelik çalışmalar yapmak amacıyla Betsalel Sanat ve meslek okulu'nu (ve aynı adlı müzeyi) kurmasıyla başlamıştır. Ama bu çabanın güçlü batı etkileriyle birleşmesi ve Reuven Rubin (1893-1974), Menahem Şemi, İsrael Paladi ya da Anna Ticho gibi ressamların önemli yapıtlar vermesi Birinci Dünya savaşı sonrasına rastlar.

1930'lu yıllarda Yakov Steinhardt (1887-1968) ya da Moşe Mokadi (1902-1977) çalışmalarında anlatımcılıktan etkilenirken, Mordehay Levanon'un gizemli manzara resimleri ve Mordehay Ardon'un aşırı üsluplaştırılmış sanatı, lirizmden köklü bir biçimde etkilendi. Ama bu ressamlar da İkinci Dünya savaşı'ndan hemen sonra yayılan soyut araştırmaların çekiciliğine kapıldılar. Bu araştırmalar 1948'de kurulan ve özellikle Yanko* tarafından canlandırılan "Yeni ufuklar" hareketi çevresinde yoğunlaştı. Dünyanın her tarafında olduğu gibi lirik soyutlama egemen resim akımı oldu (Yosef Zaritski, Avigdor Stematski, Yehetskel Streichmann, Moşe Kastel, Fima, Lea Nikel vb.). Agam* ve Aaron Witkin ise çalışmalarını geometrik soyutlamalardan hareketle geliştirdiler.

1960'lı yıllardan sonra çeşitli tepkiler ortaya çıktı: pop art (İgael Tumarkin), yeni figürasyon (Uri Lipşits) ya da doğadan

Lauros-Giraudon

Hazine mağarası'nda (Yahudiye çölü) bulunan keçi başlı asa
bakır, bakırtaş dönemi
İ.Ö. IV. binyıl sonları
İsrail müzesi, Kudüs

etütlere dönüş (Arikha*) anlayışı içinde soyutlamaya karşı gerçeğe yeni bir yaklaşım getirilmeye çalışıldı. 1970'li yılların öncü akımları özellikle kavramsal sanat (Beni Efrat, Nahum Tevet vb.) ve video alanlarında özgün araştırmalara özendirdi. Video, çevreye müdahale aracı (Mihael Druks, Pinhas Koen Kan) ya da bir eylemle bütünleşen parça (Moti Mizrahi) olarak öngörülüyordu.

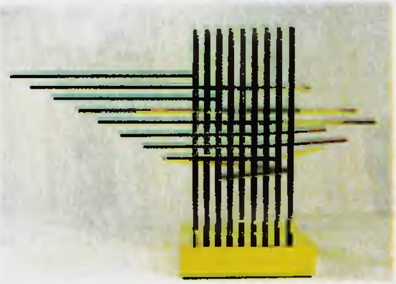
İsrail'de heykel sanatı avrupalı ve uluslararası akımların etkisine açılarak yavaş yavaş gelişti. Zeev Ben Tsvi (1904-1952) ile kübizm İsrail heykeline girerken, önceleri lirik ve anlatımcı (Moşe Sternschuss, İzak Danziger, Yehiel Şemi) sonraları daha katı (Menaşe Kadişman vb.) bir soyutlama, çeşitli eğilimlerle boy gösterdi. Heykelcilik, mimarlık ve kentle ilişkilerinde yerleştirme-manzara (Şamay Haver) ya da 1970'li yıllarda daha kavramsal anlayışta bir müdahale (Dani Karavan) olarak görüldü.

Kudüs'te Kitap "tapınağı" ya da Ölü Deniz elyazmaları tapınağı Frederik Kiesler'in yapıtı (1964)

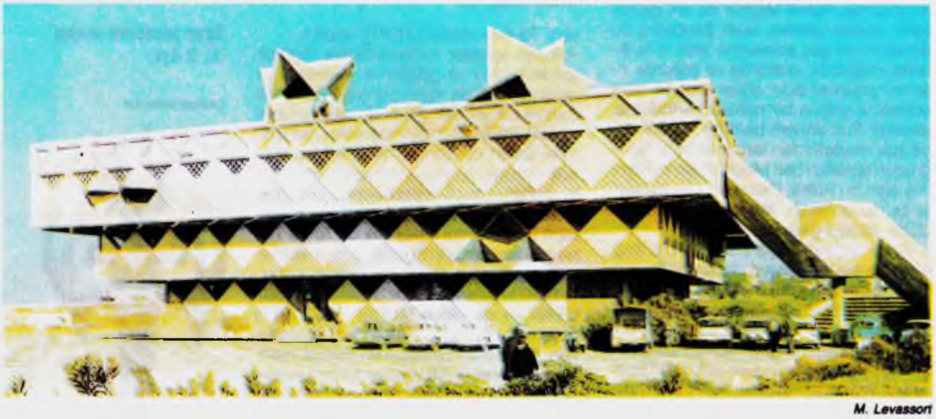
Perroton

C.N.A.C. Georges-Pompidou

Couple (1970) Agam paslanmaz çelik *özel kol.*

M. Levassort

Bat Yam Belediye sarayı A. Neumann, Z. Hecker ve E. Şaron'un yapıtı (1963'e doğr.)

MÜZİK

Müzik yaşamı, Tel-Aviv'de ilk müzik okullarının açıldığı 1910'dan sonra örgütlendi. 1936'da kurulan Filistin orkestrası, daha sonra İsrail Filarmoni orkestrası adını aldı. Yine 1936'da, Kudüs'te bir radyo istasyonu kuruldu. Uluslararası çağdaş müzik birliği'nin şubesi açıldı. İsrail devleti kurulduktan iki yıl sonra, Kültür ve eğitim bakanlığı bünyesinde bir müzik birimi oluşturuldu. Ayrıca, besteciler, 1936'dan beri "Performing Rights Society of the Authors, Composers and Publishers", 1957'den beri de "İsrailli besteciler vakfı" tarafından desteklenmektedir. Müzik yayınları, 1930'da Tel-Aviv'deki özel yayınevlerince başlatıldı. 1949'da kurulan "Publishing House of the İsraeli Composers' Association" ("İsrailli besteciler birliği yayınevi"), Avrupa'da ve ABD'de temsilcilikler açtı. 1961'de kurulan İsrail Müzik enstitüsü de bazı yapıtların partisyonunu yayımladı.

İsrailli bestecilerin esin kaynakları, geleneksel yahudi müziği, yahudi tarihi, ülkenin farklı kültürel atmosferi olan yörelerinden edindikleri izlenimler, Ortadoğu müziğinin melodileri ve orkestralama özellikleridir. Bu etmenlere, her bestecinin doğup büyüdüğü ülkenin kültüründen birtakım öğeler de karışır. Tüm bunlar, daha az gelenekçi olan genç kuşaktan önce müzik yaşamına egemen olan üç ana okulun birikiminde yatar.

Bu okulların ilkini, Doğu Avrupa'dan göç eden senfoni bestecileri oluşturdu. Bu okul, XX. yy.'ın başlarında geleneksel yahudi ezgilerinin armonize edilmesi temeline dayalı olarak Rusya'da geliştirilmiş romantik yahudi müziğinin üslubunu kabul ettirdi. Bu okulun önderi Şlomo Rosowsky'yi (1878-1962), Gabriel Grad (1890-1950), İzak Edel (1896-1973), Moşe Rapaport (1903-1968), Yosef Kaminski (1908-1972) izledi. Orta Avrupa'dan göç eden besteciler de bu okula katıldılar. Erich Walter Sternberg (1891-1974), Karel Salomon (1897-1974), Abraham Daus (1902-1974), Stefan Wolpe (doğm. 1902), Hanoh Yaakovi (doğm. 1909), Şlomo Yafe (doğm. 1909), Yosef Tal (doğm. 1910) ve Herbert Brün (doğm. 1918) gibi müzikçilerin temsil ettiği orta avrupalı yahudi bestecilerin çoğu 1920'lerde Avrupa'da kullanılan tekniklerle doğup büyüdükler ülkede edindikleri birikimin sentezine varmaya çalıştılar.

İkinci okuldan bestecilerse 1945'ten sonra, Yakındoğu müziğindeki melodi üslubunu, ritim düzenini ve renkli orkestralama dilini alarak, yapıtlarına Yakındoğu'ya özgü nitelikler kazandırdılar. Bu eğilimin ilk temsilcileri, Paul Ben-Hayyim (doğm. 1897), Marc Lavry (1903-1967), Oedoen Partos (1907-1977), Alexander Uriah Boskovitch (1907-1964), Menahem Avidom (doğm. 1908), Mordehay Seter (doğm. 1916) ve Roman Haubenstock-Ramati'dir (doğm. 1919). Bunların öğrencileri olan Abel Ehrlich (doğm. 1915), Yakov Gilboa (doğm. 1920), Ben Tsion Orgad (doğm. 1926) ve Tsvi Avni (doğm. 1927) Batı Avrupa'da ortaya çıkan yenilikleri özümleyerek yeni, çağdaş bir üslubun ilk örneklerini verdiler.

Üçüncü okulu, İsrail doğumlu ya da göçmen, İsrail'de müzik öğrenimi gören ve kendilerinden önce örgütlenmiş bir müzik yaşamı bulan genç besteciler oluşturur. Geleneksel yahudi müziğine bağlı olan bu besteciler, Batı Avrupa'da doğan yeni teknikleri tanıdılar ve elektronik beste düzeneklerini deneme olanağı buldular. Genç besteciler arasında Leon Schidlowsky (doğm. 1931), Habib Hasan Tuma (doğm. 1934), İzak Sade (doğm. 1935), Yoram Paporisz (doğm. 1944), Mihael Barolsky (doğm. 1947) anılmalıdır. Genç kuşağı, Ron Kolton (doğm. 1951), Gidon Lewensohn (doğm. 1954), Dainel Oren (doğm. 1955) temsil etmektedir.

İsrael Adler gibi müzikbilimcilerin girişimleri, Yahudi müziği araştırma merkezi (Kudüs'teki İbrani üniversitesi'ne bağlı olarak 1964'te kuruldu) ve Kudüs'teki Ulusal kitaplık'a bağlı fonotek gibi resmi kuruluşlar sayesinde eski sinagog müziği (XII.-XVIII. yy.), çeşitli notlar eklenerek bir koleksiyon halinde yayımlandı. Çelişki gibi görünse de, sosyalist kibutz hareketi, bestecileri, yeni dinsel yapıtlar (mezmurlar, kantatlar) yaratmaya özendirdi. Ama yalnız kantor Leib Glantz (1898-1964), bu konuya ciddiyetle eğildi ve kendini ibrani geleneği doğrultusunda ayin müziği bestelemeye adadı; 1959'da Ayin müziği enstitüsü'nü kurdu.

Hem beste, araştırma, eğitimcilik ve icracılık yapan, hem de gazetelere yazan Peter Gradenwitz (doğm. 1910), Tsvi Keren (doğm. 1917), İsrael Adler (doğm. 1925), André Haydu (doğm. 1932), Yehoash Hirschberg (doğm. 1938), Yosef Dorfman (doğm. 1940) gibi müzikçilerse, müzikbilim alanında etkinlik göstermektedir.

İSRAİL krallığı, Süleyman'ın ölümü üzerine on iki kabilenin ayrılması sonucu ortaya çıkan iki krallıktan biri. Kuzey kabileleri İsrail krallığı'nı (İ.Ö. 931-721), Güney kabileleri Yahuda* krallığı'nı (İ.Ö. 931-587) kurdular. Kuzey krallığı'nın belirgin özelliği siyasal istikrarsızlıktı. Kısa süreli gasıplar dışında, iki yüzyılda en azından beş hanedan değişti. Toplam on dokuz kral tahta çıktı; en önemlileri şunlardı: Yeroboam* (İ.Ö. 931-910), İsrail krallığı'nın ilk kralı; Omri* (İ.Ö. 885-874), Samiriye*'yi kurdu ve başkenti yaptı; Ahab*, Omri'nin oğlu (İ.Ö. 874-853), Yehu* (İ.Ö. 841-814); Yeroboam II (İ.Ö. 783-743), İsrail'in son büyük kralı. İsrail krallığı, Asurlular'ın saldırıları sonucu (Samiriye İ.Ö. 722-721'de düştü) çöktü. Halkın seçkin kesimi Asur'a sürgün edilerek yerine mezopotamyalı kolonlar getirildi.

İsrail-arap savaşları, 1948'den bu yana, İsrail devletiyle değişik sayıda arap devleti arasında patlak veren dört çatışmaya verilen ad.

• *Birinci İsrail-arap savaşı:* 1948-49. Bu savaş, İngiltere'nin 1919'dan beri sürdürdüğü manda yönetiminden vazgeçmesi üzerine BM'nin kasım 1947'de aldığı Filistin'i bölüştürme kararını, Arap birliği'nin tanımayı reddetmesinden kaynaklandı. İngilizler'in çekilmesi ve 14 mayıs 1948'de İs-

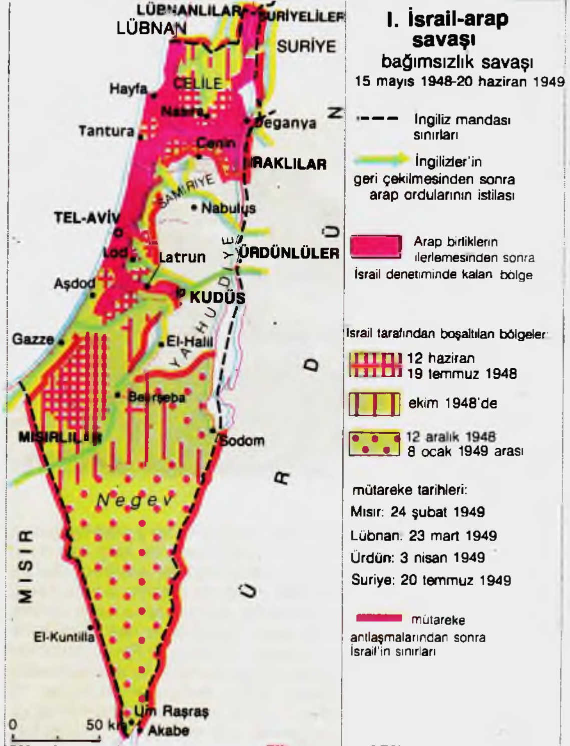
rail devletinin kurulması üzerine, komşu arap ülkeleri (Mısır, Irak, Suriye, Maverai Ürdün ve Lübnan) yeni devlete saldırdılar; Kudüs müftüsünün topladığı Arap milli muhafız gücü de mücadeleye içerden katılıyordu. Dört haftalık (11 haziran - 8 temmuz) bir ateşkesten sonra, dışarıdan büyük miktarda yardım alan İsrail, "on gün saldırısı" adı verilen kısa bir saldırı sonunda çeşitli arap ordularını geri püskürtmeyi başardı. Yeni bir ateşkes (20 temmuz -ekim) sırasında 500 000 arap Maverai Ürdün, Suriye ve Lübnan'a göç etti. İsrailliler, 15 ekim 1948'den ocak 1949'a kadar Mısırlılar'ı El-Ariş'e kadar püskürterek Negev ve Celile'nin tümünü ele geçirdiler. Mısır mütareke istedi ve bu isteği 24 şubatta kabul edildi. Onu Lübnan (23 mart), Ürdün (eski Maverai Ürdün) [3 nisan] ve Suriye (20 temmuz) izledi. Irak müzakereyi reddetti, ama İsrail ile ortak sınırı olmadığından birliklerini geri çekti. BM'nin kararlaştırdığı bölüşümden daha elverişli olan ateşkes hatları, İsrail'in yeni sınırlarını oluşturdu.

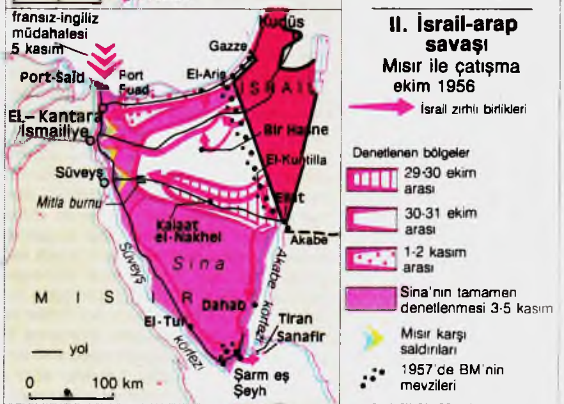
• *İkinci İsrail-arap savaşı:* 1956. Temmuz 1956'da, Nasır, Uluslararası Süveyş kanalı özel şirketi'ni millileştirdi. Fransa o sırada Cezayir ile savaşıyordu. İngiltere ile anlaşarak, Mısır'a İsrail'in de gizlice taraf olduğu bir müdahale hazırladı. SSCB ve aynı zamanda Birleşik Devletler, Kıbrıs'tan başlatılan bu seferin (Silahşör harekâtı) dışında tutulmuşlardı. Harekât, aktif Nasır milliyetçiliğinin, Nasır'ın sahip olduğu saygınlığın ve arap ülkeleriyle kurduğu saldırı ittifaklarının Asuan barajının gerçekleştirilmesinde ABD'nin yerini alan SSCB'nin gösterdiği yakınlığın, İsrail üzerinde gerçek tehlikeler oluşturmaya başladığı bir sırada yapılmaktaydı. Tehlikenin somut örneklerinden biri de, Mısırlılar'ın, Şarm el-Şeyh'teki üslerine dayanarak, Akabe körfezi ve Eilat limanını deniz trafiğine kapatmalarıydı. Üç saldırgan devlet arasında önceden düzenlenen senaryo uyarınca, İsrail ordusu başkomutanı Moşe Dayan, 29 ekimde Sina yönünde bir yıldırım savaşı başlattı. Toplam 4 zırhlı koldan 3'ü, gafil avlanan Mısır ordusunu bozguna uğratarak 31 ekimde kanala vardı: İsrailliler'in en önem verdikleri dördüncü kolsa 3 kasımda Şarm el-Şeyh'i ele geçirdi. 30 ekimde, Fransa ve İngiltere "savaşan" iki tarafa birliklerini kanalın her iki yanından on beşer km geri çekmeleri için 12 saatlik bir süre tanıyan bir ültimatom verdiler. Kahire'nin bunu derhal reddetmesi üzerine, fransız ve ingiliz kuvvetleri 5-6 kasımda havadan indirdikleri ve denizden Port Fuad ile Port Said'e çıkardıkları kuvvetlerle müdahaleyi gerçekleştirdiler ve kanal boyunca hızla ilerleyerek El Kantara'ya kadar ulaştılar. Ancak bu "askeri gezinti" tüm dünyanın, Amerikalılar'ın, Sovyetler'in ve BM'nin şiddetli tepkisi ve ayrıca İngiltere kamuoyunun derin hoşnutsuzluğu karşısında durdu. 15 kasımdan başlayarak fransız-ingiliz kuvvetlerinin yerini BM'ye bağlı bir güvenlik gücü aldı ve bu güç Sina'yı işgal ederek Mısır ile İsrail arasındaki 1949 ateşkes hattını yeniden kurdu ve Şarm el-Şeyh ile Gazze de içinde olmak üzere, savaşan taraflar arasında bir tampon oluşturdu.

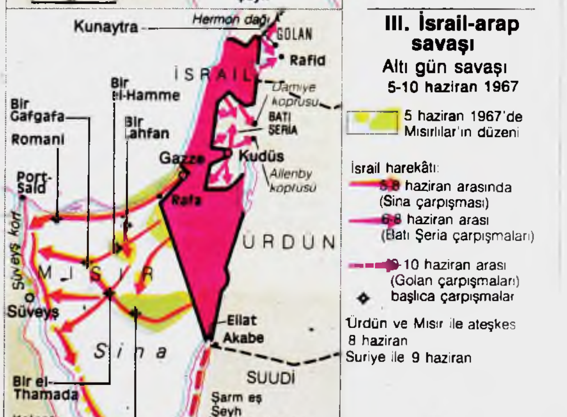
• *Üçüncü İsrail-arap savaşı* ya da *Altı gün savaşı:* haziran 1967. SSCB ile Nasır yönetimindeki Mısır arasında askeri ve siyasal alandaki işbirliği yoğunlaşmış, Mısır ve Suriye ordularına hatırı sayılır ölçüde modern zırhlı araç gereç ve uçakla çok sayıda "sovyet danışman" gelmişti. Buna karşılık, Batılılar (bu arada Fransızlar) da İsrailliler'e en gelişmiş askeri malzemeyi sağlamış bulunuyorlardı. 19 mayıs 1967'de Mısır, 1957'den beri görev başında olan BM barış gücünün kaldırılarak bunun yerine kendi kuvvetlerinin konulmasını istedi ve bu isteği yerine getirildi. Böylece, Mısır, Şarm el-Şeyh'i yeniden işgal etti ve Sina'ya açıkça zırhlı birlikler yığdı. Suriye de kendi sınırlarında aynı şeyi yaptı. İsrail buna karşı, 5 haziranda bir önleyici harekâtla tepki gösterdi. Harekât altı gün sürdü ve daha ilk gün Mısır, Suriye, Irak ve Ürdün hava kuvvetlerini kendi havaalanlarında tahrip eden İsrail kuvvetleri için çok büyük bir zaferle sonuçlandı. İsrail orduları başkomutanı Rabin, 5-8 haziran arasında Gazze, Sina ve Şarm el-Şeyh'te zırhlı birliklerle hızlı harekâtlar gerçekleştirdikten sonra, 6-8 haziran arasında kral Hüseyin'in kuvvetlerine ağır kayıplar verdirerek Batı Şeria'yı işgal etti. Son olarak, Suriye'ye dönüp Golan yaylasını ele geçirdikten sonra Şam'a doğru ilerlemeye başladıysa da, BM'nin ateşkes çağrısına (7 haziran) uyarak harekâta son vermek zorunda kaldı (10 haziran). Gazze şeridi, Port Fuad dışında Sina, Batı Şeria ve bu arada Kudüs'ün tamamı ile Golan yaylası İsrail işgali altında kaldı. Ağustosta Hartum'da toplanan arap liderleri, İsrail'i tanımama ve onunla müzarekeye girmeme konusunda anlaştılar. BM, 22 kasım 1967'de, barışa dönülmesi için gerekli siyasal koşulları belirleyen 242 sayılı kararı oylayıp kabul etti. Buna göre, İsrail işgal ettiği topraklardan çekilecek, ancak İsrail'in varlığı arap devletlerince tanınacak ve Filistin mültecileri sorunu makul bir çözüme bağlanacaktı.

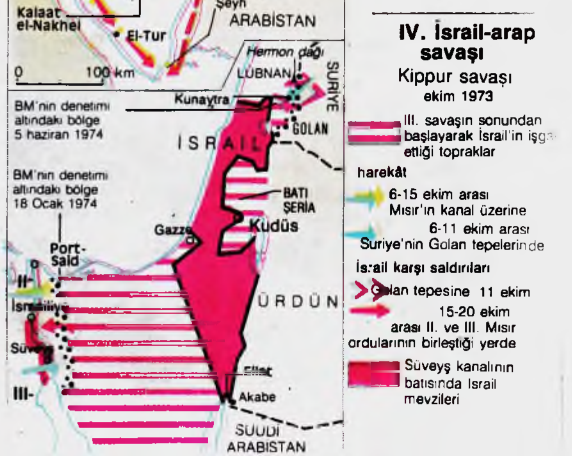
• *Dördüncü İsrail-arap savaşı* ya da *Kippur savaşı:* 28 eylül 1970'te Nasır'ın ölmesi ve yerine Enver Sedat'ın geçmesiyle israil-arap çatışmasının siyasal koşulları değişti. Önce, Altı gün savaşı'ndan beri süregelen ve her iki ülkeyi ekonomik açıdan yıkma tehlikesi gösteren bir yıpratma savaşı, bir tür yazısız anlaşmayla sonuçlandı. Bundan başka, bir çıkmaza girdiklerinin iyice bilincinde olan Sedat, tam bir barışa ulaşmayı sağlayacak bir normalleştirme istiyordu. Ne var ki çabaları, SSCB'den askeri danışmanlarını Mısır' dan çekmesini istemesinden (temmuz 1972) sonra her yerde kuşku ve kötü niyetle karşılandı. Sedat'ın, çeşitli vesilelerle kaçınılmaz olduğunu önceden bildirmiş olmasına rağmen, çatışma bütün dünya ve en başta da İsrail hükümeti için bir sürpriz oldu. Mısır ve Suriye tarafından son derece özen ve gizlilikle hazırlanan savaş, İsrail'de dinsel bir bayram olan 6 ekim 1973 günü saat 13.00'te, aynı anda Suriye'nin Golan'a yoğun bir saldırısı ve Mısır'ın Süveyş kanalını geçmesiyle başladı. Irak, Ürdün, Fas ve Cezayir de savaşa katıldılar. Görünüşe göre, Sedat'ın art düşüncesi, çatışmanın sonucu ne olursa olsun, uluslararası bir müdahaleye yol açarak 242 sayılı kararın uygulanmasını sağlamaktı. İsrail birçok bakımdan gafil avlandı: başlatabildiği seferberlik ancak 10 ekim akşamı tamamlanabildi; Süveyş kanalı teknik bakımdan öngörülenden çok daha kısa bir sürede geçildi ve Mısır zırhlı kuvvetlerinin büyük bir bölümü harekât alanına çok çabuk girdi. Arap uçakları ve iyi kullanılan çok sayıda SAM 2, 3 ve 6 tipi uçaksavar füze bataryaları çok büyük bir potansiyel tehdit oluşturuyordu. Zırhlı kuvvetlerle, ilgili savaş taktiği alanında da özellikle Mısırlılar, modern taşınabilir tanksavar silahları kullanıyorlardı (SAGGER füzeleri ve RPG 7 roketatarları). Nitekim, 9 ekim günü 150 tankı tahrip ederek, İsrail'in elindeki tek zırhlı tümenin kanala doğru karşı saldırısını durdurdular.

İsrail, özellikle harekâtın yürütülmesi alanında hızla toparlandı. Seferberliğini tamamlayıncaya kadar savunma gücünü, Golan üzerinde topladı. Burada 2'si zırhlı olmak üzere 5 tümenlik bir Suriye ordusuna karşı İsrail'in 2 tugayı (bin tanka karşı yüz kadar tank) bulunuyordu. Cephenin çökmesini, yaptıkları olağanüstü sayıda uçuşlarla (savaş boyunca günde ortalama 2 000 uçuş) İsrail Hava kuvvetleri önledi. Pazar akşamına kadar, yani 36 saat içinde, Suriye kuvvetleri, Golan içlerine kadar sokulmuş olmalarına rağmen, tanklarının % 80'ini yitirdi ve böylece güçler dengesi değişmeye başladı. Sina'da Mısırlılar süratli bir ilerlemeyi göze alamadılar, ama böylece kuvvetleri kayıp verme-

Camera Press

İsrail-arap savaşları haziran 1967 Altı gün savaşı'nda Sina çölünde İsrail uçakları tarafından bombalanan Mısır konvoyu

di, hatta, tedbirsizce karşı saldırıya geçen ilk İsrail zırhlı birliklerine karşı savunmada başarılı bile oldular. İsrailliler, çabalarını Golan üzerinde toplamaya karar verdiler, ama bir yandan da az kayıp vermek için, sistemli biçimde ve belli bir yavaşlıkla, bir Irak tümeniyle bir Fas tugayının da desteğini alan savaşçı bir düşmana karşı Şam'a doğru ilerlemeye başladılar. 14 ekimde Şam topçusunun atış menzili içine girdiler, ama asıl güçlerini Sina'da toplayabilmek için savunma durumuna geçtiler. Bundan sonra Suriye cephesi, bazı arap zırhlı birliklerinin pek başarılı olmayan karşı saldırıları ve ateşkesten hemen önce (21 ekim) bütün savaşın en çok kayba yol açan harekâtlarından biri olan, İsrailliler'in Heremun tepesi'ni geri almaları dışında sakin kaldı. Ellerinde 3'ü zırhlı olmak üzere 8 tümen bulunan Mısırlılar Sina'da, büyük bir olasılıkla müttefikleri Suriye'yi rahatlatmak için, 13 ve 14 ekim günleri İsrail yığınaklarına karşı, başarısız kalan ve zırhlı birliklerden yana büyük kayıplara mal olan, yoğun tank saldırıları yaptılar. 15 ekimi 16'ya bağlayan gece, İsrailliler, iki Mısır ordusunun Acı Göller'in biraz kuzeyindeki kavuşma noktasına 2 zırhlı ve 2 mekanize tugayla saldırarak kanalı geçmeyi başardılar. Tuttukları köprü başını kuzeye doğru sağlam biçimde örgütledikten sonra, 19 ekimden başlayarak diğer 2 zırhlı tugaylarını da güneye ve Süveyş kentine doğru harekete geçirerek III. Mısır ordusu'nu tümüyle kuşattılar. Mısır Hava kuvvetleri'nin müdahalesine rağmen, uçaksavar füze mevzilerinin bir bir imha edilmesi sonucunda, İsrailliler hava üstünlüğünü bir ölçüde ele geçirdiler. İsrailliler, 100'ün üstünde uçak kaybetmiş olmakla birlikte, Amerikalılar'ın kurduğu, SSCB'nin arap ülkeleri için yaptığına benzer bir hava köprüsü sayesinde uçak ve elektronik karşı tedbir malzemesi bakımından destekleniyorlardı. 22 ekimde Süveyş kentine hemen hemen ulaşılmış, ateşkes ilan edildiğinde (24 ekim) III. Mısır ordusu kuşatılmış bulunuyordu.

Askeri harekâtın yanı sıra, 7 ekimde petrol üreten arap ülkelerinin Avrupa ve ABD'ye petrol sevkiyatını kısma kararından ayrıca telaşa kapılan uluslararası diplomasi büyük bir faaliyet içindeydi. 22 ekimde BM Güvenlik konseyi, cephenin o günkü hatları üzerinde ateşkes ilanı isteyen bir amerikan-sovyet ortak kararını benimsedi. İsrail ve Mısır ateşkesi 23 ekimde kabul ettiler, Irak ise kabul etmedi. Nihayet, 25 ekimde bir BM gücü oluşturularak savaşan taraflar arasına yerleştirildi.

İsrail-arap savaşları ekim 1973 Kippur savaşı sırasında Mısır kıtalarının Süveyş kanalını geçişi

Simonpietri-Sygma

İSRAİLİYAT a. (öz. a. *İsrail* ve ar. *-iyyāt*'tan). Din. Yahudi kültüründen islam kültürüne geçen inanç ve gelenekler.
—ANSİKL. Yahudi ve hıristiyanların kültürlerinden, özellikle Tevrat ve Talmud'dan bazı müslüman yazarların yaptıkları alıntılar ile bu dinlerden olanlarla iç içe yaşamalarının sonucu olarak müslümanlar arasında yayılan hıristiyan ve yahudi rivayetlerine "israiliyat" denilir. Özellikle Kuran tefsirlerinde geçmiş peygamberler ve ulusların tarihleriyle ilgili olan, Kuran'da ve Hz. Muhammet'in hadislerinde bulunmayan bilgiler, daha çok Tevrat'ta ve Talmut'ta geçen bilgilere dayanır. İslam inancına göre, aslında yahudilik ve hıristiyanlık tanrısal (semavi) dinler olmaları nedeniyle, bunların kutsal kitaplarının bir bölümü, insan eliyle bozulmadan (tahrif) günümüze kadar gelmiş olabilir. Ancak, bu doğruların, sonradan katılmış hurafelerden ayırt edilmesi oldukça güçtür. Yine de Hz. Muhammet, ehl-i kitap'ın bütünüyle yalanlanmasını uygun görmez. Hz. Muhammet'in bu görüşünden yola çıkan bazı Kuran tefsircileri, özellikle İsrailoğulları'ndan söz eden ayetlerin açıklanmasında, onların kutsal kitaplarında geçen bilgilerden yararlanmışlardır. Ancak islam bilginlerinin büyük çoğunluğu, bu tutumu onaylamamış ve bu rivayetlerden, "israiliyat" adını verdikleri hurafeleri ayıklamışlardır.

İSRAİLLİ sıf. ve a. İsrail halkından olan.
◆ a. [Tamlayan olarak] İsrailliler'e, İsrail'e ilişkin.

İSRAİLOĞULLARI ya da **BENİ İSRAİL,** Batı Hindistan'da, özellikle Bombay ve çevresinde yaşayan yahudi kabile. İsrailoğulları, Süleyman peygamberin (Kral Şelomo) ölümünden sonra Kudüs topraklarından ayrılan 10. israil kabilesinin torunları olduklarını söylerler. Bir başka söylentiye bakılırsa, bu kabilenin ataları Kudüs tapınağı'nı yıkan (İ.Ö. 586) Babilliler'in baskısından kurtulmak için yurtlarından ayrılıp Hindistan'a sığındılar. İsrailoğulları arasında, biraz değişime uğramış koyu bir musevilik egemendir. Erkekleri şakak sakalı bırakır, takke ve entari giyerler. Kadınları örtünür, yolda kocaları bile olsa bir erkekle yan yana yürümezler. Öteki yahudiler gibi, bu kabile halkı da domuz eti yemez, cumartesini kutsal gün sayar, çocuklarını sünnet ettirirler. Kabilenin okumuş olanları ibranice bilirse de halk yerel marathi dilini konuşur. Genelinde zeytincilikle uğraşan İsrailoğulları'nın havraları, kendilerine özgü okulları, kitaplıkları ve yetimhaneleri vardır. Marathi dilinde gazete ve dergiler çıkarır, kitap yayımlarlar. Din ve yönetim birbirinden ayrılmıştır. Yönetsel işlere "mukaddam" denen bir yönetici, dinsel işlere de hahambaşının gözetiminde hahamlar bakar. Kabilenin toplam nüfusu 25 bin kadardır.

İSRÂR a. (ar. *sırr*, giz'den *isrār*). *Esk.* **1.** Gizleme, sır tutma, sır olarak saklama. **—2.** *İsrâr etmek*, gizlemek. **—3.** *İsrâr-ı esrar;* sırları gizleme.

İSSENHEİM, Haut-Rhin'de (Fransa) komün, yukarı Alsace ovasında, Guebwiller'in D.'sunda; 2 848 nüf. (1992). Grünewald'ın, Colmar müzesi'nde bulunan ünlü çokkanatlısını resmettiği manastır.

İSSN, *International Standard Serial Number*'ın (her süreli yayına ayrılmış uluslararası kimlik numarası) kısaltması.

İSSOİRE, Puy-de-Dôme'da (Fransa) *arrondissement* merkezi, Auvergne'de, *Limagne d'İssoire*'da, Alier yakınında; 15 026 nüf. (1992). Metalürji sanayisi (hidrolik pres, alüminyum, makine ve elektrikli gereçler sanayileri).

İSSOS ya da **İSSUS.** Tar. coğ. Anadolu'nun Kilikia bölgesinde kent. İskenderun körfezinde, Dörtyol'un K.-B.'sındaydı (kalıntıları bulunamadı). Büyük İskender, Dara III Kodaman'ı burada büyük bir yenilgiye uğrattı (İ.Ö. 333)

İssos meydan savaşı, Büyük İskender'le Dara III Kodaman arasında İssos'ta gerçekleşen savaş (İ.Ö. 333). Büyük İskender Kilikia ovasından Tarsos'a inerken, Dara III de Amanos dağlarını aşarak Kilikia'ya geçti, böylece Persler K.'de, Makedonyalılar ise G.'de kaldı. Bunun üzerine iki ordu geri dönerek İssos yakınında, Pinaros'un (Deliçay) iki kıyısında karşı karşıya geldi. Büyük İskender'in ordusunda merkezden falanj*lar, yan kanatlardan da süvariler Dara III'ün ordusuna saldırdı. Önce Dara III'ün sol kanadı, sonra da merkezdeki yunanlı paralı askerleri yenilgiye uğratıldı. Bunun üzerine Dara III kaçtı, ancak ailesi tutsak edildi. Bu savaştan sonra Büyük İskender, Dara III'ün barış önerisini reddederek tüm pers topraklarını egemenliği altına aldı. Büyük İskender'in tarihçisi Arrhianos bu kanlı savaşta Makedonyalılar'ın yalnızca dört yüz elli kayıp verdiklerini ve Büyük İskender'in de yaralandığını bildirir. Pompei kenti mozaiklerinden biri bu ünlü savaşı konu alır.

İSSOUDUN, İndre'de (Fransa) *arrondissement* merkezi, Berry Champagne'ında, Théols kıyısında; 14 432 nüf. (1992). Yaklaşık 1200'den kalma "Beyaz kule" denen bir burç, kentin yanında yükselir. Saint-Cyr kilisesi (XV. yy.).

İSSUS → İssos.

İSSUS COLEOPTRATUS a. Meşeler ve ağaççıklar üzerinde yaşayan, sıçrayıcı eşkanatlı böcek. (*İssidae* familyasının örnek tipi.)

İSSY-LES-MOULİNEAUX, Hauts-de-Seine'de (Fransa) kanton merkezi, Paris'in güney-batı yakın banliyösünde; 46 734 nüf. (1992).

İSTABRAK a. Esk. dokmc. Şam'da dokunan çift yüzlü, pamuk ipek karışımı bir tür kumaş. (*Yarım diba* da denir). [XIX. yy.'da Fransa ve İtalya'da taklitleri yapılmaya başlandı. Avrupa yoluyla gelerek Osmanlılar'da da kullanıldı.]

İSTADEVATA, bir hindu sofu tarafından, kültünün temel öğesi olarak seçilen tanrı. Bu kutsal varlık, Tanrı'nın özel bir niteliğinin *(guna)* belirtisidir ve aynı zamanda, kutsal alanla coşkusal ilişkisi *(bhava)* bakımından onun özel bireysel biçimiyle bağlantı içindedir.

İstadrut (*Ha'histadrut Ha'klalit şel Ha' ovdim b'Eretz İsrael*'in kısaltması), israilli işçiler genel konfederasyonu; 1920'de kuruldu. 1959'dan beri arap işçilerin de üye olabildiği bu sendika, İsrail'deki işçilerin yaklaşık dörtte üçünü ve ücretlilerin hemen hemen tümünü kapsamaktadır. İstadrut, hükümetten sonra ülkenin ikinci işverenidir; çok çeşitli sektörlerde işletmeleri ve çok önemli işlevleri vardır: yahudi göçmenlerin toplumla bütünleşmelerini sağlama, eğitim ve spor çalışmaları, kliniklerin ve hastanelerin yönetimi vb. İstadrut'a kuruluşundan beri ingiliz işçi hareketinin etkisi egemendir. David Ben Gurion, Golda Meir, Levi Eşkol bu kuruluşun genel sekreteriydiler.

İSTADYA a. (yun. *stadia*'dan). Uzakta bulunan iki nokta arasındaki uzaklığı ölçmeye yarayan aygıt.

İstafalka, İstifalka ya da **stafalka,** Trakya yöresinde, özellikle Edirne ve çevresinde, yalnızca kadınlar tarafından ya da kadın erkek birlikte oynanan karşılama türü bir halk oyunu.

İSTAHR. Tar. coğ. İran'ın Fars bölgesinde kent, Persepolis'in 7 km K.'inde, Pulvar vadisinde, Şiraz-Isfahan yolu üzerindeydi. Bugün bir bölümünün yerinde Hacıâbâd köyü yer alır. Chicago Üniversitesi'nden bir ekip tarafından kazı yapıldı (1932-1937).

Büyük İskender'in Persepolis'i işgalinden sonra hızla gelişen kent, bölgenin merkezi durumuna geldi, Arsakiler'in (İ.Ö. 250 - İ.S. 224) başkenti oldu. Ardaşir I'in dedesi Sasan buradaki ateş tapınağının başrahibiydi. Bu tapınak Sasaniler döneminde de dinsel bir merkez olma konumunu korudu. Araplar'a karşı direnen kent, sonunda Ebu Museleşari ile Osman bin el-As komutasındaki ordulara teslim oldu (643). Daha sonra çıkan ayaklanmaların bastırılması sırasında birçok iranlı öldürüldü (648/649). İslam döneminde Şiraz kentinin kurulmasından sonra önemini yitirdi. Adududdevle'nin oğluna karşı isyankâr bir tavır almaları üzerine Emir Kutalmış tarafından yerle bir edildi (X. yy.). *Farsname*'de (XII. yy.) kentten küçük bir köy olarak söz edilir. Kentin kalıntıları geniş bir alana yayılır. Harimi Cemşit denilen kesimdeki boğa resimleriyle süslü başlığı bulunan sütunun Mukaddesi'nin sözünü ettiği camiyle ilişkili olduğu sanılmaktadır. Hacıâbâd köyünün K.'indeki doğal mağaralardan birinde (*Şeyh Ali* ya da *Zindanı Cemşit*) Şapur I'e ait bir yazıt bulunmaktadır. Kentin 1 km G.-B.'sındaki *Nakşi Recep* kesiminde de Sasaniler döneminden üç kabartma vardır. İran'ın Antikçağ ve Ortaçağ'ı açısından önemli olan *Tahtı Cemşit* İstahr'ın G.'inde, Pulvar nehrinin G. kıyısında, *Nakşı Rüstem* ise İstahr'dan yaklaşık 2 km uzaklıkta, Pulvar'ın K. kıyısındadır. Tahtı Cemşit kayalıklı, çıplak bir dağın eteklerinde uzanan yapay bir taraçadır. Burada üç ahemeni hükümdarının mezarları bulunmaktadır. Nakşı Rüstem'de de dört ahemeni hükümdarının mezarlarıyla, sasani döneminden kabartmalar vardır.

İstahr'ın K.-B.'sında, İran'ın islamlık tarihinde önemli rol oynamış üç kale bulunmaktadır. Birbirinden 2-3 km uzaklıkta bulunan bu kaleler *Kûhi İstahr* ya da *Kûhi Ramcird* olarak bilinir. İran efsanelerinde adına sıkça rastlanan ve Miyan kale de denilen ortadaki kalenin kuruluşu Cemşit'e bağlanır.

İSTAHRİ (Ebu İshak İbrahim bin Muhammet el-Farisi), arap bilgin (X. yy.). Yaşamı konusunda bilgi yoktur. Başlıca yapıtı, o çağda bilinen kıtaların renkli haritalarını da içeren *Kitab ül-mesalik ve'l memâlik*'tir.

İSTAKOZ → ISTAKOZ.

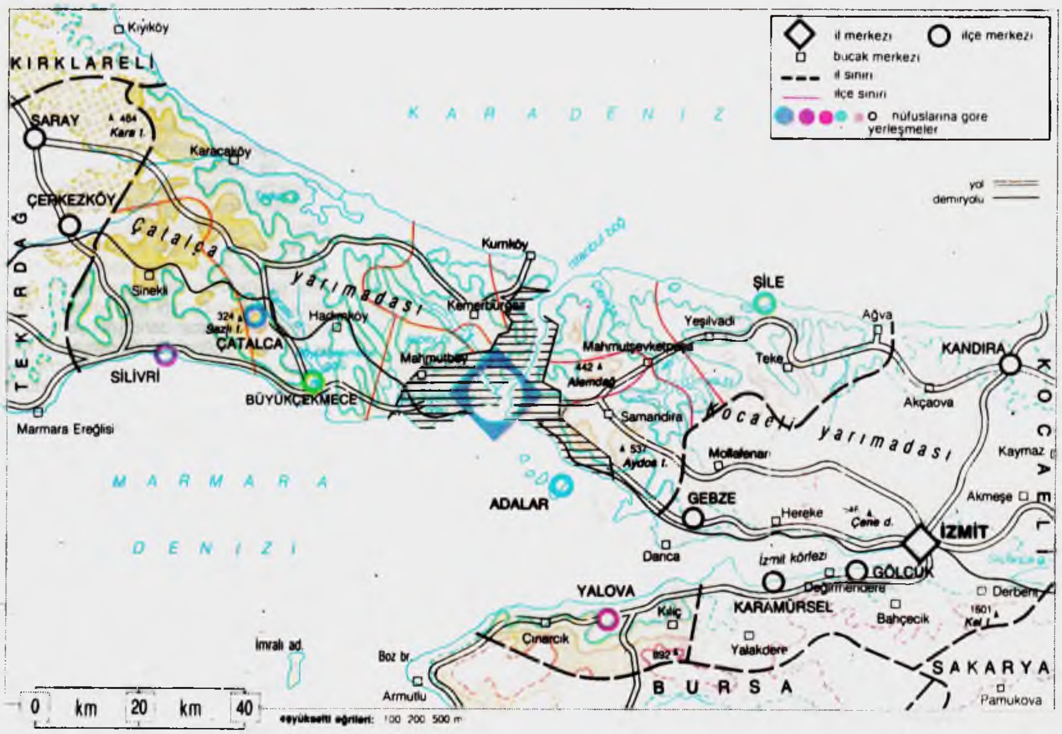
İSTÁLLÓSKÖ, Bükk dağlarının (Macaristan) en yüksek noktası; 959 m. Buradaki bir mağarada Üst Yontmataş döneminden kalma iki kültür katı ortaya çıkarıldı: Aurignac devri'nde yapılanlara benzeyen kemik aletler. Üst tabakada, "Lautsch uçları" denen eşkenar dörtgen biçiminde mızrak uçları bulundu.

İSTALYOZ a. Filikaların ve sandalların üzerine açılan tenteleri germek için, teknenin başına ve kıçına diklen kısa gönderlerden her biri.

-İSTAN ya da **-SİTAN** sonek (fars. *-istān, -sitān*). **1.** Farsça ve arapça sözcüklerin sonuna gelerek yer ismi yapar: *cebelistan* (→ CEBELİSTAN), *çemenistan* (→ ÇİMENİSTAN), *debiristan* (→ DEBİRİSTAN), *gülistan* (→ GÜLİSTAN), *gûristan* (→ GÜRİSTAN), vb. **—2.** Ülke adı yapar: *Acemistan* (→ ACEMİSTAN), *Frengistan* (→ FRENGİSTAN), *Hindistan* (→ HİNDİSTAN) vb.

İSTANBUL (34), Marmara bölgesinin K.'inde, İstanbul* boğazının iki yakasında, Çatalca yarımadası ile Kocaeli yarımadasının batısında yayılan il, Kızıladalar ve İzmit körfezinin G. kıyısındaki Yalova ilçesini de kapsar; 5 712 km²; 7 309 190 nüf. (1990); merkez ilçe dışında 32 ilçe, 10 bucak, 246 köy. Merkezi *İstanbul*, 6 620 241 (1990, anakent sınırları içinde).

Samanlı dağlarının K. eteklerinde yer alan Yalova çevresi dışında, il topraklarının yüzey şekilleri bakımından en belirgin özelliği, birbirinden İstanbul boğazı ile ayrılmış, iki yarımada üzerinde uzanan 100 -200 m yükseklikteki bir plato olmasıdır. Platonun temelini Birinci Zaman, İkinci Zaman ve Üçüncü Zaman'ın başlarından kalma çeşitli kayaçlar oluşturur. Temelin üstüyse Neojen'de çökelmiş kırıntılı kayaçlarla örtülüdür. Plato, bu genç örtünün de aşınması sonucunda oluşmuş ve daha sonra vadilerle yarılmış bir peneplen düzlüğüdür. Plato üzerinde, yer yer dirençli kuvarsitlerden yapılmış bazı tepeler yükselir. Bunların başlıcaları Kocaeli kesimindeki Aydos dağı (537 m), Kayış dağı (434 m), Alemdağ (442 m) ve Çamlıca* tepeleridir. İstanbul boğazı da plato içinde biçimlendikten sonra denizle kaplanmış eski bir vadidir. Akarsuların çoğu Boğaz'ın her iki yakasında K.-B.'dan G.-D.'ya doğru uzanan vadileri izler; ama yönleri D.'da ve B.'da eğime bağlı olarak değişir. Kocaeli kesiminde eğim G.'den K.'e doğru olduğundan, başlıca akarsular bu eğimi izleyerek Karadeniz'e yönelir. Oysa Çatalca yarımadasındaki akarsular daha yüksek K. kenarından doğarak Marmara'ya doğru akarlar. Bu gömük vadilerin bazılarında kurulan barajlar (Ömerli, Elmalı, Alibey barajları ve Belgrad ormanındaki bentler) ile Terkos gölü ve bir baraj gölü haline dönüştürülen Büyük çekmece gölü, kalabalık bir nüfus barındıran İstanbul yerleşme alanının su gereksinimini karşılar. İklim bakımından İstanbul ili, Marmara ve Karadeniz bölgesel iklim tipleri arasında bir geçiş alanıdır. Sıcaklık bakımından il tipik ılı-

İstanbul il haritası

İSTANBUL VE ÇEVRESİ

man kuşak özellikleri taşır (Göztepe ocak ortalaması 5,4°C, temmuz ortalaması 23,2°C) ama gerek sıcaklık, gerek yağış bakımından G.'den K.'e, Boğaz kıyılarından D.'ya ve B.'ya gidildikçe önemli farklılaşmalar görülür. Her iki yarımadanın G. kıyısı, özellikle Kocaeli yarımadasının G.'inde sıralanan tepelerle korunan kesimi, daha kurak (yıllık yağış ortalaması: B.'da Çekmece'de 557 mm, D.'da Kartal'da 630 mm, Büyükada'da 500 mm) ve sıcaktır. Buna karşılık K. kıyıları daha serin ve yağışlıdır (Kumköy 716 mm, Şile 747 mm); yıllık yağış tutarı her iki yarımadanın iç kesimlerinde daha da yüksektir (Ömerli 818 mm, Bahçeköy 1 074 mm). Bitki toplulukları bu farklara bağlı olarak kısa mesafelerde değişir. Kocaeli yarımadasının G. kıyılarında 150-200 m'ye kadar Akdeniz bölgesinin özelliği olan makiler yer alır. Karadeniz kıyıları boyunca yine bir şerit halinde geniş yapraklı ağaç türlerinin de bulunduğu psödomakiler uzanır. Buna karşılık Boğazın iki yakasındaki daha yağışlı ve daha serin platolar, ortadan kaldırılmadıkları yerlerde, kayın, gürgen, kestane gibi türlerin yaygın olduğu nemli iklim ormanlarıyla kaplıdır.

İstanbul, Türkiye'nin nüfus ve nüfus yoğunluğu bakımından başta gelen ilidir. Türkiye nüfusunun yedide birine yakını bu ilde, İstanbul anakent sınırları içinde bir kentsel yerleşmeler kümesi halinde toplanmıştır. İl nüfusu her yıl kitle halinde gelen göçlerle hızla artmaktadır (yılda ‰ 44,78. İl düzeyinde nüfus yoğunluğu km^2'ye 1 280 kişi kadardır; ama nüfusun % 94'ü İstanbul anakentinde toplanır. Platolar alanı ve Karadeniz kıyıları çok tenhadır. Anakent sınırları dışındaki ilçe merkezleri, nüfusu 65 000'i aşan Yalova dışında, az nüfuslu birer küçük kenttir. Kentleşmenin adeta bir kutupta toplanarak büyük boyutlara eriştiği ilde, tarım alanları küçük bir yer kaplar: yaklaşık % 18. En geniş yer tutan tahıllar dışında, özellikle yoğun kentsel nüfusu beslemek için baklagiller, sebze ve meyve gibi ticari ürünler ile hayvan ürünleri üretimi ilin kırsal kesimindeki başlıca uğraşlardır. Ama bu üretim yetmediğinden yoğun nüfusun gereksinimi, birçok ilden getirilen tarım ürünleriyle karşılanabilmektedir. Sarıyer'in gerisinde maden bölgesinde, geçen yüzyıllarda bir ara işletilen altın, gümüş içeren yataklar dışında ilin başlıca yeraltı zenginliği, Karadeniz kıyısı yakınındaki Ağaçlı çevresinde bulunan düşük kalorili linyit yataklarıdır. Tarım ve madenciliğin il ekonomisindeki bu önemsiz yerine karşılık, olağanüstü elverişli konumu sayesinde eskiden beri büyük bir ticaret merkezi olan İstanbul kenti ve çevresi, Türkiye'de sanayinin en eski ve en büyük merkezidir. Türkiye imalat sanayisinin değer olarak % 30'a yakını İstanbul'un payına düşer. Gemi yapımından çeşitli tekstil ve giyim sanayisine, besin sanayisi dallarından elektronik sanayisi dallarına kadar yüzlerce çeşit sanayi kolunda faaliyet gösteren tesisler Haliç çevresinde ve özellikle Marmara kıyıları boyunca Kocaeli sınırları ötesinde de devam eden geniş bir şerit halinde uzanır.

■**İSTANBUL,** eski çekirdeği, Marmara denizi'ni Karadeniz'e bağlayan ve İstanbul boğazının G. girişinin her iki yakasında yer alan kent; nüfus ve kapladığı alan, ekonomi, ticaret, sermaye, eğitim ve kültür bakımlarından Türkiye'nin en büyük, en etkili kenti. Bizans ve Osmanlı imparatorluklarının merkezi olarak çeşitli işlevleriyle tarih boyunca büyük rol oynamış bir dünya kenti; 6 620 241 nüf. (1990, büyük kent sınırları içinde). Yurdun öteki bölgelerine ve dış ülkelere kara, deniz ve hava yoluyla bağlı.

• COĞRAFYA. İstanbul, K.'den G.'e doğru yükseltisi giderek azalan bir plato üzerindedir. Kent alanı, deniz altında kalmış eski birer akarsu vadisi olan Boğaz ve Haliç ile başlıca üç kesime ayrılır. Bunlardan Haliç ile Marmara arasındaki küçük yarımada asıl İstanbul'un semtlerini içerir; kentin tarihsel çekirdeği burada, yarımadanın D. ucundadır. Haliç'in karşı kıyısında Galata ve Beyoğlu ile, onların günümüzde K.'e doğru çok uzamış semtleri ikinci büyük kesimdir. Asya yakasında Üsküdar ve Kadıköy gibi eski yerleşme çekirdeklerini kuşatan daha yeni yerleşmeler de kentin üçüncü büyük parçasıdır. Eski kaynaklarda kentin bu parçalanmış haline Bilad-ı selâse (üç kent) denir. İstanbul'un gerek bugünkü, gerek tarih boyunca, zaman zaman sarsılmakla birlikte, daima yeniden artan önemi, genel ve özel konumunun sağladığı üstünlüklerin sonucudur. Orta Avrupa'dan ve Balkan yarımadasından gelen yollar, D.'ya doğru daralan Trakya havzasını izleyerek burada birbirine kavuşarak, Boğazın karşı kıyısında Anadolu'nun içerlerine doğru uzanırlar. D.-B. doğrultulu bu yollar yine burada, Karadeniz ülkelerini Boğaz aracılığıyla açık denizlere bağlayan tek deniz yolu ile kesişir. Ayrıca, üç yandan denizlerle kuşatılmış İstanbul yarımadasının eski savaş tekniklerine göre kolay savunmaya elverişli biçimi; Haliç'in kuytu ve derin bir liman oluşu, bir zamanlar balık bakımından ünlü zenginliği gibi özel konum koşulları da, İstanbul'un genel konumunun sağladığı üstünlüğü tamamlar ve burada dünya ölçüsünde önemli bir kentin kuruluş ve gelişme nedenlerini açıklar.

• *Kentsel ve ekonomik gelişme.* İstanbul İ.Ö. VII. yy.'da Megaralılar tarafından Byzantion adıyla kurulduğunda, G.'de Marmara denizi (Propontis), K.'de Haliç'le (Khrysokeras, Altın boynuz) sınırlanmış, kabaca üçgen biçimindeki yarımadanın ucunda yer alıyordu. Kentin sınırları bugünkü Ayasofya ile Topkapı sarayı'nın bulunduğu tepeleri kaplayan, iki km'den biraz daha az genişlikte bir alandan oluşuyordu. Birkaç kapısı ve yirmi yedi kulesi bulunan surlann kesin çizgisi bilinmemektedir. Kentin akropolisi bugünkü Topkapı sarayı'nın bulunduğu kesimdeydi. Sur duvarları içinde, yerleşmenin K.'inde birkaç tapınak (Zeus, Aphrodite, Athena, Poseidon, Dionysos) ve kutsal alanlar bulunuyordu. Surların B. sınırının ortalarında Thrakion denilen kare planlı alan, bunun K.'inde de Strategeion (bugün Babıâli) yer alıyordu. Agora Ayasofya'nın bulunduğu kesimdeydi ve burada bir Helios heykeli vardı. Öteki yunan yapıları ara-

sında sarnıçlar, gymnasion, stadion ve bir tiyatro belirtilebilir. Ayasofya ve Ayairini arasındaki alanda yapılan kazılarda, Artemis, Aphrodite ve Apollon kutsal alanlarına ilişkin bazı kalıntılar ele geçmiş olmakla birlikte, yunan kentinden günümüze hiçbir şey kalmadı.

Roma dönemi Byzantium'una ilişkin bilgiler de çok azdır. Septimius Severus tarafından kuşatılan ve tahrip edilen (İ.S. II. yy.) kentin stratejik konumu ve ticari önemi göz ardı edilemezdi. Bu yüzden kısa bir süre sonra bayındırlık çalışmalarının yanı sıra kent alanının genişletilmesi etkinliklerine girişildi. Roma kentinin planı ve alanı kesin olarak saptanamamışsa da, surla çevrili kesimin iki katına çıkarıldığı, kara yönündeki K.-G. doğrultusunda uzanan duvarın, yunan kentinden yaklaşık yarım km B.'ya kaydırıldığı bilinmektedir. K. sınır Haliç'e, bugünkü Galata köprüsü'nün biraz D.'suna ulaştı. Agora'nın revaklarla çevrilmesi ve buradan B.'ya yeni sura doğru uzanan bir sütunlu yolun açılması çalışmalarının da Septimius Severus'un bu etkinlikleri sırasında gerçekleştiği sanılmaktadır. Agora'nın G.-B.'sında Hipodrom'un yapımı başlatıldı (Constantinus I [Büyük] döneminde bitirilen bu yapı 450 m uzunluğundaydı). Topkapı sarayı'nın mutfaklarının bulunduğu kesimde bir tiyatro yer alıyordu. Agora'nın yanında, Hipodrom'un K.-D.'sunda roma hamamları vardı.

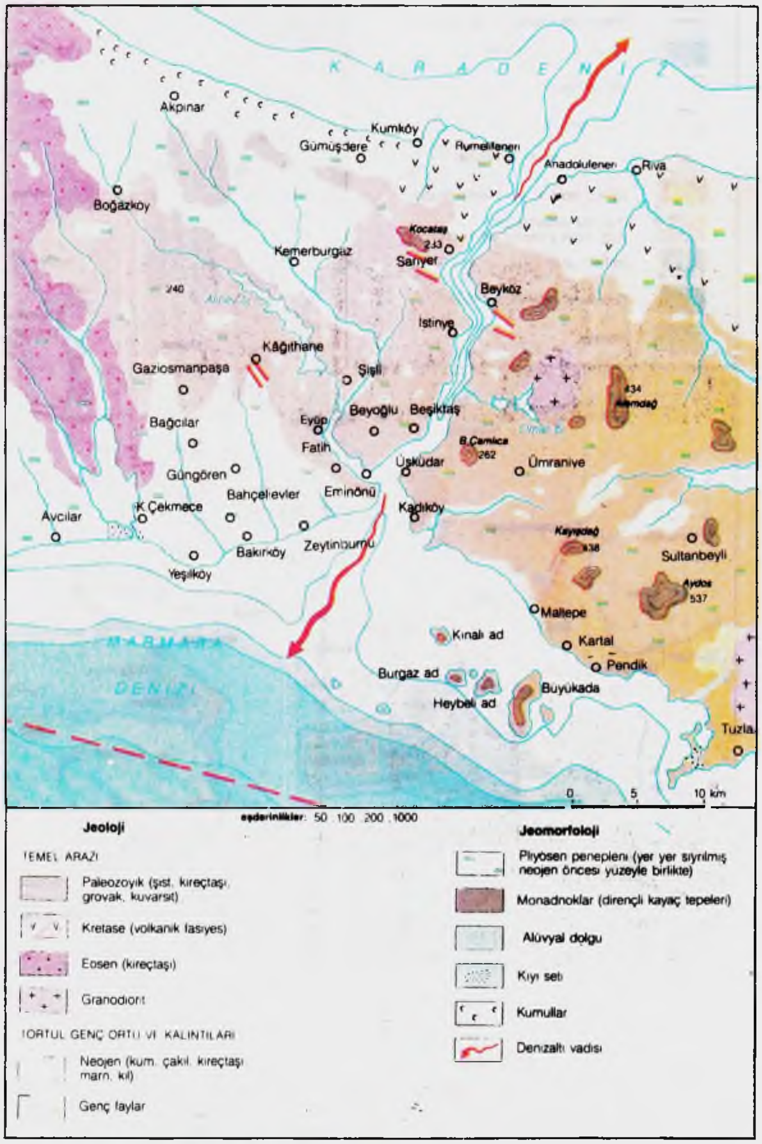
Constantinus I (Büyük) döneminde kent daha kapsamlı bayındırlık çalışmalarına sahne oldu. Septimius Severus'un surları yıktırıldı, yeni ve görkemli bir başkent kurulması için büyük ölçülerde insan gücü ve parasal kaynak sağlandı (325). Yeni kentin Septimius Severus dönemindekinin beş katı büyüklüğünde olması amaçlanıyordu. Yeni sur duvarları Severus'unkinden üç km B.'ya kaydırıldı. Bu surlar içinde Constantinus I'den sonra da iki yüz yıl sürecek bir kentleşme etkinliği başlatıldı. Bu çalışmalarda bir ölçüde Roma kenti örnek alındı, burada da yedi tepe üzerinde, on dört yönetim bölgesinde, benzer bir yapı tipolojisi ve ideal bir dağılım amaçlanmıştı, ancak hellenistik ve doğu etkileri de çok belirgindi. İstanbul'un Constantinus I dönemi kent planı belirlenememiş, yapıları ise yok olmuştur, ancak yapıların ve sanat eserlerinin sayısını veren metinlerin yanı sıra, topografyayı da az çok yansıtan, resmi törenlerle ilgili betimlemeler vardır. Ayrıca gezginlerin verdiği bilgilerle, kentin Osmanlılar tarafından fethinden hemen sonra çizilmiş resimleri bulunmaktadır. Bu dönemde revaklı agora Augusteion adıyla resmi bir alana dönüşmüş ve 600 m B.'sına doğru yuvarlak planlı yeni bir forum eklenmiştir. Ayrıca altından yapılmış bir mil taşı (Milion ya da Milliarum Aureum), iki senato binası ve Capitolium bulunduğu bilinmektedir. Bu forumdan yarımadanın içlerine, yeni kent surlarındaki ana kapılara ulaşan yollar açılmıştı. Augusteion meydanı'nın hemen K.'inde Ayasofya'nın yapımı başlatılmıştı. Başka büyük kiliselerin yanı sıra, Augusteion'un G.'inde, bugünkü Sultanahmet camisi'ne doğru, Constantinus I'in Büyük* saray'ı (Daphne) yükseliyordu. Bu saray tunç bir kapıyla (Khalke) meydana açılıyordu. Büyük saray ayrıca Hipodrom'la da bağlantılıydı. Hipodrom'un dik bir eğimle Marmara'ya inen, yuvarlak planlı G.-B. kesiminde, güçlü sütunlara oturan, tonoz örtülü bölümün altında bir sarnıç vardı. Kentteki öteki eğimli kesimlerde de dikdörtgen planlı, tonozlu sarnıçlar bulunuyordu. Kentin her yanında yunan-roma dünyasının çeşitli kesimlerinden getirilmiş sanat eserleri ve anıtlar yer alıyordu. Constantinus I'den sonra bayındırlık çalışmaları bir ölçüde yavaşladı. Valens (364-378) bir su kemeri (bugün Saraçhane'deki Bozdoğan* kemeri) büyük bir nymphaion, hamamlar, sarnıçlar yaptırdı. Theodosius I (379-395) Constantinus I'in yolunu izledi, Constantinus I'in forumunun yaklaşık 700 m B.'sında, Mese caddesi (bugünkü Divanyolu) boyunca yeni bir forum açtırdı (Forum Tauri). Arcadius (395-408), XII. bölgeye, Marmara kara surlarından G.'e doğru yeni bir forum yaptırdı. Bu forumla ilgili ayrıntılar da bilinmemekle birlikte, Arcadius* sütunu'nun kaidesi hâlâ durmaktadır. Theodosius II döneminde (408-450) Konstantinopolis en görkemli anıtlardan birine kavuştu: büyük kara surları. Constantinus I dönemi surlarının 1,5 km B.'sında yer alan bu surlarla kentin alanı iki katına çıkıyordu. Surlar o dönem için içi doldurulamayacak bir alanı sınırlıyordu ve Konstantinopolis Ortaçağ'ın en büyük kenti görünümündeydi. Surların G.'indeki Altın kapı (Khrysai Pyle, Porta Aurea) tören kapısıydı. Kenti D.'dan B.'ya kateden Mese caddesi Milion'dan başlayıp Forum Bovis'e uzanıyor, burada iki kola ayrılıyordu; biri Hagioi Apostoloi'nin önünden geçip K.-B.'da Edirnekapı'ya ulaşıyor, ötekisi Forum Arcadii'den geçip Altın kapı'da İstanbul'u Dalmaçya kıyılarına bağlayan via Egnatia ile birleşiyordu.

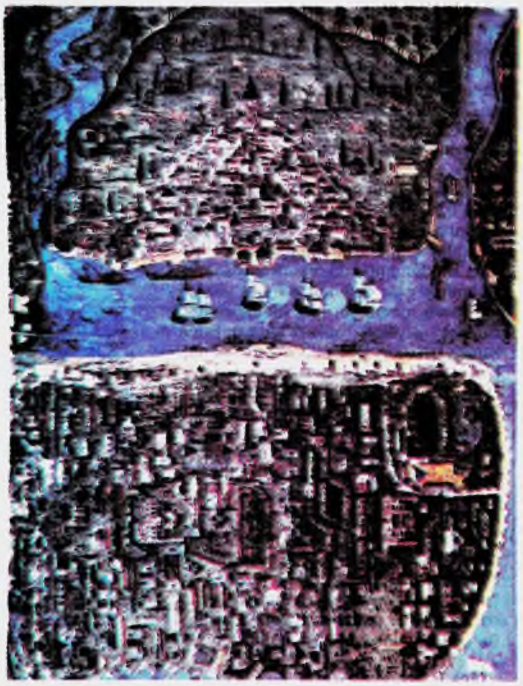
İSTANBUL İŞLEVSEL HARİTASI

Theodosios II döneminden bir topografya belgesi olan *Notitia urbis Constantinopolitanae*'de kentin Osmanlılar'ca fethine değin süregelen gelişimi görülmektedir. Bu belgede sınırları ayrıntılarıyla belirtilmiş olan on dört bölgenin on ikisi başlangıçtan beri Constantinus surları içindeydi. Ayasofya ve Topkapı sarayı'nın bulunduğu kesim ikinci bölgede, Hipodrom üçüncü, Augusteion ve Yerebatan sarayı dördüncü, Strategeion beşinci, Forum Constantini (Çemberlitaş) altıncı, Forum Theodosii (Forum Tauri), Süleymaniye ve Beyazıt'ı kapsayan kesim yedinci, Forum Bovis (Aksaray) on birinci, Galata'nın aşağı kesimini kapsayan ve Sykai denilen dış mahalle on üçüncü, Blakhernai on dördüncü bölgedeydi. Ana yollar boyunca uzanan meydanlar Bizans kentinin en önemli öğelerindendi (Augusteion, Forum Constantini, Forum Amastrianum, Forum Theodosii, Forum Bovis, Forum Arcadii).

Osmanlı döneminde de İstanbul XIX. yy.'ın ikinci yarısına değin topografik konumuna uyan gelişme çizgisini sürdürdü ve surlar içinde kalan yapısı çok az değişti. Bu dönemde de önemli anıtlar kentin tarihsel çekirdeğinde, bin beş yüz yıllık sınırlar içinde yer aldı (Sultanahmet, Bayezit külliyeleri, Topkapı sarayı). Buna karşılık birbirini izleyen dönemlerin görüntüsü, bir iki anıtsal yapı dışında yaşamadı, yunan Byzantionu, Bizans Konstantinopolisi ve osmanlı İstanbulu bir arada sürmedi, birbirinin yerine geçti. Ama İstanbul XVII. yy.'da 700 000 olduğu öne sürülen nüfusu, Haliç'e, Boğaziçi'ne, Üsküdar ve Kadıköy'e yayılan alanıy Avrupa'nın ve Yakındoğu'nun en büyük kentiydi. Osmanlı döneminde kentin sokak dokusu ve konutları sürekli değişiyordu. Yangınlar ve depremler büyük yapı alanlarını ortadan kaldırırken, bunların yerini daha farklı bir yol ve yapılaşma alıyordu. Bu sürekli değişim içinde, yalnızca topo-

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

İstanbul ve Galata Matrakçı Nasuh'un minyatürü 1536-37

grafyaya bağımlı olan ana yönler, anıtlar değişmedi, yerleşme onların çevresinde gerçekleşti. Çok yakın zamana değin farklı işlevleri üstlenen alanlar değişmeden kaldı (Topkapı, Babıâli ve çevresi yönetim, Eminönü-Sirkeci kesimi limanlara bağlı olarak ticaret merkeziydi). Kentin içindeki tek önemli ulaşım ekseni Ayasofya'dan Beyazıt'e ve Edirnekapı'ya uzanan yoldu. Ulaşım daha çok deniz yoluyla (kayıklarla) yapılıyordu. Kentin kıyılar boyunca gelişiminin nedeni de buna bağlanabilir (kara ulaşımı arttıkça kıyılardan uzaklaşıldı). Konstantinopolis'in ana yollar üzerindeki forumları osmanlı döneminde çoğunlukla büyük anıtlarla dolduruldu; Bizanslılar' da toplanma yeri olan bu forumların yerini, Osmanlılar'da camiler, külliyeler aldı (Nuruosmaniye, Bayezit, Şehzade külliyeleri). XVI. , XVII. ve XVIII. yy.'larda kentin tüm kesimlerinde devlet önde gelenlerinin ve sarayla ilgili kişilerin konakları, sarayları vardı. XIX. yy.'a değin bu yapılar genellikle duvarlarla çevrili büyük bahçeler içinde yer alıyordu. XIX. yy.'dan başlayarak özellikle sultan saraylarının yerinde kışlalar, fabrikalar, hatta Kandilli, Emirgân gibi büyük mahalleler ortaya çıktı. Anadolu türk yerleşmelerinde görüldüğü gibi İstanbul'da da en küçük evin bile bir yeşil alanı, bahçesi vardı. Bu konut alanları osmanlı döneminde yavaş yavaş sur dışına taştı, daha çok kıyıları izleyerek (Beyoğlu dışında) Eyüp'e, Boğaziçi'ne, Üsküdar'a ve Kadıköy'e uzandı. Bizans döneminde Galata (Sykai), Kadıköy (Khalkedon) ve Üsküdar (Khrysopolis) sur içindeki merkeze bağlı olmakla birlikte, ayrı kentler gibiydiler. Bu durum aynı ölçüde olmamakla birlikte osmanlı döneminde de sürdü (Evliya Çelebi Üsküdar'dan XVII. yy.'da Üsküdar şehri diye söz eder). İşlevsel farklılıklar bu dönemde de sözkonusudur. İstanbul imparatorluğun yönetim merkezi, Galata dış ticaret merkeziydi, Üsküdar ve Kadıköy ise kendi kendilerine yeten birer uydu kent görünümündeydiler. Boğaziçi sayfiye yeri olarak gelişmiş, ana kentle olan ulaşım bağlantısızlığı yüzünden kentleşememişti. İstanbul'la Galata arasındaki işlevsel ve fiziksel farklılaşma XIX. yy.'da daha da belirginleşti, Galata batılı bir çizgide gelişimini sürdürdü (İstiklal caddesi bir Avrupa kenti görünümündeydi).

Byzantion'un yerini Konstantinopolis'e, onun da İstanbul'a bırakması oluşumu günümüzde de yaşanmakta, bu kez osmanlı kent dokusu büyük anıtsal yapıları dışında yok olmaktadır. Özellikle 1950 sonrası yenilemeler kentin tarihsel silüetini ortadan kaldıracak boyutlara varmış, öte yandan İstanbul sınır tanımaz bir biçimde kıyılar ve tepeler boyunca içerlere dek yayılmış ve bugünkü görünümüne ulaşmıştır.

Kent özellikle VII.-XI. yy.'lar arasında, Bizans İmparatorluğu'nun merkezi olarak büyük bir gelişme gösterdi; D.-B. ve K.-G. ticaretini adeta tekeline alarak gerçek bir dünya pazarı oldu. Bu sırada Çin'den gelen ipek ve porselen; İran'dan gelen halılar; G. ve D. Asya'dan gelen baharat, kıymetli ağaç işlemeler, değerli taşlar; Afrika'dan gelen fildişi; K. ve B. yoluyla gelen bazı madenler, kehribar, kürk, yün, dokuma ve esirler burada toplanıyor ve ondan sonra öteki ülkelere sevk ediliyordu. Nüfus yerli Rumlar'dan başka, türk, iranlı, mısırlı, venedikli, cenovalı, amalfili tüccarların kendilerine ayrılan belli yerlerde yerleşmesiyle etnik bakımdan çok karışık bir hal aldı. Fakat XI. yy.'dan sonra İstanbul D. ticareti üstündeki tekelini italyan kent devletlerine kaptırdı; bunun sonucunda dünya pazarı olma özelliğini giderek kaybetti. Onun yerini bir ara Venedik ve İskenderiye aldı. Daha sonra Uzakdoğu deniz yolunun açılmasıyla kentin ticari önemini daha da azaltarak sönükleşmesine neden oldu. İstanbul ancak Türkler'in fethinden sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi ve üç kıta üzerine yayılan geniş imparatorluk topraklarını bağlayan ticari ve askeri yolların en büyük kavşağı olarak yeniden canlandı ve yalnızca imparatorluk sınırları içinde olsa bile, ticari önemi arttı.

Bütün tarihi boyunca İstanbul'un nüfus ve alan bakımından en hızlı, adeta bir patlama şeklindeki gelişmesi, 1950'li yıllardan sonraya rastlar. Bu tarihe kadar konut alanı, K.'de Şişli'de sona eriyor; D.'da Üsküdar, Kadıköy, Maltepe, Kartal, Pendik, Ümraniye, Merdivenköy; B.'da Bakırköy, Yeşilköy ile Boğaziçi'ndeki küçük yerleşmeler asıl kentten ve birbirinden ayrı köyler ve yazlıklar meydana getiriyordu. 1950'den sonra büyük ölçüde kamulaştırmayla kent içinde ve çevresinde açılan yeni ve geniş yollar bir yandan kent planını büyük ölçüde değiştirirken, bir yandan da yurdun öteki bölgelerinden kitle halinde kente göçenlerin yol açtığı bir nüfus patlaması, eski banliyöler arasındaki boş alanlarda yeni semtlerin doğması, kentsel alanın her yöne yayılması ve altyapısız gecekondularla kuşatılmasıyla sonuçlandı. Günümüzde Büyük şehir belediye sınırları içindeki bu kentsel yerleşmeler kümesi, tepesi kuzeyde yukarı Boğaziçi'nde, tabanı Marmara kıyılarında

İstanbul'dan bir görünüm
M. Melling'in gravürü
XIX. yy. başları

İstanbul'dan bir görünüm

Bayram Dalay

olan bir üçgen biçimini almıştır. Üçgenin uzunluğu K.'e doğru yaklaşık 30 km, B.-D. doğrultusunda 60 km kadardır ve 652 km²'lik bir alan kaplar. Aynı alanın 1960'lı yıllarda 320 km² kadar olduğu düşünülürse, kentsel yayılmanın büyük hızı açıkça ortaya çıkar.

• *İşlevsel doku.* Bu hızlı gelişmenin sonucu olarak, bazı önemli iş ve ticaret merkezleri yine eski kentin sınırları içinde, Eminönü, Sirkeci, Karaköy ve Galata gibi semtlerde kalmakla birlikte, K.'de Şişli ve Mecidiyeköy çevresinde, daha ilerde Maslak ve Ayazağa'da, B.'da Bakırköy'de, D.'da Üsküdar ve Kadıköy'de, Bağdat caddesi boyunca yeni ve birbirinden ayrı iş ve ticaret merkezleri gelişmiştir. Eski sanayi kuruluşlarının çoğu Haliç kıyılarındayken yenileri B.'da, surların dışındaki Topkapı Maltepesi'nde, Kâğıthane vadisinde Küçükçekmece ilçesinde, ve D.'da Ümraniye çevresiyle İstanbul-Ankara yolu boyunca toplanmıştır. Bunların dışında İstinye koyu ve vadisinde, Beykoz koyu kıyılarında da bazıları eski sanayi kuruluşları vardır. Liman işletmeleri Haliç, Tophane ve Haydarpaşa'dadır. Son yayılma sırasında K.'de, D.'da ve B.'da modern konut semtleri gelişmiş olmakla birlikte, bu evrenin temel özelliği, nüfusun önemli bir kısmını barındıran, şehir içinde yer yer adacıklar meydana getirmesinin yanı sıra kenti hemen her yönden kuşatan çok geniş gecekondu semtlerinin ortaya çıkmış olmasıdır.

• ***Nüfus ve nüfus yapısı.*** **İstanbul'un nüfus miktarı ve nüfus yapısı tarih boyunca siyasi ve iktisadi önemine, geçirdiği siyasal olaylara bağlı olarak büyük değişikliğe uğramıştır. İlk önemli nüfus artışı Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olmasıyla başlamış ve XI. yy.'a kadar sürmüştür. Veriler ve bunların dayanakları farklı olmakla birlikte, IV. yy. sonlarında kent nüfusunun 100 000 kadar olduğu ileri sürülür. V. yy.'a ilişkin nüfus tahminleri, değişik araştırıcılara göre 200 000-600 bin arasındadır; XIII. yy. başında 400 000 dolayında olduğu kabul edilir. İmparatorluğun daraldığı, ticari öneminin sona erdiği dönemdeyse nüfus çok azalmıştır. Fetihten** önce Bizans 40 000-50 000 nüfuslu, birçok semtleri terk edilmiş harap bir kent durumundaydı. Nüfus bileşimi çok karışıktı ve çeşitli etnik gruplardan oluşuyordu. Daha Fatih döneminde kenti canlandırmak, bayındırlaştırmak ve aynı zamanda türkleştirmek için yürütülen bir iskân politikası nüfus bileşimini Türkler lehine büyük ölçüde değiştirdi. Bu amaçla Anadolu'dan ve çeşitli Balkan ülkelerinden getirilen göçmenler İstanbul'un belli yerlerine yerleştirildiler. Bu suretle Aksaray'dan, Eğirdir'den, Konya'dan, Karaman'dan, Tire'den, Çarşamba'dan, Kastamonu'dan, İzmir'den, Sinop ve Samsun'dan getirilen türk göçmenler sıra ile, bugün çoğu geldikleri kentin adını yansıtan yerlere (Aksaray, Eğrikapı, Karaman, Vefa, Çarşamba, Kazancı, Galata, Tophane) yerleştirildiler. Mora'dan getirilen Rumlar Fener'de, selanikli Yahudiler Tekfur sarayı çevresinde, Arnavutlar Silivrikapı'da, Balat Çingeneleri Balat mahallesinde, Amasralılar Sulu Manastır semtinde iskân edildiler. Böylece İstanbul'un nüfus yapısında müslümanların oranı % 60'ı buldu. XVII. yy. sonunda İstanbul 750 000'e varan nüfusuyla yeniden dünyanın en kalabalık kenti haline geldi. Nüfus, XIX. yy.'da durakladıktan sonra, Birinci Dünya savaşı öncelerinde 1,1 milyonu buldu. Ama bunun yarıya yakını rum, ermeni, musevi kökenli vatandaşlar ile yabancı uyruklulardan meydana geliyordu. İşgal yıllarından sonra 1927 sayımı İstanbul nüfusunun bir hayli gerilemiş olduğunu ortaya koydu: 691 000'e inmişti. Bunu izleyen yıllarda ağır bir tempoyla arttı, 1950'de 983 000'e çık-

BENTLER

tı. Bunu, sonraki yıllarda adeta patlama biçiminde çok hızlı bir artış izledi ve nüfus 1960'ta 1,5 milyona yaklaştı; 1970'te 2,1 milyonu geçti; 1980'de 4,5 milyona, 1990'da 7,3 milyona ulaştı. Aradan geçen yıllarda Museviler'in İsrail'e, Rumlar'ın Yunanistan'a, Ermeniler'in daha çok Fransa'ya göç etmeleriyle, geçen yüzyılların kozmopolit İstanbul'u nüfusu hemen tamamıyla Türkler'den meydana gelen ulusal bir yapı kazandı.

• *Türkiye genelindeki rolü.* İstanbul birçok bakımlardan Türkiye'nin en önemli kentidir. Türkiye nüfusunun 1/7,6 kadarı burada kümelenmiştir. Bu büyük topluluğunun gereksinimlerinin karşılanması, bölge ve ülke düzeyinde başlı başına canlı bir ticarete yol açar, sanayiyi ve tarımsal üretimi besler ve yönlendirir. Ülke imalat sanayisinin değer bakımından 1/3 kadarını, devlete ödenen gelir vergisinin yarıya yakınını bu kent ve çevresi sağlar. En büyük ithal limanı, ülke denizyollarının başlangıcı, dünyanın öteki ülkeleriyle havayolu bağlantısını sağlayan en büyük merkezdir. Sermayenin, bankaların, güçlü holdinglerin, şirketlerin, sağlık tesislerinin büyük çoğunluğu bu kentte toplanır. Uzun tarihi boyunca farklı dönemlerden kalma anıtları, yapıları, sarayları, doğal güzellikleri, modern konaklama tesisleriyle yurdun en çok ziyaret edilen turizm merkezidir. Müzeleri, kitaplıkları, değişik düzeydeki okulları, 6 üniversitesi, tiyatroları, operası, sanat galerileriyle Türkiye'nin en büyük eğitim ve kültür, basını ile Türkiye'de halkoyunu yönlendiren, siyasal davranışları etkileyen bir düşünce ve fikir merkezidir. Ama bu aşırı hızlı büyümenin sakıncalı tarafları da vardır. Kentin beslenmesi, su, elektrik, yakıt gibi gereksinimlerinin karşılanması, yetersiz sağlık ve ulaşım işleri, kanalizasyon, çevre koruma, yeşil alan sorunları ve özellikle daha da belirgin olarak, altyapıdan yoksun geniş gecekondu semtlerinin karşı karşıya bulunduğu çözümü zor problemler, aşırı hızla meydana gelen bir jigantizmin başlıca sakıncaları arasında sayılabilir.

• TARİH. İ.Ö. 658'e doğru Byzantion Megara kolonisi daha önce, Bosporos'un en eski halklarından biri olan Traklar tarafından işgal edilmiş bir bölgeye kurulmuştu. Tahkim edilen site, Makedonyalı Philippos II'nin (İ.Ö. 340), Galyalılar'ın (İ.Ö. 279) ve Septimius Severus'un (İ.S. 196) saldırısına uğradı. Septimius Severus önce sitenin surlarını yıktırdı, daha sonra yeniden yaptırarak, büyüttü ve güzelleştirdi, siteye *Augusta Antonina* adını verdi. Licinius'un eline geçen sitenin surları bir süre sonra yeniden yıktırıldı. Ancak Constantinus sitenin stratejik önemini kavrayarak başkent yapmaya karar verdi. Bu seçimin birçok nedeni vardı: bir yarımadanın ucuna kurulmuş olan site kolayca tahkim edilebilirdi, eşsiz bir yapıdaydı, sahip olduğu 7 km uzunluğundaki Haliç'in düşman gemilerine kapatılması için zincir germek yeterliydi; ayrıca Karadeniz'den (Pontos Eukseinos) [iskit buğdayı] Akdeniz'e kadar uzanan kıyı boyunu ve hacılarla orduların kullandıkları Avrupa'yı Asya'ya bağlayan yolları kontrolü altında tutan olağanüstü stratejik bir konuma sahipti; ancak en önemlisi IV. yy. başlarında Tuna (Sarmatlar ve Gotlar) ve Fırat (Parthlar) boyu başta olmak üzere imparatorluk sınırlarının, akıncı halkların ciddi tehdidi altında olması ve imparatorla hükümet organlarının bu duruma karşı önlem almak zorunda olmalarıydı.

"Yeni Roma" (Konstantinopolis, İstanbul) 324-336 yılları arasında inşa edildi. 11 mayıs 330'da kırk gün sürecek şenliklerle resmi açılışı yapıldı ve siyasal otoriteler kente yerleşti.

Kent, çok kısa bir süre içinde imparatorluk etkinliklerinin başlıca merkezi haline geldi. Bizans'ın siyasal (V. yy.'dan başlayarak imparator sürekli olarak burada oturdu), dinsel (patriklik merkezi buradaydı), düşünsel (Constantinus 330'da Capitolium'da bir üniversite kurdu) ve iktisadi merkezi İstanbul, imparator ve patriğin iktidarı denetlemek amacıyla giriştikleri birçok çekişmeye sahne oldu. Naiplik dönemlerinde etkin bir rol oynayan patrik, tanrıbilimsel tartışmalarda çok etkili ruhban sınıfı (Lykos vadisinde birçok manastır vardı) ve laik din adamlarının varlığıyla daha da güçlenmişti.

İmparatorluğun yeni başkentinin çevresi ani saldırılara karşı Constantinus (IV. yy.) ve Theodosios II (V. yy.) surlarıyla iki kez çevrildi, sarp bir doğal yapıya sahip olan kısım dışında denize bakan üç yanı güçlü bir şekilde tahkim edildi. Bizans, 330-1203 yılları arasında kente yönelik tüm saldırıları bu şekilde savuşturdu. Hunlar'ın (558), Hüsrev II Abherviz yönetimindeki Persler'in müttefiki Avarlar'ın (626), Araplar'ın (674-678 ve 717-718), Bulgarlar'ın (813-814, 913, 924) Ruslar'ın (860, 907, 941) saldırıları ardı ardına püskürtüldü.

Hem başkent, hem imparatorluk kenti olmasından dolayı, Constantinus İstanbul'a, hukuki açıdan hemen hemen Roma'nınkine denk olan ve kentin, imparatorluk egemenliğine katılmasını sağlayan ayrıcalıklı bir statü verdi. Ardılları bu statüyü daha kesin hale getirdiler. Taşradan tümüyle bağımsız hale gelen, siyasal ve yerel idari organlarla donatılan kent, imparatorluk çapında siyasal bir etkiye sahipti. Bu alanda başlıca rolü İstanbul senatosu haline dönüştürülen Bizans eski bule'si oynuyordu; adları Roma senatosu *Clarissimi*'den esinlenilerek verilen *Clari* imparatorluğun *pars Orientis* kesiminde toprak satın alarak, nüfus artışını hızlandırmak için kentte konutlar yaptırmak zorundaydılar; kentin donanımını ve eğitim işlerini üstlenen bu kurum 1453'e kadar önemli bir siyasal rol oynadı, imparatorluğun çıkardığı yasalar için Senato'nun onayı şarttı; Senato'nun görüşleri, girişiği büyük hukuki reformların bu kurum tarafından onaylanmasını isteyen İustinianos döneminden beri imparatorlarca özellikle dikkate alındı; ayrıca hükümdar yüksek memurları ve Consistorium üyelerini senatörlerden seçerdi.

Kentin yönetimi, Constantinus'un prokonsül unvanını verdiği bir arkhon'a verilmişti. 359'da Constantinus yetkilerini bir kent praefectus'una, yani eparkhos'a devretti; birinci senatör, Consistorium'un doğal üyesi ve sivil bir görevli olan eparkhos İstanbul'u kuşatan 100 millik alan içinde düzenin sağlanmasından ve yargı (medeni ve ceza yargısı) mekanizmasından sorumluydu; imparator yokluğunda, imparatorluk yargı kuruluna başkanlık ettiği olurdu. Aslında IX. yy.'da ortadan kalkışına değin imparatorluk muhafızları komutanlığının payına düşen görevleri yerine getirirdi. Eparkhos'u kentin bir numaralı adamı ve imparatorluğun en önemli kişilerinden biri yapan önemli görevler, önce, XII. yy.'da italyan tüccarlara yabancı statüsü verilerek ayrıcalıklar tanınmasıyla sınırlandı; ancak 1204'ten sonra elinden tüm yetkiler alındı, eparkhosluk yalnızca bir onur unvanına dönüştü.

Başlangıçta eparkhos'a bir vigil praefectus'u yardımcı oluyordu, bu yardımcının yerini 535'te bir halk praetor'u aldı. Halk praetor'u düzeni sağlamak ve kentte çıkan yangınları söndürmek için İstanbul'un 14 bölgesinin her birinde 20 asker ve 30 itfaiye erine sahipti; İstanbul'un Bizans İmparatorluğu'nun siyasal başkenti ve Ortaçağ dünyasının önde gelen denizcilik ve iktisadi merkezi olmasından dolayı kentte göç edenlerin sayısı bir hayli kabarıktı, bu göçmen kitlenin kontrolü 539'dan başlayarak özel bir görevliye, *quaestor*'a bırakıldı. Kentin kuruluş yılı olan 330'dan başlayarak su (XI. yy.'da sular logothetes'inin sorumluluğu altındaydı) ve buğday gereksinimini özel birimler sağlıyordu, buğday gereksinimi eparkhos'un denetimi altında Mısır'dan getirilen tahılla karşılanırdı; eparkhos Nil vadisinden yeterli ürün alınamadığı zamanlarda halk annona'sının (yoksul yurttaşlar), palatinuslar'ın (saray hizmetkârları) ve askerlerin gereksinimlerini karşılamakla yükümlüydü, bunu Mısır'ın önce Persler (617-629), ardından Araplar (639-642) tarafından işgal edilmesinden sonra, başkentin yegâne tahıl sağlayıcıları haline gelen Trakya, Anadolu ve taşradan yaptığı alımlarla sağlardı.

VI. yy.'da nüfusu 400 000 olan İstanbul (IV. yy. başında 90 000, V. yy. ortasında 200 000) yönetimi kolay bir kent değildi; nüfusun büyük bölümü, Büyük saray'ın dolaylarına kadar yayılan derme çatma konutlarda yaşıyordu; ayrıca kent sakinleri, kırmızılarla yeşiller ve beyazlarla maviler olmak üzere ikili gruplar halinde dörde bölünmüştü; hipodromdaki büyük araba yarışlarında sürücüler bu renkleri taşırlar ve yarış bu renkler arasında olurdu. Bu gruplar aslında dinsel ve toplumsal karşıtlıkları yansıtıyordu: maviler genellikle, aristokrat mahallelerde (Blakhernai) yaşayan ortodoks halkı, yeşiller ortodoks olup olmadıkları kuşkulu olan işçi ve kalfaların oturdukları Haliç üzerindeki yoksul Hagia Euphemia Martyrionu mahallelerinde yaşayan halkı temsil ederdi. Bazı durumlarda bir kesimin iki grubu imparatorluğun keyfiliğine karşı özgürlüklerini korumak için birleşirlerdi (532'de Nika ayaklanması, 602 başkaldırısı), ancak deneyimsiz ve siyasal programa sahip olmayan dört demos, Phokas bozgunuyla sonuçlanan iç savaştan (602-610) sonra, Herakleios tarafından yeniden düzenlendi. Herakleios bu grupların rolünü oyunlarla sınırladı. Her biri iki gruba bölünen (kentiçi, kentdışı) ve askeri bir örgütlenmeye tabi tutularak imparator muhafız birliğine bağlanan demosların rolleri XI. yy.'dan başlayarak kâğıt üstünde kaldı. Kamu düzeninin bu yeniden yapılanması kentin iktisadi gelişimini kolaylaştırdı, halk yönetim merkezlerine yakın yerlere (önce Büyük saray, ardından XII. yy.'da krallığın taşındığı Blakhernai sarayı çevresine), Propontis'e, Haliç kıyılarına, kentin ana yolu olan Mese'nin iki yakasına yerleşti.

Gerçekte, İstanbul 1453'e kadar Ortaçağ'ın en büyük *emporium*'uydu. VI. yy.'dan başlayarak İskenderiye ve Antiokheia'nın (Antakya) aleyhine, doğu ürünlerinin (ham ipek ve baharat) önde gelen ambarı haline geldi; öte yandan İstanbul'a Karadeniz limanları üzerinden iskit ya da bulgar buğdayı, slav esirleri, kuzey kürkleri, Baltık amberi, Anadolu ve Akdeniz'den Phokaia sapı, Kıbrıs kınası, yunan ve girit şarapları, Batı'dan italyan şarap ve buğdayı, Adriya tuzu, Dalmaçya ağacı, Balkan esirleri gelirdi.

Ticari etkinliğinin önemi, İstanbul'un, imparatorluğun sanayi merkezi haline gelmesini sağladı: dışsatımlar ve imalatın devlet tarafından sıkı bir şekilde denetlenmesi, ithal edilen hammaddeleri yüksek değerde mamul maddelere dönüştüren lüks eşya sanayisi başta olmak üzere, tüm sanayi dallarının tek kentte toplanmasına

Haliç'ten bir görünüm

Büyük Larousse

yol açtı. Bunlar arasında en önemlisi tekstil sanayisiydi: *lintearii* loncalarında keten işlemeciliği, tekniği doğrudan doğruya Mısır ve İran örneklerinden alınan uzun tüylü yün halıcılığı XV. yy.'a değin sürdü; Büyük saray'ın gynaikeionlar'ında ya da özel imalathanelerde gerçekleştirilen ipek işlemeciliği, 552'de ipekböceği kültürünün başlatılmasıyla gelişti, ancak ipek ürünlerinin ticari değeri ipekçilik sanayisinin sıkı bir hükümet denetimi altında tutulmasını gerektiriyordu, bu alanda hükümeti bir eksarh temsil ediyordu. Kent praefectus'unca atanan eksarkhos, ipek ve kumaşın alımı, satımı ve imalatıyla yükümlü beş lonca aracılığıyla devlet yönetmeliklerinin uygulanmasını sağlıyordu. İstanbul XII. yy.'a kadar kumaş tekelini elinde tutmuştu. Tekstil sanayisine paralel olarak desen, nakış, altın, gümüş ve değerli inci boyamacılığı da gelişti ve kumaşların gösterişinin artmasına katkıda bulundu, gösterişli kumaş kullanımı başkentte yapılan dini törenlerle saray törenlerinin çoğunda temel koşuldu. Öte yandan, İstanbul, tamamen sanatsal olan mine işlemeciliği, oymacılık, taş ve fildişi yontmacılığı, elyazması resimciliği sanayilerinin hemen hemen tümünü fiilen tekelinde tutuyordu. Bu yolla imal edilen mallar ürün sayısını artırıyor ve İstanbul'un ticaret hacmini büyütüyordu. Kentteki ticari birimler Mese üzerinde toplanmış ve Mese'nin her iki yanına iki katlı revaklar sıralanmıştı; V. yy.' dan itibaren bu revakların arka kısımları "auditoria"lara açıldı ya da altlarına satış bölümleri yerleştirildi. Ancak en önemli pazarlar (icra ettikleri mesleklere göre tasnif edilmişlerdi) Mese'nin, Constantinus forumuyla Büyük saray arasında bulunan bölümünde, Agora'da yer alırdı; bunlardan en etkini altın ve gümüş pazarıydı. Hükümet maden değiş tokuşuyla uğraşan Bizans esnafını *(trapezitai)* daha iyi denetleyebilmek için hepsini bir araya toplamıştı. İstanbul'a her çeşit paranın akması, kentteki para ticaretini besledi ve kentin Ortaçağ'ın para merkezi haline gelmesini sağladı.

İstanbul'daki ticaretin canlılığı, kentte birçok yabancı tüccarın akın ederek, koloniler kurmasını beraberinde getirdi. İlk gelenler kentin dışına, Bosporos üzerindeki Aziz Mamas varoşuna yerleştiler: bunlar bulgar (VIII. yy.'ın hemen başında geldikleri sanılır) ve rus (VIII. yy.'ın sonu - IX. yy.'ın başı) tüccarlarıydı. Ancak en önemli yabancı koloni İtalyanlar'ınkiydi; İstanbul'a X. yy.'da yerleşen, logothetes koruması (992) ve yasal düzenlemelerine tabi tutulan Venedikliler'den sonra, imparatorluk başkentine ilk kez kesin olarak yerleşenler Amalfiler (IX. - X. yy.) oldu; Amalfiler daha sonra, 1082'de Aleksios Komnenos tarafından Venedik'e bağlandılar. Bu tarihte, bu imparator tarafından Venedikliler'e tanınan ayrıcalıklar İstanbul'un ve imparatorluğun yaşamında bir dönüm noktası oldu, zira ilk kez yabancılara başkentin limanında ve tüm Galata mahallesinde tam gümrük muafiyeti veriliyordu; 1111'de Pisalılar, 1155'te Cenovalılar benzer ayrıcalıklar aldılar, ancak gümrük konusunda ad valorem'in % 40'ı oranında bir indirim elde edebildiler.

İmparatorluk yönetimi, İstanbul'un zenginliğini sağlayan ticaret yollarının, Haçlı seferleri yüzünden latin Levant limanlarına kaymasını boş yere önlemeye çalıştıysa da yabancı akını XII. ve XIII. yy.'da giderek arttı; bu amaçla batılı tüccarlara verilen ayrıcalıkların artırılması imparatorluk kentinin çökmesinden başka işe yaramadı, İstanbul limanına yalnızca Bizans gemileri ve imparatorluğun deniz savunmasını üstlenen italyan gemileri uğramaya başladı; italyan gruplar arasındaki rekabet (Cenovalılar'ın oturduğu mahallenin 1162'de ve 1169'da Pisalılar ve Venedikliler tarafından yağmalanması), Bizanslılar'ın yabancılara karşı duyduğu düşmanlık (1182 ayaklanması) toplumsal dengeyi bozdu. İstanbul'un 1204'te Haçlılar tarafından ele geçirilmesi ve bir latin imparatorluğunun kurulması siyasal ve iktisadi çöküşü hızlandırdı, bu, özellikle Venedikliler'in işine yaradı; 1261'de Bizanslılar'ın kenti tekrar ele geçirmeleri, Cenovalılar'ı rakipleri karşısında yeniden üstün duruma geçirdi; bununla birlikte İstanbul'un iki tüccar cumhuriyeti arasında bir denge kuruldu; sonuçta Venedikliler Galata'da, Cenovalılar Pera'da kentin aleyhine olmak üzere iki gerçek bağımsız devlet oluşturdular, bu devletlerin önderleri podestalar, özellikle XV. yy.'da gitgide artan bir oran ve kesinlikle imparatorluk hükümetine müdahalede bulundular. Aynı dönemde kente başka tüccar kolonileri de yerleşti: 1290'dan başlayarak (1352-1438 arası hariç) Katalonyalılar, XIV. yy.'da Provencelılar; 1431'den başlayarak Ragusalılar (1451'de bunlara bir mahalle ayrıldı); Pisa'yı yenerek kendi devletlerine katan ve 1436'da Pisalılar'ın eski kolonisini devralan Floransalılar.

Gerçekte, 1076 veba salgınıyla da sarsılan Yeni Roma, 1204'ten önceki iktisadi refah ve demografik canlılık düzeyine Yunanlılar'ın kente yeniden dönmelerinden sonra bile, bir daha hiçbir zaman ulaşamadı. Birçok felakete tanık olan (1348-49 arası kara veba, 1416 ve 1447-48 salgınları), gitgide daha heterojen bir yapı kazanan ve *Gasmuloslar*'ın küçümsenmeyecek bir rol oynadıkları bir nüfusa sahip kent, XIII. yy.'dan başlayarak Hipodrom oyunları ve görkemli gösterilerinden yoksun kaldı, nüfusu azalan (1453'te 50 000 nüfustan 40 000'e indi) ve kısmen terk edilmiş bir kent haline gelmişti. Öte yandan imparatorluğun sınırları da hızla daralıyordu. Kent, savunmasını, mevcudu birkaç bin kişiye düşmüş ordusuna ve tüm ticareti eline geçirmiş italyan kolonilerinin mali gücüne dayandırmak zorunda kalmıştı, iç karışıklıkların nedeni de çoğunlukla bu italyan kolonileri arasındaki rekabetti. İstanbul ayrıca Ayasofya'da ilan edilen Floransa birliğiyle (12 aralık 1452) dinsel açıdan da bölünmüştü, aynı dönemde, kenti daha önce altı kez kuşatan (Bayezit I, 1391, 1395, 1397, 1400; Musa Çelebi, 1411; Murat II, 1422) Osmanlılar kesin bir saldırıya geçtiler.

• *İstanbul'un fethi.* Mehmet II tahta çıktığında (1451) Bizans, bir zamanların büyük imparatorluğunun yalnızca bir kalıntısıydı. Osmanlı topraklarının tam kalbinde yer alan bu yabancı unsuru ortadan kaldırmak ve olgunlaşmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'na İstanbul ile bir başkent hediye etmek, genç padişahın ilk hedefiydi. Büyük bir enerji ile imparatorluk başkentinin fethine hazırlanmaya başladı. Tahta çıkışının ilk yılında Boğaz'ın Rumeli yakasına yaptırdığı hisar (Boğazkesen, sonraki adı Rumelihisarı) onun İstanbul üzerindeki niyetini açıkça ortaya koyuyordu. Hisar, boğazın en dar yerinde, Bayezit I'in yaptırdığı Güzelcehisar'ın (Anadoluhisarı) tam karşısındaydı. Bu iki hisar güçlü toplarıyla boğazdan geçişi denetleyebiliyordu. Hisar'ın yapımının tamamlanmasından sonra Mehmet II, 50 000 kişilik ordusu ile İstanbul surları önünde göründü ve üç gün kalarak kentin surlarını inceledikten sonra Edirne'ye hareket etti (1 eylül 1452). Mehmet II, kışı Edirne'de hummalı bir hazırlık içinde geçirdi. O güne kadar görülmemiş büyüklükte toplar döktürdü (İstanbul'un fethinde bu toplar başlıca rolü oynadı). 1453 şubatında Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Bey'i İstanbul çevresinde ve Karadeniz kıyılarında hâlâ Bizans'ın elinde bulunan yerleri almakla görevlendirdi. Perinthos (Marmara Ereğlisi), Ankhialos (Ahyolu-Pamorie), Mesembria (Misivri), Bizye (Vize), Kortero (Kumburgaz), Hagios Stephanos (Yeşilköy), Bigados (Selimpaşa) zapt edildi. Yalnızca Selymbria (Silivri) karşı koydu. Böylece Bizans başkentinin çevresindeki savunma noktaları düşmüş, kent kuşatılmıştı. Mehmet II, ayrıca İstanbul'a yardım etmelerini önlemek için Mora despotluğu üzerine de bir akıncı kuvveti gönderdi.

İmparator Konstantinos XII (XI) Dragases bütün ümidini Batı'dan gelecek yardıma bağlamıştı. Bu nedenle ortodoks ve katolik kiliselerinin birliğini yeniden canlandırmaya çalıştı. Papalık legatus'u olarak İstanbul'a gelen Kardinal İsidor, 12 aralık 1452'de Ayasofya'da birliği ilan ederek Roma usulünde ayin yaptı. Ama halkın çoğunluğu bu birleşmeye karşıydı ve Latinler'e karşı sönmek bilmeyen bir kin duyuyordu. Önde gelen devlet adamlarından Lukas Notaras bu ruh halini "Ben kentin ortasında latin papazların ayin taçları yerine, türk sarığını görmeyi tercih ederim" biçiminde ifade etmişti. İmparator bir yandan da kentin savunması için gerekli önlemleri almaya başladı. Surları onarttı, Haliç'in ağzını büyük bir zincirle kapattı. İmparatorun kara askerleri 8 000 -9 000 kişiydi. Bunların üçte birini Latinler (Venedikliler, Cenevizliler, Romalılar, Katalanlar) oluşturuyordu. İmparatorun elinde ayrıca 10'u kendisinin, 16'sı müttefiklerinin olmak üzere toplam 26 gemi bulunuyordu. Bunların en büyük 9'u, Haliç'i kapatan zincirin yanında yer almışlardı. Kentin savunmasını cenevizli Giovanni Longo Giustiniani yönetiyordu.

5 nisan 1453'te İstanbul surları önünde görünen türk ordusunun muharip gücünün 80 000-100 000 olduğu sanılmaktadır. Bunların yarısını eyalet askerleri, dörtte birini azaplar, kalanını da yeniçeriler, kapıkulu süvarileri, topçular, cebeciler, humbaracılar oluşturuyordu. Türkler sayıca üstünlükleri yanında, güçlü bir topçuya da sahiptiler (her biri dört büyük toptan oluşan 14 batarya). 6 nisanda savaş alanına gelen padişah, Romanos kapısı'nın (Topkapı) karşısında Maltepe'de otağını kurdurdu. Aynı gün kent, Haliç'ten Marmara'ya kadar karadan kuşatıldı. Topkapı ile Edirnekapı arasındaki merkezde padişah ve sadrazam Çandarlı Halil Paşa bulunuyordu (bu kısım surların en zayıf noktası sayılıyordu). Haliç'e kadar uzanan sol kanada Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Paşa, Marmara'ya kadar uzanan sağ kanada ise Anadolu beylerbeyi İshak Paşa ile Mehmet Paşa komuta ediyordu. Galata'daki Cenevizliler'in bir hareketini engellemek için Beyoğlu sırtları Zaganos Paşa tarafından tutulmuştu. Kentin teslimi teklifinin Bizans imparatorunca reddedilmesi üzerine, savaş faaliyetlerine başlandı. 12 nisanda türk donanması İstanbul önlerine gelerek Beşiktaş'ta demirledi. 12-18 nisan arasında sürekli dövülen surlarda tahribat önemli boyutlara ulaşmıştı. Bunun üzerine Mehmet II, bir genel hücum denemesinde bulunmaya karar verdi. 18 nisan gecesi gerçekleştirilen bu hücum püskürtüldü. 20 nisan günü kente yardıma gelen üçü Papalık'ın, biri Bizans'ın dört savaş gemisi ile osmanlı donanması arasında Yenikapı açıklarında bir deniz savaşı meydana geldi. Kaptanıderya Baltaoğlu Süleyman Paşa'nın komuta ettiği osmanlı donanması, sayıca üstün-

Taksim parkı

Beyoğlu İstiklal caddesi'nden bir görünüm

lüğüne karşın, kendilerinden çok büyük ve yüksek olan düşman gemilerinin aralarından sıyrılarak Haliç'e girmelerini engelleyemedi. (Bu mücadeleyi Zeytinburnu açıklarında izleyen Mehmet II öfkesinden atını denize sürdü.) Bu savaştan sonra Baltaoğlu Süleyman Paşa azledilerek, yerine Hamza Bey getirildi. Olaydan sonra Türkler'in barışa eğilim göstereceğini sanan imparator bir barış önerisinde bulundu. Sadrazam Çandarlı Halil Paşa'nın da desteklediği bu öneri reddedilerek kuşatmaya ve surların büyük toplarla dövülmesine devam edildi.

Mehmet II yalnızca kara tarafındaki surlara saldırılarla yetinmedi. Cüretkâr bir planla 21 nisanı 22 nisana bağlayan gece 72 parça gemiyi karadan (büyük olasılıkla Tophane limanından Kumbaracı yokuşu, Asmalımescit, Tepebaşı yolu ile kızaklar üzerinde yürüterek) Haliç'e indirdi. Mehmet II bu harekâtı gizlemek için Haliç'teki Bizans gemilerine ve kara surlarına şiddetli bir top ateşi açtırmıştı. Türk donanmasının umulmadık biçimde Haliç'te görünmesi Bizans üzerinde büyük bir moral çöküntüye yol açtı. İmparatorluk kuvvetlerinin bir bölümünün Haliç surlarının savunmasına ayrılması, kara surlarının savunmasını zayıflattı. Türkler Haliç'e bir köprü kurarak ve köprünün iki yanına yerleştirilen dubalara toplar yerleştirilerek Haliç surlarını da ateş altına aldılar.

6/7 mayıs gecesi kuşatma ordusunun 30 000 kişilik bir kuvvetle Bayrampaşa deresi üzerindeki surlara yaptığı hücum bir sonuca ulaşamadı. 12/13 mayıs gecesi Tekfursarayı ile Edirnekapı arasına yapılan saldırı da püskürtüldü. 16 mayısta Türkler'in Eğrikapı yönünde kazdıkları lağımla Bizans'ın açtığı karşı-lağım birleşti ve yeraltında şiddetli bir çarpışma oldu. Bizanslılar, Türkler'in kullandığı direkleri yakarak bu yeraltı yolunu çökerttiler. Aynı gün türk donanmasının Haliç'teki zincire yaptığı saldırı da başarılı olamadı. Bu saldırı ertesi gün yinelendi, ama yine bir sonuca ulaşamadı. 18 mayısta Türkler büyük bir hareketli kule ile Topkapı yönünde saldırıya geçtiler. Akşama kadar süren şiddetli çarpışmalar sonucunda Bizans için tehlikeli bir durum ortaya çıktı. Ama Bizanslılar gece kuleyi rum ateşi ile yakmayı ve doldurulan hendekleri boşaltmayı başardılar. Daha sonraki günlerde surların yoğun top ateşiyle dövülmesi sürdürüldü. Öte yandan çeşitli yerlerde açılan lağımlar, Bizanslılar'ın açtığı karşı-lağımlarla etkisizleştirildi. Mehmet II, 23 mayısta imparatora İsfendiyaroğlu Kasım Bey'i elçi olarak göndererek son bir kez daha kentin teslimi önerisinde bulundu. İmparator bütün malları ve hazinesi ile istediği yere gidebilecekti. İstanbul halkından isteyenler de mallarını alıp gidebilecekler, kalmak isteyenler mal ve mülklerini koruyabileceklerdi. Bizanslılar kenti teslim etmeyi reddettiler. 26 mayısta, osmanlı ordugâhına gelen macar kralının elçileri kuşatmanın kaldırılması, aksi durumda Macaristan'ın Bizans lehine harekete geçmek zorunda kalacağını bildirdiler. Ayrıca Batı devletlerinin gönderdiği büyük bir donanmanın yaklaşmakta olduğundan söz ettiler. Bu tür söylentilerin yaygınlaşması üzerine Mehmet II'nin topladığı savaş meclisinde öteden beri kuşatmaya karşı olan Çandarlı Halil Paşa ve taraftarları kuşatmanın kaldırılmasını savundular. Padişahla birlikte Zaganos Paşa, Akşemsettin, Molla Gurani, Molla Hüsrev gibi önemli kişilerin etkisiyle kuşatmanın sürdürülmesi kararı alındı. Türk ordusu 28 mayısı, ertesi gün yapılacak nihai saldırıya hazırlanmak ve dinlenmekle geçirdi. Bu arada surların toplarla dövülmesi sürdü. Kentte ise bir yılgınlık egemendi. 28 mayıs akşamı Ayasofya'da yapılan ve imparatorla birlikte bütün devlet erkânının katıldığı Kudas töreni, bir bakıma imparatorluğun cenaze töreniydi.

28 mayısı 29 mayısa bağlayan gece türk birlikleri hücum için savaş düzenine girdiler. Merkezde (Edirnekapı ile Topkapı arasında) yeniçerileriyle birlikte Mehmet II, sadrazam Çandarlı Halil ve vezir Saruca paşalar; Marmara denizi'ne kadar uzanan sağ kanatta Anadolu beylerbeyi İshak Paşa; Haliç'e kadar uzanan sol kanatta Rumeli beylerbeyi Dayı Karaca Paşa yer alıyordu. Haliç cephesi Zaganos Paşa'nın komutasındaydı. Kaptanıderya Hamza Paşa Marmara'daki surlara mümkün olduğu kadar yaklaşıp ateş açarak düşmanı yerinde tutmakla görevlendirilmişti. Saldırı 29 mayıs gününün ilk saatlerinde ve kentin her tarafından başladı. Asıl hücum bölgesi Bayrampaşa deresi vadisinde ve Topkapı'nın kuzeyindeki büyük ölçüde tahrip edilmiş surlara karşıydı. Bu bölgede art arda üç hücum yapıldı. Canlarını dişlerine takarak kenti savunan Bizanslılar ilk iki hücumu püskürttüler. Üçüncü hücumda Türkler surların üzerine çıkmayı başardılar. (Surlara ilk türk sancağını diken Ulubatlı Hasan bu sırada şehit oldu.) Kerkoporta (Canbazhane kapısı) önündeki gediğin ele geçirilmesi ve bu kapının açık olduğunu gören yeniçerilerin içeri girerek Edirnekapı'daki son direnişçileri arkadan çevirmeleri üzerine Bizans savunması çöktü. Ağır yaralanarak gemisine taşınan Giustiniani'nin yerini alan imparator, sokak çatışmaları sırasında öldürüldü. Öteki cephelerden de kente giren Türkler Bizans savunmasını tümüyle kırarak kentte denetimi sağladılar. Bundan sonra "Fatih" adıyla anılan Mehmet II, kente öğleye doğru Topkapı'dan törenle girdi ve doğruca Ayasofya'ya giderek burasını camiye çevirdi. İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olurken Bizans İmparatorluğu tarihe karıştı.

• *Türk kenti.* Mehmet II, askerlerine kenti üç gün süreyle yağmalamaları için söz vermişti. Fethin üçüncü günü kentteki karışıklıklar son buldu ve padişah kentin imarına ve şenlendirilmesine girişti. Önce bir çağrı yaparak isteyenlere İstanbul'da bağ, bahçe, ev vereceğini duyurdu; gönüllülerin sayısı yeterli olmayınca da aileleri göçe zorladı (sürgün). 1453 yılı içinde İstanbul'a Anadolu ve Rumeli'den 5 bin türk ve hıristiyan aile göç ettirildi. Mehmet II, bu siyasetini fethettiği ülkelerin halkının bir bölümünü İstanbul'a göç ettirerek daha sonra da sürdürdü. Mora'dan, Güney Sırbistan'dan, Ege adalarından (Eğriboz, Taşoz, Semadirek), Anadolu'dan (Konya, Larende, Aksaray, Ereğli), Kefe vb. yerlerden göç ettirilen halkın İstanbul'a yerleştirilmesiyle kentte Türkler, Rumlar, Sırplar, Arnavutlar, Ermeniler, Yahudiler vb. halklardan oluşan renkli bir nüfus ortaya çıktı. Mehmet II'nin son yıllarında ve Bayezit II döneminde eskiden beri İstanbul'da yerleşmiş Ramoniol denilen Yahudiler'e, İspanya ve Portekiz'den kovulan Spaniol ya da Sefaridim denilen Yahudiler de katıldı. Daha sonra İspanya'dan kurtarılan endülüslü Araplar, Galata'ya yerleştirildi.

Kent çok kısa bir süre sonra bir türk ve islam görünümünü aldı ve yeniden, bu kez bir islam imparatorluğunun etkinliklerinin başlıca merkezi durumuna geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal (Mehmet II'den başlayarak padişahlar sürekli burada oturdu), dinsel (hilafet merkezi), kültürel (medreseler) ve iktisadi merkezi oldu. Fetih sırasında 60 bin dolaylarında olan kent nüfusu XVI. yy.'da 600 bin kişiyi, XIX. yy. sonlarında da bir milyon kişiyi buldu.

Bu imparatorluk başkenti, bir yanıyla sarayın ve onun örgütlerinin kentiydi. Kentin bu yanını padişah, sadrazam ve vezirler, dinsel yaşamı denetleyen şeyhülislam ve ulema, sayıları oldukça büyük rakamlara varan yeniçeriler, imparatorluğun bütün yönetici eliti temsil ediyordu.

Kentin mülki yöneticisi İstanbul efendi-

Büyük Larousse

Boğaziçi köprüsü I

eski Galata köprüsü'nden bir görünüm

Büyük Larousse

si de denilen İstanbul kadısıydı. Kent, İstanbul (sur içi), Galata, Eyüp, Üsküdar olmak üzere dört kadılık bölgesine ayrılmıştı. Bu kadıların gözetiminde belediye işlerine bakan dört ihtisap ağası bulunuyordu.

Türk egemenliğinde İstanbul, dış tehditlerden uzak, istikrarlı bir gelişme dönemi yaşadı. Ancak, zaman zaman halkın da karıştığı taht kavgalarına, ayaklanmalara sahne oldu. Mehmet II'nin ölümünden (1481) sonra Bayezit I yanlısı yeniçeriler, Cem yanlısı sadrazam Karamani Mehmet Paşa'yı evini basarak öldürdüler. Mehmet II'nin musevi hekimi Yakup Paşa öldürülerek, yahudi mahalleleri yağmalandı. 1509'da osmanlı kaynaklarının "Kıyamet-i suğra" (küçük kıyamet) olarak adlandırdıkları depremde 109 cami ve 1 070 ev yıkıldı, binlerce kişi öldü. 1512'de yeniçerilerin desteklediği şehzade Selim (sonra Selim I), İstanbul'a gelerek babası Bayezit II'yi tahttan çekilmek zorunda bıraktı. Selim I, Mısır seferi sonunda kutsal emanetleri İstanbul'a getirerek "halife" unvanını alınca İstanbul, Osmanlı İmparatorluğu'nun yanı sıra islam halifeliğinin de merkezi oldu. 1582'de ulufelerinin düşük ayarlı para ile ödenmesi nedeniyle ayaklanan kapıkulu süvarileri saraya hücum ettiler ve ancak Doğancı Mehmet Paşa ile defterdar Mahmut Paşa'nın başlarını aldıktan sonra yatıştılar. 1590 ekimi sonunda çıkan veba salgını iki ay sürdü. Bunu 1592 temmuzunda başlayan yeni bir salgın izledi. 1622'de İstanbul, yeniçeri ve sipahilerin ayaklanmalarına ve Osman II'nın (Genç Osman) tahttan indirilişine ve öldürülüşüne tanık oldu. 1632'de sipahiler saraya hücum ederek Murat IV'ü ayak divanına çıkmaya zorladılar ve sadrazam Hafız Ahmet Paşa'yı padişahın gözleri önünde parçaladılar. 1633'te çıkan büyük bir yangında İstanbul'un yaklaşık beşte biri yandı. 1633 eylülünde kahvehaneler kapatıldı, tütün ve içki yasağı konuldu. 1648'de "Atmeydanı* vakası" diye anılan olayda sipahilerin başlattığı ayaklanma yeniçeriler tarafından bastırıldı. Bu olaydan sonra İstanbul'da yeniçerilerin nüfuzu arttı. Ekim 1649'da İstanbul ilk esnaf ayaklanmasına sahne oldu. İstanbul'a ayarı % 30 oranında düşük para sürülmesi üzerine saraya yürüyen esnaf, sadrazamın azlini ve bazı vergilerin kaldırılmasını sağladı. 1656 eylülünde kapıkulu askerlerine düşük ayarlı para dağıtılması büyük bir ayaklanmaya yol açtı. Asiler, padişahtan sorumluların başlarını istediler. Bunların başları Atmeydanı'nda bir ağaca asıldığı için bu olay "Vakai* vakvakiye" ya da "Çınar vakası" adıyla anıldı. 1160 temmuzunda çıkan büyük yangında 80 000'i aşkın bina yandı. Sürekli Edirne'de oturan Mustafa II, İstanbul'da başlayan ve "Edirne* vakası" diye bilinen ayaklanma sonunda tahttan indirildi.

XVIII. yy.'dan başlayarak Osmanlı devletinde Avrupa'ya karşı bir gevşeme başlaması, başkentin kültürel ve toplumsal yaşamında küçük de olsa bazı etkiler doğurmaya başladı. Pasarofça antlaşması'ndan (1718) sonra "Lale devri" adı verilen dönemde fransız bahçesi, fransız mobilyaları saray çevresinde moda oldu. Ama İstanbul halkı saray çevrelerinin bu tarzını benimsemedi. Bir esnaf ve yeniçeri ayaklanmasıyla (Patrona* Halil ayaklanması) Lale devri son buldu (1730). Padişah Ahmet III, tahttan ayrılmak zorunda kaldı, sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa öldürüldü.

XVIII. yy. sonlarında Rusya ve Avusturya ile savaşlar nedeniyle İstanbul'da gıda maddelerinin fiyatları artmış, konulan narhlar fayda etmemişti. İstanbul'un nüfusunun gittikçe artmasının gıda maddesi darlığına, hırsızlık ve yangınlara yol açtığı ileri sürülerek bir bölüm nüfus İstanbul dışına çıkarıldı. Şubat 1807'de 16 gemilik bir ingiliz filosunun Çanakkale boğazını geçerek İstanbul önlerine gelmesi kentte heyecan yarattı. İstanbul, kendini savunmaya hazırlanırken Marmara'ya hapsolmak tehlikesiyle karşı karşıya kalan İngilizler çekilip gittiler. 25 mayıs 1807'de Selim III'ün hal'i ile sonuçlanan Kabakçı Mustafa ayaklanması başladı. 23 temmuz 1808'de Selim III'ü yeniden tahta çıkarmak isteyen Alemdar Mustafa Paşa, Rumeli ordusu ile İstanbul'a girdi. Saraya girdiğinde Selim III'ün ölüsü ile karşılaşan Alemdar, Mustafa IV'ün yerine Mehmet II'yi tahta çıkardı. 1808'de taşra âyanı, Alemdar'ın çağrısı üzerine İstanbul'a geldiler. Kendilerini güvencede hissetmediklerinden ordularını da beraberlerinde getiren âyanla merkezi hükümet arasında bir "senedi ittifak" yapıldı. Ekim 1909'da İstanbul, Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü, yeni kurulan Sekbanı cedit'in kaldırılması ve yenilikçi devlet adamlarının tasfiyesiyle sonuçlanan bir yeniçeri ayaklanmasına tanık oldu. (→ ALEMDAR VAKASI.) 1812 ocağında İzmir'den gelen bir tüccar gemisinin getirdiği veba gittikçe şiddetini artırdı. Ölenlerin sayısı günde üç bini buldu. Ekim başlarında salgın hafiflemeye başladı.

Bir zorba ve eşkıya topluluğu haline gelen yeniçeriler kentin asayişini bozdukları gibi savaşta da işe yaramıyorlardı. 15 haziran 1826'daki ayaklanma girişimleri ocağın sonu oldu. Topçu, top arabacısı, kalyoncu, kumbaracı, lağımcı ocakları ile çıkarılan Sancakı şerif'in altında toplanan medreseliler ve halk yeniçerileri dağıttı ve ocak bir fermanla resmen kaldırıldı. (→ VAKAİ HAYRİYE.) Ele geçirilen yeniçeriler kadının önünden geçirildikten sonra idam edildiler. Ocak ilişkisi dolayısıyla bektaşi tekkeleri kapatıldı. Yeniçeri ocağı'nın kaldırılmasını izleyen yenileştirme döneminde kentsel hizmetler yeniden düzenlendi. Esnafın daha iyi denetlenmesi için İhtisap nezareti kuruldu.

Tanzimat fermanı (1839) asıl etkisini İstanbul'da duyurdu. Devletin Batı'ya açılışı ile İstanbul'da yaşam biçimi değişmeye ve ikileşmeye başladı. Yeniliğin başlangıç noktası Saray'dı ve değişmenin öncülüğünü Abdülmecit yapıyordu. Zengin Mısırlılar'ın İstanbul'a yerleşmeleri de alafranga yaşamın yüksek tabaka arasında yaygınlaşmasında etkili oldu. Saray kadınları, vezir aileleri Mısırlılar'ı taklide başladılar. Galata ile birleşen Pera (Beyoğlu) avrupalı lokanta ve kahveleriyle, Avrupa mallarının satıldığı zengin mağazalarıyla, eğlence yerleriyle Avrupa yaşamının küçük bir kopyasıydı. Tanzimat'tan sonra Pera, sur içinde bunalan "batılılaşmış" Türkler'e de açıldı. Batılı yaşam biçiminin öğeleri, Şehzadebaşı, Beyazıt, Aksaray semtlerinde toplanan vezir konaklarıyla asıl İstanbul'a da sokuldu. Ama kent, alafranga sofralı konaklarına karşın gelenekleri, insanlarının giyimleri, çarşısı, pazarı ve genel görünümüyle yine eski müslüman başkentti. Bazı kesimlerde yerleşen batılı yaşamda da yerli ve geleneksel olan varlığını sürdürüyordu.

XIX. yy.'ın ilk yarısında İstanbul'un kentsel yapısında yeni gelişmeler ortaya çıktı. Batılılaşma sürecine koşut olarak külliyeler gibi anıtsal mimarlık ürünlerinin yerini kışlalar, saraylar, okullar, yönetim binaları aldı. Kışlalar çevresinde Rami, Maltepe, Halıcıoğlu, Maçka, Gümüşsuyu, Taksim, Taşkışla, Harbiye gibi yeni yerleşmeler oluştu. 1838'de Unkapanı-Azapkapı arasında açılan yaya köprüsü ve 1845'te açılan Karaköy-Eminönü ile kentin iki ana ticaret bölgesi birleşti. Abdülmecit'in Dolmabahçe sarayı'nı (1853), Abdülaziz'in Beylerbeyi (1865) ve Çırağan (1894) saraylarını, Abdülmecit'in de Yıldız sarayı'nı yaptırmasıyla yönetici sınıf ilk kez eski İstanbul'un dışına çıktı. Batı mimarisinden alınan ilhamlarla yapılan büyük ve süslü yalılar boğazın iki yanında yükselmeye başladı.

Modernleşme her alanda yaşanıyordu. 1850'de Şirketi hayriye, Boğaz'da vapur seferlerini başlattı. 1869'da Atlı tramvay şirketi kuruldu. 1887'de Sirkeci, 1909'da Haydarpaşa garı yapıldı. XX. yy. başlarında elektrikli tramvay kuzeyde Şişli'ye, doğuda Bostancı'ya ulaşıyordu.

XIX. yy. ortalarından başlayarak siyasal düşünce alanında batı etkisiyle ortaya çıkan meşrutiyet düşüncesinin merkezi doğal olarak başkentti. XIX. yy.'ın son çeyreğine girerken İstanbul yoğun siyasal olaylara tanık oldu: Abdülaziz'in hal'i (30 mayıs 1876) ve intiharı (4 haziran 1876), Murat V'in tahta çıkışı (30 mayıs 1876) ve hal'i, Abdülhamit II'nin tahta çıkışı (31 ağustos 1876), ilk osmanlı anayasasının (Kanunuesasi) ilanı (23 aralık 1876) ve ilk meclisin toplanması (19 mart 1877).

Haliç'ten bir görünüm

Galata köprüsü

İstanbul'dan işgal kuvvetlerinin ayrılışı

Doksanüç yenilgisi (1877-1878 Türk-Rus savaşı) ve Ruslar'ın Yeşilköy'e kadar gelmeleri İstanbul'da büyük heyecan yarattı. İstanbul olası bir işgal girişimine karşı kendisini savunmaya hazırlandı. Öte yandan yitirilen topraklardan büyük kafileler halinde İstanbul'a gelen 200 000'i aşkın göçmene (Doksanüç muhacirleri) kapılarını açtı.

Kanunuesasi'nin yürürlükten kaldırılması (13 şubat 1878) ile başlayan Abdülhamit II'nin baskıcı yönetimi (istibdat) etkisini en çok başkentte duyurdu. Ali Suavi'nin, Murat V'i yeniden tahta çıkarma girişimi (Çırağan vakası) başarılı olamadı. Aynı amaçla harekete geçen "Kleanti Skalyeri-Aziz Bey komitesi" dağıtıldı. Mithat Paşa ve Mahmut Celalettin Paşa'nın da aralarında bulunduğu bazı kişiler Abdülaziz'i öldürmekle suçlanarak yargılandılar (Yıldız mahkemesi). Yıldız'daki sarayında oturan padişahın hafiyeleri aracılığıyla denetlediği kent kabuğuna çekildi. Ama, muhalif hareket (Jön Türkler) Abdülhamit II'yi Kanunuesasi'yi yeniden yürürlüğe koymak zorunda bıraktı (İkinci meşrutiyet, 1908). 1908 meşrutiyeti (Hürriyetin ilanı) İstanbul'da coşku ile karşılandı. 13 nisan 1909'da İstanbul, karşıdevrimci bir ayaklanmaya sahne oldu (31 mart vakası). Subaylarına karşı gelen I. Ordu'ya bağlı birlikler, başlarındaki softalarla birlikte Sultanahmet meydanı'nda toplanarak "şeriat" istediler. Hareket bir mektepli ve diplomalı avına dönüştü; Adliye nazırı Nazım Paşa ve Lazkiye mebusu Arslan Bey öldürüldüler. Mebusların büyük bölümü İstanbul'dan uzaklaştı. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti istifaya zorlanarak yerine Tevfik Paşa hükümeti kuruldu. Meclisi mebusan başkanı Ahmet Rıza Bey istifaya zorlandı. Ama, gericiliğin İstanbul'daki egemenliği uzun sürmedi. Devrime bağlı olan Makedonya'dan derlenen kuvvetler (Harekât ordusu) 23 nisanı 24 nisana bağlayan gece İstanbul'a girdi ve önemli bir direnişle karşılaşmadan denetimi sağladı. 27 nisanda bir arada toplanan Mebusan ve Âyan meclisleri Abdülhamit II'nin hal'ine karar verdi. Eski padişah Selanik'e gönderilirken şehzade Mehmet Reşat,

Ayasofya müzesi

Mehmet V adıyla tahta çıktı.

İstanbul'da Balkan savaşı yenilgisi tartışılırken, bir süre önce muhalefete düşmüş olan İttihat ve Terakki, bir darbe ile (Babıâli baskını) iktidarı ele geçirdi (1913). Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi (11 haziran 1913) İttihat ve Terakki'ye rakiplerini sindirmek ve iktidarını sağlamlaştırmak olanağı verdi.

Birinci Dünya savaşı yıllarında sıkıntılı günler yaşayan kent, yenilginin ve mütarekenin ardından fiilen işgal edildi (13 kasım 1918'de bir itilaf filosu İstanbul'a geldi ve kentin çeşitli yerlerini işgale başladı). İstanbul, işgalin yanı sıra, işgali sevinçle karşılayan azınlıkların taşkınlıklarına da tanık oldu. (Beyoğlu'nda mağaza vitrinleri yabancı ve yunan bayraklarıyla donanmıştı.) 21 kasım 1918'de ittihatçı mebusların oluşturduğu Meclisi mebusan feshedildi ve 10 mart 1919'da savaş suçlusu sayılan İttihatçılar tutuklanmaya başlandı. Boğazlıyan kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekili Kemal Bey'in ermeni tehcirinden sorumlu tutularak Divanı harp kararıyla idam edilmesini (10 nisan) İstanbul halkı tepkiyle karşıladı, Kemal Bey'in cenaze töreni bir protesto gösterisine dönüştü. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali (15 mayıs 1919), İstanbul'da büyük tepki yarattı (Fatih, Doğancılar, Kadıköy [22 mayıs] Sultanahmet [23, 30 mayıs] mitingleri). Özellikle Sultanahmet mitingleri çok kalabalık oldu.

Mütareke dönemi boyunca siyasi faaliyetin ağırlığı İstanbul'daydı. (TBMM'nin Ankara'da toplanmasından sonra da bu durumunu korudu.) Mütareke İstanbulu'nun siyasal bakımdan göze çarpan özelliği anarşik bir çoğulculuktu. İşgal kuvvetleri ve onların işbirlikçisi azınlıklar, yardımı işgalcilerden bekleyen padişah ve hükümet, himayeciler, mandacılar, ümitsizler ve bunların karşısında Anadolu'da başlayan ulusal hareketin yandaşları Müdafaai hukukçular. Son Osmanlı meclisi mebusanı 12 ocak 1920'de İstanbul'da toplandı ve 28 ocak 1920 tarihli gizli oturumda Misakı milli beyannamesi'ni kabul etti.

15 mart 1920 gecesi İtilaf devletleri, İstanbul'da 150 türk aydınını tutukladılar, ertesi gün de İstanbul'un resmen işgalini duyurdular ve fiili işgali genişlettiler. Başta, nezaret binaları olmak üzere resmi daireler işgal kuvvetlerinin denetimine geçti. Şehzadebaşı karakolu'nu basan işgal kuvvetleri 6 eri şehit ettiler. Meclisi mebusan'ı basarak Rauf (Orbay) ve Kara Vasıf beyleri tutukladılar.

İstanbul, bir yandan Anadolu'daki gelişmeleri izlerken, bir yandan da direniş örgütleri kurarak ulusal harekete yardımcı oldu (Gizli* gruplar). Birinci ve İkinci İnönü, Sakarya zaferleri İstanbul'da sevinçle karşılandı. Büyük zafer'in ardından, Trakya'yı devralmakla görevlendirilen Refet Paşa 19 ekim 1922'de İstanbul'a geldi. 1 kasım 1922'de TBMM hilafetle saltanatı ayırarak saltanatı kaldırınca İstanbul'daki iki başlı yönetim sona erdi. Son padişah Vahidettin, 17 kasım 1922'de bir ingiliz gemisiyle İstanbul'dan ayrılınca TBMM ertesi gün Abdülmecit Efendi'yi halife seçti. 22 kasım 1922'de İstanbul komutanlığına atanan Selahattin Adil Paşa, 16 aralık 1922'de Ankara hükümetinin İstanbul temsilciliğine atanan Adnan Bey (Adıvar) göreve başladı. 2 ekim 1923'te İtilaf devletleri'nin son birlikleri İstanbul'dan ayrıldılar. 6 ekim 1923'te Şükrü Naili Paşa (Gökberk) komutasındaki türk birlikleri coşkun bir törenle İstanbul'a girdi. 13 ekim 1923'te TBMM, Ankara'yı başkent yapınca, İstanbul siyasi önemini yitirdi, ama Türkiye'nin en büyük kenti, bir ticaret ve kültür merkezi olma durumunu korudu. (→ Kayn.)

• GÜZEL SANATLAR. Uzun süre Bizans ve Osmanlı imparatorluklarına başkentlik yapan İstanbul bunun sonucu olarak yoğun bir mimari kültüre ve anıtsal zenginliğe sahiptir. Bunun yanı sıra imparator Constantinus I (Büyük) tarafından tüm eyaletlerde yürütülen yağmalarla, kent pagan sanat yapıtlarıyla donatılmıştı. Revaklı yolları, forumları, Hipodrum'u ve saraylarının çevresini süsleyen bu yapıtların en ünlüleri Praksiteles'in Venüs'üyle, Pheidias'ın Zeus heykelleriydi. Forum Constantini Çemberlitaş, Hipodrom Dikilitaş, Burmalı sütun, Örme sütun, Forum Bovis tunç bir öküz heykelciği, Forum Tauri bir zafer takı, Forum Arcadii Arcadius sütunuyla süslüydü. Ancak kentin geçirdiği deprem, yangın ve vandallıklardan pek az anıt kurtulabilmiştir. En acı olaylardan biri de kuşkusuz kentin 1204'te Haçlılar tarafından yağmalanmasıdır. Venedik'te San Marco alanı'ndaki sütunlar ve aynı adla anılan bazilikanın cephesinin G. köşesindeki, kırmızı porfirden Tetrarkhes grubunun da tanıklık ettiği gibi bunlar, yağmaladıkları yapıtları Batı'ya taşımışlardır.

Birçok yönden Roma'ya benzeyen kentte Septimius Severus, Constantinus I (Büyük) ve Theodosios II tarafından ardı ardına yaptırılan surlar, İstanbul'un hızla büyüdüğünü gösterir. Theodosios II'nin emriyle vali Anthemius tarafından yaptırılan yedi km uzunluğundaki son surlar, deniz surlarını birbirine bağlayarak sağlam bir savunma düzeni meydana getiriyordu (bu surlar Blakhernai sarayı'nı da kent sınırları içine almak amacıyla XII. yy.'da genişletildi). Avarlar, Sasaniler, Araplar, Bulgarlar, Ruslar ve Türkler tarafından birçok kez kuşatılan İstanbul surları (yalnızca latin işgalinde ve Mehmet II'nin kuşatmasında olmak üzere iki kez aşılabildi) savunma işlevinin yanında, imparatorluğun gücünü ve görkemini de yansıtıyordu. Savunma düzeni açısından Hititler'in başkenti Boğazköy'ü anımsatan duvarlar, büyük kuleler, çifte surlar ve hendeklerle güçlendirilmişti, kapılar çifte kuleler arasında yer alıyordu.

Dinsel yapılar dışındaki mimarlık anıtlarının pek azı günümüze ulaşmıştır. Constantinus I (Büyük) tarafından yaptırılan ve birçok kez genişletilen Büyük* saray'dan (Daphne) bugün hiçbir iz kalmamıştır. Sultanahmet parkından Marmara denizi'ne uzanan alanı kaplayan ve içinde tören salonları, kiliseler, bahçeler, oyun yerleri bulunan bu saray XI. yy.'da terk edilmiş, yönetim kentin K.-B.'sındaki Blakhernai sarayı'na geçmiştir. Marmara kıyısında, Çatladıkapı'daki birkaç kalıntı Bukoleon ya da İustinianos evi diye bilinen saraya aittir. Blakhernai sarayı'nın yakınında bulunan Konstantinos Porphyrogenetos olarak adlandırılan saray (Tekfur sarayı) XI.-XII. yy.'lara tarihlendirilir. Yapının ikinci kat yüksekliğine kadar olan duvarları günümüzde de sağlamdır. Kısa bir süre kullanılmakla birlikte, bizans sarayları arasında yer alan yapılardan biri de Manganoi sarayı'dır (yalnızca temelleri ve mahzenleri kaldı). Bu saray XI. yy.'da birkaç yıl kullanıldı. Sayfiye saraylarından günümüze kalıntıları ulaşan tek yapı, Bostancı'daki Bryas sarayı'dır. Çağdaşı arap saraylarına benzeyen bu yapı imparator Theophilos (829-842) dönemindendir.

İstanbul'un gereksinimini karşılayacak su düzeninin yapımı Roma imparatoru Hadrianus zamanında başlamıştı (117-138). Valens döneminden su kemerleri de (Bozdoğan kemeri ya da Valens kemeri) Bizans ve Osmanlı dönemlerinde onarılarak kullanıldı. Bizanslılar'ın başlıca uğraşlarından biri de kente su sağlamaktı. Suyu gündelik işlerde, çeşme ve hamamlarda, ayrıca yangınlara karşı mücadelede kullanıyorlardı. Bununla birlikte kent birkaç kez korkunç yangınlara sahne ol-

du. Trakya'da Gümüşpınar ve Keçigerme gibi yerlerde görülen kemer parçaları da aslında İstanbul'a su getiren düzenin birer parçasıydı. Çoğu IV. yy.'a ait olan bu yapıların İstanbul'a en yakını Eyüp'teki Mazlum kemeri'dir. Bu kemerlerle kente getirilen sular bir takım açık ve kapalı sarnıçlarda toplanıyordu. Açık hava sarnıçlarının üçü bugün de görülebilmektedir. Kent dışında, Bakırköy'deki (Hebdomon) 127 × 90 m boyutlarında, 11 m derinliğindeki havuz, dışardan desteklerle güçlendirilmiş duvarları ve yapı tekniğiyle dikkati çeker. Kent içindeki su yapılarıysa genellikle V. yy.'dandır. Bunlardan biri Sultanselim camisi yakınlarındaki, 152 × 152 m boyutlarında, 11 m derinliğindeki havuzdur (bugün Karagümrük stadı). Bir başkasıysa Altımermer yakınlarındaki Hagios Mokios sarnıcı'dır. 244 × 85 m boyutlarında, 15 m derinliğindeki bu sarnıcın su haznesi de 170 × 147 m ölçülerinde, 12 m derinliğindeydi. Kapalı sarnıçlar VII. yy.'da önem kazandı. Çoğu yıkılmış ya da toprakla dolmuş olan bu sarnıçların içinde pek çok sütun bulunuyordu. Buna karşılık Philoksenos sarnıcı (Binbirdirek), aynı adlı kilisenin yanındaki Myrelaion sarnıcı, özellikle çok güzel işlenmiş sütun başlıklarıyla ilgi çeken ve içinde günümüzde de su bulunan Yerebatan* sarayı gezilebilen örneklerdir. İustinianos tarafından yaptırılan Yerebatan sarayı 140 × 70 m boyutlarındadır, içinde 336 sütun vardır. Binbirdirek* sarnıcındaysa 224 sütun bulunur.

Bizans dönemi dinsel yapıları daha az yıpranmıştır. Günümüzde de sürdürülen onarım çalışmalarında yapıların özgün mozaik ve freskleri ortaya çıkarılmaktadır. Bunların en iyi korunmuş ve önemli örnekleri Ayasofya* (Hagia Sophia) ve Ayairini*'dir (Hagia Eirene). Hıristiyan dinsel yapılarının en görkemlilerinden olan Ayasofya, kubbeli bir bazilika planındadır. Ayairini absida bölümündeki İkonakırıcılık döneminden mozaik süslemeleriyle dikkati çeker. Kentin B.'sında yer alan yunan haçı planlı, küçük boyutlu Khora manastır kilisesi (Kariye camisi), Komnenoslar ve Palaiologoslar dönemlerinde onarılmış ve kimi eklemelerle genişletilmiştir; mozaiklerinde, Palaiologoslar dönemine özgü, hellenistik özellikte manzaralar üzerine İsa ve Meryem'le ilgili öyküsel üslupta konular işlenmiştir. Bu önemli yapıların yanı sıra İstanbul'da çok sayıda manastır, kilise ve capella bulunuyordu. Ancak bunların büyük bir bölümü kentin Osmanlılar'ca alınışından önce ortadan kalkmıştı. Günümüzde gelebilen örnekler arasında Hagios İoannes Prodromos bazilikası (İmrahorilyasbey camisi), Studios manastırı'nın bir bölümüydü (454-453). 530'a tarihlendirilen Sergios ve Bakkhos kilisesi (Küçükayasofya camisi) merkezi planlıdır. VIII.-X. yy.'lar arasında yaptırıldığı sanılan Kyriotissa manastır kilisesi ya da Akataleptos manastır kilisesi (Kalenderhane camisi) kapalı yunan haçı planındadır. Hagia Theodosia (Gül camisi) ve Hagia Thekla (Atikmustafapaşa camisi) haç planlı örneklerdir. Bu planın daha gelişmiş bir biçimde uygulandığı yapılar arasında X. yy.'dan Myrelaion manastır kilisesi (Bodrum camisi) ve aynı yy.'dan Lips manastır kilisesi'nin K. kanadı (Fenariisa camisi), XI. yy. sonlarına tarihlendirilen Pantepoptes manastır kilisesi (Eskiimaret camisi), XII. yy.'dan Pantokrator manastır kilisesi (Zeyrek camisi) belirtilebilir. Bizans dinsel mimarlığının son dönemlerinde "dehlizli tip" diye tanımlanan bir plan türü ortaya çıkmıştır. Burada kubbeyle örtülen ana mekân üç yönden, orta kubbeden daha alçak bir dehlizle çevrilmekteydi. Lips manastırı'nın G. kilisesi, Pammakaristos manastır kilisesi (Fethiye camisi) mezar capellası, Hagios Theodoros kilisesi (Vefa Kilise camisi) bu gruba girer. İnce mimarileriyle dikkati çeken bu yapılar XIII. yy. sonlarıyla XIV. yy. başlarına tarihlendirilir. Hagios Andreas kilisesi'yse (Kocamustafapaşa camisi), bu gruptan olmakla birlikte, camiye çevrilirken yeni bir duvar içine alındığından, dış süslemesi özelliklerini yitirmiştir. Bizans döneminden sözü edilmesi gereken bir başka önemli yapı, 524-527 arasında Anicia Juliana adlı zengin bir prensesin Bozdoğan kemeri yakınlarında yaptırdığı Hagios Polyeuktos bazilikası'dır. Bu bazilika süslemelerinin zenginliğiyle, birkaç yıl sonra Ayasofya'nın inşası sırasında İustinianos'u etkilemiş ve daha zengin bezemeler kullanmaya yöneltmiştir.

• *Türk dönemi.* İstanbul Bizans döneminde hıristiyan dünyasının kültürel ve dinsel merkezi olarak önemini korurken, osmanlı döneminde de islam dünyasının merkezi, türk-islam kültür ve sanatının odak noktası oldu. Oysa Osmanlılar Bizans'tan büyük ölçüde yıkılmış, bakımsız ve nüfusu azalmış bir kent teslim almışlardı. Mehmet II, öncelikle Anadolu'dan ve Rumeli'den getirilen göçmenlerle nüfusu artırdı, ardından bayındırlık çalışmalarını başlattı. Türk-islam yaşamının gerektirdiği cami, mescit, çeşitli vakıflar, hamam, çarşı, bedesten, han ve kervansarayların yapımına girişildi, su düzeni ve surlar elden geçirildi. Bu arada Akdeniz çevresindeki toplumların durumu incelendi, bu ülkelerin sanatçıları İstanbul'a çağrıldı, Mehmet II batılı krallar gibi portrelerini yaptırdı. Sanat ve bilime önem veren sultanın kurdurduğu Fatih külliyesi dinbilim, hukuk, tıp alanlarında eğitim veren bir üniversite konumundaydı. Ayrıca bu külliye türk mimarlığında Anadolu'da görülmeyen büyük boyutlu yapılar topluluğunun öncüsüdür. Osmanlı sanatı İstanbul'da oluşmuş, etkileri imparatorluğun her yanına yayılmıştır. XVI. yy.'dan sonra da hassa mimarları, imparatorluğun her bir yanına İstanbul'da belirlenen kuralları aktarmış, buralarda başkenttekine benzer yapılar gerçekleştirilmiştir. Ekrem Hakkı Ayverdi Mehmet II döneminde İstanbul'da 184 kadar cami ve mescit, 24 medrese, 32 hamam, 12 bedesten ve han, saraylar ve evler yaptırıldığını bildirir. Ancak bunların birçoğu zamanla ortadan kalkmıştır.

• *Camiler.* İstanbul'un alınmasından sonra yaptırılan ilk camiler, daha önce İznik Bursa ve Edirne'de gerçekleştirilen ters T (yan mekânlı, zaviyeli) camiler planındadır. Mahmutpaşa* (1462) ve Muratpaşa* (1471) külliyelerinin camileri bu türün örnekleridir. Bayezit II'nin sadrazamlarından Davut Paşa'nın yaptırdığı Davutpaşa* külliyesi'nin camisinde de aynı plan uygulanmıştır (1485). Çemberlitaş'taki Atikalipaşa* külliyesi'nin camisi (1486/1497) ters T planlı Bursa üslubundan klasik üsluba geçişi belirleyen önemli bir yapıdır. Edirnekapı yolu üzerindeki Atikalipaşa camisi'nin tarihi ise bilinmemektedir. XVIII. yy.'da yapının son cemaat yeri bir depremle yıkılmıştır. Bu plan son olarak Okmeydanı-Kasımpaşa arasındaki Piyalepaşa* camisi'nde uygulanmıştır (1573).

Osmanlı sultanları kendi adlarına değişik işlevleri olan yapılardan oluşan selatin külliyeleri inşa ettirmişlerdir. Bunların İstanbul'daki ilk önemli örneği Fatih* külliyesi'dir (1463-1470). Sinanettin Yusuf bin Abdullah'ın (Sinanı Atik) eseri olan bu anıtsal külliyenin ağırlık merkezini cami oluşturur, öteki yapılar bakışık bir düzen içinde onun çevresinde yer alır. Camide, dönemin en önemli gelişmesi olarak yarım kubbeler başarıyla uygulanmıştır. Bayezit* külliyesi İstanbul'un ikinci büyük yapılar topluluğudur (1501-1506). Yakup Şah bin Sultan Şah'ın Bayezit II için yaptığı bu külliyede, caminin ana kubbesi, iki yarım ve yanlarda dörder küçük kubbeyle desteklenmiş, böylece Fatih camisi'nden daha gelişmiş bir örtü düzeni elde edilmiştir. Avlu yönündeki köşelere yerleştirilen tabhane odalarıyla Bursa camilerinde görülen ters T planı görünümü kazanmıştır. Fatih külliyesi'nin tersine, öteki yapıların yerleştirilmesinde belirli bir düzen gözetilmemiştir. Sultanselim* külliyesi'nin (1522-1526/1527) camisinde, ana mekân Edirne'deki Üçşerefeli cami'ninkinden daha büyük bir kubbeyle örtülmesine karşılık, kubbe tüm ağırlığıyla duvarlara oturduğundan anıtsal etki zayıflamıştır. Abartılı ölçüde yüksek olan minareleri tabhanelerin avluyla birleştiği açılara yerleştirilmiştir. Süleyman I'in (Kanuni), Mimar Sinan'a yaptırdığı Şehzade* külliyesi (1544-1548), sanatçının gelişimini yansıtan üç büyük anıttan biridir. Sinan'ın üslubunu yansıtan camide, Bayezit camisi'yle Üsküdar Mihrimahsultan camisi'nin planları geliştirilmiş, ana kubbe yanlarda dört yarım kubbe, köşelerde birer küçük kubbeyle desteklenerek merkezi bir yapı elde edilmiştir. Kentin en görkemli ve önemli anıtı olan Süleymaniye* külliyesi'yse (1550-1557), yapılarının çokluğu, bunların alana yerleştirilmelerindeki ustalığı, özenli işçiliği ve mimarisiyle dikkati çeker. Tüm yapılara olgunluk, yalınlık ve uyum egemendir. Caminin ana mekânında merkezi kubbe, K. ve G.'den yarım kubbelerle desteklenmiş, D. ve B.'sına, üçer kubbeli, farklı boyutlarda bölümler eklenerek, aydınlık, ferah bir iç görünüm sağlanmıştır. Ahmet I tarafından Sedefkâr Mehmet Ağa'ya yaptırılan Sultanahmet* külliyesi (1609-1617), XVII. yy. osmanlı mimarlığına damgasını vurmuş bir başyapıttır. Klasik üslupta olmakla birlikte, getirdiği yeniliklerle türk mimarisinde önemli bir yeri vardır. Özellikle caminin,

R. Michaud-Rapho

1550-1557 arasında Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye camisi'nin iç görünüşü

Büyük Larousse

Sultanahmet meydanı ve Dikilitaş

Büyük Larousse

Sultanahmet camisi

yanında yer aldığı Ayasofya'dan daha görkemli olmasına özen gösterilmiştir. Kubbe düzeni ve planıyla, Mimar Sinan'ın Şehzade camisi'ni örnek almakla birlikte, içte dört yivli sütuna oturan ana kubbesi, yanlarda sivri kemerlerin taşıdığı yarım kubbeli mekânlarıyla farklı bir görünüm elde edilmiştir. Ayrıca tüm duvarları kaplayan İznik çinileri nedeniyle özellikle Batı'da Mavi cami diye tanınır. Kentin büyük yapı topluluklarından biri de Eminönü'ndeki Yenivalide* külliyesi'dir (1597-1598, 1661-1663). Külliyenin camisi (Yeni cami), dört yarım kubbeyle desteklenen ana kubbesiyle Şehzade ve Sultanahmet camilerinin planını sürdürür. İç süsleme açısından çok zengin olan yapının en ilginç yanı, camiye bitişik ve bir rampa ile çıkılan kasrı hümayunudur. Dönemin klasik sivil mimarlığını günümüze yansıtan tek örnek olan kasır, hünkâr mahfili ile de bağlantılıdır. Klasik türk mimarlığının kentteki son büyük örneği Üsküdar'daki Yenivalide* camisi'dir (1708-1710). Batılı biçimlerin denenmeye başlandığı bir dönemde yapılan Nuruosmaniye camisi'nde (1748-1755/1756) ana kubbe dört kemere oturur, kasrı hümayun ve hünkâr mahfiline hafif bir rampa ile çıkılır. Kent içinde yer alan öteki başlıca büyük camiler arasında Abdülhamit I'in Beylerbeyi'nde yaptırdığı Beylerbeyi* camisi (1778), Selim III döneminden Selimiye kışlası yanındaki Selimiye camisi (1801-1805), gene bu dönemden Haliç civarında Halıcıoğlu camisi (1793), Mahmut II döneminden Nusretiye camisi (1822-1826), Bezmialem Valide Sultan tarafından yaptırılan Dolmabahçe* camisi (1853), Ortaköy camisi (1854), seçmeci bir üslubun ürünü olan Aksaray Valide camisi (1871), Abdülhamit II'nin Yıldız sarayı yakınında yaptırdığı Yıldız (Hamidiye) camisi (1886) belirtilebilir. Bu camilerin ilginç yanlarından biri, padişahın hünkâr mahfiline geçmeden önce dinlendiği ya da küçük resmi görüşmelerde bulunduğu, caminin bitişiğindeki kasrı hümayunun, özellikle Beylerbeyi camisi ile birlikte yapının içinde bir öğe olarak ele alınmasıdır. Bu yapıların dışında, osmanlı devlet önde gelenlerinin İstanbul'un çeşitli kesimlerinde yaptırdıkları, küçük bir son cemaat yeriyle, tek kubbeli, dörtgen bir mekândan oluşan camiler vardır. Bayezit II dönemi devlet adamlarından Firuz Ağa'nın Sultanahmet'te yaptırdığı Firuzağa camisi (1491) bu türdendir Bir başka örnek 1504/1505'te Huma Hatun'un eşi Bali Paşa için yaptırdığı Balipaşa camisi'dir (1894 depreminde çok zarar görmüş, 1938'de onarılmıştır). Vatan caddesi üzerindeki Terkim mescidi (1505/1506), Eyüp'teki Cezerikasımpaşa camisi de (1515) bu planda yapılardır. Mimar Sinan'ın devlet önde gelenleri adına yaptığı küçük boyutlu ilk örnek, Haseki* külliyesi'dir (1538-1539). Hadım İbrahim Paşa'nın, kendi adına Mimar Sinan'a yaptırdığı (1551) Silivrikapı'daki cami, çinileriyle dikkati çeker. Sadrazam Kara Ahmet Paşa tarafından Mimar Sinan'a ısmarlanan Topkapı'daki Ahmetpaşa camisi'nde (1555), altı sütuna oturan büyük kubbe, dört yarım kubbeyle desteklenmiştir. Yapının kalem işi tavan süslemeleri ve son cemaat yerinde kullanılan çinileri dönemin üslubunu yansıtan önemli örneklerdir. Gene Mimar Sinan'ın eseri olan Edirnekapı'daki Mihrimah camisi'nin (1562 -1565) minaresi ve medresesi 1719 ve 1894 depremlerinden sonra yenilendi. Sadrazam Rüstem Paşa'nın Tahtakale semtinde yaptırdığı Rüstem paşa* camisi (1561) Sinan'ın en önemli vezir yapılarındandır. Cami dönemin çini sanatını sergileyen bir müze görünümündedir. Yakınına gene Rüstem Paşa tarafından bir han (Çukurhan) ve medrese ekletilmiştir. Sinan tarafından gerçekleştirilen bir başka vezir camisi, Kadırga'daki Sokullu camisi'dir (1571/1572). Avlusunu 16 hücreli ve dershaneli bir medresenin çevrelediği bu yapı da çini bezemeleriyle dikkati çeker. Sinan'ın öteki vezir camileri arasında Okemydanı'ndaki Piyalepaşa camisi (1573), Galata'daki Azapkapı (Sokullu) camisi (1577), Tophane'deki Kılıçalipaşa külliyesi'nin camisi (1580), Fındıklı'daki Mollaçelebi camisi (1561), Beşiktaş'taki Sinanpaşa camisi (1553-1555), Üsküdar'daki Şemsipaşa külliyesi'nin camisi (1580) belirtilebilir. Sinan'dan sonra da vezir camilerinin yapımı sürdü. Mimar Davut Ağa'nın eseri olan Fatih'teki Mehmetağa camisi (1585) zengin süslemeli bir örnektir. 1584 tarihli Cedit camisi'nin mimarının da Davut Ağa olduğu sanılmaktadır. Fatih ile Edirnekapı arasındaki Mesihmehmet paşa camisi (1586), avluda şadırvanın bulunması gereken yerde yer alan açık türbesiyle dikkati çeker. 1593/1594'te Cerrah Mehmet Paşa tarafından yaptırılan Cerrahpaşa külliyesi'nin camisi de 1894 depreminde oldukça zarar görmüş, son cemaat yerinin kubbeleri çökmüştür. Caminin yanında Cerrah Paşa'nın türbesinden başka, bir çeşme, Gevher Nesibe Sultan adına yaptırılan bir medrese ve son yıllarda yıkılmış bulunan bir hamam vardır. XVII. yy.'la birlikte İstanbul'da vezir camilerinin yapımı azalır. Bu tarihten sonra daha çok büyük medrese ve sübyan mektebi ile birleşik olarak planlanmış, küçük boyutlu, minaresiz yapılar ortaya çıkmıştır. Mimar Sinan tarfından gerçekleştirilen, Yenibahçe'deki Yavuzselim medresesi ve camisi bu türün ilk örneklerindendir. Köprülümehmetpaşa (XVII. yy. ikinci yarısı), Çorlulualipaşa (1707-1708), Merzifonlukaramustafapaşa (1681-1690), Amcazadehüseyinpaşa (1700) külliyelerinin camileri de medrese-cami biçimindedir. Şehzadebaşı'ndaki Damatibrahimpaşa külliyesi (1720), bu grup içinde yer alır. Seyithasanpaşa medresesi (1745) ise fevkani oluşuyla bu grup içinde farklı bir örnektir. XVIII. yy.'la birlikte Avrupa etkileri taşıyan camiler yapılır (İsmailefendi camisi [1724], Hekimoğlualipaşa camisi [1732-1734], Zeynepsultan camisi [1769]). Mehmet II döneminden başlayarak İstanbul'un çeşitli kesimlerinde yaptırılan, ancak yangın ve depremler sonucu yok olan ahşap çatılı, kiremit örtülü, ya da tek kubbeli küçük mekânlardan oluşan mescitler de ayrı bir grup meydana getirir. Bunlar arasında Unkapanı'nda Yavuzersinan, Uzunçarşı'da Yavaşçaşahin, Fatih'te Yarhisari, Tahtakale'de Timurtaşağa, Süleymaniye'de Samanveren, Eğrikapı-Balat arasında Yatağan (günümüze bozulmadan ulaşmıştır), XVI. yy.'dan, Haliç sırtlarında Hacıhasan, Şehzadebaşı'nda Burmalı, Eyüp'te Semizalipaşa ve Silahimehmetbey, Şehremini'de Odabaşı, Balat'ta Ferruhkethüda, Yedikule'de Hacıevhat, Davutpaşa'da Ramazanefendi, Topkapı dışında Takkeciibrahimağa, daha sonraki yüzyıllardan Karagümrük'te Dervişali, Altımermer yakınlarında Tulumcuhûsam, Laleli'de Yakupağa, Beyazıt'ta Kaliçecihasan mescitleri bulunmaktadır.

Büyük Larousse

Rumelihisarı ve Boğaziçi

• *Medreseler.* Osmanlı İmparatorluğu'nun ve islam dünyasının en önemli kültür ve eğitim merkezi olan İstanbul'da külliyeler içinde ve bağımsız olarak pek çok medrese kurulmuştur. İlk ve büyük külliye medreseleri Fatih camisi'nin iki yanına bakışık düzende yerleştirilmiş Semaniye ve Tetimme medreseleridir. Külliye medreselerinin ikinci büyük örneği Bayezit külliyesi içinde yer alır. Bu yapı bir avlu çevresine yerleştirilmiş 19 mekândan oluşur. Şehzade külliyesi'nin medresesi Haliç yönüne yerleştirilmiştir. Süleymaniye külliyesi'nin dört medresesi caminin çevresine belirli bir düzen içinde konumlandırılmıştır. Bunlar dönemin en yetkin eğitim ve kültür kurumlarıydı. Evvel ve Sani medreseleri kubbeli revaklar ardındaki odalardan ve bir dershaneden meydana gelen klasik planda yapılardır. Benzer plandaki Rabi ve Salis medreselerindeyse dershaneler bağımsız mekânlar biçiminde düzenlenmiştir. Sultanahmet külliyesi'nin medresesi orta avlu çevresinde yer alan kubbeli odalardan oluşan klasik bir örnektir. Nuruosmaniye külliyesi'nde medrese büyük tutulmuştur. Tahir Ağa'nın gerçekleştirdiği, Eminönü-Sirkeci arasındaki Abdülhamit I külliyesi'nin medresesi avlulu, iki katlı bağımsız bir yapıdır (1774-1780). XIX. yy.'dan sonra yapılan camilerde medrese yer almaz. Daha küçük boyutlu kimi külliyelerde medreseler caminin bir parçası ya da ona ek olarak yapılmış bir mekân biçimindedir (Ahmetpaşa camisi, Sinanpaşa camisi, Mihrimah camisi, Sokullu camisi, Zalmahmutpaşa camisi, Şemsipaşa camisi, Muratpaşa camisi, Davutpaşa camisi, Atikalipaşa camisi, Kocamustafapaşa camisi, Hafızpaşa camisi ve Hacıbeşirağa camisi medreseleri). Tümüyle bağımsız medreselerin bir bölümüne sübyan mektebi, sebil, küçük bir mescit, kitaplık ve türbe gibi yapılar eklenmiştir. Divanyolu'ndaki Kocasinanpaşa (1595), Bozdoğan kemeri yanındaki Gazanferağa (1599), Vezneciler'deki Kuyucumuratpaşa (1606), gene Divanyolu'ndaki Merzifonlukaramustafapaşa (1682-1690), Çorlulualipaşa (1708) bu gruba örnek gösterilebilir. Bu grubun en yetkin örneği olarak Amcazadehüseyinpaşa külliyesi'nin medresesi verilebilir (1700). Tek yapı olan medreseler arasında Cağaloğlu'ndaki Rüstempaşa (1550) ve XVIII. yy.'dan Abdülhalim (Ankaravi) medreseleri belirtilebilir.

İstanbul'da pek çok örneği bulunan bir başka eğitim kurumu sübyan mektepleridir (Bayezit külliyesi, Süleymaniye külliyesi, Sultanahmet külliyesi, Amcazadehüseyinpaşa külliyesi vb.). Bağımsız sübyan mekteplerinin bazılarına bir çeşme, sebil ya da bir türbe eklenmiştir (Kumkapı'da Kâtipsinan, Horhor'da Suphipaşa konağı karşısında Elhac Süleyman Efendi adına yapılmış çeşmenin üstündeki mektep [1729], Fındıklı'da Osman III'ün kadını Zevki Kadın adına yaptırılan çeşmenin üstündeki mektep [1755/1756], Vefa'da Recai Mehmet Efendi'nin sebili üstündeki mektep [1767/1768], Ayasofya avlusun-

daki mektep [1740], Şebsefakadın camisi'nin avlu duvarı üzerindeki mektep vb.).

• *Türbeler.* İstanbul'daki türk dönemi mimarlığının en ilginç gruplarından birini türbeler ve mezar yapıları oluşturur. Bunların bir bölümü fetihten önceki arap kuşatmaları sırasında ölenlere aittir. Bunların en önemlisi, VII. yy.'da, şehit olan ve mezarı Mehmet II'nin hocası Akşemsettin tarafından bulunan Eyyub el-Ensari'ninkidir (Haliç bin Zeyd). Yapı osmanlı döneminde padişahların tahta çıkarken kılıç kuşandıkları bir mekân olarak da kullanılmıştır. Bunun yanı sıra özellikle Mahmut II döneminde yaptırılmış, birçoğu empire üslupta yatır türbeleri vardır (Eğrikapı'da Abdullah el -Hudri, Ayvansaray'da Ebu Şeybet el -Hudri, Ayasofya yakınında Abdurrahman el-Şami, Ayvansaray'da Hamdullah el -Ensari ve Ahmet el-Ensari, Eminönü'nde Babacafer, Eyüp'te Zalmahmutpaşa camisi yakınlarında Ebudderda türbeleri). İstanbul'un türkleşmesi ve islamlaşmasında etkili olmuş sufi ve erenler için yapılan örnekler arasında da Ebulvefa, Sümbülefendi, Merkezefendi, Yahyaefendi, Karacaahmet, Azizmahmuthüdai, Emirbuhari gibi türbeler belirtilebilir. Bu yapı türünde en önemli grubu selatin türbeleri oluşturur. Türkler'in Orta Asya'dan getirdikleri türbe mimarisi selatin türbelerinde en yetkin konumuna ulaşmıştır. Mehmet II (Fatih), Bayezit II, Selim I (Yavuz), Süleyman I (Kanuni) kendi adlarına kurulan külliyelerin türbelerinde gömülmüşler, yanlarına ayrı türbelerde olmak üzere yakınları da konmuştur. Ancak daha sonra türbenin banisinin yanına yapılan ek mezarlarla türbe yapısı özgün görünümünü yitirmiştir. İstanbul'da Mehmet II'den sonra yaptırılan türbelerin çoğu Bursa'daki Yeşil türbe'yi örnek almış, sekizgen planlı, kubbeli yapılardır. Ancak Mimar Sinan'ın yapıtı olan türbelerde değişik şemalarla karşılaşılmaktadır. Süleymaniye camisi haziresindeki Kanuni türbesi (1566) Sinan'ın en ilginç denemelerindendir. Osmanlı türbe mimarlığında benzersiz bir örnek olan bu yapıda sekizgen gövde yirmi sekiz sütunlu bir revakla çevrilidir. İçte de köşelerde yer alan sekiz bağımsız sütun bulunur. Yanında Hürrem Sultan'ın türbesi vardır. Ayasofya haziresindeki Selim II, Murat III ve Mehmet III türbeleri de bu türün seçkin örnekleridir. Fatih külliyesi içindeki Mehmet II ve Gülbaharhatun türbeleri depremden zarar gördükten sonra 1766'da yeniden yapıldılar. Sultanahmet külliyesi içindeki türbede Ahmet I'den başka Osman II, Murat IV ve Kösem Mahpeyker Sultan yatmaktadır. Kare planlı, kubbeli, önü revaklı yapının duvarları dıştan mermer, içten XVII. yy. çinileriyle kaplıdır. Sultanahmet türbesi ile aynı yüzyıldan bir başka önemli türbe Valide Turhan Sultan adına yaptırılan Yenivalide külliyesi içindeki türbesidir. Kesme taştan kare planlı, kubbeli yapının abanoz ağacından kapısı fildişi ve sedef kakmalıdır. Önünde ortası kubbe, yanları tonoz örtülü revakı vardır. Mehmet IV, Mustafa II, Ahmet III, Mahmut I ve Osman III'ün sandukaları da buradadır. Yanında Murat V'in türbesi bulunur. XVIII. yy.'ın barok üsluplu Nuruosmaniye ve Laleli camileri yanındaki türbeler ise Mustafa III ve Selim III için yaptırılmıştır. Abdülhamit I külliyesi'nin köşesindeki mermer türbe (1789), köşeleri hafifçe pahlanarak yuvarlatılmış kare biçimindedir. İki köşeye küçük, barok üslupta çeşmeler yerleştirilmiştir. Önündeki çok geniş revakın sekiz sütunu ve başlıkları da abartmaya kaçmayan barok süslemelidir. Barok üsluptaki bir başka ilginç örnek Fatih külliyesi haziresindeki Nakşidilvalidesultan türbesi'dir (1817). Daire planlı, iki katlı, mermer yapının hafif dilimli kubbesinin çevresinde payandalar ve kulecikler yer alır. Oval pencerelerin üzerindeki askıçelenkler, empire üslubun belirtilerldir. Divanyolu'ndaki Mahmut II türbesi (1840) artık tümüyle empire üsluptadır. Türbede ayrıca Abdülaziz ve Abdülhamit II'nin sandukaları bulunmaktadır. Mimar Kemalettin' in yapıtı olan Eyüp'teki Mehmet V türbesi yeniklasik üsluptadır. Sultanselim camisi' nin haziresindeki Abdülmecit türbesi ise (1865) süslemesiz, yalın bir yapıdır. İstanbul'da devlet önde gelenleri için yapılmış önemli türbeler de vardır. Bunların ilk ve önemli örneklerinden biri Mahmutpaşa türbesi'dir (1473). Aynı yüzyıldan Davutpaşa ve Rummehmetpaşa türbeleri de belirtilmesi gereken örneklerdir. Beşiktaş'taki Barbaroshayrettinpaşa türbesi (1541), Mimar Sinan'ın ilk eserlerindendir. Bu yüzyılın öteki önemli türbeleri arasında Ayazpaşa, Mustafapaşa, Mimarsinan, Zalmahmutpaşa, Hüsrevpaşa, Kılıçalipaşa, Pertevpaşa, Sinanpaşa, Gazanferağa türbeleri belirtilebilir. XVIII. yy.'da sözü edilebilecek vezir türbesi bulunmamasına karşılık, XIX. yy.'da bu grup türbeler yeniden ortaya çıkmıştır (Bayezit külliyesi haziresindeki Reşitpaşa, Cağaloğlu'nda Mahmutnedimpaşa, Fatih'te Ahmetcevatpaşa, Hürriyeti edebiye tepesinde Mimar Kemalettin'in yaptığı Mahmutşevketpaşa türbeleri).

• *Saraylar.* Mehmet II'nin İstanbul'da yaptırdığı ilk saray, Beyazıt'taki Eski saray (Sarayı atik) hiçbir iz bırakmaksızın yok olmuştur. Daha sonra Sarayburnu'nda Topkapı* sarayı (Sarayı cedit, Yeni saray) yaptırıldı. Edirne sarayı'nın bir benzeri olan Topkapı sarayı, yüzyıllar boyunca süren eklemelerle günümüzdeki görünümünü almıştır. 700 000 m²'lik bir alanı kaplayan bu saray pek çok kasır, köşk, devlet daireleri, koğuşlar, cami, kitaplık ve büyük bir mutfaktan oluşur. Saltanatın son dönemlerinde özel izin ile yabancıların ziyaretine açılan Topkapı sarayı, 3 nisan 1924 tarihli Bakanlar kurulu kararıyla müzeye dönüştürüldü.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde geçici olarak kullanılmak üzere özellikle Boğaziçi'nde çok sayıda saray yapıldı. Bunların ilk örneklerinden biri olan ve Üsküdar ile Haydarpaşa arasında yer alan Kavak sarayı, Selimiye kışlası'nın yapımı sırasında ortadan kalkmıştır. Anadolu yakasının Marmara denizi kıyısındaki Fenerbahçe ve Beykoz'daki Tokat bahçesi kasırları da zaman içinde yok olmuştur. Ahmet III döneminde Fındıklı' da Emnabad, Defterdarburnu'nda Neşatabad, Beşiktaş ile Ortaköy arasında Gülşenabad, Bebek'te Hümayunabad, Anadolu yakasında Çubuklu'da Feyzabad, Kanlıca'da Mihrabad, Çengelköy ile Beylerbeyi arasında Ferahabad, İstavroz'da Şevkabad, Üsküdar burnunda Şerefabad kasırları yapıldı. Aldülmecit ve Abdülaziz dönemlerinde, eski türk konak ve köşklerinin daha büyük birer örneği olan bu saraylar yıktırıldı ve yerlerini avrupa saraylarına özenen, osmanlı üslubuna yabancı yapılar aldı. Mahmut II döneminde yaptırılan ahşap Beşiktaş sahilsarayı Abdülmecit tarafından yıktırılarak yerine bugünkü Dolmabahçe* sarayı yaptırıldı (1848 -1856). Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki Beylerbeyi* sarayı ise yazlık saraydır ve Abdülaziz döneminde buradaki ahşap sarayın yerine kurdurulmuştur (1865). Gene Abdülaziz tarafından yaptırılan Çırağan* sarayı (1863-1871), 1910 yangınından sonra uzun süre bakımsız kaldı (1988'de otele dönüştürülmesi çalışmaları sürüyordu). Özellikle Abdülhamit II tarafından ilgi gören ve kullanılan Yıldız sarayı, Selim III'ün annesi tarafından yaptırılan köşkün çevresine eklenen Şale, Malta, Çadır köşkleriyle, silahhane ve porselen atölyesinden oluşur. Haliç kıyısındaki Aynalıkavak* kasrı, burada yer alan ve Mehmet II döneminden başlayarak gelişen Tersane sarayı'nın yerine kurulmuş, Ahmet III döneminde Venedikliler'in armağanı olan aynalarla donanmıştır.

Padişahların kısa süreli konaklamalar ve avlar için yaptırdıkları kasırlar arasında Anadolu yakasındaki Göksu kasrı, Tophane'deki Tophane kasrı, Beşiktaş'taki Ihlamur kasrı belirtilebilir. Abdülaziz'in yaptırdığı Kalender kasrı'nın ise yalnızca kalıntıları vardır. Kâğıthane* kesiminde de saray, köşk ve kasırlar yer alıyordu. Ahmet III'ün sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı Sadabad* kasrı'nın en önemli özelliği, Kâğıthane deresinden getirilen yapay kanallarla kurulan su düzeniydi. Çağlayan kasrı ise fransız sarayları örnek alınarak kurulmuştu.

• *Hisarlar.* Anadoluhisarı, Bayezit I (Yıldırım) döneminde Bizans'ın deniz ulaşımını denetlemek amacıyla yapılmıştı (XIV. yy. sonları). Mehmet II de karşı kıyısına Rumelihisarı*'nı kurdurdu. Kuşatma sırasında Bizans'a Karadeniz'den gelebilecek yardımları kesen bu iki kale, fetihle birlikte önemlerini yitirdiler, ancak o dönemde Karadeniz'de limanları ve kaleleri bulunan Cenova'nın gemilerinin denetlenmesini sağladılar. Bir ara K.'den gelebilecek tehlikelere karşı, daha sonra da XIX. yy. sonuna değin hapishane olarak kullanıldılar. Mehmet II kenti aldıktan sonra Altın* kapı'nın bulunduğu yerde Yedikule hisarı'nı yaptırdı (1457-1458). Dönemi için oldukça yabancı bir planı olan hisar yıldız biçimindeydi. Osmanlı hazinesi bir süre burada korunmuş ve hapishane olarak kullanılmıştı. XIX. yy. sonlarına değin kulelerinin üstünün ahşap çatıyla örtülü olduğu bilinen Yedikule surlarının ortasında günümüze yalnızca minaresinin kalıntıları ulaşan bir mescit ve çeşme vardı. Hisarın bugün altı kulesi ayaktadır.

• *Çeşmeler, sebiller, su yapıları.* Mehmet II döneminde İstanbul'un su düzeni onarım görmüş olmakla birlikte, bu konuda temel bayındırlık hizmetleri Süleyman I (Kanuni) döneminde gerçekleştirildi, daha sonraki padişahlar zamanında da geliştirildi. Kente Halkalı (büyük külliyelerin su gereksinimi bu şebekeyle karşılandığından Cevami-i şerife suları da denir), Kâğıthane ve Alibey dereleri çevresindeki Kırkçeşme ve Bahçeköy (Taksim) su şebekeleriyle getirilen sular maksemlerde (savak, taksim) toplanıyordu. Bu merkezlerden biri Eğrikapı, ötekisi Taksim meydanı'ndaki Galata-Beyoğlu maksemleriydi. Dönemin en önemli su yapılarından biri Mimar Sinan'ın yapıtı olan Mağlova* kemeri'dir. Ayrıca kentin su gereksinimini karşılamak üzere pek çok bent yaptırıldı. (→ BENTLER.)

İstanbul'da osmanlı mimarlığının önemli yapılarından biri olan çeşmelerin de birçok örneği vardır. Kentin Rumeli yakasında dört yüzden fazla yazıtlı çeşme bulunmakta, bu sayı Galata, Beyoğlu, Haliç'in yukarı kesimi, Boğaziçi, Üskadar ve Kadıköy'dekilerle yedi yüz doksan dörde yükselmekteydi. Bunların bir bölümü bir yapının duvarına bitişik cephe çeşmeleridir. Bu türün en eski tarihli örneği Davutpaşa çeşmesi'dir (1485). Beyazıt'ta Çadırcılar'daki Ahidurmuşbaba çeşmesi'nin de XV. yy.'ın ilk çeyreğinde yapıldığı sanılmaktadır. Fatih'te Şahruh (1559/1560), Âşıkpaşazade (1564/1565), Altımermer' de Fatmasultan (1573/1574), Haseki'de Kethüdaaliağa (1635/1636), Süleymaniye' de Karamustafapaşa (1677/1678), Ayvansaray'da Şatırhasanağa (1692/1693), Fatih'te Feyzullahefendi (1700/1701), Kabataş'ta Selim III'ün onarttığı Kazaskeresatefendi, Edirnekapı'da Semizalipaşa (1565/1566), Kâğıthane'de Mirahornuhağa (1589/1590) ve Şehzadebaşı'nda İbrahimpaşa (1603/1604) çeşmeleri klasik üslupta yalın yapılardır. Lale devri'nde çeşmeler daha ince bir görünüm kazanır (Kâğıthane'de Ahmet III çeşmesi, Yenivalide külliyesi'nde, hazire duvarına bitişik Hatícesultan çeşmesi). Lale devri sonlarında barok etkili çeşmeler görülmeye başladı (Eyüp'te Mustafaağa, Sirkeci'de Zeynepsultan çeşmeleri). Fatih'te Vezirahmetpaşa (1741/1742), Vilayet karşısında Hacıbeşirağa (1756/1757) ve Nuruosmaniye camisi'nin (1756/1757) çeşmeleri ise daha iddialı yapılardır.

Meydan çeşmelerinin en anıtsal ve önemli örnekleri Topkapı sarayı'nın önün-

deki alanda ve Üskadar'da yaptırılan Ahmet* III çeşmeleridir. Lale devri'nin estetik anlayışını başarıyla yansıtan bu yapıların ardından Mahmut I döneminden Tophane çeşmesi (1732), Azapkapı'daki Salihasultan çeşmesi (1732/1733), Küçüksu'daki Mihrişahvalidesultan çeşmesi (1806/1807), son dönem meydan çeşmelerinin en anıtsal örneği olan Beşiktaş-Maçka arasındaki Bezmiâlemvalidesultan çeşmesi (1839/1840), Halıcıoğlu'ndaki Hüsrevpaşa çeşmesi (1843), Kâğıthane'deki (1892/1893) ve Yıldız-Balmumcu arasındaki (1888/1889) Abdülhamit II çeşmeleri belirtilebilir. Sultanahmet meydanı'ndaki Alman* çeşmesi ise (1901), türk sanatına yabancı, özgün bir anıttır. İstanbul dışındaki kentlerde pek az rastlanan sebiller arasında da Dolmabahçe'deki Hacıeminağa sebili (1644), Kabataş'ta Setüstü'ndeki Kocayusufpaşa sebili (1787), Eyüp'teki Validemihrişah sebili (1796) ve Fatih'teki Nakşidilvalidesultan sebili (1809) sayılabilir.

• *Hamamlar.* İstanbul'da hemen hemen her külliye için bir hamam yapılmıştı. Bunlar çoğunlukla çifte hamam planındaydı. Mahmutpaşa* külliyesi'nin 1466 tarihli hamamı, büyük kubbeli soyunma bölümü ve her biri farklı süslemeli çeşitli küçük kubbelerin çevrelediği sekizgen planlı sıcaklık bölümüyle dikati çeker. Bayezit II' nin eşi Gülbahar Hatun'un Trabzon'daki imaretinin vakfiyesi olan Bayezit hamamı XVI. yy. başlarından kalma anıtsal bir yapıdır. Mimar Sinan'ın gerçekleştirdiği iki önemli örnekse Çemberlitaş hamamı'yla Haseki* (Ayasofya) hamamı'dır. Kaynaklara göre Sinan İstanbul'da kent içinde, Üskadar, Galata ve Boğaziçi'nde 23 hamam yapmıştır. Bunlardan Zeyrek'teki Çinili hamam renkli mermer süslemeli şadırvanı, duvarlarının üst bölümünü kaplayan çinileriyle ünlüdür. Kentin son büyük boyutlu hamamı, Yerebatan sarayı yakınındaki Cağaloğlu hamamı'dır (1740).

• *Bedestenler, büyük çarşılar, arastalar.* İşlek bir ticaret merkezi olan İstanbul'da, türk dönemi ticaret yaşamının ana yapılarını, yangın tehlikesine karşı taştan yapılmış bedestenler oluşturur. Bunların ilk örneği Mehmet II döneminden İç bedesten'dir (Bedesteni atik). Yapı tuğla kemerlere oturan on beş kubbeyle örtülüdür. D.'suna daha sonra Sandal bedesteni eklenmiştir. Bu yapı kubbe sayısı açısından türk mimarisinin en büyük bedesteni sayılır (on iki ayağa oturan yirmi kubbeyle örtülüdür). Bu bedestenlerin çevresinde yer alan ahşap dükkânların arasında kalan yollar tonozlarla örtülerek bugünkü Kapalıçarşı* oluşturulmuştur. Bu arada çevredeki pek çok han da Kapalıçarşı'ya katılmıştır (Sarnıçlı, Alipaşa, Paçavracı, Camili, Çuhacı, Baltacı, Yağcı, Sorguçlu, İmameli, Kebeci, Zincirli vd.). Genellikle büyük külliyelerin çevrelerinde bulunan arastaların İstanbul'daki en ünlü örnekleri arasında Süleymaniye camisi'nin yanındaki ile Sultanahmet camisi'nin arkasındaki arastalar belirtilebilir. Sultanahmet camisi'nin arastası günümüzde onarılarak Sipahiler çarşısı adını almıştır. Yenivalide külliyesi'nin arastası ise Mısırçarşısı'dır.

• *Hanlar, kervansaraylar.* Mehmet II döneminden başlayarak İstanbul'da pek çok kent içi han yaptırılmıştır. (→ HAN.) Genellikle Eminönü-Unkapanı, Beyazıt-Sultanhamam ve Beyazıt-Aksaray arasında bulunan bu yapıların en büyüğü Büyükvalide hanı'dır. Bunun yanı sıra Mimar Sinan'ın yapıtı olan Rüstempaşa hanı, Zindan hanı, Leblebici hanı, Alipaşa hanı, Çukurçeşme hanı, Çuhacı hanı, Simkeşhane sözü edilebilecek başlıca örneklerdir. Büyük külliyeler içinde yer alan kervansaraylar arasında da Bayezit külliyesi'ne (ahırı günümüzde Beyazıt devlet kütüphanesi'dir) ve Süleymaniye külliyesi'ne bağlı yapılar belirtilebilir.

• *Kitaplıklar.* Osmanlı mimarlığında bağımsız ya da bir külliyenin parçası olarak kitaplıkların yapılması XVII. yy.'da başladı. Vakıf niteliği taşıyan bu kitaplıklar arasında bilinen en eski örnek Köprülü kitaplığı'dır (1661). Amcazadehüseyinpaşa külliyesi içinde de bir kitaplık bulunmaktadır. Bir cami içinde yer alan kitaplıklara verilebilecek en ilginç örnek, Süleymaniye camisi'nin yanındaki, barok üslupta dökme tunç parmaklıkla ayrılmış olanıdır (1751/1752). XVIII. yy.'da kitaplık mimarlığında bezemenin yoğunlaştığı görülür (Fatih'te Feyzullahefendi, Vefa'da Şehitalipaşa [1715], Hekimoğlualipaşa külliyesi camisi'nin dış avlu kapısı üzerindeki kitaplıklar). Mahmut I döneminde Ayasofya'nın destek payandaları arasına yaptırılan kitaplık (Ayasofya* Mahmut I kitaplığı) ve Vefa'daki Atıfefendi kütüphanesi bu türün dikkate değer örnekleridir. Reisülküttap Mustafa Efendi'nin Sultanhamam'da yaptırdığı kitaplıksa (1741/1742) günümüzde ticarethaneye dönüştürülmüştür. Büyük külliye kitaplıklarının son örnekleriyse Nuruosmaniye ve Hamidiye kitaplıklarıdır.

• *Anıtlar.* İstanbul'daki osmanlı dönemi anıtlarından biri Topkapı sarayı'nın Babı hümayun kapısından sağa inen yolun üzerindeki Lahana anıtı'dır (1790). Lahanacı ocağından yetişen Selim III tarafından dikilen anıt, tepesinde lahana kabartması bulunan dört köşe mermer sütundan oluşur. Cepheleri kabartma çiçek bezemelidir. Yanındaki Bamya anıtı ise Bamyacılar ocağından yetişen Mahmut II tarafından yaptırılmıştır (1811). Kabataş iskelesinin yapımı üzerine Abdülmecit tarafından diktirilen Hadika (1851), dört köşeli bir sütun biçimindedir. 1969'da onarılan anıtın cephelerinde iskelenin yararları anlatılmakta, Ahmet Ziver Paşa'nın padişahı öven dizeleri ve yapım yazıtı yer almaktadır. Hürriyeti edebiye tepesindeki Abidei* hürriyet, mimar Muzaffer Bey tarafından 31 mart şehitlerinin anısına dikildi (1909). Fatih parkı içindeki Tayyare şehitleri anıtı, türk havacılık tarihinin ilk şehitleri olan Fethi, Sadık ve Nuri beyler için yapıldı (1916). Mimar Vedat Bey'in (Tek) yapıtı olan anıt işlemeli mermer kaide üzerinde havacıların yarım kalan yolculuklarını simgeleyen kırık bir sütundan oluşur. Sarayburnu'nda, Heinrich Krippel'in yapıtı olan Atatürk anıtı, Cumhuriyet'ten sonra yaptırılan ilk Atatürk heykelidir (1926). Taksim'deki Cumhuriyet* anıtı'ysa italyan heykelci Canonica'nın ürünüdür. Beşiktaş meydanı'nda, Deniz müzesi karşısındaki Barbaros anıtı Ali Hadi Bara ve Zühtü Müridoğlu'nun ortak yapıtıdır (1944). Dört basamakla çıkılan tunç anıtta Barbaros Hayrettin Paşa ve leventleri betimlenmiştir. İstanbul Üniversitesi bahçesindeki Atatürk gençlik anıtı'ysa Yavuz Görey'in bir çalışmasıdır (1955). Anıtta Atatürk üniversite gençliği arasında gösterilmektedir. Bunların yanı sıra Bakırköy'de Kenan Yontuç'un, Eyüp ve Büyükada'da Zühtü Müridoğlu'nun Atatürk heykelleri belirtilebilir. Cumhuriyet'in kuruluşunun ellinci yılında İstanbul Belediyesi'nce kentin çeşitli kesimlerine yaptırılan heykellerin önemli bir bölümünün yeri sonradan değiştirilmiştir.

• *Müzeler.* Kentte dünyanın sayılı müzeleri arasında yer alan kuruluşlar bulunmaktadır (İstanbul Arkeoloji müzeleri, Topkapı sarayı müzesi, Türk ve İslam eserleri müzesi). [→ Kayn.]

• ARKEOLOJİ. İstanbul'un yerleşme alanları içindeki kesimlerde, sürekli yapılaşmadan doğan bozulma yüzünden tarihöncesi dönemleri aydınlatacak araştırma ve kazı yapılamadı. Ancak yerleşme dışı bölgelerde gerçekleştirilen çalışmalarda önemli sonuçlar alındı. Küçükçekmece gölünün K. ucundaki Yarımburgaz* mağarası'nda yapılan çalışmalarda (1927 Prof. R. Hovasse, 1964-1965 Prof. Ş. A. Kansu, Prof. K. Kökten, N. Dolunay, 1986 ve sonrası M. Özdoğan, Alpaslan Koyunlu), İstanbul'un yanı sıra bölgenin tarihöncesi dönemine ışık tutan ve Yontmataş dönemine değin inen buluntular elde edildi. Ayrıca Bostancı deresi sekisi ile İçerenköy arasındaki kaya sığınaklarında, Uzunçayır ve Kurbağalıdere sekilerinde, İstanbul boğazı'nın Anadolu kıyısındaki Küçüksu, Mahmutşevketpaşa deresi vadilerinde de araştırmalar yapıldı. Fikirtepe'de (1952-1954 K. Bittel, H. Çambel) Yontmataş döneminden aletler bulundu. Pendik'te (1961 Ş. A. Kansu, 1963 İstanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü) bu dönemden bir açık hava yerleşmesi saptandı. İstanbul Üniversitesi prehistorya kürsüsü ile İstanbul Arkeoloji müzeleri'nin ortak çalışmalarında Büyükgöksu ve Küçükgöksu derelerinin yukarı kesimlerinde, Ümraniye'nin K.'indeki sığ vadilerde çakmak taşından aletler ele geçti. Ümraniye ile Dudullu arasındaki bölgede on üç buluntu yeri belirlendi. 1980'den başlayarak Doç. M. Özdoğan yönetiminde yapılan yüzey araştırmalarındaysa Büyükçekmece gölünün K.'inde, Eskice sırtı ile Kolağası arasında, Terkos gölüyle Kilyos arasındaki bölgede (Ağaçlı, Gümüşdere, Yassıören) Levallois, Moustier, Aurignac endüstrileri türünde yongalar, uçlar, kazıyıcılar, dilgiler vb. aletler ele geçti. Bakırtaş dönemi buluntularıysa Yarımburgaz* mağarası, Fikirtepe*, Pendik*, Tuzla* (1958 N. Fıratlı, 1965 Ş. A. Kansu), Silivri yakınındaki Kanallıköprü* höyüğü'nde (1959-1962 Ş. A. Kansu) yoğunlaşmaktadır.

Kentin tarihsel çağlarına ilişkin araştırma ve kazılarsa yerleşim bölgeleri içinde yer almıştır. Bunlar daha çok kentin ilk kurulduğu kesimdedir ve yeni yapıların temel kazıları sırasında ortaya çıkan buluntular sonucu başlatılmıştır. Divanyolu-Firuzağa camisi ve Adalet sarayı arasındaki alanda (bugün açık hava müzesi görünümündedir), İstanbul Arkeoloji müzeleri ile Alman arkeoloji enstitüsü'nün birlikte düzenledikleri kazılarda (1963-1964) bizans döneminden bir sarayın, duvarların absidalı büyük salonu ortaya çıkarıldı. Lausos sarayı'na ait olduğu sanılan salon Geç bizans döneminde sarnıca dönüştürülmüş, Osmanlılar zamanında da su deposu olarak kullanılmıştı. Ayrıca bu kesimde ünlü Mese caddesi'nin mermer döşemeleri ve yanlarında yer alan dükkânların kalıntıları bulundu. Çemberlitaş'taki Darüşşafaka işhanı'nın temel kazısında (1963), birçok yapı kalıntısı, mezar taşları, heykeller, lahitler, sikkeler, seramikler ele geçti. Saraçhane'deki yeraltı geçidinin yapımı sırasında da VI. yy.'dan Hagios Polyeuktos kilisesi'nin kalıntıları ortaya çıkarıldı. Burada İstanbul Arkeoloji müzeleri ile D. Oaks'ın yaptığı kazılar 1968'de son buldu, üç sahınlı, kare planlı kilisenin planı belirlendi. Belediye sarayı'nın yapımında, bizanslı köylülerin betimlendiği bir mozaik bulundu. Beyazıt, Cağaloğlu, Mahmutpaşa kesimlerinde de birçok bizans sarnıcı ortaya çıkarıldı (1965-1966). Şişhane'de (1968) ve Vezneciler yakınında (1975) bulunan sarnıçlar da bu dönemde su yapılarına verilen önemi vurgulamaktadır. İstanbul Arkeoloji müzeleri'ne ek bina yapılması çalışmaları sırasında, Topkapı sarayı'nın birinci avlusundaki temel kazılarında kentin kuruluş evresine ilişkin önemli buluntular elde edildi ve bu kesimin akropolis olduğu belirlendi (1968). Şehzadebaşı'ndaki Kalenderhane camisi'nde (Akataleptos manastırı kilisesi) yapılan araştırma ve restorasyon çalışmalarında (1966-1972), burasının latin işgali sırasında Fransisken rahipleri tarafından kullanılan Francesco d'Assisi kilisesi olduğunu ortaya koyan yazıtlı bir duvar resmi ortaya çıkarıldı. 1979-1983 arasında DSİ'nin Topkapı sarayı, Surusultani içinde ve deniz surları boyunca sürdürdüğü boru isale hattı çalışmaları sırasında İstanbul Arkeoloji müzeleri uzmanlarının katkılarıyla aziz Georgios kilisesi'nin avlu duvarının B.'ya uzantısı olduğu anlaşılan 22 m uzunluğundaki nişli cephe duvarı ve gerisindeki mimarlık kalıntıları, ayrıca Gülhane hastanesi'nin K.'inde figürlü (sasani ve bizanslı) bir mermer kabartma (IV.-V. yy.'lar) bulundu. Aynı yıl Çatladıkapı'nın D.'sundaki Bukoleon sarayı'nın K.'inde de temel

kazısı sırasında büyük bir taban mozaiki ele geçti (X.-XI. yy.'lar). Perşembepazarı'nda, Galata bedesteni'nin karşısındaki bir inşaat alanında XVIII. yy.'da yapıldığı sanılan ve bir tarikat sahnesinin canlandırıldığı büyük bir duvar resmi bulundu ve İstanbul Arkeoloji müzeleri'ne götürüldü. 1984 yılı temel kazıları sırasında da Beyazıt'ta Sekbanbaşı mevkisinde ortaya çıkarılan kalıntıların ünlü Mese caddesi boyunca sıralanan önemli yapılardan birine ait olduğu sanılmaktadır. Aynı yıl Kocamustafapaşa'da, Ramazanefendi camisi yakınındaki kanalizasyon çalışmalarında 1 722 adet altın bizans sikkesinden oluşan bir define bulundu. Konstantinopolis darphanesinde basılan sikkeler Orta bizans döneminde, 1042-1081 arasında yönetimde bulunan altı imparator ve bir imparatoriçeye aittir (Konstantinos IX - Nikephoros III arası). Sikkeler İstanbul Arkeoloji müzeleri nümismatik bölümü'ndedir.

• EDEBİYAT. İstanbul için bilinen en eski metinlerden biri Osman Gazi'ye mal edilen şu dörtlüktür: *"Osman Ertuğrul oğlusun / Oğuz kayıhan neslisin / Hakkın bir kemter kulusun / İstanbul'u aç gülzâr yap".* "İstanbul" adı, fetihten sonra, ilk kez Fatih Sultan Mehmet tarafından bir gazelde kullanıldı: *"Bağlamaz Firdevs'e gönlünü Kalata'yı gören / Kâfir olur ey müselmanlar o tersâyı gören".*

XV. yy.'da İstanbul'dan söz eden en ilginç yapıt, Tacizade Cafer Çelebi'nin *Hevesname* adlı mesnevisidir. İstanbul'da geçen bir aşk hikâyesini anlatırken Cafer Çelebi, Galata'nın yüksek yapılarını "pür ziver ü zer", dükkânlarını "bütler ile zeyn olmuş" sözcükleriyle niteler ve camilerden, türbelerden söz eder. XVI. yy.'da Zâti, Baki, Nihani, Yahya Efendi gibi şairler İstanbul'u sözkonusu eden beyitlerin bulunduğu gazeller, kasideler ve mesneviler yazmışlardır. Taşlıcalı Yahya'nın *Şah u Geda* mesnevisinde ilginç İstanbul betimlemeleri vardır: *"Kurşun örtülü kubbeler yer yer / Yelken açmış gemilere benzer".*

Yazar olarak İstanbul'u ilk kez geniş biçimde Latifi (XVI. yy.) *Evsaf-ı İstanbul* adlı yapıtında betimler ve ondan "içinde envaı hırfet ve yetmiş iki millet temekkül ve tavattun eden" olarak söz eder. Lâtifi'ye göre bu şehir, insanı baştan çıkaracak, dinden uzaklaştıracak kadar güzel ve çekicidir. XVII. yy. şairleri içinde İstanbul'u öven en güzel gazel, Nef'i tarafından yazılmıştır. Tacizade Cafer Çelebi'nin, doğal güzelliğinden uzun uzadıya söz ettiği Kâğıthane'de eğlence fasılları o tarihlerde de var olmalı ki, Nef'i ünlü gazelinde: *"Mahşer olmuş sahn-ı Kâğıthane dünya bundadır / Cennete dönmüş güzellerle temaşâ bundadır"* der.

İstanbul üzerine gazeller de yazmış olan Nabi, *Hayriye*'sinde kenti, bütün yetenekli insanların bir araya geldiği, ilim ve fen alanında en üst düzeye çıkmış bir yer olarak niteler. Eski edebiyatta İstanbul'u en geniş biçimde, canlı ve kıvrak bir üslupla anlatan, kuşkusuz, Evliya Çelebi'dir. On ciltlik ünlü *Seyahatname*'sinin birinci cildi, onun deyişi ile "maskat-ı re'si olan İslambol"a ayrılmıştır. İstanbul'u, tarihi, coğrafi güzellikleri, nüfus yapısı, semtleri, esnaf ve zanaat sahipleri ile ayrıntılı biçimde dile getiren Çelebi, bunlarda da abartma huyundan vazgeçmez. İstanbul'dan söz eden XVIII. yy. şairleri içinde Nedim'in özel bir yeri vardır. Kasidelerinde, gazel, şarkı, mesnevi ve tarihlerinde Ahmet III döneminin İstanbulu'nu bütün özellikleri ile bulmak mümkündür. Nedim'e göre İstanbul'un tek taşı bile tüm acem mülkünden daha değerlidir: *"Bu şehr-i Sitanbul ki bî misl ü bahadır / Bir sengine yekpare acem mülkü fedadır".*

Yaşam görüş ve biçimleri bakımından dünya işleriyle pek ilgilenmeyen Şeyh Galip ve Esrar Dede (XVIII. yy.) gibi mutasavvıflar bile İstanbul'un çekiciliğinden kendilerini kurtaramamışlardır: *"Boğaziçinde bu şeb mey vererek muğbeçeler / Etti sagar gibi lebriz bizi tâ be-gelû"* (Esrar Dede). Tanzimat'la birlikte Batı'ya yönelişin hız kazandığı dönemlerde yaşam biçiminde olduğu gibi, edebiyatta da yeni öğeler yeni motifler ortaya çıkmaya başladı. Şinasi, *Tasvir-i efkâr*'daki makaleleri ile İstanbul'un bazı sorunlarını dile getirdi; *Şair evlenmesi* ile kenar mahalle insanlarının portrelerini çizdi. Namık Kemal, yine *Tasvir*'de "Ramazan mektupları" başlığı altında İstanbul röportajları yayımladı ve romanlarında İstanbul tasvirleri yaptı. Ahmet Mithat Efendi'nin ilgisini, daha çok Beyoğlu'nun eğlence yerleri, gazino ve batakhaneleri çeker. Ona göre Beyoğlu, Türkler'in ahlakını bozan bir bölgedir. Abdülhak Hamit, Recaizade Ekrem, Sami Paşazade Sezai gibi Tanzimat dönemi şair ve yazarlarında İstanbul ve İstanbul motifleri oldukça geniş bir yer tutar. Türk romanında gerçekçiliğin öncülerinden olan Nabizade Nazım, Zehra adlı yapıtında, İstanbul semtlerini ve özellikle tulumbacı takımını başarı ile anlatır. Mizancı Murat Bey'in *Turfanda mı Turfa mı* adlı yapıtı (1891), Tanzimat dönemi İstanbulu'nun bir tür eleştirisidir. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın romanlarında ise arka sokakları, konak ve yalıları, alafrangalığa özenen ya da batıl inançları olan insanları, varup iskeleleri, atlı tramvayları, kahve ve gazinoları ile tüm bir İstanbul yaşar. Ahmet Rasim'in gazetelerde yayımladığı fıkra ve anılarında da, günlük yaşamı içinde İstanbul önemli bir yer tutar. Halit Ziya'nın romanlarında İstanbul, kahramanları ile iç içe geçmiş ve onları belirleyen bir öğe olarak yer alır. Mehmet Rauf'un *Eylül* romanı (1900), Boğaziçi'nde geçen içli bir aşkın hikâyesidir. Tevfik Fikret zaman zaman iyimser, zaman zaman kötümser bir yaklaşımla İstanbul'u şiirlerine konu etmiş Servet-i fünun şairlerinin başında gelir. Karamsarlığının tipik bir örneğini oluşturan "Sis" şiirinde İstanbul onun için "... bin kocadan artakalan bir dul bakire"dir. 1908 meşrutiyeti'nden sonra, şiirlerinde İstanbul'u en çok sözkonusu eden şairlerin başında Mehmet Akif gelir. Semt semt, sokak sokak, cami cami gezip dolaştığı şehre din ve ahlak açısından eleştirel bir gözle bakar. Yahya Kemal'de ise İstanbul bütün bir vatan, bütün bir tarih ve bütün bir türklüktür: *"Sana dün bir tepeden baktım aziz İstanbul / Görmedim gezmediğim, sevmediğim hiçbir yer / Ömrüm oldukça gönül tahtına keyfince kurul / Sâde bir semtini sevmek bile bir ömre değer. Nice revnaklı şehirler görülür dünyada / Lakin efsunlu güzellikleri sensin yaratan / Yaşamaktır derim en hoş ve uzun rüyada / Sende çok yıl yaşayan sende ölen sende yatan".*

Yahya Kemal'in, şiirleri dışında İstanbul'un tarihi, güzellikleri ve belli başlı semtleriyle ilgili görüş ve bilgileri içeren yazıları ile konferansları, *Aziz İstanbul* adı altında İstanbul Fetih cemiyeti Yahya Kemal enstitüsü tarafından yayımlanmıştır (1964). Halide Edip (Adıvar), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Reşat Nuri (Güntekin) gibi romancıların yapıtlarında da İstanbul ve İstanbul yaşamına ilişkin geniş bölümler vardır. Abdülhak Şinasi Hisar, roman, anı ve denemelerinde İstanbul'un, özellikle Çamlıca, Boğaz ve Büyükada üçlüsü içinde İstanbul'da kesitler verir. Ahmet Hamdi Tanpınar *Beş şehir* (1946) adlı kitabında İstanbul'un doğal güzelliklerini, tarihini ve yaşamından ilginç görüntüleri bir araya getirir. Mithat Cemal Kuntay'ın *Üç İstanbul*'u (1938), Sermet Muhtar Alus'un *Kıvırcık Paşa*'sı (1933), Osman Cemal Kaygılı'nın *Çingeneler*'i de (1939) İstanbul ve İstanbul yaşamını konu alan yapıtlar arasındadır. Toplumun üst katlarından uzak, ama İstanbul'u İstanbul yapan insanları ile Sait Faik Abasıyanık, hikâyelerinde İstanbul temasına yeni bir çeşni getirmiş türk yazarlarından biridir. Orhan Kemal, Haldun Taner, Orhan Hançerlioğlu, Oktay Akbal gibi yazarların yapıtlarında da İstanbul ve İstanbul yaşamına ilişkin görüntüler çoktur. Şiirlerinde İstanbul görüntülerine sık sık yer veren Ziya Osman Saba, hikâyelerinde de (*Değişen İstanbul*, 1959) kentin sokaklarını, insanlarını ve onların yaşantılarını ayrıntıları ile canlandırır. "İstanbul türküsü", "Kapalı çarşı", "İstanbul'u dinliyorum" ve "Galata köprüsü" gibi şiirleriyle Orhan Veli (Kanık) de İstanbul yaşamından kesitleri başarı ile yansıtan şairlerden biridir. Behçet Necatigil, İlhan Berk, Attilâ İlhan gibi şairlerde de İstanbul'a değişik bakış açıları bulmak mümkündür. İstanbul için yazılmış şiirler için sözü edilmesi gereken yapıtlardan biri de Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *İstanbul fethi destanı*'dır (1953). [→ Kayn.]

İSTANBUL a. (öz. a. *İstanbul*'dan). [Tamlayan olarak] İstanbul'a ilişkin, İstanbul ile ilgili.

—Dokmc. *İstanbul kemhası* → KEMHA.

—Kur. tar. *İstanbul ağası*, İstanbul Acemi ocağı'nın amiri. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İstanbul kadısı*, İstanbul'un sur içinde kalan bölümüyle buralara bağlı liman ve iskelelerin adalet, belediye işlerinden sorumlu kadı: (*İstanbul efendisi* de denir.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *İstanbul kadısı naibi*, İstanbul kadısının bakmakla yükümlü olduğu kimi işleri yürüten yardımcısına verilen ad. ‖ *İstanbul kaymakamı* → SADARET* KAYMAKAMI. ‖ *İstanbul kulluğu* → KULLUK. ‖ *İstanbul payesi*, ilmiye rütbelerinden biri. (Haremeyn payesinin üstünde, Anadolu kazaskerliği payesinin aşağısındaydı.)

—ANSİKL. Kur. tar. • *İstanbul ağası*. İstanbul'daki Acemi ocağı'nın yönetimi, yeniçeri ağasının sorumluluğunda olmakla birlikte, onun işlerini çokluğu nedeniyle, ocağın birinci odasının komutanı olan İstanbul ağasına bırakılmıştı. Acemi ocağı'nın yayabaşı, bölükbaşı gibi subaylarının atanmaları, görevden alınmaları onun yetkisindeydi. Acemilerin ocağa alınmaları, odalara dağıtımı, çeşitli işlerde görevlendirilmeleri onun buyruğuyla yapılırdı. Yeniçeri ağası, sekbanbaşı, seferli yeniçeriler sefere gittiklerinde İstanbul'un güvenliğinden de sorumlu bulunan İstanbul ağası, ocaktan ayrılırsa yayabeyliği zeameti alırdı.

• *İstanbul kadısı*. İlmiye sınıfının en yüksek görevlilerinden biri sayılan İstanbul kadısı, XVI. ve XVII. yy.'larda Edirne ve Bursa kadılarının yükselenleri arasından atanırdı. XVIII. yy.'dan başlanarak bu makama Mekke ve Medine kadılığından yükselenler atanmaya başladı. Devlet protokolünde beylerbeyi ile eşit düzeyde olan İstanbul kadısının yeri defterdardan önceydi. Bunların belirli bir görev yerleri yoktu, konaklarının birkaç odasını mahkeme için ayırırlar ya da İstanbul'un çeşitli yerlerine giderek davalara bakarlardı. Bu durum bir süre sonra dava sahipleri için zorluk çıkardığından, 1836'da Şeyhülislam kapısı'nda bir mahkeme kuruldu. Baktıkları bu davaların dışında her çarşamba günü Paşa kapısı'nda Eyüp, Galata ve Üsküdar kadıları ile birlikte sadrazam huzurundaki davaları da dinlerdi. Sadrazam İstanbul'da denetime çıktığında onunla birlikte bulunurdu. İstanbul kadıları nafaka tayini, miras, vasi azli ve tayini, şeri davalara bakmanın yanı sıra, esnafın belirlenen narhın üzerinde satış yapmamasını, işçi ücretlerini, kayıkçıları, dilenciliği, miri imalathaneler dışında tüfek yapımını, dışsatımı yasak olan malların yabancı ülkelere gönderilmemesi gibi işlerin denetlenmesinden de sorumluydu. Bu görevlerinin bir bölümünü kendisi yapar, bazılarını da naiplerine havale ederlerdi. Bu amaçla İstanbul'un çeşitli yerlerinde naip mahkemeleri (Mahmutpaşa, Davutpaşa, Balat vb.) açılmıştı. İstanbul kadılarının esnafla ilgili işlerle ilgilenmelerine 1857'den sonra son verildi. İkinci meşrutiyet'ten sonra ayrıcalıklı konumları ortadan kalktı, sıradan vilayet kadılarından farkları kalmadı.

İSTANBUL a. 150 mm boyunda, 11 mm çapında, kare kesitli türk purosu.

İstanbul *(Haçlılar'ın —'a girişi)*, Dela-

Lauros-Giraudon

Haçlılar'ın İstanbul'a girişi
Eugène Delacroix'nın resmi
Louvre müzesi, Paris

İstanbul Arkeloji müzeleri

Büyük Larousse

croix'nın Louvre müzesi'nde bulunan tablosu (4,11 × 4,97 m; tablonun tam adı: *İstanbul'un Haçlılar tarafından alınması,* 12 nisan 1204). Anıtsallığı ve insan duyarlığı bakımından sanatçının başyapıtlarından biri olan bu tuval (1841 Salonu) 1838'de Louis-Philippe tarafından Versailles'ın Savaşlar galerisi için ısmarlandı. XIX. yy. sonunda buradan alınarak yerine bir kopyası konuldu.

İstanbul, tanzimat döneminden başlayarak türkçe yayımlanmış bazı gazete ve dergilerin adı. —Bunların ilki Eğribozlu Mehmet Arif'in 1866'da yayımladığı *Ayinei vatan* gazetesidir; 1867'de adı *Ruznamei ayinei vatan,* 80. sayıda da *İstanbul* olarak değiştirildi; 1869'da kapandı. —Hürriyet ve İtilaf partisi'nin doğrultusunda İstanbul'da kurulan İngiliz muhipleri cemiyeti'nin yöneticilerinden Sait Molla tarafından çıkarıldı (1919). Padişah Vahdettin, sadrazam Damat Ferit Paşa ile hükümette yer alan bazı kişilerin de üye oldukları bu cemiyetin yayın organı olan gazetede Kuvayı milliye aleyhine ve Kurtuluş hareketini destekleyenleri şiddetle kınayan yazılar çıkıyordu. Mustafa Kemal'in güçlenmesi üzerine 1921'de kapandı. —CHP'nin desteğiyle yayımlanan Hamit Ongunsu'nun sahibi, Neşet Halit Atay'ın sorumlu müdürü olduğu, fikir ve sanat dergisi; 1 aralık 1943'ten başlayarak 46 sayı yayımlanan dergide toplumbilim, tarih, felsefe, edebiyat konularına geniş yer verilmekteydi. Yazarları arasında Falih Rıfkı Atay, Ali Nihat Tarlan, Yahya Kemal Beyatlı, Ahmet Hamdi Tanpınar, Hilmi Ziya Ülken vb. ile genç kuşağın temsilcileri (Attila İlhan, Edip Cansever, Adnan Benk, Ceyhun Atuf Kansu, Şükran Kurdakul vb.) bir arada bulunuyordu. —Turgut Atasoy'un sahibi olduğu aylık fikir ve edebiyat dergisi. 1 kasım 1953'ten başlayarak 37 sayı çıkan dergide zamanın ünlü imzalarıyla (Ruşen Eşref Ünaydın, Abdullah Şinasi Hisar, Ahmet Kutsi Tecer, Ahmet Hamdi Tanpınar, Cahit Külebi vb.) dönemin genç yazar ve şairlerinin (Erdal Öz, Gülten Akın, Afet Muhteremoğlu vb.) ürünlerine birlikte yer veriliyordu. Ancak, tutucu karakteri ağır basan dergi, yetişen kuşakların ilgisinin gittikçe azalması karşısında şubat 1957'de son sayısını çıkardı. —1875'ten başlayarak 1914'e değin, *Stamboul* adıyla fransızca yayımlanan günlük gazetenin 11 ekim 1934'ten sonraki adı. 16 ağustos 1875'te John Laffan Hanly adında bir irlandalı tarafından yayımlanmaya başlayan gazeteyi 1896'ya değin Hanly ile birlikte Henry Hanly ve Edward Chester yönetti. Bu dönemde ingiliz çıkarlarını savunan gazete, kapandığı 1964 yılına değin yayımını Régis Delbeuf, Paul Lefèbvre, Paul Genève, Pierre le Goff, Robert Guyon, Gérard Sabatier, René Houillé ve Julien Le Moyne'nin yönetiminde sürdürdü. Bu süre içinde de daha çok fransız çıkarlarını, yabancılara tanınan ayrıcalıkları savundu. Birinci Dünya savaşı'nın patlak vermesi üzerine yayımına ara verdi. Mondros silah bırakışması'nın imzalanmasından sonra (10 aralık 1918) yeniden çıktı ve işgal devletlerinin sözcüsü olarak türk kurtuluş hareketine karşı açık tavır aldı. İkinci Dünya savaşı sırasında da Vichy hükümetini destekledi, gitgide etkinliğini yitirdi; 4 temmuz 1964'te kapandığında tirajı iki yüze değin düşmüştü. (→ Kayn.)

İstanbul Acemi ocağı → ACEMİ OCAĞI.

İstanbul Akıl hastalıkları hastanesi → BAKIRKÖY RUH VE SİNİR HASTALIKLARI HASTANESİ.

İstanbul ansiklopedisi, Reşat Ekrem Koçu* tarafından yayımlanan ansiklopedi. İstanbul'un semtlerini, tarihsel ve güncel olaylarını, bu olayların kahramanlarını, yayımcısının özgün uslubuyla anlatan ansiklopedi, 1944'te çıkmaya başladı, 1951'de yayıma ara verdiyse de, 1958'de yeniden yayımlandı. Yayımcısının ölümü üzerine (1975) 150. sayıda son buldu.

İstanbul antlaşması, yaklaşık 12 yıl süren Türk-İran savaşı'nı sona erdiren barış (1590). Safevi şehzadesi Haydar Mirza'nın rehine olarak türk ordusuna gelmesi (1589) ve doğu serdarı Ferhat Paşa tarafından İstanbul'a gönderilmesi üzerine, İran barış heyetiyle Murat III'ün sadrazamı Koca Sinan Paşa başkanlığındaki türk delegeleri arasında imzalanan bu antlaşmaya göre, Kafkasya ve Azerbaycan osmanlı topraklarına katıldı.

İstanbul antlaşması, 1695'te başlayan Türk-Rus savaşı'nı durduran Karlofça ateşkesi'ni (1699) sonuca bağlayan barış (1700). Çar Petro I'in İstanbul'a gönderdiği rus delegesi Ukraintzov ile reisülküttap Rami Mehmet ve Divanı hümayun baş tercümanı Mavrokordhatos efendiler arasında 5 ay süren görüşmeler sonunda imzalanan antlaşmanın başlıca maddeleri: 1. Azak kalesi ve çevresi Rusya'ya bırakılacaktır; 2. Ruslar'ın savaş sırasında Dniepr kıyıları boyunda ele geçirdikleri kalelerin toprakları, bu kaleler yıkıldıktan sonra Osmanlı devletine geri verilecektir; 3. Rus Kazakları Karadeniz'e inemeyecekleri gibi, Kırım Tatarları da rus topraklarına akın yapamayacaklardır; 4. Rusya'nın bu savaşın başlangıcına kadar Kırım Hanlığı'na vermekte olduğu yıllık vergi kaldırılacak ve Rusya'nın bağımsızlığı Osmanlı devleti tarafından onaylanacaktır; 5. tutsak değişimi yapılacaktır. Böylece Azak kalesini elde ederek Karadeniz'e inen çarlık Rusyası, Avrupa siyasetinde giderek etkisini artıran bir rol oynamaya başladı.

■ **İstanbul Arkeoloji müzeleri,** İstanbul'da, Arkeoloji müzesi, Eski şark eserleri müzesi ve Türk çini ve seramikleri müzesi'nden oluşan müzeler topluluğu. Türkiye'de açılan ilk arkeoloji müzeleri olmalarının yanı sıra, bu alanda dünyanın önemli müzelerinden biridir. Maarif nazırı Saffet Paşa'nın emriyle, İstanbul'da toplanan tarihsel yapıtlar (1869), Çinili köşk'te yapılan düzenlemelerle (1869-1871), ziyarete açıldı (1875). Osman Hamdi Bey müzenin müdürlüğüne getirildi (1881). Onun Sidon'daki (Sayda) kral mezarlarında yaptığı kazılarda bulduğu İskender* lahdi, Ağlayan* kadınlar lahdi, Lykia ve Satrap lahitlerinin de İstanbul'a getirilişiyle müze zenginleşti. Çinili köşk'ün yanında yapılan yeni müze binası 1891'de açıldı. 1917'de müzenin yakınındaki Sanayii nefise mektebi'nin (Güzel sanatlar okulu) Cağaloğlu'na taşınmasıyla bu yapı da Eski şark eserleri müzesi olarak arkeoloji müzelerine eklendi.

• *Arkeoloji müzesi.* Gülhane parkı ile Topkapı sarayı arasındadır. Mimar A. Vallaury'nin eseri olan müze yapısı yunan tapınaklarını andırır. Burada Tarihöncesi'nden başlayarak Anadolu'da kurulmuş uygarlıklara (Lydia, Phrygia, Yunan, Roma, Bizans) ilişkin yapıtların yanı sıra, Yunanistan, Ege adaları, Kıbrıs, Libya, Suriye ve Lübnan'dan gelmiş eserler de bulunmaktadır. Yunan ve Roma dönemlerinden pek çok heykel ve çeşitli eserin yer aldığı bu bölümün başyapıtları arasında altın, gümüş ve fildişinden (Efes Artemis tapınağı'ndan getirilmiş rahibe heykelcikleri) örnekler, Samos'a bağlanan arkaik üsluptaki heykel başı, yunan-pers üslubundaki Daskyleion steli, Sidon (Sayda) kral mezarlarında ortaya çıkarılan ünlü lahitler, İskender heykeli ve Bergama'da bulunmuş İskender başı, Tralles'te ele geçen Ephebos heykeli belirtilebilir. Ayrıca Hacılar, Truva, Yortan, Fikirtepe, Çandarlı, Afrodisias, Assos, Magnesia e epi Maiandroi (Menderes Magnesia'sı) kazı buluntuları da önemli yer tutmaktadır. Müze islam öncesi ve islam dönemlerini kapsayan çok zengin bir sikke ve madalya koleksiyonuna sahiptir. Bunların yanı sıra tarih, arkeoloji, güzel sanatlar ve sikkelere ilişkin çok sayıda yayının bulunduğu bir kitaplık, bakım, onarım ve fotoğraf atölyeleri vardır.

• *Eski şark eserleri müzesi.* Arkeoloji müzesi'nin yanındadır, 1963-1973 arasında yeniden düzenlenen bu bölümde Mezopotamya (Sümer, Akkad, Asur, Babil) uygarlıklarına ilişkin buluntular; Mısır sanatı örnekleri (bir bölümü 1894'te Hıdiv Abbas Paşa tarafından armağan edildi); Hitit ve Geç Hitit dönemlerinden eserler (heykeller, kabartmalar, seramikler, mühürler); Arabistan'ın islamlık öncesi kültürlerine ilişkin yapıtlar (mezar taşı olarak kullanılmış taştan heykeller) yer alır. Müzenin on binlerce parçadan oluşan çivi yazılı pişmiş topraktan tabletleri (Sümer, Akkad, Hitit dönemleri) dünyanın en zengin koleksiyonlarındandır. Sümer kralı Gudea'nın, Asur kralı Salmanasar II'nin ve Hitit kralı Tuthalya IV'ün heykelleriyle mızraklı asur askerlerini betimleyen kabartma, müzenin önemli anıtlarıdır.

• *Türk çini ve seramikleri müzesi.* 1875'te müzeye dönüştürülen Çinili köşk'te, türk çini ve seramik sanatından çok çeşitli örnekler sergilenmektedir.

İstanbul Atatürk inkılap müzesi, Atatürk'ün İstanbul'dan Anadolu'ya geçmeden önce kaldığı evde (Şişli) açılan müze (1943). İstanbul belediyesi'nce müzeye dönüştürülen üç katlı yapıda, Kurtuluş savaşı'na ilişkin çeşitli belgeler, krokilerle Atatürk'e ait eşyalar, giysiler (mareşal üniforması, büyük *Nutuk*'u okurken giydiği elbise) sergilenmektedir.

İstanbul Belediye konservatuvarı, Darülelhan*'ın 1927'de yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuş, İstanbul belediyesine bağlı konservatuvar. Darülelhan'da ağırlık, geleneksel türk müziği eğitimindeyken, 1927'de okul, yalnızca batı müziği eğitim veren bir kuruma dönüştürüldü. Kapatılan türk müziği bölümünün öğretim üyeleri, Türk musikisi tasnif heyeti'nde görevlendirildi. 1931'de avusturyalı Joseph Marx'ın raporları doğrultusunda konservatuvarda kimi reformlar yapıldı.

1943-1948 arasında müdürlük yapan H. Saadettin Arel, türk müziği bölümünü, yeniden açtı, batı müziği bölümünü, yeniden düzenleyerek Avrupa konservatuvarları düzeyine yükseltmeye çalıştı. Arel'in yönetimi sırasında, Şehir orkestrası ve Şehir korosu'nun yanı sıra Türk musikisi icra heyeti de kuruldu.

Konservatuvarda günümüzde, besteleme (kompozisyon), üflemeli çalgılar, yaylı çalgılar, orkestra yönetimi, vurmalı çalgılar, piyano ve şan altbölümlerini kapsayan müzik bölümünün yanı sıra tiyatro ve bale bölümleri de eğitim vermektedir. Okulun etkinlikleri arasında öğrencilerden ve öğretmenlerden oluşan grupların, Türk musikisi icra heyeti'nin ve Türk halk musikisi topluluğu'nun konserleri ile Çağdaş* bale topluluğu'nun gösterileri de anılmalıdır.

1986'da İstanbul Üniversitesi'ne bağlanarak YÖK kapsamına alınan okulun adı, *İstanbul Üniversitesi devlet konservatuvarı* olarak değiştirildi.

İstanbul Belediye kütüphanesi, İstanbul'un Beyazıt semtinde, Beyazıt külliyesi'nin medrese bölümünde kurulmuş, belediyeye bağlı kitaplık (10 temmuz 1929). İlkin İnkılap müzesi ve kütüphanesi adıyla, Şişli'de müze haline getirilen Atatürk evi'nde hizmete girdi. 1931'de Beyazıt külliyesi'ndeki yerine taşındı. Müzenin ve kütüphanenin ayrı ayrı hızlı bir gelişme göstermesi üzerine müze binası buradan taşındı ve adı İstanbul Belediye kütüphanesi olarak değiştirildi (1945). 1971'de belediye ve Koç holding arasında yapılan bir anlaşma uyarınca dermesinin bir bölümü, Taksim'de yapılan ve 1976 yılında tamamlanan yeni binaya taşındı ve Atatürk* kitaplığı oldu (1980). Medrese binası da Türk vakıf hat sanatları müzesi'ne dönüştürüldü.

Türkiye'nin en değerli kütüphanelerinden olan İstanbul Belediye kütüphanesi' nin derlemesinin büyük bölümü bağışlardan oluşur. Bunlardan Muallim Cevdet ve Osman Nuri Ergin'in bağışları başta gelir. Kütüphane dermesinde 1650 yıllarından başlayarak ortaya konmuş değerli yazmalar, türkçe, çeşitli Avrupa ve Asya dillerinde yerli ve yabancı kitaplar, özellikle osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yirmi yılında yayımlanmış gazeteler, Kurtuluş savaşı sırasındaki İstanbul azınlık basınından örnekler, dış ülkelerde yayımlanan türkçe gazeteler, haritalar, planlar, atlaslar, kartpostal, fotoğraf ve arşiv malzemesi türünden çok zengin belgeler bulunur. Kütüphanenin müdürlerinden Orhan Durusoy tarafından dermenin bir bölümünü içeren üç ciltlik bir katalog yayımlanmıştır (1953-1954).

İstanbul Belediye müzesi, Gazanferağa medresesi'nde (Saraçhanebaşı semtinde) İstanbul belediyesi tarafından 1946 yılında açılmış olan müze. Müzede, İstanbul kentinin tarihi, kültürü ve sanatına ilişkin çeşitli yapıtlar, eski İstanbul'dan görüntülerin yer aldığı fotoğraflar ve Mehmet II'nin (Fatih) portresi sergilenir. Müze 1988 yılında, Yıldız sarayı ikinci avlusunda ve Hasbahçe içinde yer alan binalara taşınmıştır. (→ ŞEHİR MÜZESİ, İstanbul belediyesi.)

İstanbul Belediye şehir tiyatroları → ŞEHİR TİYATROLARI *(İstanbul).*

İSTANBUL boğazı, Karadeniz boğazı da denir, antik yun. **Bosporos Thrakios, Bosporos Thrakikos,** lat. **Bosphorus Thracius,** Karadeniz'i Marmara ve Çanakkale boğazı üzerinden açık denizlere bağlayan ve akıntılarıyla Karadeniz havzasının su bilançosunu, oseanografik ve biyolojik özelliklerini büyük ölçüde etkileyen deniz geçidi; yabancı gemilerin faydalanması bir antlaşma (Montreux* antlaşması) ile belirlenmiş uluslararası su yolu.

• *Biçim ve boyutlar.* Asya ve Avrupa kıtaları arasında geleneksel olarak sınır sayılan İstanbul boğazı K.'de ve G.'de G.-B.-K.-D., ortada ise bunları birleştiren K.-G. doğrultulu üç kesimden oluşur. Yönleri farklı bu kesimlerin birinden ötekine kesin dirseklerle geçildiği yerlerdeki burunlar sisli havalarda ya da akıntının çok hızlı olduğu dönemlerde gemiler için tehlikeli durumlar yaratabilir. Uzunluğu kuş uçusu 30 km kadardır; ama kıyılarının girinti ve çıkıntıları da hesaplanırsa, Anadolu kıyıları 35, Rumeli kıyıları ise 55 km'yi bulur. Rumeli ve Anadolu Fenerleri arasında çekilen bir çizgi Boğaz'ın K. girişi, Ahırkapı feneri ve Selimiye arasında çekilen bir çizgi de G. girişi sayılır. Genişliği K. ve G. kesimlerinde daha fazladır; burada karşılıklı kıyılar arasındaki uzaklık dikine ölçülürse K.'de 4 km, G.'de 2 km'yi bulur; verevine ölçülürse Büyükdere-Beykoz koyları arası Boğaz'ın en geniş yeridir (8 km). G.-K. doğrultulu orta kesim çok dardır; burada Rumelihisarı ile karşı kıyı arasındaki uzaklık yaklaşık 700 m'dir. Ortalama derinliği 50 m olan Boğaz'ın tabanı, yer yer elips biçimli daha derin (70-80 m) bazı çukurlar da görülmekle birlikte, genel olarak K.'e doğru hafif bir eğimle alçalır. En derin yeri, tabanındaki kapalı çukurlardan birinin bulunduğu Rumelihisarı ile karşı kıyı arasındadır (110 m). 50 m eşderinlik eğrisi Sarayburnu ile Harem arasında yaklaşık 40 m'ye kadar yükselen bir kabartı ya da topuk nedeniyle kapanarak Marmara'ya geçmez; ama onun G.'inde, Marmara şelfi içine gömülmüş ve Boğaz'ın uzantısı olduğuna kuşku olmayan bir denizaltı vadisi yaklaşık 14 km boyunca, −90 m'de erişilen kıta yamacının üst kenarına kadar uzanır. 50 m eşderinlik eğrisinin Boğaz'ın K. ağzında da bir topuk nedeniyle kapanıp kapanmadığı, Boğaz'daki akıntı sisteminin özelliklerini belirlemek bakımından önemli olduğundan uzun süre tartışma konusu olmuştu. Yeni veriler Boğaz'ın K. ağzı önünde de, derinliğin göreceli olarak azalmakla birlikte, 50 m'den biraz daha derin bir kanalın şelf üzerinde K.'e doğru uzandığını ve daha ötede kıta yamacı içine gömülmüş bir vadi sistemi ile 1 000 - 1 500 m derinliklere kadar devam ettiğini ortaya koymuştur.

• *Hidroloji.* Boğaz'da genliği 5-10 cm'yi geçmeyen gelgit hareketleriyle, zaman zaman seyş ve iç dalgalar meydana gelir. Ama sonuçları bakımından en önemli olan su hareketleri akıntılardır. Karadeniz ve Marmara arasındaki su değişimi ve bu değişimin Boğaz'ın 50 m'yi aşmayan ortalama derinliği ile kısıtlanmış olması Karadeniz'in su bilançosunu ve özellikle biyolojik şartlarını, Dördüncü Zaman'da olduğu gibi, günümüzde de belirleyen başlıca faktördür. Geçen yüzyıldan beri İstanbul boğazında birbirine ters yönde ilerleyen iki akıntıdan oluşan bir sistemin varlığı bilinmektedir. Üstte Karadeniz'den Marmara'ya, altta Marmara'dan Karadeniz'e yönelen sulardan meydana gelen bu sistem bir yandan düzey farkı, bir yandan da tuzluluk ve yoğunluk farkı sonucunda oluşmuştur. Karadeniz'in düzeyi daha yüksektir; Boğaz'ın K. ve G. uçları arasında Karadeniz'le Marmara arasında yaklaşık 25 cm'lik bir düzey farkı vardır. Bol beslenen Karadeniz suları bu eğimi izleyerek üstten Marmara'ya doğru taşar; bu bir boşalma akıntısıdır. Öte yandan, iki havzanın suları arasında tuzluluk ve yoğunluk farkları vardır. Karadeniz suları daha tuzlu (‰ 18) ve daha az yoğundur. Bunun sonucunda Marmara'nın daha tuzlu (‰ 35-36) ve daha yoğun suları Karadeniz'e doğru alttan ilerler; bu da bir dengeleme akıntısıdır. Tuzluluk, yoğunluk ve sıcaklık bakımından farklı bu iki su kütlesini belirgin bir sıçrama tabakası ayırır. Üst akıntı K.'e doğru kalınlaşan bir tabaka oluşturur. Oysa alt akıntı Boğaz'ın G. kesiminde daha kalındır; K.'e doğru incelen bir tabaka meydana getirir. Bu nedenlerle iki akıntı arasındaki sınıra K.'e gi-

Bayram Dalay

İstanbul boğazı

dildikçe daha derinlerde erişilir (G.'de 15-20, K.'de 45-50 m derinlikte). Üst akıntı en yüksek hıza orta kesimde erişir (Boğaz'ın K. kesiminde saatte 0,5-1 mil, G. kesiminde 1-3 mil). Hız, Karadeniz seviyesinin yükseldiği ve K. rüzgârlarının hâkim olduğu dönemlerde çok artar (saatte 5 mil). Bu gibi durumlarda Boğaz adeta coşkun bir nehir görünümü alır. Buna karşılık, sürekli ve kuvvetli lodos havalarda üst akıntı adeta duracak kadar yavaşlar. Akıntının bazı burunlara çarptığı yerlerde, koyları izleyerek K.'e doğru ilerleyen, sonra yeniden ana akıntıya kavuşan ve küçük teknelerin K.'e çıkmak için yararlandıkları anaforlar meydana gelir. Muhtelif araştırmacılara göre, bir yılda üst akıntı ile Marmara'ya geçen su hacminin 205-340 km³, arasında olduğu sanılmaktadır. Alt akıntının hızı daha azdır (satte 0,5-2 mil). Geçirdiği su miktarının ise yılda 123-176 km³ arasında olduğu sanılmaktadır. Alt akıntı sürekli ve kuvvetli lodos dönemlerinde büyük ölçüde kuvvetlenir; hatta Karadeniz sularının sokuluşunu frenleyerek Boğaz oluğunun büyük bir kısmını kaplar. Bu gibi hallerde, daha tuzlu suların K.'e doğru yayılışı ortam koşullarını değiştirerek organizmaları da etkiler ve orkos adı verilen balık kırgınlarına yol açar. Ayrıca, 1954 şubatında olduğu gibi, su sıcaklığındaki ani ve büyük değişiklikler de balık kırgınlarına yol açabilir. Alt akıntıyla ilerleyen Marmara suyunun, K.'deki topuk nedeniyle Karadeniz'e çıkamayarak geri döndüğünü ileri süren araştırmacılar olmuştur. Günümüzde uygulanmakta olan bir proje ile İstanbul'un kirli suları alt akıntıyla Karadeniz'in normal hayattan yoksun büyük bir foseptik olarak kullanılmak istenen derin sularına verilmesi öngörüldüğü için bu sorunu aydınlatmanın büyük önemi vardır. Bu nedenle, alt akıntıyı izlemek için son yıllarda yapılan sistemli araştırmalar Marmara sularının genellikle Karadeniz'e çıktığını, burada adeta menderes hareketleri yapan bir su kütlesi halinde K.-B.'ya yönelerek yayıldığını ve daha derinlere çöktüğünü ortaya koymuştur. Ayrıca, Karadeniz'in tuz bilançosu ile ilgili hesaplar da bu sonucu desteklemektedir. Ama, yine aynı bulgulara göre alt akıntının taşıdığı suyun miktarı Karadeniz düzeyinin yükseldiği ya da şiddetli kuzey rüzgârlarının uzun süre estiği hallerde büyük ölçüde azalmakta, hatta Marmara sularının alt akıntıyla Karadeniz'e çıkması tamamıyla kesintiye uğramakta ve bu sular tekrar Marmara'ya geri dönmektedir.

• *Jeoloji ve jeomorfoloji.* İstanbul boğazı B.'da Çatalca ve D.'da Kocaeli yarımadalarında uzanan 120-200 m yükseklikteki bir plato üzerinde açılmıştır. Karadeniz ve Marmara'nın derin çanaklarını ayıran bir eşik meydana getiren bu platonun temelini Boğaz'ın K. kesiminin her iki yakasında, denizaltı pürkürmeleriyle oluşmuş Kretase yaşta volkanik kayaçlar ve tüfler ile bunlar arasında görülen bazı tortul tabakalar meydana getirir. Orta ve güney kesiminde Boğaz'ın iki yanında paleozoyik yaşlı (Silures, Devon, Karbon) ve Alemdağ B.'sında içine geniş bir granit kütlesinin de sokulduğu bir Hercynia kütlesi yer alır. Üzerinde Boğaz'ın açıldığı bu eski temel, dirençli kuvarsitlerden oluşan birkaç yüz metre daha yüksek monadnocklar dışında geniş alanlarda pliyosen yaşlı kum, çakıl, mil gibi kırıntılı çökellerden oluşan bir örtüyle kaplanmıştır. Temeli kesen aşınım yüzeyini maskeleyen bu genç örtü de daha sonra aşınarak peneplenleşmiş (üst pliyosen yaşlı Trakya-Kocaeli peneplenі), bu sırada yer yer tamamıyla ortadan kaldırılarak örttüğü eski fosil yüzey meydana çıkmıştır. Bugünkü bilgilerimize göre Boğaz, pliyosen örtü çökelleri üzerinde pliyosen sonlarına doğru kurulmuş, zaman zaman meydana gelen yükselmelerle derinleşmiş, bu taban seviyesi değişiklikleri sonucunda aşınım yüzeyi içinde ortalama 200 m kadar gömülmüş ve en sonunda, zamanımızdan yaklaşık 7-8 bin yıl önce, yükselerek bugünkü seviyesine ulaşan deniz tarafından işgal edilmiş eski bir akarsu vadisidir. Yamaçlarında yer yer görülen taraça düzlükleri, onları örten kum ve çakıl yığınları, sular altında kalmış kesiminde sismik yöntemlerle varlıkları ortaya konmuş dolgu taraçaları ve yer yer eski menderesleri çarpma yamaçlarına karşılık olduğunda kuşku olmayan kavisli kıyı şekilleri bütün çağdaş yerbilimci ve jeomorfologların birlik olduğu bu görüşü doğrular. Buna karşılık Boğaz'ın, daha ilk çağda da ifade edildiği üzere, yükselen Karadeniz sularının hücumu ile ya da (XIX. yy. ortalarında hâkim olan plütonist akımın etkisi altında), volkanik olaylar ve faylarla parçalanma sonucunda açıldığı yolundaki eski görüşler her türlü temelden yoksundur. Yapı, ancak Boğaz vadisinin gevşek neojen ile dolu bir graben olan Büyükdere-Beykoz kesimindeki keskin dirseğine vadinin açılışı sırasında yön verecek rol oynamıştır. Boğaz'ın akarsu kökenli olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte, vadiyi açan akarsuyun akış yönü ve ayrıca, vadinin tek bir akarsuyun eseri olup olmadığı uzun süre tartışılmıştır. Araştırmacıların çoğunluğu Boğaz vadisinin Karadeniz'den Marmara'ya bir kısmı ise aksi yönde aktığını savunmuşlardır. Yine diğer bazı araştırmacılar Boğaz'ın, biri K.'e Karadeniz'e, öteki G.'e Marmara'ya yönelen ve birbirinden alçak bir su bölümü ile ayrılan karşılıklı iki akarsu vadisinin denizaltısında kalmasıyla oluştuğu görüşünü ileri sürmüşlerdi. Boğaz vadisini açan akarsuyun akış yönüyle Karadeniz ve Marmara çanaklarındaki su düzeyleri arasında sıkı ilişkiler olduğu kesindir. Karadeniz'deki ayrıntılı incelemelerden elde edilen yeni bulgular Dördüncü Zaman'da bu vadinin iki havza arasında her iki yönde kullanıldığını ortaya koymuştur. Buna göre okyanus düzeyinin yükseldiği, Karadeniz düzeyinin henüz alçak olduğu buzullararası (interglasiyal) dönemlerin oldukça ilerlemiş evrelerinde Akdeniz suları Boğaz vadisini kaplayarak Karadeniz'e üç kez (Uzunlar, Karangat ve Eski Karadeniz evreleri) sokulmuş, buna karşılık okyanus düzeyinin alçalmaya başladığı, Karadeniz düzeyinin henüz yüksek olduğu buzullaşma dönemi başlarında ise Karadeniz'in suları aksi yönde aygı vadiyi izleyerek Marmara'ya güçlü bir akarsu halinde boşalmıştır. Boğaz'ın G. ve K. ağzındaki topuklar, yönü zamanla değişen bu su hareketiyle sürüklenen gereçlerin, havzaların girişinde azalan taşıma gücü sonucunda çökelmesiyle meydana gelen ve vadinin her iki yöndeki uzanışını maskeleyen birikintiler olmalıdır. Boğaz'ın tabanındaki kalın gevşek çökeller ve taraçalar da Boğaz'ı açan akarsuyun gücünde meydana gelen değişiklikler sonucunda vadide aşındırma ve biriktirme süreçlerinin nöbetleşmiş olmasıyla ilgilidir. Öte yandan, Boğaz'ın G. girişindeki topuğun G.'inde Marmara şelfi üzerinde, son buzullaşma dönemine tekabül eden alçak deniz düzeyine göre (-90 m) kazılmış derin bir kanyonun varlığı, küçük bir akarsuyun eseri olamayacağına göre, Boğaz vadisinin tek bir akarsu tarafından açılmış olduğunu ve ayrıca bu akarsuyun yaklaşık 25 000 yıl kadar önce güneye aktığını ifade eder.

İlk İstanbul Festivali afişi Mengü Ertelin yapıtı (1976)

İstanbul Boğaziçi köprüsü → BOĞAZİÇİ KÖPRÜSÜ.

İstanbul Çocuk hastanesi, eski adı **Etfal hastanesi,** İstanbul'da, Şişli semtinde hastane. Abdülhamit II'nin buyruğuyla kuruldu (1905). Saray başhekimi Süleyman Paşa'nın önerisiyle kurulan hastanede, önceleri yalnızca Şişli çevresindeki hasta çocuklar tedavi edilirken sonradan tüm çocuklara hizmet vermeye başladı.

İstanbul Deniz hastanesi, İstanbul'da sağlık kurumu. Türk deniz kuvvetleri'nin ilk deniz hastanesi, Kasımpaşa'da Sakızağacı'nda kuruldu (1785). Hastane, Kırım savaşı sırasında yaralı ve hasta fransız askerlerinin tedavileri için Fransız kuvvetleri komutanlığı'na verildi (1856). Cumhuriyet döneminde Deniz müsteşarlığı'na bağlanarak Gölcük'e taşındı (1931). Daha sonra İstanbul Deniz hastanesi adıyla yeniden eski binasında hizmete girdi (1934).

İstanbul Deniz müzesi → DENİZ MÜZESİ.

İstanbul Devlet konservatuvarı → DEVLET KONSERVATUVARI *(İstanbul).*

İstanbul Devlet opera ve balesi → DEVLET OPERA VE BALESİ *(İstanbul).*

İstanbul Devlet senfoni orkestrası → DEVLET SENFONİ ORKESTRASI *(İstanbul).*

İstanbul Devlet türk musikisi konservatuvarı → DEVLET KONSERVATUVARI *(Türk musikisi, İstanbul).*

İstanbul efendisi, Musahipzade Celal'in 4 perdelik müzikli oyunu (1920). Boş inançların bir aşk serüveni çerçevesinde alaya alındığı bir güldürüdür. Gizli bilimlere merak sarmış Kadı Savleti Efendi (İstanbul efendisi), remil atma yoluyla fal bakarak, kızı Esma'yı kendi adamlarından biriyle evlendirmeye karar verir. Oysa Esma, tütün tüccarı Muhsin Efendi'nin oğlu Safi Çelebi'yi sevmektedir. Sonunda, esirci Âfet'in devreye girmesiyle işler yoluna girer, iki sevgili de birbirine kavuşurlar. İlk kez, 1920'de Yeni ferah tiyatrosu'nda Levon Hancıyan'ın müzik düzenlemesiyle sahnelendi. Reşit Gürzap'ın yönetiminde İstanbul Devlet tiyatrosu'nda oynandı (1980-1981).

İstanbul ekspres, 1951 yılından başlayarak Mithat Perin'in İstanbul'da çıkardığı günlük siyasi akşam gazetesi (1951-1986). Osman N. Karaca, Abdi İpekçi gibi genç sayfa sekreterlerinin düzenlemesiyle Sansasyonel haberciliğin ilk öncülerinden olan bu gazete 1955 yılında Atatürk'ün Selanik'teki evine yapılan saldırıyı İstanbul halkına abartılı bir biçimde duyurmuş ve 6-7 Eylül* olaylarının patlak vermesine neden olmuştur.

İstanbul Erkek lisesi → İSTANBUL LİSESİ.

İstanbul Esnaf hastanesi, İstanbul'da sağlık kurumu. Tam teşekküllü olan hastane, 1938'de Süleymaniye semtindeki binasında faaliyete geçti. 200 yatak kapasitesi, doğum, genel cerrahi, iç hastalıkları, yoğun bakım, fizik tedavi, röntgen, endoskopi ve göz servisleri vardır.

İstanbul festivali, 1973'ten beri hazi-

ranın ikinci ve temmuzun ilk yarısında İstanbul'da düzenlenen ve 1978'de Avrupa müzik festivalleri birliği'ne giren uluslararası kültür ve sanat şenliği. İstanbul kültür ve sanat vakfı tarafından başlatılan şenlik, başta her türüyle müzik olmak üzere dans, tiyatro ve sinema sanatlarını kapsamaktadır. Dünyanın en ünlü sanatçı ve topluluklarının katıldığı şenliğe ilgi yıldan yıla artmaktadır.

İstanbul film festivali (Uluslararası) → SİNEMA GÜNLERİ.

İstanbul Fotoğraf ve sinema amatörleri derneği (İFSAK), fotoğraf ve sinema sanatının yaygınlaşması, bu dallarda ürün veren sanatçıların arasında yakınlaşma ve dayanışmanın oluşturulması, bilgi ve becerilerin geliştirilebileceği bir sanat ortamının yaratılması amacıyla kurulmuş dernek. Daha önceleri Erenköy foto klüp'te (kuruluşu 1959) temelleri atılan dernek, günümüzdeki adını 1962 yılında aldı. İlk sergisini de kurulduğu yıl gerçekleştirdi. Yayımladığı çeşitli kitaplar dışında, aylık bir bülten ve yıllıklar da çıkaran dernek, ulusal ve uluslararası fotoğraf yarışmaları düzenlemektedir.

İstanbul Gübre sanayii aş (İGSAŞ), Yarımca'da (Kocaeli) kurulu, kimyasal gübre üretiminde uzmanlaşmış kamu sanayi kuruluşu. 1971'de TPAO ve İPRAŞ'ın ortaklığı ile kuruldu. 1984'te TÜGSAŞ'ın (Türkiye Gübre sanayii aş) bağlı ortaklığı durumuna getirildi. Üre gübresi üreten tek kuruluştur. 561 000 ton olan yıllık üretim kapasitesi toplam yurtiçi gübre üretim kapasitesinin % 27'sini oluşturmaktadır. 1980'de % 57,4 olan kapasite kullanımını 1987'de % 98,7'ye, 1992'de % 103'e çıkaran İGSAŞ, üretimini de 322 000 tondan 575 742 tona yükseltti ve Türkiye gübre üretiminde % 17 pay ile 3. sırada yer aldı. 1986'da 1 milyon dolar olan üre dışsatımı 1992'de 13,4 milyon dolara yükseldi. Nominal sermayesi 200 milyar TL, ödenmiş sermayesi 100 milyar TL olan kuruluşta 683 kişi çalışmaktadır.

İstanbul Halı, kilim ve düz dokuma yaygılar müzesi → HALI, KİLİM VE DÜZ DOKUMA YAYGILAR MÜZESİ.

İstanbul Halkalı zirai üretim işletmesi ve tarım meslek lisesi, İstanbul'da öğrenim kurumu. Yeşilköy yakınlarındaki Ayamama çiftliğinde yükseköğrenim sağlayan ilk tarım okulu olarak eğitim ve öğretime açıldı (1848). Ancak, kuruluşundan iki yıl sonra kapandı (1850). Yeniden bir tarım okulu açılmasına karar verildi. Günümüzdeki Halkalı tarım meslek lisesi'nin bulunduğu yerde bu amaçla bir arazi satın alındı. Bir yıl önce kurulan Baytar mektebi'nin de katılması ile Halkalı ziraat ve baytar mektebi âlisi kuruldu (1893). Bu yüksekokul lise dengi bir okul durumuna getirildi (1928). 1967 yılına kadar "Bölge ziraat okulu" olarak faaliyet gösteren okul 1967-1968 ders yılında tarım meslek lisesine dönüştürüldü.

İstanbul Hukuk fakültesi → HUKUK FAKÜLTESİ.

İstanbul hükümeti, 23 nisan 1920'de, Ankara'da TBMM'nin açılmasından ve TBMM hükümetinin kurulmasından sonra İstanbul'da sadrazamı padişahça atanan osmanlı hükümetlerine verilen ad. Bu hükümetler beşinci Ahmet Tevfik Paşa kabinesiyle birlikte son buldu (4 kasım 1922).

İstanbul İl halk kütüphanesi, İstanbul Beyazıt'ta, Kültür ve turizm bakanlığı kütüphaneler genel müdürlüğü'ne bağlı kitaplık. 1962'de Fatih'teki Millet kütüphanesi binasında hizmete girdi. 1981'de Beyazıt'ta yeni restore edilen Simkeşhane binasına taşındı. İstanbul'daki halk ve çocuk kütüphaneleriyle gezici kütüphanelerin bağlı olduğu bir merkez kütüphane konumundadır. İl halk kütüphanesi müdürlüğü'ne bağlı 54 binada (35'i halk, 19'u çocuk kütüphanesi) hizmet vermektedir.

İstanbul İl halk kütüphanesi ve bağlı birimlerinde toplam derme 472 288'dir (1992). Faaliyetleri durdurulmuş olan gezici kütüphanelerin (6 araç) 1993 yılı içerisinde tekrar faaliyete geçmesi beklenmektedir.

İstanbul Karikatür müzesi → KARİKATÜR MÜZESİ *(İstanbul)*.

İstanbul konferansı, Tersane konferansı da denir, 1856 Paris antlaşması'nda imzaları bulunan devlet elçi ve delegelerinin katıldıkları toplantı (23 aralık 1876 - 20 ocak 1877). Bulgar ayaklanması ve Selanik olayından ötürü Avrupa kamuoyunun Türkler'e karşı tavır alması, öte yandan Karadağ'la (Crna Gora) Sırbistan'ın türk kuvvetlerine yenilmelerini içine sindiremeyen Rusya'nın bir ültimatomla Babıâli'ye yüklenmesi üzerine, Doğu'da çıkarlarının zedeleneceğinden tedirgin olan İngiltere'nin önerisiyle İstanbul'da bir konferans düzenlenmesine karar verildi. Hariciye nazırı Saffet Paşa'nın konferans başkanlığına ve Berlin elçisi Ethem Paşa'nın da ikinci başkanlığa seçildiği toplantı, Birinci meşrutiyet'in ilan edildiği gün (23 aralık 1876), Haliç tersanesi'ndeki Bahriye nezareti'nde yapıldı. 29 gün süren konferansta Babıâli'ye iletilen ağır koşullar, ingiliz baş delegesi Lord Salisbury'nin kabul edilmesi yolundaki tüm uyarılarına karşın, Meşrutiyet'in de coşkusuyla, Mithat Paşa kabinesince reddedildi. Bunun üzerine konferans dağıldı (20 ocak 1877) ve toplantıya katılan devletlerin elçileri, yerlerine birer maslahatgüzar bırakarak ülkelerine döndüler. Yaklaşık 3 ay sonra da Rusya Osmanlı devletine savaş ilan etti (1877-1878 Türk-Rus savaşı).

İstanbul konferansı, Arabi* Paşa'nın başlattığı milliyetçilik akımları sonucu ortaya çıkan Mısır sorununa çözüm bulmak amacıyla İstanbul'da yapılan devletler arası toplantı (23 haziran 1882). Mısır ordusunu güçlendirmekle işe başlayan Arabi Paşa, yönetimdeki tüm yabancı memurları da görevden alınca, bu ülkedeki çıkarları zedelenen Fransa ile İngiltere, İskenderiye önlerine ortak bir filo gönderdi. Ancak, Mısır'a tek başına egemen olmak isteyen İngiltere, Fransızlar'ın ortak askeri harekât önerisini reddetti. İngiltere'nin amacını anlayan Fransa, İstanbul'da büyük devletler arasında bir konferans toplanmasını sağladı. Bu toplantıda fransız ve ingiliz delegeleri, Osmanlı devletinin Mısır'a asker göndermesini, orada 3 ay kalacak olan türk kuvvetlerinin bu sürede dirlik ve düzeni yeniden sağladıktan sonra ülke yönetimini yine ingiliz-fransız ortak denetimine bırakmasını istediler. Sadrazam Sait Paşa'nın da desteklediği bu istem, Abdülhamit II tarafından şiddetle reddedildiği gibi, İngilizler'in ortaklaşa asker gönderme önerisi de geri çevrildi. Konferansa katılan ve Mısır'da hiçbir çıkarları bulunmayan öteki büyük devletlerden Rusya, İtalya, Almanya ve Avusturya da padişahın red kararını destekleyince, toplantı sonuç alınmaksızın dağıldı. Bu sonuçsuz konferanstan sonra İskenderiye'yi top ateşine tutan İngilizler, ardından karaya asker çıkarıp Arabi Paşa kuvvetlerini bozguna uğrattılar ve Kahire'ye girdiler (15 eylül 1882). Böylece Mısır'da ingiliz egemenliği fiilen başlamış oldu.

İstanbul konferansı, Doğu Rumeli (Rumelii şarkî) eyaletinde çıkan karışıklıkların barışçı yollardan çözümlenmesi amacıyla ve Osmanlı devletinin önerisi üzerine İstanbul'da yapılan uluslararası toplantı (5-25 kasım 1885). Sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa'nın başkanlığında fransız, ingiliz, rus, alman ve avusturyalı delegelerin katılmalarıyla toplandı. İngilizler'le Fransızlar, Doğu Rumeli vilayetinde ortaya çıkan durumun 1856 Berlin antlaşması hükümlerince ele alınması gerektiği tezinde direnirken, Babıâlinin de görüşlerine katıldığı rus, avusturyalı ve alman delegeler Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleşmesine karşı çıktılar. Sonuçta konferans oybirliğiyle şu kararları alarak dağıldı: 1. Doğu Rumeli eyaleti, eski durumunu korumakla birlikte valiliği Berlin antlaşması'nın 17. maddesi gereğince Bulgaristan prensine verilecek, buna karşılık Rodop ve Kırcaali nahiyeleri doğrudan osmanlı yönetimine bırakılacaktır; 2. Doğu Rumeli eyaleti halkının refah ve güvenliğini sağlamak için çıkarılacak yasalar, Babıâli'nin gözetiminde, bulgar prensince atanan memurlardan kurulu bir komisyon tarafından hazırlanacaktır; 3. Babıâli ile bu komisyonun ortak önerileri, İstanbul konferansı'na katılan devletlerin onayına sunulacaktır; 4. Berlin antlaşması'nın Bulgaristan ile Doğu Rumeli eyaletine ilişkin tüm öteki hükümleri, eskisi gibi yürürlükte kalacaktır. "Hasta adam" denen Osmanlı devletinin o günkü durumunda bu sonuç, Babıâli için önemli bir siyasal başarı sayıldı.

İstanbul konferansı, 1897 Türk-Yunan savaşı'nda Yunanistan'ın yenilmesi üzerine, büyük devletlerin önerisiyle barış antlaşmasının maddelerini saptamak için İstanbul'da yapılan uluslararası toplantı (3 haziran - 18 eylül 1897). Hariciye nazırı Tevfik Paşa'nın başkanlığında, Tophane kasrı'nda toplandı. Üç buçuk ay süren görüşmelerden sonra varılan ilke anlaşmasının başlıca hükümleri: 1. türk ordusunun savaşta ele geçirdiği Teselya, sınırda bazı stratejik konumların Osmanlı devletine bırakılması koşuluyla Yunanistan'a geri verilecektir; 2. Yunanistan, Osmanlı devletine dört milyon osmanlı altını savaş tazminatı ödeyecektir; 3. Yunanistan, ayrıca, bu savaşta türk uyrukluların uğradığı zararı karşılamak için Osmanlı devletine 100 bin osmanlı altını daha verecektir; 4. sınır boylarında eşkıyalık karşılıklı olarak yasaklanacaktır; 5. Yunanistan, Avrupa devletlerinin yararlandığı kapitülasyon hükümleri kapsamı dışında tutulacaktır. Bu temel maddelere dayalı olarak, Yunanistan'la barış antlaşması imzalandı (4 aralık 1897). Sonuçta, yenik Yunanistan hiçbir şey yitirmezken, Osmanlı devleti kazandığı zaferin meyvelerini toplayamadığı gibi, Girit sorununda da Yunanlılar yararına bir adım daha atılmış oldu.

İstanbul konservatuvarı → İSTANBUL BELEDİYE KONSERVATUVARI.

İstanbul Kültür ve sanat vakfı, İstanbul'da konserler, gösteriler ve sergiler düzenleyerek kültür ve sanat yaşamını canlandırmayı amaçlayan vakıf. Sanatsever işadamları ve dönemin önde gelen sanatçıları tarafından 1973'te kuruldu. Vakıf, kuruluşundan bu yana, her yıl İstanbul* festivali'ni gerçekleştirmektedir.

İSTANBUL LATİN İMPARATORLUĞU → LATİN İMPARATORLUĞU (İSTANBUL).

İstanbul lisesi, İstanbul'da lise. Çekirdeğini, Selanikli Abdülkâmil Efendi ile emekli bahriye yüzbaşısı Nadir Efendi'nin Şems ül-mekâtip adıyla kurdukları (1884) okul ve bu ortaklığın bozulması üzerine ertesi yıl Nadir Efendi'nin Süleymaniye yakınlarında kurduğu "Numunei terakki" adındaki okul oluşturur (1885). Kısa zamanda gelişen bu öğretim kurumu, Maarif nezareti tarafından satın alınarak (1896) resmileştirildi. Numunei terakki idadisi 4 yıl ilkokul, 3 yıl rüştiye ve 3 yıl idadi olmak üzere 10 yıl eğitim veriyordu. İkinci meşrutiyette (1908) ilk kısmı ile rüştiye sınıfları birleştirildi, beş yıl oldu. Bir yıl sonra okulun adı "İstanbul Leyli idadisi" olarak değiştirildi. Bu dönemde okul, Bezmiâlem Sultan'ın Sultan Mahmut II türbesi arkasında yaptırmış olduğu binada bulu-

nuyordu. Okul 1910'da "İstanbul lisesi" adını aldı ve Türkiye'de "lise" sözcüğü ilk kez bu okulda kullanıldı. 1913'te adı "İstanbul Sultanisi"ne çevrilen okulda yine ilk, orta ve lise kısımları vardı. İlk kısımdan başlayarak fransızca okutuluyor, fransız liselerinin programları uygulanıyordu. Beden eğitimi öğretmeni Ahmet Robenson'un çabalarıyla okulda İstanbul Spor kulübü ile "Keşşaf" adlı bir izci örgütü kuruldu (1912). Okul, 1914'te Yüksekkaldırım'da Saint-Benoit binasına taşındı. 1917'de almanca öğretim yapılmasına karar verilerek Almanya'dan 22 öğretmen getirildi. Okul, 1919'da Saraçhanebaşı'ndaki Münir Paşa konağına, kısa bir süre sonra da Mercan sultanisi'ne taşındı. 1923'te İstanbul Erkek lisesi adı ile Beyazıt'ta Fuatpaşa konağı'na geçti. 1933'te de Cağaloğlu'nda, önceleri Düyunuumumiye'nin olan bugünkü binasına yerleşti. Yatılı kısım 1934'te kaldırıldı, 1958'de yeniden açıldı. 1958-1959 öğretim yılından bu yana almanca öğretim yapmaya, 1965-1966 öğrenim yılından bu yana da kız öğrenci alınmaya başladı. Okulun adı 1982-1983 öğretim yılında "İstanbul lisesi" olarak değiştirildi.

İstanbul lisesi ortaokul ve lise olmak üzere iki aşamalıdır. Ayrıca 1 yıl hazırlık öğrenimi yapılır. 1992-93 öğretim yılında toplam öğrenci sayısı (kız ve erkek; yatılı ve gündüzlü) 1 026'ydı. Okula merkezi sistemle yapılan sınavla öğrenci alınır.

İstanbul Müdafaai hukuk cemiyeti, Mondros silah bırakışması'nın imzalanmasının (30 ekim 1918) ardından, İstanbul'da "Müstakil Erenköy kuvayı milliye heyeti" adıyla kurulan topluluğun, sonradan aldığı ad. Ali Haydar, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Salahorzade Ziya Bey'in icra komitesi üyeleri olduğu, merkez yönetim kurulunda Nesip Ziyaettin ile Halim Baki'nin bulunduğu cemiyet, TBMM'deki Müdafaai* hukuk grubu'nun şubesi gibi çalıştı, bu grupla yakın işbirliği içinde oldu. Sıvas kongresi'nin toplanmasından (eylül 1919) sonra müdafaai hukuk örgütlerinin yeniden düzenlenmesi sırasında varlığı sona erdi.

İstanbul Operet heyeti, 1911 yılında kurulmuş, repertuvarında daha çok müzikli oyunlara ve operetlere yer veren topluluk. Kaptanzade Ali Rıza Bey'in desteğiyle kurulan topluluk, başta Musahipzade* Celal Bey'in *İstanbul efendisi, Yedekçi, Kaşıkçılar, Macun hokkası, Demirbaş Şarl* gibi yapıtları olmak üzere, doğrudan doğruya türk yaşamından alınma konuları geleneksel müziğimizle birleştirmeyi denemiş, bunda da başarılı olmuştur. Muhlis Sabahattin (Ezgi) [*Zühre, Çaresaz, Ayşe* vb.], Kaptanzade Ali Rıza Bey *(Çapkın Süleyman, Fettan Kız),* Mehmet Ferit *(İffetpenah, İnci Sultan),* Ali Nihat ve daha birçok yazarın yapıtlarını ilk kez bu topluluk sahneledi. Varlığını 10 yıl kadar süren toplulukta Hakkı Necip (Ağrıman), Cemal Sahir (Kehlibağcıoğlu), İsmail Hakkı, Peruz, Agopyan, Virjin gibi dönemin en tanınmış ve sevilen sanatçıları yer almıştı.

İstanbul opereti, 1954'te Yeni ses opereti'nin (→ SES OPERETİ) dağılmasından sonra aralarında Toto Karaca, Tevhit Bilge, Muzaffer Hepgüler, Vedat Karaokçu, Celal Sururi gibi sanatçıların bulunduğu bir grup tarafından kuruldu. Önce Maksim salonu'nda, 1958'den başlayarak Elhamra sineması'nda çalışan topluluk, 1959-1960 döneminde "İstanbul tiyatrosu" adını aldı. 1972-1973 dönemi sonuna değin bu adla Elhamra'da çalışan İstanbul tiyatrosu, 1973-1974 döneminde "Yeni İstanbul tiyatrosu" adıyla, çalışmalarını Ayazpaşa'daki salonunda sürdürdü.

İstanbul patrikliği. Roma'nın dinsel saygınlığı Yeni Roma'ya, IV. yy.'da, ariusçuluğa ilişkin büyük tartışmayla önem kazanan İstanbul'a (Konstantinopolis) geçmişti.

VII. yy.'da ortaya çıkan islamiyet diğer doğu patrikliklerine dokunmayınca, İstanbul yüzyıllar boyunca ortodoksluğun merkezi olarak kaldı ve IX. ve X. yy.'larda, Bulgarlar'ın, Sırplar'ın, Rumenler'in ve Kiev Rusları'nın ortodoksluğu benimsemesiyle ortodoksluğun yayılmasında büyük rol oynadı. İstanbul patriği bu yeni Kiliselerin metropolitlerini kutsadı. Öte yandan XI. ve XII. yy.'larda, İstanbul'da, ortodoks kiliseleri topluluğu arasında uyum sağlamak üzere yeni bir ayin düzeni (→ BİZANS *ayini*) ve bir tanrıbilim anlayışı geliştirildi.

İstanbul'un Haçlılar tarafından ele geçirilmesini (1204) ve yarım yüzyıl süren latin işgalinden sonra geleneksel bizans patrikliği merkezinin yeniden kurulmasını, XIV. yy.'da ortaya çıkan son bir manevi atılım izledi. Bu atılım, hellenizmin yeniden doğuşu ve 1351 sinodunda resmen kabul edilen kesykhiacılık*tan kaynaklanan tanrıbilimsel bir yenilenmede anlatımını bulur.

İstanbul patriği Bizans dönemi boyunca, tüm Doğu Kilisesi'nin fiili önderiydi. Patriğin yetkesi 2. Kiliseler birliği konsili'nde (381) "papadan sonra gelen onursal bir ayrıcalık" olarak tanımlandı; 4. Kiliseler birliği konsili (451) patriğe önemli bir hukuki yetki verdi. Bu iki konsil arasındaki süre içinde, patrik Bizans İmparatorluğu'nun yarısında hukuki yetkisini kabul ettirdi ve VI. yy.'ın sonunda "kiliseler birliği patriği" unvanını alarak önemi gitgide artan siyasal bir rol oynamaya başladı: patrik sinod tarafından belirlenen üç aday arasından imparatorca seçilerek atanıyordu. Âdetlere göre, gerekli durumlarda naiplik görevini üstlenir ve imparatora tacını giydirirdi (X. yy.'dan başlayarak). Bağımsızlığı XIV. yy.'da hanedanlık iktidarının gerilemesiyle gitgide arttı.

Öte yandan Roma'dan kopuş (1054) İstanbul patrikliğine yeni bir boyut kazandırdı. Bundan böyle evrensel düzeyde onursal bir üstünlük, belli bir girişim hakkı kazandı ve Ortodoks Kiliseleri'nin başkanlığını üstlendi. Bu kiliselerin çoğu bağımsızlık kazanarak, ulusal patriklikler kurdular. (→ DOĞU KİLİSE*LERİ.)

İstanbul'un Türkler tarafından alınmasından (1453) sonra Moskova üçüncü Roma haline geldi, bir patriklik kuran Rusya (1589) ortodoksluğun yeni merkezi oldu. Buna koşut olarak İstanbul patriğinin hukuki yetkileri Türkler'in kenti ele geçirmeleriyle azaldı. Ancak padişah bu yetkileri tanıdı ve "hıristiyan ulusunun önderi" olarak ve hıristiyanların medeni haklarına ilişkin yetkesini de devrederek patriği atamaya başladı.

Günümüzde İstanbul patrikliği, Ortodoks Kilisesi'nin "birbirinden hiçbir üstünlüğü olmayan" piskoposlukları arasında en önde gelenidir. Türkiye'deki yetki alanı 5 diocesisi ve 20 000 kişilik bir cemaati kapsar; buna karşılık Yunanistan'daki Oniki ada ve Patmos adası, Girit Kilisesi, Aynaroz dağı manastırları, yabancı ülkelerde (Afrika dışında) bulunan tüm yunan diocesisleri, Amerika ve Batı Avrupa'daki yunanlı olmayan diğer uyrukların XX. yy.'daki göçler sonucu oluşan diocesisleri, Finlandiya Bağımsız kilisesi, başka bir deyişle milyonlarca kişiden oluşan bir cemaat İstanbul patrikliğinin yetki alanı içindedir.

Patrikliğin bulunduğu Fener mahallesinde oturmayı sürdüren son patrikler dünya çapında bir rol oynadılar. Athenagoras, aralık 1965 aforozunun iptal edilmesinden sonra temmuz 1967'de papa Paulus VI ile, Demetrios I ise kasım 1979'da Johannes Paulus ile buluştu.

İstanbul radyosu, Türkiye'de radyo yayıncılığını Ankara radyosu ile birlikte başlatan ilk radyo, 1927'de 5 kW güçle yayın yapmak üzere Türk telsiz telefon anonim şirketi'ne bağlı olarak kuruldu. 1940'lara değin kısıtlı olanaklar içinde sürdürülen yayınlar, 1949'da Harbiye'deki yeni yapısına taşındıktan sonra düzene kavuştu, gücü de 150 kW'a çıkarıldı. 1964'te TRT'ye bağlandı. Türkiye radyoları'yla ortak yayınların (Radyo I [1 200 kW gücünde], Radyo II orta dalga, Radyo III, Radyo IV, çok kısa dalga FM) yanı sıra bölgesel yayınları da vardır.

İstanbul radyosu binası
Harbiye

Büyük Larousse

İstanbul Sanayi odası (İSO), 1952'de kuruldu. 5590 sayılı (8 mart 1950) kanun hükümleri uyarınca, İstanbul ticaret odası üyesi 700 kadar sanayici bu kuruldan ayrılarak, İstanbul sanayi odasının kuruluşunu sağladılar (1952).

Tüzel kişilik sahibi bir meslek kuruluşu ve bir kamu kurumu olan İSO, bugünkü binasına (Tepebaşı) 1963 yılında taşındı. İSO'ya üye olan 7 349 sanayi kuruluşunun (1993) toplam üretim değeri Türkiye sanayi üretimi içinde % 45,5 oranında bir paya sahiptir (1988). İSO'ya kayıtlı sanayi kuruluşları oda içinde 40 ayrı meslek grubuna ayrılarak her biri ayrı bir meslek komitesi oluşturmaktadır. Bunlar arasında en kalabalık meslek grubu mensucat sanayi grubudur.

İstanbul sokaklarında, ilk sesli türk filmi (1931). Muhsin Ertuğrul'un kendi özgün senaryosundan İpek film hesabına çektiği bu film, aynı zamanda türk sinemasının ilk uluslararası üstün ortak yapımıdır.

İstanbul Şehir bandosu, İstanbul belediyesi'ne bağlı olarak 1927'de kurulmuş bando. 1982'de YÖK yasasıyla Devlet konservatuvarı'na bağlanan bando, 1989'da Kent orkestrası müdürlüğü bünyesinde yeniden oluşturuldu (25 kişilik kadro).

İstanbul Şehir operası, Cumhuriyet döneminde İstanbul'da kurulmuş ilk opera. Kuruluşuna Aydın Gün ve Muhsin Ertuğrul'un ön ayak olduğu topluluk, İstanbul belediyesi'ne bağlı olarak, 1960-61 sezonunda gösterilerine başladı ve 1970'e değin yaklaşık 25 opera (*Konsolos, Tosca, Sevil berberi* vb.) ve operet (*Şendul, Çardaş fürstin, Yarasa* vb.) sahneledi. Aydın Gün'ün yanı sıra Elmar Voigt ve Ertuğrul İlgin de yönetmenlik yaptı. Koroyu çoğunlukla Muhittin Sadak, orkestrayı Pino Trost, bale topluluğunuysa Rezzan Abidinoğlu yönetti. 1970'te Kültür bakanlığı'na bağlanarak İstanbul Devlet* opera ve balesi'ne dönüştürüldü.

İstanbul Şehir orkestrası, Cumhuriyet döneminde İstanbul'da kurulmuş ilk orkestra. 1943'te, yaylılar orkestrası olarak kuruldu; iki yıl sonra vurmalı ve üflemeli çalgılar eklenerek genişletildi. Cemal Reşit Rey'in yönetiminde verdiği haftalık konserlerle uzun yıllar İstanbul'un tek ciddi

senfoni orkestrası olma niteliğini korudu. Tanınmış birçok türk (Suna Kan, İdil Biret, Ayla Erduran vb.) ve yabancı (A. Cortot, J. Thibaud, D. Oyştrah, Y. Menuhin, G. Cassado vb.) soliste eşlik eden Şehir orkestrası, İstanbul belediyesi'ne bağlıydı. 1972'de Kültür bakanlığı'na bağlandı ve İstanbul Devlet* senfoni orkestrası'na dönüştürüldü.

İstanbul Teknik üniversitesi (İTÜ), merkezi İstanbul'da bulunan yükseköğrenim kurumu. Mahmut II döneminde Mühendishanei* bahrii hümayun, Mühendishanei* berrii hümayun'dan ayrılarak Heybeliada'ya taşındı (1828). Mühendishanei berrii hümayun, 1773'te kurulan Mühendishane adlı okulun uzantısı olarak günümüzdeki İstanbul Teknik üniversitesi'nin çekirdeğini oluşturdu. Bekir Paşa Mühendishane nazırı olduktan (1845) sonra okula yeni bir düzen ve biçim verildi. Mühendishanei berrii hümayun, harbiye (topçu, istihkâm) ve mimar okuluna dönüştürülerek Kumbaracı kışlasına taşındı. Eski binada Mühendishane'nin ilk sınıfına öğrenci yetiştirmek için Mühendishane idadisi açıldı. Mühendishane idadisi ile Mektebi harbiye ve Tıbbiye idadileri bugünkü Galatasaray lisesi binasında Mektebi idadii umumi adıyla öğrenime geçti (1864). Mühendishane binasının onarımı nedeniyle Harbiye sınıfları Harbiye'ye, İdadi sınıfları Maçka'daki Harbiye idadisi'ne, Harbiye idadisi'ndeki ihtiyat sınıfları Mühendishane'ye götürülerek Mühendishane'ye Mahreci mekâtibi askeriye adı verildi (1871). Vidinli Tevfik Paşa'nın Mühendishane nazırlığına atanmasıyla Mühendishane yeniden açıldı (1878). Yeni okulda Topçu ve İstihkâm, Harbiye, İdadi bölümleri vardı.

Daha önce Divanyolu'nda (1867) ve Galatasaray'da (1875) açılan sivil mühendislik okulları kısa süre sonra kapanınca, sivil mühendis ve mimarların askeri okullarda yetiştirilmesi uygun görüldü. Halıcıoğlu'ndaki Mühendishane binalarının bir bölümünde Hendesei mülkiye mektebi açıldı (1884). Okul 1909'da Nafıa nezareti'ne devredilerek "Mühendis mektebi" adını aldı ve Tophane'deki Askeri sanayi mektebi'ne yerleşti; 1913'te Fındıklı'ya, 1914-1918 arası Dame de Sion binasına taşındı, sonra Halıcıoğlu'ndaki eski binaya döndü. Bu bina İngilizler tarafından işgal edilince (1920), Gümüşsuyu'ndaki bugünkü binalar yapıldı. İngilizler burayı da işgal edince Mühendis mektebi öğretimini Yıldız'da Şevketpaşa konağı'nda sürdürdü. İşgal bitince Gümüşsuyu'nda şimdiki binasına geçti. Cumhuriyet'ten sonra demiryolu inşaat, mimarlık bölümleri açılarak "Yüksek mühendis mektebi" adını aldı (1928). İstanbul Darülfünun*u kapanınca Elektromekanik enstitüsü, Yüksek mühendis mektebi'ne bağlandı (1934). 1935'te Muhasebe bölümü açıldı. 1939'da okulun tüzel kişiliği kaldırıldı. Milli eğitim bakanlığı'na bağlanarak adı "Yüksek mühendis okulu" olarak değiştirildi (1941). Yüksek mühendis okulu, 1944'te çıkarılan 4169 sayılı yasa ile İstanbul Teknik üniversitesi'ne dönüştürüldü: İnşaat, Mimarlık, Makine ve Elektrik fakülteleri ile öğretime başladı. 1946'da 4936 sayılı üniversiteler yasası ile özel ve tüzel kişilik kazandı. Kuruluş yıllarında altı yıl olan öğrenim süresi beş yıla indirildi (1948). 1953'te Maden, 1963'te Kimya fakülteleri kuruldu. Bunları 1971'de Gemi inşaat ve Temel bilimler fakültelerinin kuruluşu izledi; aynı yıl mühendis ve mimar yetiştiren Teknik okul (kuruluşu 1954) Mimarlık ve mühendislik fakültesi'ne bağlanarak üniversitenin yapısı içine alındı.

İstanbul Teknik üniversitesi 1983'te 2809 sayılı yükseköğrenim yasası ile yeniden düzenlendi. Otuzdan fazla değişik alanda mühendis yetiştiren üniversite 11 fakülte (Elektrik-elektronik, Fen-edebiyat, Gemi inşaatı ve deniz bilimleri, İnşaat, İşletme, Kimya-metalürji, Maden, Makine, Mimarlık, Sakarya Mühendislik, Uçak ve uzay bilimleri); Denizcilik yüksekokulu; iki yıllık 2 meslek yüksekokulu (Sakarya, Düzce) ve Türk müziği devlet konservatuvarlarından oluşmaktadır.

İstanbul Teknik üniversitesi televizyonu, Türkiye'de televizyon yayınlarına öncülük eden kuruluş. 1952'de, kısıtlı olanaklarla ve kısa süreli olarak başlayan yayınlar, 1963'ten sonra Maçka'da kurulan stüdyoda sürdürüldü. 1971'de İstanbul'da TRT'ye bağlı televizyon yayınları da, 1973'e değin bu stüdyoda gerçekleştirildi.

İstanbul Tıp fakültesi → TIP FAKÜLTESİ.

İstanbul Ticaret odası (İTO), Cemiyeti Ticariye'nin hazırlandığı bir tüzükle 1882'de kuruldu. 1950 yılında meslek kuruluşlarını düzenleyen 5590 sayılı kanun kapsamına alındı. Uzun süre, IV. Vakıf Hanı'nda çalışan oda, 1970'te bugünkü binasına yerleşti. Kuruluduğu yıl 250 olan üye sayısı 1993'te 160 000'e yaklaştı. Oda, ticaret ve sanayi istatistikleri derler. Üyelerine faaliyet belgesi, menşe şahadetnamesi, kalite ve yeterlik belgesi ve kapasite raporu verir. Ayrıca fatura tasdiki, fiyat tespiti yapar. Başlıca maddelerin fiyatlarını izleyerek indeks hazırlar.

İstanbul Türk ve İslam eserleri müzesi → TÜRK VE İSLAM ESERLERİ MÜZESİ (İstanbul).

İstanbul Üniversitesi, Türkiye'nin ilk ve en büyük yükseköğretim kurumu. 31 mayıs 1933'te çıkarılan 2252 sayılı yasa ile İstanbul Darülfünun*u kapatıldı (31 temmuz 1933) ve Milli eğitim bakanlığı, İstanbul'da "İstanbul Üniversitesi" adıyla yeni bir kurumun kurulması ile görevlendirildi. Sözkonusu yasa, Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Albert Malche'in Türkiye'ye gelerek hazırladığı (1932) rapora dayanılarak çıkarıldı. Zamanın Milli eğitim bakanı Dr. Reşit Galip, kamuoyuna yaptığı resmi açıklamada, yeni kurulan üniversitenin, kapatılan Darülfünun ile hiçbir ilişkisi olmadığını, bütünüyle yeni bir kurum olduğunu vurguladı. Üniversite, 18 kasım 1933'te açıldı. Öğretim kadrosu üç kaynaktan sağlandı: kapatılan Darülfünun'dan devralınan ve bilim adamı özelliklerini taşıyan öğretim elemanları, Avrupa'da yetişmiş genç bilim adamları; kendi ülkelerindeki üniversitelerde profesör konumuna erişmiş, adlarını ülkelerinin dışında da duyurmuş yabancı profesörler.

İstanbul Üniversitesi Tıp, Hukuk, Edebiyat ve Fen fakülteleri ile öğrenime başladı. Önceleri Milli eğitim bakanlığı'na bağlı olan kurum, 18 haziran 1946'da yürürlüğe giren 4936 sayılı Üniversiteler yasası ile özerklik ve tüzel kişilik kazandı. Üniversitenin özerkliği, 1961 Anayasası'nın 120. maddesi ile güvence altına alındıysa da 12 mart 1971'den sonra Anayasa'nın bu maddesinde bazı değişiklikler yapıldı.

Kuruluduğunda 4 fakülte ve 2 yüksekokul ile zamanın en büyük öğretim kurumu olan İstanbul Üniversitesi, yeni fakültelerin açılması ile daha da gelişti. Hukuk fakültesi'ne bağlı İktisat enstitüsü'nün yerine, 1936'da İktisat fakültesi, 1948'de Yüksek ziraat enstitüsü (Ankara) kaldırılarak yerine Orman fakültesi, Tıp fakültesi' ne bağlı Eczacılık okulu yerine 1962'de Eczacılık fakültesi, Diş hekimliği okulu yerine 1964'te Diş hekimliği fakültesi, 1967'de Cerrahpaşa tıp fakültesi ve aynı yıl Kimya ve İşletme fakülteleri kuruldu. Teşkilat yasası 1968'de yayımlanan Veteriner fakültesi, 1973'te öğretime başladı. 1973-1976 yıllarında kurulan Yerbilimleri fakültesi ile Kimya fakültesi, 1983'te Mühendislik fakültesi adıyla birleştirildi. 1979'da Siyasal bilgiler fakültesi kuruldu.

1982-1983'te yükseköğretim kurumlarını düzenleyen 2809 sayılı yasa uyarınca yeniden düzenlenen İstanbul Üniversitesi'nde, 13 fakülte (Cerrahpaşa tıp, İstanbul tıp, Diş hekimliği, Eczacılık, Edebiyat, Fen, Hukuk, İktisat, İşletme, Siyasal bilgiler, Mühendislik, Orman, Veteriner), dört yıllık 3 yüksekokul (Basın-yayın, Florence Nightingale hemşirelik, Su ürünleri), iki yıllık 4 yüksekokul (Adalet, Sosyal bilimler meslek, Sağlık hizmetleri meslek, Teknik bilimler meslek) ve İstanbul devlet konservatuvarı bulunmaktadır. Değişik anabilim dallarına bağlı birçok enstitüsü de bulunan İstanbul Üniversitesi, Açıköğretim fakültesi nedeniyle üç yüz bine yakın öğrencisi bulunan Anadolu üniversitesi hesaba katılmazsa Türkiye'nin en çok öğrencili üniversitesidir.

İstanbul Üniversitesi merkez kütüphanesi, İstanbul Beyazıt'ta İstanbul Üniversitesi rektörlüğü'ne bağlı kitaplık. 1 aralık 1924'te "Darülfünun kütüphanesi" adıyla açıldı, 1933'te Darülfünun üniversiteye dönüştürülünce "İstanbul Üniversitesi kütüphanesi" adını aldı. Kütüphanenin yapısı 1912 yılında Mimar Kemalettin tarafından kadılar medresesi olarak yapıldı. İlk dermesi Hukuk, Edebiyat ve Fen fakültelerinden getirtilen kitaplar ve vakıf yoluyla üniversiteye geçen Sahip Molla ve Rıza Paşa kütüphanelerinin kitaplarından oluştu. Daha sonra Halisefendi kütüphanesi'nin satın alınması ve 1924'te Atatürk'ün emriyle Yıldız sarayı kütüphanesi'nin buraya devredilmesiyle zenginleşti. 1934'te çıkartılan Basma yazı ve resimleri derleme yasası uyarınca Türkiye'de yeni harflerle basılan tüm eserlerin birer nüshasını elde etme olanağına kavuşan kitaplık, kuruluşundan bu yana dünyadaki önemli yayınları izler ve toplamaya çalışır. Kitaplıktaki yazma eserler kendi türlerinin içerik, yazı, minyatür, süsleme ve cilt bakımından en seçkin örneklerindendir. Türk basma eserlerinin ilk örnekleri ve fotoğrafçılığın Türkiye'ye girmesiyle saray kütüphanesi için 1880'lerden başlanarak hazırlanan fotoğraf albümleri, dermenin en değerli bölümlerinden birini oluşturur. Albümlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndan birçok eyaletin, çeşitli yörelerin, İstanbul'un çeşitli semtlerinin, anıtsal yapıların, manzaraların ve sivil mimarlık örneklerinin fotoğrafları bulunmaktadır ve bunların ayrıntılı bir indeksle yayımlanabilmeleri için yapılan hazırlıklar son aşamaya gelmiştir.

Kütüphanecilik eğitimi için Türkiye'de yapılan ilk kurs da bu kütüphanede açıldı. 1925-1926 yıllarında yedi buçuk ay süreli olarak Maarif vekâleti hars müdürlüğü tarafından açılan bu kurslarda öğretim, kütüphane müdürü Fehmi Ethem Karatay ve kütüphaneler müfettişi Ahmet Tevfik Bey tarafından yürütüldü.

Kütüphanenin dermesi 18 602'si yaz-

İstanbul Üniversitesi giriş kapısı

Büyük Larousse

ma, 25 000'i eski harfli basma 4 000'i yeni olmak üzere toplam 320 000 civarındadır. Yazma ve eski harfli basma eserler bu eski kütüphane binasında korunmaktadır, dermenin kalan bölümü, yapımı tamamlanan Beyazıt'taki yeni kütüphane binasına taşınmıştır. 1982'de alınan YÖK ilke kararları uyarınca İstanbul Üniversitesi'ne bağlı tüm kütüphanelerin yayın satın alma işlemleri bu kütüphanede yapılmaktadır. Bunun için İstanbul Üniversitesi bünyesinde Kütüphane ve Dokümantasyon daire başkanlığı adıyla bir örgüt kurulmuştur.

Kütüphane evrensel onlu sınıflandırma sistemiyle çalışır. Bir fotoğraf laboratuvarı vardır. Kütüphanede kitaplık hizmetlerinin bilgisayarla yürütülmesi konusunda çalışmalar sürdürülmektedir.

İstanbul Yelken kulübü, türk yelken sporu kulübü. Behzat Baydar, Burhan Kunt, Şeref Birgen ve Harun Ülman tarafından Fenerbahçe burnundaki bir binada kuruldu (1952). Forma renkleri kırmızı-mavi-beyazdır. İstanbul ve Türkiye şampiyonlukları kazanmasının yanı sıra, uluslararası yarışlarda da başarılı oldu (Avusturya Neusiedlersee yarışlarında ikincilik [1956], Uluslararası İstanbul pirat ve dragon yarışlarında birincilik [1957], Avusturya "Mondsee Pokal" pirat yarışında birincilik [1957], Yunanistan "Kral Paul kupası" yarışlarında dragon sınıfında 50 takım arasında sekizincilik [1969] kazandı). 1967-1968 yıllarında Kısmet adlı ketch'i ile dünya turu gerçekleştiren Sadun Boro, İstanbul Yelken kulübü üyelerindendir. Bünyesinde 480 lisanslı sporcu barındıran kulüp, yatçılık ve sörf dallarında da faaliyet göstermektedir.

İstanbul Yüzme İhtisas kulübü, İstanbul'da yüzme kulübü. Kentin Ortaköy semtindeki Lido yüzme havuzu tesislerinde eski milli yüzücülerden Abbas Sakarya ve Suat Erler tarafından kuruldu (1943). Yüzme ve su topunda faaliyet gösteren kulüp, çok sayıda rekortmen sporcu yetiştirdi. Amatörce çalışmalarından dolayı Uluslararası olimpiyat komitesi tarafından *Fearnley kupası* (amatörlük şeref armağanı) ile ödüllendirildi.

İSTANBUL ZERR-İ MAHBUBU → ZERR-İ MAHBUB.

İSTANBUL ZİNCİRLİSİ a. Nümism. Ahmet III döneminde (1703-1730) bastırılan *Cedit** *İslambol* ya da *Cedit İstanbul* altınına halk arasında verilen ad.

İSTANBULİN a. (*İstanbul*'dan). Giy. Tanzimat döneminden XX. yy. başlarına değin giyilmiş, önü kapalı bir tür uzun ceket.
—ANSİKL. Giy. İstanbulin, Birinci meşrutiyet döneminde sivil memurların batılı gibi giyinmeleri zorunlu tutulduğunda ortaya çıktı. Kolalı yaka, gömlek ve kravatla giyilen redingotun kullanılması güç olduğundan daha rahat bir giyim olan istanbulin kısa sürede benimsendi, resmi davetlerde de giyildi. İstanbulinin boyu dizkapağına değin uzun, önü kapalıydı. İki parmak yüksekliğinde düz ve dik bir yakası vardı ve yakanın içine kirlendikçe değiştirilebilen hafif kolalı bir iç yaka dikilir, iç yakanın dışarıdan ancak 1-2 mm'lik bölümü görünürdü. Yaka kısmı iliklenmez, göğsü yakanın hemen altından başlayan 5-6 düğmeyle kapanırdı. İstanbulinin yerini daha sonra redingot aldı.

İSTANBULKÂRİ a. (*İstanbul*'dan). Esk. dokmc. Selim III döneminde İstanbul'daki el tezgâhlarında dokunan diba türü bir kumaş. (Giysilik olarak dokunan ince türüne *İstanbul dibası* deniyor, kalınları döşemelik olarak kullanılıyordu. Saray'daki koltuk, sedir, kanepe vb. eşyanın yüzleri ve perdeler de bu kumaştan yapılıyordu. İran ve Hindistan'dan gelen diba türü kumaşlarla yarışabilecek nitelikteydi.)

İstanbulspor, türk spor kulübü. Kemal Halim ve Yavru Saim adlı futbolcuların girişimleriyle İstanbul'da Aksaray'da kuruldu (1926). 1929'da İstanbul ligi'nde yer aldı. 1931-1932 sezonunda İstanbul ligi şampiyonu ve Türkiye futbol birincisi oldu. Sonraki yıllarda üçüncü kümeye kadar düştü, ancak 1992-1993 sezonunda tekrar ikinci lige yükseldi.

İstanbul'un fethi *(Histoire de la conquête de Constantinople)*, Geoffroi de Villehardouin'in kroniği. Kronik, hedefinden sapan dördüncü haçlı seferi'ni, Selanik kralı Bonifacio del Monferrato'nun (1204-1207) ölümüne kadar olan olayları ve İstanbul'un alınışını anlatır. Anlatı bir özyaşamöyküsüdür; ancak yazarın nesnel karakteri ve siyasal konumunun önemi, ayrıntıların çokluğu, kesinliği ve ilginçliğiyle yapıt büyük bir tarihsel değer taşır.

İSTANBULYA → ASTYPALEA.

İSTANCA a. Denizc. Yelkenli ticaret gemilerinde kullanılan flok yelkeni.

İSTANKÖY, rumca **Kos,** G.-D. Ege denizi'nde, Gökova körfezinin girişinde Bodrum ve Datça yarımadaları arasına sokulmuş dar, uzun ada; 290 km²; 17 900 nüf. K. kıyısı boyunca verimli bir ovanın uzandığı adanın G. kesimini kireçtaşlarından oluşmuş bir kütle meydana getirir. En yüksek yeri 846 m. Geçen yüzyıl sonlarında nüfusu 10 000 dolayında olan adada, 4 bin kadar türk yaşıyor ve arazinin büyük bir kısmına sahip bulunuyorlardı. Türkler' in sayısı, adanın önce İtalyanlar'ın, İkinci Dünya savaşı'ndan sonra Yunanlılar'ın izledikleri baskı politikası sonucunda giderek azalmış, 1966'da 1 000'e inmiştir. Adanın merkezi İstanköy, 1933'te depremden yıkılmış ve eski türk mahallesi üzerinde yeniden kurulmuştur. Önemli tarımsal üretim (üzüm, zeytin, sebzeler). Turizm.

İSTANKÖY körfezi → GÖKOVA körfezi.

İSTANOS (Stanoz). Tar. coğ. Antalya'ya bağlı Korkuteli ilçesinin eski adı. (1915'te, bugünkü adıyla anılmaya başladı.)

İSTASYON a. (fr. *station*). **1.** Tren ya da metro durağı; orada bulunan tesis: *Tren istasyonu.* **—2.** Belli bir hizmet vermek amacıyla yapılan kuruluş, bu kuruluşun çalışma yeri: *Benzin istasyonu. Araba yıkama istasyonu. Radyo istasyonu.* **—3.** Bilimsel araştırmalar yapılan, özellikle de doğa olaylarını gözleme amacıyla oluşturulan kuruluş: *Meteoroloji istasyonu. Uzay istasyonu.*
—Bilş. *Bilişim istasyonu,* yerel işlev gören ve uzakta bulunan bir bilgisayara bilişim ağıyla bağlı bir minibilgisayar ve çevre birimlerinden oluşan bütün. ‖ *İletim istasyonu,* bir telematik sisteminde telekomünikasyonu, bilgi ve mesaj alışverişini yöneten bilişim sistemi.
—Bot. Herhangi bir bitki türünün bolca bulunduğu ve o türden örneklerin toplanabildiği çok küçük alan (genellikle 100 m²'den az).
—Denizbil. *Deniz istasyonu,* kıyıda ya da açıkta bulunan (şamandıra) denizbilim ya da denizbilgisi çalışmalarının merkezi olan laboratuvar. ‖ *Okyanus istasyonu,* bir bölgenin okyanus ölçmelerinin (akıntılar, sıcaklık, tuzluluk, vb.) ya da çalışmalarının (delme, taraklama, sürütmecilik) yapıldığı coğrafi yer.
—Elektrotekn. *Ara istasyon,* bir elektrik şebekesini ya da şebeke parçasını beslemeyi sağlayan, bir yapıya yerleştirilmiş ya da açık havada kurulmuş dönüşüm ve dağıtım aygıtları kümesi. ‖ *Dönüştürme ara istasyonu,* transformatörlerle elektrik enerjisini dönüştürmeye yarayan aygıtlar kümesi. ‖ *Yardımcı ara istasyon,* bir elektrik şebekesini, bir santralın, bir ara istasyonun devre dışı ya da yetersiz kalması halinde besleyen ara istasyon.
—Pedol. ve Çevrebil. Bitki topluluğu, toprak ve fiziksel etkenlerin (kayaç, topografya, yüzeylenme) tümüyle tanımlanan yerel doğal ortam.
—Petr. san. *Sıkıştırma, pompalama istasyonu,* özellikle gaz ya da sıvı boruhatları boyunca düzenli aralıklarla yerleştirilen ve içinde kompresörler, pompalar bulunan yapı ya da tesis.
—Radiletiş. *Radyo istasyonu,* belli bir yerleşim bölgesine radyoiletişim hizmeti sunan, bir ya da birçok verici ya da alıcıdan, anten ve yardımcı öğelerden oluşan bütün.
—Ulaş. *Trafik muayene istasyonu* → MUAYENE.
—Uz. havc. *İleri istasyon,* fırlatma üssünden belirli uzaklıkta, fırlatma yönünde yer alan ve uzay aracı, üssün görüş alanı dışına çıktığında onunla bağlantı kurmaya yarayan istasyon. ‖ *Uzay istasyonu,* bağımsız iticileri bulunmayan ya da kısıtlı itici araçlarla donatılan, yörüngede ya da bir gökcismi üzerinde belirli bir görevi belli bir süre boyunca yapmaya yarayan otomatik ya da insanlı uzay aracı. ‖ *Yörünge istasyonu,* bir uzay taşıtıyla gidiş-dönüş yolculuğu yapan mürettebat için yörüngede çalışma ve konaklama yeri işlevi gören, insansız fırlatılan ve Yer'e indirilmeyen uzay aracı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Yerbil. Ölçümler yapmak üzere bir aletin yerleştirildiği, işaretlenmiş ya da işaretlenmemiş arazi noktası.
—Zootekn. *Kontrol istasyonu,* genetik değerlerini iyileştirerek belirlemek ve bunu homojen çevre koşullarında kontrol edebilmek amacıyla bir bölüm hayvanın toplandığı kurum (bireysel kontrol istasyonu, döl kontrolü istasyonu).
—ANSİKL. Uz. havc. Uzay istasyonları genellikle büyük boyutlu, onlarca ton ağırlığında, uzunca süre barınılabilen ve çeşitli alanlarda inceleme yapmak için önemli bilimsel aygıtlar taşıyan araçlardır. Bu istasyonlarda uzay taşıtlarının (ve gereklirse ikmal taşıtlarının) kenetlenmesi için gereken düzeneklerin, oturma bölmesiyle çalışma bölmesi arasında mürettebatın gidiş gelişini ve donanımların taşınmasını sağlayacak aktarma bağlantılarının bulunması zorunludur. Bir yörünge istasyonu bir defada fırlatılabileceği gibi modüller biçiminde parça parça uydulaştırılarak yörüngede birleştirilebilir. İlk yörünge istasyonu olan rus laboratuvarı Salyut* 1, 19 nisan 1971'de fırlatıldı. İlk amerikan yörünge istasyonu Skylab* ise, 14 mayıs 1973'te uydulaştırıldı. Mürettebatı aralıksız değiştirilen sürekli istasyonlar kurma, amerikan ve rus uzay programlarının başlıca hedeflerinden olmuştur.

İSTASYONER a. (gözetim gemisi anlamında fr. *stationnaire*). Tar. Osmanlı döneminde büyük devlet elçiliklerinin her birinin İstanbul'da buyruğunda bulunan küçük savaş gemisi. (Bağımsız bir devletin egemenlik haklarıyla bağdaşmayan bu gemiler, özellikle imparatorluğun son dönemlerinde Boğaz kıyılarında ve Marmara'da diledikleri gibi araştırma yaparlar, ayrıca elçiliğe sığınanları hiçbir yetkili makama danışmaksızın yurtdışına çıkarırlardı.)

İSTATİSTİK a. (alm. *statistik*). **1.** Bir bireyler ve birimler grubuyla ilgili gözlem verilerinin tümü. **—2.** Verilerin derlenmesi, işlenmesi ve yorumlanmasına yönelik yöntemlerin tümü. (İşleme ve yorum, verileri temsil edebileceği düşünülen kuramsal dağılım ve modellere geçişi de içermek üzere, matematiksel istatistik kapsamına girer.) [Bk. *ansikl.* böl. İstat.] **—3.** Herhangi bir olaya ilişkin olup da bazı sonuçlar çıkarılan sayısal verilerin tümü.
—Dilbil. *Sözlüksel istatistik,* istatistik yöntemlerinin, sözvarlığının betimlenmesinde uygulanması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İstat. Örneğe dayanılarak oluşturulan ve gözlemlerin fonksiyonu olan rastlantısal değişken. (Örneğin, bir örneklemin aritmetik ortalaması bir istatistiktir. İstatistik tümevarımda sık sık başvurulan öteki istatistikler de Ki-kare* ölçütü, Student-Fisher t*'si, Fisher-Snedecor F'si vb.'dir. Bir istatistiğin gösterdiği dağılımın standart sapmasına *standart hata* denir.)
—Nüfbil. *Nüfus istatistiği,* nüfus olaylarının nicel incelemesi.

◆ sıf. İstatistiğe ilişkin, istatistiksel.
—Polim. Bir makromolekül zincirinin kendi üzerine ardışık olarak katlanmasıyla oluşan bir yumak için kullanılır.
—Ansikl. Dilbil. *Sözlüksel istatistik.* Sıklıkların araştırılmasına dayanan istatistik, üslup incelemesinde, bir sözvarlığının zenginliğinin değerlendirilmesi, bir kurala göre bir üslubun nitelendirilmesi, yazarı bilinmeyen yapıtların yazarının saptanması, bir yapıtın, yazarın sanat yaşamının hangi döneminde yaratıldığının belirlenmesi için kullanıldı. Bir başka uygulama alanı, temel sözvarlığının hazırlanmasıyla ortaya çıktı: pedagojik amaçlarla dilde en çok kullanılan sözcükler araştırıldı. Ayrıca, dile özgü yasaların da, örneğin, sözcüklerin sıklığının, sıklıkla sıra çarpımının değişmez olduğunu öne süren Zipf'in oluşturduğu yasaya uyup uymadığının araştırılmasında, istatistik yöntemlerinden yararlanılır.
—İstat. Örgütlü insan toplulukları oluştukça, nüfus ve bu nüfusun maddi yaşam koşullarına ilişkin sayısal verilere sahip olma gereksinimi de hemen kendini duyurmuş olsa gerek: bu gereksinimin izlerine, Antikçağ'da Çin'de, Mısır'da, Yunanistan'da rastlanır. Ardından Roma'da düzenli nüfus sayımları, Charlemagne'ın buyruğuyla gerçekleşen derlemeler, Fatih William'ın *"Domesday Book"* u (1090) ve Sully, Colbert ve Vauban'ın istekleriyle, krallık buyruklarıyla gerçekleştirilen sayısız envanter ya da derlemeler gelir.
XVII. yy.'da, istatistik incelemelerin taban ve araçlarına ilişkin kavramlar açıkça belirlendi. İki okul oluştu. "İstatistik" sözcüğünü oluşturduğu sanılan ve "betimsel" diye adlandırılan "alman okulu" Hermann Conring (1606-1681) tarafından kuruldu. Onun çalışmalarını Gottfried Achenwall (1719-1772) sürdürdü. Siyasal aritmetikçiler denen ikinci okulun kurucuları olarak John Graunt (1620-1674) ve sir William Petty (1623-1687) kabul edilmelidir. Bu okul, betimlemenin ötesinde, örneğin erkek çocuk doğumlarının kız çocuk doğumlarına oranı gibi (Graunt, 1662) bazı istatistik değişmezlikleri ortaya çıkardı. Biraz daha sonra, Edmond Halley (1656-1742), çağdaş aktüer (hayat sigortacılığı) çalışmaların temelini oluşturan bir hayat tablosu sundu. Ardından, Johann Peter Süssmilch (1707-1767) erkek doğum oranı ve 20 yaşına dek erkek çocuk oranındaki gelişme üzerine önemli çalışmalar yayımladı.
XIX. yy.'ın başında, Pierre Simon de Laplace (1749-1827), *Théorie analytique des probabilités*'sinde (çözümsel olasılık kuramı) [1812], nedenlerinin tümünü bilip tek tek çözümlenemeyecek kadar karmaşık olan doğal olayların incelenmesinde, bu kuramdan sağlanacak yararları ortaya koydu. Adolphe Quételet (1796-1874), yöntemin uygulama alanını, canlı varlıkların antropometrik, psikolojik ve toplumsal açıdan incelenmeleri doğrultusunda genişletti. Onun girişimiyle, 1885'te Londra'da kurulan Uluslararası istatistik enstitüsü'nün öncüsü olan ilk uluslararası istatistik kongresi, 1853'te, Brüksel'de toplandı.
Quételet ve sir Francis Galton'un (1822-1921) çalışmalarının ardından, Karl Pearson (1857-1936), bu kez terapötik deneyim alanına uzanan *"biyostatistik"*'i ya da *"biyometri"*'yi kurdu. İstatistik gözlemle iktisat arasındaki ilişki de *"ekonometri"*'nin doğmasına yol açtı.
Gazların sinetik kuramına yol açan James Clerk Maxwell'in (1831-1879) çalışmaları, mekanik istatistiğin çıkış noktasını, sir Ronald Aylmer Fisher'in (1890-1962) tarımda deneyim üzerine yaptıkları da deney tasarımının genel kuramının temelini oluşturdu.
İnsan davranışlarına ilişkin, Charles Edward Spearman'ın, daha sonra insan ve hayvana uygulamalı psikolojide geliştirilen bireylerin davranışlarına ilişkin incelemeleri, bağılaşım araştırmalarının mantıksal uzantısı olan etmen çözümlemesi yöntemlerine yol açtı.
İstatistik yöntemler, işletme yönetiminin de zorunlu bir yardımcısı olarak ortaya çıkmışlardır: piyasa araştırmaları, bütçe denetimi, stok yönetimi. Oyun kuramı, karar kuramı gibi uzantılarıyla, yöneylem araştırması yöntemlerinin doğmasına neden oldu.
Yakın zamanlarda yapılan çalışmalar arasında Fisher'in, Egon Sharpe Pearson'un, Jerzy Neyman'ın, örnekleme kuramının ampirik araştırmalara uygulanmasından doğan, test ve kestirim kuramlarına ilişkin çalışmaları sayılabilir. Öte yandan, güçlü hesap aygıtlarının ortaya çıkması, çok boyutlu büyük veri tablolarına uygulanabilen yeni betimsel istatistik yöntemlerin modellere de varsayımlara da başvurmayan kullanımını sağladı. C. Spearman ve E. Pearson'un çalışmalarında tohumlarını bulan ve "veri"lerin çözümlenmesi" adı altında toplanan bu yöntemler, 30'lu yıllarda H. Hotelling ve 60'lı yıllarda Fransa'da J. P. Benzécri tarafından geliştirildiler.
İstatistik bir çalışmanın birçok evresi vardır. Yöntemsel olan ilki, üzerinde çalışılacak istatistik birimleri (özellik, ad listesi vb.) tanımlamaktan oluşur. Teknik olan ikinci evrede, verilerin toplanmasına geçilir (örnekleme, ölçüm, anket yoluyla sorgulama vb.). Bu veriler, elle ya da otomatik olarak denetim programlarından geçirilebilirler. Üçüncü evrede (betimsel istatistik) veriler, tüm bilgiyi içeren tablo, eğri ya da diyagram* biçiminde sunulurlar. Bunları, oldukları biçimde kavramak ve yorumlamak güç olduğundan, genellikle daha göze çarpıcı eğrilerle (histogramlar) daha az sayıda parametrelerle özetlenmeleri, indirgenmeleri yoluna gidilir. Parametrelerin bir bölümü odaklaşmayı (ortalama, egemen değer, ortalayan), bir bölümü de dağılmayı (bölücü değerler, sapma, değişke, standart sapma, moment, değişim aralığı) nitelerler.
Klasik istatistikte (istatistik tümevarım) daha sonra, hesaplanan bu parametreler yardımıyla, gözlemler bir modele ya da istatistik bir dağılıma (binom, normal vb.) uyarlanmaya çalışılır. İncelenen kütleden örneklemeye gidilmişse, bu durum, parametrelerin kestirimi sorunlarına yol açar. Örnekleme dayanarak sonuç çıkarabilmek için, ana kütleye ilişkin bir varsayımda bulunmak ve bunun değeri üstünde karara varmak gerekir: bu, varsayım testlerinin (varsayım sınamalarının) konusuna girer. Son olarak, birçok özellik birlikte belirlenmişse, aralarında ilişkiler olup olmadığı araştırılabilir: fonksiyonel ilişki, tam bağımsızlık ya da stokastik ilişki (bağlılaşım*).

İstatistik enstitüsü *(Devlet)* [DİE], Başbakanlık'a bağlı, Genel bütçe içinde yer alan ve ülkenin iktisadi, sosyal ve kültürel etkinlikleriyle ilgili istatistikleri derlemek, değerlendirmek ve yayımlamak amacıyla kurulan enstitü (1930). 8 haziran 1984 tarih ve 219 sayılı Kanun hükmünde kararname ile statüsü yeniden düzenlendi. Başlıca görevleri: Kalkınma planı ve yıllık programların hazırlanması ve uygulanması aşamalarında Devlet planlama teşkilatı'nca gerekli görülen verileri öncelikle toplamak ve değerlendirmek, sonu (0) ile biten yıllarda, yani on yılda bir nüfus sayımı, sonu (3) ile biten yıllarda genel sanayi ve işyerleri sayımı, sonu (1) ile biten yıllarda genel tarım sayımı yapmak, ayrıca, gereksinim duyulan öteki konulardaki genel sayımlar ile örgütün gerekli gördüğü anketleri düzenlemek, istatistik tanım ve standartlarını saptamak, istatistik yöntemlerini geliştirmek vb.

Merkez kuruluşu içinde yer alan Yüksek istatistik şûrası'na Enstitü başkanının çağrısı üzerine, Devlet planlama teşkilatı ve kamu kurum ve kuruluşları ile iktisadi devlet teşebbüsleri, üniversiteler, Türkiye ticaret odaları ve ticaret borsaları birliği, sendikalar, özel kurum ve kuruluşların seçeceği üst kademe yetkilileri üye olarak katılır. Şûra, en az iki yılda bir toplanır, aldığı kararlar danışma niteliğindedir.
Enstitünün ana hizmet birimlerinin sayısı 10'a yakındır: İstatistikler, İndeksler, Ulusal hesaplar, Ekonometrik yorumlar, AT koordinasyon, Bilgi işlem, vb.
22 ilde bölge müdürlükleri ve bir ilde şube müdürlüğü olan kuruluşta 1992 sonu itibariyle 1 445 kişi çalışmaktadır.

İSTATİSTİKÇİ a. İstatistik uzmanı.

İSTATİSTİKSEL sıf. İstatistiğe dayanan, istatistikle ilgili.
—Fiz. *İstatistiksel mekanik,* cisimlerin makroskobik ölçekteki özelliklerini, kendilerini oluşturan atom, molekül, elektron vb. gibi mikroskobik parçacıkların özelliklerinden hareketle açıklayan fizik dalı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Ansikl. Her gün karşılaşıldığı biçimiyle fizik makroskobiktir; hacim, basınç, sıcaklık, elektrik direnci vb. gibi ölçülebilen fiziksel büyüklüklerle, maddeyi oluşturan mikroskobik bileşenlerin temel özellikleri arasındaki bağlantı kolayca kurulamaz. İstatistiksel mekaniğin amacı maddenin makroskobik özelliklerini mikroskobik özelliklerinden çıkarmaktır. Böylece, örneğin, atomların ve moleküllerin bireysel devinimlerinden termodinamiğin yasaları elde edilir. Serbestlik derecesi sayısının çok büyük olması (olağan koşullarda 1 cm^3 gazın içerdiği moleküllerin sayısı 10^{19}, dan çoktur) yüzünden sistemi eksiksiz tanımlama olanağı yoktur. Ayrıca bunun için gerekli çok sayıda bilgiyi değerlendirmek çok güçtür; nitekim temel yasaların tam olarak bilinmesi halinde bile, bir deneyin tüm parametrelerini denetim altına alma olanaksızlığından dolayı, istatistiksel mekanikte olasılık kavramlarına başvurmak gerekir.
Gerçekten yukarıda adı geçen nicelikler bir anda ölçülemez, hatta algılanamaz, belli bir süre gerekir ve bu süre içinde sistem çok çabuk değişikliğe uğrar, dolayısıyla ancak ortalama değerler ölçülebilir; istatistiksel mekanik işte bu ortalama değerlerle maddeyi oluşturan mikroskobik bileşenlerin özellikleri arasında bağlantı kurar.
Termodinamikte incelenen sistemler çok büyüktür. Bilindiği gibi olasılık kuramı çok büyük sayılara (burada sistemi oluşturan atomların ya da moleküllerin sayısı) uygulandığında tam tahminler elde edilebilir. Dolayısıyla termodinamik limitte, ortalama değerden sapmalar (dalgalanma) göz ardı edilebilir ve makroskobik büyüklüklerin hemen hemen kesin değerleri vardır.
• *Gibbs'in istatistiksel kümeleri, ergodik varsayım.* Zamana göre ortalama değerleri elde etmek için bir fiziksel sistemin davranışını zaman içinde incelemek yerine, makroskobik ölçekte özdeş olan birçok sistemin (Gibbs kümesi) verilmiş bir andaki hali incelenebilir. Bu durumda bir tek sistemde zamana göre ortalama alma yerine bu küme üzerinde ortalama alınır. Ergodik varsayım bu iki hesap yönteminin aynı sonucu vereceğini öne sürer. İşte bu varsayım istatistiksel mekaniğin temelini oluşturur.
• *Makroskobik hal, mikroskobik hal, istatistiksel entropi.* Bir sistemin makroskobik hali, hacim, parçacık sayısı, basınç vb. gibi az sayıda parametreyle nitelenir; bu parametrelerin bir bölümü dış etkenlerle saptanırken, bir bölümü dalgalanma gösterebilir. Bu hallerin herbirini, mikroskobik düzeyde çok büyük sayıda hal karşılar. Yalın bir gaz alalım: aynı hacim ve basınçta moleküllerin konumları ve hızları sayısız değerler alabilir; bu değerlerin tümü sistemin farklı mikroskobik hallerini karşılar. Mikroskobik hal, sistemi oluşturan öğelerin herbirinin hali (kuvantum hali veya klasik hal) belirtilerek saptanır. Sistemin, *e* mikroskobik hallerin her birinde P_e bulunma olasılığı biliniyorsa, basit istatistiksel

yöntemlerle önemli fiziksel büyüklüklerin makroskobik düzeydeki ortalama değerleri hesaplanabilir. Ortalama değer olarak basitçe hesaplanamayan tek fiziksel büyüklük entropidir ve aşağıdaki formülle tanımlanır:

$$S = -k \sum_{e} P_e \ln P_e ;$$

bu eşitlikte k Boltzmann* değişmezi, P_e sistemin e mikroskobik halde bulunma olasılığıdır. Toplamda sistemin bütün mikroskobik halleri göz önüne alınır.

• *Temel koyut, yalıtılmış sistem, mikrokanonik küme.* Gerçekte bir sistem herhangi bir mikroskobik halde bulunamaz; çünkü birçok zorunluk bunu engeller; örneğin N sayıda molekül V hacmi içinde yer alırsa, sistemin bütün mikroskobik halleri N sayıda molekül içermek zorundadır ve V den daha büyük bir hacmi doldurması gerekir. Aynı şekilde yalıtılmış bir sistemin enerjisi, enerjinin korunumu ilkesi uyarınca değişemez; dolayısıyla sistem, bu enerjiyi karşılayan mikroskobik halde bulunmak zorundadır. Dış kuvvetlerin ve korunumun, sistemin almasına izin verdiği mikroskobik hallere, erişilebilir haller denir.

İstatistiksel mekaniğin temel koyutuna göre dengedeki yalıtılmış bir sistem için erişilebilir bütün haller eşit oranda olasıdır. Bir başka deyişle dengedeki yalıtılmış bir sistem (yani makroskobik parametrelerin ortalama değerleri zamanla değişmeyen) verilmiş mikroskobik bir halde kalamaz ve erişilebilir bütün mikroskobik hallere, hiçbirine ayrıcalık tanımadan geçer. Bu varsayım göz önüne alınarak istatistiksel entropi,

$$S = k \ln W$$

biçiminde yazılabilir; eşitlikte W erişilebilir mikroskobik hallerin sayısını gösterir. Bu formülü ilk kez istatistiksel mekaniğin öncüsü L. Boltzmann öne sürmüş, dolayısıyla mezar taşına yazılmıştır.

Bir sisteme etki eden kuvvetlerden birinin zayıfladığını varsayalım; sistem kendiliğinden ve tersinmez olarak yeni bir dengeye, yani makroskobik bir hale ulaşana değin evrim geçirir; ayrıca bu hali karşılayan mikroskobik hallerden geçiş de eşit ölçüde olasıdır. Demek ki kuvvetlerden biri zayıflarsa, erişebilir hallerin sayısı artar. Öyleyse yalıtılmış bir sistemin tersinmez her evrimine bir entropi artışı eşlik eder ve bu tür bir sistemin dengesi, dış kuvvetlerle bağdaşan maksimum entropiye denk düşer. Aynı E enerjisini taşıyan yalıtılmış özdeş sistemlerin istatistiksel kümesine mikrokanonik küme adı verilir.

• *Mikrokanonik sıcaklık.* Sıcaklık bir atomun davranışını betimlemede kullanılan bir kavram değildir, yalnızca çok sayıda temel parçacık içeren sistemler için bir anlam taşır. Mikroskobik bir niceliğin ortalama değeri olarak tanımlanamayan sıcaklık makroskobik bir büyüklüktür. Yalıtılmış bir sistemin termodinamik sıcaklığı,

$$\frac{1}{T} = \frac{\partial S}{\partial E}$$

bağıntısıyla tanımlanır; eşitlikte $\frac{\partial S}{\partial E}$ entropinin enerjiye göre türevini belirtir. Bu niceliğin sıcaklıktan beklenen özellikleri eksiksiz taşıdığı kanıtlanabilir: ısıl temas halindeki iki cisimden sıcaklığı büyük olan öbürüne ısı verir ve iki cismin sıcaklığı eşit olduğunda denge kurulur.

• *Bir termostatla temas halindeki sistem, kanonik küme, Boltzmann dağılımı.* Isıl temas halinde, yani birbiriyle ısı alışverişi yapan iki A ve B sistemini göz önüne alalım; A sistemi B sisteminden çok daha büyük olsun ve iki sistem enerji alışverişi yaptığı sürece A nın sıcaklığı değişmesin. Böyle bir halde A bir *termostat*'tır denir, yani B sistemi için ısı deposu görevi yapar. Bir termostatla temas halindeki özdeş sistemlerin istatistiksel kümesi kanonik kümeyi oluşturur. Özel önlemler alınmazsa, atmosfer termostat görevi yapar ve kanonik durumla çok sık karşılaşılır.

Bir termostatla temas halindeki bir sistemin özelliklerini incelemek için sistem + termostat ikilisinden oluşan yalıtılmış bütüne temel koyut uygulanır. Böylece bir sistemin mikroskobik e halinde bulunma olasılığının yalnızca bu hali karşılayan E_e enerjisine bağlı ve değerinin $P_e = A \exp(-E_e / kT)$ olduğu kanıtlanabilir; bu bağıntıda T termostat sıcaklığını ve A, bütün olasılıkların toplamı 1'e eşit olacak şekilde bir normlaştırma değişmezini gösterir. İşte bu olasılık yasasına "Boltzmann dağılımı" adı verilir.

Bir termostatla temas halindeki bir s[illegible]temde enerjinin sabit kalmayacağını, bir ortalama değer çevresinde dalgalanacağını belirtmek yerinde olur; değişmeyen sıcaklıktır ve termostat sıcaklığına eşittir. Enerjinin ortalama değeri aşağıdaki genel formülle hesaplanabilir:

$$\langle E \rangle = \sum_{e} E_e A \exp(-E_e / kT).$$

Kimi koşullarda (→ *enerjinin* EŞDAĞILIMI) bu sistemin ortalama enerjisi $N \cdot kT/2$ ye eşittir; bu ifadede N sistemin serbestlik derecesini gösterir. Bir termostatla temas halindeki bir sistem, serbest enerjisi dış etkenlerle bağdaşan minimum değerini aldığında denge haline gelir.

• *Özdeş parçacıklar, Gibbs paradoksu, ayırtedilemezlik.* Birbirinden bir çeperle ayrılmış eşit hacimli iki bölme göz önüne alalım: birinde örneğin, helyum atomları, öbüründe argon atomları bulunsun. Sistemin toplam entropisi iki bölmedeki gazların entropileri toplamına eşittir. Aradaki çeper kaldırılırsa, atomlar birbirine karışır ve toplam hacim içinde düzenli olarak dağılır. Karışma sonucunda entropide bir artış görülür ve karışımın entropisi artık göz önüne alınan gazların entropileri toplamına eşit değildir. Önlem alınmazsa iki bölmede aynı gaz bulunduğunda da benzer sonuç elde edilir. Bu sonuncu halde bölmeleri ayıran çeperin herhangi bir rolü olmadığına göre çeper kaldırıldığında sistemin entropisinin değişmemesi gerekir. Bu beklenmeyen şaşırtıcı sonuca "Gibbs paradoksu" adı verilir. Aynı cinsten atomların birbirinden ayırt edilemeyeceği ve erişilebilir mikroskobik hallerin sayısının, dolayısıyla entropinin hesabının değişeceği göz önüne alınırsa, Gibbs paradoksuyla karşılaşılmaz.

• *Ayırtedilemez parçacıklar sistemi: Fermi-Dirac, Bose-Einstein ve Maxwell-Boltzmann istatistikleri.* Çok önemli hallerden biri, ayırtedilemez özdeş parçaların oluşan sistemlerdir.

Parçalar fermion olduğunda bunların davranışları Fermi-Dirac istatistiğiyle betimlenir: enerjisi ε_λ olan λ halindeki parçacıkların ortalama sayısı

$$\bar{n}_\lambda = 1/(\exp[(\varepsilon_\lambda - \mu)/kT] + 1)$$

eşitliğiyle verilir; burada μ Fermi düzeyidir ve N sistemi oluşturan fermionların sayısı olmak üzere

$$\sum_{\lambda} \bar{n}_\lambda = N$$

koşuluyla belirlenir. Pouli dışlama ilkesine uygun olarak $\bar{n}_\lambda$ nın her zaman 1'den küçük olduğu doğrulanabilir. Fermi fonksiyonunun gelişimi sıcaklığa göre değişir. Sıfır sıcaklıkta μ den daha küçük enerji taşıyan hallerin tümü dolu, diğerleri boştur. Sıcaklık arttıkça Fermi düzeyi azalır ve $\bar{n}_\lambda$ nın μ çevresindeki değişimi gittikçe daha geniş bir aralığa yayılır. Yüksek sıcaklıkta ($kT \gg \mu$), Fermi-Dirac dağılımı, Maxwell-Boltzmann dağılımının limit olarak alır.

Parçacıkların boson olması halinde davranışları Bose-Einstein istatistiğiyle belirlenir: enerjisi ε_λ olan λ halindeki parçacıkların ortalama sayısı

$$\bar{n}_\lambda = 1/(\exp[(\varepsilon_\lambda - \mu)/kT] - 1)$$

eşitliğiyle verilir. Burada μ sıcaklığa bağlı olan bir değişmezdir ve N sistemi oluşturan boson*ların toplam sayısını göstermek üzere,

$$\sum_{\lambda} \bar{n}_\lambda = N$$

koşuluyla belirlenir. $\bar{n}_\lambda$ ortalama sayısı 1'den daha büyük değerler alabilir. Sıfır sıcaklıkta bütün bosonlar temel hallerinde bulunur. Çok düşük sıcaklıklarda (kritik sıcaklığın altında) temel halde olan bosonların sayısı toplam sayının önemli bir yüzdesi[illegible]öyle bir halde Bose [illegible] vardır denir ve μ nün [illegible]. Bu özellik aşırıakışkanlık ve aşırıiletkenlik olaylarını açıklar. Fotonlar, her sıcaklıkta μ = 0 eşitliğini doğrulayan bosonlardır. Bu hal için Bose-Einstein dağılımı yazılarak bütün ısıl ışıma* yasaları elde edilebilir. Yüksek sıcaklıkta Bose-Einstein dağılımı, Maxwell-Boltzmann dağılımına yaklaşır.

Yeterince yüksek sıcaklıkta bosonların ve fermionların davranışı, bazen "klasik limit" adı verilen ve hesapları çok kolaylaştıran Maxwell-Boltzmann istatistiğiyle açıklanır. "Yeterince yüksek" bu sıcaklık milyonlarca dereceye (çok yoğun yıldızlar) ulaşabileceği gibi bazen birkaç kelvin düzeyinde de olabilir. Maxwell-Boltzmann limitinde ε_λ enerjili, λ halindeki parçacıkların ortalama sayısı

$$\bar{n}_\lambda = 1/\exp[(\varepsilon_\lambda - \mu)/kT] = A \exp\left(-\frac{\varepsilon_\lambda}{kT}\right)$$

eşitliğiyle elde edilir; burada μ ya da A

$$\sum_{\lambda} \bar{n}_\lambda = N$$

koşulu yazılarak belirlenir.

İstatistiksel mekaniğin formülleri basittir, ama gerçek fiziksel problemlerin doğrudan doğruya çözümü için yapılması gereken hesaplar çok karmaşıktır. Çok az sayıda basit problem tam anlamıyla çözülebilir; ötekilerin çözümü için kimi yaklaştırımlara ve bilgisayarla sayısal hesaplara başvurmak gerekir.

İSTAVRİT a. (yun. *stavridi*'den). Hem sıcak, hem de oldukça serin denizlerin 200 m derinliğe kadar inen kesimlerinde yaşayan kemiklibalık. (Bil. a. *Trachurus trachurus; Carangidae* familyası; boyu 35 cm'ye kadar.) [Eşanl. KARAGÖZ İSTAVRİT.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İstavrit azmanı*, boyu 40 cm'yi aşan istravitlere verilen ad. (İstavrit azmanına Doğu Karadeniz'de rastlanır. Son yıllarda ender olarak çıkmaktadır.)

—ANSİKL. İstavritin boyu ve dış görünüşü uskumruyu andırırsa da (yalnız istavritin yan çizgisi geniş ve dikensi pullardan oluşur. Uskumrunun yan çizgisindeki pullarsa hem küçük hem de dikensi değildir) eti uskumru kadar lezzetli değildir. Sırtı çoğunlukla mavimsi ya da parlak yeşildir; bu renkler yanlara doğru açılarak bazen gümüşeye dönüşür. Karın kesimleri parlak gümüşi ya da beyazdır. Yüzgeçleri saydam ya da çok açık kurşuni olur. Yazın yüzeye yakın yerlerde, kışın derinlerde büyük sürüler oluşturur. Kış aylarına doğru küçük sürüler halinde Karadeniz'den Marmara denizi'ne doğru, nisan ve mayıs aylarındaysa ters yönde göç eder. Genç istavritler denizanalarının ve fizalyaların yakınında yaşarlar ve tehlike anında onların tahriş edici hücrelerinin koruyuculuğuna sığınırlar. Etçildir. Çeşitli balıklarla ve aç kaldıklarında konaklarının üreme organı bezleriyle beslenir. Boyu 10 cm'ye kadar olan gençlerine kıraça* denir.

İSTAVRİTBOZMASI a. Zool. *Caranx* cinsinden balıkların genel adı. (*Carangidae* familyası.)

—ANSİKL. Sıcak, ılık, hatta oldukça soğuk denizlerde bulunabilen istavritbozması türlerinin çeşitli tiplerdeki dişleri, çenelerinde dizi dizi sıralanır. Türkiye'de yaşayan 4 türü vardır: *Caranx crysos* (boyu 30 cm'ye kadar); *C. hippos* (boyu 1 m'ye kadar); *C. rhonchus* (boyu 60 cm'ye kadar); *C. dentex* (boyu 60 cm'ye kadar).

İSTAVROZ ya da **ISTAVROZ** a. (yun. *stauros*'tan). **1.** Hıristiyanlığın simgesi sayılan biçim; haç, salip, put. **—2.** Bu biçimdeki süs eşyası, nişan. **—3.** *İstavroz çıkarmak* → HAÇ* ÇIKARMAK.
—Mak. san. Uçlarına bağlanan parçaları birleşik tutan haç biçiminde parça. || Diferansiyelde küçük eş dişlilerin mili. || Kardan kavramada, döndüren ve döndürülen bölümlerin eklemi. || *Volan istavrozu,* jantı göbeğe bağlayan kolların tümü.
—Marangl. *İstavroz geçme,* iki kayıtı, birini alttan, öbürünü üstten kerterek birbirini kesecek şekilde birleştirme. (Genellikle tek ayaklı masa, sehpa ve askılıkların yere oturan bölümlerinde ya da çok bölmeli kapı, pencere ve mobilya kapaklarının ara kayıtlarını birleştirmede kullanılır.)
—Mim. *İstavroz kemer* ya da *istavroz tonoz,* MANASTIR TONOZ*U'nun eşanlamlısı.
—Oy. Bazı kuklaların asıldığı metal çubuk.

İstavroz bahçesi, İstanbul'da Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Beylerbeyi sahilinden tepelere doğru uzanan, padişahlara ait has bahçe. Tepeye yaptırılan Şevkabad ya da İstavroz kasrı, bahçeyle birlikte Ahmet I, Murat IV ve Mehmet IV dönemlerinde parlak eğlencelere sahne oldu. XVIII. yy. sonlarında Abdülhamit I bahçenin önemli bir bölümünü halka sattı, yalnızca sahilde bir bölüm bırakıldı. Buraya daha sonra Beylerbeyi* camisi, hamamı ve Beylerbeyi* sarayı yaptırıldı.

İstavroz sarayı → BEYLERBEYİ SARAYI.

İSTEK a. **1.** Bir şeyi elde etme, yapabilme dileği, arzusu; bu dileğin, bu arzunun yöneldiği şey: *İçinde okuma isteği yok. Tek isteği öğretmen olabilmek.* **—2.** Bir kimseden bir şeyi istemek eylemi; bunu dile getiren yazı; talep, rica: *İsteklerine karşı çıkılmasından hiç hoşlanmaz. Senden son bir isteğim daha olacak. İstekleriniz benim için emirdir. Bir kimsenin isteği üzerine harekete geçmek. İstekleri hiç bitmiyor. Çoğunluğun isteği. Seçmen kitlesinin isteklerinin tersine bir karar almak. İstek üzerine katalog gönderilir.*
—Çevrebil. • *Biyolojik oksijen isteği (BOİ),* bir suyun kalitesini belirlemek için kullanılan ve suyun içindeki organik maddelerin biyolojik yoldan parçalanıp yok edilmesi çin gerekli oksijen miktarıyla ölçülen parametre. (Bu parametre suyun organik kirlilik derecesinin göstergesidir.) [Bk. *ansikl.* böl.] || *Kimyasal oksijen isteği (KOİ),* suyun organik kirliliğini belirlemek için kullanılan ve suyun içindeki organik kirleticilerin kimyasal yoldan parçalanıp yok edilmesi için gerekli erimiş oksijen miktarıyla ölçülen parametre. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Dilbil. *İstek kipi,* bir istek belirten kip. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. Aristoteles ruhbiliminin merkezi kavramı. Aristoteles'in *horeksis* adını verdiği bu kavramın üç altçeşidi vardır: cesaret *(thymos),* görünür ve hoş nesnelere yönelen kör istek ya da iştah *(epithymia)* ve onun karşıtı olan akla dayanan istek ya da istenç *(bulesis);* Spinoza'ya göre, bilinçle birlikte bulunan iştah; Hegel'e göre, nesnenin kendi özüne yabancı olmadığını belirten benlik bilincinin kendini tümel olarak ortaya koyma hareketi. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Çevrebil. *Biyolojik oksijen isteği.* BOİ'nin ölçülmesi, bir akarsuya ya da göle giren organik kirleticileri parçalayıp yok etmek için mikroorganizmaların kullanacağı suda erimiş oksijen miktarını anlamaya yarar. İstek mg/l ile belirtilir ve önceden alınan örnek, yani erimiş oksijen bulunan su, belli bir süre, sabit bir sıcaklıkta, ışıktan korunaklı bir yerde kapalı tutulduktan sonra kalan oksijen dozu ölçülerek belirlenir. Sonuçları standartlaştırmak için, 20 °C'ta 5 günlük bir bekletmeden sonra "BOİ 5" ölçümü yapılır. En yaygın sınıflandırmaya göre, suların kirlenmemiş ve çok iyi kaliteli sayılabilmesi için BOİ 5 derecesinin 3 mg/l'den az olması gereklidir.
• *Kimyasal oksijen isteği.* Biyolojik oksijen isteği gibi KOİ de mg/l ile belirtilir ve örnek su, potasyum bikromat gibi yükseltgen bir madde katılarak ısıtıldıktan sonra, içinde kalan oksijenin dozu belirlenerek ölçüm yapılır. Sonuç 2 saat kaynatmadan sonra alınır.
Organik kirleticilerin parçalanıp yok edildiği doğal koşullara uygun BOİ kadar belirleyici olmamakla birlikte bu parametrenin ölçümü çabuk ve kısmi sonuç almayı sağlar. Alınan sonuç 25 mg/l'yi aşarsa organik kirlilik göstergesi sayılır; böyle sular insanların kullanmasına elverişli değildir. BOİ 5/KOİ oranı suyun kendi kendine arınma olanaklarının göstergesidir. Bu oran 0,2'den aşağı olursa arınma olanağı yok demektir.
—Dilbil. İstek kipi türkçede *-a* [*-e*] ekiyle kurulur. Çekiminde üçüncü tip kişi ekleri kullanılır *(gel-e-y-im, gel-e-sin, gel-e, gel-e-lim, gel-e-siniz, gel-e-ler).* Kimi zaman, birinci çoğul kişi kullanımı, incelikli ve dolaylı bir emir anlamı taşır (*İşlerimizi vaktinde bitirelim* [bitir-in]). Birinci ve ikinci kişiyle kullanılan istek kipi, *diye* bağfiiliyle birlikte istenen bir nedeni belirtir *(Biz okuyalım diye bu fedakârlığı yaptı. Anlayasınız diye uğraşıyorum).* Bugün üçüncü kişi kullanımı çok sınırlıdır.
—Fels. Spinoza, iştah*la istek arasında hiçbir fark görmez; daha doğrusu, ona göre "iştahla istek arasındaki biricik fark, isteğin genellikle iştahlarının bilincinde olan insanlarda bulunmasıdır" (*Etika,* 3, 9 notlar). Spinoza, geleneksel ahlak anlayışını iki bakımdan tersyüz eder: 1. isteği, insanın akıldışı, en önemsiz, en az saygıya değer ve adeta en az insanca yanı olarak görmek şöyle dursun, onu insanın asıl özü olarak tanımlar; 2. istek, artık bir şeyin tasarımına ya da içkin değerinin önemsenmesine bağlı olmaktan çıkar: "Şu halde, apaçık görüldüğü gibi, biz, hiçbir zaman, bir şeyi iyi bulduğumuz için onu elde etmeye çalışmayız, onu istemeyiz, iştah ya da istekle ona yönelmeyiz; tam tersine, biz, bir şeyi elde etmeye çalıştığımız, onu istediğimiz, iştah ve istekle ona yöneldiğimiz için o şeyi iyi biliriz." *(ay ypt.)*
Hegel şöyle der: "Böylece, kendininbilinci, ancak ona bağımsız bir yaşam olarak görünen başkasını ortadan kaldırmakla kendinden emin olabilir; bu durumda o, istektir *(Begierde).* Başkası'nın hiçliğinden emin olan kendinin bilinci, bu hiçliği kendisi için, kendi öz gerçeği olarak koyar, bağımsız nesneyi orkadan kaldırır ve böylece kendi kesinliğini gerçek kesinlik olarak, kendisi için nesnel bir biçime bürünerek varlık kazanmış bir kesinlik olarak kabul eder" (*Tinin görüngübilimi* [Die Phänomenologie des Geistes], "Kendinin-bilinci"). Bu diyalektik, nesnenin kendisi de bir kendinin-bilinci olarak ortaya çıktığı zaman tamamlanmış olur. Böylece bireysel istek, kendi sınırlarını bularak, birbirini karşılıklı tanıma ilkesi haline alır.

İSTEKA ya da **ISTEKA** a. (ital. *stecca*'dan). Bilardoda, topları itmeye yarayan ucu yuvarlak bir deri (meşin) parçasıyla kaplanmış tahta çubuk.
—Ayakkc. Deriyi parlatmak ve perdahlamak için kunduracıların ya da saraçların kullandığı kemikten ya da sert ağaçtan el aleti. (İSTİKA da denir.)
—Ciltç. Yaprakları elle katlamakta kullanılan tahta ya da kemikten sap. || *Kemik isteka,* kâğıtların cilt sırtına yapıştırılmasında ve cildin kaplanması sırasında derinin şekillendirilmesinde kullanılan kemikten alet.

İSTEKLENDİRİCİ sıf. İstek uyandıran.

İSTEKLENDİRME a. İsteklendirmek eylemi; teşvik.

İSTEKLENDİRMEK → İSTEKLENMEK.

İSTEKLENMEK gçz. f. Bir şeye karşı istek, heves duymak; heveslenmek.

◆ **İsteklendirmek** ettirg. f. *Bir kimseyi isteklendirmek,* onun bir şeye, bir şey yapmaya karşı istek duymasını sağlamak; heveslendirmek.

İSTEKLİ sıf. *(Bir şeye, bir şey yapmaya) istekli,* bir şeyi isteyen, arzu eden; ona karşı istek duyan kimse için kullanılır; talip, hevesli: *İsteklilerin on gün içinde ilgili servise başvurmaları gerekiyor. Onunla konuşmaya istekli değilim.*

İSTEKLİLİK a. İstekli olma durumu.

İSTEKSEL sıf. Psikan. İstek niteliği taşıyan.

İSTEKSİZ sıf. Bir şeyi, bir şey yapmayı istemeyen kimse; onun tutumu, davranışı için kullanılır: *Yüzünde isteksiz bir ifade vardı. İsteksiz adımlarla kapıdan içeri girdi.*

◆ be. İstek duymadan, istemeye isteme-ye: *Çocuk hasta mı bilmem, yemeği çok isteksiz yedi.*

İSTEKSİZCE be. Gönülsüz olarak, istek göstermeden: *İsteksizce çantasını açtı ve içini boşalttı.*

İSTEKSİZLİK a. İsteksiz olma durumu.

İSTEM a. **1.** Bir kimseden, bir kurumdan bir şeyi yapmasını ya da yapmamasını isteme; talep: *Halkın istemlerini karşılamak. Kimi yasalar için iptal isteminde bulunuldu.* **—2.** İrade.
—Elektrotekn. *İstem katsayısı,* bir donanım kümesinin, belirli bir zaman aralığı içinde tükettiği maksimum gücün, bu kümenin kurulu gücüne oranı. (Eşanl. TALEP KATSAYISI.)

◆ **İstemler** çoğl. a. Ekonomik konularda, gereken koşullar; özellikle mali hak iddiaları: *Ücret konusundaki istemleriniz nelerdir?*

İSTEME a. İstemek eylemi.
—Dilbil. *İsteme kipleri,* fiilin, gerek bağımlı cümlelerde (çoğunlukla, söz dizimsel zorunluluklar uyarınca), gerek bağımlı olmayan cümlelerde genellikle duygu ya da öznellik anlatmak için kullanılan kipleri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Fels. İstenç edimi, istencin kendini göstermesi. || Spinoza'ya göre, tekil onaylama ya da yadsıma edimi. ("Zihin ve istencin, şu ya da bu düşünceyle, şu ya da bu istemeyle ilişkisi, taşlığın şu ya da bu taşla, insanlığın Ahmet ya da Mehmet ile ilişkisinin aynıdır" [*Etika,* 2, 48, notlar].)
—ANSİKL. Dilbil. Bildirme kipleri, konuşucunun gönderme dünyasına katıldığını gösterirken, isteme kipleri (buyruk kipi dışında [Çıksın!]), gerçek dünyanın gücül kopyaları biçiminde tasarlanan dünyaların olası ve belirsiz niteliğinin ortaya çıktığı cümlede, anlam olgularına gönderme yapar. *(İki paralel doğru alalım. Bir atom savaşı olsa, neler olurdu. Bir dağcı, ilk elde soğuğa karşı direnmeyi öğrenmeli.)* İsteme kipleri türkçede dört fiil çekim dizisini kapsar. Dilek kipi *(gel-se-m),* istek kipi *(gel-e-y-im),* gereklilik kipi *(gel-meli-y-im)* ve buyruk kipi *(gel).*

İSTEMEK g. f. **1.** *Bir şeyi, bir şey yapmayı istemek, f + mak istemek,* bir şeyi yapmayı, elde etmeyi ya da olmasını, gerçekleşmesini arzu etmek, onu kendi adına ya da başka bir kimse için dilemek; bu isteği dışa vurmak: *Bir araba istemek. Biraz dinlenmek, dinlenmesini istiyorum. Oğlunun tahta geçmesini istiyor. Başarmak istemek. Söylediklerin doğru olabilir, ama ben önce malı görmek istiyorum. Size inanmayı isterdim. Çıkmak isteyen varsa hemen çıkabilir.* **—2.** *(Bir kimseden) bir şey istemek, bir şey yapmasını, bir şey yapılmasını istemek,* bir kimseden söz ederken, bir kimseye (ondan) ne beklediğini söylemek, talep etmek: *Sizden biraz anlayış istiyorum. Sessiz olmanızı istiyorum. Maaşının yükseltilmesini istedi, zam istedi. Hiçbir şeye dokunulmamasını istiyor. Cevabımızı yazıyla bildirmemizi istediler. Benden ne istiyorsun? Öğretmenler öğ-

rencilerinden daha dikkatli olmalarını istiyorlar. **—3.** *(Bir kimseden) bir şey istemek, yemek, içki vb. istemek,* (ondan) onun kendine verilmesini, sunulmasını dilemek: *Armağan olarak ne istersin? Bir bisiklet istiyor. Şarap ister misiniz? Beş kilo elma istiyorum. İki kişilik masa istiyorum. İçecek bir şey ister misiniz? Hesabı iste, gidiyoruz.* **—4.** *f. + mak istemek,* niyeti olmak, tasarlamak: *Büyüyünce ne olmak istiyor? Gelmek istiyorsan, bana önceden haber ver. Ocakta, kış sporları merkezine gitmek istiyorum. Kalkmak istedim ama düştüm.* **—5.** *Bir kimseyi istemek,* varlığını arzulamak ya da onunla görüşme dilediğini (dolaysız ya da telefonda) bildirmek: *Hiç durmadan annesini istiyor. Ölmeden önce bir hoca istedi. Müdür bey sizi istiyor. Alo, kimi istiyorsunuz?* **—6.** *Bir şey istemek, bir şey yapılmasını istemek, f + mak istemek,* varlığını, gelişmesini, işleyişini en iyi biçimde sürdürmek için belli koşulları gerektirmek: *Bu bitki yumuşak bir toprak, güneş istiyor, her gün sulanmak istiyor. Hindi hafif ateşte pişirilmek ister.* **—7.** *Bir şey istemek,* bir kimse tarafından belli bir tutumu gerekli kılmak: *Özen, ilgi, dikkat isteyen bir iş.* **—8.** *Bir şey istemek,* ona gereksinim duyulduğunu belirtmek, onu elde etmeye çalışmak, özellikle de onu satın almaya hazır olmak: *Halk (televizyonda) daha çok eğlence programları istiyor. Şu sıralarda herkes bu ürünü istiyor.* **—9.** *Bir şey için bir fiyat istemek,* bir şey için şu ya da bu fiyatı, ücreti belirlemek, öne sürmek: *Ne kadar istiyorsunuz bu tabloya? —50 00 TL. —Çok fazla istiyorsunuz.* **—10.** *Bir kimseyi, bir şeyi bir yerde istemek, f + mak istemek,* onların, o yerdeki ya da belli bir durumdaki vb. varlıklarını arzu etmek ya da kabul etmek: *Bizi evde, yanında istemiyor. Piyanoyu artık burada istemiyor. Sizi sağlığınıza kavuşmuş görmek istiyorum. Bu akşam çok güzel olmak istiyorum.* **—11.** *Bir kimseyi, bir şey olarak istemek,* onu öylece kabul etmek: *Onu çalışma arkadaşı olarak istemiyorum.* **—12.** *Bir şey istemek,* onu almayı kabul etmek (genelde olumsuz): *Parasını istemiyorum.* **—13.** *Bir kimseyi (meslek, iş adı) istemek,* onun varlığına, işbirliğine ihtiyacı olmak, onu arzu etmek: *Bir sekreter istemek.* **—14.** *Bir şeyi istemek,* emretmek, onu beklemek: *Emirlerine uyulmasını, kesin itaat ister.* **—15.** *Bir kimseyi (bir kimseden) istemek,* onunla evlenme arzusunu dile getirmek. **—16.** *Bir kimseyi istemek,* ona karşı cinsel istek duymak; onu arzulamak: *Bu kadını sevmiyor, yalnızca istiyor.* **—17.** *Bir çocuk istemek,* ona sahip olmayı dilemek. **—18.** *Bir şeyi istemek,* bir güçten, kaderden vb. söz ederken, onun olmasına izin vermek ya da olmasını sağlamak (genellikle nesnesiz kullanılır): *Kader böyle istedi.* **—19.** *Bir kimsenin iyiliğini, kötülüğünü istemek,* onun için iyi ya da kötü istekleri olmak. ‖ *İstediği gibi at koşturmak, oynatmak,* dilediği, istediği gibi davranmak. ‖ *İstemem yan cebime koy,* kendisine verilen bir şeyi almak istemediğini belirtmesine karşın verilirse memnun olacağını sezdirten kimselerin bu tutumu için söylenir. ‖ *İstemeye istemeye,* gönülsüzce: *Paraları sayıp istemeye istemeye uzattı.* ‖ *İster istemez,* zorunlu olarak, istense de, istenmese de: *Gidecek başka yeri yok, ister istemez buraya gelecek.*

◆ **istenmek, istenilmek** edilg. f. **1.** Bir şeyden söz ederken, arzu edilmek, gerekli, zorunlu olmak: *İstenen koşullar yerine getirildi.* **—2.** Bir kimse sözkonusuysa, kendisinden bir şey yapması beklenmek, talep edilmek: *Sizden soru sormanız değil, emirleri yerine getirmeniz istendi. Bu şartlarda benden istenenleri yapmam olanaksız.* **—3.** Bir kimse sözkonusuysa, bir yerdeki varlığı arzulanmak ya da kabul edilmek: *İstenmediğim yerde kalacak değilim, gidiyorum. Artık istenilmediğini, ona ihtiyaç kalmadığını düşünüyor.* **—4.** Fiyattan, ücretten söz ederken, o miktarda belirlenmek, öne sürülmek: *İstenilen kira bizim için çok fazla, ödeyemeyiz.*

◆ **istetmek** ettirg. f. **1.** *Bir şeyi istetmek,* bir isteği başkasının aracılığıyla bildirmek, yaptırmak: *Hesabı istettim, birazdan getirirler.* **—2.** *Bir kimseyi istetmek,* onu çağırtmak, getirtmek: *Müdür bey, ikimizi istetmiş.* **—3.** *Bir kızı (bir kimseden) istetmek,* bir kızla evlenme isteğini, kızın ailesine ya da bir yakınına bir başkasıyla, başkalarıyla bildirmek, duyurmak.

İSTEMİ KAĞAN, Göktürk devletini kuran Bumin Kağan'ın kardeşi (öl. 576). Juan-juanlar'ı yenerek Göktürkler'i bağımsızlığa kavuşturan ağabeyi Bumin, kağan ilan edilince (552), devletin batı kanadının yönetimini "yabgu" unvanıyla en büyük yardımcısı olan ona verdi. Aynı yıl ağabeyinin ölümü üzerine yerine geçen yeğeni Kolo da bir süre sonra ölünce (553), ardılı olan öteki yeğeni Mukan Kağan döneminde (553-572) sasani hükümdarı Hücrev I'e kızını verip onunla güçbirliği yaparak Akhunlar'ı ortadan kaldırdı. Bu devletin topraklarını İran'la bölüşmesi üzerine Maveraünnehir'i, Fergana'nın bir bölümünü, Batı Türkistan'ın güneyini, Kaşgar ve Hotan'ı Göktürk İmparatorluğu'nun egemenlik sınırı içine aldı (567). Hüsrev I ticaret açısından çok önemli olan İpek yolu'nu kapatınca, Bizanslılar'la anlaşarak İran üzerine yürüdü (571). Kuzeyden Azerbaycan'a indiği sırada Bizanslılar'ın Göktürkler'in düşmanı olan Avarlar'a yardım etmeye başlaması ve Mukan Kağan'ın ölmesi üzerine (572) İranlılar'a karşı yürüttüğü savaşı durdurdu. Üçüncü yeğeni Tapo Kağan döneminde (572-581), Kırım'da Bizans'a ait Kerç kalesini ele geçirdi. İki ateş arasında kalan Bizanslılar, onu yeniden Sasaniler'e karşı savaşa kandırmak için elçiler ve zengin armağanlar gönderdiler. Ancak, bu arada Yabgu öldüğünden (576), elçilik heyetini onun yerine geçen oğlu Tardu karşıladı.

İSTEMLİ sıf. **1.** Yapılıp yapılmaması kişinin isteğine bağlı olan şey için kullanılır; ihtiyari. **—2.** İstemle yapılan; iradi.
—Cerr. *İstemli kesit,* Klasik kitaplarda gösterildiği biçimde değil de lezyonun görünümüne göre gerçekleştirilen kesit.
—Nörol. *istemli kas,* çizgili kas.

İSTEMSEL sıf. Ruhbil. İstemle ilgili.

İSTEMSİZ sıf. **1.** İstemeden, farkında olmadan yapılan; gayri ihtiyari. **—2.** İrade dışı, tasarlanmadan gerçekleşen; gayri iradi: *İstemsiz hareketler.*
—Fizyol. İstence bağlı olmayan olgulara ve işlevlere denir. (Kalp kasılması istemsizdir.)
—Nörol. *İstemsiz hareket,* hasta uyanık iken ortaya çıkan, belirli bir zaman süren, durdurulamayan anormal devinim etkinliği. (Birçok çeşidi vardır: titremeler, miyoklonili, istençli hiperkineziler, koreli, atetozlu ve ballik hareketler, diskineziler.)

İSTEMSİZLİK a. İstemsiz olma durumu.

İSTENÇ a. İRADE'nin eşanlamlısı.

İSTENÇÇİ → İRADECİ.

İSTENÇÇİLİK → İRADECİLİK.

İSTENÇDIŞI sıf. İstençsiz, iradedışı.

İSTENÇLİ sıf. İstence bağlı olarak yapılan; istemli, iradi.

İSTENÇSİZ sıf. İstence bağlı olmayan, yapılması istenmediği halde yapılan, istemsiz, istençdışı, iradedışı.

İSTENÇSİZLİK a. İradesizlik.

İSTENDİL → TİNOS.

İSTENEBİLİRLİK a. İstenebilir olma niteliği: *Bir borcun istenebilirliği. İstenebilirlik kazanmış bir borç.*
—Muhs. Hemen ödenmesi istenebilir olan bir borcun niteliği. (Bu tür borçlar, bilançonun pasifinde, "kısa vadeli borçlar" adı altında toplanır.)

İSTENİLMEK → İSTEMEK.

İSTENMEK → İSTEMEK.

İSTEP → STEP.

İSTER a. Bir şeyin, bir işin gerektirdiği şey; icap.
◆ bağ. *İster ... ister ...,* yinelenerek kullanıldığında eşgörevli ya da karşıt öğeler arasında eşitlik kurar: *İster kendisi gelsin, ister adam yollasın, beni işimin yapılması ilgilendirir. İster gel, ister gelme, biz akşam gideceğiz.*

İSTERİ → HİSTERİ.

İSTERİK → HİSTERİK.

İSTETMEK → İSTEMEK.

İSTHMİA, Yunanistan'da, Korinthos körfezinde, Korinthos kanalının girişinde köy; nüf. 800.
—Arkeol. Kazılar sonucu çeşitli yapılar gün ışığına çıkarıldı. Bunlar arasında arkaik dönemde yapılmış ve çeşitli dönemlerden yeniden inşa edilmiş olan dor düzenindeki tapınak, çeşitli binalar ve basamakları topraktan olan bir stadion yer alır. Korinthos'taki İsthmia'nın coğrafi ve stratejik önemi, Diolkos*'un yapılması (İ.Ö. VI. yy.'ın ikinci yarısı) ve çeşitli dönemlerde, özellikle med savaşları (İ.Ö. 480) ve slav kuşatmaları arasında yapılan müstahkem mevkilerden ("İustinianos" adı verilen sur) anlaşılmaktadır.

İsthmia, Pindaros'un isthmia oyunlarının galiplerine adanmış odları. (→ EPİNİKOİ.)

İSTİADE ya da **İSTİADET** a. (ar. *ʿavdet,* dönme'den *istiʿādet*). *Esk.* Bir şeyin iade edilmesini, geri verilmesini isteme.

İSTİANE a. (ar. *ʿavn,* yardım'dan *istiʿāne*). *Esk.* **1.** Yardım dileme. **—2.** *İstiane etmek, eylemek,* yardım istemek: *"Herhangi gün etsem istiâne / Millet bana eyliyor iâne"* (A. H. Tarhan).

İSTİAP a. (ar. *istiʿāb*). **1.** İçine alma, içine alabilme, sığma. **—2.** Tutma, yayılma, kaplama. **—3.** *İstiap etmek,* sığmak, sığdırmak, içine almak; kaplamak: *Bu kap ne kadar su istiap eder?* ‖ *İstiap haddi,* bir şeyin en çok alma, kapsama, içine sığdırabilme kapasitesi: *İstiap haddini aşmak.*
—Ulaş. *İstiap haddi,* kara, deniz ve hava taşıtlarında yolcu ve yük taşıma kapasitesinde en üst sınır.

İSTİARAT çoğl. a. (ar. *istiʿāre*'nin çoğl. *istiʿārāt*). *Esk.* İğretilikler, iğreti olmalar.
—Esk. ed. İstiareler.

İSTİARE a. (ar. *ʿariyet,* ödünç'ten *istiʿare*). *Esk.* **1.** Bir şeyi bir yerden ya da bir kimseden ödünç olarak alma; alıntılama: *"... bu kitabını yirmi bu kadar sene mukaddem bir zattan istiâre ile mutâlâa etmiş idim"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İstiare etmek,* ödünç olarak almak: *Makalesindeki birçok fikri bizatihi hayattan istiare etmişti.*
—Ed. Benzetmeyi (teşbihi) oluşturan benzeyen (müşebbeh) ve benzetilenden (müşebbehünbih'ten) birinin söylenmemesi ile yapılan söz sanatı. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. Bir maldan bedelsiz olarak yararlanma.
—ANSİKL. Ed. İstiare, aynı zamanda bir tür mecaz olarak da düşünülebilir. Çünkü, yerine göre benzeyen ya da benzetilen, kendi anlamı dışında kullanılmış olur. Benzeyenin kaldırılması ile yapılanına açık istiare *(istiare-i musarraha),* benzetilen'in söylenmemesi ile yapılmış olanına da kapalı istiare *(istiare-i mekniye)* denir. Açık istiare, türk edebiyatında ve doğal olarak divan şiirinde bol ölçüde kullanılmış ve mazmunların oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır. İstiarelerde, açıkça belirtilmemiş olanın, okuyucu tarafından fazla zorlanmadan anlaşılabilmesi için karine'den yararlanılır. 1908 meşrutiyeti'nden sonra Hüseyin Cahit (Yalçın) *Tanin*'de "Bu milletin başına otuz üç sene bir kartal siyah kanatlarını gerdi" derken, adını söyleme-

den Abdülhamit II'yi amaçladığını belli ediyordu. Burada, tam bir açık istiare vardır. Kapalı istiarelere daha az başvurulmuştur.

İSTİARELİ sıf. (ar. *isti'āre*'den). *Esk.* Eğretilemeyle dolu; içinde eğretileme bulunan.

İSTİAZA a. (ar. *'ivaż*, karşılık'tan *isti'āża*). *Esk.* Bir şeye karşılık olarak bir şey isteme.

İSTİBAHA a. (ar. *istibāḥa*). *Esk.* **1.** Bir şeyin yapılmasını uygun ve sakıncasız sayma. **—2.** Kan dökmeye, insan öldürmeye izin verme, bunu kabul edilebilir sayma.

İSTİBANE a. (ar. *beyn*, aydınlatma'dan *istibāne*). *Esk.* Açıklama, anlatma; açıkça ortaya koyma: *"İşbu fesih selâhiyâttar bir vekil tarafından taht-ı karara alınmış yahut istibâne edilmiştir"* (Menemenlizade Ethem, XIX. yy.).

İSTİBAR a. (ar. *isti'bār*). *Esk.* Rüya yorumlatma; düş yordurma.

İSTİBAT a. (ar. *bu'd*, uzaklık'tan *istib'ād*). *Esk.* **1.** Gerçekleşmesine, olmasına ihtimal vermeme, uzak görme. **—2.** *İstibat etmek*, olmasına ihtimal vermemek, uzak görmek: *"Kendinde olan meziyetleri başkalarından istibat etme"* (A. H. Tarhan).

İSTİBDAL a. (ar. *bedel*'den *istibdāl*). *Esk.* **1.** Değiştirme, bir şeyin yerine başkasını verme, değiş tokuş. **—2.** Askerliğini bitirenlerin yerine yenilerini alma. **—3.** *İstibdal etmek*, değiştirmek, değiş tokuş etmek; silah altına yeni asker almak: *"Bir çeyrek aldı ve müveziin uzattığı gazete ile istibdal etti"* (E. E. Talu). *"Bu istibdâl edilen efrad yerine tam miktarda efrad-ı cedide gönderilmedi"* (İsmail Suphi, XIX. yy).
—Ask. tar. Osmanlı ordusunda askerliğini bitiren neferlerin yerlerine gelen yenilerine karşılık terhis edilmesi.
—İsl. huk. Vakfedilen bir taşınmaz malın bir başka malla değiştirilmesi. (Kural olarak vakıf malları değiştirilemez. Ancak vakfeden kişi o vakfın daha yararlı bir şeyle değiştirilmesini ya da satılmasını şart koşmuşsa bu vakfın istibdali yapılabilir.) || *İstibdal-i müseccel*, bir vakfın gelir getirmemesi ya da getirdiği gelirin masraflarını karşılayamaması durumunda, mahkeme kararı ve yetkili makamın onayı ile satılarak yerine daha uygun başka bir mülk alınması.

İSTİBDAT a. (ar. *istibdād*). *Esk.* **1.** İktidarın baskıcı ve keyfi siyasal yönetim biçimi; despotluk. **—2.** Yönetimde yetkisini zorbaca kullanma; zorbalık.
—Tar. *Devri istibdat*, Abdülhamit II döneminde Meclisi mebusan'ın tatilinden (13 şubat 1878) İkinci meşrutiyet'in ilanına (23 temmuz 1908) kadar süren mutlakıyet düzenine verilen ad. (Bu düzende hükümdarın iradesi hukukun üstünde tutuldu; kişisel özgürlükler baskı altına alındı. Basına sansür kondu. Etkili bir hafiye örgütü kurularak görevliler, hatta sadrazamlar, sürekli izlendi. Curnallar aracılığıyla kuşku ve terör havası yaygınlaştırıldı. Düzenin muhalifleri Trablusgarp, Fizan gibi uzak yörelere sürgün edildi. Sadrazamlar sık sık değiştirilerek [30 yılda 26 kez] bütün yetkenin padişah elinde toplanmasına özen gösterildi. Ziya Paşa, Namık Kemal, Abdülhak Hamit gibi yazarların yapıtlarını, Shakespeare, Racine, Lamartine'in kitaplarının çevirilerini okumak yasaklandı. Bu döneme son veren İkinci meşrutiyet, "Hürriyetin ilanı" olarak kutlandı.)

İSTİBDATKÂRANE be. (ar. *istibdād*, fars. *-kār* ve *-āne*'den *istibdādkārāne*). *Esk.* Baskıcı bir biçimde, baskı rejimine yakışır biçimde.

İSTİBKA a. (ar. *bekā'*'dan *istibkā'*). *Esk.* **1.** Bir şeyin devam etmesini, sürmesini isteme. **—2.** Koruma, korunma, saklama: *İstibka-yı hayat* (hayatını koruma). **—3.** *İstibka-yı teveccüh*, "ilginizin devamını dilerim" anlamında mektupların sonunda kullanılırdı.

İSTİBRA a. (ar. *istibrā'*). Erkeklerin küçük aptesten sonra idrar damlalarının bütünüyle kesilmesini beklemeleri. (Mesaneden idrar gelmesi hem çamaşırı kirleteceği hem de aptesin bozulmasına yol açacağı için böyle davranmak gerekir.)

İSTİBSAR a. (ar. *başar*, görme'den *istibṣār*). *Esk.* **1.** Sağgörülü davranma. **—2.** İyice düşünme, dikkatlice bakma. **—3.** *İstibsar etmek*, sağgörülü davranmak; dikkatlice bakmak.

İSTİBŞAR a. (ar. *büşr*, müjde'den *istibşār*). *Esk.* **1.** Müjde alma, müjdeleme. **—2.** Sevinme. **—3.** *İstibşar etmek*, müjde almak, müjdelemek: *"Maaşların hafta içinde tediyesini de istibşar ettikten sonra ..."* (E. E. Talu).

İSTİCAB a. (ar. *'ucb*, şaşkınlık'tan *isti'cāb*). *Esk.* **1.** Şaşma, şaşırma. **—2.** *İsticab etmek*, şaşırmak.

İSTİCAB a. (ar. *vücūb*'dan *isticāb*). *Esk.* Haklı görme, gerekli sayma.

İSTİCABE ya da **İSTİCABET** a. (ar. *cevāb*'dan *isticābe, isticābet*). *Esk.* Duanın Tanrı katında kabul edilmesi.

İSTİCAL, -li a. (ar. *'acele*'den *isti'cāl*). *Esk.* **1.** Bir şeyin çabuk olmasını, bir an önce gerçekleşmesini isteme, acelecilik etme: *"Müheyyâdır bizimçün devlet isti'câlimiz yoktur"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** *İstical etmek, göstermek*, acele etmek, sabırsızlanmak: *"... bir baygınlıkla yatağa düşmüş ve uşak doktor getirmek için isticâl ediyordu"* (Baha Tevfik). *"Bu suale cevab vermek için en ziyade isticâl gösteren feylezoflardır"* (Baha Tevfik).

İSTİCAL a. (ar. *ecl*, erteleme'den *isticāl*). *Esk.* Geriye, sonraya bırakılmasını isteme.

İSTİCAR a. (ar. *isticār*). *Esk.* **1.** Kiralama: *"... ve ecdadının kılıcı ile alınmış toprakları isticar için devlet hazinesine para verir"* (Ebüzziya Tevfik). **—2.** *İsticar etmek*, kiralamak: *"Bir kimse birini kırdan odun toplamak yahud av tutmak için isticar etse ..."* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den).

İSTİCHAL a. (ar. *cehl*, bilgisizlik'ten *istichāl*). *Esk.* **1.** Cahil görme, cahil sayma. **—2.** Hafife alma, önemsememe. **—3.** *İstichal etmek*, cahil saymak; önemsememek.

İSTİCLAB a. (ar. *celb*, çekme'den *isticlāb*). *Esk.* **1.** Bir şeyi kendi üzerine doğru çekme, celbetme: *"... merhamet ve muavenet isticlabı için en evvel ortaya atılan sebeb, bakılacak birçok çocuklara mâlik olmaktır"* (Şükrü Kaya). **—2.** *İsticlab etmek*, üzerine çekmek.
—Esk. ruhbil. Zihinde canlandırma, uyandırma.

İSTİCMAR a. (ar. *isticmār*, toplanma, birikme'den). Din. Küçük taşlarla yapılan taharetlenme. (Öncelikle suyla yapılan istinca gibi pisliği yok etmediğinden, su bulunur bulunmaz onunla temizlenilmelidir.)

İSTİCNAS a. (ar. *cins*'ten, osm. *isticnās*). *Esk.* Kendine, cinsine benzetme.

İSTİCVAP a. (ar. *cevāb*'dan *isticvāb*). *Esk.* **1.** Sorgulama, söyletme. **—2.** Sorgu. **—3.** *İsticvap etmek*, sorguya çekmek, sorgulamak: *"Nefise Hanım Şöhret'i gayet ustalıkla isticvâb etti"* (H. R. Gürpınar). *"Vücutlarımızda yaşayanları isticvâb edebilirsek nihayet kendimizi tanımış olacağız"* (R. H. Karay).

İSTİCVAPNAME a. (ar. *isticvāb* ve fars. *nāme*'den *isticvāb-nāme*). *Esk.* Sorgu tutanağı.

İSTİDA a. (ar. *istid'ā'*). **1.** DİLEKÇE'nin eşanlamlısı. **—2.** *Esk.* Tanrı'dan yalvararak bir şey isteme. **—3.** *İstida vermek*, dilekçe vermek.

İSTİDANAME a. (ar. *istid'ā* ve fars. *nāme*'den *istid'ā-nāme*). *Esk.* Dilekçe yazısı.

İSTİDANE a. (ar. *deyn*, borç'tan *istidāne*). *Esk.* **1.** Borç olarak alma, ödünç isteme. **—2.** *İstidane etmek*, ödünç almak.

İSTİDARE a. (ar. *istidāre*). *Esk.* **1.** Dönme, kendi ekseni etrafında devretme. **—2.** Yuvarlak bir hale getirme, yuvarlaklaşma. **—3.** *İstidare etmek*, dönmek.
—Esk. gökbil. *İstidare-i kamer*, Ay'ın dolunay halini alması.

İSTİDARİ, İSTİDARİYE sıf. (ar. *istidāre* ve *-ī*'den *istidārī*, dişl. *istidāriyye*). Esk. anat. Dönen, daire biçimini alan, yuvarlaklaşan: *Hareket-i istidariye* (bağırsakların yaptıkları dairesel hareket).

İSTİDARİYE → İSTİDARİ.

İSTİDAT a. (ar. *isti'dād*). **1.** Bir kimsenin belli bir alanda dikkati çeken kavrama, anlama, öğrenme, yapma gücü, yatkınlığı; kabiliyet, yetenek: *Müziğe, resme istidadı olmak.* **—2.** Yeteneği olan kimse: *Genç istidatları özendirmek.* **—3.** Elverişli olma durumu: *Yangın genişleme istidadı gösteriyor.*
—Tıp. Belli bir hastalığa ya da hastalık grubuna karşı yaradılıştan eğilimi olmak: *Onun vereme istidadı var.*

İSTİDATLI sıf. Bir alanda gelişmeye yatkın, bir şeyi yapmakta özel yetenek gösteren kimse için kullanılır; kabiliyetli, yetenekli.

İSTİDATSIZ sıf. İstidadı olmayan; kabiliyetsiz, yeteneksiz.

İSTİDLAL, -li a. (ar. *delālet*'ten *istidlāl*). *Esk.* **1.** Bir konuda delil, belge ya da veriye dayanarak sonuç çıkarma, bir yargıya varma, akıl yürütme: *İstidlal yoluyla çıkarmak.* **—2.** *İstidlal etmek, kılmak*, bir sonuca varmak, akıl yürütmek: *"... bundan dahi Bâbil devletinin daha eski olduğu istidlâl kılınıyor"* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).
—Esk. mant. → ÇIKARIM.
—İsl. huk. Bir hükmün delilini arama. || *İstidlal biademimedarik*, var olduğuna ilişkin bir delil olmayan bir şeyi yok sayma.

İSTİDLAL a. (ar. *ḍalālet*'ten *istiḍlāl*). *Esk.* Ayartmaya, doğru yoldan saptırmaya çalışma.

İSTİDLALAT çoğl. a. (ar. *istidlāl*, kanıtlama'nın çoğl. *istidlālāt*). *Esk.* Kanıtlamalar: *"... istidlâlâtımızı o nokta-i nazardan yürütmeğe kalkışır isek isâbet eylemiş olmayız"* (Ebüzziya Tevfik).

İSTİDLALEN be. (ar. *istidlāl*, kanıtlama' dan *istidlālen*). *Esk.* Sonuç çıkararak, akıl yürüterek: *"... bir takım büyük lisanî ailelerin mevcudiyetinden istidlalen sâmi kavimler ve ârî kavimler denilen ırkî zümrelerin mevcudiyetine hüküm olunmuştur"* (F. Köprülü).

İSTİDRAC a. (ar. *derece*'den *istidrāc*). *Esk.* **1.** Yavaş yavaş, derece derece ilerleme. **—2.** Birinin hakkı olmadığı halde şansının yaver gitmesi.
—Tasav. İnançsız ya da günahkâr kişide görülen olağanüstü durum.

İSTİDRACİ sıf. (ar. *istidrāc* ve *-ī*'den *istidrācī*). *Esk.* Derece derece, yavaş yavaş, kademeli.

İSTİDRAK a. (ar. *derk*'ten *istidrāk*). *Esk.* **1.** Ulaşma, erişme. **—2.** Anlama: *"... istidrâka sarf ettiği ikdâmât-ı fevkalâde ..."* (Ebüzziya Tevfik).
—Ed. Över gibi görünüp yerme, yeriyormuş gözüküp övme. (*"Fahr-i âlemsin velâkin fa'sı yok"* dizesinde şair seslendiği kişiye evrenin övünç kaynağı olduğunu söylerken ağır şekilde bir yerme yapıyor. Arap harfleriyle "fahr" sözcüğünden fa çıkarılınca eşek anlamına gelen "har" kalır.)

İSTİF a. (ital. *stivare*, istif etmek'ten).

1. Şeylerin üst üste düzgün biçimde konulmasıyla oluşturulan yığın. —2. *Şeyleri istif etmek*, onları üst üste düzgün biçimde yığmak; istiflemek: *Odunları istif etmek.* —3. *Bir malı istif etmek*, onu stok etmek: *Zam söylentileri üzerine şeker istif etmek.* —4. *İstifinden başlamak*, kötü sözler s ylemeye yeltenmek (arg.). || *İstifini bozmak*, azarlamak, utanacak bir duruma sokmak (arg.). || *İstifini bozmamak*, tepki göstermesi, bir davranışta bulunması gerekli bir olay karşısında hiç oralı olmamak; eski durumunu değiştirmemek: *İstifini bozmadı, söyleyene dönüp bakmadı bile.*

—Bilş. Normal olarak, aynı ucundan yüklenebilen ya da boşaltılabilen sıralı bilgi yapısı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Camc. Bir asma kancası üstüne konmuş yassı cam levhaların tümü.

—Denizc. Yükleri, bir geminin ambarlarına düzenli ve dengeli bir biçimde yerleştirme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İstif katsayısı*, belli bir yükün bir tonunun gemi ambarlarında kaplayacağı boşluk. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İstif kaybı*, yükü ambarlara düzensiz olarak yerleştirme sonucu ortaya çıkan hacim kaybı. || *İstifi bozmak*, ambarlara istiflenmiş yükü boşaltmaya başlamak. || *İstifin bozulması*, fırtına nedeniyle geminin yalpaya düşmesi sonucu ambarlardaki yükün dağılarak birbirine karışması.

—Hat. Hat sanatında, harf, hece ve sözcüklerin belirli kurallar içinde üst üste yerleştirilmesiyle elde edilen kompozisyon. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Isıbil. Ateşe dayanıklı tuğlalar aralarında boşluk bırakacak biçimde üst üste sıralarla yerleştirilerek elde edilen ve bir ısı akümülatörü oluşturan yapı.

—Teknol. *İstif bozma*, bir odun yığınını, seramik (tuğla, kiremit) ya da metalürji (saclar) ürünlerinden oluşan düzenli bir diziyi dağıtma.

—Tüt. *İstif yapma*, tütün denklerini üst üste yığma, depolama. || *İstifinde depolama*, tütün denklerinin, yaprak yüzeyleri depo tabanına paralel gelecek biçimde üst üste konması.

—ANSİKL. Bilş. İstif yapısının ayırtedici niteliği, içerdiği sıralı bilgi listesine ancak uçlarından birinden erişilebilmesidir; dolayısıyla bilgilere erişim, ancak bunların yerleştirilmelerine ters yönde, yani "son giriş-ilk çıkış" ilkesine göre sağlanabilir. Bilgileri istif biçiminde düzenleme tekniği, deyimleri hesaplamada, programları ve altprogramları ardışık olarak çağırmaya ilişkin problemlerde kullanılır. İstifi düzenleme ve yönetim tümüyle programlanabileceği gibi donanıma özgü komutlarla da sağlanabilir.

—Denizc. Çeşitli ticari yükler sözkonusu olduğunda gemi yükünün istifi özen gerektirir. Bu nedenle birçok etkeni göz önüne almak gerekir: geminin dengesi ve tirimi; yüklemede ve boşaltmada yüklere kolayca ulaşmak için uğranacak limanların sırası; gemi sığasından maksimum yararlanma; yüklerin kendi aralarında uyuşması ve doğası. Yükün gemi ambarlarına istifinden ikinci kaptan sorumludur. Yükleyicinin onayı alınmadan güverteye istif yapılamaz. Güverteye istif edilen yük, genellikle istif tahtalarıyla desteklenir. *İstif faktörü* de denilen *istif katsayısı*, genellikle ayak küple belirtilir. Ancak bu katsayı yükün tipine göre değişir. Genellikle 40 ayak küplük maksimum bir istif katsayısı temel alınır. İstif katsayısı daha yüksek olan yükler *küpleme yükü* olarak, diğerleri de *ağır yük* olarak sınıflandırılır; navlun da buna uygun şekilde vergilendirilir.

—Hat. Tüm sanat yazılarının bir satır halinde yazılmalarına karşılık, celi sülüs fazla yer tutmaması amacıyla istif halinde yazılır. İstifin düzenlenmesinde çoğunlukla aşağıdan yukarıya doğru bir sıra izlenir. Zorunlu olmadıkça yukarıdan aşağıya doğru yapılan istif değerli sayılmaz. Her iki durumda da sözcüklerin okunuş sırası göz önünde tutulur. Buna uyulmadığında yazının okunması güçleşir. Harf ve sözcükleri okunuş sırasına göre düzenlenmemiş bir yazıya "teşrifatı bozuk", tersine ise "teşrifatı yerinde" denir. Büyük bir ustalık isteyen istif, hattatları çok uğraştırmış, ancak XIX. yy.'da Mustafa* Rakım'ın yazılarında ideal görünümüne kavuşmuştur. Abdullah* Zühtü'nün (öl. 1879) celi sülüs yazıları, kurallara uymadığından güçlükle okunabilir. Son dönem hattatlarından istifte başarılı olanlar arasında İsmail Hakkı Altınbezer* (1870-1946) ve Mustafa Halim Özyazıcı* (1898-1964) belirtilebilir.

İstifli celi yazı örneği (üstte) *Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul*

Büyük Larousse

İSTİFA a. (ar. *ᶜafv*'dan *istiᶜfa*). 1. Bir görevden kendi isteğiyle ayrılma, çekilme: *Genel müdürle konuştuktan sonra istifadan vazgeçti.* —2. Görevden ayrılma isteğini bildiren dilekçe: *İstifasını vermek. İstifası kabul edilmedi.* —3. *Esk.* Bağışlanmayı dileme. —4. *İstifa etmek*, görevinden kendi isteğiyle ayrılmak.

—*Esk. İstifa-yı kusur*, özür dileme: "... *tekdir ve ihafe ettikte ayağına kapanıp istifa-yı kusur ettikten başka*..." (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

—İda. huk. GÖREVDEN ÇEKİLME*'nin eşanlamlısı.

—İsl. huk. *istifa-yı hak*, borç ve alacağın tümünün elde edilmesi. || *istifa-yı kısas*, kısas kararının infazı. (Haksız yere bir kişiyi öldüren ya da bir organına zarar veren kişinin işlediği suça eşit değerde bir ceza ile cezalandırılması.)

—Kur. tar. *İstifa divanı (Divan-ı istifa)*, Ortaçağ islam devletlerinde mali işlere bakan kurum. (Devlet hazinesinin gelir ve giderlerini saptayan, denetleyen kurumun başında "müstevfi" denilen bir yönetici bulunurdu. İslam dünyasına Sasaniler' den geçen bu kurum, Gazneliler ve Selçuklular'da önemli bir yer tuttu.)

İSTİFADE a. (ar. *istifāde*). 1. Bir şeyden, bir kimseden yarar sağlama, yararlanma; ondan elde edilen kazanç: *Bu işten onun hiç istifadesi olmadı.* —2. *Bir şeyden, bir kimseden istifade etmek*, ondan yarar sağlamak, çıkar elde etmek, yararlanmak: *Gezi gözlemlerinizden çok istifade edeceğiz. Benim bir anlık dalgınlığımdan istifade etti. Sizden pek istifade edemedik. Bir kızdan istifade etmeye çalışmak.*

İSTİFADELİ sıf. Yarar sağlayan; yararlı, kazançlı.

İSTİFAF a. (ar. *ᶜiffet*'ten *istiᶜfāf*). *Esk.* Kötülükten, kötülük yapmaktan sakınma, namuslu ve iffetli olma.

İSTİFAL a. (ar. *fiᶜl*'den *istifᶜāl*). *Esk.* Bir kimseden bir şey isteme.

—Esk. dilbilg. *İstifal babı*, arap dilbilgisinde sülasilerden geçişli ve dönüşlü fiiller yapan ve istek bildiren mastar vezni.

İstifalka → İSTAFALKA.

İSTİFANAME a. (ar. *istiᶜfāᵓ* ve fars. *nāme*'den *istiᶜfāᵓ-nāme*). *Esk.* Bir yerden kendi isteğiyle ayrıldığını bildirir yazı.

İSTİFAZA a. (ar. *feyż*'den *istifāża*). *Esk.* Bir kimsenin bilgisinden, görgüsünden yararlanma; feyizlenme: "... *bir mania ile istifazaya müstaid olduğu pertev-i ikbalden mahrûm kalan eshab-ı kabiliyet gibi*..." (Ebüzziya Tevfik).

İSTİFÇİ a. Malları, eşyaları vb. istiflemekle görevli kimse.

◆ sıf. ve a. Stokçuluk yapan kimse için kullanılır.

İSTİFÇİLİK a. 1. Eşyaları, malları istif etmek işi. —2. Bir malı, fiyatının yükselmesini sağlayarak aşırı kâr elde etmek amacıyla toplayıp saklama işi.

İSTİFHAM a. (ar. *istifhām*). *Esk.* 1. Soru. —2. Sorma, sorup anlama, sorup öğrenme.

—Esk. dilbilg. *İstifham cümlesi*, soru cümlesi. || *İstifham işareti*, soru işareti. || *İstifham lâhikası*, soru eki. || *İstifham sıfatı*, soru sıfatı. || *İstifham zamiri*, soru adılı. || *İstifham zarfı*, soru belirteci. || *İstifham-ı inkâri*, "Böyle şey olur mu?" gibi olumsuz yönde soru sorma.

İSTİFHAMAT çoğl. a. (ar. *istifhām*'ın çoğl. *istifhāmāt*). *Esk.* Sorular; anlamak isteyişler.

İSTİFHAMİ sıf. (ar. *istifhām* ve *-ī*'den *istifhamī*). *Esk.* Soruyla ilgili.

İSTİFLEME a. İstiflemek eylemi: *Ticari malları istifleme. Keresteleri istifleme.*

—ANSİKL. Orm. san. Kuru odunların, yani nemleri kullanım amaçlarıyla (yapı, dış doğrama, iç doğrama, mobilya) uyumlu olan kerestenin kullanılması, işin sağlam olması için gerekli bir koşuldur. Bu nedenle ağacın kurutulması önemli bir işlemdir; kurutma açık havada ya da özel kurutma yerinde yapılır. Bu işlemi kolaylaştırmak için ağaç biçilerek parçalara ayrılır ve parçalar yan yana, üst üste dizilir. Biçme yüzeyleri parçaların arasına eşit aralıklarla ve dikine konan çıtalarla birbirinden ayrılır, böylece havanın bu aralıklarda dolaşmasına olanak sağlanır. Açık havada kurutmada (doğal kurutma) tahta ya da kalaslar, ağaç ya da beton ızgaralarla topraktan ayrılmalı ve hafif bir çatı örtüsüyle yağmurdan ve güneşten korunmalıdır. Tahta ya da kalasların uç kısımlarına uzunlamasına çatlamayı önlemek için enlemesine latalar çivilenir ya da çengel çiviler çakılır. Kereste uçlarına çatlamayı önleyici ilaçlar da sürülebilir. Ağaç, kuruduktan sonra, aralara çıta konmadan da istiflenip kapalı yerde saklanabilir.

İSTİFLEMECİ a. Balıkları (sardalya, ringa vb.) istifleyen kişi.

İSTİFLEMEK g. f. 1. *Şeyleri istiflemek*, onları düzgün biçimde üst üste yığmak. —2. *Gıda maddelerini vb. istiflemek*, onları stok etmek: *Zamlardan önce çay, şeker vb. istiflemek.*

—Denizc. Yükü, gemi ambarına düzenli ve sağlam biçimde yerleştirmek.

—İnş. *Sayım için istiflemek*, miktarlarını kolayca ölçmek için gereçleri düzgün bir biçimde yerleştirmek, yığmak.

—Mutf. Yemeğin çeşitli malzemesini, pişirmek için kullanılacak kaba üst üste yerleştirmek.

—Orm. san. Kurumalarını sağlamak için, biçilmiş ağaçları (keresteleri) çıtalar üzerine yan yana ve üst üste dizmek.

◆ **İstiflenmek** edilg. f. istiflemek eylemine konu olmak.

İSTİFLENME a. İstiflenmek eylemi.

İSTİFLENMEK → İSTİFLEMEK.

İSTİFRAĞ a. (ar. *ferāğ*'dan *istifrāğ*). *Esk.* 1. Kusma. —2. *İstifrağ etmek*, kusmak.

İSTİFRAŞ a. (ar. *istifraş*). İsl. huk. Cariye ile cinsel ilişkide bulunma.

İSTİFSAD a. (ar. *fesād*'dan *istifsād*). *Esk.* Bir şeyin bozulması, mahvolması için çalışma.

İSTİFSAR a. (ar. *istifsār*). *Esk.* 1. Sorup anlamaya çalışma, açıklanmasını bekleme: "*Genç adam istifsara mecbur oldu*" (H. Z. Uşaklıgil). —2. *İstifsar etmek*, sormak, anlamaya çalışmak: "*Yine bir gün kendisinden istifsar ettim*" (Fazıl Ahmet). —3. *İstifsar-ı hatır, istifsar-ı hal ü hatır*, hal

hatır sorma: *"...sûfun-ı hümayundan bir sandal gidib istifsâr-ı hâl ü hâtır etmek kâide-i bahriyesine riayet olunmadıktan başka..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). ‖ *İstifsar-ı keyfiyet*, durumu, vaziyeti anlamaya çalışma. ‖ *İstifsar-ı mesele*, sorunu, problemi anlamak için soruşturma.

İSTİFSARAT çoğl. a. (ar. *istifsār*'ın çoğl. *istifsārāt*). *Esk.* Sormalar, soruşturmalar.

İSTİFTA a. (ar. *istiftā'*). İsl. huk. Fetva isteme, bir mesele hakkında müftüden görüşünü sorma.

İSTİFTAH a. (*feth*, açma'dan *istiftāḥ*). *Esk.* **1.** Siftah etme. **—2.** Başlama. **—3.** Açma, açılma. **—4.** *İstiftah etmek*, siftah etmek; başlamak; açmak, açılmak.

İSTİGASE a. (ar. *ġıyās*'dan *istiġāse*). *Esk.* Yardım isteme.

İSTİGLAL a. (ar. *ġalle*, gelir'den *istiġlāl*). *Esk.* **1.** İpotek. **—2.** *İstiglal etmek*, ipotek etmek: *"...istiglal etmek üzere mesela bir müşterek hânenin kirasını bir ay biri ve bir ay diğeri almak üzere..."* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den).

İSTİĞBAR a. (ar. *ġubār*, toz'dan *istiġbār*). Esk. bot. Tozlaşma.

İSTİĞFAR a. (ar. *istiġfār*). *Esk.* **1.** Tövbe etme, günahlarının bağışlanmasını dileme. **—2.** *İstiğfar etmek*, tövbe etmek; bağışlanma dilemek.

İSTİĞNA a. (ar. *ġınā'*, zenginlikten *istiġnā'*). *Esk.* **1.** Bir şeyle yetinme, kanaat etme, gönül tokluğu: *"Bu şiirlerdeki istiğna, haşmet ve güzellik başlı başına bir hususiyet ve lezzeti ihtiva eder"* (Neyzen Tevfik). **—2.** Nazlanma, sunulan ya da önerilen şeylere karşı ağırdan alma: *"Dudaklarımda belli belirsiz bir istiğna kıvrımı..."* (R. H. Karay). **—3.** *İstiğna etmek, göstermek*, kanaat etmek; nazlanmak, yüz çevirmek: *"Bir zaman tacidarana istiğna eden Sezai, o küçücük İclal'in verdiği emirleri icra edemezse, kendi nefsinden haya ederdi"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). *"Raksdan musikiye kadar hiçbir sanat-i neffse âhenkden istiğna gösteremez"* (Cenap Şahabettin).

İSTİĞRAB a. (ar. *ġarabet*'ten *istiġrab*). *Esk.* **1.** Garip bulma, tuhaf karşılama, şaşma: *"Bir kadın gibi hıçkırdığını istiğrabla gördüler"* (H. E. Adıvar). **—2.** *İstiğrab etmek*, garipsemek, şaşmak.

İSTİĞRAK a. (ar. *ġarḳ*'tan *istiġrāḳ*). *Esk.* **1.** Dolma, bir şeyin içine gömülme. **—2.** Kendinden geçme, dalınç: *"Bunları dinlerken bir istiğrak zevkini ummak en sarih hakkımdı"* (H. Z. Uşaklıgil). **—3.** Dalgınlık, dalgın olma: *"Mavi gözlerinde süzgün bir istiğrak ile gülümsedi"* (H. E. Adıvar). **—4.** *İstiğrak etmek*, gömülmek; kendinden geçmek; dalmak: *"..mechuliyet-i tarihiye zulmeti içine doğru istiğrak edip giden..."* (Ahmet Midhat, XIX. yy.).

—Ed. Bir metinde öznenin bütün bireyleri ya da onlardan yalnız bir bölümünü kapsadığını belirten belagat terimi. ‖ *İstiğrak-ı hakiki*, öznenin sözlük anlamı dolayısıyla, yüklemle ilgili bütün bireyleri kapsaması. (Örn. "Herkes kendi çıkarını gözetir" tümcesinde "herkes" sözcüğüyle bütün insanların çıkarlarını gözettikleri belirtilmiştir.) ‖ *İstiğrak-ı örfi*, sadece özneyi oluşturan sözcükten anlaşılan belirli kişilerin sözkonusu edinilmesi. (Örn. "Çarşıdaki her kuyumcu bu elması gördü" tümcesinde yeryüzündeki bütün kuyumcular değil, yalnız bu kentin çarşısındaki kuyumcular konu edinilmiştir.)

—Esk. dilbilg. Arap dilbilgisinde "el" harfi tarifinin önüne geldiği adı genelleştirip tür adı olarak belirtmesi.

—Tasav. Sufinin, kalbini her türlü dünya işlerinden arındırarak Allah'a bağlanması nedeniyle kendini bilmeyecek derecede dalgınlaşması, çevresinde olup bitenlerin farkına varamaması.

İSTİHAB a. (ar. *hibe*'den *istihāb*). *Esk.* Bağış olarak isteme.

İSTİHAL a. (ar. *ehl*'den *istihal*). *Esk.* **1.** Bir şeye layık olma, onu yapabilme gücünde olma. **—2.** *İstihal etmek*, layık bulmak.

İSTİHALE a. (ar. *ḥal*'den *istiḥale*). *Esk.* **1.** Olamazlık, imkânsızlık. **—2.** Bir durumdan başka duruma geçme, biçim değiştirme: *"Ruhu son istihâleden sonra sihirli bir süzgeç gibi içinden geçen her hissi süzüyor..."* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—3.** *İstihale etmek*, değişmek, başkalaşmak.

—Esk. biyol. BAŞKALAŞMA'nın eşanlamlısı.

İSTİHALİYE a. (ar. *istiḥal* ve *-iyye*'den *istiḥāliyye*). Esk. fels. Evrimcilik. (fr. *transformisme* karşılığı olarak kullanılmıştır.)

İSTİHARE a. (ar. *istiḫāre*). **1.** Girişilecek bir işin hayırlı olup olmadığını rüyadan anlama. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İstihareye yatmak*, bir işin hayırlı olup olmadığını anlamak için aptes alıp dua okuyarak uykuya yatmak.

—ANSİKL. Hz. Muhammet'in önemli konularda karar vermeden önce istihareye yatmayı öğütlediği rivayet edilir. İstihareye yatacak olan, önce iki ya da dört rekât istihare namazı kılar. Namazın birinci rekâtında Kâfirun suresi'ni, ikinci rekâtında İhlas suresi'ni okur. Namazın ardından istihare duasını okuduktan sonra aptesini bozmadan yönünü kıbleye çevirip yatar. Rüyada beyaz ya da yeşil renk görmenin niyetlenen işin hayırlı, siyah ya da kırmızı görmenin ise zararlı olacağına inanılır.

İSTİHBAB a. (ar. *ḥubb*, sevgi'den *istiḥbāb*). *Esk.* Bir şeyi sevme, güzel bulma.

İSTİHBAR a. (ar. *ḫaber*'den *istiḫbār*). *Esk.* **1.** Haber alma, duyma. **—2.** *İstihbar etmek*, haber almak, duymak: *"...üç gün evvel istihbâr ettiğim bir postaya yetişmek üzere hazırlandım"* (Vecihi, XIX. yy.).

İSTİHBARAT, -tı a. (ar. *istiḫbar*'ın çoğl. *istiḫbarāt*). **1.** Bir kimse, bir şey hakkında toplanan bilgi; haber ya da haberler: *Bir istihbarat değerlendirmek. İstihbarat kaynağı. İstihbaratımıza göre.* **—2.** Bir kimse, bir şey hakkında bilgi toplama; enformasyon: *İstihbarat bürosu, servisi. İstihbarat çalışmaları.* **—3.** Bu işlerin yapıldığı örgüt, daire, büro vb.: *İstihbaratta çalışmak.*

—Ask. Durumu doğru değerlendirerek doğru bir karara ulaşmayı ve doğru emirler vermeyi sağlamak için gereksinme duyulan; başarılacak görevlerle doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan; yabancı ulus, düşman, bölge, arazi, hava koşulları gibi konularda bütün bilgilerin toplanması, birleştirilmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasıyla ulaşılan sonuçlar. ‖ *İstihbarat ceridesi*, her askeri birliğin sağladığı istihbaratın günlük olarak işlendiği defter. (Dosta, düşmana ilişkin etkinlikler, birliğin harekâtıyla ilgili olaylar ve istihbarat şubesini doğrudan ilgilendiren hususların özeti bu deftere işlenir.) ‖ *İstihbarat çarkı*, istihbaratın meydana getirilmesi ve kullanılmasıyla ilgili olarak birbirini izleyen istihbaratın planlanması, haberlerin toplanması ve istihbarat haline getirilmesi, yayımı ve kullanılması aşamalarına verilen ad. ‖ *İstihbarat elemanı*, istihbarat örgütü için bilgi toplamak amacıyla görevlendirilen kişi. ‖ *İstihbarat servisi*, düşman hakkında bilgi toplanması konusunda uzmanlaşmış askeri kuruluş. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İstihbarat subayı*, karargâhta toplanan bilgileri yorumlayarak istihbarat haline getirip komutana ulaştırmakla görevli subay. ‖ *İstihbarata karşı koyma*, harekâtın ya da amaçların düşman istihbaratından gizlenmesi için alınan her türlü önlem. ‖ *İstihbaratın esas bilgi unsuru (EBU)*, komutanın bir karara varabilmesi için öncelikle gereksinim duyduğu düşman, arazi ve hava hakkındaki hayati bilgiler. ‖ *Arazi istihbaratı*, arazinin yapısı ve özelliklerini (zemin, eğim, yollar, akarsular, bitki örtüsü vb.) saptamak amacıyla istihkâm subaylarının yaptığı istihbarat. ‖ *Askeri istihbarat*, düşman ya da düşman olabilecek taraflarla, olası bir harekâtın yapılacağı bölgenin yapısı ve hava koşullarıyla ilgili bilgilerin toplanması, değerlendirilmesi ve yorumlanmasından çıkartılan sonuçlar. (Taktik istihbarat, stratejik istihbarat ve istihbarata karşı koyma konularını kapsar.) ‖ *Stratejik istihbarat*, milli siyaseti oluşturmak ve milli hedeflere ulaşmak için gereksinim duyulan, barış döneminde de kullanılan, uzman personel tarafından daha uzun sürede elde edilen yüksek düzeydeki istihbarata verilen ad. ‖ *Taktik istihbarat*, küçük düzeydeki bir harekât için gereksinim duyulan istihbarat. (*Muharebe istihbaratı* da denir.)

—Ask. havc. *İstihbarat havacılığı*, düşmanla ilgili bilgi toplamak, hareketlerini gözetlemek ve dost birlikleri bu konuda aydınlatarak yönlendirmek görevi üstlenen askeri havacılık bölümü. (Kullanılan uçakların etki alanının genişliğine göre kısa mesafeler için *gözetleme*, uzun mesafeler için stratejik ya da taktik *keşif* deyimleri kullanılır.) [Bk. *ansikl.* böl.]

—Gazetc. *İstihbarat şefi*, bir gazete ya da dergide haber toplayan muhabirleri yönetip yönlendiren, rutin haberler kadar, atlatma haberlerin de bulunmasını sağlayan ve yazı işleri müdürüne karşı istihbarat birimlerinin sorumlusu olarak çalışan deneyimli gazeteci.

—ANSİKL. Ask. *İstihbarat servisi.* Uzun süre, yalnızca askeri verileri konu edinen bu dal, gün geçtikçe savunma gibi bir ulusun tüm etkinliklerine yayıldı. Bir istihbarat servisinde genellikle bir merkez örgüt (belgeleme, denetleme, yöntemlerin saptanması, bilgilerin işlenmesi vb.), haber toplama görevlilerini (casuslar, bilgi kaynakları, muhbirler) ve bazı araçları (uçaklar, gözlem ve keşif uyduları vb.) içerir. Dinleme ve gözetleme için çok çeşitli yöntemlerden ve çok karmaşık tekniklerden yararlanılır (elektronik, kızılötesi, laser, fotoğraf, sesötesi vb.). Yabancı ülkelerde yerine getirilen görevlere, savunma içerikli görevler de eklenir: ülkenin güvenliğini tehdit edebilecek, yabancı güçlerce hazırlanan, uygulanan ve desteklenen etkinlikleri saptamak, karşı önlemleri almak ve bunlara karşı savaşım vermek; ülkenin savunması yararına çalışan kişileri, bilgileri, araç gereçleri, tesis ve işletmeleri korumak ve güven altına almak.

—Ask. havc. *İstihbarat havacılığı.* Balonun bulunuşu 1794'ten sonra askeri amaçlarla kullanılacak çok iyi bir gözetleme aracı elde edilmesini sağladı. Ayrıca 1918'e değin, cephedeki tümenlerin özel baloncu birlikleri vardı. Uçakların daha güvenilir olduklarının anlaşılmasından sonra askerler bunlara ideal bir gözetleme aracı gözüyle bakmaya başladı. Nitekim, ilk kez fransız ordusunun Picardie manevralarında kullanılan havadan daha ağır araçlar büyük başarı sağladı. Birinci Dünya savaşı'nda gözetleme havacılığı düşman mevzilerinin resimlerini çekmede ve keşif görevlerinde yoğun biçimde kullanıldı. Ama uzak bölgelere yönelik keşifler, müttefikler savaş sonuna doğru üstünlüğü ele geçirene değin ikinci derecede kaldı.

İkinci Dünya savaşı'nda keşif havacılığı etkinliğini ve önemini kanıtladı. Savaşan bütün ülkeler kara kuvvetlerine bağlı, hafif uçaklardan oluşan gözetim birlikleri kurarken, hava kuvvetleri bireysel uçuşlarla etkinlik gösteren, genellikle silahsız hızlı uçaklarla donatılmış (Spitfire, Mosquito, Junkers 88, Mustang ve Lightning) keşif birlikleri oluşturdu. 1940'tan 1945'e değin fotoğrafla istihbarat elde etme konusunda büyük gelişme görüldü. Otomatik banyo makineleriyle donatılan laboratuvarlar uçakların getirdiği filmleri bir saatten daha kısa sürede işleyip fotoğrafları verirken, uzmanlaşmış ekipler bu fotoğrafları inceleyerek hedefleri çok kısa sürede saptıyordu.

Gözetim araçlarıyla donatılan kara kuvvetleri, bu amaçla uzun süre hafif uçaklardan yararlandıktan sonra 50'lerin ortasında helikopter kullanmaya başladı. Tak-

tik ve stratejik keşif uçakları ise genellikle dönemin en iyi savaş uçakları arasından seçildi (Mirage F-1 CR, Mirage III R Phantom, Mig 23, Mig 25). Ayrıca bu amaçla tasarlanan özel uçaklar yapıldı; örneğin amerikan Lockheed U-2 ve Lockheed SR -71 uçakları gerek hız, gerekse yükselti tavanı bakımından olağanüstü başarılar sağladı. Bununla birlikte en önemli gelişme istihbarat havacılığı için yapılan teknik aygıtlarda görüldü. Gittikçe daha gelişmiş kameralar kullanan hava fotoğrafçılığına, üzerinde uçulan bölgelerin termografik resmini çeken kızılaltı ışınlara duyarlı algılama sistemleri ve keşif görevinde ilgili bölgelerin görüntüsünü alan tarama sayısı yüksek radarlar eklendi. Ayrıca Amerikalılar'ın Vietnam'da kullandığı zayıf ışıkta çalışan televizyon kameraları (LLLTV) ortaya çıktı.

Keşif havacılığı, uçaklar dışında uzaktan güdülen roketler ve pilotsuz uçaklardan da yararlanmaya başladı; drone'ların yerini yerden ya da havadan güdülen ve RPV (Remotely Piloted Vehicles) denen pilotsuz uçaklar aldı. Nihayet, günümüzde uydu*lardan yararlanma yaygınlaşmaktadır.

İSTİHDAF a. (ar. *hedef*'ten *istihdāf*). *Esk.* **1.** Hedef alma, amaç edinme: *"Bizim fasâhat-i tâmmeye istihdâfımız hemen hemen kasd-ı muhâle benzer"* (Cenap Şahabettin). **—2.** *İstihdaf etmek,* amaçlamak: *"Tabiat vazetmiş olduğu kanunlarla nev'in bekâsını istihdâf ediyor"* (Mahmut Sadık).

İSTİHDAM a. (ar. *istiḫdām*). **1.** Bir kimseyi bir işte, bir hizmette kullanma, çalıştırma. **—2.** *İstihdam etmek,* bir işte, bir hizmette kullanmak, çalıştırmak.

—Ed. İki anlama (gerçek anlam, mecazi anlam) gelen bir sözcüğü, bir ifadede her iki anlama da gelen biçimleriyle kullanma sanatı. (Örn. *"Baki yine mey içmeye and içti demişler / Divane midir bade dururken içe andı"* [Baki]. Burada "içmek" sözcüğünün "ant içmek" ve "bade içmek" kalıplarındaki anlamları bir arada kullanılmıştır.)

—Huk. *İstihdam eden* → ÇALIŞTIRAN.

—İkt. Bir ülkede, bir meslekte iş sahibi kişilerin oranı; sayılarının indeksi. (İSTİHDAM HACMİ de denir.) [İstihdam; etkinlik oranını, yani çalışanların (istihdam talep edenlerle askerlik hizmetini yapanlar da içinde olmak üzere) sayısıyla toplam nüfus arasındaki orana eşittir.] (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Dış istihdam,* ilgili işletmelerle hiçbir belirli hukuki bağlantısı olmayan personelin istihdamı (çalışma yerlerinin temizliği ve bekçiliği, lokanta, bilgi işlem tesisatı bakımı vb. işlerde bu gibi hizmetler sunan işletmelere başvurulması durumu). ‖ *Tam istihdam,* bir ülkedeki etkin nüfusun olanaklarının azami ölçüsünde (gerek işçi sayısı, gerekse işçi başına düşen haftalık çalışma saatleri bakımından) çalışır durumda olması ya da istediği takdirde bir iş bulabilmesi durumu.

—İstat. *İstihdam havzası,* yerel iş piyasalarının çözümlemesinde kullanılan ve içinde işçinin eviyle işyerinin özdeş kabul edilebildiği bölge olarak tanımlanan kavram.

—İşl. ikt. *İstihdam değerlendirmesi,* bir işletmede (ya da bir iş dalında) görevlerin birbirlerine oranla değerinin saptanması ve bunlardan her birine ayrılacak ücretin belirlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İkt. Son zamanlardaki çalışmalar istihdam piyasası hakkında mikroekonomik bir görüşe geniş ölçüde yer vermekteyse de, Keynes'in çalışmalarından (1936) beri, istihdam dengesinin tümüyle ekonominin dengesine bağlı olduğu ve makroekonomik bir görüş açısından çözümlenmesi gerektiği genellikle kabul edilmiştir. Buna göre, istihdam düzeyi genel iktisadi etkinlik düzeyine bağlıdır. Daha açık bir deyişle, yetersiz bir iktisadi büyüme işsizliğin artması tehlikesini doğurur. Yüksek büyümeyse, tersine, ancak tam istihdama dönüşü sağlamaya yarar. Bu saptamalardan kalkarak, istihdam talepleri sayısını azaltmak için, ücretlilerin tüketiminin hızlandırılmasına dayanan bir genişleme politikasının uygulanması öneriliyordu. Tüketim eğilimi ücretlerde, kârlara oranla daha fazla olduğundan, gelirlerin dağılımında ücretliler yararına yapılacak bir değişiklik, mal ve hizmetlere olan toplam talebi artıracak ve istihdam arzının yetersizliği bu toplam talebin yetersizliğinden kaynaklandığına göre, sonuç olarak işsizlikte bir azalma oluşacaktı.

Genellikle sanayileşmiş ülkelerde 50'li yıllarda ve 1965'e kadar, istihdamın evrimi bu çözümlemeyi haklı çıkardı. Gerçekten de, işsizlerin sayısı konjonktürel yavaşlama dönemlerinde yükselmekte, iktisadi etkinliğin canlandığı dönemlerdeyse azalmaktaydı. Ama, 1965'ten başlayarak, durumda bir değişiklik görülür oldu: işsizlerin sayısı, iktisadi etkinliğin yavaşladığı dönemlerde büyük ölçüde artmakta; buna karşılık, iktisadi etkinlik yeniden canlandığında ya hiç azalmamakta ya da pek hafif bir azalış göstermekteydi. İşsizlik sürekli bir olay olmuştu. Bu durumda, istihdam sorununun, yalnızca tüketimin hızlandırılmasına dayanan bir genişleme politikasına başvurularak çözümlenemeyeceği düşünülmeye başlandı. Çağdaş iktisadi çözümleme, aynı zamanda hem başka alanlarda (örneğin, yatırımları desteklemek için işletmelerin kârları üzerinde) etkili olmak, hem de başka bazı olayları da hesaba katmak gerektiğini belirtiyordu.

Bir yandan, girişimcileri yatırım yapmaya ve böylece üretim kapasitelerini artırmaya özendirmek amacıyla, işletmelerin kârlarını canlandırıcı bir iktisat politikası izlenmesi salık verildi. Ama böyle bir politika az ya da çok uzun bir vadede istihdam alanları yaratabilse bile, birçok engellerle karşılaşıyordu. Gerçekten de, E. Malinvaud'nun belirttiği gibi, kârların canlandırılmasını sağlamak, aynı zamanda, kısa vadede toplam talebi özendirmek ve böylece var olan kapasitelerin kullanılma oranını düşürmek demekti. Bundan başka, girişimciler, kârlarının ileride artacağını düşünerek hareket edecek yerde, üretimlerine hemen pazar bulabileceklerini düşünerek hareket ettikleri zaman yatırımlar hiç de özendirilmiş olmuyordu. Sonra da, ücretliler, gelirlerinde herhangi bir kısıntı yapılması düşüncesini kolay kolay kabul etmiyorlar ve bu da girişimcilerin ek kazançlar sağlama olanaklarını sınırlandırıyordu. Bu durumda resmi makamlar, örnek olmak ve böylece bir gelir (özellikle, ücret) politikasının uygulanmasını sağlamak amacıyla sıkı bütçe ve para politikalarına başvurmak gereğini duydular ve yatırımlara yardımda bulunmamayı, hatta yeni üretim etkinliklerine girişmek isteyen işletmelere bile yardımcı olmamayı kararlaştırdılar. Bu politika, amacına aykırı düşecek bir biçimde, işsizliğin geçici bir süre için artmasına yol açabilir. Ama, bu sonuçlara karşın, istihdam sorununun kalıcı bir çözüme kavuşturulmasında, bu politika büsbütün bir yana bırakılamaz.

Öte yandan, çağdaş iktisadi çözümleme, istihdam durumunun sağlıklı ve dengeli bir büyüme dışında gerçek bir iyileşme gösteremeyeceği düşüncesini korumakla birlikte, yapısal olayların bu konudaki rolü üzerinde de ısrarla durmaktan geri kalmaz. Birinci nokta olarak, işsizliğin artma eğilimi, kadınların, özellikle evli kadınların çalışması olayının çok yaygınlaşmış olması sonucudur. İkinci olarak, işsizliğin artması, işsizlik süresinin uzamasından çok, işsizlik döneminden geçişlerin çoğalması biçiminde olur. Bu geçiş dönemi, üretime yeni bir yapı verilmesine bağlıdır. Bu dönemin kısaltılması, emeğin hareketliliğini etkin bir biçimde destekleyen bir politikayı; iktisadi etkinlikleri coğrafi çerçeve içinde daha iyi dağıtmayı amaçlayan bir politikayı gerektirir. Üçüncü olarak, iş piyasasında, yapısal duruma gelmiş birtakım uyumsuzluklara rastlanır. Her kişinin, özellikle kendi yetişme biçimi, eğitim düzeyi, yaşayış biçimi bakımından arzu ettiği istihdam türleriyle ona önerilen istihdam türleri arasında bir karşıtlık bulunur. Bu yüzden, bugün işgücü tarafından belli bir ilgisizlikle karşılanan birçok meslek ya da unvanlar için ancak güçlükle eleman bulunması tehlikesi vardır.

İş piyasasındaki uyumsuzlukların azaltılması iki yönlü bir çabayı gerektirir: insanların uyumlandırılması (değişikliğe yatkınlık sağlayacak biçimde mesleki formasyonun geliştirilmesi) ve işyerlerinin uyumlandırılması (çalışma koşullarının düzeltilmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, el işçiliğine değer verilmesi, yeni nitelikler elde edilmesi). Bu amaçla, resmi makamlar, işgücünün akışkanlığını, ek formasyondan geçirilmesini ve rehabilitasyonunu kolaylaştırıcı önlemler almaya çalıştılar. Bu çabalar sonucunda, özellikle hizmetler kesiminde (sigortacılık, bankacılık) ve bazı etkinlik alanlarında (elektronik, bilgi işlem, telematik, robotik vb.) istihdamın genişlediği görüldü.

—İşl. ikt. *İstihdam değerlendirmesi.* Birbirini tamamlayan dört çözümsel aşamayı içerir: görevlerin incelenmesi, görevlerin değerlendirilmesi, görevlerin kategoriler biçiminde gruplandırılması, bir ücret baremi saptanması. Çeşitli değerlendirme sistemleri vardır. Bunlar, görevleri değerlendirmede kullandıkları özel yöntemlerle birbirlerinden ayrılırlar. Bu bakımdan, temel ayrım, niceliksel olmayan yöntemlerle (hiyerarşik sınıflandırma, kategoriler itibariyle sınıflandırma) niceliksel ya da etmenlere ilişkin yöntemler (etmen karşılaştırmaları ve puanlama yöntemleri) arasındadır. Ama niceliksel değerlendirmeyle niteliksel değerlendirme (temel kapasite ya da temel yetenek yöntemleri) ilkelerini birleştiren yöntemler aracılığıyla, uygulamada bir uzlaştırma gerçekleştirilebilmiştir. Bu karma sistem, özellikle, 1975'ten beri metalürji ve maden sanayilerinde uygulanmakta olan ve görevlere düzey ve katsayı itibariyle ayıran sınıflandırmanın hazırlanmasında yol gösterici olmuştur.

İstihdam, faiz ve para genel teorisi *(The General Theory of Employment, Interest and Money),* J. M. Keynes'in 1936'da yayımlanan yapıtı. Keynes, bu yapıtında, ilk kez, istenç dışı sürekli bir işsizlik kavramını ortaya attı ve kendi görüşüne göre, tam istihdamı gerçekleştirmek için efektif talebi gerekli düzeye çıkarabilecek güce sahip tek kurum olan devletin sorumluluğu üzerinde ısrarla durdu. Yapıt, makroekonomik bir yaklaşıma dayanan iktisat politikasından beklenen role ışık tutan bir iktisat biliminin kurulmasında kesin bir aşamanın işareti oldu.

İSTİHFAF a. (ar. *ḫiffet*'ten *istiḫfāf*). *Esk.* **1.** Hafifseme, küçük görme: *"... halka âid her şey hakkında gösterilen bu istihfaf ve tahkir o kadar büyüktü ki ..."* (F. Köprülü). **—2.** *İstihfaf etmek,* küçük görmek, küçümsemek: *"Ekseriye hizmetçiler muallimelerden daha çok aylık alırlar, mürebbiyeleri istihfaf ederler"* (H. C. Yalçın).

İSTİHFAFKÂR sıf. (ar. *istiḫfaf* ve fars. *-kār*'dan *istiḫfāfkār*). *Esk.* Küçük gören, küçümseyen: *"Yorgun istihfâfkâr vaziyetler alırlardı"* (R. N. Güntekin).

İSTİHFAFKÂRANE be. (ar *istiḫfaf,* fars. *-kār* ve *-āne*'den *istiḫfafkārāne*). *Esk.* Küçümsercesine, küçümseyerek: *"Bu sözüme karşı gayr-i kabil-i taklid bir şive-i istihfafkârane ile ..."* (Baha Tevfik).

İSTİHKAK, -kı a. (ar. *istiḥkāk*). **1.** Hak etme, hakkı olma. **—2.** Hak edilen şey, bir kimsenin hakkı.

—*Esk. Bi-l-irsi ve-l-istihkak,* babadan kalarak ve hak ederek. ‖ *Min gayr-ı istihkak,* hak etmediği halde.

—Ask. Silahlı kuvvetler personeline yasa ve yönetmelikler çerçevesinde dağıtılan ikmal maddelerine verilen ad. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İc. ifl. huk. *İstihkak davası.* haczedilen

bir mal için üçüncü kişinin mülkiyet ya da başka bir ayni hak ileri sürerek açtığı dava. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *İstihkak hücceti,* alım satım ve hibe gibi işlemleri gösteren belge. (Daha çok taşınmaz malların alım satım vb. kullanılır ve tapu yerine geçer.) || *İstihkak-ı hars,* bir toprağı işletme hakkına sahip olma. || *İstihkak-ı mübtil,* bir mülkiyet hakkını tümüyle ortadan kaldıran istihkak. (Bir köle hürriyetine kavuşturulursa, onun üzerindeki başkalarının mülkiyet hakkı ortadan kalkar.) || *İstihkak-ı nakil,* bir şeyin mülkiyetini bir kişiden bir başka kişiye geçiren istihkak.

—Med. huk. *İstihkak davası,* bir eşya üzerinde mülkiyet hakkı olan kişinin bu eşyayı haksız olarak ele geçiren herhangi birine karşı, eşyanın kendisine verilmesi için açtığı dava. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. Ask. İstihkak, "yiyecek" ve "giyecek" istihkakı olarak ikiye ayrılır. Yiyecek istihkakı, Tayinat ve yem kanunu'na göre hesaplanır, levazım kuruluşunca hazırlanan tabelaya işlenir, birlik komutanının onayından geçtikten sonra çıkarılan erzak, birlik mutfağında pişirilerek personele günde üç öğün ve sıcak olarak dağıtılır. Tatbikat ve manevralar sırasında yiyecek istihkakı kumanya halinde verilir. Giyecek istihkakı ise, malları miatları (kullanım süreleri) göz önünde tutularak dağıtılır. Giyecek istihkakı erlerin künye defterlerine, subay ve astsubayların istihkak kartlarına işlenir.

—İc. ifl. huk. Borçlunun malları haczedilirken, aslında üçüncü kişiye ait olan mallarda haczedilmiş olabilir. Bu tür malların hacizden kurtarılması için açılacak davaya "istihkak davası" denir. Borçlu, haczedilen malın üçüncü bir kişiye ait olduğunu ya da üçüncü kişi bu malın kendisine ait olduğunu iddia ederse icra memuru malı haczeder, ancak mal üzerinde istihkak ileri sürüldüğünü haciz tutanağına yazar. Alacaklı bu iddiaya itiraz ederse icra memuru dosyayı icra tetkik mercisine verir. Üçüncü kişi alacaklıya karşı yedi gün içinde icra tetkik mercisinde istihkak davası açmalıdır. İstihkak davacısı, malın kendisine ait olduğunu kanıtlamak zorundadır. Tetkik mercisi malın üçüncü şahsa ait olduğuna karar verirse mal üzerindeki haciz kalkar.

Bir başka istihkak iddiası, üçüncü kişinin elinde bulunan bir malın borçluya ait olduğuna ilişkindir. İcra memuru bu durumda sözkonusu malı haczeder. Ancak üçüncü kişinin malın kendisine ait olduğu iddiasını haciz tutanağına yazar. Alacaklı, bu mal için yedi günlük süre içinde, icra tetkik mercisinde üçüncü kişiye karşı bir istihkak davası açabilir. Alacaklı açtığı istihkak davasını kaybederse mal üzerindeki haciz kalkar. Dava alacaklı lehine sonuçlanırsa mal üçüncü kişiden alınır, satılarak bedelinden alacaklının alacağı ödenir.

İflasta istihkak davası, iflas açıldığı zaman müflisin elinde bulunan, ancak mülkiyeti müflise ait olmayan malların iflas masasından çıkartılması için açılır. İflasta istihkak iddiasının doğru olup olmadığını incelemek, malların kime ait olduğunu saptamak yetkisi iflas idaresinindir. Davacı, istihkak iddiasında bulunan üçüncü kişi, davalı ise iflas masası yani onun yasal temsilcisi olan iflas idaresidir. İflas idaresi istihkak iddiasını reddederse, üçüncü kişi icra tetkik mercisinde yedi gün içinde istihkak davası açabilir. İflas idaresi davayı kazanırsa malın müflise, dolayısıyla iflas masasına ait olduğu belirlenmiş olur. Üçüncü kişi davayı kazanırsa, iflas idaresi malı masadan çıkararak üçüncü kişiye teslim etmek zorundadır.

Mülkiyeti müflise ait olduğu iddia edilen, fakat üçüncü kişinin elinde bulunan mal da iflas masası malları arasına yazılır. Ancak mal üçüncü kişinin elinden alınamaz; iflas idaresi, üçüncü kişi elindeki malın masaya verilmesi için, üçüncü kişiye karşı istihkak davası açar. İflas idaresi davayı kazanırsa, mal masaya alınır.

—Med. huk. Taşınır ya da taşınmaz bir eşya üzerinde mülkiyet hakkı olan kişi, haklı bir neden olmaksızın mülkiyetinden çıkarılan eşyanın kendisine verilmesi için istihkak davası açar. İstihkak davasında davacı eşyanın malikidir; eşya üzerindeki mülkiyet hakkı bağımsız olabileceği gibi, müşterek de olabilir. Davalı ise haksız zilyettir. Zilyetlik haklı bir nedene dayanıyorsa, istihkak davası reddedilir. Zilyetlikteki haklılık bir ayni hakka ya da kişisel bir hakka dayanabilir. İstihkak davası mülkiyet hakkının korunmasına ilişkin bir davadır. Bu hakkın özünü düzenleyen Türk Med. k.'nun 618. maddesi, bir eşyaya sahip olanın yasa sınırları içinde bu eşya üzerinde dilediği gibi tasarruf yetkisi olduğu, bu eşyaya haksız olarak el koyan herhangi bir kimseye istihkak davası açabileceği kuralını koymuştur.

Chaudronnerie et Forges d'Alsace

Gillois özdevinimli amfibi köprü

İSTİHKÂM a. (ar. *istiḥkām*). Ask. Düşman saldırısını engellemek amacıyla düzenlenmiş yer. || *İstihkâm aracı,* tank gövdesi üzerine bir tahrip topuyla ön tarafına buldozer bıçağı, bum ve vinç monte edilmiş paletli araç. || *İstihkâm eri,* savunma mevzii oluşturma çalışmalarında görev yapan er. — İstihkâm sınıfında askerlik hizmeti yapan er. (Birinci Dünya savaşı'nda mevzilerde yapılan çalışmaların artması nedeniyle istihkâm erlerinin kullanımı yaygınlaştı.) || *İstihkâm sınıfı, ana* görevi çeşitli etkinliklerle dost birliklerin harekâtını kolaylaştırmak, düşman birliklerinin ilerleyişini durdurmak ya da geciktirmek olan muharebe destek sınıfı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ask. havc. *İstihkâm-İnşaat dairesi,* hava kuvvetleri komutanlığının altyapı çalışmalarıyla yükümlü önemli komuta birimi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İsl. huk. *İstihkâm hücceti,* satış ve bağışlama gibi hukuki işlemleri kanıtlamak için düzenlenen belge.

—ANSİKL. Ask. İstihkâm sınıfı, temel olarak kara kuvvetlerine ait olmakla birlikte öteki kuvvet komutanlıklarında da bulunur. Başlıca görevleri: yol, köprü, boru hattı, liman, hava alanı inşası, bakımı, onarımı ve işletilmesi; çeşitli engel, tahrip ve mayın tarlalarının inşası; tahkimat ve gizleme etkinlikleri; istihkâm keşfi ve arazi etüdü; su ikmali; bina, arazi vb. gayri menkullerin bakım, onarım ve tapu, kadastro hizmetlerinin yürütülmesi; düşmanın yaptığı engellerde geçit açılması; kimyasal ve radyoaktif maddelerle kirletilmiş bölgelerin temizlenmesi.

—Ask. havc. İstihkâm-İnşaat dairesi İkinci Dünya savaşı'nın sonuna kadar kısıtlı bir personel ve donanımla hava birlikleri içinde görev yapıyordu.

Savaştan sonra yeniden oluşturulan

Creusot-Loire

Matenin-Batignolles siper ekskavatörü (siperler 1,80 m derinliğinde 0,60 ya da 0,90 m genişliğinde)

Ministry of Defence

istihkâm antipersonel mayın döşeyici römorklu ingiliz (VTT) taşıma aracı

mart 1945'te Ren üzerinde kurulan yüzer köprü

US Army

yüksek komutanlık karargâhında lojistik başkanlığına bağlı, başında bir general bulunan İstihkâm-İnşaat daire başkanlığı kuruldu.

İstihkâm-İnşaat daire başkanlığı'nın yıllık yapım ve onarım planları bütün hava birliklerinin gereksinimini kapsar. Bu planlardaki işlerin bir kısmı ihale yoluyla özel inşaat şirketlerine verilir, diğerleri bu dairenin emrindeki inşaat taburlarınca yapılır. Başkanlığa bağlı üç inşaat taburu (Ankara-Malatya-Eskişehir) vardır. Yaklaşık 150-200 uzman personeli (subay, astsubay, er) olan ve 50 kadar teçhizat, makine ve araçla (dozer, grayder, damperli kamyon, asfalt ve beton dökme makineleri, çeşitli motorlu araç, yükleyici) donatılan bu taburlar gezici olarak da görev yaparlar. Hava istihkâm sınıfı personeli İzmir Hava teknik okulu'nda yetiştirilir.

İSTİHKÂMCILIK a. İstihkâm birliklerince gerçekleştirilen etkinliklere verilen ad.

İSTİHKAR a. (ar. *ḥakaret*'ten *istiḥkār*). *Esk.* **1.** Hor görme, adi bulma, aşağılama: *"Kabul kılmayıp eylerse nezrim istihkar"* (Nedim, XVIII. yy.). **—2.** *İstihkar etmek,* hor görmek, aşağılamak.
—*Esk. İstihkar-ı hayat,* kişinin görev, ideal, başarı ve vatan sevgisi uğruna yaşamını yitirme tehlikesini göze alması.

İSTİHKÂR a. (ar. *istiḥkār*). İsl. huk. Bir yeri, üzerinde bina yapmak ya da ağaç dikmek için yıllık bir bedel karşılığında, sürekli bir hak tanımak kaydıyla kiralama.

İSTİHLAF a. (ar. *ḥalef*'ten *istiḥlāf*). *Esk.* **1.** Birini kendi yerine geçirme ya da kendisi başkasının yerine geçme, birinin halefi olma. **—2.** *İstihlaf etmek,* başkasıyla yer değiştirmek, yerini bir kimseye bırakmak ya da bir kimsenin yerine geçmek: *"Bunların da yerlerini başkaları tutacak ve başkalarını da diğerleri istihlâf edecektir"* (Baha Tevfik).
—Ed. Aruzla yazılmış şiirlerde türkçe sözcüklerin kısa hecelerinin bir uzun ya da bir uzun ve bir kısa hece kadar uzatılarak okunması. (*"Bâna kul olsun deyû hâcet ne fermân etmeye / Ben senin çoktan efendim bende-i fermânınım"* [Sana kul köle olmamı istemene ne gerek var; ben senin zaten fermanlı kölen değil miyim?] (Fuzuli) beytindeki "bâna" sözcüğünün "bâ", "deyû" sözcüğünün "yû" hecelerinde istihlaf vardır. İmale*'den farkı yalnız türkçe sözcüklerdeki uzatmaları göstermesidir.)
—İsl. huk. Karşı tarafa yemin teklif etmek.

İSTİHLAK, -ki a. (ar. *helak*'ten *istihlāk*). **1.** Kullanarak tüketme, bitirme, tüketim. **—2.** Boş yere harcama, gereksiz tüketim. **—3.** *İstihlak etmek,* tüketmek; boş yere harcamak.
—İkt. → TÜKETİM
—Verg. huk. *İstihlak vergisi,* TÜKETİM* VERGİSİ'nin eşanlamlısı.

İstihlaki millî cemiyeti, Millî meşrutiyet fırkası'na bağlı olarak, 1912'de, İstanbul'da kurulan dernek. Yerli malı kullanılmasını, üretilmesini ve tüketilmesini özendirmek amacıyla, kentin çeşitli yerlerinde 30 dolayında mağaza açan dernek, ayrıca bir kadınlar bölümünü hizmete sokmuş ve terzilik okulları açılmasına ön ayak olmuştu. Kurucuları arasında Mahmut Esat (Bozkurt), Rıfkı, Zühtü, Cemal, Ethem beyler bulunuyordu.

İSTİHLAL a. (ar. *helal*'den *istiḥlāl*). *Esk.* **1.** Helal sayma, yapılmasında bir sakınca görmeme. **—2.** Helalleşme, helallik dileme.

İSTİHLAL a. (ar. *hilāl*'den *istihlāl*). *Esk.* **1.** Yeni ayın ortaya çıkışı; yeni ayı görme. **—2.** Bebeğin doğar doğmaz ağlayışı.
—Ed. *Beraat-ı istihlal* → BERAAT.

İSTİHLAS a. (ar. *ḥulus*'tan *istiḥlāṣ*). *Esk.* **1.** Bir şeyi kendine mal etmeye çalışma, kendi malı yapmak isteme. **—2.** Kurtarma, kurtarılma: *"... yeni Yunan İmparatorluğu' nun çatır çatır çatırdadığını işitiyorlar, istihlâsları için bu uzun devre tam manasıyla bir fırsattır"* (Y. K. Beyatlı).
—İsl. huk. *İstihlas-ı tereke,* tereke borçlarının mirasçılar tarafından ödenerek, borca batık olan terekenin kurtarılması. (İslam hukukunda mirasın reddi sözkonusu değildir. Ölenin borcu bıraktığı maldan fazla ise, alacaklılar terekeyi paylaşırlar, fazlasını mirasçılardan isteyemezler. Bu durumda mirasçılardan biri ya da tüm mirasçılar borcun tamamını ödemek koşuluyla terekeyi kurtarabilirler.)

İstihlası vatan cemiyeti, Karaosmanoğlu Kâni, eski Suriye mektupçusu Nuri, eczacı Rıza ve davavekili Abidin beyler tarafından, 1918'de, Manisa'da kurulan siyasi nitelikteki dernek. 19 mart 1919'da toplanan İzmir Müdafaai hukuk kongresi'nde alınan karar uyarınca, İzmir Müdafaai hukuku osmaniye cemiyeti'ne katıldı.

İSTİHMAM a. (ar. *istiḥmām*). *Esk.* **1.** Hamama girme, banyo yapma. **—2.** *İstihmam-ı reml,* kum banyosu.

İSTİHRACAT çoğl. a. (ar. *istiḥrac*'ın çoğl. *istiḥrācāt*). *Esk.* Çıkarsamalar, yıldız falı sonucunda çıkan yorumlar.

İSTİHRAÇ a. (*ḥuruc*'dan *istihrāc*). *Esk.* **1.** Bir şeyden bir şey çıkarma; elde etme: *Gül yaprağından gül suyu istihraç etme.* **—2.** Anlam ya da sonuç çıkarma, çıkarsama: *"... bunun hakkında istihrac-ı sahih vardır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** Bir dilde okuduğunu anlama. **—4.** Yıldız falına bakarak anlam çıkarma. **—5.** *İstihraç etmek,* bir şeyden bir şey elde etmek; anlam ya da sonuç çıkarmak, tahminde bulunmak: *"Çünkü o zamanlarda servet arâzînin sathından istihrac ediliyordu, en ziyade arâzîsi olan devlet en zengindi"* (Y. K. Beyatlı).
—Ed. AKROSTİŞ'in eski eşanlamlısı.

İSTİHSAL a. (ar. *ḥuṣūl*'den *istiḥṣāl*). **1.** Meydana getirme, hâsıl etme, üretme: *Tahıl istihsali.* **—2.** Üretim: *İstihsali artırmak.* **—3.** Elde etme: *"İnsan saadeti bulamayacağı yerlerde aramamalı, onu kendi âleminde icat ve istihsale çalışmalıdır"* (H. E. Adıvar). **—4.** *İstihsal etmek,* meydana getirmek, üretmek, elde etmek: *Bir netice istihsal etmek.* ‖ *İstihsal olunmak,* üretilmek; elde edilmek.
—İkt. → ÜRETİM.

İSTİHSAN a. (ar. *ḥüsn*'den *istiḥsan*). *Esk.* **1.** Güzel bulma, beğenme: *"Öyle bir kahraman ki vaktiyle ettiği serkeşâne hareketlerden mütevellit husûmetimi bugün istihsana tahvil etti"* (A. H. Tarhan). **—2.** *İstihsan etmek,* beğenmek, güzel bulmak: *"Yurtçular bu fikri edip istihsan"* (Ziya Gökalp).

İSTİHSAN a. (ar. *ḥıṣn,* sağlam yer'den *istiḥṣān*). *Esk.* Savunma, korunma.
—İsl. huk. Bir tür kıyas, gizli kıyas. (Hukukla ilgili konuları görünürdeki nedenlere göre değil, derinlemesine araştırma ve incelemeyi gerektiren asıl nedene göre değerlendirilir.) ‖ Kıyasa aykırı olan bir ayet ya da hadise dayanılarak varılan hukuki görüşün ortaya çıkış biçimi. (Bu gibi görüşler belirtilirken kaynağının istihsan olduğu söylenir.)

İSTİHYA a. (ar. *ḥaya*'dan *istiḥya*'). *Esk.* **1.** Utanma, utanç duyma. **—2.** *İstihya etmek,* utanmak: *"Şu gafletimden edip sonra kendim istihyâ / derim: "zavallı hayâl-i muhâle aldandın ..."* (Tevfik Fikret).

İSTİHZA a. (ar. *istihzā*). **1.** Üstü kapalı, ince alay: *İstihzayla gülmek. Bir kimseye istihzada bulunmak.* **—2.** *İstihza etmek,* bir kimseyle üstü kapalı ve ince bir biçimde alay etmek.

İSTİHZAKÂR sıf. (ar. *istihzā* ve fars. *-kār*'dan *istihzākār*). *Esk.* Alaycı, hafife alıcı.

İSTİHZAR a. (ar. *istiḥżār*). *Esk.* **1.** Huzura çıkarma, hazır bulundurma. **—2.** Hazırlama, hazır etme. **—3.** Hatırlama.
—Esk. ruhbil. Tasarım, zihinde canlandırma, tasarlama.

İSTİKA a. Ayakkc. → İSTEKA.

İSTİKAMET, -ti a. (ar. *istikamet*). **1.** Doğrultu, yön: *Rüzgâr, kuzey-güney istikametinde esiyor.* **—2.** *Esk.* Dürüstlük, doğruluk. **—3.** *Bir şeye, bir kimseye istikamet vermek,* onu belli bir yöne yöneltmek, ona yön vermek: *Artık hayatına, kendine bir istikamet vermelisin.*
—Ask. *İstikamet açısı,* bir yerde, kuzey yönünden başlayarak saat hareketi yönünde hedefe kadar ölçülen yatay açı.
—İsl. İslam ahlakında inanç, niyet, düşünce ve davranışta dürüstlük. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. İstikamet, en önemli ahlaksal erdemlerden biri sayılır. İslam dininin öngördüğü yaşama biçiminin bir adı da *doğru yol* anlamına "sırat-ı müstakim"dir (I, 6). Hz. Muhammet "bir kişinin kalbi doğru (istikamet) olmadıkça imanı doğru olmaz; dili doğru olmadıkça kalbi doğru olmaz" diyerek inanç, niyet ve davranışların bir bütün içinde istikamet taşıması gerektiğini dile getirir.

İSTİKBAL, -li a. (ar. *istikbāl*). **1.** Gelecek: *İstikbale ümitle bakmak. İstikbali parlak bir genç.* **—2.** *Esk.* Bir konuğu, gelen bir kimseyi karşılama: *İstikbal merasimi.* **—3.** *Esk. Bir kimseyi istikbal etmek,* onu karşılamak.
—Esk. dilbilg. Gelecek zaman. ‖ *İstikbal-i mazi,* geçmiş zaman içinde gelecek zaman bildiren kip; gelecek zamanın hikâyesi ve rivayeti.
—Esk. gökbil. KARŞIKONUM'un eşanlamlısı.
—İsl. *İstikbal-i kıble,* namazda kıbleye yönelme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Namaz kılınırken Kâbe yönüne dönmek ve namazın bitimine kadar vücudu başka yöne çevirmemek, namazın koşullarından (şartlar) biridir. Bu nedenle, namaz sırasında vücudunu özürsüz olarak kıbleden başka yöne çeviren kişinin namazı bozulur. Kâbe'nin içinde ya da yanında bulunanlar, Kâbe'nin herhangi bir yönüne dönerek namaz kılabilirler. Hastalık gibi geçerli bir özür bulunması durumunda kıbleye yönelmek gerekmez. Kıble yönünü bilemeyen ve öğrenme olanağını da bulamayan bir kişi Güneş'e, Ay'a ya da yıldızlara bakarak kıbleyi bulmaya çalışır ve kendi kanısına göre sap-

tadığı tarafa yönelip namazını kılar. Namaz içinde yanlış tarafa yöneldiğini anlarsa, namazını bozmadan doğru yöne döner; ancak, namaz bitiminden sonra anlarsa, namazını yeniden kılması gerekmez.

İstikbal, Tanzimat ve İkinci meşrutiyet dönemlerinde Türkiye'de ve yurtdışında yayımlanmış bazı gazetelerin adı. İlki 9 ağustos 1875-15 eylül 1876 tarihleri arasında türk mizahının ustalarından Teodor* Kasap tarafından, İstanbul'da günlük olarak yayımlandı. Özellikle milli eğitim konularına ağırlık veren gazetede Abdülaziz'in tahttan indirilişi, Murat V'in cülusu, Çerkes Hasan vakası gibi, zamanın önemli olaylarına ilişkin haberler ayrıntılı olarak yer aldı. — Ali* Şefkati'nin 1879-1881 yılları arasında, on beş günde bir çıkardığı gazete. Jön Türkler'in sözcülüğünü yapan gazete Napoli, Cenevre ve Londra'da basılarak Türkiye'ye gönderiliyordu. — Sahip ve başyazarlığını Yüzbaşızade Lütfü'nün yaptığı haftalık gazete. 1908-1910 arasında Hanya'da (Girit) yayımlandı. — Ahmet Cemil tarafından 1908'de, haftada iki kez yayımlanan "siyasi, ilmi, edebi musavver osmanlı gazetesi". İzmir'de basılan gazetenin 5 sayı kadar çıktığı biliniyor.— Kurtuluş savaşı'nı desteklemek amacıyla Trabzon'da haftada iki kez yayımlanan "siyasi, ilmi türk gazetesi" (1919). Gazetenin imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Faik Ahmet'ti (Barutçu*).

İSTİKBALEN be. (ar. *isti̇kbāl*'den *istikbālen*). *Esk.* **1.** İlerde, gelecekte. **—2.** Karşılamak üzere, karşılayarak.

İSTİKBALİYE a. Ed. Nesip bölümünde padişahın ya da bir büyüğün seferden dönüşünü, bir yere gelişini vb. konu edinen kasidelere verilen ad. (Eşanl. KUDUMİYE.)

İSTİKBAR a. (ar. *kibr*'den *istikbār*). *Esk.* **1.** Büyüklük taslama, kibirlenme. **—2.** Önemseme, önem verme, büyütme. **—3.** *İstikbar etmek*, kibirlenmek, büyütmek.

İSTİKLAL, -li a. (ar. *istiklāl*). **1.** Bir başka ülkenin, bir başka gücün denetimi ve yönetimi altında olmama durumu; bağımsızlık: *Türk istiklal savaşı. Bir ulusun istiklali. İstiklalini kazanmak, kaybetmek.* **—2.** *Esk.* Bir şeyi az bulma, azımsama. *—Esk. İstiklal-cû*, bağımsızlıktan yana olan.
—Tar. *İstiklali tamme* → TAM* BAĞIMSIZLIK.

İstiklal, Fas milliyetçi partisi. Allal el-Fasi tarafından 1934'te kurulmuş olan "Fas eylemi"nin 1937'de Halk hareketi (ya da demokratik parti) ve milli bağımsızlık partisi (İstiklal) olarak ikiye bölünmesi sonucu ortaya çıktı. İstiklal'in yol açtığı karışıklıklar Fas'taki fransız genel valisi Noguès'nin Allal el-Fasi'yi Gabon'a sürmesine neden oldu (1937). İstiklal ocak 1944'te Bağımsızlık manifestosu'nu yayımladı ve bağımsızlık yanlısı Muhammet bin Yusuf'un desteğini aldı. Parti daha sonra Casablanca'da karışıklıklar çıkardı (aralık 1952) ve "Fransızlar'ın sultanı" Muhammet bin Arafa'ya karşı birçok suikast düzenleyerek (11 eylül 1953-5 mart 1954) Fas ayaklanmasını kışkırttı (ağustos 1954). Fas'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra (1956) bölünmelerle zayıflayan İstiklal'in etkinliği azaldı. Eylül 1959'da sol kanat Ben Barka önderliğinde halk güçlerinin Ulusal birliği'ni kurdu. Başka bir kanat da Guedira'nın 1963'te seçimlerden önce kurduğu monarşi yanlısı partiye (Anayasa kurumlarını savunma cephesi) katıldı. 1963-1964'te 144 milletvekilliğinin 71'ini bu parti elde etti. Tahtla arası açılan İstiklal partisi ise ancak 40 milletvekili çıkarabildi. Parti 1965'te kurulmuş olan ara rejime son verilmesini istedi ve 1970'te Ulusal halk güçleri birliği'yle, ulusal bir muhalefet cephesi oluşturdu. 1976'ya kadar, 1972 yılında II. Hasan tarafından önerilmiş olan "demokrasiye açılma" programına karşı çıktı. Fakat 1976'da kralın Batı Sahra sorunu karşısındaki tutumunu destekledi ve 1977 seçimlerine katıldı. Oyların % 21,6'sını alarak 51 milletvekili çıkaran İstiklal, muhalefetin en güçlü partisi durumuna geldi. 1979 martında rejime bağlılık sürecini başlattı. Kasım 1983'te kurulan ulusal koalisyon hükümetine 6 bakan veren parti, Başbakan Lamrani'nin iktisadi siyasetine karşı çıktığı için nisan 1985'te hükümetten ayrıldı: yalnız partiden istifa eden Milli eğitim bakanı Dr. Laraki kabinede kaldı, öteki muhalefet partileriyle birlikte, cezaevlerindeki işkence uygulamalarına son verilmesi, ailelerin mahkûmları serbestçe ziyaret edebilmeleri ve bir kısım suçlulara mahkûm statüsünün tanınması isteklerini kapsayan bir bildiri yayımlayan parti Dr. Laraki'nin 30 eylül 1986'da kurduğu hükümete de katılmadı.

İstiklal caddesi, esk. **Caddei kebir,** İstanbul'un Beyoğlu kesiminde, Tünel'den Taksim'e uzanan ana cadde; kentin en önemli iş, alışveriş ve eğlence merkezlerinden biridir. 1991 yılında yapılan düzenlemeyle trafiğe kapatılmış, Tünel ile Taksim arasında yolcu taşımak üzere aynı yıl yeniden tramvaya kavuşturulmuştur.

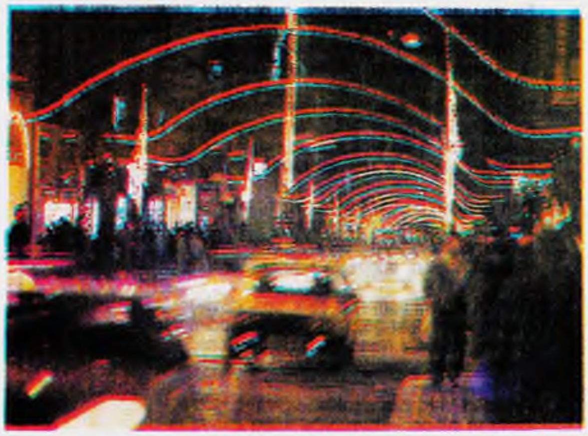
İstiklal madalyası, Kurtuluş savaşı'ndan sonra, TBMM üyelerine ve savaşta yararlılıkları görülenlere verilmek üzere hazırlattırılan onur madalyası. 29 kasım 1920 tarih, 66 sayılı yasayla, daha sonraki 381, 400, 525, 607, 869, 958, 977, 2597 ve 3579 sayılı yasalara göre, çeşitli maden alaşımlarından bastırılan bu madalyalar 35 × 40 cm boyutunda, oval biçimde, 15,55 gr ağırlığındaydı. Ön yüzünde ilk Meclis yapısı, 23 nisan 1920 tarihi ve kağnısıyla cepheye cephane taşıyan bir kişi, arka yüzünde büyük bir ay-yıldız içinde Türkiye haritası, altında defne dalları arasında 1 kasım 1922 tarihi vardır. Bu madalyalar kurdelelerine göre, kırmızı, beyaz, yeşil ve yarısı yeşil, yarısı kırmızı şeritli olmak üzere dört dereceden oluşur. Kırmızı şeritliler Kurtuluş savaşı'na fiilen katılmış asker kişilere, savaşta yararlılıkları görülenlere, sivil olmasına karşılık ordu kadrosu dışında şehit olanların büyük oğullarına, yoksa kızlarına, ebeveynlerine, en son olarak da eşine; beyaz şeritliler cephe gerisinde hizmet ve yararlılıkları görülenlere; yeşil şeritliler Kurtuluş savaşı'nı hazırlayan ve savunan TBMM üyelerine; yeşil-kırmızı şeritliler ise cephede savaşmış milletvekillerine verilmiştir. Sağ göğüs üzerine takılan bu madalyalar, taşıyanın ölümünden sonra büyük oğluna, yoksa büyük kızına, babasına, annesine, onlar da yoksa eşine veraset yoluyla geçer. İstiklal madalyası taşıyanlar, şeref aylığı alırlar, Devlet demiryolları, Denizcilik bankası iç hat seferleri ve belediyelerin toplu taşıma araçlarından, askeri ve devlet hastanelerinden ücretsiz olarak yararlanma hakkına sahiptirler.

İstiklal mahkemeleri, Kurtuluş savaşı süresince asker kaçaklarını ve TBMM yönetimine karşı çıkanları yargılamak üzere kurulan ve Cumhuriyet'in ilanından sonra da vatana ihanetle suçlananların yargılanması için varlığını sürdüren devrim mahkemeleri (1920-1927). TBMM'nin Ankara'da toplandığı günlerde iç ayaklanmalar ve ulusal ordu oluşturulmasına karşı, askerden kaçma olaylarının yaygınlaşması karşısında İstiklal mahkemeleri kurulması yolunda ilk adım olarak, 29 nisan 1920'de "Hıyaneti vataniye kanunu" çıkartıldı. 14 maddeden oluşan bu yasa, TBMM'nin meşruluğuna karşı her çeşit ayaklanma ve kışkırtıcılığı vatan hainliği olarak değerlendiriyor, ayaklanmaya katılanların idam edileceklerini, yardımcılarının da Ceza kanunu'nun 45 ve 46. maddelerine göre cezalandırılacağını belirliyordu. Yasaya göre, sanıklar 24 saat içinde mahkemeye sevk edilecek, yargılanmalar yirmi gün içinde sonuçlanacak ve kararlar TBMM'ce onaylandıktan sonra hemen yerine getirilecekti. Yargılamalar bidayet mahkemelerince ya da harp divanlarınca ve olay yerinde yapılacaktı. Bu yasaya göre ilk uygulama, Safranbolu'da baş gösteren ayaklanmaya, ardından da Yozgat ayaklanması'na katılanlara karşı uygulandı. Ancak, mahkeme kararlarının TBMM onayından geçmesi işleri aksatıyor ve bu arada kuvayi tedibiye komutanı Çerkez Ethem'in keyfi uygulamaları huzursuzluk yaratıyordu. Düzenli ordu kurulması çalışmaları sırasında asker kaçaklarının büyük ölçüde artması üzerine, TBMM yeni önlemler düşünmeye başladı. Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Mustafa Necati beyler "Telkin ve tedhiş kanunu" adıyla Meclis'e bir teklif verip yedi milletvekilinden oluşacak, asker, sivil herkesi Meclis adına yargılayıp gerektiğinde idam edebilecek bir mahkeme kurulmasını önerdiler. Sert tartışmalardan sonra bu teklif Meclis'ten geçmedi. Buna karşılık olağanüstü mahkemelerin kurulmasına olanak veren çalışmalar sürdürüldü.

Dr. Tevfik Rüştü (Aras) ve Refik Şevket (İnce) yeni bir yasa teklifi hazırladılar. "Firar ceraimini irtikap edenler hakkında kanun teklifi" adındaki bu öneri, uzun tartışmalardan ve bazı değişikler geçirdikten sonra 11 eylül 1920'de "Firariler hakkında kanun" adıyla yasalaştı. 9 maddelik bu yeni yasa, TBMM üyeleri arasından seçilecek ve biri başkanlık yapacak üç üyeden oluşan İstiklal mahkemeleri kurulması, bu mahkemelerin kararlarının kesin olması, mahkeme kararlarının uygulanmasını önlenmeye kalkışacakları da yargılayabilmesi, yargılama ve kararları yerine getirebilme için hükümet kuvvetlerini kullanabilmesi hükümlerini getiriyordu. Kurulacak bu İstiklal mahkemeleri'nin kaç tane olacağı ve nerelerde görev yapacağı Bakanlar kurulu'nun önerisiyle Meclis'çe kararlaştırılacaktı. Fransız ihtilali'nin Devrim mahkemelerinden esinlenerek kurulmasına karar verilen bu mahkemelerin kararları kesindi ve bir üst mahkemesi olmadığı için temyiz hakkı da yoktu. Bu yasayı çıkarmakla TBMM kuvvetler birliği esasını da ortaya koymuş ve açıkça bir ihtilal meclisi olduğunu belirtmiş oluyor, yasama yetkisinin yanı sıra yürütme ve yargı yetkisini de eline alıyordu. Ne var ki, bunca geniş yetkilerle donatılacak bir mahkemenin üyelerinin seçiminde zorluklar çıktı. Bu mahkemelerin kaç yerde kurulması gerektiği de tartışma konusu oldu. 26 eylül 1920'de yasanın birinci maddesinde değişiklik yapan yeni bir yasa kabul edildi ve bu ekle İstiklal mahkemeleri'nin salt asker kaçaklarını değil, Hıyaneti vataniye kanunu'nda belirtilen suçların sanıklarını da yargılaması kabul edildi ve bu mahkemelerin bakamayacağı dava konusu kalmadı. Aynı gün yapılan seçimler sonunda Ankara, Eskişehir, Konya, Isparta, Sıvas, Kastamonu, Pozantı, Diyarbekir İstiklal mahkemeleri adlarıyla sekiz İstiklal mahkemesi oluşturuldu. Bu mahkemelerin

İstiklal madalyası

İstiklal caddesi

Osman Zeki Üngör'ün bestelediği İstiklal marşı'nın ses partisi

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül... Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl;
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim: Bendimi çiğner, aşarım;
Yırtarım dağları, enginlere sığmam taşarım.

Garb'ın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar;
Benim îman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir îmânı boğar,
"Medeniyyet!" dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş! Yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın...
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri "toprak!" diyerek geçme, tanı!
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehîd oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyâları alsan da, bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki fedâ?
Şühedâ fışkıracak toprağı sıksan, şühedâ!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Hudâ,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyâda cüdâ.

Rûhumun senden İlâhî şudur ancak emeli:
Değmesin ma'bedimin göğsüne nâ-mahrem eli;
Bu ezanlar — ki şehâdetleri dînin temeli —
Ebedî, yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder — varsa — taşım;
Her cerîhamdan, İlâhî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır rûh-i mücerred gibi yerden na'şım!
O zaman yükselerek Arş'a değer, belki, başım.

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl:
Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır, Hakk'a tapan, milletimin istiklâl.

Mehmet Âkif Ersoy

üyeliklerine Kılıç Ali Bey, Topçu İhsan (Eryavuz), Rasih Hoca (Kaplan), Muhittin Baha (Pars), Hamdi Namık (Gör), Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Mustafa Necati, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Şeyh Servet Efendi, Refik Şevket (İnce), Dr. Tevfik Rüştü (Aras) gibi milletvekilleri seçildi. İstiklal mahkemeleri üyeleri Ankara'da toplanıp bir bildiri hazırladılar ve görev yerlerine gitmeden bu bildiriyi bölgelerine gönderdiler. Bildiride vatanın tehlikede olduğu hatırlatılıp, asker kaçaklarının teslim olmaları halinde bağışlanacakları, bu mahkemelerin üzerinde başka hiçbir yetkili bulunmadığı, en küçüğünden en büyüğüne devlet görevlileri dahil herkesi yargılayabilecekleri ve hiçbir kanun maddesine bağlı kalmadan vicdani kanaatlerine göre ceza verebilecekleri belirtiliyordu.

İlk dönemde oluşturulan İstiklal mahkemeleri görevlerini sürat ve başarıyla yerine getirdiler. Askerden kaçma olayları büyük ölçüde önlendi. Bu mahkemeler içinde en ağır yükü Ankara İstiklal mahkemesi yüklendi. İstanbul'daki Damat Ferit Paşa hükümetinin kimi üyeleri ile Sevr antlaşması'nı imzalayanları gıyaplarında yargılayıp vatana ihanetten idama mahkûm etti. Kuvayı inzibatiye'ye katılıp yönetenleri, Askeri Nigehban cemiyeti yöneticilerini de, gene gıyaplarında yargılayıp ağır cezalara çarptırdı. Bu mahkeme ayrıca Çerkez Ethem ve kuvvetlerinin ihaneti üzerine bunlar hakkında da idam kararları verdi. Aynı dönemde gizli komünist partisi kuranlar, Yeşil ordu mensupları hep bu mahkemede yargılandılar ve çoğunlukla ölüm cezasına çarptırıldılar; ele geçenleri için de hükümler hemen infaz edildi. Ankara İstiklal mahkemesi'nin iki yılda yargıladığı sanık sayısı 13 096 kişiyi buldu. Hüküm giyenlerden 108'i idam, 279'u müeccelen idam ve 48'i de yokluklarında idam cezasına çarptırıldı. 470 sanık aklandı 12 137 sanık da değnek ve para, 54 sanık da kalebentlik cezasına çarptırıldı. Öteki mahkemeler de casusluk, beylik eşyayı satmak, düşmana hizmet, eşkıyalık, eşkıyaya rehberlik, yataklık, hakaret, hırsızlık, hükümete aleyhtarlık, kadın kaçırma, kanuna muhalefet, katil, yaralama, rüşvet, sahtekârlık, sarkıntılık, serserilik, türklüğü tahkir, vatana ihanet, vazifeyi suiistimal, vazifeyi ihmal gibi çeşitli davalara bakıp hüküm verdiler. İstiklal mahkemeleri çalışırken TBMM'nin çıkardığı yasalarla sıkıyönetim mahkemeleri kaldırıldı ve onların görevleri de İstiklal mahkemeleri'ne verildi. Bu mahkemelerin kararları, özellikle Kastamonu İstiklal mahkemesi'nin kararları, kimi çevrelerce çok sert bulunduğundan yakınmalara yol açtı. Meclis'te sürekli olarak bu mahkemelerin kaldırılması, denetlenmesi, yetkilerinin sınırlandırılması yolunda teklifler yapıldı. Hükümetin 17 şubat 1921 tarihli önergesiyle Ankara dışındaki İstiklal mahkemeleri kaldırıldı ve böylece İstiklal mahkemeleri'nin birinci dönem çalışmaları son buldu.

Ne var ki, İstiklal mahkemeleri'nin çalışmalarının durdurulmasından kısa bir süre sonra, Sakarya savaşı öncesinde, ülkede yeniden asker kaçaklığı, eşkıyalık ve ayaklanmalar görüldü. Temmuz ayında Kastamonu, Konya ve Samsun'da üç yeni İstiklal mahkemesi kuruldu. Bunlara Hacim Muhittin (Çarıklı), Muhittin Baha (Pars), Saip (Ursavaş), Mustafa Necati, Mahmut Esat (Bozkurt), Refik (Koraltan), Ziya Hurşit, Mazhar Müfit (Kansu), Avni (Doğan) gibi yeni üyeler seçildi. Pontus rum ayaklanması, Konya ayaklanmaları gibi ayaklanmaların sanıkları bu mahkemelerde yargılandılar. 1922 temmuzunda İstiklal mahkemeleri üyeleri görevlerinden geri çağrıldılar, 31 temmuz 1922'de "İstiklal mehakimi kanunu" adıyla yeni bir yasa kabul edildi ve mahkemelerin görev ve yetkileri yeniden saptanıp kimi kısıtlamalar getirildi, idam kararlarının Meclis' in onayından geçirilmesi koşulu kondu. 1 ağustos 1922'de de bu yeni kanunla İstiklal mahkemeleri'nin çalışmalarına Meclis kararıyla son verildi. Ancak arada kurtarılmış bölgelerde yeni İstiklal mahkemeleri kuruldu (Elcezire İstiklal mahkemesi gibi). İstiklal mahkemeleri'nin üç yıllık süre içinde yargıladıkları sanık sayısı 59 164'ü buldu. Bu sanıklardan 2 696'sı müeccelen idam, 243'ü gıyaben idam, 1 054'ü idam, 1 768'i kalebentlik ve kürek cezalarına çarptırılmış, 11 744'ü de beraat ettirilmiştir.

• *Cumhuriyet dönemi.* 1922 yılı temmuzunun sonunda kaldırılan, Kurtuluş savaşı dönemi İstiklal mahkemeleri'nin ardından, Cumhuriyet'in ilanından bir ay sonra İstanbul'a gönderilen yeni bir İstiklal mahkemesi kuruldu. Şeyh Sait ayaklanmasını izleyerek 1925 martında Ankara ve Doğu Anadolu'da çalışmak üzere iki İstiklal mahkemesi daha oluşturuldu. Bu mahkemelerde Ali (Çetinkaya -Kel Ali), Kılıç Ali, Necip Ali (Kücüka), Ali (Zırh), Ali Saib (Ursavaş), Asaf (Hakkâri), Avni (Doğan), Cevdet (İzrop), Hacim Muhittin (Çarıklı), İbrahim (Tolon), İhsan (Eryavuz-Topçu İhsan), Lütfi Müfit (Özdeş), Mazhar Müfit (Kansu), Refik (Koraltan), Reşit Galip, Vasıf (Çınar) başkan, üye ve savcı olarak görev yaptılar. Atatürk devrimlerinin oluşturulması sürecinde görev yapan bu mahkemeler İstanbul'da gazetecileri, baro başkanı Lütfi Fikri Bey'i, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e karşı suikast girişimi sanıklarını, ayaklanma bölgesine gönderilen Şark İstiklal mahkemesi de Şeyh Sait ayaklanması sanıklarını, teşvikçilerini, Terakkiperver fırka kurucularını yargıladı. Ankara'da da telgrafçıların grevi, komünistlerin davası, şapka kanunu ve tekkelerle zaviyelerin kapatılmasına karşı çıkanlar, saltanat ve hilafeti geri getirmek isteyenler yargılandı. Aralarında İttihat ve Terakki'nin ünlü Maliye nazırı Cavit Bey, Dr. Nazım, İsmail Canbolat, Ankara eski valisi Abdülkadir, Rüştü Paşa, İskilipli Atıf Hoca, Seyit Abdülkadir, Sarı Efe Edip, Ziya Hurşit gibi pek çok ünlü kişi de İzmir suikastı nedeniyle bu mahkemelerin kararlarıyla asıldı. İdama mahkûm edilenlerden Kara Kemal Bey yakalanacağını anlayınca intihar etti. Bu ikinci dönem İstiklal mahkemeleri de 7 mart 1927'de görevlerine son verilerek kaldırıldı. İstiklal mahkemeleri'nin kurulmasına olanak veren yasa ise, hayli gecikmiş olarak, ancak 1949 yılında yürürlükten kaldırıldı. (→ Kayn.)

İstiklal marşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal marşı. Sözleri, Kurtuluş savaşı sırasında, Mehmet Akif (Ersoy) tarafından yazıldı (1921). Garp cephesi erkânı harbiye reisi İsmet Bey'in (İnönü) önerisi üzerine, Maarif vekâleti tarafından bir güfte yarışması açıldı, kazanan şiirin sahibine 500 lira ödül verileceği bildirildi. Yarışmaya 724 şiir katıldı. Bunlardan hiçbiri ulusal heyecanı, bağımsızlık savaşının ruhunu yansıtacak güçte görülmedi. Mehmet Akif, para ödülü konduğu için, yarışmaya katılmamıştı. Maarif vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Akif'e bir mektupla başvurdu (18 şubat 1921), yarışmaya katılmasını engelleyen sebebin giderilebileceğini bildirdi. Akif, istenen marşı kırk sekiz saat içinde yazdı (20 şubat 1921). Marş, Büyük Millet Meclisi'nin 12 mart 1337 (25 mart 1921) tarihli toplantısının öğleden sonraki oturumunda "ekseriyet-i azime (büyük çoğunluk) ile" resmi marş olarak kabul edildi, kabulden sonra Maarif vekili Hamdullah Suphi tarafından Meclis kürsüsünde okunarak ayakta dinlendi; 17 şubat (2 mart) 1921'de *Hâkimiyet-i milliye* gazetesi ile *Sebilürreşat* dergisinde yayımlandı. Daha sonra açılan beste yarışmasına 24 besteci katıldı, o sırada savaşın şiddetlenmesi yüzünden yarışma sonuçlanamadı. Savaştan sonra, Maarif vekâleti'nde toplanan bir kurul, Ali Rıfat'ın (Çağatay) bestesini uygun buldu (1924), bu marş altı yıl çalındı. Geleneksel türk marşları üslubuyla yapılmış olan bu beste, 1930'da, Osman Zeki Üngör'ün batı

marşları tarzındaki bestesiyle değiştirildi. "İstiklal marşı" adı verilen şiir, aruz vezninin en yaygın kalıbı olan "Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün)" kalıbıyla yazılmıştır. Dörder dizelik 10 bentten oluşmaktadır (son bent beş dizedir). Her bentte bütün dizeler kendi aralarında kafiyelidir: aaaa bbbb cccc... Marşta, bayrak, millet, kahraman ırk, istiklal (bağımsızlık), hürriyet (özgürlük), yurt, vatan, hak, din, iman, şehit olma temaları işlenir. Savaşın henüz sonuçlanmadığı dönemde yazılan şiir, Batı'nın çelik silahına karşı iman dolu göğüsle yurt sınırlarının savunulacağını, "medeniyet denilen tek dişi kalmış canavarın böyle bir imanı boğamayacağını" (maddi güce karşı manevi gücün üstün geleceğini) bildirir ve savaşın kazanılacağını müjdeler: *"Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın, / Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın."*

Daha önceki bazı şiirlerinde *(Süleymaniye kürsüsünde, Hakkın sesleri)* "islam birliği" görüşünü savunan şair, İstiklal marşı'nda ulusçuluk düşüncesini benimser: *"O, benim milletimin yıldızıdır, parlayacak; / O, benimdir; o, benim milletimindir ancak... / Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlal: / Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklal."*

Mehmet Akif, *İstiklal marşı*'nı "Kahraman ordumuza" armağan etmiş, *Safahat* adını verdiği kitaplarına almamıştır; sebebi sorulduğunda, "O artık milletindir, milletin eseridir, milletin malıdır" demiştir. Şiir, Akif'in ölümünden sonra, toplu halde basılan *Safahat*'ların sonuna eklenmiştir.

İstiklâl savaşı → KURTULUŞ SAVAŞI.

İSTİKLALİ sıf. (ar. *istiḳlal* ve *-i'den istiḳlalī*). *Esk.* Bağımsızlıkla ilgili.

İSTİKLALİYET a. (ar. *istiḳlāl ve -iyyet*'den *istiḳlāliyyet*). *Esk.* Bağımsızlık.

İSTİKMAL a. (ar. *kemāl*'den *istikmāl*). *Esk.* **1.** Tamamlama, sona erdirme, bitirme. **—2.** Bir şeyi olgunlaştırıp son biçimini verme, kemale erdirme, olgunlaştırma.

İSTİKNAH a. (ar. *künh*'ten *istiknāh*). *Esk.* **1.** Bir şeyin aslını, gerçeğini arama, doğruluğunu araştırma: *"... Avrupa'dan isticvâp ve istiknâh-ı keyfiyet olunmak üzere Bâbıâli'ce beş gün te'hire karar verilmiş iken..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İstiknah etmek,* bir şey üzerinde derinleşmek, onun aslına ulaşmak: *"Belki bizce görülmeyen bir âlemin sırlarını istiknah eden cevvaliyetile dolaştı durdu"* (H. Z. Uşaklıgil).

—Dilbil. Arapçada bu anlamda "iktinah" kullanılır. "İstiknah" biçimi osmanlıcada türetilmiştir.

İSTİKRA a. (ar. *ḳırā'at*'tan *istiḳrā'*) *Esk.* **1.** Birinden bir şeyi okumasını isteme. **—2.** Bir şeyi araştırma, etraflıca düşünme. **—3.** Gezme, dolaşma.

—Esk. mant. Tümevarım.

İSTİKRA a. (ar. *kirā'*'dan *istikrā'*). *Esk.* Kiralama, kira ile tutma.

İSTİKRAH a. (ar. *kerh*'ten *istikrāh*). *Esk.* **1.** İğrenç bulma, tiksinme, nefret etme, tiksinti: *"Gönlü endişe ve istikrah ile dolu idi"* (Y. K. Karaosmanoğlu). **—2.** *İstikrah etmek,* iğrenmek, nefret etmek: *"... bu sularda yeni türeyen buharlı ufak tefek gemilerden istikrâh ediyordu"* (Y. K Beyatlı).

İSTİKRAR a. (ar. *istiḳrār*). **1.** Oldukça uzun bir süre büyük bir değişikliğe uğramadan kalma; kararlılık: *Altın fiyatlarındaki istikrar. Piyasada istikrar sağlanamıyor. Yaşamında bir istikrar yok.* **—2.** *Esk.* Bir yerde yerleşme, oturma. **—3.** *İstikrar bulmak,* sözkonusu bir şeyse, bir noktada durmak, sabitleşmek; bir kimseyse, bir yere yerleşmek.

—İda. huk. ve İkt. *İstikrar programı,* enflasyonun gelişmesini engellemek amacıyla alınan önlemlerin tümü.

—İkt. *İstikrar sağlama,* bir paraya sabit bir alım gücü kazandırma işlemi. (Doğrudan doğruya fiyatlar üzerinde etkide bulunarak, bunların belli bir düzeyde durdurulması biçiminde olabileceği gibi [bu durumda, *fiyatların istikrara kavuşturulması*'ndan söz edilir], parasal bir operasyon biçiminde de gerçekleşebilir.) || *İstikrar sözleşmeleri,* resmi makamlarla meslek kolları arasında, fiyatların istikrarını korumak konusunda yapılan sözleşmeler. || *Parayı, fiyatları, vb. istikrara kavuşturmak,* parayı, fiyatları vb. oldukça uzun bir süre, belli bir rayiçte ya da belli bir düzeyde tutmak için gerekli koşulları yaratmak.

İSTİKRARLI sıf. **1.** Değişimlere konu olmayan, uzun süre ya da sürekli olarak aynı durumda kalan şey için kullanılır; kararlı, dengeli: *İstikrarlı bir yönetim. İstikrarlı bir para birimi. İstikrarlı bir hayat.* **—2.** Davranışlarında sürekli bir kararlılık gösteren kimse için kullanılır: *İstikrarlı bir adam.*

İSTİKRARSIZ sıf. **1.** Sürekli ve sağlam olmayan, bir dengeye oturmamış şey için kullanılır: *İstikrarsız bir para politikası.* **—2.** Tutumunu sık sık değiştiren, kararlılık göstermeyen kimse için kullanılır: *İstikrarsız bir genç.*

İSTİKRARSIZLIK a. **1.** Sürekli değişme eğilimi gösteren bir şeyin durumu, niteliği: *Fiyatlardaki istikrarsızlık.* **—2.** Sürekli tutum değiştiren bir kimsenin durumu, niteliği: *İstikrarsızlığı yüzünden ona güvenemiyorum.*

—Siyas. bil. *Hükümet istikrarsızlığı,* hükümetlerin, istifa etmeleri ya da meclis tarafından düşürülmeleri nedeniyle sık sık değişmesi.

İSTİKRAZ a. (ar. *ḳarż*'dan *istiḳrāż*). *Esk.* **1.** Borç isteme, ödünç alma: *"... misafirlerin birisi Adnan Bey'den bin lira istikrâzına, diğeri de cariye Nevin'i almaya gelmişti"* (Baha Tevfik). **—2.** *İstikraz etmek,* ödünç almak, borçlanmak: *"Sandıktan akçe istikraz edenler..."* (İsmail Suphi). || *İstikraz-ı dahili,* devletin hisse senedi, tahvil çıkarması, iç borçlanma. ||*İstikraz-ı harici,* dış borçlanma.

—Deniz huk. *İstikraz-ı bahri,* deniz* ödüncü.

—Kamu mal. Devlet, bir kamu kuruluşu ya da yarı kamu kuruluşunca, sermaye piyasasından, önceden belirlenmiş koşullarla (süre, faiz oranı, vergi rejimi, vb. gibi), alınan borç para. (Bk. *ansikl.* böl.) ||*İstikraza açılmak,* belli bir miktar ödünç para almaya hazırlanmak.

—Uluslarar. ikt. Avrupa Ekonomik topluluğu içinde yatırımları özendirmek ve kolaylaştırmak amacıyla yapılan borçlanma. *(AET içi borçlanma.)*

—ANSİKL. Kamu mal. Devletin normal kaynakları yetersiz kaldığı ya da devlet vergiyle finanse edilmesi yerinde olmayacak bazı büyük yatırımlara girişmeyi tasarladığı zaman, isikraza başvurulur. İstikraz, gerek ödünç alan kamu kuruluşu, gerekse ödünç verme işlemine katılan için bazı karşılıklı yükümlülükleri içeren bir sözleşme niteliğindedir. Bu sözleşmenin koşulları devletçe, bir yandan sermaye piyasasının durumu, öte yandan istikrazda bulunan kamu kuruluşunun itibarı göz önünde tutularak, tek taraflı olarak saptanır (→ DEVLET BORÇ*LARI).

İSTİKSA a. (ar. *istiḳṣā'*). *Esk.* **1.** Derinlemesine inceleme, aslına inmeye çalışma. **—2.** *İstiksa etmek,* incelemek. || *İstiksa olunmak,* incelenmek, araştırılmak: *"... sual ve istiksa olunmak üzere meclise gelmesini taleb ve teklif ettiklerinde..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İSTİKSAB a. (ar. *kesb*'den *istiksab*). *Esk.* Kazanma, elde etme.

İSTİKSAR a. (ar. *keṣret,* çokluk'tan *istiksār,* bir şeyin çok olmasını isteme, çokluğunu isteme). *Esk.* **1.** Çok görme, çok sayma. **—2.** *İstiksar etmek, eylemek,* çok görmek: *"Avrupa'nın bu imâreti istiksâr eyleyen fikr-i hakkaniyeti..."* (Ahmet Mithat, XIX. yy.).

İSTİKSAS a. (ar. *ḳıṣāṣ*'tan *istiḳṣāṣ*). *Esk.* **1.** Öç almak isteme. **—2.** Bir kimsenin şeriat hükümlerine göre ölümle cezalandırılmasını isteme.

İSTİKŞAF a. (ar. *keşf*'ten *istikşāf*). *Esk.* **1.** Keşfetmeye çalışma: *"Çocukların vicdanlarını güzelce istikşaf için..."* (H.C. Yalçın). **—2.** *İstikşaf etmek,* keşfetmeye çalışmak, araştırıp bulmak.

—Ask. tar Muharebe sırasında düşmanın ve savaşılacak bölgenin durumunun araştırılması anlamında kullanılan deyim. (Günümüzde, bunun yerine "keşif" terimi kullanılmaktadır.) ||*İstikşaf haritası,* askeri harekâtın yapılacağı bölgede yaya ya da atlı dolaşılıp basit araçlarla hazırlanan ayrıntılı harita ya da krokiler. ||*İstikşaf kolu,* muharebe alanında, düşmanın durumunun saptanması amacıyla görevlendirilen küçük askeri birlik.

İSTİKŞAFAT çoğl. a. (ar. *istikşāf*'ın çoğl. *istikşāfāt*). *Esk.* Keşif hareketleri.

—Ask. *İstikşafat-ı taarruziye,* düşmanın durumunu ve ateş etmesi sağlanarak bulunduğu mevziyi ortaya çıkarmayı amaçlayan, sınırlı taarruz harekâtı. (Bu tür taarruzlar için "keşfi taarruzi" terimi de kullanılırdı.)

İSTİKTAP ya da **İSTİKTAB** a. (ar. *kitābet*'ten *istiktāb*). *Esk.* **1.** Yazı yazdırma, birinin kendisi için yazı yazmasını isteme. **—2.** Yazı kontrolü için birisine yazı yazdırma: *"... eğer hatt ve hâtemi meşhur ve müteârif değil ise istiktâb olunarak ehl-i hibreye gösterilir..."* (*Mecelle-i ahkâm-ı adliye*'den).

—Huk. Mahkemeye delil olarak sunulan bir belgenin kendisine ait olmadığını söyleyen kişiye, belgedeki imza ya da yazıyla karşılaştırmak üzere, yargıç tarafından imza attırılması ya da yazı yazdırılması.

İSTİKTAP ya da **İSTİKTAB** a. (ar. *kutb*'dan *istiḳṭāb*). Esk. fiz. Polarma.

İSTİKTAR a. (ar. *ḳaṭre*'den *istiḳṭar*). *Esk.* **1.** Damıtma, süzme, imbikten geçirme. **—2.** *İstiktar etmek,* damıtmak.

İSTİLA a. (ar. *istilā'*). **1.** Bir ülkeyi silah gücüyle ele geçirme: *Düşman ordularının istilasına uğramak.* **—2.** Yayılma, kaplama. **—3.** *Bir ülkeyi istila etmek,* orayı kitlesel askeri bir güçle ele geçirmek. **—4.** *Bir yeri istila etmek,* varlığı istenmeyen bir hayvan, bir bitki, bir şey sözkonusuysa, oraya yayılmak, orayı kaplamak: *Sokak kedileri katledilince kenti fareler istila etti. Bahçeyi yaban otları istila etmiş. İç pazarımızı yabancı ürünler istila etti. Karaları istila eden buzullar.*

—Ask. Büyük bir bölgenin ya da yerleşim merkezinin silahlı kuvvetlerce işgal edilerek ele geçirilmesi. ||*İstila ordusu,* bir bölgenin ele geçirilmesiyle görevli, özel olarak oluşturulmuş, büyük askeri birlik.

—Böcbil. Eklembacaklı dışasalakların bir konak üzerinde yuvalanması. ||*Sivrisinek istilası,* bir bölgede çok sayıda sivrisinek bulunması.

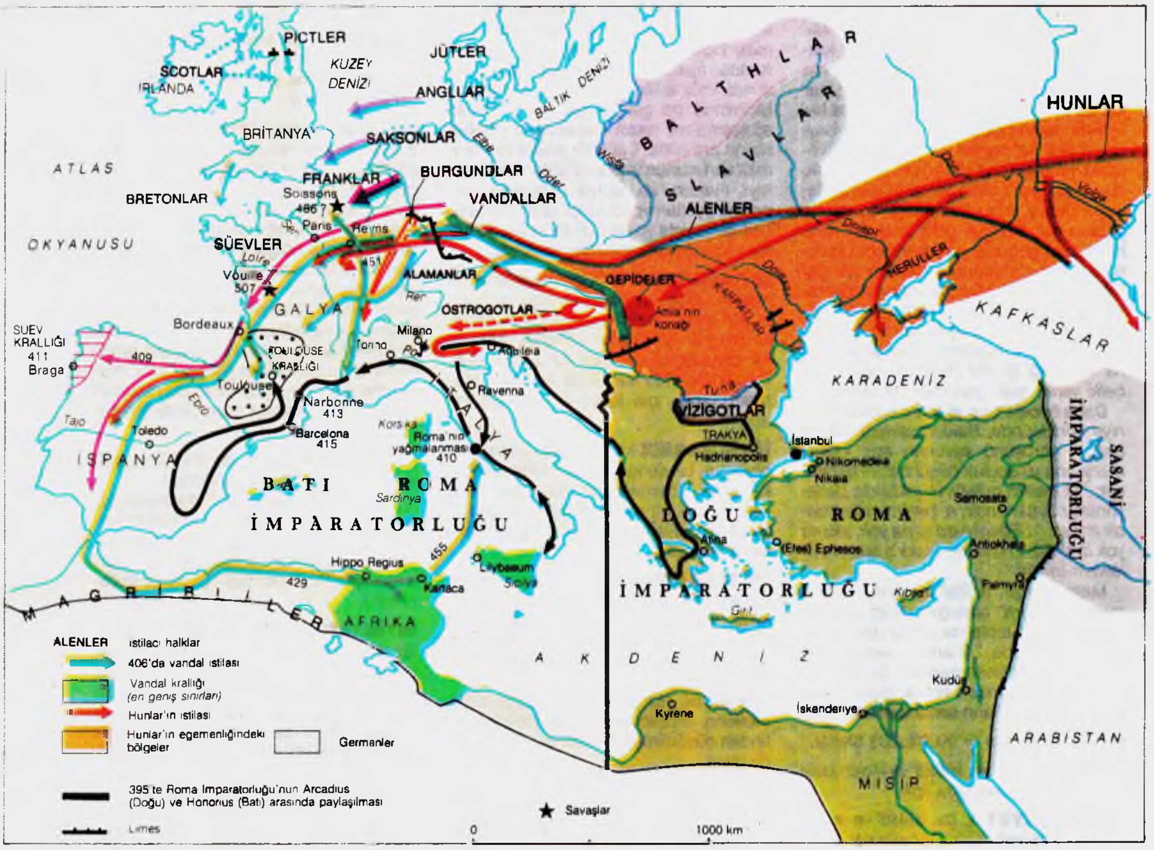
İSTİ'LA a. (ar. *'ulüvv*'den *isti'la'*). *Esk.* **1.** Yükselme, yükseğe çıkma. **—2.** Yücelik, yücelme. **—3.** *İsti'la etmek,* yükselmek, yücelmek.

İSTİLACI sıf. ve a. Bir yeri, bir ülkeyi vb. istila eden bir güç, bir devlet vb. için kullanılır: *İstilacı düşmanlara karşı direnmek.*

İSTİLAD a. (ar. *istīlād*). *Esk.* Çocuk isteme, çocuk sahibi olmayı isteme.

—Esk. fels. MAİEUTİKE'nin eşanlamlısı.

—İsl. huk. Bir cariyeyi efendisinin ümmi veled kılması, yani çocuğunun annesi olarak kabul etmesi. (İstilad nedeni ile cariyeden doğan ya da doğacak çocuğun nesebi belirlenmiş olur. Bu durumda çocuk hür olacağı için, cariye de özgürlüğünü kazanır. İstiladda bulunan efendi daha sonra bundan geri dönemez.)

V. YY.'DA İSTİLALAR

İSTİLACI DEVLETLER (V. YY. SONU -VI. YY. BAŞI)

İSTİLADİ sıf. (ar. *istilād* ve *-i*'den *istila-di*). *Esk.* Doğurtucu.

İSTİLAİ sıf. (ar. *istila*ʾ ve *-ī*'den *istilāʾī*). *Esk.* İstila ile, ele geçirme ile ilgili.
—Esk. tıp. Hastalık için salgın anlamında kullanılır.

İstilalar *(büyük)*. Karadeniz'den Baltık'a, Tuna'dan Ren'e kadar istilacı topluluklar, Roma İmparatorluğu'nu kuşatmış durumdaydılar. Marius'un Kimberler ve Tötonlar'a karşı kazandığı zaferlerden beri (İ.Ö. 102-101), Roma yağma ya da işgal edilecek toprak arayan bu topluluklardan çok korkuyordu. İskandinavya'dan kaynaklanan germen göçlerinin La Tène'den hareketle sürekli olarak Roma İmparatorluğu sınırlarını zorladığı, Doğu Avrupa yönüne saptıktan sonra, yeni bir sapma daha yaparak Tuna boyu ülkelerine doğru yöneldiği görülüyordu. Olaylar arasındaki bazı bağlantılar bilgimiz dışında kalmaktadır. İstilacı toplulukların konum ve hareketleri üzerine bildiklerimiz yalnızca yunanca ve latince yazılmış metinlere dayanmaktadır; arkeolojik verilerse henüz pek azdır. III. yy'ın ortalarından başlayarak germen kavimlerinin toprağa en az bağlı olanları harekete geçtiler. İşte "büyük istilalar" deyimi, özellikle bu germen kavimlerinin akınlarını ve Roma İmparatorluğu sınırları içine yerleşmelerini belirtmek için kullanılır. İmparatorluk nüfusundaki düşüş, kentlerde oturanların askerlik mesleğine karşı ilgisizliği ve, bunun dolaylı sonucu olarak da, giderek özelliklerini yitirmesi, sözkonusu sızmaları kolaylaştırıyordu.

II. yy'da beliren tehlike işaretlerinden (Quadi halkıyla Markomanlar'ın 166'da Tuna'yı aşmaları) sonra Alamanlar ile Franklar 242'de, 253'te ve özellikle 270'e doğru Galya'yı, hatta bazen İspanya'yı ve Kuzey İtalya'yı yakıp yıktılar. İmparator Constantinus'un orduyu yeni bir düzenlemeden geçirmesi, ona ve ardıllarına yeni akınları durdurma olanağı sağladı.

Asya'dan uzaklaşan Hunlar'ın Doğu Avrupa'ya ani gelişleri, IV. ve V. yy.'ların ilk büyük istilasına yol açtı. Got İmparatorluğu dağıldı, 370'e doğru yenilen Ostrogotlar, Dniestr kıyılarına yerleşirken, kendileri de ari olan Vizigotlar, 376'da, imparator Valens'in izniyle Tuna'yı aştılar. Akdeniz'e doğru yürümeleri ve giriştikleri yağmalar Valens'i onlara müdahale etmeye zorladı, ama Hadrianopolis'te (Edirne) yenildi ve öldürüldü (378); 4 yıl sonra Theodosius, onları Trakya'ya yerleştirdi: böylece "Got zehiri" imparatorluğun canevine girmiş oldu.

Bundan sonra istilalar, Aşağı Tuna'dan ve Orta Ren'den batı ve güney yönüne doğru gelişerek, Batı Avrupa'nın germen soyundan istilacılarca işgali sonucunu doğurdu; Doğu imparatorları da zaten akınların yolunu bu yöne doğru çeviriyorlardı. Vizigotlar ve Ostrogotlar imparatorluğun kalbine kadar yayıldılar: Roma zapt edildi (410). Vandallar, Afrika'ya kadar uzandılar. Germen sınır tahkimatlarının *(limes)* çöküşünden (406) sonra, Angllar ile Saksonlar Bretagne'ı istilaya başladılar. Bu arada Julianus'un Toxandria'ya yerleştirdiği Franklar, Somme ve Sen'e doğru ilerleyerek istilaya uğramamış bölgeleri Loire ve Sen arasındaki ülkelerle sınırlı duruma getirdiler (Aetius ve Syagrius krallıkları). Vandallar'ın yolunu (406) izleyen Attila ve Hunlar, bir ara Galya'yı istila ede-

rek (451) İtalya'yı tehdit ettiler.

İstilalar sonucunda yeni krallıklar kuruldu: Anglosaksonlar Bretagne'da, Vizigotlar İspanya'da, Ostrogotlar İtalya'da, Vandallar Kuzey Afrika'da krallıklar oluşturdular.

Genellikle Roma'nın kendisi, birçok istilacı topluluğa "federe" niteliği, bunların başbuğlarına da *magister militum* unvanı vererek imparatorluk sınırları içinde yerleşmelerini kabul ediyordu. Yerel bakımdan, bunların yerleştirilmesi, *hospitalitas* yöntemine başvurularak ve kendilerine tarımsal topraklardan bir pay verilerek az çok başarılı bir biçimde gerçekleştirildi. İstilacı topluluklarla Roma dünyasının önce bir arada yaşamaları, sonra da kaynaşmaları böyle başladı. Batı Roma İmparatorluğu'na son veren bu ilk saldırıdan sonra, VII.-XI. yy'lardaki hareketler ikinci bir saldırı oluşturdu. Bu ikinci saldırının hedefi bu kez hıristiyan Avrupa, öncüleri de Vikingler ile Sarazenler'di.

İSTİLAM a. (ar. *ᶜilm*'den *istiᶜlam*). *Esk.* **1.** Bilgi isteme. **—2.** Bir üst makamdan alt makama bilgi almak için sorma: *"... istilâmın cevabı dahi kimsenin haberi olmaksızın gizlice..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *İstilam etmek*, bilgi istemek. ‖ *İstilam olunmak*, sorulmak, bilgisi alınmak: *"... keyfiyet Kudüs mutasarrıfı Kâmil Paşa'dan istilâm olunmuş idi..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İSTİLAM a. (ar. *selem*, selamlama'dan *istilām*). *Esk.* **1.** Kâbe'deki Haceriesvet'e el sürme, dokunma. **—2.** Hürmetle öpme ya da el sürme. **—3.** *İstilam etmek*, el sürmek, dokunmak: *"Hacerülesvedi istilâm etti, iki rekât namaz kıldı"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İSTİLAMNAME a. (ar. *istiᶜlām*, bilgi isteme ve fars. *nāme*'den *istiᶜlam-nāme*). *Esk.* Bilgi istenilen, araştırılan konunun bildirildiği yazı.

İSTİLHAK a. (ar. *istilḥāk*). İsl. huk. Bir kişinin cariyesinden doğan çocuk için "bu çocuk bendendir" diyerek onu kendi nesebine sokması.

İSTİLKA a. (ar. *istilkā'*). *Esk.* Sırtüstü yatma.

İSTİLZAM a. (ar. *lüzūm*'dan *istilzam*). *Esk.* **1.** Gerekli bulma. **—2.** Gerektirme, gerekme. **—3.** *İstilzam etmek, eylemek*, gerekmek, gerekli görmek: *"... genç adama tevkifin, hapsin istilzam ettiği azaplardan bir tanesi gibi geliyordu"* (Y. K. Karaosmanoğlu).

İSTİLZAZ a. (ar. *istilzāz*). *Esk.* **1.** Lezzetli gelme, hoş ve güzel bulma. **—2.** *İstilzaz etmek*, güzel bulmak.

İSTİLZAZİYE a. (ar. *istilzaz* ve *-iyye*'den *istilzāziyye*). Esk. fels. HAZCILIK'ın eşanlamlısı.

İSTİM → İSLİM.

İSTİMA a. (ar. *istimāᶜ*). *Esk.* **1.** Duyma, işitme, dinleme. **—2.** Dinleyip kabul etme.
—Esk. tıp. Doktorun hastayı dinlemesi.

İSTİMAL, -li a. (ar. *istiᶜmāl*). *Esk.* **1.** Kullanma, kullanım: *"Canlı lisanın istimalinden aldığı türkçe lugatlardır"* (F. Köprülü). **—2.** *İstimal etmek*, kullanmak: *Bir şeyi yerinde istimal etmek.*

İSTİMÂLE ya da **İSTİMÂLET** a. (ar. *meyl*'den *istimāle istimālet*). *Esk.* **1.** Eğilme, meyletme. **—2.** Birinin gönlünü çelme, gönlünü alma. **—3.** *İstimâlet etmek, vermek*, gönül almak, gönül vermek; eğilmek, meyletmek.

İSTİMÂLET → İSTİMÂLE.

İSTİMÂLETNAME ya da **İSTİMÂLNAME** a. (ar. *istimālet*, *istimal* ve fars. *nāme*'den *istimālet-nāme*, *istimāl-nāme*). *Esk.* Suçun bağışlandığını belirten kâğıt.

İSTİMÂLNAME → İSTİMÂLETNAME.

İSTİMAN a. (ar. *amān*'dan *istiman*). *Esk.* **1.** Aman dileme. **—2.** Sığınma, himaye isteme. **—3.** *İstiman etmek*, aman dilemek, sığınmak: *"Otuz sene evvel istiman ederek, jandarmaya yazılmış, eski arkadaşları ile kanlı bir mücadeleye girişmişti"* (R. N. Güntekin).

İSTİMAR a. (ar. *ᶜumran*'dan *istiᶜmar*). *Esk.* **1.** Bir yeri bayındır hale getirme, imar etme: *"... elyevm maruf olan yerler hep bu muhaceret ve isti'mârın vücuda getirdikleri medâyin ve emsârdır"* (Mehmet Tevfik, XIX. yy.). **—2.** Sömürgeleştirme, koloni kurma.

İSTİMARA a. (lat. *aestimare*'den ital. *stimare* ya da *estimare*). **1.** Ölçme, değerlendirme. **—2.** Bir kabın oylumunu ya da alabileceği miktarı hesaplama.

İSTİMARACI a. Gümrüğe gelen eşyalara değer biçen kimse; estimator.

İSTİMATOR a. (ital. *stimatore*'den). Denizc. Denizyoluyla gümrüklere gelen mallara değer biçen kimse.

İSTİMBOT a. (ing. *steamboat*, buharlı gemi'den). Denizc. Buharla çalışan filika büyüklüğünde tekne.

İSTİMDAD a. (ar. *meded*'den *istimdād*). *Esk.* **1.** Yardım isteme, yardıma çağırma. **—2.** Düşmana karşı müttefik bir devletten ya da başka bir kumandandan yardımcı kuvvet isteme. **—3.** *İstimdat etmek*, yardıma çağırmak, yardım istemek: *"İstimdat edercesine kadına bakıyordum"* (H. Z. Uşaklıgil). **—4.** *İstimdadkârene*, yardım bekleyerek, yalvarırcasına.

İSTİMHAL a. (ar. *mühlet*'ten *istimhāl*). *Esk.* **1.** Mühlet isteme. **—2.** *İstimhal etmek*, mühlet istemek.
—İsl. huk. Mahkemede taraflardan birinin delil göstermek, iddia ve cevap bildirmek için hâkimden süre istemesi.

İSTİMLAK a. (ar. *istimlāk*). **1.** KAMULAŞTIRMA'nın eşanlamlısı. **—2.** *İstimlak etmek*, kamulaştırmak.

İSTİMLAKAT çoğl. a. (ar. *istimlāk*'in çoğl. *istimlākāt*). *Esk.* Yer satın almalar, kamulaştırmalar.

İSTİMNA a. (ar. *meni*'den *istimnā'*). *Esk.* **1.** El ya da cansız nesnelerle cinsel tatmin sağlama; mastürbasyon. **—2.** *İstimna bi-l-yed*, otuzbir çekme.

İSTİMRAR a. (ar. *mürūr*, geçme'den *istimrar*). *Esk.* Sürüp gitme, süreklilik, bidüziye devam etme.
—Esk. dilbilg. *İstimrar fiili*, sürerlik eylemi.

İSTİMRARİ, İSTİMRARİYE sıf. (ar. *istimrārī*, dişl. *istimrāriyye*). *Esk.* Sürmekte olan, devam eden.

İSTİMRARİYE → İSTİMRARİ.

İSTİMSAK a. (ar. *imsāk*'ten *istimsāk*, bir şeyi kuvvetle tutma). *Esk.* Nefsine hâkim olma, kendini tutma.

İSTİMSAL a. (ar. *misāl*'den *istimsāl*). *Esk.* Kendine örnek alma, örnek tutma.

İSTİMVAL a. (ar. *istimvāl*). İda. huk. İdarenin özel kişilere ait taşınır malları mülkiyetini taşınmaz malları ise kullanma hakkını kamulaştırması işlemi.
—ANSİKL. İda. huk. İstimval, idare'nin olağanüstü dönemlerde başvurduğu bir kamulaştırma yoludur. İstimval, istimlak diye anılan kamulaştırma biçiminden konusu bakımından ayrılır. İstimlak biçimindeki kamulaştırmanın konusu, taşınmaz mallardır. İstimval ise, taşınır malların mülkiyetine ve onların kullanım hakkına, taşınmaz malların ise yalnızca kullanımına ilişkin bir kamulaştırma yöntemidir. İstimvalin genel koşulları şunlardır: 1. bu yola ancak olağanüstü durumlarda başvurulabilir; 2. istimvalin yasal bir dayanağının bulunması; 3. istimval için bir idari kararın bulunması gerekir; 4. ilke olarak istimval konusu malın değeri İdare'ce ödenir. İstimval yöntemini düzenleyen genel bir yasa yoktur. Ancak Anayasa'da olağanüstü dönemlerde yurttaşlara bazı yükümlülüklerin konabileceği ve bunun yasa ile düzenleneceği öngörülmüştür (md. 121).

İSTİMZAÇ a. (ar. *mizāc*'dan osm. *istimzāc*). *Esk.* **1.** Bir kimsenin huyunu araştırma, tanıma. **—2.** Birinin bir konudaki düşüncesini yoklama, sorma. **—3.** *İstimzaç etmek*, sormak, yoklamak.

İSTİNABE a. (ar. *niyābet*'ten *istinabe*). Birinin yerine vekil olma, vekâlet etme.
—Huk. Bir davadaki bazı işlemlerin davaya bakan mahkemeden başka bir mahkeme tarafından yapılması. (Bk. *ansikl.* böl.)
—İsl. huk. *İstinabe fi'l-vezaif*, bir vakıfta görevli bir kişinin başka bir kişiyi hâkimin onayı ile kendi yerine vekil tayin etmesi. (Vakıflarda imamlık, hatiplik, kayyımlık, türbedarlık vb. görevlerde bulunan kişiler o görevleri yapabilecek yetenekte başka kişileri hâkimin onayıyla kendi yerlerine vekil atayabilirler. Acele durumlarda hâkimin onayının alınması gerekmez.)
—ANSİKL. Huk. İstinabe, değişik yerlerdeki mahkemeler arasında bir tür yardımlaşma yoludur. Davaya bakan mahkemenin yargı çevresi dışında bulunan kişi ya da şeylerin mahkemeye getirilmesi çok zor ve kimi zaman da olanaksızdır. Bu durumda istinabe yoluna başvurulur. Mahkemeler arasındaki bu yardımlaşma uluslararası düzeyde de olabilir. Türk mahkemeleriyle yabancı mahkemeler arasındaki istinabe, uluslararası sözleşmelerle belirlenir. Bu konudaki en önemli sözleşme, hukuk usulüne ilişkin 1 mart 1954 tarihli Lahey sözleşmesi'dir. Türkiye, 1972 yılında 1574 sayılı yasa'yla bu sözleşmeye katılmıştır.

İSTİNADEN be. (*istinād*'dan *istinaden*). **1.** Bir sava, görüşe dayanarak, dayanılarak: *Tanıkların ifadelerine istinaden suçlu görüldü.* **—2.** Bir şeye, bir kimseye dayanarak, güvenerek: *Babanızdan aldığınız cesarete istinaden böyle rahat konuşuyorsunuz.*

İSTİNAF a. (ar. *istināf*). *Esk.* Yeniden başlama.
—Esk. dilbilg. Sözün başlangıcı, başlık.
—Huk. *İstinaf mahkemesi*, sulh ve asliye mahkemeleri gibi ilk derece mahkemeleriyle temyiz mahkemesi arasında yer alan ikinci derecede yüksek mahkeme. (Temyiz mahkemelerinin kimi görevlerini yerine getiren istinaf mahkemeleri türk hukuk sisteminde yoktur. Tanzimat'tan sonra kısa bir süre uygulama alanına girmiş, sonradan kaldırılmıştır.)

İSTİNAFEN be. (ar. *istinaf*'tan *istināfen*). Esk. huk. Yeniden bakılmak üzere, bir üst mahkemede yeniden görüşülmek üzere.

İSTİNÂRE a. (ar. *nūr*'dan *istinare*). *Esk.* **1.** Işıklanma, aydınlanma. **—2.** Aydınlanmayı isteme. **—3.** *İstinâre etmek*, ışıklanmak, nurlanmak: *"... efkâr ve hissiyat i'tibariyle de istinare ederlerdi"* (Cenab Şahabettin).

İSTİNAS a. (ar. *üns*'ten *istīnās*, cana yakın olma). *Esk.* Alışma, ürkekliği kalmama: *"Oğuz göçebelerinin, telakkiyat-ı diniyelerine uygun gelen bu batınî harekâtiyle kolayca istinasları..."* (F. Köprülü).

İSTİNAT a. (ar. *sened*'den *istinād*). **1.** Bir şeye dayanma, yaslanma. **—2.** Bir kimseden, bir şeyden güç alma, ona güvenme. **—3.** Bir şeyi kanıt sayma, düşüncesini onun üzerine kurma. **—4.** *Bir şeye istinat etmek*, sözkonusu somut bir şeyse, ona dayanmak: *Evin istinat ettiği duvarlar su almaktadır;* soyut bir şeyse, onu kanıt olarak almak: *Eldeki delillere istinat ederek cinayeti onun işlediğini söyleyebiliriz.*
—İnş. ve Bayınd. *İstinat duvarı*, toprak ya da suların uyguladığı itkiyi karşılamaya, bir dolgu ya da şevi desteklemeye yarayan genellikle şevli kalın duvar. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Koşumc. *İstinat dizgini*, altkolan ve kantarma halkasına bağlanan, atın baş kaldırmasını engelleyen dizgin.

İstinye koyu

—Sil. *İstinat çenesi* →ÇENE.
—ANSİKL. İnş. ve Bayınd. İstinat duvarlarının kalınlığı toprağın uyguladığı itkiye göre değişir. Toprağın itkisi de, kendi haline bırakıldığında bu toprağın oluşturduğu şevin eğimine bağlıdır. İstinat duvarları dik, içten ya da dıştan şevli olacak biçimde eğimli, kimi zaman da dış yüzde içbükey olarak eğik yapılabilir.

İSTİNATGÂH a. (ar. *istinad* ve fars. *-gâh*'tan *istinadgah*). *Esk.* Dayanak noktası; güvenilecek, sığınılacak yer: *"Nefsinden ciz kalarak harici istinat-gâhlara arz-ı intibah eder"* (F. Köprülü).

İSTİNBA a. (ar. *istinbā*). *Esk.* **1.** Sorma, bilgi isteme, danışma. **—2.** *İstinba etmek,* sormak, danışmak.

İSTİNBAT a. (ar. *istinbāt*). *Esk.* **1.** Bir sözden ya da işten, gizli bir anlam ya da hüküm çıkarma: *"buradan, diğer fıkıhlar gibi yalnız tesfir değil, fakat bir istinbat nazariyesi doğar"* (N. Kurdakul). **—2.** *İstinbat etmek,* çıkarmak, üstü kapalı olanı anlamak.

İSTİNCA a. (ar. *istincā*). Vücuttan çıkan kan, irin, idrar, gaita, meni gibi şeylerin çıktıkları yerleri temizleme.
—ANSİKL. Namaz kılabilmek için yerine getirilmesi gerekli koşullardan (şartlar) biri de "necaset"ten taharet"tir (pisliklerden arınma). Bu nedenle vücuttan bu tür nesnelerin çıkması durumunda, öncelikle vücudu ve çamaşırları bu pisliklerden temizlemek (istinca) gerekir. Aptes alınmış ya da gusül yapılmış olsa bile, istinca yapmadan namaz kılınamaz. İstinca, öncelikle su ile yapılır, su bulunamazsa kâğıt, pamuk, bez, ağaç parçası, taş gibi nesneler kullanılır. Hz. Muhammet'in hadislerinde temizlik üzerinde önemle durulur. Hz. Peygamber, bütün güvenilir hadis kitaplarında yer alan bir hadisinde "temizlik imanın yarısıdır" der. Bu nedenle, yukarıdaki temizlik koşullarının yerine getirilmesi, özellikle el ile istinca yapılması durumunda ellerin sabunlanması hem sağlık hem de din bakımından zorunludur.

1991'de kaldırılan İstinye tersanesi

Büyük Larousse

İSTİNCAD a. (ar. *neced*'den *istincād*). *Esk.* **1.** Birinden yardım isteme. **—2.** *İstincad etmek,* yardım istemek.

İSTİNGA a. (ital. *stringa*'dan). Denizc. *İstinga etmek,* yelkenleri serenler üzerine sarmak için istinga halatlarını çekmek. ||*İstinga halatı,* büyük yelkenlilerde, yelkenleri kendi üzerlerine toplamaya ve sarmaya yarayan selviçe. — İstinga etmede kullanılan halatların her biri. — Kötü havalarda, pırasyalara binen yükü azaltmayı sağlayan ek halat. ||*İstinga patası,* yelkenlerin arka bölümüne dikilen ve bunları sara etmede kullanılan kazayağı. ||*Flok istingası,* eski yelkenlilerde, bir floku ya da bir istiralya yelkenini sara etmeye yarayan arma. (Yelkenin üst bölümüne tutturulan flok istingasının alt ucu, bir palanganın içinden geçerdi.) ||*Yarım istinga etmek,* kıçtan gelen rüzgârı öndeki yelkenden almak için, kıçtaki yelkenin bir bölümünü sarmak.
—Balıkç. *İstinga ipi,* serme ağının ya da gırgırın yakalarını kapatmaya yarayan ip.

İSTİNGALAMA a. Denizc. Bir yelkeni istinga etmek eylemi.

İSTİNKÂF a. (ar. *istinkāf*). *Esk.* **1.** Kabul etmeme, reddetme. **—2.** Yüz çevirme. **—3.** Çekinme, sakınma. **—4.** *İstinkâf etmek, istinkâf eylemek,* bir şeyden korkup çekinmek, sakınmak, geri durmak: *"... kendisi temaruz ve azimetten istinkaf etmekle ..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).
—Huk. ÇEKİNME'nin eşanlamlısı.

İSTİNKÂH a. (ar. *nikāh*'tan *istinkah*). *Esk.* **1.** Elle kopya ederek örnek çıkarma. **—2.** Bir kadınla nikâhlanma.

İSTİNSAB a. (ar. *neseb*'den *istinsāb*). *Esk.* **1.** Dahil olduğu soyu bildirme. **—2.** Soy davası gütme.

İSTİNSAF a. (ar. *nısfet*'ten *istinsaf*). *Esk.* **1.** Ödeşme, hakkını alma. **—2.** *İstinsaf etmek,* ödeşmek.

İSTİNSAH a. (ar. *istinsāh*). **1.** Bir metni kopya etme, suretini çıkarma. **—2.** *İstinsah etmek,* kopya etmek, suretini çıkarmak.

İSTİNSAR a. (ar. *istinsār*). *Esk.* **1.** Yardım isteme. **—2.** *İstinsar etmek,* yardım istemek.

İSTİNŞAK a. (ar. *istinşāk*). *Esk.* **1.** Apdes sırasında buruna su çekme. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Koklama, koklatma: *İstinşak-ı eter* (eter koklatma). **—3.** *İstinşak etmek,* buruna su çekmek; koklamak, koklatmak.
—ANSİKL. İsl. Burnu gusül sırasında en az bir kere yıkamak farz, apteste sünnettir. Her iki durumda da iki ya da üç kez yıkamak ise yine sünnettir.

İSTİNTAÇ a. (ar. *netice*'den *istintac*). *Esk.* **1.** Bir sonuca varma, sonuç çıkarma. **—2.** *İstintaç etmek,* sonuç çıkarmak.
—Esk. mant. → ÇIKARIM.

İSTİNTAK a. (ar. *nutk*'tan *istintak*). **1.** Sorular sorma, sorguya çekme, sorgulama. **—2.** *İstintak etmek, istintaka çekmek,* sorguya çekmek. **—3.** *İstintak memuru,* sorgu hâkimi.

İSTİNTAKNAME a. (ar. *istintak* ve fars. *nāme*'den *istintāk-nāme*). *Esk.* Sorguya çekilen sanığın ifadesinin yazıldığı resmi kâğıt.

İSTİNYE, İstanbul'da Boğaziçi'nin Avrupa yakasında, Emirgân ile Yeniköy arasında koy ve semt. Geçmişte *Stenos, Leosthenes* ya da *Leasthanes* ve *Sosthenion* adlarıyla anılan bu kesimde Amphiaraos adak yeri vardı (Bizans döneminde kiliseye dönüştürüldü). Bizans imparatorlarının saraylarının bulunduğu koy, kenti denizden kuşatmaya gelen donanmaların demir attığı yerdi. XVI. yy.'dan sonra gelişmeye başlayan İstinye'nin sakinleri Rumlar'dan ve denizcilerden oluşuyordu. Bayezit II'nin torunu Neslişah Hanım burada bir mescit yaptırdı (1540). Evliya Çelebi zamanında limanın ağzında bir misafirhane bulunuyordu. Osmanlı döneminin son zamanlarında burada zenginlerin köşk ve yalılarının yanı sıra gemilerinin yapım ve onarım işlerinin yürütüldüğü kuruluşlar yer alıyordu. Günümüzde de yüzer havuzlar, sanayi kuruluşları, İstinye devlet hastanesi ve taş ocakları vardır.

İstinye tersanesi, İstanbul boğazı'nda, İstinye koyunda kurulu tersane. 1912'de, fransız St. Nazaire şirketi tarafından kurulan Boğaziçi İstinye dok şirketi, İngiltere'de yapılan 8 500 tonluk bir yüzer havuzu satın almış ve makine yapım ve döküm atölyeleri getirterek "Boğaziçi İstinye havuz ve tezgâhları" adıyla bir tersane kurmuştur. Birinci Dünya savaşı'nda, havuzlama ve onarım üssü olarak kullanılan bu tersane, Cumhuriyet döneminde hükümet tarafından satın alınmış, ancak 1938'de Denizbank'a bağlanıncaya değin tersanenin yönetimi fransız şirketinde kalmıştır. 1952'de Denizcilik bankası'na devredilen tersaneye 1961-1962 yıllarında iki yüzer havuz daha eklenmiştir. 1984 te, bir iktisadi devlet teşekkülü olan Türkiye Gemi sanayi aş'ye bağlanmıştır. Tersanede yerli ve yabancı gemilerin onarım ve bakımları yanında 92 m'ye kadar gemiler inşa edilebilir. 1991'de faaliyetine son verilen tersanenin ekipmanı ve havuzları Alaybey, Tuzla ve Pendik tersanelerinde kullanılacaktır.

İSTİRAHAT, -ti a. (ar. *rahat*'tan *istirahat*). **1.** Dinlenme, rahatlama: *İstirahate ihtiyaç duymak. İstirahate çekilmek.* **—2.** *İstirahat etmek,* dinlenmek.
—*Esk. İstirahat-bahş,* dinlendirici.
—Mim. *İstirahat odası,* osmanlı saraylarında sultanların ya da devlet işlerinin yürütüldüğü yapılarda önde gelen görevlilerin dinlenmeleri için ayrılmış özel oda.

İSTİRAK a. (ar. *sirkat,* çalma'dan *istirak*). *Esk.* **1.** Çalma, gizlice alma: *"Peyderpey Kırım tarafından havâdis istirak ile Dersaadet'e tahrir etmek üzere ..."* (Ahmed Cevdet, XIX. yy.). **—2.** *İstirak etmek,* çalmak. **—3.** *İstirak-ı semi,* kulaktan söz kapma, kulak hırsızlığı etme.

İSTİRALYA a. (ital. *straglio*'dan). Denizc. **1.** Direkleri pruva ve pupa yönünde geren çelik ya da tekstil halat. (Büyük yelkenlilerde, istiralyalar kullanıldıkları direklerin adıyla anılır: *grandi direği istiralyası, mizana direği istiralyası* vb.) **—2.** Ağaç tekne inşaatında, eğrileri (postaları) baştan kıça kadar birbirine tutturan yatay kuşak. **—3.** Yüklerin sacla temasını kesmek için, gemi ambarlarındaki eğrilerin ya da paraçolların üzerine belli aralıklarla yerleştirilen tirizler. **—4.** *İstiralya boğataları,* istiralyaları germede kullanılan tek delikli boğata. (Delik, filadorun kolay geçmesi için olukludur.) || *İstiralya halatı,* bir çanaklık direğini dikmede ya da bir sürme çubuğu desteklemede kullanılan sağlam halat. || *İstiralya izbarçosu,* çift doblinli izbarço bağı. || *İstiralya laynerleri,* eğrileri birbirine bağlayacak istiralyaların ek yerlerine yerleştirilen levha. || *İstiralya payı,* seren yelkenlerinin altabaşosunda oluşan kavis. || *İstiralya yelkeni,* iki direk arasına, bir istiralya üzerine çekilen üçgen yelken. || *Gabya istiralyası,* gabya çubuğunu pruvaya doğru çeken ve ana direğe bağlayan, gemi omurgasına koşut halat. || *Kıç istiralya,* gezi yelkenlilerinde, direk cundasından kıça doğru uzanan istiralya. || *Kontra istiralya,* bir direği desteklemeye yarayan ek istiralya. || *Kömür istiralyası,* pranga halkası geçirmek için her köşesinde bir delik açılmış, üçgen biçiminde metal parça. (Donanımlarda ve yükleme-boşaltma işlemlerinde kullanılır.)

İSTİRALYATA a. Denizc. Babafingo çubuğunun kontra payından uzanan istiralya.

İSTİRANGOLA a. Denizc. **1.** Piyanların üzerinden aykırı olarak dolaştırılan ikinci

piyan bağı. **—2.** Bir palanganın netasında, vetanın tirenti tarafından sarılması.

İSTİRCA a. (ar. *ricā*'dan *istircā*). *Esk.* Rica etme, dileme, yalvarma.

İSTİRDAT a. (ar. *redd*'den *istirdād*). *Esk.* **1.** Geri alma, yeniden ele geçirme: *"Kırım'ın istirdadı emel ve arzusu herkese dağ-ı derun olub kalmış..."* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** Verilen bir şeyin iadesini isteme. **—3.** *İstirdat etmek, eylemek,* geri almak, geri istemek: *"Halife Müktefa Mısır'ı tekrar istirdâd eylemiştir"* (F. Köprülü).

—İc. ilf. huk. *İstirdat davası*, icra takibiyle, borçlu olmadığı bir parayı ödeyen kişinin, paranın geri verilmesi için açtığı dava. (Bk. *ansikl.* böl.)

—ANSİKL. İstirdat davası, borçlunun, ödeme emrine itiraz etmemesi ya da itiraz edip de itirazının icra tetkik mercisince kaldırılması nedeniyle kesinleşen icra takibiyle ödemek zoruda kaldığı, ama gerçekte borçlu olmadığı bir paranın geri alınması amacıyla açılır. Davacı davayı kazanırsa, alacaklıya ödenen parayı ve öteki icra takip giderlerini geri alır. İstirdat davası, borç olmayan paranın icra dairesine tamamen ödendiği tarihten başlayarak bir yıl içinde açılabilir. İstirdat davasında davacı icra takibiyle ödediği paranın ödenmemesi gerektiğini kanıtlamak zorundadır.

İSTİRFAH a. (ar. *istirfāh*). *Esk.* **1.** Rahat ve bolluk içinde yaşamak isteme. **—2.** Rahat ve bolluk.

İSTİRHA a. (ar. *reḥāvet*'ten *istirḥā*). *Esk.* Gevşeme, sarkma.

—Esk. tıp. *İstirha-yı adalat,* kasların gevşemesi. ‖ *İstirha-yı asab,* sinirlerin gevşemesi.

İSTİRHAM a. (ar. *raḥm*'den *istirḥam*). **1.** Merhamet dileme, yalvarma, rica etme. **—2.** Rica, dilek: *Müsaadenizle sizden bir istirhamım olacak.* **—3.** *İstirham ederim,* "rica ederim" anlamında kullanılan nezaket sözü: *Ne münasebet, istirham ederim beyefendi.* **—4.** *İstirham etmek,* dilemek, yalvarmak: *Affınızı istirham ederim.*

İSTİRHAMNAME a. (ar. *istirḥam* ve fars. *nāme*'den *istirḥām-nāme*). *Esk.* Birinden bir şey istemek için yazılan mektup, rica mektubu.

İSTİRHAS a. (ar. *istirḫaṣ*). *Esk.* Ucuz görme, ucuz sayma.

İSTİRİDYE a. (yun. *streidi*'den). **1.** Denizlerde az derinde yaşayan, iki çenetli, yenilebilir, bir çenetiyle tutunan ve ekilerek yetiştirilebilen yumuşakçaların genel adı. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** Bu yumuşakçaların Türkiye'de bulunan tek türü *(Ostrea edulis).*

—Balıkç. *İstiridye çakısı* ya da *bıçağı*, istiridyeleri açmaya yarayan kısa ağızlı sağlam bıçak. ‖ *İstiridye kayığı*, istiridye avında kullanılan tekne.

—Mutf. *İstiridye ızgarası*, kabuklarından ayrılmış istiridyeleri ızgaraya koyup üzerine sık sık tuzla karıştırılmış zeytinyağı damlatarak yapılan yemek. (Yenirken üzerine limon sıkılır.) ‖ *İstiridye pilakisi*, soğan, rende havuç, kereviz, maydanoz kökü, sarmısak ve zeytinyağı karışımını kısa bir süre haşladıktan sonra üzerine kabukları ayrılmış istiridyeleri dizip tekrar kısa bir süre pişirerek yapılan yemek. (Piştikten sonra haşlanıp ezilmiş patates, biraz un ve et suyu karışımı pilakiye yedirilir. Soğuk olarak yenir.) ‖ *İstiridye tavası*, istiridyeyi kabuklarından çıkarıp una buladıktan sonra kızgın yağda kızartarak yapılan yemek. (Sade olarak, üzerine tarator dökülerek ya da zeytinyağı gezdirilerek yenir.)

—Su ür. kült. *İstiridye havuzu*, killi toprakta açılan ve içinde istiridyelerin kumları ve yosunları temizlenen sığ havuz. ‖ *İstiridye tarlası* ya da *yatağı*, kıyı şeridinin istiridye yetiştirmek için kullanılan bölümü. (Gelgit sırasında deniz alçaldığında açıkta kalan istiridye tarlaları olduğu gibi derin su tarlaları da vardır.) ‖ *İstiridye yetiştiriciliği*, yapay olarak istiridye ekerek tüketim amacıyla onları büyütme. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İstiridye yetiştiricisi*, istiridye yetiştiren kişi. ‖ *Besili istiridye*, büyük bir besin değeri ve lezzet niteliği kazandırmak amacıyla istiridye havuzunda aylarca dinlendirilip arındırılmış istiridye.

—ANSİKL. Yumurtayla çoğalan bu türün üyeleri, deniz düzeyinin 1-1,5 m altından başlayarak derinlere doğru yayılır. Bütün kıyılarımızın kumlu ve çakıllı kesimlerinde dağınık istiridye öbekleri bulunur.

Portekiz istiridyesi *(Crassostrea angulata)* Batı Avrupa ülkelerinde eskiden yaygın biçimde yetiştiriliyordu. Ne var ki günümüzde Batı Avrupa ülkeleri artık *Crassostrea gigas* türünü yetiştirmektedir.

İstiridye yavrusunun, doğduğu sırada eşit büyüklükte iki küçük çeneti vardır; kısa süre sonra çenetlerinden biriyle dibe tutunur ve artık işe yaramayan organları, kirpikleri, ayakları ve bunları denetleyen sinir merkezleri yok olur.

İstiridyelerin düşmanı çoktur: yavru istiridyeleri parçalayıp yutan balıklardan başka birçok denizyıldızı ve yumuşakça, çenetlerini zorlayıp istiridyeleri yemeyi başarır (örneğin amerikalı istiridyecilerin baş belası olan ve istiridye tarlalarını kaplayan *Urosalpynx,* çenetlerden birini deler; *Amonia ephippium* ise istiridyenin üzerinde çoğalarak onu boğar).

Besin olarak istiridye en yapıcı ve en hafif besinlerden biridir: 200 g yumuşakça 315 g azotlu besine eşdeğerdir.

İstiridye, çiğ (limonla ya da çeşitli soslarla ya da pişmiş (kızartma, haşlama) olarak yenir. İstiridye zehirlenmeleri genellikle bu hayvanların gemilerin bakır kaplamalarına yapışmasından ileri gelir; bununla birlikte istiridyeler yumurtlama mevsimi olan mayıs-eylül ayları arasında ne olursa olsun zararlı sayılır ve bu aylar arasında hiç olmazsa balık avlama bölgeleri dışında yakalanan istiridyeleri yememekte yarar vardır.

• *İnci istiridyeleri* → İNCİ.

—Mutf. İstiridye daha çok kışın, ekimden nisana değin olan dönemde yenir. Yazın istiridyeler hastalandığından yenmesi sağlığa zararlı olabilir. Taze istiridyenin ağzı kolay açılmaz, kabukları zor ayıklanır, eti temiz, parlak ve tıkız olur. Denemek için suya atıldığında istiridye tazeyse su bulanmaz, berrak kalır. İstiridye yenirken alt kabuğu istiridyeye bağlayan siniri dikkatlice kesmek gerekir. Kabuğun dibi delindiği takdirde zararlı bir su salgılar. Bunun içingenellikle istiridye için üç dişli gümüş çatal kullanmak âdet olmuştur.

—Su ür. kült. Her ne kadar istiridyelerin yetiştirilebileceği çok eski zamanlarda anlaşıldıysa da, gerçek bir istiridye yetiştiriciliği Avrupa'da ancak XIX. yy. sonlarında yaygın olarak başladı. Başlangıçta yalnızca istiridye *(Ostrea edulis)* yetiştirildiyse de 1920'lere doğru portekiz istiridyesi *(Crassostrea angulata)* de yetiştirilmeye başlandı. Ne var ki 1970'lerde patlak veren bir salgın hastalık portekiz istiridyesini hemen hemen yok edince, onun yerini Büyük Okyanus kökenli *Crassostrea gigas* aldı.

İstiridye yetiştiriciliği, düzenli bakılan ve korunan yataklara bırakılan yumurtalardan çıkan larvaların doğal çevreden toplanmasıyla başlar. Suda yüzen, ama deniz akıntılarıyla sürüklenen çok sayıdaki mikroskobik larva, yumurtlama zamanında, haziran ve özellikle de temmuzda istiridye yetiştiricilerinin uygun bölgelere bıraktığı kepçe ya da toplayıcılar üzerine gelip yapışırlar. Uygun koşullarda, özellikle uygun sıcaklık ve ışık koşullarında, kısa zamanda kabuklar gelişir.

Yumurtlama ve yavruları yakalama daha denetimli olarak kuluçkalıklarda yapılan suni tohumlamayla gerçekleştirilebilir.

8-9 ay sonra istiridyeler toplayıcılardan ayıklanır, yetiştirme alanına yerleştirilir. İstiridyeler kuluçkalıkta yumurtadan çıkmışsa bu işlem yapılmaz, çünkü yavrular toplayıcı olmadan tek tek yakalanır. Bundan sonraki evre 2-3 yıl süren ve çeşitli biçimlerde gerçekleştirilen gerçek yetiştirme evresidir. Bazı Avrupa ülkelerinde Atlas okyanusu kıyılarında geleneksel olarak istiridye, deniz alçalınca açıkta kalan alana ekilir, sonra düzenli olarak bakılırdı. Bu alanlarda yakın zamanda başka bir teknik uygulanmaya başlanmıştır: istiridyeleri kepçeler içinde yetiştirme alanına yerleştirilmektedir. Fransa'da (Bretagne) deniz alçaldığı zaman açıkta kalmayan derin deniz şeridinde bazen derin su yetiştiriciliği de yapılır; bu durumda yumuşakçalar gemiyle ekilir ve ürün dip kepçesiyle toplanır. Son olarak, Akdeniz'deki deniz kulaklarında, örneğin Thau'da istiridyeler su içine gerilmiş ipler üzerine yetiştirilir.

Bazı bölgelerde eskiden beri planktonun zengin sular içinde semirtilip arıtılmasına karşılık, bazı bölgelerde istiridyeler özel havuzlarda yetiştirilmektedir.

Satışa sunulmadan önce istiridyeler genellikle yıkanır, ayıklanır, boylarına göre ayrılır ve bazen ambalajlanır. Bazı yetiştirme bölgeleri ve bazı yetiştiriciler özel bir türün yetiştirilmesinde uzmanlaşmışlardır: sözgelimi Fransa'da Gironde ırmağı ağzında (Marennes-Oléron) *Crassostrea gigas* Morbihan'da istiridyenin *(Ostrea edulis)* yakalanması gibi. İstiridye yetiştiriciliği hem çok, hem sürekli çalışma gerektirir: istiridyeleri yiyen ya da zarar verenlerle (denizyıldızları, delici küçük midyeler, su yosunları) savaşmak, yetiştirme alanının bakımını yapmak, fırtınalara karşı önlemler almak gerekir. Bu etkinlik, kıyı sularının doğal birincil üretkenliğini ve daha genel olarak da suların fiziksel, kimyasal niteliğini yükseltme çabalarına dayanır.

İSTİRİDYE AVCISI a. Deniz kıyılarında yaşayan, siyah ve beyaz tüylü, kırmızı ayaklı, kırmızı, uzun, yassı gagalı büyük kuş. (Dünyanın her yerinde bulunur. Kabukluları yer, kalabalık sürüler halinde midye ve istiridye tarlalarını yağmalar. İlkbaharda ıssız bir yerde yuva yaparak her yıl 2-3 yavru yetiştirir. Kışın daha kuzeyden gelen göçmen bireyler yerli bireylerle

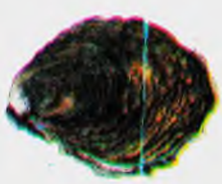
İstiridye avcısı
(Hæmatopus ostralegus)

İstiridyenin evrimi

Crassostrea gigas'ın iç yapısı

istiridye *(Ostrea edulis)*

portekiz istiridyesi
(Crassostrea angulata)

istiridye yetiştiriciliği
Oléron adasında (Fransa)
toplayıcıların temizlenmesi

B. Losier

re katılır. Bil. a. *Hæmatopus ostralegus;* yağmurkuşugiller familyası; boyu 43 cm.)

İSTİRİDYEAVCISIGİLLER a. İstiridye avcısı gibi kıyılarda yaşayan uzunbacaklı kuşları içeren familya. (Yanları yassılaşmış uzun gagaları sayesinde, midye ve istiridye kabuklarını açarak beslenir. Bil. a. *Hæmatopodidae;* yağmurkuşları takımı.)

İSTİRİDYECİLİK a. İstiridye üretmek ve türünü iyileştirmek amacıyla yapılan işletmecilik.

İSİTRİDYEGİLLER a. İstridye gibi iki çenetli yumuşakçalarla, komşu cinsleri kapsayan familya. (Üçüncü Zaman arazilerinden başlayarak istiridyegillerin fosillerine rastlanır; günümüzde istiridyeler bütün denizlerde bulunur. Bil. a. *Ostreidae.*)
—ANSİKL. İstiridyegillerin garip bir yapısı vardır; ayak ve ayak düğümleri bütünüyle körelmiştir; solungaçları çok kıvrımlıdır; genellikle düzensiz olan kavkıları düz olan sol çenetle tutunur; testumu yaprağa benzer. Bu familya, insanın beslenmesi açısından çok değerli türleri kapsar.

İSTİRİDYELİK a. Su ür. kült. HAVUZ'un eşanlamlısı.

İSTİRİSE a. (ital. *striscia*'dan). Denizc. Ana serenleri yerlerine hisa ya da arya etmede kullanılan halat. || *İstirise kandilisası*, trinket ve mayıstra yelkenlerinin kandilisa halatlarına verilen ad. || *İstirise makarası*, istirise halatının geçirildiği makara.

İSTİRKABAT çoğl. a. (ar. *istirḳab*'ın çoğl. *istirḳabat*). *Esk.* Kıskançlıklar, çekememezlikler.

İSTİRKAK a. (ar. *istirḳaḳ*). *Esk.* Esir etme, köle yapma.

İSTİRKAP a. (ar. *reḳabet*'ten *istirḳāb*). *Esk.* **1.** Rakip olarak görme, çekememe: *"Kuruntu ve saire saikası gibi fikir istirkabı davet ederdi"* (Ahmet Rasim). **—2.** *İstirkap etmek*, rakip görmek, çekememezlik etmek: *"...bu muharebelerde Fransızlar ziyade şan kazanıp bu cihetle İngilizler onları istirkab eder oldular"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İSTİRŞA a. (ar. *istirşā*ʾ). İsl. huk. Rüşvet isteme.

İSTİRZAK a. (ar. *rızḳ*'tan *istirzāḳ*). *Esk.* Rızkını sağlamaya çalışma.

İSTİS'A a. (ar. *istis ʿa*). İsl. huk. Kölenin çalışmasını isteme.

İSTİSAD a. (ar. *saʿadet*'ten *istisʿād*). *Esk.* Uğurlu sayma, uğur getirdiğine inanma.

İSTİSADİYE a. (ar. *istisʿad* ve *-iyye*'den *istisʿādiyye*). Esk. fels. MUTÇULUK'un eşanlamlısı.

İSTİSAL a. (ar. *aṣl*'dan *istiṣal*). *Esk.* Kökünü kurutma, tümden yok etme.
—Esk. tıp. Bir urun çıkarılması, o bölgenin tamamen temizlenmesi.

İSTİSARE a. (ar. *istiṣāre*). *Esk.* **1.** Toz savurma, toz çıkarma. **—2.** Fitnecilik yapma, ortalığı kızıştırma.

İSTİSGAR a. (ar. *ṣağīr*, küçük'ten *istiṣgār*). *Esk.* **1.** Küçük görme, önem vermeme, aşağılama. **—2.** *İstisgar etmek*, küçümsemek, önem vermemek.

İSTİSHAB a. (ar. *saḥābet*, sahip olma' dan *istiṣḥāb*). *Esk.* **1.** Beraberinde götürme, yanına alma: *"Hafif eşyalarını istishâb ile..."* (İsmail Suphi). **—2.** *İstishab etmek*, yanına almak.
—İsl. huk. Eskiden var olduğu kesinlikle bilinen ve bir değişiklik olup olmadığı bilinmeyen bir konuda eski durumun sürdüğünü kabul etme. (Örneğin on yıl önce hayatta olan bir kişi öldüğü kesin olarak bilinmedikçe sağ olarak kabul edilir. İstishab islam hukukunun temel kurallarındandır. Mecelle'de yer alan "Bir şeyin bulunduğu hal üzre kalması asıldır", "Kadim kıdemi üzre terk olunur" hükümleri istishab esasına dayanır [Mecelle md. 5, 6].)

İSTİSHAL a. (ar. *süHūlet*, kolaylık'tan *istishāl*). *Esk.* **1.** Kolay görme, kolay sayma. **—2.** *İstishal etmek*, kolay bulmak, kolay saymak: *"... vesâir düşmen kâm-ı keyfiyât -ı bî-nizamlarından bahisle tarîk-i tegallübi istishâl ederler idi"* (Ebüzziya Tevfik).

İSTİSKA a. (ar. *saḳy*, sulama'dan *istisḳā*ʾ). *Esk.* **1.** Su isteme, suya ihtiyaç duyma. **—2.** Yağmur duasına çıkma. **—2.** *İstiska duası*, yağmur duası. **—4.** *İstiska olmak, istiskaya uğramak*, bedeninde su toplanmak, bu hastalığa yakalanmak: *"Vaktinden evvel istiskaya uğramış bir yarı bunaktır"* (R. H. Karay). || *İstiskaya çıkmak*, yağmur duasına çıkmak.
—Esk. tıp. Bedenin çeşitli yerlerinde su birikme hastalığı. || *İstiska-yı batn*, karında su birikme. || *İstiska-yı mafsal*, eklem yerlerine su birikmesi. || *İstiska-yı sadr*, göğüs boşluğuna su birikme. || *İstiska-yı tabli*, ortakulağa su birikerek kulak zarının iltihaplanması.

İSTİSKAL, -li a. (ar. *sıklet*, ağırlık'tan *istiṣḳāl*). **1.** Bir kimsenin orada bulunmasından hoşlanmama, ondan rahatsız olma. **—2.** Bir kimseden hoşlanılmadığını belirtme, ona soğuk davranma. **—3.** *İstiskal etmek*, bir kimseye soğuk davranmak, kendisinden hoşlanılmadığını belirtmek: *Misafiri istiskal etmek.*

İSTİSLAF a. (ar. *selef*, öncül'den *istislāf*). *Esk.* Genellikle memurlukta birinden önce o görevde bulunma, onun selefi olma.

İSTİSLAH a. (ar. *istiṣlaḥ*). İsl. huk. Hakkında Kuran, hadis ya da icma ile belirlenmiş bir hüküm bulunmayan hukuki konuların kamu yararına uygun olarak düzenlenmesi. (→ MASLAHAT*I MÜRSELE.)

İSTİSLAM a. (ar. *selāmet*'ten *istislām*). *Esk.* **1.** Uyma. **—2.** Yolun ortasından gitme. **—3.** İslamiyeti kabul etme. **—4.** *İstislam etmek*, uymak; islamiyete girmek.

İSTİSMAR a. (ar. *ṣemer*, meyve'den *istiṣmar*, işletme, yararlanma). **1.** Bir kimsenin iyi niyetini kötüye kullanma; onu sömürme; istismar etmek eylemi: *Beni istismara hakkın yok. Bu kadar istismar yeter.* **—2.** *Bir kimseyi istismar etmek*, iyi niyetini kötüye kullanmak; onu sömürmek. **—3.** *Bir olayı, bir durumu istismar etmek*, kişisel çıkarı için ondan yararlanmak **—4.** *Bir görevi istismar etmek*, o görevin sağladığı yetkileri kendi çıkarı doğrultusunda kullanmak.

İSTİSMARCI sıf. ve a. Bir kimseyi, bir olayı, bir görevi vb. kötüye kullanan, onu sömüren kimse için kullanılır.

İSTİSNA a. (ar. *istiṣna*). **1.** Bir kimseyi ya da bir şeyi benzerlerinden ayrı tutma; kuraldışı sayma. **—2.** Benzerlerinden ayrı tutulan; genel kuralın dışında olan şey ya da kimse: *Bu kuralın istisnası yoktur. Birkaç istisna dışında herkes toplantıya katılmıştı. İstisnalar kaideyi bozmaz.*
—Huk. *İstisna akdi* → YAPIT* SÖZLEŞMESİ.
—Verg. huk. Vergi konusu olan şeyin vergiden muaf tutulan bölümü. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Verg. huk. İstisna tekniği, vergi yükünün yükümlülere göre değiştirilip ayarlanmasına olanak verir. Bu bakımdan giderek artan oranda bir verginin ekidir. Objektif vergi mükellefiyetini kaldırıcı hükümler olan istisnalar, tam ya da kısmi, sürekli ya da geçici, mutlak ya da şarta bağlı olarak çeşitli biçimlerde olabilir. Tam istisna, vergi konusu olabilecek bir şeyin tümüyle vergi dışında bırakılmasıdır. Gelir vergisi kanunu'nda sanat yapıtlarının, bilimsel araştırma ve incelemelerin, ihtira beratları sahiplerinin ya da yasal mirasçılarının bu yapıtları üzerindeki haklarından elde ettikleri kazançlardan gelir vergisi alınmayacağı hükmü tam istisnaya bir örnektir. İstisnanın vergi konusu şeyin yalnız bir bölümüne uygulanması durumunda ise kısmi istisna sözkonusu olur; örneğin binaların mesken olarak kiraya verilmesinden bir takvim yılı içinde elde edilen kazancın 360 000 lirasından gelir vergisi alınmaz. İstisnalar sürekli (yukardaki örneklerde olduğu gibi) ya da geçici olabilirler. Örneğin bina vergilerinde yeni inşaat için ancak belirli bir süre uygulanan istisnalar kabul edilmektedir. İstisna hükümleri çoğunlukla mutlak istisna niteliğindedir. Ancak, bazı durumlarda istisnalar şarta bağlanabilir. Türk gelir vergisi kanunu'nda, yabancı elçilik ve konsolosluklarin diplomasi muafiyetine girmeyen memur ve hizmetlilerinin yalnız bu işlerinden dolayı aldıkları ücretler karşılıklı olmak koşuluyla vergiden istisna edilir.

İSTİSNAİ sıf. (ar. *istiṣnāʾ* ve *-ī*'den *istiṣnāʾī*). Kuraldışı, benzerlerinden farklı.

İSTİSNASIZ be. Hiçbir istisnası olmaksızın; ayrımsız: *Bu kurala istisnasız herkes uymak zorundadır.*

İSTİSVAB a. (ar. *istiṣvāb*). *Esk.* **1.** Doğru ve yerinde bulma, uygun görme, beğenme. **—2.** *İstisvab etmek, eylemek*, beğenmek, uygun bulmak: *"İstanbul'da kütüphane bend olmak üzere istisvâb eylediği..."* (A. R. Altınay). **—3.** *İstisvab-kerde*, uygun bulunmuş, beğenilmiş.

İSTİSVABEN be. (ar. *istiṣvāb*'dan *istiṣvāben*). *Esk.* Uygun bularak, beğenerek.

İSTİŞAR a. (ar. *şaʿr*, dikkat etmek'ten *istişʿār*). *Esk.* **1.** Yazıyla bildirilmesini isteme. **—2.** Ürkme, gocunma.

İSTİŞARE a. (ar. *istişāre*). **1.** Bir kimseden fikir alma; danışma: *Birçok kişiyle istişarede bulunmak.* **—2.** *İstişare etmek*, danışmak. || *İstişare meclisi*, danışma kurulu.
—ANSİKL. İsl. Kuran'da, Hz. Muhammet'e toplumsal konularda müslümanlarla istişarede bulunması emredilir (III, 179); müslüman toplumun başlıca özelliklerinin sayıldığı başka bir ayette, müslümanların istişareye verdikleri önemden övgü ile söz edilir (XLII, 138).

İSTİŞFA a. (ar. *şifāʾ*'dan *istişfāʾ*). *Esk.* **1.** Hastaya şifa dileme. **—2.** Kendi hastalığına şifa arama. **—3.** *İstişfa etmek*, hastaya şifa dilemek; hastalığına çare aramak.

İSTİŞFA a. (ar. *şefāʿat*'ten *istişfaʿ*). *Esk.* Suçların ya da günahların bağışlanması için birinin aracılık etmesini isteme.

İSTİŞHADEN be. (ar. *istişhād*'dan *istişhāden*). *Esk.* Tanık göstererek.

İSTİŞHAT a. (ar. *istişhad*). *Esk.* **1.** Tanık gösterme, şahitliğine başvurma: *"İsticvab ve istişhâdda diğer faniler gibi yemin vermek mükellefiyetinden âzâde olmak onların imtiyazları idi"* (Mehmet Tevfik). **—2.** Belge ve kanıt gösterme. **—3.** Şehit düşme. **—4.** *İstişhat etmek*, tanıklığına başvurulmak: *"... işte o zamandan beri maliyede o kadar istişhad edilen herkesin iktidarına göre..."* (Ahmet Muammer ve Şükrü Kaya).

İSTİŞMAM a. (ar. *şemm*, koklama'dan *istişmām*). *Esk.* **1.** Kokusunu duyma, koklama. **—2.** İpuçlarından yola çıkarak anlama, kavrama: *"Bu istişmam dünden beri mevsuklaşan bir haber oluyor..."* (Y. K. Beyatlı). **—3.** *İstişmam etmek*, kokusunu almak; dolaylı olarak anlamak, sezmek: *"... gurub eden şemsin karşısında sahrânın nefes-i ihtizar-ı nekârını istişmâm ediyordum"* (H. Z. Uşaklıgil). *"... kızının her halinde kendisine karşı bir bûy-ı muâheze istişmâm etmek tevehhümünde idi"* (H. Z. Uşaklıgil).

İSTİTAF a. (ar. *ʿaṭıfet*, sevgi ve acıma' dan *istiʿṭāf*). *Esk.* Yardım ve merhamet dileme: *"... Abdullah Paşa'nın doğruca taraf-ı saltanat-ı seniyyeden istimân ve istitâf etmesine mebni..."* (Ebüzziya Tevfik).

İSTİTALE a. (ar. *ṭūl*, uzunluk'tan *istiṭāle*). *Esk.* Uzama.
—Esk. biyol. Uzantı.

İSTİTAR a. (ar. *setr*, örtme'den *istitār*). *Esk.* Gizlenme, örtünme: *"... mabedin baş râhibesi zılam-ı leylin perde-i istitarı altın-*

da saklı sepetlere mevzu eşyâ-yı esrar-âlûdu bu çocuklara tevdi eder idi" (Mehmet Tevfik).

İSTİTBA a. (ar. *istitbā'*). Ed. Bir övgünün içinde ikinci bir övgüye de yer verme sanatı: *"Ahmet Mithat Efendi'nin merakla okunan romanları bir bilgi hazinesiydi."*

İSTİTBAB a. (ar. *ṭıbb*'dan *istiṭbab*). *Esk.* Doktora başvurma muayene olma, hastalığına çare arama.

İSTİTLA a. (ar. *ṭulū'*, doğma, görünme' den *istiṭlā'*). *Esk.* Öğrenmeye çalışma.

İSTİTMAM a. (ar. *tamām*'dan *istitmām*). *Esk.* Tamamlanmasını, sona ermesini isteme, tamamlama.

İSTİTRADEN be. (ar. *istiṭrād*'dan *istitrāden*). *Esk.* Sırası gelmişken: *"İstitraden söyleyelim ki..."* (H. C. Yalçın).

İSTİTRADİ sıf. (ar. *istiṭrad* ve *-ī*'den *istiṭrādī*). *Esk.* Söz sırası gelmişken söylenen.

İSTİTRAF a. (ar. *ṭurfe*, görülmemiş şey' den *istiṭrāf*). *Esk.* Görülmemiş, rastlanmamış bir şey sayma.

İSTİTRAT a. (ar. *ṭard*, çıkarma'dan *istiṭrād*). *Esk.* Sırası gelince, söz arasında söylenen söz: *"Burada bir istitrad yaparak, saltanat hanedanı azasının tahsiline dair bir kaç söz söylemek arzusundayım"* (H. Z. Uşaklıgil).
—Ed. Yeri gelmişken araya bir açıklama sıkıştırmak. Fazlası yazının, konuşmanın bütünlüğüne zarar verir.

Istituto per la Ricostruzione Industriale (İRİ) [*Sınai kalkınma enstitüsü*], 1933'te, İtalyan devleti tarafından ulusal bankacılık sistemini sağlığa kavuşturmak amacıyla kurulan kamu kuruluşu. Kuruluşundan itibaren, bankaları ve önemli sanayi firmalarını denetleyen bir holding rolü oynadı. İRİ'nin bu rolü, 1945'ten sonra, italyan ekonomisinin kilit kesimlerinden birçoğuna (demir-çelik sanayisi, tersaneler, otomotiv, kimya vb.) ulusal katılışlarıyla büsbütün genişledi.

İSTİVA a. (ar. *sevā'*, eşitlik'ten *istivā'*). *Esk.* **1.** Birbirine denk olma, eşit ve bir boyda bulunma: *"İstivayı gözler gözüm"* (Balım Sultan, XVI. yy.). **—2.** Düz olma. **—3.** Ortada bulunma, tam ortada olma: *Vakt-i istiva* (ortadaki, ortada bulunan vakit; öğlen zamanı). **—4.** *İstiva hattı* ya da *hatt-ı istiva*, ekvator. || *İstiva-yı sin*, kırk yaşında bulunma.
—Tasav. Tanrı'nın özvarlığını (zat) her şeyin üstünde bilme. (Bk. *ansikl.* böl.)
—ANSİKL. Tasavvuf düşüncesine göre, bütün varlıklar Tanrı'nın sıfatlarından doğmuştur; onun zatının yansımalarıdır (mazhar). Bu nedenle gerçek varlık (vücut), Allah'tır. Böylece, Allah'tan başka her şeyi yok saymaya *fena*, her şeyin Gerçek Varlık ile var olduğunu bilmeye de *baka* denir. Bu düzeye ulaşan sufi, halkla Hakk'ı aynı zamanda *müşahade* eder. Bununla birlikte, ona göre Hakk hiçbir şeyle birleşmiş değildir; zatı her şeyden *münezzeh*' tir. Buna, *istiva makamı* denir.

İSTİVADOR a. (ing. *stevedor*'dan, istifçi). Denizc. **1.** Gemileri yükleme-boşaltma işleriyle görevli kimse. **—2.** Gemi ambarlarının istiflenmesinden sorumlu ambar memuru. **—3.** Yabancı limanlarda bağlı gemilere araç-gereç ve malzeme satan kimse.

İSTİZADE a. (ar. *ziyade*'den *istizāde*). *Esk.* Bir şeyin fazla olmasını, artmasını isteme.

İSTİZAH a. (ar. *vużūḥ*, açıklık'tan *istīżāḥ*). *Esk.* **1.** Açıklama, izahat isteme: *"Ben de bu meseleye dair istizah suallerine maruz kaldım"* (H. Z. Uşaklıgil). **—2.** Gensoru. **—3.** *İstizah etmek*, açıklama istemek, ayrıntılı bilgi talep etmek.

İSTİZAHEN be. (ar. *istīżāḥ*'tan *istīżāḥen*). *Esk.* Açıklama bekleyerek.

İSTİZAM a. (ar. *'azamet*'ten *isti'zām*). *Esk.* **1.** Gözde büyütme, olduğundan büyük ve önemli görme. **—2.** Kibirlenme, kendini büyük görme, büyüklenme. **—3.** *İstizam etmek*, büyütmek; gözde büyütmek.

İSTİZAN a. (ar. *izn*'den *istīżān*). *Esk.* **1.** İzin ve yetki isteme. **—2.** Danışma. **—3.** *İstizan etmek*, izin istemek; danışmak: *"Artık kendi kendimize söylenmek için de mi sizden istizan etmeli?"* (A. H. Tarhan).
—Kur. tar. *İstizan tezkiresi*, padişaha danışılması gereken konularla ilgili olarak sadrazam tarafından mabeyn başkâtipliğine yazılan resmi yazı. (İlk kez Tanzimat döneminde başlatılan bu uygulamada, sadrazamlar önceleri yazıları imzalamazlar, ancak "malum" anlamına gelen "m" [mim] harfini koyarlardı. Mithat Paşa'nın sadrazam olmasından [1876] sonra bu usul değiştirilerek, mabeyine giden yazılar sadrazam tarafından imzalanmaya başlandı.)

İSTİZHAR a. (ar. *ẓahr*, arka, sırt'tan *istiẓhār*). *Esk.* **1.** Yardım isteme; birinin kendine arka olmasını, destek olmasını isteme. **—2.** Güvenme, itimat etme: *"Gazâle pençe-i şîr oldu dest-i istizhâr"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.).

İSTLADA. Tar. coğ. Anadolu'nun Lykia bölgesinde kentçik, Myra*'nın (bugün Kale ilçesi) yaklaşık 9,5 km B.-G.-B.'sında, Hayıtlı mevkisindeydi. Adına, yazıtlarda rastlanır. Yörede ev kalıntılarının yanı sıra, lykia türü pek çok lahit vardır.

İSTOFA a. (ital. *stoffa*, kumaş'tan). Kabartmalı ve sırmalı süslerle işlenmiş bir kumaş türü.

İSTOLNİ BELGRAD → SZÉKESFEHÉRVÁR.

İSTOMİNA (Avdotya İliniçna), rus kadın dansçı (Petersburg 1799 - *ay. y.* 1848). Didelot'nun öğrencisi. Sahneye ilk kez 1816'da *Acis et Galatée* adlı yapıtta çıktı. "Baş kadın dansçı ve mimci" olarak Didelot'nun [illegible]lelerini *(Zéphire et Flore, Bağdat halifesi, Kafkas mahkûmu)* büyük başarıyla yorumladı. Puşkin, *Yevgeniy Onegin* adlı yapıtının birinci bölümünde onun yeteneğini ve güzelliğini dile getirdi. Pointe üzerinde dans eden ilk sanatçılardandır. Sahne yaşamını 1836'da bıraktı.

İSTOP a. (ing. *stop*, durmak'tan). **1.** Grup halinde oynanan bir top oyunu. (Bk. *ansikl.* böl.) **—2.** *İstop etmek*, durmak, çalışmamak: *Makineler istop etti. Araba, hızı azaltınca istop ediyor.* (STOP ETMEK de denir.) [→ STOP.]
—ANSİKL. İstop, açık havada topla oynanan bir grup oyunudur. Oyunculardan biri topu yukarı doğru fırlatarak öteki oyunculardan birinin adını söyler. Adı söylenen yetişip topu yakalayabilirse, tekrar fırlatarak bir başka oyuncunun adını söyler. Yakalayamaz düşürürse, topun peşinden koşar ve topu ele geçirdiğinde "istop" diye bağırır. Öteki oyuncular "istop" sözünü duydukları yerde durmak zorundadırlar. Elinde top olan oyuncu, durananlardan birine topu atarak onu vurmaya çalışır. Vurursa vurduğu kişi, vuramazsa kendisi bir kötü puan alır. Önceden belirlenen sayıya ulaşanlar oyundan çıkar, en sona kalan oyunu kazanır.

İSTOR → STOR.

İSTOR-O-NAL, Hindu Kuş kütlesinde dağ, Pakistan'da. Başlıca doruğuna (İstor-O-Nal I; 7 398 m) ilk kez 1969'da ispanyol dağcılar (J. M. Anglade, J. Cerda, E. Civis, J. Pons) tırmandı; bu dağcılar, yolları üzerindeki güney (7 303 m) ve güney-doğu (7 365 m) doruklarına da tırmandılar. Batı doruğuna (7 300 m) daha önce 1955'te amerikalı T. A. Mutsch ve J. E. Murphy, kuzey doruğuna da (İstor-O-Nal II; 7 373 m) 1967'de avusturyalı M. Oberegger tırmanmışlardı.

İSTRA → İSTRIA.

İSTRATİ (Panait), fransızca yazan rumen yazar (Brăila [İbrail] 1884-Bükreş 1935). Yirmi yıl boyunca, çeşitli işlerde çalışarak dünyayı dolaştı. Fransızca öğrendi ve Romain Rolland ile tanıştı, Rolland onu yazmaya teşvik etti. Doğu pitoreskini, lirizmi ve gerçekçiliği bağdaştırarak bir dizi roman yazdı; özyaşamöyküsü niteliğindeki bu romanlar *la Vie d'Adrien Zograffi*'yi oluşturur. Yalın ve aynı zamanda sert bir romantizmin izlerini taşıyan bu yapıtlardan *Kira Kiralina* (Kyra Kyralina), 1924; *Angel dayı* (Oncle Anghel), 1925; *Baragan'ın dikenleri* (les Chardons du Baragan), 1928; *la Maison Thüringer* (1933) anılmalıdır. İstrati, SSCB'ye yaptığı bir gezinin ardından (1927) sovyet toplumuna karşı sert bir suçlama kaleme almıştır (*Vers l'autre flamme*, 1927), İstrati'nin türkçeye çevrilen yapıtlarından bazıları şunlardır: *İş bulma kurumu, Kodin, Perlmutter ailesi, Sokak kızı, Hayat yollarında, Sünger avcısı.*

İSTRES, Fransa'da *arrondissement* (Bouches-du-Rhône) merkezi, Berre gölcüğüyle Olivier gölcüğü arasında; 36 516 nüf. (1992).

İSTRİA, sırpça **İstra,** Adriya denizi'nde yarımada. 1947'den beri Hırvatistan'a bağlıdır.
• COĞRAFYA. Yarımadada üç doğal bölgeye rastlanır: toprakları verimsiz, kışları sert geçen, halkı küçükbaş hayvancılıkla uğraşan kireçtaşlı Čičarija platosunu kapsayan *Beyaz İstria;* Üçüncü Zaman flysch'lerinden oluşan, daha yağışlı ve alçak, tarıma açılmış *Gri İstria.* Kırmızı topraklı *(Terra Rossa)* bir ova olan akdeniz iklimli (bağlar, tahıllar, zeytinlikler) *Kırmızı İstria.* Özellikle Batı kıyısında denizcilik gelişmiştir. Başlıca yeraltı zenginlikleri maden kömürü ve boksittir. En önemli kenti Pula liman kentidir. Hırvatlar'ın ve Slovenler'in yaşadığı köylerde pek değişiklik olmamakla birlikte, kent nüfusu İtalyanlar' ın göçmesinden beri azalmıştır. Kentlere göç sonucunda kıyı kentlerinin (turizm ve sayfiye merkezleri) nüfusu biraz artmıştır. Učka'da açılan bir karayolu tüneli, yarımadayı ardülkeye bağlamaktadır.
• TARİH. Venetler'in ve kıyılarında liburnalı korsanların yaşadıkları İstria, Romalılar tarafından işgal edildi. Romalılar, Aquileia sömürgesinin kurulmasından (İ.Ö. 181) sonra bölgeyi tamamen işgal ederek (177), yeni sömürgeler oluşturdular ve Tergeste'den (Trieste) Pula'ya giden *via Flavia*'yı açtılar. Çok zengin olan bölge (büyük zeytinyağı üretimi), Vizigotlar'ın (401), Hunlar'ın (Aquileia'nın yıkılması, 452), Ostrogotlar'ın, Slovenler'in (VI. yy.) ve Lombardlar'ın istilalarına uğradı. Charlemagne döneminde Friuli markalığına da-

İstria
Rovigno'dan (Rovinj) bir görünüm

Schmied-Zefa

Lauros-Giraudon

İsturits
rengeyiği boynuzundan oymalı sopalar, Orta Madeleine kültürü
Ulusal eski eserler müzesi Saint-Germain-en-Laye

L. L.

İstvan I Báthory
Polonya kralı
Bibliothèque polonaise, Paris

Ahmet İsvan

hildi; Kutsal İmparatorluk'a katıldı, Bavyera düklüğüne (952), ardından Kärnten düklüğüne bağlandı (976). XI. yy.'dan başlayarak, Habsburglara geçen Trieste (1382) ve doğudaki bir iç toprak dışında, yavaş yavaş Venedikliler tarafından fethedildi. Campoformio antlaşmasına (1797) kadar venedikli kaldı, bu antlaşmayla Avusturya'ya bırakıldı. Avusturya da İstria'nın çok büyük bir bölümünü Napoléon'a geri vermek zorunda kaldı (aralık 1805). İtalya krallığı'na (1806), ardından İllyria eyaletlerine katıldı (1809), Avusturya'ya geri verildi (1815), özerklik kazanarak diyetini Parenzo'da kurdu (1861). İtalya, "terre irredente" olarak üzerinde hak iddiasında bulundu, Gorizia'yı aldı ve Rapallo antlaşması'yla eyaleti ilhak etti (kasım 1920). Serbest şehir ilan edilen Fiume, D'Annunzio tarafından işgal edildi, sonra Sušac dış limanını Yugoslavya'ya bırakan Roma antlaşması'yla İtalya'ya bağlandı (ocak 1924). İkinci Dünya savaşı sırasında, Tito'nun partizanları (nisan 1945) ve Monfalcone'de onlarla birleşen (2 mayıs) Büyük Britanyalılar tarafından işgal edildi. Şubat 1947 antlaşması'yla İstria Yugoslavya'ya (Hırvatistan) bırakıldıysa da Trieste bölgesi'ne özel bir statü tanındı.

İSTRİA (Vincentello D'), korsikalı serüvenci (İstria 1380 - Cenova 1434). Aragón ve Sicilya krallarının yardımıyla kontluğunu ilan ettirdiği (1407) Korsika'ya çıktı. Birçok defa kovulduysa da, Alfonso V'in aragón ordusuyla adayı fethe girişti (1421); kaçmak zorunda kaldı, Cenovalılar tarafından yakalandı ve boynu vuruldu.

İSTRİA RUMENCESİ a. Rumencenin lehçesi; Doğu İstria'da, Opatija ve Labin arasında konuşulur.

İSTRONGİLOZ a. Eski Dünya'nın sıcak ılıman denizlerinde (Akdeniz, Karadeniz, Ege denizi, Marmara denizi, Hint okyanusu), derinliği 200 m'ye kadar olan kıyılarda yaşayan kemiklibalık. (Sırt yüzgeci tek parçalıdır. Yan çizgiyle göğüs yüzgeçleri arasında dört köşeli esmerce bir leke vardır. Hepçildir: planktonlar, küçük yengeçler, kabuklular, küçük balıklar, balık yumurtaları ve çeşitli bitkilerle beslenir. Kıyılar boyunca sürüler oluşturur. Romenler bu balıkla bir çeşit sos hazırlarlar. Bil. a. *Spicara smaris;* istrongilozgiller familyası; boyu 18 cm'ye kadar.)

İSTUFE → ÜSTUFE.

İSTURİTS, Fransa'da (Pyrénées-Atlantiques) komün, Hasparren'in D.'sunda; 321 nüf. En eskileri Moustier, en yenileri de Azil evresinden kalma önemli tarihöncesi çökellerinin bulunduğu mağara. Kabartma biçimindeki figürlerin, gravürlerin ve resimlerin Madeleine kültüründen kaldığı sanılır.

İSTÚRİZ (Francisco Javier DE), ispanyol siyaset adamı (Cádiz 1790-Madrid 1871). Riego* yanlısıydı (1820), Cádiz'den milletvekili seçildi ve Cortes başkanlığına getirildi (1822); mutlakıyetçi restorasyon sırasında ölüm cezasına çarptırıldı, affa uğrayıncaya kadar (1834) Londra'ya sığındı. Maria-Cristina tarafından bakanlığa atandı (mayıs 1836), Granja ayaklanması sonunda devrildi (ağustos), Portekiz'e kaçtı. Affa uğradı (1837). 1846-1847 arasında Meclis başkanlığı yaptı. Kraliçe Isabel'in Cádiz düküyle, kralın ikinci kızı Luisa'nın Montpensier düküyle evliliklerinde arabuluculuk yaptı. Yeniden Meclis başkanlığına getirildi (1858), 1864'te görevinden çekildi.

İSTVAN I *(aziz)* [970-975'e doğr. -Estergon 1038], Macaristan kralı (1000-1038). Macar dükü Géza'nın oğlu, Bavyera dükü Heinrich'in kızıyla evlendi ve 997'de babasının yerine tahta geçti. Gençliğinde vaftiz edilen İstvan I, Cluny'nin görüşlerine inanan birçok yabancı misyonerin yardımıyla ülkesini hıristiyanlaştırmaya başladı; çıkardığı yasalarla halkı kilise inşa etmeye, dualara gitmeye ve zorunlu bir ondalık vererek rahiplerin gereksinimlerini karşılamaya zorunlu kıldı. Bu çabalarını ödüllendirmek amacıyla, 1000 yılında papa Silvester II ona bir taç gönderdi, bu taç o tarihten sonra macar krallarının taç giyme töreninde kullanıldı. Birçok asi reisle savaştıktan sonra, krallık yetkesini sağlamlaştırdı ve bütün ülkeyi kapsayan ortak bir yönetim ve yasalar koydu. Krallık, kontluklara (komiteler) bölündü ve başlarına, üstünlüğü kanıtlanmış kontlar yerleştirildi. Geniş yetkileri olan krala, piskoposlardan ve yüksek rütbeli memurlardan oluşan bir meclis yardım etti; kral, adına adalet dağıtmakla görevli Pfalz kontluğunu kurdu. Macaristan bu kurumları sekiz yüz yıl boyunca sürdürdü. Ülkenin on piskoposluğa bölünmesi ve Estergon ile Kalocsa başpiskoposluklarının kurulması da İstvan I dönemine rastlar. 1083'te azizlik mertebesine yükseltildi.

İSTVAN II (1101'e doğr. - Nagyvárad, bugün Oradea, Romanya, 1131). Macaristan kralı (1116-1131). Çekler'e, Moravyalılar'a, Venedik Cumhuriyeti'ne, Polonya'ya ve Bizans imparatoru Ioannes II Komnenos'a karşı birçok savaşı yönetti; ne var ki hiçbir başarı elde edemedi. Vârisi bulunmadığından, Béla II'yi ardıl seçti.

İSTVAN III (1147-Estergon 1172), Macaristan kralı (1162-1172), kral Géza II'nin oğlu, bir ara İstvan IV tarafından tahttan indirildi, ama tahtını yeniden ele geçirmeyi başardı.

İSTVAN IV (1133-1165), Macaristan kralı, Kör Béla II ile İlona Uroš'un oğlu. Krallığın güney sınırındaki bölgelerle Dalmaçya'yı ele geçirmek emelini besleyen Bizans imparatoru Manuel I Komnenos'un yardımıyla 1163'te tahta çıktı.

İSTVAN V (1239-Csepel, bugün Budapeşte'de, 1272), Macaristan kralı (1270-1272), Steiermark prensi Béla IV'ün oğlu, 1260'ta Bohemya'ya saldırdı. Sonradan Béla IV ona Erdel prensliğini verdi; ama İstvan, Macaristan'ın bütün doğu bölgelerini istedi, aldı ve bu toprakları bağımsız biçimde yönetti. Bu topraklardan onu yoksun bırakmak isteyen Béla IV'e karşı savaştı, başarı kazandı ve Tuna boyunca birçok bulgar kalesini ele geçirdi (1263-1266). Sırplar'ın peşindeyken öldü.

İSTVAN I BÁTHORY (Szilágysomlyó, bugün Şimleu Silvaniei, Romanya, 1533-Grodno 1586), Transilvanya prensi (1571-1576), Polonya kralı (1576-1586). Macaristan'ın en eski ailelerinden birindendi. Polonyalı soylular ve önderleri Jan Zamoyski tarafından Polonya tacı için Almanlar'a karşı aday olarak seçildi. Hükümdarlığı sırasında, Livonya'nın ele geçirilmesi için çar Korkunç İvan ile birçok savaş yaptı. Güçlü bir savaş yöneticisiydi. Hetman ve şansölye olan yeğeni Jan Zamoyski'den de büyük ölçüde destek gördü ve Moskovalılar'ı sırasıyla, Vitebsk, Polock ve Pskov'da yendi. Korkunç İvan, Polonyalılar'ın barış koşullarını kabul etmek zorunda kaldı. İstvan I, Polonya'daki magnatlarla ve soylularla mücadele etti. Liberal katolikti, cizvitlerin Polonya'ya yerleşmelerine yardımcı oldu ve bu ülkede Karşı Reform'un başarıya ulaşmasına katkıda bulundu.

İSTVÁNFFY (Nicola DE KISASSZONYFALVA ya da Miklós), macar siyaset adamı ve tarihçi (Kisasszonyfalva, 1538-Vinica, Slovakya, 1615). Pfalz seçildi (1581), Zitvatoruk barışı'nın imzalanmasında (1606) etkin bir rol oynadı ve ülkesinin 1490 ile 1606 arasındaki dönemi kapsayan tarihini yazdı.

İSURİDAE a. DEVKÖPEKBALIĞIGİLLER familyasının bilimsel adı.

İSVAN (Ahmet), türk yönetici (İstanbul 1923). İstanbul Robert kolej'i bitirdikten sonra ABD'de tarım ve meyvecilik öğrenimi gördü. CHP adayı olarak, 1973 seçimlerinde İstanbul Belediye başkanlığı-

Ulusal kütüphane, Szechenyi

aziz İstvan I. Anjoulu Luigi I için yapılan *Resimli kronik*'ten (XIV. yy.) ayrıntı
Ulusal kütüphane, Széchenyi, Budapeşte

na seçildi. Aralık 1977'ye kadar kaldığı bu görevdeyken, aynı yılın 1 mayıs günü Taksim alanında patlak veren olaylara adı karıştığı savıyla 12 eylül 1980 tarihinden sonra sıkıyönetim mahkemesinde tutuklu olarak yargılandı. Uzun süren bu yargılama sonucu aklandı.

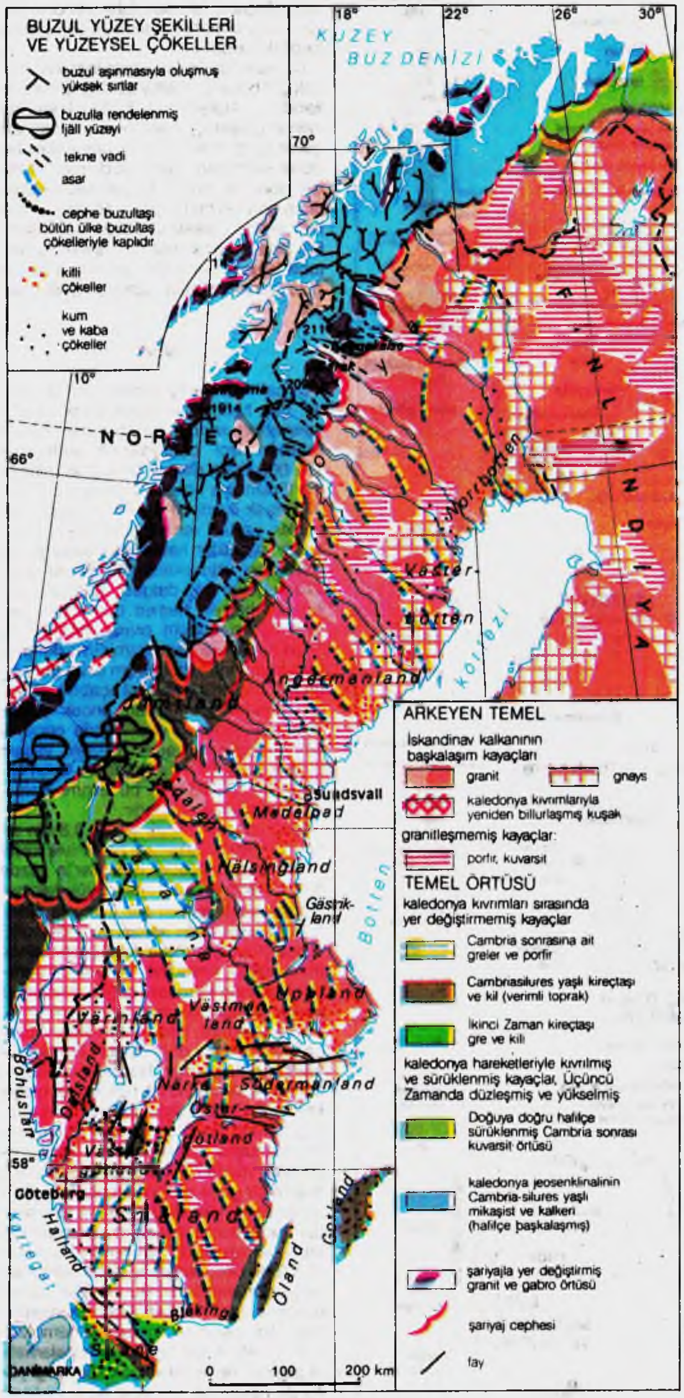
İSVEÇ, isveççe **Sverige,** Kuzey Avrupa'da devlet, İskandinav yarımadasının doğu bölümünü kaplar; 449 750 km²; 8 607 000 nüf. (1991). Başkenti *Stockholm.* Resmi dili *isveççe.*

COĞRAFYA
doğal çevre

• *Yüzey şekilleri.* İskandinav dağları, ülkenin K.-B.'daki en yüksek kesimini oluşturur. Birkaç doruk (Kebnekaise, 2 117 m), Baltık denizi'ne doğru akan ırmakların yardığı geniş platoların yanında yükselir. Yüksek alanları (fjällIer) düzleştiren buzullar tekne vadilere buzultaşlar bırakmıştır. Set buzultaşları, bu vadilerin her birinin yukarı kesiminde çok sayıda gölün ve böylece önemli bir hidroelektrik potansiyelin oluşmasına yol açmıştır. Norrland daha alçak (büyük bölümünde yükselti 200-500 m arasındadır), yer yer kalıntı tepelerin (monadnocklar) yükseldiği düz yüzeylerdir. Daha güneyde yüzey şekilleri daha engebelidir; burası her şeyden önce, Vänern gölünün kapladığı merkezi çöküntü alanına geçişi sağlayan tepelik bir alandır. Småland, merkezi çöküntü alanını güney yönünde sınırlayan ve 300-400 m yüksekliğe ulaşan, Güney İsveç yüksek platolarıdır.

Bu yüzey şekilleri, Baltık denizi'yle ve Botten körfezinde 60° 30′ K. enlem derecesine kadar uzanan alçak kıyı ovaları şeridiyle sınırlıdır. Verimli deniz tortularıyla kaplı bu ovalar, buz örtüsünün ağırlığından kurtularak yavaş yavaş yükseldi (Stockholm'da yüzyılda 0,4 m yükselmektedir) ve genişlemeye başladı. Güneyde, özellikle Öland ve Gotland adalarında, Birinci Zaman tortul toprakları yeniden ortaya çıktı. Kireçtaşlarının yanı sıra oldukça belirgin bir yağış azlığı çevreye yarı kurak bir görünüm vermektedir.

Deniz ve buzultaş çökertileriyle kaplı orta kesimdeki çöküntü alanı daha yağışlıdır. Skagerrak ve Baltık denizi arasında su bölümü çizgisi çöküntü alanını ikiye bölmektedir, bir yandan Vänern gölüyle akaçlanırken öte yandan alçak ovalar sularını Mälaren gölüne ve Stockholm'e boşaltır. Skane en verimli bölgedir; çünkü kireç içeren çökelmiş buzultaşlar kuzeyin billurlu ve granitli bölgelerine oranla sıcak

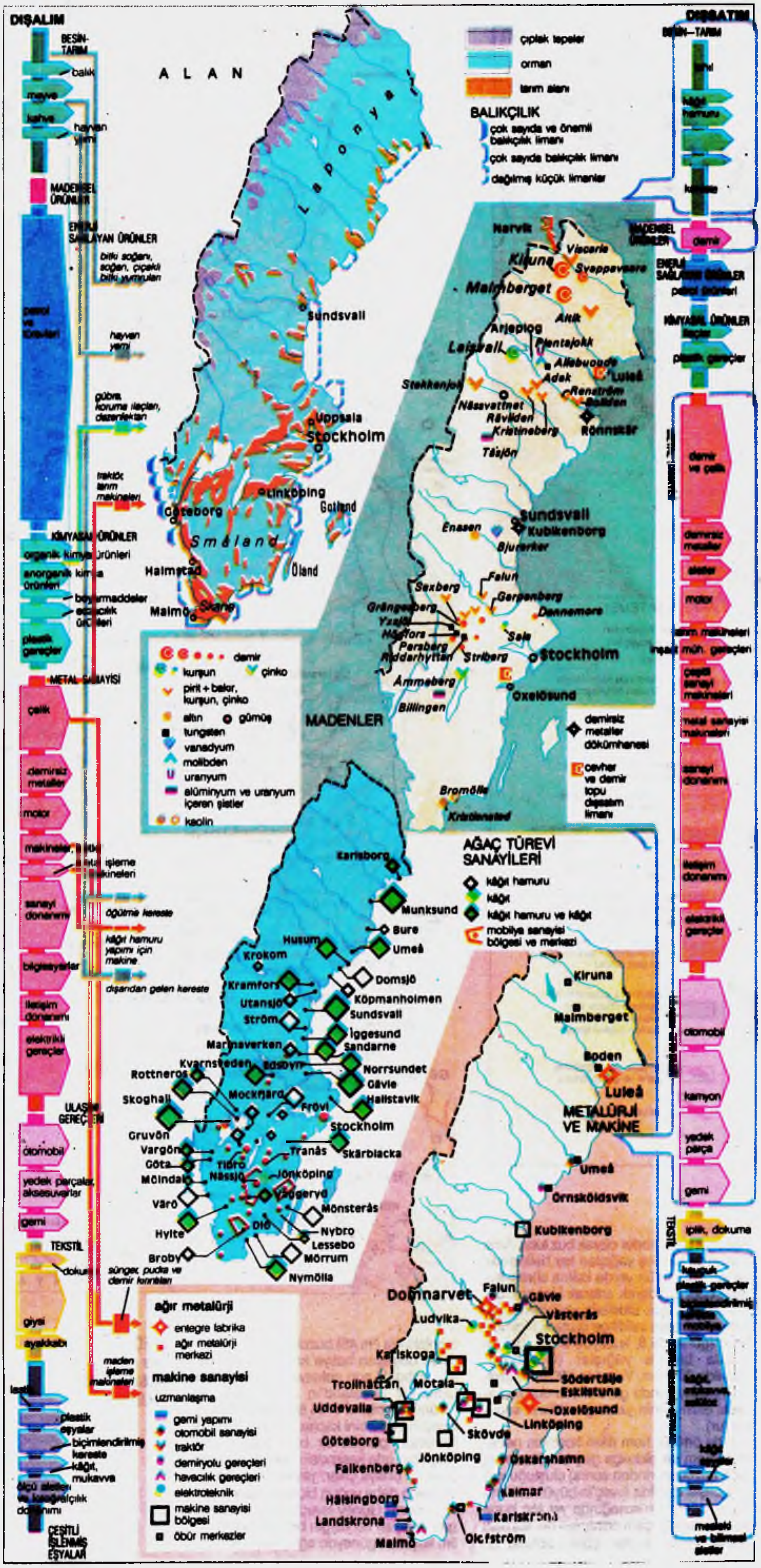

toprakların çok daha fazla oluşmasını sağlar. Kıyı her yerde, dar ve derin koylarla, kıyı takımadaları (gemiler için mükemmel birer sığınak olan skårgårdlar) oluşturan sayısız ada ve adacıkla kesilir.

• *İklim, bitki örtüsü ve akarsular.* İklimi belirleyen en büyük etken enlemdir; sözgelimi Laponya'da kışlar çok sert geçer. Botten körfezinin en kuzey bölümü olan Umeå'nın kuzeyi her kış buz tutar. Şubat ayı sıcaklık ortalaması Haparanda'da – 12,5°C, Härnösand'da – 6°C'tır. Daha güneyde, enlemin düşmesi, Norveç denizi'nden gelen ve Östersund alçak alanı sayesinde ya da bu alanı güneyinden dolanarak İskandinav dağlarını aşan tedirginlikler nedeniyle kışın sertliği azalır. İklim koşullarının en yumuşak olduğu yerler Skane ve batı kıyılarıdır: Skagerrak ve Kattegat kıyısı ender olarak buz tutar. Ama Skane'de bile kış yağışları kar halindedir ve kar örtüsünün yerde kalma süresi kuzeye doğru giderek artarak Haparanda'da dört ayı aşar. Bitkilerin yeşil kalma süresi güneye inildikçe düzenli biçimde artar (güneyde 8, kuzeyde 6 ay). Bol olmakla birlikte yağışlar (Göteborg' da yılda 700 mm, Visby'de 500 mm) özellikle yaz aylarında görülür (bu durum karasal iklim tipinin yarattığı etkilerin sonucudur).

Bitki örtüsü, hem iklim koşulları nedeniyle hem de oldukça geç bir dönemde (son buzul devrinden sonra) oluştuğu için çok çeşitli değildir. İsveç'in büyük bölümü kuzey ormanları kuşağında yer alır; buna karşılık İsveç'te çam ormanları (% 40) hâlâ geniş alanlar kaplar: çünkü köknar ormanlarında (% 45) buzul devrinde görülmeye başlayan batıya kayma eğilimi henüz batıdaki son noktaya ulaşamamıştır. Ormanlar Svealand'ın (Orta İsveç) % 64'ünü, Norrland'ın % 53'ünü ve Güney İsveç'in % 52'sini kaplar. Yayvan yapraklı ormanlar, gerçek bir bitki örtüsü sınırı oluşturan orta kesimdeki çöküntünün güneyinde ortaya çıkar; yayvan yapraklı ormanların daha yoğun biçimde tarıma açıldığı verimli Güney İsveç'te meşe ve gürgen ağaçları en yaygın bitki örtüsüdür. İklim koşulları güneyde ağaçların daha ça-

İSVEÇ
üstte solda
JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

buk büyümesini kolaylaştırır, ama kuzeydeki ağaçların tahtaları daha sert olur. Bütün kuzey ormanı bölgesinde çok sayıda turbalık vardır.

Ormanlarda üç farklı tipte toplanan birçok göl bulunur: Fjällarda dağ gölleri; İskandinav Alpleri'nden Botten körfezine inen ırmakların çığırları boyunca sıralanan göller (çoğunlukla dar ve derin olan bu göller kasımdan nisana ya da mayısa kadar donarak, büyük su seviyesi değişiklikleri görülen bu bölgede oldukça verimli hidroelektrik tesislerin potansiyelini azaltır); Orta İsveç'teki çöküntü alanında, tektonik kökenli, Avrupa'nın en büyük birkaç gölü (Vänern, Vättern, Mälaren gölleri) yer alır.

nüfus

Doğal nüfus artışı hemen hemen sıfırdır. Çok hafif genel nüfus artışı da göç hareketinin sonucudur (özellikle, büyük kentlerin işçi banliyölerine yerleşerek 171 000 kişilik gerçek bir azınlık oluşturan Finlandiya kökenli sinai işgücü). [15 000 kişilik ikinci bir azınlık oluşturan Laponlar, yaylacı ren yetiştiriciliğinin karşılaştığı güçlükler nedeniyle yavaş yavaş kimliklerini yitirmektedirler.] Başka ülkelerden gelen göç dalgası, 1980 yılından itibaren hemen hemen durmuştur. Sürekli düşen doğum oranı (1990'da ‰ 14,4) nedeniyle yaş piramidinin dengesi bozulduğundan, bu durum uzun dönemde işgücü sorunlarına yol açabilir. 15 yaşın altındakiler nüfusun ancak yüzde 18'ini, 65 yaşın üstündekilerde gene % 18'ini oluşturmaktadır. Yüksek yaşam düzeyi, kadınların çalışması ve kolaylaştırılan çocuk aldırma, bu evrimi açıklayan nedenler arasındadır.

Etkin nüfusun ancak yüzde 3,8'inin tarım kesiminde çalışması nedeniyle kırsal kesim boşalmaktadır: İsveçliler'in yüzde 83,4'ü kentlere, özellikle büyük kentsel toplaşmalara yerleşmiştir. Bununla birlikte, kentlilerde doğa sevgisi çok güçlüdür; ayrıca çok yaygın olan ikinci bir ev sahibi olma eğilimi, kırsal kesimin belli bir canlılık düzeyinde kalmasını sağlar. Ancak bu kesimdeki nüfusun yavaş ve düzenli bir biçimde azalması, iktisadi etkinliklerin ülke çapında uyumlu dağılımı konusunda büyük bir sorun yaratır: Norrbotten, Västerbotten ve Jämtland'da nüfus yoğunluğu km²'ye 5 kişiden azdır. İsveç toplumunun örgütlenme biçimi sosyopolitik bir model oluşturmuştur. Sosyalist devlet, sanayinin yalnızca yüzde 7'si ulusallaştırıldığından, önemli bir güce sahip patronlarla işbirliği yapar. İsveç, yüksek ücretleri ve tam istihdam politikasıyla uzun süre toplumsal barışın simgesiydi. Bununla birlikte, 1980'den beri, durumun daha gergin olduğu görülmektedir. Bu bunalım döneminde İsveç'in rekabet gücünü koruyabilmek için, işverenler, toplumsal demokrasinin ücrete ilişkin taleplerini karşılamakta güçlük çekmekte ve çok ağır vergi yükü de rahatsızlık vermeye başlamıştır.

ekonomi

Günümüzde GSMH'nin yalnızca yüzde 3,4'ünü oluşturan tarımın, ekonomideki payı düzenli olarak azalmaktadır; bununla birlikte, güç doğa koşullarıyla çelişkili görünse de, ülke çapında tüketimin yüzde 80'ini karşılar. Sanayi üretiminin gelişmesi, iç pazarın darlığı nedeniyle, etkin bir ticaret politikasına bağlıdır. Ekonomi, dışa çok bağımlıdır: Dışalım ve dışsatım GSMH'nın yüzde 30'unu oluşturur.

• *Tarım*. İşlenebilir tarım alanları, toplam yüzölçümün yalnızca yüzde 7'sini oluşturur. Etkin nüfusun yüzde 4'ünü kullanmasına karşın tarımda verimlilik durmadan artmaktadır; 8 milyon kişinin beslenmesini sağlayacak düzeyde olan verimlilik ar-

tışının başlıca nedenleri güçlü bir makineleşme, işletmelerin birleşmesi, gübre tüketiminin artması ve besin fiyatlarının dünya pazarlarına göre daha yüksek olmasından kaynaklanan korumacı bir politikadır.

Üretimin yüzde 80'inin pazarlanmasını sağlayan kooperatif hareketi tarıma dayalı besin sanayisine girmiştir; bu durum İsveç'e, "yabancı" tarım ürünlerinin zorunlu dışalımını karşılamak için işlenmiş madde dışsatımı yapma olanağını verir. Hayvancılık ürünleri, sığır ve domuz, tarımsal üretimin başında gelir (çiftçi, gelirinin yüzde 40'ını sütten sağlar). Hayvancılık büyük bölümüyle tahıl üretimine (buğday, arpa, yulaf, çavdar) dayanır, çünkü iklim büyüme süresi kısa olan yemlik ot ekimine pek elverişli değildir. Bununla birlikte çayırlıkların oranı, koşulların en elverişsiz olduğu bölgelerde artmaktadır. Geçici otlaklar Norrland'da ekilebilir toprakların yüzde 80'ini oluştururken, güneydeki altı büyük ovada İsveç buğdayının yüzde 85'i üretilir.

Arpa üretimi, hem hayvancılıkta hem de tarıma dayalı besin sanayisinde (ekmek, bira) kullanıldığı için çok artmıştır (1989'da 1,67 Mt). Patates ekimi azalırken, özellikle Skane'de ekilen özel bazı maddelerin (şekerkamışı, yağlı bitkiler, sebze) üretimi yükselmiştir.

• *Balıkçılık.* Özellikle Göteborg çevresinde çok eski bir geleneğin mirasçısıdır. Balıkların % 63'ü Baltık denizi'nde tutulur (150 000 t ringa balığı); daha ileri balıkçılık ise Kuzey denizi'nde yapılır.

• *Orman işletmeciliği.* Sınai geleneğin bir bölümünün ortaya çıkışında ayrı bir yeri vardır. Yüzölçümün yüzde 53'ünü kaplayan ormanlar çok büyük bir sermaye değerindedir. Her yıl orman varlığına katılan ağaçların yüzde 50'si köknar, yüzde 32'si çam ve yüzde 18'i gür yapraklı ağaçlardır. Çam, bıçkı fabrikalarını besler; köknar, kâğıt hamuru imalatında kullanılır. İsveç, dünya kâğıt hamuru üretiminin yüzde 8'ini karşılar.

İşletme koşulları değişmiştir; kereste tomruklarını suyun akıntısına bırakarak taşıma yöntemi hemen hemen bütünüyle bırakılmış, böylece ağaçların her mevsimde kesilebilmesi olanağı yaratılmış ve kesim alanlarının çok uzağında kurulu fabrikaların gereksinmesi sağlanmıştır. Fabrikanın artık eskiden olduğu gibi ırmak ağzında kurulmasının anlamı kalmamıştır; ağaç sanayisinin yeniden yapılanması sonucunda dağınık fabrikaların yerini çok büyük birimler almıştır. Bu coğrafi değişim iş sayısının azalmasına yol açmıştır. Yine de orman işletmeciliğinde ve ağaç sanayisinde hâlâ 75 000 kişi çalışmaktadır.

• *Enerji sorunları.* Hidroelektrik potansiyeli sanayinin gelişmesinde ayrıcalıklı bir rol oynamışsa da, günümüzde, enerji maliyeti yüksek, petrol faturası ağırdır (dışalımın yüzde 22'si). Enerji üretiminin yüzde 67'sinin petrolden sağlandığı İsveç'te kişi başına enerji tüketimi yükselmiştir. 1980'den bu yana petrol tüketimi biraz azalırken, nükleer kaynaklı elektrik enerjisi tüketimi artmıştır. 1989 yılı verilerine göre tüketilen toplam 143,9 TWsa elektrik enerjisinin 65,9 TWsa'sı nükleer kaynaklıdır (% 46). Hidroelektrik enerji üretiminin en üst düzeye ulaştığı sanılmaktadır.

• *Sanayi.* Sanayi kesimi, ağaç, sonra kâğıt ve nihayet metalürji sanayilerinin kurulmasıyla 1870'ten beri büyük bir gelişme göstermiştir. İkinci Dünya savaşı'na dek çok hızlı olan gelişme, sonraları daha yavaş bir hızla sürmüştür.

Bugün bile etkin nüfusun yüzde 21,1'i sanayi kesimindedir. Özel işletmeler, ülke dışında bir çok şubesi olan büyük sanayi ve sermaye gruplarıdır: Volvo, Electrolux, SKF dünyanın en büyük şirketleri arasında yer alırlar. Enerji ve ticari bağımlılığı nedeniyle İsveç sanayisi, kendini yeni koşullara uydurma çabasındadır; enerji ve maden kaynaklarının yakınlarında kurulan ve yerleşen eski sanayiler, yerlerini, İsveç'in teknolojik ilerlemesine güvenen ve uluslararası büyük bağlantı eksenlerinin yakınında yerleşen fabrikalara bırakarak yavaş yavaş ortadan kalkmaktadırlar.

Ağaç sanayisi gibi, yerel kaynaklara bağlı kalan diğer sanayi kolları da güç durumdadırlar. Demir çıkarımı azalmaktadır: 1989'da 21,6 Mt cevher, 2,6 Mt filiz ve 429 000 t pirit. Demir-çelik sanayisi bunalımdadır. Çelik üretimi, 1974'te 6 Mt iken, 1990'da ancak 4,5 Mt olmuştur. Demir ve çeliğin dışsatımdaki payı % 5,9'a düşmüştür. Çelik fiyatının artması ve uluslararası rekabet, gemi tersanelerini olumsuz biçimde etkilemiştir. Dokuma sanayisi de güçlük içindedir.

Yeni sanayi politikası, çok gelişmiş teknoloji kullanan öteki kesimlere yeni bir canlılık kazandırmaktadır. Makine yapımı, santral (hidrolik ya da nükleer), elektronik ev aletleri, otomobil sanayisi (335 853'ü otomobil olmak üzere 410 268 araç) havacılık ve bilyalı yataklar için yüksek teknolojili malzeme sağlamaktadır. Robot kullanımı yayılmaktadır.

bölgeler ve iktisadi etkinliklerin coğrafi dağılımı

• *Norrland** sayısız doğal kaynağa (orman, su, maden ocakları) turizme uygun bir bölgedir.

• *Orta İsveç,* göllerle kaplı bir çöküntü alanıdır; burası, Göta kanalıyla, Kattegat'ın batı yüzünü Göteborg'la birlikte Baltık denizi'ne bağlayan İsveç'in temel eksenidir. İsveç sanayisinin de beşiği olan yine bu bölge, özellikle de Bergslag'dır. Sanayi etkinlikleri, gelişmesi 1975'ten beri yavaşlayan orta büyüklükteki kentlere dağılmıştır; bu durgunluk, bölge sanayisinin içinde bulunduğu güçlükleri yansıtmaktadır; aynı eğilim, bu bölgenin iki ucunu denetleyen iki büyük metropolde de (Göteborg ve Stockholm) hissedilmektedir.

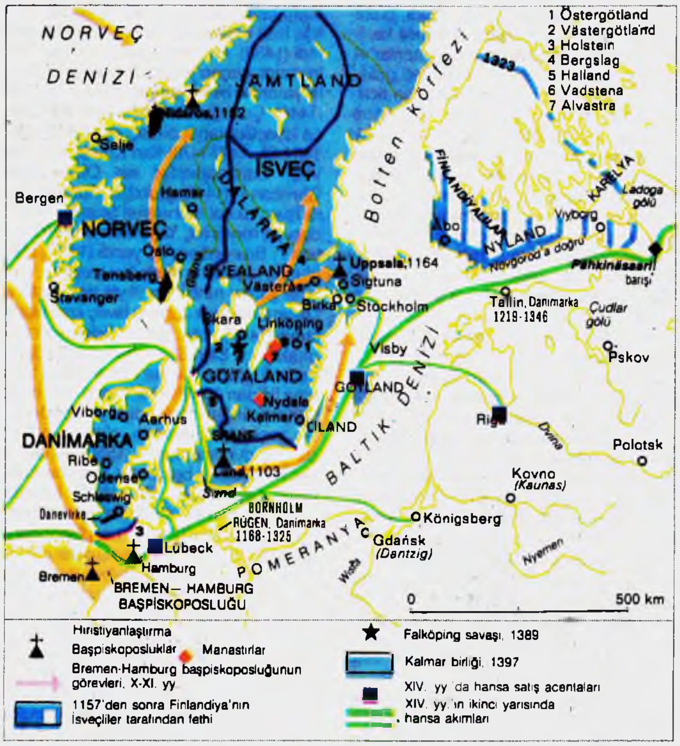
• *Güney İsveç,* özellikle orman etkinlikleriyle hayvancılığın yapıldığı çoraklığın görüldüğü Gotland ve Öland adalarını içine alır. Büyük ulaşım eksenlerinin (Jylland'ın karşısında Hälsingborg, Kopenhag'ın karşısında Malmö, Almanya'ya bakan Trälleborg) yakınında bulunan Skane, yeni sanayilerin kurulmasına elverişli bir bölgedir.

TARİH

Kökenler. İsveç'e daha Yenitaş devrinde (İ.Ö. 4000) yerleşildi. Akdeniz ülkeleriyle yapılan amber ticareti sayesinde ülkede bakır kullanılmaya başladı (İ.Ö. 1800'e doğr.). İ.S. IV. yy.'da bazı germen kabileleri Kıta Avrupası'na göçerken, bazıları ülkeden ayrılmadı. G.'de, askeri önderlerin *(hövdingar)* yönettiği küçük krallıklara bölünmüş Gotlar yaşıyordu. Bir deniz krallığı *(Svearike)* kuran Svearlar kabilesi (Mälaren bölgesi) Gotlar'ı Bråvalla'da yendi ve metbuluğunu kabul ettirdi. İsveç krallığı kurulmuştu, ancak henüz özerk illerden meydana gelen bir federasyon halindeydi; bu özerk illerde özgür yurttaşlar bir *lagman*'ın yönetiminde kamu meclislerine *(thing)* toplanarak barış, savaş, yasalar ve vergiler üzerine tartışırlardı. Başrahip, kamu huzurunun koruyucusu ve başkumandan olan kral ancak krallık ailesi üyelerinden seçilirdi. Uppsala, krallığın başkenti ve din merkezi, Birka ise başlıca ticaret merkeziydi.

Vikingler (800-1060). IX. yy.'da İsveçliler Normanlar'ın Batı Avrupa'ya yaptıkları akınlara katıldılar, ama özellikle D.'ya yöneldiler. Rurik'in yönetimindeki Roslag akıncıları (ya da Varegler) Novgorod ve Kiev prensliklerini kurdular; Baltık denizi'ni İstanbul ve islam ülkelerine bağlayan denizaşırı ticarete katıldılar, hatta Volga ağzında bir vareg üssü kurdular. X. ve XI. yy., Norveç ve Danimarka ile zaman zaman hanedan çatışmaları, zaman zaman da siyasal ittifak ve birlik içinde geçti. Anskar'ın Birka'da yaymaya çalıştığı (830) hıristiyanlık, ancak kral Olof Skötkonung'un bu dini kabul etmesinden (1008) sonra ilerleme gösterdi. Oğlu Anund (1022-1050) ülkenin hıristiyanlaşmasına katkıda bulundu ve Danimarka kralı Knud I'in ihtiraslarına set çekebilmek için Norveç kralı Olav II Haraldsson ile ittifak yaptı. Kardeşi Yaşlı Edmund'un (1050-1060) ölümünden sonra hanedanın yok olmasıyla Viking akınları da son buldu.

• *İsveç kilisesi (1060-1250).* Bunun üzeri-

ORTAÇAĞ'DA İSKANDİNAVYA X.-XIV. YY.

ne, Stenkil sülalesiyle (Västergötland) Sverker (Östergötland) ve Erik (Svealand) hanedanlarını taht mücadelesinde karşı karşıya getiren savaşlar başladı. İsveç'e 1060'tan yaklaşık olarak XII. yy. başına kadar egemen olan Stenkil hanedanının yerine İsveç kilisesi'ni destekleyen Sverker I'in (1130-1156) bağlı olduğu hanedan geçti. Sverker I "Cîteaux" tarikatı rahiplerinin desteğiyle paganlığa karşı kesin bir mücadele başlattı. Sverker'in rakibi olan ve ölümünden sonra yerine geçen aziz Erik IX (1156-1160) pagan Finlandiyalılar'a karşı Finlandiya'nın fethiyle sonuçlanan (1157) bir savaş açtı. Uppsala başpiskoposluğunun kuruluşundan (1164) beri özerk olan İsveç kilisesi önemli ayrıcalıklar elde etti (1248). Bu arada, Kilise'nin güçlenmesine zemin hazırlayan hanedan kavgaları sürdü; bu çatışmalarda birçok kişi öldürüldü ve taç 1167-1222 arası aziz Erik ile Sverker hanedanlıkları arasında el değiştirdi. Ama çatışmalar iktisadi gelişmeyi engellemedi; Knut Eriksson (1167 -1196) XII. yy.'da Bergslag madenlerinin işletilmesi için Almanlar'a başvurdu ve Lübeck ile ticaret anlaşmaları imzaladı.

• *Folkunglar (1250-1363) ve onların ilk ardılı (1363-1389).* Erik Eriksson ölünce (1250) kayınbiraderi Birger Jarl Folkunglar hanedanını kurdu. Krallığa oğlu Valdemar'ı seçtirdi, kendi de naip olarak kaldı, Finlandiya'nın güney-doğu'sunu işgal etti (1249-50), Stockholm'u başkent yaptı, yasama gücünün birliğini sağladı, bakır madenlerinin işletilmesini ve hansa kentlerine (Visby, Stockholm vb.) Almanlar'ın yerleşmesini destekleyerek ticareti geliştirdi, böylece de almanca, krallığın ticaret dili durumuna geldi. Magnus Ladulås (1257-1290) İsveç'e derebeylik kurumlarını yerleştirdi ve İsveç ordusunun temeli olan süvari sınıfını kurdu. Konsey, hükümetin temel organı durumuna geldi. Ayrıca buyrultu ve kararnameler çıkarmayı yaygınlaştıran kralın artık thingler'e danışma gereksinimi kalmamıştı. Ama, tahtın vârisi dışındaki erkek çocuklara da düklükler verilmesi, ayrıca Birger Magnusson (1290-1318) ve Magnus VII Eriksson'un (1319-1365) uzun süre naibe bağlı kalmaları, monarşiyi iyice sarsmış, hem özel çıkarlar (köylülerin toprakları dışına çıkaması, 1303), hem de kamu yararı (şansölye Philippus Ragvaldisson'un Batı kamu hukukunu ülkeye sokması) açısından yönetim aristokrasiye bırakılmıştı. Bu durum, Novgorod'un ülkeyi tehdidi sözkonusu olunca Güney Finlandiya'nın ilhak edilmesini engellemedi (Büyük Karelya savaşı [1293-1323] ve Påhkinåsaari barışı [1323]). Aynı dönemde, oğlu Magnus VII Eriksson'u İsveç ve Norveç kralı ilan ettirmeyi başaran (1319) Birger Magnusson' un baldızı İngeborg naip olunca Skane' yi de aldı (1332). Böylece, zaten Finlandiya'ya egemen olan Magnus VII Eriksson İsveç, Norveç ve Skane kralı oldu.

1343'te Magnus VII'nin küçük oğlu Haakon VI Norveç kralı olmayı başarınca birlik dağılacak gibi göründü. Ayrıca İsveç, 1346 veba salgını ve Magnus'un büyük oğlu prens Erik'in isyanıyla da (1355) zayıflamıştı. Mecklenburglu Albrecht'in desteklediği Erik, krallığın yarısının kendisine bırakılmasını sağladı (1356-1359). Bununla birlikte Erik'in ölümüyle (1359) yeniden birleşme olanakları belirdi; çünkü yerine geçen Norveç kralı Haakon VI, Danimarka kralı Valdemar IV Atterdag'ın büyük kızı ve vârisi Margrethe ile evliydi. Ama üç iskandinav krallığı arasında birliğin sağlanmasından (1397) önce İsveç, ihtiraslı Valdemar IV'ün kurbanı oldu; Valdemar IV, Skane, Halland, Blekinge, Öland ve Gotland'ı işgal etti, Visby'i yakıp yıktı (1360 -1361). Magnus VII'nin yetersizliği yüzünden bozguna uğradıklarına inanan İsveçliler onu tahttan indirerek (1362) yerine oğlu Haakon VI Magnusson'u geçirdiler ve böylece İsveç-Norveç birliği yeniden kurulmuş oldu. Ama Haakon VI babasıyla barışınca 1363'te Mecklenburglu Albrecht'i hükümdarlığa getirdiler. Haakon VI'nın ölümüne (1380) ve Hansa'nın desteğine karşın yeni hükümdar, Lübeck'in dış ticareti ele geçirdiği ve aristokrasinin de 1386'ya kadar iktidarı elinde tuttuğu İsveç'te otoritesini kuramadı. Danimarka ve Norveç naibi Margrethe'nin İsveç'e müdahalesi Mecklenburglu Albrecht'in bozguna uğraması ve esir edilmesiyle (1389) sonuçlandı. İsveç naibi olan Margrethe dört İskandinav ülkesinin ilk olarak tek bir otorite altında toplanmasını sağladı.

• *Kalmar Birliği (1397-1523).* Vâris olarak küçük yeğeni Pomeranyalı Erik'i seçen Margrethe onu önce Norveç (1389), sonra İsveç ve Danimarka (1396) kralı ilan ettirdi; üç krallığın tek kişi elinde birleşmesini her krallık temsilcisinin hukuken onaylamasını (Kalmar Birliği, 1397) ve krallığa ya Erik'in soyundan gelenlerin ya da üç ülkenin ortaklaşa seçeceği bir kimsenin geçmesini kabul ettirdi. Margrethe'nin ölümünden sonra (1412) Erik, sonu yenilgiyle biten Holstein savaşı'nı başlatarak, vergileri ağırlaştırarak ve danimarkalı valilere aşırı yetkiler vererek İsveçliler'de hoşnutsuzluk uyandırdı. Demir ihraç etmeleri engellenen Dalarnalı maden sahipleri de Engelbrekt yönetiminde ayaklandılar (1434). Engelbrekt, Arboga'da soylular, rahipler, burjuvalar ve köylülerden oluşan bir meclis topladı (1435). Bu ilk *Riksdag*, Engelbrekt'i krallık naibi ilan etti. Erik ismen kral olarak kalıyordu. Ama Engelbrekt bir soylu tarafından öldürülünce (1436) naipliğe Karl Knutsson adlı bir aristokrat getirildi (1438). Gotland'a kaçan (1436) Erik' in yerine geçen yeğeni Bavyeralı Christof III yararına birlik varlığını sürdürdü (1441 -1448). Çocuğu olmayan Christof III ölünce İsveçliler tahta birkaç kez (1448-1457; 1464-65; 1467-1470) Karl Knutsson'u (Karl VIII), Danimarkalılar ise Oldenburglu Christian I'i (1448) getirdiler. Bundan sonra İsveç ulusal muhalefeti Stureler tarafından yönlendirildi. Yaşlı Sten Sture, Christian I'i Brunkeberg'de yendi (1471). Naip olunca köylülerin desteğini kazandı, ama birlik yanlısı ruhban sınıfıyla ters düştü ve Danimarka kralı Johan'ı İsveç kralı olarak tanıdı (1483); fakat gerçek iktidarı elinden bırakmadı. Sten Sture, İsveç'i istila denemesine girişen Ruslar'ı püskürttü (1495) ama iktidarı Johan'a kaptırdı (1497) ve Johan tarafından Finlandiya'ya gönderildi. Bu geçici bir başarıydı, çünkü Holstein' da güç duruma düşen (1550) Johan, İsveç'i Stureler'e bırakmak zorunda kaldı. Genç Sten Sture (1512-1520) Uppsala başpiskoposu Gustaf Trolle'nin muhalefetiyle karşılaşınca Gustaf'ı başpiskoposluktan aldı (1517). Gustaf bunun üstüne Danimarka kralı Christian II'den yardım istedi. Başlangıçta başarılar kazanan Sten Sture (1518) sonunda Bogesund yakınında Åsunden gölünde Christian II'ye yenildi (şubat 1520). Ölümü İsveç'in çökmesine yol açtı. Gustaf Trolle serbest bırakıldı. Christian II'nin krallığı onaylandı ve İskandinav birliği son kez yeniden kuruldu. Yeni hükümdar, Gustaf Trolle'nin isteğine uyarak 1520 kasımında "Kanlı Stockholm olaylarını" başlatma hatasını işledi. 1521'de kanlı olayların kurbanı Erik Johansson Vasa'nın oğlu Gustaf Vasa yönetiminde Småland'da ve özellikle Dalarna'da ayaklanmalar oldu. Småland ve Västergötland soyluları Dalarna madencileriyle birleşti ve sonunda Gustaf Vasa Danimarkalılar'ı İsveç'ten kovdu ve birliğe son verdi (1523).

• *Reform dönemi (1523-1611).* İsveç kralı (1523-1560) seçilen Gustaf Vasa ülkesini bağımsızlığa kavuşturdu. 1524'ten başlayarak Olaus Petri'nin Stockholm'de yaymaya başladığı Reform düşüncesi önce alman, sonra isveç burjuvalarınca benimsendi. Västerås Riksdag'ı sırasında (1527) Gustaf Vasa İsveç kilisesi'ni devletleştirdi, kilise mallarını hazine ve soylular arasında bölüştürdü. Böylece soylu sınıf reformu benimsedi. Ama Roma ile ilişkiler, ancak Olaus Petri lutherci Reform'u başarıya ulaştırınca (Örebro konsili, 1529) kesin olarak koptu. Kral Almanlar'ın ayrıcalıklarını ve ticari tekellerini kaldırdı. 1524-1542 arasındaki çalkantılara karşın ekonomi gelişti. Gustaf devlet aygıtını yeniden örgütledi ve tahtın veraset yoluyla devri ilkesini onaylattı (1544-Riksdag'ı). Ülke limanlarını Moskova prensliği ile Batı arasındaki ticaretin uğrak noktası haline getirmek isteyen Erik XIV (1560-1568) önce Tallin'i ele geçirdi (1561), sonra Danimarka boğazları ile Moskova prensliğinin denize açıldığı bölge olan Narva'yı denetimi altına almak istedi (1562). Ama yedi yıl süren bir savaş (1563-1570) sonunda Lübeck, Danimarka ve Polonya, Gotland'ı alarak Narva'da seyrüsefer serbestisini kabul ettirdiler (Stettin barışı, 1570). Durumdan hoşnut olmayan isveç soylularının ileri gelenleri Erik XIV'ü tahttan indirerek yerine kardeşi Johan III'ü (1568-1592) geçirdiler. Johann III, Pskov ve Novgorod yönünde D.'ya (Narva'nın alınması, 1581; Estonya'nın kesin olarak ele geçirilmesi, 1595), Doğu Laponya'daki Arhangelsk yolunu kontrol etmek amacıyla K.'ye doğru yeniden ilerlemeye başladı. Bu arada da katolik yanlısı eğilimlerinden ötürü Uppsala'daki protestan üniversitesini kapatarak ciddi bir siyasi bunalıma neden oldu. Polonya kralı (1587) Zygmunt I Vasa, İsveç kralı olduktan sonra (1592), ülkede katolikliği yerleştirmeye kalkınca bunalım arttı. Bunun üzerine Söderköping Riksdag'ı Zygmunt'un amcası lutherci Södermanlandlı Karl'ı naipliğe getirdi (1595), naip daha sonra Kari IX adıyla isveç kralı ilan edildi (1607-1611). Karl IX Polonya (Livonya için), Rusya (Moskova'nın alınması) ve Danimarka'ya savaş açtı. Danimarka, Gustaf-Adolf'un durumu ülkesi yararına sağlamlaştırmasını engelleyemedi.

• *Gelişme dönemi (1611-1718).* Bir ticaret filosuna sahip olan Gustaf II Adolf (1611 -1632) Baltık denizi'ni bir İsveç gölü yapmayı düşlüyordu. Danimarka ile kendisine pahalıya mal olan bir barış (1613) imzalayınca Rusya'dan İngriya ve Doğu Karelya'yı aldı, ama Novgorod'dan ve Beyaz deniz'e doğru genişlemekten (Stolbova, 1617) vazgeçmek zorunda kaldı. Konsey'i, şansölyeyi (Axel Oxenstierna) Riksdag'ı ve soyluları hükümete bağlayarak devleti güçlendirdi. Bir Yüksek adalet divanı'nın kurulması (1624) Uppsala Üniversitesi'nin özellikle de ordunun ve ekonominin (bakır ve demir madenlerinin geliştirilmesi) yeniden örgütlenmesi hükümdara büyük bir yayılma olanağı sağladı. Gustaf II Adolf Polonya Prusya'sını işgal etti (1626) ve Otuz Yıl savaşı'na (1630) başarılı bir müdahalede bulundu. 16 kasım 1632'de Lützen'de ölünce, tahta altı yaşındaki kızı İsveçli Christina çıktı (1632-1654); Oxenstierna naip oldu. O sırada aristokrasiyi gözeten bir Anayasa'yı kabul eden (1634) İsveç, Almanya'daki ordularını geri çekmedi (1635-1642) ve Danimarka'ya Brömsebro barışı'nı (1645) kabul ettirdi.

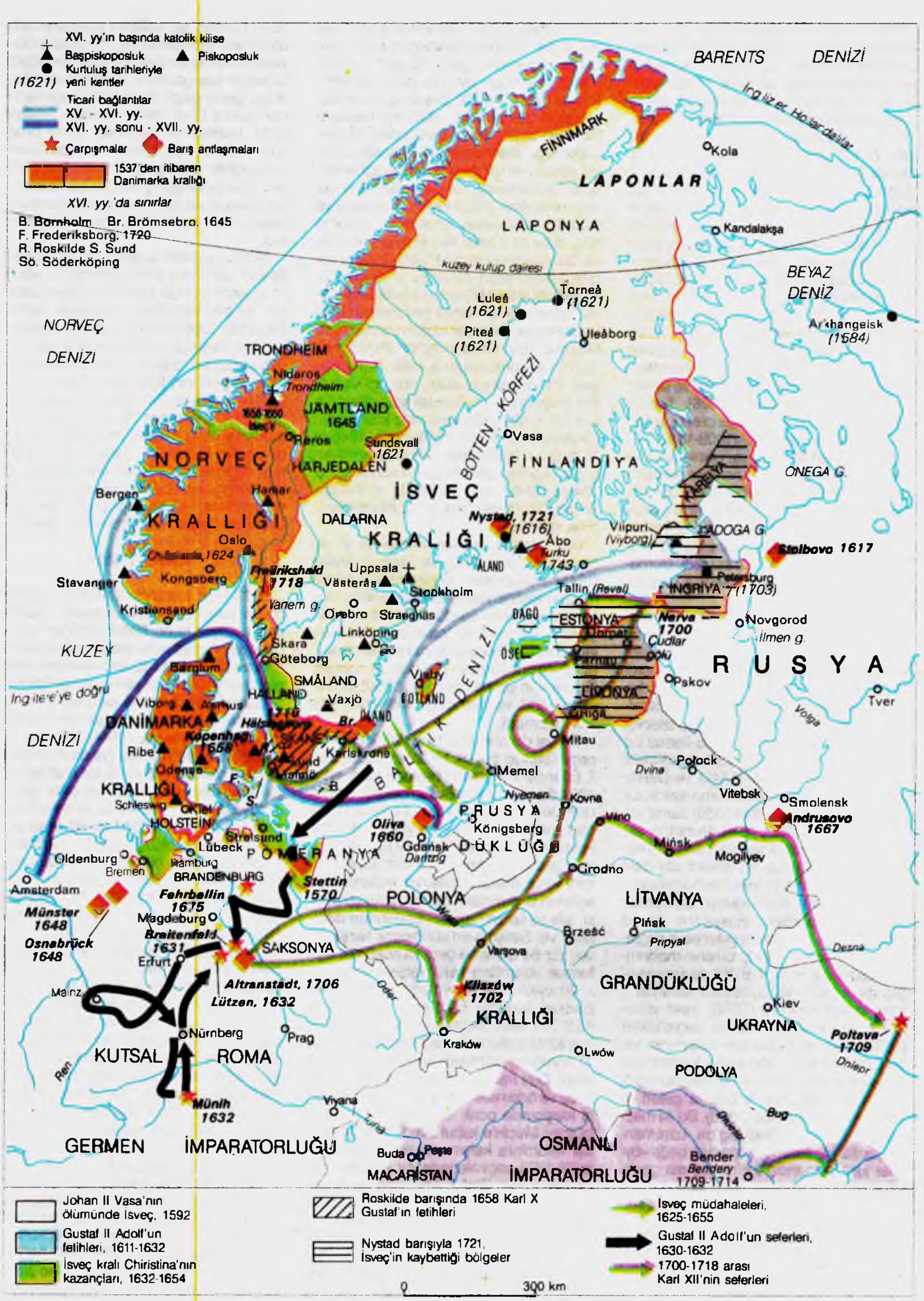
İktidardan naibi uzaklaştıran kraliçe Christina ve Karl X Gustaf (1654-1660) İsveç'i Danimarka'nın aleyhine Baltık denizi'ne ve boğazlara egemen kılan Westfalen (1648) ve Roskilde (1658) anlaşmalarını imzalayarak izledikleri siyasetin meyvelerini topladılar. Bornholm ve Trondheim'ın yitirilmesine karşın (Kopenhag barışı, 1660) İsveç büyük bir güç durumuna geldi. Oliva antlaşması (1660) ile Polonya, isteklerinden vazgeçti. Fehrbellin'de yenilgiye uğramasına rağmen (1675) İsveç, Saint-Germain-en-Laye antlaşması'ndan (1679) kârlı çıktı. Bu antlaşmayla Louis XIV, Brandenburg ve Danimarka' yı, fethettikleri toprakların büyük bölümünden vazgeçmeye zorlamış ve Brandenburg'un elinde yalnızca Doğu Pomeranya kalmıştı.

Ancak, isveç soylu sınıfı Devlet konseyi'ni denetimi altına aldı, tahtın mallarını ele geçirdi, hatta kralların ordu masraflarını karşılayabilmek için aşırı bir hale getirdikleri vergileri toplama hakkını bile el-

de etti. Soylular özgür köylülerle yarıcıları gayrımeşru bir biçimde eşit saydılar. Konsey'in karşı çıktığı bu duruma Karl XI çeki düzen verdi (1680): soylu sınıf yalnızca saray soylularına indirgendi; Konsey, hükümete bağlı kılındı ve Riksdag, 1634 Anayasası'nın sınırlamalarından kurtardığı krala kanun koyma yetkisi verdi (1682). O tarihten başlayarak Karl XI (1660-1697) ve Karl XII (1691-1718) mutlak hükümdarlar olarak ülkeyi yönettiler. Ama Kuzey savaşı'na sürüklenen Karl XII Poltava bozgunuyla (1709) İsveç'in Baltık denizi'ndeki egemenliğini yitirmesine neden oldu. Frederiksborg antlaşması (1720) ile Sund üstündeki vergi muafiyetini yitiren İsveç'ten, Nystad (Uusikaupunki) antlaşması ile Karelya ve Baltık eyaletleri koparıldı (10 eylül 1721).

• *"Özgürlük çağı" (1718-1772).* Karl XII' nin ölümünden (1718) sonra kız kardeşi Ulrika Eleonora (1718-1720), sonra da Eleonora'nın kocası Hessenli Friedrich I (1720-1751) 1719 Anayasası'nı kabul etmek zorunda kaldılar; bu anayasa iktidarı, soyluların yönetimindeki Riksdag ve üyeleri Riksdag tarafından atanan Konsey'e bırakıyordu. İsveç'e yeni düşünceler girdi: alman piyetizmi, etkisi özellikle XVIII. yy.'da ortaya çıkan fransız rasyonalizmi. Şansölye Arvid Horn'un başlattığı iktisadi düzenlemelerde tarım ve ticaret alanında yeni düşüncelerden yararlanıldı; bu yaklaşım Takkeler'i tutan, ayrıcalık yandaşı Şapkalar'a karşı barışçı parti başkanı Horn'un istifasından (1738) sonra da sürdü. Sanayi yüksek vergilerle korundu, ticaret geliştirildi (Doğu Hindistan İsveç şirketi, 1731); köylülerin mülk sahibi yapılmasına, küçük toprakların birleştirilmesine (XVIII. yy. ortası) ve tohum ticaretinin serbest bırakılmasına gidilerek tarım desteklendi. Üretim 1720-1815 arasında % 75 oranında arttı.

Bu gelişmeyi Şapkalar'ın iktidara gelişi de engellemedi. Şapkalar ülkeyi Ruslar'a karşı (1741) Finlandiya'nın güneyinin yitirilmesiyle sonuçlanan (Turku barışı, 1743)

İSKANDİNAVYA VE BALTIK BÖLGELERİ XVI.-XVIII. YY.

savaşa ve Prusya'ya karşı (1756-1763) yenilgiyle biten Yedi Yıl savaşı'na sürükledi. Saray partisinin kurucusu Adolf Frederik' in (1751-1771) yönetimindeki hükümet darbesini savuşturan (1756) Şapkalar, iktidarı 1765-1769 arasında ve 1771'de Takkeler'e kaptırdılar. Ama ülke anarşiye sürüklenecek gibi göründüğü sırada Gustaf III duruma elkoydu.

• *Gustaf destanı (1771-1814).* Kargaşaya son vermekte kararlı olan Gustaf III (1771-1792) hükümet darbesine başvurdu. Halkın ve ordunun desteğini alarak Konsey üyelerini tutuklattı, Konsey ve Riksdag'ın ayrıcalıklarını azalttı (ağustos 1772). Aydın bir zorba ve filozof bir kral olan Gustaf III maliyenin yeniden canlanmasını sağladı (1776), hoşgörü siyaseti izleyeceğini açıkladı (1781); ama soyluların muhalefeti, Rusya ile savaş (1788), finli ve isveçli subayların Yekaterina II'ye başvurması karşısında Birlik ve güvenlik kararnamesiyle (ocak 1789) mutlakıyeti yeniden kurdu ve kamu görevlerine gelişte soylularla soylu olmayanların eşit haklara sahip olmasını sağladı. Saltanatı döneminde İsveç bilginleri ve filozoflarıyla (Scheele, Linné, Celsius, Swedenborg), XVIII. yy.'ın büyük kültür hareketlerine katıldı. Gustaf III'ün öldürülmesinden (1792) sonra tahta çıkan Gustaf IV (1792-1809) önce Napoléon (1805-1807), sonra Rusya (1808) ile savaştı, Finlandiya'yı kaybetti (1808). Bunun üzerine kralı deviren Adlercreutz (mart 1809), amcası Karl XIII'ü (1809-1818) tahta çıkardı. Karl XIII, Rusya, Danimarka ve Fransa ile barış yaptı; kuvvetler ayrılığını öngören bir Anayasa kabul etti (1809); çocuğu olmadığı için kendisine vâris olarak önce Augustenborg ailesinden Christian-August'u (1809-1810), sonra fransız mareşali Bernadotte'u (1810) seçtirdi. Bernadotte, İsveç'i hemen Napoléon'a karşı nihai savaşa soktu.

• *Norveç ile birleşme (1814-1905).* Bernadotte'un bu tutumu sonucu Danimarka İsveç'e, kaybedilen Finlandiya'ya karşılık Norveç'i verdi (Kiel antlaşması, 14 ocak 1814). Bernadotte 1818'de Kari XIV adıyla kral olunca bir parasal istikrar ve tarafsızlık siyaseti başlattı (1834). İçte izlediği mutlakıyetçi siyaset karşısında liberal bir muhalefet buldu; Anayasa'da değişiklik yapmak zorunda kaldı (1840) ve Danıştay'ı uzmanlaşmış yedi bölüme ayırdı. Liberalleşme Oskar I (1844-1859) zamanında da sürdü. Oskar I 1848 devrimi'ni savuşturdu ve iskandinavcılık yanlısı olmasına karşın Almanya'nın tehdidi altındaki Danimarka lehine ihtiyatlı bir müdahaleyle yetindi (1848). Kırım savaşı'nda tarafsız kalmasına rağmen, Rusya'nın Åland adaları'ndaki askerlerini çekmesini sağladı (Paris kongresi, 1856). Ülkenin modernleşmesine hız verdi. Kari XV de aynı siyaseti izledi (1859-1872): çeşitli mezheplere karşı dinsel hoşgörü (1859); yerel yönetimde ve ceza hukukunda değişiklikler (1862); serbest mübadele sisteminin kabulü (1864-1865); dört sınıfın kaldırılması ve vergi mükelleflerinin oy kullanabildiği bir seçim sistemiyle iş başına gelen iki meclisin oluşturulması (1866). Bu iki meclisten oluşan yeni Riksdag'da, Lantmanna partisi'ne (tarımcılar partisi) bağlı köylüler kısa zamanda üstünlüğü ele geçirdiler (1867).

Oskar II (1872-1907) zamanında Lantmanna partisi'nin gücü arttı; hatta parti başkanı A. Posse Başbakan oldu (1880-1883). İktisadi gelişmenin çok hızlı oluşu, serbest mübadele sisteminin kesin olarak kabulünü (1888 Riksdag'ı), önemli toplumsal reformları, bir sosyal demokrat partinin kurulmasını (1889) beraberinde getirdi. Bununla birlikte, İsveç'ten daha liberal ve denizcilik açısından daha üstün olan Norveç birliğin dağılmasını barışçı yollarla kabul ettirdi (1905).

• *Modern demokrasi (1905'ten başlayarak).* XIX. yy. boyunca süren uzun barış dönemi orta sınıflara yaradı. Nüfus arttı, tarım modernleşti, 1860-1925 arası ulusal gelir beş katına ulaştı. Ama bir kır proletaryası doğdu ve 1850-1920 arasında, özellikle de 1880-1890 iktisadi bunalımı sırasında bir milyon kişi Amerika'ya göçtü. Muhafazakârların karşı çıkmalarına karşın sosyal demokratlar, toplumsal (ihtiyarlık sigortası, 1913; 8 saatlik işgünü, 1919) ve anayasal (genel oy sistemi, 1907 ve 1909; kadınlara oy hakkı, 1921) reformlar yapmayı bildiler. 1898'den başlayarak kurulan sendikaların desteğiyle, Branting yönetimindeki Sosyal demokrat parti hızla gelişti ve 1920'de Riksdag'ın en büyük partisi durumuna geldi. Gustaf V (1907-1950) Branting'i uyumlu bir hükümetin başına getirdi (1920); Branting ve ardılları (sosyal demokratlar 1932'den başlayarak Riksdag'ın ikinci meclisinde mutlak çoğunluğu ellerinde tuttular), özellikle sosyal yardım ve işsizlik sorunuyla uğraştılar. İkinci Dünya savaşı'nda İsveç SSCB ile savaşmakta olan (1939-1940) Finlandiya'ya yakınlığı yüzünden (malzeme yardımı) güç duruma düştü; Almanya'nın Norveç ve Danimarka'yı işgali (1940) üzerine, tarafsızlığına karşın Almanya'ya demir filizi satmak (1940-1943) ve nazi birliklerinin ülke topraklarından transit geçmesine (1940 haziranında Danimarka'dan Norveç'e, 5 temmuz 1941'de Norveç'ten Finlandiya'ya) izin vermek zorunda kaldı. Buna karşılık, finlandiyalı çocukları, norveçli ve baltıklı göçmenleri, hollandalı yahudileri kabul etti. Kralın yeğeni ve isveç kızılhaçının başkanı kont Folke Bernadotte 1945'te Müttefikler ile Almanlar arasında arabuluculuk yapmayı denedi. Daha sonra, İsveç, BM'ye (1946), AET'ye (1948) ve Avrupa konseyi'ne (1949) girdi, ama Atlantik pakti'na katılmadı.

Öte yandan, sosyal demokrat P. A. Hansson (1932-1946) ve Tage Erlander (1946) hükümetleri döneminde ülkenin modernleştirilmesine devam edildi, toplumsal reformlar sürdürüldü (ihtiyarlık sigortası, aile yardımı, ücretli izin); tüm bunlar yapılırken monarşi kurumlarına da saygı gösterildi (Gustaf VI Adolf'un, babası Gustaf V'in yerine geçmesi, 1950) ve ulusal güvenlik ve İskandinav antlaşması göz ardı edilmedi.

Sosyal demokratlar 15 eylül 1968 genel seçimlerinde büyük bir zafer kazandılar. T. Erlander hükümetin başında kaldı, ama 1969'da siyasal yaşamdan çekildi. Sosyal demokrat parti ve hükümet başkanlığına özel sekreteri Olof Palme'yi seçtirdi. Olof Palme hemen bir dizi yeni uygulamaya girişti: gelirler arasındaki farkları kapatmak için vergi mekanizmasının kullanılması, eğitimin ve firmaların demokratikleştirilmesi, aile ve kadın hakları yasalarında değişiklik vb. Gelişmenin sürmesine karşın İsveç zor bir döneme girdi ve hükümet toplumsal sorunlarla karşı karşıya kaldı.

20 eylül 1970 seçimlerinde muhalefet partileri ilerleme kaydettiler. Oyların % 45,3'ünü alan sosyal demokratlar Parlamento'da çoğunluğu sağlayamadılar, ama 17 komünist milletvekili kendilerine destek verdi. Olof Palme enflasyonun önlenememesi ve ödemeler dengesinin açık vermesi karşısında ocak 1971'de kısıtlayıcı bir bütçeyi Meclis'e kabul ettirdi. Yeni toplumsal refomlara karşın sosyal demokratlar eylül 1973 seçimlerinde oy kaybetmeye devam ettiler. Olof Palme yine de hükümetin başında kaldı. Seçimden kısa süre sonra Kari XVI Gustaf yeni İsveç kralı olarak, birkaç gün önce ölen büyükbabası Gustaf VI Adolf'un yerine tahta çıktı. Olof Palme, sol ve sağ oyların eşit dağılımından ötürü işlememe sorunuyla karşı karşıya kalan Meclis'i feshedip, sol açısından umut verici görünmeyen bir erken seçime gitmek yerine, muhalefetle uzlaşma yolları aramayı yeğledi.

Bütün dünyayı saran iktisadi bunalım İsveç'te işsizlik oranını artırdı. Muhafazakârlar vergilerin ve sosyal hizmetlerin sınırlandırılmasını isterken, merkezciler nükleer enerji programının uygulanmasına karşı çıktılar. Thorbjörn Fälldin 1976 seçimlerinde Olof Palme'yi "yeşil program"la (nükleer karşıtı) yenilgiye uğrattı. Ama yine nükleer program tartışmasının yarattığı bir hükümet bunalımı sonucunda kabinenin başına liberal Ola Ullsten geçti. 1979'ta T. Fälldin yeniden hükümet başkanı oldu ve nükleer program, nükleer reaktörlerin yapımına devam edilmesini ya da son verilmesini karara bağlayacak 23 mart 1980 halkoylamasına değin askıya alındı. Bu tarihte yapılan referandumda oyların % 58,1'i nükleer santralların yapımının sürdürülmesinden yana çıktı. 1980'de iş dünyasında savaş sonrası dönemin en büyük bunalımı baş gösterdi. İki milyondan fazla işçi greve geçti. Eylül 1982 seçimlerinden sonra Olof Palme yeniden iktidara geldi. Hemen bir kemerleri sıkma programı önerdi. Sendikalar bu programı onayladılar ve karşılığında, muhafazakârların ellerinden almış olduğu bazı toplumsal haklara yeniden kavuştular. Bu arada isveç kuronu da % 16 oranında değer yitirdi.

1985'te yapılan seçimlerde iktidardaki Sosyal demokrat parti çoğunluğu yitirdi. O yıl ekim ayında kabinede çeşitli değişiklikler gerçekleştirildi. Başbakan Palme, 28 şubat 1986'da Stockholm'de öldürüldü. Uluslararası alanda büyük yankılar uyandıran bu olaydan sonra Sosyal demokrat parti'nin liderliğini geçici olarak üstlenen İngvar Carlsson, başbakanlığa getirildi. Carlsson'un 1990'da önerdiği kemerleri sıkma politikası muhalefet partileri tarafından reddedildi. Eylül 1991'de yapılan seçimlerde sosyal demokratlar oy kaybederken muhafazakârlar sandalyelerini arttırdılar. Muhafazakâr parti'nin lideri Carl Bildt başbakanlık görevini üstlendi.

ASKERİ TARİH

1523-1718 arasında Christina dışında bütün isveç hükümdarları askerdi. Savaşlarla yaşayan İsveç, Baltık'ın güney ve doğu kıyılarının fethedilmesiyle, daha yarımadanın tümüyle özgürleşmesinden önce silah alanında ulusal sanayisini geliştirmişti. Gustaf I Vasa ulusal celp esasına dayalı süreli kuvvetlerden oluşan birimler (ordu, donanma) kurdu (1544). 1691'de kesin biçimi verilen İndelta (ya da *İndelningsverket*) sistemiyle bu ordular krallığa pek pahalıya mal olmuyordu: her çiftlik grubu orduya bir asker veriyor, bu askerlerin donanımını sağlıyor, ödünç verdiği arazi parçasını askerin yokluğunda onun için ekip biçiyordu. Taşra birlikleri 30-40 000 arasında "çiftçi-asker"den oluşuyordu. Askerlerin coşkulu luthercilikleri bu birliklerin gücünü daha da artırıyordu; ordunun (1809'a kadar isveç-fin) çekirdeğini oluşturan bu birlikler gerektiğinde ve mali olanaklar elverdiği takdirde iskoç ve alman paralı askerlerle takviye edilirdi. Yönetim 1634'ten başlayarak Savaş kurulu'na bağlandı. Ormanlar, bakır ve demir sayesinde, isveç silah sanayisi hızla gelişti. Belli noktalarda barınaklarla donatılmış düzgün yollar ve bir isveç gölü haline gelen (1658) Baltık denizi üzerindeki denetim, ani seferlerin çıkış noktaları Karelya ve Bremen arasındaki kaleler zincirinin koruması altında hızlı askeri harekâtlar düzenleme olanağı veriyordu. Gustaf Adolf (1594-1632) çizgisel askeri düzeni benimsedi, birliklerin ateş gücü ve hareket olanaklarını sıkı sıkıya birbirine bağladı, mızrağın etkin bir saldırı silahı olarak kullanılmasını gerçekleştirdi, piyadeleri hafif refakat toplarıyla donattı, süvarilerin zırhlarını kaldırıp hareket kabiliyeti kazanmalarını sağladı. Karl XII piyadeleri düşman cephesini yarmak için kullandı (Narva, 1700), ancak donanması yenilgiye uğrayıp askerleri Ukrayna steplerinde kaybolunca (Poltava, 1709) tükenen İsveç, ülke dışındaki mevzilerini yitirdiği gibi kendi mevzilerini bile savunmada zorluğa düştü. 1809'da sakat olmayan herkesin askere alınması, asker sayısını iki katına çıkardı, ama Finlandiya'nın kaybedilmesini en-

gelleyemedi. 1815'ten sonra ordunun mevcudu azaldı: paralı asker alınmadı, 1901 reformuna kadar askerlik süresi otuz gündü, 1901 reformu ihtiyatların askerlik süresini 3 ila 5 ayrı döneme bölerek toplam 1 yıl olarak saptıyor, muvazzaf asker sayısını 40 000 olarak belirliyordu; 86 tabur, 50 süvari birliği, 40 batarya ve 600 bin piyade erinden oluşan bu ordu 1914 ve 1940'ta saldırı heveslileri karşısında caydırıcı bir güç olmuştu. 1926'dan başlayarak bağımsız olan hava kuvvetleri de kısa sürede etkin bir savunma aracı durumuna geldi. İki savaş arası barışçı tutumlara karşı gelişen sert tepki 1936'dan sonra silahlı kuvvetlerin hızla güçlenmesine yol açtı.

İsveç, dünya savaşlarına katılmadı, ancak isveç gönüllüleri Finlandiya safında çarpıştılar: kurtuluş savaşı (1918, 35 000 kişi), kış savaşı (1940, 7 000 kişi), takip savaşı (1941-1944, bir tabur). 1948'den başlayarak isveçli birlik ve gözlemciler (toplam 30 000 gönüllü) Birleşmiş milletler'in giriştiği "barışın korunması" operasyonlarından yirmi kadarına (özellikle Ortadoğu, Kongo [Zaire] ve Kıbrıs) katıldı.

SAVUNMA VE SİLAHLI KUVVETLER

Coğrafi açıdan NATO'ya ve Varşova paktı'na eşit uzaklıkta, bağlantısız bir ülke olan İsveç, topraklarını nükleer silahlarla donatmaktan kendi isteğiyle vazgeçmiş ve tarafsızlığını bir "toplu savunma" çerçevesi içinde klasik yollardan korumaya yönelmiştir. Aynı zamanda sivil, iktisadi ve psikolojik olan bu savunma anlayışı, 1987 rakamlarıyla GSMH'nin % 2,9' una mal olmaktadır (bu rakam 1970 yılına kadar % 3,8 dolaylarındaydı).

Zorunlu askerlik hizmeti (görev ve sınıfa göre 31 ile 67 hafta arasında) 6 ile 9 arası değişen ayrı dönemde tamamlanır (her yıl 110 000 yedek askere çağrılır); inançları gereği askerlik yapmayı reddedenler on beş ay süreyle sivil savunma hizmetlerinde görev alırlar. Her 3 ordunun (ileri teknoloji ürünü güdümlü füzeler dahil) araç gereç gereksinimi % 90 oranında yerli üretimle karşılanmaktadır. Bu hizmetleri karşılayan ortak kurumda 30 000 sivil görevli çalışır. Dış ülkelere bazı silahlar satan İsveç teknoloji alışverişi yapar (örneğin Fransa ile).

Kara ordusu (barış zamanında 24 000 askerden oluşur ve bunlar 49 eğitim alayı, 27 okul ve 1 hafif hava taburuna dağılmıştır) 5 zırhlı tugay, 19 piyade birliği, kuzey bölgelerinde savaşmak üzere eğitilmiş ve donatılmış ("Norrland" adı verilen 5 birlik) 40 destek taburu, 100 kara taburu ve 400 bağımsız birimden oluşur. Toplam 600 000 askerin yanında, bazı hassas noktaların korunmasıyla görevli 100 000 ulusal muhafız gönüllüsü vardır. Genelde modern silahlarla donatılan ordu (S tankları) tanksavar silahları ve yerden havaya atılan füzeler (Bantam, Hawk, Red Eye, RBS-70) açısından da zengindir. Piyadelerin bir bölümü paletli araçların arkasında da bisiklet ve kayaklarla ilerler.

Deniz kuvvetleri (7 600 kişi) barış zamanında olanaklarının üçte birini seferber edebilir; üslere (Karlskrona, Stockholm, Göteborg, Härnösand) yapılabilecek denizaltı saldırılarını ancak önleyebilecek güçtedir. 12 denizaltısı, füze atar 2 destroyeri, 35 karakol gemisi (17 tanesinde füze vardır), 80 mayın gemisi, 140 çıkarma gemisi, 24 helikopteri vardır. Kıyı topçu gücü, 12'si hareketli 57 top ya da füze bataryasından, komandolar ve "baraj birimleri"nden oluşmaktadır. Bundan başka, gözetleme yapan ve avcıları vb. denetleyen sahil muhafaza birliği de deniz kuvvetlerine yardımcı olmaktadır. Yeni 4 denizaltı ve 2 mayın gemisi de inşa edilmiştir.

Hava kuvvetleri (8 000 asker): tehlike anında müdahale için planlanan güç 45 üste toplanmıştır. 420'si savaş uçağı olmak üzere tümü isveç yapımı 720 uçağa (Viggen, Draken, SAAB-105) sahiptir. Bu uçaklar 6 destek, 3 keşif, 13 saldırı, 2 nakliye bölüğüne dağılmıştır. Tüm hava savunma araçları otomatik bir sistemin denetimi altındadır.

Aralarında Lotta'nın (35 000 kadın) da bulunduğu ordu düzen ve disipliniyle çalışan gönüllü dernekler savunma faaliyetlerine etkin biçimde katılmaktadır.

KURUMLAR

1 ocak 1975'te yürürlüğe giren Anayasa, krallığın yetkilerini daha kısmış, krala onursal bir görev vermiştir. Parlamento' ya karşı sorumlu başbakanlık kurumunu getirerek parlamentarizmi resmileştirmiştir. Parlamento (Riksdag) 1 ocak 1971'den bu yana tek meclislidir. 3 yıllığına genel oyla seçilir. Başbakan, Parlamento başkanı tarafından atanır.

EDEBİYAT

• *Ortaçağ.* İsveç'te daha XII. yy.'da yasa metinleri sözlü geleneğe dayanılarak yazılmaya başlandı. Fransızcadan çevrilen bazı baladlarla birlikte genellikle konularını siyasetten alan şarkılar ve uyaklı kronikler (*Erikskrönikan,* 1320'ye doğr.) günümüze kadar kaldı. Bunların yanı sıra latince metinlerle dinsel bir edebiyat geliştirilmiştir. Bu edebiyatın başlıca temsilcileri, biri Daçyalı Petrus (1230-1289), ikincisiyse *Revelationes* adlı yapıtıyla tüm hıristiyan Avrupa'da tanınan azize Birgitta (1303'e doğr. - 1373) olan iki gizemcidir.

• *XVI. yüzyıl.* Olaus Petri (1493-1552) ve Laurentius Andreae (1470'e doğr. - 1552) tarafından Kutsal Kitap'ın çevrilmesi İsveç'te yalnızca Reform açısından değil, edebiyat tarihi açısından da bir olaydı. Halk şarkılarına Luther'in ilahileri eklendi. Son İsveç katolik başpiskoposu Johannes Magnus (1488-1544) *Historia de omnibus Gothorum Sueonumque regibus* adlı yapıtı yayımladı.

• *XVII. yüzyıl.* Otuz Yıl savaşı'ndan sonra büyük devletler arasına giren İsveç, ulusal bir edebiyat oluşturmaya çalıştı. Lars Wivallius'un (1605-1669) dinsel duygularla dolu doğa şiirlerinin ardından Georg Stiernhielm (1598-1672) "İsveç şiirinin babası" olarak ortaya çıktı. Onun sanatını sürdürenler arasında Samuel Colombus (1642 -1679) anılabilir. Kuzey ülkelerindeki eski kuzey belgelerine ilgi duyuldu, ısrarla İzlanda elyazmaları araştırıldı. Bilgin Olof Rudbeck (1630-1702) yalnızca Platon'un Atlantis'ini değil Kutsal Kitap'ta sözü edilen yeryüzü cennetini de getirip kendi ülkesine yerleştiren *Atland eller Mahneim* adlı şaşırtıcı yapıtını yayımladı. Lasse Johansson Lucidor'un (1638-1674) aşk ve içki şarkıları barokun habercisi oldu. Johan Runius (1679-1713) dil ustalığıyla dikkati çekerken, Jacob Frese (1690-1729) ilahi türü temsil etti.

• *XVIII. yüzyıl.* Yüzyılın dönemecinde fransız klasikçiliği baroktan daha ağır bastı. Olof von Dalin (1708-1763) *Brunehilde*'de fransız trajedisinden esinlendiyse de *Then swänska Argus* adlı gazetesine Adisson ve Steele'nin *Spectator*'unu örnek aldı. Hedvig Charlotta Nordenflycht'ın (1718 -1763) çevresinde toplanan biri stoacı, öteki epikurosçu, iki "Dioskuros", Gustaf Fredrik Gyllenborg (1731-1808) ve Gustaf Philip Creutz (1731-1785), fransız tarzlarını izlediler.

XVIII. yy.'da İsveç'te bir bilginler topluluğu ün kazanır; bunlar arasında botanikçi ve zarif yazar Carl von Linné'yi (1707 -1778), fizikçi ve gizemci düşünür Emanuel Swedenborg'u (1698-1772) sayabiliriz. Kendi şarkılarını besteleyen (*Fredmans Sånger,* 1791) şair Carl Michael Bellman (1740-1795) döneminin en büyüğüydü (*Fredmans Epistlar,* 1790). Hatip, trajedi ve komedi yazarı Gustaf III yapıtlarını hazırlarken sık sık Johan Henrik Kellgren'in (1751-1795 yardımına başvurdu. Kellgren, Gustaf dönemi klasikçiliğinin öncülerindendi. Carl Gustaf af Leopold (1756-1829) de aynı biçimde Rousseau'nun izleyicisi Thomas Thorild (1759-1808), Bengt Lidner (1757-1793) ve Frans Michael Franzén (1772-1847) gibi önromantiklerin saldırılarına karşı klasikçiliği korudu. Johan Gabriel Oxenstierna'nın (1750-1818) yine klasik anlayıştaki yapıtları ingiliz önromantizminin izlerini taşır, Anna Maria Lenngren'in (1754-1817) nükte dolu tabloları Bellman' ın gerçekçiliğini anımsatır.

• *XIX. yüzyıl.* Üniversite kentlerinde, özellikle Per Daniel Atterbom (1790-1855) tarafından yönetilen "fosforcular" (*Phosphoros* dergisinin adından) grubunun ya da şair ve tarihçi Erik Gustaf Geijer'in (1783-1847) öncülüğünü yaptığı "gotlar" grubunun doğduğu Uppsala'da ortaya çıkan romantizm, XVIII. yy. klasikçiliğinden kesin bir biçimde kopmadı. Johan Olof Wallin (1779-1839), İsveç romantiklerinin en ünlüsü Esaias Tegnér (1782-1846) ve tam bir lanetli şair tipi olan Erik Johan Stagnelius'ta (1793-1823) bu durum açıkça görülür.

İkinci romantik kuşak, Lars Hierta'nın (1801-1872) *Aftonbladet* gazetesince desteklenen liberalizme ve Carl Jonas Love Almquist'in (1793-1866) yapıtlarında romantik bir gizemcilikle birlikte giden gerçekçiliğe yöneldi. Frederika Bremer (1801 -1865) kadın haklarını savundu, şair, romancı, düşünür ve tarihçi Viktor Rydberg' se (1828-1895) natüralizme doğru geçişin temsilciliğini yaptı. Carl Johan Gustaf Snoilsky (1841-1903) parnasçı şiirin başlıca temsilcisi olarak belirdi. 1880'li yıllarda, danimarkalı eleştirmen Brandes'in ve yabancıların (Fransa) etkisiyle natüralizm ve toplumsal angajman ön plana çıktı. Ama bu çağa damgasını vuran yazar, August Strindberg (1849-1912) oldu. Bunu da özellikle natüralizmden derin bir gizemciliğe doğru giden ve isveç dilini zenginleştiren tiyatro yapıtlarıyla (*Fröken Julie,* 1888; *Pelikanen,* 1907) gerçekleştirdi.

• *XX. yüzyıl.* Bu yüzyılın başında en belirgin eğilim günün zevkine uydurulmuş egzotizmin estetiğiydi; akımın başlıca temsilcileri, Verner Von Heidenstam (1859 -1940) [1916 Nobel ödülü], Oscar Levertin (1862-1906), Erik Axel Karlfeldt (1864 -1931) [1931 Nobel ödülü], özellikle de Gustaf Fröding'di (1860-1911). Aynı dönemde destanlar (*Gösta Berlings Saga,* 1891) ve gelenekler Selma Lagerlöf'ün (1858-1940) [1909 Nobel ödülü] romantik yapıtlarında yeniden can buldu. Aynı havayı Per Hallström (1866-1960) ve şair Ola Hansson (1860-1925) da yansıttı. Romancı Tor Hedberg (1862-1931) ve Hjalmar Söderberg (1869-1941), şair Bo Bergman (1869-1967) 1880 kuşağının mirasçıları olarak ahlaksal sorunlarla ilgilendiler ve hümanist bir kültürün savunuculuğunu yaptılar. Burjuva gerçekçiliği ekonomik ve toplumsal kargaşa bağlamı içinde romanı doruk noktasına ulaştırdı. Bu eğilimin temsilcileri arasında, Ludvig Nordström (1882-1942), Elin Wägner (1882-1949), Gustaf Hellström (1882-1953) ve Sigfrid Siwertz (1882-1970), Olle Hedberg (1899 -1974), Fritiof Nilsson Piraten (1895-1972), bilgin denemeci Frans G. Bengtsson (1894-1954), Hjalmar Bergman (1883-1931) ve Agnes von Krusenstjerna (1894-1940) sayılabilir. Şairler arasındaysa Anders Österling (1884-1981), Gunnar Mascol Silfverstolpe (1893-1942), Vilhelm Ekelund (1880 -1949) dikkati çeker. Bu dönemde "proleter" denilen bir edebiyat türü de ortaya çıktı. Bu türe bağlanan genellikle kendi kendilerini yetiştirmiş işçi ya da köy kökenli yazarlar toplumsal sorunlarla ilgileniyorlardı: şair Dan Andersson (1888-1920), gazeteci ve romancı Martin Koch (1882-1940), öykücü Gustaf Hedenvind-Eriksson (1880-1967), Jan Fridegård (1897-1968), Vilhelm Moberg (1898-1973) ve 1974 Nobel ödülü'nü şair Harry Martinson (1904-1978) ile paylaşan Eyvind Johnson (1900-1976), İvar Lo -Johansson (doğm. 1901) ve Moa Martin-

M. Hétier

Uppsala'da rune taşı

son (1890-1964). Birinci Dünya savaşı'nın yol açtığı boğuntu şiirinin temsilcileri Bertil Malmberg (1889-1958) ile aynı zamanda romancı (*Barabbas*, 1950) ve tiyatro yazarı da olan Pär Lagerkvist'ti (1891-1974) [1951 Nobel ödülü]. Birger Sjöberg (1885-1929) ve Erik Blomberg (1894-1965) de bu akım içinde yer aldı, Hjalmar Gullberg (1898-1961) esinini hıristiyanlıktan alan bir gizemciliği benimsedi. İsveç'e amerikan romanını ve fransız gerçeküstücülüğünü sokan Artur Lundkvist (doğm. 1906), Gunnar Ekelöf (1907-1968) ile birlikte "primitifçi" adı verilen okulun öncüsü oldu.

İkinci Dünya savaşı'nı izleyen yıllarda modernizm akımını benimseyen yeni bir kuşak ortaya çıktı. Yeni İsveç şiirinin öncüleri Karl Vennberg (doğm. 1910) ve Erik Lindegren'dir (1910-1968). Düzyazıcılar arasında Stig Dagerman (1923-1954), Lars Ahlin (doğm. 1915), Sivar Arnér (doğm. 1909) ve yaşça onlardan büyük olan Tage Aurell (1895-1976) amerikan romanı ve Kafka'dan etkilendiler. Şairlerse gerçeküstücülük ve T. S. Eliot'u örnek aldılar.

1950'li yıllarda İsveç edebiyatı bir düşünme ve yadsıma dönemine girmiş görünüyordu. Toplumsal sorunların bilinci Sandro Key-Åberg (doğm. 1922), Lars Forssell (doğm. 1928), Kurt Salomonson (doğm. 1929) gibi şairlerin ve P. A. Fogelström (doğm. 1917), Åke Wassing (doğm. 1919), Sara Lidman (doğm. 1923), Stig Claesson (doğm. 1928) ve Per Wästberg (doğm. 1933) gibi romancıların sanat anlayışının militan estetiğinin temelini toplumsal sorunlar oluşturursa da Paul Wilhelm Kyrklund (doğm. 1921) ve Lars Gyllensten (doğm. 1921) gibi öykücülerle Pär Rådström (1925-1963), Sven Fagerberg (doğm. 1918), Arne Sand (1927-1963) ve Birgitta Trotzig (doğm. 1929) gibi romancılar ideolojik görüşleri yadsırlar. Yine ideolojik görüşü yadsıyan Majken Johansson'un (doğm. 1930) şiirlerinde alaycılık gelişirken Göran Printz-Påhlson (doğm. 1931) yazının kendi kendinin yorumu olduğu "şiirötesi"ni savundu. Simgeci ya da gerçeküstücü gelenek Bo Setterlind (doğm. 1923) ve Östen Sjöstrand (doğm. 1925) ile gizemci, Folke İsaksson (doğm. 1927) ile romantik, Lasse Söderberg (doğm. 1931) ve Tomas Tranströmer (doğm. 1931) ile simgeci bir esinle beslendi.

1960'lı yıllarda İsveç edebiyatı fransız yeni romanının ve Vietnam savaşı'nın yol açtığı şokun etkisiyle duyarlı bir yeniliğe tanık oldu. Ayrıca savaş sonrası yazarları arasında yaygınlık kazanan gerçekçiliği küçümseme de birçok yazarı deneye yöneltti, böylece roman ve tartışma kitabı arası karışık bir tür oluştu. Yazarlar gerçeği daha yakından görebilmek amacıyla röportaja (Jan Myrdal; doğm. 1927), belgesel romana (P. O. Enquist; doğm. 1934) ve (R O. Sundman; doğm. 1922), belgesel taklidi taşlamaya (P. C. Jersild; doğm. 1935), röportaj-romana (Lars Ardelius; doğm. 1926), itiraflara (Christer Kihlman; doğm. 1930) ve günlüğe (Sven Lindqvist [doğm. 1932] ve Sven Delblanc [doğm. 1931]) yöneldiler. Lars Görling (1937-1966), P. G. Evander (doğm. 1933), Kerstin Ekman (doğm. 1933), Björn Runeborg (doğm. 1937), Staffan Seeberg (doğm. 1938) ve Lars Gustafsson (doğm. 1931) gibi yazarların toplumruhbilimsel romanlarıysa toplumsal angajman örnekleri oldu. Aynı toplumsal bilinçlenme Kent Andersson (doğm. 1933) ve Bengt Bratt'ın (doğm. 1937) tiyatro yapıtlarıyla Göran Palm (doğm. 1931), Göran Sonnevi (doğm. 1939) ve Tobias Berggren (doğm. 1940) gibi şairlerin şiirlerine damgasını basarken, "somutlaştırma" yanlısı bir tutum içinde olan C. F. Reuterswärd (doğm. 1934) ve B. E. Johnson (doğm. 1936) gibi şairler, sözcüğü tüm anlamlarından soyutlayarak kaba bir madde haline dönüştürme yoluyla başkaldırılarını dile getirdiler. Aynı etki Erik Bechman (doğm. 1935), Torsten Ekbom (doğm. 1938) ve Lars Norén'de (doğm. 1944) de belirdi; Gösta Friberg (doğm. 1936), Göran Tunström (doğm. 1937) ve Gunnar Harding (doğm. 1940) ise mitlere ve simgelere döndüler.

1970'li yıllarda kendiliğinden ve suçlayıcı bir gerçekçiliğe dönüş gözlemlendi. Yazarlar halkla (Gunder Andersson [doğm. 1943], Per Holmer [doğm. 1951]) ve işçi sınıfıyla (Bunny Ragnerstam [doğm. 1944]) dayanışma içine girdiler ya da orta sınıf insanlarıyla (Göran Hägg [doğm. 1947]), marjinal kesimle (Ulf Lundell [doğm. 1949]) ve konformizmle (Ann-Charlotte Alverfors [doğm. 1947]) ilgilendiler. Bu dönemde yeni bir akım belirmeye başladı: Sven Lindqvist, İnger Alfvén (doğm. 1940) ve Gunn-Britt Sundström (doğm. 1945) çiftlerin psikolojik sorunlarını irdelediler. Şiir alanında Tobias Berggren çağdaş edebiyatın ideolojik içerikten soyutlanmasına katkıda bulundu. Günümüz İsveç yazarları daha çok bireye dönüş çabalarına girişti: Willy Granqvist (doğm. 1948), Niklas Rådström (doğm. 1953) ve özellikle de Eva Runefeldt (doğm. 1953).

T. Schneiders-Ziolo

Kalmar şatosu (XII. ve XIII. yy.) [XVI. yy.'dan başlayarak birçok kez değiştirildi]

GÜZEL SANATLAR

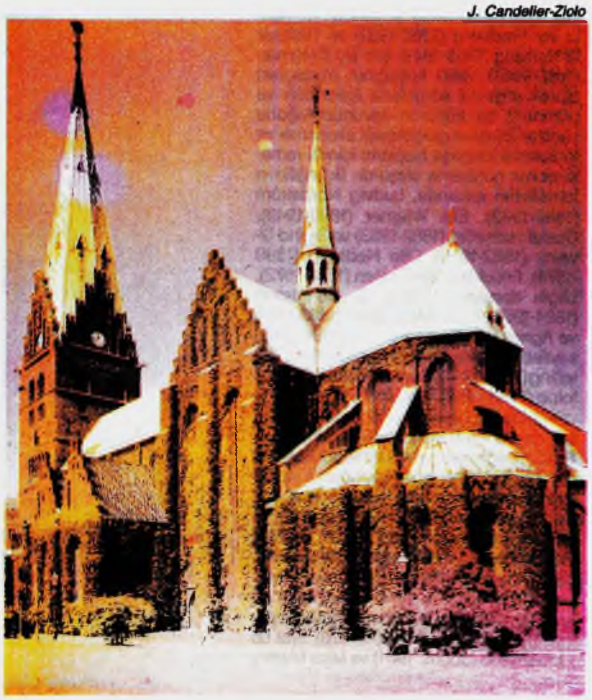
Yenitaş çağının natüralist gravürleriyle Tunç çağı üretiminden (kaya gravürleri, simgesel bir üsluplaştırmayla yapılmış heykelcikler) sonra Viking çağı (800-yaklş. 1050), İsveç sanatına yazıtlar, kazıma tekniğiyle yapılmış resimler ve rune taşlarının sarmal süslemelerini kazandırdı. Hıristiyanlaşma (XI-XII. yy.) çok geçmeden Avrupa etkilerini İsveç'e taşıdı: Lombardia ve Rheinland (roman üslubunda Lund katedrali, XII. yy.) örnekleri ya da Cîteaux tarikatına özgü örnekler (Alvastra manastırı'nın yıkıntıları, XII. yy.; XIII. yy.'da yeniden yapılan Varnhem manastırı), daha sonraları fransız (Uppsala katedrali, XIII.-XV. yy.), alman ve ingiliz (Linköping katedrali, XV. yy.) gotik üslubundan örnekler. XIV. ve XV. yy.'larda yapılmış duvar süslemeleri (Gothem, Bunge vb.) ve vitrayları (Dahlem, Lojsta, Lye, Ethelem) ile Gotland adasındaki kiliseler (XII., XIII., XIV. yy.) ya da ülkenin orta kesimindeki duvar resimleri (Albertus Pictor'un Härkeberga'daki, Johannes Iwan'ın Vendel'deki yapıtları) belki daha da özgündür.

XVI. yy. başlarında Vasa hanedanının kurulması ve Reform hareketinin yerleşmesiyle sanatlar iktidarın hizmetine girdi. Krallar, XVII. yy.'da Fransa, Almanya ve Hollanda kökenli üslupları uygulayan sanatçılara çağrıda bulundu; fransız mimarlar Simon (öl. 1642) ve Jean (1620-1696), de La Vallée ile Hollandalı J. Vinckboons (1620'ye doğr. - 1698) Stockholm'de Riddarhuset sarayı'nı yaptılar; alman ressam Ehrenstrahl ülkeye barok üslubu getirdi; mimar Yaşlı N. Tessin (Drottningholm şatosu) ve oğlu Genç N. Tessin (Stockholm Krallık şatosu, XVII. yy. sonu- XVIII. yy.'ın ilk yarısı) italyan ve fransız tarzından esinlendiler; bu eğilim, Carl Harleman (1700-1753), C. F. Adelcrantz ve E. Palmstedt ile XVIII. yy.'da da devam etti.

Aynı yüzyıl boyunca İsveç ile Fransa arasındaki ilişkiler yoğunlaştı: Paris isveçli ressamları (Roslin, Lundberg, Hall, Genç Lavreince, Per Hilleström [1733-1816], Genç Lorens Pasch [1733-1805]) çekerken, fransız ressamlar (Krallık şatosu tavanlarını resimleyen ve güzel sanatlar akademisi müdürlüğü yapan ressam G. Taraval, heykelci J. Ph. Bouchardon [Akademi'de Taraval'ın ardılı] ve P. H. Larchevêque, mimar ve dekoratör L. J. Desprez) İsveç'te çalıştılar ve ressam Büyük Per Kraft (1724-1793) ya da yeniklasik heykelci Sergel gibi birçok öğrenci yetiştirdiler. Ama ilişkiler yalnızca Fransa ile sınırlı değildi: İsveç yeniklasik akımın öncüsü Wertmüller İtalya, İspanya ve ABD'de, Pilo Danimarka'da, E. Martin ve portre ressamı Carl Fredrick von Breda (1759-1818) İngiltere'de çalıştılar.

XIX. yy.'da yeniklasik akımın (özellikle

J. Candelier-Ziolo

Malmö'deki gotik Aziz Peter kilisesi (XIV. yy.)

heykelcilikte: Johan Niklas Byström [1783 -1848], Bengt Fogelberg [1786-1854]), sonra da romantizmin (C. -J. Fahlcrantz, S. M. Larsson, J. -F. Höckert) yerini, 1870 -1880'den başlayarak gerçekçilik, açıkhava resmi, sonra izlenimcilik ya da bireşimcilik aldı; bu akımlar, Paris'te yetişen ve akademiye karşı olan "Sanatçılar derneği"nde (1886-1920) bir araya gelen genç bir kuşağın ilgisini çekti: C. F. Hill, E. Josephson, C. Larsson, K. Nordström, B. Liljefors, Sven Richard Bergh (1858-1919), A. Zorn, Eugen, C. Wilhelmsson, İ. Aguéli vb. Yerel manzaralar ve halk yaşamını yansıtan sahneler bu yeni eğilimler içinde yer aldı. Önce seçmeci ve yeniklasik olan mimarlık (Frederik Blom [1781-1853]), sonraları daha çok İskandinav esinli ürünler vermeye başladı (İsak Gustav Clason [1856-1930], Gustav Wickman [1858 -1916]).

Matisse (İ. Grünewald), Van Gogh ve Munch'tan devralınan fovizm ve anlatımcılık XX. yy. başlarının sanatını belirledi; heykelcilikte, C. Milles'in anlatımcılığı güçlü bir klasikçiliğe doğru yönelirken, G. Nilsson arıtılmış ve duyarlı biçimleri benimsedi. Aynı zamanda Cézanne'ın (K. İsakson) ve kübizmin (Gösta Adrian -Nilsson, *Gan* denir, 1884-1965) etkisi, "primitifçi" bir eğilimin (B. Hjorth, ressam ve heykelci) yanı sıra, daha köktenci ara-

National Museum, Stockholm

Yelpazeli kadın (1768). A. Roslin'in yapıtı
National Museum, Stockholm

yışları başlattı. Öncü sanat geometrik soyutlamaya (Oto G. Carlsund'un [1897 -1948] somut sanatı, Viking Eggeling'in [1880-1925] deneysel soyut filmleri) ya da renk açısından aşırılıklara (C. Kylberg ve Göteborg ressamları) yöneldi. Gerçeküstücü resim 30'lu yıllarda ortaya çıktı ve İkinci Dünya savaşı'ndan sonra gelişti (1909'da doğan macar asıllı Endre Nemes; M.-W. Svanberg); bu arada somut sanat, "somutçular"ın (1947'de ressam Olle Baertling [doğm. 1911], heykelci Arne Jones [doğm. 1914] tarafından kurulan grup) öncülüğünde hızla yayıldı ve Cobra ile (Anders Osterlin [doğm. 1926], Carl Otto Hultén [doğm. 1916]) anlatımcılığın (Torsten Anderson [doğm. 1926]; 1960'tan sonra yeniden figüratif resme dönen Bengt Lindström [doğm. 1925]) izinde lirik soyutlama ortaya çıktı.

1950'li yılların sonunda ve 1960'lı yıllarda bu akımlara tepki, büyük bir özgünlükle, pop art (Fahlström), yenigerçekçilik (Per Olof Ultvedt [doğm. 1927]), en özentili biçimiyle yenidadacılık (Reuterswärd) ya da "Fluxus" anlayışı (Fransa'ya yerleşen Erik Dietman [doğm. 1937]) biçiminde ortaya çıktı. Ama bir yandan gerçeküstücü esin (Karl Olof Björk [doğm. 1936], Olle Käks [doğm. 1941]) öte yandan konstrüktivizmin mirası (Lars Englund [doğm. 1933], Einar Höste [doğm. 1930], Nils Kölare) etkisini sürdürürken, figüratif resim aşırı gerçekçi (John E. Franzén [doğm. 1942]) ya da daha duyarlı (Ola Billgren [doğm. 1940]) veya çarpıtılmış (Lars Hillersberg [doğm. 1937]) yeni görünümlerle kendini gösterdi.

XX. yy. mimarlığı, R. Östberg'in "ulusal romantizm"inden sonra, 30'lu yıllardan başlayarak, çoğunlukla işlevselci akım içinde yer aldı ve bu akıma iskandinav özgüllüğünü kazandırdı (E. G. Asplund, S. Markelius, Sigurd Lewerentz [1885-1975], Peter Celsing [1920-1974] vb.).

SİNEMA

Edison'un kinetoskopu İsveç halkına ilk kez şubat 1895'te tanıtıldı. Lumière sinematografının ülkeye girişi ise iki yıl sonra, fransız şirketinin önde gelen kameramanlarından Promio'nun Stockholm'de bir projeksiyon salonu açarak İsveç sinemasının öncüsü Carl Ernest Florman'a (1862 -1952) sinematograf tekniğini öğretmesiyle gerçekleşti. Ama İsveç'te gerçek bir yedinci sanatın varlığından söz edilmesi ancak on iki yıl sonra, Svenska Biografteatern'in (şubat 1907'de kurulan film şirketi) yöneticisi Karl Magnusson'un (1878-1948), bir tiyatro oyuncusu olan Carl Engdahl ile çevirdiği orta metrajlı *Värmlänningarna* (1909) adlı filmini başarıyla piyasaya sürmesiyle başladı. Bunu izleyen yıllarda, Magnusson'un şirketine çok sayıda yetenekli uzman katıldı: 1910'da bir tiyatro yönetmeni olan Muck Linden (1875-1936) ve bir kameraman Julius Jaenzon (1885 -1960), 1911'de iki oyuncu, Victor Sjöström (1879-1960) ve Mauritz Stiller (1883-1928). Sjöström'ün ilk büyük filmini *(İngeborg Holm)* gerçekleştirdiği 1913 tarihinden itibaren İsveç sineması tümüyle bu son iki adla somutlaştı.

Çok geçmeden uluslararası bir seyirci kitlesine kavuşacak olan Sjöström ve Stiller geniş ölçüde büyük iskandinav romanlarından (*İngmarssönerna* [Sjöström, 1918]; *Karin İngmarsdotter* [Sjöström, 1919]; *Körkarlen* [Sjöström, 1920] *Herr Arnes Peningar* [Stiller, 1919]; *Gunnar Hedes Saga* [Stiller, 1922]; *Gösta Berlings Saga* [Stiller, 1923]) ve kuzeyli büyük yazarların yapıtlarından (*Terje Vigen* [Sjöström, 1916]; *Berg ejvind och hans hustru* [Sjöström, 1917]; *Vam dömer* [Sjöström, 1921]; *Eld ombord* [Sjöström, 1922]; *Johan* [Stiller, 1920]) esinlendiler. Sahneleme anlayışındaki lirizm isveç sinemasının bu altın çağının önemli filmlerinin pek çoğunun ortak özelliğidir: tartışılmaz bir plastik güzellik, eşine az rastlanır bir dekor anlayışı, doğal mekânların seçiminde son derece tutarlı bir beğeni ve özellikle, ışık-gölge oyunlarını incelikle dengelemeyi başaran bilgili ve esinli bir fotoğrafçılık anlayışı. Sjöström ve Stiller, çoğunlukla ahlakçı, kılı kırk yaran bir gerçekçilikle, zaman zaman hüzünlü ve duygusal, zaman zaman da simgesel ve ciddi bir düşselliği ustalıkla bağdaştırdılar. Ancak, Sjöström daha çok tümtanrıcı bir lirizmin çekiciliğine kapılırken, Stiller özellikle karmaşık komedilere ağırlık verdi. İsveç sineması 20'li yılların bu iki ustasının çevresinde, *İngmarsarvet* (1925-1926) filmiyle verimli bir meslek yaşamına başlayan Gustaf Molander (1888-1973) gibi hiç de göz ardı edilmeyecek sinema adamları yetiştirdi.

İskandinav sinemacılarının Avrupa'yı etkilemeleri ancak birkaç yıl sürdü. 1923'ten başlayarak, korkunç bir iktisadi bunalım isveç sinemasındaki dengeyi altüst etti ve amerikan şirketleri bundan yararlanarak çekici sözleşmeler Sjöström, Stiller ve yeni parlayan Greta Garbo'yu kendilerine bağladılar. Yurtlarından uzakta, Hollywood sistemiyle ezilmiş olan iki yönetmen, önemli filmler yapma olanağını bir daha hiç bulamayacaklardır (İsveç'te çevrilen en başarılı filmleri çağrıştıran *The Wind* [Sjöström, 1928] dışında). Böylece en parlak öğelerinden koparılmış olan isveç sineması, dünya çapındaki seyircisini kaybetti ve John W. Brunius (1884-1937), Gustaf Edgren (1895-1954), İvan Hedqvist (1880-1935), Per Lindberg (1890-1944) ve Molander gibi en usta yönetmenler de iç pazarla sınırlı kalan ünleriyle yetinmek zorunda kaldılar.

Ancak 1940'ta, Anders Henrikson'un *(Ett Brott)*, özellikle de Alf Sjöberg'in (*Himlaspelet*, 1942; İngmar Bergman'ın bir senaryosundan *Hets*, 1944; *Bayan Julie* [Fröken Julie], 1950; *Vidfaglar*, 1955) yapıtlarıyla bir yeniden doğuşun ilk belirtileri kendini gösterdi. Bu arada, isveç sinemasına kaybettiği uluslararası rolü yeniden kazandıran başka sinemacılar da ortaya çıktı: Hampe Faustman, Lars-Brik Kjellgren, Hasse Ekman, Åke Ohberg ve Arne Mattsson (*Hon dansade en sommer)* [1951]. Düş ürünü yapıtlar veren sinemacıların yanı sıra iki belgeselci de kendini kabul ettirdi: biri daha gerçekçi Gösta Werner ve öteki daha şiirsel Arne Sucksdorff.

1945'ten başlayarak ümit veren filmlere imzasını atan bir tiyatro yönetmeni, 1948 yılından itibaren, *Fängelse* adlı filmi

Levassort

Orpheus çeşmesi
C. Milles
bronz heykel grubu, 1936
Hötorget, Stockholm

X-J.-L. Passek kol.

Mauritz Stiller'in gerçekleştirdiği *Herr Arnes Peningar* (1919) adlı filmden sahne

X

Victor Sjöström (solda), Naima Wifstrand ve İngrid Thulin yönetmenliğini İngmar Bergman'ın yaptığı *Yaban çilekleri* (Smultronstället) [1957] adlı filmin bir sahnesinde

X-J.-L. Passek kol.

Jan Troell'in yönettiği *Utvandrama* (1969) adlı filmden bir sahne

İSVEÇ SİNEMASI

gerçekleştirmesiyle birlikte kendini kanıtladı ve uzun bir süre isveç sinemasına egemen oldu: İngmar Bergman. Başlangıçta, şiirsel bir gerçekçiliğin etkisini taşıyan karamsar yapıtları, sonradan, birkaç saplantısal temada karar kıldı: bunlardan kimisi fizikötesine uzanıyor *(Yedinci mühür* [Det Sjunde İnseglet], 1956; *Yaban çilekleri* [Smultronstället], 1957; *Nattvardsgastern*, 1962), kimisi kadın-erkek ilişkileri ve iletişimsizlik sorunları *(Gezgincilerin gecesi* [Gyclarnas Afton], 1953; *Bir yaz gecesi gülümseyişi* [*Sommarnattens Leende*], 1955; *Scener ur ett äktenskap*, 1973) üzerinde yoğunlaşıyordu. Tiyatro ve sinema çalışmalarını birlikte yürüten Bergman, araştırmalarını giderek daha da derinleştirdi: *Jungfrukallen*, 1959; *Aynanın içinden* (Sasom i en spegel), 1961; *Sessizlik* (Tystnaden) 1963; *Persona*, 1965; *Kurtların saati* (Vagtimmen), 1967; *Anna'nın tutkusu* (En Passion), 1969; *Çığlıklar ve fısıltılar* (Viskningar och Rop), 1972; *Sihirli flüt* (Trollflöjten), 1974; *Yüz yüze* (Ansikte

İSVİÇRE

mot ansikte), 1975; *Yılan yumurtası* (Das Schlangenci), 1976; *Sonbahar sonatı* (Herbstsonate), 1977; *Kuklaların yaşamı üstüne* (Aust dem Leben der Marionetten), 1980; *Fanny ile Alexander* (Fanny och Alexander), 1982.

1962'den sonra ortaya çıkan birtakım yetenekli yönetmenler arasında şu adlar sıralanabilir: Bo Widerberg (*Ådalen 31* [1969]; *Joe Hill* [1971]), Vilgot Sjöman (*Kız kardeşim, Sevgilim* [Syskonbädd 1792], 1965; *Meraklıyım* [Jag är nyfiken-gul], 1967-68); Jörn Donner (*Sevmek* [Att Alska], 1964), Jan Troell (*Här har du ditt liv*, [1966]; *Utvandrarna* [1969]; *Nybyggarna* [1971]), Mai Zetterling (*Gece oyunları* [Nattlek], 1965), Jan Halldoff (*Korridoren*, 1969), Roy Anderson (*Bir aşk hikâyesi*, 1970), Jonas Cornell (*Som natt och dag*, 1968) ve Lars-Magnus Lindgren, Kjell Grede, Lars Forsberg ya da Hans Alfredson.

İsveç sineması, 1945'ten bu yana çok önemli oyuncular yetiştirdi: Max von Sydow, Gunnar Björnstrand, Birger Malmsten, Erland Josephson, Per Oscarsson, Eva Dahlbeck, Bibi Andersson, Harriet Andersson, İngrid Thulin, Gunnel Lindblom ve Liv Ullmann.

MÜZİK

Katoliklerin vokal ayin müziği, uzun zaman manastırlarda kullanıldı, çokseslilikse XV. yy.'da başladı. Gustaf Vasa döneminde (1523-1560), protestan bir ayin düzeni meydana getirildi. Stockholm'e yerleşen alman asıllı besteci Gustaf Düben (1628'e doğr.-1690), İsveç Krallık orkestrası'nı Avrupa'nın en iyilerinden biri durumuna getirdi ve çok değerli bir elyazması nota koleksiyonu oluşturdu. O dönem İsveç saray müziğine ilişkin bilgiler, bu besteciden kalan belgelerden edinilmiştir.

Yabancı müzikçilerin katkıları, kral Gustaf II Adolf ve kraliçe Christina dönemlerinde de sürdü. Ulusal bir üslup, ancak XVIII. yy.'ın başlarında Helmich Roman (1694-1758) tarafından yaratıldı. Onun çağdaşlarından sonat bestecisi Johan Agrell (1701-1765) ile iki orgcu, yaşlı Ferdinand Zellbell (1689-1765) ve genç Ferdinand Zellbell (1719-1780) de anılmalıdır. XVIII. yy.'ın sonlarında, Gustaf III, Krallık müzik akademesi'ni, ardından İsveç operası'nı kurdu ve Uppsala katedrali'nin orgcusu Johann Christian Friedrich Haeffner (1759-1833), halk müziğinden alınmış temalar üzerine şarkılar besteledi. Ne var ki Stockholm operası'nın repertuvarı, alman besteci J. G. Naumann'ın *Gustaf Wasa*'sı burada sahnelenmekle (1786) birlikte hâlâ yabancı yapıtlardan oluşuyordu. Ulusal müziği ise, tek başına, şair ve şanson bestecisi Carl Michael Bellman (1740 -1795) temsil etti (çağdaş isveç müzikçileri üzerinde Carl Michael Bellman'ın büyük etkisi vardır). XIX. yy.'da yetişen çok sayıda isveçli opera bestecisinin en ünlüsü ve en çok tartışılmış olanı Franz Berwald'dır (1796-1868). Adolf Lindblad (1801-1878), Gunnar Wennerberg (1817-1901), İvar Hallström (1826-1901), August Söderman (1832-1876), Emil Sjögren (1853-1918); Wilhelm Peterson-Berger (1867-1942) gibi opera bestecileri de anılmalıdır. Bu müzikçilerden sonra, merkezi Uppsala olan ulusal müziği, Hugo Alfvén (1872-1960), Ture Rangström (1884-1947) ve Kurt Atterberg (1887-1947) gibi besteciler temsil etti. Üç modernist müzikçi, Gösta Nystroem (1890-1966), Moses Pergament (1893 -1977), özellikle de Hilding Rosenberg (1892-1985), izleyicilerine eklektizmin yolunu açtı: Lars-Erik Larsson (doğm. 1908), Erland von Koch (doğm. 1910), Karl Birger Blomdahl (1916-1968), Sven-Erik Bäck (doğm. 1919), Lars Johan Werle (doğm. 1926). Bu bestecilerin üslubu, kuzeylilere özgü lirizmle birleşmiş yeniromantizmden, diziselciliğe değin, her türlü yazım tarzını yansıtır. Yazım tarzıyla ilgili sorunlar, kimileri, danimarkalı Carl Nielsen'den etkilenmiş (Dag Wiren [doğm. 1905], İngvar Lidholm [doğm. 1921]) günümüz bestecilerinden Carl-Olof Anderberg (doğm. 1914), Siegfried Naumann (doğm. 1919) ve Torsten Nilsson'u (doğm. 1920) onikitonculuğa; Bengt Hambraeus (doğm. 1928), Arne Mellnäs (doğm. 1933), Ralf Lundstens (doğm. 1936) ve Bo Nilsson'u (doğm. 1937) elektroakustik müziğe ve Karl-Erik Welin (doğm. 1934) ile Jan W. Morthensen'i (doğm. 1940) daha güç tanımlanabilen öncü bir tutuma götürdü.

İsveç akademisi, 1786'da, Gustaf III tarafından Fransız akademisi örnek alınarak kuruldu; 18 üyesi vardır, 1901'den beri Nobel edebiyat ödülü'nü vermektedir.

İSVEÇ BÜLBÜLÜ a. Zool. MAVİGERDAN'ın eşanlamlısı.

İSVEÇÇE a. Özellikle İsveç'te konuşulan, kuzey-doğu öbeğinden germen dili. —ANSİKL. Hemen hemen nüfusun tümü tarafından konuşulan, İsveç'in ulusal dili isveççe, günümüzde çok gerilemiş olmasına karşılık, Finlandiya'nın da resmi dillerinden biridir; İkinci Dünya savaşı'na değin Estonya ve Litvanya'da da konuşulmaktaydı.

Ortak kuzey dilinin son dönemiyle (1000'e doğru) 1225 arasında yer alan isveççenin tarihinin ilk dönemi, özellikle rune yazıtlarıyla tanınır; bu dönem, çoğu kez doğudaki ortak kuzey dilinden değişik yönde gelişen köklü bir sesçil evrim dönemidir (çok sayıdaki sesçil kırılma durumu, *ai* ikili ünlüsünün *e*'ye, *au* ve *øy* ikili ünlülerinin *ø*'ye indirgenmesi). Bu sesçil evrimler: ünlü uyumu ve ünlü dengesi olguları, [ā]'dan [ō]'ya (*å* yazılır), [ō]'dan [ū]'ya (*o* yazılır), [ū]'dan [y]'ye (*u* yazılır) geçiş, hece niceliğinin tekleşmesi ve [þ]'den [t]'ye geçiş, eski isveççe döneminde de (1225-1525) sürdü.

XV. yy.'dan başlayarak, yazılı dil, ilki 1526'da yapılan İncil çevirileri örneğine göre birliğe kavuştu. Stockholm bölgesinde konuşulan lehçelerden kaynaklanan standart dil, XVII. yy.'da oluştu ve öteki lehçeler karşısında, hatta bir önceki dönemin ekin dili karşısında yayılma gösterdi. 1786'da, Gustaf III, İsveç akademisi'ni kurdu. Bu akademi bir dilbilgisi yayımladı (1838) ve bir sözlük hazırlattı.

Modern isveççede, iyelik öğeleri dışında (ingilizcede olduğu gibi) adlar için durum yoktur ve yalnızca iki cins (yansız ve ortak) vardır. Almancadan ve daha yakın tarihlerde fransızca ve ingilizceden çok sayıda sözcük aktarıldı. İsveççenin ezgisel bir vurgusu vardır: ilk hecedeki titremlilik özelliğiyle *ånden* "ördek", *ånden* "ruh, düşünüş, zekâ, vb." ile karşıtlaşır.

İSVEÇLİ sıf. ve a. İsveç halkından olan.

◆ a. (Tamlayan olarak) İsveçliler'e, İsveç'e ilişkin.

İSVİÇRE, alm. **Schweiz,** fr. **Suisse,** ital. **Svizzera.** Orta Avrupa'da devlet; 41 293 km^2; 6 820 000 nüf. (1991). Başkenti *Bern*. Başlıca kentleri *Zürich, Basel, Cenevre, Lozan*. Resmi dilleri *almanca, fransızca, italyanca, romanş*. Liechtenstein ile bir gümrük antlaşması olan İsviçre, 25 kantondan (bunların 3'ü yarı kantonlara ayrılır) oluşan bağlantısız bir konfederasyondur. EFTA'ya (merkezi Cenevre'de) üyedir, ama 1972'den bu yana ilişkide olduğu AET'ye ve BM'ye (BM'ye bağlı örgütlerle giderek daha çok ilişki kurmakla birlikte) üye değildir.

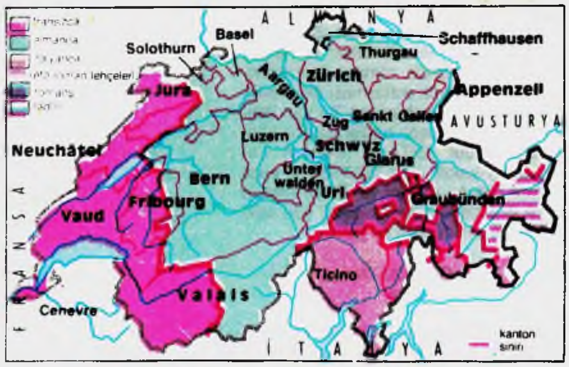
COĞRAFYA
ülke

İsviçre, düzlükleri az (Mittelland) dağlık (Alpler: ulusal toprakların yaklş. % 60'ı; Jura: yaklş. % 10'u) bir ülkedir.

Alpler, Ren'in K.'den G.'e doğru uzanan vadisiyle parçalara ayrılır. Batıda, bir tortul şeridinden doğan vadiler (Yukarı Ren, Yukarı Rhône) oluğu, billurlu iki bütünü birbirinden ayırır. G.'de, Oligosen'deki bir yükselmeyle daha sonraki bir düzleşmenin sonucu olduğu kabul edilen Pennin Alpleri, Po ovasının kenarındaki tortul şeridin yanı başında sarp yamaçlarla yükselir. K.'de, Glarus Alpleri ve Aar-Gothard kütlesi, orta kesimde yükselen billurlu kütlelerdir; bunların kuzeyinde, Pliyosen devrindeki bir yükselmenin kopardığı, güneyden kuzeye doğru sürüklenen ve burada Mittelland'ın molasları üstüne yığılan kıvrımlanma geçirmiş ikincil tortul örtülü Alpler uzanır. Rheinland kopmasının D.'sunda, Avusturya-Alp kuşağıyla aynı dönemde oluşmuş Graubünden Alpleri, biraz daha genişleyen aynı tortul güney sınırıyla Pennin Alpleri'nin billurlu kütlelerinin devamı gibidir. Yüzey şekilleri bu kayaç farklılıklarından çok Dördüncü Zaman buzullarının yarattığı etkilerin sonucudur; Dördüncü Zaman buzulları, sürgüleri daha sonraki ırmak aşındırması etkisiyle yontulmuş, yıldız biçiminde sıralanan vadileri (Ren, Reuss, Rhône, Ticino) tekne biçiminde derinleştirir, ya da billurlu yerlerde 4 000 m'yi aşan sırtlar ya da piramitler (Matterhorn), tortul gereçlerdeyse biraz daha az yüksek topuklar ya da kuleler geliştirir. Buzul aygıtı yerini, vadilerin aşağı kesiminde yavaş yavaş dolan (Aar vadisindeki Brienz ve Thun gölü) buzultaş set göllerine bırakırsa da yüksek dağlarda varlığını hâlâ sürdürmektedir. Yükselti arttıkça ekili alanlar azalır ve yerini dağlardaki ya da hafif yamaçlardaki (küçük te-

Konfederasyon

Konfederasyona giriş tarihi	kantonlar	yan kantonlar	kanton merkezleri
129	Schwyz		Schwyz
129	Unterwalden	Nidwalden	Stans
		Obwalden	Sarnen
1291	Uri		Altdorf
1332	Luzern		Luzern
1351	Zürich		Zürich
1352	Glarus		Glarus
1352	Zug		Zug
1353	Bern		Bern
1481	Fribourg		Fribourg
1481	Solothurn		Solothurn
1501	Basel	Kent	Basel
		Kır	Liestal
1501	Schaffhausen	Schaffhausen	
1513	Appenzell	Dış Rhodes	Herisau
		İç Rhodes	Appenzell
1803	Aargau		Aarau
1803	Graubünden		Chur
1803	Sankt Gallen		Sankt Gallen
1803	Ticino		Bellinzona
1803	Thurgau		Frauenfeld
1803	Vaud		Lozan
1815	Cenevre		Cenevre
1815	Neuchâtel		Neuchâtel
1815	Valais		Sion
1979	Jura		Delémont

DİLLER

peler) otlaklara ve özellikle kuzeyde ormanlara bırakır; güneydeyse, daha çok güneş alması nedeniyle güneye özgü ürünlerin (bağlar) yetiştirilmesine olanak verir. Yüksek yerlerdeki karlar ve güneşli havalar, yaklaşık elli yıldır hem yaz, hem de özellikle kış turizmini başlatmıştır (Zermatt, Montana, Saint-Moritz, Davos, vb.). Vadilerin oluşturduğu yıldız biçimli alanlar ve birçok geçit, Romalılar döneminden (Julier, Grand-Saint -Bernard) sonra, özellikle Ortaçağ'dan (Splügen, Sankt-Gotthard) beri yollarla donatılan Alpler'in aşılmasını kolaylaştırmış ve günümüzde İsviçre Konfederasyonu'nu hep çok iyi donanmış bir "geçit ülkesi" haline getirmiştir: B.'da Simplon ve Grand -Saint-Bernard, ortada Sankt-Gotthard ve San Bernardino demiryolu ve karayolu tünelleri. Yükseklere özgü iklimden ve buzul kalıntılarından son bir yararlanma yolu da, Alpler'deki artan hidroelektrik üretimidir: İsviçre'de akarsulardan elde edilen elektriğin % 90'ını sağlar (ne var ki hidroelektriğin çok az bölümü bölgede kullanılır).

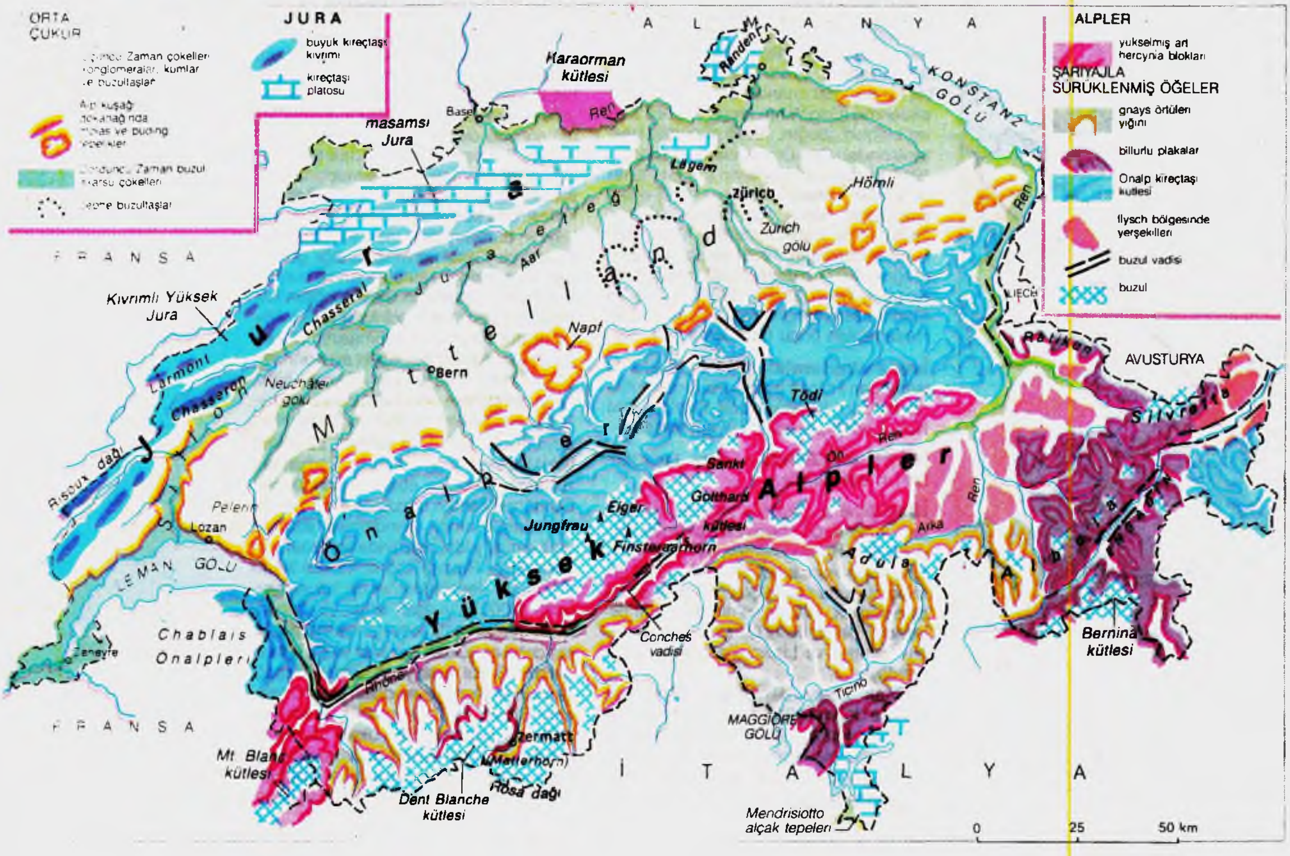
Jura (doğu ve kuzey-doğu bölümleri İsviçre'dedir), marnlı olmaktan çok kireçli İkinci Zaman tortullarından oluşur. Doğu kenarı, G.-B.'dan K.-D.'ya doğru uzanan, oldukça düzenli engebeler içeren bir kıvrımlar kuşağıdır: antiklinal kubbeleri; bazen küçük vadilerle oyulan dağlar (Tendre dağı); vadilerin (Joux vadisi) yer aldığı senklinal çukurlar. G.- B.'da çok fazla olan yükselti (Tendre dağı 1 679 m) K.- B.'da Basel' in güneyiyle Schaffhausen arasında azalır ve burada kıvrımların yerini platolar alır. Bu kireçli ülkede çok ender olan ırmaklar vadileri izler ya da süngü biçiminde çığırlı dar boğazlarla dağları keser. Böylece Jura, soğuk ve nemli iklimin de yardımıyla, gerçek bir engel oluşturur; ne var ki son yıllarda karayolları ve raylı taşıt araçları bu engeli delmiştir: Hauenstein ve Mont-d'Or tünelleri. Burası, ağaçları seyrek ve hayvancılığa elverişli alanlarla kesintiye uğrayan bir orman (kozalaklılar) alanıdır: eski kerestecilik ve hayvancılık (sığır ve at) etkinlikleri yavaş yavaş önemini yitirerek yerini evde yapılan bir elsanatı (günümüzde köy ve kent atölyelerinde toplanan ince marangozluk ve özellikle de saatçilik, duyarlı aletler) etkinliğine bırakmaktadır; ne var ki dağlarda yaşayanlar giderek Mittelland'a göç ederek dağlık kesimi ıssızlaştırmaktadır.

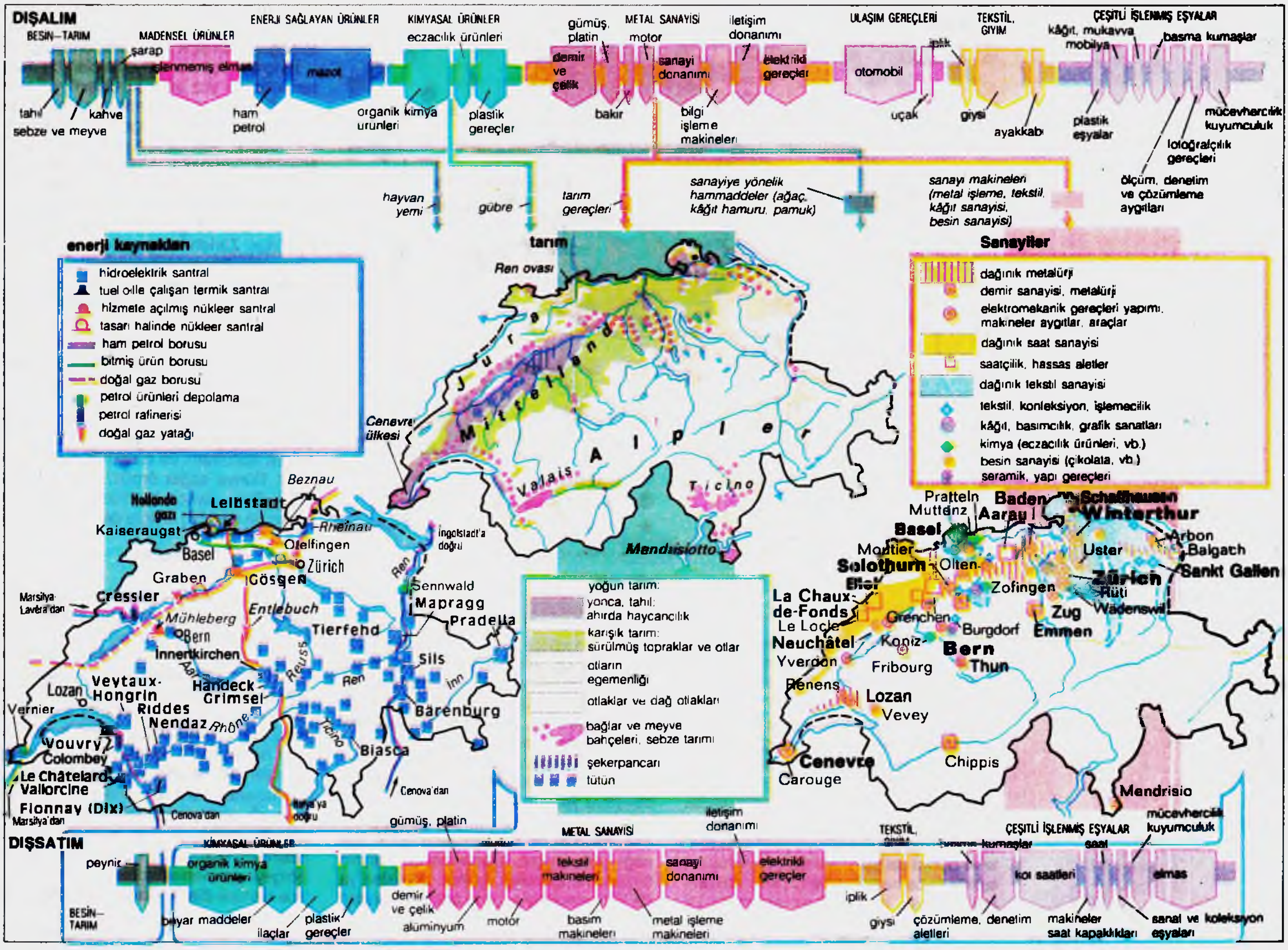
Mittelland ya da "İsviçre platosu" Alpler'le Jura arasında bulunan, İkinci Zaman' da oluşmuş temeli örten Üçüncü Zaman molasının yığıldığı (Aar, Reuss ve Limmat'ın birleştiği yerde 350 m) çöküntü kuşağında yer alır. Üçüncü Zaman molası, oluştuğu dönemden bu yana, oluklar açmış ve aşağı yukarı güney-kuzey yönünde ırmaklararası alanlar oluşturmuş Dördüncü Zaman buzullarınca değişikliğe uğratılmıştır. Bu tepeler ve vadiler (bazen göller [Zürich, Zug, Sempach] içerir) bütünü, güneyde 1 000 m kadar yükseltiye ulaşırken, Aar'ın akaçladığı ve hâlâ göller (Morat, Biel, Neuchâtel) içeren kuzeydeki Jura tipi çöküntüde 400 m'ye iner. Doğanın olumsuz koşullarından oldukça korunmuş olması ve topraklarının çeşitliliğiyle Mittelland, tahıllar, şekerpancarı, hatta tütün ya da meyve bahçeleri açısından İsviçre'nin büyük tarım bölgesi haline gelmiştir. Ne var ki birçok yolun kavşağında bulunması, büyük ölçüde, ticareti ve sanayiyi, sermayeleri ve insanları da çekmiştir: İsviçre'nin üçte birinden az bir alana yayılan Mittelland'da İsviçre nüfusunun üçte ikisinden çoğu yaşar ve bütün büyük kentler de burada toplanır.

nüfus

İsviçre'nin nüfusu yaklaşık 6,8 milyondur; bu rakam çok büyük bir doğal artışın ve büyük bir yabancı akışının (1990' da % 16,57) sonucudur. Ancak 1982'de doğum oranı % 12,5'e düşmüş ve doğal artış hemen hemen durmuştur. Bu evrim, yaşlanma tehdidini ve yabancıların (özellikle İtalyanlar) varlığını daha hissedilir duruma getirir; bununla birlikte yabancıların sayısı, iktisadi bunalımın ve yönetimdeki bir katılaşmanın sonucu, son zamanlarda azalmaktadır.

JEOMORFOLOJİK BÖLGELER

Çok yüksek olan ortalama nüfus yoğunluğu (km²'ye 163,6 kişi), çoğunlukla boş olan Alpler'den (Graubünden: 25), biraz daha kalabalık olan Jura'ya (79) ve çok kalabalık olan Mittelland'a (Luzern: 215; Zürich: 669) doğru farklılıklar gösterir. Nüfus, konuştuğu dile (almanca % 65; fransızca [özellikle batıda]: % 18,4; italyanca Ticino'da: % 0,8, romanş [Graubünden'de]: % 1, diğerleri: % 6) ve dine (Roma katolikleri: % 47,6; protestanlar: % 44,3, diğerleri: % 7,5) göre ayrılır; ne var ki bu oranlar yabancıların gelişi ve iç göçler nedeniyle değişti: almanca ve italyanca konuşanların ve katoliklerin mutlak değerce ve D.'dan B.'ya sayısı arttı. Paralı askerlerden oluşan ordular döneminde dış göç, bugün yerini az sayıdaki (ulusal nüfusun % 5'i) teknik adamın (hayvancılık, sanayi, otelcilik konusunda) dışarıya göçüne dönüşmüştür. Çalışan nüfus, birinci (% 7), ikinci (% 38,7) ve 1955-1960'tan bu yana hızla gelişen üçüncü (% 52,2) kesim arasında paylaşılır. Kentleşme oranı, bir küçük ve orta büyüklükteki kent ağıyla % 60,2'dir, ama çok büyük kentlere rastlanmaz.

ekonomi

• *Tarım.* XIX. yy.'ın ikinci yarısında serbest değişim sistemine geçen İsviçre, iki dünya savaşı sırasında, yararlanılabilen tarımsal alanının azlığı (ülke yüzölçümünün dörtte biri) dışında bağımlılığın tehlikesini de hissetti. Hükümet Wahlen'in "tarımsal mücadele" planından bu yana (1935 -1945), müdaheleci bir siyaset gütmektedir: dışalımların (sebze, meyve) ve üretimin (süt) kontenjanlara bağlanması, fiyatların desteklenmesi, güç tarım yapılan yerlere (dağ) devletin yardım etmesi, ormanın korunması. İzlenen bu siyaset tarım pahalıya mal olsa ve ülke gereksinimlerinin ancak % 60'ını sağlasa ve dışsatımı az da olsa (ama peynir ve konserve gibi nitelikli ürünler) bir güvence oluşturmaktadır.

• *Sanayi.* Ulusu yaşatan büyük bir dışsatımcı ülke olmasıdır. Hammadde bakımından yoksul, ama insan ve hidroelektrik kaynakları bakımından zengin olan İsviçre, hammaddeler satın alır; bitip tükenmeyen bir araştırma ve nitelikli bir çalışma, bu hammaddelere büyük bir katma değer ekler ve üretilen malların, çok dar olan iç pazardan çok, bütün dünyada güvenli biçimde satılmasına olanak verir. Dışsatımlar, ağırlık bakımından dışalımlardan daha hafif, değeriyse yaklaşık olarak dışalımların % 10'u kadardır. Enerji bağımlılığı, önemli ölçüde ham (4 Mt), özellikle de arıtılmış petrol (11 Mt) ile daha az miktardaki doğal gaz ve kömür dışalımıyla yüksek düzeydedir (yaklaşık % 50). Petrol, Ren (ve Basel) ya da daha yakın dönemlerde Cenova, Lavéra ve Feyzin petrol boruhatları yoluyla dışardan getirilir. Ülkenin elektrik gereksinimi, Alpler'den inen (Basel'in Ren'inden ve Cenevre'nin Rhône'undan çok) akarsulardan (% 70) ve nükleer tesislerden (24,9 TWsa) sağlanır. Giderek İsviçre, komşu ülkelerle mevsimlik elektrik akımı değişiminde kazanç bile sağlayacak hale gelmiştir. Toplam elektrik üretimi 51,6 TWsa kadardır.

İki eski sanayi kolu güçlükler içindedir. Dışsatımın % 7'sinden çoğunu (1913'te % 58'di) sağlayan dokuma ve giyim eşyaları rekabetin kurbanlarıdır. Saatçilik ve mücevhercilik de bunalımdan (mücevhercilik) ve yabancı ülkelerin rekabetinden (saatçilik) zarar görmektedir; ABD ve özellikle Japonya, Tayvan, Hongkong ve Singapur, elektronik saatle ve sanayilerinin yoğunlaşmasıyla, İsviçre'nin mekanik saatini ve atölyelerinin dağınıklığını aşarak öne geçtiler. En büyük iki ulusal saat firması ("Longines" ve "Omega"), bir İsviçre banka pool'unun desteğiyle birleşmek zorunda kaldılar.

Tersine giderek yoğunlaşan makine yapımı, birinci sıradadır. Makine yapımında (toplam dışsatımların % 20,3'ü) belli alanlarda uzmanlaşılmıştır: Diesel ve elektrik motorları, demiryolu gereçleri, dokuma makineleri, elektrikli ev aygıtları, asansörler, vd. Kimya ve özellikle eczacılık (toplam dışsatımların % 8,8'i), yeni yatırımlara konu olmaktadır: Basel'dekilerin yanı sıra kurulan dünya çapındaki yeni işletmeler.

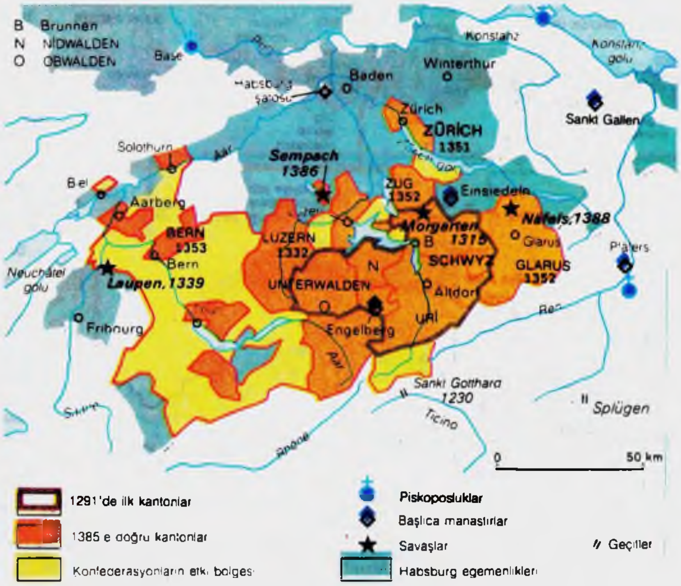
Yerel ürünlerden doğan (süt, peynir), ama çeşitli hazırlama yöntemlerinde hızla uzmanlaşan besin sanayisi (sütlü çikolata, hazır çorba), yalnız fabrika markalarıyla ("Maggi", "Guigoz" gibi) ve uluslararası firmaların şirket merkezleriyle isviçrelidir: holding merkezi, Vevey'deki araştırma laboratuvarları ve bütün dünyaya yayılmış fabrikalarıyla "Nestle" buna örnektir.

İsviçre'nin dışardan almış olduğu ürünler üstünde yaptığı çalışma, onu büyük bir ticari gelişmeye zorlamaktadır: kişi başına hesaplandığında İsviçre, dünya ticaretinde büyük farkla birinci sıradadır. Ülkenin dışalımlarında makineler ve elektronik eşya (% 20,6) başta gelir, bunları kimyasal ürünler (% 11,4), giyecek ve dokuma (% 9,4), motorlu taşıtlar (% 7,8) izler. Dışsatımlarda, tüketim malları ve donanım malları, yani dış talebi karşılayan mallar, yarı işlenmiş ürünlerden ve hammaddelerden, hatta enerjiden daha önemlidir. AET'ye üye olmayan İsviçre, dışalımlarının % 66'sını ve dışsatımlarının yaklaşık % 50'sini AET ül-

keleriyle (özellikle Almanya) yapar; ticaretinin geri kalan bölümündeki en büyük paylar Amerika Birleşik Devletleri (% 8,5) ve Japonya'ya (% 4,3) aittir.

İsviçre'nin dış ticareti açık verir; ancak ülkenin çekiciliğinin sonucu olan birçok başka gelir, bu açığı kapatır. Çok eskiden beri, daha sonra da Avrupa ile ticaretin uygulanması, yüz yıldır süren yerel ya da dışardan alınan ürünleri değerlendirme çabası, izlenen yansızlık siyaseti (özellikle iki dünya savaşı sırasında), derin bir disiplinli çaba harcama ve tutumlu davranma duygusu, banka ağının gelişmesi, İsviçre'nin özellikle XX. yy.'ın başından bu yana mali kaynak sağlamasına (bir bölümü dış kaynaklı) ve İsviçre parasına ve Zürich borsası'nın dünya ekonomisinin iki direği aşamasına yükselmesine olanak verdi. Sermayenin İsviçre'ye sığınması, şirket merkezlerinin burada kurulması (Lozan'da dünya tahıl ticareti), İsviçre'ye, bütün dünyada yatırım yapma (sanayi, sigortalar) ve bu yatırımlardan ticaret açığının çok üstünde bir artı fark elde etme olanağı verir. İsviçre, ayrıca manzaralarının dinlendirici güzelliği, gölleri, dorukları ya da karlı alanlarıyla gene artı fark yaratan milyonlarca yabancı turist çeker. Dış harcama ve gelirler böylece dengelenir, hatta çoğunlukla açık bir fazlalık ortaya çıkar.

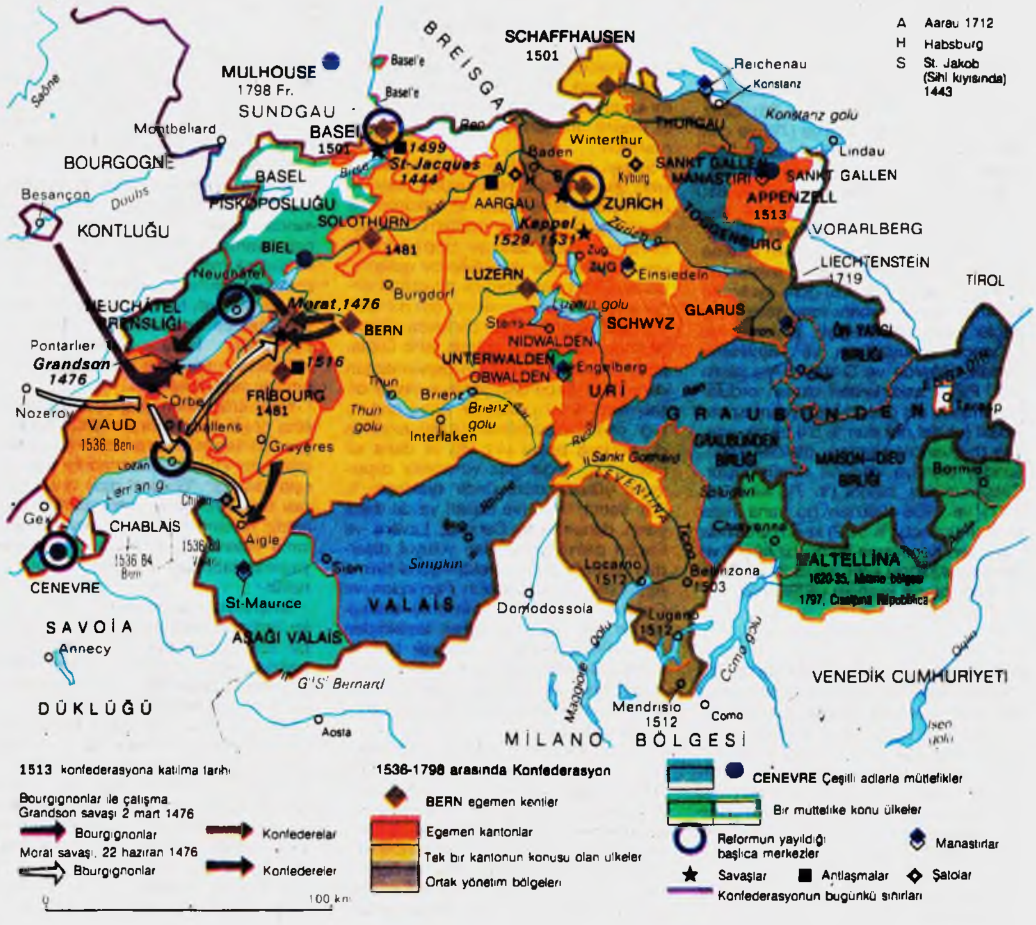
İsviçre'nin çevre dünyayla olan bu dağları, ülkenin yüz yıllardır ulaşım yollarını donatmasına ve iyileştirmesine olanak verir. Dağların yarattığı engel ortadan kalkınca, İsviçre, Avrupa'nın göbeğinde görkemli bir demiryolu ve karayolu kavşak yeri oldu. İsviçre'yi yalnızca Ren (Basel aracılığıyla) denize bağlar. İsviçre'nin deniz ticaret filosu 21 gemi ile toplam 362 768 DWt'dur. Zürich-Kloten, Cenevre-Cornavin ya da Basel-Mulhouse orta önemde havalimanlarıdır ama Swissair dünyanın büyük hava ulaşım şirketlerinden biridir. Böylece İsviçre, fiziksel ve insan hacmiyle oranlandığında, yalnızca ekonomi açısından değil, aynı zamanda dünya yaşamı açısından da çok önemli bir yer tutar. Dünyanın en yüksek yaşama düzeylerinden birine ulaşmıştır ve ülkede işsizlik yoktur. Milletler Cemiyeti'nden bu yana birçok konferans ve sürekli dünya örgütü (İLO, Dünya sağlık örgütü, GATT, CNUCED, Cern, ayrıca Kızılhaç ve Kilise'nin evrensel meclisi) İsviçre'de çalışır.

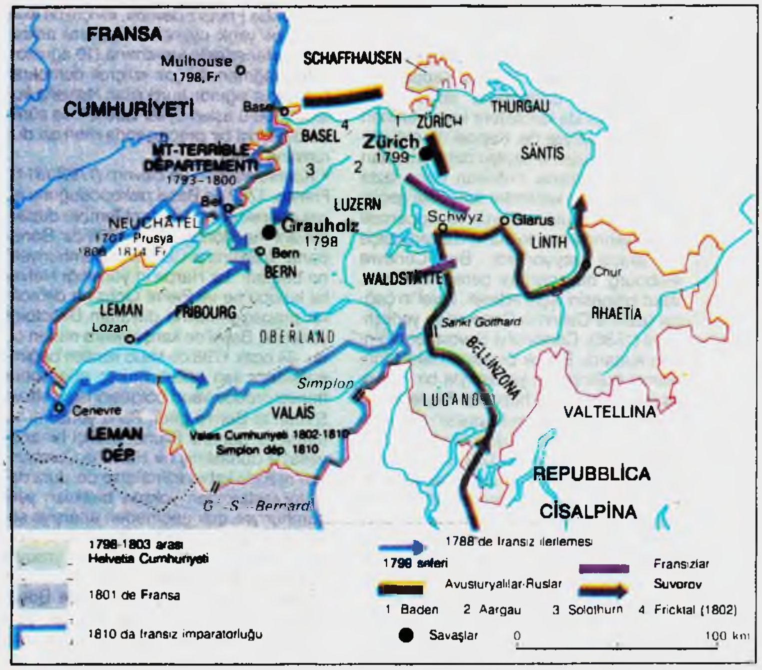
1385'E DOĞRU SEKİZ KANTON KONFEDERASYONU

TARİH

• *İsviçre konfederasyonu'nun kökenleri.* Birinci binyıl'dan başlayarak Keltler tarafından işgal edilen (→ LA TÈNE, HELVETLER), 1. yy.'da Roma'ya katılan gelecekteki İsviçre, kültürel kimliğini V. yy.'daki büyük istilalardan başlayarak kazandı. Toprakları o sırada Burgundlar'la Alamanlar arasında bölünüyordu. Daha o zamandan hıristiyanlığı kabul etmiş olan Burgundlar, latinleşmiş yerli halkla kolayca kaynaşarak, Jura ve Leman'ın her iki yanına da yerleştiler. Pagan ve daha sert olan Alamanlar ise, Ren ve Aşağı Aar havzasındaki eski halkları geriye sürerek, bu bölgeyi germenleştirdiler. Frank ve özellikle irlandalı (Sankt Gallen) misyonerler ta-

XV.-XVIII. YY ARASI KONFEDERASYON

HELVETIA CUMHURİYETİ 1798-1803

rafından hıristiyanlaştırılan ve frank hükümdarların egemenliği altına giren Alamanlar, yayılmalarını Aar ötesinde de sürdürdüler, hatta Alp vadilerine kadar çıkarak romanş ağızlarını konuşan toplulukları birbirlerinden ayırdılar. 962'de kurulan ve daha o dönemden başlayarak Alamanlar'ın ülkesini de kapsayan Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, 1032'de Bourgogne krallığı'nı topraklarına kattı. Bu krallığın bir parçasını da Helvetia oluşturuyordu. Geri gelen barış, Germanya ile İtalya arasındaki Alp ticaretinin canlanmasına ve ilk kentlerin (Zürich, Luzern) serpilmesine olanak sağlarken, piskoposluk (Basel, Lozan, Cenevre) ve manastır (Sankt Gallen) merkezleri de gelişmeye başladı.

XI. yy.'dan başlayarak, imparatorluğun gücünün gitgide zayıflaması üzerine, feodal devletler ortaya çıktı. Bu devletlerin ilki olan Zähringen devleti (XI. yy. sonu - XII. yy. başı), Schwaben'in G.-B.'sına yayıldıysa da, Juraötesi Bourgogne'u (gelecekteki Franche-Comté) egemenliği altına alamadı. Ayrıca XIII. yy.'da Vaud ülkesinin Savoia dükleri tarafından işgali de, Zähringen'in güneydeki yayılmasını sınırlandırdı. 1218'de Berthold V'in ölümü, bu ailenin mülklerinin geniş bir bölümünün ilkin Kyburglar'a, ardından Aargau kökenli bir aile olan Habsburglar'a geçmesine yol açtı. XIII. yy. ortasında Habsburglar, Hohensthaufenler'in himayesi sayesinde, tüm Orta ve Batı İsviçre'yi denetliyor ve mülklerini özel görevlilere yönettirerek, etkilerini pekiştirmeye çalışıyorlardı. Bu girişim, özgürlüklerine çok düşkün olan bölge sakinlerine bir aşağılanma olarak göründü. Habsburg hanedanından Rudolf'un imparatorluğa seçilmesi (1273), durumu daha da ağırlaştırdı: metbuların yerini imparator aldığı için artık köylüler metbularına karşı imparatora başvuramıyorlardı. Rudolf'un ölmesi üzerine, üç orman kantonu *(Waldstätte)*, Schwyz, Uri ve Unterwalden, özgürlüklerini korumak için aralarında süresiz bir anlaşma yaparak, sonradan efsaneleşen koşullarda (Wilhelm Tell) birleştiler (1 ağustos 1291). Bu anlaşmayla İsviçre konfederasyonu doğdu.

• *Konfederasyon'un güçlenmesi ve özgürleşmesi (1291-1513).* Bu üç kanton, Habsburglar'a karşı mücadele etmeye başladılar ve Habsburglar'a düşman olan imparatorluk adayını desteklediler. Böylece Lüksemburglu Heinrich VII'nin, 1309'da bütün haklarını onaylayan bir ferman çıkarmasını sağladılar. 1314'te, Schwyz ile Habsburglar'ca korunan Einsiedeln manastırı arasındaki anlaşmazlık bir savaşa yol açtı ve savaş, Avusturyalı Leopold'un Morgarten'de yenilmesiyle sonuçlandı (15 kasım 1315). Bunun üzerine süresiz anlaşma, 9 aralık 1315'te Brunnen'de yenilendi.

Bununla birlikte, Avusturya tehlikesi gene de ortadan kalkmamıştı ve bu üç kanton aynı tehlikeyle karşı karşıya olan komşu topluluklar için örnek oluşturuyordu. Bütün bu bölgeler aynı ortak iktisadi çıkarlara sahip oldukları için de bu örnek çok çekiciydi. 1230'da Uri, Ren ile Milano bölgesi arasındaki en kısa yolu oluşturan Sankt Gotthard geçidini açtı. 1235'te Simplon yolunun adı bir belgede ilk kez olarak anılırken, Ren üzerindeki gemi trafiği yoğunlaşıyor ve Sankt Gallen manastırı, yerel kırsal zanaatçılar tarafından dokunan bezleri Polonya'ya ihraç ediyordu.

1332'de ilk üç kantona Luzern de katıldı, sonra sıra Zürich (1351), Glarus ve Zug'a (1352), en sonra da Bern'e geldi (1353); ancak bu kantonları birbirleriyle birleştiren bağlar genellikle çok gevşekti. Bu bağları sıkılaştıran Habsburg tehlikesi oldu. Savaşın sonucunu, dük Leopold III'ün öldüğü (1386) Sempach zaferi ve Näfels zaferi (1388) belirledi. Habsburglar, 1474 "sürekli barış"ına yol açan 1389 mütarekesiyle, Konfederasyon'un bağımsızlığını kabul ettiler. Bununla birlikte, sekiz kantondan ve onların eklentilerinden oluşan İsviçre, gene de imparatorluğun üyesi olarak kaldı.

Kantonlar kendi aralarında bağlı kalmakla birlikte, dış siyasetlerini kendileri yönetiyor ve topraklarını genişletiyorlardı. Ama gene de koşullar, topluluğunu birlik ve bütünlüğünü pekiştirdi. Sempach anlaşması'yla, 1393'te topluluk üyelerinden her birinin askeri yükümlülükleri saptandı. Konfederasyon iyi örgütlenmiş ve XV. yy.'dan başlayarak topçu kuvvetiyle donatılmış güçlü bir orduya sahip olduğundan, yabancı hükümdarlar Konfederasyon'un desteğine önem veriyorlardı. Örneğin Avusturyalı Friedrich IV'le savaşan imparator Sigismond, 1415'te İsviçreliler'in işbirliğini sağladı ve onları Habsburglar'ın, Ren'in güneyindeki mülklerine elkoymaya teşvik etti; bu topraklar Bern ve öteki kantonlar arasında paylaşıldı. Sankt Gotthard'ın italyan mahreçleriyle ilgilenen kantonlar, 1403'ten başlayarak Leventina vadisini işgal ettiler ve bazen görüşmelerle, bazen de silah kullanarak, Valais, Neuchâtel, Appenzell, Sankt Gallen, Schaffhausen, Biel, Mulhouse ve Solothurn'u kendi çevrelerinde topladılar. Bu bölgelerin bazıları bütün haklara sahip kantonlar haline geldi, bazıları bir ittifakla Konfederasyon'a, bazıları da vergi ödemeleri gereken bir ya da birkaç kantona bağlandı.

Konfederasyon'un birliği birçok kez sarsıldı; oligarşik kent kantonları, demokratik bir geleneğe sahip dağ kantonlarıyla anlaşmazlığa düştüler. 1436'da Toggenburg kontluğunun toprakları yüzünden Schwyz'le Zürich arasında bir çatışma çıktı. Zürich, Habsburglar'ı yardıma çağırdıysa da, Sihl kıyısındaki St. Jakob'da öteki kantonlara yenildi (1443). Bunun üzerine imparator Fransa'dan, 40 000 paralı askeri kantonlar üzerine çevirmesini istedi ve bu askerler Basel yakınında, Birse kıyısındaki St. Jakob'da konfedereleri yendiler (1444). Bourgogne devletinin büyümesi, Louis XI.'in mali yardımıyla ve öteki kantonlar tarafından desteklenen Bern için doğrudan bir tehlike yarattı. Atak Charles'ı Grandson ve Morat'da yenen İsviçreliler (2 mart ve 22 haziran 1476), dağ kantonları, kent kantonlarının özellikle de kudretli Bern devletinin gücünün artmasından çekindikleri için, bu zaferlerin hemen ertesinde bölündüler. Niklaus von Flüe sayesinde iç barış, iç ve dış tehlikelere karşı karşılıklı savunma vaadini, artık halklar arasında değil hükümetler arasında yenileyen Stans diyeti'nde yeniden sağlandı (1481). Bunun üzerine Solothurn ve Fribourg da Konfederasyon'a girdi. Schwaben savaşı'nda Maximilian'ı yenen kantonlar, Basel antlaşması'yla bağımsızlıklarının onun tarafından fiilen tanınmasını sağladılar (1499). Uluslararası çapta büyük güç haline gelen İsviçre, Basel ve Schaffhausen'i (1501), ardından Appenzell'i (1513) bütün haklara sahip kantonlar olarak kabul ederek, Ren sınırlarını pekiştirdi. Bu tarihte Konfederasyon, on üç kantondan oluşuyordu.

• *Reform'dan Westfalen antlaşması'na kadar (1513-1648).* İsviçreli paralı askerler uzun zamandan beri avrupalı hükümdarlar tarafından aranan bir güç haline gelmişti; yabancı ordulara giren topraksız ya da ganimet düşkünü İsviçreliler'in sayısı da pek çoktu. İtalya savaşlarına ilkin Fransa krallarının saflarında etkin olarak katılan bu isviçreli paralı askerler, sonra Sion piskoposu Valaisli kardinal Schiner'in etkisiyle, Julius II tarafından desteklenen Kutsal Birlik'e katıldılar (1510). 1498'den beri müttefik oldukları Graubünden birlikleri Valtellina'yı işgal ederlerken (1512), İsviçreliler Milano dükü hesabına Milano'yu alıp (aralık 1512) Fransızlar'ı Novara'da yendilerse de (1513), François I onları Marignano'da bozguna uğrattı (1515) ve ardından İsviçreliler için elverişli bir nitelik taşıyan Fribourg sürekli barışını imzaladı (kasım 1516). 5 mayıs 1521'de bu barış, Fransa kralına 6 000 (daha sonra 16 000) paralı asker toplama hakkını veren ve böylece İsviçre'yi fransız etki alanına sokan (1815'e kadar) bir saldırı ve savunma ittifakına dönüştü.

Uzun süreden beri aydın çevreler, özellikle Konstanz (1414-1418) ve Basel (1431-1449) konsillerinin ortaya attıkları tanrıbilimsel tartışmalara karşı büyük bir ilgi duyuyordu. Basel ve Burgdorf'taki basımevleri, Rheinland hümanistlerinin yapıtlarını basıyorlardı. Basel, Rheinland'ın en parlak merkezlerinden biri haline geldi. Zwingli, Luther'den az sonra, ama ondan bağımsız olarak, yeni bir öğretiyi dile getiren kendi vaazlarına ve çekişmeli İncil yorumuna 1519'da Zürich'te başladı. 1525'te Reform'u bütünüyle benimseyen Zürich, 1528'de Bern, 1529'da da Basel ve Schaffhausen tarafından izlendi. Protestanlık, Sankt Gallen, Biel ve Mulhouse gibi müttefik kentlerde de zafer kazandı.

Katolik kalmakta kararlı (Baden tartış-

ması, 1526) beş dağ kantonu (Uri, Schwyz, Unterwalden, Luzern, Zug) ile Fribourg ve Solothurn, avusturyalı dük Ferdinand'la birleşti. 1529'da Kappel'deki bir çatışma, uzlaşmayla sonuçlandı. Zwingli 1531'de katoliklere karşı yeniden saldırıya geçtiyse de, Kappel'de öldürüldü. Bunun üzerine sayıları daha çok olan katolik kantonlarla, nüfusları daha fazla olan protestan kantonlar arasında geçici bir denge kuruldu. Glarus ve Appenzell kantonlarında her iki inanç da serbestçe bir arada yaşıyorlardı. Bern-Cenevre -Fribourg, dayanışması gereğince Bern, Vaud bölgesini işgal ederek, Farel'in çağrısı üzerine Calvin'in Cenevre'ye yerleştiği yıl (1536), Cenevre'yi Savoia tehdidinden kurtardı. Birçok protestan aile, tanrıbilimci Bullinger'in yardımıyla bir *Helvetia inancaları* metni hazırladı. Böylece Cenevre "protestanlığın Roma'sı" durumuna gelirken, Trento konsili'nin ve Cizvitler' in etkisiyle (Luzern [1574] ve Fribourg [1580] kolejlerinin kuruluşu), katolik kantonlar güçleniyordu. Bir oldubittiyle ülke katolik ve protestanlar arasında paylaşılmıştı. Karşıt ittifaklarda (katolikleri birleştiren Borromeo birliği, 1586) gruplaşan iki taraf arasında, özellikle XVI. yy. sonunda çok ciddi bunalımlar patlak verdi.

Ancak Konfederasyon'a olan bağlılık, mutlakiyetçiliğin egemen olduğu bir Avrupa'da özgürlüklerin korunmasını ve yöneticilerin nazik dengeyi sürdürmek için uzlaşmalara yönelmelerini sağladı. Bu nedenle kantonlar, tüm Din savaşları ve Otuz Yıl savaşı boyunca, Gex bölgesinin Fransa tarafından ilhakına (1601) ve Savoia' nın girişimlerine (Cenevre'deki Escalade gecesi, 11-12 aralık 1602) rağmen, sıkı bir yansızlık siyaseti uyguladılar. Westfalen antlaşmasıyla (1648) büyük devletler, imparatorluk karşısında Konfederasyon' un tam bağımsızlık ve yansızlığını hukuken kabul ettiler.

• *İktisadi gelişme ve kurumlar sorunu (1648-1792).* Tarımda görülen gelişmeye rağmen (yeni toprakların tarıma açılması, Vaud ve Neuchâtel şarapları), toplumsal alanda, özellikle kentlerde, giderek kendi içine kapanan varlıklı sınıflar ile gitgide yoksullaşan halk arasında bir uçurum açıldı. İktisadi gelişme, özellikle ulaşımdaki gelişmeye bağlıydı. Valaisli Kaspar Stockalper Milano'yla, italyan mallarının Simplon'dan taşınması sorunu üzerine görüşmeler yaptı; XVIII. yy. başında ticinolu bir girişimci, Reuss boğazında kısa bir tünel açtırarak, Sankt Gotthard yolunu düzeltti. İtalyan ve ticinolu protestanlar tarafından ülkeye sokulan ipek işçiliği, dokumacılığın gelişmesine yol açtı. İpek işçiliğine fransız huguenotların yün işçiliği, XVIII. yy.'dan başlayarak da pamuk işçiliği eklendi. Bern'de silah fabrikaları kuruldu; XVII. yy.'dan başlayarak saatçilik de gelişme gösterdi (Locle, Chaux-de -Fonds). Genellikle ihraç edilen bu ürünler, kârlarını özellikle Zürich, Cenevre, Basel ve Bern'de bankacılık alanında yatırımlar yapan kentlerdeki varlıklı sınıfları daha da zenginleştiriyordu. Konfederasyon, Neuchâtel verasetinin Fransa'ya değil, daha uzak ve dolayısıyla daha az tehlikeli olan Prusya'ya kalmasını sağladı (1707). Protestan kantonlardan yana olan Aarau antlaşması'yla (1712), dinsel anlaşmazlıkları yatıştırdı. Ancak kurumlar tam anlamıyla yozlaşmıştı. Bir yandan diyet, Konfederasyon antlaşması'nın (1777) hükümlerine rağmen etkisiz kalıyor, öte yandan kentlerdeki oligarşiler, ayrıcalıklı olmayanlarla yaşadıkları yerin "burjuvazi"sine erişemeyen kimselerin kıskançlığına yol açarak, gitgide kendi içlerine kapanıyorlardı. Aydınlanma hareketinin geliştiği ve cenevreli J.-J. Rousseau'nun düşüncelerinin yaygınlık kazandığı bir çağda, bu karşıtlık büsbütün keskinleşti. Nitekim Cenevreliler birçok kez ayaklandı (1738, 1768, 1782); eski yöneticilere, İsviçreliler ve Fransızlar her seferinde kendilerinden yana uzlaşmalar kabul ettirdiler. Böyle bir bağlamda Fransız devrimi, İsviçre'de ilkin geniş bir yankı uyandırdı ve paralı askerlerin Tuileries'deki katliamına (10 ağustos 1792) rağmen, birçok isviçreli demokrat Fransa'ya sığındı; kurdukları *Helvetia kulübü* (300'ü aşkın üyesi vardı), kısa sürede devrimci bir propaganda merkezi durumuna geldi.

• *Konfederasyon ve Devrim (1793-1814).* Fransa, 1792'de Basel piskoposluğunu işgal ederek ertesi yıl Mont-Terrible *département*'ına dönüştürdü. 1796'da Bonaparte, Valtellina'yı Cisalpina Cumhuriyeti' ne bağladı; La Harpe'in yönettiği Helvetia kulübü'ne ve Pierre Ochs'un demokrat propagandasına dayanan Directoire yönetimi, Basel'de karışıklıklara neden oldu. 24 ocak 1798'de Vaud kentleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Birkaç gün sonra fransız ordusu Vaud bölgesini işgal etti ve 5 mart'ta Bern'e girdi. Paris yönetimi ve temsilcisi general Brune, birlikçi bir anayasayla donatılmış bir Helvetia Cumhuriyeti'ni zorla kabul ettirdiyse de, Jura'daki topraklarından yoksun bırakılan yeni cumhuriyet, çok geçmeden anarşiye sürüklendi. Şubat 1803'te Bonaparte, Aracılık yasası'nı kabul ettirdi. Bu yasayla Konfederasyon örgütü yeniden kuruluyor, ancak ülkenin yönetimi gerçekte Bonaparte'a bırakılıyordu. Kıta ablukası, yeni makine sanayisi dışında kalan ülke ekonomisini yıkıma uğrattıysa da, karayolu çalışmaları (Grand-Saint-Bernard'ın düzeltilmesi ve Simplon'un düzenlenmesi) gelecekteki kalkınmayı kolaylaştırdı.

• *Liberaller döneminde Konfederasyon (1815-1848).* Napoleon imparatorluğunun çöküşü, Aracılık yasası'nın diyet tarafından yürürlükten kaldırılmasına yol açtı (aralık 1813). Eski hükümetler yeniden kurulduysa da, 1803'te Bonaparte tarafından oluşturulan altı kanton (Sankt Gallen, Graubünden, Aargau, Thurgau, Ticino ve Vaud) oldukları gibi kaldı ve yirmi iki kanton tarafından yeni bir Konfederasyon antlaşması imzalandı (7 ağustos 1815). Fransa tarafından ilhak edilen topraklar Viyana kongresi'nde geri verildi ve ülkenin sürekli tarafsızlığı tanındı. Diyet, gerçek iktidardan yoksun basit bir elçiler topluluğu olarak kaldı; Zürich, Bern ve Luzern federal yönetimi sırayla üstlendiler, tek sürekli organ federal şansölyelik idi. Kantonların başlarına tutucu hükümetler geçtilerse de ülke yeniden refaha kavuştu (İngilizler'in öncülük ettiği turizmin başlaması, taşıtların geçmesine elverişli ve Sankt Gotthard yolunun açılması). Bununla birlikte yeni güçlükler ortaya çıktı. Makinelerin, özellikle tekstil makinelerinin çoğalması işçileri tedirgin etti (Uster ve Schaffhausen' deki 1832 ayaklanmaları). Ayrıca eski düzenin geri gelmesi ve etkisiz kalması, Metternich'in müdahaleleri, orta sınıfları öfkelendirdi. 1830 Paris olaylarından cesaret alan liberal muhalefet, on iki kantonu kendine "yeni bir ruh vermek" zorunda bıraktıysa da Neuchâtel, Basel ve doğrudan demokrasinin *(Landsgemeinde)* uygulandığı eski dağ kantonlarında başarısızlığa uğradı. Radikaller ve Mazzini'den esinlenen "Genç İsviçre" hareketi, liberalleri de geride bıraktı; bunların demokrat ve Kilise düşmanı düşüncelerinin katolik bölgelerde karışıklıklara yol açması üzerine, yedi tutucu ve katolik kanton, 1845'te "ayrı bir savunma ittifakı" olan Sonderbund'u imzaladı. James Fazy yönetiminde Cenevre'ye ve diyete (1847) egemen olan radikaller Sonderbund'un dağıtılmasını istediler; isteklerinin kabul edilmemesi üzerine, general Dufour komutasındaki federal milisler Sonderbund'u çok geçmeden sona erdirdiler (Sonderbund savaşı).

• *İkinci Dünya savaşı'na kadar Konfederasyon.* Eylül 1848'de yeni bir anayasa hazırlandı. Yirmi beş kanton ve yarı kantondan oluşan ülke, merkezi hükümeti Bern' de bulunan gerçek bir federal birlik durumuna geldi. Eski diyetin yerini alan Federal meclis, tüm ülke nüfusunu temsil eden bir Ulusal konsey ve kantonları temsil eden bir Devletler konseyi halinde bölünüyor, ortak yürütme, Federal konsey tarafından sağlanıyordu. Bütün kamu hakları güvence altına alınmıştı. Sonradan yürütme, özellikle ordunun örgütlenmesi için, 1874'te hafifçe güçlendirildi. Son olarak da ülkede "referandum" (1874) ve "yasa önerme" (1891) hakları kabul edildi. 1856'da İsviçre, Neuchâtel konusunda Prusya ile savaş noktasına kadar geldi; 1857'de Neuchâtel, bir cumhuriyet ve bir İsviçre kantonu olarak kalmak hakkını elde etti. Öte yandan ülke, iktisadi gelişmesini de sürdürdü: 1872-1882 arasında Sankt Gotthard tüneli (alman-italyan sermayesi), 1898-1905 arasında da Simplon tüneli (fransız sermayesi) açıldı; bu yatırımlar, ülkenin uzmanlaşmış ve yüksek nitelikte bir sanayiyle beslenen ticaretine büyük kolaylıklar sağladı. İşçi sınıfı, İsviçre İşçi federasyonu ve tavırları başlangıçta çok radikal olan bir sosyal demokrat partide örgütlendi.

Birinci Dünya savaşı ve savaşın hemen sonrası iktisadi ve toplumsal güçlüklere yol açtı; ancak ülkenin tarafsız kalmasına ve insancıl yönelimini sürdürmesine büyük özen gösterildi: Milletler cemiyeti Cenevre'ye yerleşti. İki savaş arası dönemde ülke, bunalımdan büyük bir zarar görmesine rağmen, istikrarını korudu. Bir ara Lenin'in düşüncelerine yakınlık duyan sosyal demokrası, 1937 yasasıyla patronlar ve sendikalar arasındaki işbirliğine yol açan bir reformculuğu benimsedi; nazi yandaşı örgütlerse, ancak çok sınırlı bir ilgi gördü. İkinci Dünya savaşı sırasında İsviçre, hem tarafsızlığını hem de insancıl amaçlı yardım siyasetini sürdürdü. Besin maddelerinde kendi kendine yeterliliği amaçlayan bir planın uygulanması (Wahlen planı), savaşan devletler arasında titiz bir denge sağlanması ve ulusal bir donanmanın kurulmasıyla, güç yıllar büyük bir sorunla karşılaşılmadan atlatıldı.

• *1945'ten sonraki İsviçre.* İktisadi yaşam, ilkin hidroelektrik donatımın yoğunlaşması, ardından ulaştırma olanaklarının durmadan artmasıyla (yeni Sankt Gotthard tüneli, otoyollar açılması) belirginleşen bir gelişme gösterdi. 1974'ten başlayarak ülke petrol bunalımının etkilerinden zarar gördüyse de, bir "sığınak" gibi görülen para zararlı bir biçimde değer kazandı ve ticaret dengesi fazla verdi. Sigortalar ve toplumsal haklarla ilgili önemli reformlarla desteklenen toplumsal barış, korundu.

Siyasal alanda sosyalist, radikal-demokrat ve tutucu hıristiyan-sosyal partiler, üye sayısı bir referandumla 200'e çıkarılan (1962) Ulusal meclis'te çoğunluğu paylaşıyorlardı. Kadınların oy hakkı sorunu, ancak 1971'de kesin bir çözüme kavuşturulabildi.

En önemli siyasal sorun, Jura özerkçiliği sorunuydu. Jura ve özellikle katolik kuzey bölümü, 1815'te Bern kantonuna bağlanmayı hiçbir zaman içine sindiremedi. Jura'nın ayrılması ve bir Jura kantonunun kurulması sorunu, Jura'nın kendi yazgısını kendi çizmesi üzerine yapılan halk oylamasının (1959) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra ayrılıkçı bir Jura birliği'nin oluşmasıyla, 60'lı yıllarda kendini gitgide daha çok duyurdu. Haziran 1974'te yapılan bir referandumla, yalnızca Kuzey'deki fransızca konuşan üç katolik yönetim bölümünü (Delemont, Porrentruy ve Franches-Montagnes) kapsayan bir yirmi üçüncü kantonun kurulması kabul edildi. Güney'deki fransızca ya da almanca konuşan dört protestan yönetim bölümü ayrılmayı kabul etmedi. Eylül 1978'de yapılan ulusal bir referandumla kurulması onaylanan yeni kanton 1 ocak 1979'da fiilen kuruldu.

60'lı yıllarda ticaret ve sanayide çalışan ücretlilerin dörtte birini aşkın bölümünü oluşturan göçmen işçi akını bir yabancı düşmanlığına yol açtı ve 1974'te hükümet yabancı işçi sayısını sınırlandırdı.

Dış siyaset alanında İsviçre, Birleşmiş

milletler üyesi olmamakla birlikte, tüm uluslararası teknik ve insancıl örgütlerle (örneğin Unesco) üyedir ve iki devlet kendi aralarındaki diplomatik ilişkileri kestikleri zaman, genellikle üçüncü ülkelerin çıkarlarının korunması sorunluluğunu üstlenmektedir. 1972'de İsviçre AT ile gümrük vergilerinin büyük bir bölümünün kaldırılmasını öngören bir antlaşma imzaladı.

Bern ve Jura kantonları 1984'te birbirinden tümüyle ayrıldı (kanton sayısı 23 oldu). 1987'de sığınma hakkı referandumla sınırlandırıldı. Avrupa Topluluğu'na katılıp katılmama konusunda aralık 1992'de yapılan referandum olumsuz sonuç verdi (% 50,3 hayır).

ASKERİ TARİH

İsviçre ordusu, kantonların ortak savunmaya katılımını düzenleyen Sempach (1393) antlaşması'yla kuruldu. Bu, kahramanlık dönemiydi: alarm verildiğinde, sağlığı yerinde olan herkes silaha sarılıyor, kanton efradı birkaç saat içinde, federal ordu da 1-3 günde toplanıyordu. Başkomutan yoktu; her kantonda bir komutan, hemşerilerinin seferber edilmesine ve askeri eğitimine nezaret ederdi. 1515'te Marignano, İsviçreliler'in İtalya üzerindeki umutlarını suya düşürdü, ama ulusal topraklar 3 yüzyıla yakın bir süre saldırıdan uzak kaldı. 2 milyon yiğit er, yabancı ordularda (özellikle Fransa'da) görev aldı, ama milis kuvveti 1740'tan sonra çözüldü: cephanelikler boşaldı, askeri eğitim düzensizleşti, iç çekişmeler onu Directoire ordularını durdurabilecek güçte olmaktan çıkardı (1798) ve İsviçre, Avusturya-Rusya ordularıyla İsviçre lejyonu tarafından desteklenen Fransız ordusu arasında bir savaş alanına döndü. Bonaparte, Konfederasyon'u yeniden kurduysa da (1803) aynı zamanda onu Büyük Ordu için 4 alay beslemekle yükümlü kıldı. Bu arada, öbür birlikler, koalisyon kuvvetlerine bağlılıkla hizmet ettiler. Savaşın kendi sınırlarına yaklaştığını (1813 sonu) gören İsviçre, tarafsızlığını ilan etti, alelacele 10 000 kişiyi silah altına aldı, ama Schwarzenberg ordusuna teslim olmak zorunda kaldı. Sonunda tarafsızlığı kabul edildi (Viyana kongresi, 1815), ama benzeri düş kırıklıklarına uğramamak için ağır fedakarlıklara katlanmak zorunda kaldı: 1817 tarihli yasayla kantonlara askeri birlikler sağlamak yükümlülüğü getirildi, harcamalar için federal bir fon kuruldu, askeri eğitim düzenlendi (federal düzeyde atış eğitimi, subaylar için kurslar).

1850 ve 1874 yasalarından sonra 1907 tarihli askeri teşkilat yasasıyla kısa dönemlere bölünmüş, yoğun ve tekrarlamalı zorunlu askerlik hizmeti getirildi. 1859'da İsviçreliler'in yabancı ordularda hizmet görmesi yasaklandı. İsviçre milis kuvveti, yakın bir tarihe kadar herhangi bir savaş sınavından geçmiş değilse de, olası bir saldırgan için her zaman caydırıcı olmuştur: 1856'da Neuchâtel bunalımı sırasında İsviçre 30 000 kişiyi seferber edince, Prusya geri çekildi; 1870-71'de Bourbaki'nin ordusunu enterne ederek, Almanlar'ın bu orduyu izleme bahanesiyle İsviçre'ye girmesine fırsat vermedi; 1914'te, çatışmaların İsviçre topraklarına yayılmasını önlemek için 200 000 kişiyi seferber etti; 1940'ta general Guisan'ın emrindeki asker mevcudu 800 000'i geçti, bir istila durumunda uzun süreli bir direniş için Alpler'de istihkâmlar düzenlendi, Hitler İsviçre'nin tarafsızlığına saygı gösterdi. Barıştan sonra, İkinci Dünya savaşı'ndan ders alan İsviçre, yaylasını savunmak için mekanize kuvvetler ve yeraltına gizlenmiş altyapı tesislerine sahip güçlü bir hava gücü edindi; halkını havadan gelecek nükleer ve kimyasal tehlikelere karşı korumak için ciddi bir uğraş içine girdi.

savunma ve silahlı kuvvetler

İsviçre, Askeri daire başkanı (Savunma bakanı) aracılığıyla sivil iktidara sıkı sıkıya bağlı kalabalık ve eğitimli bir milis kuvvetine sahiptir; general yoktur, Meclis sadece aktif hizmet zamanında, yani seferberlik durumunda, bir general seçer. Her yurttaş, 20 yaşından 50 yaşına kadar, düzenli aralıklarla çağırılan bir birliğe bağlı bir askerdir: 32 yaşına kadar Seçkin birlikte (17 haftalık eğitim okulu, her yıl 18 000 kişilik 2 celp; 21 günlük 8 talim kursu); sonra Landwehr'de (15'er günlük 3 ek kurs); 43 yaşından sonra da Landsturm' da (1 kurs) hizmet yapar. 50-60 yaş arasında sivil savunmaya çağrılabilir. Zorunlu atışlar ve evinde bulundurduğu silah ve donatımının yıllık teftişiyle birlikte her İsviçre yurttaşı ömrünün yaklaşık bir yılını savunmaya ayırmış olur. Kadroluların yükümlülükleri daha ağırdır: subaydan aşağı rütbeliler için 18 ay, subaylar için 2-5 yıl; her terfiden önce bir staj ve ardından kıta hizmeti (rütbe takabilmek için). Bu zahmetli yükümlülükler (askere çağrılan 420 000 kişi için yılda 12 milyon faal iş günü) hoşgörüyle karşılanır (1982'de, askerlik hizmetini reddedenlerin sayısı 729'dur); askerlik aleyhtarlığı pek yaygın değildir, dini inançtan ötürü askerlik yapmayı reddetme hakkı yoktur (1978 referandumu); az sayıdaki bağışıklılar (çürükler, din adamları) gelirleriyle orantılı askerlik vergisi öderler. Kadınlar silahsız ve ancak gönüllü olarak askerlik yaparlar. Muvazzaf personel sayısı çok azdır: büyük birlik komutanları, keşif filosu pilotları (120), istihkâm muhafızları (1 800), eğitimciler (600'ü subay 1 450 kişi) ve 16 000 memur (yönetim, bakım). Ortaklaşa kullanılan silahlar ve özel malzeme ülke sathına dağılmış depolarda stoklanır; hayvanlar dahil geri kalan gereksinmeler harp teklifleriyle sağlanır. Bu sistem, 625 000 kişilik bir kuvvetin, önceden hazırlanmış 3 000 engele ve hazır halde tutulan modernleştirilmiş istihkâmlara dayanarak sınırlardan itibaren ülkeyi savunmak için, 36-72 saat içinde seferber edilmesine olanak verir.

Seçkin birlik, 4 kolordudan oluşur: 1 mekanize tümen ve 2 piyade tümeninden oluşan 3 "sahra" kolordusu ile 3 tümenli 1 "dağ" kolordusu. Landwer, tümenler halinde birleştirilmemiş 20 tugaydan (sınır, müstahkem mevki ve iç kale tugayları) oluşur. Landsturm, daha çok lojistik amaçla 6 bölgeye ayrılmış olan ülkenin büyük bir bölümüne hizmet verir ve emrindeki hava koruma birlikleri sivil savunmaya yardımcı olur. Donatım mükemmeldir: 400'ü ulusal yapım olmak üzere 780 tank, 1 380 başka zırhlı araç, bin top (260'ı 115 mm'lik ve kendinden hareketli), 3 000 havan topu, 1 350 geri tepmesiz top, 800 Bantam ve Dragon tanksavar roketi.

Ordunun hava gücünü oluşturan uçak ve uçaksavar birlikleri şu bölümlere ayrılır: 1 keşif, 2 avcı (Mirage III) filosu, 6 savunma (F-5E avcı bombardıman) ve 10 destek (F-5E'lerle değiştirilmekte olan Hunter, Venom) filosundan, yani toplam 334 savaş uçağından ve ayrıca Alouette tipi 97 helikopter (4 filo) ile 160 çeşitli uçaktan oluşan 1 hava tugayı; Bloodhound tipi 64 rokete ve 7 topa (20 ve 35 mm'lik 1 800 parça) sahip 1 alayı içeren 1 uçaksavar tugayı; 3 alay ile 1 paraşüt bölüğünden oluşan 1 ağırlıklar tugayı. Ayrıca bir de havadan ya da yerden havaya müdahaleleri denetlemekle görevli otomatik Florida sistemi vardır.

Donatım komutanlığının gözetimindeki malzemenin önemli bölümü, çoğu lisanslı olmak üzere yerli yapımdır; geri kalan bölümü ise İngiltere, Fransa ve giderek artan ölçüde ABD'den alınmadır. İsviçre, gerginlik bölgelerine silah ihracatını yasaklamıştır.

İsviçre'de, askeri harcamaların GSMH içindeki payı 1987 yılı verilerine göre % 2,1'dir (dünya ortalamasında % 5,4). Ancak, komün düzeyine kadar yansıyan sivil ve iktisadi topyekün bir savunma için yerel birimlerce yapılan harcamalarla birlikte bu miktar önemli ölçüde artar.

KURUMLAR

29 mayıs 1874 Anayasası'nın bir *meclisli rejim* oluşturmayı amaçladığı söylenebilir. Ulusal konsey ve Eyaletler konseyi'nden oluşan Federal meclis, Konfederasyon düzeyinde en yüksek otoriteyi temsil eder ve yürütme organı olan 7 üyeli Ulusal konsey'i seçer. Ulusal konsey, işleri hakkında Meclis'e bilgi verir, ama Meclis'e karşı sorumlu değildir ve onu feshedemez. Bu federal konsey üyeleri genellikle başlıca partilerden ve homojen bir ekip oluşturma kaygısı taşımadan, başlıca dil bölgelerinden seçilirler.

Her ikisi de Feredal konsey üyesi olan Konfederasyon başkanı ile başkan yardımcısı da, her yıl, Meclis tarafından seçilirler.

Uygulamada İsviçre rejiminin işleyişi bir meclis rejimi şemasından uzaklaşıldığı izlenimini verir ve daha çok kuvvetler arasında kesin *ayrılık*'a dayalı bir rejim olarak görünür; kuvvetler arasında, bir ölçüde dengeli bir *işbirliği* gelişmiştir. Gerçekten de, kolektif yürütme gücü, Meclis'in ayrıcalıklarını dengeleyen çok etkili bazı ayrıcalıklara sahiptir: süreklilik, yasa önerme yetkisi, düzenleme yetkisi, ülkenin genel politikasını belirleme yetkisi, vb. Uzmanlar, özellikle Fransa'nın Directoire dönemini göz önünde tutarak, İsviçre rejimini bir directoire rejimi olarak nitelendirmenin daha doğru olacağı konusunda fikir birliği içindedirler.

İsviçre, doğrudan demokrasiye özgü birçok unsuru benimsemiştir. Örneğin, federal düzeyde halk iradesine dayanan yasa *referandum*'u yapılabilir; anayasa konusunda ise referandum zorunludur.

Bu sonraki konuda, kantonlar için de durum aynıdır. Bazı kantonlardan hâlâ doğrudan demokrasi biçimleri *(landsgemeinde)* uygulanmaktadır: her yıl toplanan halk meclisi, bir danışma meclisi ve seçilmiş bir yürütme konseyince hazırlanan yasaları, bütçeyi ve idari kararları oylar.

EĞİTİM

İsviçre'nin federal statüsü eğitim alanına da yansır. Eğitimle ilgili düzenlemeler kantonların gelenekleri, bölgesel özellikler göz önünde tutularak yapılır. Okulöncesi eğitimi hizmetleri, daha çok, komünler ve özel teşebbüs tarafından yürütülür. "Çocuk bahçesi" adı verilen okulöncesi eğitimi kurumlarına devam zorunluluğu yoktur. Bu eğitimin süresi, genellikle, bir ya da iki, ender olarak üç yıldır. İlköğretim örgütünü kantonlar düzenler. Zorunlu olan bu öğretim, devlet okullarında parasızdır ve laik bir eğitim anlayışına göre yapılır. Ayrıca özel okullar da vardır. Anayasa gereği, Konfederasyon, ilkokullara para yardımı yapabilir ve kamu eğitiminin anayasa ilkelerine uygunluğunu denetleme hakkına sahiptir. İlköğretimin süresi, kantonlara göre, üç (Vaud kantonu) ile altı yıl (öteki 15 kanton) arasında değişir. Ortaöğretim 2 devreyi kapsar. İlki zorunlu öğrenimin ikinci basamağını oluşturur. Süresi, ilköğretimin düzeyine ve zorunlu öğrenimin süresine (kantonlara göre yedi - on yıl arasında) bağlı olarak üç yıl ile beş yıl arasında değişir. Ortaöğretimin bu ilk devresi için amaçları farklı üç okul türü vardır: birincisi (lise [*gymnase*] öncesi, alt-lise, ilk, orta ve lisenin birlikte olduğu okul, bölge okulu) 2. devrenin olgunluk diploması verilen bölümüne geçme yolunu açar; ikincisi (ortaokul) bir sanat ve meslek öğrenimine başlayabilme ya da 2. devrenin olgunluk diploması verilmeyen bölümüne geçme olanağı sağlar; üçüncüsü (üst -ilkokul, öğrenim yükümlülüğünü bitirme sınıfları, mesleköncesi okulları) öncelikle, çıraklık eğitimine ya da mesleki eğitime geçiş sağlar. Üç kanton (Cenevre, Neuchâtel ve Valais) bu sistemi bir yöneltme

dönemi niteliği taşıyan tek bir tipe dönüştürmüştür. Öğrencilerin daha ileri bir öğretim için dağıtımı ancak, yöneltme dönemi sonunda yapılır. Ortaöğretimin 2. devresi amaçları farklı kurumları kapsar: liselerde bakalorya (olgunluk diploması) verilir; öğretmen okullarında 1. devre ortaöğretimi izleyen dört ya da beş yıllık ya da olgunluk diplomasını izleyen üç yıllık bir süre sonunda ilkokul öğretmenliği diploması verilir. Bunların dışındaki kurumlar bir meslek yüksekokuluna girmeye hak kazandırır. Zorunlu öğrenimi izleyen temel meslek eğitimi, üç ya da dört yıllık bir süre sonunda mesleki yeterlik diploması (çıraklık eğitimi bitirme diploması) sağlar. Çıraklık eğitimi bir işletmede sağlanan uygulamalı eğitimi ve bir meslek okulunda yapılan kuramsal eğitimi içerir. Federal hükümet zanaat, endüstri ve tarım eğitimiyle ilgili koşulları belirler. Meslek eğitimi 2. devre ortaöğretimin en önemli dalını oluşturur, öğretim çalışmaları ve sınavlar federal hükümetçe saptanan esaslar çerçevesinde ve Federal çalışma bürosu'nun denetimi altında yapılır. Ortaöğretimin 2. devresi sonunda (olgunluk belgesi, diploma, çıraklık eğitimi bitirme sertifikası) yükseköğretimin kapıları açılır. Serbest mesleklere yönelik yükseköğretim kurumları arasında, federal hükümetin Zürich ve Lozan'da açtığı iki politeknik okul, ayrı ayrı kantonlarda (Basel, Bern, Fribourg, Cenevre, Lozan, Neuchâtel, Zürich) kurulan yedi üniversite, Sankt Gallen Ekonomi bilimleri yüksekokulu ve Luzern Özel ilahiyat fakültesi sayılabilir. Tıp dallarıyla ilgili diplomaları elde etme koşullarını merkezi iktidar belirler; ayrıca, üniversiteye hazırlık sınıflarını da gözetir. Üniversitelere yardım hakkındaki federal yasa (1968) bu kuruluşların mali bakımdan desteklenmesine izin verir. İsviçre Bilim konseyi ve İsviçre Üniversite kurulu, üniversite düzeyindeki eğitimi federasyon çapında planlamaya yetkili organlardır. Yüksek meslek okulları, genellikle, üç yılda, temel meslek eğitimi sağlar. Eğitim-öğretimde çözüm bekleyen en önemli sorun Konfederasyon'la kantonlar arasındaki yetki bölüşümüdür.

EDEBİYATLAR

almanca edebiyat

İsviçre'nin almanca konuşulan kesiminde, yerel dille yazılmış zengin bir edebiyat vardır. Uzun süre geleneksel değerlere bağlı kalan bu edebiyat, somut şiirin etkisiyle, Kurt Marti (doğm. 1921), Ernst Eggimann (doğm. 1936) ve Ernst Burren (doğm. 1944) ile güncel sorunlara yönelebilen, edebi ve eleştirel bir araç durumunu aldı. Aynı zamanda, daha önce sansür edilen fransızca kalıpları İsviçre edebiyat dilinin ayrılmaz parçası oldu.

Ortaçağ'da, "İsviçre" edebiyatı yalnızca coğrafya açısından vardı. Sankt Gallen manastırı'nda, Kutsal Kitap'ın ve ilk misterlerin satıraltı çevirileri yapıldı. Rudolf von Ems, XIII. yy.'da Arthur efsanelerini içeren romanlar yazdı. Bu türün bir başka önemli temsilcisi olan Hartmann von Aue de İsviçre kökenlidir. En önemli *Minnesang* antolojisi olan Manesse elyazmaları, son troubadour burjuva Johannes Hadlaub'un yaşadığı Zürich'te yazıldı (XIV. yy.).

Yerli edebiyat ancak Konfederasyon'un bağımsızlık savaşımı verdiği ve tarafsızlık siyasetini başlattığı dönemde ortaya çıktı. Heinrich von Wittenweiler'in destanı *Der Ring* (1400 ?), *Das Tellspiel von Uri (1511),* Reformcu Ulrich Zwingli (1484-1531)'nin yaptığı Kutsal Kitap çevirisi, Bernli siyaset adamı ve ressam Niklaus Deutsch'un (1484-1530) dramları bölgesel ve ulusal topluluklarda yaşamın kök saldığı kanıtlamaktaydı. İsviçre edebiyatının yazgısını bu toprağa dayalı gerçekçilik belirleyecekti: bu edebiyat dinsel (barok), duygusal (romantizm) ya da biçimsel (anlatımcılık), her türlü aşırılığa karşı çıkacak, aydınlanma çağında (A. von Haller, 1708-1777) ve gerçekçilik döneminde, J. Gotthelf (1797-1854), G. Keller (1819-1890) ve C. F. Meyer (1825-1898) gibi üç büyük anlatıcıyla Avrupa'nın en önde gelen edebiyatları arasına girecekti.

Bu eleştirel ve pragmacı anlayış, XVIII. yy.'dan sonra deneme ve bilimsel yazı alanlarında gerçekleştirilen olağanüstü yapıtlara da bir açıklama getirmektedir: evrensel düşünür Albrecht von Haller, tarihçi Johannes von Müller (1752-1809) ve Jacob Burckhardt (1818-1897), hukukçu ve mitoloji bilgini J. J. Bachofen (1815-1887), sanat tarihçi Heinrich Wölfflin (1864-1945), psikiyatr C. G. Jung (1875-1961), biyolog Adolf Portmann (1897-1982), tarihçi C. J. Burckhardt (1891-1974) ve J. R. von Salis (doğm. 1901), edebiyat eleştirmenleri Walter Muschg (1898-1965), Emil Staiger (doğm. 1908), Karl Schmid (1907-1974), Werner Weber (doğm. 1919).

Çokdilli bir devletin yurttaşlarının değişik kültürleri kavramaları ve birbiriyle kaynaştırmaları gerekir. Bu denemeye ilk girenler ingiliz edebiyatını alman yazarlara tanıtan J. J. Bodmer (1698-1783) ve J. J. Breitinger (1701-1776) adında iki bilgin oldu. Bunları XX. yy.'da karşılaştırmacılardan Fritz Ernst (1889-1958) ve Manfred Gsteiger (doğm. 1930) ile edebiyat eleştirmenleri Max Rychner (1897-1965) ve Gerda Zeltner (doğm. 1915) izledi.

Eğiticilik işlevi en büyük yazarların belirgin özelliğidir: Gottfried Keller (1819-1890) için bu bir toplumsal sorumluluk, Jeremias Gotthelf (1797-1854) içinse özveriye çağrıydı. Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) düşünce ve sezgi arasında bir bağ kuruyordu. Bu demokratik yönelim isviçreli yazarı halkına yaklaştırdıysa da daha XIX. yy.'da sayıları gittikçe artan birtakım yazarlar yalnızlıklarını benzersizliklerinin bir göstergesi olarak değerlendirdiler: biçimsel güzelliğe tutkun, aristokrat yaradılışlı yazarlardan C. F. Meyer (1825-1898) ve Carl Spitteler (1845-1924), Adrien Turel (1890-1957), Albin Zollinger (1895-1941) ve Ludwig Hohl (1904-1980) en aşırı ve en bilinçli temsilcisini, küçük şeylerin sonsuzunu araştıran şair Robert Walser'in (1878-1956) oluşturduğu bu eğilimi paylaştılar.

XX. yy.'da Almanya'da iktidarın nazilerin eline geçmesi (1933), ani bir duraksamaya neden oldu. İsviçre kendi öz değerlerinin bilincine varma gereksinimi duydu. *Heimatroman*'ı yeniden canlandırırken büyük toplumsal eleştiri ustalarına da kavuştu: romancı Jakob Bosshard (1862-1924) ve Meinrad Inglin (1893-1971). Bu geri dönüş hareketini savaş sonrasında yeni bir dünyaya açılma hareketi izledi. Max Frisch (doğm. 1911) ve Friedrich Dürrenmatt (doğm. 1921) tiyatroya evrensel bir boyut kattılar. Geleneksel kavramlarla köktenci bir biçimde ilişkilerini kestiler. Kaba, saçma, kapalı ve deneysel oyunlar gibi aşırı hareketler genç yazarların (Jürg Laederach [doğm. 1945]; Reto Hanny [doğm. 1947]; Franz Böni [doğm. 1952]) uygulama alanı olurken, "yeni roman" gibi yabancı eğilimler de alman İsviçresi'nde kesin bir başarı kazandı.

Frisch ve Dürrenmatt ya da Hugo Loetscher (doğm. 1929) ve Adolf Muschg (doğm. 1934) ulus olarak İsviçre'yi eleştirirlerken, birçok yazar (Gerhard Meier [doğm. 1917], Otto F. Walter [doğm. 1928]; Jörg Steiner [doğm. 1930]; Peter Bichsel [doğm. 1935]; Gerold Späth [doğm. 1939]; E. Y. Meyer [doğm. 1946]) öfkelerini bölgeden çıkardılar, toplumsal ve kültürel kimliği, bölgesel bağlamın ötesinde ve uluslararası akımlarla uyum içinde bulunan bir bağlamda aradılar.

Siyasal tartışma ve angajman -almanca edebiyatın değişmez genel eğilimleri- gazeteci Niklaus Meienberg (doğm. 1940) kadar rahip Kurt Marti'nin (doğm. 1921) de ilgi alanına girdi. Buna karşın, sanayi toplumunda ve aşırı nüfuslu ülkede bireyin yabancılaşması kimi yazarlarda bir içe dönüşe yol açtı (Hermann Burger [doğm. 1942]; Christoph Geiser [doğm. 1949]). Bu geri çekilişle, ama aynı zamanda 1968 mayısının geciken sonuçlarıyla bağıntılı olarak kadın yazarlar da kendilerini kabul ettirdiler. Laure Wyss (doğm. 1913), Erika Burkart (doğm. 1922), Gertrud Wilker (doğm. 1924), Erica Pedretti (doğm. 1930), Maja Beutler (doğm. 1936), Margrit Baur (doğm. 1937), Elisabeth Meylan (doğm. 1937) Hanna Johansen (doğm. 1939), Verena Stefan (doğm. 1947), Gertrud Leutenegger (doğm. 1948).

reto roman edebiyatı

Romanş dili çoğunluğun almanca konuştuğu Graubünden kantonunda oturan küçük bir azınlığın dilidir; 1938'de dördüncü ulusal dil olarak kabul edilmiştir. *Lia Rumantscha* çevresinde birleşen birçok dernek ve aralarında *Dicziunari Rumantsch Grischun*'un da yer aldığı birtakım yapıtlar yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan bu dili korumaya çalışmaktadır. Günümüzde birleşmiş bir yazı dili oluşturulmaktaysa da romanş beş değişik bölgesel edebiyat diline ayrılır: *sursilvan, sutsilvan, surmiran* ve *engadin* lehçesinin iki değişkesi.

Engadin'deki Reform sırasında Gian Travers'in *Chanzun de la guera da Müsch* (1527) adlı kahramanlık destanıyla başlayan edebiyat, önceleri dinsel alanda kendini gösterdi: Kutsal Kitap'a dayalı dramlar, mezmurlar, Yeni Ahit'in çevirisi (1560). XVII. yy.'dan sonra başka alanlara da yayıldı: din kitapları, şarkı kitapları.

XVIII. yy.'da neredeyse yok olan edebiyat, "romantik" yurt özlemi temasıyla yeniden doğdu: Conradin de Flugi'nin (1787-1874) *Rimas*'ı, Zaccaria Pallioppi'nin (1820-1873) şiirleri. Gerçek yeniden doğuş iki dağlı bilgin yardımıyla gelişti: "efendi köylü"nün lirik savunucusu G. A. Huonder (1824-1867) ve epik şarkılarıyla G. C. Muoth (1844-1906).

XX. yy.'ın başlarında doğa, köylülerin yaşamı ve romanş ruhu teması sürdürülürken, Peider Lansel (1863-1943) amacını kendinde bulan bir şiir sanatı yarattı. Peider Lansel, rahip A. Lozza (1880-1953), üslubu ve sanatı C. F. Ramuz'u anımsatan G. Fontana (1897-1935) reto roman dilinin unutulmamasının güvenceleri olan çağdaş yazarlardı. Şair Sep Mudest Nay (1892-1945), oyun yazarları Men Gaudenz (1899-1982) ve A. Caflisch (1893-1972) bu gruptaki gelenekçi yazarlar arasında yer alırlar. Avangard oyun yazarları J. Semadeni (doğm. 1910), G. Belsch (doğm. 1913) ve Tista Murk (doğm. 1915); düzyazıcılar R. Caratsch (1901-1978), T. Halter (doğm. 1914), G. Deplazes (doğm. 1918), Cla Biert (doğm. 1920), T. Candinas (doğm. 1929); şairler Flurin Darms (doğm. 1918), Curo Mani (doğm. 1918), Hendri Spescha (doğm. 1928), Luisa Famos (doğm. 1930) tarafından temsil edildi. Bu yenilikçilerin en gözüpek olanı şair ve denemeci Andri Peer'dir (doğm. 1921).

italyanca edebiyat

İsviçre'nin italyan kesiminin (Ticino ve Graubünden'in italyanca konuşulan vadileri) yazarlarının öteki iki ulusun yazarlarıyla karşılaştırıldıklarında azınlıkta kaldıkları ve dağınık oldukları görülür, görevleri aracılıkla sınırlıdır; bir Zürich okulunun yöntemlerine göre derlenen ve incelenen Ticino-Lombardia dili sözlüğünün *(Vocabolario dei dialetti della Svizzera italiana)* de tanıklık ettiği bir işlevi gerçekleştirirler. Ticino edebiyatının öncüsü F. Chiesa unutulma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ve arılığını yitirmiş bir dili her ne kadar şairlere emanet ettiyse de Ticino lehçesinin italyan köklerine dönüş çabası günümüzde ancak lehçelerin tarihsel açıdan incelenmesiyle sonuç verecektir.

XVIII. yy. Ticino mimar ve heykelcileri

(Fontana, Maderno, Borromini) gibi bilgin ve yazarlara da İtalya'da rastlanır: hümanist F. Cicereo (XVIII. yy.), çevirmen Gianpietro Riva, eğitimci F. Soave ve *İlahi komedya*'nın yorumcusu G. Scartazzini (1837-1901). Ama Ticino dili, italyan edebiyatına ancak Francesco Chiesa (1871 -1973) ile girebilmiştir. Önceleri şair olan Chiesa özyaşamöyküsel romanlar, yüksek ahlak değerleri taşıyan öyküler yazdı ve yüz yaşında, yeniden şiire yöneldi. Kendisini tüm bir "Ticino" kuşağı izledi: G. Zoppi (1896-1952) ve şair V. Abbondio (1891-1958) doğanın güzelliğini ve anayurdu dile getirdi. P. Bianconi (doğm. 1899) Ticino'daki yaşam ve kültür üzerine önemli denemeler yazdı.

Şair, düzyazıcı, oyun yazarı ve denemeci R. Roedel (doğm. 1898) ve *Storia delle quattro letterature della Svizzera* (1958) adlı dikkate değer bir deneme yazan bilgin ve denemeci G. Calgari (1905-1969) tam anlamıyla çağdaş bir edebiyatın öncüleri olurlar, aynı çağdaş edebiyatı temsil eden öteki sanatçılar da şunlardır: denemeci ve romancı P. Scanziani (doğm. 1908), düzyazı ve oyun yazarı C. Castelli (1909-1982), İtalyan-İsviçre ilişkileri üzerine şiirler, düzyazılar ve denemeler yazan A. Jenni (doğm. 1911); ressam ve romancı F. Filippini (doğm. 1917), çevirmen, denemeci ve romancı G. Bonalumi (doğm. 1920), şair F. Hindermann (doğm. 1921), şair, çevirmen ve düzyazıcı Giorgio Orelli (doğm. 1921); eleştirmen ve şair R. Fasani (doğm. 1922); romancı P. Martini (1923 -1979); romancı Giovanni Orelli (doğm. 1928); şair ve romancı G. Mascionni (doğm. 1936); düzyazıcı Anna Felder (doğm. 1937). En yeniler arasında şairlerden U. Canonica (doğm. 1918), A. Pedroli (doğm. 1922), A. Case (doğm. 1936), A. Nessi (doğm. 1940) ve lehçe şiirinin temsilcilerinden P. Bernasconi (*I di da Genur*, 1971) ve G. Bianconi (*Alegher*..., 1972) sayılabilir.

fransızca edebiyat

Ortaçağ'da İsviçre'nin fransızca konuşulan kesiminde üzerinde durulmaya değer tek sanat yapıtı Othon de Grandson'un (1336-1397) şiirleridir. Düşünce yaşamını harekete geçiren Reform oldu. Önce bu olaya tanık olan kronikçileri anmak gerekir: İsviçre'nin fransızca konuşan kesiminin ilk yazarı François de Bonivard (1493-1570), Jeanne de Jussie (öl. 1611'e doğr.), A. Froment (1509-1581), M. Roset (1534-1613), Pierrefleur (öl. 1579). Reformcular arasında (Calvin, Farel, de Beze) Vaudlu Pierre Viret (1511-1571) dışında herkes Fransa'dan gelmişti. Calvin Cenevre'yi protestanlığın fransızca kanadının başkenti durumuna getirdi.

Reform'un ardından XVII. yy. çok sönük geçti. İsviçre'nin almanca konuşulan kesiminde olduğu gibi, uyanış XVIII. yy.'da Nantes fermanı'nın kaldırılmasıyla Fransa'dan kovulan Huguenotlar'ın yeni bir göçünün ardından gerçekleşti. *Bibliothèque italique*, daha sonra adı *Journal helvétique*'e (1732-1782) dönüşen *Mercure suisse* gibi dergiler yayımlanmaya başladı. Büyük yazarlar o zaman birer bilgin (J.-P. de Crousaz [1663-1750], A. Ruchat [1678 -1750]) ya da birer hukukçuydu (J. de Barbeyrac [1674-1744], J. J. Burlamaqui [1694-1748]). XVIII. yy. fransız İsviçresi'nin en büyük yazarı kuşkusuz ülkesinin ruhunu büyük ölçüde somutlaştıran ve evrensel bir nitelik kazandıran cenevreli J.-J. Rousseau'dur. Ayrıca, *Lettres sur les anglais et les Français*'nin (1725) yazarı Beat Louis de Muralt (1665-1749), cenevreli filozof ve natüralist Charles Bonnet (1720 -1793), H. B. de Saussure, edebiyat alanındaki "helvetçilik"in yaratıcısı Doyen Bridel (1757-1845), hollanda kökenli ve romanın ilk uygulayıcılarından Mme de Charrière (1740-1805) gene bu dönemin önemli adları arasındadır.

Fransız devrimi ve sonuçları siyasete ve felsefeye dayalı bir edebiyatın gelişmesine yol açtı. Paris'te, isviçreli bir bankacının kızı olarak dünyaya gelen Mme de Staël ve İsviçre kökenli fransız Benjamin Constant, Coppet'de Avrupa'nın her tarafından gelen yazarları topladılar. Cenevreli Sismondi (1773-1842) ve önce almanca yapıtlar veren, sonra en önemli yapıtlarını fransızca yazan Bernli Ch. Victor de Bonstetten (1745-1832) de bu yazarlar arasındaydı.

XIX. yy.'da yazarların çoğu, protestan tanrıbilimci, filozof, eğitimci, ahlakçı ve eleştirmendi; bunlardan yalnızca Alexandre Vinet (1797-1847) kalıcı bir etki bırakabildi. Cenevreli R. Toepffer (1799-1846) ince mizahıyla dikkati çekti. H. F. Amiel (1821-1881) *Journal intime*'inde ruh çözümlemesinin eşsiz bir örneğini verdi. Neuchâtelli Philippe Godet (1850-1922), Juralı Virgile Rossel (1858-1933)'ın *Histoire de la littérature française hors de France*'ı (1894) yazdığı sırada, fransız İsviçresi'nin ilk edebiyat tarihini yazdı. Yüzyılın sonunda Victor Cherbuliez (1829-1889) yazdığı kozmopolit romanlarla Paris'te kendine ün sağlarken Edouard Rod (1857-1910) Paul Bourget'nin yapıtlarını çağrıştıran ahlaki tezli psikolojik romanlar yazdı. İsviçre'nin fransızca konuşan kesiminin tek gerçek romantik yazarı Fribourglu E. Eggis (1830 -1867) ise bu dönem edebiyatında ayrı bir yer tutuyordu.

XX. yy.'ın başında, iki derginin aracılığıyla edebiyatta bir rönesans yaşandı, bunlardan *la Voile latine* biçimsel kusursuzluğa, *Cahiers vaudois* ise bölgeselliğe önem veriyordu. Aynı dönemde, René Morax (1873-1963) Jorat tiyatrosu'nu kurdu (1903) ve Cingria kardeşlerden Alexandre (1879-1945) ile Charles Albert (1883-1954) evrensele yöneldiler; bunların karşısında protestan Robert de Traz (1884-1951) ve katolik Gonzague de Reynold (1880-1970) uluslararası bir rolü engellemeyen bir helvetçiliğin temsilciliğini yaptılar. Bunlardan ilki bu işlevi Milletler cemiyeti'nin Cenevre'ye yerleştiği sırada kendi dergisi *Revue de Genève* ile, ikincisiyse aynı cemiyetin kültür ilişkileri komisyonundaki görevi ve *la Formation de l'Europe* adlı incelemesiyle gerçekleştirdi. Böylece, Denis de Rougemont'un (doğm. 1906) yolunu açtılar. Ama özellikle büyük yazar Ramuz (1878-1947) vaudlu bağcıların ve valaisli dağcıların duyarlılığını olabildiğince kendi özdilleriyle sergileyerek romanı yeniledi. Bu sanatçı bir okul yarattı. Ardından gelenler hep ondan izler taşıdılar: arkadaşı denemeci Edmond Gilliard (1875-1969), romancı Maurice Zermatten (doğm. 1910) ve şairlerden Gustave Roud (1897-1976), Philippe Jaccottet (doğm. 1925) Gilbert Trolliet (1907-1981), Pierrette Micheloud (doğm. 1920). Ama, yavaş yavaş edebiyat ürünleri zenginleşip çeşitlendi. Simgeci Henri Spiess'ten (1876-1940) başlayıp Edmond -Henri Crisinel'den (1897-1948) ya da Francis Giauque'tan (1934-1965) geçerek yeniklasikçi Pierre-Louis Matthey'e (1893 -1970) kadar uzanan şiir yelpazesi içinde yalnızca tek bir gerçeküstücü yer aldı: Vahé Godel (doğm. 1931). Yine aynı yelpaze, Juralılar'dan Jean Cuttat (doğm. 1916), Tristan Solier (doğm. 1918), Alexandre Voisard (doğm. 1930) gibi angaje şairleri de kapsıyordu. Aynı biçimde romancılar da küçük kentlerin ve küçük yaşamların tekdüzeliğini ya da vesveseli bilinçlerdeki sıkıntıları betimlemeyi sürdürdüler: Georges Borgeaud (doğm. 1914), Georges Haldas (doğm. 1917), Georges Piroué (doğm. 1920), Jean-Claude Fontanet (doğm. 1925), Jean-Pierre Monnier (doğm. 1921), Roger Louis Junod (doğm. 1923), Catherine Colomb (1893 -1965), Alice Rivaz (doğm. 1901). Ama, Robert Pinget'nin (doğm. 1919) ardından Yves Velan (doğm. 1925) gibi yeni roman tekniklerini kullandıkları oldu. Sonunda anlatı Jacques Chessex'in (doğm. 1934) tumturaklılığıyla norm değiştirdi, Maurice Chappaz (doğm. 1916), bir curcuna içerisinde türleri birbirine karıştırdı, Jean -Marc Lovay (doğm. 1948) olayları düşsel ülkelere taşıdı, Daniel Odier (doğm. 1945) ilk romanlarıyla olağanüstüyü edebiyata soktu. Bu arada Olivier Perrelet (doğm. 1944), Alexandre Voisard, Odette Renaud-Vernet (doğm. 1932) ve özellikle Corinna Bille (1912-1979) gibi son derece başarılı öykücüler de ortaya çıktı. Albert Cohen'in (1895-1981) gerçekçi ve aşka övgü niteliği taşıyan sanatıyla ayrı bir yeri vardır. Yves Velan da daha önce Ramuz'ün yaptığı gibi arasıra tiyatro yapıtları verdiyse de Charly Clerc'in (1882-1958) Kutsal Kitap'a dayalı oyunlarına ve Bernard Liegme'in (doğm. 1927) özgün Halk tiyatrosu'nun çalışmalarına karşın, bu türle pek ilgilenen olmadı.

Albert Béguin (1901-1957), Marcel Raymond (1897-1981), Pierre-Olivier Walzer (doğm. 1915) gibi usta eleştirmenler çalışmalarına şairler üzerine incelemelerle başlamışlardı. Kendisi de şair olan Marc Eigeldinger (doğm. 1917) şiir üzerine denemeler yazdı. Marcel Raymond ve Jean Starobinski (doğm. 1920) çağdaş eleştirinin iki büyük ustasıdır.

GÜZEL SANATLAR

İsviçre'de bulunmuş ilk sanat yapıtları Romalılar'ın bıraktığı çok sayıda mozaiktir. Erken Ortaçağ sanatından günümüze Graubünden ve Ticino'daki küçük kiliseler, yontulmuş döşeme taşları, tezhip işleri, Münster (Graubünden) piskoposluk kilisesi'nin duvar resimleri, Zillis'teki (Graubünden) Sint-Maarten kilisesi'nin ahşap tavanı kalmıştır. Roman sanatıysa Schaffhausen'deki Allerheiligen manastırı, Payerne ve Romainmôtier başpapazlıkları, Zürich (Grossmünster) piskoposluk binası, Basel ve Chur katedralleri gibi büyük yapılar ve duvar resimleriyle temsil edilir.

Gotik dönemden kalan yapılar arasında Bourgogne gotiği etkisinde yapılan Lozan katedrali'ni, İsviçre'nin alman kesimindeki dilenci tarikatlarına bağlı kiliseleri saymak gerekir. Lozan, Basel ve Bern katedrallerinin taçkapılarında güzel heykeller, ayrıca Bern katedrali'nde ve Zug yakınındaki Kappel kilisesi'nde önemli vitraylar vardır. XV. ve XVI. yy.'larda "Karanfilli" denilen anonim ustaların, ("Fribourglu", "Bernli", "Zürichli") yanı sıra K. Witz (1431'de Basel'e yerleşmiştir), Solothurnlu U. Graf, Bernli N. Manuel Deutsch, Genç Holbein (1515'ten 1526'ya kadar Basel'de yaşamıştır), Schaffhausenli T. Stimmer önemlidir. İsviçre resminin bu altın çağında başka değerli ressamlar da yetişmiştir: Zürichli Genç H. Leu, Fribourglu H. Fries, portreci H. Asper, Hans Klu-

Held-Ziolo

Lozan katedrali'nin güney kapısında bulunan aziz Vaftizci Yahya heykeli çokrenkli taş, 1230'a doğr.
Lozan katedrali tarih müzesi

Fribourg'daki Cordelierler kilisesi'nin çokrenkli ve yaldızlı ahşap sunakarkalığı
Hans Geiler'in yapıtı
(XVI. yy.'ın ilk otuz yılı)

Held-Ziolo

Held-Ziolo

Aziz Stephanus'un taşa tutulması. Münster (Graubünden) piskoposluk kilisesi'nin duvar resimlerinden ayrıntı. IX. yy.

ber (1535'e doğr. - 1578), Yaşlı Hans Bock (1550'ye doğr. - 1624), gravürcü J. Amman. Bu dönemde evleri süsleyen küçük vitraylar modası da yaygındır; H. Funck en ünlü cam ressamıdır.

Ticino'da, roman kiliselerinde (S. Nicolao de Giornico) ve B. Luini'nin süslediği Lugano'daki gotik S. Maria degli Angeli kilisesi'nde italyan etkisi çok güçlüdür. Rönesans'ın izleri Riva San Vitale'deki (Ticino) S. Croce kilisesi'nde ve İsviçre'nin alman kesiminde, Luzern ve Zürich'teki sivil yapılarda görülür.

XVII. yy.'da İsviçre sanatı, Ticino dışında pek verimli değildir. Bu bölge tüm Avrupa'ya dağılan ressamlar (G. Serodine, P. F. Mola), mimarlar, heykelciler ve yalancımermer ustaları yetiştirdi. C. Maderno, C. Fontana, Borromini, Roma'da barok yapıtlar verdiler. Cenevre'de emay üstüne portre yapan ressamların oluşturduğu bir okulun ünü tüm Avrupa'yı tuttu. Bu okulun en ünlü temsilcisi J. Petitot'dur. Minyatürcü J. Werner, Fransa kralı Louis XIV'ün sarayında çalıştı. XVIII. yy.'da İsviçre'nin fransız kesiminde, özellikle Neuchâtel'deki önemli yapı topluluğunda ve alman kesiminde fransız mimarlığı etkili oldu; bu etkiyi özel konutlarda görmek mümkündür. Güney Almanya rokoko mimarlığı, Einsiedeln ve Sankt Gallen manastır kiliselerini etkiledi. XVIII. yy.'ın iki önemli ressamı Cenevreli Liotard ve İngiltere'de çalışmış olan Zürichli Füssli'dir. Bu yüzyılın başarılı portrecileri arasında Baselli Johannes Rudolf Huber (1668-1748), Cenevreli J. Huber, Winterthurlu A. Graff, Churlu A. Kauffmann (İtalya ve İngiltere'de çalışmıştır) da anılmalıdır. Bu arada S. Gessner, F. Sablet, J.-P. Saint-Ours ve dağ manzaraları yapan C. Wolf zarif yapıtlar veren ressamlar arasındadır.

XVIII. yy. sonlarına doğru İsviçre'ye yapılan gezilerin artmasıyla turizm doğdu. "Vedutismo" yanlısı küçük ustalar (J. L. Aberli) turistler için kent ve dağ manzaralarının renkli estamplarını yaptılar. XIX. yy. ortalarında bunların yerini F. Diday ve A. Calame gibi iki yetenekli ressam aldı. İsviçre dağlarını isviçreli Baud-Bovy'nin yanı sıra ingiliz Turner ve daha sonra italyan Segantini canlandırdı. Cenevre'de XIX. yy. başında küçük bir resim okulu doğdu; bu okulun başlıca temsilcileri hayvan resimleri yapan J. L. Agasse ve günlük yaşam konularını işleyen W. A. Toepffer'dir. Toepffer'in oğlu Rodolphe sevecen karikatür albümleriyle dikkati çeker. Aynı dönemde L. Robert, Güney İtalya köylülerinin yaşamını canlandıran resimler yapıyordu. Yüzyılın ikinci yarısında Böcklin, mitolojik ve simgesel resimde başarı kazandı. F. Buchser ise güçlü bir ışık anlayışıyla Amerika, Fas ve İtalya'dan manzaralar çiziyordu. Vaudlu Ch. Gleyre Paris'te akademizmin ustalarından biri olarak ün kazanırken, B. Menn Cenevre'deki öğreniminden fırsat buldukça Corot'yu anımsatan manzara resimleri yapıyordu. Bir başka vaudlu olan arkadaşı F. Bocion yapıtlarında Leman gölü ve kıyılarını işledi. XIX. yy. İsviçre heykelini, tüm meslek yaşamı Paris'te geçen Cenevreli Pradier, öğrencisi J. E. Chaponnière ve italyan okulundan Ticinolu V. Vela temsil ettiler.

Büyük duvarlara uygulanan anıtsal kahramanlık resimlerinin yaratıcısı olan Hodler XIX. yy. sonundan başlayarak vatandaşlarını (manzaracı E. Vallet) derinden etkiledi, Avusturya ve Almanya'dan siparişler aldı. Vallotton ve Hodler ile Verlaine'in dostu heykelci R. Niederhäusern'in meslek yaşamları Fransa'da geçti. Graubünden'e yerleşen Segantini ise G. Giacometti'ye bölmeci tekniği öğretti (1894).

XX. yy. İsviçre resminin öncülerinden C. Amiet sırasıyla Gauguin (1892'de Pont-Aven'de kaldığı sırada), izlenimcilik, Hodler, Jugendstil ve sonra Die Brücke'den etkilendi. Öteki ressamlarsa bir yandan fransız sanat okuluna bağlı kalırken, öte yandan daha klasik bir yol izlediler: İsviçre'nin fransız kesiminde Auberjonois, A. Blanchet, M. Barraud, alman kesiminde P. B. Barth, W. Gimmi; Maillol'den etkilenen heykelci H. Haller ve meslekdaşı Carl Burckhardt (1878-1923). 1906'da Münih'e yerleşen Klee, 1911'de Blaue Reiter üyeleriyle tanıştı. Bu tarihten sonra sanatı olgunlaştı ve benzersiz yapıtlar verdi. 1914'te de Alman Macke ve L. Moilliet ile birlikte Tunus'a gitti. S. Taeuber 1915'te Arp ile tanıştı ve sonraki yıllarda onunla birlikte Zürich'te dadacı gösterilere katıldı. İsviçre, savaş sırasında öncü akımların yerleşme ve etkinlik merkezi oldu. Aynı döneme doğru A. Cingria ve M. Poncet ile dinsel sanatta bir yenileşme akımı başladı.

Mimarlık alanındaysa XIX. yy. seçmeciliğinden sonra ve Le Corbusier ile Bauhaus'un (bir süre Hannes Meyer yönetti [1889-1954]) etkisinden önce 1911'de mühendis R. Maillart ile birlikte Zürich'te yeni üniversite binalarını kuran Karl Moser (1860-1936) dikkati çekti. R. Maillart 1938-39'da Max E. Haefeli (doğm. 1901), Rudolf Steiger ve Werner M. Moser ile birlikte aynı kentteki Kongresshaus'un yapımına da katıldı.

Plastik sanatlarda M. Oppenheim, K. Seligmann ve A. Giacometti'nin (verimli sanat yaşamı Paris'te geçti) temsil ettiği gerçeküstücülükten çok, S. Taeuber-Arp ve J. Itten'in izinde 30'lu yıllardan başlayarak geometrik soyutlama gelişti: M. Bill'in (ressam, heykelci, mimar) ve R. P. Lohse'nin somut sanatı heykelci Walter Bodmer (doğm. 1903) ve H. Aeschbacher'in soyut yapıtları da bu dönemde yaratıldı.

İkinci Dünya savaşı'ndan sonra resimde somut ya da geometrik eğilim sürdü. Resim sanatı bu dönemde Jean Baier'in (doğm. 1932) polimerleştirilmiş mineleri ve özellikle G. Honegger'in matematiksel kesinliğiyle kendini yeniledi. Ama bu arada şiirsel (Charles Rollier [1912-1968]) ve güçlü (W. Moser, Lenz Klotz [doğm. 1925], Bruno Müller [doğm. 1929]) bir lirik soyutlama akımı da ortaya çıktı. Bu akımı yenileyen Rolf Iseli (doğm. 1934) olmuştur. Belki daha zengin bir alan olan heykelcilikse özgün bir çeşitlilik gösterdi:

M. Levassort

Luzern'de Balances konağı (XVI. yy.). (cephe 1892'de yenilendi ve boyandı)

A. Poncet'nın eliptik biçimleri, R. Müller'in kütlesel yapıları, Luginbühl'ün anıtsal yapıları, Tinguely'nin "makineleri", Franz Eggenschwiler'in (doğm. 1930) yenidadacı ve "yoksul" sanat akımlarından esinlenmiş eşya ve asamblajları, Pierre-Martin Jacot'nun (doğm. 1941) minimal yapıları. Dadacı miras (Diter Rot [doğm. 1930, Hannover]) ve yenigerçekçilık (D. Spoerri) daha çok İsviçre dışında çalışan sanatçıları etkilerken, gerçeğin çeşitli yanlarına yeniden dönüş Eva Aeppli (doğm. 1925), Alex Sadkowsky (doğm. 1934) ve Claude Sandoz'un (doğm. 1946) fantastik sanatını, gravürcü Johannes Gachnang'ın (doğm. 1939) simgeciliğini, Andre Thomkins'in (doğm. 1930) gerçeküstücü özlü şiirsel sanatını olduğu kadar Samuel Buri'nin (doğm. 1935) canlılığını, Stämpfli'nin soğuk kesinliğini ve Franz Gertsch (doğm. 1930), Hugo Schuhmacher (doğm. 1939) ve Alfred Hofkunst'un (doğm. 1942) "fotoğraf" gerçekçiliğini de etkilemiştir.

1970'li yıllarda kavramsal (Gianfredo Camesi [doğm. 1940], Gerald Ducimetière [doğm. 1940], Markus Raetz [doğm. 1941]) ve gövdesel (Urs Lüthi [doğm. 1947]) sanat araştırmaları başladı. Bu sanat dallarının ortak yanı fotoğrafa başvurmalarıdır. Geleneksel tekniklerin reddedilmesi aynı zamanda René Bauermeister (doğm. 1930), Gérald Minkoff (doğm. 1937), Jean Otth (doğm. 1940) ve Muriel Olesen (doğm. 1948) gibi sanatçıların video yapıtlarının da belirgin özelliği olmuştur. Tam anlamıyla resim etkinliği de Olivier Mosset (doğm. 1944) ve Helmut M. Federle'nin (doğm. 1944) soyutlamaları, Martin Disler (doğm. 1949) ya da Luciano Castelli'nin (doğm. 1951) yeni anlatımcılığıyla yeni gelişmelere tanık oldu.

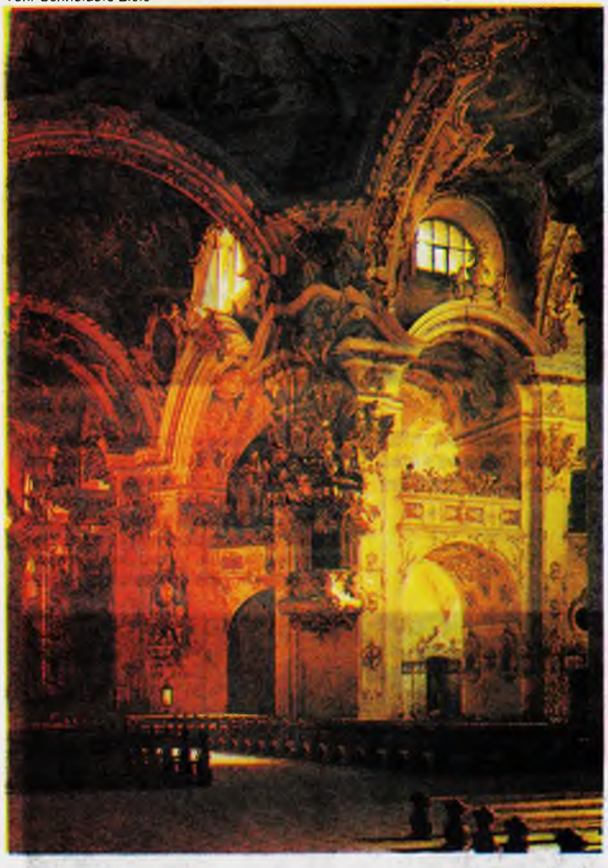
İsviçre mimarlığı uluslararası düzeyde önemli bir yer tutar: Vevey'de Nestle yönetim binasının (1960) ve Cenevre'de Dünya sağlık örgütü binasının (1962-1966) mimarı Jean Tschumi'nin (1904-1962), W. Förderer'in (Sankt Gallen Ekonomi bilimleri yüksekokulu, 1960-1963), Max Schlup'un (Biel'deki Kongre sarayı, 1966), Jean-Marc Lamuniere'in (Cenevre'de Birleşmiş milletler okulu, 1971) araştırma ve uygulamaları. Genel olarak okul binaları ve dinsel yapılar (Hermann Baur [doğm. 1894], Justus Dahinden [doğm. 1925] vb.) bu mimarlığın en canlı biçimde kendini gösterdiği alanlardır.

MÜZİK

Daha Ortaçağ'da Sankt Gallen, Einsiedeln, Engelberg, Muri (Aargau) ve Zürich manastırları, canlı birer dinsel müzik (gregorius ses müziği, müzikli dinsel oyunlar), XV. yy.'dan sonra da org müziği merkeziydiler. XIV. yy.'da her kantonda, halk koroları, fifre ve trompet toplulukları meydana getirildi. Troubadour'lar, trouvère'ler ve minnesänger'ler bu topluluklarda bir araya geldiler. Belki de, dinsel müzik olarak yalnızca mezmurların okunmasına izin veren Reform'un yol açtığı bir gerilemenin ardından, yabancı ülkelerde de tanınan tek bir besteci, L. Senfl (1486'ya doğr. - 1543) yetişti, alman ve italyan müzikleri, İsviçre müziğini yeniden etkilemeye başladılar.

XVI. yy.'ın hümanizmi, Glarean'ın *Dodecachordon*'u (1547), Marot ve De Bèze'in

Toni Schneiders-Ziolo

Einsiedeln manastır kilisesi'nden ayrıntı
barok sanat
XVII. yy. sonu - XVIII. yy. ortaları

Held-Ziolo

Mucizevi av (1444)
Konrad Witz'in Cenevre'deki Saint-Pierre katedrali'nin sunakarkalığı için yaptığı pano
Güzel sanatlar müzesi, Cenevre

M. Levassort

Brigue'de (Valais) Stockalper sarayı'nın (XVII. yy.) iç avlusu ve soğankubbeli kulesi

Held-Ziolo

Dört haçlı altı uzam (1932), Sophie Taeuber-Arp'ın tablosu *Güzel sanatlar müzesi, Bern*

Psautier genevois'sı (Goudimel tarafından armonize edildi) gibi yapıtların basılması için elverişli bir ortam yarattı. Evlerde, giderek daha iyi müzik yapılmaya başladı ve böylece korolar ve çalgı toplulukları doğdu. Yabancı üslupların tümüyle egemen olduğu XVIII. yy.'da, Jean-Jacques Rousseau müzikle çok yakından ilgilen-

Held-Ziolo

Falstaff çamaşır sepetinde Johann Heinrich Füssli *Güzel sanatlar müzesi, Zürich*

diği ve kimi savlarıyla etkili olduğu halde, büyük bir isviçreli besteci yetişmedi.

XIX. yy.'ın başlarında, 500-700 icracıyla konserler veren İsviçre Müzik derneği sayesinde çalgı müziği gelişti. Hans Georg Nägeli'nin (1773-1836) ve Vevey'de "Bağcılar şenliği"ni başlatan Hugo de Senger'nin (1832-1892) çabalarıyla, birçok yeni erkekler korosu kuruldu. Bu korolar sayesinde sağlam bir koro müziği geleneğinin oluştuğu dönemde, Friedrich Hegar'ın yansıttığı alman etkisine karşı (1841-1927), G. A. Koëlla (1822-1905) gibi besteciler savaş açtılar. Bu ikilik, Hans Huber (1852-1921), Hermann Suter (1870-1926), Othmar Schoeck (1886-1957), Willy Burkhard (1900-1955), Hans Haug (1900-1967) ve Conrad Beck (doğm. 1901) gibi bestecilerin kuşağını da etkiledi.

Présentation de la montagne d'Orseraz du cotté du Levent (!) Charles Frédéric Brun'ün (takma adı "Asker kaçağı") [1815'e doğr. - 1871] yapıtı guvaş, 1855 *özel kol., Zürich*

Held-Ziolo

Alman kültürüne yakınlık duyanlar (H. Gagnebin [1886-1977], F. Martin [1890-1974], R. Vuataz [doğm. 1898], R. Oboussier [1900-1957]), fransız kültürünü yeğleyenler karşısındaki gücünü koruduysa da, Gustave Doret (1866-1943) ve Émile Jaques-Dalcroze (1865-1950), ülkenin fransızca konuşulan kesimine bir müzik bilinci kazandırdılar. Nerdeyse tüm ömrünü Fransa'da geçiren Arthur Honegger (1892-1955), alman romantizminden, Bach'ın yazım tarzından, Fauré'nin üslubundaki zarafetten ve Roussel'in ritim anlayışından bir senteze ulaştı.

Uzun zaman yeniklasik üsluba bağlı kalan (O. Barblan [1860-1943], H. Sutermeister [doğm. 1910], R. d'Alessandro [1911-1959], J. F. Zbinden [doğm. 1917]) İsviçre'de, günümüzde diziselliksonrası tekniklere (C. Regamey [doğm. 1907], K. Huber [doğm. 1924], R. Kelterborn [doğm. 1931], J. Guyonnet [doğm. 1933], P. Mariétan [doğm. 1935]) ve elektronik müziğe (W. Kaegi [doğm. 1926], R. Moser [doğm. 1943]) yönelen besteciler yetişti.

Orkestraları, koroları, festivalleri (Montreux, Lozan, Zürich), üniversitelerdeki müzikbilim bölümleri ve orkestra şefleri (Ernest Ansermet, Edmond Appia, Paul Sacher) İsviçre'deki müzik yaşamına olağanüstü bir canlılık kazandırmıştır.

SİNEMA

Lumière sinematografinin ilk gösterimleri 25 ekim 1895'te Cenevre'de gerçekleşti. Sessiz film döneminden akılda kalanlar arasında, genç Michel Simon'un da önemli bir rol üstlendiği Jean Choux'nun ilk filmi *la Vocation d'André Carrel* (1925) sayılabilir. İlerde Hollywood sanatçıları arasına katılacak olan Robert Florey, bu dönemde Cenevre'de, Şarlo filmlerinin etkisinde kalan bürlesk filmler çevirdi.

Sesli sinemanın çıkışından sonra, yalnızca kendi folklorundan aldığı konuları işleyen İsviçre sineması, ülke sınırları dışında sesini duyuramadı. Bununla birlikte, İsviçre'de ilk sesli filmi (*le Fusilier Wipf*, 1938) çeviren Leopold Lindtberg *les Lettres d'amour mal employées* (1940) ve özellikle *la Dernière Chance* (1945) gibi filmlerle belli bir başarı kazandı; *Marie-Louise* (1944), *Swiss Tour* (1949) ve *Quatre dans une jeep* (1951) adlı filmleri de o gerçekleştirdi. Yerli yapımlarda bir atılım umudu uyandıran 40'lı yıllar, *Farinet* (Max Haufler, 1939) ve özellikle *Roméo et Juliette au village* (Hans Trommer ve Valerian Schmidely, 1941) gibi filmlere karşın hayal kırıklıklarına neden oldu.

İkinci Dünya savaşı'nın hemen sonrasında ve 50'li yıllar boyunca, İsviçre filmciliği bir avuç sinemacı tarafından temsil edildi: Lindtberg'den başka, *Palace Hôtel* (1952) ve *Die Venus von Tivoli* (1953) ile Leonhard Steckel; *Uli le valet de ferme* (1954), İsviçre'nin ilk uzun metrajlı renkli filmi *Heidi und Peter* (1955), *Kaserei von Vehfreude* (1958), *Geist und Geld* (1964) ile Franz Schnyder; *Polizist Wäckerli* (1955), *Bäckrei Zurrer* (1957) ve *Café Odéon* (1959) ile Kurt Früh.

İsviçre sineması gerçek çıkışını 1960'ta gerçekleştirebildi. Bu çıkış, öncelikle, daha 1953'te Afrika üzerine ilginç bir belgesele *(les Nomades du soleil)* imzasını atan Henri Brandt'ın kararlılığına borçludur. Filmin kazandığı başarı, İsviçre sinemasının uzun zamandır elini kolunu bağlayan uzlaşmalardan kurtulmasını sağladı. Brandt'ın (*les Seigneurs de la forêt* [1958]; *Quand nous étions petits enfants* [1960]; *la Chance des autres* [1961]; *Homme de la montre* [1963]) yanı sıra birçok genç yapımcı da bu gelişmeyi pekiştirdi ve özellikle Alain Tanner, Claude Goretta ve Jean-Louis Roy'un da katıldığı İsviçre Sinemacıları derneği kuruldu. Daha sonra, yeni bir toplumsal yaklaşım, belli bir siyasal bilinçlenme, ince bir gülmecenin keşfi, estetik anlayışının temelden soruşturulması, İsviçre sinemasına dünya çapında seyirci kazandırdı. Konfederasyon'un dil açısından parçalanmışlığı, çok değişik yeteneklerin ortaya çıkmasına yol açtı. Ülkenin fransızca konuşulan kesiminde, *les Apprentis* (1964), *Charles mort ou vif* (1968), *Semender* (la Salamandre) [1971], *Retour d'Afrique* (1973), *2000 yılında 25 yaşına basacak olan Jonas* (Jonas qui aura 25 ans en l'an 2000) [1976] ve *Beyaz kentte* (Dans la ville blanche) [1982] ile Alain Tanner egemen oldu. Tanner'in yanı sıra, *la Lune avec les dents* (1966), *James ou pas* (1970), *les Arpenteurs* (1972), *Repérages* (1977) gibi filmlerle Michel Soutter; *l'İnvitation* (1973), *Pas si méchant que ça* (1975), *Dantelci kız* (la Dentellière) [1977], *la Provinciale* (1980), *Mario Ricci' nin ölümü* (la Mort de Mario Ricci) [1983] ile Claude Goretta; *l'İnconnue de Shandigor* (1968) ile Jean-Louis Roy; *Kızılderililer henüz uzakta* (Les İndiens sont encore loin) [1976] ile Patricia Moraz ve *les Petites Fugues* (1979) ile Yves Yersin ön plana çıktılar. Ülkenin almanca konuşulan kesiminde ise *Der Gehülfe* (1976) ile Thomas Koerfer, *Heute Nacht oder nie* (1972), *la Paloma* (1974) ile Daniel Schmid, *Konfrontation* (1974), *Die Schweizermacher* (1979) ile Rolf Lyssy ve *Gemide yer yok* (Das Boot ist voll) [1981] ile Markus İmhof gibi sinemacılar yetişti. 70'li yıllara gelinceye kadar sinema açısından bir varlık gösteremeyen Ticino kantonu ise geniş ölçüde işçi dünyasına eğilen belli sayıdaki yapımla kendini göstermesini bildi: *Mevsimlik işçi* (Alvaro Bizzari, 1972), *Bir sınır hikâyesi* (Bruno Soldini, 1972), *Hemen işçi arıyoruz ve karşılığında* ... (Villi Herman, 1974).

Bu arada İsviçre sinematekinin yöneticisi Freddy Buache'ın büyük emeklerini de anmak gerekir.

İsviçre esmer ırkı, birçok ülkede (bu arada Türkiye'de de) yetiştirilen İsviçre kökenli, esmer renkli sığır ırkı. (İsviçre esmer ırkı sığırlar iri yapılıdır; normal koşullarda inekler 590-635 kg, boğalar 800-1 150 kg gelir. Anayurdu olan İsviçre'de olduğu gibi Türkiye'de de süt ve et üretimi için, Amerika'da özellikle süt üretimi için yetiştirilir. Bu sığırlarda renk açık karacadan (açık sarımsı kahverengi) açık siyaha kadar çok değişiktir. Ancak ağzın rengi hiç değişmez. Merme beyaz unlu renkte bir ayla ile çevrili olup dudaklar açık renklidir. Sırtta açık renkli bir ester çizgisi vardır. Burun, dil, kuyruk püskülleri, boynuz uçları daima siyahtır. Beyazlık yalnız merme ve cinsel organlarda görülür. Buzağılar doğumda açık renklidir, büyüdükçe koyulaşırlar. Uslu ve yavaş olduğundan idaresi kolaydır. Yem bulma bakımından çok hareketlidir. Fazla besin almayı gerektiren büyük cüssesine rağmen bu özelliği dolayısıyla alelade meralarda başka hayvanlara göre daha iyi barınabilir. Vücut yapısının sağlamlığı nedeniyle soğuğa ve kötü bakım şartlarına dayanıklıdır. Geç erginleştiğinden normal olarak 30-36 aylıktan önce süt verimine giremez. Diğer ırklardan daha uzun ömürlü olduğundan gerek yavru yapmada, gerekse verimde fazla kalır. Buzağıları doğumda iri ve beyaz yağlı olduğundan dana eti çok değerlidir. Sütleri birçok şekilde kullanılabilir; % 4 yağ içerir, peynir, tereyağı yapılabildiği gibi konsantre süt olarak da kullanılır. Bir mevsimde 4-5 ton süt alınabilir.

İsviçre müttefikleri, bir zamanlar, Helvetia konfederasyonu'na bağlı olmadan, doğrudan onun korumasında bulunmuş devletler ve özerk prenslikler.

İSVİÇRE platosu → MITTELLAND.

İsviçre Ulusal parkı, İsviçre'de ulusal park, aşağı Engadin'de; 143 km². Çok ormanlıktır; yanında Pisoc doruğu (3 174 m) yükselir.

İsviçreli papa muhafızları birliği, İsviçre'de silah altına alınan ve papaların kişisel korumasını üstlenen Vatikan birliği. Vatikan'ın, 1970'te papa Paulus VI tarafından dağıtılmayan tek askeri birliğidir. Daha XIV. yy.'da, belli sayıda İsviçre askeri, papanın hizmetine verildi, ancak üniformasının Michelangelo tarafından çizildiği söylenen ve 200 isviçreli muhafızdan oluşan özel birliği 1505 yılında Julius II kurdu. 1959'da yeniden örgütlenen bu birlik, yüz kadar astsubayla İsviçre kökenli teber muhafızlarından oluşmakta ve bir albayın komutasında dört subay tarafından yönetilmektedir.

İSVİDAD a. (ar. *sevad*, karalık'tan *isvidad*). *Esk.* **1.** Kararma, siyahlaşma. **—2.** *İsvidad-ül-cild*, cildin kararması; esmerleşme.

İSYAN a. (ar. *ʿişyān*). **1.** Var olan otoriteye açıkça karşı çıkan ve genellikle şiddet yoluyla onu devirmeye çalışan kişilerin eylemi; ayaklanma: *Celali isyanları. Karışıklıklar isyana dönüştü.* **—2.** Bir kimseye, onun otoritesine boyun eğmeyi reddeden bir kimsenin tutumu: *Ana babasına karşı isyan içinde olmak. Sınıfta bir isyan havası var.* **—3.** Kendi değer yargılarına aykırı düşen, köklü inançlarına aykırı gelen bir şeye kızmak, karşı gelmek eylemi: *Yazılarında savaşa isyanını dile getirir. İsyanım size değil, bu kuralları koyanlara.* **—4.** *İsyan etmek*, bir güce karşı topluca ve açıkça ayaklanmak, eyleme geçmek; başkaldırmak: *Hükümete karşı isyan etmek.* — Bir otoriteye bağlı kalmayı, onun otoritesi altında olmayı reddetmek, onun yetkisine karşı çıkmak: *Ana babasına isyan etmek.* —Bir şeye, bir kimseye kabul edilmeyecek, köklü inançlarına aykırı gelen bir yönünden ötürü kızmak, karşı gelmek: *Haksız bir uygulamaya isyan etmek. Bu denli yalan söylemesi karşısında isyan ettim.* **—5.** *İsyan bayrağını açmak*, karşı gelmek, karşı durmak, başkaldırmak.

—Ask. *Askeri isyan* → ASKERİ* AYAKLANMA.

—Cez. huk. Birçok kişinin zor kullanarak devlet kuvvetlerine karşı gelmesi. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Tar. *Büyük isyan*, Süvariler'in Birinci ingiliz devrimi'ne (1648-49) verdikleri ad. Büyük Britanya'da bugün de kullanılır.

—ANSİKL. Cez. huk. Hükümete karşı halkı silahla ya da uyuşturucu, boğucu ve yakıcı gazlar ya da patlayıcı maddeler kullanarak isyana ya da türk halkını birbirine karşı silahlandırarak vuruşmaya teşvik edenler, yirmi yıldan aşağı olmamak üzere ağır hapis cezasıyla cezalandırılır. Bu teşvik sonucunda isyan ya da çarpışma meydana gelmişse, buna neden olanlar ya da isyancılara komuta edenler ölüm cezasıyla cezalandırılır. Bu suçlara yalnızca iştirak edenlere, altı yıldan aşağı olmamak üzere, ağır hapis cezası verilir (Türk Cez. k. md. 149).

İSYANCI a. Var olan otoriteye isyan eden kimseler (genellikle çoğul kullanılır): *İsyancılarla görüşmeyi kabul etmek.*

İSYANKÂR sıf. (ar. *ʿişyan* ve fars. *-kār*'dan *ʿişyankār*). Söz dinlemeyen, her şeye karşı çıkan: *Kendisine söylenenlere uymayan isyankâr bir çocuk.*

İSYANKÂRLIK a. İsyankâr bir kimsenin tutumu: *İsyankârlık etmek.*

-İŞ → -IŞ.

İŞ a. **1.** Bir şeyin üretilmesine ya da yaratılmasına yönelik insan etkinliği, çalışma: *Beden işi. Kafa işi.* **—2.** Yapılması gereken şey, bir kimsenin uğraşması, ilgilenmesi gereken ya da uğraşmakta, ilgilenmekte olduğu şey: *Acele ve önemli bir iş. Bu iş bekleyebilir.* **—3.** Karşılığında para alınan etkinlik; görev, meslek: *İyi bir iş aramak. İşi gereği geceleri de çalışıyor. İşiniz nedir?* **—4.** Bir kimsenin çalıştığı yer, görev yeri: *İşine trenle gidiyor. İşten erken çıkmak.* **—5.** Bir kimseyi ilgilendiren şey: *Doğanın korunması hepimizin işidir. Beni ilgilendirmez, bu benim işim değil.* **—6.** Bir kimsenin yetkisi içinde olan, ona uygun düşen alan: *Mekanik onun işidir, bu aleti tamir edebilir. İşini bilen bir uzman.* **—7.** Ticari anlaşma, alışveriş: *İki yıl daha aynı şirketle iş yapmaya karar verildi. Bir işi bağlamak.* **—8.** Konusu ticari işlemler, alım satım olan iktisadi ve mali etkinlikler bütünü: *Yıl sonuna doğru piyasada işler iyice durgunlaştı. Bir işi yönetmek. İş çevreleri.* **—9.** Kamuyu ilgilendiren, kamu yararına ilişkin eylemler (çoğul olarak): *Sağlık işlerinde yeni düzenlemeler yapılıyor. Güvenlik işleri.* **—10.** Kuşku uyandırıcı gizli neden ya da amaç; karmaşık, kuşkulu durum, olay: *Bunun altında bir iş var. Bu gibi işlere karışman doğru değil.* **—11.** Sorun, konu: *İşi bütün çıplaklığıyla anlatmalısın. Bu işten haberim yoktu.* **—12.** Davranış, hareket: *Suçluyu saklamak iyi bir iş mi?* **—13.** Kadınların yaptığı işleme, örgü vb.: *İşini alıp komşuya gitmek.* **—14.** Herhangi bir amaçla kurulan düzen: *Nakliye sorunu işinizi bozabilir.* **—15.** *Bir şey işi*, ona bağlı olan çalışma, uğraş vb.: *Pulculuk bir merak işidir. Bu bir zevk işidir, herkes hoşlanmayabilir.* **—16.** Bir tamlayanla, belli bir yere ait olan ya da belli bir yöntemle yapılan ürünü belirtir: *Çin işi bir vazo. Kütahya işi tabak. Güzel bir el işi dantel. Makine işi halı.* **—17.** Kimi deyimlerde yarar, çıkar anlamında kullanılır: *İşine gelirse alırsın.* **—18.** *İş açmak*, kendini sıkıntılara, üzüntülere düşüren gereksiz bir durumun doğmasına yol açmak. ‖ *İş adamı, iş kadını*, ticaret ya da sanayi alanında yatırım yapan, yönlendirici etkinliği olan kimse. ‖ *İş alanı*, çalışma dalı: *Yeni iş alanları açıldıkça işsizlik de ortadan kalkacak.* ‖ *İş ayağa düşmek*, iş, yetkisiz, sorumsuz ve ilgisiz kimselerin eline kalmak. ‖ *İş başa düşmek*, başkalarının yardım etmemesi üzerine kendi işini kendisi yapmak zorunda kalmak. ‖ *İş bilir*, becerikli. ‖ *İş bitirmek*, bir işi başarılı bir biçimde sonuçlandırmak. ‖ *İş birinde bitmek*, bir işin sonuçlanması o kişinin elinde olmak: *Başkalarını bırak, iş bakanda biter.* ‖ *İş çatallaşmak*, bir işin nasıl sonuçlanacağı konusunda değişik seçenekler belirmek ya da istenilen sonuca ulaşılıp ulaşılamayacağı bilinmemek. ‖ *İş çevirmek*, başkalarına sezdirmeden, gizli ve dolambaçlı yollarla bir iş yapmak: *Bir iş çeviriyor ama nasıl bir iş olduğunu öğrenemedik.* ‖ *İş çığırından çıkmak*, amacından ve yolundan saparak düzeltilmesi, önüne geçilmesi güç bir durum almak. ‖ *İş çıkarmak*, gerektiği kadar çokça iş yapmak; kendisini üzüp uğraştıracak gereksiz bir işin ortaya çıkmasına yol açmak. ‖ *(Birine) iş çıkmak*, yapılması gereken bir iş belirmek. ‖ *İş çıkmaza girmek*, içinden çıkılması çözümlenip bir sonuca bağlanması güç bir durum almak. ‖ *İş dayıya düştü* → GAYRET. ‖ *İş değil*, bir şeyin oldukça kolay olduğunu anlatır; kınama ve paylama belirtir: *Bu senin yaptığın iş değil.* ‖ *(Birine) iş düşmek*, yapılması gerekli bir işle ilgili olarak bir görev belirmek: *Bu konuda büyük küçük herkese bir iş düşüyor.* ‖ *İş edinmek*, bir şeyi kendi sorunu durumuna getirmek, onunla sürekli ilgilenmek: *Her sabah kuşlara yem vermeyi iş edindim.* ‖ *İş eri, işinin eri*, elinden iş gelen, bilgili ve becerikli kimse. ‖ *(Birine) iş etmek*, bir kimseye ummadığı, beklemediği bir davranışta bulunarak onu zarara sokmak, aldatmak, onunla oyun oynamak: *Sana öyle bir iş ederim ki, ömrün boyunca unutamazsın.* ‖ *İş görmek*, iş yapmak: *Bütün gün iş görmekten canı çıkmıştı*; bir şey yapmak ya da yaptırmak için ondan yararlanabilmek, onu kullanmak: *Kalın ip bulamazsan, bu tel de iş görür.* ‖ *İş göstermek*, yapması için birine iş vermek, ondan iş yapmasını istemek: *Bana iş göster, ama karışma.* ‖ *İş güç*, yapılacak belli bir iş, görev ya da meslek. ‖ *İş güç sahibi*, işi, görevi olan kimseler için kullanılır: *Bunlar, iş güç sahibi kimseler, erken kalkmaları gerekir.* ‖ *İş icat etmek*, uğraştırıcı ve sıkıcı sorun yaratmak: *İş icat etmeye bayılırsın*; fazladan gereksiz iş çıkarmak. ‖ *İş içinde iş var, işin içinde iş var*, bir sorunun ardında onunla doğrudan ilgili olmayan başka sorunların da bulunduğunu anlatmak için söylenir. ‖ *İş inada binmek*, bir işin üstesinden gelebileceğini göstermeye çalışmak ya da kendisine karşı olanları alt etmek için her türlü güçlüğü yenmeye uğraşmak: *Desene ki iş inada bindi, sonuna kadar direneceksin.* ‖ *İş işlemek*, nakış yapmak: *İş işlemeye, bir de çiçek yetiştirmeye bayılırdı.* ‖ *İş işten geçmek*, zamanında ele alınmadığı için bir işi yapma, gerçekleştirme olanağı kalmamak: *Artık iş işten geçti, bu yaştan sonra insan iyi futbolcu olamaz.* ‖ *İş kabarmak*, sorunu önemli bir duruma getirmek (esk.). ‖ *İş kaçkını*, çalışmayı sevmeyen, tembel kimse için söylenir. ‖ *İş karıştırmak*, bir işe fitne fesat sokmak; zarar verecek bir iş yapmak. ‖ *İş ki*, yeter ki anlamında kullanılır: *İş ki bu akşam gelsin.* ‖ *İş medreseye düşmek*, iş, sürüp gidecek tartışmalara konu olmak. ‖ *İş merkezi*, işyerlerinin yoğun bir biçimde toplandığı bölge. ‖ *İş ola*, "sanki iş yapmış, iş görmüş" anlamında söylenen bir hafifseme sözü. ‖ *İş olacağına varır*, bir sorunu dert etmemeyi, ne yapılırsa yapılsın sonucun aynı olacağını belirtmek için söylenir. ‖ *İş olsun diye*, bir eylemin gereksiz yere yapıldığını anlatmak için kullanılır. ‖ *İş peşinde koşmak*, bir sorunu çözmeye, sonuçlandırmaya çalışmak. ‖ *İş sarpa sarmak*, içinden çıkılması güç, kötü bir durum almak, aşılamayacak engellerle karşılaşmak: *Bir de para bulamadık mı işler sarpa sarar ki sorma.* ‖ *İş tutmak*, bir iş edinmek, iş yapmak, iş almak; meslek sahibi olmak: *Çocuklar büyüdü, her biri birer iş tuttu.* ‖ *İş var*, bir şeyden çok yararlanılabileceğini, bir kimsenin bir işte verimli olacağını belirtmek için söylenir: *Bu çocukta iş var.* ‖ *İş vermek*, bir kimseyi bir iş yapması için görevlendirmek. ‖ *İş yapmak*, iyi kazanç sağlamak: *Son filmleri çok iyi iş yaptı.* ‖ *İş yok*, bir nesne ya da kimsenin işe yaramazlığını anlatır. ‖ *İşe bak!*, şaşırılacak bir olay ya da durum karşısında söylenir. ‖ *İşe girmek*, bir göreve başlamak: *Ayın ortasında bu işe girmişti.* ‖ *(Bir kimseyi) işe koşmak*, bir kimseyi bir iş yapmakla görevlendirmek, ona bir iş yaptırmak. ‖ *İşi aksi gitmek*, istenilip tasarlanan sonuca ulaşmamak. ‖ *İşi Allah'a kalmak*, güçlükler, sıkıntılar içinde hiç kimsenin yardımına koşmadığı bir durumda olmak. ‖ *İşi altın*, yaptığı, üzerinde çalıştığı iş çok verimli anlamında söylenir. ‖ *İşi anlamak*, durumu kavramak, gizli tutulan bir işin içyüzünü öğrenmek. ‖ *İşi azıtmak*, doğru olmayan, aşırı yollara sapmak, kötü davranışlara yönelmek: *Günden güne işi azıtıyor, öğüt möğüt dinlediği yok.* ‖ *İşi başından aşmak, işi başından aşkın olmak*, oldukça çok iş içinde bunalmak, yapılacak pek çok işi olmak. ‖ *İşi bırakmak*, bir işte çalışmamak, artık o işi yapmamak. ‖ *İşi bir duruma dökmek, vurmak*, işe bir başka yön, bir başka biçim vermek; öyle olmadığı halde öyleymiş gibi görünmek: *İşi yılışıklığa dökerseniz kızarım. İşi alaya vurduk sonunda.* ‖ *İşi bitmek*, gücü kuvveti tükenerek artık iş yapamaz duruma gelmek; mahvolmak. ‖ *İşi bozulmak*, çalıştığı işten eskisi kadar kazanç sağlayamayacak duruma düşmek. ‖ *İşi ciddiye almak*, bir konu ya da sorunu önemsemek. ‖ *İşi duman*, "durumu çok kötü" anlamında söylenir (tkz.). ‖ *(Birine, bir yere) işi düşmek*, birinin yardımıyla bitirilecek bir işi olmak, onun yardımına muhtaç olmak; bir yerde yapılacak işi bulunmak: *Bir gün senin de bana bir işin düşer elbette. Buralara işiniz düşerse bize de uğrayın.* ‖ *İşi iş, kaşığı gümüş*, işi tam istediği yolda, derdi tasası yok anlamında

söylenir. || *İşi iş olmak*, işi iyi giderek memnuniyet verici bir duruma erişmek. || *İşi ne, ne işi var?*, olmaması gerekli kimi durumlar için söylenir: *Bu dosyanın burada işi ne?* || *İşi olmak*, bir kimsenin işi olumlu bir sonuca bağlanmak: *Sonunda işi oldu, nakli yapıldı.* || *İşi oluruna bırakmak*, bir konu ya da sorunu önemsemeden kendi doğal gelişimine bırakmak, ilgilenmemek: *İşi oluruna bırakalım, nasıl sonuçlanırsa sonuçlansın.* || *İşi pişirmek*, bir kadınla bir erkek sevişmek ereğiyle gizlice anlaşmak; bir işi olumlu biçimde sonuçlandıracak ön hazırlıkları yapmak, gerekli ortamı hazırlamak. || *İşi sağlama, sağlam kazığa bağlamak*, bir işin sağlıklı biçimde yürümesini sağlayacak önlemleri önceden almak. || *İşi rast gitmek*, şans yardımıyla işi istediği, dilediği gibi olmak. || *İşi resmiyete dökmek*, resmi bir nitelik kazandırmak. || *İşi savsaklamak*, işin akışını yavaşlatmak, ona gerekli önemi vermemek. || *İşi tatlıya bağlamak*, sorunlu, karmaşık bir işi herkesi memnun edecek biçimde çözüme kavuşturmak. || *İşi temizlemek*, sorunu çözmek, bitirmek. || *İşi tıkırında, yolunda*, bir kimsenin işinin iyi yürüdüğünü belirtmek için söylenir. || *İşi uzatmak*, sonuçlandırıp bitirmekten kaçınmak. || *İşi üç nalla bir ata kaldı*, küçük bir olanak elde edip de daha büyüklerinin ardına düşen, elindekini büyütmeye çalışanların durumu için alay yollu söylenir. || *İşi var*, "çekeceği var" anlamında söylenir: *Havalar böyle giderse çok işimiz var.* || *İşi yokuşa sürmek*, bir sorunun çözümünde, bir işin yapımında güçlük çıkarmak: *İşi yokuşa sürmek istemem ama belgelerin eksik.* || *İşi yoluna koymak*, bir işi düzenlemek, iyi sonuç alınabilecek bir duruma getirmek. || *İşi yüzüne gözüne bulaştırmak*, bir işi içinden çıkılmaz, karmakarışık bir duruma sokmak. || *İşin alayında olmak*, bir işi önemsememek, alay ve şaka konusu yapmak. || *İşin başı*, bir işin en önemli noktası, temeli. || *İşin dokuzdan ya da altıdan*, işin yolunda, •tıkırında anlamında söylenir (arg.). || *İşin gelişi*, bir konunun oluş biçimi. || *İşin içinden çıkmak, sıyrılmak*, karışık ve güç bir soruna çözüm yolu bulmak; güç ve karışık bir işten zarara uğramadan kurtulmak. || *İşin içinden çıkamamak*, sorunu çözmeyi başaramamak. || *İşin içyüzü*, bir konu ya da sorunun gerçek yönü. || *İşin kötüsü, işin fenası*, birbirini izleyen terslikleri anlatmak için kullanılır: *İşin kötüsü cebimizde para da yok.* || *İşin mi yok*, "boş ver, aldırma, sana mı kalmış" anlamında kullanılır. || *İşin rengi değişmek*, konu başka bir boyut ve nitelik kazanmak. || *İşin ucu*, bir işin başlangıç noktası, kökeni. || *İşin ucu birine dokunmak*, bir iş bir kimseye zarar vermek. || *İşin üstesinden gelmek* → ÜSTE. || *İşinden kalmak, işten güçten kalmak*, bir engel yüzünden işini sürdürememek, çalışamamak. || *İşinden olmak*, görevinden atılmak, işi elinden gitmek: *Onların yüzünden işimden oldum, boştayım şimdi.* || *İşine bak!*, işini yap, sürdür; sen karışma anlamlarında kullanılır: *Sen işine bak, biz yabancı mıyız? Sen işine bak, seni ne ilgilendiriyor?* || *İşine gelmek*, çıkarına uygun olmak. || *İşine gücüne bakmak*, başkalarının işine karışmadan kendisininkiyle uğraşmak. || *İşine koyulmak*, işini yapmaya, sürdürmeye başlamak: *Bir süre uzaklara bakıp sonra işine koyuldu.* || *İşini bilmek*, görevinin bilincinde olmak; nereden, nasıl yarar sağlayacağını bilmek; işinin ustası olmak. || *(Birinin) işini bitirmek*, bir kimseyi öldürmek (arg.); bir kimseyi iş yapamayacak kadar güçsüz bir duruma sokmak. || *İşini görmek*, bir kimseyi dövmek; öldürmek (arg.). || *İşini uydurmak*, kurnazca davranarak işini istediği gibi yapmak, yaptırmak. || *İşinin adamı*, yaptığı işin ya da mesleğinin gerektirdiği bilgi, beceri vb. ile donanmış kimse için söylenir. || *İşler açılmak*, piyasadaki durgunluğun bittiğini, alışverişin canlandığını belirtmek için kullanılır. || *İşler becermek*, gizli, uygun olmayan işler yapmak. || *(Başından) işler geçmek*, nice kötü olaylar yaşamış, bunlardan deneyim kazanmış olmak. || *İşten anlamak*, bir konuda bilgi ve becerisi bulunmak, o konuyu ayrıntılarıyla bilmek. || *(Birini) işten atmak*, bir kimsenin işine, görevine son vermek, işten çıkarmak. || *İşten (bile) değil*, oldukça kolay, çok basit anlamında kullanılır: *Bu ortamda milyarder olmak işten bile değil.* || *İşten el çektirmek*, bir görevliyi işinden ayırmak, uzaklaştırmak: *Soruşturma süresince başkan ve yardımcısına işten el çektirmeniz gerekecek.*

—Ask. *Mekanik iş makinesi*, istihkâm birliklerinin kullandığı çekili ya da motorlu makine. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Biyol. Bir organın çalışmasıyla sağlanan yararlı sonuç. (Bk. *ansikl.* böl. Biyol. ve Fizyol.)

—Çal. ekon. *İş anlaşması*, bir işte çalışacak kişi ya da kişilerle işveren arasında sözlü ya da yazılı olarak yapılan sözleşme. || *İş çözümlemesi*, bir işletmede çalışan kişilerin görevleri hakkında araştırmaya dayanan bilgi toplama işlemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş değerlemesi*, bir işletmede, yapılması gereken işlerin belirli ölçütler içinde birbirleriyle karşılaştırılarak değerlerinin belirlenmesi. (İş değerlemesi, işlerin zorluk ve önem derecelerine göre sıralanmasını ve bu sıralamaya göre adil bir ücret sisteminin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Bu sistemde, ücrete esas olarak çalışan kişinin nitelikleri değil işin gereksinim gösterdiği koşullar göz önüne alınır.) || *İş disiplini*, çalışma yaşamında işçinin işyeri kurallarına uyması, görevlerini özenle yapması ve işverene karşı yükümlülüklerini yerine getirmesi. || *İş rotasyonu*, bir işyerinde çalışan kişilere birçok işi yapabilme bilgi ve deneyimi kazandırıp, çalışanlar arasında iş değişikliği yapabilme olgusu. (İş rotasyonu, yoğun dikkat isteyen ya da tekdüze olan işlerde çalışanların psikolojik yorgunluk ya da can sıkıntısı gibi nedenlerle verimlerinin düşmesini engellemek amacıyla yapılır. Ancak, bu yöntemi uygulayabilmek için işlerin aşırı uzmanlık istemeyen ve kolay öğrenilebilen nitelikte olmasına dikkat etmek gerekir.) || *İşi durdurmak*, işverene yöneltilen bir hak istemini desteklemek için gönüllü olarak işi belirli bir süre durdurmak. || *Ağır ve tehlikeli işler*, işçilerin sağlığı ve iş güvenliği açısından önemli tehlikeler taşıyan ve bu nedenle çalışanların özel hukuk hükümlerince korunmalarını gerektiren işler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. *İş bedeli*, herhangi bir deniz tehlikesine uğrayan bir geminin ya da gemideki eşyaların, bir başka gemi ya da üçüncü kişilerce güvenlik altına alınmasına karşılık kurtarıcı-yardımcı gemiye ya da kişilere ödenen ücret. (Brüksel antlaşması'nın 6. maddesine göre ücretin miktarı anlaşma yoluyla saptanır; anlaşma olmazsa ücreti hâkim ya da hakem belirler.)

—Dy. *İş treni*, taşıma, aktarma ve hat döşemede kullanılacak biçimde düzenlenen tren.

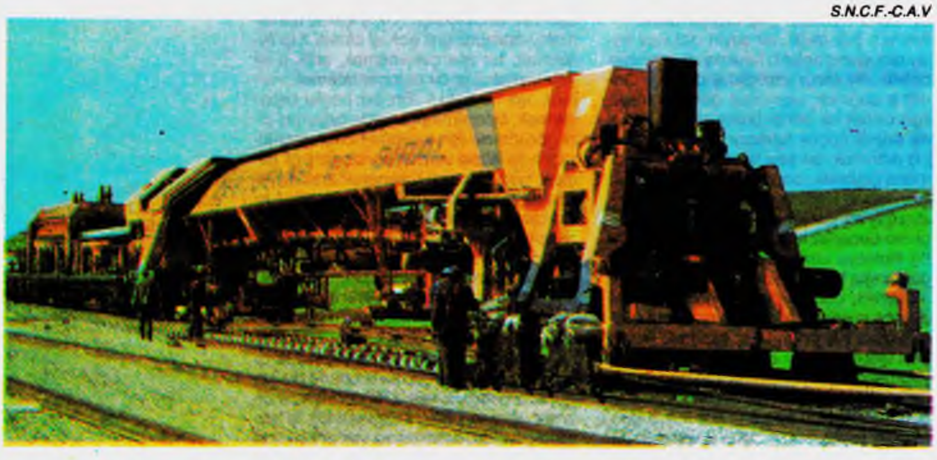
—Eğit. *İş okulu*, özürleri nedeniyle ilkokuldan sonra öğrenimlerini sürdüremeyen, özel eğitime muhtaç çocuklara iş, hizmet ve üretim alanlarında ilgi ve yeteneklerine uygun bir meslek kazandırmak amacıyla açılan okulların ortak adı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Fizs. mekan. Bir kuvvetin etkisi altında yer değiştiren maddesel bir sistemin edindiği ve sözkonusu kuvvet ile yer değiştirme vektörünün skaler çarpımına eşit enerji miktarı. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Huk. *İş güçlüğü zammı*, niteliği ve çalışma saatleri bakımından güç olan işlerde çalışanlara ödenen para. || *İş hacmi*, bir şirketin belirli bir süre içinde (genellikle 1 yıl) muhasebeleştirdiği ticari işlemlerin, satışların toplam değeri. || *İş riski zammı*, hayat ve sağlık için tehlike arzeden hizmetlerde çalışanlara ödenen para.

—İnş. *Bitirme işleri*, bir yapıya son biçimini vermek üzere yapılan ince işlerin tümü (açıtların kapatılması, su dağıtım şebekeleri, kaplamalar, çeşitli donatımlar).

—İş huk. *İş akdi*, işçinin işverene bağımlı olarak bedeni ya da fikri bir emek sunmasını, işverenin de buna karşılık bir ücret ödemesini öngören sözleşme. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş güvenliği*, işyerindeki çevre koşullarının işçinin sağlığında ve vücut bütünlüğünde yol açabileceği tehlikelerin ortadan kaldırılması için gereken önlemler bütünü. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş hayatının denetimi*, çalışma hayatı ile ilgili yasaların devlet tarafından izlenmesi ve denetlenmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş hukuku*, işçi-işveren ilişkilerini, iş uyuşmazlıklarını inceleyen hukuk dalı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş kanunu*, işçi ve işveren ilişkilerini düzenleyen yasa. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş kazası*, işçinin işyerinde bulunduğu sırada ya da yasanın işçiyi işyerinde kabul ettiği durumlarda meydana gelen onu bedence ya da ruhça olumsuz olarak etkileyen olay. || *İş kazası ve meslek hastalığı sigortası*, iş kazası ve meslek hastalığı sonucu sigortalı işçiye ve bazı durumlarda sigortalının hak sahibi yakınlarına yapılan yardımları kapsayan sigorta. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş mahkemesi*, iş hukuku ile ilgili uyuşmazlıkları çözümleyen yargı organı. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İşe alma*, bir iş akdiyle işçinin işverenle iş ilişkisine girmesi. (İşe alma, belirli ya da belirsiz bir süre için olabilir. İşe alma belirli bir biçime bağlı değildir; işin konusunun ve ücretin belirlenmiş olması işe alınmak için yeterlidir. Ancak İş yasası'na göre süresi bir yıl ve daha fazla olan iş akitlerinin yazılı olması gerekir.) || *İşten ayrılma*, işçinin kendi isteğiyle iş ilişkisini sona erdirmesi, iş sözleşmesini feshetmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İşten çıkarma*, işverenin iş (hizmet) sözleşmesini feshetmesi, işçi ile aralarındaki ilişkiyi sona erdirmesi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *Kısa süreli iş durdurma*, işçilerin işverence tanınmayan haklarını almak için anlaşarak işi kısa süre için durdurmaları. (Türk hukukunda kısa süreli iş durdurma kanun dışı grev sayılır.) || *Yeniden işe alınma*, işyeri ile iş ilişkisi sona er-

TGV'nin Paris-Lyon hattında çalışan iş treni

S.N.C.F.-C.A.V

miş olan bir işçiyle yeni bir iş sözleşmesi yapılması. (Bk. *ansikl.* böl.)

—İş örgüt. *İş çözümlemesi*, işlerin, görevlerin incelenmesi, yönetsel ve teknik görevlerin ayrılma ve değerlendirilme yöntemi. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş dağıtımı*, işçilere, yapılacak işi dağıtma eylemi; bu dağıtımı yapmakla görevli bölüm. || *İş dağıtım planı*, bir atölyede, bir fabrikada ya da bir fabrikalar topluluğunda belirli bir süre içinde yerine getirilmesi gereken işlerin tümü; belirli bir süre içinde yerine getirilmesi gereken işlerin toptan bir ya da birçok imalat birimine verilmesiyle ilgili öngörü ya da tasarı. || *İş emri servisi*, siparişlerin izlenmesini ve atölye ile çeşitli servislerdeki iş yükünü belirleyen ve izleyen bölüm. (Bk. *ansikl.* böl.) || *İş evresi*, belirli bir üretim bölümü için ya da belirli bir üretim bölümü içinde yapılan tüm çalışmalar. || *İş yardımcısı*, işlem aşamalarını saptamaya yönelik yöntem bölümü sorumlusu. || *İşin basitleştirilmesi*, zaman, enerji, hammadde kayıplarının azaltılması ya da yok edilmesi, yerleşmenin, devrelerin, depolama, istifleme ve ambalajlama işlemlerinin ve uygulama yöntemlerinin basitleştirilmesi ve iyileştirilmesi çarelerinin sistemli bir biçimde araştırılması. || *İşin kotlanması*, bir işe ayrılacak ücreti belirlemek amacıyla, o işte çalışacak kişide bulunması gereken niteliklerin (fiziksel, zihinsel, kişiliğe ilişkin) değerlendirilmesi.

—İşl. ikt. *İş ölçümü*, bir üretim sürecinde üretim etmenlerini oluşturan hammadde, emek ve makinelerin hangi ölçülerde kullanıldığının saptanması. (İş ölçümünden, özellikle, üretim planlamasının yapılmasında, işçilik maliyetlerinin saptanmasında, standart maliyetlerin hesaplanmasında yararlanılmaktadır.) || *İş yönetimi bilgi-işlem sistemi*, bir işletmenin gidişiyle ilgili bilgilerin süratle kavranmasını ve yönetim için yararlı veriler durumuna getirilmesini olanaklı kılan entegre yönetim sistemi (*İntegrated Business System* de denir).

—Mak. san. *İş mili*, bir takım tezgâhında iş parçasını ya da kesici takımı taşıyan ve dönen her tür silindirsel parça. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Marangl. *İş parçası hazırlama*, biçilmiş ve kurutulmuş ham bir ağaç parçasına, son işlemden önce istenen düzlüğü, boyutları ve yüzeyi verme. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Ruhbil. *İş psikolojisi*, çalışan insanın davranışlarını ve iş koşullarının bu davranışlar üzerindeki etkisini inceleyen ruhbilim kolu. (Bk. *ansikl.* böl.)

—San. *İş-zaman etütçüsü*, sanayisel işlemlerin süresini kronometreyle ölçen uzman.

—Seram. *İş tahtası*, üzerinde seramik hamurunun hazırlanıp yoğrulduğu düzgün yüzeyli tahta.

—Tarım. *Asgari iş*, bir tarım bitkisinin üretim süresini kısaltmak ve maliyetini düşürmek için insanın mekanik müdahalelerini azaltan toprak hazırlama biçimi. (Asgari işin başka bir amacı da, erozyona karşı savaşmak için önceki yıldan kalan artıkları [sap, saman, kök, vb.] yerinde bırakmaktır.) || *İnsan iş birimi (İ.İ.B.)*, tarım ekonomisinde kullanılan ve yetişkin bir insanın 2 400 saatte (yılda 300 gün) ürettiği işe tekabül eden birim. (Bu birim, bir tarım işletmesinde, oraya bağlı işçilerin kullanabilecekleri zamanla bağıntılı olarak gündelikçilerin çalışma sürelerine, işçilerin yaş ve bedeni güçleri göz önüne alınarak yapılan düzeltmelere bağlı olarak, belirli bir süre için, işletmenin elde edebileceği iş miktarını değerlendirmeye yarar.)

—Terz. *İş tulumu*, bir pantolon ve ona bağlı askılı bir göğüslükten oluşmuş giysi.

—Topbil. → EMEK.

—ANSİKL. Ask. İlk mekanik iş makineleri (hava kompresörleri, elektrik üreteç grupları, betoniyerler), özellikle tahkimat araçları olarak, Birinci Dünya savaşı sırasında istihkâm sınıfında kullanıldı. 1939'da, istihkâm birlikleri iş makineleri bakımından çok yetersizdi. Amerikalılar ve İngilizler 1942'den sonra, istihkâm sınıfını, düzenli biçimde, bayındırlıkta kullanılan ticari tipte mekanik iş makineleriyle (buldozer, greyderler, çekiciler) ve özel görevler için tasarlanan askeri iş makineleriyle (alev tankları, mayın imha tankları, köprü kurma tankları) donattılar. Verim ve hız artışına, zırhla korumaya karşı duyulan eğilim, araba vapurlarının, motorlu köprülerin, mayın döşeme araçlarının ortaya çıkmasını sağladı.

—Biyol. ve Fizyol. Canlıların, aldıkları besinlerdeki kimyasal enerjiden yararlanarak ürettikleri enerji türleri arasında mekanik enerji önemli bir yer tutar. Atlama, tırmanma, yüzme, katı bir besinin öğütülmesi, bir ağırlığın kaldırılması gibi durumlarda harcanan enerji, fizikçilerin kastettikleri anlamda bir "iş"e dönüşür. Ama su dışında dengenin korunması, yatay bir düzlemde sabit hızla hareket ve çizgili kasların çalışmasını gerektiren başka durumlar, enerji kaybına ve yorgunluğa yol açmalarına rağmen, tam anlamıyla "iş" değildirler. Kanın vücuda pompalanması için kalbin yaptığı iş, ağırlık merkezleri aralıksız yükseldiği için, bitkilerin yavaş ve sürekli büyüme işi gene de yaşamın sonunda önemli bir toplam değere ulaşır.

Üretilen işin verimi, özellikle yumuşakçalarda (çenetlerin yaklaştırıcı kasları) ve çoğu böceklerde (sineklerin uçuşu, pirelerin sıçraması) düz kaslarda ilgi çekecek düzeydeyken omurgalılarda orta derecededir (yaklaşık % 12).

—Çal. ekon. İş çözümlemesi, yapılacak işlerin niteliği, bunlar için harcanacak zaman, kullanılacak araç ve gereçlerin özellikleri, iş yapan kişinin sahip olması gereken bilgi, yetenek ve deneyimler, görevin gerektirdiği yetki ve sorumluluklar, görevin ne gibi tehlikeler içerdiği ve bu görevin yerine getirilmesinde karşılaşılabilecek güçlükler gibi bilgileri kapsamaktadır. Bu bilgiler aracılığıyla, yapılacak iş tanımlanabilmekte, işin yapılabilmesi için gerekli olan nitelikler belirlenebilmekte, işin güçlük ve tehlikeleri ortaya çıkabilmektedir. Böylece, işveren işi yapacak kişinin ücretini saptamak, işin tehlikelerine karşı önlemler almak gibi konularda daha sağlıklı kararlar alabilmektedir.

• *Türkiye'de*, ağır ve tehlikeli işlerin neler olduğu İş yasası'na ve Ağır ve tehlikeli işler tüzüğü'ne göre belirlenmiştir. Buna göre, 16 yaşını doldurmamış çocuklar bu tür işlerde çalıştırılamazlar. 16 yaşını doldurmuş ama 18 yaşını bitirmemiş çocuk işçilerin ise hangi tür ağır ve tehlikeli işte çalıştırılabileceği tüzüğe bağlı bir cetvelde gösterilmiştir. Tüzükte açıkça belirtilmedikçe kadın işçiler de bu tür işlerde çalıştırılamaz. Kadın işçiler için izin verilen ağır ve tehlikeli işlerde bile 5 günden fazla ve ay hali dönemlerinde çalıştırılamayacakları hükme bağlanmıştır.

Yasalar, bu tür işlerde çalıştırılacak işçiler için de işçilerin işe girişlerinde tıbbi muayeneden geçirilerek bu tür işlere elverişli ve bedence sağlam olduklarına dair doktor raporu alınması, işçilerin çalıştıkları süre içinde düzenli aralarla sağlık denetimlerinin yapılması gibi sınırlamalar ve önlemler getirmiştir.

—Eğit. 12 ekim 1983 tarih ve 2916 sayılı yasa, özel eğitime muhtaç çocukların iş ve meslek sahibi yapılmalarını öngörür. Milli eğitim gençlik ve spor bakanlığı'nca, 1987'de illere gönderilen bir genelge ile özürlü çocukların özel eğitim hizmetlerinden yararlandırılmaları istendi. 1987'de özel eğitim okullarıyla fiziki koşulları uygun olan normal ilkokulların bünyeleri içinde iş okulları açılmaya başlandı. Bu okullara, alt özel sınıflardan mezun (ilköğretim düzeyi) 12-16 yaşları arasındaki özürlü çocuklar alınmaktadır.

Özel eğitime muhtaç çocukların seçimi, yerleştirilecekleri kurumların saptanması ve bu çocukların izlenmesi, illerdeki Rehberlik ve araştırma merkezleri tarafından yapılır.

Zihinsel özürlü çocuklara beceri kazandırmaya yönelik, "eğitilebilir" çocuklar iş okulları İzmir, Bursa, Ankara, Kayseri, Adana, Yozgat ve Zonguldak illerinde açıldı. 1988-1989 öğretim yılında İstanbul'da da zihinsel özürlü çocuklar için bir iş okulu açılması kararlaştırıldı.

İşitme özürlü çocukları meslek sahibi kılmaya yönelik iş ve sanat okulları Adana, Eskişehir ve Rize'de sağır ilkokulları bünyesinde açıldı.

—Fizs. mekan. Bir $\vec{F}$ kuvvetinin etkisindeki maddesel bir nokta, C eğrisi üzerinde yer değiştiriyorsa, C boyunca gerçekleşen sonsuz küçük yer değiştirme sırasındaki temel iş dW şu eşitlikle tanımlanır: $dW = \vec{F} \cdot \vec{ds}$; bu eşitlikte $\vec{ds}$, C'ye teğet ve sonsuz küçük uzunlukta bir vektördür.

C boyunca M_1'den M_2'ye kadar gerçekleşen sonlu yer değiştirme için toplam iş, temel işlerin toplamına eşittir ve aşağıdaki eğrisel integralle tanımlanır:

$$W(M_1 \rightarrow M_2) = \int_{M_1}^{M_2} \vec{F}\,\vec{ds}.$$

Aynı maddesel noktaya birçok kuvvet etki yaptığında toplam iş, yukarıdaki tanıma göre bu kuvvetlerin sağladığı işler toplanarak elde edilir.

İş kavramı özellikle cisimler arası enerji alışverişlerini belirlemede kullanılır. (→ ENERJİ.)

—Huk. *Türkiye'de yabancıların iş tutması*. Türkiye'ye gelen yabancılar ancak, 2007 sayılı "Türkiye'de Türk vatandaşlarına tahsis edilen sanat ve hizmetler hakkında kanun"la gösterilen işlerin dışında kalan alanlarda çalışabilirler. 5683 sayılı yasaya göre ise, Türkiye'de serbest olarak ya da memur, hizmetli ve işçi olarak çalışacak olan yabancılar, bu durumu, işe başladıkları tarihten itibaren en çok 15 gün içinde oturdukları yerin polis ya da jandarma karakoluna haber vermek ve ikamet tezkerelerine geçirtmek zorundadırlar.

—İş huk. • *İş akdi*, emeği ile geçinen kişiye "işçi", işçi çalıştıran gerçek ya da tüzel kişiye de "işveren" niteliğini kazandırır. İş akdinin geçerli olabilmesi için ücretin belirlenmiş olması gerekir. İş akdi, kural olarak belirli bir şekle bağlı değildir. Tarafların, sözleşmenin konusu ve ücret üzerinde anlaşmaları yeterlidir. Ancak, İş yasası'na göre, belirli süreli olarak yapılan ve süresi bir yıl ya da daha uzun olan iş akitlerinin yazılı olması zorunludur. Yazılı olarak yapılan bu gibi akitlerde taraflar, yapılacak iş, sözleşmenin süresi ve ücret belirtilir. Yazılı iş akitleri damga vergisi ile her çeşit resim ve harçtan muaftır. Amaç, yazılı sözleşme yapan tarafları herhangi bir mali yük altına sokmamak, akdin yapılmasını kolaylaştırmaktır. Yazılı akit yapılmayan durumlarda, işçinin isteği üzerine işverenin genel ve özel iş koşullarını gösteren ve imzasını taşıyan bir belge vermesi de İş yasası'nın gereğidir. Bu belge de vergi ve harçtan muaf tutulmuştur.

İş akdi, tarafların isteklerine bağlı olarak, belirli bir süre ya da belirsiz bir süre için yapılabilir. Belirli süreli iş akitleri, kural olarak, süre sonunda sona erdikleri halde, belirsiz süreli akitler, İş yasası'ndaki bildirim önellerine uyularak sona erdirilebilir. En yaygın olan iş akdi, belirsiz süreli olanıdır. Genellikle geçici işçi gereksinimleri için belirli süreli akitler de yapılmaktadır. Nitelikleri bakımından en çok otuz işgünü süren işleri İş yasası, süreksiz iş saymıştır. Bu gibi işlerde yapılan akitlere de süreksiz iş akdi denir. Bu işler kısa sürede yapılıp tamamlandığından İş yasası'nın bir kısım hükümleri süreksiz iş akitlerine uygulanmaz.

• *İş güvenliği*. Sanayi devrimiyle birlikte işyerlerinde işçilerin sağlığı bakımından çok tehlikeli bir çevre oluştu. Buhar gücüyle işleyen yeni makineler, işçilerin sağlığını daha fazla tehdit etmeye başladı. Daha çok mal üretebilmek için kullanılan kimi makine ve maddeler, kaza ya da hastalıklara neden oldu. Buna karşın, XIX. yy.'ın sonlarına kadar iş güvenliğiyle ilgili

ciddi önlemler alınmadı. Devletin iktisadi hayata müdahalesini istemeyen liberal anlayış, bu konuda yasal düzenlemelerin yapılmasını geciktirdi. Toplumsal gelişmeler sonucu daha sonra, özellikle XX. yy.'da devlet çalışma hayatına müdahale etmeye, dolayısıyla da işyerlerinin güvenliğine ilişkin önlemler almaya başladı. İşçilerin işyerlerinde sağlık ve güvenlik içinde çalışmaya hakları olduğu görüşü benimsendi. Günümüzde, bu hak, anayasalara kadar girmiştir. Nitekim, 1982 Anayasası'nda da sosyal güvenliğe ve iş güvenliğine ilişkin kurallar vardır (md. 56, 50, 49). 1475 sayılı İş yasası, işverenlere işyerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği için gerekli önlemleri alma yükümlülüğü getirmiş, işçilerin de bu önlemlere uymak zorunda olduklarını belirtmiştir. Bunun dışında aynı yasada işçilerin sağlığı açısından daha çok tehlike yaratan ağır ve tehlikeli işler, gece çalışması, kadın ve çocuk işçilerin korunmasına ilişkin özel düzenlemeler yer alır.

Ancak işçi ve işverenlerin iş güvenliği sorununu yeterince kavramamış olmaları ve etkin bir denetimin yapılamayışı gibi nedenler, Türkiye'de iş kazalarıyla meslek hastalıklarının yüksek boyutlara ulaşmasına yol açmaktadır.

• *İş hayatının denetimi.* Türk hukukunda bu denetim yetkisi, devlet adına Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı'na verilmiştir (İş. k. md. 88). Adı geçen bakanlığın kuruluş yasasında da Çalışma genel müdürlüğü'nün iş hayatını denetleme ve teftişine ait hükümleri yerine getireceği öngörülmüştür.

Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı, bu yetkisini "ihtiyaca yetecek sayı ve özellikte" memurlarca gerçekleştirir. İş müfettişlerince yapılan bu denetimde, bir yandan çalışma hayatını düzenleyen yasalarla işçilere tanınan hakların uygulanıp uygulanmadığı, öte yandan da işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili önlemlerin alınıp alınmadığı incelenir. İş kazalarını önlemek amacıyla çeşitli tüzüklerde öngörülen her türlü koruyucu malzeme ve cihazların ve başka önlemlerin alınıp alınmadığı teknik iş müfettişlerince incelenir. İş teftişinin nasıl yapılacağına ilişkin bir de tüzük vardır.

Teftiş ve denetleme sırasında gerek işverenler, gerek işçiler, teftişle görevli memurlara bilgi vermek, istenilen bilgi ve belgeleri göstermek zorundadırlar. İş hayatını denetleyen yetkili memurların düzenledikleri tutanaklar, İş yasası'nın 89. maddesi uyarınca, aksi kanıtlanıncaya kadar geçerli sayılır.

Öte yandan, bu denetimi yaparken memurların işin normal gidişini, işyerinin işlemesini, mümkün olduğu kadar aksatmamaya çalışmaları gerekir. Açıklanması gerekmedikçe, işverenin ve işyerinin meslek sırlarını saklamak, ekonomik ve ticari durumlarını gizli tutmak zorunda olan iş müfettişleri, kendilerine başvuran ya da ihbarda bulunanların kimliklerini de açıklamamakla yükümlüdürler.

• *İş hukuku.* Sanayi devriminden sonra doğan ve zamanla gelişen, yeni bir hukuk dalıdır. Bu hukuk dalı iki ana bölümden oluşur. Birey olarak işçiyle işveren arasında iş akdinin (hizmet sözleşmesinin) yapılması, uygulanması ve sona ermesiyle ilgili kurallar bireysel iş hukukunun kapsamı içindedir. Örgütlü işçi topluluklarıyla (sendikalar ve bunların oluşturdukları birlikler) işverenler arasındaki ilişkiler de Toplu iş hukuku'nun konusuna girer. Toplu iş hukuku'nun başlıca konulan grev, lokavt, toplu pazarlık ve toplu iş sözleşmeleridir.

• *İş kanunu.* Türkiye'de, bireysel iş ilişkilerini düzenleyen ilk yasa, 1936 tarihinde kabul edilen 3008 sayılı İş kanunu'dur. 1967 yılında yeni bir İş kanunu yürürlüğe girdi. 931 sayılı bu yasa, Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilince, 1971 yılında bugün yürürlükte olan 1475 sayılı İş kanunu çıkarıldı. Bu yasada da zamanla birçok değişiklik yapıldı. Yasa, tüm işçileri kapsamı içine almaz. Tarım işçileriyle ev hizmetlerinde çalışan işçiler bu yasanın kapsamı dışındadırlar. Gemi adamları Deniz iş kanunu'na, basın işçileri de Basın iş kanunu'na tabidirler.

• *İş kazası ve meslek hastalığı sigortası.* İş gücünü doğrudan doğruya olumsuz olarak etkileyen ve Sosyal sigortalar kurumu'nca öncelikle korunan meslek tehlikesidir. 17 temmuz 1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal sigortalar kanunu'na göre sigortalıların şu durumlarda geçirdiği kazalar iş kazası sayılır: 1. sigortalının işyerinde bulunduğu sırada uğradığı kaza; 2. işveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle uğradığı kaza; 3. sigortalının işveren tarafından görevle başka bir yere gönderilmesi yüzünden asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda uğradığı kaza; 4. emzikli kadın sigortalının çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda uğradığı kaza; 5. sigortalıların işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere toplu olarak götürülüp getirilmesi sırasında geçirdiği kaza. Bir kazanın iş kazası sayılabilmesi için gerekli öğeler şunlardır: 1. kaza ile iş arasında bir illiyet bağı olmalıdır; 2. iş kazası sonucu oluşan zarar dıştan gelen bir nedenle olmalı ve sigortalının bir kastı bulunmamalıdır; 3. kaza beklenmedik bir biçimde ve birdenbire olmalıdır; 4. iş kazası sonunda sigortalı sakatlanmalıdır. Çalıştırdığı işçinin iş kazasına uğraması durumunda, Sosyal sigortalar kurumu işe elkoyuncaya kadar işveren, gerekli sağlık yardımlarını yapmakla yükümlüdür. İşçi ve işveren iş kazasını Sosyal sigortalar kurumu'na bildirmek zorundadırlar. İşveren kazadan sonraki iki gün içinde Kurum'a bildirimde bulunmazsa kaza nedeniyle yaptığı harcamaları Kurum'dan geri isteyemez. İşverenin bildirim yükümlülüğünü yerine getirmemesi nedeniyle hukuki ve cezai sorumluluğu da vardır. İş kazası olarak bildirilen olayın iş kazası olup olmadığını saptamak için Kurum tarafından inceleme ve soruşturma yapılır. İşveren ayrıca iş kazasını derhal o yerin yetkili zabıtasına bildirmek zorundadır. İş kazasına uğrayan işçinin korunmasına ilişkin düzenlemeler XIX. yy. sonlarında başlamıştır. Türkiye'de işçilerle ilgili olarak kabul edilen ilk sigorta yasası 27 haziran 1945 tarih ve 4772 sayılı "İş kazalarıyla meslek hastalıkları ve analık sigortaları kanunu"dur. İş kazalarının en yüksek olduğu çalışma alanı yapı işkoludur. Ayrıca metal, madencilik, dokuma işkollarında da iş kazaları fazla görülmektedir. İş kazalarının sanayileşmeyle birlikte hızla artması, iş kazalarının işçiyi olduğu kadar işverenleri hatta ulusal ekonomiyi de zarara uğratması Sosyal sigortalar kurumu'nun yükünün artması gibi nedenler iş kazalarını önleme konusunun önemini artırmıştır. İş kazalarını ve meslek hastalıklarını, uygun önlemler alarak azaltmak çağdaş toplumların amacıdır. Batı ülkelerindeki yasalardan ve Uluslararası çalışma örgütü (İLO) kurallarından yararlanılarak hazırlanan türk mevzuatı iş kazalarını önleme bakımından oldukça çağdaş bir görünüme sahiptir. Bu konuda ağır ve tehlikeli işler gibi özelliği olan alanlarda çok sayıda tüzük çıkarılmıştır. Örneğin Ağır ve tehlikeli işler tüzüğü, İşçi sağlığı ve iş güvenliği tüzüğü, Yapı işlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği tüzüğü, Gemi adamlarının sağlık, iaşe ve ikamet şartlarını gösterir tüzük vb. Yasal çerçevedeki bu olumlu gelişmeler uygulamada beklenen sonuçları vermemiştir. Her yıl meydana gelen iş kazalarının oranı gelişmiş ülkelerden çok yüksektir. İş kazası ve meslek hastalıkları nedeniyle sigortalıya yapılacak sağlık yardımları şunlardır: sigortalının hekime muayene ettirilmesi, hekimin göstereceği lüzum üzerine gerekli muayene ve tedavinin yapılması, bu nedenle sağlık kuruluşlarına yatırılması, tedavi süresince gerekli ilaç ve iyileştirme araçlarının sağlanması. Sağlık yardımları, iş kazasına uğrayan ya da meslek hastalığına tutulan sigortalının sağlık durumunun gerektirdiği sürece devam eder. İş kazası ve meslek hastalığı halinde sigortalıya ve bazı koşullarda hak sahiplerine para yardımları da yapılır. Bunlar geçici ve sürekli iş göremezlik ödenekleri ile sigortalının ölümünde hak sahiplerine gelir bağlanması ve cenaze yardımıdır (Sosyal sigortalar k. md. 12).

• *İş mahkemesi.* Çalışma hayatını düzenleyen yasaların uygulanmasında ortaya çıkan uyuşmazlıkların uzmanlaşmış yargı organlarında çabuk ve kolay bir şekilde sonuçlandırılabilmesi için bu mahkemelerin kurulmasına gerek duyuldu. Türkiye'de iş mahkemeleri 30 ocak 1950 tarih ve 5521 sayılı özel bir yasa ile kuruldu. Bu yasa uyarınca 1971'e kadar iş mahkemeleri, bir yargıcın başkanlığında bir işçi ve bir işveren temsilcisinden oluşuyordu. Ancak Anayasa mahkemesi'nin 13 nisan 1971 tarihli iptal kararıyla işçi ve işveren temsilcilerinin iş mahkemesindeki görevleri sona erdi ve bu mahkemeler tek yargıçlı hale geldi. İş mahkemelerinde kural olarak işçilerle işverenler arasındaki bireysel iş uyuşmazlıkları karara bağlanır. Bu mahkemelere sosyal sigortalar ve toplu iş hukuku mevzuatından doğan çeşitli uyuşmazlıklara bakma görevi de verilmiştir.

• *İşten ayrılma.* İşten ayrılmak isteyen işçi kural olarak bildirim önellerine uymak zorundadır (İş. k. md. 13). İşçinin de işyerindeki kıdemine göre iki hafta ile sekiz hafta arasında değişen bu önellere uymaması durumunda işçinin usulsüz bir fesih yaptığı kabul edilir ve bu sürelere ait ücret tutarında bir tazminatı işverene ödemeye mahkûm edilebilir. İşçinin ihbar önellerini beklemeden bildirimsiz fesih hakkını kullanarak işten ayrılabildiği durumlar şunlardır: 1. işçinin sağlık nedenleri; 2. işverenin ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan davranışları; 3. işyerinde en az bir hafta süreyle işin durmasına yol açan zorlayıcı bir nedenin ortaya çıkması (İş k. md. 16).

• *İşten çıkarma.* İşten çıkarmaya ilişkin düzenlemeler İş kanunu'nda ve Borçlar kanunu'nda yapılmıştır. Belirsiz süreli hizmet sözleşmesi ile çalışan bir işçinin işten çıkarılabilmesi için durumun kendisine ihbar edilmesi ve İş yasası'nda belirtilen ihbar önellerinin geçmesi gerekir (İş k. md. 13). İşveren ihbar önellerine ait ücreti peşin ödeyerek bu sürenin geçmesini beklemeden de işçiyi derhal işten çıkarabilir. Türk iş hukukunda işveren herhangi bir haklı neden göstermeden, ihbar önellerine uyarak ya da bu sürelere ait ücreti peşin ödeyerek işçiyi işten çıkarabilir. İşten çıkarılan işçi, yargı organlarına başvurarak, haklı bir neden olmadan işten çıkarıldığının saptanmasını ve işe yeniden alınmasını isteyemez. Türkiye'de işçinin işten çıkarılmama güvencesi yoktur. Bu tür bir güvence yalnız işyeri sendika temsilcilerine sağlanmıştır (Sendikalar k. md. 30). Belirli süreli hizmet sözleşmesi ile çalışan işçilerin hizmet sözleşmeleri, aksi kararlaştırılmadıkça sürenin geçmesi ile kendiliğinden sona erer (Borçlar k. md. 38). Belirli sürenin dolmasına rağmen işçi işe devam eder, işveren de iş ilişkisinin devamına ses çıkarmazsa hizmet sözleşmesinin süresi uzar. Belirli süreli iş sözleşmelerine taraflar ihbar koşulu koyabilirler. Tarafların ihbar koşuluna uymamaları durumunda sözleşme tümüyle yenilenmiş olur.

Türk iş hukukunda işçinin işten çıkarılmasının bir başka türü de haklı nedenlerle hizmet sözleşmesinin sona erdirilmesidir. Hem belirli, hem de belirsiz hizmet sözleşmelerinde bu fesih hakkı kullanılabilir (İş k. md. 17). Buna göre işçinin sağlığının bozulması durumunda işveren belirli bir süre bekledikten sonra iş sözleşmesini feshedebilir. Ayrıca işçinin ahlak ve iyiniyet kurallarına uymayan davranışlarda bulunması durumunda da işveren bildirim önellerini beklemeden ve herhangi bir tazminat ödemeden işçiyi işten çıkarabilir (İş k. md. 17/2). Herhangi bir nedenle işçi bir haftadan fazla bir süreyle işyerine gelmemişse bu durumda da işverenin iş-

çiyi işten çıkarma kararı vardır (İş k. md. 17/3).

• *Yeniden işe alma.* İş kanunu ile Sendikalar kanunu'nda bazı koşullarla işverenin işçiyi yeniden işe alma zorunluluğu bulunmaktadır. İş kanunu'na göre işverenler on üçüncü maddeye dayanarak işten çıkardıkları işçilerin yerine altı ay süreyle yeniden işçi alamazlar. Bu süre içinde işyerine aynı nitelikteki iş için yeniden işçi almak isteyen işveren durumu uygun araçlarla yayımlar ve işçinin kaydettirdiği adresine noter aracılığıyla duyurur. İşçi on beş gün içinde başvurursa işveren onu işe almak zorundadır (İş k. md. 24/1,2). Muvazzaf askerlik hizmeti nedeniyle işinden ayrılan işçi, bu görevin bitmesinden başlayarak iki ay içinde başvurursa, işveren bu işçiyi öncelikle işe almak zorundadır (İş k. md. 27). Sendikalar yasası'nda yeniden işe alınma konusunda sendika yöneticilerine önemli bir güvence sağlanmıştır. Buna göre sendika yönetim kurullarında göreve seçilmesi nedeniyle kendi istekleri ile işyerinden ayrılan işçiler bu görevleri sona erdiğinde, üç ay içinde başvurmaları koşuluyla eski işlerine ya da uygun bir işe alınırlar (Sendikalar k. md. 29).

—İş örgüt. İş çözümlemesinin önemli bir uygulaması "görevlerin nitelenmesi"dir. Bu da bir meslek ya da şirketçe çeşitli görevlerin değerlerinin belirlenmesidir. Öteki uygulamalar seçme, eğitim, terfi ve güvenlikle ilgilidir. Bu çözümleme çeşitli belirleme ve ölçme (anlık gözlemler, zaman ölçme, vb.) yöntemlerine dayanır ve işin rasyonelleştirilmesini amaç edinir.

• *Yönetsel iş çözümlemesi,* bir servis ya da görevin işlem biçimini yeniden kurmayı amaçlar. İki evreden oluşur: birincisi iş bölümlerinin "statik" çözümlemesidir; bir memurun yaptığı tüm işlemlerin sayımı ve her işlem için ne?, neden?, ne zaman?, ne kadar?, ne kadar zamanda? sorularının yanıtlanması; ikincisi iş bölümlerinin "dinamik" çözümlemesi, devrelerdeki bilgi akımının izlenmesi ve bir belgenin yaratılışından yok edilişine değin her evresinin incelenmesidir. Bu inceleme şemalarla birlikte yapılır (Planus, Hijmans ve Viyana grafikleri).

• *Teknik iş çözümlemesi,* işi basitleştirme ya da bilimsel biçiminde örgütleme yöntemlerine bağlıdır. Amaç, maddelerin ve üretim çevrimlerinin incelenmesidir. En basit işlemler, beklemeler, taşımalar, denetimler incelenir. Böylece üç çeşit çözümleme ortaya çıkar: işlemlerin genel çözümlemesi (üretim, dolaşım), bölümlerin ayrı ayrı çözümlemesi (el ya da el -makine işleri), çoğul çözümleme (bir ekibin çeşitli üyeleri arasındaki işbirliğinin çözümlemesi).

• *İş emri servisi,* işin gerekli günde çıkması için çeşitli servislerin iş yüklerini denetler ve iş akışındaki her türlü aksamayı ortaya çıkararak buna çözüm bulunmasını sağlar. İş emri servisi, müşteriye makul süreler verir, üretilmekte olan malları azaltır ya da üretimi artırır.

—İşl. ikt. Üretim kavramını temel alan geleneksel iş yönetimi arz piyasalarında zayıf bir rekabet durumunun damgasını taşıyan iktisadi ve sosyal bir ortama denk düşer: bu durumda, ağırlık imalat sorunlarına verildiğinden işletme potansiyelinin üretim kapasitesi (insanlar ve makineler) tarafından belirlendiği düşüncesi egemendir. Pazarlama (marketing) kavramını temel alan modern iş yönetiminde ise bunun tersi bir durum sözkonusudur. Burada, ürün-piyasa karşılaşması, bir piyasa bulabilecek -ya da yaratabilecek- ürünleri belirlemek amacıyla tüketicilerin gereksinimlerinden yola çıkan bir gelişmeye göre olur. Geleneksel iş yönetiminde, işletmelerin yönetimi deneye, sağduyuya ve basit çözümleme araçlarına dayanırdı. Oysa, modern iş yönetimiyle birlikte kararların hazırlanmasında, stratejilerin uygulamaya konulmasında ve sonuçların denetiminde sistemli bir biçimde bilimsel yöntemlerden yararlanılmaya başlandı ve yönetimde hedefler saptanmasına, ileriye dönük kestirimlere ve bütçe hesaplarına, denetime, vb. geniş ölçüde başvuruldu.

İş yönetimi bilgi-işlem sistemleri, klasik "kumanda tabloları"ndan esinlenmekle birlikte, bazı kararların sonuçlarını, daha bu kararlar alınmadan önce, denemeden geçirmeyi de olanaklı kılar; gerçekten de bu sistemler her şeyden önce işletme "modelleri"dir; bunların çarklarını, bağlantılarını, akımlarını temsil eder. Parametrelerin ve verilerin değerinde her değişiklik, işletmenin elde edeceği sonuçların değişmesine yol açar, dolayısıyla bunun bilgisayarca kavranılıp işlenmesi gerekir.

—Mak. san. Bir takım tezgâhında iş milinin ucuna, iş parçasını taşıyan bir ayna ya da döner tabla, konik bir deliğe sıkı geçirilmiş ve basit zorlamayla devindirilen torna puntası ya da bir kesici takım (freze bıçağı, matkap ucu), bir takım mili (bara) bağlanabilir. Yatak yastıkları, rulmanlar ya da hidrostatik yataklarla donatılan iş mili, mekanik ya da el kumandalı eksenel ilerleme devinimi yapan bir kovana monte edilir. Bir takım tezgâhında, aynı anda birçok parçayı işleyen ya da aynı parça üzerinde değişik işlemler yapan birçok iş mili bulunabilir.

—Marangl. Biçilmiş ağaç parçaları kurutulduktan sonra genellikle yeterince düzgün değildir; ayrıca istenen iş parçası için gereken boy ve kalınlıkta olmayabilir. Dolayısıyla şerit ya da daire testere ve kalınlık planya makinelerinden geçirilerek gereken ölçüler elde edilir ve parçalara düzgünlük verilir. İşlem testere, kaba rende, planya ve perdah rendesi gibi aletlerle elle de yapılabilir. İşte bütün bu işlemlere iş parçası hazırlama denir.

—Ruhbil. *İş psikolojisi,* ilkin işyerlerinin gerektirdiği emekçi yeteneklerinin çözümlenmesiyle, dolayısıyla işe alma ve iş postalarının değerlendirilmesiyle ilgilendi. İkinci bir evrede, 1950'den sonra daha çok teknik aygıtlara göre başarıların çözümlenmesi üzerinde durdu. Bunun yanı sıra, iş psikolojisi, işin iyi yapılması için gerekli uygulamaları saptama ve öğretme zorunluluğundan yola çıkarak mesleki eğitimi ele aldı. Örgüt psikolojisiyle birlikte, ilgi, işletmedeki bireyler ve gruplar arasında işbölümü ilişkilerine ve bu ilişkilerin emekçilerin güdülenim ve doyumları üzerindeki yansımasına yöneldi. Günümüzde, insanla onun teknik ve toplumsal iş çevresinin karşılıklı uyumunu sağlamayı amaçlayan iş psikolojisinin temel konusu, sağlanan verimden çok, iş koşullarının bireyin yeteneklerinin ortaya konması üzerinde etkisidir.

İş psikolojisi genellikle patronların ve/ya da sendikaların isteği üzerine araya girer. İlgili emekçilerin işbirliğini sağlamak, genellikle güç olmakla birlikte, zorunludur; çünkü laboratuvarda sürdürülen araştırmaların sonuçları, alanda karşılaşılan sorunlara pek uygulanamaz. İş psikolojisi, bu müdahalelerden önce, duruma genel bir tanı koyabilmek için, gözlemlerden, anketlerden, mülakatlardan, deneylerden başlayarak, iş sistemini betimlemeye çalışır. Bu inceleme, iş sisteminin iletişim, güçlükler, aksamalar, vb. gibi bazı özel görünümleri üzerinde yoğunlaşabilir. Bu girişimin verimliliği, onu günlük durumların (otomobil kullanma, spor, ev işleri, okul etkinlikleri) incelenmesine de yöneltmiştir.

İş bankası aş *(Türkiye),* Cumhuriyet döneminin özel sermaye ile kurulan ilk bankası. 1924'te, tasarrufları özendirerek ulusal sermaye birikimini sağlamak amacıyla 1 milyon TL sermaye ile kuruldu. Sermayesinin 250 000 TL'sı Atatürk tarafından ödenmiş, Atatürk'e ait hisse senetleri ölümünden sonra CHP'ye, faizleri ise Türk tarih kurumu ile Türk dil kurumu'na verilmiştir. Bankanın ilk yönetim kuruluna Mahmut (Soydan) Bey başkanlık etmiş, üyelerini ise İhsan Bey, Ali (Kılıç) Bey, Rasim (Başaran) Bey, Rahmi (Köken) Bey, Salih (Bozok) Bey ve genel müdür Mahmut Celal (Bayar) Bey oluşturmuştu. 1924 yılı sonunda toplam mevduatı 2.5 milyon TL, ticari plasmanları 1 milyon TL olan bankanın 3.6 milyon TL'lık aktifi bulunmaktaydı. 1927'de Osmanlı itibarı milli bankası ile birleşti. Zaman içinde büyük gelişme gösteren İş bankası, büyük bir ticaret bankası olduğu gibi, aynı zamanda, yatırım bankası işlevini de üstlendi. Yatırımlarının büyük bölümünü gübre, şişe-cam, demir-çelik, besin, turizm vb. sanayilerinde etkinlik gösteren kuruluşların orta ve uzun vadeli finansman gereksinimlerini karşılayarak yapmaktadır. Aynı zamanda, devlet tahvilleri ve hazine bonolarının halka satılmasında aracılık etmekte ve Hazine'ye kısa dönemli nakit sağlamaktadır. Banka, Türkiye'de, küçük tasarrufları değerlendirmek için "kumbara sistemi"ni ve "tasarrufu teşvik ikramiyesi"ni ilk kez uygulayarak halka bilinçli bir tasarruf alışkanlığı vermek için çaba harcamış, "banka kartı", "mavi çek" gibi ödeme kolaylığı sağlayan uygulamalar getirmiş, modern bankacılığın temellerini atmıştır. Kurmuş olduğu "Banka ve ticaret hukuku araştırma enstitüsü" aracılığıyla banka, sigorta ve ticaret hukuku alanlarında bilimsel araştırmalar yapmakta ve bu araştırmaların sonuçlarını yayımlamaktadır. Aynı zamanda türk eğitim ve sanat yaşamına da çeşitli yayın ve ödülleriyle katkıda bulunmaktadır.

1990 sonu itibariyle, T. İş bankası'nın öz kaynakları 1 361,3 milyar TL, krediler toplamı 7 388,6 milyar TL, mevduat toplamı 11 657 milyar TL olmuştu. Merkezi Ankara'da olan bankanın 941 şubesinde 18 743 kişi çalışmaktaydı.

T. İş bankası'nın katılımda bulunduğu başlıca kuruluşlar şunlardır: T. Şişe ve cam fabrikaları aş, T. Şeker fabrikaları aş, Soda sanayii aş, Sınai yatırım ve kredi bankası ao, Türk dış ticaret aş, Anadolu anonim türk sigorta şirketi, Tezsan takım tezgâhları sanayi ve ticaret, Türkiye petrolleri ao, Çukurova elektrik, Rabak elektrolitik bakır sanayii, Akdeniz gübre sanayii, Milli reasürans taş, İpek iş mensucat taş.

İş ve işçi bulma kurumu, işçilerin elverişli oldukları işlere yerleştirilmelerine ve çeşitli işler için elverişli işçiler bulunmasına aracılık etmek ve bunlarla ilgili ödevleri yerine getirmek amacıyla kurulmuş kamu kurumu. Çalışma ve sosyal güvenlik bakanlığı'na bağlı bir kamu iktisadi kuruluşu olan kurum, 1946 yılında kuruldu. Genel müdürlük merkezi Ankara'da olan kurumun on iki ilde bölge müdürlüğü, 76 ilde şube müdürlüğü ve 36 ilçede büro şefliği vardır. Kurum mali ve idari bakımdan özerktir.

İŞÂ → AŞÂ.

İŞAA ya da **İŞAAT** a. (ar. *işâ'a, işâ'at*). *Esk.* **1.** Haber yayma, bir haberi herkese duyurma: "... *kavâid-i küfriyyenin te'yid ve işâasiyle her şeyde kefere ile ihtilâtı... nasıl emreder*" (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—2.** *İşaa etmek,* yaymak, duyurmak: "*İşte Atina gazeteler -tebliğin tabiriyle- bu haberleri işâa etmekten zevk alıyorlarmış*" (Y. K. Beyatlı).

İŞAAT çoğl. a. (ar. *işâ'a, işâ'at*'ın çoğl. *işâ'ât*). *Esk.* Haber yaymalar: *İşaat-ı bedhahane* (kötü niyetli olarak haber yaymalar). *İşaat-ı kâzibane* (yalan haber yaymalar).

İŞAAT → İŞAA.

İŞÂBE a. (ar. *işabe*). *Esk.* Gençken saçı sakalı ağarma.

İŞÂEYN a.(ar.*ᶜişā*ᵓ'ın ikili çoğl. *ᶜişaᵓeyn*). *Esk.* Akşam ve yatsı vakitleri.

İŞÂL a. (ar. *şuᶜle*'den *işᶜal*). *Esk.* **1.** Yakma, tutuşturma. **—2.** Şiddetlendirme, alevlendirme: *"...Mekke-i mükerremeye gelmesi def-i fitne için olmayıp belki iş'âl -i nâire-i fesad için olduğu revîş-i hâlden anlaşılmıştır"* (Cevdet Paşa, XIX. yy.). **—3.** *İşâl etmek,* tutuşturmak; şiddetlendirmek.

İŞAR a. (ar. *şuᶜur*'dan *işᶜar*). *Esk.* **1.** Haber verme, bildirme: *"Kapılarını eski sahiplerine, pencerelerini onların semadan inecek efkâr ve işarına açmış, bekliyor gibi duruyor"* (Samipaşazade Sezai, XIX. yy.). **—2.** Yazıyla bildirme. **—3.** *İşar-ı ahire kadar,* bildirilecek son habere değin. **—4.** *İşar etmek,* bildirmek.

İŞARAT çoğl. a. (ar. *işaret*'in çoğl. *işarāt*). *Esk.* İşaretler, izler.

İŞARET, -ti a. (ar. *işaret*). **1.** Bir düşünceyi anlatmayı ya da bir isteği, bir buyruğu açığa vurmayı sağlayan jest ya da mimik: *Başıyla, eliyle bir işaret yapmak.* **—2.** Kendine özgü bir anlamı olan jest, hareket: *Bir kimseyle işaretle anlaşmak. Başıyla "evet" işareti yaptı.* **—3.** Bir şeyi, bilmeye, anlamaya olanak sağlayan, onu haber veren şey; alamet, belirti: *Enflasyonda hiçbir düşme işareti yok. Bu tavır anlaşmaya niyetli olmadıklarının işareti. Bölgede petrol olduğuna ilişkin bir işarete rastlanamadı.* **—4.** Bir şeyin somut gösterimi, uzlaşımsal bir niteliği olan çizgi, resim ya da ses: *Noktalama işaretleri. Trafik işaretleri.* **—5.** Bir şey üzerine konan belirleyici iz, im: *Toplantıya gelmeyenlerin adları yanına işaret koymak.* **—6.** *Bir kimseyi, bir şeyi (bir şeyle) işaret etmek,* onu herhangi bir işaretle göstermek: *Öğretmen parmağıyla beni işaret etti.* **—7.** *(Bir kimseye) bir şey yapmasını işaret etmek,* ona yapması gerekeni, yapabileceği şeyi işaretle anlatmak: *Bana yanına gelmemi işaret etti.* **—8.** *(Bir şeye) işaret etmek,* değinmek, belirtmek: *Bu noktaya daha önce işaret etmiştik.* **—9.** *İşaret vermek,* sözkonusu bir kimseyse, bir durumu ortaya koymak, onun habercisi olmak: *Biz işaret verince harekete geçecekler. Ekonomi, iflas işaretleri veriyor.*

—Esk. *İşaret-i âliye,* şeyhülislam buyruğu. ‖ *İşaret-i ilahiye,* kutsal emir, Tanrı buyruğu.

—Akust., Bilş. ve Telekom. Fiziksel olay ya da böyle bir olayı niteleyen büyüklük. (Bu büyüklüğün zaman içindeki değişimleri ya da öbür olası değerleri içinden seçilen bir değeri, çeşitli bilgiler taşır. Bir akustik basınç, bir elektrik akımı, bir radyo dalgası ya da bunların ayırtedici niteliği olan büyüklüklerden biri bir işaret olabilir.) [Eşanl. İM, SİNYAL.]

—Arit. Ceb. ve Mat. çözlm. Matematikte aşağıdaki kavramları belirtmeye yarayan simgelerin adı: = eşitlik; + toplama; − çıkarma ya da negatif bir sayı; × çarpma; ÷ bölme; < eşitsizlik*; (....) birleştirim; [....] birleştirim ya da aralık; ≡ uygunluk; ~ eşdeğerlik; ∈ bir kümeye ait olma; ⊂ kümeler arasında kapsama; ∩ iki kümenin arakesiti; T ya da ⊥ bir iç bileşim yasası. ‖ *İşaretler kuralı,* iki *a* ve *b* sayısının işaretini tanımlayan kural:

a nın işareti	*b* nin işareti	*ab* nin işareti
+	+	+
+	−	−
−	+	−
−	−	+

‖ *Bir sayının işareti,* bir sayının yazılışında kullanılan ve + ya da − ile gösterilen simge; (+ işareti pozitif sayılara ayrılmıştır ve genellikle konmaz, ama konmuş varsayılır; − işareti negatif sayılara konur.) ‖ *Çarpım işareti,* $\prod$ biçiminde yazılan ve aşağıdaki çarpımları gösteren simge: $\prod_{i=1}^{n} x_i$ de $(x_i)_{1 \leq i \leq n}$ dizisinin elemanlarının çarpımı; $\prod_{i \in I} x_i$ de $(x_i)_{i \in I}$ ailesinin elemanlarının çarpımı; $\prod_{i=1}^{n} E_i$ de $(E_i)_{1 \leq i \leq n}$ küme dizisinin descartesçı çarpımı. ‖ *Toplam işareti,* $\int$ ve $\sum$ simgelerinden biri; birincisi integrallerde ve ilkellerde, ikincisi ise aşağıdaki ifadelerde kullanılır: $\sum_{i=1}^{n} x_i$ de $(x_i)_{1 \leq i \leq n}$ dizisinin elemanlarının toplamı; $\sum_{i \in I} x_i$ de $(x_i)_{i \in I}$ ailesinin elemanlarının toplamı; $\sum_{n=0}^{+\infty} x_n$ de genel terimi x_n olan serinin toplamı; $\sum_{i=1}^{n} E_i$ de, bir vektör uzayı ailesinin toplamı.

—Ask. *İşaret bezi,* düşmanla yakın ilişkide bulunan birliklerin bulundukları yerleri topçu, hava kuvvetleri ve gerideki büyük komuta merkezlerine bildirmek amacıyla kullandıkları renkli bez. ‖ *İşaret borusu* → BORU* İŞARETİ. ‖ *İşaret flaması,* belirli bir düzenin alınması, hareketlerin zamanında ve emredilen yerde yapılmasını sağlamak için kullanılan flama. ‖ *İşaret tabancası,* bulunulan yerin, bildirilmesi, emirlerin, isteklerin ya da bir haberin iletilmesi amacıyla kullanılan, renkli işaret fişeği atan tabanca. (Hangi durumlarda ne renkte ve kaç tane fişeğin kullanılacağı önceden belirlenir. Düşmanın bu işaretlerin anlamını öğrenmemesi için kullanılan renkler sık sık değiştirilir.) ‖ *Hedef işareti,* karada yapılan tatbikat ya da manevralarda düşman ya da piyade, topçu, hava vb. ateşlerini, her türlü gözlenebilir düzenle (flama, işaret fişeği vb.) işaretleme. ‖ *Özel askeri işaretler,* bir harekâtla ilgili olarak hazırlanan emir, plan, kroki ya da haritalar üzerinde birliklerin yerlerini, çeşitli türdeki silahların mevzilerini, karargâhları, birlik sınırlarını, yolları ve arazinin durumunu kolaylıkla anlatmak üzere kullanılan simgesel şekil ve işaretler.

—Ask. denizc. *İşaret kitabı,* askeri denizcilikte kullanılan tüm işaretlerin yer aldığı kitap. ‖ *İşaret sancakları,* savaş gemilerinin kendi aralarında telgraf koduyla haberleşmesini sağlayan sancakların tümü. ‖ *İşaret subayı,* bir savaş gemisinde, her türlü haberleşmeden sorumlu subay. ‖ *Sürat işareti,* belli bir düzende seyreden savaş gemilerinin ortak hızını belirtmede kullanılan işaret.

—Ask. tar. *İşaret hocaları,* Osmanlılar döneminde İstanbul boğazı'ndan geçen gemilere işaretle yol gösteren görevlilere verilen ad. (Tersanei amire tarafından atanırlar, Boğaz üzerindeki kalelerde görev yaparlardı.)

—Balıkç. *İşaret şamandırası,* suya atılan ağları ya da oltaları kolayca bulabilmek için suya bırakılan şamandıra.

—Bayınd. *Trafik işaretleri,* trafiği düzenlemek amacıyla kullanılan işaret levhaları, ışıklı ve sesli işaretler, yer işaretlemeleri ile trafik zabıtası ya da öteki yetkililerin trafiği yönetmek için yaptıkları hareketler. (Bk. *ansikl.* böl.)

—Denizc. Haberleşmede kullanılan ve uzlaşmalı bir im üreten ya da taşıyan düzenek. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *İşaret çekmek,* göndere çekilen flamayla bir gemiye ya da bir kıyı istasyonuna işaret vermek. ‖ *İşaret dolabı,* işaret sancaklarının konduğu dolap. ‖ *İşaret gönderi,* işaret vermek için flama ya da işaret sancağı çekmeye yarayan direk. ‖ *İşaret grubu,* birden çok işaret sancağından oluşan grup. ‖ *İşaret karanfili,* iki direk ya da bir direkle baca arasına gerilen ve işaret savlolarını geçirmek için makaralarla donatılan çelik halat. ‖ *İşaret konisi,* havanın kötü olduğunu bildirmek için semaforlara çekilen siyah koni. ‖ *İşaret roketi,* tehlike halinde bir geminin, uzaktan geçen bir başka gemiye, uçağa ya da kıyıya yerini bildirmek için kullandığı ışıklı işaret. ‖ *İşaret sancağı,* görerek haberleşmede uluslararası işaret kitabına uygun bir biçimde kullanılan sancak. (Bk. *ansikl.* böl.) ‖ *Görünür haberleşme işaretleri,* iki gemi ya da bir gemi ile kıyı istasyonu arasında görerek haberleşmede kullanılan araçların tümü (semafor, işaret sancağı, işaret konisi, küre, fener, vb.). [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Seyir işareti,* kerteriz almak ya da kıyıya yakın seyrederken rotayı denetlemek için kıyıya ya da denize yerleştirilmiş sabit ve görünür bütün cisimler (kule, fener, şamandıra vb.). ‖ *Uluslararası işaret kitabı,* iki gemi ya da bir gemiyle kıyı istasyonu arasında özel sancaklarla haberleşmede kullanılan işaret kataloğu. ‖ *Yelken işareti,* katlanmış bir yelkenin hangi direğe ait olduğunu belirtmek için yelkenin görünür bir köşesine vurulan damga.

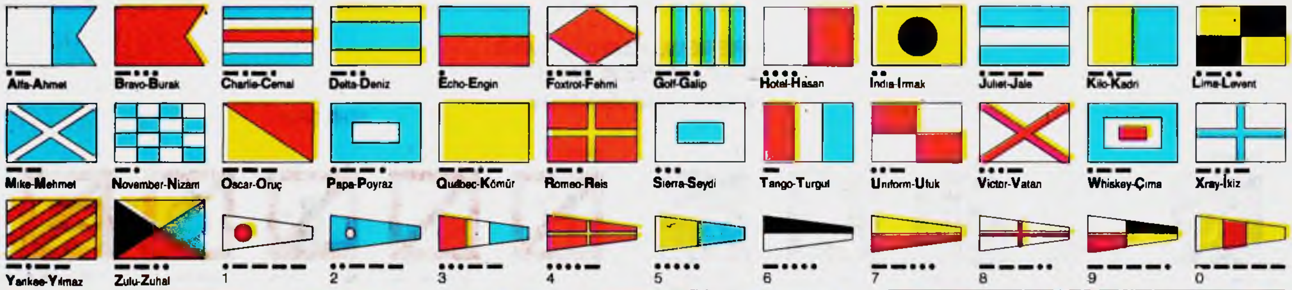
—Dilbil. *İşaret sıfatı* → GÖSTERME* SIFATI. ‖ *İşaret zamiri* → GÖSTERME* ADILI.

—Dy. Manevra devinimlerini ya da makinistlere uzlaşmalı bildirileri iletmede kullanılan iletişim düzeneği. (Eşanl. SİNYAL.) [Bk. *ansikl.* böl.] ‖ *Açık işaret,* "kapalı" konumda olmayan bir işaretin normal görünüşü. (Mekanik işaretlemede gündüz açık işaretin kokartı, ekseni çevresinde döndürülerek gizlenir ya da semafor kolu direk boyunca yatırılır; ışıklı işaretlemede ana hat üzerindeki işaret açık konumda olduğunda genellikle yeşil ışığı gösterir [serbest hat bildirisi]; bu işaret kimi zaman başka işaretlerle de bir arada bulunabilir ve kapalı konumdayken oluşturduğu işaret grubunun görünüşünü değiştirir. Bu düzenekler gece, mekanik işaratlemede de kullanılır.) ‖ *Birleşik işaret,* aynı pano içinde gruplandırılan ve yalnızca makinistin uyması gereken en kesin uyarı ya da uyarıları gösteren işaret. ‖ *Durdurma işareti,* toprağa ya da balasta dikilebilen metal bir çubuğa bağlanmış kırmızı-beyaz damalı küçük işaret. ‖ *Geçici işaret,* sınırlı bir süre için, örneğin yol çalışmaları nedeniyle yerleştirilen işaret. ‖ *Hareket işareti,* gar görevlisinin tren makinistine hareket buyruğu vermek için kullandığı, elde taşınan küçük işaret. ‖ *Hareketli işaret,* bir bayrak ya da fenerden oluşan ve özellikle manevra devinimlerini yönlendirmede kullanılan işaret. ‖ *Işıklı işaret,* sabit ya da yanıp sönen bir ya da birçok renkli ışık yerleştirilmiş siyah bir ekran biçiminde bir panodan ya da bir yazıyı, uzlaşmalı bir işareti gösteren ışıklı bir çizelgeden oluşan işaret. ‖ *İleri ihbar işareti,* mavimsi beyaz ışık veren ve semafor (1 kırmızı ışık) ile karenin (2 kırmızı ışık) bildirilerini gösteren ışıklı bir panonun hemen yanına yerleştirilmiş ışıklı küçük birim. (İleri ihbar işareti, pano, semaforun bildirisini gösterdiğinde yanar, karenin bildirisini gösterdiğinde ise söner. Ancak tek bir kırmızı ışık yandığında [ileri ihbar işareti de aynı anda yanarsa makinist bir semaforun önünde demektir] ya da pano rastlantısal olarak tümüyle söndüğünde makiniste alacağı tutumu belirleme olanağını sağlar.) —Gidiş yönünde ve ileride durma işareti bulunduğunu bildiren işaret. ‖ *Kapalı işaret,* uzlaşmalı (ve genellikle sınırlayıcı) bir bildiri iletmek için makiniste gösterilen devingen bir işaretin konumu. ‖ *Mekanik işaret,* bir kol, renkli bir kokart ya da bir çizelgeden oluşan ve yatay ya da düşey bir eksen çevresinde sabit ya da devingen olarak gösterilen işaret. (Mekanik işaretler gece uyarısı için çizelgelerden farklı olarak

DENİZ SEYRİ

sancaklar, mors, sesli okuma alfabesinin uluslararası kodu

DENİZDE KULLANILAN GÖRÜNÜR HABERLEŞME İŞARETLERİ

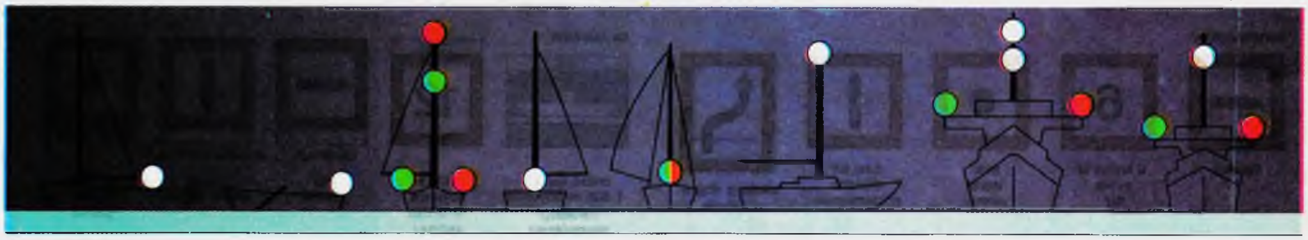

tehlikedeyim — tehlike işaretleriniz anlaşıldı — beni limana kadar yedekte çekiniz — size yakın kalacağım — dümen suyumda beni izleyiniz — uzakta kalın — tehlikeli bir biçimde karaya oturdum — seyretmek yasak — sizi yedekte çekemem

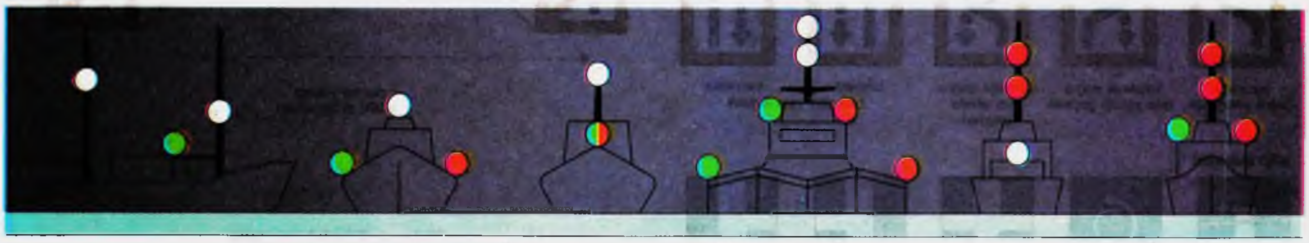

enkaz — mayın — fırtına — görüldü — anlaşıldı ya da bitti — bedel flamaları: 1. 2. ya da 3. işareti tekrarlar

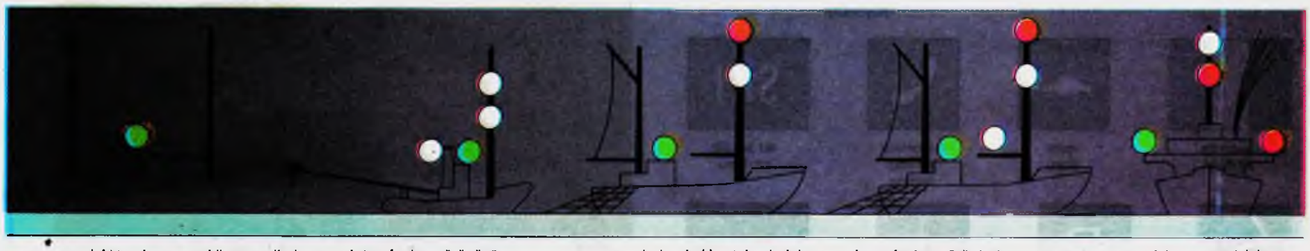
aşağıda: başlıca seyir fenerleri

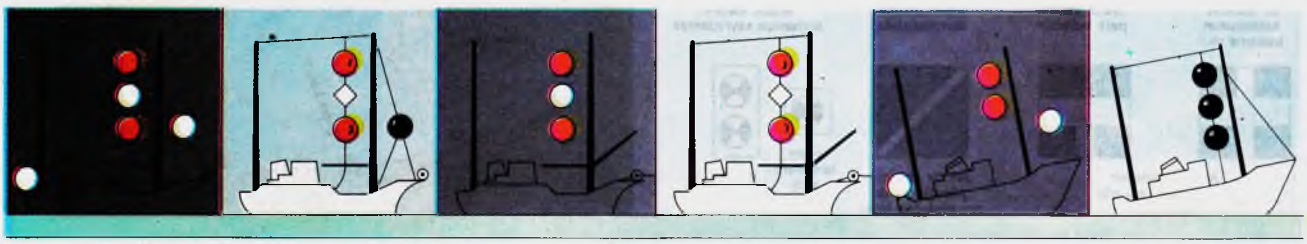
küçük teknelerin yandan görünüşü — yelkenli teknelerin önden görünüşü arkadan görünüşü — 12,20 m'den küçük yelkenli teknenin önden görünüşü — demirli bir yelkenlinin yandan görünüşü — seyir halindeki motorlu gemilerin önden görünüşü 45,75 m'den çok 45,75 m'den az

seyir halindeki motorlu bir geminin sancaktan görünüşü — motorlu gezi teknelerinin önden görünüşü — biri iten, diğeri itilen iki geminin önden görünüşü — kumanda edilemeyen başıboş bir geminin arkadan görünüşü önden görünüşü

yedekte çeken ve çekilen gemilerin sancak tarafından görünüşü (konvoy uzunluğu: 183 m'den az, aksi durumda römorkörde 3 beyaz ışık bulunmalıdır) — yol alan balıkçı teknelerinin sancak tarafından görünüşü — kılavuz gemisinin önden görünüşü

uzunluğu 45,75 m'den fazla olan hareketsiz kablo gemisinin yandan görünüşü — hareketsiz kablo gemisinin yandan görünüşü — uzunluğu 45,75 m'den fazla olan karaya oturmuş bir geminin yandan görünüşü

NEHİRLERDE KULLANILAN ULUSLARARASI GÖRÜNÜR HABERLEŞME İŞARETLERİ

iç sularda kullanılan başlıca işaretler

serbest

motorlu teknelere — gezi teknelerine — su kayağı yapmak — yelkenle seyretmek — kürekle seyretmek

yasak

motorlu teknelere — gezi teknelerine — su kayağı yapmak — yelkenli teknelere — kürekli teknelere

NEHİR SEYRİ

yasak

park etmek — demirlemek — palamarlamak — dönmek — su çevrintileri oluşturmak

ters yönde geçmek ve geçmek — her tür geçiş — konvoylar arasında geçiş — yalnız geçmek — limana girmek

kısıtlamalar

sınırlı su derinliği — sınırlı yükseklik — sınırlı genişlik — uyulması zorunlu kısıtlamalar bir yazılanı içinde belirtilir — kıyıya 50 m uzaklıkta kanal

zorunluluklar

durmak — 6 km/sa'le sınırlı hız — sesli işaret vermek — özel bir dikkatle gözlemlemek — iskeleye doğru yönelmek

sancağa doğru yönelmek — iskeleye doğru ters yönde geçmek — sancağa doğru ters yönde geçmek — iskelede / sancakta bulunan yanı tutmak

ek işaretler

araba vapuru 1 500 m boyunca serbestçe seyredemez — 1 000 m boyunca 12 km/sa aşılmaz — GÜMRÜK dur gümrük — ARABA VAPURU dikkat araba vapuru — iki uzun düdük çalınız

durma yasağı (1 000 m boyunca)

bilgi işaretleri

işaret yanına bağlanabilir — dönme alanı — birleşen su yolları izlenen su yolunun kolları gibi düşünülür

geçmek serbest — içme suyu — teknelere ayrılmış telefon — su kayağı parkuru

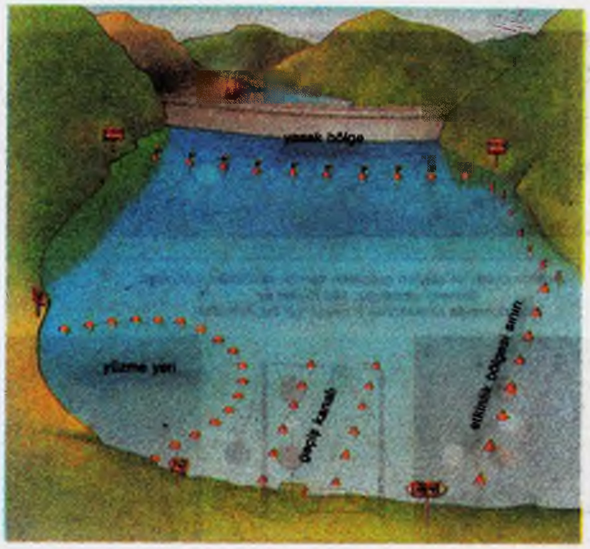

bir elektrik kablosunun kesişme yeri — işaret yanına park edilebilir — işaret yanına demirlenebilir — araba vapuru serbestçe seyredemez

su yolu birleşen su yolunun kolu gibi düşünülür — tek bir yön için yasağın ya da zorunluluğun bitişi — çıkan teknelere giriş yasak — dikkatli girin

göllerî ve su düzlemlerini işaretleme

renkli bir ya da birçok ışık içerir.) || *Sabit işaret*, normal olarak görünüşü hiç değişmeyen işaret. || *Sürekli işaret*, sürekli kalacak biçimde yerleştirilen sabit ya da devingen işaret.
—Etol. *Uyaran işaret*, BAŞLATICI* UYARAN'ın eşanlamlısı.
—Fizs. mekan. Bir olayın uzamdaki konumunu belirtmeye olanak veren, biçim değiştirmez bir katı cisme bağlı koordinat sistemi.
—Geom. *İşaret değiştirmek*, yeni bir karşılaştırma işaretinde konum belirlemek. || *Bir* E *afin uzayının (afin) işareti*, E ye eşlik eden bir vektör uzayının n boyutlu bir tabanı $(\overline{A_0A_1},\ldots,\overline{A_0A_n})$ olmak üzere, E nin $(A_0, A_1,\ldots, A_n)$ noktalarının $(n+1)$ lisi.
—İnş. Yerleştirilme ya da yontulma biçimlerini belirtmek için kesme taşlar üzerine atılan çiziklerden her biri. (Günümüzde, taşlar üzerindeki işaretler, yalnızca yatak yüzlerini yan yüzlerden ayırmaya yarar.) || *Örgü işareti*, kesme taşlardan bir duvar örerken, taşların uygulama resminde öngörülen yerlere konulmasını sağlamak için üzerlerine yazılan röper numarası. || *Taşçı işareti*, taşları kesen ve işleyen işçinin bu taşların yüzüne kazıdığı kişisel işaret.
—İstat. *İşaret testleri*, ana kütle dağılımı bilinmediğinde ve merkezsel limit kavramı uygulanamadığında başvurulan dolayısıyla parametik olmayan bir test. (Ana kütle ortalayanı belli bir değere eşit varsayılarak gözlem değerlerinin bundan böyle, küçük ya da aynı olmalarına göre bu değerlere +, −, 0 verilir; "+" ya da "−" sayısı anlamlı sayılabilecek kadar çoksa sıfır varsayımı (H) reddedilir.)
—Kur. tar. *İşareti âliye*, osmanlı devlet düzeninde şeyhülislam, defterdar, yeniçeri ağası gibi yüksek düzeydeki görevlilerce yazılan takrir ya da ilamlarda üstüne, sadrazamın onayını ya da reddini göstermek amacıyla konulan şerhle ilgili terim.
—Mant. ve Bilkur → GÖSTERGE.
—Metalürj. Kalıbın ayrım düzeyi düzleminde oluşturulan, karşı bölümdeki bir oyuğa ve kalıp kapama sırasında iki bölümün göreli konumunu belirleyen çıkıntı.
—Müz. Seslerin niteliklerini (yükseklik, süre, yoğunluk), esleri ve yorumcudan beklenenleri belirten simgelerden her biri. (Bk. *ansikl.* böl.)
—Oy. Oyunda hile yapmak amacıyla iskambil kâğıdı üzerine konan küçük belirti. || *İşaret vermek*, eşli iskambilde çeşitli yöntemlerle eşine elini belli etmek.
—Ölçbil. Bir ölçü aygıtının bölmesi üzerinde özel bir değerin yerini belirlemeye yarayan çizgi.
—Ruhbil. Pavlov kuramı bağlamında "koşullu uyartı"nın eşanlamlısı. || *İşaretin tespiti kuramı*, istatistiğe dayanan ve algı incelemesinde tanıma ya da bellek incelemesinde anımsama gibi olaylara uygulanan kuram. (Bu kuramda, "işaret" [tanınacak uyartı ya da tanınacak anı], bir absis değerleri topluluğu üzerindeki istatistik bir dağılım olarak betimlenir, "gürültü" de [öteki uyartı ya da öteki anılar] aynı biçimde ele alınır; tespiti, işte bu dağılımlar arasındaki ilişkilerle öznece benimsenen karar ölçütleri yönlendirir.)
—Sil. *İşaret tabancası* → TABANCA.
—Tekst. *Hata işareti*, bir hatanın yerini belirtmek için dokuma parçasının kenarına konulan işaret.
—Ulaş. *İşaret lambası* → TRAFİK* LAMBASI. || *Trafik işaretleri* → TRAFİK.
—Yerbil. *Jeodezi işaret taşı, kadastro işaret taşı*, bir jeodezi ya da kadastro açısal üçgenleme noktasının kesin konumunu gösteren top ya da beton işaret taşı. (Bir jeodezi ya da kadastro işaret taşının yeri, genellikle, kamu hukukunun zorunlu kıldığı bir yükümlülüktür, işaret taşının yerinin değiştirilmesi yasaklanmıştır.)
—ANSİKL. Bayınd. 13 ekim 1983 tarih ve 2918 sayılı Karayolları Trafik k.'nun 3. maddesi trafik işaretlerinin tanımını yapmıştır. Bunlar beş ana gruba ayrılır: tehlike işaretleri, tanzim işaretleri, bilgi işaretleri, durma ve park işaretleri, otoyol işaretleri.

İşaret levha ve levhacıkları dışında, bir virajı ihbar eden ya da yol kavşağı bildiren işaret kazıkları (balizleme*), ışıklı ve sesli işaretler, yol yapımını ya da beklenmedik bir durumu belirten geçici işaretler, karayolu üzerindeki işaretler (şerit işaretleri, "dur" çizgileri, yasak bölgeleri gösteren taramalar) ve yansıtıcı plaketler başlıca işaretleme düzenekleri arasındadır. Levhalar genellikle yol kenarına dikilmiş mesnetler üzerine yerleştirilir; yön belirten işaretlerse, çeşitli yollarla ilgili bilgiler veren kemerler üzerine tespit edilir. Trafiğin giderek gelişmesi, trafik akışının hacmine ve yönüne bağlı olarak farklı düzenleme ve uyarılar taşıyan işaret levhalarının kullanılmasını gerektirmiştir. Levhaların geceleri de görülebilmesini sağlamak için ışıklandırma yapılabileceği gibi yansıtıcı düzeneklerden de yararlanılabilir.
—Denizc. Deniz kuvvetlerinin kendi özel işaretleri vardır; bunlar kullanıldıkları zamana (gündüz, gece) ve uzaklığa göre değişir. Gündüz bayraklarla, flamalarla, gidonlarla, üçgen sancaklarla işaret verilirken, gece, işaret fenerleri, renkli ışıklar, elektrik lambaları ve işaret fişekleri kullanılır.

Çok kısa uzaklıktan işaretleşmeler için kol işaretlerine başvurulur. Ticari ya da uluslararası alanda *Uluslararası işaret kodu*'ndan yararlanılır ve kodlarla bütün gemiler birbiriyle haberleşebilir.

Limanlarda kullanılan işaret direkleri, gelgit kabarmasını ya da alçalmasını, liman havuzlarının açık ya da kapalı olduğunu ve meteoroloji servisince denizciler için yapılan uyarıları gösterir.

Gelgit işaretleri olarak gündüz flamalar, bayraklar, küreler, silindirler ve ucu aşağıya dönük koniler, gece ise beyaz, yeşil ya da kırmızı ışıklar kullanılır. Limanlara giriş ve çıkış işaretleri olarak da gündüz, kürelerden ve ucu aşağıya ya da yukarıya dönük siyah konilerden yararlanılır. Küçük limanlarda yalnız kırmızı ya da yeşil bayraklara başvurulur. Geceleri bu işaretlerin yerini beyaz, kırmızı ya da yeşil ışıklar alır. Kötü havaları bildirmek için ise, semaforlarla siyah silindirler ya da koniler (ucu yukarıya ya da aşağıya dönük), üçgen bayraklar, silindirler, kırmızı ya da beyaz ışıklar çekilir.

Sisli havalarda gemiler, düdükle, sirenle, sis kornasıyla ve gongla sesli işaretler vermek zorundadır.

• *İşaret sancağı*. Uluslararası işaret kitabında 40 işaret sancağı vardır. Bunların 26'sı alfabetik sancak, 10'u rakam flaması, 3'ü bedel flaması, biri de cevap flamasıdır. İşaret sancağı, iyi görüş koşullarında yakın mesafeden hızlı haberleşmeye olanak veren bir işaretleşme aracıdır. Kullanılan harflerin her biri, ayrı renk ve desenlerde dikdörtgen biçiminde sancaklarla belirtilir.

Gemilerin büyüklüğüne göre, her gemide iki ya da üç takım işaret sancağı bulunur. İşaret sancaklarıyla haberleşmede mesajlar, harf ve rakam gruplarından oluşan kodlar halinde verilir.
• *Görünür haberleşme işaretleri*. En çok kullanılan görünür haberleşme işaretleri sancaklar (uluslararası kod sancakları ya da özel sancaklar), sancaklı ya da sancaksız kol işaretleri, ışık (fişekler, ışıklı mors kodu) ve dumandır. Ayrıca görünür haberleşme işaretleri işlevlerine göre sınıflandırılır: semafor, gelgit, tehlike vb. işaretleri. En geniş anlamda, görünür haberleşme işaretleri markalardan, gemi ve işaretleme fenerlerinden oluşur.

İç sularda (nehir, göl) kullanılan görünür haberleşme işaretleri fenerler, sancaklar, panolar, silindirler, balonlar ve konilerdir; bu işaretlerin seyreden, duran ya da karaya oturmuş ve batmış teknelerce hem gündüz, hem gece taşınması zorunludur. Ayrıca seyre elverişli bir su yolunda yasaklama, zorunluluk, kısıtlama, tavsiye ve belirtme işaretleri kullanıldığı gibi, yardımcı görünür haberleşme işaretlerinden de yararlanılır. Fenerlerin kırmızı ya da yeşil renkleri karayollarında kullanılan görünür haberleşme işaretleriyle aynıdır.
—Dy. Hat bekçilerince göz düzeyinde tutulan hareketli işaretlerin görünme yetersizliği yüzünden sabit işaretler kullanma yoluna gidildi; bu işaretler bir sicim ya da makarayla bir direğin tepesine yerleştirilen, başlangıçta ağaçtan ya da ince sactan yapılmış küre, silindir ya da koni biçiminde bir cisimden oluşuyordu (XIX. yy. ortaları). Çok geçmeden bu cisimlerin yerini, görünen çevresi çember, kare ya da üçgen biçiminde düz kokartlar aldı; düşey bir milin tepesine bağlanan bu kokartlar herhangi bir bildiri iletmek gerekmediğinde ekseni çevresinde döndürülerek işaret gizleniyordu. Ayrıca bir direğin tepesine yerleştirilen ve yatay bir eksen çevresinde dönen bir koldan oluşmuş işaretler de vardı. Bu mekanik işaretlerin gece görülmesi için kokart arkasına ya da semafor koluna renkli ışık veren bir fener yerleştiriliyordu; işaret gizlendiğinde ya da kol indirildiğinde fener beyaz bir ışık vermekteydi. Başlangıcından bu yana birçok ülkede uzaktan görülen ve çevre fonundan ayırt edilen kırmızı renk "dur" komutu vermek, sarı yavaşlamak gerektiğini bildirmek, yeşil ise hattın serbest olduğunu göstermek için kullanılır.
—Müz. Müzik yazısında kullanılan işaretler, bir yapıtın seslendirilebilmesi için bilinmesi gereken her şeyi belirtir. Rakamlar, birlik notanın, kaç süre birimine bölündüğünü ve bir ölçüde bu birimden kaç tane olduğunu, bir sesin hangi par-

TEHLİKE UYARI İŞARETLERİ

sağa tehlikeli viraj · sola tehlikeli viraj · sağa tehlikeli devamlı virajlar · sola tehlikeli devamlı virajlar · tehlikeli eğim (iniş) · tehlikeli eğim (çıkış) · iki taraftan daralan kaplama · sağdan daralan kaplama · soldan daralan kaplama · açılan köprü · deniz veya nehir kıyısında biten yol · kasisli yol

kasisli köprü yaklaşımı · kaygan yol · gevşek malzemeli zemin · gevşek şev · yaya geçidi · okul geçidi · bisiklet geçebilir · ehli hayvanlar geçebilir · vahşi hayvanlar geçebilir · yolda çalışma · ışıklı işaret cihazı · havaalanı (alçak uçuş)

yandan rüzgâr · iki yönlü trafik · dikkat · kontrolsüz · ana yol - tali yol · ana yol - tali yol · ana yol - tali yol · sağdan ana · soldan ana · dönel kavşak · kontrollü · kontrolsüz

TRAFİK TANZİM İŞARETLERİ

BILGI İŞARETLERİ

